İMAM EBU'L – FEREC CEMALÜDDİN
ABDURRAHMAN ALİ İBN MUHAMMED CEVZİ

Kur'an-ı Kerim Tefsiri

زاد المسير

Zadü'l-Mesir

Fi İlmi't-Tefsir

Tercüme
Doç. Dr. ABDÜLVEHHAB ÖZTÜRK

KAHRAMAN YAYINLARI



ZADÜ'L-MESİR

Fİ İLMİ'T-TEFSİR

1. CİLT

Ofset Hazırlık
Yedigece
•
Baskı
Ofis Matbaa Ltd. Şti.
Davutpaşa Kışla Cd. 75/386 Topkapı-İst.
Sertifika No: 14973

•
İstanbul
2009
•
ISBN 978-975-7954-40-8 (Takım)
ISBN 978-975-7954-38-5 (1.Cilt)

KAHRAMAN
YAYINLARI
Merkez:
Davutpaşa Cd. TİM-2 12/322 Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 613 83 05 Fax: 0212 565 25 84
info@kahramanyayinlari.com
Şube:
Çatalçeşme Sk. 19/1 Kat: 4 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0212. 512 32 69

İMAM EBU'L – FEREC
CEMALÜDDİN ABDURRAHMAN ALİ
İBN MUHAMMED CEVZİ

Kur'an-ı Kerim
Tefsiri



ZADÜ'L–MESİR
Fİ İLMİ'T–TEFSİR

Tefsir İlminde Yolculuk Azığı

1. CİLT

TERCÜME:
DOÇ. DR. ABDÜLVEHHAB ÖZTÜRK

KAHRAMAN
YAYINLARI

Doç. Dr. ABDÜLVEHHAB ÖZTÜRK

1940 yılında Gaziantep'te doğdu. 17 yaşına kadar özel olarak klasik medrese eğitimini gördü. 1962'den itibaren imam-hatiplik yapmaya başladı. Bu görevdeyken ilköğretim ve lise eğitimini dışarıdan vererek tamamladı. 1972 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine kaydoldu. 1978 yılında mezun olarak Ankara Müftü Yardımcılığı görevine atandı. Bu arada 1983 yılına kadar Hanefi fakihi El-Hassaf üzerine bir de doktora çalışmasını gerçekleştirdi. Ardından Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Raportörlüğü görevinde bulundu. Bu dönemde Türkiye'nin Kopenhag Büyükelçiliği'nde sosyal yardımcı/half diplomat statüsünde hizmet verdi. Yurda dönüşünde devlet hizmetinden emekli oldu. 1989'da emekliliği durdurulunca Ankara Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Arap Dili Eğitimi bölümünde 11 yıl boyunca klasik ve modern Arapça dersleri okuttu. 1999 yılında emekliliğiyle beraber telif, çeviri çalışmalarına daha çok ağırlık verdi.

Kur'an-ı Kerim meali ve kavramları üzerine telifleri ilgiyle izlenen yazarın önemli bazı eserleri ve çevirileri şunlardır:

- Satır Arası Kelime Kelime Kur'an-ı Kerim Meali
- Kur'an-ı Kerim Meali
- Kur'an-ı Kerim Fihristi
- Kur'an-ı Kerim Lugatı
- Elmalılı Kur'an-ı Kerim Meali (Sadeleştirme)
- İmam-ı Azam Ebu Hanife ve Eserleri
- Peygamberimizin Sünnetinde Evlilik
- Açıklamalı Kadın İlmihali
- Kasas'ul-Kur'an (Çeviri)
- Riyazu's Salihin (Çeviri)
- El-Ezkar (Çeviri)
- Sıfatu's-Safve (Çeviri)

YAYINEVİNİN TAKDİMİ

Bismillahirrahmanirrahim

İnsanın tarihi boyunca var olan hak-batıl mücadelesinde, müslümanlara rehberlik eden temel kaynaklar Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin sünnetidir. 1970'li yıllardan beri faaliyet gösteren yayınevimiz bu kaynaklar ekseninde birçok eseri kütüphanelerimize kazandırmıştır: Sünen-i İbn-i Mace, Siret-i İbn-i Hişam, El-Hidaye, İslam Tarihi, Orjinal İbn-i Kesir Tefsiri'nin yanısıra onlarca Arapça eser, Elmalılı Meali, Satır Arası Kur'an-ı Kerim Meali, İslam Hukuk Tarihi, El-Hediyyetü'l Alaiyye, Sıfatu's-safve, Telbisu İblis....

Hayatı ve şahsiyeti hakkında gerekli bilgileri, bu sayfanın akabinde bulabileceğiniz, mümtaz alim İbn'ül Cevzi'nin bu tefsir çalışmasını, okunma kolaylığı ve genel okuyucunun azami istifade elde etmesi gayesiyle Kuran-ı Kerim metni dışında Arapça ibarelere ve farklı karakterlerde yazı şekillerine yer vermeden, değerli hocamız Doç. Dr. Abdulvehhab Öztürk'ün akıcı ve anlaşılır Türkçesiyle yayınlıyoruz. Bu vesileyle kendisine ve emeği geçenlere teşekkür ediyoruz.

***

Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi eserinde bu tefsiri şöyle takdim etmektedir:

"...el-Cevzi, Kur'an'ın ruhuna aşina, mütefekkir bir müfessir olduğundan Zadu'l-Mesir unvanlı tefsirini alimane, beligane, mürşidane bir tarzda yazmıştır. Bu eserinde meani ve beyan ilimlerine çok itina göstermiş, bu iki ilim olmaksızın Kur'an-ı Azimuşşan'ın bihakkın tefsir edilemeyeceğini Cahız'dan naklen beyan etmiş..."

****

Çalışma bizden, tevfik Allah Teala'dandır.

Kahraman Yayınları

BU CİLTTE YER ALAN SURELER

İMAM EBU'L – FEREC CEMALÜDDİN ABDURRAHMAN ALİ İBN MUHAMMED CEVZİ

İbnü'l Cevzî, Hicri 510 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Bazı alimler doğum tarihinin Hicri 508 olduğunu söylerler. Soyu Ebû Bekr es-Sıddîk'a dayanmaktadır. Ondokuzuncu göbekten torunudur. Babası dahil atalarının yukarıya doğru adları şöyledir: Ali, Muhammed, Ali, Ubeydullah, Abdullah, Hummadi, Ahmed, Muhammed, Cafer, Abdullah, Kasım, Nadr, Kasım, Muhammed, Abdullah, Abdurrahman, Kasım, Muhammed, Hz. Ebubekir (ra). Ceddinden Câfer el-Cevzî'ye âit El-Cevzî nisbetinden dolayı (Vasıt'ta sadece bu zatın bahçesinde bir ceviz ağacı bulunurmuş), İbn-i Cevzî diye meşhur olmuştur. Lakabı Cemaleddin'dir. Küçük yaşlarda dönemin büyük alimlerinin yanına girmiş, onların himayesinde yetişmiştir. Ebu'l-Kasım b. el-Hüseyin, Ali bin Abdulvahid ed-Dineveri, Ebu Abdullah el-Bari', Ebu Galib Muhammed el-Hasen el-Maverdi gibi dönemin meşhur ilim ve irfan erbabından, seksen civarında şahsiyetten istifade etmiştir. Yine kendisinden sonra gelen birçok alim de onun tarafından yetiştirilmiştir. Birkaç medresede ders vermenin yanında, İbn-ul Cevzî halka vaaz ve nasihatlerde bulunurdu. Vaazlarını halktan pekçok kimse dinlediği gibi, dönemin yönetici ve önde gelen şahsiyetleri, alimleri bu ilim ziyafetini kaçırmazdı. Abid, zahid, latif, dengeli ve tatlı konuşan; tefsir, hadis ve tarih konusunda ihtisaslı, ayrıca birçok ilimle mücehhez bulunan Cevzi, üç yüz üzerinde telifatta bulunmuştur.

Hanbeli mezhebine mensup olmasına rağmen bu şahsiyet, esasen bütün İslam mezheplerini kucaklayan bir inanç ve uygulama ile İslam içtihad kurumunun evrenselliğini, saygınlığını ve dokunulmazlığını çok güzel şekilde korumaya çalışmış ve canlı tutmuştur.

Hayatının tümünü gerçekleri yakalamak, doğruları tespit etmek ve yanlışları düzeltmekle geçirmiş olan bu değerli İslam alimi, ümmetin çöküş trendine hızla girdiği bir dönemde yaşamıştır. Cesareti, güçlü iman ve samimiyeti sayesinde sözünü kimseden esirgememiş, bid'atçılara, hurafecilere, sapıklara ve İslam düşmanlarına karşı yoğun bir savaş vermiştir. Ömrünün son dönemlerinde Vezir İbnü'l-Kassab'ın hışmına uğramış, ev hapsine tabi tutulmuş ve Vasıt'a sürgün edilmiştir. Hicri 597 yılında Bağdat'ta vefat etmiş ve Babu'l-Harb mezarlığına defnedilmiştir.

Eserlerinden bazıları:

Adabü'l-Hasan el-Basri ve Zühdühü ve Mevaizuhu, Ahbarü'l-Hamka ve'l-Mugaffelin, Ahbarü'z-Ziraf ve'l-Mütemacinin, Ahkamü'n-Nisa, Bustanü'l-Vaizin ve Riyazi's-Samiin, Camiü'l-Mesanid, Def'u Şübehi't-Teşbih bi-Ekeffi't-Tenzih, Ed-Duafa ve'l-Metrukin, El-Birr ve's-Sıla, El-Ezkiya, El-İlelü'l-Mütenahiye fi'l-Ehadisi'l-Vahiye, El-Muğni fit-Tefsir, El-Muntazam fi Tarihi'l-Müluk ve'l-Ümem, El-Müdhiş, El-Vefa bi-Ahvali'l-Mustafa, Et-Tahkik fi Ehadisi'l-Hilaf, Et-Tahkik fi Mesaili'l-Hilaf ve Maahu Tenkihü't-tahkik, Et-Tebsıra, Fedailü'l-Kuds, Fününü'l-Efnan fi Uyuni Ulumi'l-Kur'an, Garibü'l-Hadis, İhbaru Ehli'r-Rusuh fi'l-Fıkh ve't-Tahdis bi Mikdari'l-Mensuh mine'l-Hadis, İ'lamü'l-Alem Ba'de Rusuhihi bi-Hakaiki Nasihi'l-Hadis ve Mensuhihi, Keşfü'l-Müşkil min Hadisi's-Sahihayn, Keşfü'n-Nikab ani'l-Esma ve'l-Elkab, Kitabü'l-Akaid ve'd-Diyanat, Kitabü'l-Hadaik fi İlmi'l-Hadis ve'z-Zühdiyyat, Kitabü'l-Mevduat mine'l-Ehadisi'l-Merfuat, Menakıbu Emiri'-Mü'minin Ömer b. el-Hattab, Menakıbu Ma'rufi'l-Kerhi ve Ahbaruh, Menakıbü'l-İmam Ahmed b. Hanbel, Merafıkü'l-Mevafık fi'l-Va'z ve Yelihi Ruusü'l-Kavarir, Müsirü'l-Azmi's-Sakin ila Eşrefi'l-Emakin, Nevasihü'l-Kur'an, Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevazır fi İlmi'l-Vücuh ve'n-Nezair, Saydü'l-Hatır, **Sıfatü's-Safve,** Silsiletu Haza Muhammed, Tarihu Beyti'l-Makdis, Ta'zimü'l-Fütya, **Telbisu İblis,** Telkihu Fuhumi Ehli'l-Eser fi Uyuni't-Tarih ve's-Siyer, Tenbihü'n-Naimi'l-Gamr ala Mevasimi'l-Ömr, Tezkiretu Uli'l-Basair fi Ma'rifeti'l-Kebair, Tezkiretü'l-Erib fi Tefsir'il Garib, Uyunü'l-Hikayat, **Zadü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir,** Zemmü'l-heva

** Belirginleştirilmiş eserler, yayınevimiz tarafından okuyucunun istifadesine sunulmuştur.*



BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Hamd o Allah'a mahsustur ki bizi Kur'an-ı Kerim'le bütün ümmetlere karşı şereflendirdi, bizi hikmetlere muvaffak kılmakla doğru şeylere davet etti ve nefislerimizi onun sayesinde vaat ve tehditler arasında doğrulttu ve onu (Kur'an-ı Kerim'i) cahillerin değiştirmesinden ve inatçıların bozmasından korudu. Batıl ona ne önünden ne de arkasından gelebilir, o övgüye layık himmet sahibi Allah tarafından indirilmiştir.

Bizi hamde muvaffak kıldığı için O'na hamd eder, tevhidi gerçekleştirdiği için O'na şükrederim. Şahadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur, birdir, ortağı yoktur. Bu şahitliğin azığı ebediyete kadar kalacaktır. Yine şahadet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve Resul'üdür, onu yakına ve uzağa göndermiştir. Bütün mahlukat için müjdeci ve uyarıcıdır, kainatı aydınlatan kandilidir. Ona kendi lütfünden çok hayır bağışlamış ve onu bir büyük olarak herkesin önüne geçirmiştir. Ona kendi cinsi içinde bir benzer kılmamıştır. Saygı ve hürmet icabı ismi ile çağırmayı men etmiştir. Ona öyle bir kelam indirmiştir ki doğru söylediğini şu sözü ile meydan okuyarak ispat etmiş ve şöyle demiştir:

"De ki: Eğer insanlar ve cinler bu Kur'an'ın benzerini meydana getirmek için toplansalar, birbirlerine yardımcı da olsalar bunu meydana getiremezler." *(İsra: 88)*

Allah; ona, âline, ashabına, tabilerine, zevcelerine ve taraftarlarına salat ve selam etsin, çok çok da selam etsin.

Kur'an-ı Kerim ilimlerin en şereflisi olduğu için manalarını anlamak da anlayışların en mükemmeli olmuştur. Çünkü ilmin şerefi konusunun şerefi iledir. Ben tefsir kitaplarına baktım; onların kimisini öyle büyük gördüm ki onları ezberlemek mümkün değildir, kimilerini de öyle küçük gördüm ki maksadı ifa etmez. Orta halli olanların da faydası azdır, düzensizdir. Çoğu zaman müşküller ihmal edilmiş, garip olmayan kelimeler izah edilmiştir. Ben de içine bol ilimler koyarak bu muhtasar tefsiri ortaya koydum, ona:

Zadü'l - Mesir fi İlmi't- Tefsir adını verdim. Onu gayet kısa tuttum, artık sen de onu anlamak için uğraş, onu ezberlemek için Allah seni muvaffak kılsın. Allah bunu gerçekleştirmek için yardımcıdır, tevfikini hiçbir zaman eksik etmez.

TEFSİR İLMİNİN FAZİLETİ

Abdurrahman es - Sülemi, İbn Mes'ud'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Biz Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den onar ayet öğrenirdik; içindeki ilim ve ameli iyice öğrenmedikçe diğerlerine geçmezdik.

Katade de Hasen Basri'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah bir ayet indirdi ise ben ne için indirilmiş ve onunla ne kastedilmişse onu öğrenmek istedim.

İyas bin Muaviye de şöyle demiştir: Kur'an okuyanla tefsirini bilen ve bilmeyen şuna benzer: Bir topluma bir gece tanıdıklarından bir mektup geldi, yanlarında da lamba yoktu, bu mektubun gelmesi ile içlerine bir korku düştü, çünkü içinde ne olduğunu bilmiyorlardı. Sabah olunca içinde ne olduğunu anladılar.

Alimler tefsir ve tevil kelimeleri üzerinde aynı manaya mıdırlar yoksa farklı mıdırlar diye ihtilaf ettiler. Arapçaya ağırlık verenler bunların aynı manaya olduğunu söylediler, eski müfessirlerin çoğu bu görüştedirler. Fıkha ağırlık verenler de ayrı olduğunu söylediler ve: Tefsir, bir şeyi karanlıktan aydınlığa çıkarmaktır. Tevil ise sözü bir delil dolayısıyla esas manasından çıkarmaktır, eğer o delil olmasa idi dış manası terk edilmezdi, dediler. Bu evl kökünden gelir ki dönüşmek manasınadır.

KUR'AN'IN İNİŞ SÜRESİ

İkrime, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kur'an Kadir gecesinde Levhi- Mahfuz'dan Beytü'l - İzzet'e toplu olarak

indi. Sonra da yirmi yıl içerisinde inişi devam etti.

Şa'bi de şöyle demiştir: Allah Kur'an'ı parça parça indirdi; başı ile sonu arasında yirmi yıl vardır.

Hasen Basri de şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre Kur'an'ın başı ile sonu arasında yirmi yıl vardır; Mekke'de ona sekiz sene vahiy indirildi.

KUR'AN'DAN İLK İNENLER

Kur'an'dan ilk inenler hususunda da ihtilaf ettiler; şu naklen sabittir ki ilk inen:

"İkra bismi rabbikellezi halak"tır. *(Alak: 1)*

Cabir bin Abdullah'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: İlk inen: "Ya eyyühel müddessir"dir. *(Müddessir: 1)*

Doğrusu şudur ki ona "ikra bismi rabbikellezi halak" ayeti inince eve döndü, üzerine bir örtü çekti, bunun üzerine: Ey örtüsüne bürünen ayeti indi. Buhari ile Müslim'de Cabir'den yapılan rivayet de bunu göstermektedir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den vahiy fetretinden bahsederken şöyle dediğini işittim: Ben yolda yürürken gökten bir ses işittim; başımı kaldırdım, baktım bana Hira'da gelen melek gökle yer arasında oturmaktadır. Ondan korktum; eve dönüp üzerimi kapatın, üzerimi kapatın, dedim. Allah Teala da: Ey örtüsüne sarınan ayetini indirdi.[1] Hadis metninde geçen cesestü kelimesi korkmak manasınadır. Bazıları bunu yanlışlıkla cebentü okumuşlardır ki aynı manayadır.

Hasen ile İkrime'den de: İlk inenin: Bismillahirrahmanirrahim olduğu rivayet edilmiştir.

KUR'AN'DAN SON İNENLER

Son inen ayet hakkında da ihtilaf ettiler; Buhari tek başına İbn Abbas'tan rivayet ettiği hadiste şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e en son inen faiz ayetidir. Müslim'in de ondan tek başına rivayetinde de şöyle denilmiştir: Toplu olarak son inen sure "iza cae nasrullahi velfeth"tir. *(Nasr: 1)*

---

1 - Buhari, tefsirü sure 74, bab, 1, 2 ve 4, tefsirü sure 96, bab, 1; Müslim, İman, hadis no, 255 ve 257. Bunu Urve, Hazreti Aişe'den rivayet etmiştir. Katade ve Ebu Salih de böyle demişlerdir.

Dahhak da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Son inen ayet, "Allah'a döndüreleceğiniz o günden korkun" *(Bakara: 281)* ayetidir. Said bin Cübeyr ile Ebu Salih de bu görüştedirler. Ebu İshak da Bera'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Son inen ayet: "Sana kelale hakkında sorarlar" *(Nisa: 176)* ayetidir, son inen sure de Beraet suresidir.[2]

Übey bin Ka'b'ten de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Son inen ayet: "Size kendi içinizden bir Resul geldi" *(Tevbe: 138)* ayetidir.[3]

Ben müfessirlerin çoğunun kitaplarına baktım, neredeyse hiçbirinin maksadı ifa etmediğini gördüm, bir ayet için birçok kitaba bakmak ihtiyacı hasıl oluyor. Öyle tefsirler vardır ki içinde nasih ve mensuh ilmi yoktur yahutta az bir şey vardır. Eğer o varsa, sebeb-i nüzul yoktur, eğer o varsa Mekki veya Medeni olduğu açıklanmamıştır, eğer o varsa ayetin hükmüne işaret edilmemiştir, eğer o varsa ayette geçen müşkül bir şeye cevap verilmemiştir. Daha buna benzer birçok lüzumlu fenlere temas edilmemiştir.

Ben bu kitaba bu saydığım fenlerin gerekli olanlarını aldım, umarım ki bu tefsirim diğer benzerlerine ihtiyaç bırakmayacaktır.

Daha önce tefsirini yaptığım kelimeyi tekrar etmekten sakındım, küçük bir işaretle yetindim. Bildiğim görüşlerden de sağlam olanlarını terk etmemeye gayret gösterdim, bunu da gayet muhtasar olarak yaptım. Eğer ayetlerin hükümlerinde bir şeyin açıklanmadığını görürsen, bu iki şey dolayısıyla olmuştur; ya mesele yukarıda geçmiştir yahutta tefsire ihtiyaç duymayacak kadar açıktır.

Bu çalışma daha önceki tefsirlerden seçmedir, onlardan en sağlam, en güzel ve en mazbut olanlar alınmış, kısa bir ibare ile anlatılmıştır.

İşte şimdi konuya başlıyoruz, Tevfik Allah'tandır.

İSTİAZE (EUZU)

Allah Teala Kur'an okuyacağımız zaman euzu çekmemizi emretmiş ve şöyle demiştir:

"Kur'an okuduğun zaman euzu çekerek kovulmuş şeytandan Allah'a sığın." *(Nahl: 98)* Bunun manası: Okumak istediğin zaman demektir. Euzu de sığınırım ve iltica ederim demektir.

2 - Buhari, Tefsirü suretit - Tevbe.

3 - Hakim, Müstedrek, 2/338.

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

İbn Ömer: Besmele her surede inmiştir, demiştir. Alimler onun tam bir ayet olup olmadığında ihtilaf etmişlerdir, bu hususta İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır. Fatiha'dan olup olmadığında da ihtilaf etmişlerdir; bu hususta da İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır. Fatiha'dandır, namazda Fatiha okumak vaciptir, diyenler onu namazda okumayı vacip kılmışlardır. Fatiha'dan değildir diyenler de onu namazda okumayı sünnet görmüşlerdir. Bu hususta İmam Malik ayrıcalık gösterip onu namazda okumak müstehap değildir, demiştir.

Açık okunan namazlarda onu açık okumada da ihtilaf etmişlerdir; bir grup, İmam Ahmet'ten, onu açıktan okumak sünnet değildir, dediğini nakletmiştir. Bu; Ebu Bekir, Osman, Ali, İbn Mes'ud, Ammar bin Yasir, İbn Muğaffel, İbn Zübeyr ve İbn Abbas'ın da görüşleridir. Tabiinin büyükleri de böyle demişlerdir. Cnlardan sonra Hasen, Şa'bi, Said bin Cübeyr, İbrahim, Katade, Ömer bin Abdülaziz, A'meş, Süfyan Sevri, İmam Malik, Ebu Hanife, Ebu Ubeyd vd. de böyle demişlerdir.

İmam Şafii de onu açıktan okumanın sünnet olduğunu söylemiştir. Bu; Muaviye bin Ebu Süfyan, Atâ, Tavus ve Mücahit'ten de rivayet edilmiştir.

Besmelenin tefsiri: Bismillah'ta kısaltma vardır, sanki: Allah'ın adıyla başlarım veyahut Allah'ın adıyla başladım, demiştir. İsim kelimesinde beş lügat vardır: İsm, üsm, sim, süm, süma. Şair şöyle demiştir:

Allah sana mübarek bir süm (isim) vermiştir,
Allah o isimle seni tercih etmiştir.

Şöyle bir beyit de nakletmişlerdir:

Her surede süm'ü (ismi) geçen Allah'ın adıyla.

Ferra şöyle demiştir; Bazı Kaysliler: sümüh deyip ismi kasdederler. Bazı Kudaalılar da, sümüh, derler. Biri bana şöyle bir beyit nakletti:

Yılımızın başı hoştur;
O, cömertliğin babası diye çağırılır ve ona, Kırdab, derler.

Kırdab, keskin kılıç demektir.

Alimler, Allah'ın "Allah" isminde de ihtilaf etmişlerdir; bazıları, türemiş, demişlerdir. Diğerleri de: O özel isimdir, türemiş değildir, demişlerdir. Bu hususta İmam Halil'den iki rivayet vardır: *Birincisi:* O türemiş değildir, o nedenle Rahman'dan atıldığı gibi başındaki elif

lam atılmaz. *İkincisi:* O türemiştir. Bunu ondan Sibeveyh rivayet etmiştir. Ebu Süleyman Hattabi de bazı alimlerden, onun aslının elihe kökünden geldiğini rivayet etmişlerdir ki başına bir şey gelenin, birine sığınması, onun da koruyup güvence vermesi manasınadır. Bu nedenle O'na İlah denmiştir, tıpkı bir kimseye imam denildiği gibi. Başkası da aslının vilah olduğunu söylemiştir, vav hemzeye tebdil edilip ilah denilmiştir, tıpkı visade ve isade, vişah ve işah denildiği gibi.

Bu durumda veleh kökünden gelir, çünkü kulların kalpleri O'na yönelmiştir, tıpkı:

"Sonra size zarar dokunduğu zaman O'na yakarırsınız" *(Nahl: 53)* ayetinde olduğu gibi. Ancak bunlar alem (özel isim) olması için kalıbında değişiklik yapmışlar, tıpkı yazılı şeye kitap, hesap edilen şeye hesap denildiği gibi. Bazıları da bunun yine elihe kökünden geldiğini söylemişlerdir ki şaşırmak manasınadır. Çünkü kalpler O'nun büyüklüğünü düşündüğü zaman şaşar. Bazı lügatçilerden de, bunun ibadet manasına olduğu rivayet edilmiştir.

İbn Abbas'tan da: "Seni ve ilahlarını bırakır" *(A'raf: 127)* ayetinde geçtiği üzere ibadet manasınadır, dediği rivayet edilmiştir. Teellüh ise taabbüd manasınadır. Şair Rube şöyle demiştir:

Allah'ı öven o kusursuz güzellere aferin ki
İbadet ederken tesbih çekip inna lillah okudular.

Burada geçtiği gibi ilah mabut manasınadır.

Rahman kelimesine gelince cumhur onun rahmetten türediğini söylemişlerdir, bunda mübalağa manası vardır. Manası: Eşsiz merhamet eden demektir. Fa'lan kalıbı mübalağa içindir. Çünkü onlar çok dolu olana mel'an, çok tok olana da şeb'an, derler.

Hattabi de şöyle demiştir: Rahman, yaratılanlara rızık veren ve onların menfaatini temin eden geniş merhametli demektir, mü'mini de kafiri de içine alır.

Rahîm ise mü'minlere hastır, Allah Teala: "O, mü'minlere rahîmdir" demiştir. *(Ahzab: 43)* Rahîm; rahim (merhametli) demektir.



FATİHA SURESİ

7 Ayettir. Mekkidir.

Ebu Hureyre şöyle rivayet etmiştir: Übey bin Ka'b, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Kur'an'ın anası olan Fatiha'yı okuyunca: Ruhumu elinde tutan Allah'a yemin ederim ki ne Tevrat'ta ne İncil'de ne Zebur'da ne de Kur'an'da bunun gibisi indirilmedi. O seb-i mesanidir ve bana verilen Kur'an-ı azimdir, dedi.[1]

Onun bazı isimleri: Fatiha, çünkü kitap okunur ve yazılırken onunla başlanılır. Ümmü'l – Kur'an, Ümmü'l – Kitap, ·ünkü kitabın başında bulunmaktadır. Seb-i mesani, buna niçin bu ad verildiği inşallah Hicr suresinde şerh edilecektir.

Ulema bunun nüzulü hususunda iki görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: O Mekki'dir, bu Ali bin Ebu Talib, Hasen Basri, Ebu'l – Aliye, Katade ve Ebu Meysere'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: Medenidir, bu da Ebu Hureyre, Mücahit, Ubeyd bin Umeyr, Atâ el – Horasani'den rivayet edilmiştir. İbn Abbas'tan da bu iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

---

1 - İmam Ahmed, Müsned, 2/357

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ﴿١﴾

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢﴾ اَلرَّحْمٰنِ

الرَّحِيمِ ﴿٣﴾ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ﴿٤﴾

اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ﴿٥﴾

اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿٦﴾

صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ

الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ﴿٧﴾

1 – Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

2 - Hamd (övgü) alemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

3 – Rahman, Rahîmdir.

4 – Ceza gününün sahibidir.

5 – Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz.

6 – Bizi doğru yola hidayet et;

7 – Nimet verdiklerinin yoluna; gazaba uğrayanların, sapıkların yoluna değil.

Tefsiri: el - Hamdü, mübteda olarak merfudur, lillahi haberdir. Manası: Övgü Allah'a aittir ve onun için kararlaştırılmıştır.

Cumhur (müfessirlerin çoğunluğu) lamı meksur (lillahi) okur. İbn Able ise merfu (lüllahi) okumuştur. Bazı Rebialıların lügati (şivesi)dir. Semeyfa' ise dalın nasbı ile alhamde ve lamın kesri ile lillahi okumuştur. Ebu Nehik ise hem dalın hem de lamın kesri ile okumuştur.

Bil ki hamd, methedilen kimseyi övmektir, şükür de ona yakındır. Ancak aralarında şöyle bir fark vardır: Hamd, direkt övmeye denir. Şükür ise ancak nimete karşı yapılır. Bunun haber şeklinde emir

manasına olduğu da söylenmiştir ki, Allah'a hamd olsun, deyin demektir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Hamd, bir adamı kerem veya soy veya yiğitlik vb. bir sebepten dolayı övmektir. Şükür ise onu sana yaptığı bir iyilikten dolayı övmektir. Bazen hamd şükür yerine kullanılır. Onu bana yaptığı bir iyilikten dolayı övdüm, denir, tıpkı yiğitliğinden dolayı ona teşekkür ettiğim gibi.

Rab kelimesi ise mülk sahibi demektir. Bu mahluklar için ancak izafet şeklinde kullanılır; mesela ev sahibi, köle sahibi gibi. Bunun terbiye kökünden türetilmiş olduğu söylenmiştir.

Şeyhimiz Ebu Mansur Lügavi de şöyle demiştir: Bir kimse bir şeyi tamamlayıp düzelttiği zaman rabbehu denir. Rab ve Râb aynı manayadır.

Şair de şöyle demiştir:

Yaptığı hayrı ıslah eder,
İyilik istendiği zaman onu artırır ve tamamlar.

Rab üç manaya kullanılır: *Birincisi:* Mülk sahibi demektir; mesela ev sahibi gibi. *İkincisi:* Islahatçı manasınadır, mesela: Bir şeyi ıslah etti, denir. *Üçüncüsü:* Emrine itaat edilen efendi demektir. Allah Teala:

"Rabbine içki sunar" demiştir ki *(Yusuf: 41)* efendi manasınadır. Cumhur ba'nın kesresi ile rabbi; Ebu'l – Aliye, İbn Semeyfa' ve İsa bin Ömer de nasbı ile rabbe okumuştur. Ebu Rezin el – Ukayli, Rebi bin Haysem ve Ebu İmran el – Cuni de ref'i ile rabbu okumuşlardır.

El – âlemin: Bu âlem'in çoğuludur, gramercilere göre baştan sona kadar mahlukatın ismidir. İçinde bulunulan zaman halkına âlem, denilmiştir. Şair Hutay'a şöyle demiştir:

Ey kadın, geri çekil ve otur, benden uzak dur,
Allah âlemleri senden rahatlatsın.

Gökbilimcilere göre ise âlem; felek, gök, yer ve bunların arasında yaratılan her şeye denir. Alemin türevi hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Onun ilimden geldiğidir ki bu, dilcilerin görüşünü kuvvetlendirir. *İkincisi:* Alamet manasınadır ki bu da gökbilimcilerin görüşünü kuvvetlendirir. Onlara göre ona alem denilmesi, sanki onun Yaratan'a delalet etmesindendir.

Alemlerden ne kastedildiğine dair müfessirlerin beş görüşü vardır:

Birincisi: Bütün mahlukat, gökler, yerler, bunların içindekiler ve

arasındakiler buna dahildir. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Yeryüzünde hareket eden bütün canlılar. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Bunlar cinlerle insanlardır. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Mücahit ile Mukaᵗil de böyle demişlerdir.

Dördüncüsü: Bunlar cinler, insanlar ve meleklerdir. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. İbn Kuteybe de bunu tercih etmiştir.

Beşincisi: Bunlar meleklerdir, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Rahman'dır, Rahîm'dir. Ebu'l – Aliye, İbn Semeyfa' ve İsa bin Ömer bunları nasb ile okumuştur. Ebu Rezin el – Ukayli, Rebi bin Haysem ve Ebu İmran el – Cuni de bunları ref ile okumuşlardır.

Maliki yevmiddin; Asım, Kisai, Halef ve Yakup elifle mâliki okumuşlardır. İbn Semeyfa' ile İbn Ebi Able de böyle okumuşlar, ancak onlar kâf'ı nasb etmişlerdir. Ebu Hureyre ile Asım el – Cuhderi de kâf'ı meksur, elifsiz ve lam'ı sakin (melki) okumuşlardır. Ebu Osman en – Nehdi ile Şa'bi de lam'ın kesri ve kâf'ın nasbı ile elifsiz olarak melike okumuşlardır. Sa'd bin Ebi Vakkas, Hazreti Aişe ve Muvarrak el – İcli de bu şekilde melikü okumuşlar, ancak onlar kâfı merfu okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Ebu Reca el – Utaridi elifsiz olarak melîki okumuşlardır. Amr bin As da böyle okumuş, ancak o zammelemiştir. Ebu Hanife ile Ebu Hayve de fiil-i mazi formatında melike ve yevme şeklinde okumuşlardır.

Abdulvaris, Ebu Amr'dan lam'ın sükununu rivayet etmiştir, Ebu Amr ile cumhur-ı kurradan gelen meşhur rivayet, melik şeklindedir. Bu da daha çok övgü ifade eder. Çünkü her melik mâliktir, ama her mâlik melik değildir.

Din üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Hesap demektir. Bunu İbn Mes'ud demiştir. *İkincisi:* Ceza demektir, bunu da İbn Abbas demiştir.

Allah Teala "âlemlerin Rabb'idir" diyerek dünyanın sahibi olduğunu tesbit edince, "ceza gününün sahibidir" demekle de ahiretin de hakimi olduğunu göstermiştir. Ceza gününün tahsis edilmesinin de o gün hükmün yalnız O'na ait olmasından dolayıdır, denilmiştir.

İyyake nabüdü; Hasen, Ebu'l – Müttevekkil ve Ebu Miclez yanın zammesi ve banın fethası ile yu'bedü okumuşlardır. İbn Enbari: O zaman mana, yalnız sana ibadet edilir, şeklinde olur, demiştir.

Araplar gaipten hitaba, hitaptan da gaibe geçerler, mesela şu ayetlerde olduğu gibi:

"Gemide olduğunuz ve gemi onları yüzdürdüğü zaman." *(Yunus: 22)*

"Rableri onlara temiz bir şarap içirdi, bu da sizin için bir karşılıktır." *(Dehr: 21, 22)*

Şair Lebid de şöyle demiştir:

Nefis hüngür hüngür ağlayarak bana şikayete başladı:
Ben seni yetmiş yedi sene taşıdım, dedi.

Bu ibadetten ne kastedildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Tevhit manasınadır. Bu da Hazreti Ali, İbn Abbas ve diğerlerinden rivayet edilmiştir.

İkincisi: İtaat manasınadır, tıpkı: "Şeytana tapmayın" *(Yasin: 60)* ayetinde olduğu gibi.

Üçüncüsü: Dua manasınadır, tıpkı: "Bana ibadetten büyüksünenler..." *(Ğafir: 60)* ayetinde olduğu gibi.

Bize hidayet et. Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Bize sebat ver, demektir. Bunu Hazreti Ali ile Übey bin Ka'b demişlerdir.

İkincisi: Bizi irşat et, demektir. *Üçüncüsü:* Bizi muvaffak kıl, demektir. *Dördüncüsü:* Bize ilham et, demektir. Bu üç görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Sırat; bunun aslının sin ile sirat olduğu söylenmiştir. Çünkü bu istirat kökünden gelir ki yutmak demektir. Zira yol yolcuları yutar. Mücahit, İbn Muhaysın ve Yakup gibi sinle okuyanlar kelimenin aslına bakarlar. Ebu Amr ve cumhur gibi sadla okuyanlar da dile daha kolay geldiği için derler. Asmai ile Ebu Amr'dan rivayet edildiği üzere zirat okuyanlar da Arapların çakır kuşuna Sekar ve Zekar demelerindendir. Hamze'den de ze ile sin arası okuduğu rivayet edilmiştir. Ondan sıratı da sad ile ze arasında telaffuz ettiği de rivayet edilmiştir.

Ferra; Sırat daha iyi lehçedir ve ilk Kureyş'in dilidir, demiştir. Genel Araplar ise sirat derler. Bazı Kaysliler sine sad kokusu verir, sad ile sin arasında okurlar. Hamze de ze ile zirat okurdu. Bu Uzre, Kelb ve Kayn oğulları lehçesidir. Onlar esdak yerine, ezdak, derler.

Yoldan ne kastedildiğine dair dört görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın kitabıdır, bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: İslam dinidir, bunu da İbn Mes'ud, İbn Abbas, Hasen, Ebu'l – Aliye vd. demişlerdir.

Üçüncüsü: Allah'ın dinine götüren yoldur, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit de böyle demiştir.

Dördüncüsü: Cennet yoludur, İbn Abbas'tan da böyle rivayet edilmiştir.

Eğer: "Müslümanlar hidayette olduğu halde hidayet istemelerinin manası nedir?" denirse, bunda üç cevap vardır:

Birincisi: Bizi yola devama hidayet et demektir. Burada muzaf olan devam hazfedilmiştir. Bunu İbnu'l – Enbari söylemiştir.

İkincisi: Bizi hidayette sabit kıl demektir. Araplar, ayakta durana: Ben gelinceye kadar dur derler ki o halinde devam et, demektir.

Üçüncüsü: Bunun manası, hidayetimizi arttır demektir.

Nimet verdiğin kimseler; İbn Abbas, bunlar peygamberler, sıddıklar, şehitler ve iyi kimselerdir, demiştir.

Çokları he'nin kesresiyle aleyhim şeklinde okumuşlardır. Ledeyhim ve ileyhim kelimeleri de böyledir. Hamze he'nin zammesiyle okumuştur. İbn Kesir[*] zammeli mimden sonra bir vav eklerdi. İbnü'l-Enbari: Aleyhim'de on lügat vardır, demiştir, çoğu he'nin zammesi ve mimin sükunu ile aleyhüm; he'nin kesresi ve mimin sükunu ile aleyhim; henin kesresi ve kesreden sonra ye ile aleyhimî, mimin zammesi ve vav ilavesiyle aleyhimû, henin zammesi ve vav ile aleyhumû, vavsız aleyhümü şeklinde okumuşlardır. Bu altı şekil kurralardan nakledilmiştir. Dört şekil de Araplardan nakledilmiştir: Henin zammesi, mimin kesri ve ye ile aleyhümî, henin zammesi ve yesiz aleyhümi; henin kesresi mimin zammı ve vavsız olarak aleyhimü, henin ve mimin kesresi ile mimden sonra yesiz olarak aleyhimi.

Gazaba uğrayanlar: Bunlar Yahudilerdir. Sapıklar da Hıristiyanlardır. Bunu Adiy bin Hatim, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.[2]

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Dalalet: Şaşkınlık ve haktan sapıklıktır.

Fatiha okuyanın sonunda "âmin" demesi sünnettir. Şeyhimiz Ebu'l – Hasen Ali bin Ubeydullah: İster namaz dışında olsun ister

---

(*) Abdullah bin Kesir: Tabiin devrinde yetişen meşhur kıraat alimlerindendir. Müfessir İbn Kesir ile karıştırılmamalıdır. Editör.

2 - İmam Ahmed, Müsned, 4/378.

namaz içinde olsun, demiştir. Çünkü Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir:

İmam "gayril mağdubi aleyhim veladdallin" der de arkasındaki de amin, der ve bu da göktekilerin sözüne denk gelirse, onun geçmiş günahları bağışlanır.[3]

Amin'in manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Amin'in manası, öyle olsun, demektir. Bunu İbnü'l – Enbari, İbn Abbas ile Hasen'den rivayet etmiştir.

İkincisi: Allah'ım, kabul et manasınadır.

Üçüncüsü: O, Allah'ın isimlerinden bir isimdir. Bunu Mücahit, Hilal bin Yesaf ve Cafer bin Muhammed demişlerdir.

İbn Kuteybe de: Onun manası ey emin, duamızı kabul et, demektir, ey edatı düşmüştür, tıpkı: "Yusuf, sen bundan yüzünü çevir" *(Yusuf: 29)* ayetinde olduğu gibi. Bazıları da elifi uzatarak, âmin, der, nida (ünlem) elifini emin'in elifine girdirir. Nitekim: E Zeyd, ey Zeyd, bana bak, demektir.

İbnü'l – Enbari şöyle demiştir: Bu görüş bütün nahivcilerce yanlıştır, çünkü Emin'in üzerine ya gelirse, müfret münada olur ki ahiri merfu olur. Araplarsa âmine diye nunun fethası üzerinde icma edince onun münada olmadığı meydana çıkar.

Amin'in nunu neden meftuh olmuştur? Çünkü nun ve ondan önceki ye sakindir, nitekim Araplar bu gibi durumlarda leyte ve lealle, derler.

Aminde de kasırla amin ve med ile âmin şeklinde iki lügat vardır, nun ikisinde de meftuhtur.

Ebu'l – Abbas, İbnü'l – A'rabi'den şöyle bir şiir nakletmiştir:

Allah, Sara ile Hima arasındaki,

Yani çok yağmur alan Fyd himası arasındaki kabileye yağmur versin.

Amin, Allah onlara bir kervan göndersin,
Onlara hayır versin ve onları kötü kaderden korusun.

Yine Ebu'l – Abbas bize şöyle bir şiir söyledi:

Kuhtul ile annesinin oğlu benden uzak olsun,
Amin, Allah aramızdaki mesafeyi uzak eylesin.

---

3 – Buhari, Ezan, bab, 112; Bed'ü'l – Halk, bab, 7; Müslim, Salat, hadis no, 74, 75; İmam Ahmed, Müsned, 2/312.

Yine Ebu'l – Abbas bize şöyle bir şiir söyledi:

Ya Rabbi, onların sevgisini benden hiçbir zaman alma,
Buna, amin diyen kuldan Allah razı olsun.

Babam bana şöyle bir şiir söyledi:

Amin, kim benden taraf sana şefkat gösterirse,
Allah elini kolunu felç etsin, elleri ayakları kasılsın.

Babam bana şöyle bir şiir söyledi:

Ben de ona: Benim aşk potuklarımı uyandırdın,
En az sevgi duyanlarımıza ölüm gelsin.

Amin, aşk onu yerinden kalkamayacak şekilde çökertsin,
Amin, şiddetli şevk ateşleri ile karşılaşsın.

Hükümler: Birçokları İmam Ahmet'ten namazda Fatiha okumanın şart olduğunu nakletmişlerdir. Kim okuyabildiği halde onu terk ederse, namazı sahih olmaz. Bu; Malik ile Şafii'nin de mezhebidir. Ebu Hanife rahmetullahi aleyh ise: Fatiha okumak şart değildir, demiştir. İmam Ahmet'ten de böyle bir rivayet vardır. Buhari ve Müslim'de Ubade bin Samit'in Peygamber salallahu aleyhi ve sellem'den: "Fatiha okumayanın namazı yoktur"[4] hadisi ise birinci görüşü destekler.

Doğrusunu Allah bilir.

---

4 - Buhari, Müslim, Ebu Davud, Tirmizi ve Nesei. Beyhaki de Sünen-i Kübra'da rivayet etmiştir, 2/38, 61, 64.



2-BAKARA SURESİ

286 ayettir.

FAZİLETİ

Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Evlerinizi mezarlık yapmayın, çünkü içinde Bakara suresi okunan eve şeytan girmez.[1]

Ebu Ümame, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: İki parlak sureyi okuyun, Bakara ile Al-i İmran'ı, çünkü onlar kıyamet gününde iki bulut yahut iki gölgelik yahut iki kuş sürüsü halinde gelir, sahiplerini gölgelerler. Sihirbazlar o iki sure ile baş edemezler.[2]

Hadiste geçen "gayaye" insanı başının üzerinde gölgeleyen şey demektir. Şair Lebid de şu beytinde bu kelimeyi aynı manaya kullanmıştır:

Dönüp üzerine çullandım,

Yerde de çocuk gölgelikleri vardı.

Yine hadiste geçen "firk" kelimesi de sürü ve parça manasınadır. Allah Teala da Kur'an-ı Kerim'de: Her parça koca bir dağ gibi oldu *(Şuara: 63)* demiştir.

Hadisteki batale kelimesi de sihirbaz manasınadır.

---

1 - Müslim, Salatü'l - Müsafirin, hadis no, 212; Ahmed, Müsned, 2/337.

2 - Müslim, Salatü'l - Müsafirin, hadis no, 252.

SEBEB-İ NÜZULÜ

İbn Abbas şöyle demiştir: Medine'de ilk inen sure budur. Hasen Basri, Mücahit, İkrime, Cabir bin Zeyd, Katade ve Mukatil de bu görüştedirler. Bazıları da şöyle demişlerdir: Bakara suresi Medine'de inmiştir, ancak:

Allah'a döndürüleceğiniz günden korkun... *(Bakara: 281)* ayeti Mekke'de nazil olmuştur. Çünkü o, Veda haccında kurban günü Mina'da inmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ ف۪يهِ هُدًى لِلْمُتَّق۪ينَ

﴿٢﴾ اَلَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ

وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣﴾ وَالَّذ۪ينَ

يُؤْمِنُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ

وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ اُو۬لٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى

مِنْ رَبِّهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif, lam mim.

2 – Bu kitapta şüphe yoktur, müttakiler için hidayettir.

3 - Onlar gaybe iman ederler, namazı dosdoğru kılar ve rızık ettiklerimizden infak ederler.

4 - Onlar sana indirilene, senden önce indirilene iman eder ve ahirete kesinkes inanırlar.

5 – İşte Rablerinin hidayeti üzerinde olanlar onlardır ve kurtuluşa erenler de onlardır.

TEFSİRİ

Elif, lam mim.

Alimler bunlar ve diğer surelerin başlarındaki huruf-ı mukattaa üzerinde ihtilaf etmiş ve altı görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: Bunlar müteşabihattandır, manalarını Allah'tan başkası bilmez. Ebu Bekir es – Sıddık radıyallahu anh: Allah Teala'nın her kitapta bir sırrı vardır, Kur'andaki sırrı da surelerin başlarındaki harflerdir, demiştir. Şa'bi, Ebu Salih ve İbn Zeyd de bu manayı tercih etmişlerdir.

İkincisi: Bunlar isimlerin harfleridir; eğer bunlar uygun bir şekilde dizilirse Allah Teala'nın isimleri meydana çıkar. Ali bin Ebu Talib de şöyle demiştir: Bunlar kesik (kısaltılmış) isimlerdir, eğer insanlar onları sıralamayı bilselerdi, duaların kabulüne sebep olan ism-i azam meydana çıkardı.

İbn Abbas'a elif, lam ra; ha, mim; nun harflerini sordular, o da: Bunlar Rahman'ın hece harflerinden ibaret isimleridir, dedi. Ebu'l – Aliye ile Rebi bin Enes de aynı görüştedirler.

Üçüncüsü: Bunlar Allah Teala'nın yemin ettiği harflerdir; İbn Abbas ile İkrime de böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bütün harflerle yemin etmesi caizdir, ancak birkaçını söylemekle yetinmiştir. Nitekim birisi: Ben elif, be, te, se öğrendim der ve tüm alfabeyi kasteder. Nitekim: Elhamdü okudum der ve Fatiha'yı kasteder. Onu içindeki harflerin ilki ile isimlendirir. Bu harflerle yemin etmesi bunların şerefinden dolayıdır ve bunlar indirilen kitapların temelidir, onlarla zikir ve tevhit edilir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Burada kasemin cevabı hazfedilmiştir, aslı şöyledir: Hece harflerine yemin ederim ki Allah size yolları açıklamış ve size indirilen kitapla delilleri göstermiştir. Cevabı hazfetmesi de muhatapların bunu bilmesindendir, bir de hemen arkadan gelen: Bu kitapta şüphe yoktur, kısmı cevabı hatırlatmaktadır.

Dördüncüsü: Bu harfleri zikrederek diğerlerine işaret etmiştir, mana şöyle olur: Harfler telif edilen sözlerin aslı olduğu için Kur'an'ın da bu harflerden oluştuğunu haber vermiştir. Ferra ile Kutrub da böyle demişlerdir.

Eğer: "Onun harflerden oluştuğu bellidir, onlara bunu bildirmekte ne yarar var?" denirse, şöyle cevap verilir: Böylece onun mucize olduğuna dikkat çekmiştir, sanki: O sizin sözlerinizi meydana getiren bu harflerinizden oluşmuştur, öyleyse neden onun bir benzerini

meydana getirmiyorsunuz? Bundan aciz kalıyorsanız, bilin ki o, Muhammed aleyhisselam'ın sözü değildir.

Beşincisi: Bunlar surelerin isimleridir. Bu; Zeyd bin Eslem, oğlu ve Ümmü Hani'nin azatlısı Ebu Fahite Said bin İlaka'dan rivayet edilmiştir.

Altıncısı: Bunlar Arapların konuşmalarında kullandığı şifrelerdir. Bir adam bir adama: "Hel ta?" der, o da: Evet, der, hel te'ti (gelir misin?") demek ister ve bir iki harf ile söyler.

Bu hususta şöyle bir şiir aktarmışlardır:

Biz ona, dur, dedik, o da, kaf, dedi.
Yani ekıf (durayım), demek istedi.

Şu da öyledir:

Onlara: Atlara gem vurun diye seslendiler,
Onların hepsi: Ela fe, dediler.

Yani, ela terkebun (binmeyecek misiniz?) Binin dediler. Şu da öyledir:

Hayra karşı hayır, şerre karşı fe,

Ben şer istemiyorum, meğer ki siz te.

Manası şudur: Şer ise şer, ancak ben siz te (teşau, istemedikçe) şer istemiyorum. Ahfeş, Zeccac ve İbn el – Enbari de bu görüşe katılmışlardır.

Ebu Ravk Atıyye bin el-Haris el-Hemadani şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bütün namazlarda açık okurdu. Müşrikler ise alkışla gürültü eder ve ıslık çalarlardı. Bunun üzerine bu kesik harfler indi, bunları dinlediler ve şaşırıp kaldılar. Başkası da şöyle demiştir: İyice dinlesinler diye onlara anlamadıkları şeyle hitap etti. Çünkü nefisler manasını bilmediği şeye heves eder. Ona yönelince bu sefer onlara bildikleri şeyle hitap etti. Bu da tebliğe vesile gibi oldu. Ancak bunun başkalarının bildiği veya muhataplarınca bilinen bir manasının olması lazımdır. Bu da bütün harfler için aynıdır.

Müfessirler özellikle elif, lam, mim harflerinin seçilmesi hususunda beş görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: Bu, manasını Allah'tan başkasının bilmediği müteşabihattandır, bunun açıklaması yukarıda geçmiştir.

İkincisi: Bunun manası: Ben her şeyi bilen Allah'ım, demektir. Bunu Ebu'd – Duha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Mes'ud ile Said bin Cübeyr de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Bu yemindir, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, Halid el–Hazza da İkrime'den rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Bunlar isimlerin harfleridir. Sonra bu hususta iki görüş vardır: *Birincisi:* Elif Allah'tan, lam Cebrail'den, mim de Muhammed'dendir. Bunu İbn Abbas demiştir.

Eğer: "Her isimden ilk harfi alınıyorsa, neden Cibril'den son harfi alınmıştır?" denilirse,

Cevap şöyledir: Kur'an'ın başlaması Allah'tandır, buna isminin ilk harfi ile işaret edilmiştir. Cibril'de de Kur'an'ın inmesi ve okunması son bulmuştur, onun da son harfi alınmıştır. Muhammed de ilk okuyandır, onun da ilk harfi alınmıştır.

İkinci görüş de şöyledir: Elif Allah Teala'dandır, lam Latif'ten, mim de Mecid'dendir. Bunu Ebu'l – Aliye demiştir.

Beşincisi: Bunlar Kur'an'ın isimleridir, bunu da Mücahit, Şa'bi, Katade ve İbn Cüreyc demişlerdir.

"Bu kitapta şüphe yoktur, müttakiler için hidayettir."

Bu (zalike) ism-i işaretinde iki görüş vardır:

Birincisi: Bu (zalike) haza (şu, o) manasınadır. Bu da İbn Abbas, Mücahit, İkrime, Kisai, Ebu Ubeyde ve Ahfeş'in görüşüdür. Bazıları buna Haffaf bin Nüdbe'nin şu beytini kanıt getirmişlerdir:

Mızrak onun beline saplandığı zaman ben ona:
Haffaf'ı düşün, işte ben oyum, dedim.

İbn Enbari de: Ben o bildiğin kişiyim, demek istemiştir demiştir.

İkincisi: Bu, gaibe işarettir.

Sonra bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bundan, daha önce inen Kur'an ayetleri kastedilmiştir.

İkincisi: Bundan: Sana ağır bir söz yükleyeceğiz *(Müzzemmil: 5)* diye va'dedilen vahiy kastedilmiştir.

Üçüncüsü: Bundan eski kitap sahiplerine va'dedilen şeyler kastedilmiştir, çünkü onlara peygamber ve kitap va'dedilmişti. Kitap Kur'an'dır, ona kitap denmesi bir araya getirilmesinden dolayıdır. Süvari birliğine de ketibe denmesi atlıların bir araya gelmesindendir. Katırın hayasını dikerek bağlamaya da ketb denir.

Reyb, bu kelime şüphe manasınadır. Hidayet ise irşat etmektir. Müttakiler de bazı şeylerden sakınanlardır.

Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah takva ile veraı ayırıp, takva hazırlık yapmak, vera ise şüpheyi def etmektir, demiştir. Bu durumda takvada sebep gerçektir, verada ise sebepten meydana gelen kesin değildir.

Alimler bu ayetin manasında üç ayrı görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Ayetin zahiri nefiy, manası ise nehiydir, buna göre mana, kimse bundan şüphe etmemelidir, çünkü sağlam ve kesindir, demektir. Şu ayet de böyledir: Bizim için hiçbir şeyi Allah'a şirk koşmak olamaz *(Yusuf: 38)*, yani bu bize yakışmaz, demektir. Hacta kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlarda bulunmak ve kavga etmek yoktur *(Bakara: 196)* ayeti de böyledir. İmam Halil ile İbn Enbari de aynı görüştedirler.

İkincisi: Bunun manası: Bunun Allah katından olduğunda şüphe yoktur, demektir. Bunu Mukatil ve diğerleri söylemiştir.

Eğer: Bazıları bundan şüphe etmiştir, denirse,

Cevap şöyledir: O, aslında gerçektir, kim araştırırsa böyle olduğunu bilir. Şair şöyle demiştir:

Ey Ümame, hakta şüphe yoktur,
Asıl şüphe yalancıların dediği şeydedir.

Eğer: "Takva sahibi zaten hidayeti bulmuştur, burada tekrar edilmesinin ne faydası vardır?" denilirse, cevap iki türlü verilir: *Birincisi:* Aslında hem takva sahipleri hem de kafirler kastedilmiştir, birini söylemekle yetinilmiştir. Mesela Allah Teala'nın: Giysiler sizi sıcaktan korur *(Nahl: 81)* demiştir ki soğuktan da korur. *İkincisi:* Yalnız müttakilerden bahs edilmesi onların yararlanmasından dolayıdır, mesela: Sen ancak ondan korkanı uyarırsın *(Naziat: 45)* ayetinde olduğu gibi ki o, korkanı da korkmayanı da uyarmak için gönderilmiştir.

"Onlar gaybe iman ederler, namazı dosdoğru kılar ve rızık ettiklerimizden infak ederler."

Onlar gaybe iman ederler: İmanın sözlük manası bir şeyi tasdik etmektir. Şeriat ise bunu böyle kabul etmekle beraber ona söz ve ameli de ilave etmiştir. Gayb de çevresinden çukur olan engin yere denir. Onun için her engin ve gizleyici yere gayb denilmiştir. Burada gaypten ne murat edildiği hususunda altı görüş vardır:

Birincisi: O vahiydir, bunu İbn Abbas ile İbn Cüreyc, demişlerdir.

İkincisi: Kur'an'dır, bunu da Ebu Rezin el – Ukayli ile Zir bin Hubeyş demişlerdir.

Üçüncüsü: Aziz ve celil olan Allah'tır, bunu Atâ ile Said bin Cübeyr demişlerdir.

Dördüncüsü: Cennet ve cehennem gibi Kur'an'da zikredilen şeylerdir. Bunu da Süddi, şeyhlerinden rivayet etmiştir. Ebu'l – Aliye ile Katade de bu görüştedirler.

Beşincisi: Aziz ve celil olan Allah'ın kaderidir, bunu da Zühri söylemiştir.

Altıncısı: Onu görmeyenler için Resul'e imandır. Amr bin Mürre şöyle demiştir: Abdullah bin Mes'ud'un arkadaşları ona: "Sana ne mutlu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile cihat ettin ve onunla oturdun!" dediler. O da: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in durumu onu görenler için açıktı. Asıl şaşılacak olanı onu görmedikleri halde kitabına iman edenlerdir, dedi, sonra da: Gaybe iman ederler ayetini okudu.

Namazı dosdoğru kılarlar. Namaz (salat) lügatte dua demektir. Şeriatte ise belli söz ve hareketlerden ibarettir. Ona salat denmesinde üç görüş vardır:

Birincisi: Ona kuyruk sokumunu kaldırmaktan dolayı salat denilmiştir.

İkincisi: O, salleytül ude (sopayı doğrultmak için ateşte yumuşattım) kökünden gelir, çünkü namaz kılan yumuşar ve mütevazı olur.

Üçüncüsü: O istemek ve dua etmekten gelir, çünkü salat dua manasınadır. Burada ise cins ismidir.

Mukatil ise, burada beş vakit namaz kastedilmiştir, demiştir.

Namazı dosdoğru kılmada da üç görüş vardır:

Birincisi: Onu emredildiği şekilde tam olarak yapmalıdır. Bu, İbn Abbas ile Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

İkincisi: Vakti, abdesti, ruku ve secdeleri muhafaza edilip doğru yapılmalıdır. Bunu da Katade ile Mukatil demişlerdir.

Üçüncüsü: Devam ettirmektir, Araplar düzenli bir şeye, ayakta (kaim) derler. Falan, askerlerin erzakını ikame ediyor derler ki devam ettiriyor manasınadır.

Rızık ettiklerimizden, verdiklerimizden, demektir. İnfak ediyorlar da, çıkarıyor, harcıyorlar, demektir.

İnfakın aslı çıkarmaktır, nefakatiddabbetü derlerki, hayvanın canı çıktı, demektir. Bundan ne kastedildiği hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O aile ve evladın nafakasıdır, bunu İbn Mes'ud ile Huzeyfe demiştir.

İkincisi: Farz olan zekattır, bunu da İbn Abbas ile Katade demişlerdir.

Üçüncüsü: Nafile sadakalardır, bunu da Mücahit ile Dahhak demişlerdir.

Dördüncüsü: Bu, zekattan önce vacip olan nafakadır. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Bir adam elinde ancak bir günlük yiyeceğini tutabilirdi, kalanını fakirlere dağıtırdı. Bunların dediklerine göre bu ayet, zekat ayeti ile neshedilmiştir. Önceki görüş daha doğrudur.

Bil ki kalp işi olan gaybe iman, bedenin işi olan namaz ve mala taalluk eden sadakayı birlikte zikretmenin hikmeti teklifin üç kısımdan ibaret olup bir dördüncüsünün olmadığını vurgulamak içindir. Çünkü bu kısımların dışındakiler bunlardan ikisinin bir araya gelmesinden ibarettir, mesela hac, oruç vb. gibi.

"Onlar sana indirilene, senden önce indirilene iman eder ve ahirete kesinkes inanırlar."

"İşte Rablerinin hidayeti üzerinde olanlar onlardır ve kurtuluşa erenler de onlardır."

Sana indirilene iman ederler. Kimler hakkında indiği hususunda ihtilaf edilmiş ve iki görüş ileri sürülmüştür:

Birincisi: Bu ayet Abdullah bin Selam ile arkadaşları hakkında inmiştir. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Mukatil de bunu tercih etmiştir.

İkincisi: Bu; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e ve ondan önce indirilene iman edenler hakkında inmiştir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah da: Kur'an ve vahiyle inen diğer kitaplardır, demiştir.

Senden önce indirilen. Bunlar da önceki kitaplarla vahiydir. Ahiret ise dünyadan sonraki şeylere denir. Ahiret denmesi dünyadan sonraya kalmasından dolayıdır. İşin sonu olduğu için ahiret denildi, diyenler de vardır.

Kesinkes (yakinen) inanırlar. Yakin güven veren ve yürek soğutan şey demektir. Bu, kazanılan ilmin en ileri seviyesidir.

İşte onlar hidayet üzerindedirler. Hidayet doğru yol demektir. İbn Abbas, nur ve istikamet üzeredirler, demiştir. İbn Kuteybe de, felah bulanlar ebediyeti kazananlardır, demiştir. Esas felah beka

manasınadır. Lebid'in şu sözü de buna şahittir:

Öyle bir ülkeye iniyoruz ki o daha önce de bize helal idi,
Ad ve Himyer'den sonra orada felah istiyoruz.

Beka istiyoruz, demektir. Zeccac, kurtulanlar, sonunda halleri ıslah olarak muradına nail olanlar manasınadır, demiştir. Hayye alel felah da bundandır ki, kurtuluş ve cennete girme yoluna geliniz, demektir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

6 - Şüphesiz kafirleri uyarsan da uyarmasan da birdir, iman etmezler.

Kafirler: Bu ayetin kimler hakkında indiğinde dört görüş vardır:

Birincisi: Bu ayet Ahzab savaşını yönetenler hakkında inmiştir. Bunu Ebu'l – Aliye söylemiştir.

İkincisi: Ebu Cehil ile ailesinden beş kimse hakkında inmiştir. Bunu da Dahhak, demiştir.

Üçüncüsü: Birtakım Yahudiler hakkında inmiştir, Huyey bin Ahtab bunlardandır. Bunu İbn Saib söylemiştir.

Dördüncüsü: Arap müşrikleri hakkında inmiştir, mesela Ebu Talib, Ebu Leheb ve diğer Müslüman olmayanlar gibi.

Mukatil şöyle demiştir: Ayetin tefsiri: Küfr lügatte örtmek, kapatmak manasınadır, bir şeyi örttüğün zaman kefertüşşey'e denir. Kafir de hakkın üzerini kapattığı için böyle denilmiştir.

Onlar için birdir, yani onları korkutmak da korkutmamak da birdir. Ayette geçen inzar, korku ile bildirmek demektir. Tenazere benu fülanin denir ki, birbirlerini korkuttular, demektir.

Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah şöyle demiştir: Bu ayet genel ifade ile gelmişse de maksat özeldir. Çünkü kafirin korkutulduğu zaman iman etmeyeceğini bildirmiştir, halbuki bazı kafirler uyarıldıkları zaman iman etmiştir. Eğer dış manaya olsa idi, Allah'ın haberinde gerçek dışı bir şey olurdu. Onun için onun hususi olduğunu söylemek vaciptir.

خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٧﴾

7 – Allah kalplerini ve kulaklarını mühürledi. Gözlerinin üzerinde de perde vardır. Onlar için acıklı bir azap vardır.

"Allah kalplerini mühürledi". Ayette geçen hatm mühürlemek demektir. Kalp ise bir parça donuk kan demektir. Yüreğe yerleşmiştir O nefsin evi ve aklın meskenidir. Kalp denmesi dönekliğindendir. Ona bedenin özü de denilmiştir. Özellikle oranın mühürlenmesi anlama merkezi olmasından dolayıdır.

"Kulaklarını". Ayette kulak tekil olarak geçmişse de kulakları kastedilmiştir. Müfret lafızla zikredilmişse de manası çoğuldur. Tekil çoğul yerine geçmiştir. Bunun bir benzeri de şu ayettir: Sonra sizi analarınızın karınlarından çocuk olarak çıkarır. *(Hac: 5)* Çocuklar olarak demektir.

Bu hususta şöyle bir şiir göstermişlerdir:

Yarı karın yiyerek yaşayın,
Çünkü zamanınız kıtlık zamanıdır.

Yani karınlarınız demektir. Bu görüş Ebu Ubeyde ile Zeccac'a aittir.

Bunda başka bir izah daha vardır, şöyle ki Araplar sem' kelimesini masdar gibi kullanırlar, masdar da tekil olarak kullanılır, mesela yu'cibüni hadisüküm ve yucibüni darbuküm sözünde olduğu gibi. Basar ile kalb ise bu gibi manalarda masdar yerinde kullanılmaz. Bunu Zeccac ile İbn Kasım söylemiştir. Amr bin As ile İbn Ebi Able ve ala esmaihim şeklinde çoğul okumuşlardır.

"Gözlerinin üzerinde perde vardır". Ayette geçen ğişave örtü, kapak manasınadır.

Ferra şöyle demiştir: Kureyş ile Arapların çoğu ğaynin kesresi ile ğişave okurlar. Ukl kabilesi ise ğaynin zammesi ile ğüşave okur. Bazı Araplar da fetha ile ğaşave okurlar ki sanırım onlar Rebia kabilesidir. Mufaddal, Asım'dan ğişaveten şeklinde nasb ile okumuştur ki gözlerinin üzerine perde çekti demek olur. Azap ise sürekli acı veren şeydir. Maün azbün denir ki boğazdan hızlı geçen tatlı su demektir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِن۪ينَۘ ﴿٨﴾

8 – İnsanlardan kimi, Allah'a ve ahiret gününe iman ettik, derler, halbuki onlar inanıcı değiller.

"İnsanlardan kimi Allah'a iman ettik" derler. Bunun kimler hakkında indiğinde iki görüş üzerinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu münafıklar hakkında nazil oldu. Bunu Süddi; İbn Mes'ud ile İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu'l – Aliye, Katade ve İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

İkincisi: Bu ehl-i kitabın münafıkları hakkında nazil oldu. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Sirin de şöyle demiştir: Onlar bu ayetten korkarlardı. Katade de şöyle demiştir: Bu ayet münafığı tarif ediyor; o dili ile inanır, kalbi ile inkar eder. Dili ile tasdik eder, ameli ile muhalefet eder. Sabahleyin bir hal üzere olur, akşamleyin onu değiştirir. Gemi gibi yalpalar, rüzgar hangi tarafa eserse o tarafa gider.

يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾

9 – Allah'ı ve iman edenleri aldatırlar, aslında kendilerini aldatırlar da farkında değiller.

"Allah'ı aldatırlar". İbn Abbas şöyle demiştir: Abdullah bin Übey, Muattib bin Kuşeyr ve Ced bin Kays, mü'minlere rastladıkları zaman, biz de iman ettik, şahadet ederiz ki arkadaşınız (Muhammed) doğrudur, derlerdi. Yalnız kaldıkları zaman da öyle olmazlardı, bu ayet bunun üzerine indi.

Tefsiri: Ayette geçen hadia hile ve tuzak kurmak demektir. Aldatma denmesi, gizli olduğu içindir. Aynı kökten gelen mihda' evin içinde kadının gizlendiği odaya denir. Hadi' de aldatan kimseye denir, maksadı ister hasıl olsun, ister olmasın. Eğer maksadı hasıl olursa aldattı, denir. Aldatılan kimseye de inhada şeklinde aldatıldı, denir. Bu da aldanmayı kast etsin veya etmesin birdir. Araplar zamana hadda' derler, çünkü sakladığı hayır ve şer ile renkten renge girer.

Allah'ı aldatmalarında beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar mü'minleri aldatıyorlardı, sanki Allah'ı aldatmış gibi oldular. Bu, İbn Abbas'tan rivayet edilmiş, İbn Kuteybe de bunu tercih etmiştir.

İkincisi: Onlar Allah'ın peygamberini aldatıyorlardı, Allah da peygamberini kendi yerine koydu, tıpkı şu ayette olduğu gibi: Şüphesiz sana biat edenler aslında Allah'a biat ediyorlar. *(Feth: 10)* Bunu Zeccac demiştir.

Üçüncüsü: Araplara göre aldatan bozuk demektir. Bu manada şöyle bir şiir söylediler:

Tükrük bozulduğu zaman onun tükrüğü temizdir.

Burada geçen hadaa bozuldu, demektir. İbn Kasım şöyle demiştir: Allah'ı aldatırlar kavlinin manası, içlerinde sakladıkları küfür yüzünden açıkladıkları imanı bozarlar, demektir.

Dördüncüsü: Onlar Allah'ın dininde öyle şeyler yaparlardı ki eğer onu kendi aralarında yapmış olsalardı, aldatıcı olurlardı.

Beşincisi: Onlar küfürlerini gizler, imanlarını açıklarlardı.

"Vema yahdeune illa enfüsehüm": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr Yuhadiune şeklinde okumuşlardır. Kufeliler ile İbn Amir de yahdeune okurlardı. Manası: Aldatmalarının vebalini kendileri çekerler, demektir.

Aldatmalarının vebalini ne zaman çekerler? Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Dünyada çekerler, bu da iki yolla olur: *Birincisi,* istidraç (gazabına nimet) ve azaplarını artıracak mühlet ile olur. *İkincisi,* peygamberi ve mü'minleri gizledikleri hallerinden haberdar etmekle olur.

İkincisi: Veballerini ahirette çekerler, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, onlarla mü'minlerin arasına perde çekildiği zaman olur. Bu olay şu ayette anlatılmıştır: Onlara: Geriye dönün, bir nur arayın, denir. Aralarına kapısı olan bir sur çekilir. *(Hadid: 13)*

İkincisi: Veballerini cennet halkı onların hallerinden haberdar oldukları zaman çekerler, onları gördükleri zaman onlar tarafından rahata erdirilmelerini umar ve: Üzerimize sudan veya Allah'ın size rızık ettiği şeylerden aktarın, derler. *(A'raf: 50)* Onlar da şöyle cevap verirler: Şüphesiz Allah bu ikisini kafirlere haram etmiştir. *(A'raf: 51)*

"Bilmezler" (şuurunda değiller). Bilmedikleri ve şuurunda olmadıkları şeyler hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın, Peygamberini onların yalanlarından haberdar etmesi, bunu İbn Abbas söylemiştir.

İkincisi: Nefislerinde küfrü gizlemeleri, bunu da İbn Zeyd demiştir.

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ
مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ
لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ
الْمُفْسِدُونَ وَلَٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾

10 – Kalplerinde hastalık vardır, Allah da hastalıklarını artırmıştır. Onlar için yalan söylemelerinden dolayı acıklı bir azap vardır.

11 - Onlara: Yeryüzünde bozgunculuk etmeyin, denildiği zaman, biz ancak ıslahatçılarız, derler.

12 – Bilin ki onlar bozgunculardır, ancak farkında değiller.

"Kalplerinde hastalık vardır". Buradaki hastalık şüphedir, bunu İkrime ile Katade demişlerdir. Allah da hastalıklarını artırdı. Bu da kendilerine bunu yaptığına dair Allah'tan bir haberdir. Ayette geçen elîm, acıklı demektir. Cumhur şedde ile yükezzibun okur, Kufeliler ise Eban'ın dışında Asım'dan rivayetle ya'nın fethası ile yekzibun okurlar.

"Onlara, yeryüzünde bozgunculuk etmeyin", denildiği zaman. Kimin hakkında indiğinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanındaki münafıklar hakkında inmiştir. Bu cumhurun görüşüdür, İbn Abbas ile Mücahid de içlerindedir.

İkincisi: Onlar bu ayet indiği zaman henüz yaratılmamışlardı, bunu da Selman Farisi söylemiştir. Kisai; kafın zammasıyla kuyle, ha'nın zammasıyla huyle, ğaynın zammasıyla ğuyda, cimin zammasıyla cüy'e, sinin zammasıyla süy'e ve süy'et okumuştur. İbn Amir de bunlardan huyle, süyka ve süy'e, süy'e lafızlarında zamme ile, Nafi de süy'e ve süy'et'te yine zamme ile diğerlerini de kesre ile okumuştur. Öteki kurralar da hepsinde kesre ile okumuşlardır.

Ferra şöyle demiştir: Hicazlı Kureyşliler ve onlara komşu olan Kinane oğulları kesre ile kıyle, ciy'e, ğida okurlar. Ukayl'in ve onlara komşu olanların çoğu ile Esed'in geneli kuyle ve cüy'ede zammeye yakın bir sesle okurlar.

Burada bozgunculuktan ne murat edildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Küfürdür, bunu İbn Abbas söylemiştir.

İkincisi: Masiyet olan şeyleri yapmaktır, bunu da Ebu'l – Aliye ile Mukatil demişlerdir.

Üçüncüsü: Küfür ve isyanlardır, bunu da Süddi, şeyhlerinden nakletmiştir.

Dördüncüsü: Emirleri yerine getirmeyi ve yasaklardan uzaklaşmayı terk etmektir, bunu da Mücahit demiştir.

Beşincisi: Kafirlere açtıkları ve onları mü'minlerin sırlarına vakıf kıldıkları münafıklıktır. Bunu şeyhimiz Ali bin Ubeydullah, demiştir.

"Biz sadece ıslahatçılarız". Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası, tanındıkları şeyi inkar etmektir, sözün aslı: Biz bozgunculuk gerektirecek bir şey yapmadık, demektir.

İkincisi: Bunun manası şudur: Biz Müslümanlarla kafirlerin aralarını bulmak istiyoruz. Bu iki görüş İbn Abbas'a aittir.

Üçüncüsü: Onlar: Kafirlere karşı iyi niyet beslemek, yapıcılıktır, bozgunculuk değildir, demek istemişlerdir. Bunu da Mücahit ile Katade, söylemişlerdir.

Dördüncüsü: Onlar, bizim bu yaptığımız ıslahatın ta kendisidir, Muhammed'i tasdik etmek ise bozgunculuktur, demek istemişlerdir, bunu da Süddi söylemiştir.

Beşincisi: Onlar kafirlere karşı iyi niyet beslemenin dinde de dünyada da yapıcılık olduğunu zannetmişlerdir; çünkü şöyle inanmışlardır: Eğer Muhammed kazanırsa zaten ona biat ettikleri için güvencededirler, eğer kafirler kazanırsa onlara karşı iyi niyet besledikleri için de güvencededirler. Bunu da şeyhimiz söylemiştir.

"Bilin ki onlar bozguncuların ta kendileridir". Zeccac şöyle demiştir: Elâ söze başlama edatıdır, onunla muhatap uyarılır ve arkadan gelenin doğruluğunu gösterir. Hüm ise tekittir.

"Bilmezler" sözünde de iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın, Peygamberini onların bozgunculuğundan haberdar edeceğini bilmezler.

İkincisi: Yaptıklarının yapıcılık değil, bozgunculuk olduğunu bilmezler.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ
النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ
وَلَٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾

13 - Onlara: İnsanlar iman ettiği gibi siz de iman edin, denildiği zaman: "Beyinsizlerin iman ettiği gibi biz de mi iman ederiz?" derler. Bilin ki onlar beyinsizlerin ta kendileridir, ancak bilmezler.

"Onlara: İman edin denildiği zaman": Bunların kim oldukları hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: Bunlar Yahudilerdir, bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Münafıklardır, bunu da Mücahit ile İbn Zeyd, demişlerdir. Diyenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır, bunu İbn Abbas demiş ve ashaptan isim vermemiştir.

İkincisi: Bunlar belli kimselerdir, mesela Sa'd bin Muaz, Ebu Lübabe, Esiyd gibi, bunu da Mukatil, demiştir.

Davet edildikleri iman hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamberi tasdik etmektir, bu; onların Yahudiler olduğunu söyleyenlerin görüşüdür. *İkincisi:* Bu açıkça söylediklerinin gereğini yapmaktır, bu da onların münafıklar olduğunu söyleyenlerin görüşüdür.

Burada "insanlar"dan kimlerin kastedildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bütün ashaptır, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Abdullah bin Selam ile onunla beraber iman eden Yahudilerdir. *Üçüncüsü:* Muaz bin Cebel, Sa'd bin Muaz, Esiyd bin Hudayr ve ensarın ileri gelenleridir. Kelbi bunları saymıştır.

Beyinsizlerle kimlerin kastedildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bütün ashaptır, bunu İbn Abbas söylemiştir. *İkincisi:* Kadınlar ve çocuklardır, bunu da Hasen söylemiştir. *Üçüncüsü:* İbn Selam ve arkadaşlarıdır, bunu da Mukatil demiştir.

Beyinsiz olduklarını iddia ettikleri kimselerin gaybe imanlarından da neyi kastettikleri hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar İslam dinini kastettiler, bunu İbn Abbas ile Süddi demişlerdir. *İkincisi:* Öldükten sonra dirilmeyi ve ceza görmeyi kastetmişlerdir, bunu da Mücahit demiştir. *Üçüncüsü:* Sonunu düşünmeden her iki fırkaya düşmanca davranmayı kastetmişlerdir. Bu ve bundan önceki yorum, onların münafıklar olduğuna göredir. Birincisi de onların Yahudiler olduğuna göredir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Beyinsizler cahiller demektir, o yüzden müstehcenliğe cahillik denir. Zeccac da şöyle demiştir: Ayette geçen sefahet akıl eksikliğidir. Bu yüzden ince ve eski kumaşa sefih denir. Teseffehe de rüzgarın ağacı sallaması manasınadır. Şair şöyle demiştir:

Kadınlar yere dikilen mızrakların üst kısmını
Rüzgarların salladığı kargılar gibi salınarak yürüdüler.

"Ancak bilmezler": Mukatil: Beyinsiz olduklarını bilmezler demiştir.

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا
آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا
نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ ﴿١٤﴾ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ
فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾

14 – İman edenlerle karşılaştıkları zaman, biz de iman ettik, derler. Şeytanları ile baş başa kaldıkları zaman da: Şüphesiz sizinleyiz, biz ancak alay ediyoruz, derler.

15 – Allah da onlarla alay ediyor; taşkınlıkları içinde bocalamalarına onlara süre veriyor.

"İman edenlerle karşılaştıkları zaman, biz de iman ettik, derler. Şeytanları ile baş başa kaldıkları zaman da: Şüphesiz sizinleyiz, biz ancak alay ediyoruz", derler:

Bu ayetin kimler hakkında indiği hususunda iki görüş üzerinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Bu Abdullah bin Übey ve arkadaşları hakkında inmiştir. Bunu İbn Abbas söylemiştir. *İkincisi:* Peygambere bir türlü ve reislerine başka bir türlü iman gösteren münafıklarla ehl-i kitap hakkında inmiştir. Bunu da Hasen demiştir.

Tefsir: Ayette geçen ila edatı beraberlik manasınadır: "Benim Allah ile beraber yardımcılarım kimlerdir?" *(Al-i İmran: 52, Saf: 14)* ayetlerinde de bu manayadır. Şeytanlar ise şeytanın çoğuludur. İmam Halil: Araplara göre her dikkafalı şeytandır. Bu isim üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi* şatana kökündendir ki hayırdan uzak olmak manasınadır. Buna göre nun kelimenin aslına dahildir.

Ümeyye bin Salt, Süleyman aleyhisselam'ı anlatırken şöyle demiştir:

Hangi şeytan ona isyan ederse, onu bağlar,
Sonra da onu zincire vurarak zindana atar.

Nabiğa da şöyle demiştir:

Şeytanlar Suad'ı alıp uzaklara götürdüler,
Gönlüm ise ona bağlı olarak kaldı.

İkincisi: Şâta ýeşitu kökünden gelir ki alevlenip yanmak manasınadır, bu durumda nun zaid olur. Bu hususta şöyle bir mısra demişlerdir:

Bizim mızraklarımızla kahramanlar helak olur.

Şeytanlarından kimler kastedildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar kafirlerin reisleridir, bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas, Hasen ve Süddi demişlerdir. *İkincisi:* Müşrik kardeşleridir, bunu da Ebu'l-Aliye ile Mücahid, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Kahinleridir ki bunu da Dahhak ile Kelbi demişlerdir.

"Biz sizinle beraberiz": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Biz sizinle dininizin üzerinde beraberiz, demektir. *İkincisi:* Biz yardım ve desteklemede sizinle beraberiz, demektir. Ayette geçen istihza da alay etmek manasınadır.

"Allah onlarla alay ediyor":

Ulema Allah'ın onlarla alay etmesi hususunda dokuz görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: Onlar cehennemde iken onlara cennetten bir kapı açar, onlar da oraya koşunca kapatılır, sonra onlara başka bir kapı açılır, yine koşarlar, o da kapatılır. Buna da mü'minler gülerler. Bu İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

İkincisi: Kıyamet günü olduğu cehennem ateşi tencerede içyağının dondurulması gibi dondurulur, onlar da üzerinde yürürken birden batarlar. Bu da Hasen Basri'den rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Onlarla şöyle alay edilir: Onlarla mü'minlerin arasına iç kısmında rahmet, dış kısmında azap olan ve kapısı açık bir sur çekildiği zaman onlar karanlıkta kalırlar. Onlara: Geriye dönün, kendinize bir ışık arayın *(Hadid: 13)* denir. Bunu da Mukatil demiştir.

Dördüncüsü: Bundan maksat alaylarının cezasını çekmeleridir. Böyle olmakla beraber istihza kelimesi aynen tekrar edilmiştir, mesela şu ayetlerde olduğu gibi: Kötülüğün cezası misli ile kötülüktür. *(Şura: 40)* Size kim saldırırsa ona misli ile saldırın. *(Bakara: 194)*

Amr bin Kelsum da şöyle demiştir:

Aklınızı başınıza alın, bize karşı kimse cahillik etmesin;
Biz de onunkinden daha çok cahillik ederiz.

Maksat, ona daha ağır ceza veririz, demektir.

Beşincisi: Allah'ın onlarla alay etmesi onların hatalı ve cahil olduklarını söylemesidir. Bunun manası, Allah onların fiillerini yanlış buluyor ve küfürde inat etmelerinden dolayı da onları cahil sayıyor, demek olur.

Altıncısı: Onlarla alay etmek, onları yavaş yavaş helake sürüklemektir.

Yedincisi: Alaylarını onlara tatbik etmek, aldatmak ve hilelerini onlara çevirmektir. Bu görüşleri Muhammed bin Kasım el – Enbari zikretmiştir.

Sekizincisi: Onlarla alay etmek, mesela birileri ateşin içinde zilletle yanarken ona: "Azabı tat, hani sen, onurlu ve soylu idin!" *(Duhan: 49)* denilir. Bunu da şeyhimiz kitabında söylemiştir.

Dokuzuncusu: Ahirette dünyada sergiledikleri imanın tersini görünce onlarla alay edilmiş gibi olur.

"Bir süre taşkınlıkları içinde bocalamalarına onlara süre veriyor": Bunda da dört görüş vardır: Onlara imkan veriyor, bunu İbn Mes'ud demiştir. *İkincisi:* Onlara zaman tanıyor, bunu da İbn Abbas demiştir. *Üçüncüsü:* Onların süresini uzatıyor, bunu da Mücahit demiştir. *Dördüncüsü:* Onlara mühlet veriyor, bunu da Zeccac demiştir.

Taşkınlık: Normalin üzerine çıkmaktır, itidalden daha fazla olmaktır. Deniz dalgalandığı zaman, taştı denir. Sel de suyu çoğaldığı zaman taştı denir. Taşkınlıkları hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Küfürleridir ki bu cumhurun görüşüdür. *İkincisi:* Azgınlık ve kibirleridir, bunu da İbn Kuteybe demiştir.

Bocalamak ise şaşkınlık manasınadır. Bir halk şairi şöyle demiştir:

Uçsuz bucaksız ıssız çöllerde
Kör cahiller bocalarlar.

İbn Kuteybe de: Tepelerine binerler, etrafı görmezler, demiştir.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَت تِّجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٦﴾

16 – İşte onlar hidayete karşılık dalaleti (sapıklığı) satın aldılar, ticaretleri kazanmadı ve hidayete de eremediler.

"İşte onlar hidayete karşılık dalaleti satın aldılar": Bunun nüzulü için üç görüş vardır: *Birincisi:* Bu, bütün kafirler hakkında inmiştir, bunu İbn Abbas ile İbn Mes'ud demişlerdir. *İkincisi:* Ehl-i kitap hakkında inmiştir, bunu da Katade, Süddi ve Mukatil demişlerdir. *Üçün-*

cüsü: Münafıklar hakkında inmiştir, bunu da Mücahit demiştir. Satın aldılar: Değiştirdiler demektir. Araplar bir şeyi diğer şeye tercih edene alıcı, ötekisine de satıcı derler. Dalalet ve dalâl aynı manayadır. Bu hususta da müfessirlerin üç görüşü vardır:

Birincisi: Burada maksat küfürdür, hidayetten maksat da imandır. Bu; Hasen Basri, Katade ve Süddi'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: Şüphedir, hidayet de kesin inançtır.

Üçüncüsü: Dalalet cahillik, hidayet de ilimdir.

Hidayeti dalaletle değiştirmeleri hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar iman ettiler, sonra kafir oldular. *İkincisi:* Yahudiler Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem gönderilmeden önce ona iman ettiler, gönderilince de onu inkar ettiler. Bunu Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* Kafirler Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in getirdiği hidayeti işitince reddedip de sapıklığı seçince bir şeyi diğer bir şeyle değiştirmiş gibi oldular. Bunu şeyhimiz Ali bin Ubeydullah demiştir.

"Ticaretleri kazanmadı": Bu sözde mecaz vardır, çünkü ticaret kazanmaz, ancak ticarette kazanılır. Şu ayet de böyledir: Hayır, gecenin ve gündüzün hilesi. *(Sebe': 33)* Maksat gece ve gündüz yapılan hiledir. Şu ayet de öyledir: İş azmettiği zaman... *(Muhammed: 21)* İşe karar verildiği zaman demektir. Bu hususta şöyle bir kanıt getirdiler:

Ey Haris, sıkıntımı defettin,
Gecem uyudu, kederim dağıldı.

Gece uyumaz, bilakis gecede uyunur. Bu gibi söz, müşkül olmayan ve söyleyenin maksadı belli olan yerlerde kullanılır. Ama nitelemek caiz olan bir şeye nispet edilir de başkası kastedilirse caiz olmaz. Mesela: Kölen kazandı deyip de, kölende kazandın kasdetmek gibi. Bu manaya Ferra, İbn Kuteybe ve Zeccac gitmişlerdir.

"Hidayeti bulamadılar": Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Allah'ın ilminde hidayeti bulamadılar. *İkincisi:* Sapıklıktan hidayete eremediler. *Üçüncüsü:* Mü'minlerin ticaretini anlayamadılar. *Dördüncüsü:* Sapıklığı satın almakla doğru yapmadılar. *Beşincisi:* Tüccar bazen kazanamaz, ama doğru yolda olur, bu nedenle kınanmaz. Allah ise onları kötülemek için onlarda bu iki durumun da olmadığını beyan etmiştir.

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ

ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾

17 – Onların misali bir ateş yakanın hali gibidir. O ateş etrafını aydınlattığı zaman Allah onların ışığını giderir ve onları karanlıklarda bırakır, artık onlar görmezler.

"Onların misali bir ateş yakanın hali gibidir": Bu ayet münafıklar hakkında inmiştir. Misal, benzer durumları açıklamak için getirilen örnektir.

Ayette geçen "istevkade" kelimesi üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Sin zaittir, şu beyitte olduğu gibi:

Bir dua eden, ey duaları kabul eden, diye seslendi,
O zaman ona hiç kimse cevap vermedi.

Burada istecabe fi'li kullanılmış, ecabe manası verilmiştir (sin zaittir). Bu, cumhurun görüşüdür, içlerinde Ahfeş ile İbn Kuteybe de vardır.

İkincisi: Sin talep için gelmiştir, mana: Başkasından ateş isteyen gibi demektir.

"Ateş etrafını aydınlatınca Allah onların ışığını giderir ve onları karanlıklarda bırakır, artık görmezler":

Ayette geçen "edaet" kelimesi üzerinde iki görüş vardır; *Birincisi:* Geçişli fiil olmasıdır. Şair şöyle demiştir:

Soyları ve yüzleri gecenin karanlığını aydınlattı,
Öyle ki usta ipliğe boncuk geçirdi.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Ateş parlak yüzü aydınlattı,
Kalbi gibi nur saçtı.

İkincisi: Lazım (geçişsiz) fiildir. Ebu Ubeyd de, bu fiil geçişsiz ve geçişli olarak kullanılır, demiştir. Zeccac da aynısını söylemiştir.

"Ma" (felamma) edatı hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Zaittir, sanki edaet denmiştir. *İkincisi:* Ellezi manasınadır. Bir şeyin etrafı da çevresi demektir. Ha zamiri ateş yakana racidir. Eğer: Nasıl önce tekil olarak : Kemeselillezistevkade dedikten sonra, cemi yaparak "zeheballahü binurihim" demiştir, denilirse, cevap şöyledir: Sa'leb, Ferra'dan şöyle dediğini nakletmiştir: Burada misal fiil için getirilmiştir, kişilerin zatları için değil. Bu da münafıklığa misaldir. Zeheballahu binurihim demesi mananın münafıklara gitmesinden

dolayıdır. O nedenle cemi yapmıştır. Sa'leb şöyle demiştir: Ferra'dan başkaları da şöyle demişlerdir: Ellezi'nin manası cemidir, önce lafzından dolayı tekil yapılmış, sonra da manası için cemi kılınmıştır. Nitekim şair de şöyle demiştir:

Felec mevkiinde helak olanlar,
Ey Halid'in anası, işte kahramanlar onlardır!

Burada ellezi ism-i işareti cemi olarak kullanılmıştır.

Alimler Allah Teala'nın münafıkların hallerine neyi misal getirdiği hususunda ihtilaf etmiş, iki görüş ileri sürmüşlerdir: *Birincisi:* O telaffuz ettikleri İslam kelimesini ve nurunu canları korumaya ve akan kanları durdurmaya misal getirmiştir. Öldükleri zaman ise onlardan şerefi çeker alır, tıpkı sönen ateşten ışığı alındığı gibi. Bu mana İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Bu, onların mü'minlere yönelip onlardan Resulullah'ın getirdiklerini dinlemelerine misaldir. Işıklarının gitmesi de kafirlere ve sapıklığa yönelmeleridir. Bu da Mücahid'in görüşüdür.

Karanlıklardan ne kastedildiğinde dört görüş vardır: *Birincisi:* Azaptır, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Küfrün karanlığıdır, bunu da Mücahit demiştir. *Üçüncüsü:* Ölümden sonra Allah'ın onların üzerine attığı karanlıktır, bunu da Katade demiştir. *Dördüncüsü:* Münafıklıklarıdır, bunu da Süddi demiştir.

Onlara ateşle misal getirilmesinin üç hikmeti vardır:

Birincisi: Ateşle aydınlanan kendi nefsinden gelen bir şeyle değil de dışarıdan gelen bir şeyle aydınlanır. O ateş gidince karanlıkta kalır. Sanki onlar da kalpleriyle inanmadan dilleriyle ikrar edince imanlarının nuru iğreti gibi olur.

İkincisi: Ateşin ışığı devam etmesi için odun maddesine ihtiyaç vardır, bu da canlının gıdası gibidir. İşte iman nuru da böyledir, o da devam etmesi için itikat maddesine ihtiyaç duyar. *Üçüncüsü:* Aydınlıktan sonra gelen karanlık insan için doğrudan gelen karanlıktan daha çetindir. Onların hali de buna benzetilmiştir.

صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿١٨﴾

18 – Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, artık dönmezler.

"Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler": Burada geçen samem, işitme kanallarının tıkanmasıdır. Bu, sağırlığın en ileri safhasıdır. Dilsizlikle ifade edilen bükm'de de üç görüş vardır:

Birincisi: Ahresliktir, bunu Mukatil, Ebu Ubeyd ve İbn Faris demişlerdir.

İkincisi: Dilde bir kusurdur ki kişi onunla konuşma imkanı bulamaz. Ahresliğin bundan meydana geldiği de söylenmiştir. *Üçüncüsü:* Kalpte bir kusurdur ki kişiyi hiçbir şeyi anlamaz hale getirir; anlama merkezi ile konuşma merkezi birlikte bozulur. Bu iki görüş şeyhimize aittir.

Artık dönmezler: Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar sapıklıklarından dönmezler, bunu Katade ile Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* İslam'a dönmezler, bunu da Süddi demiştir. *Üçüncüsü:* Sağırlıktan, dilsizlikten ve körlükten dönmezler. Neden dönmeme onlara nispet edilmiştir? Çünkü kendi istekleri ile hareket etmişlerdir. Nefsani hevesleri onları mağlup etmiş, doğru yolu araştırmaktan alıkoymuştur. Aslında onlarda ne sağırlık ne de dilsizlik vardır, ancak onlar gerçeği dinleyip onu konuşmaktan yüz çevirince sağır ve dilsizler gibi olmuşlardır. Araplar bir şeyden yüz çevirene kör, dinlemekten yüz çevirene de sağır, derler. Miskin ed – Darimi şöyle demiştir:

Kapı bir komşumun perdesinin olmaması
Ona zarar vermez.
O evinden çıkıp da tekrar odasına çekilinceye kadar
Gözüm ona karşı kör olur.
Aralarında geçen konuşmalara karşı da
Kulağım da ağırlık varmış gibi sağır olur.

أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ
وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ
الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾

19 – Yahutta onların hali gökten inen ve içinde karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek bulunan bir yağmur gibidir. Ölüm korkusu ile yıldırımlardan dolayı parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Allah kafirleri kuşatmıştır.

"Yahutta gökten inen bir yağmur gibidir": Burada geçen "ev" edatı terdit (seçenek) harfidir, "onların hali ateş yakan bir kimsenin hali gibidir" *(Bakara: 17)* benzetmesinin alternatifidir. Alimler bunda da altı ayrı görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: Burada seçme içindir, Araplar fakihlerle yahut dilcilerle otur derler ki, sen iki gruptan istediğinle oturmada serbestsin demektir. Sanki biz onlara bu iki misalden birini vermede serbestiz demiş gibi olur.

İkincisi: Bu, Allah'ın meydana çıkacak olanı bildiği şeyde kapalılığı göstermektedir, onların açığa çıkmasını istemediği şeyi onlara kapalı bırakmış, sanki, onların hali bu ikiden biri gibidir demiş olur. "Kalpleri taş gibidir ya da daha serttir" *(Bakara: 74)* ayeti de böyledir. Araplar açıklamasında fayda olmayan şeyi kapalı bırakırlar. Şair Lebid şöyle demiştir:

Kızların babalarının ebedi yaşamasını temenni ediyorlar,
Ben ancak Rebia veya Mudar erkeklerinden biri değil miyim?

Yani ben de bu iki kabilenin birindenim, onlar fani oldular, ben de onlar gibi fani olacağım.

Üçüncüsü: Bilakis manasınadır. Bu hususta Ferra şöyle bir kanıt getirmiştir:

Kuşluk güneşi gibi parlak ve o surette göründü,
Ve sen göze daha hoş görünüyorsun.

Dördüncüsü: Açıklama içindir, manası da şöyle olur: Onların bazıları ateş yakana, bazıları da gökten bu şekilde inen yağmura benzerler. Şu ayetlerde durum aynıdır: Yahudi veya Hıristiyan olun *(Bakara: 135)*. Manası şöyledir: Bazıları yani Yahudi olanlar, Yahudi olun dediler, Hıristiyan olanlar da: Hıristiyan olun, dediler. Azabımız onlara geceleyin veya öğle uykusunda geldi. *(A'raf: 4)* Manası şöyledir: Azabımız kimilerine geceleyin, kimilerine de öğle uykusunda geldi.

Beşincisi: Vav manasınadır, şu ayette de öyledir: Kendi evlerinizden ve babalarınızın evlerinden yemenizde bir sakınca yoktur. *(Nur: 61)*

Cerir şöyle demiştir:

Hilafete nail oldu, hilafet de ona kader oldu,
Tıpkı Musa'nın kader gereği Rabbine gelişi gibi.

Altıncısı: Bu muhataplar için şüphedir, çünkü şüphe Allah Teala için söz konusu değildir. "O, O'nun için daha kolaydır" ayeti de böyledir. *(Rum: 27)* Maksat, sizin zannettiğiniz gibi yeniden yaratmak Allah için daha kolaydır, demektir.

Tefsiri: Onların hali yağmura yakalananların hali gibidir, yağmura yakalananlar zikredilmemiştir. Çünkü "parmaklarını kulaklarına tıkarlar" ifadesinde buna işaret vardır. Ayette geçen sayyib kelimesi

yağmur manasınadır. İbn Kuteybe bunun gökten inmek manasına sabe yesubu'den geldiğini söylemiştir. Zeccac da: Her yukarıdan aşağıya inen şey için sabe yesubu fi'li kullanılır, demiştir. Şair de şöyle demiştir:

Sanki onların üzerine bir bulut indi,
İçinde yıldırımlar vardı, kuşlarını ürküttü.

Gök gürültüsü hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, bulutları süren bir meleğin sesidir. Bu mana merfu hadis olarak Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet edilmiştir. İbn Abbas ile Mücahit böyle demişlerdir. Mücahit'ten gelen bir rivayet de şöyledir: O tesbih eden bir meleğin sesidir. İkrime de: O deve sürücüsü gibi bulutları süren bir melektir, demiştir.

İkincisi: O, gökle yer arasında sıkışan bir rüzgardır. Ebu'l - Celed'den: Gök gürültüsü rüzgardır, dediği de rivayet edilmiştir. Ebu'l - Celed'in adı, Ceylan bin Ebu Ferve el - Basri'dir. Ondan Katade hadis rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Bulutların çarpışmasından çıkan bir sestir, bunu da şeyhimiz Ali bin Ubeyd aktarmıştır.

Şimşek için de üç görüş vardır:

Birincisi: O çomak şeklinde bükülen mendildir ki melek onunla bulutları sürer. Bu mana Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den merfu hadis olarak rivayet edilmiştir.[3] Hazreti Ali bin Ebu Talib de bu görüştedir. Hazreti Ali'nin bir rivayeti de şöyledir: O, bir çeşit demir topuzdur. İbn Abbas'tan da: Onun ateşten bir kırbaç olduğu rivayet edilmiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Burada geçen meharik kelimesi, çocukların mendil veya peştamaldan bükerek elde ettikleri çomak ve topuza denir. Çocuklar bununla birbirlerine vururlar. Meleğin bulutlara vurup sürdüğü kırbaç da ona benzetilmiştir.

Amr bin Kelsum da şöyle demiştir:

Bizdeki ve onlardaki kılıçlar,
Oyuncularımızın ellerindeki kıvrık mendillere benzer.

Mücahit de şöyle demiştir: Şimşek, meleğin vurma ve hareket ettirme sesidir.

İkincisi: Şimşek sudur. Bunu Ebu'l - Celed demiştir, İbn Faris de şimşeğin suyun parlaması olduğunu hikaye etmiştir.

---

3 - Tirmizi, Tefsir, sure 13, bab, 1; Ahmed, Müsned, 1/274.

Üçüncüsü: O bulutların yürürken sürtünmesinden ve birbirine vurmasından çıkan sestir, bunu da şeyhimiz hikaye etmiştir.

Yıldırımlar: Yıldırım, gök gürültüsünden daha şiddetli bir sestir, ateşle beraber çıkar ve değdiği şeyi yakar. Şehr bin Havşeb'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bulutları süren melek çok kızdığı zaman ağzından ateş çıkar, işte yıldırım odur. Bir başkası da şöyle demiştir: O bulutların sürtünmesinden çıkan bir ateştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ona saika (öldürücü) denmesi, değdiği zaman öldürmesinden dolayıdır, çünkü sa'k öldürmek manasınadır.

"Allah kafirleri kuşatmıştır": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O'ndan hiç kimse kaçamaz. O onları kıyamet gününde toplar. Allah her şeyi ilmi ile kuşatmıştır *(Talak: 12)* ayeti de böyledir. Bunu Mücahit demiştir.

İkincisi: Kuşatmak helak etmek manasınadır, mesela: Ürünü kuşatıldı *(Kehf: 42)* ayeti böyledir.

Üçüncüsü: Yaptıkları şeyler O'na gizli kalmaz demektir.

يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ اَبْصَارَهُمْ كُلَّمَٓا اَضَٓاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَاِذَٓا اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ
شَٓاءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢٠﴾

20 – Şimşek neredeyse gözlerini alacak. Şimşek onların etrafını aydınlatınca orada yürürler. Üzerlerine karanlık çökünce de dikilirler. Eğer Allah dileseydi onların kulaklarını ve gözlerini alırdı. Şüphesiz Allah'ın her şeye gücü yeter.

"Şimşek neredeyse gözlerini alacak": Burada geçen yekâdü kelimesi yakınlık ifade eden fiildir. Bu öyle bir kelimedir ki müspet olduğu zaman fi'li menfi kılar, menfi olduğu zaman da fi'li müsbet kılar. Son devir alimlerinden birine şöyle sordular:

Ey bu asrın dil bilgini, o hangi kelimedir ki,
Cürhüm ve Semud kavmi dillerinde bulunur;

Menfi olduğu zaman Allah müspet olduğuna şahitlik eder,
Müspet olduğu zaman da inkar makamında kullanılır (menfi olur)?

Şu ayetler olumsuz durumda müspet kullanıldığına şahittir: Neredeyse söz anlamazlar *(Nisa: 78)*. Elini çıkardığı zaman neredeyse onu göremez. *(Nur: 40)* Neredeyse meramını ifade edemez

(Zuhruf: 52). Şunlarda da menfisi ispatta kullanılmıştır: Neredeyse şimşek gözlerini alacak. *(Bakara: 20)* Neredeyse ışığı gözleri alır. *(Nur: 43)* Zeytinyağı neredeyse ateş değmeden ışık verecek. *(Nur: 35)* İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kâde isteyip de yapmamak manasınadır. Bazen de müspet manasına kullanılmıştır. Şair Zürrimme şöyle demiştir:

Eğer Lokman-ı Hekim Meyye'yi açıkça görse idi,
Neredeyse gözleri kamaşırdı.

Yani, eğer karşısına çıksa idi gözleri kamaşır, dehşete kapılır, şaşardı.

Ben de derim ki Zürrimme aynı kelimeyi şurada da menfi (olumsuz) durumda müspet (olumlu) olarak kullanmıştır:

Ayrılık sevgilileri bozduğu zaman
Meyye'nin sevgi izi neredeyse kaybolmaz.

"Şimşek gözlerin alır": Cumhur yenin fethi, ha'nın sükunu ve tanın fethi ile (yahtafu) okumuşlar. Eban bin Tağleb ile Eban bin Yezid de, her ikisi de Asım'dan yenin fethası, hanın sükunu ve tanın kesri ile şeddesiz olarak (yahtıfu) okumuşlar. Bunu Cu'fi, Ebu Bekir'den, o da Asım'dan yanın ve hanın kesri ve tanın şeddesi ile (yehıttıfu) olarak rivayet etmiş. Hasen'nin kıraati de böyledir, ancak o, yanın kesri ile (yıhıttıfu) okumuştur. Ondan ya ve hının fethi ve şeddeli tanın kesri ile yahattıfu okuduğu da rivayet edilmiştir.

Yahtıfu'nun manası soymak ve kapmak manasınadır. Kovayı kuyudan çıkaran çengele huttaf denir, çünkü kendine asılanı kapar. Nabiğa da şöyle demiştir:

Sağlam iplere bağlı eğri çengel gibi eller
Bir şeyler kapmak için sana uzanır.

Beyitte geçen hacn kelimesi eğri demektir. Aynı kökten cemel haytaf da hızlı deve demektir. O hıza da hatafa denir.

"Şimşek onları aydınlattıkça": Zeccac: Dae ve edae aynı manayadır, demiştir. Edae lügati ise daha seçkindir.

Alimler münafıkların şimşeğe benzeyen halleri hususunda üç ayrı görüş aktarmışlardır:

Birincisi: Bu Kur'an'daki korkutmadır, bunu İbn Abbas söylemiştir.

İkincisi: Peygamber ve müminler onların münafıklıklarını bildikleri takdirde başlarına gelecek musibetlerden korkmalarıdır. Bunu

Süddi demiştir. *Üçüncüsü:* İçlerinde sevdikleri ile cihada ve onlarla savaşa davet edilmekten korkmalarıdır. Bunu şeyhimiz anlatmıştır.

Şimşeğin onların hallerine nasıl benzediği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kur'an'ın onlara öğüt ve hikmetleridir. *İkincisi:* Açığa vurdukları İslam'ın aydınlatıcı nurudur. *Üçüncüsü:* Bu, İslam'ı açıklamakla kanlarının akıtılmasını önlemelerine bir misaldir. Bu da onlara ahirette saklananlara nispetle şimşek gibi geçicidir.

"Yıldırımlardan parmaklarını kulaklarına sokarlar": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar ölüm korkusu ile cihadı emretmesin diye Kur'an dinlemekten kaçarlardı. Bunu Hasen ile Süddi demiştir. *İkincisi:* Bu, Kur'an'dan hoşlanmadıkları için onların yüz çevirmelerine misaldir, bunu da Mukatil demiştir.

Etraflarını aydınlattıkça içinde yürürler: Bunun da manasında dört görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: Bunun manası, Kur'an onlara sevdikleri bir şey getirdiği zaman ona tabi olurlardı, demektir. Bunu İbn Abbas ile Süddi demişlerdir.

İkincisi: Şimşeğin aydınlatması can ve mal güvenliklerinin meydana gelmesidir, o zaman ona tabi olmaya koşarlardı, bunu da Katade demiştir.

Üçüncüsü: İslam'ı konuşmaları ve onun içinde yürümeleri ondan hidayet almalarıdır. Bunu terk ettikleri zaman sapıklığa düşerler, bunu da Mukatil demiştir.

Dördüncüsü: Onları aydınlatması onları denemesiz ve imtihansız bırakmasıdır. İçinde yürümeleri de açıkladıkları şey sayesinde barış içinde kalmalarıdır. Bunu da şeyhimiz demiştir.

"Üzerlerine karanlık çökünce": Kim: Aydınlatması sevdikleri şeyi getirmesidir derse, karanlık çökmesi de hoşlanmadıkları şeyi getirmesidir. Yukarıda anlattıklarımız da bütün bunların tersinedir. Dikilirler de, dururlar demektir.

"Eğer Allah dileseydi kulaklarını ve gözlerini giderirdi": Mukatil şöyle demiştir: Bunun manası: Eğer Allah isteseydi ceza olarak kulaklarını ve gözlerini alırdı, demektir. Mücahit de şöyle demiştir: Bakara'nın başından dört ayet mü'minlerin sıfatları hakkındadır, iki ayet kafirlerin sıfatları hakkındadır, on üç ayet de münafıkların sıfatları hakkındadır.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٢١﴾
الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ
رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

21 - Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin. Umulur ki günahlardan korunursunuz.

22 - O ki yeryüzünü size döşek, göğü de bina kıldı. Gökten bir su indirdi de onunla meyvelerden sizin için rızık çıkardı. Öyleyse bilip dururken Allah'a eşler koşmayın.

"Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin. Umulur ki günahlardan korunursunuz".

Ulema bu hitapla kimlerin kastedildiğinde dört görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu bütün insanlar için geneldir, İbn Abbas böyle demiştir. *İkincisi:* Bu yalnız Yahudilere hitaptır, bunu Hasen ile Mücahit demiştir. *Üçüncüsü:* Bu Arap müşriklerinden ve diğerlerinden kafirlere hitaptır, bunu da Süddi demiştir. *Dördüncüsü:* Bu Münafıklara ve Yahudilere hitaptır, bunu da Mukatil demiştir.

Nâs (insanlar), Adem canlısının ismidir. Böyle denilmesi maksatlarını elde etmek için hareket etmelerinden dolayıdır, çünkü nevs hareket manasınadır. Nisyandan (unutmaktan) gelerek de nâs denildiği söylenmiştir.

Buradaki ibadetten ne kastedildiğinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Tevhittir. *İkincisi:* Taattir. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Halk (yaratmak) icat etmek manasınadır. Sizden öncekiler denmesi de daha iyi hatırlatmak, inkarı önlemek ve daha kuvvetli delil olması içindir. Şunun için de denilmiştir, itaat edenin sevap kazanması ve isyan edenin ceza çekmesini nazarı itibara alarak onlardan ibret almak.

Lealle (umulur ki) üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Bu key (için) manasınadır, bu hususta şu beyti şahit getirmişlerdir:

Bize, savaştan vazgeçin ki biz de vazgeçelim dediniz
Ve bize en ağır teminatı verdiniz.

Biz de savaştan vazgeçince sözleriniz
Çölde parlayan serap gibi oldu.

Mukatil, Kutrub ve İbn Keysan bu manayı tercih etmişlerdir.

İkincisi: Rica manasınadır, Allah'a takvayı rica ederek ve ibadet etmekle kendinizi Rabbinizin azabından korumak umuduyla ibadet ediniz demek olur. Bu görüş Sibeveyh'e aittir. İbn Abbas da, umulur ki şirkten korunursunuz, demiştir. Dahhak da, umulur ki ateşten korunursunuz, demiştir. Mücahit de, umulur ki itaat edersiniz, demiştir.

"O Rab ki yeryüzünü size döşek kıldı": Yere Arapça'da arz denmesi, genişliğinden dolayıdır. Çünkü erizatül karhatü denir ki, yara genişledi, açıldı manasınadır. Göğün altında olmasından da böyle denildiği söylenmiştir. Aşağıdaki her şeye arz denir. İnsanların onu ayakları ile çiğnemesinden dolayı böyle denildiği de söylenmiştir. Göğe de sema denmesi yüksekliğindendir. Zeccac: Yerden yüksek her şeye bina derler, demiştir. İbn Abbas da: Burada bina tavan manasınadır, demiştir.

"Gökten su indirdi": Yani buluttan demektir.

Su da yağmur demektir.

"Allah'a eşler koşmayın": Ortaklar ve benzerler demektir. Nid ve endad eş ve benzer demektir.

Eşlerden ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Putlardır ki bunu İbn Zeyd demiştir. *İkincisi:* Allah'a isyan ederek itaat ettikleri adamlardır, bunu da Süddi demiştir.

"Bilerek": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: O'nun göğü yarattığını, su indirdiğini ve ayette açıkladığı şeyleri yaptığını bildiğiniz halde demektir. Bu mana İbn Abbas, Katade ve Mukatil'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: Kitaplarınız Tevrat ve İncil'de böyle olmadığını bildiğiniz halde. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Bu mana hitabın ehl-i kitaba olması durumunda uygun olur.

Üçüncüsü: O'nun benzeri olmadığını bildiğiniz halde, bunu da Mücahit demiştir.

Dördüncüsü: Burada bilmek akıl etmek manasınadır, bunu da İbn Kuteybe söylemiştir.

Beşincisi: Bu dediklerini O'ndan başka kimsenin yapmaya gücünün yetmeyeceğini bildiğiniz halde demektir. Bunu da şeyhimiz Ali bin Ubeydullah demiştir.

Altıncısı: Putların taştan yapıldığını bildiğiniz halde demektir. Bunu da Şeyh Ebu Muhammed bin el – Haşşab'tan işittim.

وَاِنْ كُنْتُمْ ف۪ي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِه۪
وَادْعُوا شُهَدَٓاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٢٣﴾

23 – Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphe içinde iseniz, onun benzerinden bir sure getirin ve eğer doğru iseniz Allah'tan başka şahitlerinizi getirin.

"Eğer şüphe içinde iseniz": Ayetin sebeb-i nüzulü şöyledir: Yahudiler: Muhammed'in getirdiği şey vahye benzemiyor, biz bundan şüphe ediyoruz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu, İbn Abbas ile Mukatil'den rivayet edilmiştir.

İn (eğer) edatı burada şek ve tereddüt için değildir, çünkü Allah Teala onların şüphe içinde olduğunu bilmiştir. Ancak bu Arapların tarzına göre söylenmiştir. Bir adam oğluna: Eğer benim oğlum isen bana itaat et, der. Bunun burada iz (çünkü) manasına olduğu da söylenmiştir. Ebu Zeyd: Faizi bırakın, çünkü sizler mü'minlersiniz *(Bakara: 278)* ayetinde bu manaya olduğunu söylemiştir.

"Onun benzerinden bir sure getirin": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bu kelime hemzeli su're, hemzesiz sure şeklinde telaffuz edilir. Hemzeli okuyanlar es'ertü kökünden getirir ki ayırdım demektir. Çünkü o da Kur'an'dan bir parçadır. Hemzesiz okuyanlar da binanın suresinden hareket ederler ki sıraları (ve korları) demektir. Şair Nabiğa, Numan hakkında şöyle demiştir:

Görmüyor musun, Allah sana öyle bir sure (derece, sıra) vermiştir ki
Bütün kralların onun altında gelip gittiklerini görürsün.

Sure bu beyitte şeref derecesi manasına kullanılmıştır. Bu istiare yoluyla binanın (duvarın) sırasından, korundan alınmıştır. İbn Enbari şöyle demiştir: Ebu Ubeyde demiştir ki: Sureye sure denmesi duvar sırası (koru) gibi derece derece yükselmesinden dolayıdır. Beyitte de, Allah sana öyle bir şeref vermiştir ki kralların derecelerinin üstüne çıktın denilmek istenmiştir. İbn Kasım da şöyle demiştir: Sureye şerefinden dolayı sure denmiş olması caizdir, Araplar: Onun şerefte bir suresi vardır derler ki sırası ve derecesi var demek isterler. Yahutta o Kur'an'dan bir parça olduğu için böyle denilmiştir, es'ertü

sureten denir ki bir parça ayırdım, bıraktım demektir. Mislihi'deki zamirin nereye raci olduğunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İndirilen Kur'an'a racidir, bunu Katade ile Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir. O zaman mana: Siz de o ümmi kul gibi bir sure getirin demek olur. Bunu Ebu Ubeyde, Zeccac ve İbn Kasım demişlerdir. Buna göne "min" edatı başlangıç manasını ifade eder. Birinci görüşe göre ise zaittir.

"Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası, onlardan yardım isteyin demektir, bunu Süddi ile Ferra demişlerdir. *İkincisi:* İmdat çağırın, medet isteyin demektir. Kanıt olarak şu beyti getirmişlerdir:

Süvarilerimiz ve piyadelerimiz karşılaşınca
Onlar Ka'b'i çağırdılar, biz de Amir'i çağırdık (imdat istedik).

İbn Kuteybe de bu görüştedir.

Şahitleri hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar putlarıdır, bunu İbn Abbas, Süddi, Mukatil ve Ferra demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Onlara şahitler denmesi, devamlı görmeleri ve yanlarında bulunmalarından dolayıdır. Başkası da: Allah yanında kendilerine şahitlik etsinler diye onlara ibadet ettikleri için, demiştir.

İkincisi: Çünkü onlar kendilerinin yardımcılarıdır. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Bunun manası şöyledir: Sizin getirdiğinizin de Kur'an gibi olduğuna şahitlik edecek insanlar çağırın. Bu da Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

Eğer doğru iseniz: Yani, bu Kur'an Allah katından değildir sözünüzde, bunu da İbn Abbas demiştir.

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا
النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿٢٤﴾

24 – Eğer bunu yapamazsanız – ki asla yapamayacaksınız – o halde yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten korunun. O kafirler için hazırlanmıştır.

"Eğer bunu yapamazsanız": Burada takdir edilen (söylenmeyen) sözler vardır, sözün sibakından şöyle anlaşılıyor: Allah Teala geçen

ayette onlara meydan okuyup da onlar da susup cevap veremeyince, eğer yapamazsanız, dedi. Asla yapamayacaksınız sözü de Peygamberimizin gerçek peygamber olduğuna en büyük delildir. Çünkü bunu yapamayacaklarını haber verdi ve yapamadılar.

Yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının. O kafirler için hazırlanmıştır: Vekud (yakıt) vavın fethası ile odun manasınadır, zammesiyle vukud ise tutuşmak manasınadır, tıpkı vadu' abdest suyuna, vudu' da abdest almaya denildiği gibi ki abdest alanın yaptığı hareketlerdir.

Hasen ile Katade vukuduha okumuşlardır, vekud tercihe şayandır. İnsanlar orada azap yoluyla yakılırlar. Taşlar ise gücünü ve şiddetini artırmak içindir. Çünkü o taşları bile yakıcıdır. Bu taşlar hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunlar taptıkları putlardır. *İkincisi:* Bunlar kükürt taşıdır, onun harareti çok yüksektir, onlar kızdırılarak insanlara azap edilir. Neden Kur'an'ın benzerini getiremedikleri takdirde ateşle korkutuldular? Çünkü onlar inkar edip de onun benzerini getirmekten aciz kalınca, mağlup oldular, karşı çıkmaları inat halini aldı, inadın cezası da ateştir.

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ
رِزْقًا قَالُوا هٰذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ
مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾

25 – İman edip iyi şeyler yapanları kendileri için altlarından ırmaklar akan cennetlerle müjdele. Her ne zaman onun meyvelerinden rızıklansalar, "bu, daha önce rızıklandığımız şeydi" derler. Bunlar birbirine benzer olarak sunulacak. Orada onlar için tertemiz eşler vardır. Onlar orada ebedi kalacaklardır.

"İman edenleri müjdele": Müjde insana ilk gelen haberdir, Arapçada beşaret denmesi deriye (beşereye) tesir etmesinden dolayıdır. Eğer hayır haber olursa sevinç ve rahatlama tesiri, eğer kötü haber olursa üzülme ve büzülme tesiri görülür. Daha çok hayırlı haberde kullanılır. Bazen de şerde kullanılır. Münafıkları acıklı azap ile müjdele ayetinde olduğu gibi. *(Nisa: 138)*

"İyi şeyler yapanlar": Bu bütün iyi amelleri içine alır. Hazreti

Osman bin Affan'dan: Amelleri hulus-ı kalp ile yapanlar diye tefsir ettiği rivayet edilmiştir. Hazreti Ali radıyallahu anh'ten de, beş vakit farz namazları kılanlar diye rivayet edilmiştir.

Cennet bahçe demektir, ona cennet denmesi ağaçlarından dolayı toprağının görülmemesindendir. Cinlere cin denmesi de görünmediği içindir. Cenin de bu kökten gelir, kalkana da kişiyi koruduğu için cünne denilmiştir. Gece karardığı zaman cennel leylü denir. Mufaddal'dan: İçinde hurma ağacı olan her bahçeye cennet denilir dediği rivayet edilmiştir. Zeccac da kesif ve çok olup birbirine dolaşan her bitkiye cennet denir, demiştir.

"Altından ırmaklar akar": Yani ağaçlarının altından akar, toprağının altından değil.

"Bu daha önce rızıklandığımız şeydi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası şöyledir: Bu daha önce yediğimiz şeydir; sabah kahvaltısı akşam yemeği gibidir. Bu İbn Abbas, Dahhak ve Mukatil'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: Bu, daha önce dünyada rızıklandığımız şeydir, bunu da Mücahit ile İbn Zeyd demişlerdir.

Üçüncüsü: Cennet meyvesi devşirildiği zaman hemen arkasından yenisi çıkar. Bunu görünce karıştırır ve: Bu daha önce yediğimizin aynısıdır, derler. Bunu da Yahya bin Kesir ile Ebu Ubeyde, demişlerdir.

"Kendilerine benzer gelir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O görünüşte ve renkte benzerdir, tadı ise farklıdır. Bunu da Ebu'l - Aliye, Dahhak, Süddi ve Mukatil demişlerdir.

İkincisi: O kalitede benzerdir, onda kalitesiz yoktur. Bunu da Hasen ile İbn Cüreyc demişlerdir.

Üçüncüsü: O yaratılışta ve isimde dünya meyvesine benzer, ancak onun manzarası ve tadı çok güzeldir. Bunu da Katade ile İbn Zeyd demişlerdir. Benzer olması ile minnet ifade etmelerinin manası nedir? Tatları ve renkleri farklı oldukça daha mı güzel olur? Cevap şudur: Biz, onların görünüşü benzer, tadı ayrıdır dersek, halk nazarında daha garip ve daha güzel olur. Çünkü sen içinde diğer elmaların da tadını taşıyan bir elma görsen daha çok hayret edersin. Eğer biz, kalitede benzerdir, dersek, renk ve tatta farklı olması caizdir. Eğer, manaları farklı olmakla beraber şekli dünya meyvelerine benzer dersek daha hoş ve daha acayip olur. Bütün bunlar etkili ve çekici şeylerdir.

"Orada onlar için tertemiz eşler vardır": Yani yaratılışta temizdirler, çünkü onlar hayız olmazlar, idrar çıkarmazlar, helaya gitmezler. Ahlakta da temizdirler, çünkü onlar haset etmezler, kıskanmazlar, kocalarından başkasına bakmazlar. İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar temizdirler, kir ve pasları yoktur. Zeccac, ayette geçen mutahhara kelimesinin daha mübalağalı olduğunu söylemiştir, çünkü teksir (çokluk) ifade eder. Hulud (ebediyet) ise kesilmeksizin süreklilik demektir.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً
فَمَا فَوْقَهَا ۚ فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ ۖ
وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَٰذَا
مَثَلًا ۘ يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا ۚ وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ ﴿٢٦﴾

26 – Allah bir sivrisinek olsun ve daha üstünde olsun, herhangi bir şeyi misal getirmekten çekinmez. İman edenler bunun Rablerinden hak olduğunu bilirler. İnanmayanlar ise, "Allah bununla ne demek istedi?" derler. Allah onunla çoklarını azdırır ve çoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır.

"Allah herhangi bir şeyi misal getirmekten çekinmez": Bunun iniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Bir misal verildi, onu dinleyin; Allah'tan başka taptıklarınız hepsi bir araya toplansalar bir sivrisinek bile yaratamazlar *(Hac: 73)* ayeti ile "Ev edinen bir örümcek gibi..." *(Ankebut: 41)* ayeti inince, Yahudiler: "Bunlar nasıl misal?" dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas, Hasen, Katade ve Ferra demişlerdir.

İkincisi: Allah Teala yukarıda "ateş yakan gibi" *(Bakara: 17)* ve "yahut gökten inen bir yağmur gibi" *(Bakara: 19)* iki misali verince, münafıklar, Allah bu misalleri vermeyecek kadar büyüktür, dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Süddi şeyhlerinden rivayet etmiştir. Hasen ile Mücahit'ten de benzeri rivayet edilmiştir.

Ayette geçen haya büzülmek ve kabuğuna çekilmek demektir. Ancak Allah Teala'nın sıfatı gerçek olarak anlaşılamaz, olduğu gibi kabul edilir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: "Şüphesiz Rabbiniz haya ve kerem sahibidir" demiştir.[4] Haya etmezin, terk

4 - Ebu Davud, Tirmizi ve İmam Ahmed

etmez manasına olduğu da söylenmiştir. İbn Cerir Taberi de bazı lügatçilerden, haya etmezin, korkmaz manasına geldiğini aktarmıştır. Mesela: İnsanlardan korkarsın, halbuki en çok korkulması gereken Allah'tır *(Ahzab: 37)* ayeti de böyledir. Haya ile korku birbirinin yerine kullanılır. Mücahid ile İbn Muhaysın da: Layestahyi şeklinde bir ye ile okumuştur, bu da bir lügattir.

"Misal vermekten": İbn Abbas, benzer getirmekten demiştir. Bil ki misal vermenin faydası daha açık bir şey söyleyerek maksadı rahat anlatmaktır. O zaman kapalılık ortadan kalkar.

"Ma baudaten": Buradaki ma edatı zaittir, Ebu Ubeyde, Zeccac ve Basralılar bunu tercih etmişlerdir. Örnek olarak da Nabiğa'nın şu şi'rini göstermişlerdir:

Kadın: Keşke şu güvercinler bizim olsa, dedi. Burada leytemadaki ma edatı fazladır.

Ebu Cafer Taberi: Sivrisinekten yukarısı manasınadır demiştir. Burada "... den yukarısı" atılmıştır. Çünkü bauda kelimesinin mansup oluşu ile ikinci ma'ya fe'nin gelmesi bunlara işarettir. Nitekim Araplar: Zebale - Salebiye arası yağmur yağdı, onun yirmi dişi ve erkek devesi vardır, o tepesinden tırnağına kadar güzeldir, derler ki burada da aynı taktik uygulanmıştır. Bir başkası da baudaten'deki tenvin meselden bedeldir demiştir. Asmai de Nafi'den baudatün şeklinde merfu okuduğunu rivayet etmiştir. Burada hüve zamiri gizlidir. Bauda sivrisineğin küçük türüne denir.

"Sivrisineğin daha üstünde olsun": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bundan daha büyük demektir, bunu İbn Abbas, Katade, İbn Cüreyc ve Ferra demişlerdir.

İkincisi: Küçüklükte ondan daha ileri demektir, o zaman mana, ondan daha küçük demek olur. Bunu da Ebu Ubeyde demiştir.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bazen yukarı alt manasında kullanılır, bu da zıtlardandır. Şu kelimeler de öyledir: Cevn: Siyah, beyaz; sarim: Sabah, akşam; sedfe: Karanlık, aydınlık; celel: Küçük, büyük; nahil: Susuz, kanık; masil: Ayakta, yere yapışan; sarih: İmdat eden, imdat çağıran; hacid: Gece namaz kılan, uyuyan; rehve: Yokuş, iniş; tel'a: Yüksek yer, alçak yer; zan: Yakin, şüphe; akra: Hayz, temizlik; mefra; Dağa çıkan yol, inen yol; vera: Arka, ön; esrertüşşey'e: Gizledim, açıkladım; ahfeytüşşey'e: Açıkladım, gizledim; retevtüşşey'e: Sıktım, gevşettim; şeabtüşşey'e: Topladım, ayırdım; bi'tüş-

şey'e: Sattım, satın aldım; şereytüşşey'e: Satın aldım, sattım, elhayyu haluf: Gaip, geride.

"Onunla çoklarını azdırır ve çoklarını da hidayete erdirir": Bu: "Allah bu misalle ne demek istiyor?" *(Bakara: 26)* sözünün devamı mıdır, yoksa yeni bir söz başı mıdır? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, önceki sözün devamıdır, bunu Ferra ile İbn Kuteybe demişlerdir. Ferra şöyle demiştir: Sanki: "Allah herkesin bilmediği bir şeyi misal getirmekle ne murat ediyor? Bununla bir kısmını saptırıyor ve bir kısmını hidayete erdiriyor" demişler, sonra da Allah'ın sözü yeniden başlamış ve Allah Teala haber vererek: Bununla ancak fasıkları saptırır, demiştir. *(Bakara: 26)*

İkincisi: Bu Allah Teala'nın yeni bir sözüdür. Bunu da Süddi ile Mukatil demişlerdir.

Fısk, lügatte çıkmak manasınadır, fesakatür ratbetü denir ki, hurma kabuğundan çıktı demektir. Fasık da bu itibarla Allah'a itaatten masiyete çıkan kimsedir.

Burada fasıklardan kimlerin kastedildiğinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Yahudilerdir, bunu İbn Abbas ile Mukatil demiştir. *İkincisi:* Münafıklardır, bunu da Ebu'l – Aliye ile Süddi demiştir. *Üçüncüsü:* Bütün kafirlerdir.

الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِۖ
وَيَقْطَعُونَ مَٓا اَمَرَ اللّٰهُ بِهٓ اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ
فِي الْاَرْضِۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٢٧﴾

27 – Onlar öyle kimseler ki Allah'ın emrettiği şeyi teyit ettikten sonra bozarlar, Allah'ın bağlamasını emrettiği şeyi keserler ve yeryüzünde bozgunculuk ederler. İşte ziyan edenler onların ta kendileridir.

"Onlar o kimselerdir ki Allah'ın emrettiği şeyi bozarlar": Bu, fasıkların sıfatıdır, onlar hakkında da üç görüş geçmişti. Bozmak, teyit etmenin zıttıdır. Manası bir şeyi bağladıktan sonra çözmektir. Bozmak her şeye göre değişir; binayı bozmak, yıkmak, sağlamca yaptıktan sonra dağıtmak demektir. Antlaşmayı bozmak da içerdiği hükümleri tanımamaktır.

Bu söz üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Ehl-i kitaba Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatı hakkında verilen söz ve ona tabi olma vasiyetidir, bunu İbn Abbas ile Mukatil demişlerdir.

İkincisi: Onlara Kur'an'da denen sözlerdir; onlar bunu önce ikrar ettiler, sonra da inkar ettiler, bunu Süddi demiştir.

Üçüncüsü: Adem'in zürriyeti belinden çıkarılırken onlardan alınan sözdür, bunu da Zeccac demiştir. Biz bu sözleşmeyi hatırlamasak da doğru söyleyen Allah'ın haberi ile sabittir; o nedenle ona iman etmek vaciptir.

Min edatı üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Zaittir. *İkincisi:* Başlangıç edatıdır, sanki, o söz alınıp teyit edildikten sonra bozulmuştur denilmiştir.

Misakıhi'deki zamirin nereye raci olduğu hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah Teala'ya racidir. *İkincisi:* Söze racidir. O zaman: O sözü yerine getirme imkanı verildikten sonra demek olur.

Allah'ın bağlanmasını emrettiği şey: Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Akrabalık ve yakınlıktır, bunu İbn Abbas, Katade ve Süddi demiştir. *İkincisi:* Resulullah salallahu aleyhi ve sellem'dir ki ona inanmamakla onu kesmişlerdir. Bunu da Hasen Basri demiştir. *Üçüncüsü:* Allah'a iman etmek ve peygamberlerinden hiçbirisinin arasında ayrım yapmamaktır. Onlar ise bazılarına iman ettiler, bazılarını inkar ettiler. Bunu da Mukatil demiştir.

Yeryüzünde bozgunculuk etmeleri de üç türlüdür:

Birincisi: İnsanları inançsızlığa davet etmeleridir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* İsyan sayılan şeyleri yapmalarıdır, bunu da Süddi demiştir. *Üçüncüsü:* Hicret ederek Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelenlerin yollarını kesmeleri, insanları İslam'a girmekten men etmek istemeleridir.

Ziyan ve hüsran ise lügatte eksiklik manasıdır.

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ
ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾

28 – Allah'ı nasıl inkar edersiniz ki sizler ölüler idiniz de sizi diriltti. Sonra sizi öldürecek, sonra da diriltecektir. Sonra da O'na döndürüleceksiniz.

"Allah'ı nasıl inkar edersiniz?": Bunun nasıl olduğu hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, taaccüp manası taşıyan bir sorudur, bu taaccüp de mü'minlere aittir, yani bunların nasıl inkar ettiklerine taaccüp ediniz, Allah'ın delili karşısında diyecek bir şey bulamamışlardır, demektir. Bunu İbn Kuteybe ile Zeccac demiştir.

İkincisi: Bu tespit ve azarlama manası taşıyan bir sorudur, "Allah'ı nasıl inkar edersiniz?" demektir. Accac şöyle demiştir:

Sen beli bükük bir ihtiyarken nasıl eğlenirsin? Bunu da İbnu'l - Enbari demiştir.

"Ölüler idiniz": Ferra: Ölüler iken, demiştir. Size yürekleri sıkılarak geldiler *(Nisa: 90)* ayeti de böyledir. Eğer gömleği arkadan yırtılmış ise kadın yalan söylemiştir *(Yusuf: 26)* ayeti de böyledir. Eğer "kad" edatı takdir ederek böyle mana vermezsek, yanlış olur.

İki diriliş ve iki ölüm hakkında da çeşitli görüşler vardır, en doğrusu şudur: İlk ölüm; meni, alaka ve kan pıhtısı olmalarıdır, sonra onları rahimlerde diriltti, sonra da dünyaya çıkardıktan sonra onları öldürecek, daha sonra da kıyamet gününde kaldırmak için canlandıracaktır. Bu da İbn Abbas, Katade, Mukatil, Ferra, Salep, Zeccac, İbn Kuteybe ve İbn Enbari'nin sözleridir.

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ
فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ ۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٩﴾

29 - O ki yeryüzünde ne varsa, hepsini sizin için yarattı, sonra da göğe yöneldi; onları yedi kat olarak düzenledi. O her şeyi hakkı ile bilendir.

"O ki yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı": Bazısını yararlanmak, bazısını da ibret almak için yarattı.

"Sonra göğe yöneldi": Yani onu yaratmak için. Sema (gök) lafzı tekildir, manası ise çoğuldur. Çünkü fesevvahünne demiştir.

Hangisi önce yaratılmıştır, yer mi, gök mü? Bunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Yer önce yaratılmıştır. *İkincisi:* Gök önce yaratılmıştır. Bunu Mukatil demiştir.

Yerin ve içindekilerin tamamen nasıl yaratıldığı hususunda da ihtilaf edilmiştir, İbn Abbas: Önce yer iki günde yaratıldı, sonra gök-

ler iki günde yaratıldı, içindeki gıdalar da iki günde takdir edildi, demiştir. Hasen ile Mücahit de şöyle demişlerdir: Bütün yer ile içindekiler arka arkaya dört günde yaratıldı, sonra da gök iki günde yaratıldı.

Alîm: Faîl veznindedir, mübalağa içindir, Allah'ın noksansız ilmini gösterir.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّى جَاعِلٌ فِى ٱلْأَرْضِ خَلِيفَةً ۖ قَالُوٓا۟
أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ ٱلدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ
بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۖ قَالَ إِنِّىٓ أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾

30 – Bir zamanlar Rabbin, meleklere "şüphesiz ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti de, onlar da, "orada fesat çıkaracak ve kanlar dökecek kimseler mi yaratacaksın? Halbuki bizler seni hamdinle tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz" demişlerdi. O da: "Şüphesiz ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti.

"Bir zamanlar Rabbin meleklere demişti ki": Ebu Ubeyde: Bu iz hükümsüzdür, manası: Rabbin dedi şeklindedir, demiş ve İbn Kuteybe de onu izlemiştir. Zeccac ile İbn Kasım da onları kınadı, Zeccac: İz, vakit manasınadır, sanki: Sizin yaratılmanızın başı, Rabbinizin meleklere şöyle dediği andır demek olur, dedi.

Melaike: Elukten gelir ki mektup manasınadır, Şair Lebid şöyle demiştir:

Çocuğu annesi bir mektupla gönderdi,
Biz de ona istediğini bol bol verdik.

Melaikenin tekili melektir, bunun da aslı mel'ektir. Sibeveyh şu beyti şahit getirmiştir:

Ben insan değilim, fakat mel'ekim,
Yerden göğe hızla inen biriyim.

Ebu İshak şöyle demiştir: Mel'ekin manası, mektup sahibi demektir. Me'leke, me'lüke ve mel'eke, denir. Mealik de me'lekenin çoğuludur. Şair şöyle demiştir:

Benden Numan'a bir mektup ilet;
Hapsim ve bekleyişim uzadı.

Bu melekler hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunlar bütün meleklerdir, bunu Süddi şeyhlerinden nakletmiştir. *İkincisi:* Bunlar İblis yeryüzüne inerken yanındaki meleklerdir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Nakledildiğine göre yeryüzünde Adem yaratılmadan önce bir mahluk vardı, bozgunculuk ettiler, Allah da İblis'i bir bölük melekle gönderdi, onları helak ettiler.

Allah Teala'nın Adem'i yaratmak istediğini meleklere haber vermesindeki maksatta da altı görüş halinde ihtilaf edilmiştir:

Birincisi: Allah Teala İblis'in nefsinde kibir gördü, melekleri bundan haberdar etmek ve geçmiş ilmindekini onlara göstermek istedi. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan, Süddi de şeyhlerinden rivayet etmiştir.

İkincisi: O, meleklerin itaatini denemek istemiştir, bunu da Hasen Basri söylemiştir.

Üçüncüsü: Allah Teala cehennemi yaratınca melekler korktular: "Ya Rabbi, bu ateş kimin için yaratıldı?" dediler. O da: Bana isyan edenler için, dedi. Melekler isyan edebileceklerinden korktular, onlar kendilerinden başka bir mahlukun olduğunu bilmiyorlardı. Onlara: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. *(Bakara: 30)* Bunu da İbn Zeyd demiştir.

Dördüncüsü: Onlara kendi ilmini kavramaktan aciz olduklarını göstermek istedi, bunu haber verdi, onlar da: "Orada bozgunculuk edecek kimseler yaratmak mı istiyorsun?" dediler. O da: Ben sizin bilmediklerinizi bilirim, dedi.

Beşincisi: O, Adem yaratılmadan önce halife olacağını bildirmekle onu büyütmek istedi ki yarattığı takdirde daha çok tazim etsinler.

Altıncısı: Onlara Adem'i her ne kadar gökte yarattı ise de yerde iskan etmek istediğini bildirdi.

Halife, birinin yerine geçen demektir. Bu, filanın halefi ve halifesidir, denir. İbn Enbari şöyle demiştir: Aslında halif denmeli idi, he bu şekilde aşırı methedilmesi maksadıyla mübalağa için getirildi, mesela allame, nessabe ve raviye denildiği gibi.

Adem'in hilafeti hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, şeriatini ve tevhit delillerini yerine getirmek ve halkı arasında hüküm vermek için Allah'ın halifesidir. Bu da İbn Mes'ud ile Mücahid'in görüşüdür.

İkincisi: O, kendisinden önce yeryüzünde yaşayanların halefidir, bu da İbn Abbas ile Hasen Basri'nin görüşüdür.

"Orada bozgunculuk edecek birini yaratmak mı istiyorsun?": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Elif istifham içindir, hakikat manası ifade etmek için ilim manasının üzerine geçmiştir. Cerir şöyle demiştir:

Siz bineklere binenlerin en hayırlısı
Ve âlemlerin eli en açık olanları değil misiniz?

Manası: Siz bineklere binenlerin en hayırlısısınız.

İkincisi: Onlar bundaki hikmeti öğrenmek için sordular, yoksa itiraz etmek için değil. Bunu da Zeccac demiştir.

Üçüncüsü: Onlar kendi hallerini sordular, kelamın takdiri şöyledir: Biz seni hamdinle tesbih ettiğimiz halde orada fesat çıkaracak birini yaratacak mısın, yoksa değil mi?

Melekler insanların fesat çıkaracaklarını Allah'ın tevfiki ile mi bildiler, yoksa daha öncekilerin hallerine kıyas mı ettiler? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu Allah'ın tevfiki ile bildiler, bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas, Hasen, Mücahit, Katade, İbn Zeyd ve İbn Kuteybe demişlerdir. Süddi de şeyhlerinden şöyle rivayet etmiştir: Onlar: "Rabbimiz, bu halife ne yapar?" dediler. O da: Onun öyle zürriyeti olur ki onlar yeryüzünde bozgunculuk eder, birbirlerini kıskanır ve birbirlerini öldürürler, dedi, onlar da: "Öyleyse orada fesat çıkaracak birilerini mi yaratmak istiyorsun?" dediler.

İkincisi: Onlar bunu Adem'den öncekilerin hallerine kıyas ettiler, bunun bir benzeri İbn Abbas, Ebu'l – Aliye ve Mukatil'den rivayet edilmiştir.

"Kan dökerler": Cumhur fenin kesri ile okumuş; İbn Musarrif ile İbrahim bin Ebi Able de zammı ile okumuştur. İkisi de geçerli lügattir. Talha ile İbn Mukassim: Yenin zammesi, sinin fethası ve fenin şedde ve kesresi ile yüseffikü okumuşlardır. Bu da kesret ve tekrar ifade eder. Sefküddem, kan dökmek ve kan akıtmaktır. Bu heder olan her şey için kullanılır. Ancak sefk kana hastır. Sab, saf ve iraka ise kanda da başkasında da kullanılır.

Onların tesbihlerinde de dört görüş vardır: *Birincisi:* Namazdır, bunu İbn Mes'ud ile İbn Abbas demişlerdir. *İkincisi:* Sübhanallah

kavlidir, bunu da Katade demiştir. *Üçüncüsü:* Tazim ve hamdetmektir, bunu da Ebu Salih demiştir. *Dördüncüsü:* Tevazu ve zillettir, bunu da Muhammed bin Kasım el – Enbari demiştir.

Seni takdis ederiz: Kuds temizlik demektir, takdislerinin manasında üç görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası, senin için onların amellerinden temizleniriz (onu yapmayız), demektir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Seni tazim ve tekbir ederiz, bunu da Mücahit demiştir. *Üçüncüsü:* Senin için namaz kılarız, bunu da Katade demiştir.

"Ben sizin bilmediğinizi bilirim": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: Ben İblis'in içindeki taşkınlık ve isyanı bilirim, demektir, bunu da İbn Abbas ile Mücahit demişlerdir, Süddi de şeyhlerinden rivayet etmiştir. *İkincisi:* Ben o halifeden peygamberler ve iyiler geleceğini bilirim, bunu Katade demiştir. *Üçüncüsü:* Ben cehennemi cinlerle insanlardan dolduracağımı bilirim, bunu İbn Zeyd demiştir. *Dördüncüsü:* Ben işlerin sonuçlarını bilirim, ben sizin itaatkar zannettiğinizi denerim, deneme de onu İblis gibi isyana götürür, ben isyan edecek zannettiğinizin itaat edeceğini bilirim. Bunu da Zeccac demiştir.

ADEM ALEYHİSSELAM'IN YARATILIŞINA İŞARET

Ebu Musa, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Allah Teala Adem'i yeryüzünün her tarafından aldığı bir avuç topraktan yarattı; o yüzden ademoğulları o toprağa göre yaratıldı kimi kızıl kimi siyah, kimi ona yakın, kimi yumuşak, kimi sert ve kimi ona yakın. Kimi kötü ve kimi iyi.[5] Sahih hadistir.

Buhari ile Müslim de kendi Sahihlerinde Ebu Hureyre'den Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Allah Adem'i altmış arşın boyunda yarattı. Müslim de tek başına Ebu Hureyre'den Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Teala Adem'i Cuma günü ikindiden sonra son saatlerde ikindi – akşam arası yarattı. İbn Abbas şöyle demiştir: Ona ruh üfürülünce ruh başından girdi, neresine ulaştı ise orası et ve kan oldu.

5 - Ebu Davud, Tirmizi ve İmam Ahmed.

وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَٓاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِـُٔونٖي بِاَسْمَٓاءِ
هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَٓا اِلَّا
مَا عَلَّمْتَنَاۜ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلٖيمُ الْحَكٖيمُ ﴿٣٢﴾ قَالَ يَٓا اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ
بِاَسْمَٓائِهِمْۚ فَلَمَّٓا اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْۙ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنّٖٓي اَعْلَمُ غَيْبَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۙ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾

31 – Allah Adem'e bütün isimleri öğretti, sonra da onları meleklere sundu: "Eğer doğru iseniz bunların isimlerini bana haber verin, dedi.

32 – Onlar da: "Seni tenzih ederiz. Biz senin bize öğrettiğinden başkasını bilmeyiz. Şüphesiz hakkıyle bilen ve hikmet sahibi sensin" dediler.

33 – Allah Teala: Ey Adem, onlara bunların isimlerini haber ver" dedi. Onlara onların isimlerini haber verince, "ben size dememdim mi, şüphesiz ben göğün ve yerin gaiplerini bilirim ve ben sizlerin gizlemekte olduklarınızı da bilirim" dedi.

"Allah Adem'e bütün isimleri öğretti": Ona Adem ismi verilmesinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Çünkü o yeryüzünden (edim'den) yaratıldı, bunu İbn Abbas, İbn Cübeyr ve Zeccac demişlerdir. *İkincisi:* O edme renginden gelmektedir ki esmer demektir, bunu Dahhak, Nadr bin Şümeyl ve Kutrub demişlerdir.

Allah'ın ona öğrettiği isimler hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ona bütün isimleri öğretti, bu İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Mücahit ve Katade'nin görüşleridir. *İkincisi:* Ona belli ve özel sayıda şeylerin isimlerini öğretti. Sonra bunda da dört görüş vardır: Ona meleklerin isimlerini öğretti, bunu Ebu'l – Aliye demiştir. *İkincisi:* Ona nevi değil de cins isimlerini öğretti, mesela insan, melek, cin ve kuş gibi. Bunu da İkrime demiştir. *Üçüncüsü:* Ona topraktan yaratılan hayvanların, haşaratın ve kuşların isimlerini öğretti. Bunu da Kelbi, Mukatil ve İbn Kuteybe demişlerdir. *Dördüncüsü:* Ona zürriyetinin isimlerini öğretti, bunu da İbn Zeyd demiştir.

"Sonra onları arz etti": Mahlukatın şahıslarını meleklere arz etti, demek istiyor. İbn Abbas şöyle demiştir: Buradaki melekler özellikle İblis'le beraber olan meleklerdir.

Enbiuni, bana haber verin, demektir.

"Eğer doğru iseniz": Bunda da iki görüş vardır: Eğer benim sizden daha üstün ve daha bilgili bir mahluk yaratmadığımda, bunu da Hasen Basri demiştir. *İkincisi:* Benim orada bozgunculuk edecek kimseler yaratacağımda, bunu da Süddi şeyhlerinden naklen demiştir.

"Seni tenzih (tesbih) ederiz, dediler": Zeccac şöyle demiştir: Lügatçiler arasında ihtilaf yoktur, tesbih Allah Teala'yı bütün noksandan tenzih etmektir. Alîm, alim manasınadır, mübalağa kalıbıdır. Hakîmde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Hakim manasınadır, bunu İbn Kuteybe demiştir. *İkincisi:* Eşyayı muhkem yapan demektir, bunu da Hattabi demiştir.

"Ey Adem, onlara haber ver": İbn Abbas he'nin kesresi ile enbi'him, okumuştur. Ebu Ali de: Cumhur ise aslına göre okur demiştir, çünkü bu zamirin aslı mazmum olmaktır. Baksanıza darabehüm, ebnaehüm ve haza lehüm denir. Kesre ile okuyanlar ondan önceki be'nin kesresinden dolayı okurlar. He ile mim (hüm zamiri) meleklere racidir. Esmaihim'deki hüm zamiri üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O arz ettiği mahlukata racidir, bunu çoğunluk (cumhur) demiştir. *İkincisi:* O meleklere racidir, bunu da Rebi bin Enes demiştir.

Açıkladıkları şeyde iki görüş vardır: *Birincisi:* "Orada bozgunculuk edecek birini mi yaratacaksın?" sözleridir. Bunu Süddi şeyhlerinden aktarmıştır. *İkincisi:* Adem'in cesedinin yanından geçerken işittik ve kabul ettik sözleridir. O zaman İblis: "Eğer bunu sizden üstün kılarsa ne yaparsınız?" dedi, onlar da: Rabbimize itaat ederiz, dediler. İblis de içinden: Eğer ben ondan üstün kılındı isem onu mutlaka helak ederim. Eğer o bana üstün kılındı ise ona mutlaka isyan ederim, dedi. Bunu da Mukatil demiştir.

Gizledikleri şeyde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, meleklerin Allah'ın kendilerinden daha kıymetli bir mahluk yaratmayacağı inancıdır, bunu Hasen, Ebu'l – Aliye ve Katade demişlerdir. *İkincisi:* O İblis'in içinde sakladığı kibir ve isyandır, bunu da Süddi şeyhlerinden rivayet etmiştir. Mücahit, İbn Cübeyr ve Mukatil de böyle demişlerdir.

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا إِلَّآ إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَٰفِرِينَ ﴿٣٤﴾

34 – Hani, meleklere: "Adem'e secde edin" demiştik de onlar da, İblis hariç secde etmişlerdi. O ise diretti, kibir tasladı ve kafirlerden oldu.

"Meleklere: Secde edin, demiştik": Kurraların çoğunluğu te'nin kesri ile okudular; Ebu Cafer ile A'meş ise vasl halinde zammesi ile okudular. Kisai de: Bu, Ezdişenue kabilesinin lehçesidir, demiştir.

Bu melekler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bütün meleklerdir, bunu Süddi şeyhlerinden demiştir. *İkincisi:* Bir grup melektir, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Birincisi daha doğrudur.

Secde lügatte tevazu göstermek ve eğilmektir. Şöyle bir şiir demişlerdir:

Burnu yerde onu kaldırmaz,
Kolları düşük, dilsiz ve itaakârdır.

Adem'e secdelerinin şeklinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Namaz secdesi gibidir ki en açık olanı budur.

İkincisi: Rukua yakın eğilme ve bükülmedir.

"Ancak İblis diretti": Bu istisnada da iki görüş vardır: *Birincisi:* O cinsten istisnadır, buna göre meleklerdendir. Bunu İbn Mes'ud bir rivayetinde ve İbn Abbas demiştir. İbn Abbas'tan: O meleklerdendi, sonra Allah onu şeytana çevirdi dediği rivayet edilmiştir. *İkincisi:* O cinsten istisna değildir, o cindendir, bunu Hasen ile Zühri demişlerdir. İbn Abbas da şöyle demiştir: İblis cennetin vekilharcı idi, birinci göğün işlerini idare ederdi. Eğer: "Cinsten değilse nasıl istisna edildi?" denirse, cevap şöyledir: Ona meleklerle beraber secde etmesi emredildi, secde etmediği için de onlardan istisna edildi. Bu: Köleme ve kardeşlerime emrettim, bana itaat ettiler, ancak kölem etmedi, sözüne benzer. Bu görüş Zeccac'a aittir.

İblis kelimesi üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Arapça ve türemiş olmadığıdır, bunun içindir ki tenvin almaz. Bu; Ebu Ubeyde, Zeccac ve İbn Enbari'nin görüşleridir. *İkincisi:* O iblas kökünden türemiştir, umut kesmek manasınadır. Bu Ebu Salih'ten rivayet edilmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O gayri munsariftir, çünkü benzeri olmadığı için dile ağır gelir. Şeyhimiz Ebu Mansur el-Lügavi:

Birincisi daha doğrudur, demiştir. Çünkü eğer iblas kökünden gelse idi munsarıf olurdu (cer ve tenvin alırdı). Baksanıza, bir adama İhrit, İcfil adı verilse marife olduğu zaman munsarıf olur.

Eba: Diretti, demektir. İstekbere de kibirden gelir. Kâne'de iki görüş vardır: *Birincisi:* Sare manasınadır, bunu Katade demiştir. *İkincisi:* mazi manasınadır, manası: Allah'ın ilminde kafir idi demektir. Bunu Mukatil ile İbn Enbari demişlerdir.

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا
هَٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣٥﴾

35 – Biz: "Ey Adem, sen ve zevcen cennete yerleşin, orada nerede olursanız bol bol yiyin; ancak şu ağaca yaklaşmayın; sonra zalimlerden olursunuz" demiştik.

"Ey Adem, sen ve zevcen cennete yerleşin": Zevci Havva'dır. Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar erkeğin karısına zevc derler, ezvac olarak da çoğul yaparlar. Temim ile Kays'in çoğu ve Necitliler ise: Zevce derler ve zevcat şeklinde çoğul yaparlar.

Şair şöyle demiştir:

Zevcemi kışkırtanlar,
Bir sürü aslanın üzerine yürüyüp de idrarını almak isteyene benzerler.

Ebu'l – Cerrah da bana şöyle bir şiir aktardı:

Arkadaşım, bütün zevce sahiplerini ulaştır ki
Kuyruk koptuğu zaman bir daha dikilmez.

Adem'in yerleştiği cennet hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Adn cennetidir. *İkincisi:* Huld cennetidir. Rağed ise, bol ve çok rızk demektir. Erğade fulanun denir ki bolluğa ve genişliğe çıktı demektir.

"Şu ağaca yaklaşmayın": Yani meyvesini yemeye, yoksa yanına yaklaşmayın, değildir.

Ağaç hakkında da altı görüş vardır:

Birincisi: O buğday başağıdır, İbn Abbas, Abdullah bin Selam, Ka'bu'l – Ahbar, Vehb bin Münebbih, Katade, Atıyye el – Ufi, Muharib bin Disar ve Mukatil bu görüştedirler.

İkincisi: Asma ağacıdır, bu da İbn Mes'ud, İbn Abbas, Said bin Cübeyr ve Ca'de bin Hubeyre'den rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: İncir ağacıdır, bu da Hasen, Ata bin Ebi Rebah ve İbn Cüreyç'ten rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: O ilim ağacıdır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan nakletmiştir.

Beşincisi: Kâfur ağacıdır, bu da Ali bin Ebi Talib'ten nakledilmiştir.

Altıncısı: Hurma ağacıdır, bu da Ebu Malik'ten rivayet edilmiştir.

Vehb bin Münebbih'den yedinci bir yorum zikredilmiştir, onun huld (ölümsüzlük) ağacı olduğu söylenmiştir. Söz ağacın cinsi üzerindedir.

"Sonra zalimlerden olursunuz": İbn Enbari şöyle demiştir: Zulüm, bir şeyi yerinin dışına koymaktır. Zalemerrecüle sikaehu denir ki kırbanın içindeki süt iyice yoğurtlaşmadan birine içirmektir.

Şair de şöyle demiştir:

Süt kırbasının şikayeti beni hiç endişelendirmedi,
Ona zulmettim, açıktan zulmetmemde de sevap vardır.

Ona zulmetmesi, yağı çıkmadan, yani yoğurt olmadan içirmektir.

Araplar: O yılandan daha zalimdir, derler, çünkü o kendinin kazmadığı deliğe girer, orada kalır. Su dereye zulmetti denir ki, daha önce varmadığı yere varmasıdır.

Eğer: "Özellikle o ağacın yasaklanmasında ne hikmet vardı?" denilirse, şöyle cevap verilir: Bu Allah Teala'nın irade ettiği bir denemedir. Ebu'l – Aliye de şöyle demiştir: Cennet ağaçları arasında yalnız onun posası vardı, ondan yiyince, kendisine: Buradan çık, posanı (dışkını) atacak bir yer bul, dediler.

فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ
عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ ﴿٣٦﴾ فَتَلَقّٰى اٰدَمُ
مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٣٧﴾

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنّ۪ي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ
فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا
بِاٰيَاتِنَا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٣٩﴾

36 - Derken şeytan o ikisinin ayağını kaydırıp onları içinde bulundukları cennetten çıkardı. Biz de: Bazınız bazınıza düşman olarak inin oradan. Sizin için orada bir durak ve bir süreye kadar yararlanma vardır, dedik.

37 - Derken Adem, Rabbinden bazı kelimeler aldı; Rabbi de onun tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul eden ve çok merhamet edendir.

38 - Biz de: Hepiniz oradan inin; eğer size Ben'den bir hidayet gelir de kim benim hidayetime tabi olursa, onlara korku yoktur ve onlar üzülecek de değillerdir, dedik.

39 - Onlar ki inanmadılar ve ayetlerimizi yalanladılar, işte onlar cehennem arkadaşlarıdır ve orada ebedi kalacaklardır.

"Derken şeytan o ikisinin ayağını kaydırıp onları içinde bulundukları cennetten çıkardı":

Burada geçen ezellehüma, istezellehüma manasınadır. Hamze feezalehüma okumuştur ki, yerlerinden etti, demektir. Ebu Ali el - Farisi de: "Sen ve eşin cennette oturun" ifadesinin manası, orada sabit olun demek olup da onlar da sebat edince, Hamze de sebatın karşılığı olan zeval ile okumuştur. Onları çıkardı kıraati de onun okuyuşunu takviye eder.

Şeytan, İblis'tir, bu fi'lin ona nispet edilmesi sebep olmasından dolayıdır. Anha'daki he üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Cennete racidir. *İkincisi:* Taate racidir. *Üçüncüsü:* Ağaca racidir. Manası: Onları ağaçtan kaynaklanan bir zelle dolayısıyla cennetten kaydırdı demek olur.

Nasıl kaydırdığında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Hile yaptı, cennette onların yanına girdi, onu da yılan girdirdi. Bunu İbn Abbas ile Süddi demişlerdir. *İkincisi:* O cennetin kapısında durdu ve onlara seslendi, bunu da Hasen Basri demiştir. *Üçüncüsü:* Onlara vesvese verdi; konuşmadan ve görünmeden içlerine kuşku girdirdi. Bunu da İbn İshak demiştir ki uzak bir ihtimaldir. Zeccac da: En iyisi: Kasemehümaya karşılık olarak hatabehüma demektir, demiştir.

Alimler Adem'in o ağaçtan yemekle isyanı hususunda da ihtilaf etmişlerdir: Bazıları: O belli bir ağaçtan men edilmişti, aynı cinsten başka bir ağaçtan yedi, demişlerdir. Diğerleri de: Yasaktaki kerahet tahrimi değil, tenzihi idi, demişlerdir.

"Biz de: Bazınız bazınıza düşman olarak inin oradan. Sizin için orada bir durak ve bir süreye kadar yararlanma vardır, dedik":

Buradaki hubut he'nin zamması ile yüksekten inmek demektir. He'nin fethası ile de inilecek mekan demektir. Bu hitap kime yöneliktir? Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Adem'e, Havva'ya ve yılana yöneliktir, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *İkincisi:* Adem'e, Havva'ya, İblis'e ve yılanadır, bunu Süddi, İbn Abbas'tan hikaye etmiştir. *Üçüncüsü:* Adem ile İblis'edir, bunu Mücahit demiştir. *Dördüncüsü:* Adem'e, Havva'ya ve İblis'e yöneliktir, bunu da Mukatil demiştir. *Beşincisi:* Adem'e, Havva'ya ve zürriyetlerinedir, bunu da Ferra demiştir. *Altıncısı:* Yalnız Adem ile Havva'yadır. Cemi lafzı tensiye yerinde kullanılmıştır, mesela: Biz de hükümlerine şahitler olduk *(Enbiya: 78)* ayetinde olduğu gibi. Bunu İbn Enbari söylemiştir. Bu, Mücahid'in görüşü için de sebep teşkil eder.

Alimler, onlar birlikte mi indiler, ayrı ayrı mı indiler diye iki görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: Onlar birlikte indiler, ancak ayrı ülkelere düştüler, bunu Ka'b ile Vehb demişlerdir.

İkincisi: Ayrı ayrı indirildiler, İblis, Adem'den önce indi, Adem Hindistan'a, Havva Cidde'ye, İblis de Übülle'ye indi. Bunu Mukatil demiştir. İbn Abbas'dan: Yılan da Nusaybin'e indi, dediği rivayet edilmiştir.

Diyor ki: Allah Teala Cebrail'e Adem'i çıkarmasını emretti, o da perçeminden tuttu, onu yakalayan ağaçtan kurtardı. O da: Ey melek, bana kibar davran, dedi. Cebrail de: Ben Allah'a isyan edene kibar davranamam, dedi. Adem titredi ve sarsıldı, konuşamaz oldu. Cebrail ise isyanından dolayı onu kınıyor ve ona Allah'ın nimetlerini sayıyordu. Diyor ki: Adem cennete kuşluk vakti girdirildi, iki namaz arası kadar kaldı, orada yarım gün eğleşti, o da dünya hesabı ile beş yüz yıl idi.

Burada bahsedilen düşmanlık hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Zürriyetlerin birbirlerine olan düşmanlığıdır, bunu Mücahit demiştir. *İkincisi:* İblis'in Adem ile Havva'ya, onların da ona düşmanlığıdır, bunu da Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* İblis'in mü'minlere, onların da ona düşmanlığıdır, bunu da Zeccac demiştir.

Durak hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* bundan maksat kabirdir, bunu Süddi, İbn Abbas'tan hikaye etmiştir.

İkincisi: Karargahtır, bunu da Ebu'l – Aliye, İbn Zeyd, Zeccac ve İbn Kuteybe demişlerdir. Bu daha doğrudur. Yararlanma da menfaat demektir. Hiyn ise zaman manasınadır. İbn Abbas: Bir zamana kadar, ölümle ecelin gelmesine kadar, demiştir.

"Adem Rabbinden bazı kelimeler aldı; Rabbi de onun tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul eden ve çok merhamet edendir": Telekka aldı ve kabul etti, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Sanki Allah ona kendi katından bazı kelimelerle istiğfar etmesini vahyetti, o da öyle yaptı, Allah da tövbesini kabul etti. İbn Kesir, nasb ile: Fetelekka ademe okumuştur. Kelimat'ı ref ile fail olarak okumuştur.

O kelimeler üzerinde çeşitli görüşler vardır:

Birincisi: O, "Rabbimiz, biz kendi nefislerimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen elbette ziyan edenlerden oluruz" *(A'raf: 23)* sözleridir. Bunu İbn Abbas, Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahid, Ata el – Horasani, Ubeyd bin Umeyr, Übey bin Ka'b ve İbn Zeyd demişlerdir.

İkincisi: Adem: "Rabbim, beni kendi elinle yaratmadın mı?" dedi. O da: Evet, dedi. Adem: "Bana kendi ruhundan üflemedin mi?" dedi. O da: Evet, dedi. Adem: "Benim için rahmetin gazabını geçmiş değil midir?" dedi. O da: Evet, dedi. Adem: "Meleklerini bana secde ettirmedin mi? Beni cennete yerleştirmedin mi?" dedi. O da: Evet, dedi. O da: "Ey Rabbim, eğer tövbe eder ve ıslah-ı hal edersem cennetine tekrar dönebilir miyim?" dedi. O da: Evet, dedi. Bunu Süddi, İbn Abbas'tan aktarmıştır.

Üçüncüsü: Adem şöyle dua etti: Allah'ım, senden başka ilah yoktur, seni hamdinle tesbih ederim. Rabbim, ben kendime haksızlık ettim, beni bağışla. Şüphesiz sen bağışlayanların en hayırlısısın. Allah'ım, senden başka ilah yoktur, seni hamdinle tesbih ederim. Rabbim, ben nefsime zulmettim, bana merhamet et, sen merhamet edenlerin en hayırlısısın. Allah'ım, senden başka ilah yoktur, seni hamdinle tesbih ederim. Rabbim, ben kendime haksızlık ettim, tövbemi kabul et. Şüphesiz sen tövbeleri çok kabul edensin, çok merhametlisin. Hadisi İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir. Daha buna benzer yakarışlar da rivayet edilmiştir.

"Tövbesini kabul etti": Tövbenin aslı dönmektir, Adem'in tövbesi, isyanından dönmesidir, Allah'ın kabul etmesi de ona merhamet edip sevap vermesidir. Kulun tövbesi tekerrür ettikçe Allah'ın kabulü de tekerrür eder. Tövbede neden Havva'dan bahsedilmedi? Onun adı geçmedi, yoksa tövbesi kabul edilmedi değildir. Bazıları da şöyle demişlerdir: Eğer iki kişinin fi'li bir olursa yalnız birinin adının geçmesi yeterlidir, mana her ikisi için olur, mesela şu ayetlerde olduğu gibi: "Allah ve Resulü onu razı etmelerine daha haklıdır." *(Tevbe: 63)* "Sizi cennetten çıkarmasın, sonra bedbaht olursun." *(Taha: 117)*

"Biz de şöyle dedik: Hepiniz oradan inin, eğer benden size bir hidayet gelir de kim benim hidayetime tabi olursa onlara korku yoktur. Onlar üzülmezler de":

Daha önce geçen inmenin tekrar edilmesinde iki görüş vardır:

Birincisi: Tekrar edilmiştir, çünkü Adem iki kere indirilmiştir: Birincisi cennetten göğe, ikincisi de gökten yere. Bu ayette zikredilen bunlardan hangisidir? Bunda da iki görüş vardır.

İkincisi: İniş tekit için tekrar edilmiştir.

İmma: Zeccac şöyle demiştir: İn ceza edatıdır, ona mim ilave edilmiştir. Aslı ayrı olarak in + ma'dır, ancak idgam edilmiştir. İn'e ma ilave edilirse fi'le şeddeli veya şeddesiz nun gerekir. Nun niçin gerekir, çünkü ma tekit için gelmiştir, nun da tekit için gelmiştir. Nitekim kasemde de lam'dan sonra mutlaka nun gelir: Vallahi letefalenne denildiği gibi. Cezanın cevabı da fe'dir.

Buradaki iki hidayetten de ne kastedildiği hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* O Resulullah'tır, bunu İbn Abbas ile Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* Kitaptır, bunu da bazı müfessirler aktarmışlardır.

"Fela havfun aleyhim (onlara korku yoktur)": Yakup fe'nin fethası ile tenvinsiz olarak felahavfe okumuştur. İbn Muhaysın ise fe'nin zammesi ile tenvinsiz okumuştur. Mana şöyledir: Onlara ileride azap korkusu yoktur, onlar ölüm anında da üzülmezler. Korku gelecek bir şey için, üzüntü de geçmiş bir şeyden dolayı olur.

"Onlar ki inanmadılar ve ayetlerimizi yalanladılar, işte onlar cehennemin arkadaşlarıdır. Onlar orada ebedi kalacaklardır": Ayet kelimesinin manasında üç görüş vardır:

Birincisi: O alamet manasınadır, ayet de geçen ve gelecek kelamdan ayrı sözün alametidir demek olur. Şair şöyle demiştir:

Yanındaki Temimlere sevdikleri yemeğin
Alametini (işaretini) ulaştır.

Nabiğa da şöyle demiştir:

Onun alametlerini anlamaya çalıştım ve anladım,
Bunun için altı sene uğraştım, bu da yedincisidir.

Bu Ebu Ubeyd'in tercih ettiği manadır.

İkincisi: Ona ayet denmesi, Kur'anın birtakım ve bir kısım harflerinden oluşmasındandır. Ebu Amr eş-Şeybani şöyle demiştir: Harecel kavmu biayetihim denir ki, hepsi birlikte çıktılar, demektir. Kanıt için şu şi'ri getirmişlerdir:

Tünelden çıktık, bizim gibi bir kabile yoktur,
Hep birlikte, yavrulu develeri sürerek.

Üçüncüsü: Ona ayet denmesi acayipliğindendir, çünkü bir kimse onu okuduğu zaman mahlukların sözlerine benzemediğini hemen anlar. Falan bir ayet (alamet)tir sözü de böyledir ki acayip bir şeydir demektir. Bunu da İbn Enbari söylemiştir.

Bu ayetlerden ne kastedildiği hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Okunan kitapların ayetleridir. *İkincisi:* Peygamberlerin mucizeleridir. *Üçüncüsü:* Kur'an'dır. *Dördüncüsü:* Allah'ın yarattığı şeylerdeki delilleridir.

Cehennemin arkadaşları da orada kalanlardır, onlara arkadaş denmesi, ondan ayrılmadan uzun süre beraber kalmalarındandır.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٤٠﴾

40 - Ey İsrail oğulları, size lütfettiğim nimetimi hatırlayın ve sözümü yerine getirin; ben de sizin sözünüzü yerine getireyim. Yalnız benden korkun.

"Ey İsrail oğulları, size lütfettiğim nimetimi hatırlayın ve sözümü yerine getirin; ben de sizin sözünüzü yerine getireyim. Yalnız benden korkun": İsrail, Yakup'tur. O yabancı bir isimdir, İbn Abbas: Manası: Abdullah'tır, demiştir. Araplar onu birkaç şekilde kullanmışlardır: İsrail, İsral, İsraîl ve İsraîn. Şair Ümeyye şöyle demiştir:

Ben kızgın ateş üzerinde insanlara
Geniş zırhlar yapan o kimseyim.

Hayatımda bana İsrail oğullarından başka
Yardım edecek birini göremiyorum.

Bir bedevi de bir kertenkele avladı, onu ailesine getirip şöyle dedi.

Pazardakiler geldikleri zaman:
Bu, Ka'be'nin Rabbine yemin olsun ki, İsraîn'dir, dediler.

İsrail oğullarından, yaratıklara dönenleri kastetmiştir.

Nimet de, minnet ve iyiliktir, nunun fethi ile na'ma ile namet de öyledir. Nimetten, çoğul olarak nimetler kastedilmiştir. Tekil yapılması tekilin çoğul yerine de kullanılmasındandır, mesela: "Arkasından melekler de yardımcıdır" *(Tahrim: 4)* ayetinde olduğu gibi ki, yardımcılardır, demektir.

Bu nimetten ne murat edildiğinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Tevrat'ın ayetleri içine Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemin sıfatlarına dair koymuş olduğu şeylerdir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Babalarını ve dedelerini Fir'avn ailesinden kurtarmış olması ve buna benzer şeylerdir, bunu da Hasen Basri ile Zeccac demiştir. Çünkü ataların iftihar ettiği şeyler çocukları için de iftihar vesilesidir. *Üçüncüsü:* O çeşitli haller göz önüne alınarak bütün nimetlerdir. Onu hatırlamaktan maksat da ona şükretmektir, çünkü şükretmeyen hatırlamış değildir.

Evfu (yerine getirin): Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar: Evfeytü derler, Necitliler de elifsiz olarak: Vefeytü derler. Zeccac da şöyle demiştir: Vefa bilhadi ve evfa bilahdi, denir. Şu örnekte olduğu gibi:

İbn Tavk'a gelince, sözünü yerine getirdi,

Tıpkı Süreyya'yı isterken Deberan'ın yirmi yıldız sözünü yerine getirdiği gibi.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Vefeytü bilahdi ve evfeyü bihi, evfeytülkeyle denir, başka yerde kullanılmaz.

Bu sözde de dört görüş vardır: *Birincisi:* Onlara Tevrat'ta Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatlarını bildiren ayetlerdir, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından kaçmaktır, bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* İslam'dır, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir. *Dördüncüsü:* Şu ayette alınan sözdür: "Andolsun ki Allah İsrail oğullarından söz aldı ve onlardan on iki nakib gönderdik. *(Maide: 13)* Bunu da Katade demiştir.

"Ben de sizin sözünüzü yerine getireyim": İbn Abbas: Sizi cennete girdireyim, demiştir.

"Yalnız benden korkun": Burada geçen rehb korkmak manasınadır.

وَاٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ
وَلَا تَكُونُٓوا اَوَّلَ كَافِرٍ بِه۪ وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَات۪ي ثَمَنًا قَل۪يلًا وَاِيَّايَ فَاتَّقُونِ ﴿٤١﴾
وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤٢﴾

41 – Yanınızdakini tasdik edici olarak indirdiğim şeye iman edin ve ona ilk inanmayanlar siz olmayın. Ayetlerimi az pahaya satmayın ve yalnız benden korkun.

42 – Hakkı batılla karıştırmayın ve bilerek hakkı saklamayın.

"İndirdiğim şeye iman edin": Kur'an'a demektir. Yanınızdakini tasdik edici olarak: Yanınızdaki de Tevrat veya İncil'dir. Çünkü Kur'an onların Allah katından olduğunu tasdik eder ve Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatlarında onlara katılır.

"Ona ilk inanmayanlar siz olmayın": Neden ilk inanmayan demiştir? Çünkü ilk inanmayanın günahı arkasından gelenden daha büyüktür. Zira o delille değil, inatla hareket etmiştir. Onun durumu daha kötüdür. Şöyle de denilmiştir: Ona iman ettikten sonra onu ilk inkar eden siz olmayın, hitap Yahudilerin reislerinedir.

"Bihi" (ona) zamirinde de iki görüş vardır: *Birincisi,* o indirilen şeye racidir, bunu İbn Mes'ud ile İbn Abbas demişlerdir. *İkincisi:* O yanlarındaki şeylere racidir, çünkü onlar yanlarındaki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatlarını gizlemekle onu inkar etmiş oldular, bunu Zeccac demiştir.

Ayetlerimi az pahaya satmayın ve yalnız benden korkun: Yani onları az paraya değiştirmeyin demektir, bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Aldıkları dünya matahıdır. *İkincisi:* Reisliklerini sürdürmeleridir. *Üçüncüsü:* Dini öğretmekle ücret almalarıdır.

Hakkı batılla karıştırmayın ve bilerek hakkı saklamayın: Latelbisu, karıştırmayın, demektir. Lebistül emre aleyhim, elbisühu denir ki kör etmek demektir. Karıştırmaları da şöyledir: Onlar Allah bizden ümmi peygambere iman etme sözü aldı, onun Arap olduğunu söylemedi, dediler.

Haktan kastedilen şey hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in durumudur, bunu İbn Abbas, Mücahit, Katade, Ebu'l – Aliye, Süddi ve Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* İslam dinidir, bunu da Hasen Basri demiştir.

وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَارْكَعُوا مَعَ
الرَّاكِع۪ينَ ﴿٤٣﴾ اَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَاَنْتُمْ
تَتْلُونَ الْكِتَابَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٤٤﴾ وَاسْتَع۪ينُوا بِالصَّبْرِ
وَالصَّلٰوةِ وَاِنَّهَا لَكَب۪يرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخَاشِع۪ينَ ﴿٤٥﴾ اَلَّذ۪ينَ يَظُنُّونَ
اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَاَنَّهُمْ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿٤٦﴾

43 – Namazı dosdoğru kılın ve zekatı verin; ruku edenlerle beraber ruku edin.

44 – Sizler kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip de kendinizi unutur musunuz? Düşünmüyor musunuz?

45 – Sabır ve namazla (Allah'tan) yardım dileyin. Gerçi bu, elbette büyük bir şeydir; ancak Allah'a saygı gösterenlere (zor) değildir.

46 – Onlar ki Rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini bilirler.

"Namazı dosdoğru kılın ve zekatı verin": Beş vakit namazı murat ediyor. Namaz burada cins ismidir. Zekat da zekadan alınmadır ki artmak ve büyümek manasınadır. Zekezzer'u yezku zekaen denir ki: Ekin büyüdü demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Zekat Arap dilinde artmak ve çoğalmaktır. Ona zekat denmesi çıktığı malı çoğaltıp artırmasından ve afetlerden korumasındandır. Haza ezka min zak denir ki, bu ondan daha fazla demektir.

"Ruku edenlerle beraber ruku edin": Yani namaz kılanlarla beraber namaz kılın demektir. İbn Abbas: Allah Teala Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabını kastediyor, demiştir. Şöyle denilmiştir: Neden yalnız ruku zikredildi? Çünkü onların namazlarında ruku yoktur. Bu ayette kafirlerin de furu ile muhatap olduklarına delil vardır, bu İmam Ahmet radıyallahu anh'ten gelen iki rivayetten biridir.

"Sizler kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip de kendinizi unutur musunuz? Düşünmüyor musunuz?": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu ayet Yahudiler hakkında indi; bir adam Müslüman akrabalarına gizlice, sen dinine devam et, o haktır, derdi. Ete'murune'deki elif istifham içindir, manası azarlamaktır.

Birr (iyilik) hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Kitaplarıdır, başkalarını ona tabi olmaya çağırırlardı da kendileri onu yerine getirmezlerdi. *İkincisi:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e tabi olmaktır, her iki görüş de İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Sadakadır, onu emrederlerdi de kendileri cimrilik ederlerdi, bunu Zeccac demiştir.

Ve tensevne, terk edersiniz demektir. Kitap hakkında iki görüş vardır; *Birincisi:* Tevrat'dır ki bunu cumhur demiştir. *İkincisi:* Kur'an'dır, O zaman hitap Yahudilere olmamış olur.

"Sabırla namazla Allah'tan yardım dileyin. Gerçi bu, elbette büyük bir şeydir; ancak Allah'a saygı gösterenlere zor değildir": Sabır:

Aslında hapsetmek, nefsi telaş etmekten alıkoymaktır. Oruçluya sabırlı denmesi de nefsini yemekten, içmekten ve cimadan alıkoymasındandır. Masbura da canlı canlı hedef yapılan hayvandır. Mücahit: Burada sabır oruçtur demiştir.

Sabretmekle emrolundukları şey hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Farzı eda etmektir, bunu İbn Abbas ile Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* Günahları terk etmektir, bunu da Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* Başkanlığı terk etmektir, bu da ehl-i kitaba hitaptır. Namazdan yardım istemedeki espiri, onda ahirete teşvik ve dünyadan soğutan şeylerin okunmasıdır.

"Şüphesiz o" ifadesinden ne kastedildiği hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Namazdır, bunu İbn Abbas, Hasen, Mücahit ve cumhur demişlerdir. *İkincisi:* Ka'be ile kıbledir, çünkü namazdan bahsedilince onun kıble olduğu anlaşılır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan nakletmiş ve Mukatil de böyle demiştir. *Üçüncüsü:* Yardım dilemektir, çünkü yardım dileyin deyince, bunun yardım dileme olduğu anlaşılır, bunu Muhammed bin Kasım en – Nahvi demiştir.

"O elbette büyük bir şeydir": Hasen ile Dahhak şöyle demişlerdir: Büyük, ağır demektir, mesela: Ona davet ettiğiniz şey müşriklere ağır geldi *(Şura: 13)* ayetinde olduğu gibi. Huşu da lügatte huzur, tevazu manasınadır. Sükun diyenler de olmuştur.

"Onlar ki Rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini bilirler": Buradaki zan yakîn manasınadır, bunun da izah tarzları vardır ki biz bunları "el – Vucuh ve'n – Nezair" kitabında anlattık.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾

47 - Ey İsrail oğulları, size lütfettiğim nimetimi ve sizi alemlere üstün kıldığımı hatırlayın.

"Ey İsrail oğulları, size lütfettiğim nimetimi ve sizi alemlere üstün kıldığımı hatırlayın": Yani o zamanki alemlere, bunu İbn Abbas, Ebu'l-Aliye, Mücahit ve İbn Zeyd demişlerdir. İbn Kuteybe de: Burada genel zikredilmiş, özel kastedilmiş, demiştir.

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا
شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٨﴾

48 – O günden sakının ki o gün kimse kimseden hiçbir şey ödemez; ondan şefaat kabul olunmaz ve bir fidye alınmaz ve onlara yardım da edilmez.

"O günden sakının ki o gün kimse kimseden hiçbir şey ödemez; ondan şefaat kabul olunmaz ve bir fidye de alınmaz ve onlara yardım de edilmez":

Zeccac şöyle demiştir: Yahudiler peygamber atalarının kıyamet gününde kendilerine yardım edeceklerini iddia ederlerdi; Allah da bu ayetle onların ümitlerini kırdı.

O günden sakının ki: Burada söylenmemiş kelime vardır, takdiri: O günün azabından veya o günde olacak şeylerden sakının demektir. O gün de kıyamet günüdür. Teczi ödemek manasınadır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Cezel emre anni yeczi denir ki, benim yerime yaptı demektir. Eczeeni yücziüni de aynı manayadır.

Kimse kimseden (nefis nefisten): Buradaki nefisten maksat, kafir nefistir, buna göre genel zikredilmiş, özel kastedilmiş olur.

Ondan şefaat kabul olunmaz: İbn Kesir te ile tukbelu okumuş, diğerleri ye ile okumuşlardır. Ancak Katade yenin fethası ile şefaat kelimesini mansup okumuştur ki işi yapan Allah Teala olsun. Ebu Ali de şöyle demiştir: Te ile okuyanların gerekçesi şudur: Çünkü bu fi'le isnat edilen şey (fail) müennestir, bundan da fi'lin de müennes olması lazım gelir. Ye ile okuyanların gerekçesi de şudur: Çünkü fi'lin isnat edildiği isim gerçek müennes değildir, manevidir, nitekim va'z ve mevize kelimeleri de aynı manayadır. Ayette söylenmemiş kelimeler vardır, takdiri (açılımı) şöyledir: Ondan o günde şefaat kabul olunmaz. Şefaat şef' kelimesinden alınmıştır ki tek değil de çift demektir. Çünkü şefaat edenin isteği ile şefaat edilenin isteği çift hale gelmiş olur.

Ayette geçen adl kelimesi fidye manasınadır, çünkü o fidye verilenin dengi, muadilidir. Dilciler, adl ile idl'in aynı manaya mı yoksa farklı mı olduğunda ihtilaf etmişlerdir; Ferra şöyle demiştir: adl bir şeye cinsinin dışından denk olana, idl de cinsinden denk olana denir, misl manasınadır, mesela başka cinsten kıymeti kastedilirse, benim yanımda kölenin adli (dengi) vardır, cinsinden kıymeti kastedilirse idli vardır, denir. Zeccac da Basralılardan adl ile idlin denk ve aynı manaya olduğunu söylemişlerdir; cinsinden olup olmadığına bakmamışlardır.

Yardım da edilmezler: Yani Allah'ın azabından men olunmazlar, demektir.

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ
أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٤٩﴾

49 – Bir vakitler, sizi Fir'avn hanedanından kurtarmıştık. Size azabın en kötüsünü reva görürler, oğullarınızı boğazlar ve kadınlarınızı sağ bırakırlardı. Bunda da size Rabbinizden büyük bir bela vardı.

"Bir vakitler, sizi Fir'avn hanedanından kurtarmıştık. Size azabın en kötüsünü reva görürler, oğullarınızı boğazlar ve kadınlarınızı sağ bırakırlardı. Bunda da size Rabbinizden büyük bir bela vardı":

Takdiri: Sizi kurtardığımızı ve atalarınıza bu nimetleri verdiğimizi hatırlayın, demektir. Fir'avn hanedanı hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Mısır halkıdır, bunu Mukatil demiştir. *İkincisi:* Özellikle ev halkıdır, bunu Ebu Ubeyde demiştir. *Üçüncüsü:* Onun dinine tabi olanlardır, bunu da Zeccac demiştir. Al ile ehl aynı manaya mıdır, yoksa farklı mıdır? Bunda da iki görüş vardır. Ben al kelimesinin manasını Nezair kitabında açıkladım. Fir'avn yabancı bir isimdir, bunun lakap olduğu da söylenmiştir. İsminde de dört görüş vardır: *Birincisi:* Velid bin Mus'ab'tır, bunu müfessirlerin çoğu demiştir. *İkincisi:* Feytus'tur, bunu Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* Mus'ab bin Reyyan'dır, bunu İbn Cerir Taberi aktarmıştır. *Dördüncüsü:* Muğis'tir ki bunu bazı müfessirler demişlerdir.

Yesumuneküm reva görürler demektir ki, fülanün yesumuke hasfen denir ki, sana zillet ve hafifliği reva görür demektir. Kötü azap ise ağır azap demektir. Zeccac: Oğullarınızı boğazlarlar cümlesinin kötü azabı tefsir ettiğini söylemiştir. Bazı ilim adamları ise bunu kabul etmemiş ve: Allah Teala başka bir yerde bunların farklı olduğunu bildirmiş ve: Size kötü azabı reva görürler ve oğullarınızı boğazlarlar demiştir. *(İbrahim: 6)* Kötü azap yalnız onların en ağır işlerde kullanılmasıdır, demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Vav'ın atıldığı yerde kötü azabı tefsir eder, vav'ın olduğu yerde ise onlara boğazlamanın dışında azap dokunduğunu bildirir, sanki: Size boğazlamanın dışında ve boğazlama ile azap ederler demiş gibi olur.

"Kadınlarınızı sağ bırakırlar": Yani kızlarınızı boğazlamazlar, demektir. Kızlarına dokunmamaları da onları hor duruma düşürmek ve hizmet ettirmek içindir.

Buradaki bela hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Nimet manasınadır, bunu İbn Abbas, Mücahit, Ebu Malik, İbn Kuteybe ve Zeccac demişlerdir. *İkincisi:* Gazap manasınadır, bunu Süddi şeyhlerinden rivayet etmiştir. Buna göre zaliküm'deki za kötü azaba, oğullarını boğazlayıp kızlarını hayatta bırakmaya raci olur. Birinci görüşe göre ise Fir'avn hanedanından kurtulmaya raci olur. Ebu'l – Aliye şöyle demiştir: Oğlan çocuklarının boğazlanmasının sebebi şudur: Kahinler Fir'avn'e: Bu sene Mısır'da bir oğlan çocuğu doğacak, helakin onun eliyle olacaktır, dediler, o da oğlan çocuklarını öldürdü. Zeccac şöyle demiştir: Fir'avn ne ahmak birisiymiş; eğer kahinin dediği doğru ise öldürmenin ne faydası vardır? Eğer yalan ise öldürmenin manası nedir?

وَاِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَاَنْجَيْنَاكُمْ وَاَغْرَقْنَا اٰلَ فِرْعَوْنَ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٠﴾

50 – Bir zamanlar size denizi yarmış; sizi kurtarmış ve Fir'avn hanedanını suya boğmuştuk. Siz de onlara bakıyordunuz.

"Bir zamanlar size denizi yarmış; sizi kurtarmış ve Fir'avn hanedanını suya boğmuştuk. Siz de onlara bakıyordunuz": Ayette geçen ferk iki şeyi ayırmaktır. Biküm leküm manasınadır. Neden yalnız Fir'avn ailesi zikredilmiş de diğerleri edilmemiştir? Çünkü Fir'avn'in onların içinde olduğu biliniyordu.

Siz de onlara bakıyordunuz kavli üzerinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Gözle bakmaktır, manası boğulduklarını görüyordunuz olur. *İkincisi:* Bilmek manasınadır, mesela: "Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?" *(Furkan: 45)* ayetinde olduğu gibi. Bunu Ferra demiştir.

KISSALARINA İŞARET

Süddi şeyhlerinden rivayet etmiştir: Allah Teala Musa'ya İsrail oğullarını Mısır'dan çıkarmasını emretti, Kıptilere ölüm verdi, her adamın ilk doğan çocuğu öldü, onu defnetmekle uğraştılar, bu nedenle güneş doğuncaya kadar İsrail oğullarını takip edemediler. Amr bin Meymun da şöyle demiştir: Musa çıkınca bunu Fir'avn'e bildirdiler, o da horozlar ötünceye kadar onları takip etmeyin, dedi, o gece hiçbir horoz ötmedi. Ebu's – Selil de şöyle demiştir: Musa denize varınca: Ey Halid'in babası deniz, dedi (denize böyle derlerdi). Deniz çırpınmaya başladı, su sağda ve solda karşılıklı iki dağ gibi oldu. Onlarda delikler

vardı, her kabile diğerine bakardı. Fir'avn denizin yarıldığını görünce: Görmüyor musunuz, deniz benden korkup yarıldı, dedi. Fir'avn'ın atlıları geldi, suya dalmak istemediler, Cebrail bir kısrağa bindi, Fir'avn'ın atı kısrağın kokusunu alınca arkasından denize daldı. Baş kısımları çıkacak olup da son kısımları da girince denize onları yakalaması emrolundu, üzerilerine kapaklandı.

وَإِذْ وَٰعَدْنَا مُوسَىٰٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ ٱتَّخَذْتُمُ ٱلْعِجْلَ مِنۢ بَعْدِهِۦ وَأَنتُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿٥١﴾

ثُمَّ عَفَوْنَا عَنكُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾

51 – Bir zamanlar Musa ile kırk gece (vahyetmek üzere) sözleşmiştik. Sonra onun ardından zalimler olarak buzağıyı tanrı edindiniz.

52 – Sonra onun arkasından belki şükredersiniz diye sizi affettik.

Ebu Cafer ile Ebu Amr burada ve A'raf ile Taha'da elifsiz olarak veadna şeklinde okudular. Eban da Asım'dan rivayetle ona katılarak sadece Bakara'da öyle okudu. Diğerleri ise elifle vâadna okudular. Birinci kıraatin yorumu Allah'ın va'dinin tek olmasıdır. İkinci kıraatinki ise şudur: Allah Teala Musa'yı kabul edince o, Allah Teala ile Musa'nın vaatleşmesi gibi oldu. "Onlarla gizlice vaatleşmeyin" ayetinde de böyledir. *(Bakara: 235)*

Ayetin manası şöyledir: Musa'ya kırk geceyi tamamlamasını va'dettik yahut kırk gecenin bitmesini va'detik. Musa kelimesi yabancı bir kelimedir, aslı İbranice'de Muşa demektir. Mu su, şa da ağaç demektir. Çünkü o, ağacın ve suyun yanında bulunmuştu. Araplar da onu sin ile söylediler. O vaat ne içindi? Bunda iki görüş vardır: Birinci Tevrat'ı alması içindir. *İkincisi:* Konuşma içindir. Bu süre hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Zilkade ayı ile Zilhicce'nin on günüdür. Bu: Vaat Tevrat'ı vermek içindi diyenlerin görüşüdür. *İkincisi:* Zilhicce ayı ile Muharem'in on günüdür. Bu da vaat konuşma içindi diyenlerin görüşüdür. Neden günler değil de geceler denilmiştir? Çünkü Arapların adeti tarihi gece ile vermektir, zira ayın başı gecedir, Araplar ise hilalin görünmesini esas alırlar. O nedenle günler gecelere tabi olmuştur.

Ebu Bekir en – Nakkaş da: Neden gece denildi, çünkü ona o günleri oruç tutup geceyi de ona ilave etmesini emretmişti, demiştir ki hiçbir ilmî değeri yoktur.

Sonra onun ardından zalimler olarak buzağıyı tanrı edindiniz. Sonra bunun arkasından belki şükredersiniz diye sizi affettik: Yani Musa'nın dağa gitmesinden sonra.

BUZAĞIYI TANRI EDİNMELERİNE İŞARET

Süddi şeyhlerinden şöyle rivayet etmiştir: Musa gidip de Harun'u yerine vekil bırakınca, Harun: Ey İsrail oğulları, ganimet size helal değildir, Kıptilerin ziynetleri sizin için ganimettir, onu toplayın, bir çukura gömün. Eğer Musa onu helal ederse onu alın, yoksa yemediğiniz bir şey olur, dedi. Onlar da bunu yaptılar.

Süddi diyor ki: Cebrail, Musa'yı Rabbine götürmek için gelmişti, Samiri onu gördü, bundan hoşlanmadı ve: Mutlaka bunda bir şey vardır, dedi ve atının izinden bir avuç toprak aldı, onu da çukurun içine attı, meydana buzağı çıktı. Şöyle de denilmiştir: O ziynetlerin çukura atılmasını Samiri söylemiş ve: Musa'nın bu kadar uzun süre görünmemesinin sebebi yanınızdaki ziynetlerdir. Onun için bir çukur kazın ve onu Allah'a kurban edin. O zaman size peygamberinizi gönderir. Çünkü o ödünçtür, dedi. Bunu Ebu Süleyman Dımışkî söylemiştir.

Samiri'nin buzağı heykeli yapması üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Samiri sığıra tapan bir kavimden idi, bu da hep aklında idi, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* İsrail oğulları putları olan bir kavmin yanından geçmişler, bu da hoşlarına gitmişti. Musa'dan bir tanrı heykeli isteyip de Musa da bunu kabul etmeyince Samiri Musa yokken istekleri üzerine onlara bir buzağı heykeli yaptı, bunu da İbn Zeyd demiştir.

Buzağıyı tanrı edinmeleri üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Samiri kuyumcu idi, onu kalıba döktü ve o bir avuç toprağı potanın içine attı. Bunu Ali ile İbn Abbas demişlerdir. *İkincisi:* Bir çukur kazıp Fir'avn kavminin ziynet ve ödünç eşyalarını içine attılar, çünkü onu istemiyorlardı, Samiri içine bir avuç toprak attı, o da buzağı heykeli oldu. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Yine İbn Abbas şöyle demiştir: O zaman et, kan ve ceset oldu. Samiri de onlara: İşte sizin de Musa'nın da ilahı budur, Musa yolu şaşırdı, dedi. Onlar da ona tapıp etrafında dans ettiler.

وَاِذْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾

53 – Bir zamanlar belki doğru yolu bulursunuz diye Musa'ya kitabı ve iyiyi kötüden ayırma gücü (Furkan) verdik.

"Bir zamanlar belki doğru yolu bulursunuz diye Musa'ya kitabı ve iyiyi kötüden ayırma gücü verdik": Kitap Tevrat'tır. Furkan hakkında beş görüş vardır: *Birincisi:* Yardımdır, bunu İbn Abbas ile İbn Zeyd demişlerdir. *İkincisi:* Tevrat'ta olan hak ile batılı ayırma gücüdür, o zaman furkan Tevrat'ın sıfatı olmuş olur, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir. *Üçüncüsü:* Kitaptır, başka bir lafızla tekrar edilmiş olur, mesela Adiy bin Zeyd şöyle demiştir:

Ortaya yalan ve dolandan bir söz attı.

Antere de şöyle demiştir: Ümmü Heysem'den sonra fakirleşip züğürtleşti. Bu Mücahid'in görüşüdür, Ferra ile Zeccac da bunu beğenmişlerdir. *Dördüncüsü:* Onlara denizi yarmasıdır, bunu da Ferra, Zeccac ve İbn Kasım demişlerdir. *Beşincisi:* Kur'an'dır. O zaman kelamın manası şöyle olur: Andolsun ki Musa'ya kitabı, Muhammed'e de Kur'an'ı verdik. Bunu da Ferra demiştir, Kutrub da bu görüştedir.

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪ يَا قَوْمِ اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ
فَتُوبُٓوا اِلٰى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ
بَارِئِكُمْۜ فَتَابَ عَلَيْكُمْۜ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿٥٤﴾

54 – Hani Musa, kavmine şöyle demişti: Ey kavmim, şüphesiz siz buzağıyı tanrı edinmekle kendi nefislerinize haksızlık ettiniz. Öyleyse Yaradan'ınıza tövbe ediniz ve kendi nefislerinizi öldürünüz. İşte bu, Yaradan'ınız katında sizin için daha hayırlıdır. Allah da tövbenizi kabul etti. Şüphesiz O, evet O, tövbeleri çok kabul eden, çok merhamet edendir.

"Hani Musa, kavmine şöyle demişti: Ey kavmim, şüphesiz buzağıyı tanrı edinmekle kendi nefislerinize haksızlık ettiniz. Öyleyse Yaradan'ınıza tövbe ediniz ve kendi nefislerinizi öldürünüz. İşte bu, Yaradan'ınız katında sizin için daha hayırlıdır. Allah da tövbelerinizi kabul etti. Şüphesiz O, evet O, tövbeleri çok kabul eden, çok merhamet edendir":

Kavim: Erkekler topluluğuna denir, kadınlarınkine denmez. Allah Teala şöyle demiştir: Bir kavim bir kavimle alay etmesin, belki onlar

kendilerinden daha hayırlıdır, kadınlar da kadınlarla alay etmesin. *(Hucurat: 11)* Şair Züheyr de şöyle demiştir:

Bilmiyorum, belki ileride bilirim,
Hısn'ın âl'i kavim midir yoksa kadınlar mıdır?

Onlara kavim denmesi, işleri yerine getirmelerinden dolayıdır.

"Fe tubu ila bariiküm": Ebu Ali şöyle demiştir: İbn Kesir, Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, bariiküm'deki hemzeyi kesre ile okurlardı, yutmazlardı, hafif de söylemezlerdi. Yezidi ile Abdülvaris de Ebu Amr'dan, hemzenin cezmi ile bari'küm şeklinde rivayet etmişlerdir. Ondan Abbas bin Fadl da müsakkal olmayan hemze ile rivayet etmiştir. Sibeveyh şöyle derdi: Ebu Amr bariiküm, ye'murukum gibi harekelerin arka arkaya geldiği benzer kelimelerdeki hemzeyi çalar, yutardı; o nedenle işitenler sakin okudu sanırlardı, halbuki sakin okumazdı. Bari Halık (Yaradan) manasınadır. Nefislerinizi öldürün: Bazınız bazılarınızı öldürsün demektir, bunu İbn Abbas ile Mücahit demişlerdir.

Bununla kime hitap edildiği hususunda üç görüş halinde ihtilaf edilmiştir: *Birincisi:* Bu herkese hitaptır, bunu Süddi şeyhlerinden nakletmiştir. *İkincisi:* Buzağıya tapmayanlara, tapanları öldürmeleri için hitaptır, bunu da Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* Yalnız tapanlara hitaptır; birbirlerini öldürmeleri emredildi, bunu da Ebu Süleyman Dımeşkî demiştir. Zaliküm'deki za işaretinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Öldürmeye racidir. *İkincisi:* Tövbeye racidir.

BU KISSALARINA İŞARET

İbn Abbas şöyle demiştir: Musa: "Babalar oğullarını, kardeş kardeşi nasıl öldürür?" dedi, bunun üzerine üzerlerine karanlık indirildi, birbirlerini görmediler. "Tövbemizin kabul işareti nedir?" dediler, o da: Silahın kalkması, öldürmemesi ve karanlığın def olmasıdır, dedi. Onlar da öldürdüler, nihayet suya daldılar ve çocuklar: Ey Musa, bizi affet, bizi affet diye çağrıştılar. Musa ağladı, silah kalktı, karanlık def oldu. Mücahit şöyle demiştir: Ölü sayısı yetmiş bine çıktı. Katade de şöyle demiştir: Öldürme ölen için şehitlik, kalan için de tövbe sayıldı.

وَاِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْكُمُ
الصَّاعِقَةُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٥﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ

لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا
عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ
وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾

55 – Hatırlayın ki siz: Ey Musa, biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla iman etmeyiz, demiştiniz de, siz de bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı.

56 – Sonra belki şükredersiniz diye ölümünüzün ardından sizi diriltmiştik.

57 – Bulutu size gölgelik yapmış ve üzerinize kudret helvası ile bıldırcın eti indirmiştik. Size rızık ettiğimizin temizlerinden yiyin. Onlar bize zulmetmediler; ancak kendi nefislerine zulmediyorlardı.

"Hatırlayın ki siz: Ey Musa biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla iman etmeyiz, demiştiniz de, siz de bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı. Sonra belki şükredersiniz diye ölümünüzün ardından sizi diriltmiştik":

Bunu Musa'ya kimlerin dediği hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O seçilen yetmiş kişidir, bunu İbn Mes'ud ile İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Allah'ın korudukları hariç bütün İsrail oğulları, bunu da İbn Zeyd demiştir. Şöyle demiştir: Musa onlara Allah'ın kitabını getirince onlar da: Allah'a yemin ederiz ki Allah'ı açıkça görmedikçe sözünü tutmayız, dediler. O da: İşte kitabım, dedi. Cehreten (açıkça) sözü hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, sözlerinin sıfatıdır, yani bu sözü açıkça söylediler, demektir, bunu İbn Abbas ile Ebu Ubeyde demişlerdir. *İkincisi:* Bu, görmenin sıfatıdır, yani bize O'nu açıkça göster, O'nu hiçbir şey gizlemesin, dediler. Fülanün yetecehherü bilmaasi denir ki insanlardan gizlenmeden günah işliyor demektir. Bunu Zeccac demiştir. Saika öldüren şey demektir. Onların öldüklerine delil de, sonra sizi dirilttik cümlesidir. Bazıları da onların ölmediklerini iddia etmişlerdir, delil olarak da: Musa bayılıp düştü sözünü getirmişlerdir. Bu zayıf bir görüştür. Çünkü Allah Teala iki yerde ayrı ayrı ifade etmiştir: Bir yerde, ayılınca demiş, burada ise sonra sizi dirilttik, demiştir. Ayılmak baygın için, diriltmek de ölü için kullanılır.

Bakıp dururken: Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası, bazınız bazınıza nasıl ölüp düşüyor diye bakıyordu, demektir. *İkincisi:* Bazınız bazılarının nasıl diriltildiğine bakıyordu, demek-

tir. *Üçüncüsü:* Azabın size nasıl indiğine bakıyordunuz demektir. Bu da: Bir ateş indi onları yaktı diyenlerin görüşüdür.

"Bulutu size gölge yapmış ve üzerinize kudret helvası ile bıldırcın eti indirmiştik. Size rızık ettiğimizin temizlerinden yiyin. Onlar bize zulmetmediler; ancak kendi nefislerine zulmediyorlardı": Ğamam bulut demektir, ona ğamam denmesi göğü kapattığı içindir. Kapattığın her şeye ğamemtuhu dersin. Bu da Tih çölünde idi.

Kudret helvası hakkında da sekiz görüş vardır: *Birincisi:* O ağacın üzerine inen ve insanların yediği bir şeydir, bunu İbn Abbas, Şa'bi ve Dahhak demişlerdir. *İkincisi:* Terencebindir (müshil türü), bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Bir tür sakızdır, bunu da Mücahit demiştir. *Dördüncüsü:* Koyu reçele benzeyen bir şeydir, bunu da İkrime demiştir. *Beşincisi:* Bir içecektir, bunu da Ebu'l – Aliye ile Rebi' bin Enes demişlerdir. *Altıncısı:* İnce mısır veya buğday ekmeği gibi bir şeydir, bunu Vehb demiştir. *Yedincisi:* Baldır, bunu da İbn Zeyd demiştir. *Sekizincisi:* Zencefildir, bunu da Süddi demiştir.

Bıldırcın (selva) hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O kekliğe benzeyen bir kuştur, bazıları kekliktir, demiştir. *İkincisi:* Baldır, bunu da İbn Enbari demiş ve şu beyti delil getirmiştir:

Onlara Allah'a ağır yemin ederek:
Siz kovandan sağılan baldan daha tatlısınız, dedi.

"Bize zulmetmediler": İbn Abbas: Bize hiçbir eksiklik ve zarar vermediler, bilakis kendilerine zarar verdiler, demiştir.

وَاِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ
رَغَداً وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّداً وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَز۪يدُ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٥٨﴾

58 – Hani, şu kente girin ve ondan istediğiniz yerde bol bol yiyin, kapısından secde ederek girin ve "hıtta" deyin ki, sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyilik edenlerin ecrini yakında artıracağız.

"Hani, şu kente girin ve ondan istediğiniz yerde bol bol yiyin, kapısından saygı göstererek girin ve "hıtta" deyin ki, sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyilik edenlerin ecrini yakında artıracağız": Bu sözü diyen hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Musa'dır, bunu kırk yıl geçtikten sonra demiştir. *İkincisi:* Yuşa bin Nun'dur, Musa'nın ölümünden sonra demiştir.

Karye cem' (toplama) manasından alınmıştır, kareytülmae filhavzı denir ki suyu havuzda topladım, demektir. Mikrat da içinde

suyun toplandığı havuzdur. Bu karyenin neresi olduğu hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi,* Beytülmukaddes'tir, bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas, Katade ve Süddi demişlerdir. İbn Abbas'tan bunun Eriha olduğu da rivayet edilmiştir. Süddi de: O Beytülmukaddes toprağıdır demiştir. *İkincisi:* O Şam'a yakın bir köydür, bunu da Vehb demiştir.

"Kapıdan secde ederek girin": İbn Abbas: Bu Beytülmukaddes'in kapılarından biridir, ona hıtta kapısı denir, demiştir. Secde ederek: Ruku ederek demektir. Vehb de: Allah onları oraya tekrar döndürdüğü için Allah'a şükür manasında secde etmekle emrolundular, demiştir.

Hıtta deyiniz: İbn Semeyfa ile İbn Ebi Able: Hittatan şeklinde nasb ile okumuşlardır. Hıtta'nın manası hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: İstiğfar edin, demektir, bunu İbn Abbas ile Vehb demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu istiğfar manasında bir kelimedir, hatattü'den gelir ki günahımız silindi demektir. *İkincisi:* Bunun manası: Bu durum size denildiği gibi gerçektir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan nakletmiştir. *Üçüncüsü:* Lailahe illallahtır, bunu da İkrime demiştir. İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Mana: Günahlarınızı bağışlatacak bir kelime söyleyin demek olur.

Niçin o kente girmeleri emrolundu? Bunda da iki görüş vardır: Bu irtikap ettikleri günahlardan dolayıdır, onlara: Kente girin; kapıdan secde ederek girin ki günahlarınızı bağışlayalım, denilmiştir. Bunu vehb söylemiştir. *İkincisi:* Onlar kudret helvası ile bıldırcın etinden bıktılar, onlara: Şehre inin, denildi, ilk karşılarına çıkan da Eriha şehri idi, oraya girmeleri emrolundu.

"Nağfir leküm hatayaküm": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai fenin kesresi ile nunla nağfirleküm okumuşlar. Nafi ile Eban da Asım'dan rivayetle yanın zammesi ve fenin fethası ile yuğfer okumuşlardır. İbn Amir de mazmum te ve meftuh fe ile (tuğfer) okumuşlardır.

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا
مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾

59 – Nefislerine zulmedenler bu sözü kendilerine denenden başka bir sözle değiştirdiler. Biz de kendilerine zulmedenlerin üzerine ettikleri fasıklık yüzünden gökten murdar bir azap indirdik.

"Nefislerine zulmedenler bu sözü kendilerine denenden başka bir sözle değiştirdiler. Biz de kendilerine zulmedenlerin üzerine

ettikleri fasıklık yüzünden gökten murdar bir azap indirdik": Bil ki, aziz ve celil olan Allah onlara kente girerken bir söz ve bir iş emretti; iş secde, söz de hıtta idi. Onlar sözü de işi de değiştirdiler.

İşi değiştirmelerinde beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar kalçaları üzerine sürünerek girdiler, bunu Ebu Hureyre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. *İkincisi:* Onlar kıçları üzerine sürünerek girdiler, bunu da İbn Abas ile İkrime demişlerdir. *Üçüncüsü:* onlar başlarını eğerek girdiler, bunu da İbn Mes'ud demiştir. *Dördüncüsü:* Onlar gözlerini eğerek girdiler, bunu Mücahit demiştir. *Beşincisi:* Binekli olarak girdiler, bunu da Mukatil demiştir.

Sözü değiştirmelerinde beş görüş vardır:

Birincisi: Hıtta yerine, habbetün fi şa're (arpa içinde bir habbe) dediler, bunu Ebu Hureyre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. *İkincisi:* Hınta (buğday) dediler, bunu da İbn Abbas, İkrime, Mücahit, Vehb ve İbn Zeyd demişlerdir. *Üçüncüsü:* Hıntatun hamra fiha şa're (kırmızı buğdayın içinde bir habbe arpa) dediler. *Dördüncüsü:* hıntatün meskube fiha şa'retün sevda, dediler (delikli bir buğday tanesi, içinde siyah bir arpa vardır). Bunu da Süddi şeyhlerinden demiştir. *Beşincisi:* Sünbülase dediler, bunu da Ebu Salih demiştir.

Ricz ise azaptır, bunu da Kisai ile Ebu Ubeyde ve Zeccac demişler, Rube'nin şu şi'rini kanıt göstermişlerdir:

Çalım satan nicelerini gördük de,
Kalkıp tuzağını ona azap ettik (başına geçirdik).

Azabın mahiyetinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Karanlık ve ölümdür, onlardan bir saatte yirmi dört bin kişi öldü. Yetmiş bin kişi de ceza olarak helak oldu, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Onlara ölet geldi, kırk gece sürdü, sonra öldüler, bunu da Vehb bin Münebbih demiştir. *Üçüncüsü:* Kardır, ondan yetmiş bin kişi helak oldu, bunu da Said bin Cübeyr demiştir.

وَاِذِ اسْتَسْقٰى مُوسٰى لِقَوْمِهٖ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا
عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا
مِنْ رِزْقِ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٦٠﴾

60 – Bir zamanlar Musa kavmi için su aramıştı. Biz de: "Asanı taşa vur" dedik; ondan on iki pınar fışkırmıştı. Her kabile su alacak yerlerini öğrenmişlerdi. Onlara: Allah'ın rızkından yiyin, için, fesatçılar olarak yeryüzünde karışıklık çıkarmayın, dedik.

"Bir zamanlar Musa kavmi için su aramıştı. Biz de: "Asanı taşa vur" dedik; ondan on iki pınar fışkırmıştı. Her kabile su alacak yerlerini öğrenmişlerdi. Onlara: Allah'ın rızkından yiyin, için, fesatçılar olarak yeryüzünde karışıklık çıkarmayın, dedik": İstiska su istemektir, tıpkı istensara yardım istemek olduğu gibi.

Taş hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Musa pınarı diye bilinen bir taştır, bunu İbn Abbas, İbn Cübeyr, Katade, Atıyye, İbn Zeyd ve Mukatil demişlerdir. Onun nasıl olduğu hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O dört köşeli bir taş idi, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Öküz başı gibi idi, bunu da Atıyye demiştir. *Üçüncüsü:* Koyun başı gibi idi, bunu da İbn Zeyd demiştir. Said bin Cübeyr de: Musa'nın elbiselerini kaçıran taş idi, demiştir. Cebrail geldi: Allah sana bu taşı kaldırmanı söylüyor, onda güç ve senin için mucize vardır, dedi. Musa da suya ihtiyaç duyduğu zaman ona vururdu.

İkincisi: O, hangi taş olursa olsun ona vurmakla emrolundu. Birinci görüş daha sağlamdır.

Ondan fışkırdı: Sözün aslı şöyledir: Ona vurdu ve su fışkırdı, fışkırdı kelimesinden vurdu manası çıkınca onunla yetinildi, tekrar vurdu denilmedi. Şu ayet de öyledir: Asanı taşa vur, taş açıldı. *(Şuara: 63)* Ferra şöyle demiştir: Onlar on iki kabile olunca Allah da onlara on iki pınar çıkardı, bir de aralarında anlaşmazlık vardı, böylece barıştılar.

Lata'sev: Asv fesat manasınadır, asâ, âse lügattir. İbn Rakka şöyle demiştir:

Eğer haya olmasa ve saçım da bozulmasa (ağarmasa) idi,
Ben Kasım'ın anasını ziyaret ederdim.

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ
يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا
وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى

بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اِهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ
وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاؤُ بِغَضَبٍ
مِنَ اللّٰهِ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ
النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾

61 – Hani siz: "Ey Musa, biz bir çeşit yiyeceğe sabredemeyiz; bizim için Rabbine dua et de bize yerin bitirdiklerinden; sebzesinden, acurundan, sarımsağından, mercimeğinden ve soğanından çıkarsın" demiştiniz. O da: "Şu daha hayırlı olanı daha aşağısı ile mi değiştirmek istiyorsunuz? Şehre inin; şüphesiz orada istedikleriniz vardır" dedi. Üzerlerine zillet ve yoksulluk damgası vuruldu ve Allah'ın gazabına uğradılar. Çünkü onlar Allah'ın ayetlerini inkar ediyor ve peygamberleri haksız yere öldürüyorlardı. İşte bunlar, isyan ettikleri ve aşırı gittikleri yüzündendir.

"Ey Musa: Biz bir çeşit yiyeceğe sabredemeyiz, demiştiniz": Bunu Tih sahrasında demişlerdi. Bir çeşit yemekten de kudret helvası ile bıldırcın etini kasdediyorlardı. Muhammed bin Kasım şöyle demiştir: Kudret helvası bıldırcın eti ile bıldırcın eti de kudret helvası ile yeniyordu, onun için bir çeşit yemek denilmiştir. Burada bakl, cins ismi olup onunla sebzeleri kasdetmişlerdir. Ben şeyhim Ebu Mansur el-Lügavi'den şöyle okudum: Halk bakliyat denince hayvanların değil de özellikle insanların yediği yere yayılan ve çiğ yenen sebzeleri kasteder, ama öyle değildir; bakl aslında yaş ot ve baharda bitip de hem insanların hem de hayvanların yediği şeylere denir. Bakaletil ardu ve ebkalet denir ki ikisi de fasih lügattir, sebze bitmek manasınadır. İbtekaletil ibilü denir ki deve yayıldı demektir. Ebunnecm, develeri anlatırken şöyle der:

İlk yaylımda Malik ile
Nehşel'in mızrakları arasında otladı.

Kıssâ'da da kafın kesri ve zammı ile iki lügat vardır, kesrelisi daha kalitelidir. Cumhur öyle okumuştur. İbn Mes'ud, Ebu Reca, Katade, Talha bin Musarrif ve A'meş kafın zammesi ile okumuşlardır. Ferra da: Kesre Hicazlıların, zamme de Temimliler ile bazı Esed oğullarının lügatidir, demiştir.

Fum üzerinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Buğdaydır, bunu İbn

Abbas, Süddi – şeyhlerinden – Hasen ve Ebu Malik demişlerdir. Ferra da: O eski bir lügattir, onu konuşanlar: Fevmu lena derler ki bize ekmek yapın demektir, demiştir.

İkincisi: O sarımsaktır, Abdullah ile Übeyy'in kıraati budur. Ve sumiha kıraatini Ferra da tercih etmiş ve sebebini şöyle göstermiştir: O, benzerleriyle zikredilmiş, fe de se'den dönüşmüştür, nitekim Araplar kabir için cedes ve decef; tencerenin altına konan taş için esafi ve esasi; bir çeşit sakız için mağafir ve mağasir derler. Bu; Mücahit, Rebi bin Enes, Mukatil, Kisai, Nadr bin Şümeyl ve İbn Kuteybe'nin görüşleridir.

Üçüncüsü: O hububattır, bunu da İbn Kuteybe ile Zeccac demişlerdir.

"Daha aşağısını daha hayırlısı ile mi değiştirmek istiyorsunuz?": Burada geçen edna en aşağısı, hayr da en alası demektir, kudret helvası ile bıldırcın eti, aradığınız şeylerin en alasıdır, demek istiyor.

Şehre (mısra) inin: Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu belli bir mısır (şehir) değil, rastgele bir şehirdir, bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas, Katade ve İbn Zeyd demişlerdir. Şehre inmelerinin istenmesi, aradıkları şeylerin şehirlerde bulunmasındandır. *İkincisi:* Mısır denen şehir kastedilmiştir. Abdullah, Hasen, Talha bin Musarrif ve A'meş'in kıraatlerinde tenvinsiz olarak mısra, denmiştir. Ebu Salih de İbn Abbas'tan rivayetle Fir'avn'in şehri demiştir. Ebu'l – Aliye ile Dahhak da bu görüştedirler, Ferra da bunu tercih etmiş ve delil olarak Abdullah'ın kıraatini göstermiştir. A'meş'e de bu sorulmuş O şimdi Salih bin Ali'nin valilik ettiği şehirdir, demiştir. Mufaddal ed – Dabbi de: Ona mısır denmesi, doğu hududunun sonu, batı hududunun da başı olmasındandır, O ikisi arasında sınırdır. Mısır lügatte sınıra denir, Hecerliler antlaşmalarına: İştera fülanün eddare bimusuriha derler ki evi hudutları ile satın aldı demektir. Şair Adiy de şöyle demiştir:

Güneşi sınır kıldı, bunda da gizlilik yoktur,
Gündüzle geceyi ayıran bir sınır.

İbn Faris te birilerinden şöyle dediklerini hikaye etmiştir: Ona mısır denmesi insanların oraya niyet edip gitmelerindendir. Bu, masartüşşate gibidir ki koyunu sağmak manasınadır. İnsanlar ona niyet eder giderler, oraya konduktan sonra da nedense bir daha ondan ayrılmak istemezler.

"Üzerlerine zillet damgası vuruldu": Yani bir daha onlardan ayrılmadı demektir. Ferra: Zillet ile zül aynı manayadır, demiştir.

Hasen de onun cizye olduğunu söylemiştir. Meskenet hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O fakirlik ve ihtiyaçtır, bunu Ebu'l – Aliye, Süddi ve Ebu Ubeyd demişlerdir. Süddi'den de onun nefis fakirliği olduğu rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Baş eğmektir, bunu da Zeccac demiştir.

Bâu: Döndüler demektir, zalike de gazaba racidir. Bunun onlardan ayrılmayan zillet, meskenet ve diğer şeylere raci olduğu da söylenmiştir.

"Peygamberleri (nebileri) öldürürler:" Nafi nebiyyin, enbiya, nübuet ve bundan gelen maddeleri hemzeli okur. Ancak Ahzab'taki: "Peygamberin evlerine girmeyin" *(Ahzab; 53)* ile "eğer kendini Peygambere bağışlarsa" *(Ahzab: 50)* ayetlerinde geçenleri hemzesiz okur. Burada neden hemzesiz okumayı tercih etmiştir, çünkü aynı cinsten iki meksur hemze arka arkaya gelmiştir. Diğer kurralar ise hiçbir yerdekini hemzeli okumazlar. Zeccac: Üstün kıraat hemzesiz olandır, demiştir. Nebi kelimesi de nebee ve enbe'den gelir ki haber vermektir. Yükseklik manasına olan neba yenbu'dan gelmesi de caizdir, o zaman hemzesiz olarak yükseklik manasına faîl vezninde olur. Abdullah da şöyle demiştir: İsrail oğulları bir günde üç yüz peygamber öldürürler, sonra da akşam üzeri sebze pazarı kurarlardı.

Haksız yere: Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası, suçsuz yere demektir, bunu İbn Enbari söylemiştir. *İkincisi:* Tekittir, mesela şurada olduğu gibi: Ancak göğüslerin içindeki kalpler kör olur. *(Hac: 46) Üçüncüsü:* Zalimlikle öldürmelerinin sıfatıdır, Allah Teala'nın: Rabbim, hak ile hüküm ver *(Enbiya: 112)* ayetinde olduğu gibi, hükmü hak ile nitelenmiştir, bu O'nun haksız karar verdiğini göstermez.

"Onlar itida ederlerdi": Udvan aşırı zulüm demektir, Zeccac da: İtida: Her şeyde haddi aşmaktır, demiştir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَىٰ وَالصَّابِئِينَ
مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ
عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

62 – Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiilerden her kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve iyi bir iş

yaparsa, onlar için Rableri katında ödülleri vardır, onlara korku yoktur. Onlar üzülecekler de değillerdir.

"Şüphesiz iman edenler": Bunların kim oldukları hakkında beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem gönderilmeden önce İsa'ya iman edenlerdir, bunu İbn Abbas söylemiştir. *İkincisi:* Onlar İsa aleyhisselam gelinceye kadar Musa'ya iman edip onun şeriati ile amel edenlerdir, Sonra İsa'ya iman ettiler, Muhammed aleyhisselam gelinceye kadar onun şeriati ile amel ettiler. Bu Suddi'nin şeyhlerinden naklettiği görüşüdür. *Üçüncüsü:* Onlar münafıklardır, bunu da Süfyan Sevri demiştir. *Dördüncüsü:* Onlar İslam'ı arayanlardır, mesela Kus bin Saide, rahip Bahire, Varaka bin Nevfel ve Selman gibi. *Beşincisi:* Onlar bu ümmetin mü'minleridir.

Yahudiler: Ayette geçen hadu aslında tövbe edenler demektir. İbn Mes'ud'dan şöyle rivayet edilmiştir: Onlara böyle denmesi Musa'nın "hüdna ileyk" (sana döndük) *(A'raf: 156)*; Hıristiyanlara da böyle denmesinin sebebi, İsa'nın "men ensari ilallah" demesindendir. *(Al-i İmran: 52)* Onlara Nasrani denmesi İsa'nın konuk olduğu Nasıra köyünden dolayıdır, yahutta tenasur (yardımlaşma)larındandır, denilmiştir.

Sabiilere gelince bu kelime Kur'an'ın her yerinde hemze ile okunmuştur. Nafi ise hiçbirini hemze ile okumazdı. Zeccac şöyle demiştir; Sabiiler, bir dinden başka dine geçenler demektir. Sabee fülanün denir ki din değiştirdi demektir, sabeetin nucum da yıldızlar doğdu manasınadır.

Sabiiler hakkında da yedi görüş vardır:

Birincisi: Onlar Hıristiyanlardan bir cemaattir, daha yumuşak görüşleri vardır, onlar seyahat eder, başlarının ortasını kazırlar. Bu İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

İkincisi: Onlar Hıristiyanlarla mecusiler arasında bir kavimdir, dinleri yoktur, bunu da Mücahit demiştir.

Üçüncüsü: Onlar Yahudilerle Hıristiyanlar arasında bir kavimdir, bunu da Said bin Cübeyr demiştir.

Dördüncüsü: Onlar Mecusiler gibi bir kavimdir, bunu da Hasen ile Hakem demişlerdir.

Beşincisi: Onlar ehl-i kitaptan Zebur okuyan bir kavimdir, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir.

Altıncısı: Onlar kıbleye dönerek namaz kılarlar, meleklere taparlar, Zebur okurlar, bunu da Katade demiştir.

Yedincisi: Onlar yalnız lailahe illallah derler, onların ne ameli ne kitabı ne de peygamberi vardır. Bunu da İbn Zeyd demiştir.

"Kim iman ederse": İmanın tekrar zikredilmesi hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Mü'minlerle beraber bir bölük kafir de zikredilince tekrar "kim iman ederse" denilmiştir. *İkincisi:* Mana, kim imanında durursa demektir. *Üçüncüsü:* Birinci iman münafıkların İslamı söylemeleri, ikincisi de kalplerdeki itikattır.

"İyi bir iş yaparsa": İbn Abbas: Farzları yerine getirirse, demiştir.

Bu ayetler muhkem midir yoksa mensuh mudur? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Muhkemdir, bunu Mücahit, Dahhak ve diğerleri demiş ve sözü şöyle takdir etmişlerdir: İman edenler, Yahudilerden iman edenler. *İkincisi:* Bu ayet "kim İslam'dan başka bir din ararsa ondan asla kabul olunmaz *(Al-i İmran: 85)* ayeti ile mensuhtur, bunu da bir grup müfessir demiştir.

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَۜ خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ
بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا ف۪يهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ
بَعْدِ ذٰلِكَۚ فَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٦٤﴾

63 – Hani sizden kesin söz almış ve Tur'u üzerinize kaldırmıştık. Biz de size verdiğimizi kuvvetle tutun ve içindekini hatırlayın ki günahlardan sakınasınız, demiştik.

64 – Sonra bunun ardından yüz çevirdiniz. Eğer size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, mutlaka ziyan edenlerden olurdunuz.

"Hani sizden kesin söz almış ve Tur'u üzerinize kaldırmıştık. Biz de size verdiğimizi kuvvetle tutun ve içindekini hatırlayın ki günahlardan sakınasınız, demiştik": Bu ayette hitap edilenler Yahudilerdir. Misak kelimesi mif'al vezninde sözü yemin veya antlaşma veya ona benzer bir şeyle tekit etmektir.

Bu misak hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlardan Tevrattakilerle amel etme sözü alındı, onlarsa içindekileri ikrar etmek istemediler, bunun üzerine Tur tepelerine kaldırıldı, bunu Mukatil demiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Tevrattakilerle amel edeceklerine dair Allah'a söz verdiler, Musa da

onu getirip de içindeki ağır şeyleri görünce onu almaktan çekindiler, bunun üzerine Tur tepelerine kaldırıldı. *İkincisi:* Bu Allah Teala'nın peygamber ve onlara tabi olanlardan Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e karşı aldığı sözdür, bunu da Zeccac demiştir. *Üçüncüsü:* Yine Zeccac: Bu misakın elestü bezminde (kalu bela'da) Adem'in zürriyetlerinden alınan söz olması da muhtemeldir, demiştir.

Tur'u üzerinize kaldırdık: Ebu Ubade şöyle demiştir: Arapça'da tur dağ demektir. İbn Kuteybe de, tur Süryanice'de dağ manasınadır, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Üzerinde bitki örtüsü olan dağ turdur, bitki örtüsü olmayan tur değildir.

O hangi dağdır? Bu hususta da üç görüş vardır: *Birincisi:* Filistin'de bir dağdır, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Eteğine kondukları bir dağdır, bunu da Katade demiştir. *Üçüncüsü:* Rabbinin Musa'ya tecelli ettiği dağdır, bunu da Mücahit demiştir.

Ulemanın çoğunluğuna göre dağın üzerlerine kaldırılması Tevrat'ı kabul etmek istememelerinden dolayıdır. Süddi de: Kutsal topraklara girmek istememelerinden dolayıdır, demiştir.

"Size verdiğimizi kuvvetle tutun": Kuvvet hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* Ciddiyet ve çaba ile demektir. Bunu İbn Abbas, Katade ve Süddi demişlerdir. *İkincisi:* İtaattir, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir. *Üçüncüsü de:* İçindekilerle amel etmektir, bunu da Mücahit demiştir. *Dördüncüsü:* Doğruluktur, bunu da İbn Zeyd demiştir.

İçindekini hatırlayın: Bunda da iki görüş vardır: İçine aldığı sevap ve azabı hatırlayın, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Bunun manası, içindekini inceleyin demektir, bunu da Zeccac demiştir.

"Umulur ki korunursunuz": İbn Abbas: Azaptan korunursunuz, demiştir.

Sonra bunun ardından yüz çevirdiniz. Eğer size Allah'ın lütfü ve rahmeti olmasaydı, mutlaka ziyan edenlerden olurdunuz: Sonra yüz çevirdiniz, onu muhkem tutacağınıza dair söz verdikten sonra içindekilerle amel etmekten yüz çevirdiniz. Eğer size Allah'ın lütfü ve rahmeti olmasaydı, mutlaka azap çekerek ziyan edenlerden olurdunuz.

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ
فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿٦٥﴾ فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا
بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾

65 – Andolsun, içinizden Cumartesi günü yasağını çiğneyenleri bilmiştiniz. Biz de onlara: "Sefil maymunlar olun" dedik.

66 – Biz de onları öndekilere ve arkadakilere ibret verici bir ceza ve Allah'tan korkanlara bir öğüt yaptık.

"Andolsun, içinizden Cumartesi günü yasağını çiğneyenleri bilmiştiniz. Biz de onlara: "Sefil maymunlar olun" dedik":

Sebt (Cumartesi) belli bir gündür, bunu İbn Enbari demiştir. Sebt kelimesi Arapça'da kesmek manasınadır, kad sebete re'sehu denir ki başını tıraş etti ve saçını kesti demektir. Na'l sibtiyye de akasya zamkı ile tabaklanmış ve kılı tıraş edilmiş ayakkabıdır. O güne sebt denmesi Allah Teala'nın halkı o günde yaratmaya başlaması ve yeryüzünün bazı yaratıklarını onda kesmesinden (şekillendirmesinden) dolayıdır. Yahutta Allah Teala İsrail oğullarına o gün işi kesmelerini emrettiği içindir. Ona sebt denmesi, Allah Teala'nın onlara o gün çalışmayıp istirahat etmelerini emretmesindendir, diyenler de vardır ki yanlıştır. Çünkü Arapçada sebt kelimesinin istirahat manasına geldiği bilinmez.

Cumartesi günü yasağını çiğnemeleri hakkında da altı görüş vardır: *Birincisi:* Onlar cumartesi günü balıkları tuttular, bunu Hasen ile Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* Onları Cumartesi günü hapsettiler, Pazar günü de tuttular. Bunun için çukur kazar, onu bir kanalla denize bağlarlardı, Cumartesi günü olunca kanalı açarlardı. Allah Teala ise onlara Cumartesi günü çalışmayı haram etmişti. Dalgalar balıkları çukura atar, balıklar çıkmak isterdi, fakat çıkamazdı, onlar da Pazar günü onları tutarlardı. Bunu Süddi demiştir.

SURET DEĞİŞTİRME KISSALARINA İŞARET

Osman bin Ata babasından şöyle dediğini rivayet etmiştir: Cumartesi yasağına uymayanlara üç ses edildi: Ey kent halkı, denildi, büyük bir grup uyandı. Sonra bir daha seslenildi; erkekler, kadınlar ve çocuklar uyandılar. Allah da onlara: Sefil maymunlar olun, dedi. Onları men edenler yanlarına girer: "Ey falan, biz sizi men etmedik mi?" derler, onlar da başları ile evet, derlerdi. Katade şöyle demiştir: O kavim erkekli kadınlı insanlar iken uluyan kuyruklu maymunlar oldular.

Katade'nin bir rivayeti de şöyledir: Gençler maymun, ihtiyarlar da domuz oldular. Ancak onları men edenler kurtuldular, ötekileri helak oldular. Bir başkası da şöyle demiştir: Onlar yetmiş bin kadar

idiler. Ulema bu görüştedir, ancak Mücahit'ten, onların kalpleri değişti, bedenleri değişmedi dediği de rivayet edilmiştir. Bu ise uzak bir görüştür. İbn Abbas da şöyle demiştir: Onlar dünyada ancak üç gün yaşadılar, yeryüzünde şekli değişenler üç günden fazla yaşamadılar. Yemediler, içmediler, nesilleri devam etmedi. Mukatil ise onların yedi gün yaşadıklarını, sekizinci günde öldüklerini iddia etmiştir. Bu olay Davud aleyhisselam zamanında olmuştu.

Hasiîn: Hasi' lügatte kovulmuş demektir, köpeğe, ihse' denir ki defol, demektir.

"Biz de onları öndekilere ve arkadakilere ibret verici bir ceza ve Allah'tan korkanlara bir öğüt kıldık": Bundan ne kastedildiği hususunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Hata ve günahtır, bunu Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Cezadır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ferra da şöyle demiştir: Ha zamiri onların başına gelen suret değişikliğinden kinayedir. *Üçüncüsü:* O kenttir, maksat kent halkıdır, bunu da Katade ile İbn Kuteybe demişlerdir. *Dördüncüsü:* O suretleri değişen ümmettir, bunu da Kisai ile Zeccac demişlerdir.

Nekal üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Cezadır, bunu Mukatil demiştir. *İkincisi:* İbrettir, bunu da İbn Kuteybe ile Zeccac demişlerdir.

"Öndekilere ve arkadakilere": Bunda üç görüş vardır: *Birincisi:* Öndeki ve arkadaki kentlere, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Öndekiler günahlardır, arkadakiler de sonradan yaptıkları amellerdir. Bunu Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Öndekiler isyan ettikleri senelerdir, arkadakiler de ondan sonra İsrail oğullarının onlar gibi amel etmemeleridir, bunu Atıyye demiştir.

"Allah'tan korkanlar": Bunlar için de iki görüş vardır: *Birincisi:* Kıyamet gününe kadar bütün Allah'tan korkanlardır, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Bunlardan maksat Muhammed ümmetidir, bunu da Süddi, şeyhlerinden rivayet etmiş, Atıyye ile Süfyan da böyle demişlerdir.

وَإِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا
هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللّٰهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا ادْعُ

لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا
فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَٰلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ
﴿٦٨﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ
إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ ﴿٦٩﴾

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا
إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ
تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا قَالُوا الْآنَ
جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧١﴾

67 – Hani Musa kavmine: "Şüphesiz Allah size bir inek boğazlamanızı emrediyor" demişti. Onlar da: "Bizi alaya mı alıyorsun?" demişlerdi. O da: "Ben cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım" demişti.

68 – Onlar da: "Rabbine dua et de onun ne olduğunu bize açıklasın?" dediler. O da: şöyle dedi: O diyor ki: "O ne çok yaşlı ne de körpe bir inektir; ikisi arasında dinç bir hayvandır". Artık size emredileni yerine getirin.

69 – Dediler: "Rabbine dua et de onun rengi ne imiş bize açıklasın". O da şöyle dedi: O diyor ki: "O, bakanlara ferahlık veren sapsarı bir inektir".

70 – Dediler: Rabbine bizim için dua et; o nedir, bize açıklasın; çünkü bizce bütün inekler birbirine benziyor. Ve biz, inşallah doğrusunu buluruz.

71 – Musa dedi: O şöyle diyor: "O, ne çifte koşulup toprağı süren ne de ekin sulayan bir inek değildir. Salmadır, onda alaca yoktur". İşte şimdi gerçeği getirdin, dediler. Onu boğazladılar. Neredeyse bunu yapmayacaklardı.

Hani, Musa kavmine: "Şüphesiz Allah size bir inek boğazlamanızı emrediyor" demişti. Onlar da: "Bizi alaya mı alıyorsun?" demişlerdi:

İNEK BOĞAZLAMALARININ SEBEBİ

İbn Sirin, Ubeyde'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: İsrail oğullarında kısır bir adam vardı, çocuğu olmazdı, malı da çoktu. Miraşçısı da kardeşinin oğlu idi. Kardeşinin oğlu onu öldürdü, gece onu taşıdı, başka bir kabileye götürdü, onu onlardan bir adamın kapısına koydu. Sonra sabah olunca kanını istemeğe başladı, nihayet silahlandılar, atlara binip birbirlerine gidip geldiler. Musa'ya da gelip durumu anlattılar, onlara bir inek boğazlamalarını buyurdu.

Süddi şeyhlerinden şöyle rivayet etmiştir: İsrail oğullarında bir adam vardı, onun da bir kızı ile bir de kardeşinin fakir bir oğlu vardı. Yeğeni kızını istedi, o da kabul etmedi. Yeğeni de kızdı ve: Allah'a yemin ederim ki amcamı öldüreceğim, malını alacağım, kızını nikahlayacağım, diyetini de yiyeceğim, dedi. Amcasına geldi: İsrail oğullarından bazı tüccarlar geldiler, beraber gidelim, benim için biraz mal alalım, belki kâr ederim, dedi. Amcası onunla çıktı. O kabileye varınca genç onu öldürdü, sonra da döndü. Sabah olunca amcasına geldi, nerede olduğunu bilmiyormuş gibi onu sordu, baktı ki o kabile amcasının üzerinde toplanmışlar, onları tuttu ve: Amcamı siz öldürdünüz dedi ve ağlayıp sızlamağa, vah amcam, diye bağırmağa başladı.

Ebu'l – Aliye diyor ki: Allah'tan açıklama yapmasını isteyen o katil idi. Başkası da Hayır, kabile toplanıp Musa'ya sordular, o da onlara bir inek kesmelerini emredince: "Sen bizimle alay mı ediyorsun?" dediler.

İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir ve Kisai; henin, zenin zammesi ile hemzeli olarak hüzüen okumuşlardır. Hamze, İsmail, Halef – tercihli olarak – Ferra da Abdülvaris'ten rivayetle Mufaddal da, za'nın sükunu ile hüz'en okumuşlardır. Hafs da zamme ile hemzesiz okumuştur. Ebu Ali el – Farisi de Arapların başı zammalı olan bütün üç harflileri kimi ağır, kimi de hafif olarak okumuşlardır, demiştir, mesela el – usr (usür) ve el – yüsr (yüsür) gibi.

"Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım": Neden alayı kabul etmedi? Çünkü alay eden cahildir, oynamaktadır. İşin Allah'tan olduğunu anlayınca: "Rabbine dua et, o nedir?" dediler. Zeccac şöyle demiştir: O nedir diye sormaları şunun içindir, çünkü onlar bir ineğin bir parçası ile vuruldugu zaman bir ölünün dirileceğini bilmiyorlardı.

Farıd: Yaşlı demektir, faradatil bakaratü fe hiye faridun denir ki yaşlı inek demektir. Bikr ise henüz doğurmayan körpe demektir.

Avan da yaşlı ile körpe arası dinç demektir. Harbün avanün denir ki ilk olmayıp ikinci olan savaşa denir.

Dediler: "Rabbine dua et de onun rengi ne imiş bize açıklasın". O da şöyle dedi: O diyor ki: "O, bakanlara ferahlık veren sapsarı bir inektir. Dediler: "Rabbine bizim için dua et; o nedir, bize açıklasın; çünkü bizce bütün inekler birbirine benziyor. Ve biz, inşallah doğrusunu buluruz, dediler:

Safra hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O sufretten gelir ki belli sarı renktir, bunu İbn Abbas, Katade, İbn Zeyd, Kuteybe ve Zeccac demişlerdir. *İkincisi:* O siyahtır, bunu da Hasen Basri demiştir, bunu bir grup alim reddetmiştir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bu inek renkleri için yanlıştır; bu ancak deve sıfatı olur, mesela bairün asfar denir ki siyah demektir. Çünkü siyah deve sarıya çalar. Buna da fakıun levnüha işaret etmektedir. Araplar: Esved fakiun demez, ancak, esved halikün ve asfar fakiün, der.

Zeccac da şöyle demiştir: Fakı' aşırı sarıya sıfat olur, mesela asfar fakı' (sapsarı), ahmar kani (kan rengi, kıpkırmızı), ahdar nadır (yemyeşil), ebyad yakak (bembeyaz), esved halik (simsiyah), helekuk, decuca (kapkara) denir.

"Bakanlara ferahlık verir": Hoşlarına gider, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: O kavim zorlaştırdı, Allah da onlara zorlaştırdı. Ebu Hureyre radıyallahu anh, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Eğer İsrail oğulları, inşallah demeselerdi, sonunda muratlarına eremezlerdi.

Muratlarına ermekte de iki görüş vardır: *Birincisi:* İnşallah o ineği buluruz, demeleridir ki bu çoğunluğun görüşüdür. *İkincisi:* Katili buluruz demektir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan nakletmiştir.

"O diyor ki: O ezilmiş bir inek değildir": Katade şöyle demiştir: Çifte koşularak ezilmiş değildir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Hayvanlar için: Dabbetün zelulun denir ki, çok ezilmiş demektir. İnsanlar için de recülün zelil denir ki çok zilletli demektir.

"Toprağı sürer": İnek için müsire denir ki çifte koşulan demektir. Ferra: Okurken zelul kelimesi üzerinde durma, çünkü mana, toprağı süren bir ezilmiş inek değildir, şeklindedir. İbn Kasım da Ebu Hatim es – Sicistani'nin zelul üzerinde vakfı caiz gördüğünü hikaye etmiş, sonra onu ağır şekilde reddetmiştir. Sebep olarak da çifte koşulanın sulamada da kullanılacağını göstermiştir. Ne zaman çifte koşulursa ezilmiş olur. Ekin sulamaz demek de ekin sulamak için dolap çevirmez, demektir.

Müsellemetün (salma) demektir, bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Kusursuzdur, bunu İbn Abbas, Ebu'l – Aliye, Katade ve Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* İş yapmaz demektir, bunu da Hasen ile İbn Kuteybe demişlerdir. *Üçüncüsü:* Alacası yoktur demektir, bunu da Mücahit ile İbn Zeyd demişlerdir. *Dördüncüsü:* Ayakları ve gövdesi sağlamdır, demektir, bunu da Ata el – Horasani demiştir.

Şiye'ye gelince, Zeccac: Veşy lügatte bir rengin başka renge karışmasıdır, veşiytüs sevbe eşihi şiyeten ve veşyen denir ki, elbiseyi çeşitli renklere boyadım demektir, tıpkı vediytü fülanen edihi diyeten veznindedir ki diyetini verdim manasınadır. Laşiyete fiha menfi bir kelamdır, manası şöyle olur: Onda farklı renk yoktur. Ata el – Horasani de: Tek renklidir, demiştir.

"Şimdi gerçeği getirdin": Buradaki el'âne, içinde bulunduğun vakit içindir, o iki zaman arasındaki sınırdır; geçmişin sonu ve geleceğin başıdır. Hakkı getirdin: Açıkladın demektir.

"Neredeyse yapmayacaklardı": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Pahalı olduğu için, bunu İbn Ka'b el – Kurazi demiştir. *İkincisi:* Katili bulmakla skandal çıkacağından korktukları için, bunu da Vehb demiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: İneği bulmak için kırk sene aradılar, nihayet onu bir adamın yanında buldular, o da ancak derisi dolusu altına satmayı kabul etti. Bu; Mücahit, İkrime, Ubeyde, Vehb, İbn Zeyd, Kelbi ve Mukatil'in fiyat hakkındaki görüşleridir.

Fiyatın niçin yüksek olduğu hususunda da iki ihtimal vardır: *Birincisi:* Onlar zorlaştırdılar, Allah da onlara zorlaştırdı. *İkincisi:* Allah ineğin sahibine ikram etmek istedi. Çünkü o, ebeveynine muti birisi idi.

Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: İsrail oğullarında babasına muti bir genç vardı, bir adam geldi ondan bir şey almak istedi, o da ona satmak için gitti. Dükkanın anahtarının babasının yanında olduğunu hatırladı, babası ise uyuyordu, onu uyandırmadı ve müşteriyi reddetti. Müşteri de fiyatı katladı, o da babasına döndü, onu uykuda buldu, müşteriye dönüp onu reddetti. Müşteri yine fiyatı katladı, bu birkaç kere tekerrür etti. Nihayet Allah ona babasına itaat ettiği için o ineği verdi.

Vehb bin Münebbih'ten uzun bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir: Bir delikanlı ebeveynine çok iyi davranırdı, sırtında odun çeker, onu sattığı zaman üçte birini sadaka eder, üçte birini annesine verir, üçte birini de kendine bırakırdı. Annesi bir gün ona: Bana babandan bir inek kaldı, ben de onu Allah'ın adıyla sürüde bıraktım. Sürüye gitti-

ğin zaman onu İbrahim'in ilahının adıyla çağır, dedi. O da gitti, öyle çağırdı, inek de geldi; Allah ineği konuşturdu: Üzerime bin, dedi. O da: Annem bana bunu söylemedi, dedi. O da: Ey annesine muti delikanlı, eğer üzerime binseydin, bana gücün yetmezdi, git, eğer dağa yerinden oynamasını emretsen annene iyilik ettiğin için yerinden oynar, dedi. İneği annesine getirince annesi: Onu benim rızam ile üç yüz dinara sat, dedi. Allah bir melek gönderdi: "Bunu kaça satıyorsun?" dedi. O da: Annemin rızası ile üç yüz dinara, dedi. O da: Al sana altı yüz dinar, annene danışma, dedi. O da kabul etmedi. Annesine dönüp durumu anlattı. O da: Rızam ile altı yüz dinara sat, dedi. Melek geldi: On iki bin dinar al, annene danışma, dedi. O da kabul etmedi ve annesine dönüp durumu haber verdi. O da; Evladım, o melektir, kaça satmamı emredersin diye sor, dedi. O da ona gelip bunu dedi. O da: Ey delikanlı, senin bu ineğini İmran oğlu Musa, İsrail oğullarında öldürülecek bir ölüden dolayı satın alacak, dedi.

وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادّٰرَءْتُمْ فٖيهَاۜ وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَۚ ﴿٧٢﴾
فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَاۜ كَذٰلِكَ يُحْيِ اللّٰهُ الْمَوْتٰى وَيُرٖيكُمْ اٰيَاتِهٖ
لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ
كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةًۜ وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ
الْاَنْهَارُۜ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاۤءُۜ وَاِنَّ مِنْهَا
لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾

72 – Hani siz bir adam öldürmüştünüz de o hususta atışmıştınız. Allah ise gizlediğiniz şeyi açığa çıkaracaktır.

73 – Biz de: Ona bir parçası ile vurun, dedik. İşte Allah ölüleri de böyle diriltir ve belki aklınızı başınıza alırsınız diye size ayetlerini gösterir.

74 – Sonra bunun ardından kalpleriniz katılaştı; artık onlar taş gibidir, hatta daha da katıdır. Çünkü taşlardan öylesi vardır ki ondan nehirler fışkırır ve onlardan öyleleri de vardır ki çatlar da ondan su çıkar. Yine onlardan öyleleri vardır ki Allah korkusundan aşağı yuvarlanır. Allah yapmakta olduğunuz şeylerden gafil değildir.

"Hani siz bir adam öldürmüştünüz": Bu ayet okunmada sonra ise de manada öncedir; çünkü ineğin kesilme emrindeki sebep adamın öldürülmesidir; buna göre sözün takdiri şöyle olur: Hani siz bir adam öldürmüş de o hususta tartışmış ve Musa'dan sormuştunuz, o da: Şüphesiz Allah size bir inek boğazlamanızı emrediyor, demişti. Bunun bir benzeri de şu ayettir: Allah onda (Kur'an'da eğrilik kılmadı, doğru (kıldı). *(Kehf: 1)* Şunu kastediyor: Kitabı doğru olarak indirdi, ona eğrilik koymadı. Böylece başa geleni sona bırakmış, sona geleni de başa almış oldu. Çünkü bu, Arapların adetlerindendir. Şair Ferezdak şöyle demiştir:

Ferezdak yuvarlak ve sert bir kayadır;
Uzadı, ona yetişemez dağkeçileri.

Maksat: Dağkeçilerinden yüksektir demek istiyor.

Şair Cerir de şöyle demiştir:

Hayal dolaştı, senden, ara sıra
Artık dön ziyaretçilerini selamla.

Hayal ara sıra dolaştı demek istiyor.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Asi kavimden hayırlıdır, şefleri,
Ey kavmim, utanın, dedi, oturan kadınlardan.

Yani: Oturan kadınlar asi kavimden daha hayırlıdır, bundan utanın demek istiyor.

İddare'tüm kelimesinin manası tartıştınız demektir, bunu İbn Abbas ile Mücahit demişlerdir. Zeccac da: İtiştiniz kakıştınız manasınadır, demiştir. Dere'tü fülanen denir ki ittim demektir. Dareytuha da müdara ettim, ona yumuşak davrandım demektir. Dereytuhu da dolandırdım demektir. Onda te dala idgam olunmuştur, çünkü mahreçleri aynıdır.

Gizlediklere şey de maktulün durumudur.

"Biz de ona bir parçası ile vurun, dedik. İşte Allah ölüleri de böyle diriltir ve belki aklınızı başınıza alırsınız diye size ayetlerini gösterir": İneği kırk yıl aradılar diyenler, bir parçasını kabrine vurdular; böyle demeyenler de, defnetmeden önce vücuduna vurdular, demişlerdir. Vurdukları parça üzerinde de altı görüş beyan edilmiştir:

Birincisi: Kıkırdağa yakın bir kemikle vurdular, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de: O kemik kulak kökü kemiğidir, demiştir. Bazıları da kimin o kemiği kırılırsa asla

yaşamaz demişlerdir. Zeccac da: Kulaktaki kıkırdaktır, o kulak memesinin üzerindeki kepçedir, kulak küpesinin asıldığı yerdir, demiştir. İki kulağın arkasındaki yüksekce kemiklere de haşşavan, haşaşavan denir ki tekili huşşa' ve huşuşa'dır (kulak tozu).

İkincisi: Ona ineğin uyluğu ile vuruldu, bu da yine İbn Abbas, İkrime, Mücahit ve Katade'den rivayet edilmiştir. İkrime ile Mücahit onun sağ uyluk olduğunu söylemişlerdir.

Üçüncüsü: O kuyruktur, bunu da Leys, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Beşincisi: O kuyruk sokumudur, bu bedenin dayandığı ve ondan bittiği kemiktir, Said bin Cübeyr'den rivayet edilmiştir.

Altıncısı: O dildir, bunu da Dahhak demiştir.

Sözde kısaltma vardır, takdiri şöyledir: Biz: Ona bir parçası ile vurun ki dirilsin, dedik. Onlar da vurunca dirildi, ayağa kalkıp katilini haber verdi.

Katil hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* Kardeşinin oğullarıdır, bunu Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Amcasının iki oğludur, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu iki görüş katilin birden çok olduğunu gösterir. *Üçüncüsü:* Kardeşinin oğludur, bunu da Süddi - şeyhlerinden - ve Ubeyde demişlerdir. *Dördüncüsü:* Kardeşidir, bunu da Abdurrahman bin Zeyd demiştir.

"İşte Allah ölüleri de böyle diriltir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, Musa kavmine hitaptır. *İkincisi:* Kureyş müşriklerinedir. Onlar öldükten sonra dirilmeyi inkar edince, ehl-i kitaba uygun bir cevap verdi. Ebu Ubeyde: Ayetleri, acayipleridir, demiştir.

Sonra bunun ardından kalpleriniz katılaştı; artık onlar taş gibidir, hatta daha da serttir. Çünkü taşlardan öylesi vardır ki ondan nehirler fışkırır ve onlardan öyleleri vardır ki çatlar da ondan su çıkar. Yine onlardan öyleleri vardır ki Allah korkusundan aşağı yuvarlanır. Allah yapmakta olduğunuz şeylerden gafil değildir:

Sonra kalpleriniz katılaştı: İbrahim bin Seriy şöyle demiştir: Kaset, lügatte kalınlaşmak, kurumak manasınadır. Kalbin katılaşması da ondaki yumuşaklığın, rahmetin ve huşuun gitmesidir. Kasi ile asi çok sert demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kaset, aset, atet birdir, kurumak manasınadır.

Burada (za ile) işaret edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bütün İsrail oğullarıdır. *İkincisi:* Katildir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onu öldürenler, maktul katilin ismini verince: Vallahi biz

öldürmedik, dediler. Zalike'nin kâf'ı hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Ölülerin diriltilmesine işarettir, o zaman hitap bütün İsrail oğullarına olur. *İkincisi:* Maktulün sözünedir, o zaman hitap katile olur, bu ikisini müfessirler demişlerdir. *Üçüncüsü:* Ayetlerde geçen maymunlara ve domuzlara çevrilme, dağın kaldırılması, suyun fışkırması ve maktulün diriltilmesidir, bunu da Zeccac demiştir.

"Ev" edatı hakkında da birtakım görüşler vardır, bunlar da ev kesayyibin'de geçenlerle aynıdır.

"Taşlardan öyleleri vardır ki onlardan nehirler fışkırır": Mücahit şöyle demiştir: Suyun fışkırdığı, çatlayıp da içinden su çıkan veya dağ başından yuvarlanan her taş bunu Allah'ın korkusundan yapar.

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ
يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

75 – Size inanmalarını mı umuyorsunuz? Halbuki onlardan bir grup Allah kelamını dinler, sonra da onu kavramalarının ardından bilerek değiştirirlerdi.

"Size inanmalarını mı umuyorsunuz?": Bu ayette muhatapların kimler olduğu hususunda üç görüş vardır: *Birincisi:* O özellikle Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu İbn Abbas ile Mukatil demiştir. *İkincisi:* Onlar mü'minlerdir, takdiri şöyledir: Peygamberinizi tasdik edeceklerini mi umuyorsunuz? Bunu da Ebu'l – Aliye ile Katade demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar ensardır, çünkü onlar Müslüman olunca Yahudilerin de Müslüman olmalarını istediler, çünkü sütkardeş idiler, bunu da Nakkaş demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Efetetmaunedeki elif haber alma elifidir, sanki onların imanından ümit kesmiş gibi olurlar.

Allah'ın kelamını dinlemelerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Tevrat'ı okudular, sonra da onu değiştirdiler, bu Mücahit, Süddi ve diğerlerinin görüşüdür. Bu durumda Allah'ın kelamını dinlemeleri peygamberlerin tebliği ile değiştirmeleri de içindekileri bozmaları ile olur. *İkincisi:* Onlar Musa'nın seçtiği yetmiş kişidir, Allah'ın kelamını Tur dağının yanında doğrudan dinlediler. Kavimlerine gelip: Musa bize şöyle şöyle dedi, sonunda da: Eğer sizi men ettiğim şeyleri terk etmeye gücünüz yetmezse elinizden geldiği kadarını yapın, dedi dediler. Bu da Mukatil'in görüşüdür ki doğru olan birincisidir. Bazı ilim adamları bu görüşü şiddetle reddettiler, onlardan

biri de Nevadirü'l – Usul kitabının sahibi Tirmizi'dir ki şöyle demiştir: Allah ile özel olarak konuşan bir tek Musa'dır. O zaman diğerlerinden ne fark kalır? Tirmizi, bunları Kelbi'nin rivayet ettiği şeylerden saydı, o yalancı biri idi.

Kavramak da dinleyip anlamak manasınadır.

Bilerek: İfadesinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar onu değiştirdiklerini biliyorlardı. *İkincisi:* Onlar onu değiştirmenin azabını biliyorlardı.

وَاِذَا لَقُوا الَّذٖينَ اٰمَنُوا قَالُوا اٰمَنَّا وَاِذَا خَلَا
بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ قَالُوا اَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ
لِيُحَاجُّوكُمْ بِهٖ عِنْدَ رَبِّكُمْ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾

اَوَلَا يَعْلَمُونَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾

76 – İman edenlerle karşılaştıkları zaman: Biz de iman ettik, derler. Kimileri kimileri ile baş başa kaldıkları zaman da: "Allah'ın size açtıklarını Rabbinizin yanında aleyhinize delil olarak ileri sürmeleri için mi söylüyorsunuz? Aklınız ermiyor mu?" derler.

77 – Allah'ın onların gizlediklerini ve açıkladıklarını bildiğini bilmiyorlar mı?

"İman edenlerle karşılaştıkları zaman": Bu ayet, bir grup Yahudi hakkında indi, bunlar Peygamber ve mü'minlerle karşılaştıkları zaman: Biz de iman ettik, derler, birbirleriyle baş başa kaldıkları zaman da: "Allah'ın size bildirdiklerini onlara mı söylüyorsunuz?" derlerdi. Bu; İbn Abbas, Ebu'l – Aliye, Mücahit, Katade, Ata el – Horasani, İbn Zeyd ve Mukatil'in görüşleridir.

"Allah'ın size açtıklarını": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Size verdiği hükümleri demektir. Açmak hüküm vermektir, "Rabbimiz, bizimle kavmimiz arasında hüküm ver *(A'raf: 89)* ayeti de böyledir. Süddi, şeyhlerinden rivayetle şöyle demiştir: Yahudilerden birtakım insanlar iman etmişlerdi, bunlar ne için azaba duçar olduklarını mü'minlere anlatırlardı. Birbirlerine: Allah'ın size açtığı azabı onlara mı söylüyorsunuz? Sonra, biz Allah nazarında sizden daha sevgiliyiz, sizden daha kıymetliyiz, dediler. *İkincisi:* Bunun manası, Allah'ın size öğrettiklerini demektir. İbn Abbas, Ebu'l – Aliye ve Katade şöyle

demişlerdir: Allah'ın onlara açtığı şey, Tevrat'ta Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatları ile ilgili şeylerdir. Mukatil de şöyle demiştir: Müslüman, Yahudi müttefiğine veya sütkardeşine rastlar, ona: "Siz kitabınızda Muhammed'i görüyor musunuz?" derdi. Onlar da: Evet, o, gerçek peygamberdir, derlerdi. Ka'b bin el – Eşref ve diğerleri bunu işittiler, Yahudilere gizlice: "Allah'ın size açtıklarını yani Tevrat'ta Muhammed'le ilgili indirdiği şeyleri onlara mı anlatıyorsunuz? Onun peygamber olduğunu itiraf etmekle Rabbinizin katında sizinle tartışmalarını mı istiyorsunuz? Bunun aleyhinize bir delil olduğunu bilmiyor musunuz?" dediler.

"Rabbinizin katında": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Rabbinizin verdiği hükümde demektir, mesela "onlar Allah katında yalancıların ta kendileridir *(Nur: 13)* ayetinde olduğu gibi. *İkincisi:* Bundan kıyamet gününü kastetmiştir.

وَمِنْهُمْ اُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ اِلَّٓا اَمَانِيَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾

78 - Onlardan kimileri ümmidir; bazı kuruntulardan başka kitabı bilmezler. Onlar yalnız zanda bulunurlar.

"Onlardan kimileri ümmidir": Yani Yahudilerden. Ümmi okuyup yazması olmayan demektir. Bunu Mücahit demiştir. Ona ümmi denilmesi hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Çünkü o yaratıldığı gibi kalmış yazı öğrenmemiştir, o cibilletinin üzerinde durmaktadır, bunu Zeccac demiştir. *İkincisi:* O anasına nispet edilmiştir, çünkü yazma erkeklerde idi, kadınlarda değildi. Şöyle de denilmiştir: Çünkü o anasından doğduğu gibi durmaktadır.

"Kitabı bilmezler": Katade: Onda olan şeyleri bilmezler, demiştir.

"Bazı kuruntulardan başka": Cumhur buradaki emaniy kelimesini ye'nin şeddesi ile okurlar; Hasen ile Ebu Cafer de ye'yi şeddesiz okurlar. Bütün emanileri odur *(Bakara: 111)*; ne sizin ne de ehl-i kitabın emanisi değildir *(Nisa: 123)*; onun ümniyyesinde *(Hac: 52)*, sizi emaniler aldattı *(Hadid: 14)* ayetlerinde emanihim kelimesinde ye şeddesiz ve he kesre iledir. Emaniyye'nin ye'sinin fethalı olduğunda ise ihtilaf yoktur.

Bu kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar yalanlardır, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Bazı emanilerden (kuruntulardan) başka: Ağızlarıyla söyledikleri bazı yalan sözden başka. Bu Mücahid'in de görüşüdür, Ferra'nın da

tercihidir. Ferra şöyle demiştir: Bir Arap henüz sakalı çıkan oğluna: "Ehaza şeyün reveytehu em şeyün temenneytehu demiştir ki bu, rivayet ettiğin mi veya uydurduğun bir söz mü?" demiştir.

İkincisi: Emani okumak manasınadır, o zaman: Kitabı anlamazlar, sadece kendilerine okunanı dinlemekle yetinirler demek olur. Şair şöyle demiştir:

Allah'ın kitabını ilk gecede okudu,
Davud'un Zebur'unu da ağır ağır okudu.

Bu, Kisai ile Zeccac'ın görüşüdür.

Üçüncüsü: Onlar Allah'tan temenni ettikleri şeylerdir, bunu da Katade demiştir.

"Onlar yalnız zanda bulunurlar": Mukatil: Yakin üzerinde değiller; reisleri yalan söylese de doğru söylese de ona tabi olurlar, demiştir.

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ
يَقُولُونَ هَٰذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا
فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾

79 – Kitabı elleriyle yazıp, sonra da onunla az bir paha almaları için, bu, Allah katındandır, diyenlere yazıklar olsun. Elleriyle yazdıkları şeyden dolayı onlara yazıklar olsun ve kazandıkları şeyden dolayı da onlara yazıklar olsun.

"Kitabı elleriyle yazıp, sonra da onunla az bir paha almaları için, bu, Allah katındandır, diyenlere yazıklar olsun. Elleriyle yazdıkları şeylerden dolayı onlara yazıklar olsun ve kazandıkları şeyden dolayı da onlara yazıklar olsun":

Bu ayet, Tevrat'ı değiştirip ve içindeki Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatlarını kaldıran ehl-i kitap hakkında nazil olmuştur. Bu İbn Abbas, Katade, İbn Zeyd ve Süfyan'ın görüşleridir. Yazıklar olsun diye tercüme edilen veyl kelimesine gelince, Ebu Said el – Hudri, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Veyl; cehennemde bir deredir ki ona kafir yuvarlanır da yetmiş yıldan önce dibine varamaz.[6] Zeccac da şöyle demiştir:

6 – Tirmizi, Tefsirü sure 21, bab 1; Ahmed, Müsned, 3/75.

Veyl Arapların tehlikeye düşen herkes için dediği ve kullandığı bir kelimedir. Aslı lügatte azap ve helak manasınadır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Veyl'in manası azabın meşakkati demektir. Aslının: Vey lifülanin'den geldiği söylenir ki, filan üzüldü demektir. İki harf halinde çok kullanılınca lam vava bitiştirilip bir kelime oldu. Sonra da fülanın başına bir lam getirildi. Ferra'nın tercihi budur. Burada kitap da Tevrat'tır. Eller kelimesi ise tekit için getirilmiştir. Az paha da: Fani dünyalıklardır.

Kazandıkları şeyler: Bu hususta da iki görüş vardır: *Birincisi:* Yazdıklarına karşılık olarak aldıklarıdır. *İkincisi:* Yaptıkları işlerin günahıdır.

وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّٓا اَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ
اَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللّٰهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ عَهْدَهُٓ اَمْ تَقُولُونَ
عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾ بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَاَحَاطَتْ
بِه۪ خَط۪يٓـَٔتُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ
﴿٨١﴾ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُو۬لٰٓئِكَ
اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾

80 – Dediler ki: Bize ateş ancak sayılı günlerde dokunur. De ki: Allah katında bir söz mü aldınız? Ki Allah asla sözünden caymaz. Yoksa Allah'a karşı bilmediğiniz şeyi mi söylüyorsunuz?

81 – Hayır, kim bir kötülük kazanır ve suçu onu kuşatırsa, işte onlar cehennemin dostlarıdır. Onlar orada ebedi kalacaklardır.

82 – İman edip iyi ameller işleyenler ise, işte onlar cennetin dostlarıdır. Onlar da orada ebedi kalacaklardır.

Dediler ki: Bize ateş ancak sayılı günlerde dokunur: Bunlar Yahudilerdir. Bu günlerle ne kastettikleri hususunda da iki görüş vardır:

Birinci görüş: Onlar kırk günü kastetmişlerdir, bunu İbn Abbas, İkrime, Ebu'l – Aliye, Katade ve Süddi demişlerdir.

Neden kırk olarak takdir ettiler? Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar şöyle dediler: Cehennemin iki ucu arasında kırk

senelik yol vardır, biz de her yıllık mesafeyi bir günde katederiz, sonra da azap biter, cehennem de yok olur. Bunu İbn Abbas demiştir.

İkincisi: Onlar şöyle dediler: Rabbimiz bir hususta bizi azarladı; bize kırk gün azap edeceğine yemin etti. Sonra da bizi cennete koyacaktır. Bu nedenle bize ateş, yemini yerine gelsin diye ancak kırk gün dokunacaktır. Bu görüş Hasen ile Ebu'l – Aliye'ye aittir.

Üçüncüsü: Bu sayı buzağıya taptıkları günlerin karşılığıdır, bunu da Mukatil, demiştir.

İkinci görüş: Bu sayılı günler yedidir, zira onlara göre dünyanın ömrü yedi bin yıldır. İnsanlar her bin sene için bir dünya günü azap görecekler, sonra azap kesilecek. Bunu da İbn Abbas demiştir.

"De ki: Allah katından söz mü aldınız?": Yani Allah size ancak bu kadar azap edeceğine dair söz mü verdi?

"Hayır, kim bir kötülük kazanır": Bela (hayır), naam (evet) gibidir, ancak bela olumsuza cevap, naam ise olumluya cevap içindir. Ferra şöyle demiştir: Bir adam arkadaşına: Maleke aleyye şeyün der de, ötekisi de, naam derse, onda bir şeyi olmadığını tasdik etmiş olur. Eğer bela (hayır) derse, sözünü reddetmiş olur. İbn Enbari şöyle demiştir: Neden bela inkarda kullanılmıştır? Çünkü o inkardan kabule dönmek içindir, o bel gibidir, bel ise inkardan sonra gelir. Mesela, makame ehuke, bel ebuke denir. Bir adam bir adama: "Ela tekumu?" dese, o da bela dese, kalkacağım demek olur. Bel'e elifin ilave edilip de bela denmesi üzerinde vakfın daha güzel olması içindir. Çünkü bel diye vakfederse, daha konuşacağı akla gelir, onun için mutahataptan bu kuruntuyu kaldırmak maksadıyla elif ilave edilmiştir.

Bela men kesebe seyyieten, bel men kesebe seyyieten manasınadır. Zeccac şöyle demiştir: Bela, onların: Bize ateş ancak belli günlerde dokunur iddialarını ret içindir. Burada kötülük; İbn Abbas, İkrime, Ebu Vail, Ebu'l – Aliye, Mücahit, Katade ve Mukatil'e göre şirk manasınadır.

"Suçu onu kuşatırsa": Sararsa, çevrelerse demektir. Nafi, cemi sigasıyla hatîâtuhu okumuştur. İkrime de: Tövbe etmeden ölürse demiştir. Ebu Vail de: Hatîe şirkin sıfatıdır, demiştir. Ebu Ali de şöyle demiştir: Mana ya şöyle olur: Kötülüğü iyiliğini kuşatırsa, yani onu yok ederse, çünkü kuşatan kuşatılandan daha çoktur. O zaman şu ayetler gibi olur: Gerçekten cehennem kafirleri kuşatıcıdır *(Tevbe: 49)*; duvarları onları kuşattı. *(Kehf: 29)* Yahutta kuşatmanın manası helak etti olur, mesela "meğer ki kuşatılasınız (helak olasınız) *(Yusuf: 66)* ayetinde olduğu gibi.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ
إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ
وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ
ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾

83 - Hani İsrail oğullarından: "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin; anaya babaya, akrabalara, yetimlere, yoksullara iyilik edin, insanlara güzel söz söyleyin, namazı dosdoğru kılın ve zekatı verin" diye kesin söz almıştık. Sonra içinizden pek azı hariç yüz çevirerek arka döndünüz.

Hani İsrail oğullarından kesin söz almıştık: Bu kesin söz onlardan Tevrat'ta alınmıştır.

Lata'büdune; Asım, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, hitap sigası ile te'li okumuşlar; İbn Kesir, Hamze ve Kisai de, onlardan haber manasına ye ile okumuşlardır.

"Anaya babaya iyilik": Yani babalarına ve atalarına hayır yapmalarını tavsiye ettik. Ferra şöyle demiştir: Araplar: Usiyke bihi hayren derler ki, manası, âmuruke en tefale bihi hayren (ona iyilik etmeni emrederim) demektir. Sonra "en" atıldı, hayır kelimesi vasiyet ve emre bitişti. Şair de şöyle demiştir:

Dehma'ya şaştım, bizi şikayet ederken,
Dehma'nın babasından şaştım, bize vasiyet ederken,
Ona iyilik etmemizi, sanki biz ona haksızlık etmişiz!

Ana babaya iyilik, onlara itaat etmektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Elbiseni silkme, sonra onlara tozu gider. Hazreti Aişe de şöyle demiştir: Babasına sert bakan ona isyan etmiştir. Urve de şöyle demiştir: Onların sevdiği hiçbir şeyi onlardan esirgeme!

Akrabalara: Yani onlara sıla-i rahim yapan diye vasiyet ettik.

Yetama (yetimler) kelimesi ise çoğul olup tekili yetimdir. Asmai şöyle demiştir: İnsanlarda yetim babası olmayandır, insanlardan başkasında ise anası olmayandır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Salep şöyle dedi: Arapça'da yetm kelimesi teklik anlamındadır, çocuğa yetim denmesi de babasından ayrı kaldığı içindir. Bize şöyle bir şiir okudular:

Ey Fatıme, ben öleceğim, bunu iyi bil,
Telaş etme, bütün kadınlar yetimdir.

Şöyle demiştir: Bu beyitte yetim ve yeim şeklinde iki rivayet vardır. Ye ile yetim diyen, bütün kadınlar zayıftır, yalnızdır, demek istemiştir. Yeim rivayet eden de: Bütün kadınların kocaları ölür demek istemiştir. Ve şöyle demiştir: Bize İbnu'l – A'rabi şöyle bir beyt okudu:

Üç sevgi vardır: İlişki sevgisi,
Yağcılık sevgisi ve ölümüne sevgi.

Salep diyor ki: Bize daha fazla söyle dedik, o da: Ev yetimdir, yani yalnızdır dedi. Şeyhimiz Ebu Mansur el – Lügavi'den şöyle okudum, dedi ki: Bir çocuk buluğ çağına varınca artık ona yetim denmez. Fi'lin çekimi şöyledir: Yetüme yeytümü yütmen ve yetemen, yetimin çoğulu da yetama ve eytam gelir. Araplara göre her yalnız erkek yetim ve her yalnız kadın yetimedir. Demiştir ki: Yütm kelimesi aslında gaflet manasınadır, yetime böyle denmesi, iyiliğinden gafil kalınmasındandır. Kadın da evlenmediği sürece yetimedir, evlendiği zaman ona artık yetim denmez. Ondan yetimlik hiçbir zaman gitmez diyenler de olmuştur. Ebu Amr da şöyle demiştir: Yetm gecikmek manasınadır, yetim de bundan alınmıştır, çünkü ona iyilik gecikir. Miskinlere (yoksullara): Mesakin de miskinin çoğuludur, bu da sükundan alınmıştır, sanki fakirlik onu sükuna itmiştir.

"Kulu linnasi hüsnen": İbn Kesir, Ebu Amr, Nafi, Asım ve İbn Amir ha'nın zammesi ve hafif olarak (sin'in sükunu ile) hüsnen; Hamze ile Kisai de, hanın fethi ve ağır olarak (hareke ile) hasenen okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim hüsnen okursa, hasenen okumak da caizdir, mesela buhl ve bahal, rüşd ve reşed gibi. Bu, isimlerde olduğu gibi sıfatlarda da gelmiştir, baksanıza, onlar: Urb ve arab derler. Hüsn'ün küfr, şükr ve şuğl gibi masdar olması da caizdir. Muzafı hazfedilmiştir, sanki kulu lehu kavlen za husnin demiş gibi olur. Kim de hasenen okursa takdiri şöyle olur: Kulu linnasi kavlen hasenen, o zaman mevsuf hazfedilmiş olur.

Bununla kim muhatap olduğu hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunlar Yahudilerdir, bunu İbn Abbas, İbn Cübeyr, İbn Cüreyc demiştir. Manası da: Peygamberin sıfatını tasdik ve beyan edin demek olur.

İkincisi: Onlar Muhammed ümmetidir. Ebu'l–Aliye de: İnsanlara iyi konuşun demiştir. Muhammed bin Ali bin el – Hüseyn de: Onlarla size demelerini istediğiniz sözlerle konuşun, demiştir. Bir topluluk da

şöyle demiştir: Bundan maksat kafirleri İslam'a davet ederken onlara toleranslı davranmaktır. Buna göre bu ayet, kılıç ayeti ile neshedilmiş olur.

"Sonra yüz çevirdiniz": Yani yan çizdiniz. Ancak içinizden pek azı hariç: Bunlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Tevrat'ı değiştirmeyen ilkleridir. *İkincisi:* Onlar kendi zamanında Peygamber Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman edenlerdir.

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَٓاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ
اَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾
ثُمَّ اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ
مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاِنْ
يَأْتُوكُمْ اُسَارٰى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْ
اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَٓاءُ
مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ
الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ اِلٰٓى اَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾

84 – Hani kanlarınızı akıtmayın, kendinizi yurtlarınızdan çıkarmayın diye kesin söz almıştık. Sonra şahitlik edip durduğunuz halde bunu inkar ettiniz.

85 – Sonra sizler o kimselersiniz ki, kendilerinizi öldürüyor ve içinizden bir grubu onlara karşı günah ve düşmanlıkla tezahürat ederek yurtlarından çıkarıyorsunuz. Size esir olarak gelirlerse onlarla fidyeleşiyorsunuz. Halbuki onların çıkarılması size haram edilmiştir. Kitabın bir kısmına inanıyor, bir kısmına inanmıyor musunuz? İçinizden bunu yapanların cezası dünya hayatında rüsvaylıktan başkası değildir. Kıyamet gününde de azabın en şiddetlisine döndürülürler. Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.

"Hani kanlarınızı akıtmayın diye sizden kesin söz almıştık": Yani kiminiz kiminizin kanını akıtmasın, bazınız bazınızı yurdundan çıkarmasın diye. İbn Abbas şöyle demiştir: Sonra o gün sözü ikrar

ettiniz, bugün ise ona şahitlik ediyorsunuz. Buna göre ikrar, geçmişlerine yönelik, şahitlik de yerlerine geçeceklere yöneliktir. Sonra sizler o kişilersiniz ki kendilerinizi öldürüyorsunuz: Yani bazınız bazınızı öldürüyor. Süddi, şeyhlerinden şöyle rivayet etmiştir: Kurayzalılar Evslilerin müttefiği idi, Nadiyrler de Hazrec'in müttefiği idiler. Onlar Semir savaşında çarpışıyorlardı; Kurayza oğulları müttefikleri ile Nadiyr ve müttefiklerine karşı savaşırlardı. Nadiyrler de Kurayzalılara ve müttefiklerine karşı savaşırlardı. Onları mağlup eder, yurtlarını harap eder ve oradan çıkarırlardı. Bir adam her iki gruptan esir aldığı zaman, onun için mal toplar, fidyesini verirlerdi. Araplar da onları ayıplar ve: "Onlarla nasıl savaşıyor ve fidyesini veriyorsunuz?" derlerdi. Onlar da: Biz fidye vermekle emrolunduk, onları öldürmek bize haram kılındı, derlerdi. Araplar da: "Öyleyse onlarla niçin savaşıyorsunuz?" derlerdi, onlar da: Müttefiklerimizin hor olmalarından utanıyoruz, derlerdi. İşte Allah Teala onları ayıpladı ve:

"Sonra sizler öyle kimselersiniz ki kendilerinizi öldürüyor ve bir bölüğü yurtlarından çıkarıyorsunuz... Siz kitabın bir kısmına inanıyor ve bir kısmına inanmıyor musunuz?" dedi. Bir kısmına inanmaları esirlerin fidyelerini vermeleridir, inanmamaları da, birbirlerini öldürmeleridir.

"Tezaherune": Asım ile Kisai: Tezaherune, Tahrim suresinde (ayet: 4): Tezahera şeklinde zı'yı şeddesiz; İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir de, zı'nın şeddesi ve elifle okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim zı'nın şeddesi ile tezzaherune okursa, teyi zıya idgam eder, çünkü mahreçleri yakındır, o nedenle idgamla hafiflemiş olur. Kim de şeddesiz olarak tazaherune okursa, ötekilerin idgam ettiği teyi atar, böylece hazfle hafiflemiş olur. İbn Kesir'in idgam ettiği te, işte o, Asım'ın hazfettiği te'dir. Hasen ile Ebu Cafer'den de zının şeddesi ve elifsiz olarak tezzaherune okudukları rivayet edilmiştir. Tezahürat ise yardımlaşmaktır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bunun aslı zahr (sırt)dan gelir, sanki tazahürat biribirine sırt verme gibi olur, kuvvet kazanırlar, birbirlerine dayanırlar. Mukatil de: İsm günah manasına, udvan da zulümdür, demiştir.

"Size esir olarak gelirlerse onlarla fidyeleşirsiniz": Esir lafzının aslı bağlamaktır. İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir üsara, A'meş ile Hamze de esra okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar esiri üsara, Necidliler de çoğunlukla esra olarak cemilerler. Beriki Arapçada daha kaliteli olandır. Çünkü şunun gibi olur: Cerih ve cerha, sari' ve sar'a. Asmai, Ebu Amr'den şöyle dediğini rivayet

etmiştir: Üsara elleri bağlı olandır, esra ise ellerinde olmakla beraber bağlı olmayandır. Zeccac şöyle demiştir: Fa'la vezni insanların bedenen ve aklen maruz kaldıkları her şey için kullanılır, mesela halik ve helkâ, marîd ve marda, ahmak ve hamka, sekran ve sekra derler. Kim üsara okursa cem'i cem etmiş olur: Esir – esra – üsara, der, son kelime cem'in cim'i olmuş olur.

"Tüfaduhum": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, tefduhum; Nafi, Asım ve Kisai de elifle tüfaduhum okumuşlardır. Müfadat bir şey verip yerine başka bir şey almaktır.

"Kitabın bir kısmına mı inanıyorsunuz?": Bu, esirleri salıvermektir. "Bir kısmını inkar mı ediyorsunuz?": Bu da yurttan çıkarmak ve öldürmektir. Mücahit şöyle demiştir: Başkasının elindekinin fidyesini verir ve onu bizzat sen öldürürsün, demiştir.

Rüsvaylığın ne manaya geldiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Cizyedir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Kurayzalıların öldürülüp Nadiyrlilerin sürülmesidir, bunu da Mukatil demiştir.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ
فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٨٦﴾ وَلَقَدْ
آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا
عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا
جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا
كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾

86 – İşte onlar o kimselerdir ki ahirete karşılık dünya hayatını satın almışlardır. Artık onların azabı hafifletilmez ve onlara yardım da edilmez.

"İşte onlar o kimselerdir ki ahirete karşılık dünya hayatını satın almışlardır": İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar Yahudilerdir. Mukatil de şöyle demiştir: Onlar ahiretlerini dünya matahına satanlardır.

87 – Andolsun ki Musa'ya kitabı verdik ve ondan sonra peygamberleri birbirinin ardından gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da mucizeler verdik ve onu Ruhu'l – Kuds ile destekledik. Demek ne

zaman size bir peygamber hoşunuza gitmeyen bir şey getirirse, kibirlenmek isteyeceksiniz. Kimilerini yalanladınız, kimilerini de öldürüyorsunuz.

"Musa'ya kitabı verdik": Maksat Tevrat'tır. Kaffeyna: Arkadan göndermek manasınadır. İbn Kuteybe, bunun kafa'dan geldiğini söylemiştir. Kafevtürrecüle denir ki arkasından gittim demektir. Beyyinat ise açık mucizelerdir, mesela gözsüzü ve alaca hastalığını iyi etmek gibi. Eyyednahü de: Takviye ettik, destekledik, demektir. Eyd kuvvet manasınadır.

Ruhu'l – Kuds üzerinde üç görüş vardır:

Birincisi: Cebrail'dir, kuds temizlik manasınadır. Bu, İbn Abbas, Katade, Dahhak, Süddi ve diğerlerinin görüşüdür. İbn Kesir: Dal'ın sükunu ile ruhul kuds okurdu. Ebu Ali de şöyle demiştir: Harekeli de sükun da iki güzel lügattir, mesela: Unuk ve unk, tunub ve tunb denildiği gibi.

Onunla desteklenmesi hakkında da üç görüş vardır, bunları da Zeccac söylemiştir: *Birincisi:* Onunla desteklenmiştir ki delilini ve din işlerini açığa çıkarsın. *İkincisi:* Kendini öldürmek isteyen İsrail oğullarını def etsin. *Üçüncüsü:* Bütün hallerinde onunla desteklenmiştir.

İkincisi: O, okuyarak ölüleri diriltti̇ği isimdir, bunu Dahhak, İbn Ababs'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: İncil'dir, bunu İbn Zeyd demiştir:

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

88 – Kalplerimiz perdelidir, dediler. Bilakis küfürleri yüzünden Allah onlara lanet etmiştir. Ne kadar da az iman ediyorlar.

"Kalplerimiz perdelidir (kulubuna ğulf), dediler": Cumhur-ı kurra lam'ın sükunu ile okudular, içlerinde Hasen'in de olduğu bir grup ile İbn Muhaysın da zammı ile okudular. Zeccac da şöyle demiştir: Kim lam'ın sükunu ile ğulf okursa manası, kılıflıdır, demektir. Sanki onlar kalplerimiz kapların içindedir demiş olurlar. Kim de lamın zammı ile ğuluf okursa o da ğilafın çoğuludur, sanki, kalplerimiz ilimlerin kaplarıdır demiş olurlar. İlimlerin kapları olduğu halde neden anlamıyorlar? Birinciye göre ondan (Musa'nın sözünden) yüz çevirdiklerini kastediyorlar, sanki bir şey anlamıyoruz, diyorlar. İkinciye göre de, eğer sözün hak olsa idi onu kalplerimiz kabul ederdi, diyorlar.

Ne de az iman ediyorlar: Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlardan iman edenler azdır, bunu İbn Abbas ile Katade demişlerdir. *İkincisi:* mana şöyledir: İnandıkları şey azdır. Ma'mer de şöyle demiştir: Ellerindeki şeylerin azına iman eder, çoğunu inkar ederler. *Üçüncüsü:* Mana şöyledir: Ne aza ne de çoğa iman ederler. Bunu da İbn Enbari demiştir. Ve şöyle demiştir: Bu, Arapların şu sözleri gibidir: Kallema raeytü misle hazerrecüli (bu adam gibisini az gördüm) derler ki, onun gibisini görmedim demektir. *Dördüncüsü:* Az bir zaman iman ederler, mesela şu ayette olduğu gibi: Mü'minlere indirilen şeylere gündüz boyu iman edin. *(Al-i İmran: 72)* Bunu da İbn Enbari demiştir. *Beşincisi:* Mana şöyledir: Onların imanları azdır, bunu da İbn Cerir Taberi zikretmiştir. "Ma" edatı ise içine her şeyi alır, sonra arkasından bir şey zikredilerek geneli tahsis eder.

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ
وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ
مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾
بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ
بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ
فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٩٠﴾

89 – Onlara Allah katından yanlarındakini tasdik edici bir kitap geldiği zaman – ki daha önce kafirlere karşı fetih istiyorlardı – tanıdıkları şey onlara gelince, onu inkar ettiler. Allah'ın laneti kafirlerin üzerine olsun.

90 – Allah'ın kullarından dilediğine peygamberlik ihsan etmesini kıskandıkları için Allah'ın indirdiğini inkar ederek kendilerini satmaları ne kötü bir şeydir. Böylece gazap üstüne gazaba çarpıldılar. Kafirler için aşağılayıcı bir azap vardır.

"Onlara Allah katından bir kitap gelince": Yani Kur'an, demektir. Fetih istemeleri de yardım istemeleridir. Yahudiler müşriklerle savaştıkları zaman Allah'ın nebisi Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ismi ile yardım isterlerdi.

"Kendilerini sattıkları şey ne kötüdür": Bi'se, bütün kötülükleri içine alan bir kelimedir, zıttı da ni'me'dir. İşterev satmak manasınadır. Ona karşılık aldıkları şey de az bir dünyalıktır.

Bağy kıskanmak manasınadır, kelamın manası da, Allah'ın Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e indirdiklerini kıskandıkları için kafir oldular demektir.

"Gazap üstüne gazaba çarpıldılar": Bunda beş görüş vardır: *Birincisi:* İlk gazap buzağıya taptıkları içindir, ikincisi de Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i inkarlarındandır. Bunu da Süddi, İbn Mes'ud ile İbn Abbas'tan nakletmiştir. *İkincisi:* Birincisi Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i inkar ettikleri içindir, ikincisi, Cebrail'e düşmanlık ettikleri içindir. *Üçüncüsü: Birincisi:* Allah'ın eli bağlıdır, dedikleri zaman (105 – Maide: 64), *İkincisi:* Allah'ın nebisini yalanladıkları zaman. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Ferra da bunu tercih etmiştir. *Dördüncüsü:* Birincisi İsa'yı ve İncil'i inkar ettikleri için, ikincisi Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile Kur'an'ı inkar ettikleri için. Bunu da Hasen, Şabi, İkrime, Ebu'l – Aliye, Katade ve Mukatil demişlerdir. *Beşincisi:* Birincisi Tevrat'ı değiştirdikleri için, ikincisi Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i inkar ettikleri için. Mühin de aşağılayıcı demektir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنْزِلَ
عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا
لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ
كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾

91 – Onlara: "Allah'ın indirdiğine iman edin" denildiği zaman, "biz, bize indirilene iman ederiz" derler; onun ötesindekini inkar ederler. Halbuki o haktır ve yanlarındakini tasdik edicidir. De ki: Eğer mü'minler iseniz daha önce Allah'ın peygamberlerini niçin öldürdünüz?

"Onlara: Allah'ın indirdiğine iman edin denildiği zaman": Yani Kur'an'a demektir. Onlar: Biz bize indirilene iman ederiz, derler: Yani Tevrat'a.

"Onun ötesindekini inkar ederler": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ondan maadasını demektir, şu ayet de böyledir: Onun öte-

sindekini size helal kıldı. *(Nisa: 24)* Bunu Ferra ile Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* Kendilerine indirilenden sonrasını, bunu da Zeccac demiştir.

Halbuki o haktır: O zamiri ötesindekilere racidir.

Öyleyse Allah'ın peygamberlerini niçin öldürüyorsunuz? Bu, "bize indirilene" cevaptır. Öldürüyorsunuz: Öldürdünüz yerinde kullanılmıştır, gelecek zaman geçmiş zaman yerine konulmuştur, çünkü akıl ondan başkasına gitmez, bu hususta şu beyti delil getirdiler:

Hutay'a Rabbinin huzuruna çıkınca şahitlik etti:
Velid çok mazurdur, diye.

Şahitlik eder, demek istemiştir.

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسٰى
بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ
﴿٩٢﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ
خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا
وَعَصَيْنَا وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ
قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩٣﴾

92 – Andolsun ki Musa size mucizelerle geldi, sonra onun ardından nefislerinize zulmederek buzağıyı ilah edindiniz.

93 – Bir vakitler sizden teminatlı söz almış ve Tur'u tepenize kaldırmıştık. Size verdiğimizi kuvvetle tutun ve dinleyin. Onlarsa: Dinledik, isyan ettik, dediler. İnkarları yüzünden kalplerine buzağıya tapma tutkusu sızdırıldı. De ki: Eğer mü'minler idiyseniz imanınızın size emrettiği şey ne kötüdür!

Andolsun ki Musa size mucizelerle geldi: Bunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunlar Tevrat levhalarındaki helal ve haramlardır, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Dokuz mucizedir, bunu da Mukatil demiştir.

Ba'dihi'deki he zamirinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Musa'ya racidir, manası: Onun dağa gitmesinin ardından demek olur, bunu da İbn Abbas ile Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* Gelmeye racidir, çünkü "size geldi" fi'li gelmeyi gösterir. Onların buzağıya ibadetle-

rinden bahsedilmesinde onların: "Bize indirilene iman ederiz" sözlerini yalanlama vardır.

"Dinledik ve isyan ettik": İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar dağa baktıkları zaman: Dinledik ve itaat ettik; kitaba baktıkları zaman da: Dinledik ve isyan ettik, derlerdi.

"Kalplerine buzağıya tapma sızdırıldı": Yani buzağıya tapma sevgisi sızdırıldı demektir, bu durumda sevgi olan muzaf hazfedilmiş ve muzafunileyh onun yerine geçirilmiştir, örneğin şu ayetlerde olduğu gibi: Hac bilinen aylardır *(Bakara: 197)*; hacılara su vermeyi şöyle mi saydınız?" *(Tevbe: 19)*; Köye sor *(Yusuf: 82)*; o zaman sana hayatın iki katını tattırırız *(İsra: 75)*, yani hayat azabının demektir. Kiliseler, havralar ve namazlar yıkılırdı *(Hac: 40)*, yani namaz kılınan evler; bilakis gecenin ve gündüzün tuzağı *(Sebe': 30)*, yani onlarda yapılan tuzaklar; meclisini çağırsın *(Alak: 17)*, yani meclis üyelerini demektir.

Şairin şu sözü de bu kabildendir:

Haber aldığıma göre senden sonra savaş ateşi yakılmış
Ve ey Küleyb, senden sonra meclis birbirine sövmüşler.

Yani meclistekiler demektir. Bir başkası da şöyle demiştir:

Ölümlerin en kötüsü ailesinin arasındaki ölüdür.

Yani, ölümlerin en kötüsü ailesi arasındaki ölünün ölmesidir demektir.

"De ki: İmanınızın size emrettiği şey ne kötüdür": Yani elçileri inkar etmeniz, peygamberleri haksız yere öldürmeniz ve doğruyu gizlemeniz, demektir.

"Eğer mü'minler iseniz: "İn" edatı hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O inkar manasınadır, o zaman mana şöyle olur: Siz Allah'a isyan etmek ve buzağıya tapmakla mü'minler değilsiniz. *İkincisi:* "İn"in şart edatı olup makabline muallak olmasıdır, o zaman da mana şöyle olur: Eğer mü'minler iseniz, size buzağıya tapmayı ve peygamberleri öldürmeyi emreden iman ne kötü imandır! Bu iki görüş İbn Enbari'ye aittir.

قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ
النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ
أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٩٥﴾

وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍۚ وَمِنَ الَّذ۪ينَ اَشْرَكُواۚ
يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍۚ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِه۪
مِنَ الْعَذَابِ اَنْ يُعَمَّرَۜ وَاللّٰهُ بَص۪يرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

94 – De ki: Eğer ahiret yurdu başkalarına değil de Allah katında sadece size has ise, eğer doğru kimseler iseniz, ölümü isteyin.

95 – Bunu önceden elleriyle gönderdikleri şey yüzünden asla temenni etmeyeceklerdir. Allah zalimleri çok iyi bilmektedir.

96 – Elbette onları hayata karşı insanların en hırslıları olarak bulursun. Müşriklerden de bazıları bin yıl yaşatılmasını ister. Halbuki ona o ömrün verilmesi onu azaptan uzaklaştıracak değildir. Allah onların yaptıklarını görmektedir.

"De ki: Eğer ahiret yurdu size has ise": Yahudiler şöyle iddia ederlerdi: Allah Teala cenneti sadece İsrail ve oğulları için yaratmıştır. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in doğru olduğunu bildiklerinin delili ölümü istememeleridir. Onun doğruluğuna en büyük delil de onların ölümü Allah Teala'nın: "Onu asla temenni etmeyeceklerdir" sözü ile haber vermesi, onların da hiçbirinin bunu istememesidir. Ellerinin öne sürdüğü şey de: Peygamberleri öldürmeleri, onlara inanmamaları ve Tevrat'ı değiştirmeleridir.

"Veletecidennehüm": Buradaki lam kasem lamıdır, nun ise tekittir. Mana şöyledir: Andolsun ki Yahudileri ölümü istemeye davet durumunda hayata karşı en hırslı ve müşriklerden de daha hırslı bulursun. "Şirk koşanlar": Bunların kim oldukları hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Mecusilerdir, bunu İbn Abbas, İbn Kuteybe ve Zeccac, demişlerdir. *İkincisi:* Arap müşrikleridir, bunu da Mukatil demiştir.

Yeveddü ahadühüm: Buradaki hüm zamiri hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Müşriklere racidir, bunu da Ferra demiştir. *İkincisi:* Yahudilere racidir, bunu da Mukatil demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Neden bin sene diye zikredildi? Çünkü o, Mecusilerin krallarına ettiği en uzun duadır, krala: Bin nevruz ve bin mehrican yaşa, diye dua ederlerdi.

"Ma hüve": Bunda da iki görüş vardır, bunları da Zeccac demiştir: *Birincisi:* O macerası anlatılan birilerine racidir, takdiri de şöyledir: O birileri bu ömrü yaşatılmakla kendini azaptan kurtaracak

değildir. *İkincisi:* Anlatılan yaşatılmaya racidir, o zaman da şöyle olur: Onun yaşatılması onu azaptan kurtaracak değildir. Sonra da "yaşatılması" onu açıklamıştır. Sanki şöyle demek olur: O adi şey onu azaptan kurtaracak değildir.

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ
مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾
مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ
وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ﴿٩٨﴾ وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا
إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿٩٩﴾

97 – De ki: Kim Cebrail'e düşman olursa, bunda şüphe yoktur ki onu önündekini tasdik edici, yol gösterici ve mü'minlere müjdeci olarak senin kalbine Allah'ın izni ile o indirmiştir.

98 – Kim Allah'a, meleklerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa, bunda şüphe yoktur ki, Allah da o kafirlerin düşmanıdır.

99 – Andolsun ki sana apaçık ayetleri indirdik. Onları ancak fasıklar inkar eder.

"De ki: Kim Cebrail'e düşman olursa": İbn Abbas şöyle demiştir: Yahudiler Peygamber'e gelip: "Meleklerden sana kim geliyor?" dediler. O da: Cebrail, dedi. Bunun üzerine: O savaş ve vuruşma emri getirir, o bizim düşmanımızdır, dediler. Bunun üzerine bu ve arkasındaki ayetler indi.

Cibril kelimesi üzerinde de on bir lügat vardır:

Birincisi: Cimin ve ranın kesri ile ve hemzesiz olarak Cibril'dir. Bu Hicazlıların lügatidir. İbn Amir ile Ebu Amr böyle okumuşlardır. Varaka bin Nevfel de şöyle demiştir:

Mikaille beraber Cibril ona
Göğüsleri açacak inen vahiyler getirir.

İmran bin Hattan da şöyle demiştir:

Ruh Cibril onların arasındadır, onun dengi yoktur,
Cibril Allah katında güvenilir melektir.

Hassan bin Sabit de şöyle demiştir:

Allah'ın elçisi Cebril aramızdadır,
Ruhu'l – Küds'ün de dengi yoktur.

İkincisi: Cimin fethi, ranın kesri ile arkasından sakin ye ve hemzesiz olarak Cebril'dir, fa'lil veznindedir. Hasen Basri, İbn Kesir ve İbn Muhaysın böyle okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Bu benim hoşuma gitmiyor, çünkü Arapçada fa'lil vezni yoktur, Ama Hasen'in de bunu doğru bildiği için okuduğunu sanıyorum, çünkü o yabancı bir isimdir.

Üçüncüsü: Cimin ve ranın fethi, arkasından meksur hemze ile Cebreîl'dir, Cebreîl (ayın ile) veznenidedir. A'meş, Hamze ve Kisai böyle okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Bu Temim, Kays ve Necidlilerin çoğunun lügatidir. Zeccac da şöyle demiştir: Bu lügatlerin en kalitelisidir. Cerir şöyle demiştir:

Haça taptılar, Muhammed'i, Cebreîl'i
Ve Mikail'i adam akıllı yalanladılar.

Dördüncüsü: Cimin ve ranın fethi, ra ve lamın arasında kesreli ve medsiz hemze ile Cebreil'dir, Cebreil (ayınla) veznindedir, bunu da Ebu Bekir, Asım'dan rivayet etmiştir.

Beşincisi: Cimin fethi, hemzenin kesri ve şeddeli lam ile Cebreill'dir, bu da Eban'ın Asım ile Yahaya bin Ya'mur'den rivayet ettiği kıraattir.

Altıncısı: Meksur hemze, arkasından ya ve elif ile Cebraîl'dir.

Yedincisi: Eliften sonra iki ye ile yazılan, birinci ye kesre ile gelen Cebrayîl'dir.

Sekizincisi: Cimin fethi ve lamın yerine nunla Cebrîn'dir.

Dokuzuncusu: Cimin ve nunun kesri ile Cibrîn'dir. Ferra, bu, Esed oğullarının şivesidir, demiştir. Ben şeyhimiz Ebu Mansur el – Lügavi'den, İbn Enbari'den rivayetle Cibril kelimesi üzerinde bu dokuz lügati okudum, hepsini anlattı.

İbn Enbari, er – Reddü ala men Halefe Mushafe Osmane" kitabında şöyle demiştir: *(Onuncusu:)* Cebrail, cimin fethi, elifle meksur hemze ile ve arkasından ye'sizdir. *(Onbirincisi:)* Cebreîn de cimin fethi, meksur hemze ile ve arkasından ye ve nun iledir.

Mikail'e gelince onda da beş lügat vardır:

Birincisi: Mif'al vezninde hemzesiz olarak Mîkal'dir, bu da Hicazlıların lügatidir. Ebu Amr ve Hafs da Asım'dan rivayetle böyle okumuşlardır.

İkincisi: Hemzeden sonra sanki ye ile Mîkail'dir, bu da Temim ile Kays'in lügatidir. Necidlilerin çoğu da böyle okurlar. İbn Amir, İbn Kesir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle böyle okumuşlardır.

Üçüncüsü: Elifden sonra meksur hemze ile ye'siz olarak Mikail'dir, Nafi, İbn Şenbuz ve İbn Sabah hepsi Kunbul'dan naklen böyle okumuşlardır.

Dördüncüsü: Mîkeil (ayınla) vezninde Mîkeil'dir, İbn Muhaysın da böyle okumuştur.

Beşincisi: Hemze, eliften sonra ye ve nun ile Mîkaîn'dir, İbn Enbari böyle demiştir. Kisai de şöyle demiştir: Cibril ile Mikail Arapların bilmediği iki isimdir, bunlar gelince onları Araplaştırdılar. İbn Abbas: Cibril ve Mikail, Abdullah ve Abdurrahman gibidir, demiş "îl"in Allah'ın adı, meleğin adının da Ceb ve Mîka olduğunu söylemiştir. İkrime de: Cibril'in manası Abdullah, Mikaili'in manası da Ubeydullah'tır, demiştir. Cibril ve Mikail meleklere dahildir, ancak şereflerinden dolayı isimleri tekrar edilmiştir. "O iki cennette meyveler; hurma ve nar vardır" *(Rahman: 68)* ayetinde olduğu gibi. Neden: Allah kafirlere düşmandır, demiş de, onlara düşmandır, dememiştir; onların bu düşmanlık nedeniyle kafir olduklarını göstermek içindir.

أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾ وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ
كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

100 – Demek ne zaman bir antlaşma yapacak olsalar, onu içlerinden bir grup kaldırıp atacak, öyle mi? Dahası var, onların çoğu iman etmezler.

101 – Onların Allah katından yanlarındakini tasdik edici bir peygamber geldiği zaman, kendilerine kitap verilenlerden bir grup Allah'ın kitabını hiçbir şey bilmiyorlar gibi kaldırıp arkalarına attılar.

"Eve küllema ahedu ahden": Vav atıf içindir, üzerine istifham hemzesi gelmiştir. İbn Abbas ile Mücahit şöyle demişlerdir: Burada işaret edilenler Yahudilerdir. Yaptıkları antlaşmanın da onların, "Allah'a yemin ederiz ki eğer Muhammed çıkarsa ona mutlaka iman

ederiz" sözleridir. Atâ'dan da, bunun Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile kendi aralarında yaptıkları ve bozdukları antlaşmalar olduğunu söylediği rivayet edilmiştir, mesela Kurayza ve Nadiyr Yahudilerinin yaptıkları gibi. Nebeze'nin manası da atmaktır.

"Kendilerine kitap verilenlerden bir grup attı": Bunlar Yahudilerdir. Kitap da Tevrat'tır. "Allah'ın kitabını" kavli üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Kur'an'dır. *İkincisi:* Tevrat'tır, Çünkü Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i inkar edenler, Tevrat'ı da atmışlardır.

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ
سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ
السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ
وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ
فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ
وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ
مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ
مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ
أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾

102 – Şeytanların Süleyman'ın mülkü hakkında okudukları şeye tabi oldular. Halbuki Süleyman kafir olmadı, fakat şeytanlar kafir oldular. İnsanlara sihri, bir de Harut ile Marut adında iki meleğe indirileni öğretiyorlardı. Hiç kimseye de: "Biz ancak bir imtihanız; sakın kafir olma!" demeden bir şey öğretmezlerdi. O ikisinden karı ile kocayı birbirinden ayıracak şeyleri öğreniyorlardı. Halbuki onlar o büyü ile Allah'ın izni olmadan kimseye zarar veremezler. Onlar kendilerine zarar verecek ve fayda vermeyecek şeyleri öğreniyorlar. Gerçekten şunu bildiler ki onu satın alanın ahirette hiçbir nasibi yoktur. Nefislerini sattıkları şey ne kötüdür, ah bir bilselerdi!

Şeytanların okudukları şeylere tabi oldular: Bunun iniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Yahudiler Peygamber'e Tevrat'la ilgili ne sorarlarsa onlara cevap verirdi, ona sihri sordular ve onunla tartıştılar, işte onun üzerine bu ayet indi, bunu Ebu'l – Aliye demiştir. *İkincisi:* Kur'an'da Süleyman peygamberden bahsedilince Medine Yahudileri: Muhammed'den şaşırmıyor musunuz? Davud oğlu (Süleyman)ın peygamber olduğunu zannediyor, Allah'a yemin ederiz ki o, ancak bir sihirbazdı, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi, bunu da İbn İshak demiştir.

Tetlu telet manasına, ala da fi manasınadır, bunu Müberred demiştir. Zeccac da şöyle demiştir. Süleyman'ın mülkü hakkında kavli de: Süleyman'ın mülküne edilen vasiyet hakkında demektir.

Şeytanların Süleyman'ın mülkü üzerine okudukları şeylerin ne olduğu hakkında da altı görüş vardır:

Birincisi: Süleyman mülkünden çıkınca, şeytanlar sihri yazıp onu namaz kıldığı yerin altına gömdüler. Ölünce de onu çıkardı ve: Süleyman mülküne bunlarla sahip oluyordu, dediler. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan aktarmıştır. Bu, Mukatil'in de görüşüdür.

İkincisi: Vezir Asaf, Süleyman'ın emrettiği şeyleri yazar, onu tahtının altına gömerdi, Süleyman ölünce şeytanlar onu çıkardı, her iki satırın arasına bir sihir ve yalan yazdılar, Onu da Süleyman'a nisbet ettiler. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Şeytanlar Süleyman'ın ölümünden sonra sihri yazdılar, sonra da ona nisbet ettiler, bunu da İkrime demiştir.

Dördüncüsü: Şeytanlar sihri icat ettiler, Süleyman da onlardan aldı, insanlar öğrenmesinler diye onu tahtının altına gömdü. Ruhu kabzolunca şeytanlar onu çıkarıp insanlara öğrettiler ve: Süleyman'ın ilmi bu idi, dediler. Bunu da Katade demiştir.

Beşincisi: Süleyman hayvanlardan söz aldı, artık bir hayvan bir insanı yakalarsa insan o sözü yerine getirmesini ister ve ondan kurtulurdu. Sihirbazlar da kafiye ve sihri geliştirdiler. Bunu Ebu Miclez demiştir.

Altıncısı: Şeytanlar Süleyman Peygamber zamanında kulak hırsızlığı eder ve meleklerden yeryüzünde olan ölüm, yağmur veya bir mesele gibi şeyleri dinlerlerdi. Kahinlere gelip haber verirlerdi. Kahinler de insanlara anlatırlardı. Onlar da onların dediği gibi bulurlardı. Nihayet kahinler onların güvenini kazanınca onlara yalan söylediler, her kelimenin yanına yetmiş kelime ilave ettiler. İnsanlar da

bu sözleri yazıp kitaplara geçirdiler. İsrail oğulları arasında cinlerin gaybi bileceği durumu yayıldı, Süleyman da adam gönderip o kitapları bir sandığa hapsetti. Sonra da onları tahtının altına gömdü. Şeytanlardan hiçbiri ona yaklaşamazdı, yaklaşırsa da yanardı. Süleyman: Kimin şeytanlardan bahsettiğini duyarsam boynunu vururum, dedi. Süleyman ölünce bir şeytan İsrail oğullarından bazı kimselere geldi, onlara kitapların yerini gösterdi ve: Süleyman halkı bu şeylerle zaptederdi dedi. Böylece halkın arasında Süleyman'ın sihirbaz olduğu yayıldı. İsrail oğulları o kitapları aldılar. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem gelince onunla bu konuda tartıştılar. Bu Süddi'nin görüşüdür.

Süleyman İbranice bir isimdir, Araplar bunu cahiliye döneminde kullanmışlardır. Nabiğa vezin zaruretinden dolayı Süleym demiştir:

Süleym de bütün hafif geniş zırhları dokudu.
Hutay'a da zorda kalınca, Sellam kılmış ve şöyle demiştir:

Onda mızraklar ve Sellam'ın dokuduğu geniş,
Muhkem zırhlar vardır.

Nabiğa ile ile Hutay'a, Süleyman'ın babası Davud'u kastetmişlerdir. Vezinleri tutmayınca onu Süleyman yapıp değiştirmişlerdir. Şeyhimiz Ebu Mansur el – Lügavi'den böyle okudum. Süleyman kafir olmadı: Sözünde de sihirbazın kafir olduğuna delil vardır, çünkü onlar Süleyman'ı sihre nisbet ettiler, küfre değil.

"Velakinneş şeyatine keferu": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Asım nunun şeddesiyle "lakinne" ve nunun nasbı ile de "şeyatine" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze ve Kisai de "lakinne"nin nununu şeddesiz ve şeyatin'in nunu da merfu okumuşlardır.

Vema ünzile alel melekeyni: İbn Abbas, Hasen, Said bin Cübeyr ve Zühri, lamın kesresi ile "melikeyni" okumuşlardır. Cumhurun kıraati ise daha doğrudur.

"Ma" hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* İlk ma'nın üzerine matuftur, takdiri şöyle olur: Onlar şeytanların okuduklarına ve iki meleğe indirilene tabi oldular. *İkincisi:* O sihr'in üzerine matuftur, takdiri de şöyle olur: İnsanlara sihri öğretiyorlardı ve onlara iki meleğe indirileni öğretiyorlardı. Eğer: "Sihir iki meleğe indirildi ise onu niçin zikretti?" denirse iki türlü cevap verilir, bunları da İbn Seriy demiştir: *Birincisi:* Onlara sihrin ne olduğunu öğretiyorlardı ve ondan kaçınmalarını söylüyorlardı. Bunda da bir hikmet vardır, çünkü bir kimse: "Zina nedir?" diye sorsa, ona bunu bildirmek ve onun haram olduğunu öğretmek gerekir. *İkincisi:* Allah Teala'nın

insanları iki melekle imtihan etmesi de caizdir. Artık kim öğrenmeyi kabul ederse kafir olur, kim de onu kabul etmezse o mü'mindir, tıpkı Talut'un ırmağı ile imtihan etmesi gibi.

İki meleğe indirilen şey hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O sihirdir, bu İbn Mes'ud, Hasen ve İbn Zeyd'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* O karı ile kocanın arasını açmaktır, sihir değildir. Mücahit, Katade ve İbn Abbas'tan bu görüşün benzeri rivayet edilmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bu da sihirdendir.

İKİ MELEĞİN KISSASINA İŞARET

Alimler şöyle demişler: O iki melek yeryüzüne bir sebeple indirildiler, şöyle ki, ademoğullarının günahı çoğalınca melekler onlara beddua ettiler. Allah Teala da: Eğer size de ademoğullarınki gibi şehvet ve şeytan inidirilse idi siz de onlar gibi yapardınız, dedi. Onlar içlerinden şöyle geçirdiler: Eğer biz imtihan edilirsek kendimizi koruruz. Bunun üzerine Allah Teala onlara, içinizden en üstün iki melek seçin diye vahyetti. Onlar da Harut ile Marut'u seçtiler. Bu, İbn Mes'ud ile İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Alimler o iki meleğin ne günah işlediğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Zina ettiler, adam öldürdüler ve içki içtiler, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Haksız hüküm verdiler, bunu da Ubeydullah bin Utbe demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar sadece isyan ettiler. Hazreti Ali radıyallahu anh'ten şöyle nakledilmiştir: Zühre (Venüs gezegeni) güzel bir kadın idi, o iki meleğe bir dava getirdi, her ikisi de ondan murat almak istediler, birbirlerine bildirmediler. Gündüzün sonunda göğe çekilirlerdi. Zühre onlara: "Ne ile inip çıkıyorsunuz?" dedi. Onlar da: İsm-i Azamla dediler. O da: Onu bana öğretmedikçe size itaat etmem, dedi. Onlar da ona öğrettiler. O da göğe uçtu, Allah da onu yıldıza çevirdi.

Hadiste Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Zühre'ye lanet etmiş ve: O, iki meleği baştan çıkardı, demiştir. Ancak bu gibi şeyler akla uzaktır, bazıları bunu tevil etmiş ve şöyle demiştir: O (Peygamber sallalalhu aleyhi ve sellem) yıldızı görünce o kadını hatırlamıştır, yoksa kadın yıldız oldu demek değildir.

Alimler onların nasıl azap çektikleri hususunda da ihtilaf etmişlerdir; İbn Mes'ud'dan onların kıyamete kadar saçlarından asıldıkları rivayet edilmiştir. Mücahit de: Bir kuyu ateş ile dolduruldu, onlar da içine atıldılar, demiştir.

Babil kelimesi hakkında İmam Halil'den tebelbülden geldiği söylenmiştir ki onda halkın dili karışmıştır. Onun sınırı hakkında üç görüş vardır: *Birincisi:* O Kufe ve çevresidir, bunu İbn Mes'ud demiştir. *İkincisi:* O Nusaybin'den Re'sü'l – Ayn'e kadar devam eder. *Üçüncüsü:* O düz yerde bir dağdır, bunu da Süddi demiştir.

"İnnema nahnu fitnetün": Fitne imtihan ve deneme demektir.

"Allah'ın izni ile": Kaza ve takdiri ile demektir. Lekad alimu (gerçekten bildiler): Yahudilere işarettir. İşterahu, onu yani sihri seçti demektir. Lam da yemin içindir. Halâk için de Zeccac: Hayırdan bol nasip demiştir.

"Lebi'se maşerev bihi enfüsehüm": Şerev satmak manasınadır. Keşke bilselerdi: Yani ondaki azabı.

Alimler sihirbaza uygulanacak hüküm hakkında ihtilaf etmişlerdir; mezhebimizin imamı Ahmed radıyallahu anh, sihri ile öldürse de öldürmese de sihirbaz kafir olur, demiştir. Tövbesi kabul edilir mi? Bunda da farklı iki rivayet vardır. İmam Şafii de şöyle demiştir: Sihirbaz sihri ile kafir olmaz. Eğer sihri ile adam öldürür de, benim sihrim onun gibisini öldürür der ve bunu da kasten yaparsa kısas olarak öldürülür. İmam Ahmed'e göre ise Müslümanlara zarar vermedikçe öldürülmez. Verdiği sözü bozduğu için öldürülür, bunda erkek ve kadın birdir. Ebu Hanife de şöyle demiştir: Ehl-i kitap sihirbazlarının öldürülme hükmü de Müslümanların sihirbazlarının hükmü gibidir. Kadın sihirbaza gelince: Hapsedilir, öldürülmez.

وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا
لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا
وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾

103 – Eğer onlar iman etseler ve Allah'tan korksalardı, Allah katındaki sevap daha hayırlı olurdu; eğer bilselerdi!

"Eğer onlar iman etselerdi": Bunlar yahudilerdir. Mesubet kelimesi de sevap demektir. "Eğer bilselerdi": Zeccac: İlimleriyle bilselerdi, demiştir.

104 – Ey iman edenler: "raina" demeyin; bize bak deyin ve dinleyin. Kafirler için acıklı bir azap vardır.

"La tekulu raina": Cumhur tenvinsiz; Hasen, A'meş ve İbn Muhaysın tenvinle okumuşlardır. Raina, tenvinsiz, raaytü'den, tenvinle de ruunetten gelir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Rainen tenvin ile ra'n ve ruunetten gelir ki cahil ve ahmak olmayın demektir. Başkası da şöyle demiştir: Bir adam arkadaşını susturmak istediği zaman: Er'ini sem'ake derdi. Münafıklar da: Raina der ve sen er'an yani ahmak ve aptalsın demek isterlerdi. Unzurna da intezırna manasına, bizi bekle demektir. Mücahit de: Unzurna, bizi dinle manasınadır, demiştir. İbn Zeyd de: Bizi sıkıştırma manasınadır demiştir.

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ
أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ
بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿١٠٥﴾

105 – Ne ehl-i kitaptan kafir olanlar ne de müşrikler size Rabbinizden bir hayır indirilmesini istemezler. Allah ise rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah çok büyük lütuf sahibidir.

Ehl-i kitaptan...: İbn Abbas: Bunlar Medine Yahudileri ve Necran Hıristiyanlarıdır, müşrikler de Mekke halkıdır, demiştir. Size indirilmesini: Yani Peygamberinize demektir. Rabbinizden bir hayır: Peygamberlik ve İslam'ı murat etmiştir. Ebu Süleyman Dimeşki de: Hayırdan ilim, fıkıh ve hikmeti murat etmiştir, demiştir.

"Allah rahmetini dilediğine tahsis eder": Bu rahmet hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* peygamberliktir, bunu Ali bin Ebu Talib, Muhammed bin Ali bin Hüseyn, Mücahit ve Zeccac demişlerdir. *İkincisi:* İslam'dır, bunu da İbn Abbas ile Mukatil demişlerdir.

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا أَلَمْ تَعْلَمْ
أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٦﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ
مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ
مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٠٧﴾

106 – Eğer bir ayeti nesh eder veya onu unutturursak, ondan daha hayırlısını yahut benzerini getiririz. Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmez misin?

107 – Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Sizin Allah'tan başka ne bir veliniz ne de bir yardımcınız vardır.

"Eğer bir ayeti nesh edersek": İniş sebebi şöyledir: Yahudiler, kıble değiştirilince: Muhammed istediği zaman ashabına helal ediyor ve istediği zaman da haram ediyor deyince bu ayet indi.

Zeccac şöyle demiştir: Nesh lügatte bir şeyi iptal edip yerine başka bir şey getirmektir. Araplar: Nesehatiş şemsü ezzılle derler ki, güneş gölgeyi giderdi, kendi onun yerine geçti, demektir. Bu nesihten murat edilen şey hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Lafzı ve hükmü kaldırmaktır. *İkincisi:* Ayeti başkasıyla değiştirmektir. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Birincisi* Süddi'nin, ikincisi Mukatil'in görüşüdür. *Üçüncüsü:* Lafzı bırakmakla beraber hükmü kaldırmaktır, bunu Mücahit, İbn Mes'ud'un arkadaşlarından rivayet etmiştir. Ebu'l – Aliye de böyle demiştir. İbn Amir de, nunun zammı ve sinin kesri ile ma nünsih okumuştur. Ebu Ali de: Mensuh bulduğumuz şey manasınadır, demiştir, mesela ahmettü fülanen denir ki onu övgüye layık buldum demektir. Onu mensuh bulması da onu nesh etmesiyle olur.

"Ev nünsiha": İbn Kesir ile Ebu Amr nunun fethi ve hemze ile nenseeha okumuşlardır, manası: Onu geciktirirsek olur. Ebu Zeyd de şöyle demiştir: Nese'tül ibile anil havzı, fe ene enseüha denir ki develeri havuzdan uzaklaştırmaktır. Alışverişte nesie de bu kökten gelir. Onu tehir etmenin manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onu tehir edip nesh etmememizdir, bunu Ferra demiştir. *İkincisi:* Onu hiç indirmememizdir. *Üçüncüsü:* Onu nesh etmekle amelden kaldırmamızdır. Bu ikisini Ebu Ali el – Farisi nakletmiştir. Sa'd bin Ebi Vakkas, meftuh te ve nun ile "tenseha; Said bin Müseyyeb ile Dahhak da tenin zammesi ile tünsiha okumuştur. Nafi de birincisi mazmum, ikincisi sakin nun ile nünsiha okumuş, manasının da nisyandan onu sana unutturursak demek olur demiştir.

Ondan daha hayırlısını getiririz: İbn Abbas, ondan daha yumuşağını ve halka ondan daha kolayını demiştir.

"Yahut aynısını": Yani sevap ve menfaatte, o zaman benzeri ile değişmesindeki hikmet deneme olur.

"Elem ta'lem (bilmedin mi)": Lafzı istifham ise de manası tesbit ve

onaylamadır. Mülk de lügatte, tam güç ve sağlamlıktır. Allah kullarına dilediği şey ile hükmeder ve hükümlerinden de dilediğini değiştirir.

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ
كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ
فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾

108 – Yoksa siz daha önce Musa'nın sorguya çekildiği gibi Peygamberinizi de sorguya çekmek mi istiyorsunuz? Kim imanı küfürle değiştirirse, muhakkak doğru yoldan sapmıştır.

"Yoksa siz Peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz?": Sebeb-i nüzulü hakkında beş görüş vardır:

Birincisi: Rafi bin Hureymele ile Vehb bin Zeyd, Resulullah'a: Bize gökten indireceğin ve bizim de okuyacağımız bir kitap getir, bize nehirler akıt ki sana tabi olalım dediler, Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas demiştir.

İkincisi: Kureyş, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den Safa tepesini altın yapmasını istedi, o da: O sizin için inkar ettiğiniz takdirde İsrail oğullarının sofrası gibi olur, dedi, onlar da vazgeçtiler. Bunu da Mücahit demiştir.

Üçüncüsü: Bir adam: Ya Resulallah, keşke kefaretlerimiz İsrail oğullarınki gibi olsa dedi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de şöyle dedi: Allah'ım, biz onu istemiyoruz, Allah'ın size verdiği İsrail oğullarına verdiğinden daha hayırlıdır; onlar bir günah işledikleri zaman kapısının üzerinde kefareti ile yazılı bulurdu; eğer kefaretini yerine getirirse dünyada onun için rezillik, eğer yerine getirmezse, ahirette onun için rezillik olurdu. Binaenalayh Allah size İsrail oğullarına verdiğinden daha hayırlısını vermiştir, dedi ve: Kim bir kötülük yapar veya nefsine zulmeder de sonra Allah'a istiğfar ederse, Allah'ın çok bağışlayıcı ve çok merhametli olduğunu görür. *(Nisa: 110)* Beş vakit namazlar, cumadan cumaya aralarında işlenenler için kefarettir, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ebu'l – Aliye demiştir.

Dördüncüsü: Abdullah bin Ebi Ümeyye el–Mahzumi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e bir bölük Kureyşli ile geldi: Ya Muhammed, Allah'a yemin ederim ki Allah ile melekleri arka arkaya

getirmedikçe sana iman etmem, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Saib demiştir.

Beşincisi: Müşriklerden bir topluluk Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip: Bize yerden bir pınar fışkırtmadıkça sana iman etmeyiz. Bir başkası da: Bize Mekke'nin dağlarını yürütmedikçe sana iman etmeyiz. Abdullah bin Ebi Ümeyye de: Gökten bir kitap getirmedikçe ve içinde: Alemlerin Rabbi Allah'tan İbn Ebi Ümeyye'ye: Bil ki, ben Muhammed'i insanlara gönderdim, yazmadıkça sana asla iman etmem, dedi. Bir başkası da: Musa'nın Tevrat'ı getirdiği gibi hazır bir kitap getirsene, dedi; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Muhammed bin Kasım el – Enbari zikretmiştir.

Bu ayetle kimlerin muhatap oldukları hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Kureyş'tir, bunu İbn Abbas ile Mücahit demiştir. *İkincisi:* Yahudilerdir, bunu da Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* Bütün Araplardır, bunu da Ebu Süleyman ed – Dimeşki demiştir.

"em" edatı hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Bel (hayır), manasınadır, Araplar: "Bende hakkın var mı yoksa sen zulümle bilinen biri misin?" derler ki, hayır sen zulümle bilinen birisin demek isterler. Şöyle bir kanıt getirmişlerdir:

Kuşluk ışığında güneş gibi doğdu,
Hayır, sen gözde ondan daha güzelsin.

Bunu da Zeccac demiştir.

İkincisi: İstifham (soru) manasınadır. Eğer biri itiraz eder de: "İstifham edatı olması için daha önce geçen istifhama dönük (mükerrer) olması lazım gelir, daha önce geçen istifham nerede?" derse, buna iki türlü cevap verilir: *Birincisi:* Ondan önce istifham geçmiştir, o da: Bilmedin ki Allah her şeye kadirdir, cümlesidir. Bunu Ferra demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: O, "elem ta'lem'deki elife dönüktür. Eğer bu cevaba da itiraz edilir ve: "Bu atıf nasıl caiz olur, "elem ta'lem" lafzı tekildir ve "türidune" ise cemidir?" denilirse, buna da şöyle cevap verilir; Burada hitabın tekilden cem'e dönmesi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitap edilen şeyin ümmetine de hitap edilmiş olmasındandır. İlk hitapta onunla iktifa edilmiş, ikinci hitapta da mana açığa çıkarılmıştır. Şu ayette de durum aynıdır: Ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman iddetlerini nazar-ı itibara alarak boşayın. *(Talak: 1)* Bu cevabı İbn Enbari vermiştir. "Em"in ikinci cevabı ise şöyledir: O istifham içindir, hiçbir şeye

dönük değildir. Ferra şöyle demiştir: İstifham sözün ortasında geçerse, elif ve em ile başlanır. Eğer daha önce kelam geçmezse ancak ya elifle ya da "hel" ile olur. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Em" "hel" yerine kullanılır, ancak aralarında fark vardır: "Hel" baştaki soru içindir, ortada ve ve sonda bulunmaz. "Em" ise ortada bulunur, ancak söz başladıktan sonra gelir.

Burada Resul ise Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Musa'dan istenen de: Bize Allah'ı açıkça göster" *(Nisa: 153)* demeleridir. Bunu Peygamberimizden istediler mi istemediler mi? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İstediler, Allah'ı ve melekleri arka arkaya getirmedikçe sana asla iman etmeyiz *(İsra: 92)* dediler, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* İstekte çok ileri gittiler, o yüzden onlara bu ayetle cevap verildi: Belki siz Muhammed'den size Allah'ı açıkça göstermesini istersiniz, denildi. Bunu da Ebu Süleyman ed – Dımeşki demiştir.

Küfür inkar manasınadır, iman da tasdik etmektir. Ebu'l – Aliye: Mana, kim şiddeti bollukla değiştirmek isterse, demiştir. Sevaüssebil de orta yol demektir.

وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ
لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ
أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى
يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٩﴾

109 – Ehl-i kitaptan çoğu hak onlar için meydana çıktıktan sonra sırf kendi kıskançlıkları yüzünden sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Allah'ın emri gelinceye kadar onları affedin ve kusurlarından vazgeçin. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

"Ehl-i kitaptan çoğu istediler": Ayetin sebeb-i nüzulü hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Huyey bin Ahtab ile Ebu Yasir insanları İslam'dan çevirmek için çaba sarf ederlerdi. Onun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Ka'b bin Eşref Peygamber'i hicveder, şiirleriyle Kureyş kafirlerini ona kışkırtırdı, Medineli müşriklerle Yahudiler de yeni gelen Resulullah'a eziyet ederlerdi; bunun üzerine

Peygamber onlardan vazgeçmekle emrolundu, ayet de bunun üzerine indi. Bunu da Abdullah bin Ka'b bin Malik demiştir. *Üçüncüsü:* Bir grup Yahudi Huzeyfe ile Ammar'ı kendi dinlerine davet ettiler, bu ayet bunun üzerine indi, bunu da Mukatil demiştir.

Vedde: Sevmek ve temenni etmektir. Ehl-i kitap da Yahudilerdir. Zeccac şöyle demiştir: Min indi enfüsihim, vedde kesirün'e bağlıdır, yoksa haseden kelimesine değil, zira insanın hasedi ancak kendi nefsinden olur. Mana: Kendi nefislerinden sizin küfrünüzü isterler, yoksa kendileri haklıdırlar demek değildir. Haset (kıskançlık) ise kıskanılan kimsedeki nimetin benzeri kıskanan kimseye gelmese de gitmesini istemektir. Gıptadan farklıdır, zira o, nimetin gıpta edilen kimseden gitmeden benzerini temenni etmektir. Bazıları hasedi şöyle tarif etmişlerdir: O iyilerdeki hallerinin güzelliğini bilmekten dolayı duyulan bir rahatsızlıktır. Faziletli kimsenin kıskanç olması mümkün değildir, zira faziletli kimse daima güzel şey yapar. Bazı hekimler de şöyle demişler: Herkesi razı etmek mümkündür, hasetçiyi ise asla, zira o, sendeki nimet gitmedikçe razı olmaz. Asmai şöyle demiştir: Bir bedeviden şöyle dediğini işittim: Hasetçiden daha çok mazluma benzeyen bir zalim görmedim; devamlı üzülür, nefsi kırık, aklı şaşkın ve yangısı tükenmez.

Allah'ın emri gelinceye kadar: İbn Abbas: Allah'ın emri Nadirlerde sürgün ve tehcir, Kurayzalarda da öldürme ve esir etme ile gelmiştir, demiştir.

İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu'l – Aliye ve Katade radıyallahu anhum hazretlerinden rivayete göre affetme ve kusurlarından vazgeçme: "Ne Allah'a ne de ahiret gününe iman etmeyen, Allah ve Resulünün haram ettiğini tanımayan kimselerle savaşın *(Tevbe: 29)* ayetiyle neshedilmiştir. Ancak bir bölük müfessir ve fukaha bu görüşü kabul etmemişler, delil olarak da şöyle demişlerdir: Allah kusurları görmemeyi ve affetmeyi mutlak olarak emretmemiş, bir süreye kadar etmiştir. O süre dolduktan sonra başka bir karar verilir. Bu gibi şeyler neshe girmez, bilakis birincisi süresi dolmakla sona erer, ötekisi ise başka bir hükme ihtiyaç duyar.

وَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَۜ وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ
تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿١١٠﴾ وَقَالُوا
لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ اِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا اَوْ نَصَارٰىۜ

تِلْكَ اَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

﴿١١١﴾ بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ اَجْرُهُ

عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارٰى عَلٰى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارٰى

لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلٰى شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ

لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا

كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾

110 – Namazı dosdoğru kılın ve zekatı verin. Kendiniz için önden ne hayır gönderirseniz, onu Allah katında bulursunuz. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı görmektedir.

"Bulursunuz": Sevabını bulursunuz demektir.

111 – Cennete Yahudi ve Hıristiyanlardan başkası asla girmez, dediler. Bu onların kuruntularıdır. De ki: Eğer doğru kimseler iseniz kanıtınızı getirin.

112 – Hayır, kim ihsan mertebesine yükselerek kendini Allah'a teslim ederse, onun ecri Rabbi katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar üzülecek de değiller.

113 – Yahudiler: "Hıristiyanlar hiçbir şey üzere değiller". Hıristiyanlar da: "Yahudiler hiçbir şey üzere değiller" dediler. Halbuki onlar kitabı okuyorlar. İşte böyle, bilmeyenler de onlar gibi dediler. Allah ihtilaf ettikleri şey hususunda kıyamet gününde aralarında hükmedecektir.

Cennete Yahudi ve Hıristiyanlardan başkası asla girmez dediler: İbn Abbas şöyle demiştir: Medine Yahudileri ile Necran Hıristiyanları Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında tartıştılar, Yahudiler: Hıristiyanlar hiçbir şey üzere değiller, cennete ancak Yahudiler girer, dediler ve İncil ile İsa'yı inkar ettiler. Hıristiyanlar da: Yahudiler hiçbir şey üzere değiller, dediler ve Tevrat ile Musa'yı inkar ettiler. Bunun üzerine Allah Teala: Bu onların kuruntularıdır, dedi.

Bil ki bu kelam kapalıdır, manası şöyle demektir: Yahudiler: Cennete

ancak Yahudiler girecektir, dediler; Hıristiyanlar da: Cennete ancak Hıristiyanlar girecektir, dediler. Hud, haid'in çoğulu olup Yahudiler demektir. Bu onların kuruntularıdır: Yani bu temenni ettikleri ve zan ile söyledikleri bir şeydir. İbn Abbas ile Mücahit böyle demişler. De ki: Kanıtınızı getirin: Yani eğer cennete ancak Yahudiler veya Hıristiyanlar girecek savınızda doğru iseniz delilinizi getirin. Sonra Allah Teala durumun dedikleri gibi olmadığını beyan etti ve: Hayır kim yüzünü teslim ederse, dedi. Esleme ihlas göstermek manasınadır. "Yüz (kendi) kelimesi hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O dindir. *İkincisi:* Ameldir.

İhsan mertebesine çıkmak: Yani amelinde demektir. Onun ecri Rabbi katındadır. Zeccac, cennete girer demiştir.

"Onlar kitabı okurlar": Yani her biri inkar ettiği şeyi tasdik eden kitabını okur, demektir, bunu Katade ile Süddi demişlerdir. "Bilmeyenler de öyle dediler": Bunlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunlar Arap müşrikleridir, Muhammed ve ashabına: Siz hiçbir şey üzere değilsiniz, dediler. Bunu da Süddi, şeyhlerinden demiştir. *İkincisi:* Onlar Yahudilerden önceki ümmetlerdir, mesela Nuh, Hud ve Salih kavimleri gibi. Bunu da Ata demiştir.

"Allah kıyamet gününde aralarında karar verir": Zeccac şöyle demiştir: Aralarında kesin karar verir ve onlara kimlerin cennete gireceğini açıkça gösterir. Akitlerdeki kararını ise onlara dünyada açık delillerle göstermiştir.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ
أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعٰى فِي خَرَابِهَا أُولٰئِكَ مَا كَانَ
لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ
فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾

114 - Allah'ın mescitlerinde adının oralarda anılmasını men edenden ve harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır? Onlar için oralara korkarak girmekten başka bir şey yoktur. Onlar için dünyada rüsvaylık vardır ve onlar için ahirette de büyük bir azap vardır.

"Allah'ın mescitlerinde adının anılmasını men edenler": Kimler hakkında indiğinde iki görüş bildirerek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Rumlar hakkında inmiştir; bunlar Buhtunassar Beyt-i Mukaddes'i

harap ettiği zaman tezahürat gösterdiler, çünkü İsrail oğulları Zekeriyya oğlu Yahya'yı öldürmüşlerdi. Buhtunassar orayı harap etti ve içine leş attı. Bunu İbn Abbas ile diğerleri söylemiştir. *İkincisi:* Bu ayet Hudeybiye seferinde Resulullah'ı Mekke'ye girmekten alıkoyan müşrikler hakkında inmiştir. Bunu da İbn Zeyd demiştir. Mescitlerin harap olmasından ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onları yıkmaktır. *İkincisi:* Oralarda Allah'ın zikrini men etmektir.

"Onlar için oralara korkarak girmekten başka bir şey yoktur": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu bundan sonraki hallerini haber vermektedir. Süddi şöyle demiştir: Bu Rum Beytü'l - Mukaddes'e ancak boynunun vurulmasından veya cizye vermekten korkarak girer. *İkincisi:* Bu, emir manasında bir haberdir, manası da şöyledir: Cihatta ciddiyet gösterin ki kimse oralara korkmadan girmesin.

"Onlar için dünyada rüsvaylık vardır": Bunda üç görüş vardır: *Birincisi:* Onların rüsvaylığı cizye vermeleridir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Kostantiniyye'nin (İstanbul)un fethidir, bunu da Süddi demiştir. *Üçüncüsü:* O, Mescid-i Haram'dan kovulmalarıdır, artık ona hiçbir müşrik açıktan giremez. Bunu da İbn Zeyd demiştir.

وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ

فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَل۪يمٌ ﴿١١٥﴾

115 - Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır. Şüphesiz Allah'ın rahmeti geniş, O her şeyi bilir.

"Doğu da batı da Allah'ındır": İnişi hakkında dört görüş vardır: *Birincisi:* Ashap bir gazada karanlık bir gecede Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber idiler, kıbleyi bilemediler; her biri kendi kıblesine göre namaz kıldılar. Sabah olunca kıbleye isabet edemediklerini gördüler. Bunu Resulullah'a anlattılar, Allah Teala da bu ayeti indirdi. Bunu Amir bin Rebia rivayet etmiştir. *İkincisi:* Bu nafile namaz hakkında indi, bunu da İbn Ömer demiştir. *Üçüncüsü:* "Bana dua edin, kabul edeyim" *(Ğafir: 60)* ayeti inince: "Hangi tarafa dönelim?" dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mücahit demiştir. *Dördüncüsü:* (Habeş Kralı) Necaşi öldüğü zaman, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem namazının kılınmasını emretti, onlar da: O kıbleye dönerek namaz kılmazdı, dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Katade demiştir.

"Allah'ın yüzü oradadır": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Sizin nerede olduğunuzu bildiği ilmi sizinledir, demektir. Bu İbn Abbas ile Mukatil'in görüşüdür. *İkincisi:* Allah'ın kıblesi oradadır, bunu da İkrime ile Mukatil demişlerdir. Geniştir: Zenginliği kulların ihtiyaçlarını, rızkı da bütün mahlukatını kaplamıştır, demektir. Genişlik Arap dilinde, zenginlik demektir.

Bu ayet içtihat ederek kıbleden başka tarafa namaz kılan, binek üzerinde namaz kılan ve korku halinde namaz kılan içindir. Bazıları bunun mensuh olduğuna kail olmuşlar ve şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem namazında Beytü'l - Mukaddes'e döndü, sonra bu, "nerede olursanız Kabe tarafına dönün" *(Bakara: 144)* ayetiyle neshedildi. Bu İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah da şöyle demiştir: Kur'an'da namazın Beytü'l - Mukaddes'e dönülerek kılınacağına dair özel bir emir yoktur. "Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır" ayeti Beytü'l - Mukaddes'e dönerek namaz kılma hakkında açık değildir, bilakis o, bütün yönlerin bu hususta eşit olduğunu göstermektedir. Bu sabit olunca Beytü'l - Mukaddes'e dönerek namaz kılmanın sünnetle vacip olduğu, sonra da Kur'an'la neshedildiği meydana çıkar.

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ
كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿١١٦﴾ بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضٰى
أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾

116 - Allah çocuk edindi, dediler. O'nu tenzih ederiz. Bilakis göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Hepsi O'na itaat etmektedir.

117 - O, göklerin ve yerin yaratıcısıdır. Bir şeye hükmettiği zaman, ona ancak, "ol" der; o da oluverir.

"Allah çocuk edindi dediler": Kimler hakkında indiği hususunda dört görüşle ihtilaf ettiler:

Birincisi: Yahudiler hakkında inmiştir, çünkü onlar Üzeyr'i Allah'ın oğlu saydılar, bunu İbn Abbas demiştir.

İkincisi: Necran Hıristiyanları hakkında inmiştir, çünkü onlar da: İsa Allah'ın oğludur, dediler. Bunu da Mukatil demiştir.

Üçüncüsü: Hıristiyanlarla Arap müşrikleri hakkında inmiştir, çünkü Hıristiyanlar: İsa Allah'ın oğludur; Müşrikler de: Melekler

Allah'ın kızlarıdır, dediler. Bunu İbrahim bin Seriy demiştir. *Dördüncüsü:* O; Yahudiler, Hıristiyanlar ve Arap müşrikleri hakkında inmiştir, bunu da Salebi demiştir.

Kunut kelimesine gelince: Zeccac o lügatte iki manaya gelir demiştir: *Birincisi:* Ayakta durmaktır. *İkincisi:* Taattir. Lügatte ve kullanışta meşhur olan, kunutun ayakta dua manasına olduğudur. Kanit: Allah'ın emrini ayakta tutan demektir ki bütün taatler için caizdir. Çünkü ayak üzerinde durmak olmasa da niyet üzerinde durmak muhakkaktır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ben kunutun aslının ancak taat olduğunu görüyorum, çünkü namaz hareketleri, ondaki kıyam, dua ve diğer şeyler taatten ibarettir.

Müfessirlerin kunuttan ne kastedildiği hakkında üç görüşleri vardır: *Birincisi:* O taattir. Bunu İbn Abbas, İbn Cübeyr, Mücahit ve Katade demişlerdir. *İkincisi:* O ibadeti ikrardır, bunu da İkrime ile Süddi demişlerdir. *Üçüncüsü:* Kıyamdır, bunu da Hasen ile Rebi demişlerdir.

Kıyam hakkında da iki görüş vardır. *Birincisi:* Kulluğa şahitlik etmek için ayakta durmaktır. *İkincisi:* Kıyamet gününde O'nun huzurunda durmaktır. Eğer: "Bu söz nasıl genel söylenmiştir, halbuki çokları muti değildir?" denilirse, buna üç türlü cevap verilir: *Birincisi:* Bunun zahiri genel görünüyorsa da manası özeldir. Mana: Taat ehlinin hepsi O'nun divanında dururlar demek olur. *İkincisi:* Kafirlerin gölgesi sabah akşam Allah'a secde eder. Bu nedenle onlar da O'na itaat ederler. *Üçüncüsü:* Bütün mahluklar Allah'ın eseri ve onlardaki geçerli hükmünden dolayı O'na mutidirler. Bu da Rabbin huzurunda zillet göstermelerine delildir. Bunu da İbn Enbari demiştir.

"Bediüssemavati": Bedî' yaratıcı demektir. Daha önce olmayan bir şeyi inşa edene ebdea denir. Hattabi şöyle demiştir: Bedî', faîl vezninde müfil manasınadır, anlamı da: Allah mahlukatı örneksiz yaratan demektir.

"Bir şeye hükmettiği zaman": İbn Abbas: Kaza irade manasınadır, demiştir. Mukatil de: İlminde bir şeye hüküm verdiği zaman, ona "ol" der, o da oluverir, demiştir. Cumhur (kurraların çoğunluğu) "feyekunu"deki nunu cümle sonu olarak merfu okumuşlar, mana da şöyle olur: O da oluverir. İbn Amir ise nunu mansup okumuştur. Mekki bin Ebu Talib de: Mansup okunması (şarta) cevap olması mulahazasıyladır ki uzak ihtimaldir, demiştir.

Arkadaşlarımız Kur'an'ın kadim olduğuna "kün" sözü ile delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: Eğer "kün" mahluk olsa idi, onu

yaratmak için de benzer bir şeye ihtiyaç duyulurdu ve bu sonsuza kadar gider ve teselsül meydana gelirdi ki teselsül imkansızdır. Eğer: "Bu, olmayana hitaptır" denirse, cevabı şöyledir: O tekvin hitabıdır, hemen kudretin tesirini gösterir. Muhatabın mevcut olması ise imkansızdır, çünkü o, hitap ile oldu. O nedenle önceden olması veya beraber olması imkansızdır. Şu önerme de bu sözün gerçekliğini ortaya koyar: Olacak bir şey ilimde tasavvur edilmiştir, bu da mevcuda benzer. O nedenle ona hitap etmek caiz olmuştur.

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللّٰهُ اَوْ تَأْتِينَٓا اٰيَةٌ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾

118 – Bilmeyenler: "Allah bizimle konuşsa, yahut bize bir ayet gelse" dediler. Onlardan öncekiler de böyle dediler. Kalpleri birbirine benzeşti. İyice anlayan bir kavme ayetleri açıkladık.

"Bilmeyenler: "Allah bizimle konuşsa" dediler: Bunlar hakkında üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Yahudilerdir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Hıristiyanlardır, bunu da Mücahit demiştir. *Üçüncüsü:* Arap müşrikleridir, bunu da Katade ve Süddi de şeyhlerinden demiştir. "Levla" da hella manasınadır.

"Öncekiler": Bunlar hakkında üç görüş vardır: *Birincisi:* Yahudilerdir, bunu İbn Abbas ile Mücahit demişlerdir. *İkincisi:* Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da Süddi şeyhlerinden demiştir. *Üçüncüsü:* Yahudiler, Hıristiyanlar ve diğer kafirlerdir, bunu da Katade demiştir.

"Kalpleri birbirine benzeşti": Yani küfür ve inkarda.

اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًاۙ وَلَا تُسْـَٔلُ عَنْ اَصْحَابِ الْجَحِيمِ ﴿١١٩﴾

119 – Gerçekten seni müjdeci ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Sen cehennem arkadaşlarından sorulmazsın.

"Gerçekten seni hak ile gönderdik": Bunun iniş sebebi hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bir gün: "Keşke annemle babam ne yaptılar, bilseydim!" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: Eğer Allah Yahudilere azap indirse idi iman ederlerdi, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mukatil demiştir.

"Hak"tan kastedilen şey üzerinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* O Kur'an'dır, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* İslam'dır, bunu da İbn Keysan demiştir. *Üçüncüsü:* Sadakattir.

"Vela tüs'elü an": Çoğunluk te'nin zammesi ile haber olarak okumuşlardır, manası: Sen onların yaptıklarından mesul değilsin, demektir. Nafi ile Yakup da te'nin fethası ve lamın sükunu ile nehiy sigası ile okumuşlardır, manası: Onları sorma demek olur. Ebu'l – Hasen Ahfeş, bu kıraatin manasının şöyle olmasını da caiz görmüştür: Onlardan sorma, çünkü onlar büyük bir işin içindedirler. Bu da içinde bulundukları şeyin ciddiyetini gösterir.

Cahîm kelimesine gelince: Ferra şöyle demiştir: Cahîm ateştir, kor üzerindeki kordur. Ebu Ubeyde de: Cahîm şiddetli ve alevli ateştir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Cahim şiddetli ve tutuşmuş ateştir. Fülanün cahamennare denir ki, ateşi şiddetlendirdi, kızdırdı demektir. Aslanın gözüne de ateş gibi yandığı için cahme denir. Harp ateşine yani şiddetli çarpışmaya da câhim denir. İbn Faris de: Çok sıcak yere câhim derler, demiştir. Şair A'şa da şöyle demiştir:

Savaşa girmeden önce ona hazırlanırlar,
Savaş hazır olduğu sabah, ölüm de câhimdir.

Cehenneme de bunun için cahîm denilmiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Ahmed bin Ubeyd şöyle demiştir: Ateşe cahîm denmesi, çok alevlenmesindendir, Arapların cahamtünnare ahcemuha kavlinden gelir ki ona çok yakıt attım demektir.

Şair İmran bin Hattan da şöyle demiştir:

Allah'a itaati hidayet, tersini de
Dalalet olarak görür, sapıklar sıcak ateşe girerler.

وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ اِنَّ هُدَى
اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَاۤءَهُمْ بَعْدَ الَّذ۪ي جَاۤءَكَ مِنَ الْعِلْمِ
مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ ﴿١٢٠﴾

120 - Ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar dinlerine tabi olmadıkça senden razı olmazlar. De ki: Gerçekten Allah'ın doğru yolu, doğru yolun ta kendisidir. Sana gelen ilimden sonra eğer onların keyiflerine tabi olursan, sana, Allah'tan ne bir veli ne de bir yardımcı yoktur.

"Ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar senden razı olmazlar": İniş sebebi hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Medine Yahudileri ile Necran Hıristiyanları Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in kendi kıblelerine dönerek namaz kılmasını temenni ederlerdi, kıble Ka'be'ye çevrilince bundan ümitlerini kestiler. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Onlar onu kendi dinlerine davet ettiler, bunun üzerine indi, bunu da Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar ondan barış ister ve eğer barışırsa kendilerine katılır umut ederlerdi, işte ayet bunun üzerine indi. Bu manayı da Zeccac, demiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Millet lügatte usul ve yol manasınadır. İbn Abbas: Burada Allah'ın doğru yolu İslam'dır, demiştir. Ona gelen ilim hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* Kıbleye dönmektir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Allah'ın dininin İslam olduğunun açıklanmasıdır. *Üçüncüsü:* O Kur'an'dır. *Dördüncüsü:* Kavmin sapık olduğunu bilmektir.

"Sana Allah'tan bir veli yoktur", yani sana yardım edecek demektir. "Yardımcı da yoktur": Seni O'nun azabından koruyacak demektir.

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ
يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ
الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي
فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٢٢﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ
شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ
يُنْصَرُونَ ﴿١٢٣﴾ وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي
جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ﴿١٢٤﴾

121 – Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu okuması gerektiği şekilde okurlar. İşte onlar ona iman ederler. Kim ona inanmazsa, işte onlar ziyan edenlerin ta kendileridir.

122 – Ey İsrail oğulları, size lütfettiğim nimetimi ve sizi alemlere üstün kıldığımı hatırlayın.

123 – O günden korkun ki kimse kimseden hiçbir şey ödeyemez. Ondan bir fidye kabul olunmaz ve ona şefaat de fayda vermez. Onlara yardım da edilmez.

124 – Bir vakitler Rabbin, İbrahim'i bazı kelimelerle denemiş; o da onları tamamlamıştı. Allah: Şüphesiz seni insanlara imam yapacağım, demişti. O da: Soyumdan da, dedi. O da: Ahdim zalimlere ermez, dedi.

"Kendilerine kitap verdiklerimiz": Bu ayetin kimlerin hakkında indiğinde ihtilaf edilmiş, iki görüş ileri sürülmüştür: *Birincisi:* Bu, iman eden Yahudiler hakkında inmiştir, bunu İbn Abbas söylemiştir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in mü'min ashab· hakkında inmiştir. Bunu da İkrime ile Katade demişlerdir. Kitap hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O Kur'an'dır, bunu Katade demiştir. *İkincisi:* O Tevrat'tır, bunu da Mukatil demiştir.

"Onu okuması gerektiği şekilde okurlar": Yani onunla hakkı ile amel ederler, bunu Mücahit demiştir. "Ülaike yü'minune bihi": Bihi'deki he zamiri hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Kitaba racidir. *İkincisi:* Peygamber Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir. "Ve izibtela İbrahime rabbuhu bikelimatin"e kadar olan kısmın açıklaması ise yukarıda geçmiştir. İbtila denemek demektir. İbrahim kelimesinde de beş lügat vardır: *Birincisi:* İbrahîm'dir, en yaygın lügat budur. *İkincisi:* İbrahum'dur. *Üçüncüsü:* İbrahem'dir. *Dördüncüsü:* İbrahim'dir, bunları Ferra demiştir. *Beşincisi:* İbraham'dır. *Altıncısı:* İbrehem'dir. Abdulmuttalib şöyle demiştir:

İbrehem'in sığındığı şeylere sığındım,
Kıbleye karşı, ayakta.

Yine şöyle demiştir:

Biz, Ka'be'sinde Allah'ın ailesiyiz,
Bu, İbrehem zamanından beri böyledir.

"Kelimeler" hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onların beşi başta, beşi de bedendedir. Baştakiler: Tepeden saçı ikiye ayırmak, ağzı çalkalamak, burna su çekmek, bıyığı kırpmak ve misvak kullanmaktır. Bedendekiler de şunlardır: Tırnakları kesmek, etek tıraşı olmak, koltuk altı kıllarını yolmak, su ile taharet etmek ve sünnet olmak. Bunu Tavus, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar on tanedir, altısı insanda, dördü de hactaki sembollerdedir. İnsandakiler şunlardır: Etek tıraşı olmak, koltuk altı kıllarını yolmak, tırnakları kesmek, bıyığı kırpmak, misvak kullanmak, cenabetten gusül etmek, Cuma günü gusül etmek. Hactakiler de şunlardır: Beytullah'ı tavaf etmek, Safa – Merve arasında sa'yetmek, şeytanları taşlamak ve ifada tavafını etmek. Bunu Haniş bin Abdullah, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar hac merasimleridir, bunu da Katade, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Onu yıldız, güneş, ay, hicret, ateş, oğlunu boğazlama ve sünnet olma ile denedi. Bunu da Hasen Basri demiştir.

Beşincisi: Onlar Kur'an'daki bütün istekleridir, mesela: "Rabbim, bu beldeyi emin kıl" *(İbrahim: 35)* demesi gibi. Bunu da Mukatil demiştir. Kim: Bunlar yaptığı fiillerdir derse, onları tamamlamasının manası, onlarla amel etmesidir. Kim de: Onlar dualar ve isteklerdir, derse, onları tamamlamasanın manası, Allah onları kabul etti demektir. Ebu Hanife'den mimin ref'i ile "İbrahimü" ve "Rabbehu"yu da benin nasbı ile okuduğu rivayet edilmiştir. Manası da şöyle olur: İbrahim, duasını kabul edecek mi ve onu dost edinip edinmeyecek mi diye Rabbini denedi?

"Zürriyetimden de": Zürriyet kelimesi üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O zer kökünden fu'liyyet veznindedir, çünkü Allah onun zürriyetini Adem'in belinden küçük karıncalar (zer) gibi çıkarmıştır. *İkincisi:* Onun aslı fu'lulet vezninde zürrurettir. Ancak şedde çoğalınca son ra yeye tebdil edildi, zürviyet oldu, sonra da vav yeye idgam edilerek zürriyet oldu. Bu ikisini Zeccac demiş ve birincinin doğru olduğunu söylemiştir.

"Ahd (söz)": Bunun ne olduğunda da yedi görüş vardır: *Birincisi:* İmamlık (liderlik)tir, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit ile Said bin Cübeyr de böyle demişlerdir. *İkincisi:* Taattır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Rahmettir, bunu da Ata ile İkrime demişlerdir. *Dördüncüsü:* Dindir, bunu da Ebu'l - Aliye demiştir. *Beşincisi:* Peygamberliktir, bunu da Süddi şeyhlerinden demiştir. *Altıncısı:* Güvendir, bunu da Ebu Ubeyde demiştir. *Yedincisi:* Sağlam sözdür, bunu da İbn Kuteybe demiştir. En doğrusu birincisidir.

Zalimlerden murat edilenler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar kafirlerdir, bunu İbn Cübeyr demiştir. *İkincisi:* Asilerdir, bunu da Ata demiştir.

وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْنًا وَاتَّخِذُوا
مِنْ مَقَامِ اِبْرٰه۪يمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا اِلٰٓى اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْمٰع۪يلَ اَنْ طَهِّرَا
بَيْتِيَ لِلطَّٓائِف۪ينَ وَالْعَاكِف۪ينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾

125 – O zamanı hatırla ki biz Beyt'i insanlar için toplantı ve emniyet yeri yapmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim'den namazgah edinin. İbrahim ile İsmail'e: Evim'i tavaf edenler, ibadet kasdi ile orada kalanlar, ruku edenler ve secde edenler için temizleyin, diye emir vermiştik.

"Beyti insanlar için toplantı yeri yapmıştık": Beyt burada Ka'be'dir. Elif lam ahd (bilinen şey) veya cins içindir. Muhataplar cinsin kastedilmediğini bilince, bilinen şeye raci oldu. Zeccac şöyle demiştir: Mesab ve mesabe birdir, makam ve makame gibi. İbn Kuteybe de: Mesabe dönecek yerdir, sübtü ila keza denir ki oraya döndüm demektir. Sabe ileyhi cismuhu ba'edl illeti denir ki hastalıktan sonra vücudu kendine tekrar döndü (toparlandı) demektir. Bundan da insanın ona arka arkaya dönüp gitmesi kastedilmiştir.

"Emniyet yeri": İbn Abbas şöyle demiştir: Bir kimse başka bir yerde bir olay işler de oraya sığınırsa, güvende olur. Ancak Mekkelilerin onunla alışveriş etmemesi, ona yiyecek ve içecek vermemeleri ve onu barındırmamaları, onunla konuşmamaları gerekir ki çıksın. Çıktığı zaman da had cezası ne ise tatbik edilir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Beytullah güvenle tavsif edilmişse de maksat haremin tamamıdır, mesela: "Ka'beye yetişen kurbanlık" *(Maide: 95)* ayetinde olduğu gibi ki maksat haremin tamamıdır, çünkü ne Ka'be'de ne de Mescid-i Haram'da kurban kesilmez. Bu, hüküm yoluyladır, sadece haber tarzında değildir.

"Makam-ı İbrahim" hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O haremin tamamıdır, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Arafat, Müzdelife ve cemrelerdir, bunu da Ata demiştir. Mücahit'ten de bu iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir. İbn Abbas, Ata ve Mücahit'ten şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Haccın tamamı Makam-ı İbrahim'dir. *Üçüncüsü:* Belli taştır, bunu da Said bin Cübeyr demiştir, birincisi daha doğrudur. Ömer bin Hattab da şöyle demiştir: Ya Resulallah, Makam-ı İbrahim'i namazgah edinsek, dedim, bunun üzerine bu ayet indi.

İbrahim'in o taşın üzerinde durmasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, oğlu İsmail'i aradı, bulamadı, gelini ona: İn, dedi, o ise kabul etmedi. Gelini: Müsaade et, başını yıkayayım, dedi ve ona bir taş getirdi, o da ayağını onun üzerine koydu. Bineğin üzerinde idi, başının bir tarafını yıkadı. Sonra onu kaldırdı, ayağı taşa gömülmüştü, onu öteki parçasının altına koydu ve yıkadı, öteki ayağı da taşa gömülmüştü. Allah da bunu onun sembolü yaptı. Bunu Süddi, İbn

Mes'ud ve İbn Abbas'tan nakletmiştir. *İkincisi:* O Beytullah'ı yapmak için taşın üzerinde durdu, İsmail de ona taş uzatıyordu, bunu da Said bin Cübeyr demiştir.

Cumhur, içlerinde İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai olmak üzere, hının kesri ile emir şeklinde "vettehizu" okumuşlar; Nafi ile İbn Amir de, hının fethası ile haber (fiil) kalıbında (vettahazu) şeklinde okumuşlardır. İbn Zeyd şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Nerede namaz kılmamı istersiniz?" dedi. Hazreti Ömer de: Makam'da dedi, bunun üzerine, "vettehizu min makamı İbrahime musalla" ayeti indi.[7] Ebu Ali de şöyle demiştir: Hı'nın fethası kıraatinin gerekçesi onun muzafunileyhe (cealnaya) matuf olmasıdır, sanki, onu namazgah edindikleri zamanı hatırla demiş gibi olur. Fetha kıraatini arkadan gelen haber "ve ahidna" kavli de destekler.

"Ve ahidna ila İbrahime ve İsmaile": Yani o ikisine emir ve tavsiye ettik. İsmail, yabancı bir kelimedir, onda: İsmaîl ve İsmaîn şeklinde iki lügat vardır. Şöyle bir şiiri kanıt getirdiler:

Köyün genç kızları gelince:
Beyt'in Rabbine yemin ederiz ki bu, İsmaîn'dir, dediler.

"Beytimi temizleyin": Katade: Putlardan, şirkten ve yalan sözden demek istemiştir, demiştir. Eğer: "O zaman orada Beyt yoktu; onlara onu temizlemelerini emretmenin manası nedir?" denirse, buna iki türlü cevap verilir: *Birincisi:* Orada putlar vardı, onu çıkarmaları emrolundu, bunu İkrime demiştir. *İkincisi:* Bunun manası, temizlenmiş olarak bina edin, demektir. Akifun, ikamet edenler demektir, akefe ya'kufu ve akefe ya'kifu ukufen denir ki bir yerde ikamet etmek manasınadır. İtikaf da bundandır. İbn Abbas, Peygamber salallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Teala her gece bu Beyt'in üzerine yüz yirmi rahmet indirir: Altmışı tavaf edenlere, kırkı namaz kılanlara ve yirmisi ona gözleriyle bakanlara.[8]

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰه۪يمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا اٰمِنًا وَارْزُقْ اَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ اٰمَنَ
مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَاُمَتِّعُهُ قَل۪يلًا
ثُمَّ اَضْطَرُّهُ اِلٰى عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿١٢٦﴾

7 - Buhari, Salat, bab, 32; Tefsirü Sureti'l - Bakara, bab, 9; Müslim, Fedailü's - Sahabe, hadis no. 24; Ahmed, Müsned, 1/24, 36.
8 - Taberani, Kebir; Beyhaki, Şuabu'l - İman; Heysemi, Mecku'z - Zevaid, 3/292.

126 – Hani İbrahim: "Rabbim, burayı emin bir belde yap, halkından Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere mahsullerden rızık ver" demişti. Allah da: Kim kafir olursa, onu kısa bir süre yararlandırırım, sonra da onu cehennem azabına zorlarım. Orası ne kötü yerdir, dedi.

Hani İbrahim: Rabbim, burayı emin bir belde yap, demişti": Belde köylerin başıdır, balid de beldede ikamet edendir. Belde göğüs manasınadır. Vadaatinnakatü beldeteha denir ki deve çöktü, göğsünü yere koydu demektir. Burada beldeden maksat Mekke'dir. "Emnen" emniyetli demektir. Beldenin emniyetli olması mecazidir, maksat içindeki halkın emniyette olmasıdır. Bu emniyetten kastedilen şey hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O adam öldürmekten emin olmasını istemiştir. *İkincisi:* Deprem ve yere batmaktan. *Üçüncüsü:* Kıtlık ve kuraklıktan. Mücahit şöyle demiştir: İbrahim: İman edenleri, dedi; aziz ve celil olan Allah da: Kafir olanı da rızıklandıracağım, buyurdu.

"Feümettiuhu": İbn Amir, hafif olarak emtea'dan "feümtiuhu" okumuştur. Diğerleri de metta'te kökünden şedde ile okumuşlardır. İmta', yararlanacak şeyi vermektir, müt'a de hoşa giden bir şeyden zevk almaktır. Ne ile yararlandıracak? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Güvenle. *İkincisi:* Rızıkla. Zorlamak da bir şeye sığınmaya mecbur etmektir. Masîr de, işin varacağı son durumdur.

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرٰهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمٰعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا
إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ
وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا
إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾ رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا
مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾

127 – Bir vakit İbrahim Beyt'in temellerini İsmail ile yükseltiyordu. Ey Rabbimiz, bizden kabul et, şüphesiz sen çok iyi işiten, pek iyi bilensin, diye dua etmişlerdi.

128 – Rabbimiz, bizi sana teslim olanlardan eyle. Soyumuzdan

da sana teslim olan bir ümmet yetiştir. Bize ibadet yerlerimizi göster ve tövbemizi kabul et. Şüphesiz sen tövbeleri çok kabul eden, hakkıyle esirgeyensin.

129 – Ey Rabbimiz, onlara içlerinden onlara ayetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir Peygamber gönder. Şüphesiz sensin sen o izzet sahibi ve hikmet sahibi.

"Bir vakit İbrahim Beytin temellerini İsmail ile yükseltiyordu": Kavaid, Beyt'in temelidir, tekili kaidedir. Kavaidünnisa tabirindekinin tekili ise kaid olup ihtiyar kadın manasınadır. "Rabbimiz bizden kabul et": Yani, Rabbimiz, kabul et, dediler. Dediler kelimesi hazfedilmiştir, mesela şu ayette olduğu gibi: "Melekler onların yanına her kapıdan girerler: Selamün aleyküm" *(Ra'd: 25)*, yani derler. "Semî' sami' manasınadır, ancak daha mübalağalıdır, çünkü faîl kalıbı mübalağa içindir. Hattabi de şöyle demiştir: İşitmek kabul ve icabet etmek manasınadır, mesela Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şu sözü gibi: "İşitilmeyen duadan sana sığınırım.[9] Yani kabul olunmayan demektir. Namaz kılanın: Semiallahu limen hamideh sözü de Allah hamdedenin hamdini kabul eder manasınadır. Şöyle bir şiir okudular:

Allah'a dua ettim, öyle ki
Allah'ın dediğimi işitmeyeceğinden korktum.

BEYT'İN YAPILMASINA İŞARET

Enes, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Melekler Adem'den önce Beyt'i haccederlerdi.[10]

İbn Abbas şöyle demiştir: Adem yere indirilince Allah Teala: Ey Adem, git, benim için bir Ev yap, meleklerin Arş'imin etrafında yaptığını gördüğün gibi etrafında tavaf et ve beni zikret, dedi. O da dönüp koştu, Beyt- i Haram'ın olduğu yere geldi, onu beş dağdan getirdiği malzemelerle yaptı: Lübnan, Tur-ı Sina, Tur-i Zeytun, Cudi ve Hira dağlarından. Adem Beyt'i ilk kuran ve onu tavaf eden oldu. Bu böyle devam etti, sonra Allah bir sel gönderdi, Beyt'in yeri silindi Allah İbrahim ile İsmail'i gönderdi.

Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh de şöyle demiştir: Allah

9- Müslim, Zeyd bin Erkam'dan
10 – Suyuti, ed – Dürrü'l – Mensur.

İbrahim'e Beyt'i yapmasını emredince telaşlandı, ne yapacağını bilemedi, Allah da onun üzerine bulut gibi bir şey gönderdi, içinde konuşan bir baş vardı: Ey İbrahim, gölgemi işaretle, dedi. İşaretleyince çekildi. Bir rivayette de: İbrahim Beyt'i her gün onun üzerinde bina ederdi. Hazreti Ali diyor ki: İbrahim o gölgeliğin altında kazardı, temellerini çıkardı. Bir temeli otuz adam kımıldatamazdı. Hacer-i Esved'in olduğu yere gelince İsmail'e: Bana bir taş getir, dedi. O da taş aramaya gitti, Cebrail Hacer-i Esved'i getirip yerine koydu. İsmail gelince: "Bu taşı sana kim getirdi?" dedi. O da: Benim ve senin yapmamıza ihtiyacı olmayan biri getirdi, dedi.

İbn Abbas, İbn Müseyyeb ve Ebu'l - Aliye: İkisi bundan önce olan temelleri yükselttiler, dediler. Süddi de şöyle demiştir: Allah ona Beyt'i yapmasını emredince, nereye yapacağını bilemedi. Allah ona bir rüzgar gönderdi, Kabe'nin etrafında sel gelmeden önce Beyt'in üzerine kurulduğu ilk temelin etrafını süpürdü.

"Rabbimiz, bizi sana teslim olanlar eyle": Zeccac: Müslim, işini Allah'a teslim eden ve tevazu gösteren kimsedir, demiştir. "Menasik" ibadet yerleri demektir. Her ibadet edilen yer mensek ve mensiktir. Abit kimseye de nasik denilmesi bundandır. Aziz ve celil olan Allah için kesilip kurban edilen hayvana da nesike, denir. Sanki neskin aslı Allah için kurban etmek ve kesmektir.

"Bize menasiklerimizi göster": Kurban kesecek yerlerimizi demektir. Bir başkası da: Onlar bütün hac fiilleridir, demiştir. İbn Kesir, ranın cezmi ile "erna", "Rabbi erni" *(A'raf: 143)*; "ernellezeyni edallana" *(Fussilet: 29)* okumuştur. Nafi, Hamze ve Kisai de bütün bu yerlerde ranın kesresi ile "erina" okumuşlardır. Ebu Bekir, Asım'dan rivayetle İbn Amir de böyle okumuşlar, ancak bir tek "ernellezeyni"yi ranın sükunu ile okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar "erina" okurlar, Arapların çoğu ise ranın cezmi ile okur ve "erna menasikena" derler. Bazı güvenilir kimseler de böyle okumuşlardır. Bazıları şöyle bir beyti kanıt getirmişlerdir:

Süleyma: Bize un satın al (işter), dedi.
Satın al (işter), acele ile de becerikli bir hizmetçi bul.

Kisai de bana şöyle bir beyt okudu:

Kim korkarsa (yettak), Allah onun iledir,
Allah'ın rızkı ona sabah akşam gelir.

Katade de şöyle demiştir: Allah o ikisine ibadet yerlerini gösterdi: Arafat'ta vakfe yerini, ifada tavafını, şeytan taşlanacak yerleri, tavafı

ve sa'yi. Ebu Miclez de şöyle demiştir: İbrahim, Beyt'i yapmayı bitirince ona Cebrail geldi, ona tavafı gösterdi, sonra onu akabeye götürdü; ona şeytan göründü, Cebrail yedi küçük taş aldı ve yedi tane de İbrahim'e verdi ve: At ve tekbir getir, dedi. Beraber attılar ve her attıkça da tekbir getirdiler, nihayet şeytan kayboldu. Sonra onu orta şeytan taşlama yerine getirdi, yine onlara şeytan göründü, Cebrail yedi taş aldı, yedi çakıl da İbrahim'e verdi ve: At ve tekbir getir, dedi. Attılar ve her atışla tekbir getirdiler; şeytan kayboldu. Sonra onu en uzaktaki taşlama yerine götürdü, yine onlara şeytan göründü, Cebrail yedi çakıl taşı aldı, yedi tane de İbrahim'e verdi ve ona: At ve tekbir getir, dedi. Birlikte attılar ve her atışla tekbir getirdiler, nihayet şeytan kayboldu. Sonra onu Mina'ya getirdi ve: Burada insanlar başlarını tıraş ederler, dedi. Sonra onu toplantı yerine getirdi: Burada da insanlar toplanır, dedi. Sonra onu Arafat'a götürdü: Earefte (bildin mi?" dedi, O da: Evet, dedi. İşte o nedenle oraya Arafat denildi.

"Rabbena vebas fihim resulen minhüm": Hüm zamiri hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Zürriyete racidir, bunu Mukatil ile Ferra demişlerdir. *İkincisi:* "halkına rızık ver" dediği Mekke halkına racidir. Resul'den maksat da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Ebu Ümame, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir: "Ya Resulallah, senin işin nasıl başladı?" dediler. O da: Ben İbrahim'in duası ve İsa'nın müjdesiyim. Annem kendisinden bir nur çıktığını ve Şam'ın saraylarını aydınlattığını gördü, dedi.[11] Kitap: Kur'an, hikmet de sünnettir, bunu İbn Abbas demiştir. Ondan hikmetin fıkıh, helal ve haram, Kur'an'ın öğütleri dediği de rivayet edilmiştir. Hikmete hikmet denilmesi, insanı cahillikten men ettiği içindir *(hikmetin lügat manası gemdir. Mütercim).*

"Yüzekkihim": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası onlardan zekat alır ve onları temizler demektir, bunu İbn Abbas ile Ferra demişlerdir. *İkincisi:* Onları şirk ve küfürden temizler, bunu da Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* Onları temizlenecekleri şeye davet eder, demektir.

"İnneke entel aziz": İz, Arap dilinde üç manaya gelir: *Birincisi:* Galip gelmek manasınadır. Men azze bezze derler ki: Galip gelen parsayı toplar demektir. Azze yeuzzu babından gelir, "ve azzeni filhitab" *(Sad: 29)* beni lafta mağlup etti demektir. *İkincisi:* Şiddet ve kuvvet manasınadır, azze yaazzü babından gelir. *Üçüncüsü:* Onuruna düş-

11 - İmam Ahmed, Müsned, 4/127, 128; 5/262.

kün olmak manasınadır, bu da azze yeizzü babından gelir. Aziz kelimesi, ona hiçbir şey denk ve muadil olmaz manasınadır.

وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ
اِبْرٰهٖيمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُۜ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَاۚ
وَاِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١٣٠﴾ اِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُٓ اَسْلِمْۙ قَالَ
اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٣١﴾ وَوَصّٰى بِهَٓا اِبْرٰهٖيمُ بَن۪يهِ
وَيَعْقُوبُۜ يَا بَنِيَّ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى لَكُمُ الدّ۪ينَ فَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا
وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَۜ ﴿١٣٢﴾

130 – Kendini bilmeyenden başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirir? Andolsunki biz onu dünyada seçmişizdir ve şüphesiz o, ahirette de iyi kimselerdendir.

131 – Çünkü Rabbi ona: Teslim ol, dedi. O da: Alemlerin Rabbine teslim oldum, dedi.

132 – Bunları İbrahim, oğullarına tavsiye etti. Yakup da: Ey oğullarım, şüphesiz, Allah bu dini sizin için seçti. Öyle ise ancak Müslümanlar olarak ölün, dedi.

"Kendini bilmeyenden başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirir?": Ayetin sebeb-i nüzulü şöyledir: Abdullah bin Selam iki kardeşi oğulları Muhacir ile Seleme'yi İslam'a davet etti, Seleme Müslüman oldu, Muhacir ise İslam'dan yüz çevirdi. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Mukatil demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: "Men" edatı lafız itibarı ile istifham ise de manası tesbit ve azarlamadır. Mana şöyle olur: Kendini bilmeyenden başkası İbrahim'in dininden yüz çevirmez. Rağiptü fişşey, istemek manasına, rağibtü anhü ise yüz çevirmek manasınadır. İbrahim'in milleti ise dinidir.

"İlla men sefihe nefseh": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi*: Bunun manası, ancak nefsini alçaltan demektir, bunu Ahfeş ile Yunus demişlerdir. Yunus; Bu nedenledir ki nefse taaddi etmiş ve onu nasbetmiştir, demiştir. Ahfeş de, nefs kelimesinin mansup olması harfi cerin düşmesinden dolayıdır, çünkü mana: İlla men sefihe fi nesihi demiştir.

Şair de şöyle demiştir:

Bizde çiğ et misafirler için pahalıdır,
Biz onu tencerede piştiği zaman ucuzlatırız.

İkincisi: Ancak nefsini helak eden demektir, bunu da Ebu Ubeyde demiştir. *Üçüncüsü:* Ancak nefsi sefih olan yapar demektir, mesela, filanca görüşünü aldattı denir. Bu, Ferra ile İbn Kuteybe'nin görüşüdür. Ferra şöyle demiştir: Fiil nefisten "men" zamirine nakledildi, nefs de tefsire (temyize) benzetilmekle mansup kılındı, mesela, dıktü bilemri zeran denir ki: Bundan sıkıldım demektir. "veştealerre'sü şeyben" *(Meryem: 4)* de böyledir. *Dördüncüsü:* Kendini bilmeyen, onun üzerinde düşünmeyen demektir, bu da Zeccac'ın tercih ettiği bir görüştür.

"Şüphesiz o ahirette elbette iyi kimselerdendir": Allah katında hali düzgün kimselerdendir demektir. Zeccac da: Ahirette salih olan, kazanandır, demiştir.

"Rabbi ona teslim ol" demişti: Bu da onu seçtiği zaman olmuştu. İbn Abbas da şöyle demiştir: O yıldızı, ayı ve güneşi gördüğü zaman Rabbi ona: Teslim ol, yani ihlaslı ol, demişti.

"Vevessa": İbn Abbas ile Medineliler elifle ve sad şeddesiz olarak "evsa", diğerleri de elifle sad da şeddeli olarak "vessa" okumuşlardır. Bu da Mushafların farklı oluşundan kaynaklanmaktadır. Bize Kuşeyş haber verdi, bize İbn Hayyeveyh haber verdi, bize İbn Enbari haber verdi, bize Saleb haber verdi, bana Halef bin Hişam el – Bezzar yazı ile bildirdi ve şöyle dedi: Medine halkının mushafı ile Irak halkının mushafı on iki yerde farklıdır: Medine halkı "veevsa", Irak halkı ise "vevessa" yazdı; Medine halkı "sariu ila mağfiretin min rabbiküm", *(Al-i İmran: 132)* vavsız, Irak halkı "vesariu" yazdı; Medine halkı "yekulülezine amenu" *(Maide: 53)*, Irak halkı "veyekulu" yazdı; Medine halkı "men yertedid" *(Maide: 54)*, Irak halkı "men yertedde" yazdı; Medine halkı "ellezinettehazu mesciden" *(Tevbe: 107)*, Irak halkı "vellezine" yazdı; Medine halkı "hayran minhuma munkaleba" *(Kehf: 36)*, Irak halkı "minha" yazdı, Medine halkı "fetevekkel alel azizirrahim" *(Şuara: 217)* yazdı, Irak halkı "vetevekkel" yazdı; Medine halkı "veen yuzhire filardıl fesad" *(Ğafir: 26)*, Irak halkı "ev en yuzhire" yazdı; Medine halkı ha mim ayn sin kaf'ta "bima kesebet eydiküm"ü fesiz, Irak halkı "febima" yazdı; Medine halkı "ma teştehihil enfüs" *(Zuhruf: 71)* he ile, Irak halkı "mateştehi" yazdı; Medine halkı "innallahel ğaniyyül hamid" *(Hadi: 24)*, Irak halkı "innallahe hüvel ğaniyyül hamid" yazdı; Medine halkı " fela yehafü ukbaha" *(Şems: 15)*, Irak halkı "vela yehafü" yazdı.

Vessa, evsadan daha mübalağalıdır, çünkü onda defalarca yapılma manası vardır. Ondaki he zamiri de meseleye racidir. Bunu

İkrime ile Zeccac demişlerdir. Mukatil de şöyle demiştir: Onun oğulları dörttür: İsmail, İshak, Medyen, Medain. Mukatil'in dışındakiler de onların sekiz olduklarını söylemişlerdir.

"Müslüman olmadan ölmeyin": Maksat, İslam'dan ayrılmayın; size ölüm geldiği zaman sizi onun üzerinde bulsun demektir.

أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَٓاءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ
الْمَوْتُ اِذْ قَالَ لِبَن۪يهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْد۪يۜ قَالُوا نَعْبُدُ
اِلٰهَكَ وَاِلٰهَ اٰبَٓائِكَ اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْمٰع۪يلَ وَاِسْحٰقَ اِلٰهاً وَاحِداًۚ
وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾ تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْۚ لَهَا مَا كَسَبَتْ
وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْۚ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾

133 – Yoksa Yakub'a ölüm geldiği zaman orada hazır mı idiniz? Hani oğullarına: Benden sonra neye ibadet edeceksiniz, demişti? Onlar da: Senin ilahın ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı olan bir tek ilaha ibadet edeceğiz. Biz ona teslim olmuşuzdur, demişlerdi.

134 – Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Kazandıkları onlaradır, sizin kazandığınız da sizedir. Onların yaptıklarından sorulmazsınız.

"Yoksa Yakub'a ölüm geldiği zaman orada hazır mı idiniz?": Ayetin sebeb-i nüzulü şudur: Yahudiler, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Bilmez misin, Yakub, oğullarına öldüğü gün Yahudiliği vasiyet etmişti?" dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Mukatil demiştir.

"Onlar bir ümmetti gelip geçti": Halet madat (geçti) manasınadır, İbrahim ve iki oğluna, Yakup ve iki oğluna işaret ediyor.

وَقَالُوا كُونُوا هُوداً اَوْ نَصَارٰى تَهْتَدُواۜ قُلْ بَلْ مِلَّةَ اِبْرٰه۪يمَ
حَن۪يفاًۜ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٣٥﴾ قُولُوٓا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ
اِلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ اِلٰٓى اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْمٰع۪يلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ
وَالْاَسْبَاطِ وَمَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰى وَع۪يسٰى وَمَٓا اُو۫تِيَ النَّبِيُّونَ
مِنْ رَبِّهِمْۚ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْۘ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾

135 – Yahudi ve Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız, dediler. De ki: Hayır, biz hanif olarak İbrahim'in dinindeyiz. O, müşriklerden değildi.

136 – Deyin: Biz Allah'a, bize inidirilene; İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a ve torunlarına indirilene; Musa'ya ve İsa'ya verilenlere ve peygamberlere Rablerinden verilenlere iman ettik. Onlardan hiçbiri arasında ayrım yapmayız. Bizler O'na teslim olanlarız.

"Yahudi olun dediler": Manası şöyledir: Yahudiler, Yahudi olun, Hıristiyanlar da, Hıristiyan olun ki, hidayete eresiniz, dediler. "Bel millete İbrahime hanifa": Bilakis biz İbrahim'in hanif halindeki dinine tabi oluruz demektir. Hanif üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, ibadete meyleden demektir. Zeccac şöyle demiştir: Hanif lügatte bir şeye meyleden manasınadır, recülün ahnef denir ki ayak parmakları birbirine meyleden kimse demektir. Ahnef'in annesi de onu sektirirken şöyle demiştir:

Allah'a yemin ederim ki eğer ayağında eğrilik,
Zayıflığından dolayı da bacağında incelik olmasaydı,
Gençleriniz arasında onun gibisi olmazdı.

İkincisi: Doğru manasınadır, topala hanif denmesi de, sağlam olmasını istemektendir. Bu İbn Kuteybe'nin görüşüdür. Tefsirciler hanifi çeşitli sıfatlarla nitelemişlerdir; mesela; ihlaslı gibi. İbn Saib de, hac edendir demiştir. Başkaları da tevhit edip hac eden, kurban kesen, sünnet olan ve Ka'be'ye dönen demişler.

Esbat (torunlar) ise Yakub'un oğullarıdır, bunlar on iki erkek idiler. Zeccac şöyle demiştir: Esbat lügatte bir atadan gelen topluluğa denir. Sıbt lügatte dalları olan ağaçtır. Sıbt da bir şecereden gelenlerdir.

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ
فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣٧﴾

137 – Eğer sizin O'na iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, doğru yolu bulmuşlardır. Eğer yüz çevirirlerse, ancak onlar muhalefettedirler. Onlara karşı Allah sana yetecektir. O, hakkıyle işiten, hakkıyle bilendir.

"Eğer iman ederlerse": Bunlar ehl-i kitaptır.

"Sizin O'na iman ettiğiniz gibi": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası, sizin imanınız gibi demektir. Be tekit için

getirilmiştir, mesela: "Ve hüzzi ileyki bicizinnahleti"de olduğu gibi. *(Meryem: 24)* Bunu Enbari demiştir. *İkincisi:* Burada misilden maksat kitaptır, takdiri şöyle olur: Eğer sizin kitabınıza iman ettiğiniz gibi onlar da kendi kitaplarına iman ederlerse, bunu da Ebu Muaz en – Nahvi demiştir. *Üçüncüsü:* Burada misl sıladır (ulamadır, zaittir), mana: Sizin iman ettiğinize iman ederlerse, şeklinde olur. "Leyse kemislihi şeyün" *(Şura: 11)* ayeti de böyledir ki, O'nun gibi bir şey yoktur demektir.

Şöyle bir şiir gösterdiler:

Ey beni kınayan, beni kınamayı bırak,
Benim gibisi sizin gibileri kabul etmez.

Yani, ben sizi kabul etmem demek istiyor. Şikak ise zahmet ve düşmanlıktır. Fülanün kad şakka asal müslimine denir ki, imama tabi olanlardan ayrıldı demektir. Sanki başka bir şıkka düşmüştür.

"Onlara karşı Allah sana yetecektir": Bu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e yardım edileceğine dair garantidir.

صِبْغَةَ اللّٰهِ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٣٨﴾

138 – Biz Allah'ın boyası ile boyanmışızdır. Boyası Allah'tan daha güzel olan kimdir? Bizler O'na ibadet edenleriz.

"Allah'ın boyası": Bunun iniş sebebi şöyledir: Hıristiyanlar, birinin çocuğu olup da yedi günlük olduğu zaman onu bir suya batırırlardı ki ona vaftiz derlerdi. Böylece onu temizlemek isterler ve: Bu, sünnetin yerine geçen bir temizliktir, derlerdi. Bunu yaptıkları zaman da: Gerçek Hıristiyan oldu, derlerdi. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu İbn Abbas demiştir. İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu'l – Aliye, Mücahit, Nahai ve İbn Zeyd: Allah'ın boyası, O'nun dinidir, demişler. Ferra da şöyle demiştir: Sıbğatallah'ın mansup okunması yukarıda geçen millete kelimesinin *(millete İbrahim)* üzerine atfedilmesinden dolayıdır. İbn Able de: Merfu olarak, "sıbğatullah" okumuştur ki, manası: Bu Allah'ın boyasıdır, demek olur. "Milletü" İbrahime'yi de böyle okumuştur ki, manası: Bu, İbrahim'in milletidir demek olur. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Allah'ın boyası, sünnettir, ona boya denmesi, Hıristiyanların çocuklarını boya küpü gibi bir suya batırıp bu onun için Müslümanların sünneti gibi bir temizliktir, demelerindendir. Bunun üzerine Cenab-ı Allah: Sıbğatallah dedi ki, Allah'ın boyasından ayrılmayın, yoksa Hıristiyanların evlatlarına yaptıkları boyadan değil dedi. Ondan da İbrahim milletini kastetti. Başkası da

şöyle demiştir: Neden dine boya denmiştir, çünkü boyanın elbisede göründüğü gibi onun izi de insanın üzerinde görünür.

قُلْ اَتُحَٓاجُّونَنَا فِي اللّٰهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْۚ وَلَنَٓا اَعْمَالُنَا
وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْۚ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَۙ ﴿١٣٩﴾

139 – De ki: Allah hakkında bizimle tartışıyor musunuz? O, bizim de sizin de Rabbimizdir. Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz de sizedir. Biz ona ihlas gösterenleriz.

"Allah hakkında bizimle tartışıyor musunuz?": İbn Abbas: Medine Yahudilerini ve Necran Hıristiyanlarını kastetmiştir, demiştir. Muhacce dinde tartışmaktır. Çünkü Yahudiler: Biz ilk kitap ehliyiz, dediler. Şöyle de denilmiştir: Yahudiler putlara tapanlara yardım ettiler, onlara: "Sizler muvahhit olduğunuzu iddia ediyorsunuz, biz de muvahhidiz, öyleyse niçin muvahhit olmayanlara arka çıktınız denildi?!

"Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz de sizedir": Müfessirlerin çoğu: Bu kelamda bir nevi tolerans var, sonra kılıç ayetiyle neshedilmiştir, demişler.

اَمْ تَقُولُونَ اِنَّ
اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطَ
كَانُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰىۜ قُلْ ءَاَنْتُمْ اَعْلَمُ اَمِ اللّٰهُۜ وَمَنْ اَظْلَمُ
مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللّٰهِۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ
عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾ تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْۚ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ
مَا كَسَبْتُمْۚ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾

140 – Yoksa: "İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunları Yahudi yahut Hıristiyanlar idi mi diyorsunuz? De ki: "Siz mi daha biliyorsunuz, yoksa Allah mı? Kendindeki bir şahitliği Allah'tan saklayandan daha zalim kimdir? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.

141 – Onlar bir ümmetti, gelip geçmiştir. Kazandıkları onlaradır, sizin kazandığınız da sizedir. Siz onların yaptıklarından sorulmazsınız.

"Yoksa, İbrahim ile İsmail... şöyle mi diyorsunuz?" Ayetin sebebi nüzulü şöyledir: Medine Yahudileri ile Necran Hıristiyanları mü'minlere: Allah'ın peygamberleri biz İsrail oğullarındandı, onlar da bizim dinimizde idiler, dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Mukatil demiştir. Ayetin manası şöyledir: Allah bize peygamberlerin dinini bildirdi, onu bizden daha iyi bilen yoktur. İbn Kesir, Nafi, Asım – Ebu Bekir rivayetinde – ve Ebu Amr ye ile Yahudilerden haber haber tarzında "em yekulune" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze ve Hafs da - Asım'dan rivayetle - te ile "tekulune" okumuşlardır, çünkü makabli muhataptır, o da "etühaccunena" dır, arkasındaki de muhataptır, o da "kul eentüm a'lemü"dür.

Gizledikleri şahitlik hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah Teala onların yanında İbrahim ile onunla beraber adları geçenlerin Müslüman olduklarına şahitlik etti, onlarsa bunu gizlediler. Bunu Hasen Basri ile Zeyd bin Eslem demişlerdir. *İkincisi:* Onlar İslam'ı ve Muhammed'in Peygamber olup dininin de İslam olduğunu gizlediler. Bunu da Ebu'l – Aliye ile Katade demişlerdir.

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي
كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾

142 – İnsanlardan beyinsizler: "Onları üzerinde bulundukları kıbleden çeviren nedir?" diyecekler. De ki: Doğu da batı da Allah'ındır. Dilediğini doğru yola iletir.

"İnsanlardan beyinsizler diyecekler": Bunlar hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Yahudilerdir, bunu Bera bin Azib, Mücahit ve Said bin Cübeyr demişlerdir. *İkincisi:* Onlar Mekke halkıdır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Onlar münafıklardır, bunu da Süddi, İbn Mes'ut ile İbn Abbas'tan nakletmiştir. Hepsinin bunları demiş olmaları da mümkündür. Ayet, kıblenin değiştirilmesinden sonra inmiştir. Süfeha: Cahiller demektir. Mavellahüm de onları kıblelerinden ne çevirdi demektir. Kıbleden de Beytü'l – Mukaddes'i kastediyor.

Alimler; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in Medine'ye geldikten sonra Beytü'l – Mukaddes'e dönerek ne kadar zaman namaz kıldığında altı görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* On altı veya on yedi aydır, bunu Bera bin Azib demiştir. *İkincisi:* On yedi aydır, bunu da İbn Abbas demiştir. *Üçüncüsü:* On üç aydır, bunu

Muaz bin Cebel demiştir. *Dördüncüsü:* Dokuz veya on aydır, bunu da Enes bin Malik demiştir. *Beşincisi:* On altı aydır. *Altıncısı:* On sekiz aydır. Bu iki görüş Katede'den rivayet edilmiştir.

Beytü'l – Mukaddes'e yönelmesi kendi görüşü ile mi idi veya vahiy ile mi idi? Bunda iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah'ın emri ve vahyi ile idi, bunu İbn Abbas ve İbn Cüreyc demişlerdir. *İkincisi:* O, kendi içtihadı ve görüşü ile idi, bunu da Hasen, Ebu'l – Aliye, İkrime ve Rebi demişlerdir. Katade de şöyle demiştir: İnsanlar, "doğu da batı da Allah'ındır" *(Bakara: 115)* kavli ile istedikleri tarafa dönerlerdi. Sonra onlara Beytü'l –Mukaddes'e dönmelerini emretti. Beytü'l – Mukaddes'i seçme sebebinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Ehl-i kitabın kalplerini kazanmak içindi, bunu bazı müfessirler demiştir. *İkincisi:* Arapları alışık olmadıkları şey ile denemek içindi, bunu da Zeccac demiştir.

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا
لِتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهٖيدًاۜ
وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتٖي كُنْتَ عَلَيْهَٓا اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ
الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلٰى عَقِبَيْهِۜ وَاِنْ كَانَتْ لَكَبٖيرَةً اِلَّا
عَلَى الَّذٖينَ هَدَى اللّٰهُۜ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضٖيعَ اٖيمَانَكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ
بِالنَّاسِ لَرَؤُ۫فٌ رَحٖيمٌ ﴿١٤٣﴾

143 – Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki siz insanlara şahit olasınız; Resulullah da size şahit olsun. Üzerinde bulunduğun kıbleyi ancak Resulullah'a tabi olanı iki ökçesi üzerine dönenden bilmemiz için yaptık. Gerçi bu, elbette Allah'ın hidayet ettiklerinden başkasına büyük bir şeydir. Allah imanınızı zayi edecek değildir. Şüphesiz Allah insanları çok esirgeyendir ve çok merhamet edendir.

"Böylece sizi orta bir ümmet yaptık": Sebeb-i nüzulü şöyledir: Yahudiler: Bizim kıblemiz peygamberlerin kıblesidir, biz insanlar arasında adil kimseleriz, dediler, ayet de bunun üzerine indi, bunu Mukatil demiştir. Ümmet: Cemaat, vasat da adil demektir, bunu İbn Abbas, Ebu Said, Mücahit ve Katade demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Vasat, adil ve hayırlı demektir. "En ortancaları dedi"

(Kalem: 28) ayetinde de böyledir ki, en adilleri ve hayırlıları demektir. Şair de şöyle demiştir:

Onlar orta kimselerdir, insanlar verdikleri karara razı olurlar,
Bir gece büyük bela indiği zaman.

Bunun aslı şudur: Her şeyin ortası hayırlıdır. Aşırılık ve taksirat kınanmış şeylerdir. İbn Cerir Taberi de bunun orta halli iş yapmaktan geldiğini söylemiştir. Çünkü Müslümanlar Yahudiler gibi dinlerinde kusur işlemediler. Zira onlar peygamberleri öldürüp Allah'ın kitabını değiştirdiler. Hıristiyanlar gibi de aşırı gitmediler, çünkü onlar da İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu iddia ettiler. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Bu kelamda atılmış kısımlar vardır, manası şöyledir: Ben sizin kıblenizi iki kıble arasında orta kıldım; zira Yahudiler batı tarafına dönerek namaz kılarlar, Hıristiyanlar ise doğu tarafına dönerek namaz kılarlar, siz ise ikisinin ortasındasınız.

"İnsanların üzerinde şahit olmanız için": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası, ümmetlerine karşı peygamberlere şahitlik etmeniz içindir. Ebu Said el - Hudri, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kıyamet gününde bir peygamber gelir, yanında bir adam vardır, bir peygamber gelir, yanında iki adam vardır. Bir peygamber de gelir, yanında çok adam vardır. Onlara: "Bu Peygamber size tebliğ etti mi?" denir, onlar da, hayır, derler. Peygambere: "Sen onlara tebliğ ettin mi?" denir, o da: Evet, der. "Sana kim şahitlik edecek?" denir, o da: Muhammed ve ümmeti, der. O zaman peygamberlerin tebliğ ettiklerine dair şahitlik ederler. Onlara: "Bunu nereden biliyorsunuz?" denir, onlar da: Bize peygamberimiz, elçilerin mesajlarını ilettiğini haber verdi, biz de onu tasdik ettik, derler. İşte: "İnsanlara şahitlik etmeniz için" ayetinin manası budur.[12] İkrime ile Katade'nin de görüşü budur. *İkincisi:* Bunun manası şöyledir: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e şahit olmanız için. Ümmetler de: Yahudiler, Hıristiyanlar ve Mecusilerdir, bunu Mücahit demiştir.

"Peygamberin de size şahit olması için": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in şahit olması için. Onlara ne ile şahitlik edecek? Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Amellerine, bunu İbn Abbas, Ebu Said el - Hudri ve İbn Zeyd demişlerdir. *İkincisi:* Mesajı onlara ilettiğine, bunu da Katade ile Mukatil demişlerdir. *Üçüncüsü:*

12 - Buhari, İtisam, bab, 19; Enbiya, bab, 3; İbn Mace, Zühd, bab, 34; Ahmed, Müsned, 3/32, 58.

İmanlarına, bunu da Ebu'l–Aliye demiştir. O zaman "aleyküm" (aleyhinize), "leküm" (lehinize) manasına olur. İkrime de şöyle demiştir: Bu ümmetten ancak peygamberi sorulur.

"Üzerinde bulunduğun kıbleyi kılmadık...": Bundan Beytü'l – Mukaddes'i irade buyuruyor. "Ancak bilmemiz için": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Görmemiz için demektir. *İkincisi:* Ayırmamız için, bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Onu gerçekleşmiş olarak bilmemiz için, çünkü onun ilmi kadimdir, bunu tefsircilerden bir grup demiştir. Bu da İbn Abbas'ın, "bilmemiz için" görüşüne racidir. *Dördüncüsü:* Muhataplara racidir ki mana: Sizin bilmeniz için demek olur, bunu da Ferra demiştir.

"İki ökçesi üzerine dönenden": Yani küfre dönenden, bunu İbn Zeyd ile Mukatil demişlerdir.

"Gerçi bu büyük bir şeydir": Burada işaret edilen şey hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Ka'be'ye dönmektir; bunu İbn Abbas, Mücahid, Katade ve Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* O, ondan dönülmeden önce Beytü'l – Mukaddesin kıblesidir, bunu da Ebu'l – Aliye ile Zeccac demişlerdir.

"Allah imanınızı zayi edecek değildir": Sebeb-i nüzulü: Müslümanlar: "Ya Resulallah, Beytü'l – Mukaddes'e dönerek namaz kılan kardeşlerimizin hali ne olacak?" dediler, Allah Teala bunun üzerine: "Allah imanınızı zayi edecek değildir" kısmını indirdi.[13]

"Leraufun": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Hafs – Asım'dan rivayetle – Kur'an'ın her yerinde, leraûf (ayınla) vezninde "leraûf" okumuşlardır. Münasebeti de şöyledir: Arap dilinde faûl vezni, faul vezninden daha çoktur; darûb ve şekûr babı, hazur ve yakuz babından daha geniştir. Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir, Asım'dan rivayetle rauf (ayınla) vezninde "lerauf" okumuşlardır. Bunun Hicazlılarda daha çoğunlukta olduğu söylenmiştir. Cerir şöyle demiştir:

Müslümanların sende hakları olduğunu görürsün,
Şefkatli ve merhametli babanın yaptığı gibi.

Rauf merhametli manasınadır. Bu, Zeccac'ın görüşüdür. Hattabi de bazı ilim adamlarından rivayetle re'fetin rahmetten daha abartılı ve ondan daha ince olduğunu nakletmiştir. Re'fetin özel, rahmetin ise genel olduğu da söylenmiştir.

---

13 – İmam Ahmed ve Tirmizi, Tirmizi: Hasen sahih hadistir, demiştir.

قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَٓاءِ
فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰيهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ
الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَاِنَّ الَّذ۪ينَ
اُو۫تُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا
يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾

144 - Yüzünü göğe çevirdiğini görüyoruz. Şimdi seni hoşnut olacağın bir kıbleye çevireceğiz. Artık sen de yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Nerede olursanız yüzlerinizi onun tarafına çevirin. Kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden bir hak olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından gafil değildir.

"Yüzünü göğe çevirdiğini görüyoruz": İniş sebebi şudur: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Kabe'ye dönmeyi istiyordu, bunu Bera, İbn Abbas, İbn Müseyyeb, Ebu'l – Aliye ve Katade demişlerdir. Bazı müfessirler, bu ayetin "seyekulussüfehaü" ayetinden önce indiğini söylemişlerdir. Alimler, Peygamber'in Ka'be'yi Beytü'l – Mukaddes'e tercih etme sebebinde iki farklı görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O, İbrahim aleyhisselam'ın kıblesi idi, bu İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Yahudilere muhalefet etmek için, bunu da Mücahit demiştir. Yüzünü çevirmesinin manası da sağa sola bakmasıdır. "fi" edatı da "ila" manasınadır. "Terdaha" seviyorsun, demektir. "Şatr" taraf manasınadır, bunda da ihtilaf yoktur. İbn Ömer şöyle demiştir: İnsanlar Kuba mescidinde sabah namazını kılarken biri geldi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bu gece Kur'an indirildi; Kıble'ye dönmesi emredildi, siz de ona dönün, dedi. Yüzleri Şam'a dönük idi, namazlarında döndüler.[14]

Alimler kıblenin ne zaman çevrildiği hakkında üç görüş üzerinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O, öğle namazında Receb'in on beşinde Resulullah'ın Medine'ye gelişinden on yedi ay sonra çevrilmiştir. Bunu Bera bin Azib ile Makıl bin Yesar demişlerdir. *İkincisi:* O, Şaban'ın beşinde Peygamberin Medine'ye gelişinden on sekiz ay sonra Salı günü çevrilmiştir. Bunu da Katade demiştir. *Üçüncüsü:* O,

---

14 - Buhari, Salat, bab, 32; Ahad, bab, 1; Tefsirü sure 12, bab, 16, 19, 20; Müslim, Mesacid, hadis no, 13; Ahmed, Müsned, 2/113.

Cemaziyelahir'de çevrilmiştir, bunu da müfessir İbn Selame, İbrahim el – Harbi'den aktarmıştır.

"Kendilerine kitap verilenler" hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Yahudilerdir, bunu Mukatil demiştir. *İkincisi:* Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki demiştir.

"Onun gerçek olduğunu bilirler": Bu da ona emredilen Ka'be'ye dönme emrine işaret etmektedir. Sonra da onları ayetin kalan kısmı ile bildikleri şeyi sakladıkları için tehdit etti. Onun hak olduğunu nereden biliyorlardı? Bunda dört görüş vardır: *Birincisi:* Onların kitaplarında da ona dönme emri vardı, bunu Ebu'l – Aliye demiştir. *İkincisi:* Mescid-i Haram'ın İbrahim'in kıblesi olduğunu biliyorlardı. *Üçüncüsü:* Kitaplarında Muhammed'in doğru bir Peygamber olduğu ve hak dışı bir şey emretmeyeceği yazılı idi. *Dördüncüsü:* Onlar neshin caiz olduğunu biliyorlardı.

وَلَئِنْ اَتَيْتَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ
بِكُلِّ اٰيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَۚ وَمَا اَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْۚ
وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍۜ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَاۤءَهُمْ
مِنْ بَعْدِ مَا جَاۤءَكَ مِنَ الْعِلْمِۙ اِنَّكَ اِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَۘ (١٤٥)

145 – Andolsun ki kendilerine kitap verilenlere bütün mucizeleri getirsen, senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblelerine uyacak değilsin. Onların kimileri de kimilerinin kıblesine uyacak değildir. Sana gelen bunca ilimden sonra eğer onların heveslerine uyarsan, şüphesiz sen muhakkak zalimlerdensin.

"Andolsun ki kendilerine kitap verilenlere bütün mucizeleri getirsen": Ayetin sebeb-i nüzulü şöyledir: Medine Yahudileri ile Necran Hıristiyanları, Peygamber'e: Senden önceki Peygamberler gibi sen de bize mucizeler getir, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Mukatil demiştir.

"Senin kıblene tabi olmazlar": Ka'be'yi kastediyor. "Kimileri de kimilerinin kıblesine tabi olmazlar": Çünkü Yahudiler doğuda Beytü'l – Mukaddes'e doğru, Hıristiyanlar da doğuya doğru namaz kılarlar. "Andolsun ki eğer onların heveslerine uyarsan": Yani kıblelerine dönerek namaz kılarsan. "Sana gelen ilimden sonra": Mukatil: ilimden açıklamayı kastetmiştir, demiştir.

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ
فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾

146 – Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu oğullarını tanır gibi tanırlar. Muhakkak onlardan bir grup bildikleri halde hakkı gizlerler.

"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu tanırlar": "Yarifune"deki zamir hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Kıbleye dönmesine racidir, bunu da Ebu'l – Aliye, Katade, Süddi ve Mukatil demişlerdir. Bu, İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Ka'be'ye dönmedir, bunu da Süddi, Mukatil ve diğerleri demişlerdir. "Onu bilirler"de iki görüş vardır: *Birincisi:* Onun hak olduğunu bilirler. *İkincisi:* Ona muhalefet edene azabın olacağını bilirler.

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿١٤٧﴾ وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ
هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ
اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٤٨﴾

147 – Hak Rabbindendir; artık şüphe edenlerden olma.

"Hak Rabbindendir": Zeccac: Bu hak Rabbindendir, demiştir. Mümterin: Şüphe edenler demektir. Hitap ise geneldir.

148 – Herkesin yüzünü döndüreceği bir yönü vardır; öyleyse hayırlarda yarışın. Nerede olursanız Allah hepinizi getirir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

"Herkesin bir yönü vardır": Yönden maksat kıbledir, bunu İbn Abbas ile diğerleri söylemiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Buna cihet de vichet de denir. "Hüve" zamirinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Allah Teala'ya racidir, o zaman mana şöyle olur: Allah'tır onları o istikamete döndüren, yani oraya dönmelerini emreden. *İkincisi:* Dönene racidir, o zaman da mana şöyle olur: Odur kendisini o cihete döndüren, bu takdirde "hüve" zamiri külle ait olmuş olur. *Üçüncüsü:* Bey'te racidir, Mücahit: Her kavim Kabe'ye dönmekle emrolundu, demiştir. Cumhur "müvelliha" okur; İbn Amir ile Velid bin Yakub da "hüve müvellaha" okurlar. O zaman "hüve" zamiri küll'e raci olur. Her iki kıraatin manası birbirine yakındır.

"Öyleyse hayırlarda yarışın": Koşuşun demektir. Katade de: Kıblenizi elden kaçırmayın demiştir. "Nerede olursanız Allah hepinizi getirir": İbn Abbas ve diğerleri: Bu kıyamette olacaktır, demişlerdir.

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ
وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ
وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ
شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ اِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ
فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلِاُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٠﴾

149 – Hangi yerden çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram tarafına döndür. Şüphesiz O, Rabbinden gelen bir haktır. Rabbin yaptıklarınızdan gafil değildir.

150 – Hangi yerden çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram tarafına döndür. Nerede olursanız, yüzünüzü onun tarafına çevirin ki insanların, içlerinde zulmedenlerden başkasının size karşı bir kanıtı olmasın. Onlardan korkmayın, Ben'den korkun. Ta ki nimetimi size tamamlayayım. Umulur ki doğru yolu bulursunuz.

"Hangi yerden çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir": Bu, tekrar ve tekittir, ehl-i kitabın Müslümanların onların kıblelerine dönme beklentilerini kesip atmak içindir.

"İnsanların size karşı bir kanıtı olmasın": İnsanlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar ehl-i kitaptır, bunu İbn Abbas, Ebu'l – Aliye, Katade ve Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* Arap müşrikleridir, bunu Süddi, şeyhlerinden rivayet etmiştir. Kim birincisini derse, şöyle demek istemiş olur: Ehl-i kitabın kanıtı şudur: Onlar Peygamber'e, "Beyt-i Mukaddes kıblesini ne için terk ettin? Eğer sapıklık idiyse, sen onunla bir süre Allah'a ibadet ettin, eğer doğru idiyse, şimdi niçin terk ettin" demiş olurlar. Katade: Adam (Peygamber) atasının Ev'ini ve kavminin dinini özledi, dediler, demiştir. Kim de ikincisini derse, müşriklerin kanıtı şöyle demeleri olur: Kıblenize döndü, yakında da dininize dönebilir.

Batıllarına kanıt denmesi, kanıt diye getirdikleri şeyi aynen anlatmasından dolayıdır, mesela şu ayetler de böyledir: "Onların kanıtları

Rableri katında geçersizdir" *(Şura: 16)*; kendilerindeki ilimle sevindiler". *(Ğafir: 83)*

İçlerinde zulmedenlerden başkası": Zeccac: Bunun manası, kim açık bilgi karşısında kanıt getirmekle kendisine zulmederse, demiştir. Mesela, birine karşı: Senin benim üzerimde zulümden başka bir şeyin yoktur, dersin ki, bana haksızlık etmekten başka bende hiçbir şeyin yoktur, ancak bana haksızlık ediyorsun, demektir. "Onlardan korkmayın": İbn Abbas: Ka'be'ye dönmenizde; "Ben'den korkun": Onu terk etmede demiştir.

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا
عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾
فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

151 – Nitekim size içinizden ayetlerimizi okuyacak, sizi temizleyecek ve size kitabı ve hikmeti öğretecek; bilmediklerinizi de öğretecek bir Peygamber gönderdik.

152 – Öyleyse beni zikredin (anın), ben de sizi anayım, bana şükredin; bana karşı nankörlük etmeyin.

"Nitekim size içinizden bir Peygamber gönderdiğimiz gibi": Zeccac şöyle demiştir: "Kema (nitekim)" edatının daha önce geçenlere cevap olması uygun değildir, en iyisi onun, "beni anın" kavline bağlı olmasıdır. Bu mana Hazreti Ali, İbn Abbas, Mücahit ve Mukatil'den rivayet edilmiştir. Ayet Arap müşriklerine hitap etmektedir. "Sizi temizler": Bu hususta da üç görüş vardır, bunlar da yukarıda İbrahim aleyhisselam kıssasında geçmiştir. "Kitap": Kur'an'dır, "hikmet" de, sünnettir.

"Beni zikredin: İbn Abbas ile İbn Cübeyr: Beni itaatle zikredin, ben de bağışlamam ile sizi zikredeyim, demişlerdir. İbrahim bin Seriy de şöyle demiştir: Size risalet verdiğim için beni tevhit ve Peygamberimi tasdik ile zikredin. Eğer: "Gönderdiğim gibi" kavlinin cevabı, nasıl "beni zikredin" olur. Çünkü "beni zikredin" emirdir ve cezası da "ben de sizi zikredeyim"dir?" denirse, cevap şöyledir: Mana, eğer beni zikrederseniz ben de sizi zikrederim şeklinde olur.

"Bana şükredin": Şükür, nimet vereni överek hakkını itiraf etmektir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اسْتَع۪ينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِۜ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِر۪ينَ ﴿١٥٣﴾

153 – Ey iman edenler, sabırla, namazla Allah'tan yardım dileyin. Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.

"Ey iman edenler, sabırla, namazla Allah'tan yardım dileyin": Ayetin sebeb-i nüzulü şudur: Müşrikler: Muhammed, kıblemize döndüğü gibi dinimize de dönecektir, dediler, işte ayet bunun üzerine indi, bunu Katade demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Farzları eda etmeye sabır ve namazı kılmakla ahireti istemeye Allah'tan yardım dileyin. Sabır; ondan ve namazdan nasıl yardım isteneceği hakkında açıklama da yukarıda geçmiştir.

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌۜ بَلْ اَحْيَٓاءٌ وَلٰكِنْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾

154 – Allah yolunda öldürülenler için "ölüler" demeyin; bilakis onlar diridirler; fakat siz anlamazsınız.

"Allah yolunda öldürülenler için ölüler demeyin": Sebeb-i nüzulü şöyledir: Onlar Bedir ve Uhut'ta öldürülenler için: Filanca Bedir'de öldü, filanca Uhut'ta öldü, dediler, bunun üzerine bu ayet indi, bunu İbn Abbas demiştir. "Emvatun" kelimesinin merfu olması, gizli mübteda zamiri iledir, yani hüm emvatun (onlar ölüdürler), demeyin, bunun benzerini Ferra da demiştir. Eğer: "Biz onların ölü olduklarını görüyoruz, yasağın hikmeti nedir?"denirse, cevap şöyledir: Onlar ölüdürler, ruhları cennete erişmez, diriler gibi Allah'ın ikramına nail olmazlar, demeyin; bilakis onlar diridirler, ruhları cennette dolaşan yeşil kuşların kursaklarındadır.[15] İşte onlar, her ne kadar ruhlarının çıkmış olması bakımından ölüler iseler de, bu cihetten diridirler. Bunu İbn Enbari demiştir. Eğer: "Bütün mü'minler ölümlerinden sonra nimet görmeyecekler mi, neden özellikle şehitlerden bahsedildi?" denilirse, cevap şöyledir: Şehitler cennet taam ve yiyeceklerinden rızıklanmada diğerlerinden üstündürler, ötekiler daha az nimet görürler. Bunu da İbn Cerir Taberi demiştir.

15 – Müslim, Sahih'inde mana olarak rivayet etmiştir

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ
مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾ الَّذِينَ
إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿١٥٦﴾

155 – Sizi biraz korkudan, açlıktan; (biraz da) mallardan, canlardan ve mahsullerden eksiltme ile kesinlikle sınayacağız. Sabredenleri müjdele.

156 – Onlar ki kendilerine bir musibet geldiği zaman: "Muhakkak biz Allah'a aidiz ve şüphesiz biz, O'na döneceğiz" derler.

"Sizi biraz korkudan, açlıktan; (biraz da) mallardan eksiltme ile sınayacağız": Ferra şöyle demiştir: "min" edatı, bu sayılanlardan her birinin başında şey (biraz) gizli olduğunu gösterir, mesela biraz korku, biraz açlık ve biraz da mal eksikliği demek gibi olur.

Bu ayette kimler kastedildiği hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* Onlar özellikle Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır, bunu Ata demiştir. *İkincisi:* Onlar Mekke halkıdır. *Üçüncüsü:* Bu ahir zamanda olacaktır. Ka'b: Öyle zaman gelecektir ki hurma ağacı ancak bir adet meyve verecektir, demiştir. *Dördüncüsü:* Ayet genel mana taşımaktadır.

Korkuya gelince: İbn Abbas: O savaştaki paniktir, demiştir. Açlık da Mekke halkının çektiği yedi yıllık kıtlıktır. Mal eksikliği de onların mallarının gitmesidir. Can eksikliği de başlarına gelen ölüm ve öldürülmedir. Meyveleri de, daha önceki gibi bol çıkmamasıdır. Ebu Süleyman Dımeşki bazı ilim adamlarından hikaye ile şöyle demiştir: Açlık farz oruçtakidir, malların eksikliği de onlarda farz kılınan zekat, hac vb. şeylerdir. Can eksikliği de savaşta şehit düşmedir. Meyveler de, onlarda farz kılınan sadakalardır. "Sabredenleri müjdele": Bu belalara sabredenleri cennetle müjdele demektir.

Bil ki, başlarına gelecek bu şeyleri haber vermesindeki maksat, kendilerini sabra hazırlayıp böylece telaştan daha uzak olmalarıdır. "Biz Allah'a aidiz" dediler: Maksat, biz, Allah'ın kullarıyız, bize istediğini yapar demektir. "Şüphesiz biz Allah'a döneceğiz": Biz öldükten sonra dirilmeyi, amellerimizin mükafatını ve sabrımıza karşı sevap almayı ikrar ediyoruz, demektir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Bu ümmete musibet anında öyle bir şey verilmiştir ki kendilerinden öncekilere verilmemiştir: "Onlara bir musibet geldiği zaman, şüphe-

siz biz Allah'a aidiz ve biz mutlaka Ona döneceğiz" derler. İşte onlara Rablerinden bağışlanmalar ve rahmet vardır". Eğer bunlar peygamberlere verilse idi, mutlaka Yakub'a verilirdi. Baksana, "ey Yusuf'a olan hasretim!" diye seslenmişti. *(Yusuf: 84)* Ferra da şöyle demiştir: Araplar musibet kelimesini üç türlü söylerler: Musibet, mesabet ve mesubet. Kisai de bir bedeviden: Cezallahu mesubeteke dediğini işittiğini anlatmıştır.

أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

157 – İşte onlara Rablerinden bağışlanmalar ve rahmet vardır ve işte onlar, doğru yolu bulanların ta kendileridir.

"İşte onlara Rablerinden bağışlanmalar vardır": Said bin Cübeyr: Allah'tan salavat, bağışlamadır, demiştir. "İşte onlar doğru yolu bulanların ta kendileridir": Bunu da, inna lillah diyerek O'na dönmekle bulurlar. Ömer bin Hattab da: İki denk ne güzeldir, ilavesi de ne güzeldir, demiştir: İşte onlara Rablerinden bağışlanmalar ve rahmet vardır ve işte onlar doğru yolu bulanların ta kendileridir.[16]

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ فَمَنْ
حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ
تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾ إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ
مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدٰى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ
فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللّٰهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ﴿١٥٩﴾

158 – Safa ile Merve İlahi sembollerdendir. Binaenaleyh kim Beyt'i hacceder veyahut umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde ona günah yoktur. Kim kendiliğinden bir hayır işlerse, şüphesiz Allah karşılığını verir, yaptığını çok iyi bilir.

159 – Gerçekten indirdiğimiz apaçık ayetleri ve hidayeti kitapta insanlara açıkladıktan sonra gizleyenlere, işte onlara Allah da lanet eder, lanetçiler de lanet ederler.

16 – İki denk ile bağışlanma ile rahmeti, ilave ile de hidayeti kastetmiştir.

"Şüphesiz Safa ile Merve İlahi sembollerdendir": Sebeb-i nüzulü hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Ensardan bazı kimseler cahiliyede Menat putunu tavaf ederlerdi - Menat Mekke - Medine arasında bir put idi - Ya Resulallah, biz Menat'ı tazim için Safa ile Merve arasında sa'yederdik, onları tavaf etmemizde bize günah var mı?" dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Urve, Hazreti Aişe'den rivayet etmiştir.[17]

İkincisi: Müslümanlar Safa - Merve arasında tavaf etmezlerdi, çünkü Safa'nın üzerinde putlar vardı, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Şa'bi de şöyle demiştir: Safa'nın üzerinde İsaf, Merve'nin üzerinde de Naile adında putlar vardı. Cahiliye halkı o ikisinin arasında sa'yeder ve onlara elleriyle dokunurlardı. İslam gelince onların arasında sa'yden men edildiler, bu ayet bunun üzerine indi.

Üçüncüsü: Ashap Peygamber'e: "Bizler cahiliyede Safa - Merve arasında tavaf ederdik, Allah Teala ise Beyt'i tavaf etmeyi buyurdu. O ikisini tavaf etmemede bize günah var mıdır?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Zühri, Ebu Bekir bin Abdurrahman ile bir grup ilim adamından rivayet etmiştir. İbrahim bin Seriy de şöyle demiştir: Safa lügatte üzerinde bitki bitmeyen sert kayaya denir, o cemi'dir, tekili de safat ve safadır, hasat ve hasa gibi. Merve ise, yumuşak taştır. Bu iki yer İlahi sembollerdendir, yani Allah'a ibadet yerlerindendir. Şeair'in tekili de şeiredir. Şeair de vakfe veya sa'y veyahut kurban kesme gibi şeylerdir. Şeair, şaartü bişşey'iden gelir ki bilmek manasınadır. Bu yüzden Allah'a ibadet edilmekle bilinen bu yerlere böyle denilmiştir.

Hac kelimesi de lügatte niyet edip bir yere gitmektir. O nedenle bir şeyi kastedip giden onu mamur etmiş sayılır. Cünah da günah manasınadır, sapmak ve dönmek manasından alınmıştır. Aslı kuşun cenahından gelir. Müslümanlar neden bu iki yer arasında tavaf etmekten kaçınmışlardır? Çünkü oralarda İslam'dan önce putlar vardı, ama şimdi de kaçınılmasını gerektirmez. Bil ki Allah Teala, onları tavaf etmede günah yoktur ve kim onları tavaf ederse, Allah şükrünü kabul eder ve yaptığını pekiyi bilir, demiştir. Şükür Allah'a nisbet edilirse karşılık verir ve ona ikram eder demektir. Cumhur te ile ve aynın nasbı ile "tetavvaa" okumuştur. İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir bunlara dahildir. Hamze ile Kisai de ye ile ve aynın

17 - İmam Ahmed ve Buhari uzun olarak rivayet etmişlerdir.

Cezmi ile "yettava" okumuşlardır. Arkadaki ayetlerde de aralarındaki okuyuş farkı aynıdır.

Safa - Merve arasındaki sa'y hususunda İmamımız Ahmed'den farklı rivayetler vardır; Esrem, kim sa'yi terk ederse, haccı caiz olmaz diye nakletmiştir. Ebu Talib de: Onu kasten veya sehven terk etmede bir şey yoktur, ancak terki uygun değildir şeklinde rivayet etmiştir. Meymuni de, onun nafile olduğunu nakletmiştir.

"Gerçekten indirdiğimiz açık ayetleri ve hidayeti gizleyenler": Ebu Salih, İbn Abbas'tan, bunun Yahudilerin ileri gelenleri hakkında indiğini rivayet etmiştir. Onlar Tevrat'taki açık ayetleri ve hidayeti gizlemişlerdi. Açık ayetler: Helal, haram, hadler ve farzlardır; hidayet de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in na't ve sıfatlarıdır. "Onu insanlara açıklamamızdan sonra": Mukatil: İsrail oğullarına, demiştir. Kitap için de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Tevrat'tır, bu da İbn Abbas'ın görüşüdür. *İkincisi:* Tevrat ile İncil'dir, bunu da Katade demiştir. "İşte onlar": Bunları gizleyenlere işarettir. "Allah onlara lanet eder": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Lanet lügatte kovmaktır, Allah İblis'e lanet etti, onu kovdu. Sonra bundan intikalle söze denildi. Şemmah da bir şiir demiş ve bir suyu zikrederek şöyle demiştir:

Ondan kaya kuşlarını ürküttüm ve ondan uzaklaştırdım,
Kurtu da, kovgun bir adam gibi.

Lanet edenler hakkında dört görüş vardır: *Birincisi:* Bunlardan maksat yerdeki haşarattır, bunu Bera, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.[18] Mücahit ve İkrime de bu görüştedirler. Mücahit şöyle demiştir: Onlar, bize yağmur onların yüzünden yağmadı der ve onlara lanet ederler. *İkincisi:* Onlar mü'minlerdir, bunu Abdullah bin Mes'ud demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar meleklerle mü'minlerdir, bunu da Ebu'l - Aliye ile Katade demişlerdir. *Dördüncüsü:* Onlar cinler, insanlar ve bütün hayvanlardır, bunu da Katade demiştir.

Ayetten çıkan hükümler: Bu ayet din ilimlerini açıklamayı farz kılmaktır, bu ilimler de ister nas ile açıkça bilinsin veyahut onlardan çıkarılsın. Bu ayet aynı zamanda bunun için ücret almanın da caiz olmadığını göstermektedir. Çünkü yapması vacip olan bir şeye karşılık ücret almak caiz değildir. A'rec, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Sizler: Ebu Hureyre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den çok hadis rivayet ediyor, diyorsunuz, Allah şahittir, yemin

18 - İbn Mace, senedinde Leys bin Selim vardır ki zayıftır.

ederim ki eğer Allah'ın kitabında şu ayet olmasaydı hiç kimseye asla bir şey söylemezdim dedi, sonra bu ayeti okudu: Şüphesiz indirdiğimiz şeyleri gizleyenler...[19]

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ ۚ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾

160 – Ancak tövbe edenler, hallerini ıslah edenler ve gerçeği açıklayanlar müstesnadır ki, işte ben, onların tövbelerini kabul ederim. Ben tövbeleri çok kabul eden ve merhamet edenim.

"Ancak tövbe edenler müstesnadır": İbn Mes'ud şöyle demiştir: Ancak Yahudilerden tövbe edip iyi amel işleyenler ve Resulullah'ın kitaplarındaki sıfatlarını açıklayanlar müstesnadır.

Ayetten çıkan hükümler: Bazıları bundan önceki ayetin bu ayetteki istisna ile neshedildiğine kail olmuşlardır. Bu, nesih değildir, çünkü istisna lafzın kapsadığı bazı şeyleri ayırmaktır. Bu ise neshi değil, tahsisi gerektirir. Bu tahkikat şunu gösterir ki, nasih ve mensuhdan ancak birini terk etmekle amel caiz olur, burada ise her ikisi ile amel etmek mümkündür.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ
أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦١﴾

161 – Hakikat kafir olup da kafir olarak ölenlere, işte onlara Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti vardır.

"Hakikat kafir olup da kafir olarak ölenlere": Neden lanet için kafir olarak ölmek şart kılındı? Çünkü ölmekle hüküm kesinleşir. Eğer: "Nasıl bütün insanlar lanet eder, halbuki onun dininden olanlar lanet emezler?" denilirse, buna üç türlü cevap verilir: *Birincisi:* Onlar ona ahirette lanet ederler. Allah Teala: "Sonra kıyamet gününde birbirinizi inkar eder ve birbirinize lanet edersiniz" *(Ankebut; 25)* demiştir. Başka bir ayette de şöyle demiştir: "Cehenneme ne zaman bir grup girerse, yoldaşına lanet eder". *(A'raf: 38) İkincisi:* Burada insanlardan maksat mü'minlerdir. Bunu da İbn Mes'ud, Katade ve Mukatil demişlerdir. O zaman, genel zikredilmiş ve özel kastedilmiş

---

19 - Buhari, İlim, bab, 42; Vudu, bab, 24; Hars, bab, 21; Müslim, İman, hadis no, 229; İmam Malik, Muvatta', Kitabu't – Tahara, hadis no, 29.

olur. *Üçüncüsü:* Çoğunluğun laneti bütün insanların laneti sayılır, çünkü ekser için hükm-i kül vardır.

خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿١٦٢﴾

162 – Orada ebedi kalacaklar; azapları hafifletilmeyecek ve onlara bakılmayacak da.

"Halidine fiha": Ha zamiri hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O, lanete racidir, bunu İbn Mes'ud ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* O, cehenneme racidir, zikri geçmese de bilindiği için ona raci olmuştur.

وَإِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٣﴾

163 – İlahınız bir tek İlah'tır. O'ndan başka İlah yoktur. Rahman'dır, Rahîm'dir.

"İlah'ınız bir tek İlah'tır": İbn Abbas şöyle demiştir: Kureyş kafirleri: Ya Muhammed, bize Rabbini nitele ve tavsif et, dediler, bunun üzerine bu ayet ile İhlas suresi indi. İlah da mabut manasınadır.

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ
وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ
اللّٰهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ
فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ
السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

164 – Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında; gece ile gündüzün ardı ardınca gelmesinde, insanlara menfaat veren şeyle akıp giden gemilerde, Allah'ın gökten bir su indirip de onunla ölü toprağı diriltip orada her türlü hayvanı yaymasında, rüzgarları evirip çevirmesinde ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutta akıllarını çalıştıran bir toplum için deliller vardır.

"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında": Ayetin sebeb-i nüzulü için üç görüş vardır: *Birincisi:* Müşrikler, Peygamber'e: Bize Safa tepesini altın yap, eğer doğru isen, dediler; bunun üzerine bu

ayet indi. Bunu Süddi, İbn Mes'ud ile İbn Abbas'tan hikaye etmiştir. *İkincisi:* Onlar: Bize Rabbini nitele ve tavsif et, dedikleri zaman "İlahınız bir tek İlah'tır" ayeti inince: Bize bunun işaretlerini göster, dediler; bunun üzerine "şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında..." ayeti indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* "Şüphesiz İlah'ınız bir tek İlah'tır" ayeti inince, Kureyş kafirleri: Bütün insanlara bir tek İlah nasıl yeter?" dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ata demiştir.

"Göklere" gelince: Onlar da Yaratanına delalet eder, çünkü onlar da direksiz durmaktadır. Onların az bir kısmında dahi Yaratıcısını gösteren açık işaretler vardır. Yer de görünen meyvelerinde, ovaların düzlüğünde, dağların dikilmesinde ve daha başka şeylerde böyledir. "Gece ile gündüzün art arda gelmesinde": Bunların her biri yokken var olmuş, var olduktan sonra da yok olacaktır. "Gemiler de (fülk)": Bunun tekili ile çoğulu aynı lafızdadır. Yezidi ise: Tekili fülkedir, demiştir. Hem müzekker hem de müennestir. Zeccac şöyle demiştir: Fülk, gemiler demektir. Tekil de olur, çoğul da olur. Çünkü faal ile fuul vezinlerinin cemileri birdir. Çoğu zaman aynı manaya gelirler, mesela acem ve ucm, arap ve urb, felek ve fülk denildiği gibi. Felek tam veya kısmen yuvarlak olan şeye denir. "Deniz": Bol suya denir. "İnsanlara fayda veren şeyle": Geçinmeleri için gerekli şeylerde demektir. "Gökten indirdiği suda": Yani yağmurda. Yağmur tek olarak iner, yerin ve havanın cüzleri tek olduğu halde bitkileri, tatları, şekilleri farklıdır. Bunda: Bunu tabiat yapıyor diyenlere ret vardır, çünkü eğer öyle olsa idi, meydana gelen şeyler de aynı olurdu, zira birlikten ayrılık doğmaz. Allah Teala bu manaya işaret ederek şöyle demiştir: Bir su ile sulandığı halde tatlarını birbirinden üstün kılıyoruz. *(Ra'd: 4)*

"Besse": Yaymak ve ayırmak demektir.

"Tasrifirriyah": İbn Kesir beş yerde riyah şeklinde okumuştur: Burada, Hicr'de *(Hicr: 22)*; "erselnerriyaha levakıh"te *(kehf: 45)*; "tezruhurriyah" *(Rum: 46)*; 46. ayette öyle değildir; "ve tasrifirriyah". *(Casiye: 4)* Kur'an'ın kalan kısmında ise er- rih şeklinde tekil olarak okumuştur. Ebu Cafer de on beş yerde riyah okumuştur: Burada (konumuz olan ayette); yürsilirriyaha *(A'raf: 56)*; işteddet bihirriyah *(İbrahim: 18)*; "Riyaha levakıh" *(Hicr: 22)* ve şuralarda: İsra, 19; Kehf, 45; Enbiya, 81; Furkan, 48; Neml, 63; Rum, 48 (ikinci yerde geçen); Sebe', 12; Sad, 36; Hamim ayn sin kaf, 33; Casiye, 5. Nafi de onu izlemiş, ancak İsra ile Enbiya'da ondan ayrılmıştır. Ebu Amr da Nafi'i izlemiş, ancak o da iki yerde ondan ayrılmıştır: İbrahim ve ha mim ayn sin

kaf'ta. Ebu Amr'i de Asım ile İbn Amir izlemiştir. Hamze de riyah kelimesini iki yerde, Furkan ile Rum'un ilk riyahını cemi' sigası ile okumuş, diğerlerini tekil olarak okumuştur. Kisai de Hamze gibi okumuş, ancak ondan fazla olarak Hicr'dekini de çoğul sigası ile okumuştur. Elif lamsız olan yerlerde ise ihtilaf etmemişlerdir. Cemi sigası ile okuyan, bütün rüzgarların tevhide delalet etmede ve insanlara yararlı olmada bir olduğunu dikkate almış; tekil okuyan da cinsi kastetmiştir.

Rüzgarları evirip çevirmek de bir defa kuzeye, bir defa güneye, bir defada batıya, bir defa da sabaya, bir defa da azap ve rahmete dönmesidir. "Emre hazır bulut": Bu da hor ve zelil demektir. Onda ayet (alamet) olması dört cihetledir: İlk defa yaratılıp, sonra dağılması, desteksiz ve bağlantısız olarak yerle gök arasında durması ve Allah Teala'nın istediği yere gönderilmesidir. Elbette ayetler vardır: Ayet, alamet ve delil manasınadır. Bize İbn Safvan haber verip dedi, bize İbn Ebi'd – Dünya söyleyip dedi, bana Affan, Mübarek bin Fadale'den anlattı, dedi ki: Hasen'den şöyle dediğini işittim: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı şöyle derlerdi: Merhametli Allah'a hamd olsun ki, eğer bu yaratılanları hareketsiz yaratsa idi, Allah hakkında şüphesi olanlar: Eğer bu mahlukatı Allah yaratsa idi, mutlaka onu değiştirirdi, derlerdi. İşte Allah Teala da bu gördüğünüz ayetleri (delilleri) getirdi. O, doğu ile batı arasını tıka basa dolduran bir ışık getirdi, ona insanların geçimini koydu, ona parlak bir kandil astı, sonra da o yaratığı giderip gece ile gündüzün arasını dolduran bir karanlık getirdi, ona da yıldızları koydu ve parlak bir ay koydu. Ve istediği zaman bir bina yaptı, içine yağmur, şimşek, gök gürültüsü, yıldırımlar ve daha istediği şeyler koydu. Dilediği zaman bunları götürür, dilediği zaman soğuğu getirir, insanları titretir, dilediği zaman onu götürür, insanlara nefes aldırmayan sıcağı getirir ki insanlar bu mahlukatı yaratan ve onları bu gördüğünüz alametlerle değiştiren bir Rab vardır. Aynı şekilde istediği zaman da dünyayı götürür, ahireti getirir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْدَاداً يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِۜ وَالَّذٖينَ
اٰمَنُٓوا اَشَدُّ حُباًّ لِلّٰهِۜ وَلَوْ يَرَى الَّذٖينَ ظَلَمُٓوا اِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَۙ
اَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ جَمٖيعاًۙ وَاَنَّ اللّٰهَ شَدٖيدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾

165 → İnsanlardan kimileri vardır ki Allah'tan başka eşler edinirler; onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenler ise Allah'ı

daha çok severler. Keşke nefislerine zulmedenler azabı gördükleri zaman bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu görselerdi.

"İnsanlardan kimileri vardır ki Allah'tan başka eşler edinirler": Eşler hakkında iki görüş vardır, bunlar da surenin başında geçmiştir. "Onları Allah'ı sever gibi severler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası şöyledir: O'nu iman edenlerin Allah'ı sevmesi gibi severler. Bu; İbn Abbas, İkrime, Ebu'l – Aliye, İbn Zeyd, Mukatil ve Ferra'nın görüşleridir.

İkincisi: O'nları Allah'ı sevdikleri gibi severler, yani sevgide putlar ile Allah'ı bir tutarlar. Bu da Zeccac'ın görüşüdür. Birinci görüş hiçbir şey değildir. Onun çürük olduğuna delil de: "İman edenler Allah'ı daha çok severler" kavlidir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah'ı putperestlerin putlarını sevmelerinden daha çok severler.

"Velev yerellezine zalemu": Ebu Amr, İbn Kesir, Asım, Hamze ve Kisai ye ile "yera" okumuşlar, manası da: Ahiret azabını görselerdi bütün güç ve kuvvetin Allah'a ait olduğunu bilirlerdi, şeklindedir. Nafi, İbn Amir ve Yakub da, te ile Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitaben "velevtera" okumuşlardır. Ondan maksat da bütün insanlardır. Cevabı mahzuftur, takdiri şöyledir: Büyük bir olay görürdün. Nitekim: Filanı kırbaç altında görseydin... denir. Cevabı niçin hazfedilmiştir, çünkü mana onsuz da açıktır. Ebu Ali şöyle demiştir: "Neden "iza" demedi de "iz" dedi, halbuki "iz" edatı mazi (geçmiş zaman) içindir? Çünkü durumu yakınlaştırmak istemiş, onun için de mazi misali getirmiştir. "Lev"in cevabı niçin hazfedildi, çünkü bu, daha haşmetlidir. Zira akla her türlü tehdidi getirir. Ebu Cafer "innel kuvvete lillah" ve "innallahe" her ikisin de cümle başı olarak hemzenin kesri ile okumuştur. Sanki şöyle demiştir: Onların putlarını sevmelerini görmen seni üzmesin, "çünkü bütün güç Allah'ındır. İbn Abbas da şöyle demiştir: Kuvvet, güç ve mukavemet demektir.

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ
بِهِمُ الْأَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً
فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا كَذَٰلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ
حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿١٦٧﴾

166 – O zaman izlenenler izleyenlerden uzaklaşır ve azabı görürler. Aralarındaki sebepler de kesilir.

167 – İzleyenler; "bizim için bir dönüş olsa da onlar bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsak!" derler. Böylece Allah onlara amellerini pişmanlıklar olarak gösterir. Ve onlar cehennemden çıkacak da değiller.

"Minellezinettebeu": Bunlar hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar liderler ve reislerdir, bunu İbn Abbas, Ebu'l – Aliye, Katade, Mukatil ve Zeccac demişlerdir. *İkincisi:* Onlar şeytanlardır, bunu da Süddi, demiştir.

"Azabı gördükleri zaman": Bu hepsini içine alır. "Aralarındaki sebepler kesilmiştir": Buradaki be, an manasınadır, tıpkı "fes'el bihi habira"da olduğu gibi. *(Furkan: 59)* Sebepler hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* Onlar sevgilerdir, İbn Abbas, Mücahit ve Katade de benzer görüş beyan etmişlerdir. *İkincisi:* Onlar amellerdir, bunu da Süddi, İbn Mes'ud ve İbn Abbas'tan rivayet etmiştir, Bu aynı zamanda Ebu Salih ile İbn Zeyd'in görüşleridir de. *Üçüncüsü:* Onlar akrabalardır, bunu da İbn Cüreyc, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Onun içine bu görüşlerin hepsi dahildir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bunlar dünyada aralarında ilişkileri sağlayan sebeplerdir. Onlara sebep denmesi şunun içindir, sebep lügatte ip demektir. Sonra maksada ulaştıran her şeye sebep denildi. "Kerre": Dünyaya dönüş demektir, bunu İbn Abbas ve diğerleri demiştir. "Onlardan uzaklaşsak": Liderlerden demek istiyorlar. "Onlar da bizden uzaklaştıkları gibi": Yani ahirette. ""Böylece Allah onlara amellerini gösterir": Yani birbirlerinden uzaklaşmaları gibi Allah onlara amellerini pişmanlıklar olarak gösterir. Çünkü kafirlere amelleri fayda vermez. İbn Enbari şöyle demiştir: Onlar mü'minlerin amelleri ile mükafatlandırıldıklarını gördükleri zaman Allah onlara da çirkin amellerini pişmanlıklar olarak gösterir. Şöyle olması da caizdir: Böylece Allah onlara iyi amellerinin sevabını ve mükafatını gösterir. Bu durumda ceza hazfedilmiş ve ameller onun yerine geçirilmiştir. İbn Faris de: Hasret, elden kaçan bir şeye duyulan özlemdir, demiştir. Başkası da: Hasret pişmanlığın en şiddetli şeklidir, demiştir.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْاَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا
خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٦٨﴾

168 – Ey insanlar, yeryüzündekilerden helal ve temiz olarak yiyin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, sizin için açık bir düşmandır.

"Ey insanlar, yeryüzündekilerden helal ve temiz olarak yiyin": Bu ayet; Sakif, Huzaa ve Amir bin Sasaa oğulları hakkında indi; bunlar bazı ekin ve hayvanları kendilerine haram etmiş; Bahire, Saibe, Vasile ve Ham'ı da haram etmişlerdi. Bunu İbn Saib demiştir.

"La tettebiu hutuvatiş şeytan": İbn Kesir, İbn Abbas, Kisai ve Hafs – Asım'dan rivayetle – tının zammesiyle "hutuvat okumuşlardır. Nafi, İbn Amir, Ebu Bekir – Asım'dan rivayetle – ve Hamze tının sükunuyla "hutvat" okumuşlardır. Hasen ile Ebu'l – Cevza da hının fethası ve tının sükunu ile elifsiz olarak "hatvet" okumuşlardır. Ebu İmran el – Cuni de hının ve zının zammesi, elifle okumuşlardır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Şeytanın hutuvatı yolu ve mesleğidir, hutvenin çoğuludur. Hutve de hının zammesiyle adım, hının fethası ile tek adım demektir. Onun adımlarını izlemeleri de Allah'ın helal ettiği şeyleri haram, haram ettiği şeyleri de helal etmeleridir.

"Şüphesiz o sizin için açık bir düşmandır": Mübin açık demektir. Düşmanlığını Adem ile geçen macerasında açığa vurmuştur, denilmiştir.

إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوٓءِ وَالْفَحْشَٓاءِ وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾

169 – O, size ancak kötülüğü ve hayasızlığı ve bilmediğiniz şeyleri Allah'a demenizi emreder.

"O, size ancak kötülüğü" emreder. Kötülük bütün günah ve çirkin şeyler demektir.

İbn Abbas şöyle demiştir: Ona kötülük denmesi, akibetinin kötü olmasındandır. Açığa çıkarmanın kötü olmasından diyenler de olmuştur. "Fahşa" da fahaşeşşeye'den gelir ki haddini aşmaktır. Ondan ne kastedildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, dünyada cezası olan bütün isyanlardır. *İkincisi:* Ne şeriatte ne de sünnette bilinmeyen şey demektir. *Üçüncüsü:* Cimriliktir, bu üç görüş, İbn Abbas'tan nakledilmiştir. *Dördüncüsü:* O zinadır, bunu da Süddi demiştir. *Beşincisi:* Masiyetlerdir, bunu da Mukatil demiştir.

"Ve bilmediğiniz şeyleri Allah'a demenizi emreder": Yani size haram etmediği şeyleri haram etti, demenizi emreder.

وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا اَلْفَيْنَا
عَلَيْهِ اٰبَاءَنَا اَوَلَوْ كَانَ اٰبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْـٔاً وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾

170 – Onlara: "Allah'ın indirdiğine tabi olun" denildiği zaman, "hayır biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye tabi oluruz" derler. Ya atalarının akılları bir şeye ermiyor ve doğru yolu bulmuyorlar idiyse!

"Onlara: "Allah'ın indirdiğine tabi olun" denildiği zaman": Kimler hakkında indiğinde üç görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Onlar kendilerine, "yeryüzündeki şeylerden helal ve temiz olarak yiyin" denilen kimseler hakkında indi. Buna göre "hüm" zamiri onlara raci olur. Bu Mukatil'in görüşüdür. *İkincisi:* Yahudiler hakkında indi, bu yeni başlayan bir kıssadır. O zaman "hüm" zamiri zikredilmeyen bir şeye raci olur. Bunu da İbn İshak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Arap müşrikleri ve Kureyş kafirleri hakkında inmiştir; o zaman "hüm" zamiri "insanlardan kimileri de Allah'tan başka eşler edinirler" kavline raci olur. Birinci görüşe göre, Allah'ın indirdiğinden maksat, helali helal ve haramı haram bilmek olur. İkinci görüşe göre, İslam'dır. Üçüncü görüşe göre de tevhit ve İslam'dır. "Elfeyna" da, bulduk manasınadır.

"Ya atalarının akılları bir şeye ermiyor idiyse!": Yani dinden olan bir şeye, onu bulamıyorlar idiyse de mi onların adımlarını ve iftiralarını izleyecekler?!

وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ
بِمَا لَا يَسْمَعُ اِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءًۜ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ
لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ
مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١٧٢﴾

171 – Kafirlerin hali bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara haykıran o kimsenin hali gibidir. Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Artık onlar anlamazlar.

172 – Ey iman edenler, size rızık ettiklerimizin temizlerinden yiyin, Allah'a şükredin; eğer yalnız O'na ibadet ediyorsanız.

"Kafirlerin hali bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara haykıran o kimsenin hali gibidir": Bu ayetin manasında üç görüş vardır: *Birincisi:* Manası şöyledir: Kafirlerin hali çobanın seslendiği davarlar gibidir. Bu Ferra ile Saleb'in görüşleridir. İkisi de şöyle demişlerdir: Önce halleri dedi, sonra da onları çobana benzetti, davardan bahsetmedi, buna göre mana şöyle olur: Kafirlerin hali çobanın sesinden daha fazla bir şey anlamayan hayvanların hali gibidir. Eğer çoban onlara: Otlayın veya su için dese, kendilerine ne dediğini anlamazlar. İşte kafirler de Kur'an'ın kendilerine getirdiği ve Resul'ün uyardığı şeylerde böyledir ki onlar da anlamazlar. Çobana teşbih edilmişse de mana sürü ile ilgilidir. Bu, Arap kelamında çok açıktır. Mesela, fülanün yahafüke kehavfil esedi derler ki, senden aslan korkusu gibi korkar demektir. Çünkü aslanın korkunç olduğu bilinen bir şeydir. Şair de şöyle demiştir:

Senin dediğin farzdır, tıpkı
Zinanın recmin farzı olması gibi.

Yani, recmin zinanın farzı olması gibi demek istiyor.

İkincisi: Manası şöyledir: Kafirlerin hali ile bizim onlara öğüt verme halimiz, bağırıp çağıran çobanla davarına benzer. Bizim halimiz, kısaltmak maksadıyla atılmıştır, çünkü kelamda ona delalet edecek şey vardır, bu da İbn Kuteybe ile Zeccac'ın görüşleridir.

Üçüncüsü: Kafirlerin putlarına dua etme hali bağırıp çağıran çobanın haline benzer, bu da İbn Zeyd'in görüşüdür. Bağırıp çağıran da çobandır. Naaka bilğanemi yenıku na'ḳan ve naikan ve naakanenen denir. İbn Enbari de şöyle demiştir. Arap dilinde yaygın olan, naak maddesinin sadece koyuna seslenmede kullanılmasıdır. Bu durumda koyun sesi işitir, manayı anlamaz. "Sağırlardır, dilsizlerdir": Neden onları sağırlık ve dilsizlikle niteledi? Çünkü onlar işittikleri şeyi kabul etmemede işitmeyen kimse gibidirler. Konuşma ve bakmada da aynı durumdalar. Bu mananın izahı yukarıda geçmiştir.

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا
أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللّٰهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا
إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٧٣﴾

173 – Allah size ancak ölüyü, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasına kesileni haram etti. Kim darda kalır da saldırmaz ve

haddi aşmazsa, ona günah yoktur. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.

"İnnema harreme aleykümül meytete": Ebu Cafer Burada, Maide'de ve Nahl'de, "beldeten meyyiteten"de *(Kaf: 11)* ve diğer yerlerde şedde ile okumuştur. Meyyite Arap dilinde boğazlanmadan canı çıkan hayvana denir. Şöyle denilmiştir: Ölünün haram edilmesindeki hikmet, ölmekle içinde kalan kanın yiyene zarar vermesinden dolayıdır. Bazı hallerde boğazlanan hayvana da hükmen ölü denir. Çünkü o da ölü hükmündedir, mesela mürted kimsenin boğazladığı hayvan gibi.

Kana gelince, onun da haram edileni akıcı olanıdır, çünkü Allah Teala. Ya da akıcı kan, demiştir. *(En'am: 145)* Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Boğazlandıktan sonra etin arasında ve damarlarda kalan kan ise mübahtır.

Domuz etine gelince: Maksat her tarafı haramdır, demektir. Sadece etinden bahsedilmesi, etinden daha çok istifade edildiği içindir. Zeccac şöyle demiştir: Hınzir (domuz), erkeğine de dişisine de denir. "Allah'tan başkasına kesilen" *(Bakara: 173)*: Üzerine Allah'ın adı anılmayan demektir. İhlali bilhac da böyledir ki lebbeyk okumak için sesi yükseltmeye denir.

"Femenidturra": Yani kim darda kalırsa demektir. Ebu Cafer, nerede olursa olsun tının kesri ile "udtırre" okumuş, İbn Muhaysın da dadı tıya idgam etmiştir.

"Ğayre bağin": Zeccac şöyle demiştir: Bağy fesat aramaktır ki, beğal cürhu derler ki aza bozulmaya yüz tuttu, demektir. "Saldırmadan ve haddi aşmadan": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası, idarecilere isyan etmeden ve tecavüz edip yol kesmeden demektir. Bu, Said bin Cübeyr ile Mücahid'in görüşüdür. *İkincisi:* Yemesinde ihtiyacının üzerine çıkmaması, başka yiyecek bir şey bulduğu zaman ille de haram edileni yemek istememesidir. Bu da Hasen, İkrime, Katade ve Rebi'in görüşleridir. *Üçüncüsü:* Helal saymadan ve darda kalmadan demektir. Bu da Said bin Cübeyr ile Mukatil'in görüşleridir. *Dördüncüsü:* Zevkinin ardına düşmeden ve doyuncaya kadar yemeden demektir, bunu da Süddi demiştir.

Ayetten çıkan hüküm: Ölü etinin mubah olması için zaruretin manası, yemediği takdirde canından veya bazı organlarından korkmaktır. İmam Ahmed radıyallahu anh'e sordular, darda kalan kimse ölü eti yemezse ne olur, dediler? Mesruk onun: Kim darda kalır da yemez ve ölürse, cehenneme girer, dediğini rivayet etmiştir. Yiyeceği

şeyin miktarına gelince: Hanbel, ölmeyecek kadar, İbn Mansur da: Yetecek kadar yer, diye nakletmiştir. Birinciden anlaşılana göre, doyuncaya kadar yemesi caiz değildir. Bu; Ebu Hanife ile Şafii'nin de görüşleridir. İkinciden anlaşılana göre de doyuncaya kadar yemek caizdir, bu da İmam Malik'in görüşüdür.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا
أُولَٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٤﴾

174 – Allah'ın kitaptan indirdiği şeyleri gizleyip de onunla az bir değeri satın alanlar var ya, işte onlar karınlarına ancak ateş tıkarlar. Allah kıyamet gününde onlarla konuşmaz ve onları temize çıkarmaz. Onlar için pek acıklı bir azap vardır.

"Allah'ın kitaptan indirdiği şeyleri gizleyenler": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu ayet, Yahudiler hakkında indi, onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in kitaplarındaki ismini gizleyip onu değiştirdiler. Az paha da: Arkalarına düşenlerden elde ettikleri dünyalıktır. "İşte onlar karınlarına ancak ateş tıkarlar": Zeccac şöyle demiştir: Bunun manası şudur: Onu yiyenler onunla azap görürler, sanki onlar ateş yemiş gibi olurlar. "Allah onlarla konuşmaz": Bu da Allah Teala'nın kafirlerle konuşmayacağına ve onları hesaba çekmeyeceğine delildir.

"Onları temize çıkarmaz": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onların amellerini temizlemez, bunu Mukatil demiştir. *İkincisi:* Onları övmez, bunu da Zeccac demiştir. *Üçüncüsü:* Onları küfürlerinin ve günahlarının kirinden temizlemez, bunu da İbn Cerir Taberi demiştir.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ ۚ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ﴿١٧٥﴾

175 – İşte onlar; doğru yola bedel sapıklığı ve bağışa bedel azabı satın almışlardır. Ateşe ne de dayanıklıdırlar!

"İşte onlar sapıklığı satın aldılar": Yani onu hidayete tercih ettiler, demektir. "Ateşe ne de dayanıklıdırlar!": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası, onları ateşe götürecek amele karşı ne de sabırlıdırlar, demektir. Bunu İkrime ile Rebi demişlerdir. *İkincisi:*

Ateşe karşı ne de cesurdurlar! Bunu da Hasen ile Mücahit demişlerdir. Kisai de şöyle bir şey anlatmıştır: Adamın biri bir bedeviye yalan söyledi, o da: Allah'a karşı ne sabırlısın, dedi, ne de cesursun demek istedi. *Üçüncüsü:* Onları ateşte ne bıraktı demektir, mesela: Filanı hapiste ne bıraktı, derler ki onu orada ne alıykoydu, demektir. Bunu da Zeccac demiştir. *Dördüncüsü:* Mana şöyle demektir: Onları ateşe karşı sabırlı kılan nedir? Bunu da İbn Enbari demiştir. "Ma" edatı üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O istifham içindir, takdiri: Onları sabırlı kılan nedir? Bunu Ata, Süddi, İbn Zeyd ve Ebu Bekir İbn Ayyaş demişlerdir. *İkincisi:* O, taaccüp içindir, mesela: Maahsene Zeyden, maa'leme Amren'de olduğu gibi. İbn Enbari şöyle demiştir: Ayetin manası taaccüptür, Allah da mahluklarından taaccüp eder. O'nun taaccübü onların taaccübü gibi değildir.

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ ۗ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿١٧٦﴾

176 – Sebebi şu ki Allah, kitabı hak olarak indirmiştir. Kitapta ihtilafa düşenler elbette derin bir ayrılık içindedirler.

"Sebebi şu ki Allah kitabı hak ile indirdi": Bu, yukarıda geçen azap tehdidine işarettir, takdiri şöyledir: Bu azap, Allah'ın kitabı hak ile indirip kafirlerin onu inkar ederek onda ihtilafa düşmeleri sebebiyledir. "Kitap" üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O Tevrat'tır. *İkincisi:* Kur'an'dır. "Hak"ta da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, adalettir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* O, batılın zıttıdır, bunu da Mukatil demiştir.

"Kitapta ihtilafa düşenler": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, Tevrat'tır. Sonra onda ihtilafları da üç çeşittir: *Birincisi:* Yahudilerle Hıristiyanlar onda ihtilaf ettiler; Hıristiyanlar onda İsa'nın sıfatları olduğunu iddia ettiler, Yahudiler ise bunu inkar ettiler. *İkincisi:* Onlar Tevrat'ta Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in görülen sıfatlarında ihtilaf ettiler. *Üçüncüsü:* Onlar ona sarılmada eski geçmiş atalarına muhalefet ettiler.

İkincisi: O Kur'an'dır; kimisi şiirdir, dediler, kimisi ona bir insan öğretiyor, dediler.

"Şikak" da birbirlerine düşmanlıklarıdır. "Uzak" kelimesinin manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onların bazısı bazılarına uzak bir ayrılık içindedirler, bunu Zeccac demiştir. *İkincisi:* O, hidayetten uzaktır.

لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ
وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ
وَالنَّبِيِّنَۚ وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّه۪ ذَوِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى
وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِۙ وَالسَّٓائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِۚ
وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَۚ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عَاهَدُواۚ
وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ وَحِينَ الْبَأْسِۜ اُو۬لٰٓئِكَ
الَّذِينَ صَدَقُواۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

177 – Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir. Ancak iyilik; Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba, peygamberlere iman edenin; sevdiği halde akrabalara, yetimlere, yoksullara, dilenenlere ve kölelere mal verenin; namaz kılanın, zekat verenin, söz verdikleri zaman sözlerini yerine getirenlerin; sıkıntıda, hastalıkta ve savaşta sabredenlerin iyiliğidir. İşte sadıklar onlardır ve işte takvaya erenler onlardır.

"Yüzlerinizi doğuya batıya çevirmeniz iyilik değildir": Katade şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre, bir adam, "iyiliği" sordu, bu ayet bunun üzerine indi. Resulullah da onu çağırdı ve ona okudu. Bununla muhatap olanlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Müslümanlardır. *İkincisi:* Ehl-i kitaplardır. Birinci görüşe göre manası: Bütün iyilik namazda değildir; ancak iyilik bu ayette zikri geçenlerdedir. Bu mana İbn Abbas, Mücahit, Ata, Dahhak ve Süfyan'dan rivayet edilmiştir. İkinci görüşe göre, manası: İyilik Yahudilerin batıya dönerek, Hıristiyanların doğuya dönerek kıldıkları namaz değildir; asıl iyilik bu ayette zikredilenlerdir. Bu da Katade, Rebi, Avf el – A'rabi ve Mukatil'in görüşleridir.

Hamze ile Hafs – Asım'dan rivayetle – ranın nasbı ile "leysel birre" okumuşlardır. Diğerleri ise zammı ile okumuşlardır. Ebu Ali: Her ikisi de güzeldir; çünkü her iki isim, yani leyse'nin ismi ile haberi, marifedir; ikisi de marife olunca birinin isim, diğerinin haber olması eşittir, nitekim nekire olmalarında da durum eşittir.

İyilikten ne kastedildiği hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* İmandır. *İkincisi:* Takvadır. *Üçüncüsü:* Allah'a yaklaştıran ameldir.

"Ancak iyilik Allah'a iman edendir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası, ancak iyilik, Allah'a iman edenin iyiliğidir. *İkincisi:* Ancak iyilik sahibi, Allah'a iman edendir, bu ikisini de Zeccac anlatmıştır. Nafi ile İbn Amir, lakinin nununu şeddesiz ve el birrü de merfu olarak, "lakinil birrü" okumuşlardır. Özellikle ahiret gününün zikredilmesi, putlara tapanların öldükten sonra dirilmeye inanmamalarından dolayıdır. Kitaptan ne kastedildiğine dair de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Kur'an'dır. *İkincisi:* O, kitaplar manasınadır; buna Yahudiler de girer, çünkü onlar bazı peygamberlere inanmazlar ve Kur'an'ı reddederler.

"Ve atel male ala hubbihi": Hubbihi'deki he zamiri hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, mala racidir. *İkincisi:* Vermeye racidir. Hasen Basri bunu okuduğu zaman: Farz olan zekat dışındakiler, derdi.

"Akrabalara": Maksat, verenin akrabalarıdır. Yetim ve miskinlerin manasını da bu surenin seksen üçüncü ayetinin başında şerh etmiştik. "Yolculara": Bunda üç görüş vardır: *Birincisi:* O misafirdir, bunu Said bin Cübeyr, Dahhak, Mukatil, Ferra, İbn Kuteybe ve Zeccac demişlerdir. *İkincisi:* Yolcu olarak yanından geçendir, bunu da Rebi bin Enes demiştir. Mücahit ile Katede'den de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir. İmam Ahmed'den de: O, başka yere gitmek isteyen ve yolda kalan kimsedir, dediği rivayet edilmiştir. İbn Cerir Taberi'nin, Ebu Süleyman Dımeşki'nin ve kadı Ebu Ya'la'nın tercihleri de budur. Şu inceleme de bunun doğru olduğunu göstermektedir: Sebil yol, oğlu da o yoldan gidendir. Onun muhtaç olarak uğradığı kimselerde hakkı vardır. Belki de ilk görüşün sahipleri buna işaret etmişlerdir. Çünkü o yolcu olunca, o konaklamamış misafirdir. Üçüncü görüş: O sefere çıkmak isteyen fakat harcırah bulamayan kimsedir, bunu da Maverdi ve diğerleri İmam Şafii'den aktarmışlardır.

"Kölelere": Yani köle azat etmeğe, demektir. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar taksitlerini ödemede zorluk çeken azat belgesi almış kölelerdir, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu, Ali bin Ebu Talib, Hasen, İbn Zeyd ve Şafii'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Onlar bu hisseyi alıp da azat edilen kölelerdir, bunu da Malik bin Enes, Ebu Ubeyd ve Ebu Sevr demişlerdir. İmam Ahmed'den de her iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

"Be'sa": Fakirlik, darra da hastalıktır. Hinelbe's de savaştır, bunu Dahhak demiştir. "İşte sadıklar onlardır": Ebu'l – Aliye şöyle demiştir: Bunlar imanı dilleriyle söylediler ve onu amelleriyle gerçekleştirdiler.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا
كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ
وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ
وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَى
بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٨﴾

178 – Ey iman edenler, maktuller hakkında size kısas yazıldı: Hüre hür, köleye köle, dişiye dişi. Kim kardeşi tarafından cüz'i bir şey affedilirse, örfe uymak ve ona güzelce ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Kim bundan sonra tecavüz ederse, onun için çok acıklı bir azap vardır.

"Ey iman edenler, size kısas yazıldı": Şeyban, Katade'den şöyle rivayet etmiştir: Cahiliye halkında tecavüz ve şeytana uyma vardı. Bir kabile kalabalık ve güçlü olur da kölelerini başkalarının kölesi öldürürse: Biz ona karşı ancak hür öldürürüz, der ve ötekilere karşı gurur duyarlardı. Başkalarından bir kadın onların bir kadınını öldürürse: Biz ona karşılık ancak bir erkek öldürürüz, derlerdi. İşte ayet bunun üzerine indi. "Yazıldı" kelimesinin manası, farz kılındı demektir, bunu da İbn Abbas ile başkaları demiştir. Kısas: Bir fiile misli ile karşılık vermektir, kassal esere (iz sürmek)ten gelir. Eğer: "Nasıl farz olur, halbuki veli kısas ile af arasında muhayyerdir?" denilerse, buna şöyle cevap verilir: O, veli için katile farzdır, yoksa velilin üzerine değil.

"Kim kardeşi tarafından cüz'i bir şey affedilirse": Yani kardeşinin kanı tarafından, daha açıkçası, öldürmeyi terk eder ve onun yerine diyete razı olursa, demektir. "Kardeşinden" kavli de katilin İslam'dan çıkmadığını gösterir. "Örfe uymak": Yani örfe uyması, diyeti zorlamadan kibarca istemesi, "ona güzelce ödemek" de, diyet istenenin cimrilik edip savsaklamaması gerekir, demektir. "Bu Rabbinizden bir hafifletmedir": Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Allah'ın Tevrat halkına emri, taammüden adam öldürenin öldürülmesi, affedilmemesi ve ondan diyet alınmaması şeklinde idi. Allah ümmet-i Muhammed'e izin verdi, taammüden öldürülenin velisi, isterse katili öldürür, isterse diyeti alır.

"Kim tecavüz ederse": Yani haksızlık eder de diyet aldıktan sonra katili öldürürse demektir. "Onun için acıklı bir azap vardır": Katade şöyle demiştir: Öldürülür ve diyeti kabul edilmez.

Bazı müfessirler bu ayetteki hitap delilinin mensuh olduğuna kail olmuşlardır, çünkü: "Hüre hür" deyince, köleye karşılık hürün öldürülmemesi gerekti. Aynı şekilde: "Dişiye dişi" deyince de dişiye karşılık erkeğin öldürülmemesi hitap açısından meydana çıktı. Bu ise: "Biz onlara kısası, cana can şeklinde yazdık" ayeti ile neshedilmiştir. Şeyhimiz Ali bin Abdullah ise şöyle demiştir: Bu, fakihlere göre nesih değildir, çünkü fakihler: Hitap delili, ancak ona muarız ve ondan daha kuvvetli bir delil olmadıkça kanıttır, demişlerdir.

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾

179 – Ey akıl sahipleri, kısasta sizin için hayat vardır; umulur ki kötülüklerden korunursunuz.

"Kısasta sizin için hayat vardır": Zeccac şöyle demiştir: Bir adam, öldürdüğü takdirde öldürüleceğini bilirse, öldürmekten vazgeçer. Bu da hem öldürmek istediği kimse hem de kendi nefsi için hayat olur. Çünkü o, kısas için vazgeçmiştir. Şair de bu manayı almış ve şöyle demiştir:

Benden Ebu Malik'e elden bir mektup gönderin,
İtapta kavimler arasında hayat vardır.

Yani birbirlerine itap ederlerse, itap konusu meseleyi düzeltmiş olurlar. "Elbab": Akıllar demektir. Neden hitap genel olduğu halde özelikle onlara hitap edilmiştir? Çünkü hitaptan istifade edecek olan onlardır, zira onlar onun emrini tutar, yasağından kaçarlar.

"Belki korunursunuz": İbn Abbas: Belki kan dökmekten korunursunuz, demiştir. İbn Zeyd de: Belki sen onu öldürüp de ona karşı kendinin de öldürülmesinden korunursun, demiştir.

İbn Mansur, Ahmed'den şöyle dediğini nakletmiştir: Bir adam bir adamı sopa ile öldürür veya onu boğar ve başını taş ile yararsa, öldürdüğü şekilde öldürülür. Bundan da çıkan zahir mana şudur: Kısas kılıçtan başka bir şeyle olur ve öldürdüğü aletin benzeri ile olur. Bu; İmam Malik ile Şafii'nin görüşüdür. Harb de ondan: Odunla öldürürse kılıçla öldürülür dediğini nakletmiştir. Ebu Talib de: Onu boğarsa, kılıçla öldürülür, diye nakletmiştir. Bunun da zahir manası şudur: Kısas ancak kılıç ile olur. Ebu Hanife rahmetullahi aleyhin görüşü de budur.

كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ

الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًاۚ الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ

بِالْمَعْرُوفِۚ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿١٨٠﴾

180 – Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır bırakmış ise ana babaya ve akrabalara meşru surette vasiyet etmek takva sahipleri üzerine bir hak olarak yazıldı.

"Birinize ölüm geldiği zaman yazıldı": Zeccac şöyle demiştir: Mana: Ve size yazıldı demektir. Ancak söz uzadığı için atıfa gerek duyulmamış ve ondan vav manası anlaşılmıştır. Maksat: Birinize ölüm anında vasiyet etmek yazıldı demek değildir. Çünkü o, o anda meşguldür, asıl mana: Vasiyete gücünüz yeterken vasiyet etmek size yazıldı, demektir. O zaman adam: Ben öldüğüm zaman filana şu kadar bıraktım, der. Burada "hayır" ise, bir grup müfessire göre maldır.

Bu vasiyetin geçerli olacağı malın miktarı üzerinde de altı görüş vardır: *Birincisi:* Bin dirhem ve üstüdür. Bu Hazreti Ali ile Katade'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Yedi yüz dirhem ve üzeridir, bunu da Tavus, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Altmış dirhem ve üzeridir, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O, ailenin nafakasından artan çok maldır. Hazreti Aişe, kendisine, vasiyet etmek istiyorum diye soran bir adama: "Malın ne kadar?" dedi. O da: Üç bin dirhem deyince: "Ailen ne kadar?" dedi. O da: Dört kişi, dedi. Hazreti Aişe de: Bu azdır, onu ailene bırak, dedi. *Beşincisi:* O beş yüz ila bin dirhemdir, bunu da İbrahim Nahai demiştir. *Altıncısı:* O az da olabilir, çok da olabilir, bunu da Ma'mer, Zühri'den rivayet etmiştir. Maruf ise, içinde haksızlık olmayan şey demektir.

Hüküm: Vasiyet mendup mu idi, yoksa vacip mi idi? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O mendup idi. *İkincisi:* O farz idi, bu daha doğrudur, çünkü Allah Teala: Yazıldı, demiştir ki manası, farz kılındı, demektir. Bu ayet ise miras ayeti ile neshedilmiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Onu "erkekler için ebeveynin ve akrabaların bıraktıklarından hisse vardır" *(Nisa: 7)* ayeti neshetmiştir. Alimler ebeveyn ile mirasçı olan akrabalara vasiyetin neshedildiğinde müttefik, mirasçı olmayan akrabalar hususunda da farklıdırlar: Onlara vasiyet vacip mi? Bunda da iki görüş vardır: En doğrusu kimseye vacip olmamasıdır.

فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٨١﴾

181 – Kim bunu işittikten sonra değiştirirse, onun günahı sadece onu değiştirenlerin üzerinedir. Şüphesiz Allah hakkıyle işitici ve hakkıyle bilendir.

"Onu kim değiştirirse": Zeccac şöyle demiştir: Kim vasiyet emrini işittikten sonra değiştirirse, onun günahı ancak onu değiştirenin üzerinedir; ne vasiyet edenin ne de kendisine vasiyet edilenin üzerine değil. "Şüphesiz Allah işitendir": Vasiyet edenin dediğini; "bilendir": Kendisine vasiyet edilenin ne yaptığını.

فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ
عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨٢﴾

182 – Kim vasiyet edenin haksızlığa meylinden veyahut günah işlemesinden korkar da onların aralarını bulursa, ona bir günah yoktur. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.

"Femen hafe min musin": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hafs da – Asım'dan rivayetle- vavın sükunu ile "mûsin"; Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de – Asım'dan rivayetle – vavın fethası ve sadın şeddesi ile "muvassin" okumuşlardır. Burada korkudan ne murat edildiğine dair de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, ilimdir. *İkincisi:* O, korkunun ta kendisidir. Birinciye göre haksızlık gerçekleşmiş olur, ikinciye göre de gerçeklemesinden korkulmuş olur. "Cenef" haktan sapmak demektir. Zeccac da: Cenef meyl, ismen de günaha kasdetmektir, demiştir. İbn Abbas da: Cenef hata, isim de kasıt demiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de: Cenef haktan çıkmaktır. Bazen hata yapana da kasıtlı yapana da böyle denir. Ancak müfessirler cenefi hata yapanla, ismi de kasıtlı yapanla ilişkilendirmişlerdir.

Bu ayeti yorumlamada iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası şudur: Bir kimse ölmek üzere olan, vasiyetinde israf eden veya bir hakta kusur eden bir adamın yanında olursa, ona doğruyu emretsin. Bu, Mücahit'in görüşüdür. İkincisi de şudur: Kim haksız vasiyette bulunur, velisi onun vasiyetini reddeder veya Müslümanların lideri onu Allah'ın kitabına vehayut Peygamberin sünnetine çevirirse, ona günah yoktur. Bu da Katade'nin görüşüdür.

"Aralarını bulursa": Yani kendilerine vasiyet edilenlerin aralarını bulursa demektir. Onların zikri geçmemiştir, ancak vasiyet eden zikredilince hitaptan orada kendisine vasiyet edilenin de olduğu anlaşılır. Ferra şöyle bir şiir okumuştur:

Bilmiyorum, ben bir yere niyet ettiğim zaman
Hayrı mı isterim, bana hangisi yaklaşır?:

Benim istediğim hayır mı
Yoksa beni isteyen şer mi?

Birinci beyitte yalnız hayırdan bahsedince şerri kapalı geçmiştir. Çünkü ondan anlaşılmaktadır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ
عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَۙ ﴿١٨٣﴾

183 – Ey iman edenler, oruç sizden öncekilere yazıldığı gibi size de yazıldı. Umulur ki günahlardan korunursunuz.

"Ey iman edenler, oruç size yazıldı": Oruç (sıyam) lügatte genel olarak eylemsizliktir. Mesela, sametilhaylü denir ki, at yürümedi, demektir. Sametir rihu denir ki, rüzgar esmedi demektir. Şeriatte oruç ise, niyetli olarak yemekten, içmekten ve cinsi münasebette bulunmaktan çekinmektir. Bizden öncekiler hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar ehl-i kitaptır. Bunu Ata el – Horasani, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit de bu görüştedir. *İkincisi:* Onlar Hıristiyanlardır, bunu da Şabi ile Rebi demişlerdir. *Üçüncüsü:* Onlar milletlerin hepsidir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan nakletmiştir.

"Oruç sizden öncekilere yazıldığı gibi": Bu benzetme de iki görüş vardır: *Birincisi:* Benzeme orucun hüküm ve sıfatındadır, sayısında değildir. Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Onlara oruç şöyle yazılmıştı: Onlardan biri yemeğini yemeden uyursa, ertesi güne kadar yemesi haram olurdu. Oruç gecesi de kadınlar onlara haram idi. Oruçları böyle idi. Ama size bunlar müsaade edildi. Buna göre ayet: "Oruç gecesi kadınlara yaklaşmak size helal kılındı" *(Bakara: 187)* ayetiyle neshedilmiştir. Bu, ehli- kitabın orucu ile Müslümanların orucunu birbirinden ayırdı. *İkincisi:* Benzeme günlerin sayısındadır, sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu ümmete her aydan üç gün oruç tutmak farz kılındı, bu, onlardan öncekilere de farz idi. Atıyye, İbn Abbas'tan nakille: "Sizden öncekilere yazıldığı gibi" kavli üzerin-

de şöyle demiştir: Her aydan üç gün idi, sonra ramazan orucu ile neshedildi. Mamer de Katade'den şöyle nakletmiştir. Allah insanlara ramazandan önce her aydan üç gün farz etmişti. Buna göre ayet, "Ramazan ayı Kur'an'ın indirildiği aydır" ayetiyle neshedilmiş olur. *İkincisi:* Bizden öncekilere de aynen ramazan orucu farz kılındı. İbn Abbas şöyle demiştir: Hıristiyanlar bir gün öne aldılar, bir gün de sona bıraktılar, sonra da: On gün öne alalım, on gün sonraya bırakalım, dediler. Süddi de şeyhlerinden naklederek şöyle demiştir: Hıristiyanlara ramazan orucu zor geldi, yaz ve kış yer değiştiriyordu, bunu görünce toplandılar, onu yazla kış arasında bahara bıraktılar ve: Yirmi gün ilave edip günahımıza kefaret kılalım, dediler. Buna göre ayet muhkem olur, neshedilmemiş olur.

"Belki korunursunuz": Çünkü oruç takvaya ulaşmak için vesiledir, zira o insanları heves ettikleri birçok günahlardan alıkoyar. Bunu, orucun yasaklarından korunursunuz diye açıklayanlar da olmuştur.

أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ
مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ
يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ
خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾

184 – Oruç sayılı günlerdir. Sizden kim hasta olur veyahut yolculukta bulunursa, diğer günlerde sayısınca oruç tutar. Ona zor dayananlara bir yoksul doyumu fidye vardır. Kim gönlünden gelerek bir hayır yaparsa bu, kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.

"Eyyamen madudatin": Zeccac şöyle demiştir: "Eyyamen" zarf olarak mansup olmuştur, sanki: Oruç size bu belli günlerde farz kılındı demiş gibi olur. Onun amili de "sıyam"dır. Sanki mana: Size belli günlerde oruç tutmak yazıldı demiş gibi olur. Bu günler hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bunlar her aydan üç gündür. *İkincisi:* O her aydan üç gün ile Aşure günüdür. *Üçüncüsü:* O ramazan ayıdır, en doğrusu da budur. Buna göre ayet muhkem olur. Ondan önceki iki görüşe göre de mensuh olur. "İçinizden kim hasta olur veya yolculukta bulursa, diğer günlerde sayısınca oruç tutar": Bunda şöyle saklı bir ifade vardır: Yani böyle olur da oruç tutmazsa, sayısınca oruç tutar, demektir.

Ayetin hükmü: Hastalık ve yolculuk mutlak değildir, çünkü hastaya oruç tutması zarar vermezse, oruç tutmaması caiz değildir. Bu merhamet ancak oruç tutmakla hastalığın artmasına bağlıdır. Ulemalar şunda ittifak etmişlerdir ki yolculuk miktarı bellidir, onun takdirinde ihtilaf etmişlerdir. İmam Ahmed, Malik, ve Şafii: On altı fersah yani iki gündür demişler; Ebu Hanife ile arkadaşları: En azı yirmi dört fersah yani üç gündür, demişler. Evzai ise: Sekiz fersah yani bir günlük yoldur, demiştir. Sefer'in sefrden geldiği söylenmiştir açığa çıkarıp keşfetmektir. Esferetil mer'etü an vechiha denir ki, kadın yüzünü açtı demektir. Esferes subhu da, sabah aydınlanmak manasınadır. O nedenle uzak yere çıkmaya da sefer denmiştir, çünkü yolcunun ahlakını ortaya çıkarır.

"Ona zor dayananlara bir yoksul doyumu fidye vardır": İbn Mes'ud, Muaz bin Cebel, İbn Ömer, İbn Abbas, Seleme bin Ekva', Alkame, Zühri ve diğerlerinden şöyle dedikleri nakledilmiştir: İlk zamanlarda isteyen oruç tutar, isteyen tutmaz, fidye verirdi, her gün için bir yoksul doyururdu. Sonunda "kim ramazanda hazır olursa oruç tutsun" ayeti indi. Buna göre kelamın manası şöyle olur: Ona gücü yetip de oruç tutmayanlar fidye verirler. Sonra bu ayet neshedildi. İkrime'den: Bunun gebe ve emzikli kadınlar hakkında indi, dediği rivayet edilmiştir. Ebu Bekir es – Sıddik ile İbn Abbas, yenin zammesi, tının fethası ve vavın şeddesi ile "ve alellezine yutavvekunehu" okumuşlar. İbn Abbas da: O Yaşlı erkek ve kadınlardır, demiştir.

"Fidyetün taamü miskin": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, tenvinli olarak "fidyetün", "tamu miskin"i de tekil olarak okumuşlardır. Nafi ile İbn Amir de, tenvinsiz, cer ile "taami" ve cemi sigasıyla "mesakin" okumuşlardır. Ebu Ali, ilk okuyuşun manası şöyledir demiştir: Bunlardan her biri bir yoksulu doyurur. Mesela "Onlara seksen değnek vurun" *(Nur: 4)* ayeti de böyledir ki: Her birine seksener değnek vurun demektir. Ebu Zeyd de şöyle demiştir: Eteynel Emire fekesana hulleten ve a'tana küllena mieten, denir ki, Emire geldik, her birimize bir, yüz elbise verdi, yani her birimize o kadar verdi, demektir. Ama kim de fidyeyi taama izafe ederek okursa, bazı baza izafe etmiş gibi olur, çünkü o, fidye edilen şeye taam demiş, sonra da fidyeyi fidye ve diğer şeyi kaplayacak taama izafe etmiştir. Bu da, hatemu hadid izafesine benzer ki demir yüzük demektir.

"Kim gönülden gelerek bir hayır yaparsa": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: Kim iki yoksul doyurursa, demektir.

Bunu da İbn Abbas ile Mücahit demişlerdir. *İkincisi:* Gönülden gelmek, birkaç yoksulu doyurmaktır, bunu da Tavus demiştir. *Üçüncüsü:* Bu, yoksulun bir günlük yiyeceğinden fazla vermektir, bu da Mücahit'ten rivayet edilmiştir. Enes bin Malik de yaşlanınca böyle yapmıştır.

"Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır": Bu, daha önce ayetin başında seleften hikaye ederek dediğimiz sağlıklı ve mukim olup da oruç tutmakla fidye vermek arasında muhayyer olanlar hakkındadır; yoksa hastalar, yolcular, gebe ve emzikli kadınlar hakkında değildir. Çünkü oruç tutmamak bunlar hakkında oruç tutmaktan daha faziletlidir. Kendilerini telef etme riskine atmaktan men edilmişlerdir. Bu da ayetin mensuh olduğunu söyleyenlerin tezini destekler.

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى
لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ
مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى
سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا
يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى
مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾

185 – O ramazan ayıdır ki Kur'an insanları irşat için ve hak ile batılı ayırmanın açık delilleri olarak onda indirilmiştir. Kim içinizden o aya erişirse, orucunu tutsun. Kim de hasta veya seferde bulunursa, diğer günlerde sayısınca oruç tutar. Allah size kolaylık istiyor, size zorluk istemiyor. (Bunu istemesi) sayıyı tamamlamanız ve sizi ilettiği şeye karşı Allah'ı ululamanız içindir. Umulur ki şükredersiniz.

"Şehrü ramazane": Ahfeş şöyle demiştir: Şehrü ramazan merfu olarak eyyamı tefsir eder, sanki: Sayılı günler demiş, onu da: Onlar ramazan ayıdır demiş gibi olur. Ebu Ubeyd de şöyle demiştir: Mücahit nasb ile "şehre ramazane" okumuş, sanırım iğra yoluyla: Ramazan ayını kaçırmayın, onu oruç tutun demek istemiştir. Tıpkı "millete ebiküm" ve "sıbğatallah" ayetlerinde olduğu gibi. Ben de derim ki: Nasb ile okuyanlar şunlardır: Muaviye, Hasen, Zeyd bin Ali,

İkrime, Yahya bin Yamer. İbn Faris şöyle demiştir: Ramz güneşin sıcaklığından kızmış taşa denir. Ramazan ayı denilmesi de taşların kızmasındandır, çünkü onlar ayların isimlerini eski lügatlerden çevirirken onlara içinde bulundukları zamanın (mevsimin) adlarını vermişlerdir. Ramazan da taşların kızdığı mevsime rastlamıştır. Cemisi de ramazanat, ermizâ ve ermiza şeklindedir.

"Kur'an onda indirilmiştir": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Kur'an onda toptan indirildi, bu da Kadir gecesinde dünya göğünden Beytü'l - İzzete indirildi. Bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Manası şöyledir: Kur'an onda orucun farz olduğunu bildirmek için indirildi, bu da Mücahit ile Dahhak'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Bunun manası şöyledir: Kur'an ramazanda Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e indirilmeye başladı. Bunu da İbn İshak ile Ebu Süleyman Dımeşki demişlerdir. Mukatil de şöyle demiştir: Furkan dinde şüphe ve sapıklıktan çıkaran şey demektir.

"Kim içinizden o aya erişirse": Yani kim yolcu değil de mukim olursa, demektir. Eğer: "Bu ayette hastalık ile yolculuğun tekrar zikredilmesinin faydası nedir? Bu daha önce geçmişti?" denilirse, şöyle cevap verilir: Çünkü geçen ayette mensuh vardı, burada tekrar etti ki mensuha yakın olmasın.

"Allah size kolaylık istiyor": İbn Abbas, Mücahit, Katade ve Dahhak: Kolaylık yolculukta oruç tutmaktır, zorluk da onda oruç tutmaktır, demişlerdir. Ömer bin Abdülaziz de şöyle demiştir: Yolculukta oruç tutmak veya tutmamaktan hangisi sana kolay gelirse, onu yap.

"Velitükmilül iddete": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Hamze ve Kisai: kâfın sükunu ile hafif olarak "velitükmilu" okumuşlardır. Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle mimin şeddesi ile okumuştur. Bu, vessa ve evsa gibidir. İbn Abbas: Oruç tutmadığınız sayıyı tamamlamanız için, demiştir. Bazıları da şöyle demişler: Bundan maksat, size farz olandan fazlasını yapmayın, demektir, nitekim Hıristiyanlar öyle yapmışlardı. Onların yaptıkları gibi başka aylara taşımayın.

"Ve sizi ilettiği şeye karşı Allah'ı ululamanız içindir": İbn Abbas şöyle demiştir: Şevval ayının hilalini gördükleri zaman ta bayramdan ayrılıncaya kadar tekbir getirmek Allah'ın Müslümanlar üzerinde hakkıdır. Eğer: "Velitükmilül iddete ve litükebbirullahe"de vav niçin gelmiştir, orada atfedilecek şey yoktur?" denilirse, cevabı şöyledir: Bu vav, kendisinden sonraki lamı hazfedilen lamın üzerine atfetmiştir, mana şöyledir: Allah sizi mutlu etmek ve sayıyı tamamlamanız için

size kolaylık istiyor. Böylece ilk lam manası açık olduğu için hazfedilmiştir. Bunu da İbn Enbari demiştir.

Ayetin hükmü: Ramazan bayramı gecesi, kurban bayramı gecesi ve musallaya çıktıkları zaman sesli tekbir getirmek sünnettir. Bayram günü tekbirin ne zaman kesileceğine dair İmam Ahmed radıyallahu anh'ten farklı iki rivayet vardır: Hanbel ondan: İmam hutbeyi bitirdikten sonra keser dediğini; Esrem de: Musallaya geldiği zaman keser dediğini nakletmiştir. Kadı Ebu Yala da: Musallaya gelip de imam hutbeye çıktığı zaman keser, demiştir.

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ
فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾

186 – Kullarım sana Ben'i sorarlarsa, şüphesiz Ben yakınımdır. Dua edenin dua ettiği zaman duasına icabet ederim. Öyleyse onlar da bana icabet etsinler ve bana iman etsinler, belki onlar doğruyu bulurlar.

"Kullarım sana Ben'i sorarlarsa": İniş sebebi hakkında beş görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e bir bedevi geldi: "Rabbimiz yakın mıdır, ona fısıldayalım, yoksa uzak mıdır, seslenelim?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi, bunu Salt bin Hakim, babasından ve dedesinden rivayet etmiştir.

İkincisi: Medine Yahudileri: "Ya Muhammed, Rabbimiz duamızı nasıl işitiyor, halbuki sen bizimle göğün arasında beş yüz yıllık mesafe olduğunu söylüyorsun?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar: Ya Resulallah, Allah'ın en çok sevdiği saati bilseydik onda dua ederdik, dediler; bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Ata demiştir.

Dördüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı, ona: "Allah neredodir?" dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Hasen demiştir.

Beşincisi: İlk oruçta Müslümanlara uyuduktan sonra yemek ve cima etmek haram kılınınca; içlerinden bir adam uyuduktan sonra yemek yedi, bir adam da uyuduktan sonra cima etti; yaptıklarının tövbesinin nasıl olacağını sordular. Bunun üzerine bu ayet indi.

Bunu Mukatil demiştir. Kelamın manası şöyledir: Sana benden sorarlarsa, onlara benim yakın olduğumu bildir.

"İcabet ederim"in manası hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* İşitirim, demektir. Bunu Ferra ile İbn Kasım demişlerdir. *İkincisi:* O icabetten gelir, "felyestecibu" da, bana icabet etsinler demek olur. Şair şöyle demiştir:

Bir duacı: Ey çağrıya cevap veren diye dua etti,
O zaman ona icabet eden olmadı.

İstecabe kullandığı halde ecabe manasını kastetmiştir. Bu Ebu Ubeyde, İbn Kuteybe ve Zeccac'ın görüşleridir.

"Belki doğruyu bulurlar": Ebu'l-Aliye: Hidayete ererler, demiştir.

Ayetin hükmü: Eğer biri: Bu ayet Allah Teala'nın dua edenlerin duasına icabet edeceğini gösteriyor, halbuki çoklarına icabet etmediği görülüyor?" derse; cevap şöyledir:

Ebu Said, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Herhangi bir Müslüman Allah'a bir dua ederse, içinde sıla-i rahme ters bir şey veya günah olmazsa, mutlaka Allah ona şu üç şeyden birini verir: Ya duasını hemen kabul eder, ya onun için ahirette azık olarak saklar, ya da ondan benzer bir kötülüğü def eder.[20]

Başka bir cevap da şöyledir:

Dua kabul edilmesi için bazı şartlara bağlıdır, bunların aslı da Allah'a itaat etmektir. Biri de helal yemektir. Eğer haram yerse duası kabul olunmaz. Kalp huzuru da bunlardan biridir, bir hadiste şöyle denilmiştir: Allah gafil kalp ile yapılan duayı kabul etmez.[21]

Başka bir cevap: Dua eden duasına icabette çıkarının olduğuna inanır, aslında öyle olmayabilir, onun esas isteğine cevap verilir, o da çıkarının olmasıdır. Çıkarı geri bırakılma veya reddedilme de olabilir.

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ
لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللّٰهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ
فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْـٰٔنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا

20 - İmam Ahmed, Müsned, 3/18.
21 - İmam Ahmed, Müsned, 2/177; Tirmizi, Daavat, bab, 65.

مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ
الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ
اِلَى الَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ
تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ
لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾

187 – Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı. Onlar sizin için libastır, siz de onlar için libassınız. Allah kendi nefislerinize hiyanet ettiğinizi bildi de tövbenizi kabul etti ve sizi affetti. Artık şimdi onlara yaklaşın ve Allah'ın size yazdığını arayın. Şafağın beyaz ipliği siyah ipliğinden seçilinceye kadar yiyin, için. Sonra da orucu geceye kadar tamamlayın. Mescitlerde ibadete çekilmişken onlara (kadınlara) yaklaşmayın. Böylece Allah ayetlerini insanlara açıklamaktadır; belki korunurlar.

"Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı": Bu ayetin iniş sebebi şudur: Ashap zamanında bir adam yemeden ve cima etmeden önce uyursa, bunlar ona haram olurdu. Ensardan bir ihtiyar oruçlu iken ailesine geldi ve akşam yemeğimi getirin, dedi. Onlar da: Isıtıp getirelim, dediler. Adam başını yere koyup uyudu. Yemeği getirdiler: Ben uyumuştum, dedi. Gece sabaha kadar açlıktan kıvranarak dönüp durdu. Sabah olunca Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip haber verdi. Hazreti Ömer bin Hattab da kalktı: Ya Resulallah, ben bu gece ailemi istedim, o da: Ben uyumuştum, dedi. Ben onun nazlandığını zannettim ve ona temas ettim, o da uyumuş olduğunu bildirdi, dedi. Bunun üzerine Allah Teala, Ömer bin Hattab hakkında "oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı" kavlini indirdi. Ensari hakkında da: "Şafağın beyaz ipliği siyah ipliğinden ayrılıncaya kadar yiyin, için" kavlini indirdi. Bu, bir grup müfessirin görüşüdür.

Bu adamın ismi üzerinde de dört görüş beyan etmişlerdir: *Birincisi:* Kays bin Sırmadır, bunu Bera demiştir. *İkincisi:* Sırma bin Enes'tir, bunu Kasım bin Muhammed demiştir. Abdurrahman bin Ebi Leyla da: Sırma bin Malik, demiştir. *Üçüncüsü:* Damre bin Enes'tir. *Dördüncüsü:* Ebu Kays bin Ömer'dir. Son iki görüşü Ebu

Bekir el – Hatip demiştir. "Refes"e gelince: İbn Ömer, İbn Abbas, Mücahit, Ata, Hasen, İbn Cübeyr ve diğerleri; cimadır, demişler.

"Onlar sizin için libas, siz de onlar için libassınız": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Libas, huzur, demektir, mesela "geceyi sizin için libas kıldı" *(Furkan: 47)* ayetinde de böyledir ki, dinlenme yeri demektir. Bu da İbn Abbas, İbn Cübeyr, Mücahit ve Katade'nin görüşleridir.

İkincisi: Onlar libas gibidirler, çünkü karı kocadan her biri derisini ötekisinin derisine libas gibi dokundurur. Onların çıplak olarak birleşmelerine kinaye yoluyla libas denilmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Araplar kadına, libas ve etek, derler. Şair Nabiğa el – Ca'di de şöyle demiştir:

Yatak arkadaşı gerdanını kırdığı zaman,
Katlanır ve ona (erkeğe) libas olur.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Duyun, benden Ebu Hafs'a elçi gönderin:
Senin gibi güvenilir kardeşe eteğim feda olsun.

Etekle karısını kastetmiştir.

"Allah kendi nefislerinize hiyanet ettiğinizi bildi": İbn Kuteybe: Size haram kılınanı irtikâp etmekle kendinize hiyanet ettiğinizi, demiştir. İbn Abbas da: Bununla Ömer'in yaptığını kastetmiştir, çünkü o, ailesine yaklaşmış, gusül edince kendini kınamaya ve ağlamaya başlamıştı, demiştir. "Felâne başiruhünne": Esas mübaşaret deriyi deriye dokundurmak demektir. İbn Abbas da: Burada mübaşeretten cimaı murat etmiştir, demiştir. "Allah'ın size yazdığını arayın": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* O çocuktur, bunu İbn Abbas, Hasen, Mücahit ve diğerleri demişlerdir. Bazı ilim adamları da: Bazen yaklaşma cimasız da olduğundan onlara çocuk istemek için cimaı da mübah kıldı ve: "Allah'ın size yazdığını arayın" dedi, bundan da çocuğu kastetti. *İkincisi:* Onlar için yazılan şey, izindir. Bu da Katade ile İbn Zeyd'in görüşüdür. *Üçüncüsü:* O Kadir gecesidir, bunu da Ebu'l – Cevza, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O Kur'an'dır. Buna göre kelamın manası: Kur'an'a tabi olun; size mubah kılınan ve yapmanız emredilen şey, işte aranan odur. Bu da Zeccac'ın tercihidir.

"Beyaz iplik siyah iplikten belli oluncaya kadar yiyin, için": Adiy bin Hatim şöyle demiştir: Bu ayet inince biri beyaz ve biri siyah olmak üzere iki yular aldım, onları yastığımın altına koydum; gece

kalkıp onlara bakıyor, siyahı beyazdan ayıramıyordum. Sabah olunca Resulullah'a koştum, ona durumu anlattım; güldü ve: Senin yastığın genişmiş; o sadece gündüzün beyazlığı ile gecenin siyahlığıdır, dedi.[22]

Sehl bin Muaz da şöyle demiştir: "Beyaz iplik siyah iplikten belli oluncaya kadar" ayeti inmiş, "şafağın" ifadesi inmemişti; bazı adamlar ayaklarına siyah ve beyaz iplik bağladı, renkleri belli oluncaya kadar yemeğe ve içmeğe devam ettiler. Bunun üzerine Allah Teala: "şafağın" açıklamasını indirdi. O zaman bundan gece ile gündüz kastedildiğini anladılar.

Ayetin hükmü: Şafakta şüphe ettiği zaman sahur yemeyi bırakır mı, yoksa bırakmaz mı? İmam Ahmed'in sözünden anlaşıldığına göre sahur yemeyi bırakmaz, şafağın doğduğu belli oluncaya kadar yer. İmam Malik de şöyle demiştir: Şafağın doğduğunda şüphe ettiği zaman yemesini mekruh görürüm, eğer yerse ona kaza gerekir. İmam Şafii de: Ona bir şey lazım gelmez, demiştir.

"Mescitlerde itikaf ederken kadınlara yaklaşmayın": Bu yaklaşmada iki görüş vardır: *Birincisi:* Cima etmektir, bu da çoğunluğun görüşüdür. *İkincisi:* O, cimadan aşağı dokunma ve öpme gibi şeylerdir, bunu da İbn Zeyd demiştir. Katade de şöyle demiştir: Bir adam itikafta iken çıkar, karısı ile buluşur ve isterse ona dokunurdu, Allah bu hususta onlara öğüt verdi.

İtikafın hükmü: İtikaf lügatte eğleşmektir, fülanün mutekifun ala haza ve akifün denir. Bu mendup bir fiildir, ancak insan adak ederse vacip olur. İtikaf ancak cemaatle namaz kılınan camide olur. Kadın için cemaat şartı aranmaz, çünkü cemaat ona vacip değildir. İtikaf oruçsuz caiz olur mu? Bu hususta İmam Ahmet'ten iki görüş vardır.

"Bunlar Allah'ın hudududur": İbn Abbas, yani dokunma huduttur, ona yaklaşmayın, manasınadır, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Hudud Allah'ın muhalefet etmeyi men ettiği şeydir, onu geçmek caiz değildir. Haddin aslı men etmektir. Evin hududu denir ki başkalarının giremeyeceği sınır demektir. Haddad da perdedar ve kapıcıya denir. Bir şeye yaklaştırmayan her şeye haddad denir.

Şair A'şa da şöyle demiştir:

Kalktık, henüz horozumuz ötmemişti,
Onu bekleyen bir tepeye gittik.

---

22 - İmam Ahmed, Müsned, 4/377.

Yani o tepeye başkalarını yaklaştırmayan biri vardı, demek istemiştir. Ehaddetil mer'etü ala zevcihe denir ki, kadın ölen kocasına yas tuttu, ziynetlerini kesip attı demektir. Ahdettünnazara ila fülanin de denir ki, birine sürekli bakıp başkalarına bakmamaktır. Demire hadid denmesi de düşmanları yaklaştırmadığı içindir.

"İşte böyle Allah açıklar": Yani bu yaptığı açıklama gibi demektir.

وَلَا تَأْكُلُوٓا اَمْوَالَكُمْ
بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَٓا اِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا
مِنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾

188 – Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin; insanlardan bir kısmının mallarını günahla yemek için bilip dururken onları hakimlere aktarmayın.

"Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin": Ayetin iniş sebebi şudur: İmruulkays İbn Amir ile Abdan bin el – Hadrami bir toprak parçası için tartıştılar. Abdan davacı idi, kanıtı da yoktu. İmruulkays yemin etmek istedi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ona: "Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az pahaya satanlar" *(Al- i İmran: 77)* ayetini okudu. O da yemin etmek istemedi ve davadan vazgeçti. Bu ayet bunun üzerine indi. Bu bir grup müfessirin görüşüdür; Said bin Müseyyeb de içlerindedir. Ayetin manası şöyledir: Bazınız bazınızın mallarını yemesin. Tıpkı "kendi nefislerinizi öldürmeyin ayeti gibi. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Batıl iki türlüdür: *Birincisi:* Onu sahibinden rızası olmadan almaktır, mesela çalmak, gasbetmek ve hiyanet etmek gibi. *İkincisi:* Onu gönül hoşluğu olmadan almaktır, mesela kumar, şarkı söylemek ve içki bedeli gibi. Zeccac da: Batıl zulümdür, demiştir. "Tüdlû"nun aslı edleytüddelve'den gelir ki kovayı dolması için kuyuya sarkıtmaktır. Delevtüha da, kovayı çıkardım demektir. Edla fülanün bihuccitihi de, delilini ortaya sürüp savını sağlamlaştırmaktır. Buna göre kelamın manası: İleri sürdüğün delilin gereğini yapar, emanete hiyanet edersiniz, batınınızda (aslında) ise delilin aleyhinize olduğunu bilirsiniz.

"Biha"daki zamirin mercii hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O, mallara racidir, sanki: Bazı malları hakimlere rüşvet vermeyin, demek gibi olur. *İkincisi:* O, davaya racidir. Eğer: Neden yeme (ekl) iki kere zikredilip "vela te'külu", "lite'külu" denildi, denirse, cevap şöy-

ledir: Birinci lafız batıla yaklaştırıldı. İkincisi de günaha; böylece daha çok mana kazanmak için onu tekrar etti. Bunu da İbn Enbari demiştir.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ
الْبِرُّ بِاَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلٰكِنَّ
الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ اَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾

189 – Sana hilalleri sorarlar; de ki: Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. Evlere arkalarından gelmek iyilik değildir. Ancak iyilik sakınan kimsenin iyiliğidir. Evlere kapılarından gelin. Allah'tan korkun ki kurtulasınız.

"Sana hilalleri sorarlar": Bu ayetin, başından "velhac" kelimesine kadar iniş sebebi şöyledir: Ashaptan iki kimse: "Ya Resulallah, neden hilal ince görünür, sonra artar ve dolar, nihayet yuvarlak ve dümdüz olur. Sonra da azalır, incelir, eski halini alır?" dediler. Bunun üzerine: "Sana hilalleri sorarlar; de ki: Onlar insanlar ve hac için zaman ölçüleridir" ayeti indi. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür.

"Evlere arkalarından gelmek iyilik değildir...": Bu da başka bir sebebi gösterir, o da şudur: Onlar Ka'be'yi haccedip de Medine'ye geldikleri zaman evlere kapıdan girmezler, evlere arkadan gelirlerdi. Bir adam bunu unutup kapıdan girdi, bunun üzerine: "Evlere arkadan gelmek iyilik değildir" kısmı indi. Bu da Bera bin Azib'in görüşüdür.[23]

Evlere niçin kapılardan girmedikleri hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* Onlar bunu ihram için yaparlardı. Bunu İbn Abbas, Ebu'l – Aliye, Nahai, Katade ve Kays en – Nehşeli demişlerdir. *İkincisi:* Cahiliye halkından biri bir şey yapmak ister de bir engel çıkarsa, dediği şey oluncaya kadar evine kapısından girmezdi, bunu da Hasen demiştir. *Dördüncüsü:* Medine halkı bayramdan döndükleri zaman bunu yaparlardı. Bunu da Osman bin Ata babasından rivayet etmiştir.

Tefsirine gelince: Peygamberimize hilallerin büyüyüp küçülmesinin hikmetini sordular, o da bunun insanların oruç, hac vs. gibi ihtiyaçlarını görmeleri için olduğunu haber verdi. "Ehille" hilalin çoğuludur. Kaç güne kadar hilal denir? Bunda Arapların dört görüşü vardır: *Birincisi:* Ona iki gecelik iken hilal denir. *İkincisi:* Üç gecelik

23 – Buhari, Tefsirü sure, 2, 30.

iken hilal denir, sonra ay, denir. *Üçüncüsü:* Engellenip kısa adımlarla yavaş yavaş yürümesine kadar, denir. *Dördüncüsü:* Işığı ile gecenin karanlığını götürdüğü sürece denir. Bu görüşleri İbn Seriy nakletmiştir. Hilal kelimesi de, istehellessabiyyü'den gelir ki, çocuk doğarken ses çıkarmak manasınadır. Ehellel kavmu bilhacci de derler ki hacılar hilali gördükleri zaman seslendiler demektir. Çünkü hilal görüldüğü zaman insanlar ona seslenirler.

"Ancak iyilik sakınan kimsedir" kavli de "ancak iyilik Allah'a iman edendir" ayeti gibidir ki bunun da açıklaması yukarıda geçmiştir. Kurralar buyut vb. kelimelerde ihtilaf ettiler; İbn Kesir, İbn Amir ve Kisai, buyutu benin kesresi, uyunu aynin kesresi ve ğuyubı ğaynin kesresi ile okudular. Nafi'den buyutu benin zammesi, uyunu aynin zammesi, ğuyubu ğaynın zammesi, cuyubu cimin zammesi ve şuyuhu şinin zammesi ile okuduğu rivayet edilmiştir. Kalun da ondan buyut'u benin kesresi ile okuduğunu rivayet etmiştir. Ebu Cafer de beş kelimeyi de ilk harflerinin zammesi ile okumuş, Hamze de bunların hepsini kesre ile okumuş ve Asım'dan ayrılmıştır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim buyutu zamme ile okursa, esas cemi sigasına göre okumuştur, mesela beyt buyut, kalb kulub, fels fulus gibi. Kim de yeyi kesre ile okursa, ba'dan sonraki ye için okumuştur. Bu da Baralılarca kötü bir lügattir, çünkü Arap dilinde fenin kesresi ile fiul kalıbı yoktur. Ben Şeyhimiz Ebu Mansur el - Lügavi'den şöyle dediğini işittim: Eğer bir cemi fuul vezninde olur, ikinci harf de ye olursa, onda zamme de kesre de caizdir. Buyut, biyut; şuyuh, şiyuh; kuyud ve kıyud diyebilirsin.

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾

190 - Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın. Şüphesiz Allah aşırı gidenleri sevmez.

"Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın": Sebeb-i nüzulü şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Beytullah'tan men edilip kurbanını Hudeybiye'de kesip de ertesi sene gelmek üzere müşriklerle anlaşınca, döndü. Ertesi sene hazırlığını yapınca ashap Kureyş'in sözünde durmamasından ve onları men edip onlarla savaşmasından korktular. Ashap ise haram ayda savaşmak istemediler; işte bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas demiştir.

"Vela ta'tedu": Zulmetmeyin, buradaki zulümden ne kastedildiği hususunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* O, kadınları ve çocukları

öldürmektir, bunu İbn Abbas ile Mücahit demişlerdir. *İkincisi:* Bunun manası: Sizinle savaşmayanlarla savaşmayın, demektir. Bunu da Said bin Cübeyr, Ebu'l – Aliye ve İbn Zeyd demişlerdir. *Üçüncüsü:* O, yasak edildikleri şeyi yapmaktır, bunu da Hasen demiştir. *Dördüncüsü:* Haram ayda savaş başlatmaktır, bunu da Mukatil demiştir.

Alimler bu ayetin mensuh olup olmaması hususunda iki görüş üzerinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, mensuhtur, bu görüşün sahipleri bunun mensuh kısmında da iki görüşle ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O, baş tarafıdır ki "Allah yolunda sizinle savaşanlarla savaş edin" kısmıdır. Bu da savaşın çarpışan kafirler hakkında mubah olup savaşmayanlar hakkında mubah olmadığını gerektirir. Bu da: "Onları nerede bulursanız öldürün" ayeti ile mensuhtur. *İkincisi:* Mensuh olan "tecavüz etmeyin" kısmıdır. Bunların da tecavüz etmeyin üzerinde iki görüşleri vardır: *Birincisi:* O, savaşmayanı öldürmektir. *İkincisi:* Müşriklere savaş açmaktır. Bu da kılıç ayetiyle mensuhtur.

İkincisi: O, muhkemdir, manası da onlara göre: Allah yolunda sizinle savaşanlarla savaşındır. Bunlar da kendilerini savaşa hazırlayanlardır. Ama rahipler, pir-i faniler, kötürümler, gözsüzler ve deliler gibi kendilerini savaşa hazırlamayanlarla savaşılmaz. Bu da baki bir hükümdür, mensuh değildir.

Alimler savaşı serbest bırakan ilk ayet hakkında iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O "zulme uğrayarak öldürülenlere izin verildi" *(Hac: 39)* ayetidir. Bunu Ebu Bekir es – Sıddik, İbn Abbas, Said bin Cübeyr ve Zühri demişlerdir. *İkincisi:* O bu ayettir: "Allah yolunda savaşın" ayetidir. Bunu da Ebu'l – Aliye ile İbn Zeyd demişlerdir.

وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ
أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ
فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿١٩١﴾

191 – Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden onları da çıkarın. Fitne adam öldürmekten beterdir. Mescid-i Haram yanında sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın. Eğer sizinle savaşırlarsa, onları öldürün. İşte kafirlerin cezası böyledir.

"Onları nerede yakalarsanız öldürün": Sekiftümuhüm, bulursanız demektir. Sekiftuhu denir ki, onu buldum demektir. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: "Onları nerede bulursanız öldürün" ayeti müşrikler için geneldir. Ancak Mekke'de olanlar istisna edilmişlerdir ki ondan çıkarılmaları buyurulmuştur. Bundan da savaşanlar müstesnadır ki onların da öldürülmeleri emredilmiştir. Buna da: "Onlar sizinle Mescid-i Haram'da savaşmadıkça onlarla savaşmayın" ayetinin akışı delalet etmektedir. Onlar Müslümanlara Mekke'de eziyet etmiş, onları çıkmak durumunda bırakmışlardı.

Fitneye gelince, o hususta da iki görüş vardır: *Birincisi:* O şirktir, bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas, İbn Ömer, Katade ve diğerleri demişlerdir. *İkincisi:* O mü'minin tekrar putlara tapmaya dönmesidir. Bunu da Mücahit demiştir. O zaman kelamın manası birinci görüşe göre: O kavmin şirki sizin onları Harem'de öldürmenizden daha büyüktür şeklinde olur. İkinciye göre de: Mü'minin dönüp putlara tapması kendisi için haklı olarak öldürülmesinden daha çetin bir şeydir şeklinde olur.

"Vela tükatiluhum": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Asım: "Vela tükatiluhum indelmescidil harami hatta yukatilukum fih fein katelukum faktüluhum" şeklinde okumuşlar; Hamze, Kisai ve Halef de: "Vela taktüluhüm hatta yaktuluküm fein kateluküm" şeklinde hepsini elifsiz okumuşlardır. Hepsi "faktüluhüm" kelimesini böyle okumada ittifak etmişlerdir. Elifle okuyan "ve katiluhüm hatta latekune fitnetün"ü delil getirmiş, elifsiz okuyan da "faktuluhüm"ü delil getirmiştir.

Alimler: "Onlar sizinle savaşmadıkça siz de onlarla Mescid-i Haram'ın yanında savaşmayın" ayetinin mensuh olup olmaması hakkında ihtilaf etmişlerdir: Bir grup fukaha onun muhkem olduğuna ve orada ancak savaşanlarla savaşılacağına kani olmuşlardır. Bunu da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şu sahih hadisi göstermektedir: O, Mekke'nin fethinde hutbe irat etti ve şöyle dedi: Ey insanlar, Allah göklerle yeri yarattığı gün Mekke'yi haram etti, benden önce hiçbir kimseye helal etmedi. Benden sonra da kimseye helal etmeyecektir. Bana da ancak gündüz bir saat helal edildi. Sonra da kıyamet gününe kadar haram edildi *(Sıhah sahipleri İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir).* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, o saatte kendisine özel olarak helal kılındığını, yoksa neshedilmediğini açıklamıştır. Böylece Harem'de savaşmanın mahzuru sabit olmuştur. Ancak oradakiler savaş açarlarsa, onları defetmek için onlarla savaşılır. Bu da sürekli bir şeydir, hüküm mensuh değildir.

Katade de: "Müşrikleri nerede bulursanız öldürün" *(Tevbe: 5)* ayetini delil getirerek mensuh olduğuna ve her halukârda hil ve harem'de öldürülmeleri emredildiğine kail olmuştur. Rebi bin Enes ile İbn Zeyd de: "Fitne kalmayıncaya kadar onlarla savaşın" kavli ile mensuh olduğunu söylemiştir. Mukatil de: "Onları nerede bulursanız öldürün" *(Bakara: 191)* ayetiyle mensuh olduğunu iddia etmiştir. Birinci görüş daha doğrudur.

"Eğer sizinle savaşırlarsa onları öldürün" ayetinde de Mukatil: Onlarla savaşın, demiştir.

فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٢﴾

192 – Eğer savaşa son verirlerse, şüphesiz Allah gafurdur, rahimdir.

"Eğer son verirlerse": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: Eğer şirklerine ve sizinle savaşmaya son verirlerse, demektir. *İkincisi:* Küfürlerine son verirlerse, demektir. *Üçüncüsü:* Küfürlerine değil de sizinle savaşmaya son verirlerse, demektir. İlk iki görüşe göre ayet muhkem olur, "şüphesiz Allah gafurdur"un manası da: Şirk ve cürümlerini bağışlayandır, şeklinde olur. Son görüşe göre de, "gafur rahimdir"in iki manası olur: *Birincisi:* Sizin için gafurdur, çünkü sizden onlarla savaşma mükellefiyetini düşürdü. *İkincisi:* Bunun manası: Size onları bağışlayıp merhamet etmenizi emreder, demektir. Buna göre ayet, kılıç ayetiyle neshedilmiş olur.

وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلّٰهِ فَاِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ اِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٩٣﴾

193 – Fitne kalmayıncaya ve din Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer son verirlerse, zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur.

"Fitne kalmayıncaya kadar onlarla savaşın": İbn Abbas, Hasen, Mücahit, Katade ve diğerleri: Burada fitne şirktir, demişlerdir.

"Din Allah'ın oluncaya kadar": İbn Abbas: Tevhit O'na has oluncaya kadar, demiştir. Udvan da: Zulümdür, burada da ondan ceza (karşılık) kastedilmiştir. Karşılığa udvan denilmesi, misliyle mukabeleden dolayıdır; mesela: "Femeni'teda aleyküm fa'tedu aleyhi" ayetinde olduğu gibi. Burada zalimler de: Müşriklerdir. Bunu İkrime, Katade ve diğerleri demişlerdir.

İçlerinde Katade'nin de bulunduğu bir bölük müfessir: "Eğer son verirlerse zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur" ayetinin kılıç ayetiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir. Bu da ancak kelamın manası: "Eğer dinlerinde kalmakla beraber sizinle savaşmaya son verirlerse" şeklinde olursa doğru olur. Ama: Bunun manası: "Dinlerine son verirlerse" olursa, ayet muhkemdir.

اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ
بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩٤﴾

194 – Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler karşılıklıdır. Kim size saldırırsa size saldırdığı kadar siz de ona saldırın. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah takva sahipleri ile beraberdir.

"Haram ay haram aya karşılıktır": Bu ayet bir sebeple inmiştir; bunda da iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabı zilkade ayında umre niyetiyle çıktılar, yanlarında da kurbanları vardı. Müşrikler ise onları çevirdiler; Allah'ın Nebisi geri dönüp gelecek sene gelmek üzere onlarla barış yaptı. Mekke'de üç gün kalacak, oraya silahla girmeyecek, giderken Mekkelilerden hiçbir kimseyi çıkarmayacaktı. Ertesi sene olunca o ve ashabı geldiler, Mekke'ye girdiler. Müşrikler ona karşı övündüler, çünkü Hudeybiye günü onu geri çevirmişlerdi. Allah da onlardan kısasını (rövanşını) aldı ve onu o geri çevirdikleri haram ayda Mekke'ye girdirdi, bunun üzerine: "Haram ay haram aya karşılıktır, hürmetler karşılıklıdır" dedi. İbn Abbas, Mücahit, Ata, Ebu'l – Aliye ve diğerleri bu kanaate varmışlardır.

İkincisi: Arap müşrikleri, Peygamber aleyhisselam'a: Haram ayda bizimle savaşmaktan men mi edildin?" dediler, o da: Evet, dedi. Kendisini haram ayda gevşetip onunla o ayda savaşmak istediler. Bu ayet onun üzerine indi, şöyle demek istiyor: Eğer haram ayda sizden bir şeyi helal etmek isterlerse, siz de onlardan aynısını helal sayın. Bu; Hasen'in görüşüdür, İbrahim bin Seriy ile Zeccac da bunu tercih etmişlerdir. Birinci görüşün sahipleri ise, ayetin manası şöyledir, derler: İçinde hareme girdiğiniz haram ayı geçen sene sizi içeri sokmadıkları haram aya karşılıktır. "Hürmetler karşılıklıdır": Sizi zilkade ayında hareme sokmadıkları gibi ben de sizin için rövanşını aldım. Zeccac ise şöyle demiştir: Haram ay: Yani haram ayda savaşmak, haram ay iledir; böylece Allah Teala onlara bu haram şeylerin

Müslümanlara ancak kısas (misilleme) ile caiz olacağını bildirdi, sonra da bunu kılıç ayeti ile neshetti. Şöyle de denilmiştir: Hürmetlerin çoğul yapılması; haram ayı, haram şehri ve ihram hürmetini kastetmesindendir.

"Kim size saldırırsa siz de ona saldırın": İbn Abbas: Kim sizinle haremde savaşırsa siz de onunla savaşın, demiştir. Saldırıya mukabele etmek neden saldırı sayılmıştır? Çünkü iki fiil şeklen birbirine benzemektedir; gerçi biri taat, diğeri masiyettir. Zeccac da şöyle demiştir: Araplar: O bana zulmetti, ben de ona zulmettim; filan bana cahillik etti, ben de ona cahillik ettim, derler. Bu mananın izahı surenin başında geçmiştir.

"Allah'tan korkun": Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Allah'tan korkun, haremde onlara önce siz savaş açmayın.

وَاَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ وَاَحْسِنُوا
اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٩٥﴾ وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ
فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ
فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ بِهِ اَذًى مِنْ رَاْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ
صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ فَاِذَا اَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ
مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ
تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾

195 – Allah yolunda harcayın. Kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin; şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.

196 – Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer engellenirseniz kolayınıza gelen kurbanı yollayın. Kurban, yerine erişinceye kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden kim hasta veya başından rahatsız olursa, ona oruçtan, yahut sadakadan veyahut kurbandan fidye vardır. Emin olduğunuz vakit kim hacca kadar umre ile faydalanırsa, kolayına gelen kurbandan kesmek vaciptir. Kim de

bunu bulamazsa hacta üç, döndüğü zaman da yedi gün oruç tutar. Bunlar tam on gündür. Bu, ailesi Mescid-i Haram'da ikamet etmeyen içindir. Allah'tan korkun. Bilin ki Allah'ın azabı şiddetlidir.

"Allah yolunda harcayın": Bu ayet bir sebeple inmiştir; bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Mekke'ye gitmek için hazırlık yapınca, bazı bedeviler: "Ya Resulallah, biz ne ile hazırlık yapacağız; ne azığımız vardır ne de malımız?" dediler. İşte bunun üzerine indi, bunu İbn Abbas demiştir.

İkincisi: Ensar Allah yolunda harcar ve sadaka ederlerdi, bir sene kıtlık oldu, bunu yapamadılar. İşte ayet bunun üzerine indi, bunu Ebu Cebire bin Dahhak demiştir. Sebil: Lügatte yol demektir. Bu kelimenin cihatta kullanılması, onun din bağı üzerine savaşılan bir yol olmasındandır. Tehlike de, helak manasınadır: Helekerrecülü helaken ve hülken ve tehlüketen, denir. Müberrid şöyle demiştir: Eydi, nefisler manasınadır, parça bütün yerine kullanılmıştır. Burada tehlikeden ne kastedildiği hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah yolunda harcamayı terk etmektir, bunu Huzeyfe, İbn Abbas, Hasen, İbn Cübeyr, İkrime, Mücahit, Katade ve Dahhak demişlerdir. *İkincisi:* O, malla meşgul olarak oturup savaşmamaktır, bunu da Ebu Eyyub el – Ensari demiştir. *Üçüncüsü:* O, Allah'ın rahmetinden ümit kesmektir, bunu da Bera, Numan bin Beşir ve Ubeyde, demişlerdir. *Dördüncüsü:* O, Allah'ın azabıdır. Bunu da Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"İyilik edin": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: Güzel infak edin, demektir. Bu da ilk görüş sahiplerinin fikirleridir. *İkincisi:* Allah hakkında hüsn-i zanda bulunun, demektir. Bunu da İkrime ile Süfyan demişlerdir. Bu da tehlikenin ümit kesmek manasına olduğunu söyleyenlerin fikrine dayanır. *Üçüncüsü:* Bunun manası: Farzları eda edin, demektir. Bunu da Süfyan, Ebu İshak'tan rivayet etmiştir.

"Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın": İbn Faris şöyle demiştir: Hac lügatte bir yere gitmeyi hedef almaktır. Hacta umre, aslında ziyaret demektir. Saleb şöyle demiştir: Hac hanın fethası ile mastardır, kesresi ile de isimdir. Ve şöyle demiştir: Bazen Ferra ikisinin de iyi lügat olduğunu söylerdi. İbn Enbari de umre üzerinde iki görüş beyan etmiştir: *Birincisi:* Ziyaret manasınadır. *İkincisi:* Niyet edip bir yere gitmektir. Onu tamamlama üzerinde de dört görüş vardır: *Birincisi:* Onun, tamamlamanın manası, ayrı ayrı yapmaktır; mesela

umreyi hac aylarının dışında yapmak gibi. Bunu Ömer bin Hattab, Hasen ve Ata demişlerdir. *İkincisi:* Bir kimsenin umre için hemen evinden ayrılırken ihrama girmesidir. Bunu da Ali bin Ebu Talib, Tavus ve İbn Cübeyr, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Birine başladığı zaman onu tamamlamadan fesh etmez. Bunu da İbn Abbas demiştir. *Dördüncüsü:* O, Allah'ın ikisinde emrettikleri şeyleri yerine getirmektir, bunu da Mücahit demiştir. Kurraların çoğunluğu umreyi mef'ul olarak mansup okumuşlar, Asmai de Nafi'den, Kazaz da Ebu Amr'den, Kisai de Ebu Cafer'den naklen merfu okumuşlardır. İbn Mes'ud, Ebu Rezin, Hasen ve Şabi'nin kıraati de böyledir. Cumhurun okuyuşu onun vacip olduğunu gösterir. Umrenin vacip olduğunu söyleyenlerin bazıları şunlardır: Hazreti Ali, İbn Ömer, İbn Abbas, Hasen, İbn Sirin, Ata, Tavus, Said bin Cübeyr, Mücahit, Ahmed ve Şafii. İbn Mes'ud, Cabir, Şabi, İbrahim, Ebu Hanife ve İmam Malik'ten de onun sünnet ve nafile olduğu rivayet edilmiştir.

"Eğer engellenirseniz": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Ahsarahul maradu veladüvvü denir ki, hastalık ve düşman onu seferden engelledi, demektir. Bu ayet de bundandır. Hasarahul adüvvü de düşman zorlamak demektir. Zeccac da, engellenen kimseye husıra fehüve mahsur denildiğini söylemiştir. Ulemanın ihsar (engellenme) konusunda iki görüşü vardır: *Birincisi:* Onun ancak düşman ile olup hastalık ile olmayacağıdır. Bu İbn Ömer, İbn Abbas, Enes, Malik, Şafii ve Ahmed'in görüşleridir. "Feiza emintüm" kavli de bunu gösterir. *İkincisi:* Onun hastalık veya düşman veyahut bir mazeret dolayısıyla olacağıdır; bu da Ata, Mücahit, Katade ve Ebu Hanife'nin görüşleridir. Bu kelamda kısaltma vardır, mana şöyledir: Eğer engellenir de haccı ve umreyi tamamlayamazsanız, gücünüzün yettiği kurbanı gönderin. "Başından hastalığı olan" da böyledir ki: Tıraş olursa, fidye verir, demektir.

"Hedy", Beytullah'a hediye edilen kurbandır. Aslı şeddeli olarak hediyy'dir, sonra tahfif edilmiştir. Bunu İbn Kuteybe demiştir. Hasen ile Mücahit şedde ile okumuşlardır. "Kolayına gelen kurban" hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O koyundur, bunu Hazreti Ali, İbn Abbas, Hasen, Ata, İbn Cübeyr, İbrahim, Katade ve Dahhak demişlerdir. *İkincisi:* Kolayına gelen deve ve sığırdır, başkası değildir. Bunu da İbn Ömer, Hazreti Aişe ve Kasım demişlerdir. *Üçüncüsü:* O, gücünün yettiğidir. Bunu da Tavus, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen ile Katade'den de: En yükseği deve, ortası sığır, en düşüğü koyundur, dedikleri rivayet edilmiştir. İmam Ahmed de: Hedy üç sınıftan, deve, sığır ve koyundan olur, demiştir. Ebu Hanife

rahmetullahi aleyh, Malik ve Şafii rahmetullahi aleyhimalar da bu görüştedirler.

"Hatta yebluğal hedyü mahilleh": İbn Kuteybe: Mahil kurban kesilen yerdir, demiştir. Halle yehillü'den gelir. Mahil hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O haremdir, bunu İbn Mes'ud, Hasen, Ata, Tavus, Mücahid, İbn Sirin, Sevri ve Ebu Hanife demişlerdir. *İkincisi:* O, engellendiği yerdir ki kurbanını orada keser ve ihramdan çıkar. Bunu da İmam Malik, Şafii ve Ahmed demişlerdir.

"Sizden kim hasta olur veya başından bir rahatsızlığı olursa bir fidye verir": Bu da bir sebeple inmiştir, şöyle ki Ka b bin Ucre'nin başına bitler üşüştü, öyle ki yüzünde yürümeye başladılar. Ayet bunun üzerine indi. O da: Özellikle benim hakkımda indi, derdi.[24]

Ayetin hükmü: Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah şöyle demiştir: "Kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin" sözü, başı tıraş etmenin haram olduğunu gösterdi, ister onda bir rahatsızlık olsun ister olmasın, nihayet: "Sizden kim hasta olur veya başından rahatsız bulunursa, bir fidye versin" kısmı indi. Bu da rahatsızlık olduğu zaman fidye vererek başı tıraş etmenin mubah olduğunu gösterdi. Bu da önceki haramlığı neshetti.

Ayetin manası şudur: Sizden yani ihramlılardan – ister engelli olsun ister olmasın – kim hasta olur veya ihramın yasak ettiği bir şeyi giymeye mecbur kalır veyahut başından bir rahatsızlığı olur da tıraş olursa, ona oruç fidyesi vardır. Oruç hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O, üç gündür, Ka'b bin Ucre radıyallahu anh hadisinde Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den böyle rivayet edilmiştir.[25] Bu, cumhurun görüşüdür. *İkincisi:* O, on günlük oruçtur. Hasen, İkrime ve Nafi'den rivayet edilmiştir. Sadaka hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, altı yoksulu doyurmadır, Ka'b bin Ucre hadisinde rivayet edilmiştir. Bu, aynı zamanda, oruç üç gündür diyenlerin görüşüdür. *İkincisi:* O, on yoksulu doyurmadır, bu da on günlük orucu vacip kılanların görüşüdür. Nüsük de koyun kesmektir, nesektü lillahi denir ki, O'nun için kurban kestim, demektir. Nüsük'te de iki lügat vardır: Nunun ve sinin zammı, ki cumhur böyle okumuştur. Nunun ve sinin sükunu, ki bu da Hasen'in kıraatidir.

"Emin olduğunuz zaman": Yani düşmandan, çünkü hastalığın ne zaman dönüp geleceğinden emin olunmaz. Alkame ve diğerleri:

24 – Buhari, Müslim ve diğerleri, Ka'b bin Ucre radıyallahu anh'ten rivayet etmişlerdir.
25 – İmam Ahmed, Müsned, 4/242; Buhari ve Müslim.

Korku ve hastalıktan emin olduğunuz zaman, demişlerdir. "Kim hacca kadar umreden faydalanırsa": Bunun manası: Kim hac aylarında işe umre ile başlar ve o senenin haccını bu şekilde bitirirse, ona gücünün yettiği bir kurban gerekir, demektir. Bu; İbn Ömer, İbn Müseyyeb, Ata ve Dahhak'ın görüşleridir. Güç yeten kurban hakkında ise yukarıda söz geçmiştir. "Kim bunu bulamazsa hacta üç gün oruç tutar": Hasen şöyle demiştir: Bu; terviyeden bir gün öncesi ile terviye ve arefe günleridir. Bu Ata, Şa'bi, Ebu'l - Aliye, İbn Cübeyr, Tavus ve İbrahim'in görüşleridir, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten nakledilmiştir. Hasen ile Ata'dan da: Hangi ayda isterse onları oruç tutar, dedikleri de rivayet edilmiştir. Tavus, Mücahit ve Ata'dan da: Hac aylarının hangisinde isterse onları tutar, dedikleri rivayet edilmiştir. İbn Ömer'den de: İhrama girmesinden arefe gününe kadar dediği rivayet edilmiştir.

Ayetin hükmü: Eğer kurbanlık bulamaz da kurban gününden önce üç gün oruç tutmazsa, ne yapar? Ömer bin Hattab, İbn Abbas, İbn Cübeyr, Tavus ve İbrahim: Kurbandan başkası olmaz, oruç tutamaz, demişlerdir. İbn Ömer ile Hazreti Aişe de: Mina günlerinde oruç tutar, demişlerdir. Bunu Salih, İmam Ahmed'den rivayet etmiştir. Bu İmam Malik'in de görüşüdür. Diğerleri ise teşrik günlerinde oruç tutamayacağına, ancak onlardan sonra tutacağına kani olmuşlardır. Bu da Hazretî Ali'den rivayet edilmiştir. Bunu Mervezi, İmam Ahmed'den de rivayet etmiştir. İmam Şafii'nin de görüşü budur.

Eğer üç günlük oruca başladıktan sonra kurban bulursa, orucu kesmesi lazım gelmez. Bu; İmam Malik ile Şafii'nin görüşüdür. Ebu Hanife ise: Orucu durdurması lazım gelir, kurban keser, demiştir. Ata da: Eğer iki gün oruç tuttuktan sonra kurban bulursa, kurban keser. Eğer üç gün tuttuktan sonra bulursa yedi gün oruç tutsun, ona kurban gerekmez, demiştir. "Hac"ta sözünün de iki manası vardır: *Birincisi:* Hac aylarında demektir. *İkincisi:* Hacca ihram zamanında demektir. "Döndüğü zaman yedi gün oruç tutar" kavli üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Memleketlerinize döndüğünüz zaman demektir. Bunu İbn Abbas, Hasen, Ebu'l Aliye, Şa'bi ve Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Haccınızdan döndüğünüz zaman, demektir. Bu da Ata, Said bin Cübeyr, Ebu Hanife ve Malik'in sözleridir. Esrem şöyle demiştir: Ebu Ubeydullah'a, yani Ahmed bin Hanbel'e: "Yedi gün orucu memleketine döndüğünde ne zaman tutar; yolda mı yoksa ailesinde mi?" dedim. O da: Bunların hepsi hakkında görüşler vardır, dedi. Ebu Abdullah'a: "Bunları ayrı tutarsa?" dediler; o da buna müsaade etti.

"Bunlar tam on gündür": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası: O kurban yerine geçmede tamdır. İbn Abbas ile Hasen bu manaya kail olmuşlardır. Kadı Ebu Ya'le da şöyle demiştir: Biri tam sevap kazanmada üç günün kurban yerine geçebileceğini düşünebilirdi; onun için Allah Teala bize ancak tam on günün onun yerine geçeceğini bildirdi.

İkincisi: Vav bazen "ev" yerine geçer, mesela": "Fenkihu matabe leküm minennisai mesna ve sülase ve ruba" ayetinde olduğu gibi. İşte burada da Allah Teala seçme ihtimalini "İşte bunlar tam ondur" demekle ortadan kaldırmıştır. Zeccac bu manaya kail olmuştur.

Üçüncüsü: Bu tekit içindir. Şair Ferazdak şöyle demiştir:

Üç artı iki, beştir;
Altıncısı da benim keskin koku alma duyumdur.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Kinde topluluğuna, kaçtıkları zaman:
Nerede olduklarını sorsaydın, nerede?

Bir başkası da şöyle demiştir:

Onun nice nimetleri vardı;
Nice nice nice!

Kur'an ise Arapların dili ile inmiştir. O da tekit için bir şeyi tekrar eder.

Dördüncüsü: Bunun manası: İşte o, fazilette tam ondur, her ne kadar hacta üç ve daha sonra da yedi ise de. Maksat yedinin üçten daha geri olduğu kimsenin aklına gelmemesidir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki demiştir.

Beşincisi: O lafzan haber, mana itibarı ile ise emirdir; takdiri: Bunlar ondur, onu tamamlayınız, demektir.

"Bu, ailesi Mescid-i Haram'da ikamet etmeyen içindir": Burada işaret edilen hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, hacca kadar umreden yararlanmaktır. *İkincisi:* O ibadet ve oruçların karşılığıdır. Bu manaya göre "limen"deki lam, "ala" manasınadır. Mescid-i Haram'da ikamet edenlere gelince: İbn Abbas, Tavus ve Mücahit: Onlar harem halkıdır, demişlerdir. Ata da: Evi mikat sınırları içinde olanlar, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ayetin manası şudur: Bu farz, garipler (yabancılar) içindir. Maksat kendisi olduğu halde ailesinden bahsedilmesi ise, insanın genellikle ailesinin oturduğu yerde oturmasındandır.

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ
وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ
يَعْلَمْهُ اللّٰهُ وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى
وَاتَّقُونِ يَا اُولِي الْاَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾

197 - Hac belli aylardır. Kim bunlarda haccı kendine farz kılarsa, hacta kadına yaklaşmak, günah işlemek ve tartışmak yoktur. Hayırdan ne yaparsanız, Allah onu bilir. Azık edinin; şüphesiz azığın hayırlısı takvadır. Ey saf akıl sahipleri, benden korkun.

"Hac belli aylardır": Hac kelimesinde iki lügat vardır: Hanın fethası Hicaz halkının lügatidir, cumhur da böyle okumuştur. Kesri de Temim veya Necid lügatidir, Hasen de böyle okumuştur. Sibeveyh de şöyle demiştir: Hacce haccen denir ki, zekere zikren gibidir. Hicce dediklerinde yıl manasını kastederler. Ferra şöyle demiştir: Mana: Hac vakti bu aylar demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Bunun manası: Hac ayları bilinen aylardır.

Hac ayları üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar şevval, zilkade ve zilhicce ayından da on gündür. Bunu İbn Mes'ud, İbn Ömer, İbn Abbas, İbn Zübeyr, Hasen, İbn Sirin, Ata, Şa'bi, Tavus, Nahai, Katade, Mekhul, Dahhak, Süddi, Ebu Hanife, Ahmed bin Hanbel ve Şafii radıyallahu anhum, demişlerdir. *İkincisi:* Onlar şevval, zilkade ve zilhicce aylarıdır. Bu da Yine İbn Ömer, Ata, Tavus, Mücahit, Zühri, Rebi ve Malik bin Enes'ten rivayet edilmiştir. İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Bunlar, bu aylar umre ayları değildir, sadece hac aylarıdır demek istememişlerdir. Gerçi hac işleri, Mina ibadetleri bitmekle sona ermiştir. Onlar umreyi bu ayların dışında yapmayı müstehap görürlerdi. İbn Sirin de şöyle demiştir: İlim adamlarından hiçbiri hac ayları dışındaki umrenin hac aylarındaki umreden daha faziletli olduğunda tereddüt etmemiştir.

Neden: "Hac ayları" dedi, halbuki onlar, iki ay ile bir de öteki ayın birkaç günüdür? Bunu Arapların adetlerine göre demiştir. Ferra şöyle demiştir: Araplar: Bugün iki gündür onu görmedim, derler ki bir günle bir de bir günün bazı kısımlarını kastederler. Sen de: Seni bu sene ziyaret ettim, sana bugün geldim, dersin. Halbuki o hareket belli bir zaman dilimi içinde gerçekleşmişti.

İbn Enbari de bu hususta iki görüş zikretmiştir: *Birincisi:* Araplar tesniye için cemi sigası kullanırlar, mesela şu ayette olduğu gibi: Onlar dediklerinden müberradır". *(Nur: 26)* Aslında Hazreti Aişe ile Safvan'ı kasdetmiştir. Şu ayet de öyledir: "Biz onların kararlarına şahit olduk". *(Enbiya: 78)* Burada ise Davud ile Süleyman'ı kasdetmiştir. *İkincisi:* Araplar uzun vakit söyler, kısa vakti kastederler; mesela; İbn Zübeyr hac günlerinde öldürüldü, derler ki aslında daha kısa zamanda öldürülmüştür.

Ayetin hükmü: Alimler hac aylarından önce ihrama giren kimse hakkında da ihtilaf etmişlerdir: Ata, Tavus, Mücahit ve Şafii: Caiz olmaz demişler ve: "Hac belli aylardır" kavlinden haccın ancak bu aylarda gerçekleşeceği kararına varmışlardır. Ebu Hanife, Malik, Sevri, Leys bin Sa'd ve Ahmed bin Hanbel de: Bu aylardan önce ihram sahih olur, demişlerdir. Buna göre: "Hac belli aylardır" kavli de: Haccın büyük kısmı bu aylardır, demek olur. Tıpkı Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in: "Hac arefedir" demesi gibi.[26]

"Kim bunlarda haccı kendine farz ederse": İbn Mes'ud: Bu, hacca niyet edip ihrama girmektir, demiştir. Tavus ile Ata da: Bu, lebbeyk okumaktır, demişlerdir. Hazreti Ali, İbn Ömer, Mücahit, Şabi ve diğerlerinden de: Devesine işaret vurduğu zaman olur, dedikleri rivayet edilmiştir. Bu da hacca niyet ederek işaret vurma manasına alınmıştır. İmam Ahmed radıyallahu anh de, Esrem rivayetinde: İhram niyetledir, demiştir. Ona: "Telbiyesiz ihrama girmiş olur mu?" dediler; o da: İhrama karar verdiği zaman evet, demiştir. Bu da İmam Malik ile Şafii'nin görüşleridir. Ebu Hanife ise: İhrama girmek; ya telbiye okumak ya da kurbanı işaretleyip sürmekle caiz olur, demiştir.

"Fela refese": İbn Kesir, Ebu Amr ve Ebu Cafer, zamme ve tenvinle: Fela refesün vela füsukun" okumuşlardır; Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, tenvinsiz olarak okumuşlardır. Ebu Cafer dışında hiç kimse "vela cidale"yi merfu okumamıştır. Ebu Ali şöyle demiştir: Fetha ile okuyanların delili, bunun kastedilen manaya çok sıkı bağlı olmasıdır. Çünkü fetha ile okuyan, bütün kötülük ve fısk hareketlerini reddetmiştir, "la reybe fih" kavlinde olduğu gibi. Merfu ve tenvinli okuyunca da yasak bunlardan biri için olur. Cidale'nin lamını niçin meftuh okumuşlardır; bütün cinsi içine alsın diye. Ondan önceki iki isim için de durum aynıdır. Merfu okuyanların delili de, sözün akı-

26 - İmam Ahmed, Müsned; Sünen sahipleri, Hakim, Beyhaki; hepsi Abdurrahman bin Yamur ed - Deylemi radıyallahu anh'ten rivayet etmişlerdir.

şından bütün kötülüklerin yasak olduğunun anlaşılmasıdır. Bazen bir lafız tekil olur, manası ise çoğul olur.

"Refes" üzerinde üç görüş vardır: *Birincisi:* O cimadır, bunu İbn Ömer, Hasen, İkrime, Mücahit, Katade ve diğerleri demişlerdir. *İkincisi:* o, cima ile ondan aşağı olan temas gibi şeylerdir. Bu da yine İbn Ömer, İbn Abbas, Amr bin Dinar ve diğerlerinden rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O boş sözdür, bunu da Ebu Abdurrahman Yezidi demiştir. "Füsuk" hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, sövüşmedir, bunu İbn Ömer, İbn Abbas, İbrahim ve diğerleri demişlerdir. *İkincisi:* O birbirine lakap takmaktır, mesela din kardeşine, ey fasık, ey zalim, demek gibi. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O, çeşitli günahlardır, bunu da Hasen, Ata, Tavus, Mücahit, Katade ve diğerleri demiştir. Bizim de tercihimiz budur. Çünkü günahlar hepsini içine alır. Bir de fasık, taatten masiyete çıkan demektir.

"Vela cidale fihac": Cidal tartışma demektir. Bu durumda kelamın manasında iki görüş vardır: *Birincisi:* Manası: Kimse kimse ile tartışmasın; tartışma onu öfkeye ve hacca yakışmayan şeyi yapmaya sürükler, demek olur. Bu manaya İbn Ömer, İbn Abbas, Tavus, Ata, İkrime, Nahai, Katade, Zühri, Dahhak ve diğerleri kani olmuşlar.

İkincisi: Bunun manası: Hacta şüphe ve tartışma yoktur, çünkü o doğru bir şeydir, vakti bellidir, yerinden oynatılmamıştır. Mücahit şöyle demiştir: Zilhiccede iki yılın haccını ederlerdi, muharremde de iki yılın haccını ederlerdi. Sonra da saferde de iki yılın haccını ettiler. Her sene her ayda iki yılın haccını ederlerdi. Nihayet Ebu Bekir'in Peygamber sallallahu aleyhi ve selleminkinden önce iki yılın son haccı zilkadeye, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ertesi sene yaptığı hac da zilhicceye denk geldi. Nitekim Efendimiz bu durumu veda haccında şöyle dile getirmişti: Şüphesiz zaman döndü, Allah Teala'nın göklerle yeri yarattığı zamandaki konumuna geldi.[27]

• Şeyhlerinden rivayet eden Süddi ile Kasım bin Muhammed bu manaya kail olmuşlardır.

"Azık hazırlayın, şüphesiz azığın hayırlısı takvadır": İbn Abbas şöyle demiştir: Yemen halkı haccederlerdi, yanlarına azık almazlardı: Bizler mütevekkiliz der ve insanlardan dilenirlerdi. Bunun üzerine

27 - Buhari, Tefsirü sure 9, bab, 8; Bed'ü'l -Halk, bab, 2; Mağazi, bab, 77; Adahi, bab, 5; Tevhid, bab, 24; Müslim, Kasame, hadis no, 29; Ebu Davud, Menasik, bab, 67; İmam Ahmed, Müsned, 5/37, 73.

Allah Teala: "Azık edinin, şüphesiz azığın hayırlısı takvadır" kavlini indirdi. Zeccac şöyle demiştir: İnsanlara azık edinmeleri ve azığın hayırlısının da takva olduğunu bilmeleri emredildi.

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ
أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ
فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ
وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ ﴿١٩٨﴾ ثُمَّ أَفِيضُوا
مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٩﴾

198 – Hacta Rabbinizden bir lütuf istemenizde size günah yoktur. Arafat'tan sökün ettiğiniz zaman Allah'ı Meş'ar-i Haram'ın yanında zikredin. Sizi hidayet ettiği gibi O'nu zikredin. Şüphesiz bundan önce gerçek sapıklardan idiniz.

199 – Sonra insanların sökün ettiği yerden sökün edin. Allah'tan mağfiret dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.

"Rabbinizden bir lütuf istemenizde size günah yoktur": İbn Abbas şöyle demiştir: İnsanlar hac mevsiminde alışverişten ve ticaretten korkarlar ve: Zikir günleridir, derlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. İbtiğa, istemek demektir. Burada fadl da ticaret ve kazançla rızk aramaktır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Efattüm, itilmek ve atılmak manasınadır. Zeccac da: Kalabalıkla itilmektir, demiştir. Efadal kavmü filhadis denir ki, konuşmaya daldılar, ileri geri çok şey konuştular, demektir.

O bölgeye "Arafat" denilmesi hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala Cebrail'i İbrahim'e gönderdi, ona haccettirdi. Arafat'a gelince: Kad arafte: "Bildin mi?" dedi. O nedenle Arafat denildi. Bunu Hazreti Ali demiştir.

İkincisi: Arafat denilmesi, Adem ile Havva'nın orada buluşup tanışmalarındandır. Bunu da Dahhak demiştir.

Zeccac da şöyle demiştir: Meş'ar alamet demektir, çünkü namaz

onun yanındadır. Makam, Beyt ve dua haccın alametlerindendir. O Müzdelife'dir. O toplantı yeridir, ona bu iki isim de denir. İbn Ömer ile Mücahit de: Meş'ar-i Haram Müzdelife'nin tamamıdır, demiştir.

"Sizi hidayet ettiği gibi O'nu zikredin": Yani hidayetinize karşılık olarak, demektir. Eğer: "Zikri tekrar etmenin faydası nedir?" denilirse?" Buna dört türlü cevap verilir: *Birincisi:* Emirde mübalağa için onu tekrar etmiştir. *İkincisi:* ikinci zikre, birinci zikre bitiştirilmeyen (yeni bir) şey bitiştirilmiş; o nedenle tekrarı güzel olmuştur: Mana şöyledir: O'nu tevhidi ile zikredin, hidayetiyle zikretmeniz gibi. *Üçüncüsü:* Devam için onu tekrar etmiştir, mana şöyle olur: O'nu zikirden sonra tekrar zikredin. Bu görüşleri Muhammed bin Kasım en – Nahvi demiştir. *Dördüncüsü:* "Allah'ı Meş'ar-i Haram'ın yanında zikredin" sözünden maksat Müzdelife'de birleştirilerek kılınan akşamla yatsı namazlarıdır. "Sizi hidayet ettiği gibi" kavlindeki zikirden maksat da Müzdelife sabahında toplu halde edilen zikirdir. Bunu da Kadı Ebu Ya'la nakletmiştir.

"Şüphesiz bundan önce sapıklardan idiniz": Ha zamirinin mercii hakkında üç görüş vardır: *Birincisi:* İslam'a racidir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Hidayete racidir, bunu da Mukatil ile Zeccac demişlerdir. *Üçüncüsü:* Kur'an'a racidir, bunu da Süfyan Sevri demiştir.

"Sonra insanların sökün ettiği yerden sökün edin": Hazreti Aişe şöyle demiştir: Kureyşliler ve onların dininden olanlar – ki bunlara humus denirdi – Arafe akşamında Müzdelife'de vakfeye durur ve: Biz Beytullah'ın sakinleriyiz, derlerdi. Arapların kalanları ile halk ise Arafat'ta vakfeye dururlardı; işte ayet bunun üzerine indi. Zeccac şöyle demiştir: Onlara humus denmesi dinlerindeki şiddetten dolayıdır. Hamaset, her şeyde şiddet göstermektir (fanatiklik).

Burada insanlardan kimin kastedildiği hususunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Onlar humusun dışındaki bütün Araplardır. Hazreti Aişe hadisi de bunu göstermektedir. Urve, Mücahit ve Katade de bu görüştedirler. *İkincisi:* Buradaki insanlarla murat edilen İbrahim aleyhisselam'dır, bunu da Dahhak bin Müzahim demiştir. *Üçüncüsü:* İnsanlardan murat, Adem'dir, bunu da Zühri demiştir. Ebu'l – Mütevekkil, Ebu Nehik ve Muvarrık el – İcli, ye ile "enasiy" okumuşlardır. *Dördüncüsü:* Onlar Yemen ve Rebia halkıdır. Çünkü onlar Arafat'tan sökün ederlerdi, bunu da Mukatil demiştir.

Bununla muhatap olanlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Kureyş'e hitaptır, bunu cumhur, demiştir. *İkincisi:* O, bütün

Müslümanlara hitaptır. Bu da yukarıda geçen insanlardan Adem veya İbrahim kastedilmiştir, diyenlerin görüşüne uyar. Buradaki ifada lafzın zahirinden anlaşılan ifadadır ki kurban sabahı Müzdelife'den yapılan ifadadır. Ancak müfessirlerin çoğunluğu bunun Arafat'tan olan ifada olduğunu söylerler. Kelamın zahiri ise buna müsaade etmez. Nasıl: "Arafat'tan ifada ettiğiniz zaman" sonra Arafat'tan ifade edin, denir? Tefsircilerin dediğinin yorumu ise şöyledir: Bunda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Sonra insanların sökün ettiği yerden siz de sökün edin, Arafat'tan sökün ettiğiniz zaman da Allah'ı zikredin.

"Ğafur" aziz ve celil olan Allah'ın isimlerindendir. Ğafertüşşey'e denir ki, bir şeyi kapattım demektir. Sanki ğafur da kulunu rahmetiyle örten veya kullarının günahlarını örten demektir. Ğafur bağışlaması bol olan demektir, çünkü mef'ul kalıbı çoklukta mübalağa içindir, mesela sabur, darub ve ekul gibi.

فَاِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ
فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَٓاءَكُمْ
اَوْ اَشَدَّ ذِكْرًاۜ فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَٓا اٰتِنَا
فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ﴿٢٠٠﴾ وَمِنْهُمْ
مَنْ يَقُولُ رَبَّنَٓا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ
حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ
نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُواۜ وَاللّٰهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٢٠٢﴾

وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فِٓي اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍۜ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ
فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۚ وَمَنْ تَاَخَّرَ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۙ لِمَنِ اتَّقٰىۜ وَاتَّقُوا
اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

200 – Hac ibadetini bitirdiğiniz zaman Allah'ı zikredin, tıpkı atalarınızı zikrettiğiniz gibi, hatta daha çok zikredin. İnsanlardan

kimileri, "Rabbimiz, bize dünyada ver" der; onun ahirette nasibi yoktur.

201 – Onlardan kimi de: Rabbimiz, bize dünyada da iyilik, ahirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru" der.

202 – İşte onların kazandıklarından nasibi vardır. Allah'ın hesabı çok hızlıdır.

203 – Allah'ı sayılı günlerde zikredin. Kim iki günde acele ederse, ona günah yoktur. Kim de geri kalırsa, Allah'tan korkan için ona da günah yoktur. Bilin ki O'nun huzurunda toplanacaksınız.

"Hac ibadetlerinizi bitirdiğiniz zaman Allah'ı zikredin": Bunun sebeb-i nüzulü için üç görüş vardır: *Birincisi:* Cahiliye halkı hac mevsiminde toplandıkları zaman atalarının günlerini ve cahiliyedeki soylarını zikrederlerdi, işte ayet bunun üzerine indi. Bu mana Hasen, Ata ve Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

İkincisi: Araplar konuştukları veya kelam ettikleri zaman: Babanın başı için şöyle oldu, böyle oldu, derlerdi; işte ayet bunun üzerine indi.

Üçüncüsü: Onlar hac ibadetlerini bitirdikleri zaman adam Mina'da kalır ve: Allah'ım, benim babamın kâsesi, yemek tabağı büyüktü, malı çoktu, bana da onunki gibi ver, der ve Allah'ı zikretmez, sadece babasını zikreder, ona dünyalık verilmesini isterdi. İşte ayet bunun üzerine indi. Bu da Süddi'nin görüşüdür.

Menasik: İbadet yapılan şeyler demektir, bundan ne murat edildiği hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O, hac fiillerinin hepsidir, bunu Hasen demiştir. *İkincisi:* O kan akıtmaktır, bunu da Mücahit demiştir. Babalarını zikretmelerinde de dört görüş vardır: *Birincisi:* Onları ikrar etmeleridir. *İkincisi:* Onlarla yemin etmeleridir. *Üçüncüsü:* babalarının onlara iyilik etmeleridir. Çünkü onları zikreder ve Allah'ın onlara ihsanını unuturlardı. *Dördüncüsü:* O çocukların babalarını zikretmesidir, çünkü ilk defa konuşmaya başladıkları zaman onların adını söylerler. Bu mana Ata ile Dahhak'tan rivayet edilmiştir. "Ev" edatı hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, "bel" manasınadır. *İkincisi:* Vav manasınadır. Halâk ise daha önce geçmiştir.

Dünya iyiliği hakkında da yedi görüş vardır: *Birincisi:* O, iyi kadındır, bunu Hazreti Ali demiştir. *İkincisi:* O ibadettir, bunu Süfyan bin Hüseyn, Hasen'den rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O ilim ve ibadettir, bunu Hişam, Hasen'den rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Maldır, bunu da Ebu Vail, Süddi ve İbn Zeyd demişlerdir. *Beşincisi:* Afiyettir,

bunu Katade demiştir. *Altıncısı:* Bol rızktır, bunu da Mukatil, demiştir. *Yedincisi:* Nimettir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Ahiret iyiliği hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O huriliyndir, bunu Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir. *İkincisi:* Cennettir, onu Hasen, Süddi ve Mukatil, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Af ve afiyettir, bu da Hasen ile Sevri'den rivayet edilmiştir.

"Onların kazandıklarından nasibi vardır": Zeccac şöyle demiştir: Bunun manası: Onların duaları kabuldür, demektir, çünkü onların buradaki kazançları duadır. Bu ayet bir öncekine bağlıdır, ancak bunun ötekisinden farklı bir sebeple indiği rivayet edilmiştir. Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Bir adam: "Ya Resulallah, babam öldü, haccetmedi, onun yerine haccedeyim mi?" dedi. O da: "Babanın borcu olsaydı da onu sen ödeseydin, olmaz mıydı?" dedi. O da: Olurdu, dedi. Efendimiz de: Allah'ın borcu daha çok ödenmelidir, dedi.[28]

Hesabın çabuk görülmesi hakkında da beş görüş vardır: *Birincisi:* Onun azlığıdır, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Gelmesinin yakın olmasıdır, bunu da Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* Hesaba çekilenin lehinde ve aleyhinde neler olduğunu bildiği için onu hesaba çekmesi çabuk olmuştur. *Dördüncüsü:* Mana şöyledir: Allah'ın karşılık vermesi çabuktur. Bu görüşü ve bir öncekini Zeccac demiştir. *Beşincisi:* O, acizler gibi fikir yürütmeye ve düşünüp taşınmaya muhtaç değildir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki demiştir.

"Allah'ı sayılı günlerde zikredin": Bu zikir için de iki görüş beyan edilmiştir: *Birincisi:* O cemrelerde, namazların arkasında ve diğer hac vakitlerinde edilen zikirdir. *İkincisi:* O farz namazların arkasından getirilen tekbirdir. Bu görüşün sahipleri tekbire ne zaman başlayıp ne zaman keseceği hususunda da altı görüş beyan etmişlerdir: *Birincisi:* Arefe günü sabah namazından başlar, son teşrik günü ikindi namazının sonuna kadar devam eder. Bunu Hazreti Ali, Ebu Yusuf ve Muhammed demişlerdir. *İkincisi:* Arefe günü sabah namazından başlar, kurban günü ikindi namazına kadar devam eder. Bunu da İbn Mes'ud ile Ebu Hanife demişlerdir. *Üçüncüsü:* Kurban günü öğle namazından başlar, son teşrik gününe kadar devam eder. Bunu da İbn Ömer, Zeyd bin Sabit, İbn Abbas ve Ata demişlerdir. *Dördüncüsü:* Kurban günü öğle namazından başlar, Mina'dan Mekke'ye intikal

---

28 – Bedel haccı ile ilgili hadisler, sağlam yollarla Hazreti Ali, İbn Abbas ve Abdullah bin Zübeyr radıyallahu anhum tarafından rivayet edilmiştir.

ettikleri günün öğle namazına kadar devam eder. Bu da Teşrik günlerinin ikincisidir, bunu da Hasen demiştir. *Beşincisi:* Kurban günü öğle namazından başlar, son teşrik gününe kadar devam eder, bunu da Malik bin Enes demiştir. Şafii'nin iki görüşünden biri de budur. *Altıncısı:* Kurban günü akşam namazından başlar, son teşrik gününün sabah namazına kadar devam eder. Bu da Şafii'nin görüşüdür. İmamımız Ahmed'in görüşü de şöyledir: Eğer ihramlı değilse yirmi üç vaktin arkasından tekbir getirir; başı Arefe gününün sabah namazıdır, sonu da teşrik günlerinin son günüdür. Eğer ihramlı ise on yedi namazın arkasından tekbir getirir; başı kurban gününün öğle vaktidir, sonu da son teşrik günlerinin ikindi vaktidir.

Bu tekbir, cemaatle kılınan farz namazlara mı hastır yoksa değil midir? Bunda da İmam Ahmet'ten iki görüş vardır: *Birincisi:* Cemaatle kılana hastır. Ebu Hanife rahmetullahi aleyh'in görüşü de böyledir. *İkincisi:* Farza hastır, ister ki onu tek başına kılsın. Bu da Şafii'in görüşüdür.

Sayılı günler hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar teşrik günleridir, bunu İbn Ömer, İbn Abbas, Hasen, Ata, Mücahit, Katade ve diğerleri demişlerdir. *İkincisi:* O kurban günü ile arkasındaki iki gündür, bu da Hazreti Ali ve İbn Ömer'den rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O zilhiccenin on günleridir, bunu da Said bin Cübeyr ile Nahai demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: "Sayılı" tabiri genellikle adedi az olan şey için kullanılır, mesela birkaç dirhem, birkaç güvercin gibi.

"Kim iki günde acele ederse": Yani kim Mina günlerinin ikincisinde yapılan ilk intikali acele ederse, ona günah yoktur, kim ikinci intikali geciktirirse ki o da Mina günlerinin üçüncüsüdür, ona da günah yoktur. Eğer: "Günahtan ancak acele eden korkar, geciktirene ne oluyor, onun yaptığı daha faziletlidir?" denilirse, buna dört türlü cevap verilir:

Birincisi: Mana şöyle demektir: Acele edene günah yoktur, geciktiren de sevap kazanır. Bu durumda ona günah yoktur denilmesi, ilk lafzı aynen tekrar etmesindendir, mesela, "femen iteda aleyküm fatedu aleyhi" ayetinde olduğu gibi. *İkincisi:* Mana şöyledir: Geciktirene verilen ruhsatı terk ettiği için günah yoktur. *Üçüncüsü:* Mana şöyledir: Acele edenin de geciktirenin de haclarından önceki günahları bağışlanmıştır. *Dördüncüsü:* Mana şöyledir: Acele edenin de geciktirenin de günahının atılması, takva şartı iledir.

"Kim korunursa": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Av avlamaktan çekinirse, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Haccında

günahlardan çekinirse, bunu da Katade demiştir. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Allah'ın mağfireti ancak haccında Allah'tan korkan içindir. *Üçüncüsü:* Kalan ömründe Allah'tan korkarsa, bunu Ebu'l – Aliye ile İbrahim, demişlerdir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ
عَلٰى مَا فِي قَلْبِهِۙ وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾

204 – İnsanlardan öyleleri vardır ki dünya hayatına ait sözü senin hoşuna gider ve en yaman düşman olduğu halde kalbindekine Allah'ı şahit getirir.

"İnsanlardan öyleleri vardır dünya hayatına ait sözü senin hoşuna gider": Bu ayetin kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Bu Ahnes bin Şurayk hakkında inmiştir. Kendisi yumuşak sözlü, kalbi kafir idi, Peygamber'e güzel görünür ve onu sevdiğine dair yemin ederdi. Dinine uyardı, içinde ise başkasını gizlerdi. Bu İbn Abbas, Süddi ve Mukatil'in sözüdür.

İkincisi: O münafıklık edip dilleriyle kalplerinde olmayanı söyleyen münafıklar hakkında indi. Bu da Hasen, Katade ve İbn Zeyd'in görüşüdür.

Üçüncüsü: O Reci askerî birliği hakkında inmiştir, şöyle ki: Kureyş kafirleri Medine'de bulunan Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e heyet gönderdiler, biz Müslüman olduk, bize ashabından dinimizi öğretecek birkaç kişi gönder, dediler. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de Hubeyb bin Adiy, Mersed el – Ğanevi, Halid bin Bükeyr, Abdullah bin Tarık ve Zeyd bin Desine'yi gönderdi. Başlarına da Asım bin Sabit'i kumandan tayin etti. Onlar Mekke tarafına yürüdüler, Mekke – Medine arasında bir yere indiler, yanlarında hurma vardı, ondan yediler. Oradan yaşlı bir kadın geçti, çekirdekleri gördü, kavmine dönüp, bu yoldan Yesribliler geçmiş dedi. Onlardan yetmiş kişi atlarına binip onları kuşattılar. Onlarla savaştılar. Mer'sed'i, Halid'i ve İbn Tarık'ı öldürdüler. Asım ise sadakını (ok kılıfını) boşalttı, içinde yedi ok vardı, her ok ile onların büyüklerinden birini öldürdü. Sonra da: Allah'ım, ben gündüzün başında senin dinini korudum, sen de gündüzün sonunda etimi koru, dedi. Sonra etrafını sarıp onu öldürdüler. Başını kesip Sülafe bin Sa'd denilen kadına satmak istediler. Asım onun ailesinden birini öldürmüştü. O da: Eğer kafasını elime geçirirsem, kafatasında şarap içeceğim, diye yemin etmişti.

Allah Teala eşekarıları gönderdi, onlar da onu korudular. Ona bir şey yapamadılar. Bırakın, akşam arılar gider, o zaman onu alırız, dediler. Bir bulut geldi, bardaktan boşanırcasına yağmur yağdı. Allah Teala sel gönderdi, o da onu sürükleyip götürdü.

Hubeyb ile Zeyd'i esir aldılar, Hubeyb'i öldürmeleri için Haris bin Amir oğulları satın aldılar, çünkü o, babalarını öldürmüştü. Onu öldürmek için çıkarınca: Bırakın beni, iki rekat namaz kılayım, dedi. Sonra da: Eğer Hubeyb ölümden korktu demeyecek olsaydınız daha çok kılardım, dedi. Ve şöyle bir şiir söyledi:

Müslüman olarak öldürüldükten sonra,
Hangi yanımın üzerine öleceğimi hiç düşünmem,

Bu da Allah yolundadır, eğer O dilerse,
Darmadağın olan cesedimi mübarek eyler.

Onu diri olarak astılar, o da: Allah'ım, sen bilirsin ki etrafımda selamımı Resulüne ulaştıracak kimse yoktur, dedi. İçlerinden Ebu Sirvaa denen bir adam geldi, elinde mızrağı vardı, onu Hubeyb'in önüne dikti, Hubeyb ona: Allah'tan kork, dedi. Bu da onun taşkınlığını artırmaktan başka bir işe yaramadı.

Zeyd'e gelince, onu da Safvan bin Ümeyye satın aldı, onu babasına karşılık öldürmek istiyordu. Safvan onu öldürmek için ilerleyince, Süfyan bin Harb geldi: "Ey Zeyd, Allah için söyle, ister misin, Muhammed senin yerinde olaydı da, sen de ailenin arasında olaydın?" dedi. O da: Allah'a yemin ederim ki, değil Muhammed'in yerimde olmasını istemek, ben ailemin arasında otururken onun ayağına bir diken bile batmasını istemezdim, dedi. Sonra öldürüldü. Haber Peygamber'e ulaştı: "Kim Hubeyb'in cesedini darağacından alıp gelir, onun için cennet vardır?" dedi. Zübeyr de: Ben ve arkadaşım Mikdad, dedi. Çıktılar, geceleri yürüdüler, gündüzleri saklandılar, sonunda o yere vardılar. Darağacının etrafında sarhoş kırk müşrik olduğunu gördüler. O ise terü taze duruyordu, kırk gün sonra bile hiç bozulmamıştı. Zübeyr onu atına yükledi, onlardan yetmiş kişi arkasına düştü. Zübeyr Hubeyb'i bıraktı, onu yer yuttu. Zübeyr: "Ey Kureyş topluluğu, bize karşı ne de cesursunuz!" dedi, sonra da başındaki sarığı kaldırdı ve: Ben Zübeyr bin el - Avvam'ım, annem de Safiyye bint Abdülmuttalip'tir. Arkadaşım da Mikdat'tır. Yavrularını müdafaa eden iki aslanız. Eğer isterseniz sizinle mücadele ederiz. Eğer isterseniz sizinle dövüşürüz. İsterseniz çeker gidersiniz, dedi. Onlar da çekildiler. O ikisi Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e

geldiler, Cebrail yanında idi: Ya Muhammed, melekler ashabından bu ikiyle iftihar ediyor, dedi.

Bazı münafıklar Hubeyb ve arkadaşları için: Yazık şu maktullere, ne evlerinde oturdular ne de sahiplerinin mesajını ilettiler, dediler. Allah Teala Zübeyr, Mikdad, Hubeyb, arkadaşları ve münafıklar hakkında bu ayeti ve bundan sonraki üç ayeti indirdi. Bu hadis uzun olarak İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Kalbindekine Allah'ı şahit getirir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O şöyle der: Allah şahitlik eder ki dilimin konuştuğu şey, kalbimdekinin aynısıdır. *İkincisi:* O şöyle der: Allah'ım, bu sözde bana şahitlik et. İbn Mes'ud, sin ve te ziyade ederek: "ve yesteşhidullahe" okumuştur. Hasen, Talha bin Musarrif, İbn Muhaysın ve İbn Ebi Able de: Yenin fethası ve "Allahu"nun refi ile "yeşhedullahu" okumuştur.

"Ve hüve eleddül hısam": Hisam, hasmın çoğuludur. Hasm, hisam ve husum, denir. Zeccac: Eled, şiddetli husumet edendir, demiştir. Ledideyil unuk'tan gelir ki boynun iki yanıdır, manası da: Hasmı hangi taraftan gelse onu mağlup eder, demektir.

وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ ۗ
وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾

205 – İş başına geçtiği zaman orada fesat çıkarmak; ekini ve nesli helak etmek için yeryüzünde koşar. Allah bozgunculuğu sevmez.

"Ve iza tevella": Bunda dört görüş vardır. *Birincisi:* Kızmak manasınadır, bu da İbn Abbas ile İbn Cüreyc'ten rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Dediği sözden dönmektir, bunu da Hasen demiştir. *Üçüncüsü:* Velayetten gelir ki vali (idareci) olduğu zaman, demektir. Bunu da Mücahit ile Dahhak demişlerdir. *Dördüncüsü:* Bedenen çekip gitmek manasınadır, bunu da Mukatil ile İbn Kuteybe demişlerdir.

"Sea"nın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Çalışmak manasınadır, bunu İbn Abbas ile Mücahit demişlerdir.

İkincisi: Ayakla koşmak manasınadır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki demiştir. Fesat çıkarmak üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Küfürdür. *İkincisi:* Zulümdür. Hars ekin, nesl de her türlü hayvan neslidir. Bu İbn Abbas, İkrime ve diğerlerinin sözüdür. Zeccac, bir topluluktan, harsin kadınlar, neslin de çocuklar olduğunu

aktarmış ve: Bu hoş olmayan bir görüş değildir, demiştir. Çünkü kadına hars (ekin) denir.

Onun ekini ve nesli helak etmesinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* O onları öldürmek, yakmak ve ifsat etmekle helak etmektir ki bunu çokları demiştir. *İkincisi:* O zulüm ettiği zaman zulmü yağmurun kesilmesine sebep olur; böylece ekini ve nesli helak eder. Bunu da Mücahit demiştir ki bu, başa geçme manasınadır diyenlerin görüşüne uygun düşer. *Üçüncüsü:* Onu helak etmesi helake götüren sapıklık iledir, bunu da bazı müfessirler hikaye etmişlerdir.

"Allah fesadı sevmez": İbn Abbas: Günahlara razı olmaz manasınadır, demiştir. Mutezile bu ayeti görüşlerine delil getirmişler; arkadaşlarımız ise ona çeşitli cevaplar vermişlerdir: *Birincisi:* O, onu din olarak sevmez, şeriat olarak onu istemez, demektir. Ama varlık olarak irade etmez demek değildir. *İkincisi:* Onu kafirler için değil de mü'minler için sevmez. *Üçüncüsü:* İrade etmemek, sevmemek manasınadır, çünkü insan bazen acı bir şeyi yer ve yaranın geç iyileşmesini ister, ama bunlardan hiçbirini sevmez. Makul şeylerde irade ile sevmek arasındaki fark meydana çıkınca, onların bu ikisinin eşit oldukları iddiası batıl olur. Bu da itimat edilecek bir cevaptır. "Kulları için küfre razı olmaz" *(Zümer: 7)* ayetinin manası da böyledir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللّٰهَ

أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾

206 – Ona: "Allah'tan kork" denildiği zaman izzet-i nefs onu günah işlemeye götürür. Cehennem ona yeter. O ne kötüdür!

"Ahazethülizzetü": İbn Abbas: Onu gayret tutar, demiştir. Bu manada şöyle bir şiir getirmişlerdir:

Cahilliğindan dolayı onu gayret tuttu;
İçi sıkılmış gibi öfkeyle dönüp gitti.

Sözün manası şöyle olur: Gayret onu günah işlemeye götürür. "Cehennem" kelimesi hakkında da iki görüş vardır, bunları İbn Enbari demiştir: *Birincisi:* O yabancı bir kelimedir, o yüzden gayri munsarif olup cer ve tenvin almaz. *İkincisi:* O Arapça bir isimdir, cer ve tenvin almaması tenis ve tariften dolayıdır. Rube şöyle demiştir: Rekiyye cehennam derler ki, derin kuyu demektir. Şair A'şa da şöyle demiştir:

Ben dostum Mishal'i çağırdım, onlar ise,
O adi ve kınanmış genç erkeğe cehennemi çağırdılar.

Burada gayri munsarif olması, onun yabancı olup sonradan Arapçalaşmış olduğunu gösterir.

Kelamın manası hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Cehennem ona günahının karşılığı olarak yeter. *İkincisi:* Cehennem ona izzetine karşılık zillet olarak yeter. Mihad da yatak manasınadır, mehettü lifülanin denir ki ona yatak hazırladım, demektir. Çocuğun mehd'i (beşiği) de buradan gelir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾

207 – İnsanlardan öyleleri vardır ki Allah rızası için nefsini satın alır. Allah kullarına çok merhametlidir.

"İnsanlardan öyleleri vardır ki nefsini satın alır": Bu ayetin kimler hakkında indiğinde beş görüş halinde ihtilaf ettiler:

Birincisi: O, emr-i bilmaruf ve nehy-i anilmünker hakkında inmiştir, bu da Hazreti Ömer ile Hazreti Ali radıyallahu anhumanın görüşleridir. *İkincisi:* O Zübeyr ile Mikdat hakkında inmiştir, onlar gidip Hubeyb'i darağacından indirmişlerdi. Kıssayı yukarıda anlatmış bulunuyoruz. Bu da İbn Abbas ile Dahhak'ın görüşleridir. *Üçüncüsü:* O Suheyb-i Rumi hakkında nazil olmuştur, onun kıssasında ihtilaf edilmiştir. Rivayete göre o, hicret ederek Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi, Kureyş'ten birkaç kişi onu takip ettiler; o da atından inip ok kabını boşalttı ve: Benim en iyi ok atıcı olduğumu bilirsiniz; Allah'a yemin ederim ki bana kim yaklaşırsa, ona bir ok atarım. Sonra da kırılıncaya kadar size kılıcımla vururum. Eğer isterseniz size malımın yerini söylerim, dedi. Onlar da: Bize malının yerini söyle, seni serbest bırakalım, dediler. O da onlarla anlaştı. Bunun üzerine bu ayet indi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onu görünce: "Ey Ebu Yahya, ticaretin kâr etti" dedi ve ona Kur'an okudu. Bu, Said bin Müseyyeb'in görüşüdür.

Ebu Salih de İbn Abbas'tan rivayet ederek benzerini anlatmış ve şöyle demiştir: Onu karşılayıp ona inen ayetin müjdesini veren Ebu Bekir es – Sıddik'tir. Mukatil de şöyle demiştir: O, müşriklere, ben yaşlı bir ihtiyarım, benim sizinle veya size karşı olmam size bir zarar vermez, benim sizde komşuluk hakkım vardır, bineğimden başka malımı alın, beni dinimle baş başa bırakın, dedi. Namazdan ve hic-

retten alıkoymamalarını şart koştu, o da Allah'ın dilediği kadar kaldı, sonra bineğine binip Medine'ye muhacir olarak geldi. Ebu Bekir onu karşılayıp müjdeledi ve bu ayet senin hakkında indi, dedi.

İkrime de: Bu ayet Suheyb ile Ebu Zer el – Gifari hakkında inmiştir, demiştir. Suheyb'i ailesi yakaladı, mal vererek canını kurtardı. Ebu Zer'i de ailesi yakaladı, o da onlardan kurtularak Medine'ye muhacir olarak geldi. *Dördüncüsü:* Bu, Allah yolunda cihat edenler hakkında indi, bunu da Hasen, İbn Zeyd ve diğerleri demiştir. *Beşincisi:* O Allah'ın dini için savaşıp sonunda galip gelen ensar ve muhacirler hakkında inmiştir. Bu da Katade'nin görüşüdür.

"Yeşri" kelimesi zıt manalar taşıyan kelimelerdendir: Şera denir, sattı ve satın aldı manasına kullanılır. Ayet Suheyb hakkında indi diyenlere göre: Satın alan manasına olur. Diğerlerinin görüşlerine göre: Sattı manasına olur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا
فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ
إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٢٠٨﴾ فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ
مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ
﴿٢٠٩﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ
وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٢١٠﴾

208 – Ey iman edenler, hep birden barışa girin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o sizin için açık bir düşmandır.

209 – Eğer size açık delilller geldikten sonra kayarsanız, bilin ki Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

210 – Allah'ın, onlara bulutun gölgesinde meleklerle beraber gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar? İşler Allah'a döndürülür.

"Ey iman edenler, hep birden barışa girin": Bunun kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf ettiler: *Birincisi:* O Müslüman olan ehl-i kitap hakkında inmiştir. Onlar İslam'a girdikten sonra Cumartesi tatilinden, et yemekten ve ehl-i kitabın kaçındı-

ğı şeylerden çekinirlerdi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* O Peygamber Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman etmeyen ve İslam'a girmeleri emredilen ehl-i kitap hakkında inmiştir. Bu da yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Dahhak de böyle demiştir. *Üçüncüsü:* O Müslümanlar hakkında inmiştir, onlara İslam'ın bütün şer'i emirlerine girmeleri emredilmiştir. Bunu da Mücahit ile Katade demişlerdir.

"Silm" kelimesinde de üç lügat vardır: Sinin kesri ve lamın sükunu ile silm; Ebu Amr ile İbn Amir, Bakara'da böyle okumuşlar; Enfal ile Muhammed suresinde sinin fethi ile (selm) okumuşlar. İbn Kesir, Nafi ve Kisai de üç yerde böyle okumuşlardır. Lamın ve sinin fethası ile "selem" de vardır ki bunu da A'meş özel olarak Bakara'da okumuştur.

"Silm"in manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* İslam'dır, bunu İbn Abbas, İkrime, Katade, Dahhak, Süddi, İbn Kuteybe, Zeccac ve diğerleri demiştir. *İkincisi:* O taat manasınadır, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Bu aynı zaman da Ebu'l - Aliye ile Rebi'in de görüşüdür. Zeccac: Şöyle demiştir: "Kâffeten" toptan manasınadır, ma yeküffüşşey'e fiahiri, sonunda bir şeyden çeviren manasından türemiştir. Bu itibarla gömleğin kenar kıvrımına da küffetül kamis denir. Her uzun şeyin kenarına küfe denir. Yuvarlak şeye de kiff denir, mesela kefftül mizan, terazi kefesi demektir. Şöyle denilmiştir: Elbisenin kenarına küff denilmesi sökülüp dağılmasını önlediği içindir. Aslında kef, men etmek manasınadır. Elin tarafına da kef denilmesi, onunla bedenin diğer kısımlarının önlenmesindendir. Küffe basaruhu da gözü görmemektir.

"Kâffeten" silme mi racidir yoksa barışa girenlere mi racidir? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O barışa racidir, takdiri şöyledir: İslam'ın şer'i emirlerinin hepsine girin. Bu da ayetin inişinde söylediğimiz ilk görüşe uygundur. *İkincisi:* O barışa girenlere racidir, takdiri de şöyle olur: Hepiniz İslam'a girin. Bu da ikinci görüşe uygundur. Üçüncü görüşe göre de üç ihtimal vardır: *Birincisi:* Dilleriyle iman eden mü'minlere kalpleriyle de iman etmeleri için emir olur. *İkincisi:* Mü'minlere İslam'ın bütün şer'i emirlerine girme için buyruk olur. *Üçüncüsü:* Onlara bunun üzerinde sebat etmeleri için emir olur. Mesela: "Ey iman edenler, iman edin" *(Nisa: 136)* ayetinde olduğu gibi.

Şeytanın adımları da isyanlardır, bunun da açıklaması yukarıda geçmiştir. "Beyyinat" ise açık delillerdir. İbn Cüreyc de: Bunların

İslam ve Kur'an olduğunu söylemiştir. "yanzurun" da bekliyorlar, demektir.

"Allah'ın gelmesi": Seleften bir cemaat, bu gibi konularda konuşmak istemezlerdi. Kadı Ebu Yala, İmam Ahmet'ten: Bunun Allah'ın kudret ve emri olduğunu nakletmiş ve bunu: "Yahut Rabbinin emrinin gelmesi" *(En'am: 158)* ayetiyle beyan etmiştir, demiştir.

"Fizulelin minel ğamami": Gölgelerle gelmesi demektir. Zulel, zullenin çoğuludur. Ğamam da içinde su olmayan buluttur. Dahhak: Bulut parçasının içinde, demiştir. Melekler ne zaman gelecektir? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O kıyamet günündedir, bu cumhurun görüşüdür. *İkincisi:* Ölüm anındadır, bunu da Katade demiştir. Hasen cer ile "elmelaiketi" okumuştur. "Kudıyel emr" de işin bitirilmesidir.

"Ve ilellahi türcul umur": İşler Allah'a döndürülür, demektir. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Asım, tenin zammesiyle "türceu" okumuşlar; İbn Amir, Hamze ve Kisai de fethasiyle okumuşlardır. Eğer: "İşler başkasında mı idi ki Allah'a döndürülsün?" denilirse, buna dört türlü cevap verilir: *Birincisi:* Bundan maksat, halka amellerinin sevap ve azabını göreceklerini bildirmektir, bunu Zeccac demiştir. *İkincisi:* Bir kavim O'ndan başkasına ibadet edip fiillerini ötekisine nisbet edip de kıyamet gününde perde açılınca, başkasına nisbet ettiklerini O'na döndürürler. *Üçüncüsü:* Araplar: Falandan bana kötü bir şey döndü, derler ki ilk defa da olsa da böyle derler. Şair de şöyle demiştir:

Eğer günler bana bir defa iyilik ederse,
Onlara da günahlar döner.

Bu ikisini İbn Enbari demiştir. Lebid'in şu sözü de buna benzer:

Kişi kayan yıldıza ve ışığına benzer;
Göklerde parladıktan sonra kül olur.

Yani küle döner demiştir, yoksa kül idi, demek istememiştir. Ümeyye bin Salt da şöyle demiştir:

Bu menkıbeler iki kab sütün
Suyla karıştırılıp da idrar olmaları değildir.

Yani idrara dönmesi değildir.

Dördüncüsü: İşler yaratılmadan önce O'da olup da sonra onları icat edip de bazılarını insanlara verince, onlar helak olduktan sonra kendisine dönmüştür. Eğer: En ye'tiyehumullahu" da Allah Teala'nın ismi geçtiği halde neden yeniden ismi zikredilmiştir?" denildiği

halde "ileyhi türceul umur" demedi, bundaki hikmet nedir?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Adının tekrar edilmesi daha haşmetli ve daha büyüktür. Araplar büyük bir şey zikrettikleri zaman onu tekrar ederler. Şöyle bir beyit vardır:

Ben ölümü hiçbir şeyin geçeceğini görmüyorum,
Ölüm zenginin de fakirin de hayatını zehir etmiştir.

Ölümü içlerindeki haşmetinden dolayı tekrar etmişlerdir, bunu da Zeccac demiştir.

سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ
نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢١١﴾

211 – İsrail oğullarına: Kendilerine ne kadar açık ayetler verdiğimizi sor. Kim Allah'ın nimetlerini o nimet kendine geldikten sonra değiştirirse, şüphesiz Allah'ın azabı şiddetlidir.

"İsrail oğullarına sor": Hitap Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'edir, mana ise hem ona hem de mü'minleredir. Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar hemzesiz olarak "sel" derler. Bazı Temimliler hemze ile "is'el" derler. Bazıları da hemzesiz olarak elifle "isel" derler. *Birincisi:* En garip olanıdır. Kur'an da o şekilde gelmiştir. Onlara sormaktan ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Nimetleri ikrar ettirip hatırlatmaktır. *İkincisi:* Şükrü terk ettikleri için azarlamaktır.

"Ayeti beyyinat": Açık mucizelerdir, mesela asa, bulut, kudret helvası, bıldırcın eti ve deniz gibi. Allah'ın nimetlerinden de iki şey kastedilmiştir: *Birincisi:* Onlar zikrettiğimiz açık mucizelerdir, bunu Katade demiştir. *İkincisi:* O Peygamberin durumunu gösteren Allah'ın delilleridir, bunu da Zeccac demiştir.

Onu değiştirme hakkında üç görüş vardır: *Birincisi:* Onu inkar etmektir, bunu Ebu'l – Aliye ile Katade demişlerdir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in Tevrat'taki sıfatlarıdır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki demiştir. *Üçüncüsü:* Allah'ın delillerini zırva tevillerle hükümsüz kılmaktır.

زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ
اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢١٢﴾

212 – İman etmeyenlere dünya hayatı süslü gösterildi. Onlar iman edenlerle alay ederler. Takvaya erenler kıyamet gününde onların üzerindedir. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.

"İman etmeyenlere dünya hayatı süslü gösterildi": Bunun inişi hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O Ebu Cehil ve arkadaşları hakkında inmiştir. Bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Yahudi alimleri hakkında inmiştir, bunu da Ata demiştir. *Üçüncüsü:* Münafıklardan Abdullah bin Übey ile arkadaşları hakkında inmiştir. Bunu da Mukatil demiştir. Neden "züyyine"de müzekker lafız kullanmak caiz olmuştur? Çünkü hayat kelimesinin dişiliği gerçek değildir, zira hayatla geçim (ayş) aynı manayadır.

Bu süslü gösterme kime nisbet edilmiştir, bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'a nisbet edilmiştir (O Allah'tır). Übey bin Ka'b, Hasen, Mücahid, İbn Muhaysın ve İbn Ebi Able, zenin ve yenin fethası ile "zeyyene" okumuşlardır ki manası: Onu kendilerine Allah süsledi, demek olur. *İkincisi:* O şeytana nisbet edilir, bu da Hasen'den rivayet edilmiştir. Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah şöyle demiştir: Allah'ın süslemesi, doğal olarak insanların içine koymasıdır. Çünkü O, sevilen şeyin sevgisini nefse süslü gelen bir suretten dolayı tabiatların içine koymuştu. Bu da Allah'ın işidir. Şeytanın süslemesi ise insanın süslü olduğu için nefsine davet eden şeyden gafletini kaldırarak onu hatırlatmasıdır. Böyle olunca Allah Teala yaratma ile süsler, şeytan ise hatırlatma ile süsler.

Kafirlerin mü'minlerle alay etmelerinin sebebi nedir? Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar onlarla fakirliği için alay ederler. *İkincisi:* Ahireti tasdik ettikleri için alay ederler. *Üçüncüsü:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e uydukları için alay ederler. Şöyle de denilmiştir: Onlar alay yollu onların hak üzerinde olduğunu ima ederlerdi.

"Onların üzerindedirler"in manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Bu aslında böyledir; çünkü mü'minler illiyyindedir, kafirler ise siccindedir. *İkincisi:* Mü'minlerin delilleri kafirlerin şüphelerinin üzerindedir, onlar yardıma mazhardırlar. *Üçüncüsü:* Cennette mü'minlerin nimetleri kafirlerin dünyadaki nimetlerinden üstündür.

"Allah dilediğine hesapsız rızık verir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O dilediğine dar olmayan bol rızık verir. *İkincisi:* Dilediğine ahirette hesap sormaksızın rızık verir.

كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّ۪نَ مُبَشِّر۪ينَ وَمُنْذِر۪ينَ
وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ ف۪يمَا اخْتَلَفُوا
ف۪يهِ وَمَا اخْتَلَفَ ف۪يهِ اِلَّا الَّذ۪ينَ اُو۫تُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ
الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا
ف۪يهِ مِنَ الْحَقِّ بِاِذْنِه۪ وَاللّٰهُ يَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٢١٣﴾

213 – İnsanlar bir tek ümmet idi de Allah peygamberleri müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdi. Onlarla beraber kitabı hak olarak indirdi ki, insanlar arasında ihtilaf ettikleri şeyde karar versin. Onda ancak kendilerine kitap verilenler kendilerine apaçık deliller geldikten sonra aralarındaki kıskançlıktan dolayı ihtilaf ettiler. Allah iman edenleri ihtilaf ettikleri hakta izni ile gerçeğe ulaştırdı. Allah dilediğini doğru yola iletir.

"İnsanlar bir tek ümmet idi": Buradaki insanlardan kimler kastedildiğinde üç görüş vardır: *Birincisi:* Bütün ademoğullarıdır. *İkincisi:* Yalnız Adem'dir, bunu da Mücahit demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu yorum caizdir, çünkü Araplar çoğulu tekil şeklinde söylerler. Ayetin manası: Adem tek dine sahip idi, evlatları onun arkasından ihtilafa düştüler. *Üçüncüsü:* Adem ve evlatları hak üzerinde idiler, Kabil Habil'i öldürdüğü zaman ihtilaf ettiler. Bunu da İbn Enbari demiştir. Burada ümmet, hedefleri bir olan tek sınıftır.

Bu hedef konusunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O İslam'dır, bunu Übey bin Ka'b, Katade, Süddi ve Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* Küfürdür, bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Bu ne zaman idi? Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* O zürriyeti Adem'e arz olunduğu ve kulluğu ikrar ettikleri zaman idi. Bunu Übey bin Ka'b demiştir. *İkincisi:* Onlar İbrahim zamanında kafir idiler. Bunu da İbn Abbas demiştir. *Üçüncüsü:* Adem'le Nuh arasında, bunu da Katade demiştir. *Dördüncüsü:* Gemiye bindikleri zaman, hak üzerinde idiler, bunu da Mukatil demiştir. *Beşincisi:* Adem zamanında, bunu da İbn Enbari, demiştir. Allah peygamberleri (cennetle) müjdeci, (cehennemle de) uyarıcı olarak gönderdi. Bu cumhurun görüşüdür. Seleften bazıları da şöyle demişler: Ya Muhammed, sana iman edenleri müjdeleyici, seni inkar edenleri de korkutucu olarak

gönderdi. "Onlarla beraber kitabı hak ile indirdi ki insanlar arasında hükmetsin": Kitap cins ismidir, mesela insanların ellerindeki dirhem çoğaldı sözündeki dirhem gibi. Bazıları da, bunun Tevrat olduğunu söylemişlerdir.

Burada haktan irade edilen şey üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O doğruluk ve adalet manasınadır. *İkincisi:* İhtilaf ettikleri şeyde verilen karardır. "İnsanlar arasında hüküm versin diye": Hüküm veren üzerinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* O Allah Teala hazretleridir. *İkincisi:* O üzerine kitap indirilen Peygamber'dir. *Üçüncüsü:* Kitaptır, mesela "bu kitabımızdır, size hakkı konuşur" *(Casiye: 29)* ayetinde olduğu gibi. Ebu Cafer: Yenin zammesi ve kâfın fethasi ile "liyuhkeme" okumuştur. Mücahit de: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitap olarak "litahküme" okumuştur.

"Üzerinde ihtilaf ettikleri şeyde": Yani dinde.

"Vemahtelefe fihi"deki he zamiri hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir. Bunu İbn Mes'ud demiştir. *İkincisi:* Dine racidir, bunu da Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* Kitaba racidir, bunu da Ebu Süleyman Dimeşki, demiştir. "Utuhu"daki he zamiri ise ihtilafsız olarak kitaba racidir. Zeccac şöyle demiştir: "Bağyen" meful-i leh olarak mansup okunmuştur. Mana da şöyle olur: İhtilafa ancak kıskançlık için düştüler, çünkü onlar kitaplarında işin hakikatini biliyorlardı. Ferra da ihtilaflarında iki ihtimal vardır demiştir: *Birincisi:* Birbirlerinin kitabını inkar etmeleridir. *İkincisi:* Değiştirdikleri şeyleri değiştirmeleridir.

"Allah iman edenleri ihtilaf ettikleri hakta gerçeğe ulaştırdı": Yani ihtilaf ettikleri şeyi bilmeleri veya ihtilaf ettikleri şeyi düzeltmeleri için.

İhtilaf ettikleri şeyde de altı görüş vardır: *Birincisi:* O Cuma günüdür, Yahudiler onu Cumartesi yaptılar, Hıristiyanlar da Pazar günü yaptılar. Buhari ile Müslim, Sahihlerinde Ebu Hureyre hadisinde Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Bizler son ümmet isek de kıyamet gününde öndeyiz; ancak onlara bizden önce kitap verilmiş, bize de onlardan sonra verilmiştir. İşte onlara farz kılınan günleri, onda ihtilaf ettiler; Allah da onu bize bildirdi; bugün (Cuma) bizimdir, yarın Yahudilerindir, ertesi gün de Hıristiyanlarındır.[29] *İkincisi:* O namazdır; onlardan kimileri doğuya dönerek kılarlar, kimileri de batıya dönerek kılarlar. *Üçüncüsü:* O,

29 - Hadis müttefekunaleyhtir, onu Müslim bu lafızla Cuma kitabında rivayet etmiştir, hadis no. 19.

İbrahim'dir; Yahudiler, İbrahim Yahudi idi, dediler. Hıristiyanlar da: O Hıristiyan idi, dediler. *Dördüncüsü:* O, İsa'dır, Yahudiler onu, gayri meşru saydılar, Hıristiyanlar da onu İlahlaştırdılar. *Beşincisi:* O kitaplardır; bir kısmına iman ettiler, bir kısmını da inkar ettiler. *Altıncısı:* O dindir, en doğrusu da budur, çünkü bütün görüşler onun içine dahildir.

"O'nun izniyle": Zeccac: O'nun ilminin izniyle, demiştir. Başkası da: Emriyle demiştir. Bazıları da: Tevfiki ile demişlerdir.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ
مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ
وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ
أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾

214 – Yoksa sizler sizden önce geçenlerin hali başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi zannettiniz? Onlara sıkıntılar ve hastalıklar dokundu. Öyle sarsıldılar ki nihayet peygamberleri ve onunla beraber iman edenler: "Allah'ın yardımı ne zaman?" dediler. Bilin ki Allah'ın yardımı yakındır.

"Cennete gireceğinizi mi zannettiniz?": Bunun iniş sebebi için üç görüş vardır: *Birincisi:* Sahabiler Ahzap savaşında belaya çattılar ve mahsur kaldılar, bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Süddi, şeyhlerinden nakletmiştir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabı Medine'ye gelince, çok sıkıntı çektiler, bu ayet onun üzerine indi, bunu da Ata demiştir. *Üçüncüsü:* Münafıklar kafirlere: Eğer Muhammed Peygamber olsaydı, başınıza bu ölüm gelmezdi, dediler. Onlar da: Bizden öldürülenler cennete gire., diye cevap verdiler. Onlar da: "Neden kendinizi batıl şeylerle oyalıyorsunuz?" dediler, bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Mukatil demiş ve bunun Uhut savaşında indiğini iddia etmiştir.

"Emhasibtüm": Zannettiniz mi manasınadır. Zeccac da: "Em" bel manasınadır, demiştir. Biz de "em"in manasını yukarıda yeteri kadar izah ettik. Mesel: Sıfat ve hal manasınadır. "Zülzilu" korkutulup eziyet veren şeyle sarsılmaktır. Asıl zelzele lügatte; Zelleşşey'ü an mekanihi'den gelir, bir şeyi yerinden kaydırmak manasınadır. Zelzeltuhu dersen, o kaydırmayı tekrar ettiğini söylemiş olursun. Tekrar edilen fi'lin

ilk harfi de tekrar edilir, mesela: Ekalle fülanün eşşey'e an mekanihi, denir ki bir şeyi yerinden uzaklaştırmaktır. Bunu defalarca tekrar etmişse, kalkalahu denir. Buna göre ayetin manası: Onlar defalarca korku ile sarsıldılar demek olur. Bunu İbn Abbas demiştir.

"Be'sa, şiddet ve sıkıntı demektir. Darra da: Bela ve hastalıktır. Ümmetine gönderilen her peygamber: "Allah'ın yardımı (nasrı) ne zaman?" dedi. Nasr, feth iledir. Cumhur "yekule"nin lamını feth üzere okumuş, Nafi de zam ile okumuştur.

Tefsir: Ayetin manası şöyledir: Bela ve sıkıntı ümmetleri o noktaya getirdi ki belanın şiddetinden dolayı yardımın geç kaldığını zannettiler. Bu da cennet yolunun sadece belaya sabırdan geçtiğini göstermektedir. Hazreti Aişe şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem dünyadan göçünceye kadar arpa ekmeğinden üç gün arka arkaya doymadı.[30] Huzeyfe de şöyle demiştir: Gözümün neşe ile en çok parladığı gün, ailemin ihtiyaçtan şikayet ettiği gündür. "Neden?" dediler, o da şöyle dedi: Ben Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini işittim: Baba nasıl çocuğu için hayrı beklerse, Allah da mü'min için belayı öyle bekler. Hasta sahipleri hastayı nasıl yemekten perhiz ederlerse, Allah da mü'mini dünyadan öyle perhiz eder. [31]

Bize Ebu Bekir Sufi haber verdi, bize Ebu Said bin Ebi Sadık haber verdi, dedi, bize Ebu Abdullah eş – Şirazi haber verdi, Ebu'ttayyib bin Ferhan'dan şöyle dediğini işittim: Cüneyd, Seriy es – Sakati'nin yanına girdi, o anda şöyle diyordu:

Yanına girmek istemedim, ta ki
Kendimi hor köle yerine koydum,

Kirlerine karşı göz kapaklarımı yumdum,
Nefsimi de dedikodudan çektim.

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا
أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ
وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾

30 – Buhari, Rikak, bab, 17; Et'ime, bab, 23; Müslim, Zühd, hadis no, 21; Tirmizi, Zühd, bab, 38; Ahmed, Müsned, 6/42, 156, 255 ve 277.

31 – Hakim, Müstedrek, 4/314)

215 – Sana Allah yolunda neyi harcayacaklarını sorarlar. De ki: Hayırdan ne harcarsanız ana babalar, akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolda kalanlar içindir. Şüphesiz Allah onu çok iyi bilmektedir.

"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını sorarlar": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Amr bin Cumuh el – Ensari hakkında inmiştir. Onun çok malı vardı. "Ya Resulallah, ne sadaka edeceğiz? Kimlere harcayacağız?" dedi. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Bir adam, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Benim bir dinarım var, dedi; o da: Onu kendine harca, dedi. Adam. Benim iki dinarım var, dedi; o da: Onları ailene harca, dedi. Adam: Benim üç dinarım var, dedi, o da: Onları hizmetçine harca, dedi. Adam: Benim dört dinarım var, dedi, o da: Onları ebeveynine harca, dedi. Adam: Benim beş dinarım var, dedi, o da: Onları akrabalarına harca, dedi. Adam: Benim altı dinarım var, dedi; o da: Onları Allah yoluna harca, en güzeli budur, dedi. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Zeccac şöyle demiştir: "Maza" lügatte iki kısımdır: *Birincisi:* "Za"nın ellezi manasına olup "yünfikun" da onun sılası olmasıdır. Buna göre mana: Sana harcadıkları şeyin ne olduğunu sorarlar, olur. *İkincisi:* "Ma ile za bir isim olur, o zaman da mana şöyle olur: Sana hangi şeyi harcayacaklarını sorarlar. Sanki: Onlar: Kimlere ikram edelim, ne şekilde harcayacağız demiş, olurlar. Çünkü onlar neyi harcayacaklarını biliyorlardı. Allah Teala da ihsan edileceklerin en faziletlisi ana baba ile akrabalardır, demiş olur. Hayır: Maldır. Bunu İbn Abbas ile diğerleri demiştir. Ve: Ana baba içindir'in manası, ana baba üzerinedir, olur demiştir.

Hüküm: Tefsir alimlerinin çoğunluğu bu ayetin mensuh olduğu üzerindedirler. Hasen Basri ise muhkem olduğuna kail olmuştur. İbn Zeyd de: Bu, nafileler içindir, demiştir ki ayetin zahirinden anlaşılan da budur. Çünkü zahiri, bunun mendup olduğunu göstermektedir. Bunun mensuh olduğunu söylemek doğru değildir, meğer ki bu sayılanlara harcamayı vacip kılmıştır, denilsin.

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا
شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ
وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾

216 – Savaş size yazıldı; oysa o, hoşunuza gitmiyor. Olur ki hoşlanmadığınız bir şey sizin için daha hayırlıdır. Ve olur ki sevdiğiniz bir şey sizin için şerlidir. Allah bilir de siz bilmezsiniz.

"Savaş size yazıldı": İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Teala Müslümanlara cihadı yazınca onlara zor geldi ve ondan hoşlanmadılar, bunun üzerine bu ayet indi. "Kütibe": cumhura göre, farz kılındı manasınadır. Zeccac da şöyle demiştir: Kerihtüşşey'e ekrehuhu kerhen ve kürhen, ve keraheten ve karahiyeten, denir. Allah'ın kitabındaki bütün kerh maddesinde fetih caizdir. Ancak Ebu Ubeyd insanların bu ayetteki lafzın kürh olduğunda icmaı vardır, demiştir. Savaştan hoşlanmamaları da nefislere zor gelmesindendir, yoksa onların Allah'ın farzından hoşlanmamaları değildir. Ferra şöyle demiştir: Kürh de kerh de lügattir, nahivciler zorlanmadığın şeye kürh, zorlandığın şeye de kerh denildiğine kani olmuşlardır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kerhin manası: Zorlama ve bastırmadır, kürhün manası da meşakkattir. Bunun bir benzeri de cühd ile cehttir. Bazıları da bu ikisinin bir olduğunu söylerler. Uzmüşşey', o şeyin en büyüğüdür, azmuşşey ise o şeyin kendisidir. Urdüşşey: Bir şeyin yanlarından biridir, ardı ise eni demektir. Ekl ekelenin masdarıdır, ükl ise yiyecek şeydir. Ebu Ali de: Bu ikisi de lügattir; tıpkı fakr ile fukr, da'f ile du'f; deff ile düff, şehd ile şühd gibi, demiştir.

"Olur ki hoşlanmadığınız şey": İbn Abbas, yani cihat demiştir. "O sizin için hayırdır": Fetih ve ganimet veya şehitliktir. "Olur ki sevdiğiniz şey": Bu da savaşa gitmemektir. "O sizin için şerdir": Fetih yapamazsınız, ganimet ve şehitlik elde edemezsiniz. "Allah bilir": Yani cihadın hayırlı olduğunu. "Siz bilemezsiniz": Ona gitmediğiniz zaman.

Hüküm: Alimler ve bu ayetteki nasih ve mensuh kısımlar üzerinde üç görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu muhkemdir, müşrikleri affetmeyi neshetmiştir. *İkincisi:* O mensuhtur. Çünkü o cihadı herkese vacip kılmıştır; halbu ki o: "Mü'minler toptan cihada gidecek değildir" *(Tevbe: 122)* kavli ile neshedilmiştir. *Üçüncüsü:* O bir yönden nasih ve bir yönden de mensuhtur.

Ve şöyle demişlerdir: Savaşın üç derecesi vardır: *Birincisi:* Savaş men edilmiştir, mesela şu ayette olduğu gibi: "Kendilerine: Ellerinizi savaştan çekin, denenleri gördün mü?". *(Nisa: 77) İkincisi:* Herkese savaşın emredilmesi; mesela: Hafif ve ağır olarak savaşa katılın" *(Tevbe: 41)* gibi. Bu ayet de böyledir. *Üçüncüsü:* Savaşın farz-i kifaye

olmasıdır, mesela: "Mü'minlerin hepsi savaşa gidecek değildir" *(Tevbe: 122)* ayeti gibi. O zaman bundan nasih olanı, yasaktan sonra savaşı vacip kılan tarafıdır, mensuh olanı da savaşı herkese vacip kılmasıdır.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ
الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ
اللّٰهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاِخْرَاجُ اَهْلِهِ مِنْهُ
اَكْبَرُ عِنْدَ اللّٰهِ وَالْفِتْنَةُ اَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ
يُقَاتِلُونَكُمْ حَتّٰى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ اِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ
يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَاُولٰٓئِكَ حَبِطَتْ
اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ
فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢١٧﴾

217 – Sana haram aylarda savaşmayı sorarlar. De ki: Onda savaşmak büyük günahtır. İnsanları Allah'ın yolundan men etmek, Allah'ı inkar etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine mani olmak ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyüktür. Fitne katilden daha büyüktür. Eğer güçleri yeterse, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşa devam ederler. Sizden kim dininden döner de kafir olarak ölürse, işte onların amelleri dünya ve ahirette boşa gitmiştir. Ve işte onlar cehennem arkadaşlarıdır. Onlar orada ebedi kalacaklardır.

"Sana haram ayda savaşmayı sorarlar": Cündeb bin Abdullah rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir askeri birlik gönderdi, başlarına da Ebu Ubeyde'yi komutan tayin etti. Emredildiği yöne gitmek üzere dönünce, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hasretine dayanamayarak ağladı, onun yerine Abdullah bin Cahş'i gönderdi. Ona bir mektup yazdı ve, falan mevkie varmadan onu okumamasını emretti ve: Arkadaşlarından hiçbirini seninle beraber yürümeğe zorlama, dedi. O mevkie varınca mektubu okudu ve: İnna lillah, dedi ve: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in emri baş göz üstüne, dedi ve

onlara haberi bildirdi, onlara mektubu okudu. Arkadaşlarından ikisi döndü, kalanları devam ettiler. İbn Hadrami'ye gelip onu öldürdüler. O günün recepten mi veyahut cemaziyelahirden mi olduğunu bilemediler. Müşrikler Müslümanlara: Haram ayda adam öldürdünüz, dediler, onlar da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip durumu haber verdiler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bazı Müslümanlar: Ellerine bir şey geçtiyse de onlar için sevap yoktur, dediler. Bunun üzerine de: "Şüphesiz iman edenler, hicret edenler... Allah merhametlidir *(Bakara: 218)* ayeti indi.

Zühri şöyle demiştir: İbn Hadrami'nin adı Amr'dir, onu öldürenin adı da Abdullah bin Vakıd el – Leysi'dir. İbn Abbas şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı o geceyi cemaziyelahirden sayıyorlardı, halbuki o recebin ilk günü idi.

Atıyye, İbn Abbas'tan onun şu iki hususta indiğini rivayet etmiştir: *Birincisi:* Bu anlatılandır. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem fetih günü Mekke'ye haram ayda girdi, Müşrikler de haram ayda savaş yapmasını kınadılar.

Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e soranlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ona Müslümanlar: hatamı ettiler yoksa isabet mi ettiler diye sordular. Bunu İbn Abbs, İkrime ve Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* Onlar müşriklerdir, bunu müslümanları ayıplamak için sordular, bunu da Hasen, Urve ve Mücahit demişlerdir.

Haram ay, recep ayıdır, ona sağır ay derlerdi, çünkü ona tazimden dolayı onda silah sesi duyulmazdı. "Onda savaşmaktan": Sana onda savaşmayı sorarlar, demektir. "De ki: Onda savaşmak büyüktür": İbn Mes'ud: Helal değildir, demiştir. Kadı Ebu Yala da şöyle demiştir: Cahiliye insanları bu aylarda savaşın haram olduğuna inanırlardı, Allah Teala da bu ayette onlara haramlığın devam ettiğini bildirdi.

Alimler; haram aylarda savaşın haramlığında: O baki midir, yoksa nesh mi edildi diye ihtilaf ettiler. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O bakidir, İbn Cüreyc şöyle demiştir: Ata: Şimdi insanlar için ne haremde ne de haram aylarda savaşmaları caiz değildir, ancak kendileriyle savaşılması veya işgale uğramaları durumu hariçtir ki o, neshedilmemiştir, demiştir.

İkincisi: O neshedilmiştir, Said bin Müseyyeb ve Süleyman bin Yesar şöyle demişlerdir: Haram ayda savaşmak caizdir. Bu ayet: "Müşrikleri nerede bulursanız öldürün" *(Tevbe: 5)* ve: "Ne Allah'a ne de ahiret gününe inanmayanlarla savaşın" *(Tevbe: 19)* ayetiyle neshedilmiştir. Bu, merkezlerdeki alimlerin görüşleridir.

"Ve saddün an sebilillahi": Bu, müpteda olarak merfudur, bunların haberi de: "Ekberu indellah"tır. Burada Allah yolundan ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O hactır, çünkü onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i Mekke'ye sokmamışlardı. Bunu İbn Abbas ve Süddi de şeyhlerinden demiştir. *İkincisi:* O İslam'dır, bunu da Mukatil demiştir.

"Küfrün bihi" buradaki zamirin mercii hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O Allah'a racidir, bunu Süddi şeyhlerinden, Katade, Mukatil ve İbn Kuteybe demişlerdir. *İkincisi:* O, yola racidir, bunu da İbn Abbas demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Mescidilharam"ın cerri "sebilillah"a uyum sağlamak içindir. Sanki şöyle demiş olur: Allah yolundan ve Mescid-i Haram'dan çevirmek.

"Halkını oradan çıkarmak": Müşrikler Resulullah ile ashabına eziyet edince, onları Mekke'den çıkmak zorunda bıraktılar; sanki kendileri çıkarmış gibi oldular. Allah Teala da onlara bu fiillerin bütün kafirleri öldürmekten daha büyük olduğunu bildirdi.

"Fitne": Burada şirk manasınadır; bunu İbn Ömer, İbn Abbas, Mücahit, İbn Cübeyr, Katade ve büyük bir grup demiştir. Kur'an'da fitne birçok manaya kullanılmıştır. Ben bunları "En – Nazair" kitabında bahsettim. "Devamlı uğraşırlar": Yani kafirler; "sizinle savaşırlar": Yani siz Müslümanlarla. "Habitat": Batıl oldu manasınadır.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا
وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢١٨﴾

218 – Hakikat iman edenler, hicret edenler ve Allah yolunda cihat edenler, işte onlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah cidden yarlığayıcı, cidden esirgeyicidir.

"Hakikat iman edenler, hicret edenler": Bunun iniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Kur'an Abdullah bin Cahş'in arkadaşlarına İbn Hadrami'yi öldürme izni ile inince, bazı Müslümanlar: Onların sevapları yoktur, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Biz de bunu "sana haram aydan sorarlar" ayetinin iniş sebebinde Cündeb bin Abdullah'tan naklen anlatmıştık.

İkincisi: Bu müsaade inince, kalkıp: "Ya Resulallah, biz gaza yapıp da mücahitler gibi sevap umabilir miyiz?" dediler; bunun üze-

rine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas demiştir ve: "Hicret ettiler": Yani Mekke'den Medine'ye, "cihat ettiler": Allah'a itaat hususunda İbn Hadrami ve adamları ile. "Allah'ın rahmeti": Bağışlaması ve cenneti, demektir. İbn Enbari şöyle demiştir: Araplarda hicret; Vatandan, aile ve evlattan ayrılmaktır. Mühacirlerin manası da: Evlatlarını ve ailelerini terk edenler, demektir. Ayette mef'ul (nesne) bilindiği için düşürülmüştür. Şa'bi şöyle demiştir: İslam'da ilk açılan sancak Abdullah bin Cahş'in sancağıdır, İslam'da ilk paylaştırılan ganimet de onun ganimetidir.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِۜ
قُلْ فِيهِمَٓا اِثْمٌ كَب۪يرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِۘ وَاِثْمُهُمَٓا اَكْبَرُ مِنْ
نَفْعِهِمَاۜ وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَۜ قُلِ الْعَفْوَۜ كَذٰلِكَ
يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَۙ ﴿٢١٩﴾

219 – Sana içkiden ve kumardan sorarlar; de ki: Onlarda büyük günah ve insanlar için yararlar vardır. Günahları ise yararlarından daha büyüktür. Sana, neyi harcayacaklarından sorarlar; de ki: ihtiyaç fazlasını. İşte Allah ayetlerini size böyle açıklar; umulur ki düşünürsünüz. Dünya ve ahirette.

"Sana içkiden ve kumardan sorarlar": İniş sebebinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Ömer bin Hattab: Allah'ım, bize içki hakkında yeterli bilgi ver, dedi; bunun üzerine bu ayet indi.[32] *İkincisi:* Ensardan bir bölük Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler, içlerinde de Ömer ile Muaz da vardı: Bize içki hakkında fetva var; o aklı giderici malı soyucudur, dediler; bunun üzerine bu ayet indi.

İçkiye hamr denmesi hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Ona hamr denilmesi, aklı bürüdüğü içindir. *İkincisi:* Ona hamr denmesi aklı örttüğü içindir. *Üçüncüsü:* O tahammur eder, mayalanır. Bu görüşleri Muhammed bin Kasım demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Hamr lügatte aklı örten şeydir, dahale fülanün fi himarinnas denir ki, insanların içinde kayboldu, demektir. Himarulmer'eti de kadının başörtüsüdür, çünkü başı kapatır.

Burada içki, üzerinde icma edilen şeydir, onun görevini yapan

32 – İmam Ahmed, Müsned, 1/53.

her şey de ona kıyas edilerek o da içkidir denir ve haramlıkta onun yerine konulur. Çünkü alimler bütün kumarların haram olduğunda icma etmişlerdir; meysir ise onların arasından zikredilmiştir. Hepsi de meysire kıyas edilmiştir. Meysir ise sadece devede kumar olur. Meysir için İbn Abbas, İbn Ömer, Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahit, Katade ve diğerleri, o, kumardır, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Yesertü denir ki, ok ile kumar oynamaktır. Ok ile kumar oynayana: Yasir, yasirun, yüsr ve eysar, denir.

Servet sahipleri kışın şiddetli ve zor zamanlarda deve keser, onu parçalara ayırır, sonra da üzerinde oklarla kumar oynarlardı. Biri üttüğü (galip geldiği) zaman bunu ihtiyaç sahiplerine ve yoksullara verirdi. İşte Allah Teala'nın bahsettiği yarar budur. Bunu yapmakla övünür; bunu yapmayana kötü söyler ve bu kumarı oynamayanı kınarlardı.

"Kul fihima ismün kebir": Kurraların çoğu be ile (kebir), Hamze ile Kisai de se ile (kesir) okumuşlardır.

İçkinin günahı hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onu içmek dine eksiklik getirir. Bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* İçki içtiği zaman sarhoş olur ve insanları rahatsız eder. Bunu da Süddi, şeyhlerinden rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O düşmanlıktır, nefrettir ve iyiyi kötüyü ayıran aklı pusturmaktır, bunu da Zeccac demiştir.

Kumarın günahı hakkında da iki görüş vardır: O, insanı Allah'ın zikrinden ve namazdan alıkor, insanların arasına düşmanlık sokar. *İkincisi:* O, haksızlığa ve hakka mani olmaya davet eder. Bunu da Süddi, şeyhlerinden rivayet etmiştir. Hepsinin kastedilmesi de caizdir.

İçkinin yararları ise iki türlü düşünülebilir: *Birincisi:* Onun satışındaki kârdır. *İkincisi:* Bedenlerin yararlanmasıdır. *(Modern tıbbın ispat ettiği gibi içkide hiçbir yarar yoktur. Muhakkik.)*

Kumarın yararlarına gelince: Kişinin yorulmadan mal kazanmasıdır.

"Onların günahları yararlarından daha çoktur": Bunda da iki görüş vardır: Bunun manası şudur: Onların haram kılındıktan sonraki günahı haram kılınmadan öncekinden daha büyüktür. Bunu Said bin Cübeyr, Dahhak ve Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Onların haram edilmeden önceki günahları yine haram edilmeden önceki günahından daha büyüktür. Çünkü onların sebebiyle meydana gelen günah, onların yararlarından daha büyüktür. Bu da yine Said bin Cübeyr'den nakledilmiştir. İçki hangi gerekçe ile mubah idi? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah Teala'nın: "Hurma meyvelerinden

ve üzümlerden içki edinirsiniz" *(Nahl: 67)* ayetiyle. Bunu İbn Cübeyr demiştir. *İkincisi:* Eski şeraitlerle, Müslümanlar da bunu onaylamışlardı, sonradan haram edildi.

Ulema, bu ayetin içkinin haram edilmesinde tesirinin olup olmadığında iki görüş beyan ederek ihtilaf ettiler? *Birincisi:* Bu ayet, onun haram olmasını değil de kötülenmesini iktiza eder, bunu Süddi, şeyhlerinden rivayet etmiştir. Said bin Cübeyr, Mücahit, Katade ve Mukatil de böyle demişlerdir. Bu fikre göre bu ayet mensuh olur.

İkincisi: Bunun haramlıkta da tesiri vardır, şöyle ki Allah Teala onda büyük günah olduğunu haber verdi, günahın ise hepsi: "Günah ve tecavüz" *(A'raf: 33)* ayetiyle haramdır. Bu da bir grup ulemanın görüşüdür. Bunu Zeccac hikaye etmiş. Kadı Ebu Yala da bunu açıkladığımız gerekçeden dolayı tercih etmiştir. Bazı alimler de bunun doğruluğunu şöyle diyerek ispatlamışlardır: Allah Teala: "De ki: O ikisinde büyük günah ve insanlar için yararlar vardır" deyince, iki durum eşit oldu. "Onların günahları yararlarından daha büyüktür" deyince de, günah tarafı ağır bastı ve yarar günah tarafında gömülü kaldı. Hüküm de onu içine gömen galip tarafa döndü, böylece mahzurlu tarafı galip geldi.

Kumara gelince, onda da içkide söylenen şeyler söylenir; eğer: Bu ayet onun haramlığını gösterir dersek, kumarın hükmü de haram olur. Eğer: Bu ayet onun mekruh olduğunu gösterir, dersek en doğru görüş şöyle olur: Maide suresindeki ayet kumarın haram olduğunu açıkça öngörmüştür.

"Sana ne harcayacaklarını sorarlar": İbn Abbas şöyle demiştir: Bunu soran, Amr bin Cemuh idi, İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Buradaki nafakadan maksat sadaka ile ikramdır.

"Kulil afv": Ebu Amr vav'ın ref'i ile "elafvu" okumuştur, diğerleri de nasbı ile "elafve" okumuşlardır. Ebi Ali şöyle demiştir: "Maza": Nasb mahallindedir, onun cevabı olan afve de nasb iledir. Tıpkı: Maza enfakte'nin cevabında: Dirhemen dersin ki, bir dirhem harcadım, demektir. İşte afv'in mansup okunmasının izahı budur. Kim de merfu okursa, "za"yı ellezi gibi sayar ve "maza"yı tek ismi kabul etmez. Bu durumda: Biri: Maza enzele rabbüküm deyince, mellezi enzele rabbüküm demiş gibi olur, bunun cevabı da "Kur'anun" olur. Zeccac şöyle demiştir: Afv lügatte çokluk ve fazlalık manasınadır ki: Kad afel kavmu denir ki nüfus arttı, demektir. Afv, külfetsiz olarak meydana gelene denir. İbn Kuteybe: Afv kolay şeydir. Huz ma afake,

sana kolay yoldan, zorlanmadan ve meşakkatsiz olarak geleni al, demektir.

Müfessirler afv'den ne murat edildiği hususunda da beş görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: O, kişinin ve ailesinin ihtiyacından artan şeydir, bunu Mukassim, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Az olsun çok olsun, gönlün razı olduğu şeydir, bunu da Atıye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O israfla cimrilik arasında orta yoldur. Bunu Hasen, Ata ve Said bin Cübeyr demişlerdir. *Dördüncüsü:* O, farz olan sadakadır, bunu da Mücahit demiştir. *Beşincisi:* O miktarı belli olmayan şeydir, afal eserü sözünden gelir ki iz, gizlenmek ve silinmek demektir. Bunu da şeyhimiz bir bölük müfessirden hikaye etmiştir.

Ulema bu ayetteki nasih ve mensuh üzerinde de konuşmuştur: Süddi, şeyhlerinden bunların zekatla neshedildiğini rivayet etmiş, diğerleri ise kabul etmemişlerdir. Bu hususta en kesin söz şudur: Biz, ne zaman: Bu ayetle onlara fazla malı sadaka etmek farz kılındı dersek, veya: bu ayet zekattan önce bir sadakayı farz kıldı, dersek, ayet zekat ayetiyle mensuh olur. Ne zaman da: Bu, farz olan zekattan veya mendup sadakadan ibarettir, dersek, o zaman da muhkemdir.

"Allah böylece açıklar": Zeccac şöyle demiştir: Onun, cemaate hitap ettiği halde (tekil olarak) "kezalik" demesi, burada cemaatin "kabil" manasına olmasındandır. Sanki: "Kezalike ya eyyühel kabil" demiş gibi olur. Kâf'ın Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitap olması da caizdir. Sanki: İşte böyle, ey O Peygamber, demiş gibi olur. Çünkü ona hitap ümmetine de hitap demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "kazalike"deki kâf, açıklanan infaka işarettir. Sanki: Size infakta anlattığı gibi ayetleri de açıklar demek olur. "Kezalike"nin makabline işaret olmaması da caizdir, o zaman manası: Böylece, demek olur. Bunu da İbn Abbas demiştir. "Umulur ki dünyada ve ahirette düşünürsünüz": Aralarındaki üstünlüğü anlar, o ikisinden baki olan için amel edersiniz.

فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۜ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰىۜ قُلْ اِصْلَاحٌ
لَهُمْ خَيْرٌۜ وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ
مِنَ الْمُصْلِحِۜ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٠﴾

220 – Bir de sana yetimlerden sorarlar. De ki: Onları ıslah etmek daha hayırlıdır. Eğer kendileri ile karışırsanız, sizin kardeşlerinizdir. Allah, ıslah edenle bozguncuyu bilir. Eğer Allah dileseydi sizi zora sokardı. Şüphesiz Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Sana yetimlerden sorarlar": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah Teala: "Yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın" *(İsra: 34)* ayeti ile "onlar ki yetimlerin mallarını haksız olarak yerler" *(Nisa: 9)* ayeti inince, yanında yetim olanlar gitti, onun yiyeceğini kendi yiyeceğinden, içeceğini de kendi içeceğinden ayırdı. Kendi yiyeceğinden bir şeyler kaldırıp onun yemesine veya bozulmasına kadar sakladı, bu da onlara ağır gelmeye başladı. Bunu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e anlattılar; bunun üzerine bu ayet indi.[33] Bu; İbn Abbas, Ata, Said bin Cübeyr, Katade ve Mukatil'in görüşleridir. *İkincisi:* Araplar yetim hususunda çok sert davranır, onunla beraber tabağından yemez ve ondan bir hizmet istemezlerdi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e, onlara karışmalarını sordular, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Süddi, şeyhlerinden nakletmiştir. Bu aynı zamanda Dahhak'in de görüşüdür.

Bunu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e soranlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onu soran Sabit bin Rifaa el – Ensari'dir, bunu Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Abdullah bin Ravaha'dır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki demiştir.

"De ki: Onları ıslah etmek daha hayırlıdır": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bunun manası: Mallarını çalıştırmak ve velisinin onları yemekten çekinmesi daha hayırlıdır, demektir. "Eğer onlarla karışırsanız sizin kardeşlerinizdir": Yani onlar sizin kardeşlerinizdir, onların bu husustaki hükmü kardeşlerinizin hükmü gibidir. İbn Abbas şöyle demiştir: Karışmak: Onun senin sütünden içmesi, senin de onun sütünden içmendir, onun senin tabağından yemesi, senin de onun tabağından yemendir. "Allah ıslah edeni bilir": Yani yetim malını kasten yemek isteyenle ancak onun ıslahını düşüneni bilir, demektir.

"Allah dileseydi sizi zora sokardı": İbn Abbas: Zora sokar ve sizi sıkıştırırdı, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Anet'in aslı zorluk çıkarmaktır. Araplar: Fülanün yeteannetü fülanen ve yunituhu derler ki, birine zorluk çıkarmak ve onu ödemede sıkıntı çekeceği şeye zorlamaktır. Sonra bu manadan helak manasına geçti. Bu madde,

33 – Ebu Davud, Nesei ve Hakim. Hakim: sahihtir, Buhari ile Müslim rivayet etmemişlerdir, dedi. Zehebi de ona katıldı.

Arapların: Ekemetün anut sözünden gelir ki, çıkılması zor dik yokuş demektir. Sonra bu lafız bütün zorluklar için kullanıldı.

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ
مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِك۪ينَ حَتّٰى يُؤْمِنُوا
وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ اَعْجَبَكُمْ اُو۬لٰٓئِكَ
يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ وَاللّٰهُ يَدْعُٓوا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ
بِاِذْنِه۪ وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِه۪ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾

221 – Müşrik kadınlarla iman edinceye kadar evlenmeyin. Mü'min bir cariye müşrik bir kadından daha hayırlıdır. Müşrik erkekleri hoşunuza gitse de iman edinceye kadar evlendirmeyin. Onlar cehenneme çağırırlar; Allah ise kendi izni ile cennete ve bağışa çağırır. Belki düşünürler diye insanlara ayetlerini açıklar.

"Müşrik kadınlarla iman edinceye kadar evlenmeyin": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Mersed bin Ebi Mersed denen bir adamı Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem oradaki tutsak Müslümanları çıkarmak için Mekke'ye gönderdi. Oraya gelince Anak adında ve eskiden tanıştığı bir kadın onun geldiğini işitti. O ise Müslüman olunca ondan yüz çevirmişti. Kadın ona geldi: "Ey Mersed, yazıklar olsun sana, benimle buluşmayacak mısın?" dedi. O da: İslam seninle benim aramıza girdi, ancak istersen ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e döndüğüm zaman ondan izin ister, seninle evlenirim, dedi. Kadın da: "Benden hoşlanmıyor musun?" dedi ve feryadı bastı. İnsanlar onu fena şekilde dövdüler, sonra serbest bıraktılar. O da Mekke'deki işini bitirince Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e döndü: O kadınla evlenmesinin helal olup olmayacağını sordu. Onun üzerine bu ayet indi. Bu, İbn Abbas'ın görüşüdür. Mukatil, bu kişinin Ebu Mersed el – Ğanevi olduğunu söylemiştir.

İkincisi: Abdullah bin Revaha'nın siyahi bir cariyesi vardı, bir gün ona kızdı ve onu tokatladı, sonra da bundan rahatsızlık duydu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip durumu anlattı. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: "O cariye nedir?" dedi. O da: Ya Resulallah, oruç tutar, namaz kılar, güzelce abdest alır ve eşhedü enlailahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden Resulullah diye

kelime-i şahadet getirir, dedi. O da: Ey Abdullah, o mü'minedir, dedi. O da: Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, onu azat edeceğim ve onunla evleneceğim, dedi ve bunu da yaptı. Bazı Müslümanlar ise onu kınadılar ve: Bir cariyeyi nikahladı, dediler. Onlar soylarını dikkate alarak müşrik kadınlarla evlenmeye rağbet ederlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Süddi, şeyhlerinden rivayet etmiştir. Bazı müfessirler de Anak ile Ebu Mersed hadisesinin "müşrik kadınlarla iman edinceye kadar onlarla evlenmeyin" kavlinin inmesine, "İbn Revaha kıssasının da, "mü'min bir cariye bir müşrike kadından daha hayırlıdır" kavlinin inmesine sebep olduğunu söylemişlerdir.

Ayetin tefsirine gelince: Mufaddal şöyle demiştir: Aslında nikah, cima manasınadır, sonra çok kullanıldı, nikah akdine denildi. Allah Teala ise müşrik kadınları akit manasında da cima manasında nikahlamayı haram etti.

"Müşrik kadınlar" hakkında da iki görüş vardır. *Birincisi:* O, kitabileri de diğerlerini de içine alır, bu çoğunluğun görüşüdür. *İkincisi:* O putperestlere hastır, bu da Said bin Cübeyr, Nahai ve Katade'nin görüşüdür.

"Eme"den ne murat edildiği hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* O mülk altındaki cariyedir, bu da çoğunluğun görüşüdür. Bu takdirde mana şöyle olur: Mü'min bir cariye hür bir müşrik kadından daha hayırlıdır. *İkincisi:* O, köle sınıfından olmasa da kadın demektir, nitekim hür kadına da: Hazihi emetullah, denir. Birincisi daha doğrudur.

"Hoşunuza gitse de": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Cemal ve güzelliği ile demektir. *İkincisi:* Soyu ve sopu ile demektir.

Alimler bu ayetteki nasih ve mensuh kısımlar hakkında ihtilaf etmişlerdir: Müşrikler putperestlerdir diyenler, onun muhkem olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşü destekleyen bazıları da: Yahudilerle Hıristiyanlar, Peygamberimizin peygamberliğini inkar etseler de Allah'a şirk koşanlardan değildir, demişlerdir. Bu görüş ise iki açıdan bozuktur: *Birincisi:* Onlar gerçek müşriklerdir, çünkü: Üzeyr Allah'ın oğludur, Mesih de Allah'ın oğludur, dediler. *İkincisi:* Onların Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i inkar etmeleri, onun getirdiği şeyler Allah katından değildir manasına gelir. Bunu da Allah'tan başkasına nispet etmek şirktir. Bunun bütün müşrikler için genel olduğunu söyleyenlerin de bu hususta iki görüşleri vardır: *Birincisi:* Onun bazı hükümleri: "Sizden önce kendilerine kitap verilenler"

kavli ile neshedilmiştir. *(Maide: 6)* Ehl-i kitap olmayanlar hakkındaki hüküm ise sabit kalmıştır. *İkincisi:* O nasih de mensuh da değildir, bilakis bütün müşrike kadınlar için geneldir. Onu kafir kadının mubah olmasından çıkaran şey ise "sizden önce kendilerine kitap verilenler" *(Maide: 6)* kavlidir. Bu da umumu tahsistir, nesih değildir. Fukahanın büyük çoğunluğu bu görüştedir. Bu mana bir grup ashaptan da rivayet edilmiştir; Hazreti Osman, Talha, Huzeyfe, Cabir ve İbn Abbas da onlardandır.

"Müşrik erkekleri evlendirmeyin": Yani onları iman edinceye kadar Müslüman kadınla evlendirmeyin, demektir. "Mü'min bir köle... hoşunuza gitse de" kavli üzerindeki görüşler, ayetin başındaki görüşler gibidir.

"Vallahu yed'u ilel cenneti velmağfireti biiznihi": Cumhur "elmağfiretihi"yi cer ile okumuş; Hasen ile Kazzaz da Ebu Amr'dan rivayetle ref' ile okumuşlardır.

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ اَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ
وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ
اَمَرَكُمُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾

222 – Sana hayızdan sorarlar: De ki: O eziyettir. Bu sebeple hayızda kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. İyice temizlendikleri zaman onlara Allah'ın size emrettiği yerden gelin. Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever ve iyice temizlenenleri sever.

"Sana hayızdan sorarlar": Sabit, Enes'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yahudiler onlardan kadın hayız olunca onunla yemez, içmez ve evlerde onlarla cima etmezlerdi. Bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e soruldu, bunun üzerine bu ayet indi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de onlara cima dışında her şeyi yapmalarını buyurdu.[34]

İbn Abbas da şöyle demiştir: Ensar'dan İbn Dahdaha adında bir adam Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: "Kadınlar hayız oldukları zaman onlara nasıl yapacağız?" diye sordu. Bunun üzerine bu ayet indi. Mehîd kelimesi hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O,

34 - Müslim, Hayz, hadis no, 16; Ahmed, Müsned, 3/132, 133.

hayzın ismidir. Zeccac şöyle demiştir: Hâdatil mer'etü tehidu haydan ve mahadan ve mehidan denir. İbn Kuteybe de: Mehîd, hayzdır, demiştir. *İkincisi:* O hayz yerinin ismidir, mesela makîl'in kaylule yeri ve mebitin beytute yeri olduğu gibi. Kadı Ebu Ya'la da: İmam Ahmed'in sözünden anlaşılan da budur, demiştir. Birinci görüşün sahipleri, sözün içinde görüşlerini destekleyecek şeyin olduğunu söylerler, o da onun eza ile nitelenmesidir. Bu da yerinin değil, hayzın izahıdır. İkinci görüşün sahipleri de şöyle derler: Mehidin yerin sıfatı olup sonra ona yakın ve komşu bir şeyle sıfatlanması da imkansız değildir, mesela akika gibi ki o, aslında çocuğun saçının ismidir, çocuk için kesilen hayvana da mecazen akika denilmiştir. Raviye de devenin ismidir, devenin taşıdığı çifte tuluma da mecazen raviye denilmiştir. Eza ise cima edenin hissettiği necaset ve kötü kokudur. Şöyle de denilmiştir: Hayızlı kadınla cima etmek çok acı verir."Hayızda kadınlardan uzak durun": Bundan maksat ferçten cimaden uzak durmaktır, çünkü mahid kanın kendisidir yahut fercin kendisidir. "Onlara yaklaşmayın": Yani cimalarına yaklaşmayın, bu da "kadınlardan uzak durun" ifadesinin tekitidir.

"Hatta yethurne": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayetle şeddesiz olarak "hatta yethurne"; Hamze, Kisai, Halef, Ebu Bekir de, Asım'dan rivayetle tının ve henin fethası ve şeddesi ile "yattahherne" okumuşlardır. İbn Kuteybe de: Yethurne, kanın kesilmesidir demiştir. Tahuretil mer'etü ve taharet denir ki kadın, su ile gusül etmese de temizliği gördü demektir. Şedde ile "yettaherne" okuyanlar, su ile gusül etmeyi, demek isterler. Aslı yetatahhernedir ki te tıya idgam edilmiştir. İbn Abbas ile Mücahit: Yethurne, kandan temizlenme, yetahherne de su ile gusül etmedir, demişler.

"Onlara gelin": Bu, yasağın kalkmasıdır, vücup için değildir.

"Allah'ın emrettiği yerden": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası: Temizlik tarafından gelin, hayız tarafından değil, demektir, bunu İbn Abbas, Ebu Rezin, Katade, Süddi ve diğerleri demiştir.

İkincisi: Bunun manası: Onlara yaklaşmayınız diye emrettiği yerden gelin demektir, o da hayız mahallidir, bunu Mücahit demiştir. Bu görüşü destekleyenler şöyle demişlerdir: Allah'ın emrettiği yerden demesinin manası, men ettiği yer demektir, zira men etmek de yasaklanan şeyi terk etme emridir. Burada "min" "fi" manasınadır, "iza nudiye lissalati min yevmil cumuati" *(Cuma: 9)* ayetinde olduğu gibi.

Üçüncüsü: Onlara helal evlilik yolundan gelin, zina yolundan değil. Bunu da İbn Hanefiyye, demiştir.

Dördüncüsü: Bunun manası şöyledir: Onlara kadına yaklaşılması helal olan cihetlerden gelin; oruçlu veya itikaflı veyahut ihramlı olmaları gibi durumlarında değil. Bunu da Zeccac ile İbn Keysan demiştir.

"Allah tövbe edenleri sever": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Günahlardan tövbe edenleri. Bunu Ata, Mücahit ve diğerleri demiştir. *İkincisi:* Hayızlı kadınlara gelmekten tövbe edenleri. Bunu da bazı müfessirler, zikretmiştir.

"Allah temizlenenleri sever": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Günahlardan temizlenenleri, bunu Mücahit, Said bin Cübeyr ve Ebu'l – Aliye demişlerdir. *İkincisi:* Su ile temizlenenleri, bunu da Ata demiştir. *Üçüncüsü:* Kadınlara makatlarından gelmekten temizlenenleri sever. Bu da Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

Fıkıh: Hayzın en azı, İmam Ahmet'ten gelen iki rivayetin birinde bir gün ve bir gecedir. *İkincisi:* Bir gündür. Ebu Hanife ise: En azı üç gündür, demiştir. İmam Malik ile Davud da: En azı için sınır yoktur, en çoğu için de İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır: *Birincisi:* On beş gündür, bu da Malik ile Şafii'nin kavilleridir. *İkincisi:* On yedi gündür. Ebu Hanife de: En çoğu on gündür, demiştir.

Hayız on şeye engel olur: Namaz kılmak ve namazın vacip olması, oruç tutmak, vacip olması değil, mescitte oturmak, itikaf, tavaf, Kur'an okumak, mushafı taşımak, ferçten cima dışında istifade etmek ve talak niyetinin gerçekleşmesi.

نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنّٰى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٢٣﴾

223 – Kadınlarınız sizin tarlanızdır; tarlanıza nasıl isterseniz gelin. Kendiniz için ameller gönderin. Allah'tan korkun. Bilin ki siz O'na kavuşacaksınız. İnananları müjdele.

"Kadınlarınız sizin tarlanızdır": Bunun iniş sebebinde üç görüş vardır:

Birincisi: Yahudiler kadına yalnız ön tarafından gelme dışında bir şey kabul etmediler ve bu pozisyonun dışında gelenleri ayıpladılar, işte ayet bunun üzerine indi. Bu; Cabir, Hasen ve Katade'den rivayet

edilmiştir. *İkincisi:* Kureyş'ten bir kabile Mekke'den kadınlarla evlenir, onlardan ön ve arka pozisyonlarda zevk alırlardı. Medine'ye gelince ensar kadınlarıyla evlendiler, aynı şeyi yapmaya kalktılar, onlar da bunu kabul etmediler. Durum Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e intikal etti, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Ömer bin Hattab, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi, helak oldum, bu gece semerimi ters çevirdim, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.[35]

Ekin: tarla demektir, bununla cimadan kinaye edilmiştir, kadınlara ekin denilmiştir. Çünkü onlar evlatların ekildiği tarla gibidir. Eğer: "Nisa çoğuldur, neden hurus denilmedi?" denilirse, buna üç türlü cevap verilir; bunları İbn Kasım el – Enbari demiştir: *Birincisi:* Harsin cemi yerinde kullanılan mastar olmasındandır, o nedenle tekil kullanılmıştır, mesela Araplar ihvetüke savmun, ve evladüke fıtrun, der ki, saimun ve muftirun, demek isterler. Böylece mastar tekil olarak cemi lafzın yerine kullanılmış olur. *İkincisi:* Maksat: Hurusun lekümdür; cemi yerine tekil kullanılmıştır. Nitekim şair şöyle demiştir:

Külu fi nisfi batniküm teişu (yarı karın yiyin rahat yaşarsınız), yani karınlarınızın yarılarını doldurun, demek istemiştir. *Üçüncüsü:* Harsin tekil kullanılması, kadınların ekine benzetilmiş olup aynı cinsten olmamasındandır. Mana: Kadınlarınız ekinleriniz gibidir, demektir.

"Nasıl isterseniz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Mana: Bu, keyfinize bağlıdır, demektir. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Mana: Nasıl isterseniz, ister ön pozisyondan, ister arka pozisyondan, her hal ü kârda ferçten gelmek şartı ile. Bu, İbn Abbas, Mücahit, Atıyye, Süddi, İbn Kuteybe ve diğerlerinin görüşüdür. *İkincisi:* O, azil (doğum kontrolü) hakkında inmiştir, bunu da Said bin Müseyyeb demiştir. O zaman mana şöyle olur: İsterseniz azil yaparsınız, isterseniz yapmazsınız.

İkincisi: İsterseniz, ne zaman isterseniz demektir, bu da İbn Hanefiyye ile Dahhak'in görüşüdür. İbn Abbas'tan da aynısı rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Bu, istediğiniz yerden, demektir. Bu da İbn Ömer ile Malik bin Enes'ten hikaye edilmiştir. Bu da birkaç yönden bozuktur: *Birincisi:* Salim bin Abdullah, Nafi'in İbn Ömer'den böyle

35 – İmam Ahmed, Müsned, 1/297.

konuştuğunu işitince, o kul yalan söylemiş, Abdullah sadece: Onlara arka pozisyondan önden gelin, dedi, demiştir. Malik'in arkadaşları ise, bunun Malik'ten sahih olduğunu kabul etmezler. *İkincisi:* Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kadınlara arkalarından gelenler mel'undur.[36]

Üçüncüsü: Ayet, "ekin tarlanıza gelin" demekle çocuk mahalline dikkat çekmiştir. Ekin yeri de çocuk yeridir. İbn Enbari şöyle demiştir: Allah Teala açıkça ekin vurgusu yapınca, bitki de ekinle olup da çocuk da bitkiye benzetilince, cimaın çocuk olmayacak yerden yapılması caiz değildir.

Dördüncüsü: Hayızlıya yaklaşılmasının haram olması (kadına) eziyetten dolayıdır; eziyet ise o mahalden hiç ayrılmaz.

"Nefisleriniz için önden gönderin": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: Nefisleriniz için iyi amel takdim edin, demektir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Cima anında besmele çekiniz, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Kendiniz için çocuk arayın, bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* Allah'a itaat etmeğe ve emrine tabi olmaya öncelik tanıyın. Bunu da Zeccac, demiştir.

وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ اَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا
وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٤﴾

224 – Yeminlerinizden dolayı Allah'ı iyilik etmenize, fenalıktan sakınmanıza ve insanların arasını bulmanıza engel yapmayın. Allah hakkıyle işiten, hakkıyle bilendir.

"Allah'ı yeminlerinizden dolayı engel yapmayın": Bunun iniş sebebinde dört görüş vardır:

Birincisi: O, Abdullah bin Ravaha hakkında inmiştir. Onunla damadı arasında bir şey oldu, Abdullah onun yanına girmemeye ve onunla konuşmamaya yemin etti. Hep: Allah'a yemin ettim, benim için yeminimi yerine getirmekten başka bir şey helal değildir, derdi. Ayet bunun üzerine indi. Bunu İbn Abbas demiştir.

İkincisi: Bir adam, sıla-i rahim yapmamaya ve insanların arasını düzeltmemeye yemin ederdi, ayet bunun üzerine indi. Bunu da Rebi bin Enes demiştir.

36 - İmam Ahmed, Müsned, 2/444; Ebu Davud, Nikah, bab, 46.

Üçüncüsü: O, Ebu Bekir'in, Mistah'a iyilik etmeyeceğine dair yemin etmesi üzerine indi. Bunu da İbn Cüreyc demiştir.

Dördüncüsü: Ebu Bekir, oğlu Abdurrahman Müslüman oluncaya kadar onu görmeye gitmeyeceğine yemin etti. Bunu da iki Mukatil, yani İbn Hayyan ile İbn Süleyman demişlerdir.

Ferra şöyle demiştir: Mana şöyledir: Allah'ı yeminlerinizin önüne çıkan bir şey yapmayın. Ebu Ubeyd de: Yeminlerinizin önüne dikmeyin, sanki her şeyde O'nu öne çıkarıyor ve O'na yemin ediyor olmayınız, demiştir. Ayetin manası üzerinde üç görüş vardır: *Birincisi:* İyilik yapmamaya, günahtan sakınmamaya ve insanları barıştırmamaya yemin etmeyin. Bu; İbn Abbas, Mücahit, Ata, İbn Cübeyr, İbrahim, Dahhak, Katade, Süddi, Mukatil, Ferra, İbn Kuteybe, Zeccac ve diğerlerinin görüşleridir. *İkincisi:* Manası şöyledir: Mahlukundan korkmak ve onlara iyilik etmek, aralarını yalanla düzeltmek için Allah adına yalan yere yemin etmeyin. Bu manayı Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Bunun manası: Doğru olsanız da, arabulsanız da Allah adına çokça yemin etmeyin. Zira çok yemin etmek Allah'a karşı bir nevi cürettir. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ ف۪ٓي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ
قُلُوبُكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَل۪يمٌ ﴿٢٢٥﴾

225 – Allah sizi boş yere yapılan yeminlerinizden sorumlu tutmaz; ancak kalplerinizin kazandığı (azmettiği) şeylerden (yeminlerden) sorumlu tutar.

"Allah sizi boş yere yapılan yeminlerinizden sorumlu tutmaz": Zeccac şöyle demiştir: Lağv Arapça'da atılan ve üzerine hiçbir şey terettüp etmeyen nesneye denir. Önem verilmeyen şeye lağv denilir. İbn Faris şöyle demiştir: Bu kelime diyet ve diğer konularda önem verilmeyen deve yavruları ve diğer şeylere denir, babı leğa yelğu olup birinci baptır. Lağiye bilemr de denir ki, bir şeyi diline dolamaktır. Lügat kelimesinin de bundan türediği söylenmiştir ki kelimelerin telaffuz edilmesindendir.

Burada lağvden ne kastedildiği hususunda beş görüş vardır: *Birincisi:* Bir şeye yemin ettiği gibi zannedip de sonra öyle olmadığı meydana çıkmaktır. Ebu Hureyre, İbn Abbas, Hasen, Ata, Şa'bi, İbn Cübeyr, Mücahit, Katade, Süddi – şeyhlerinden – Malik ve Mukatil bu manaya kail olmuşlardır. *İkincisi:* O: Hayır vallahi, evet vallahi gibi

iradesiz olarak yemin etmektir. Bu da Hazreti Aişe, Tavus, Urve, Nahai ve Şafii'nin görüşleridir. Bu görüşün sahipleri "ancak Allah sizi kalplerinizin kazandığı şeyle sorumlu tutar" kavlini delil getirmişlerdir. Kalbin kazandığı da bir şeye bağlanıp kasdetmesidir. Bu iki görüş İmam Ahmet'ten nakledilmiştir. Oğlu Abdullah ondan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bana göre lağv, bir şeye böyle yemin etmektir, ona da kefaret yoktur. Bir adam kalbini bağlamadan yemin eder ki ona kefaret yoktur. *Üçüncüsü:* O, bir adamın öfkeli iken ettiği yemindir, bunu da Tavus, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O, bir adamın günaha ettiği yemindir ki, yeminini bozsun ve kefaretini versin, ona günah yoktur. Bunu da Said bin Cübeyr demiştir. *Beşincisi:* Bir adamın bir şeye yemin edip de sonra da onu unutmasıdır, bunu da Nahai demiştir. Bunların hepsinin en doğrusu Hazreti Aişe'nin görüşüdür. Hanbel de şöyle demiştir: İmam Ahmed'e, lağv nedir diye soruldu, o da şöyle dedi: Bir adam yemin eder: Hayır vallahi, evet vallahi der, aklına yemin etmeyi getirmez, eğer yemin etmeye niyet ederse, ona kefaret lazım gelir.

"Ancak sizi kalplerinizin kazandığı şey ile sorumlu tutar. Allah gafurdur, halimdir". Mücahit: Kalplerinizi bağladığınız şeylerden sorumlu tutar, demiştir. "Halîm": Affeden, kızarak zıvanadan çıkıp da telaş etmeyen, bir cahilin cahilliği kendisini hafif davranmaya sürüklemeyen, bununla beraber ceza verme gücü olan kimsedir. Ebu Süleyman el - Hattabi şöyle demiştir: Ceza vermeye gücü yetmeyen müsamahalı kimseye halim denmez. Ancak halim, gücü yettiği halde paniğe kapılmayarak acele ile ceza vermeyene denir. Bir şair bu manaya birkaç beyit söylemiş ve şöyle demiştir:

Bazı kimseler asil de olsalar şerefe nail olamazlar,
Aziz oldukları halde bazılarına zillet göstermedikçe,

Onlara kötü konuşulur, yüzleri ışıldar,
Affederler, ancak ziletten değil, izzetlerinden ederler.

Çekimi de şöyledir: Halümerrecülü yahlumu hulumen, lam mazide de muzaride de mazmumdur. Lamın mazide fethası, muzaride ve mastarda da zammı ile haleme finnevmi yahlumu hulmen ise, kötü rüya görmek manasınadır.

Yeminler geçmişe ve geleceğe dönük olarak iki kısımdır: Mazi de iki kısımdır: Haram yemindir ki, bu yalan yemindir. Bu da: Allah'a yemin ederim ki şunu yaptım, der, aslında yapmamıştır. Mubah yemindir ki bu da yapmadığım dediği şeyde doğru olmasıdır. Geleceğe dönük olan da beş kısımdır: *Birincisi:* Kalbini bağlayarak taat olan bir

şeye yemin etmektir. Onun üzerinde durmak taattır, onu bozmak ise masiyettir. Mesela: Vallahi beş vakit namaz kılacağım, ramazan orucunu tutacağım yahut içki içmeyeceğim demek gibi. *İkincisi:* Masiyet olan bir şeye kalbini bağlayarak yemin etmektir ki, bunun üzerinde durmak günah, bozmak ise sevaptır. Bu da tam birincinin tersidir. *Üçüncüsü:* Taat olan bir şeye kalbini bağlayarak yemin etmektir ki, bunun da üzerinde durmak sevap, bozmak mekruhtur, mesela nafile ibadetler yapacağına dair yemin etmek gibi. *Dördüncüsü:* Mekruh bir şeye kalbini bağlayarak yemin etmek, bunun da üzerinde durmak mekruhtur, bozmak ise taattir. Bu da bir öncekinin tersidir. *Beşincisi:* Mubah yemin etmektir ki üzerinde durmak da mubahtır, bozmak da mubahtır, mesela: İçinde insanlara haksızlık edilen şehre girmeyeceğim, korkulu yola gitmeyeceğim vs. gibi.

لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاؤُ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾

226 – Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme vardır. Eğer zevcelerine geri dönerlerse, şüphesiz Allah pek yarlıgayıcı ve çok merhametlidir.

"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler": İbn Abbas şöyle demiştir: Cahiliye halkından bir adam karısından bir şey ister de o da vermek istemezse, ona bir sene iki sene ve üç sene yaklaşmamaya yemin ederdi; onu ne dul ne de kocalı olarak bırakırdı. İslam gelince Allah Teala bunu dört ayla sınırladı, Allah bu ayeti indirdi. Said bin Müseyyeb şöyle demiştir: İla cahiliye halkının zararlı bir adeti idi, adam karısını istemezdi, başkasıyla evlenmesini de içine sığdıramazdı, ona hiçbir zaman yaklaşmayacağına yemin ederdi. Allah Teala erkeğin karısından ayrı kalacağı süreyi bildiği için bunu dört ay yaptı ve bu ayeti indirdi.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Yu'lune: Yemin edenler demektir. Aleytü min imreeti, uli ilaen denir ki, onunla cima etmeyeceğine yemin etmektir. İsim: Elye'dir. Zeccac da şöyle demiştir: İla için: Aleytü ilaen ve eliyyeten ve ülüveten ve elveten ve ilveten denir. En az kullanılan kesr (ileveten)dir. Küseyyir şöyle demiştir:

Az yemin eder, yeminini tutar,
Ağzından bir yemin (eliyye) çıkarsa, onu yerine getirir.

İbn Enbari, bir dilciden, buradaki "min"in "fi" veya "ala" manasına olduğunu anlatmıştır. O zaman mana: Kadınları ile cima etme-

meye yemin edenler şeklinde olur. Cima kaldırılmış, kadınlar onun yerine konulmuştur, tıpkı Allah Teala'nın: "Bize peygamberlerinle vaad ettiğin şeyi ver" *(Al-i İmran: 194)* kavli gibi ki, peygamberlerinin dili ile demektir. Ayetteki kelamda da atmalar vardır, takdiri: Kadınlarından ayrı kalmaya niyet edenler, demektir. Terabbus da. Beklemektir.

Bir adam karısına dört aydan daha fazla dokunmayacağına yemin etmedikçe îla etmiş olmaz. Dört ay veya daha eksik yemin ederse, îla etmiş olmaz. Bu; İmam Malik, Ahmed ve Şafii'nin görüşleridir. "Fau" dönmektir, manası da: Cimaa dönerlerse, olur. Bunu da Hazreti Ali, İbn Abbas, İbn Cübeyr, Mesruk ve Şa'bi demişlerdir. "Îla" edenin cimaa engel bir özrü olursa: Ne zaman gücüm yeterse onunla cima ederim der. Bu da onun için dönme olur. Ne zaman gücü yeter de dönmezse, boşaması emredilir, eğer boşamazsa, hakim onun adına boşar.

"Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir": Hazreti Ali ile İbn Abbas: Yeminin günahını bağışlayıcıdır, demişlerdir.

وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٧﴾

227 – Eğer kadınlarını boşamaya karar verirlerse, şüphesiz Allah hakkı ile işitendir ve her şeyi bilendir.

"Eğer boşamaya karar verirlerse": Yani onu gerçekleştirirlerse, demektir. Talaka karar verme hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Dört ay geçince dönmesi gerekir, yahutta boşar. Bu da Hazreti Ömer, Osman, Ali, İbn Ömer, Sehl bin Sa'd, Hazreti Aişe, Tavus, Mücahit, Hakem ve Ebu Salih'ten rivayet edilmiştir. Bunu Ebu Salih, on iki ashaptan nakletmiştir. Bu İmam Malik, Ahmed ve Şafii'nin de görüşleridir.

İkincisi: Dönmez de dört ay geçerse, böylece talak kelimesini telaffuz etmese de boşanır.

Bu görüş sahipleri talak türünün ne olacağı hakkında da iki farklı görüş beyan etmişlerdir: *Birincisi:* Bain talaktır; Hazreti Osman, İbn Ömer, Zeyd bin Sabit ve Kabise bin Züeyb'ten rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Ric'î talaktır, bu da Said bin Müseyyeb, Ebu Bekir bin Abdurrahman ve İbn Şübrüme'den rivayet edilmiştir.

"Şüphesiz Allah işitendir, bilendir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onun talakını işitir ve niyetini bilir. *İkincisi:* Yeminini işitir ve onu bilir.

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ
قُرُوٓءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ ف۪ٓي اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُٓوا
اِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذ۪ي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ
دَرَجَةٌ وَاللّٰهُ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٢٨﴾

228 – Boşanmış kadınlar kendi başlarına üç temizlenme / hayız süresi beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorlarsa, Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helal değildir. Eğer kocaları barışmak isterlerse, bu hususta onları geri almaya daha haklıdırlar. Kadınların meşru surette vazifeleri kadar hakları da vardır. Erkeklerin onların üzerinde daha üstün bir derecesi vardır. Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Boşanmış kadınlar kendi başlarına üç temizlenme / hayız süresi beklerler": İniş sebebi şöyledir: Bir kadın boşanır da kocasına dönmek isterse, duruma göre: Ben hamileyim, ben hamile değilim, derdi. Eğer hamile olur da kocasına dönmek istemezse: Ben hamile değilim, derdi ki kocası ona dönemesin. İslam gelince bu halleri devam etti, bunun üzerine Allah Teala: "Ey O Peygamber, kadınları boşadığınız zaman iddetlerini nazar-ı itibara alarak boşayın ve iddeti sayın" dedi. *(Talak: 1)* Sonra da: "Boşanmış kadınlar kendi başlarına üç ay beklerler" ayeti indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Ayetin tefsiri: Talak salıvermektir. İbn Enbari şöyle demiştir: Bu, Arapların: Atlaktünnakate, fetalukat kavlinden gelir ki bağlı deveyi salıvermektir. Kadının durumu da buna benzetilmiştir, çünkü o da bazı sebeplerle erkeğe bağlıdır. Bu sebepler onu bağlamış gibi olur. Onu koparınca da onu kesmiş gibi olur. Talukatül mer'etü ve tullikat denir ki boşamak manasınadır. Bir başkası da şöyle demiştir: Talak, etlaktüşşey'e min yedi'den gelir ki elimdeki şeyi bıraktım demektir. Ancak onlar bu iki kelimeyi çok kullanınca, aralarında bir ayrım yaptılar, tatliki sadece kadın boşamada kullandılar.

Kuru' ise: Bundan kadının temizlik halleri de hayz halleri de kastedilir. Akraetil mer'etü denir ki kadın hayız oldu demektir, Akreet de denir ki temizlendi demektir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem:

Yalancı hayız gören kadın akra günlerinde evde oturur demiştir, hayız günleri demek istemiştir. Şair A'meş de şöyle demiştir:

Sen her sene bir gazveyi hedefliyorsun,
En uzak seferlere ciddi kararlar veriyorsun.

Mal bırakan ve kabileye şan getiren sefer.
Kadınlarının temizlik günlerini dikkate almayarak.

Burada kuru' kullanmıştır ki temizlik günlerini kastetmiştir. Çünkü o gazi sefere çıkınca kadınlarının temizlik günlerini gözden çıkarmış oluyor.

Dilciler kuru' kelimesinin aslı üzerinde iki farklı görüş beyan etmişlerdir: *Birincisi:* Onun aslı vakittir, mesela: Racaa fülanün lukurihi denir ki, her zamanki döndüğü vakitte döndü, demektir. Recaa likarihi de aynı manayadır. Şair Hüzeli şöyle demiştir:

Şelil oğullarının yurdunu hiç sevmedim,
Hele mevsimlik rüzgarları (kari') estiği zaman.

Bu itibarla hayz da temizlik de belli zamanlarda gelir. Bu, İbn Kuteybe'nin görüşüdür. *İkincisi:* Onun asıl manası toplamaktır, Kare'tül Kur'ane denir ki, Kur'an kelimelerini baştan sona topladım, demektir. Kur' da kanın bedende toplanmasıdır. Bu da ancak temizlik halinde olur. Rahimde toplanması da caizdir ki her iki kelam da güzeldir. Bu, Zeccac'ın görüşüdür.

Fakihler akra' kelimesi üzerinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O hayzdır. Bu; Hazreti Ömer, Ali, İbn Mes'ud, Ebu Musa, Ubade bin Samit, Ebudderda, İkrime, Dahhak, Süddi, Süfyan Sevri, Evzai, Hasen bin Salih, Ebu Hanife ve arkadaşlarından rivayet edilmiştir. İmam Ahmed bin Hanbel radıyallahu anh de şöyle demiştir: Ben kuru'un temizlik manasına olduğunu söylerdim, şimdi ise hayz manasına olduğunu söylüyorum. *İkincisi:* O temizliktir. Bu da Zeyd bin Sabit, İbn Ömer, Hazreti Aişe, Zühri, Eban bin Osman, Malik bin Enes ve Şafii'nin görüşleridir. İmam Ahmed'de buna taraftardır.

"Boşanan kadınlar beklerler": Bu haber şeklinde ise de emir manasınadır (beklesinler demektir). Tıpkı "Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler" *(Bakara: 233)* ayetinde olduğu gibi. Bazen emir lafzı haber manasında gelir, mesela: "Rahman onu uzattıkça uzatsın" *(Meryem: 75)* ayetinde olduğu gibi ki, uzatır, demektir. Buradaki boşanmış kadınlardan maksat, buluğa ermiş, duhul görmüş ve hamile olmayan kadınlardır.

"Onlar için Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri helal

değildir": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O gebeliktir, bunu da Hazreti Ömer, İbn Abbas, Mücahit, Katade, Mukatil, İbn Kuteybe ve Zeccac, demiştir. *İkincisi:* O hayzdır, bunu da İkrime, Atıyye, Nahai ve Zühri demişlerdir. *Üçüncüsü:* Gebelik ve hayzdır, bunu da İbn Ömer ile İbn Zeyd demişlerdir.

"Eğer Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorlarsa": Bu, tehdit ve tekit sadedinde kullanılmıştır. Zeccac şöyle demiştir: Bu, bir adama: Eğer mü'min isen haksızlık etme demeye benzer. Bu tehdide maruz kalmalarının sebebi hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Kocanın dönüşten hak ettiği şey için, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Çocuğu babasından başkasına nisbet ettiği için. Bunu da Katade demiştir. Şöyle de denilmiştir: Kadın kocasına dönmek isterse, temizlendiği halde, ben hayızlıyım, derdi. İstemezse, gusül edinceye kadar hayzını gizlerdi.

"Buulet": Kocalar manasınadır, "zaileke" de iddete işarettir. Bunu Mücahit, Nahai, Katade ve diğerleri demiştir. Ayette şuna delil vardır ki lafzın sonunun hususi olması başının umumi olmasına mani değildir ve tahsisi de icap etmez. Çünkü "boşanmış kadınlar" beklerler ifadesi, kesin ve rici şekilde boşanmış kadınlar için umumidir; "kocaları onlara dönmeye daha haklıdırlar" kavli de ric'i boşanmış kadınlar için tahsistir.

"Eğer düzeltmek isterlerse": Şöyle denilmiştir: Bir adam karısına zarar vermek istediği zaman onu bir defa boşar ve terk ederdi. İddetinin bitimi yaklaştığı vakit de ona ric'at ederdi, sonra da onu bir süre daha terk ederdi. Sonra da onu boşardı. İşte bu yasak edildi. Ayetin zahiri, ancak iddetini gereğinden fazla uzatmayan ve karısına zarar vermek istemeyenlerin bu hakka sahip olduklarını gösterir. Ancak "Onlar zarar vermek ve onlara tecavüz etmek için" kavli, zarar vermek kastetse de bu ric'atin sahih olduğunu göstermektedir. Çünkü ricat zarar vermek maksadıyla yapıldığı zaman sahih olmasa idi, yaptığı hareketten dolayı haksız olmazdı.

Kadınların meşru surette vazifeleri kadar hakları da vardır": Bu da iyi geçim ve tatlı sohbettir. Rivayete göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e kadının kocası üzerindeki hakkı soruldu şöyle dedi: Yediğinden yedirmek, giydiğinden giydirmek, yüzüne tokat vurmamak, çirkin olduğunu söylememek ve evin dışında yalnız bırakmamak.[37]

---

37 - Ebu Davud, Nikah, bab, 41; Ahmed, Müsned, 4/447; 5/4, 5.

İbn Abbas da şöyle demiştir: Nasıl kadınımın bana süslenmesini istersem, bu ayetten dolayı benim de onun için süslenmemi isterim.

"Erkeklerin onların üzerinde bir dereceleri vardır": İbn Abbas: Mehir vermeleri ve nafakalarını temin etmeleridir, demiştir. Mücahit de: Cihat ve miras ile demiştir. Ebu Malik de: Onu boşar, o ise bir şey yapamaz, demiştir. Zeccac da: Kocasının ondan istifade ettiği gibi o da kocasından istifa eder, nafaka vermesi dolayısıyla da ona karşı üstünlüğü vardır. Ebu Hureyre de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Eğer bir kimsenin başka bir kimseye secde etmesini emredecek olsaydım, kadının kocasına secde etmesini buyururdum.[38]

Said bin Müseyyeb'in kızı da: Siz amirlerinizle nasıl konuşursanız biz de kocalarımızla öyle konuşurduk, demiştir.

Alimler, bu ayetlerde mensuh var mı, yok mu diye ihtilaf etmişler, bunun için de iki görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: Bunlarda mensuh vardır. Hangileri mensuhtur, bunda ihtilaf etmişlerdir: Bir grup: Mensuh "boşanan kadınlar kendi başlarına üç ay beklerler" kavlidir, demişler ve her boşanan kadının üç kuru' beklemesi vacip idi, sonra hamile kadının hükmü "Gebelerin iddeti de doğumlarını yapmakla sona erer" *(Talak: 4)* kavliyle neshedildi, dediler. Duhuldan önce boşananın hükmü de: "Mü'min kadınları nikahlayıp da onlara el sürmeden boşadığınız zaman onlar için sayacağınız bir iddet yoktur" *(Talak: 1)* ayetiyle neshedildi. Bu da İbn Abbas, Dahhak ve diğerlerinden rivayet edilmiştir. Bir grup da: Başı muhkem, sonu ise: "Kocaları onlara dönmede en çok haklıdırlar" kavli ile neshedilmiştir, dediler ve: Bir adam karısını boşarsa ona dönecekler içinde en haklı olan o idi, talak da ister üç olsun isterse daha az olsun, dediler. Bu da. "Eğer onu boşarsa, başka kocaya varmadıkça ona helal olmaz" kavli ile neshedildi.

İkincisi: Ayet muhkemdir, başı umumidir, iddet hususunda gelen ayetler ise o genelliği tahsis etmiştir, bu da nesih değildir, demişlerdir. Ric'at hususuna gelince: "Kocaları onlara dönmek için en haklıdırlar" kavlinin manasının, iddette ve üç bekleme süresi bitmeden olduğunu yukarıda demiştik. Bu da doğru bir görüştür.

38 - Ebu Davud, Nikah, bab, 40; Tirmizi, Rada, bab, 10; İbn Mace, Nikah, bab, 4.

الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ
بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ
شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا
حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ
فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٢٩﴾

229 – Boşama iki defadır: Ondan sonrası ya iyilikle tutmak yahut güzellikle salıvermektir. Onlara verdiklerinizden bir şey almanız size helal değildir; meğer ki karı koca Allah'ın sınırlarını ayakta tutmaktan korkalar. Eğer Allah'ın sınırlarını ayakta tutmaktan korkarsanız, kadının verdiği fidyede onlara günah yoktur. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır; onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.

"Boşama iki defadır": İniş sebebi şöyledir: Adam karısını boşar, sonra da ona dönerdi, bunun bir sınırı yoktu. Ensardan bir adam, karısına: Allah'a yemin ederim ki seni ne evde barındırırım ne de benden kurtulursun, dedi. Karısı. "Bu nasıl olur?" dedi. O da: Seni boşarım, iddetin biteceği zaman da sana dönerim, dedi. Kadın Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gidip bunu şikayet etti. Bunun üzerine bu ayet indi. Boşayan ve boşamayan herkes de bunu yenilik olarak kabul ettiler. Bunu Hişam bir Urve, babasından rivayet etmiştir.

Tefsirine gelince: "Boşama iki defadır": kavlinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu, sünnete uygun boşamayı ve her temizlikte bir boşama olmasını açıklamaktadır. Bunu İbn Abbas ile Mücahit demişlerdir. *İkincisi:* Bu ric'i talakı beyan etmektedir, bunu da Urve, Katade, İbn Kuteybe, Zeccac ve diğerleri demişlerdir.

"İyilikle tutmak": Bunun manası şöyledir: Onları iyilikle tutmak size vaciptir, bu da kadını tutmada yerine getirilmesi gereken hak olarak bilinendir. Ata, Mücahit, Dahhak ve Süddi şöyle demişlerdir: "İyilikle tutmak"tan maksat, ikinci kez dönmektir. "Yahut güzellikle salıvermektir" kavli hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bundan maksat, üçüncü boşamadır, bunu da Ata, Mücahit ve Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* O kadının iddeti bitinceye kadar ona dönmemektir.

Bunu da Dahhak ile Süddi demişlerdir. Kadı Ebu Ya'la Muhammed bin Hüseyn bin Ferra da: Doğru görüş budur, demiştir. Çünkü ayetin arkasında: "Eğer onu boşarsa başka kocaya varmadıkça ona helal olmaz" denilmiştir ki, bundan maksat, şüphesiz üçüncü boşamadır. O zaman "yahut güzelce salıvermek" ifadesini, iddeti bitinceye kadar kadını hali üzere bırakmak vaciptir şeklinde anlamak gerekir. Çünkü eğer üçüncüye hamledilirse, "eğer onu boşarsa" sözünü dördüncüye hamletmek vacip olur ki bu, caiz değildir.

Boşama dört kısımdır: Vacip, mendup, haram ve mekruh. Vacip olan, îla edenin, süreyi bekleyip de dönmediği takdirde vereceği talak ile eşlerin anlaşamamaları durumunda hakemlerin öngörecekleri boşamadır. Mendup olan da: Eşlerin anlaşamadıkları ve aralarındaki geçimsizliğin şiddetlenmesi durumunda günahtan kurtulmaları için verilen talaktır. Haram talak da: Duhul edilen hayızlının ve temizin de temizlenmeden önce cimada verilen talaktır. Mekruh olan da: Her ikisinin de halleri iyi olup karşılıklı olarak haklarını yerine getirdikleri durumda verilen talaktır.

"Onlara verdiklerinizden bir şey almanız size helal değildir": Bu da Sabit bin Kays bin Şemmas hakkında inmiştir; eşi Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Allah'a yemin ederim ki Sabit'i ne dininde ne ahlakında beğenmediğim bir şeyi yoktur, ancak İslam'da iken küfre dönmek istemiyorum; nefret ettiğim için ona dayanamıyorum, dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de ona: "Aldığın bahçeyi ona geri verir misin?" dedi. O da: Peki, dedi. Peygamberimiz de Sabit'e, onu almasını ve daha fazla bir şey istememesini emretti.[39] Hadisi İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Zevcesinin adı hususunda ihtilaf etmişlerdir; İbn Abbas: Cemile demiş, Yahya bin Ebu Kesir de: Cemile bint Abdullah bin Übey bin Selul olduğunu söylemiştir. Mukatil de: Künyesinin Ümmü Habibe bint Abdullah bin Übey olduğunu bildirmiştir. Başkaları da: O, Abdulah bin Übey'in kız kardeşi Cemile'dir, demişler. Yahya bin Said de Amre'den iki rivayet nakletmiştir: *Birincisi:* O Habibe bint Sehl'dir. *İkincisi:* Sehle bint Habib'tir.

Bu hul', İslam'da ilk vuku bulan olaydır. Ayetteki korku: Bilmek manasınadır. Ebu Ubeyd de: "Eğer korkarlarsa"yı, kesin bilirlerse manasına almıştır. Hududun manasını ise yukarıda anlatmıştık.

Ayetin manası şudur: Kadın kocasını sevmediği için Allah'a isyan

39 - Buhari, Talak, bab, 12; İbn Mace, Talak, bab, 22; Nesei, Talak, bab 34.

etmekten korkar, kocası da ona itaat etmediği için ona saldırmaktan korkarsa, kadın istediği takdirde kocanın ondan fidye alması caizdir. Bu, "yehafa"nın yesini cumhur kıraati üzere fetha ile okumaya göredir. Hasen, Mücahit, Ebu Cafer, Hamze ve A'meş de, yenin zamması ile "yuhafa" okumuşlardır.

"Eğer korkarsanız": Katade: Bu, idarecilere hitaptır, demiştir. "Onlara günah yoktur": Kadına verdiği fidyede, erkeğe de aldığı şeyde, çünkü o, hakkının karşılığıdır. Ferra şöyle demiştir: Her ne kadar cemi sigası ile gelmişse de bundan yalnız kocanın kastedilmesi de caizdir, mesela: "Onlardan inci ve mercan çıkar" *(Rahman: 22)* denilmiştir, aslında birinden çıkar. Şu ayet de öyledir: "Balıklarını unuttular" *(Kehf: 61)*, aslında biri (Hazreti Musa) unutmuştu.

Kocanın karısına verdiğinden daha çok alması caiz midir? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Caizdir, bunu Hazreti Ömer bin Hattab, Osman, Ali, İbn Abbas, Hasen, Mücahit, Nahai, Dahhak, Malik ve Şafii, demişlerdir. *İkincisi:* Caiz değildir, bunu da Said bin Müseyyeb, Ata, Şa'bi, Tavus, İbn Cübeyr, Zühri ve Ahmed bin Hanbel, demişlerdir. Hazreti Ali ile Hasen Basri'den de nakledilmiştir. Yetkili olmadan caiz olur mu? Hazreti Ömer, Osman, Ali, İbn Ömer, Tavus, Şureyh ve Zühri, caiz olur, demişlerdir, ulemanın çoğunluğu da bu görüştedirler. Hasen, İbn Sirin ve Katade de: Yetkili olmadan caiz olmaz, demişlerdir.

فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ
فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا
حُدُودَ اللّٰهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٢٣٠﴾

230 – Eğer kocası onu boşarsa, kadın ondan başka bir ere nikahlanmadıkça ona helal olmaz. Eğer yeni kocası onu boşarsa, karı koca Allah'ın sınırlarını ayakta tutacaklarını zannederlerse, birbirlerine dönmelerinde günah yoktur. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır; bunları bilen bir topluma açıklıyor.

"Eğer kocası onu boşarsa, kadın ondan başka bir ere nikahlanmadıkça ona helal olmaz": Mukatil, bu ayetin Temime bint Vehb bin Atik en – Nadiri ile kocası Rifaa bin Abdurrahman el – Kurazi hakkında indiğini söylemiştir. Mukatil'den başka biri de: Onun Aişe bint Abdurrahman bin Atik olduğunu söylemiştir ki o, amcası oğlu Rifaa

bin Vehb bin Atik'in nikahında idi ve onu üç talakla boşamıştı. O da ondan sonra Abdurrahman bin Zübeyr ile evlendi, sonra da onu boşadı. Kadın Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: "Ben Rifaa'nın yanında idim, beni boşadı, hem de kesin olarak boşadı, ben de ondan sonra Abdurrahman bin Zübeyr ile evlendim. O da bana el sürmeden beni boşadı, amcam oğluna döneyim mi?" dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem gülümsedi ve: Rifaa'ya dönmek mi istiyorsun? Hayır, sen onun balcağını, o da senin balcağını tatmadıkça olmaz, dedi.[40]

"Eğer onu boşarsa": Yani kocası onu iki kere boşarsa; İbn Abbas, Mücahit ve Katade de: Üçüncü kez boşarsa demişlerdir. Bil ki, Allah Teala bu ayette hul'un hükmü üzerinde kelam ettikten sonra talak hakkındaki sözü tamamlamaya dönmüştür.

"Eğer onu boşarsa": Yani ikinci kez, "onlara günah yoktur": Yani kadın ile ilk kocasına. "Eğer Allah'ın hududunu ayakta tutacaklarını zannederlerse": Tavus: Allah'ın her birine iyi geçim ve tatlı sohbet gibi farz ettiği şeyleri, demiştir.

"Tilke hududullahi yübeyyinüha": Cumhur bunu ye, Hasen, Mücahit ve Mufaddal bin Asım da nun ile okumuşlardır. "Bilen bir toplum için": Zeccac: Allah'ın emrinin hak olduğunu bilen için, demiştir.

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ
أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ
ذَٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ
اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا
اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٣١﴾

231 – Kadınları boşarsınız da iddetlerini bitirirlerse, onları ya iyilikle tutun yahutta iyilikle salıverin. Onlara zarar vermek ve onları çiğnemek için onları tutmayın. Kim bunu yaparsa kendine yazık etmiş olur. Allah'ın ayetlerini eğlenceye almayın. Allah'ın size olan nimetini ve size onunla öğüt vermek için indirdiği kitabı ve hikmeti hatırlayın. Allah'tan korkun. Bilin ki Allah her şeyi pekiyi bilmektedir.

40 - Hadisi aynı mana ile Buhari, Müslim ve Ebu Davud hariç Sünen sahipleri rivayet etmişlerdir.

"Kadınları boşarsınız da iddetlerini bitirirlerse" İbn Abbas şöyle demiştir: Bir adam karısını boşar, sonra da iddeti bitmeden ona dönerdi, sonra ona zarar vermek ve onun evlenmesini engellemek için bunu yine yapardı. İşte ayet bunun üzerine indi. Burada ecel; iddet zamanıdır. Burada bitirmek de iddetin sonuna yaklaşmaktır, gerçekten bitirmek değildir. Mesela şehre yaklaştığın zaman da şehre yetiştim, girdiğin zaman da şehre yetiştim, dersin. Ulemanın bu yetişmesi yaklaşma manasına almaları, iddet bittikten sonra dönüşün olmamasından dolayıdır.

"Onları iyilikle tutun": İbn Abbas, Hasen, Mücahit ve Katade: Bundan maksat iddet bitmeden önceki dönüştür, demişlerdir.

"Onları iyilikle salıverin": Bu da iddet bitinceye kadar kadını terk etmektir. Tutmada iyilik: Kadının haklarını yerine getirmektir. Salıvermede de iyilik: Tekrar tekrar dönmekle iddetini uzatarak ona zarar vermemektir. Zaten "onlara zarar vermek ve onları ezmek için onları tutmayın" kavlinin manası budur. Bunu Hasen, Mücahit, Katade ve diğerleri demiştir. Dahhak da: Kadın fidye versin diye bu zararı yaparlardı, demiştir. Kim bunu yaparsa": Yani bu tecavüzü, "kendine haksızlık etmiştir": Günah irtikap etmekle.

"Allah'ın ayetlerini alaya almayın": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Adam, karısını boşar veya karısına döner veya kölesini azat eder: Ben oynuyordum (şaka ediyordum), derdi. Bu; Hazreti Ömer, Ebudderda ve Hasen'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* O dönmek ve talakla kadının iddetini uzatarak ona zarar vermektir. Bunu da Mesruk ile Mukatil demişlerdir.

"Allah'ın size olan nimetini ve size onunla öğüt vermek için indirdiği kitabı hikmeti hatırlayın": İbn Abbas: Onun size İslam'ı ihsan etmesini unutmayın, demiştir. Kitap: Kur'an'dır; hikmet de fıkıhtır. "Allah'tan korkun": Birbirinize zarar vermekten. "Bilin ki Allah her şeyi bilir": Onu da başkasını da bilir.

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ
فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ
بِالْمَعْرُوفِۜ ذٰلِكَ يُوعَظُ بِه۪ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ
الْاٰخِرِۜ ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ وَاَطْهَرُۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾

232 – Kadınları boşarsınız da onlar da iddetlerini bitirirlerse, aralarında meşru bir surette rızalaştıkları takdirde kocalarına nikahlanmalarını engellemeyin. Sizden kim Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa, ona bu öğüt veriliyor. Bu sizin için daha erdemli ve daha temizdir. Allah bilir, sizse bilemezsiniz.

"Kadınları boşarsınız da onlar da iddetlerini bitirirlerse, onların evlenmelerini engellemeyin": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Hasen'in rivayetine göre Makıl bin Yesar, kız kardeşini Müslümanlardan bir erkekle evlendirdi. Onun yanında kısmet olduğu kadar kaldı. Onu bir talakla boşadı, sonra da onu terk etti, iddet de bitti. Onu istemek için en haklısı o idi. Onu diğer isteyenlerle beraber istedi. Kadın ona dönmeye razı oldu. Adam gitti onu Makıl'dan istedi. Makıl kızdı: Onu sana ikram etmiştim, sense onu boşadın!? Allah'a yemin ederim ki en son döneceği sensin, dedi. Hasen diyor ki: Allah Teala o erkeğin karısına, o kadının da kocasına ihtiyacını bildi ve bu ayet indi. Makıl da bunu işitti: Rabbimin emri baş göz üstüne, dedi adamı çağırıp kızkardeşini onunla yeniden evlendirdi ve: Seninle evlendiriyor ve onu sana ikram ediyorum, dedi.[41]

Hafız Abdülgani, Kelbi'den o kadının adının Cimile bint Yesar olduğunu nakletmiştir. *İkincisi:* Cabir bin Abdullah'ın bir amcası kızı vardı, kocası onu bir talakla boşadı, iddeti de bitti. Sonra kocası ona dönmek istedi, Cabir kabul etmedi ve: "Sen amcamızın kızını boşadın, sonra da onu ikinci kez nikah etmek istiyorsun!?" dedi. Kadın da kocasını istiyordu, ona razı olmuştu. Bunun üzerine bu ayet indi.

Süddi şöyle demiştir: Bu ayette sürenin sona ermesi: İddetin bitmesidir, önceki ayette ise öyle değildir. Şafii radıyallahu anh de şöyle demiştir: İki kelamın farklı oluşu, sürelerin sona ermesinin de farklılığını gerekli kılmıştır.

"Onlara engel olmayın": Velilere hitaptır. İbn Abbas, İbn Cübeyr, İbn Kuteybe ve diğerleri: Bunun manası: Onları alıkoymayın, demektir, demişler. Araplar, zor problemlere mudalat, derler. Daun udal da çaresiz hastalıktır. Evs bin Hacer şöyle demiştir:

Senin esas dostun arkasını döndüğü zaman seni kınayan,
Yanına geldiği zaman da seni memnun eden değildir.
Asıl dostun odur ki uzakta iken ondan emin olursan,
Yanında iken de çetin problemlerini halleder.

41 – Hadisi bu mana ile Buhari, Ebu Davud ve Tirmizi rivayet etmişlerdir. Tirmizi: Hasen sahih hadistir, demiştir.

Leyla el – Ahyeliyye de şöyle demiştir:
Haccac hasta (ölü) bir toprağa indiği zaman
Onun en ağır hastalığını araştırıp tedavi eder;
Ondaki çaresiz hastalığa çare bulur;
O mızrağını havada salladığı zaman o toprağı sular (suya kandırır).

Zeccac da şöyle demiştir: Aslında adl, Arapların: Adaleti'd-Decacetü sözlerinden gelir ki, yumurta tavuğun karnında yapışıp kalarak çıkmamasıdır. Adaletinnakatü de öyledir ki o da: Devenin yavrusu yapışıp karnından çıkmamasıdır.

"Kendi aralarında meşru surette rızalaştıkları takdirde": Süddi ile İbn Kuteybe şöyle demişler : Bunun manası: Eşler sağlam nikahla rızalaştıkları takdirde, demektir. Şafii de: Kadının velisiz evlenme hakkının olmadığını en açık gösteren bu ayettir, demiştir.

"Bununla öğüt veriliyor": Bu, velinin kadını evlenmekten men etmesine işarettir. Zeccac şöyle demiştir: Cemaate hitap ettiği halde "zaliküm" diyeceği yerde "zalike" demesi, cemaat lafzının da tekil lafzı ile bir olmasındandır, mana: Ey o topluluk demektir.

"Bu sizin için daha erdemlidir": Yani kadınları kocalarına döndürmek, onları ayırmaktan daha faziletlidir. " Ve daha temizdir": Kalplerinize şüphenin girmesinden, zira eski muhabbet sebebiyle uygunsuz şekilde buluşabilirler.

"Allah bilir, siz bilemezsiniz": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası şöyledir: Eşlerin birbirlerine karşı olan sevgilerini bilir. Bunu İbn Abbas ile Dahhak demişlerdir. *İkincisi:* Er veya geç menfaatlerinizi bilir. Bunu da diğerleriyle beraber Zeccac demiştir.

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ
الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ
لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَٓارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا
مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ فَاِنْ اَرَادَا فِصَالًا
عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَاِنْ اَرَدْتُمْ
اَنْ تَسْتَرْضِعُٓوا اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَٓا اٰتَيْتُمْ
بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿٢٣٣﴾

233 – Kim emzirmeyi tamamlamak isterse, anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların örfe göre yiyeceği ve giyeceği çocuk sahibi olan babanın üzerinedir. Hiçbir kimse gücünün üstünde sorumlu tutulmaz. Bir anne çocuğu yüzünden zarara uğratılmasın, çocuk sahibi baba da çocuğu yüzünden zarara uğratılmasın. Mirasçıya da bunun gibisi vardır. Eğer ikisi rızalaşarak ve müşavere ederek çocuğu sütten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur. Eğer çocuklarınızı sütanneye emzirtmek isterseniz verdiğiniz ücreti meşru surette teslim ettiğiniz takdirde size günah yoktur. Allah'tan korkun. Bilin ki Allah yaptıklarınızı görmektedir.

"Anneler çocuklarını emzirirler": Bunun lafzı haber şeklinde ise de manası emirdir (emzirsinler), mesela "boşanmış kadınlar kendi başlarına üç hayız / temizlik süresi beklerler" *(Bakara: 228)* ayetinde olduğu gibi. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bu emrin babalara dönük olması emzirtme işinin onların üzerine olup annelere olmamasındandır. Delili de şu ayetlerdir: "Annelerin geçimi çocuk sahibinin üzerinedir", "annelere ücretlerini verin". *(Nisa: 24)* Eğer anneye vacip olsa idi ücreti hak edemezdi.

Bu, bütün anneler için genel midir? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu, boşanmış kadınlara özeldir. Bunu Said bin Cübeyr, Mücahit, Dahhak, Süddi, Mukatil ve diğerleri demiştir. *İkincisi:* O, zevceler ve boşanmışlar için geneldir. Bunun içindir ki Biz: Anne ister kocanın yanında olsun, ister boşanmış olsun çocuğunu emzirme ücretini isteyebilir, deriz. Bunu Kadı Ebu Ya'la, Ebu Süleyman Dımeşki ve diğerleri demişlerdir.

"Havl" sene, yıl demektir. "Tam iki yıl": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu tekit için gelmiştir, mesela: "Bu, tam on gündür" *(Bakara: 196)* ayetinde olduğu gibi. *İkincisi:* "İki yıl" deyip de daha azını kastetmek caiz olunca, örneğin: "Kim iki günde acele ederse ona günah yoktur" *(Bakara: 203)* ayetinde olduğu gibi, halbuki onun bir gün ile bir günün de bir kısmı olduğu bilinmektedir; nitekim Araplar: Falanı iki gündür görmedim, derler ki maksatları bir gün, bir de günün bir kısmı demektir, işte onun için tam iki yıl dedi ki daha azının caiz olmadığı meydana çıksın. Bu da Zeccac ile Ferra'nın görüşleridir.

Nasih ve mensuh alimleri, ayetin bu kadarı hakkında ihtilaf ettiler: Bazıları: Muhkemdir, ondan maksat da emzirme süresini açıklamaktır, demişlerdir. Ona bazı hükümler de taalluk eder, mesela tam emzirmek, iki yıl içinde emzirme masrafını babanın zorunlu olarak

vermesi, hakimin buna zorlaması; emişme ile haramlığın iki yıl içinde sabit olup bundan fazlasında sabit olmaması gibi. Katade ile Rebi bin Enes'ten de, bunun: "Eğer eşler rızalaşarak çocuğu sütten kesmek isterlerse" ayetiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir. Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah ise şöyle demiştir: Bu uzak bir ihtimaldir, çünkü Allah Teala ayetin başında: "Kim emzirmeyi tamamlamak isterse" demiş, ikincisine de: "eğer rızalaşarak çocuğu sütten kesmek isterlerse" demiş, iki irade arasında serbest bırakmıştır. Bu da tamamlamak için takdir edilen süre ile çelişmez.

"Emzirmeyi tamamlamak isteyen için": Yani iki yılla takdir edilmesi, emzirmeyi tamamlamak isteyenler içindir. Mücahit iki te ile ve merfu olarak "en tütemmerradaatü" okumuştur. Bu Haleb'inin de Abdülvaris'ten ettiği rivayettir. Tam kaydı iki yıldan sonra emişme hükmünün olmayacağına dikkat çekmektedir. Kurraların çoğu, radaate'de rayı fetha ile okurlar; Talha bin Musarrif, İbn Ebi Able ve Ebu Reca kesri ile (ridaa) okurlar. Zeccac şöyle demiştir: Radaa ranın fethi ve kesri ile caizdir, fethi daha çoktur. Ma hamelehu ala zalike illellü'mü verradaah (bunu başka değil, adiliğinden ve sütü bozuk olduğu için yapmıştır) kavlinde ise yalnız fetha iledir.

"Çocuk sahibi" ise babadır, "kadınların yiyim ve giyimleri", yani emziren kadınlar demek istiyor. "Meşru bir surette": Bu da görevin kişinin zenginlik ve fakirliğine göre olmasına işarettir. Çünkü fakiri kaldıramayacağı şeye ve zengini ona dokunmayacak şeye zorlamak meşru ve akılkârı değildir. Ayette olayların hükmünü belirlerken görüş beyan etmek için içtihadın caiz olduğuna da delil vardır, çünkü nafakayı meşru surette takdir etmek ancak iyi düşünmekle olur. Adet icabı muteber olan budur.

"Hiçbir nefis gücünün üstünde sorumlu tutulmaz": Yani takat getiremeyeceği şeye zorlanmaz. "Latüdarre validetün bivelediha": İbn Kesir, Ebu Amr ve Eban da Asım'dan rivayetle ranın zammesi ile "latüdarru" okumuşlardır. Nafi, Asım, Hamze ve Kisai de nasbı ile okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Merfu okuyan, makablinin merfu olmasını dikkate almıştır ki o da "latükellefu"dur, ses uyumundan dolayı öyle okumuştur. Mansub okuyanlar da onu emir sigası kabul etmiş, rayı da makablindeki elife uydurmak için meftuh okumuştur. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Manası: Latüdarir'dir, ra raya idgam edilmiştir. Said bin Müseyyeb de: Boşanan kadın çocuğunu atarak zevceyi zarara sokmasın, demiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Kadın da çocuğun babasına zarar vermek için onu emzir-

mekten kaçınmasın. Baba da anneyi üzmek için annenin emzirmesine mani olmasın. Ata, Katade, Zühri, Süfyan, Süddi ve diğerleri de: Anne başka kadınların aldığı ücrete razı olursa, çocuğu emzirmede en çok hak sahibi kendisi olur, demişlerdir. Ebu Cafer de, rayı şeddesiz ve sakin olarak "latudar" okumuştur.

"Mirasçıya da aynısı vardır": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* O, doğan çocuğun mirasçısıdır, bu da Ata, Mücahit, Said bin Cübeyr, İbn Ebi Leyla, Katade, Süddi, Hasen bin Salih, Mukatil ve diğerlerinin görüşüdür. Bu görüşün sahipleri de farklı fikir beyan ettiler: Kimileri: O doğan çocuğun kim olursa olsun asabeden mirasçılarıdır, dediler. Bu da Hazreti Ömer, Ata, Hasen, Mücahit, İbrahim ve Süfyan'dan rivayet edilmiştir. Kimileri de: Erkeklerden olsun, kadınlardan olsun çocuğun tüm mirasçılarıdır, dediler. Bu da İbn Ebi Leyla, Katade, Hasen bin Salih, İshak ve Ahmed bin Hanbel'den rivayet edilmiştir. Diğerleri de: O çocuğun yakın mirasçılarıdır, demişlerdir. Bu da Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Muhammed'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Burada mirasçıdan maksat, babanın mirasçısıdır, bu da Hasen ile Süddi'den rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Maksat birinin ölümünden sonra ebeveynden hayatta kalanın mirasçısıdır, bu da Süfyan'dan rivayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* O bizzat çocuğun kendisidir, nafaka da onun üzerinedir. Eğer bir şeyi yoksa asabesinin üzerinedir. Bunu da Dahhak ile Kabisa bin Züeyb demişlerdir. Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah da: Bu görüş, mirasçıdan maksat çocuğun mirasçısıdır diyenlerin görüşüne aykırı değildir; çünkü nafaka verilecek kimsenin fakirliği sabit olursa nafaka varisin üzerine vacip olur.

"Aynısı vardır": Bunun üzerinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Bu, emzirme ücreti ile nafakaya işarettir. Bunu Hazreti Ömer, Zeyd bin Sabit, Hasen, Ata, Mücahit, İbrahim, Katade, Kabisa bin Züeyb ve Süddi demişlerdir, İbn Kuteybe de tercih etmiştir. *İkincisi:* Zarar verme yasağına işarettir, bu da İbn Abbas, Şa'bi ve Zühri'den rivayet edilmiştir. Zeccac da bunu beğenmiştir. *Üçüncüsü:* Bunların hepsine işarettir, bu da Said bin Cübeyr, Mücahit, Mukatil ve Ebu Süleyman Dımeşki'den rivayet edilmiş, kadı Ebu Ya'la da bunu tercih etmiştir. Bunun makabline matuf olması da buna şahitlik eder. Orada nafaka ile giyimin çocuk sahibinin üzerine olduğu ve zarar vermemesi gerektiği sabit olmuştu. "Bunun gibi" sözünün de çocuk sahibinin üzerindeki bütün şeylere işaret ediyor olması da vacip olur.

"Fein erada fisalen an taradın": Fisal, çocuğu sütten kesmektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Fasaltüssabiyye min ümmihi denir ki,

çocuğu sütten kesmektir. Sütten kesilen deve potuğuna da fasil denir, çünkü annesinden ayrılmıştır. Aslında fasl, ayırmaktır. Mücahit şöyle demiştir: İki yıl tamamlanmadan önce istişare edilir de anne çocuğu sütten kesmek ister, baba kabul etmezse, annenin buna hakkı yoktur. Eğer baba ister de anne istemezse, onun da buna hakkı yoktur. Bu, ikisinin rızalaşmasından ve istişaresinden meydana gelmedikçe olmaz. Rıza ve müşavere de: Ne kendi nefislerine ne de çocuklarına kötülük etmemeleridir.

"Ve in erettüm en testerdıu evladeküm": Zeccac: Lievladiküm manasınadır, demiştir. Mukatil de: Anne diğer kadınların razı olduğu ücrete razı olmazsa, babanın çocuğu için başka emzirici aramasında bir sakınca yoktur, demiştir.

"Verdiğinizi meşru surette verirseniz": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ey babalar, annelere emzirme ücretlerini onlar çekinmeden önce verdiğiniz zaman, demektir ki bunu Mücahit ile Süddi demişlerdir. *İkincisi:* Sütanneye ücretini meşru surette verdiğiniz zaman demektir, bunu da Said bin Cübeyr ile Mukatil demişlerdir. İbn Kesir, medsiz olarak "ma eteytüm" okumuş; Ebu Ali de bunu şöyle yorumlamıştır: Burada "ma eteytüm nakdehu ev sevkahu" takdir edilmiş, muzaf atılarak muzafunileyh onun yerine geçirilmiştir. Sanki: "Maeteytumuhu" demiş, sonra da sıladan zamiri atmış gibi olur, mesela eteytü cemilen (iyi bir iş yaptım) deyip de faaltuhu kastetmek gibi olur.

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ
أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٣٤﴾

234 – İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına dört ay on gün iddet beklerler. İddetlerini bitirdikleri zaman onların meşru surette yaptıklarında size günah yoktur. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"İçinizden ölenler": Yani ölümle ruhları kabz olunanlar demektir. Mufaddal, Asım'dan rivayetle iki yerde de yenin fethi ile "yeteveffevne" okumuştur. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu, sayıyı tamamlamak, bir şeyi eksiz olarak almaktır. Mesela teveffeytuhu ve istevfeytuhu denir, tıpkı teyekkantül habere vesteykatuhu (haberi kesin

aldım) denildiği gibi. Aslı böyledir, sonra bu, ölüm için kullanılıp vefat ve teveffi denildi. "Yeterabbesne": Beklerler, demektir. Ferra şöyle demiştir: "Ve aşra" deyip de aşreten dememesi şunun içindir; çünkü Araplar gecelerin ve gündüzlerin sayısı tam belli olmadığı zaman onu geceden sayarlar, hatta; Sumna aşren min şehriramazane, derler. Bu da günleri de geceden saymalarındandır. Sayı ile birlikte açıklamasını da zikrederlerse, eğer müennes ise he'siz, müzekker ise he'li söylerler, tıpkı "sahhereha aleyhim seb'a leyalin ve semaniyete eyyamin husuman" *(Hakka: 7)* ayetinde olduğu gibi.

Eğer: "Bu on sayısının ilave edilmesinde ne hikmet var?" denilirse, cevabı şöyledir: O, ruh üfürülmekle hamileliği tam olarak meydana çıkarmak içindir. Bunu da Said bin Müseyyeb, Ebu'l – Aliye demişlerdir. Buna da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den sahih olarak rivayet edilen şu hadis şahitlik eder: Şüphesiz biriniz anasının karnında kırk gün meni olarak yaratılır, sonra o kadar da kan pıhtısı olur, sonra o kadar da bir çiğnem et olur. Sonra ona melek gönderilir; ona ruh üfler.[42]

Bu ayet, kendinden birkaç ayet sonra geleni neshetmektedir, o da şudur: "Sizden ölüp de dul eşler bırakan kimseler, zevcelerinin, evlerinden çıkarılmadan, bir yıla kadar bıraktıkları maldan faydalanmaları hususunda vasiyet etsinler". *(Bakara: 240)* Çünkü o ayet bir sene iddet beklemeyi vacip kılıyordu. Orada konu ile ilgili şeyleri zikredeceğiz, inşaallah. Tefsirini yapmakta olduğumuz ayete gelince, İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bunu da: "Hamilelerin iddeti doğum yapmakla sona erer" *(Talak: 4)* ayeti neshetmiştir. Doğrusu o geneldir, tahsis edilmiştir. Çünkü zahiri kocası ölen kadının dört ay on gün iddet beklemesini gerektirmektedir, o da ister hamile olsun isterse hamile olmasın. Ancak Allah Teala'nın bu ayeti hamileri tahsis etmiştir. O da hür olan gebelere hastır. Zira cariyenin iddeti iki ay beş gündür. Bundan da onun tahsis edilmiş bir umum olduğu meydana çıkar.

"İddetlerini bitirdikleri zaman": Yani iddetleri sona erdiği zaman demektir.

"Size günah yoktur": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: Erkeklere bundan sonra onların evlenmelerinde günah yoktur, demektir. *İkincisi:* Kadınlar süslenip de evlendikleri takdirde

42 – Buhari, Bed'ü'l – Halk, bab, 6; Ahadisü'l – Enbiya, bab, 1; Kader, bab, 82; Tevhid, bab, 28; Müslim, Kader, hadis no, 1.

onları kötülememede erkeklere günah yoktur, demektir. Ebu Süleyman Dımeşki de: Bu, kadının velilerine hitaptır, demiştir.

"Kendi başlarına meşru surette yaptıklarında": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu süslenme ve evlenme özlemidir. Bunu da Dahhak ile Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* O evlenmedir, bunu da Zühri ile Süddi demişlerdir. "Habîr" ise Allah Teala'nın isimlerindendir, manası da her şeyin gerçeğini bilir, hakikatinden haberdar, demektir. Habîr mahlukların sıfatı olarak da ancak bir çeşit bilgide kullanılır ki o da akıl için çok açık olan değil de içtihatla varılan ilimdir. Allah'ın ilmi ise kapalı ve ince olanla açık ve zahir olanda birdir.

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ
النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللّٰهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ
وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا
وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ
اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٣٥﴾

235 – Kadınları çıtlatarak (üstü kapalı) şekilde istemenizde yahut içinizde saklamanızda size günah yoktur. Allah onları anacağınızı bildi. Ancak uygun bir söz söylemeniz dışında onlarla gizlice va'tleşmeyin. Farz olan iddet süresine varıncaya kadar nikah akdetmeye karar vermeyin. Bilin ki Allah sizin içinizdekini biliyor; O'ndan sakının. Ve bilin ki şüphesiz Allah bağışlayıcıdır, yumuşaktır.

"Kadınları üstü kapalı şekilde istemenizde size günah yoktur": Bu iddet bekleyen kadınla evlenmek isteyene hitaptır. Ta'riz: Çok açmadan ima ve işaret etmek, dokundurmaktır. Bu da kelamda geçmeyen şeye işaretle olur. Hıtbe, ha'nın kesri ile evlenmek istemek, dünür düşmektir. Hutbe ise kalabalık huzurunda konuşmak, hutbe irat etmektir. Bunun mektup gibi başı ve sonu olur. İbn Abbas şöyle demiştir: İma etmek: Ben evlenmek istiyorum, demekle olur. Mücahit de: Sen güzelsin, hoş bir cemalin vardır, senin sonun hayırlıdır gibi sözlerle olur, demiştir.

"Ev eknentüm fi enfüsiküm": Ferra şöyle demiştir: Bunda iki lügat vardır: Kenentüş şey'e ve eknentuhu, gibi. Salep de: Eknentüşşey'e denir ki bir şeyi içinde gizlemektir. Kenentuhu ise bir

şeyi örtmektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Eknentüşşey'e denir ki, bir şeyi kapattım, demektir. Bu ayet de ondan gelir. Kenentuhu, onu sakladım demektir, "sanki huriler saklı yumurtalardır" *(Saffat: 49)* ayeti de bundandır. Bazıları da: Kenentuhu ile eknentuhu aynı manayadır, demişlerdir.

"Allah onları hatırlayacağınızı (zikredeceğinizi) bildi": Mücahit: Onları içinizde zikredeceğinizi, demiştir.

"Ancak onlarla sirren (gizlice) vaatleşmeyin": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Burada sirren nikah manasınadır, bunu İbn Abbas demiş ve İmruulkays'in şu beytini okumuştur:

Duyun, Besbase kadın bugün benim yaşlandığımı
Ve benim gibilerinin sir (nikah) yapamayacağını iddia etti.

Bir rivayette de: Eğlenceye şahit olamayacağımı iddia etti, denilmiştir. Ferra da şöyle demiştir: Biz burada Allah Teala'nın kinaye yollu konuştuğunu görüyoruz, mesela "yahut birinizin ayakyolundan gelmesi gibi" ayetinde olduğu gibi. *(Nisa: 43)* Zeccac da Ebu Ubeyde'den sirrin haram yolla cima manasına olduğunu söylemiş ve şu şi'ri şahit getirmiştir:

Onlara komşu kadını ile sir (gizli ilişki) yapmak haramdır,
Onların komşuları tabağın tepesinden yer.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Nikaha istiare yolu ile sir denilmiştir. Çünkü nikah (cima) gizli olur. Buna göre mana: O kadınlarla evlenme va'tleşmesinde bulunmayın, onlar iddette iken bunu açıkça konuşmayın, demek olur. "Ancak uygun bir söz söylemeniz başka": Onlara cima ve nikah gibi söz etmezsiniz. *İkincisi:* Gizli vaatleşmedir, mesela ona: Ben seni seviyorum, benden başkasıyla evlenmeyeceğine bana söz ver gibi. Bunlar da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Sir'den maksat zinadır. Bunu da Hasen, Cabir bin Zeyd, Ebu Miclez, İbrahim, Katade ve Dahhak demişlerdir. *Dördüncüsü:* Mana şöyledir: Onları iddetlerinde gizlice nikahlamayın, iddeti bittiği zaman ona açıklarsınız. Bunu da İbn Zeyd demiştir. "Uygun söz"de de iki görüş vardır: *Birincisi:* O ima etmektir, bunu da İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Ata, Kasım bin Muhammed, Şa'bi, Mücahit, İbrahim, Katade ve Süddi demişlerdir. *İkincisi:* O kadının velisine onda gözü olduğunu bildirmektir, bu da Ubeyde'nin görüşüdür.

"Nikah akdetmeye karar vermeyin": Zeccac şöyle demiştir: "La tazimu ala ukdetinnikahi" akıcılık için "ala" hazfedilmiştir. Nitekim Araplar: Darebe Zeydün ezzahre velbatne derler ki, manası: Alazzahi

velbatni (sırtına ve karnına vurdu), demektir. "Hatta yebluğal kitabu eceleh": Yani kitabın farzı süresine varıncaya kadar demektir. Kitabın farz manasına olması da caizdir, mesela "kütibe aleykümüs sıyamü" *(Bakara: 183)* ayetinde olduğu gibi. O zaman mana: Farz süresine varınca demek olur. İbn Abbas, Mücahit, Şa'bi, Katade ve Süddi de: Kitap süresine varınca, yani iddet bitince, demişlerdir.

"Bilin ki Allah nefislerinizdekini bilir": İbn Abbas: Nefislerinizdeki vefayı bilir; O'nun emrine muhalefet etmekten sakının, demiştir. Halîm'in ise manası yukarıda geçmiştir.

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ
أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً ۚ وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى
الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ ۖ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٣٦﴾

236 - Kadınları onlara dokunmadan yahut onlara bir mehir belirlemeden boşamanızda size günah yoktur. Onları örfe uygun bir şekilde faydalandırın; zengin olanlar kudretince, darda olanlar da kudretince. Bu, iyilerin üzerine bir haktır.

"Kadınları onlara dokunmadan boşamanızda size günah yoktur": İbn Kesir, Nafi, Asım, İbn Amir ve Ebu Amr nerede olursa olsun elifsiz ve tenin fethası ile "temessuhünne" okumuşlardır; Hamze, Kisai ve Halef de, burada iki yerde ve üçüncü olarak Ahzap'ta elifle tenin zammesiyle okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Faale ve feale kalıpları birbirinin yerine kullanılır; mesela târektünna'le ve âkabtüllıssa, dersin. Süleyman bin Mukatil şöyle demiştir: Bu ayet, Hanife oğullarından bir kadınla evlenen, ona mehir kesmeyen ve onu el sürmeden boşayan bir ensari hakkında indi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Ona müt'a (faydalı bir şey) verdin mi?" dedi. O da: Hayır, deyince: Takkeni de olsa bir şey ver, dedi. Ayetin manası ise şöyledir: Onlara dokunmayıp mehir kesmedikçe. Bazen "ev" "ve" yerine kullanılır. Mesela: "Vela tuti' minhüm asimen ev kefura" *(Dehr: 24)* ayetinde olduğu gibi.

"Mess" nikahtır, fariza da mehirdir. Ayet, mehir kesmeden nikah kıymanın caiz olduğuna delildir. "Mettiuhünne": Onlara zenginlik ve fakirliğinize göre mallarınızdan yararlanacak bir şey verin. Metâ: Faydalanacak şeydir. "Alel musii kaderuhu ve alel muktiri kaderuh": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr her ikisinde de dalın sükunu ile "kadruhu"

okumuşlar. İbn Amir, Hamze ve Kisai de: Her ikisini de harekeli şekilde "kaderuhu" okumuşlardır. Asım'dan da böyle iki şekilde okuduğu rivayet edilmiştir.

Bu müt'a vacip midir yoksa müstehap mıdır? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Vaciptir. Bu görüşün sahipleri, hangi boşanmış kadına vaciptir, diye de üç görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O bütün boşanmış kadınlara vaciptir. Bu Hazreti Ali, Hasen, Ebu'l – Aliye ve Zühri'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* O, her boşanan kadın için vaciptir, ancak mehir kesilip de el sürmeden boşanan kadın bunun dışındadır ki ona da kesilen mehrin yarısı vaciptir. Bu İbn Ömer, Kasım bin Muhammed, Şureyh ve İbrahim'den rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O mehri belirtilmeyen ve duhul da edilmeyen boşanan kadın için vaciptir. Eğer duhul edilmişse, ona müt'a yoktur, onun için mehri- misl (emsal mehir) vardır. Bu Evzai, Ebu Hanife ve Ahmed bin Hanbel'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Müt'a müstehaptır, hiç kimseye vacip değildir, ister kadının mehrini belirtsin, ister belirtmesin, ister duhul etsin, ister etmesin. Bu da Malik, Leys bin Sa'd, Hakem ve İbn Ebi Leyla'nın görüşüdür. Alimler müt'anin miktarı hakkında da ihtilaf etmişlerdir; İbn Abbas, Said bin Müseyyeb: En yükseği hizmetçi, en düşüğü de içinde namaz kılması caiz olan giysidir, demişlerdir. Hammad ile Ebu Hanife'den, onun mehri- mislin yarısı kadar olduğu rivayet edilmiştir. Şafii ile İmam Ahmed'den de: Kişinin zenginlik ve fakirliğine bağlıdır, demiştir ki hakimin içtihadına bırakılır. İmam Ahmed'den: Müt'a, içinde namaz kılmak caiz olan şeydir ki o da gömlekle başörtüsünden ibarettir, dediği rivayet edilmiştir.

"Örfe uygun olarak faydalandırın": Bu da imkana göre, demektir. Hak da vacip manasınadır. İyilik edenler ve infak edenler ise tekit için zikredilmiştir.

وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ
فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ اِلَّٓا اَنْ يَعْفُونَ اَوْ يَعْفُوَا الَّذ۪ي
بِيَدِه۪ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَاَنْ تَعْفُٓوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى وَلَا
تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٢٣٧﴾

237 – Onları kendilerine dokunmadan ve bir mehir tesbit etmiş olarak boşarsanız, tayin ettiğiniz mehrin yarısını verin; meğer

onlar affede veyahut nikah bağı elinde olan kimse affede. Affetmeniz takvaya daha yakındır. Aranızdaki üstünlüğü unutmayın. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı görmektedir.

"Onları dokunmadan boşarsanız": Yani cima etmeden önce, demektir. "Ve kad farattümm lehünne": Üstlendiğiniz şeyi onlar için vacip kılarak, ki bu da mehirdir. "Meğer ki kadınlar affede": Kadının affetmesi mehirdeki hakkından vazgeçmesidir. Nikah bağı elinde olanda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, kocadır, bu da Hazreti Ali, İbn Abbas, Cübeyr bin Mut'im, İbn Müseyyeb, İbn Cübeyr, Mücahit, Şüreyh, Cabir bin Zeyd, Dahhak, Muhammed bin Ka'b el – Kurazi, Rebi bin Enes, İbn Şübrüme, Şafii ve Ahmed radıyallahu anhuma ve daha başkalarının görüşleridir. *İkincisi:* O velidir, bu da İbn Abbas, Hasen, Alkame, Tavus, Şa'bi, İbrahim ve diğerlerinin görüşüdür. *Üçüncüsü:* O bakire kızın babasıdır, bu da İbn Abbas, Zühri, Süddi ve diğerlerinden rivayet edilmiştir. Birinci görüşe göre, kocanın affetmesi, mehri tam vermesidir. İkinciye göre, velinin affetmesi, kadın kabul etmediği takdirde hakkına dokunmamaktır, bu da İbn Abbas ile Ebu'ş – Şa'sa'dan rivayet edilmiştir. Üçüncüye göre, kadınların affetmesi dullara, erkeğin affetmesi de bakirenin babasına has olur. Bunu da Zühri demiştir. Birincisi en doğru olanıdır. Çünkü nikah bağı velinin elinden çıkmış kocanın eline geçmiştir. Af ise ancak insanın sahip olduğu şeye denir, velinin affı ise sahip olmadığı bir şeyi affetmektir. "Aranızdaki üstünlüğü unutmayın": Üstünlük de insanın başkasının malını değil de kendi malını hibe etmesidir.

"Affetmeniz takvaya daha yakındır": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, karı kocaya birlikte hitaptır. İbn Abbas ile Mukatil'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* O, yalnız kocaya hitaptır, bunu da Şa'bi demiştir. O, ye ile "ve en yafüve" şeklinde okurdu.

"Aranızdaki üstünlüğü unutmayın": Bu, eşlere hitaptır. Mücahit: O da erkeğin mehri tam vermesi, kadının da yarısını terk etmesidir, demiştir.

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ ﴿٢٣٨﴾

238 – Namazları ve orta namazı muhafaza edin. Huşu ile Allah'ın divanına durun.

"Namazları muhafaza edin": Muhafaza etmek, onlara gayret ve devam etmektir. Salavat elif lam ile bilinen namazı çağrıştırır, maksat beş vakit namazdır.

"Orta namazı": Zeccac: Bu vav tahsis edici olarak gelince, tahsis ettiği şeyin faziletini gösterir, demiştir, mesela: "Ve cibrile ve mikale" *(Bakara: 98)* ayetinde olduğu gibi. Said bin Müseyyeb de: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı orta namazda şöyle idi, dedi ve parmaklarını birbirine geçirdi. Sonra bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* O, ikindi namazıdır. Müslim, fert hadislerinde Hazreti Ali radıyallahu anh'ten rivayetle Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: O Ahzab savaşında: Bizi orta namazdan, ikindi namazından alıkoydular, Allah onların mezarlarını ve evlerini ateşle doldursun" demiştir.[43] İbn Mes'ud, Semüre ve Hazreti Aişe Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den onun ikindi namazı olduğunu rivayet etmişlerdir.[44] Müslim, fert hadislerinde Bera bin Azib'ten şöyle rivayet etmiştir: "Namazları, orta namazı ve ikindi namazını muhafaza edin ayeti indi, biz de onu Allah'ın dilediği süre kadar okuduk, sonra Allah Teala onu neshetti: "Namazları ve orta namazı muhafaza edin" ayeti indi. Bu da Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh, İbn Mes'ud, Übey, Ebu Eyyub, İbn Ömer – bir rivayetinde – Semüre bin Cündeb, Ebu Hureyre, İbn Abbas - Atıyye rivayetinde – Ebu Said el – Hudri, Hazreti Aişe – bir rivayette – Hafsa, Hasen, Said bin Müseyyeb, Said bin Cübeyr, Ata – bir rivayette – Tavus, Dahhak, Nahai, Ubeyd bin Umeyr, Zir bin Hubeyş, Katade, Ebu Hanife, Mukatil ve diğerlerinin görüşüdür. Arkadaşlarımızın mezhebi de böyledir.

İkincisi: O sabah namazıdır, bu da Hazreti Ömer, Hazreti Ali – bir rivayette – Ebu Musa, Muaz, Cabir bin Abdullah, Ebu Umame, İbn Ömer – Mücahit rivayetinde – Zeyd bin Eslem, İbn Abbas – Ebu Reca el – Utaridi rivayetinde – İkrime, Cabir bin Zeyd, Enes bin Malik, Ata, İkrime, Tavus – oğlunun rivayetinde – Abdullah bin Şedda, Mücahit, Malik ve Şafii'den rivayet edilmiştir. Ebu'l – Aliye şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı ile birlikte sabah namazını kıldım, onlara "Orta namaz hangisidir?" dedim. Onlar da: Az önce kıldığın namazdır, dediler. *Üçüncüsü:* O öğle namazıdır, bu da İbn Ömer, Zeyd bin Sabit, Üsame bin Zeyd, Ebu Said el – Hudri ve bir rivayette Hazreti Aişe'den rivayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* O akşam namazıdır, bu da İbn Abbas ile Kabisa bin Züeyb'ten rivayet edilmiştir. Beşincisi. O yatsı namazıdır, bunu da Ali bin Ahmed en –

43 - Buhari, Cihad, bab, 98; Mağazi, bab, 29; Müslim, Mesacid, hadis no, 202, 206; Ahmed, Müsned, 1/79, 81, 113, 126, 135, 146, 150, 152, 404, 456; Nesei, Salat, bab, 14; İbn Mace, Salat, bab, 6

44 - İmam Ahmed, Müsned, 1/122; Tirmizi, Cami.

Neysaburi, "Tefsir"inde zikretmiştir. Ortadan da ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O yer itibarı ile namazların ortasıdır. *İkincisi:* Miktar bakımından ortasıdır. *Üçüncüsü:* Fazilet bakımından ortasıdır. Her şeyin ortası hayırlı ve dengelidir. "Sizi orta bir millet kıldık" *(Bakara: 142)* ayeti de böyledir. Eğer biz, o fazilet bakımından üstündür dersek, her mezhep kendi görüşünün öyle olduğunu iddia eder. Eğer: O, miktar bakımından üstündür, dersek, o akşam namazıdır, çünkü farzların en azı iki, en çoğu da dört rekattır. Eğer: O yer itibarı ile ortadır, dersek, o ikindidir diyenlerin: Gündüz ondan önce iki namaz vardır, gece de ondan sonra iki namaz vardır, orta namaz odur deme hakları vardır. Kim de: Sabah namazıdır, derse, İkrime: O, gece ile gündüzün ortasındadır, demiştir. İbn Enbari de: O gece ile gündüzün ortasıdır, demiştir. Ebu'l – Abbas'tan yani Salep'ten şöyle dediğini işittim: Araplara göre gündüzün başı güneşin doğmasıdır. İbn Enbari şöyle demiştir: Buna göre sabah namazı gece namazındandır. Diyor ki: Başkaları da şöyle demişler: Hayır, o gündüz namazındandır, çünkü onun ilk vakti oruç vaktinin ilkidir. Diyor ki: Bizce doğrusu şöyle demektir: Katışıksız gecenin sonu şafağın sökmesidir. Katışıksız gündüzün başı da güneşin doğmasıdır. Şafağın sökmesi ile güneşin doğması arasındaki şeye gündüz demek de gece demek de caizdir, çünkü onda karanlık da aydınlık da vardır. Bu her iki görüşü de doğrulayan bir görüştür. İbn Enbari şöyle demiştir: Kim, orta namaz ikindidir derse, gündüzün ortasıdır demiş olur. Kim de akşam derse, ilk farz olan namazın öğle olduğunu, dolayısıyla akşamın da orta olduğunu söylemiş olur. Kim de: Yatsıdır, derse, kısaltılmayan iki namazın ortasıdır demiş olur.

"Allah'ın divanına huşu ile durun": Burada durup kıyam etmekten maksat, namazda kıyam etmektir. Kunutun manasını da yukarıda açıklamıştık. Burada ondan ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, taattir, bunu da İbn Abbas, Hasen, Mücahit, İbn Cübeyr, Şa'bi, Tavus, Dahhak, Katade ve diğerleri demiştir. *Üçüncüsü:* O, namazda uzun kıyama durmaktır. İbn Ömer, Rebi bin Enes ve Ata'dan da bu iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O namazda dilini tutup konuşmamaktır. Zeyd bin Erkam şöyle demiştir: Biz namazda konuşurduk, nihayet: "Allah'ın divanında huşu ile durun" ayeti indi, biz de konuşmamakla emrolunduk.[45]

45 – Buhari, el – Amel fissalat. Bab, 2; Tefsirü Suretil Bakara, bab, 43; Müslim, Mesacıd, hadis no, 35; Tirmizi, Mevakit, bab, 180; Tefsirü Suretil Bakara, bab, 33; Ahmed, Müsned, 4/368.

فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِنْتُمْ
فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾

239 – Eğer korkarsanız namazı yaya yahut binekli olarak kılın. Emin olduğunuz zaman Allah'ı, bilmediğiniz şeyleri size öğrettiği gibi anın.

"Eğer korkarsanız yaya kılın": Yani düşmandan korkarsanız, yaya kılın. Buradaki rical, racil'in cem'idir, rükban da rakib'in cem'idir. Bu da namaz işinin ciddi olduğunu gösterir. Çünkü her hal u kârda kılınmasını emretmiştir. Bu ayetin Nisa suresindekinden sonra indiği de söylenmiştir. Çünkü Allah Teala: "Onların arasında olup da onlara namazı kıldırdığın zaman" *(Nisa: 102)* ayetinde onlara korku namazını anlatmış, sonra bu: "Eğer korkarsanız" ayeti inmiştir, yani ondan daha çok korkarsanız, birbirinize kılıç çalarken namazı nasıl kılabilirseniz öyle kılın, demiştir.

Eğer: "Bu ayet ile İbn Abbas'ın Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den Hendek savaşında öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını güneşin kızıllığı kaybolduktan sonra kıldı, hadisini nasıl cem edersiniz?" denilirse, cevap şöyledir: Ebu Said el - Hudri, bunun: "Eğer korkarsanız yaya veyahut binekli kılın" ayetinden önce indiğini rivayet etmiştir. Allah Teala Hendek savaşında yapılan şeyin mensuh olduğunu beyan etmiştir.

"Emin olduğunuz zaman Allah'ı zikredin": Bu zikirde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, namazdır, takdiri şöyledir: Emin olduğunuz zaman kıldığınız gibi kılın. *İkincisi:* O, Allah'a hamd ü sena etmektir.

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً
لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ
فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ
وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٤٠﴾

240 – İçinizden ölüp de geriye eşler bırakanlar, eşleri için evlerinden çıkarılmayarak yılına kadar faydalanmalarını tavsiye etsin-

ler. Eğer çıkarlarsa onların meşru şeylerden kendi başlarına yaptıklarında size günah yoktur. Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Sizden ölüp de geriye eşler bırakanlar": İbn Hayyan, bu ayetin Taif halkından Hakîm bin el – Haris adında bir adam hakkında indiğini rivayet etmiştir. O, yanında ana babası, karısı ve evlatları olarak Medine'ye hicret etti, yolda öldü. Durum Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e iletildi, bunun üzerine bu ayet indi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de mirasından ana babasına ve evlatlarına verdi, karısına bir şey vermedi, ancak onlara adamın terekesinden bir sene nafakasını vermelerini emretti.

"Vasiyyeten liezvacihim": Ebu Amr, Hamze, İbn Amir nasb ile "vasiyyeten"; İbn Kesir, Nafi ve Kisai de ref ile "vasiyyetün" okudular. Asım'dan her iki kıraat rivayet edilmiştir. Ebu Ali şöyle demiştir: Mansup okuyanlar fiil takdir etmişler, liyusu vasiyyeten demişler; merfu okuyanlar da iki şey düşünmüşlerdir: *Birincisi:* Vasiyet mübteda, ezvacihim de haber kabul edilir. *İkincisi:* Vasiyet mübteda haberi de mukadder aleyhimdir. Bundan (ölenden) maksat, ölüme yaklaşan demektir, zira ölene ne emir verilir, ne de bir şeyden men edilir.

"Yılına kadar faydalanmalarını": Yani o kadınların bir yıl nafakasını verin, onları evlerinden çıkarmayın. Bundan maksat; bir yıllık nafaka, giyim ve meskendir. "Eğer çıkarlarsa": Yani kendi istekleriyle "size günah yoktur", yani ölünün velilerine. "Kendi başlarına yaptıkları meşru şeylerde": Bu da evlenme istemeleridir. Erkeklerden kaldırılan günah nedir? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, kadınlar iddetleri bitmeden çıktıkları takdirde nafakalarını kesmektir. *İkincisi:* Çıkmalarına mani olmamaktır, zira bir sene beklemeleri onlara vacip değildi, bu hususta serbest idiler.

Tefsir alimleri şöyle demişler: Cahiliye halkından biri öldüğü zaman karısı evde bir sene beklerdi. Ona adamın mirasından nafaka verilirdi. Sene tamam olunca, evinden çıkardı. Yanında bir deve kığı olurdu, onu bir köpeğe atar ve böylece iddetinden çıkardı. Kığıyı atmasının manası: Kocamın ölümünden sonra orada kalmam benim için şu kığıdan daha değersizdir, demekti. Sonra İslam geldi, bir yıl beklemelerini bu ayetle onayladı. Sonra bu da Kur'an'ın nazmına göre daha önce yazılan ayetle neshedildi. O da şudur: İçinizden ölenlerin geriye bıraktıkları eşleri, kendi başlarına dört ay on gün iddet beklerler.

Kadına vasiyet edilmesi emri, ona verilen mirasla neshedildi.

وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾

241 – Boşanan kadınlar için usulü dairesinde yararlanma vardır. Bu, müttakilerin üzerine bir haktır.

"Boşanan kadınlar için usulü dairesinde nafakadan yararlanma vardır": Müt'a denen bu yararlanma üzerinde daha önce yeteri kadar söz etmiştik.

كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِه۪ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾

242 – Allah ayetlerini size böyle açıklar, belki siz aklınızı çalıştırırsınız.

"Allah ayetleri size böyle açıklar": Yani daha önce geçen hükümleri açıkladığı gibi. "Belki aklınızı çalıştırırsınız diye size ayetlerini açıklar": Size açıkladıklarını kullanmakla size akıllı sıfatını vermiştir. Aklın semeresi de doğru şeyleri kullanmaktır, baksanıza, Allah Teala şöyle buyurmuştur: "Allah ancak bilmeden (cahillikle) kötülük yapanların tövbelerini kabul eder. *(Nisa: 17)* Onlara cahil denilmesi, nefsi arzularını hak olduğunu bildikleri şeye tercih etmelerindendir.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ اُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِۖ فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا ثُمَّ
اَحْيَاهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾

243 – Binlerce oldukları halde ölüm korkusu ile yurtlarından çıkanları görmedin mi? Allah onlara: "Ölün" dedi; sonra da onları diriltti. Şüphesiz Allah insanlara karşı lütuf sahibidir; fakat insanların çoğu bilmezler.

"Yurtlarından çıkanları görmedin mi?": Bunun manası: Bilmedin mi, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bu, hayret tarzında söylenmiştir, mesela: "Falanın yaptığına bakmıyor musun?" denir.

"Binlerce oldukları halde": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası, koalisyon kurarak demektir, bunu İbn Zeyd demiştir. *İkincisi:* Ondan bin sayısı kastedilmiştir. Ulema da bu görüştedirler. Sayıları hakkında da yedi ayrı görüş beyan etmişlerdir: *Birincisi:* Onlar dört bin idiler. *İkincisi:* Onlar kırk bin idiler. Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Doksan bin idiler, bunu da Ata bin Ebi Rebah, demiştir. *Dördüncüsü:* Yedi bin idiler, bunu da Ebu Salih, demiştir. *Beşincisi:* Otuz bin idiler, bunu da Ebu Malik, demiştir. *Altıncısı:* Otuz küsur bin idiler, bunu da Süddi, demiştir.

Yedincisi: Sekiz bin idiler, bunu da Mukatil, demiştir. Ölümden kaçmalarının manasında iki görüş vardır: *Birincisi:* Taundan kaçtılar, onlara taun (veba) hastalığı gelmişti, bunu Hasen ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Onlara cihat etmeleri emredilmişti, onlarsa ondan kaçmışlardı, bunu da İkrime ile Dahhak demişlerdir. İbn Abbas'tan da bu iki görüşün benzeri nakledilmiştir.

KISSALARINA İŞARET

Husayn bin Abdurrahman, Hilal bin Yeŝaf'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: İsrail oğullarından bir ümmet, içlerinde bir hastalık görüldüğü zaman zenginleri ülke dışına çıkar, fakirleri de orada kalırlardı. Kalanlar öldüler, çıkanlar da kurtuldular. Eşrafları: Biz de onlar gibi kalırsak biz de ölürüz, dediler. Ferra şöyle demiştir: Biz de onlar gibi sefer etsek, biz de kurtuluruz, dediler. Bir sene hep beraber çıkmaya karar verdiler. Hareket ettiler, hepsi de öldüler. Kuru kemik oldular. Ev halkları onları evlerinden ve yollarından süpürdüler. Onlara peygamberlerden biri uğradı: Ya Rabbi, istesen onları diriltirsin, sana ibadet ederler ve sana ibadet edecek evlat doğururlar. Ülkeni imar ederler, dedi. Allah Teala da: "Bunu yapmamı ister misin?" dedi. O da: Evet, dedi. Kendisine: Şu kelimeleri söyle, denildi. O da söyledi, kemiklere baktı, kümeden çıkıp birbirlerine yaklaşıyorlardı. Sonra ona: Şöyle de, dediler. O da dedi, kemiklere baktı, onların et ve sinirle giydirildiğini gördü. Sonra ona: Şu kelimeyi söyle dediler, onlara baktı, oturmuş Allah'ı tesbih ve takdis ettiklerini gördü. Allah onlar hakkında bu ayeti indirdi. Bu hadis, ölü olarak kaldıkları sürenin uzun olduğunu gösterir. Bazı hadislerde ise yedi veya sekiz gün ölü olarak kaldıkları bildirilmiştir.

Onlar için dua eden peygamber hakkında da iki görüş vardır. *Birincisi:* O Hazkıl'dır. *İkincisi:* O Şem'un'dur. Eğer: "Nasıl iki defa öldürüldüler, halbuki Allah Teala: "Ancak ilk ölüm vardır" *(Duhan: 56)* demiştir?" denilirse, cevap şöyledir: Onların ceza olarak ölmeleri ömürlerini bitirmemişti. Sanki: "Rüyada ölmüş gibi idiler". *(Zümer: 42)* Şöyle de denilmiştir: Onların diriltilmesi peygamberlerinin mucizesinden idi. Peygamberlerin mucizeleri de nadir şeylerdir, onlara kıyas olunmaz. Bu durumda: "Ancak ilk ölüm vardır" kavli, mucizelerden ve nadirattan olmayan durumlar içindir. Bu kıssada Yahudilerin aleyhine delil vardır; çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onlara görmedikleri ve doğru olduğunu bildikleri bir şeyi haber vermiştir. Ölümden sonra dirilmeyi inkar edenlere de delil var-

dır, onlara da dünyada ölüleri diriltmeyi göstermiştir. Bütün bunları İbn Enbari zikretmiştir.

"Şüphesiz Allah insanlara karşı lütuf sahibidir": Allah Teala onlara lütufta bulunduğunu zikretmekle onların diğer insanlardan üstün olduklarına, fakat az şükrettiklerine dikkat çekmiştir.

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾

244 – Allah yolunda savaşın. Bilin ki şüphesiz Allah hakkıyle işitici, kemaliyle bilicidir.

"Allah yolunda savaşın": Muhatapların kimler olduğu hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Allah'ın öldürdüğü, sonra da dirilttiği kimselerdir, bunu Dahhak, demiştir. *İkincisi:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ümmetine hitaptır, manası da: Ötekilerin kaçtığı gibi sizler de ölümden kaçmayın, kaçmak size fayda vermez, demektir. "Bilin ki Allah işiticidir" sözlerinizi, "bilicidir" kalplerinizin içinde saklı olanları.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً
وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾

245 – Kimdir o ki Allah'a güzel bir ödünç versin de Allah da onu kendisi için birçok katlasın. Allah daraltır ve genişletir. Ancak O'na döndürüleceksiniz.

"Kimdir o ki Allah'a güzel bir ödünç (karz) versin": Zeccac şöyle demiştir: Aslında karz bir kimsenin karşılığını görmek için verdiği veya yaptığı şeydir. Bunun da lügatte aslı kesmektir, mikraz (makas) da ondan alınmıştır. Akraztuhu'nun manası: Bana karşılığını vermesi için ona bir şey kesip verdim demektir. Eğer: "Sadakaya karz demenin münasebeti nedir?" denirse, cevap üç türlüdür: *Birincisi:* Çünkü bu karzın da karşılığı vardır. *İkincisi:* Çünkü ödenmesi kıyamet gününe bırakılmıştır. *Üçüncüsü:* Sevabını pekiştirmek için, çünkü ne zaman karz (ödünç) olursa mutlaka karşılığı olur. Yahudiler ise bunu anlamadılar: "Allah bizden ödünç mü istiyor?" dediler. Müslümanlar ise Allah'ın va'dine güvendiler ve onu yerine getirmeye koştular. İbn Mes'ud şöyle anlatmıştır: Bu ayet inince Ebuddehdah: "Allah bizden ödünç mü istiyor?" dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de:

Evet, dedi. O da: "Bana elini ver, ben hurma bahçemi Rabbime ödünç verdim, dedi. Bahçesinde de altı yüz hurma ağacı vardı. Sonra bahçeye geldi, karısına: Ey Dehdah'ın annesi, bahçeden çık, ben onu Rabbime ödünç verdim, dedi.[45] Hadisin bir varyantı da şöyledir: Çocuklarının yanına gitti, ağızlarındaki hurmaları çıkardı, eteklerindekini de silkeledi. Bunun üzerine Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Cennette Ebuddehdah için nice büyük salkımlar vardır!" dedi.

Güzel ödüncün manası hakkında da altı görüş vardır: *Birincisi:* Allah için ihlaslı yapılandır, bunu Dahhak demiştir. *İkincisi:* Gönül hoşluğu ile verilendir, bunu da Mukatil demiştir. *Üçüncüsü:* Helal olmaktır, bunu İbn Mübarek demiştir. *Dördüncüsü:* Sevabını Allah'tan ummaktır. *Beşincisi:* Arkasından eziyet edip başa kakmamaktır. *Altıncısı:* En iyi mallarından olmaktır.

"Feyudaifehu lehu": Ebu Amr fe merfu olarak elifle "feyudaifehu"okumuştur. Kur'an'ın her tarafında bu kelimeyi böyle okumuş, ancak Ahzab suresindeki "yudif leha dıfeyn" okumuştur. Nafi, Hamze ve Kisai de bütün bunları fenin refi ve elifle okumuşlardır. İbn Kesir ise Kur'an'ın her yerinde fenin refi ve elifsiz olarak okumuştur. İbn Amir de Kur'an'ın her yerinde şeddeli olarak elifsiz "feyuda'ifehu" okumuş, Asım da Kur'an'ın her tarafında fenin mansup oluşunda ona katılmış, ancak elifle (feyudaifehu" okumuştur. Ebu Ali şöyle demiştir: Ref'in iki gerekçesi vardır: *Birincisi:* Sıla cümlesi olan yukridu'nun üzerine atfedilmesidir. *İkincisi:* Yeni cümle başı olmasıdır. Mansup okuyanlar da manayı dikkate almışlardır, çünkü mana, "eyekunu karzun?" şeklindedir, "feyudaifehu'yu da onun üzerine atfeder. Daafe ile Da'afe'nin manası birdir: Bir şeyi iki veya daha çok kat artırmaktır. Çok çok artırmada da iki görüş vardır: *Birincisi:* Sayısı belirsiz demektir, bunu İbn Abbas ile Süddi demişlerdir. Ebu Osman en – Nehdi de Ebu Hureyre'den: Şüphesiz Allah bir tek iyiliği iki milyon kez katlar demiş ve bu ayeti okumuştur. Sonra da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den "Allah iyiliği iki milyon defa katlar" dediğini işittim, demiştir. *İkincisi:* Onun miktarı bellidir, çünkü her dirhem yedi yüz kattır. Nitekim ondan sonraki ayette zikredilmiştir. Bunu İbn Zeyd demiştir.

"Allahu yakbidu ve yebsut": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, sin ile "yebsütu" ve "bestah" okumuşlardır, Nafi ise bu ikisini sad ile

45 - Heysemi, Mecmau'z - Zevaid, 6/321; 9/324.

okumuştur. Kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: Dilediğinin rızkını daraltır, dilediğininkini de bollaştırır, demektir, bunu İbn Abbas, Hasen ve İbn Zeyd demişlerdir. ***İkincisi:*** Dilediğinin elini kendi yolunda harcamaktan tutar, engel olur ve dilediğinin de elini harcamada açar demektir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki ile diğerleri demiştir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى
إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا
تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ
أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ
الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٢٤٦﴾

246 – Musa'dan sonra İsrail oğullarının ileri gelenlerini görmedin mi? Hani onlar, peygamberlerine: "Bize bir Kral gönder de Allah yolunda savaşalım" demişlerdi. O da: "Size savaş yazılırsa, savaşmamanız sizden beklenir mi?" demişti. Onlar da: "Neden Allah yolunda savaşmayalım ki yurtlarımızdan ve oğullarımızdan çıkarılmışızdır" dediler. Savaş onlara yazılınca, içlerinden azı müstesna olmak üzere ondan yüz çevirdiler. Allah o zalimleri çok iyi bilmektedir.

"Elemtere ilel melei min beni israile": Ferra şöyle demiştir: Mele': Kur'an'ın her yerinde içinde kadın bulunmayan erkekler topluluğu için denilmiştir. Kavm, nefer ve raht kelimeleri de öyledir. Zeccac da şöyle demiştir: Mele': İleri gelenler ve fikir sahibi olanlardır. Onlara mele' denilmesi, ihtiyaç duyulan şeylerle dolu olmalarındandır. Peygamberleri hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, Şemvil'dir, bunu İbn Abbas ile Vehb demişlerdir. *İkincisi:* O, Yuşa bin Nun'dur, bunu da Katade demiştir. *Üçüncüsü:* Noktasız sin ile Sem'un denilen bir peygamberdir, annesi ona bu ismi vermişti. Çünkü kendisine bir oğlan çocuğu vermesi için Allah'a dua etti, duası kabul olundu, o da ona bu ismi verdi. Bu Süddi'nin görüşüdür.

Bir kral istemelerinin sebebi de düşmanlarının onları mağlup etmesidir.

"Nukatil": Cumhur nun ve cezimle böyle okumuştur. İbn Ebi Able de ye ile merfu "yukatilü" okumuştur. Zamiri de Krala racidir.

"Hel aseytüm": Cumhur sinin fethesi ile okumuştur. Nafi de burada sinin fethası ile okumuş; Muhammed suresindekinde ise iki lügat vardır.

"Eğer size savaş yazılırsa": Yani farz kılınırsa demektir. "Belki savaşmazsınız": Yani korkaklık edersiniz, demektir.

"Yurtlarımızdan çıkarılmış bulunuyoruz": Yani bazımız çıkarılmıştır, onlar da esir edilip ezilenlerdir. Lafzın zahiri umumidir, manası ise hususidir.

"Eğer yüz çevirirlerse": Yani cihattan. "Pek azları müstesna": Bunlar da ırmağı geçenlerdir. Bunlar az sonra anlatılacaktır.

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللّٰهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ
مَلِكًاۜ قَالُوٓا اَنّٰى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ اَحَقُّ
بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِۜ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ
اصْطَفٰيهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِۜ
وَاللّٰهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٧﴾

247 – Peygamberleri onlara: "Allah size Talut'u Kral gönderdi" dedi. Onlar da: "O üzerimize nasıl kral olur ki biz krallığa ondan daha layıkız. Hem ona bolca mal da verilmiş değildir" dediler. Peygamberleri onlara: "Şüphesiz Allah onu size seçti ve ona ilimde ve vücutta bir üstünlük verdi. Allah mülkünü dilediğine verir. Allah'ın rahmeti geniş, her şeyi bilendir" dedi.

"Peygamberleri onlara, "Allah size Talut'u kral olarak gönderdi, dedi": Tefsirciler şöyle anlatmışlardır: İsrail oğullarının peygamberi Allah'tan kendilerine bir kral göndermesini istedi; kendisine bir asa ile içinde yağ bulunan bir boynuz verildi ve ona: Size kral olacak arkadaşınızın boyu bu asa uzunluğundadır. Sana ne zaman bir adam gelir de bu yağı koklarsa, o kraldır. Onun başına yağ sür ve onu İsrail oğullarına kral yap, denildi. Herkes kendini o asa ile ölçtü, kimse o boyda çıkmadı. İkrime şöyle demiştir: Talut saka idi, merkebinin üzerinde su dağıtırdı. Merkebi kayboldu, onu aramaya çıktı. Vehb de

şöyle demiştir: Hayır o, deri işleyen bir tabaktı. Babasının merkepleri kayboldu, bir adamı ile beraber onları aramaya gönderdi. Onlar Peygamber Şemvil'in evine uğradılar; yitiklerini sormak için içeri girdiler. Talut yağı kokladı; Şemvil de kalkıp Talut'un boyunu asa ile ölçtü. Tam o boyda idi. Ona yağ sürdü, sonra ona: Sen İsrail oğullarının kralısın, dedi. Talut da: Bilmez misin, benim kabilem İsrail oğulları kabilelerinin en düşüğüdür, evim de onların evlerinin en bayağısıdır, dedi. O da: Evet, dedi. Talut da: "İşareti nedir?" dedi. O da: İşareti şudur ki döndüğün zaman baban eşeklerini bulmuş olacaktır, dedi ve dediği gibi de oldu.

Zeccac şöyle demiştir: Talut, Calut ve Davud gayri munsariflerdir, çünkü onlar yabancı isimlerdir ve marifedirler. Onlar da tarif ile ucmelik birleşmiştir.

"Mülk onun nasıl olur?" kavlinin manası: O hangi nedenle bize kral olur, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Böyle demeleri şunun içindi; çünkü İsrail oğulları iki büyük kabileye ayrılmıştı; birinde peygamberlik, diğerinde krallık vardı. O ise hiçbirinden değildi. Katade şöyle demiştir: Peygamberlik Lavi oğullarında, krallık da Yahuda oğullarında idi.

"Ona bol mal verilmemiştir": Yani kral olacak kadar mülke sahip değildir. "Kale innallahestafahu aleyküm": İstafahu: Seçti manasınadır, safvet'ten ifteala veznindedir. Besta, genişlik manasınadır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: O: Besattüşşey'e kavlinden gelir ki dürülü bir şeyi açmak ve yaymaktır. İbn Abbas şöyle demiştir: Talut İsrail oğulları içinde savaş tekniğini en bilen kimseydi, Boyu posu ile de erişilmez biriydi. Bu, krallıktan önce de mi böyle idi, yoksa kral olduktan sonra mı oldu? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Krallıktan önce de öyle idi, bunu Vehb ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Kral olduktan sonra oldu, bunu da İbn Zeyd demiştir. Vücudunun iri olmasından maksat, kuvvet üstünlüğüdür, çünkü vücut ne kadar iri olursa, kuvvet de o kadar fazla olur. Vâs'i ise, zengin demektir.

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِه۪ٓ اَنْ يَأْتِيَكُمُ
التَّابُوتُ ف۪يهِ سَك۪ينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا
تَرَكَ اٰلُ مُوسٰى وَاٰلُ هٰرُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلٰٓئِكَةُ
اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٢٤٨﴾

248 - Peygamberleri onlara: Onun krallığının alameti size tabut'un gelmesidir ki onun içinde Rabbinizden bir sükunet ve Musa hanedanının, Harun ailesinin bıraktığı şeylerden bir kalıntı vardır. Onu melekler taşıyacaktır. Şüphesiz bunda eğer mü'min kimseler iseniz sizin için bir ibret vardır, dedi.

"Ve kale lehüm inne ayete mülkihi": Ayet: Alamet manasınadır, buna göre manası: Allah'ın onu kral yapmasının alameti "size tabutun gelmesidir", bu söz mecazdır, çünkü tabut getirilir; gelmez. "İş azmettiği zaman" kavli de böyledir. Bu gibi şeylerin caiz olması, karışık olmamasındandır. Nitekim bunu: "Ticaretleri kâr etmedi" *(Bakara: 16)* ayetinde açıklamıştık. İbn Mes'ud ile İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: Onlar peygamberlerine: Eğer doğru isen bize onun kral olacağına dair bir işaret göster, dediler. O da onlara bunu dedi. Vehb de şöyle demiştir: Onları serbest bıraktı ve: "Hangi işareti istiyorsunuz?" dedi. Onlar da Tabut bize geri gelsin, dediler. İbn Abbas şöyle demiştir: Tabut şimşir ağacından idi, üzerinde altın kaplama vardı. Peygamberler savaşa gittikleri zaman yanlarında götürür, önlerine kor ve onunla yardım isterlerdi. Onda sekine vardı. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Üçe iki arşın boyutunda idi. Mukatil de şöyle demiştir: İsrail oğulları tefrikaya düşüp de peygamberlere isyan edince, Allah onlara düşmanlarını musallat etti ve onları yendiler.

Sekine hakkında da yedi görüş vardır: *Birincisi:* O uğultulu bir rüzgardır, insan yüzü gibi yüzü vardır. Bunu Ebu'l-Ahvas, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten rivayet etmiştir. *İkincisi:* O kedi büyüklüğünde bir hayvandır, ışık saçan gözleri vardır. İki ordu karşılaştığı zaman elini çıkarır, onlara bakardı. Ordu da korkusundan yenilirdi. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit de: Sekinenin kedi gibi bir başı ve iki kanadı vardır, demiştir. *Üçüncüsü:* O cennetten gelen bir tastır, onda peygamberlerin kalpleri yıkanırdı. Bunu Ebu Malik, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O Allah'ın konuşan bir ruhudur, bir şeyde ihtilafa düştükleri zaman onlara konuşur ve onlara istedikleri şeyi açıklardı. Bunu da Abdüssamed bin Makil, Vehb bin Münebbih'ten rivayet etmiştir. *Beşincisi:* Sekinet onların bildikleri ayetlerdir, onda huzur bulurlardı. Bunu İbn Cüreyc, Ata bin Ebi Rebah'tan rivayet etmiştir. Zeccac da bu görüşü kabul etmiş ve: Sekine sükundan gelir, manası da: Size geldiği zaman içinde huzur bulacağınız şey var, demektir. *Altıncısı:* Burada sekinetin manası, vakardır. Bunu da Mamer, Katade'den rivayet etmiştir. *Yedincisi:* Sekinet rahmet demektir, bunu da Rebi bin Enes, demiştir.

"Kalıntı" hakkında da dokuz görüş vardır: *Birincisi:* O Musa attığı zaman Tevrat levhalarının kırıntıları ile asasıdır. Bunu İbn Abbas, Katade ve Süddi demişlerdir. *İkincisi:* O levhaların kırıntılarıdır, bunu da İkrime demiş ve asadan bahsetmemiştir. Şöyle de denilmiştir: Musa'nın tabutu alması onda levha kırıntılarını saklamak içindi. *Üçüncüsü:* O, Musanın asası ile sekinettir, bunu da Vehb demiştir. *Dördüncüsü:* Musa'nın asası, Harun'un asası, elbiseleri, Tevrat'tan iki levha ve kudret helvasıdır. Bunu da Ebu Salih demiştir. *Beşincisi:* Kalıntı; ilim ve Tevrat'tır. Bunu da Mücahit ile Ata bin Ebi Rebah demişlerdir. *Altıncısı:* O; levha kırıkları, altın bir tas içinde bir ölçek kudret helvası, Musa'nın asası ve sarığıdır. Bunu Mukatil, demiştir. *Yedincisi:* O bir ölçek kudret helvası ile levha kırıklarıdır. Bunu da Sevri, bazı alimlerden nakletmiştir. *Sekizincisi:* O Musa'nın asası ile ayakkabısıdır, bunu da Sevri bazı ilim adamlarından aktarmıştır. *Dokuzuncusu:* Kalıntıdan maksat, Allah yolunda cihattır, onlara bu emredilmişti. Bunu da Dahhak demiştir.

Musa hanedanından ve Harun ailesinden maksat da Musa ile Harun'dur. Ebu Ubeyde şu beyiti kanıt getirmiştir:

Dostlar öldükten sonra hiçbir ölüye ağlama:
Ali, Abbas ve Ebu Bekir ailesi.

Maksat Ebu Bekir'in kendisidir.

"Tahmiluhul melaiketü": Cumhur-ı kurra, te ile "tahmilühu" okumuş; Hasen, Mücahit ve A'meş de ya ile "yahmiluhu" okumuşlardır. Meleklerin onu taşıyıp kendilerine getirdiği mahal hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O İsrail oğullarından çıktığı andan itibaren onu melekler yerle gök arasında taşırlardı, bunu Hasen, demiştir. *İkincisi:* O yeryüzünde idi.

O nerede idi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Amalikalıların elinde idi, onu yere gömmüşlerdi. İbn Abbas şöyle demiştir: Tabut'u Calut'un adamları alıp onu çöplüklerine gömdüler. Basur hastalığına yakalanıp helak oldular. Sonra onu başka bir şehir halkı aldı, onların da başı beladan kurtulmadı, onlar da helak oldular. Sonra onu başkaları alıp aynı şekilde helak oldular. Böylece beş şehir helak oldu. Onu çıkarıp iki sığıra yüklediler, onu İsrail oğullarına doğru çevirdiler, melekler de onları sürdü.

İkincisi: O Tih çölünde idi. Onu orada Yuşa bin Nun bırakmıştı, melekler getirinceye kadar yerini bilemediler, bunu da Katade demiştir.

Meleklerin onu nasıl getirdiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu bizzat kendileri getirdiler. Vehb şöyle demiştir: Peygamberlerine: Bize geleceği vakti tayin et, dediler. O da: Sabah vakti, gelir, dedi. O gece uyumadılar, melekler de onu şafakla beraber getirdiler. Onu yerle gök arasında taşıyan meleklerin hışırtısını işittiler.

İkincisi: Onu melekler iki öküzün çektiği bir araba ile getirdiler, bunu da Vehb demiştir. Birinci görüşe göre mana: Melekler onu nakleder, taşırlar demektir. İkinciye göre de mana şöyle olur: Melekler onu taşımaya sebep olurlar. Zeccac şöyle demiştir: Lügat itibarı ile taşımasına sebep olduğun şeyi, taşıdım demek caizdir.

"Şüphesiz bunda sizin için bir ayet vardır": Yani Talut'un krallığını gösteren bir alamet vardır, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Tabut onlara gelince krallığını kabul ettiler ve çıkmak için hazırlandılar. Hemen ona itaate koştular ve onunla beraber çıktılar. İşte Allah Teala'nın şu ayeti bunu anlatmaktadır:

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ مُبْتَلِيكُمْ
بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ
فَاِنَّهُ مِنِّي اِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا
مِنْهُ اِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ
اٰمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ
وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللّٰهِ
كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً
بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٢٤٩﴾

249 – Talut ordusu ile ayrılınca: "Şüphesiz Allah sizi bir ırmakla sınayacaktır. Binaenaleyh kim ondan içerse, benden değildir. Kim ondan tatmazsa, o bendendir; ancak eliyle bir avuç alanlar hariç" dedi. Derken pek azı hariç ondan içtiler. Onu kendisi ve onunla beraber iman edenler geçince, "bugün bizim Calut'a ve ordusuna dayanacak gücümüz yoktur" dediler. Allah'a kavuşacak-

larını düşünenler ise. "Nice az bir topluluk Allah'ın izni ile çok topluluğu yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir" dediler.

"Talut ordusu ile ayrılınca": Yani çıkıp da görününce, demektir. Kendisiyle beraber çıkanların sayısında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Yetmiş bin kişi idiler, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Seksen bin kişi idiler, bunu da İkrime ile Süddi, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Yüz bin kişi idiler, bunu da Mukatil demiştir. Dedi: Şiddetli bir sıcakta yürüdüler, Allah onları bir nehirle ibtila etti, ibtila imtihan etmektir. Nehir kelimesinde iki lügat vardır: *Birincisi:* Henin harekesiyledir ki cumhurun kıraatidir. *İkincisi:* Henin sükunu iledir ki Hasen ile Mücahit öyle okumuşlardır. Bu nehir hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Filistin nehridir, bunu İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Ürdün'le Filistin arasında bir nehirdir, bunu da İkrime, Katade ve Rebi bin Enes, demişlerdir. Denenmelerindeki hikmet de Talut'un onlardan savaşmak niyetinde olanlarla olmayanları bilmesidir.

"Benden değildir": Yani benim arkadaşlarımdan.

"İlla meniğterefe ğurfeten biyedih": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, ğaynin fethasiyle "ğarfeten" okumuşlardır. İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai de zammesiyle "ğurfeten" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Ğayni meftuh okuyanlar, eliyle bir defa almayı, mazmum okuyanlar da el dolusu almayı kastetmişlerdir. Mukatil de: Ğurfe o kadar idi ki ondan adam, hayvanı ve hizmetçileri içer, kırbasını da doldururdu, demiştir. Bazı müfessirler de: Ondan el avucunu değil de kırba veya testi veya benzeri ile bir defa almayı kastetmiştir, demişlerdir. Ancak bir avuç içen azınlığın sayısında da iki görüş halinde ihtilaf edilmiştir: *Birincisi:* Onlar dört bin kişi idiler, bunu İkrime ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Üç yüz on üç kişi idiler, doğrusu da budur. Çünkü rivayete göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Bedir savaşında ashabına: Siz Calut'la karşılaştığı zaman Talut'un arkadaşları kadarsınız, demiştir. O gün üç yüz on üç kişi idiler.

"Bizim gücümüz yoktur": Takatimiz yoktur, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Etaktüşşey'e itakaten ve takaten ve tavkan denir, eta'tuhu itaeten ve taaten ve tav'an dediğin gibi. Bu sözü söyleyenler hakkında da üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Onlar bir avuçtan daha çok içenlerdir, çünkü onlar çekip gittiler, savaşa katılmadılar. Şüpheci ve münafık kimseler idiler. Bunu İbn Abbas ile Süddi, demiştir. *İkincisi:* onlar basiretleri kıt olan mü'minlerdir, bunu da Hasan, Katade ve İbn Zeyd demişlerdir. *Üçüncüsü:* O, kendisiyle beraber nehri geçenlerin sözüdür. Bunu da az olduklarını gördükleri

zaman demişlerdir. Zeccac'ın tercihi de budur.

"Zannedenler dediler ki": Bu zan hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O, yakîn manasınadır, bunu Süddi ve diğerleri demiştir. *İkincisi:* O tereddüt manasına olan zandır. Çünkü o kavim, sayılarının azlığından dolayı öldürüleceklerini ve Allah'ın huzuruna çıkacaklarını vehmetmişlerdi, bunu da Zeccac ve diğerleri demişlerdir. Bu zannı ileri sürenlerin sayıları hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar üç yüz on üç kişi idiler, dönenlere: Nice az topluluk vardır ki çok topluluğa galip gelmişlerdir, dediler. Bunu Süddi, demiştir. *İkincisi:* Onlar azim ve fazilet sahibi üç yüz on üç kişi idiler. "Fiet": Fırka ve grup manasınadır, Zeccac şöyle demiştir: Onlara fiet denmesi, feevtü re'sehu bilasa ve feeytuhu kavlinden gelir ki, başını sopa ile yardım demektir.

"Allah'ın izniyle": Hasen Basri: Yardımıyla, demiştir.

"Allah sabredenlerle beraberdir": Yardım ve desteği ile onlarla beraberdir.

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ
أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٥٠﴾

250 – Calut ve arkadaşlarına karşı çıkınca: "Rabbimiz, üzerimize sabır aktar ve ayaklarımızı kaydırma. Kafirler topluluğuna karşı bize yardım et" dediler.

"Ve lemma berezu": Beraz yere çıkınca, o görünen ve düz yer, demektir. "Efriğ": Dök, aktar demektir. "Ayaklarımıza sebat ver": Yani ayaklarımıza sebat vermek için kalplerimizi kuvvetlendir, demektir. Ayaklar ancak kalpler kuvvetli olduğu zaman sebat eder. Mukatil: Calut ve askerleri putlara tapardı, demiştir.

فَهَزَمُوهُم بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُودُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ
الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ ۗ وَلَوْلَا دَفْعُ
اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَّفَسَدَتِ الْأَرْضُ
وَلَٰكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٢٥١﴾

251 - Derken Allah'ın izni ile onları yendiler. Davut, Calut'u öldürdü. Allah da ona mülk ve hikmet verdi. Dilediğinden ona öğretti. Allah kimilerini kimileri ile önlemese idi, yeryüzü elbette bozulurdu. Fakat Allah alemlere karşı lütuf sahibidir.

"Fehezemuhum": Onları, kırdılar, püskürttüler, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Aslında hezm bir şeyi kırmak ve üst üste katlamaktır. Sekaün münhezimün ve mühezzemün denir ki kurumuş ve katlanmış su kırbası demektir. Kasabun münhezimün de kırılmış ve parçalanmış kamıştır. Araplar: Hezemtü ala Zeydin derler ki, ona doğru döndüm, demektir.

Şair de şöyle demiştir:

Ey Malik'in kızı, sana döndüm,
Sen de bana nimetinle cömertlik ve ihsan et.

Semi'tü hezmererra'di denir ki: Çatlayarak ses çıkaran gök gürültüsünü işittim, demektir.

Davud, Allah'ın peygamberi ve Süleyman'ın babasıdır. Yabancı bir isimdir. Şöyle denilmiştir: Davud'un kardeşıeri Talut'un yanında idiler, Davud onlara bakmaya gitti, taşlar ona: Beni al, beni al, diye seslendi. O da onları aldı, Talut'a geldi: "Calut'u öldürürsem bana ne verirsin?" dedi. O da: Mülkümün üçte birini veririm ve kızımı sana nikahlarım, dedi. O da Calut'u öldürdü.

"Allah ona mülk verdi": Yani Davud'a Talut'un mülkünü verdi. Burada "hikmetten" ne kastedildiği hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* O peygamberliktir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Zebur'dur, bunu da Mukatil, demiştir. "Ona dilediği şeylerden öğretti": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Zırh yapmaktır. *İkincisi:* Zebur'dur. *Üçüncüsü:* Kuşdilidir.

"Velevla defullahinnase ba'daham biba'dın": Cumhur, burada ve Hac suresinde elifsiz olarak "defullahi" okumuştur. Nafi, Yakub ve Eban da her iki yerde elifle "velevla difau" okumuşlardır. Ebu Ali: Her iki mana da birbirine yakındır, demiştir. Şair de şöyle demiştir:

Onları savunmaya hırs gösterdim,
Bir de baktım ki ölüm geldi, def edilmiyor.

Kelamın manası hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Onun manası: Eğer Allah kendine itaat edenleri kendine isyan edenlere karşı müdafaa etmeseydi, demek olur. Mesela Talut'tan ayrılanları ona itaat edenlerle def etmesi gibi. Eğer böyle olmasa idi asiler derhal azap ile helak olurlardı. Bunu Mücahit demiştir. *İkincisi:* Manası şöy-

ledir: Eğer Allah Müslümanlar sayesinde müşrikleri def etmese idi, müşrikler yeryüzüne hakim olurlar, Müslümanları öldürürler ve mescitleri yıkarlardı. Bunu da Mukatil, demiştir. "Yeryüzü bozulurdu" kelamının manası da: Halkı helak olurdu, demektir.

تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَل۪ينَ ﴿٢٥٢﴾

252 – Bunlar Allah'ın ayetleridir; onları sana hak olarak okuyoruz. Ve şüphesiz sen gönderilen elçilerdensin.

"Bunlar Allah'ın ayetleridir; onları sana okuyoruz": Yani sana öncekilerin haberlerini aktarıyoruz. "Ve sen şüphesiz elçilerdensin": Senin hükmün de onların hükmü gibidir; binaenaleyh seni kim tasdik ederse, onun yolu öncekileri tasdik edenin yolu gibidir, sana asi olanların yolu da onlara asi olanların yolu gibidir.

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ وَرَفَعَ
بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَاٰتَيْنَا ع۪يسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ
بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذ۪ينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ
مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ
مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُر۪يدُ ﴿٢٥٣﴾

253 – İşte o elçilerin kimilerini kimilerine üstün kıldık. Onlardan kimileri ile Allah konuştu, kimilerini de derecelerle yükseltti. Meryem oğlu İsa'ya mucizeler verdik ve onu Ruhu'l – Kuds ile destekledik. Allah dileseydi onların ardından kendilerine açık deliller gelenler birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ayrılığa düştüler; onlardan kimileri iman etti, kimileri de inkar etti. Eğer Allah dilese idi birbirlerini öldürmezlerdi. Ama Allah dilediğini yapar.

"Onlardan kimileri ile Allah konuştu": Yani Musa aleyhisselamı ile. Ebu'l – Mütevekkil, Ebu Nehik ve İbn Semeyfa, kelleme'yi lamı şeddesiz ve elifle "kâleme" ve Allah ismini de mansub olarak okumuşlardır. "Kimilerini derecelerle yükseltti": Bundan kim kastedildiği hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Dereceleri yükseltilen Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Çünkü o, bütün insanlara gönderilmiştir. Diğerleri ise özel olarak kendi ümmetine gönderil-

miştir. Bu Mücahid'in görüşüdür. *İkincisi:* Allah kimilerini verdiği şeylerle üstün kılmıştır. Bu da Mukatil'in görüşüdür. İbn Cerir Taberi şöyle demiştir: "Derecat": derece'nin çoğuludur, o da mertebe demektir. Bunun da aslı merdivenin ayak ve basamaklarıdır, sonra mevki ve mertebelerin yükselmesinde kullanılmıştır. "Beyyinat" ile "Ruhu'l – Kuds"ün tefsiri de yukarıda geçmiştir.

"Eğer Allah dileseydi onların ardından birbirlerini öldürmezlerdi": Yani peygamberlerin ardından. Katade: Musa ile İsa aleyhimesselamların ardından, demiştir. Mukatil de ikisinin arasında bin peygamber vardır, demiştir.

"Fakat ayrılığa düştüler": Yani ümmetler.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ
يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٥٤﴾

254 – Ey iman edenler, onda ne alışveriş ne dostluk ne de şefaatin olmadığı gün gelmeden önce size rızık ettiklerimizden Allah yolunda harcayın. Kafirler zalimlerin ta kendileridir.

"Ey iman edenler, size rızık ettiklerimizden Allah yolunda harcayın": Bu ayet, sadakalara ve hayır yollarına infak etmeye teşvik etmektedir. Hasen de: Farz olan zekatı irade etmiştir, demiştir.

"O gün gelmeden": Yani kıyamet günü. "La bey'un": İbn Kesir ile Ebu Amr: "Labey'a fihi vela hullete vela şefaate" şeklinde nasb ile tenvinsiz olarak okumuşlardır. İbrahim suresindeki "la bey'a fih", Tur suresindeki "lalağve fiha vela te'sime"yi de böyle okumuşlardır. Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, bütün bunları merfu olarak tenvinle okumuşlardır. İbn Abbas: Onda fidye yoktur, demiştir. Alışveriş denilmesi onda karşılık ve bedel alma olmasındandır. Hulle: Dostluk demektir. O günde bu şeylerin olmaması, kafirlere nispetledir, çünkü bunlar onlara fayda vermez. Bunun içindir ki: Kafirler zalimlerin ta kendileridir, demiştir.

اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ
سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ

مَنْ ذَا الَّذ۪ي يَشْفَعُ عِنْدَهُٓ اِلَّا بِاِذْنِه۪ۜ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَمَا
خَلْفَهُمْۚ وَلَا يُح۪يطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِه۪ٓ اِلَّا بِمَا شَٓاءَۚ وَسِعَ
كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَۚ وَلَا يَؤُ۫دُهُ حِفْظُهُمَاۚ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظ۪يمُ ﴿٢٥٥﴾

255 – Allah öyle Allah'tır ki O'ndan başka ilah yoktur. Gerçek hayat sahibidir, her şeyi ayakta tutandır. Onu ne uyuklama ne de uyku tutmaz. Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. O'nun izni olmadan O'nun yanında kim şefaat edebilir? O kulların önlerindekini ve arkalarındakini bilir. O'nun dilediğinden başka O'nun ilminden hiçbir şeyi kavrayamazlar. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır. Onları korumak O'na ağır gelmez. O, çok yüce, çok büyüktür.

"Allah öyle Allah'tır ki O'ndan başka ilah yoktur, hay ve kayyumdur": Müslim, Sahih'inde şöyle rivayet etmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Übey bin Ka'b'e: "Ey Münzir'in babası, Allah'ın kitabında en büyük ayet hangisidir?" dedi. O da: Allahü lailahe illa hüvel hayyül kayyum, dedi. Übey diyor ki: Efendimiz göğsüme vurdu ve: Ey Münzir'in babası, ilmin mübarek olsun!" dedi.[46] Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Kayyum: Varlık sıfatıyla nitelenmesi doğru olduğu için yerinden ayrılmayan demektir. Öyle ki onun herhangi bir şekilde değişmesi caiz değildir. Zeccac da şöyle demiştir: Kayyum: Mahlukatın işlerini idare eden demektir. Hattabi de şöyle demiştir: Kayyum: Daima var olup zeval bulmayandır. "Feyul" veznindedir, kıyam kökünden gelmektedir. Bir şeyin üzerinde titizlikle durmak için sıfattır. Her şeyi koruyana denir. Kum bişşey de: Bir şeyi koruyup ıslah etmektir. "Kayyum"da üç lügat vardı: Kayyum, cumhur böyle okumuştur. Kayam: Ömer bin Hattab, İbn Mes'ud, İbn Ebi Able, A'meş böyle okumuşlar. Kayyim: Ebu Rezin ile Alkame de böyle okumuşlardır. İbn Enbari de: İbn Mes'ud'un mushafında da böyle yazılıdır, demiştir. Ve şöyle demiştir: Kayyum'un aslı kayvumdur; vav ile birleşip de önceki sakin olunca şeddeli ye'ye dönüştüler. Kayyam'ın aslı da kavvammdır, Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar fa'al veznini fey'al'a çevirirler; mesela savvağ yerine sayyağ derler. "Sine" ise uyuklama manasınadır, vesnan da o kökten gelir, uyuklayan demektir. İbn Rakka' şöyle demiştir:

---

46 - Müslim, Müsafirin, hadis no, 258; Ebu Davud, Vitr, bab, 17; Ahmed, Müsned, 5/142.

Sanki ona kadınlar arasında
Ceylan gözünü ödünç vermiştir.

Uykusuzluk canına kastetmiş, gözlerini kapatmıştır.
Gözlerinde uyuklama vardır, fakat uyumuyor.

"Lehu mafissemavati vema filard": Bazı alimler şöyle demişler: Çoğul sigasıyle aradin dememesi, daha önce semavat geçmesindendir, O nedenle tekrar cemi kullanılmamıştır, "Ve cealezzulumati vennur" da öyledir, çoğul sıgasıyle envar, dememiştir.

"O'nun izni olmadan O'nun yanında kim şefaat edebilir?": Bu, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsın diye putlara tapıyoruz, diyenlere reddiyedir. *(Zümer: 3)*

"Onların önlerindekini ve arkalarındakini bilir": Kelamın zahirinden bunun bütün mahlukat için genel olduğu anlaşılır. Mukatil ise: Bunlardan maksat meleklerdir, demiştir. "Önlerindekinden ve arkalarındakinden" ne kastedildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Önlerindeki ahiret işleridir, arkalarındaki de dünya işleridir. Bu da İbn Abbas ile Katade'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Önlerindeki dünyadır, arkalarındaki de ahirettir. Bunu da Süddi şeyhlerinden, Mücahit, İbn Cüreyc ve Hakem bin Uteybe demişlerdir. *Üçüncüsü:* Önlerindeki yaratılmalarından önce olanlar, arkalarındaki de yaratıldıkdan sonra olanlardır. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Bir şey kavrayamazlar": Leys şöyle demiştir: Bir şeyi ele geçiren veya en ilerisini bilene: Onu kavradı, denir. Burada ilimden maksat, malumat, yani bilinen şeylerdir. "Kürsüsü kaplamıştır": Yani taşır ve takat getirir. Kürsüden ne murat edildiğinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* O yedi kat göklerin üstünde ve Arş'in altında bir kürsüdür. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: Yedi kat gökler, kürsüye nispetle çöle atılmış küçük bir halka gibidir, demiştir. Bu, Ata rivayetinde İbn Abbas'ın görüşüdür. *İkincisi:* Kürsüden maksat Allah Teala'nın ilmidir. Bunu da İbn Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Kürsü Arş'tir, bunu da Hasen demiştir.

"Vela yeuduhu": O'na ağır gelmez, demektir. Âdehuşşeyü yeuduhu eveden ve iyaden, denir ki ağır gelmektir. Bu İbn Abbas, Katade ve bir grup müfessirin görüşüdür. "Aliyy": Yüce ve ezici demektir. "Faîl", "fâil" manasındadır. Hattabi şöyle demiştir: Bunun ala yalu fehüve alin'den gelmesi de caizdir. "Er – Rahman alel arşisteva" *(Taha: 5)* ayetinde olduğu gibi. O zaman şeref ve asalet yüceliğinden olur. Çekimi de: Aliye ya'la alaen şeklinde olur. "Azim"in manası da:

Azamet ve celal sahibi demektir. Allah Teala hakkında azimlik, şanının yüceliğine ve kadrinin büyüklüğüne dönüktür. Yoksa cisimlerdeki irilik manasına değildir.

لَآ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ
فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ
الْوُثْقٰى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥٦﴾

256 – Dinde zorlama yoktur; doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. Artık kim tağutu ikrar ederse, kopması olmayan en sağlam kulpa yapışmıştır. Allah hakkıyle işiten, kemaliyle bilendir.

"Dinde zorlama yoktur": Sebeb-i nüzulü için dört görüş vardır: *Birincisi:* Ensar kadınının cahiliye devrinde çocuğu yaşamadığı zaman ant içer: Eğer yaşarsa onu Yahudi edeceğim, derdi. Yahudi Nadiyr oğulları Medine'den sürülünce, onların arasında ensar çocukları da vardı. Ensar: "Ya Resulallah, çocuklarımız ne olacak?" dediler, Bunun üzerine bu ayet indi. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür. Şabi de şöyle demiştir: Ensar: Allah'a yemin ederiz ki çocuklarımızı İslam'a zorlayacağız. Biz onları ondan daha üstün din olduğunu bilmediğimiz için Yahudi dinine sokmuştuk, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem gönderilmeden önce ensardan bir adamın iki çocuğu Hıristiyan oldular. Sonra da Medine'ye geldiler. Babaları onları takip etti ve: Allah'a yemin ederim ki Müslüman olmadıkça sizi bırakmam, dedi. Onlar da kabul etmediler. Hep birlikte Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e başvurdular. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Mesruk'un görüşüdür. *Üçüncüsü:* Bazı çocuklar Yahudilerde sütanneye verilmişlerdi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Nadiyr oğullarını sürünce onlar: Allah'a yemin ederiz ki biz de onlarla beraber gideriz ve onların dinine gireriz, dediler. Aileleri bunları men etti ve onları İslam'a girmeleri için zorladı. Bunun üzerine bu ayet indi. *Dördüncüsü:* Ensardan bir adamın Subeyh adında bir kölesi vardı, onu İslam'a girmesi için zorladı, bunun üzerine bu ayet indi. Bu iki görüş Mücahit'ten nakledilmiştir.

Nasih ve mensuh alimleri ayetin bu kadarı hakkında ihtilaf etmişlerdir; bazıları onun muhkem ve umumi olup tahsis edildiğine kani olmuşlardır. Çünkü ehl-i kitap bundan tahsis edilmiştir; zira

onlar İslam'a girmeleri için zorlanmazlar, bilakis İslam'la cizye verme arasında serbest bırakılırlar. Bu mana İbn Abbas, Mücahit ve Katade'den rivayet edilmiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ayetin manası şöyledir: Din, zorlanarak, kalbinin razı olmadığı ve vicdanının kabul etmediği din değildir. Asıl din kalbinin bağlandığı dindir. Bir grup da bunun mensuh olduğuna kani olmuş ve bu ayetin savaş emri getiren ayetten önce indiğini söylemişlerdir. Bunlara göre bu ayet, kılıç ayetiyle mensuh olur. Bu Dahhak, Süddi ve İbn Zeyd'in görüşleridir. Burada dinden maksat, İslam dinidir. Rüşd de haktır, ğay ise batıldır. Onun iman ile küfür olduğu da söylenmiştir. Tağut ise tuğyandan alınmıştır ki haddi aşmak demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Tağut tekil, cemi, müzekker ve müennes olarak kullanılır. Allah Teala: "Onların dostları tağuttur" ve "Tağuta tapmaktan kaçınanlar" *(Zümer: 17)* buyurmuştur. Burada tağuttan ne kastedildiğine dair beş görüş vardır; *Birincisi:* O şeytandır; bunu da Hazreti Ömer, İbn Abbas, Mücahit, Şabi, Süddi ve diğerleri demişlerdir. *İkincisi:* O kâhindir, bunu da Said bin Cübeyr ile Ebu'l - Aliye demişlerdir. *Üçüncüsü:* O sihirbazdır, bunu da Muhammed bin Sirin, demiştir. *Dördüncüsü:* O putlardır, bunu da Yezidi ile Zeccac demişlerdir. *Beşincisi:* O ehl-i kitabın azgınlarıdır. Bunu da Zeccac, demiştir.

"En sağlam kulpa yapışmıştır": Bu iman için misaldir, ona yapışan, sağlam kulpa yapışana benzetilmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Kelamın manası: Nefsi için sağlam bir düğüm çalmıştır, demek olur. İnfisam ise bir şey ayrılmadan kırılmaktır.

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ
وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوٓا اَوْلِيَٓاؤُ۬هُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ
مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥٧﴾

257 - Allah iman edenlerin yardımcısıdır; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kafirlerin ise dostları tağuttur; onları nurdan karanlıklara çıkarır. İşte onlar cehennem arkadaşlarıdır. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar.

"Allah iman edenlerin dostudur": İşlerini görür, onlara doğru yolu gösterir, onlara yardım eder, destek olur. Zulumat: Sapıklık; nur da: Doğru yoldur. Tağut ise şeytanlardır. Bu İbn Abbas, İkrime ve diğerlerinin görüşüdür. Mukatil de: Kafirlerin Yahudiler, tağutun da

Ka'b bin Eşref olduğunu söylemiştir. Zeccac şöyle demiştir: Burada tağut tekildir, çoğul manasınadır, bu da sözde çoğul olduğunu gösteren şey olduğu zaman dilde caizdir. Şair şöyle demiştir:

Orada terk edilmiş develerin leşleri vardır, kemikleri ise
Kaval gibi olmuştur, derisinden ise irin akmaktadır.

Derilerinden demek istemiştir. Eğer: "Mü'minler ne zaman karanlıkta, kafirler de ne zaman nurda idiler?" denilirse, buna üç türlü cevap verilir: *Birincisi:* Allah'ın mü'minleri sapıklık yerlerinden koruması, onları küfrün karanlığından çıkarmaktır. Kafirlerin yakınlarının da onları doğru yoldan saptıran batılı süslemeleri de onları doğru yoldan çıkarmaktır. Burada "çıkarmak" istiare ile kullanılmıştır. Bazen bir şeyi yapmayana, ondan çıktı, denir, ister ki daha önce ona girmiş olmasın. Allah Teala şöyle demiştir: "Ben Allah'a iman etmeyen kavmin dinini terk ettim" *(Yusuf: 37)*; "İçinizden kimileri hayatın en rezil çağına döndürülür (bunar)". *(Nahl: 70)* Bunun şahitleri "İşler yalnız Allah'a döndürülür" *(Bakara: 210)* ayetinde geçmişti. *İkincisi:* Ehl-i kitabın Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gönderilmeden önce iman etmeleri onlar için nurdur, meydana çıktıktan sonra da onu inkar etmeleri, karanlıklara çıkmadır. *Üçüncüsü:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in mucizeleri açığa çıkınca ona muhalefet eden, bildiği nurdan çıkmış olur, ona katılan da cehalet karanlıklarından ilim nuruna çıkmış olur.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ
أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي
وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ
يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ
الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٢٥٨﴾

258 – Allah kendisine mülk vermesi dolayısıyla Rabbisi hususunda İbrahim'le tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, "benim Rabbim diriltir ve öldürür" demişti. O da: "Ben de diriltir ve öldürürüm" demişti. İbrahim: "Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir; sen de onu batıdan getir" dedi de o kafir lal olup kaldı. Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez.

"Rabbi hususunda İbrahim'le tartışanı görmedin mi?" "Görmedin mi"nin manası yukarıda geçti. "Hâcce": Tartışmak manasınadır, o da bir grup müfessire göre Nemrut'tur. İbn Abbas şöyle demiştir: Yeryüzüne, doğusuyla batısıyla iki mü'min, iki de kafir sahip oldu. Mü'minler; Süleyman bin Davud ile Zülkarneyn'dir. Kafirler de Nemrut ile Buhtunassar'dır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Ayetin manası: Allah kendisine mülk verip de nefsini ve mülkünü beğendiği için İbrahim'le tartışan kimse, demektir.

"Hani İbrahim: Benim Rabbim diriltir ve öldürür, demişti": Bazıları şöyle demişler: Bu, gizli ve geçmiş bir sorunun cevabıdır, takdiri şöyledir: Ona: "Rabbin kim?" dedi. O da: Benim Rabbim öldürür ve diriltir, dedi. Nemrut da: Ben de öldürür ve diriltirim, dedi. İbn Abbas şöyle demiştir: Ben dilediğimi bırakır, dilediğimi de öldürürüm, dedi. Eğer: "İbrahim neden başka bir delile geçti, ilk savını neden terk etti?" denilirse, cevap şöyledir: İbrahim tartışırken onun anlayışının kıt olduğunu gördü, o nedenle sözüne benzer kelime ile cevap verdi ve iki fi'lin farklı olduğunu unuttu, başka bir delile geçti. Maksadı hasmını pusturmak idi, yoksa ilk görüşünü desteklemekten aciz kalmamıştı. "Kafir lal oldu": Delil getiremez oldu, şaşırdı. Ebu Rezin el - Ukayli ile İbn Semeyfa, benin ve henin fethi ile: Febehete okumuşlardır. Ebu'l – Cevza, Yahya bin Yamur ve Ebu Hayve de, benin fethi ve henin zammı ile "febühite" okumuşlardır. Kisai de şöyle demiştir: Araplardan henin kesri ve zammı ile bühite ve behüte diyenler olmuştur. "Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez": Mukatil: Akıllarına delil getirmez, demiş ve bununla Nemrud'u kastetmiştir.

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى
يُحْيِي هَٰذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ
بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ
قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ إِلَىٰ طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ
لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانْظُرْ إِلَىٰ حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ
وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا
تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٥٩﴾

259 - Yahut o kimse gibisini görmedin mi ki çatıları üzerine çökmüş bir kasabaya uğradı; "Allah bunu ölümünden sonra nasıl diriltecek?" dedi. Allah da onu yüz sene öldürdü, sonra da diriltti. Ona: "Ne kadar eğlendin?" dedi. O da: "Bir gün yahut bir kısmı" dedi. Allah: "Hayır, yüz sene ölü kaldın; yiyeceğine ve içeceğine bak; bozulmamış. Eşeğine de bak; seni insanlara ibret yapmak istiyoruz. Kemiklere bak; onları nasıl birleştiriyor, sonra da onlara et giydiriyoruz" dedi. Durum kendisi için belli olunca: "Artık biliyorum ki Allah her şeye kadirdir" dedi.

"Yahut kasabaya uğrayan kimse gibisini?": Zeccac şöyle demiştir: Bu, kendisinden önceki sözün üzerine matuftur, manası şöyledir: İbrahim'le tartışanı gördün mü? Yahut o kente uğrayanı gördün mü? Kasabadan neresi kastedildiğine dair iki görüş vardır: *Birincisi:* O Beytü'l - Mukaddes'tir, onu Butunassar harap etmişti. Bunu Vehb, Katade ve Rebi bin Enes demişlerdir. *İkincisi:* O binlerce kişinin ölüm korkusu ile çıktığı kenttir, bunu da İbn Zeyd demiştir. Oradan geçen hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, Üzeyr'dir, bunu Ali bin Ebu Talip, Ebu'l - Aliye, İkrime, Said bin Cübeyr, Neaciye bin Ka'b, Katade, Dahhak, Süddi ve Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* O Ermiya'dır, bunu da Vehb, Mücahit, Abdullah bin Ubeyd bin Umeyr, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O öldükten sonra dirilmede şüphesi olan bir kafir idi. Bu da yine Mücahit'ten nakledilmiştir. Haviye, boş ve ıssız demektir, bunu Zeccac, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Haviye: Harap demektir. Uruş da: Çatılardır. Bunun aslı şudur: Önce çatılar çöker, sonra da duvarlar onun üzerine düşer. "Allah bunu nereden diriltir, dedi?": Yani nasıl diriltir, dedi. Eğer: Bu adam bir peygamber idi dersek, bu, ölülerin nasıl diriltildiğini görmek isteyen ve bunu gözünde büyüten kimsenin sözüdür ki, Allah'ın kudretini tazim ediyordur. Eğer: Bu, kafir bir kimsenin sözü idi, dersek, bu da şüphe eden bir kimsenin sözüdür. Birincisi daha doğrudur.

"Allah da onu yüz sene öldürdü, sonra da onu diriltti":

ONUN KISSASINA İŞARET

Naciye bin Ka'b, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah'ın nebisi Uzeyr kendi şehrinden çıktı, o genç bir adam idi. Bir kente uğradı, o çatıları üzerine çökmüştü: "Allah bunu ölümünden sonra nasıl diriltir?" dedi. Allah da onu yüz sene öldürdü, sonra da onu diriltti. Allah'ın ondan ilk dirilttiği gözleri idi, kemiklerine bakmağa başladı; birbirine ekleniyordu. Sonra et giydi-

rildi, ona ruh üfürüldü. Hasen şöyle demiştir: Allah onun ruhunu gündüzün ilk vaktinde kabzetti, yüz sene sonra da gündüzün son vaktinde diriltti. Mukatil şöyle demiştir: Gökten: "Ne kadar kaldın?" diye bir ses geldi, o da: Bir gün, dedi, sonra güneşin daha batmadığını görünce, yahut günün bir kısmı, dedi. Bu da o kimsenin Uzeyr olduğunu gösterir. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Ermiya Mısır toprağında ikamet etti, Allah ona İlya toprağına geçmesini vahyetti, o da merkebine bindi, yanına bir sepet üzüm ve incir aldı. Yanında da yeni bir su kırbası vardı, içi su dolu idi. Beytü'l – Mukaddes'in karaltısını, çevresindeki kasabaları ve mescitleri görünce, öyle bir harabe gördü ki tarif edilmez. Beytü'l – Mukaddes'in ulu bir dağ gibi harabesini görünce: "Allah bunu ölümünden sonra nasıl diriltecek?" dedi. Sonra orada bir yere konakladı. Merkebini bağladı ve su kırbasını astı. Allah ona bir uyku verdi. Ruhunu yüz sene aldı. Yetmiş yıl geçince, Allah Fürs krallarından büyük birine bir melek gönderdi, Melek ona: Allah sana kavminle gidip Beytü'l – Mukaddes'i, İlya'yı ve toprağını eski haline dönünceye kadar tamir etmeni buyuruyor, dedi. Kıral da: Bana üç gün süre ver, bu iş için hazırlanayım, gerekli malzemeleri temin edeyim, dedi. Ona üç gün süre verdi, o da üç yüz ustabaşı hazırladı. Her bir ustabaşıya bin işçi ile gerekli malzemeleri verdi. Ustabaşılar yanlarında üç yüz bin işçi ile oraya yürüdüler. Allah Teala da Ermiya'nın gözlerine hayat verdi, cesedinin diğer kısımları ölü idi. Şehir tamir edilirken ona baktı. Otuz sene geçince, Allah ona ruhunu iade etti. O da yiyeceğine ve içeceğine baktı, bozulmamıştı; merkebine baktı, bağladığı günkü gibi duruyordu, yememiş, içmemişti. Merkebin boynundaki ipe baktı, değişmemişti, yepyeniydi, Halbuki üzerinden yüz senenin rüzgarı, yüz senenin soğuğu ve yüz senenin sıcağı geçmişti. Değişmemiş ve hiçbir şeyi eksilmemişti. Ermiya'nın vücudu ise yıpranmaktan incelmişti. Allah ona yeniden et verdi, Kemiklerini dizdi, o da buna bakıyordu. Allah ona: Yiyeceğine ve içeceğine bak, bozulmamış; merkebine de bak, seni insanlara ibret kılmak istiyoruz. Kemiklere bak, onları nasıl terkip edecek, sonra da onlara et giydireceğiz, dedi. Durum meydana çıkınca: Biliyorum ki Allah her şeye kadirdir, dedi. Mukatil, bu olayın İsa aleyhisselam'ın göğe çekilmesinden sonra vuku bulduğunu iddia etmiştir.

"Kem lebiste": İbn Kesir, Nafi ve Asım, Kur'an'ın her yerinde te ayrı olarak "lebiste" ve "libistüm" okumuşlardır. Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, idgam ile "lebitte" okumuşlardır. Ebu Ali el – Farisi şöyle demiştir: Kim ayrı okur da idgam etmezse, harflerin mah-

reçlerinin ayrı olduğunu dikkate alır, çünkü zı, zal ve se bir yerden; tı, te ve dal da bir yerden çıkar. Mahreçler ve yerler ayrı olunca idgam edilmez. İdgam eden de onları misleyn kabul eder, çünkü her iki harf de dilin ucundan ve ön dişlerin köklerinden çıkmada, fısıltılı olmada birdirler. Aralarındaki fark azdır, onları misleyn kabul eder. Yiyeceğine ve içeceğine gelince, Vehb: Bir sepet içinde üzüm ve incirden ibaretti. Bir de su kırbası vardı, demiştir. Süddi de şöyle demiştir: Yanında incir ve üzüm vardı. İçeceği de üzüm şırası idi. İncir ile üzüm ekşimemiş, şıra da mayalanmamıştı.

"Lem yetesenneh": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir; vasl halinde heyi isbat ederek "yetesenneh", ma ağna anni maliyeh", "sultaniyeh" ve "mahiyeh" şeklinde okumuşlardır. Hamze ise vasl halinde onları atardı. Kisai de iki yerde hazf te ona uymuştur: "yetesenneh" ve "iktedih". Hepsi he üzerinde durur. "Kitabiyeh" ve "hisabiyeh"in vaslda da vakıfta da he ile olduğunda ihtilaf etmemişlerdir. "Lemyetesenneh"in manasında İbn Abbas, Hasen, Katade ve diğerleri: Bozulmamıştır, demişler. İbn Kuteybe de: Üzerinden senelerin geçmesine rağmen bozulmamıştır, demiştir. Lafız sene'den alınmıştır: Sanehetin nahletü denir ki, hurma bir sene ürün verdi, bir sene vermedi, demektir.

"Merkebine bak": Mukatil ona bak, kemikleri kaval gibi olmuş, organları ayrılmıştır, Allah Teala onu yeniden yarattı, demiştir. "Velinecaleke ayeten linnasi": Lam gizli bir fi'le müteallıktir, takdiri şöyledir: Fealna bike zalike linüriyeke kudretena ve linecaleke ayeten linnası: Yani seni kudretimize bir işaret kılmak istiyoruz, demektir. Mana açık olduğu için fiil gizlenmiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: O, kırk yaşında öldü, oğlu ise yirmi yaşında idi. Sonra Allah onu kırk yaşında diriltti, oğlu ise yüz yirmi yaşında idi. Sonra o dönüp Beytü'l – Makdis'teki kavmine geldi, onlara: Ben Üzeyr'im, dedi. Onlar da: Bize babalarımız Üzeyr'in Babil toprağında öldüğünü anlattılar, dediler. O da: Size Tevrat'ınızı yenilemek için beni Allah gönderdi, dedi. Tevrat yok olmuştu, içlerinde onu okuyan kimse yoktu. O da Tevrat'ı onlara yazdırdı.

"Kemiklere bak": Bunun kendi kemikleri olduğu söylenmiştir. Merkebinin kemikleridir, diyenler de olmuştur. Her ikisidir, diyenler de vardır.

"Keyfe nünşizüha": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, ilk nunun zammesi, sinin kesri ve ranın zammesi ile "nünşirüha" okumuşlardır. Manası da: Onları diriltiyoruz, demektir. Enşezallahülmeyyite denir ki, Allah ölüleri kaldırdı, demektir. Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai

de, nunun ve zenin zammı ile "nünşizüha" okumuşlardır ki, yükseklik manasına gelen neşz'dendir. Mana: Onları diriltmek için birbirinin yanına kaldırıyoruz, demektir. A'meş ise, nunun fethi ve şinin ref'i ile ze ile "nenşüzüha" okumuşlardır. Hasen ile Eban da Asım'dan rivayetle, nunun ve ranın fethi ile "nenşürüha" okumuşlardır ki, bu dürülü bir şeyi açmaktır, sanki ölüm onu dürmüş, diriltme de onu açmıştır.

"Ona belli olunca": Ölülerin diriltilmesi onun için meydana çıkınca, demektir. "A'lemü": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, hemze-i katı'la mim mazmum olarak, "a'lemü" okumuşlardır. Mana da: Gayb olarak bildiğimi şimdi gözümle görerek bildim, demektir. Hamze ile Kisai de hemze-i vasl ve mimin sükunu ile emir şeklinde "i'lem" okumuşlardır. Arkasından inne de cümle başı olmak üzere meksur okunur. Kelamın zahirine göre bu Allah'ın emridir. Ebu Ali ise: Kendi nefsini başkasının yerine koymuş ve ona emrederek hitap etmiştir, demiştir. Cu'fi de Ebu Bekir'den rivayetle: "A'lim" okumuştur ki, başkalarına bildir, demektir.

وَإِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ
قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ
فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ
ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦٠﴾

260 – Hani İbrahim: "Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster" demişti de, O da: "İman etmedin mi?" demişti. İbrahim: "Hayır, öyle değil, ancak kalbim yatışsın diye istedim" demişti. Rabbi: "Öyleyse dört kuş yakala; onları kendine çevir, sonra da her dağın üzerine onlardan bir parça bırak, daha sonra onları çağır; sana koşarak geleceklerdir. Bil ki şüphesiz Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Hani İbrahim: "Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster" demişti: İniş sebebi için dört görüş vardır:

Birincisi: O bir leş gördü, hayvanlar ve canavarlar onu parçalamıştı, bunun üzerine o soruyu sordu. Bu İbn Abbas, Hasen, Katade, Dahhak, Ata el – Horasani, İbn Cüreyc ve Mukatil'in görüşleridir. Bu ölü ne idi? Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O ölü bir adam idi,

bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* O bir merkep leşi idi, bunu da İbn Cüreyc ile Mukatil, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O ölü bir balık idi, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

İkincisi: Allah'ın onu dost edindiği müjdesini alınca müjdenin doğruluğunu öğrenmek için bu soruyu sordu, bunu Süddi, İbn Mes'ud ile İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Said bin Cübeyr'den de bu müjdeyi alınca: "Bunun işareti nedir?" dedi. O da: Allah'ın duanı kabul etmesi, istemenle ölüleri diriltmesidir, dedi; o da bunun üzerine bu soruyu sordu.

Üçüncüsü: Bu soruyu içindeki vesveseler gitsin diye sordu, bu da Ata bin Ebi Rebah'ın görüşüdür.

Dördüncüsü: Nemrut onunla ölülerin diriltilmesi hususunda tartışınca Allah'ın haber verdiği şeyi görmek için bunu istedi. Bu da Muhammed bin İshak'ın görüşüdür.

"İman etmedin mi?": Yani benim ölüleri dirilteceğime iman etmemiş miydin? İbn Cübeyr de: "Dostluğa güvenmedin mi?" demiştir.

"Bela velakin liyatmeinne kalbi": Lam gizli bir fi'le müteallikttır, takdiri de: Velakin seeltüke liyatmeinne kalbi, ev erini liyatmainne kalbi, demektir. Sonra manada da üç görüş vardır: *Birincisi:* Sana dua ettiğim zaman bana icabet edeceğini çok iyi biliyorum, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Kalbimdeki yakîn artsın diye, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Hasen de şöyle demiştir: İbrahim buna yakinen inanıyordu, ancak duymak görmek gibi değildi. *Üçüncüsü:* Kalbim dostluğa inansın, diye. *Dördüncüsü:* O, ölülerin diriltileceğine kalbi ile inanıyordu, görerek kalbi mutmain olsun istedi. Bunu da İbn Kuteybe demiştir. Başkası da şöyle demiştir: Nefsi bunu görmeğe hevesleniyordu, bir şeyi isteyen de onu elde etmek için telaş eder. Şüphe üzerine sormadığını, "ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster" deyip de, "ölüleri diriltir misin?" dememesi de bunu gösterir.

"Dört kuş al": Aldığı bu dört kuşta da yedi görüş vardır: *Birincisi:* Onlar güvercin, horoz, turna ve tavus idi, Bunu Abdullah bin Hübeyre, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Onlar tavus, horoz, sint tavuğu ve kaz idi. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Başka bir varyantta da sint tavuğunun yerine reel gösterilmiştir ki, devekuşu yavrusu, demektir. *Üçüncüsü:* Onlar, büyük yortudan önceki Pazar bayramında kestikleri kuşlardır, O gün için Allah'a sundukları en kıymetli şeyler bunlardı. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Onlar tavus, kartal, karga ve horoz idi.

Bu da İbn Abbas'tan nakledilmiştir. *Beşincisi:* Onlar horoz, tavus, karga ve güvercin idi. Bunu da İkrime, Mücahit, Ata, İbn Cüreyc ve İbn Zeyd demişlerdir. *Altıncısı:* Onlar horoz, karga, ördek ve tavus idi. Bunu da Leys, Mücahit'ten rivayet etmiştir. *Yedincisi:* Onlar horoz, ördek, karga ve güvercin idiler. Bunu da Mukatil, demiştir. Ata da şöyle demiştir: Allah ona bir ördek, bir siyah karga, ak güvercin ve çil horoz almasını vahyetti.

"Fesurhünne ileyke": Cumhur, sadın zammı ile okumuştur ki, mana: onları sana çevir, demektir. Surtüşşey'e fensara, denir ki, bir şeyi eğdirdim, o da eğildi, demektir. Şöyle bir şahit getirmişlerdir:

Allah bilir ki biz onları ararken,
Ayrılık gününde komşularımıza meylettik.

Kelamın manası: Onları yanında biriktir, demektir. "Sonra onlardan her dağın başına bir parça koy": Burada, onları parçala fi'li takdir edilmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Parçala fi'li takdir edilmiş, "onlardan her dağa bir parça koy" kavli ile yetinilmiştir. Çünkü onu hatırlatmaktadır. Bu da şunun gibidir: Şu kumaşı al, yanındaki her bayrağa ondan bir parça koy, maksat: Onu kes ve bunu yap, demektir. Ebu Cafer, Hamze, Halef, Mufaddal, Asım'dan rivayetle sadın kesresiyle "fesırhünne ileyke" okumuştur. Yezidi de: Bu ikisi birdir, demiştir. İbn Kuteybe de: Kesre ile zamme lügattir, demiştir. Ferra da: Arapların çoğu sadın zammesi ile okurlar. Kisai bana bazı Süleym oğullarından sırtuhu, feene esiruhu dediklerini işittiğini söyledi. İbn Abbas, Vehb, Ebu Malik, Ebu'l - Esved ed - Düeli ve Süddi'den, meksurunun manasının, onları kes olduğu rivayet edilmiştir. Ebu Ubeyde'den de, zam ile olanının manasının, onları topla, kesr ile olanının manasının da, onları parçala olduğu rivayet edilmiştir.

"Sonra onlardan her dağın üzerine bir parça koy": Zeccac bunun manası: Onların her birinden her dağın başına birer parça koy, demektir, demiştir. Avf de Hasen'den: Onları boğazla, tüylerini yol, sonra onları parçala, sonra onları birbirine karıştır, sonra onları dört parçaya ayır, her dağın başına bir parça koy, dediğini rivayet etmiştir. İbrahim bunları yaptı, geri çekilip onları çağırdı, her biri kendi parçasına koştu, sonunda eskisi gibi sapasağlam birer kuş oldular. Sonra ona koşarak geldiler. Katade şöyle demiştir: Başlarını elinde tuttu, kemik kemiğin, tüy tüyün ve parça parçanın yanına gelmeğe başladı. O da bunu görüyordu. Sonra onları çağırdı, ayaklarıyla koşarak geldiler, o da her kuşa kendi başını attı.

Kuşları taksim ettiği dağların sayısında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onları dört dağa taksim etti. Bunu İbn Abbas, Hasen ve Katade, demişlerdir. İbn Abbas'tan şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Onları dünyanın dört bucağına böldü, sanki dört tarafa gibi. *İkincisi:* Onları yedi dağa taksim etti, bunu da İbn Cüreyc ve Süddi, demişlerdir.

"Sümmeduhünne ye'tineke sa'ya": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Adven: Ayağı ile koşarak gelmeğe denir. Kuş uçtuğu zaman ise: Saa (koştu) denilmez. "Bil ki Allah azizdir": Yani yanına yaklaşılmaz. İdare ettiği şeyde de "hakîm"dir. Mukatil de şöyle demiştir: Bu kıssa İbrahim aleyhisselam Şamda iken henüz çocuğu olmadan ve üzerine suhuflar inmeden başından geçmiştir. O sırada kendisi yetmiş beş yaşında idi.

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ
سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦١﴾

261 – Mallarını Allah yolunda harcayanların hali yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan tohumun hali gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah'ın rahmeti geniştir, her şeyi bilendir.

"Mallarını Allah yolunda harcayanların hali": Bize Salep'den anlatıldığına göre, temsil nafaka içindir, adamlar için değildir. Ancak Araplar mana anlaşıldığı takdirde bazı kelimeleri atarlar, mesela şu ayette olduğu gibi: "Kalplerine buzağı sızdırıldı", burada sevgi kelimesi atılmıştır. Çünkü mana bellidir. Burada da durum aynıdır. Mallarını infak edenlerin hali demek istemiştir. Şu ayet de öyledir: "Cimrilik edenler Allah'ın kendilerine lütfünden verdiğini kendileri için hayır zannetmesinler". *(Al-i İmran: 18)* Maksat, cimrilerin cimriliğini demektir. Burada cimriliği sözü atılmıştır. "Allah yolu" hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O cihattır. *İkincisi:* O bütün hayır kapılarıdır. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Ayet, "ey iman edenler, size rızk ettiklerimizden infak edin" ayetinin üzerine atfedilmiştir. Allah Teala bu temsille Allah yolundaki harcamanın yedi yüz kat katlanacağını bildirmiştir. Şabi de şöyle demiştir: Bir adamın kendine ve aile halkına harcadığı, yedi yüz kat katlanır. İbn Zeyd de şöyle demiştir: "Allah dilediğine artırır": Yedi yüz kattan fazla verir.

اَلَّذ۪ينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَٓا اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَٓا اَذًىۙ لَهُمْ

اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾

262 – Mallarını Allah yolunda harcayıp da sonra o harcadıklarının arkasından başa kakmayan ve eziyet etmeyenlerin mükafatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar üzülmeyecekler de.

"Mallarını Allah yolunda harcayanlar": İbn Saib ile Mukatil şöyle demişlerdir: Bu ayet; Osman bin Affan'ın Tebuk gazasında orduya yardım etmesi, Medine'deki Rume kuyusunu satın alıp Müslümanlara vakfetmesi ile Abdurrahman bin Avf'in de malının yarısı olan dört bin dirhemi sadaka etmesi üzerine inmiştir. "Menn" (başa kakma) hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Fakirin başına kakıp: Sana iyilik ettim, seni fakirlikten kurtardım, gibi sözler etmektir. Bu cumhurun görüşüdür. *İkincisi:* Sadaka verdiği için Allah'a karşı böbürlenmektir, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Eğer: "Allah onları men etmedikleri için nasıl övüyor, halbuki kendini Mennan olmakla nitelemiştir?" denilirse, cevap şöyledir: Menne fülanün ala fülanin denir ki, birine nimet verip ihsan etmektir. Kendisi övülen durumdadır. Şair de şöyle demiştir:

Ey kadın, bize selamla ikram (men) et,
Senin sözün yakut ve dizili incidir.

Burada men ile nimet vermek kastedilmiştir. Kötü olanı ise, birine verdiğini gözünde büyütüp onunla iftihar etmektir. Şair de bu hususta şöyle demiştir:

Az bir ikram ettin, sonra hemen başa kaktın,
Başa kakarak ettiğin ikram azdır.

Bunu Ebu'l – Enbari demiştir. Eziyet etmeğe gelince bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu, fakirin yüzüne karşı: "Sen fakirlikten asla kurtulamazsın, başıma bela mı kesildin, bana senden rahatlık yok mu?" demek gibi sözler söylemektir. *İkincisi:* Fakire ettiği iyiliği fakirin duymasını istemediği kimseye söylemektir. Böyle her iki söz de fakiri rahatsız eder, bunlar ihlasla sadaka verenlerin sıfatından değildir. Bize anlatıldığına göre Hassan bin Ebu Sinan bir köleyi ailesiyle birlikte satın alır ve kendini onlara tanıtmaz, kim olduğunu bildirmezdi.

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذًى وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ ﴿٢٦٣﴾

263 – Güzel bir söz ve ayıp örtme, arkasından eziyet gelen sadakadan daha hayırlıdır. Allah zengindir, çok yumuşaktır.

"Güzel söz": Fakire: Allah bol rızık versin demek gibi sözler söylemektir. "Ayıp örtme" de: Müslümanın fakirlik ve ihtiyacını kimseye söylememektir. Bundan, eğer fakir reddedildiği zaman fazla konuşursa, ona kızmamak olduğu da söylenmiştir. "Güzel söz arkasından eziyet gelen sadakadan daha hayırlıdır": Bunun açıklaması da yukarıda geçmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ
بِالْمَنِّ وَالْأَذٰى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا
يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ
تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ
مِمَّا كَسَبُوا وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦٤﴾

264 – Ey iman edenler, malını insanlara gösteriş için harcayan ve Allah'a ve ahiret gününe inanmayan gibi sadakalarınızı başa kakmak ve eziyet etmekle boşa çıkarmayın. Bunun hali, üzerinde toprak bulunan ve şiddetli yağmurun değip de katı taş halinde bıraktığı kaypak kayanın hali gibidir. Bunlar kazandıklarından hiçbir şeye sahip olamazlar. Allah kafirler topluluğuna hidayet etmez.

"Sadakalarınızı boşa çıkarmayın": Yani sevabını iptal etmeyin, demektir. Nitekim Allah'a iman etmeyen gösterişçi kimsenin, yani münafığın da sadakasının sevabı yoktur. "Onun hali": Yani sadakasının hali "safvan gibidir": İbn Kuteybe: Safvan taş, "vabil" şiddetli yağmur, sald de düzdür, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Safvan düz kayadır, safa da öyledir. Saleb de: Sald, temizdir, demiştir. İbn Abbas ile Katade'den: "Onu taş halinde bıraktı" demenin, üzerinde bir şey kalmadı demek olduğu rivayet edilmiştir. Bu, Allah Teala'nın gösteriş için hayır edenlere verdiği bir misaldir, kıyamet gününde bunun hiçbir sevabını göremeyecektir.

وَمَثَلُ الَّذٖينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبٖيتًا
مِنْ اَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا
ضِعْفَيْنِۚ فَاِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿٢٦٥﴾

265 – Mallarını Allah rızasını elde etmek ve imanı kalplerine yerleştirmek için harcayanların hali, tepelik bir yerde bulunan ve kendisine bol yağmur değip de meyvesini iki kat veren bir bahçenin hali gibidir. Eğer ona bol yağmur düşmezse bir çisinti değmiştir. Allah yaptıklarınızı pekiyi görmektedir.

"Mallarını Allah rızası için harcayanların hali": Yani O'nun rızasını elde etmek için harcayanların hali, demektir. "İmanı kalplerine yerleştirme" hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kesin inanarak ve tasdik ederek Allah yolunda harcamaktır, bu da Şa'bi, Katade, Süddi ve diğerlerinin görüşüdür. *İkincisi:* Doğru harcama yerlerini tespit etmek için çaba göstermektir, onlar harcayacakları yere iyi bakarlar. Bu da Hasen, Mücahit ve Ebu Salih'in görüşüdür.

"Kemeseli cennetin": Cennet bahçe demektir. Mücahit ile Asım el – Cuhderi, ha ile "habbetin" okumuşlardır. "Rebve" de, yüksek yer demektir. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hamze ve Kisai ranın zammesi ile "rübve" okumuşlardır. Asım ile İbn Amir de, ranın fethası ile "rebvetin" okumuşlardır. Hasen ile A'meş de, ranın kesresiyle okumuşlardır. İbn Abbas ile Ebu Rezin de, bir elif ziyadesi ve ranın fethası ile "rebavetin" okumuşlardır. Übey bin Ka'b ile Asım el – Cuhderi de böyle okumuşlar, ancak onlar rayı zammelemişlerdir. Mü'minun suresindeki ihtilafları da böyledir. Zeccac şöyle demiştir: Rebve, ribve, rübve ve rebave, yüksek yere denir. Eğer yüksek yerin suyu olursa, ovadan daha çok ürün verir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Yükselen ve artan her şeye reba, denir, alışverişteki riba (faiz) de bundandır.

"Feâtet üküleha": İbn Kesir ile Nafi ükleha okumuşlardır, ükl Kur'an'ın neresinde gelirse kâfın sükunu iledir. Ebu Amr da müennese muzaf olan yerlerde onlara katılmıştır, mesela "ükleha" gibi. Ama "ükülehu" gibi müzekkere muzaf olursa veyahut "ükülin hamtın"de olduğu gibi muzaf olmazsa, Ebu Amr zammeli okumuştur. Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de bunların hepsini harekeli okumuşlardır. Ükül, meyve demektir. "Dı'feyn" de iki kat demektir. "Tall" de zayıf yağmurdur, bunu İbn Kuteybe, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: O

sürekli, damlaları ufak neredeyse kanallardan akmayan yağmura denir. Salep şöyle demiştir: Bu, gelecek zaman şeklinde ise de aslında geçmiş zaman içindir, manası: Eğer ona yağmur değmediyse çiğ değmiştir. Bu misalin manası da şöyledir: Bu bahçenin sahibi, hiç hüsrana uğramaz; eğer ona çiğ değerse, güzel olur, eğer bol yağmur değerse, kat kat verir. Mü'minin ihlaslı harcaması da böyledir. Basîr de Allah Teala'nın isimlerindendir, manası: Çok iyi gören demektir. Bu, faîl vezninde ise de müf'il manasınadır, elimin mü'lim manasına olduğu gibi.

أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ
الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ
فَاحْتَرَقَتْ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٦٦﴾

266 – Sizden biriniz ister mi ki hurmalardan ve üzümlerden altlarından ırmaklar akan, içinde her türlü meyvelerin bulunduğu bir bahçesi olsun da başına ihtiyarlık çöksün ve zayıf çocukları da bulunsun. Onu da içinde ateş bulunan bir kasırga vursun; o da yansın (bunu) ister mi? Allah belki düşünürsünüz diye size ayetlerini böyle açıklar.

"Eyeveddü ahadüküm": Bu ayet, Allah Teala'nın: "Latübtilu sadakatiküm" ayetine bağlıdır. "eyeveddü": Sever mi, demektir. Hurma ve bağlardan bahsedilmesi, bu ikisinin en nefis bahçelerden olmasındandır. Özelikle ihtiyardan bahsetmesi de küçük çocuklarına yeniden bir şeyler kazanma şansını kaybetmesindendir.

"Onun zayıf çocukları olsun": Zürriyet zayıf olursa onlara daha çok şefkat gösterilir ve daha çok merhamet edilir. "Ona değdi": Yani bahçeye isabet etti, "i'sar": Şiddetli esen, göğe direk gibi duman kaldıran rüzgardır ki hortum, demektir.

Şair de şöyle demiştir:

Eğer sen rüzgar isen, fırtınayla karşılaşırsın.
Yani daha sert mukabele görürsün (rüzgar eken fırtına biçer).

Eğer: Neden "feesabeha" dedi de "feyusuibuha?" demedi? Böyle: Eyeveddü en yusibe malen, fedaa, deyip, feyediu kastetmek caiz olur mu?" denilerse, cevap şöyledir: Bu "vedittü" fi'li için caizdir; çünkü

Araplar ondan sonra bazen "en", bazen de "lev" kullanır ve: Vedittiü lev zephebte anna ve vedittü en tezhebe anna (başımdan gitmeni isterim) derler.

Bu ayet, bir misaldir, Allah Teala bunu çok ihtiyaç duyulduğu anda nimetin kaybolup hasret çekilmesine örnek vermiştir. Bununla kimi kastettiği hususunda üç görüş vardır: *Birincisi:* O ahir ömründe defterini kötülükle kapatan kimseye misaldir, bunu İbn Abbas demiştir: *İkincisi:* O Ölünceye kadar Allah Teala'ya itaatte kusur eden kimse için misaldir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* O hayır işlerinde riya eden kimsenin misalidir. O en çok ihtiyaç duyduğu anda eline bir şey geçmez. Bunu da Süddi, demiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوٓا اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ
مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّٓا اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْاَرْضِۖ وَلَا تَيَمَّمُوا
الْخَبٖيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذٖيهِ اِلَّٓا اَنْ تُغْمِضُوا
فٖيهِۜ وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمٖيدٌ ﴿٢٦٧﴾

267 - Ey iman edenler, kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarımızın güzellerinden Allah yolunda harcayın. Ondan göz yummadan almayacağınız kötüsünü harcamaya kalkışmayın. Bilin ki Allah zengindir, övgüye layıktır.

"Ey iman edenler, kazandıklarınızın en güzellerinden harcayın": İniş sebebi için iki görüş vardır: *Birincisi:* Ensar hurma kestikleri zaman, bir adam ondan bir şeyler getirir ve onu mescide asardı. Ondan da fakir muhacirler yerlerdi. Hayra pek rağbet etmeyen bazıları da adi hurma getirir ve onu asarlardı. Bu ayet bunun üzerine indi. Bu, Bera bin Azib'in görüşüdür. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem fitreyi emretti, bir adam adi hurma getirdi, bunun üzerine bu ayet indi, bu da Cabir bin Abdullah'ın görüşüdür.[47] Bu nafakanın ne olduğu hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O farz olan sadakadır, bunu Ubeyd es - Selmani ve diğerleri demişler. *İkincisi:* O nafile sadakadır. Temizden de ne murat edildiği hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O kaliteli ve enfes olanıdır, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Helal olanıdır, bunu da Ebu Ma'kıl ve diğerleri demiştir.

47 - Hakim, Müstedrek, 2/283.

"Vela teyemmemu": Kastetmeyin, yeltenmeyin, demektir. Teyemmüm lügatte, kastetmektir. Şair Meymun bin Kays el – A'şa şöyle demiştir:

Kays'e niyet ettim, onun önünde ise
Nice engebeli ve uzak çöller vardır.

"Habis" kelimesi üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O adi şeydir, bunu çoğunluk demiştir. Ayetin iniş sebebi de bunu göstermektedir. *İkincisi:* O haramdır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Onu göz yummadan almazdınız": İbn Abbas şöyle demiştir: Birinde alacak hakkınız olsa idi, o da onu öyle şeyle ödese idi, bazı hakkınızdan vazgeçmeden onu almazdınız. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bunun aslı bir kimsenin hoşlanmadığı bir şey gördüğü zaman göz yumup onu hoş karşılamasıdır. Bu nedenle toleransa da göz yumma denilmiştir. İnsanların satıcıya: Hoşgör, demeleri de bundandır ki orasını görme, demektir. Başkası da şöyle demiştir: Bir adam hoşlanmayacağı bir şey gördüğü zaman gözlerini kapatır, onu görmek istemez, işte her şeyde vazgeçmeye ve tolerans göstermeye de göz yumma denilmiştir.

"Bilin ki Allah zengindir": Zeccac şöyle demiştir: Size sadaka vermenizi ihtiyacından emretmemiş, ancak sizi denemek istemiştir. O bundan dolayı övgüye layıktır. Kad ğaniye Zeydün denir ki, zenginleşip bir şeye muhtaç olmamaktır. Ğaniyel kavmu da: İnsanı zengin edecek bir yere inmektir. İndikleri o yere de, mağna denir. Ğavani ise güzel kadınlardır. Onlara böyle denilmesi, güzellikleri ile zengin olmalarındandır. "Hamîd"e gelince: Hattabi o hususta şöyle demiştir: O, övülendir, faîl, mef'ul manasına kullanılmıştır.

اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ
مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦٨﴾

268 – Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size çirkin şeyleri emreder. Allah ise kendisinden bağışlama ve lütuf va'deder. Allah'ın rahmeti geniş, ilmi sonsuzdur.

"Şeytan sizi fakirlikle korkutur": Zeccac şöyle demiştir: Vaattuhu eiduhu va'den va'deten mevideten ve mev'uden. Fakr ve fukr da denir. Kelamın manası şöyledir: Şeytan sizi adi şeyleri sadaka etmeye sürükler, iyisini vermekle sizi fakirlikle korkutur. Yeidükümül fakra: Yeidüküm bilfakri demektir, be harfi atılmıştır. Şair de şöyle demiştir:

Sana hayrı emrettim, sana ne emrediliyorsa onu yap,
Ben seni mal mülk sahibi olarak bıraktım.

"Çirkin şeyler" üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Cimriliktir. *İkincisi:* Günahlardır. İbn Abbas şöyle demiştir: Allah sizin çirkin şeylerinizi bağışlamayı ve bol rızk vermeyi va'deder.

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ ۚ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ
خَيْرًا كَثِيرًا ۗ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾

269 – Allah hikmeti dilediğine verir. Kime de hikmet verilirse, ona çok hayır verilmiş demektir. Ancak saf akıl sahipleri düşünürler.

"Hikmeti dilediğine verir": Hikmetten ne kastedildiği hususunda da on bir görüş vardır: *Birincisi:* O Kur'an'dır, bunu İbn Mes'ud, Mücahit, Dahhak, Mukatil ve diğerleri, demiştir. *İkincisi:* Kur'an'ın nasih ve mensuhunu, muhkem ve müteşabihini, önce ve sonra inenini vb. şeyleri bilmektir. Bunu da Ali bin Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Peygamberliktir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Kur'an'ı anlamaktır, bunu da Ebu'l - Aliye, Katade ve İbrahim, demişlerdir. *Beşincisi:* İlim ve fıkıhtır, bunu da Leys, Mücahit'ten rivayet etmiştir. *Altıncısı:* İsabetli sözdür, bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir. *Yedincisi:* Allah'ın dininde takva sahibi olmaktır, bunu da Hasen, demiştir. *Sekizincisi:* Allah korkusudur, bunu da Rebi bin Enes, demiştir. *Dokuzuncusu:* Dinde akıl çalıştırmaktır, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Onuncusu:* Anlayıştır, bunu da Şerik, demiştir. *On Birincisi:* İlim ile amel etmektir. Bir adam kendinde bu ikisini bulundurmadıkça ona hekîm, denmez, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Ve men yü'tel hikmete": Yakup tanın kesri ile "yü'ti" okumuş ve üzerinde he ile durmuştur, manası da: Allah kime hikmet verirse, demektir. İbn Mes'ud'un teden sonra he ile okuması da böyledir.

"Ve ma yezzekkerü": Zeccac şöyle demiştir: Kur'an ayetlerinin anlattığı şeyleri ancak akıl sahipleri düşünürler. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Ülu" zu (sahip) manasınadır, "ülu"nun tekili de "zu"dur, "Ülat"ın tekili de "zat"tır.

وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ
يَعْلَمُهُ ۗ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿٢٧٠﴾

270 – Nafakadan ne harcadıysanız veyahut sadakadan neyi adadınızsa, şüphesiz Allah onu bilir. Zalimler için yardımcılar yoktur.

"Yahut adaktan neyi adarsanız": Adak (nezr): İnsanın kendine vacip kıldığı şeydir. Bazen mutlak, bazen de şartlı olur. "Şüphesiz Allah onu bilir": Mücahit: Onu tespit eder, demiştir: Zeccac da: Onun karşılığını verir, demiştir. Burada zalimlerden kimlerin kastedildiğine dair iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar müşriklerdir, bunu Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Onlar başa kakarak, eziyet ederek ve gösteriş yaparak hayır işleyenler ve günah yerlere adak edenlerdir. Bunu da Ebu Süleyman Dimeşki, demiştir. Yardımcılar: Koruyucular demektir ki, bunun da manası: Onları Allah'ın azabında koruyacak kimsecikler yoktur, demektir.

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا
الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ
وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٧١﴾

271 – Eğer sadakaları açıktan verirseniz o ne güzeldir! Eğer onları gizler de fakirlere verirseniz o, sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızı yarlığar. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"Sadakaları açıktan verirseniz, o ne güzeldir!": İbn Saib şöyle demiştir: "Ne infak ederseniz" kavli inince, ashap: "Ya Resulallah, gizli sadaka mı daha faziletlidir yoksa açık sadaka mı?" diye sordular; bunun üzerine bu ayet indi. Zeccac şöyle demiştir: Bedeşşey'ü yebdu, bir şey görünmek manasınadır. Ebdeytuhu da, onu açığa çıkardım, demektir. Ve beda li bed'ün ise: Fikir değiştirdim, demektir.

"Feniimmahi": "Nime"de dört lügat vardır: Nunun ve aynin fethiyle "naam", alem gibi; nunun kesriyle, "ni'me"; nunun fethi ve aynın sukunu ile "na'me"; nunun kesri ve aynın sükunu ile "ni'me". "Feniimmahi": Nafi, -Verş kıraati dışında -, Ebu Amr, Asım - Ebu Bekir kıraatinde - ve Mufaddal "nunun kesri ve aynın sükunu ile "ni'ma" okumuşlardır. İbn Kesir, Asım – Hafs rivayetinde – Nafi de Verş rivayetinde ve Yakup nunun ve aynın kesriyle okumuşlardır. İbn Amir, Hamze ve Kisai de, nunun fethi ile "feneimma" okumuşlardır. Hepsi mimi şeddeli okumuşlardır. Nisa suresindeki ihtilafları da böyledir. Zeccac şöyle demiştir: "Ma" şey manasınadır, yani o ne güzel

şeydir, demek olur. Ebu Ali de: Onu açıktan vermek ne güzel şeydir, demiştir. "O sizin için daha hayırlıdır": Yani onu gizlemek. Alimler şunda ittifak etmişlerdir ki nafile sadakayı gizlemek, onu açıklamaktan daha faziletlidir. Farz sadakada ise iki görüş vardır: *Birincisi:* Onu açıklamak daha faziletlidir. Bunu İbn Abbas ve diğerleri demişlerdir. Kadı Ebu Ya'la da bunu tercih etmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında zekatı gizli vermek daha güzeldi. Ama bugün insanlar kötü düşünüyorlar; onun için onu açık vermek daha güzeldir. *İkincisi:* Onu gizli vermek daha faziletlidir, bunu Hasen, Katade ve Yezid bin Ebi Habib demişlerdir. İlk görüşün sahipleri ayetteki sadakaları farza, "vein tuhfuha"dakini de nafileye hamletmişlerdir. Gizli sadakanın faziletli olması iki sebepten dolayıdır: *Birincisi:* Verenle ilgilidir ki o da riyadan uzak, ihlasa yakın olması ve açık vermede nefsin etkilenmesinden yüz çevirmesidir. *İkincisi:* Verilenle ilgilidir ki o da halini gizlemekle mahcup olmamasıdır. Çünkü açık verilirse kalbi kırılır.

"Ve yükeffirü anküm min seyyiatiküm": İbn Kesir, Ebu Amr, Ebu Bekir – Asım'dan rivayetle - nun ve merfu olarak "nükeffirü anke" okumuşlardır. Mana da: Biz seni bağışlarız, demek olur. Yeni söz başı olması da caizdir. Nafi ile Kisai de, nun ile ranın da Cezmi ile "nükeffir" okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: bu, sözü "fehüve hayrün leküm"ün üzerine atfetmek düşüncesiyledir. Zira "fehüve hayrun leküm" kavli, cezm mahallindedir. Baksanıza, bir kimse: Ve in tuhfuha yekunu azame liecriküm, deseydi, meczum okurdu. "Levla ahherteni ila ecelin karibin feetesaddeka" *(Münafikun: 10)* kavli de böyledir. "Ekün" kavlini "feessaddeka"nın mahalline hamletmiştir. İbn Amir de ye ve merfu olarak "yükeffirü" okumuştur. Hafs da Asım'dan rivayetle zamiri Allah Teala'ya göndermiştir. Eban da Asım'dan rivayet ederek merfu te ve meftuh fe ve sakin ra ile "tükeffer" okumuştur.

"Min seyyiatiküm": "Min üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Zaittir. *İkincisi:* Ba'z manasınadır. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Bundaki hikmet de kulların korku ve endişe içinde olmalarıdır.

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُۜ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ
فَلِاَنْفُسِكُمْۜ وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ اللّٰهِۜ
وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٢﴾

272 – Onları hidayete erdirmek senin üzerine değildir. Ancak Allah dilediğini hidayete erdirir. Hayırdan ne harcarsanız kendiniz içindir. Zaten ancak Allah rızasını kazanmak için harcarsınız. Hayırdan ne harcarsanız, size eksiksiz ödenir ve siz haksızlığa uğratılmazsınız.

"Onları hidayete erdirmek senin üzerine değildir": Sebeb-i nüzulü hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Müslümanlar müşrik akrabalarına sadaka vermek istemediler; ayet bunun üzerine indi. Bu cumhurun görüşüdür. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Ancak kendi dininizden olanlara sadaka verin" dedi; ayet bunun üzerine indi. Bunu Said bin Cübeyr demiştir. Ayetteki hayır lafzı ile mal kastedilmiştir. Bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. "Kendiniz içindir": Yani sevabı size aittir, demektir.

"Zaten ancak Allah rızası için harcarsınız": Zeccac şöyle demiştir: Bu mü'minlere hastır, Allah onlara niyetlerini bildirdi; niyetlerinin doğru olduğunu bildirince de onlara bunun karşılığını göreceklerini de bildirdi.

"Size eksiksiz ödenir": Yani ecir ve mükafatını göreceksiniz, demektir. Ayetin manası şudur: Onları hidayete erdirmek senin üzerine değildir ki onlara sadaka vermeyesiniz de İslam'a girsinler. Eğer onlara sadaka verirseniz sevabını alırsınız. Ayet nafile sadakalar hakkındadır, denilmiştir. Zira kafire farz olan sadakadan hiçbir şey vermek caiz değildir.

لِلْفُقَرَٓاءِ الَّذ۪ينَ اُحْصِرُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ
لَا يَسْتَط۪يعُونَ ضَرْباً فِي الْاَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ
اَغْنِيَٓاءَ مِنَ التَّعَفُّفِۚ تَعْرِفُهُمْ بِس۪يمٰيهُمْۚ لَا يَسْـَٔلُونَ
النَّاسَ اِلْحَافاًۜ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِه۪ عَل۪يمٌ ﴿٢٧٣﴾

273 – (Sadakalar) Allah yolunda mahsur kalan ve yeryüzünde ticaret için dolaşmaya güçleri yetmeyen fakirler içindir. Bilmeyen onları onurlu davranışlarından dolayı zengin kimseler sanır. Sen onları simalarından tanırsın. İnsanlardan yüzsüzlük ederek istemezler. Hayırdan ne harcarsanız, şüphesiz Allah onu pekiyi bilmektedir.

"Sadakalar Allah yolunda mahsur kalanlar içindir": Onları sada-

ka ve nafakalara teşvik edince, onlara en iyi sadaka verilecek kimseleri de gösterdi. İhsarın açıklaması "eğer mahsur kalırsanız *(Bakara: 196)* ayetinde geçti. Mahsur olanlar hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Suffe'de yaşayanlardır, onlar kendilerini Allah'a ibadet etmeye vermişlerdi. Hiçbir şeyleri yoktu. Bunu İbn Abbas ile Mukatil demişlerdir. *İkincisi:* Fakir muhacirlerdir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar kendilerini savaşa adayan kimselerdir, mal kazanmaya güçleri yoktu, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile yaralanıp da kötürüm olanlardır. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Kisai de bunu tercih etmiş ve: Onlar hastalıktan mahsur kalmışlardı. Eğer başka bir şeyden olsa idi, "husiru" derdi. İhsar korku veya hastalıktan, hasr da bu ikisinden başka bir şeyden dolayı engellenmektir.

"Allah yolu" hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O cihattır. *İkincisi:* Taattir. "Yeryüzünde dolaşma" hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O cihattır, fakirliklerinden dolayı ona imkanları yoktu. Bu, İbn Abbas'tan nakledilmiştir. *İkincisi:* Kazanç sağlamaktır, bunu da Katade, demiştir. "Onları engelleyen şey" hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O fakirliktir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Hastalıklarıdır, bunu da İbn Cübeyr ve İbn Zeyd, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Cihadı bırakmamalarıdır, bunu da Zeccac, demiştir.

"Yahsebühümül cahilü": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Kisaı bunu Kur'an'ın her yerinde "yahsibühüm" ve "yahsibenne" okumuşlardır. İbn Amir, Asım, Hamze ve Ebu Cafer de hepsini sinin fethasiyle okumuşlardır. Ebu Ali Şöyle demiştir: Sinin fethası kıyasa daha uygundur, çünkü mazi "faile" (hasibe) vezninde olursa, muzari de "yef'alü" olur, mesela, ferika yefraku, şeribe yeşrebü gibi. Kesr de kulağa hoş geldiği için güzeldir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Burada aklın zıttı olan cahillik kastedilmemiş, ancak denemenin zıttı olan cahillik (toyluk) kastedilmiştir. Sanki: Hallerini bilmeyenler, onları denemeyenler onları zengin zannederler, denilmiştir. Taaffüf ise: İstememektir. Affe anişşey'i ve taaffefe, denir. "Sima": Bir şeyin kendisiyle bilindiği işarettir, aslı sime'dir. Simalarından ne kastedildiği hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Kibarlıklarıdır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Tevazularıdır, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Fakirliğin onların üzerindeki izidir. Bunu Süddi ile Rebi bin Enes, demişlerdir. Bu da bir şeye hüküm verirken işaretin önemli olduğunu gösterir. İmamımız Ahmed şöyle demiştir: Dar-ı harpte bulunan ve durumu bilinmeyen kimse hakkında: Simasına bakılır; eğer üzerinde sünnetsizlik gibi kafir siması bulunursa, onlardan olduğuna

karar verilir; Müslümanların kabristanına defnedilmez ve üzerine namaz kılınmaz. Eğer üzerinde müslümanların siması varsa, onlardan olduğuna karar verilir. "İlhaf": Israr ve yüzsüzlük etmektir. İbn Kuteybe: Elhafe filmes'emleti, denir ki: Yüzsüzlük ederek dilencilik etmektir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Elhafe'nin manası, her yönden istemektir, lihaf (yorgan) da bundan gelir, çünkü insanı sarar, kaplar. Eğer: "Onlar ısrar etmeden isterler miydi?" denilerse, cevap şöyledir: Hayır, kelamın manası şöyledir: Onlar istemezlerdi ki ısrar etmiş olsalardı. Şair A'şa da şöyle demiştir:

Yorgunluk ve ağrıdan bacağını oğuşturmaz,
Açlıktan da midesi kazınmaz (safrası kalkmaz).

Manası: Bacağında yorgunluk ve ağrı yoktur ki onu oğuştursun, demektir. Ferra da şöyle demiştir: Şu söz de öyledir: Bunun gibisini pek az gördüm, dersin, aslında ona benzer hiç kimse görmemişsindir. Onlar insanlardan ne ısrarla isterler ne de ısrar etmeden isterler. Zeccac, İbn Enbari ve diğerleri de bu görüşü kabul etmişlerdir.

ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَٰلَهُم بِٱلَّيْلِ
وَٱلنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ
رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٤﴾

274 – Mallarını gece gündüz, gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar için Rableri katında ecirler vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülecek de değiller.

"Mallarını gece gündüz, gizli ve açık harcayanlar": Ayetin kimler hakkında indiğinde üç görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Allah yolunda at besleyenler hakkında inmiştir, bunu Haniş es – San'ani, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebudderda, Ebu Ümame, Mekhul, Evzai ve diğerleri de bu görüştedirler. *İkincisi:* Hazreti Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh hakkında inmiştir; onun dört dirhemi vardı; birini gece, birini gündüz, birini gizli ve birini de açık olarak infak etmişti. Bunu Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit, İbn Saib ve Mukatil de aynı görüştedirler. *Üçüncüsü:* O Hazreti Ali ile Abdurrahman bin Avf hakkında nazil olmuştur. Çünkü Hazreti Ali, suffe halkına geceleyin bir yük hurma, Abdurrahman bin Avf de gündüz çok miktarda dinar göndermişti. Dahhak, bunu İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

الذين يأكلون الربا لا يقومون إلا كما يقوم الذي يتخبطه
الشيطان من المس ذلك بأنهم قالوا إنما البيع مثل الربا
وأحل الله البيع وحرم الربا فمن جاءه موعظة من ربه
فانتهى فله ما سلف وأمره إلى الله ومن عاد فأولئك
أصحاب النار هم فيها خالدون ﴿٢٧٥﴾

275 - Faiz yiyenler kabirlerinden ancak dokunarak şeytan çarpmış kimselerin kalkmaları gibi kalkarlar. Bu, onların: "Alışveriş de ancak faiz gibidir" demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alışverişi helal ve faizi haram etmiştir. Kime Rabbinden bir öğüt gelir de buna son verirse, geçmişi onundur ve işi Allah'a kalmıştır. Kim de tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemin arkadaşlarıdır. Onlar orada ebedi kalacaklardır.

"Ellezine ye'külünerriba": Riba (faiz) lügatte artmak manasınadır, rebve ve rabiye (tepe) ve erba fülanün ala fülanin denir ki, falancadan artıktır, demektir. Bu tehdit, yiyene de, onunla muamele edene şamildir, sadece yiyenden bahsedilmesi, en büyük kitle o olduğu içindir. Sahih hadiste Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: Allah faiz yiyene de yedirene de, şahitlerine de katiplerine de lanet etsin, demiştir.[48]

"Kalkmazlar": İbn Kuteybe: Kıyamet günüde kabirlerinden kalkmazlar, demiştir. "Mess": Deliliktir, recülün memsus da: Delidir. İnsanlar kabirlerinden çıktıkları zaman Allah Teala'nın, "o gün mezarlardan hızla çıkarlar" *(Maaric: 43)* dediği süratle koşarlar, ancak faiz yiyenler kalkamazlar, yere düşerler. Çünkü Allah Teala yedikleri faizi kıyamet gününde karınlarında artırmış ve onları yerlerinden kalkamaz hale getirmiştir. Bu nedenle koşamazlar. Said bin Müseyyeb de: Bu, dünyada helal sayıp da faiz yiyenlerin kıyamet günündeki alametidir, demiştir.

"Zalike": Bu, yani anlatılan bu azapları, "alışveriş de faiz gibidir,

48 - Buhari, Talak, bab, 51, Buyu, bab, 24, 25, 113; Libas, bab, 86, 96; Müslim, Müsakat, hadis no, 106, 107; İmam Ahmed, Müsned, 1/83, 87, 107, 133, 150, 158, 393, 394, 402, 448, 453, 465, 3/304.

demelerindendir. Anlatıldığına göre Sakif Arapları faizle çok muamele ederlerdi, onlar: Faiz de alışveriş gibidir, demişlerdir.

"Femen caehu mevizetün min rabbihi": Zeccac şöyle demiştir: Hakiki olmayan her müennese müzekker muamelesi etmek caizdir, mesela vaaz ile mevize aynı manayadır.

"Geçmişi onundur": Yani geçmişte yediği faiz, demektir.

"Ve emruhu ilallah": Bunda iki görüş vardır: *Birincisi:* He zamiri faiz yiyene racidir, takdiri de şöyledir: Allah dilerse onu korur, dilerse yapmaz. Bunu Said bin Cübeyr ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* O faize racidir, manası: Allah dilediğini ondan bağışlar, dilediğine de ondan dolayı azap eder. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Kim dönerse": İbn Cübeyr: Kim helal sayarak ve: "Alışveriş de faiz gibidir" diyerek tekrar dönerse, demektir.

يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَث۪يمٍ ﴿٢٧٦﴾

اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ

وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾

276 – Allah faizi mahveder ve sadakaları artırır. Allah hiçbir azılı kafiri ve çok günahkarı sevmez.

277 – Şüphesiz iman edip iyi şeyler işleyenler, namazı dosdoğru kılanlar ve zekatı verenler için Rableri katında ecirler vardır. Onlara korku yoktur. Onlar üzülmezler de.

"Allah faizi mahveder": Bunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Onun mahvolmasının manası, azalması ve eriyip yok olmasıdır. Muhakuşşehr de hilalin küçülüp ışığının azalmasıdır. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Said bin Cübeyr de böyle demiştir. *İkincisi:* Ondan verilen sadaka gibi şeylerin batıl olmasıdır. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Sadakaları artırır": İbn Cübeyr: Onları katlar, demiştir. "Keffar" da kendisini küfre götürecek şeyleri çok yapan kimsedir. Esim de durmadan günah işleyen ve üzerinde ısrar eden kimsedir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰٓوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٢٧٨﴾

278 – Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve eğer mü'minler idiyseniz faizden kalanı bırakın.

"Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve eğer mü'minler idiyseniz faizden kalanı bırakın".

İnişi hakkında üç görüş vardır: *Birincisi:* O, Sakif kabilesinden Amr bin Umeyr bin Avf ve Mahzum oğullarından da Muğire oğulları hakkında indi. Muğire oğulları Sakiflilerden faiz alırlardı. Allah Teala faizi iptal edince, Sakifliler Mahzum oğullarından alacaklarını istediler. Bunun üzerine bu ve arkasındaki ayet indi. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür. *İkincisi:* O Osman bin Affan ile Abbas hakkında indi, onlar hurma üzerine faizli para vermişlerdi. Hurma kesim zamanı gelince, hurma sahibi: "Eğer haklarınızı alırsanız, bana ve aileme yetecek kadar kalmaz, yarısını alsanız da faizi katlasak?" dedi. Onlar da öyle yaptılar. Süre dolunca, fazlasını istediler. Bu durum Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e intikal etti, onları bundan men etti, bunun üzerine bu ayet indi. Bu; Ata ile İkrime'nin görüşüdür. *Üçüncüsü:* Bu Abbas ile Halid bin Velit hakkında indi, bunlar cahiliye döneminde ortak idiler. İslam geldiğinde bunların faize verilmiş büyük miktarda malları vardı. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Bilin ki cahiliyedeki bütün faizler kaldırılmıştır; ilk kaldırdığım faiz de Abbas'ın faizidir"[49] dedi. Bu da Süddi'nin görüşüdür.

İbn Abbas, İkrime ve Dahhak şöyle demişlerdir: Neden: "Faizden kalanı bırakın" dedi. Çünkü bütün faiz terk edilmiş ancak Sakif'in faizi kalmıştı. Bazıları da: Ayet, İslam'dan önce faize mal verip bir kısmını küfründe alan, sonra da Müslüman olan kimse hakkında inmiştir; onun kalanı terk edip ve geçeni affetmesi gerekiyordu, demişlerdir. Ama İslam'dan sonra faiz verip almaya gelince, aldığı iade edilir, kalan da düşer.

فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُ۫سُ
اَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾

279 – Eğer öyle yapmazsanız, Allah ve Resul'ü ile savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe ederseniz, sermayeniz sizindir; haksızlık da etmezsiniz, haksızlığa da uğramazsınız.

"Fein lem tef'alu": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir hemzenin sükunu ve zalın fethası ile "fe'zenu" okumuşlardır. Hamze ile Ebu Bekir de: Zalın kesresi ve elifle: "Feâzinu" okumuşlardır. Zeccac

49 - Ebu Davud, Buyu, bab, 5.

şöyle demiştir: Kısaca "fe'zenu" okuyanlar, iyi bilin manasını vermişler; uzun hemze ve meksur zal ile okuyanlar da, manasının: Bilin ki kim faizi terk etmezse o Allah'a savaş açmıştır, demek istemiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Faiz yiyene kıyamet gününde: Silahını al, savaşa hazırlan, denir.

"Eğer tövbe ederseniz, sermayeniz sizindir; zulüm de etmezsiniz, zulme de uğramazsınız": Yani ödünç verdiğiniz mal sizindir, zulüm etmezsiniz, yani ondan daha çoğunu almazsınız, zulme de uğramazsınız, yani ondan daha az da almazsınız. Cumhur, ilk tenin fethası ile "tazlimun" ve ikinci tenin zammesi le "tuzlemun" okurlar. Mufaddal da Asım'dan ilkinin zammesini ve ikincisinin de fethasını rivayet etmiştir.

وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ ۖ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾

280 – Eğer borçlu darlık içinde ise bolluğa kadar mühlet verin. Borcu bağışlamanız, eğer bilirseniz sizin için daha hayırlıdır.

"Eğer borçlu darlık içinde ise": İbn Saib ile Mukatil şöyle demişlerdir: "Kalan faizi bırakın" kavli inince, Amr bin Umeyr oğulları, Muğire oğullarına: Sermayemizi getirin, biz de sizden faiz almayalım, dediler. Muğire oğulları da ellerinin dar olduğundan şikayet ettiler. Bunun üzerine bu ayet indi. Usre fakir ve darlık, demektir. Cumhur sini sakin okur, Ebu Cafer ise burada ve "saatil usreti"inde zamme ile okur. Cumhur "meysere"yi sinin fethasıyla okumuştur. Nafi ise zammesiyle okumuş, Zeyd de Yakup'tan rivayetle sinin zammesiyle okumuştur. Ancak o bir fark gösterip rayı meksur okumuş, teyi heye çevirmiş ve sonuna da ye ilave etmiştir (meysirihi). Zeccac şöyle demiştir: "İn kane"nin manası: Eğer böyle bir şey vaki olursa, demektir. Nazire de süre vermek manasınadır. Böylece onlara, eğer verecekliler darda iseler sermayeyi almada süre vermelerini emretti ve sadaka olarak vermenin üstünlüğünü bildirdi. "Ve en tesaddaku": Kurraların çoğu sadı şeddeli okumuş; Asım ise onu şeddesiz, dalı şeddeli okumuş, İbn Ebi Able de zalı zammeli okumuş ve onun sıdk, doğruluktan geldiğini söylemiştir.

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ
ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾

281 – O günden korkun ki onda Allah'a döndürüleceksiniz. Sonra da her nefse kazandığı tastamam verilir. Onlar haksızlığa uğratılmazlar.

"Vetteku yevmen türcaune fihi ilallahi": Ebu Amr teyi meftuh (terciun" okumuş, diğerleri ise zamme ile türcaun okumuşlardır. İbn Abbas, Ebu Said el – Hudri, Said bin Cübeyr, Atiye, Mukatil ve diğerleri: Bu ayet Kur'an'dan en son inen ayettir, demişlerdir. İbn Abbas: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, bundan seksen bir gün sonra vefat etti, demiştir. İbn Cüreyc de: Dokuz gün sonra vefat etti, demiştir. Mukatil ise: Yedi gün sonra, demiştir. "Sonra her nefse kazandığı tastamam verilir": Yani kazandığının karşılığı tastamam verilir, demektir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُۜ
وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ
كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْۚ وَلْيُمْلِلِ الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ
اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـٔاًۜ فَاِنْ كَانَ الَّذ۪ي عَلَيْهِ الْحَقُّ
سَف۪يهاً اَوْ ضَع۪يفاً اَوْ لَا يَسْتَط۪يعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ
وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِۜ وَاسْتَشْهِدُوا شَه۪يدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْۚ فَاِنْ
لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ
مِنَ الشُّهَدَٓاءِ اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰىۜ
وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَٓاءُ اِذَا مَا دُعُواۜ وَلَا تَسْـَٔمُٓوا اَنْ تَكْتُبُوهُ
صَغ۪يراً اَوْ كَب۪يراً اِلٰٓى اَجَلِه۪ۜ ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ
لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُٓوا اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً
تُد۪يرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوهَاۜ
وَاَشْهِدُٓوا اِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَٓارَّ كَاتِبٌ وَلَا

شَهِيدٌ وَاِنْ تَفْعَلُوا فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٨٢﴾

282 – Ey iman edenler, belli bir süreye kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın. Aranızda bir yazıcı onu doğru yazsın. Katip onu Allah'ın ona bildirdiği gibi yazmaktan çekinmesin. Üzerinde hak olan borçlu da yazdırsın. Rabbi olan Allah'tan korksun. Ondan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer üzerinde hak olan beyinsiz yahut zayıf olur veyahut yazdırmaya gücü yetmezse, velisi onu doğru olarak yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahit tutun. Eğer iki erkek bulunmazsa, beğeneceğiniz şahitlerden bir erkek, iki kadın tutun. Kadınlardan biri unutursa biri diğerine hatırlatır. Şahitler çağrıldıkları zaman kaçınmasın. Borç az olsun çok olsun süresine kadar yazmaktan üşenmeyin. Bu Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemenize daha yakındır. Ancak peşin bir ticaret olup da aranızda döndürmeniz hariç. O zaman onu yazmamakta size bir günah yoktur. Alışveriş ettiğiniz zaman şahit tutun. Ne katip ne de şahit zarara uğratılmasın. Eğer bunu yaparsanız bu, kendinize bir kötülüktür. Allah'tan korkun. Allah size gerekli olanı öğretiyor. Allah her şeyi hakkıyle bilendir.

"Ya eyyühellezine amenu iza tedayentüm": Zeccac şöyle demiştir: Dayentürrecüle, veresiye alışveriş edip ondan borç almak ve ona borç vermektir.

Şair de şöyle demiştir:

Erva ile borca alışveriş yaptım;
Bir kısmını savsakladı, bir kısmını da ödedi.

Mana şöyledir: Kiminizin kimi üzerinde belli bir süreye kadar borcu olursa, onu yazın. Allah Teala borcu yazmayı ve şahit tutmayı malları korumak ve insanları haksızlıktan men etmek için buyurdu. Çünkü bir kimse aldığını şahitli ispatlı yazarsa, vermemek için daha az tamah eder. İbn Abbas: Bu ayet özellikle barış içinde inmiştir. Eğer: "Tedayentüm" lafzı yettiği halde yeniden "bideynin" demesinin ne faydası vardır?" denilirse, cevabı şöyledir: "Tadayentüm" lafzı iki manaya gelir: *Birincisi:* Alışveriş yapmak, ödünç vermektir. *İkincisi:* Fi'lin karşılığını görmektir. Birincisi için dalın fethasıyla "deyn", denir, ikincisi için ise dalın kesresiyle "din" denir. Allah Teala şöyle buyurmuştur: "Din gününün ne zaman olduğunu sorarlar". *(Zariyat: 12)* Yani amellerin karşılığı alınacak gün, demektir.

Şöyle bir kanıt getirmişlerdir:

... Onlar bizi cezalandırdıkları gibi Biz de onları cezalandırdık.

Bu durumda "bideynin" kavli, "tedayentüm"den neyin irade edildiğini göstermiş oluyor. Bunu İbn Enbari demiştir. "Adl: Hak demektir. Katade şöyle demiştir: Hakkı bırakma, batılı fazla yapma.

"Vela ye'be katibün": Yani katip Allah'ın öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, demektir. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah'ın ona yazmayı öğrettiği gibi demektir. Şabi de: Yazı yazmak cihat gibi farz-ı kifayedir, demiştir. *İkincisi:* Allah'ın ona öğrettiği hakkı, demektir, bunu da Zeccac demiştir.

"Üzerinde hak olan da yazdırsın": Said bin Cübeyr: Aranan yani verecekli demektir. Demek istiyor ki: Alacaklının kendi üzerindeki hakkını katibe yazdırsın. "La yebhas minhü şey'en": Ondan hiçbir şey eksik etmesin. Şeyhimiz Ebu Mansur el – Lügavi şöyle demiştir: Emleltü, ümillü, emleltü ümli denir, bunların ikisi de vardır. Emleytü imladan gelir, emleltü ise melel ve milaldan gelir. Çünkü yazdıran katibe uzun uzadıya anlatır ve onu usandırır.

"Üzerinde hak olan kimse sefih olursa": Burada sefihten ne murat edildiği hususunda dört görüş vardır: *Birincisi:* O malı bilmeyen ve yazdırmayı bilmeyendir. Bunu Mücahit ile İbn Cübeyr, demişlerdir. *İkincisi:* O çocuk ve kadındır, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Küçük çocuktur, bunu da Dahhak ile Süddi, demişlerdir. *Dördüncüsü:* O, saçıp savurandır, bunu da Kadı Ebu Yala, demiştir. Zayıftan ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O aciz, dilsiz ve aptaldır, bunu İbn Abbas ve İbn Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* O ahmaktır, bunu Süddi ile Mücahit, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O çocuktur, bunu da Kadı Ebu Ya'la, demiştir.

"Yahut yazdırmağa gücü yetmezse": İbn Abbas: Meramını ifade edemediği için, demiştir. İbn Cübeyr de: Üzerinde vermesi gereken şeyi yazdırmayı bilmeyendir, demiştir. Kadı Ebu Ya'la da: O delidir, demiştir.

"Felyümlil veliyyuhu": He zamirinin mercii hakkında da iki görüş vardır: Birincisi. O hakka racidir, takdiri şöyledir: Hakkın velisi (sahibi) yazdırsın. Bu İbn Abbas, İbn Cübeyr, Rebi bin Enes ve Mukatil'in görüşüdür. Bunu İbn Kuteybe, demiştir. *İkincisi:* O üzerinde hak olana, yani verecekliye racidir. Bu da Dahhak ile İbn Zeyd'in görüşüdür. Zeccac da bunu tercih edip ilk iki görüşü ayıplamış ve: "Davacının sözü nasıl kabul edilir? Onun yazıya ve şahide ne ihtiyacı vadır?" demiştir. Yine Kadı Ebu Ya'la bunu tercih etmiştir. Adl ise,

insaflı olmaktır. "Erkeklerinizden": Bunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Yani hürlerden, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Ehl-i İslam'dan, yani Müslümanlardan, bu da Zeccac ile Kadı Ebu Ya'la'nın tercihidir. Ayetin başında mü'minlere hitap etmesi de bunu gösterir.

"Eğer iki erkek olmazsa": Şahitler iki erkek olmazsa, demek istiyor. "Bir erkek ve iki kadın": Eğer iki erkek bulunmazsa, demek isteniyor.

"Beğendiğiniz şahitlerden": İbn Abbas: Faziletli ve dindar kimselerden, demiştir. "Biri unutursa diğeri ona hatırlatır": Zeccac şöyle demiştir: Halil, Sibeveyh ve ilimlerine güvenilir diğer nahiv alimleri, bunun manası şöyledir, demişlerdir: Biri diğerine hatırlatması için iki kadın tutun". Hamze, hemzenin kesri ile "in tedılle" okumuştur. Burada dalalet unutmak manasınadır. Bunu İbn Abbas, Dahhak, Süddi, Rebi, Mukatil, Ebu Ubeyde ve İbn Kuteybe, demişlerdir. "Fetüzekkire" kavline gelince: İbn Kesir ile Ebu Amr şeddesiz ve rayı mansup okumuşlardır. Hamze de merfu olarak ve kâfın şeddesi ile okumuştur. Diğerleri de nasp ve kâfın şeddesiyle okumuşlardır. Kim şedde ile okursa, unutma anında hatırlamayı kastetmiştir. Şeddesiz okuyanda iki görüş vardır: *Birincisi:* O da şeddeli manasınadır, bu da cumhurun görüşüdür. Bunu Dahhak, Rebi bin Enes ve Süddi, demişlerdir. İki okuyuşun da manası birdir. *İkincisi:* O, ikisinin şahitliği bir erkeğin şahitliği gibi sayılır, demektir. Bu da Süfyan bin Uyeyne'nin görüşüdür. Asmai de Ebu Amr'dan benzerini nakletmiştir. Kadı Ebu Ya'la da bunu beğenmiştir. Bir cemaat de bunu reddetmiştir ki İbn Kuteybe de içlerindedir. Ebu Ali şöyle demiştir: İbn Uyeyne'nin görüşü sağlam değildir, çünkü kadınlar ne kadar kalabalık olurlarsa olsunlar yanlarında bir erkek olmazsa şahitlikleri caiz olmaz. Bir de burada dalal, unutmak manasınadır. Bu nedenle ona denk bir şey söylenmelidir ki o da hatırlatmaktır.

"Şahitler davet edildikleri zaman kaçınmasın": Katade şöyle demiştir: Bir adam içi insan dolu obayı dolaşır, onları şahitliğe çağırırdı da içlerinden bir tanesi kabul etmezdi. Ayet bunun üzerine indi. Bu davet neye idi? *Birincisi:* Şahitliği üstlenmeye ve onu yazıya geçirmeye. Bunu İbn Abbas, Atıyye, Katade ve Rebi demişlerdir. *İkincisi:* Üstlendikleri şahitliği hakim huzurunda eda etmeye, bunu da Said bin Cübeyr, Tavus, Mücahit, İkrime ve Ata, Şa'bi, Ebu Miclez, Dahhak ve İbn Zeyd, demişlerdir. Bunu el-Meymuni, Ahmed bin Hanbel'den rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Şahitliği üslenip onu yerine getirmeye, bu İbn Abbas ile Hasen'den rivayet edilmiş, Zeccac da bunu beğenmiş-

tir. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bir kimseye şahitlik ancak kendinden başkası bulunmadığı takdirde lazım gelir. Ama onu bir grup üstlenmişse, ona şahsen lazım gelmez, şahitliği üstlenmek de böyledir. Çünkü o cihat gibi farz-ı kifayedir. Bütün insanların ondan kaçınmaları caiz değildir.

"Vela tes'emu": Yani uzun olsun kısa olsun süresine kadar yazılması adet olan şeyi yazmaktan bıkıp usanmayın, demektir. "Zaliküm eksatü indallah": Bu, sizin için daha uygun bir şeydir. "Ve akvamü lişşehadeti": Şahitlik için daha sağlamdır, zira yazı bütün şahitlere şahit oldukları şeyin hepsini hatırlatır. "Ve edna": Daha yakındır, "enla tertabu": Şüphe etmemenize. "İlla en tekune": Meğerki mallar ola, "ticareten" bir ticaret. Asım nasp ile ticareten okumuştur ki manası da mallar hazır (peşin) ticaret ise demek olur ki o da tarafların üstlerine düşeni derhal yerine getirmeleri ve vadesiz alışveriş yapmaları demektir. O zaman genişlik için yazmamak mübahtır. Ta ki insanlar yiyecek ve içecek alışverişlerinde sıkılmasınlar.

"Alışveriş ettiğiniz zaman şahit tutun": Şahit tutmak adet olan şeylerde şahit tutmak menduptur.

Bu ayet; borcu yazıya geçirme ve alışveriş ve borçlanmada şahitlik yapma emrini içermektedir. Alimler bu emrin vacip mi yoksa mübah mı olduğunda ihtilaf etmişlerdir; cumhur bu emrin mendup ve müstehap olduğunu bildirmiştir. Buna göre bu muhkemdir. Bir bölük de yazmanın ve şahit tutmanın vacip olduğunu söylemişlerdir. İbn Ömer, Ebu Musa, İbn Sirin, Ata, Dahhak, Ebu Kılabe, Hakem ve İbn Zeyd bu görüştedirler. Sonra bunlar da bu hükmün geçerli mi yoksa mensuh mu olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Çokları bu hükmün muhkem olup mensuh olmadığına kani olmuşlardır. Bir grup da onun: "Eğer kiminiz kiminize güvenirse, kendisine güvenilen emanetini yerine getirsin" kavli ile mensuh olduğunu söylemişlerdir.

"Vela yudarre katibün vela şehid": Ebu Cafer "yudarre"nin rasını şeddesiz ve sükun ile (yudarir) okumuştur. Bu kelamın manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onun manası: Meşgul iken çağrılıp da zarara uğratılmasın, demektir. Bu İbn Abbas, Mücahit, İkrime, Süddi, Rebi bin Enes, Ferra ve Mukatil'in görüşleridir. Rebi de şöyle demiştir: Birileri katibe gelir: Benim için yaz, derdi. O da: Meşgulüm, dediği halde yakasını bırakmaz ve: Sen yazmakla memursun, der; ona zarar verirdi. Başkasını bulduğu halde onu bırakmazdı. Şahide de aynısını yapardı. Bunun üzerine: "Ne katip ne de şahit zarara sokulmasın" kısmı indi. *İkincisi:* Bunun manası şöyledir: Katibin yazdığı

kimseye zarar vermemesinin manası, kendisine yazdırılandan başkasını yazması, şahidin zarar vermemesinin manası da, şahit olmadığı şeye şahitlik etmesidir. Bu; Hasen, Tavus, Katade ve İbn Zeyd'in görüşleridir. İbn Kuteybe ile Zeccac da bunu tercih etmişlerdir. Zeccac bunun doğruluğuna: "Eğer böyle yapmazsanız bu sizin için bir kötülüktür" kavlini delil getirmiş ve: Meşgul bir katibi yazmaya veya şahidi şahitliğe çağırana fasık denmez. Ancak yazıyı değiştirene veya yalancı şahitlik edene fasık denir. *Üçüncüsü:* Zarar vermenin manası: Katibin katiplikten, şahidin de şahitlikten kaçınmasıdır. Bu da Ata ile arkadaşlarının görüşüdür.

"Eğer yaparsanız": Yani zarar verirseniz, demektir.

وَاِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَاِنْ
اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ
وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ
اٰثِمٌ قَلْبُهُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨٣﴾

283 - Eğer yolculukta olur da katip bulamazsanız, o zaman alınmış rehinler yeter. Eğer birbirinizden emin olursanız, kendisine güvenilen emanetini yerine getirsin ve Rabbi olan Allah'tan korksun. Şahitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, onun kalbi günahkardır. Allah yaptıklarınızı hakkıyle bilmektedir.

"Eğer yolculukta olursanız": Özellikle yolculuktan bahsedilmesi, genellikle onda katibin ve şahidin bulunmamasındandır. Kelamın maksadı şöyledir: Eğer yazı ve şahitle işi sağlama alamazsanız, o zaman rehin alın.

"Ferihanün": İbn Kesir, Ebu Amr ve Abdülvaris ranın ve henin zammesiyle elifsiz olarak "ferühünün" okumuşlardır. Abdülvaris ile bir grup, heyi sakin okumuşlardır. Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai ranın kesresi ve henin fethası ve elifle "firihanün" okumuşlardır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kim "ferihanün" okursa, rehnin çoğulunu kastetmiştir. Kim de "ferühünün" okursa, rihanı cem etmiş ve cemin cemini kastetmiştir.

"Rehin alın": Bu da rehnin devreye girmesi için almanın şart olduğunu gösterir. Rehin de taşınır olursa alınır. Eğer ev ve arazi

gibi gayri menkul olursa, onu almak, rehin alana boş olarak teslim etmektir.

"Eğer kiminiz kiminizden emin olursa": Yani alacaklı vereceklinin emin olduğuna güvenir de malı ona katipsiz, şahitsiz ve rehinsiz teslim ederse, "kendisine güvenilen", ki o da borçludur, "emanetini yerine getirsin ve Rabbi olan Allah'tan korusun": Yani kendisine güvenene hiyanet etmekten.

"Onun kalbi günahkardır": Süddi, şeyhlerinden rivayetle: Onun kalbi fisk u facurdur, demiştir. Ebu Ya'la da: "Neden kalbi günahkardır?" denilmiştir; çünkü günahlar ancak kalp o şeye bağlanırsa meydana gelir. Şahitliği gizlemek de onu yerine teslim etmemeye niyet etmektir.

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِنْ تُبْدُوا مَا فٓي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ
يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ
وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢٨٤﴾

284 – Göklerde ve yerde ne varsa Allah'a aittir. Eğer içinizdekini açıklar veya gizlerseniz, Allah sizi ondan hesaba çeker. Dilediğini bağışlar, dilediğine de azap eder. Allah her şeye kadirdir.

"Eğer içinizdekini açıklar veya gizlerseniz Allah sizi ondan hesaba çeker": İçtekini açıklamak, kulun sakladığı şeyle amel edip veya konuşmasıdır. Bu da kulun hesaba çekilmesine sebeptir. Ama içinde sakladığı şeye gelince, ulema bu ayette gizlenen şeyden ne kastedildiği hususunda iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O bütün gizlenenler için geneldir, bu da çoğunluğun görüşüdür. Sorumlu olmak için bu hükmün geçerli mi veya mensuh mu olduğunda da iki görüş halinde ihtil f etmişlerdir: *Birincisi:* O "Allah kimseye kaldıramayacağı şeyi teklif etmez *(Bakara: 286)* ayetiyle mensuhtur. Bu da İbn Mes'ud, Ebu Hureyre, bir rivayette İbn Abbas, Hasen, Şa'bi, İbn Sirin, Said bin Cübeyr, Katade, Ata el – Horasani, Süddi, İbn Zeyd ve Mukatil'in görüşleridir. *İkincisi:* O sorumluluk bakımından muhkemdir; dilediğini sorumlu tutar, dilediğini bağışlar. Bu da İbn Ömer ile Hasen'den rivayet edilmiştir. Ebu Süleyman Dımeşki ile Kadı Ebu Ya'la da bunu tercih etmişlerdir. İbn Ebi Talha

da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bu ayet neshedilmemiştir, ancak Allah Teala mahlukatı topladığı zaman onlara şöyle diyecektir: Ben size içinizde saklayıp da meleklerimi dahi haberdar etmediğim şeyleri haber vereceğim. Mü'minlere onları haber verir ve onların içlerinden geçenleri bağışlar. O da Allah Teala'nın "Allah sizi onlardan hesaba çeker" kavlidir. Allah onları size haber verir. Şirk ve şüphe ehline gelince, onlara da gizledikleri yalanlamayı haber verir. Bu da: "Dilediğini bağışlar, dilediğine de azap eder" kavlidir. Çoğunluk "feyağfirün"ün rasını ve "yuazzibü"nün basını sakin okur; İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hamze ve Kisai bunlardandır. Cezm okumaları da makablindeki "yuhasibküm" kavline mutabık olması içindir. Ebu Cafer, İbn Amir, Asım ve Yakup da, ikisinde de ranın ve banın ref'i ile okumuşlardır. Onlar da yeni cümle başı yapmışlardır. İbn Enbari şöyle demiştir: Bazıları burada Allah Teala'nın hesaba çekmesini, Allah Teala'nın kıyamet gününde kulun dünyada iken kalbinden geçenlerden haberdar olmasıdır. Bilsin ki ona hiçbir şeyden azap etmemiştir. Diyor ki: Bizim tercihimiz ayetin muhkem olmasıdır. Çünkü nesh ancak emir ve nehiyde olur. Hazreti Aişe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Senin açıkladıklarına gelince, Allah seni ondan hesaba çeker. Gizlediklerine gelince, o da dünyada peşin olarak cezasını çektiğin şeylerdir.

İkinci görüş: O bir çeşit gizli şeylere has bir durumdur, bu görüş sahiplerinin de iki fikri vardır: *Birincisi:* O, şahitliği gizlemektir, bunu İbn Abbas - bir rivayette – İkrime ve Şa'bi, demişlerdir. *İkincisi:* O şüphe ve kesin inançtır, bunu da mücahit, demiştir. Bu anlatılana göre ayet muhkemdir.

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ
مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ
وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا
وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٢٨٥﴾

285 – O Peygamber, Rabbinden kendine indirilene iman etti, mü'minler de. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler. "O'nun peygamberlerinden hiçbirisi arasında ayrım yapmayız. İşittik ve itaat ettik. Bağışlamanı dileriz, ey Rabbimiz! Dönüş ancak sanadır" dediler.

"Peygamber Rabbinden kendine indirilene iman etti": Buhari ile Müslim, Sahihlerinde, Ebu Mes'ud el – Bedri'nin Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Bakara suresinin sonunda iki ayet vardır ki, kim onları gece okursa, ona yeterler".[50] Ebu Bekir en – Nakkaş da şöyle demiştir: Bunun manası şöyledir: Ona gece namazı yerine yeterler. Bu iki ayetin şu sebeple indiği söylenmiştir: Ala, babasından Ebu Hureyre'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Teala: "İçinizdekileri açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker" ayeti inince bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabına zor geldi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip önünde diz çöktüler ve: Allah sana bu ayeti indirdi, bizim ise ona gücümüz yetmez, dediler. O da: Sizden önceki iki kitap sahiplerinin dediği, "işittik ve isyan ettik" demek mi istiyorsunuz? "İşittik ve itaat ettik, Rabbimiz, bağışlamanı dileriz, dönüş ancak sanadır" deyiniz, dedi. Onlar da bunu deyip de dilleri iyice alışınca, Allah Teala arkasından "amenerresulü" ayetini indirdi.[51]

Zeccac şöyle demiştir: Bu sureyi içindeki kıssa ve hükümlerle zikredince onu Peygamberin ve mü'minlerin tasdiki ile bitirdi. İbn Abbas, "ve kitabihi" okumuş ve kitap kütüpten daha kapsamlıdır, demiştir. Böylece kelimenin cins ismi olduğunu hatırlatmıştır, mesela halkın elinde dirhem çoğaldı sözündeki dirhem gibi. Hamze, Kisai ve Halef de İbn Abbas'ın bu okuyuşuna katılmışlardır. Tahrim suresinde de böyle okumuşlardır. İbn Kesir, Nafi, Asım - Ebu Bekir rivayetinde - ve İbn Amir burada "kütübihi" şeklinde çoğul okumuşlar, Tahrim suresinde ise tekil şeklinde okumuşlardır. Ebu Amr da her iki yerde de cemi sigasıyla okumuştur.

"La nüferriku beyne ahadin mirrüsülih": Ebu Amr rüsl kelimesini sinin sükunu ile "rüslina" ve rüsliküm" okumuş, bunun dışındakileri harekeli okumuştur. Ondan "ala rüsilike"de ise sakin ve harekeli olmak üzere iki nakil vardır. Diğerleri Kur'an'daki bütün bu tip kelimeleri harekeli okumuşlardır. "Peygamberlerinden hiçbiri arasında ayrım yapmayız": Yani Ehl-i kitabın yaptığı gibi kimilerine iman eder, kimilerine etmeyiz, demeyiz. Yakup ranın fethası ve ye ile "yefraku" okumuştur.

"Ğufraneke": Yani bağışlamanı dileriz, demektir. Masir de, dönecek yerdir.

---

50 – Müslim bu lafızla, Buhari de az farkla rivayet etmiştir.

51 – İmam Ahmed, Müsned, 2/412.

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ
نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ
رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَسٖينَا اَوْ اَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا
اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا
مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهٖ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا
اَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرٖينَ ﴿٢٨٦﴾

286 – Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez. Kazandığı hayır lehine, işlediği şer de aleyhinedir. Ey Rabbimiz, eğer unutur yahut hata edersek bizi sorumlu tutma. Ey Rabbimiz, bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz, takat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme. Bizi affet, bizi bağışla, bize merhamet et. Sen Mevla'mızsın bizim. Kafirler topluluğuna karşı bize yardım et.

"Allah hiç kimseye gücünün yetmeyeceği şeyi yüklemez": Burada vüs' güç ve takat demektir. Bunu İbn Abbas demiştir. Manası da şöyle demektir: Allah ona gücünün yetmediği şeyi yüklemez, çünkü bu muhaldir, mesela kötürüme koşmayı, köre görmeyi teklif etmek gibi. Ama alet olmadığından değil de mükellef birine imkansız bir şeyi teklif etmesi caizdir; mesela ilm-i ezelisinde iman etmeyeceğini bildiği bir kafire imanı teklif etmesi gibi. Bu ayet, birinci görüşe göredir. Bizim dediğimize delil de ayetin siyakında, "Rabbimiz, bize takat getiremeyeceğimiz şeyi yükleme" demesidir. Eğer güç yetmeyecek şeyi teklif etmek mümkün olmasa idi, bu istek anlamsız olurdu. Kaldı ki Allah Teala Nebisine bir kavme dua etmesini buyurmuştu; onlar hakkında da: "Eğer onları hidayete davet etsen ebediyen hidayeti bulamazlar" *(Kehf: 57)* demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ayetin manası şöyledir: Bize yapması ağır gelen şeyi yükleme, her ne kadar ona zorla ve istemeyerek katlanır isek de. Araplara anlayacakları şekilde hitap etti. Çünkü onlardan bir adam, sevmediği birine: Sana bakmaya dayanamıyorum, der; aslında dayanmaktadır, ancak ona ağır gelmektedir. Şu ayet de öyledir: "Onu dinlemeye dayanamazlardı." *(Hud: 20)*

"Kazandığı onadır": İbn Abbas: Yaptığı taat onadır; "kazandığı şer de onun aleyhinedir": Yani masiyet, günah, demektir. Ebu Bekir en–Nakkaş şöyle demiştir: "Leha" demesi hayra delildir, "aleyha" demesi de şerre delildir. Bazıları da şu görüşü ileri sürmüşlerdir: "kesebet (kazandığı) bir veya birkaç kere olana, "iktesebet" (kazandığı) da bir şey yaptıktan sonra tekrar yapılana denir. Bu kişi bazılarına göre de aynı manayadır, mesela: Femehhilil kafirine emhilhüm Rüveyda ayetinde olduğu gibi. *(Tarık: 17)*

"Rabbimiz, bizi sorumlu tutma": Bu, böyle dememiz için Allah'tan bir talimattır. İbn Enbari şöyle demiştir: Burada nisyandan maksat, kasten terk etmektir. Zira gaflet manasına gelen unutma zaten aftır. Buradaki hata da kasıt manasındadır, yoksa yanılmak manasına değildir. Mesela: O hata etti, denir ki, kasten yaptı demektir, nitekim gafletle yaptığı zaman da böyle denir. "Isr" hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Sözdür, bunu İbn Abbas, Mücahit, Dahhak ve Süddi demişlerdir. *İkincisi:* Ağırlıktır, yani İsrail oğullarına ağır şeyler yüklediğin gibi bize de onları yükleme demektir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Takat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme": Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Zor ve çetin amellerdir, bunu Dahhak, Süddi, İbn Zeyd ve cumhur, demiştir. *İkincisi:* Sevgidir, bunu da Sevri, Mansur'dan, o da İbrahim'den rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* cinsel istektir, bunu da Mekhul, demiştir. *Dördüncüsü:* İçten geçen şeyler, vesveselerdir. *Beşincisi:* Cehennem azabıdır.

"Sen Mevlamızsın": Yani velimizsin, "bize yardım et": Bize destek ver. Muaz bu sureyi bitirdiği zaman: Amin, derdi.



3-AL-İ İMRAN SURESİ

200 ayettir.

Tefsirciler bunun Medine'de indiğini söylemişlerdir. Baş tarafından bir kısmı ise (Hıristiyan) Necran heyeti hakkında inmiştir. Onlar Medine'ye altmış kişilik binekli olarak geldiler, içlerinde Akıp ile Seyyid de vardı. Onunla İsa hakkında tartıştılar: "Eğer Allah'ın oğlu değilse, babası kimdir?" dediler. Al-i İmran'ın başından seksen küsur kadar ayet onların hakkında indi.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ﴿٢﴾ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ
مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَاَنْزَلَ التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْج۪يلَ ﴿٣﴾ مِنْ قَبْلُ هُدًى
لِلنَّاسِ وَاَنْزَلَ الْفُرْقَانَ اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَد۪يدٌ
وَاللّٰهُ عَز۪يزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif. Lam. Mim.

2 - O öyle Allah'tır ki O'ndan başka ilah yoktur. Hay ve kayyumdur.

3 – Kitabı sana kendinden öncekileri tasdik edici olarak hak ile indirdi ve Tevrat'ı ve İncil'i de indirdi.

4 - Daha önce; insanlar için hidayet olarak; Furkan'ı indirmişti. Allah'ın ayetlerini inkar edenler için pek çetin azap vardır. Allah mutlak galiptir, intikam sahibidir.

"Kitabı sana indirdi": Yani Kur'an'ı. "Hak ile": Yani adaletle. "Önündekileri tasdik edici olarak": Yani önceki kitapları. Kur'an için "nezzele", Tevrat ve İncil için "enzele" demesi, onların her birinin bir seferde, Kur'an'ın ise birçok seferlerde inmesindendir. İbn Kuteybe Tevrat'ı: Veriyezzende yeri'den getirir ki çakmak ateş çıkarmak manasınadır. Evreytu da aynı manayadır. Onun ışık olduğunu demek ister. Yine İbn Kuteybe: Onda başka lügatler de vardır: Veriyet bike zinadı denir ki (çakmağım seninle ateş aldı demektir). İncil de: Neceltüşşey'eden gelir ki, çıkardım, demektir. Adamın evladına da necl'i denir. Sanki ondan çıkmadır. Kabbehallahu nacileyhi denir ki ana babasına bedduadır. Kuyudan damlayan suya da necl denir. Kad intencelel vadi de, dereden su sızarak çıktı, demektir. İncil ise bu kökten ifil veznindedir; sanki Allah onunla silinen ve yok olan hakkı açığa çıkardı, demektir. Şeyhimiz Ebu Mansur el – Lügavi de: İncil yabancı bir kelimedir, Arapçalaşmıştır, demiştir. Bazıları da eğer Arapça ise, necl kökünden gelir ki, suyun yeryüzüne çıkıp yayılması manasınadır. Neceltüşşey'e de bir şeyi çıkarıp ortaya koymaktır. İncil de kendisiyle ilim ve hikmetler çıkarılan kitaptır. Onun neclden İfîl vezninde olduğu söylenmiştir ki asıl demektir. İncil de ilim ve hikmetlerin aslıdır. Burada Furkan için de iki görüş vardır: *Birincisi* O, Kur'an'dır, bunu Katade ve Cumhur demişlerdir. Ebu Ubeyde de: Kur'an'a Furkan denmesi, hak ile batılı, mü'min ile kafiri ayırdığı içindir, demiştir. *İkincisi:* O, İsa hakkında ihtilafa düşenler arasında hak ile batılı ayırandır. Süddi şöyle demiştir: Ayette takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Allah Tevratı, İncil'i ve Kuran'ı indirdi, onda hidayet vardır.

"Allah'ın ayetlerini inkar edenler": İbn Abbas: Hıristiyan Necran heyetini kastediyor ki Kur'an'ı ve Muhammed'i inkar ettiler, demiştir. İntikam ise aşırı ceza vermedir.

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَخْفٰى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْاَرْضِ وَلَا
فِي السَّمَٓاءِ ﴿٥﴾ هُوَ الَّذٖي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْاَرْحَامِ كَيْفَ يَشَٓاءُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٦﴾

5 – Şüphe yok ki ne yerde ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.

6 – Size rahimlerde istediği gibi şekil veren O'dur. O'ndan başka İlah yoktur. Mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Şüphe yok ki ne yerde ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz": Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Bu, içlerinde Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e tuzak kuran Necran heyetine imadır (göndermedir). Rahimlerde şekil verilmesinden bahsedilmesi de İsa aleyhisselam'ın durumuna dikkat çekmek içindir.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ
مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ
زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا
يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ
رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿٧﴾

7 – Sana kitabı indiren O'dur. Ondan bazı ayetler muhkemdir ki onlar kitabın anasıdır, diğerleri de müteşabihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne aramak ve teviline gitmek için onun müteşabihlerine tabi olurlar. Halbuki onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde kökleşenler: "Ona inandık; hepsi Rabbimizin katındandır" derler. Bu inceliği ancak akl-ı selim sahipleri düşünüp anlar.

"Ondan bazı ayetler muhkemdir": Muhkem sağlam ve açıktır. Bundan kastedilen şey hususunda da sekiz görüş vardır: *Birincisi:* O nasihtir, bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas, Katade, Süddi ve diğerleri demiştir. *İkincisi:* O helal ve haramdır, İbn Abbas ile Mücahit'ten rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O, alimlerin tevilini bildikleri şeydir, bu da Cabir bin Abdullah'tan rivayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* O neshedilmeyendir, bunu da Dahhak, demiştir. *Beşincisi:* O lafızları tekrar edilmeyendir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Altıncısı:* Kendi başına müstakil olup açıklamaya ihtiyaç duymayan şeydir, bunu da Kadı Ebu Ya'la, İmam Ahmet'ten nakletmiştir. Şafii ile İbn Enbari de: Tevilinde ancak bir veche (yoruma) ihtimalı olandır, demişlerdir. *Yedincisi:* O, huruf-ı mukattaa dışında Kur'an'ın tamamıdır. *Sekizincisi:* O; emir ve nehiy, vaat ve tehdit, helal ve haramdır. Bunu ve bir öncekini Kadı Ebu Ya'la demiştir.

"Kitabın anası": Aslı demektir. İbn Abbas ile İbn Cübeyr şöyle demişlerdir: Sanki: Onlar hükümleriyle amel edilen kitabın aslı ve helal ile haramın toplandığı noktalardır, demek istiyor. Müteşabih üzerinde de yedi görüş vardır: *Birincisi:* O, mensuhtur, bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas. Katade, Süddi ve diğerleri demişlerdir. *İkincisi:* O, ulemanın bilmelerine imkan olmayan şeydir, mesela kıyametin kopması gibi. Bu, Cabir bin Abdullah'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Onlar; elif, lam, mim vs. gibi huruf-ı mukataalardır, bunu da İbn Abbas demiştir. *Dördüncüsü:* Manası karışık şeylerdir, bunu da Mücahit, demiştir. *Beşincisi:* O lafızları tekrar edilendir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Altıncısı:* Birkaç yoruma ihtimali olan şeylerdir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Muhkem, birkaç tevile ihtimali olmayan, aklı başında birine kapalı gelmeyen şeydir. Müteşabih de birçok tevili olan şeydir. *Yedincisi:* Kıssalar ve misallerdir, bunu Kadı Ebu Ya la demiştir Eğer: "Kur'an'dan maksat açıklık ve hidayet iken muteşabihi indirmenin ne faydası vardır?" denilirse, buna dört türlü cevap verilir: *Birincisi:* Arap dili iki kısım olduğu için: Biri, işitene kapalı gelmeyen ve zahirinden başka bir şeye ihtimali olmayan; *İkincisi:* Mecaz, kinayeler, işaretler, referanslar olduğundan ve bu ikinci bölüm de Araplara tatlı geldiğinden, bu da kelamlarında harika sayıldığından; Allah Teala da Kur'an'ı bu iki bölüm üzerine indirmiştir ki benzerini getirmekten aciz kalsınlar. Sanki onlara: Bu iki bölümden hangisiyle olursa olsun benzerini getirin, diye meydan okumuştur. Eğer hepsi muhkem ve açık inse idi: Bize daha tatlı gelen şeyle inseydi, ya derlerdi. Bir sözde ne kadar işaret veya kinaye veya ima veya benzetme olursa, o kadar fasih ve o kadar dikkat çekici olur. Şair İmruulkays şöyle demiştir:

Gözlerin ancak kırık ve ezik kalbime
İki ok atmak için ağladı.

Şair, bakışı teşbih yoluyla oka benzetmiştir. Bu da şi'ri işiten ve okuyana daha tatlı gelir, şi'rin belagatini artırır. Yine İmruulkays şöyle demiştir:

Bana bir ok attı; ayrılırken,
Kalbime isabet etti, bense intikamını alamadım

(sevgilinin bakışını oka benzetmiş ve sevgisi karşılıksız kalmıştır).

Yine şöyle demiştir:

Ona beliyle gerinip de eteklerinin karanlığı çökerek
Göğsü ile üzerime yüklenince dedim ki...

Şair teşbih yoluyla gecenin beli, eteği ve göğsü olduğunu söylemiştir. Böylece şi'ri daha güzel olmuştur. Bir başkası da şöyle demiştir:

Kestaneyi iki aşçısı çok iyi yapmış;
Onu tencerede tam öldürmemiştir.

İki aşçıdan maksat, teşbih yoluyla gece ile gündüzdür.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Her şafak vakti Haşim'e ağlar;
Dalların üzerinde güvercinlerin ağladığı gibi.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Şaştım ona, nasıl güzel şarkı söylüyor diye;
Konuşmak için ağzını açmadığı halde.

İstiare yoluyla ona şarkı ve ağız nispet etmiştir.

İkincisi: Allah Teala onu kullarını denemek için indirmiştir ki mü'min orada dursun da onu bir bilene havale etsin; böylece sevabı büyük olsun; münafık da ondan şüphe etsin, içine kuşku girsin; böylece azabı hak etsin, tıpkı onları Talut'un ırmağı ile denemesi gibi. *Üçüncüsü:* Allah Teala ilim adamlarını müteşabihi muhkeme havale etmekle denemek istemiştir. Böylece onun üzerindeki düşünceleri artar, onu araştırma ilgileri kesintiye uğramaz. Bu yorgunluktan dolayı da sevap kazanırlar, tıpkı diğer ibadetlerden sevap kazandıkları gibi. Eğer Kur'an'ın tamamı muhkem olsa idi, onda bilenle bilmeyen bir olur, alimin başkasından üstünlüğü olmaz ve düşünce fonksiyonları ölürdü. Halbuki düşünce ve çare ancak anlama ihtiyacı duyulduğu zaman gerçekleşir. Hekîmler şöyle demişlerdir: Zenginliğin kusuru ahmaklık getirmesi, fakirliğin üstünlüğü de çare aratmasıdır. Çünkü muhtaç olduğu zaman çare arar. *Dördüncüsü:* Her sanat erbabı ilimlerinde kapalı şeyler ve ince meseleler koyarlar ki öğrettikleri kimseleri denesinler, onları cevap bulmaya alıştırsınlar. Zira onların kapalı şeye güçleri yeterse, açığa daha çok yeter. Bu da alimlerce güzel olduğundan Allah Teala'nın indirdiği müteşabihin de bu türden olması güzel olmuştur. Bu cevaplar, İbn Kuteybe ile İbn Enbari'nin görüşlerinden çıkarılmıştır.

"Kalplerinde eğrilik olanlar": Eğrilik hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O şüphedir, bunu Mücahit ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Bu, meyildir, bunu da Ebu Malik, demiştir, İbn Abbas'tan da bu iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir. Bunun doğru yoldan sapmak olduğu da söylenmiştir.

Bunların kimler olduğu hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar, Haricilerdir, bunu Hasen Basri, demiştir. *İkincisi:* Münafıklardır, bunu da İbn Cüreyc, demiştir. *Üçüncüsü:* Necran'ın Hıristiyan heyetidir. *Dördüncüsü:* Yahudilerdir, onlar ebcet hesabı ile bu ümmetin süresini bilmek istemişlerdir, bunu İbn Saip demiştir.

"Onlar müteşabih olan şeye tabi olurlar": İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar muhkemi müteşabihe, müteşabihi de muhkeme havale eder ve karıştırırlar. Süddi de şöyle demiştir: "Bu ayete ne oluyor ki, onunla şöyle şöyle amel edildiği halde sonra neshediliyor?" derler. Burada fitneden ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, inkardır, bunu Süddi, Rebi, Mukatil ve İbn Kuteybe, demişlerdir. *İkincisi:* Şüphelerdir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Arayı bozmaktır, bunu da Zeccac, demiştir. Tevil hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O tefsirdir. *İkincisi:* Beklenen sonuçtur. Rasih ise sabit ve sağlam şeydir. Resaha yersahu rusuhan denir. Rasihler (köklü ilim adamları) onun tevilini bilirler mi yoksa bilmezler mi? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onu bilmezler, burası söz başıdır. Tavus, İbn Abbas'tan (yekulurrasihune fililmi amenna bih) okuduğunu rivayet etmiştir. Bu manaya İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, İbn Abbas, Katade, Ömer bin Abdülaziz, Ferra, Ebu Ubeyde, Salep, İbn Enbari ve cumhur kail olmuşlardır. İbn Enbari şöyle demiştir: Abdullah bin Mes'ud kıraati: "İn te'viluhu illa indellah, verrasihune fililmi) şeklindedir; Übey ile İbn Abbas kıraati de: "Ve yekulurrasihune fililmi" İlimlerde kökleşenler şöyle derler: Allah Teala kitabında bazı şeyler indirmiştir, bunların ilmini kendine saklamıştır. Tıpkı: "Onun ilmi ancak Allah katındadır" *(A'raf: 187)*; "bunların arasında daha birçok nesiller" *(Furkan: 38)* ayetlerinde olduğu gibi. Böylece Allah Teala kapalıyı indirmiştir ki ona mü'min iman etsin de mutlu olsun; kafir de onu inkar etsin de bedbaht olsun. *İkincisi:* Onlar bilirler ve onlar ifadesi istisnaya dahildir. Mücahit, İbn Abbas'tan: Ben onun tevilini bilenlerdenim, dediğini rivayet etmiştir. Bu da Mücahit ile Rebi'in görüşüdür. İbn Kuteybe ile Ebu Süleyman Dımeşki de bunu tercih etmişlerdir. İbn Enbari şöyle demiştir: Bu görüşü Mücahit'ten İbn Ebi Necih rivayet etmiştir; onun Mücahit'ten ettiği tefsir rivayeti sahih değildir.

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ
هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٨﴾ رَبَّنَا
إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٩﴾

8 – Ey Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize kendi katından bir rahmet ver. Şüphesiz Sen, bağışı en çok olansın.

9 – Ey Rabbimiz, şüphesiz insanları vukuundan önce şüphe olmayan bir günde toplayacaksın. Şüphesiz Allah sözünden caymaz.

"Ey Rabbimiz, kalplerimizi eğriltme": Yani: Rabbimiz, bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi hidayetten saptırma, derler. Ebu Abdurrahman es – Sülemi, İbn Ya'mur ve Cahduri, tenin fethi ve banın zammı ile "lateziğ" ve "kulubuna" okumuşlardır. Ledünke: Katından demektir. Vehhab da: Beklemeden bol bol ihsan eden manasınadır. Mahluklar ise bir hastaya şifa veremez, bir kısıra çocuk veremezler, Allah Teala ise bunların hepsini karşılıksız vermeye kadirdir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ
مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَٰئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ ﴿١٠﴾

10 – Şüphesiz kafirleri ne malları ne de evlatları Allah'ın yanında hiçbir şeyden asla kurtaramaz. İşte onlar cehennemin yakıtıdır.

"Len tuğniye anhum emvaluhum": Yani onları müdafaa edip savunamaz; zira mal sahibini dünyada müdafaa eder, evlat da öyle. Ahirette ise kafire ne malı ne de evladı fayda vermez. "Allah'tan": Yani azabından, demektir.

كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا
فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١١﴾

11 – Onların gidişi tıpkı Firavun hanedanının ve onlardan öncekilerin gidişi gibidir. Onlar ayetlerimizi inkar etmişlerdi de Allah da onları günahları yüzünden yakalamıştı. Allah'ın cezası çok şiddetlidir.

"Kede'bi al-i Fir'avn'e": De'b üzerinde iki görüş vardır: *Birincisi:* O adet demektir; manası da: Fir'avn hanedanının adeti gibi demek olur, yani Yahudiler kendilerinden öncekilerin küfrü gibi küfrettiler. Bunu İbn Kuteybe, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Kede'bi"deki kâf, gizli bir fi'le müteallıktir, sanki şöyle demiş gibi olur: Yahudiler Fir'avn hanedanının küfrü gibi küfrettiler (inanmadı-

lar). *İkincisi:* Gayrettir, manası da şöyledir: Onların gayretleri ötekilerin gayretleri, onların Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e karşı yardımlaşmaları Fir'avn hanedanının Musa aleyhisselam'a karşı yardımlaşmaları gibidir. Bunu da Zeccac, demiştir.

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا
سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٢﴾

12 – Kafirlere de ki: "Yakında mağlup olacak ve cehenneme sürüleceksiniz". O, ne kötü yataktır!

"Kul lillezine keferu setuğlebune ve tuhşerune": İbn Kesir, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir te ile "setuğlebune" ve ye ile "yerevnehüm" okumuş; Nafi de üçüncü te ile okumuş; Hamze de onları ye ile okumuştur. Sebeb-i nüzulü için üç görüş vardır: *Birincisi:* Medine Yahudileri Bedir savaşını görünce: İslam'a girmeye niyetlendiler ve: Bu, kitabımızda gördüğümüz peygamberdir, bunun sancağı geri dönmez, dediler. Sonra da birbirlerine: Acele etmeyin, başka bir savaşını da görelim, dediler, Uhut savaşı olunca şüphelendiler ve: Bu o değildir, dediler; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile yaptıkları antlaşmayı bozdular. Ka'b bin Eşref altmış atlı ile Mekkelilere gitti: Sizinle söz birliği edelim, dediler. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Bu Bedir savaşından önce Kureyşliler hakkında indi, Allah ona va'dettiğini Bedir savaşında gerçekleştirdi. Bu da İbn Abbas ile Dahhak'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Ebu Süfyan Bedir savaşından sonra kavminden bir bölük insanla Resulullah'ın karşısına çıkmak üzere toplandılar, ayet bunun üzerine indi. Bunu İbn Saib, demiştir.

قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي
سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ
وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ ﴿١٣﴾

13 – Karşılaşan iki toplulukta sizin için ibret vardı: Bir topluluk Allah yolunda savaşıyor; diğeri ise kafirdi. Onları iki kat görüyorlardı. Allah dilediğini yardımı ile destekler. Şüphesiz bunda basiret sahipleri için mutlak bir ibret vardır.

"Karşılaşan iki toplulukta sizin için bir ibret vardır": Muhataplar hakkında üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar mü'minlerdir, bu da İbn Mes'ud ile Hasen'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Kafirlerdir; bu durumda makabline matuf olur. Bu da İbn Abbas'ın daha önce zikretiğimiz kavline uyar. *Üçüncüsü:* Onlar Yahudilerdir, bunu da Ferra, İbn Enbari ve İbn Cerir, demişlerdir. Eğer: Neden "kad kane leküm" dedi de, "kad kanet leküm" demedi?" denirse, buna iki şekilde cevap verilir: *Birincisi:* Hakiki müennes olmayanı müzekker saymak caizdir. *İkincisi:* O beyan manasına alınmıştır; manası da: Sizin için açıklama vardır, olur. O nedenle mana cihetine gidilmiş, lafız terk edilmiştir. Şöyle bir kanıt getirdiler:

İçinizden birinin aldattığı adam,
Benden ve senden sonra dünyada mutlaka aldanmıştır.

"Ayet" ve "fiet" kelimelerinin de manası yukarıda geçmişti. Açıklamasını yapmadığım bütün zor şeyleri yukarıda bulabilirsin. İki topluluktan maksat da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile Bedir günündeki Kureyş müşrikleridir. Bunu da Katade ile bir cemaat demiştir. "Onları iki kat görüyorlardı": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onları üç misli görüyorlardı, demektir, bunu da Ferra demiş ve şöyle delil getirmiştir: Yanımda bin dinar var, iki misline daha ihtiyacım var, desen, sen üç bin dinara muhtaçsın demektir. *İkincisi:* Bunun manası: Onları ve ve misillerini görüyorlar, demektir. Zeccac da: Doğrusu budur, demiştir.

"Re'yel ayn": Baş gözü ile demektir. İbn Cerir şöyle demiştir: Bu, raeytuhu fi'linin mastarı olarak gelmiştir: Raeytuhu re'yen ve rü'yeten, denir. Gören topluluk hakkında da üç görüş ileri sürerek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* "Kad kane leküm ayetün" kavlinde anlattığımızdır. Eğer: Gören topluluk Müslümanlardır dersek, bunun izahı şöyle olur: Müşriklerin sayısı Müslümanların birkaç katı idi. Onları oldukları gibi gördüler, sonra da Allah onlara yardım etti. Eğer: Onlar Yahudilerdir dersek, aynı olur. Eğer onlar müşriklerdir dersek, Müslümanların onların gözlerine çok gösterilmesi, zafer sebeplerindendir. Nafi, te ile: "Terevnehüm" okumuştur. İbn Enbari de hitabın Yahudilere dönük olduğunu söylemiştir. Ferra da ye ile "yerevnehüm" okuyarak fi'lin Yahudilere ait olduğunu söylemiştir. "Kad kane leküm ayetün" demekle onlara (mü'minlere) hitap etmişse de böyledir. Çünkü Araplar hitaptan gaibe ve gaipten hitaba geçerler. Biz de bunu Fatiha'da ve diğer yerlerde izah ettik. Eğer: nasıl "müşrikler Müslümanları çok gördüler, Müslümanlar da müşrikleri çok gördü-

ler, halbuki Allah Teala: "Hani karşılaştığınız zaman size onları gözlerinizde az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde az gösteriyordu" *(Enfal: 44)* diyerek iki topluluğun da birbirlerini az görmede eşit olduklarını beyan etmiştir?" denilirse, cevap şöyledir: Onları bir pozisyonda çok gördüler, bir pozisyonda da az gördüler. Eğer: Gören topluluk Müslümanlardı, dersek izahı şöyledir: Onlar müşriklerin sayısını savaş başlarken olduğu gibi gördüler, sonra Allah müşrikleri onların gözlerinde azalttı ki onlara karşı cesaret bulsunlar. Bu sebeple Allah onlara yardım etti. İbn Mes'ud şöyle demiştir: Biz müşriklere baktık, onları bizim birkaç katımız gördük, sonra onlara baktık, bizden bir adam dahi fazla olmadıklarını gördük. Başka bir rivayette de şöyle demiştir: Gözümüze az göründüler, öyle ki yanımdaki bir adama: "Onlar yetmiş kişi varlar mı?" dedim. O da: Yüz kişi varlar, dedi. Onlardan birini esir ettik, ona: "Kaç kişisiniz?" dedim, o da: Bin, dedi. Eğer: Gören topluluk müşriklerdi, dersek, izahı şöyle olur: Onlar bir durumda Müslümanları az gördüler, bu nedenle onlara saldırdılar. Onları bir durumda da çok gördüler, bu da bozulmalarına sebep oldu. Nakledildiğine göre müşrikler o gün esir edilince, Müslümanlara: "Kaç kişi idiniz?" dediler, onlar da: Üç yüz on üç, dediler. Müşrikler de: Biz sizi bizim birkaç katımız görüyorduk, dediler.

"Allah destekler": Yani takviye eder, demektir. "Şüphesiz bunda vardır": İşaret edilen şeyde iki görüş vardır: *Birincisi:* yardıma racidir. *İkincisi:* Orduyu iki misli görmelerine racidir. İbret: Yakine götüren ve ilme ulaştıran delalettir. O da uburdan gelir ki sanki o geçilen bir yoldur, onunla maksada ulaşılır. Şöyle de denilmiştir: İbret, cahillik menzilinden ilim menziline geçilen işarettir. Ebsar da: Akıllar ve basiretler, demektir.

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ
الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ
وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا
وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ ﴿١٤﴾

14 – Kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe, salma atlara, hayvanlara ve ekinlere karşı aşırı istek insanlara süslü gös-

terildi. Bunlar dünya hayatının faydasıdır. Varılacak yerin güzeli Allah'ın yanındadır.

"Züyyine linnasi hubbüşşehevati": Ebu Rezin el - Ukayli, Ebu Reca el – Utaridi, Mücahit ve İbn Muhaysın zenin fethasiyle "zeyyene" ve benin nasbi ile "hubbe" okumuşlardır. Süslemenin açıklaması da Bakara suresinde geçmişti. Kanatir: Kantarın çoğuludur. İbn Düreyd: Ondaki nun asli değildir, onun Arapçalaşmış olduğunu sanıyorum, demiştir. Alimler, onun sınırlı mı sınırsız mı olduğunda ihtilaf etmişlerdir? Bunda iki görüş vardır: *Birincisi:* O sınırlıdır; sonra bunda da on bir görüş vardır: *Birincisi:* O bin iki yüz okkadır, bunu Übey bin Ka'b, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. Muaz bin Cebal, İbn Ömer, Asım bin Ebinnücud ve bir rivayette de Hasen de böyle demişlerdir. *İkincisi:* O on iki bin okkadır, bunu da Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.[1] Ebu Hureyre'den iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir. Yine Ebu Hureyre'den onun on iki okka olduğu rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O bin iki yüz dinardır, bunu da Hasen demiş ve onu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O on iki bin dirhem veya bin dinardır, bunu İbn Ebı alha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen ile Dahhak'tan da bunun ve bir öncekinin benzeri rivayet edilmiştir. *Beşincisi:* O yetmiş bin dinardır, bu da İbn Ömer ile Mücahit'ten rivayet edilmiştir. *Altıncısı:* Seksen bin dirhem veya yüz rıtıl altındır, bu da Said bin Müseyyeb ile Katade'den rivayet edilmiştir. *Yedincisi:* O yedi bin dinardır, bunu da Ata, demiştir. *Sekizincisi:* O sekiz bin miskaldır, bunu da Süddi, demiştir. *Dokuzuncusu:* O bin miskal altın veya gümüştür, bunu da Kelbi, demiştir. *Onuncusu:* O bir öküz derisi dolusu altındır, bunu da Ebu Nadre ile Ebu Ubeyde, demişlerdir. *On Birincisi:* Bir rıtıl altın veya gümüştür, bunu da İbn Enbari nakletmiştir. İkinci görüş: Kantarın belli bir miktarı yoktur. Rebi bin Enes: Kantar üst üste yığılmış çok maldır, demiştir. Ebu Ubeyde'den, Araplarca kantarın belli bir miktarı yoktur, dediği rivayet edilmiştir. İbn Cerir Taberi'nin tercihi de budur. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bazı dilciler: Kantarın sağlam istif edilmiş mal olduğunu söylemişlerdir. Kantar kantar tabiri hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Kat kat edilmiştir, İbn Abbas: Üç kantar veya dokuz kantardır, demiştir. Ferra'nın görüşü de böyledir. *İkincisi:* O tekmil edilmiş manasınadır, mesela bedrün mübeddere, elfün müellefe denildiği gibi. Bu İbn Kuteybe'nin görüşüdür. *Üçüncüsü:* Darb edilip

1 - İmam Ahmed, Müsned, 2/363; İbn Mace, hadis no, 3660.

dinar ve dirhem haline getirilmiş, demektir, bunu da Süddi, demiştir.

"Müsevveme" hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Otlayan atlar demektir, bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, bir rivayette Mücahit, Dahhak, Süddi, Rebi ve Mukatil, demişlerdir. Sametil haylü ve hiye saimetün denir ki atlar otladı demektir. Esemtüha ve müsametün ve sevvemtüha, otlayan atlar demektir. Başka yerdeki müsevveme ise savaşta işaretlenen, yani kendisine alamet vurulan at manasınadır. *İkincisi:* İşaretli demektir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Katade de böyle demiş ve Zeccac da onu tercih etmiştir. Hasen'den de iki görüşün benzeri nakledilmiştir. Alametli kelimesinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Farklı renkle alamet vurulmuştur, bu Katade'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Dağ vurulmuştur, bu da Müerric'ten rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Alacalı demektir, bunu da İbn Keysan, demiştir. *Üçüncü görüş:* O güzel demektir, bunu da İkrime ile Mücahit, demişlerdir. "En'am" ise deve, sığır ve koyundur. Tekili naamdir, bu cemidir, lafzından tekili yoktur. Meab ise döncek yer, demektir. Bu şeyler bazen iyi niyetle bulundurulur ve kul ondan sevap kazanır. Ancak onlarda ve onlara kötü niyet eşlik ettiği zaman kınanır.

قُلْ أَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ
مِنْ ذَٰلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ
وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿١٥﴾

15 – De ki. Size bundan daha hayırlısını haber vereyim mi? Allah'tan korkanlar için Rableri katında altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. Orada ebedi kalacaklardır. Onlar için tertemiz eşler ve Allah'ın rızası vardır. Allah kullarını hakkıyla görmektedir.

"De ki: Size bundan daha hayırlısını haber vereyim mi?": İbn Saib, Ebu Bekir bin Hafs'tan rivayetinde şöyle demiştir: "İnsanlara bu zevkler hoş gösterildi" ayeti inince Hazreti Ömer: "Ya Rabbi, şimdi de onları süsledin" dedi. Bunun üzerine: "Size bundan daha hayırlısını haber vereyim mi?" ayeti nazil oldu. Ayetin yorumu şöyledir: O, kendi katındakilerin dünyadaki sevilen şeylerden daha hayırlı olduğunu haber verdi ki sevdikleri şeyleri umdukları şeyler için terk etsinler.

Rıdvan'a gelince: Asım Kur'an'ın her tarafında ranın zammesiyle rudvan okumuştur, ancak Hafs ile Eban'ın ondan rivayetleri müstesnadır. Yahya ile Uleymi de, "menittebea rıdvanehu"yu istisna etmişlerdir. Diğerleri ise ranın kesresi ile okumuşlardır. Kesre Kureyş'in lehçesidir. Zeccac da şöyle demiştir: Radıytüşşey'e erdahu rıdan ve merdaten ve rıdvanan ve rudvanen, denir. "Allah kullarını hakkıyla görmektedir": Kendi yanındakileri dünya zevklerine tercih edenleri bilir; onlara amellerinin karşılığını verir.

الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا
عَذَابَ النَّارِ ﴿١٦﴾ الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ
وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ ﴿١٧﴾

16 – O Allah'tan korkanlar: "Ey Rabbimiz, şüphesiz biz iman ettik; sen de günahlarımızı bağışla ve bizi cehennem azabından koru" diyenlerdir.

17 – Sabredenler, doğrular, Allah'a itaatte boyun eğenler, mallarını Allah yolunda harcayanlar ve seherlerde istiğfar edenlerdir.

"Sabredenler": Yani Allah Teala'ya taata ve haramlarından kaçınmaya sabredenler. "Doğrular": İtikatlarında ve sözlerinde doğrular. "Kanitin": Allah'a itaat edenler manasınadır, "İnfak edenler": Hayır yollarına harcayanlar. İbn Kuteybe, nafakadan sadaka kastedilmiştir, demiştir. İstiğfarlarının manasında da iki görüş vardır. *Birincisi:* Bilinen dille istiğfardır, bunu İbn Mes'ud, Hasen ve diğerleri demişlerdir. *İkincisi:* O namazdır, bunu da Mücahit, Katade, Dahhak, Mukatil ve diğerleri demişlerdir. Buna göre, namaza istiğfar denmesi, onunla mağfiret istemelerindendir. Sehere gelince: İbrahim bin Seriy şöyle demiştir: Seher, şafaktan önceki vakittir, bu da gecenin gitmeye yüz tutmasından şafağın sökmesine kadar geçen süredir. Allah Teala onları bu taatlerle niteledi, sonra da onları şiddetli korkularından dolayı istiğfar edenler diye sıfatladı.

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ
إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ ۚ لَا إِلَٰهَ
إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٨﴾

18 – Allah; adaleti ayakta tutarak kendinden başka İlah olmadığına, melekler ve ilim sahipleri de şahitlik etti. O'ndan başka İlah yoktur. Mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Allah kendinden başka İlah olmadığına şahitlik etti": Ayetin sebeb-i nüzulü şöyledir: Şam hahamlarından iki tanesi Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler, Medine'yi görünce, biri arkadaşına: Bu şehir ahir zamanda çıkacak Peygamberin şehrine ne kadar da çok benziyor, dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in huzuruna girince: Onu sıfatı ile tanıdılar ve: "Sen Muhammed misin?" dediler. O da: Evet, dedi. Onlar da: "Ahmed misin?" dediler; o da. Evet, dedi. Onlar: Senden bir şahitlik soracağız, eğer onu bize haber verirsen sana inanır ve seni tasdik ederiz, dediler. O da: Bana sorun, dedi. Onlar da: Bize Allah'ın kitabındaki en büyük şahitliği haber, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Onlar da Müslüman oldular. Bunu İbn Saib ve diğerleri, demiştir. Başkası da şöyle demiştir: Bu ayet, Necran Hıristiyanlarının İsa aleyhisselam hakkında dediklerine reddiyedir. Onların haberi de surenin başında geçmiştir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Ka'be'nin çevresinde üç yüz altmış put vardı. Her Arap kabilesinin bir veya iki putu vardı. Bu ayet inince putlar secdeye kapandılar. "Allah'ın şahitlik etmesi" hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O karar ve hüküm verdi manasınadır, bunu Mücahit, Ferra ve Ebu Ubeyde, demişlerdir.

İkincisi: Açıkladı manasınadır, bunu Salep ile Zeccac demişlerdir. İbn Keysan da: Allah acayip tedbiri ve mahlukatı üzerindeki hikmetli işleriyle kendisinden başka İlah olmadığına şahitlik etti, demiştir.

Bir bedeviye: "Allah'ın varlığının delili nedir?" dediler, o da şöyle dedi: "Kığı deveye delalet eder, ayak izleri yolcuya delalet eder, bu kadar güzellikteki çatı ve bu kesafetteki yer merkezi, bir Yaratıcının olduğuna delalet etmez mi?" dedi. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, İbn Semeyfa ve Asım el–Cuhderi, şinin zammı, henin ve dalın fethası ve merfu hemze-i memdude ile "şühedaü" ve Allah isminin kesri ile okumuşlardır. "Kaimen bilkıst": Adaleti ayakta tutarak demektir.

Cafer-i Sadık da şöyle demiştir: "Lailahe illa hu"'nun iki defa tekrar edilmesi şunun içindir: Birincisi vasıf ve tevhittir, ikincisi resim ve talimdir, yani O'ndan başka ilah yoktur, deyiniz, buyurmaktadır.

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ
وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ
الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ
الْحِسَابِ ﴿١٩﴾

19 – Allah katında gerçek din İslam'dır. Kendilerine kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki kıskançlıktan dolayı ihtilafa düştü. Kim Allah'ın ayetlerini inkar ederse, şüphesiz Allah'ın hesabı çabuktur.

"İnneddine indallahil İslam": Cumhur, Kisai hariç, hemzenin kesri ile "inne" okumuşlardır. İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu Rezin, Ebu'l – Aliye ve Katade'nin kıraati de böyledir. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Yahudiler Yahudilikten daha faziletli din yoktur, Hıristiyanlar da Hıristiyanlıktan daha faziletli din yoktur diye iddia edince bu ayet indi. Zeccac şöyle demiştir: Din; mahlukatın Allah'a ibadet ettiği, onu yerine getirmeleri ve adetleri olmasını emrettiği ve onlara ona göre karşılık verdiği şeyin adıdır. Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah da şöyle demiştir: Din; kulun Allah için sarıldığı şeydir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: İslam, silm'e yani itaat ve mütabaate girmedir. İstislam da öyledir. Selime fülanün liemrike vestesleme ve esleme denir, tıpkı eşterrecülü, adam kışa girdi; Erbaa, adam bahara girdi denildiği gibi. Kendilerine kitap verilenler hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Yahudilerdir, bunu Rebi demiştir. *İkincisi:* Onlar Hıristiyanlardır, bunu da Muhammed bin Cafer bin Zübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da İbn Saib, demiştir. Şöyle denilmiştir: Burada kitap cins ismidir, kitaplar manasınadır. İhtilaf ettikleri şey hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* Dinleridir. *İkincisi:* İsa aleyhisselam'ın durumudur. *Üçüncüsü:* Doğru olduğunu bildikleri İslam dinidir. *Dördüncüsü:* Sıfatını bildikleri Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in peygamberliğidir.

"Ancak kendilerine ilim geldikten sonra": Yani üzerinde ihtilaf ettikleri şeyin açıklaması. "Kıskançlıktan dolayı": Manası şöyledir: Kıskançlıktan dolayı ihtilaf ettiler, delil aramak için değil. Hesabın çabuk olmasını da Bakara suresinde anlatmış bulunuyoruz.

فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ
اتَّبَعَنِ وَقُل لِّلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ أَأَسْلَمْتُمْ
فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوا وَّإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ
الْبَلَاغُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠﴾

20 – Eğer seninle tartışırlarsa, de ki: "Ben bana tabi olanlarla beraber kendimi Allah'a teslim ettim". Kendilerine kitap verilenlere ve ümmilere: "Müslüman oldunuz mu?" de. Eğer Müslüman olurlarsa, doğru yolu bulmuşlardır. Eğer yüz çevirirlerse, sana ancak tebliğ etmek düşer. Allah kullarını hakkıyle görendir.

"Fe in haccuke": Eğer seninle tartışır ve hasımlık ederlerse. Mukatil: Yahudileri; İbn Cerir de İsa hakkında Necran Hıristiyanlarını kastetmiştir, demiştir. Bu ikiden başkaları da: Yahudilerle Hıristiyanlardır, demişlerdir. "Kendimi/ yüzümü Allah'a teslim ettim": Ferra: Manası, amelimi ihlasla yaptım demektir, demiştir. Zeccac da: İbadetimle Allah'ı kasdettim, demiştir.

"Ve menittebani": Medineliler ve Basralılar vakıfta değil de vasılda yeyi ispat etmiş (ye üzerine durmuş)lardır. İbn Şünbuz, Kunbul'dan bunu nakletmiştir. İbn Şünbuz ve Yakup yenin üzerine vakfetmişlerdir. Zeccac şöyle demiştir: Bence en güzeli Kur'an'daki imlaya tabi olmaktır. "Vemenittebani", "velein ahharteni", "Rabbi ekremen" ve "Rabbi ehahen" gibi yenin hazfedildiği yerler iki kısımdır: *Birincisi:* Nunla olandır ki, eğer ayet başı ise dilciler yeyi hazfetmeyi caiz görmüşlerdir. Onlar ayet sonlarına fasıla adını verirler. Bunu şiirde de caiz görmüşlerdir. Şair A'şa şöyle demiştir:

Nice yüzü ekşi, kalbi öfkeli vardır ki,
Ona intisap ettiğim zaman hoşlanmazlar,
Ölüm korkusu ile ülkeyi dolaşmam,
Beni ölümden korur mu?

Ama ayet sonu veya kafiye olmazsa, çoğunluk yeyi ispat eder, düşürmezler. Düşürülmesi de güzeldir, hele nunla olursa. Çünkü "ittebeani"nin aslı "ittebeai"dir. Aynın fethasını kurtarmak için nun ilave edilmiştir. Nunla beraber kesre, yenin yerine geçer. Ama nun olmazsa, mesela ğulami ve sahibi gibi, en iyisi yeyi atmamaktır. Atmak da az olmakla beraber nun olmadığı zaman caizdir, haza ğula-

mi, kad cae ğulamî, gibi. Ğulami de yenin fethası da sükunu da caizdir. Çünkü kesre onu gösterir.

"Kendilerine kitap verilenlere, de ki": Yahudilerle Hıristiyanları kastediyor. "Ümmilere de": Bunlar Arap müşrikleridir. Bu ismin açıklaması Bakara suresinde geçmiştir.

"Müslüman oldunuz mu?" Ferra: Bu sorudur, emir manasınadır, demiştir, tıpkı: "Son verdiniz mi?" kavlinde olduğu gibi. *(Maide: 91)*

Nasih ve mensuh alimleri bu ayette ihtilaf etmişlerdir; bir grup onun muhkem olduğuna ve bundan maksadın da onu sevmeyenin yanında Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in nefsini teskin etmek olduğuna kail olmuşlardır. Çünkü durmadan onların iman etmelerini istiyor, icabet etmemelerinden acı duyuyordu. Bir grup da bundan maksadın tebliğle yetinme olduğuna kail olmuşlardır ki bu da kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ
بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ
الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ
بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢١﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ
فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٢﴾

21 – Kuşkusuz Allah'ın ayetlerini inkar edip de Peygamberleri haksız yere öldürenleri ve adaleti emreden insanları öldürenleri, onları acıklı bir azapla müjdele.

22 – İşte onların amelleri dünyada ve ahirette boşa gitmiştir. Onlar için yardımcılar da yoktur.

"Kuşkusuz Allah'ın ayetlerini inkar edenler": Bununla Yahudilerle Hıristiyanlar kastedilmiştir. İbn Abbas: Allah'ın ayetlerinden maksat Muhammed ile Kur'an'dır, demiştir. Peygamberleri öldürmelerinin açıklaması da Bakara suresinde geçmiştir. Kıst: Adalet demektir. Cumhur "yaktülunellezine ye'murune bilkıstı" okurlar, Hamze ise elifle "yukatilune" okur. Ebu Ubeyde bin Cerrah, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: İsrail oğulları günün başında bir saatte kırk üç peygamber öldürdü. Bunun üzerine İsrail oğullarından on iki adam kalktı; onları öldürenlere emr-i bilma-

ruf ve nehy-i anil münker görevinde bulundular; gündüzün sonunda onların da hepsi öldürüldü. İşte Allah'ın, kitabında bahsettiği ve haklarında ayet indirdiği onlardır. Neden bu kötü geçmişle Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in zamanındakiler kınandı? Çünkü onlara sahip çıktılar ve yaptıklarından razı oldular. "Onları müjdele": Onlara haber ver manasınadır. Bunun şerhi de Bakara suresinde geçmiştir. Habitat ise, batıl oldu, boşa gitti, demektir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَىٰ
كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّىٰ فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾

23 – Kendilerine kitaptan bir nasip verilenleri görmedin mi; bunlar aralarında hüküm vermesi için Allah'ın kitabına davet ediliyorlar da sonra içlerinden bir grup yüz çeviriyorlar.

"Kendilerine kitaptan bir nasip verilenleri görmedin mi?": Bunun iniş sebebi için dört görüş vardır: *Birincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem dershanede oturan bir Yahudi cemaatinin yanına girdi, onları Allah'a davet etti; içlerinden iki adam kalktı: "Sen kimin dinindensin?" dediler. O da: İbrahim dininden, dedi. Onlar da: O Yahudi idi, dediler. O da: Öyleyse Tevrat'ı getirin, dedi; kabul etmediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Said bin Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Yahudilerden bir erkekle bir kadın zina ettiler, önemlerinden dolayı onları recmetmek istemediler. Belki müsaade eder diye durumlarını Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e götürdüler. O da onların recmedilmelerine hükmetti. Onlar da: Ya Muhammed, bize haksızlık ettin, bizde recim yoktur, dediler. O da: Tevrat'a başvuralım, dedi. İbn Soriya geldi, Tevrat'tan okudu. Recm ayetinin üzerine gelince eliyle orayı kapattı ve arkasını okudu. İbn Selam: Orayı atladı, dedi. Sonra kalkıp kendisi okudu. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de o iki Yahudinin recmedilmelerini emretti. Yahudiler buna kızdılar, ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Yahudileri İslam'a davet etti, Numan bin Ebi Evfa: Gel, seninle hahamlara başvuralım, dedi. O da: Hayır, Allah'ın kitabına müracaat edelim, dedi. O da: Hayır, hahamlara edelim, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Süddi, demiştir. *Dördüncüsü:* Bu bir bölük Yahudi hakkında indi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onları İslam'a davet etti ve Tevrat'ı getirin, onda benim peygamber oldu-

ğum yazılıdır, dedi. Onlar da kabul etmediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mukatil bin Süleyman, demiştir.

Açıklama: Onlara verilen nasip Tevrat'tan öğrendikleri ilimdir. Davet edildikleri kitap hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O Tevrat'tır, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Çoğunluğun görüşü de budur. *İkincisi:* O Kur'an'dır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu da Hasen ile Katade'nin görüşüdür. Aralarında kitabın vermesi istenen hükümde de dört görüş vardır: *Birincisi:* İbrahim'in dinidir. *İkincisi:* Zina cezasıdır. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* İslam dininin doğruluğudur, bunu da Süddi, demiştir. *Dördüncüsü:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in peygamberliğinin gerçekliğidir, bunu da Mukatil, demiştir. Eğer: "Tevelli yüz çevirmektir, tekrar irazı kullanmasının ne faydası vardır?" denilirse, buna dört türlü cevap verilir:

Birincisi: O tekittir. *İkincisi:* Mana şöyledir: Onlar davetçiden yüz çevirir, onun davet ettiği şeyden yan çizerler. *Üçüncüsü:* Bedenleri ile yan çizerler, kalpleri ile haktan yüz çevirirler, demektir. *Dördüncüsü:* Yüz çevirenler alimleridir, yan çizenler de onlara uyanlardır, bunu da İbn Enbari, demiştir.

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّٓا اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍۖ
وَغَرَّهُمْ ف۪ي د۪ينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾

24 – Bunun sebebi de şudur: Çünkü onlar: "Cehennem ateşi bize ancak sayılı günler dokunacaktır" demişlerdir. Uydurdukları şeyler onları dinleri hakkında aldatmıştır.

"Çünkü onlar şöyle dediler": Yani onları yüz çevirip yan çizmeye iten şey: Bize cehennem ateşi ancak sayılı günler dokunur, demeleridir. Biz de bunu Bakara suresinde zikrettik. "Yefterun: Uyduruyorlar, demektir. Uydurdukları şey hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O: Bize ateş ancak sayılı günlerde dokunur, demeleridir, bunu Mücahit ile Zeccac, demişlerdir. *İkincisi:* Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz, demeleridir, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir.

فَكَيْفَ اِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ ف۪يهِ وَوُفِّيَتْ
كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

25 – Onları vukuunda şüphe olmayan ve herkese kazancı eksiksiz olarak ödenecek günde onları topladığı zaman nasıl olacak? Onlara haksızlık da edilmeyecektir.

"Onları topladığımız zaman nasıl olacak?": Manası şöyledir: Onları topladığımız zaman halleri nasıl olacak? "Bir gün için": Yani ceza günü için veya hesap günü için. "Lam'ın "fi" manasında olduğu da söylenmiştir.

قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَٓاءُ
وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَٓاءُۘ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَٓاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَٓاءُۜ
بِيَدِكَ الْخَيْرُۜ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢٦﴾

26 – De ki: "Allah'ım, ey mülkün sahibi, sen mülkü dilediğine verirsin, mülkü dilediğinden çeker alırsın. Dilediğini aziz eder, dilediğini hor edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye kadirsin.

"De ki: Allah'ım, ey mülkün sahibi": İniş sebebi hakkında üç görüş vardır: *Birincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Mekke'yi fethedip de ümmetine İran ile Roma'nın mülklerini va'dedince, münafıklarla Yahudiler: Heyhat, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas ile Enes bin Malik, demişlerdir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Rabbinden ümmetine İran ile Roma'nın mülklerini vermesini istedi, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Katade nakletmiştir. *Üçüncüsü:* Yahudiler: Allah'a yemin ederiz ki biz peygamberliği İsrail oğullarından başkalarına taşıyan bir adama itaat etmeyiz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

Açıklama (tefsir): Zeccac şöyle demiştir: İmam Halil, Sibeveyh ve ilimlerine güvenilen bütün gramer alimleri şöyle demişlerdir: "Allahümme", ya Allah, demektir. Şeddeli mim, yanın yerine getirilmiştir. Çünkü onlar bir kelimede ye ile bu mimi bulamadılar. Aziz ve celil olan Allah'ın adının mim zikredilmediği zaman "ya" ile kullanıldığını gördüler, bundan da kelimenin sonundaki mimin kelimenin başındaki "ya" yerinde olduğunu anladılar. Sonundaki zamme de müfred manada ismin zammesidir. Ebu Süleyman Hattabi şöyle demiştir: "Mülkün sahibi"nin manası: Mülk elinde olup onu dilediğine veren, demektir. Mülklerin sahibi olabileceğini de söylemiştir. Manasının: Hiçbir iddiacının iddia edemeyeceği günde mülkün

mirasçısı olma ihtimali de vardır, mesela: "O gün mülk Hak olan Rahman'ındır *(Furkan: 26)* kavlinde olduğu gibi.

"Mülkü dilediğine verirsin": Bu mülkte de iki görüş vardır: *Birincisi:* O peygamberliktir, bunu İbn Cübeyr ile Mücahit, demişlerdir. *İkincisi:* O mal, köle ve torunlardır, bunu da Zeccac demiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Mülkü dilediğine verirsin, yani Muhammed'e ve ümmetine; mülkü dilediğinden çeker alırsın, yani İranlılarla Romalılardan. "Dilediğini aziz edersin": Muhammed ve ümmetini. "Dilediğini hor edersin": Yani İran ile Roma'yı. Bu izzet ve zillet ne ile olur? Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O zaferle izzettir, kahırla zillettir. *İkincisi:* Zenginlikle izzettir, fakirlikle zillettir. *Üçüncüsü:* Taatle izzettir, masiyetle zillettir.

"Hayır senin elindedir": İbn Abbas: Zafer ve ganimet, demiştir. Manasının şöyle olduğu da söylenmiştir: Hayır ve şer senin elindedir; biri ile yetinilmiştir; çünkü istenen odur.

تُولِجُ ٱلَّيۡلَ فِي ٱلنَّهَارِ وَتُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِي ٱلَّيۡلِۖ
وَتُخۡرِجُ ٱلۡحَيَّ مِنَ ٱلۡمَيِّتِ وَتُخۡرِجُ ٱلۡمَيِّتَ مِنَ ٱلۡحَيِّۖ وَتَرۡزُقُ
مَن تَشَآءُ بِغَيۡرِ حِسَابٖ ٢٧

27 – Geceyi gündüze, gündüzü de geceye sokarsın. Ölüden diri, diriden de ölü çıkarırsın. Dilediğine hesapsız rızık verirsin.

"Geceyi gündüze sokarsın": Yani bundan eksilttiğini ötekinin içine girdirirsin. İbn Abbas ile Mücahit şöyle demişlerdir: Birinden eksileni ötekisinin içerisine sokar. Zeccac da şöyle demiştir: Veleceşşey'ü yelicü vülucen ve velcen ve velceten.

"Ölüden diri çıkarırsın, diriden ölü çıkarırsın": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir ve Ebu Bekr, Asım'dan rivayetle "ve tuhricül hayye minel meyti ve tuhrucül meyte minelhayyi" okumuşlardır. "Libeledin meytin" *(A'raf: 57)*; "evemen kane meyten" *(En'am: 122)*; "ve in yekün meyteten" *(En'am: 139)*, "elardul meyteh" *(Yasin: 33)* hepsi şeddesizdir. Nafi, Hamze ve Kisai de: "ve tuhricül hayye minel meyyiti ve tuhricül meyyite minel hayyi", "libeledin meyyitin", "ila beledin meyyitin" okumuşlardır. Hamze ile Kisai bunların dışındakileri şeddesiz okumuşlardır. Nafi de: "evemenkane meyyiten", "elardul meyyitetü", "velahme ehihi meyyiten" *(Hucurat: 12)* şeddeli oku-

muş, Kur'an'daki diğer yerleri gerçek ölü olmadıkça şeddesiz okumuştur. Ebu Ali şöyle demiştir: Esas olan şeddeli olmaktır, şeddesizde bile şedde hazfedilmiştir, ölsün ölmesin bu bapta kullanım aynıdır. Şu beyiti kanıt getirmişlerdir:

Nice kaynak vardır ki onda ölü kargalar (meyt) vardır:
Ben ondan topluluğu suavardım ve ondan su taşıdım.

Burada meyt gerçek ölüdür. Bir başkası da şöyle demiştir:

Ölüp de rahat eden ölü (meyt) değildir,
Asıl ölü dirilerin ölüsüdür.

Gerçek ölüyü şeddesiz, ölmeyeni ise şeddeli okumuştur. "İnneke meyyitün ve innehüm meyyitun" *(Zümer: 30)* kavli de böyledir. Sonra ayetin manasında üç görüş vardır: *Birincisi:* İnsanı ölü meniden diri olarak çıkarmak ve meniyi de insandan çıkarmaktır. Aynı şekilde civciyi yumurtadan ve yumurtayı kuştan çıkarmaktır. Bu; İbn Mes'ud, İbn Abbas, Mücahit, İbn Cübeyr ve cumhurun görüşüdür. *İkincisi:* O imanla diri olan mü'mini küfürle ölü olan kafirden çıkarmak, küfürle ölü kafiri de imanla diri olan mü'minden çıkarmaktır. Bunun bir benzerini de Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu Hasen ile Ata'nın da görüşüdür. *Üçüncüsü:* O canlı başağı ölü taneden ve canlı hurmayı ölü çekirdekten, ölü çekirdeği de canlı hurmadan çıkarmaktır. Bunu da Süddi, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: O taze bitkiyi ölü taneden ve ölü taneyi canlı ve büyüyen bitkiden çıkarır.

"Hesapsız": Kısmadan demektir, geniş harcayan için: Filan hesapsız harcıyor, denir. Sanki harcadığını harcama saymaz.

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ
الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِي شَيْءٍ اِلَّا
اَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تَقِيَّةً وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ ﴿٢٨﴾

28 – İnananlar mü'minleri bırakıp da kafirleri dost edinmesinler. Kim bunu yaparsa, Allah katında hiçbir değeri yoktur. Meğer ki onlardan gelebilecek bir tehlikeden dolayı sakınmış olasınız. Allah sizi kendisinden sakındırır. Dönüş yalnız Allah'adır.

"Mü'minler kafirleri dost edinmesinler": Sebeb-i nüzulü için dört görüş vardır: *Birincisi:* Ubade bin Samit'in Yahudi müttefikleri vardı. Hendek savaşında: Ya Rasulallah, benimle beraber beş yüz Yahudi

vardır, onlardan düşmana karşı yardım almak istiyorum, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Bu; Abdullah bin Übey ve münafık arkadaşları hakkında inmiştir; Yahudilerin tarafını tutarlar, onlara haber getirir ve Peygambere galip gelmelerini umarlardı. Bunun üzerine Allah mü'minleri bu gibi işlerden men etti. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Yahudilerden bir grup Ensarı dinlerinden çıkarmak için onlara sokulurlardı, Müslümanlardan bazıları onları bundan men ettiler ve: Bu Yahudilerden sakının, dediler, onlar da kabul etmediler. İşte ayet bunun üzerine indi. Bu İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* O Hatıb bin Ebi Beltaa ve diğerleri hakkında inmiştir. Onlar Mekke kafirlerine dostluk gösterirlerdi. Allah Teala onları bundan men etti. Bu da Mukatil İbn Süleyman ile Mukatil İbn Hayyan'ın görüşleridir.

Tefsir: Zeccac şöyle demiştir: "Mü'minleri bırakıp": Yani mü'min, mü'min olmayanı veli edinmesin, daha açıkçası: Velayeti mü'minlerin yerinden daha aşağı bir yerden almasın, demektir. Bu mekan ile misal verilerek söylenen bir sözdür, mesela: Zeyd senden aşağıdadır, dersin, bundan mekanı kastetmezsin, ancak sen şerefi mekanın yüksekliği, düşüklüğü de mekanın alçaklığı gibi kabul edersin. "Allah katında hiçbir değeri yoktur": Yani Allah ondan uzaktır, demektir.

"İlla en tetteku minhüm tükah": Yakup ile Mufaddal –Asım'dan rivayetle– tenin fethası ve elifsiz olarak "takiyye" okumuşlardır. Mücahit de: Dünyada onların yüzüne gülmektir, demiştir. Ebu'l – Aliye de: Sakınmak (takıyye) davranışla değil, dille olur, demiştir.

Takıyye, bir izindir, farz değildir. İmam Ahmed'e: "Tepene kılıç kaldırsalar yine doğruyu söyler misin?" dediler. O da: "Alim takıyye ile cahil de bilgisizlikle cevap verirse, hakkı kim açığa çıkaracak?" dedi.

Bu manayı Nahl suresinde: " Ancak zor altında kalan hariçtir" *(Nahl: 106)* ayetinde açıklayacağız, inşallah.

قُلْ إِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمْهُ اللَّهُ وَيَعْلَمُ
مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٩﴾

29 – Deki: göğüslerinizdekini gizleseniz de yahut onu açıklasanız da Allah onu bilir. Göklerdeki ve yerdeki şeyleri de bilir. Allah her şeye kadirdir.

"De ki: Göğüslerinizdeki şeyleri gizleseniz de yahut onu açıklasanız da": İbn Abbas: Kafirleri dost edinmeyin, demiştir.

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ
لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَءُوفٌ
بِالْعِبَادِ ﴿٣٠﴾

30 – Hatırlayın o günü ki o gün her nefis, yaptığı hayrı hazır bulacak. Yaptığı kötülükle de kendi arasında uzak bir mesafe olmasını arzu edecek. Allah sizi kendisinden sakındırır. Allah kullarını pek esirgeyendir.

"Yevme tecidü küllü nefsin ma amilet min hayrin muhdara" Zeccac şöyle demiştir: "Yevme" kelimesi "ve yuhazzirükümullah" kavli ile mansup olmuştur, o günde demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir Masir'e müteallik olması da caizdir, takdiri şöyle olur: Dönüş Allah'adır, herkes amelini bulduğu gün. Gizli bir fi'le müteallik olması da caizdir, takdiri şöyle olur: Herkesin amelini bulacağı günü hatırla. Amelin nasıl bulunacağı hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onu kitapta yazılı olarak bulacaktır. *İkincisi:* Karşılığını bulacaktır. Emed, sürenin sonu yani gaye demektir. Şair Tırmah da şöyle demiştir:

Her canlı ömrü için hazırlanan şeyi tamamlayacak,
Ölecek ve sürenin sonuna varacaktır.

Maksat, ecelinin sonuna, demektir.

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ
وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣١﴾

31 – De ki. "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin": Sebeb-i nüzulü için dört görüş vardır: *Birincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Kureyşlilerin yanına gitti, onlarsa putlarını dikmiş onlara secde ediyorlardı: Ey Kureyş topluluğu, atanız İbrahim'in dinine muhalefet ettiniz, dedi. Onlar da: Ya Muhammed, biz onlara Allah'ı sevdiğimiz ve bizi Allah'a yaklaştırmaları için tapı-

yoruz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Yahudiler: Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz, dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de onu onlara sundu, onlarsa kabul etmediler. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Bazı insanlar: Biz Rabbimizi çok seviyoruz, dediler; Allah Teala da kendini sevme için bir işaret koymak istedi ve bu ayeti indirdi. Bunu Hasen ile İbn Cüreyc, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Necran Hıristiyanları: Biz bunu İsa'ya Allah'ı sevdiğimiz için diyoruz, dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn İshak, Muhammed bin Cafer bin Zübeyr'den nakletmiş, Ebu Süleyman Dımeşki de bunu tercih etmiştir.

قُلْ أَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٣٢﴾

32 – De ki: "Allah'a ve Resul'üne itaat edin". Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah kafirleri sevmez.

"De ki: Allah'a ve Resul'üne itaat edin": İniş sebebi için üç görüş vardır: *Birincisi:* Abdullah bin Übey, arkadaşlarına: Muhammed kendisine itaati Allah'a itaat gibi sayıyor ve bize Hıristiyanların Meryem oğlu İsa'yı sevdikleri gibi kendisini sevmemizi emrediyor, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu, İbn Abbas'ın görüşüdür. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Yahudileri İslam'a davet etti, onlar da: Bizler Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz, biz Allah'ı senin bizi davet ettiğin şeyden daha çok severiz, dediler. Bunun üzerine: "Eğer Allah'ı seviyorsanız" ayeti ile bu ayet indi. Bu Mukatil'in görüşüdür. *Üçüncüsü:* Bu Necran Hıristiyanları hakkında inmiştir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki demiştir.

إِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰىٓ اٰدَمَ وَنُوحًا وَاٰلَ اِبْرٰهِيمَ وَاٰلَ عِمْرٰنَ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٣٣﴾

33 – Allah; Adem'i, Nuh'u, İbrahim hanedanını ve İmran ailesini alemlerin üzerine seçti.

"Allah Adem'i seçti": İbn Abbas şöyle demiştir: Yahudiler: Biz İbrahim, İshak ve Yakub'un oğullarıyız, biz onların dini üzereyiz, dediler. Zeccac şöyle demiştir: Istafa'nın lügatte manası: Onları seçti, onları halkının safı kıldı, demektir. Bu, gözle görülen bir şeyle temsildir. Zira Araplar bilinen bir şeyi görünen bir şeyle temsil ederler. Dinleyici de o bilinen şeyi işittiği zaman gözü ile görmüş gibi olur. Biz de saf bir

şeyi bulanıklıktan arınmış olarak görürüz. Allah'ın seçkin kulları da böyledir. Safvet kelimesi üzerinde de üç lügat vardır: Safvet, sıfvet ve sufvet. Adem kelimesine gelince. O Arapça'dır, onun türevini de Bakara suresinde anlatmıştık. Nuh kelimesine gelince: O Yabancıdır, Arapçalaşmıştır. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Nuh'un adı Seken'dir. Ona Nuh denmesi ağladığı içindir. Ağlaması hakkında da beş görüş vardır: *Birincisi:* O kendi nefsine ağlardı, bunu Yezid er - Rakkaşi, demiştir. *İkincisi:* O ailesinin ve kavminin isyanlarına ağlardı. *Üçüncüsü:* Çocuğu hakkında Rabbine müracaat etmişti. *Dördüncüsü:* Kavminin helakı için beddua ettiği için ağlardı. *Beşincisi:* O, cüzamlı bir köpeğe rastladı: Defol, ey çirkin hayvan, dedi. Allah da ona: "Ey Nuh, beni mi ayıpladın yoksa köpeği mi?" diye vahyetti.

İbrahim hanedanı hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, kendi dininden olanlardır, bunu İbn Abbas ile Hasen Basri, demişlerdir. *İkincisi:* Onlar; İsmail, İshak, Yakup ve Esbat'ın nesilleridir. *Üçüncüsü.* İbrahim hanedanından maksat, İbrahim'in kendisidir, mesela: "Musa ailesinin ve Harun ailesinin terk ettiği şeylerden bir kalıntı" *(Bakara. 248)* ayetinde olduğu gibi. Bunu da bazı tefsirciler demişlerdir.

İmran hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Meryem'in babasıdır, bunu Hasen ile Vehb, demişlerdir. *İkincisi:* O; Musa ile Harun'un babasıdır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Onun "al"i hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, İsa aleyhisselam'dır. Bunu Hasen Basri, demiştir. *İkincisi:* Onun al'i Musa ile Harun'dur, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Al'inden maksat bizzat kendisidir, bunu da bazı müfessirler demişlerdir. Neden özellikle bunlar zikredildi? Çünkü bütün peygamberler onların neslindendir. Bu adı geçenleri seçmesinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Maksat, dinlerini diğer dinlerin üzerine çıkarmasıdır. Bunu İbn Abbas demiş ve Ferra ile Dımeşki de tercih etmişlerdir. *İkincisi:* Onları peygamberlikle seçmiştir, bunu da Hasen, Mücahit ve Mukatil, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Onları zamanı halklarının yaptıkları işlerden üstün iş yapmaları ile seçmiştir. "Alemlerden maksat da, kendi zamanlarının alemleridir, nitekim bunu Bakara suresinde zikretmiştik.

ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾

34 – Bunlar birbirinden gelme zürriyettir. Allah hakkıyle işitici, kemaliyle bilicidir.

"Zürriyyeten baduha min ba'd": Zeccac şöyle demiştir:

Zürriyeten'in nasbı bedel olmasından dolayıdır, mana: Birbirinden olan zürriyeti seçti demek olur. İbn Enbari şöyle demiştir: "Neden ba'duha?"dedi. Çünkü zürriyet lafzı müennestir. Eğer, "ba'duhum" dese idi, zürriyetin manasını dikkate almış olurdu. Bu birbirinden olmada da iki görüş vardır: *Birincisi:* Yardımlaşma ve dinde birbirindendirler, nesilleşmede değil. Bu mana İbn Abbas ile Katade'nin görüşlerinden çıkarılmıştır. *İkincisi:* O art arda gelmededir, çünkü onların hepsi Adem zürriyetidir, sonra Nuh zürriyetidir, sonra da İbrahim zürriyetidir. Bunu da bazı tefsirciler demişlerdir. Ebu Bekir en- Nakkaş şöyle demiştir: "Birbirinden gelme zürriyet"in manası: Oğullar babalar için zürriyettir, babalar da oğullar için zürriyettir. Mesela: "Zürriyetlerini dolu gemide taşıdık" *(Yasin: 41)* ayetinde olduğu gibi. Böylece babaları oğulların zürriyeti, kılmıştır. Bunun caiz olması da şundandır; çünkü zürriyet "zereallahulhalka" (Allah mahlukatı yarattı) kavlinden alınmadır; çocuk baba için zürriyet sayılmıştır, çünkü ondan gelmedir. Babaya da oğul için zürriyettir demek de caizdir, çünkü oğlu ondan gelmiştir. Böylece fiil her iki yönden birbirine bağlıdır. "Onları Allah'ı sever gibi severler" *(Bakara: 165)* ayeti de böyledir. Burada sevgi Allah'a izafe edilmiştir, mana: Mü'minin Allah'ı sevmesi gibi demektir. Şu da öyledir: "Sevgisine rağmen yemek yedirirler" *(Dehr: 8)*, burada sevgiyi yemeğe izafe etmiştir.

إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ

عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي

إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٥﴾

35 – Hani İmran'ın karısı: "Rabbim, karnımdakini azatlı bir kul olarak sana adadım; Benden kabul buyur. Şüphesiz sen hakkıyle işiten ve kemaliyle bilensin" demişti.

"İzkaletimreetü İmrane": "İz" hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O zaittir, Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe bunu tercih etmişlerdir. *İkincisi:* O asıldır, zait değildir, bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Mana şöyledir: İmran'ın karısının şöyle dediği zamanı hatırla, bunu da Müberrid ile Ahfeş, demişlerdir. *İkincisi:* "İzkalet"in amili ıstıfanın manasıdır; anlam şöyle olur: Allah İmran ailesini seçti, İmran'ın karısı şöyle dediği zaman; onları seçti, melekler: Ey Meryem, dediği zaman. Bu da Zeccac'ın tercihidir. *Üçüncüsü:* O "semiun"a bağlıdır, takdiri: Allah işi-

ticidir, İmran'ın karısı şöyle dediği zaman, olur. Bu da İbn Cerir Taberi'nin tercihidir. İbn Abbas şöyle demiştir: İmran'ın karısının adı Hanne'dir, o da Meryem'in annesidir. Bu, Matan oğlu İmran'dır, Musa'nın babası İmran değildir. Bu Meryem de Musa'nın kardeşi Meryem değildir. Musa ile İsa arasında bin sekiz yüz sene vardır.

Muharrer: Azatlı demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: A'taktül ğulame ve harrertuhu denir ki ikisi de eşittir. İmran'ın karısı şöyle demek istemiştir: Karnımdakini dünyaya tapmaktan azatlı olarak sana adadım ki yalnız sana ibadet etsin. Zeccac şöyle demiştir: Atalarının adaklarına itaat etmek çocuklarına farzdı; bir adam mabede hizmet etmesi için çocuğunu adardı. İbn İshak şöyle demiştir: Annesinin bu adağı etmesindeki sebep yaşlanıncaya kadar çocuğunun olmaması idi. Bir gün, yavrusunu yemleyen bir kuş gördü; kendisine de bir evlat vermesi için dua etti ve: Allah'ım, eğer bana bir evlat nasip edersen onu Beytülmukaddes'e adarım, dedi. Ve Meryem'e hamile kaldı. İmran öldü, o hamile idi. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Böyle bir adak, bizim şeriatimizde de doğrudur, çünkü bir insan doğacak çocuğunu Allah'a ibadete ve taate, ona Kur'an, fıkıh ve din ilimleri öğretmeye adak etse, sahihtir.

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي
وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللّٰهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ
وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ
الرَّجِيمِ ﴿٣٦﴾

36 – Onu doğurunca, "Rabbim, onu dişi olarak doğurdum!" dedi. Oysa Allah onun ne doğurduğunu pekiyi biliyordu. "Erkek kız gibi değildir. Gerçek ben onun adını Meryem koydum. Onu ve soyunu Allah'ın rahmetinden kovulmuş şeytandan sana ısmarlarım" dedi.

"Vallahu a'lami bima vadaat": İbn Amir, Asım – Hafs hariç – ve Yakup aynın sükunu ve tenin zammı ile "bima vada'tü" okumuşlar; kalanlar ise aynın fethi ve tenin cezmi ile (vadaat) okumuşlardır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Tenin cezmi ve aynın fethi ile okuyan kelamda takdim ve tehir düşünmüştür; takdiri şöyle olur: Ben onu dişi olarak doğurdum, erkek de dişi gibi değildir, Allah ise onun ne doğurduğunu çok iyi bilir. Tenin zammı ile okuyan ise, Meryem'in annesi-

nin sözünü devam ettirmiş olur.

"Erkek dişi gibi değildir": Bu kadının özür cümlesidir, manası şöyledir: Dişi erkeğin mescide yapacağı hizmeti ve onda ikamet gibi şeyi tam yapamaz, çünkü hayz ve nifas gibi halleri vardır. Süddi şöyle demiştir: O, karnındakinin oğlan olduğunu zannediyordu, kız olarak doğurunca, özür diledi. Meryem ismi Arapça değildir. Recim'de iki görüş vardır: Birisi: Mel'undur, bunu Katade, demiştir. *İkincisi:* Mercum (taşlanmış) demektir; katîl maktul manasına olduğu gibi. Bunu Ebu Ubeyde demiştir. Buna göre ona racîm denmesi, yıldızlarla taşlanmış olduğu içindir.

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا
حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ
وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ
مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾

37 – Bunun üzerine Rabbi de onu iyi bir rıza ile kabul buyurdu. Ve onu güzel bir bitki gibi büyüttü. Zekeriyya'yı da ona bakmaya memur etti. Zekeriyya ne zaman onun yanına mihraba girse, yanında bir rızık bulurdu. "Ey Meryem, bu sana nereden?" derdi. O da: "O, Allah katındandır. Şüphesiz Allah dilediğine hesapsız rızık verir" derdi.

"Fetekabbeleha rabbuha bikabulin hasenin": Mücahit, lamın sükunu ve rabbenin besinin nasbi ile "fetekabbilha" ve benin kesri ve tenin sükunu ile dua manasına "veenbitha" okumuştur. Zeccac da şöyle demiştir: Arapçada asloldüğu üzere, "fetekabbeleha bitekabbulin hasenin" denilmesidir. Ancak "kabul" da kabileha kabulen, kabiltüşşey'e kabulen'e hamledilmiştir. Razı olmak manasına kubulen de caizdir. "Ve enbeteha nebaten hasenen": Yani onu güzelce yetiştirdi demektir. Nabaten de enbeteden gelmemiştir, mana ise nebete nebaten hasenen demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Enbete" "nebete"ye delalet ettiği için fiil manaya hamledilmiş, sanki ve enbeteha, fenebetet hiye nebaten hasenen denmiştir.

Şair İmruulkays de şöyle demiştir:

Güzel konulara geçtik, ince ince konuştuk,
Kendimi eğittim, o zaman bütün zorluklar kolaylaştı.

Burada eyye riyadatin demek istemiştir, çünkü rudtu ezleltü manasını akla getirdiği için o manaya verilmiştir. Müfessirler güzel bitki hususunda da iki görüş ileri sürmüşlerdir: *Birincisi:* O iyi yetişmedir. İbn Abbas: O, Yani Meryem, bir günde bir çocuğun bir yılda geliştiği kadar gelişirdi, demiştir. *İkincisi:* Hataları terk etmesidir. Katade şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre o, insan oğlunun aksine, hiç günah işlemezdi.

"Vekeffeleha": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, fenin fethası ile şeddesiz olarak kefeleha" okumuşlardır. Zekeriyyâu da merfu ve medlidir. Ebu Bekir de Asım'dan fenin şeddesini ve Zekeriyyae'nin nasbını rivayet etmiştir. O Ebu Bekir rivayetinde Kur'an'ın her yerinde Zekeriyyay'ı med ederdi. Hafs da Asım'dan fenin şeddesini ve Zekeriyya'yı da Kur'an'ın her yerinde kısa okuduğunu rivayet etmiştir. Hamze ile Kisai de "ve keffeleha" diye şeddeli ve Zekeriyye'yi de Kur'an'ın her yerinde medsiz okurlardı. Zekeriyya'ya gelince: Onda üç lügat vardır: Hicazlılar. Haza Zekeriyya kad cae diyerek maksur ve Zekeriyâ diye de memdud okurlar. Necidliler ise: Zekeriy der ve cer ile okurlar, elifi de atarlar. Ben şeyhimiz Ebu Mansur el – Lügavi'den şöyle dediğini okudum: Zekariyya Arapça değildir, Zekeriyy, med ile Zekeriyâ, kasr ile Zekeriyya, denir. Başkaları da şeddesiz olarak Zekeriy, derler. Kim med ile Zekeriyyâ derse, tesniyesinde Zekeriyyavani der, cem'inde de Zekeriyyavune der. Kim de kasr ile Zekeriyya, derse, tesniyesinde Zekeriyyani, der, tıpkı medeniyyani dediği gibi. Kim de şeddesiz olarak Zekeriy derse, tesniyesinde Zekeriyani, cem'inde de: Zekerune der ve yeyi atar.

ZEKERİYA'NIN MERYEM'E BAKMASINA İŞARET

Süddi şöyle demiştir: Annesi onu beze sararak götürdü, onlar ise gelen çocuk üzerinde kur'a çekerlerdi. Zekeriyya o gün için peygamberleri idi: Onu almaya en haklı benim, çünkü kız kardeşi benim yanımdadır, dedi. Onlarsa kabul etmediler, Ürdün nehrine çıktılar, yazı yazdıkları kalemlerini suya attılar. Kalemler yürüdü, Zekeriyya'nın kalemi sabit kaldı, o da onun bakımını üstlendi. İbn Abbas da şöyle demiştir: Onlar yirmi yedi kişi idiler: Kalemlerimizi atalım, dediler, kimin kalemi akmaz da suyun üzerine çıkarsa Meryem'in bakımını o üstlensin, dediler. Zekeriyya'nın kalemi suyun üzerine çıktı. Buna göre Zekeriyya onları kaleminin suyun üzerine çıkması ile yenmiş oldu. Süddi'nin görüşüne göre ise akmayıp suyun üzerinde durması ile yendi.

Mukatil şöyle demiştir: Zekeriyya Meryem'in üzerine kapıları kapatırdı, anahtarı da yanına alırdı, onu kimseye güvenemezdi. Adet olduğu zaman onu yanındaki kız kardeşinin ve Yahya'nın annesinin yanına götürürdü. Temizlenince de onu Beytülmukaddes'e geri getirirdi. Çokları onu çocukluğunda kur'a ile üstlendiği görüşündedir. Bazıları da onu çocukken kur'asız olarak aldı, derler, çünkü annesi ölmüştü ve teyzesi Zekeriyya'nın yanında idi. Meryem buluğa erince onu annesinin adağından dolayı kiliseye soktular. Kur'a ise bundan bir müddet sonra oldu. Çünkü kıtlık başlamıştı. Muhammed bin İshak da şöyle demiştir: Kıtlık başlayıncaya kadar onu Zekeriyya aldı, sonra Zekeriyya elinin darlığından İsrail oğullarına şikayet etti, onlar da, biz de öyleyiz, dediler. Onu itmeye başladılar, nihayet kur'a çektiler. Kur'a marangoz Cüreyc'e çıktı, o da fakir idi. Meryem'e az bir yiyecek getirirdi, o da çoğalırdı. Zekeriyya içeri girdi: "Cüreyc'in getirdiği bu kadar değildi, bunlar sana nereden?" dedi. O da: O, Allah katından, dedi. Doğrusu çoğunluğun görüşüdür. Toplumda herkes onu almak istediler, çünkü efendileri ve imamları İmran'ın kızı idi. Katade ve diğerleri böyle demişlerdir. Zekeriyya Meryem'i çocukluğundan itibaren kur'a ile aldı. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Mihrap, meclisin üstü, baş tarafıdır, en şerefli yeridir. Mescitte de öyledir. Asmai de şöyle demiştir: Burada mihrap oda manasınadır. Zeccac da: Mihrap lügatte, yüce ve şerefli yerdir, demiştir. Şair de şöyle demiştir:

O kadın mihrap sahibidir,
Ona geldiğim zaman ona merdivensiz çıkamam.

"Onun yanında bir rızk buldu": İbn Abbas: Cennet meyveleri, demiştir. Kışın yaz meyvelerini, yazın da kış meyvelerini bulurdu. Bu da cemaatin görüşüdür.

"Bu sana nereden": Bu sana nereden geliyor? Rebi bin Enes şöyle demiştir: Zekeriyya dışarı çıktığı zaman Meryem'in üzerine yedi kapı kapatırdı, içeri girdiği zaman yanında bir rızık bulurdu. Hasen Basri de şöyle demiştir: Meryem hiç meme emmedi, rızkı ona cennetten gelirdi. Zekeriyya da: "Bu sana nereden?" derdi. O da: Allah katındandır, derdi. O küçükken konuştu. Mukatil ise Zekeriyya'nın Meryem için bir sütanne tuttuğunu iddia etmiştir. İbn İshak'tan naklettiğimize göre Zekeriyya'nın ona: "Bu sana nereden?" demesi, yanındaki şeyi çok görmesindendir. Cumhurun görüşü daha doğrudur. Hesap da lügatte: Az vermek ve darlıktır.

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً
طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٨﴾

38 – Orada Zekeriyya Rabbine dua etti: "Rabbim, bana kendi katından tertemiz bir zürriyet ver. Şüphesiz sen duayı hakkıyle işitensin" dedi.

"Orada Zekeriyya Rabbine dua etti": Müfessirler şöyle demişlerdir: Zekeriyya Allah'ın Meryem'e bu zamansız rızık verme mucizesini görünce yaşlılığına rağmen çocuk istedi. "minledünke" kendi katından, demektir. Zürriyet de cemi için de tekil için de denir. Burada ondan maksat tekildir. Ferra şöyle demiştir: "Tayyibeten" demesi, zürriyetin müennes olmasındandır. Tayyibeten maksat da temiz ve salih, demektir. Semî' ise sâmi' (işitici) manasınadır. Duayı kabul edendir de denilmiştir.

فَنَادَتْهُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَهُوَ
قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيٰى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ
مِنَ اللّٰهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٣٩﴾

39 – O mihrapta divan durmuş dua ederken melekler ona: "Şüphesiz Allah, sana kendinden bir kelimeyi tasdik edici, bir efendi, nefsine hakim ve iyilerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler" diye seslendi.

"Fenadethül melaiketü": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, te ile fenadethü; Hamze ile Kisai de imaleli elifle fenadahu okumuşlardır. Ebu Ali: Bu "Vekale nisvetün" *(Yusuf: 20)* kavli gibidir, demiştir. Hazreti Ali, İbn Mes'ud ve İbn Abbas, elifle "fenadahu" okumuşlardır. Meleklerde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O yalnız Cebraildir, bunu Suddi ile Mukatil, demişlerdir. İzahı da şöyledir: Araplar tekili çoğul lafızla ifade ederler, mesela: Rekibtüssüfene (gemilere bindim) ve: Semi'tü haza minennas (bunu insanlardan işittim) derler. *İkincisi:* O meleklerden bir bölüktür, bu da içlerinde İbn Cerir Taberi'nin olduğu bir grubun görüşüdür.

Mihrap hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O mescittir. *İkincisi:* O mescidin kıblesidir. Namaz mihrabına mihrap denmesin-

de üç görüş vardır: *Birincisi:* İmam orada tek başına durup insanlardan uzaklaşmasındandır. Fülanün harbün lifülanin denir ki aralarında nefret ve uzaklık vardır, demektir. Bunu da İbn Enbari, babasından, o da Ahmed bin Ubeyd'den rivayet etmiştir. *İkincisi:* Mihrap lügatte mekanların en şereflisine denir. Mescidin de en şerefli yeri imamın durduğu yerdir. *Üçüncüsü:* O harpten gelir, çünkü namaz kılan, şeytanla harb eder.

"Ennallahe yübeşirüke biyahya": Çokları: "fenadethül melaiketü biennallahe" manasına hemzenin fethi ile okumuşlardır. Bi hazfedilince fiil ona bitişmiş ve onu nasbetmiştir. İbn Amir ile Hamze de kesr ile "inne" okumuş ve kavl maddesini gizlemişlerdir. Takdiri: Fenadethü, fekalet: İnnallahe yübeşşirüke. İbn Kesir ile Ebu Amr da yenin zammesi, benin fethası ve Kur'an'ın her yerinde şedde ile yübeşşirüke okumuşlardır. Ancak ha mim ayn sin kaf'ta "yübeşşirullahu ibadehu" *(Şura: 23)* kavlini yenin fethası ve şinin zammesi ile şeddesiz "yebşürü" okumuşlardır. Nafi, İbn Amir ve Asım da Kur'an'ın her yerinde şedde ile okumuşlardır. Hamze de Kur'an'ın her yerinde tahfifle (şeddesiz) okumuştur. Ancak "febime tübeşşirun" *(Hicr: 54)* hariç. Kisai de beş yerde hafif olarak (şeddesiz) okumuştur: Al-i İmran Zekeriyya kıssasında, Meryem kıssasında, Beni İsrail suresinde (İsra'da), Kehf'te ve ha mim ayn sin kaf'ta.

Zeccac şöyle demiştir: Yübeşşirüke'de üç lügat vardır: *Birincisi:* Benin fethası ve şinin şeddesiyle yübeşşirüke. *İkincisi:* Benin sükunu ve şinin zammesiyle "yebşürüke". *Üçüncüsü:* Yenin zammesi ve benin sükunu ile "yübşirüke". Yenin zammesiyle yübeşşirüke ile yübşirükenin manası: Müjdelemek demektir. Yebşürekenin manası ise seni sevindirir ve neşelendirir, demektir. Beşertürrecüle ebşüruhu denir ki onu sevindirdim, demektir. Beşire yebşerü ise sevinmek manasınadır.

Ahfeş ile Kisai şu beyti şahit getirmişlerdir:

Gözleri yüksekte olanlarla karşılaştığın zaman,
Elleri tozlu ve kıraç yerlerde,

Onlara yardım et ve sevinçlerine katıl,
Dar bir yere inerlerse sen de in.

Burada beşire yebşerü babı kullanılmıştır ki sevinmek manasınadır. Bütün bunların aslı şudur: İnsan sevindiği zaman yüzünün cildi genişler. Yelkani bibişrin denir ki, beni güler yüzle karşıladı, yüzünü buruşturmadı, demektir.

Ona Yahya adının verilmesinde de beş görüş vardır: *Birincisi:* Çünkü Allah onun sayesinde kısır annesine hayat vermiştir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Çünkü Allah Teala onun kalbine imanla hayat vermiştir. *Üçüncüsü:* Çünkü ona ihtiyar bir erkekle yaşlı bir kadın arasında hayat vermiştir, bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* O, kendisine verilen ilim ve hikmetle hayat bulmuştur, bunu da Zeccac demiştir. *Beşincisi:* Çünkü Allah onu taatle ihya etmiştir, hiç isyan etmedi ve aklına bile getirmedi, bunu da Hasen bin Fadl demiştir.

"Kelime" hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O İsa aleyhisselam'dır, ona kelime denilmesi, "kün" (ol) kelimesinden meydana gelmesindendir. Bu; İbn Abbas, Hasen Basri, Mücahit, Katade, Süddi ve Mukatil'in görüşleridir. Şöyle denilmiştir: Yahya, İsa'dan altı ay büyük idi. Yahya, İsa göğe kaldırılmadan önce öldürüldü. *İkincisi:* Kelime Allah'ın kitabı ve ayetleridir, bu da Ebu Ubeyde ile diğerlerinin görüşüdür. Bunun izahı da şöyledir: Araplar; Filan bana bir kelime okudu, derler ki bir kaside, demek isterler.

Seyyid'in manasında da sekiz görüş vardır: *Birincisi:* O, Rabbinin nazarında kıymetli demektir, bunu İbn Abbas ile Mücahit, demişlerdir. *İkincisi:* O halim ve takva sahibi demektir, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Dahhak da böyle demiştir. *Üçüncüsü:* O hikmet sahibidir, bunu da Hasen, Said bin Cübeyr, İkrime, Ata, Ebu'ş – Şa'sa, Rebi ve Mukatil, demişlerdir. *Dördüncüsü:* O fıkıhçı ve alim demektir, bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir. *Beşincisi:* Takva sahibi demektir. Bunu da Salim, İbn Cübeyr'den rivayet etmiştir. *Altıncısı:* O güzel huyludur, bunu da Ebu Ravk, Dahhak'tan rivayet etmiştir. *Yedincisi:* O şereflidir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Sekizincisi:* O, hayırda kavminden üstün olandır, bunu da Zeccac, demiştir. İbn Enbari de: Burada seyyid reis ve hayırda imamdır, demiştir.

Hasura gelince, İbn Kuteybe şöyle demiştir: O kadınlara gelemeyen kimsedir. O feuldur, mef'ul manasınadır, sanki o kadınlara karşı tutuklu ve mahpustur. Hasrın aslı hapsolmaktır. Feful vezninde olanlardan bazıları da rekub merkub manasınadır, halub mahlup, hayup de mehib manasınadır.

Kadınlara niçin gelemediği hakkında da müfessirler dört görüşle ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Onda kadınlara gelecek alet yoktu. Abdullah bin Amr bin As, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bütün insanoğulları kıyamette günahla gelirler, ancak Zekeriyya oğlu Yahya bundan müstesnadır. Ravi

diyor ki: Sonra Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem eğildi yerden bir küçük çöp aldı, sonra da: İşte Yahya'nınki ancak bu çöp kadar idi. Bunun için Allah ona seyyid ve hasur demiştir, dedi. Said bin Müseyyeb de: Onunki hurma çekirdeği kadardı, demiştir. *İkincisi:* Onun suyu gelmezdi, bunu da İbn Abbas ile Dahhak demişlerdir. *Üçüncüsü:* O kadınlara karşı şehvet duymazdı, bunu da Hasen, Katade ve Süddi, demişlerdir. *Dördüncüsü:* O nefsini şehvetlerden men ederdi, bunu da Maverdi, demiştir.

"İyilerden bir peygamber": İbn Enbari: Bunun manası: Allah katında halleri iyi olanlardan, demiştir.

قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لِى غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِىَ الْكِبَرُ وَامْرَاَتِى عَاقِرٌ قَالَ كَذٰلِكَ اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاۤءُ ﴿٤٠﴾

40 – O da şöyle dedi: "Rabbim, benim nasıl bir çocuğum olabilir ki bana ihtiyarlık gelmiş, karım da kısırdır!". O da: "Öyledir, fakat Allah dilediğini yapar" dedi.

"Rabbim, benim nasıl bir çocuğum olur?": Yani bu nasıl olabilir, dedi.

Şair Kümeyt de şöyle demiştir:

Bu coşku sana nereden ve nasıl geldi?

Ulema, içlerinde Hasen Basri, İbn Enbari ve İbn Keysan olduğu halde şöyle demişler: O sanki: Benim çocuğum hangi cihetten olur? Zevcemin kısırlığının gitmesi ve gençliğimin geri gelmesiyle mi? Yoksa biz bu halde iken mi gelir? Sanki bu, öğrenmek için bir soru idi, yoksa şüphe üzerine değildi. Zeccac şöyle demiştir: Ğulam beyyinül ğulumiyye, ve beyyinül ğulamiyye, ve beyyinül ğulume, denir. Şeyhimiz Ebu Mansur el – Lüğavi de şöyle demiştir: Ğulam ğulmeden fual veznindedir, şiddetli evlenme isteği duymaktır, yani delikanlılıktır. Ortayaşlıya da ğulam (ihtiyar delikanlı) denir: Leyla Ahyeliyye: Haccac'ı methederken şöyle demiştir:

Öyle bir ğulam (delikanlıdır) ki, mızrağını havada salladığı ona su içirir.

Sanki ortayaşlıya ğulam demeleri, bir zaman delikanlı olmasından dır. Çocuğa da ğulam demeleri, hayra yorarak, ileride delikanlı olacaktır, demektir. Şöyle de denilmiştir: Ğulam bıyığı yeni biten gence denir.

Şair şöyle demiştir:

....

Delikanlı oğlanlar ve kızlar onun için önem teşkil etmezler.

"Yaşlılık bana yetişti": Yani ben yaşlılığa yetiştim, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Yetiştiğin her şey de sana yetişmiştir. O günki yaşı hakkında ise altı görüş vardır: O yüz yirmi yaşında idi, karısı da doksan sekiz yaşında idi. Bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O yetmiş küsur yaşında idi, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* O yetmiş beş yaşında idi, bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* O yetmiş yaşında idi, bunu da Fudayl bin Gazvan nakletmiştir. *Beşincisi:* Altmış beş yaşında idi. *Altıncısı:* Altmış yaşında idi.

Neden: Akır, dedi de akira, demedi? Çünkü bu sıfatta aslolan müennestir, bunda müzekker iğreti gibidir. Tâlık ve hâyız sıfatları da böyledir (bunlar kadınlara hastır, tekrar tenis edilmez). Bu, Ferra'nın görüşüdür.

قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ
آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا وَاذْكُرْ رَبَّكَ
كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ ﴿٤١﴾

41 - Zekeriyya: "Rabbim, bana bir nişan ver" dedi. O da: "Nişanın sade bir işaretten başka insanlarla üç gün konuşamamandır. Rabbini çok zikret ve sabah akşam O'nu tesbih et" dedi.

"Rabbim, bana bir nişan ver": Yani karımın hamile olduğuna dair bana bir alamet ver. Bir alamet istemesinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Ona şeytan geldi: Bu işittiğin şeytanın sesidir, eğer Allah'ın vahyi olsa idi, onu sana vahyederdi, sana başka şeyleri vahyettiği gibi, dedi; o da bir işaret istedi. Bunu Süddi şeyhlerinden demiştir. *İkincisi:* Gebeliğin olduğuna dair işaret istemesi hemen şükretmek ve derhal sevinmek içindir. Zira hamilelik hemen baştan bilinmez. Allah da hamileliğin işareti olarak dilinin üç gün tutulmasını işaret kıldı. "Remz"e gelince. Ferra şöyle demiştir: Remz dudaklar, kaşlar ve gözlerle olur. En çok dudaklarla olur (dudak okumak). İbn Abbas da şöyle demiştir: İnsanlara eliyle işaret ederek konuşmaya başladı. Sadece insanlarla konuşmaktan men edilmiş, Allah'ın zikrinden men edilmemişti. İbn Zeyd şöyle demiştir: Allah'ı zikrederdi, insanlara ise işaret ederdi. Ata bin Saib de şöyle demiştir: Bir arıza olmadığı halde

dili tutuldu. Alimlerin çoğu gebeliğe bir işaret olmak üzere dilinin tutulduğunu söylerler. Katade ile Rebi bin Enes ise: Melekler ona sözlü olarak müjde verdikten sonra nişan istediği için ceza olarak dili tutulmuştur, demişlerdir.

"Tesbih et": Mukatil: Namaz kıl, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Tesbihimi bitirdim denir ki, namazımı bitirdim, demektir. Namaza tesbih denmesi şunun içindir, çünkü tesbih Allah'ı tazim etmek ve O'nu kötülüklerden uzak kılmaktır. Namazda ise bunların hepsi vardır.

"Aşiy": Güneşin zevalinden gündüzün sonuna kadar olan vakte denir. "İbkar" da: Şafağın sökmesinden kuşluk vaktine kadar olan vakte denir. Şair şöyle demiştir:

Ne kuşluğun soğuğunda gölgeye dayanabilirsin (ibkar),
Ne de öğleden sonra gölgenin tadını alırsın (aşiy).

Zeccac şöyle demiştir: Ebkererrecülü yübkirü ibkaren ve bekkere yübekkirü tebkiren ve bekere yebkürü, bütün bunlar bir şeye erkenden başlamak manasınadır.

وَاِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ

يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفٰيكِ عَلٰى

نِسَٓاءِ الْعَالَمٖينَ ﴿٤٢﴾

42 – Hani melekler: "Ey Meryem, şüphesiz Allah seni seçti, seni tertemiz etti ve seni dünya kadınlarının üzerine mümtaz kıldı" demişti.

"Hani melekler: Ey Meryem, Allah seni seçti, demişti": Bir bölük müfessir şöyle demişlerdir: Meleklerden maksat yalnız Cebrail'dir. Seçmenin manası da yukarıda geçmiştir. Burada temizlemekten ne kastedildiğine dair dört görüş vardır: *Birincisi:* O, hayızdan temizlemedir, bunu İbn Abbas demiştir. Süddi de: Meryem'in hayız görmediğini söylemiştir. Bazıları da: Hayız ve nifastan temizlemektir, demişler. *İkincisi:* Erkeklerin dokunmasından temizlemektir. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Küfür ve inkardan, bunu Hasen ile Mücahit, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Fuhuş ve günahtan, bunu da Mukatil, demiştir. Seçmenin ikinci kez tekrar edilmesinde de dört görüş vardır: *Birincisi:* O, birincinin tekididir. *İkincisi:* Birincisi

ibadet içindir, ikincisi İsa aleyhisselam'ın doğumu içindir. *Üçüncüsü:* İlk seçme belirsiz bir üstünlüktür, geneldir, içine bütün saliha kadınlar girer. Dünya kadınlarına üstün kılındığını bildirmek için seçme tekrar edilmiştir. *Dördüncüsü:* İlk seçme genel söylenince ikincisi ile sadece kadınlara karşı seçilip erkeklere karşı seçilmediği vurgulanmıştır. İbn Abbas, Hasen ve İbn Cüreyc: Allah onu zamanının kadınlarına üstün kılmıştır, demişler. İbn Enbari de: Bu çoğunluğun görüşüdür, demiştir.

يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾

43 – Ey Meryem, huşu ile Rabbinin divanına dur, secde et ve ruku edenlerle beraber ruku et!"

"Ey Meryem, huşu ile Rabbinin divanına dur": Kunutun açıklaması Bakara suresinde geçmiştir. Burada ne kastedildiği hususunda dört görüş vardır: *Birincisi:* O ibadettir, bunu Hasen Basri, demiştir. *İkincisi:* Namazda kıyamda uzun durmaktır, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Taattir, bunu da Katade, Süddi ve İbn Zeyd demişlerdir. *Dördüncüsü:* İhlastır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Secdenin rukudan önce zikredilmesinde dört görüş vardır: *Birincisi:* Vav tertip iktiza etmez, sadece toplar, binaenaleyh ruku öncedir. Bunu Zeccac ile diğerleri, demişlerdir. *İkincisi:* Mana: Bir durumda secde et, bir durumda da ruku et, demektir, ikisini bir rekatta birleştir demek değildir. Sanki hayır işlemeye teşvik edilmiştir. *Üçüncüsü:* Kelamda takdim ve tehir vardır, mana: Ruku et, secde et, demektir, tıpkı: "şüphesiz ben seni öldürecek ve bana yükselteceğim" *(Al-i İmran: 55)* kavlinde olduğu gibi. Bu ikisini İbn Enbari, demiştir. *Dördüncüsü:* Onların şeriatinde öyleydi, secde rukudan önce idi, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Mukatil de: Bunun manası şöyledir demiştir: Beytülmukaddes'in namaz kılan kurralarıyla beraber ruku et. Mücahit de: O kadar secde etti ki her tarafını yara kapladı, demiştir.

ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ
وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَمَا
كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٤﴾ إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ

إِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ
مَرْيَمَ وَجِيهاً فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٥﴾
وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلاً وَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٤٦﴾

44 – Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Onlardan, "Meryem'i kim himayesine alacak?" diye (kur'a çekmek için) kalemlerini atarlarken sen yanlarında değildin. Onlar çekişirlerken de yanlarında değildin.

45 – Hani melekler şöyle demişlerdi: Ey Meryem, Allah seni kendinden bir kelime olan Mesih ve Meryem oğlu İsa adında, dünya ve ahirette şanı yüce ve Allah'a yakınlardan biri ile müjdeliyor.

46 – O, beşikte iken ve yetişkinlik halinde insanlarla konuşur ve o, salihlerdendir, dediği zaman da (sen yanlarında değildin).

"Bunlar gayb haberlerindendir": "Zalike" yukarıda geçen Zekeriyya, Yahya, İsa ve Meryem kıssalarına işarettir. Enba haberler, demektir. Gayb de: Sana görünmeyen şeylerdir. Vahiy: Delil olarak kullandığın söz veya yazı veya işaret veyahut mektup gibi şeylerdir. Bunu İbn Kuteybe, demiştir. Kur'anda vahiy birkaç anlama gelir; bunları "El – Vücuh ve'n – Nezair" adlı kitabımızda zarif bir şekilde bulabilirsin.

"Kalemler" hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Yazı malzemesidir, bunu İbn Abbas, İbn Cübeyr ve Süddi demişlerdir. *İkincisi:* Sopalardır, bunu da Rebi bin Enes demiştir. *Üçüncüsü:* Fal oklarıdır, İbn Kuteybe bunu tercih etmiştir. Aynı şekilde Zeccac da şöyle demiştir: Bunlar üzerinde işaretler olan fal oklarıdır, bunu kur'a çekiminde kullanırlardı. Oka kalem denmesi, yontulmasındandır, bir şeyden parça parça koparıyorsan onu taklim etmiş, kesmişsindir, Yazı kalemi de bundandır, çünkü o da defalarca yontulur (kamış ve kurşun kalem gibi). Tırnak kesmeye de kallemtü ezfari, denir. "Hangileri Meryem'i himayesine alacak": Meryem'i kim tekeffül edecek ve ona bakacak diye kalemlerini atıyorlardı. "Ledeyhim" Yanlarında demektir. Himayelerinin açıklaması da az önce geçmiştir.

Burada "kelimeden" ne kastedildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah Teala'nın "ol" emridir, o da oldu. Bunu İbn Abbas ile Katade demişlerdir. İkincisi. O, Meleklerin Meryem'i İsa ile müjdelemesidir, bunu da Ebu Süleyman nakletmiştir. *Üçüncüsü:*

Kelime İsa'nın adıdır, ona kelime denilmesi, Allah'ın kelimesinden olmasındandır. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Çünkü Allah'ın kelimesiyle hidayete erildiği gibi onunla da hidayete erilir.

Ona Mesih denilmesinde de altı görüş vardır: *Birincisi:* Onun ayağının altında çukurluk yoktu (düztaban idi). Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* O ne zaman elini bir hastaya sürerse, mutlaka iyileşirdi. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O bereketle sıvazlanmıştı, bunu da Hasen ile Said, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Mesihin manası sıddik, demektir, bunu Mücahit ile İbrahim Nahai, demişler ve bunu Yezidi de zikretmiştir. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Bunun manası, Allah onu sıvazladı ve onu günahlardan temizledi, demektir. *Beşincisi:* O yeri mesheder, yani gezerek katederdi, bunu da Salep, demiştir. Açıklaması, çok seyahat ederdi, demektir. *Altıncısı:* O anasının karnından yağ sürülmüş olarak çıktı, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiş ve İbn Kasım nakletmiştir. Ebu Ubeyd de şöyle demiştir: Mesih'in Arap dilinde iki manası vardır: *Birincisi:* Mesih Deccal'dır ki onun memsuh, yani bir gözünün silme olmasındandır. *İkincisi:* Mesih İsa'dır, Aslı İbranca'da şin ile "Meşiha"dır. Araplar onu dillerine alınca şini sine çevirdiler, mesela Musa, dedikleri gibi, onun da aslı Muşa idi.

İbn Enbari şöyle demiştir: Onun lakabı ile başlanıp Mesih Meryem oğlu İsa denilmesi, Mesih'in İsa'dan daha meşhur olmasındandır. Çünkü bu isimde az kimse vardır, karışıklık olmaz. İsa adında ise çok insan vardır, meşhur olduğu için önce o söylenmiştir. Baksanıza, Halifelerin lakapları isimlerinden daha meşhurdur.

Anasına nispet edilip Meryem oğlu İsa denilmesi ise inançsız Hıristiyanların ona dedikleri şeyi bertaraf etmek içindir, çünkü O'nu Allah'a nisbet edip Allah'ın oğludur, dediler.

"Vecih": İbn Zeyd şöyle demiştir: Vecih, Arap dilinde: Sevilen makbul kimsedir. İbn Kuteybe de: Vecih, itibarlı ve şanlıdır, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Kadr ve marifet sahiplerinin yanında derecesi yüksek olandır. Vecüherrecülü yevcühü vecahaten denir, filanın halkın nazarında cahı vardır denir ki, itibarlıdır demektir.

"Allah'a yakınlardan": Katade: Kıyamet gününde Allah katında yakın olanlardan, demiştir. Mehd: Çocuğun beşiğidir, temhid kökünden gelir ki yatak hazırlamaktır. O durumda insanlarla konuşması hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Annesini atılan iftiradan temize çıkarmak içindir. *İkincisi:* Peygamberliğini gösteren mucize-

sini gerçekleştirmek içindir. İbn Abbas şöyle demiştir: Beşiğinde bir saat konuştu, sonra konuşma dönemine gelinceye kadar konuşmadı. "Kehlen" (yetişkin): İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Teala onu otuz yaşında peygamber gönderdi, otuz ay da peygamberlik etti. Sonra Allah onu göğe kaldırdı. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Otuz yaşının başında ona vahiy geldi, otuz ay da peygamberlik etti, sonra Allah onu göğe kaldırdı. İbn Enbari de şöyle demiştir: İsa aleyhisselam otuzunu geçmişti, onu geçen kehl sınırına girmiş olur. Kehl Araplarda otuzu geçen kimsedir. Ona kehl denmesi kuvvetini toplayıp gençliği kemale erdiği içindir. Kad iktehelennebatü denir ki, ot yükselip boy salmaktır. İbn Faris de şöyle demiştir: Kehl saçı ağaran kimseye denir.

Eğer: Ergin bir kimse zaten konuşur, denirse, buna üç türlü cevap verilir: *Birincisi:* Bu söz uzun yaşayacağına yani erişkin olacağına dair bir müjde yerinde söylenmiştir. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "kehlen", yani bu, gökten indikten sonra olacaktır. *İkincisi:* Onlara şunu haber vermiştir ki zaman ona tesir edecek ve günler onu halden hale geçirecektir. Eğer İlah olsa idi, bu değişikliği yaşamazdı. Bunu İbn Cerir Taberi, demiştir. *Üçüncüsü:* Kehlden maksat halim selim kimsedir, bunu da Mücahit, demiştir.

قَالَتْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ قَالَ كَذَٰلِكِ اللَّهُ
يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٧﴾

47 – Meryem: "Rabbim, bana bir beşer dokunmamışken nasıl bir çocuğum olur?" dedi. Rabbi de: Öyledir; Allah dilediğini yapar. Bir şeye hükmettiği zaman sadece ona: "Ol" der; o da oluverir.

"Rabbim, nasıl bir çocuğum olur?": Böyle demesinin iki sebebi vardır: *Birincisi:* Bunu şaşırdığı için ve soru mahiyetinde dedi, şüphe ve inkar için demedi. Bunu da Zekeriyya kıssasında anlatmıştık. Cumhur da bu görüştedir. *İkincisi:* Ona hitap eden Cebrail idi, onu kendisine kötülük etmek isteyen bir insan olarak zannetmişti, onun için: "Eğer sen iyi bir kimse isen senden Rahman'a sığınırım" demişti. *(Meryem: 189)* Ona müjde verince sözünün doğruluğundan emin olmamıştı, çünkü onun melek olduğunu bilmiyordu. Bunun için: "Çocuğum nasıl olur?"dedi. Bunu İbn Enbari, demiştir.

"Bana bir beşer dokunmadı": Yani bana koca yaklaşmadı. Mes cima manasınadır, bunu İbn Faris, demiştir. İnsanlara beşer denil-

mesi görünmelerinden dolayıdır. Beşere insanın derisi, cildidir. Ebşeretil ardu da yerden bitki çıkmak manasınadır, beşşertül edime de derinin kılını almak demektir. Tebaşirssubh da sabahın erkenden görünen ışıklarıdır. Cebrail: "Allah böyle yapar" dedi, yani sebeple de yapar, sebepsiz de yapar, demektir. Ayetin kalan kısmı ise Bakara'da tefsir edilmiştir.

وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ ﴿٤٨﴾

48 – Allah ona kitabı hikmeti, Tevratı ve İncili öğretecektir.

"Veyuallimuhul kitabe": Çokları nunla "venuallimuhu" okumuşlardır. Nafi ile Asım da ye ile okumuşlar ve onu "yübeşşiriüke" kavlinin üzerine atfetmişlerdir. Kitap üzerinde de iki görüş vardır. *Birincisi:* O peygamberlerin kitapları ve ilimleridir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Yazı yazmaktır, bunu da İbn Cüreyc ile Mukatil, demişlerdir. İbn Abbas da: Hikmet fıkıh ve peygamberlerin hükümleridir, demiştir.

وَرَسُولًا اِلٰى بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ اَنّٖي قَدْ جِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ اَنّٖٓي
اَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطّٖينِ كَهَيْـَٔةِ الطَّيْرِ فَاَنْفُخُ فٖيهِ فَيَكُونُ
طَيْرًا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ وَاُحْيِ الْمَوْتٰى
بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فٖي بُيُوتِكُمْ
اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿٤٩﴾

49 – Allah onu İsrail oğullarına Resul gönderecek. Onlara şöyle diyecek: Size Rabbinizden şöyle bir mucize getirdim: Şüphesiz ben, size çamurdan kuş suretinde bir şey yaparım; ona üflerim; o da Allah'ın izni ile kuş olur. Yine Allah'ın izni ile anadan doğma körü ve baras hastasını iyi ederim. Ve Allah'ın izni ile ölüleri diriltirim. Yediklerinizi ve evlerinizde biriktirdiklerinizi size haber veririm. Şüphesiz bunda, eğer inanan kimseler iseniz sizin için elbette bir ibret vardır.

"Resulen": Zeccac şöyle demiştir: Mansup okunmasının iki izahı vardır: *Birincisi:* nec'aluhu resulen, demektir. Benim tercihim ise: Veyükellimünnase resulen, demektir.

"Enni ahluku": Çoğunluk feth ile "enni" okumuş ve onu ayet kelimesinden bedel yapmıştır, sanki kadci'tüküm bienni ahluku leküm, demiş gibi olur. Nafi ise kesr ile "inni" okumuştur. Ebu Ali de şöyle demiştir: İki yoruma da ihtimali vardır: *Birincisi:* Cümle başı olmasıdır. *İkincisi:* Ayeti, inni ahluku (usavvirü ve ukaddirü) kavli ile tefsir etmiş olur. İbn Abbas da şöyle demiştir: Bir çamur aldı, ondan bir yarasa şekli yaptı ve ona üfürdü, baktılar ki uçuyor. Yarasadan başka bir şey yapmadığı söylenmiştir. İsrail oğullarının ondan bunu istedikleri de söylenmiştir. Çünkü yarasa acaip yaratılışlı bir kuştur. Ebu Said el – Hudri'den rivayet edildiğine göre onlara: "Ne istiyorsunuz?" dedi. Onlar da: Yarasa, dediler. Ondan yaratılması en zor kuşu istediler, çünkü o tüysüz uçar. Vehb de şöyle demiştir: Yaptığı şey insanlar ona baktığı sürece uçardı, gözlerinden kaybolunca ölür yere düşerdi. Maksat halkın yaptığı ile Halık'ın yaptığının ayrılması idi. Çoğunluk "feyekune tayren" okumuşlardır. Nafi ise burada ve Maide suresinde tairen okumuştur. Ebu Ali de şöyle demiştir: Cumhurun delili Cenab-ı Allah'ın "keheyetit tayri" kavlidir, orada: Keheyetit tairi, dememiştir. Nafi kıraatinin izahı da şöyledir: O: Üfürdüğüm veya heykelini yaptığım şey kuş olur, demek istemiştir.

"Ekmeh"te ise dört görüş vardır: Birincisi. O kör olarak doğandır, bunu Dahhak, İbn Abbas'tan, Said de Katade'den rivayet etmiştir. Yezidi, İbn Kuteybe ve Zeccac da böyle demişlerdir. *İkincisi:* O amadır, bunu İbn Cüreyc, İbn Abbas'tan, Mamer de Katade'den rivayet etmiştir. Hasen ile Süddi de böyle demişlerdir. Zeccac da Halil'den, ekmeh'in âmâ doğduğunu, gözlü doğup da sonradan kör olduğunu nakletmiştir. *Üçüncüsü:* O gözü iyi görmeyendir, bunu da İkrime demiştir. *Dördüncüsü:* O gündüz görüp gece görmeyendir, bunu da Mücahit ile Dahhak, demişlerdir.

Abras ise derisinde parlaklık, beyazlık olandır. İsa aleyhisselam zamanında tıp ilmi ileri idi, onlara o türden mucize gösterdi. Ancak tıpta gözsüzü ve abraşı iyi etmek yoktu. Bu da onun doğruluğuna delildi. Vehb de şöyle demiştir: Bazen Hazreti İsanın başına bir günde elli bin hasta toplanırdı, onları sadece dua ile tedavi ederdi. Müfessirler onun dört ölüyü dirilttiğini söylemişlerdir. İbn Abbas da şöyle demiştir: O dördün hepsi yaşadılar, çoluk çocukları oldu, ancak Sam bin Nuh yaşamadı.

"Size yediklerinizi haber veririm": Said bin Cübeyr şöyle demiştir: İsa aleyhisselam onlara yediklerini haber verirdi ve çocuğa: "Ey delikanlı, ailen sana şöyle şöyle yiyecek hazırladı, ondan bana da

yedirir misin?" derdi. Mücahit de: Size dün akşam yediklerinizi ve ondan ne sakladığınızı haber veririm, demiştir. Müfessirler böyle derler, ancak Katade: Size gökten inen sofradan ne yediklerinizi ve ondan ne sakladıklarınızı haber veririm, demiştir. Onlara o sofradan yemelerini ve ondan bir şey saklamamalarını söylerdi. Ona hiyanet edince domuza çevrildiler.

وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَلِأُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ
الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا
اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ ﴿٥٠﴾ اِنَّ اللّٰهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ
هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٥١﴾

50 – Önümdeki Tevrat'ı tasdik etmek ve size haram edilen bazı şeyleri sizin için helal etmek üzere geldim. Size Rabbinizden bir mucize getirdim. Öyleyse Allah'tan korkun ve bana itaat edin.

51 – Şüphesiz Allah benim de Rabbim sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O'na ibadet edin. İşte bu, doğru yoldur.

"Ve musaddikan lima beyne yedeyye": Zeccac: Musaddikan hal olmak üzere mansub olmuştur: Tasdik edici olarak geldim, demektir. "Size haram edilen bazı şeyleri de helal etmek için": Katade şöyle demiştir: Musa deveyi, içyağını ve bazı kuşları haram etmişti; İsa da onları helal etti.

"Size bir mucize getirdim": Onunla benim doğruluğumu bileceğiniz mucizeler getirdim. Neden tekil olarak ayet denilmiştir? Çünkü hepsi aynı cinstendir. "Rabbinizden": Yani Rabbinizin katından, demektir.

فَلَمَّا اَحَسَّ عِيسٰى مِنْهُمُ
الْكُفْرَ قَالَ مَنْ اَنْصَارِي اِلَى اللّٰهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ
اَنْصَارُ اللّٰهِ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَاشْهَدْ بِاَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٥٢﴾

52 – İsa onlardan inkarı hissedince, "Allah'a giden yolda benim yardımcılarım kimlerdir?" dedi. Havariler: "Allah'ın yardımcıları bizleriz; biz Allah'a iman ettik. Bizim Müslümanlar olduğumuza şahit ol" dediler.

"İsa hissedince": Yani bilince, demektir. Şeyhimiz Ebu Mansur el–Lügavi şöyle demiştir: Ahsestü bişşey'i, ve hasestuhu, denir. İnsanların bilinen şeyler için "mahsusat" demeleri hatadır; doğrusu "muhassat"tır. Mahsusat ise öldürülmüş kimselerdir. Hassehu, onu öldürdü, demektir. Ensar ise yardımcılardır, "ila", "maa" manasınadır, bir cemaat bu görüştedir. "Maa" yerinde ila'nın hoş düşmesi, ila'nın gaye manasını içermesinden, maa'nin de iki şeyi birleştirmesindendir. İbn Enbari şöyle demiştir: Mananın: Allah'ın emrini açıklamada yardımcılarım kimlerdir, demek de caizdir.

Havarilerden yardım istemesinde de ihtilaf etmişlerdir; Mücahit: Kavmi onu inkar edip de onu öldürmek istedikleri zaman havarilerden yardım istedi, demiştir. Başkası da şöyle demiştir: Onu inkar edip de onu kentlerinden çıkarınca havarilerden yardım istedi. Şöyle de denilmiştir: Hakkı ayakta tutmak ve delili ortaya çıkarmak için onlardan yardım istedi. Cumhur yenin şeddesi ile havariyyun okumuştur; el – Cuni, Cuhderi ve Ebu Hayve de yeyi şeddesiz olarak havariyun, okumuşlardır.

Havarilerin manasında ise altı görüş vardır:

Birincisi: Onlar gözde ve seçkin kimselerdir. İbn Abbas: İsa'nın seçkin dostları demiştir. Ferra da: Onlar İsa'nın gözdeleridir, demiştir. Zeccac da: Havariler lügatte ihlaslı ve her türlü kusurdan arınmış kimselerdir. Kaliteli buğday ununa da bu nedenle huvvari denilmiştir, çünkü unun özü ve halis kısmıdır. Mahir dilciler de şöyle demişlerdir: Havariler, tasdik ve yardımlarında samimi ve ihlaslı kişilerdir. Aynün havra da beyazı çok fazla beyaz, karası da çok fazla kara göze denir. Gözleri bu nitelikte olmayan kadına havra, denmez. *İkincisi:* Onlar beyaz giysililerdir, Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan, onlara bu ismin verilmesinin beyaz giymelerinden olduğunu nakletmiştir. *Üçüncüsü:* Onlar kasar idiler, onlara bu adın verilmesi çamaşırları beyazlattıkları içindir. Dahhak ile Mukatil de: Havariler kasar idiler, demişler. Yezidi de: Kasarlara havari denmesi elbiseleri beyazlattıkları içindir. Una da huvvari denmesi beyazlığındandır. Aynün havra da, gözbebeğinin etrafı beyaz olan gözdür. *Dördüncüsü:* Havariler, mücahitler, demektir. Şöyle bir kanıt getirmişlerdir:

Biz öyle insanlarız ki başımız miğferi doldurur,
Bizler sürünerek ilerleyen savaşçılarız (havarileriz).

Düşmanla karşılaştığımız gün kafataslarımız kalkanlarımızdır,
Ölüme koşarken de ayaklarımız dolaşmaz.

Beşincisi: Havariler avcılardır. *Altıncısı:* Havariler krallardır. Bu üç görüşü İbn Enbari nakletmiştir. İbn Abbas: Havariler on iki kişi idiler, demiştir.

Sanatları hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar balık avlarlardı, bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Onlar çamaşır yıkarlardı, bunu da Dahhak ile Ebu Ertat, demiştir.

رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿٥٣﴾

53 – Ey Rabbimiz, indirdiğine iman ettik ve o elçiye tabi olduk: Sen de bizleri şahitlerle beraber yaz, dediler.

"Rabbimiz, indirdiğine iman ettik": Bu, havarilerin sözüdür. İndirilen İncil, elçi de İsa'dır. Şahitlerle kimlerin kastedildiği hususunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile ümmetidir. Çünkü onlar peygamberlere görevlerini tebliğ ettiler diye şahitlik edeceklerdir. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Onlar kendilerinden önce iman eden mü'minlerdir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Onlar peygamberlerdir, çünkü her peygamber ümmetinin şahididir, bunu da Ata, demiştir. *Dördüncüsü:* Şahitler doğru kimselerdir, bunu da Mukatil, demiştir. *Beşincisi:* Onlar peygamberleri tasdik etmekle şahitlik edenlerdir. Ayetin manası: Tasdik ettik ve itiraf ettik, bizi de bizim fi'limizi yapanlarla beraber yaz, demektir. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللّٰهُ وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿٥٤﴾

54 – Yahudiler tuzak kurdular; Allah da tuzak kurdu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.

"Ve mekeru ve mekerallah": Halkın tuzak kurması kötülük ve aldatmadır, Allah'ınki ise karşılık vermedir. Ona tuzak denilmesi karşılık olmasındandır, mesela şu ayette olduğu gibi: "Allah onlarla alay ediyor". *(Bakara: 15)*

"Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır": Çünkü onun tuzağı yapılan kötülüğün karşılığıdır ve mü'minlere yardımdır. İbn Abbas şöyle demiştir: Onların tuzağı şudur: Yahudiler İsa'yı öldürmek isteyince, bir kulübeye girdi; içlerinden bir adam da girdi; İsa'ya benzetildi ve İsa göğe kaldırıldı. Adam çıkınca onu İsa zannedip öldürdüler.

إِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسٰى إِنّ۪ي مُتَوَفّ۪يكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ
مِنَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذ۪ينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا
إِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِۚ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ ف۪يمَا
كُنْتُمْ ف۪يهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٥٥﴾

55 – O zaman Allah şöyle demişti: "Ey İsa, şüphesiz seni öldürecek, seni kendime yükseltip kaldıracak, seni kafirlerden temizleyecek ve sana tabi olanları kıyamet gününe kadar seni inkar edenlerin üstünde tutacağım. Sonra da dönüşünüz bana olacak; ben de ihtilaf ettiğiniz şeyde aranızda hüküm vereceğim.

"O zaman Allah şöyle demişti: Ey İsa, seni öldürecek": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Teveffi, sayıyı tamamlamaktan gelir: Teveffeytü vestevfeytü denir, tıpkı teyakkantül habere vesteykantuhu gibi. Sonra ölüm için vefat denildi. Ebu Ubeyde şu beyti delil getirmiştir:

Edred oğulları hiç kimseden değillerdir;
Kays'ten de değillerdir, Eset'ten de değillerdir:
Kureyş bile onların sayısına yetişemez.

Vefa tamamlamak demektir. Bu teveffide de iki görüş vardır: *Birincisi:* O göğe kaldırmadır. *İkincisi:* Ölümdür. Birinci görüşe göre kelamın nazmı tamam olur, takdim ve tehire ihtiyaç kalmaz. "Seni teveffi edeceğim"in manası da seni yerden tam olarak ve Yahudiler sana bir kötülük yapmadan alacağım, olur. Bu Hasen, İbn Cüreyc ve İbn Kuteybe'nin görüşüdür. Ferra da bunu tercih etmiştir. Bu yorumun şahidi de Cenab-ı Allah'ın: "Felemma teveffeyteni künte enterrakibe aleyhim *(Maide: 117)* kavli olur. Yani seni öldürmeden göğe kaldırdığım zaman, demektir. Çünkü nimeti o göğe kaldırıldıktan sonra değiştirdiler; ölümünden sonra değil. İkinci görüşe göre ayette takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Ben seni kendime kaldırıp kafirlerden temizleyeceğim ve ondan sonra da seni öldüreceğim. Bu da Ferra, Zeccac ve diğerlerinin görüşüdür. Öldüreceğini bildirmedeki fayda; göğe kaldırmanın onu ölümden kurtaramayacağını ona bildirmek olur. Said bin Müseyyeb de şöyle demiştir: İsa, otuz üç yaşında göğe kaldırıldı. Mukatil de şöyle demiştir: Ramazanda Kadir gecesi Beytülmukaddes'ten göğe kaldı-

rıldı. Annesi Meryem'in onu göğe kaldırılmasından sonra altı yıl daha yaşadığı söylenmiştir. Annesinin onun kaldırılmasından önce öldüğü de denilmiştir.

"Seni kafirlerden temizleyeceğim": bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onu onların arasından kaldırmıştır. *İkincisi:* Onu öldürülmekten men etmiştir. Ona tabi olanlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar ümmet-i Muhammed'in Müslümanlarıdır, çünkü onun peygamberliğini ve onun ruhullah olup O'nun kelimesi olduğunu tasdik ettiler. Bu da Katade, Rebi ve İbn Saib'in görüşüdür. *İkincisi:* Onlar Hıristiyanlardır; onlar Yahudilerin üstündedir, Yahudiler zelil ve eziktirler, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"İhtilaf ettikleri şeyde": Yani dinde, demektir.

فَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَاُعَذِّبُهُمْ
عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۘ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٥٦﴾

56 – Kafirlere gelince, ben onlara dünyada da ahirette de şiddetle azap edeceğim. Onların hiçbir yardımcıları da yoktur.

"Kafirlere gelince": Bunların Yahudilerle Hıristiyanlar olduğu söylenmiştir. Dünyada azapları kılıç ve cizye iledir, ahirette de ateş iledir.

وَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ اُجُورَهُمْۜ
وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿٥٧﴾

57 – İman edip iyi amel işleyenlere gelince, Allah onlara mükafatlarını tastamam ödeyecektir. Allah zalimleri sevmez.

"Feyüveffihim ucurehüm": Çoğunluk nunla okumuşlardır. Hasen, Katade, Hafs da Asım'dan rivayetle ye ile "feyüveffihim" okumuş ve "izkalellahu ya İsa" kavlinin üzerine atfetmişlerdir.

ذٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْاٰيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ ﴿٥٨﴾

58 – Bunları sana ayetlerden ve hikmet dolu zikirden okuyoruz.

"Bunları sana okuyoruz": Yani macerası geçen kıssaları, "ayetlerden", elçiliğinin doğruluğunu gösteren delillerden, çünkü bunlar bir ümminin bilemeyeceği haberlerdir. "Ve hikmetli zikirden": İbn Abbas:

O Kur'an'dır, demiştir. Zeccac da manası şöyledir, demiştir: Telif ve nazmında, ondan faydaların açığa çıkmasında hikmetli, demektir.

إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ
اٰدَمَۜ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾

59 – Kuşkusuz İsa'nın hali, Allah katında Adem'in hali gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra da ona: "Ol" dedi, o da oluverdi.

"Kuşkusuz İsa'nın hali, Allah katında Adem'in hali gibidir": Tefsirciler şöyle dediler: Bu ayetin iniş sebebi Necranlı Hıristiyan heyetinin Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile İsa hakkında tartışmalarıdır. Bunu da surenin başında anlatmış bulunuyoruz. İsa'nın Adem'e benzemesi, her ikisinin de babasız meydana gelmesinden dolayıdır.

"Onu topraktan yarattı": Yani Adem'i, Salep şöyle demiştir: Bu, Adem'in durumunun tefsiridir. (Gramerdeki) hal değildir.

"Sonra ona dedi": Yani Adem'e. İsa'ya da diyenler olmuştur. "Ol" o da oluverdi: Burada muzari kullanılmış mazi kastedilmiştir, tıpkı şurada olduğu gibi: "Vettebeu ma tetluşşeyatinu", yani "telet", demektir.

اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٦٠﴾

60 – Hak Rabbindendir; artık sen de şüphecilerden olma.

"El – Hakku min rabbike": Zeccac şöyle demiştir: Hak mahzuf mübtedanın haberi olarak merfudur, mana: Ellezi enbe'tüke bihi fi kıssati ademe elhakku min rabbik. "Sen de şüphecilerden olma": Yani tereddüt edenlerden, Peygambere hitap halka hitaptır, çünkü o şüphe etmedi.

فَمَنْ حَاجَّكَ
فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا
وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ
ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ﴿٦١﴾

61 – Kim sana ilim geldikten sonra bu hususta seninle tartışırsa, de ki: "Geliniz; oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı ve kendimizi ve kendinizi çağıralım; sonra da dua ve niyaz edelim de Allah'ın lanetini yalancıların üzerine kılalım.

"Femen hacceke fihi": Fihi'deki he zamirinin mercii hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* İsa'ya racidir. *İkincisi:* Hakka racidir. İlim de: Açıklama ve izahtır.

"Fekul tealev": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Tealev, alevtü'den gelmektedir. Erkek ve kadın iki kişi için: Tealeya, çok kadınlar için de: Tealeyne, denir. Ferra şöyle demiştir: Aslı uluvden gelmektedir. Sonra Araplar onu çok kullanınca, onlara göre "helümme" gibi oldu. Sonra da mecaz yolu ile yüksekte duran adama: Teale: Yani in, dediler. Aslı yukarı çıkmadır.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Oğullarımız kelimesinden Fatıme, Hasen ve Hüseyn kastedilmiştir. Müslim, Sahih'inde Sa'd bin Ebi Vakkas hadisinde şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bu: "Tealev ned'u ebnaena ve ebnaeküm" ayeti inince, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Ali, Fatıme, Hasan ve Hüseyn'i çağırdı: "Allah'ım, bunlar benim ehl-i beytimdir, dedi.[2]

"Kendilerimizi": Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Hazreti Ali bin Ebu Talib kastedilmiştir. Şa'bi şöyle demiştir: Araplar, amcaoğlu için, kendim tabirini kullanır. *İkincisi:* Kardeşlerini kastetmiştir, bunu İbn Kuteybe, demiştir. *Üçüncüsü:* Dininden olanları kastetmiştir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki demiştir. *Dördüncüsü:* Zevcelerini kastetmiştir. *Beşincisi:* Yakın akrabaları kastetmiştir. Bu ikisini Ali bin Ahmed en – Neysaburi demiştir.

İbtihal'e gelince, İbn Kuteybe şöyle demiştir: O, lanetleşmeye çağırmaktır. Aleyhi behletullah ve behletuhu, Allah'ın laneti onun üzerine olsun, demektir. Zeccac şöyle demiştir: İbtihal lügatte, duada ileri gitmektir, aslı lanet etmektir. Behelehullah, Allah ona lanet etsin, demektir. Peygamberimiz delil getirdikten sonra lanetleşme ile emrolundu: Cabir bin Abdullah şöyle demiştir: Necran heyeti geldi, içlerinde Seyyid ile Akıb da vardı... Peygamberimiz onları lanetleşmeye çağırdı. Onlar da yarın görüşelim, dediler. Sabah olunca Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Ali, Fatıme, Hasan ve Hüseyn'in ellerinden tuttu, sonra o ikisine haber gönderdi. Onlarsa gelmek istemediler, haraç vermeyi kabul ettiler. Peygamberimiz de:

2 - Tirmizi, Tefsirü Sureti Al-i İmran, bab, 7; Menakıb, bab, 20.

Beni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, eğer bunu yapsalardı, vadileri ateşle dolardı, dedi.[3]

إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ ۚ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا اللَّهُ ۚ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٢﴾

62 – Şüphesiz bu, gerçek kıssadır, Allah'tan başka hiçbir İlah yoktur. Gerçekten Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Vema min ilahin illallah": Zeccac şöyle demiştir: Burada "min" edatı tekit ve müşriklerin iddia ettikleri bütün İlahların boş olduğuna delil olmak için gelmiştir.

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٦٣﴾

63 – Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah bozguncuları hakkıyle bilendir.

"Eğer yüz çevirirlerse": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Lanetleşmeden yüz çevirirlerse, bunu Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in getirdiği açıklamadan, bunu da Zeccac demiştir. *Üçüncüsü:* Allah'ın birliğini ve O'nun eş ve evlattan münezzeh olduğunu ikrardan. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Bozgunculuk hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O masiyet olan şeyleri yapmaktır, bunu Mukatil, demiştir. *İkincisi:* İnkar etmektir, bunu da Dımeşki, demiştir.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ
أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا
بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ ۚ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا
مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾

64 – De ki: Ey kitap ehli, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Allah'tan başkasına tapmayalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Kimimiz kimimizi Allah'tan başka Tanrılar edinmesin. Eğer yüz çevirirlerse, "şahit olun ki muhakkak bizler Müslümanlarız" deyin.

---

3 – Hakim, Müstedrek, 2/593, 594. Hakim, sahihtir, Buhari ile Müslim kitaplarına almamışlardır, demiştir.

"De ki: Ey kitap ehli": Bunda üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Yahudilerdir, bunu Katade, İbn Cüreyc ve Rebi bin Enes, demişlerdir. *İkincisi:* İsa hakkında tartışan Necran heyetidir, bunu da Süddi ile Mukatil demişlerdir. *Üçüncüsü:* Her iki kitap ehlidirler, bunu da Hasen, demiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: Bu ayet keşiş ve rahipler hakkında indi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onu Habeşistan'da bulunan Cafer ve arkadaşlarına gönderdi. Cafer onu okudu, Necaşi ile Habeşlilerin ileri gelenleri oturuyorlardı.

"Kelime"ye gelince: Müfessirler onun: Lailahe illallah olduğunu söylemişlerdir. Eğer: "Bunlar birkaç kelimedir, neden tekil olarak kelime, dedi denilirse?", buna iki türlü cevap verilir: *Birincisi:* Kelime, kelimelerin yerine kullanılır. Dilciler: Kelime: İçinde uzun da olsa bir kıssanın açıklaması bulunan kelamdır, demişlerdir. Araplar: Züheyr bir kelimesinde dedi ki, derler, kasidesinde, demek isterler.

Hansa da şöyle demiştir:

Öyle kafiyedir ki mızrağın ucu gibi keskindir,
Bunlar kalır, söyleyeni gider.

Yezbül dağının zirvesini biçer,
O ise dağkeçilerine evlik eder.

Onu Amr'in oğluna söyledin ve kolay söyledin.
İnsanlar ise onun gibisini söylemediler.

Bütün kasideye, kafiye demiştir. Kafiye genellikle beytin son kelimesinde olur. Ona kafiye denilmesi, kelimenin beyte tabi olup sonunda bulunmasındandır. Kafiye, Arapların: Kafevtü fülanen sözünden alınmıştır ki onu takip ettim, demektir. Zeccac ve diğerleri de bu cevabı benimsemişlerdir. *İkincisi:* Kelimeden, kelimeler kastedilmiştir, kelimeler diyecekken kelime demekle yetinilmiştir. Nitekim Alkame bin Abde de şöyle demiştir:

Orada sıska develerin leşleri vardır, kemikleri ise
Kaval gibi olmuştur, derisi de lime limedir.

Derileri demek istemiştir. Çoğul yerine tekille yetinmiştir. Bunu ve öncekini İbn Enbari demiştir.

"Sevaün beynena ve beyneküm": Zeccac: Adil söz, demiştir. Bu istivaüşşey'den gelir, adil bir şey için: Sevâ', sivâ' ve süvâ', denir.

Züheyr bin Ebi Sülma da şöyle demiştir:

Bana bir plan gösterin ki içinde haksızlık olmasın,
Aramızda eşitliği temin etsin, içinde adalet (seva) olsun.

Eğer adaleti terk ederseniz benimle sizin aranızda,
Ey Hısn oğulları, birliktelik yoktur.

"Enla na'büde illallah" kavli, "kelime"den bedel olmak üzere mahallen mecrurdur. Mana: Gelin Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim, demektir. "En"in mahallen merfu olması da caizdir, sanki biri: "Melkelime?" "o söz nedir?" demiş; ona da: Hiye ella na'büde illallah "o da Allah'tan başkasına tapmamaktır" denilmiştir.

"Kimimiz kimimizi Allah'tan başka Tanrılar edinmesin": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, kiminin kimine secde etmesidir, bunu İkrime, demiştir. *İkincisi:* Allah'a isyan konusunda kimimiz kimimize itaat etmesin, bunu da İbn Cüreyc, demiştir. *Üçüncüsü:* Allah'tan başkasını Rab edinmeyelim, demektir. Nitekim Hıristiyanlar Mesih için öyle demişlerdir, bunu da Mukatil ile Zeccac, demişlerdir.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَٓاجُّونَ ف۪ٓي اِبْرٰه۪يمَ وَمَٓا
اُنْزِلَتِ التَّوْرٰيةُ وَالْاِنْج۪يلُ اِلَّا مِنْ بَعْدِه۪ؕ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٥﴾

65 – Ey kitap ehli, İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz; halbuki Tevrat ve İncil ancak ondan sonra indirilmiştir. Aklınızı çalıştırmıyor musunuz?

"Ey kitap ehli, İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz?" İbn Abbas, Hasen ve Süddi şöyle demişlerdir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında Necran Hıristiyanları ile Yahudi hahamları toplandılar; berikiler: İbrahim başka değil, ancak Yahudi idi, dediler, ötekiler de: Hayır, Hıristiyan idi, dediler, bunun üzerine bu ayet indi.

هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ حَاجَجْتُمْ ف۪يمَا لَكُمْ بِه۪ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَٓاجُّونَ ف۪يمَا لَيْسَ
لَكُمْ بِه۪ عِلْمٌؕ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾

66 – İşte sizler onlarsınız ki bilginiz olduğu şeyde tartıştınız. Bilginiz olmayan şeyde ise niçin tartışıyorsunuz? Allah bilir, oysa siz bilmezsiniz.

"Haentüm": İbn Kesir: heantüm gibi "heentüm" okumuş; soru hemzesini "he"ye çevirmiştir, eentüm, demek istemiştir. Nafi ile Ebu Amr da, med ile istifham şeklinde hemzesiz olarak, "hâentüm" okumuşlardır. Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, medli ve hemzeli

olarak, "hâentüm" okumuşlardır. "Haulâi" ve "ulâî"nin meddinde ise ihtilaf etmemişlerdir.

"Bilginiz olduğu şeyde": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O görüp müşahede ettikleri şeydir, bunu Katade, demiştir. *İkincisi:* Yapmaları ve yapmamaları emredilen şeylerdir. Bunu da Süddi, demiştir. Bilgileri olmayan şey ise İbrahim aleyhisselam'ın durumudur. Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: İbrahim ile Musa'nın arasında beş yüz yetmiş beş sene vardı. Musa ile İsa'nın arasında bin altı yüz otuz iki yıl vardı. İbn İshak da şöyle demiştir: İbrahim ile Musa'nın arasında beş yüz altmış beş yıl; Musa ile İsa'nın arasında da bin dokuz yüz yirmi beş yıl vardı. Hanif'in manası da Bakara suresinde geçmiştir.

مَا كَانَ إِبْرٰهِيمُ
يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلٰكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا
كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٦٧﴾ إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرٰهِيمَ لَلَّذِينَ
اتَّبَعُوهُ وَهٰذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٨﴾

67 – İbrahim ne Yahudi ne de Hıristiyan idi. Ancak dosdoğru bir Müslüman idi. Müşriklerden değildi.

68 – Şüphesiz insanların İbrahim'e en yakın olanı, elbette ona tabi olanlar, şu Peygamber ve iman edenlerdir. Allah mü'minlerin yardımcısıdır.

"Şüphesiz insanların İbrahim'e en yakın olanı": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Yahudilerin başları Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Sen de biliyorsun ki biz İbrahim dinine senden daha evlayız ve o Yahudi idi. Sen ise bizi kıskanıyorsun, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Manası şöyledir: İnsanların İbrahim dinine en yakın olanı dininde ona tabi olandır. Bu Peygamber de onun dinindedir. Bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Amr bin As, Necaşi'yi kızdırıp Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabının üzerine kışkırtmak istedi. Necaşi'ye: Bunlar İsa'ya sövüyorlar, dedi. Necaşi de: "Sizin büyüğünüz İsa hakkında ne diyor?" dedi. Onlar da: O Allah'ın kulu ve ruhudur, Meryem'e attığı kelimesidir, diyor, dediler. Necaşi misvakinden göze girecek kadar küçük bir parça aldı ve: Allah'a yemin ederim ki sizin arkadaşınızın dediği bizim dediğimiz-

den bunun kadar farklı değildir, dedi. Sonra da: Müjde, bugün İbrahim'in partisine sıkıntı yoktur, dedi. Amr bin As da: "İbrahim'in partisi kimdir?" dedi. O da: İşte şu bölük ile arkadaşlarıdır, dedi. Allah Teala onların çekiştikleri gün bu ayeti indirdi. Bu, Abdurrahman bin Ğanem'in görüşüdür.

وَدَّتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْۜ وَمَا
يُضِلُّونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٩﴾

69 – Kitap ehlinden bir grup sizi saptırabilmek istedi. Onlar ancak kendilerini saptırırlar; fakat bunun farkında değiller.

"Kitap ehlinden bir grup sizi saptırabilmek istedi": Ayetin sebebi nüzulü şöyledir: Yahudiler Muaz bin Cebel ile Ammar bin Yasir'e: Dininizi bıraktınız, Muhammed'in dinine geçtiniz, dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas, demiştir. Taife (grup): Bir din, bir görüş, bir mezhep vs. üzerinde birleşen topluluktur. Bu taife hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Yahudilerdir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Dalal (sapıklık): Şaşkınlıktır, burada onun üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O haktan batıla geçmektir, bu da İbn Abbas ve Mukatil'in görüşüdür. *İkincisi:* Helak etmektir. "Ve iza dalelna filardı" *(Secde: 10)* da bundandır. Bunu İbn Cerir ile Dımeşki, demişlerdir. "Bunun farkında değiller": Bunun üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah'ın onların halini mü'minlere göstereceğini bilmezler. *İkincisi:* Kendilerini saptırdıklarını bilmezler.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٧٠﴾

70 – Ey kitap ehli, şahit olup dururken Allah'ın ayetlerini niçin inkar ediyorsunuz?

"Allah'ın ayetlerini niçin inkar ediyorsunuz?" Katade, Muhammed ile İslam'ı kastetmiştir, demiştir. "Şahit olup dururken": Muhammed'in gönderileceğine kitabınızda şahit oluyor, sonra da onu inkar ediyorsunuz.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٧١﴾

71 – Ey kitap ehli, niçin hakkı batılla karıştırıyorsunuz; bildiğiniz halde hakkı niçin gizliyorsunuz?

"Lime telbisunel hakka bilbatıli": Yezidi, manası: Niçin hakkı batılla karıştırıyorsunuz, demiştir. İbn Faris de şöyle demiştir: Lebs: İşin karışmasıdır. Vefilemri lebsetün denir ki, iş açık değildir, demektir. Hak ve batıl konusunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Hak, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in bazı işlerini kabul etmeleri, batıl da bazı işlerini gizlemeleridir. *İkincisi:* Hak, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e sabahleyin iman etmeleri, batıl da akşam üzeri inkar etmeleridir. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Hak Tevrat, batıl da elleriyle yazdıklarıdır, bunu da Hasen ile İbn Zeyd, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Hak İslam, batıl da Yahudilik ile Hıristiyanlıktır, bunu da Katade, demiştir.

"Hakkı gizliyorsunuz?" Katade: İslam'ı gizlediler ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i gizlediler, demiştir.

وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمِنُوا
بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجْهَ النَّهَارِ وَاكْفُرُوا آخِرَهُ
لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٧٢﴾

72 – Kitap ehlinden bir grup dedi ki: İman edenlere indirilene gündüzün başlarında iman edin; sonunda da inkar edin. Belki (dinlerinden) dönerler.

"Kitap ehlinden bir grup dedi ki": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Yahudilerden bir bölük: Muhammed'in ashabı ile gündüzün başında karşılaştığınız zaman iman edin, sonu olduğu zaman da siz kendi namazınızı kılın, belki: Bunlar kitap ehlidir, onlar bizden daha iyi bilirler, derler de dinlerinden dönerler, dediler. Bunu Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen ile Süddi de şöyle demişler: Yahudilerden on iki hamam anlaştılar; birbirlerine: Muhammed'in dinine gündüzün başında iman edin, sonunda da inkar edin ve: Biz kitaplarımıza baktık, alimlerimizle istişare ettik, Muhammed'in o beklenen peygamber olmadığını gördük, deyin. O zaman ashabı dinlerinden şüphe ederler ve: Onlar kitap ehlidir, onlar bizden daha iyi bilerler, derler de dinlerinden dönerler, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Cumhur da bu manaya kail olmuştur. *İkincisi:* Allah Teala Nebisini öğle namazı sırasında Ka'be'ye çevirdi,

Yahudilerden bir topluluk: "İman edenlere indirilene gündüzün başında iman edin. Sabahleyin dönerek kıldığı namaza iman edin, gündüzün sonunda kıldığı namazı inkar edin, belki sizin kıblenize dönerler, dediler. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit, Katade, Zeccac ve diğerleri de: Vechennehar: Gündüzün başı, demişlerdir. Zeccac delil olarak şu beyti getirmiştir:

Kim Malik'in ölümüne sevinmiş ise,
Gündüzün başında kadınlarımıza gelsin;

Onların başları açık ona ağıt yaktıklarını,
Seher yeri ağarmadan buna başladıklarını görür.

وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ
الْهُدَىٰ هُدَى اللَّهِ أَنْ يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِثْلَ مَا أُوتِيتُمْ أَوْ يُحَاجُّوكُمْ
عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ ۗ وَاللَّهُ
وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٧٣﴾

73 – "Dininize tabi olandan başkasına iman etmeyin. De ki: Gerçek doğru yol, Allah'ın doğru yoludur. "Size verilenin bir benzeri hiç kimseye verilmiş olduğuna, yahut onların Rabbiniz katında size karşı deliller getireceklerine inanmayın". De ki: Gerçek lütuf ve inayet Allah'ın elindedir. Dilediğine verir. Allah rahmeti bol olandır, her şeyi hakkıyla bilendir.

"Dininize tabi olandan başkasına iman etmeyin": Alimler bu ayeti yorumlamada dört ayrı fikir beyan etmişlerdir: *Birincisi:* Bunun manası şöyledir: Ancak dininize tabi olanı tasdik edin, bir kimseye size verilen ilim, denizin yarılması, kudret helvası, bıldırcın eti vs. gibi şeylerin verileceğini tasdik etmeyin. Rabbinizin katında sizinle tartışacaklarını tasdik etmeyin; çünkü sizin dininiz onlarınkinden daha sağlamdır. O zaman bütün bunlar, Yahudilerin sözlerinden olur. "Limen"deki lam da sıla olur ve: "De ki: Gerçek doğru yol Allah'ın doğru yoludur" kavli de ikisi arasında ara cümle olur. Mücahit ile Ahfeş'in dediklerinden bu anlaşılmaktadır. *İkincisi:* Yahudilerin sözü: "Dininize tabi olan" kısmında biter, kalan da Allah Teala'nın sözünden olur. Araya onların sözü girmez. Takdiri de şöyle olur: Ya Muhammed, de ki: Doğru yol Allah'ın doğru yoludur, ey

ümmet-i Muhammed, kimseye size verilenin benzeri verilmemiştir, ancak Yahudiler batılla sizinle mücadele ederler ve: Biz sizden üstünüz, derler. Bu da Hasen ile Said bin Cübeyr'in dediklerinden anlaşılmaktadır. Ferra şöyle demiştir: "Ey yü'ta" "en la yü'ta" manasınadır. *Üçüncüsü:* Kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Dininize tabi olmayan hiç kimseye size verilenin bir benzerinin verileceğine inanmayın. Bu durumda "en" akılda olduğu halde tehir edilmiş olur. Nitekim Araplarda da böyle şey vardır. Lam da tekit yoluyla girmiştir, "asa en yekune redife leküm" *(Neml: 72)* kavlinde olduğu gibi. Yani redifeküm, demektir.

Şair de şöyle demiştir:

Ben dosta dostluk için hile yapmam (ahdeu lilhalili),
Ta ki o bana hile yapmadıkça.

Ma küntü ahdaul halile, demek istemiştir.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Dünyayı kınıyorlar (yezummune liddünya), ama onu sağıyorlar,
Arada da sağıyorlar, fazla küçük memede bile süt bırakmıyorlar.

Yezummuneddünya demek istiyor, bunu İbn Enbari, demiştir. *Dördüncüsü:* Lam zait değildir, mana şöyledir: Peygamberi tasdikte ne kullanırsanız onu sadece Yahudiler için yapın, çünkü bunu müşriklere derseniz, onu tasdik etmelerine yardım etmiş olursunuz. Bunu da Zeccac demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Muhammed ve asabı haklıdır, demeyin, ancak bunu dininize tabi olanlara deyin, sonra hakka karşı inat ettiğinizi anlarlar da Rabbinizin huzurunda sizinle tartışırlar. Buna göre kelamın manası şöyle olur: Dininize tabi olandan başkasına size verilenin benzerinin verileceğini ikrar etmeyin. Bu manayı Nahivci Ebu Talib Mekki zikretmiştir. İbn Kesir iki hemze ile een yü'ta okumuştur; birincisi hafif, ikincisi de istifham olmak üzere yumuşak; eentüm a'lemü emillah gibi. Ebu Ali şöyle demiştir: Bunun izahı şöyledir: "En" mübteda olarak mahallen marfudur, haberi de yusaddikune bihi yahut ev yaterifune bihi, yahut ev yezkurunanehu liğayriküm'dür. "En"in mahallen mansub olarak mananın şöyle olması da caizdir: "Bir kimseye size verilenin mislinin verildiğini herkese yayıyor musunuz veyahut zikrediyor musunuz?" "Allah'ın size açtığını onlara mı söylüyorsunuz?" *(Bakara: 76)* ayeti de öyledir. A'meş ile Talha bin Musarrif hemzenin kesri ile in yü'ta okumuştur, mana da, ma yü'ta (verilmez) olur. "Rabbinizin yanında sizinle tartışmalarını mı istiyorsunuz?" kavli üzerinde de iki görüş

vardır: *Birincisi:* Bunun manası şöyledir: Rabbinizin katında sizinle tartışacaklarını tasdik etmeyin, çünkü onların kanıtları yoktur. Bunu Katade, demiştir. *İkincisi:* Bunun manası şöyledir: Kendini Allah'a adama tarzında Rabbinizin katında sizinle tartışana kadar, mesela: Kıyamet kopana kadar onunla görüşmeyecektir, denildiği gibi. Bunu da Kisai, demiştir.

"De ki: Lütuf Allah'ın elindedir": İbn Abbas: Peygamberlik, kitap ve hidayet, demiştir. "Onu dilediğine verir": Yoksa ey Yahudiler, sizin dediğiniz gibi sizden başkasına vermez, değildir.

يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾

74 – Rahmetini dilediğine özgü kılar. Allah büyük lütuf sahibidir.

"Rahmetini dilediğine özgü kılar": Rahmet hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, İslam'dır, bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Peygamberliktir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Kur'an ve İslam'dır, bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهِ
إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا
دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ
سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

75 – Kitap ehlinden öyle kimse vardır ki eğer ona bir kantar (altın) emanet etsen, onu sana tastamam öder. Onlardan öylesi de vardır ki, eğer ona bir altın emanet etsen, ancak başına dikilip durduğun sürece sana öder. Zira onlar: "Ümmilere karşı bize bir yol yok" dediler. Onlar bilerek Allah'a karşı yalan söylüyorlar.

"Kitap ehlinden öyle kimse vardır ki": İbn Abbas şöyle demiştir: Bir adam Abdullah bin Selam'a bin iki yüz okka altın emanet etti; o da onu ödedi. Allah bu ayetle onu methetti. Bir adam, Finhas bin Azura'ya bir dinar emanet etti, o da ona hiyanet etti. Ehl-i kitap: Yahudilerdir. Kantar hakkında da yukarıda söz geçmiştir. "Bıkıntarin"deki be'nin "ala" manasına olduğu da söylenmiştir.

"Dinar"a gelince: Ben Şeyhimiz Ebu Mansur el – Lügavi'den şöyle okudum: Dinar Farsça'dır, Arapçalaşmıştır, aslı dinnardır. O da her ne kadar Arapça ise de Araplar dinardan başkasını bilmezler. O da Arapça gibi olmuştur. Bunun içindir ki Allah Teala onu kitabında zikretmiştir. Çünkü onlara bildikleri şeyle hitap eder. Ondan fiil türetmiş ve: Recülün müdenner (altını çok adam), birzevnün müdenner (yuvarlak alaca nakışlı beygir) demişler. Eğer: "Neden içlerinde hain de var, emin de var, denilmiş; halbuki başkalarında da böyleleri vardır?" denilirse, cevap şöyledir: Onlar Müslümanlara hiyanet etmeyi helal sayarak bunu yaparlar. Allah Teala: "Ümmiler hakkında bize günah yoktur" diyerek onlara karşı Müslümanları uyarmıştır. Mukatil de şöyle demiştir: Emanet onların Müslüman olanlarındadır, hiyanet de Müslüman olmayanlarındadır. Şöyle de denilmiştir: Emaneti yerine teslim edenler Hıristiyanlardır, etmeyenler de Yahudilerdir.

"İlla ma dümte aleyhi kaima": Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar: Dümte, dümtüm, mütte, müttüm, derler; Temimliler de, kesr ile mitte, mitti, derler. Her ikisi de yef'ulu babında birleşir, yedumu ve yemutu, derler. Tepesinde dikili durma hakkında da iki görüş vardır: Birincisi. O istemedir, bunu Mücahit, İbn Kuteybe ve Zeccac demişlerdir. İbn Kuteybe de mana şöyledir, demiştir: Almak ve istemek için tepesine dikilmedikçe. Bunun aslı şudur: Bir şeyi isteyen ayağa kalkar ve bir şeyler yapar. Terk eden ise oturur, bir şey yapmaz. Şair A'şa şöyle demiştir:

Kavmine rağmen ayağa kalkar,
Dilediğini affeder, dilediğini de cezalandırır.

Yani kalkar, kan davası güder, oturup kalmaz demek istiyor. Allah Teala şöyle demiştir: "Onlar bir değiller; ehl-i kitaptan bir cemaat vardır ki ayaktadır" *(Al-i İmran: 113)*, yani amel etmektedir, bırakmış değildir. Ve Allah Teala şöyle demiştir: "Her nefsin üzerinde yaptığı ile ayakta duran, öteki gibi midir?". *(Ra'd: 33)* Yani kazandığını onun için alan, demektir. *İkincisi:* Bu gerçekten ayakta durmaktır, takdiri şöyledir: Ancak tepesine dikildiğin sürece emaneti itiraf eder; gider de geri gelirsen, inkar eder. Bunu Süddi, demiştir.

"Zalike": İşte bu hiyanet, demektir. Sebil de günah ve sorumluluktur. Bunun bir benzeri de: "İyilik edenlere sorumluluk (sebil) yoktur" *(Tevbe: 91)* kavlidir. Katade şöyle demiştir: Yahudilerin, Müslümanların mallarını helal sayması, onlara göre ehl-i kitap olmamalarındandır.

"Allah'a karşı yalan söylerler": Süddi şöyle demiştir: Allah bize Arapların mallarını helal kıldı, derler.

"Bilirler": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah'ın Tevrat'ta ödemeyi ve emaneti yerine getirmeyi indirdiğini bilirler. *İkincisi:* Yalan olduğunu bildikleri halde yalan söylerler.

بَلٰى مَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِه۪ وَاتَّقٰى فَاِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٧٦﴾

76 – Hayır, kim sözünü yerine getirir ve sakınırsa, şüphesiz Allah sakınanları sever.

"Hayır": Allah onların: "Ümmilerde bize günah yoktur" sözlerini "hayır" ile reddetti, Zeccac şöyle demiştir: Bence söz burada bitti, sonra da: "Kim sözünü yerine getirirse" diye yeni söze başladı. Söze: Hayır, kim sözünü yerine getirirse" diye başlaması da caizdir. Ahd, Tevrat'ta Allah'ın onlardan aldığı sözdür. "Ahdihi"nin he zamirinde ise iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah Teala'ya racidir. *İkincisi:* Sözünü yerine getirene racidir.

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَاَيْمَانِهِمْ ثَمَناً قَل۪يلاً اُو۬لٰٓئِكَ
لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ وَلَا يَنْظُرُ اِلَيْهِمْ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكّ۪يهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٧٧﴾

77 – Şüphesiz onlar ki Allah'ın sözünü ve yeminlerini az bir pahaya satıyorlar, işte onların ahirette hiçbir nasibi yoktur. Allah kıyamet gününde onlarla konuşmaz, yüzlerine bakmaz ve onları temizlemez. Onlar için pek acıklı bir azap vardır.

"Şüphesiz onlar ki Allah'ın sözünü ve yeminlerini az bir pahaya satıyorlar": Sebeb-i nüzulü için üç görüş vardır: *Birincisi:* Eş'as bin Kays, bir arazi için bir Yahudi ile mahkemelik oldu. Yahudi inkar etti, Eş'as de onu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e götürdü, Efendimiz ona: "İspatın var mı?" dedi. O da: Hayır, dedi. Yahudiye de: "Yemin eder misin?" dedi. Bunun üzerine Eş'as: Yemin ederse malımı götürür, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Buhari ve Müslim rivayet etmişlerdir. *İkincisi:* O, Yahudiler hakkında indi, Allah Tevrat'ta onlardan Peygamberin sıfatlarını açıklayacaklarına dair söz aldı, onlar ise inkar edip ayak takımlarından aldıkları dünyalık yüzünden muhalefet ettiler. Bu İkrime ile Mukatil'in sözüdür. *Üçüncüsü:* Bir adam eşyasını gündüzün ilk saatlerinde pazara getirdi, gün-

düzün sonu olunca da, onu satışa arz etti; sabahleyin onu şu fiyata satmadığına, eğer akşam olmasa idi o fiyata satmayacağına yemin etti; ayet bunun üzerine indi. Bu da Şa'bi ile Mücahid'in görüşüdür. Birinci ve üçüncü görüşlere göre ahd: Taate sarılmak, masiyeti terk etmektir. İkinci görüşe göre ise Yahudilerden Tevrat'ta aldığı sözdür. Yemin: ant içmektir. Eğer: O Yahudiler hakkında indi, dersek, o, Yahudiler ve kafirler hakkındadır. Çünkü Allah kıyamet günüde onlarla asla konuşmaz. Eğer: O asiler hakkındadır, dersek, İbn Abbas'tan: Allah onlarla hoş kelam ile konuşmaz, dediği rivayet edilmiştir. "Onlara bakmaz"ın manası da: Onlara gazap ettiği için onlara şefkat ve merhamet etmez, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Fülanün layanzuru ila fülanin vela yükellimuhu, denir ki, manası: Ona kızgındır, demektir.

"Onları temizlemez": Onları küfür ve günahlarının kirinden temizlemez.

وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ
مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ
يَعْلَمُونَ ﴿٧٨﴾

78 – Onlardan bir grup vardır ki bazı şeyleri kitaptan olmadığı halde kitaptan sanmanız için dillerini kitapla eğip bükerler. "Bu, Allah katındandır" der. Halbuki o, Allah katından değildir. Onlar bilerek Allah'a karşı yalan söylerler.

"Onlardan bir grup": Kimler hakkında indiğinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O, Yahudiler hakkında inmiştir, bunu Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Yahudilerle Hıristiyanlar hakkında inmiştir. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Ve inne": Tekit edatıdır, "leferikan"daki lam da tekidi tekit içindir ve zaittir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Dillerini eğip bükerler" sözünün manası: Onu tahrif ederek ve ilaveler yaparak değiştirirler, demektir. "Elsine": Lisanın çoğuludur. Ebu Amr: Lisan müzekker de müennes de olur; müzekker eden onu elsine ile çoğul yapar, müennes yapan da onu elsün ile çoğul yapar. Ferra da şöyle demiştir:

Aynen lisan kelimesini Araplardan yalnız müzekker olarak işittik. Araplar: Sebeka min fülanin kelamün derler ki ağzından bir söz kaçtı, der ve onu müzekker kılarlar. İbn el – A'rabi şöyle bir şiir getirmiştir:

Dilin tatlıdır, nefsin cimridir,
Malın da dostuna nispetle Ülker yıldızının yanındadır.

Salep de şöyle bir şiir aktarmıştır:

Dilimden kaçana pişman oldum;
Keşke onu çuvalın içinde saklasa idim.

Kâne mini sözü lisanın kelam olduğunu göstermektir.

Salep yine şöyle bir beyit getirmiştir:

Amir oğullarının dili geldi;
Bütün dedikleri kabul edilmez şeylerdir.

Burada da lisanı müennes kılmıştır, çünkü kelime ve mektubu kasdetmiştir.

مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللّٰهُ الْكِتَابَ
وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي
مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ
الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ ﴿٧٩﴾

79 – Allah bir beşere kitap, hikmet ve peygamberlik versin de, sonra da insanlara, "Allah'ı bırakıp bana kullar olun" desin, ona yakışmaz. Ancak o: "Kitabı öğretmeniz ve onun dersini alıp vermenizle Rabbani olun" der.

"Bir beşere yakışmaz": İniş sebebi için üç görüş vardır: *Birincisi:* Yahudilerin reislerinden bir topluluk: "Ya Muhammed, seni Rab edinmemizi mi istiyorsun?" dediler. O da: Allah korusun, beni böyle bir şeyle göndermedi, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Bir adam, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Sana secde edelim mi?" dedi. O da: Hayır, Allah'tan başka kimseye secde edilmesi yaraşmaz, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Hasen Basri, demiştir. *Üçüncüsü:* Bu, Necran Hıristiyanları İsa'ya taptıkları zaman indi, bunu da Dahhak ile Mukatil, demişlerdir.

"Beşer" ile kimlerin kastedildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Kitap da

Kur'an'dır. Bunu İbn Abbas ile Ata, demişlerdir. *İkincisi:* İsa'dır, kitap da İncil'dir. Bunu Dahhak ile Mukatil, demişlerdir. Hüküm de: Fıkıh ve ilimdir, bunu da Katade ve diğerleri, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Ayetin manası: Bir adamda peygamberlik ile insanlara: "Allah'tan başka bana kul olun" demesi yaraşmaz. Çünkü Allah yalanı sevmez.

"Ancak olun": Yani onlara: Olun, der. Der ifadesi anlaşıldığı için atılmıştır.

Rabbaniyyun'a gelince: Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar insanları hikmetle besleyen ve onunla büyüten kimselerdir. İbn Abbas ile İbn Cübeyr de: Onlar öğretmenlerdir, demiştir. Katade ile Ata da: Onlar fakihler, alimler ve hekîmlerdir, demişlerdir. İbn Kuteybe de: Onun tekili Rabbanidir, onlar öğreten alimlerdir, demiştir. Ebu Ubeyd de şöyle demiştir: Arapça olmadığını sanıyorum, o ya İbranice ya da Süryanice'dir. Şöyle ki Ebu Ubeyde Arapların Rabbani'yi bilmediklerini söylemiştir. Ebu Ubeyd de: Onu ancak fakihler ve ilim adamları bilirler, demiştir. Ve şöyle demiştir: Kitapları bilen bir alimden şöyle dediğini işittim: Onlar helal ile haramı, emir ile yasağı bilen alimlerdir.

İbn Enbari de bazı dilcilerden şöyle dediklerini hikaye etmiştir: Rabbani, Rabbe mensup demektir. Çünkü ilim, onunla Allah'a itaat edilen şeydir. Elif nun mübalağa için başına gelmiştir. Nitekim: Recülün lihyani, derler ki, sakalı büyük adam, demektir.

"Bima küntüm tuallimunel kitabe": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr: Aynın sükunu ve lamın nasbı ile ta'lemune okumuş; Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, şeddeli olarak tuallimune okumuşlardır. Hepsi "tedrusune"yi şeddesiz okumuşlardır. İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu Rezin, Said bin Cübeyr, Talha bin Musarrif ve Ebu Hayve, tenin zammı ve şedde ile tüderrisune okumuşlardır.

Diraset: Okumaktır. Zeccac şöyle demiştir: Kelamın manası şöyledir: Öğretmede tarzınız ve niyetiniz alimlerin ve hekîmlerin tarzı olsun. Çünkü alim ancak ilmi ile amel ederse bu ismi hak eder.

وَلَا يَأْمُرَكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا
الْمَلٰٓئِكَةَ وَالنَّبِيّٖنَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ
مُسْلِمُونَ ﴿٨٠﴾

80 – Size melekleri ve peygamberleri Tanrılar edinmenizi emretmez. Hiç siz Müslüman olduktan sonra size küfre dönmenizi emredir mi?

"Vela ye'mürekü̈m en": İbn Amir, Hamze, Halef, Yakup ve Asım – kendinden yapılan bazı rivayetlerde – Abdülvaris – Ebu Amr'dan – Yezidi, kendi tercihi ile ranın fethası, kalanlar da ranın zammı ile okumuşlardır. Kim mansup okursa mana: "Bir beşerin size şöyle emretmesi yaraşmaz" şeklinde olur. Merfu okuyan da yukarısı ile alakasını keser, onu yeni cümle başı yapar. İbn Cüreyc: Muhammed size şöyle emretmez, demiştir.

وَإِذْ أَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا اٰتَيْتُكُمْ
مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ
لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ ءَاَقْرَرْتُمْ وَاَخَذْتُمْ عَلٰى ذٰلِكُمْ
اِصْرٖي قَالُوٓا اَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَاَنَا مَعَكُمْ مِنَ
الشَّاهِدٖينَ ﴿٨١﴾

81 – Bir zamanlar Allah peygamberlerden: Andolsun ki size kitap ve hikmet verdim, sonra da size yanınızdakini tasdik edici bir peygamber geldiği zaman ona mutlaka iman edeceğinize ve ona yardım edeceğinize dair sağlam söz almıştı. "Bunu kabul ettiniz ve üzerinize bu ağır yükümü aldınız mı?" dedi. Onlar da :"İkrar ettik" dediler. O da: Şahit olun; ben de sizinle beraber şahit olanlardanım" dedi.

"Ve iz ehazallahu misakannebiyyine": Zeccac şöyle demiştir: "İz" mahallen mansuptur. Mana: Kıssalarında Allah'ın söz aldığı vakti hatırla, demek olur. İbn Abbas: Misak, sözdür, demiştir. Onlardan aldığı söz üzerinde de iki görüş vardı: *Birincisi:* O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i tasdik etmektir. Bu; Hazreti Ali, İbn Abbas, Katade ve Süddi'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* O peygamberlerden ilk gelenlerin son gelenlerin getirdiği şeye iman edeceğine dair aldığı sözdür. Bunu da Tavus, demiştir. Mücahit ile Rebi bin Enes de şöyle demişlerdir: Bu ayet katiplerin hatasıdır, doğrusu İbn Mes'ud'un: "Ve iz ehazallahu misakallezine utul kitabe" okuyuşudur. Rebi buna: "Sümme caeküm resulün" kavlini delil getirmiştir. Bazı ilim adamla-

rı da şöyle demişlerdir: Aslında söz peygamberlerden ve ümmetlerinden alındı, peygamberleri zikredince ümmetlere gerek kalmadı. Çünkü üstlerden söz alınması astlardan da alındığını gösterir. Bu da İbn Abbas ile Zeccac'ın dediklerinden çıkarılan manadır.

Alimler "lema"nın lamında ihtilaf etmişlerdir; çoğu lamı meftuh ve şeddesiz okumuşlardır. Hamze de öyle okumuştur, ancak o, lamı meksur okumuştur. Said bin Cübeyr de mimi şeddeli okumuştur. İbn Cübeyr kıraatinin manası: Size verdiğim zaman, demektir. Ferra da Hamze kıraatinde şöyle demiştir: Verdiği şeyden söz almak istemiş, sonra da "ona mutlaka iman edeceksiniz" kavlini söz alma saymıştır. Yine Ferra şöyle demiştir: Lamı mansub okuyan, onu zait kabul eder. Ma burada şart ve ceza edatıdır. Mana da: Eğer size verirsem ve size ne zaman kitap ve hikmetten bir şey verirsem, demek olur. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Lema ateytüküm"deki lam, şeddeli veya meksur okuyanların kıraatine göre söz almanın cevabıdır, diyor ki, çünkü söz alma yemindir. Şeddesiz okuyanın kıraatine göre de manası: Kasemdir, kasemin cevabı da "letü'minünne bihi"deki lamdır. Peygamberleri gaip sigasıyla zikrettikten sonra niçin muhatap sigasıyla "ateytüküm" dedi? Çünkü kelamda söz ve hikaye manası vardır, onlara hitap ederek: Lema ateytüküm, dedi. Nafi de nun ve elifle "ateynaküm" okumuştur.

"Sonra size bir peygamber gelirse": Hazreti Ali radıyallahu anh şöyle demiştir: Allah ne zaman bir peygamber göndermiş ise ondan, eğer o hayatta iken Muhammed gönderilirse mutlaka ona iman ve yardım edeceğine dair söz almıştır. Bir başkası da şöyle demiştir: Peygamberlerden söz almak, birbirlerini tasdik etmektir. Isr burada bir cemaate göre söz manasınadır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir. Aslında ısr, ağırlık demektir. Söze de ısr denilmesi onun da bir engelleme, ağırlık ve zorlama olmasındandır. Hepsi "ısri"nin hemzesini meksur okumuşlardır. Ebu Bekir, Asım'dan mazmum okuduğunu rivayet etmiştir. Ebu Ali de zam da bir lügate benzer, demiştir.

"Şahit olun dedi": İbn Faris şöyle demiştir: Şahitlik: Müşahede edilen şeyi haber vermektir. Bu hitabın kimlere olduğuna dair iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Peygamberleredir. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: Ümmetlerinize şahit olun, demektir, bunu Hazreti Ali bin Ebu Talib, demiştir. *İkincisi:* Kendinize şahit olun, demektir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* O meleklere hitaptır, bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir. Buna göre daha önce zikri geçmeyen birine hitap edilmiş olur.

فَمَنْ تَوَلّٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الْفَاسِقُونَ ﴿٨٢﴾ اَفَغَيْرَ دِينِ اللّٰهِ يَبْغُونَ وَلَهُٓ اَسْلَمَ مَنْ
فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعاً وَكَرْهاً وَاِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

82 – Artık kim bundan sonra yüz çevirirse, işte onlar fasıkların ta kendileridir.

83 – Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar. Halbuki göklerde ve yerde kim varsa ister istemez O'na teslim olmuştur. Yalnız O'na döndürülecekler.

"Efeğayra dinillahi yebğun": Ebu Amr, yeyi meftuh, "ve ileyhi turceun"un tesini de mazmum okumuştur. Diğerleri de her iki kelimeyi de ye ile okumuşlardır. Hafs, Asım'dan "yebğune" ve "yerciune"yi ye ile okumuş, Yakup da aslına bakarak yeyi meftuh ve cimi meksur okumuştur. İbn Abbas şöyle demiştir: Her iki kitap ehli tartıştılar: Her fırka İbrahim'in dinine kendinin daha layık olduğunu iddia ettiler, bunun üzerine Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Her iki fırka da İbrahim'in dininden uzaktırlar" dedi. Buna kızdılar ve: Allah'a yemin ederiz ki senin hükmüne razı olmayız ve dinini tutmayız, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Allah'ın dininden maksat Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in dinidir. "Velehu esleme": İtaat etti, boyun eğdi, demektir.

"Tav'an ve kerha": Tav': Kolayca itaat etmek, kerh de: Zorla ve gönlü istemeyerek itaat etmektir. İster istemez üzerinde de altı görüş vardır: *Birincisi:* Kalu belada herkesten ister istemez söz alınmıştır, bunu Mücahit, İbn Abbas'tan, A'meş de Mücahit'ten rivayet etmiştir. Süddi de böyle demiştir. *İkincisi:* Mü'min isteyerek secde eder, kafir de istemese de gölgesi secde eder. Bu İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Bunu İbn Ebi Necih ile Leys, Mücahit'ten rivayet etmişlerdir. *Üçüncüsü:* Hepsi O'nun Halık olduğunu ikrar ettiler, bazıları şirk koşsalar da. Bunu ikrar etmeleri şirk koşmalarında aleyhlerine delildir. Bu Ebu'l – Aliye'nin görüşüdür. Bunu Mansur, Mücahit'ten rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Mü'min isteyerek Müslüman oldu, kafir de kılıç korkusu ile Müslüman oldu, bu da Hasen Basri'nin görüşüdür. *Beşincisi:* Mü'min isteyerek itaat etti, kafir de Allah'ın azabını gördüğü zaman Müslüman oldu, o vakitte ona fayda vermedi. Bu da Katade'nin görüşüdür. *Altıncısı:* Hepsinin Müslüman olması, cibilli-

yetlerindeki geçerli emirden dolayıdır, hiç kimse cibilliyetindeki şeyden kaçamaz ve onu değiştiremez. Bu Zeccac'ın görüşüdür. Şabi'nin, hepsi O'na boyun eğdiler, sözünün manası da budur.

قُلْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ عَلٰٓى اِبْرٰه۪يمَ
وَاِسْمٰع۪يلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰى
وَع۪يسٰى وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْۖ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْۘ
وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٨٤﴾ وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ د۪ينًا
فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُۚ وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٨٥﴾ كَيْفَ
يَهْدِي اللّٰهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ ا۪يمَانِهِمْ وَشَهِدُٓوا اَنَّ الرَّسُولَ
حَقٌّ وَجَٓاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَ
﴿٨٦﴾ اُو۬لٰٓئِكَ جَزَٓاؤُ۬هُمْ اَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ
وَالنَّاسِ اَجْمَع۪ينَۙ ﴿٨٧﴾

84 - De ki: "Biz Allah'a, bize indirilene; İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlarına indirilenlere; Musa'ya, İsa'ya ve peygamberlere Rablerinden verilenlere iman ettik. Onlardan hiçbiri arasında ayrım yapmayız. Biz O'na teslim olanlarız.

85 - Kim İslam'dan başka bir din ararsa, ondan asla kabul olunmaz. O; ahirette ziyan edenlerdendir.

86 - Allah; imanlarından, peygamberlerin Hak olduğuna şahitlik etmelerinden ve kendilerine apaçık deliller gelmesinden sonra küfre sapan topluluğa nasıl hidayet eder? Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez.

87 - İşte onların cezası; Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onların üzerine olmasıdır.

"Allah imanlarından sonra küfre sapan topluluğa nasıl hidayet eder?": İniş sebebi için üç görüş vardır: *Birincisi:* Ensardan bir adam dininden döndü, müşriklere katıldı, bu ayet, "ancak tövbe edenler hariç" kavline kadar bunun üzerine indi. Kavmi bunu ona yazdılar, o

da tövbe ederek döndü ve Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de bunu ondan kabul etti ve onu serbest bıraktı. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit ile Süddi de adamın adının, Haris bin Süveyd olduğunu söylemişlerdir. *İkincisi:* O, dinden dönen bir grup hakkında indi, içlerinde Haris bin Süveyd de vardı; o pişman olup geri döndü. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mukatil de böyle demiştir. *Üçüncüsü:* Bu ehl-i kitap hakkında indi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i tanıdılar, sonra da inkar ettiler. Bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen de şöyle demiştir: Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır. Burada: "Keyfe"nin istifham şeklinde olmakla beraber manasının inkârî olduğunu ve: Allah bunları hidayet etmez anlamına geldiği de söylenmiştir.

خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ
وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ
وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٨٩﴾

88 – Orada ebedi kalacaklar. Onların azapları hafifletilmez ve onların yüzlerine de bakılmaz.

89 – Ancak bundan sonra tövbe edenler ve hallerini düzeltenler hariç. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.

"Orada ebedi kalacaklar": Zeccac: Lanet azabında kalacaklar, demiştir. "Velahüm yünzarun": Onlara süre de verilmez, demektir. "Aslahu" ise sapıklıkta olduklarını bildirip bozduklarını ve arkalarına düşen bilmeyenleri aldattıklarını düzeltenler, demektir.

Bu ayet, tövbe edenleri tövbe etmeyenlerden istisna etmiştir; bazıları bunun daha önce geçen ayetlerdeki tehditleri neshettiğini iddia etmişlerse de bu, nesih değildir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُولٰئِكَ
هُمُ الضَّالُّونَ ﴿٩٠﴾

90 – Şüphesiz imanlarından sonra inkar edenlerin sonra da inkarlarını artıranların tövbeleri asla kabul olunmaz. Onlar sapıkların ta kendileridir.

"Şüphesiz imanlarından sonra inkar edenlerin": Ayetin kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O Haris bin Süveyd'in tövbe etmeyen arkadaşları hakkında inmiştir. Çünkü onlar: Biz Mekke'de kalır, Muhammed'in başına gelecekleri bekleriz, dediler. Bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Bu, İsa'yı ve İncil'i inkar eden Yahudiler hakkında inmiştir. Sonra onlar Muhammed'i ve Kur'an'ı inkar etmekle küfürlerini arttırdılar. Bunu da Hasen, Katede ve Ata el – Horasani, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O, Yahudilerle Hıristiyanlar hakkında inmiştir; onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatlarına iman ettikten sonra onu inkar ettiler, sonra da küfürlerinde durarak inkarlarını artırdılar. Bunu da Ebu'l – Aliye demiştir. Hasen de şöyle demiştir: Her ayet indikçe onu inkar ederek küfürlerini artırdılar.

Tövbelerinin kabul edilmemesi hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* Onlar mürtet oldular, durumlarını ve içlerindeki küfrü gizlemek için yalandan tövbe göstermeğe yeltendiler, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar şirkteki günahlardan tövbe ettiler, şirkten tövbe etmediler, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir. *Üçüncüsü:* Bunun manası şöyledir: Ölüm geldiği zaman ettikleri tövbe kabul olunmayacaktır. Bu da Hasen, Katade, Ata el – Horasani ve Süddi'nin görüşüdür. *Dördüncüsü:* Küfür üzerine öldükleri takdirde tövbeleri asla kabul olunmayacaktır, bunu da Mücahit, demiştir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ
فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوِ افْتَدَى بِهِ
أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٩١﴾

91 – Şüphesiz kafir olup da kafir olarak ölenlerin hiçbirinden yer dolusu altın feda etseler de asla kabul olunmaz. İşte onlar için pek acıklı bir azap vardır. Onların hiç yardımcıları da yoktur.

"Şüphesiz kafir olup da kafir olarak ölenler": Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'yi fethedince, Haris bin Süveyd'in hayatta kalan arkadaşları İslam'a girdiler; ayet onlardan kafir olarak ölenler hakkında indi. Zeccac da şöyle demiştir: Mil'üşşey': Bir şeyin dolusu, demektir. Sibeveyh ile Halil de şöyle demişlerdir: Mel', mimin fethası ile fa'l vezninde dir, mele'tüşşey'e emleuhu mel'en denir, mastarı sadece

fetha iledir. Melae kadınların giydikleri bürüncüktür. Melavetüddehr de zamanın uzun dilimidir. Araplar: İbli cediden ve temelle habiben, derler ki, yeniyi eskit, dostunla uzun süre yaşa, demektir (dostun eskisi makbuldur). "Zeheben" temyiz olarak mansuptur. İbn Faris şöyle demiştir: Bazen zeheb kelimesi müennes yapılır ve zehebe, denir, çoğulu zehebat'tır.

"Velevifteda bih": Ferra şöyle demiştir: Buradaki vav fazla sayılabilir, atılsa doğru olur, mesela "veliyekune minel mukinin" *(En'am: 75)* ayetinde olduğu gibi. Zeccac da şöyle demiştir: Bu, yanlıştır, çünkü vavın faydası açıktır, atılacak tipten değildir. Nehhas da şöyle demiştir: Görüş sahibi nahivciler bu ayet hakkında şöyle demişlerdir: Bu vav araya sokuşturulmuş değildir, takdiri şöyledir: Felen yukbele min ahadihim mil'ül ardı zeheben teberruan velevifteda bih (biri teberru ederek dünya dolusu altın feda etse de kabul olunmaz).

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ
فَإِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٩٢﴾

92 – Sevdiklerinizden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiliğe eremezsiniz. Ne harcarsanız, şüphesiz Allah onu pekiyi bilmektedir.

"Lentenalül birre": Bir hakkında dört görüş vardır: *Birincisi:* O cennettir, bunu İbn Abbas, Mücahit, Süddi ve diğerleri demiştir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Allah'ın size edeceği iyiliğe taatinizle erişemezsiniz. *İkincisi:* Takvadır, bunu da Ata ile Mukatil, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Taattir, bunu da Atıyye, demiştir. *Dördüncüsü:* Ecir kazandıran hayırdır, bunu da Ebu Ravk, demiştir. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Tümünü reddetmek istememiştir, ancak kemaline eremezsiniz demek istemiştir, sanki: Kamil birre ulaşamazsınız, demektir.

"Sevdiklerinizden harcamadıkça": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O kişinin kendi malından cimri ve sağlıklı iken ettiği nafakadır, bunu da İbn Ömer, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. *İkincisi:* O sevilen maldan yapılan infaktır, bunu da Katade ve Dahhak, demişlerdir. Bu nafakadan ne kastedildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, farz kılınan sadakalardır, bunu İbn Abbas, Hasen ve Dahhak, demişlerdir. *İkincisi:* Bütün sadakalardır, bunu İbn Ömer, demiştir. *Üçüncüsü:* Allah rızası için yapılan bütün harcamalardır, ister sadaka olsun, isterse olmasın. Bu da Hasen'den nakledilmiş, Kadı Ebu Ya'la da bunu tercih etmiştir.

Buhari ve Müslim, Sahih'lerinde, Enes bin Malik hadisi olarak şöyle rivayet etmişlerdir: Ebu Talha el – Ensari, Medine'de hurma bahçesi en çok olan kimse idi. En sevdiği malı da Beyruha hurmalığı idi. Mescidin karşısında idi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem oraya girer, tatlı suyundan içerdi. Enes diyor ki: "Sevdiklerinizden harcamadıkça iyiliğe eremezsiniz" ayeti inince, Ebu Talha kalktı: Ya Resulallah, Allah Teala: "Sevdiklerinizden harcamadıkça iyiliğe eremezsiniz" buyuruyor; benim de en sevdiğim malım Beyruha hurmalığıdır. Ben de onun iyiliğini ve Allah katında azığım olmasını istiyorum, onu Allah'ın sana gösterdiği yere koy, dedi. O da: "Peh peh, kazançlı mal, kazançlı mal!" dediğini işittim ve onu akrabalarına vakfetmeni istiyorum, dedi. Ebu Talha da onu akrabalarına ve amcası oğullarına dağıttı.

Abdullah bin Ömer'den rivayet edildiğine göre o bu ayeti okudu ve: Cariyem Rümeysa'dan daha çok sevdiğim malımı göremiyorum, o, Allah rızası için hürdür, dedi. Sonra da: Allah için verdiğim şeyden geri dönecek olmasa idim, onu nikahlardım, dedi ve onu Nafi'a nikahladı, ondan çocuğu oldu.

Ebu Zer'e: "Amellerin en faziletlisi hangisidir?" dediler, o da: Namaz dinin direğidir, cihat, amelin zirvesidir, sadaka da acayip bir şeydir, dedi. Soruyu soran: Ey Ebu Zer, bence en sağlam ameli terk ettin, bakıyorum da onu zikretmiyorsun, dedi. O da: "Nedir o?" dedi. O da: Oruç, dedi. Ebu Zer de: Gerçi o da Allah'a yakınlıktır, fakat bu sayılanlar arasında yoktur, dedi ve Allah Teala'nın: "Sevdiklerinizden harcamadıkça iyiliğe eremezsiniz" kavlini okudu. Zeccac da: "Şüphesiz Allah onu pekiyi bilmektedir" kavlinin manası: Onun karşılığını verir, demiştir.

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا
مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَاةُ قُلْ فَأْتُوا
بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٣﴾

93 – Bütün yiyecekler İsrail oğullarına helal idi; ancak İsrail'in (Yakub'un) Tevrat indirilmeden önce kendine haram ettikleri hariç. De ki: Eğer doğru kimseler iseniz onu getirip okuyun.

"Bütün yiyecekler İsrail oğullarına helal idi: İniş sebebi şöyledir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Ben İbrahim dinindenim"

dedi. Yahudiler de: "Nasıl olur, sen deve eti yiyor ve sütünü içiyorsun?" dediler. O da: Bunlar İbrahim'e helal idi, dedi. Onlar da: Bizim haram saydığımız şeylerin hepsi Nuh'a ve İbrahim'e de haram idi, ta bize kadar geldi, dediler; bunun üzerine bu ayet onları yalanlamak üzere indi. Bunu Ebu Ravk ile İbn Saib, demişlerdir. "Taam" yenen şeye denir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Hurm ve haram, lübs ve libas da böyledir. Kendine haram ettiği şey hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Deve eti ve sütüdür, bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet edilmiştir.[4] Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen, Ata bin Ebi Rebah, Ebu'l – Aliye ve diğerleri de bu görüştedir. İkincisi. O, damarlardır, bunu Said bin Müseyyeb, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit, Katade, Dahhak, Süddi ve diğerleri de bu görüştedir. *Üçüncüsü:* O, karaciğerin iki uzantısı ile böbrekler ve içyağıdır, ancak bunun da sırt yağı müstesnadır, bunu da İkrime, demiştir.

Onu haram etme sebebinde de dört görüş vardır: *Birincisi:* O uzun ve şiddetli bir hastalığa yakalandı, eğer Allah ona şifa verirse, en sevdiği yiyecek ve içeceği kendine haram edeceğine dair adak etti. Bu da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* O, siyatikten şikayet etti, damarları kendine haram etti, bunu İbn Abbas ile diğerleri demiştir. *Üçüncüsü:* O siyatiğe yakalanınca doktorlar ona perhiz ettiği şeyleri yasakladılar, o da onu haram etti. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O o yemeği yediği zaman siyatiği tutar yatağa düşerdi. Bunu kendine haram etti, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Bunu Allah'ın izni ile mi haram etti, ya da kendi içtihadı ile mi haram etti? Bunda da iki görüş vardır: Haram ettiği bu şeyler Yahudilere ne ile haram oldu? Bunda da üç görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Onu kendisi haram etti, o Tevrat'ta haram edilmiş değildi, bunu Atıyye, demiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: Yakup: Eğer Allah bana afiyet verirse, çocuklarım onu yemeyecektir, dedi. *İkincisi:* Onlar da bu haramlıkta babaları Yakub'a uydular, yoksa onlara şer'an haram etmiş değildi. Sonra da bunun haramlığını Allah'a nispet ettiler. O da: "De ki: Eğer doğru kimseler iseniz Tevrat'ı getirin" kavli ile onları yalanladı. Bu da Dahhak'ın görüşüdür. *Üçüncüsü:* Allah bunu onlara Tevrat'tan sonra haram etti, Tevrat'la değil, Onlar büyük bir günah yaptıkları zaman o sebepten onlara hoş bir yiyecek haram edilirdi veya başlarına azap yağardı. Bu da İbn Saib'in görüşüdür. İbn Abbas:

---

4 - İmam Ahmed, Müsned, 1/274.

"Tevrat'ı getirip okuyun": "Onda deve etinin ve sütünün haram edildiğini görecek misiniz?" demiştir.

فَمَنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ
الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٩٤﴾

94 – Kim bundan sonra Allah'a karşı yalan uydurursa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.

"Femenfitera": Kim uydurursa, demektir. "Bundan sonra Allah'a yalan": Yani kitaplarındaki açıklamadan sonra, demektir. Tevrat'ı getirip onu okumanızdan sonra da, denilmiştir.

قُلْ صَدَقَ اللّٰهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ اِبْرٰهٖيمَ حَنٖيفًاۜ وَمَا كَانَ
مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿٩٥﴾

95 – De ki: Allah doğru söyledi. Siz de Allah'ı birleyerek İbrahim dinine tabi olun. O müşriklerden değildi.

"Kul sadakallah": Sıdk: Bir şeyi olduğu gibi haber vermektir, zıddı ise yalandır. Bu ayetle hangi haber kastedilmiştir? Bunda da iki görüş vardır: Bununla "İbrahim Yahudi değildi" kavli kastedilmiştir, bunu da Mukatil ile Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. *İkincisi:* Bununla "bütün yiyecekler helal idi" kavli kastedilmiştir.

اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذٖي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمٖينَۚ ﴿٩٦﴾

96 – Şüphesiz insanlar için ilk konulan Ev, Mekke'de mübarek ve alemler için hidayet olan Ev'dir.

"Şüphesiz insanlar için ilk konulan Ev": Mücahit şöyle demiştir: Müslümanlarla Yahudiler övündüler: Yahudiler, Beytülmukaddes Ka'be'den üstündür, dediler, Müslümanlar da: Ka'be daha üstündür, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Onun "ilk" olmasında ise iki görüş vardır: *Birincisi:* O yeryüzündeki ilk evdir. Bu görüş sahipleri de nasıl ilk ev olduğu hususunda üç görüşle ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O Allah yeri yarattığı zaman suyun üzerinde göründü. Onu yerden iki bin yıl önce yarattı, yeri de altında söbü (oval) vaziyette yarattı. Said el-Makbüri, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ka'be

suyun üzerinde kaya halinde idi, üzerinde iki melek vardı, yer yaratılmadan iki bin yıl önce gece gündüz tesbih ederlerdi. Dünya yaratılmadan iki bin sene önce Beyt suyun üzerine konuldu, sonra dünya Beyt'in altından yayıldı. İbn Ömer, İbn Amr, Katade, Mücahit ve diğerleri bu görüştedirler. *İkincisi:* Adem yere indirilince ürperdi, Allah ona yeryüzünde benim için bir ev yap, Meleklerimin Arş'in etrafında yaptıklarını gördüğün gibi sen de öyle yap, dedi. O da onu bina etti. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O, Ademle beraber indirildi, Tufan olunca göğe mamur vaziyette kaldırıldı. İbrahim de onun temelleri üzerine bina etti. Bunu Şeyban, Katade'den rivayet etmiştir. İkinci görüş: İnsanların ibadet etmeleri için ilk temeli atılan evdir, bu da Hazreti Ali bin Ebu Talib, Hasen Basri, Ata bin Saib ve diğerlerinin görüşleridir.

Bekke'ye gelince: Zeccac şöyle demiştir: Bu ismin Bek'ten türemiş olması muhtemeldir: Bekkennasü baduhum badan, denir ki, insanlar itişip kakıştılar, demektir. Ona Bekke denilmesinde de üç görüş halinde ihtilaf ettiler: *Birincisi:* İnsanların orada izdiham etmesindendir, bunu İbn Abbas, Said bin Cübeyr, İkrime, Katade, Ferra ve Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Çünkü orası zorbaların boynunu kırar; hangi zorba oraya kastederse, Allah onun belini kırar, bu Abdullah bin Zübeyr'den rivayet edilmiş, Zeccac da bunu zikretmiştir. *Üçüncüsü:* Çünkü o, zorbaların gururunu kırar, bekektürrecüle denir ki onu alçalttım ve gururunu kırdım, demektir. Bunu Ebu Abdurrahman el – Yezidi ile Kutrub, demişlerdir. Mekke'nin bütün beldenin ismi olduğunda ittifak etmişlerdir. Bekke'de dört farklı görüş bildirmişlerdir: *Birincisi:* O, Ka'be'nin olduğu yerin ismidir, bunu İbn Abbas, Mücahit, Ebu Malik, İbrahim ve Atıyye, demişlerdir. *İkincisi:* Beytullah'ın çevresidir, Mekke ise bunun ötesinde kalan yerdir. Bunu da İkrime, demiştir. Üçüncüsü Mescid-i haram ile Beytullah'tır. Mekke: Bütün haram bölgesinin ismidir. Bunu Zühri ile Damre bin Habib, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Bekke Mekke'dir, bunu da Dahhak ile İbn Kuteybe, demişlerdir. İbn Kuteybe benin mimle değiştirilmesini delil getirmiştir. Mesela: Semede re'sehu ve sebede re'sehu derler ki başını tamamen kazıdı, demektir. Şerrün lazimün ile şerrün lazibün de aynı manayadır.

"Mübareken": Zeccac şöyle demiştir: Bu, gramerde hal olarak mansuptur, manası: Mekke'de bereketli bir halde duran demektir.

"Hüden": Za hüden demektir, "hüden"in mahallen merfu olması da caizdir ki, manası: O hidayettir, demektir. Bereketine gelince:

Orada günahlar bağışlanır, iyilikler katlanır ve oraya giren emin olur (güvenli bölge).

İbn Ömer, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kim Beytullah'ı tavaf ederse, bir ayağını kaldırıp diğerini bastıkça Allah ona bir sevap yazar, onun bir günahını siler ve bir derecesini artırır.[5]

"Alemler için hidayettir": Buradaki hidayet hususunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* O, kıble manasınadır, takdiri: Alemler için kıble, demek olur. *İkincisi:* Rahmet manasınadır. *Üçüncüsü:* O, salah manasınadır; kim oraya gitmeye kalkarsa hali Rabbinin katında düzelir. *Dördüncüsü:* O açıklama ve içindeki ayetlerle Allah'a delalet etme manasınadır ki bunu O'ndan başkası yapamaz, çünkü harem'de köpekle ceylan (kurtla kuzu) birlikte otlar, ne kurt kuzuya saldırır ne de kuzu kurttan ürker. Bunu da Kadı Ebu Ya'la, demiştir.

فِيهِ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ اِبْرٰهِيمَ
وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًا وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ
اِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٩٧﴾

97 – Onda apaçık alametler; Makam-ı İbrahim vardır. Ona kim girerse, emin olur. Ona bir yol bulanın Beyt'i haccetmesi Allah'ın, insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkar ederse, şüphesiz Allah alemlerden zengindir.

"Fihi ayatün beyyinatün": Cumhur ayatün okumuştur. Ata da İbn Abbas'tan: "Fihi ayetün biyyinetün makamu İbrahim" okumuştur. Mücahit de böyle okumuştur. Ayet: Makam-ı İbrahim'dir. Kim de: "Ayatün" şeklinde cemi olarak okursa, Hazreti Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh: Ayetler Makam-ı İbrahim ile ona girenin emin olmasıdır, demiştir. Buna göre cemi' sigası tesniye yerine kullanılmış olur. Bu da dilde caizdir, mesela: "Ve künna lihükmihim şahidin" *(Enbiya: 78)* ayetinde olduğu gibi. Ebu Reca şöyle demiştir: Hasen Basri bu ayetleri parmakları ile şöyle sayardı: Makam-ı İbrahim, oraya girenin emin olması ve insanların Beytullah'ı haccetmelerinin Allah'ın hakkı olması gibi. İbn Cerir de şöyle demiştir: Kelamda gizleme vardır, takdiri: Makam-ı İbrahim de onlardan biridir, demektir. Müfessirler

5 – İmam Ahmed, Müsned, 2/3.

şöyle demişler: Orada çok ayetler vardır: Biri Makam-ı İbrahim'dir, biri oraya girenin emin olmasıdır, biri kuşların onun üzerinden uçmamasıdır, biri hastaların orada şifa bulmasıdır, biri onun kutsallığını çiğneyenlerin derhal azaba çarpılmasıdır, biri Fil sahipleri Ebrehe ordusunun helak edilmesidir vs. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Burada Beyt'ten maksat, harem'in tamamıdır, çünkü bu ayetler onda mevcuttur, Makam-ı İbrahim ise Beytullah'ta değildir. Makam-ı İbrahim'deki ayet, onun bir taşın üzerine çıkıp ayaklarının onun üzerinde iz bırakmasıdır. Bu da Allah'ın kudretine ve İbrahim'in doğruluğuna delildir.

"Kim oraya girerse emin olur": Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bu haber şeklinde ise de manası emirdir; takdiri: Kim oraya girerse ona aman verin, demektir. Bu da oraya girmeden önce cinayet işleyeni de girdikten sonra cinayet işleyeni içine alacak şekilde geneldir. Ancak şunda icma vardır ki, kim orada cinayet işlerse ona aman verilmez, çünkü o haremin kutsallığını çiğnemiş ve amanı reddetmiştir. Böylece ayetin hükmü onun dışında cinayet işleyip de oraya sığınanlar için kalır. Fakihler bunda ihtilaf etmişlerdir; İmam Ahmed, Mervezi rivayetinde şöyle demiştir: Bir kimse cinayet işler veya el keser veya harem dışında bir had suçu işledikten sonra oraya girerse, ona had tatbik edilmez, oradan çıkıncaya kadar ona kısas uygulanmaz, onunla alışveriş yapılmaz. Eğer bunlardan birini haremde yaparsa, cezasını çeker. Ahmed, Hanbel rivayetinde de şöyle demiştir: Haremin dışında adam öldürür de sonra oraya girerse, öldürülmez. Eğer cinayet adam öldürmeden daha düşükse, ona had uygulanır. Ebu Hanife ve arkadaşları da böyle demişlerdir. Malik ile Şafii ise: Cana kıymada olsun, başka cinayetlerde olsun ona had tatbik edilir, demişlerdir.

"Kim oraya girerse emin olur": Bu da ona hiçbir şey tatbik edilmeyeceğine delildir, bu da İbn Ömer, İbn Abbas, Ata, Şa'bi, Said bin Cübeyr ve Tavus'un mezhebidir.

"Ve lillahi alennasi hiccül beyti": Çoğunluk hanın fethası haccül beyti okumuştur; Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayetle kesreli "hiccülbeyti" okumuşlardır. Mücahit şöyle demiştir: "Kim İslam'dan başka bir din ararsa ondan kabul olunmaz" *(Al-i İmran: 85)* ayeti inince bütün din sahibi milletler: Bizler de müslümanız, dediler, ayet bunun üzerine indi; onu Müslümanlar haccettiler, müşrikler terk ettiler. Yahudiler de: Biz ise hiçbir zaman onu haccetmeyiz, dediler.

"Menistetaa ileyhi sebila": Nahiv alimleri şöyle demişler: Menistetaa "nas"tan bedeldir, bu da bedel-i ba'z minel kül'dür, tıpkı

darabtü Zeyden re'sehu "Zeyd'e, başına vurdum" demek gibi. Rivayete göre İbn Mes'ud, İbn Ömer, Enes ve Hazreti Aişe'den şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Sebil nedir?" dediler; o da: Azık ile binektir, demiştir.[6]

"Kim inkar ederse": Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: Kim haccı inkar eder, onun farz olmadığına inanırsa, demektir, bunu Mukassim, İbn Abbas'tan, İbn Cüreyc de Mücahit'ten rivayet etmiş; Hasen, Ata, İkrime, Dahhak ve Mukatil de böyle demişlerdir. *İkincisi:* Kim haccının sevabını ummaz ve onu terk etmenin azabından korkmazsa, onu inkar etmiştir. Bunu da Ali bin Ebu Talha, İbn Abbas'tan, İbn Ebu Necih de Mücahit'ten rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Bu Allah'ı inkar etmedir, haccı inkar etme değildir. Bu mana İkrime ile Mücahit'ten de rivayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* Kim haccetme imkanını bulduğu halde haccetmez de ölürse, iki gözünün arasına (alnına): Kafir yazılır. Bu İbn Ömer'in görüşüdür. *Beşincisi:* O inkar ile Beyt'te zikredilen ayetleri inkarı irade etmiştir, çünkü müşriklerden bir grup: Biz bu ayetleri inkar ediyoruz, demişlerdir, bu İbn Zeyd'in görüşüdür.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَى
مَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٨﴾ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ
مَنْ آمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ
عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٩﴾

98 – De ki: Ey kitap ehli, Allah yaptıklarınıza şahit iken Allah'ın ayetlerini niçin inkar ediyorsunuz?

99 – De ki: Ey kitap ehli, kendiniz şahit olduğunuz halde iman edenleri Allah yolundan, kendiniz eğriliğini isteyerek niçin çeviriyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.

"Ey kitap ehli": Hasen: Bunlar Yahudilerle Hıristiyanlardır, demiştir. Allah'ın ayetlerine gelince: İbn Abbas: Bunlar Kur'an ile Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, demiştir. Şehid ise, İbn Kuteybe'ye göre şahit manasınadır. Hattabi de: O, gözünden hiçbir

---

6 – Hakim, Müstedrek, 1/442.

şey kaçmayan, her şeyin yanında hazırmış gibi şahit olandır, demiştir.

"Ey kitap ehli, neden iman edenleri Allah'ın yolundan çeviriyorsunuz?": Mukatil şöyle demiştir: Yahudiler Huzeyfe ile Ammar bin Yasir'i kendi dinlerine davet ettiler, bunun üzerine bu ayet indi. Burada ehl-i kitaptan kimlerin kastedildiğinde ise iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Yahudilerdir, bunu da Zeyd bin Eslem ile Mukatil, demişlerdir. İbn Abbas: Allah'ın yolu İslam ile hactır, demiştir. Katade de: Neden insanları Allah'ın nebisinden ve İslam'dan çeviriyorsunuz, demiştir. Süddi de şöyle demiştir: Onlara "kitaplarınızda Muhammed'i görüyor musunuz?" denildiği zaman: Hayır, deyip insanları ondan çevirirler.

"Tebğuneha": Dilciler: Bu he zamiri sebilden kinayedir, sebil ise müzekker de olur, müennes de olur, demiş ve şu beyti kanıt olarak getirmişlerdir:

Uzaklaşma, bütün genç insanlar,
Yakında o yola gidecektir.

"Tebğuneha"nın manası tebğune leha demektir, Araplar; İbğini hadimen (bana bir hizmetçi ara) derler ki, ibteğihi li, demek isterler. Benimle beraber ara ve onu aramada bana yardım et demek isterlerse, hemzenin fethası ile: Ebğini, derler. Vehebtüke dirhemen derler, vehebtü leke dedikleri gibi. Şair de şöyle demiştir:

Hizmetçileri ilerledi, sonra seslendi:

Size erkek deve kuşu mu avlayayım yoksa yabaneşeği mi?

Esidü leküm demek istemiştir.

Ayetin manası şöyledir: Allah'ın yolu için eğrilik ve tahrifat arıyorlar, iman ve istikameti küfre ve eğriliğe döndürmek istiyorlar, doğrudan sapmak istiyorlar. Bu Ferra, Zeccac ve diğer dilcilerin görüşüdür. İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Bu kelam yola denmişse de yoldan gidene demektir. Sanki mana şöyledir: Allah'ın dini için ve hak yol üzerinde olanlar için eğrilik, yani sapıklık istiyorsunuz. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: el – ivec, aynın kesresiyle dinde, sözde ve amelde (teorik şeylerde) kullanılır; aynın fethası ile duvar ve direk gibi (maddi) şeylerde kullanılır. Zeccac da şöyle demiştir: İvec aynın kesriyle hacmı görülmeyen şeyler için, avec de aynın fethasiyle hacmi görülenler için kullanılır. Fi emrihi ve dinihi ivecün (işinde ve dininde eğrilik) vardır, denilir; vefilasa avecün (değnekte eğrilik var-

dır) deniler. İbn Enbari de Saleb'ten şöyle rivayet etmiştir: İvec, aynın kesresiyle Araplarda kavranılmayan şeye denir, aynın fethasıyle de elde edilmeyen şeyler için denilir. Filardı ivecün (yerde eğrilik vardır), ve fiddini ivecün (dinde eğrilik vardır), denir; çünkü bu ikisi genişler, kavranılmaz. Vefilasa avecün (sopada eğrilik vardır), vefissinni avecün (dişte eğrilik) vardır, denilir, çünkü bu ikisi kavranılır ve gerçekleri anlaşılır. İbn Zeyd şöyle demiştir: Aynın fethası ile avec, duvar gibi dik olan her şeye denir. İvec de yaygı veya yer veya din veya geçim gibi şeylere denir.

"Oysa siz şahitsiniz": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: İnsanları ondan çevirdiğiniz şeyin doğruluğuna ve sizin içinde bulunduğunuz şeyin de batıl olduğuna şahitsiniz. Bu mana İbn Abbas, Katade ve çoklarından rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Burada şahitlerin manası akıllı kimselerdir. Bunu da Ebu Ya'la ile diğerleri demişlerdir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا مِنَ الَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ ﴿١٠٠﴾

100 – Ey iman edenler, eğer kendilerine kitap verilenlerden bir zümreye itaat ederseniz, sizi imanınızdan sonra kafir olarak çevirirler.

İniş sebebi şöyledir: Cahiliye döneminde Evs ile Hazrec'in aralarında savaş vardı, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem gelince o savaşı İslam ile söndürdü. Bu arada Evs ile Hazreç'ten iki adam konuşuyorlardı, yanlarında da bir Yahudi vardı. Yahudi onlara eski günlerini ve aralarındaki düşmanlığı hatırlattı, nihayet kavga ettiler; her biri kendi kabilesini çağırdı, silahlanıp çıktılar. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem geldi, onları sulh etti, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Mücahit, İkrime ve bir cemaat, demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayette hitap Evs ile Hazrec'edir. Zeyd bin Eslem de: Bu grupla Şase bin Kays ile arkadaşları kastedilmiştir, demiştir. Zeccac da: Onlara itaatin manası, onları taklit etmektir, demiştir.

وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ ۗ
وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٠١﴾

101 – Nasıl inkar edersiniz ki size Allah'ın ayetleri okunuyor ve O'nun Peygamberi de içinizdedir. Kim Allah'a sıkı tutunursa, şüphesiz doğru yola iletilmiştir.

"Ve men ya'tesım billahi": İbn Kuteybe: Kim kötülüklerden çekinirse, demiştir. Aslında ismet, men etmek, yapmamaktır. Zeccac da şöyle demiştir: Yatesim, "men" ile meczum olmuştur, cevabı da "fekad hüdiye"dir.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾

102 – Ey iman edenler, Allah'tan hakkı ile korkun. Ancak Müslümanlar olarak ölün.

İkrime şöyle demiştir: Bu ayet, Evs ile Hazreç savaşıp da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem aralarını bulduğu zaman inmiştir. "O'ndan hakkı ile korkun"da da üç görüş vardır: *Birincisi:* Allah'a itat edilip isyan edilmemesidir; Allah zikredilip unutulmamasıdır, şükredilip nankörlük edilmemesidir. Bunu İbn Mes'ud, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.[7] İbn Mes'ud, Hasen, İkrime, Katade ve Mukatil de bu görüştedirler. *İkincisi:* Allah yolunda hakkı ile cihat etmek, bu hususta hiçbir kınayanın kınamasına iltifat etmemek, kendi aleyhine, ataların ve oğulların aleyhine olsa da adaleti ayakta tutmaktır. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Bunun manası şöyledir: Korkmanız hak olan şeyde O'ndan korkunuz. Bunu da Zeccac, demiştir.

Alimler: Bu kelam muhkem midir yoksa mensuh mudur diye ihtilaf edip iki görüş beyan ettiler: *Birincisi:* Bu mensuhtur, bu da İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Katade, İbn Zeyd, Süddi ve Mukatil'in görüşleridir. Bunlar şöyle demişlerdir: Bu ayet inince Müslümanlara çok zor geldi, Allah Teala da onu: "Allah'tan elinizden geldiği kadar korkun" *(Teğabün: 16)* ayetiyle neshetti. *İkincisi:* O muhkemdir, bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Tavus da bu görüştedir. Şeyhimiz Ali bin Abdullah şöyle demiştir: Mensuh veya muhkemliği bundan kastedilen manadaki ihtilafa dayanır; mensuh olduğuna inanan, "O'ndan hakkı ile korkma"nın, bütün vacip ve hak olan şeyleri yerine getirmek olduğunu görür ki hiç kimse bunu yerine getiremez, onu elde etmek bir kimse için mümkün değildir. Onun muh-

7 - Hakim, Müstedrek, 2/294.

kem olduğuna inanan da, "O'ndan hakkı ile korkun" emrinin elden geldiği kadar korkmak olduğunu görür. O zaman "elinizden geldiği kadar" kavli "hakkı ile korkmak" kavlini tefsir eder; nesih veya tahsis etmez.

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا
وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَاءً فَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ
فَاَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ اِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلٰى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ
فَاَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾

103 – Toptan Allah'ın ipine sarılın; ayrılığa düşmeyin, Allah'ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın; hani siz düşmanlar idiniz de Allah kalplerinizi uzlaştırdı. Nimeti sayesinde kardeşler oldunuz. Ateş çukurunun kenarında idiniz de sizi ondan kurtarmıştı, Allah ayetlerini size böyle açıklar, umulur ki doğru yolu bulursunuz.

"Vatesımu bihablillahi cemian": Zeccac şöyle demiştir: İteasımu: Sarılınız, demektir. Habl hakkında ise altı görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah'ın kitabı Kur'an'dır, bunu Şakik, İbn Mes'ud'dan rivayet etmiştir, Katade, Dahhak ve Süddi de böyle demişlerdir. *İkincisi:* O cemaattir, bunu da Şa'bi, İbn Mes'ud'dan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O, Allah'ın dinidir, bunu da İbn Abbas, İbn Zeyd, Mukatil ve İbn Kuteybe demişlerdir: İbn Zeyd ayrıca: O İslam'dır, demiştir. *Dördüncüsü:* Allah'a verilen sözdür, bunu da Mücahit, Ata, bir rivayette Katade ve Ebu Ubeyd demişlerdir. Zeccac buna Şair A'şanın şu beytini delil getirmiştir:

O deveyi kabilelerin verdiği söz sınırdan geçirirse,
Öteki kabilelerden de söz alırsın.

İbn Enbari de şu beyti okumuştur:

Eğer Süleyma'dan bir söz alırsa,
Onun sözüyle daha birçok sağlam söz alır.

Beşincisi: O, ihlastır, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir. *Altıncısı:* O, Allah'ın emri ve taatidir, bunu da Mukatil bin Hayyan demiştir. Zeccac şöyle demiştir: "Cemian" gramerde hal olmak üzere mansuptur, yani hepiniz O'nun ipine sarılmada birleşiniz, demek olur. "Teferreku"nun aslı, teteferreku idi, ancak aynı cinsten iki harf yan

yana gelince te atıldı. Atılan te de ikincisidir, çünkü birincisi gelecek edatıdır, geleceği gösteren edatın atılması caiz değildir. O da nehiy ile mezcumdur, aslı: Lateteferrekune idi, cezmi göstermesi için nun hazfedildi.

"Allah'ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın": Bu kelamdan kimlerin kastedildiği hususunda da iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Onlar Arap müşrikleridir, güçlü zayıfa her şeyi mubah görürdü, bunu Hasen ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Onlar Evs ile Hazreç kabileleridir, aralarında şiddetli savaş vardı, bunu da İbn İshak, demiştir. A'da: Adüvvün çoğuludur. İbn Faris: Bunun zulmetmek manasına ada fi'linden geldiğini söylemiştir.

"Feasbahtüm": Oldunuz, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Ah kelimesi aslında maksatları bir olan kardeşlerdir. Araplar: Fülanün yetevahha mesarre fülanin derler ki: Onu sevindirecek şeyi gözetliyor, demektir. Şefa ise kenar, kıyı demektir. Bil ki bu, Allah Teala'nın onların helake yaklaştıklarını ve azaba girmek üzere olduklarını gösterdiği bir misaldir. Sanki şöyle demiştir: Siz bir ateş çukurunun kenarında idiniz, ona düşmek için küfr üzere ölmekten başka bir şey kalmamıştı. Süddi de şöyle demiştir: Sizi ondan Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem kurtardı.

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ
وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾

104 – Sizden hayra davet eden; iylliği emreden ve kötülükten men eden bir cemaat olsun. İşte onlar kurtulanların ta kendisidir.

"Sizden bir cemaat olsun": Zeccac şöyle demiştir: Bu kelamın manası: Hepiniz hayra davet eden ve iyiliği emreden bir cemaat olunuz, demektir. "Ancak burada "min" edatı muhatapları diğer cinslerden ayırmak için gelmiştir. O, emrin muhataplara dönük olduğunu tekit etmektedir, mesela: "Fecteniburricse minel evsan" *(Hac: 20)* ayetinde olduğu gibi ki, putlardan uzak durun, çünkü onlar pistir, demektir. Şairin şu beyti de öyledir:

O arzu edilen şeylerin adamıdır ki onu verir ve ondan istenir.

Haksızlığı kabul etmez, o çok hayır işler ve ağır borçlara tahammül eder.

O çok hayır işleyen ve ağır sorumluluklara tahammül eden biri-

dir, demektir. Çünkü onu çok arzu edilen şeyleri vermekle nitelemiştir. Nevfel: Gönüllü yapılan hayırları çok işleyen; züfer de: Ağır borçları yüklenen demektir. Şu ayet de herkesin emr-i bilmaruf ve nehy-i anilmünker görevi ile yükümlü olduğunu gösterir: "Sizler iyiliği emretmek ve kötülükten men etmekle insanlar için çıkarılan en hayırlı ümmet oldunuz". Zeccac şöyle de demiştir: İçlerinden bir gruba emretmiş olması da caizdir, çünkü davetçilerin davet ettikleri şeyi bilmeleri gerekir, bütün halkın da bunu bilmesi mümkün değildir. İlim cihat gibi farz-ı kifayedir. Ayette geçen hayır hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi. O, İslam'dır, bunu Mukatil, demiştir.

İkincisi: Allah'a itaatle amel etmektir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Maruf: Bütün akıllıların doğru olduğunu bildiği şeydir. Bunun zıddı da münkerdir. Şöyle de denilmiştir: Burada maruf, Allah'a itaattir, münker de O'na isyandır.

وَلَا تَكُونُوا
كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ
وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٥﴾

105 – Ayrılığa düşen ve kendilerine apaçık deliller geldikten sonra ihtilaf edenler gibi olmayın. İşte onlar için çok büyük bir azap vardır.

"Ayrılığa düşen ve ihtilaf edenler gibi olmayın": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu İbn Abbas, Hasen ve diğerleri demişlerdir. *İkincisi:* Onlar Harurilerdir (itikatları bozuk bir fırka), bunu da Ebu Ümame, demiştir.

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ
وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ
فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿١٠٦﴾

106 – O günde ki bazı yüzler ak olacak, bazı yüzler de kapkara olacak. Yüzleri kapkara olanlara gelince, "imanınızdan sonra inkar mı ettiniz? Öyleyse inkar ettiğiniz için azabı tadın" (denilir).

"Yevme tebyaddu vücuhun ve tesveddü vucuh": Ebu Rezin el – Ukayli, Ebu İmran el – Cüveyni ve Ebu Nehik, ikisinde de tenin kesresi ile: Tibyaddu ve tisveddü okumuş; Hasen, Zühri, İbn Muhaysın ve Ebu'l – Cevza da, ikisinde de med ile: Tebyâddu ve tesvâddü okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile İbn Yamur da, elif ve med ile: Feemmellezines vâddet vebyâddat okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Allah Teala o azabın vaktini haber verip: O bazı yüzlerin ak olduğu gündür, demiştir. İbn Abbas da: Ehl-i sünnetin yüzleri ak olacak, ehl-i bid'atin yüzleri de kapkara olacaktır, demiştir. Yüzleri kapkara olacaklar hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar kalu belada iman ettikten sonra Allah'ı inkar edenlerdir, bunu Übey bin Ka'b demiştir. *İkincisi:* Onlar Harurilerdir, bunu Ebu Ümame ile Ebu İshak el – Hemadani, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Onlar Yahudilerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *Dördüncüsü:* Onlar münafıklardır, bunu da Hasen Basri, demiştir. *Beşincisi:* Onlar ehl-i bid'attir, bunu da Katade, demiştir.

"İnkar mı ettiniz?": Zeccac şöyle demiştir: Bunun manası. Onlara, inkar mı ettiniz, denir. Denir sözü atılmıştır, çünkü kelamda onu gösteren ipucu vardır; mesela: "İsmail: Rabbimiz bizden kabul buyur" *(Bakara: 127)* ayeti gibi ki: Rabbimiz, bizden kabul buyur, derler demektir. Şu da öyledir: "Her kapıdan: Selamün aleyküm" *(Ra'd: 25, 26)*: Mana: Selamün aleyküm, derler. "Ekefertüm"deki hemze istifham içinse de manası tespit ve azarlamadır (istifham-ı inkaridir = inkar mı ettiniz!). Eğer: Bunlar bütün kafirlerdir, dersek, onların kalu belada iman edip sonra inkar etmelerindendir. Eğer: Onlar Haruriler ile ehl-i bid'attir, dersek, imandan sonra küfürleri itikat açısından cemaatten ayrılmalarındandır. Eğer: Onlar Yahudilerdir, dersek, onlar Peygambere, gönderilmeden önce iman etmelerinden, meydana çıktıktan sonra da inkar etmelerindendir. Eğer: Onlar münafıklardır, dersek, onların dilleriyle iman edip, kalpleri ile de inkar etmelerindendir.

"Fezukul azabe": Aslında zevk (tatmak) ağız ile olur, burada ise istiare vardır; sanki onlar bilinen ve tanınan şeyi teşbih yolu ile yemek anında tadılan şeye benzetmişlerdir. Araplar: Kad zuktü min ikrami fülanin ma yürğıbüni fi kasdihi (falanın öyle ikramını tattım ki onu ziyaret etmek mecburiyetinde kaldım) derler ki tanıdım, demektir. Zukil ferese (atın tadına bak), yani huyunu suyunu öğren, derler.

Temim bin Mukbil de şöyle demiştir:

(Güzeller) usta savaşçıların tadıp (tanıyıp) da ellerinde daha da yumuşattıkları,

Rüdeyni mızrağının salınması gibi yürüyorlar.

Bir başkası da şöyle demiştir:
Allah Kayslilerin akıllarını tattı,
Hafif olduklarını görünce de onlardan nefret etti.

Burada tatmaktan maksat, bilmektir. Halil'in kitabında da şöyle denilmiştir: İnsan başına gelen her kötülüğü tatmıştır.

وَاَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللّٰهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٠٧﴾

107 – Yüzleri ak olanlara gelince, onlar Allah'ın rahmetindeler. Orada ebedi olarak kalacaklardır.

"Yüzleri ak olanlara gelince": İbn Abbas: Onlar mü'minlerdir, demiştir. Allah'ın rahmeti ise, cennetidir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Cennete rahmet denilmesi, oraya girmelerinin O'nun rahmetiyle olmasındandır. Zeccac da şöyle demiştir: Bunun manası: "Rahmetinin sevabındalar, demektir. Rahmetin "fiha" zamiri ile tekrar edilmesi pekiştirmek içindir.

تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللّٰهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٨﴾

108 – Bunlar, Allah'ın sana hak olarak okuduğumuz ayetleridir. Allah alemlere haksızlık etmek istemez.

"Allah alemlere haksızlık etmek istemez": Bazıları: Bunun manası: Onlara suçsuz azap etmez, demişlerdir.

Zeccac da şöyle demiştir: Bize azabı hak edenlere azap ettiğini bildirmiştir.

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿١٠٩﴾ كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَوْ اٰمَنَ اَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَاَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١١٠﴾

109 – Göklerde ve yerde ne varsa, Allah'a aittir. İşler Allah'a döndürülür.

110 – Sizler insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet oldunuz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a inanırsınız. Kitap ehli de iman etse idi elbette kendileri için daha hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler vardır; çoğu ise fasıktırlar.

"Sizler insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet oldunuz": Sebeb-i nüzulü şöyledir: İki Yahudi olan Malik bin Dayf ile Vehb bin Yehuza; İbn Mes'ud, Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Salim, Übey bin Ka'b ve Muaz bin Cebel'e: Bizim dinimiz sizin dininizden daha hayırlıdır, biz sizden daha faziletliyiz, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bu İkrime ile Mukatil'in görüşüdür. Bu ayetten kimler irade edildiği hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Bedir gazileridir. *İkincisi:* Onlar muhacirlerdir. *Üçüncüsü:* Onlar bütün ashaptır. *Dördüncüsü:* Bütün ümmet-i Muhammed'dir. Bütün bu görüşler İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

Behz bin Hakîm, babasından, dedesinden, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Sizler yetmiş ümmetten daha fazlasınız; onların en hayırlısı ve Allah katında en kıymetlisisiniz.[8] Zeccac da şöyle demiştir: Esas hitap Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabına ise de, bu diğer ümmetine de şamildir.

"Küntüm" kavli üzerinde de iki görüş vardır: Birincisi. O aslı üzeredir, ondan maksat mazidir, sonra da bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bunun manası: Siz Levh-i Mahfuz'da böyle idiniz, demektir. *İkincisi:* Bunun manası: Böyle yaratıldınız ve böyle var edildiniz, demektir. Bu iki görüşü müfessirler, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Manası: Var olduğunuz zamandan beri böyle idiniz, demektir, bunu da İbn Enbari, demiştir.

İkincisi: Oldunuzun manası: Siz, demektir: Mesela: "Allah gafur rahimdir" *(Nisa: 96)* ayetinde olduğu gibi.

Bunu Ferra, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bazen fiil mazi sigasıyla gelir, hal ve ya gelecek zaman manasına olur, mesela, "küntüm" kavli gibi ki manası: Siz, demektir. Şu da öyledir: "Hani Allah: Ey İsa, demişti". Bu, diyecek manasınadır. Şu da öyledir: "Allah'ın emri geldi" *(Nahl: 1)*; gelecek, demektir. Şu da öyledir:

8 – Tirmizi, Tefsirü sureti Al-i İmran: bab, 9; İbn Mace, Zühd, bab, 34; Darimi, Rikak, bab, 47; Ahmed, Müsned, 4/447, 5/3, 5.

"Beşikte olan bir çocukla nasıl konuşuruz?" *(Meryem: 29)*, yani şimdi beşikte bulunan, demektir. Şu da öyledir: "Allah işiten ve gören oldu" *(Nisa: 134)*, yani Allah işitendir, görendir, demektir. Şu da öyledir: Bulutu kaldırır, biz de onu göndermişizdir" *(Fatır: 9)*, yani göndeririz, demektir.

"Siz, insanlar için çıkarılan en hayırlı ümmet oldunuz": Bunun üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Manası: Siz, insanlar için çıkarılan en hayırlı ümmet oldunuz. Ebu Hureyre şöyle demiştir: Onları zincirlerle getirirler, onları İslam'a girdirirler.

İkincisi: Sizler çıkarılan ümmetlerin en hayırlısı oldunuz.

"İyiliği emreder ve kötülükten men edersiniz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu hayırlı olmanın şartıdır, bu mana Ömer bin Hattab, Mücahit ve Zeccac'tan rivayet edilmiştir.

İkincisi: Bu Allah'tan onlara övgüdür, bunu da Rebi bin Enes, demiştir. Ebu'l - Aliye şöyle demiştir: Maruf, tevhittir, münker de şirktir. İbn Abbas: Ehli- kitap: Yahudilerle Hıristiyanlardır, demiştir. "Onlardan mü'minler vardır": Müslüman olanlar vardır, mesela Abdullah bin Selam ve arkadaşları gibi. "Çokları fasıktırlar": Yani kafirdirler, onlar da Müslüman olmayanlardır.

لَنْ يَضُرُّوكُمْ إِلَّا أَذًى وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١١١﴾

١١١ - Size eziyetten başka bir zarar veremezler. Eğer sizinle savaşırlarsa size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra da kendilerine yardım edilmez.

"Size eziyetten başka bir zarar veremezler": Mukatil şöyle demiştir: Sebeb-i nüzulü şöyledir: Yahudilerin başları, Abdullah bin Selam ile arkadaşlarına gelip Müslüman oldukları için onlara eziyet ettiler. Bunun üzerine bu ayet indi. İbn Abbas şöyle demiştir: Eziyet vermeleri: "Üzeyr Allah'ın oğludur" *(Tevbe: 30)*; "İsa Allah'ın oğludur" *(Tevbe: 30)*; "Allah üçün üçüncüsüdür" *(Maide: 73)* demeleridir. Hasen Basri de şöyle demiştir: Bu, Allah'a karşı yalan söylemeleri ve Müslümanları sapıklığa çağırmalarıdır. Zeccac da şöyle demiştir: Bu, bühtan ve iftiralarıdır. Ayetten kastedilen: Müslümanlara ancak sapıklığa çağırmaları ve onlara küfrü işittirmeleri dışında dille eziyet etmekten başka bir şey yapamayacaklarını bildirmektir. Sonra da:

"Eğer sizinle savaşırlarsa, arkalarını dönerek kaçarlar" diyerek onlara karşı zafer va'detti.

ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ
أَيْنَ مَا ثُقِفُوا إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ وَبَاؤُ
بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ
كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ
حَقٍّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿١١٢﴾

112 – Nerede bulunsalar üzerlerine zillet damgası vurulmuştur; ancak Allah'ın ipine ve insanların ipine sarılmış olmaları hariç. Allah'ın gazabına uğradılar ve üzerlerine miskinlik damgası vuruldu. Çünkü onlar Allah'ın ayetlerini inkar ediyorlar ve peygamberleri haksız yere öldürüyorlardı. İşte bu, isyan etmeleri ve aşırı gitmelerinden dolayı idi.

"Eyne ma sukifu": Nerede yakalanır ve bulunurlarsa, demektir. Çünkü onlar nereye inseler o yer halkının sözüne ve cizye vermeye muhtaçtırlar. Hasen Basri şöyle demiştir: Bu ümmet hep onları: Mecusilere cizye verirken görmüştür. Habl kelimesine gelince: İbn Abbas, Ata, Dahhak, Katade, Süddi ve İbn Zeyd: Habl, verilen sözdür, demişlerdir. Bazıları da: Kelamın manasının: Ancak mü'minlerden Allah'ın izni ile aldıkları söz hariçtir, şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: "Ancak Allah'ın sözü hariç" kavlinde istisnadan sonrası (maba'di), birinciye (makabline) dahil değildir (istisna munkatıdır). Mana şöyledir: Onlar hor ve zelillerdir, şu kadar var ki onlar kendilerine verilen söze sığınırlar. Ayetin kalan kısmının tefsiri ise Bakara suresinde geçmiştir.

لَيْسُوا سَوَاءً
مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ
وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾

113 – Hepsi bir değiller; kitap ehlinden kıyam duran bir topluluk vardır ki gece saatlerinde secde halinde Allah'ın ayetlerini okurlar.

"Bir değiller": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem gece yatsı namazına çıkmadı, nihayet gecenin üçte biri gitti, sonra gelip onlara müjde verdi: Bu namazı ehl-i kitaptan hiç kimse kılmaz,[9] dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Mes'ud, demiştir.

İkincisi: İbn Selam bir bölük Yahudi ile Müslüman olunca, hahamları: Muhammed'e ancak kötülerimiz iman etti, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. Ayetin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Ümmet-i Muhammed ile Yahudiler bir değildir, bunu İbn Mes'ud ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Yahudilerin hepsi bir değildir; bilakis içlerinde Allah'ın emrini yerine getirenler vardır. Bu da İbn Abbas ile Katade'nin görüşüdür. Zeccac da şöyle demiştir: Tam vakıf "leysu sevaendir", yani ehl-i kitap bir değildir, demektir. "Kaimen"in manasındada üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Allah'ın emri üzerinde sebat ederler, demektir, bunu İbn Abbas ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: O adil topluluktur, bunu Hasen, Mücahit ve İbn Cüreyç, demişlerdir.

Üçüncüsü: Doğru olanlar, demektir, bunu Ebu Ubeyd ile Zeccac demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Bir topluluktan bahsetti, arkasından bir tane daha zikretmedi; aslında bir topluluktan daha bahsedilmelidir; çünkü "eşit" olmak için iki tane lazımdır. Araplar eğer kelamda bir delil varsa iki şeyden birini söylemezler. Şair Ebu Züeyb şöyle demiştir:

Kalbim bana isyan etti; ben ise onun emrini
Dinlemekteyim, bilmiyorum istedikleri doğru mudur?

"Değil midir? Yanlış mıdır?" demedi. Çünkü kelamın manası anlaşılmaktadır.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Bir yere hayır niyet edip gittiğim zaman bilmiyorum
O ikisinden hangisi karşıma çıkar:

---

9 – Heysemi, Mecmau'z – Zevaid, 1/312.

Benim istediğim hayır mı?
Yoksa beni isteyen şer mi?
(İlk beyitte şerri zikretmemiştir. Mütercim).

Şu ayet de böyledir: "Gece saatlerinde secde ve kıyam ederek ibadet eden (etmeyen) gibi mi?"dir. *(Zümer: 9)* Zıddını söylememiştir; çünkü ayetin sonunda: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" *(Zümer: 9)* kavlinde gizlenen şeye delil vardır. Zeccac bu görüşü şöyle reddetmiştir: Ehl-i kitabın zikri: "Onlar Allah'ın ayetlerini inkar eder ve peygamberleri haksız yere öldürürler" kavlinde geçmiştir; Allah Teala onlardan kıyam eden bir topluluk olduğunu bildirmiştir. Onun için: "Bir de kıyam etmeyen topluluk vardır" sözüne ne hacet vardır? Sadece onların çoğunluğunun yaptığı fi'li zikretmekle başlamıştır; o da inkar etmek ve karşı gelmektir. Bunlardan onlara muhalif olanları zikretmiştir.

"Anaelleyl": Gece saatleri demektir, ânâ'nın tekili inyün'dür, İbn Faris: Mada minelleyli inyün ve inyani, denir, çoğulu Ânâ'dır, demiştir. Müfessirler: Bu saatlerin belli olup olmamasında iki görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onlar bellidir, sonra bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar yatsı namazıdır, bunu İbn Mes'ud ile Mücahit, demişlerdir. *İkincisi:* Onlar akşamla yatsı arasıdır, bunu da Süfyan, Mansur'dan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Gece yarısıdır, bunu Süddi, demiştir.

İkincisi: Belirsiz olarak gece saatleridir, bunu da Katade ile diğerleri demişlerdir.

"Onlar secde ederler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, namazdan kinayedir, bunu Mukatil, Ferra ve Zeccac, demişlerdir.

İkincisi: O bilinen secdedir, maksat; secde halinde okurlar demek değildir; onlar iki şeyi birleştirmişlerdir, onlar da: Okumak ve secde etmektir.

يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ
وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي
الْخَيْرَاتِ وَاُولٰٓئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٤﴾ وَمَا يَفْعَلُوا
مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿١١٥﴾

114 – Allah'a ve ahiret gününe iman ederler; iyiliği emredip kötülükten men ederler ve hayırlara koşarlar. İşte onlar iyi kimselerdir.

115 – Ne hayır işlerlerse asla inkar edilmeyecektir. Allah müttakileri çok iyi bilmektedir.

"Vema yef'alu min hayrin felen yükferuh": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Ebu Bekir Asım'dan rivayetle, her iki yerde de hitap sigasıyla tef'alu ve tükferuh okumuşlardır, çünkü Cenab-ı Allah: "Küntüm hayra ümmetin" diye muhatap sigası kullanmıştır. Katade: Felen tükferuh: Sizden asla kaybolmayacaktır, demiştir. İçlerinde Hamze, Kisai, Hafs –Asım'dan rivayetle- Abdülvaris –Ebu Amr'dan rivayetle– her ikisinde de ye ile ve kıyamda duran topluluktan haber vererek yef'alu ve yükferu okumuşlardır. Ebu Amr'in kalan arkadaşları ise ye ile te arasında serbest bırakırlar.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ
شَيْئًا وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١٦﴾ مَثَلُ
مَا يُنْفِقُونَ فِي هَٰذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ
أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ
وَلَٰكِنْ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٧﴾

116 – Şüphesiz kafirleri ne malları ne de evlatları Allah'tan hiçbir şey gideremez. İşte onlar cehennemin arkadaşlarıdır. Orada ebedi kalacaklardır.

117 – Onların bu dünya hayatında harcadıklarının hali, içinde dondurucu bir soğuk bulunan ve kendilerine zulmeden bir kavmin ekinine dokunup da onu mahveden rüzgarın hali gibidir. Onlara Allah zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.

"Onların bu dünya hayatında harcadıklarının hali": Kimlerin hakkında indiğinde dört görüşle ihtilaf ettiler:

Birincisi: O kafirlerin infak ve sadakaları hakkındadır, bunu Mücahit, demiştir.

İkincisi: O ayak takımı Yahudilerin, alimlerine harcamaları hakkında inmiştir, bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Bedir savaşına katkıda bulunan Müşrikler hakkındadır.

Dördüncüsü: Müşriklerle savaş etmeye çıkan Müslümanlarla beraber çıkan münafıkların katkıları hakkında inmiştir. Bu iki görüşü Ebu'l – Hasen Maverdi, demiştir. Süddi de şöyle demiştir: Harcama şirk amellerine misal olarak verilmiştir.

Ayette geçen "sırr" kelimesi hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, soğuktur, bunu çoğunluk, demiştir.

İkincisi: O, ateştir, bunu İbn Abbas, demiştir. İbn Enbari de: Ateşin sesle nitelenmesi alevlenirken ses çıkarmasından dolayıdır, demiştir.

Üçüncüsü: Sırr: Ses çıkarma, çakıl ve taşın hareketidir, sarirünna'l (ayakkabının çıkardığı ses) de ondandır. Bunu İbn Enbari, demiştir. Hars ise: Ekindir. "Kendilerine zulmediyorlardı"nın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Küfür, masiyetler ve Allah Teala'nın hakkına mani olmakla kendilerine zulmettiler.

İkincisi: Ekim zamanı dışında ekin ekmekle zulmettiler.

"Allah onlara zulmetmedi": İbn Abbas şöyle demiştir: Onlara bu eksikliği suç işlemedikleri halde vermedi; bu, Allah'ın hakkını men etmeleri yüzünden nefislerine zulmettikleri için gelmiştir. Bu, Allah Teala'nın amellerini ahirette iptal edeceğine dair getirdiği bir misaldir. Bize anlatıldığına göre Salep şöyle demiştir: Allah Teala bu ayete rüzgarla başladı, mana ise ekin üzerinedir. Tıpkı şunun gibi: "duymayan davarlara seslenen çoban gibi", aslında mana seslenilen davar üzerinedir. Şu ayet de buna yakındır: "İçinizden ölüp de geride eşler bırakanların eşleri kendi başlarına iddet beklerler"; Burada "eşlerden" haber vermiş, "ellezine"nin işaret ettiği erkekleri terk etmiştir, sanki: İçinizden ölenlerin eşleri iddet beklerler demiş gibidir. Ellezine ile başlamışsa da maksat eşlerdir.

Salep örnek olarak şu şi'ri getirmiştir:

Belki de rüzgar benden bir dönerse,
İbn Ebi Deyyan'ın üzerine, pişman olabilir.

Şair, kendini bırakıp İbn Ebi Deyyan'dan haber vermiştir. Maksadı: Rüzgar benden dönerse belki de İbn Ebi Deyyan pişman olur, demektir. Bazen bir şeyle başlanır, maksat onu geri koymaktır; şu ayet-i kerime gibi: "Kıyamet günü Allah'a karşı yalan söyleyenlerin yüzlerinin kapkara olduğunu görürsün". *(Zümer: 60)* Mana:

Allah'a karşı yalan söyleyenlerin yüzleri kıyamet gününde kapkara olacaktır, demektir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا
بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًاۜ وَدُّوا مَا عَنِتُّمْۚ
قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَٓاءُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْۚ وَمَا تُخْف۪ي صُدُورُهُمْ اَكْبَرُۜ
قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيَاتِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١١٨﴾

118 – Ey iman edenler, sizden başkalarını sırdaş edinmeyin; onlar size fesat yapmakta kusur etmezler. Sıkıntıya düşmenizi isterler. Kin ve nefretleri ağızlarından belli olmuştur. Göğüslerinin gizledikleri ise daha büyüktür. Eğer aklınızı çalıştırıyorsanız ayetleri size açıklamış bulunuyoruz.

"Ey iman edenler, sizden başkalarını sırdaş edinmeyin": İbn Abbas ile Mücahit şöyle demişlerdir: Bu ayet; münafıklara samimi davranan Yahudilerle aralarındaki akrabalık, dostluk, komşuluk, emişme ve antlaşma yüzünden sıkı fıkı olan bir grup münafıklar hakkında inmiştir. Onlar bu hareketlerinden men edildiler. Zeccac şöyle demiştir: Bitane: Durumunu gizleyen ve kendisine açınılan kimsedir: Fülanün bitanetün lifülanin denir ki, ona sokuluyor ve onunla can ciğerdir, demektir. Laye'luneküm'ün manası ise: Sizi sonunda zarara sokacak hareketten çekinmezler, demektir.

"Veddu maanittüm": Sıkıntıya uğramanızı, başınıza kötü bir şey ve bir zarar gelmesini isterler, demektir. Fülanün yu'nitü fülanen denir ki, onu zora sokmak ve ona eziyet etmek istiyor, demektir. Bunun aslı: Ekemetün anutun kavlinden gelir ki, uzun, dik ve engebeli yokuş demektir. İbn Kuteybe de: Mindüniküm"ün manası: Müslümanların dışında demektir, habal ise şerdir, demiştir.

"Kin ve nefretleri ağızlarından belli olmuştur": İbn Abbas şöyle demiştir: Size onlardan yalan, kötü söz ve dininize muhalefet göründü. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bu ayette Müslümanların memurluk ve katiplik gibi işlerinde zimmileri çalıştırmanın caiz olmadığına işaret vardır. Bunun içindir ki İmam Ahmed: Ehli harple savaşırken zimmilerden yardım istenmez, demiştir. Rivayete göre Hazreti Ömer de, Ebu Musa'nın zimmilerden birini katiplikte kullandığını haber alınca ona yazmış ve onu azarlamış: Allah onları hor ettikten sonra onları tekrar aziz etmez, demiştir.

هَٓا اَنْتُمْ
اُو۬لَٓاءِ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ
كُلِّه۪ۚ وَاِذَا لَقُوكُمْ قَالُٓوا اٰمَنَّاۚ وَاِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْاَنَامِلَ
مِنَ الْغَيْظِۜ قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ بِذَاتِ
الصُّدُورِ ﴿١١٩﴾

119 – Sizler öyle kimselersiniz ki onları seversiniz; onlar ise sizi sevmezler. Sizler kitapların hepsine iman edersiniz. Sizinle karşılaştıkları zaman, "İman ettik" derler. Baş başa kaldıkları zaman size karşı kinlerinden parmak uçlarını ısırırlar. "Kininizden ölün" de. Şüphesiz Allah sinelerin içindekini çok iyi bilmektedir.

"Sizler öyle kimselersiniz ki": İbn Abbas şöyle demiştir: Genellikle ensar Yahudilerle ilişki kurar, onlar da onlarla ilişki kurarlardı. Ensar Müslüman olunca Yahudiler onlara kızdılar, bu ayet bunun üzerine indi. Bu ayette hitap mü'minleredir. İbn Kuteybe de: Kelamın manası: Ey o kimseler sizler öyle kimselersiniz ki, demiştir. "Tuhibbunehum"daki zamir, kendilerine karşı iyi niyet beslenilmekten men edilen kimselere racidir. Mü'minlerin onları sevmelerinde ise dört görüş vardır:

Birincisi: Bu, akrabalık, emişme ve antlaşma yoluyla doğal olarak onlara meyletmedir, bu mana İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

İkincisi: İşledikleri günahlardan dolayı karşılaşacakları azaba karşı acıma manasınadır, bu mana da Katade'den nakledilmiştir.

Üçüncüsü: Bu, münafıkların yalandan iman göstermelerinden dolayıdır, bu da Ebu'l – Aliye'den rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Onlar Müslümanların kafir olmalarını istemeleri gibi, ötekilerin de onların Müslüman olmalarını istemeleridir. Bu da Mufaddal ile Zeccac'ın görüşüdür. Kitap ise: Kitaplar manasınadır, bunu da Zeccac, demiştir.

"Sizinle karşılaştıkları zaman, iman ettik, derler": Bu münafıkların halidir. Mukatil: Onlar Yahudilerdir, demiştir. Enamil: Parmak uçlarıdır. İbn Abbas: Ğayz, birine kızmaktır, demiştir. Bunun mecaz olduğu, hallerini izah için söylendiği de denilmiştir: Gerçekte parmak uçlarını ısırma diye bir şey yoktur. "Öfkenizden ölün" sözünün

manası: Ölünceye kadar onunla kalın, demektir. Öfkeleri de Müslümanları birlik görmelerinden kaynaklanmakta idi. İbn Cerir Taberi şöyle demiştir: Bu, Allah'tan Nebisine öfkelerinden ölmeleri için onlara beddua etme emridir.

إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكُمْ
سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ
شَيْئًا إِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿١٢٠﴾

120 – Size bir iyilik dokunursa onları üzer. Eğer size bir kötülük dokunursa, buna sevinirler. Eğer sabreder ve sakınırsanız, hileleri size hiçbir zarar vermez. Şüphesiz Allah yaptıklarını kuşatıcıdır.

"Size bir iyilik dokunursa": Katade: Bu, uyum ve birlikteliktir, demiştir. Kötülük ise: Ayrılık, anlaşmazlık ve Müslümanların bir kesiminin yara almasıdır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: İyilik nimet, kötülük de musibettir, demiştir.

"Eğer sabrederseniz": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Eziyetlerine sabrederseniz, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Allah'ın emrine sabrederseniz, bunu da Mukatil, demiştir.

"Sakınırsanız": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Şirkten sakınırsanız, demektir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Günahlardan sakınırsanız, demektir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Layedurruküm": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr; dadın kesresi ve şeddesiz olarak yedırküm okumuşlar; Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, dadın zammesi ve şedde ile layedurruküm okumuşlardır. Zeccac: Dur ile dayr aynı manayadır, demiştir. Keyd'e gelince, İbn Kuteybe: Hile manasınadır, demiştir. Ebu Süleyman Hattabi de: Muhit: gücü bütün yaratıklarını kuşatan ve ilmi bütün eşyayı saran yüce Halık'tır, demiştir.

وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ
تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٢١﴾

121 – Hani sen mü'minleri savaş mevzilerine yerleştirmek için ailenden erkenden ayrılmıştın. Allah hakkıyle işiten ve kemaliyle bilendir.

"Hani sen ailenden erkenden ayrılmıştın": Müfessirler şöyle demişler: Bu kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Andolsun ki Allah size Bedir'de yardım etmişti, hani sen ailenden erkenden ayrılmıştın. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Tübevviü, bevve'tüke menzilen'den gelir ki birine bir konut temin etmek veya iskan edip yerleştirmektir. Makaide lilkıtal da: Mevziler ve saf tutulan yerlerdir. Bunun hangi savaşta olduğunda üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Uhut savaşında idi, bunu Abdurrahman bin Avf, İbn Mes'ud, İbn Abbas, Zühri, Katade, Süddi, Rebi ve İbn İshak, demişlerdir. Zira o, Uhut savaşında Aişe'nin evinden Uhud'a çıkmış, ashabını savaş düzenine sokmaya başlamıştı.

İkincisi: O Ahzab savaşıdır, bunu da Hasen, Mücahit ve Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Bedir savaşıdır, bu da yine Hasen'den nakledilmiştir. İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Birincisi daha doğrudur, çünkü Allah Teala: "Hani içinizden iki bölük bozulmaya yüz tutmuştu" demiştir. Alimler de bunun Uhut savaşında olduğunda müttefiktirler.

"Allah işitendir, bilendir": Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Senin çıkışta onlarla istişare etmeni ve onların da çıkmak istemelerini işitmektedir, içlerinde sakladıkları şehitlik arzusunu da bilmektedir.

إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٢٢﴾

122 – O zaman sizden iki bölük bozulmaya yüz tutmuşlardı. Halbuki onların yardımcıları Allah idi. Mü'minler yalnız Allah'a tevekkül etsinler.

"O zaman sizden iki bölük bozulmaya yüz tutmuşlardı": Zeccac şöyle demiştir: Mü'minleri mevzilere yerleştirmek o vakit olmuştu. Tefşelâ: Korkmak ve gevşemek demektir. "Vallahu veliyyühüma": Allah onların yardımcılarıdır, demektir. Cabir bin Abdullah şöyle demiştir: Onlar Seleme oğulları ve Harise oğulları olarak bizlerdik, bunun da böyle olmamasını istemezdik, çünkü Allah Teala: "Allah onların yardımcılarıdır" demiştir. Hasen de: Onlar ensardan iki grup idi, böyle şeyler düşünmüşlerdi, Allah onları korudu. Şöyle de denilmiştir: Abdullah bin Übey, Uhut savaşında adamları ile dönünce, ona tabi olanlardan iki bölük böyle şey düşündüler, Allah da onları korudu.

Tevekküle gelince: İbn Abbas: O, Allah'a güvenmektir, demiştir, İbn Faris de: Bir işte acz göstermek ve başkasına itimat etmektir,

demiştir. Fülanün vükeletün ve tükeletün derler ki acizdir, işini başkasına havale ediyor, demektir. Başkası da şöyle demiştir: O, vekalet kökünden tefa'ul veznindedir, vekeltü emri ila fülanin fetevekkele bihi, denir ki: İşimi falancaya havale ettim, o da garanti edip yerine getirdi, demektir. Ene mütevekkilün aleyhi (ben de ona tevekkül ettim) denir. Bazıları da: O, güzel idaresine güvenerek işi Allah'a bırakmaktır, demişler.

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَاَنْتُمْ اَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢٣﴾

123 – Andolsun, Allah size düşmandan zayıf iken Bedir'de yardım etmişti. Allah'tan korkun, umulur ki şükredersiniz.

"Andolsun, Allah size Bedir'de yardım etmişti": Bedir denmesinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, Bedir adında bir adamın kuyusu idi, bunu Şa'bi, demiştir.

İkincisi: O, tarafların karşılaştığı yerin adıdır, bunu da Vakıdi, şeyhlerinden nakletmiştir,

"Siz zayıf idiniz": Sayınız ve teçhizatınız az olduğu için. "Umulur ki şükredersiniz": Yani şükredenlerden olmanız için size yardım etti.

اِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِن۪ينَ

اَلَنْ يَكْفِيَكُمْ اَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلٰثَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُنْزَل۪ينَ ﴿١٢٤﴾

124 – Hani sen mü'minlere: "Rabbinizin size indirilmiş üç bin melekle yardım etmesi yetmez mi?" diyordun.

"Hani sen mü'minlere: "Rabbinizin size indirilmiş üç bin melekle yardım etmesi yetmez mi?" diyordun": Şa'bi şöyle demiştir: Kürz bin Cabir, Mekke müşriklerine: Ben size kendi kavmimle yardım edeceğim, dedi, bu da Müslümanlara zor geldi, bunun üzerine bu ayet indi. Bu hangi savaşta idi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bedir savaşında idi, bunu İbn Abbas, İkrime, Mücahit ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: Uhut savaşında idi, sabrettikleri takdirde onlara imdat edeceğini va'detmişti. Onlar da sabretmeyince imdat gelmedi. Bu; İkrime, Dahhak ve Mukatil'den rivayet edilmiştir. Birincisi daha doğ-

rudur. Kifayet: İhtiyacı görecek miktar, demektir. İktifa ise: Bununla yetinmektir. İmdat da: Bir şeyi parça parça vermektir.

"Münzilin": Kurraların çoğu zayı şeddesiz, İbn Amir ise şeddeli okumuştur.

بَلٰىٓۙ اِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هٰذَا
يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُسَوِّمِينَ ﴿١٢٥﴾

125 – Evet, eğer sabreder ve sakınırsanız, onlar (düşmanlar) da size şu anda (ansızın) gelirlerse, Rabbiniz size nişanlı beş bin melekle imdat edecektir.

"Size şu anda gelirlerse": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O istikametten ve o seferden, bunu İbn Abbas, Katade, Mukatil ve Zeccac, demişlerdir.

İkincisi: Öfkeleriyle (fevri olarak), bunu da İkrime, Mücahit, Dahhak ve diğerleri demişlerdir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Kim o cihetten derse, Bedir günü çıkmaya başladıkları anı kastetmiştir; kim de: öfkelerinden derse, Bedir'de ölüleri için kızmalarını kastetmiştir. Fevrin aslı bir işe başlama anıdır. Faretil kıdrü denir ki, tencerenin içindeki kaynamaya başladı, sonra da devam etti, demektir. İbn Faris de şöyle demiştir: Faretil kıdrü tefuru denir ki, tencere fokurdadı; fara gadabuhu da denir ki adam öfkesinden köpürdü, demektir. Faalehu min fevrihi demek ise: Sakinleşmeden, kızgın iken yaptı (fevri hareket etti), demektir.

O fevri hareketleri hangi günde idi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bedir gününde idi, bunu Katade, demiştir.

İkincisi: Uhut gününde idi, Uhut gününde, Bedir'de karşılaştıkları şeyden dolayı kızmışlardı.

"Müsevvimin": İbn Kesir, Ebu Amr ve Asım, vavın kesri ile diğerleri de fethi ile okumuşlardır. Kim fethi ile okursa, onlara Allah nişan vurdu, demek ister. Kim de kesri ile okursa melekler kendilerine bizzat nişan vurdular, demek ister. Ahfeş: Sevvemet hayleha demiştir ki, melekler atlarına kendileri nişan vurdular, demektir. Hadiste de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Atlarınıza nişan vurun, melekler de vurdular.[10] Fi'li onların

10 – İbn Cerir Taberi, 7/186.

yaptığını bildirmiştir. Bu da kesre ile olduğunun delilidir (müsevvimin). İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Müsevvimin'nin manası: Savaş nişanı takılan atlar demektir, bu da sima'dan alınmadır. Sevme de: Atlının bizzat kendine koyduğu nişandır. Hazreti Ali şöyle demiştir: Bedir savaşında meleklerin atlarının nişanı kuyruk ve alınlarında birer tutam beyaz yün idi. Ebu Hureyre şöyle demiştir: Didilmiş kırmızı yün idi. Mücahit de: Atlarının kuyrukları kesik ve orada renkli yün vardı, demiştir. Hişam bin Urve de: Melekler alaca atlar üzerinde idiler, başlarında da sarı sarıklar vardı, demiştir. İbn Abbas, Gıfar oğullarından birinden şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ben ve amcam oğlu Bedir savaşında bulunduk, biz müşrik idik, bir bulut geldi; atlara yaklaşınca içinde at kişnemesi sesleri işittik, bir atlının: Hayzum, ilerle, dediğini işittik. Arkadaşım olduğu yerde öldü, ben ise neredeyse ölecektim, sonra kendimi toparladım. Ebu Davud el – Mazeni şöyle demiştir: Ben Bedir'de vurmak için bir adamı takip ediyordum, başı kılıcım ona yetişmeden önce düştü, o zaman onu bir başkasının öldürdüğünü anladım.

Bedir savaşında meleklerin sayısında beş görüş vardır:

Birincisi: Beş bin idiler, bunu Hasen, demiştir. Cübeyr bin Mut'im, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ben Bedir kuyusundan su çekiyordum, şiddetli bir rüzgar geldi, ondan daha şiddetlisini görmedim, sonra şiddetli bir rüzgar daha geldi, ondan şiddetli olarak ancak ondan öncekini gördüm, sonra şiddetli bir rüzgar daha geldi, ondan daha şiddetlisini hiç görmedim. Birinci rüzgar Cebrail idi, iki bin melekle inmişti ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraberdi. İkinci rüzgar Mikail idi, o da iki bin melekle Resulullah'ın sağında idi. Üçüncü rüzgar da İsrafil idi ki o da bin melekle inmişti ve Resulullah'ın solunda idi. Ben de onun solunda idim, Allah onun düşmanlarını hezimete uğrattı.

İkincisi: Dört bin idiler, bunu da Şa'bi, demiştir. *Üçüncüsü:* Bin idiler, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Dokuz bin idiler, bunu da Zeccac, demiştir.

Beşincisi: Sekiz bin idiler, bunu da bazı müfessirler, demişlerdir.

وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهٖۜ
وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِۙ ﴿١٢٦﴾

126 – Allah bunu sırf size müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Zafer ancak mutlak galip ve hikmet sahibi Allah tarafındandır.

"Allah kılmadı": Yani o imdadı, "ancak müjde kıldı": Nefislerinizi hoş eden bir muştu kıldı "ve onunla kalpleriniz tatmin olsun istedi": Savaşta sakin olsun da, panik yapmasın. Çoğunluk bu imdadın Bedir'de olduğu kanaatindedir. Mücahit ise: Uhut günü olduğunu söylemiştir. Ondan Allah Teala'nın her iki savaşta da imdat ettiğini gösteren bir rivayet vardır. Ancak melekler Bedir dışında savaşmamışlardır.

"Zafer ancak Allah katındandır": Yani sayı ve teçhizat çokluğu ile değildir.

لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ ﴿١٢٧﴾

127 – Bir de bu imdadı kafirlerin bir tarafını kesmek veyahut onları elleri boş dönsünler diye geri çevirmek için yaptı.

"Bir tarafını kesmek için": Manası: Size yardım etti ki onların bir tarafını kessin. Zeccac da: Onlardan bir bölüğü öldürmek için, demiştir. Bu hangi savaşta idi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bedir savaşında idi, bunu Hasen, Katade ve cumhur, demiştir.

İkincisi: Uhut savaşında idi, onlardan yirmi sekiz kişi öldürülmüştü, bunu Süddi, demiştir.

"Ev yekbitehüm": Bunda yedi görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası: Onları hezimete uğratmaktır, bunu İbn Abbas ile Zeccac demişlerdir.

İkincisi: Onları perişan eder, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onları yere çalar demektir, bunu Ebu Ubeyd ile Yezidi, demişlerdir. Halil de: Bu, yüzü üstü yere çalmaktır, demiştir.

Dördüncüsü: Onları helak eder, demektir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Beşincisi: Onlara lanet eder, demektir, bunu da Süddi, demiştir.

Altıncısı: Onlara karşı zafer kazandırır, demektir, bunu da Müberrid, demiştir.

Yedincisi: Onları kızdırır, demektir, bunu da Nadr bin Şümeyl, demiş, İbn Kuteybe de tercih etmiştir. Ayrıca İbn Kuteybe şöyle

demiştir: İleri dilciler yekbitehüm'deki tenin daldan dönüştüğü kanaatindedirler, sanki aslı: Yekbidehüm'dür, yani ciğerlerine üzüntü, kin ve şiddetli düşmanlık vermek istiyor, demek olur. Fülanün kad ahrakalhüznü kebidehu ve ahrekatiladavetü kebidehu derler ki, üzüntü ve düşmanlık ciğerini yaktı, demektir. Araplar: Düşmanın ciğeri karadır, derler. Şair A'şa da şöyle demiştir:

Sevgililin adamlarının yanına sokulmaktan çekinmedim,
Onlar kara ciğerli (kara vicdanlı) düşmanlardır.

Sanki ciğerleri aşırı düşmanlık nedeniyle kararmıştır (karaciğer). Bu nedenle düşmana: Kâşih denir, çünkü düşmanlığı keşhinde yani böğründe saklar. Böğürden de ciğeri kastederler, çünkü ciğer oradadır.

Bir şair de şöyle demiştir:
Ben de böğrümde kinler saklıyorum.

Ta ile delin mahreçleri yakındır, Araplar birini diğerine idgam ederler, birini diğeri ile değiştirirler, mesela: Heretessevbe ve heredehu derler ki, elbiseyi yırtmaktır. Kebetel adüvve ve kebedehu da aynı manaya olup düşmanı bastırmaktır. Bunun benzeri Arap dilinde çoktur.

"Elleri boş dönerler": Zeccac şöyle demiştir: Haib, umduğuna nail olmayan kimsedir, Başkası da şöyle demiştir: Haybet ile ye's arasında şu fark vardır: Haybet, umut ettikten sonra olur, ye's ise ummadan olur.

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ
فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٢٨﴾

128 – Ki bu işten sana bir şey yoktur. Yahutta tövbelerini kabul etmek veyahut onlara azap etmek için yaptı. Çünkü onlar zalimlerdir.

"Bu işten sana bir şey yoktur": İniş sebebi için beş görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in Uhut savaşında dişi kırıldı, başı yarıldı, yüzüne kan aktı: "Kendilerini aziz ve celil olan Rablerine davet eden Peygamberlerine böyle yapan bir kavim nasıl iflah olur?" dedi; bunun üzerine bu ayet indi. Hadisi Müslim Efradın'da Enes'ten rivayet etmiştir.[11] İbn Abbas, Hasen, Katade ve Rebi de bu görüştedirler.

11 – Ayrıca bkz. İmam Ahmed, Müsned, 3/99, 206; Tirmizi ve İbn Mace.

İkincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem münafıklardan bir topluluğa lanet etti, bunun üzerine bu ayet indi, bunu da İbn Ömer, demiştir.

Üçüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Uhut'ta yenilenlere kötü konuşmak istedi, bunun üzerine bu ayet indi; ondan vazgeçti. Bu da İbn Mes'ud ile İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

Dördüncüsü: Suffe cemaatinden yetmiş kişi Süleym oğulları ile Usayya ve Zekvan kabilelerine İslam'ı öğretmek için çıktılar; hepsi de öldürüldüler, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onlara kırk gün beddua etti, onun üzerine bu ayet indi, bunu da Mukatil bin Süleyman, demiştir.

Beşincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Hamze'nin işkence edilmiş cesedini görünce: Allah'a yemin olsun ki ben de onlardan şu kadarına işkence edeceğim, dedi, onun üzerine bu ayet indi, bunu da Vakıdi, demiştir. Ayetin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onların ıslah olmalarından veyahut azap görmelerinden sana bir şey yoktur.

İkincisi: Zafer ve yenilgiden sana bir şey yoktur. "Leke"nin "ileyke" manasına olduğu da söylenmiştir.

"Evyetube aleyhim": Ferra şöyle demiştir: Bunun nasbı için iki yorum vardır: *Birincisi:* İstersen onu "liyaktaa tarafen" kavlinin üzerine atfedersin, istersen "hatta" gizler öyle nasb edersin, mesela: Laezalü maake hatta tu'tiyeni, dersin (hakkımı verinceye kadar yakanı bırakamam demektir). İşin Peygamberin elinde olmadığını bildirince bütün işlerin O'na ait olduğunu bildirmek için: "Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur" dedi.

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ
لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٩﴾
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبٰوا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً
وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٣٠﴾

129 – Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir.

130 – Ey iman edenler, faizi kat kat artırılmış olarak yemeyin, Allah'tan korkun. Umulur ki iflah olursunuz.

"Ey iman edenler, faizi yemeyin": Bu ayet cahiliye ribası hakkında indi. Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Bir adamın birinde alacağı olurdu, vadesi geldiği zaman: Uzat, faizi artıralım, derdi. İşte kat kat artırılmış faiz budur.

وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿١٣١﴾

131 – O ateşten korkun ki kafirler için hazırlanmıştır.

"O ateşten korkun ki kafirler için hazırlanmıştır": İbn Abbas: Bu, faizi helal saymamaları için tehdittir, demiştir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Allah'ın haram kıldığını helal saymaktan sakının, sonra kafir olursunuz.

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٣٢﴾
وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ
وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٣﴾

132 – Allah'a ve Peygamber'e itaat edin. Umulur ki merhamet olunursunuz.

133 – Rabbinizin bağışına ve eni göklerle yerler kadar olup takva sahipleri için hazırlanan cennete koşun.

"Vesariu ila mağfiretin min Rabbiküm": Kurraların hepsi vav ile "vesariu" okudular, ancak Nafi ile İbn Amir müstesnadır ki onlar vavı zikretmediler. Ebu Ali: Medine ve Şam Mushaflarında da böyle vav iledir, demiştir. Kim vavla okursa "vesariu" kavlini "ve etiu" kavline atfeder; kim de vavsız okursa, ikinci cümleyi birinci ile ilişkilendirir ve vava ihtiyaç duymaz. Ayetin manası: Mağfireti gerektiren şeye koşun, demektir. Mağfireti gerektiren şeyler hususunda da on görüş vardır:

Birincisi: O, ihlastır, bunu Osman bin Affan radıyallahu anh, demiştir.

İkincisi: Farzları eda etmektir, bunu da Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh, demiştir.

Üçüncüsü: İslam'dır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

Dördüncüsü: Cemaatle namazın ilk tekbiridir, bunu da Enes bin Malik, demiştir.

Beşincisi: Taattir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Altıncısı: Tövbedir, bunu da İkrime, demiştir.

Yedincisi: Hicrettir, bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir.

Sekizincisi: Cihattır, bunu da Dahhak, demiştir.

Dokuzuncusu: Beş vakit namazdır, bunu da Yeman, demiştir.

Onuncusu: İyi amellerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Eni göklerle yer arası kadar olan cennete koşun": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Enden genişliği kastetmiştir, uzunluğun zıddı olan eni kastetmemiştir. Araplar: Biladun aridatün, derler ki, geniş ülke, demektir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de Uhut savaşında yenilenler için: Gittiniz, orada genişlik vardır, demiştir.

Şair de şöyle demiştir:

Allah'ın geniş olan ülkesi,
Korkana ve aranana avcının ağı kadardır.

Diyor ki: Bunun aslı uzunluğun karşıtı olan enden gelir, bir şey enli olursa geniş olur. Eğer enli olmazsa, dar ve ince olur. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Eğer onlar birbirine ulansa, ancak cennetin eni kadar olur.

الَّذِينَ يُنفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ
وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ
وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣٤﴾

134 – Onlar ki mallarını bollukta ve darlıkta harcarlar, öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah iyilik edenleri sever.

"Ellezine yünfikune fisserrai veddarrai": İbn Abbas: Bollukta ve darlıkta, demiştir. Ayetin manası şöyledir: Onlar Allah ile muameleye rağbet ettiler, bolluk onları şımartıp görevlerini unutturmadı, darlık da onları engelleyip cimrilik ettirmedi.

"Velkazıminel gayza": Zeccac şöyle demiştir: Kezamtül ğayza denir ki, içindeki öfkeyi tutmaktır. Kezamel bairi cirrethu da: Deve gevişi boğazında dolaştırıp durdu demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Aslında kazm istemeyerek ve üzülerek tutmaktır, İbn Ömer,

Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir kul Allah rızası için yuttuğu öfkesinden daha faziletli bir yudum yutmamıştır.[12]

"İnsanları affedenler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Köleleri affetmektir, bunu İbn Abbas ile Rebi, demişler.

İkincisi: Mutlak olarak affetmektir; onlar kendilerine haksızlık edenleri affederler, bunu da Zeyd bin Eslem ile Mukatil, demişlerdir.

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً
أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ
وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾
أُولَٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿١٣٦﴾

135 – Ve onlar ki çirkin bir şey yaptıkları veyahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlar ve günahlarının bağışlanmasını isterler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlar? Ve onlar yaptıkları şeyin üzerinde bilerek ısrar etmezler.

136 – İşte onların mükafatı, Rablerinden bir bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetlerdir. Çalışanların mükafatı ne güzeldir!

"Ve onlar ki çirkin bir şey yaptıkları zaman": Sebeb-i nüzulü için üç görüş vardır:

Birincisi: Bir kadın Hurmacı Nebhan'a geldi, ondan hurma almak istedi, o da kadına sarılıp onu öptü, sonra da pişman oldu. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip bunu anlattı, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Bir ensari ile bir Sakifli kardeş oldular, Sakifli Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile bir gazaya çıktı. Ensari Sakiflinin ailesini kontrol ederdi. Bir gün geldi, kadını yıkanmış, saçları dağınık halde gördü; izin almadan içeri girdi ve onu öpmeğe kalkıştı; kadın da elini yüzüne koydu, adam da elini öptü, sonra da pişman oldu,

---

12 – İmam Ahmed, Müsned, 2/128; İbn Mace, Zühd, bab, 18.

dönüp gitti. Kadın da: Sübhanallah, emanete hiyanet ettin, Rabbine karşı geldin ve ihtiyacını da göremedin, dedi. Adam yürüyerek dağlara çıktı, günahından Allah'a tövbe etmek istedi. Sakifli dönünce kadın ona kardeşinin yaptığını anlattı, o da onu aramaya çıktı. Nihayet yerini söylediler, o da yaptığına pişman oldu. Onu secdede buldu: Ben kardeşime hiyanet ettim, diyordu. Ona; Ey filan, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e git, ona günahını sor, belki Allah senin için bir çıkış yolu gösterir, dedi. Adam Medine'ye döndü, bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mukatil de zikretmiştir.

Üçüncüsü: Müslümanlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "İsrail oğulları Allah nazarında bizden kıymetli mi idiler? Onlardan biri bir günah işlediği zaman sabahleyin günahlarının kefareti kapısının eşiğine yazılırdı. Bu ayet bunun üzerine indi; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Size bundan daha hayırlısını haber vereyim mi?" dedi, bu ayeti ve öncesini okudu. Bu Ata'nın görüşüdür.

Bu ayet bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanları mı niteliyor? Yoksa başkalarını mı? Bunda da iki görüş halinde ihtilaf ettiler:

Birincisi: Bu, onları niteliyor, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Bu, başka bir sınıfı niteliyor, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

Fahişe: Çirkin şeydir, haddini aşan her şey fahiştir. Burada bundan ne murat edildiği hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, zinadır, bunu Cabir bin Zeyd, Süddi ve Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: O, bütün büyük günahlardır, bunu da müfessirlerden bir grup demiştir.

Bunun arkasından zikredilen "zulüm" hakkında da ihtilaf etmişlerdir; Bir bölük onunla fahişe arasında fark görmeyip: Nefse zulüm de fahişedir, demişlerdir. Bir grup da aralarında fark görmüş; o küçük günahlardır, demişler.

"Allah'ı zikrederler": Hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, dille istiğfardır, bunu İbn Mes'ud, Ata ve diğerleri demiştir.

İkincisi: O, kalp ile zikirdir, sonra bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah Teala'ya arz olunmayı zikretmektir, bunu Dahhak, demiştir. *İkincisi:* O, kıyamet gününde hesaba çekilmeyi zikretmek-

tir, bunu da Vakıdi, demiştir. *Üçüncüsü:* Yaptıklarına karşı Allah'ın tehdidini zikretmektir, bunu da İbn Cerir Taberi, demiştir. *Dördüncüsü:* Allah'ın onları men ettiği şeyleri zikirdir. *Beşincisi:* Allah'ın bağışlamasını zikirdir. Son iki görüşü Ebu Süleyman Dımeşki beyan etmiştir.

Israra gelince: Zeccac şöyle demiştir: O, bir şey üzerinde durmadır. İbn Faris de şöyle demiştir: O bir şeye azm edip üzerinde sebat etmektir. Isrardan ne murat edildiği hususunda da müfessirlerin üç görüşü vardır:

Birincisi: O günahı düşünüp gerçekleştirmektir, bu Mücahid'in görüşüdür.

İkincisi: O, istiğfar etmeden günah üzerinde sebat etmektir, bunu da Katade ile İbn İshak, demişlerdir.

Üçüncüsü: O günaha istiğfarı terk etmektir, bu da Süddi'nin görüşüdür.

"Onlar bilirler" kavlinin üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar ısrarın zararlı ve onu terk etmenin sürdürmeden daha iyi olduğunu bilirler, bunu İbn Abbas ile Hasen, demiştir.

İkincisi: Allah'n tövbe edenin tövbesini kabul ettiğini bilirler, bunu Mücahit ile Ebu İmare demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar günah işlediklerini bilirler, bunu da Süddi ile Mukatil, demişlerdir.

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ
فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١٣٧﴾

137 – Gerçekten sizlerden önce olaylar gelip geçmiştir. Onun için yeryüzünde dolaşın da yalanlayanların akibeti nasıl olmuş bir bakın.

"Kad halet min kabliküm sünenün": Sünen: Sünnetin çoğuludur, o da yoldur. Kelamın manasında iki görüş vardır:

Birincisi: Sizden önce kanun ve şeraitlerle muhatap olanlar geçmiştir; onlardan inanmayanlara ne yaptığımıza bakın. Bu, İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: Sizden önce inanmayan ümmetlerin helaki hususunda Allah'ın kanunları geçmiştir; onlardan ibret alın. Bu da Mücahid'in

görüşüdür. "Yeryüzünde dolaşın": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O bildiğimiz seyr ü seferdir. Zeccac şöyle demiştir: Seferler yaptığınız zaman inkarları yüzünden helak olanların haberlerini öğrenirsiniz.

İkincisi: O tefekkürdür, fanzuru: İbret alın; akibet de işin sonu demektir.

هَٰذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٨﴾

138 – Bu; insanlar için bir açıklama ve sakınanlar için bir yol gösterme ve öğüttür.

"Bu insanlar için bir açıklamadır": Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Bu, Al-i İmran suresinden ilk inen ayettir. "Bu" edatı ile neye işaret edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dır, bunu Hasen, Katade ve Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* O, geçmiş milletlerin haberlerinin izahıdır, bunu da İbn İshak demiştir. Beyan: bir şeyi açıklamadır. Baneşşey'ü denir ki: Olay meydana çıktı, demektir. Fülanün eybenü min fülannı ise: Falanca daha açık konuşmaktadır, demektir. Şabi de: Bu, insanların körlüğüne açıklama, sapıklığına yol gösterme ve cahilliğine öğüttür, demiştir.

وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾

139 – Gevşemeyin, üzülmeyin. Eğer inanmışsanız siz üstünsünüz.

"Gevşemeyin, üzülmeyin": İniş sebebi şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı Uhut savaşında yenilince, Halit bin Velid, müşrik atlılarıyla dağın tepesinden üzerlerine geldi; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Allah'ım, tepemize çıkmasınlar, Allah'ım, biz onlara ancak seninle karşı koyabiliriz" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas, demiştir.[13] İbn Abbas ve Mücahit: "Velatehinu": Zayıflamayın, gevşemeyin, demişler. Üzülmeyin denilen şey üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, öldürülen Müslüman kardeşleridir, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, Uhut savaşındaki yenilgileri ve öldürülmeleridir, bunu da Mukatil, demiştir.

13 - Taberi, Tefsir, 7/236.

Üçüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in başının yarılması, dişinin kırılmasıdır. Bunu da Maverdi, demiştir.

Dördüncüsü: O, kaçırdıkları ganimettir, bunu da Ali bin Ahmed en – Neysaburi, demiştir.

"Siz üstünsünüz": İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Teala şöyle buyuruyor: Siz galipsiniz ve işin sonu sizin lehinizedir.

إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ
وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا
وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٠﴾

140 – Eğer size bir yara dokunuyorsa, onlara da o kadar bir yara dokunmuştur. Bu günleri insanların arasında döndürüyoruz (zafer bazen bir topluma, bazen de öteki topluma nasip olur). Bu da Allah'ın, iman edenleri bilmesi ve içinizden şahitler edinmesi içindir. Allah zalimleri sevmez.

"Eğer size bir yara dokunuyorsa": İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar Uhut'ta yara aldılar, karşılaştıkları şeyi Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e şikayet ettiler. Bunun üzerine bu ayet indi. Mess: Yara almaktır. İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir ve Nafi, kafın fethası ile "karh" okumuşlar; Hamze, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle kafın zammesi ile "kurh" okumuşlardır. İki kıraatin de manası bir midir, değil midir, diye ihtilaf etmişlerdir. Zeccac: Bu ikisi lügatte aynı manayadır ve manası da: Yaralanma ve acısıdır, demiştir. Ve şöyle demiştir: Nüdavilüha'nın manası da: O devleti mü'minler isyan ettiği zaman onlara karşı kafirlere veriyoruz. Ama itaat ederlerse, onlar zafer kazanırlar, demektir. "Allah'ın bilmesi": Olan biteni bilmesi demektir, çünkü O, öncesini de bilir, O ancak olan şeye göre ceza ve karşılık verir. İbn Abbas da: Burada bilmenin manası, görmektir, demiştir.

"İçinizden şahitler edinmesi için": Ebudduha: Bu, Uhut'ta öldürülenler hakkında inmiştir, demiştir. İbn Cüreyc de şöyle demiştir: Müslümanlar: Rabbimiz, bize Bedir savaşı gibi bir savaş göster de onda şehitlik arayalım, derlerdi, bunun üzerine Uhut savaşında şehit verdiler. İbn Abbas: Burada zalimlerden maksat münafıklardır, demiştir. Başkası da: Onlar Uhut savaşında münafık Übey ile çekilenlerdir, demiştir.

وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ ﴿١٤١﴾

141 – Bir de iman edenleri tertemiz edip kafirleri kırması içindir.

"İman edenleri tertemiz etmesi içindir": Zeccac şöyle demiştir: Kelamın manası şöyledir: Allah bu zafer günlerini insanlar arasında dolaştırdı ki mü'minleri tertemiz etsin ve kafirleri kırsın. Ayette geçen temhis hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: O deneme ve imtihandır, delil olarak da şu beyti getirmişlerdir:

Fudayl'i gördüm; karmaşık bir şeydi;
Deneme onu benim için açığa çıkardı.

Bu da Hasen, Mücahit, Süddi, Mukatil, İbn Kuteybe ve diğerlerinin görüşleridir.

İkincisi: O, arıtma ve tasfiye etmedir, bu da Zeccac'ın görüşüdür. Mahasal hablu mahsan denir ki, ipin tüyleri gidip açığa çıkmaktır. Allahümme mahhis anna zünubene da bundandır ki: Günahlarımızı gider, demektir. Zeccac da İmam Halil'den: Temhis'in arıtma ve tasfiye olduğunu nakletmiştir: Mahhastüşşey'e umahhisuhu mahsan denir ki: Bir şeyi iyice arıttım, demektir. Birinci görüşe göre tehmis: Mü'minleri başlarından geçen şeyle denemedir. İkinci görüşe göre de: Aynı sebeple günahlarından arıtmadır. Ferra da şöyle demiştir: Ayetin manası: Allah iman edenlerin günahlarını temizlemek için bunu başlarına getirdi.

"Kafirleri kırmak için": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onları helak etmek için, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Davetlerini geçersiz kılmak için. *Üçüncüsü:* Onları azaltmak ve eksiltmek için. *Dördüncüsü:* Amellerini boşa çıkarmak için. Bunu da Zeccac demiştir.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ
وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٢﴾ وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ
أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿١٤٣﴾

142 – Yoksa Allah içinizden cihat edenleri belli etmeden ve sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi zannettiniz?

143 – Andolsun ki ölümü onunla karşılaşmadan önce arzuluyordunuz. İşte onu gördünüz ve ona bakıp duruyorsunuz.

"Andolsun ki ölümü arzuluyordunuz": İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Teala Bedir'de şehit olanlara ne ikramlar ettiğini Peygamberinin dili ile haber verince, bunu istediler. Şehit düşerek kardeşlerine kavuşmayı arzu ettiler. Allah da onlara Uhut savaşını gösterdi, İçlerinden Allah'ın diledikleri hariç hemen yenildiler. İşte onların hakkında bu ayet indi: "Andolsun ki ölümü, yani savaşı istiyordunuz", "onunla karşılaşmadan önce" yani Uhut'ta onu görmeden önce. "İşte onu gördünüz", yani bugün. Ferra ile İbn Kuteybe: Onun sebeplerini gördünüz, demişlerdir ki onlar da kılıç ve benzeri şeylerdir. "Bakıyordunuz" hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Kılıçlara bakıyordunuz, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bu pekiştirme ve tekit için zikredilmiştir, bunu da Ahfeş, demiştir. Zeccac da: Onu gördünüz, gözleriniz vardır; mesela: Şöyle şöyle gördün, gözünde bir rahatsızlık yoktur, dersin ki, onu gerçekten gördün, demektir.

Üçüncüsü: Bunun manası: Temenni ettiğiniz şeyi gördünüz, demektir. Ayette gizleme vardır, takdiri: Onu gördünüz, ona bakıyordunuz, öyleyse niçin yenildiniz?

وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُولٌۚ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُۜ اَفَاۨئِنْ مَاتَ اَوْ قُتِلَ
انْقَلَبْتُمْ عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْۜ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلٰى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ
اللّٰهَ شَيْـٔاًۜ وَسَيَجْزِي اللّٰهُ الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٤﴾

144 – Muhammed bir Resul'den başkası değildir. Ondan önce peygamberler geçmiştir. Şimdi eğer ölür veya öldürülürse, ökçeleriniz üzerine dönecek misiniz? Kim ökçelerininin üzerine dönerse, Allah'a hiçbir şeyle asla zarar veremez. Allah şükredenleri mükafatlandıracaktır.

"Muhammed bir Resul'den başkası değildir": İbn Abbas şöyle demiştir: Şeytan Uhut savaşında: Muhammed öldürüldü, diye bağırdı. Askerler de: Eğer öldürüldü ise gider aşiretlerimiz ve kardeşlerimizle anlaşırız, eğer Muhammed hayatta olsa idi, yenilmezdik, dediler ve firar etmek için bahane uydurdular. İşte ayet bunun üzerine indi. Dahhak şöyle demiştir: Bazı münafıklar: Muhammed öldürül-

dü, eski dininize dönün, dediler, bunu üzerine bu ayet indi. Katade şöyle demiştir: Bazı insanlar: Eğer o Peygamber olsa idi öldürülmezdi, dediler. Resulullah'ın ileri gelen ashabından bazı insanlar da: Peygamberinizin savaştığı şey için savaşın ki ona yetişesiniz, dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Ayetin manası şöyledir: O da kendinden önceki peygamberler gibi ölebilir; eğer yatağında ölür veya kendinden önce öldürülen peygamberler gibi öldürülürse, ökçelerinizin üzerine dönecek misiniz? Yani eski küfür halinize dönecek misinz? Bu, bir temsildir; halinden dönenlere: Ökçelerinin üzerine döndü, denir. Aslı geriye dönüştür. Akıb de ayağın arkası yani ökçe demektir.

"Allah'a hiçbir şeyle asla zarar veremez": Dininden dönmekle Allah'ın hiçbir şeyini eksiltemez, ancak kendine zarar verir. "Allah mükafatlandıracaktır": Şükredenlere sevaplarını verecektir. Bunlar hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar dinlerinde sebat edenlerdir, bunu Hazreti Ali radıyallahu anh demiştir. Ve şöyle derdi: Ebu Bekir şükredenlerin emiridir. *İkincisi:* Onlar Tevfik ve hidayete şükredenlerdir. *Üçüncüsü:* Dine şükredenlerdir.

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا ۗ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ
الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا ۚ
وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٥﴾

145 – Allah'ın izni olmadan hiçbir nefis için ölmek yoktur. Bu va'desi ile yazılmış bir kitaptır. Kim dünya sevabını isterse, ona ondan veririz. Kim de ahiret sevabını isterse, ona da ondan veririz. Biz, şükredenleri mükafatlandıracağız.

"Allah'ın izni olmadan hiçbir nefis için ölmek yoktur": İzin hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O emirdir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Bizzat izindir, bunu da Mukatil, demiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Ayetin manası şöyledir: Allah'ın izni olmadıkça hiçbir nefis için ölmek yoktur.

"Kitaben müeccela": Tekittir, mana: Allah bunu va'deli bir kitap olarak yazmıştır. Ecel (va'de): Belli vakittir. Şu da tekit içindir: "Kitaballahi aleyküm" *(Nisa: 24).* Çünkü: "Size anneleriniz haram

kılındı" *(Nisa: 22)* deyince, bunun farz olduğu anlaşıldı, "Allah'ın size bir kitabı" *(Nisa: 24)* kavli ile tekit edildi. Şu da öyledir: "Allah'ın işi" *(Neml: 88)*; çünkü: "Dağların yerinde donmuş olduğunu görürsün" *(Neml: 88)* deyince, bunu "Allah'ın işi" kavli ile tekit etti.

"Kim dünya sevabını isterse ona ondan veririz": Yani kim ameli ile dünyayı kastederse, ona az olsun çok olsun, ondan verilir. Kim de ameli ile ahireti kastederse, ona ondan verilir. Mukatil: Ayetten Uhut'ta sebat edenlerle ganimet peşinde koşanlar kastedilmiştir, demiştir.

Ulemanın çoğu bu kelamın muhkem olduğuna kail olmuştur. Bir grup da: "Accelna lehu ma neşaü limen nüridü" *(İsra: 18)* kavliyle mensuh olduğuna kail olmuştur. Doğrusu muhkem olduğudur, çünkü hiç kimseye Allah'ın kudret ve dilemesinin dışında bir şey verilmez.

"Ona ondan veririz": Kavlinin manası: Dediğimizi ve onun için takdir ettiğimizi demektir. Onun dilediğini veririz, dememiştir.

وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ
رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا
ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٦﴾

146 – Nice peygamberler vardır ki onunla beraber din alimleri savaşmıştır. Allah yolunda başlarına gelen şeyden dolayı gevşemediler; zayıflık göstermediler ve boyun eğmediler (sinmediler). Allah sabredenleri sever.

"Vekeeyyin": Cumhur "Keayyin" vezninde "keeyyin" okumuştur; İbn Kesir de "kâin" vezninde "Kâ'in" okumuştur. Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar: Keayyin" gibi hemzeyi nasb eder ve yeyi şeddelerler. Temimler ise: "ki'tü'den "kâin" gibi derler.

Kisai bana şöyle bir beyt okudu:

İnsanlardan nicesinin hırsla koştuğunu görürsün,
Oğlu için, yarın ya yılan ya da akrep olur.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Mü'minin başına öyle musibet gelir ki,
Allah'tan ya azabını yahutta sevabını görür.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kain "kem" (nice) manasınadır, mesela şu ayette olduğu gibi: "Nice kent vardır ki Allah'ın emrine karşı gelmiştir". *(Talak: 8)* Bunda da iki lügat vardır: Hemzeli ve yenin şeddesi ile "keeyyin"; "kail ve bai'" vezninde "kâin". Kur'an'ın her yerinde bu ikisi de okunmuştur. Çoğu ve daha fasih olanı şeddesiz olanıdır. Şair şöyle demiştir:

Nice saygıdeğer kimselere ölüm göstermişizdir;
Bize hakaret ettiği veya günahta ısrar ettiği zaman.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Nice suskun duran vardır ki hoşuna gider;
Onun artık veya eksik kişi olduğu konuşmadadır.

"Katele maahu ribbiyyune kesir": İbn Kesir, Ebu Amr, Eban ve Mufaddal – ikisi de Asım'dan rivayetle – kafın zammesi ve tenin kesri ile elifsiz olarak "kutile" okumuştur. Kalanlar da elifle "katele" okumuştur. İbn Mes'ud, Ebu Rezin, Ebu Reca, Hasen, İbn Yamur, İbn Cübeyr, Katade, İkrime ve Eyyub da ranın zammesiyle "rubbiyyune" okumuşlardır. İbn Abbas, Enes, Ebu Miclez, Ebu'l – Aliye ve Cuhderi de fethi ile okumuşlardır. Elif hazfedildiği takdirde iki yoruma ihtimali vardır:

Birincisi: Yalnız peygamberin öldürülmesi, mana da şöyle olur: Nice peygamber vardır ki öldürülmüştür, beraberinde de rabbani alimler vardır, onun ölümünden sonra gevşemediler.

İkincisi: Rabbanilerin öldürülmüş olması, o zaman "gevşemediler" de kalanlar için denilmiş olur. Elifle okunduğu takdirde de mana şöyle olur: Topluluk savaştılar, gevşemediler.

Ribbiyyun'un manasında da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar binlerce kişi demektir, bunu İbn Mes'ud, bir rivayette de İbn Abbas demiş, Ferra da bunu tercih etmiştir.

İkincisi: Kalabalık cemaattir, bunu da el- Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, İkrime, Dahhak, Katade, Süddi ve Rebi demişlerdir, İbn Kuteybe de bunu tercih etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar fakihler ve alimlerdir, bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir; Hasen de böyle demiştir. Yezidi ile Zeccac da bunu tercih etmişlerdir.

Dördüncüsü: Onlar kendilerine tabi olan aslardır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: Onlar abitler ve arif-i billahlardır, bunu da İbn Faris, demiştir.

"Fema vehenu": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Gevşemediler, demektir, bunu da İbn Abbas ile İbn Kuteybe, demişlerdir. *İkincisi:* O acizliktir, bunu da Katade, demiştir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: İstikâne: Baş eğmek ve zillet göstermektir, miskin de buradan alınmıştır. Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar korku ile gevşemediler, güç eksikliği ile zayıflamadılar ve baş eğmekle de sinmediler.

İkincisi: Peygamberleri öldürüldüğü için gevşemediler, düşmanlarına karşı zayıflık göstermediler, başlarına gelen musibetten dolayı da sinmediler.

وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا
وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿١٤٧﴾

147 – Onların sözü sadece: "Ey Rabbimiz, bizim günahlarımızı ve işimizdeki aşırılığımızı bağışla, ayaklarımıza sebat ver ve kafirler topluluğuna karşı bize yardım et" demek oldu.

"Onların sözleri": Yani Rabbanilerin sözleri; "ancak, Rabbimiz, bizi bağışla demeleri oldu": Yani, istiğfardan başka bir şey demediler. İsraf ise: Haddi aşmaktır. Zünub ile küçük günahlar, israf ile de büyük günahlar kastedildiği söylenmiştir.

"Ayaklarımıza sebat ver": İbn Abbas: Savaşta sebat ver, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Dininde sabit eyle, çünkü dininde sabit olan savaşında da sabittir.

فَآتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٤٨﴾

148 – Allah da onlara hem dünya sevabını hem de ahiret sevabının güzelliğini verdi. Allah güzel hareket edenleri sever.

"Allah da onlara dünya sevabını verdi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, zaferdir, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Ganimettir, bunu da Zeccac, demiştir. İbn Abbas'dan: Onun zafer ve ganimet dediği de rivayet edilmiştir.

Ahiret sevabında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, cennettir.

İkincisi: O ecir ve mağfirettir. Bu, düşmanla karşılaştıkları zaman mü'minlerin ne demesi ve yapması gerektiği şeyleri öğretmedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا
يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا
خَاسِرِينَ ﴿١٤٩﴾

149 – Ey iman edenler, eğer kafirlere itaat ederseniz, sizi ökçelerinizin üzerine döndürürler; o zaman ziyan etmiş olarak dönersiniz.

"Ey iman edenler, eğer kafirlere itaat ederseniz": İbn Abbas şöyle demiştir: Ayet, Müslümanlar Uhut'tan döndükleri zaman, Abdullah bin Übey'in: Eğer o Peygamber olsaydı, başına bu gelmezdi, demesi üzerine indirilmiştir. Kafirler hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: İbn Abbas ile Mukatil'in görüşlerine göre münafıklardır.

İkincisi: Onlar Yahudi ve Hıristiyanlardır, bunu da İbn Cüreyç, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar putperestlerdir, bunu da Süddi, demiştir. Onlar müslümanlara dinlerinden dönmelerini söylemişlerdi. "Sizi ökçelerinizin üzerine döndürürler" kavlinin manası da, sizi şirke döndürürler, demektir. "O zaman ziyan etmiş olarak dönersiniz": Azap görerek, demektir.

بَلِ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ ۖ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ ﴿١٥٠﴾

150 – Hayır, sizin Mevlanız Allah'tır. O, yardım edenlerin en hayırlısıdır.

"Hayır, sizin Mevlanız Allah'tır": Yani onlara karşı size yardım edecek veliniz O'dur, öyleyse kafirlerle dostluk düşünmeyin.

سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ
بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا ۖ
وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ ۚ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ ﴿١٥١﴾

151 – Kafirlerin kalplerine Allah'ın bir delil indirmediği şeyleri O'na şirk koşmaları nedeniyle korku salacağız. Onların varacakları yer cehennemdir. Zalimlerin yatağı ne kötüdür!

"Kafirlerin kalplerine korku salacağız": Süddi şöyle demiştir Müşrikler Uhut savaşından sonra Mekke tarafına yönelince, yolun bir kısmında: Onlarla savaştınız, nihayet onlardan küçük bir zümre kalmıştı ki onları bıraktınız?! Geri dönün, onların kökünü kazıyın, dediler Allah da kalplerine korku saldı ve bu ayet indi. İlka: Atmaktır. Ru'b ise korkudur. İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve Hamze ayın sakin olarak hafifçe "ru'b" okumuşlardır. İbn Amir, Kisai, Yakup ve Ebu Cafer ayın mazmum ve ağır olarak, Kur'an'ın neresinde olursa "ruub" okumuşlardır. Sultan burada, bir cemaate göre delil ve kanıt, demektir. Me'va ise: Barınacak yerdir. Mesva da: İkametgahtır. Seva ise: İkamet etmektir. İbn Abbas: Burada zalimler: Kafirlerdir, demiştir.

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهُ اِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِاِذْنِهِ حَتّٰى
اِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْاَمْرِ وَعَصَيْتُمْ
مِنْ بَعْدِ مَا اَرٰيكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُر۪يدُ
الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُر۪يدُ الْاٰخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ
لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ
عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٥٢﴾

152 – Andolsun ki (Uhut'ta) Allah'ın izni ile onları öldürürken, Allah'ın va'di size doğru çıktı. Nihayet öyle bir an geldi ki bozuldunuz, iş hususunda çekiştiniz ve istediğiniz şeyi (zaferi) size gösterdikten sonra isyan ettiniz. Sizden kimi dünyayı istiyor, kimi de ahireti istiyordu. Sonra denemek için sizi onlardan çevirdi ve muhakkak sizi affetti. Allah, mü'minlere karşı lütuf sahibidir.

"Allah'ın va'di size doğru çıktı": Muhammed bin Ka'b el – Kurazi şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabı Uhut'tan dönünce, içlerinden bir cemaat: "Bu başımıza nereden geldi? Allah bize zafer va'detmişti?!" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah mü'minlere Uhut'ta zafer va'detti ve onlara yardım etti. Onlar emre muhalefet edip de ganimet

peşinde koşunca, yenildiler. İbn Abbas: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Uhut'ta yardım gördüğü kadar hiçbir yerde görmemiştir, deyince, oradakiler bunu kabul etmediler. O da: Aramızda Allah'ın kitabı vardır; Allah: "Andolsun ki Allah size va'dini gerçekleştirdi, hani onları Allah'ın izniyle öldürüyordunuz" buyuruyor, dedi.

Hass öldürmektir, bunu İbn Abbas,[14] Hasen, Mücahit, Süddi ve bir cemaat demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Tehussunehüm: Onları öldürerek köklerini kazıyorsunuz, demektir. Senetün hasus denir ki: Kıtlık nedeniyle her şeyi yiyip bitiren yıl, demektir. Ceradün mahsus da: Soğuktan ölüp kırılan çekirgedir.

"O'nun izni ile": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O'nun emriyle demektir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* İlmi ile demektir, bunu da Zeccac, demiştir. *Üçüncüsü:* O'nun takdiri ile demektir, bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

"Hatta iza feşiltüm": Korktunuz, demektir. "Tenaza'tüm" de: İhtilaf edip anlaşmazlığa düştünüz, demektir. "Size sevdiğiniz şeyi gösterdikten sonra": Yani zaferi. Ferra şöyle demiştir: Bunda takdim ve tehir vardır, manası şöyledir: Nihayet iş üzerinde tartışınca, başarısız oldunuz ve isyan ettiniz. Bu vav zaittir; "felamma eslema ve tellehu lilcebin" *(Saffat: 103)* ayetinde olduğu gibi, manası: (Nadeynahü) ona seslendik, demektir.

Tartışmalarına gelince o da şöyledir: Bazı okçular: "Müşrikler yenildiler, neden gidip ganimet toplamıyoruz?"dediler. Bazıları da: Hayır, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in emrettiği gibi yerimizden ayrılmayalım, dediler. Bunun üzerine bazıları merkezi terk etti, ganimet toplamak istedi ve yerlerinden ayrıldılar. İşte isyan etmeleri budur. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onlara: "Bizi kuşların kapıp kaçırdığını görseniz de yerinizden ayrılmayın" demişti.

"İçinizden kimi dünyayı istiyor": Müfessirler: Onlar ganimet isteyip yerlerinden ayrılanlardır, demişlerdir. "Kiminiz de ahireti istiyor": Bunlar da: Yerlerinden ayrılmayanlardır. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Bu ayet ininceye kadar ben Muhammed'in ashabının dünyayı isteyeceğini zannetmezdim.

"Sizi onlardan çevirdi": Yani sizi öldürmek ve hezimete uğratmakla müşrikleri sizden çevirdi, "liyebteliyeküm": Sizi deneyip sabredeni panik çıkarandan ayırmak için.

14 – İmam Ahmed, Müsned; Hakim, Müstedrek, 2/296.

"Muhakkak sizi affetti": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sizi azaptan affetti, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi. Kökünüzün kazılmasından affetti, bunu da Hasen, demiştir. O şöyle derdi: Bunlar Resullah'la beraber idiler, Allah yolunda öfkeli kimseler idiler, Allah yolunda savaşıyorlardı; bir şey yapmamaları istenmiş, onu elden kaçırmışlardı, gam üstüne gamle üzülmedikçe yakaları bırakılmadı, şimdi ise fasık bütün büyük günahları işliyor; her haltı yiyor, yine de bir zarar görmeyeceğini sanıyor, yakında bilecektir!

"Allah mü'minlere karşı lütuf sahibidir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Çünkü onları affetti, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Hepsi birden öldürülmedi, bunu da Mukatil, demiştir.

إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَىٰ أَحَدٍ
وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ فَأَثَابَكُمْ
غَمًّا بِغَمٍّ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ
وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٥٣﴾

153 – O vakit siz savaş meydanından uzaklaşıyordunuz, dönüp kimseye bakmıyordunuz. Peygamber de arkanızdan sizi çağırıyordu. Böylece sizi keder üstüne kederle cezalandırdı ki ne kaçırdığınıza ne de başınıza gelene üzülmeyesiniz. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"İz tus'idune vela telvune": Müfessirler şöyle demişlerdir: "İz" "veleakd afa anküm" kavline mütealliktir. Kurraların çoğu tus'idun kelimesini tanın zammesi ve aynın kesresi ile okumuşlardır. O da is'ad'dan gelmektedir. Eban, Salep'ten, o da Asım'dan fethasını rivayet etmiştir. Bu Hasen ile Mücahid'in de okuyuşudur, o suud'dan gelmektedir. Ferra: İs'ad seferlere ve şehir çıkışlarına başlamaktır, demiştir. Es'adna min Bağdad ila Horasan, denir ki Bağdat'tan Horasan'a çıktık, demektir. Eğer bir merdivene veya basamağa çıkarsan: Saattü, dersin; es'attü, demezsin. Zeccac şöyle demiştir: Kim bir sefere bir yerden başlarsa, as'ada denir. Suud ise aşağıdan yukarıya çıkmaktır. Kim de te ile aynı fethalı okursa, dağa çıkmayı (tırmanmayı) kastetmiş olur. Müfessirler ayetin manasında iki görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: O, dağa tırmanmalarıdır, bunu İbn Abbas ve Mücahit, demişlerdir.

İkincisi: O da savaşta kötü bozulmadır, bunu da Katade ile İbn Kuteybe, demişlerdir. Telvune": Sapmak, zikzak çizmektir.

"Ala ahad": Kimseye bakmıyordunuz demektir ki geneldir. İbn Abbas'tan, bundan Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem kastedildi dediği rivayet edilmiştir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem arkalarından sesleniyor: "Ey Allah'ın kulları, bana gelin, ben Resulullah'ım" diyordu. Hazreti Aişe, Ebu Miclez ve Humeyd, hemzenin ve hanın zammesi ile "uhudin" okumuş ve belli dağı kastetmişlerdir.

"Feesabeküm": Sizi cezalandırdı, demektir. Burada isabe (sevap, karşılık), azap ve ceza manasınadır; ancak şairin dediği gibidir:

Ziyad'ın ihsanının siyah demirlerden
Veya esmer kırbaçlardan ibaret olmasından korkuyorum.

Beyitte geçen muhadrece kırbaçlar, sud da prangalar, demektir.

"Ğammen biğammin": Bu be'de dört görüş vardır:

Birincisi: O, maa (ile, beraber) manasınadır.

İkincisi: "Ba'de" (sonra) manasınadır.

Üçüncüsü: "Ala" (üzerine) manasınadır. Bu üç görüşe göre iki keder ashapla ilgilidir. Müfessirlerin bu iki kederden ne kastedildiği hususunda da beş görüşü vardır: *Birincisi:* Birinci keder başlarına gelen yenilgi ve öldürülmedir, *ikincisi:* Halit bin Velid'in müşrik altlılarıyla üzerlerine gelmesidir. Bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Birinci keder ilk firarlarıdır, ikincisi Muhammed öldürüldü diye bir ses duymalarındadır, bunu da Mücahit demiştir. *Üçüncüsü:* İlki elden kaçırdıkları ganimet ve başlarına gelen öldürülme ve yaralamadır, ikincisi de, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem öldürüldü diye duymalarıdır. *Dördüncüsü:* İlki elden kaçırdıkları ganimet ve fetihtir, ikincisi Ebu Süfyan'ın onları bastırmasıdır. Bunu da Süddi, demiştir. *Beşincisi:* Birincisi Halid bin Velid'in onları batırması, ikincisi de Ebu Süfyanın saldırmasıdır, bunu da Salebi, demiştir.

Dördüncüsü: "Ba" ceza manasınadır, takdiri de şöyledir: Siz başkalarını üzdüğünüz gibi o da sizi üzdü. O zaman iki üzüntüden biri ashaba ait olur ki o da müfessirlerden anlattığımız üzüntülerden biridir. Cezaya çarptırıldıkları üzüntü de başkalarına ait olur. Başkalarından kimler kastedildiğinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerdir, onları Bedir'de üzmüşlerdi, bunu Hasen, demiştir.

İkincisi: O Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'dir ki onu muhalefet ettikleri zaman üzmüşler; bunun da cezasını çekmişlerdi, o da başlarına gelen şeyle üzülmeleridir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Likeylatahzenu": "La" üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Zait değil asıldır, manası olumsuzluktur. Buna göre kelamın manasında iki görüş vardır: *Birincisi:* Sizi öyle bir üzdü ki size kaçırdığınızın ve elde ettiğinizin üzüntüsünü unutturdu. Rivayete göre onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in öldürüldüğünü işittikleri zaman başlarına geleni de elden kaçırdıklarını da unuttular. *İkincisi:* O, "velakd afa anküm" kavline bağlıdır, buna göre kelamın manası şöyle olur: Elden kaçırdığınıza ve elde ettiğinize üzülmemeniz için sizi affetti. Çünkü O'nun affı bütün sıkıntıyı giderir.

İkinci görüş: O sıladır (bağlaçtır, zaittir), kelamın manası da şöyledir: Muhalefetinize ceza olarak kaçırdığınıza ve elde ettiğinize üzülmeniz için sizi affetti. Şu ayet de öyledir: "Lielle ya'leme ehlül kitabi ella yakdirune ala şey'in min fadlillah" *(Hadid: 29)*, yani liya'leme (bilsinler diye). Bu, Mufaddal'ın görüşüdür. İbn Abbas da: Kaçırdıkları ganimet, ele geçirdikleri de öldürülme ve yenilgidir, demiştir.

ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُعَاسًا يَغْشَى طَائِفَةً مِنْكُمْ
وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ
الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ
كُلَّهُ لِلّٰهِ يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ
لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هٰهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ
لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ
اللّٰهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ
الصُّدُورِ ﴿١٥٤﴾

154 – Sonra kederin ardından üzerinize bir güven, bir uyku indirdi ki içinizden bir grubu bürüyordu. Bir grubu da kendi nefisleri düşündürmüştü (canlarının derdine düşmüşlerdi). Allah hakkında hak dışı cahiliye zannı gibi zannediyorlardı. "Bu işten bize bir şey var mı?" diyorlardı. De ki: "Şüphesiz işin hepsi Allah'ındır". Onlar sana açıklamadıklarını içlerinde gizlerler. "Eğer bu işten bize bir şey olsaydı, burada öldürülmezdik" diyorlardı. De ki: "Eğer evlerinizde olsaydınız üzerlerine öldürülmeleri yazılanlar öldürülecekleri yerlere çıkarlardı". Bir de Allah göğüslerinizdekini yoklamak ve kalplerinizdekini temizlemek istemiştir. Allah göğüslere hakim olan duyguları çok iyi bilmektedir.

"Sonra kederin ardından üzerinize bir güven indirdi": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Emene: Emniyet ve güven, demektir. Vakaatil emenetü filardı, derler ki (ülkede asayiş berkemaldir demektir). Zeccac şöyle demiştir: Ayetin manası şöyledir: Sonra korkunuzun ardından size öyle bir güven verdi ki o sayede uyuyordunuz. Çünkü çok korkan uyuyamaz. "Nuasen": "Emeten"den bedel olarak mansuptur. Naiserrecülü yen'asü nuasen, ism-i failinde de fehüve naisün, derler. Bazıları: Na'san derler. Ferra: Ben de onu işittim, ancak hoşuma gitmiyor, demiştir. Alimler şöyle demişler: Nuas: Hafif uykudur, yani uyuklamadır. Uyuklamayı minnet olarak saymasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara korkularının ardından bir güven verdi, öyle ki uyudular; burada nimet korkunun giderilmesidir, çünkü korkan kimse uyuyamaz.

İkincisi: Onları dinlendirerek savaşa güç kazandırdı.

"Yağşa taifeten minküm": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, sondaki elifi vurgulu olarak ya ile "yağşâ" okumuşlardır, gaip zamiri de nuasa racidir. Hamze, Kisai ve Halef de elifi imale ederek te ile "tağşey" okumuşlardır, zamiri de imaleye gider. Uyku bürüyen topluluğa gelince: Onlar mü'minlerdir, canlarının derdine düşenler de münafıklardır. Kendilerini kurtarmayı düşündükleri için uykuları kaçtı. Ebu Talha şöyle demiştir: Kılıç elimden düşüyordu, sonra onu alıyordum, sonra yine düşüyordu ve onu uykulu olarak geri alıyordum. Bakıyordum; uykudan başını kalkanı ile kapatmamış kimse göremiyordum. Zübeyr de şöyle demiştir: Allah bize bir uyku verdi, herkesin çenesi göğsüne düşüyor, esniyordu. Allah'a yemin ederim ki Mu'tib bin Kuşeyr'in: "Eğer iş bize kalsaydı burada öldürülmezdik" dediğini rüyada gibi duyuyordum ve onu ondan ezberledim.

"Allah'a hak dışı zanlar ediyorlardı": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Allah, Muhammed ve ashabına yardım etmeyecek zannediyorlardı, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar kaderi inkar ettiler, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar Muhammed'in öldürüldüğünü zannediyorlardı, bunu da Mukatil, demiştir.

Dördüncüsü: Peygamberin işinin bittiğini ve izmihlale uğradığını zannediyorlardı, bunu da Zeccac, demiştir.

"Zanelcahiliyye": Cahiliye insanlann düşündüğü gibi, demektir.

"Yekulune hellena minel emri şey'ün": İstifham gibi görünüyorsa da manası inkardır, takdiri: Malena minelemri şey'ün" elimizde bir şey yoktur, demektir. Hasen de şöyle demiştir: Eğer elimizde olsaydı çıkmazdık, biz zorla çıkanldık, dediler. Başkası da şöyle demiştir: Emirden maksat başarı ve zaferdir. Onlar: Zafer ancak müşriklerindir, dediler. "De ki: Bütün iş Allah'ındır": Yani başarı ve zafer, kaza ve kader Allah'ındır. Çoklan lamın nasbı ile "innelemre küllehu lillah" okudular. Ebu Amr ise ref'i ile "külluhu" okumuştur. Ebu Ali şöyle demiştir: Mansup okuyanların kanıtı "küllehu'nun ihate ve genellikte "ecmain" manasına olmasıdır. Eğer: İnnelemre ecmaa deseydi mutlaka mansup okurdu. Merfu okuyan da onu cümle başı yapmıştır, tıpkı "ve küllühüm atihi"de olduğu gibi.

"İçlerinde gizlerler": Gizledikleri şeyde de üç görüş vardır:

Birincisi: O (eğer evlerimizde kalsaydık burada öldürülmezdik) sözleridir.

İkincisi: Küfrü ve Allah'ın işinde şüpheyi gizlemeleridir.

Üçüncüsü: Uhut'ta Müslümanlarla beraber bulunmaktan pişman olmalarıdır.

Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: "Elimizde bir şey var mı?" diyen, Abdullah bin Übey, "eğer elimizde bir şey olsaydı" diyen de Mutib bin Kuşeyr'dir.

"De ki: "Eğer evlerinizde olsaydınız": Yani savaşa katılmasaydınız, üzerine öldürülme yazılanlar yine çıkardı, evinde oturmak onu kurtaramazdı. Madaci: Ölecek yerlerdir. Zeccac şöyle demiştir: "Berezu" kelimesinin manası, beraza, yani açık araziye, meydana çıkmaktır. "Göğüslerinizdekini denemesi için": Onu amellerinizle sınaması için demektir, çünkü onu gıyaben biliyordu, şimdi de aynen biliyor.

"Veliyumahhisa ma fikulubiküm": Katade şöyle demiştir: Size gösterdiği güvenlik ve münafıkların sırlarını açıklama gibi acayip yaptıkları ile kalplerinizi şek ve şüpheden temizlemek istiyor. Bu temizleme mü'minlere mahsustur. Bir başkası da şöyle demiştir: Temizlemeden maksat, kalplerdeki Allah'a, Resul'üne ve mü'minlere olan inancı açığa çıkarmaktır. Hitap mü'minleredir.

"Allah göğüslere hakim olan duyguları çok iyi bilmektedir": Yani onların içindekini. İbn Enbari şöyle demiştir: Manası: Göğüslerde gizli şeylerin gerçeğini çok iyi bilir. Zat şeklinde müennes kullanması hakikat manası itibarı iledir. Nitekim Araplar: Lakıytuhu zate yevmin derler ki, ona bir gün rastladım, demektir. Onu müennes yapmaları: Lakıytuhu merreten fi yevmin manasına olmasından dolayıdır.

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا
اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ
إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٥٥﴾

155 – Şüphesiz iki ordu karşılaştığı gün sizden geri dönenleri kazandıkları (irtikap ettikleri) bazı şeylerden dolayı şeytan ancak onları kaydırmak istemiştir. Allah onları yine de affetmiştir. Çünkü Allah çok bağışlayıcıdır, çok yumuşaktır.

"Şüphesiz sizden iki ordu karşılaştığı gün geri dönenleri": Hitap mü'minleredir. Geri dönmeleri de düşmandan kaçmalarıdır. İki ordu: Mü'minlerin ordusu ile müşriklerin ordusudur. Bu da Uhut savaşında idi. İstezellehüm: Kaymalarını istedi, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bu: istaceltü fülanen sözüne benzer ki: Acele etmesini istedim; istameltuhu: Çalışmasını istedim, demektir. İrtikap ettikleri şeyden de günahları kastetmiştir.

Kaçmalarının sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in öldürüldüğünü duydular, kaçmak için bunu bahane ettiler, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Şeytan onlara hatalarını hatırlattı; onlar da razı olmayacağı hal ile Allah'ın huzuruna çıkmak istemediler. Bunu da Zeccac, demiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا
كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ
أَوْ كَانُوا غُزًّى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ
اللَّهُ ذَٰلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَاللَّهُ
بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١٥٦﴾

156 – Ey iman edenler, kardeşleri yeryüzünde seyahat ettikleri veyahut gazi oldukları zaman: "Eğer yanımızda olsalardı ölmezler ve öldürülmezlerdi" diyen kafirler gibi olmayın. Allah bunu yüreklerinde bir hasret (yangı) kılmak istemiştir. Allah diriltir ve öldürür. Allah yaptıklarınızı görmektedir.

"Ey iman edenler, kafirler gibi olmayın": Yani münafık kardeşlerine veyahut nesep kardeşlerine öyle diyen münafıklar gibi olmayın. Zeccac şöyle demiştir: "İza darabu" deyip de "iz darabu" dememesi, bu durumlarının süreklilik göstermesindendir: Fülanün iza haddese sadaka (konuşursa doğru söyler) ve iza duribe sabere (dövülürse sabreder) demen gibidir. "İza" istikbal (gelecek) edatıdır, ancak buna karar vermesi geçmişlerini bilmesindendir. Müfessirler: "İza darabu filardı"nın: Seyahat ettikleri ve sefere çıktıkları manasına olduğunu söylemişlerdir. "Ğuzzen" de gazinin çoğuludur. Kelamda mahzuf vardır, takdiri: Yeryüzünde seyahat edip ölen veya gazaya katılıp da öldürülen, şeklindedir.

"Allah bunu yapmak için": Yani eğer onların yanlarında olsalardı selamette olurlardı zannettikleri şeyi, "hasreten fi kulubihim": Kalplerinde bir üzüntü kılmak için. İbn Faris: Hasret: Elden kaçan şeye özlem duymaktır, demiştir.

"Allah diriltir ve öldürür": Yani insanın sakınması onun eceline mani olmaz.

"Vallahu bima tamelune basir": İbn Kesir, Hamze ve Kisai, ye ile yamelun, kalanlar da te ile okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Ye ile okuyanların delili makablinin gaip (üçüncü tekil şahıs) olmasıdır, o da: "Vekalu liihvanihim" kavlidir. Te ile okuyanların delili de. "Vela tekunu kellezine keferu" kavlidir.

وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ

اَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿١٥٧﴾

157 – Eğer Allah yolunda öldürülür veyahut ölürseniz, Allah'tan bir bağışlanma ve rahmet, onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.

"Velein kutiltüm": "Lein"deki lam kasem içindir, takdiri: "Andolsun ki eğer cihad ederken öldürülürseniz, "ev müttüm" veyahut ikametinizde ölürseniz, şeklindedir. İbn Kesir, Ebu Amr, Asım'dan rivayetle, Kur'an'ın her yerinde: Müttü, müttüm, mütna okumuşlardır. Hafs da Asım'dan rivayetle Kur'an'ın her yerinde değil de sadece bu ikiyi mimin zammı ile "ev müttüm" "velein müttüm" okumuştur. Nafi, Hamze ve Kisai ise Kur'an'ın her yerinde kesre ile okumuşlardır.

"Allah'tan bir bağışlanma ve rahmet onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır": Yani onu toplamak için cihadı terk ettikleri dünya matahından daha hayırlıdır. Hafs, Asım'dan rivayetle ye ile okumuştur, manası da: Başkalarının toplamak için cihadı terk ettikleri şeyden daha hayırlıdır şeklindedir. İbn Abbas da: Münafıkların dünyada biriktirdiklerinden daha hayırlıdır, demiştir.

وَلَئِنْ مُتُّمْ اَوْ قُتِلْتُمْ لَاِلَى اللّٰهِ تُحْشَرُونَ ﴿١٥٨﴾

158 – Eğer ölür veya öldürülürseniz muhakkak Allah'a toplanacaksınız.

"Eğer ölürseniz": İkametinizde, "veya öldürülürseniz" cihatta, "Allah'ın huzurunda toplanacaksınız", bu da kıyametten korkutmadır. Haşr de: Sürerek toplamaktır.

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ

لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ

فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِ فَاِذَا عَزَمْتَ

فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾

159 – Allah'tan bir rahmet iledir ki onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsa idin, etrafından dağılırlardı. Artık onları affet, onlar için bağış dile ve iş hususunda onlara danış. Karar verdiğin zaman Allah'a güven. Şüphesiz Allah kendine güvenenleri sever.

"Febima rahmetin minallahi linte lehüm": Ferra, İbn Kuteybe ve Zeccac şöyle demişlerdir: Burada "ma" zaittir, "febima nakdıhim misakahum" kavlinde olduğu gibi. İbn Enbari de şöyle demiştir: Burada manın gelmesi manayı tekit eder.

Şair Nabiğa şöyle demiştir:

Kişi uzun yaşamak ister,
Uzun yaşamaksa ona zarar verir (mayedurru).

Burada "ma"yı zikrederek manayı tekit etmiştir.

Rahmetin kiminle ilgili olduğu hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ilgilidir. *İkincisi:* Mü'minlerle ilgilidir.

Katade şöyle demiştir: "Linte"nin manası uyumlu davrandın, güzel ahlakla muamele ettin ve sıkıntılarına çok katlandın, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Fazz: Kaba ve kötü huylu demektir. Fezazte tefizzu fezazeten ve fezazen denir, fazz, hayvanın işkembesindeki su ve dışkıdır, demiştir. Ona fazz denilmesi, meşrebinin kaba olmasındandır. Ğalizul kalb ise: Katı kalplidir, denilmiştir. Bu durumda fezaza ile ğılazın birlikte zikredilmesi aynı manaya ve tekit için olur. İbn Abbas da şöyle demiştir: Fazz: Sözde, ğalizul kalp de fiilde kullanılır.

"Lenfaddu": Ayrılırlar demektir. Fadadtü anilkitabı hatmehu, mektubun mührünü açtım, demektir, dağıtmak manasınadır. "Onları bağışla": Günahlarından geç, Allah'tan günahlarının bağışlanmasını dile, demektir. "İş hususunda onlara danış": Bu da fikirlerini sor, ne düşündüklerini öğren, manasınadır. Bunun: "Şurtül asele'den (bal sağmaktan) geldiği söylenmiştir.

Şöyle bir beyt getirmişlerdir:

Onlar Allah'a yemin etti:
Siz sağdığımız baldan daha tatlısınız, dediler.

Zecacc da şöyle demiştir: Şavertürrecüle müşavereten ve şevren denilir, bundan gelen meşure de isimdir (danışma). Bazıları da: Meşveret, der. Fülanün hesenussureti veşşureti, tipi ve giyimi hoştur, demektir. Şavertü fülanen ise: Fikrimi ve fikrini açıkladım, demektir.

Şürtüddabe de: Hayvanı denemek, yürüyüşünü öğrenmektir. Şurtül asele de: Petekten bal sağmaktır. Aselün muşar da: Sağılan baldır. Şair A'şa şöyle demiştir:

Sanki ağzında karanfil ile
Bal gecelemiştir (mis gibi kokuyor, ağzından bal akıyor).

El- Eryü, bal demektir (arı köküne dikkat. Mütercim).

Allah Nebisine görüşü mükemmel ve tedbiri tam olduğu halde ne için ashabı ile müşavere etmesini buyurduğunda ihtilaf etmişlerdir, bunda üç görüş vardır:

Birincisi: Ondan sonrakilerin de sünnetine uyması içindir, bu da Hasen ile Süfyan bin Uyeyne'nin görüşüdür.

İkincisi: Kalplerini hoş etmek içindir, bu da Katade, Rebi, İbn İshak ve Mukatil'in görüşleridir. İmam Şafii radıyallahu anh de şöyle demiştir: Bu: Evlenirken bakire kıza danışılır[15] hadisine benzer, maksat gönlünü almaktır, yoksa istemese de babası onu zorlar. İbrahim aleyhisselam'ın oğlunu kurban etmekle emrolunduğu zaman onunla müşavere etmesi de böyledir.

Üçüncüsü: Müşaverenin (danışmanın) bereketini öğretmektir, bu da Dahhak'in görüşüdür. Danışmanın bir bereketi de başarılı olamadığı takdirde başarısızlığın sırf takdir-i İlahi ile olduğunu anlamaktır. O zaman kendini kınamaz. Bir faydası da şudur: O bir şeye karar vermiştir, doğrunun başkasının görüşünde olduğu meydana çıkmıştır, o zaman tek başına çıkarının nerede olduğunu bilmekten aciz olduğunu anlar. Hazreti Ali radıyallahu anh şöyle demiştir: Danışma doğru yolu bulmanın ta kendisidir. Kendi görüşü ile yetinen kendini riske atmıştır. Tedbir seni pişman olmaktan kurtarır. Bir hekîm de şöyle demiştir: Danışma kadar doğruyu ortaya koyan bir şey yoktur. Nimetleri de iyilik etmek kadar koruyan bir şey yoktur. Kibir kadar da nefret kazandıran bir şey yoktur. Şunu bil ki, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı ile iştişare etme emri vahiy gelmeyen hususlardadır. Onları genel olarak zikretmişse de maksat fazilet sahibi ve tecrübeli kimselerdir. Danışması emredildiği şeyde de iki görüş bildirilmiştir, bunları da Kadı Ebu Ya'la aktarmıştır:

Birincisi: O, özellikle dünya işidir. *İkincisi:* Din ve dünya işidir, bu daha doğrudur.

15 – Buhari hariç, Sıhah-ı Sitte sahipleri rivayet etmişlerdir.

İbn Mes'ud ile İbn Abbas: Veşavirhüm fi badıl emr (onlara bazı işlerde danış) şeklinde okumuşlardır.

"Feiza azemte": Azm: kalbi bir şeye bağlayıp onu yapmaktır. Ebu Rezin, Ebu Miclez, Ebu'l – Aliye, İkrime ve Cuhderi, tenin zammesiyle "feiza azemtü" okumuşlardır. Tevekkülün ise açıklaması yukarıda geçmiştir.

Kelamın manası şöyledir: Bir şeyi yapmaya karar verdiğin zaman Allah'a tevekkül et, danışmaya değil.

إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللّٰهُ
فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذ۪ي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِه۪
وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾

160 - Eğer Allah size yardım ederse, sizi yenecek yoktur. Eğer sizi yardımsız bırakırsa, O'ndan sonra size kim yardım edebilir? Mü'minler yalnız Allah'a tevekkül etsinler.

"İnyansurkümüllahu": İbn Faris şöyle demiştir: Nasr yardım etmek, hizlan da yardımı terk etmektir. "Minbadihi"deki zamirin hizlana raci olduğu söylenmiştir.

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَغُلَّ
وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ
نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾

161 – Bir peygamber için ganimete hiyanet etmek olmaz. Kim ganimete hiyanet ederse, ettiği hiyaneti kıyamet gününde getirir. Sonra herkese kazandığı eksiksiz olarak ödenir ve onlara haksızlık da edilmez.

"Bir peygamber için ganimete hiyanet etmek olmaz": Ayetin iniş sebebi için yedi görüş vardır:

Birincisi: Bedir savaşında bir koyun sürüsü kayboldu, bazıları: Herhalde bunu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem aldı, dediler, bunun üzerine bu ayet indi, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Bir adam, Huneyn savaşında Hevazin ganimetlerinden çaldı, bunun üzerine bu ayet indi, bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Eşraftan bir topluluk Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den kendilerine ganimetten özel şeyler vermesini istediler, bunun üzerine bu ayet indi.

Dördüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, öncüler gönderdi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bir koyun sürüsünü ganimet olarak aldı, öncülere pay ayırmadı, onlar da: Ganimet bölüşüldü, bize pay ayrılmadı, dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Dahhak demiştir.

Beşincisi: Bedir savaşında bir bölük ganimete hiyanet ettiler, bunun üzerine bu ayet indi, bunu da Katade, demiştir.

Altıncısı: Bu, Uhut savaşında ganimet için yerlerini terk edenler hakkında indi, onlar: Korkarız Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: Kim bir şey alırsa kendinindir, demiş olsun, dediler; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de onlara: "Size yerlerinizden ayrılmayın, demedim mi? Bizim ganimete hiyanet edeceğimizden mi korktunuz?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir.

Yedincisi: Bu vahye hiyanet hakkında inmiştir, bunu Kurazi ile İbn İshak, demişlerdir.

Bazı müfessirler de şöyle demişlerdir: Onlar Kur'an'da dinlerini ve tanrılarını kötüleyen şeyin geçmesinden hoşlanmazlardı, ondan bunun çıkarılmasını istediler, bunun üzerine bu ayet indi.

Kurralar "yağulle" kelimesi üzerinde ihtilaf etmişlerdir: İbn Kesir, Asım ve Ebu Amr, yenin fethi ve ğaynin zammı ile okumuşlardır, manası da hiyanet etmektir. Hiyanet hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Çoğunluğun görüşüne göre mala hiyanet etmektir.

İkincisi: Kurazi ile İbn İshak'a göre vahye hiyanet etmektir. Diğerleri de yenin zammı ve ğaynin fethi ile okumuşlardır, bunun da iki izahı vardır: *Birincisi:* Mana, hiyanet edilmek olur, bunu Hasen ile İbn Kuteybe, demişlerdir. *İkincisi:* Yuhavvenü'dür, bunu da Ferra demiştir. Zeccac da bunu caiz görmüş, İbn Kuteybe ise reddedip şöyle demiştir: Eğer yuhavvenu demek istese idi, yağlul, derdi; yefsuku, yahunu ve yefcürü gibi.

"Linebiyyin"deki "lam"ın da menkule (lam-ı cuhud) olduğu söylenmiştir. Ayetin manası da: Bir peygamber hiyanet edecek değildir,

olur. Şu ayette de öyledir: "Makâne lillahi en yettihze minveledin" *(Meryem: 36)*, yani Allah evlat edinecek değildir.

Bu ayet, sataşma (gönderme) türünün en latif örneklerindendir; çünkü peygamberlik ortamının hiyanetten beri olduğu sabit olmuştur; öyleyse hiyanet başkasındadır. Şu ayet de öyledir: "Ve inna ev iyyaküm leala hüden ev fi dalalin mübin". *(Sebe': 25)* Süddi'den de bunun benzeri rivayet edilmiştir.

"Vemen yağlul ye'ti bima ğalle yevmel kıyameti" (kim ganimete hiyanet ederse, kıyamet gününde onu getirir): Ğulul: Ganimetten bir şeyi gizlice almaktır. Ğilale de bundan gelir ki, alta giyilen iç çamaşırıdır. Ğalel ise ağaçların altından akan sudur. Ğill de: Kalpteki kindir. Maddenin aslı gizlenmektir. Hiyanet ettiği şeyi getirmesinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Hiyanet ettiği şeyi taşıyarak getirir; Buhari ile Müslim'in, Sahihlerinde Ebu Hureyre'den rivayet edilen hadis bunu göstermektedir, diyor ki: Bir gün Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hutbe irat etmek üzere kalktı, ganimete hiyanetten bahsetti, onun ciddiyetini vurguladı, önemini gözler önüne serip şöyle dedi: Sakın birinizi kıyamet gününde omuzunda kükreyen bir deveyi taşırken görmeyeyim: Ya Resulallah, bana yardım et, der, ben de: Sana bir şey yapamam, ben sana görevimi tebliğ ettim, derim. Sakın birinizi kıyamet gününde boynunda kişneyen bir atı taşırken görmeyeyim: Ya Resulullah, bana yardım et, der. Ben de: Sana bir şey yapamam, ben sana tebliğ ettim, derim. Sakın birinizi kıyamet gününde omuzunda meleyen bir koyunu taşırken görmeyeyim: Ya Resulallah, bana yardım et, der. Ben de: Sana bir şey yapamam, ben tebliğ ettim, derim. Sakın birinizi kıyamet gününde omuzunda bağıran bir can taşırken görmeyeyim: Ya Resulallah, bana yardım et, der. Ben de: Sana bir şey edemem, ben tebliğ ettim, derim. Sakın birinizi kıyamet gününde omuzunda dalgalanan elbise taşırken görmeyeyim: Ya Resulallah, bana yardım et, der. Ben de: Sana bir şey yapamam, ben görevimi tebliğ ettim, derim.[16] Hadiste geçen ruğa: Devenin kükremesidir. Süğa da: Koyunun melemesidir. Nefs (can) da: Eserlerden gizlice aşırılandır. Ruka ise: Elbisedir. Samit de maldır.

İkincisi: O, hiyanet ettiği şeyin günahını yüklenerek gelir.

Üçüncüsü: Hiyanet ettiği şeyin karşılığını iyiliklerinden öder. En doğrusu, sahih hadisten dolayı birinci görüştür.

16 - Buhari, Zekat, bab, 3; Müslim, İmare, hadis no, 24; Ebu Davud, İmare, bab, 12; Ahmed, Müsned, 2/426.

"Sümme tüveffa küllü nefsin ma kesebet": Yani herkese kazandığının karşılığı eksiksiz verilir.

أَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَنْ
بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٦٢﴾

162 – Allah'ın rızasına tabi olan (gözeten), Allah'ın gazabına uğrayan gibi midir? Onun yeri cehennemdir. Orası ne kötü varılacak yerdir!

"Allah'ın rızasına tabi olan": Bu ayetin manasında iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bunun manası: Allah'ın rızasını gözetip de hiyanet etmeyen, "kemen bae bisahatin minallah" (hiyanet ettiği zaman Allah'ın gazabına çarpılan gibi midir?) Bu; Said bin Cübeyr, Dahhak ve cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Uhut savaşında mü'minlere kendisine tabi olmalarını emredince, mü'minler ona tabi oldular, münafıklardan bir grup ise geri çekildiler. Allah Teala ona tabi olanlarla olmayanların hallerini ona haber verdi. Bu Zeccac'ın görüşüdür.

هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٣﴾

163 – Onlar Allah katında derece derecedirler. Allah, yaptıkları şeyi hakkıyle bilmektedir.

"Hum derecatün": Zeccac: Bunun manası: Onlar derece sahipleridir, demiştir. Derecelerin manası hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar cennet dereceleridir, bunu Hasen, demiştir.

İkincisi: Onların faziletleridir ki bazıları bazılarından daha faziletlidirler, bunu da Ferra ile İbn Kuteybe, demiştir. Bu kelamdan kimlerin kastedildiği hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar; Allah'ın rızasını gözetenlerle Allah'ın gazabına uğrayanlardır; Allah'ın rızasını gözeten için sevap, gazabına uğrayan için de azap vardır. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: Onlar yalnız Allah'ın rızasını gözetenlerdir; çünkü onların dereceleri farklıdır. Bu da Said bin Cübeyr, Ebu Salih ve Mukatil'in görüşüdür.

لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ اِذْ بَعَثَ ف۪يهِمْ رَسُولًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ
يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِه۪ وَيُزَكّ۪يهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ
وَالْحِكْمَةَۚ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿١٦٤﴾

164 – Allah onlara içlerinden bir Peygamber göndermekle mü'minlere elbette ihsan etmiştir. O Peygamber onlara Allah'ın ayetlerini okur, onları temizler ve onlara kitabı ve hikmeti öğretir. Gerçi onlar bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.

"Lekad mennallahu alelmü'mine": Allah mü'minlere ihsan etti. "Enfusihim": Kendi cemaatlerinden; kendi soylarından da denilmiştir. Dahhak ile Ebu'l – Cevza, fenin fethası ile "enfesihim" okumuşlardır. Kendi içlerinden birini onlara göndermekle ihsan etmesinde de dört görüş vardır:

Birincisi: İçlerinde soyu çok iyi bilindiği için, bunu İbn Abbas ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: Onun durumunu deneyip doğruluğunu bildikleri için, bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Dili dillerinden olduğu için ondan öğrenmeleri kolay olması için, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

Dördüncüsü: Çünkü onlardan bir peygamber çıkmakla şerefleri tamamlanmış olur, bunu da Maverdi, demiştir.

Bu ayet özel midir, yoksa genel midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Araplara özeldir, Hazreti Aişe ile cumhur'dan rivayet edilmiştir.

İkincisi: O diğer mü'minlere de şamildir, o zaman mana şöyle olur: O melek de değildir, insan cinsi dışından da değildir. Bu da Zeccac'ın tercihidir. Ayetin kalan kısmı ise Bakara'da şerhedilmiştir.

اَوَلَمَّٓا اَصَابَتْكُمْ مُص۪يبَةٌ قَدْ اَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَاۙ قُلْتُمْ اَنّٰى هٰذَاۜ
قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٦٥﴾

165 – Demek onlara iki kat getirdiğimiz bir musibet başınıza geldiği için mi: "Bu nereden?" dediniz. De ki: "Bu, kendi katınızdandır". Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

"Demek başınıza bir musibet geldiği için mi?": Ömer bin Hattab radıyallahu anh şöyle demiştir: Uhut savaşı başlayınca mü'minler Bedir'de fidye aldıkları için cezalandırıldılar; onlardan yetmiş kişi öldürüldü, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı kaçtı, dişi kırıldı, başındaki miğfer ezildi, yüzüne kan aktı. Bunun üzerine bu ayet indi.

"Evelemma": Zeccac şöyle demiştir: Bu vav atıf içindir, üzerine istifham hemzesi gelmiştir. O gelmeden önceki hali üzere fethali olarak kalmıştır. Mesela biri: Fülanün yetekellemü bikeza ve keza (filanca şöyle şeyle koşuyor) dese, ona cevap veren: Evehüve yekulu keza (demek o öyle diyor ha!) der. Musibet ise Uhut savaşında başlarına gelen şeydir; Bedir savaşında müşriklere onun iki katını etmişlerdi; çünkü onlardan (Müslümanlardan) yetmiş kişi öldürülmüştü. Onlarsa Bedir'de yetmiş kişi öldürdüler, yetmiş kişi de esir aldılar. Bu; İbn Abbas, Dahhak, Katade ve bir grubun görüşüdür. Ancak Zeccac şöyle demiştir: Uhut'ta o kadar isabet ettiniz, Bedir'de o kadar. O, iki misli, iki savaşta kabul etmiştir.

"Bu nereden?": İbn Abbas: "Biz Müslüman olduğumuz halde bu başımıza nereden geldi?" demiştir.

"De ki: O kendinizdendir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Manası: Bedir'de fidye aldığınız için, bunu da Ömer bin Hattab, demiştir. Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh de şöyle demiştir: Cebrail, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Allah kavminin fidye almasından hoşlanmadı, sana onları esirlerin boyunlarını vurmaları ile fidye alıp kendilerinden de o kadar öldürülmeleri arasında serbest bıraktı, dedi. O da bunu insanlara bildirdi, onlar da: Onlar bizim aşiretlerimiz ve kardeşlerimizdir, onlardan fidye alırız, onların sayısınca şehit veririz, dediler. Bunun üzerine Uhut savaşında Bedir esirleri kadar insan öldürüldü. Buna göre mana şöyle olur: De ki: O fidye almanız ve kendiniz için öldürülmeyi tercih etmeniz dolayısıyladır.

İkincisi: O, Uhut savaşında okçuların isyan etmeleri ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in emrini dinlememeleri nedeniyle olmuştur. Bunu da İbn Abbas, Mukatil ve diğerleri, demiştir.

Üçüncüsü: Bu Uhut savaşında Medine'den çıkmada Resulullah'a muhalefet etmeleri nedeniyledir; çünkü onlara şehirde kalıp savunma yapmalarını emretti; onlarsa: Hayır, biz çıkacağız, demişlerdi. Bunu da Katade ile Rebi, demişlerdir. Mukatil de şöyle demiştir: Şüphesiz Allah zafere de hezimete de kadirdir.

وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ
﴿١٦٦﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ
اللَّهِ أَوِ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ
أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي
قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴿١٦٧﴾

166 – İki ordunun karşılaştığı gün başınıza gelen şey, Allah'ın izniyledir ve mü'minleri ayırt etmesi içindir.

167 – Bir de münafıkları ayırt etmesi içindir. Onlara: Gelin, Allah yolunda savaşın yahut kendinizi savunun" denildi de: "Eğer biz savaşmayı bilseydik mutlaka size tabi olurduk" dediler. Onlar o gün imandan çok küfre daha yakındırlar. Ağızları ile, kalplerinde olmayanı söylüyorlar. Allah onların gizlediklerini pekiyi bilmektedir.

"İki ordunun karşılaştıkları gün başınıza gelen": İki ordu; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabı ve Ebu Süfyan ile adamlarıdır. Bu da Uhut'ta idi. Başlarına gelen şey de yukarıda geçmiştir.

"Allah'ın izni iledir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İzni O'nun emridir. *İkincisi:* O'nun takdiridir, bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O'nun ilmidir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Mü'minleri ayırt etmesi içindir": Mü'minlerin başlarına gelen şeye sebat ederek imanlarının görünmesi, münafıkların da bozularak ve sabırsızlık ederek münafıklıklarının açığa çıkması içindir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Nifak, tarla sıçanının nafikasından alınmıştır ki deliklerinden biridir; biri tıkanırsa ötekisinden çıkar. Ziyadi, Asmai'den şöyle dediğini nakletmiştir: Tarla sıçanının dört deliği vardır: Nafika: Genellikle bundan girer ve bundan çıkar. Kasıa: Buna böyle denilmesi, deliğin toprağını çıkarıp bir kısmı ile deliğin ağzını tıkamasındandır. Buradan hareketle: Curhu fülanin kad kasaa biddem, derler ki: Yara kanla doldu, akmadı, demektir. Damaa: Buna da böyle denilmesi, toprağı deliğin ağzından çıkarıp sonra deliği sıvar gibi örtmesidir. Buradan hareketle de: Üdmüm kıdreke bişahm der-

ler ki, tencereye içyağı sür, demektir. Rahite ise, hangi kökten geldiğini bildirmemiştir. Sıçanın bu kadar çok delik açmasının sebebi, biri tıkandığı takdirde diğerinden çıkması içindir. Ebu Zeyd şöyle demiştir: Münafık da buna benzetildi; çünkü o, dili ile İslam'a girer, inancı ile ondan çıkar, tıpkı tarla sıçanının bir delikten girip ötekinden çıkması gibi. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Nifak, İslam orijinli bir kelimedir, Araplar İslam'dan önce bunu bilmezlerdi. İbn Abbas da şöyle demiştir: Münafıklık edenlerden maksat Abdullah bin Übey ile adamlarıdır. Musa bin Ukbe de şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Uhut savaşında Müslümanlarla çıktı, bin nefer idiler, müşriklerse üç bin kişi idiler. İbn Übey üç yüz adamıyla geri döndü. Ayette geçen savaştan murat, savaşa katılmadır. Müdafaadan murat edilen şey hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Sayıyı çoğaltmaktır, bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen, İkrime, Dahhak, Süddi, İbn Cüreyc ve diğerleri bu görüştedir. *İkincisi:* Bunun manası: Kendinizi ve harim-i ismetinizi (namusunuzu) savunun, demektir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mukatil de bu görüştedir. *Üçüncüsü:* O da savaş manasınadır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Eğer savaş bilseydik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası: Bugün savaş olacağını bilseydik, size teslim olmazdık, demektir. Bunu İbn İshak, demiştir.

İkincisi: Eğer iyi savaşmayı bilseydik, arkanıza düşerdik.

Üçüncüsü: Bunun manası: Orada öldürülme var, savaşma yoktur, demektir. Bu iki manayı Maverdi, demiştir.

"Hum lilküfri": İlel küfri demektir (lam ila manasınadır). Akrabu minhüm liliman: Yani ilel iman demektir (yine lam ila manasınadır). Neden "o gün" denilmiştir; çünkü daha önce böyle bir durum göstermemişlerdi. Daha önceki halleri imana daha yakın idi.

"Kalplerinde olmayan şeyi dilleriyle söylüyorlar": Bunda da iki vecih vardır; bunları da Maverdi, demiştir:

Birincisi: İmanı dilleriyle telaffuz ediyorlar, kalplerinde ise küfrden başka bir şey yoktur.

İkincisi: Bizler yardımcılarız diyorlar, aslında onlar düşmandırlar.

Gizledikleri şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: O münafıklıktır. *İkincisi:* Düşmanlıktır.

ٱلَّذِينَ قَالُوا۟ لِإِخْوَٰنِهِمْ
وَقَعَدُوا۟ لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا۟ ۗ قُلْ فَٱدْرَءُوا۟ عَنْ أَنفُسِكُمُ ٱلْمَوْتَ
إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿١٦٨﴾

168 – Evlerinde oturup da kardeşleri için: "Eğer bize itaat etselerdi öldürülmezlerdi" diyenler var ya, onlara: "Eğer doğru adamlarsanız ölümü kendinizden geri çevirin" de.

"Kardeşlerine dediler: İbn Abbas: Abdullah bin Übey hakkında indi, demiştir. Kardeşleri hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar münafıklık kardeşleridir, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Soy kardeşleridir, bunu da Mukatil, demiştir. Birinciye göre mana şöyle olur: Münafık kardeşlerine: Eğer bizi dinleselerdi Muhammed ile öldürülmezlerdi. İkinciyi göre de mana: Onlar Uhut'ta şehit düşen kardeşleri için: Eğer bizi dinleselerdi, öldürülmezlerdi, dediler, olur.

"Oturdular": Yani oturup cihada gitmediler.

"Fedreu": Def edin, savun", "kendinizden ölümü, eğer doğru kimseler iseniz": Tedbir takdiri önler sözünüzde.

وَلَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ قُتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمْوَٰتًۢا ۚ بَلْ أَحْيَآءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾

169 – Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar diridirler. Rablerinin katında rızıklanırlar.

"Vela tahsebennellezine kutilu fi sebilillahi emvata": İbn Amır, şedde ile "kuttilu" okumuştur. Kimler hakkında indiğinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, Uhut şehitleri hakkında inmiştir. İbn Abbas, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Kardeşleriniz Uhut'ta şehit düşünce, Allah onların ruhlarını yeşil kuşların içlerine koydu. Cennet ırmaklarından içiyor, meyvelerinden yiyor ve Arş'in gölgesinde asılı kandillerde barınıyor. Yedikleri, içtikleri ve barındıkları yerin gözelliğini görünce: "Keşke kardeşlerimiz

Allah Teala'nın bizlere ne yaptığını bilselerdi de cihada katılmaktan çekinmeselerdi, düşmandan yüz çevirmeselerdi", dediler. Allah Teala da: Ben sizin haberinizi onlara ulaştırırım, dedi ve bu ayeti indirdi.[17] Bu Said bin Cübeyr ile Ebudduha'nın görüşleridir.

İkincisi: O Allah'ın ikramına nail olan ve: Rabbimiz, halimizi kardeşlerimize bildir, diyen Bedir şehitleri hakkında inmiştir. Bu ve bundan sonraki ayet bunun üzerine indi. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mukatil de aynı görüştedir.

Üçüncüsü: Bi'r-i Maune şehitleri hakkında inmiştir, İbn İshak, şeyhlerinden şöyle rivayet etmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Müslümanların seçkinlerinden yetmiş kişiyi Necit halkına gönderdi. Maune kuyusunun başına gelince, Haram bin Milhan, Amir bin Tufeyl'e Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in mektubunu verdi. Amir ona bakmadı, duvarın arkasından bir adam çıktı, Haram'ın böğrüne bir mızrak sapladı, öbür tarafından çıktı; o da darbeyi yiyince: Allahu ekber, Ka'be'nin Rabbine yemin ederim ki ben kazandım, dedi. Biri hariç bütün arkadaşları da öldürüldü. Enes bin Malik şöyle demiştir: Allah Teala onların hakkında: "Rabbimize kavuştuğumuzu; bizden razı, bizim de ondan razı olduğumuzu kavmimize ulaştırın" ayetini indirdi. Sonra da bu ayet kaldırıldı, yerine: Allah yolunda öldürülenleri ölüler sanmayın[18] ayeti indi.

Kimler hakkında indiği hususundaki ihtilaf budur, sebeb-i nüzulü için de üç görüş beyan ederek ihtilaf ettiler:

Birincisi: Şehitler şehit düştükten sonra Allah'tan kardeşlerine yerlerini bildirmesini istediler, bunu da İbn Abbas'tan aktarmış bulunuyoruz.

İkincisi: Bir adam: Şehit düşen kardeşlerimizin ne ile karşılaştıklarını keşke bilseydik, dedi; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Şehitlerin sahipleri bir nimete veya bir sevince kavuştukları zaman hasret çekip; bizler nimet ve neşe içindeyiz; babalarımız, oğullarımız ve kardeşlerimiz ise mezarlardadır, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ali bin Ahmed en – Neysaburi, demiştir.

Tefsire gelince: Ayetin manası şöyledir: Onları Allah yolunda öldürülmeyen (sıradan) ölüler gibi zannetme. Bu manayı Bakara'da

---

17 - Hakim, Müstedrek, 2/297. Hakim: Müslim'in şartına göre sahihtir, demiş; Zehebi de ona katılmıştır.

18 - İmam Ahmed, Müsned, 3/137, 210, 289.

açıkladık ve: Ruhlarının kuşların kursaklarında olduklarının, cennet meyvelerinden yediklerinin, cennet ırmaklarından içtiklerinin manasını da zikretmiştik. Mücahit de: Onlar cennet meyvelerinden rızıklanırlar, demiştir.

فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ
مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ
أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٧٠﴾

170 – Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdiklerine sevinir ve henüz arkalarından kendilerine katılmayan kimselerle de, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir diye de sevinirler.

"Ferihin": Ferah: Sevinçtir. Allah'ın onlara verdiği ise nail oldukları ikram ve rızkıdır. İstibşar: Müjde ile sevinmektir. "Arkalarından kendilerine katılmayanlar" da: Müslüman kardeşleridir. Onlarla sevinmeleri hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala şehitlerin ikramını haber verince, şehitlere de, ben Nebinize ayet indirdim ve ona durumunuzu bildirdim, dedi; onlar da buna sevindiler ve kardeşlerinin de ısrarla şehitlik isteyeceklerini öğrendiler. Bunu Said bin Cübeyr, demiştir.

İkincisi: Onlar için şehitlik umdukları kardeşleri ile sevinir: Eğer öldürülürlerse onlar da bizim nail olduğumuz lütfe nail olurlar, derler.

Üçüncüsü: Şehide, içinde yakında kendisine gelecek olan kardeşleri ve aile fertlerinin isimleri bulunan bir yazı verilir; içinde falanca zamanda sana şunlar şunlar gelecektir, yazılır; o da onların gelmesiyle sevinir, tıpkı kayıplarını bekleyenlerin adamlarının gelmesiyle sevindikleri gibi. Bu da Süddi'nin görüşüdür. "En la havfun aleyhim"deki hum zamiri henüz kendilerine katılmayanlara racidir. Ferra da şöyle demiştir: Onlara korku ve keder olmadığına sevinirler. Korku ve kederin hangi hususlarda ortadan kalktığında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara geride bıraktıkları zürriyetleri hususunda korku yoktur, geride bıraktıkları malları için de üzülmezler.

İkincisi: Onlara yeni kavuştukları şeyler için korku yoktur, ahiretle sevindikleri için de dünyadan ayrıldıklarına üzülmezler.

يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٧١﴾

171 – Ve Allah'ın nimet ve lütfü ile de sevinirler. Şüphesiz Allah mü'minlerin ecrini (mükafatını) zayi etmez.

"Allah'ın nimet ve lütfü ile sevinirler": Mukatil: Rahmet ve rızk ile demiştir.

"Veennallahe": Cumhur feth ile "Allah'ın mü'minlerin ecrini zayi etmeyeceğine sevinirler" demiştir. Kisai de yeni cümle başı olarak kesr ile (inne) okumuştur.

ٱلَّذِينَ ٱسْتَجَابُوا۟ لِلَّهِ وَٱلرَّسُولِ مِنۢ بَعْدِ مَآ أَصَابَهُمُ ٱلْقَرْحُ ۚ لِلَّذِينَ
أَحْسَنُوا۟ مِنْهُمْ وَٱتَّقَوْا۟ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٢﴾

172 – Bunlar ki kendilerine yara geldikten (isabet aldıktan) sonra Allah'a ve Peygamber'e icabet ederler (çağrısına uyarlar). İçlerinden iyilik eden ve fenalıklardan sakınanlar için pek büyük bir mükafat vardır.

"Bunlar Allah'a ve Peygamber'e icabet ederler": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Müşrikler Uhut'tan çekilince, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ashabını onları takip etmeye çağırdı, sonra da çağırdıkları ile beraber arkalarından çıktı. Ebu Süfyan, bir toplulukla karşılaştı: Eğer Muhammed'e rastlarsanız, bizim çok kalabalık olduğumuzu haber verin, dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de onlarla karşılaştı, onlar da: Biz Ebu Süfyan'la kalabalık bir grup içinde karşılaştık, sizin ise az olduğunuzu görüyoruz, dediler. O da onları takip etmekten vaz geçmedi. Ebu Süfyan önden gitti, Mekke'ye girdi. Ayet bunun üzerine indi. Bu da İbn Abbas ile cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Ebu Süfyan Uhut'tan dönmek isteyince: Ya Muhammed, tekrar Bedir mevsiminde buluşalım, dedi. Ertesi sene olunca Ebu Süfyan çıktı, sonra Allah onun kalbine korku saldı, dönmeyi uygun buldu. Yolda Nuaym bin Mes'ud ile karşılaştı: Ben Muhammed'le Küçük Bedir mevsiminde buluşmayı kararlaştırmıştım, bu yıl ise kıtlıktır, bizim için uygun değildir, onları bizden çevir ve bizim büyük bir kalabalık olduğumuzu bildir, dedi. Nuaym de onlarla karşılaştı, onları korkuttu, onlar da: Allah bize yeter, O ne güzel vekildir, dediler. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de ashabı ile çıktı, Bedir'de ikamet edip Ebu Süfyan'ı beklediler. Bunun üzerine: "Allah'a ve Peygamber'e icabet edenler" ayeti indi. Bu mana Mücahit ile

İkrime'den nakledilmiştir. İsticabe: İcabet (cevap verme) manasınadır. Şu beyti kanıt olarak getirmişlerdir:

....

O zaman ona kimse cevap vermedi (felem yestecibhu).

Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in çıkması ve ashabını çağırması hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Arkalarına düşmekle düşmanı korkutmak için. *İkincisi:* Ebu Süfyan'la randevulaştığı için. *Üçüncüsü:* Çünkü onların: Müslümanların gücünü kırdınız, sonra da onları bıraktınız, (geri dönün, köklerini kazıyın) dediklerini işitmişti. Karh (yara) hakkında ise açıklama yukarıda geçmiştir.

"İçlerinden iyilik edenler için": Yani Peygambere itaat etmekle iyilik edenler ve ona muhalefetten çekinenler için büyük bir mükafat vardır.

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ
إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾

173 – Onlar o kimselerdir ki, halk onlara: "Şüphesiz insanlar size asker topladılar; onlardan korkun" dediği zaman, onların imanlarını artırdı; "bize Allah yeter; O, ne güzel vekildir!" dediler.

"Onlar o kimselerdir ki halk onlara dedi": Halktan kimlerin kastedildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Ebu Süfyan'ın karşılaştığı kafiledir; Peygamberi ve ashabını korkutmaları için onlardan söz aldı. Bunu İbn Abbas ile İbn İshak, demişlerdir.

İkincisi: O, Nuaym bin Mes'ud el – Eşcai'dir, bunu da Mücahit, İkrime, Mukatil ve diğerleri demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar münafıklardır, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in hazırlık yaptığını görünce, Müslümanları cihada çıkmaktan men ettiler ve: Eğer onları yurtlarında bastırırsanız içinizden kimse geri dönmez, dediler. Bu da Süddi'nin görüşüdür.

"Şüphesiz insanlar sizin için asker topladılar": Ebu Süfyan ile adamlarını kastetmiştir.

"Bu da onların imanlarını artırdı": Zeccac şöyle demiştir: Bu korku onların dinlerindeki sebatlarını ve Peygamberlerine yardım üzerinde durmalarını artırdı. "Allah bize yeter, dediler": O bizim işi-

mizi görür, dediler. Vekil'e gelince: Ferra: Vekil insanın her şeyine yeten kimsedir, demiştir. İbn Kasım da bunu tercih etmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O kefil, demektir. İnsanın malındaki vekil malını üstlenen ve onun bakımını yapan kimsedir. Hattabi de: Vekil: Kulların rızklarını ve menfaatlerini tekeffül eden Allah'tır. Aslın da o, kendisine havale edilen durumu üstlenen kimsedir. İbn Enbari de bir kavmin: Vekil, Rab'tir, dediklerini hikaye etmiştir.

فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا
رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴿١٧٤﴾

174 – Kendilerine hiçbir kötülük dokunmadan Allah'ın nimeti ve lütfü ile döndüler. Allah'ın rızasına tabi oldular. Allah büyük lütuf sahibidir.

"Fenkalebu binimetin minallahi": İnkılab: Dönüştür. Nimet üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, mükafattır, bunu Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Afiyettir, bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* İman ve zaferdir, bunu da Zeccac, demiştir. Lütuf (fazl) hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Ticarettir, bunu Mücahit ile Süddi, demişlerdir. Bu da onların Ebu Süfyan'a verilen söz üzerine çıkmaları kavline göredir: Zühri şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Bedir'de Ebu Süfyan'la karşılaşmak için Müslümanları seferberliğe çağırınca, ticaret eşyaları ile çıktılar ve: Eğer Ebu Süfyan'la karşılaşırsak zaten onun için çıkmışızdır; eğer onunla karşılaşmazsak eşyalarımızı satarız, dediler. Bedir'de her sene ticaret fuarı kurulurdu. Onlar gidip ihtiyaçlarını gördüler; Ebu Süfyan ise randevusuna gelmedi.

İkincisi: Onlar Safra bölgesinde bir askeri birlik ile karşılaştılar, ondan rızklandılar, bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: O, sevaptır, bunu da Maverdi, demiştir.

"Onlara hiçbir kötülük dokunmadı": İbn Abbas: Onları kimse rahatsız etmedi, demiştir. "Allah'ın rızasına tabi oldular": Ebu Süfyan'ın birliğini aramada. "Allah lütuf sahibidir": Müşrikleri mü'minlerden def etmekle ikramı sahibidir.

إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ
يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧٥﴾

175 – (Size bu haberi getiren) sadece kendi dostlarını korkutan şeytandır. Binaehnaleyh onlardan korkmayın; eğer mü'minler idiyseniz yalnız benden korkun.

"Size bu haberi getiren sadece şeytandır": Zeccac: Bunun manası: O korkutma şeytanın işi idi, onu korkutulanlara süslü göstermişti.

"Dostlarını korkutur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası: Sizi dostları ile korkutur, demektir, bunu da Ferra, demiştir. Delil olarak da: "Liyünzire be'sen şediden"i *(Kehf: 4)* göstermiştir ki: Bibe'sin demektir. Şu da öyledir: "Liünzire yevmettelak" *(Ğafir: 15)*, yani biyevmittelak demektir. Zeccac: Bunun manası: Sizi dostlarından korkutur, demektir, demiş; delil olarak da: "Fela tahafuhum ve hafuni" ayetini göstermiştir. Bu; İbn Abbas, Said bin Cübeyr, İkrime, İbrahim ve İbn Kuteybe'nin görüşleridir. İbn Enbari kanıt olarak şu beyti getirmiştir:

Erbed'in malı hisselerle taksim ediliyor
Dedikleri gün ayrılığın kesin olduğunu anladım.

Burada Eykantü bitteferruki, demek istemiştir. Be edatı düşürülünce fiil maba'dinde amel edip onu nasbetmiştir. O şöyle demiştir: Bizim bu ayette tercih ettiğimiz mana şöyledir: Yuhavvifüküm evliyaeh (sizi dostlarından korkutur). Araplar: A'taytülemvale (mal verdim) derler, topluma mal verdim, demek isterler. Toplumu atıp ikinci mef'ul ile yetinirler. Bu, delilsiz yere ve zaruret de yokken be (edatı) iddia etmekten doğruya daha yakındır.

İkincisi: Bunun manası şöyledir: O münafık dostlarını korkutur ki müşriklerle savaşmaya çıkmasınlar. Bunu da Hasen, Süddi, demiş ve Zeccac da bunu zikretmiştir.

"Onlardan korkmayın": Yani şeytanın dostlarından, "benden korkun": Emrimi dinlememekten. "İn" edatı hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O "iz" manasınadır, bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* O şart edatıdır, bu da Zeccac ile diğerlerinin görüşüdür.

وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا
اللّٰهَ شَيْـًٔا يُرِيدُ اللّٰهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِي الْاٰخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٦﴾

176 – Küfre koşuşanlar seni üzmesin. Çünkü onlar sana hiçbir şeyle zarar veremezler. Allah onlara ahirette hiçbir hisse vermemek istiyor. Onlar için büyük bir azap vardır.

"Vela yahzünkellezine yusariune filküfri": Nafi; Kur'an'ın her yerinde "yuhzinke", liyuhzineni" ve "liyuhzin" okumuştur. Ancak Enbiya suresindeki (layahzunuhumul fezau) hariçtir ki *(Enbiya: 103)* onu yenin fethası ve zenin zammesi ile okumuştur. Diğerleri de Kur'an'nın her yerinde yenin fethası ve zenin zammesi ile okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Nafi Enbiya suresinde bir eser (nakil) görmüşe benziyor, yahut iki ihtimali de kullanmak istemiştir.

Küfre koşanlar hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar münafıklarla Yahudilerin başlarıdır, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar münafıklardır, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Kureyş kafirleridir, bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: İslam dininden dönenlerdir, bunu da Maverdi, demiştir.

Küfre koşmalarının manası: Kafirlere arka çıkıp onlara yardım etmeleridir de denilmiştir: Eğer: "Küfre koşmaları onu nasıl üzmez?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Onların yaptıkları seni üzmesin, çünkü sen onlara galip geleceksin.

"Şüphesiz onlar sana hiçbir şeyle zarar veremezler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Küfürleriyle Allah'ın hiçbir şeyini eksiltemezler, bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Allah'ın dostlarına hiçbir şekilde zarar veremezler, bunu da Ata demiştir.

İbn Abbas: Haz: Nasiptir. Ahiret de: Cennettir, demiştir.

"Onlar için büyük bir azap vardır": Cehennem ateşinde.

إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا
اللَّهَ شَيْئًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٧﴾

177 – Küfrü imanla satın alanlar Allah'a hiçbir şeyle zarar veremezler. Onlar için pek acıklı bir azap vardır.

"Küfrü imanla satın alanlar": Mücahit: Bunlar münafıklardır, iman ettiler, sonra da kafir oldular, demiştir. Satın almanın manası Bakara suresinde geçmiştir.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوٓا اَنَّمَا نُمْلِى لَهُمْ خَيْرٌ لِاَنْفُسِهِمْ اِنَّمَا نُمْلِى لَهُمْ لِيَزْدَادُوٓا اِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٧٨﴾

178 – Kafirler kendilerine süre vermemizi kendileri için hayırlı sanmasınlar. Biz onlara ancak günahlarını artırmaları için süre veriyoruz. Onlar için aşağılayıcı bir azap vardır.

"Kafirler kendilerine süre vermemizi kendileri için hayırlı sanmasınlar": Ayetin kimler hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir.

Birincisi: Yahudiler, Hıristiyanlar ve münafıklar hakkında inmiştir, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Kurayza ve Nadiyr Yahudileri hakkında inmiştir, bunu da Ata, demiştir.

Üçüncüsü: Mekke müşrikleri hakkında inmiştir, bunu da Mukatil, demiştir.

Dördüncüsü: Bütün kafirler hakkında inmiştir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

İbn Kesir, Ebu Amr ve Nafi şuralarda ye ile, sini de meksur olarak okumuşlardır: "Vela yahsibennellezine keferu" *(Al-i İmran: 178)*; "vela yahsibennellezine yebhalune" *(Al-i İmran: 180)*; "vela yahsibenellezine yefrahune". *(Al-i İmran: 188)* İbn Amir de onlara katılmıştır, ancak o, sini meftuh okumuştur. Hamze de onları te ile okumuştur. Asım ile Kisai de bu suredekileri te ile okumuşlar, ancak şu ikisi hariç: "Vela yahsibennellezine keferu"; "vela yahsibennellezine yebhalune". Bu ikisini ye ile okumuşlardır. Ancak Asım sini meftuh, Kisai de meksur okumuşlardır. "Vela tahsebennellezine kutilu"yu te ile okumada ihtilaf etmemişlerdir.

"Nümli lehüm": Ömürlerini uzatıyoruz, demektir. "Vehcürni meliyya" da böyledir. İbn Enbari şöyle demiştir: Nümli, melve'den türemiştir ki süre, demektir. Melvetün mineddehri, melveten, mülveten, melaveten, milaveten ve mülaveten denir ki hepsi aynı manayadır. İlbes cediden ve temelle habiben sözü de buradan gelir ki: Yeni giy, dostu eskit, demektir.

Mütemmim bin Nüveyere de şöyle demiştir:

Yeni ve eski mallarımı vererek
Ömrünü uzatmak isterdim (temelleytü).

مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنٖينَ عَلٰى مَٓا اَنْتُمْ
عَلَيْهِ حَتّٰى يَمٖيزَ الْخَبٖيثَ مِنَ الطَّيِّبِۜ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ
عَلَى الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَبٖي مِنْ رُسُلِهٖ مَنْ يَشَٓاءُۖ فَاٰمِنُوا
بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖۚ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ اَجْرٌ عَظٖيمٌ ﴿١٧٩﴾

179 - Allah murdarı temizden ayırıncaya kadar mü'minleri sizin olduğunuz şu halde bırakacak değildir. Allah gaybi size bildirecek de değildir. Fakat Allah peygamberlerinden dilediğini seçer. Artık siz de Allah'a ve peygamberlerine iman edin. Eğer iman eder ve sakınırsanız sizin için büyük bir mükafat vardır.

"Allah murdarı temizden ayırıncaya kadar mü'minleri bırakacak değildir": İniş sebebi için beş görüş vardır:

Birincisi: Kureyş şöyle dedi: Ya Muhammed, sen sana tabi olanın cennette, sana muhalefet edenin de cehennemde olacağını iddia ediyorsun. Bize haber ver; sana kim iman eder ve kim iman etmez, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu, İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: Mü'minler kendilerine mü'minle münafığı ayıracak bir işaret verilmesini istediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Ebu'l - Aliye'nin görüşüdür.

Üçüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: Ümmetim bana arz olundu, bana iman edenle beni inkar eden bildirildi, dedi. Bu da münafıklara ulaştı; alay ettiler ve: Biz onunla beraberiz, bizi tanımıyor, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi.

Dördüncüsü: Yahudiler: "Ya Muhammed, siz bizim dinimizden razı idiniz, kitabınız inmeden önce ölenleriniz nasıl olacak?" dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Ğafre'nin azatlısı Ömer'in görüşüdür.

Beşincisi: Münafıklardan bir grup onlar da imanlarında mü'minler gibi olduklarını iddia ettiler; Allah da Uhut savaşında nifaklarını meydana çıkardı ve bu ayeti indirdi. Bu da Ebu Süleyman Dımeşki'nin görüşüdür.

Bu ayetle muhatap olanlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kafirlerle münafıklardır, bu İbn Abbas ile Dahhak'ın görüşüdür.

İkincisi: Onlar mü'minlerdir; buna göre mana şöyle olur: Allah mü'minle münafığı ayırıncaya kadar sizi o halde bırakacak değildir. Salebi: Mana ehlinin çoğunun görüşü budur, demiştir.

"Hatta yemizel habise minettayyibi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, yenin fethası ile şeddesiz olarak: "Hatta yemize" ve "liyemizallahül habise" okumuşlardır. Hamze, Kisai, Halef ve Yakup da, şedde ile "yümeyyize" okumuşlardır. Enfal: 37: "Liyümeyyizallahül habise" ayeti de böyledir.

Ebu Ali şöyle demiştir: Lügatte miztü ve meyyeztü ikisi de vardır. İbn Kuteybe: Yümeyyizü: Ayırır demektir. Tayyib ise: Mü'mindir. Habis hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, münafıktır, bunu Mücahit ile İbn Cüreyc, demişlerdir.

İkincisi: Kafirdir, bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir.

Ayrımın ne ile yapıldığı hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O hicret ile savaştır, bunu Katade, demiştir. Bu: Habis kafirdir, diyenlere göredir.

İkincisi: O cihattır, bu da: Münafıktır diyenlere göredir. Mücahit şöyle demiştir: Allah Uhut savaşının cereyan ettiği günde mü'minlerle münafıkları birbirinden ayırdı: Öyle ki onlar münafıklık gösterip geri kaldılar.

Üçüncüsü: O bütün farzlar ve sorumluluklardır, zira mü'min dili ile ikrar etmekle durumu kapalıdır; teklifler gelince durumu açığa çıkar. Bu İbn Keysan'ın görüşüdür.

"Allah gaybi size bildirecek değildir": Bununla muhatap olanlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Kureyş kafirleridir. Manası da şöyledir: Allah size mü'minle kafiri ayıracak değildir. Çünkü onlar bunu istemiş ve: İman edenle etmeyeni bize haber ver, demişlerdi. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'dir, manası da: Allah gaybi Muhammed'e bildirecek değildir. Bunu da Süddi, demiştir. "Yectebi": Seçer, beğenir, demektir. Zeccac ve diğerleri şöyle demişlerdir: Birinci görüşe göre kelamın manası şöyledir: Allah gaybi hiç kimseye bildirmez, ancak peygamberler müstesnadır, onları seç-

miştir. İkinci görüşe göre de şöyledir: Allah gaybi hiç kimseye bildirmez, ancak dilediğini seçer; onu da dilediği şeye muttali kılar.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ
بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلِلَّهِ
مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٨٠﴾

180 – Allah'ın kendilerine lütf-ü kereminden verdiği şeylerde cimrilik edenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu zannetmesinler. Bilakis onlar için şerdir. O cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"Allah'ın kendilerine verdikleri şeyde cimrilik edenler": Kimlerin hakkında indiğinde iki görüşle ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O mallarının zekatını vermekten cimrilik edenler hakkında inmiştir. Bu İbn Mes'ud, Ebu Hureyre, Ebu Salih rivayetinde İbn Abbas, Şa'bi, Mücahit ve diğerlerinin rivayetinde Süddi'nin görüşleridir.

İkincisi: O Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatını ve peygamberliğini gizleyen hahamlar hakkında inmiştir. Bunu da Atıyye İbn Abbas'tan, İbn Cüreyc de Mücahit'ten rivayet etmiş, Zeccac da beğenmiştir.

Ferra şöyle demiştir: Kelamın manası şöyledir: Cimrilik edenler cimriliğin kendileri için hayırlı olduğunu zannetmesinler. Burada "cimrilik edenler" zikredilmiş, o yüzden cimriliği zikre gerek duyulmamıştır. Mesela: Kadime fülanün fesürirtü bihi, yani filan geldi, buna sevindim, denir ki, gelmesine sevindim, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Ahmak biri bir şeyden men edildiği zaman, ona koşar
Ve muhalefet eder, beyinsiz muhalefete meyyaldir.

Beyinsizliğe koşar, demektir. Zekatta cimrilik diyenlere göre Allah'ın onlara verdiği maldır. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatıdır diyenlere göre de ilimdir.

"O" cimriliğe işarettir, zikri geçmemiştir, ancak "cimrilik ederler" kavli onu göstermektedir. Boyunlarına dolanması hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O yılan gibi yapılır insanın boynuna dolandırılır. İbn Mes'ud, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kim malının zekatını vermezse, kıyamet gününde kel bir yılana dönüşür, ondan kaçar, sonunda boynuna dolanır. Sonra Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: "Kıyamet gününde boyunlarına dolanır" ayetini okumuştur.[19] Bu İbn Mes'ud ile Mukatil'in görüşüdür.

İkincisi: O ateşten tok yapılıp boynuna dolanır. Bunu Mansur, Mücahit ile İbrahim'den rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Boyunlarına dolanmasının manası: Onu getirmekle sorumlu tutulmalarıdır. Bunu İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Bunun manası: Günahının boyunlarına dolanmasıdır, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır": İbn Abbas şöyle demiştir: Göklerdekiler ve yerdekiler ölür, ancak alemlerin Rabbi kalır. Zeccac da şöyle demiştir: O günkü topluma anlayacakları şekilde hitap edilmiştir; çünkü onlar insana dönen şey, mülkü olduğu takdirde onu miras kılarlar. İbn Enbari de şöyle demiştir: Mirasın manası: Bir adamın baş başa kalmadığı şeyle baş başa kalmasıdır. Mahlukat ölüp de yalnız aziz ve celil olan Allah kalınca, bu da onun için miras olur.

"Vallahu bima tamelune habir": İbn Kesir ile Ebu Amr "Seyutavvekune"ye uyumlu olması için "yamelun" okumuşlar diğerleri de: "Ve in tü'minu vetteku"ya uyumlu olması için te ile okumuşlardır.

لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللّٰهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ
أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ
حَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿١٨١﴾

181 - Gerçekten Allah, "Allah fakirdir, bizler ise zenginiz" diyenlerin sözünü işitti. Onların dediklerini ve peygamberleri haksız yere öldürmelerini yazacak ve onlara: "Yangın azabını tadın" diyeceğiz.

---

19 - İbn Mace, Sünen, hadis no, 1784.

"Gerçekten Allah, Allah: "Fakirdir" diyenlerin sözlerini işitti": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Ebu Bekir es -Sıddik radıyallahu anh Yahudi Midras'ın evine girdi, onları kendi dinlerinden Finhas adında bir adamın etrafında toplanmış buldu. Ebu Bekir ona: Allah'tan kork, Müslüman ol, Allah'a yemin ederim ki Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğunu biliyorsun, dedi. O da: Ey Ebu Bekir, bizim Allah'a ihtiyacımız yoktur, O bize muhtaçtır; eğer bize ihtiyacı olmasa idi, bizden ödünç istemezdi, dedi. Ebu Bekir bunun üzerine kızdı, Finhas'a şiddetli bir tokat attı ve: Allah'a yemin ederim ki eğer aramızda sözleşme olmasaydı, boynunu vururdum, dedi. Finhas da gidip Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e şikayet etti. Ebu Bekir de onun dediğini haber verdi, Finhas bunu inkar etti. Ayet bunun üzerine indi. Ebu Bekir'in kızdığı konularda da: Sizden önce kendilerine kitapla verilenlerden ve müşriklerden çok rahatsız edici sözler işiteceksiniz" *(Al-i İmran: 186)* kavlini indirdi. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür. Mücahit, İkrime, Süddi ve Mukatil de benzer görüşler ileri sürmüşlerdir.

İkincisi: "Kim Allah'a bir ödünç verecek?" *(Bakara: 245)* ayeti inince, Yahudiler: Ancak fakir zenginden ödünç ister, dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bu Hasen ile Katade'nin görüşleridir.

"Allah fakirdir" diyenler hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O, Yahudi Finhas bin Azura'dır, bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Huyey bin Ahtap'tır, Bunu Hasen ile Katade, demişlerdir,

Üçüncüsü: Bunu Yahudilerden bir cemaat, demiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Ebu Bekir: "Allah fakirdir, bizler zenginiz", eğer zengin olsaydı bizden ödünç istemezdi diyenlerden bir adama tokat attı.

Dördüncüsü: O, Nebbaş bin Amr el - Yahudi'dir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki demiştir.

"Senektübü makalu": Yalnız Hamze, yenin zammı ile "seyüktebü" ve ref' ile de "katlühüm" okumuş; diğerleri ise nun ile "senektübü makalu", nasb ile "vekatlehüm" ve nun ile de "nekulu" okumuşlardır. İbn Mes'ud ise "ve yukalu" okumuş, A'meş ile Talha da: "Yekulu" okumuşlardır.

"Dediklerini yazacağız" ifadesi hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Dediklerini muhafaza altına alacağız, demektir, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Hafaza meleklerine onu yazmalarını emredeceğiz, bunu da Mukatil, demiştir.

"Peygamberleri öldürmelerini de": Yani bunu da yazacağız. Eğer, "bunu diyen hiçbir peygamber öldürmemiştir?" derse, bunun cevabı şöyledir: O da geçmişlerinin yaptığına razı olmuştur. Nitekim bunu: "Peygamberleri haksız yere öldürürler" kavlinde açıklamıştık. Zeccac şöyle demiştir: "Yangın azabı", yakıcı yani ateş azabı demektir. Çünkü azap ateşten başka bir şeyle de olur.

ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَب۪يدِۚ ﴿١٨٢﴾

182 – Bu, ellerinin önden gönderdiği şey (günah) sebebiyledir. Şüphesiz Allah kullara zulmedici değildir.

"Zalike": Azaba işaret etmektedir. Ellerinin gönderdiği de: Küfür ve hatalardır.

اَلَّذ۪ينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ عَهِدَ اِلَيْنَٓا اَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتّٰى يَأْتِيَنَا
بِقُرْبَانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُۜ قُلْ قَدْ جَٓاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْل۪ي
بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذ۪ي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿١٨٣﴾

183 – Onlar ki: "Allah bize, bize ateşin yiyip bitireceği bir kurban gelinceye kadar hiçbir peygambere iman etmememizi emretti" dediler. De ki: "Benden önce peygamberler size mucizelerle beraber o dediğiniz şeyi de getirmişti. Öyleyse eğer doğru kimseler iseniz onları niçin öldürdünüz?"

"Allah bize... emretti": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu ayet; Ka'b bin Eşref, Malik bin Sayf, Huyey bin Ahtap ve bir grup Yahudi hakkında inmiştir. Bunlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: Allah bize Tevrat'ta: Bir peygambere iman etmememizi, yani peygamber olduğunu iddia eden bir peygamberi tasdik etmememizi, bize onu yakan bir ateş gelinceye kadar, dediler.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kurban: Kesilen bir şey olsun veya olmasın, Allah'a yaklaştıran şeydir. Kurbanı,istemeleri bunun geçmiş peygamberlerin sünnetlerinden olmasındandır. Ateşin inmesi de kabul alameti idi. İbn Abbas şöyle demiştir: Bir adam sadaka verirdi, ondan kabul olunduğu zaman, gökten bir ateş iner, onu yerdi (yakar-

dı). Bunun da bir vızıltısı ve hışırtısı olurdu. Ata şöyle demiştir: İsrail oğulları Allah için kurban keserlerdi. Etin en kalitelisini alır onu evin ortasında açıkta bırakırlardı. Peygamber evde kalkar Rabbine yakarırdı, ateş iner; o kurbanı alırdı. Peygamber de secdeye kapanırdı. Allah Teala da ona dilediği şeyi vahyederdi.

İbn Abbas şöyle demiştir: Ya Muhammed, Yahudilere de ki: "Size benden önce de peygamberler açık şeylerle geldi", yani mucizeler ve "istediğiniz kurban"la geldiler.

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ
جَاؤُ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ ﴿١٨٤﴾

184 - Eğer seni yalan sayarlarsa, senden önce mucizeler, sahifeler ve nur saçan kitaplar getiren peygamberler de yalanlanmıştı.

"Eğer seni yalanlarlarsa, senden öndeki peygamberler de yalanlanmıştı": Manası: İlk yalanlanan peygamber sen değilsin, demektir.

Ebu Ali şöyle demiştir: Yalnız İbn Amir, be ziyade ederek: "Bilbeyyanati ve bizzüzübüri" okumuştur. Şam halkının mushaflarında böyledir. Yorumu şöyledir: Benin tekrarı bir nevi tekittir. Cumhur kıraatinin yorumu da şöyledir: Vav amilin tekrarına gerek bırakmamıştır; mesela: Merertü bizeydin ve Amrin dersin, beyi tekrara ihtiyaç duymazsın. Zeccac şöyle demiştir: Zübür, zeburun çoğuludur, zebur da hikmetli her kitaptır.

"Nur saçan kitap": Ebu Süleyman şöyle demiştir: Bundan maksat deliller ve kanıtlarla nur saçan kitaplardır.

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا
الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴿١٨٥﴾

185 – Her nefis ölümü tadacaktır. Ancak ecirleriniz kıyamet günü size eksiksiz ödenir. Artık kim cehennemden uzaklaştırılır ve cennete sokulursa, muradına ermiştir. Dünya hayatı aldanma metaından başka bir şey değildir.

"Her nefis ölümü tadacaktır": İbn Abbas şöyle demiştir: "De ki: Sizi size müvekkel kılınan ölüm meleği öldürür" *(Secde: 11)* ayeti inince, ashap: "Ya Resulallah, bu ademoğlu hakkında indi; cinlerin, kuşların ve hayvanların ölümü neredDuring?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Ölümün zikredilmesinde geleceği inkar edenler için tehdit, dünyaya itibar etmeme ve yaşam süresini ganimet bilme vardır.

"Ancak ecirleriniz size kıyamet gününde eksiksiz ödenecektir": Bu iyilik edenler için müjde, kötülük edenler için de tehdittir.

"Femen zuhziha": İbn Kuteybe: Kim bir tarafa çekilir ve uzaklaştırılırsa, demiştir. "Fekad faz": Faze'nin tevili de hoşlanmadığı şeyden uzaklaşmak ve sevdiği şeye yaklaşmaktır. Bir tehlikeden kurtulana ve sevdiği bir şeye kavuşana, faze denir ki, muradına erdi, demektir.

"Dünya hayatı aldanma metaından başka bir şey değildir": Maksat dünya yaşamı insanı uzun yaşama temennisi ile aldatır, halbuki yakında sona erecektir, demektir. Said bin Cübeyr şöyle demiştir: O, ahireti aramakla meşgul olmayan için aldatıcı metadır; ahireti arayan için ise ondan daha hayırlısına ulaştıracak bir metadır.

لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا
الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا وَإِنْ
تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴿١٨٦﴾

186 – Mallarınızda ve canlarınızda mutlaka denenecek ve sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden pek çok incitici sözler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve korunursanız, şüphesiz bu, azme değer işlerdendir.

"Mallarınızda ve canlarınızda mutlaka deneneceksiniz": İniş sebebi hakkında beş görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: Abdullah bin Übey ile Abdullah bin Ravaha'nın da olduğu bir meclise uğradı; meclisi bineğin ayağından kalkan toz bulutu kapladı; Abdullah bin Übey burnunu ridasıyla kapattı ve: Toz etmeyin, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hayvanından indi, sonra onları Allah'a davet etti ve onlara Kur'an okudu. İbn Übey: O, senin dediğinden daha güzel değildir, eğer hak ise de bizi meclisimizde rahatsız etme, dedi. İbn Ravaha da: Ya Resulallah, sen hayvanınla bizim meclislerimize gel,

biz bunu seviyoruz, dedi. Müslümanlar, müşrikler ve Yahudiler sövüştüler. Bunun üzerine bu ayet indi. Urve bunu Üsame bin Zeyd'den rivayet etmiştir.

İkincisi: Müşriklerle Yahudiler Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e çok eziyet ediyorlardı; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ka'b bin Malik el – Ensari söylemiştir.

Üçüncüsü: Bu ayet, Ebu Bekir es – Sıddik ile Yahudi Finhas arasında geçen şeyler için inmiştir, bunu da yukarıda İbn Abbas'tan zikretmiştik.

Dördüncüsü: Bu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebu Bekir es–Sıddik hakkında inmiştir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mukatil de beğenmiştir. İkrime de: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Ebu Bekir es–Sıddik ve Yahudi Finhas hakkında inmiştir, demiştir.

Beşincisi: Ka'b bin Eşref hakkında inmiştir; müşrikleri şiirleri ile Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e kışkırtırdı. Zühri'nin görüşü de böyledir.

Zeccac şöyle demiştir: "Letüblevünne"nin manası: Elbette deneneceksiniz, yani mihnetten geçeceksiniz, gerçek mü'min diğerinden anlaşılacaktır, demektir. "Nun" kasem lamını tekit için girmiştir, vav da kendi sakin ve nun da sakin olduğu için zammelenmiştir. Malda denenme hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Gitmesi ve eksilmesidir. *İkincisi:* Ona farzedilen haklardır.

Canda denenmesinde dört görüş vardır:

Birincisi: Musibetlerdir. *İkincisi:* Öldürülmedir. *Üçüncüsü:* hastalıklardır. *Dördüncüsü:* Akraba ve aşiretlerde başa gelen musibetlerdir.

Ata şöyle demiştir: Onlar muhacirlerdir; müşrikler mallarını aldılar, evlerini sattılar ve onlara işkence ettiler.

"Kendilerine kitap verilenlerden işiteceksiniz": İbn Abbas: Bunlar Yahudilerle Hıristiyanlardır; şirk koşanlar da Arap müşrikleridir, demiştir. "Eğer sabrederseniz": Yani eziyete, "Allah'tan korkarsanız": Yasak ettiği şeylerden uzak durmakla, demektir.

"Şüphesiz bunlar azme değer işlerdendir": Yani doğruluğu çok açık olduğu için azmedilecek şeylerdendir.

Cumhur, bu ayetin muhkem olduğuna kanidir, bazıları da zikredilen sabrın kılıç ayetiyle mensuh olduğunu söylemiştir.

وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ م۪يثَاقَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ
لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَٓاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِه۪
ثَمَناً قَل۪يلاً فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ ﴿١٨٧﴾

187 – Bir zamanlar Allah kendilerine kitap verilenlerden onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız ve saklamayacaksınız diye söz almıştı. Onlarsa bunu sırtlarının arkasına atmış ve onunla az bir bedel almışlardı. O satın aldıkları şey ne kötüdür!

"Bir zamanlar Allah kendilerine kitap verilenlerden söz almıştı": Bunlar hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, bunu İbn Abbas, İbn Cübeyr, Süddi ve Mukatil, demişlerdir. Buna göre kitap, Tevrat'tır.

İkincisi: Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır, kitap da Tevrat ile İncil'dir.

Üçüncüsü: Onlar bütün alimlerdir, o zaman kitap cins ismi olur.

"Letübeyyinünnehu": İbn Kesir, Ebu Amr, Ebu Bekir, Mufaddal –Asım'dan– Yakup da –Zeyd'den- her ikisinde de ye ile "leyübeyyinünnehu vela yektumunehu" okumuşlar, kalanlar ile Hafs da –Asım rivayetinde– ikisinde de te ile okumuşlardır. "Letübeyyinünnehu" ile "tektumunehu"daki ha zamiri hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O Peygamber Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir. Bu da: Onlar Yahudiler, diyenlere göredir.

İkincisi: O, kitaba racidir, bunu Hasen ile Katade demiştir. En doğrusu budur, çünkü kitap zikredilenlerin en yakınıdır, bir de zorunlu olarak açıklayacakları şey Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatını açığa çıkarmaktır. Bu da bunun bütün kitaplar için genel olduğunu söyleyenlere göredir. Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh de şöyle demiştir: Allah Teala ilim adamlarından öğretme sözünü almadıkça cahillerden de öğrenme sözünü almamıştır.

"Fenebezuhu": Zeccac şöyle demiştir: Yani onu attılar, atılan ve ilgilenilmeyen şeye: Sen onu arkana attın, denir. Şair Ferezdak da şöyle demiştir:

Ey Kays oğlu Temim, ihtiyacım;
Arkaya atılacak, cevabı da bana zor gelecek bir şey olmasın.

Manası şöyledir: İhtiyacım senin katında ihmal edilmesin, atılacak bir şey sayılmasın. "Fenebezuhu"daki he zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O misaka, yani alınan söze aittir. *İkincisi:* Kitaba aittir.

"Onunla satın aldılar": Yani yerine getireceklerine dair söz aldığı ve karşılığında onlara cennet va'dettiği şeyle satın aldılar, "semenen kalilen": Yani az bir dünyalık.

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ
بِمَا أَتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ
بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٨٨﴾

188 – Getirdikleri şeyle (kötülükleriyle) sevinen ve yapmadıkları şeyle övülmelerini isteyen kimselerin, onların azaptan kurtulacakları bir yerde olacaklarını sanma. Onlar için çok acıklı bir azap vardır.

"Vela yahsebennellezine yefrahune bima etev": Kufeliler te ile tahsebenne okumuşlardır. Sebeb-i nüzulü için sekiz görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Yahudilerden bir şey sordu, onlar da onu gizlediler, başka bir şey haber verdiler ve onu haber verdiklerini gösterdiler, bundan övülmelerini talep ettiler, bunu gizledikleri için de sevindiler. Bunun üzerine bu ayet indi.

İkincisi: Bu, Yahudilerden bir topluluk hakkında indi, onlar elde ettikleri dünyalıkla sevindiler ve insanların: Onlar alimlerdir, demelerini istediler. Bu ve bundan önceki görüş İbn Abbas'a aittir.

Üçüncüsü: Yahudiler: Biz İbrahim dinindeniz, dediler ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i zikretmeyi gizledir. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Dördüncüsü: Medine Yahudileri Irak ve Yemen Yahudilerine ve kitaplarının yeryüzünde ulaştığı bütün Yahudilere: Muhammed Peygamber değildir, dininizden ayrılmayın, diye yazdılar. Onu inkar üzerinde söz birliği ettiler. Buna da sevindiler ve: Bizler oruç ve namaz ehliyiz, Allah'ın dostlarıyız, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu Dahhak ile Süddi'nin görüşleridir.

Beşincisi: Hayber Yahudileri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabına geldiler: Biz de sizin görüşünüzdeyiz, biz sizin destekçilerininiz, onlarsa sapıklardır, dediler ve Allah Nebisinin onları yapmadıkları bir şeyle övmesini istediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Katade, demiştir.

Altıncısı: Yahudilerden bazı insanlar Paygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e karşı bir ordu hazırladılar ve aleyhlerine ittifak ettiler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbrahim Nahai, demiştir. *Yedincisi:* Yahudilerden bir topluluk Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in yanına girdiler, sonra çıkıp Müslümanlara ona bildikleri birçok şeyleri haber verdiklerini söylediler, Onlar da kendilerini övdüler, içlerindekinin tersini açıkladılar. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Zeccac demiştir.

Sekizincisi: Münafıklardan bir grup Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile savaşa gitmez, geri çekilirlerdi, Peygamber döndüğü zaman da ondan özür dilerlerdi. Yemin eder ve yapmadıkları şeyle övülmelerini isterlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Said el-Hudri, demiştir. Bu görüş, ayetin münafıklar hakkında indiğini gösterir. Daha öncekiler de Yahudiler hakkında indiğini gösterir.

Getirdikleri (yaptıkları) şey hakkında da sekiz görüş vardır:

Birincisi: O, bildikleri hakkı gizlemeleridir.

İkincisi: Tevrat'ı değiştirmeleridir.

Üçüncüsü: Fani dünyayı ahiret sevabına tercih etmeleridir.

Dördüncüsü: İnsanları saptırmalarıdır.

Beşincisi: Peygamberi yalanlama üzerinde işbirliği etmeleridir.

Altıncısı: Kalplerindekinin zıddını açıklamakla münafıklık etmeleridir.

Yedincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile savaşmaya sözbirliği etmeleridir. Bunlar: Onlar Yahudilerdir diyenlere göredir.

Sekizincisi: Savaşlara gitmeyip geride kalmalarıdır. Bu da: Onlar münafıklardır diyenlere göredir.

"Yapmadıkları şeyle övülmelerini isterler": Bunun üzerinde de altı görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in kendilerinden sorduğu bir şeye cevap vermedikleri halde cevap vermişler gibi övülmelerini istediler.

İkincisi: İnsanların onlara: Alimler, demelerini istediler, halbuki alim değillerdir.

Üçüncüsü: Yapmadıkları namaz ve oruçla övülmelerini istediler. Bu üç görüş İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

Dördüncüsü: Biz İbrahim dinindeniz, demelerini istediler, halbuki ondan değillerdi. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Beşincisi: Biz, Peygamberin getirdiklerinden razıyız, demişlerdi, halbuki öyle değillerdi. Bunu da Katade, demiştir. Bu görüşler: Onlar Yahudilerdir diyenlere gördedir.

Altıncısı: Onlar Müslümanlar zafer kazandıkları zaman: Zaferinizden sevindik diye yemin ederlerdi, halbuki öyle değillerdi. Bunu da Ebu Said el – Hudri, demiştir. Bu da: Onlar münafıklardır, diyenlere göredir.

"Fela tahsebünnehüm": İbn Kesir ile Ebu Amr: Ye ile, be de mazmum olarak "felayahsebünnehüm" okumuşlar; Nafi, İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai de te ile, be de meftuh olarak okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: "Tahsebünnehüm"ün tekrar edilmesi kıssanın uzamasındandır. Araplar kıssa uzadığı zaman "hasibtü" ve benzerlerini tekrar ederler, olayın başa bağlı olduğunu bildirmek isterler. Mesela: Fela tezunnenne Zeyden iza cae ve kellemeke bikeza ve keza, fela tezunnennehu, derler.

"Bimefazetin": İbn Zeyd ile İbn Kuteybe: Kurtulacak yer, demişlerdir.

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٨٩﴾

189 – Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Allah her şeye kadirdir.

"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır": Bunda: Allah fakirdir, diyenleri yalanlama vardır.

"Allah her şeye kadirdir": Bu da onlar için tehdittir: İsteseydim onlara derhal azap ederdim, demektir.

اِنَّ ف۪ي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ لِاُو۬لِي الْاَلْبَابِۚ ﴿١٩٠﴾

190– Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında ve gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde saf akıl sahipleri için ibretler vardır.

"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında":

Sebeb-i nüzulü için üç görüş vardır:

Birincisi: Kureyşliler, Yahudilere: "Musa size ne getirdi?"dediler. Onlar da: Asa ile beyaz el, dediler. Hıristiyanlara da: "İsa size ne getirdi?" dediler; onlar da: O anadan doğma körü iyi eder ve baras hastalarına şifa verirdi, dediler. Peygamber sallallahu aleyhi ve sel-

lem'e gelip: Rabbine dua et, Safa tepesini altın yapsın, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Cübeyr; İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Mekkeliler Peygamberden kendilerine bir mucize getirmesini istediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: "İlahınız bir tek İlahtır" *(Bakara: 163)* ayeti inince, Kureyşliler: İlahlarımızı eşit tuttu (bire indirdi), dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebudduha demiştir. Adı Müslim bin Subeyh'tir. Ayetin tefsiri ise yukarıda geçmiştir.

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ
وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا
بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٩١﴾

191 – Onlar ki Allah'ı ayakta, oturarak ve yanları üstü yatarak zikrederler. Göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler. "Rabbimiz, bunları boş yere yaratmadın. Seni tenzih ederiz. Bizi ateş azabından koru" derler.

"Onlar ki Allah'ı ayakta ve oturarak zikrederler": Bu zikrin ne olduğunda üç görüş vardır:

Birincisi: O namazda zikirdir, kişi ayakta namaz kılar, eğer gücü yetmezse oturarak kılar, buna da gücü yetmezse, yan yatarak kılar. Bu Hazreti Ali, İbn Mes'ud ve Katade'nin görüşüdür.

İkincisi: O namazda ve diğerlerinde zikirdir, bu da müfessirlerden bir grubun görüşüdür.

Üçüncüsü: O korkudur, mana da şöyledir: Onlar iş yaparken ayakta, istirahat ederken oturarak ve uyurlarken de yanları üstü yatarak Allah'ı zikrederler.

"Göklerin ve yerin yaratılışını tefekkür ederler": İbn Faris şöyle demiştir: Tefekkür: Kalbin bir şey üzerinde gidip gelmesidir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Normal tefekkürle kılınan iki rekat namaz, gafil kalp ile bir geceyi ihya etmekten daha hayırlıdır.

"Rabbimiz": Zeccac şöyle demiştir: Manası: "Rabbimiz, bunu boş yere yaratmadın" derler. Yani Onu sana ve peygamberlerinin getirdiği şeylerin doğruluğuna delil olarak yarattın. "Sübhaneke": Seni

kötülükten beri kılarız, bunları boş yere yaratmış olmandan seni tenzih ederiz. "Bizi ateş azabından koru": Biz senin cennetini ve cehennemini tasdik etmiş bulunuyoruz.

رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿١٩٢﴾

192 – Ey Rabbimiz, şüphesiz sen kimi ateşe sokarsan, onu perişan etmişsindir. Zalimlerin yardımcısı yoktur.

"Ey Rabbimiz, şüphesiz sen kimi ateşe sokarsan, onu perişan etmişsindir": Zeccac şöyle demiştir: el – Muhza (perişan edilen) lügatte kendisinden ayrılmayan ve delille lazım gelen şeyde hakarete uğrayan kimsedir. Ahzeytuhu denir ki: Onu delille perişan ettim, demektir. Bu perişanlık kiminle ilgilidir, bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, cehenneme ebedi kalmak üzere giren kimse ile ilgilidir, bunu Enes bin Malik, Said bin Müseyyeb, İbn Cübeyr, Katade, İbn Cüreyc ve Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: O içine giren herkesle ilgilidir, bu mana da Cabir bin Abdullah'tan rivayet edilmiştir. İbn Cerir Taberi ile Ebu Süleyman Dımeşki de bunu tercih etmişlerdir.

"Zalimlerin yardımcıları yoktur": İbn Abbas şöyle demiştir: Müşrikleri Allah Teala'nın azabından engelleyecek bir mani yoktur.

رَبَّنَا إِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ
فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا
وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ ﴿١٩٣﴾

193 – Ey Rabbimiz, şüphesiz biz, "Rabbinize iman edin" diye imana çağıran bir davetçiyi işitip derhal iman ettik. Rabbimiz, sen de bizim günahlarımızı bağışla, kusurlarımızı ört ve canımızı iyilerle beraber al.

"Ey Rabbimiz, biz bir davetçiyi işittik": Davetçi hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Bunu İbn Abbas, İbn Cüreyc, İbn Zeyd ve Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* O Kur'an'dır. Bunu da Muhammed bin Ka'b el–Kurazi demiş, İbn Cerir Taberi de onu tercih etmiştir.

"İmana çağıran": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası: İmana çağırandır (lam ila manasınadır). Şu ayetler de öyledir: Ellezi hedana lihaza *(A'raf: 43)*; "bienne Rabbeke evha leha". *(Zelzele: 5)* Hedana ila haza ve evha ileyha, demek istemiştir, bunu da Ferra, demiştir.

İkincisi: Burada takdim ve tehir vardır, mana: İmana çağıran bir çağırıcıyı işittik, demektir. Bunu Ebu Ubeyde, demiştir.

"Kusurlarımızı ört": Mukatil: Hatalarımızı sil, demiştir. Başkası da: Kapat, demiştir. Şöyle denilmiştir: Günahlar için bağışlama, kusurlar için de örtme kullanılmıştır; çünkü bağışlama sırf lütuftur, örtme ise hayır yapma iledir. "Teveffena maal ebrar": Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, "el–ebrar", "el–eşrar", "zati karar" gibi şeyleri fetih–kesr arası okumuşlar; İbn Kesir ile Asım ise fetih ile okumuşlar. "İyilerle beraber olma" nın manası: içlerinde olmaktır İbn Abbas da: Onlar peygamberlerle salihlerdir, demiştir.

رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ
وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿١٩٤﴾

194 – Ey Rabbimiz, peygamberlerine va'dettiklerini bize ver. Bizi kıyamet gününde perişan etme. Şüphesiz sen sözünden dönmezsin.

"Rabbimiz, vaat ettiğini bize ver": İbn Abbas: Cenneti kastediyorlar, demiştir. "Peygamberlerine": Yani onların dili ile. Eğer: "Bunu istemenin gerekçesi nedir? Zaten Allah va'dinden dönmez?" denilirse, buna üç türlü cevap verilir:

Birincisi: Bu emir şeklinde ise de manası haberdir, takdiri şöyledir: İman ettik; bizi bağışla ki va'dettiğini bize veresin.

İkincisi: Bu, onları va'dettiği şeyi verdiği kimselerden kılmasını istemektir, yoksa onlar bunu hak etmişler değillerdir. Çünkü iyilerden olduklarına kesin olarak inanırlarsa, kendilerini tezkiye etmiş olurlar.

Üçüncüsü: Bu, düşmanlarına karşı derhal yardım etmesi için istektir, çünkü onlara vakti belirsiz olan bir yardım va'detmişti, onlarsa bunun hemen verilmesini istediler. Bu cevapları İbn Cerir vermiş ve: Bu görüşlerin en doğrusu şudur demiştir: Bu, muhacirlerin sıfatıdır, onlar düşmanlarına karşı hemen yardım istediler, sanki:

Bizim düşmanlara karşı halim davranmana tahammülümüz yoktur. Onları hemen perişan eyle ve onlara karşı bize zafer ver, demişlerdir.

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ اَنّ۪ي لَٓا اُض۪يعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ
اَوْ اُنْثٰىۚ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍۚ فَالَّذ۪ينَ هَاجَرُوا وَاُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ
وَاُو۫ذُوا ف۪ي سَب۪يل۪ي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَاُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ
وَلَاُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۚ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ
وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ ﴿١٩٥﴾

195 – Rableri de onlara şöyle icabet etti (dualarını kabul buyurdu): "Şüphesiz ben, sizden erkek olsun veyahut kadın olsun – ki hep birbirinizdensiniz – amel edenin amelini zayi etmem. Onlar ki hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, savaştılar ve öldürüldüler, ben de mutlaka onların kötülüklerini örteceğim ve Allah katından bir sevap olarak onları altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağım. Sevabın güzeli Allah katındadır.

"Festecabe lehüm rabbuhum": Rivayete göre Ümmü Seleme: "Ya Resulallah, hicret hakkında kadınlarla ilgili bir şey işitmiyorum?" dedi; bunun üzerine bu ayet indi.[20] İstecabe: Ecabe manasınadır, mana da: Onlar şöyle dedi şeklindedir: Şüphesiz ben içinizden erkek olsun veyahut kadın olsun hiçbir amel edenin amelini zayi etmem.

"Birbirinizdensiniz"in manası hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Dinde, yardımda ve dostlukta birbirinizdensiniz. *İkincisi:* Hepiniz sevapta birsiniz, çünkü erkekler kadınlardan, kadınlar da erkeklerdendir. *Üçüncüsü:* Hepiniz Adem ile Havva'dansınız.

"Hicret edenler": Yani vatanlarını, ailelerini ve aşiretlerini terk edenler. "Yurtlarından çıkarılanlar": Yani Mekke'den müşriklerin eziyeti üzerine çıkarılıp da hicret edenler. "Katelu": Yani müşriklerle savaşanlar ve kutilu": İbn Kesir ile İbn Amir: Katelu ve tenin şeddesiyle kuttilu okumuşlar; Nafi, Ebu Amr ve Asım ise, şeddesiz olarak: Ve katelu ve kutilu, okumuşlar; Hamze ile Kisai de: Ve kutilu ve kate-

20 – Hakim, Müstedrek, 2/300. Buhari'nin şartına göre sahihtir, onu kitaplarına almamışlardır, demiştir.

lu, okumuşlardır. Ebu Ali: Kuttiluyu takdim etmek caizdir. Çünkü vav ile atfedilenin, lafzan sonra olsa da mana bakımından önce olması caizdir, demiştir.

"Sevaben min indillah": Zeccac şöyle demiştir: Bu, makablini tekit eden mastardır, çünkü mana şöyledir: Ben onları sevaplandırmak için cennetlere koyacağım.

لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ ﴿١٩٦﴾

مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٩٧﴾

196 – Kafirlerin ülkede dolaşmaları seni aldatmasın.

197 – Azıcık bir faydadır. Sonra da barınakları cehennemdir. O ne kötü yataktır!

"Kafirlerin ülkede dolaşmaları seni aldatmasın": Kimler hakkında indiğinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Yahudiler hakkında inmiştir. Sonra bunda da iki görüş vardır: Yahudiler yeryüzünde dolaşır, mal elde ederlerdi; bunun üzerine bu ayet indi, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bir Yahudi'den bir miktar arpa ödünç almak istedi, o da rehinsiz vermek istemedi; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: Eğer bana verse idi ona bedelini mutlaka öderdim; çünkü ben göktede eminim, yerde de eminim, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

İkincisi: Arap müşrikleri hakkında inmiştir, onlar bolluk içinde idiler, bazı mü'minler: Fakirlik bizi mahvetti, Allah'ın düşmanlarının ise ne halde olduklarını görüyorsunuz, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bu, Mukatil'in görüşüdür. Katade ise, hitap Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'edir, demiştir. Başkası da: O aldanmazsa da ona hitap etmesi tedip etmek ve uyarmak içindir, demiştir.

"Dolaşmaları" hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onların ticaret yapmalarıdır, bunu İbn Abbas, Ferra, Kuteybe ve Zeccac, demişlerdir.

İkincisi: Onların gece gündüz dolaşmaları ve nimet içinde yüzmeleridir. Bunu da İkrime ile Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onların dolaşmaları günahları dolayısıyla hemen azaba çekilmemeleridir. Bunu da bazı müfessirler, demiştir. Zeccac

da: O kâr ve kazanç azıcık bir faydadır, demiştir. İbn Abbas da: Dünyada az bin menfaattir, demiştir. Mihad ise yatak manasınadır.

لَكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ۗ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ ﴿١٩٨﴾

198 – Fakat Rablerinden korkanlar için Allah katından bir bağışlanma olarak altlarından ırmaklar akan ve içinde ebedi kalacakları cennetler vardır. Allah katındaki şey, iyiler için daha hayırlıdır.

"Lakinillezinettekav": Ebu Cafer burada ve Zümer'de şedde ile "lakinne" okumuştur. Mukatil: İttekav, Allah'ı birlediler manasınadır, demiştir. İbn Abbas da: "Nüzül" sevaptır, demiştir. İbn Faris ise nüzül: Misafire ikram edilen şeydir, nezil de misafirdir, demiştir.

وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ
إِلَيْكُمْ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتَرُونَ
بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۗ أُولَٰئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۗ
إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩٩﴾

199 – Kitap ehlinden öyleleri vardır ki Allah'a saygı göstererek hem size indirilene hem de kendilerine indirilenlere iman ederler. Allah'ın ayetlerini az bir pahaya satmazlar. İşte onların ecirleri Rableri katındadır. Şüphesiz Allah'ın hesabı çabuktur.

"Kitap ehlinden öyleleri vardır ki Allah'a iman ederler": Kimler hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Necaşi hakkında inmiştir, çünkü öldüğü zaman Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem üzerine namaz kıldı. Biri: Şu Hıristiyan dinsizinin üzerine namaz kılıyor, o ise kendi toprağındadır, dedi!? Bu ayet bunun üzerine indi. Bu; Cabir bin Abdullah, İbn Abbas ve Enes'in görüşleridir. Hasen ile Katade de: Onun ve adamlarının hakkında inmiştir, demişlerdir.

İkincisi: O Yahudi ve Hıristiyan ehli- kitabının mü'minleri hakkında inmiştir. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Abdullah bin Selam ve arkadaşları hakkında inmiştir. Bunu da İbn Cüreyc, İbn Zeyd ve Mukatil, demişlerdir.

Dördüncüsü: Necranlı kırk kişi, Habeşli otuz kişi ve Rum sekiz kişi hakkında inmiştir, bunlar İsa dininden idiler; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e iman ettiler. Bunu da Ata, demiştir.

"Size indirilene", yani Kur'an'a; "kendilerine indirilene", yani kitaplarına iman ederler. Haşi ise hor ve zelil demektir. "Allah'ın ayetlerini az bir pahaya satmazlar": Yani Yahudi reislerinin yaptığı gibi dünya metaına satmazlar. Hesabın çabukluğunun manası da yukarıda geçmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا
وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٢٠٠﴾

200 – Ey iman edenler, sabredin, sabır yarışı yapın, nöbet bekleyin ve Allah'tan korkun ki felah bulasınız.

"Ey iman edenler, sabredin": Ebu Seleme bin Abdurrahman Namazdan sonra namazı bekleyenler hakkında inmiştir; o gün için nöbet beklenen savaş yoktu, demiştir. Sabretmeleri gereken şey hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: O bela ve cihattır, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Dindir, bunu da Hasen, Kurazi ve Zeccac, demişlerdir.

Üçüncüsü: Musibetlerdir, bu da Hasen'den rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Farzlardır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Beşincisi: Allah'a itaattir, bunu da Katade, demiştir.

Sabır yarışı yapmaları istenen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Düşmandır, bunu İbn Abbas ve cumhur, demiştir.

İkincisi: Allah'ın onlara ettiği vaattir, bunu da Ata ile el – Kurazi demişlerdir.

Nöbet beklemeleri emredilen hususta da iki görüş vardır:

Birincisi: Düşmanlarla cihattır, bunu İbn Abbas, Hasen, Katade ve diğerleri, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Murabata ve ribat Onların ve bunların sınırda atlarını bağlamalarıdır, herkes arkadaşı için hazırlık yapar. *İkincisi:* O namazdır, onun üzerine kalplerini bağlamaları emredilmiştir, bunu Ebu Seleme bin Abdurrahman, demiştir. Bakara'da "lealle" ile "felah"ın manalarını zikretmiştik.



4-NİSA SURESİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا
زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَث۪يرًا وَنِسَٓاءًۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ي تَسَٓاءَلُونَ بِه۪
وَالْاَرْحَامَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَق۪يبًا ﴿١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Medine'de inmiştir. 176 ayettir.

1 - Ey iman edenler, sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, bu ikisinden de birçok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinizden korkun. O'nunla birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarını koparmak)tan korkun. Şüphesiz Allah üzerinizde bir gözeticidir.

İnişi hakkında iki görüşle ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O Mekki'dir, bunu Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen, Mücahit, Cabir bin Zeyd ve Katade de bu görüştedirler.

İkincisi: O Medenidir, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mukatil de bu görüştedir. Onun Medeni olduğu, ancak bir ayeti-

nin Mekke'de Osman bin Talha hakkında indiği rivayet edilmiştir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem orayı fethedince, Ka'be'nin anahtarlarını ondan alıp da Abbas'a teslim etmek isteyince inmiştir; o da şu ayettir:

Şüphesiz Allah size emanetleri ehline vermenizi emreder. Bunu Maverdi, demiştir.

"Rabbinizden korkun": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, itaat manasınadır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Çekinmek manasınadır, bunu da Mukatil, demiştir. Bir tek nefis: Adem ve eşi Havva'dır. "Haleka minha"daki he zamiri cumhurun kavline göre teb'iz (ba'z) manasınadır. İbn Bahr de: Ondan, yani onun cinsinden, demiştir.[1]

Eşi ne zaman yaratılmıştır? Bunda iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O (Adem) cennete girdikten sonra yaratılmıştır, bunu İbn Mes'ud ile İbn Abbas, demişlerdir.

İkincisi: Cennete girmeden önce yaratılmıştır. Bunu da Ka'bu'l – Ahbar, Vehb ve İbn İshak demişlerdir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Allah Teala Adem'i yaratınca ona bir uyku verdi, Havva'yı onun sol eğelerinden birinden yarattı.[2] Ona hiçbir rahatsızlık vermedi. Eğer böyle bir rahatsızlık duysa idi, hiçbir zaman ona şefkat göstermezdi. Uyanınca: "Ey Adem, bu kim?" denildi. O da: Havva, dedi.

"Besse minhüma": Ferra şöyle demiştir: Besse yaymak manasınadır. Araplardan bazıları: Ebessalluhül halka derler. Besestüke ma nefsi ve ebsestüke derler ki içimdekini sana açtım, demektir.

"Ellezi tesaelune bihi": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Burcumi, Ebu Bekir'den, o da Asım'dan, Yezidi, Şuca, Cu'fi, Abdülvaris, Amr'dan rivayetle şeddeli olarak "tessaelune" okumuşlardır. Asım, Hamze, Kisai ve Ebu Amr'in arkadaşları ondan rivayetle şeddesiz okumuşlardır.

Zeccac şöyle demiştir: Aslı tetesaelune'dir, kim şedde ile okursa, teyi sine idgam eder, çünkü mahreçleri yakındır. Kim de şeddesiz okursa, ikinci teyi hazfeder, çünkü iki te birleşmiştir. "Tesaelune bihi"'nin manası üzerinde üç görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onunla birbirinize şefkat duyarsınız, bunu İbn Abbas, demiştir.

---

1 – Ebu Hayyan el – Endelüsi, Bahrulmuhit, 3/154.

2 – Buhari, Ehadisü'l – Enbiya, bab, 1; Nikah, bab, 80; Müslim, Rıda, hadis no, 62.

İkincisi: Onunla akit yapar ve sözleşirsiniz, bunu da Dahhak ile Rebi, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onunla haklarınızı istersiniz, bunu da Zeccac, demiştir.

"Velerham": Cumhur mimin nasbı ile okumuştur, mana da: Akrabalık bağlarını koparmaktan sakının demek olur. Bunu bu şekilde İbn Abbas, Mücahit, İkrime, Süddi ve İbn Zeyd, demişlerdir. Hasen, Katade, A'meş ve Hamze de, mimin kesri ile okumuşlar; mana, da: O'nun adına ve akrabalık namına birbirinizden dilekte bulunursunuz, demek olur. Bunu bu şekilde Hasen, Ata ve Nahai tefsir etmişlerdir.

Zeccac şöyle demiştir: "Erham"ı cer ile okumak gramerce mümkün değildir, ancak şiirde kafiye zarureti için okunur. Dinde de hatadır, çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Babalarınızla yemin etmeyin"[3] demiştir. Ferra da bu görüşe meyletmiştir.

İbn Enbari de şöyle demiştir: Hamze'nin cer ile okunması, Arapların eski bir adetini haber vermek üzeredir; mana şöyledir: Cahileyede O'nun ve akrabalık adına dilekte bulunduğunuz Allah'tan korkun.

Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim cer ile okursa, be ile mecrur olan ismin üzerine atfeder ki bu, kıyas olarak zayıftır ve az kullanılır. Onu terk etmek daha güzeldir.

Rakîb'e gelince İbn Abbas ile Mücahit: Rakîb, gözetleyici, demişlerdir. Hattabi de: O gözünden bir şey kaçmayan bekçidir, insanlar için kullanılırsa, bir şeyle görevlenen ve onu gözetleyen, onda gaflet etmekten sakınan kimse demektir. Rakabtüşşey'e erkubuhu rikbeten denir.

وَآتُوا الْيَتَامَى أَمْوَالَهُمْ وَلَا
تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا ﴿٢﴾

2 – Yetimlere mallarını verin. Temizi murdara değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahtır.

"Yetimlere mallarını verin": İniş sebebi şöyledir: Gatafan kabilesinden bir adamın yetim yeğenine ait çok malı vardı, çocuk buluğa

---

3 – Müslim, Kitabu'l – Eyman, hadis no, 4.

erince malını istedi, o da vermedi, onu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e dava etti, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Said bin Cübeyr, demiştir. "Verin" emri velilere ve vasilere dönüktür. Zeccac şöyle demiştir: Onlara buluğdan sonra da yetim denilmesi, daha önceki hallerine binaendir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e de: Ebu Talib'in yetimi derlerdi.

"Vela tetebeddelul habise bittayyibi": İbn Muhaysın: Tek te ile "tebeddelu" okumuştur. Sonra kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O gerçekten değiştirmektir. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O iyiyi alıp yerine kötüyü vermektir. Bunu Said bin Müseyyeb, Dahhak, Nahai, Zühri ve Süddi, demişlerdir. Süddi şöyle demiştir: Birileri yetimin sürüsünden semiz koyunu alır, onun yerine zayıfı verirdi. Kaliteli dirhemleri alır, yerine sahte dirhemleri verirdi. *İkincisi:* O Yetime karşı kâr ederdi, yetim de toy olduğu için bunu bilmezdi, bunu Ata, demiştir.

İkinci görüş: O gerçek değiştirme değildir, onu tüketmek üzere almaktır. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar kadınları ve çocukları mirasçı yapmazlardı, mirası ancak büyük erkekler alırlardı. Buna göre adamın mirastan aldığı temiz, yetim hakkından aldığı da murdardır. Bu, İbn Zeyd'in görüşüdür. *İkincisi:* O, kendi mallarından yeme yerine yetimlerin mallarından yemedir, bunu da Zeccac, demiştir. "İla" "maa" manasınadır, hub da günahtır. Hasen, Katade ve Nahai hanın fethası ile havb okumuşlardır.

Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar zamme ile hub, Temimliler de fetha ile havb, derler. İbn Enbari şöyle demiştir: Ferra: Mazmum isim, meftuh da mastardır, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bunda da üç lügat vardır: Hub, havb ve hab.

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُم
مِّنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ ۖ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا
مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ۚ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا ﴿٣﴾

3 – Eğer yetimler (yetim kızlar) hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, sizin için helal olan kadınlardan ikişer, üçer ve dörder olmak üzere nikah edin. Eğer yine adalet yapamayacağınızdan korkarsanız bir kadın yahut sağ ellerinizin sahip olduğu cariye ile (yetinin). Bu sapmamanıza daha yakındır.

"Eğer yetimler hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız": Bunun inişi ve tevili hakkında altı görüşle ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onlar cahiliye döneminde birçok kadınlarla evlenirlerdi, aralarında adaleti terk etmekten sakınmazlardı. Onlara bu ayetle: Yetimler arasında adaleti terk etmekten sakındığınız gibi kadınlar arasında da adaleti terk etmekten sakının, denildi. Bu mana İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Dahhak, Katade, Süddi ve Mukatil'ten rivayet edilmiştir.

İkincisi: Yetim velileri kadınlarla yetimlerin mallarıyla evlenirlerdi, kadınlar çoğalınca yetimlerin mallarına yüklendiler, bunun üzerine yetimlerin mallarını muhafaza etmek için dört kadınla sınırlandılar. Bu mana da İbn Abbas ile İkrime'den rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Bunun manası şöyledir: Ey yetimlerin velileri, yetim kızları nikahladığınız zaman mehirlerinde adalet etmekten korkarsanız, Allah'ın size helal ettiği yabancı kadınlardan nikahlayın. Bu mana da Hazreti Aişe'den rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Bunun manası şöyledir: Ey yetimlerin velileri, eğer onları nikahlamada adaleti icra edememekten korkar, onlarla geçimsizlikten ve onlara rağbet etmemekten sakınırsanız, başkalarını nikahlayın. Bu mana da yine Hazreti Aişe ile Hasen'den rivayet edilmiştir.

Beşincisi: Onlar yetimlere veli olmaktan kaçınırlardı, zinadan da kaçınmaları emredildi ve helal nikah yapmaları buyruldu, bu mana da Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

Altıncısı: Onlar yetimlerin mallarından kaçındıkları gibi, yetim kızları nikah etmekten de kaçınırlardı, Allah onlara bu ayetle müsaade etti ve onları adalet edebilecekleri sayı ile sınırladı ve: Ey yetimlerin velileri, onlarda adalet edememekten korkarsanız, onları nikahlayın, adalet etmeniz için de dörtten fazla nikahlamayın. Eğer onlarda adalet edememekten korkarsanız, bir tanesiyle evlenin. Bu mana da Hasen'den rivayet edilmiştir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Eğer korkarsanız"ın manası: Adalet edemeyeceğinizi bilirseniz demektir. Aksatarrecülü denir ki, adalet etmektir, kasatarrecülü de: Haksızlık etmektir. Yetimler hakkında adalet etmenin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Yetimleri nikahlamada. *İkincisi:* Mallarında.

"Fenkihu matabe leküm": Size helal olanı nikahlayın, demektir.

İbn Cerir şöyle demiştir: Size hoş olanla fiil kastedilmiş, kadınların şahısları kastedilmemiştir. Bunun için de "ma" demiş, "men" dememiştir. Yetimlerden nikah mı, başkalarından nikah mı? Bunda iki görüş vardır ve bunlar da yukarıda geçmiştir.

"Mesna ve sülase ve ruba'": Zeccac şöyle demiştir: Bu, "ma tabe leküm"den bedeldir, manası da: İkişer ikişer, üçer üçer ve dörder dörder demektir. Allah Teala Araplara lügatlerin en fasihi ile hitap etmiştir. Düzgün konuşan bir kimsenin dokuz diyecek yerde: iki, üç ve dört demesi doğru değildir. Çünkü dokuz, bu sayıyı karşılamak için konulmuştur. O zaman konuşmada acizlik olur (bu sayıdan dokuz kadınla evlenmenin caiz olduğunu çıkaranlara söylüyor. Mütercim).

İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu vavın manası dağıtmadır, toplama değildir. Mana şöyledir: Size helal olan kadınlardan bir durumda ikisi ile evlenin, başka bir durumda üçü ile evlenin, bu iki halin dışında da dört kadınla evlenin.

Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Buradaki vav istediği sayının mubah olması içindir, toplama için değildir. Bu sayı da ancak hürler içindir, köleler için değildir. Bu da Ebu Hanife ile Şafii'nin kavilleridir.

İmam Malik ise: Onlar da hürler gibidir, demiştir. Bizim delilimiz: Nikahlayın kavlidir. Bu da nikah tasarrufunda bulunan için söz konusudur. Kölenin ise böyle bir imkanı yoktur. Onun arkasından: "Bir yahut ellerinizin sahip olduklarından" demiştir ki kölenin böyle bir sahipliği yoktur. Onun için dört değil, ancak iki olabilir.

"Fein hiftüm": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bilirseniz, demektir. *İkincisi:* Korkarsanız, demektir.

"Adalet edememekten": Kadı Ebu Yala: Kadınlar arasında nöbette adaleti kastetmiştir, demiştir.

"Bir tane": Yani tek eşle evlenin, demektir. Hasen, A'meş ve Humeyd, merfu olarak: Fevahidetün okumuşlar; mana da: Biri yeter, demektir.

"Ev mameleket eymanüküm": Cariyeler demektir, İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Yetimlere bakmak zorunda kalıp da aralarında adalet edememekten korktuğunuz gibi kadınları nikahladığınız zaman da aralarında adalet edememekten korkun. Sonra şöyle demiştir: Eğer bu dört kadın arasında adalet edememekten korkarsanız, bir kadın nikahlayın ve cariye ile yetinin.

"Zalike edna": Bu daha yakındır. "Teulu"nun manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Meyletmektir, bunu İbn Abbas, Hasen, Mücahit, İkrime, Ata, İbrahim, Katade, Süddi, Mukatil ve Ferra, demişlerdir. Ebu Malik ile Ebu Ubeyd de: Haksızlık etmemenize daha yakındır, demişler. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Zeccac: Tecuru ile temilu'nun aynı manaya olduğunu söylemiştir. İki Arap bir adamı hakem tayin ettiler; birinin lehine hüküm verdi. Aleyhine hüküm verilen: İnneke vallahi teulu aleyye (Allah'a yemin ederim ki bana haksızlık ediyorsun) dedi.

İkincisi: Sapmamanıza demektir.

Üçüncüsü: Ailenizin kalabalık olmaması için. Bunu İbn Zeyd demiş ve Ebu Süleyman Dımeşki tefsirinde onu İmam Şafii'den rivayet etmiştir. Zeccac ise onu reddetmiş ve: Bütün dilciler bu görüşün hatalı olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bir kadını bile geçindirmek zordur, Köleleri idare etmek dört kadını idare etmekten daha az zor değildir (kalabalık dikkate alınmamalıdır demek istiyor. Mütercim).

وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ
نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا ﴿٤﴾

4 – Kadınlara mehirlerini yürekten isteyerek verin. Eğer ondan birazını gönül hoşluğu ile size bağışlarlarsa, onu da afiyetle içinize sindirerek yiyin.

"Kadınlara mehirlerini yürekten isteyerek verin": Bununla kimlere hitap edildiği hususunda iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Onlar kocalardır, bu da cumhurun görüşüdür. Delil olarak da evlenenlere hitabın geçmiş olmasıdır. Bu da onun üzerine atfedilmiştir. Mukatil şöyle demiştir: Bir adam mehirsiz evlenir ve: Ben sana mirasçı olurum, sen de bana mirasçı olursun, derdi. Kadın da: Peki, derdi; bunun üzerine bu ayet indi. *İkincisi:* Bu, velilere yöneliktir; sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bir adam bir dulu evlendirdiği zaman mehrini kadın değil, kendi alırdı, bu ayetle bundan men edildiler. Bu da Ebu Salih'in görüşüdür. Ferra ile İbn Kuteybe de bunu tercih etmişlerdir.

İkincisi: Bir adam bir adama kendi kız kardeşini verir, onun kız kardeşini de karşılık olarak mehirsiz olarak alırdı (değişik ederlerdi), bu ayetle bundan da men edildiler.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Sadukat: Çoğuldur, tekili sadukadır. "Nihleten" üzerinde de dört görüş vardır: *Birincisi:* O farz manasınadır, bunu İbn Abbas, Katade, İbn Cüreyc, İbn Zeyd ve Mukatil, demiş-

lerdir. *İkincisi:* O hibe ve bağış manasınadır, bunu da Ferra, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Araplar cahiliyede kadınlara mehirlerinden hiçbir şey vermezlerdi. Allah onlar için mehri farz kılınca, Allah'tan kadınlara bir ikram oldu, kadınlara hibe olarak erkeklere farz oldu. Zeccac şöyle demiştir: O, Allah'tan kadınlara bir hibedir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Mehre: Nihle denilmesi, kocanın ona karşılık bir şey almamasıdır. Çünkü nikahtan sonra temas ise kadının mülkündedir. Baksanıza, kadın şüphe ile temas edilmiş olsa, mehir kocanın değil kendinin olur. Kocanın hak ettiği şey ise sadece mubahlıktır, mülk değildir.

Üçüncüsü: O gönül hoşluğu ile verilen bir hediyedir, sanki: Onlara mehirlerini istemeyerek vermeyin, demiştir. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Dördüncüsü: Nihlenin manası dindarlıktır, takdiri şöyledir: Onlara mehirlerini dindarlık olarak verin. Mesela: Fülanün yentehilu keza, denir ki: Filan dindendir, demektir. Bunu Zeccac, bazı alimlerden nakletmiştir.

Fein tıbne leküm": Yani kadınlar size mehri bağışlarlarsa demektir. Leküm (size) kavlinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar kocalardır.

İkincisi velilerdir, "minhu"daki zamir ise sadâk'a, yani mehre racidir. Zeccac: Burada minhü cins içindir, demiştir; tıpkı "fecteniburricse minel evsan" ayetinde olduğu gibi ki, o putlar pistir, demektir. Sanki: Mehir denen şeyi yiyin demiş gibi olur. Binaenaleyh bir adamın zevcesinden mehrin tamamını istemesi caizdir. "Nefsen" ise temyiz olarak mansuptur.

Mana: Eğer onu size gönül rızası ile bağışlarlarsa, onu afiyetle yiyin, demektir. Heni'de de üç görüş vardır: *Birincisi:* Akibeti hayır olan şeydir. *İkincisi:* Geriye fayda ve şifa bırakan şeydir. *Üçüncüsü:* O hayatı zehir etmeyen şeydir. "Meri" ise: hazmedilen ve memnun kalınan yemektir.

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ
فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٥﴾

5 – Allah'ın ayakta durmanıza vesile kıldığı mallarınızı beyinsizlere vermeyin. Bunlardan onlara yedirin, onları giydirin ve onlara güzel sözler söyleyin.

"Mallarınızı beyinsizlere (sefihlere) vermeyin": Sefihlerin kimler olduğunda beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar kadınlardır, bunu İbn Ömer, demiştir.

İkincisi: Kadınlarla çocuklardır, bunu da Said bin Cübeyr, Katade, Dahhak, Mukatil, Ferra, İbn Kuteybe, demişlerdir. Hasen ile Mücahit'ten de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Evlatlardır, bunu Ebu Malik, demiştir. Bu üç görüş, İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Hasen'den: Onların küçük çocuklar olduğu rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Yetimlerdir, bunu da İkrime ve bir rivayette de Said bin Cübeyr, demiştir.

Zeccac, ayetin manası şöyledir, demiştir: Beyinsizlere mallarını vermeyin; delili de "onlara ondan rızklarını verin" kavlidir. "Leküm" demesi, Allah'ın malları cins kılıp onları insanlara vermesidir. Başkası da: Malları velilere nispet etmesi, üzerinde kayyum olmalarındandır.

Beşincisi: Söz mutlaktır, ondan maksat da kısıtlanmayı hak eden bütün beyinsizlerdir, bunu İbn Cerir, Ebu Süleyman Dımeşki ve diğerleri demiştir. Ayetten zahir olan da budur.

"Mallarınızı" kavli üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O yetimlerin mallarıdır. *İkincisi:* Beyinsizlerin mallarıdır.

"Elleti cealallahu leküm kıyamen": Hasen: Ellâti ceale lekül kıvamen" okumuştur. İbn Kesir, Asım, Hamze, Kisai ve Ebu Ubeyde'de burada ye ve med ile "kıyamen"; Nafi ile İbn Amir de, elifsiz olarak "kayyimen" okumuşlardır.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kıyamen ve kıvamen aynı derecededir: Haza kıvamü emrike ve kıyamuhu, dersin ki, işini ayakta tutan şey demektir. Ebu Ali el – Farisi de şöyle demiştir: Kıvamen, kıyamen ve kayiymen işi ayakta tutan şeydir. Ve şöyle demiştir: Burada "kıyam" "kıymet"in çoğuludur sözünün hiçbir kıymeti yoktur.

"Onlara onda rızklarını verin": Rızklarını ondan verin demektir.

"Güzel söz" hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Güzel vaattir, bunu İbn Abbas, Ata, Mücahit ve Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Güzel karşılık vermektir, bunu da Dahhak, demiştir.

Üçüncüsü: Duadır, mesela: Allah afiyet versin demek gibi.

وَابْتَلُوا الْيَتَامٰى حَتّٰٓى اِذَا
بَلَغُوا النِّكَاحَۚ فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوٓا اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْۚ
وَلَا تَأْكُلُوهَٓا اِسْرَافًا وَبِدَارًا اَنْ يَكْبَرُواۜ وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا
فَلْيَسْتَعْفِفْۚ وَمَنْ كَانَ فَق۪يرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِۜ فَاِذَا دَفَعْتُمْ
اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ فَاَشْهِدُوا عَلَيْهِمْۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَس۪يبًا ﴿٦﴾

6 – Yetimleri deneyin: Nikah (evlilik) çağına yaklaştıkları zaman, eğer onlardan rüşdüne erdiklerini sezerseniz, mallarını onlara verin. Onları (mallarını) israf ederek ve büyürler de (ellerinizden alırlar) diye tez elden yemeyin. Kim zengin ise (yemekten) çekinsin. Kim de fakir ise örfe göre yesin. Onlara mallarını verdiğiniz zaman şahit tutun. Hesap görücü olarak Allah yeter.

"Yetimleri deneyin": İniş sebebi şudur: Rifaa adında bir adam öldü, Sabit adında küçük bir çocuk bıraktı; amcası ona veli oldu. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: "Kardeşimin oğlu yetim olarak benim kucağımdadır, onun malından bana ne helaldir ve malını ona ne zaman vereceğim?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Aynısını Mukatil de zikretmiştir. İbtila denemedir. Ne ile denenecekler? Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onların akılları denenir, bunu İbn Abbas, Süddi, Süfyan ve Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Akıllarında ve dinlerinde denenirler, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. Mücahit'ten bu iki görüşün benzeri nakledilmiştir. *Üçüncüsü:* Akıl ve dinlerinde, mallarını muhafazada denenirler, bunu da Salebi, demiştir. Kadı Ebu Yala da: Bu denemenin buluğdan önce olacağını söylemiştir.

"Nikah çağına yaklaştıkları zaman": Yani kadınları nikah etme çağına demektir. "Fein anestüm": Bilirseniz manasınadır. Esas anestü: Gördüm, demektir. Rüşd için de dört görüş vardır:

Birincisi: dinde salah ve malı muhafaza etmektir, bunu İbn Abbas ile Hasen, demişlerdir.

İkincisi: Akılda usluluk ve malı korumaktır, bu da İbn Abbas ile Süddi'den rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O akıldır, bunu da Mücahit ile Nahai, demişlerdir.

Dördüncüsü: Akıl ve dinde salahtır, bu da Süddi'den rivayet edilmiştir.

Bil ki: Allah Teala yetimlerden kısıtlılığın kaldırılmasını iki şeye bağlamıştır: Buluğ ve rüşt. Velilere de onları denemelerini emretmiştir. Rüşdüne erdikleri anlaşılırsa mallarını onlara teslim etmek velilere vacip olur.

Buluğ da beş şeyden biriyle olur, üçünde kadınlarla erkekler ortaktır; onlar da düş azmak, on beş yaşını doldurmak ve kıl bitmektir. İki şey de kadınlara özeldir; bunlar da hayız ile gebeliktir.

"O malları israf ederek yemeyin": Velilere hitaptır, İbn Abbas: Onları haksız yere yemeyin, demiştir. "Bidaren": Bu da malı çocuğun buluğa ermesinden önce yiyip bitirmektir. "Kim zengin ise yemekten çekinsin": Yani kendi malından yesin, yetimin malını yemesin. Örfe göre yemede de dört görüş vardır:

Birincisi: O ödünç olarak almaktır, bu, Hazreti Ömer, İbn Abbas, İbn Cübeyr, Ebu'l – Aliye, Ubeyde, Ebu Vail, Mücahit ve Mukatil'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: İsraf etmeden muhtaç olduğu kadar yemektir, bu İbn Abbas, Hasen, İkrime, Ata, Nahai, Katade ve Süddi'den rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O yetim için çalıştığı zaman ücretini almaktır. Bu da İbn Abbas ile Hazreti Aişe'den rivayet edilmiştir. Ebu Talib ile Mansur'un İmam Ahmed radıyallahu anh'ten rivayetleri de böyledir.

Dördüncüsü: O zaruret anında almaktır, eğer eli bollaşırsa onu geri öder. Eğer bollaşmazsa, ona helaldir, bu da Şabi'nin görüşüdür.

Alimler bu ayetin muhkem yahut mensuh olduğunda iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Muhkemdir; bu da Hazreti Ömer, İbn Abbas, Hasen, Şabi, Ebu'l – Aliye, Mücahit, İbn Cübeyr, Nahai, Katade ve diğerlerinin görüşleridir. Bunlara göre hükmü şöyledir: Zengine yetimin malından hiçbir şey yemek helal değildir. Yetecek kadar malı olmayan ve yetimin malına bakmak kendisini geçiminden alıkoyan fakire gelince: örfe göre ve israf etmeden yetecek kadar alması caizdir. Zenginleştiği zaman tazmin edip öder mi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Tazmin etmez, işinin ücreti gibi olur, bu da Hasen, Şa'bi, Nahai, Katade ve Ahmed bin Hanbel'in görüşleridir.

İkincisi: Zengin olduğu zaman tazmin etmesi vaciptir, bu da Hazreti Ömer ile diğerlerinden rivayet edilmiştir. İbn Abbas'tan da iki görüşün benzeri nakledilmiştir.

İkinci görüş: O: "Mallarınızı aranızda batıl sebeplerle yemeyin" *(Nisa: 29)* ayetiyle mensuhtur. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir ki sahih değildir.

"Onlara şahit tutun": Kadı Ebu Ya'la: Bu, yetim ve veli için ihtiyattır, vacip değildir, demiştir. Yetim için ihtiyattır; çünkü şahit olursa malı almadığını kolay kolay iddia edemez. Veliye gelince: Emin olduğu meydana çıkar ve yetim malın verildiğini inkar ettiği zaman yemin etmek mecburiyetinde kalmaz.

"Hasîb" üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O şahit, demektir, bunu İbn Abbas, Süddi ve Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: O yeter, demektir, ahsebeni hazeşşey'ü'den gelir ki bana yeter, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Mahallenin çocuğu aç ise onu en iyi yiyeceklere besleriz,
Eğer [illegible] *değilse, ona her şeyimizle yeteriz.*

Üçüncüsü: O hesaba çeken, demektir, o zaman celîs, ekîl ve şerîb gibi ismi fail manasına gelir, bunu da İbn Kuteybe ile Hattabi nakletmişlerdir.

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ
مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا
مَفْرُوضًا ﴿٧﴾

7 – Erkekler için ana babanın ve akrabaların bıraktıklarından bir hisse vardır. Kadınlar için de ana babanın ve akrabaların bıraktıklarından az olsun yahut çok olsun farz kılınmış bir hisse vardır.

"Erkekler için ana babanın ve akrabaların bıraktıklarından bir hisse vardır": İniş sebebi şöyledir: Evs bin Sabit el – Ensari vefat etti, geriye üç kız ile bir kadın bıraktı. Amcasının oğullarından Katada ve Arfeta denen iki adam kalkıp malını aldılar, ne karısına ne de kızlarına bir şey vermediler. Bunun üzerine karısı Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip durumu anlattı, fakirlikten şikayet etti. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas, demiştir. Katada de şöyle demiştir: O zaman kadınlara miras vermezlerdi, bunun üzerine bu ayet indi.[4]

4 – Taberi, Tefsir, 7/597.

Ricaldan maksat erkekler, kadınlardan maksat da dişilerdir, ister küçük olsunlar isterse büyük olsunlar. "Nasîb" hisse demektir. O, bu ayette kapalı bırakılmıştır, miktarı başka yerde açıklanmıştır. Şu ayetler de öyledir: "Hasat zamanı hakkını ver" *(En'am: 141)*; "onların mallarından sadaka al". *(Tevbe: 103)* Mafruz da Allah'ın farz kıldığı, demektir ki vacipten daha kuvvetlidir.

وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُوا الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينُ
فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٨﴾

8 - Miras taksiminde hısımlar, yetimler ve yoksullar hazır bulundukları zaman onları da rızıklandırın. Onlara güzel bir söz söyleyin.

"Miras taksiminde hısımlar hazır bulundukları zaman": Bu taksimde iki görüş vardır:

Birincisi: Miras bırakanın ölümünden sonra mirasın taksimidir, buna göre hitap mirasçılaradır. Çokları böyle demiştir; İbn Abbas, Hasen ve Zühri bunlardandır.

İkincisi: O ölünün ölmeden önce vasiyetidir, buna göre kendisine mirasçı olmayana bir şeyler belirtmekle memurdur. Bu İbn Abbas ile İbn Zey'den rivayet edilmiştir. Müfessirler şöyle demişler: Akrabalardan maksat, mirasçı olmayanlardır. "Onları ondan rızıklandırın": Yani onlara verin. Bu, çoğunluğa göre müstehaptır. Bazıları da bunun malda vacip olduğunu söylemişlerdir. Eğer mirasçılar büyük olurlarsa, verme işini kendileri üstlenirler. Eğer küçük olurlarsa, onların yerine mallarının velisi yapar. Rivayete göre Ubeyde yetimlerin mallarını taksim etmiş, bir koyun satın alınmasını söylemiş ve onların mallarından alınmıştır. Yemek yapılıp dağıtılmıştır: Eğer bu ayet olmasa idi, kendi malımdan vermek isterdim, demiştir. Muhammed bin Sirin de velisi bulunduğu yetimlere böyle yapmıştır. Mücahit'ten de: Ayetin hükmü vaciptir, dediği rivayet edilmiştir.

"Güzel söz" hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Veli onlara verirken; Al, Allah bereketli eylesin (bereketini gör), der. Bunu Salim el – Eftas, İbn Cübeyr'den rivayet etmiştir.

İkincisi: Veli: Bu, yetimin malıdır, benim bunda hiçbir yetkim yoktur, der. Bunu da Ebu Bişr, İbn Cübeyr'den rivayet etmiştir. İbn Cübeyr'den gelen başka bir rivayet de şöyledir: Eğer ölü onlar için bir şey vasiyet etmiş ise, vasiyetlerini yerine getirir. Eğer mirasçılar

büyük iseler onlara birer parça verir. Eğer küçük iseler, velisi: Benim bu malda müdahale hakkım yoktur, o küçüklere aittir der, işte güzel söz budur.

Üçüncüsü: O güzel vaattir, mirasçıların velileri onlara şöyle der: Bunlar küçük mirasçılardır, buluğa erdikleri zaman hakkınızı tanımalarını söyleriz. Bunu Ata bin Dinar, İbn Cübeyr'den rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Onlara maldan bir şeyler verilir; arazi ve köleler taksim edilirken: Bereketini görün, denir. İşte güzel söz budur. Hasen ile Nahai de: Biz ulularımızın böyle yaptıklarına eriştik, demişlerdir.

Nasih ve mensuh alimleri bu ayette iki görüş üzerinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O muhkemdir, bu da Ebu Musa'l – Eş'ari, İbn Abbas, Hasen, Ebu'l – Aliye, Şa'bi, Ata bin Ebi Rebah, Said bin Cübeyr, Mücahit, Nahai ve Zühri'nin görüşleridir. Ayetin mazmununun çoklarına göre müstehap, bazılarına göre de vacip olduğunu zikretmiş bulunuyoruz.

İkinci görüş: O mensuhtur, onu: "Allah size evlatlarınızda vasiyet eder" ayeti neshetmiştir. Bunu Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Said bin Müseyyeb, İkrime, Dahhak, Katade ve diğerlerinin görüşü de budur.

وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللّٰهَ
وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٩﴾

9 – Arkalarında onlara karşı korktukları küçük ve zayıf çocuklar bıraktıkları takdirde (halleri) ne olur diye korkacak olanlar korksunlar. Allah'tan sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.

"Arkalarında zayıf zürriyetler bırakanlar korksunlar": Bu ayetle muhatap olanlar hakkında üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: ; vasiyet edenin yanında hazır olanlara hitaptır. Buna göre ayetin manasında iki görüş vardır: *Birincisi:* Malını vasiyet edenin yanında hazır bulunanlar ona malını mirasçı olmayana dağıtıp da mirasçılarını terk etmesini emretmekten sakınsınlar; tıpkı vasiyet edenler kendileri olup da onları mallarını evlatlarına bırakmasını söyleyenler memnun ettiği gibi. Bu mana İbn Abbas, Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahit, Katade, Dahhak, Süddi ve Mukatil tarafından verilmiştir. *İkincisi:* Tam bu görüşün zıddınadır; bu da vasiyet edenin yanın-

da bulunanların onu akrabalara vasiyet etmesine mani olup sırf çocuklarına vasiyet etmesini önerenler böyle bir hareketten korksunlar. Bu görüş Mukassim, Süleyman et – Teymi ve diğerlerinin görüşüdür.

İkinci görüş: Bu yetimlerin velilerine hitaptır ve: "Onları israfla ve acele yiyip bitirmeyin" kavline bağlıdır; buna göre kelamın manası şöyle olur: Velisi bulunduğunuz yetimlere iyilik edin, tıpkı sizden sonra evlatlarınızın velilerinin iyilik etmelerini istediğiniz gibi. Bu mana da İbn Abbas ile İbn Saib'den rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Bu vasilere hitaptır; vasiyet edenin çizdiği gibi vasiyeti yerine getirmek ve vasiyetin nerelere harcanacağına dikkat etmekle emrolundular, tıpkı hiç değiştirmeden zayıf zürriyetlere riayet edildiği gibi. Sonra bu da: "Kim vasiyet edenin haktan sapmasından veya bir günah işlemesinden korkar da aralarını bulursa, ona günah yoktur" *(Bakara: 182)* ayetiyle neshedilmiştir. Vasinin bu ayetle haktan sapma gördüğü zaman şer'î enstrümanları kullanması ve mirasçıların arasını bulması emredilmiştir. Bunu da Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah ve diğerleri "Nasih ve Mensuh'ta" zikretmiştir. Buna göre ayet mensuh, öncekine göre de muhkem olur.

"Zıâf" zayıfın çoğuludur, onlar da küçük çocuklardır. Hamze ayni imale ederek "zıayfen" okumuştur; gerekçesi de şudur: Fial vezninde olup da başı isti'la harflerinden ve meksur olanlarda, mesela zıâf, kıfâf ve hifâf gibi, bunlarda imale güzeldir. Çünkü isti'la harfi yükseltilmiş, sonra da kesr ile indirilmiş olur. Ama kesreye meylettikten sonra vurgu ile yükseltilmemesi de müstehaptır. O zaman ses tek düzey olmuş olur. Hamze de hıyı imale ederek "hafu aleyhim"i öyle okumuştur. Burada imale güzeldir, hı her ne kadar isti'la harfi ise de. Çünkü o "hiftü"deki kesreyi talep etmektedir, imale ile o tarafa gitmiş olur. Kavl-i sedid de: Doğru sözdür.

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى
ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا ﴿١٠﴾

10 – Şüphesiz yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler, ancak karınlarında bir ateş yerler (tıkarlar). Onlar çılgın ateşe gireceklerdir.

"Şüphesiz yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler": Bunun iniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Gatafan kabilesinden Mersed bin Zeyd adında bir

adam, kardeşi oğlunun malına mütevelli oldu ve onu yedi. Ayet bunun üzerine indi, bunu Mukatil bin Hayyan, demiştir.

İkincisi: Hanzala bin Şemerdel bir yetime veli oldu, malını yedi. Ayet bunun üzerine indi. Bunu da bazı müfessirler zikretmiştir. Sadece yemeden bahsedilmesi, en büyük hedefi yemek olmasındandır. Bunun almak yerine kullanıldığı da söylenmiştir.

Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Zulüm malı haksız yere almaktır. "Karınlar"dan bahsedilmesi de tekit içindir, nitekim: Gözümle gördüm, kulağımla işittim, dersin. Ateş yemelerinden ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kıyamet gününde ateş yiyeceklerdir. İleride yiyecekleri için böyle denmiştir; mesela: "İçki sıkıyorum" *(Yusuf: 36)* ayetinde olduğu gibi. Süddi de şöyle demiştir: Haksız yere yetim malı yiyen kabrinden kalktığı zaman ağzından, kulaklarından, burnundan ve gözlerinden ateş alevi çıkar. Onu her gören, onun yetim malı yediğini anlar.[5]

İkincisi: Bu misaldir, manası: Kendilerini ateşe götürecek şeyleri yerler, demektir; şu ayette olduğu gibi: "Ölümle karşılaşmadan önce onu temenni ediyordunuz; işte onu gördünüz" *(Al-i İmran: 143)*, yani sebeplerini gördünüz, demektir.

"Seyaslevne saire": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, yenin fethası ile "seyaslevne" okumuşlar; Hasen ile İbn Amir de, yenin zammesi ile okumuşlardır; İbn Mukassim de onlara katılmış, ancak o şeddeli okumuştur. Mana da: Ateşe yakılırlar ve kebap edilirler, demek olur. Sair ise: tutuşturulmuş ateştir, istiarünnar da ateşin tutuşmasıdır.

Tefsir ve fıkıh bilgisi olmayan bazı kimseler, bu ayetin mensuh olduğunu vehmetmişlerdir, çünkü o indiği zaman bazılarının yetimlere karışmaktan sıkıldıklarını, bunun üzerine de: "Onlara karışırsanız kardeşlerinizdir" *(Bakara: 220)* kavlinin indiğini işitmişlerdir ki, bu yanlıştır. Onlardan sıkıntının kaldırılması ıslah niyetiyledir, zulmü mubah görmek niyetiyle değildir.

يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِٓي اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِۚ
فَاِنْ كُنَّ نِسَٓاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَۚ وَاِنْ

5 - Taberi, Tefsir, 8/26.

كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ
مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ
لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ
فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ
آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا
فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١﴾

11 – Allah size çocuklarınız hakkında tavsiye ediyor: Bir erkek için iki dişi hissesi vardır. Eğer mirasçılar ikiden fazla kadın olurlarsa, murisin bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer bir dişi olursa, yarısı onundur. Ebeveyninden her birisi için altıda bir vardır; eğer murisin çocuğu varsa. Eğer çocuğu yoksa ve ona ebeveyni mirasçı oluyorsa, anası için üçte bir vardır. Eğer ölenin kardeşleri varsa, anası için altıda bir vardır. Bu da ettiği vasiyetten veyahut borçtan sonradır. Babalarınızın ve oğullarınızın sizin için hangisinin daha yararlı olacağını bilemezsiniz. Bu Allah'tan bir farz olarak (tespit edilmiştir). Şüphesiz Allah hakkıyle bilici ve hikmet sahibidir.

"Allah size evlatlarınız hakkında vasiyet ediyor": İniş sebebi için üç görüş vardır:

Birincisi: Cabir bin Abdullah hastalandı, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onu ziyaret etti, o da: "Ya Resulallah, malımda ne yapayım?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Buhari ve Müslim rivayet etmiştir.[6]

İkincisi: Bir kadın peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e iki kız çocuğu getirdi: Ya Resulallah, bunların babası, Uhut'ta seninle çarpışırken öldürüldü, amcaları da mallarının tamamını aldılar, dedi; ayet bunun üzerine indirildi. Bu aynı zamanda Cabir bin Abdullah'tan da rivayet edilmiştir.[7]

6 – Buhari, Vudu', bab, 44; Müslim Feraiz, hadis no, 6 ve 7; İmam Ahmed, Müsned, 3/298.

7 – İmam Ahmed, Müsned, 3/352; Ebu Davud, Tirmizi, İbn Mace ve Hakim. Hakim sahih olduğunu söylemiştir.

Üçüncüsü: Hassan bin Sabit'in kardeşi öldü, geriye bir kadınla beş kız çocuğu bıraktı. Mirasçıları malını aldılar; ne karısına ne de kızlarına bir şey vermediler. Karısı Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip şikayet etti, ayet bunun üzerine indi. Bu da Süddi'nin görüşüdür.

Zeccac şöyle demiştir: "Yusiküm": Size farz kılıyor, demektir, çünkü vasiyetin kimisi farzdır. Başkası da şöyle demiştir: Vasiyetin zikredilmesi iki şeyden dolayıdır:

Birincisi: Vasiyet işi artıracağı için daha tekit edicidir.

İkincisi: Vasiyette Vasiyet edenin de hakkı vardır, bu da hakkına nispet edilmekle durumu daha da pekiştirmiş olur. Hasen ile İbn Ebi Able, şedde ile: "Yuvassiküm" okumuşlardır.

"Erkek için iki dişi payı vardır": Yani oğlun mirası iki dişinin hissesi kadardır. Sonra ilk sıradaki dişilerin hissesini zikredip "eğer olurlarsa", yani dişiler olurlarsa; "ikiden çok kadınlar". "Fevka" kelimesi için de iki görüş vardır:

Birincisi: O zaittir, mesela "fardibu fevkal a'nak" *(Enfa: 13)* kavlinde olduğu gibi.

İkincisi: O, fazla manasınadır. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Neden ikiden fazla ve birden bahsetti de ikiyi vurgulamadı? Çünkü erkekle birlikte olan her bir dişi için üçte bir verince, dişi ile beraber üçte bir vermesi daha evladır.

"Vein kanet vahideten": Cumhur nasb ile; Nafi de ref ile okumuştur. Mana da: Eğer bir vaki olur veyahut bir bulunursa, demektir.

"Veliebeveyhi": Zeccac şöyle demiştir: Ebevahu eb ve ebetin kelimelerinin tesniyesidir. Ümde aslolan ebet, demektir, ancak üm ile yetinilmiştir. "Ebeveyhi"deki zamir, her ne kadar zikri geçmemiş ise de ölüye racidir.

"Annesi için üçte bir vardır": Yani geriye ebeveynden başkasını bırakmamışsa, malının üçte biri annesinindir, kalan da babanındır. Neden anne zikredilmiştir? Çünkü sırf "veverisehu ebevahu" ile yetinilse idi, malın aralarında ikiye bölüneceği zannedilirdi. Özellikle üçte bir deyince, fazla olduğunu gösterdi.

İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir hemzenin ref'i ile şöyle okumuşlardır: "Feliümmihi"; " butuni ümmehatiküm" *(Zümer: 6)*; "ümmiha" *(Kasas: 59)*; "fi ümmil kitab". *(Zuhruf: 4)* Hamze ile Kisai de bütün bunları vasl halinde kesre ile okumuşlardır. Delilleri de şudur: Onlar hemzeyi makablindeki ye veya kesreye uydurmuşlardır.

"Eğer onun kardeşleri olursa": Yani ebeveynle beraber, onlar annenin üçte bir almasına mani teşkil ederler. Onu altıda bire döndürürler. Şunda ittifak etmiştirler ki üç erkek kardeş olurlarsa, hisselerine engel olurlar. İki erkek kardeş olurlarsa, yine engel olurlar mı? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Üçte bire mani olurlar, bunu da Hazreti Ömer, Osman, Ali, Zeyd ve cumhur, demişlerdir. *İkincisi:* Ancak üç mani olur. Bunu da İbn Abbas demiş[8] ve delil olarak da ihve kelimesini ileri sürmüştür; ihve cemi ismidir. Cem'in de en azında ihtilaf etmişlerdir; cumhur; En azı üçtür, demiştir. Bir topluluk da: İkidir, demiştir. Birincisi daha doğrudur. Ulemanın annenin hissesini iki erkek kardeşle düşürmeleri ittifak ettikleri bir delilden dolayıdır. Bazen ikiye de cemi, denir. Zeccac şöyle demiştir: Bütün dilciler şunda oybirliği etmişlerdir ki iki kardeş de cemidir. Sibeveyh şöyle hikaye etmiştir: Araplar: Vadaa rihalehüma derler ki, rahley rahileteyhime (iki yükü indirdiler) demek, isterler.

"Vasiyetten sonra": Yani bu hisseler vasiyet ve borçtan sonra bölüştürülür. İbn Kesir, İbn Amir, Asım'dan, her iki yerde sadın fethiyle "yusabiha" okumuş; Nafi, Ebu Amr, Hamze ve Kisai de, ikisinde de kesr ile "yusi" okumuşlardır. Hafs da Asım'dan rivayetle birinciyi kesr, ikinciyi feth ile okumuştur.

Bil ki borç lafız itibarı ile sonraya konulmuş ise de mana bakımından öncedir, çünkü borç, aleyhine haktır, vasiyet ise lehine haktır. İkisi de birlikte mirasçıların haklarından öncedir, eğer vasiyet malın üçte birinde yapılmış ise. "Ev" edatı tertibi gerektirmez, ancak ikisinden biri bulunursa mirasın ondan sonra olacağını gösterir, ikisi olursa yine böyledir.

"Babalarınızın ve oğullarınızın sizin için hangisinin daha yararlı olacağını bilemezsiniz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O ahirette yarardır, sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Baba çocuğundan daha yüksek dereceli olursa, çocuğu ona yükseltilir; çocuk için de durum aynıdır. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Bu, birbirlerine şefaat etmeleridir, bunu da Ali bin Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkinci görüş: O dünyada yarardır, bunu da Mücahit, demiştir. Sonra bunun manasında da iki görüş vardır:

---

8 - Beyhaki, es - Sünen el - Kübra, 6/227.

Birincisi: Mana şöyledir: Babaların ölümü yakın olup da oğulların onların mallarıyla yararlanacağını yahutta oğulların ölümü yakın olup da babaların onların mallarıyla yararlanacağını bilemezsiniz? Bunu İbn Bahr, demiştir.

İkincisi: Mana şöyledir: Babaların ve oğulların yararları farklıdır; hangisinin daha yararlı olacağını bilemezsiniz. Zira evlatlar küçükken babalarından yararlanırlar; babalar da yaşlılıklarında oğullarından yararlanırlar. Bunu Kadı Ebu Ya'la, demiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Kelamın manası şöyledir: Allah hisseleri kendi hikmetine göre farz kılmıştır; eğer onu size bıraksa idi, hangisinin sizin için daha yararlı olacağını bilemezdiniz, o zaman mallar hikmetsiz olarak boşa giderdi. Şüphesiz Allah halkına yararlı olacak şeyi daha iyi bilir, farz kıldığı şeylerde de hikmet sahibidir.

"Kâne"nin manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Manası şöyledir: Allah eşyayı yaratmadan önce bilirdi, onlardan tedbirini takdir ettiği şeylerde de hikmet sahibi idi.

İkincisi: Her zaman öyle demektir. Sibveyh şöyle demiştir: Sanki toplum ilim ve hikmet görmüşler, onlara: Allah her zaman böyledir, yani bu gördüğünüz şekildedir, sonradan olmuş değildir, denilmiştir.

Üçüncüsü: "Kâne" aziz ve celil olan Allah için kullanılınca onun geçmişi ve geleceği bir olur; çünkü eşya O'nun yanında tek hal üzeredir. Bu görüşleri Zeccac, demiştir.

وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ اَزْوَاجُكُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ
لَهُنَّ وَلَدٌ فَاِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ
مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا اَوْ دَيْنٍ
وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ
وَلَدٌ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا
تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا اَوْ دَيْنٍ
وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً اَوِ امْرَاَةٌ وَلَهُ اَخٌ
اَوْ اُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ فَاِنْ كَانُوا

أَكْثَرَ مِنْ ذَٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ
وَصِيَّةٍ يُوصَىٰ بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَارٍّ وَصِيَّةً
مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿١٢﴾

12 - Zevcelerinizin terk ettiğinin yarısı sizindir; eğer onların çocuğu yoksa. Eğer onların çocuğu olursa, onların bıraktıklarının dörtte biri sizindir; ettikleri vasiyetten yahut borçtan sonra. Sizin bıraktıklarınızın da dörtte biri onlarındır; eğer sizin çocuğunuz yoksa. Eğer çocuğunuz varsa, bıraktıklarınızın sekizde biri onlarındır. Bu da ettiğiniz vasiyetten veyahut borçtan sonra. Eğer bir adama "kelale" (mirasçıları arasında çocuğu ve babası olmayan) olarak mirasçı olunursa, yahut bir kadın olur da onun erkek veya kız kardeşi olursa, bunların her biri için altıda bir vardır. Eğer bundan çok olursa, onlar üçte birde ortaktırlar; bu da edilen vasiyetten veyahut borçtan sonradır. Kimseye zarar vermeden. Bu Allah'tan bir vasiyet olarak böyledir. Allah hakkıyle bilendir, çok yumuşaktır.

"Ve in kane recülün yuresu kelaleten": Hasen, vavın fethi ve ranın kesri ve şedde ile "yüverrisü" okumuştur. Kelale'de de dört görüş vardır:

Birincisi: O, babasız ve çocuksuz kimsedir, bunu Ebu Bekir es - Sıddik, demiştir. Ömer bin Hattab da şöyle demiştir: Bir zaman kelaleyi bilemedim, baktım ki o; babası ve çocuğu olmayanmış.[9] Bu da Hazreti Ali, İbn Mes'ud, Zeyd bin Sabit, İbn Abbas, Hasen, Said bin Cübeyr, Ata, Zühri, Katade ve Ferra'nın görüşleridir. Zeccac dilcilerden şöyle nakletmiştir: Kelale: Tekellelehünnebes sözünden gelmektedir ki, kendisine ne oğlu ne de babası mirasçı olmayandır. Ve şöyle demiştir: Kelale baba ve çocuktan başkasıdır. O başın üzerindeki taç gibidir. İbn Kuteybe, Ebu Ubeyde'den onun tekellelehünneseb sözünden geldiğini ve soyu onu kuşatmış olduğunu nakletmiştir. Oğulla baba adamın iki tarafı gibidir. Adam ölüp de geriye onları bırakmadığı zaman iki tarafı gitmiş gibi olur. Bu nedenle iki tarafı gitmeye kelale, denilmiştir.

İkincisi: Kelale çocuğu olmayandır, bunu İbn Abbas, Ömer bin Hattab'tan rivayet etmiştir. Tavus da bu görüştedir.

Üçüncüsü: Kelale, babadan başkasıdır, bunu da Hakem, demiştir.

---

9 - Beyhaki, es - Sünen el - Kübra, 6/224.

Dördüncüsü: Kelale, uzak amca çocuklarıdır, bunu da İbn Faris, İbn el - A'rabi'den zikretmiştir.

Kelale hangi şeye denildiği hususunda da üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, mirasçı olan diridir, bu da Ebu Bekir es - Sıddik'in görüşüdür. Ulemanın çoğunluğu şöyle demişlerdir: Kelale baba ve çocuktan başkasıdır. Onlar şöyle demişlerdir: Kelale: İçlerinde çocuk ve baba olmayan mirasçılardır. Bir Arap da şöyle demiştir: Malım çoktur, bana ise uzaktan akraba kelale mirasçı oluyor.

İkincisi: ölünün de dirinin de ismidir, bunu İbn Zeyd, demiştir.

Kelale'nin nereden alındığı hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O kuşatmadan alınmıştır ki, iklil (taç) da öyledir, çünkü o da başı kuşatır.

İkincisi: O kella'den alınmıştır ki yorgunluktur, sanki miras ona uzaktan ve yorgunluktan ulaşıyor. Şair A'şa şöyle demiştir:

Yemin ettim, ona ağıt yakmayacağım;

Ne yorgunluktan ne de çıplak ayaktan, ta Muhammed'i ziyaret edene kadar.

"Onun erkek veya kız kardeşi varsa": Bunun da anadan olduğunda icma vardır.

"Onlar üçte birde ortaktırlar": Katade şöyle demiştir: Bunda erkekleri ve dişileri birdir.

"Ğayra mudâr": "Ğayra" hal olmak üzere mansuptur. Mana da: Mirasçılara zarar vermeden onu vasiyet eder, demek olur.

تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ ۜ

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا

الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا ۜ وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿١٣﴾

13 – İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve Resul'üne itaat ederse, Allah onu altından ırmaklar akan cennetlere girdirir. Orada ebedi kalırlar. Bu da en büyük kurtuluştur.

"İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır": İbn Abbas: Allah'ın mirasta sınırını belirttiği farzlarıdır, demiştir. "Kim Allah'a ve Resul'üne itaat ederse": Miraslar hususunda, "yudhilhü cennatin": İbn Amir ile Nafi

iki yerde de nun lie "nüdhilhü" okumuşlar, kalanlar ise ikisinde de ye ile okumuşlardır.

وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ
يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٤﴾

14 – Kim Allah'a ve Resul'üne isyan eder ve O'nun sınırlarını çiğnerse, onu sürekli içinde kalacağı ateşe sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır.

"Kim Allah'a isyan ederse": Taksimine razı olmazsa, "onu ateşe sokar": Eğer: "Asinin ateşte ebedi kalacağına nasıl kesin hüküm verilmiş?" denilirse, cevap şöyledir: Allah'ın hükmünü reddeder ve onu inkar ederse, kafir olur ve cehennemde ebedi kalır.

وَالّٰت۪ي يَأْت۪ينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا
عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَاِنْ شَهِدُوا فَاَمْسِكُوهُنَّ
فِي الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَب۪يلًا ﴿١٥﴾

15 – Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara içinizden dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, onları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol gösterinceye kadar evlerde tutun.

"Vellati ye'tinel fahişete": Zeccac şöyle demiştir: "Elleti"nin cem'i ellâti ve ellevati'dir.

Şair şöyle demiştir:

Şu ve şu kadınlar benim yaşlandığımı
Ve yaşıtlarımdan büyük olduğumu iddia ettiler.

Ellâti de teli ve tesiz olarak cemi olur. Şair şöyle demiştir:

O, haccetmeden Allah'ın rızasını arayan
Fakat suçsuz gafilleri öldürmek isteyen kadınlardandır.

"Fahişe" (fuhuş) çoğunluğa göre zinadır. "Onlara şahit getirin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, kocalara hitaptır.

İkincisi: Hakimlere hitaptır. Mana da şöyledir: İçinizden onlara dört şahit getirin. Bu iki maddeyi Maverdi, demiştir. Ömer bin Hattab

da şöyle demiştir: Aziz ve celil olan Allah fuhşunuza karşı sizi örtmek için dört şahit şartı koşmuştur. "İçinizden": Müslümanlardan, demektir.

"Onları evlerde tutun": İbn Abbas şöyle demiştir: Kadın zina ettiği zaman bir yıl doluncaya kadar evde hapsedilirdi, Allah onlara bir yol gösterdi: O da ya yüz değnek ya da recmdir.

وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَاٰذُوهُمَا
فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللّٰهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا ﴿١٦﴾

16 – İçinizden fuhuş yapanlara eziyet edin. Eğer tövbe eder ve hallerini ıslah ederlerse, onlardan vazgeçin. Çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden ve çok merhamet edendir.

"Vellezani": İbn Kesir nunun şeddesiyle "ellezanni" Taha'da, Hac'ta "hazanni", Kasas'ta: "İhdabneteyye hateyenni" ve "fezannike" hepsini nunun şeddesiyle okumuştur. Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai ise bütün bunları hafif olarak şeddesiz okumuşlardır. Ebu Amr ise yalnız "fezannike"yi şeddeli okumuştur.

"Ellazani": Zina eden kadın ve erkek demektir. Bu genel midir değil midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O erkek ve kadınlardan bekârlar ve dullar için geneldir, bunu Hasen ile Ata, demişlerdir.

İkincisi: O zina eden bekârlara özeldir, bunu da Ebu Salih, Süddi, İbn Zeyd ve Süfyan demişlerdir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Birincisi daha doğrudur, çünkü bu, delaletsiz tahsistir.

"Onu yapanlar": Yani fuhuş yapanlar, demektir. "Onlara eziyet edin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, sözle incitme ve kınamadır, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Katade, Süddi, Dahhak ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: O kınamadır, ayakkabılarla vurmadır, bunu da Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. "Eğer tövbe ederlerse": Yani fuhuştan" ve "ıslah ederlerse": Yani hallerini "vazgeçin" onlara eziyet etmekten. Bütün bunlar had gelmeden önce idi.

Zina haddi, daha önce eziyet ve özellikle kadını hapsetme şeklinde idi. Her iki hüküm de neshedildi. Nesihleri ne ile oldu? Bunda da ihtilaf etmişlerdir: Bazıları Ubade bin Samit'in Peygamber sallallahu

aleyhi ve sellem'den rivayet ettiği: "Benden alın, benden alın; Allah onlara bir yol gösterdi; evli evli ile zina ederse yüz değnek ve taş ile recim vardır; bekâr bekârla zina ederse, yüz değnek ve bir yıl sürgün vardır"[10] hadisi ile neshedildiğini söylemişlerdir. Bu da: Kur'an'ın sünnetle neshini caiz görenlere göredir.

Bazıları da: "Zina eden kadınla zina eden erkeğe, her birine yüzer değnek vurun" ayetiyle neshedildiğini, demişlerdir. Burada: "Onu yapanlara" ifadesi bekârlar içindir, bunların hükmü değnek ile evli kadınların hükmü ise recim ile neshedildi.

Bazıları da şöyle demişler: Nesih, Kur'an'la olup sonradan yazısı (okunuşu) kaldırılan ve hükmü baki kalan Kur'anla olmuştur. Çünkü Ubade hadisinde: "Allah onlara bir yol gösterdi" deniyor.[11] Öyle görünüyor ki nesih okunuşu sonradan kaldırılan bir vahiyle olmuştur. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bu yorum doğrudur, Kur'an'ın sünnetle neshini caiz görmeyenlerin fikrine uygundur. Ve şöyle demiştir: Neshin Ubade hadisiyle olması imkansızdır, çünkü o, âhad hadislerdendir, onunla nesh caiz değildir.

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ
ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَٰئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ
وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧﴾

17 – Allah katında tövbe ancak bilmeden kötülük edip sonra da çarçabuk tövbe edenler içindir. İşte Allah onların tövbelerini kabul eder. Allah çok iyi bilen ve hikmet sahibidir.

"Allah katında tövbe ancak bilmeden kötülük edenler içindir": Hasen şöyle demiştir: Tövbeyi ancak Allah kabul eder. "Kötülük" ise günahlardır. Onlara kötülük denilmesi akibetinin kötü olmasındandır.

"Bicehaletin": Mücahit: Her isyan eden isyan ettiği anda cahildir, demiştir. Hasen, Ata, Katade, Süddi ve diğerleri de: Onlara cahil denilmesi isyanlarından dolayıdır; yoksa iyiyi kötüyü ayıramadıklarından değildir, demişlerdir.

Zeccac da şöyle demiştir: Ayetin manası: Onlar kötülüğü bilmi-

10 - İmam Ahmed, Müsned, 5/313, 318; Müslim, Hudud, hadis no, 12; ayrıca Ebu Davud ve İbn Mace.

11 - Bir önceki tahrice bakınız.

yorlar, demek değildir, zira bir Müslüman bilmeden bir kötülük yapsa, hiç kötülük etmemiş gibi olur. Burada iki ihtimal vardır:

Birincisi: Onlar o şeyin içindeki kötülüğü bilmeden onu yapmışlardır.

İkincisi: Onlar onun akibetinin iyi olmadığını gördükleri ve bildikleri halde ona atılmışlardır. O nedenle de onlara cahil denilmiştir. Çünkü az bir şeyi çok rahata ve hayırlı akibete tercih etmişlerdir.

"Çarçabuk" (karîb) kelimesinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O sağlıklı iken tövbe etmektir, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Süddi ile İbn Saib de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, ölüm meleğini görmeden önce tövbe etmektir, bunu da Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Ebu Miclez de böyle demiştir.

Üçüncüsü: O, ölmeden tövbe etmektir, bunu İbn Zeyd ve diğerleri demişlerdir.

وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ
يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي
تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ ۚ أُولَٰئِكَ
أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٨﴾

18 – Yoksa tövbe, ne kötülükler yapıp da onlardan birine ölüm geldiği zaman: "Şüphesiz ben şimdi tövbe ettim" diyenler ne de kafir olarak ölenler içindir. İşte biz onlar için pek acıklı bir azap hazırladık.

"Tövbe kötülükler yapanlar için değildir": Kötülükler üzerinde üç görüş vardır:

Birincisi: Şirktir, bunu İbn Abbas ile İkrime, demişlerdir. *İkincisi:* Nifaktır, bunu da Ebu'l – Aliye ile Said bin Cübeyr, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O Müslümanların kötülükleridir, bunu Süfyan Sevri, demiş ve: "Ne de kafir olarak ölenlerin değil" kaydını delil göstermiştir.

"Onlardan birine ölüm geldiği zaman": Ölümün gelmesinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ölüme sevk edilmektir, bunu İbn Ömer, demiştir.

İkincisi: O ruhu kabzetmek için gelen ölüm meleğini görmektir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Ali bin Ebu Talha, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Teala bunun ardından: "Şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz" *(Nisa: 116)* ayetini indirdi. Müşrik olarak ölene bağışlanmayı haram etti ve kendini bir bilenleri de dilemesine bıraktı.[12] Buna göre ayet mü'minler için mensuhtur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ
لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا
بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ
وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى
أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا ﴿١٩﴾

19 – Ey iman edenler, kadınlara zorla mirasçı olmanız size helal değildir. Apaçık kötü bir hareket yapmadıkça, onlara verdiğiniz (mehrin) bir kısmını ele geçirmek için onlara engel olmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, olur ki bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah ona birçok hayır koymuş olabilir.

"Ey iman edenler, kadınlara zorla mirasçı olmanız size helal değildir": İniş sebebi şöyledir: Bir adam öldüğü zaman, onun velileri karısına daha çok hak sahibi olurlardı. İsterlerse onu evlendirmezlerdi, ayet bunun üzerine indi. Bunu İbn Abbas, demiştir.[13] Başka bir rivayet de şöyledir: İslam'ın ilk yıllarında bir adam öldüğü zaman ona en yakın kimse ayağa kalkar, onun karısının üzerine bir örtü atar ve nikahına mirasçı olurdu. Mücahit şöyle demiştir: Bir adam öldüğü zaman en büyük oğlu karısına en haklı olurdu. İsterse onun nikahlar, yahutta onu istediği biri ile evlendirirdi. Ebu Ümame Sehl bin Huneyf şöyle demiştir: Ebu Kays bin Eslet ölünce, oğlu ölümünden sonra karısı ile evlenmek istedi, bu da cahiliyede onlar için vardı; ayet bunun üzerine indi.[14] İkrime de şöyle demiştir: O kadının adı: Kebişe

12 - İbn Cerir Taberi, Tefsir, 8/101.
13 - Taberi, Tefsir, 8/104.
14 - Taberi, Tefsir, 8/105.

bint Ma'n bin Asım'dır. Bu adet Araplarda vardı. Ebu Miclez de: Ensar da bunu yapardı, demiştir. İbn Zeyd: Bu adet Medine'de de vardı, demiştir. Süddi şöyle demiştir: Bu, kadın önce hareket edip de ailesine varmadıkça veliler için bir haktı. Ama kadın giderse artık söz kendisinin olurdu.

"Kadınlara zorla mirasçı olmanız"ın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Nikahına mirasçı olmanız, bu cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Mallarına zorla mirasçı olmanızdır. İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ölünün yakını genç kızın üzerine bir örtü atardı, eğer güzel ise onunla evlenirdi, çirkinse ölünceye kadar hapseder, ona mirasçı olurdu.[15]

Kurralar "kürh" kelimesindeki kâfın fethi ve zammı üzerinde dört yerde ihtilaf etmişlerdir: Burada, Tevbe'de ve iki yerde de Ahkaf'ta; İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr hepsini kâfın fethası ile Hamze de zammesiyle okumuştur. İbn Amir de Nisa ve Tevbe'de feth, Ahkaf'ta da zam ile okumuştur. Bunların ikisi de lügattir, bunları Bakara'da anlatmış bulunuyoruz.

"Onlara engel olmayın": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bu eşlere (kocalara) hitaptır. Sonra yasak olan engelleme üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Erkek karısıyla bir arada bulunmaktan nefret ederdi, eşinin de onda mehri olurdu, kadını hapsederdi; vazgeçmesi için onu döverdi. Bunu İbn Abbas, Katade, Dahhak ve Süddi, demiştir.

İkincisi: Erkek şerefli kadını nikahlardı, bazen de geçinemezlerdi; ondan ayrılırdı; izni olmadan da evlendirmezdi ve buna şahit tutardı. Biri kadını istediği zaman kadın onu razı ederse, ona izin verir, yoksa ona mani olurdu. Bunu İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar talaktan sonra da mani olurlardı, nitekim cahiliyede böyle yaparlardı, bundan men edildiler. Bu da İbn Zeyd'den rivayet edilmiştir. Bakara'da şunu da zikretmiştik: Adam kadını boşar, onu tekrar alırdı, yine boşar, tekrar alırdı, kadına zarar vermek için bunu sonsuza kadar tekrar ederdi, bunun üzerine: "Boşama iki defadır" *(Bakara: 229)* ayeti indi.

İkinci görüş: Bu velilere hitaptır, sonra bu yasaklandıkları şeyde de üç görüş vardır:

Birincisi: Cahiliyede adamın yakın bir kadın hısımı olursa, onun

15 – Taberi, tefsir, 8/109

üzerine bir örtü atardı, bir daha onun izni olmadan evlenemezdi. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bir adamın yanında yetim kız olurdu, onu ölünceye kadar hapsederdi, yahutta oğlu ile evlendirirdi, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Veliler kadınlara mirasçı olmak için kadınların evlenmelerine mani olurlardı. Yine bu da Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

Üçüncü görüş: Bu, "kadınlara zorla mirasçı olmanız size helal değildir" denilen kocaların mirasçılarına hitaptır. Adam yakınının karısına mirasçı olur, ölünceye kadar onu engeller ya da mehrini geri alırdı. Bu da İbn Abbas ile diğerlerinin görüşüdür. Buna göre kelam, yukarıya bitişik olur. Bundan önceki görüşlere göre de engelleme zikri "kadınlara mirasçı olmanız" kavlinden ayrı olur.

"Kötü bir hareket" (fahişe) hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kocaya karşı dik başlılık etmektir, bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas Katade ve diğerleri, demiştir. *İkincisi:* Zinadır, bunu da Hasen, Ata, İkrime ve bir grup müfessir, demişlerdir.

Mamer, Ata el – Horasani'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kadın fuhuş yaptığı zaman kocası ona verdiği mehri geri alırdı ve onu evden çıkarırdı. Bu, zina haddi ile neshedildi. İbn Cerir de şöyle demiştir: Bu görüş doğru değildir, çünkü had Allah'ın hakkıdır, fidye ise kocanın hakkıdır. Dolayısıyla biri diğerini iptal edemez. Doğrusu şudur: Kadın zina gibi veyahut dille eziyet etme gibi çirkin bir hareket yaparsa, ona engel olup mehrini fidye olarak geri verinceye kadar ona baskı yapması caizdir.

"Mübeyyineten" kavline gelince: İbn Kesir ile Ebu Bekir – Asım'dan rivayetle – iki yerde yenin fethası ile "mübeyyeneten" ve "ayatin mübeyyenatin" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze, Kisai – Asım'dan rivayetle – ikisini de yenin kesresi ile okumuşlardır. Nafi ile Ebu Amr, kesre ile "mübeyyineten" ve fetha ile de "ayatin mübeyyenatin" okumuşlardır. "İşret" (geçim) kelimesinin manası da yukarıda geçmiştir.

"Olur ki bir şeyden hoşlanmamanız": İbn Abbas şöyle demiştir: Olur ki Allah Teala onlara bir çocuk nasip eder de o çocuğa birçok hayır ve bereket vermiş olur. Ayet istenmese de kadını nikahta tutmaya çağırmış ve iki manaya da dikkat çekmiştir: *Birincisi:* İnsan hayrın nerede olduğunu bilemez; bazen kötü bir şey iyi hale gelir, iyi bir şey de kötü hale gelir. *İkincisi:* İnsan neredeyse içinde sevilmeyen bir şey olmayan iyilik bulamaz; onun için sevdiği şeyden dolayı sevmediğine katlanmalıdır. Bu manada şöyle bir şiir demişlerdir:

Kim arkadaşına göz yummazsa,
Bazı şeylerini görmezden gelmezse, itap ederek ölür.
Kim başkasının tökezlemesini araştırırsa,
Bulur, ömür boyu da kusursuz arkadaş bulamaz.

وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍۙ وَاٰتَيْتُمْ
اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـًٔاۜ اَتَأْخُذُونَهُ
بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبِينًا ﴿٢٠﴾

20 – Eğer bir zevceyi bırakıp yerine bir başka zevce almak ister ve onlardan birine bir kantar (mehir) vermiş olursanız, ondan hiçbir şeyi almayın. Onu iftira ederek ve açık bir günah işleyerek mi alacaksınız?

"Eğer bir zevceyi bırakıp yerine bir başka zevce almak isterseniz": Bu, erkeklere hitaptır. Zevc: Kadın demektir. "Kantar" kelimesinin izahı da Al-i İmran'da geçmiştir. (Ayet: 14)

"Ondan hiçbir şey almayın": Bu, kadına temas eden veyahut onunla baş başa kalan hakkındadır. Bunu arkasındaki ayet açıklamıştır. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Neden yeni bir zevce alma durumunda mehirden bir şeyler almak men edilmiştir; halbuki o her zaman yasaktır? Birileri temas hakkı kadına geçtiği için mehirdeki hakkı düştü zannetmesin veya ikincisi mehre birincisinden daha layıktır, çünkü onun yerine geçmiştir gibi bir fikre kapılmaması içindir.

Bühtan hakkında da iki görüş vardır: Birincisi: O zulümdür, bunu İbn Abbas ile İbn Kuteybe, demişlerdir. İkincisi: Batıldır, bunu da Zeccac, demiştir. Kelamın manası: Onu bühtan ederek ve günaha girerek mi alacaksınız, demek olur?

وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ
اَفْضٰى بَعْضُكُمْ اِلٰى بَعْضٍ وَاَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿٢١﴾

21 – Onu nasıl alırsınız ki birbirinize katılmışsınız ve onlar sizden ağır bir söz almışlardır.

"Onu nasıl alırsınız?": Yani onu almayı nasıl caiz görürsünüz? "İfda" (katılma): Hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O cimadır, bunu İbn Abbas, Mücahit, Süddi, Mukatil ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: Cima olmasa da kadınla halvette kalmaktır, bunu da Ferra, demiştir.

"Ağır sözden" ne kastedildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: O Allah'ın erkeklerden aldığı, kadınları iyilikle tutmak veyahut güzellikle salıvermektir. Bu İbn Abbas, Hasen, İbn Sirin, Katade, Dahhak, Süddi ve Mukatil'in görüşleridir.

İkincisi: O nikah akdidir, bunu da Mücahit ile İbn Zeyd, demişlerdir.

Üçüncüsü: O, Allah'ın emanetidir, bunu da Rebi, demiştir.

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ اٰبَٓاؤُكُمْ مِنَ النِّسَٓاءِ

اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَۜ اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًاۜ وَسَٓاءَ سَب۪يلًا ﴿٢٢﴾

22 - Babalarınızın nikahladıklarını nikahlamayın; ancak geçenler (eskiden olanlar) hariç. Çünkü o, çirkin bir hareket, hışım sebebi ve kötü bir yoldur.

"Babalarınızın nikahladıklarını nikahlamayın; ancak geçenler hariç": İbn Abbas şöyle demiştir: Cahiliye halkı Allah'ın haram kıldıklarını haram bilirlerdi, ancak babanın karısı ile iki kız kardeşi bir arada nikahta bulundurma hariç. Ayet bunun üzerine indi.[16] Ensardan biri de şöyle demiştir: Ebu Kays bin Eslet vefat etti, oğlu Kays onun karısını istedi, kadın danışmak üzere Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Ben onu oğlum gözünde görüyorum, dedi; ayet bunun üzerine indi.

Saleb'in kölesi Ebu Amr şöyle demiştir: Biz Salep'ten, o da Kufelilerden, Müberrid de Basralılardan nakille şöyle demiştir: Nikah lügatte iki şeyi bir araya getirmektir, akitsiz temasa da nikah, denilmiştir. Şair A'şa şöyle demiştir:

Nice mehirsiz nikah edilmiş kadınlar vardır;

Bundan mehirsiz ve akitsiz temas edilmiş kadınları kastetmiştir. Kadı Ebu Ya'la da: Bazen nikah akde de denir, demiştir; Allah Teala: Kadınları nikahlar da onlara el sürmeden boşarsanız" *(Ahzab: 49)* buyurmuştur. Nikah cimada hakiki, akitte mecazidir; çünkü o bir

16 - Taberi, Tefsir, 8/133.

araya gelmenin ismidir: Bir araya gelme ise ancak cima ile olur. O nedenle akde de nikah denilmiştir; çünkü cimaın sebebidir.

"Ancak geçenler hariç": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Geçenler hariçtir, çünkü Allah onu bağışlar, bunu Dahhak ile Mufaddal, demişlerdir.

Ahfeş de şöyle demiştir: Mana şöyledir: Babalarınızın nikah ettiklerini nikah etmeyin; bundan azap görürsünüz, ancak geçenler hariçtir, Allah onları sizin üzerinizden düşürmüştür.

İkincisi: O: Geçenler müstesnadır, manasınadır, bunu da Ferra, demiştir.

Üçüncüsü: Geçenler hariçtir ki onu bırakın, demektir, bunu da Kutrub, demiştir. İbn Enbari de: Geçenler hariç, çünkü o fahiş bir şeydi, demiştir.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Babalarınızın nikahladıkları gibi nikahlamayın, yani onların İslam'da caiz olmayan nikahları gibi nikahlamayın, ancak cahiliyette geçenler müstesnadır ki bunu İslam'da başlatmak caiz değildir. Eskisi ise affedilmiştir. Bu da şuna benzer: Birine: Yaptığını yapma, dersin, yani eski yaptığının benzerini yapma, demektir. Bunu İbn Cerir, demiştir.[17]

Beşincisi: İlla vav manasınadır, takdiri de: Ne de geçeni yapın demektir. Mana da şöyle olur: Babalarınızın nikahlarını kesip atın, ona yeniden başlamayın. Bunu da bazı Maani bilginleri, demişlerdir.

Altıncısı: O istisna içindir, kelamın takdiri şöyledir: Babalarınızın geçerli nikahla nikahladıklarını nikahlamayın, ancak geçmişte onlardan zina ve haramla ettikleri hariçtir ki onlar size helaldir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Şüphesiz o": Yani nikah, demektir. "Fahişe" de: Fahiş ve çirkin olan demektir. "Makt" de şiddetli buğzdur, bu "makt"ten ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, nikahın ismidir; cahiliye de babanın karısını nikahlamaya makt, derlerdi. Ondan doğan çocuğa da "el – Maktiy" denilirdi. Onlara haram edilen bu nikahın hala kötü olduğu kendilerine bildirilmiştir. Bu Zeccac'ın görüşüdür.

İkincisi: O, bu işi yapana Allah'ın gazabını gerektirir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

17 – Taberi, Tefsir, 8/137.

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ
وَاَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْاَخِ
وَبَنَاتُ الْاُخْتِ وَاُمَّهَاتُكُمُ الّٰت۪ٓي اَرْضَعْنَكُمْ
وَاَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَاُمَّهَاتُ نِسَٓائِكُمْ
وَرَبَٓائِبُكُمُ الّٰت۪ي ف۪ي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَٓائِكُمُ الّٰت۪ي
دَخَلْتُمْ بِهِنَّۘ فَاِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا
جُنَاحَ عَلَيْكُمْۘ وَحَلَٓائِلُ اَبْنَٓائِكُمُ الَّذ۪ينَ
مِنْ اَصْلَابِكُمْۙ وَاَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ اِلَّا مَا قَدْ
سَلَفَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوراً رَح۪يماًۙ ﴿٢٣﴾

23 – Size şu kadınlar haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren (süt) anneleriniz, süt kız kardeşleriniz, kadınlarınızın anaları (kayın valideler), kendilerine duhul ettiğiniz (zifafa girdiğiniz) kadınlardan kucağınızda beslediğiniz üvey kızlarınız. Eğer onlara duhul etmemişseniz size bir beis yoktur. Kendi sulbünüzden oğullarınızın helalleri (eşleri, gelinleriniz) ve iki kız kardeşi bir arada almak; ancak geçenler (eskisi) hariç. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.

"Hurrimet aleyküm ümmehatüküm": Zeccac şöyle demiştir: Ümmehatta aslolan: Ümmat demektir, ancak he tekit için ziyade kılınmıştır; mesela ehraktülmae (suyu döktüm)de ziyade ettikleri gibi ki aslı: Eraktü'dür.

"Sizi emziren sütannelereniz": Bunlara anne denilmesi, hürmetlerinden dolayıdır. Alimler şunda ihtilaf ettiler: Emişmede sayı mutebermidir, yoksa değil midir? Hanbel, İmam Ahmed'den bir emme ile emişme sabit olur, dediğini nakletmiştir. Bu da Hazreti Ömer, Ali, İbn Abbas, İbn Ömer, Hasen, Tavus, Şa'bi, Nahai, Zühri, Evzai, Sevri, İmam Malik, Ebu Hanife ve arkadaşlarının görüşleridir. Muhammed

bin Abbas, İmam Ahmed'den: Emişme ancak üç emme ile sabit olur dediğini rivayet etmiştir. Ebu'l – Haris de İmam Ahmed'den: beş ayrı emmeden azı ile emişme sabit olmaz, dediğini nakletmiştir. Şafii'nin görüşü de böyledir.

"Kadınlarınızın anneleri": Kayınvalideler de sırf kızlarına akit yapılmakla haram olurlar, kızlarına ister duhul vaki olsun ister olmasın. Bu; Hazreti Ömer, İbn Mes'ud, İbn Ömer, İmran bin Husayn, Mesruk, Ata, Tavus, Hasen ve cumhurun görüşüdür. Hazreti Ali radıyallahu anh de karısını duhul etmeden boşayan kimse hakkında: Annesiyle evlenebilir, demiştir. Bu Mücahit ile İkrime'nin de görüşüdür.

"Rebaibiküm": Rebibe: Kadının başka kocasından kızıdır. Rebibe: Beslenen demektir, çünkü adam onu besler. Kucağında besleme denilmesi de genellikle öyle olmasındandır, yoksa kucak şart değildir. "Ve helailü ebnaiküm": Zeccac şöyle demiştir: Halail: Zevceler demektir. Halile de helal olan manasınadır, helal'den türemedir. Başkası da şöyle demiştir: Eşe halile denilmesi, kocası nereye hulul eder (konar)sa onunla beraber konmasındandır. Şeyhimiz lügatçi Ebu Mansur'dan şöyle okudum: Halil koca, halile de kadındır. Bunlara böyle denilmesi, aynı yere gitmelerinden yahut her biri diğerinin mahalline inmesindendir veyahut her biri diğerinin uçkurunu çözmesindendir.

"Kendi sulbünüzden": Ata şöyle demiştir: Sulbün zikredilmesi evlatlık içindir. "İlla ma kad selef" kavli hakkında da bir önceki ayette açıklama yapılmıştır. Burada ise iki şey ilave etmişlerdir:

Birincisi: Ancak Yakub aleyhisselam'ın geçen durumu hariç, çünkü o, Yusuf'un annesiyle kız kardeşini de bir nikahta birleştirmişti. Bu da Ata ile Süddi'den rivayet edilmiştir. Bunda iki yönden zafiyet vardır: *Birincisi:* Bu haramlık bizim şeriatimiz ile ilgilidir, bütün şeriatler bir değildir. Bizden başkasının yaptığı şeyde bizim de affolmamızın bir anlamı yoktur. *İkincisi:* Eğer bu sözü söyleyenden kanıt istense, getirmesi zor olurdu.

İkinci görüş: Bu istisnanın şu faydası vardır: İki kız kardeşe yapılan akit fesih olmaz ve insan için onlardan birini seçme hakkı vardır Firuz ed – Deylemi'nin hadisi de bunu göstermektedir, şöyle demiştir: Ben Müslüman oldum, yanımda (nikahımda) iki kız kardeş vardı: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldim: "Birini boşa" dedi.[18] Bunu Kadı Ebu Ya'la zikretmiştir.

18 – İmam Ahmed, Müsned, 4/232.

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ
اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَٰلِكُمْ أَنْ تَبْتَغُوا
بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ
فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا
تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٢٤﴾

24 – Sağ ellerinizin sahip olduğu cariyeler müstesna olmak üzere, evli kadınlar da size haram kılındı. Üzerinize Allah'ın farzı olarak. Bunların ötesindekileri, namuslu ve zinaya sapmamış olarak mallarınızla aramanız size helal kılındı. O halde onlardan yararlandığınız kadınlara takdir edilen ücretlerini (mehirlerini) verin. Mehir kestikten sonra (bir miktar düşürmede) anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah hakkıyle bilen, hikmet sahibidir.

"Evli kadınlar da": Sebeb-i nüzulü şöyledir: Ebu Said el – Hudri rivayet etmiştir: Evtas savaşında evli kadınları esir aldık, onlarla buluşmak istemedik, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e sorduk, bunun üzerine bu ayet indi, biz de onları helal saydık.[19]

Kurraların ihtilaflarına gelince: İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım, İbn Amir ve Hamze, Kur'an'ın her yerinde sadı fetha ile okumuşlardır. Yalnız Kisai, bunu fetha ile okumuş, Kur'an'ın diğer yerlerindekini kesre ile "el – muhsınati" ve "muhsınat" okumuştur. İbn Kuteybe şöyle demiştir: İhsan: Bir şeyi himaye edip korumaktır, muhsanat da ondandır ki kocaları olan kadınlardır. Çünkü kocaları onları korurlar, başkalarının yaklaşmasına mani olurlar.

Muhsanat: Evli olmasalar da hür kadınlardır, çünkü hür kadın hem korunur, hem de kendisini korur, cariye ise öyle değildir.

Burada muhsanattan kimlerin kastedildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kocaları olan kadınlardır, bu İbn Abbas, Said bin Müseyyeb, Hasen Basri, İbn Cübeyr, Nahai, İbn Zeyd, Ferra, İbn Kuteybe ve Zeccac'ın görüşüdür.

---

19 - İmam Ahmed, Müsned, 3/71; Müslim, Radâ, hadis no, 33; Ebu Davud, Nikah, bab, 44; Nesei, Nikah, bab, 59; Beyhaki, es – Sünen el – Kübra, 7/167.

İkincisi: İffetli kadınlardır, çünkü onlar erkeklere nikah akdi veya cariyelik dışında haramdır. Bu da Ömer bin Hattab, Ebu'l – Aliye, Ubeyde ve Süddi'nin görüşleridir.

Üçüncüsü: Hür kadınlardır, mana da şöyledir: Onlar surenin başında zikredilen dört kadından (dört kadın nikah ettikten) sonra haramdır, bu da İbn Abbas ile Ubeyde'den rivayet edilmiştir.

Birinci görüşe göre "ancak sağ ellerinizin sahip oldukları hariç" kavlinin manasında iki görüş vardır:

Birincisi: Manası şöyledir: Ancak savaşlarda esir aldığınız cariyeler hariçtir. Hazreti Ali, Abdurrahman bin Avf, İbn Ömer, İbn Abbas ayeti böyle tevil etmişler. Bunlar cariyeyi satmayı talak olarak görmezlerdi.

İkincisi: Ancak esirlikle olsun veya başka bir sebeple olsun kocaları olan cariyeleriniz hariç. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, Cabir ve Enes ayeti böyle tevil etmişlerdir. Bunlar da cariyeyi satmayı talak olarak görürlerdi. İbn Cerir; İbn Abbas, Said bin Müseyyeb ve Hasen'den: Cariyeyi satmak talaktır, dediklerini zikretmiştir. Doğrusu birincisidir, çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Hazreti Aişe Berire'yi azat ettiği zaman, kocası köle iken onu evlendirdikleri zevci ile kalmakla ayrılma arasında serbest bıraktı ve Hazreti Aişe'nin onu azat etmesini talak kabul etmedi. Eğer talak olsa idi, onu serbest bırakmasının bir manası kalmazdı. Ayetin iniş sebebi olarak zikrettiğimiz şey de birinci görüşün doğruluğunu göstermektedir.

İkinci görüşe göre manası şöyledir: İffetli kadınlar da mülk olmanın dışında haramdır, mülk akit olur, kadın da cariye olur.

Üçüncü görüşe göre manası şöyledir: Sağ ellerinizin sahip olduğu cariyeler hariç dörtten sonra hürleri almak haramdır. Çünkü onların sayı ile bir sınırı yoktur.

"Kitaballahi aleyküm": Zeccac şöyle demiştir: Mansup oluşu tekit olmak üzeredir, manaya göre yapılmıştır. Çünkü "hürrimet aleyküm ümmehatüküm"ün manası şöyledir: Ketaballahu aleyküm haza kitaben. Emir olmak üzere mansup olması da caizdir, o zaman "aleyküm" onu tefsir etmiş olur, mana da: Allah'ın kitabına sarılın, olur. "Bunların ötesindekiler size helal kılındı": Yani bu sayılan şeylerden sonrakiler, ancak sünnet bir kadını halasının veya teyzesinin üzerine almayı da haram etmiştir. İbn Semeyfa' ile Ebu İmran: kâfın, tenin ve benin fethi ile elifsiz olarak ve henin ref'i ile keteballahu aleyküm okumuşlardır. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, hanın fethi ile: Ve ehalle okumuşlar; Hamze ile Kisai de elifin zammı ile (ühille) okumuşlardır.

Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah şöyle demiştir: Ulemanın geneli: "Uhille leküm maverae zaliküm" kavlinin umum lafızla varit olup kendisine tahsis girdiği bir umum olduğunu söylemişlerdir. Tahsis eden de peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in, bir kadının üzerine halasını veya teyzesini nikahlamayı haram etmesidir. Bu nesh yolu ile yapılmış değildir. Bir bölük ulema da ayette zikredilen helalliğin bu hadisle neshedildiğine kail olmuşlardır.

"Mallarınızla aramanız": Yani ya nikahta mehirle veya mülkte (cariyelikte) bedelle. "Muhsının": İbn Kuteybe: Evliler manasınadır, demiştir. Zeccac da : Evlilik akdi yapanlar, demiştir. Başkaları da: Zinaya sapmayan iffetli kimseler, demişlerdir. Sifah: Zinadır, İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bunun aslı: Sefahtül kırbete'den gelir ki kırbadaki suyu döktüm, demektir. Zinaya sifah denilmesi, erkek de kadın da meniyi döktükleri içindir. İbn Faris de şöyle demiştir: Sifah, suyu (meniyi) akitsiz ve nikahsız dökmektir, o dökülüp zayi olan bir şey gibidir.

"Yararlandığınız kadınlara mehirlerini verin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, nikahta mehirle yararlanmaktır, bunu İbn Abbas, Hasen, Mücahit ve Cumhur, demiştir.

İkincisi: Bu, akitsiz olarak belli bir süreye kadar yararlanmaktır. Rivayete göre İbn Abbas müt'a nikahına cevaz verirdi, sonra ondan döndü. Kurra müfessirlerden bazıları kendilerini zorlayarak şöyle demişlerdir: Bu ayetten kastedilen müt'a nikahıdır, sonra o da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in yasağı ile neshedilmiştir. Bu ise gereksiz bir zorlamadır. Çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem müt'ayi önce helal etti, sonra da men etti, böylece onun sözü ile neshedilmiş oldu. Ayet ise müt'anin cevazını içermiyor, çünkü Allah Teala "namuslu ve zinadan kaçmak şartı ile mallarınızla aramızda" demiştir. Bu da normal nikahı gösterir. Zeccac şöyle demiştir: "Onlardan istifade ettiğiniz" ifadesi, geçerli şartlara göre kıydığınız nikah demektir, o da: "Namuslu olup zina etmemektir", yani evlenme akdi yaparak, demektir. "Onlara ücretlerini verin": Yani mehirlerini. Kim ayette bundan başka bir cihete giderse kesinlikle hata etmiş ve lügatten anlamamıştır.

"Mehir kestikten sonra aranızda anlaşmanızda size günah yoktur": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası şöyledir: Kadının mehrinden bir miktarını terk edip kocasına hibe etmesinde size günah yoktur. Bu İbn Abbas ile İbn Zeyd'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: Mehir kestikten sonra bir arada kalmanız veya ayrılmanızda size günah yoktur, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Ey kocalar, kadınlarınız için mehir kestikten sonra onların mehirlerinden bir miktar düşürmelerinde veya sizi tamamen ondan muaf tutmalarında size günah yoktur. Bunu da Ebu Süleyman et – Teymi, demiştir.

Dördüncüsü: Müt'anin süresi dolduktan sonra süreyi uzatmalarında veya bağışlamayıp ücreti artırmalarında size günah yoktur, bunu Süddi, demiştir. Bu görüş müt'ayi kabul edenlere göredir.

Beşincisi: Kadının mehrini erkeğe hibe etmesinde veya kendisine duhul etmeyen erkeğe mehrinin yarısını bağışlamasında size günah yoktur, bunu da Zeccac, demiştir.

Altıncısı: Bu, artırma ve eksiltmede, tehir veya ibrada genel bir hükümdür, bunu da Kadı Ebu Ya'la, demiştir.

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا اَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ
الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ
وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ
بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ وَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ
مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ اَخْدَانٍ فَاِذَٓا
اُحْصِنَّ فَاِنْ اَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى
الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ
وَاَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٥﴾

25 – Sizden kim namuslu mü'min kadınları nikahlayacak bir bolluğa sahip olmazsa, sağ ellerinizin malik olduğu mü'min cariyelerinizden (alsın). Allah imanınızı çok iyi bilmektedir. Kiminiz kiminizdensiniz. Onları ailelerinin izni ile namuslu, zinaya kaçmayan ve dost tutmayan kadınlar olarak nikahlayın ve onlara mehirlerini normal surette verin. Onlar evlendikten sonra fuhuş işlerlerse, onlara namuslu hür kadınlara olan cezanın yarısı vardır. (Cariye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar

içindir. Sabretmeniz ise daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

"Vemen lem yestatı' minküm tavlen": "Tavl": Bir grup müfessire göre zenginlik ve bolluk, demektir. "Muhsanat": İse hür kadınlardır. Zeccac: Mana: Kim hür kadının mehrini veremezse, demiştir. Tale fülanün tavlan ala fülanin, denir ki ondan fazla gücü olmaktır. Burada feteyat'tan maksat: Cariyelerdir. Cariyeye emet, köleye de abd denir. Köle olmayana da bu isim verilir. Ben Şeyhimiz lügatçi Ebu Mansur'dan şöyle okudum: Mütefettiye: Genç ve delikanlı kız, demektir. Yeni yetme cariyeye de: Fetat, denir. Kuteybe de şöyle demiştir: Feta genç ve yeni yetme manasına değildir, o ancak güçlü ve kuvvetli erkek, demektir.

Cariye için imanın zikredilmesi mubah olması için şarttır, kitabiye cariyenin nikahlanması caiz değildir. Bu cumhurun görüşüdür. Ebu Hanife ise: Caizdir, demiştir.

"Allah imanınızı daha iyi bilir": Zeccac: Manası şöyledir, demiştir: Siz imanınızın görünen kısmına göre amel edin, çünkü sizler birbirinizden gördüğünüz şeylere göre davranmak zorundasınız. "Birbirinizdensiniz": Bunda da iki anlam vardır:

Birincisi: O, nesebi kastetmiştir, yani hepiniz adem oğlusunuz. Manasının: Dininiz birdir şeklinde olması da caizdir, çünkü burada mü'min cariyeleri murat etmiştir. Onlar için neden böyle denilmiştir? Çünkü Araplar başkalarının soylarına dil uzatır, kendi kökleri ile iftihar ederlerdi. Cariyeden doğan erkek çocuğa: Hecin, denir. Allah onlara kölelerle diğerlerinin durumlarının iman konusunda eşit olduğunu bildirdi. Cariye ile evlenmenin mekruh olması ve hür kadınla evlenme imkanı bulduğu takdirde haram olması, doğan çocuğun köle olmasındadır. Bir de cariye erkeklere hizmet etmek için el altında dolaşır. Bu da kocaya zor gelir.

İbn Enbari şöyle demiştir: Ayetin manası: Hepiniz ademoğlusunuz, öyleyse zaruret halinde cariyelerle evlenmekten kibirlenmeyin, demektir.

İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Kim hür kadınlarla evlenme imkanı bulamazsa, birbirinizle evlenin, yani bu onun cariyesi ile o da öbürünün cariyesi ile evlensin.

"Onları evlendirin": Yani cariyeleri, "ailelerinin izni ile"; Yani efendilerinin. "Ücretler" de Mehirler, demektir.

"Normal surette": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, mana bakımından öncedir, takdiri de şöyledir: Onları ailelerinin izni ile normal şekilde, yani geçerli nikahla evlendirin", "ve onlara mehirlerini verin": Yani normal şekilde, emsallerinin mehirleri gibi. İbn Abbas: "Muhsanat": İffetli, zina etmeyen", "vela müttehizati ahdan": Dost tutmayanlar, demiştir. Cahiliyede açık zinayı haram sayar, gizlisini helal görürlerdi. Başka bir rivayette de şöyle demiştir: "Müsafihat": Açıktan zina eden kadınlardır. "Müttehizatı ahdan" da: Bir tek dost edinen kadınlardır. Başkası şöyle demiştir: Kadın bir dost edinir ve onunla zina ederdi, başkasıyla etmezdi.

"Feiza uhsınne": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir: Hemzenin zammı ile "uhsınne" okumuşlar; Hamze, Kisai, Ebu Bekir ve Mufaddal –Asım'dan rivayetle– elifin ve sadın fethi ile (ahsanne) okumuşlardır. İbn Cerir de şöyle demiştir: Kim fetha ile okursa: Müslüman olur, İslam sayesinde namuslarını haramdan korurlarsa, demek istemiş; kim de zamme ile okursa: Evlenirler de kocaları sayesinde namuslarını haramdan korurlarsa, demek istemiştir.

"Fahişe": Zinadır, "muhsanat" da hür kadınlardır, "azap" da had cezası demektir. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Cariyeye had uygulamak için Müslüman ve evli olmak şart değildir, bunlar olmasa da ona vacip olur. Hadde evliliğin şart olması, iffetli oldukları takdirde onlara evli kadınlara lazım gelen cezanın yarısı lazım gelir vehmine kapılmamak içindir. O da iffetli olduğu takdirde hür kadın gibi had cezası görür.

"İşte bu": Cariyeleri evlendirmeye işarettir. "Anet'te de beş görüş vardır:

Birincisi: O, zinadır, bunu İbn Abbas, Şa'bi, İbn Cübeyr, Mücahit, Dahhak, İbn Zeyd, Mukatil ve İbn Kuteybe, demişlerdir. *İkincisi:* O, helaktir, bunu da Ebu Ubeyde ile Zeccac, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Cariyeyi sevmede karşılaşılacak meşakkattir, bunu da Zeccac nakletmiştir. *Dördüncüsü:* Burada anet, günahtır. *Beşincisi:* O onu zora sokan haddir. Bu ikisini İbn Cerir Taberi, zikretmiştir.

Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bu ayet, cariyeleri normal şekilde nikah etmeyi iki şarta bağlamıştır:

Birincisi: Hürle evlenme imkanına sahip olmamak.

İkincisi: Zinadan korkmaktır. Bu; İbn Abbas, Şa'bi, İbn Cerir, Mesruk, Mekhul, Ahmed, Malik ve Şafii'nin görüşleridir. Hazreti Ali,

Hasen, İbn Müseyyeb, Mücahit ve Zühri'den: Zengin olsa da böyledir, dedikleri de rivayet edilmiştir. Bu, Ebu Hanife ile arkadaşlarının da görüşüdür.

"Eğer sabrederseniz sizin için daha hayırlıdır": İbn Abbas ve bir grup alim: Cariyeleri nikah etmemeye demişlerdir. Neden sabretmek istenmiştir? Çünkü doğan çocuklar köle olurlar.

يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ
وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦﴾

26 – Allah size (bilmediklerinizi) açıklamak ve size sizden öncekilerin yollarını göstermek ve tövbenizi kabul etmek istiyor. Allah çok iyi bilen ve hikmet sahibidir.

"Yüridüllahi liyübeyyine leküm": Lam, "en" manasınadır, bu da bir grup Arap dili bilginlerinin görüşüdür. İbn Cerir Taberi de bunu tercih etmiştir. Şunlarda da böyledir: "Ve ümirtü lia'dile beyneküm" *(Şura: 15)*; "ve ümirna linüslime" *(En'am: 71)*; "yüriduna liyutfiu". *(Saf: 8)*

Allah'ın açıklaması; bazen Kur'an'ın nassı (açık metni) ile bazen de başka bir nassın delaletiyle olur. Zeccac şöyle demiştir: "Sünen": Yollar demektir. Mana da şöyledir: Peygamberlere ve onlara tabi olanlara doğru yolu gösterdiği gibi size de taatini gösterir. Başkası da şöyle demiştir: Kelamın manası şöyledir: Allah size sizden önceki hak ve batıl ehlinin yollarını göstermek istiyor ki batıldan sakınasınız ve hakka tabi olasınız ve sizi hakka hidayet etsin.

وَاللَّهُ يُرِيدُ أَن يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ
الشَّهَوَاتِ أَن تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا ﴿٢٧﴾

27 – Allah tövbenizi kabul etmek ister. Halbuki şehvetlerine uyanlar, büyük (fena) bir şekilde sapmanızı isterler.

"Allah tövbenizi kabul etmek ister": Zeccac şöyle demiştir: Tövbenize sebep olacak şeyi size göstermek ister.

"Şehvetlerine uyanlar": Bu hususta da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar zina edenlerdir, bunu Mücahit ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar özellikle zina edenlerdir, bunu da İbn Cerir, demiştir. *Dördüncüsü:* Batıl ehlidir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Fena şekilde sapmanızı isterler": Yani isyan ederek haktan sapmanızı isterler.

يُرٖيدُ اللّٰهُ اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْۚ وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعٖيفًا ﴿٢٨﴾

28 – Allah sizden yükünüzü hafifletmek ister. İnsan zayıf yaratılmıştır.

"Allah sizden hafifletmek ister": Hafifletmek, teklifi kolaylaştırmak veyahut bir kısmını düşürmektir. İbn Cerir, mana şöyledir, demiştir: Allah hür kadınlarla evlenme imkanı bulamayanlara mü'min cariyelerle evlenmelerinde kolaylık ister. İnsanın zayıf yaratılmasında da üç görüş vardır:

Birincisi: O esas yaratılışı itibarı ile zayıftır. Hasen Basri: O değersiz bir sudan yaratılmıştır, der. *İkincisi:* Onun kadınlara karşı sabrı azdır, bunu da Tavus ile Mukatil, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Onun, nefsî arzuların baskısını kırmak için azmi zayıftır. Bu; Zeccac ile İbn Keysan'ın görüşüdür.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ
تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ
كَانَ بِكُمْ رَحٖيمًا ﴿٢٩﴾

29 – Ey iman edenler, mallarınızı aranızda haksız (batıl) sebeplerle yemeyin; ancak rızaya dayalı bir ticaret olması hariç. Kendinizi öldürmeyin. Çünkü Allah size çok merhametlidir.

"Mallarınızı aranızda batılla yemeyin": Batıl; şeriatte helal olmayan şeydir.

"İlla entekune ticareten": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir: Ref' ile "ticaretün" okumuşlar; Hamze, Kisai ve Asım da, nasb ile "ticareten" okumuşlardır. Biz de sebebini Bakara suresinin sonunda anlatmış bulunuyoruz.

"Kendilerinizi (nefislerinizi) öldürmeyin": Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Bu zahirine göredir ve Allah bir kula nefsini öldürmeyi haram etmiştir. Bu da zahirdir.

İkincisi: Bunun manası: Birbirinizi öldürmeyindir, bu da İbn Abbas, Hasen, Said bin Cübeyr, İkrime, Katade, Süddi, Mukatil ve İbn Kuteybe'nin görüşleridir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Farz da olsa nefislerinize bir amel yüklemeyin. Amr bin el – As Zatüsselasil gazasında böyle tevil etmiştir: Soğuk bir gecede askerlerine cünüp iken namaz kıldırdı. Durum Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e intikal edince ona: "Ey Amr, cünüp iken arkadaşlarına namaz mı kıldırdın?" dedi. O da: Ya Resulallah, ben soğuk bir gecede düş azmıştım, gusül edersem helak olmaktan korktum ve Allah Teala'nın: "Nefislerinizi öldürmeyin" kavlini hatırladım, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de güldü.[20]

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Nefislerinizin hissesinden gafil kalmayın, kim ondan gafil kalırsa, kendini öldürmüş gibidir. Bu da Fudayl bin İyad'ın görüşüdür.

Beşincisi: Günahlar işleyerek onları öldürmeyin.

وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا
فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًاۜ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾

30 – Kim bunu düşmanlık ve tecavüz için yaparsa, onu ateşe atacağız. Bu da Allah'a çok kolaydır.

"Kim bunu düşmanlık ve tecavüz için yaparsa": Burada işaret edilen şey hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: O, nefsi öldürmedir, bunu İbn Abbas ile Ata, demişlerdir. *İkincisi:* O Allah Teala'nın surenin başından beri yasak ettikleri şeylere racidir, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Nefsi öldürmek, malları batıl sebeplerle yemektir, bunu da Mukatil, demiştir.

اِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَٓائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ
سَيِّـَٔاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾

31 – Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız (öbür) kötülüklerinizi örteriz ve sizi girilecek pek değerli bir yere sokarız.

20 – İmam Ahmed, Müsned, 4/203.

"Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız": Bir şeyden kaçınmak, onu bir tarafa itmektir. Büyük günahlar hakkında da on bir görüş vardır:

Birincisi: Onlar yedidir; Buhari ile Müslim, Sahih'lerinde Ebu Hureyre'den Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Yedi büyük günahtan sakının": "Onlar nedir?" dediler; şöyle dedi: Allah'a şirk koşmak, büyü yapmak, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, namuslu ve bir şeyden haberi olmayan mü'min kadınlara iftira etmek.[21]

Bu hadis başka bir yoldan da Ebu Hureyre'den rivayet edilmiştir; Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Büyük günahlar yedidir: Birincisi Allah'a şirk koşmak, haksız yere cana kıymak, faiz yemek, büyürler de mallarını ellerine alırlar diye acele ile yetim malı yemek, savaştan kaçmak, namuslu kadınlara iftira etmek, hicret ettikten sonra badiyeye (kırsala) geri dönmek.[22]

Hazreti Ali radıyallahu anh'ten de yedi diye rivayet edilmiş ve onları saymıştır.

Ata'dan da; Yedirir, dediği ve onları saydığı rivayet edilmiştir. Ancak şirk ve badiye yerine yalancı şahitliği ve ana babaya asi olmaktır, denilmiştir.

İkincisi: Onlar dokuzdur; Abd bin Umeyr, babasından rivayet etmiştir, ki o zat sahabi idi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Büyük günahlar nelerdir?" diye soruldu, o da: Dokuzdur, dedi: En büyükleri Allah'a şirk koşmaktır, haksız yere adam öldürmek, savaştan kaçmak, yetim malı yemek, büyü yapmak, faiz yemek, namuslu kadına iftira etmek, Müslüman ana babaya asi olmak, ölülerinizin ve dirilerinizin kıblesi olan Ka'be'nin kutsallığını çiğnemek.[23]

Üçüncüsü: Dörttür: Buhari ile Müslim Sahih'lerinde Abdullah bin Amr'dan, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Büyük günahlar dörttür: Allah'a şirk koşmak, ana babaya isyan etmek, cana kıymak ve yalan yere yemin etmek.[24]

---

21 - Buhari, Vasaya, bab, 23; Tıb, bab, 48; Hudud, bab, 44, Müslim, İman, hadis no, 144; Ebu Davud, Vasaya, bab, 10; Nesei, Vasaya, 12.

22 - Bu lafızla aslını bulamadım.

23 - Ebu Davud, Vasaya, bab, 10; Hakim, Müstedrek, uzun olarak, 1/59, 4/259; Beyhaki, es - Sünen el - Kübra, 3/408.

24 - Buhari, Eyman, bab, 16; Mürteddin, bab, 1; Diyat, bab, 2; Müslim'de bulamadım.

Enes bin Malik rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem büyük günahları anlattı, yahut ona sordular; şöyle dedi: Allah'a şirk koşmak, cana kıymak, ana babaya isyan etmek ve şöyle dedi: Size büyük günahların en büyüğünü söyleyeyim mi? Yalan söylemek veya yalancı şahitliği etmektir.[25] İbn Mes'ud'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Büyük günahlar dörttür: Allah'a şirk koşmak, Allah'ın tuzağından emin olmak, Allah'ın rahmetinden ümit kesmek ve Allah'ın rahmetinden meyus olmak. İkrime'den de benzeri rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Onlar üçtür, İmran bin Husayn, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Size büyük günahların en büyüğünü haber vereyim mi? Allah'a şirk koşmak, ana babaya asi olmak, yaslanmıştı, doğruldu ve: Yalancı şahitliği etmektir, dedi.[26] Buhari ile Müslim Sahih'lerinde Ebu Bekre'den Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Size büyük günahların en büyüklerini haber vereyim mi? Evet, ya Resulallah, dedik, şöyle buyurdu: Allah'a şirk koşmak, Ana babaya isyan etmek ve yaslanmıştı, doğruldu: Yalancı şahitliği etmektir. Onu o kadar tekrar etti ki: Keşke sussa da kendine eziyet etmese, dedik. O ikisi, Sahih'lerinde İbn Mes'ud hadisi olarak da rivayet etmişlerdir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Günahların en büyüğü hangisidir, dedim; o da: Seni yaratan Allah'a şirk koşmak, dedi. "Sonra hangisidir?" dedim: "Seninle beraber yemek yer korkusuyla çocuğunu öldürmektir, dedi. "Sonra hangisidir?" dedim. Komşunun karısı ile zina etmektir, dedi.

Beşincisi: Surenin başından bu ayete kadar zikredilenlerdir, bunu da İbn Mes'ud ile İbn Abbas, demişlerdir.

Altıncısı: On birdir: Allah'a şirk koşmak, ana babaya asi olmak, yalan yere yemin edip boyu beraber günaha batmak, yetim malı yemek, faiz yemek, savaştan kaçmak, namuslu kadınlara iftira etmek, yalancı şahitliği etmek, sihir yapmak ve hiyanet etmek. Bu, İbn Mes'ud'dan da rivayet edilmiştir.

Yedincisi: Onlar Allah Teala'nın ateş veya lanet veya gazap veya azapla bitirdiği bütün günahlardır. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Sekizincisi: Onlar Allah Teala'nın ahirette azabı, dünyada haddi

25 - İmam Ahmed, Müsned, 3/131.

26 - Beyhaki, es - Sünen el - Kübra: 8/210.

vacip kıldığı bütün günahlardır. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Dahhak da böyle demiştir.

Dokuzuncusu: Allah'a isyan edilen her şeydir, bu da İbn Abbas ile Ubeyde'den rivayet edilmiştir. Bu zayıf bir görüştür.

Onuncusu: Onlar Allah'ın ateşle tehdit ettiği bütün günahlardır, bunu Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahit, bir rivayette Dahhak ve Zeccac demiştir.

On Birincisi: Onlar sekizdir: Allah'a şirk koşmak, ana babaya isyan etmek, mü'mini öldürmek, namuslu kadınlara iftira etmek, yetim malı yemek, yalancı şahitliği etmek, bir adamın yemini ve sözü ile az bir para koparmak. Bunu Muhriz, Hasen Basri'den rivayet etmiştir.

"Nükeffir anküm seyyiatiküm": Mufaddal, Asım'dan, ikisinde de ye ile "yükeffir; kalanlar da ikisinde de nun ile nükeffir okumuşlardır. Nafi, Eban – Asım'dan – Kisai - Ebu Bekir ile Asım'dan – mimin fethi ile burada ve Hac'ta medhalen okumuşlar; diğerleri ise mimi zamme ile okumuşlardır. "Müdhale sıdkın" ve "muhrace sıdkın"ın miminin mazmum olduğunda ise ihtilaf etmemişlerdir.[27] Ebu Ali el – Farisi şöyle demiştir: "Müdhal"in mastar olması da ismi- mekan olması da caizdir. Mimi ister meftuh isterse mazmum okusun. Süddi de şöyle demiştir: Seyyiat burada: Küçük günahlardır. Müdhal kerim de: Cennettir. İbn Kuteybe de: Kerim: Şerefli manasınadır, demiştir.

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِهٖ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَص۪يبٌ مِمَّا
اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَٓاءِ نَص۪يبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ وَسْـَٔلُوا اللّٰهَ
مِنْ فَضْلِه۪ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمًا ﴿٣٢﴾

32 – Allah'ın kiminizi kiminizden üstün kıldığı (sizde olmayan) şeyleri temenni etmeyin. Erkekler için kazandıklarından bir nasip, kadınlar için de kazandıklarından bir nasip vardır. Allah'tan lütfünü isteyin. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyle bilendir.

"Allah'ın kiminizi kiminizden üstün kıldığı şeyleri temenni etmeyin": İniş sebebi için üç görüş vardır: *Birincisi:* Ümmü Seleme: "Ya Resulallah, erkekler gaza ediyorlar, bizse etmiyoruz, biz ancak yarım miras alıyoruz, dedi; bunun üzerine bu ayet indi.[28]

27 - İsra: 80.

28 - İmam Ahmed, Müsned, 6/322; Hakim, Müstedrek, 2/305.

İkincisi: Kadınlar: Biz de savaşmak ve erkekler gibi ecir kazanmak isteriz, dediler, bunun üzerine bu ayet indi, bunu İkrime, demiştir.

Üçüncüsü: "Erkek için iki dişi hissesi vardır" ayeti inince, erkekler: Kadınlara mirasta üstün kılındığımız gibi iyiliklerimizle de üstün kılınmak isteriz, dediler. Kadınlar da: Biz de: Mirasımız onlarınkinin yarısı kadar olduğu gibi günahımızın da erkeklerinkinin yarısı kadar olmasını isteriz, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Katade ile Süddi, demişlerdir.

Temenninin manası hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Bir adamın başkasının malını temenni etmesidir, bunu İbn Abbas ile Ata, demişlerdir. *İkincisi:* Kadınların erkek olmayı temenni etmeleridir. Ümmü Seleme'den: Keşke biz de erkek olsaydık, dediği rivayet edilmiştir. Bunun üzerine bu ayet inmiştir.

Temenninin çeşitleri vardır:

Birincisi: İnsanın başkasının malının elinden çıkıp kendisinin olmasını istemesidir ki bu, hasettir.

İkincisi: Başkasının malı kadar malı olmasını temenni edip malının elinden çıkmasını istememesidir ki bu da gıptadır. Çoğu zaman o isteğin elde edilmesinde temenni edenin bir çıkarı olmaz. Hasen şöyle demiştir: Filanın malını temenni etme, ne biliyorsun, belki de onun helaki o maldadır.

Üçüncüsü: Kadının erkek olmayı temenni etmesidir ki bu gibi şey gerçekleşmez. Kul bilsin ki menfaatleri Allah daha iyi bilir; o nedenle Allah'ın takdirine razı olsun, bütün temennileri ahiret amelini artırmak olsun.

"Erkekler için kendi kazandıklarından bir nasip vardır, kadınlar için de kendi kazandıklarından bir nasip vardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu kazançtan maksat mirastır, bu da İbn Abbas ile İkrime'nin görüşüdür.

İkincisi: O sevap ve azaptır. Mana da şöyledir: Kadın erkek gibi sevap kazanır, onun gibi de günah kazanır. Bu Katade, İbn Saib ve Mukatil'in görüşüdür. Doğruluğuna da Ebu Süleyman Dımeşki şunu delil getirmiştir: Miras kazançla ele geçmez, kaldı ki ayet temenni ve üstünlük isteme hakkında nazil olmuştur.

"Ves'elullahe min fadlihi": İbn Kesir, Kisai, Eban ve Halef – tercihi olarak – (veselullahe), (feselillahe), (fesel beni israile), (ve sel men erselna) ve bunlar gibi emir sigası ile olup başında "vav" veya "fe"

olan kelimeleri böyle okumuşlardır ki onlara göre bunlar mehmuz (hemzeli) değildir. Ebu Cafer ile Şeybe'den de böyle nakledilmiştir. Diğerleri ise bütün bunları hemze ile okumuşlardır. "Velyeselu ma enfeku" *(Mümtehine: 10)* kavlini hemze ile okumakta ihtilaf etmemişlerdir.

"Fadl"dan ne murat edildiğinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Fadl: Taattir, bunu Said bin Cübeyr, Mücahit ve Süddi, demiştir. *İkincisi:* O rızktır, bunu da İbn Saib, demiştir. O zaman mana şöyle olur: Allah'tan nimetlerini temenni edin, başkasının malını temenni etmeyin.

وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ
وَالْأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ
إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿٣٣﴾

33 – (Erkek ve kadından) her biri için ana babanın ve akrabaların bıraktıklarından mirasçılar kıldık. Yeminlerinizin bağladığı kimselere de paylarını verin. Şüphesiz Allah her şeye şahittir.

"Veliküllin cealna mevaliye": Mevali: Veliler demektir, onlar da asabe olsun diğerlerinden olsun mirasçılardır. Ayetin manası şöyledir: Her insanın terekesine mirasçı olacak varisler vardır. Validan ve akrubun'un gramerce merfu okunmasının iki sebebi vardır:

Birincisi: Mübtedanın haberi olmak üzere merfu olması, takdiri şöyledir: Humul validani velakrabune. O zaman cümle "mimma terek"te tamam olur.

İkincisi: Onun malı terk eden fail olmak üzere merfu olmasıdır ki bu takdirde: el –Validan humul mevla, demek olur.

"Vellezine akadet eymanüküm": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, elifle "âkadet" okumuşlar; Asım, Hamze ve Kisai de, elifsiz olarak okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Kim elifle okursa takdiri şöyle olur: Vellezine "akadethüm eymanüküm. Kim de elifi atarsa mana: Akadet hilfuhum eymenehum, şeklinde olur. Muzafı atmış, muzafunileyhi onun yerine geçirmiş olur. Onların hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar yeminle mirasçı olanlardır; iki adam birbirleriyle yeminleşirlerdi; hangisi ölürse ötekisi ona mirasçı olurdu. Bu: "Veülül erhami baduhum evla biba'd" kavli ile neshedildi. Bunu İbn

Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ondan Atıyye de şöyle rivayet etmiştir: Cahiliyede bir adam bir adamın arkasına düşer ona katılır ve ona tabi olurdu. Adam öldüğü zaman mirası ailesinin olurdu. Ona tabi olan da eli boş kalırdı. Bunun üzerine Allah Teala "vellezine âkadet eymanüküm" kavlini indirdi, ona da mirasından verildi. Sonra bunun ardından "veülül erhami baduhum evla liba'd" kavli indi. Onların yeminli mirasçılar olduğunu söyleyenlerden bazıları da Said bin Cübeyr, İkrime ve Katade'dir.

İkincisi: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kardeş yaptığı kimselerdir. Onlar da Ensar ile muhacirlerdir. Muhacirler akrabalarını değil de ensarı mirasçı bırakırlardı; çünkü Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onları kardeş etmişti. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bunu İbn Zeyd de, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar cahiliyede başkalarının çocuklarını evlat edinirlerdi. Bu da Said bin Müseyyeb'in görüşüdür. Birinci görüşün sahipleri şöyle demişlerdir: Yardım ve miras üzere antlaşma yapanların hükmü Enfal'ın sonundaki ayetle neshedildi. İbn Abbas, Hasen, İkrime, Katade, Sevri, Evzai, Malik, Ahmed ve Şafii böyle demişlerdir.

Ebu Hanife ile arkadaşları ise: Bu hüküm bakidir, ancak akrabalar akitleşenlerden ileri tutulmuştur. Bir grup da: Bunun manası: Onlara yardım ve nasihat gibi hisselerini verin, demişlerdir. Bu da İbn Abbas ile Mücahit'ten rivayet edilmiştir. Başka bir topluluk şuna kani olmuştur: Cahiliyede antlaşma sadece yardım üzerine yapılırdı, İslam ise bunu değiştirmedi, onu daha da pekiştirdi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Cahiliyede ne gibi antlaşma varsa, İslam onu daha da kuvvetlendirmiştir.[29] Bunun yardım ve destek olduğunu kastetmiştir. Bu da Said bin Cübeyr'in görüşüdür. Bu da ayetin muhkem olduğunu gösterir.

اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ
بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ وَبِمَا اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ
فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ
وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ

29 – Cübeyr bin Mut'im hadisi, İmam Ahmed, Müsned, 4/83.

وَاضْرِبُوهُنَّۚ فَاِنْ اَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًاۜ
اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا ﴿٣٤﴾

34 – Erkekler kadınlar üzerine hakimdirler; bu da Allah'ın bazılarını bazılarına üstün kılması ve erkeklerin mallarından kadınların nafakalarını temin etmeleri nedeniyledir. Onun için saliha (iyi) kadınlar itaatkardırlar. Allah kendi haklarını nasıl koruduysa onlar da gıyaben erkeğin (şeref ve namusunu) korurlar. Dik başlılık edeceklerinden korktuğunuz kadınlara gelince, onlara öğüt verin, yataklarda yalnız bırakın. (Yine olmazsa) onları dövün. Eğer size itaat ederlerse, onların aleyhlerine bir yol aramayın. Çünkü Allah çok yücedir, çok büyüktür.

"Erkekler kadınlar üzerine hakimdirler": İniş sebebi şöyledir: Bir adam karısına bir tokat attı, kadın Resullah'a şikayet etti, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir Müfessirler bunun Sa'd bin Rebi el – Ensari olduğunu zikretmişlerdir İbn Abbas: "Kavvamun": Kadınları hak üzere tedip etmekle görevlidirler, demiştir. Hişam bin Muhammed, babasından: "Erkekler kadınlar üzerine hakimdirler" kavlinde: Eğer erkeklerse, demiş ve şu beyti okumuştur:

Sen her erkeği erkek mi ve
Gece yanan her ateşi ateş mi sanırsın?

"Bu da Allah'ın, bazılarını bazılarına üstün kılması nedeniyledir": Yani erkekleri kadınlara üstün kılması nedeniyledir. Erkeğin kadından üstün olması; aklının fazlalığı, miras hissesinin daha büyük olması, ganimet, Cuma namazı, cemaat, hilafet, cihat, talakın onun eline verilmesi vs. gibi şeylerledir.

"Ve nafakalarını kendi mallarından temin etmeleriyledir": İbn Abbas şöyle demiştir: Yani mehir ve nafakaları ile. "Salihat" üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Kocalarına iyilik eden kadınlardır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Hayır işleyenlerdir, bunu da Abdullah bin Mübarek, demiştir. İbn Abbas: "Kanitat": Kocaları hakkında Allah'a itaat eden kadınlar; "gıyaben muhafaza edenler" de: Kocaları yokken muhafaza edenlerdir, demiştir. Ata ile Katade de: Kocaları yokken onun malını ve korumaları lazım gelen kendi nefislerini muhafaza eden kadınlar, demişlerdir.

"Bima hafizallah": Cumhur "Allah" ismini merfu okumuştur, mana da onların kıraatine göre üç türlü olur:

Birincisi: Allah'ın onları muhafaza etmesi nedeniyle, bunu İbn Abbas, Mücahit, Ata ve Mukatil, demişlerdir. İbn Mübarek de Süfyan'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah'ın onları muhafaza edip öyle yapmasıyla.

İkincisi: Allah'ın onların mehirlerini ve lazım gelen nafakalarını koruması iledir, bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Bunun manası şöyledir: Görünmeyeni Allah'ın emrinin korunduğu şeyle muhafaza edenlerdir. Bunu Zeccac nakletmiştir. Ebu Cafer de Allah ismini mansup okumuştur, mana da: Allah'ın onları kendi taatinde koruması iledir.

"Dik başlılık etmelerinden korktuğunuz kadınlara gelince": Bu korku hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O, bilmek manasınadır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Dik başlılığın görünen işaretleri dolayısıyla zannetmek manasınadır, bunu Ferra, demiş ve kanıt olarak da şu mısraı okumuştur:

Ey Sellam, beni ayıplayacağından korkmadım (bunu zannetmedim).

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Nüşuz: kadının kocasından nefret etmesidir: Neşezetil mer'etü ala zevcihe ve neşesat denir ki, ondan nefret etti ve yanında kalmaktan rahatsız oldu, demektir. Nüşuzun aslı: Rahatsız olmaktır. Zecca da: Aslı neşzden gelir ki, yüksek yer manasınadır, demiştir.

"Onlara öğüt verin": İmam Halil şöyle demiştir: Öğüt: Kalbi heyecana getirecek şeyle hayrı hatırlatmaktır. Hasen de şöyle demiştir: Ona dili ile öğüt verir; eğer kabul etmezse, yatağını terk eder. Yatağını terk etme konusunda da dört ayrı görüş belirtmişlerdir:

Birincisi: O, cimaı terk etmektir, bunu Said bin Cübeyr, İbn Ebi Talha ve el - Avf, İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir. İbn Cübeyr ile Mukatil de böyle, demişlerdir.

İkincisi: Onu terk etmektir, cimaı terk etmek değildir, bunu da Ebudduha, İbn Abbas'tan, Husayf da İkrime'den rivayet etmiştir. Süddi ile Sevri de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Yatakta kötü konuşmaktır; bu da İbn Abbas, Hasen ve İkrime'den rivayet edilmiştir. Bu durumda mana: Onlara yatakta kötü konuşun, demek olur.

Dördüncüsü: O döşeğini ve yatağını terk etmektir; bu da Hasen, Şa'bi, Nahai, Muksim ve Katade'den rivayet edilmiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onu yatakta terk et, eğer kabul ederse ne a'la, yoksa

Allah sana onu yaralamadan dövmeye izin vermiştir. Bir grup ilim adamı da şöyle demiştir: Ayet tertip üzeredir: Dik başlılık korkusu halinde öğüt vermek, dik başlılık görüldüğü zaman yatağını terk etmek, bunu tekrar ettiği ve ısrar ettiği takdirde de onu dövmek. Henüz dik başlılığın başında dövmek caiz değildir. Kadı Ebu Ya'la: İmam Ahmed'in mezhebi de böyledir, demiştir: İmam Şafii de: Daha dik başlılığın başında dövmek caizdir, demiştir.

"Eğer size itaat ederlerse": Yani yatakta, "onların aleyhlerine bir yol aramayın": Onu rahatsız etmek için bahaneler uydurmayın, demektir. Süfyan bin Uyeyne de: Seni sevmeye zorlama, çünkü kalbi onun elinde değildir, demiştir. İbn Cerir de mana şöyledir, demiştir: Çeşitli bahaneler ileri sürerek bedenleri ve malları hususunda size helal olmayan bir yol aramayın. Bu da ona: Sen beni sevmiyorsun, deyip de onu dövmek veya ona eziyet etmek gibi şeylerdir.

Şüphesiz Allah çok yücedir (aliyy), çok büyüktür (kebirdir): Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Eşlerinize zulmetmeyin, sonra Allah onların intikamını sizden alır. Hattabi de şöyle demiştir: Kebir: Celal (ululuk) sıfatı ile muttasıf, şanı yüce, ululuğunun yanında bütün büyükler küçük kalır, demektir. Şöyle de denilmiştir: O mahluklarına benzemekten yücedir.

وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا
فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا
إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللّٰهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا ﴿٣٥﴾

35 – Eğer aralarının açılmasından korkarsanız onun (erkeğin) ailesinden bir hakem ve onun (kadının) ailesinden de bir hakem gönderin. Eğer onlar barıştırmak isterlerse Allah onların aralarını uzlaştırır. Şüphesiz Allah hakkıyle bilendir, her şeyden haberdardır.

"Eğer aralarının açılmasından korkarsanız": Korkuda iki görüş vardır:

Birincisi: O varlığı kesin olmayanın varlığından sakınmaktır, bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: O, bilmektir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Şikak: Düşmanlıktır, müteşakkiyn'den gelir ki, her sınıf bir şıkka (tarafa) düşmektir. Hakem de: Kendisine verilen işi

takip edendir. İki hakem göndermekle memur olan hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, davanın kendisine getirildiği yetkilidir, bunu Said bin Cübeyr ile Dahhak, demişlerdir.

İkincisi. Onlar eşlerdir, bunu da Süddi, demiştir.

"Eğer onlar barıştırmak isterlerse": İbn Abbas: Hakemler isterlerse, demiştir. "Allah aralarını uzlaştırır": Bunda da iki görüş vardır: O, hakemlere racidir, bunu İbn Abbas, İbn Cübeyr, Mücahit, Ata, Süddi ve cumhur demişlerdir. *İkincisi:* O eşlere racidir, bunu da bazı müfessirler, demiştir.

Hakemler eşlerin vekilleridir, verdikleri hükümde eşlerin rızası geçerlidir. Bu Ahmed, Ebu Hanife ve arkadaşlarının görüşüdür. Malik ile Şafii de: Hakemlerin hükmü eşlerin rızasına muhtaç değildir, demişlerdir.

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِه۪ شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ
اِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينِ
وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ
وَابْنِ السَّب۪يلِۙ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ
لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًاۙ ﴿٣٦﴾

36 – Allah'a ibadet edin, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, akraba komşuya, yabancı komşuya, yakın arkadaşa, yolda kalanlara ve sağ ellerinizin sahip olduğu kölelere iyilik edin. Şüphesiz Allah kendini beğenen ve daima böbürlenen kimseyi sevmez.

"Allah'a ibadet edin": İbn Abbas: O'nu birleyin, demiştir.

"Ana babaya iyilik edin": Ferra şöyle demiştir: Allah insanları ebeveyne iyilik etmeye teşvik etmiştir.

"Akraba komşuya": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, seninle onun arasında yakınlık olan komşudur, bunu İbn Abbas, İkrime, Dahhak, Katade, İbn Zeyd, Mukatil ve diğerleri, demişlerdir.

İkincisi: O, Müslüman komşudur, bunu da Nevf eş – Şami, demiştir. O zaman mana: İçinizden Müslüman komşuya iyilik edin, olur.

"Vel - caril cünübi": Mufaddal, Asım'dan cimin fethi ve nunun sükunu ile vel - caril cenbi rivayet etmiştir. Ebu Ali Şöyle demiştir: Mana: El - Cari zil cünüb, demektir ki muzaf hazfedilmiş olur. Yabancı komşu hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, seninle onun arasında yakınlık olmayan yabancıdır, bunu İbn Abbas, Mücahit, Ata, İkrime, Dahhak, İbn Zeyd, Mukatil ve diğerleri, demişlerdir.

İkincisi: o; sağındaki, solundaki, önündeki ve arkandaki komşudur, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O; Yahudi ve Hıristiyan'dır, bunu da Nevf eş - Şami demiştir.

Yakın arkadaş hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, zevce (eş)tir, bunu da Hazreti Ali, İbn Mes'ud, Hasen, İbrahim Nahai ve İbn Ebi Leyla, demişlerdir.

İkincisi: O, yol arkadaşıdır, bunu da Mücahid'in rivayetinde İbn Abbas, Katade, Dahhak, Süddi ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Said bin Cübeyr'den de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O arkadaştır, bunu da İbn Cüreyc, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve İkrime de böyle, demiştir. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Senden hayrının ulaşmasını umut eden kimsedir. Mukatil de: O seferde ve hazarda arkadaşındır, demiştir. İbnüssebil hakkında da Bakara suresinde açıklama yapmıştık.

"Sağ ellerinizin sahip olduklarına da": Yani kölelere iyilik edin. Bazıları: Buna dilsiz hayvanlar da girer, demişlerdir. İbn Abbas şöyle demiştir: "el - Muhtal: Kibirli kibirli yürüyendir; fahur da: Kibriyle insanlara karşı böbürlenendir, demiştir. Mücahit de: O verdiğini sayan ve Allah'a şükretmeyendir, demiştir. İbn Kuteybe de: Muhtal: Mağrur ve kibirli kimsedir, demiştir: Zeccac da: Muhtal: Kasılan gururlu ve cahil kimsedir, demiştir. Burada kibirli ve gururlunun zikredilmesi; bunların zengin oldukları zaman akrabalarından ve komşularından kaçmalarından dolayıdır.

اَلَّذِينَ يَبْخَلُونَ
وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ
مِنْ فَضْلِهِ وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿٣٧﴾

37 – Onlar cimrilik eden, insanlara cimriliği öneren ve Allah'ın, lütfünden kendilerine verdiği şeyleri gizleyen kimselerdir. Biz o nankörlere aşağılayıcı bir azap hazırlamışızdır.

"Onlar cimrilik edenlerdir": Müfessirler bu ayetin Yahudiler hakkında indiğini söylemişlerdir. Sebeb-i nüzulü ise şöyledir: İbn Abbas şöyle demiştir: Kerdem bin Zeyd, Üsame bin Habib, Nafi bin Ebi Nafi, Bahri bin Amir, Huyey bin Ahtab ve Rifaa bin Zeyd bin Tabut, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından bazı ensara gelir; onlara karışır ve onlara öğüt verirlerdi, onlara: Mallarınızı harcamayın, biz fakir olmanızdan korkuyoruz, infaka koşmayın; çünkü sonunun ne olacağını bilemezsiniz, derlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi.[30] Cimrilik ettikleri ve insanlara cimrilik önerdikleri şey üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O maldır, bunu İbn Abbas ile İbn Zeyd, demişlerdir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfat ve nübüvvetini meydana çıkarmadır, bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir.

"Ve ye'murunennase bilbuhli": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, sükunla: Bilbuhli okumuşlardır; Hamze ile Kisai de harekeli olarak: Bilbahali okumuşlardır. Hadid suresindekinde de aynı ihtilaf vardır.

"Allah'ın kendilerine lütfünden verdiği kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, onlara Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatları hakkında bilgi verilmiş; onlar da bunu gizlemişlerdi. Bu, cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Onlar; mal sahipleridir; cimrilik ettiler ve zenginliği gizledirler. Bunu da Maverdi ile diğerleri demişlerdir.

"A'tedna": Zeccac: Manası: Onu kendileri için bir hazırlık kıldık, yani kendileri için tespit ettik, demiştir.

وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا
بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا ﴿٣٨﴾

38 – Ve onlar mallarını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan kimselerdir. Şeytan kime arkadaş olursa, o ne kötü arkadaştır!

---

30 – bkz. İbn Hişam, es – Siyretü'n – Nebeviye, 2/208; Taberi Tefsiri, 8/353.

"Ve onlar mallarını gösteriş için harcayanlardır": Kimler hakkında indiğinde farklı üç görüş beyan etmişlerdir: *Birincisi:* Onlar Yahudilerdir, bunu İbn Abbas, Mücahit ve Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Onlar münafıklardır, bunu da Süddi, Zeccac ve Ebu Süleyman Dımeşki, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Mekke müşrikleridir; Peygambere düşmanlık etmek için mal harcadılar, bunu da Salebi, demiştir.

Karîn: Seninle ülfet eden ve sana ısınan arkadaşındır. O, faîl vezindedir, iki şeyi birbirine yaklaştırmaktan gelir. Şeytanın ona yakın olmasının da iki manası vardır: *Birincisi:* Onun fi'line katılmasıdır. *İkincisi:* Ona cehennemde arkadaş olmasıdır.

وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَنْفَقُوا مِمَّا
رَزَقَهُمُ اللّٰهُ وَكَانَ اللّٰهُ بِهِمْ عَلِيمًا ﴿٣٩﴾

39 – Eğer onlar Allah'a ve ahiret gününe iman etseler ve Allah'ın, kendilerine rızk ettiği şeylerden Allah yolunda harcasalardı, ne olurdu?! Allah onları çok iyi bilendir.

"Onlara ne olurdu?": Mana şöyledir: Mallarını insanlara gösteriş için harcayan ve Allah'a iman etmeyen kimseler, eğer iman etselerdi ne olurdu? Burada zikredilen infak hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, sadakadır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Zekattır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. "Allah onları çok iyi bilir": Kavli de onların kötü niyetlerinden dolayı onlar için tehdittir.

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ
مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَاِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ
اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾

40 – Şüphesiz Allah zerre kadar haksızlık etmez. Eğer o (zerre) bir iyilik olursa, Allah onu katlar ve sahibine kendi katından büyük bir mükafat verir.

"Şüphesiz Allah zerre kadar haksızlık etmez": Haksızlığı (zulmü) geçen kısımda şerh etmiş idik. O, aziz ve celil olan Allah için imkansızdır. Çünkü dilciler: Zulüm, bir kimsenin sahip olmadığı şey üzerinde tasarruf etmesidir, demişler. Halbuki her şey O'nun mülküdür.

Başkaları da şöyle demişlerdir: Zulüm, bir şeyi asıl yerinden başka yere koymaktır, O'nun hikmeti ise faydasız bir şey yapmaktan münezzehtir. Bir şeyin miskali, o şeyin ağırlığı demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Haza ala miskali haza, derler ki onun ağırlığındadır, onun kadardır, demektir. Zeccac da: O sikl kökünden mif'al veznindedir, demiştir.

Ben Şeyhimiz Ebu Mansur el – Lügavi'den şöyle okudum: İnsanlar miskalin sadece dinar (altın para) ağırlığında olduğunu zannederler, onların zannettikleri gibi değildir. Bir şeyin miskali onun ağırlığı kadardır, her ağırlığa miskal denir, ister ki bin (gram, kilo) olsun. Allah Teala: "Hardal tanesi kadar olsa" *(Enbiya: 47)* demiştir. Ebu Hatim de şöyle demiştir: Asmai'ye, terazilerdeki ağırlık olan miskali sordum: Farsçadır, nasıl diyeceğimi bilmiyorum; ancak miskal diyebilirim; mesela bir adama: Bana miskal uzat desen, o da sana binlik bir ağırlık birimi verse veya bir gramlık bir ağırlık birimi verse, dediğini yapmış ve doğru olur.

Zerreden de ne kastedildiği hususunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* O kırmızı karınca başıdır, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* O bir parça topraktır, bunu da Zeyd bin el – Asam, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O en küçük karıncadır, bunu da İbn Kuteybe ile İbn Faris, demişlerdir. *Dördüncüsü:* O hardaldır. *Beşincisi:* Güneş ışığında delikten görünen toz parçasıdır, bu ikisini Salebi, demiştir. Bil ki zerre akılla bilinen (soyut) bir şey için misal verilmiştir. Maksat Allah'ın ne az ne de çok zulüm etmeyeceğidir.

"Ve in tekü haseneten": İbn Kesir ile Nafi: Ref ile hasentün okumuşlar; diğerleri de nasb ile okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim ref ile okursa mana: Bir iyilik meydana gelirse demek olur. Kim de nasb ile okursa mana: Eğer o yaptığı bir iyilik olursa, demek olur.

"Yudaifha": İbn Amir ile İbn Kesir şeddeli olarak ve elifsiz "yuda'ifha okumuşlar; diğerleri de aynın kesri ve elifle yudaifha okumuşlardır. İbn Kuteybe: Elifle yudaifha, birkaç kat verir, demektir; elifsiz yuda'ifha ise bir katı verir, demiştir.

"Min ledünhü": Yani kendi katından demektir. Büyük ecir de: Cennettir.

فَكَيْفَ اِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ بِشَه۪يدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلٰى هٰٓؤُ۬لَٓاءِ شَه۪يدًا ﴿٤١﴾

41 – Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine şahit getirdiğimiz gün (halleri) nice olur?

"Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz gün halleri nice olur?": Zeccac: Ayetin manası: Kıyamet gününde onların hali nasıl olur, demektir; hal kelimesi atılmıştır, çünkü manadan anlaşılmaktadır. "Keyfe" lafzı istifham için ise de manası azarlamadır. Şahit de ümmetin Nebisidir.

Ne ile şahitlik edeceği hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Risaletini ümmetine tebliğ ettiğine dair şahitlik edecektir, bunu İbn Mes'ud, İbn Cüreyc, Süddi ve Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* İmanlarına şahitlik edecektir, bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir. *Üçüncüsü:* Amellerine şahitlik edecektir, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Lehlerine ve aleyhlerine şahitlik edecektir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Seni de getirdiğimiz zaman": Yani Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'i. "Onlar" kelimesi üzerinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar bütün ümmetidir. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onların aleyhlerine şahitlik edecektir. *İkincisi:* Onların lehlerine şahitlik edecektir; o zaman âlâ" lam manasına olur. İkinci görüş: Onlar kafirlerdir; mesajı tebliği ettiğine dair onların aleyhine şahitlik edecektir, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Yahudi ve Hıristiyanlardır, bunu da Maverdi, zikretmiştir.

يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا
الرَّسُولَ لَوْ تُسَوّٰى بِهِمُ الْاَرْضُۜ وَلَا يَكْتُمُونَ اللّٰهَ حَدِيثًا ﴿٤٢﴾

42 – O gün kafirler ve Peygamber'e isyan edenler yerle bir olmalarını isterler ve Allah'a karşı hiçbir sözü gizleyemezler.

"Lev tüsevva bihimülard": İbn Kesir, Asım ve Ebu Amr, tenin zammesi ve sin şeddesiz olarak tüsva okumuşlardır. Mana da: Toprak olmayı ve yerle bir olmayı isteyeceklerdir, demektir. Bu da Ferra ile diğerlerinin görüşleridir. Ebu Hureyre şöyle demiştir: Allah Teala mahlukatı mahşere topladığı zaman, hayvanlara, haşaratlara ve kuşlara: Toprak olun, der. O zaman kafir: Keşke ben de toprak olsaydım, der.

Nafi ile İbn Amir de, tenin fethası ve sinin şeddesi ile: Lev tesevva okumuşlardır. Mana da lev tetesevva demektir, mahreçleri yakın olduğu için te sine idgam edilmiştir. Ebu Ali şöyle demiştir: Bu kıraatta biraz geniş düşünülmüştür; çünkü fiil yere (toprağa) isnat edilmiştir, maksat: Yerin de onlar gibi olmasını isterler demek değildir,

esas mana: Onlar yerle bir olmayı isterler demektir. Sonra müfessirlerin mana üzerinde de de iki görüşleri vardır:

Birincisi: Bunun manası şöyledir: Yer yarılsa da içine batsalar, demektir. Bunu Katade, Ebu Ubeyde ve Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Manası şöyledir: Onlar yeniden diriltilmeyi istemezler; çünkü oradan çıkmadan önce yerle bir olmuşlardı. Bunu da İbn Keysan, demiştir. Zeccac da buna benzer söylemiştir. Hamze ile Kisai de, tenin fethası, sinin harekesi ve vav da imaleli şeddeli olarak: Lev tüsevvi okumuşlardır ki, tetesevva manasınadır; Nafi ile İbn Amir'in idgam ettiği te'yi hazfetmiştir. İki kıraatın manası da birdir.

"Hiçbir sözü (hadisi) Allah'a gizleyemezler": Hadis üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O: Biz müşrik değildik, sözleridir. *İkincisi:* O Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in durumu, na't ve sıfatıdır. Bunu da Ata, demiştir. Birinci görüşe göre, gizleme ahiretle ilgilidir. İkinci görüşe göre ise dünya ile ilgilidir. O zaman mana: Onu gizlememiş olmayı isterlerdi, olur.

Ayetin manasında da altı görüş vardır:

Birincisi: Organları konuşarak onları rezil ettiği zaman Allah'a şirk koşmalarını gizlememiş olmayı isterler. Bu mana İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

İkincisi: Onlara aleyhlerine şahitlik edince ondan sonra hiçbir sözü Allah'a gizlemezler. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Onlar bir yerde hiçbir sözü gizleyemezler, bir yerde de gizlerler ve: Biz müşrik değildik, derler. Bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: "Hiçbir sözü Allah'a gizleyemezler": Yeni söz başıdır; "yerle bir olmayı isterler" sözü ile ilişkili değildir. Bu da Ferra ile Zeccac'ın görüşleridir. Allah'a hiçbir sözü gizleyemezler'in manası: Onu gizlemeye güçleri yetmez, çünkü o Allah katında açıktır, demektir.

Beşincisi: Mana şöyledir: Yerle bir olup da Allah'a karşı hiçbir sözü gizlememiş olmayı isterler.

Altıncısı: Onlar: "Biz müşrik değildik" sözlerinin yalan olduğuna inanmadılar, ancak putlara tapmanın itaat olduğuna inandılar. Bu iki görüşü de İbn Enbari bildirmiştir.

Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Onlara vehmettikleri şey haber verilmiştir; çünkü onlar müşrik olmadıklarını zannediyorlardı. Bu ise onları yalan söylemiş olmaktan çıkarmaz.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى
حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا اِلَّا عَابِر۪ي سَب۪يلٍ حَتّٰى
تَغْتَسِلُوا وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ
مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَع۪يدًا
طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْد۪يكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ
عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٤٣﴾

43 – Ey iman edenler, sarhoş iken ne dediğinizi bilinceye kadar ve cünüp iken – yolcu olmanız müstesna – gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur yahut yolculukta bulunur veyahut ayakyolundan (abdest bozmaktan) gelirseniz yahut kadınlara dokunursanız, temiz toprakla teyemmüm edin; yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve çok bağışlayıcıdır.

"Ey iman edenler, sarhoş iken namaza yaklaşmayın": Ebu Abdurrahman es–Sülemi, Hazreti Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Abdurrahman bin Avf bize bir yemek hazırladı, bizi davet etti ve bize içki içirdi. İçki bize işledi, namaz vakti geldi; beni öne geçirdiler; ben de: "Kul ya eyyühel kafirun la a'büdü ma tabüdun, ve nanhu nabüdü ma tabüdun" okudum; bunun üzerine bu ayet indi.[31]

Başka bir rivayette, Ebu Abdurrahman'dan ve Hazreti Ali radıyallahu anh'ten, öne geçirip de bu sureyi yanlış okuyanın Abdurrahman bin Avf olduğu bildirilmiştir.[32]

"Namaza yaklaşmayın": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Namaz vakitlerinde sarhoşluk verecek şeylere yaklaşmayın. *İkincisi:* Sarhoş iken namaza girmeyin. Birincisi daha doğrudur, çünkü sarhoş kendisine ne hitap edildiğini bilmez. "Sarhoş iken": Kavlinin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: içkiden sarhoş iken, bunu cumhur, demiştir. *İkincisi:* Uykudan. Bunu da Dahhak, demiştir: Bu görüş akla uzaktır. Bu ayet,

---

31 – Ebu Davud, Tirmizi ve Taberi tefsiri, Ata bin Saib'den.

32 – İbn Cerir, Tefsir, 8/376.

namaz vaktinin dışında sarhoş olmağa müsaade etmiştir, sonra da içkinin yasak edilmesiyle neshedilmiştir.

"Vela cünüben": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Cenabet, uzaklıktır. Zeccac şöyle demiştir: Recülün cünübün, verecülani cünübün, ve ricalün cünübün; tıpkı şöyle denildiği gibi: Recülün rıda, ve kavmün rıza. Cünübe bu ismin verilmesinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Suyun olduğu yere uzak olmasındandır. *İkincisi:* Namazdan, Kur'an okumaktan, mushafa el sürmekten ve mescide girmekten uzak durması gerekmesindendir.

"Ancak yoldan geçmeniz müstesna": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Cünüp iken namaza yaklaşmayın, ancak yolcu olup suyu bulamamanız hariç; o zaman teyemmüm edin ve namazı kılın. Bu mana Hazreti Ali radıyallahu anh, Mücahit, Hakem, Katade, İbn Zeyd, Mukatil, Ferra ve Zeccac'tan rivayet edilmiştir.

İkincisi: Cünüp iken namaz kılınan yerlere yani mescitlere yaklaşmayın, ancak oradan geçmeniz müstesna, oturmayın. Bu mana da İbn Mes'ud, Enes bin Malik, Hasen, Said bin Müseyyeb, İkrime, Ata el - Horasani, Zühri, Amr bin Dinar, Ebudduha, İmam Ahmed, Şafii ve İbn Kuteybe'den rivayet edilmiştir. İbn Abbas ile Said bin Cübeyr'den de ilk iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir. Birinci görüşe göre: "Abirüssebil": Yolcudur, namaza yaklaşmak da namazı icra etmektir. İkinci görüşe göre: "Abirüssebil": Mescitten geçendir, namaza yaklaşmak da içinde namaz kılınan mescide girmektir.

"Eğer hasta olursanız": Bu kelamın iniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Ensardan bir adam hasta oldu, kalkıp abdest alamadı, hizmetçisi de yoktu; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi, ona durumu anlattı; bunun üzerine: "Eğer hasta olur ve yolculukta bulunursanız" ayeti indi, bunu Mücahit, demiştir.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından yara çıktı, bu aralarında yayıldı, cünüp oldular; bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e şikayet ettiler; bunun üzerine "Eğer hasta olursanız..." ayeti indi. Bunu İbrahim Nahai, demiştir. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Ayetin zahiri su kullanıldığı takdirde hastalık meydana gelecekse teyemmümün caiz olduğunu göstermektedir; ister telef olmaktan korksun, isterse korkmasın. Yolculuk da öyledir ki onda da su bulunmadığı takdirde teyemmüm etmek caizdir, yolculuk da ister kısa, isterse uzun olsun. Suyun bulunmaması hasta için teyemmüm etmesinin caiz olması için şart değildir. Şart olan zararın mevcut

olmasıdır. Yolculukta ise suyun bulunmaması teyemmümün mubah olması için şarttır, yolculuk şart değildir. Yolculuğun zikredilmesi suyun genellikle onda bulunmamasındandır.

"Ev cae ahadün minküm minel ğaitı": "Ev" vav manasınadır, çünkü eğer öyle olmazsa, hasta veya yolcuya abdesti bozulmadığı halde abdest alması lazım gelir. Ğait: Çukurca yerdir, abdest bozmaktan yeri ile kinaye edilmiştir. Bunu İbn Kuteybe, demiştir. Mezadeye (su tulumuna): Raviye denmesi de böyledir; aslında raviye, üzerinde su tulumu taşınan devedir. Kadınlara: Zaain denilmiştir, aslında zaain: Hevdeçler (mahmiller)dir. Kadınlar onun içinde gizlenirler. Abdestsizliğe de izre denilmiştir, çünkü onlar dışkılarını evlerin çöplüğüne atarlardı.

"Evlâmestümünnisae": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, burada elifle ve Maide'de: Evlamestüm okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Halef de tercihli olarak, Mufaddal da Asım'dan rivayetle, Velid bin Utbe de İbn Amir'den rivayetle, burada elifsiz ve Maide'de "evlemestüm" okumuşlardır. El sürmeden ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O cimadır, bunu Hazreti Ali, İbn Abbas, Hasen, Mücahit ve Katade demişlerdir. *İkincisi:* O el sürmedir, bunu da İbn Mes'ud, İbn Ömer, Şa'bi, Ubeyde, Ata, İbn Sirin, Nahai, Nehdi, Hakem ve Hammad demişlerdir.

Ebu Ali de şöyle demiştir: Lems el ile olur, bazen burada genişlik yaparlar, başka şeye de denir. "Göğe el sürdük" *(Cin: 8)* ayeti de böyledir ki: Göğün gayıplarına daldık, içimizden kimileri kulak hırsızlığı eder, duyduklarını kahinlere iletir, onlara haber verirdi. Lems el sürmekten başka şeye de denildiği için: "Ellerini sürdüler" *(En'am: 7)* demiştir. Özellikle elin zikredilmesi, başka bir cihetle karışmaması içindir. Nitekim: "Kendi sulplerinizden oğullarınızın helalleri" *(Nisa: 23)* demiştir; çünkü oğul, sulpten olmayan evlatlığa da denilir.

"Su bulamazsanız teyemmüm edin": Sebeb-i nüzulü şöyledir: Hazreti Aişe radıyallahu anha bir seferinde Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile beraberdi, gerdanlığı koptu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onu aramak için durdu, yanlarında su da yoktu, bu ayet bunun üzerine indi. Üseyd bin Hudayr: Ey Ebu Bekir ailesi, bu sizin ilk bereketiniz değildir, dedi. Bunu Buhari ile Müslim tahriç etmişlerdir.[33] Buhari ile Müslim'in tahriç ettikleri başka bir rivayet de

33 – Buhari, Teyemmüm, bab, 1; Fedailü's – Sahabe, bab, 5; Müslim, Hayz, hadis no, 108; Nesei, Tahare, bab, 193; Malik, Muvatta', Kitabu't – Tahare, hadis no, 89; Ahmed, Müsned, 6/179.

şöyledir: Hazreti Aişe radıyallahu anha, Esma'dan ödünç bir gerdanlık aldı, o da kayboldu. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, onu aramak üzere bir adam gönderdi; namaz vakti geldi, yanlarında su da yoktu. Abdestsiz kıldılar, bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e şikayet ettiler, bunun üzerine teyemmüm ayeti indi.

Teyemmüm lügatte: Niyet edip bir yere gitmektir, bunu da: "Vela teyemmemül habise" ayetinde zikretmiştik. Saîd ise: Topraktır. Bunu Hazreti Ali, İbn Mes'ud, Ferra, Ebu Ubeyd, Zeccac ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Şafii de: Saîd ancak tozu olan toprağa denir, demiştir. Tayyib hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O temizdir. *İkincisi:* Helaldir. "Yüzlerinize ve ellerinize ondan sürün": Teyemmümde yüzün sürülen kısmı, abdestte yıkanan belli yeridir. Ellerden sürülmesi lazım gelen yerde ise üç görüş vardır: *Birincisi:* Hırsızlıkta kesilen bileğe kadardır. Ammar, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den: "Teyemmüm yüz ve eller için toprağa bir vurmadır"[34] dediğini rivayet etmiştir. Said bin Müseyyeb, Ata bin Ebi Rebah, İkrime, Evzai, Mekhul, Malik, Ahmed, İshak ve Davud da böyle demişlerdir. *İkincisi:* O dirseklere kadardır. İbn Abbas, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in teyemmüm ettiğini ve kollarını mesh ettiğini rivayet etmiştir. İbn Ömer, oğlu Salim, Hasen, Ebu Hanife ve Şafii de böyle demişlerdir. Şa'bi'den de bu iki görüşün aynısı rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Parmakların uçlarından koltuk altlarına kadar yerleri mesh etmek vaciptir. Ammar bin Yasir şöyle rivayet etmiştir: Bir yolculukta Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraberdik, toprağa el sürme hakkında izin indi, biz de ellerimizi bir vurup yüzlerimizi meshettik, bir daha vurup omuz başlarına ve koltuk altlarına kadar olan kısımları meshettik.[35] Bu da Zühri'nin görüşüdür.

"İnnallahe kane afüvva": Hattabi şöyle demiştir: Afüv, mübalağa kalıbıdır, "afv" günahtan vaz geçmek, suçluyu cezalandırmamaktır. Onun: Afetirrihül esere (rüzgar izi sildi) sözünden geldiği söylenmiştir, sanki affeden de suçlunun günahını silip atmıştır.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ
يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ وَيُرِيدُونَ أَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ ﴿٤٤﴾

34 - Buhari, Teyemmüm, bab, 8.

35 - Ebu Davud, Taharet; Nesei, Taharet.

44 – Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi; onlar sapıklığı satın alıyor ve sizin yoldan sapmanızı istiyorlar.

"Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi?": Kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu; Rifaa ibn Zeyd bin Tabut hakkında inmiştir. *İkincisi:* O İki adam hakkında inmiştir; bunlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem konuştuğu zaman ağzına öykenir (hiddetlenir) ve onu kınarlardı. Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O Yahudiler hakkında inmiştir, bunu da Katade, demiştir.

"Onlara verilen nasip": Hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in peygamber olduğunu bilmeleridir. *İkincisi:* Kitaplarındaki şeyleri bilmeleridir, onunla amel etmeleri değil (kuru bilgi).

"Sapıklığı satın alıyorlar": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bunda kısaltma vardır; mana: Hidayete karşı sapıklığı satın alıyorlar, demektir. Şu ayet de öyledir: "Ona sonrakiler arasında bıraktık" *(Saffat: 78)*, yani iyi bir ad bıraktık, iyi bir ad zikredilmemiştir; çünkü muhatap onu bilmektedir.

Sapıklığı satın almalarında da dört görüş vardır:

Birincisi: O, imanı sapıklıkla değiştirmeleridir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem meydana çıkmadan önce ona iman, meydana çıktıktan sonra inkar ile değiştirmeleridir. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: O rüşvet almak ve başkanlıklarını sürdürmek için Peygamberi inkar etmeyi tercih etmeleridir. Bunu da Zeccac, demiştir.

Dördüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i yalanlamalarına karşı hahamlarına para vermeleridir. Bunu da Maverdi, demiştir.

"Yoldan sapmanızı istiyorlar": Mü'minlere hitaptır, yoldan maksat da: Hidayet yoludur.

وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاَعْدَٓائِكُمْۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَلِيًّاۘ وَكَفٰى بِاللّٰهِ نَص۪يرًا ﴿٤٥﴾

45 – Allah düşmanlarınızı çok iyi bilmektedir. Gerçek bir dost olarak ve bir yardımcı olarak da Allah yeter.

"Allah düşmanlarınızı çok iyi bilmektedir": O, size onların ne hal

üzere olduklarını bildiriyor; artık onlardan yardım istemeyin, onlar da Yahudilerdir. "Allah veli (dost) olarak yeter": Allah size yeter; O kimin velisi olursa düşmanı ona zarar veremez. Hattabi şöyle demiştir: "Veli" yardımcı demektir. "Veli", mütevelli, yani işleri üstlenen ve yerine getiren demektir. Aslı vely'den gelir ki yakınlık manasınadır. "Nasîr" ise: Faîl vezninde olup fâil manasınadır.

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا
وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا
فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا
لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمَ وَلَٰكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ
إِلَّا قَلِيلًا ﴿٤٦﴾

46 – Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden değiştirirler, dillerini eğerek, bükerek ve dine saldırarak: "İşittik ve isyan ettik, dinle, dinlemez olası", "raina" derler. Eğer onlar: "İşittik, itaat ettik, dinle ve bize bak" deselerdi, onlar için daha hayırlı ve daha doğru olurdu. Fakat Allah inkarları yüzünden onlara lanet etmiştir. Artık pek azı hariç iman etmezler.

"Yahudilerden bir kısmı": Mukatil şöyle demiştir: Bu ayet; Rifaa bin Zeyd, Malik bin Dayf ve Ka'b bin Üseyd hakkında inmiştir; hepsi de Yahudi idiler. "Min" edatı hakkında da iki görüş vardır, bunları da Zeccac bildirmiştir:

Birincisi: O "ellezine utülkitabe"ye bağlıdır, mana da: Yahudilerden kendilerine kitaptan hisse verilen kimseleri görmedin mi?" demek olur.

İkincisi. Yeni bir cümledir, mana da: Yahudilerden bir topluluk vardır ki kelimeleri değiştirirler, olur. Değiştirirler kavli de sıfat olur, mevsuf da hazfedilmiş olur. Sibeveyh kanıt olarak şöyle bir beyt getirmiştir:

Zaman iki iki defadan ibarettir: Ölürüm, bir defasında da
Zahmetlerle geçim ararım.

Mana: Onlardan bir defasında ölürüm, demektir. Ebu Ali el – Farisi: Mana şöyledir, demiştir: Allah Yahudilere karşı yardımcı olarak yeter, yani onlara karşı size yardım eder.

"Tahrif": Değiştirme, demektir. "Kelim"eye gelince: "Kelam"ın "kelm"den alındığı söylenmiştir ki o da deriyi ve eti yaran yaradır; buna göre söze kelam denilmesi, kulağı yarıp kelamı ona ulaştırmasındandır. Hayır, hitap çeşitlerinde istenen manaları yardığı için de denilmiştir.

"Kelimeleri değiştirmeleri"nde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e bir şey sorarlardı; çıkınca da onun sözünü değiştirirlerdi, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bu onların Tevrat'ı değiştirmeleridir, bunu da Mücahit, demiştir.

"Yerlerinden": Yani mekan ve mana ihtimallerinden, demektir.

"İşittik ve isyan ettik": Mücahit şöyle demiştir: Sözünü işittik, emrine isyan ettik.

"Vesma' ğayra müsmain": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi. Bunun manası: Dinle, dinlemez olası, demektir. Bunu İbn Abbas, İbn Zeyd ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: Manası şöyledir: Dinle, dediğin makbul değildir, bunu da Hasen ile Mücahit, demişlerdir. Raina"nın manası da Bakara'da geçmiştir.

"Leyyen bielsinetihim": Katade şöyle demiştir: "Ley" dili kıpırdatmaktır. İbn Kuteybe de: "Leyyen bielsinetihim": "Raina kelimesini riayet etmek ve bakmaktan çıkarıp kabalık ederek sövmeye götürmektir, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: "Onlar için daha hayırlı olurdu": Değiştirdikleri şeyden daha hayırlı ve "akveme": Daha adil olurdu. "Allah onlara inkarları yüzünden lanet etti": Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i inkarları yüzünden.

"Pek azı hariç onlar iman etmezler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlardan ancak pek azı iman ederler; onlar da Abdullah ibn Selam ile ona tabi olanlardır. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Ancak pek az iman ederler, bunu da Katade ile Zeccac, demişlerdir. Mukatil de şöyle demiştir: O da Allah onları yarattı ve rızıklarını verdi, itikadıdır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا
لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَى أَدْبَارِهَا

أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ أَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولًا ﴿٤٧﴾

47 – Ey kendilerine kitap verilenler, bazı yüzleri silip de enselerine döndürmemizden veyahut Cumartesi yaranlarına lanet ettiğimiz gibi onlara da lanet etmemizden önce yanınızdakini tasdik etmek üzere gönderdiğimiz şeye (Kur'an'a) iman edin. Allah'ın emri yerine getirilmiştir.

"Ey kendilerine kitap verilenler, indirdiğimiz şeye iman edin": Sebeb-i nüzulü şöyledir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Yahudilerden içlerinde Abdullah bin Soriya ile Ka'b bin Esed de olan bir grup hahamı İslam'a davet etti, onlara: Siz de bilirsiniz ki benim getirdiğim şeyler haktır, dedi. Onlar da: Biz onu tanımıyoruz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Abbas demiştir.

"Kitap verilenler": Hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, bunu cumhur, demiştir. *İkincisi:* Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da Maverdi, demiştir. Birinciye göre Kitap: Tevrat'tır. İkinciyi göre de: Tevrat ile İncil'dir. İndirdiğimiz şeyden maksat da: Kur'an'dır. Yanlarındaki şeyi tasdik etmenin manası da Bakara suresinde geçmiştir.

"Bazı yüzleri silmemizden önce": Yüzleri silmede de üç görüş vardır:

Birincisi: O, gözleri kör etmedir, bunu İbn Abbas, Katade ve Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: Onlardaki göz, burun ve kaşı dümdüz etmektir, bu mana da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. İbn Kuteybe de bunu tercih etmiştir.

Üçüncüsü: Onları hidayet yolundan çevirmektir; Hasen, Mücahit, Dahhak ve Süddi bu görüşe taraftar olmuşlardır. Mukatil de şöyle demiştir: Yüzleri silmeden önce, yani milleti hidayet ve basiretten çevirmeden önce. Buna göre yüz mecazen zikredilmiş olur. Maksat: Basiret ve kalplerdir. Önceki iki görüşe göre de: Yüzden maksat, bilinen organdır.

"Onları enselerine döndürürüz": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Bunları ensede meydana getirip gözleri oraya yerleştirmektir. Bu İbn Abbas ile Atıyye'nin görüşleridir.

İkincisi: Onları, yani yüzleri ense gibi yapıp orada ne ağız ne kaş ne de göz koymaktır, bu da bir topluluğun görüşüdür; İbn Kuteybe de onların içlerindedir.

Üçüncüsü: Yüzlerde, maymunlarda olduğu gibi kıl bitirmektir, bu da Ferra'nın görüşüdür.

Dördüncüsü: Onları yurtlarından ve yerlerinden sürmektir, İbn Zeyd de buna taraftar olmuştur.

İbn Cerir şöyle demiştir: Mana şöyle olur: İleri gelenlerini ve konakladıkları bölgeleri değiştirip onları daha önce geldikleri Şam tarafına göndermektir.

Beşincisi: Onları sapıklığa döndürmektir, bu da Hasen, Mücahit, Dahhak, Süddi ve Mukatil'in görüşüdür.

"Yahut onlara lanet etmemizden önce": Yüzlerin sahipleri kastedilmiştir. Cumartesi yaranlarının lanet edilmesinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onları domuza çevirmektir, bunu da Hasen, Katade ve Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Onları çoklarının öldüğü Tih çölüne göndermektir, bunu da Maverdi, demiştir.

"Allah'ın emri yerine getirilmiştir": İbn Cerir şöyle demiştir: Burada emir, memur (buyruk) manasınadır, emir denilmesi ondan (emirden) meydana gelmesindendir.

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِه۪ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ
ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُۚ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرٰٓى اِثْمًا عَظ۪يمًا ﴿٤٨﴾

48 – Şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını istediği kimse için bağışlar. Kim Allah'a şirk koşarsa, büyük bir günah uydurmuş olur.

"Şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz": İbn Ömer şöyle demiştir: "Ey nefislerine zulmeden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin; şüphesiz Allah bütün günahları bağışlar" *(Zümer: 53)* ayeti inince: "Ya Resulallah, şirki de mi?" dediler; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bundan hoşlanmadı; bunun üzerine bu indi. Şirk koşmanın manası da yukarıda geçmiştir.

Ayetten maksat şudur: Allah şirk üzerinde ölen müşriki bağışlamaz. "Dilediği kimse için": Kaydında da iki açıdan nimet vardır: *Birincisi:* O şirkten başka günah işleyen her ölünün kesinlikle azaba

uğrayacağını gerektirmez, ister ki o günahın üzerinde ısrar ederek ölsün. *İkincisi:* O'nun isteğine bırakılmasında da Müslümanlar için yarar vardır; o da korku ve ümit üzerinde olmalarıdır.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَلَا
يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٤٩﴾

49 – Kendilerini temize çıkaranları görmedin mi? Bilakis Allah dilediğini temize çıkarır. Onlar hurma çekirdeğinin ince ipliği (fetil) kadar haksızlığa uğramazlar.

"Kendilerini temize çıkaranları görmedin mi?": İniş sebebi şöyledir: Merhap bin Zeyd ile Bahri bin Avn –ki bunlar Yahudilerden idiler– küçük çocukları ile Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler; yanlarında da bir bölük Yahudi vardı: "Ya Muhammed, bunların günahı var mı?" dediler; o da: Yok, dedi. Onlar da: Allah'a yemin ederiz ki biz de onlar gibiyiz; ne zaman gündüz bir günah işlesek, günahımız gece bağışlanır, ne zaman gece bir günah işlesek, günahımız gündüz bağışlanır, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür.

"Görmedin mi?": Kavli üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* "Sana haber verilmedi mi?" demektir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir. *İkincisi:* "Bilmedin mi?" demektir, bunu da Zeccac, demiştir.

Kendilerini temize çıkaranlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: İbn Abbas'tan naklettiğimize göre Yahudilerdir; Mücahit, Katade ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: Onlar Yahudi ve Hıristiyanlardır. Hasen Basri ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir. "Kendilerini temize çıkarıyorlar"ın manası da: Temiz olduklarını iddia ediyorlar, demektir. Zekeşşey'ü, denir ki: Uygun şartlar altında büyüdü, demektir.

Kendilerini ne ile temize çıkardıkları hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Kendilerini günahlardan temize çıkardılar, bunu İbn Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Yahudiler şöyle dediler: Bizim ölen çocuklarımız Allah katında bizi temize çıkarırlar ve bize şefaat ederler. Bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Yahudiler namazda çocuklarını öne geçirirlerdi; onlar da imamlık ederlerdi; onların günahsız olduklarını iddia ederlerdi: bu İkrime, Mücahit ve Ebu Malik'in görüşleridir.

Dördüncüsü: Yahudiler şöyle dediler: "Bizler Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" *(Maide: 18)*; "cennete ancak Yahudi veya Hıristiyan olanlar girer". *(Bakara: 111)* Bu görüş de Hasen ile Katade'ye aittir.

"Bilakis Allah dilediğini temize çıkarır": Yani temiz kılar. Allah kimseye fitil kadar haksızlık etmez: İbn Cerir şöyle demiştir: Esas "fetil": Meftul, yani bükülmüş demektir. Mef'ul sigası faîl'e çevrilmiştir; sarî' ve dehîn gibi.

Fetil üzerinde iki görüş vardır: *Birincisi:* O, hurma çekirdeğinin çukurunun içindeki şeydir, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Ata bin Ebi Rebah, Dahhak, Katade, Atıyye, İbn Zeyd, Mukatil, Ebu Ubeyde, İbn Kuteybe ve Zeccac da böyle demişlerdir. *İkincisi:* O parmakların arası kirden oğuşturulduğu zaman çıkan (fitil gibi) şeydir, bunu el- Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, Ebu Malik, Süddi ve Ferra da böyle demişlerdir.

انْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَكَفٰى بِهٖٓ اِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٠﴾

50 – Bak, Allah'a karşı nasıl yalan uyduruyorlar. Bu, apaçık bir günah olarak yeter.

"Bak, Allah'a karşı nasıl yalan uyduruyorlar": Bu: "Biz Allah'ın oğullarıyız"; "cennete Yahudi ve Hıristiyan olmayanların dışındakiler girmez"; bizim günahımız yoktur vb. gibi yalandan uydurdukları sözleridir. "Bu da onlara yeter": Yani bu yalan sözleri "apaçık bir günah olarak yeter": İşitenler için yalanlarını meydana çıkaracak açık bir günah olarak.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ اُوتُوا نَصِيبًا
مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ
كَفَرُوا هٰٓؤُلَٓاءِ اَهْدٰى مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا سَبِيلًا ﴿٥١﴾

51 – Kendilerine kitaptan nasip verilmiş olanları görmedin mi? Puta ve batıl İlahlara inanıyorlar ve kafirler için: "Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar.

"Kendilerine kitaptan nasip verilmiş olanları görmedin mi?": İniş sebebi için dört görüş vardır:

Birincisi: Bir grup Yahudi; Kureyş'e gittiler; onlar da: "Bizim dinimiz mi hayırlı yoksa Muhammed'in dini mi?" dediler. Yahudiler de: Hayır, sizin dininiz daha hayırlıdır, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: Ka'b bin Eşref ile Huyey bin Ahtap, Mekke'ye gittiler; Kureyşliler onlara: "Biz mi hayırlıyız yoksa Muhammed mi?" dediler. Onlar da: Siz, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bu, bir rivayette İkrime'nin görüşüdür. Katade de şöyle demiştir: Ayet, Ka'b, Huyey ve Nadîr oğullarından iki başka adam hakkında indi, bunlar Kureyş'e: Siz Muhammmed'den daha doğru yoldasınız, dediler.

Üçüncüsü: Kureyş kafirlerine: Siz Muhammed'den daha doğru yoldasınız, diyen Ka'b bin Eşref'tir, ayet de bunun üzerine inmiştir. Bu Mücahit, Süddi ve bir rivayette de İkrime'nin görüşüdür.

Dördüncüsü: Huyey bin Ahtab, müşriklere: Biz de sizler de Muhammed'den daha iyiyiz, dedi; bunun üzerine bu ayet indi. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür. Bu ayette zikredilenlerden kastedilenler Yahudilerdir.

"Cibt" hakkında da yedi görüş vardır:

Birincisi: O, sihirdir, bunu Hazreti Ömer bin Hattab, Mücahit ve Şa'bi, demişlerdir. *İkincisi:* Putlardır, bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İkrime de: Cibt, puttur, demiştir. *Üçüncüsü:* Huyey bin Ahtab'tır. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak ile Ferra da böyle demişlerdir. *Dördüncüsü:* Ka'b bin Eşref'tir, bunu Dahhak, İbn Abbas ile Leys bin Sa'd'den rivayet etmiştir. *Beşincisi:* Kahindir, bu İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. İbn Sirin ile Mekhul de böyle demişlerdir. *Altıncısı:* Şeytandır. Bunu Said bin Cübeyr – bir rivayette - Cübeyr, Katade ve Süddi, demişlerdir. *Yedincisi:* Sihirbazdır, bunu da Ebu'l – Aliye ile İbn Zeyd, demişlerdir. Ebu Bişr, Said bin Cübeyr'den: Cibt, Habeş dilinde sihirbazdır, dediğini rivayet etmiştir.

Tağut'tan ne murat edildiği hakkında altı görüş vardır:

Birincisi: Şeytandır, bunu Ömer bin Hattab, Mücahit –bir rivayette– Şa'bi ve İbn Zeyd, demişlerdir. *İkincisi:* O putların önünde durup da onlar adına açıklama yapanlardır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Ka'b bin Eşref'tir, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Dahhak ile Ferra da böyle demişlerdir.

Dördüncüsü: Kahindir, bunu da Said bin Cübeyr, Ebu'l – Aliye, Katade ve Süddi, demişlerdir. *Beşincisi:* O puttur, bunu da İkrime, demiş ve: Cibt ile tağut iki puttur, diye açıklama yapmıştır. *Altıncısı:* Sihirbazdır. Bu; İbn Abbas, İbn Sirin ve Mekhul'den rivayet edilmiştir. Bu görüşler, bunların ayrı ayrı şeyler olduğunu gösterir. İbn Kuteybe ile Zeccac'ın da içlerinde bulunduğu bir grup dilci de: Allah'tan başka tapılan, taş veya resim veyahut şeytan; cibt ve tağuttur, demişlerdir.

"Kafirlere diyenler": Yani Kureyş müşriklerine. Siz "iman edenlerden daha doğru yoldasınız"; yani Peygamber ile ashabından. "Yol bakımından": Yani diyanet ve itikat bakımından.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ ۖ وَمَن يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا ﴿٥٢﴾

أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّنَ الْمُلْكِ فَإِذًا لَّا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا ﴿٥٣﴾

52 – İşte onlara Allah lanet etmiştir. Allah da kime lanet ederse, onun için asla bir yardımcı bulamazsın.

53 – Yoksa onların mülkte bir hisseleri mi var? Eğer öyle olsa idi, insanlara hurma çekirdeğinin çukuru kadar bir şey (zırnık) vermezlerdi.

"Yoksa onların mülkte bir hisseleri mi var?": Bu, sorudur, manası ise inkardır, takdiri: Onların hissesi yoktur, demektir. Ferra da şöyle demiştir: "O zaman insanlara bir nakîr bile vermezler" kavli, gizli bir şartın cevabıdır, takdiri de şöyledir: Eğer onların bir hissesi olsa idi, insanlara zırnık bile vermezlerdi. "Nakîr" hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O hurma çekirdeğinin arka kısmındaki küçük noktadır, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Ata bin Ebi Rebah, Katade, Dahhak, Süddi, İbn Zeyd, Mukatil, Ferra, İbn Kuteybe ve diğerleri de demişlerdir.

İkincisi: O çekirdeğin ortasındaki zardır, bunu da et – Teymi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit'ten de: Onun çekirdeğin ortasındaki iplik olduğu rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O bir adamın başparmağının ucuyla bir şeyi oymasıdır, bunu da Ebu'l – Aliye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O çekirdeğin ortasındaki habbedir, bunu İbn Ebi Nüceyh, Mücahit'ten rivayet etmiştir. Ezheri de şöyle demiştir: "Fetil, nakir ve kıtmir" basit ve değersiz şeyler için verilen misallerdir.

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ
إِبْرٰهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا ﴿٥٤﴾

54 – Yoksa, Allah'ın, insanlara lütf ü kereminden verdiklerini mi kıskanıyorlar? Gerçekten biz, İbrahim hanedanına kitap ve hikmet verdik ve onlara büyük bir mülk verdik.

"Yoksa insanları mı kıskanıyorlar": İniş sebebi şöyledir: Ehl-i kitaplar: "Muhammed, kendine verilen şeylerin mütevazi olduğunu iddia ediyor, halbuki onun dokuz karısı vardır; hangi kral ondan daha üstündür?" dediler, ayet bunun üzerine indi. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Em" edatı hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, istifham hemzesi manasınadır, bunu İbn Kuteybe, demiştir. *İkincisi:* O, "bel" (hayır) manasınadır, bunu da Zeccac, demiştir. Hased de Bakara suresinde zikredilmişti. Burada haset edenler de: Yahudilerdir. Burada insanlardan da kimlerin murat edildiği hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İkrime, Mücahit, Dahhak, Süddi ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Ebu Bekir ve Ömer'dir. Bu, Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh'ten rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Araplardır, bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabıdır, bunu da Maverdi, zikretmiştir. Allah'ın onlara lütfünden verdiği şey hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala'nın, Nebisine dilediği kadar sayısız kadın alma müsaadesidir. Bu da İbn Abbas, Dahhak ve Süddi'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* O, peygamberliktir, bunu İbn Cüreyc ile Zeccac, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O, Araplardır görüşüne göre içlerinden bir peygamber göndermesidir.

"İbrahim hanedanına kitap verdik": Yani Tevrat, İncil ve Zebur. Bütün bunlar İbrahim hanedanındadır. Bu Peygamber de İbrahim evladındandır. Hikmet hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Peygamberliktir, bunu Süddi ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Derin din bilgisidir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Büyük mülk hususunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Süleyman'ın mülküdür, bunu Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Davud ile Süleyman'ın kadın mülkleridir; Davud'un yüz karısı, Süleyman'nın da yedi yüz karısı ile üç yüz cariyesi vardı. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Süddi de böyle demiştir. *Üçüncüsü:* Peygamberliktir, bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* Meleklerle desteklemedir, bunu da İbn Zeyd ile diğerleri demişlerdir. *Beşincisi:* Dünya siyaseti ile din şeriatini birlikte yürütmedir, bunu da Maverdi, demiştir.

فَمِنْهُم مَّنْ ءَامَنَ بِهِۦ وَمِنْهُم مَّن صَدَّ عَنْهُ ۚ وَكَفَىٰ بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا ﴿٥٥﴾

55 – Onlardan kimi ona iman etti; onlardan kimi de ondan yüz çevirdi. Çılgın ateş olarak cehennem yeter!

"Feminhüm men amene bih": Hüm zamirinin mercii hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Efendimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in uyardığı Yahudilerdir, bu da Mücahit, Mukatil, Ferra ve diğerlerinin görüşüdür. Bu görüşe göre "bihi"deki he zamiri hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'nın Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e indirdiği şeye racidir, bunu da Mücahit, demiştir. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: O zaman bu söz: "Allah'ın onlara lütfünden verdiği" kavline dayandırılmış olur ki o da peygamberliktir. *İkincisi:* O Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, o zaman da: "İnsanları mı kıskanıyorlar" kavline dayalı olur ki insanlardan maksat da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. "Onlardan kimi ona iman etti" kavlinden de murat edilenin Abdullah bin Selam ile arkadaşları olur. *Üçüncüsü:* O, İbrahim hanedanından habere raci olur ki bunu da Ferra, demiştir.

İkinci görüş: "Feminhüm"deki hüm zamiri İbrahim hanedanına raci olur, buna göre "bihi"deki he zamiri hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, İbrahim'e aittir, bunu Süddi, demiştir. *İkincisi:* Kitaba aittir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Ve minhüm men sadde anh": İbn Mes'ud, İbn Abbas, İbn Cübeyr, İkrime, İbn Yamür ve Cuhderi, sadın ref'i ile: "Men sudde anh" okumuşlar; Übey bin Ka'b, Ebu'l – Cevza, Ebu Reca ve el – Cevni de, sadın kesri ile okumuşlardır.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ
بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٥٦﴾

56 – Ayetlerimizi inkar edenleri yakında cenenneme atacağız. Derileri piştikçe, azabı tatmaları için başka derilerle değiştireceğiz. Şüphesiz Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Onları yakında cehenneme atacağız": Zeccac: Ateşte kızartacağız, demiştir. Rivayete göre bir Yahudi kadını Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e bir koyun kızartması hediye etmişti.

"Derilerini başkalarıyla değiştiririz": Kavli üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu gerçek değildir; buna göre: "günahlardan zevk alan deriler günahlardan zevk almayan derilerle nasıl değiştirilir?" demeye gerek kalmaz; çünkü deriler azabın onlara yetişmesi için alettir, tıpkı zevkin ulaşmasında da alet olduğu gibi. Azap görenler onlardır, deriler değil.

İkincisi: Onlar yakıldıktan sonra aynen tekrar iade edilir, tıpkı kabirlerde çürüdükten sonra tekrar iade edildiği gibi. O zaman değişme sıfata raci olur, zata değil. Mana da şöyle olur: Onları yanmamış derilerle değiştiririz. Mesela: Suğtu hatemi hatemen aher, denir ki: Yüzüğümden yeni bir yüzük kalıba döktüm, demektir. Hasen Basri bu ayet üzerinde şöyle demiştir: Ateş onları günde yetmiş defa yer (yakar); her yediğinde onlara: Tekrar eski halinize dönün, denir, onlar da dönerler.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ
وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا ﴿٥٧﴾

57 – İman edip iyi işler yapanları da altlarından ırmaklar akan ve içinde ebedi kalacakları cennetlere girdireceğiz. Onlar için orada tertemiz eşler vardır. Ve onları koyu bir gölgeye koyacağız.

"Onları koyu bir gölgeye koyacağız": Zeccac: Zalîl (koyu gölge), hem sıcaktan hem de rüzgardan koruyan gölgedir. Bütün gölgeler öyle değildir, demiştir. Allah Teala cennetin gölgesinde sıcaklık da olmadığını, soğukluk da olmadığını bildirmiştir. Eğer: "Cennette

soğukluk veya sıcaklık olur mu ki, böyle denilmiştir?" denilirse, cevap şöyledir: Hayır, ancak onlara anlayacakları şeyle hitap edilmiştir. Mesela: "Onlar için orada sabah akşam rızkları vardır" *(Meryem: 62)* ayetinde olduğu gibi. Başka bir cevap da şöyledir: Bu, onun sıfatının tam ve binasının mükemmel olduğuna işarettir; daha açıkçası, eğer rahatsız edici soğukluk veya sıcaklık olsa idi, binaları ve ağaçları arasında koyu gölge olurdu, demektir.

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا
الْأَمَانَاتِ إِلٰى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا
بِالْعَدْلِ إِنَّ اللّٰهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٥٨﴾

58 – Şüphesiz Allah size emanetleri ehil olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah bununla size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah hakkıyle işitici ve hakkıyle görücüdür.

"Şüphesiz Allah size emanetleri ehil olanlara vermenizi emreder": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'yi fethedince, Beytullah'ın anahtarını Osman bin Ebi Talha'dan istedi, o da ona vermeye gitti; Abbas: Anam babam sana kurban olsun, onu sikaye görevimle birlikte bana ver, dedi. Osman, Abbas'a verir korkusu ile elini çekti; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Anahtarı getir" dedi. Abbas da sözünü tekrar etti, Osman da elini çekti; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: Eğer Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsan anahtarı bana göster, dedi. O da: İşte ya Resulallah, onu Allah'ın emaneti olarak al, dedi. Anahtarı aldı, Beyt'i açtı; bunun üzerine Cebrail bu ayeti getirdi. O da Osman'ı çağırdı, anahtarı ona verdi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mücahit, Zühri, İbn Cüreyc ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: O amirler hakkında inmiştir, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Zeyd bin Eslem, oğlu ve Mekhul da böyle demişlerdir. Ebu Süleyman Dımeşki de bunu tercih etmiş ve: Amirler Müslümanların mallarındaki emanetleri eda etmekle emrolundular, demiştir.

Üçüncüsü: O genel emanetler hakkında inmiştir, bu da Übey bin Ka'b, İbn Abbas, Hasen ve Katade'den rivayet edilmiştir. Kadı Ebu

Ya'la da bunu tercih etmiştir. Bil ki onun özel bir sebep üzerine inmesi hükmünün genel olmasına mani teşkil etmez. Çünkü o, emanetler ve benzerleri için geneldir. İbn Mes'ud şöyle demiştir: Emanet abdestte, namazda, oruçta ve konuşmadadır; bunların en çetini ödünçlerdedir.

"Allah size ne güzel öğüt veriyor": Yani size verdiği öğüt ne güzeldir. Biz de bunu Bakara'da açıklamıştık.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ وَاُو۬لِي الْاَمْرِ مِنْكُمْۚ
فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ ف۪ي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ اِنْ كُنْتُمْ
تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ تَأْو۪يلاً ﴿٥٩﴾

59 – Ey iman edenler, Allah'a itaat edin, Resule ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin. Eğer bir şeyde tartışırsanız, Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsanız, onu Allah'a ve Resul'üne götürün. Bu daha hayırlı ve sonuç bakımından daha güzeldir.

"Ey iman edenler, Allah'a ve Resul'e itaat edin": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: O, Abdullah bin Huzafe bin Kays es – Sehmi, hakkında inmiştir; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onu bir askeri birlikte göndermişti. Bunu Buhari ve Müslim, İbn Abbas hadisi olarak tahriç etmişlerdir.

İkincisi: Ammar bin Yasir, bir askeri birlikte Halit bin Velid ile beraberdi, o kavim kaçtı, içlerinden biri Ammar'ın yanına girdi: "Ben Müslüman oldum, bunun bana faydası olur mu yoksa arkadaşlarım gibi ben de mi kaçayım?" dedi. Ammar da. Sen dur, sen emniyettesin, dedi. Adam da döndü, durdu, Halit geldi; adamı yakaladı; Ammar: Ben ona aman verdim, o Müslüman oldu, dedi. O da: "Ben senin amirin iken birine aman mı veriyorsun?" dedi. İkisi tartıştılar. Resulallah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler; ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Resul'e itaat edin": Resule itaat etmek, hayatında emrini tutup, yasağından kaçmaktır; ölümünden sonra da sünnetine uymaktır.

Emir sahipleri hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar amirlerdir, bunu Ebu Hureyre, bir rivayette İbn Abbas, Zeyd bin Eslem, Süddi ve Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Onlar alimlerdir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu da Cabir bin Abdullah, Hasen, Ebu'l – Aliye, Ata, Nahai ve Dahhak'ın görüşleridir. Bunu Husayf, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır; Bunu da Ebu Nüceyh, Mücahit'ten rivayet etmiştir, Bekr bin Abdullah el – Müzeni de böyle demiştir.

Dördüncüsü: Onlar Ebu Bekir ile Ömer'dir, bu da İkrime'nin görüşüdür.

"Fein tenazatüm fi şey'in": Zeccac: Manası; ihtilaf eder de her grup: Söz benim sözümdür, derse, demiştir. Münazaa kökünden gelir ki her biri delil çekmeye çalışmaktır.

"Onu Allah'a ve Peygambere havale edin": Nasıl havale edileceği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu Allah'a havale etmek kitabına havale etmektir; Peygamber'e havale etmek de sünnetine havale etmektir: Bu da Mücahit, Katade ve cumhurun görüşüdür. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bu havale de iki şekilde olur: *Birincisi:* İsmiyle manasıyla mahsus olana havale etmektir. *İkincisi:* Delalet ve kıyas koluyla havale etmektir.

İkinci görüş: Onu Allah'a ve Peygamber'e havale etmek, bir şey bilmeyenin: Allah ve Resul'ü daha iyi bilirler, demesidir. Bunu bir grup demiştir ki Zeccac da içlerindedir.

Tevilden de ne murat edildiği hakkında dört görüş vardır: Birincisi. O ceza ve sevaptır, bu Mücahit ile Katade'nin görüşüdür. *İkincisi:* O sonuçtur, bu da Süddi, İbn Zeyd, İbn Kuteybe ve Zeccac'ın görüşüdür. *Üçüncüsü:* O gerçekleşmedir, mesela: "Bu rüyamın tevilidir "tabiridir, gerçekleşmesidir" *(Yusuf: 100)* kavlinde olduğu gibi. Bunu da bir rivayette İbn Zeyd, demiştir. *Dördüncüsü:* Bunun manası: Onu Allah'a ve Resul'üne havale etmeniz, kendi yorumunuzdan daha güzeldir, demektir. Bunu da Zeccac, demiştir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا
أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ
وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ
ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿٦٠﴾

60 – Sana indirilene ve senden önce indirilene inandıklarını iddia edenleri görmedin mi; tağuta baş vurmak istiyorlar; halbuki onu inkar etmekle emrolunmuşlardı. Şeytan ise onları pek uzak bir sapıklıkla azdırmak istiyor.

"İnandıklarını iddia edenleri görmedin mi?" Ayetin iniş sebebi için dört görüş vardır:

Birincisi: O, münafıklardan bir adam hakkında indi; onunla bir Yahudinin arasında dava vardı. Yahudi: Muhammed'e gidelim, dedi. Münafık da: Hayır, Ka'b bin Eşref'e gidelim, dedi. Yahudi kabul etmedi. İkisi Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler; Yahudi'nin lehine karar verdi. Münafık: Ömer bin Hattab'a gidelim, dedi. Ona doğru yöneldiler, kıssayı ona anlattılar; o da: Az bekleyin, yanınıza geliyorum, dedi. Eve girdi; kılıcını kuşandı, sonra çıktı, münafığa bir vurdu; buz gibi oldu (öldü) ve: Allah ve Resul'ünün hükmüne razı olmayana benim hükmüm böyledir, dedi; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Ebu Bürde el – Eslemi kahin idi, Yahudiler arasında hüküm verirdi. Müslümanlardan bir bölük insan ona başvurdular; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Bir Yahudi ile bir münafığın arasında dava vardı; Yahudi münafığı Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e davet etti, çünkü o rüşvet almazdı. Münafık da kendi hakemlerine davet etti, çünkü onlar rüşvet alırlardı. Anlaşamayınca, bir kahini hakem etmeye karar verdiler; bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Şa'bi'nin görüşüdür.

Dördüncüsü: Nadiyr oğullarından bir adam Kurayza oğullarından birini öldürdü, dava ettiler; onların münafıkları: Kahin Ebu Bürde'ye gidelim, dediler; o iki gruptan Müslümanlar da: Hayır, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gidelim, dediler; münafıklar kabul etmediler; kahine gittiler; bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Süddi'nin görüşüdür.

Za'm ve zü'm, ikisi de lügattir, çoğunlukla doğruluğu gerçekleşmeyen şey için kullanılır. "Sana indirilene ve daha önce indirilene iman ettiklerini iddia edenler": Hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, münafıktır. *İkincisi:* Ona indirilene iman ettiğini iddia eden münafık, ondan önce indirilene iman ettiğini iddia eden de Yahudidir. Tağut ise Ka'b bin Eşref'tir. Bunu İbn Abbas, Mücahit, Rebi' ve Dahhak, demişlerdir.

"Ona inanmamakla emrolunmuşlardı": Mukatil: Kahinlerden el çekmekle emrolunmuşlardı, demiştir. "Dalâl baîd" ise: Uzun sapıklık, demektir.

وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اِلٰى مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ
وَاِلَى الرَّسُولِ رَاَيْتَ الْمُنَافِق۪ينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا ﴿٦١﴾

61 – Onlara: "Allah'ın indirdiğine ve Resul'e gelin" denildiği zaman münafıkların senden iyice uzaklaştıklarını görürsün.

"Onlara: "Allah'ın indirdiklerine gelin" denildiği zaman" Mücahit şöyle demiştir: Bu ve bundan önceki ayet Yahudi ile Münafığın davası hakkında inmiştir. "Lehüm"deki hüm zamiri, o iddiada bulunanlara racidir. "Allah'ın indirdiği": Kur'an'ın hükümleridir. Resul'e gitmek de: Hükmüne razı olmaktır.

فَكَيْفَ اِذَٓا اَصَابَتْهُمْ مُص۪يبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ
اَيْد۪يهِمْ ثُمَّ جَٓاؤُ۫كَ يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنْ اَرَدْنَٓا اِلَّٓا اِحْسَانًا
وَتَوْف۪يقًا ﴿٦٢﴾

62 – Ellerinin öne sürdüğü şey yüzünden başlarına bir musibet geldiği zaman halleri nice olur? Sonra da sana gelip Allah'a yemin ederler ve: "Biz ancak iyilik etmek ve arabulmak istedik" derler.

"Başlarına bir musibet geldiği zaman": Yani Allah'tan bir musibet geldiği zaman ne yaparlar ve hangi çareye başvururlar? Musibetten ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu tehdit ve gözdağıdır. *İkincisi:* O, Hazreti Ömer'in öldürdüğü münafığın imha edilmesidir.

"Ellerinin öne sürdüğü şey hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Münafıklık ve alay etmeleridir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in hükmünü reddetmeleridir. *Üçüncüsü:* Eski günahlarıdır.

"İn eredna": Biz istemedik, demektir.

"Ancak iyilik etmek ve arabulmak istedik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Hazreti Ömer onların adamını öldürünce, kanını iste-

meye geldiler; biz kan istemekle başka değil bize iyilik etmek ve hakka uygun iş yapmak istedik, dediler.

İkincisi: Biz davayı Ömer'e götürmekle iyilik etmek ve arabulmak istedik.

Üçüncüsü: Onlar başkasının hakemliğine gitmekle dönüp Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den özür dilediler ve: Senin kararından dönmemiz hükmü normalleştirmek ve hasımların arasını bulmak içindir, yoksa hakkın acılığına dayanamamak için değildir, dediler.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ
فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا
بَلِيغًا ﴿٦٣﴾

63 – Onlar öyle kimselerdir ki Allah onların kalplerindekini bilir. Artık onlardan yüz çevir, onlara öğüt ver ve kendilerine tesir edecek söz söyle.

"Onlar öyle kimselerdir ki Allah onların kalplerindekini bilir": Yani münafıklık ve kaypaklığı. İbn Abbas da: İçlerinde dediklerinin tersini saklamalarını, demiştir. "Onlardan yüz çevir": Onları cezalandırma. "Onlara öğüt ver": Dilinle. "Ve onlara tesirli söz söyle": Yani onlara git: Eğer bir daha yaparsanız canınızı yakarım, de. Zeccac şöyle demiştir: Beluğarrecülü yebluğu belağaten fehüve beliğun, denir ki: Kalbindekini tam olarak dile getirmektir.

Alimler "belağat"in tarifinde konuşmuşlardır; bazıları: Manayı kalbe en güzel sözle ulaştırmaktır, demişler. "Belağat": Mananın doğru olmasıyla beraber ibarenin de güzel olmasıdır, demişler. Belağat: Manayı anlatmakla beraber kısa konuşmak ve karşıyı sıkmayacak şekilde çeşitli ibare kullanmaktır, demişler. Halid bin Safvan da şöyle demiştir: Sözün en güzeli lafzı az, manası çok olandır. Kelamın hayırlısı, başı sonunu dinlemek için heyecan uyandırandır. Başkası da şöyle demiştir: Bir sözün belağat adını alması için lafzı manasını geçmeli, manası da lafzını geçmelidir. Lafzı kulağına manasının kalbine gelmesinden daha önce gelmemelidir.

Bazıları da: Bu ayette zikredilen "yüz çevirme"nin kılıç ayetiyle mensuh olduğuna kail olmuşlardır.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا لِيُطَاعَ بِاِذْنِ
اللّٰهِ وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ جَٓاؤُكَ فَاسْتَغْفَرُوا
اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللّٰهَ
تَوَّاباً رَح۪يماً ﴿٦٤﴾

64 – Biz her peygamberi ancak Allah'ın izni ile kendisine itaat edilsin, diye gönderdik. Eğer onlar nefislerine haksızlık ettikleri zaman sana gelip Allah'tan bağış dileseler, Peygamber de onlar için bağış dilese idi, Allah'ın tövbeleri çok kabul ettiğini, çok merhametli olduğunu görürlerdi.

"Vema erselna min resulin illa liyutaa": Zeccac şöyle demiştir: "Min" edatı tekit için gelmiştir; mana da: Biz bir peygamberi ancak itaat edilsin diye göndeririz, şeklinde olur. "Allah'ın izni ile": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İzin emir manasınadır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Bizzat izniyle demektir, bunu da Mücahit, demiştir. Zeccac da: Mana: Allah ona izin verdiği için itaat edilsin diye gönderdik şeklinde olur, demiştir.

"Eğer onlar nefislerine haksızlık ettikleri zaman": "Hüm" (onlar) zamiri daha önce bahsi geçen hakeme başvuran iki adama racidir. İbn Abbas: Resul'ün verdiği karara kızmakla nefislerine haksızlık edenler, demiştir. "Sana gelip de Allah'tan bağış dileselerdi": Yaptıkları şey için, demektir.

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتّٰى
يُحَكِّمُوكَ ف۪يمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْ
حَرَجاً مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْل۪يماً ﴿٦٥﴾

65 – Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem tutup sonra da verdiğin karardan dolayı içlerinde hiçbir sıkıntı duymadan ve iyice teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.

"Hayır, Rabbine andolsun ki iman etmezler": Bunun iniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, Zübeyr ile ensardan bir adamın Harre sulama kanalı mevzuunda tartışmaları üzerine inmiştir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Zübeyr'e: "Ey Zübeyr, sen bahçeni sula, sonra da suyu komşuna gönder" dedi; bunun üzerine ensari kızdı: "Ya Resulallah, halan oğlu olduğu için böyle karar verdin, değil mi?" dedi. Resulullah'ın rengi attı, sonra Zübeyr'e: Ey Zübeyr, sen bahçeni sula, su ağaçların köküne ininceye kadar suyu tut, dedi. Zübeyr: Allah'a yemin ederim ki benim hakkımda indiğini zannediyorum, derdi. Bunu Buhari ile Müslim rivayet etmişlerdir.[36]

İkincisi: O Ka'b bin Eşref'in hakemliğine müracaat eden münafık ile Yahudi hakkında inmiştir, kıssaları da yukarıda geçmiştir. Bunu da Mücahit, demiştir.

"Hayır, Rabbine andolsun ki iman etmezler": Yani seni hakem tutmadıkça mü'min olmazlar, demektir. "La" edatının onların mü'min oldukları iddialarını ret için olduğu da söylenmiştir. Mana da şöyledir: Hayır, hükmüne karşı çıkarken durum onların iman ettik diye zannetikleri gibi değildir, dedi, sonra da yeniden söze başladı ve: Rabbine andolsun ki aralarında ihtilaf ettikleri şeyde seni hakem tayin etmedikçe iman etmiş olmazlar, dedi.

"Harec" kelimesi üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O şüphedir, bunu İbn Abbas, Mücahit, Katade, Süddi ve diğerleri, demiştir. *İkincisi:* O sıkıntı, demektir; bunu da Ebu Ubeyde ile Zeccac, demişlerdir. "İyice teslim olurlar": Üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Emrettiğin şeye teslim olup sana itiraz etmezler. Bu; İbn Abbas, Zeccac ve cumhurun görüşüdür. *İkincisi:* Çekiştikleri şeyi senin kararına teslim ederler. Bunu da Maverdi, demiştir.

وَلَوْ اَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ اَنِ اقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ اَوِ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ
مَا فَعَلُوهُ اِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ وَلَوْ اَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ
خَيْرًا لَهُمْ وَاَشَدَّ تَثْبِيتًا ﴿٦٦﴾ وَاِذًا لَاٰتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّا اَجْرًا
عَظِيمًا ﴿٦٧﴾ وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٦٨﴾

---

36 – Buhari, Kitabü'ş – Şürbi vel – Müsakat, bab, 6, 7, 8; Tefsirü Suretinnisa, bab, 12; Sulh, bab, 12; Müslim, Fedail, hadis no, 129; Ebu Davud, Akkdiye. Bab, 31; Tirmizi. Ahkam, bab, 26; Nesei, Kada, bab, 19, 27; İbn Mace, Mukaddime, bab, 2; Ruhûn, bab, 20; Ahmed, Müsned, 4/5.

66 – Eğer biz onlara: "Kendinizi öldürün ve yurtlarınızdan çıkın" diye yazsaydık, bunu ancak içlerinden pek azı yaparlardı. Eğer onlar kendilerine verilen öğüdü tutsalardı hem onlar için daha hayırlı hem de imanlarını daha pekiştirici olurdu.

67 – Ve o zaman onlara kendi katımızdan büyük bir mükafat verirdik.

68 – Onları elbet doğru bir yola iletirdik.

"Eğer biz onlara: Kendinizi öldürün, diye yazsaydık": Ayetin iniş sebebi şöyledir: Yahudilerden bir adam: Allah'a yemin ederim ki Allah bize: Kendinizi öldürün, diye yazdı, biz de onları öldürdük, dedi. Sabit bin Kays bin eş – Şemmas da: Allah'a yemin ederim ki eğer Allah bize de aynısını yazarsa, biz de yaparız, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu, Süddi'nin görüşüdür. Zeccac da şöyle demiştir: "Lev" edatı, bir şeyin olmamasından dolayı başka bir şeyin olmaması içindir; mesela: Levcaeni Zeydün leci'tuhu, denir ki, mana: O gelmediği için ben de gelmedim, demektir. "Ketebna": Farz kıldık manasınadır, anlam da: Eğer mü'minlere kendi nefislerinizi öldürün diye farz kılsaydık, olur. Ebu Amr: Nunun kesresiyle: Eniktülu, vavın zammesiyle de: Evuhrucu, okumuş; İbn Amir, İbn Kesir, Nafi ve Kisai de: Nunun ve vavın zammesiyle: Enuktulu evuhrucu okumuşlardır. Asım ile Hamze de ikisinin de kesresi ile okumuşlardır: Manada da şöyledir: Eğer Musa kavmine farz ettiğimizi onlara da farz etse idik, bunu içlerinden ancak pek azı yaparlardı. Bu, cumhurun kıraatidir. İbn Amir nasb ile: İlla kalilen okumuştur. "Eğer onlar": Yani mü'min olduklarını iddia eden ve tağutun hakemliğine başvuran münafıklar, "kendilerine verilen öğüdü tutsalardı": Yani kendilerine edilen Allah'a itaat ve emrini yerine getirme va'zını dinleselerdi, "onlar için elbette hayırlı olurdu", işleri daha sağlam olurdu. Süddi de: "Daha pekiştirici": Yani daha doğrulayıcı olurdu, demiştir.

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاُولٰٓئِكَ مَعَ الَّذِينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ
النَّبِيِّنَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَٓاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ اُولٰٓئِكَ
رَفِيقاً ﴿٦٩﴾ ذٰلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ عَلِيماً ﴿٧٠﴾

69 – Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse, işte onlar Allah'ın, kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddikler, şehitler ve salihlerle beraberdirler. Bunlar da ne güzel arkadaştır!

70 – Bu lütuf Allah'tandır. Allah'ın her şeyi bilmesi yeter.

"Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse": İniş sebebi hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in azatlısı Sevban, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i çok severdi, Resulullah onu bir gün üzgün gördü: "Ey Sevban, neden üzgünsün?" dedi. O da: Bir ağrım yoktur, ancak ben seni görmediğim zaman seni özlüyorum, ahireti hatırlıyor; orada seni görememekten korkuyorum, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı, ona: Dünyada senden ayrılmak istemiyoruz, çünkü sen bizden ayrıldığın zaman bizim üstümüzde (yüksek derecelerde) olursun, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Mesruk'un görüşüdür.

Üçüncüsü: Ensardan bir adam Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e üzgün vaziyette geldi: "Seni neden üzgün görüyorum?" dedi. O da: Ya Resulallah, yarın sen peygamberlerle beraber yüksek makamlara çıkarsın, biz de sana ulaşamayız, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi, bu da Said bin Cübeyr'in görüşüdür. İbn Abbas şöyle demiştir: Kim farzlarda Allah'a, sünnette de Resul'e itaat ederse. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Sıddik: Çok doğru kimsedir; nitekim: Fıssik (çok fasık), sikkir çok sarhoş, şirrib çok içici, himmir, çok şarapçı, sikkit, çok suskun, ficcir çok günahkar, işşik çok aşık, dıllil çok sapık, zıllim çok zalim, o şeyi çok yapan demektir. Bir şeyi bir iki kere yapana, onu çok yapıp da onu adet haline getirmedikçe böyle denilmez. Şüheda ise şehidin cem'idir, o da Allah yolunda öldürülendir.

Ona şehit denilmesinde beş görüş vardır. *Birincisi:* Çünkü Allah ve melekleri onun cennetlik olduğuna şahitlik etmişlerdir. *İkincisi:* Çünkü rahmet melekleri ona şahitlik ederler. *Üçüncüsü:* yere düştüğü içindir, yer de şahidedir, bu iki görüşü dilci İbn Faris, demiştir. *Dördüncüsü:* Öldürülünceye kadar Allah'ın emrinde hakka şahitliği yerine getirdiği içindir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. *Beşincisi:* Çünkü o öldürülmekle Allah'ın kendisine hazırladığı ikrama şahit olacaktır, bunu da şeyhimiz Ali bin Abdullah, demiştir.

Salihlere gelince: O içi ve dışı temiz olan herkese denir. Cumhur; peygamberlerin, sıddiklerin, şehitlerin ve salihlerin bu sıfatları taşıyan herkes için genel olduğunu söylemişlerdir. İkrime ise özellikle: Burada Peygamberlerden maksat Muhammed, sıddiklerden maksat Ebu Bekir, şehitlerden maksat Ömer, Osman ve Ali; salihlerden maksat da diğer sahabelerdir, demiştir.

"Ve hasüne ulaike refika": Zeccac: Refika temyiz olmak üzere mansup olmuştur, o tekildir, cemi yerine kullanılmıştır, demiştir. Şair de şöyle demiştir:

Orada sıska develerin leşleri vardır, kemikleri ise
Açığa çıkmıştır, derisinden de yağlar sızmaktadır.

(Maksat, derilerinden demektir. Mütercim).

Bir başkası da şöyle demiştir:

Boğazınızda kemik vardır, biz de üzüldük.

Yani boğazlarınızda kemikler vardır, demek istemiştir.

"Bu lütuf": Yani zikredilenlere verilenler, "Allah'tandır, Allah'ın da bilmesi yeter": Yani maksat ve niyetleri bilmesi yeter.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ أَوِ انْفِرُوا جَمِيعًا ﴿٧١﴾

71 - Ey iman edenler, korunma tedbirinizi alın; müfrezeler halinde veyahut topluca sefere çıkın.

"Fenfiru sübatin": Yani cemaatler halinde çıkın, demektir. Sübat'ın tekili sübedir, topluluklar halinde demek istiyor. Zeccac da: "Sübat" Öbek öbek topluluklardır, demiştir. Şair Züheyr de şöyle demiştir:

Sabah erkenden onurlu toplulukların yanına gidiyorum;
Neşve içindeler ve istediğimiz her şey onlarda var.

İbn Abbas da şöyle demiştir: Fenfiru sübatin: Gruplar ve ayrı birlikler halinde yahutta hepiniz gidin, demektir.

İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İnfiru hifafen ve sikalen" *(Tevbe: 41)*; "illa tenfiru yuazzibküm azaben elime" *(Tevbe: 39)* ayetleri, "mü'minlerin hepsinin sefere çıkması doğru değildir' *(Tevbe: 122)* ayetiyle mensuhtur. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Bu hususta durum devlet başkanının görüşüne bırakılmıştır; bunda mensuh diye bir şey yoktur.

وَإِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ فَإِنْ أَصَابَتْكُمْ
مُصِيبَةٌ قَالَ قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ إِذْ لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيدًا ﴿٧٢﴾
وَلَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَنْ لَمْ تَكُنْ
بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧٣﴾

72 – İçinizden şüphesiz ağır davranan vardır. Eğer başınıza bir musibet gelirse, "onlarla beraber hazır bulunmadım da Allah bana gerçekten lütfetti" der.

73 – Eğer size Allah'tan bir lütuf dokunursa, sanki aranızda hiç dostluk yokmuş gibi, "keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarı elde etseydim" der.

"İçinizden şüphesiz ağır davranan vardır": Kimler hakkında indiğinde iki görüş halinde ihtilaf ettiler: *Birincisi:* O; Abdullah bin Übey ve adamları gibi münafıklar hakkında inmiştir. onlar cihada gitmekte ağır davranırlardı; eğer birlik bir sıkıntı ile karşılaşırsa, geride kalanlar: Allah bana iyilik etti, der; eğer bir ganimetle karşılaşırsa, keşke ben de onlarla beraber olsaydım, der. Bu da İbn Abbas ile İbn Cüreyc'in görüşüdür.

İkincisi: O din ilimleri hakında bilgileri az olup da din zayıflığı için değil de az bildikleri için ağır davrananlar hakkında inmiştir. Bunu da Maverdi ve diğerleri demiştir. Birinciye göre onların "sizden" diyerek mü'minlere nispeti İslam'ı ağızlarıyla söylemelerinden ve hükümlerinin üzerlerine tatbik edilmesinden olur; ikinciye göre de nispet gerçekten olur. İbn Cerir: "Limen"deki lam tekik içindir, demiştir. Zeccac da: "Leyubattienn"deki lam da kasem lamıdır, demiştir. Mesela: İnne minküm lemen ahlefe billahi luyubattienne (içinizden ağırdan alacağım diye Allah'a yemin edenler vardır) demiş gibi olur. Ebtaerrecülü ve batue denir ki, ikisi de gecikmek ve ağırdan almaktır. Batue ağırlaşmak, ağırdan almak demektir. Ebu Cafer, hemzenin sükunu ile "leyubattien" okur. "Leyubattienne"nin manası üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, kendisini geri kor, bu da İbn Abbas'ın görüşüdür. *İkincisi:* Başkasını geri kor, bu da İbn Cüreyc'in görüşüdür. İbn Abbas: Musibet, sıkıntı manasınadır, "Allah'tan lütuf" da: Fetih ve ganimettir, demiştir.

"Keen lem yekün beyneküm ve beynehu meveddetün": İbn Kesir, Hafs, Mufaddal da Asım'dan rivayetle, te ile: "Keenlemtekün" okur. Çünkü müsnedünileyh olan fail lafzan müennestir. Nafi, Hamze, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle ye ile okumuşlardır. Çünkü tenisliği gerçek değildir. Zeccac da şöyle demiştir: Mananın şöyle olması caizdir: Sanki aranızda dostluk yokmuş gibi, yani sizinle beraber savaş etmeye söz vermemiş gibi, keşke ben de onlarla beraber olsaydım, der. Bu kelamın ara cümlesi olması da caizdir, o zaman mana şöyle olur: Eğer size Allah'tan bir iyilik dokunursa, keşke ben de onlarla beraber olaydım der. Eğer başınıza bir musibet gelirse,

sanki onunla sizin aranızda bir sözleşme olmamış gibi: Allah bana iyilik etti, der. Bu durumda "meveddet"in manası: Sanki aranızda iman üzerine akit yokmuş gibi olur.

فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ
الْحَيَوٰةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٧٤﴾

74 – O halde dünya hayatını ahiret karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsın. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veyahut galip gelirse, biz ona ileride çok büyük bir mükafat vereceğiz.

"Ellezine yeşrunel hayateddünya": Yeşrune burada bir grup müfessire göre aramak manasınadır; şöyle bir beyit getirmişlerdir:

Bürd'ü aradım... Keşke ben
Bürd'ün arkasından bir kurukafa olaydım (öleydim).

Bürd: Kölesi idi, onu satmıştı (şimdi onu arıyor. Mütercim). Ayetin manası şöyledir: Savaşanların savaşı ihlas üzere ve ahireti aramak üzere olsun.

"Öldürülür veya galip gelirse": Bu genel neticeye göre söylenmiştir; bazen galip gelmeyen ve öldürülmeyen de sevap kazanır.

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ
وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ
الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا ﴿٧٥﴾

75 – Size ne oluyor da Allah yolunda ve: "Rabbimiz, bizi halkı zalim olan bu kentten çıkar; bize katından bir sahip gönder; bize katından bir yardımcı ver" diyen zayıf erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?

"Velmüstadafine minerrical": Ferra şöyle demiştir: Takdiri: Vefilmüstadafine'dir. Aynısı İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Elmüstadafun mahallen mecrurdur, mana da: Allah yolunda ve zayıflar yolunda, demektir, yani: "Neden onları kurtarmaya koşmuyorsunuz?" demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar birtakım Müslümanlardı, Mekke'de idiler, çıkamıyorlardı. "el-

Karye" (kent): Bir cemaate göre Mekke'dir. Ferra da şöyle demiştir: Ezzalimi"nin mecrur olması "ehl"in sıfatı olmasındandır. Ehil de karyeye ait olunca ona nispet edilen fiil kendisine nispet edilmiş gibi olur. Mesela: Merertü birrecüli el –vasiaite darihi (evi geniş adama uğradım) demiş gibi olursun.

"Bize kendi katından bir veli ver": Ebu Süleyman şöyle demiştir: Allah'tan kendilerini oradan çıkaracak bir veli ve onları müşriklerden koruyacak bir yardımcı istemişlerdir. İbn Abbas şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'yi fethedince aziz ve celil olan Allah Peygamber aleyhisselam'ı onlara veli kıldı; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de Attab bin Esiy'di başlarına geçirdi; onlara yardımcı oldu. Zayıf güçlüden intikam almaya başladı.

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِۚ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا اَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِۚ اِنَّ كَيْدَ
الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا ﴿٧٦﴾

76 – İman edenler Allah yolunda savaşırlar. Kafirler ise tağutun yolunda savaşırlar. Öyleyse siz de şeytanın dostları ile savaşın. Şüphesiz şeytanın hilesi zayıftır.

Onlar tağutun yolunda savaşırlar": Burada tağut: Şeytandır. Ebu Ubeyde ise şöyle demiştir: Burada tağut cemi manasınadır, tıpkı "velahmel hinzir" kavlinde olduğu gibi ki: Ve lahmel hanazir, demektir.

"İnn keydeşşeytani": Yani şeytanın hilesi, demektir. "Zayıftır": Çünkü Bedir savaşında adamları perişan oldular.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا اَيْدِيَكُمْ
وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَۚ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ اِذَا فَرِيقٌ
مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللّٰهِ اَوْ اَشَدَّ خَشْيَةًۚ وَقَالُوا رَبَّنَا
لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَۚ لَوْلَٓا اَخَّرْتَنَٓا اِلٰٓى اَجَلٍ قَرِيبٍۜ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا
قَلِيلٌۚ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقٰى وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧٧﴾

77 – Kendilerine: "ellerinizi savaştan çekin, namazı dosdoğru kılın ve zekatı verin" denen kimseleri görmedin mi? Onlara savaş yazılınca, hemen içlerinden bir grup, insanlardan Allah'tan korkar gibi hatta daha şiddetli bir korku ile korkuyorlar. "Rabbimiz, bize savaşı niçin yazdın? Bizi yakın bir süreye kadar erteleseydin" dediler. De ki: "Dünyanın faydası pek azdır. Ahiret ise sakınanlar için daha hayırlıdır. Siz hurma çekirdeğinin ipliği kadar kadar haksızlığa uğratılmazsınız.

"Kendilerine: Ellerinizi savaştan çekin, denen kimseleri görmedin mi?": Kimler hakkında indiğinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O muhacirlerden birkaç nefer hakkında indi, bunlar kendilerine müşriklerle savaşma izni verilmesini isterlerdi. Bunlar savaş farz kılınmadan önce Mekke'de idiler. Bundan men edildiler. Onlara izin verilince de bazıları bundan hoşlanmadılar. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Katade, Süddi ve Mukatil de bu görüştedirler.

İkincisi: Bu eski zamanda yaşamış bir kavmin sıfatını anlatmak için inmiştir; bu ümmet de onlar gibi davranmaktan ikaz edildiler. Atıyye bu manayı İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de. Sanki: Bize bir kral gönder diyenlerin kıssasına atıfta bulunuyor demiştir. Mücahit de: O Yahudiler hakkındadır, demiştir.

El çekmek: Bundan maksat da savaşmaktan çekinmektir. Bu da Mekke'de idi. "Kütibe": Farz kılındı, manasınadır. Bu da Medine de olmuştu. Bu da birinci görüşe göredir.

"İçlerinden bir grup": Bu grupta da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar münafıklardır. *İkincisi:* Onlar mü'minler idi, savaş farz kılınınca korku ve çekingenliklerinden münafık oldular. *Üçüncüsü:* Onlar mü'minlerdir, ancak karakterleri onları mağlup etti ve nefisleri savaştan nefret etti.

"İnsanlardan korkarlar": Bu insanların kimler olduğu hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Mekke kafirleridir. *İkincisi:* Bütün kafirlerdir.

"Ev eşedde haşyeh": Bu "ev" edatının vav manasına olduğu söylenmiştir. "Kütibet" ise: Farz kılındı manasınadır. "Levla" da: Hella (teşvik) manasınadır. Ferra şöyle demiştir: Eğer arkasından isim görmezsen, o soru edatıdır, hella manasınadır. Eğer arkasından merfu isim görürsen, o cevabı lam olan türündendir. Örnek olarak: Levla

Abdullah ledarabtüke (eğer Abdullah olmasa idi seni döverdim) dersin. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Onun cevapsız görürsen bil ki o, "hella" manasınadır: Levla faalte keza dersin (şöyle yapmalı değil miydin!). "Levma" da onun gibidir. "Eğer "levla"nın cevabını görürsen, "hella" manasına değildir, o bir şeyin vukuundan dolayı başka bir şeyin olmadığını gösterir; mesela şu örnekte olduğu gibi: "Eğer o (Yunus) tesbih edenlerden olmasa idi, balığın karnında kalırdı". *(Saffat: 143)* Ben de derim ki: Cevabı olan "levma" konuşmada gayet çoktur, bu hususta şu misali göstermişlerdir:

Eğer haya olmasaydı ve saçım da ağarmasaydı,
Ben, Kasım'ın anasını ziyaret ederdim.

"Hella" manasına olan levla için de şu örneği vermişlerdir:

Sizler şişman deve kesmeyi en şerefli hareket sayıyorsunuz,
Ey Davtara oğulları, silaha gömülmüş ve peçeli yiğitleri de saysaydınız ya!

"Yakın bir süre": Bu hususta da iki görüş vardır:

Birincisi: O ölümdür, sanki onlar şöyle demişlerdir: Bizi bıraksaydın da normal ölümümüzle ölseydik ve bizi öldürülmekten bağışlasaydın! Bu da Süddi ile Mukatil'in görüşleridir.

İkincisi: O zaman tanımadır, sanki şöyle demişlerdir: Bize cihadı farz etmeseydin de çoğalsa ve güçlense idik! Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki ve diğerleri, demişlerdir.

"De ki: Dünyanın faydası azdır": Yani ondaki hayat süresi kısadır.

"Vela tuzlemune fetilâ": İbn Kesir, İbn Amir, Hamze ve Kisai, ye ile vela yuzlemune okumuşlar; Nafi, Ebu Amr ve Asım da, te ile okumuşlardır. Meta ve fetil kelimelerinin manası da yukarıda geçmiştir.

أَيْنَمَا تَكُونُوا
يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ وَإِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ
يَقُولُوا هٰذِهِ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هٰذِهِ مِنْ عِنْدِكَ
قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ فَمَالِ هٰؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا ﴿٧٨﴾

78 – Nerede olursanız ölüm size ulaşır; ister ki sağlam kalelerde olun. Onlara bir iyilik dokunursa, bu, Allah katındandır, derler. Başlarına bir musibet gelirse, bu, senin yüzündendir, derler. De ki:

Hepsi Allah katındandır. Bu topluluğa ne oluyor ki neredeyse söz anlamıyorlar!

"Nerede olursanız ölüm size ulaşır": İniş sebebi şöyledir: Münafıklar Uhut şehitleri hakkında: Eğer yanımızda olsalardı, ölmezler ve öldürülmezlerdi, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu; İbn Abbas ile Mukatil'in görüşleridir. Buruc ise: Kalelerdir, bunu İbn Abbas ile İbn Kuteybe, demişlerdir. "Müşeyyede" kavli hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: O, sağlam demektir, bunu İbn Abbas ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Yüksek demektir, bunu da Ebu Malik, Mukatil ve İbn Kuteybe, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Badanalı demektir, bunun da Hilal bin Habbab ile el – Yezidi, demişlerdir. *Dördüncüsü:* O kireçle yapılmıştır, demektir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. *Beşincisi:* O göklere yükselen burçlardır, bunu da Rebi bin Enes ile Sevri, demişlerdir. Süddi de: O göklere yükselen beyaz binalar (saraylar)dır, demiştir.

"Başlarına bir şey gelirse": Bunlar hakkında da ihtilaf edilmiştir: *Birincisi:* Onlar münafıklarla Yahudilerdir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar münafıklardır, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Yahudilerdir, bunu da Seriy, demiştir.

"İyilik ve kötülük" üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: İyilik; bolluk ve yağmur; kötülük de kıtlık ve pahalılıktır, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: İyilik; fetih ve ganimet; kötülük de bozgun, yaralanma vesairedir. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Sendendir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Senin uğursuzluğundandır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Tedbirsizliğindendir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"De ki: Hepsi Allah katındandır": İbn Abbas şöyle demiştir: İyilik ve kötülük: İyiliğin Allah katından olması, onu nimet olarak ihsan etmesindendir. Kötülüğün de O'ndan olması, onunla denemesindendir.

"Fema lihaülail kavmi": Ebu Amr ile Kisai, "fema"daki elif üzerinde vakfetmişler; şu ayetlerde de böyledir: "Malihazel kitabi"; "malihazerresuli"; "femalillezine keferu". Diğerleri ise lam üzerinde vakfetmişlerdir. "Hadis" (söz) ise: Kur'an olduğu söylenmiştir. Sanki: Kur'an'ı anlamıyorlar ki ona iman etsinler ve hepsinin Allah katından olduğunu bilsinler, demiştir.

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ
وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا ﴿٧٩﴾

79 – Başına gelen bir iyilik Allah'tandır. Başına gelen bir kötülük de kendi nefsindendir. Biz seni insanlara peygamber olarak gönderdik. Buna şahit olarak Allah yeter.

"Başına gelen bir iyilik Allah'tandır": Bu kelamla muhatap olanlar hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, geneldir, takdiri şöyledir: Ey insan başına gelen şey Allah'tandır, bunu Katade, demiştir.

İkincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitap ise de maksat başkasıdır, bunu da Maverdi zikretmiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Allah'ın sana verdiği iyilik ve Allah'ın sana verdiği kötülük O'ndandır. Her iki fiil de aziz ve celil olan Allah'a racidir. "İyilik ve kötülük" hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: İyilik; Bedir'de nasip olan fetihtir; kötülük de Uhut'ta başlarına gelendir, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* İyilik taat; kötülük de beladır, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Ebu'l – Aliye'den de aynısı rivayet edilmiştir, doğrusu da budur. Çünkü ayet geneldir. Kirdab da Yakub'tan şöyle rivayet etmiştir: "Ma esabeke femennullahi (başına gelen Allah'ın vergisidir); nun şeddeli ve merfu, mim mansub, "Allah" ismi de mecrurdur. "Vema esabeke min seyyietin femen nefsük"; bunda da mim mansub, sin merfudur (başına gelen Allah'tandır, nefsin kim oluyor?). İbn Abbas da şöyle okumuştur: Maesabeke min seyyietin, femin nefsik ve ene ketebtüha aleyke (sana gelen bir kötülük nefsindendir, onu sana ben yazdım). İbn Mes'ud da: Onu sana ben sayarak verdim, demiştir.

"Fe min nefsik": Yani günahının yüzündendir, bunu Hasen ile Katade ve bir grup müfessir demişlerdir. Burada İbn Enbari başka bir ihtimal daha zikretmiş ve mana şöyledir, demiştir: Efemin nefsike (kendinden mi?), istifham hemzesi gizlenmiştir; "ve tikle nimetün": Eve tikle nimetün kavlinde olduğu gibi.

"Ve erselnake resula": Zeccac şöyle demiştir: Resul'ün zikredilmesi "erselnake" kavlini tekit içindir. "Billahi"deki ba da tekit içindir. Mana: Allah şahit olarak yeter, demektir. Şehid de temyiz olmak üzere mansubtur, çünkü: Allah yeter der de neye yeteceğini açıklamazsan sözü kapalı bırakmış olursun.

Burada Allah'ın şahitliğinden ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Senin Peygamber olduğuna şahittir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Onların dedikleri şeye şahittir, bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* Senin mesajı ilettiğine, onların da yalanlayıp münafıklık ettiklerine şahittir, bunu Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Eğer: "Bunlar: İyilik Allah katındandır, kötülük Peygamber aleyhisselam katındandır dedikleri zaman, onları: "De ki: Hepsi Allah katındandır" sözü ile reddedip, sonra da dönüp "sana gelen iyilik Allah'tandır, sana gelen kötülük ise nefsindendir" diyerek onları nasıl kınadı? O topluluk sadece böyle mi?" dediler denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Onlar kötülüğü ve uğursuzluğu ona nispet etmekle Peygamber'ee izafe ettiler; O da: Hepsi Allah'ın takdiri iledir, dedi. Sonra da: Sana gelen bir iyilik, Allah'tandır, yani O'nun lütfüdür, başına gelen kötülük de günahının yüzündendir, hepsi Allah'ın takdiri ile olsa da böyledir, dedi.

İkincisi: Manaya aşina bir bölük de şöyle dediler: Kelamda söylenmeyen sözler vardır, takdiri şöyledir: Bu topluluğa ne oluyor ki neredeyse söz anlamıyorlar ve: Sana gelen bir iyilik Allah'tandır, sana gelen kötülük de nefsindendir, diyorlar. Buna göre bu, onların sözünden olur. Kur'an'da hazfedilip de söylenmeyen çok söz vardır; mesela şunlar gibi: "Rabbimiz, bizden kabul buyur" *(Bakara: 127)*: Yani Rabbimiz, derler, demektir. "Yahut başından rahatsızlığı olan fidye versin" *(Bakara: 196)*, yani tıraş olursa fidye versin, demektir. "Yüzleri simsiyah olanlara: Kafir mi oldunuz?" *(Al-i İmran: 106)*, yani onlara böyle denir, demektir. "Melekler onlara her kapıdan girer: Selamün aleyküm" *(Ra'd: 23, 24)*, böyle derler. "Yahut onunla ölüler konuşturulsaydı, hayır emir Allah'ındır" *(Ra'd: 31)*, yani böyle bir şey olsaydı o, bu Kur'an olurdu, demektir. "Üzerinizde Allah'ın lütfü ve rahmeti olmasaydı ve Allah çok şefkatli ve merhametli olmasaydı" *(Nur: 20)*, size azap ederdi, demektir. "Rabbimiz, gördük ve işittik" *(Secde: 12)*, yani böyle derler. Şair Nemir bin Tevleb de bu kabilden şöyle demiştir:

Kim ölümden korkarsa,
Nerede (olsa) karşısına çıkar.

Yani nereye gitse, demektir. Bir başkası da şöyle demiştir:

Yemin ederim ki senden başka bir elçi bize gelseydi,
Ancak seni reddedecek bir şey bulamıyoruz.

Yani onu reddederdik, demek istemiştir.

مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللّٰهَ وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَٓا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا ﴿٨٠﴾

80 – Kim Peygamber'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiştir. Kim de yüz çevirirse, biz seni onlara muhafız göndermedik.

"Kim Peygamber'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiştir": İniş sebebi şöyledir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Kim bana itaat ederse, Allah'a itaat etmiştir, kim de beni severse, Allah'ı sevmiştir",[37] deyince, münafıklar: Bu adam şirke yaklaştı, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mukatil, demiştir. Kelamın manası şöyledir: Kim Peygamber'in getirdiğini kabul ederse, ancak Allah'ın dediğini kabul etmiştir. Kim de yüz çevirirse, yani ona itaatten yüz çevirirse, demektir. "Hafîz" üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O gözcü demektir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Hesaba çekendir, bunu da Süddi ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

Müfessirler şöyle demişler: Bu, savaş emrinden önce idi, sonra kılıç ayetiyle neshedildi.

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ
بَيَّتَ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذٖي تَقُولُ وَاللّٰهُ يَكْتُبُ
مَا يُبَيِّتُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكٖيلًا ﴿٨١﴾

81 – "Baş üstüne" derler. Yanından çıkınca da, içlerinden bir bölük geceleyin senin dediğinden başkasını kurarlar. Allah onların geceleyin kurdukları planı yazıyor. Artık onlara aldırma. Allah'a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter!

"Baş üstüne" derler: Münafıklar hakkında inmiştir, onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında iken, emniyette olmak için iman ederlerdi; çıkınca da muhalefet ederlerdi. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür. Ferra da şöyle demiştir: "Taatün"deki ref', emrüke taatün (emrin baş üstüne manasından) dolayıdır, (mahzuf mübtedanın haberidir, Mütercim) demiştir.

"Beyyete taifetün": Ebu Amr ile Hamze, tenin sükunu ve tıya idgam ile beyyattaifetün okumuşlar, kalanlar ise "te ile okumuşlardır.

---

37 - Buhari, Cihad, bab, 109; İtisam, bab, 2; Ahkam, bab, 1; Müslim, İmare, hadis no, 32, 33; İmam Ahmed, Müsned, 2/244, 270, 213; ayrıca bkz. Nesei ve İbn Mace.

Ebu Ali şöyle demiştir: Te, tı ve dal yakın bölgeden çıkarlar. O nedenle idgamı güzeldir. Ayrı okuyan da harfler ayrı ve mahreçleri de farklı olduğu için öyle okurlar. İbn Kuteybe de: Mana şöyledir, demiştir: Gece, sana dediklerinin tersini uydururlar. Şair de şöyle demiştir:

Bana geldiler; ben de gece uydurduklarından hoşlanmadım
Bana kötü bir şeyle gelirlerdi.

Araplar: Haza emrün kad kuddire bileyl (bu gece uydurulmuş bir şey) derler. Bazıları da: Beyyete, değiştirdi manasınadır, demiştir ve şu misali vermiştir:

Kralın yanında sözümü değiştirdi,
Allah senin gibi nankör kulun canını alsın!

"Dediğinden başkasını": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O bölüğün senin yanında dediğinin tersini uydururlar, bu da İbn Abbas ile İbn Kuteybe'nin görüşüdür. *İkincisi:* Ya Muhammed, senin dediğinin tersini uydururlar, bu da Katade ile Süddi'nin görüşüdür.

"Allah uydurduklarını yazıyor": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onu meleklerin tespit ettiği ameller arasında yazıyor, bunu Mukatil ve diğerleri, demişlerdir. *İkincisi:* Onu sana kitabında indiriyor. *Üçüncüsü:* Onu sizin adınıza muhafaza ediyor ki cezasını çekesiniz. Bu iki görüşü Zeccac, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Onlardan yüz çevir, onları cezalandırma, aziz ve celil olan Allah'a güven. Güvence olarak Allah yeter. Ve şöyle demiştir: Sonra da bu yüz çevirme neshedildi ve onlarla savaşmakla emrolundu.

Eğer: "Önce toptan zikredilip de sonra da: "Bir bölük uydurdu" demenin hikmeti nedir, halbuki hepsi de münafıktırlar?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir; bunları müfessirler, demiştir:

Birincisi: O gece uykusuz kalıp da işi kuran ve bir de kurmayanlardan bahs etti. *İkincisi:* O münafıklığı üzerinde kalacak olanları bildiğini zikretti, dönenleri zikretmedi.

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا ﴿٨٢﴾

82 – Yoksa Kur'an'ı gereği gibi düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından olsa idi, onda birçok tutarsızlık görürlerdi.

"Yoksa Kur'an'ı gereği gibi düşünmüyor (tedebbür etmiyor)lar mı?": Zeccac şöyle demiştir: Tedebbür, bir şeyin sonunu düşünmektir. "Deb" arıdır, çünkü o kendine yararlı şeyin arkasına düşer.

"Debr" çok maldır, debr denmesi çokluğundandır. Çünkü o sonrakilere ve arkadan gelenlere kalır. İbn Abbas şöyle demiştir: Kur'an'ı düşünmüyorlar mı, onun üzerinde fikir yürütüp ayetlerinin birbirini tasdik ettiğini ve kimsenin ona güç yetiremediğini görmüyorlar mı? İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kur'an: Ma kareetinnakatü selen kattu, kavlinden gelir ki, devenin rahmi, içine yavru almadı, demektir. Ebu Ubeyde de misal olarak şu beyti getirmiştir:

Develer ak renklidir, rahimleri yavru içermemektedir.
Kur'an'a da böyle denilmesi, sureleri toplayıp içerdiği içindir.

"Onda birçok tutarsızlık görürlerdi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O çelişkidir, bunu İbn Abbas, İbn Zeyd ve cumhur demişlerdir. *İkincisi:* Yalandır, bunu da Mukatil ile Zeccac, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O üst düzey ve adi kelam içermesi bakımından farklılığıdır, çünkü bir kelam uzadıkça içine adi sözler alması kaçınılmazdır. Kur'an'da ise üst düzeyden başkası yoktur. Bunu da bir bölükle beraber Maverdi, demiştir.

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ
أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ ۖ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَىٰ أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ
لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنبِطُونَهُ مِنْهُمْ ۗ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ
وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٣﴾

83 – Onlara güven veya korku ile ilgili bir şey geldiği zaman onu yayarlar. Eğer onu Peygamber'e ve içlerinden emir sahiplerine götürselerdi, içlerinden onun içyüzünü anlayanlar onun ne olduğunu bilirlerdi. Eğer üzerinizde Allah'ın lütfü ve rahmeti olmasaydı, içinizden pek azı hariç şeytana uyardınız.

"Onlara güven veya korku ile ilgili bir şey geldiği zaman": İniş sebebi üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, kadınlarından ayrılınca, Hazreti Ömer mescide girdi, insanların, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hanımlarını boşadığını konuştuklarını duydu; Peygamber aleyhisselam'ın yanına girip, ona hanımlarını boşayıp boşmadığını sordu. O da: Hayır, dedi. Bunun üzerine çıktı: Ey insanlar, duyun, Resulullah, hanımlarını boşamadı, dedi. Bunun üzerine

bu ayet indi. O işin iç yüzünü anlamış oldu. Bunu Müslim tek başına İbn Abbas ile Ömer'den tahriç etmiştir.[38]

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir askeri birlik gönderip de galip gelip veya mağlup oldukları zaman insanlar bunu konuşurlar ve ifşa ederlerdi, Resulullah'ın çıkıp da konuşmasını beklemezlerdi. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Bu ayette işaret edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar münafıklardır, bunu İbn Abbas ile cumhur, demişlerdir. *İkincisi:* Münafıklar ile zayıf Müslümanlardır, bunu da Zeccac, demiştir.

Emniyetten de ne kastedildiği hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: Askeri birliğin zafer ve ganimet kazanmasıdır, bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e bir kavmi yendiğine dair gelen zafer haberidir ki onlardan emin olurdu. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in bir kavimle sulh yapıp onlara aman verme kararıdır, bunu da Maverdi, zikretmiştir.

Dördüncüsü: Güven mahallinden gelen emniyettir ki o da Medine'dir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, Hazreti Ömer'in bir hadisinden çıkararak söylemiştir.

"Korku" hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, askeri birliğin maruz kaldığı felakettir, bunu da bir bölük müfessir, demiştir. *İkincisi:* O Peygambere gelen bir haberdir ki bir kavmin kendine karşı birlik olduklarını işitir ve onlardan korkardı. Bunu Zeccac, demiştir. *Üçüncüsü:* Peygamber'in verdiği savaş ve harb kararıdır, bunu da Maverdi, demiştir.

"Ezau bih": İbn Kuteybe: Onu yayarlar, hakkında şayia çıkarırlar, demiştir. İbn Cerir Taberi de: "Bihi"deki he zamiri, şeye aittir, demiştir

"Onu götürselerdi": Yani o şeyi ve durumu, "Peygamber'e", haber veren o olsa idi. "İçlerinden emir sahiplerine": Bunlar hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali gibi kurmaylardır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar Ebu Bekir ile Ömer'dir, bunu da İkrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Alimlerdir, bunu da Hasen,

38 – Sahih Müslim, Kitabu't – Talak, hadis no, 29.

Katade ve İbn Cüreyc, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Askeri birliklerin komutanlarıdır, bunu da İbn Zeyd ile Mukatil, demişlerdir.

"İçyüzünü anlayanlar": Hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar o haberi yayanları ve şayia çıkaranları araştıranlardır, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Onlar emir ve komuta sahipleridir, bunu da İbn Zeyd demiştir. "İstinbat" lügatte çıkarmaktır. Zeccac şöyle demiştir: Bunun aslı nabat'tan gelir ki o, kuyudan ilk kazıldığı zaman çıkan sudur. Bundan da: Kad enbata fülünün ğadrae denir ki, suyu kara balçıktan çıkardı, demektir. Nabatlılara böyle denilmesi de yerden bir şeyler çıkarmalarındandır. İbn Cerir de şöyle demiştir: Ayetin manası şöyledir: Onlara Müslüman askeri birlik hakkında zafer veya hezimetle ilgili bir haber geldiği zaman onu ifşa ederler, Eğer Peygamber veya komutanlar o haberi değerlendirip de doğru veya yanlış olduğunu duyuruncaya kadar sussalardı, o zaman bunun doğruluğunu işi üstlenenler bilirlerdi.

"Üzerinizde Allah'ın lütfü olmasaydı": Lütüften ne murat edildiği hususunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* O, Resulullah'tır. *İkincisi:* İslam'dır. *Üçüncüsü:* Kur'an'dır. *Dördüncüsü:* Emir ve komuta sahipleridir.

Rahmet hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* O vahiydir. *İkincisi:* İhsandır. *Üçüncüsü:* Nimettir. *Dördüncüsü:* Başarıdır.

"Pek azı hariç şeytana uyardınız": Bu istisnanın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: O haberi yaymaya racidir, takdiri, onu pek azları hariç yayarlardı, demek olur. Bu görüş de İbn Abbas ile İbn Zeyd'e aittir, Ferra ile İbn Cerir de bunu tercih etmişlerdir.

İkincisi: O haberin aslını öğrenenlere aittir, takdiri şöyledir: Onu anlayanlar bilirdi, ancak pek azları hariç. Bu da Hasen ile Katede'nin görüşleridir, İbn Kuteybe de bunu tercih etmiştir. Bu iki görüşe göre ayette takdim ve tehir vardır.

Üçüncüsü: O, şeytana uymaya racidir, takdiri de şöyledir: Şeytana uyardınız, ancak içinizden pek azları hariç. Bu da Dahhak'in görüşüdür, Zeccac da bunu tercih etmiştir. Bazı alimler de mana şöyledir, demişlerdir: Eğer size peygamber göndermek suretiyle Allah'ın lütfü olmasa idi, pek azınız hariç sapıtırdınız, onlar da akıllarıyla Allah'ı tanır ve O'ndan başkasına ibadet edenlerin sapıklıklarını anlarlardı, Kus bin Saide gibi.

فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللَّهُ
أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنْكِيلًا ﴿٨٤﴾

84 – Artık sen de Allah yolunda savaş. Kendinden başkasından sorumlu tutulmazsın. Mü'minleri (savaşa) teşvik et. Olur ki Allah, kafirlerin şiddetini kırar. Şiddeti en sert ve cezası en ağır olan Allah'tır.

"Artık sen de Allah yolunda savaş": İniş sebebi şöyledir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem insanları Uhut'tan sonra Küçük Bedir'de Ebu Süfyan'la karşılaşmaya çağırınca, bazıları bundan hoşlanmadı, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. "Fekatil"in fe'si hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, "vemen yukatil fisebilillahi feyuktel ev yağlib" kavlinin cevabıdır. *İkincisi:* O "vema leküm latukatilune fi sebilillahi" kavline bağlıdır. Bu ikisini İbn Seriy zikretmiştir. Allah yolundan maksat da: Cihattır.

"Sen nefsinden başkasından sorumlu tutulmazsın": Yani nefsinle mücadele etmekten başkasından, demektir. "Harrid": Teşvik et, kışkırt manasınadır. Zeccac şöyle demiştir: "Asâ" lügatte umut ve korku manasınadır. Allah'a umut bağlamak vaciptir. "Be's" de şiddet manasınadır. İbn Abbas: Allah'ın azabı çok şiddetlidir, demiştir. Katade de: Tenkil: Azaptır, demiştir.

مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا
وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللَّهُ
عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا ﴿٨٥﴾

85 – Kim güzel bir şefaatte bulunursa, ona ondan bir nasip olur. Kim de kötü bir şefaatte bulunursa, ona da ondan bir pay olur. Allah'ın her şeye gücü yeter.

"Kim güzel bir şefaatte bulunursa": Şefaatten ne murat edildiği hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: O, insanın insana bir fayda vermek veya onu bir beladan kurtarmak için aracılık etmesidir. Bu da Hasen, Mücahit, Katade

ve İbn Zeyd'in görüşleridir. *İkincisi:* O iki kişinin arasını bulmaktır, bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* O erkek ve kadın mü'minlere dua etmektir, bunu da Maverdi, demiştir. *Dördüncüsü:* Manası şöyledir: Kim ya Muhammed, tek ashabını çift yapar da düşmanlarla savaşmada ve Allah yolunda cihat etmede onları çift hale getirirse, demektir. Bunu da İbn Cerir ile Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

Kötü şefaat hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O kovuculuk yapmaktır, bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Erkek ve kadın mü'minlere beddua etmektir ki, Yahudiler böyle yaparlardı. Bunu da Maverdi, zikretmiştir. *Üçüncüsü:* Kim küfr ehlinin tekini mü'minlere karşı çift eder de mü'minlerle savaşırsa, demektir. Bunu da İbn Cerir ile Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: el – Kifl: Lügatte nasip demektir, iktefeltel baire kavlinden alınmıştır ki devenin sırtına çulu atıp üzerine binmektir. Bu harekete kifl denilmesi, ondan bir nasibi kullandığı içindir. "Mukît" üzerinde de yedi görüş vardır:

Birincisi: O muktedir, manasınadır, Uhayha el – Cellah, şöyle demiştir:

Kindar insan vardır ki nefsimi ondan çekmişimdir,
Ve ben ona kötülük etmeye de muktedirimdir.

İbn Abbas, İbn Cerir, Süddi, İbn Zeyd, Ferra, Ebu Ubeyd, İbn Kuteybe ve Hattabi bu manaya kail olmuşlardır.

İkincisi: O koruyucu manasınadır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Katade ile Zeccac da böyle demişlerdir. Ve Katade şöyle demiştir: O daha çok muhafıza benzemektedir, çünkü kut'tan türemiştir. Kuttürrecüle ekutuhu kuten denir ki, onu hayatta bırakacak şeyle canını muhafaza ettim, demektir. Kut: Bir şeyi ne artık ne eksik yeteri kadar koruyacak şeye denir. Mukitin manası da: Bir şeye ihtiyacı kadar koruma veren demektir. Şair de bu manada şöyle demiştir:

Hesaba çekildiğim zaman fazilet lehime mi yoksa aleyhime midir?
Ben kendimi hesapta korurum.

Üçüncüsü: O şahittir, bunu da İbn Ebi Neciyh, Mücahit'ten rivayet etmiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de bunu tercih etmiştir. *Dördüncüsü:* O hesaba çekendir, bunu da Hasif, Mücahit'ten rivayet etmiştir. *Beşincisi:* Denetleyicidir, bunu da Ebu Şeybe, Ata'dan rivayet etmiştir. *Altıncısı:* Devamlı demektir, bunu da İbn Cüreyc, Abdullah bin Kesir'den rivayet etmiştir. *Yedincisi:* O, kut (azık) veren-

dir, bunu da Mukatil bin Süleyman, demiştir. Hattabi de şöyle demiştir: El – Mukît, rızık veren manasınadır. Ferra da: Katehu ve ekatehu birdir, demiştir. (Yani üçlüsü ile dörtlüsü aynı manayadır. Mütercim).

وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ
مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا ﴿٨٦﴾

86 – Bir selamla selamlandığınız zaman ondan daha güzeli ile selam verin yahut ona aynısıyla karşılık verin. Allah her şeyin hesabını arayandır.

"Ve iza huyyiytüm bitahiyyetin": Tahiyye hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O selamdır, bunu İbn Abbas ile cumhur, demiştir. *İkincisi:* Duadır, bunu da İbn Cerir ile Maverdi, demişlerdir. "Ondan daha güzeli ile": Bu da ona ilave etmektir. Reddi de misliyle mukabele etmektir. Hasen şöyle demiştir: Müslüman kardeşin sana: es – Selamü aleyküm derse, selamını al ve: Ve rahmetullah'ı ziyade et. Yahutta misliyle mukabele et, ziyade etme. Dahhak da şöyle demiştir: Esselamü aleyke derse, sen de: Vealeykümüsselam ve rahmetullahi ve berekatuhu, dersin. Selamın sonu budur. Katade de şöyle demiştir: Müslümana daha güzeli ile dersin, ehl-i kitaba da misliyle mukabele edersin.

اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ
وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا ﴿٨٧﴾

87 – Allah'tan başka hiçbir İlah yoktur. Sizi vukuunda şüphe olmayan kıyamet gününde mutlaka toplayacaktır. Sözü Allah'tan daha doğru olan kimdir?

"Allah'tan başka hiçbir İlah yoktur": Mukatil şöyle demiştir: Öldükten sonra dirilmede şüphe edenler hakkında nazil oldu. Zeccac şöyle demiştir: "Leyecmaannekûm"deki lam kasem içindir: Vallahi leyecmaannekûm demiş gibidir. Kıyamete kıyamet denilmesi, insanların kabirlerinden kıyam edip kalktıkları için olması caizdir. Hesaba kalktıkları için olması da caizdir.

"Sözü Allah'dan daha doğru olan kimdir?": Kendini neden bu

sıfatla niteledi; çünkü halkın yalan söylemesi mümkündür de Halık'ın söylemesi mümkün değildir.

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ

وَاللّٰهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللّٰهُ

وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿٨٨﴾

88 – Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Halbuki Allah onları yaptıkları yüzünden tepesi aşağı indirmiştir. Allah'ın saptırdığını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, onun için asla bir yol bulamazsın.

"Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız?": İniş sebebi üzerinde yedi görüş vardır:

Birincisi: Bir kavim Müslüman oldular, Medine'de vebaya ve sıtmaya yakalandılar, çıktılar; onları Müslümanlardan birkaç nefer karşıladı: "Niçin çıktınız?" dediler. Onlar da: Biz Medine'de vebaya yakalandık, havası bize iyi gelmedi, dediler. Onlar da: "Resulullah sizin için örnek değil mi?" dediler. Bazıları: Münafık oldular, dediler, bazıları da: Münafık olmadılar, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Seleme bin Abdurrahman babasından rivayet etmiştir.[39]

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Uhut savaşına çıkınca, onunla beraber çıkanlardan bazıları geri döndüler. Müslümanlar bunların hakkında gruplara ayrıldılar; bir grup: Onlarla savaşalım, dediler, bir grup da: Onlarla savaşmayalım, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Bu, Buhari ve Müslim'de Zeyd bin Sabit hadisinden alınmıştır.[40]

Üçüncüsü: Mekke'de bir kavim İslam'ı telaffuz ettiler, bunlar müşriklere de yardım ederlerdi. Bir ihtiyaçlarından dolayı Mekke'den çıktılar. Müslümanlardan bir topluluk: Onlara çıkın, onları öldürün, çünkü onlar düşmanlarınıza arka çıkıyorlar, dediler. Bir topluluk da: Onlarla nasıl savaşırız ki bizim dediğimizi onlar da diyorlar, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Bir kavim Medine'ye geldiler, Müslüman oldukları-

39 – İmam Ahmed, Müsned, 3/131.

40 – Ayrıca bkz. İmam Ahmed, Müsned, 5/184.

nı gösterdiler, sonra da Mekke'ye döndüler; şirklerini açığa vurdular; bunun üzerine bu ayet indi. Bu Hasen ile Mücahid'in görüşüdür.

Beşincisi: Bir topluluk Mekke'de imanlarını ilan ettiler, hicretten de çekindiler; mü'minler bunlar hakkında ihtilaf ettiler; işte bu ayet onların hakkında indi. Bu Dahhak'ın görüşüdür.

Altıncısı: Münafıklardan bir grup Medine'den çıkmak istediler, mü'minlere: Biz Medine'de hasta olduk, hava değişimine çıktık; çünkü biz çöl halkıyız, dediler ve gittiler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı bunlar hakkında ihtilaf ettiler; işte bu ayet bunun üzerine indi. Bu da Süddi'nin görüşüdür.

Yedincisi: Bu Hazreti Aişe hakkında konuşan İbn Übey hakkında nazil oldu, bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

"Size ne oluyor?": Mü'minlere hitaptır, mana da şöyledir: "Onların durumunda ihtilaf etmede size ne oluyor? "Fiet": Grup demektir. "Erkesehüm": Hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onları geri çevirdi, demektir, bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Rekestüşşey'e ve erkestuhu ikisi de lügattir: Onları küfürlerine geri çevirdi, demektir: Bu Ferra ile Zeccac'ın görüşleridir. *İkincisi:* Onları düşürdü, demektir. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü.* Onları helak etti, demektir, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü.* Onları saptırdı, demektir, bunu da Süddi, demiştir.

Kazandıkları şey ise: Küfür ve mürtetlikleridir. Ebu Süleyman şöyle demiştir: "Allah'ın saptırdığını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz?" demesi şunun içindir; çünkü mü'minlerden bir topluluk: Onlar kardeşlerimizdir, bizim dediğimiz kelimeyi söylediler, dediler.

"Onun için asla bir yol bulamazsın": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Delile giden bir yol, bunu Zeccac, demiştir. *İkincisi:* Hidayete giden bir yol, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا
كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّى يُهَاجِرُوا
فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ
وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٨٩﴾

89 – Kendileri kafir oldukları gibi sizin de kafir olup eşit olmanızı isterler. Öyleyse onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dostlar edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse, onları tutun; nerede bulursanız öldürün. Onlardan ne bir dost ne de bir yardımcı edinmeyin.

"Kendileri kafir oldukları gibi sizin de kafir olmanızı isterler": Allah Teala o taifenin içlerindekini mü'minlere haber verdi ki onlara iyi zan etmesin, onları savunmasın ve düşman olduklarını bilsinler.

"Onlardan dostlar edinmeyin": Yani onlara samimi davranmayın, çünkü onlar sizin düşmalarınızdır. "Hicret edinceye kadar": Yani Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e dönünceye kadar. İbn Abbas şöyle demiştir: Eğer hicret ve tevhitten dönerlerse, "onları tutun": Yani esir edin ve harem içinde ve dışında nerede bulursanız onları öldürün.

Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Hicret, Mekke fethedilinceye kadar farz idi. Hasen de şöyle demiştir: Hicretin farzlığı devam etmektedir. Şunu bil ki insanlar hicret hususunda üç grupturlar: Birincisine hicret vaciptir; bu dar-ı harpte Müslüman olduğunu açıklayamaz, çünkü canından korkar, ama hicret etmeğe gücü yeter; işte hicret ona "Allah'ın dünyası hicret edeceğiniz kadar geniş değil miydi?" kavlinden dolayı vaciptir. *İkincisi:* Hicret ona vacip değil, müstehaptır; o da dar-ı harpte dinini açıklamaya gücü yetendir. *Üçüncüsü:* Hicret onun için müstehap da değildir; bu da dinini açıklamaya ve hareket etmeye gücü yetmeyendir, mesela pir-i fani ve kötürüm hasta gibi ki zorluktan dolayı hicret onun için müstehap değildir.

إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلٰى
قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ اَوْ جَاؤُ۫كُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ اَنْ
يُقَاتِلُوكُمْ اَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ
فَلَقَاتَلُوكُمْ فَاِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَاَلْقَوْا اِلَيْكُمُ
السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا ﴿٩٠﴾

90 – Ancak sizinle onların arasında antlaşma bağı bulunan bir kavme iltica edenler yahut sizinle veyahut kendi kavimleri ile savaşmaktan içleri sıkılmış olarak size gelenler müstesna. Allah

isteseydi mutlaka onları size musallat ederdi de şüphesiz sizinle savaşırlardı. Eğer sizden geri çekilir, sizinle savaşmaz ve barışı size bırakırlarsa, Allah onlara karşı size bir yol bırakmamıştır.

"Ancak iltica edenler müstesnadır": Bu istisna öldürülmeye racidir, dostluğa değildir. İltica edenler hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Temas kurup sığınanlardır. İbn Abbas şöyle demiştir: Hilal bin Uveymir el – Eslemi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ona yardım da etmemek aleyhinde de bulunmamak üzere mütareke yapmıştı. Kavminden olsun veya başkalarından olsun Hilal'e katılanlar, Hilal gibi korunmuş olurlardı.

İkincisi: İntisap edenler, demektir, bunu İbn Kuteybe demiş ve şu beyti kanıt göstermiştir:

İntisap ettiği zaman: Ey Bekr bin Vail oğulları der,
Bekr ise onu esir etmiş ve burnunu sürtmüştür.

İttesalet ile o kabileye intisap etmeyi kastetmiştir.

Zikri geçen kavim hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Bekr bin Zeyd-i Menat oğullarıdır. *İkincisi:* Onlar Hilal bin Uveymir el – Eslemi, Süraka bin Malik ve Huzeyme bin Amir bin Abdimenaf'tır. Bunu da İkrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar Müdlic oğullarıdır. *Dördüncüsü:* Huzaa ve Müdlic oğullarıdır, bunu da Mukatil, demiştir. İbn Abbas da: Misak: Söz ve antlaşmadır, demiştir

"Evcauküm": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Manası: Veyahut size gelen bir kavme iltica edenler, demektir. Bunu da bir cemaatle beraber Zeccac, demiştir.

İkincisi: O öldürülmek için arananlara racidir, takdiri şöyledir: Veyahut dönüp de içinize girenlerdir, Süddi de bu manada söylemiştir.

"Hasırat suduruhum": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Bunda kad gizlidir "kad hasırat suduruhum".

İkincisi: O haber üstüne haberdir. "Caukum" kavli birinci haberdir, cümle onunla tamam olmuştur. Hasırat da: İkinci haberdir ve yeni cümledir. Bu ikisini Zeccac nakletmiştir. Hasen, Yakup ve Mufaddal, Asım'dan rivayetle hâl olarak: "Hasıreten suduruhum" okumuşlardır. "Hasırat" daralmak manasınadır. Kelamın manası: Sizinle onların arasında antlaşma olduğu için sizinle savaşmaktan kalpleri sıkılanlar, demektir. Savaşmak istemedikleri kendi kavimleri de Kureyş'tir. Mücahit şöyle demiştir: Sizinle savaşmaktan veyahut kavmi ile savaşmaktan kalbi sıkılan, Hilal bin Uveymir'dir.

"Allah dileseydi onları size musallat ederdi": Zeccac şöyle demiştir: Allah Teala onları savaşmaktan kalplerine korku salmakla geri çektiğini bildirmiştir. "Es – Selem": Kavlinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O İslam'dır, bunu Hasen, demiştir. *İkincisi:* Sulh (barış)tır, bunu da Rebi ile Mukatil, demişlerdir.

Bir bölük müfessir de şöyle demişlerdir: Müşriklerin bu ayette geçen sözleşme ve silah bırakmaları kılıç ayetiyle neshedilmiştir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Allah Teala İslam'ı güçlendirince mü'minlere Arap müşriklerinden İslam veya kılıç dışında bir şey kabul etmemelerini buyurdu.

سَتَجِدُونَ
اٰخَرِينَ يُرِيدُونَ اَنْ يَاْمَنُوكُمْ وَيَاْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّمَا رُدُّوا اِلَى
الْفِتْنَةِ اُرْكِسُوا فِيهَا فَاِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ
وَيَكُفُّوا اَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ
وَاُولٰئِكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿٩١﴾

91 – Diğerlerini de şöyle bulacaksınız: Onlar sizden ve kendi kavimlerinden emin olmak isterler. Ne zaman fitneye döndürülseler onun içine tepetaklak atılırlar. Eğer sizden uzaklaşmaz, barışı size bırakmaz ve ellerini sizden çekmezlerse, onları tutun, nerede yakalarsanız öldürün. İşte onlara karşı size açık bir yetki vermişizdir.

"Diğerlerini de şöyle bulacaksınız": Bunun kimler hakkında indiğinde ihtilaf etmişler ve dört görüş ileri sürmüşlerdir:

Birincisi: Bu; Esed ve Gatafan kabileleri hakkında inmiştir, onlar sözleriyle mü'minlerden emin olmak için İslam'ı demişler ve küfürleriyle de kendi kavimlerinden emin olmak istemişlerdir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Bu, Abdüddar oğulları hakkında inmiştir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O bir kavim hakkında indi ki onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den aman almak istediler ve: Seninle de savaşmayacağız, kendi kavmimizle de savaşmayacağız, dediler. Bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: O, Nuaym bin Mes'ud el – Eşcai hakkında inmiştir, Müslümanlardan da müşriklerden de aman almıştı. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile onların arasında söz götürüp getirirdi (ikili oynardı). Sonra Nuaym Müslüman oldu, bu Süddi'nin görüşüdür. Ayetin manası da şöyledir: Bir kavim de göreceksiniz ki hem size hem de kavimlerine uyum sağlarlar, her iki grupdan da emin olmak isterler; şirke davet edildikleri zaman ona dönerler. Eğer sizinle savaşmaktan geri durmaz, barışı size bırakmaz ve ellerini sizinle savaşmaktan çekmezlerse, onları yakalayın, yani esir edin, nerede bulursanız onları öldürün. Onları öldürme hususunda size yetki vermişizdir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayette zikri geçenlerden el çekmek, kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً ۚ وَمَنْ قَتَلَ
مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ
إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَّدَّقُوا ۚ فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ
لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ ۖ وَإِنْ
كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ
إِلَىٰ أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ ۖ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ
فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ ۗ وَكَانَ
اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٩٢﴾

92 – Bir mü'minin bir mü'mini hata dışında öldürmesi olamaz. Kim bir mü'mini hataen (yanlışlıkla) öldürürse, mü'min bir köle azat etmesi ve maktulün ailesine diyet ödemesi gerekir. Ancak (diyeti, kan bedelini) bağışlamanız hariç. Eğer (öldürülen) mü'min olmakla beraber size düşman bir kavimden olursa, (öldürenin) mü'min bir köle azat etmesi gerekir. Eğer sizinle kendileri arasında antlaşma olan bir kavimden olursa, ailesine diyet ödemeli ve mü'min bir köle azat etmelidir. Bunu bulamayan Allah'tan bir tövbe olarak arka arkaya iki ay oruç tutar. Allah her şeyi bilen, hikmet sahibidir.

"Bir mü'minin bir mü'mini hata dışında öldürmesi olamaz": İniş sebebi üzerinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Ayyaş bin Rebia Mekke'de Resulullah'ın hicretinden önce Müslüman oldu. Sonra Müslümanlığını kavmine açıklamaktan korktu, Medine'ye çıktı. Annesi iki oğlu Ebu Cehil ile Haris bin Hişam'a, ki bunlar onun ana bir kardeşleri idiler: Allah'a yemin ederim ki onu bana getirinceye kadar ne gölgede otururum, ne de bir şey yer ve içerim, dedi. Onlar da onu aramaya çıktılar. Yanlarında da Haris bin Zeyd vardı. Ayyaş'a geldiler, o yüksek bir eve sığınmıştı. Ona: Aşağı in, annen güneşte duruyor, yemiyor ve içmiyor. Dinine karışmayacağımıza sana söz veriyoruz, dediler. O da indi, onu bağladılar ve her biri ona yüzer değnek vurdular. Onu annesine getirdiler. Annesi: O dini inkar etmedikçe bağlarını çözmem, dedi. Onu bağlı olarak güneşe attılar, o da dediklerini yaptı. Haris bin Zeyd ona: Ey Ayyaş, eğer üzerinde bulunduğun din doğru idiyse onu bıraktın; eğer sapık idiyse onu kabul ettin, dedi. O da kızdı ve: Allah'a yemin ederim ki, seni tenhada bulursam, mutlaka öldürürüm, dedi. Sonra Ayyaş ellerinden kurtuldu, Medine'de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e hicret etti. Sonra da Haris Müslüman oldu, hicret etti, Ayyaş bunu bilmedi. Bir gün onunla karşılaştı ve onu öldürdü. Ona: O Müslüman olmuştu, dediler; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi, durumu haber verdi ve: Onun Müslüman olduğunu bilmiyordum, dedi. Ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Said bin Cübeyr, Süddi ve cumhur bu görüştedirler.

İkincisi: Ebudderda bir askeri birlikte, lailahe illallah diyen bir adamı öldürdü, sonra Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi, yaptığını anlattı. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür. Zeccac da şöyle demiştir: Ayetin manası: Bir mü'minin bir mü'mini öldürmesi kesinlikle olamaz. İstisna birinciden değildir, mana: Mü'minin hata etmesi hariçtir, demektir. Ebu Ubeyde, Yunus'tan rivayet etmiştir: O; Ru'be'ye bu ayetten sordu, o da: Onu ne taammüden ne de yanlışlıkla öldüremez, ancak "illa" "vav" yerine geçmiştir, dedi. Şair de şöyle demiştir:

Her kardeş, kardeşinden ayrılacaktır,

Babanın başına yemin ederim ki böyledir, Ferkadan yıldızları hariç.

Ferkadan yıldızları da, demek istemiştir. Bazı mana ehli de şöyle demiştir: Ayetin takdiri şöyledir: Ancak onu yanlışlıkla öldürür, bu da Allah'ın yazdıkları arasında yoktur. Çünkü yanlışlıkta serbestlik de

yasaklık da söz konusu değildir. Şöyle de denilmiştir: İstisna ancak ayetin içerdiği günahı hak etme ve ölümün lazım gelmesinden olmuştur.

"Mü'min bir köle azat etmek": Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Köle azat etmek katile kendi malında vaciptir. Namazı ve orucu sahih olmayan (çocuk) bir köleyi azat etmede ihtilaf etmişlerdir; İmam Ahmed'den caiz olduğu rivayet edilmiştir. İbn Talha da İbn Abbas'tan böyle rivayet etmiştir. Bu Ata ile Mücahid'in de görüşüdür. İmam Ahmed'den: Ancak namazı ve orucu caiz olanın azat edilmesi yeter, dediği rivayet edilmiştir. Bir rivayette İbn Abbas, Hasen, Şa'bi, İbrahim ve Katade'nin de görüşleri böyledir.

"Ailesine diyet vermek": Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bu ayette bu diyetin kimlere lazım geldiği açıklanmamıştır. Fakihler bunun katilin yakın mirasçılarına lazım geldiğinde ittifak etmişlerdir. Bunu da yardımlaşma mahiyetinde üstlenirler. Diyet de üç yılda, her sene üçte biri olmak üzere ödenir. Bunda cinayeti işleyene bir şey lazım gelmez. Ebu Hanife: O da mirasçılardan biri gibidir, demiştir.

Canın altı çeşit bedeli vardır: Bin dinar, on iki bin gümüş dirhem, yüz deve, iki yüz sığır, bin koyun. Hulle (takım elbise)de de İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır: *Birincisi:* Esas rivayet budur, iki yüz hulledir. Bu, Müslüman hür erkeğin diyetidir. Müslüman hür kadının diyeti ise bunun yarısıdır.

"Bağışlamaları hariç": Said bin Cübeyr: Maktulün velilerinin katili diyetten affetmeleri hariçtir, demiştir.

"Eğr (öldürülen) mü'min olmakla beraber size düşman bir kavimden olursa": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası şöyledir: Eğer maktul kafir bir kavimden ise, onda bir köle azat etme vardır, diyet yoktur. Çünkü onun mirasçıları kafirlerdir.

İkincisi: Eğer o kavminin arasında ikamet eder de onu mü'min olduğunu bilmeyen biri öldürürse, ona bir köle azat etme vardır, diyet yoktur, çünkü o, kafirlerin arasında ikamet etmekle kendi kıymetini heder etmiştir.

İki görüş de İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Birincisini Nahai, ikincisini de Said bin Cübeyr kabul etmiştir. Birinciye göre "min" ba'z manasına, ikinciye göre de fi manasına olur.

"Eğer maktul sizinle onların arasında antlaşma olan bir kavimden olursa": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ehl-i zimmetten yanlışlıkla öldürülen bir adamdır, onun katiline diyet ve kefaret lazım gelir. Bu da İbn Abbas, Şa'bi, Katade, Zühri, Ebu Hanife ve Şafii'nin görüşleridir. Bizim arkadaşlarımızın ise diyet vacip olacak miktarda çeşitli açıklamaları vardır.

İkincisi: O öldürülen mü'mindir, kavmi ise kafirdir, onlar için bir anlaşma yapılmıştır; onun diyeti kavminin, mirası da Müslümanlarındır. Bu da Nahai'nin görüşüdür.

"Kim bunu bulamazsa arka arkaya iki ay oruç tutar": Bu orucun, bulunmadığı takdirde yalnız kölenin karşılığı mı yoksa köle ile diyetin karşılığı mı olduğunda ihtilaf etmişlerdir? Cumhur: Yalnız kölenin karşılığıdır, demiş; Mesruk, Mücahit ve İbn Sirin de: İkisinin de karşılığıdır, demişlerdir. Alimler şunda ittifak etmişdirler ki iki ay oruca mazeretsiz olarak ara verilirse, yeniden başlaması gerekir. Ama bir hastalık veya hayızdan dolayı kesilirse, bize göre süreklilik bozulmuş olmaz. İmam Malik de böyle demiştir. Ebu Hanife ise şöyle demiştir: Hastalık keser de, hayız kesmez. Aralarındaki fark şöyledir: Adet icabı hasta olmadan iki ayı doldurmak mümkündür de, hayızda ise bu mümkün değildir. Bize göre ise her iki durumda da mazurdur.

"Allah'tan tövbe olarak": Zeccac, bunun manası şöyledir, demiştir: Allah bunu kendinden bir tövbe olarak yaptı. "Allah her şeyi bilendir": Yani halkına hangi teklifin yararlı olduğunu daima bilir. "Hikmet sahibidir": Aralarında verdiği hükümde ve işlerini tedbir etmede.

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا
فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ﴿٩٣﴾

93 – Kim bir mü'mini kasden (taammüden) öldürürse, onun cezası, içinde ebedi kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap ve lanet etmiştir. Ona çok büyük bir azap hazırlamıştır.

"Kim bir mü'mini kasden öldürürse": İniş sebebi şöyledir: Makis bin Subabe, kardeşi Hişam bin Subabe'yi Neccar oğullarında ölü olarak buldu. O da Müslüman idi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi, durumu ona aktardı. Resulullah, Fihr oğullarından bir elçi gönderdi, ona şöyle dedi: Neccar oğullarına git, benden onlara selam söyle ve onlara: "Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, size:

Eğer Hişam'ın katilini biliyorsanız, onu Makis bin Subabe'ye teslim etmenizi, eğer katilini bilmiyorsanız, ona diyetini vermenizi emrediyor" de. Fihri de bunu onlara tebliğ etti. Onlar da: Biz onun katilini bilmiyoruz, ancak onun diyetini veririz, dediler ve ona yüz deve verdiler. Sonra da ikisi (kardeşi ile elçi) Medine'ye dönmek üzere yola koyuldular. Şeytan, Makis bin Subabe'ye geldi: Kardeşinin diyetini mi kabul ediyorsun? Bu sana yaşadığın sürece ar olacaktır. Yanındakini kardeşinin yerine öldür ve diyeti de fazlalık olarak al, dedi. O da Fihrliye bir taş attı, başını yardı, sonra da onlardan bir deveye bindi ve kalanlarını Mekke'ye doğru sürdü, şöyle diyordu:

Ona karşılık bir Fihirliyi öldürdüm ve onun diyetini
Neccar oğullarının ileri gelen büyüklerinin üzerine yükledim.
İntikamımı aldım ve başımı yastığa koyup rahat uyudum
Ve putlara dönen ilk adam oldum.

İşte bu ayet bunun üzerine indi. Sonra Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'nin fethinde onun idamını çıkardı, o da öldürüldü. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.[41]

"Kasden": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onun mü'min olduğunu bildiği halde kasden öldürürse, bunu Said bin Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Öldürmeyi kurarsa, demektir, bunu da bazı müfessirler, demişlerdir. "Onun cezası cehennemdir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onun cezası kesin olarak cehennemdir. *İkincisi:* Eğer ona ceza verirse cezası cehennemdir, demektir. Alimler: Bir mü'mini kasden öldürenin tövbesi var mıdır, yok mudur diye ihtilaf ettiler? Çoğunluk tövbesinin olduğuna kail oldular. İbn Abbas ise onun tövbesinin olmadığını bildirmiştir.

Alimler bu ayetin muhkem mi yahut mensuh mu olduğunda ihtilaf etmişlerdir: Bazıları: Muhkemdir, demiş ve bunun haber olduğunu; haberlerin de neshe ihtimali olmadığını delil getirmişlerdir. Sonra bunlar da iki bölüğe ayrılmışlardır: *Birincisi:* Şöyle demiştir: O (ayet) zahirine göredir, mü'minin katili cehennemde ebedi olarak kalır. *İkincisi:* O geneldir, tahsis edilmiştir; delili de şudur: Eğer onu bir kafir öldürse idi de sonra Müslüman olsaydı, dünya ve ahirette cezası sıfırlanırdı. Onun tahsis edilmiş umum olduğu sabit olunca, tahsise hangi delil uygun ise onunla amel etmek vaciptir. Tahsis sebeplerinden biri de onu öldürmeyi helal saymaktır; o zaman helal saydığı için cehennemde ebedi olarak kalır. Bir topluluk da şöyle

41 - Suyuti, ed - Dürrü'l - Mensur; Taberi, Tefsir, 9/61.

demiştir: O, tövbe etmeyen için tahsis edilmiştir, delili de Furkan suresindeki: "Ancak tövbe eden, iman eden ve iyi iş yapanlar müstesnadır ki Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir" *(Furkan: 70)* ayetidir. Diğerleri de şöyle demişler: Bu: "Şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz, bundan ötesini dilediği kimse için bağışlar" *(Nisa: 48)* ayeti ile neshedilmiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ
اٰمَنُٓوا اِذَا ضَرَبْتُمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا
لِمَنْ اَلْقٰٓى اِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِناًۚ تَبْتَغُونَ
عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۘ فَعِنْدَ اللّٰهِ مَغَانِمُ كَث۪يرَةٌۜ
كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ
فَتَبَيَّنُواۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يراً ﴿٩٤﴾

94 – Ey iman edenler, Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayın. Size selam verene, dünya hayatının geçici menfaatini arayarak "sen Müslüman değilsin" demeyin. Çünkü Allah katında çok ganimet vardır. Siz de önceden böyle idiniz de Allah size lutfetti. Öyleyse durumu iyice araştırın. Çünkü Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"Ey iman edenler, Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayın": İniş sebebi için dört görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bir askeri birlik gönderdi, içlerinde de Mikdad bin Esved vardı. O kavme gelince onların dağıldıklarını gördüler, bir adam kaldı, onun da çok malı vardı, yerinden ayrılmadı: Eşhedü enla ilahe illallah, dedi. Mikdad da üzerine atılıp onu öldürdü. Arkadaşlarından biri: "Lailahe illallah diyen bir adamı öldürdün! Bunu mutlaka Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e söyleyeceğim, dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelince: Ya Resulallah, bir adam lailahe illallah diye şahadet getirdi, Mikdad da onu öldürdü, dediler. O da: Mikdad'ı bana çağırın, dedi. Gelince. "Ey Mikdad, lailahe illallah diyen bir adamı mı öldür-

dün, yarın lailahe illallah ile ne yapacaksın?" dedi. Bunun üzerine Allah Teala: "Ey iman edenler, Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayın. Size selam verene, dünya hayatının geçici menfaatini arayarak "sen Müslüman değilsin" demeyin, durumu iyice araştırın" ayetini indirdi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de Mikdad'a: O adam imanını kafir kavminden gizliyordu, imanını açıkladı ve sen de onu öldürdün? Sen de daha önce Mekke'de imanını gizliyordun, dedi.[42]

İkincisi: Süleym oğullarından bir adam, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in bir bölük ashabı ile karşılaştı, yanında da bir koyun sürüsü vardı. Adam selam verdi; onlar da: Bizden korunmak için selam verdi, dediler ve onu öldürdüler. Koyunlarını da aldılar. Onu Resulullah sallalalhu aleyhi ve sellem'e getirdiler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Mekkelilerden bir kavim, Resulullah'ın bir askeri birliğinin kendilerine doğru geldiğini işitip kaçtılar. İçlerinden biri yerinde kaldı, Müslüman olmuştu. Ona Mirdas deniyordu. Askeri birliğin başında da Galip bin Fadale adında biri vardı. Mirdas atlıları görünce, Allahu ekber diyerek tekbir getirdi ve yanlarına geldi, onlara selam verdi, Üsame bin Zeyd de onu öldürüp koyunlarını sürdü. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip haber verdiler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem buna çok kızdı, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Süddi de: Üsame birliğin komutanı idi, demiştir.

Dördüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Ebu Hadred el – Eslemi, Ebu Katade ve Muhallim bin Cessame'yi bir askeri birlik ile İdam bölgesine gönderdi. Onlar Amir bin Azbat el – Eşcai ile karşılaştılar. Amir onları İslam selamı ile selamladı, Muhallim bin Cessame, üzerine atılıp onu öldürdü, devesini ve su kırbasını ganimet olarak aldı. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelince, ona durumu haber verdiler, o da: "İman ettim dedikten sonra onu öldürdün mü?!" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Ebi Hadred, babasından rivayet etmiştir.[43]

Ayetin tefsirine gelince: "Allah yolunda sefer ettiğiniz zaman": Yani yürüyüp gaza ettiğiniz zaman, demektir.

---

42 – Hakim, Müstedrek, 2/245, sahihtir demiş, Zehebi de ona katılmıştır.

43 - İmam Ahmed, Müsned, 6/11.

"Fetebeyyenu": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, teybin maddesinden nun ile: Fetebeyyenu okumuşlardır ki, bir işe atılmadan önce iyice düşünüp taşınmaktır. Hamze ile Kisai de, se ile: Fetesebbetu okumuşlardır ki, sebat edip acele etmemektir. Hucurat suresindekini de böyle okumuşlardır.

"Limen elka ileykümüsselame": İbn Kesir, Ebu Amr, Ebu Bekir, Hafs, Asım'dan ve Kisai sinin fethasi ve elifle "es- selam" okumuşlardır ki, Zeccac: Selam vermekten gelmesi de, teslim olmaktan gelmesi de caizdir, demiştir. Nafi, İbn Amir, Hamze, Halef, Cebel'e Mufaddal'dan, o da Asım'dan rivayetle sinin fethası ve elifsiz olarak selem okumuşlardır ki teslim olmak manasınadır. Eban bin Yezid de Asım'dan rivayetle sinin kesresi, lamın sükunu ve elifsiz olarak silm okumuşlardır. "Silm" ise sulh ve barış demektir. Cumhur mimin kesri ile: Mü'mina okumuş; Hazreti Ali, İbn Abbas, İkrime, Ebu'l – Aliye, Yahya bin Ya'mur ve Ebu Cafer, emandan gelmek üzere mimin fethası ile "mü'mena" okumuşlardır.

"Tebtağune aradal hayatid dünya": Arad: az olsun, çok olsun dünya malı demektir. Müfessirler: bundan maksat öldürdükleri adamdan aldıkları ganimettir, demişlerdir.

"Allah katında çok ganimetler vardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, cennet sevabıdır, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* O dünyadaki rızık kapılarıdır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Siz de daha önceden böyle idiniz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası şöyledir: Siz de daha önce mü'min kavminizden bu kelime ile aman alıyordunuz, öyleyse bunu diyenleri korkutmayın. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Siz de Mekke'de iken imanınızı bunun gizlediği gibi gizliyordunuz, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Siz de önceden müşrik idiniz, bunu da Mesruk, Katade ve İbn Zeyd, demişlerdir.

"Allah size lütfetti": Lütfettiği şeyde de dört görüş vardır:

Birincisi: Hicrettir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* İmanı açıklamaktır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* İslam'dır, bunu da Katade ile Mesruk, demişlerdir. *Dördüncüsü:* O adamı öldürenin tövbesini kabul etmesidir, bunu da Süddi, demiştir.

"Fetebeyyenu": Bu da birinciyi tekittir.

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ
فِي سَبِيلِ اللّٰهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ
وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ
اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٩٥﴾

95 - Mü'minlerden mazereti olmadığı halde savaşa katılmayanlarla Allah yolunda malları ve canları ile cihat edenler bir değildir. Allah mallarıyla canlarıyla cihat edenleri savaşa katılmayanlardan bir derece üstün kılmıştır. Gerçi her ikisine de güzellik va'detmiştir. Allah cihada katılanlara savaşa katılmayanlara karşı büyük bir mükafat vermiştir.

"Savaşa katılanlarla katılmayanlar bir değildir": Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Bu ayet, bir savaş çıktığı zaman ona katılmamak için izin isteyen bir topluluk hakkında inmiştir. Zeyd bin Sabit şöyle demiştir: Ben Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında oturuyordum, birden kendini sükunet hali bürüdü, sonra geçti: Yaz, dedi: Savaşa katılmayan mü'minlerle Allah yolunda cihat edenler bir değildir... Bunun üzerine (a'ma) İbn Ümmi Mektum kalktı: "Ya Resulallah, cihada gücü yetmeyenler ne olacak?" dedi. Allah'a yemin ederim ki daha sözünü bitirmemişti ki aynı sükunet hali Resulullah'ı bürüdü, sonra da açıldı: Oku, dedi; ben de yazdığım ayeti okudum; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: Mazereti olanlar hariç, kavlini okudu. Ben de onu ayete iliştirdim.[44]

"Oturup kalanlar bir değildir": Yani savaştan kalanlar, mana: Cihat eden daha üstündür, demektir. İbn Abbas: Cihad ile Bedir savaşı kasdedilmiştir, demiştir. Mukatil de: Tebuk gazası, demiştir.

"Ğayrü üliddarari": İbn Kesir, Ebu Amr ve Hamze, ranın zammı ile: "Ğayru" okumuşlar; Nafi, İbn Amir, Kisai, Halef ve Mufaddal da, nasbı ile: Ğayra, okumuşlardır. Ebu Ali şöyle yorumlamıştır: Kim rayı zammeli okursa, "ğayru"yu kaidun kelimesine sıfat yapar. Kim de mansub okursa, onu kaidin'den istisna eder. "Darar" (mazeret) kelimesi hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O müzmin hastalık vb. sebebiyle acizliktir. İbn Abbas:

44 - İmam Ahmed, Müsned, 5/184; ayrıca bkz. Buhari, Ebu Davud, Tirmizi ve Nesei.

Onlar Hastalık ve ağrının kendilerini savaştan alıkoyduğu kimselerdir, demiştir. İbn Cerir ile İbn Kuteybe de: Onlar kronik hastalardır, demişler. Zeccac da: Darar: Kör veya a'ma veya müzmin hasta gibi kimselerdir, demiştir.

İkincisi: O mazerettir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Allah mallarıyla canlarıyla cihad edenleri savaşa katılmayanlardan bir derece üstün kılmıştır": Bu katılmayanlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar mazeret sebebiyle katılmayanlardır, bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Mazeretleri olmadığı halde katılmayanlardır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Derece fazilet demektir. Güzellik ise bir grup müfessire göre cennettir.

"Allah cihada katılanları katılmayanlara üstün kılmıştır": İbn Abbas şöyle demiştir: Burada katılmayanlar, sıkıntısı olmadan katılmayanlardır. Said bin Cübeyr de: Onlar mazereti olmayanlardır, demiştir.

دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٩٦﴾

95 – (O büyük mükafat) kendinden birtakım dereceler, bağışlanma ve rahmettir. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir.

"Derecatin minhu": Zeccac şöyle demiştir: Derecat, ecren azimen kavlinden bedel olarak mansuptur ve mükafatı açıklamaktadır. Derecelerden ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar cennetin dereceleridir. İbn Muhayrîz şöyle demiştir: Dereceler yetmiştir, her derecenin arası koşu için zayıflatılan atın yetmiş yıl koştuğu mesafe kadardır. Mukatil de aynısını söylemiştir.

İkincisi: Derecelerin manası: Faziletler, demektir. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Katade şöyle demiştir: Eskiler şöyle derlerdi: İslam bir derecedir, İslam'da hicret bir derecedir, hicrette cihad bir derecedir, cihadda öldürülme bir derecedir.

İbn Zeyd de şöyle demiştir: Dereceler yedidir; bu da beraet suresinde: Susuzluk, bir vadiyi kat etme gibi sevabı yazılan yedi şeydir. *(Tevbe: 120, 121)*

Eğer: "Allah Teala sözün başında derece demişken sonunda niçin

dereceler dedi?" şeklinde bir soru tevcih edilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: İlk geçen derece, mücahitlerin mazeretleri olanlara karşı bir derece üstünlüğüdür. Dereceler ise mücahitlerin mazereti olmayanlara karşı birçok aşamalarla olan üstünlükleridir. Bu mana da İbn Abbas'ın görüşünden çıkarılmıştır.

İkincisi: İlk derece övgü ve ululama derecesidir. Dereceler ise: Cennet makamlarıdır. Bunu da Kadı Ebu Ya'la, demiştir.

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفّٰيهُمُ
الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمِيٓ أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ
فِي الْأَرْضِ قَالُوٓا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولٰٓئِكَ
مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَسَٓاءَتْ مَصِيرًا ﴿٩٧﴾

97 – Melekler nefislerine zulmedenlerin canlarını aldığı zaman onlara: "Sizler nerede idiniz?" dediler. Onlar da: "Biz yeryüzünde acizlerden idik" dediler. Onlar (melekler): "Allah'ın yeryüzü hicret edeceğiniz kadar geniş değil miydi?" dediler. İşte onların barınakları cehennemdir. Orası ne kötü bir yerdir!

"Melekler nefislerine zulmedenlerin canlarını aldığı zaman": Ayetin iniş sebebi için üç görüş vardır: *Birincisi:* Mekke'de bazı insanlar İslam'ı ikrar ettiler, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Bedir savaşına çıkınca Kureyş onlardan yanlarında çıkmadık bir kimse bırakmadılar. İşte İslam'ı ikrar eden bu kimseler öldürüldü; ayet de bunun üzerine indi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Katade de şöyle demiştir: Bu ayet, İslam'ı telaffuz eden bir takım insanlar hakkında indi. Bunlar Ebu Cehil'le beraber çıktılar; Bedir savaşında öldürüldüler. Geçersiz mazeret ileri sürdüler. Allah onlardan bu mazereti kabul etmedi.

İkincisi: Bir grup, Bedir savaşında münafıklık ettiler ve: Bunları (Müslümanları) dinleri aldattı, dediler ve müşriklerle beraber kaldılar, sonunda da öldürüldüler. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Bu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den geri kalıp da onunla beraber çıkmayanlar hakkında nazil oldu. Bunlardan kimi Peygamber'e katılmadan önce öldü, melekler yüzlerine ve arkalarına vurdular. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Teveffi (vefat etmek)" hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ölümle ruhları kabz etmektir. Bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Cehenneme sürmektir, bunu da Hasen, demiştir. Mukatil şöyle demiştir: Meleklerden maksat, yalnız ölüm meleğidir. Başka bir yerde de: Ölüm meleği ile yardımcılarıdır, demiştir. Onlar da altı tanedir: Üçü mü'minlerin ruhlarını kabz ederler, üçü de kafirlerin ruhlarını kabz ederler. Zeccac şöyle demiştir: "Zalimiy enfüsihim": Hal olarak mansuptur. Mana da: Nefislerine zulm ederken canlarını alır, demektir. Aslında zalimin idi, izafetten dolayı tahfif için nun düşürülmüştür. Nefislerine zulümleri hakkında da kıssalarında geçtiği üzere dört görüş ihtimali vardır:

Birincisi: O, hicreti terk etmektir. *İkincisi:* Küfre dönmeleridir. *Üçüncüsü:* Yakînden sonra şüphe etmeleridir. *Dördüncüsü:* Müşriklere yardım etmeleridir.

"Nerede idiniz!": Zeccac şöyle demiştir: Bu azarlama sorusudur, mana da: Sizler müşriklerinin arasında mı idiniz yoksa Müslümanların arasında mı idiniz, demektir?

"Bizler yeryüzünde zayıflar (ezilenler) idik, dediler": Mukatil şöyle tefsir etmiştir: Biz Mekke toprağında ezilmiş idik, imanı dilimize almamız mümkün değildi. Melekler de: "Allah'ın yeryüzü geniş değil miydi?" dediler: Yani Medine. "Oraya hicret etseydiniz": Burada fi edatı ila manasına kullanılmıştır. Meleklerin bu sözü, onların hicrete güçlerinin yettiğini gösterir.

إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ
وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا ﴿٩٨﴾
فَأُولَٰئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٩٩﴾

98 – Ancak ellerinden bir çare gelmeyenler ve bir yol bulamayan zayıf erkekler, kadınlar ve çocuklar müstesna.

99 – İşte onları Allah'ın affetmesi umulur. Allah, çok affedici, çok bağışlayıcıdır.

"Ancak zayıf erkekler müstesna": İniş sebebi şöyledir: Müslümanlar Mekke'deki zayıf Müslümanlar için: Bunlar Bedir'de öldürülenler gibidir, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Mücahit, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: "el – Müstadafin

"me'vahüm cehennem" kavlinden müstesna olmak üzere mansuptur. Ebu Süleyman da: Zayıflar; yaşlılar, kadınlar ve çocuklardır, demiştir.

"Ellerinden bir çare gelmeyenler": Yani ne Mekke'den çıkmak ne yol masrafı bulmak ne de güç kazanmak için hiçbir çareleri olmayanlar, demektir.

"Yol bulamayanlar": Bu hususta da iki görüş vardır:

Birincisi: Medine'ye gidecek yolu bulamayanlar, demektir. Bunu İbn Abbas, İkrime ve Mücahit, demişlerdir.

İkincisi: Gidecekleri bir yol bulamayanlar, demektir ki, çıktıkları takdirde helak olurlardı. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. "Asâ (umulur ki)": Kavli hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O icap (kesinlik) manasınadır, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Reca manasınadır ki mana: Onlar affı umarlar, demektir. Bunu da Zeccac, demiştir.

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا
وَسَعَةً ۚ وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ
الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ ۗ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٠﴾

100 – Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde birçok gidecek yer ve bolluk bulur. Kim evinden Allah'a ve Resul'üne hicret etmek üzere çıkar sonra da ona ölüm yetişirse, onun mükafatı Allah'a düşmüştür. Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.

"Yecid filardi murağamen kesiren ve saah": Said bin Cübeyr ile Mücahit: Hoşuna gitmeyen şeyden kaçacak yer bulur, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Murağam ile muhacer aynı manayadır ve göçecek yer, demektir. Rağamtü ve hacertü denir ki, göçtüm, demektir. Aslı şudur: Bir adam Müslüman olduğu zaman kavmine rağmen çıkardı, yani onlara kızar ve hicret ederdi, onlarla alakasını keserdi. Onun için gidecek yere: Murağam, Peygambere dönmeye de, hicret denilmiştir. Çünkü adam, kavim ve aşiretini terk ederdi.

Bolluk "saah" için de iki görüş vardır: *Birincisi:* Rızk bolluğudur, bunu İbn Abbas ile cumhur, demişlerdir. *İkincisi:* Dini açıklamaya imkan bulmaktır, bunu da Katade, demiştir.

"Kim evinden Allah'a ve Resul'e hicret etmek üzere çıkarsa": Şunda ittifak etmişdirler ki bu ayet, hicret etmek üzere çıkıp da yolda

ölen bir adam hakkında inmiştir. Bunda da altı görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Damure bin el – İys'dir, kör ve zengin idi: Beni taşıyın, dedi. Taşıdılar, hasta idi, Ten'im bölgesinde öldü. Bu kelam onun hakkında indi. Bunu Said bin Cübeyr rivayet etmiştir.[45]

İkincisi: O, el -İys bin Damure bin Zinba'el–Huzai'dir. Ailesine kendisini sediri ile taşımasını söyledi, Ten'im bölgesine varınca öldü. Bu ayet de onun hakkında indi. Bunu Bişr, Said bin Cübeyr'den rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O İbn Damure el–Cündai'dir, hastalandı, oğullarına: Beni Mekke'den çıkarın, onun sıkıntısı beni öldürdü, dedi. Onlar da: "Nereye?"dediler; eliyle Medine tarafına işaret etti, hicret etmek istiyordu. Bu kelam onun hakkında indi. Bunu da İbn İshak zikretmiştir. Mukatil de: Onun Cündeb bin Damure olduğunu söylemiştir.

Dördüncüsü: Onun adı Sebure'dir; bu surenin 97 – 100 ayetleri inince hasta olduğu halde ailesine: Beni taşıyın, ben zenginim, beni Medine'ye ulaştıracak malım vardır, dedi. Harem bölgesini geçince, öldü, bu kelam da onun hakkında nazil oldu. Bunu Katade, demiştir.

Beşincisi: O, Kinane oğullarından bir adamdır, hicret etti, yolda öldü; kavmi onunla alay ettiler: Ne istediğine kavuştu ne de ailesinin arasında kaldı ki öldüğü takdirde defnedilsin, dediler. Bu kelam onun hakkında indi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Altıncısı: O Hakîm bin Hizam'ın kardeşi Halid bin Hizam'dır, hicret etmek üzere çıktı, yolda öldü. Bunu Zübeyr bin Bekkar, demiştir. Ayetteki "vakaa" kelimesi: Vacip oldu manasınadır.

وَإِذَا ضَرَبْتُمْ
فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ إِنْ خِفْتُمْ
أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿١٠١﴾

101 – Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman eğer kafirlerin size fenalık yapacağından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kafirler sizin için apaçık bir düşmandır.

"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur": Mücahit, Ebu Ayyaş'tan şöyle dediğini rivayet

45 – Beyhaki, es – Sünen el – Kübra, 9/14.

etmiştir: Biz Usfan mevkiinde Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraberdik, müşriklerin başında da Halit bin Velid vardı. Öğleyi kıldık, müşrikler: Eğer onlara namazda iken saldırırsak onları gafil avlarız, dediler. Bunun üzerine kısaltma ayeti öğle ile ikindi arasında indi.[46] Darb filard: Yeryüzünde seyahat etmektir; cünah da günahtır; kasr ise kısaltmadır, fitne de öldürmedir.

Namazı kısaltma hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O rekat sayılarını azaltmaktır.

İkincisi: Sınırlarını daraltmaktır. Ayetin zahiri kısaltmanın ancak korku anında caiz olacağını göstermektedir, durum ise öyle değildi. Ayet Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in seferinin çoğuna göre inmiştir ki çoğunda genellikle düşman korkusu vardı. Şöyle de denilmiştir: "Namazı kısaltmanız" tam bir cümledir. "Eğer korkarsanız": İse yeni söz başıdır.

Alimler yolcu namazının kısaltılmış iki rekat mı yoksa değil mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları: Kısaltılmış değildir; yolcu namazı o şekilde farz kılınmıştır, demişlerdir. Bu da İbn Ömer, Cabir bin Abdullah, Said bin Cübeyr ve Ebu Hanife'nin görüşleridir. Buna göre namazın kısaltılması tek rekat olmasıdır. Bu da ancak yolculuk ve korku halinde caizdir. Çünkü onlara göre yolculuktaki iki rekat, korku olmazsa tamdır, kısaltılmış değildir. Delilleri de şudur: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Zi Kıred gazasında namaz kıldı, insanlar da arkasında iki saf oldular; bir saf arkasında idi, bir saf da düşman karşısında idi. Arkasındakilere bir rekat kıldırdı, sonra onlar çekilip ötekilerin yerlerini aldılar, onlar da geldiler; Efendimiz de onlara bir rekat kıldırdı. Geçen rekatı kaza etmediler. İbn Abbas da şöyle demiştir: Allah namazı Peygamberinize hazarda dört, seferde iki, korku halinde de bir rekat olarak farz kıldı.[47]

İkincisi: O, kısaltılmıştır, tam değildir. Bu da Mücahit, Tavus, Ahmed ve Şafii'nin görüşleridir. Ya'la bin Ümeyye de şöyle demiştir: Ömer bin Hattab'a: İnsanların bugün emniyet içindeyken namazı kısaltmalarına şaştım, Allah Teala ise "eğer korkarsanız" demiştir, dedim. Hazreti Ömer de: Ben de senin şaştığın şeye şaştım, bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e söyledim; o da: Bu, Allah'ın size ettiği bir ikramdır, ikramını kabul ediniz, dedi.[48]

---

46 – İmam Ahmed, Müsned, 4/95; Hakim, Müstedrek, 1/337.

47 – Müslim, Salatü'l – Müsafirin ve Kasruha, hadis no, 5, 6; Ebu Davud, Sefer, bab, 18; Nesei, Havf, bab, 4; Ahmed, Müsned, 3/363.

48 – Müslim, Salatü'l – Müsafirin, hadis no, 4; Ahmed, Müsned, 1/175; Ebu Davud, Tirmizi, Nesei ve İbn Mace.

Yolcu için namazı kısaltmak ancak yolculuğu mubah ise caizdir, bunu da İmam Malik ile Şafii demişlerdir. Ebu Hanife ise: Yolculuğu masiyet ise de caizdir, demiştir. Niyet ettiği ikamet müddetinde tam kılacağı, ondan azında ise kısa kılacağı süreye gelince, arkadaşlarımız (Hanbeliler): Yirmi iki namazdır, demişler. Ebu Hanife ise: On beş gündür, demiştir. İmam Malik ile Şafii de: Dört gündür, demişlerdir.

وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ
مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ
وَرَائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ
وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً
وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ
مَرْضَىٰ أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ
لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٠٢﴾

102 – Sen içlerinde olup da onlara namazı kıldırdığın zaman onlardan bir grup seninle namaza dursun ve silahlarını alsınlar. Secde ettikleri zaman sizlerin arkasında dursunlar. Namaz kılmayan öteki grup da gelsin, seninle beraber namaz kılsın; tedbirlerini ve silahlarını alsınlar. Kafirler isterler ki silahlarınızdan ve eşyanızdan gafil olasınız da üzerinize birden saldırsınlar. Eğer yağmurdan bir sıkıntınız olur veyahut hasta bulunursanız silahlarınızı bırakmakta size bir günah yoktur. Tedbirlerinizi alın. Şüphesiz Allah kafirler için aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır.

"Sen içlerinde olup da onlara namazı kıldırdığın zaman": İniş sebebi şudur: Müşrikler Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabının öğleyi kıldıklarını görünce, birbirlerine: Onları bırakın, onların bir namazı vardır ki babalarından ve oğullarından daha kıymetlidir, o da ikindi namazıdır. Ona kalktıkları zaman onlara saldırın, dediler. Onlar da ikindi namazına kalkınca, Cebrail bu ayeti getirdi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Sen içlerinde olduğun zaman": Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitaptır. Hükmün de onunla sınırlı olduğunu göstermez. Bu, "onların mallarından sadaka al" *(Tevbe: 103)* kavli gibidir. Ebu Yusuf da: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den sonra korku namazı kılmak caiz değildir, demiştir. "Fihim"deki hum zamiri, yeryüzünde sefere çıkanlara racidir.

"Onlara namaz kıldırdığın zaman": Yani namaz kıldırmaya başladığın zaman, demektir. "Feltekum taifetün mink" (sizden bir bölük kalksın): Yani dursun, demektir. "Karanlık bastığı zaman dururlar" *(Bakara: 20)* ayetinde de böyledir.

"Silahlarını alsınlar": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar geride kalanlar, demektir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar kendisinin yanında namaz kılanlardır. Bunu da İbn Cerir, demiştir. Bu silah da insanın kuşandığı kılıç ve koluna bağladığı hançer gibi şeylerdir.

"Secde ettikleri zaman": Yani kendisiyle beraber namaz kılanlar. "Olsunlar": Burada işaret edilenler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar namaz kılmayan ve namaz kılanları kollayan bölüktür. Bu mana İbn Abbas'ın görüşünden alınmıştır. *İkincisi:* Onlar kendisiyle beraber namaz kılanlardır, secde ettikleri zaman korumalara katılmaları emredilmiştir.

Alimler secdeden sonra nasıl çekilecekleri hususunda ihtilaf etmişlerdir: Bazıları: imamla beraber bir rekatı tamamladıkları zaman kendi başlarına bir rekatı tamamlar ve çekilirler; namazları tamamdır, demişler.

Diğerleri de şöyle demişlerdir: Bir rekat kılar, çekilirler. Bunlar da ihtilaf etmişlerdir: Bazıları: İmamla beraber bir rekat kıldıkları ve selam verdikleri zaman bu onlara yeter, demişlerdir. Diğerleri de, ki Ebu Hanife de onların arasındadır: Hayır, o rekattan sonra korumalara katılırlar, onlar hala namazdadırlar, namaz kılmayan bölüğün yerine geçen düşmana karşı dururlar ve öteki grup gelir. Öteki grup hakkında da ihtilaf etmişlerdir: Bir topluluk: İmam onlara namaz kıldırdığı zaman teşehhüdü uzatır ki onlar da kaçan rekatı kaza etsinler, sonra onlara selam verdirir, demişler. Diğerleri de şöyle demişlerdir: Hayır, ikinci bölüğe bir rekat namaz kıldırır, selam verir, onlar ise selam vermezler, tam tersine düşmanın karşısına dönerler. Sonra ilk grup gelir, kaçırdığı namazı kaza eder ve selam verir; gider, ötekisi gelir; namazını tamamlar. Bu, Ebu Hanife'nin mezhebidir.

"Tedbirlerini ve silahlarını alsınlar": İbn Abbas şöyle demiştir: İlk

önce namaz kılanları kasdetmiştir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bununla düşmanların karşısında olanları kasdetmesi de caizdir, çünkü namaz kılan savaşan değildir. Silah taşıması emrolunan cemaat olması da caizdir, çünkü onlar düşmanı daha çok korkuturlar ve onlardan daha çok çekinirler. "Cünah": İsim (vebal) demektir. Canahtü kavlinden gelir ki bir yerden sapmak ve hedeften şaşmaktır. Mana da şöyledir: Silahlarınızı bıraktığınız zaman haktan sapmış olmazsınız.

"Eğer sizde yağmurdan dolayı bir sıkıntı olursa": İbn Abbas şöyle demiştir: Onlara silahlarını bırakmalarına izin verilmiştir; çünkü silahlar hastaya ve yağmurda ağır gelir. Ve şöyle demiştir: Tedbirinizi alın ki sizi gafil avlamasınlar.

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ
فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِكُمْۚ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ
فَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَۚ إِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾

103 – Namazı bitirdiğiniz zaman Allah'ı ayakta, oturarak ve yanlarınız üstü yatarken zikredin. Güvende olduğunuz zaman namazı eksiksiz kılın. Şüphesiz namaz mü'minlerin üzerine belli vakitlerde yazılmış bir farzdır.

"Namazı bitirdiğiniz zaman": Yani korku namazını, demektir. "Kadaytüm": Bitirmek manasınadır.

Allah'ı zikredin": Bu zikirde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'ı namaz dışında zikretmektir, bu İbn Abbas'ın görüşüdür. Cumhur da: Bu tesbih, tekbir, dua ve şükürdür, demiştir.

İkincisi: O, namazdır, buna göre mana şöyle olur: Namazı ayakta kılın, eğer gücünüz yetmezse oturarak, yine de gücünüz yetmezse, yanlarınızın üzerine yatarak kılın. Bu İbn Mes'ud'un görüşüdür. İtminanda olmaktan da ne murat edildiği hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: O seferden vatana dönmektir. Bu da Hasen, Mücahit ve Katade'nin görüşleridir. *İkincisi:* O korkudan sonra güvende olmaktır, bu da Süddi, Zeccac ve Ebu Süleyman Dımeşki'nin görüşüdür.

Namazı ikame etme hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O namazı tamamlamadır. Bunu Mücahit, Zeccac ve İbn Kuteybe, demiştir.

İkincisi: Rukuunu, secdesini ve korku halinde terk edilen şeylerden vacip olanları yerine getirmedir. Bu da Süddi'nin görüşüdür.

"Kanet alel mü'minine kitaben mevkuta": Kitaben farz kılınmıştır, demektir. Mevkut üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, farz kılınmış manasınadır. Bunu İbn Abbas, Mücahit, Süddi ve İbn Zeyd, demişlerdir. *İkincisi:* Belli vakitlerde demektir, bu da İbn Mes'ud, Katade, Zeyd bin Eslem ve İbn Kuteybe'nin görüşüdür.

وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ
فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا
يَرْجُونَ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٠٤﴾

104 – O topluluğu (düşmanları) aramakta gevşemeyin. Eğer siz acı duyarsanız onlar da sizin gibi acı duyarlar. Allah'tan onların ummadıklarını umuyorsunuz. Allah her şeyi bilen, hikmet sahibidir.

"O topluluğu aramakta gevşemeyin": Tefsirciler şöyle demişlerdir: İniş sebebi şöyledir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Uhut dönüşünde ashabına Ebu Süfyan ve adamlarının izlerini sürmelerini emretti. Onlar da yaralı olduklarını ileri sürdüler; bunun üzerine bu ayet indi. Zeccac şöyle demiştir: "Tehinu": Zayıflamaktır, çekimi de, vehene yehinü şeklindedir. Her türlü zayıflık vehndir. İbteğal kavme de: Birilerini aramaktır. Kavim burada kafirlerdir. "İn tekunu te'lemun": Eğer acı duyuyorsanız, onlar da sizin gibi acı ve yorgunluk çekiyorlar. Siz ise bununla beraber onların beklemediği şeyi bekliyorsunuz, demektir. Bu beklenen şeyde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, umuttur, bunu Mukatil, demiştir. Zeccac da: İlimlerine güvenilen bütün dilciler bu görüştedirler, demiştir. *İkincisi:* O korkudur. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ferra da şöyle demiştir: Korkunun umut manasında kullanılması ancak negatif şekilde görülmüştür, mesela "Neden Allah için saygı umut etmiyorsunuz?" *(Nuh: 13)*; "Allah'ın günlerini ummazlar" *(Casiye: 14)* ayetlerinde olduğu gibi. Bu manada şair de şöyle demiştir:

Develeri sürenle karşılaştığı zaman umut etmez (korkmaz):
Yedi deve ile mi karşılaştı yoksa bir deve ile mi?

El – Hüzeli de şöyle demiştir:

Onu arı soktuğu zaman sokmasından korkmaz,
Döner işçi arıların kovanına saldırır.

"Korktum" manasına: Recevtüke; recevtüke manasında da korktum denilmez (olumlu cümlede. Mütercim).

Zeccac şöyle demiştir: Umudun korku manası içermesi şundandır; çünkü insan umudunun gerçekleşmemesinden korkabilir. Birinci görüşe göre mana: Siz zaferi, dininizin açığa çıkmasını ve cenneti umuyorsunuz, olur. İkinci görüşe göre de: Onlar korkmadıkları halde siz Allah'ın azabından korkuyorsunuz, olur.

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا
أَرٰيكَ اللّٰهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا ﴿١٠٥﴾

105 – Şüphesiz kitabı sana hak ile indirdik ki insanların arasında Allah'ın sana gösterdiği ile hüküm veresin. Sakın hainlerin savunucusu olma.

"Kitabı sana hak ile indirdik": Sebeb-i nüzulü için üç görüş vardır:

Birincisi: Tu'me bin Ubeyrık, Katade bin Numan'ın zırhını çaldı. Zırh da içinde un bulunan bir çuvalın içinde idi. Un çuvalın deliğinden akmaya başladı, eve kadar devam etti. Sonra da onu bir Yahudi'nin yanında sakladı. Zırh Tu'me'nin yanında arandı, onun yanında bulunmadı ve: Benim bilgim yoktur, diye yemin etti. Zırhın sahipleri de: Hayır, Allah'a yemin ederiz ki o evimize girdi, onu aldı. Biz izini sürdük, unun izini gördük, dediler. Yemin edince onu bıraktılar. Unun izini sürdüler, Yahudinin evine vardığını görünce, onu yakaladılar. Yahudi: Onu bana Tu'me verdi, dedi. Tu'menin aşireti de: Onu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e götürün, arkadaşımızın suçsuz olduğu meydana çıkar, dediler. Ona (Efendimize) geldiler, ona bu hususta konuştular. O da bir şeyler yapmak ve Yahudi'yi cezalandırmak istedi. Bu ayetlerin hepsi bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Yahudilerden bir adam, Tu'me bin Ubeyrık'a bir zırh emanet etti, o da emanete hiyanet etti. Etrafın haberdar olacaklarını anlayınca onu Ebu Müleyl el - Ensari'nin evine attı. Tu'me'nin aşireti onu savundular, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler, onu aklamasını ve Yahudi'yi yalanlamasını istediler. Bunun üzerine bu ayetler indi. Bu Süddi ile Mukatil'in görüşüdür.

Üçüncüsü: Rifaa bin Zeyd'in yukarı odası delindi, yiyeceği ve silahı alındı, bundan Ubeyrık'ın oğulları itham edildi. Onlar da Beşir, Mübeşşir ve Bişr idiler. Katade bin Numan Peygamber sallallahu aleyhi

ve sellem'e gitti: Ya Resulallah, bir ev halkımız haksızlığa maruz kaldı, amcam Rifaa bin Zeyd'in yukarı odasını deldiler, silahını ve erzakını aldılar, dedi. O da: "Buna bakayım" dedi. Ubeyrık'ın kabilesinden bir topluluk Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gittiler: Katada bin Numan ve amcası bizden bir ev halkını hedef aldılar, onlara hırsızlık iftirası attılar; onlar ise Müslüman ve namuslu kimselerdir, dediler. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Katade'ye: "Sen kanıtın olmadığı halde onları itham ettin!" dedi. Bu ayetler bunun üzerine indi.[49]

Kitap: Kur'an'dır. Hak da: Adaletle hükmetmektir. "İnsanlar arasında karar vermen için": Aralarında hüküm vermen için. "Allah'ın sana gösterdiği ile": Bu hususta da iki görüş vardır:

Birincisi: Ona öğrettiği ilimdir, ona öğrettiği de kanıtı olmayan hiç kimsenin iddiasını kabul etmemektir. *İkincisi:* İçtihadı ile vardığı karardır, bunu da Maverdi, zikretmiştir.

"Hainlere hasım olma": Zeccac şöyle demiştir: Hainlere hasım da olma, onları savunma da. Onun hasım olup olmadığında iki görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Hitap etti ve onu mazur gördü. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Buna niyetlendi, fakat yapmadı, bunu da Said bin Cübeyr ile Katade, demişlerdir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bu ayet, bir kimsenin gerçek durumunu öğrenmedikçe bir kimseyi haklı veya haksız bulmaya yeltenmenin caiz olmadığını göstermektedir. Çünkü Allah Teala bu gibi şeyde Peygamber'ine itap etmiştir.

وَاسْتَغْفِرِ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٦﴾

106 – Allah'tan mağfiret dile. Çünkü Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.

"Allah'tan mağfiret dile": Mağfiret dilemesini istediği şey hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onu mazur görmeye kalkışmasıdır.

İkincisi: Buna azmetmesidir.

---

49 – Hakim, Müstedrek, 4/385. Hakim: Bu hadis, Müslim'in şartlarına haizdir, buna rağmen Buhari ile Müslim Sahihlerine almamışlardır, demiştir. Zehebi ise bir yorum yapmamıştır.

وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ
خَوَّانًا أَثِيمًا ﴿١٠٧﴾ يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ
مِنَ اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ
اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا ﴿١٠٨﴾

107 – Nefislerine hainlik edenlerden yana mücadele etme. Şüphesiz Allah aşırı hain günahkarı sevmez.

108 – İnsanlardan gizlerler de Allah'tan gizlemezler. Halbuki O, razı olmayacağı şeyleri gece uydurup düzerlerken onlarla beraberdi. Allah, yaptıklarınızı kuşatmıştır.

"Nefislerine hainlik edenlerden yana mücadele etme": Yani nefislerini hain ilan edip hiyanet etmekle onları hain durumuna düşürenlerden yana mücadele etme, demektir. İkrime de şöyle demiştir: Onlardan maksat: Tu'me bin Ubeyrık ile ondan yana mücadele eden kavmidir. Avfi'nin, İbn Abbas'tan rivayet ettiği hadiste şöyle denilmiştir: Tu'me'nin aşiretinden on kişi gece Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gittiler: Arkadaşlarımız suçsuzdurlar, dediler. "İstihfa": Gizlemektir, mana da şöyledir: Hiyanetleri açığa çıkmasın diye insanlardan gizlenirler de ilmi ile yanlarında olan Allah'tan gizlenmezler. Gece düşünülen ve gece içine dalınıp konuşulan şey de, büyyite ile ifade edilir. Ulemanın büyük çoğunluğu gizlenenler ve gece laf uyduranlar Tu'me'nin kavmi olduğunda müttefiktirler. Uydurdukları da: Yalan söyleyerek arkadaşlarını temize çıkarmaya çalışmalarıdır. Zeccac da şöyle demiştir: O, bizzat hırsızın kendisidir, uydurduğu da: Yahudi'yi hırsızlıkla itham ederim, ben çalmadım diye yemin ederim; yeminim kabul olunur, Yahudi'nin yemini ise kabul olunmaz, savıdır.

هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ
فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْ مَنْ
يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿١٠٩﴾

109 - Sizler öyle kimselersiniz ki onları dünya hayatında müdafaa ettiniz; ya onları kıyamet gününde Allah'a karşı kim müdafaa edecek veyahut kim onların vekili olacak?

"Ha entüm cadeltüm anhüm": Zeccac şöyle demiştir: "Ha" tenbih edatıdır, başta tekrar edilmiştir. Mana da: Sizler onları savunan kimselersiniz, demektir. "Mücadele ve cidal": şiddetli husumettir. Cedel de ipi şiddetle bükmektir. Kelam, hırsızı savunanlara dönüktür. "Anhum" zamiri ise hırsıza racidir. "Aleyhim" de: "Lehüm" manasınadır. Vekil ise: Müvekkilin işini gören kimsedir. Sanki O: Rabbinizle duruşurken size kim vekalet edecektir, demiştir?

وَمَنْ يَعْمَلْ سُوٓءًا اَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ

ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ يَجِدِ اللّٰهَ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿١١٠﴾

110 - Kim bir kötülük yapar yahut kendine haksızlık eder de sonra da Allah'tan bağışlanmasını dilerse, Allah'ın çok bağışlayıcı ve çok merhametli olduğunu görür.

"Kim bir kötülük eder veyahut kendine haksızlık eder de": İniş sebebinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, hırsıza hitap olarak ona tövbe takdim etmek için inmiştir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Zeyd ile Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, kavminden kendisi için mücadele edenler hakkında inmiştir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Bundan bütün kötülük edenler ve günah işleyenler kasdedilmiştir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Onun genel oluşu, özel sebeple inmesine mani değildir. Bu kötülük hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, hırsızlıktır. *İkincisi:* Şirktir. *Üçüncüsü:* Günaha girecek her şeydir. Bu haksızlık hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, suçsuzu itham etmektir. *İkincisi:* Şirkten başka bütün günahlardır.

وَمَنْ يَكْسِبْ اِثْمًا

فَاِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلٰى نَفْسِه۪ وَكَانَ اللّٰهُ عَل۪يمًا حَك۪يمًا ﴿١١١﴾

111 - Kim bir günah kazanırsa, onu ancak kendi aleyhine kazanır. Allah her şeyi bilen, hikmet sahibidir.

"Kim bir günah kazanırsa": Yani kim bir günah işlerse, "onu ancak kendi aleyhine kazanır": Vebali kendi boynunda kalır, demektir. Bunu da Mukatil, demiştir. Bu da Tu'me hakkındadır.

وَمَنْ يَكْسِبْ خَطٖيٓئَةً اَوْ اِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهٖ بَرٖيٓئًا فَقَدِ احْتَمَلَ
بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبٖينًا ﴿١١٢﴾

112 – Kim de bir hata veyahut bir günah kazanır, sonra da onu bir suçsuzun üzerine atarsa gerçekten bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur.

"Kim bir hata veyahut bir günah kazanırsa": Ulemanın büyük çoğunluğu bu ayetin Tu'me bin Ubeyrık kıssası ile ilgili olarak indiğinde müttefiktirler. Dahhak, İbn Abbas'tan bunun Hazreti Aişe'ye iftira atan Abdullah bin Übey bin Selul hakkında indiğini rivayet etmiştir.

"Hatieten ev ismen": Bunda da dört görüş vardır: "Hatie" hırsızın yalan yeminidir, "ism" de zırhı çalması ve Yahudi'nin üzerine atmasıdır. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: "Hatie" günahla ilgili şeydir, "ism" de suçsuza iftira etmesidir. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: "Hatie" bazen kasıtlı olur, bazen de yanlışlıkla olur. "ism" ise hep kasıtlı olur. Bunu da İbn Cerir ile Ebu Süleyman Dımeşki, demişlerdir. Zeccac da şöyle nakletmiştir: Hatie, günahı kaldırılan yanlışlıkla adam öldürme gibi şeydir (hata).

Dördüncüsü: Allah Teala bazı masiyetlere hatie, bazılarına da ism adını vermekle şunu bildirmiştir ki, kim bu iki ismin altına girer, bir şey yapar da sonra da onu bir suçsuzun üzerine atarsa, bühtan etmiş olur. Bunu da Zeccac, demiştir. "Sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa": Yani yaptığı cinayeti bir suçsuzun üzerine yıkarsa, demektir.

Eğer: "Hatie ve ism ikilidir, sonradan nasıl (tekil zamirle) bihi demiştir?" denilirse, buna dört türlü cevap verilir:

Birincisi: Şöyle demek istemiştir: Sonra o ikisini bir suçsuzun üzerine atarsa. İsm demekle hatie kelimesini tekrara gerek kalmamıştır. Mesela: "İnfaddu ileyha" kavli gibi ki bundan özellikle ticareti zikretmiş, mana ise ticaret ve eğlence, demektir.

İkincisi: He zamiri kazanca racidir, "kazanırsa" kelimesi kazanca delalet edince onun yerine zamir kullanmıştır.

Üçüncüsü: He hatie ve ism'in manasına racidir, sanki "Kim bir günah kazanır da sonra onu bir suçsuza atarsa, demiş gibidir. Bu görüşleri İbn Enbari, zikretmiştir.

Dördüncüsü: He zamiri özellikle ism'e racidir, bunu İbn Cerir Taberi demiştir. Hırsızın iftira ettiği suçsuzdan kimin kasdedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Yahudi idi, bunu da İbn Abbas, İkrime, İbn Sirin, Katade ve İbn Zeyd demişlerdir. İkrime ile Katede, isminin: Zeyd bin Sümeyr olduğunu demişlerdir.

İkincisi: O Müslüman idi, bunu da İbn Abbas, Katade bin Numan, Süddi ve Mukatil, demişlerdir. Bu müslümanın da kim olduğunda ihtilaf etmişlerdir: Dahhak, İbn Abbas'tan onun İbn Übey'in iftira attığı Hazreti Aişe olduğunu rivayet etmiştir. Katade bin Numan da: O Lebid bin Sehl'dir, demiştir. Süddi ile Mukatil de; O, Ebu Müleyl en – Ensaridir, demişlerdir. Bühtan ise, büyüklüğünden dolayı insanı şaşırtan (kuyruklu) yalandır. Bühiterrecülü denir ki: Adam şaştı, demektir. İbn Saib de şöyle demiştir: Suçsuza iftira etmekle bühtan yüklenmiş, yalan yemin etmekle de açık bir günah yüklenmiştir.

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ
وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ اَنْ يُضِلُّوكَ وَمَا
يُضِلُّونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ
وَاَنْزَلَ اللّٰهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ
تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا ﴿١١٣﴾

113 – Eğer üzerinde Allah'ın lütuf ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir bölük seni şaşırtmak isterlerdi. Onlar ancak kendilerini şaşırtırlar. Sana hiçbir şeyle zarar veremezler. Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiş, sana bilmediğini öğretmiştir. Allah'ın senin üzerindeki lütfu büyüktür.

"Eğer üzerinde Allah'ın lütuf ve rahmeti olmasaydı": İniş, sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: O, Tu'me ve kavminin kıssasıyla ilgilidir, şöyle ki onlar onun durumunu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e karıştırdılar. Bu da İbn Saib yoluyla İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: Sakif heyeti Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: Savaşa katılmamak, öşür vermemek ve bir sene Uzza putuna tapmak üzere sana biat etmeye geldik, dediler. O da kabul etmedi, bu ayet bunun üzerine indi. Bu da Dahhak rivayetinde İbn Abbas'ın görüşüdür.

Allah'ın lütuf ve rahmetinden ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Peygamberlik ve masumiyettir. *İkincisi:* İslam ve Kur'an'dır. Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Mukatil de şöyle demiştir: Eğer Allah, Tu'me'nin durumunu sana açıklayarak ve seni Kur'an'la hainleri tasdik etmekten çevirerek sana lütfetmeseydi, içlerinden bir grup seni şaşırtmak isterlerdi. Ferra da: Mana: Kad hemmet şeklindedir, demiştir (yani gizli kad edatı vardır, demek istemiştir. Mütercim). Eğer: Nasıl "eğer Allah'ın senin üzerinde lütuf ve rahmeti olmasaydı bir grup seni şaşırtmak isterdi?" denebilir ki, gerçekten de istemiştir?"denirse, cevabı şöyledir: Eğer Allah'ın senin üzerinde lütuf ve rahmeti olmasaydı, o istedikleri şeyin tesiri senin üzerinde görülürdü. O gruba gelince: İbn Saib'in, İbn Abbas'tan rivayetine göre, Tu'me'nin kavmidir, Dahhak'in rivayetine göre de Sakif heyetidir.

Şaşırtmada da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kararda yanıltmadır. *İkincisi:* Haktan saptırmadır.

Zeccac da şöyle demiştir: Onlar ancak kendilerini şaşırtırlar, çünkü onlar sapıkların amellerini işlerler; dolayısıyla sapıklık da onlara döner. "Kitap" ise, Kur'an'dır.

"Hikmet"te de üç görüş vardır:

Birincisi: Vahiy ile hüküm vermektir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Helal ve haramdır, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Kitaptakini açıklamak, doğruyu ilham etmek, aklına doğru cevabı getirmektir. Bunu Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. "Sana bilmediğini öğretti": Kavli üzerinde üç görüş vardır:

Birincisi: O, şeriattir, bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Öncekilerin ve sonrakilerin haberleridir, bunu da Ebu Süleyman, demiştir. *Üçüncüsü:* Kitap ve hikmettir, bunu da Maverdi, zikretmiştir. "Allah'ın senin üzerindeki lütfu büyüktür": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* İman ihsan etmesidir. *İkincisi:* Peygamberlik ihsan etmesidir, bu ikisi İbn Abbas'ın görüşüdür. *Üçüncüsü:* Bu geneldir, Allah'ın ona özel olarak verdiği bütün lütufları içine alır. Bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ اِلَّا مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ اَوْ مَعْرُوفٍ
اَوْ اِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ
فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿١١٤﴾

114 – Onların birçok fısıldaşmalarında hayır yoktur. Ancak kim bir sadaka vermeyi veya bir iyilik etmeyi veyahut insanların arasını düzeltmeyi emrederse, onunki müstesnadır. Kim bunu Allah rızasını aradığı için yaparsa, yakında biz ona büyük bir mükafat vereceğiz.

"Onların birçok fısıldaşmalarında hayır yoktur": İbn Abbas: Onlar Tu'me'nin kavmidir, demiştir. Mukatil de: Hepsi Yahudi'dir ve Tu'me'nin durumu hakkında fısıldaşmışlardır, demiştir. Mücahit de: O, bütün insanların fısıldaşmaları için geneldir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Necvanın manası: Bir topluluğun veya iki kişinin gizli veya açık olarak bir tarafa çekilmesidir. Necevtüşşey'e lügatte: Bir şeyi ayırıp bir tarafa atmaktır. Necevtülcilde denir ki: Devenin veya başkasının derisini yüzüp çıkardım, demektir. Şair de şöyle demiştir:

O ikisine: Onun derisini çıkarıp alın;
Onun hörgücü ve iki kürek arası size yeter, dedim.

Necevtü fülanen denir ki: Ağzını kokladım, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Mücalid'in ağzını kokladım, onun
Çok eskiden ölmüş murdar köpek gibi koktuğunu gördüm.

Bütün bunların aslı necve'den gelir ki, yüksek yer demektir. Şair de seli anlatırken şöyle demiştir:

Tepeye çıkanla düzlükte duran,
Evine çekilenle açık araziye çıkan birdir (sel her tarafı kaplamıştır).

Onların fısıldaşmalarından maksat da kendi aralarında uydurdukları sözdür.

"Ancak sadaka emredeninki müstesna": Bunun manasının: Sadaka vermeyi emredenin fısıldaması müstesnadır, şeklinde olması caizdir. İstisna-i munkatı olması da caizdir ki mana: Ancak sadaka emreden müstesnadır ki onların fısıldaşmalarında hayır vardır, demek olur. "Sadaka emretmek" de: Ona teşvik etmektir.

"İyilik (maruf)": Üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O farzdır, İbn Abbas ile Mukatil'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: O bütün iyi işler için geneldir. Bu da Kadı Ebu Ya'la ile Ebu Süleyman Dımeşki'nin tercihleridir.

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ
مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ
نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَٓاءَتْ مَصِيرًا ﴿١١٥﴾

115 - Kim kendisi için doğru yol belli olduktan sonra Peygamber'e muhalefet eder ve mü'minlerinkinden başka bir yola giderse, onu yöneldiği şeye döndürür ve onu cehenneme atarız. Orası ne kötü bir yerdir.

"Kim Peygamber'e muhalefet ederse": Bunun iniş sebebi için de iki görüş vardır:

Birincisi: Kur'an, Tu'me'nin yalanını ve haksızlığını açıklayıp da o da dışlanmaktan ve rezillikten korkunca Mekke'ye kaçtı, müşriklere katıldı. Bu ayet de bunun üzerine indi. Bu da İbn Abbas, Katade, İbn Zeyd ve Süddi'nin görüşüdür. Mukatil de şöyle demiştir: Tu'me Mekke'ye gelince, Haccac bin İlat es - Sülemi'ye misafir oldu, o da ona bolca ikram etti. Tu'me onun evinde altın olduğu haberini aldı, gece çıkıp evin duvarını deldi. Onlar da durumu fark edince evi kuşattılar, onu görünce onu taşa tutmak istediler. Haccac bundan utandı, çünkü misafiriydi. Onu bıraktılar, o da çıkıp gitti. Süleym oğulları bölgesine geçip putlarına taptı, şirk üzerinde öldü. Bunun üzerine: "Şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz; bunun dışında dilediğini bağışlar" ayetini indirdi. Başkası da şöyle demiştir: Hayır o, tüccarlarla beraber çıktı, onların bir şeyini çaldı, onlar da onu taşa tutup öldürdüler. Bir gemiye bindiği, orada mal çaldığı, anlaşılınca da denize atıldığı da söylenmiştir.

İkinci görüş: Bir kavim Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip Müslüman oldular, sonra da dinden döndüler. Ayet onların hakkında indi. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Ayetin manası şöyledir: Kim kendisi için tevhid ve hüküm belli olduktan sonra tevhit ve hudutta Peygamber'e muhalefet eder ve Müslümanların yolundan başkasına giderse, biz de onu yöneldiği şeye yönlendiririz, yani onu nefsi için tercih ettiği şeyle baş başa bırakırız ve onu cehenneme girdiririz.

İbn Faris de şöyle demiştir: Saleytüllahme aslihi, denir ki eti kızarttım, kebap ettim, demektir. Onu yaktım demek istersen: Asleytuhu, dersin. "Saet masire": İse, ne kötü varacak yer, demektir.

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ
ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ۚ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١١٦﴾

116 – Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar. Kim Allah'a şirk koşarsa, (haktan) çok uzak bir şekilde sapmış demektir.

"Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz": Bunun iniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: O, Tu'me bin Ubeyrık'ın Mekke'ye kaçıp şirk üzerinde ölmesi dolayısıyla inmiştir. Bu da içlerinde Said bin Cübeyr olmak üzere cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Bedevilerden yaşlı bir kimse Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: "Ben günahlara batmış bir kimseyim, ancak Allah'ı bildikten sonra O'na şirk koşmadım; pişmanım ve istiğfar ediyorum. Halim ne olacak?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Tefsiri ise yukarıda geçmiştir.

إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا ۚ وَإِنْ يَدْعُونَ
إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا ﴿١١٧﴾ لَعَنَهُ اللّٰهُ ۘ وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ
مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ﴿١١٨﴾

117 – Onlar (müşrikler) O'ndan başka ancak dişilere dua ederler. Onlar ancak azgın şeytana dua ederler.

118 - Allah ona (şeytana) lanet etmiştir. (Şeytan): "Celalin hakkı için kullarından belli bir kesim edineceğim", dedi.

"İn yed'une min dunihi illa inasa": "İn" "ma" manasına "yed'une" de ibadet ederler manasınadır. "Dunihi"deki he zamiri de aziz ve celil olan Allah'a aittir. Meşhur kıraat ise inasa'dır. Sa'd bin Vakkas, Abdullah bin Ömer, Ebu Miclez, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu'l-Cevza, vavın ve senin fethi ve hemzesiz olarak, illa vesenen okumuşlar; İbn Abbas ile Ebu Rezin de, hemzenin ve nunun ref'i ile elifsiz

ünüsen okumuşlardır. Ebu'l – Aliye, Muaz el – Kari ve Ebu Nüheyk de hemzenin ref'i ve seden sonra elifle ünasen okumuşlardır. Ebu's – Sivar el – Adevi ile Ebu Şeyh el – Hennani de, hemzenin fethi ve seden sonra elifle evsanen okumuşlardır. Ebu Hureyre, Hasen ve el – Cuni, fu'la vezninde ünsa okumuşlardır. Eyyub Sahtiyani ise, vavın ve senin ref'i ve elifsiz olarak, illa vünsa, okumuşlardır. Muverrık el – İcli de, hemze ve senin ref'i ile elifsiz olarak, üsünen okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim, inansen derse, o ünsa'nın cem'idir. Kim de, ünüsen derse, o inasın cem'idir. Kim de, üsnen derse o, vesenin cem'idir. Aslı vüsndür, ancak vav mazmum olduğu zaman onu hemzeye çevirmek caizdir, mesela Allah Teala'nın: "Ve izerrüsülü ukkıtet" *(Mürselat: 11)* kavlinde olduğu gibi. Üsün olması da caizdir ki aslı üsn'dür; zammeden sonra zamme gelmiştir. Üsn olması da caizdir, mesela esed ve üsd gibi.

Müfessirlere gelince onların inas'ın manasında dört görüşleri vardır:

Birincisi: İnas ölüler manasınadır, bunu da İbn Abbas ve bir rivayette Hasen, demişlerdir. Hasen şöyle demiştir: Taş ve odun gibi bütün cansız şeyler inastır. Zeccac da şöyle demiştir: Bütün ölülerden dişiler olarak haber verilir; mesela el – ahcar tu'cibünü (taşlar hoşuma gidiyor) ve ed – derahimü tenfanuni (paralar bana fayda veriyor) gibi.

İkincisi: İnas, putlardır, bu da Hazreti Aişe ile Mücahid'in görüşüdür.

Üçüncüsü: İnas; Lat, Uzza ve Menat, hepsi de müennestir. Bu da Ebu Malik, İbn Zeyd ve Süddi'nin görüşleridir. Ebu Reca da Hasen'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Arap kabilelerinden putu olmayan hiçbiri yoktu, ona: Filan oğullarının dişisi derlerdi. Bunun üzerine bu ayet inmiştir. Zeccac da: Mana şöyledir, demiştir: Onlar ancak dişi ismi taşıyan şeylere ibadet ederler.

Dördüncüsü: Onlar meleklerdir, onların Allah'ın kızları olduklarını iddia ederlerdi, bunu da Dahhak, demiştir.

Şeytandan ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Putun içinde bulunan şeytandır. İbn Abbas şöyle demiştir: Her putun içinde bir şeytan vardır, onlara hizmet edenlere görünürdü. Übey bin Ka'b de: Her putun yanında dişi bir cin vardır, demiştir.

İkincisi: O İblistir, ona ibadet etme de, süslediği şeylerde ona itaat etmedir. Bu da Mukatil ile Zeccac'ın görüşüdür.

Üçüncüsü: O, taptıkları putlarıdır, bunu da Maverdi, zikretmiştir. "Merîd"e gelince: Zeccac şöyle demiştir: Merîd, mârid demektir ki itaatten çıkan demektir, manası da: Kötülükte ileri giden manasınadır. Merederrecülü muruden denir ki, isyan edip itaatten çıkmaktır. Murudun tevili de cinsinin varabileceği en uç noktaya varan kimse demektir. Aslı lügatte, yumuşaklıktan gelir, buradan hareketle tüyü bitmemiş genç erkeğe emred derler. Aynı mantıkla yaprağı dökülmüş ağaca şeceretün merdae, düz kayaya da, sahratün merdae denir.

"Allah ona lanet etti": Kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ona yeni baştan lanet etti, demektir, bu da o: Putlardır diyenlerin görüşüdür.

İkincisi: O, eski durumunu haber vermektedir, bu da: O İblis'tir diyenlerin görüşüdür. İbn Cerir de: Kelamın manası: Allah onu kovdu ve cennetten çıkardı, demiştir. Kale: İblis dedi: "Vallahi onlardan belli bir kesim edineceğim": İbn Kuteybe: Onlardan kendi nefsim için bir hisse ayırıp onu azdıracağım, demiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Kesilen hisse: Her bin kişiden birinin cennetlik, diğerlerinin ise cehennemlik olmasıdır. Zeccac şöyle demiştir: Fard (farz), lügatte kesmek manasınadır. "Furda" da: Su kanalındaki çatlak ve yarıktır. Yaydaki "Fard" da: kirişin bağlandığı kertiktir. Allah'ın kullara lazım kıldığı fard (farz) ise: Onlardan kesin olarak istediği (onlara kestiği) şeydir.

وَلَأُضِلَّنَّهُمْ وَلَأُمَنِّيَنَّهُمْ
وَلَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ وَلَآمُرَنَّهُمْ
فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ
اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا ﴿١١٩﴾

119 – "Onları kesinlikle saptıracağım, onları kuruntulara boğacağım ve onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar; onlara emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler". Kim Allah'tan başka şeytanı dost edinirse, açık bir şekilde ziyan etmiştir.

"Onları kesinlikle saptıracağım": İbn Abbas: Doğru yoldan saptıracağım, demiştir. Başkası da: Onun davetten başka saptırma olanağı yoktur, demiştir. "Onları kuruntulara boğacağım": Kavlinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, insanlara verdiği yalan haberdir. İbn Abbas şöyle

demiştir: Onlara: Cennet yoktur, cehennem yoktur, öldükten sonra dirilme yoktur, der. *İkincisi:* O tövbeyi geciktirmeleridir, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O ahirette hayır şansına nail olacaksınız diye onları vehme kaptırmasıdır. Bunu da Zeccac, demiştir. *Dördüncüsü:* O temennileri onlara süslemesidir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Feleyübettikünne azanel en'ami": Katade, İkrime ve Süddi şöyle demişler: O Bahire denen devenin kulağını yarmaktır. Zeccac şöyle demiştir: "Yübettikünne"nin manası: Yarmaktır, betektüşşey'e ebtükühu betken denir ki, bir şeyi kesmektir. Betekehu ve beteke, kataahu ve kataat ile aynı manayadır. Bu da Bahire devesinde olurdu; cahiliye zamanında bir deve beş karın doğurur da beşincisi erkek olursa o devenin kulağını yarar, artık ondan istifade etmezlerdi. Ne sudan ne de meradan uzaklaştırılmazdı. Yorgun bir kimse ona rastlasa üzerine binmezdi. İblis, bu davranışın onlar için Allah'a yakınlık olduğunu yaldızlamıştı.

Allah'ın yarattığını değiştirmede de beş görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'ın dinini bozmadır, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen - bir rivayette - Said bin Müseyyeb, İbn Cübeyr, Nahai, Dahhak, Süddi, İbn Zeyd ve Mukatil böyle demişlerdir. Dini değiştirmenin: Haramı helal etme, helali haram etme olduğu da söylenmiştir.

İkincisi: O erkeği eneyerek/iğdiş ederek Allah'ın yarattığını değiştirmedir, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu aynı zamanda Enes bin Malik'ten de rivayet edilmiştir. Katade ile İkrime'den bu iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, dövme yaparak Allah'ın yarattığını değiştirmedir, bu da İbn Mes'ud ve bir rivayette de Hasen'in görüşleridir.

Dördüncüsü: O, Allah'ın emrini değiştirmedir, bunu da Ebu Şeybe, Ata'dan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O, güneşe, aya ve taşlara tapma, haram ettikleri hayvanları haram saymalarıdır. Halbuki bunlar, başka değil, onlardan istifade etmek için yaratılmıştır. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Kim şeytanı Allah'tan başka veli edinirse": Veli üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Rab manasınadır, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Dostluktan (muvalalattan) gelmektedir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Eğer biri: "İblis, sonuçları nereden bildi de, onları mutlaka saptıracağım, dedi; A'raf 17'de: "Onların çoğunu şük-

redenler olarak bulamayacaksın" dedi; İsra 62'de de: "Mutlaka onların kökünü kazıyacağım" dedi?" denilirse, buna üç türlü cevap verilir:

Birincisi: Bu onun zannıdır, zannı da gerçekleşmiştir. Bu hususta Allah Teala şöyle demiştir: "İblis onlara zannını gerçekleştirdi". *(Sebe7: 20)* Bunu da Hasen ile İbn Zeyd, demişlerdir. Bu zannın sebebinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah Teala ona: "Yemin ederim ki senden ve sana tabi olanlardan, hepinizden cehennemi mutlaka dolduracağım" *(Sad: 85)* deyince, maksadına nail olacağını anladı. *İkincisi:* O, Adem'in ayağını cennetten kaydırınca: Bunun zürriyeti ondan daha zayıftır, dedi.

İkincisi: Mana: Bu hususta onu teşvik edecek ve bunun için var gücümle çalışacağım, demektir, yoksa o, gaybı biliyordu, demek değildir. Bu da İbn Enbari'nin görüşüdür.

Üçüncüsü: Onun, halkın çoğunun şükretmeyeceğini Allah'ın meleklere bildirmesi ile bilmiş olması da caizdir. Bunu da Maverdi, demiştir.

Eğer: "Neden bir kısmı ile yetindi? "Belli bir kesim" dedi ve "çoklarını şükredenler olarak bulamaycaksın"; "ancak pek azı" dedi?" denirse, buna da üç türlü cevap verilir:

Birincisi: Daha önce açıkladığımız gibi, halkın geleceğini melekler tarafından bilmiş olması caizdir.

İkincisi: O, Adem'den her istediğini elde edemeyince, evlatlarının bir kısmına umut bağladı ve bir kısmından da umudunu kesti.

Üçüncüsü: O cennet ve cehennemi gözüyle görünce, ikisine de gelecek olanları bildi, belli kesim demekle de cehenneme gireceklere işaret etti.

يَعِدُهُمْ
وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا ﴿١٢٠﴾ أُولَٰئِكَ
مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا ﴿١٢١﴾
وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا
وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا ﴿١٢٢﴾

120 - Şeytan onlara vaatlerde bulunur ve onları kuru temennilere boğar. Şeytanın vaad ettikleri aldatmacadan başka bir şey değildir.

121 – İşte onların yeri cehenemdir. Ondan kaçacak yer de bulamazlar.

122 – İman edip iyi işler yapanları, altlarından ırmaklar akan, içlerinde ebedi kalacakları cennetlere girdireceğiz. Bu, Allah'ın bir hak va'didir. Sözü Allah'tan daha doğru olan kim vardır?

"Şeytan onlara vaatlerde bulunur": Yani şeytan, dostlarına vaatlerde bulunur. Vaat ettiği şeyler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar için yeniden dirilme olmayacağıdır, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Onlara yardım va'di. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, zikretmiştir. Onları kuru temennilere boğmasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O gurur ve kuruntulardır, mesela: Sen uzun yaşacaksın, dünyadan murat (kâm) alacaksın, der. *İkincisi:* Allah'ın velilerini mağlup edeceksin, der.

"Şeytanın va'dettiği aldatmacadan başka bir şey değildir": Yani onları aldattığı şey bir batıldır. Mahîs'e gelince: Zeccac: O sapacak ve sığınacak yer, demiştir. Hıstü anirrecüli ahisu ve bir rivayette, cim ve dad ile: Cuddu ecidu denir ki o da aynı manayadır. Fakat manaları bir olsa da Kur'an'da caiz değildir, zira kıraat sünnettir, Kur'an'daki de caiz olanın en fasihidir. Bir de: Hustu ehusu havsan ve hıyasaten denir ki: İplikle dikmek manasınadır. Asmai şöyle demiştir: Hus ayne sakarik, derler ki: Şahininin gözünü seyrek olarak dik, demektir. Hus, aynı zamanda gözdeki çekikliktir. Vakaa haysa baysa ve hasa basa derler ki, kurtulamayacak bir şeyin içine düşmektir.

لَيْسَ بِاَمَانِيِّكُمْ وَلَٓا
اَمَانِيِّ اَهْلِ الْكِتَابِۜ مَنْ يَعْمَلْ سُٓوءًا يُجْزَ بِه۪ۙ وَلَا يَجِدْ لَهُ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَص۪يرًا ﴿١٢٣﴾

123 – İş ne sizin kuruntularınızla ne de kitap ehlinin kuruntularıyladır; kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır. Allah'tan başka kendisi için ne bir dost ne de bir yardımcı bulabilir.

"İş sizin kuruntularınızla değildir": İniş sebebi için üç görüş vardır:

Birincisi: Din mensupları tartıştılar; Tevrat ehli: Kitabımız kitapların en hayırlısıdır, peygamberimiz de peygamberlerin en hayırlısıdır, dediler. İncil ehli de aynısını söylediler. Müslümanlar da: Bizim kitabımız, bütün kitapları ortadan kaldırmıştır, Peygamberimiz de Peygamberlerin sonuncusudur, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Sonra Allah Teala dinler arasında şu kavli ile seçim yaptı: "Kendini Allah'a teslim edenden dini daha güzel kimdir?" dedi. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mesruk, Ebu Salih, Katade ve Süddi de bu manaya kail olmuşlardır.

İkincisi: Araplar: bizler öldükten sonra dirilmeyiz, azap görmeyiz, hesaba çekilmeyiz, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Mücahid'in görüşüdür.

Üçüncüsü: Yahudi ve Hıristiyanlar: Cennete bizden başkası girmez, dediler. Kureyş de: Öldükten sonra dirilmeyiz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu da İkrime'nin görüşüdür.

Zeccac şöyle demiştir: "Leyse"nin ismi gizlidir, mana da: Allah'ın sevabı sizlerin kuruntularınıza göre değildir, şeklindedir. Sevabı gösteren şey yukarıda geçmiştir, o da: "Onları altlarından ırmaklar akan cennetlere girdireceğiz" kavlidir. "Sizin kuruntularınız" kavlindeki sizden kimler kasdedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar, çoğunluğa göre Müslümanlardır.

İkincisi: Mücahid'in kavline göre de müşriklerdir. Müslümanların kuruntuları: "Bizim kitabımız bütün kitapları ortadan kaldırmıştır, Peygamberimiz de ahir zaman peygamberidir" demeleridir. Müşriklerin kuruntuları da: Öldükten sonra dirilmeyiz, demeleridir. Ehl-i kitabın kuruntuları da: Bizler Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz, ateş bize ancak sayılı günler dokunur, kitabımız kitapların en hayırlısıdır, peygamberimiz de peygamberlerin en hayırlısıdır, sözleridir. Allah Teala ise cennete girmek ve mükafat kazanmak amellerledir, kuruntularla değildir, dedi.

"Kötülük"ten de ne murat edildiği hususunda iki görüş vardır:

Birincisi. O günahlardır, Ebu Bekr es–Sıddik'in: "Ya Resulallah, "kim bir kötülük yaparsa onun cezasını çeker" ayetinden sonra kurtuluş nasıldır? Bir kötülük yaptığımız zaman karşılığını göreceğiz' hadisi de buna gider. Efendimiz de: Allah seni bağışlasın, ey Ebu Bekir, sen hasta olmaz mısın? Sen üzülmez misin? Hiç başın dara düşmez mi? İşte cezasını çektiğiniz şeyler bunlardır, dedi.[50]

---

50 – İmam Ahmed, Müsned, 1/181; Hakim, Müstedrek, 3/74; Beyhaki, es – Sünen el – Kübra, 3/373.

İkincisi: O şirktir, bunu da İbn Abbas, Yahya bin Ebi Kesir, demişlerdir.

Bu ceza (karşılık) hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O bütün kötülük için geneldir, çünkü onun karşılığı verilecektir. Bu da Übey bin Ka'b ile Hazreti Aişe'nin görüşüdür, İbn Cerir de bunu tercih etmiştir. Delil olarak da yukarıda naklettiğimiz hadisi getirmiştir.

İkincisi: O kafirlere mahsustur, onlar bütün yaptıklarının cezasını çekerler. Mü'min ise ettiği her kötülüğün cezasını çekmez, bunu da Hasen Basri, demiştir. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Allah mü'minlere kötülüklerini silmeyi va'detti, müşriklere ise va'detmedi.

"Kendisi için Allah'tan başka bir dost bulamaz": Ebu Süleyman şöyle demiştir: Allah'ın kendisini ameliyle cezalandırmak istediği kimse bir veli bulamaz. O da, yakın demektir. Allah'ın azap ve cezasına mani olacak bir yardımcı da bulamaz.

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ
مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ
الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا ﴿١٢٤﴾

124 – Erkek veya kadından kim mü'min olarak iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve hurma çekirdeğinin çukuru kadar haksızlığa uğratılmazlar.

"Erkek veya kadından kim mü'min olarak iyi işler yaparsa": Mesruk şöyle demiştir: "İş ne sizin ne de ehl-i kitabın kuruntularıyla değildir" ayeti inince, ehl-i kitap: Biz de siz de eşitiz, dediler; bunun üzerine: Kim iyi işler yaparsa, ayeti indi. Bu da imanın amel-i salihle ilişkili olduğunu gösterir; binaenaleyh biri olmazsa diğeri kabul olunmaz. Nakîr'in de izahı daha önce geçmiştir.

وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ
أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ
حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾

125 – İyilik yapan bir kimse olarak yüzünü (kendini) Allah'a teslim edenden ve İbrahim'in dosdoğru dinine tabi olandan daha güzel olan var mıdır? Allah İbrahim'i dost (halil) edinmiştir.

"Yüzünü Allah'a teslim edenden dini daha güzel olan var mıdır?": İbn Abbas: Allah bu ayetle dinlerin en hayırlısını ortaya koymuştur, demiştir. "Esleme": İhlas gösteren, demektir. "Vech" hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O dindir. *İkincisi:* Ameldir. İhsan (güzel yapma)da da iki görüş vardır: *Birincisi:* O tevhittir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Allah'ın farz ettiği şeyleri yerine getirmektir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"İbrahim'in milletine tabi olmada" da iki görüş vardır: *Birincisi:* O tevhit ve taatte ona tabi olmaktır. *İkincisi:* Şeriatinde ona tabi olmaktır, Kadı Ebu Ya'la da bunu tercih etmiştir.

Halil'e gelince: İbn Abbas: Halil, saf, başkası da: Samimi, demiştir. Zeccac da: O sevgisinde halel olmayandır, demiştir. Halil: Fakir manasınadır, İbrahim'e halil denilmesi, sevgisinin kâmil bulunmasından olması da caizdir, fakirlik ve ihtiyacını O'ndan başka birine arz etmediği için olması da caizdir. Hulle de: Sadakattır, çünkü iki dosttan her biri arkadaşının eksiğini kapatır. Halle de: İhtiyaçtır, ona halle denilmesi, ihitiyacın insanda ihtilal yapmasındandır. Yenen sirkeye de hall denilmesi, diğer tatları bastırmasındandır. İbn Enbari şöyle demiştir: Halil, hulleden fıfat-ı müşebbehedir, hulle de sevgidir. Bazı dilciler de şöyle demişlerdir: Halil, sevgisinde ne eksiklik ne de halel olan kimsedir. Mana da: O, Allah'ı severdi, Allah da onu öyle bir severdi ki içinde ne eksiklik ne de halel vardı. Halil fakir manasınadır diyenler de vardır, mana da şöyledir: Allah onu fakirlik ve ihtiyacını yalnız kendisine arz ettiği için Halil edinmiştir.

Kendisini Halil edinme sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onu yemek yedirdiği için Halil edinmiştir. Abdullah bin Amr, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: O; "ey Cebrail, Allah Teala İbrahim'i niçin Halil edindi?" dedi. O da: Yemek yedirdiği için, dedi.[51]

İkincisi: Bir sene kıtlık oldu, insanlar İbrahim aleyhisselam'ın kapısına yiyecek istemeye geldiler. Onun da Mısır'da bir dostu vardı, ona her sene gıda maddesi gönderirdi. O da adamlarını develeriyle dostuna gönderdi. O da onlara bir şey vermedi. Adamları: Şu çölden

51 – Beyhaki, Şuabu'l – iman, cilt, 7, hadis no, 9616.

kum yüklesek de insanlar gıda maddesi getirdiğimizi zannetseler, dediler ve hararları (çuval) kumla doldurdular, sonra da İbrahim aleyhisselam'a geldiler, durumu ona bildirdiler. İbrahim halk adına üzüldü. Uyudu, Sara geldi, o da olan biteni bilmiyordu. Hararları açtı, baktı ki beyaz unla dolu. Ekmekçileri çağırdı, ekmek yaptılar ve insanlara yedirdiler. İbrahim uyandı: "Bu ekmekler de nereden?" dedi. Sara da: Mısırlı dostundan, dedi. O da: Hayır, dostum Allah'tan, dedi. İşte o gün Allah onu Halil edindi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, putları kırdığı ve kavmi ile mücadele ettiği için Allah onu Halil edinmiştir. Bunu da Mukatil, demiştir.

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا ﴿١٢٦﴾

126 – Göklerde ne var, yerde ne varsa (hepsi) Allah'ındır. Allah her şeyi kuşatmıştır.

"Allah her şeyi kuşatmıştır": Yani ilmi her şeyi kuşatmıştır.

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ
وَمَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ الّٰتِي
لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ
وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَاَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامٰى بِالْقِسْطِ
وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا ﴿١٢٧﴾

127 – Senden kadınlar hakkında fetva isterler. De ki: Allah onlar hakkında, kitapta kendilerine yazılanları (mirası) vermediğiniz ve onlarla evlenmekten yüz çevirdiğiniz yetim kadınlar hakkında ve zayıf çocuklar hakkında size fetva veriyor ve size yetimler hakkında da adaleti ayakta tutmanızı emrediyor. Ne hayır işlerseniz, şüphesiz Allah onu hakkıyle bilicidir.

"Senden kadınlar hakkında fetva isterler": İniş sebebi için beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar cahiliye devrinde kadınlara ve çocuklara miras vermezlerdi. Allah Teala bu surede mirası farz kılınca, bu onlara zor geldi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den bunu sordular. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu; İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Mücahit, Katade ve İbn Zeyd'in görüşüdür.

İkincisi: Yetim kız güzel olduğu ve onu sevdiği takdirde velisi onunla evlenir ve malını yerdi. Çirkin olduğu takdirde de onu ölünceye kadar erkeklerle evlenmekten men ederdi. Öldüğü zaman da ona mirasçı olurdu. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar kadınlara mehirlerini vermezlerdi, onlara velileri sahip olurdu. "Kadınlara mehirlerini isteyerek verin" ayeti inince, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bunu sordular. İşte bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Hazreti Aişe radıyallahu anha'nın görüşüdür.

Dördüncüsü: Bir adamın yaşlı bir karısı vardı, ondan da evlatları vardı, onu boşamak istedi, kadın: Yapma, istersen yanımda ayda bir veya iki kere kal, dedi. O da: Eğer bu uygunsa benim için iyidir, dedi ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gitti, bunu ona anlattı, o da: "Allah senin ne dediğini işitti, isterse sana cevap verir, dedi.[52] Bunun üzerine bu ve bundan sonraki ayet indi. Bunu da Salim el – Eftas, Said bin Cübeyr'den rivayet etmiştir.

Beşincisi: Yetim kızın velisi, onun malına ve güzelliğine göz koysa, ona mehrini tam vermezdi. Bunun üzerine bu ayet indi ve onları tam mehri vermeye razı olmadıkça onlarla evlenmekten men etti. Bunu da Kadı Ebu Ya'la, demiştir.

"Yesteftunek": Yani senden fetva isterler, fetva, zor meseleleri açıklamaktır. İstiftanın, haber isteme olduğu da söylenmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Fetvasını istedikleri meseleler de: "Kadın ve küçük çocuk nasıl mirasçı olur?" gibi şeylerdir.

"Vema yütla aleyküm filkitab": Zeccac şöyle demiştir: "Ma" merfudur (mübtedadır), mana da şöyledir: Allah size onlar (kadınlar) hakkında fetva veriyor ve size onlar hakkında kitapta okunan şeyler hususunda da fetva veriyor. Onlar hakkında okunan da: "Yetimlere mallarını verin..." kavlidir.

Erkeklere evlenme hususunda okunan şey de Allah Teala'nın: "Eğer yetim kızlar hakkında adalet yapamayacağınızdan korkarsanız size helal olan kadınlardan nikahlayın" *(Nisa: 3)* ayetidir.

---

52 – Buhari, Sulh, bab, 4; Müslim, Tefsir, hadis no, 6.

Yetim kadınlar hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar yetim kadınlardır; sıfat isme (mevsufa) muzaf olmuştur, mesela yevmul cumua' kavlinde olduğu gibi.

İkincisi: Onlar yetimlerin analarıdır, yetim evlatları onlara izafe edilmiştir.

Onlara yazdığı şey hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, mirastır, bunu da İbn Abbas, Mücahit ve diğerleri, demiştir. *İkincisi:* O, mehirdir. Sonra bununla muhatap olanlar hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kadının velileridir; onlar mehri kadın değil kendileri alırlardı. *İkincisi:* Yetim kızın velisidir, onunla evlendiği takdirde mehri hususunda ona adil davranmazdı.

"Ve terğabune en tenkihuhünne": Kavli üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onların güzelliklerine ve mallarına rağbet ederek onlarla evlenmek istiyorsunuz. Bu da Hazreti Aişe ile Ubeyde'nin görüşüdür. *İkincisi:* Çirkin oldukları için onlarla evlenmekten çekiniyor ve mallarına rağbet ederek de onları yanınızda tutuyorsunuz. Bu da Hasen'in görüşüdür.

"Velmüstadafine minel vildan": Zeccac şöyle demiştir: Velmüstadafine "vema yütla aleyküm filkitabi fi yetemaennisai" kavline matuf olarak mahallen mecrurdur. Mana da: Çocuklar hakkında fetva veriyor demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onların küçük erkek ve kız çocuklarına miras vermediklerini demek istiyor. Allah da onları bundan men etti ve her hisse sahibine hissesini beyan etti.

"Ve en tekumu lilyetama bilkıstı": Kavli de tevil-i müfred hükmünde mahallen mecrurdur, mana da şöyledir: Yetim kadınlar ve yetimlere adaletli davranmanız hakkında fetva veriyor. İbn Abbas da şöyle demiştir: Onların yani kadınların mehir ve miraslarında adil olmalarını istiyor.

وَاِنِ امْرَاَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزاً اَوْ اِعْرَاضاً فَلَا جُنَاحَ
عَلَيْهِمَٓا اَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحاًۜ وَالصُّلْحُ خَيْرٌۜ وَاُحْضِرَتِ
الْاَنْفُسُ الشُّحَّۜ وَاِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيراً ﴿١٢٨﴾

128 – Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut ona yüz vermemesinden korkarsa, o ikisinin aralarını sulh etmelerinde

onlara günah yoktur. Sulh daima hayırlıdır. Zaten nefisler aşırı cimriliğe hazırlanmıştır. Eğer iyilik eder ve sakınırsanız, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden korkarsa": İniş sebebi için üç görüş vardır:

Birincisi: Sevde, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in onu boşamasından korktu: Ya Resulallah, beni boşama, nikahında tut, nöbetimi Aişe'ye devredeyim, dedi; o da yaptı. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.[53]

İkincisi: Muhammed bin Mesleme'nin kızı, Rafi bin Hadic'in nikahı altında idi, Rafi yaşlılık veya başka bir durumundan dolayı onu sevmedi, onu boşamak istedi. O da: Beni boşama, yanıma istediğin zaman gel, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Zühri, Said bin Müseyyeb'ten rivayet etmiştir.[54] Mukatil de: Kadının adının Huveyle olduğunu bildirmiştir.

Üçüncüsü: Bundan önceki ayette Salim el – Eftas yoluyla Said bin Cübeyr'den rivayet ettiğimiz olay üzerine inmiştir. Hazreti Aişe şöyle demiştir: Bu bir kadın hakkında indi, erkeği onunla çok durmak istemiyor ve ondan ayrılmak istiyordu. Belki kadın onu seviyor yahutta ondan çocuğu olduğu için ondan ayrılmak istemiyordu. Ona: Beni boşama, nikahında tut, bana ne yaparsan sana helal ediyorum, dedi. Bunu Buhari ve Müslim rivayet etmişlerdir.[55]

Geçimsizik korkusu hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O meydana çıktığı zaman onu bilmektir. *İkincisi:* İşaretleri görüldüğü zaman ondan korkmaktır. Zeccac şöyle demiştir: Kocanın geçimsizlik etmesi: Kadına kötü muamele edip ona ve nafakasına önem vermemesidir. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Nüşuz (geçimsizlik): Erkeğin kadından uzaklaşıp ona yüz vermeyerek başka kadınla meşgul olmasıdır.

"Fela cünaha aleyhima en yessaleha": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, yenin fethi ve şedde ile: "Yessaleha beynehüma" okumuşlardır. Aslı "yetesaleha"dır, te sada idgam edilmiştir. Asım, Hamze ve Kisai de, yenin zammı ve şeddesiz olarak "yusliha" okumuşlardır. Müfessirler mana şöyledir demişlerdir: Razı olacakları ve aralarındaki geçimi devam ettirecek bir şey yapmalarında onlara günah yoktur.

53 – Tirmizi, Tefsirü Suretin Nisa, bab, 26; Beyhaki, es – Sünen el – Kübra, 3/297.

54 – İmamı Malik, Muvatta', 2/548.

55 – Buhari, Sulh, bab, 4; Müslim, Tefsir, hadis no, 6.

Mesela başka kumalarını ona tercih etmesine sabretmesi gibi. Hazreti Ali ile İbn Abbas'tan, bu durumda kadının mehrinin bir kısmından geçmesini veya gece nöbet hakkını başka kadına devretmesini caiz gördükleri rivayet edilmiştir.

"Sulh daima hayırlıdır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sulh ayrılıktan hayırlıdır, bunu da Mukatil ile Zeccac demişlerdir.

İkincisi: Sulh, geçimsizlikten ve yüz vermemekten daha hayırlıdır. Bunu da Maverdi, demiştir. Katade de şöyle demiştir: Kadın ne zaman aşağıdan alır ve aza kanaat eder ve bunun üzerinde sulh olurlarsa, caizdir. Eğer kadın kabul etmezse, erkek onu istemediği şeye zorlayamaz.

"Nefisler cimriliğe (şuhh'a) hazırlanmıştır": "şuhh": Bir şeye aşırı hırs göstermektir. İbn Faris şöyle demiştir: Şuhh, hırsla beraber cimriliktir. Teşahharrecülani alel emri denir ki iki adam iddialarında ısrar ettiler, demektir. Bu aşırı cimrilik eşlerden hangisindedir? Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Kadındadır, takdiri şöyledir: Kadının nefsi kocasına karşı hakkı üzerinde ısrar etmiştir. Bu da İbn Abbas ile Said bin Cübeyr'in görüşüdür.

İkincisi: Çifttedir; kadın kocasına karşı hakkında ısrar etmekte, erkek de başkasını sevmekle kadına karşı cimrilik etmektedir. Bu da Zeccac'ın görüşüdür. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Erkek ona bir şey verip de onu salıvermek istemez, kadın da malından bir şey verip de erkeğin şefkatini celbetmek istemez.

"Eğer iyilik ederseniz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kadından hoşlanmadığı şeye sabretmekle. *İkincisi:* Onunla iyi geçinmeye özen göstermekle.

"Sakınırsanız": Yani kadına haksızlık etmekten. "Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır": Size onun karşılığını verir.

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوٓا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَٓاءِ وَلَوْ
حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَاِنْ
تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٢٩﴾

129 – Ne kadar çaba gösterseniz de kadınlar arasında adaleti başaramazsınız. Bari birine tamamen meyledip de (diğerini) askıda gibi bırakmayın. Eğer nefislerinizi ıslah eder ve sakınırsanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.

"Kadınlar arasında adaleti başaramazsınız": Tefsirciler şöyle demişlerdir: Tabiatın meyli demek olan kadınlar arasında sevgide eşitliği temin edemezsiniz, çünkü bu elinizde değildir. "Ne kadar çaba gösterseniz de": Buna karşı. "Öyleyse meyletmeyin": Sevdiğiniz kadına nafaka ve gece nöbetinde. Mücahit şöyle demiştir: Kötülük etmek isteyip de ötekini askıda gibi bırakmayın. İbn Abbas şöyle demiştir: Askıda gibi: Ne dul, ne de kocalı demektir. Katade de: Tutuk evinde gibi demiştir.

"Eğer ıslah ederseniz": Yani nöbette adalet etmekle ve "sakınırsanız": Yani haksızlıktan, "şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır": Kalplerinizin meylini.

وَاِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللّٰهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِه۪ۜ وَكَانَ اللّٰهُ وَاسِعًا حَك۪يمًا
﴿١٣٠﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا
الَّذ۪ينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَاِيَّاكُمْ اَنِ اتَّقُوا اللّٰهَۜ وَاِنْ
تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَكَانَ
اللّٰهُ غَنِيًّا حَم۪يدًا ﴿١٣١﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ
وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلًا ﴿١٣٢﴾

130 – Eğer (geçimsiz karı koca) ayrılırlarsa, Allah her birini bol rahmetinden zengin eder. Allah'ın rahmeti geniş, hikmet sahibidir.

131 – Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır. Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size Allah'tan korkun diye tavsiyede bulunduk. Eğer inkar ederseniz şüphesiz göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah zengindir, övgüye layıktır.

132 – Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter.

"Eğer geçimsiz karı koca ayrılırlarsa": Diyor ki: Eğer kadın kocasının sevdiği kadını tercih etmesini kabullenemez ve ayrılığı tercih

ederse, şüphesiz Allah her birini bol rızkından zengin eder. İbn Saib şöyle demiştir: Yani kadını (yeni) erkekle, erkeği de kadınla zengin eder. Sonra hayır istemede rağbet etmeyi gerektiren şeyi zikredip şöyle dedi: "Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır. Şizden önce kitap verilenlere şu tavsiyede bulunduk": Bunlar Tevrat, İncil ve diğer kitap ehlidir. "Ve size de tavsiyede bulunduk": Yani Kur'an mensuplarına. "Allah'tan korkun:" O'nu birleyin, diye. "Eğer inkar ederseniz": Size tavsiye ettiklerini, "şüphesiz göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır": Sizin muhalefetiniz O'na zarar vermez. Göklerde ve yerde ne kadar melek varsa, hepsi O'nundur, diyenler de olmuştur ki, onlar Allah'a sizden daha itaatkârdırlar. "Zengin ve övgüye layıktır"ın manasını Bakara'da, "vekil"in manasını da Ali-İmran'da anlatmış bulunuyoruz.

إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ
وَيَأْتِ بِآخَرِينَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى ذَلِكَ قَدِيرًا ﴿١٣٣﴾

133 – Ey insanlar, Allah dilerse sizi götürür ve başkalarını getirir. Allah buna kadirdir.

"Ey insanlar, Allah dilerse sizi götürür": İbn Abbas: Müşrik ve münafıkları kasdediyor, demiştir. "Ve başkalarını getirir": Ebu Süleyman şöyle demiştir: Bu, kafirleri tehdittir, diyor ki: Eğer dilerse, sizden öncekileri küfrettikleri ve peygamberleri yalanladıkları için helak ettiği gibi sizi de helak eder.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ
الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿١٣٤﴾

134 – Kim dünya sevabını dilerse, dünya sevabı da ahiret sevabı da Allah katındadır. Allah her şeyi işiten ve her şeyi görendir.

"Kim dünya sevabını dilerse": Şöyle denilmiştir: Bu ayet münafıklar hakkında inmiştir, onlar kıyameti tasdik etmez, sadece geçici dünyayı isterlerdi. Bunu Ebu Süleyman demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Arap müşrikleri kendilerine dünya hayrından vermesi ve onlardan şerrini def etmesi için Allah'a ibadet ederlerdi, öldükten sonra dirilmeye iman etmezlerdi. Allah da dünya ve ahiret hayrının kendi yanında olduğunu bildirdi. Maverdi de: Dünya sevabından maksat, cihatta

ganimettir, ahiret sevabından maksat da cennettir ve ayetin gayesi de cihat edeni Allah'ın sevabına teşvik etmektir, demiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّامٖينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَٓاءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلٰٓى
اَنْفُسِكُمْ اَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبٖينَۚ اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَقٖيرًا فَاللّٰهُ
اَوْلٰى بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰٓى اَنْ تَعْدِلُواۚ وَاِنْ تَلْوُٓا اَوْ تُعْرِضُوا
فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرًا ﴿١٣٥﴾

135 - Ey iman edenler, adaleti ayakta tutanlar ve Allah için şahitlik edenler olun. Şahitliğiniz ister ki sizin yahut ana babanızın veyahut akrabalarınızın aleyhine olsun. (aleyhine şahitlik edilen) zengin yahut fakir olsun, Allah onlara (sizden) daha yakındır. Öyleyse hislerinize kapılıp adaletten sapmayın. Eğer dilinizi eğip büker yahut yüz çevirirseniz şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

"Ey iman edenler, adaleti ayakta tutanlar olun": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Bir fakirle bir zengin Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e dava ettiler, onun meyli fakire doğru idi, çünkü fakirin zengine zulmedemeyeceğini sanıyordu. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu Süddi'nin görüşüdür.

İkincisi: Bu, (yukarıda geçen) İbn Ubeyrık kıssası ile ilgilidir. Bu, onu savunanlara hitaptır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Kavvam": Kaimden mübalağa kalıbıdır. "Kıst" da: Adalet demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Kime karşı olursa olsun, isterse nefsinize karşı olsun, şahitlikte adaletten ayrılmayın. Zeccac: Kelamın manası şöyledir, demiştir: Adaleti ayakta tutun, Allah için hak ile şahitlik edin. Hak ile şahitlik ister şahidin, ister ana babanın isterse yakının aleyhine olsun. "Eğer" lehine şahitlik edilen "zengin olursa", Allah ona daha yakındır. Eğer "fakir olursa" Allah yine ona yakındır. Nefsin aleyhine şahitlik: İnsanın üzerindeki hakkı ikrar etmesidir. Ayet, aleyhine şahitlik edilenin fakirlik veya zenginliğine bakılmamasını emretmiştir. Çünkü Allah onları görmektedir. Ata da şöyle demiştir: Fakire haksızlık etmeyin, zengini de ululamayın, bu hususta dilinizi tutun. Ayetin şahitlik hakkında indiğini söyleyenlerden bazıları şunlardır: İbn Abbas, Hasen Basri, Mücahit, İkrime, Zühri, Katade ve Dahhak'tır.

"Adalette hislerinize tabi olmayın": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası şöyledir: Hislerinize tabi olmayın, haktan sapmaktan Allah'tan korkun, bunu Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Adalet etmek için hislerine uymayın, bunu da Zeccac, demiştir. *Üçüncüsü:* Haktan sapmak endişesiyle keyfinize uymayın. *Dördüncüsü:* Hevesinize uyup da haktan sapmayın. Bu son ikisini Maverdi, demiştir.

"Ve in telvu": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve Kisai, ilki mazmum olmak üzere iki vav ile lam da sakin olarak: "Telvu" okumuşlardır.

Bu kıraatin manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Haktan başka bir şeye şahitlik etmesi için şahidin dilini eğip bükmesidir. İbn Abbas şöyle demiştir: Dilini haktan başka şeye büker, şahitliği olduğu gibi yapmaz veya ondan vazgeçip terk eder. Bu Mücahit, Said bin Cübeyr, Dahhak, Katade, Süddi ve İbn Zeyd'in görüşüdür.

İkincisi: Hakimin yüzünü bazı davacılara çevirip bazılarına hiç bakmamasıdır. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: İnsanın kibir ve gururundan dolayı Allah'ın emrinden boyun bükmesidir. Bu takdirde: "Ve in telvu": Yüz çevirirseniz manasına olur. Bunu da Maverdi, demiştir. A'meş, Hamze ve İbn Amir, tek vav ile mim de mazmum olarak: "Telu" okumuşlardır. Mana da: İnsanların işlerini üstlenir veya terk ederseniz olur. Hitap da hakimlere dönük olur.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا
اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَالْكِتَابِ الَّذٖي نَزَّلَ عَلٰى رَسُولِهٖ
وَالْكِتَابِ الَّذٖٓي اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُۜ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ
وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعٖيدًا ﴿١٣٦﴾

136 – Ey iman edenler, Allah'a Peygamber'ine, Peygamber'ine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberini ve ahiret gününü inkar ederse, haktan çok uzak sapmış demektir.

"Ey iman edenler, Allah'a ve Peygamber'ine iman edin": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Abdullah bin Selam, Ka'b'in iki oğlu Esed ile Üseyd, Salebe bin Kays, Selam, Seleme ve Yamin, bunlar ehl-i kitabın mü'minleri idiler; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip: Ya Resulallah, biz sana, senin kitabına, Musa'ya, Tevrat'a ve Üzeyr'e iman ediyor, bundan başka kitapları ve peygamberleri inkar ediyoruz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Ehl-i kitap mü'minleri ile Yahudiler arasında bir konuşma oldu, bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Mukatil'in, görüşüdür.

"Ey iman edenler": Burada işaret edilenler hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Müslümanlardır, bunu Hasen Basri, demiştir. Mana da şöyle olur: Ey Muhammed'e ve Kur'an'a iman edenler, imanınızda sebat edin.

İkincisi: Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da Dahhak demiştir. Mana da şöyle olur: Ey Musa'ya ve Tevrat'a, İsa ve İncil'e iman edenler, Muhammed'e ve Kur'an'a iman edin.

Üçüncüsü: Münafıklardır, bunu da Mücahit demiştir. Mana da: Ey görünürde dilleri ile iman edenler, kalplerinizle iman edin.

"Velkitabillezi nezzele ala resulihi": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, ikisinde de zamme ile "nüzzile" ala resuluhi velkitabillezi "ünzile" min kabl; Nafi, Asım, Hamze ve Kisai de, iki fetha ile "nezzele" ala resulihi velkitabillezi "enzele", okumuşlardır. Resulüne indirilen kitaptan maksat: Kur'an'dır, daha önce indirilen kitaptan maksat da Kur'an'dan önce indirilen bütün kitaplardır. O zaman buradaki kitap cins ismi olur.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدَادُوا
كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا ﴿١٣٧﴾

137 – Şüphesiz iman edip sonra kafir olanları, sonra iman edip tekrar kafir olanları, sonra küfürlerini artıranları, Allah onları bağışlayacak ve onları doğru yola iletecek değildir.

"Şüphesiz iman edip sonra kafir olanlar": Kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu ayet, Musa'ya iman eden, sonra Musa'nın ardından kafir olan, sonra Üzeyr'e iman eden, sonra da onun ardından kafir olan, sonra da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile küfürlerini

artıranlar hakkında inmiştir. Bu görüş İbn Abbas'a aittir. Katade'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar Musa'ya iman ettiler, sonra buzağıya tapmakla kafir oldular, sonra onun dönüşünden sonra ona iman ettiler, sonra arkasından da İsa'yı inkar ettiler, sonra da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile küfürlerini artırdılar.

İkincisi: O, Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında nazil olmuştur, Yahudiler Tevrat'a iman ettiler, İncil'i inkar ettiler; Hıristiyanlar da İncil'e iman ettiler, sonra onu bırakıp inkar ettiler. Sonra da Kur'an ve Muhammed ile küfürlerini artırdılar. Bunu da Şeyban, Katade'den rivayet etmiştir. Hasen'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar ehl-i kitaptan bir kavimdir, bunlar müslümanları şüpheye düşürmeye niyet ettiler, bunlar iman gösterir, sonra inkar ederlerdi. Sonra dinlerinde kalmaları ile küfürlerini artırdılar. Mukatil de şöyle demiştir: Onlar Tevrat'a ve Musa'ya iman ettiler, sonra Musa'nın ardından inkar ettiler, sonra İsa'ya ve İncil'e iman ettiler, sonra da onun ardından kafir oldular. Sonra da Muhammed ve Kur'an'la küfürlerini artırdılar.

Üçüncüsü: O, münafıklar hakkında inmiştir, onlar iman ettiler, sonra dinden döndüler, sonra küfürleri üzerinde öldüler. Bunu da Mücahit, demiştir. İbn Cüreyc, Mücahit'ten: "Sonra küfürlerini artırdılar" kavlinde: Ölünceye kadar onun üzerinde sebat ettiler, dediğini rivayet etmiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: "Allah onları bağışlayacak değildir": Bunun üzerinde kaldıkları sürece. "Onlara doğru yolu gösterecek değildir": Küfürleri nedeniyle onları hidayete erdirecek değildir. Bağışlanmamalarını küfürden sonra küfre bağlaması, şunun içindir; çünkü küfürden sonra iman edenin küfrü bağışlanır, tekrar dinden dönerse ilk küfründen de sorumlu olur (şartlı tahliye gibi eski cezayı da çeker. Mütercim).

بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٣٨﴾

138 – Münafıklara, kendileri için acıklı bir azap olduğunu müjdele!

"Münafıkları müjdele": Mukatil şöyle iddiada bulunmuştur: Feth suresinde Peygamber ve mü'minlerin bağışlandığı inince, Abdullah bin Übey ve yanındaki birkaç adam: "Bizim için ne var?"dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bir başkası da şöyle demiştir: Münafıklar Yahudilerle dostluk kurarlardı, onun için azapla müjdelenmede onlara katıldılar. Zeccac da: Ayetin manası şöyledir, demiştir: Onlara müjdeyi azapla ver. Araplar şöyle derler: Senin selamın dayaktır, yani

sana selam yerine dayak vardır, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Atlılara atlılarla yaklaştım,
Aralarında selamlaşma yerine çetin vuruşma oldu.

اَلَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ
اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ اَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَاِنَّ
الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا ﴿١٣٩﴾

139 - Onlar ki mü'minleri bırakıp kafirleri dost edinirler. Onların yanında izzet mi arıyorlar? Bütün izzet (onur) Allah'a aittir.

"Onlar ki kafirleri dost edinirler": İbn Abbas: Kafirleri yardım ve destekte dost edinirler, demiştir.

"Onların yanında izzet mi arıyorlar?": Yani Muhammed ve ashabını yenmekle, mana: Onlardan güç mü alıyorlar, demektir. Mukatil de şöyle demiştir: Yahudiler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile savaşmak için Arap müşriklerine yardım ederlerdi. Zeccac da şöyle demiştir: Münafıklar kafirlerin yanında onur mu arıyorlar? "İzzet": Direnç göstermek, ezerek galip olmak, demektir. Arapların: Ardun azazun kavlinden gelir ki: Üzerinde bitki olmayan toprak demektir. Bu durumda izzet: Hor duruma düşme ihtimali olmayan üstünlük ve şiddet diye tevil edilir.

Kadın Şair Hansa da şöyle demiştir:

Sanki yaklaşılmaz bir koruluk gibi değillerdi;
Çünkü o zaman galip gelen parsayı toplardı (men azze bezze).

Kad üstüizze alel marid derler ki: Hastanın ağrısı arttı, demektir. Bu da: insanların: Yeizzü aleyye en yefale sözünden gelir ki: Bunu yapması zoruma gidiyor, demektir. Kad azzeşşey'ü de: Bir şeyin azalıp zor bulunmasıdır. Madde olarak aynı esastan gelir.

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ
اَنْ اِذَا سَمِعْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَاُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا
مَعَهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ اِنَّكُمْ اِذًا مِثْلُهُمْ
اِنَّ اللّٰهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا ﴿١٤٠﴾

140 – Gerçekten Allah kitapta size şöyle indirmiştir: "Allah'ın ayetlerine küfredildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir konuşmaya dalıncaya kadar onlarla oturmayın. Aksi takdirde siz de onlar gibi olursunuz. Şüphesiz Allah münafıkları ve kafirleri hep birlikte cehenneme toplayacaktır.

"Ve kad nezzele aleyküm filkitabi": Asım ile Yakup, nunun ve zenin fethi ile: "Nezzele" okumuşlardır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah onlarla oturmanın yasak olduğunu En'am: 68 ayetinde şöyle indirmiştir: Ayetlerimize dalanları gördüğün zaman, onlardan yüz çevir. Münafıklar Yahudi hahamları ile oturur, Kur'an'la alay eder ve onu yalanlarlardı. Allah Teala da müslümanları onlarla oturmaktan men etti. Allah'ın ayetleri: Kur'an'dır. Mana da şöyledir: Allah'ın ayetleriyle küfredildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman küfür ve alaydan başka bir konuya geçinceye kadar onlarla beraber oturmayın. "Şüphesiz sizler": O durumda onlarla oturursanız, "onlar gibi olursunuz". Hangi konuda onlar gibi olacakları hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İsyanda onlar gibi olursunuz. *İkincisi:* Hallerine razı olmada onlar gibi olursunuz. Çünkü kafirle oturan (haline razı olmadıkça) kafir olmaz. Ayet, asilerle oturmaktan sakınmaya dikkat çekmiştir. İbrahim Nahai de şöyle demiştir: Bir adam mecliste oturur, bir kelime konuşur, Allah da ondan razı olur, bu sayede ona rahmet eder, rahmet onun çevresindekileri de kaplar. Bir adam da mecliste oturur, bir kelime konuşur, Allah da ona kızar, ona gazap eder, gazap çevresindekileri de sarar.

اَلَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللّٰهِ قَالُوا اَلَمْ
نَكُنْ مَعَكُمْ وَاِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا اَلَمْ نَسْتَحْوِذْ
عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ
الْقِيٰمَةِ وَلَنْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا ﴿١٤١﴾

141 – Onlar sizi gözetlerler: Eğer sizin için Allah'tan bir fetih olursa: "Sizinle beraber değil miydik?" derler. Eğer kafirler için (zaferden) bir nasip olursa: "Üstünlüğünüzü temin etmedik mi? Sizi mü'minlerden kollamadık mı?" derler. Allah kıyamet gününde aralarında hüküm verecektir. Allah, mü'minlere karşı kafirlere asla bir yol vermeyecektir.

"Onlar sizi gözetlerler": Ebu Süleyman şöyle demiştir: Bu ayet, özellikle münafıklar hakkında inmiştir. Mukatil şöyle demiştir: Münafıklar mü'minlerin başına bir şeyler gelmesini beklerlerdi; eğer fetih olursa: Sizinle beraber değil miydik? Bize de ganimetten hisse verin, derlerdi. Eğer kafirler için bir şans, yani devlet olursa kafirlere: "Size akıl hocalığı etmedik mi?" derlerdi. Zeccac: "Sizi destekleyerek galip gelmenizi sağlamadık mı?" derler, demiştir. "İstihvaz", lügatte, istila manasınadır. Huztül ibile ve huztüha denir ki: Develerin etrafını sarıp toplamaktır. Başkası da: Sizi yardım ve destek ile kollamadık mı, demiştir. İbn Cüreyc de: "Sizin dininizden olduğumuzu size açıklamadık mı?" demiştir.

"Sizi mü'minlerden kollamadık mı?": Kavli üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Sizi ondan soğutarak sizi ondan men etmedik mi?

İkincisi: Onların haberlerini size bildirmekle.

Üçüncüsü: Sizi imana girmekten çevirmekle. Anafikir: Kafirleri minnet altında bırakmaktır, yani sizin üzerinizdeki hakkı bilin, demektir.

"Allah kıyamet günü aranızda hüküm verecektir": Yani mü'minlerle münafıkların arasında. İbn Abbas şöyle demiştir: Yani münafıkların azabını tehir ettiğini demek istiyor.

"Allah kafirlere mü'minlere karşı bir yol vermeyecektir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kıyamet gününde onların diyecekleri bir şey olmayacaktır. Yüsey' el – Hadrami, Hazreti Ali bin Ebu Talip'ten şöyle rivayet etmiştir: Bir adam gelip kendisine: Allah kafirlere mü'minlere karşı bir yol vermeyecektir, ayetini görüyor musun? Adamlar bizimle savaşıyor, üstümüze çıkıp bize galip geliyorlar, dedi. O da: Allah kafirlere mü'minlere karşı kıyamet gününde bir yol vermeyecektir, dedi.[55]

İkincisi: Sebil (yol)dan maksat onları yenmektir, yani galip gelecek olanlar mü'minlerdir, hayırlı akibet de onlarındır. Bu mana İkrime rivayetinde İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

Üçüncüsü: Sebil (yol) delildir. Süddi: Yani onların öldürülmelerinde ve yurtlarından çıkarılmalarında onlara karşı diyecekleri bir şey olmayacaktır. İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Allah münafıkları mü'minlerin gireceği cennete girdirmeyecek, mü'minleri de

55 - Hakim, Müstedrek, 2/309, sahihtir, demiş ve Zehebi de ona katılmıştır.

onların girecekleri yere girdirmeyecektir. Kafirlerin mü'minlere: Sizler bizim düşmanlarımızdınız, münafıklar da dostlarımızdı, hepiniz cehennemde toplandınız, diyemeyeceklerdir.

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى
الصَّلٰوةِ قَامُوا كُسَالٰى يُرَاۤؤُنَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ إِلَّا
قَلِيلًا ﴿١٤٢﴾

142 – Şüphesiz Münafıklar Allah'ı aldatmaya çalışırlar; halbuki O, onları aldatmaktadır. Onlar namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkar ve insanlara gösteriş yaparlar. Allah'ı da pek az anarlar.

"Şüphesiz münafıklar Allah'ı aldatmaya çalışırlar": Yani aldatan kimse gibi çalışırlar. Peygamberini aldatırlar, diyenler de olmuştur. O ise onları aldatır: Yani onları aldatmalarından dolayı cezalandırır. Zeccac şöyle demiştir: Onların dıştan gösterdiklerini kabul etmekle emredince, onları bununla aldatmış gibi olur. Şöyle de denilmiştir: Onları aldatması, kıyamet gününde nurlarını söndürmekle olur. Bunun bir kısmını da Bakara suresinde şerh etmiştik.

"Namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar": Yani ağır ağır kalkarlar. "Küsala": Keslan'ın cem'idir, "kesel" ise bir işi ağırdan almaktır. Ebu Amr el – Cuni, kâfın fethası ile "kesala" okumuş; İbn Semeyfa' kâfın fethası ve elifsiz olarak "kesla" okumuştur. Çünkü onlar kanlarınının akıtılmasından korktukları için namaz kılarlar, onun sevabını ummazlar, azabından korkmazlar.

"İnsanlara gösteriş yaparlar": Yani insanlara göstermek için namaz kılarlar. Katade şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki, insanlar olmasaydı, münafık namaz kılmazdı.

Onlara, az zikrederler denmesinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Az denildi, çünkü o makbul değildir, bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: Çünkü o, riyadır, eğer Allah için olsaydı, çok olurdu. Bunu da İbn Abbas ile Hasen Basri, demişlerdir.

Üçüncüsü: O bizatihi azdır, çünkü onlar dıştan görünen ile yetinirler. Gizli yapılan kıraat ve okuma ile ilgilenmezler. Bunu da Maverdi, zikretmiştir.

مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَٰلِكَ لَا إِلَىٰ هَٰؤُلَاءِ وَلَا إِلَىٰ
هَٰؤُلَاءِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿١٤٣﴾

143 – Bu ikisi (küfürle iman) arasında gider gelirler; ne onlara (kafirlere) ne de onlara (mü'minlere) yanaşırlar. Allah kimi saptırırsa, onun için asla bir yol bulamazsın.

"Müzebzebine beyne zalik": Müzebzeb: İki şey arasında gidip gelendir. Aslı tezebzübtür ki hareket ve sarsıntıdır. Bu da münafığın sıfatıdır. Çünkü o, dininde şaşmıştır, sağlam bir itikada dönmez. İbn Zeyd de şöyle demiştir: "Bunun arasında" kavlinin manası: İslam'la küfür arasında demektir; küfrü açıklamazlar ki kafirlere katılsınlar, imanı da tasdik etmezler ki mü'minlere ait olsunlar. İbn Abbas da: Allah kimi saptırırsa sen onun için hidayete giden bir yol bulamazsın, demiştir. İbn Ömer, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Münafık; iki sürü arasında şaşkın kalan koyun gibidir; bir defa o tarafa gider, bir defa da bu tarafa gider; hangisine katılacağını bilemez.[56]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ
أَتُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿١٤٤﴾

144 – Ey iman edenler, mü'minleri bırakıp da kafirleri dost edinmeyin. Size karşı Allah'a apaçık bir kanıt vermek mi istiyorsunuz?

"Kafirleri dost edinmeyin": Kafirlerden kimlerin kasdedildiğine dair iki görüş vardır:

Birincisi: Yahudilerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Münafıklardır. Zeccac şöyle demiştir: Onları sırdaş ve gözde edinmeyin. Sultan: Açık kanıttır. Emir'e sultan denilmesi, yeryüzünde Allah'ın kanıtı olmasındandır. Sultan kelimesi, selit kökünden gelir, selit de ışık saçan şey demektir. Bundan dolayı da zeytinyağına salit, denilmiştir. Araplar sultan kelimesini müennes ve müzekker şeklinde kullanır: Kadat aleykessultan, emeretkessultan

---

56 - İmam Ahmed, Müsned, 7/129; Müslim, Sıfatü'l – Münafikin ve ahkamuhum, hadis no. 17.

denir. Müzekker kullanılması daha çoktur. Kur'an'da da o şekilde gelmiştir. Kim müennes yaparsa, huccet (kanıt) manasını dikkate alır, kim de müzekker yaparsa, sultan (yetki) sahibini dikkate alır. İbn Enbari ayetin manası şöyledir, demiştir: Kafirleri dost edinmekle Allah'a sizi azaba atacak ve sizi gazabına uğratacak bir kanıt mı vermek istiyorsunuz?

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾

145 – Şüphesiz münafıklar cehennemin en alt katındadır. Sen onlar için asla bir yardımcı bulamazsın.

"İnnel münafikine fidderkil esfeli minennar": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, ranın fethasıyla okumuşlar; Asım, Hamze, Kisai ve Halef de ranın sükunu ile okumuşlardır. Her iki lügat de vardır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Cehennem derekeler, yani menziller halinde ve tabaka tabakadır. Onun her menzili bir dereke (decece)dir. İbn Enbari bir alimden: Derekeler, birbirinin altında derecelerdir, dediğini rivayet etmiştir. Dahhak da şöyle demiştir: Derece: Üst üste olana (yukarı çıkana), dereke de alt alta olana (aşağı inene) denir. İbn Faris de: Cennette dereceler, cehennemde de derekeler vardır, demiştir. İbn Mes'ud da bu ayette şöyle demiştir: Onlar üzerlerine kapalı demirden tabutlar içindedirler. İbn Enbari de: Kilidi olmayan kapalı tabutlarda olurlar, demiştir. Burada geçen mübhem kelimesi karışık, manası bilinmeyen şeye denir ki, buradan hareketle tabutların kapısı yoktur, demek olur.

"Onlar için asla bir yardımcı bulamazsın": Yani Allah'ın azabına mani olacak bir yardımcı.

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا
دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ۖ وَسَوْفَ يُؤْتِ اللَّهُ
الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٤٦﴾

146 – Ancak tövbe edip kendilerini ıslah edenler, Allah'a sımsıkı sarılanlar ve dinlerini Allah'a has kılanlar (samimi olanlar) hariç. İşte onlar mü'minlerle beraberdirler. Allah onlara yakında büyük bir mükafat verecektir.

"Ancak tövbe edenler hariç": Mukatil şöyle demiştir: İniş sebebi

şöyledir: Bir topluluk, münafıkların karar kılacakları yer söz konusu olunca: "Filan ve filan münafık idiler, tövbe ettiler, onlara ne yapılacak?" dediler. Bunun üzarine bu ayet indi. Ayetin manası şöyledir: Ancak münafıklıktan tövbe edenler, tövbeden sonra amellerini "düzeltenler" ve "Allah'a sarılanlar": Yani dinine sarılanlar hariçtir.

"Dinlerinde ihlas gösterenler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Din İslam'dır, onda ihlas göstermek de, şirkten arındırılmasıdır. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: O, ameldir, ihlası da, münafıklık ve şirk şüphesinden uzak tutulmasıdır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Feülaike maal mü'minin": "Maa" (beraber) kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O aslı üzere olup yakınlık manasınadır. "Mü'minlere hangi hususta yakın olduklarında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Dostlukta yakındırlar, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Din ve sevapta yakındırlar, bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

İkincisi: "Min" manasınadır, takdiri de: Onlar mü'minlerdendir, şeklinde olur. Bunu da Ferra, demiştir.

مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ
اِنْ شَكَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْ وَكَانَ اللّٰهُ شَاكِرًا عَل۪يمًا ﴿١٤٧﴾

147 – Eğer şükreder ve O'na inanırsanız, Allah size niçin azap etsin? Allah şükre karşılık veren, her şeyi çok iyi bilendir.

"Ma yef'alullahu biazabiküm": "Ma" istifham (soru) edatıdır, manası ise onaylamadır: Yani Allah şükreden mü'mine azap etmez, demektir. Ayetin manası da şöyledir: Eğer nimetine şükreder; O'na ve Peygamberi'ne iman ederseniz, size niçin azap etsin? İman, lafzan arkada ise de mana bakımından öndedir. İbn Abbas'tan: Şükürden maksat, tevhittir, dediği rivayet edilmiştir.

"Allah şükre karşılık verendir, her şeyi çok iyi bilendir": Yani az amellerinize çok karşılık veren, niyetlerinizi bilen, demektir. Şakiren: Kabul eden manasınadır, diyenler de vardır.

لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّٓوءِ مِنَ الْقَوْلِ اِلَّا مَنْ ظُلِمَ وَكَانَ اللّٰهُ سَم۪يعًا عَل۪يمًا ﴿١٤٨﴾

148 – Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez; ancak haksızlığa uğrayan hariç. Allah hakkıyle işiten, kemaliyle bilendir.

"Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez": İniş sebebi üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: Biri bir topluma misafir oldu, ona yüz vermediler, o da onları şikayet etti. Ayet bu şikayete izin mahiyetinde indi, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Bir adam, Ebu Bekir'e kötü konuştu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de orada hazır idi, Ebu Bekir defalarca sustu, sonra ona cevap verdi; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de kalkıp gitti. Ebu Bekir: "Ya Resulallah, adam bana sövdü, sen ona bir şey demedin, ben ona cevap verince kalktın?" dedi. O da şöyle dedi: "Bir melek senin yerine ona cevap veriyordu; sen ona cevap verince melek gitti, şeytan geldi" dedi.[57] Ayet de bunun üzerine inmiştir. Bu Mukatil'in görüşüdür.

Kurralar "illa men zulim"i okumada ihtilaf etmişlerdir; cumhur, zının zammı ve lamın kesri ile "zulim" okumuşlar; Abdullah bin Amr, Hasen, İbn Müseyyeb, Ebu Reca, Said bin Cübeyr, Katade, Dahhak ve Zeyd bin Eslem, her ikisinin de fethi ile (zalem) okumuşlardır.

Cumhurun kıraatine göre kelamın manasında üç görüş vardır:

Birincisi: Ancak mazlumun zalime beddua etmesi hariçtir ki Allah ona izin vermiştir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Mazlumun zalimden intikam alması hariçtir, bunu da Hasen ile Süddi, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Mazlumun kendisine zulmedeni haber vermesi de hariçtir. Bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir. İbn Cüreyc de ondan: Misafirin kendisini kabul etmeyeni kötülemesi hariçtir, demiştir. Zıyı meftuh okuyanlara gelince, Saleb, onu: "Ma yefalullahu biazabiküm" illa men zalem şeklinde mutalaa etmiştir. Zeccac da bunda iki görüş zikretmiştir:

Birincisi: Mana şöyledir: Ancak zalim müstesnadır ki haksızlıkla kötülüğü açıkça ifade eder.

İkincisi: Ancak sizin zalim için kötülüğü açıklamanız hariçtir. Buna göre illa burada istisna-i munkatı olur, mana da şöyle olur: Ancak mazlum hariçtir ki onun zalim hakkında kötü söylemesi caizdir. Ancak zalim de bazen kötü sözü açıkça söyler, siz de ona karşı açıkça karşılık verin. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Ancak zulmeden, yani münafıklık üzerinde ısrar eden hariçtir ki ona karşı kötülük açıkça söylenir ki ondan vaz geçsin.

"Şüphesiz Allah hakkıyle işitendir": Yani açıkça söylediğiniz kötü

57 - Ebu Davud, Said bin Müseyyeb'ten mürsel; Ebu Hureyre'den de muttasıl olarak rivayet etmiştir.

sözü işitendir; "hakkıyle bilendir": Gizlediğinizi. Mazlumun ahını işitir ve onun kalbindekini bilir, artık o da Allah'tan korksun ve haktan başka bir şey demesin, şeklinde manalandıranlar da olmuştur. Hasen de şöyle demiştir: Ancak zulme uğrayan hariçtir ki, onun aşırıya kaçmadan zalime beddua etmesine izin verilmiştir, mesela: Allah'ım, ona karşı bana yardım et, Allah'ım, ondan hakkımı al, Allah'ım, bana yapmak istediği kötülüğe fırsat verme, demesi gibi.

إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوٓءٍ فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا ﴿١٤٩﴾

149 – Eğer bir iyiliği açıklar veya gizlerseniz veyahut bir kötülüğü affederseniz, şüphesiz ki Allah çok affedici ve çok güçlüdür.

"Eğer bir iyiliği açıklarsanız": İbn Abbas: Oruç ve sadaka gibi amelleri demiştir. Bazıları da: Kötülüğe karşı iyilik açıklarsanız, demişlerdir. Çokları "tuhfuhu"daki henin hayra raci olduğu görüşündeler. Bazıları da: Kötülüğe racidir, demişlerdir.

"Şüphesiz Allah çok affedicidir": Ebu Süleyman: O kadar güçlü olmakla beraber affedicidir, siz de güçlü olduğunuz zaman affediniz, demiştir.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ
وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ
بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١٥٠﴾

150 – Şüphesiz Allah'ı ve Peygamberlerini inkar edip Allah'la Peygamberlerinin aralarını açmak isteyen ve: "Bir kısmına iman eder, bir kısmını da inkar ederiz" diyerek her ikisi arasında bir yol tutmak isteyenler (var ya);

"Şüphesiz Allah'ı ve Peygamberlerini inkar edenler": Ayetin iniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir ki, Musa'ya, Uzeyr'e ve Tevrat'a iman eder, İsa'ya, İncil'e, Muhammed'e ve Kur'an'a küfrederlerdi, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar Yahudi ve Hıristiyanlardır ki, Yahudiler Tevrat'a ve Musa'ya iman ettiler; Hıristiyanlar da İncil ile İsa'ya iman edip Muhammed'i ve Kur'an'ı inkar ettiler. Bunu da Katade, demiştir. "Allah'la Peygamberlerinin aralarını açmak istiyorlar": Kavlinin

manası da şöyledir: Onlar Allah'a imanla Peygamberlerine imanın arasını açmak istiyorlar ki O'na iman edip de Peygamberlerin tamamını veya bir kısmını inkar etmekle iman sahih olmaz. "Bunun arasında bir yol tutmak istiyorlar": Yani bazı peygamberlere iman etmek ve bazılarını inkar etmek arasında. "Bir yol": Yani fikren gidecek bir yol (mezhep), demektir. İbn Cüreyc de: Tutacakları bir din, demiştir.

اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّاۚ وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرٖينَ عَذَابًا
مُهٖينًا ﴿١٥١﴾ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ
اَحَدٍ مِنْهُمْ اُو۬لٰٓئِكَ سَوْفَ يُؤْتٖيهِمْ اُجُورَهُمْ وَكَانَ اللّٰهُ
غَفُورًا رَحٖيمًا ﴿١٥٢﴾

151 – İşte onlar gerçek kafirlerdir. Biz de kafirler için aşağılayıcı bir azap hazırladık.

152 – Allah'a ve peygamberlerine iman edip bunlardan hiçbirinin arasında fark görmeyenler ise, işte onlara da mükafatlarını verecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.

"Onlar gerçek (hak) kafirlerdir": Burada hak kelimesi küfürlerini tekit için zikredilmiştir; çünkü bazı peygamberlere iman etmenin onlardan kafir ismini uzaklaştıracağını zannedenler olabilir.

يَسْـَٔلُكَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ
كِتَابًا مِنَ السَّمَٓاءِ فَقَدْ سَاَلُوا مُوسٰٓى اَكْبَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَقَالُٓوا
اَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْۚ ثُمَّ اتَّخَذُوا
الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذٰلِكَۚ
وَاٰتَيْنَا مُوسٰى سُلْطَانًا مُبٖينًا ﴿١٥٣﴾

153 – Kitap ehli senden üzerlerine gökten bir kitap indirmeni isterler. Musa'dan ise bundan daha büyüğünü istemiş; "Bize Allah'ı açıkça göster" demişlerdi de onları haksızlıkları yüzünden yıldırım çarpmıştı. Sonra da kendilerine apaçık mucizeler gelmesinin ardından buzağıyı (tanrı) edindiler. Biz bunu da affettik. Musa'ya da apaçık bir yetki verdik.

"Kitap ehli senden isterler": Ayetin iniş sebebi hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar kendilerine özel bir kitap indirilmesini istediler; bu da Hasen ile Katade'nin görüşüdür.

İkincisi: Yahudilerle Hıristiyanlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: Bize Allah katından filancaya senin Allah'ın Peygamberi olduğuna dair bir kitap ve filancaya da senin Allah'ın Peygamberi olduğuna dair bir kitap getirmedikçe sana inanmayız, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu da İbn Cüreyc'in görüşüdür.

Üçüncüsü: Yahudiler Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den Musa'ya indirilen gibi kendilerine yazılı bir kitap indirmesini istediler. Bu da el - Kurazi ile Süddi'nin görüşüdür.

Ehl-i kitaptan kimler murat edildiğine dair de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır.

İkincisi: Yahudilerdir.

Gökten indirilecek kitap hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dan başka yazılı bir kitaptır.

İkincisi: Onun risaletini tasdik eden bir kitaptır. Bakara suresinde de Allah'ı açıkça görmek istemelerinin, buzağıyı tanrı edinmelerinin manasını açıklamıştık. "Açık mucizeler" ise: Musa'nın getirdiği mucizelerdir.

Eğer: Nasıl "sonra buzağıyı tanrı edindiler, "sümme" (sonra) edatı ise zaman bakımından gecikme ve geriliği iktiza eder; buzağıyı tanrı edinmeleri: "Bize Allah'ı açıkça göster" sözünden sonra mı oldu?" denilirse, buna dört türlü cevap verilir; bunları da İbn Enbari zikretmiştir:

Birincisi: "Sümme" onların eski fiillerine yöneliktir, mana da şöyledir: Bir zamanlar Musa ile kırk gece vaatleşmiştik, buna muhalefet ettiler, sonra da siz buzağıyı tanrı edindiniz.

İkincisi: Lafızda sonra ise de manada öncedir, takdiri şöyledir: Buzağıyı tanrı edindiler, sonra da Musa'dan bundan daha büyüğünü istediler. Bunun bir benzeri de şudur: "Mektubu onlara bırak, sonra onlardan geri çekil, ne cevap vereceklerine bak" *(Neml: 28)*; mana ise şöyledir: Mektubu onlara at, sonra ne cevap vereceklerine bak, sonra onlardan uzaklaş.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Sonra buzağıyı tanrı edinmişlerdi, edinmişlerdi, kavli gizlenmiştir.

Dördüncüsü: Bunun manası haberde sonra ise de meydana gelmede öncedir, nitekim biri: Su içtim, sonra ekmek yedim, der ki, suyu içtim, sonra da size su içtiğimi haber verdikten sonra ekmek yedim, demektir.

"Bunu da affettik": Yani buzağıya tapanların köklerini kazımadık. "sultanun mübin" ise: Açık kanıt demektir. İbn Abbas da: Bunların Beyaz el ile asa olduğunu söylemiştir. Başkası da: Dokuz mucize olduğunu bidirmiştir.

وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ
الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا لَهُمْ
لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿١٥٤﴾

154 – Sağlam sözleri sebebiyle Tur'u tepelerine kaldırdık ve onlara: "Kapıdan eğilerek girin" dedik. Onlara: "Cumartesi günü hakkında haddi aşmayın" dedik ve onlardan ağır söz aldık.

"Sağlam sözleri nedeniyle Tur'u tepelerine kaldırdık": Yani Tevrat'takilerle amel edeceklerine dair Allah'a verdikleri söz ve taahhüt nedeniyle.

"La ta'du fissebti": Nafi, aynın sükunu ile okumuş, Verş de ondan aynın fethası ve dalın şeddesiyle "taaddu" okuduğunu rivayet etmiştir. Diğerleri ise şeddesiz olarak "tadu" okumuşlardır. Hepsi de dalı zammeli okumuşlardır. Bunu ve diğerlerini Bakara'da zikretmiş bulunuyoruz. "Misak galiz": İse, kuvvetli söz demektir.

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِآيَاتِ اللّٰهِ وَقَتْلِهِمُ الْاَنْبِيَاءَ
بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللّٰهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا
يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥٥﴾

155 – Sözlerinden dönmeleri, Allah'ın ayetlerini inkar etmeleri, Peygamberleri haksız yere öldürmeleri ve: "Kalplerimiz perdelidir" demeleri nedeniyle (onlara lanet ettik). Hayır, Allah küfürleri yüzünden onların (kalplerini) mühürlemiştir. Artık pek azı hariç iman etmezler.

"Febima nakdıhim misakahüm": "Ma" edatı tekit için getirilmiştir, zaittir. Zeccac da mana şöyledir, demiştir: Sözlerini bozmaları nede-

niyle – ki o da: Allah'ın Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatına ve diğer şeylere dair indirdiklerini açıklayacaklarına dair onlardan aldığı sözdür - "Be"nin gelmesini gerektiren ve onun amili yani müteallakı olan şey hazfedilmiştir, (o da belalarını verdik vb. şeylerdir). (Onlara temiz şeyleri haram ettik): Yani sözlerini bozmaları ve daha sonra zikredilecek şeyler nedeniyle onlara bazı temiz şeyleri haram ettik. (İleride 60. ayette gelecek olan) "febizulmin" kavli, "febima nakdıhim" kavlinden bedeldir. Allah küfürlerinin cezası olarak kalplerini mühürlemiştir. İbn Faris şöyle demiştir: Tab': Mühürlemektir. Allah Teala'nın kafirin kalbini mühürlemesi bundandır ki, ona ne hidayet ne de nur ulaşmasın diye kalbini mühürlemiş gibidir. O zaman hiçbir hayra muvaffak olamaz. Tabe' ise damga vurulan mühürdür.

"Pek azı hariç artık iman etmezler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunlar Abdullah bin Selam ile arkadaşlarıdır. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Mana şöyledir: Onların imanı azdır, o da: Rabbimiz Allah, demeleridir (Peygamber yok. Mütercim). Bunu da Mücahit, demiştir.

وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَىٰ مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا ﴿١٥٦﴾

156 – Bir de küfürleri ve Meryem'e büyük bir iftira etmeleri yüzünden.

"Küfürleri yüzünden": Küfrün tekrar edilmesinde fayda vardır, bu hususta da iki görüş ileri sürülmüştür:

Birincisi. Şunu murad etmiştir: Muhammed'i ve Kur'an'ı inkarları nedeniyle. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Mesih İsa'yı inkarları sebebiyle, halbuki onunla müjdelenmişlerdi. Bunu Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. "Bühtan" ise: Bir grup alime göre: Meryem'e zina isnat etmeleridir.

وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ
وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ ۚ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ
لَفِي شَكٍّ مِنْهُ ۚ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ ۚ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا ﴿١٥٧﴾
بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٥٨﴾

157 - "Allah'ın Resul'ü Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük" demeleri yüzünden (onlara lanet ettik). Halbuki onu öldürmediler de asmadılar da. Ancak (maktul onlara) karıştırıldı. Şüphesiz onun hakkında tartışanlar bundan dolayı bir şüphe içindedirler. Bu hususta zanna uymaktan başka bir bilgileri yoktur. Onu kesin olarak öldürmediler.

158 - Bilakis onu Allah kendi katına kaldırdı. Allah mutlak galip, ince hikmet sahibidir.

"Mesih'i öldürdük demeleri nedeniyle": Zeccac şöyle demiştir: Onu öldürmedikleri halde öldürdük diyerek itiraf ettikleri için öldürmüş gibi azap edilecekler. Çünkü onlar, öldürdükleri kimseyi, Peygamber olarak öldürdüler.

"Allah'ın Resul'ü": kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, Yahudilerin sözlerindendir, o zaman mana: İddialarına göre o, Allah'ın Resul'üdür.

İkincisi: O, Allah'ın sözüdür, o zaman da mana, onlardan hikaye etme (aktarma) şeklinde olur.

"Ancak (maktul) onlara karıştırıldı": Yani bir benzerini öldürdüler.

Ona benzeyen kimse hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'nın Yahudilerden öldürülmesini istediği biridir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Yahudiler İsa'yı öldürmeye karar verince, Cebrail onu bir kulübeye soktu, duvarda küçük bir dolap vardı. Arkasından bir adam girdi. Allah onu İsa'ya benzetti. Arkadaşlarının yanına çıkınca onu İsa zannederek öldürdüler. Sonra da onu astılar. Mukatil ile Ebu Süleyman böyle, demişlerdir.

İkincisi: O; Hazreti İsa'nın arkadaşlarından biridir, Said bin Müseyyeb, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Allah Teala İsa'yı göğe kaldırmak isteyince, İsa arkadaşlarına çıktı: "Hanginiz bana benzemek ve benim yerime öldürülmek ister ki, cennette benim derecemde olsun?" dedi. Bir genç kalktı: Ben, dedi. Ona: Otur, dedi, sonra da sözünü ona tekrar etti; genç yine kalktı, İsa: Otur, dedi. Sonra sözünü yine tekrar etti, genç yine: Ben, dedi. O da. Peki, öyleyse sen, dedi. Hazreti İsa'nın kılığına girdi, İsa da göğe kaldırıldı. Yahudiler geldiler, o adamı yakalayıp öldürdüler, sonra da onu astılar. Bu görüş; Vehb bin Münebbih, Katade ve Süddi'ye aittir.

"Onun hakkında ihtilaf edenler": İhtilaf edenler hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Yahudilerdir. Buna göre "fihi"deki he

zamiri hakkında da iki görüş vardır. *Birincisi:* O, onun öldürülmesine racidir ki onu öldürüp öldürmediklerinde ihtilaf ettiler. Bu hususta ihtilaf sebeplerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Hazreti İsa'ya benzeyen kişiyi öldürdükleri zaman ona sadece başı benzetilmişti, cesedi benzetilmemişti, bunun üzerine: Yüzü İsa'nın yüzü, ceset başkasının cesedi, dediler. Bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Onlar "Eğer bu, İsa ise, o adam nerede? Eğer o adam ise, İsa nerede?" dediler. Bu da Süddi'nin görüşüdür. *İkincisi:* "He" zamiri Hazreti İsa'ya racidir. O konuda ihtilaf etmeleri de kiminin o veled-i zinadır, kiminin de, sihirbazdır, demeleridir.

İkincisi: İhtilaf edenler Hıristiyanlardır. Buna göre de "fihi"deki he zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, öldürülmesine racidir, öldürüldü mü yoksa değil mi? *İkincisi:* Ona racidir; o İlah mıdır değil midir? "Minhu"nun hesinde ise iki görüş vardır:

Birincisi: O, onun öldürülmesine racidir.

İkincisi: Bizzat ona racidir; o İlah mıdır? Yoksa veled-i zina mıdır? Yoksa büyücü müdür?

"Malehüm bihi min ilmin illettibaaz zanni": Zeccac şöyle demiştir: O, birinciden (ilimden) istisna değildir, mana da şöyledir: Onların bir bilgileri yoktur, ancak onlar zanna tabi olurlar. Eğer merfu olursa, onların bilgileri zanna tabi olmaktır şeklinde olur. Nitekim Araplar: Senin selamın dayaktır, derler.

"Vema kateluhu": "He" zamirinde üç görüş vardır:

Birincisi: O zanna racidir; mana da şöyledir: Zanlarını kesin olarak öldürmediler. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: O ilme racidir, yani: Onu bilmeyi kesin olarak öldürmediler. Görüş ve konuşma için: Onu kesin olarak öldürdüm ve onu bilerek öldürdüm, dersin. Bu da Ferra ile İbn Kuteybe'nin görüşüdür. İbn Kuteybe şöyle de demiştir: Bunun aslı şudur: Bir şeyi öldürmek onu ezmek, tepelemek ve yenmekle olur. Demek istiyor ki: Mesih'i öldürme bilgileri kavranılan bir bilgi değildi, ancak bir zan idi.

Üçüncüsü: O, İsa'ya racidir, bu takdirde mana şöyle olur: İsa'yı gerçekten öldürmediler. Bu da Hasen Basri'nin görüşüdür. İbn Enbari de şöyle demiştir: Yakin kelimesi mana bakımından daha sonradır, takdiri şöyledir: Onu öldürmediler, bilakis Allah onu yakinen (kesinlikle) kendisine kaldırdı.

وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ
عَلَيْهِمْ شَهِيدًا ﴿١٥٩﴾

159 – Kitap ehlinden kim varsa mutlaka ölümünden önce ona (İsa'ya) iman edecektir. O da kıyamet gününde onlara şahit olacaktır.

"Kitap ehlinden kim varsa mutlaka ona iman edecektir": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Onlardan ona iman etmeyen olmayacaktır. Şu ayet de böyledir: "Ona içinizden uğramayacak yoktur". *(Meryem: 71)*

Kitap ehli hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Yahudilerle Hıristiyanlardır. Bunu da Hasen ile İkrime, demiştir. "Bihi"deki he'de de iki görüş vardır:

Birincisi: O, İsa aleyhisselam'a racidir, bunu İbn Abbas ile cumhur, demiştir. *İkincisi:* O Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir. Bunu da İkrime demiştir. "Mevtihi"deki he zamiri hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, mü'mine racidir, Said bin Müsseyyeb, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kıyamete kadar ne zaman bir Yahudi ölürse mutlaka İsa'ya iman eder. İbn Abbas'a: "Ya damdan düşerse?" dediler, o da: Havada iken bunu dili ile söyler, dedi. Übey kıraatinde de: "kalbe mevtihim" denilmiştir. Bu da Mücahid ile Said bin Cübeyr'in görüşüdür. Dahhak da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yahudi ölmeden önce ona iman eder, İsa'nın kul olduğuna dair şahadet getirmedikçe Hıristiyan'ın canı çıkmaz. İkrime de şöyle demiştir: Yahudi ve Hıristiyan Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman etmedikçe ruhu çıkmaz.

İkincisi: O, İsa'ya racidir. Ata da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: İsa yeryüzüne indiği zaman ona tabi olmayan ne bir Yahudi ne bir Hıristiyan ne de Allah'tan başkasına ibadet eden biri kalır, mutlaka ona tabi olur, onu tasdik eder ve onun Allah'ın ruhu, kelimesi, kulu ve Nebisi olduğuna şahadet eder. Bu da Katade, İbn Zeyd ve İbn Kuteybe'nin görüşüdür. İbn Cerir de bunu tercih etmiştir. Hasen Basri'den de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir. Zeccac ise bu akla uzaktır, demiştir, çünkü Allah Teala: Ehl-i kitaptan hiç kimse yoktur ki" buyurmuştur. Yeryüzünde kalanlar da ufak bir azın-

lıktır. Meğer ki mana: Onların hepsi: Deccal'i öldürmek için inen İsa'ya iman ederiz, derler şeklinde ola.

"Kıyamet gününde onlara şahit olacaktır": Rabbinin mesajını ilettiğine ve kendinin de kul olduğunu ikrar ettiğine dair şahit olacaktır.

فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ
طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا ﴿١٦٠﴾

160 – Yahudilerin haksızlıkları ve birçok insanları Allah yolundan alıkoymaları yüzünden daha önce kendilerine helal edilmiş temiz şeyleri onlara haram ettik.

"Yahudilerin haksızlıkları yüzünden": Mukatil şöyle demiştir: Allah Tevrat ehline faizi ve insanların mallarını haksız yere yemelerini haram etti; onlar ise bunu yaptılar ve insanları Allah'ın dininden ve Muhammed aleyhisselam'a iman etmekten alıkoydular, Allah da onlara: "Yahudilere bütün tırnaklıları haram ettik" *(En'am: 146)* kavlinde zikrettiği şeyleri bir ceza olarak haram etti. Ebu Süleyman şöyle demiştir: Haksızlık etmeleri: Verdikleri sözü bozmaları, Allah'ın ayetlerini ve daha önceki ayetlerde zikredilenleri inkar etmeleridir. Mücahit de şöyle demiştir: "İnsanları Allah yolundan alıkoymaları": Kendilerini ve başkalarını haktan alıkoymalarıdır, demiştir. İbn Abbas da: İnsanları Allah yolundan yani İslam'dan çevirmeleri, insanların mallarını haksız yere yemeleri, yani Allah'ın dinini yalan sayarak yemeleri, Allah'ın hükmüne karşı rüşvet almaları ve daha çok yemek için Allah'ın indirdiği kitapları değiştirmeleri, demiştir.

وَأَخْذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا
لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦١﴾

161 – Bir de men edildikleri halde faiz almaları ve insanların mallarını batıl sebeplerle yemeleri (haksız kazanç) yüzünden (bazı helalleri onlara haram ettik). Onlardan kafir olanlara acıklı bir azap hazırladık.

"Ve a'tedna": Kafirlere hazırladık, demektir. Neden "onlardan" denilmiştir? Çünkü onlardan bir kısmının iman edip azaptan emin olacaklarını biliyordu.

لَٰكِنِ الرَّاسِخُونَ
فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا
أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ
بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَٰئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٦٢﴾

162 – Ancak onlardan sağlam ilme sahip olanlarla mü'minler; sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. Namazı dosdoğru kılarlar, zekatı verirler ve Allah'a ve ahiret gününe iman ederler. İşte onlara büyük bir mükafat vereceğiz.

"Ancak sağlam ilme sahip olanlar": İbn Abbas: Bu, kitap ehlinin mü'minleri için bir istisnadır, demiştir. Rasihun ise: İlimleri sağlam olanlardır. Ebu Süleyman da: Onlar Abdullah bin Selam, onunla beraber iman edenler ve Cafer bin Ebu Talip'le Habeşistan'dan dönen İncil ehlinden iman edenlerdir. Mü'minler de: Resulullah'ın ashabıdır, demiştir. "Namaz kılanlar": İse onu emredildikleri gibi yerine getirenlerdir.

"El – mukimine"nin mansup olmasında ise dört görüş vardır:

Birincisi: O, katibin hatasıdır. Bu da Hazreti Aişe'nin görüşüdür. Osman bin Affan'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mushafta dilbilgisi hatası vardır, Araplar onu dilleriyle doğrultacaktır. İbn Mes'ud, Übey, Said bin Cübeyr, İkrime ve Cuhderi ise vav ile: el – Mukimunessalate" okumuşlardır.

Zeccac da şöyle demiştir: Bu hatadır diyenin sözü cidden akıldan uzaktır, çünkü Kur'an'ı toplayanlar dil ehli ve önder kimseler idiler. Onlar nasıl başkalarının doğrultacağı bir şeyi Allah'ın kitabında bırakırlar? Bunun onlara nispet edilmesi uygun değildir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Osman hadisi sahih değildir, çünkü senedinde kopukluk vardır. Osman'ın kendinden sonrakilerin düzeltecekleri bir şeyi Kur'an'da bırakması imkansızdır.

İkincisi: O, "Ma"nın üzerine atıftır, mana da şöyle olur: Sana indirilene ve namaz kılanlara iman ederler. Bunların da melekler olduğu, bir görüşte de peygamberler olduğu söylenmiştir.

Üçüncüsü: O "minhüm"deki hüm zamirinin üzerine matuftur, mana da şöyledir: onlardan ve namaz kılanlardan ilimleri sağlam olanlar, sana indirilene iman ederler. Zeccac şöyle demiştir: Bu nahiv

alimlerince kötü bir görüştür, zahir mecrur şiir dışında zamir mecrura atfedilmez.

Dördüncüsü: O, medh üzere mansuptur, mana da şöyledir: Namaz kılanları yad et, onlar zekat verenlerdir! Şöyle bir misal getirdiler:

Kavmim uzak olmasın; onlar
Düşmanların zehiri, kesilecek develerin afetidir.

Bütün savaş meydanlarına inenleri yad et,
Onlar harama uçkur çözmemişlerdir.

Buna göre: Savaş meydanlarına inenleri yad et kavlinin manası: Onlar temizdirler, olur. Merertü bizeydin el kerim sözün de bu kabildendir ki: Eğer onu başkasından ayırmak istersen, elkerimi dersin ki sözün akışı da öyledir. Eğer onu methetmek istersen nasb edersin: Biziyedin eklerime dersin. Sanki: Kerem sahibi Zeyd'i yad et demiş gibi olursun. Eğer istersen merfu okur ve: Huvel kerimi demiş gibi olursun. Caeni kavmükel mutimine filmahli velmuğisune fişşedadid (kıtlıkta yemek yediren kavmin geldi, onlar zorluklarda imdat edenlerdir) demek olur. Bu, Halil ile Sibeveyh'in görüşüdür. Bu görüşleri Zeccac nakletmiş ve bu (son) görüşü tercih etmiştir.

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ ۚ
وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ
وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ ۚ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا ﴿١٦٣﴾

163 - Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyub'a Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a da vahyettik. Davud'a da Zebur'u verdik.

"Sana da vahyettik": İbn Abbas şöyle demiştir: Adiy bin Zeyd ile Sükeyn: Ya Muhammed, Allah'ın Musa'dan sonra bir beşere bir şey indirdiğini bilmiyoruz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Al-i İmran'da vahyin manasını zikretmiştik. Bunlar orada zikredilmişti.

İshak: Yabancı bir isimdir, Arapça'ya uygun gibi görünse de öyledir. Eshakahullahu ishakan denir ki, Allah onu kahretsin, demektir. Yakub da yabancı bir isimdir. Arapça'daki yakub ise erkek keklik kuşudur, onun asıl Arapça'sı kabec'tir. Şeyhimiz dilci Ebu

Mansur'dan böyle okudum. Eyyub: Yabancı isimdir. Yunus da yabancı isimdir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Nunun zammı ve kesri ile Yunus, Yunis, denir. Ebu Zeyd el – Ensari, Araplardan kesre, zamme ve fetha ile hemzeli şeklini rivayet etmiştir. Ferra da şöyle demiştir: Yunus, nunun zammesiyle ve hemzesiz olarak Hicazlıların lügatidir. Esed oğullarından bazıları, hemze ile: Yu'nus, derler. Akil oğullarının bazıları da hemzesiz olarak nunun fethası ile Yunes, derler. Meşhur kıraat, hemzesiz olarak nunun ref'i ile Yunus'tur. İbn Mes'ud, Katade, Yahya bin Ya'mur ve Talha: Nunun kesri ile hemzeli olarak: Yu'nis okumuşlardır. Ebu'l – Cevza, Ebu İmran ve Cuhderi, nunun fethi ile hemzesiz olarak Yunes okumuşlardır. Ebu'l – Mütevekkil de nun fethi le hemzeli olarak: Yu'nes okumuştur.

Ebu Semmak el – Adevi de nunun kesri ile hemzesiz olarak Yunis okumuştur. Amr bin Dinar, nunun ref'i ile hemzesiz okumuştur. Harun da yabancı isimdir. Diğer peygamber isimleri ise yukarıda geçmiştir. Zebur'a gelince: Kurraların çoğu zenin fethi Zebur okurlar. Ebu Rezin, Ebu Reca, A'meş ve Hamze zenin zammı ile Zubur okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim zeyi fetha ile okursa, bir kitabı kasdeder. Kim de zamme ile Zubur okursa, kitapları kasdeder. Davud'u zikretmenin manası: Muhammed'in Kur'an'la üstün kılındığını unutmayın, gerçi Allah Davud'a Zebur'u vermişse de bunu unutmayın, demektir. Ebu Ali şöyle demiştir: Hamze sanki Davud'un kitabını belli bölümlere ayırmış, her bölüme zübür demiştir. Sonra onu çoğul yaparak Zübur, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Zebur feul veznindedir, mef'ul manasınadır, mesela halub, rekub deyip de mahlub ve merkub manasını kasdettiğin gibi. Bu da: Zebertül kitaba ezburuhu zebren kavlinden gelir ki, kitabı yazmak demektir. Bunda Zübur şeklinde bir lügat daha vardır ki, sanki cemi'dir, demiştir.

وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا
لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ ۚ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا ﴿١٦٤﴾

164 – Sana daha önce anlattığımız peygamberler ve sana anlatmadığımız peygamberler de gönderdik. Allah, Musa ile gerçekten konuştu.

"Ve kellemellahu Musa teklima": Kelleme fi'linin teklim masdarı ile tekit edilmesi, Musa'nın Allah'ın kelamını gerçekten işittiğini gösterir. Ebu Süleyman Dımeşki rivayet etmiş, demiştir ki: İsmail bin

Muhammed es - Saffar'dan işittim: Salep'ten şöyle dediğini işittim: Eğer Allah Teala fi'li masdar ile tekit etmese idi, birimizin birine: Kad kellemtü leke fülanen sözünü ona pusula yazdığı veya bir elçi gönderdiği manasına alması caiz olurdu. Ama teklimen deyince, bunun sadece Allah'ın kelamını işitme olduğu meydana çıkar.

رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللّٰهِ حُجَّةٌ
بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٦٥﴾

165 – Müjdeci ve uyarıcı peygamberler (gönderdik) ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir delilleri (diyecekleri) olmasın. Allah mutlak galiptir, ince hikmet sahibidir.

"İnsanların Allah'a karşı bir diyecekleri olmasın": Yani peygamberler gelmedi diye tevhidi ve taati terk etmede, mazeretleri olmasın. Çünkü bu gibi şeyler ancak peygamberlerle vacip olur.

لٰكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ
بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلٰئِكَةُ يَشْهَدُونَ
وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا ﴿١٦٦﴾

166 – Ancak Allah sana indirdiğini bilerek indirdiğine şahitlik eder. Buna melekler de şahitlik ederler. Allah'ın şahitliği de yeter.

"Ancak Allah şahitlik eder": Bunun iniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bir Yahudi cemaatinin yanına girdi, onlara: Allah'a yemin ederim ki benim Allah'ın Resul'ü olduğumu biliyorsunuz, dedi. Onlar da: Bunu bilmiyoruz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu, İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: Mekke'nin ileri gelenleri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: Seni Yahudilerden sorduk, bilmediklerini iddia ettiler; seni Allah'ın gönderdiğine şahitlik edecek birini getir, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu da İbn Saib'in görüşüdür. Zeccac şöyle demiştir: Şahit: Tanıklık ettiği şeyi açıklayan kimsedir. Allah Teala da bunu açıkladı, bunu açıklamakla beraber bunun hak olduğunu da bilir. "Onu bilerek indirdi": Kavlinin manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onu indirdi, o hususta bilgisi vardır, bunu Zeccac, demiştir.

İkincisi: Onu ilminden indirdi, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir.

Üçüncüsü: Onu, senin en hayırlı yarattığı kulu olduğunu bilerek indirdi, bunu da İbn Cerir Taberi, demiştir.

"Melekler de şahitlik ederler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu Allah'ın indirdiğine şahitlik ederler. *İkincisi:* Senin doğruluğuna şahitlik ederler.

"Ve kefa billahi şehida (Allah'ın şahitliği de yeter)": Zeccac, "be" tekit için gelmiştir, demiştir.

Mana da: Allah'ın şahitliği ile yetinin, demektir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٦٧﴾

167 – Şüphesiz inkar edip insanları Allah'ın yolundan çevirenler, haktan uzak bir şekilde sapmışlardır.

"Şüphesiz inkar edip insanları Allah'ın yolundan çevirenler": Mukatil ve diğerleri: Bunlar Muhammed'i inkar edip insanları İslam'dan çevirenlerdir, demişlerdir. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Onların İslam'dan çevirmeleri, müşriklere ve onlara tabi olanlara: Kitabımızda Muhammed'in sıfatını görmüyoruz, demeleridir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا ﴿١٦٨﴾
إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٦٩﴾

168 – Şüphesiz (Allah'ı) inkar edip zulmedenleri Allah bağışlayacak da değildir, doğru yola iletecek de değildir.

169 – Ancak içinde ebedi kalacakları cehennem yoluna iletir. Bu da Allah'a göre çok kolaydır.

"Şüphesiz inkar edip zulmedenler": Mukatil ve diğerleri şöyle demişlerdir: Bunlar da Muhammed'i ve Kur'an'ı inkar eden Yahudilerdir. Burada zikredilen zulüm hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, şirktir, bunu Mukatil, demiştir.

İkincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in kitaplarındaki sıfatını inkar etmeleridir.

"Allah onları bağışlayacak değildir": Onlardan küfür üzere ölenleri demek istiyor. Ebu Süleyman şöyle demiştir: Allah onların çirkin

fiillerini kapatacak değildir, bilakis onları dünyada rezil edecek, sürgün ve esaretle onları cezalandıracak, ahirette de ateşle azap edecektir. "Doğru yola iletecek de değildir": Kurtulacakları yola. Mukatil de: Hidayete giden yola, demiştir. "Bu da Allah'a göre çok kolaydır": Yani onlara azap etmek Allah için basittir.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ
فَاٰمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَاِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧٠﴾

170 – Ey insanlar, Peygamberler size gerçeği getirmiştir; kendi hayrınıza olarak (ona) iman edin. Eğer inkar ederseniz, şüphesiz göklerde ve yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır. Allah hakkıyle bilen, hikmet sahibidir.

"Ey insanlar": Genel bir ifadedir. İbn Abbas'tan ise: Müşrikleri kasdetti, dediği rivayet edilmiştir. "Peygamber size gerçeği getirmiştir": Yani hidayet ve doğruluğu.

"Hayrınıza olarak iman edin": Zeccac; Halil'den ve bütün Basralılardan şöyle nakletmiştir: Hayran meful-i leh olarak mansuptur, çünkü sen birine: Hayrına olarak vaz geç desen ve onu bir işten men edip başka bir işe itsen mana şöyle olur: O işe son ver ve senin için hayırlı olana gel, senin için hayırlı olan şeye gir. Halil ile Sibeveyh, Ömer bin Rebia'nın şu beytini kanıt olarak getirmişlerdir:

Ey kadın, ona Malik'in iki büyük ağacın randevu ver
Veya aralarındaki tepeyi, ova için.

Sanki: Ovaya gel, demiştir.

"Eğer inkar ederseniz şüphesiz göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır": Yani O'nun size de sizin imanınıza da ihtiyacı yoktur "Allah hakkıyle bilir" meydana gelecek iman veya küfrü. "Hikmet sahibidir": Sizin ne yapacağınızı bildiği halde bunu size teklif etmede.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ
اِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهُ اَلْقٰيهَا

إِلَىٰ مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ
انْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ
وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿١٧١﴾

171 – Ey kitap ehli, dininizde haddi aşmayın. Allah'a karşı haktan başka bir şey söylemeyin. Ancak Meryem oğlu İsa Mesih, Allah'ın elçisidir, Meryem'e attığı (ulaştırdığı) bir söz ve kendisinden bir ruhtur. Artık Allah'a ve Peygamberlerine iman edin; İlahlar "üçtür" demeyin. Kendi hayrınıza olarak buna son verin. Ancak Allah bir tek İlahtır. Çocuğu olmaktan O'nu tenzih ederiz. Göklerde ve yerde ne varsa, O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.

"Ey kitap ehli, dininizde haddi aşmayın": Mukatil şöyle demiştir. Bu ayet, Necran Hıristiyanları, Seyyid, Akıb ve bu ikisinin yanındakiler hakkında inmiştir. Cumhur ise: Bu ayetten Hıristiyanların kasdedildiği hususunda müttefiktir. Hasen Basri de: Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında, indi, demiştir. Guluv: İfrat ve haddi aşmadır. Galassa'ru de: Fiyatların yükselmesidir. Zeccac da şöyle demiştir: Guluv: Haksızlıkta ileri gitmektir. Hıristiyanların İsa hakkında aşırı gitmeleri, bazılarının: O Allah'tır, bazılarının da o: Üçün üçüncüsüdür, demeleridir. Hasen'e göre de, Yahudilerin aşırı gitmeleri: O (İsa) veled-i zinadır, demeleridir. Bazı alimler de: Dininizde ilaveler zorluklarla haddi aşmayın, demişlerdir.

"Allah'a karşı haktan başka bir şey söylemeyin": Yani: Allah'ın ortağı veya oğlu veyahut eşi (zevcesi) vardır, demeyin. "Mesih"in, "kelime"nin manasını da Al-i İmran suresinde anlatmış bulunuyoruz. "O'nun ruhudur" ifadesinde de yedi görüş vardır:

Birincisi: O, beden ruhlarından bir ruhtur. Übey bin Ka'b şöyle demiştir: Allah Teala Ademoğullarından söz alınca İsa da o ruhlardan biri idi, onu Meryem'e gönderdi, ondan da hamile kaldı.

İkincisi: Ruh, üfürmedir, ona ruh demesi, Cebrail'in Meryem'in iç çamaşırına üfürmesindendir. Şair Zürrimme'nin beyti de bu manayadır:

Onu (ateşi) ağzına yaklaştır ve ona ruhun (nefesin)le üfür,
Onu iyice harlandır, dedim.

Üçüncüsü: (Kendisinden bir ruhtur) sözünün manası, Allah'ın diriltmesiyle bir diridir, demektir.

Dördüncüsü: Ruh, rahmettir, mana da: Ondan bir rahmettir, olur. "Kendisinden bir ruhla destekledi" *(Mücadele: 22)* kavli de böyledir.

Beşincisi: Burada ruh Cebrail'dir, mana da. Onu Meryem'e Allah attı, atan da onun ruhu (Cebrail)dir. Bu üç görüş Ebu Süleyman Dımeşki'ye aittir.

Altıncısı: Kur'an'a ruh denilmiştir. Bunu da Kadı Ebu Ya'la zikretmiştir.

Yedincisi: Ruh vahiy demektir, Allah Teala Meryem'e onunla müjde vermek için vahyetti, Cebaril'i de onu gömleğine üfürmekle görevlendirdi, Bunu da İsa'nın zatına: Ol, demekle vahyetti ve oldu. "Melekleri emrinden ruhla indirir" *(Nahl: 2)* ayeti de böyledir ki, vahiyle indirir, demektir. Bunu da Salebi, demiştir.

"O'ndan" ifadesi de şereflendirmek için bir izafettir, mesela: Beytullah (Allah'ın Ev)i denmesi gibi. Şu da buna yakındır: "Göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden size müsahhar etti". *(Casiye: 13)*

"Vela tekulu selasetün": Zeccac: Selasetün gizli mübtedanın haberi olarak merfudur: Alihetüna salasetün demek olur, demiştir. ""Ancak Allah bir tek İlahtır": Yani İlah sadece birdir. "Sübhaneh": Bunun manası da, O'nu evlat edinmekten tenzih etmektir. Ebu Süleyman şöyle demiştir: "Allah vekil olarak yeter": Halkının kayyumu ve işlerinin idarecisi olarak yeter.

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ اَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلّٰهِ وَلَا الْمَلٰٓئِكَةُ
الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ
فَسَيَحْشُرُهُمْ اِلَيْهِ جَمِيعًا ﴿١٧٢﴾

172 – Ne Mesih (İsa) ne de Allah'a yakın melekler, Allah'a kul olmaktan çekinmezler. Kim O'na itaat etmekten çekinir ve kibir taslarsa, Allah onların hepsini yakında kendi huzurunda toplayacaktır.

"Mesih İsa Allah'a kul olmaktan çekinmez": İniş sebebi şöyledir: Necran heyeti Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip: Ya Muhammed, arkadaşımızdan bahsetmiyorsun, dediler. O da: "Arkadaşınız kim?" dedi. Onlar da: İsa, dediler. O da: "Onun hakkında ne diyeyim? O, Allah'ın kuludur, dedi. Onlar da: Hayır, O, Allah'tır, dediler. O da: Allah'ın kulu olması onun için utanç vesilesi değildir,

dedi. Onlar da: Hayır, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Yestenkifü: Çekinmektir, aslı nekeftüddem'a'dan gelir ki gözyaşını parmağı ile yanaktan uzaklaştırmaktır.

Şair de şöyle demiştir:

Ayrıldılar; eğer onların yeminini hatırlamasa idi,
Gözünün yaşları durmazdı.

"Ne de Allah'a yakın melekler": İbn Abbas: Bunların Arş'i taşıyan melekler olduğunu söylemiştir.

فَاَمَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ فَيُوَفّٖيهِمْ اُجُورَهُمْ وَيَزٖيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهٖ وَاَمَّا
الَّذٖينَ اسْتَنْكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا اَلٖيمًا
وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَصٖيرًا ﴿١٧٣﴾

173 – İman edip iyi işler yapanlara gelince, Allah onlara mükafatlarını eksiksiz ödeyecek ve lütfünden onlara fazla verecektir. İbadetten çekinip büyüklük taslayanlara gelince, onlara da pek acıklı azap edecektir. Onlar kendileri için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulamayacaklardır.

"Onlara mükafatlarını eksiksiz verecektir": Yani amellerinin sevabını. "Lütfünden de artıracaktır": İyiliklerini kat kat artıracaktır. İbn Mes'ud, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den: "Mükafatlarını eksiksiz verecektir" kavlinde şöyle dediğini rivayet etmiştir: Cennete girerler, lütfünden de dünyada iyilik edenlerden kendilerine cehennem hak olanlara fazla olarak şefaat verecektir.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ
وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكُمْ نُورًا مُبٖينًا ﴿١٧٤﴾

174 – Ey insanlar, size Rabbinizden bir delil gelmiştir ve size apaçık bir nur indirilmiştir.

"Size Rabbinizden bir delil gelmiştir": Delil hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, kanıttır, bunu Mücahit ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Kur'an'dır, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da Süfyan Sevri, demiştir. Apaçık nur ise: Kur'an'dır, bunu da Katade, demiştir. Ona nur ismi verilmesi, hükümlerin onunla ışıkla meydana çıkmış gibi açıklanmasındandır.

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا
بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ
وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿١٧٥﴾

175 – Allah'a iman edip O'na sımsıkı sarılanlara gelince, Allah onları rahmet ve lütfüne girdirecek ve onları kendi doğru yoluna iletecektir.

"İ'tesamu bihi": O'na sımsıkı sarılanlar, demektir. "Bihi"deki he' zamirinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, nura racidir ki o da Kur'an'dır. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir. *İkincisi:* Allah Teala'ya racidir, bunu da Mukatil, demiştir. "Rahmet"te de iki görüş vardır:

Birincisi: O, cennettir, bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* O, bizzat rahmettir. Mana da: Allah onlara rahmet edecektir, şeklindedir, bunu da Ebu Süleyman, demiştir. "Lütuf" hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, cennetteki rızıktır, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* O, iyiliktir, bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

"Onları kendi doğru yoluna iletecektir": Yani onları doğru yolu bulmaya muvaffak kılacaktır. İbn el – Hanefiyye de: Doğru yol, Allah'ın dinidir, demiştir.

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ
أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا
اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ
مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٧٦﴾

176 – Senden fetva isterler. De ki: Allah size "kelale" hakkında şöyle fetva veriyor: Bir kimse ölür de onun çocuğu olmaz; kız kardeşi olursa, onun için bıraktığının yarısı vardır. O da (kelale de) onun (kadının) çocuğu yoksa ona mirasçı olur. Eğer kız kardeşler iki olurlarsa, onlar için bıraktığı şeyin üçte ikisi vardır. Eğer erkekli kadınlı kardeş olurlarsa, erkek için iki dişi hissesi vardır. Allah size, şaşırırsınız diye bunları açıklıyor. Allah her şeyi iyi bilmektedir.

"Senden fetva isterler": Ayetin iniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: O, Cabir bin Abdullah hakkında inmiştir. Ebuzzübeyr, Cabir'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hastalandım, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem beni ziyarete geldi, yanında da Ebu Bekir vardı. Beni baygın buldu. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem abdest aldı, sonra abdest suyundan üzerime döktü, ben de ayıldım ve: "Ya Resulallah, malımı ne yapacağım, dokuz kız kardeşim vardır. Çocuğum da yoktur?" dedim. Bana bir cevap vermedi, sonra çıktı ve beni yalnız bıraktı. Sonra bana döndü ve: Ey Cabir, senin bu hastalıktan ölmeyeceğini görüyorum, aziz ve celil olan Allah kız kardeşlerin hakkında ayet indirdi ve onlara üçte iki hisse verdi, dedi ve: "Senden fetva isterler, Allah size kelale hakkında fetva veriyor" ayetini okudu. Cabir: Bu ayet benim hakkımda indi, derdi.[58]

İkincisi: Ashabı, kelale konusu düşündürmüştü, bunu Allah'ın Peygamberine sordular, bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Katade'nin görüşüdür. Said bin Müseyyeb de şöyle demiştir: Ömer bin Hattab, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Kelale'ye nasıl miras vereceğiz?" diye sordu. O da: "Allah size bunu açıklamamış mıydı?" dedi ve: "Eğer bir adama kelale olarak mirasçı olunursa" ayetini okudu, sonra da aziz ve celil olan Allah: "Senden fetva isterler, de ki: Allah size kelale hakkında fetva veriyor" ayetini indirdi.[59]

"Eğer bir kimse helak olur: Yani ölür de, "onun çocuğu olmazsa": Yani babası olmazsa, demektir. İkisinden birini zikretmekle yetindi. Konunun kelale hakkında olması da hazfedileni gösterir; o da çocuğu ve babası olmayandır.

"Onun kız kardeşi olursa": Ana baba bir kız kardeşi olursa, demek istiyor. "Onun için ölünün bıraktığının yarısı vardır": Tek olduğu zaman. "O da ona mirasçı olur": Yani kadının ne çocuğu ne de babası olmazsa, kız kardeşinin mirasının tamamını alır. Bu da ana baba

58 – Müslim, Feraiz, hadis no, 5; Beyhaki, es – Sünen el – Kübra, 6/231).

59 – Taberi, Tefsir, 9/431.

bir veya baba bir erkek kardeştir. "Eğer iki dişi olurlarsa": Yani iki kız kardeş olurlarsa, demektir. Ahfeş'e: "isneteyn (iki) kaydının ne faydası vardır? Halbuki "kaneta'dan bu anlaşılmaktadır?" diye sordular. O da şöyle dedi: Sıfat taşımayan sayıyı ifade etmiştir, çünkü (kaneta) iki küçük kızı yahut iki hür kızı veya iki iyi kimseyi veya iki kötü kimseyi ifade edebilir. Ama "iki" diye mutlak olarak nitelenince, nasıl olursa olsun, demektir. "O ikisi için üçte iki vardır": Ölü kardeşlerinin terekesinden. "Eğer olurlarsa": Yani geriye bırakılanlar.

"Allah size şaşırırsınız diye açıklama yapıyor": İbn Kuteybe: Şaşırmayasınız diye demiştir. Zeccac da bunda iki görüş vardır, demiştir:

Birincisi: Şaşırmayasınız diye, olumsuzluk edatı "la" gizlenmiştir. *İkincisi:* Şaşırmanızı istemediği için diye. Bu da Basralıların görüşüdür. İbn Cüreyc de: Miraslar konusunda şaşırmayasınız, demiştir.



ZADÜ'L-MESİR

Fİ İLMİ'T-TEFSİR

2. CİLT

Ofset Hazırlık
Yedigece
•
Baskı
Ofis Matbaa Ltd. Şti.
Davutpaşa Kışla Cd. 75/386 Topkapı-İst.
Sertifika No: 14973

•
İstanbul
2009
•
ISBN 978-975-7954-40-8 (Takım)
ISBN 978-975-7954-39-2 (2.Cilt)

KAHRAMAN
YAYINLARI
Merkez:
Davutpaşa Cd. TİM-2 12/322 Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 613 83 05 Fax: 0212 565 25 84
info@kahramanyayinlari.com
Şube:
Çatalçeşme Sk. 19/1 Kat: 4 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0212. 512 32 69

İMAM EBU'L – FEREC
CEMALÜDDİN ABDURRAHMAN ALİ
İBN MUHAMMED CEVZİ

Kur'an-ı Kerim Tefsiri



ZADÜ'L–MESİR
Fİ İLMİ'T–TEFSİR

Tefsir İlminde Yolculuk Azığı

2. CİLT

TERCÜME:
DOÇ. DR. ABDÜLVEHHAB ÖZTÜRK

**KAHRAMAN
YAYINLARI**

BU CİLTTE YER ALAN SURELER



5-MAİDE SURESİ

İbn Abbas ile Dahhak: Medine'de inmiştir, demişler; Mukatil de: Gündüz inmiştir, hepsi Medine'de inmiştir, demiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de: Mekki olanı sadece: "Elyevme ekmeltü leküm dineküm" kısmıdır, demiştir. Sadece: "Ya eyyühellezine amenu la tühillu şaairerallahi" kısmının Mekki olduğunu da söylemişlerdir. Doğrusu: Elyevme ekmeltü leküm dineküm kavlinin Arafe günü Arafat'ta indiğidir. Bunun içindir ki Mekki denmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَوْفُوا بِالْعُقُودِ اُحِلَّتْ لَكُمْ بَه۪يمَةُ الْاَنْعَامِ
اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ مَا يُر۪يدُ ﴿١﴾

1 – Ey iman edenler, akitleri yerine getirin, ihramlı iken avlanmayı helal saymamak şartı ile okunacaklar dışında kalan davarlar size helal kılındı. Şüphesiz Allah dilediğine hükmeder.

"Ey iman edenler": Bununla kimlerin muhatap oldukları hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar bizim ümmetimizin mü'minleridir, bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Onlar kitap ehlidir, bunu da İbn Cüreyc, demiştir. "Ukud": Akitler, verilen sözlerdir, bunu İbn Abbas, Mücahit, İbn Cübeyr, Katade, Dahhak, Süddi ve bir grup müfessir demişlerdir. Zeccac da "ukud": Kuvvetli sözleşmelerdir, demiştir.

Burada sözleşmelerden ne kasdedildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar Allah'ın kullarına helal ve haram kıldığı şeylerde aldığı sözlerdir. Bu da İbn Abbas ile Mücahid'in görüşüdür.

İkincisi: Onlar bütün sözleşmelerdir, bunu da Hasen Basri, demiştir.

Üçüncüsü: Bunlar cahiliyedeki sözleşmelerdir, bunlar da kendi aralarında yaptıkları yeminli anlaşmalardır. Bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: Bunlar Allah Teala'nın Peygamber Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman hakkında ehl-i kitaptan aldığı sözleşmedir. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir. Ondan bunun kitap ehline hitap olduğunu da zikretmiştik.

Beşincisi: Bunlar insanların kendi aralarında alışveriş, nikah veya bir insanın kendi nefsine karşı ettiği adak veya yeminlerdir. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

"Size dilsiz hayvanlar helal kılındı": Dilsiz hayvanlar hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar anaları boğazlandığı zaman karınlarında bulunan yavrulardır, bunu da İbn Ömer ile İbn Abbas, demişlerdir.

İkincisi: Onlar develer, sığırlar ve koyunlardır, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. Rebi de: Bunlar bütün davarlardır, demiştir. İbn Kuteybe ise: Bunlar develer, sığırlar, koyunlar ve bütün vahşi hayvanlardır, demiştir.

Üçüncüsü: Bunlar geyik, ceylan ve yaban öküzü gibi vahşi hayvanlardır. Bu da İbn Abbas ile Ebu Salih'ten rivayet edilmiştir. Ferra da: Bu hayvanlar: Yaban öküzü, geyik, ceylan ve yaban eşeği gibi hayvanlardır, demiştir. Zeccac da: Bunlara behime (dilsiz) denilmesi, iyiyi kötüyü ayırma güçlerinin olmamasındandır, demiştir.

"Ancak size okunacak olanlar müstesna": İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre: Onlar ölü ve Kur'an'da haram edilen sair hayvanlardır, demiştir. İbn Enbari de: Bize okunan yasaklar, bundan sonraki "size ölü haram kılındı..." ayetidir, demiştir.

"Avı helal saymamak şartı ile": Ebu'l – Hasen Ahfeş şöyle demiştir: "Evful ukude ğayra muhillissaydi", ğayra hal olmak üzere mansup olmuştur. Başkası da mana şöyledir demiştir: Size hayvanlar helal kılındı, ihramlı iken onları avlamayı helal saymamak şartı ile. Zeccac da: hurum, ihramlı demektir, tekili haramdır. Recülün haramun ve kavmun hurumun, denir, demiştir. Şair de şöyle demiştir:

Ona (o kadına) kendine gel, ben ihramlıyım,
Bunun da ötesinde lebbeyk okumaktayım, dedim.

"Allah dilediğine hükmeder: Yani bütün yaratılmışlar O'nundur, dilediği kimseye dilediği şeyi helal eder, dilediğine de istediğini haram eder.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللّٰهِ وَلَا الشَّهْرَ
الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ
يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا
وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى
الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢﴾

2- Ey iman edenler, ne Allah'ın sembollerini ne haram ay'ı, ne Ka'be'ye hediye edilen kurbanları ne gerdanlık takılan işaretli hayvanları ne de Rablerinden lütuf ve rıza arayarak Beyt-i Haram'ı ziyarete gelen hacıları helal saymayın. İhramdan çıktığınız zaman avlanın. Mescid-i Haram'dan men ettiler diye birilerine olan nefretiniz sakın sizi tecavüze sürüklemesin. İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın; günah ve tecavüz üzerinde yardımlaşlayın. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah'ın cezası pek şiddetlidir.

"Allah'ın sembollerini helal saymayın": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Şüreyh bin Dubey'a Medine'ye geldi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in huzuruna girdi: "Sen neye davet ediyorsun?" dedi. O da: Allah'tan başka İlah olmadığına ve benim de O'nun Resul'ü olduğuma şahadet etmeye, dedi. O da: Benim arkamda amirlerim var-

dır, dönüp onlara danışayım, dedi, sonra da dışarı çıktı. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: İçeri kafir yüzle girdi, gaddar iki topukla çıktı, adam Müslüman değildir, dedi. Şüreyh Medinelilerin sürüsüne rastladı, onu önüne katıp sürdü. Hudeybiye senesi olunca, Şüreyh umre yapmak üzere Mekke'ye çıktı. Yanında da ticaret malı vardı. Sürü sahipleri zamanında o yağma ettiği gibi şimdi de onlar onu yağmalamak istediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den izin istediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Süddi de isminin Hutam bin İbn Hind el - Bekri olduğunu söylemiştir. Sürüyü önüne katıp sürünce, şu recezi söylemeye başladı:

Gece, develeri kırıcı (sert) bir sürücü ile sardı,
O ne deve çobanıdır ne de koyun çobanı.

Ne kütük üstünde et döven kasap da değildir,
Onlar gece uyudular, İbn Hind ise uyumadı.

O, yağmanın hesabını yaparak geceledi, ok gibi delikanlıdır,
Bacakları dolgun, düztabandır.

İkincisi: Müşriklerden bazı kimseler Mekke'nin fethinde umre yapmak üzere Beytullah'ı ziyarete çıktılar, Müslümanlar: Bunları bırakmayalım, bunlara saldıralım, dediler. Bunun üzerine: "Ne Beyt-i Haramı ziyarete gelenleri helal sayın" kısmı indi. İbn Kuteybe de Allah'ın sembolleri, taatine alamet kıldığı şeylerdir, demiştir.

Burada onlardan ne kasdedildiği hususunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: Onlar hac ibadetleridir, bunu Dahhak İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ferra şöyle demiştir: Araplar Safa ile Merve'yi sembollerden saymaz, ikisinin arasında tavaf etmezlerdi. Allah Teala bunu terk etmeyi helal saymayın, dedi.

İkincisi: Onlar Allah Teala'ın ihramda yasak ettiği şeylerdir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Allah'ın dininin tamamıdır, bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: Allah'ın koyduğu hudutlardır, bunu da İkrime ile Ata, demişlerdir.

Beşincisi: Allah'ın haremidir, bunu da Süddi, demiştir.

Altıncısı: Beytullah'il – Haram'a hediye edilen kurbanlardır, bunu da Ebu Ubeyde ile Zeccac, demiştir.

Yedincisi: Onlar haremin alametleridir, Allah onları Mekke'ye girmek istedikleri zaman ihramsız geçmekten men etmiştir. Bunu da Maverdi ile Kadı Ebu Ya'la zikretmişlerdir.

"Ne de haram ay'ı": İbn Abbas: onda savaşmayı helal saymayın, demiştir.

Haram aydan ne murad edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, zilkade ayıdır, bunu da İkrime ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: Ondan maksat haram aylardır. Mukatil şöyle demiştir: Cünade bin Avf her sene Ukaz panayırında kalkar: Beni dinleyin, ben filanca ayı helal ettim ve ve filanca ayı haram ettim, derdi.

Üçüncüsü: O receptir, bunu da İbn Cerir Taberi zikretmiştir. Hedy: Beytullah'a hediye edilen her şeydir. Kalaid için de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar gerdan takılan hediyelerdir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar cahiliyede müşriklerin, düşmanlardan emin olmak için develerine ve kendi nefislerine gerdan yaptıkları şeylerdir, çünkü savaş Araplarda haram aylar hariç devam ederdi. Boynuna veya devesinin boynuna gerdan takmış veya develerine işaret koymuş ve kurban süren birine rastlarlarsa ona dokunmazlardı. İbn Abbas şöyle demiştir: Haram ayların dışında yolculuk etmek isteyen, devesinin boynuna kıl veya yapağıdan bir işaret koyardı, istediği yere emin olarak giderdi. Malik bin Miğvel de Ata'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar Harem ağaçlarının iç kabuğunu gerdanlık olarak takar bununla haremi geçtikleri zaman emin olurlardı. Bunun üzerine bu ayet indi. Katade de şöyle demiştir: Cahiliyede bir adam evinden haccetmek üzere çıkarsa, semüre ağacından boynuna gerdan yapardı, kimse ona taarruz etmezdi. Döndüğü zaman da kıldan işaret koyardı, yine kimse ona taarruz etmezdi. Ferra şöyle demiştir: Mekkeliler ağacın iç kabuğundan gerdan yaparlardı, diğer Araplar ise yapağı veya kıldan gerdan yaparlardı. Bu kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Gerdanlık takılmış hediyelik kurbanları helal saymayın. *İkincisi:* Gerdanlık sahiplerini helal saymayın. *Üçüncüsü:* Bu, mü'minleri müşriklerin cahiliyede yaptıkları gibi haremin ağaçları koparıp gerdanlık yapmalarını yasaklamadır. Bunu da Abdülmelik, Ata'dan rivayet etmiştir. Mutarrif ile Rebi bin Enes de böyle demişlerdir.

"Vela âmminel beytel harame": Beyt-i Haram Ka'bedir, onu ziyarete gelenlere saldırmayı da helal saymayın, demektir. Fadl: Lütuf, ribh de ticarettir. Allah'ın rızası: Kendi inançlarına göre aradıkları

rıza-i İlahidir. "İlahına bak" *(Taha: 97)* kavli de böyledir. Lütuf aramanın genel, rıza aramanın da mü'minlere özel olduğu da söylenmiştir.

"İhramdan çıktığınız zaman avlanın": Lafız emir ise de, manası ibahadır, benzeri de: "Namaz bittiği zaman yeryüzüne dağılın" *(Cumua: 10)* kavlidir. Bu da ihrama daha önce girildiğini göstermektedir.

"Vela yecrimenneküm": Velid, Yakup'tan, nunun sükunu ve şeddesiz olarak: "yecrimenküm" rivayet etmiştir. İbn Abbas da: Sizi sevk etmesin, demiştir. Başkası da: Sizi cürüm işlemeye zorlamasın, demiştir. Mesela: Asemtuhu denir ki; Onu günaha soktum, demektir. İbn Kuteybe de: Size günah kazandırmasın demiştir: Fülanün carimü ehlihi, denir ki: Ailesine kazanç sağlayan demektir. El – Hüzeli de bir kartalı tarif ederken şöyle demiştir:

Yavrusuna dağın zirvesinde rızık toplar,
Topladığı kemiklerden yağ sızdığını görürsün.

Beytte geçen cerime, kazanç sağlayan, rızık toplayan, demektir. "Şenean": Buğz ve nefret demektir. Şene'tühu ve eşneuhu denir ki, buğz etmektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Şenean": Nefret; nunun sükunu ile "şen'an" ise: Nefret edendir. Kurralar şenean'ın nununda ihtilaf etmişlerdir; İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, harekesiyle; İbn Amir de sükunu ile okumuştur. Hafs da, Asım'dan harekeli, Ebu Bekir de ondan sakin okuduğunu rivayet etmiştir. Nafi'den de farklı okunuş rivayet edilmiştir.

Ebu Ali şöyle demiştir: "Şenean": Sıfat olarak da, isim olarak da gelir. Kim harekeli olarak 'şenean" derse, masdar yapmış olur. Masdarın da faalan vezninde gelmesi çoktur. Kim de sakin olarak (şen'an) okursa, yine masdar kabul etmiş olur, çünkü masdar fa'lan vezninde de gelir. Leveytuhu deynehu leyyanen denir ki, borcunu savsakladım, demektir. Her iki kıraatın, lafzı farklı olsa da manası birdir.

"En saddukum": Üzerinde de ihtilaf etmişlerdir; İbn Kesir, Ebu Amr kesre ile, diğerleri de fetha ile okumuşlardır. Kim fetha ile okursa, sadd'i mazi kılmış ve mana da: Sizi çevirmelerinden dolayı olmuş olur. Kim de kesre ile okursa onu şart edatı kılmış ve çevirme de beklenir olur. Ebu'l – Hasen Ahfeş şöyle demiştir: Kesre ile in okunduğu takdirde bile fi'lin mazide olması caizdir, mesela: "İn yesrik fekad sereka ehun lehu min kabl" *(Yusuf: 77)* ayetinde olduğu gibi. Onlara (Yusuf'un kardeşlerine) göre hırsızlık mazide olmuştu.

Ebu Ali şu beyti misal olarak getirmiştir:

Soyumuzu söylediğimiz zaman, beni kötü bir kadın doğurmamıştır,
Ey kadın, sen bunu ikrar etmekten başka çare bulamazsın.

İbn Cerir de şöyle demiştir: Hemzeyi fetha ile okumak mana bakımından daha açıktır, çünkü bu sure Hudeybiye seferinden sonra inmiştir, çevirme de önceden olmuştur.

Buna göre kelamın manasında iki görüş vardır:

Birincisi: Sizi Mescid-i Haram'dan çevirdiler diye Mekke halkına buğz etmeniz onlara orada saldırmaya, onlarla savaşıp oraya girdikleri takdirde mallarını almaya sevk etmesin. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Mekke halkından nefret etmeniz ve sizi Mescid-i Haram'dan çevirmeleri sizi umre yapan müşriklere saldırma gibi helal olmayan şeyi yapmaya sevk etmesin. Nitekim bu da ayetin iniş sebebinde geçmişti.

"İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın": Ferra: Birbirinize yardım edin, demiştir. İbn Abbas da: "el – birr (iyilik): Emrolunduğun şeydir. "Takva" da: Men olunduğun şeyi terk etmektir. "İsm": Günahlar; udvan ise: Allah'ın hududunu çiğnemektir. Bunu da Ata, demiştir.

Nasih ve mensuh alimleri bu ayette iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Ayet muhkemdir, Hasen'den: Maide'den hiçbir şey neshedilmemiştir, dediği rivayet edilmiştir. Ebu Meysere de bir grup alimle beraber: Ne İlahi sembolleri helal saymak ne de hediyelik kurbanı vaktinden önce kesmek caiz değildir, demiştir. Bir grup alim de şöyle demiştir: Kesilinceye kadar hediyelik kurbanın boynuna takılan gerdanı çıkarmak haramdır. Başkaları da şöyle demişlerdir: Cahiliye halkı haremin ağaçlarından kurbanlıklarına gerdanlıklar yaparlardı, onlara: Haremden gerdanlıklar almayı helal saymayın ve Beytullah'ı tavaf etmeye gelenleri çevirmeyin, denilmiştir.

İkincisi. O, mensuhtur, ondan mensuh olan hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onun hepsi mensuhtur, bu da Şa'bi'nin görüşüdür.

İkincisi: O, hediyelik kurbanlarına gerdanlıklar takan ve ihram ve telbiye gibi hac merasimlerini yerine getiren müşrikler hakkında nazil olmuştur. Müslümanlar bu ayetle onlara saldırmaktan men edildiler. Sonra bu, "müşrikleri nerede bulursanız öldürün" *(Tevbe: 5)* kavliyle neshedildi. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

Üçüncüsü: Neshedilen sadece. "Beyt-i haram'ı ziyarete gelenleri" kavlidir ki, onu da: "Bu yıldan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar" *(Tevbe: 38)* kavli neshetti. Bu da İbn Abbas ile Katade'den rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Ondan neshedilen: Haram ayın haram edilmesidir. Beytullahil Haram'ı ziyaret edenler de müşrikler olduğu takdirde, müşriklerin kurbanları da onlar Müslümanlardan aman almadıkları takdirde neshedilmiştir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ
بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا
مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ
ذَٰلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ
وَاخْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي
وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ
لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣﴾

3 – Size şunlar haram edilmiştir: Ölü (leş), kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, vurulmuş, yüksek yerden düşmüş, bir hayvanın boynuzu ile süsülmüş, canavar tarafından parçalanmış – ölmeden yetişip kestikleriniz müstesna – dikili taşlar üzerinde boğazlanmış ve fal okları ile kısmet aramanız. Bütün bunlar yoldan çıkmadır. Bugün kafirler dininizden ümitlerini kesmişlerdir; artık onlardan korkmayın; Ben'den korkun. Bugün dininizi ikmal ettim, size olan nimetimi tamamladım ve sizin için İslam'ı din olarak beğendim. Artık kim açlık durumanda çaresiz kalırsa, günaha meyletmeksizin (haramlardan yiyebilir). Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.

"Size ölü haram kılındı": Bu Bakara suresinde tefsir edilmiştir. "Münhanika" ise: İbn Abbas: O boğulup ölendir, demiştir. Hasen ile Katade de: O, avcının ve başkasının ipiyle boğulandır, demişlerdir. Ben de derim ki: Boğulan, nasıl olursa olsun haramdır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Mevkuze": Ölüme yaklaşıncaya kadar dövülen hay-

vandır, sonra da ölmesi için bırakılır ve boğazlanmadan eti yenir. Fülanün vakizün denir ki, ölüme yaklaşmıştır, demektir. İbadetten ölmek üzere olana da böyle denir. "Mütereddiye" ise: Dağdan, damdan düşen veya kuyuya yuvarlanandır, teradda, düşmek manasınadır. "Natiha" ise: Başka bir koyunun veya sığırın boynuzu ile öldürdüğü hayvandır, feile veznindedir, ism-i mef'ul manasınadır. "Vema ekelessebu'": İbn Abbas, Ebu Rezin, Ebu Miclez ve İbn Ebi Leyla, benin sükunu ile Seb' okumuşlardır. Ondan maksat da canavarın parçalayıp bir kısmını yediği hayvandır. "Ancak boğazladığınız müstesna": Yani bütün bunlardan canlı iken yetişip de boğazladığınız müstesna.

Müstesnada da iki görüş vardır:

Birincisi: "Mühanika"dan itibaren zikredilenlere racidir.

İkincisi: Özellikle canavarın parçaladığına racidir. Alimler birinci görüş üzerindedirler.

HAYVAN KESME

Zeccac şöyle demiştir: Zekatın aslı lügatte: Bir şeyi tamamlamadır, zeka fissinn de bundandır ki dişini tamamlamadır. İmam Halil şöyle demiştir: Zeka: Yaranın üzerinden bir sene geçmektir. Bu da kuvvetini tamamlamasıdır. Fehim zekası da böyledir ki, tam anlamak ve çabuk almak, demektir. Zekkeytünnara da, ateşi harlandırmaktır. Hazreti Ali, İbn Abbas, Hasen ve Katade'den şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Gözü açılıp kapanırken veya kuyruğu hareket ederken yetiştiğin hayvanı yemek helaldir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bizim mezhebimiz şöyledir: Eğer yaşayacak vaziyette ise, boğazlamakla helal olur. Eğer o vaziyette değilse, bakılır; canı sağlam değilse, boğazlanmış gibi hareket ediyorsa, mesela karnı yarılmış ve iç organları çıkarılmış ve uzaklaştırılmışsa, onu yemek helal değildir. Eğer bir iki gün yaşayacak şekilde canı sağlamsa, mesela karnı yarılmış da bağırsakları kesilmemişse, onu yemek helaldir. Kimileri de şöyle demiştir: Eğer onda kısmi hayat varsa, kesmekle helal olur. Doğrusu bizim dediğimizdir, çünkü canı sağlam olmazsa, o ölü hükmündedir. Baksanıza, bir adamın bağırsakları çıkarılsa, sonra biri de boynunu vursa, katil birincidir. Çünkü ilk hareketle hayat devam etmez.

Boğazlamada kesilmesi vacip olan şeyler hakkında da iki rivayet vardır:

Birincisi: O boğaz, yemek borusu ve boğazla yemek borusu ara-

sındaki iki damardır. Eğer bunlardan biri eksik olursa, yenmez. Abdullah rivayetinde İmam Ahmed'in kelamından anlaşılan da budur.

İkincisi: Boğazla yemek borusunu kesmek yeterlidir, bu da Hanbel rivayetinde onun sözünden anlaşılmaktadır. Şafii de böyle demiştir. Ebu Hanife ise: Boğazı, yemek borusunu ve şahdamarlarından birini kesmek yeterlidir, demiştir. İmam Malik de: Boğaz kesilmese de şahdamarı kesmek kafidir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Boğaz, ağızdan sonradır, o da nefes yeridir. Orada akciğer buronşlarının dallandığı esas buronşlar vardır. Yemek borusu ise: Yemeğin indiği hortumdur, şahdamarları da hayvanı boğazlayanın kestiği iki ana damardır.

Boğazlama aletine gelince. O da, kanı akıtan ve damarları kesen her şeydir, ancak diş ile tırnak hariç. Bunlar da ister yerinden çıkarılmış olsun isterse çıkarılmamış olsun. Ebu Hanife ise yerinden çıkarılmışı ile kesmenin caiz olduğunu söylemiştir. Ama deve ürker veya kuyuya düşerse o, av hükmündedir, onun kesilmesi ayağının doğranmasıdır. İmam Malik ise: O da normal hayvan gibidir, demiştir. Eğer ava atar da bir kısmını koparır ve onda sağlam bir hayat olur da onu boğazlarsa veyahut ölünceye kadar bırakırsa, onu yemek caizdir. Ondan ayrılan şeyde de iki rivayet vardır.

"Dikili taşlar üzerinde kesilenler": Dikili taşlar hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar dikilen putlardır ki Allah'tan başkasına ibadet edilir. Bunu İbn Abbas, Ferra ve Zeccac, demişlerdir. Buna göre mana: Dikili taşlar denen şeylerin üzerinde ve onlar için kesilenler, demek olur ki, "ala" "lam" manasınadır. Bunlar da birbirinin yerine kullanılır. Mesela şuralarda olduğu gibi: "Feselamün leke" *(Vakıa: 91)* ve: "Ve in ese'tüm feleha". *(İsra: 7)*

İkincisi: Onlar sunaktır, onların üzerinde kurban keser, etini parçalara ayırır ve onlara saygı gösterirlerdi. Bu da İbn Cüreyc'in görüşüdür. Hasen ile Harice bin Amr, nunun fethi ve sadın sükunu ile: Nasb okumuşlardır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Nusub, nusb ve nasb, bunların çoğulu ensabtır.

"Fal okları ile kısmet aramanız": İbn Cerir Taberi şöyle demiştir: Sizin için taksim edilen ve edilmeyen (kısmetinizde olan ve olmayan) şeyleri fal okları ile bilmeye çalışmanız. İstakseme kısmet kökünden istif'al babındandır, rızk ve ihtiyaç arama manasınadır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ezlam: Oklardır, tekili de: Zelem ve zülemdir.

Onlarla kısmet aramak da, onları vurup, çıkan emir ve yasağa göre hareket etmektir. Bir şeyi kendi aralarında bölüşmek ve kendi kısmetlerini bilmek istedikleri zaman bunu yaparlardı. İstiksam, kısmetten gelmektedir ki nasip ve hisse demektir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Ezlam, beyaz taşlardır, sabahleyin veya öğleden sonra yola çıkacakları zaman iki taştan birinin üzerine: Rabbim bana emretti, diğerinin üzerine de: Rabbim beni men etti, diye yazarlardı. Sonra da çekerlerdi; hangisi çıkarsa ona göre hareket ederlerdi. Mücahit de şöyle demiştir: Ezlam, Arapların okları ve Farslıların zarlarıdır, bunlarla kumar oynarlardı. Süddi de: Ezlam kahinlerin yanında olurdu, demiştir. Mukatil de: Puthanede olurdu, demiştir. Bir topluluk da: Ka'be'ye hizmet edenlerin yanında olurdu, demiştir. Zeccac da: Bununla müneccimlerin, şu yıldızdan dolayı çıkma veya şu yıldız için çık sözleri arasında bir fark yoktur, demiştir.

"Bunlar yoldan çıkmadır": Bunlar ile işaret edilen şeylerde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ayette zikredilenlerin tamamıdır, bunu da Ali bin Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Said bin Cübeyr de böyle demiştir.

İkincisi: O, fal okları ile kısmet aramaktır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Fısk da: Allah'a itaatten çıkıp isyan etmektir.

"Bugün kafirler dininizden ümitlerini kestiler": Bugün üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Veda haccında Mekke'ye girdiği gündür. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. İbn Saib de: Ayet o gün indi, demiştir. *İkincisi:* O, Arefe günüdür, bunu da Mücahid ile İbn Zeyd, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Belli bir günü kasdetmemiştir, mana: Şimdi, demektir, nitekim; ben bugün yaşlandım, dersin ki, şimdi demektir. Bunu Zeccac, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Araplar saatleri ve geceleri içine alan zaman dilimine bugün derler. Gaflette idim, bugün uyandım derler ki, şimdi demektir. Filanca bizi ziyaret ederdi, bugün ise vefasızlık ediyor, derler. Bugün ile belli bir günü kasdetmezler. Şair de şöyle demiştir:

Bir gün lehimize bir gün de aleyhimizedir;
Bir günü üzülürüz, bir gün de seviniriz.

Bir zaman lehimize, bir zaman da aleyhimizedir, demek istemiştir; tek başına bir günü kasdetmemiştir.

Ümitlerini kesme hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar mü'minlerin müşriklerin dinine dönmelerinden ümit kesmişlerdir. Bunu da İbn Abbas ile Süddi, demiştir.

İkincisi: İslam'ın iptal olmasından ümitlerini kesmişlerdir. İbn Enbari şöyle demiştir: Onların dinlerinden ümit kesmeleri, Allah'ın Müslümanlardaki korkuyu onlara ve onlardaki güveni de müslümanlara nakletmesindendir. Böylece onların dinlerini iptal edemeyeceklerini ve köklerini kazıyamayacaklarını bildiler. Onlarla savaşmaları ise sırf zahiri kurtarıp küfürlerinin devam edeceğini sanmalarındandır.

"Onlardan korkmayın": İbn Cüreyc: Sizi yeneceklerinden korkmayın, demiştir. İbn Saib de: Dininize galip geleceklerinden korkmayın, benim emrime muhalefet etmekten korkun, demiştir.

"Bugün dininizi ikmal ettim": Buhari ve Müslim, Sahih'lerinde Tarık bin Şihap'tan şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Hazreti Ömer'e Yahudilerden bir adam geldi: Ey Mü'minlerin Emiri, sizler kitabınızda öyle bir ayet okuyorsunuz ki, eğer o, biz Yahudilerin üzerine inse idi, onu bayram ederdik, dedi. O da: "Hangi ayet?" dedi. O da: "Bugün dininizi ikmal ettim ve size olan nimetimi tamamladım" kavlidir, dedi. Hazreti Ömer de: Ben onun Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e indiği günü, indiği saati ve indiği yeri biliyorum; Resulullah Arafat'ta idi ve Cuma günü idi, dedi. Bir rivayet de: "Arafe akşamı indi"[1] demiştir. Said bin Cübeyr de: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, ondan sonra seksen bir gün yaşadı, demiştir.

"Bugün"de ise: İki görüş vardır:

Birincisi: O, Arefe günüdür, bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: O, belli bir gün değildir. Bunu Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bunu da az önce zikretmiştik.

Dinin kemale erdirilmesinde de beş görüş vardır:

Birincisi: O, farz ve hadlerin tamam olmasıdır, bu ayetten sonra helal ve haramla ilgili bir şey inmemiştir. Bunu da İbn Abbas ile Süddi, demiştir. Buna göre mana: Bugün dininizin şer'i emirlerini tamamladım, demek olur.

İkincisi: O, müşriklerin Beytullah'tan uzaklaştırılmaları ile olmuştur; o yıldan sonra bir müşrik onlarla beraber haccetmemiştir. Bunu da Said bin Cübeyr ile Katade, demiştir. Şabi de şöyle demiştir: Burada dinin kemale erdirilmesi, güçlenip açığa çıkması, şirkin zelil

1 – Bkz. Tirmizi, Nesei; İmam Ahmed, Müsned, 1/237.

olup silinmesidir. Farzlar ve sünnetler için ise tekamül söz konusu değildir, çünkü Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem vefat edinceye kadar onlar inmeye devam etti. Buna göre mana şöyle olur: Bugün dininize yardımı tamamladım.

Üçüncüsü: Düşmanları yenmektir, bunu da Süddi, demiştir.

"Kim çaresiz kalırsa": Yani zaruret onu haram edilen şeylerden yemeye zorlarsa, demektir. "Fi mahmasatin": Açlıkta, demektir, hams açlıktır. Şair bir adamı yererken şöyle diyor:

Aç kalmayı azap sayar, eğer toklukla karşılaşırsa,
Kalbi o geceyi rahat geçirir.

Bu kelam da geçen ölü, kan ve onlarla beraber zikredilen haram şeylere dönüktür.

"Ğayra mütecanifin liismin": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Buna meyletmeden, "Cenef": Meyletmektir. İbn Abbas, Hasen ve Mücahit de: Günaha yeltenmeden, demişlerdir.

"Günaha meyletmenin" manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Zaruret durumu geçtikten sonra yemektir. Bu; İbn Abbas ile diğerlerinden rivayet edilmiştir.

İkincisi: Günah işlemeyi kasdetmektir, bunu da Katade, demiştir. Mücahit de: Kim isyan eder ve günah maksadıyla çıkarsa, yemesi haram olur, demiştir. Kadı Ebu Yala' da: En doğru görüş budur; çünkü ayet, darda kalmakla beraber günaha meyletmenin bir arada olmasını gerektirmektedir; bu da ancak asi bir kimsenin yolculuğunda olur. Bunu canını kurtaracak kadar yedikten sonra manasına almak doğru değildir, çünkü zaten zaruret ortadan kalkmıştır. Ebu Süleyman da: Ayetin manası şöyledir, demiştir: Kim darda kalır da günaha meyletmeden ondan yerse, şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, yani ondan vaz geçer, merhametlidir, çünkü onu darda kalana helal etmiştir.

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَآ أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ
أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا
عَلَّمَكُمُ اللّٰهُ فَكُلُوا مِمَّآ أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهِ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٤﴾

4 – Sana kendilerine neyin helal edildiğini sorarlar. De ki: Size temiz şeyler helal edilmiştir. Allah'ın size öğrettiklerinden öğretip yetiştirdiğiniz avcı hayvanların size tutuverdiklerinden yiyin ve üzerine besmele çekin. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah hesabı çabuk görendir.

"Sana kendilerine neyin helal edildiğini sorarlar": Ayetin iniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, köpeklerin öldürülmesini emredince, insanlar: "Ya Resulallah, bu öldürülmesini emrettiğin ümmetten (hayvandan) bize helal edilen nedir?" diye sordular; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Abdullah el – Hakim, "Sahih"inde tahriç etmiştir.[2] Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in, köpeklerin öldürülmesini emretmesinin sebebi şu idi: Cebrail aleyhisselam, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanına girmek için izin istedi; o da izin verdi. Fakat Cebrail girmedi ve: "Bizler içinde ne köpek ne de resim bulunan eve girmeyiz" dedi.[3] Baktılar, odalardan birinde bir köpek yavrusu gördüler.

İkincisi: Adiy bin Hatim ile Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Zeyd el – Hayr adını verdiği Zeyd el – Hayl: "Ya Resulallah, bizler köpekler ve şahinlerle avlanan bir toplumuz, kimisine yetişip boğazlıyoruz, kimisine de yetişemiyoruz, Allah ise ölüyü haram etti, bize bundan ne helaldir?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Said bin Cübeyr, demiştir. Zeccac da: Kelamın manası şöyledir, demiştir: Sana kendilerine hangi şey helal edildi diye sorarlar? De ki: Size temiz şeyler helal edildi, bir de eğittiğiniz avcı hayvanların tuttukları helal edildi. Tevili ise şöyledir: Onlar bunu sordular, ancak eğittiklerinizin avladıkları kısmı anlaşıldığı için atılmıştır. Temiz şeylerde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, boğazlanan mubah hayvanlardır.

İkincisi: O, haram edilmeyip de Arapların temiz gördüğü şeylerdir. "Avcı hayvanlar"a gelince: Onlar köpek, panter, çakır, doğan ve benzeri gibi eğitimi kabul eden hayvanlar ve kuşlardır. İbn Abbas da: Avlayan her hayvan, avcıdır, demiştir.

Onlara cevarih denmesinde de iki görüş vardır:

---

2 – Müstedrek, 2/311. Bu sahih hadistir, Buhari ile Müslim kitaplarına almamışlardır. Zehebi de ona katılmıştır.

3 – Ahmed bin Hanbel, Müsned, 1/10; 4/28. Hadisi ayrıca Müslim, Ebu Davud, Nesei ve Beyhaki de rivayet etmişlerdir.

Birincisi: Sahibinin onun yüzünden kazanç sağlamasındandır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: İctirah aslında kazanç sağlamadır, İmreetün la cahire leha denir ki: Kazanç sağlayanı olmayan kadın, demektir.

İkincisi: Çünkü onlar genellikle avladıkları şeyi yaralarlar, nitekim Maverdi de böyle demiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Eğitimli olduğunun alameti, çağırdığın zaman gelmesi, kışkırttığın zaman da saldırması ve avını aramasıdır. Tuttuğu zaman da senin için tutup kendisi için tutmamasıdır. Senin için tutmasının işareti de: Ondan bir şey yememesidir. Bu da yırtıcılarda ve köpeklerdedir. Yırtıcı kuşlar canavarların tersinedir; çünkü kuş ancak yiyerek eğitilir; pars, köpek ve benzerleri ise yememekle eğitilir. Bu da aralarındaki farktır.

"Mükellibin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar köpek sahipleridir, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu da Ömer, Said bin Cübeyr, Ata, Dahhak, Süddi, Ferra, Zeccac ve İbn Kuteybe'nin görüşleridir. Zeccac şöyle demiştir: Recülün mekellibün denir ki, av köpeği sahibi demektir.

İkincisi: "Mükellibin" Avda ısrar edenler (av hastaları), demektir. Bu da İbn Abbas, Hasen ve Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: "Mükellibin": Eğiticiler manasınadır. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Onlara mükellibin denilmesi, avlarının çoğunun köpeklerle olmasındandır. Salep de şöyle demiştir: Hasen ile Ebu Rezin, kâfın sükunu ile müklibin okumuşlardır. Ekleberrecülü denir ki köpeği çok adam demektir. Emşa da: Davarı çok adamdır. Araplar avcıyı mükellib diye çağırırlar.

"Onlara Allah'ın size öğrettiğinden öğretiyorsunuz": Said bin Cübeyr: Onları avı takip etmesi için eğitiyorsunuz, demiştir. Ferra da: Avlarını yememeleri için onları terbiye ediyorsunuz, demiştir. "Eğitimin sahih olması için avcı hayvanın avından yememesi şart mıdır? Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, bütün yırtıcılarda şarttır; eğer yerse tuttuğu av yenmez. Bu; İbn Abbas ile Ata'dan rivayet edilmiştir.

İkincisi: Hiçbirinde şart değildir; tuttuğundan yese de avı yenir. Bu da Sa'd bin Ebi Vakkas, İbn Ömer, Ebu Hureyre ve Selman Farisi'den rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Av hayvanlarında şarttır da avcı kuşlarda şart değildir. Şa'bi, Nahai ve Süddi de böyle demişlerdir. En doğrusu da budur,

çünkü açıkladığımız gibi kuşlar yedirerek eğitilir; onun için yediği mubahtır. Yırtıcı hayvanlar ise yememekle eğitilir; onun için yediği mubah değildir. Buna göre köpek ve pars gibileri avdan yerse, onu yemek mubah değildir. Şahin ve doğan gibilerin yediği ise mubahtır. Ebu Hanife ile arkadaşları da böyle demiştir. İmam Malik de: Köpeğin, parsın ve çakırın yediği mubahtır. Eğer köpek avı öldürür de yemezse, o da mubahtır. Ebu Hanife ise: Mubah değildir, demiştir. Eğer ava canlı iken yetişir de avcı onu boğazlamadan önce ölürse bakılır; eğer onu boğazlamaya gücü yeterse, mubah olur. Eğer ele geçirir de boğazlamazsa mubah olmaz. Malik ile Şafii de böyle demişlerdir. Ebu Hanife ise: ikisinde de mubah değildir, demiştir.

Mecusinin köpeği ile avlamaya gelince: İmam Ahmed'den bunun mekruh olmadığı rivayet edilmiştir. Bu da çoğunluğun görüşüdür. Ondan bunun mekruh olduğu da rivayet edilmiştir. Sevri'nin görüşü de böyledir; çünkü Allah Teala: "Avcı hayvanlardan öğrettiğiniz" demiştir ki, bu da mü'minlere hitaptır. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Arkadaşlarımız, eğitilmiş olsa da siyah köpekle av avlamayı men etmişlerdir, çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onun öldürülmesini emretmiştir. Öldürülme emri de elde bulundurulmasına manidir, yaptığı fiil de hükümsüzdür. Onun varlığı ile yokluğu birdir; bu nedenle avlaması mubah değildir.

"Fekülu mimma emsekne aleyküm (size tuttuklarından yiyin)": Ahfeş: Buradaki "min" edatı zaittir, "fiha min beredin" *(Nur: 43)* ayetinde olduğu gibi, demiştir.

"Vezkurüsmallahi aleyhi (üzerine Allah'ın adını anın)": He zamiri hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, göndermeye racidir, bunu İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir. Bize göre avın mubah olması için besmele çekmek şarttır.

İkincisi: Yemeye racidir, o zaman besmele çekmek mubah olur.

"Allah'tan korkun": Said bin Cübeyr: Üzerine Allah'ın adının anılmadığı şeyi yemeyi helal saymayın, demiştir.

الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ
الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ
حِلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ

أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ
غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ
بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٥﴾

5 – Bugün size temiz şeyler helal kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri de size helaldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helaldir. Namuslu mü'min kadınlar, sizden önce kendilerine kitap verilenlerin namuslu kadınları da, mehirlerini verdiğiniz, zinaya sapmadığınız ve dost tutmadığınız takdirde size helaldir. Kim imanı tanımayıp kafir olursa, onun ameli boşa gitmiştir ve o, ahirette ziyan edenlerdendir.

"Bugün size temiz şeyler helal kılındı": Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bugün ile ayetin indirildiği günün anlaşılması caizdir. Daha önce geçtiği üzere: "Bugün kafirler dininizden ümitlerini kestiler" ve: "Bugün dininizi ikmal ettim" kavillerindeki günün anlaşılması da caizdir. Bunun belli bir gün olmadığı da söylenmiştir. "Temiz şeyler" hakkında daha önce açıklama yapmıştık. Burada tekrar edilmesi tekit içindir. Ehl-i kitap ise: Yahudi ve Hıristiyanlardır. Yiyecekleri de: Kestikleridir. Bu İbn Abbas ile bir cemaatin görüşüdür. Bundan neden özellikle kestikleri kasdedilmiştir? Çünkü diğer yiyecekleri Mecusi veya kitabinin hazırlaması ile değişmez, ancak farklılık kestiklerindedir. Bununla ehl-i kitap tahsis edilince, maksat kestikleri olduğu meydana çıkar. Mecusilerin kestikleri ittifakla haramdır. Yahudi ve Hıristiyanların putlara tapanlarının kestiklerine gelince: İbn Abbas'a Arap Hıristiyanlarının kestikleri soruldu: Bunda bir sakınca yoktur, dedi ve: "Kim onlara dost olursa şüphesiz o da onlardandır" *(Maide: 51)* ayetini okudu. Hasen, Ata bin Ebi Rebah, Şa'bi, İkrime, Katade, Zühri, Hakem ve Hammad da bu görüştedirler. Hazreti Ali, İbn Mes'ud ve diğerlerinden de kestiklerinin helal olmadığı rivayet edilmiştir. Hıraki'de İmam Ahmed'den Tağlib Hıristiyanları hakkında iki rivayet nakletmiştir:

Birincisi: Kestikleri mübahtır, Ebu Hanife ile Malik de bu görüştedirler.

İkincisi: Mübah değildir. Şafii şöyle demiştir: Kim Kur'an indikten sonra ehl-i kitabın dinine girerse, kestiğini yemek mübah olmaz.

"Sizin yiyeceğiniz de onlara helaldir": Yani sizin kestikleriniz de onlara helaldir. Bizden bir şey satın alırlarsa, parası bize helal olur. Et

de onlar için helal olur. Zeccac: Mana: Onlara yemek yedirmek size helaldir, demiştir.

Bazıları bu ayetin genel olarak ve Allah'tan başkasının adını zikretseler de kestiklerini yemenin caiz olduğunu ve bunun: "Üzerine Allah'ın adının anılmadığı şeyleri yemeyin" *(En'am: 121)* ayetini neshettiğini iddia etmişlerdir. Doğrusu bu onların kestiklerini genel olarak ifade etmiştir. Çünkü aslolan onların Allah'ın adını anmalarıdır. Durumları buna yorumlanır. Eğer onların Allah'tan başkasının adını andıklarını kesin olarak bilirsek, yemeyiz ve neshin de gereği kalmaz. Benim bu dediğime Hazreti Ali, İbn Ömer, Katade, Ebudderda, Hasen ve bir cemaat kail olmuşlardır.

"Namuslu mü'min kadınlar da": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar iffetli kadınlardır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Hür kadınlardır, bunu da Mücahit, demiştir.

"Kendilerine kitap verilenlerin namuslu kadınları da": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Yine onlar hür kadınlardır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* İffetli kadınlardır, bunu da Hasen, Şa'bi, Nahai, Dahhak ve Süddi, demişlerdir. Buna göre onların hür ve cariyeleriyle evlenmek caizdir.

Bu ayet kitabiye kadını nikahlamayı mübah kılmıştır. Hazreti Osman'ın bir Hıristiyan olan Naile bint Ferafisa'yı kadınlarının üzerine aldığı rivayet edilmiştir. Talha bin Ubeydullah'tan da bir Yahudi kadını ile evlendiği rivayet edilmiştir. Hazreti Ömer ile İbn Ömer'den bunu mekruh gördükleri rivayet edilmiştir.

Harbiye (aramızda savaş hali olan kadın) ile evlenme hususunda ise ihtilaf etmişlerdir: İbn Abbas: Helal değildir, derken, cumhur bunun aksini söylemiş ve sadece mekruhtur, demişlerdir; çünkü Allah Teala: "Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir toplumun Allah'a ve Resul'üne düşmanlık edenlerle dostluk kurduklarını göremezsin" *(Mücadele: 22)* buyurmuştur. Nikah ise dostluğu gerektirir. Tağlib kadınlarını nikahlamada ise ihtilaf etmişlerdir; Hazreti Ali radıyallahu anh'ten onu mahzurlu gördüğü rivayet edilmiştir. Cabir bin Zeyd ile Nahai de böyle demişlerdir. İbn Abbas'tan da mübah olduğu rivayet edilmiştir. İmam Ahmed'den de iki rivayet vardır.

Ehl-i kitabın cariyeleriyle evlenmeye gelince: İbn Abbas, Hasen ve Mücahit'ten: onları nikahlamanın caiz olmadığı rivayet edilmiştir. Evzai, Malik, Leys bin Sa'd, Şafii ve bizim arkadaşlarımız da böyle demişlerdir. Şa'bi ile Ebu Meysere'den de bunun caiz olduğu rivayet edilmiş, Ebu Hanife de böyle demiştir.

Mecusilere gelince: Cumhur onların ehl-i kitap olmadığı kanısındadır. Onlar da ehl-i kitaptır diyenler şazdır (kural dışıdır), sözleri Peygamber aleyhisselam'ın: "Onları ehl-i kitap kategorisine tabi tutun" sözü onların görüşlerini iptal eder.[4]

"El – Ucur", "ihsan", "sifah" ve "ahdan" kelimeleri ise Nisa suresinde geçmiştir.

"Kim imanı inkar ederse ameli boşa gitmiştir": Bu kelamın sebeb-i nüzulü şöyledir: Allah Teala kitabiye kadınları nikahlamaya izin verince, kendi aralarında: Eğer Allah bizden razı olmasa idi, bizimle evlenmeyi mü'minlere mübah etmezdi" dediler. Müslümanlar da: "Bizden bir adam bir kitabiye kadınla nasıl evlenir, bizim dinimizden değildir?" dediler. Bunun üzerine: "Kim imanı inkar ederse ameli boşa gitmiştir" kavli indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mukatil bin Hayyan da şöyle demiştir: Bu ayet Müslümanların ehl-i kitabın kadınlarını nikah himayesine almaları üzerine indi, diyor ki: Müslümanların onları korumaları onları küfürden çıkarmaz. Mücahit'ten de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kim imanı inkar ederse, yani Allah Teala'ya imanı inkar ederse... Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Kim Allah'ın haram ettiğini helal eder veya Allah'ın helal ettiğini haram ederse o, kafirdir. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Kim Allah'ın iman şeriatine dair indirdiğini ve kendisine helal ve haram olarak bildirdiğini inkar ederse, geçmiş ameli boşa gitmiştir. Ben Fakih Hasen bin Ebu Bekir en–Neysaburi'den şöyle dediğini işittim: Allah Teala'nın kitabiye kadınlarla evlenmeyi mübah etmesi, şunun içindir: Bazı Müslümanlar onların güzelliklerini beğenebilir, işte onları nikahlayanları: "Kim imanı inkar ederse ameli boşa gitmiştir" kavli ile onların dinlerine meyletmekten ikaz etmiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا
وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُ۫سِكُمْ
وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِۜ وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُواۜ وَاِنْ
كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ

4 – İmam Malik, Muvatta', Kitabu'z – Zekat, hadis no. 43.

أَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا
فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ
عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ
عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾

6 – Ey iman edenler, namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı mesh edip ayaklarınızı topuklara kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız iyice temizlenin. Eğer hasta olur veya seferde bulunursanız veyahut biriniz ayakyolundan gelirse veyahut kadınlara dokunur da su bulamazsanız, temiz toprakla teyemmüm edin; yüzlerinize ve ellerinize ondan sürün. Allah size zorluk dilemiyor; ancak sizi tertemiz etmek ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak istiyor. Umulur ki şükredersiniz.

"Namaza kalktığınız zaman": Zeccac şöyle demiştir, mana: Namaza kalkmak istediğiniz zaman demektir, tıpkı: "Kur'an okuduğun zaman euzü çek" *(Nahl: 98)* ayetinde olduğu gibi. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu, "biriyle kardeş olacaksan soyluyu seç, ticaret yapacaksan kumaş ticareti et" sözüne benzer. Kelamda takdim ve tehir olmak da caizdir ki, takdiri şöyle olur: Yüzlerinizi yıkayıp da abdesti tamamladığınız zaman namaza kalkın. Ayetten murat edilen şey üzerinde de alimlerin iki görüşü vardır:

Birincisi: Abdestsiz iken namaza kalktığınız zaman, gereken yerleri yıkayın. Bu durumda abdestsizlik abdestin farz olması için gizlenmiş olur. Bu da Sa'd bin Ebi Vakkas, Ebu Musa'l – Eş'ari, İbn Abbas ve fukahanın görüşleridir.

İkincisi: Kelam mutlaktır, gizlisi yoktur; abdestsiz olsun olmasın namaza kalkmak isteyen herkesin abdest alması vaciptir. Bu da Hazreti Ali radıyallahu anh, İkrime ve İbn Sirin'den rivayet edilmiştir. Onlardan bunun mensuh olmadığı da rivayet edilmiştir. Bir grup ulemadan da bunun vacip olduğu, sonradan sünnetle neshedildiği nakledilmiştir. Bu hususta Büreyde, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den onun Mekke'nin fethinde beş vakit namazı bir abdestle kıldığını rivayet etmiştir. Hazreti Ömer ona: "Bugün şimdiye kadar yapmadığın bir şey yaptın?" dedi; o da: Ey Ömer, kasden yaptım,

dedi.[5] Bazıları da şöyle demişlerdir: Ayette takdim ve tehir vardır, manası da şöyledir: Uykudan kalktığınız veya ayakyolundan geldiğiniz veyahut kadınlara dokunduğunuz zaman yüzlerinizi yıkayın...

"Ve eydiyeküm ilel merafiki": İla, bir sınıra, gayeye varmak için konulmuştur. O sınır bazen sürece dahil olur, bazen de olmaz. Abdestsizlik kesin olduğu için ancak onun gibi kesin bir şeyle ortadan kalkar ki o da elleri dirseklere kadar yıkamaktır. Başa gelince: Onun tamamını meshetme hususunda İmam Ahmet'ten nakil vardır, İmami Malik de bu görüştedir. Ondan, başın çoğunu meshetmek vaciptir, dediği de rivayet edilmiştir. Ebu Hanife'den de iki rivayet vardır:

Birincisi: O, meshedilecek yeri başın dörtte biri ile takdir etmiştir. *İkincisi:* Üç parmak miktarıdır, demiştir.

"Ve ercüleküm ilel ka'beyn": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle, başı meshetmeye atfederek lamın kesresi ile (ve ercüliküm) okumuşlar; Nafi, İbn Amir, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayetle gusle (vücuheküme) atıfla lamın fethası ile (ve ercüleküm) okumuşlardır. O zaman kelam takdim ve tehir edilmiş olur. Zeccac şöyle demiştir: Ricl uyluk kökünden ayağa kadar olan kısma denilir, topuklar sınır olarak verilince yıkamanın orada bittiği bilinir. Topuklarla sınırlama, ayağı yıkamanın vacip olduğunu gösterir. Nitekim eller de "dirsekle" sınırlandırılmıştır. Meshin sınırlanması ile ilgili bir şey gelmemiştir. Kesre kıraatine göre de yıkama kasdedildiğini anlamak caizdir, çünkü iki topukla sınırlandırılınca, yıkamanın vacip olduğu anlaşılır. O zaman yıkama meshe atfedilmiş olur. Örnek olarak şair de şöyle demiştir:

Keşke kocan sabahleyin
Kılıcı ve mızrağı kuşanmış olarak gelse idi!

Mana: Kılıcı kuşanmış, mızrağı eline almış olarak demektir.

Bir başkası şöyle demiştir:

Ona saman ve soğuk su yemi verdim.

Mana: Ona yem verdim ve soğuk su içirdim, demektir. Ebu'l – Hasan el – Ahfeş de şöyle demiştir: İtba üzere mecrur olması da caizdir (ruusiküm'ün cerrine uyum sağlamak için). Mesela Cuhru dabbin haribin sözü gibi (haribün denecekken dabbine uyum sağlamak için

5 – İmam Ahmed, Müsned, 5/350, 351; Ebu Davud, Taharet, bab, 66; Tirmizi, Taharet, bab, 61; Nesei, Taharet, bab, 100; Beyhaki, es – Sünen el – Kübra, 1/162, 271.

cer edilmiştir. Mütercim). İbn Enbari şöyle demiştir: Ayaklar başlardan sonraya bırakılınca, yakın ve komşu olduğu için ruusiküm ile uyum sağlamıştır. Aslında o mana bakımından vücuheküm kavlinin üzerine matuftur. Çünkü Araplar yıkamaya mesh derler. Zira yıkama da ancak mesihle olur. Ebu Ali şöyle demiştir: Mecrur okuyanın delili şudur: O, iki amil bulmuştur: *Birincisi:* gusül (fağsilu fi'li)dir, diğeri de: Cer harfi be'dir. İki amil de birleşince, uzağın değil de yakının nazar-ı dikkate alınması esastır, yakın olan da burada "be"dir. Mesihten maksadın yıkama olduğu da iki yönden açıktır:

Birincisi: Ebu Zeyd şöyle demiştir: Mesh de hafif yıkamadır. Temessahtü lissalati denir ki, namaz için abdest aldım, demektir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: "Fe tafika meshen bissuki vela'nak" ayetinde de mesh, vurmak manasınadır. Sanki ayetteki mesh de hafif yıkama olur (su vurmadır). Eğer: Üç defa yıkama müstehaptır, denilirse, ayet sünnet olanı değil, farz olanı vermiştir, denir.

İkincisi: Sınırlama ve belirleme mesh edilende değil de yıkanandadır. Mesh denildiği halde sınırlama gösterilince (topuklara kadar), o meshin de yıkama hükmünde olduğu anlaşılır, çünkü yıkama gibi sınır belirtilmiştir. Mansub okuyanların (ve ercüleküm) delili de bunu yıkamaya hamletmesidir; zira büyük merkezlerin fakihleri ayakları yıkama üzerinde icma etmişlerdir.

"İlel ka'beyn": "İla", "Maa" manasınadır (ayakları topuklarla beraber yıkayın). Ka'beyn (topuklar) ise ayağın iki yanındaki çıkıntılı kemiklerdir.

"Ve in küntüm cünüben fettahheru": Fetetahheru, demektir. Te tıya idgam edilmiştir. Çünkü ikisi aynı mahreçtendir. Sakinle başlama mümkün olmadığı için de hemze-i vasl getirilmiştir. Allah Teala cünübün iyice temizlenmesini Nisa suresinde: "Gusül edinceye kadar" *(Nisa: 43)* kavliyle açıklamıştır. Biz de orada ayetin tamamında: "Allah size zorluk çıkarmak istemiyor" kavline kadar olanları açıklamıştık. "Harec" ise darlıktır. Allah Teala teyemmüme müsaade ederek dini genişletmiştir.

"Ancak sizi tertemiz etmek istiyor": Yani sizi temizlemek istiyor, demektir. Mukatil de: Abdestsizlikten ve cünüplükten, demiştir. Başkası da: Günah ve hatalardan demiştir. Çünkü abdest günahları siler.

"Üzerinizdeki nimetini tamamlamak istiyor": Nimetin ne ile tamamlanacağı hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Günahların bağışlanması ile. Muhammed bin Ka'b el – Kurazi şöyle demiştir: Bana Abdullah bin Dâra, Humran'dan şöyle

dediğini anlattı: Osman bin Affan'a uğradım, yanında bir testi su vardı, onu istedi ve abdest aldı, güzel de aldı, sonra şöyle dedi: Eğer Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den bir, iki, üç kere işitmeseydim, bunu size söylemezdim: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini işittim: Bir kul güzelce abdest alır, sonra da namaza kalkarsa, o namazla gelecek namaz arasındaki günahları bağışlanır. Muhammed bin Ka'b diyor ki: Ben bir hadis işittiğim zaman onu Kur'an'da arardım, bunu da aradım; onu şurada buldum: "Şüphesiz sana apaçık bir fetih verdik Allah geçmiş ve gelecek günahını bağışlasın ve üzerindeki nimetini tamamlasın, diye". *(Feth; 1, 2)* Bildim ki günah bağışlanmadıkça nimeti tamam olmaz imiş. Sonra da Maide suresindeki: Namaza kalktığınız zaman... Size olan nimetini tamamlamak ister" ayetini okudum; bildim ki onları bağışlamadıkça onlara olan nimetini tamam etmeyecektir.[6]

İkincisi: İmana hidayet etmek ve dini tamamlamakla, bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

Üçüncüsü: Teyemmüme müsaade etmekle, bunu da Mukatil ile Ebu Süleyman, demişlerdir.

Dördüncüsü: Şeriati açıklamakla, bunu da bazı müfessirler demiştir.

وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ
عَلَيْكُمْ وَم۪يثَاقَهُ الَّذ۪ي وَاثَقَكُمْ بِه۪ٓ اِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا
وَاَطَعْنَا وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

7 – Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve sizden aldığı sağlam sözü hatırlayın. Hani, işittik ve itaat ettik, demiştiniz. Allah'tan korkun. Çünkü Allah göğüslere hakim olanı (kalplerdekini) çok iyi bilir.

"Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın": Yani bütün nimetlerini, Bunda şükre teşvik vardır. Sağlam söz hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O, her mü'minin inandığı şeyi ikrar etmesidir. İbn Abbas şöyle demiştir: Allah kitabı indirip Peygamberi gönderip de onlar da: İnandık deyince, onlara ikrar ettikleri sözü hatırlattı ve onu yerine getirmelerini buyurdu.

---

6 – Suyuti, er – Dürrü'l – Mensur, onu İbn Mübarek'in ez – Zühd'ünden nakletmiştir.

İkincisi: O, onları Adem'in belinden çıkarırken onlardan aldığı sözdür. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mücahit ile Ebu Zeyd de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Mü'minlerden Peygamber aleyhisselam'ın dili ile ikrar ettikleri imanı yerine getireceklerine dair aldığı sözdür. Bu mana Ali bin Talha aracılığı ile İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: O, Akabe ve Rıdvan biatlerinde ashabtan baş göz üstüne diyerek aldığı sözdür, bunu da bazı müfessirler zikretmiştir.

"Allah'tan korkun": Mukatil: Sözü bozmaktan demiştir. "Şüphesiz Allah göğüslerdekini iyi bilir": Yani onların içindeki iman ve şüpheyi iyi bilir, demektir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ
بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلَّا
تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَاتَّقُوا اللَّهَ
إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

8 – Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa olan kininiz sizi adalet etmemeye sürüklemesin. Adil olun; o, takvaya daha yakındır. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyle haberdardır.

"Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutan kimseler olun": Ayetin iniş sebebi için üç görüş vardır:

Birincisi: Bu da Kureyş kafirleri hakkında inmiştir. "Sizi Mescid-i Haram'dan çevirdiler diye bir topluluğa olan kininiz sizi suç işlemeye sevk etmesin" kavlinde de bunların zikri geçmişti. Bunun bir benzerini de Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mukatil de böyle demiştir.

İkincisi: Kureyş, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i öldürmek üzere bir adam gönderdi, Allah da Peygamberini bundan haberdar etti, bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Hasen'in görüşüdür. *Üçüncüsü:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, bir diyette Yahudi Nadıyr oğullarının yanına gitti, onlarsa onu öldürmeyi planladılar, bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

Ayetin manası şöyledir: Allah için hakkı ayakta tutan kimseler olun. Bazılarına olan nefretiniz sizi adaletten uzaklaştırmasın. "Adil olun": dosta, düşmana karşı. "O, takvaya daha yakındır": Buradaki lam, "ila" manasınadır. Mana da: Takva sahibi olmanıza daha yakındır, demektir. Ateşten sakınmanıza daha yakındır, diyenler de olmuştur.

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا

وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٩﴾

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١٠﴾

9 – Allah iman edip iyi işler yapanlara va'detmiştir; onlar için bağışlanma ve büyük bir mükafat vardır.

10 – İnkar edip ayetlerimizi yalanlayanlar ise, işte onlar alevli ateşin (cehennemin) yaranıdırlar.

"Allah iman edip iyi işler yapanlara, onlar için bağışlanma va'detmiştir": Bunun manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Allah onları bağışlamayı ve onlara mükafat vermeyi va'detmiştir. Bu manayı zikredilen şeyle ifade etmiştir.

İkincisi: Mana şöyledir: Onlara va'detti ve: Onlar için bağışlanma vardır, dedi. "Cahim"in manasını ise Bakara suresinde açıklamıştık.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ

عَلَيْكُمْ اِذْ هَمَّ قَوْمٌ اَنْ يَبْسُطُوٓا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ

فَكَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

11 – Ey iman edenler, Allah'ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın; hani bir topluluk size ellerini uzatmak istemişti de (Allah) onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan korkun. Mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsinler.

"Ey iman edenler, Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın; hani bir topluluk size ellerini uzatmak istemişti": İniş sebebi için dört görüş vardır:

Birincisi: Maharib kabilesinden bir adam, kavmine: "Sizin için

Muhammed'i öldüreyim mi?" dedi. Onlar da: "Onu nasıl öldürürsün?" dediler. O da: Ona suikast yaparım, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e yöneldi, kılıcı kucağında idi, onu aldı, onu sallamaya ve ona saldırmaya başladı; Allah da onu sindirdi, sonra da: "Ya Muhammed, benden korkmuyor musun?" dedi. O da: Hayır, dedi. O da: "Benden korkmuyor musun, elimde kılıç var?" dedi. O da: Allah beni senden korur, dedi. Adam kılıcını kınına soktu, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Hasen Basri, Cabir bin Abdullah'tan rivayet etmiştir. Bir lafızda da şöyledir: Kılıç elinden düştü. Bir varyantta da şöyle denilmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ona bir şey demedi de onu cezalandırmadı da. Bu adamın adı: Muharib Hasfa kabilesinden Gavres bin el – Haris'tir.

İkincisi: Yahudiler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e suikast yapmak istediler, Allah onların şerlerini önledi. İbn Abbas şöyle demiştir: Ona yemek yaptılar, onların hakkında vahiy indi, o da onlara gitmedi. Mücahit ile İkrime de şöyle demişlerdir: Bir diyet için yardım istemek üzere onlara çıktı, onlar da: Otur, sana verelim, dediler. O da ashabı ile beraber oturdu, onlarsa bir tarafa çekilip: "Muhammed'i bundan daha fazla yakınınızda bulamazsınız, kim bu damın başına çıkar, onun üzerine bir kaya parçası atar?" dediler. Amr bin Cahhaş: Ben, dedi. Başına atmak üzere büyük bir değirmen taşı getirdi. Allah da onun elini bağladı, Cebrail gelip haber verdi, o da oradan çıktı. Bunun üzerine bu ayet indi.

Üçüncüsü: Salebe oğulları ile Muharib oğulları Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabına komplo kurdular, onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yedinci gazasında Batnı- Nahle'de idiler. Düşmanlar: Onların bir namazı vardır ki onlar için babalarından ve analarından daha kıymetlidir, secdeye vardıkları zaman üzerlerine çullanınız, dediler. Allah Teala da Peygamberini bundan haberdar etti ve korku namazını indirdi. Bu ayet de bunun üzerine indi. Bu Katade'nin görüşüdür.

Dördüncüsü: Bu ayet Yahudiler hakkında indi, onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e karşı müşriklerle birlik oldular. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

وَلَقَدْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ
وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقٖيبًا وَقَالَ اللّٰهُ اِنّٖي مَعَكُمْ

لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ وَاٰتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ وَاٰمَنْتُمْ بِرُسُلِي
وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا لَاُكَفِّرَنَّ
عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَاُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ مِنْكُمْ
فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١٢﴾

12 – Andolsun ki Allah İsrail oğullarından söz almıştı. Biz onlardan on iki nakib (vekil, çavuş) göndermiştik. Allah şöyle demişti: "Ben sizinleyim; eğer namazı dosdoğru kılar, zekatı verir, peygamberlerime iman ederseniz; onları desteklerseniz ve Allah'a güzel bir ödünç verirseniz, mutlaka kötülüklerinizi örterim ve sizleri altlarından ırmaklar akan cennetlere sokarım. Kim de içinizden bundan sonra inkar ederse, muhakkak doğru yoldan sapmıştır.

"Allah İsrail oğullarından söz almıştı": Ebu'l – Aliye şöyle demiştir: O'na ihlasla ibadet edeceklerine ve O'ndan başkasına tapmayacaklarına dair söz almıştı. Mukatil de: Tevrat'takilerle amel edeceklerine söz almıştı, demiştir. Nakib hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O sorumludur, bunu da Hasen, demiştir. Manası da: Elinin altındakilerin hallerini bilmek için onlardan sorumlu kimse demektir. Onların görevini yapmakla sorumlu olması caiz değildir. Çünkü böyle bir garanti doğru değildir. İbn Kuteybe de: O bir topluluğun kefilidir. Nakiplik çavuşluk gibi bir şeydir, demiştir.

İkincisi: O, şahittir, bunu da Katade, demiştir. İbn Faris de şöyle demiştir: Nakib: Bir kavmin şahidi ve sorumlusudur.

Üçüncüsü: Emin (sekreter)dir, bunu Rebi bin Enes ile Yezidi, demişlerdir. Bu görüşler birbirine yakındır. Zeccac şöyle demiştir: Nakib lügatte; Sekreter ve kefil gibi kimsedir. Nukkbirrecülü alal kavmi yunakkabü denir ki, birilerine nakip olmaktır. Nakiblik işine de nakabet, denir. Urrife aleyhim de: Başlarına çavuş olmaktır. Uyuzun ilk görünen kısmına da nakbe denir, cem'i de nukab ve nukbdur.

Şair de şöyle demiştir:

Kadın açılmış güzellikleri görünmüştür;
Devesinin uyuzuna katran sürmektedir.

Falanın güzel menkıbeleri vardır denir ki, maddenin esas manası derinden tesir etmek ve içine girmektir. Nakabtül haita da bundandır ki, duvarı delip arkasından çıkmaktır. Uyuza nakbe denilmesi de derinin içine işleyen şiddetli bir hastalık olmasındandır. Nakibe böyle denilmesi de kavminin iç işlerini bilmesi ve menkıbelerini tanımasındandır. Menkıbe de işlerini bilmeye giden yol demektir. Allah Teala Musa ve kavmine kutsal topraklara gitmelerini buyurdu, orada zorbalar otururlardı. Allah Teala: Ey Musa, oraya git ve oradaki düşmanla savaş ve kavminden on iki nakib, her torun kabileden kavmine emredildikleri şeyi yerine getirmeleri hususunda kefil olacak bir nakib al, dedi. Onlar da nakibleri seçtiler. Oraya ne için gönderildikleri hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Musa onları Beytü'l – Mukaddes'e zorbaların haberlerini getirmek üzere gönderdi, bunu da İbn Abbas, Mücahid ve Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Onlar kavimlerinin verdikleri sözü yerine getirmelerine kefil olarak gönderildiler. Bunu da Hasen ile İbn İshak, demiştir. Onların peygamber olduklarında ise iki görüş vardır: En doğrusu peygamber olmadıklarıdır.

"Allah dedi": Sözde söylenmeyen kısım vardır, takdiri: Allah onlara dedi, şeklindedir. Kendilerine denen kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar İsrail oğullarıdır, bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: Onlar nakiplerdir, bunu da Rebi ile Mukatil, demişlerdir. "Ben sizinle beraberim"in manası da: Yardım ve destekle beraber sizinleyim, demiştir. "Onları desteklerseniz" kavlinin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O yardım ve nusrettir, bunu da İbn Abbas, Hasen, Mücahit, Katade ve Süddi, demişlerdir.

İkincisi: O ululamak ve saygı duymaktır, bunu da Ata, Yezidi, Ebu Ubeyde ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

"Allah'a güzel bir ödünç verirseniz": Bu ödünç vermede de iki görüş vardır:

Birincisi: O farz olan zekattır. *İkincisi:* Nafile sadakadır. Karz-ı hasenin manasını da Bakara suresinde açıklamış bulunuyoruz.

"İçinizden kim bunu inkar ederse": Bu da verilen söze işaret etmektedir. "Muhakkak doğru yoldan sapmıştır": Yani doğru yolu şaşırmıştır, demektir.

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ
لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ
عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ
تَطَّلِعُ عَلَىٰ خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ
عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣﴾

13 – Sözlerini bozmaları nedeniyle onlara lanet ettik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimeleri yerlerinden tahrif ediyorlar. Onlar nasihat edildikleri şeyden nasip almayı unuttular. İçlerinden pek azı hariç, onlardan daima bir hainlik görürsün. Onları affet, onlara aldırma. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.

"Sözlerini bozmaları nedeniyle": Kelamda atılma vardır, takdiri şöyledir: Sözlerini bozdular, biz de bozmaları nedeniyle onlara lanet ettik. Bu lanetten murat edilen şey hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, cizye ile azap etmedir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Suretlerini değiştirmekle azap etmedir, bunu da Hasen ile Mukatil, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Rahmetten uzaklaştırmadır, bunu da Ata ile Zeccac, demiştir.

"Ve caalna kulubehüm kasiyeten": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, elifle "kasiyeten" okumuşlardır. Kaset, fehiye kasiyetün denir. Hamze, Kisai, Mufaddal da Asım'dan rivayetle, elifsiz ve yenin şeddesi ile, "kasiyyeten" okumuşlardır. Çünkü fail ve feil şahid ve şehîd, alim ve alîm gibi de gelir. "Kasvet" ise: Yumuşaklık ve inceliğin tersidir. Bunu da Bakara suresinde anlatmış bulunuyoruz. Sözü tahrif etmelerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Tevrat'ın sınırlarını değiştirmektir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatını değiştirmektir, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Onu indirildiğinden başkasıyla tefsir etmektir. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Yerlerinden" kelimesi de Nisa suresinde açıklanmıştır.

"Nasihat edildikleri şeyden nasip almayı unuttular": Burada unutmak bilerek terk etmektir. Haz ise: Nasip, demektir. Mücahit de şöyle demiştir: Kendilerine indirilen Allah'ın kitabını unuttular.

Başkası da: Kendilerinden alınan sözdeki nasiplerini unuttular, demiştir. "Nasihat edildikleri şey"in manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Emredildikleri şeydir. *İkincisi:* Vasiyet edildikleri şeydir.

"Vela tezalü tettaliu ala hainetin minhüm": A'meş: "Ala hiyanetin minhüm" okumuştur. İbn Kuteybe de: Haine ile hiyanet aynı manayadır, demiştir. Hainin sıfatı olması da caizdir, nitekim: Recülün tağiyetün (azgın adam) ve raviyetün lilhadis (çok hadis rivayet eden adam) denir. İbn Abbas: Bu da Kurayzalıların Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e verdikleri sözü bozmaları ve Ka'b bin Eşref'in Mekke'ye gidip Kureyş'i Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in üzerine kışkırtması gibi şeylerdir, demiştir. "Onlardan pek azı hariç": Bunlar sözü bozmadılar, bunlar da Abdullah bin Selam ile arkadaşlarıdır. Bazıları da, pek azı, iman etmeyenleridir, demişlerdir.

"Onları affet ve onlara aldırma": Bunun neshi hususunda da iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, mensuhtur, bunu da cumhur, demiştir. Onu nesheden hakkında da üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, kılıç ayetidir. *İkincisi:* "Allah'a iman etmeyenleri öldürün" *(Tevbe: 29)* kavlidir. *Üçüncüsü:* "Eğer bir kavmin hiyanetinden korkarsan" *(Enfal: 58)* kavlidir.

İkincisi: O Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile aralarında antlaşma olup da onu bozan ve Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i öldürmek isteyen, Allah'ın da onu onlara karşı galip getirdiği kimseler hakkında inmiştir. Sonra da Allah Teala bu ayeti indirdi, bu ayet neshedilmedi. İbn Cerir de şöyle demiştir: Savaş yapmadıkça ve cizye vermekten ve küçüklüğü kabul etmekten kaçınmadıkları sürece yaptıkları haksızlığı affetmiş olması caizdir. O nedenle nesihten bahsedilemez.

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَىٰ أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ
فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ
الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَسَوْفَ
يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١٤﴾

14 – "Biz Hıristiyanlarız" diyenlerden de sözlerini aldık; onlar da kendilerine edilen öğütten nasiplenmeyi unuttular. Biz de kıyamet gününe kadar aralarına düşmanlık ve kin saldık. Allah ileride onlara ne yaptıklarını haber verecektir.

"Biz Hıristiyanlarız"diyenlerden de sözlerini aldık": Hasen şöyle demiştir: Onlar: "Bizler Hıristiyanlarız" dediler; Hıristiyanlardanız, demediler demiştir; bu da onların gerçek Hıristiyanların yolunda olmadıklarını gösterir ki bunlar da Mesih'e tabi olanlardır. Katade de şöyle demiştir: Onlar, Nasıra denen bir köyde idiler, bu nedenle bu ismi aldılar. Mukatil de şöyle demiştir: Tevrat ehlinden Muhammed'e iman etmelerine dair söz alınıp da terk ettikleri gibi bunlardan da söz alındı, demiştir.

"Feağreyna beynehümül adavete": Nadr: Kışkırttık, demiştik. Müerric de: Onları birbirine karşı tahrik ettik, demiştir. Zeccac da: Bunu onlara yapıştırdık, demiştir. Ğaraytü birrecüli ğıran (elif-i maksure ile) denir ki, yapıştırmak demektir. Bu Asmai'nin görüşüdür. Asmai'den başkası da şöyle demiştir: Ğaraytü bihi ğıraen (elif-i memdude ile) denir ki bu da eşyaları birbirine yapıştıran teşviktir. Aralarına düşmanlık ve kin saldık cümlesinin manası da: Birbirlerini tekfir eden fırkalara ayrıldılar, demektir. "Beynehüm"deki hüm zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Yahudi ve Hıristiyanlara racidir, bunu da Mücahit, Katade ve Süddi, demişlerdir.

İkincisi: O, özellikle Hıristiyanlara racidir, bunu da Rebi, demiştir. Zeccac da: Onlar Nasturiler, Yakubiler ve Melekilerdir, demiştir. Her grup diğerine düşmanlık eder. Ayetin tamamında onlar için ağır tehdit vardır.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ
قَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَث۪يرًا مِمَّا
كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُوا عَنْ
كَث۪يرٍ قَدْ جَٓاءَكُمْ مِنَ اللّٰهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُب۪ينٌ ﴿١٥﴾

15 – Ey kitap ehli, size kitaptan gizlediğiniz birçok şeyleri açıklayan ve birçoklarını da affeden elçimiz geldi. Size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap da gelmiştir.

"Ey kitap ehli": Bunların hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Bunlar, Yahudilerdir.

İkincisi: Yahudilerle Hıristiyanlardır. Elçi de Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir.

"Size kitaptan gizlediğiniz birçok şeyleri açıklar": İbn Abbas: Onlar recm ayetini ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in durum ve sıfatını gizlediler. "Birçoklarını da affeder": Onlardan geçer ve onu gizlediklerini haber vermez. Eğer: "gizledikleri hakkı nasıl dile getirmez ve onu açıklamaz?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: O, kendisine emredileni alırdı; durumlarından bir şeyi açıklamakla emrolunursa onu açıklar ve onları ondan sorumlu tutardı, yoksa sükut ederdi.

İkincisi: Yapılan anlaşma dinlerinde kalmak üzere idi, emrolundukları şeylerden çoğunu gizleyip de başkasını din edinince, kendinin sıfatı ve peygamberlik alametlerinden olanları açıkladı ki onlara göre mucizesi gerçekleşsin. Recm hususunda ona müracaat ettiler, o da kendi şeriatine uygun olup da gizlediklerini açıkladı, bazı şeylere de ses çıkarmadı ki kendi dinlerinde kalmaları gerçekleşsin.

"Size Allah'tan bir nur gelmiştir": Katade: Nur ile Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i kasdetmiştir, demiştir. Başkası da: O İslam'dır, demiştir. Apaçık kitap ise: Kur'an'dır.

يَهْدِي بِهِ اللّٰهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ
وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِهِ
وَيَهْدِيهِمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٦﴾

16 – Allah onun sayesinde rızasına uyanları selamet yollarına iletir ve onları izni ile karanlıklardan aydınlığa çıkarır ve onları doğru yola iletir.

"Allah onun sayesinde hidayet eder": Yani kitap sayesinde. Rızası da: Allah Teala'nın razı olduğu şeylerdir. "Sübül": Sebil'in çoğuludur. İbn Abbas: Sübüsselam: İslam dinidir, demiştir. Süddi de: "Es – selam": Allah'tır, "O'nun yolu da": Meşru kıldığı dinidir, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: "Sübülüsselam"ın: Gidenin dinde selamet bulacağı esenlik yolu olması da caizdir, "Es – Selam"ın: Aziz ve celil olan Allah'ın ismi olması da caizdir. O zaman mana: Aziz ve celil olan Allah'ın yolu olur.

"Onları karanlıklardan çıkarır": Yani küfürden çıkarır. "Nura": Yani imana çıkarır. "İzni ile": Yani emri ile. "Ve onları doğru yola iletir": O da İslam'dır. Hasen de: Hak yoludur, demiştir.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ
قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ
الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا
وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا يَخْلُقُ
مَا يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٧﴾

17 – Şüphesiz: "Allah Meryem oğlu (İsa) Mesih'tir" diyenler kafir olmuşlardır. De ki: "Eğer Allah Meryem oğlu İsa'yı, anasını ve bütün yeryüzündekileri helak etmek istese, kim O'nun azabından herhangi bir şey önleyebilir? Göklerin, yerin ve ikisinin arasındakilerin mülkü Allah'ındır. Dilediğini yaratır. Allah'ın her şeye gücü yeter.

"Şüphesiz: "Allah Meryem oğlu İsa Mesih'tir" diyenler kafir olmuştur": İbn Abbas: Bunlar Necran Hıristiyanlarıdır, çünkü onlar onu İlah edindiler demiştir. "De ki: Allah'tan kim önleyebilir?": Yani kim O'nun azabından bir şeyi def edebilir? "Eğer Meryem oğlu İsa'yı helak etmek isterse": Yani: Eğer O, onların iddia ettikleri gibi İlah olsa idi, Allah'ın kendinin helaki veya annesinin helakı ile ilgili emri geldiği zaman Allah'ın emrini reddederdi. Annesinin helakı ile ilgili Allah'ın emri gelince onu annesinden uzaklaştırmadı. "Dilediğini yaratır": Kavlinde de onlara reddiye vardır; çünkü onlar Peygamber'e: Sen de onun gibi babasız (birini) getir, demişlerdi.

Eğer: Neden: "Göklerin, yerin ve ikisinin arasındakilerin mülkü Allah'ındır, dedi de: "Ma beynehünne" Onların arasındakilerin, demedi?" denirse, cevap şöyledir: Mana: Bu iki çeşit şeyler arasındakiler demektir. Bunu da İbn Cerir, demiştir.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَىٰ نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ
قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَنْ

يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَمَا بَيْنَهُمَا وَاِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿١٨﴾

18 – Yahudi ve Hıristiyanlar: "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler. De ki: "Öyleyse size günahlarınız yüzünden niçin azap ediyor?" Bilakis siz O'nun yarattıkları insanlarsınız. O dilediğini bağışlar ve dilediğine azap eder. Göklerin ve yerin ve ikisinin arasındakilerin mülkü Allah'a aittir. Son dönüş ancak O'nadır.

"Yahudi ve Hıristiyanlar dediler": Mukatil: Onlar Medine Yahudileriyle Necran Hıristiyanlarıdır, demiştir. Süddi de şöyle demiştir: Allah İsrail'e (Yakub'a) şöyle vahyetti: Senin çocuğun benim ilk çocuğumdur. Onları temizlemek için kırk gün ateşe sokacağım, ateş onların hatalarını yiyip bitirecek. Sonra bir tellal: İsrail oğullarından bütün sünnetlileri çıkarın, diye ünler. Şöyle de denilmiştir: Onlar (Hıristiyanlar): Mesih Allah'ın oğludur deyince, "biz de Allah'ın oğullarıyız"sözünün manası: Bizden de Allah'ın oğlu vardır demek olur. "De ki: Öyleyse Allah size niçin günahınızdan dolayı azap ediyor?" kavli de, davalarını reddeder, çünkü baba çocuğuna azap etmez, sevgili sevgisilisine azap etmez. Onlarsa: Allah bize kırk gün azap eder, dediler. Kelamın manasının şöyle olduğu da söylenmiştir: "Öyleyse sizden maymuna ve domuza çevirdiklerine niçin azap etti? Onlar Cumartesi tatiline riayet etmeyenlerle sofra mucizesini inkar edenlerdir.

"Bilakis sizler Allah'ın yarattığı insanlarsınız": Yani sizler de diğer insanlar gibisiniz, iyilik ve kötülüğünüzün karşılığını göreceksiniz. Ata da şöyle demiştir: Dilediğini bağışlar, ki onlar Allah'ı birleyenlerdir; dilediğine de azap eder, ki onlar da müşriklerdir.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَٓاءَكُمْ
رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلٰى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ اَنْ تَقُولُوا مَا جَٓاءَنَا
مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَٓاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٩﴾

19 – Ey kitap ehli, peygamberlerin kesildiği bir sırada; "bize ne bir müjdeci ne de bir uyarıcı gelmedi" demeyesiniz diye elçimiz size (dini) açıklamak üzere gelmiştir. İşte size bir müjdeci ve uyarıcı gelmiştir. Allah'ın her şeye gücü yeter.

"Ey kitap ehli, size elçimiz gelmiştir": İniş sebebi şudur: Muaz bin Cebel, Sa'd bin Ubade ve Ukbe bin Vehb: Ey Yahudiler, Allah'tan korkun, Allah'a yemin ederiz ki onun Resulullah olduğunu biliyorsunuz. O gönderilmeden önce onu bize anlatıyor ve sıfatını bize veriyordunuz, dediler. Vehb bin Yahuda ile Rafi: Biz size böyle bir şey demedik, Allah Musa'dan sonra ne bir kitap indirdi ne de ondan sonra müjdeci ve uyarıcı olarak bir Peygamber gönderdi, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas, demiştir.

"Fetret": Sükunet ve dinginlik demektir. Fetereşşey'ü yefturu futuren denir ki, hiddeti geçip içinde bulunduğu hali sakinleşmektir. Et – Tarful fatir de: Keskin olmayan bön bakışlı göz demektir. Fütur: Zafiyet ve gevşekliktir. İsa ile Muhammed aleyhimesselam arasındaki fetretin süresi hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: İsa ile Muhammed aleyhimesselam arasında altı yüz sene vardır. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Selman-ı Farisi ile Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: Beş yüz altmış sene vardır. Bunu Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Dört yüz otuz küsur sene vardır. Bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: Beş yüz kırk sene vardır, bunu da İbn Saib, demiştir. Ebu Salih İbn Abbas'tan: "Ala fetretin minerrüsüli" kavlini, onların kesildiği bir sürede diye tercüme ettiğini söylemiştir. İsa'nın doğumu ile Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in doğumu arasında beş yüz doksan dokuz sene vardır, fetret de budur, demiştir. İsa'dan sonra dört peygamber gelmiştir. Bu: "Hani onlara iki elçi göndermiştik de onlara inanmamışlar; biz de onları bir üçüncüsü ile desteklemiştik" *(Yasin: 14)* ayetinde geçmektedir. Dördüncüsünü ise bilmiyorum, demiştir. Bu peygamberlik dönemi yüz otuz sene sürmüştür, kalanı fetret devridir. Ebu Süleyman Dımeş ki de şöyle demiştir: Allah daha iyi bilir ya, dördüncüsü Halid bin Sinan'dır ki onun hakkında Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem: "Kavmi onu zayi etti" demiştir.[7]

"En tekulu": Ferra: Key la tekulu: Ma caena min Beşir (bize bir müjdeci gelmedi) demeyesiniz demiştir. Tıpkı şu ayetteki gibi: "Yubeyyinullahu leküm en tedıllu". *(Nisa: 176)* Başkası da: Demeyesiniz, diye demiş. Demeniz istenmediği için diyenler de olmuştur.

---

7 – Müslim, Fedail, hadis no, 143, 144, 145; Ebu Davud, Sünnet, bab, 13.

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ
اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَعَلَ ف۪يكُمْ اَنْبِيَٓاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًاۗ وَاٰتٰيكُمْ
مَا لَمْ يُؤْتِ اَحَدًا مِنَ الْعَالَم۪ينَ ﴿٢٠﴾

20 – Bir zamanlar Musa, kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim, Allah'ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın; hani içinizden peygamberler gönderdi. Sizleri krallar yaptı ve size dünyalardan hiç kimseye vermediğini verdi.

"Hani sizleri krallar yaptı": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Musa'nın seçtiği yetmiş kişidir; onunla beraber Tur dağına gittiler, Allah da onları Musa ile Harun'dan sonra peygamber yaptı. Bu İbn Saib ile Mukatil'in görüşüdür.

İkincisi: Onlar Musa'dan sonra İsrail oğullarından gönderilen kimselerdir. Bunu da Maverdi, demiştir. Ne ile kral oldukları hususunda da sekiz görüş vardır:

Birincisi: Kudret helvası, bıldırcın eti ve (su) fışkıran taş ile. *İkincisi:* Onlardan her adama bir zevce ve bir eş vermekle. *Üçüncüsü:* Zevce, hizmetçi ve ev vermekle. Bu üçü İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Bu üçüncüsü Hasen ile Mücahid'in de tercihidir. *Dördüncüsü:* Hizmetçi ve ev ile, bunu da İkrime, demiştir. *Beşincisi:* Onlara hizmetçiler vermekle. İlk hizmetçi kullananlar onlardır. Kim hizmetçiye sahip olursa, o kraldır. Bunu da Katade, demiştir. *Altıncısı:* Hür olmalarıyla; onlardan her insan kendi nefsine, ailesine ve malına sahip idi. Bunu da Süddi, demiştir. *Yedincisi:* İçinde sular akan geniş konaklarla. Bunu da Dahhak, demiştir. *Sekizincisi:* Onları Melik ve Kral kılmakla, bunu da Maverdi, zikretmiştir.

"Size dünyalardan kimselere vermediğini verdi": Muhatapların kimler olduğu hususunda da iki görüş halinde ihtilaf edilmiştir:

Birincisi: Onlar Musa'nın kavmidir, İbn Abbas ile Mücahit bu görüşteler. İbn Abbas şöyle demiştir: Dünyalardan maksat, beraber yaşadıkları kimselerdir. Onlara verdiği şey hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kudret helvası, su fışkıran taş ve gölge eden buluttur Bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve bunu da demiştir.

İkincisi: O; ev, hizmetçi ve eştir, bunu da Ata İbn Abbas'tan riva-

yet etmiştir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Bu Musa kavmi zamanında birilerine verilen nimetlerdir. *Üçüncüsü:* Onlarda peygamberlerin çok olmasıdır. Bunu Maverdi, demiştir.

Üçüncüsü: Hitap Muhammed ümmetinedir, bu da Said bin Cübeyr ile Ebu Malik'in görüşüdür.

يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْاَرْضَ
الْمُقَدَّسَةَ الَّت۪ي كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلٰٓى اَدْبَارِكُمْ
فَتَنْقَلِبُوا خَاسِر۪ينَ ﴿٢١﴾

21 – Ey kavmim, Allah'ın size yazdığı kutsal toprağa girin. Arkanıza dönmeyin; sonra ziyana uğrayanlardan olursunuz.

"Ya kavmidhulu": İbn Muhaysın, mimin zammesi ile: Ya kavmu okumuştur. "Ya kavmüzküru nimete"; "ya kavmu'budullaha" *(A'raf: 59)* da böyledir. "Kutsal"ın (mukaddesin) manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Temizdir, bunu da İbn Abbas ile Zeccac, demişlerdir. Zeccac şöyle demiştir: Kulplu tasa da abdest alındığı için kades denilmiştir. Beytülmukaddes denmesi de orada günahlardan temizlenildiği içindir. Şöyle de denilmiştir: Ona mukaddes denilmesi, şirkten temiz olmasından ve peygamberlere ve mü'minlere mesken kılınmasındandır.

İkincisi: Mukaddes, mübarek demektir, bunu da Mücahit, demiştir.

O topraktan neresi kasdedildiğinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O Eriha'dır, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Süddi ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir. Süddi: Eriha, Beytülmukaddes'tir, demiştir. Dahhak'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu topraktan maksat İlya ile Beytülmukaddes'tir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Musa'nın münacatında şöyle dediğini okudum: Allah'ım, sen davarlardan koyunu, kuşlardan güvercini, evlerden Bekke ile İlya'yı, İlya'dan da Beytülmukaddes'i seçtin. Bu da İlya'nın Beytülmukaddes'i içine alan toprak olduğunu gösterir. Şeyhimiz Ebu Mansur el-Lügavi'den, İlya'nın Beytülmukaddes olduğu ve sonradan Arapçalaştığını okudum. Şair Ferezdak da şöyle demiştir:

İki ev vardır: Biri Beytullah'tır biz onun mütevellileriyiz,
Diğeri de İlya'nın en yüksek yerindeki şerefli Beyt'tir.

İkincisi: O Tur ve çevresidir, bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, bunu da demiştir.

Üçüncüsü: O; Şam, Filistin ve Ürdün'ün de bir kısmıdır, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O, Şam'ın tamamıdır, bunu da Katade, demiştir.

"Allah size yazdı": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Size emretti ve oraya girmeyi size farz etti, manasınadır, bunu da İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Size bağışladı, ihsan etti manasınadır, bunu da İbn İshak demiştir. İbn Kuteybe de: Onu size verdi, demiştir.

Üçüncüsü: Levh-i Mahfuz'da sizin yurdunuz olduğunu yazdı. "Eğer: "Nasıl olur? Halbuki onlara haram etmişti, onlar için nasıl yazar?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Onu, itaat şartı ile onlara verdi, isyan edince de onlara haram etti.

İkincisi: Onu İsrail oğullarına yazdı, onların oldu, yoksa Musa oraya girmelerini emrettiği kimselerin olacağını kasdetmedi. İbn Cerir de şöyle demiştir: Kelamın umum olup da tahsis edilmesi, dolayısıyla bazılarına ait olması da caizdir. Nitekim ona Yuşa bin Nun ile Kaleb girmiştir.

"Arkanıza dönmeyin": Bunda da iki görüş vardır:

Allah'ın emrinden isyanına dönmeyin. *İkincisi:* O'na şirke dönmeyin.

قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ
وَإِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا حَتَّى يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا
دَاخِلُونَ ﴿٢٢﴾

22 – Onlar da şöyle dediler: Ey Musa, gerçekten orada zorba bir kavim vardır. Onlar oradan çıkıncaya kadar biz oraya asla girmeyeceğiz. Eğer onlar oradan çıkarlarsa, biz de şüphesiz oraya gireceğiz.

"Şüphesiz orada zorba bir kavim vardır": Zeccac şöyle demiştir: Zorba adam, insanları istediği şeyi yapmaya zorlayan kimsedir. Cebbar da: Aşırı zorba demektir.

Onlara zorba denmesinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar güçlü kuvvetli kimseler idi. Bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar iri yarı kimseler idiler. Bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar çok katil kimselerdi. Bunu da Mukatil, demiştir.

KISSAYA İŞARET

İbn Abbas şöyle demiştir: Musa ve kavmi zorbaların şehrine gelince, haber getirmek için on iki nakip gönderdi. Zorbalardan biri onlarla karşılaştı, onları şalının içine koyup şehre getirdi. Kavmine seslendi, onlar da toplandılar, onlara: "Sizler kimlersiniz?" dediler. Onlar da: Biz Musa kavmindeniz, haberinizi getirmek için bizi gönderdi, dediler. Onlara bir habbe üzüm verdiler, bunu bir adam zor kaldırırdı. Onlara: Musa ve kavmine söyleyin: Meyvelerimizin nasıl olduğunu takdir edin, deyiniz. Onlar dönünce: Ey Musa, orada zorba bir kavim vardır, dediler.

Süddi şöyle demiştir: Onlara rastlayan Avc, yani Avc bin Anak idi, on iki kişiyi alıp eteğine koydu, onları karısına getirdi: Bunlara bak, bizimle savaşmak istiyorlar, dedi ve önüne attı: "Onları ayağımla çiğneyeyim mi?" dedi. Karısı da: Hayır, onları serbest bırak ki gördüklerini kavimlerine haber versinler, dedi. Onlar çıkınca: Eğer durumu İsrail oğullarına haber verirsek, Allah'ın nebisinden dönerler, dediler ve durumu gizlemeye karar verdiler. On'u sözlerinden döndü, ikisi gizlediler.

Mücahit de şöyle demiştir: Nakipler zorbaları şöyle gördüler: Birinin kol ağzına iki adam girer, üzüm salkımını ancak dört veya beş kişi taşır. Taneleri çıkarılmış bir nar kabuğuna dört beş adam girer. Bunun üzerine nakipler dönüp kabilelerini onlarla savaşmaktan men ettiler, ancak Yuşa ile İbn Yukanna savaştan kaçmadılar.

قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ
عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ
غَالِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٣﴾

23 - (Allah'a karşı gelmekten) korkanlardan ve Allah'ın nimet verdiği iki adam: "Üzerlerine (şehrin) kapısından girin; oradan bir kere girdiniz mi muhakkak sizler galipsiniz! Eğer inanıyorsanız Allah'a tevekkül edin" dediler.

"Allah'tan korkanlardan iki adam dedi": Bu adamların kimler olduğu hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yuşa bin Nun ile Kaleb bin Yukanne idiler. Bunu İbn Abbas, demiştir. Mücahit de: Yukanna, demiştir. Bu ikisi nakiplerdendi.

İkincisi: Onlar zorbalardan idiler, Müslüman oldular, Bu İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Onlar Zorbaların şehrinde idiler, Musa dininden idiler. Bunu da Dahhak, demiştir. İbn Abbas, Mücahit, Said bin Cübeyr, Ebu Reca ve Eyyub, yenin zammesiyle "yuhafune" okumuşlardır; manası da: Kendilerinden korkulan kimselerden, demektir. Bunlar mü'min olarak dışarı çıkmışlardı.

"Korkmaları": Bu hususta da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar bir tek Allah'tan korktular. *İkincisi:* Zorbalardan korktular. Korkuları hakkı söylemelerine mani olmadı. *Üçüncüsü.* Kendilerinden korkulan, demektir. Bu da İbn Cübeyr'in kıraatine göredir.

"Onlara verdiği nimet": Hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İslam'dır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Salah-ı hal, fazilet ve yakîndir. Bunu da Ata, demiştir. *Üçüncüsü:* Hidayettir, bunu da Dahhak, demiştir. *Dördüncüsü:* Korkudur. Bunu da İbn Cerir, bazı seleflerden zikretmiştir.

"Onların üzerine kapıdan girin": İbn Abbas şöyle demiştir: İki adam: Onların üzerine şehrin kapısından girin; çünkü onların içi bizim korku ve endişemizle dolmuştur, dediler.

قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَٓا اَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَاذْهَبْ
اَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَٓا اِنَّا هٰهُنَا قَاعِدُونَ ﴿٢٤﴾

24 – "Ey Musa, onlar orada oldukları sürece biz oraya hiçbir zaman girmeyiz. Sen Rabbinle beraber git; ikiniz savaşınız. Biz burada oturacağız" dediler.

"Sen Rabbinle beraber git; ikiniz savaşın": İbn Zeyd şöyle demiştir: Ona: Bak, Rabbin Fir'avn ve kavmine ne yaptıysa bu insanlara da yapsın, dediler. Mukatil de şöyle demiştir: Sen git, Rabbinden yardım iste, demiştir. Başkaları da: Sen git, Rabbin sana yardım etsin, demişler. İbn Mes'ud şöyle demiştir: Mikdad'ın öyle bir manzarasına şahit

oldum ki o şey benim olsa idi hiçbir şeyle değişmezdim: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: O müşriklere karşı çıkmaya çağırıyordu, şöyle dedi: Biz sana, Musa'nın kavminin dediği gibi: Sen ve Rabbin gidin, savaşın, biz burada oturacağız demeyiz; ancak sağında, solunda, önünde ve arkanda savaşacağız, dedi. Bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yüzünün parladığını ve sevindiğini gördüm."[8]

Enes de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Bedir'e çıktığı gün insanlarla müşavere etti; Ebu Bekir fikrini söyledi. Sonra ötekilerle müşavere etti; Ömer de fikrini söyledi. Kendisi sustu. Ensardan bir adam: Ey Ensar, Resulullah sizi kasdediyor, dedi, onlar da: Ya Resulallah, biz sana, İsrail oğullarının Musa'ya dedikleri gibi: Sen ve Rabbin gidin savaşın, biz burada oturacağız, demeyiz; fakat at sürsen de Berkülğımad'a gitsen seninle beraber oluruz, dediler.[9]

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي لَٓا اَمْلِكُ اِلَّا نَفْس۪ي وَاَخ۪ي فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِق۪ينَ ﴿٢٥﴾

25 - O da: "Ya Rabbi, benim ancak kendime ve kardeşime gücüm yeter. Artık bizimle bu fasıklar topluluğunun arasını ayır" dedi.

"Benim ancak kendime ve kardeşime gücüm yeter": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Benim ancak kendime gücüm yeter, kardeşimin de ancak kendine gücü yeter.

İkincisi: Ben ancak nefsime ve kardeşime sahibim, yani kardeşimin itaat etmesine sahibim; çünkü kardeşi ona itaat edince, ona sahip gibi olur. Bu da mecaz yolu iledir. Nitekim Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bana hiçbir mal Ebu Bekir'in malı gibi fayda vermemiştir. Bunun üzerine Ebu Bekir ağladı: "Ben de malım da senin değil miyiz, ya Resulallah?" dedi.[10] Yani beni nereye gönderirsen oraya giderim, malım da emrindedir, demektir.

"Bizimle fasıklar topluluğunun arasını ayır": İbn Abbas şöyle

8 - İmam Ahmed, Müsned, 5/259, 6/65, 174.

9 - İmam Ahmed, Müsned, 2/253.

10 - İmam Ahmed, Müsned, 2/253.

demiştir: Bizimle onların arasında hüküm ver. Ebu Ubeyde: Uzaklaştır, aç ve ayır, demiştir. Fasıklardan da kimlerin murat edildiğine dair üç görüş vardır:

Birincisi: Asilerdir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Yalancılardır, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Üçüncüsü:* Kafirlerdir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. Süddi de şöyle demiştir: Onlar: Sen Rabbinle git, dedikleri zaman onlara kızıp beddua etti; bu da Musa'nın yaptığı acelelerden biri idi.

قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً
يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٦﴾

26 – O da: "Şüphesiz orası onlara kırk sene haram edilmiştir. Onlar oldukları yerde sersem sersem dolaşacaklardır. Artık sen o fasıklar topluluğuna üzülme!" dedi.

"Orası onlara haram edilmiştir": Kutsal toprağa işarettir, haram edilmesinin manası da oradan men edilmeleridir. "Erbain"in mansub olmasına gelince, Ferra şöyle demiştir: O haram edilmekle (muharremtün ile) mansuptur, "yetihune" ile mansup olması da caizdir. Zeccac da: Haram ile mansup olması caiz değildir, çünkü tefsirde orasının onlara ebediyen haram edildiği geçmiştir, demiştir. Ben de derim ki: Müfessirler bunda ihtilaf etmişlerdir; içlerinde İkrime ile Katade'nin de olduğu çoğunluk, Zeccac'ın ebediyen haram edilmiştir görüşünü benimsemişlerdir. İkrime de: Onlara ebediyen haram edilmiştir; kırk sene şaşkın şaşkın dolaşacaklardır, demiştir. İçlerinde Rebi bin Enes'in olduğu bir grup da şuna kani olmuşlardır: Onlara kırk sene haram edilmiş, sonra da oraya yürümeleri emredilmiştir. Bu da İbn Cerir'in tercihidir. Şöyle demiştir: O ancak tahrim ile nasbedilmiştir, tahrimde herkes için geneldir. Bu müddet içinde oraya onlardan hiç kimse girmemiştir. Süre bitince, kalanların zürriyetleriyle birlikte girmelerine izin verilmiştir. Ebu Ubeyde de: Yetihune'nin manası: Şaşar ve yollarını kaybederler, demiştir.

KISSALARINA İŞARET

İbn Ababs şöyle demiştir: Allah onlara Beytülmukaddes'e girmeyi haram etti, onlar da kırk sene şaşkın şaşkın dolaştılar, çölde öldüler. Musa ile Harun da öldüler, Beytülmukaddes'e ancak Yuşa, Kaleb ve

kavmin çocuklarından bazıları girdiler. Yuşa bin Nun, yanında kalanlarla zorbaların şehrini zorlayıp fethetti. Mücahit de şöyle demiştir: Kırk sene çölde dolaştılar, nerede akşamladılarsa orada sabahladılar, nerede sabahladılarsa orada akşamladılar. Süddi de şöyle demiştir: Allah onları çölde şaşırtınca Musa onlara beddua ettiğine pişman oldu, ona: "Çocuklarımıza ne yaptın? Yiyecek nerede?" dediler. Bunun üzerine Allah kudret helvasını indirdi. "İçecek nerede?" dediler. Bunun üzerine Musa'ya asasını taşa vurması emredildi. "Gölge nerede" dediler. Bu sefer de onlara bulut gölge etti. "Giyecek nerede?" dediler. Elbiseleri de çocukların büyümesi gibi onlarla beraber uzardı. Elbiseleri yırtılmazdı. Musa ruhunu teslim etti, zorbaların kentine girmek istemeyenlerin hepsi öldü. Fethi görmedi. Başka bir görüş daha vardır: Aradan kırk sene geçince, Musa İsrail oğullarıyla beraber Tih çölünü geçti, onlara: Şu kente girin, ondan bol bol yiyin, kapıdan eğilerek geçin ve Rabbimiz, günahımızı bağışla, deyin, dedi... Bu; Rebi bin Enes ile Abdurrahman bin Zeyd'in görüşüdür. İbn Cerir Taberi ile Ebu Süleyman Dımeşki de, doğrusu budur, demişlerdir. Zorbaların şehrini İsrail oğullarının iyileriyle beraber fetheden Musa'dır. Çünkü siyer yazarları, Avc bin Anak'ı öldürenin Musa olduğunda icma etmişlerdir. Avc onların kralı idi. Bel'am bin Baura da Musa'nın esir aldıkları arasında idi, onu öldürdü. Eskilerden Musa'nın yanında olanlardan Yuşa ile Kaleb'in dışında oraya giren olmadı. Orası ancak itaat etmeyenlere haram edilmişti. Tih arazisinin alanı hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Dokuz fersahdır, bunu İbn Abbas, demiştir. Mukatil de: Bu enidir, boyu ise otuz fersahtır, demiştir. *İkincisi:* Altıya on iki fersahtır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Fasıklar topluluğuna üzülme": Zeccac: Şanları isyan ve Peygambere muhalefet etmek olan topluma üzülme, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Esiytü ala keza denir ki, üzüldüm, demektir. Ene âsa esen de: Üzgünüm demektir.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ اٰدَمَ بِالْحَقِّۢ اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِمَا
وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْاٰخَرِۜ قَالَ لَاَقْتُلَنَّكَۜ قَالَ اِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللّٰهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿٢٧﴾

27 – Onlara Adem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de; birinden kabul olunmuş, diğerinden kabul olunmamıştı. O da: "Seni mutlaka öldüreceğim" dedi. O da: "Allah ancak kendinden korkanlardan kabul buyurur" dedi.

"Onlara Adem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku": Nebe': Haber demektir. Adem'in iki oğlu hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Sulbünden iki oğludur; bunlar da Kabil ile Habil'dir. Bunu İbn Ömer, İbn Abbas, Mücahit ve Katade, demiştir.

İkincisi: İsrail oğullarından iki kardeştir, Adem'in sulbünden oğulları değildir. Bu da Hasen'in görüşüdür. Ulema birincinin üzerinde durmuştur, doğrusu da budur, çünkü: "Ona kardeşininin cesedini nasıl gömeceğini göstermek istiyordu" *(Maide: 31)* demiştir. Eğer İsrail oğullarından olsa idi, defni bilirdi. Bir de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onun hakkında: "Öldürmeyi ilk defa adet eden odur" demiştir.[11] "Bilhakkı": Yani olduğu gibi anlat, demektir. Kurban da: Kurb kökünden fu'lan veznindedir. Bunu da Al-i İmran'da zikretmiş bulunuyoruz.

Niçin kurban sundukları hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Adem aleyhisselam kadını ikiz kardeşi ile evlendirmekten men edilmişti, onu başka kardeşiyle evlendirmesine izin verilmişti. Onun her batında bir erkek ve bir dişi olmak üzere çocuğu olurdu. Onun çirkin bir kızı ile güzel bir kızı doğdu. Çirkinin erkek kardeşi güzelin erkek kardeşine: Kız kardeşini bana nikahla ben de kız kardeşimi sana nikahlayayım, dedi. Güzel kızın erkek kardeşi: Kız kardeşime ben senden daha çok haklıyım, dedi. Güzel kızın erkek kardeşinin ekini, çirkin kızın kardeşinin de koyunları vardı: Gel, kurban takdim edelim, hangimizinki kabul olunursa onu o alsın, dedi. Koyun sahibi ak, gözleri kara, boynuzlu bir koç getirdi, ekin sahibi de bir küme tahıl getirdi. Allah o koçu cennette kırk yıl bekletti, İbrahim aleyhisselam'ın kestiği koç o idi. Ekin sahibi, onu öldürdü; Adem'in bütün evladı o kafirin soyundan geldi. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar sebepsiz yere kurban sundular, el - Avfi, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Adem'in iki oğlu bir gün oturuyorlardı: Birer kurban kessek, dediler. Koyunları olan sürüsünden en iyi ve semiz bir koyun getirdi; ötekisi de bir miktar ekin getirdi. Ateş indi, koyunu yedi, ekine dokunmadı. O da kardeşine: Halkın arasında dolaşacak mısın, onlar senin kurbanının kabul edildiğini ve senin benden daha hayırlı olduğunu biliyorlar; seni mutlaka öldüreceğim, dedi. Alimler, Kabil ile kız kardeşinin Habil ile kız kardeşinden önce

11 - Buhari, Cenaiz, bab, 22; İtisam, bab, 15; Ehadisü'l - Enbiya, bab, 1; Müslim, Kasame, hadis no, 27; Tirmizi, İlm, bab, 14; İbn Mace, Diyat, bab, 1; İmam Ahmed, Müsned, 1/383, 430, 433.

mi, yoksa sonra mı olduğunda ihtilaf ettiler. Bunda iki görüş ileri sürdüler: Kabil kafir mi idi, yoksa kafir değil de fasık mı idi, bunda da ihtilaf ettiler? Bunda da iki görüş vardır.

Habil'in kurbanının kabul olunmasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'tan Kabil'den daha çok korkardı. *İkincisi:* O, malının en iyisini kurban etti, Kabil ise malının en kötüsünü kurban etti. Kurbanları Adem'in emriyle mi idi? Yoksa kendi kafalarından mı idi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu olay olduğunda Adem Beytullah'ı ziyarete gitmişti. *İkincisi:* Bunu onlara Adem emretmişti. Habil, Kabil'in kız kardeşi ile evlendikten sonra mı öldürüldü, yoksa önce mi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu bundan önce öldürdü ki, ona yetişemesin. *İkincisi:* Onu kız kardeşini nikahladıktan sonra öldürdü.

"Leaktülennek": Zeyd, Yakub'dan, nunun sükunu ve şeddesiz olarak "leaktülenke" (seni mutlaka öldüreceğim) okumuştur. Bunu diyen de Kurbanı kabul olunmayandır. Ferra şöyle demiştir: Neden adı anılmadı? Çünkü mana onu göstermektedir. Şu söz de öyledir: İza raeytezzalime velmazlume einte (zalimi ve mazlumu gördüğün zaman yardım edersin); izectemaassefihu velhalimu humide (akıllı ile akılsız birleştiği zaman övülür). Burada mazlum ile akıllı zikredilmemiştir; çünkü mana kapalı değildir. Eğer sen: Merre bi recülün vemreetün feantü (bana bir erkekle bir kadın rastladı; ben de yardım ettim) desen ve birini kasdetsen, caiz olmaz; çünkü maksadını gösteren ipucu yoktur. Takva sahiplerinden de kimlerin murat edildikleri hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar günahlardan sakınanlardır, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar şirkten sakınanlardır. Bunu da Dahhak, demiştir.

لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ
يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾

28 – Andolsun ki eğer beni öldürmek için bana elini uzatırsan, ben de seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim. Kuşkusuz ben, alemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.

"Ben seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ben kendim için intikam alacak değilim, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Ben işi başlatacak değilim, bunu da İkrime demiştir. Nefsini müdafaa etmekten neden çekindi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu def etmeye gücü yettiği ve kendisi için caiz olduğu halde bundan günah korkusu men etti. Bunu da İbn Ömer ile İbn Abbas, demişlerdir.

İkincisi: O zamanlarda nefis müdafaası caiz değildi, bunu da Hasen ile Mücahit, demişlerdir. İbn Cerir şöyle demiştir: Ayette maktulün katilin kendisini öldürmeye karar verdiğini bildiğine, buna rağmen nefsini müdafaa etmediğine dair bir delil yoktur. Onu suikastla öldürdüğü söylenmiştir. O zaman ayette olmayan bir şey delilsiz iddia edilemez.

إِنِّي أُرِيدُ أَن تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ
وَذَٰلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾

29 – Şüphesiz ben benim de günahımı, senin de günahını yüklenip de cehennemdekilerden olmanı istiyorum. İşte zalimlerin cezası budur.

"Şüphesiz ben benim de günahımı senin de günahını yüklenmeni istiyorum": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ben benim günahım ve senin günahın boynunda dönmeni istiyorum, bu İbn Mes'ud, İbn Abbas, Mücahit, Katade ve Dahhak'in görüşüdür.

İkincisi: Benim hatalarımda, seni de beni öldürmendeki günahınla dönmeni istiyorum. Bu da yine Mücahit'ten rivayet edilmiştir. İbn Cerir: Doğrusu Mücahid'in ilk görüşüdür, demiştir. Buhari ile Müslim, "Sahih"lerinde İbn Mes'ud'un Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Ne zaman bir can haksız yere öldürülürse, mutlaka Adem'in ilk oğluna onun kanından bir hisse olur. Çünkü öldürmeyi ilk icat eden odur.[12]

Eğer: "Habil mü'minlerden olduğu halde Kabil'in günahı taşımasını nasıl ister; çünkü mü'min nefsi için istemediği şeyi kardeşi için de istemez?" denilerse, buna üç türlü cevap verilir:

---

12 - Önceki tahrice bkz.

Birincisi: O kardeşinin hata etmesini istememiştir, ancak: Beni öldürmek istersen günahımı yüklenmek istemiş olursun demek istemiştir. Zeccac da bu manaya kail olmuştur.

İkincisi: Kelamda söylenmeyen kısım vardır, takdiri şöyledir: Ben benim de senin de günahımı çekmeni istemiyorum, demektir. Olumsuzluk edatı "la" atılmıştır, mesela şu ayette olduğu gibi: "Ve elka filardı ravasiye en temide biküm" *(Lokman: 10)*, yani en la temide biküm demektir. Şair İmruulkays'in şu beyti de öyledir:

Fekultu yeminullahi ebrahu kaiden
Velev kattau re'si ledeyki ve evsali

Dedim ki: Yemin olsun, yerimden kalkmam
İsterki yanında başımı, ellerimi ve ayaklarımı kessinler

Laebrahu demek istemiştir. Sa'leb'in görüşü de böyledir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Ben benim günahımın ve senin günahının kalkmasını, benim günahımı ve senin günahını taşımanın iptal olmasını isterim. Bu kısım atılmış, yerine 'en" konulmuştur. Şu ayette olduğu gibi: "Kalplerine buzağı sızdırıldı" (yani buzağı sevgisi) demektir. Bunu ve bir öncekini İbn Enbari, zikretmiştir.

"İşte zalimlerin cezası budur": Bu, cehennem yaranlığına işarettir.

فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ اَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَاَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٣٠﴾

30 – Böylece nefsi ona kardeşini öldürmeyi süslü gösterdi. O da onu öldürdü. Böylece ziyan edenlerden oldu.

"Fetavveat lehu nefsuhu": Bunda beş görüş vardır:

Birincisi: Nefsi onun kardeşini öldürmesi için peşini bırakmadı. Bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Cesaretlendirdi, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Ona süsledi, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Ona izin verdi, bunu da Ebu'l – Hasen el – Ahfeş, demiştir. *Beşincisi:* "Tavveat" fi'li "tav'"dan gelir, Araplar: Taa lihazihiz zabyeti usulu hazihiş şecer, derler ki ağacın gövdesi şu geyiğe isteyerek geldi, demektir. Bunu Zeccac, Müberrid'den nakletmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Şayeathu venkadet lehu denir (ona uydu, boyun eğdi demektir). Lisani layetuu bikeze da: Ona dilim varmıyor, demektir. Bütün bu manalar birbirine yakındır.

Onu nasıl öldürdüğünde de üç görüş vardır:

Birincisi: Ona taş atıp öldürdü. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O uyurken başına bir kaya parçası ile vurdu. Bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan, Süddi de şeyhlerinden rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Başını iki taş arasında ezdi. İbn Cüreyc şöyle demiştir: Onu nasıl öldüreceğini bilmiyordu, İblis ona göründü; bir kuş alıp başını bir taşın üzerine koydu, sonra da başka bir taşla ezdi. O da ona aynısını yaptı. Habil o zamanlar yirmi yaşında idi. Öldüğü yer hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Sevr dağının üzerinde öldürdü, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Basra'da öldürdü, bunu da Cafer Sadık, demiştir. *Üçüncüsü:* Hira dağının bir patikasında öldürdü, bunu da İbn Cerir Taberi, demiştir.

"Ziyan edenlerden oldu": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Dünya ve ahireti ziyan edenlerden oldu. Dünyayı ziyan etmesi şöyledir: Ana babasını kızdırdı ve kardeşsiz kaldı. Ahireti ziyan etmesi de: Rabbisini kızdırdı ve cehenneme gitti. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O iyilikleri ziyan edenlerden oldu, bunu da Zeccac, demiştir. *Üçüncüsü:* Nefislerini helak etmekle onları ziyan edenlerden oldu. Bunu da Kadı Ebu Ya'la, demiştir.

فَبَعَثَ اللّٰهُ غُرَابًا
يَبْحَثُ فِي الْاَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارٖي سَوْءَةَ اَخٖيهِ
قَالَ يَا وَيْلَتٰٓى اَعَجَزْتُ اَنْ اَكُونَ مِثْلَ هٰذَا الْغُرَابِ
فَاُوَارِيَ سَوْءَةَ اَخٖيۚ فَاَصْبَحَ مِنَ النَّادِمٖينَ ۳۱

31 – Bunun üzerine Allah ona bir karga gönderdi; o yeri eşeliyordu; kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek istiyordu. Bunu görünce: "Eyvah, şu karga gibi olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz mi kaldım?" dedi. Ve pişmanlardan oldu.

"Bunun üzerine Allah ona bir karga gönderdi": İbn Abbas şöyle demiştir: Onu (kardeşinin cesedini) omzuna aldı, yürüdüğü zaman ayakları yerde sürünüyordu, oturduğu zaman da onu yanına koyuyordu. Sonunda dövüşen iki karga gördü; biri diğerini öldürdü. Onu iki sene taşıdıktan sonra yere gömdü. Mücahit: Onu yüz sene omuzunda taşıdı, demiştir. Atıyye de: Onu kokuncaya kadar taşıdı, demiştir. Mukatil de: Üç gün taşıdı, demiştir.

"Sev'ete ehihi"den ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kardeşinin avretini, demektir. *İkincisi:* Kardeşinin leşini demektir.

"Pişmanlardan oldu": Eğer: "Pişmanlık tövbe değil midir; tövbesi niçin kabul olunmadı?" denilirse, buna dört cevap verilir:

Birincisi: Pişmanlığın bizden önceki milletler için tövbe olmaması ve bu ümmet için tövbe olması caizdir. Çünkü bu ümmete başkalarına verilmeyen özellikler verilmiştir. Bunu da Hasen bin Fadl demiştir. *İkincisi:* O, onu öldürdüğüne değil de taşıdığına pişman olmuştu. *Üçüncüsü:* O onu öldürdüğü zaman gömmediğine pişman olmuştu. *Dördüncüsü:* O kardeşinin yok olmasına pişman olmuştu; yoksa günah işlediğine değil. Bu kıssada insanları hasetten uyarma vardır, çünkü Kabil'i helak eden o idi.

مِنْ أَجْلِ ذَٰلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا
بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا
وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ
جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ
ذَٰلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ ﴿٣٢﴾

32 – İşte bundan dolayı İsrail oğullarına şunu yazdık: "Kuşkusuz kim bir cana kıyma veyahut yeryüzünde bir fesat çıkarma karşılığı olmaksızın bir cana kıyarsa, sanki bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de onu diriltirse, sanki bütün insanları diriltmiş gibidir". Andolsun ki elçilerimiz onlara apaçık delilller getirdi. Sonra bunun ardından çokları yeryüzünde aşırı gitmektedirler.

"İşte bundan dolayı (min ecli zalik)": Dahhak: Adem'in oğlunun, kardeşini haksız yere öldürmesinden dolayı, demiştir. Ebu Ubeyde de: O cinayetten dolayı, demiştir. Şair de şöyle demiştir:

Barış içinde nice çadır halkı vardır ki
Benim yaptığım bir cinayetten dolayı savaşmışlardır.

Yani benim işlediğim ve sebep olduğum cinayetten dolayı, demektir. Bazıları da: Bu kelam, öncesine bağlıdır; mana da: Bundan dolayı pişman oldu, demişlerdir. Buna göre burada vakfetmek (okur-

ken durmak) güzeldir. Birinciye göre ise durmak güzel değildir. Birincisi daha doğrudur. "Ketebna": Farz kıldık, demektir. "Bir canı cana kıymaksızın öldürmenin" manası: Onu can karşılığı değil de zulmen, haksız yere öldürmek, demektir. "Ev fesadin filardı": "Fesad" kelimesi "nefs" kelimesinin üzerine matuftur, mana da: Yahut ölümü hak edecek bir fesat çıkarmadan, demektir. Burada fesattan şirk kasdedildiği de söylenmiştir.

"Sanki bütün insanları öldürmüş gibidir": Kavlinin manasında da beş görüş vardır:

Birincisi: Ona bütün insanları öldürenin günahı vardır. Bunu Hasen ile Zeccac, demişlerdir.

İkincisi: O, müslümanı öldürmekle ateşe girecektir, tıpkı bütün insanları öldürmüş gibi. Bunu Mücahit ile Ata, demişlerdir. İbn Kuteybe de: Bütün insanların katili nasıl cezalanırsa o da öyle cezalanacaktır, demiştir.

Üçüncüsü: Bütün insanları öldürmüş gibi ona kısas vacip olur. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Dördüncüsü: Kelamın manası şöyledir: Bütün insanlar onu kısas etmeleri için maktulün velisine yardım etmelidirler; tıpkı hepsinin adamlarını öldürmüş gibi. Bunu da Kadı Ebu Ya'la, demiştir.

Beşincisi: Mana şöyledir: Kim bir peygamberi veya adil bir devlet başkanını öldürürse sanki bütün insanları öldürmüş gibidir. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Kelamı genel kabul etmek daha doğrudur. Eğer: "Bir adamı öldürmenin günahı bütün insanları öldürenin günahı kadar olursa, bu; birini öldüreni öldürdükten sonra bütün insanlar yok oluncaya kadar ona günah olmamasını gösterir?" denirse, cevabı şöyledir: Bütün insanları öldürenin hak edeceği miktar Allah katında bellidir, bir kişiyi öldürene o kadar belli bir günah lazım gelir, iki kişiyi öldürene de onun iki misli lazım gelir. Ne kadar çok öldürürse o kadar çok günah kazanır. Bu: "Kim bir iyilikle gelirse, ona on misli vardır" *(En'am: 160)* kavli gibidir ki iyiliğin Allah katında sevabı bellidir. Onu işleyene onun on katı verilir. Bu: "Eğer bir cana hayat verenin sevabı bütün insanları diriltenin sevabı kadar olursa, hepsini diriltenin sevabı ne kadardır?" sorusuna cevaptır. Bütün bunlar tefsircilerden nakledilmiştir. Benim görüşüm de şöyledir: Teşbih (benzetme) bir şeyi akla yaklaştırmadır; çünkü iki adamı öldürenin günahı bir adamı öldürenin günahı kadar olması caiz değildir. Teşbihin "keennema" edatı ile yapılması şundan dolayıdır; çünkü bütün insanlar bir tek şahıstan gelmiştir. Maktulden

de bütün insanların yayıldığı tasavvur edilir.

"Kim de onu diriltirse": Kavlinde de beş görüş vardır: *Birincisi:* Onu helak olmaktan kurtarırsa, demektir. Bu, İbn Mes'ud ile Mücahit'ten rivayet edilmiştir. Hasen de: Kim onu boğulmaktan, yangından veya helak olmaktan kurtarırsa, demiştir. İkrime'nin, İbn Abbas'tan rivayeti de şöyledir: Kim bir peygamberi veya adil bir imamı desteklerse, bütün insanları diriltmiş gibi olur.

İkincisi: Haram cana kıymayı terk ederse, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve bir rivayette Mücahit de böyle, demiştir.

Üçüncüsü: Maktulün velilerinin kısastan affetmeleri, bunu da Hasen, İbn Zeyd ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

Dördüncüsü: Onu cana kıymaktan azarlamak ve men etmek.

Beşincisi: Kısası tam olarak yerine getirmesi için maktulün velisine yardım etmek. Bu iki görüşü Kadı Ebu Ya'la demiştir.

"Sanki bütün insanları diriltmiş gibidir":

Birincisi: Onun için bütün insanları diriltenin ecir ve mükafatı vardır, bunu da Hasen ile İbn Kuteybe, demiştir.

İkincisi: Sanki onları diriltmiş gibi bütün insanların ona teşekkür etmesi lazımdır, bunu da Maverdi, zikretmiştir.

"Andolsun ki elçilerimiz onlara apaçık deliller getirdi": Yani maceraları geçen İsrail oğullarına.

إِنَّمَا جَزَٰٓؤُا۟ ٱلَّذِينَ
يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَسْعَوْنَ فِى ٱلْأَرْضِ فَسَادًا
أَن يُقَتَّلُوٓا۟ أَوْ يُصَلَّبُوٓا۟ أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم مِّنْ
خِلَٰفٍ أَوْ يُنفَوْا۟ مِنَ ٱلْأَرْضِ ۚ ذَٰلِكَ لَهُمْ خِزْىٌ فِى ٱلدُّنْيَا ۖ
وَلَهُمْ فِى ٱلْءَاخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٣٣﴾

33 - Allah ve Resul'ü ile savaşan ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaranların cezası ancak öldürülmeleri yahut asılmaları yahut elleri ve ayaklarının çaprazvari kesilmesi veyahut (bulundukları) yerden sürülmeleridir. Onlar için ahirette de pek büyük bir azap vardır.

"Allah ve Resul'ü ile savaşanların cezası ancak": Ayetin iniş sebebi için dört görüş vardır:

Birincisi: O, Ureyne kabilesinden bazı insanlar hakkında indi, onlar Medine'ye geldiler, havası onlara dokunduğu için Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onları zekat develeriyle birlikte gönderdi, sütlerinden ve idrarlarından içmelerini tavsiye etti, Onlar da iyileştiler, İslam'dan döndüler, çobanı öldürüp develeri sürdüler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem arkalarından adam gönderdi, onlar getirildi, elleri ve ayakları çaprazlama kesildi, gözlerine mil çekildi, Resulllah sallallahu aleyhi ve sellem onları karataşlık bölgeye attı, orada öldüler. Bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu Katade, Enes'ten rivayet etmiş[13]; Said bin Cübeyr ile Süddi de böyle, demişlerdir.

İkincisi: kitap ehlinden bir topluluk Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile antlaşma yaptılar; sözlerinde durmadılar ve yeryüzünde bozgunculuk ettiler. Allah da bu ayetle Resul'ünü istediği takdirde onları öldürmek veya ellerini ve ayaklarını çaprazlama kesmek arasında serbest bıraktı. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak da böyle demiştir.

Üçüncüsü: Ebu Bürde el – Eslemi'nin arkadaşları İslam'a girmek isteyen bazı kimselerin yollarını kestiler, bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Saib şöyle demiştir: Ebu Bürde'nin adı Hilal bin Uveymir'dir, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e de muhaliflerine de yardım etmeyeceğine söz verdi. Ona gelen Müslümanlara dokunulmayacak, ona uğrayıp da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geçmek isteyenlere de dokunulmayacaktı. Kinane oğullarından İslam'a girmek isteyen bir topluluk Hilal'in kavmine rastladılar, Hilal'in adamları onlara saldırdılar, onları öldürüp mallarını aldılar. Hilal o çatışmada yoktu. Bunun üzerine bu ayet indi.

Dördüncüsü: Bu, müşrikler hakkında indi, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Hasen de böyle demiştir.

Bil ki ayette geçen Allah'la savaş mecazdır ve manasında da iki görüş vardır:

Onlara, gerçek savaşçılara benzeterek savaşçılar demiştir, çünkü muhalefet eden, savaşmasa da savaşçıdır. O zaman mana: Allah'a ve Resul'üne isyan ederek savaşanlar, demek olur.

İkincisi: Maksat: Allah'ın dostları ve Resul'ünün dostları ile savaşanlardır. Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Allah ve Resul'ü ile savaştan, İslam'a girdikten sonra dönme kasdedilmiştir. Mukatil de:

13 – Buhari, Müslim, Ebu Davud, Nesei, İmam Ahmed, Müsned, 3/163, 287, 29.

Bundan şirk murat edilmiştir, demiştir. "Fesat" (bozgunculuk) ise: Öldürme, yaralama, malları alma ve yol kesmedir.

"Öldürülmeleri veyahut asılmalarıdır": Alimler bu cezaların sıra ile mi yoksa isteğe bağlı mı olduğunda ihtilaf etmişlerdir. İmam Ahmed radıyallahu anh'in mezhebi sıra ile olduğudur. Onlar adam öldürüp mal aldıkları veya adam öldürüp de mal almadıkları takdirde öldürülür ve asılırlar. Eğer mal alır da adam öldürmezlerse, elleri ve ayakları tersine kesilir. Eğer mal almazlarsa, sürgüne gönderilirler. İbn Enbari şöyle demiştir: Buna göre "ev" edatı ba'zı manasına gelir, mana da: Bazısına şöyle yapılır, bazısına da böyle yapılır, demek olur; mesela: "Yahudi veyahut Hıristiyan olun" *(Bakara: 135)* kavli de böyledir. Mana: Bazıları öyle, bazıları böyle dediler olur. Dilcilerin çoğunluğu bu görüştedirler. İmam Şafii de şöyle demiştir: Adam öldürüp mal alırlarsa, öldürülür ve asılırlar. Adam öldürür de mal almazlarsa, öldürülürler, ama asılmazlar. Mal alırlar da adam öldürmezlerse, elleri ve ayakları tersine kesilir. İmam Malik de şöyle demiştir: İmam (devlet başkanı) hadlerden istediğini tatbik etmekte serbesttir, ister adam öldürsünler ister öldürmesinler, ister mal alsınlar, ister almasınlar. Asmak ise öldürdükten sonradır. Ebu Hanife ile Malik: Asılır, ölünceye kadar karnı mızrakla deşilir, demişlerdir.

Ne zaman asılacakları hususunda da ihtilaf etmişlerdir; bize göre asıldıkları her tarafta duyuluncaya kadar asılırlar. Şafii alimleri ise ihtilaf etmişlerdir; bazıları: Üç gün, demişler, Ebu Hanife'nin mezhebi de öyledir. Bazıları da: İrini akıncaya kadar asılı kalır, demişlerdir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Çaprazlama"nın manası; sağ eli ile sol ayağının aralıklarla kesilmesidir."Sürgün" ise: Kovmak ve uzaklaştırmaktır.

Nasıl sürülecekleri hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: İslam yurdundan dar-ı harbe sürülmeleridir, bunu Enes bin Malik, Hasen ve Katade, demişlerdir. Bu da ancak savaşan müşrik için söz konusudur. Müslümanın ise oraya sürülmesi uygun değildir.

İkincisi: Üzerlerine had tatbik edilip uzaklaştırılmaları için aranmalarıdır, bunu da İbn Abbas ile Mücahid, demişlerdir.

Üçüncüsü: Bir şehirden başka bir şehre çıkarılmalarıdır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. İmam Malik de: Bir ülkeden başka bir ülkeye sürülür, orada hapsedilir, demiştir.

Dördüncüsü: O hapsetmektir, bunu da Ebu Hanife ile arkadaşları, demiştir. Arkadaşlarımız da şöyle demişlerdir: Sürgünün şekli uzaklaştırılıp hiçbir yerde barındırılmamasıdır; ne zaman bir beldeye gelirse başka bir beldeye sürülür.

"Rezillik": Hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O cezadır. *İkincisi:* Onur kırıcı durumdur.

Şehirde de savaşçı statüsü uygulanır mı, yoksa uygulanmaz mı? Arkadaşlarımızın sözlerinden anlaşılan, şehirde bunun olmayacağıdır. Ebu Hanife de böyle demiştir. Şafii ile Ebu Yusuf: Şehir ile kırsal kesim arasında fark yoktur, demişlerdir. Alınan malda da hırsızda olduğu gibi nisap miktarı aranır; İmam Malik ise buna muhalefet eder.

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ ۚ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٤﴾

34 – Ancak kendilerini ele geçirmeden önce tövbe edenler müstesna. Bilin ki şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Ancak tövbe edenler müstesna": Müfessirlerin çoğu bu istisnanın savaş eden müşrikler hakkında olduğunu söylemişlerdir. Bunlar şirk, savaş ve fesatlarından tövbe eder, yakalanmadan önce iman ederlerse, ele geçirdikleri mal veya akıttıkları kan hususunda takip edilmezler. Bunda ihtilaf yoktur. Ama savaşan Müslümanlarda ihtilaf edilmiştir. Arkadaşlarımızın mezhebi öldürülmek, asılmak, elleri ve ayakları kesilmek ve sürülmek gibi Allah hakkı cezaların onlardan düşeceğidir. Ama yaralama, mal alma gibi kul hakları ise tövbe etmekle üzerlerinden düşmez. Bu aynı zaman da Şafii'nin de görüşüdür.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا
إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ
تُفْلِحُونَ ﴿٣٥﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ
جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ
الْقِيَامَةِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٣٦﴾
يُرِيدُونَ أَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا
وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٣٧﴾

35 – Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve O'na (yaklaşmaya) vesile arayın. Allah yolunda cihat edin ki kurtuluşa eresiniz.

36 – Şüphesiz kafir olanların, eğer yeryüzündeki her şey bir misliyle beraber kendilerinin olsa da kıyamet gününün azabından kurtulmak için feda etmek (fidye vermek) isteseler, onlardan kabul olunmaz. Onlar için pek acıklı bir azap vardır.

37 – Ateşten çıkmak isterler. Fakat ondan çıkamazlar. Onlar için sürekli azap vardır.

"O'na (yaklaşmaya) vesile arayın": "Vesile hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: O yakınlıktır, bunu İbn Abbas, Ata, Mücahit ve Ferra, demişlerdir. Katade de: Razı edecek şeyle ona yaklaşın, demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Tevesseltü ileyhi: Ona yaklaştım, demektir. Misal olarak şu beyti okumuştur:

Hainler görmezse biz vuslata tekrar döneriz,
Aramızdaki dostluk ve yakınlık da geri gelir.

İkincisi: Sevgidir, yani: Allah'a sevilmeye çalışın, demektir. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا
أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾

38 – Erkek ve kadın hırsızın ellerini yaptıklarına karşılık ve Allah'tan ibret verici bir ceza olmak üzere kesin. Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Erkek ve kadın hırsızın ellerini kesin": İbn Saib: Ayet, Tu'me bin Ubeyrık hakkında inmiştir, demiştir. Onun kıssası da Nisa suresinde geçmiştir. "Sarık" (hırsız): Ona böyle denilmesi bir şeyi gizli almasındandır. İsterekassem'a: Kulak hırsızlığı etmektir. Müberrid: Sarık burada mübteda olduğu için merfu olmuştur, demiştir. Çünkü maksat belli bir hırsız değildir. Bu: Kim hırsızlık ederse elini kes, sözüne benzer. İbn Enbari de şöyle demiştir: Fe'nin gelmesi, kelamda şart manası olduğu içindir. Takdiri şöyledir: Kim hırsızlık ederse, elini kesin. Ferra da şöyle demiştir: "Neden ellerini kesin" dedi? Çünkü insanın tek organı iki kişi arasında söz konusu olarak geçerse, çoğul yapılır: Kad heşemtü ruusehüma (başlarını ezdim) ve mele'tu zuhurehuma darben (sırtını kırbaçla kapkara ettim) dersin. "Zaten kalpleriniz kaymıştır" *(Tahrim: 4)* kavli de böyledir. Neden cemi', tesniyeye tercih edilmiştir? Çünkü insandaki organların çoğu ikidir; mesela

eller, ayaklar ve gözler gibi. Çoğu böyle olduğu için biri tesniyeye muzaf edildiği zaman tensiye yoluna gidilmiştir. (Cemi' değil) tensiye olması da caizdir, Şair Ebu Zueyb şöyle demiştir:

Düello edenler birbirlerini deriyi yamanmayacak şekilde
Delip geçen keskin mızraklarla yokladılar.

Bu ayet, her hırsızın elinin kesilmesini gösteriyorsa da sünnet, saklı yerden nisap miktarı çalan hırsız olduğunu beyan etmiştir. Mesela: "Müşrikleri öldürün" *(Tevbe; 5)* ayeti de böyledir ki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, kadınları, çocukları ve ibadete çekilenleri öldürmeyi men etmiştir. Nisap miktarında da ihtilaf edilmiştir: Bizim arkadaşlarımızın mezhebi şudur; Hırsızlıkta iki nisap vardır: *Birincisi:* Altından çeyrek dinar, gümüşten de üç dirhem veyahut üç dirhem kıymetinde eşyadır. İmam Malik'in mezhebi de böyledir. Ebu Hanife de: On dirheme varmadıkça kesilmez, demiştir. İmam Şafii de: Burada muteber olan çeyrek dinardır; gerisi ona göre değerlendirilir, demiştir. Mesela çeyrek dinar kıymetinde iki dirhem çalsa, eli kesilir. Eğer nisap miktarı külçe altın çalsa, yine kesilir. Ebu Hanife ise: Sikkeli olarak nisap miktarı olmazsa kesilmez, demiştir. Eğer nisap miktarı olmayan bir mendil çalsa da bir tarafında bir dinar olsa, o da onu bilmese, eli kesilmez. Şafii: Kesilir, demiştir. Eğer Kabe'nin örtüsünü çalarsa, eli kesilir; Ebu Hanife buna muhalefet eder. Eğer hür bir çocuk çalsa, eli kesilmez. Küçük çocuğun üzerinde süs eşyası olsa da kesilmez. İmam Malik ise: Bunların hepsinde de kesilir, demiştir. Bir grup (çete) nisap miktarı bir şey çalsalar, elleri kesilir, İmam Malik de böyle demiştir. Ancak o çalınan şeyin ağır olup taşımak için bazılarının yardımına ihtiyaç duyulmasını şart koşmuştur. Ebu Hanife ile Şafii ise: Eli hiçbir şekilde kesilmez, demişlerdir. Yanındaki emaneti inkar edenin ise bize göre eli kesilir. Said bin Müseyyeb ile Leys bin Sa'd de böyle demişlerdir. Fakat fıkıhçıların çoğu buna katılmazlar.

Saklı yere gelince: O mesken ve mal saklanan depo gibi şeylerdir; örneğin evler, insanların oturdukları ve mallarını sakladıkları çadırlar gibi. Bütün bunlar koruma yerleridir. Orada bekçi olup olmaması, kapısının açık olması veyahut kapısının olmaması önemli değildir, yeter ki etrafı çevrilmiş olsun. Ama bina veya çadır dışında olursa, o bekçisi olmadıkça koruma altında sayılmaz. Meymuni, İmam Ahmet'ten şöyle nakletmiştir: Mekan hamam ve çadır gibi müşterek olursa oradan çalanın eli kesilmez ve bekçiye de itibar edilmez. İbn Mansur ise ondan: Hamamdan bir şey çalanın eli kesilmez, meğer ki

eşyanın başında bekçisi ola, demiştir. Mezar soyucusuna gelince: İmam Ahmed, Ebu Talib rivayetinde: Eli kesilir, demiştir. İmam Malik, Şafii ve İbn Ebi Leyla da böyle demişlerdir. Sevri, Evzai ve Ebu Hanife ise: Kesilmez, demişlerdir.

Hırsızın elinin nereden kesileceğine gelince: Eli bilek ekleminden ve ayak ekleminden kesilir. Önce sol el ve daha sonra da sağ ayak kesilir. İmam Ahmed'den; Kesilmez, dediği rivayet edilmiştir. Ebu Bekir, Ömer, Hazreti Ali ve Ebu Hanife'nin görüşleri de böyledir. Ebu Hanife'den: Kesilir, dediği de rivayet edilmiştir. İmam Malik ile Şafii de böyle demişlerdir. İki defa ikrar etmedikçe eli kesilmez. İbn Ebi Leyla, İbn Şübrüme, Ebu Yusuf böyle demişlerdir. Ebu Hanife, İmam Malik ve Şafii de: Bir defa ikrar etmekle eli kesilir, demişlerdir. Hem eli kesilir, hem de çaldığı tazmin ettirilir, ister zengin olsun, isterse fakir olsun. Ebu Hanife ise: Hem kesme hem de tazmin birleşmez; eğer çaldığı şey duruyorsa sahibi onu alır, eğer tüketilmişse ona tazmin yoktur, demiştir. İmam Malik ise: Eğer zengin ise tazmin eder, eğer fakir ise ona bir şey yoktur, demiştir.

"Allah'tan ibret verici bir ceza olarak (nekalen): Nekal'i Bakara suresinde anlatmış bulunuyoruz.

"Allah azizdir, hakîmdir": Said bin Müseyyeb: İntikamı şiddetlidir, kesme hükmünde de hikmet sahibidir, demiştir. Asmai şöyle demiştir: Bu ayeti okudum, yanımda da bir bedevi vardı; Ben dalgınlıkla: Allah gafur ve rahimdir, dedim; bedevi: "Bu söz kimin?" dedi. Ben de Allah'ın kelamıdır, dedim. O: Tekrar et, dedi; tekrar ettim ve: Allah gafur ve rahimdir, dedim. O, bu Allah kelamı değildir, dedi; ben de uyandım ve: Allah azizdir, hikmet sahibidir, dedim. O da: Şimdi isabet ettin; Allah kelamı budur, dedi. Ben de: "Sen Kur'an okur musun?" dedim, o da: Hayır, dedi. Ben: "Hata yaptığımı nereden anladın?" dedim. O da: Ey kimse, o aziz (mutlak galip)tir ki hükmedip kesmiştir. Eğer bağışlasa ve merhamet etse idi, kesmezdi, dedi.

فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَاَصْلَحَ فَاِنَّ اللّٰهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ
اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٩﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ
يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٠﴾

39 – Kim haksızlığından sonra tövbe eder ve kendini düzeltirse, şüphesiz Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.

40 – Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Dilediğine azap eder ve dilediğini bağışlar. Allah her şeye kadirdir.

"Kim haksızlığından sonra tövbe ederse": Ayetin iniş sebebi şöyledir: Bir kadın hırsızlık etmişti: "Ya Resulallah, benim için tövbe var mı?" dedi; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Abdullah bin Amr, demiştir.[14]

Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Kim haksızlığından sonra tövbe ederse, yani hırsızlığından sonra ve işini düzeltirse, şüphesiz Allah ondan vazgeçer. Şüphesiz Allah onun tövbeden önce ettiklerini bağışlar, tövbe edene de merhamet eder.

يَٓا اَيُّهَا الرَّسُولُ
لَا يَحْزُنْكَ الَّذ۪ينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذ۪ينَ قَالُٓوا
اٰمَنَّا بِاَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذ۪ينَ هَادُوا
سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ اٰخَر۪ينَ لَمْ يَأْتُوكَ
يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِه۪ يَقُولُونَ اِنْ اُو۫ت۪يتُمْ
هٰذَا فَخُذُوهُ وَاِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَمَنْ يُرِدِ
اللّٰهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اُو۬لٰٓئِكَ
الَّذ۪ينَ لَمْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي
الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظ۪يمٌ ﴿٤١﴾

41 – Ey Peygamber, ağızları ile iman ettik deyip de kalpleri iman etmeyenlerden küfre koşanlar seni üzmesin. Yahudilerden de yalanı çok dinleyen, sana gelmeyen topluluğu çok dinleyenler (onlar adına casusluk edenler) vardır. Onlar kelimelerin yerlerini değiştirirler. "Size şu fetva verilirse, alın; eğer size o verilmezse

14 – İmam Ahmed, Müsned, 1/185.

sakının" derler. Allah kimin fitneye düşmesini isterse, sen ona Allah'tan hiçbir şey yapamazsın. İşte Allah'ın, kalplerini temizlemek istemediği onlardır. Onlar için dünyada rezillik vardır. Onlar için ahirette de büyük bir azap vardır.

"Ey Peygamber, küfre koşanlar seni üzmesin": Kimler hakkında indiğinde beş görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bir Yahudiye rastladı; yüzünü karalamışlar ve ona dayak atmışlardı, onlara: "Kitabınızda zina edenin cezasını böyle mi buluyorsunuz?" dedi. Onlar da: Evet, dediler. Alimlerinden birini çağırdı: "Musa'ya Tevrat'ı indiren Allah için olsun, siz kitabınızda zina edenin cezasını böyle mi buluyorsunuz?" dedi. O da: Hayır, ancak eşrafımız arasında zina çoğalınca eşrafı terk ettik, onu sıradan kimselere tatbik ettik. Biz de: Eşrafa ve sıradan insanlara eşit bir ceza versek, dedik ve yüzünü karalamayı ve dayak cezası vermeyi uygun bulduk, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Allah'ım, öldürdükleri emrini ilk dirilten benim, dedi ve onu recm etti. Bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu Bera bin Azib rivayet etmiştir.[15]

İkincisi: O, İbn Soriya hakkında indi, önce iman etti, sonra da inkar etti. Bu mana Ebu Hureyre'den rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, bir Yahudi'yi öldüren Yahudi hakkında indi, sonra da: Muhammed'e sorun; eğer diyetle gönderilmişse, davayı ona götürürüz, eğer öldürme ile gönderilmişse ona gitmeyiz, dedi. Bunu da Şa'bi, demiştir.

Dördüncüsü: O münafıklar hakkında indi, bunu da İbn Abbas ile Mücahit, demişlerdir.

Beşincisi: Kurayza oğulları abluka altına alınınca, ensardan biri ile istişare ettiler, o da, elini boğazına götürerek, ölüm, dedi. Bunu da Süddi, demiştir.

Mukatil de şöyle demiştir: Kurayza oğulları, Ebu Lubabe bin Abdülmünzir'e: "Sa'd'in hakemliğini kabul edelim mi?" dediler. O da: Elini boğazına götürerek: Ölüm, dedi. Onların müttefiği idi. Ebu Lubabe diyor ki: Böyle yapmakla Allah'a ve Resul'üne hiyanet ettiğimi anladım, bunun üzerine bu ayet indi. Kelamın manası şöyledir: Ağızlarıyla iman ettik diyen münafıklardan ve Yahudilerden küfre koşanların seğirtmeleri seni üzmesin.

---

15 - İmam Ahmed, Müsned, 4/286; Müslim, Hudud, hadis no, 28; Ebu Davud, bab, 25; İbn Mace, Hudud, bab, 8.

"Semmaune lilkezib": Sibeveyh: Mübteda olarak merfudur, demiştir. Ebu'l-Hasen el-Ahfeş de: Mahzuf haberin mübtedası olmak üzere merfu olması da caizdir ki manası şöyle olur: Veminellezine hadu semmaune ilkezib.

Bunun manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Sana yalan söylemek için yalanı çok dinlerler. *İkincisi:* Yalanı çok dinlerler, yani onu derler. *Üçüncüsü:* Tevrat'ta değiştirdikleri yalanı çok dinlerler. *Dördüncüsü:* Yalanı dinlerler, yani kabul ederler: Semiallahu limen hamideh de böyledir ki: Allah kendine hamd edeni kabul eder, demektir.

"Sana gelmeyen topluluğu çok dinleyenler vardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onları dinlerler, onlar kendilerinin casuslarıdır.

İkincisi: Başka bir kavimden dinlerler, onlar Tevrat'ı değiştiren reisleridir.

Yalanı dinleyenler ve başka topluluk hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: "Yalanı dinleyenler" Medine Yahudileridir, öteki kavim de Fedek Yahudileridir. *İkincisi:* Bunun aksidir.

Kelimeleri değiştirmelerinde de beş görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'ın Tevrat'taki hadlerini değiştirmektir, şöyle ki onlar recmi değiştirdiler, bunu da İbn Abbas ile cumhur, demişlerdir.

İkincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den dinlediklerini yalan söyleyerek değiştirmeleridir.

Üçüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatını gizlemeleridir.

Dördüncüsü: Hak edilen kısası düşürmeleridir.

Beşincisi: Kötü tevil etmektir. İbn Cerir şöyle demiştir: Kelimelerin hükmünü değiştirirler; hüküm kelimesi dinleyenler için belli olduğundan zikredilmemiştir.

"Yerlerinden": Zeccac şöyle demiştir: Yani Allah onları yerine koyup helalini helal ve haramını haram ettikten sonra değiştirirler.

"Size şu verilirse onu alın, derler": Bunu diyenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, şöyle ki eşraflarından bir kadınla bir erkek zina ettiler, cezaları da recm idi, Yahudiler onları recmetmek iste-

mediler. Zina eden evliler hakkında hükmünün ne olduğunu sormak üzere Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e adam gönderdiler ve: Eğer size dayak fetvası verirse alın, eğer size recm (taşa tutma) cezası verirse onunla amel etmeyin, dediler. Bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Onlar münafıklardır. Katade şöyle demiştir: Nediyr oğulları, Kurayza oğullarından birini öldürdükleri takdirde kısas yapmazlar, sadece diyet verirlerdi. Eğer Kurayza oğulları onlardan birini öldürürse, onurlarına yediremedikleri için ancak kısasa razı olurlardı. Nadıyr oğullarından biri Kurayza'dan taammüden bir adam öldürdü, bunu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e götürmek istediler. Münafıklardan biri: Sizin adamınız taammüden öldürülmüştür, bunu ne zaman Muhammed'e götürürseniz sizden kısas istemesinden korkarım. Eğer sizden diyet istenirse, verin, yoksa ondan sakının, dedi. İşte "sakının" sözünün manası üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O şiddet içeren sözü ile amel etmekten sakının. *İkincisi:* Sizi Tevrat'taki hükümden haberdar edip de sizden onu yerine getirmenizi istemesinden sakının. *Üçüncüsü:* Daha sonra ona soru sormaktan sakının.

"Allah kimin fitneye düşmesini isterse": "Fitne" hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O sapıklık manasınadır, bunu da İbn Abbas ile Mücahit demiştir. *İkincisi:* Azaptır, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Rezilliktir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Ona Allah'tan hiçbir şey yapamazsın": Yani ona faydan dokunmaz, onu helak olmaktan kurtaramazsın. Bunda hızla küfre koşmalarına üzülmesine karşı Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem için teselli vardır.

"Allah onların kalplerini temizlemek istememiştir": Süddi şöyle demiştir: Yani münafıklarla Yahudilerin kalplerini küfür kirinden ve şirk çirkefinden iman ve İslam temizliği ile arındırmak istememiştir.

"Onlar için dünyada rezillik vardır": Münafıkların rezilliği, perdelerinin yırtılıp Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in onların küfürlerinden haberdar olmasıdır. Yahudilerin rezilliği de recmi saklamak ve onlardan cizye alınması ile yalanlarını açığa çıkarmaktır. Mukatil de şöyle demiştir: Kurayza'nın rezilliği; öldürülmeleri ve esir edilmeleridir; Nadiyr'in rezilliği de sürülmeleridir.

سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ فَإِنْ جَاؤُكَ فَاحْكُمْ
بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ
شَيْئًا وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ
الْمُقْسِطِينَ ﴿٤٢﴾

42 – Onlar yalanı çok dinler, haramı çok yerler. Eğer sana gelirlerse, aralarında hüküm (karar) ver yahut onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir şeyle asla zarar veremezler. Eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hüküm (karar) ver. Çünkü Allah adalet edenleri sever.

"Yalanı çok dinlerler": Hasen şöyle demiştir: Yani Yahudi hakimleri davada yalan söyleyenleri ve kendilerine rüşvet getirenleri çok dinlerler. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Onlar Yahudilerdir, yalanı dinlerler. O da birbirlerine: Muhammed yalancıdır, peygamber değildir, Tevrat'ta recm yoktur demeleridir. Onlarsa bunun yalan olduğunu bilirler.

"Ekkâlune lissuht": İbn Kesir, Ebu Amr, Kisai ve Ebu Cafer hanın zammesi ve harekeli olarak "suhut" okumuşlardır; Nafi, İbn Amir, Asım ve Hamze de hanın sükunu ile "suht" okumuşlardır. Harice bin Mus'ab da, Nafi'den sinin fethi ve hanın cezmi ile "ekkâlune lissaht" okuduğunu rivayet etmiştir. Ebu Ali şöyle demiştir: Suht da, suhut da lügattir, bunlar haram şeyin ismidir. Masdar değildirler. Ama kim sini meftuh okur da saht derse o, suhtun masdarıdır, masdarı ism-i mef'ul manasına kullanmıştır; hazeddirhemü darbul emir kavlinde masdarı mef'ul (madrub) manasına kullandıkları gibi. Suht'tan da ne kasdedildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: Hükümde rüşvet almaktır. *İkincisi:* Dinde rüşvet almaktır. Bu iki görüş İbn Mes'ud'dan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O helal olmayan her türlü gayri meşru kazançtır. Bunu da Ahfeş, demiştir.

"Sana gelirlerse aralarında hüküm ver yahut onlardan yüz çevir": Bu kelamdan kimlerin kasdedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Zina eden iki Yahudidir, bunu da Hasen, Mücahit ve Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Onlar Kurayza ve Nadir'den iki adamdır ki biri ötekisini

öldürmüştü. Bunu da Katade, demiştir. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Huyey bin Ahtab, Nadiyrler için iki diyet, Kurayzalılar için de bir diyet koymuştu. Çünkü o Nadiyr'den idi. Kurayza da: Biz Huyey'in hükmüne razı olmayız, Muhammed'in hakemliğine gideriz, dediler. Allah Teala da Peygamberine: "Eğer sana gelirlerse aralarında hüküm ver..." dedi.

Tefsir alimleri bu ayet üzerinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, mensuhtur, şöyle ki, kitap ehli Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e bir dava getirdiklerinde bakıp bakmamakta serbest idi. İsterse aralarında karar verir, isterse onlardan yüz çevirirdi. Sonra bu, "Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet" kavli ile neshedildi ve hüküm vermesi mecburi oldu, serbestlik ortadan kalktı. Bu, İbn Abbas, Ata, Mücahit, İkrime ve Süddi'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: O muhkemdir, İmam ve vekilleri onlardan bir dava geldiği zaman hükümde muhayyerdirler; isterlerse aralarında karar verirler, isterlerse onlardan yüz çevirirler (davalarına bakmazlar). Bu da Hasen, Şa'bi, Nahai ve Zühri'den rivayet edilmiştir. Ahmed bin Hanbel de böyle demiştir. Bu da doğrudur. Çünkü iki ayet arasında çelişki yoktur. Zira biri hüküm ve terki arasında serbest bırakmıştır. *İkincisi:* Hüküm verdiği takdirde nasıl olacağını beyan etmiştir.

وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرٰيةُ
فِيهَا حُكْمُ اللّٰهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَمَا أُولٰٓئِكَ
بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٣﴾

43 – Yanlarında içinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat varken seni nasıl hakem tutarlar? Sonra da bunun ardından yüz çevirirler. Onlar inanan kimseler değiller.

"Yanlarında Tevrat varken seni nasıl hakem tutarlar?": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu; Allah Teala'nın Yahudileri hakemliğine başvurdukları şeyin Tevrat'ta olduğunu bildikten sonra ona başvurdukları için Peygamberine şaşması gerektiğini bildirmesi ve Peygamberliğini inkar ettikleri bir kimseye başvurdukları ve doğru olduğuna inandıkları Tevrat'ın hükmünü terk ettikleri için de Yahudileri azarlamasıdır.

"Onda Allah'ın hükmü vardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onda Allah'ın recm hükmü vardır ve onda hakemliğine başvurmuşlardır. Bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Onda kısas hükmü vardır ve bunda ona başvurmuşlardır. Bunu da Katade, demiştir.

"Sonra bunun ardından ondan yüz çevirirler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Tevrat'ta Allah'ın hükmünün ardından. *İkincisi:* Seni hakem tayin etmelerinin ardından.

"Onlar inanan kimseler değiller": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Tevrat'ı değiştirdiklerine inanan kimseler değiller. *İkincisi:* Peygamberliğini inkar ettikten sonra senin hükmünün Allah'tan olduğuna inanan kimseler değiller.

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَاةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ
بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ
وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا
عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلَا
تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ
فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٤٤﴾

44 – Biz, Tevrat'ı indirdik; onda hidayet ve nur vardır. Allah'a teslim olan peygamberler Yahudiler için onunla hüküm verirler. Bir de İlahi alimlerle hahamlar da. Allah'ın kitabını korumakla memur oldukları ve üzerinde şahit bulundukları için (onlar da Tevratla hüküm verirler). Artık insanlardan korkmayın; benden korkun. Ayetlerimi az pahaya satmayın. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar kafirlerin ta kendileridir.

"Biz Tevrat'ı indirdik; onda hidayet ve nur vardır": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayetin iniş sebebi, Yahudilerin zina eden iki kimse hakkında Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den fetva istemeleridir. Bu da yukarıda geçmiştir. "Hidayet": Açıklamadır. Tevrat da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in Peygamberliğini açıklayan ve ona başvurdukları şeyi beyan eden bir kitaptır. "Nur": Şüpheleri dağıtan ve müşkilleri açıklığa kavuşturan ışıktır.

Teslim olan peygamberler hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Musa'dan İsa'ya kadar gelen peygamberlerdir, bunu da çoğunluk, demiştir. Buna göre "teslim oldular" kavlinin manasında dört görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın hükmüne teslim oldular ve kazasına razı oldular. *İkincisi:* Allah'ın hükmüne itaat ettiler; ötekiler gibi onu gizlemediler. *Üçüncüsü:* Kendilerini Allah'a teslim ettiler. *Dördüncüsü:* Tevrat'taki şeylere teslim oldular ve ona boyun eğdiler. Çünkü onların içinde de tamamı ile amel etmeyenler vardır; mesela İsa aleyhisselam gibi. İbn Enbari de: "Müslüman": Kavli üzerinde de iki görüş vardır, demiştir:

Birincisi: Ona bu ismin verilmesi, Rabbine teslim olup itaat etmesindendir. *İkincisi:* Rabbine gösterdiği ihlas ve samimiyetten dolayıdır. Bu da: "Ve recülen salimen lirecül" *(Zümer: 29)* kavlinden gelir ki: Ona samimi davranan, demektir.

İkincisi: Peygamberlerden maksat, Peygamberimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da Hasen ile Süddi, demişlerdir. Bu da Yahudilere recmle hükmettiği zaman olmuştur. Onu çoğul lafzı ile zikretmesi şu ayetteki gibidir: "Yoksa insanları Allah'ın lütfünden verdiği şey için mi kıskanıyorlar?" *(Nisa: 54).*

Hükmettiği şeyde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Recm ve kısastır. *İkincisi:* Şeriatindekilere muhalif olmayan sair şeylerle hükmetmesidir.

Üçüncüsü : Peygamber Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile ondan önceki bütün peygamberlerdir. Allah'ın salat ve selamı hepsinin üzerine olsun. Bunu da İkrime demiştir.

"Lillezine hadu": İbn Abbas: Küfürden tövbe ettiler, demiştir. Hasen de: Onlar Yahudilerdir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Ayette takdim ve tehir olması caizdir, mana da şöyledir: Biz Tevrat'ı Yahudiler için indirdik, onda hidayet ve nur vardır. Allah'a teslim olan peygamberler onunla hüküm verir. "Rabbaniyyun"a gelince: Onun zikri Al-i İmran suresinde geçmiştir. "Ahbar": İse alimlerdir, tekili habr ve hibr'dir, çoğulu da ahbar ve huburdur. Ferra şöyle demiştir: Araplardan ahbarın tekili olarak daha çok hanın kesri ile hibr dediklerini işittim. Bu ismin neden türediği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O habâr'dandır ki güzel eser, iyi iz demektir, bunu İmam Halil demiştir. *İkincisi:* Yazı yazdıkları hibr'den (mürekkepten) gelmektedir, bunu da Kisai, demiştir. *Üçüncüsü:* Güzellik ve letafet demek olan hibrden gelmedir. Hadiste şöyle denilmiştir:

Cehennemden bir adam çıkar ki güzelliği ve letafeti gitmiştir. Alim de ilmin güzelliği ile latiftir. Bu da Kutrub'un görüşüdür.

Rabbanilerle ahbar arasında fark var mıdır, yoksa değil midir? Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Fark yoktur, hepsi alim manasınadır. Bu da içlerinde İbn Kuteybe ile Zeccac'ın da bulunduğu çoğunluğun görüşüdür. Mücahit'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rabbaniler fıkıhçı alimlerdir, onlar ahbardan üstündür. Süddi de şöyle demiştir: Rabbaniler alimlerdir, ahbar da kurralardır. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Rabbaniler: İdarecilerdir, ahbar ise alimlerdir. Rabbanilerin Hıristiyanların alimi, ahbarın da Yahudilerin alimi olduğu da söylenmiştir.

"Bimastuhfizu min kitabillah": İbn Abbas: Allah'ın kitabı Tevrat'ın kendilerine emanet edilmesi sebebiyle demiştir. Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Korumakla görevli olmaları nedeniyle onunla hüküm verirler. *İkincisi:* Muhafaza etmesi gereken şeyi bilirler. İbn Cerir: "bimastuhfizu"daki be'nin ahbar'a müteallık olduğunu söylemiştir.

"Onun üzerine şahitler oldular": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Tevrat'taki recm hükmüne şahitler oldular. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Muhammed aleyhisselam'ın dediğinin hak olduğuna şahitler oldular. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Fela tahşvunnase vahşevni": İbn Kesir, Asım, Hamze, İbn Amir ve Kisai, vasılda ve vakıfta yesiz olarak "vahşeni" okumuşlar; Ebu Amr da vasılda ye ile vakıfta da yesiz okumuştur ki ikisi de güzeldir. Al-i İmran'da da buna işaret etmiştik. Sonra bununla muhatap olanlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerin reisleridir, onlara: Muhammed'in sıfatını açıklamada ve recmle amel etmede insanlardan korkmayın, bunu saklamada benden korkun, demiştir. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Hitap Medine Yahudilerinedir, onlara: Recmi ve Muhammed'in sıfatını haber vermede Hayber Yahudilerinden korkmayın; onu saklamaktan benden korkun.

İkincisi: Onlar Müslümanlardır, onlara: İnsanlardan korkup da hakkı söylemeyen Yahudiler gibi insanlardan korkmayın, denilmiştir. Bunu Ebu Süleyman Dımeşki demiştir.

"Ayetlerimi az pahaya satmayın": Ayetlerden ne murat edildiğinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatı ile Kur'an'dır.

İkincisi: Hükümler ve farzlardır. Az paha ise Bakara suresinde açıklanmıştır.

"Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kafirlerdir" kavli ile "işte onlar zalimlerdir" ve "işte onlar fasıklardır" kavlinin kimler hakkında indiğinde alimler beş görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, özellikle Yahudiler hakkında inmiştir, bunu da Ubeyd bin Abdullah, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Katade de aynısını söylemiştir. *İkincisi:* O Müslümanlar hakkında inmiştir. Said bin Cübeyr, bu mananın benzerini İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O; bütün Yahudilerle bu ümmet hakkında inmiştir. Bunu da İbn Mes'ud, Hasen, Nahai ve Süddi, demişlerdir. *Dördüncüsü:* O Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında inmiştir. Bunu da Ebu Miclez, demiştir. *Beşincisi:* Birincisi Müslümanlar, ikincisi Yahudiler, üçüncüsü de Hıristiyanlar için inmiştir. Bunu da Şa'bi, demiştir.

Birinci ayette zikredilen küfürden ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala'yı inkar etmektir. *İkincisi:* O hükmü inkar etmektir ki insanı dinden çıkaracak küfür değildir.

Özet: Şunda şüphe yoktur ki kim Yahudilerin yaptığı gibi Allah'ın indirdiğini bildiği halde O'nun indirdiği ile hükmetmezse, o kafirdir. Kim de inkar etmediği halde keyfine uyarak onunla hükmetmezse, o zalim ve fasıktır. Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kim Allah'ın indirdiğini inkar ederse, kafirdir, kim de onu ikrar eder de onunla hükmetmezse o fasık ve zalimdir.

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ
فِيهَا اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْاَنْفَ
بِالْاَنْفِ وَالْاُذُنَ بِالْاُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ
قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهٖ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ
لَمْ يَحْكُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٥﴾

45 - Onların üzerine onda (Tevrat'ta) şunu yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş, yaralar da karşılıklıdır. Kim bunu (kısası) bağışlarsa o, kendisi için bir kefarettir. Kim de Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.

"Ketebna": Farz kıldık, "aleyhim": Onlara, yani Yahudilere, "onda": Yani Tevrat'ta demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onlara Tevrat'ta cana can yazdık; onlara ne oluyor da muhalefet edip bir cana iki can, bir göze iki göz diyorlar? İsrail oğullarında kısas veya af vardı, onlarda ne cana kıymada ne de yaralamada diyet yoktu. Allah bunu diyetle ümmet-i Muhammed'e kolaylattı. İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir: Ennefse binnefsi, velayne bilayni, velenfe bilenfi, velüzüne bilüzüni, vessine bissinni okuyarak hepsini nasb etmişler, "el curuh"u ise ref etmişlerdir. Nafi, Asım ve Hamze de hepsini nasbetmişlerdir. Kisai de: Ennefse binnefsi"yi mansup, ondan sonrasını ise merfu okurdu. Ebu Ali de şöyle demiştir: Onun delili şudur: Vav cümleyi yukarıya atfetmek içindir, amilde iştirak için değildir. Kelamın manaya hamledilmesi de caizdir, çünkü manası: Onlara yazdık ve şöyle dedik: Ennefsü binnefsi. Buna göre "ayn" de ona atfedilmiştir. "Curuh"u merfu okuyanların delili de budur. Cümle başı olması da caizdir, o zaman o kavme yazılanlardan olmaz, o ancak hüküm başıdır. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Göze gözden maksat, göze karşılık gözü çıkarmak değildir, çünkü bunu eşit olarak yapmak imkansızdır. Zira biz çıkarılması gereken miktarın üzerinde duramayız. Ancak bu, göz yerinde durduğu halde ışığı sönen için söz konusudur. Bu da şöyle yapılır: Göz çıkaranın gözü bağlanır, bir ayna kızdırılır, kısas yapılacak gözün karşısına tutulur, ışığı sönünceye kadar devam edilir. Buruna gelince: yumuşak kısmı kesilir de kemik kısmı kalırsa bunda da kısas vardır. Ama kökünden kesilirse, bunda kısas yoktur, çünkü tam olarak kesilmesi mümkün değildir, tıpkı eli bileğin yarısından kesilen gibi olur. Ebu Yusuf ile Muhammed: Eğer doğru kesilirse onda da kısas vardır, demişler. Kulağa gelince: Kulak tamamen kesilir ve miktarı bilinirse kısas vacip olur. Diş hariç kemikte kısas yoktur. Eğer diş çıkarılırsa, benzeri de çıkarılır. Eğer dişin bir kısmı kırılırsa, o kadarı törpü ile kısaltılır. "Yaralar da karşılıklıdır": Kavli eşit olarak yapılması mümkün olanlarda kısas yapılır.

"Kim bunu bağışlarsa": Bu kısasa işaret etmektedir.

"Fehüve keffaretün leh": "Lehu" zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, yaralıya işarettir; eğer kısası bağışlarsa günahlarına kefaret olur. Bu da İbn Mes'ud, Abdullah bin Amr bin As, Hasen ve Şa'bi'nin görüşüdür.

İkincisi: Yaralayana işarettir ki yaralı onu bağışlarsa, işlediği cinayete kefaret olur. Bu da İbn Abbas, Mücahit ve Mukatil'in görüşüdür. Bu da caninin işlediği cinayetten tövbe etmiş olmasına göredir. Çünkü eğer ısrar ederse, ısrarın cezası devam eder.

وَقَفَّيْنَا عَلَىٰٓ اٰثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ
مِنَ التَّوْرٰيةِ وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا
لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٦﴾

46 – Arkalarından da Meryem oğlu İsa'yı, önündeki Tevrat'ı tasdik edici olarak gönderdik ve ona içinde hidayet ve nur olan, önündeki Tevrat'ı tasdik edici ve takva sahipleri için bir hidayet ve bir öğüt olmak üzere İncil'i verdik.

"Ve kaffeyna ala asarihim": Allah'a teslim olan peygamberlerin ardından gönderdik, "Bi İsa": Yani İsa'yı onların ardından gönderdik. "Musaddikan": Onu (önündeki Tevrat'ı) tasdik edici olarak gönderdik. "Ona İncili verdik, içinde hidayet ve nur vardır": Bu birinciyi tekrar değildir. Çünkü birinci İsa'ya aittir, ikincisi İncil'e aittir. Zira İsa Tevrat'ı tasdike davet ederdi. İncil de indirildi, içinde Tevrat'ın tasdiki ile ilgili ibareler vardı.

وَلْيَحْكُمْ اَهْلُ الْاِنْجِيلِ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فِيهِ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ
بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤٧﴾

47 – İncil sahipleri (ona inananlar) Allah'ın onda indirdiği ile hükmetsin. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar fasıkların ta kendileridir.

"Velyahküm ehlül incili": Çoğunluk lamın cezmi ile emir manasına okumuşlardır, takdiri: İncil ehli Allah'ın onda indirdiği ile amel etsin şeklindedir. A'meş ile Hamze de lamın kesri ve mimin fethi ile "key" (için) manasına okumuşlardır; sanki: Biz ona İncil'i verdik ki Allah'ın onda indirdiği ile amel etsin, demiştir.

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ
الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا
عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ
عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا
وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا
آتَاكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ
بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٤٨﴾

48 – Sana da kitabı önündeki (kendinden önceki) kitabı tasdik edici olarak ve ona karşı bir şahit olmak üzere hak ile indirdik. Artık sen de Allah'ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen haktan dönüp onların heva ve heveslerine uyma. İçinizden herkes için bir şeriat ve bir yol tayin ettik. Eğer Allah dileseydi, sizi bir tek ümmet yapardı. Ancak size verdiklerinde sizi denemek için (böyle yaptı). Öyleyse hayırlarda yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O zaman tartıştığınız şeyleri size haber verecektir.

"Sana kitabı indirdik": Yani Kur'an'ı. "Hak ile": Yani doğru olarak. "Önündeki kitabı tasdik edici olarak": İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Teala'nın indirdiği bütün kitapları kasdetmiştir. "Müheymin"de de dört görüş vardır:

Birincisi: Müeymin demektir, bunu Temimi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Said bin Cübeyr, Ata ve Dahhak da böyle demişlerdir. Müberrid şöyle demiştir: "Müheymin" "müeymin" (güven verici) manasınadır, ancak he hemzeden bedeldir. Nitekim: Eraktül mae, ve heraktü, ve iyyake hiyyake, denir ki aynı manayadır. Bu görüşün sahipleri şöyle derler: Mana: Kur'an kendinden önceki kitapların güvencesidir. Ancak Ebu Necih, Mücahit'ten, müheyminen aleyhi şeklinde rivayet etmiş ve: Muhammed Kur'an'ın koruyucusudur, demiştir. Onun görüşüne göre kelamda hazif vardır, sanki: Ey Muhammed, seni onun üzerine muhafız kıldık, demek olur. O zaman "aleyhi"deki he zamiri Kur'an'a raci olur. Mücahit'ten başkalarına göre de eski kitaplara raci olur.

İkincisi: O şahittir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Hasen, Katade, Süddi ve Mukatil de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O eski kitaplardan haber verilen şeyleri tasdik edicidir. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür. Bu, birinci manaya yakındır.

Dördüncüsü: O; gözcü ve muhafızdır, bunu da İmam Halil, demiştir.

"Artık sen de hüküm ver": Yahudilere işaret etmektedir. "Allah'ın sana indirdiği ile": Kur'an'da. "Heva ve heveslerine uyarak haktan dönme": Ebu Süleyman şöyle demiştir: Mana: O zaman sana gelen haktan dönersin. İbn Abbas da: Evliye dayak cezası vermede onların arzularına uyma, demiştir.

"İçinizden herkes için bir şeriat ve bir yol tayin ettik": Mücahit: Şir'at adet, minhac da yoldur, demiştir. İbn Kuteybe de: Şir'at ile şeriat birdir. Minhac da açık yoldur, demiştir. Eğer: "İkisi aynı manaya ise "minhac" nasıl "şeriatin üzerine atfedilmiştir?" denilerse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: İkisinin arasında iki açıdan fark vardır: *Birincisi:* Şir'at yolun başıdır, minhac ise sürekli (işlek) yoldur. Bunu Müberrid, demiştir. *İkincisi:* Şir'at açık olan bazen de açık olmayan yola denir. Minhac ise her zaman açık olan yola denir. Bunu da İbn Enbari, zikretmiştir. Şir'at ile minhac arasında bu kadar farklılık olunca, birini diğerinin üzerine atfetmek güzel olmuştur.

İkincisi: Şir'at ile minhac aynı manayadır, birinin diğerine atfedilmesi, lafız farkından dolayıdır. Şair Hutay'a şöyle demiştir:

Ah, Hint ne güzeldir, Hind'in bulunduğu yurt ne güzeldir!
Hind gelirdi ama arkasında ayrılık ve uzaklık vardır.

Beyitte bu'd'un ne'y üzerine atfı, eş anlamlı olmalarına rağmen lafız farkından dolayı caiz olmuştur. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Birinci görüşün sahipleri buna şöyle cevap vermişlerdir: "En – Ne'y" az veya çok uzak şeye denir ki ayrılık demektir. Bu'd ise ayrılık mesafesi uzun olana denir.

Müfessirler kelamın manasında iki görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: Her ümmet için bir şeriat ve bir yol tayin ettik; Tevrat ehli için bir şeriat vardır, İncil ehli için bir şeriat vardır, Kur'an ehli için de bir şeriat vardır. Bu çoğunluğun görüşüdür. Katade de şöyle demiştir: Hitap üç ümmetedir: Musa ümmetine, İsa ümmetine ve Muhammed ümmetinedir. Tevrat için bir şeriat vardır, İncil için bir şeriat vardır, Kur'an için de bir şeriat vardır. Allah onda dilediğini

helal eder, dilediğini de imtihan için haram eder ki kendisine isyan edeni itaat edenden ayırsın. Ancak ondan başkası kabul edilmeyecek olan din; tevhittir ve peygamberlerin getirdiği Allah'a ihlastır.

İkincisi: Mana şöyledir: Muhammed dinine girenlerin her biri için Kur'an'ı bir şeriat ve bir yol kıldık. Bu da Mücahid'in görüşüdür.

"Eğer Allah dileseydi, sizi bir tek ümmet kılardı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sizi hak üzerinde toplardı.

İkincisi: Sizi bir tek ümmet üzerinde toplardı. "Ancak sizi denemek istedi": İmtihan etmek istedi. "Size verdiği şeylerde": Yani indirdiği kitaplarda ve sizin için açıkladığı dinlerde. Eğer: "İçinizden her birine bir şeriat tayin ettik" sözünün manası: Ondan önceki peygamberle birlikte Peygamberimiz Muhammed olursa, "sizi denemek için" sözünün ne manası olur?" denirse, cevap şöyledir: Bu, bizim Peygamberimize hitap ise de maksat onunla beraber diğer peygamberler ve ümmetlerdir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Araplar gaibe hitap edip de ondan haber vermek istedikleri zaman onu muhatap sayar ve ikisinden muhatap sigası ile haber verirler.

"Hayırlarda yarışın": İbn Abbas ile Dahhak şöyle demişlerdir: Bu, ümmet-i Muhammed aleyhisselam'a hitaptır. Mukatil de: Hayırlar iyi işlerdir, demiştir. "Dönüşünüz Allah'adır": Ahirette. "Size ihtilaf ettiğiniz şeyde hüküm verir": Yani ihtilaf ettiğiniz dinde. İbn Cerir de şöyle demiştir: Bunu dünyada delil ve kanıtlarla açıklamış, yarın da ceza (karşılık) vermekle açıklayacaktır, demiştir.

وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ
وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ اَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ
اِلَيْكَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ اَنَّمَا يُر۪يدُ اللّٰهُ اَنْ يُص۪يبَهُمْ بِبَعْضِ
ذُنُوبِهِمْ وَاِنَّ كَث۪يرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ ﴿٤٩﴾

49 – (Sana da şu talimatı verdik): Onların aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet ve onların keyiflerine uyma. Seni Allah'ın sana indirdiği bazı şeylerden alıkoymamaları için onlardan sakın. Eğer yüz çevirirlerse, bil ki Allah ancak bazı günahlarını başlarına getirmek istiyor. Şüphesiz insanların çoğu gerçek fasıklardır.

"Onların aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet": İniş sebebi şöyledir: İçlerinde Ka'b bin Esid, Abdullah bin Soriya ve Şe's bin Kays olmak üzere bir bölük Yahudi, birbirlerine: Muhammed'e gidelim, belki onu dininden döndürürüz, dediler. Ona geldiler: Ya Muhammed, bizim Yahudilerin alimleri ve eşrafı olduğumuzu bilirsin, eğer biz sana tabi olursak, Yahudiler de sana tabi olur. Bizimle cemaatimiz arasında bir dava vardır; onlarla beraber senin hakemliğine başvuracağız; bizim lehimize karar verirsen sana iman ederiz, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bunu kabul etmedi, bunun üzerine bu ayet indi. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür. Mukatil de şöyle anlatmıştır: Nadiyr oğullarından bir cemaat, ona: Kan davasında Kurayzalılara karşı bizim lehimize karar verir de durumu eskisine döndürürsen sana biat ederiz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bu ayet, geçen kısmın tekrarı değildir. Bunlar farklı iki konuda inmişlerdir: Biri recm hakkındadır, diğeri ise diyetlerde eşitlik hakkındadır. Onun hakemliğine başvurmak için ona müracaat etmişlerdir.

"Seni Allah'ın indirdiği bazı şeylerden çevirmelerinden sakın": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, zinada recm cezasıdır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O kısas ve kanların durumudur, bunu da Mukatil, demiştir.

"Eğer yüz çevirirlerse": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Senin hükmünden. *İkincisi:* İmandan. Bil ki onların yüz çevirmeleri, bazı günahları sebebiyle Allah'ın onlara azap etmek istemesindendir. Bazı kelimesinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Gerçekten bazı günahları demektir ki onlara hak ettiklerinin ancak bazısı dokunmaktadır.

İkincisi: Bundan maksat, tüm günahlarıdır, ancak tekil lafız kullanılmış, cemi kasdedilmiştir, şu ayette olduğu gibi. "Ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman". *(Talak: 1)* Maksat bütün Müslümanlardır. Hasen de şöyle demiştir: Bundan hemen Nadiyr oğullarının sürülmesi ve Kurayza oğullarının da öldürülmesini irade etmiştir.

"Şüphesiz insanlardan çoğu gerçekten fasıktırlar": Müfessirler: Bundan Yahudileri murad etmiştir, demişlerdir. Buradaki fısktan da ne murad edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Küfürdür, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Yalandır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Günahlardır, bunu da Mukatil, demiştir.

أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾

50 – Yoksa onlar cahiliye hükmünü mü arıyorlar? İyi anlayan bir topluluk için hükmü Allah'tan daha güzel olan kimdir?

"Efe hükmel cahiliyeti yebğun": Cumhur, ye ile "yebğun" okumuşlardır. Çünkü makabli de gaiptir, o da: "Ve inne kesiren minennasi lefasikun"dur. İbn Amir ise, onlara de ki manasında, te ile "tebğun" okumuştur. İniş sebebi de şöyledir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem zina eden Yahudi çiftine recm hükmü verince, Kurayza oğulları, Nadiyr oğulları ile ilinti kurarak: Ya Muhammed, bunlar bizim kardeşlerimizdir, babamız birdir, dinimiz birdir. Onlar bizden bir adam öldürürlerse, bize yetmiş yük hurma verirler. Biz onlardan bir adam öldürürsek, bizden yüz kırk yük hurma alırlar. Biz onlardan bir erkek öldürürsek onun yerine iki erkek öldürürler, biz onlardan bir kadın öldürürsek onun yerine bir erkek öldürürler. Artık aramızda adaletle hükmet, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Nadiyr oğullarının Kurayza oğullarına karşı ne diyette ne de kanda hiçbir üstünlüğü yoktur, dedi. Nadiyr oğulları da: Allah'a yemin ederiz ki, senin hükmüne razı olmayız, emrine itaat etmeyiz ve biz eski geleneğimize devam ederiz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Ayetin manası şöyledir: Yahudiler, cahiliye halkının yaptığı gibi Allah'ın emretmediği bir hüküm mü istiyorlar? Halbuki onlar ehl-i kitaptırlar!

"Hükmü Allah'tan daha güzel olan kimdir?" İbn Abbas: Daha adaletli olan kimdir, demiştir?

"İyi anlayan bir topluluk için": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kur'an'ı iyi anlayan, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Allah'a kesin olarak inanan, bunu da Mukatil, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Kim yakin sahibi olursa Allah'ın hükmünde adil olduğunu iyi anlar.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ
بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا
يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥١﴾

51 – Ey iman edenler, Yahudi ve Hıristiyanları dostlar edinmeyin. Onlar birbirinin dostlarıdır. İçinizden kim onları dost edinirse, şüphesiz o da onlardandır. Şüphesiz Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.

"Ey iman edenler, Yahudi ve Hıristiyanları dostlar edinmeyin": İniş sebebi için üç görüş vardır:

Birincisi: O Ebu Lubabe hakkında inmiştir; o, Kurayza oğullarına, Sa'd'in hakemliğine razı olurlarsa bunun ölüm olacağını söylemişti. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İkrime de bu görüştedir.

İkincisi: Ubade bin Samit: Ya Resulallah, benim Yahudilerden dostlarım var, onlardan teberra ediyor ve Allah'a tevella/dost ediyorum, dedi. Abdullah bin Übey de: Ben başıma felaket gelmesinden korkuyorum, Yahudilerden teberra edip Allah'ın velayetine geçmem, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Atıyye, el – Avfi, demiştir.

Üçüncüsü: Uhut savaşı çıkınca insanlar kafirlerin zafer kazanmasından korktular; bir adam, arkadaşına: Ben filanca Yahudiye katılıyorum, ondan aman alırım yahutta Yahudi olurum, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Süddi ile Mukatil, demişlerdir. Zeccac da: Onlara dinde tevella etmeyin, demiştir. Başkası da: Onlardan yardım ve destek istemeyin, demiştir. "Onlar birbirinin dostlarıdır": Yardım ve kollamada.

"İçinizden kim onları dost edinirse, o da onlardandır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kim onları dinde dost edinirse, (tevella ederse), o da küfürde onlardandır.

İkincisi: Kim onları antlaşmada tevella ederse, şüphesiz emre muhalefette onlardandır.

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ
فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ
مِنْ عِنْدِهِ فَيُصْبِحُوا عَلَى مَا أَسَرُّوا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ ﴿٥٢﴾

52 – Kalplerinde hastalık olanların onlara koştuklarını görürsün. "Biz başımıza bir felaket gelmesinden korkuyoruz" derler. Umulur ki Allah kendi katından bir fetih veya bir iş getirir de içlerinde gizledikleri o şeye pişman olurlar.

"Kalplerinde hastalık olanların onlara koştuklarını görürsün": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayet münafıklar hakkında inmiştir, sonra onların bu hususta da iki görüşleri vardır:

Birincisi: Yahudi ve Hıristiyanlar münafıklara gıda maddesi temin eder, onlara ödünç verir ve onlarla dostluk kurarlardı. "Yahudi ve Hıristiyanları dostlar edinmeyin" ayeti inince, münafıklar: Onlarla ilişkiyi nasıl keseriz ki bir kıtlık olsa bize bol bol gıda maddesi verirler, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Münafıklar hakkında indi deyip de isim vermeyenlerden bazıları Mücahit ile Katade'dir.

İkincisi: O, Abdullah bin Übey hakkında inmiştir, bunu da Atıyye el – Avfi, demiştir.

Hastalıktan ne murad edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, şüphedir, bunu Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Münafıklıktır, bunu da Zeccac, demiştir.

"Onlara koşarlar": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Dostluk ve samimiyetlerine koşarlar, bunu da Mücahit ile Katade, demiştir. *İkincisi:* Rızalarına koşarlar, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. *Üçüncüsü:* Müslümanlara karşı yardımlarına koşarlar, bunu da Zeccac, demiştir.

"Felaket"ten ne kasdedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kıtlık ve açlıktır, bunu İbn Abbas, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Başımıza kıtlık gibi kötü bir şey gelir de bizimle alışveriş etmezler, onlardan gıda maddesi alırken bize vermezler.

İkincisi: Devletin Müslümanlara karşı Yahudilere dönmesidir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Fetih"ten murad edilen şey hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Mekke'nin fethidir, bunu İbn Abbas ve Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Yahudi kentlerinin fethidir, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Muhaliflerine karşı Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e yardımdır, bunu da Katade ile Zeccac, demiştir. *Dördüncüsü:* Sıkıntının def olması ve rahatlamadır. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Emir hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Nadiyr oğullarının sürülüp mallarının alınması ve Kurayza oğullarının öldürülüp zürriyetlerinin esir edilmesidir. Bunu da İbn Saib ile Katade, demiştir.

İkincisi: Cizyedir, bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: Bolluktur, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Dördüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e münafıkların durumunun açığa çıkarılıp öldürülmeleridir. Bunu da Zeccac, demiştir.

Gizledikleri şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlarla dostluklarıdır. *İkincisi:* Belki de Muhammed'e yardım edilmez, sözleridir.

وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهَٰؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ ۙ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ ۚ
حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خَاسِرِينَ ﴿٥٣﴾

53 – (Mü'minler onların bu halini görünce): "Var güçleri ile yemin ederek sizinle beraber olduklarını söyleyenler bunlar mı?" der. Onların amelleri boşa gitmiş; ziyan edenlerden olmuşlardır.

"Ve yekulüllezine amenu": Ebu Amr: Bel ki der, manasına lamın nasbı ile diğer kurralar ise cümle başı olarak ref'i ile okumuşlardır. İbn Kesir, Nafi ve İbn Amir vavsız ve lamın ref'i ile okumuşlardır. Mekke ve Medine Mushaflarında da böyledir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Nadiyr oğullarını Medine'den sürünce, bu münafıkların zoruna gitti ve onlardan ayrılmalarına üzüldüler. Münafık, yakın akrabasını Yahudilerle çetin bir düşmanlık içinde görünce ona: "Uzun süre seni doyurmuş birine vereceğin karşılık bu mu idi?" demeye başladı. Kurayza oğulları da öldürülünce münafıklardan hiç kimse içindekini saklayamadı ve: Hepsi bir gecede biçildiler (kafaları vuruldu) dediler. Mü'minler münafıkların bu hareketlerini görünce şöyle dediler: "Var güçleri ile Allah'a yemin eden bu münafıklar mı?" dediler. İbn Abbas da: Ağır yemin ettiler, demiştir. Mücahit de: Var güçleri ile Allah'a kasem eden, demiştir. Zeccac da: Aşırı yemin eden, demiştir. "Şüphesiz onlar (münafıklar) sizinledir (siz Yahudiler iledir)": Düşmanlarınıza (mü'minlere) karşı. "Onların ameli boşa gitmiştir": Münafıklıkları yüzünden.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَن يَرْتَدَّ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى
الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ
لَوْمَةَ لَائِمٍ ۚ ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ ۚ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٤﴾

54 – Ey iman edenler, içinizden kim dininden dönerse, Allah yakında kendilerini sevdiği, onların da O'nu sevdiği, mü'minlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı onurlu bir topluluk getirecek; Allah yolunda cihat ederler. Kınayanın kınamasından korkmazlar. İşte bu, Allah'ın bir lütfüdür dilediğine verir. Allah'ın rahmeti geniş, ilmi sonsuzdur.

"Men yertedde minküm an dinihi": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, birinci dalın ikinci dala idgamı ile: Yertedde okumuşlar; Nafi ile İbn Amir de, iki dal ile: Yertedid okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Asıl olan "yertedid"dir, çünkü muzaafın ikinci harfi sakin olursa, şedde ortaya çıkar. "Yertedde" ise: Birinci dal ikinciye idgam edilmiş, ikincisi iki sakin birleştiği için harekelenmiştir. Hasen de şöyle demiştir: Allah, Peygamberinin ölümünden sonra bir kavmin İslam dininden döneceğini bildiği için onlara kendilerini seveceği, onların da kendisini seveceği bir toplum getireceğini haber verdi. Bu kavimden de kimlerin murad edildiği hususunda altı görüş vardır:

Birincisi: Ebu Bekir es – Sıddik ile mürtedlerle savaşan arkadaşlarıdır, bunu da Ali bin Ebu Talib, Hasen – Allah'ın selamı bu ikisinin üzerine olsun – Katade, Dahhak ve İbn Cüreyc, demişlerdir. Enes bin Malik de şöyle demiştir: Ashap, zekat vermek istemeyenlerle savaşmak istemediler ve: Kıbleye dönerek namaz kılıyorlar, dediler. Ebu Bekir kılıcını kuşandı ve tek başına çıktı, onun çıktığını görünce de ashap çıkmaktan başka çare bulamadılar.

İkincisi: Ebu Bekir ile Ömer'dir, bu da Hasen'den rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Onlar Ebu Musa'l – Eş'ari'nin kavmidir. İyad el – Eş'ari şöyle rivayet etmiştir: Bu ayet inince, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: "Bunlar şunun, yani Ebu Musa'nın kavmidir" dedi.[16]

Dördüncüsü: Onlar Yemen halkıdır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Mücahit de böyle demiştir.

Beşincisi: Onlar ensardır, bunu da Süddi, demiştir.

Altıncısı: Muhacirlerle ensardır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, zikretmiştir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Allah, Hazreti Ömer zamanında va'dini yerine getirdi; bunlar dinlerinden dönenlerden daha iyi Müslüman idiler.

"Alçak gönüllü": Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh şöyle demiştir:

16 - Hakim Müstedrek, 3/313. Hadis sahihtir, Müslim'in şartına uygundur.

Onlar kendi dininden olanlara karşı yumuşak kalpli, dinlerinden olmayanlara karşı ise sert kimselerdir. Zeccac da: "Ezilletin"inin manası: Mü'minlere karşı halim selimdir, ancak pısırık değiller, demiştir. "Allah yolunda cihat ederler, kınayanın kınamasından korkmazlar": Çünkü münafıklar kafirleri gözetirler, onlara arka çıkarlar, onların kınamasından korkarlar. Aziz ve celil olan Allah, imanı sağlam olanın Allah hakkında kınayanın kınamasından korkmayacağını bildirdi. Sonra da bunun ancak kendisinin tevfiki ile olacağını duyurdu ve: "Bu, Allah'ın bir lütfüdür, bunu dilediğine verir" dedi. Bu da Allah'ı sevmeleri, Müslümanlara karşı yumuşak, kafirlere karşı sert olmalarıdır.

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ
وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ ﴿٥٥﴾ وَمَن يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ
آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٥٦﴾

55 – Sizin dostunuz ancak Allah'tır, Resul'üdür ve namazı dosdoğru kılan, zekatı veren, ruku eden mü'minlerdir.

56 – Kim Allah'ı, Resul'ünü ve iman edenleri dost edinirse, şüphesiz Allah'ın partisi, galip olanların ta kendileridir.

"Sizin dostunuz ancak Allah ve Resul'üdür": Kimler hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Abdullah bin Selam ile arkadaşları Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip: Bir topluluk bize açıkça düşmanlık ilan ettiler, biz de evlerimiz uzak olduğu için ashabınla oturamıyoruz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Onlar da: Allah'a, Resul'üne ve mü'minlere razı olduk, dediler. Bilal ezan okudu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem dışarı çıktı; bir yoksulun dilencilik ettiğini gördü, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: "Sana kimse bir şey verdi mi?" dedi. O da: Evet, dedi. "Ne verdi?" dedi. O da: Bir gümüş yüzük, dedi. "Onu sana kim verdi?" dedi. O da: Şu ayakta duran, dedi. Baktı ki o Ali bin Ebu Talip'miş, o rukuda iken bana verdi, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de bu ayeti okudu. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mukatil de böyle demiştir. Mücahit de: Ali bin Ebu Talib hakkında indi, o rukuda iken sadaka vermişti, demiştir.

İkincisi: Ubade bin Samit, müttefiği olan Yahudilerden alakasını kesince bu ayet onun hakkında indi. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, Ebu Bekir es - Sıddik hakkında inmiştir, bunu da İkrime, demiştir.

Dördüncüsü: O giden ve kalan müslümanlar hakkında inmiştir, bunu da Hasen, demiştir.

"Zekatı verirler ve ruku ederler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar bunu rukularında yaparlar. Bu da Hazreti Ali radıyallahu anh'in rukuda iken yüzüğünü sadaka olarak vermesidir. *İkincisi:* Onların şanı zekat vermek ve ruku etmektir.

Rukudan ne murad edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, bizzat rukudur, çünkü Ebu Salih, İbn Abbas'tan böyle rivayet etmiştir. Ayetin, onlar rukuda iken indiği de, söylenmiştir. *İkincisi:* O; gece ve gündüz kılınan nafile namazdır. Sadece rukudan bahsedilmesi, onun şerefini artırmak içindir. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O, boyun eğmek ve tevazu göstermektir, şöyle bir şiir getirmişlerdir:

Fakiri hor görme, olur ki,
Bir gün eğilirsin, zaman onu yükseltmiş olur.

Bunu da Maverdi, zikretmiştir. "Allah'ın partisine": Gelince, Hasen: Onlar Allah'ın askerleridir, demiştir. Ebu Ubeyde de: Allah'ın yardımcılarıdır, demiştir. Sonra onların kimler oldukları hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar muhacirlerle ensardır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Ensardır, bunu da Ebu Süleyman zikretmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا
تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ
مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ أَوْلِيَاءَ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾

57 – Ey iman edenler, sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi eğlence ve oyun edinen kimselerden kafirleri dostlar edinmeyin. Eğer inanıyorsanız Allah'tan korkun.

"Dininizi eğlence ve oyun edinenleri dostlar edinmeyin": İniş sebebi şöyledir: Rifaa bin Zeyd bin Tabut ile Süveyd bin Haris İslam olduklarını açıklamışlardı. Sonra da münafık oldular. Müslümanlardan bazı adamlar onlarla dostluk kurarlardı, işte bu ayet bunun üzerine indi.

Bunu İbn Abbas, demiştir. Onların dini eğlence ve oyun edinmeleri, İslam'ı gösterip küfrü gizlemeleri ve dinle oynamalarıdır. Kitap verilenler ise: Yahudilerle Hıristiyanlar-dır. Kafirler de: Putperestlerdir. İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Hamze, nasb ile: "velküffare" okumuşlardır, mana da: Kafirleri dost edinmeyin, demektir. Ebu Amr ile Kisai de, kelamın cer amiline yakın olmasından dolayı "velküffari" okumuşlardır. Ebu Amr da elifi imale etmiştir.

وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَوٰةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ
لَا يَعْقِلُونَ ﴿٥٨﴾

58 – Namaza çağırdığınız zaman onu eğlence ve oyun edinirler. Çünkü onlar akıllarını çalıştırmayan bir topluluktur.

"Namaza çağırdığınız zaman": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in müezzini ezan okuyup da Müslümanlar namaza kalktıkları zaman, Yahudiler: Kalktılar, kalkmaz olasılar, namaz kıldılar, kılmaz olasılar, derlerdi, alay eder ve gülerlerdi. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Kafirler ezanı işittikleri zaman Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Müslümanları bundan dolayı kıskanırlar ve: Ya Muhammed, öyle görülmemiş bir şey getirdin ki onu geçmiş milletlerden duymadık. Eğer sen peygamberlik iddia ediyorsan, bu ezanla senden önceki peygamberlere muhalefet ettin. Bu ses ne kadar çirkin ve bu iş ne kadar iğrenç, dediler. İşte ayet bunun üzerine indi. Süddi de şöyle demiştir: Medine'de ensardan bir adam müezzinin: Eşhedü enne Muhammeden Resulullah, dediğini işittiği zaman: Yalan söyleyenin evi yansın, dedi. Hizmetçisi gece o uyurken elinde ateşle içeri girdi, ailesi de uyuyorlardı, bir kıvılcım sıçradı, evi yaktı, kendisi ve ailesi de yandılar. Ayette geçen nida: Ezandır. Onu eğlence edinmeleri de gülüşmeleri ve kaş göz hareketi yapmalarıdır. "Çünkü onlar akıllarını çalıştırmayan bir topluluktur": Namaza gelmede kendileri için ne olduğunu, onunla alay etmede de başlarına neyin geleceğini bilmezler.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ
وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ ﴿٥٩﴾

59 – De ki: Ey kendilerine kitap verilenler, sırf Allah'a inanmamız, bize indirilene ve daha önce indirilenlere iman etmiş olmamız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Şüphesiz sizin çoğunuz fasık kimselersiniz.

"De ki: Ey kendilerine kitap verilenler...": İniş sebebi şöyledir: Birkaç Yahudi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip iman ettiği peygamberleri sordular. O da bütün peygamberleri zikretti. İsa'yı da zikredince: Onun peygamberliğini inkar ettiler ve: Allah'a yemin ederiz ki sizin dininizden daha kötü bir din bilmiyoruz, dediler. İşte bunun üzerine bu ve arkasındaki ayet indi. Bunu İbn Abbas demiştir. Hasen ile A'meş, kafın fethası ile: "Tenkamune" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Nekamtü alerrecüli enkımu, ve nekımtü aleyhi enkamu, denir ki kin besleme manasınadır. Birincisi daha iyi lügattir. "Nekımtü" de bir şeyden aşırı derecede nefret etmektir. Mana şöyledir: İman ettiğimiz ve sizin de fasık olmanızdan dolayı mı bizden nefret ediyorsunuz? Çünkü sizler bizim haklı, sizin de fasık olduğunuzu bilmektesiniz.

قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللّٰهِ مَنْ لَعَنَهُ اللّٰهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ
وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ أُولٰئِكَ شَرٌّ
مَكَانًا وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ ﴿٦٠﴾

60 – De ki: Size Allah katında cezası bundan kötü olanını haber vereyim mi? O da Allah'ın lanetlediği, kendisine gazap ettiği ve onlardan maymunlar ve domuzlar yaptığı kimselerle tağuta (batıl ilahlara) tapanlardır. İşte onların yeri daha kötüdür ve bunlar doğru yoldan daha sapıktırlar.

"Size bundan daha kötüsünü haber vereyim mi?": İniş sebebi; Yahudilerin "Allah'a yemin ederiz ki dünya ve ahirette sizden daha nasipsizleri ve dininizden daha kötü bir din bilmiyoruz" sözleridir. "Bundan daha kötü" sözü hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Mü'minlerden daha kötü, demektir, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: İmanımızdan nefret etmenizden daha kötü, demektir. Bunu da Zeccac, demiştir.

Mesubet: Ceza (karşılık) demektir. Zeccac şöyle demiştir: "Men

laanehullah" kavlindeki "men"in yeri, istersen merfu olur, istersen mecrur olur. Kim mecrur kılarsa onu "şerrin"den bedel kılar, mana: Size Allah'ın lanet ettiğini haber vereyim mi?" olur. Kim de merfu okursa, "hüve" gizlenmiş olur. Sanki biri: " O kim?" demiş olur, karşısındaki de: Huve men laanehullah (o, Allah'ın lanet ettiğidir) demiş olur. Ebu Salih, İbn Abbas'tan: Allah'ın cizye ile lanet ettiği, buzağıya tapmakla da gazap ettiği kimsedir; onun yeri Allah katında daha kötüdür, dediğini nakletmiştir. İbn Abbas'tan şöyle de rivayet edilmiştir: Cumartesi yasağına uymayarak suretleri değiştirilenler iki kısımdır: Gençleri maymuna çevrildi, ihtiyarları da domuza çevrildi. Başkası da şöyle demiştir: Maymunlar cumartesi ashabıdır, domuzlar da İsa'nın sofrasını inkar edenlerdir. İbn Kuteybe: Ben bu maymunların ve domuzların bizzat onlardan türediğini zannediyorum, demiş ve delil olarak da: "Onlardan maymunlar ve domuzlar kıldı" sözünü getiriyorum, çünkü bunların başına el belirlilik takısı geçmiştir, bu da onların belirli olduklarını ve onların bilinen maymunlar olduğunu gösterir. Eğer onların nesli tükense ve geçip gitseler idi, elif lam takısı getirmeden: Ve caale minhüm kıradeten ve hanazire, derdi, demiştir. Ancak suretleri değişenler hakkında Ümmü Habibe hadisi sahih ise aleyhisselam'ın dediği gibi olur. Ben de derim ki: Yalnız Müslim'in Sahih'inde Ümmü Habibe hadisi vardır; o da şöyledir: Bir adam: "Ya Resulallah, bu maymunlar ve domuzlar, o sureti değişenlerden midir?" dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: Allah suretlerini değiştirdiği bir kavme nesil ve zürriyet vermemiştir. Maymunlar ve domuzlar daha önce de vardı, demiştir.[17] Biz de Bakara suresinde İbn Abbas'tan bundan daha fazlasını anlatmış bulunuyoruz. Binaenaleyh İbn Kuteybe'nin zannına itibar edilmez.

"Abedettağute": (Batıl İlahlara taptı): Bunda tam yirmi okunuş vardır. İbn Kesir, Asım, Ebu Amr, İbn Amir, Nafi ve Kisai, aynın, banın ve dalın fethi ile (abede), "tağut"un tesinin nasbi ile "tağute" okumuşlardır. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Onlardan maymunlar, domuzlar ve tağuta tapanlar kıldı.

İkincisi: Mana şöyledir: Allah'ın lanet ettiği ve tağuta tapanlar kıldığı. Burada tağuttan iki şey kastedilmiştir: *Birincisi:* Putlardır. *İkincisi:* Şeytandır (bu yirmi kıraati lüzumsüz ve yorucu gördüğümüz için, okurlarımızdan özür dileyerek almıyoruz. Mütercim).

---

17 – İmam Ahmed, Müsned, 5/260; Müslim, Kader, hadis no, 33.

"Onların yeri daha kötüdür": Yani bu anlattığımız kimselerin yeri mü'minlerinkinden daha kötüdür. Aslında mü'minlerin yeri kötü değildir, ancak söz hasmın kelamına bağlı olduğu için ve onlar: Sizden daha kötü kimseler bilmiyoruz, dedikleri için: Bu sıfatta olanlar, sizden daha kötüdür, denilmiştir.

وَإِذَا جَاءُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا
وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ ﴿٦١﴾

61 – Onlar size geldikleri zaman: "İman ettik" derler. Halbuki onlar küfür (inkar)la girmiş ve onunla çıkmışlardır. Allah ise onların gizlediklerini pekiyi bilir.

"Onlar size geldikleri zaman": Katade: Bunlar Yahudilerden bazı kimselerdir ki bunlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanına girer, getirdiği şeylere iman ettiklerini haber verirlerdi, halbuki onlar sapıklıklarından ayrılmazlardı.

"Küfürle girmişlerdir": Yani kafir olarak girdiler ve kafir olarak çıktılar. Küfür her iki hallerinde de onlarla beraberdir. "Allah onların gizlediklerini pekiyi bilir": Gizledikleri küfür ve nifakı.

وَتَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَأَكْلِهِمُ
السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٢﴾

62 – Onlardan çoğunun günaha, düşmanlığa ve haram yemeye koştuklarını görürsün. Gerçekten yaptıkları şey ne kötüdür!

"Onlardan çoğunu görürsün": Yani Yahudilerden, "koşarlar": Yani seğirtirler", "günaha": Bunda da iki görüş vardır: Birincisi. O, masiyetlerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Küfrdür, bunu da Süddi, demiştir. Udvan ise, zulüm ve haksızlıktır.

"Suht (haram): Bunda da üç görüş vardır:

Bi incisi: O hükümde rüşvettir. *İkincisi:* Dinde rüşvettir. *Üçüncüsü:* Faizdir.

لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ
عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿٦٣﴾

63 – Din adamları ve hahamlar onları günah söylemekten ve haram yemekten men etmeli değil miydi? Yaptıkları şey ne kötüdür!

"Levla yenhahumurrabbaniyyune velahbaru": "Levla", hella" (teşvik) manasınadır. Rabbaniyyun Al-i İmran'da geçmiş, ahbar da bu surede geçmiştir. Bu ayet emr-i bilmaruf ve nehy-i anilmünkeri terk edenler için en şiddetli ayetlerdendir. Çünkü Allah Teala münkeri işleyenle onu uyarmayı terk edeni aynı kefeye koymuştur. İbn Abbas şöyle demiştir: Kur'anda bundan daha tehditkâr bir ayet yoktur.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ اَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ
يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا
اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا وَاَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ
وَالْبَغْضَاءَ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ كُلَّمَا اَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ اَطْفَاَهَا
اللّٰهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ فَسَادًا وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٦٤﴾

64 – Yahudiler: "Allah'ın eli bağlıdır" dediler. Kendilerinin elleri bağlansın ve dedikleri yüzünden lanete duçar olsunlar. Bilakis O'nun iki eli de açıktır; istediği gibi harcar. Rabbinden sana indirilen şey, andolsun ki onlardan çoğunun taşkınlık ve küfürlerini artıracaktır. Biz de aralarına kıyamete kadar düşmanlık ve kin saldık. Ne zaman savaş için bir ateş yaksalar, Allah onu söndürdü. Onlar yeryüzünde bozgunculuk için çalışırlar. Allah ise bozguncuları sevmez.

"Yahudiler: Allah'ın eli bağlıdır, dediler": Ebu Salih, İbn Abbas'tan naklen demiştir ki: Ayet, Yahudi Finhas ve arkadaşları hakkında inmiştir. Onlar: Allah'ın eli bağlıdır, dediler. Mukatil de: Finhas, İbn Soriya ve Azer bin Ebi Azer hakkında inmiştir, demiştir. Bunu demelerinde üç görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala onlara bol rızık vermişti, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem hakkında ona isyan edip de onu inkar edince, onlara bol bol verdiği rızıktan birazını kesti, onlar da: Allah'ın eli bağlıdır, dediler. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İkrime de böyle demiştir.

İkincisi: Allah Teala bu ümmetten ödünç (fukaraya sadaka) istediği gibi onlardan da istedi, onlar da: Allah cimridir, eli bağlıdır ki bizden ödünç istiyor, dediler. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Hıristiyanlar Beytülmukaddes'i tahrip etmesi için Buhtunassar'a yardım edince, Yahudiler: Eğer Allah'ın eli çözük olsa idi bizi ondan korurdu, demek ki eli bağlıymış, dediler. Yine bunu da Katade, demiştir. Mağlul: Tutuk ve kapalı demektir. Kapalı demekle neyi kasdettikleri hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Vermekten kapalıdır, bunu da İbn Abbas, Katade, Ferra, İbn Kuteybe ve Zeccac, demişlerdir.

İkincisi: Bize azap etmekten kapalıdır, bize ancak yemini sınamasın diye buzağıya taptığımız günler kadar azap eder. Bunu da Hasen, demiştir. "Elleri bağlansın": Bunun üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Cehennemde bağlansın, bunu Hasen, demiştir. *İkincisi:* Hayırdan bağlansın, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Cimri kılındılar, onlar en cimri millettir. Bunu da Zeccac, demiştir. İbn Enbari de: Bu Allah'tan bir haberdir; onların başlarına geldiğini halka haber vermektedir. "Ğullet eydihim" cümlesi hal olarak mahallen mansuptur, takdiri şöyledir: Yahudiler bunu Allah ellerinin bağlanmasına hüküm verdiği ve onlara lanet ettiği halde demiştir. Mananın: Elleri bağlandı şeklinde olması da caizdir. Onlara beddua olması da caizdir. Allah bize onlara nasıl beddua edeceğimizi öğretmiştir, tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi: "Tebbet yeda Ebi Lehebin" *(Tebbet: 1)*; "letedhulünnel mescidel harama inşallahu aminin" *(Feth: 27)*.

"Dedikleri o şeyle lanete duçar oldular": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın rahmetinden uzak oldular. *İkincisi:* Dünyada cizye ile ahirette de ateş ile azap edildiler. *Üçüncüsü:* Maymunlara ve domuzlara çevrildiler. İbn Abbas, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kim bir şeye lanet eder de o da onu hak etmezse, o lanet Allah'ın onlara lanet etmesi dolayısıyla Yahudilerin üzerine döner. Zeccac şöyle demiştir: Bazıları: "Allah'ın eli" kavlinin: O'nun nimeti manasına olduğunu söylemişlerdir ki, bu yanlıştır, bunu da: "Bilakis iki eli de açıktır" kavli bozar. Onların dediklerine göre mana: Onun iki nimeti şeklinde olur ki, Allah'ın nimeti sayılamayacak kadar çoktur. "İki eli de açıktır": Kavlinden maksat O, cömerttir, dilediği gibi harcar, demektir. İbn Enbari buna yakın görüş beyan etmiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: dilerse rızkı bollaştırır, dilerse daraltır.

"Rabbinden sana indirilen şey, andolsun ki onlardan çoğunun taşkınlık ve küfürlerini artıracaktır": Zeccac şöyle demiştir: Ne zaman sana bir şey indirilse, onu inkar ederler, böylece inkarları artar.

Burada "tuğyan": Küfürde aşırı gitmektir. Mukatil de şöyle demiştir: Rabbinden sana recm ve kan davaları hakkında indirilen, Nadiyr oğullarının taşkınlık ve inkarlarını artırır.

"Aralarına düşmanlık ve kin saldık": Bu sözle kimlerin kasdedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yahudilerle Hıristiyanlardır. Bunu da İbn Abbas, Mücahit ve Mukatil, demişlerdir. Eğer: "Hıristiyanlar nerede zikredildi?" denilerse, cevap şöyledir: O: "Yahudi ve Hıristiyanları dostlar edinmeyin" kavlinde geçmiştir. *İkincisi:* Onlar Yahudilerdir, bunu da Katade, demiştir.

"Ne zaman savaş için bir ateş yaksalar Allah onu söndürür": Ateş yakılması savaş çıkması için çalışmalarına misaldir. Şöyle denilmiştir: Ateşin istiare yolu ile savaş için kullanılmasının aslı şudur: Arap kabilesi başkasıyla savaşmak istediği zaman dağ başlarında ve yüksek yerlerde ateş yakarlardı ki savaşa kalktıkları bilinsin de onlara yardım etmek isteyenler hazırlansınlar. Şöyle de denilmiştir: Ciddi savaş etmek üzere antlaşma yaptıkları zaman, ateş yakar ve antlaşırlardı.

Ayetin manası hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile savaşmak için toplandıkları zaman Allah onları dağıtır.

İkincisi: Ne zaman bir hile yapsalar, Allah onu başlarına geçirir.

"Yeryüzünde bozgunculuk için koşarlar": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Günahlarla, bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ismini kitaplarından silmek ve İslam'ı reddetmekle. Bunu da Zeccac, demiştir. *Üçüncüsü:* Küfürle. *Dördüncüsü:* Zulümle. Bu son ikisini Maverdi, demiştir.

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ
وَلَأَدْخَلْنَاهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٦٥﴾

65 - Eğer gerçekten kitap ehli iman etseler ve kötülüklerden sakınsalardı, günahlarını örter ve onları nimet cennetlerine sokardık.

"Eğer kitap ehli": Yani Yahudilerle Hıristiyanlar. "İman etselerdi": Allah'a, "sakınsalardı": Şirkten, geçmiş "günahlarını örterdik".

وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرٰيةَ
وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ
وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ
مَا يَعْمَلُونَ ﴿٦٦﴾

66 – Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden kendilerine indirileni tatbik etselerdi, üstlerinden, ayaklarının altından (yeraltı ve yer üstü servetleri) yerlerdi. Onlardan ılımlı bir cemaat vardır. Onlardan çoklarının ise yaptıkları ne kötüdür!

"Eğer onlar Tevrat'ı ve İncil'i tatbik etselerdi": İbn Abbas: İçindekilerle amel etselerdi, demiştir. "Rablerinden kendilerine indirilen": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İsrail oğulları peygamberlerinin kitaplarıdır. *İkincisi:* Kur'an'dır, çünkü onlar da onunla muhatap olunca, onlara da indirilmiş gibi olur.

"Üstlerinden ve ayaklarının altından yerlerdi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi bol yağmur ve bol bitki ile yerlerdi. Bu; İbn Abbas, Mücahit ve Katade'nin görüşüdür.

İkincisi: Mana şöyledir: Allah onlara bolluk verirdi. Nitekim: Filanca tepesinden tırnağına kadar hayır içindedir, denir. Bunu da Ferra ile Zeccac, demişlerdir. Allah Teala bununla takvanın rızık bolluğuna sebep olduğunu bildirmiştir. Nitekim şöyle demiştir: "Onlara göklerin ve yerin bereketlerini açardık". *(A'raf: 96)* "Ona ummadığı yerden rızık verir". *(Talak: 3)*

"Onlardan bir cemaat ılımlıdır": Yani kitap ehlinden, onlar da onların içinden Müslüman olanlardır. Bunu da İbn Abbas ile Mücahit, demişlerdir. Kurazi de şöyle demiştir: Onlar: Mesih İsa Allah'ın kulu ve resul'üdür, diyenlerdir. "İktisad" sözde ve işte ifrat ve tefrite kaçmadan ılımlı ve dengeli olmaktır.

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ
وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ
إِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٦٧﴾

70 – Andolsun ki biz İsrail oğullarından sağlam söz aldık ve onlara peygamberler gönderdik. Ne zaman onlara bir peygamber hoşlarına gitmeyen bir şey getirdiyse, bir kısmını yalanladılar ve bir kısmını da öldürüyorlardı (öldürdüler).

"Andolsun, biz İsrail oğullarından sağlam söz aldık": Mukatil şöyle demiştir: Onlardan Tevrat'taki şeylerle amel etme sözünü aldık. İbn Abbas da şöyle demiştir: Yalanladıkları peygamberler arasında Muhammed ile İsa, öldürdükleri arasında da Zekeriyya ile Yahya vardı. Zeccac da şöyle demiştir: Yalanlamada Yahudilerle Hıristiyanlar ortaktır, öldürme ise özellikle Yahudilere aittir.

وَحَسِبُوٓا اَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَصَمُّوا ثُمَّ تَابَ اللّٰهُ
عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا كَث۪يرٌ مِنْهُمْ وَاللّٰهُ بَص۪يرٌ بِمَا
يَعْمَلُونَ ﴿٧١﴾

71 – Fitne olmayacak sandılar. Kör ve sağır oldular. Sonra Allah tövbelerini kabul etti. Sonra içlerinden çokları yine kör ve sağır oldular. Allah yaptıklarını hakkıyle görmektedir.

"Ve hasibu enla tekune fitnetün": İbn Kesir, Nafi, Asım ve İbn Amir, nasb ile: "Tekune"; Ebu Amr, Hamze ve Kisai de, ref ile: "Tekunu" okumuşlardır. "Fitnetün"ün merfu olmasında ise ihtilaf etmemişlerdir. Mekki bin Ebu Talib şöyle demiştir: Kim merfu okursa, "en"i sakileden muhaffefe kılmış olur ve yanında da "he" zamirini gizler ve "hasibu"yu da "eykanu" (kesin bildiler) manasına alır. Çünkü "en" tekit içindir. Tekit ise ancak yakîn ile caiz olur. Takdiri şöyledir: Fitne olmaz bildiler. Kim de nasb ederse, "en"i fi'li nasb eden edat kabul eder, "hasibu"yu da zannettiler manasına alır. Eğer "en"den önce şüpheye uygun olmayan bir fiil olsa idi, sakileden tahfif edilmiş olmaktan başkası caiz olmaz ve onunla fiil de mansub olmazdı, tıpkı: "Efela yeravne ella yerciu ileyhim" *(Taha: 89)*; "ve alime en sekunu" *(Müzzemmil: 20)* gibi.

Ebu Ali şöyle demiştir: Fiiller üçtür: Fiil vardır sebat ve istikrarı gösterir, mesela ilim ve tayakkun gibi. Fiil vardır, sebat ve istikrarın aksini gösterir. Fiil de vardır, bir defa ona, bir defa da buna çeker. Manası bilmek olan fiilden sonra şeddeli "enne" gelir. Çünkü onun manası bir şeyin sabit ve kararlı olmasıdır; mesela: "Ve yalemune ennallahe huvel hakkul mubin" *(Nur: 25)*; "elem yalem biennallahe

beriyim, dedi. Onlar da: Biz doğru yoldayız, biz elimizdekini tutar, sana iman etmeyiz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas, demiştir. Kitap ehlinden maksat Yahudi ve Hıristiyanlardır. "Hiçbir şeysiniz": Tevrat'ı ve İncil'i tatbik etmedikçe hak din üzerinde değilsiniz, demektir. Onları tatbik etmek de, içlerindeki ile amel etmektir. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman da o cümledendir. Rablerinden kendilerine indirilen şey hususunda da iki görüş vardır, bunlar da yukarıda geçmiştir. Ayetin diğer kısmı da öyledir (izahı yukarıda geçmiştir).

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَىٰ
مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٩﴾

69 – Şüphesiz mü'minler, Yahudiler, Sabiiler ve Hıristiyanlardan kim Allah'a ve ahiret gününe inanır ve iyi bir iş işlerse, onlara korku yoktur. Onlar üzülmeyecekler de.

"Şüphesiz mü'minler, Yahudiler ve Sabiiler": Bunun tefsirini Bakara suresinde zikrettik. Orada bunun muhkem veya mensuhluğu üzerindeki ihtilafları da beyan ettik. "Sabiun" lafzının merfu okunmasına gelince, Zeccac, içlerinde Halil ile Sibeveyh de olmak üzere Basralı alimlerden şöyle zikretmiştir: "Essabiun" kavli sondadır ve mana şöyledir: Şüphesiz iman edenler, Yahudilerden kim Allah'a iman eder, iyi bir iş yaparsa, onlara korku yoktur, onlar üzülmezler de. Sabiilerle Hıristiyanlar da öyledir. Örnek olarak şu şi'ri getirmişlerdir:

Yoksa bilin ki ben ve sizler anlaşmadıkça
Zalim kimseler olmaktan kurtulamayız.

Mana şöyledir: Bilin ki ben anlaşmadıkça zalimim, sizler de öylesiniz.

لَقَدْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ
وَأَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رُسُلًا كُلَّمَا جَاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ
أَنْفُسُهُمْ فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ ﴿٧٠﴾

lenilmeyen kısma, "Allah seni korur" cümlesi delalet eder. İbn Abbas da şöyle demiştir: Eğer bir ayeti saklarsan, mesajımı iletmemiş olursun. Başkası da mana şöyledir, demiştir: Sana indirilenin hepsini açıkça tebliğ et. Eğer sana gelecek bir endişeden dolayı ondan bir şey gizlersen hiçbir şeyi tebliğ etmemiş gibi olursun. Ebu Amr, Hamze ve Kisai, müfret olarak "risaletehu" okumuşlar; Nafi de çoğul sigası ile "risalatihi" okumuştur.

"Allah seni insanlardan korur": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Onları senden men eder. Allah'ın koruması: Kulu isyanlardan esirgemesidir. Taamün la ya'sımü denir ki, açlığı gidermeyen yemek, demektir. Eğer koruma nerede? Alnı yarıldı, dişi kırıldı? Aşırı derecede eziyet edildi, denilerse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: O, onu öldürülmekten ve tamamen yok olmaktan korumadır, ama ufak tefek şeyler tamamının korunmasına mani değildir. *İkincisi:* Bu ayet, o olaylar başına geldikten sonra indi, çünkü Maide en son inen surelerdendir.

"Şüphesiz Allah kafirler topluluğunu hidayete erdirmez": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onları cennete hidayet etmez. *İkincisi:* Maksatlarına varmak için onlara yardım etmez.

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ
لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ حَتّٰى تُقِيمُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ
مِنْ رَبِّكُمْۜ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ
طُغْيَانًا وَكُفْرًاۚ فَلَا تَاْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾

68 - De ki: Ey kitap ehli, sizler Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni tatbik etmedikçe hiçbir şeysiniz. Andolsun ki, Rabbinden sana indirilen (Kur'an), onlardan birçoğunun taşkınlık ve inkarını mutlaka artıracaktır. Öyleyse kafirler topluluğuna üzülme!

"De ki: Ey kitap ehli, sizler hiçbir şeysiniz": İniş sebebi şöyledir: Yahudiler, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Sen bizim yanımızdaki Tevrat'a iman etmiyor ve onun hak olduğuna şahitlik etmiyor musun?" dediler. O da: Evet, ancak siz onda birçok şey ihdas ettiniz ve ondakileri inkar ettiniz. Ben sizin ihdas ettiğiniz şeylerden

67 – Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun mesajını iletmedin demektir. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphesiz Allah kafirler topluluğunu hidayete erdirmez.

"Ey Peygamber, sana indirileni tebliğ et": Müfessirler bu ayetin birkaç sebep üzerine indiğini zikretmişlerdir: Hasen, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah beni mesajı ile gönderince içim sıkıldı ve insanlardan beni yalanlayacak olacağını anladım. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Kureyş'ten, Yahudilerden ve Hıristiyanlardan korkardı. Bunun üzerine Allah bu ayeti indirdi.[18] Mücahit de şöyle demiştir: "Ey Peygamber sana Rabbinden indirileni tebliğ et" ayeti inince: "Ya Rabbi, nasıl edeyim? Ben tek başımayım, insanlar başıma üşüşürler?" dedi. Allah da bunun üzerine: "Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun; Allah seni insanlardan koruyacaktır" kısmını indirdi. Mukatil de şöyle demiştir: Yahudileri dine davet edip de üzerlerinde çok durunca, onunla alay etmeye başladılar. Sustu, onlara bir şey demedi. Bu ayetle teşvik edildi. İbn Abbas da şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem gece korunurdu. Ebu Talib her gün Haşim oğullarından onu koruyacak kimseler gönderirdi. Nihayet bu ayet indi, o da: Amca, Allah beni cinlerden ve insanlardan korudu, dedi. Ebu Hureyre de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir gün bir ağacın altına indi, kılıcını ona astı. Bir adam gelip onu aldı ve: "Ya Muhammed, seni benden kim korur?" dedi. O da: Allah, dedi. Bunun üzerine: Allah seni insanlardan korur ayeti indi.

Hazreti Aişe de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir gece uyuyamadı, "neyin var?" dedim. O da: "Beni koruyacak bir adam yok mu?" dedi. Biz bu durumdayken bir silah sesi işittim, Resulullah: "Kim o?" dedi. O da: Sa'd ile Huzeyfe, seni korumaya geldik, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem uyudu, öyle ki horladı, bunun üzerine: "Allah seni korur" ayeti indi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem başını deri çadırdan çıkardı ve: Ey insanlar, çekilin, Allah Teala beni korumasına aldı" dedi.[19] Zeccac da şöyle demiştir: "Sana indirileni tebliğ et" kavlinin manası şöyledir: Sana indirilenin hepsini insanlara ulaştır, hiç kimseye bakma, başına bir kötülük gelir diye ondan hiçbir şeyi bırakma. Eğer ondan bir şey bırakırsan, onu tebliğ etmemiş olursun. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu söy-

18 – Suyuti, ed – Dürrül Mensur, Ebu Şeyh rivayet etmiştir.

19 – Tirmizi, Tefsirü suretil Maide, hadis no, 3046; Hakim, Müstedrek, 2/313.

yera" *(Alak: 14)* gibi. Tamah etmek, korkmak ve umut etmek gibi sebat ve istikrardan başka fiiller ise, ondan sonra enneden tahfif edilmiş "en" gelebilir; mesela, "fein hiftüm enla yukima hududallahi" *(Bakara: 229)*; "tehafune en yetehattafekümunnasu" *(Enfal: 26)*; "fehaşiyna en yurhikahuma" *(Kehf: 80)*; "atmau en yağfireli" *(Şuara: 82)* gibi. Hasibtü ve zanentü gibi her iki hal arasında gelip giden fiilleri ise, bir seferinde ilim manasına almak, bir seferinde de umut ve reca manasına almak da caizdir. "Ve hasibu enlatekune fitnetün"de her iki kıraat da caizdir, Kur'an da onunla inmiştir. Mansub okuyanlara başka misaller de şunlardır: "Em hasibellezinecterehusseyyiati en necalehüm" *(Casiye: 21)*; "em hasibellezine yamelnuesseyyiati en yesbikuna" *(Ankebut: 4)*; "ehasibennasü en yutreku". *(Ankebut: 2)* Merfu okuyanlara başka misaller de şunlardır: "Eyahsebune ennema nümiddühüm" *(Mü'minun: 55)*; "em yahsebune enna lanesmau sirrehüm". *(Zuhruf: 80)* İbn Abbas da şöyle demiştir: Peygamberleri öldürmek ve onları yalanlamakla Allah'ın kendilerine azap etmeyeceğini ve onları belaya çarptırmayacağını zannettiler.

"Kör ve sağır oldular": Zeccac şöyle demiştir: Bu da aynı şekilde tevil edilir: Onlar işittikleri ve gördükleri mucizelerle amel etmediler, o yüzden kör ve sağır gibi oldular.

"Sonra Allah tövbelerini kabul etti": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bela onlardan kaldırıldı, bunu da Mukatil, demiştir. Başkası da: Bu, onların düşmanlara karşı zaferidir, bu da: "Sonra onlara karşı size tekrar zafer verdik" *(İsra: 6)* ayetinde zikredilmiştir.

İkincisi: Tövbelerini kabul etti'nin manası şudur: Onlara Muhammed'i gönderdi; o da onlara iman edip tasdik ettikleri takdirde Allah'ın tövbelerini kabul edeceğini öğretti. Bunu da Zeccac, demiştir. "Sonra yine kör ve sağır oldular": Kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Bela kaldırıldıktan sonra tövbe etmediler, bunu Mukatil, demiştir.

İkincisi: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in gönderilmesinden sonra iman etmediler, bunu da Zeccac, demiştir.

"İçlerinden çoğu": Yani içlerinden çoğu kör ve sağır oldu, demektir, tıpkı: Caeni kavmüke ekserühüm (kavminin çoğu bana geldi) kavlinde olduğu gibi. İbn Enbari şöyle demiştir: Bu ayet, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem gönderilmeden önce küfür üzere olan bir kavim hakkında indi. O gönderilince zulüm ve kıskançlıklarından dolayı onu yalanladılar. Bu fi'lin onları helak edeceğini ve canlarına okuyacağını takdir edemediler. Allah Teala da:

"Fitne kopmayacağını zannettiler": Yani küfürde ısrarlarının onları fitneye düşürmeyeceğini zannettiler; haktan uzaklaşmakla da kör ve sağır oldular (basiretleri bağlandı) dedi. "Sonra Allah tövbelerini kabul etti": Yani tövbe etmeseler de Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i göndermekle onları tövbe ile yüz yüze getirdi. Muhammed ile hakkın açıklanmasından sonra içlerinden çoğu yine kör ve sağır oldular. İkinci gruptan çokları demesi, içlerinden bazılarının Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e muhalefet etmemelerinden dolayıdır.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ
الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ
اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ
حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَاهُ النَّارُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ
مِنْ أَنْصَارٍ ﴿٧٢﴾

72 – Andolsun ki, "Gerçekten Allah, Meryem oğlu (İsa) Mesih'tir" diyenler kafir oldular. Mesih ise: "Ey İsrail oğulları, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a ibadet edin. Çünkü kim Allah'a şirk (ortak) koşarsa, şüphesiz Allah ona cenneti haram etmiştir. Zalimler için yardımcılar yoktur" demişti.

"Andolsun ki: Gerçekten Allah Meryem oğlu Mesih'tir, diyenler kafir oldular": Mukatil şöyle demiştir: Bu ayet, Necran Hıristiyanları hakkında nazil oldu, onlar böyle demişlerdi.

"İsa dedi": Yani aralarında bulunan İsa onlara: Şu bir gerçektir ki kim Allah'a şirk koşarsa, Allah ona cenneti haram etmiştir, demişti.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ
ثَلَاثَةٍ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا إِلَٰهٌ وَاحِدٌ وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا
يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٣﴾

73 – Andolsun ki: Gerçekten Allah üçün üçüncüsüdür, diyenler kafir olmuşlardır. Bir tek Allah'tan başka İlah yoktur. Eğer bu

dediklerine son vermezlerse, içlerinden kafir olanlara mutlaka acıklı bir azap dokunacaktır.

"Andolsun ki: Gerçekten Allah üçün üçüncüsüdür diyenler kafir olmuşlardır": Mücahit: Onlar Hıristiyanlardır, demiştir. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: İsa doğunca yüzü üstü düşmeyen bir put kalmadı. Şeytanlar İblis'in yanında toplandılar, ona durumu haber verdiler. O da gitti, yeryüzünü dolaştı, sonra döndü: Babasız doğan bu çocuk, ben onu görmek istiyorum, dedi. Meleklerin annesinin etrafını sarmış olduklarını gördü, en azılılarınızdan ikisi arkama geçsin, dedi. Sabah olunca onlarla insan suretinde çıktı. İsrail oğullarının mescidine geldiler, onlar İsa'dan bahsediyor ve: Babasız doğan bir çocuk, diyorlardı. Hemen İblis müdahale edip: O bir beşer değildir, ancak Allah kulları denemek için bir kadın suretinde göründü, dedi. İki arkadaşından biri de: Ne kadar büyük bir söz söyledin, ancak Allah bir evlat edinmek istedi, dedi. Üçüncüsü de: Sen de ne büyük konuştun, ancak Allah yeryüzüne bir tanrı göndermek istedi, dedi. Bu sözleri halkın diline düşürdüler. Sonra da dağıldılar. İnsanlar da bunları konuştular.

Muhammed bin Ka'b de şöyle demiştir: İsa göğe kaldırılınca İsrail oğullarından yüz alim toplandılar, içlerinden dört tane seçtiler. Biri: İsa Allah'tı, istediği kadar yeryüzünde kaldı, sonra da göğe yükseldi, çünkü ölüyü Allah'tan başka kimse diriltemez, anadan doğma körü ve alaca hastalığını Allah'tan başka kimse iyi edemez, dedi. İkincisi de şöyle dedi: Öyle değil, çünkü biz İsa'yı tanıdık, annesini bildik, ancak o, Allah'ın oğludur. Üçüncüsü de: Ben sizin gibi demem, ancak annesi onu kötü bir iş sonucu dünyaya getirdi, dedi. Dördüncüsü de: Çok kötü konuştunuz; ancak o Allah'ın kulu ve Resul'üdür, kelimesidir, dedi. Çıktılar, onlardan her birine bir grup insan tabi oldu.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Ayetin manası şöyledir: Hıristiyanlar: Uluhiyet; Allah, İsa ve Meryem'in arasında ortaktır. Onlardan her biri tanrıdır, dediler. Ayette gizli sözcük vardır, mana şöyledir: İlahlar üçün üçüncüsüdür. İlahlar kelimesi söylenmemiştir, çünkü mana bellidir. Zira: İlah kasdetmeden, o üçün üçüncüsüdür, diyen kafir olmaz. Çünkü nerede bir iki varsa, O (Allah) onların üçüncüsüdür. Atılan kelimeye: "Ancak bir tek İlah vardır" cümlesi delalet eder. Zeccac da: Üçün üçüncüsüdür, sözünün manası: O, üçün biridir, demiştir. "Vema min ilahin" kavlindeki "min" tekit için gelmiştir. Onlardan kafir olanlar ise bu sözün üzerinde duranlardır. İbn Cerir

de mana şöyledir, demiştir: Mesih Allah'tır diyenlere, Allah üçün üçüncüsüdür diyenlere ve onların yolundan giden her kafire acıklı bir azap dokunacaktır.

أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللّٰهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٧٤﴾

74 – Allah'a tövbe edip O'ndan günahlarının bağışlanmasını dilemiyorlar mı? Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Efela yetubune ilallahi": Ferra şöyle demiştir: Lafız istifhamdır, ancak mana emirdir (Allah'a tövbe etsinler), tıpkı "içkiye son verdiniz değil mi?" *(Maide: 91)* kavli gibi ki, son verin, demektir.

مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ اِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ
مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَاُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ
اُنْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ انْظُرْ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٧٥﴾

75 – Meryem oğlu (İsa) Mesih sadece bir peygamberdir. Ondan önce (birçok) peygamberler geçmiştir. Anası da çok doğru bir kadındır. İkisi de yemek yerlerdi. Bak, onlara ayetleri nasıl açıklıyoruz! Sonra da haktan nasıl döndürülüyorlar!

"Meryem oğlu Mesih, sadece bir peygamberdir": Bunda onun peygamberliğini inkar eden Yahudilere ve onun İlah olduğunu idda eden Hıristiyanlara ret vardır. Mana da şöyledir: O, bir ilah değildir, onun hükmü ondan önce geçen peygamberlerin hükmü gibidir. "Annesi çok doğru bir kadındır": Bu da annesini fahişe sayan Yahudilere rettir. Zeccac şöyle demiştir: Sıddika: Sıdk kökünden mübalağa sigasıdır, sıddik, fi'il vezninmdedir, o da mübalağa kalıplarındandır. Mesela sikkît denir ki, çok susan kimse demektir.

"İkisi de yemek yerlerdi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O; onların gıda ile yaşadıklarını beyan etmiştir. Kim de gıda ile yaşarsa, İlah değildir. Bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: Yemek yemekle onun sonuna dikkat çekmiştir; çünkü yemek yemenin sonu abdest bozmadır, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Şöyle demiştir: "Bak, onlara ayetleri nasıl açıklıyoruz": İfadesi en latif kinayelerdendir. "Yü'fekun": Haktan çevriliyor ve saptırılıyorlar, demektir. Efekerrecülü an keza denir ki, bir şeyden sapmaktır. Ardın

me'fuke de: Yağmur ve bitkiden mahrum toprak, demektir. Sanki yağmur ve bitki ondan çevrilmiştir.

قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ
ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ۚ وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٧٦﴾

76 – De ki: "Allah'ı bırakıp da size zarar ve yarar veremeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Allah, evet O, hakkıyle işiten, her şeyi bilendir.

"De ki: Allah'tan başka şeylere mi tapıyorsunuz?" Mukatil şöyle demiştir: Necran Hıristiyanlarına de ki: Allah'tan başkasına, yani size dünyada zarar, ahirette de yarar veremeyen Meryem oğlu İsa'ya mı tapıyorsunuz? Allah onların: Mesih Allah'ın oğludur ve üçün üçüncüsüdür sözlerini işitmekte ve dediklerini bilmektedir.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ
وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا
كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ ﴿٧٧﴾

77 – De ki: Ey kitap ehli, dininizde haksız yere aşırı gitmeyin. Daha önce sapmış ve çoklarını saptırmış ve doğru yoldan çıkmış bir kavmin heva ve heveslerine uymayın.

"Ey kitap ehli": Mukatil şöyle demiştir: Bunlar Necran Hıristiyanlarıdır, mana da: Dininizde aşırı gitmeyin ve İsa konusunda haksız konuşmayın, demektir. "el – Ğuluv" kelimesinin manasını da Nisa suresinin sonunda anlatmış bulunuyoruz.

"Daha önce sapmış bir kavmin heva ve heveslerine uymayın": Ebu Süleyman: Sizin sapmanızdan daha önce sapmamış bir kavmin, demiştir. Bunlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerin sapık reisleridir.

İkincisi: Yahudi ve Hıristiyanların reisleridir. Ayet Peygamberimizin zamanındakilere hitaptır, bunlar seleflerinin uydurdukları keyfi şeylere tabi olmaktan men edilmişlerdir.

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَىٰ لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى
ابْنِ مَرْيَمَ ۚ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٧٨﴾

78 – İsrail oğullarından kafir olanlar Davud'un ve Meryem oğlu İsa'nın dili ile lanetlendiler. Bu da isyan edip sınırı aşmalarındandır.

"İsrail oğullarından kafir olanlar lanetlendiler": Lanetlerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, bizzat lanettir, manası da: Rahmetten uzak olmaktır. İbn Abbas şöyle demiştir: Davud'un dili ile lanetlendiler; maymun oldular; İncil'de de İsa'nın dili ile lanetlendiler. Zeccac şöyle demiştir: Davud ile İsa'nın Muhammed'in peygamber olduğuna dair bilgilendirilmeleri caizdir ve o ikisi de onu inkar edenlere lanet etmişlerdir.

İkincisi: Suretlerinin değişmesidir, bunu da Mücahit, demiştir. Bunlar Davud'un dili ile lanetlenip maymunlar oldular, İsa'nın dili ile de lanetlenip domuzlar oldular. Hasen ile Katade de şöyle demişlerdir: Cumartesi yasağına riayet etmeyenler Davud'un dili ile lanetlendiler, çünkü onlar haddi aşınca: Allah'ım, onlara lanet et, onları ibret-i alem et, dedi; onlar da maymunlara çevrildiler. Sofra halkı da İsa'nın dili ile lanetlendiler; çünkü onlar da ondan yiyip de iman etmeyince, İsa: Allah'ım, cumartesi ashabına lanet ettiğin gibi bunlara da lanet et, dedi. Onlar da domuzlara döndüler.

"Bu da isyan etmeleri sebebiyledir": Yani bu lanet, emir ve yasaklarına karşı çıkmakla Allah'a muhalefet ederek isyanları ve kendilerine çizilen sınırı aşmaları nedeniyledir.

كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا
يَفْعَلُونَ ﴿٧٩﴾

79 – Onlar birbirlerini yaptıkları kötülükten men etmezlerdi. Yaptıkları şey ne kötüdür!

"Birbirlerini yaptıkları kötülükten men etmezlerdi": Tenahi, nehy kökünden müşareket babındandır; birbirlerini kötülükten men etmezlerdi, demektir.

Müfessirler bu kötülük için üç görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: Cumartesi günü balık avlamalarıdır. *İkincisi:* Hüküm verirken rüşvet almalarıdır. *Üçüncüsü:* Faiz ve içyağı bedellerini yemeleridir. Münker kelimesinin nekire olarak zikredilmesi, onun mutlak olduğunu ve bununla sınırlı olmadığını gösterir. Bizim dediğimize delil de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şu hadisidir: İsrail oğullarından bir adam din kardeşini bir günah üzerinde gördüğü zaman mazur olmak için onu men ederdi. Ertesi gün olunca da

ondan gördüğü kötü şey onunla oturup kalkmaktan ve onunla yiyip içmekten alıkoymazdı. Allah bunu görünce kalplerini birbirine vurdu ve onlara Davud ve Meryem oğlu İsa'nın dili ile lanet etti.[20]

"Lebi'se ma kânu yefalun": Zeccac şöyle demiştir: Lam kasem için gelmiştir, mana da: Gerçekten yaptıkları şey ne kötüdür, demektir.

تَرٰى كَثِيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ
كَفَرُوا لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ اَنْفُسُهُمْ اَنْ سَخِطَ اللّٰهُ
عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿٨٠﴾ وَلَوْ كَانُوا
يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالنَّبِيِّ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ
اَوْلِيَٓاءَ وَلٰكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨١﴾

80 – İçlerinden çoklarının kafirlerle dostluk kurduklarını görürsün. Nefislerinin onlara takdim ettiği o Allah'ın onlara gazap etmesi ne kötüdür. Onlar azapta ebedi kalacaklardır.

81 – Eğer onlar Allah'a, Peygamber'e ve Ona indirilene iman etselerdi, onları dostlar edinmezlerdi. Fakat içlerinden çoğu fasık kimselerdir.

"İçlerinden çoklarını görürsün": İşaret edilen kimseler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar münafıklardır. Bu; İbn Abbas, Hasen ve Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

İkincisi. Onlar Yahudilerdir, bunu da diğerleriyle birlikte Mukatil, demiştir. Bu görüşe göre ayetteki intizam açıktır. Birinci görüşe göre ise kelam: "Kalplerinde hastalık olanların onlara koştuklarını görürsün" kavline racidir. Kafir olanlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Yahudilerdir. Bunu da birinci görüşün sahipleri demişlerdir. *İkincisi:* Onlar Arap müşrikleridir, bunu da ikinci görüşün sahipleri demişlerdir.

"Nefislerinin onlara takdim ettiği şey ne kötüdür!": Yani ahiretlerine sundukları şey ne kötüdür. "En sahitallahu aleyhim": Zeccac

20 – Tirmizi, Tefsirü suretil Maide, bab, 7; İbn Mace, Fiten, bab, 20; Ahmed, Müsned, 5/268. Hadis İbn Mes'ud rivayetidir.

şöyle demiştir: "en"in gizli hüve zamirine göre merfu olması caizdir. sanki: Huve en sahitalahu aleyhim (o da Allah'ın onlara kızmasıdır) demiş gibi olur.

لَتَجِدَنَّ اَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذٖينَ
اَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ اَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذٖينَ
اٰمَنُوا الَّذٖينَ قَالُوٓا اِنَّا نَصَارٰى ذٰلِكَ بِاَنَّ مِنْهُمْ
قِسّٖيسٖينَ وَرُهْبَانًا وَاَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٨٢﴾
وَاِذَا سَمِعُوا مَٓا اُنْزِلَ اِلَى الرَّسُولِ تَرٰٓى اَعْيُنَهُمْ تَفٖيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا
عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَٓا اٰمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدٖينَ ﴿٨٣﴾

82 – İnsanların mü'minlere en şiddetli düşmanlık edenlerinin Yahudilerle müşrikler olduklarını görürsün. Onların mü'minlere sevgi bakımından en yakın olanlarının da: "Biz Hıristiyanlarız" diyenler olduğunu görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar kibirlenmezler.

83 – Onlar Peygamber'e indirileni işittikleri zaman hakkı tanıdıklarından dolayı gözlerinin yaşla dolduğunu görürsün. "Rabbimiz, iman ettik, artık bizi (hakka) şahitlerle beraber yaz" derler.

"İnsanların mü'minlere en şiddetli düşmanlık edenlerinin Yahudiler olduğunu görürsün": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayet ve ondan sonraki ilgili ayetler, Necaşi ve arkadaşları hakkında inmiştir. Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Necaşi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e bir heyet gönderdi, Müslüman oldular. Bu ve arkasındaki ayetler onların hakkında indi. Kıssalarını az ileride zikredeceğiz. Zeccac şöyle demiştir: "Letecidenne"deki lam kasem lamıdır. Nun da hal ile istikbali (şimdiki zamanla gelecek zamanı) ayırmak için gelmiştir. "Adaveten" de temyiz olarak mansuptur. Yahudiler de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i kıskandıkları için mü'minlere karşı müşriklere arka çıktılar.

"Ve şirk koşanlar": Yani putperestler. Biz Hıristiyanlarız diyenlere gelince: Bu bütün Hıristiyanlar için genel midir yoksa özel midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O özeldir, sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Necaşi ile Müslüman olan arkadaşlarıdır, bunu da İbn Abbas ile İbn Cübeyr, demişlerdir.

İkincisi: Onlar Hıristiyanlardan bir gruptur ki bunlar İsa şeriatine bağlı idiler. Muhammed aleyhisselam gelince Müslüman oldular. Bunu da Katade, demiştir.

İkinci görüş: O, geneldir. Zeccac şöyle demiştir: Bundan Hıristiyanların kasdedilmesi caizdir, çünkü onlar müşriklere Yahudilerden daha az arka çıkarlar.

"Zalike bienne minhüm kıssisine": Zeccac şöyle demiştir: "Kıss" ve "kıssis": Hıristiyanların reisleridir. Kutrub da şöyle demiştir: Kıssis (keşiş): Rum dilini bilendir, "ruhbanlar" ise kulübelerde ibadete çekilenlerdir. İbn Faris şöyle demiştir: Terehhüb: İbadet etmektir. Eğer: "Bizim şeriatimizden olmadıkları halde onlardan keşiş ve rahipler olması ile onları nasıl methetti?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Onları kitaplarında onlardan Muhammed aleyhisselam hakkında aldıkları şeyi kullandıkları için İsa dinine sarılmakla methetmiştir. Ruhbanlık onların dininde iyi bir şeydi. Mana da şöyledir: Onlarda İsa'nın Muhammed aleyhisselam'ın durumu ile ilgili vasiyet ettiği şeyleri bilen alimler vardır.

Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bazı cahiller bu ayette Hıristiyanların övüldüklerini zannederler, böyle bir şey yoktur. Çünkü onlardan ancak iman edenleri methetmiştir. Arkası da bunu göstermektedir. Şüphe yoktur ki Hıristiyanların dedikleri Yahudilerinkinden daha çirkindir.

"Ve onlar kibirlenmezler": Yani onlar hakka tabi olmaktan büyüksünmezler.

"Peygamber'e indirileni işittikleri zaman": İbn Abbas şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı Necaşi'nin huzurunda durup da Kur'an okudukları zaman keşişler ve rahipler bunu dinlediler, hakkı tanıdıkları için gözyaşları yanaklarından aktı. Bunun üzerine Allah Teala: Çünkü onlardan keşişler vardır... Bizi şahitlerle beraber yaz, dediler, ayetini indirdi. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Necaşi seçkin otuz adamını Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gönderdi, onlara Kur'an okudu. Onlar da ağladılar, sızlandılar ve: Biliyoruz, vallahi, dediler ve Müslüman oldular. Necaşi'ye gittiler; o da Müslüman oldu. Bunun üzerine Allah Teala: Peygamber'e indirileni işittikleri zaman... ayetini indirdi. Süddi de şöyle demiştir: Onlar on iki kişi idiler; yedisi keşişlerden, beşi de rahiplerden. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem

onlara Kur'an okuyunca, ağlayıp iman ettiler. Bu ayet onların hakkında indi.

"Bizi şahitlerle beraber yaz": Yani hakka şahitlik edenlerle beraber.

Müfessirler hakka şahitlik edenler hususunda dört görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: Muhammed ve ümmetidir. Bunu Ali bin Ebu Talha ile İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir. *İkincisi:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* İmana şahitlik edenlerdir. Bunu da Hasen Basri, demiştir. *Dördüncüsü:* Peygamberlerle mü'minlerdir, bunu da Zeccac, demiştir.

وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ اَنْ يُدْخِلَنَا
رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ ﴿٨٤﴾ فَاَثَابَهُمُ اللّٰهُ بِمَا قَالُوا
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذٰلِكَ جَزَاءُ
الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٥﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا اُولٰٓئِكَ
اَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿٨٦﴾

84 – "Biz Rabbimizin bizi iyiler topluluğuna katmasını umarken niçin Allah'a ve bize gelen hakka iman etmeyelim?"

85 – Allah da onlara bu dediklerine karşılık olarak altlarından ırmaklar akan içinde ebedi kalacakları cennetler verdi. İyilerin mükafatı işte budur.

86 – Kafir olup ayetlerimize inanmayanlara gelince, işte onlar da cehennemin arkadaşlarıdır.

"Allah'a niçin iman etmeyelim?": İbn Abbas şöyle demiştir: Bir topluluk onları iman ettikleri için kınadılar; onlar da böyle dediler. İyiler topluluğu hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabıdır, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Üçüncüsü:* İlk muhacirlerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

"İyilerin mükafatı işte budur": İbn Abbas: Mü'minlerin sevabı budur, demiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ
مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَد۪ينَ ﴿٨٧﴾
وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ٓي
اَنْتُمْ بِه۪ مُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

87 – Ey iman edenler, Allah'ın size helal kıldığı temiz şeyleri haram etmeyin ve sınırı aşmayın. Şüphesiz Allah sınırı aşanları sevmez.

88 – Allah'ın size rızık ettiklerinden helal ve temiz olarak yiyin. O inandığınız Allah'tan korkun.

"Ey iman edenler, Allah'ın size helal kıldığı temiz şeylerden yiyin": İniş sebebi için üç görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in, içlerinde Osman bin Maz'un'un da bulunduğu bir grup ashabı kendilerini ibadete vermek için erkeklik organlarını kesmek istediler, bunun üzerine Resulullah: Ben bununla emrolunmadım, dedi ve bu ayet indi. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Salih de, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Bunlar on kişi idiler: Ebu Bekir, Ömer, Ali, İbn Mes'ud, Osman bin Maz'un, Mikdad bin el – Esved, Salim Mevla Ebi Huzeyfe, Selman Farisi, Ebu Zer ve Ammar bin Yasir. Osman bin Maz'un'un evinde toplandılar, buna karar verdiler. Bu da Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e ulaştı: Kim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir, dedi.[21] Bu ayet de bunun üzerine indi.

Süddi de şöyle demiştir: Buna karar vermelerinin sebebi şu idi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir gün oturdu, onları çok da korkutmadı, kalpleri yumuşadı ve ağladılar. Bunlar da buna azmettiler. Azmettikleri şeye de yemin ettiler. İkrime de şöyle demiştir: Ali bin Ebu Talib, İbn Mes'ud, Osman bin Maz'un, Mikdad ve Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Salim, kendilerini ibadete verip evlerde oturdular, kadınlardan uzak durdular. Çul giydiler, güzel yiyecek ve giyecekleri kendilerine haram ettiler, ancak İsrail oğulları dervişlerinin giydiği şeyleri giydiler. Kendilerini enemek (hadım etmek) istediler. Gece namaz kılmaya ve gündüz oruç tutmaya karar verdiler. Bu ayet bunun üzerine indi.

---

21 – Taberi, Tefsir, 10/519.

İkincisi: Bir adam Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Ben bu eti yediğim zaman kadınlara düşüyorum, onu kendime haram ettim, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Abdullah bin Ravaha'ya bir misafir geldi, kendisi evde yoktu, gelince, eşine: "Misafir yemek yedi mi?" dedi. O da: Hayır, seni bekledim, dedi. O da: Misafiri benim için beklettin, yemeğin bana haram olsun, dedi. Kadın da: Sen yemedikten sonra bana da haram olsun, dedi. Misafir de: Siz yemedikten sonra bana da haram olsun, dedi. İbn Ravaha bunu görünce, karısına: Yemeği getir, bismillah deyin, dedi. Ertesi gün Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gitti, durumu ona haber verdi; o da: İyi etmişsin, dedi ve bu ayet indi. "Allah sizi boş yere ettiğiniz yeminlerle sorumlu tutmaz" kısmına kadar okudu. Bunu Abdurrahman bin Zeyd, babasından rivayet etmiştir. "Tayyibat": İse gönlün çektiği lezzetli mubah yiyeceklerdir.

"Sınırı aşmayın": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Kendinizi enemeyin, bunu İbn Abbas, Mücahit, Katade ve İbrahim demişlerdir. *İkincisi:* Allah'ın yasak ettiği şeyleri yapmayın, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Kadınları terk ederek, devamlı oruç tutarak ve gece namaz kılarak Müslümanların gitmediği yola gitmeyin. Bunu da İkrime, demiştir. *Dördüncüsü:* Helali haram etmeyin. *Beşincisi:* Başkalarının haram mallarını gasbetmeyin. Bunu da Maverdi, demiştir.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ ف۪ٓي اَيْمَانِكُمْ
وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَۚ فَكَفَّارَتُهُٓ
اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاك۪ينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْل۪يكُمْ
اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْر۪يرُ رَقَبَةٍۜ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ
اَيَّامٍۜ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْۜ وَاحْفَظُوٓا اَيْمَانَكُمْۜ
كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِه۪ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾

89 – Allah sizi boş yere ettiğiniz yeminlerden dolayı sorumlu tutmaz; ancak azmettiğiniz yeminlerden dolayı sorumlu tutar. Onun kefareti de ailenize yedirdiğinizin ortasından on yoksulu

yedirmek yahut onları giydirmek veyahut bir köle azat etmektir. Kim bunları bulamazsa, üç gün oruç tutmaktır. İşte ant içtiğiniz zaman yeminlerinizin kefareti budur. Yeminlerinizi muhafaza edin (tutun). Allah ayetlerini size böyle açıklıyor ki şükredesiniz.

"Allah sizi boş yere ettiğiniz yeminlerden sorumlu tutmaz": İniş sebebi şöyledir: "Allah'ın size helal kıldığı temiz şeyleri haram etmeyin" kavli inince, kadınları ve eti kendilerine haram eden topluluk: "Ya Resulallah, ya ettiğimiz yeminleri ne yapacağız?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. "Lağv" kelimesinin izahı da Bakara suresinde geçmiştir.

"Bima akkattümümül eyman": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Hafs da Asım'dan, elifsiz olarak kafın şeddesiyle: "Akkattüm" okumuşlardır. Ebu Amr da: Manası: Pekiştirdiğiniz, demektir, demiştir. Ebu Bekir ve el – Mufaddal da Asım'dan rivayetle, elifsiz olarak: Akattüm" okumuşlardır. Manası da: Kendinize vacip kıldığınız, demektir. İbn Amir de, elifle: "Âkattüm" okumuştur. Kadı Ebu Ya'la da: Bu şeddeli kıraat, ancak sözlü tekide müsaittir; ama şeddesizi hem kalp ile yapılan akde hem de sözle yapılan akde müsaittir, demiştir.

Müfessirler kelamın manasında iki görüş vardır, demişlerdir:

Birincisi: Ancak yemine kasdederken kalplerinizi bağladığınız şeylerden sizi sorumlu tutar, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Yalan olduğuna kalben karar verdiğiniz yeminlerden sizi sorumlu tutar, bunu Said bin Cübeyr, demiştir.

"Fekeffararetuhu": İbn Cerir: Hu zamiri, "bima akkattüm"deki "ma"ya (şeye) racidir, demiştir.

Yoksula yemek yedirmeye gelince: İbn Ömer, Zeyd bin Sabit, İbn Abbas, Hasen ve diğerlerinden: Her yoksul için bir ölçek buğday, dedikleri rivayet edilmişler. İmam Malik ve Şafii de böyle demişlerdir. Hazreti Ömer, Ali, Hazreti Aişe ve diğerlerinden de: Her yoksul için yarım sa' buğday dedikleri rivayet edilmiştir. Hazreti Ömer ile Hazreti Aişe'den de: Bir sa' hurma rivayet edilmiştir. Ebu Hanife de böyle demiştir. Bizim arkadaşlarımızın mezhebi de yemek olan her kefarette, mesela yemin, zıhar, hastalık fidyesi, ramazan orucu kazasında kusur yemini gibi, hepsinde bir ölçek buğday veya yarım sa' hurma veya arpadır. Kefaretin sahih olmasının şartı, yemeğin fakirlere elden verilmesidir. Eğer onları sabah akşam yedirirse, yetmez. Said bin Cübeyr, Hakem, Şafii de böyle demişlerdir. Sevri ile Evzai de: Yeter, demişlerdir. Ebu Hanife ile Malik de böyle demişlerdir. Bir yoksula iki ölçeği birden vermek yahut kefarette kıymetini vermek caiz

değildir. Şafii de böyle demiştir. Ebu Hanife ise: Caizdir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Mesakinde müzekker sigası kullanılmış ise de müennes (dişi) yoksula verse de caizdir. Çünkü Arap kelamında müzekker çoğunluktadır.

"Ailenize yedirdiğinizin ortasından": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Miktar bakımından ortasından, bunu da Hazreti Ömer, Ali, İbn Abbas ve Mücahit, demiştir.

İkincisi: Yemek türleri bakımından, bunu da İbn Ömer, Esved, Ubeyde, Hasen ve İbn Sirin, demişlerdir. İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Medineliler: Hürün köleden ve büyüğün küçükten daha çok gıda hakkı vardır, derlerdi. Bunun üzerine: "Ailenize yedirdiğinizin ortasından" ayeti indi. Ne çok üstün ne de çok düşük.

Giyimlerinde de beş görüş vardır:

Birincisi: O bir tek giysidir, bunu İbn Abbas Mücahit, Tavus, Ata ve Şafii demiştir. *İkincisi:* İki parça giysidir, bunu da Ebu Musa'l – Eş'ari, İbn Müseyyeb, Hasen, İbn Sirin ve Dahhak, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Altlık, üstlük ve gömlek, bunu da İbn Ömer, demiştir. *Dördüncüsü:* Çarşaf gibi geniş bir giysi, bunu da İbrahim Nahai, demiştir. *Beşincisi:* Namaz kılmak caiz olan bir giysi, bunu da İmam Malik, demiştir. Bizim mezhebimizin görüşü de şudur: Bir erkeği giydirecekse, ona tek parça giydirir; kadına ise iki parça giydirir; başörtüsü ve gömlek gibi. Bu da namaz caiz olacak en az miktardır.

Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Ebu'l – Cevza ve Yahya bin Yamur, kâfın zammesiyle: "Ev küsvetühüm" okumuşlar; Said bin Cübeyr, Ebu'l – Aliye, Ebu Nehîk ve Muaz el – Kari de meksur hemze, meftuh kâf, meksur te ve he ile "ev keisvetihim"; İbn Semeyfa' ile Ebu İmran el – Cevzi de onun gibi okumuşlar; ancak bu ikisi hemzeyi meftuh kılmışlardır. Musannif der ki: Ben bu kıraati caiz görmem; çünkü bu, kefaret asıllarından birini düşürür.

"Ev tahrirü rakabeh": Tahrir köle azat etmektir. Rakabe boyun demek ise de şahıs kasdedilmektedir. Adam öldürme kefaretinde ise nass gereği kölenin mü'min olması şartında ittifak etmişlerdir.

Bu kefarette ise kölenin mü'min olmasında iki görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O şarttır, Şafii de böyle, demiştir. Çünkü Allah Teala adam öldürme kefaretinde imanla kayıtlamıştır, burada da mutlakı mukayyede hamletmek vaciptir.

İkincisi: Şart değildir, Ebu Hanife de böyle demiştir. İmam Ahed'den de yemin kefaretinde, zıhar kefaretinde, ramazanda cima kefaretinde ve adak kefaretinde kölenin mü'min olması hususunda iki rivayet vardır.

"Bulamazsa": Bulamadığı takdirde oruç tutmasında da beş görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Kefaret vermek için iki dirhem bulamazsa, oruç tutar, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Üç dirhem, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Ancak kefaret verecek kadar bulursa, oruç tutar, bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: İki yüz dirhemdir, bunu da Ebu Hanife, demiştir.

Beşincisi: ancak ailesinin bir günlük yiyeceğini bulursa, bunu da İmam Ahmed ve Şafii demişlerdir.

Üç günü arka arkaya tutma hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu şarttır; Übey bin Ka'b ile İbn Mes'ud: "Fe sıyamu selaseti eyyamin mütetabiatin" şeklinde okurlardı. İbn Abbas, Mücahid, Tavus, Ata, Katade ve Ebu Hanife dę böyle demişlerdir. Mezhebimizin görüşü de böyledir.

İkincisi: Şart değildir, ayrı ayrı tutmak da caizdir, Hasen ile İmam Malik böyle, demişlerdir. Şafii'nin ise bu konuda iki görüşü vardır.

"Yemin ettiğiniz zaman yeminlerinizin kefareti budur": Bunda söylenmemiş bir kelime vardır, o da: Yemin eder de bozarsanız, demektir.

"Yeminlerinizi muhafaza edin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onu azaltın, "Allah'ı yeminlerinize hedef tutmayın" kavli de buna şahitlik eder. Şöyle bir beyit getirmişlerdir:

O az yemin eder ve yeminini muhafaza eder.

İkincisi: Yemini bozmaktan kendinizi muhafaza edin.

Üçüncüsü: Bozduğunuz zaman kefaretini vermeğe riayet edin.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ
رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾

90 – Ey iman edenler, ancak içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları şeytan işinden birer pisliktir. Bunlardan uzak durun ki kurtulasınız.

"Ey iman edenler, ancak içki ve kumar": İniş sebebinde dört görüş vardır:

Birincisi: Sa'd bin Ebi Vakkas, muhacir ve ensardan bir cemaatin yanına geldi, yanlarında yedi, haram edilmeden önce şarap içti: Muhacirler ensardan iyidir, dedi, bir adam da bir deve çene kemiği alıp ona vurdu, burnunu kopardı; o da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip durumu haber verdi. Bunun üzerine bu ayet indi.[22] Bunu Mus'ab bin Sa'd, babasından rivayet etmiştir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Ensardan biri bir ziyafet hazırladı, Sa'd bin Ebi Vakkas'ı davet etti, içki onlara işleyince övünmeye ve sövüşmeye başladılar. Ensari kalktı, bir deve çene kemiği alıp onunla Sa'd'in başına vurdu; yüzünden kanlar aktı. Sa'd de gidip Peygamber sallalalhu aleyhi ve sellem'e şikayet etti; bunun üzerine içkiyi haram eden: "Ancak içki ve kumar... belki kurtulursunuz" ayeti indi. *İkincisi:* Ömer bin Hattab: Allah'ım, içki hususunda bize yürek soğutucu bir açıklama yap, dedi; bunun üzerine Bakara'daki ayet indi. Yine: Allah'ım, içki hususunda bize yürek soğutucu bir açıklama yap, dedi; bunun üzerine de Nisa suresindeki: "Sarhoşken namaza yaklaşmayın (186 -- Nisa: 43) ayeti indi. Yine: Allah'ım, içki hususunda bize yürek soğutucu bir açıklama yap, dedi; bunun üzerine de bu ayet indi. Bunu Ebu Meysere, Hazreti Ömer'den rivayet etmiştir.[23]

Üçüncüsü: Bir grup Müslüman içki içtiler, birbirleriyle kavga ettiler, Allah'ın razı olmayacağı sözler söylediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Ensardan iki kabile içki içtiler, kendilerinden geçince birbiriyle oynadılar, ayılınca adam yüzünde, başında ve sakalında izler gördü: Bunu bana filanca kardeşim yaptı! Eğer bana şefkat gösterse idi, bunu yapmazdı, dedi. Kalplerine kin girdi, halbuki kalplerinde kin olmayan kardeşler idiler. Bunun üzerine de bu ayet indi. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.[24] Biz de içki ve kumarı Bakara suresinde zikrettik. Orada "nusub" hakkında surenin başında iki görüş beyan ettik. Onlar da müfessirlerin "ensab" hakkında dedikleri şeylerdir. Yine orada "ezlam"ı anlattık, rics'e gelince: Zeccac şöyle demiştir: O, tiksinilen her işin adıdır. Recüserrecülü yercüsü ve reciserrecülü yercesü denir ki, çirkin iş yapmaktır. Recs de ranın fethası ile şiddetli sestir, sanki rics, anlatılması çirkin ve çirkinlik düzeyi yüksek olan iştir. Ra'dün reccasün denir ki, şiddetli gök gürlemesidir.

---

22 - Müslim, Fedailü's - Sahabe, hadis no, 43; Ahmed, Müsned, 3/82.

23 - Ebu Davud, Eşribe, hadis no, 3670; Tirmizi, Tefsir, hadis no, 3049; Ahmed, Müsned, 1/316.

24 - Beyhaki, en - Sünen el - Kübra, 8/285; Hakim, Müstedrek, 4/141.

"Şeytan işindendir": İbn Abbas: Şeytanın süslemesidir, demiştir. Eğer: "Nasıl ona nispet edilir ki o işlememiştir?" denilerse, cevap şöyledir: Ona nispet edilmesi mecazidir, ona nispet edilmesi ona davet ettiği ve onu süslediği içindir. Baksanıza, bir adam başka bir adamı birini dövmeyi teşvik etse, ona: "Bu, senin işindir!" demek doğru olur.

"Fectenibuhu": Zeccac: Onu terk edin, demiştir. Lügat türevi ise ondan bir kenara (canibe) çekilin, demektir. Eğer: "Ayette birçok şey zikredildi, sonra da tekil olarak: "ondan uzak durun denildi?" derseniz, cevap şöyledir: He zamiri rics'e racidir, rics de içki, kumar, dikili taşlar ve fal oklarıdır. He zamirinin ona dönmesi, bütün bu şeylere dönmesi gibidir. Bunu İbn Enbari, demiştir.

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ
وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ﴿٩١﴾
وَأَطِيعُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا
عَلٰى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٩٢﴾

91 – Ancak şeytan içkide ve kumarda aranıza düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ın zikrinden ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?

92 – Allah'a da itaat edin, Peygamber'e de itaat edin ve (kötülüklerden) sakının. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki ancak Peygamber'imize düşen açıkça tebliğ etmektir.

"Ancak şeytan içkide ve kumarda aranıza düşmanlık ve kin sokmak ister": İçkide kin ve düşmanlık sokması ayetin iniş sebebinde anlattığımız kavga ve tartışma gibi şeylerledir. Kumara gelince: Katade şöyle demiştir: Bir adam ailesinin ve malının üzerine kumar oynardı, kaybedince de şaşıp kalır ve malı elinden soyulmuş olurdu. Başkasının elindekine bakar dururdu, bu da ona düşmanlık ve kin kazandırırdı.

"Vazgeçtiniz (son verdiniz) değil mi?": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onun lafzı soru ise de manası emirdir, takdiri: Son verin, demektir. Ferra şöyle demiştir: Bir bedevi bana: "Susacak mısın? Susacak mısın?" diye cevap verdi; maksadı: Sus, sus, demekti.

İkincisi: O istifhamdır, emir manasına değildir. Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah anlattı: Bir cemaat bu ayetten sonra oturmuş içki içiyorlar ve: Bu ayet onu haram etmedi, ancak: "Son verdiniz değil mi?" diyor. Bazılarımız: Son verdik, dediler; bazılarımız da: Son vermedik, dediler. "De ki: Rabbim ancak çirkin şeylerin açığını ve gizlisini ve günahı haram etti" *(A'raf: 33)* ayeti inince, içki haram edildi. Çünkü orada geçen "ism" kelimesi içkidir, dediler. Bu görüş hiçbir şey değildir, birincisi daha doğrudur.

"Allah'a da itaat edin, Peygamber'e de itaat edin": Size emrettikleri şeylerde, onlara muhalefet etmekten sakının. Eğer yüz çevirirseniz": Yani yan çizerseniz, "bilin ki Peygamberi'mize (yani Muhammed'e) düşen sadece apaçık tebliğ etmektir". Bu da onlar için tehdittir, sanki şöyle demiştir: Bilin ki siz yüz çevirmekle azabı hak ettiniz.

ليس على الذين آمنوا وعملوا الصالحات
جناح فيما طعموا إذا ما اتقوا وآمنوا وعملوا الصالحات
ثم اتقوا وآمنوا ثم اتقوا وأحسنوا والله يحب المحسنين ﴿٩٣﴾

93 – İman edip iyi işler yapanlara (haram kılınmadan önce) tattıklarından dolayı günah yoktur; sakınıp iman ettikleri ve iyi işler yaptıkları; sonra yine sakınıp iman ettikleri, sonra da sakınıp iyilik ettikleri takdirde. Allah iyilik edenleri sever.

"İman edip iyi işler yapanlara tattıklarından dolayı günah yoktur": İniş sebebi şöyledir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in bazı ashabı, içki içerken öldüler, çünkü o zaman mubahtı. Haram edilince bazı insanlar: Arkadaşlarımız nasıl olacak, onlar içerken öldüler?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Bera bin Azib, demiştir.[25] "Cünah": Günahtır. Tattıkları şeyde de üç görüş vardır:

Birincisi: Haram edilmeden önce içtiklerinde günah yoktur. Bunu İbn Abbas ile cumhur, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kaç gündür ne ekmek ne katık ne su ne de uyku tattım, derler. Şair de şöyle demiştir:

Eğer istersen senden başka kadınları kendime haram ederim,
Eğer istersen soğuk su ve uyku tatmam.

25 – Taberi, Tefsir, 10/579.

İkincisi: İçtikleri içkide ve yedikleri kumar malında.

Üçüncüsü: Tattıkları mubah şeylerde.

"Sakındıkları takdirde": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İçki haram edildikten sonra sakındıkları şeylerde, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Günahlardan ve şirkten sakındıkları takdirde. *Üçüncüsü:* Allah'ın emrine muhalefet etmekten sakındıkları takdirde. "İman ettikleri takdirde": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'a ve Resul'üne iman ettikleri takdirde. *İkincisi:* İçkinin haramlığına iman ettikleri takdirde. "İyi işler yaptılar": Mukatil: Farzları yerine getirdiler, demiştir.

"Sonra da sakındılar": Bu tekrar edilen sakınılan şey hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Maksat aziz ve celil olan Allah'tan korkmaktır. *İkincisi:* O, haram edildikten sonra içki ve kumardan sakınmaktır. *Üçüncüsü:* O, takvaya devam etmektir. *Dördüncüsü:* Birinci takva onu haram edilmeden önce içenlere hitaptır, ikincisi de haram edildikten sonra içenlere hitaptır.

"İman ettiler": Bu tekrar edilen imanda da iki görüş vardır:

Birincisi: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in getirdiği bütün şeyleri tasdik ettiler.

İkincisi: Gelen nasih ve mensuha iman ettiler.

"Sonra sakındılar ve iyilik ettiler": Bu üçüncü takva da dört görüş vardır:

Birincisi: Haram edildikten sonra içkiye dönmekten uzak durdular, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Kullara zulmetmekten sakındılar. *Üçüncüsü:* Şüphelerden sakındılar. *Dördüncüsü:* Bütün haram edilen şeylerden sakındılar.

İyilikte de iki görüş vardır: *Birincisi:* haram edildikten sonra içki içmeyi terk etmekle iyi amel ettiler. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Haram edildikten sonra iyi amel ettiler, bunu da Mukatil, demiştir.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَيَبْلُوَنَّكُمُ ٱللَّهُ بِشَىْءٍ مِّنَ ٱلصَّيْدِ تَنَالُهُۥٓ أَيْدِيكُمْ
وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ ٱللَّهُ مَن يَخَافُهُۥ بِٱلْغَيْبِ ۚ فَمَنِ ٱعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُۥ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٩٤﴾

94 – Ey iman edenler, Allah, görmeksizin kendisinden korkanları ayırt etmek için avdan ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği bir şeyle, andolsun ki, sizi imtihan edecektir. Kim bundan sonra aşırı giderse, ona pek acıklı bir azap vardır.

"Ey iman edenler, Allah sizi avdan bir şeyle imtihan edecektir": Müfessirler şöyle demişlerdir: Hudeybiye barışı seferi yapılıp da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Ten'im mevkiinde ikamet edince, vahşi hayvanlar, kuşlar, yüklerinin yanına kadar sokuldu, onlarsa ihramlı idiler. Bunun üzerine bu ayet indi, denenmek için bundan men edildiler. Zeccac şöyle demiştir: "Leyeblüvenneküm"deki lam kasem içindir, manası da şöyledir: Bize itaat mi edeceksiniz, isyan mı edeceksiniz denememiz için.

"Min" edatı üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Ba'z manasınadır. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bundan kara avı kasdedilmiştir, deniz avı değil. *İkincisi:* Bundan ihramda oldukları sürece av kasdedilmiştir. Sanki bazı avlar demektir. *İkincisi:* O cinsi beyan etmek içindir, mesela: "Fecteniburricse minel evsan" *(Hac: 30)* kavlinde olduğu gibi.

"Ellerinizin ve mızraklarınızın eriştiği": Mücahit: Elin eriştiği av: Yavru, yumurta ve küçük avlardır. Mızrağın eriştiği av da: Büyük avlardır, demiştir.

"Allah'ın bilmesi için": Mukatil: Allah'ı görmediği halde O'ndan korkup da ihramlı iken ava elini uzatmayanı bilmesi için, demiştir. "Kim saldırırsa": İhramlının av öldürmekten yasaklanmasından sonra kasden av yakalarsa, "onun için acıklı bir azap vardır": İbn Abbas şöyle demiştir: Karnına ve sırtına çok miktarda kırbaç vurulur ve elbiseleri soyulur.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ
وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّداً فَجَزَٓاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِه۪ ذَوَا
عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْياً بَالِغَ الْكَعْبَةِ اَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاك۪ينَ
اَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَاماً لِيَذُوقَ وَبَالَ اَمْرِه۪ عَفَا اللّٰهُ عَمَّا سَلَفَ
وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُ وَاللّٰهُ عَز۪يزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٩٥﴾

95 – Ey iman edenler, ihramlı iken av öldürmeyin. Kim içinizden onu kasden öldürürse, öldürdüğü hayvan kadar bir ceza verir. Bunu içinizden adalet sahibi iki kimse Kabe'ye ulaşmış bir kurban olarak takdir eder. Yahut bir kefarettir ki o da bir yoksul doyumudur veyahut bunun dengi bir oruçtur. Ta ki ettiğinin vebalini tatsın (çeksin). Allah geçmişi bağışladı. Kim de geriye dönerse Allah ondan intikam alır. Allah mutlak galiptir, intikam sahibidir (intikam alıcıdır).

"İhramlı iken av öldürmeyin": Allah Teala bu ayetle imtihanın hangi taraftan geleceğini, hangi zamanda ve yasaktan sonra onu öldürene ne lazım geleceğini beyan etmiştir.

"İhramlı iken"de: Üç görüş vardır:

Birincisi: Hac veya umre için ihramlı iken, bunu çoğunluk, demiştir. *İkincisi:* Siz haremde iken. Ahremerrecülü denir ki adam haram bölgesine girdi, encede denir ki: Adam Necid bölgesine girdi, demektir. *Üçüncüsü:* Her iki görüşün de toplamı.

"İçinizden kim onu kasden öldürürse": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kim onu ihramlı olduğu aklında iken öldürürse, bunu İbn Abbas ile Ata demiştir.

İkincisi: İhramda olduğunu unutarak onu kasden öldürmektir, bunu da Mücahit, demiştir. Onu yanlışlıkla öldürmede ise iki görüş vardır:

Birincisi: O da kasden öldürmüş gibidir, bunu da Hazreti Ömer, Osman ve cumhur, demiştir. Zühri de şöyle demiştir: Kur'an kasden öldürmeyi açıklamak üzere indi, sünnet de yanlışlıkla öldüreni açıkladı, yani yanlışlıkla öldüreni kasden öldürenle birleştirdi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: İhramlı bir kimse sırtlan öldürürse bunda kefaret olarak bir koyun vardır.[26] Bu, kasden ve yanlışlıkla öldüren için genel bir hükümdür. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Ayette kasden öldürene tehdit vaki olmuştur, bu da ancak kasden öldürene özgü bir şeydir.

İkincisi: Onda bir şey yoktur, bunu da İbn Abbas, İbn Cübeyr, Tavus, Ata, Salim, Kasım ve Davud, demişlerdir. İmam Ahmed'den de iki rivayet vardır ki, en doğrusu vacip olmasıdır.

"Fecezaün mislü ma katele minennam": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, muzaf ve misl"in cerri ile: "Fecezaüm misli" okumuşlardır; Asım, Hamze ve Kisai de, tenvinle: Fecezaün" ve ref ile: "mislü"

26 – Beyhaki, es – Sünen el – Kübra, 5/183; Hakim, Müstedrek, 1/452, 453.

okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle izah etmiştir: Muzaf yapanlar. "minennam" kavlini ceza'nın sıfatı yapmış olurlar. Neden: "Öldürdüğünün misli" dedi, halbuki ona ancak öldürdüğünün cezası lazım gelir, misli lazım gelmez?" denilirse, cevap şöyledir: Çünkü onlar (Araplar) şöyle derler: Ene ükrimü mislek (ben senin gibilere ikram ederim) derler, maksat, sana ikram ederim, demektir. Mana da Öldürdüğünün cezası lazım gelir, demektir. "Mislü" merfu okunduğu takdirde de mana şöyledir: Ona öldürülene denk bir hayvan cezası lazım gelir, takdiri de şöyledir: Ona Ceza vardır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Naam: Devedir, bazen sığır ve koyuna da denir. Ama genellikle deveye denir. Zeccac da şöyle demiştir: Naam, lügatte deve, sığır ve koyundur. Eğer deve tek başına olursa ona, naam, denir. Eğer sığır veya koyun tek başına olursa, ona, naam denmez.

Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Öldürmekle ceza lazım gelen av: ceylan, yabaneşeği, devekuşu vb. gibi eti yenen veya canavar denen eti yenen hayvandan doğandır, çünkü o sırtlanla kurttan doğar. Diğer canavarlarda ise onu ister doğrudan öldürsün isterse üzerine saldırdığı için nefsi müdafaadan öldürsün, onun katiline ceza yoktur. Çünkü bu canavarın ne şekil ne de kıymet olarak emsali yoktur. Onun için ayetin kapsamına girmez. Bir de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem yılan, akrep, fare, karga, atmaca, kuduz köpek ve saldırgan canavar gibi hayvanları öldürmeyi ihramlı için caiz görmüştür. Ve (Kadı) şöyle demiştir: Av öldürmekle vacip olan kefaret, emsali olan hayvanlarda emsalidir, emsali olmayanlarda da kıymetidir. Malik ve Şafii'nin görüşleri de böyledir. Ebu Hanife ise: Kıymeti vaciptir, demiş ve emsali kıymet manasına almıştır. Ayetin zahiri ise onu reddeder. Bir de ashap ayeti şekil itibarı ile emsale hamletmişlerdir; İbn Abbas: Misl, benzerdir; geyikte bir koyun, deve kuşunda da bir deve lazım gelir, demiştir.

"Bunu içinizden adalet sahibi iki kimse takdir eder": Yani cezayı takdir eder. Neden iki denilmiştir? Çünkü av bizzat farklıdır, emsalini doğru takdir etmek için iki adil kimseye ihtiyaç duyulmuştur.

"İçinizden": Yani sizin dininizden olanlardan, demektir.

"Hedyen baliğal Ka'be": Zeccac şöyle demiştir: Bu hal olmak üzere mansuptur, mana da şöyledir: İki hakem onu Kabe'ye hediye edilmek üzere takdir eder. Baliğal Ka'beti": Lafzı marife ise de manası nekiredir. Mana da: Baliğan el - Ka'bete, demektir. Ancak hafif olması için tenvin atılmıştır. İbn Abbas da şöyle demiştir: Mekke'ye geldiği zaman onu boğazlar ve etini sadaka eder.

"Ev keffaretün": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, tenvinle (ev keffaretün), taamu da merfu okumuşlardır. Nafi ile İbn Amir de, merfu olarak ve tenvinsiz "ev keffaretü", taamu mesakin'i de izafetle okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle izah etmiştir: Merfu okuyup da muzaf kılmayan, onu atıf beyan olarak kefaret'in üzerine atfetmiş olur. Çünkü taam kefaretin aynısıdır. Kefareti taama muzaf kılmaz, zira kefaret avı öldürdüğü içindir, yemek için değildir. Kim de kefareti taama muzaf kılarsa, kefaret verenin kurbanla yemek ve oruç arasında serbest olduğunu görünce, bunun için izafeti caiz görmüştür. Sanki: Keffaretü taamin demiş; la keffaretü hedyin veya sıyamin dememiş olur. Mana da: Yahutta ona ceza ve kefaret bedeli vardır ki, o da yoksulların doyurulmasıdır, olur. Yemeği çıkarmada emsalin kıymeti mi yoksa avın kıymeti mi nazar-ı dikkate alınır? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Emsalin kıymeti nazar-ı itibara alınır. Bunu da Ata, Şafii ve Ahmed, demişlerdir.

İkincisi: Avın kıymeti nazar-ı itibara alınır, bunu da Katade, Ebu Hanife ve Malik, demişlerdir.

Her yoksul için yemeğin miktarında da iki görüş vardır:

Birincisi: İki ölçek buğdaydır, bunu da İbn Abbas ile Ebu Hanife, demişlerdir.

İkincisi: Bir ölçek buğdaydır, bunu da Şafii demiştir. İmam Ahmed'den de, yukarıdakiler gibi iki görüş vardır.

"Ev adlü zalike sıyamen": Ebu Rezin, Dahhak, Katade, Cuhderi ve Talha: Aynın kesri ile "ev idlü zalike" okumuşlardır. Biz de bu manayı Bakara suresinde anlatmış bulunuyoruz. Arkadaşlarımız şöyle demişlerdir: Her bir ölçek buğday veya yarım sa' hurma veya arpa için bir gün oruç tutar, demişlerdir. Ebu Hanife ise: Hepsinde de yarım sa' için bir gün oruç tutar, demiştir. Malik ile Şafii de, hepsinde her ölçek için bir gün oruç tutar, demişlerdir.

Bu ceza tertip üzere midir yoksa serbest midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Benzerini vermekle oruç tutmak ve yemek yedirmek arasında serbesttir.

İkincisi: Tertip üzeredir; eğer kurban bulamazsa yiyecek satın alır, eğer fakir ise oruç tutar. Bunu da İbn Sirin, demiştir. İki görüş de İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Fakihlerin çoğunluğu birinci görüşü almışlardır.

"Yaptığı işin vebalini çeksin": Yani cezasını çeksin. Zeccac şöyle demiştir: "Vebal": İstenmeyen ağır şeydir, taamün vebilün ve maün vebilün de bundandır ki, ağır yemek ve ağır su demektir. Allah Teala da: Feehaznahu ahzen bevila" *(Müzzemmil: 16)* demiştir ki, onu ağır bir şekilde yakaladık, demektir.

"Allah geçeni affetti": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Cahiliyette geçen ihramlı iken av avlamayı, bunu da Ata, demiştir.

İkincisi: İlk defa yapılan av öldürmeyi, bunu da İbn Cerir nakletmiştir. Doğrusu birinci görüştür. Birinci görüşe göre mana şöyle olur: Kim İslam'da tekrar ederse. İkinci görüşe göre de: Kim ikinci kez yaparsa. Ebu Ubeyde: "Ade" (döndü), döner manasınadır demiş ve şu beyti kanıt getirmiştir:

Eğer bir şüphe duyarlarsa sevinçlerinden uçarlar,
Eğer yanlarında bir kötülükle anılırsam, kulak kesilirler.

"Allah ondan intikam alır": İntikam, ağır ceza demektir. Bu intikam tehdidi ikinci kez yaptığı takdirde yeniden ceza göreceğini gerektirir. İmam Malik, Şafii ve Ahmed de böyle demişlerdir. İbn Abbas, Nahai ve Davud'dan: İkinci kez yaparsa ona ceza yoktur, dedikleri, bunun sadece bir korkutma olduğu da rivayet edilmiştir.

أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرِّمَ
عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِي إِلَيْهِ
تُحْشَرُونَ ﴿٩٦﴾

96 – Deniz avı ve taamı; size ve yolculara bir fayda olmak üzere helal kılındı. İhramlı bulunduğunuz sürece kara avı da size haram kılındı. Huzurunda toplanacağınız Allah'tan korkun.

"Deniz avı ve taamı size helal kılındı": İmam Ahmed şöyle demiştir: Denizdeki her şey yenir, ancak kurbağa ve timsah hariç, çünkü timsah insanları yer, yani parçalar. Ebu Hanife ile Sevri de: Ondan ancak balık mubahtır, demişlerdir. İbn Ebi Leyla ile İmam Malik de: Ondaki kurbağa vs. şeyler de mubahtır. Denizin taamında ise üç görüş vardır:

Birincisi: O, denizin ölü olarak dışarı attığıdır. Bunu da Ebu Bekir, Ömer, İbn Ömer, Ebu Eyyub ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: Onun tuzlanmışı, yani salamurasıdır, bunu da Said bin Müseyyeb, Said bin Cübeyr ve Süddi, demişlerdir. İbn Abbas, Mücahit ve İkrime'den de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir. Nahai'den de rivayetler muhteliftir; ondan her iki görüş de rivayet edilmiştir. Ondan bu ikisini birleştirip, taamı ise tuzlanmışı ve dışarı attığıdır, dediği de rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, deniz suyu ile karada bitenlerdir. Buna denizin taamı denilmesi, suyu ile bitmesindendir. Bunu da Zeccac nakletmiştir.

Meta' hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, menfaattir, bunu İbn Abbas, Hasen ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: O, helaldir, bunu da Nahai, demiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Sizin yani mukimlerin ve seyyarenin yani yolcuların yararına.

"İhramlı bulunduğunuz sürece kara avı size haram kılındı": Kara avı ihramlıya haramdır, eğer onun için avlanırsa, onu da yiyemez, Ebu Hanife'ye göre yer. Eğer yerse, onu tazmin etmesi gerekir, Şafii'nin iki görüşünden birinde tazmin etmez. Eğer ihramlı bir avı boğazlarsa, o ölü hükmündedir, Şafii'nin iki görüşünden birinde ise değildir. Eğer ihramlı olmayan biri harem bölgesinde bir av boğazlarsa, o da ölü hükmündedir, Hanefilerin çoğu ise buna muhalefet ederler.

جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا
لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَٓائِدَۜ ذٰلِكَ لِتَعْلَمُٓوا
اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ
عَلٖيمٌ ﴿٩٧﴾ اِعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ شَدٖيدُ الْعِقَابِ وَاَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
رَحٖيمٌ ﴿٩٨﴾

97 – Allah; Beyt-i Haram'ı, haram ayı, kurbanlıkları ve tasmalı kurbanlıkları insanlar için bir dayanak kıldı. Bu da Allah'ın göklerde ve yerde olanları hakkıyle bildiğini anlamanız içindir.

98 – Bilin ki Allah'ın azabı şiddetlidir ve Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Allah Kabe'yi kıldı": Yani oluşturdu, demektir. Ona Ka'be denilmesinde iki görüş vardır:

Birincisi: Dörtgen şeklinde olduğu için, bunu İkrime ile Mücahit, demişlerdir.

İkincisi: Yüksek ve yukarı olduğu için, Kaabetil mer'etü kaâbeten vehiye kaibün denir, genç kızın memeleri tömermek manasınadır. Ev'e haram denilmesi de onun yanında avın haram olup otunun yolunmamasından, ağacının kesilmemesinden ve saygısının büyük olmasındandır. Bey'tin haram olmasından maksat, haremin diğer bölgeleridir, nitekim: "Ka'be'ye ulaşan hediye kurban" denilmiştir ki, hareme ulaşan demektir. Kıyam ise: kıvam manasınadır. İbn Amir, elifsiz olarak kıyemen okumuştur. Ebu Ali de şöyle demiştir: Bu iki türlü yorumlanır: Ya şiba' gibi masdar yapılır yahutta elif niyette olduğu halde hazfedilmiştir, tıpkı memdudun maksur okunması gibi. Kelamın manasında da altı görüş vardır:

Birincisi: O din için dayanak ve hac için alamettir. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Ona yönelenin işinin dayanağıdır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Katade de şöyle demiştir: Bir adam bütün cinayetleri işlese de sonra oraya sığınsa, ona dokunulmaz.

Üçüncüsü: Dinin ayakta durması için dayanaktır, hac yapıldıkça ve ona dönüldükçe yeryüzünde din devam eder. Bunu da hasen, demiştir.

Dördüncüsü: Dinin de dünyanın da dayanağıdır, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Beşincisi: İnsanlar için dayanaktır, emredildikleri farzı orada yerine getirmeleri için. Bunu da Zeccac, demiştir.

Altıncısı: Yanında yaptıkları ticaretten elde ettikleri kazançla maaş ve geçimlerinin dayanağıdır, bunu da bazı müfessirler, demiştir.

Haram aya gelince, ondan maksat, haram aylardır. O aylarda birbirlerinden emin olurlardı. Bu da kendileri için bir dayanak idi. Aynı şekilde bir adam Ka'be'ye bir kurban hediye etse yahut devesine gerdanlık takarsa idi, nereye gitse emin olurdu. Allah bu şeyleri onlara duydukları saygıdan dolayı insanlar için korunak kıldı.

"Bu da bilmeniz için": İbn Enbari bununla işaret edilen şeyler üzerinde dört görüş zikretmiştir:

Birincisi: Allah Teala bu surede peygamberlerin haberlerine dair çok gaiplerden bahsetti, insanları Yahudi ve münafıkların hallerin-

den haberdar etti ve: Bu da bilmeniz için, dedi: Yani Allah'tan size verdiğim gayb haberleri şunu göstermektedir ki Allah göklerde ve yerde ne varsa hepsini bilir ve ona hiçbir şey gizli kalmaz.

İkincisi: Araplar haksız yere kan döker, haksız yere mal alır ve katilden başkasını öldürürlerdi. Haram şehre girince veya haram ay girince adam öldürmekten vaz geçerlerdi. Mana şöyledir: Allah Ka'be'yi emniyet mahalli, haram ayı emniyet zamanı kıldı; eğer cahiliyede korkunun olmadığı bir vakit olmasa idi, helak olurlardı. Bu da Allah'ın göklerde ve yerlerde olan şeyleri bildiğini gösterir.

Üçüncüsü: Allah belli aylarda insanların kalplerini Mekke'ye çekti, oraya ulaştıkları zaman halkı da onlarla beraber geçinirlerdi. Eğer bu olmasa idi açlıktan ölürlerdi. Çünkü onlara neyin yarayacağını Allah biliyordu. Bundan da Allah'ın göklerde ve yerde olanları bildiğini çıkarmaları lazımdır.

Dördüncüsü: Allah Mekke'yi güven yeri, haram ayı da güven zamanı kıldı, vahşi ceylan hareme girse insanlara alışır, köpekten kaçmaz, köpek de onu kovalamaz. Harem hududundan çıkınca köpek onu kovalar, o da köpekten ürker. Kuş da haremde insanlara alışır, Beytullah'a yakın mesafeye kadar uçar, ona yaklaştığı zaman ondan sapar ve ona hürmeten üzerinden uçmaz. Ona bir ağrı geldiği zaman şifa bulmak için kendini Beytullah'ın damına atar. O mekan ve o aydaki bu acaiplikler Allah'ın göklerde ve yerlerde olan şeyleri bildiğini gösterir.

مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٩٩﴾

99 – Peygamber'e tebliğden başka bir şey yoktur. Allah açıkladıklarınızı ve gizlediklerinizi bilir.

"Peygamber'e tebliğden başka bir şey yoktur": Bu ayette ağır tehdit vardır. Mukatil, bu ayetin ve sonrasındakilerin Şurayh bin Dubay'a ve arkadaşları hakkında indiğini söylemiştir. Onlar Yemame hacıları idiler, Müslümanlar da onlara saldırmak istemişlerdi. Bu, surenin başında geçmiştir. Ayet muhkem midir yoksa değil midir? Bu hususta da iki görüş vardır:

Birincisi: O muhkemdir ve Peygamber'in görevinin tebliğ etmek olduğunu, hidayet etmek olmadığını gösterir. *İkincisi:* Bu, savaş emrinden önce idi, sonra kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

قُل لَّا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ
كَثْرَةُ الْخَبِيثِ ۚ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠٠﴾

100 – De ki: Murdarla temiz bir olmaz; ister ki murdarın çokluğu hoşuna gitsin. Öyleyse ey selim akıl sahipleri, Allah'tan korkun. Umulur ki kurtulursunuz.

"Murdarla temiz bir olmaz": Cabir rivayet etmiştir: Bir adam: "Ya Resulallah, ben içki ticareti yaparım, Allah'a itaat ederek onu devam ettirmek bana fayda sağlar mı?" dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de ona: Şüphesiz Allah temizdir, ancak temizi kabul eder, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in bu sözünü tasdik mahiyetinde bu ayet indi.

Murdarla temiz hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Helal ile haramdır, bunu da İbn Abbas ile Hasen Basri, demişlerdir. *İkincisi:* Mü'min ile kafirdir, bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* İtaat eden ile isyan edendir. *Dördüncüsü:* Kötü ile iyidir, bunları da Maverdi, zikretmiştir. Burada murdarın hoşa gitmesi, insanı şaşırtarak sevindirmesidir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِن تُبْدَ
لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَإِن تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدَ
لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٠١﴾

101 – Ey iman edenler, size açıklandığı takdirde sizi üzecek olan şeyleri sormayın. Eğer Kur'an indirilirken onlardan sorarsanız size açıklanır. Allah onları affetmiştir. Allah çok bağışlayıcı, çok yumuşaktır.

"Size açıklandığı takdirde sizi üzecek şeyleri sormayın": İniş sebebi için altı görüş vardır:

Birincisi: İnsanlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e öyle sorular sordular ki, en ince noktayı dahi sordular; bunun üzerine kızıp hutbe okumaya kalktı ve şöyle dedi: Bana sorun, Allah'a yemin ederim ki şu makamımda bana ne sorarsanız size onu mutlaka açıklarım, dedi. Kureyş'ten Abdullah bin Huzafe denen bir adam kalktı.

kavga sırasında ona piç, derlerdi: "Ey Allah'ın Nebisi, benim babam kimdir?" dedi. O da: "Senin baban Huzafe"dir, dedi. Bir başkası da kalktı: "Benim babam nerededir?" dedi. O da: Cehennemdedir, dedi. Bunun üzerine Hazreti Ömer kalktı: Biz Allah'ı Rab, İslam'ı din, Muhammed'i Peygamber ve Kur'an'ı imam olarak kabul ettik. Bizler cahiliyeden yeni çıkmış insanlarız, babalarımızın kim olduğunu Allah daha iyi bilir, dedi. Bunun üzerine Peygamberimizin öfkesi geçti, bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, Ebu Hureyre'den, Katada de Enes'ten rivayet etmiştir.[27]

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, insanlara hitap edip: Allah haccı size farz kıldı, dedi. Ukkaşe bin Muhsan kalktı: "Her sene mi, ya Resulallah?" dedi. O da: Eğer her sene dersem, öyle vacip olur, eğer vacip olur da bırakırsanız saparsınız. Ben sustuğum sürece siz de susun. Sizden önce helak olanlar ancak çok soru sormaları ve peygamberlerine muhalefet etmeleri nedeniyle helak oldular, dedi. Bunun üzerine de bu ayet indi. Bunu Muhammed bin Ziyad, Ebu Hureyre'den rivayet etmiştir.[28] Bu soruyu soranın Akra bin Habis olduğu da söylenmiştir.

Üçüncüsü: Bir topluluk Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e alay için sorarlardı, mesela bir adam: "Benim babam kim?" derdi. Devesi kaybolan adam: "Devem nerede?" derdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu'l - Cüveyriye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.[29]

Dördüncüsü: Bir topluluk Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Bahire, Saibe, Vasiyle ve Ham'dan sordular, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.[30] İbn Cübeyr de böyle demiştir.

Beşincisi: Bir kavim ayet ve mucizeler isterlerdi, bunun üzerine bu ayet indi. Bu mana İkrime'den rivayet edilmiştir.

Altıncısı: Bu ayet onların farzları temenni etmeleri ve: "Allah'ın bize müşriklerle savaşma izni vermesini isterdik ve Allah'ın en sevdiği amel hangisidir?" demeleri üzerine inmiştir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

Zeccac şöyle demiştir: "Eşyae" kelimesi, mahallen mecrurdur, ancak meftuhtur, çünkü gayri munsariftir. "Tübde leküm": Size açıkla-

27 - Taberi, tefsir, 11/103. Ayrıca bkz. Buhari, Müslim ve Taberi.

28 - İmam Ahmed, Nesei, 2/508.

29 - Taberi, tefsir, 11/98.

30 - Taberi, Tefsir, 11/111.

nır, demektir. Allah Teala bu gibi soruların sorulmaması gerektiğini bildirmiştir. Çünkü bunların cevabı üzer. İbn Abbas da: Size açıklanırsa: Yani o hususta Kur'an ağır hükümler getirirse sizi üzer, demiştir.

"Eğer Kur'an inerken onlardan sorarsanız": Yani Kur'an o hususta farz veya vacip, yasak veya hüküm şeklinde inerken, görünürde de ihtiyacınız olmayan şeyi sorarsanız, size açıklanır (ve üzülürsünüz), demektir.

"Allah onları affetti": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, adı geçen şeylere işarettir.

İkincisi: Soruya işarettir. Birinci görüşe göre ayette takdim ve tehir vardır, mana da şöyledir: Size açıklandığı takdirde sizi üzecek şeyleri sormayın, Allah onları affetmiştir. "Allah affetmiştir"in manası da: Onları zikretmemiş ve onlar hakkında bir hüküm beyan etmemiştir, demektir. İkinci görüşe göre de nazm (konu) devam etmektedir, mana da şöyledir: Allah onu affetti, onunla sorumlu tutmayacaktır.

قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ ﴿١٠٢﴾

102 – Gerçekten sizden önce bir kavim onları sormuş, sonra da onu inkar etmişlerdi.

"Gerçekten sizden önce bir kavim onları sormuştu": Bu kavimde de dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Hazreti İsa'dan üzerlerine sofra indirmesini isteyenlerdir, bunu da İbn Abbas ile Hasen, demiştir.

İkincisi: Salih peygamberin deve mucizesi isteyen kavmidir, bu da Süddi'nin cevabına göredir. Bu iki görüş mucize isteyenlere göredir.

Üçüncüsü: Bu kavim, inek ve boğazlanması hakkında soru soranlardır. Eğer sıradan bir inek kesselerdi yeterdi. Ancak zorlaştırdılar, Allah da onlara zorlaştırdı. Bunu İbn Zeyd, demiştir. Bu da hac sorusu soranlara göredir. Çünkü eğer Allah onlara zorluk istese idi farzları artırarak zorluk çıkarırdı.

Dördüncüsü: Onlar, peygamberlerine: Bize bir kral gönder de Allah yolunda savaşalım, diyenlerdir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Bu da cihad ve farzları temenni ederek soru soranların görüşüne göredir. Mukatil şöyle demiştir: İsrail oğulları peygamberlerinden bazı şeyler sorarlardı; onlara cevaplarını verdikleri zaman da o dediklerini yapmaz ve onları tasdik etmezlerdi; o şeyleri inkar ederlerdi.

مَا جَعَلَ اللّٰهُ
مِنْ بَحٖيرَةٍ وَلَا سَٓائِبَةٍ وَلَا وَصٖيلَةٍ وَلَا حَامٍۙ وَلٰكِنَّ الَّذٖينَ
كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَۜ وَاَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٣﴾

103 – Allah ne bahire ne saibe ne vasile ne de ham diye bir şeyi meşru kılmamıştır. Ancak kafirler Allah'a karşı yalan iftira ederler. Onların çoğu akıl erdiremezler.

"Allah bahire diye bir şeyi meşru kılmamıştır": Yani bunu ne vacip kılmış ne de emretmiştir. "Bahire" hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: O beş batın doğuran devedir ki beşincisine bakarlar; eğer yavru erkek ise onu keserler; erkekler de kadınlar da yerler. Eğer dişi ise kulağını yaralar ve kadınlara haram olur; ondan yararlanamazlar, sütünden tadamazlar. Faydaları erkeklere hastır. Eğer ölürse, erkekler ve kadınlar ona ortak olurlar. Bunu İbn Abbas, demiş, İbn Kuteybe de tercih etmiştir.

İkincisi: O, içinde erkek olmayan beş batın dişi doğuran devedir, kalkar beşincinin kulağını yararlar, bunu da Ata, demiştir.

Üçüncüsü: O saibe denen devenin dişi yavrusudur, bunu da İbn İshak ile Ferra, demişlerdir. İbn İshak şöyle demiştir: Dişi deve arka arkaya on batın doğurur da içlerinde dişi olmazsa, başı boş bırakılır. Bundan sonra dişi doğurursa, kulağı yarılır ve bahire denir ve annesiyle beraber salıverilir.

Dördüncüsü: O beş batın doğurup sonuncusu erkek olan devedir, kulağını yararlar ve ona binmez ve kesmezler. Sudan ve meradan da çevrilmez. Ona rastladıkları zaman da sırtına binmezler. Bunu Zeccac, demiştir.

Saibe'ye gelince: O faile veznindedir, mef'ul manasınadır, mesbiyye, demektir; "fi iyşetin radıyeh" kavlinde olduğu gibi ki mardıyyeh, demektir. Saibede de beş görüş vardır:

Birincisi: O davarlardan tanrılar için salıverilen hayvandır, sırtına binmez, sütünü sağmaz, yününü kırpmazlar, üzerine bir şey yüklemezlerdi. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Bir adam malından istediğini salıverirdi, tanrılara hizmet edenler onu getirirlerdi, sütünü yolculara ikram ederlerdi, ancak bundan kadınlara bir şey vermezlerdi. Hayvan ölünceye kadar böyle devam ederdi. Ölünce etini erkekler ve kadınlar beraber yerlerdi.

Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Şabi de şöyle demiştir: İlahlarına deve ve koyunları hediye ederlerdi, onları ilahların yanında bırakırlardı, sütlerinden ancak erkekler içerlerdi. Ölünce de etinden erkekler ve kadınlar yerlerdi.

Üçüncüsü: O on karın hep dişi doğuran devedir, o zaman serbest bırakılır, binilmez, tüyü kırpılmaz, sütü içilmez. Ancak misafire ve kendisinin yavrusuna izin verilirdi. Ölünceye kadar böyle devam ederdi. Ölünce de etinden erkekler de kadınlar da yerlerdi. Bunu da Ferra zikretmiştir.

Dördüncüsü: o, hastalıktan iyi olmak veya bir yere ulaşmak mahiyetinde edilen adak üzerine salıverilen devedir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bir adam bir şey için adak ettiği zaman: Devem serbesttir, derdi, bahire gibi olurdu ki ondan yararlanmazlardı, onu sudan ve meradan çevirmezlerdi.

Beşincisi: O üzerinde haccedilen devedir ki serbest bırakılır ve başarısından dolayı işte kullanılmazdı. Bunu da Maverdi, Şafii'den zikretmiştir.

Vasiyle hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: O yedi batın doğuran dişi koyundur, yedinicisine bakarlardı; eğer dişi ise kadınlar ondan ölünceye kadar istifade etmezlerdi. Ölünce de erkekler de kadınlar da ondan yerlerdi. Eğer erkek ise onu keserlerdi, onu hep birlikte yerlerdi. Eğer erkek ve dişi ise: Kardeşine kavuştu, der onu da kardeşi ile terk ederlerdi, onu kesmezlerdi. Menfaati de kadınlara değil erkeklere has olurdu. Öldüğü zaman, ona erkekler ve kadınlar ortak olurlardı. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Kuteybe de benzer görüş beyan etmiş ve: Eğer yedincisi erkek olursa, boğazlanır ve ondan erkekler ve kadınlar yerdi. Eğer dişi olursa, davarların içine salınırdı. Eğer hem erkek hem de dişi, yani ikiz olursa, kardeşine kavuştu der, konumundan dolayı boğazlanmazdı. Eti de kadınlara haram olurdu. Dişinin eti de kadınlara haramdır, ancak ölünce etini erkeklerle beraber yerlerdi.

İkincisi: O genç devedir, ilk defa ve ikinci olarak dişi doğururdu, onu tanrılarına bırakırlardı ve ona vasiyle derlerdi, yani biri diğerine kavuştu, aralarında erkek yok, demektir. Bunu da Zühri, İbn Müseyyeb'ten rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O arka arkaya beş batında on yavru doğuran devedir, ona da vasiyle, derlerdi. Bundan sonra doğurduğu da kadınların değil erkeklerindi. Bunu da İbn İshak, demiştir.

Dördüncüsü: O yedi batında çifter çifter ikiz doğuran keçidir, eğer yedincisinde bir dişi ve bir erkek oğlak doğurursa, kardeşine kavuştu, der, ona da saibe muamelesi ederlerdi. Bunu da Ferra, demiştir.

Beşincisi: Koyun dişi doğurduğu zaman onların olurdu, eğer erkek olursa onu tanrılarına ayırırlardı. Eğer bir erkek ve bir dişi doğurursa, kardeşine kavuştu der onu ilahları için boğazlamazlardı. Bunu da Zeccac demiştir.

Ham'da da altı görüş vardır:

Birincisi: O damızlık hayvandır, sulbünden on batın doğar, o zaman: Sırtını korudu, der ve onu putları için salıverirlerdi. Ona binilmezdi. Bunu İbn Mes'ud ile İbn Abbas, demişler, Ebu Ubeyde ile Zeccac da tercih etmişlerdir.

İkincisi: O, yavrusunun yavrusu doğan erkek hayvandır: Sırtını korudu, derler ve üzerine yük yüklemezler, tüyünü kırpmazlar ve onu sudan ve meradan çevirmezlerdi. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Ferra ile İbn Kuteybe de bunu tercih etmişlerdir.

Üçüncüsü: O yavrularından ve yavlarının yavrularından on yavru görülen erkek hayvandır, bunu da Ata, demiştir.

Dördüncüsü: O Arka arkaya yedi dişi yavru doğurtan erkek hayvandır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: O sulbünden develeri aşan (damızlayan) erkektir, bunu Ebu Ravk, demiştir.

Altıncısı: O on sene develere aşan (damızlayan) erkek devedir, o zaman serbest bırakılır, ona: Sırtını korudu, denir. Bunu da Maverdi, Şafii'den nakletmiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Bahire, saibe, vasiyle ve ham hı kkında dediklerimiz dilcilerden aktardığımız en sağlam rivayetlerdir. Allah Teala bu ayette bu tür şeylerden hiçbirini haram etmediğini ve kafirlerin aziz ve celil olan Allah'a yalan iftira ettiklerini bildirmiştir. Mukatil de şöyle demiştir: İftiraları: Allah bunu haram etti ve bize emretti demeleridir.

"Onların çoğu akıl erdiremezler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Çokları, yani onların arkalarına düşenler, bunun haram kılan reislerinin Allah'a karşı uydurdukları bir yalan olduğunu idrak edemezler, demektir. Bunu da Şa'bi, demiştir.

İkincisi: Bu haram kılmanın şeytandan olduğunu bilmezler, bunu da Katade, demiştir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا
مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا
يَهْتَدُونَ ﴿١٠٤﴾

104 – Onlara: "Allah'ın indirdiğine ve Peygamber'e gelin" denildiği zaman, "atalarımızı onun üzerinde bulduğumuz şey bize yeter" derler. Ya ataları bir şey bilmiyor ve doğru yolda gitmiyorlarsa!

"Onlara denildiği zaman": Yani kendilerine bu davarları haramı eden müşriklere: "Kendinize haram ettiğiniz şeylerde Allah'ın Kur'an'da helal ettiklerine gelin, denildiği zaman: "atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey": Yani din ve yol "bize yeter, derler. Ya ataları bir şey bilmiyorlarsa": Yani dinden ve "o doğru yola gidemiyorlarsa!" hatalarında da mı arkalarına düşecekler?

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُم
مَّن ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾

105 – Ey iman edenler, siz kendinize bakın. Siz doğru yolu bulduğunuz zaman, sapanlar size zarar vermezler. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O zaman yaptıklarınızı size haber verir.

"Ey iman edenler, siz kendinize bakın": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Hecer halkına yazdı, başlarında da Münzir bin Sava vardı. Onları İslam'a davet etti. Kabul etmedikleri takdirde cizye ödemelerini buyurdu. Yazı onlara gelince Sava onu yanındaki Araplara, Yahudilere, Hıristiyanlara ve Mecusilere arz etti. Onlar da cizyeyi kabul ettiler ve İslam'a girmek istemediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de onlara: Araplara gelince: Onlar için ya İslam ya da kılıçtan başkası kabul edilmez. Ehl-i kitap ile Mecusilere gelince: Onlardan cizyeyi kabul ederim, diye cevap verdi. Sava onlara Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in

mektubunu okuyunca, Araplar Müslüman oldular; ehl-i kitap ile Mecusiler de cizye verdiler. Bunun üzerine Mekke münafıkları: Ne tuhaf şey, Muhammed Müslüman oluncaya kadar insanlarla savaşacağını iddia ediyordu, şimdi ise Hecer Mecusilerinden ve ehl-i kitaptan cizyeyi kabul etti; onları da İslam'a zorlasa idi, ya! Arap kardeşlerimizin ise cizyesini kabul etmemişti, dediler. Bu da Müslümanlara zor geldi, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Mukatil de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, ehl-i kitaptan başka kimselerden cizye kabul etmiyordu, Araplar ister istemez Müslüman olunca, Hecer Mecusilerinden cizye kabul etti. Münafıklar buna dil uzattılar, bunun üzerine bu ayet indi.

İkincisi: Bir adam Müslüman olduğu zaman ona: Atalarını aptal kabul ettin ve onları sapık saydın; onlara yardım etmen gerekirdi, derlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Ayetin manası şöyledir: Allah sizi ancak kendi nefislerinizden sorumlu tutar, başkalarının günahından dolayı sizi sorumlu tutmaz. Bu ayet, iyiliği emretmenin düştüğünü göstermez, zira mü'min elinden geldiği halde bunu yapmazsa, o sapıktır. Doğru yolda değildir. Osman bin Affan da şöyle demiştir: Bu ayetin tevili henüz gelmemiştir (şimdi iyiliği emretmelisiniz). İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Bunun tevili ahir zamandadır; siz sözünüz kabul edildiği sürece iyiliği emredin. Sözünüz dinlenmediği zamanda da kendi nefsinize bakın (onların işlerine karışmayın. Ahir zamanda ise sözleriniz dinlenmeyeceği için başkasının işine karışmak, ona nasihat etmeye kalkışmak yararsızdır, demek istiyor. Mütercim).

"Siz doğru yolu bulduğunuz takdirde sapanlar size zarar vermez": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Siz iyiliği emretmek ve kötülüğü men etmekle doğru yolu bulduğunuz takdirde iyiliği emretmeyi terk etmekle sapanlar size zarar veremez. Bunu Huzeyfe bin Yeman ile İbn Müseyyeb, demişlerdir.

İkincisi: Ehl-i kitap cizyelerini verdiği takdirde onların sapması size zarar vermez. Bunu da Mücahid, demiştir. "Size yaptıklarınızın karşılığını verecektir": Bu da cezaya dikkat çekmektedir.

Ayetin manası konusunda Zeccac'tan anlattıklarımıza göre ayet muhkemdir. Bazı müfessirler ise onun mensuh olduğuna kail olmuşlardır. Onu nesheden üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Kılıç ayetidir.

İkincisi: Ayetin sonu başını neshetmiştir. Ebu Ubeyd'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kur'an'da bundan başka içinde hem nasih hem de mensuh barındıran bir ayet yoktur. Mensuh kısmı: "Sapanlar size zarar vermez" bölümüdür. Nesh eden de: "Siz doğru yolu bulduğunuz takdirde" cümlesidir. Burada hidayet: İyiliği emretme ve kötülükten men etmedir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ
الْمَوْتُ ح۪ينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ اَوْ اٰخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ
اِنْ اَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْاَرْضِ فَاَصَابَتْكُمْ مُص۪يبَةُ الْمَوْتِ تَحْبِسُونَهُمَا
مِنْ بَعْدِ الصَّلٰوةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ اِنِ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَر۪ي بِه۪ ثَمَناً
وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللّٰهِ اِنَّٓا اِذاً لَمِنَ
الْاٰثِم۪ينَ ﴿١٠٦﴾

106 – Ey iman edenler, birinize ölüm gelip çattığı zaman vasiyet anında sizden iki adalet sahibi şahitlik etsin yahut yeryüzünde sefer ettiğiniz de başınıza ölüm musibeti gelmişse, sizden olmayan iki başkası şahitlik etsin. Onların şahitliklerinden şüphe ederseniz, onları namazdan sonra alıkoyarsınız; "akraba da olsa ona karşı bir bedel almayız, Allah'ın şahitliğini gizlemeyiz. Biz o takdirde günahkarlardan oluruz" diye Allah'a yemin ederler.

"Ey iman edenler, aranızda şahitlik etsin": Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Temim ed – Dari ile Adiy bin Bedda Mekke'ye gelip giderlerdi. Kureyş'ten Sehm oğullarından bir adam onlara arkadaşlık etti, Müslümanların olmadığı bir yerde öldü. Terekesini onlara vasiyet etti, onlar da gelip onu ailesine verdiler. Gümüş bir vazoyu gizlediler. Bu vazo altın varakla kaplı idi. Biz onu görmedik, dediler. Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e getirildiler, onlardan yemin etmelerini istedi. Yemin edince onları serbest bıraktı. Sonra gümüş vazo Mekke halkından birinin yanında bulundu. Onlar da: Biz bunu Temim ed – Dari ile Adiy bin Bedda'dan satın aldık, dediler. Sehm kabilesinden olan ölünün velileri vazoyu aldılar, onlardan iki adam: Bu vazo arkadaşımızın vazosudur, bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha gerçektir, biz hakkı çiğneme-

dik, dediler. Bunun üzerine bu ve bundan sonraki ayet indi. Mukatil şöyle demiştir: Ölünün adı: As bin Vail'in müttefiği Büzeyl bin Mariye es – Sehmi'dir. Temim ile Adiy Hıristiyan idiler; Temim Müslüman oldu, Adiy de Hıristiyan olarak öldü.

Ayetin tefsiri: Ferra şöyle demiştir: Birinize ölüm gelip çattığı zaman size iki kişi şahitlik etsin. Zeccac da ayetin manası şöyledir, demiştir: Bu durumda yapılacak iş, iki kişinin şahitlik etmesidir. "Şahitlik" kelimesi hazfedilmiş, "insan" kelimesi onun yerine geçmiştir. İbn Enbari de ayetin manası şöyledir, demiştir: Seferde başınıza ölüm gelir de siz de vasiyet etmek isterseniz, iki kimse size şahitlik etsin. Bu şahitlikte de üç görüş vardır:

Birincisi: O hakimlerce sabit olan vasiyet üzerine yapılan şahitliktir. Bu da İbn Mes'ud, Ebu Musa, Şüreyh, İbn Ebi Leyla, Evzai, Sevri ve cumhurun görüşüdür.

İkincisi: O vereseler şüphe ettikleri takdirde vasinin Allah'a edeceği yeminlerdir. Bu da Mücahid'in görüşüdür. *Üçüncüsü:* O vasiyete şahitliktir, yani orada hazır bulunmaktır, "em küntüm şühedae iz hadara yakubel mevt" *(Bakara: 133)* kavlinde olduğu gibi. Allah Teala burada vasiyi tekit için iki kılmıştır. Bu görüşü ileri sürenler de buna: "Feyuksimani billahi" kavlini delil göstermişler ve: Şahide yemin lazım gelmez, demişlerdir. "Ölümün hazır olması" da: Sebep ve öncüllerinin hazır olmasıdır. "Vasiyet anında" kavli ise: Vasiyet vakti demektir. "İçinizden" sözünde de iki görüş vardır:

Birincisi: Dindaşlarınızdan ve kendi milletinizden demektir. Bunu da İbn Mes'ud, İbn Abbas, Said bin Müseyyeb, Said bin Cübeyr, Şüreyh, İbn Sirin ve Şa'bi, demişlerdir. Arkadaşlarımız da bu görüştedirler.

İkincisi: Kendi aşiret ve kabilenizden, onlar da Müslümanlardır. Bunu da Hasen, İkrime, Zühri ve Süddi, demişlerdir.

"Yahut sizden olmayan iki başka kimse": Takdiri şöyledir: Yahut sizden başka diğer iki şahit. "Sizden başka" kavli üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Milletiniz ve dininiz dışından, bunu da birinci görüşü söyleyenler demişlerdir.

İkincisi: Aşiret ve kabilenizden olmayanlardan. Bunlar da Müslümanlardır. Bunu da ikinci görüşü söyleyenler demişlerdir.

"Ev" (yahut) edatı hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O seçenek için değildir, mana sadece şöyledir: Veya siz-

den kimse bulamazsanız sizden başka iki kişi demektir. Bunu da İbn Abbas ile İbn Cübeyr, demişlerdir. *İkincisi:* O seçenek belirtmek içindir, bunu da Maverdi, demiştir.

Ayetten kasdedilenin kabileden olsun veya dışından olsun iki müslümanın şahitlik etmesidir diyen, bu ayetin muhkem olduğunda şüphe etmez. Ama "veya sizden başka iki kimse" kavlinden maksat, ehl-i kitaptır, yolculuk halinde vasiyete şahitlik ettikleri zaman diyene göre ise bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O muhkemdir, onunla amel devam etmektedir. Bu da İbn Abbas, İbn Müseyyeb, İbn Cübeyr, İbn Sirin, Katade, Şa'bi, Sevri, İmam Ahmed ve diğerlerinin görüşüdür.

İkincisi: O: "İçinizden adaletli iki kimseyi şahit tutun" kavli ile neshedilmiştir. Bu da Zeyd bin Eslem'in görüşüdür. Ebu Hanife, İmam Malik, Şafii de buna meyledip: Kafirler adil değildirler, demişlerdir. Birincisi daha doğrudur. Çünkü bu, zaruret halindedir. Nitekim erkeklerin bulunmadığı bazı yerlerde hayız, nifas ve çocuğun canlı doğup doğmaması gibi hallerde kadınların şahitliği caizdir.

"Eğer yeryüzünde sefer ederseniz": Bu şart, şahitlikle ilgilidir, mana da şöyledir: Eğer yeryüzünde yolculuk ederseniz size iki kişi şahitlik etsin. "Başınıza ölüm musibeti gelirse": Bunda da söylenmeyen bir söz vardır, takdiri şöyledir: O iki kişiye vasiyet etmiş ve onlara malı da vermiş iseniz. "Onları namazdan sonra alıkorsunuz": Bu şüphe ettikleri takdirde vereseye hitaptır. İbn Abbas şöyle demiştir: Bu: "Veyahut sizden başka iki kişi" kavline bağlıdır ki, sizden başka, kafirlerden demektir. Ama ikisi de Müslüman olurlarsa, onlara yemin yoktur. Bu namaz hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: İkindi namazıdır, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Şüreyh, İbn Cübeyr, İbrahim, Katade ve Şa'bi de böyle demişlerdir.

İkincisi: Kendi dinlerine göre namazlarından sonra, bunu da Süddi, İbn Abbas'tan nakletmiş ve kendisi de böyle demiştir. Zeccac şöyle demiştir: İnsanlar Hicaz'da ikindi namazından sonra yemin ederlerdi, çünkü o, insanların toplandığı vakittir. İbn Kuteybe de: Çünkü o, din sahiplerinin tazim ettiği vakittir, demiştir.

"Allah'a yemin ederler": Yani and içerler, ""eğer şüphe ederseniz": Yani ey ölünün velileri şüphe ederseniz. Ayetin manası şöyledir: Ölü terekesinin kendilerine vasiyet edildiği iki kişi gelirse, çalmadıklarına ve hiyanet etmediklerine dair ikindi namazından sonra yemin ettirilirler. "Eğer şüphe ederseniz" kavlindeki şart, onları alıkorsunuz kavline

bağlıdır. Sanki şöyle demiş gibi olur: Eğer şüphe ederseniz, onları tutar yemin ettirirsiniz. Onlar da Allah'a yemin ederler. "Biz onunla satın almayız": Yani yeminlerimizle, demektir. Şahitliğimizi değiştirmekle diyenler de olmuştur. He zamiri mana itibarıyla yeminlere veya şahitliğe racidir. "Bir bedel": Yani dünya malı. "Akraba olsa da": Yani kendisine şahitlik edilen akrabamız olsa da. Neden özellikle akraba denilmiş, çünkü akraba, yakınına meyleder de ondan. Mana şöyledir: Biz şahitliğimizle kimseyi kayırmayız, akrabalarımız için yalancı şahitliği etmeyiz. "Allah'ın şahitliğini gizlemeyiz": Neden şahitlik Allah'a nispet edildi? Çünkü onu yerine getirin diyen ve onu gizlemekten men eden O'dur. Said bin Cübeyr, tenvinle: "Vela nektümü şedadeten" ve hemzenin kat'ı, kasrı, henin kesri vasılda nun sakin olarak "Allahi" okumuştur. Said bin Müseyyeb ile İkrime de tenvinle, vasılla ve he mansub olarak "şahadeten" okumuşlardır. Ebu İmran el – Cuni de tenvinle vaslda sükunu ile "şehadeten", hemzenin kat'ı ve kasrı ile he de meftuh olarak "Allah'e" okumuştur. Şa'bi ile İbn Semeyfa' da tenvinle vasılda sükunu ile "şahadeten", hemzenin kat'ı, meddi ve henin de kesri ile "Allah'i" okumuşlardır. Ebu'l – Aliye ile Amr bin Dinar da öyle okumuşlar, ancak o ikisi heyi nasbetmişlerdir.

Alimler bu iki şahide yemin hangi manadan dolayı vacip olduğunda da üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Çünkü onlar Müslümanlardan değillerdi. Bu mana Ebu Musa'l –Eş'ari'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Çünkü ölünün yazısı ile vasiyet edilmişti, vereseleri de ondaki malın bir kısmını bulamamışlardı. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Çünkü mirasçılar: Ölümüzün malı daha çok idi diyor ve iki şahidi hiyanetle suçluyorlardı. Bunu da Hasen ile Mücahit, demişlerdir.

فَإِنْ عُثِرَ عَلَىٰٓ أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّآ إِثْمًا فَـَٔاخَرَانِ يَقُومَانِ
مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلَيَانِ فَيُقْسِمَانِ
بِاللَّهِ لَشَهَادَتُنَآ أَحَقُّ مِن شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَآ إِنَّآ
إِذًا لَّمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠٧﴾

107 – Eğer o ikinin bir vebal hak ettikleri (vebal altına girdikleri) fark edilerse, hak terettüp eden ve ölüye daha yakın iki kişi onların yerlerine geçer, "muhakkak bizim şahitliğimiz onların

şahitliğinden daha doğrudur. Biz (hakkı) çiğnemedik; aksi takdirde zalimlerden oluruz" diye yemin ederler.

"Eğer o ikinin vebal altına girdikleri fark edilirse": Müfessirler şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Adiy ile Temim'i çağırdı, onlara minberin yanında kendilerine verilen mala hiyanet etmediklerine dair yemin verdirdi. Onlar da yemin edince onları serbest bıraktı. Sonra da gizledikleri kap meydana çıktı. Ölünün sahipleri onları Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e götürdüler. Bunun üzerine "fein usira ala ennhumestehakka ismen" kavli indi. "Usire"nin manası: Fark edilirse, demektir, yani ölünün sahibi veya onun işini gören kimse, din dışı o iki şahidin "vebal altına girdiklerini" şahitliklerinde doğrudan ayrıldıkları için böyle yaptıklarını fark ederse, "başka iki kimse onların yerlerine geçerler". Yani hiyanet edenlerin yerlerini alırlar. "Minelezinestehakka aleyhimül evleyan": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Kisai, tenin zammesi ile "üstühikka", tesniye sigası ile de "elevleyani" okumuşlardır. Üzerlerine hak terettüp edenler üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar iki zimmidir. *İkincisi:* Onlar velilerdir. Birinciye göre "istehakka aleyhim"in manası üzerinde dört görüş vardır:

Birincisi: Vasiyet etmek onlara hak olan, bunu İbn Enbari, demiştir, mana şöyledir: Vasiyet etmek onlara hak olan, ölüye yakın iki kişinin hak ettiği şey. Zeccac da böyle demiştir, mana da: Vasiyet yahut onlara vasiyet etmek hak olan kimselerden.

İkincisi: O haksızlıktır, mana da şöyledir: İki yakının haksızlığının onlara hak olduğu kimselerden. Burada zulüm atılmış evleyan onun yerine getirilmiştir. Bunu da İbn Kasım demiştir.

Üçüncüsü: O, hiyanetleri meydana çıktığı için yaptıkları şahitlikten dışarı çıkmaktır.

Dördüncüsü: Günahtır, mana da: Onlardan günah hak oldu demektir. Burada "ala" edatı "min" edatı yerine geçmiştir: Alennasi yestevfun" *(Mutaffifin: 2)*; ayetinde olduğu gibi ki, alennasi, minhum, demektir. Ferra da "ala" "fi" manasınadır demiştir, mesela: "Ala mülki Süleymane"de olduğu gibi ki *(Bakara: 102)*, fi mülkihi demektir. Bu iki görüşü Ebu Ali el – Farisi zikretmiştir. Bu görüşlere göre "üstühikka'nın mefulü mahzuf ve mukadderdir. İkinci görüşe göre ise "istehakka aleyhim"in manası üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: O iki yakın onlardan hak etti, demektir, bu da İbn Kuteybe'nin tercihidir.

İkincisi: Onlara karşı suç işledi, demektir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Evleyan": Ahfeş: Bunlar o iki kişidir, demiştir. Tekili el – evladır, cem'i de: el – Evlun'dur. Sonra müfessirlerin bunda da iki görüşleri vardır:

Birincisi: Onlar ölünün velileridir, bunu da cumhur, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: "el – evleyan": Basralıların çoğunluğuna göre "yekumani"nin failinden bedel olarak merfudur. Mana da: Ölüye daha yakın olan bu iki, o hain iki kişinin yerine geçsin, demektir. Ebu Ali de şöyle demiştir: Evleyan kelimesi ya mahzuf mübtedanın haberidir, sanki şöyle demiş olur: feaharani yekumanı mekamehuma, huma el –evleyani; ya da "yekuman"ideki zamirden bedel olur, takdir de: Yekumul evleyani olur.

İkinci görüş: Evleyan o iki zimmidir. Mana da: O ikisi hiyanete daha yakındır, demek olur. Buna göre de mana şöyle olur: O ikisi kalkarlar, ancak vebal altına girenler hariç. Şair de şöyle demiştir:

Keşke Zemzem suyundan tahta fıçıda
Soğutulmuş bir içeceğimiz olsaydı.

Yani Zemzem suyu yerine demek istiyor.

Kurra, İbn Kesir'den, Hafs da Asım'dan tenin ve hanın fethi ile "istehakka", evleyani'yi de tesniye olarak okumuşlardır. Mana da: Üzerlerine ölünün ettiği vasiyetten hak terettüp eden iki kişi, demek olur, böylece mef'ul hazfedilmiş olur. Hamze, Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle tanın ref'i ve hanın kesri ile; "Üstühikka" ve lamın kesri, nunun fethi ve cemi sigasıyla "evveline" okumuşlardır. Takdiri de: Günahı hak eden yani o haksızlığı işleyen öncekilerden demek olur. Çünkü onlar ilk önce zikredilmişlerdir. Baksanıza yukarıda: "zeva adlin minküm" kavli, "ev aharani min ğayriküm" kavlinden önce zikredilmiştir. Halebi de Abdülvaris'ten vavın fethası ve şeddesiyle, lamın da fethi ve yenin sükunu ve nunun kesri ile: "el –evveleyni" okuduğunu rivayet etmiştir. Bu da evvel kelimesinin tesniyesidir. Hasen Basri de, tenin ve hanın fethi ile "istehakka", "el – evvelani" de evvelin tesniyesi ve "feaharani"den bedel olarak okumuştur. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu görüşlerin ayete en çok okşayanı şudur: Allah Teala ölüm anında vasiyete nasıl şahitlik edileceğini bize öğretmiş ve: Sizden adil iki kimse" demiştir. Yani Müslümanlardan adil iki kimse, demektir. Ve şunu da bildirmiştir ki seferde olan insanlara bazen seferinde müslüman olmayan kimseler arkadaşlık ederler. O da hep onların oturduğu köye konuk olur ve o sırada da ölür.

Şahitlik edecek Müslüman bulamaz. Onun için: "Ya da sizden olmayan başka iki kişi" demiştir. Yani sizin dininizden olmayanlardan, demektir. "Yeryüzünde sefer ettiğiniz zaman": Yolculuğa çıktığınız zaman, "başınıza ölüm musibeti geldiği zaman". Söz burada bitiyor. Seferde mümkün olduğu takdirde adaletli iki Müslüman şahitlik eder, eğer bulunmazsa zimmiler (din gayrileri) şahitlik ederler.

Sonra da şöyle demiştir: "Onları namazdan sonra tutarsınız, eğer hallerinden şüphe ederseniz Allah'a yemin ederler": Demek istiyor ki: Eğer şahitliklerinden tereddüt eder, hiyanetlerinden veya şahitliği değiştirdiklerinden şüphe ederseniz onları ikindi namazından sonra tutarsınız, yemin ettikleri zaman şahitlikleri geçerli olur. Eğer bu yeminden sonra bir günah işledikleri meydana çıkarsa, yani yeminlerini yalan söylemek veya emanete hiyanet etmek gibi bir şeyle bozarlarsa, başka iki kimse kalkar, bunlar da ölünün yakınlarından kendilerine hak terettüp eden iki kimsedir, yani velilerdir. Haza evla bifülanin denir, sonra da "fülanün" kelimesi atılır ve haza elevla, hazani elevleyani denir. "Aleyhim" de: "Minhüm" manasınadır. Allah'a yemin ederler, biz onların hainliklerini ve yalanlarını anladık, biz onlara haksızlık etmiyoruz, bizim şahitliğimiz daha sağlamdır, çünkü onlar kafir, biz ise müslümanız, derler. Ve döner o iki zimmiden sakladıkları şeyi isterler. Böylece o ikisinin şahitliği ile verilmiş olan hüküm de bozulur. Başkası da şöyle demiştir: Bizim şahitliğimiz, yani yeminimiz daha haklıdır. Yemine şahitlik denilmesi, onun da yemin edilen şeye şahitlik edilmiş gibi olmasındandır.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayet inince Sehm kabilesinden Amr bin As ile Muttalib bin Ebi Vedaa ayağa kalktılar, Allah'a yemin ettiler. Çalınan kap da onlara ve ölünün velilerine teslim edildi.

ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلٰى
وَجْهِهَٓا اَوْ يَخَافُٓوا اَنْ تُرَدَّ اَيْمَانٌ بَعْدَ اَيْمَانِهِمْ وَاتَّقُوا
اللّٰهَ وَاسْمَعُوا وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿١٠٨﴾

108 - İşte bu, şahitliği layık olduğu vechile eda etmelerine yahut yeminlerinden sonra yeminlerin reddedilmesinden korkmalarına daha yakındır. Allah'tan korkun ve dinleyin. Allah fasıklar topluluğuna hidayet etmez.

"Zalike edna": Yani yeminin reddine dair verdiğimiz hüküm,

zimmilerin şahitliği olduğu gibi doğru eda etmelerine daha yakındır ve yeminlerinden sonra ölü velilerinin yeminlerinin reddedilmesinden korkmalarına daha yakındır. O takdirde hainliklerine yemin ederler de rezil olurlar ve mali cezaya çarptırılırlar. Binaenaleyh böyle bir şeyden korktukları takdirde yalan yere yemin etmesinler. "Allah'tan korkun": Yani yalan yere yemin etmekten veya emanete hiyanet etmekten. Öğüdü dinleyin.

يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَٓا اُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ
لَنَا اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١٠٩﴾

109 – O günde ki Allah peygamberleri toplar; "Size ne cevap verildi?" der. Onlar da: "Bizim bilgimiz yok. Şüphesiz sen gaypleri çok iyi bilensin" derler.

"Yevme yecmaullahürrüsüle": Zeccac şöyle demiştir: "Yevme"nin mansup olması "ittekullah" fi'lenden dolayıdır. O'nun peygamberleri toplayacağı günden korkun, demektir. Peygamberlere sorması da, gönderildikleri ümmetler için tehdit ve ikazdır.

Peygamberlerin: "Bizim bilgimiz yoktur" demelerine gelince: Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Cehennem kükreyince akılları başlarından uçmuş; o nedenle: Bilgimiz yoktur, demişlerdir. Sonra akılları başlarına gelir, delillerini ortaya sürerler. Bunu Ebudduha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen, Mücahit ve Süddi de böyle demişlerdir.

İkincisi: Mana şöyledir. Bize öğrettiğinden başka ilmimiz yoktur, sen daha iyi bilirsin. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: "Size ne cevap verildi?" kavlinden maksat: Sizden sonra ümmetleriniz ne amel ettiler ve neler yaptılar, demektir. Onlar da: Bizim bu hususta bilgimiz yoktur, derler. Bunu da Zeccac demiştir ki uzak bir ihtimaldir.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Senin ilminin yanında bizim ilmimiz yoktur, çünkü sen gaybi bilirsin. Bunu da Zeccac, demiştir.

Beşincisi: Biz senin gibi bilmeyiz, çünkü sen onların gizlediklerini de açıkladıklarını da bilirsin, biz ise ancak açıkladıklarını biliriz. Senin ilmin bizimkinden geçerlidir. Bu da İbn Enbari'nin görüşüdür.

Altıncısı: Biz onların bütün yaptıklarını bilemeyiz, çünkü biz

ancak zamanımızdakileri biliriz, vefatımızdan sonrakini bilmeyiz. Ceza ise son amele göre verilir. Bunu da İbn Enbari nakletmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Peygamberler bilgiyi Allah'a havale edince, ümmetler ümitsizliğe kapıldılar ve dünyada yaptıklarının Allah'tan uzak olmayacağını ve hiçbir şeyin onun kabza-i kudretinin dışında kalmayacağını bildiler.

"Allamul guyub": Hattabi şöyle demiştir: Allam, alîm gibidir, "fa'al" kalıbı çokluğu ifade eder (çok iyi bilen demektir). Guyub kelimesi de gaybin çoğuludur ki senin için gaip olan, görmediğin şey demektir.

اِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عٖيسَى ابْنَ
مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتٖي عَلَيْكَ وَعَلٰى وَالِدَتِكَۢ اِذْ اَيَّدْتُكَ بِرُوحِ
الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَاِذْ عَلَّمْتُكَ
الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجٖيلَ وَاِذْ تَخْلُقُ
مِنَ الطّٖينِ كَهَيْـَٔةِ الطَّيْرِ بِاِذْنٖي فَتَنْفُخُ فٖيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا
بِاِذْنٖي وَتُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ بِاِذْنٖي وَاِذْ تُخْرِجُ
الْمَوْتٰى بِاِذْنٖي وَاِذْ كَفَفْتُ بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ عَنْكَ اِذْ جِئْتَهُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُبٖينٌ ﴿١١٠﴾

110 – O zaman Allah şöyle demişti: "Ey Meryem oğlu İsa, senin ve annenin üzerindeki nimetimi hatırla; hani seni Ruhu'l – Kuds ile desteklemiştim. Sen beşikte ve yetişkin iken insanlarla konuşuyordun. Hani sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştim. Hani sen benim iznimle çamurdan kuş gibi bir şey tasarlıyor ve ona üflüyordun; o da benim iznimle kuş oluyordu. Benim iznimle anadan doğma körü ve abraşı iyi ediyordun. Hani benim iznimle ölüleri kabirlerinden çıkarıyordun. Hani İsrail oğullarını senden çekmiştim. Hani sen onlara açık mucizeler getirmiştin de onlardan kafirler: "Bu, ancak açık bir büyüdür" demişlerdi.

"O zaman Allah şöyle demişti": İbn Abbas: Manası: Şöyle der, demiştir.

"Senin ve annenin üzerindeki nimetimi hatırla": Nimetleri hatırlatmasında da iki fayda vardır:

Birincisi: Ona özel olarak ettiği ikramları milletlere hatırlatmaktır.

İkincisi: İnkar edenlere karşı delilini kuvvetlendirmektir. Meryem'e olan nimetlerinden bazıları şunlardır: Onu seçti ve onu temizledi, ona sebepsiz (gaipten) rızık verdi. Hasen Basri şöyle demiştir: Nimeti zikirden maksat, şükürdür. Nimet kelimesine gelince: Lafzı tekil, manası ise çoğuldur. Eğer: Neden burada: "Fetenfuhu fiha" denildi de, Al-i İmran'da "fihi" denildi, denilinirse, cevabı şöyledir: Burada tayr (kuş) denilip cemi manası kasdedilerek cemaat manasına müennes kılınmıştır demek de caizdir, yahutta "fihi" tayr'a, "fiha" ise heye'ete racidir, demek de caizdir. Bunu da Ebu Ali el – Farisi, demiştir.

"İn haza illa sihrün mübin": İbn Kesir ve Asım burada, Hud'da, Saf'da "illa sihrun mübin"; Yunus'da da elifle "lesahirün mübin" okumuşlardır. Nafi, Ebu Amr, İbn Amir de dördünü de elifsiz olarak (sihrün mübin) okumuşlardır. Kim "sihrün" okursa, getirdiği şeyi, mucizeyi kasdetmiş; kim de "sahirün" okursa, getiren şahsı, peygamberi kasdetmiş olur.

وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي قَالُوا
آمَنَّا وَاشْهَدْ بِأَنَّنَا مُسْلِمُونَ ﴿١١١﴾

111 – Hani Havarilere: "Bana ve peygamberime iman edin" diye vahyetmiştim, onlar da: "İman ettik, şahit ol ki gerçekten bizler müslümanlarız" demişlerdi.

Havarilere vahiyde iki görüş vardır:

Birincisi: O, ilham manasınadır, bunu da Ferra, demiştir. Süddi de: Kalplerine getirdi, demiştir.

İkincisi: O emir manasınadır, takdiri şöyledir: Havarilere emrettim. Bu durumda "ila" da zaittir. "Şahit olun" kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Allah Teala'yı kasdediyorlar. *İkincisi:* İsa aleyhisselam'ı kasdediyorlar.

"Bizler Müslümanlarız": Yani ibadet ve tevhitte ihlaslı kimseleriz. Burada zikretmediklerimizin şerhleri de yukarıda geçmiştir.

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ
يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا
مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

112 – O vakit Havariler: "Ey Meryem oğlu isa, Rabbin üzerimize gökten bir sofra indirebilir mi?" demişlerdi. O da: "Eğer mü'min kimseler iseniz Allah'tan korkun" demişti.

"Hel yestetıu": Gücü yeter mi, demektir. Kisai, te ile "hel testeiu Rabbeke" okumuştur. Manası da: "Sen Rabbinden isteyebilir misin?" demektir. İbn Enbari şöyle demiştir: Bir kimsenin Havarilerin Allah'ın kudretinden şüphe ettiklerini vehmetmesi doğru değildir. Bu bir insanın arkadaşına: "Benimle gelebilir misin?" demesine benzer ki, gelebileceğini biliyordur, ancak, sana kolay gelir mi demek ister. Ebu Ali de şöyle demiştir: Mana: Senin istemenle onu yapar mı, demektir. Bazıları, bunun iman ve marifetlerin kökleşmesinden önce dediklerini zannetmiştir. İsa aleyhisselam da bunu: Allah'tan korkun diyerek reddetmiştir. Birinci görüş daha doğrudur. Maide lafzına gelince. Üzerinde yemek olan her türlü sofraya maide, denir. Eğer üzerinde yemek olmazsa, o maide değildir. Mesela, içinde içecek olan bardağa ke's, denir. İçinde içecek olmazsa o ke's değildir. Bunu da Zeccac, demiştir. Ferra de şöyle demiştir: Bazı Araplardan, üzerinde hediye edilen tabağa muhda denir, içinde hediye oldukça böyledir. Eğer boş olursa, eski ismine döner; tabak, sofra veya başka ne ise. Zeccac, Ebu Ubeyde'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Maide faile veznindedir, mef'ule manasınadır, "iyşetin razıyeh" *(Hakka: 21)* kavli gibi. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Maide, vermek kökündendir, mümtad da müfteal vezninde kendisinden vermesi istenen kimsedir. Şair şöyle demiştir:

Kendisinden istenen Mü'minlerin Emirine.

Made Zeydün Amren de, verdi, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Bence maide lafzında asıl olan onun made yemidü'den faile vezninde olmasıdır, sanki üzerindeki şeyi veriyor, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Madie: taam manasınadır, madeni yemidüni denir ki, sanki yiyinlere bir şey veriyor gibidir. Yahutta faile vezninde olup mef'ul manasınadır, yani yiyenlere bir şey verilmiş demektir.

"Eğer mü'minler iseniz Allah'tan korkun": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O'ndan bela (imtihan) istemekten korkun, çünkü o iner de inanmazsanız size azap edilir. Bunu Mukatil, demiştir.

İkincisi: Sizden önceki milletlerin O'ndan istediğini istemekten. Bunu da Ebu Ubeyd, demiştir.

Üçüncüsü: O'nun kudretinden şüphe etmekten.

قَالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ
أَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿١١٣﴾

113 – Onlar da şöyle dediler: "Biz ondan yemek istiyoruz; kalplerimiz yatışsın; bize doğru söylediğini bilelim ve ona şahitler olalım".

"Ondan yemek istiyoruz": Bu onların özür dilemeleridir; böylece yasak edildikleri halde ondan istemelerinin sebebini açıkladılar. Ondan yemek istemelerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar bunu muhtaç oldukları ve çok acıktıkları için istediler, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: İmanlarının artması için, bunu da İbn Enbari, demiştir.

Üçüncüsü: Bereketini görmek için. Bunu da Maverdi, zikretmiştir. "Kalplerimiz yatışsın diye": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Seni bize peygamber olarak gönderdi diye Allah'a karşı mutmain olsun diye.

İkincisi: Allah Teala bizi sana yardımcılar olarak gönderdi diye.

Üçüncüsü: Allah Teala duanı kabul etti, diye. İbn Abbas şöyle demiştir: İsa onlara: Otuz gün Allah için oruç tutabilir misiniz? O zaman Allah size her istediğinizi verir, dedi. Onlar da oruç tuttular, sonra da sofrayı istediler. "Bize doğru söylediğini bilelim" kavlinin manası ise şöyledir: Biz otuz gün oruç tuttuğumuz zaman her istediğimizi vereceğinde doğru olduğunu bilmek için. Bu bilgide de iki görüş vardır:

Birincisi: O daha önce olmayan ve yeni meydana gelen bir bilgidir. Bu da: Bu istekleri marifetleri iyice kökleşmeden önce idi, diyenlere göredir.

İkincisi: İlimlerine ilim, yakînlerine yakîn ilave edilmesidir. Bu da: İstekleri marifetlerinden sonra idi diyenlere göredir. A'meş te ile "ve ta'leme" okumuştur ki manası: Kalpler bize doğru söylediğini bilsin, şeklinde olur. "Şahitlerden": Kavli üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın kudretine ve senin peygamberliğine şahitlerden. *İkincisi:* Yanlarına döndüğümüz zaman İsrail oğullarının yanın-

da şahitlerden. Şöyle ki onlar bu istekte bulundukları zaman İsa ile yabanda idiler. *Üçüncüsü:* Kavmimizden bize gelenlerin yanında senin peygamber olduğunu gösteren mucizelere şahit olanlardan. *Dördüncüsü:* Seninle gönderilen şeyi bize aktardığına Allah katında şahitlik edenlerden.

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللّٰهُمَّ رَبَّنَا اَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِاَوَّلِنَا وَاٰخِرِنَا وَاٰيَةً مِنْكَ وَارْزُقْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿١١٤﴾

114 – Meryem oğlu İsa şöyle dedi: Allah'ım, Rabbimiz, üzerimize gökten bir sofra indir de bizim için bayram, ilkimiz ve sonumuz için bize bir mucize olsun. Bize rızık ver. Sen rızık verenlerin en hayırlısısın.

Tekunu iyden lievveline ve ahirina": İbn Muhaysın, İbn Semeyfa ve Cuhderi, hemzenin ref'i, vav da şeddesiz olarak "liulana ve uhrana" okumuşlardır, mana da: İndiği gün bizim için bayram olsun, ona biz ve bizden sonrakiler saygı duyalım, demektir. Bunu Katade ile Süddi, demişlerdir, Ka'b de: Üzerlerine Pazar günü indi, onu da bayram edindiler, demiştir. İbn Kuteybe de: Bayram, yani toplantı günü demiştir. Halil bin Ahmed de: İyd, toplanılan her gündür, sanki dönüp ona gelirler, demiştir. İbn Enbari de: Ona iyd denmesi üzüntüden sevince döndükleri içindir, demiştir.

"Ayetem mink": Yani senin birliğine ve Nebi'nin peygamberliğinin doğruluğuna delil olsun. İbn Semeyfa', İbn Muhaysın ve Dahhak, hemzenin fethi ve nunun şeddesi ile: "Ve ennehu minke" okumuşlardır. "Bize rızık ver"de de: İki görüş vardır: *Birincisi:* Bize kendi katından rızık ver. *İkincisi:* Bize duamızı kabul etme nimetine şükür nasip et.

قَالَ اللّٰهُ اِنّ۪ي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَاِنّ۪ٓي اُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَٓا اُعَذِّبُهُٓ اَحَدًا مِنَ الْعَالَم۪ينَ ﴿١١٥﴾

115 – Allah şöyle dedi: "Şüphesiz ben onu üstünüze indireceğim. Artık kim bundan sonra nankörlük ederse, şüphesiz ben ona dünyalardan hiçbir kimseye etmediğim azabı ederim".

"Kalallahu inni münezzilüha aleyküm": Nafi, Asım ve İbn Ömer, şedde ile "münezzilüha"; diğerleri de şeddesiz (münzilüha) okumuşlardır. Bu da İsa'nın duasının kabul olunması ile tehdittir. Ulema sof-

ranın inip inmediğinde ihtilaf etmişler ve iki görüş ileri sürmüşlerdir:

Birincisi: O inmiştir, bunu da cumhur, demiştir. Vehb bin Münebbih, Ebu Osman, o da Selman Farisi'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: İsa onların ısrarla istediklerini görünce kıl bir cübbe giydi, sonra abdest aldı, mihrabına geçti, ayaklarını düz etti, topuğunu topuğuna bitiştirdi, parmaklarını aynı hizaya getirdi ve sağ elini göğsünün üstünde sol elinin üzerine koydu. Tevazu göstererek başını yere eğdi, sonra gözlerinden yaşlar döktü. Yaşlar yanağına aktı, sakalının etrafından damlayarak yeri ıslattı. Sonra başını göğe kaldırdı: Allah'ım, Rabbimiz, bize gökten bir sofra indir, dedi. İsa o haldeyken üzerlerine gökten bir sofra indi. Bu iki bulutun arasında kırmızı bir sofra idi, bulutun biri üstünde, biri de altında idi. İsa ise ağlıyor, yalvarıyor ve şöyle diyordu: Allah'ım, onu bizim için selamet vesilesi kıl, onu azap kılma. Nihayet sofra gelip önünde durdu, Havariler ise çevresinde idiler. O ve arkadaşları gelip etrafına oturdular. Baktılar ki üzeri büyük bir mendille kapalı. İsa: Hanginiz kendine en çok güvenir ve Allah katında daha az imtihana çekilecekse mendili o alsın ve bu mucizeyi bize göstersin, dedi. Onlar da: Ey Allah'ın Ruhu, buna en layıkımız sensin, onu sen aç, dediler. O da yeniden abdest aldı, iki rekat namaz kıldı, Rabbinden onu açmak için izin istedi. Sonra onun başına oturdu ve mendili aldı; baktı ki üzerinde kızarmış balık var, balığın kılçığı yok. Etrafında da pırasa hariç bütün sebzeler var. Başucunda sirke, kuyruk kısmında da tuz var. Çevresinde beş yufka ekmek, ekmeğin üzerinde hurma, her ekmeğin üzerinde zeytin ve her ekmeğin etrafında beş nar var.

Havarilerin başı Şem'un: "Ey Allah'ın Ruhu, bu, dünya taamından mıdır, yoksa cennet taamından mıdır?" dedi. İsa da: "Sübhanallah, artık bir son vermeyecek misiniz?" dedi. Şem'un da: Hayır, İsrail oğullarının ilahına and içerim ki kötü bir niyetim yoktu, dedi. İsa: Bu gördüğünüz ne dünya yemeğindendir ne de cennet yemeğindendir. O Allah'ın icat ettiği yeni bir şeydir. Ona, "ol" dedi, o da göz açıp kapamadan daha çabuk oluverdi, dedi. Havariler de: Ey Allah'ın Ruhu, bize bu mucize içinde bir mucize göstermeni istiyoruz, dediler. O da: "Sübhanallah, bu mucize ile yetinmeyecek misiniz?" dedi. Sonra balığa döndü: Allah'ın izniyle eski haline dön, diri ve taze ol, dedi. Balık da sofranın üzerinde çırpınmaya başladı. Sonra ona: Eski haline dön, dedi, o da kızarmış balık oldu. Sonra Şem'un: Ey Allah'ın Ruhu, ondan ilk defa sen ye, dedi. O da: Allah korusun, onu kim istedi ise o yesin, dedi. Onun yemediğini görünce, inişinin bir azap olmasından korktular. İsa da bunu görünce fakirleri, düşkün hastaları ve yetimleri çağır-

dı: Rabbinizin rızkından ve peygamberinizin davetinden yiyin, size şifa olsun, başkalarına dert olsun, dedi. Ondan bin yedi yüz insan yedi. Her grup yedikçe indiği hal üzere duruyordu. Bütün hastalar iyi oldu, bütün fakirler zenginleşti. Sonra da inmeye devam etti. İzdiham gösterdiler. İsa onları nöbetle davet etti. Kırk gün inmeye devam etti. Bir gün iniyor, bir gün inmiyordu. Kuşluk güneşi yükselirken iniyordu, ondan yiyorlardı. Öğleye doğru göğe çekiliyordu, onlar da yeryüzünde gölgesine bakıyorlardı. Katade şöyle demiştir: Üzerilerine sabah akşam inerdi, nerede iseler oraya inerdi. Başkası da şöyle demiştir: Pazar günü iki defa inerdi. Pazar günü sabah akşam indiği söylenmiştir. Onu da bayram edindiler.

Sofranın üzerinde ne olduğunda sekiz görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Üzerinde et ve ekmek vardı, Ammar bin Yasir'den Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Sofra gökten et ve ekmek dolu olarak indi.[31] *İkincisi:* Kızarmış balık, beş yufka ekmek, hurma, zeytin. Bunu da Süleyman'dan zikretmiş bulunuyoruz. *Üçüncüsü:* Cennet meyvelerinden çeşitli meyveler, bunu da Ammar bin Yasir, demiştir. Katade de şöyle demiştir: Cennet meyvelerinden meyve ve cennet yemeklerinden yemek. *Dördüncüsü:* Ekmek ve balık. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Hasen ile Ebu Abdurrahman es – Sülemi de böyle demişlerdir. *Beşincisi:* Bir parça tirit, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Altıncısı:* Üzerinde etten başka her şey vardı, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Yedincisi:* İçinde bütün yemeklerin tadı bulunan balık. Bunu da el – Avfi, demiştir. *Sekizincisi:* Ekmek, pirinç ve sebze. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: O inmemiştir. Katade, Hasen'den sofranın inmediğini rivayet etmiştir. Çünkü Allah Teala: "Artık kim onu inkar ederse ona dünyalardan kimseye etmediğim azabı ederim" deyince, onlar da: Bizim ona ihtiyacımız yok, dediler. İbn Ebi Necih de, Mücahit'ten: Sofra, içinde çeşitli yemekler olduğu halde indi, onlara teklif etti ve inanmadıkları takdirde onun azap olacağını haber verince, onlar da çekindiler, o da inmedi. Leys de Mücahit'ten şöyle dediğini söylemiştir: O, Allah Teala'nın, kullarını peygamberlerden bir şey istemekten men etmesi için getirdiği bir misaldir. Üzerlerine öyle bir şey inmemiştir. Birincisi daha doğrudur.

---

31 – Tirmizi, Tefsirü Suretil Maide, bab, 21, uzun olarak.

"İçinizden artık onu kim inkar ederse": Yani sofra indikten sonra, demektir.

Adı geçen azapta da iki görüş vardır: *Birincisi:* O suret değiştirmedir. *İkincisi:* Onlardan başkasına edilmeyen bir çeşit azaptır. Zeccac şöyle demiştir: Onlara dünyada peşinen azap etmiş olması da caizdir, ahirette olması da caizdir. "Dünyalar" kavlinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O geneldir. *İkincisi:* O zamanın dünyalarıdır. Müfessirlerden bin cemaat sofrada hazır olanlardan bir kısmının suretlerinin değiştiğini söylemişlerdir. Suretlerin değişme sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onlara, hiyanet etmemeleri ve ondan saklayıp kaldırmamaları emredildiği halde hiyanet edip sakladılar, onlar da maymunlara ve domuzlara çevrildiler. Bunu Ammar bin Yasir, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.

İkincisi: İsa aleyhisselam sofraya özellikle fakirleri çağırdı, bunun üzerine zenginler kötü konuştular, insanları şüpheye düşürdüler. Akşam olup da şüpheciler yataklarına çekilince, Allah onları domuzlara çevirdi, bunu da Selman Farisi, demiştir.

Üçüncüsü: Sofrayı görenler kavimlerine dönüp de onlara haber verince, görmeyenler onlara güldüler ve: Sizin gözünüzü boyamış, kalplerinizi almış, dediler. Allah kime hayır dilemişse basiretinde devam etti. Kimi de fitneye düşürmek istediyse o da küfrüne geri döndü. İsa da onlara lanet etti. Onlar da sabahleyin domuz oldular. Üç gün kaldılar, sonra helak oldular. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

وَإِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ
ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَاُمِّيَ اِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَالَ
سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي اَنْ اَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ اِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ
عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا اَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١١٦﴾

116 – Hatırla, Allah: "Ey Meryem oğlu İsa, insanlara sen mi: "Beni ve anamı Allah'tan başka iki İlah edinin?" dedin, demişti. O da: şöyle dedi: "Seni tenzih ederim. Benim için hakkım olmayan bir şeyi söylemek olmaz. Eğer onu demişsem, sen onu bilmişsindir. Sen benim içimdekini bilirsin; ben senin içindekini bilmem. Şüphesiz sen gaypleri çok iyi bilenin ta kendisisin".

"Hatırla o zamanı ki Allah: Ey Meryem oğlu İsa demişti": Bu söz hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onu ona kıyamet günüde diyecektir, bunu İbn Abbas, Katade ve İbn Cüreyc, demişlerdir. *İkincisi:* Onu göğe kaldırdığı zaman demişti, bunu da Süddi, demiştir. Birincisi daha doğrudur.

"İz" edatı üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O zaittir, mana: Allah dedi, şeklindedir, bunu Ebu Ubeyde, demiştir. *İkincisi:* O aslı üzeredir, mana da: Allah'ın ona diyeceği zamanı hatırla, demektir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Üçüncüsü: O "iza" gelecek zaman içindir, "velev tera iz feziu" *(Sebe': 51)* kavlinde olduğu gibi. Mana da dediği zaman şeklinde olur. Şair Ebunnecm şöyle demiştir:

Allah yüksek göklerde Adn cennetleriyle mükafat verdiği zaman,
Seni de benden taraf öyle mükafatlandırsın.

Ayetin lafzı soru şeklinde ise de manası İsa'nın İlah olduğunu iddia edenler için azarlamadır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Neden iki İlah?" dedi. Çünkü Araplar bir erkekle bir dişinin fiillerini birlikte zikrederlerse onu erkek sigası ile verirler. Eğer, Hıristiyanlar Meryem'i ilah edinmedikleri halde neden Allah Teala onların hakkında böyle dediler, denilirse buna şöyle cevap verilir: Onlar, Meryem bir beşer doğurmadı deyince, doğurduğu çocuktan dolayı onda da İlahlık vardır, demiş gibi oldular.

"Sübhaneke": Seni kötülükten tenzih ederiz, demektir. "Benim için hakkım olmayan bir şeyi söylemek olmaz": Yani ben ibadeti hak etmiş değilim ki insanları da ona çağırayım. Ata bin Saib, Meysere'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Teala, İsa'ya: "İnsanlara beni ve anamı Allah'tan başka ilah edinin diye sen mi dedin?" deyince, her tarafı titredi; demiş olmaktan korkusundan yere düştü. Ben demedim, demedi, ancak: "Eğer dediysem sen onu bilirsin" dedi. Eğer: "Allah Teala onun böyle demediğini bildiği halde ona bu soruyu sormasındaki hikmet nedir?" denilirse, cevap şöyledir: Bu onun kavmine karşı delilini kuvvetlendirir ve onların Allah bize böyle emretti demelerini yalan çıkarır. Sonra bu, İsa'nın: "Ben senin içindekini bilmem" sözündeki acziyetin ve: "Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz Allah'a ibadet edin" sözündeki kulluğun da ikrarıdır.

"Sen benim içimdekini bilirsin, ben ise senin içindekini bilmem": Zeccac şöyle demiştir: Sen benim gizlediğimi bilirsin, ben ise senin yanındaki ilmi bilmem. Tevil de şöyledir: Sen benim bildiğim şeyleri bilirsin, ben ise senin bildiğin şeyleri bilmem.

مَا قُلْتُ لَهُمْ اِلَّا مَٓا اَمَرْتَنٖي بِهٖٓ اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبّٖي
وَرَبَّكُمْۚ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهٖيدًا مَا دُمْتُ فٖيهِمْۚ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنٖي كُنْتَ
اَنْتَ الرَّقٖيبَ عَلَيْهِمْۜ وَاَنْتَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهٖيدٌ ﴿١١٧﴾

117 – Ben onlara ancak bana: "Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz Allah'a ibadet edin" diye emrettiğin şeyi dedim. Ben içlerinde bulunduğum sürece üzerlerinde bir şahit oldum. Sen beni alınca onların üzerindeki gözcü sen idin. Sen her şeye şahitsin.

"Allah'a ibadet edin": Mukatil: O'nu birleyin, demiştir.

"Ben onların üzerinde şahit oldum": Yani içlerinde kaldığım sürece dedikleri şeylere. "Beni alınca" kavli üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Göğe yükseltmekle. *İkincisi:* Eceli gelince ölmekle. "Rakîb" kelimesi Nisa suresinde, "şahîd" kelimesi de Al-i İmran'da şerh edilmiştir.

اِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَاِنَّهُمْ عِبَادُكَۚ وَاِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَاِنَّكَ اَنْتَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿١١٨﴾

118 – Eğer onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan, şüphesiz sen mutlak galip, hikmet sahibisin.

"Eğer onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarındır": Hasen ile Ebu'l – Aliye şöyle demişlerdir: Eğer onlara azap edersen, küfürde devam etmelerindendir, eğer onları bağışlarsan, tevbe etmelerindendir. Zeccac da şöyle demiştir: İsa onlardan kimilerinin iman edeceklerini, kimilerinin de küfürde ısrar edeceklerini bildiği için, hepsi hakkında: "Eğer onlara azap edersen" dedi, yani onlardan kafir olanlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarındır ve sen de onlar hakkında adilsin. Zira onlara gerçeği izah ettin, yine de inkar ettiler. Eğer onları bağışlarsan, yani küfrü bırakıp da iman edenleri bağışlarsan, bu da senin bir lütfündür. Çünkü sen o büyük iftiralarından sonra onları affetmeyebilirdin. Sen onları affında güçlüsün, kimse senin iradeni geri çeviremez, bunda da hikmet sahibisin.

İbn Enbari de şöyle demiştir: Kelamın manası şöyledir: Kimsenin sana itiraz etme hakkı yoktur; eğer onlara azap edersen, sana itiraz yoktur, eğer onları bağışlarsan – ki küfür üzere ölenleri bağışlayacak değilsin – yine sana itiraz yoktur. Başkası da şöyle demiştir: Affetmek senin gücünü azaltmaz ve hikmetinin dışına da çıkmaz. Ebu Zer'den

şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir gece namaza kalktı, sabaha kadar: "Eğer onlara azap edersen şüphesiz onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan, şüphesiz sen güçlüsün, hikmet sahibisin"[32] ayetini tekrar etti.

قَالَ اللّٰهُ هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ
جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا رَضِيَ اللّٰهُ
عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١٩﴾ لِلّٰهِ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٢٠﴾

119 – Allah dedi: Bu, doğrulara doğruluklarının fayda vereceği bir gündür. Onlar için altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. Orada sürekli olarak sonsuza kadar kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte bu, büyük kurtuluştur.

120 – Göklerin, yerin ve onlardaki şeylerin mülkü Allah'ındır. O, her şeye kadirdir.

"Kalallahu haza yevmu yenfaus sadikine sıdkuhum": Cumhur el-yevmu merfu, Nafi de zarf olarak mansup okumuştur. Zeccac da mana şöyledir, demiştir: Allah, İsa'ya doğrulara doğruluklarının fayda vereceği gün şöyle dedi. Mananın şöyle olması da caizdir: Allah: Bu dediklerimiz doğrulara doğruluklarının fayda vereceği günde olacaktır, dedi. Günden murad da kıyamet günüdür. Neden özellikle doğruluğun o günde fayda vereceği vurgulanmıştır, çünkü o, ceza ve karşılık günüdür. Bu doğrulukta da iki görüş vardır:

Birincisi: Dünyada doğrulukları onlara ahirette fayda verir. *İkincisi:* Ahiretteki doğrulukları onlara orada fayda verir. Bu ayette dedikleri şeyde İsa'nın doğruluğu tasdik edilmektir.

"Allah onlardan razı olmuştur": Taatları dolayısıyla. "Onlar da O'ndan razı olmuşlardır": Verdiği sevapla. "Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır" kavlinde de İsa'nın kulluğuna tenbih vardır, umutları bir tek Allah'a bağlamaya teşvik vardır.

32 – İmam Ahmed, Müsned, 5/149.



6-EN'AM SURESİ

Mekke'de inmiştir. 165 ayettir

İNİŞ SEBEBİ:

Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir: En'am suresi Mekke'de inenlerdendir. Bu da Hasen, Katade ve Cabir bin Zeyd'in görüşleridir.

Yusuf bin Mihran, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: En'am suresi geceleyin Mekke'de indi, etrafında yetmiş bin melek vardı.[1]

Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: O Mekke'de toptan ve gece indi. Onu da hemen o gece yazdılar. Ancak altı ayet hariç, onlar da şunlardır: "Kul tealev etlu ma harreme Rabbüküm aleyküm..." *(En'am: 151 – 153)*; "Vema kaderullahe hakka kadrihi ... *(En'am: 91)*; "ve men azlemü mimmeniftera alallahi keziba... *(En'am: 93, 94)* Mukatil de aynısını söylemiş ve iki ayet ilave etmiştir: "Vellezine ateynahümül kitabe... *(En'am: 114)* ve "ellezine ateynahümül kitabe yarifunehu... *(En'am: 21)*

İbn Abbas ile Katade'den de şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: O Mekki'dir, ancak şu iki ayet Medine'de inmiştir: "Vema kaderullaha hakka kadrih..." *(En'am: 91)* ve: "Vehüvellezi enşee cennatin maru-

---

1 – Suyuti, ed – Dürrü'l – Mensur, Taberani rivayet etmiştir.

şatin". *(En'am: 141)* Ebu'l – Feth İbn Şeyta da: Onun iki ayet hariç Mekke'de indiğini söylemiştir: "Kul tealev..." ile arkasındaki ayet. *(En'am: 151, 152)*

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ
الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Övgü; gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. Sonra kafirler Rablerine denk (eş) tutuyorlar.

Tefsiri:

Ka'b şöyle demiştir: Kehf'in girişi En'am'ın girişi ile, sonucu da Hud'un sonucu ile aynıdır. Göklerden ve yerden bahsetmesi, bu ikisinin mahlukatın en büyüklerinden olmasındandır. "Caale" kelimesinden maksat, yaratmadır. Caale'nin burada sıla yani bağlaç gibi zait olduğu söylenmiştir. Mana: Allah gökleri, yeri ve karanlıkları yarattı, olur. Karanlıklar ve aydınlıktan murat edilen şey üzerinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Küfür ile imandır, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Gece ile gündüzdür, bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Bütün karanlıklar ile aydınlıklardır.

Katade şöyle demiştir: Allah Teala gökleri yerden, karanlıkları aydınlıktan ve cenneti de cehennemden önce yaratmıştır.

"Sonra kafirler": Yani bu açıklamadan sonra müşrikler. "Rablerine denk tutarlar": Yani O'na eşler tanır; ölü taşlara taparlar. bu arada bu anlatılanları Yaratanın da O olduğunu ikrar ederler. Adeltü haza bihaza, denir ki: Onu buna eşit saydım, demektir. Ebu Ubeyde de: Burada takdim ve tehir vardır, takdiri de: Yadilune birabbihim, demiştir. Nadr bin Şümeyl de: Be, "an" manasınadır, demiştir.

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضٰى اَجَلًا وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ ﴿٢﴾

2 – O ki, sizi çamurdan yarattı. Sonra da bir ecel takdir etti. Belli ecel ise O'nun yanındadır. Sonra da siz şüphe ediyorsunuz.

"Sizi çamurdan yarattı": Yani Adem'i, şöyle ki: Müşrikler öldükten sonra dirilmede şüphe edip de: "Bu kemikleri kim yaratır?" deyince, onları çamurdan yarattığını ve onları yeniden yaratmaya kadir olduğunu onlara bildirdi.

"Sonra da bir ecel takdir etti. Belli ecel ise O'nun yanındadır": bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: İlk ecel: Ölüme kadar olan hayattır, ikincisi de öldükten sonra dirilmeye kadar olan eceldir. Bu da İbn Abbas, Hasen, İbn Müseyyeb, Katade, Dahhak ve Mukatil'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: İlk ecel, ruhun kabzedildiği ve uyanırken iade edilen uykudur, yanında belli olan ecel ise insanın ölmesidir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: İlk ecel, ne zaman gelirse ahiretin ecelidir, ikinci ecel de dünyanın ecelidir. Bunu da bir rivayette Mücahit demiştir.

Dördüncüsü: Birincisi, eşyanın altı günde yaratılmasıdır. İkincisi de, bundan sonra kıyamet gününe kadar olanlardır. Bunu da Ata el – Horasani, demiştir.

Beşincisi: Birincisi, mahlukattan söz aldığı zamanki kazasıdır, ikincisi de dünyadaki hayattır. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Sanki onları yaratıp da onlara hitap ettiği zamanki zürriyete işaret ediyor gibidir.

Altıncısı: Birincisi, daha önce ölenlerin ecelidir, ikincisi de sonradan ölecek olanların ecelidir. Bunu da Maverdi, demiştir.

"Sonra da siz": Yani bu açıklamadan sonra siz, "temterun": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Şüphe ediyorsunuz, bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir. Şüphe ettikleri şeyde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Vahdaniyette. *İkincisi:* Öldükten sonra dirilmede.

İkincisi: İhtilaf ediyorsunuz. Bu da mira (tartışma) kökünden gelmektedir. Bunu da Maverdi, zikretmiştir.

وَهُوَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوَاتِ وَفِي الْاَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ ﴿٣﴾

3 – O, göklerde de yerde de Allah'tır. Gizlinizi ve açığınızı bilir. Kazandığınız şeyleri de bilir.

"O, göklerde de yerde de Allah'tır": Bunda dört görüş vardır:

Birincisi: O göklerde de yerde de mabuttur, bunu da İbn Enbari, demiştir.

İkincisi: O gökleri ve yeri tek idare edendir, bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: O göklerde Allah'tır, yerde de gizlinizi ve açığınızı bilir. Bunu da İbn Cerir Taberi, demiştir.

Dördüncüsü: Burada takdim ve tehir vardır, mana şöyledir: O Allah'tır, göklerdeki ve yerdeki gizlinizi ve açığınızı bilir. Bunu da bazı müfessirler, demiştir.

وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٤﴾
فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٥﴾

4 – Onlara Rablerinin ayetlerinden bir ayet gelmeye dursun, ancak ondan yüz çevirirler.

5 – Onlar hakkı kendilerine geldiği zaman yalanladılar. Yakında onlara alay ettikleri şeyin haberleri gelecektir.

"Onlara Rablerinin ayetlerinden bir ayet gelmeye dursun" Kureyş kafirleri hakkında inmiştir. Ayet kelimesi üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O Kur'an ayetidir. *İkincisi:* Ayın yarılması gibi mucizedir.

Haktan kastedilen de Kur'an'dır. Enba ise haberlerdir. Mana şöyledir: Alay etmelerinin sonunu bileceklerdir.

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ
وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ
فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ ﴿٦﴾

6 – Kendilerinden önce nice nesilleri (karnları) helak ettiğimizi görmediler mi? Onlara, size vermediğimiz imkanlar verdik. Gökten üzerlerine bol bol yağmur indirdik ve altlarından ırmaklar akıttık. Onları günahları ile helak ettik ve arkalarından başka nesiller meydana getirdik.

"Kendilerinden önce nice karnları helak ettik": Karn: Her asrın halkına denir. Buna böyle denilmesi var olmada birbirlerine yakın olmalarındandır. Müfessirlerin karn üzerinde yedi görüşleri vardır:

Birincisi: O kırk senedir, bunu da İbn Sirin, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den zikretmiştir.

İkincisi: Seksen senedir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O yüz senedir, bunu da Abdullah bin Bişr el – Mazeni ile Ebu Seleme bin Abdurrahman demişlerdir.

Dördüncüsü: Yüz yirmi senedir, bunu da Zürare bin Evfa ile İyas bin Muaviye demişlerdir.

Beşincisi: Yirmi senedir, bunu da Hasen Basri hikaye etmiştir.

Altıncısı: Yetmiş senedir, bunu da Ferra, demiştir.

Yedincisi: Karn; bir peygamberin veya alimler tabakasının olduğu sürenin halkıdır, bunda yılların az veya çok olması önemli değildir. Delili de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in: "Sizin en hayırlınız benim karnımdır" hadisidir ki ashabım demektir. "Sonra da onlardan sonra gelenlerdir, yani tabiindir. "Sonra da onlardan sonra gelenlerdir" yani tabiinden olanlardır.[2] Buna göre karn zaman halkının ortalama ömürleridir. O her kavimde ömürlerine göredir. Karn kelimesi iktirandan türemiştir, iktiranın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Ona karn denilmesi, o zaman halkının dünyada kalmalarında birbirlerine yakın olmalarındandır. Bu da Zeccac'ın tercihidir.

İkincisi: Ona karn denilmesi zamanın zamana ve ümmetin ümmete yaklaşmasındandır. Bunu da İbn Enbari, demiştir. İbn Kuteybe de Ebu Ubeyde'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Eskiler iki karn arasında otuz yıl olduğunu söylerlerdi.

"Onlara yeryüzünde imkanlar verdik": İbn Abbas: Size vermediklerimizi onlara verdik, demiştir. Mekkentuhu ve emkentu lehu denir ki, ona ettiği va'di yerine getirecek kadar imkan verdim, demektir. Bu ayette haberden (gaipten) hitaba geçiş vardır.

Gök'ten maksat yağmurdur, "Erselna"nın manası indirdik, demektir, Midrar derre yedirrü'den mif'al veznindedir. Mana da: Çok fışkıracak ve akacak şekilde gönderdik, demektir.

Mif'al mübalağa veznidir, imreetün mizkar denir ki, çok erkek doğuran kadın, demektir. Mi'nas da böyledir (çok dişi doğuran kadın demektir).

---

2 – Sahihlerde İbn Mes'ud, Ebu Hureyre, Numan bin Beşir, İmran bin Husayn ve Büreyde el – Eslemi'den rivayet edilmiştir. Bkz. İmam Ahmed, Müsned, 1/378, 417, 434, 442, 2/228, 410, 479, 4/267, 277, 426, 436, 440, 5/350, 357. Buhari, Şahadat, bab, 9, Fedailü Ashabinnebi, bab, 1, Rikak, bab, 7, Eyman, bab, 10, 27; Müslim, Fedailüssahabe, hadis no, 210, 212, 213. Ayrıca bkz. Ebu Davud, Tirmizi ve İbn Mace.

Eğer: "Sema kelimesi müennestir, niçin midrarı müzekker etti?" denilirse, cevap şöyledir: Fiil form ve yapısından sıfatlara dönülenlerde, ister müzekkere sıfat olsun isterse müennese sıfat olsun, mutlaka müzekker kalıbı kullanılır. Mesela: İmreetün mizkar ve mi'tar. imreetün müzekker ve müennes ve hiye kefurun ve şekur gibi. Eğer bu sıfatlar fiil olarak yapılsa idi, kafiretün, şakiretün ve müzkiretün denilirdi. Fiil formatından sapılınca, tenis manası bulunduğu için alamete gerek kalmadı, mesela; Enna'le lebistüha velfe'se kesertüha denir. Müzekkeri tercih etmelerinin sebebi fiil kalıbı üzere kurulanla fiil kalıbından sapılanları ayırmak içindir. Midrardan maksat, yağmurun devamlı yağmasıdır, ancak şu manaya: O ihtiyaç duyulduğu zaman yağar demektir, yoksa gece gündüz yağıp da ortalığı yıkar demek değildir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ
كَفَرُوا إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾

7 – Eğer sana kağıtlar içinde bir kitap indirseydik de elleriyle ona dokunsalardı, yine de kafirler: "Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir" derlerdi.

"Eğer sana kağıtlar içinde bir kitap indirseydik": İniş sebebi şöyledir: Mekke müşrikleri: Ya Muhammed, Allah'a yemin ederiz ki bize Allah katından bir kitap getirmedikçe ve yanında onun Allah katından ve senin de O'nun Resul'ü olduğuna şahitlik eden dört melek olmadıkça sana asla iman etmeyiz, dediler. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kırtas: Sahife (kağıt)tır. Ok atan hedefe isabet ettiği zaman: Kartasa, denir. Şeyhimiz dilci Ebu Mansur şöyle demiştir: Kırtası Araplar eskiden beri kullanırlar. Onun aslının Arapça olmadığı söylenir. Cumhur onu kafın kesresi ile okur; Ebu Rezin, İkrime, Talha ve Yahya bin Yamur ise zammesiyle okurlar.

"Ona elleriyle dokunsalardı": Bu inişini tekit içindir. Şöyle denilmiştir: Ona elleriyle dokunma şartı onu büyüden uzaklaştırmak içindir. Çünkü büyü göze görünen şeylerde olur, elle dokunulan şeylerde olmaz. Ayetin manası: Onlar doğru şeyi de iterler, demektir.

وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ
مَلَكٌ وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ ﴿٨﴾

8 - "Ona bir melek indirilmeli değil miydi?" dediler. Eğer bir melek indirseydik, iş bitirilmiş olur, sonra da onlara süre tanınmazdı.

"Ona bir melek indirilmeli değil miydi?": Mukatil şöyle demiştir: Bu ayet Nadr bin Haris, Abdullah bin Ebi Ümeyye ve Nevfel bin Huveylid hakkında inmiştir. "Levla", "hella" (teşvik) manasınadır. "Ona bir melek indirilseydi": Biz de onu tasdik etseydik. "Eğer bir melek indirseydik" de onu gözleriyle görseydiler de iman etmemiş olsaydılar, "iş bitirilmiş olurdu": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Elbette ölürlerdi, tövbe etmeleri için göz açıp kapayacak kadar bırakılmazlardı. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Elbette kıyamet kopardı, bunu da İkrime ile Mücahit, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlara acele ile azap ederdi, bunu da Katade, demiştir.

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ
مَا يَلْبِسُونَ ﴿٩﴾

9 – Eğer onu bir melek yapsaydık, elbette onu bir adam yapar ve onları düştükleri şüpheye düşürürdük.

"Eğer onu yapsaydık": Yani onlara gönderilen peygamberi bir melek yapsa idik, elbette onu bir insan suretinde yapardık. Çünkü onlar meleği asıl sureti ile görmeye dayanamazlar. "Onları şüpheye düşürürdük": Yani onların kafalarını karıştırırdık. Elbestül emre alel kavmi ülbisuhu denir ki, kafalarını karıştırdım ve onları müşkül duruma düşürdüm, demektir. Mana şöyledir: Onları eski karışıklıklarına geri götürürdük de yine şüphe ederlerdi; onun bir melek mi yoksa bir insan mı olduğunu bilemezlerdi. Biz de onları melek gönderilmeden öncesi gibi saptırırdık. Zeccac şöyle demiştir: Onlar zayıf akıllıları Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem hususunda kandırırlar ve: O da sizin gibi bir beşerdir, derlerdi. Allah Teala da şöyle dedi: Eğer meleği bir insan suretinde görselerdi, zayıf akıllılar gibi onlar da şüpheye düşerlerdi. Zühri, Muaz el – Kari ve Ebu Reca, şedde ile: "Lelebbesna aleyhim ma yülebbisun" okumuşlardır.

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ
فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿١٠﴾

10 – Andolsun, senden önce peygamberlerle alay edildi de onlarla alay edenleri dalga geçtikleri şeyler kuşattı.

"Alay edenleri kuşattı": Yani etraflarını sardı. Zeccac şöyle demiştir: Hayk lügatte insanın yaptığı şeyin kötülüğü başına gelmesidir. Şu ayette de bu manayadır: Kötü hile ancak sahibinin üzerine döner. *(Fatır: 43)* Yani onun kötü sonucu mutlaka başlarına gelir. Süddi de: Alay ettikleri şeyin azabı onların başına gelir, demiştir.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾
قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ لِلّٰهِ كَتَبَ عَلٰى
نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ
الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾

11 – De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra da yalanlayanların sonu nasıl olmuş bir bakın.

12 – De ki. Göklerde ve yerde olan şeyler kimindir? Allah'ındır. O, rahmeti kendi üstüne yazdı. Sizi vukuunda şüphe olmayan kıyamet gününde mutlaka toplayacaktır. Kendilerini ziyan edenler artık iman etmezler.

"De ki: Göklerde ve yerde olan şeyler kimindir?": Mana şöyledir: Eğer sana cevap verirlerse, ne a'lâ. Yoksa: "De ki: O, rahmeti kendi üzerine yazdı": İbn Abbas şöyle demiştir: o merhamet edenlerin en merhametlisi olduğuna kendi nefsi için hükmetti. Zeccac şöyle demiştir: Ketebenin manası şöyledir: Bunu kesin şekilde lazım kıldı. Levh-i Mahfuz'a yazmış olması da mümkündür, insanlara anlayacakları şeyle hitap edilmiştir: Onlar geriye bırakılmış bir şeyin yazı ile tespit edilmesini anlarlar. Başkası da şöyle demiştir: O'nun rahmeti geneldir, hak edene azabı tehir etmesi ve asinin tövbesini kabul etmesi de bu rahmettendir.

"Leyecmaanneküm ila yevmil kıyameti": Lam kasem içindir, sanki şöyle demiş gibidir: Andolsun ki sizi inkar ettiğiniz o günde toplayacaktır. Bir grup ilim adamı da "ila"nın "fi" manasında olduğunu demişlerdir. Sonra da ihtilaf etmişler; kimileri: Kıyamet gününde, diğerleri de kabirlerinde kıyamete kadar toplayacaktır, demişlerdir.

Nefislerini ziyan edenler": Yani şirk ile, "onlar iman etmezler":

Çünkü Allah'ın takdiri böyle geçmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Nefislerini ziyan edenler" kavli, "inanmayanların akibetleri nasıl oldu?" kavline dönüktür (ikisi de aynıdır).

وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣﴾

13 – Gecenin ve gündüzün içinde barınan şeyler onundur. O, hakkıyla işiten, gerçekten bilendir.

"Gecenin ve gündüzün içinde barınan şeyler O'nundur": İniş sebebi şudur: Mekke kafirleri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Seni bu davet hareketine ihtiyaçlarının sürüklediğini biliyoruz; biz de sana mallarımızdan birer hisse verelim, sen de en zenginimiz olur ve bu halden vazgeçersin, dediler. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

"Sekene (barınan)": Bunun manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, süknadan (meskenden) gelir, İbn el – A'rabi: Sekene: İçine girdi, hulul etti manasınadır, demiştir.

İkincisi: O, hareketin zıddı olan sükundandır, Mukatil şöyle demiştir: Öyle mahlukat vardır ki gündüz dinlenir, gece harekete geçer; öyleleri de vardır ki gece dinlenir, gündüz harekete geçer.

"Neden özellikle sükunet zikredildi de hareketten bahsedilmedi?" denilirse, buna üç türlü cevap verilir:

Birincisi: Sükunet hareketten daha yaygındır.

İkincisi: Her hareket eden dinlenir de her dinlenen hareket edemez.

Üçüncüsü: Ayette söylenmeyen söz vardır, mana şöyledir: Dinlenen ve hareket eden O'nundur. Mesela: "Elbise sizi sıcaktan korur" *(Nahl: 82)* denilmiştir ki soğuktan da korur, demektir. Böylece kısaltılmıştır.

قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ أَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ
قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٤﴾

14 – De ki: Gökleri ve yeri yaratan Allah'tan başkasını mı dost edineceğim? O ki yedirir, kendisi yedirilmez. De ki: Şüphesiz ben Müslümanların ilki olmakla emrolundum. Sakın müşriklerden olma.

"De ki: Allah'tan başkasını mı dost edineceğim?" Mukatil, iniş sebebi şöyledir, demiştir: Kureyş kafirleri: "Ya Muhammed, atalarının dinine dönmeyecek misin?" dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bu istifhamın manası inkaridir (olumsuzdur): Yani Allah'tan başkasını dost da edinmem, ona ibadet de etmem ve ondan yardım da istemem, demektir.

"Fatırıssemavati velardı": Cumhur ranın kesri ile "fatırı" okumuşlar; İbn Ebi Able de ref'i ile (fatıru) okumuştur. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Fatırın manası yaratıcıdır. İbn Kuteybe de: Başlatan, demektir, "her çocuk fıtrat üzere doğar" hadisi de böyledir, demiştir.[3] Zeccac da şöyle demiştir: Eğer: "Fıtr nasıl yaratma manasına olur? İnfitar yarılmaktır, nitekim: Gök yarıldığı zaman *(İnfitar: 1)* ayetinde de böyledir?" denilirse, cevap şöyledir: Onların ikisi bir şeye döner (aynı kapıya çıkar), çünkü "fatarahuma"nın manası, onları kesin olarak yarattı, demektir. İnfitar ve futur: Parçalanmak ve yarılmaktır (büyük patlamayı düşünün. Mütercim).

"Vehüve yutimü vela yutam": Cumhur ikincisini yenin zammesiyle okumuştur. Manası da: O rızk verir, rızık yemez, demektir. Zira bazı kölelere efendileri rızık verir. İkrime ile A'meş, yenin fethası ile "vela yatamu" okumuşlar. Zeccac şöyle demiştir: Bu, Arapçada behresi olanların tercihidir. Manası da: O rızık verir, yedirir, kendisi yemez, demektir.

"Şüphesiz ben Müslüman olanların ilki olmakla emrolundum": Yani bu ümmetten ilk Müslüman olan, demektir. "Sakın müşriklerden olma": Ahfeş şöyle demiştir: Manası şöyledir: Bana: Böyle olma denildi. Ben de buna karşılık öyle oldum. Çünkü böyle emrolundum deyince, kendisine böyle denildiğini haber vermiş olur.

قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾

15 – De ki: Şüphesiz ben, eğer Rabbime isyan edersem, o büyük günün azabından korkarım.

"De ki: Şüphesiz ben, eğer Rabbime isyan edersem, o büyük günün azabından korkarım": Bazı müfessirler onun da günahların akibetinden korkması vacip idi, sonra bu: "Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlayacaktır" *(Feth: 3)* ayetiyle neshedildiğini

3 – Ebu Hureyre hadisidir, bkz. Buhari, Cenaiz, bab, 80, 93; Tefsirü sure, 30, bab, 1 Müslim, Kader, hadis no, 22, 25; Ahmed, Müsned, 2/233, 275, 393.

iddia etmişler ki doğru değildir. Çünkü iki ayet haberdir, haber ise neshedilmez. O sadece şarta bağlı bir ifadedir; "eğer şirk koşarsan amelin muhakkak iptal edilir" *(Zümer: 66)* kavli gibidir.

مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿١٦﴾

16 – Kim o gün ondan (azaptan) çevrilirse, (Allah) gerçekten onu esirgemiştir. İşte apaçık kurtuluş budur.

"Men yusraf anhu": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hafs'tan rivayetle yenin zammesi ve ranın fethası ile: Yusraf okumuş ve azaptan çevrilmeyi kasdetmişlerdir. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir, Asım'dan rivayetle yenin fethası ve ranın kesresiyle: Yasrif okumuşlardır. Yasrif'in gizli zamiri de "in asaytü Rabbi"deki Rabbe gider. Bu kıraati güzelleştirenlerden biri de "fekad rahimeh" kavlidir. O zaman her iki zamir de Allah Teala'nın ismine raci olmada birleşirler. Çevrilen de azaptır. O gün ise kıyamet günüdür. Bu da, azaba işaret eder.

وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ
إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٧﴾

17 – Eğer Allah sana bir bela dokundurursa, O'ndan başka onu kaldıracak yoktur. Eğer sana bir hayır dokundurursa, O, her şeye kadirdir.

"Ve in yemseskeallahu bidurrin": Dur (zarar): İnsanın mutazarrır olacağı fakirlik, hastalık vs. gibi bütün şeylerdir. Hayır da: İnsanın yararlanacağı her türlü şeyin genel adıdır.

Zarar ve hayır üzerinde müfessirlerin iki görüşü vardır:

Birincisi: Zarar hastalık, hayır da afiyettir.

İkincisi: Zarar fakirlik, hayır da zenginliktir.

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿١٨﴾

18 – O, kullarının üstünde güçlüdür. O, hikmet sahibi, her şeyden haberdardır.

"O kullarının üstünde güçlüdür (kahir)dir": Kahir, galip demektir. Kahr da galip gelmektir. Mana şöyledir: O halkı kahrederek onları

ister istemez dilediği şeye çevirmiştir. O, onların üstündedir, onlar ise zillet altında emrine amadedirler.

قُلْ اَيُّ شَيْءٍ اَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللّٰهُ شَهِيدٌ بَيْن۪ي وَبَيْنَكُمْ وَاُو۫حِيَ اِلَيَّ هٰذَا
الْقُرْاٰنُ لِاُنْذِرَكُمْ بِه۪ وَمَنْ بَلَغَ اَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ اَنَّ مَعَ اللّٰهِ اٰلِهَةً
اُخْرٰى قُلْ لَا اَشْهَدُ قُلْ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ وَاِنَّن۪ي بَر۪يٓءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿١٩﴾

19 – De ki: Şahitlik bakımından daha büyük şey nedir? De ki: Allah benimle sizin aranızda şahittir. Bu Kur'an bana vahyolundu ki onunla sizi ve kendisine ulaşan kimseleri uyarayım. Allah'ın yanında başka ilahlar olduğuna mı şahitlik ediyorsunuz? De ki: Ben şahitlik etmem. O ancak bir tek ilahtır ve ben sizin ortak koştuklarınızdan uzağım.

"De ki: Şahitlik bakımından daha büyük şey nedir?": İniş sebebi şöyledir: Mekke'nin ileri gelenleri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: Ya Muhammed, dediğini tasdik eden bir kişi göremiyoruz. Seni Yahudi ve Hıristiyanlardan sorduk; onların yanında ne adının ne de sıfatının olmadığını söylediler. Bize senin Allah'ın Resul'ü olduğuna şahitlik edecek birini göster, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ayetin manası şöyledir: Kureyş'e de ki: En büyük şahit kimdir? Eğer sana cevap verirlerse, ne a'lâ, yoksa de ki: Allah'tır. O benim dediğime sizinle benim aramızda şahittir.

Zeccac şöyle demiştir: Allah ona onun peygamberliğine en büyük şahidin Allah olduğunu ve getirdiği Kur'an'ın da onun Resulullah olduğuna şahitlik ettiğini ileri sürmesini buyurmuştur. Kur'an ayeti de şudur: Bu Kur'an bana sizi onunla uyarmam için vahyolundu. Onunla uyarmada da onun peygamberliğine delil vardır; çünkü hiç kimse onun benzerini getirememiştir, getiremeyecek de. Onda olmuş ve olacak şeylerin haberi vardır. Onda öyle şeyler va'detmiştir ki dediği gibi olmuştur. İkrime, İbn Semeyfa ve Cahderi, hemzenin ve hanın fethi ile: Evha ileyye el- Kur'ane okumuşlar. İnzarın manası: Uyarmaktır. "Ona ulaşan da: Kendisine Kur'an'ın ulaştığı kimsedir. İşte ben onun uyarıcısıyım. Kurtubi şöyle demiştir: Kur'an kime ulaşmışsa, sanki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i görmüş gibidir. Enes bin Malik de şöyle demiştir: Bu ayet inince Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Kisra'ya, Sezar'a ve bütün idarecilere onları Allah'a davet eden mektuplar gönderdi.

"Siz Allah'ın yanında başka ilahlar olduğuna şahitlik mi ediyorsunuz?": Bu, soru ise de manası olumsuzdur (böyle şahitler yoktur demektir). Ferra şöyle demiştir: Uhra deyip de aher dememesi, alihenin cemi olmasındandır. Cemi ise tenis yerinde kullanılır. Mesela: En güzel isimler Allah'ındır *(A'raf: 181)* ve: "İlk çağların hali nedir?" *(Taha: 52)* ayetleri de böyledir.

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمُ الَّذِينَ
خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾

20 – Kendilerine kitap verdiklerimiz onu çocuklarını tanır gibi tanırlar. Nefislerini hüsrana uğratanlar ise inanmazlar.

"Kendilerine kitap verdiklerimiz": Kitapta iki görüş vardır:

Birincisi: O Tevrat ile İncil'dir, bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: O, Kur'an'dır.

"Yarifunehu"daki zamirde üç görüş vardır:

Birincisi: O Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, bunu da Süddi, demiştir. Ömer bin Hattab'dan, Abdullah bin Selam'a şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Peygamberine Mekke'de: "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu çocuklarını tanır gibi tanırlar" *(Bakara: 146 ve En'am: 20)* ayetlerini indirdi, bu tanıma nasıldır?" dedi. O da: Ben onu gördüğüm zaman oğlumu tanır gibi tanıdım, ben Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i oğlumdan daha çok tanırım, dedi. Ömer de: Bu nasıldır, dedi. O da: Onun gerçekten Resulullah olduğuna şahitlik ederim, ama kadınların ne yaptığını bilmem (belki yalan söylerler) dedi.

İkincisi: O dine ve Peygamber'e racidir, mana da şöyledir: Onlar İslam'ın Allah'ın dini ve Muhammed'in de Allah'ın Resul'ü olduğunu bilirler. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: O Kur'an'a racidir, mana da şöyledir: Onlar onun doğruluğunu gösteren kitabı tanırlar. Bunu da Maverdi, demiştir.

"Nefislerini hüsrana uğratanlar" Hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Mekke müşrikleridir.

İkincisi: İki ehl-i kitabın kafirleridir.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢١﴾

21 – Allah'a karşı yalan uyduran yahut O'nun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kimdir? Şüphesiz zalimler iflah olmazlar.

"Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim vardır?": Yani O'nun ortağı olduğunu iddia edenden daha zalim. "Ayetleri": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O Muhammed ile Kur'an'dır. Bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Kur'an'dır. Bunu da Mukatil, demiştir. Bu ayette zikredilen zulümden de şirk kasdedilmiştir.

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا أَيْنَ شُرَكَاؤُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٢٢﴾

22 – O günde onların hepsini toplayacak, sonra da şirk koşanlara: "İddia ettiğiniz ortaklarınız nerede?" diyeceğiz.

"Ve yevme nahşürühüm cemian": Elyevme bir mahzuf kelime ile mansup olmuştur, takdiri: Üzkür yevme nahşürühüm'dür. İbn Cerir de: Mana şöyledir, demiştir: Onlar ne bugün iflah olurlar ne de onları topladığımız gün. Yakub yahşürühüm ile sümme yekulu'yu, ikisini de ye ile okumuştur.

Kimlerin kasdedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Müslümanlarla müşrikler. *İkincisi:* Abitlerle mabutlar.

"Ortaklarınız nerede?" Bu azarlama sorusudur, ortaklardan maksat da putlardır. Bunun onlara nisbet edilmesi onların Allah'ın ortakları olduklarını iddia etmelerindendir.

"İddia ederler": Bunun üzerinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Onların Allah'ın ortakları olduklarını iddia ederler. *İkincisi:* Kendilerine şefaat edeceklerini iddia ederler.

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ ﴿٢٣﴾

23 – Sonra onların mazeretleri sadece: Allah'a ant ederiz ki, Rabbimiz, bizler şirk koşanlardan değildik" demeleri oldu.

"Sümme lem tekün fitnetehüm": İbn Kesir, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayetle te ile (sümme lem tekün), ref ile (fitnetühüm) okumuşlardır. Nafi, Ebu Amr ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle, yine te ile mansup olarak "fitnetehüm" okumuşlardır. Bu, İbn Kesir'den de rivayet edilmiştir.

"Fitne" üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, kelam ve söz manasınadır, İbn Abbas ile Dahhak: Sözleri olmadı, demişler.

İkincisi: Mazeret manasınadır, Katade ile İbn Zeyd de: Mazeretleri olmadı, demişlerdir. İbn Enbari mana şöyledir, demiştir: Kendilerini helak edecek ve rüsvaylıklarına sebep olacak şeyi mazeret gösterdiler.

Üçüncüsü: Deneme manasınadır, Ata el – Horasani: Denemeleri olmadı, demiştir. Ebu Ubeyd de şöyle demiştir: Onları delil altında bırakan ve kınanmalarını artıran denemeleri olmadı, demiştir.

Dördüncüsü: Fitneye kapılmak manasınadır, mana da fitneye kapılmalarının sonu olmadı, demektir.

Zeccac şöyle demiştir: Şirklerine kapılmaları ve üzerinde durmaları onlardan el çekmekten başka bir şey olmadı, demiştir. Dilde bunun benzeri şöyledir: Bir insanın aklını çelen birini sevdiğini görürsün, o da bir tehlikeye düştüğü zaman ondan elini çeker o da: Senin falanı sevmen ondan el çekmeden başka bir şey değildir, der. Bu hoş bir tevildir, bunu ancak kelamın manalarını ve Arapların kullanımlarını bilenler anlarlar.

İbn Enbari de şöyle demiştir: Mana şöyledir: Onlar bu sözleriyle kendilerini yaktılar, çünkü yalan söylediler ve dünyada onunla tanındıkları şeyi kabul etmek istemediler.

"İlla en kalu vallahi rabbina makünna müşrikin": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, benin kesresiyle: "Vallahi rabbina"; Hamze, Kisai ve Halef de benin nasbı ile (Rabbena) okumuşlardır.

Sıfatları bu olan kavim hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerdir. *İkincisi:* Münafıklardır.

Ne zaman yemin ederler? Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Cennete ancak Müslüman olanın girdiğini gördükleri zaman: Gelin şirkimizi bırakalım, der ve yemin ederler. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Cehenneme girip de tevhit ehlinin oradan çıktıklarını görünce, yemin eder ve özür dilerler. Bunu da Said bin Cübeyr ile Mücahid, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlara: "Ortaklarınız nerede?" diye sorulduğu zaman onlarla ilişkilerinin olmadığını söyler ve yemin ederler. Bunu da Mukatil, demiştir.

اُنْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾

24 – Bak, kendilerine karşı nasıl yalan söylediler ve uydurdukları şeyler onlardan nasıl saptı (kayboldu).

"Bak, kendilerine karşı nasıl yalan söylediler": Geçersiz mazeret ileri sürmekle. "Uydurdukları şeyler onlardan kayboldu": Yani, putlar Allah'ın ortakları ve ahirette kendilerinin şefaatçileridir, diye iddia edip uydurdukları şeyler kaybolup gitti.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَۚ وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ
وَفٖٓي اٰذَانِهِمْ وَقْراًۜ وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَاۜ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُ۫كَ
يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاطٖيرُ
الْاَوَّلٖينَ ﴿٢٥﴾ وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْـَٔوْنَ عَنْهُۚ وَاِنْ يُهْلِكُونَ اِلَّٓا
اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾

25 – İçlerinden kimisi seni dinler. Onu anlamamaları için kalplerinin üzerine perdeler, kulaklarına da ağırlık koyduk. Eğer bütün mucizeleri görseler ona iman etmezler. Nihayet sana geldikleri zaman seninle tartışırlar. O kafirler: "Bu (Kur'an) öncekilerin masallarından başka bir şey değildir" derler.

26 – Onlar hem insanları ondan men ederler de kendileri ondan uzaklaşırlar. Onlar kendilerinden başkalarını helak etmezler; fark etmiyorlar.

"İçlerinden kimisi seni dinler": İniş sebebi şöyledir: Utbe, Şeybe, Nadr bin el – Haris ve Halef'in iki oğlu Ümeyye ile Übey'den oluşan bir müşrik grubu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile oturup onu dinlediler. Sonra da Nadr bin el – Haris'e: "Muhammed ne diyor?" dediler. O da: Gök kubbeyi çatana andolsun ki, ne dediğini anlamıyorum. Ancak dudaklarını kıpırdatıyor. Dedikleri benim size anlattığım türden öncekilerin masallarından başka bir şey değildir, dedi. Nadr, eski milletlerden çok şey anlatırdı. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Ekinne" kelimesine gelince: Zeccac şöyle demiştir: O, "kinan'ın çoğuludur, inan ve einne gibi.

"En yefkahuhu": Bu da mef'ulunleh olmak üzere mansuptur, mana şöyledir: Caalna ala kulubihim ekinneten likeraheti en yefkahuhu (anlamalarını istemediğimiz için kalplerinin üzerine kılıflar geçirdik). Lam atılınca kerahet kelimesi mansup oldu, kerahat de atılınca onun nasbı "en"e geçti.

"Vakr" kulak ağırlığıdır, fi üzünihi vakrun ve kad vukiratil üzünü, tukarı denir ki kulak ağırlaşmaktır.

Şair de şöyle demiştir:

Kötü söze karşı kulağımda ağırlık vardır.
Halbuki kulağım sağır değildir.

Vikr ise deveye kaldıramayacağı şeyi yüklemektir. Aleyhi vikrun, nakatün mukır ve mukiretün denir ki yüklü (meyveli) hurma ağacı ve deve demektir. Onlara bunun yapılması, küfürde ısrar etmelerine ceza içindir. Mana: Onu anlamadılar ve duymadılar değildir, ancak onlar ondan saptıkları ve akibetlerinin kötü olacağını düşünmedikleri için bilmemiş ve duymamış gibi oldular. "Bütün ayetleri görseler": Yani senin peygamber olduğunu gösteren bütün işaretleri görseler, "ona iman etmezler".

Sonra Allah Teala onlara delillerinin ve mücadelelerinin miktarını bildirdi ve delil getirirken sadece: "Bu değildir, ancak öncekilerin masallarıdır (esatir) dediler". Bunun üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar eskilerin satırlara geçen haber ve sözleridir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan: Öncekilerin masalları, yalanlarıdır, sözleri de o zamanlar içindeki anlattıklarıdır, dediğini rivayet etmiştir. Ahfeş de şöyle demiştir: Bazısı, esatir'in tekilinin ustura olduğunu iddia etmiştir. Bazısı da, bence bunun tekili yoktur, o abadid, mezakir ve ebabil veznindedir, demiştir. İbn Kuteybe de: Öncekilerin esatiri: Haberleri ve onlardan yazılan şeylerdir, demiştir. "Nun velkalemi vema yesturun" *(Kalem: 1, 2)* da böyledir ki, yazdıkları şeyler, demektir. Onun tekili satr'dır, sonra estar, sonra da esatir denir ki cem'in cem'i olmuş olur, kavl, akval ve akavil, gibi.

İkinci görüş: Öncekilerin esatiri saçmalıklarıdır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Esatirin tekili ustura ve istara'dır, onlar da saçmalıklar türündendir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Araplara göre saçmalıklar: Kapalı yollar, müşkül gidiş yerleridir. Kad ahazna fi türrehatil besbas denir ki: Doğru yoldan eğri yola ve bilinenden bilinmeyene saptık, demektir. Besbas, geniş çöl, türrehat da ana yoldan ayrılan tali yollardır. Bunlar çok ve zor olur. Doğru ve açık olmayan şeye bunlarla misal getirilir.

Eğer: "onlar Kur'an'ı neden öncekilerin masalları olmakla ayıpladılar, halbuki masallarda ilim ve hikmet de olur, onu söyleyen neden kınansın?" denilirse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: Onlar Kur'an Allah'ın vahyi değildir demek istediler.

İkincisi: Onu müşkül ve kapalı diye kınadılar, maksatları yalan ve iftira dinleyip rahat etmek istemeleri idi. Birinci cevaba göre "esatir" tastir"den (satır satır yazmaktan) gelir. İkinciye göre de saçmalıklar manasına olur. Biz de saçmalıkların manasını anlatmış bulunuyoruz.

"Hem ondan men ederler hem de ondan uzaklaşırlar": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Ebu Talib, müşrikleri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e eziyet etmekten men ederdi, kendisi ise onun getirdiklerinden uzak dururdu. Ayet de bunun üzerine indi. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Amr bin Dinar, Ata bin Dinar ve Kasım bin Muhaymire de bu görüştedirler. Mukatil de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Ebu Talib'in yanında idi, onu İslam'a davet ediyordu, Kureyş uluları da Ebu Talib'e gelmiş, ona kötülük etmek istiyorlardı. Ebu Talib'ten onu kendilerine teslim etmesini ve onu öldürmek istediklerini söylediler. O da: Ben onun hasretine dayanamam, dedi. Onlar da: Onun yerine sana gençlerimizden birini verelim, dediler. Ebu Talib de: Develer yayılırken eğer bir deve, kendi yavrusundan başkasına giderse onu size veririm, dedi ve şu şi'ri söyledi:

Allah'a yemin ederim ki sana ellerini süremeyeceklerdir,
Mezarda kara toprağı başıma çekinceye kadar.

Sana gelen emirlerle onların başlarını ağrıt, sana kınama yoktur.
Sevin, gözlerin neşe ile dolsun.

Sen öyle bir din sundun ki hiç şüphesiz
Dünya dinlerinin en hayırlılarındandır.

Eğer kınama olmasa ve bana kötü söylemelerinden korkmasa idim,
Senin bu dinine göğsümü açardım.

İşte ayet bunun üzerine indi.

İkincisi: Mekke kafirleri insanları Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e tabi olmaktan men ederlerdi, kendileri de bizzat ondan uzak dururlardı. Bunu Valibi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve İbn el-Hanefiyye, Dahhak ve Süddi de böyle demişlerdir. Birinci görüşe göre "onlar" zamiri tek kişiden kinaye olur, ikinciye göre de bir topluluktan kinaye olur.

"Anhu'nun zamiri hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İnsanları ona eziyet etmekten men ederler. *İkincisi:* Ona tabi olmaktan men ederler.

İkincisi: O, Kur'an'a racidir, bunu da Mücahit, Katade ve İbn Zeyd, demişlerdir. "Yen'evne": İse uzaklaşırlar, demektir. "Anhu'nun zamirinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir. *İkincisi:* Kur'an'a racidir.

"İn yühlikune": Helak etmezler, demektir. "İlla enfüsehüm": Ancak kendilerini helak ederler, ondan uzaklaşmakla. "Fark etmiyorlar": Nefislerini helak edeceklerini.

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا
يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِاٰيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٧﴾

27 – Ateşin karşısında durdurulup da: "Keşke biz dünyaya döndürülseydik de Rabbimizin ayetlerini yalanlamayarak iman edenlerden olsaydık" dediklerini görseydin!

"Keşke ateşin karşısında durdurulduklarını görseydin": "Durdurulmalarının" manasında altı görüş vardır:

Birincisi: Orada hapsedildiklerini, bunu İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Ona arz olunduklarını, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Onu gözleriyle gördükleri zaman. *Dördüncüsü:* Cehennem altlarında iken durduruldukları zaman. *Beşincisi:* İçine girip de azabının ne kadar olduğunu öğrendikleri zaman. Vakaftü ala fülanin dersin ki, onu anladım ve tanıdım, demektir. Bu üç görüşü Zeccac demiş ve sonuncusunu beğenmiştir. İbn Cerir de şöyle demiştir: "Alâ" "fi" manasınadır. *Altıncısı:* Onun üzerinde durduruldukları zaman, mesela onun yollarında müebbet durdurulmaları gibi. Bunu da Maverdi, zikretmiştir. Bu ayette hitap Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e, tehdit de kafirleredir. "Lev" şart edatının cevabı mahzuftur, mana da şöyledir: Eğer onları o halde iken görseydin acayip bir şey görürdün.

"Vela nükezzibe biayati rabbine": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Kisai, Ebu Bekir, Asım'dan rivayet ederek, be'nin ve nunun ref'i ile "nükezzibü" okumuşlardır.

Zeccac da şöyle demiştir: Mana şöyledir: Onlar dünyaya dön-

meyi temenni ettiler ve yalan söylemeyeceklerini garanti ettiler. Mana da şöyle olur: Keşke döndürülse idik, Rabbimizin ayetlerini yalanlamazdık, döndürülsek de döndürülemesek de mü'minlerden olurduk. Çünkü hiçbir zaman yalan söylemeyeceğimiz şeyi gözlerimizle gördük.

Ve şöyle demiştir: Başka bir yoruma göre de merfu okumak caizdir: Mana da şöyle olur: "Keşke döndürülse idik": Keşke yalan söylemese idik, sanki onlar dünyaya döndürülmeyi ve tasdike muvaffak olmayı temin etmiş gibiler.

Ahfeş de şöyle demiştir: Merfu okuduğun takdirde onu yemin gibi yapmış olursun, sanki: Allah'a yemin ederiz ki, Rabbimizin ayetlerini yalanlamayız ve Allah'a yemin ederiz ki mü'minlerden oluruz, demiş gibi olurlar. Hamze de el – İcli rivayetinin dışında, Hafs da Asım'dan rivayetle Yakub da, "nükezzibe'nin basını ve "nekune"nin nununu nasb ile okumuşlardır.

Mekki bin Ebu Talib de şöyle demiştir: Bu nasb, temenninin cevabı olarak caizdir, bu da "en" gizleyerek "nüredde"den masdar yapılmış, tevil-i masdar olması için "en" gizlenilmiş ve vav ile mastar mastara atfedilmiş olur. Takdiri de şöyledir: Yaleyte lena redden ve intifaen minettekzibi ve keynen minel mü'minin (keşke dünyaya döndürülse, yalanlamayı terk etse ve mü'minlerden olsa idik). İbn Amir de 'nükezzibü"nün nununu ref ile "nekune"nin nunu da nasb ile okumuştur. Ref'in illetini beyan etmiş bulunuyoruz. Nasb da temenninin cevabı üzere olur.

بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ
وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٢٨﴾
وَقَالُوا إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٢٩﴾

28 – Hayır, daha önce gizledikleri şeyler kendilerine göründü. Eğer onlar (dünyaya) geri döndürülselerdi, men olundukları şeylere geri dönerlerdi. Şüphesiz onlar tam yalancılardır.

29 – Dediler: "Bu, dünya hayatımızdan başkası değildir ve biz diriltilecekler de değiliz".

"Bel beda lehüm makanu yuhfune min kabl": "Bel" edatı burada onların sözlerini ret içindir, yani: Durum onların dedikleri gibi, dünyaya gönderilselerdi iman ederlerdi gibi değildir, demektir.

Zeccac da şöyle demiştir: "Bel" istidrak ve olumsuzluktan sonra olumluluk içindir: Macaeni Zeydün, bel Amrün, dersin, ayetin manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Birbirlerinden gizledikleri şeyler meydana çıktı. Bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Organlarının konuşmasıyla daha önce dilleriyle gizledikleri şeyler meydana çıktı. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Gizledikleri şeylerin cezası açığa çıktı. Bunu da Müberrid, demiştir.

Dördüncüsü: Başkanların gizledikleri uşaklara göründü. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Eğer dünyaya döndürülselerdi yasaklandıkları şeye geri dönerlerdi": İbn Abbas şöyle demiştir: Men edildikleri şirke geri dönerlerdi ve onlar: Rabbimizin ayetlerini yalanlamaz ve inananlardan olurduk" sözlerinde yalancı çıkarlardı.

İbn Enbari de şöyle demiştir: Allah onları, dünyaya döndürüldükleri takdirde iman edecekleri ve yalanlamayacakları hususunda yalanladı da temennileri hususunda yalanlamadı.

"Onlar bu dünya hayatımızdan başkası yoktur, dediler": Bu, öldükten sonra dirilmeyi inkar edenler hakkında bir haberdir. Mukatil şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Mekke kafirlerine öldükten sonra dirilmeyi haber verince, bunu dediler. Abdurrahman bin Zeyd bin Eslem de: Bu onların, dünyaya iade edildikleri takdirde diyecekleri sözü hikaye etmektedir.

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وُقِفُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ قَالَ أَلَيْسَ هَٰذَا بِالْحَقِّ
قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٠﴾

30 – Rabbinizin huzurunda durdurulduklarını bir görsen! "Allah": "Bu, gerçek değil mi?" dedi. Onlar da: "Rabbimize andolsun, evet" derler. O da: "İnkar ettiğinizden dolayı azabı tadın" der.

"Rablerinin huzurunda durdurulduklarını bir görsen": Mukatil şöyle demiştir: "Rablerine arz edildikleri zaman. "Bu gerçek değil mi?": Yani azap "gerçek değil mi?" demektir. Başkası şöyle demiştir: Bu yeniden dirilme gerçek değil mi? Mukatil'in görüşüne göre "inkarınız nedeniyle": Azabı inkarınız olur, başkasının görüşüne göre de: Öldükten sonra dirilmeyi "inkarınız" nedeniyle demek olur.

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّى إِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً
قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَى مَا فَرَّطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَى
ظُهُورِهِمْ أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٣١﴾

31 – Allah'ın huzuruna çıkmayı yalan sayanlar gerçekten ziyan etmişlerdir. Nihayet kıyamet onlara ansızın geldiği zaman: "Onda kusur ettiğimizden dolayı eyvah bize!" derler. Onlar günahlarını sırtlarında taşırlar. Haberiniz olsun, taşıdıkları şey ne kötüdür!

"Allah'ın huzuruna çıkmayı yalan sayanlar gerçekten ziyan etmişlerdir!": Neden ziyanla nitelendiler? Çünkü onlar imanı küfre sattıkları için ziyanları büyük olmuştur.

Allah'ın huzuruna çıkmaktan maksat: Öldükten sonra dirilme ve cezadır. Sâat de kıyamettir. Bağteten ise ansızın, demektir.

Zeccac şöyle demiştir: Sana aniden gelen her şeye Arapça'da bateten denir. Bağatehul emrü yebğutuhu bağten ve bağteten de babını gösterir ki ansızın gelmek demektir. Şair de şöyle demiştir:

Ancak onlar ayrıldılar, ben ise birdenbire irkilmedim,
En feci şey ise sana ansızın gelendir.

"Ya hasretena": Hasret: Kaçan bir şeye üzülmedir, tefsirciler bunun manası için: Ey pişmanlığımız, demişlerdir.

Eğer: "Hasreti çağırmanın manası nedir? O anlamaz ki!" denilirse, cevap şöyledir: Araplar büyük bir şeyden haber vermede yoruldukları zaman ona seslenir ve başına tenbih için "ya" edatı getirirler. Maksat insanları uyarmaktır, çağrılanı uyarmak değildir. Şu söz de öyledir: Seni burada görmeyeyim! Bu lafzan nidaya benzerse de manası yasaklamadır. Ya haylallah, irkebi de böyledir ki: Ey Allah'ın atlıları, binin, demektir. Sibeveyh de şöyle demiştir: Ya acabah, dediğin zaman, sanki: Ey acep, hazır ol ve ey acep, gel, şimdi senin zamanındır, demiş gibi olursun. Tefrit ise: Bir şeyi zayi etmedir.

Zeccac da şöyle demiştir: Tefrit lügatte: Acziyeti ortaya koymak, itiraf etmektir. "Fiha"daki zamirin merciinde (neden kinaye edildiğinde) de üç görüş vardır:

Birincisi: O dünyadır, mana da şöyledir: Dünyada zayi ettiğimiz ahiret amelinden dolayı. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: O alışveriştir, çünkü ziyan ancak alışverişte olur. Ziyan

zikredildiği için onu ifadeye lüzum görülmemiştir. Bunu da İbn Cerir Taberi, demiştir.

Üçüncüsü: O, itaattir, bunu da bazı müfessirler, demişlerdir.

Evzar'a gelince: İbn Kuteybe: O, günahlardır, demiştir. Vizr'in aslı sırta ağır yük yüklemedir. İbn Faris: Vizr, ağırlıktır, demiştir. Bu yük gerçek midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O gerçektir, Umeyr bin Hani şöyle demiştir: Her kafirle birlikte ameli de çirkin bir insan suretinde yaratılır. Ne zaman korkunç bir şey olursa daha da ağırlaşır ve korkusunu daha da artırır. Sen ne kötü arkadaşsın, senden çektiğim nedir, der? O da: Ben senin amelinim, dünyada uzun süre sen bana bindin, bugün de ben sana bineceğim ve seni halkın gözü önünde rezil edeceğim, der. Ona biner, düşe kalka insanların yanına gider, sonunda da Rabbinin huzurunda durur. İşte: "Günahlarını sırtlarında taşırlar" kavlinin manası budur. Bu; Süddi, Amr bin Kays el – Mülai ve Mukatil'in görüşleridir.

İkincisi: O, bir misaldir, mana da şöyledir: Günahlarının ağırlıklarını taşırlar. Zeccac şöyle demiştir: Çektikleri azap en ağır yük gibi kılınmıştır. "Taşıdıkları şey ne kötüdür"ün manası da: Sırtlarına yüklenen şey ne kadar da kötüdür, demektir.

وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا لَعِبٌ
وَلَهْوٌۜ وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذ۪ينَ يَتَّقُونَۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٣٢﴾

32 – Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir. Elbette ahiret yurdu sakınanlar için daha hayırlıdır. Hala aklınızı başınıza almayacak mısınız?

"Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Dünya hayatı hızlı sona ermede ve ömrünün kısalığında oyuncak gibi bir şeydir.

İkincisi: Dünyanın hali ve onun için çalışma oyun ve eğlence gibidir. Hayır yapma ise ahiret amelindendir, dünyadan değildir.

Üçüncüsü: Dünya hayatının insanları, oyun ve eğlence halkından başkası değildir. Çünkü emrolundukları şeyi yapmayacak kadar meşguldürler. Oyun da: Faydası olmayan şey demektir.

"Ve leddarul ahireti hayr": Lam kasem içindir. Ahiret yurdu da

cennettir. "Akıl etmiyorlar mı ki" onun için amel etsinler. "Efelayakılun": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, En'am, A'raf, Yusuf ve Yasin'de ye ile "yakılun"; Kasas'ta ise te ile okumuşlardır. Nafi de hepsini ye ile okumuştur. Hafs, Asım'dan rivayetle te ile okumuştur. Ancak Yasin'dekini *(Yasin: 67)* ye ile "efela yakılun" okumuştur. İbn Amir de Yasin'de ye ile, diğerlerinde de te ile okumuştur.

قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَٰكِنَّ الظَّالِمِينَ
بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿٣٣﴾

33 – Pekiyi biliyoruz ki, gerçekten dedikleri o şey elbette seni üzüyor. Gerçekten onlar seni yalanlamıyorlar, o zalimler ancak Allah'ın ayetlerini inkar ediyorlar.

"Pekiyi biliyoruz ki, gerçekten dedikleri o şey elbette seni üzüyor": İniş sebebinde dört görüş vardır:

Birincisi: Kureyş'ten Haris bin Amir adında biri: Ya Muhammed, bize hiç yalan söylemedin ki seni bugün itham edelim, ancak sana uyarsak bizi toprağımızdan kaparlar, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Haris bin Amir halk içinde Peygamberi yalanlardı, ailesi ile baş başa kalınca da: Muhammed, yalan söyleyenlerden değildir, derdi. Bunun üzerine bu ayet indi.

İkincisi: Müşrikler Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i gördükleri zaman kendi aralarında: O gerçekten peygamberdir, derlerdi. Bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, demiştir.

Üçüncüsü: Ebu Cehil, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Biz seni yalanlamıyoruz, ancak getirdiğin şeyi yalanlıyoruz, dedi. Bunun üzerine de bu ayet indi. Bunu da Naciye bin Ka'b, demiştir.

Ebu Yezid el – Medeni de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Ebu Cehille karşılaştı, Ebu Cehil onunla tokalaştı, kendisine: "Bu sapıkla mı tokalaşıyorsun?" dediler. O da: "Allah'a yemin ederim ki onun peygamber olduğunu biliyorum, ancak biz ne zaman Abdimenaf oğullarına tabi olduk?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi.

Dördüncüsü: Ahnes bin Şurayk, Ebu Cehille karşılaştı, Ahnes: "Ey Hakem'in babası, bana haber ver, Muhammed, doğru mudur yoksa yalancı mıdır? Burada benden başka dediğini duyacak kimse yoktur"

dedi. Ebu Cehil de şöyle dedi: "Allah'a yemin ederim ki, Muhammed gerçekten doğrudur, ancak Kusay oğulları sancağı, hacılara su vermeyi, perdedarlığı ve peygamberliği alırlarsa, öteki Kureyş'e ne kalır?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi.

Onların dedikleri şey ise: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i yalanlamaları ve Allah'ı inkar etmeleridir. Ayette Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e yüzüne karşı söyledikleri şeyden dolayı teselli ve taziye vardır.

"Feinnehum layükezzibuneke": Nafi ile Kisai, şeddesiz ve kâfın sükunu ile "yükzibuneke" okumuşlardır. Manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Seni yalancı olarak bulmazlar, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

İkincisi: Getirdiğin şeyi yalanlamıyorlar, ancak Allah'ın ayetlerini inkar ediyor ve kendilerini O'nun azabına maruz bırakıyorlar. Kisai bu ayetle şöyle delil getirirdi: Araplar: Kezebtürrecüle derler, bir insanı yalan ve batıl konuşmaya nisbet ederler. Ekzebtuhu derler, konuştuğunun yalan olduğunu söylerler, yalan uyduruyor, demezler. Kisai'den başkası da şöyle demiştir: Ekzebtürrecüle: Bir adamı yalancılar içine sokmak ve onların sıfatını ona vermektir. Nitekim: Ebhaltürrecüle: Bir adamı cimriliğe nisbet etmek, ecbentuhu da, korkaklığa nisbet etmektir.

Şair şöyle demiştir:

Bir bölük, sizi sevdiğim için beni küfre nisbet ettiler
Bir bölük de bana, kötü ve günahkardır, dediler.

İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve İbn Amir, şedde ve kâfın fethası ile "yukezzibuneke" okumuşlardır. Manasında da beş görüş vardır:

Birincisi: Seni bir delille yalanlamazlar, ancak o, inat ve şaşkınlık yalanlamasıdır. Bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Sen yalancısın, demezler, çünkü senin doğru olduğunu bilirler, ancak senin getirdiğin şeyleri yalanlarlar. Bunu da Naciye bin Ka'b, demiştir.

Üçüncüsü: Seni gizli olarak (vicdanen) yalanlamazlar, ancak sana düşmanlıklarından dolayı halk içinde yalanlarlar. Bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir.

Dördüncüsü: Kitaplarında olanlardan verdiğin haberlerde sana: Yalan söyledin, diyemezler.

Beşincisi: Seni kalpleri ile yalanlayamazlar, çünkü senin doğru konuştuğunu bilirler. Bu iki görüşü Zeccac zikretmiştir.

Bu iki kıraatin lafızları farklı olsa da manalarının bir olması caizdir, ancak "fa'altü" teksir binasından dolayı "faaltü"den daha çok mana ifade eder. İki kıraatin aynı manaya olduğunu Sibeveyh'in aktardığı şu söz de tekit eder: Kalleltü ve akleltü (az yaptım), kessertü ve eksertü (çok yaptım) aynı manayadır.

Ebu Ali şöyle demiştir: "Seni yalanlamazlar"ın manası: Seni kitaplarında olanlardan verdiğin haberlerde yalanla itham edemezler, demektir. Gerçek manasının: Seni yalancı olarak bulamazlar, demek de caizdir. Nitekim: Ahmettürrecüle denir ki: Onu övgüye layık buldum, dersin. Çünkü seni doğruluk ve güvenirlikle bilirler. "Ancak zalimler Allah'ın ayetlerini inkar ederler": Yakinen bildiklerini inatlarından dolayı inkar ederler.

Burada "Allah'ın ayetleri"nde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da Süddi, demiştir.

İkincisi: Muhammed ile Kur'an'dır, bunu da İbn Saib, demiştir.

Üçüncüsü: Kur'an'dır, bunu da Mukatil, demiştir.

وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ
فَصَبَرُوا عَلَى مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتّٰى أَتٰيهُمْ نَصْرُنَا وَلَا
مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبَإِ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٤﴾

34 – Andolsun, senden önceki peygamberler de yalanlanmış; yalanladıkları o şeye sabretmiş ve eziyete uğramışlardır. Nihayet yardımımız onlara geldi. Allah'ın kelimelerini değiştirecek yoktur. Andolsun, sana peygamberlerin haberinden gelmiştir.

"Andolsun, senden önceki peygamberler de yalanlanmıştır": Bu da Efendimize onlardan karşılaştığı şeylere karşı bir tesellidir: İbn Abbas şöyle demiştir: "Yalanlandıkları o şeye sabrettiler": Sevabım hatırı için. "Eziyete uğradılar": Öyle ki testerelerle biçildiler ve ateşle yakıldılar. "Sonunda onlara yardımımız geldi": Onları yalanlayanlara azap etmekle.

"Allah'ın kelimelerini değiştirecek yoktur": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onun va'dinde durmazlık yoktur, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Haber verdiği ve emrettiği şeyleri değiştirecek yoktur, bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Kararlarını ve kulları üzerindeki geçerli hükümlerini değiştirecek yoktur. Bu mana "kelimeler"le ifade edilmiştir, tıpkı: "ancak azap kelimesi kafirlere hak oldu" *(Zümer: 71)* kavli gibi. Yani hükmü onlara vacip oldu. Bu ve bundan önceki görüşe göre mana şöyle olur: Allah'ın kelimelerini değiştirecek ve kararını bozacak yoktur. O: "Ben ve peygamberlerim mutlaka galip geleceğiz" *(Mücadele: 21)* sözü ile peygamberlerine yardım edeceğine hükmetmiştir.

Dördüncüsü: Kelamın her ne kadar zahiri haber ise de manası yasak manasınadır, anlam: Kimse Allah'ın kelimelerini değiştirmesin, demektir. Bu da: "Onda şüphe yoktur" *(Bakara: 2)* kavli gibidir.

Beşincisi: Mana şöyledir: Kimse ne kadar yaldızlasa ve çabalasa da Allah'ın kelimelerini değiştiremez. Çünkü Allah Teala onu sağlam söz ve muhkem hükümle batıl erbabının lafızları ile karışmaktan korumuştur. Bu üç görüşü İbn Enbari zikretmiştir.

"Andolsun ki sana peygamberlerin haberinden gelmiştir": Yani eziyetlere sabredip de yardıma mazhar olmaları hususunda. Burada "in"in zait olduğu söylenmiştir.

وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ
نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ
شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٥﴾

35 – Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse, eğer yerde bir tünel yahut gökte bir merdiven arayıp da onlara bir mucize getirebilirsen, yap. Eğer Allah dileseydi onları hidayet üzerinde toplardı. Öyleyse sakın cahillerden olma.

"Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse": İniş sebebi şöyledir: Haris bin Amir, bir grup Kureyşli ile Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Ya Muhammed, peygamberlerin kavimlerine getirdiği gibi sen de bize bir mucize getir. Eğer bunu yaparsan sana iman ederiz, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. "Kebure": Büyük olmak ve ağır gelmek manasınadır.

Yüz çevirmelerinde iki görüş vardır:

Birincisi: Kur'an dinlemekten. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e tabi olmaktan.

"Nafak": Bu kelime hakkında İbn Kuteybe şöyle demiştir: Nafak yerin altındaki giriştir ki ona dehliz, tünel denir. Süllem ise: Yukarı çıkan merdivendir. Zeccac da şöyle demiştir: Nafak: Yerin altına inen yoldur, nafika da yer sıçanının yerin altından yüzüne doğru açtığı deliktir. Yer yüzeyine yaklaştığı zaman onu ince bir tabaka halinde bırakır, bir şeyden şüphe ettiği zaman kafası ile orayı iter ve çıkar. Münafıka da bu yüzden aynı kelime denilmiştir. Çünkü o da gösterdiğinin aksini yapar, tıpkı yer sıçanının nafika denen deliği gibi ki dışı belirsizdir, içi de yerin altında bir deliktir.

"Süllem" de: Selametten türemiştir ki o da seni yukarıya çıkaran, teslim eden araçtır. Mana da şöyledir: Eğer elinden gelirse bunu yap. "Yap" fi'li atılmıştır, çünkü sözün içinde ona gösterecek şey vardır

Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Süllem, sebep ve merdivendir: Sen beni ihtiyacın için merdiven (araç) olarak kullandın, denilir.

"Onlara bir mucize getirebilirsen": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Senden istedikleri mucizeyi getir, zira ondan meleğin inmesini; Musa'nın asası ve Salih'in devesi gibi mucizeler istemişlerdi.

İkincisi: Senin mucizenden daha üstününü.

"Eğer Allah dileseydi onları hidayet üzerinde toplardı": Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: Onları hidayet üzerinde yaratmak dileseydi, yapardı

İkincisi: Dileseydi melekler indirirdi, onlar da kendilerini imana zorlarlardı. Bu ikisini Zeccac zikretmiştir.

Üçüncüsü: Eğer dileseydi hepsi iman ederlerdi. İmanı dilemesi ve geçerli hükmü ile terk ettiklerini haber verdi.

"Öyleyse sakın cahillerden olma": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Cahillik etme, çünkü eğer dileseydi onları hidayet üzerinde toplardı.

İkincisi: Sana bazılarının iman edip bazılarının da iman etmeyeceklerinde cahillik etme.

Üçüncüsü: Sabırsızlık edenlerden olma, çünkü sabırsızlık cahillerin ahlakındandır.

إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَىٰ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٣٦﴾

36 - Ancak dinleyenler (davete) icabet ederler. Ölüleri Allah diriltir. Sonra da O'na döndürülürler.

"Ancak dinleyenler (davete) icabet ederler. Yani sana ancak dinleyen icabet eder, maksat kabul edecek şekilde dinlemektir.

Ölülerden kimler kasdedildiğine dair iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kafirlerdir, bunu da Hasen, Mücahit ve Katade, demişlerdir. Buna göre mana şöyle olur: Ancak mü'minler dinlerler; kafirler ise Allah onları tekrar diriltinceye kadar icabet etmezler. Sonra onları kafirler olarak toplar, onlar da mecburi olarak icabet ederler.

İkincisi: Onlar gerçek ölülerdir, Allah onları misal olarak zikretmiştir, mana da şöyledir: Ölüler, Allah onları tekrar diriltinceye kadar davete icabet etmezler. Dinlemeyenler de böyledir.

"Sonra O'na döndürülürler": Mü'minleri ve kafirleri kasdediyor, o zaman hepsine yaptıklarının karşılığını verir.

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّه۪ ۜ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ قَادِرٌ
عَلٰٓى اَنْ يُنَزِّلَ اٰيَةً وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٧﴾

37 - Dediler: "Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?" De ki: Şüphesiz Allah mucize indirmeye kadirdir; ancak onların çoğu bilmiyorlar.

"Dediler: Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?": İbn Abbas, ayet Kureyş reisleri hakkında inmiştir, demiştir. "Levla", "hella" (teşvik) manasınadır, onu da Nisa suresinde şerh etmiştik. Mukatil: Ayet kelimesinden peygamberlerinki gibi mucizeyi kasdetmişler, demiştir. Başkası da: Peygamberliğe şahitlik edecek bir meleğin inmesini kasdettiler, demiştir.

"Ancak onların çoğu bilmezler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın mucize indirmeye gücü yettiğini bilmezler.

İkincisi: İnen mucizede onlar için ne gibi riskler olduğunu bilmezler, çünkü ona iman etmedikleri takdirde azapları artar.

Üçüncüsü: Onun inmesindeki yararı bilmezler.

وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا طَٓائِرٍ يَط۪يرُ بِجَنَاحَيْهِ اِلَّٓا اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ ۜ
مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ﴿٣٨﴾

38 - Yeryüzünde bir hayvan ne de iki kanadıyla uçan bir kuş yoktur ki, mutlaka sizin gibi ümmetlerdir. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonra ancak Rablerine toplanacaklar.

"Yeryüzünde bir hayvan yoktur ki": İbn Abbas, yeryüzünde hareket eden her canlıyı kasdetmiştir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: İki kanattan bahsedilmesi tekittir. Bütün mahlukat ya hareket eder yahutta uçar.

"Mutlaka sizin gibi ümmetlerdir": Mücahit: Sınıf sınıftırlar, demiştir.

Ebu Ubeyde de: Cins cinstirler, Allah'ı tanır ve O'na ibadet ederler, demiştir.

"Sizin gibidirler": Bunun manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Birbirlerini anlamada sizin gibidirler, demektir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet emiştir.

İkincisi: Allah'ı tanımada, bunu da Ata, demiştir.

Üçüncüsü: Yaratılma, ölme ve dirilmede sizin gibidirler, bunu da Zeccac, demiştir.

Dördüncüsü: Beslenme istemede, rızık aramada ve tehlikelerden sakınmada sizin gibidirler, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ayet şöyle delil olarak sunulmuştur: Allah Teala müşriklere akıl ve fehim vermiştir; bununla Peygamberin durumunu anlamalı ve ona itaate sarılmalı idiler, nitekim kuşlara da birbirinin işaretini anlayacak güdüler vermiştir. Erkeğe dişiyi arattırmıştır. Bütün bunlarda kudretini gösteren deliller vardır.

"Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık": Kitap üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Levh-i Mahfuz'dur. İbn Ebi Talha, İbn Abbas'dan: Biz hiçbir şeyi terk etmedik, ne varsa hepsini ana kitapta yazdık, dediğini rivayet etmiştir. Katade ile İbn Zeyd de bu manaya kail olmuşlardır.

İkincisi: O, Kur'an'dır. Ata, İbn Abbas'tan: Biz hiçbir şey bırakmadık, mutlaka onu sizin için açıkladık, dediğini rivayet etmiştir. Buna göre bu geneldir, tahsis edilmiştir. Mana da şöyle olur: Muhtaç olduğunuz ne varsa onu kitapta size açıkladık, bunu da ya nas (açık) olarak ya özetle ya da delalet yolu ile yaptık. "Sana kitabı her şeyi açıklaman için indirdik" *(Nahl:89)* ayetinde olduğu gibi ki, din işinde ihtiyaç duyulan her şeyi demektir.

"Sonra ancak Rablerine toplanırlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O kıyamet günündeki toplamadır. Ebu Zer rivayet edip şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında iki koç toslaştılar: "Ey Ebu Zer, ne için toslaştıklarını biliyor musun?" dedi. Ben de: Hayır, dedim. O da: Fakat Allah biliyor, aralarında hüküm verecektir, dedi.[4] Ebu Hureyre de şöyle demiştir: Allah mahlukatı, hayvanları, sürünenleri, kuşları ve her şeyi kıyamet gününde toplar, adaleti o dereceye varır ki boynuzsuz koyunun hakkını boynuzludan alır, sonra da onlara: Toprak olun, der. O zaman kafir: Keşke ben de toprak olaydım, der.[5]

İkincisi: Toplamanın manası: Onları öldürmektir, bunu da İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَإِ اللَّهُ يُضْلِلْهُ
وَمَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٣٩﴾

39 – Ayetlerimizi yalanlayanlar; karanlıklar içinde sağırlar ve dilsizlerdir. Allah kimi dilerse, onu şaşırtır, kimi de dilerse, onu doğru yola getirir.

"Ayetlerimizi yalanlayanlar": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in getirdiklerini yalanlayanlar, "sağırdırlar", Kur'an'dan sağırdırlar, onu dinlemezler. "Dilsizdirler": Onu konuşmazlar. "Karanlıklar içindedirler": Yani şirk ve sapıklık içindedirler. "Allah kimi dilerse onu şaşırtır": O da küfür üzere ölür. "Kimi de dilerse onu doğru yola getirir": O da İslam'dır.

قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٠﴾

40 – De ki: "Bana haber verin, size Allah'ın azabı gelse yahut kıyamet gelse, Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız? Eğer doğru kimseler iseniz!

"Kul ereeyteküm": İbn Kesir, Asım, Ebu Amr, İbn Amir ve Hamze, Kur'an'ın her yerinde elifle hemzeli olarak "ereeytüm", "ereeyteküm" ve "ereeyte" okumuşlardır. Nafi ise hepsini imale etmiştir. Kisai de elifsiz ve hemzesiz okumuştur. Ferra da şöyle demiştir: Araplar: Ereeyteke, derler ki: Bana haber ver, demek isterler.

4 – İmam Ahmed, Müsned, 5/162, 173

5 – Hakim, el – Müstedrek, 2/316. Müslim'in şartına uygundur, demiş, Zehebi de ona katılmıştır.

"Allah'ın azabından": Burada ne murad edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O ölümdür, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O eski milletlerin başına gelen azaptır, bunu da Mukatil, demiştir.

Saat: İse kıyamettir. Zeccac da: O, kulların ölecekleri vaktin ve yeniden dirilecekleri zamanın ismidir, demiştir.

"Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız?": Yani sıkıntınızı def etmesi için puta veya taşa mı dua edersiniz? Karşılık veremeyecekleri bir delil ileri sürmüştür; çünkü onlar başlarına bir sıkıntı geldiği zaman Allah'a dua ederlerdi.

"Eğer doğru kimseler idiyseniz!": Bu da: "Ereeyteküm" kavlinin cevabıdır, çünkü o, bana haber verin manasınadır. Sanki onlara: Eğer doğru kimseler iseniz, başınıza bir bela geldiği zaman kime dua ettiğinizi söyleyin, denilmiş gibi olur.

بَلْ اِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ اِلَيْهِ اِنْ شَٓاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ ﴿٤١﴾

41 – Hayır, yalnız O'na yalvarırsınız. O da eğer dilerse, yalvardığınız şeyi açar; siz de ortak koştuklarınızı unutursunuz.

"Hayır, yalnız O'na yalvarırsınız": Zeccac şöyle demiştir: Şiddet anlarında yalnız kendisine dua ettiklerini bildirmiştir. Bu da onların aleyhine en büyük kanıttır, çünkü onlar putlara tapmışlardır.

"Dilerse yalvardığınız şeyi açar": Yani onun için dua ettiğiniz sıkıntıyı açar, demektir. Dil buna müsaittir, mesela: "Köye sor" *(Yusuf: 82)* kavli de böyledir ki: Köy halkına sor, demektir.

"Unutursunuz": Bunun "terk edersiniz" manasına olması caizdir ki mana şöyle olur: Sizler onlara dua etmeyi terk etmede onları unutmuş gibisiniz.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى اُمَمٍ

مِنْ قَبْلِكَ فَاَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ ﴿٤٢﴾

42 – Andolsun, senden önce ümmetlere de peygamberler gönderdik. Olur ki yalvarırlar diye onları şiddetli fakirlik ve sıkıntılarla yakaladık.

"Andolsun, senden önce ümmetlere de peygamberler gönder-

dik":Ayette atılan kelimeler vardır, takdiri (açılımı) şöyledir: Andolsun, senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik, onlara muhalefet ettiler, biz de onları çetin şeylerle yakaladık. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O müzmin (kronik) hastalık ve korkudur. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O şiddetli fakirliktir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Üçüncüsü: O, açlıktır, bunu da Zeccac zikretmiştir.

Darra (sıkıntı) hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Bela ve açlıktır, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Mallarda ve canlarda eksikliktir, bunu da Zeccac zikretmiştir.

Üçüncüsü: Hastalıklar ve rahatsızlıklardır, bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

"Olur ki yalvarırlar": Yani yalvarmaları için, demektir. Tazarru; zillet ve miskinliktir. Kelamda atılan sözcük vardır, takdiri: Yalvarmadılar, demektir.

فَلَوْلَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلَٰكِنْ قَسَتْ
قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

43 – Azabımız geldiği zaman yalvarmalı değiller miydi? Fakat kalpleri katılaştı ve şeytan onlara yaptıkları şeyi süsledi.

"Levla", "hella" (teşvik) manasınadır. Be's de: Azaptır. Ayetten kastedilen şudur: Allah Teala Peygamberine şunu bildirmiştir ki O, kendisinden önce bir kavme elçi göndermiştir, onlarsa o kadar katı davrandılar ki sıkıntılara maruz kaldılar, yine de boyun eğmediler, küfürlerinde ısrar ettiler. Şeytan onlara sapıklıklarını süslü gösterdi, onlar da bunun üzerinde diretti̇ler.

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا
بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ ﴿٤٤﴾

44 – Ne zaman ki kendilerine yapılan hatırlatmaları unuttular biz de üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Nihayet kendilerine

verilenlerle ferahlayınca onları ansızın yakaladık. Birden ümitlerini kestiler.

"Kendilerine yapılan hatırlatmaları unuttukları zaman": İbn Abbas: Kendilerine verilen öğütleri tutmadılar, demiştir. "Üzerlerine her şeyin kapılarını açtık": Dünyanın bolluk ve sevincini kastediyor. Ebu Cafer ile İbn Amir, burada, A'raf'ta, Enbiya ve Kamer'de şedde ile: "Fettahna" okumuşlar; cumhur da şeddesiz okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Kendilerine kapalı olan her hayrın kapılarını açtık, nihayet kendilerine verilenin intikam için olmadığını ve kendilerine açılan kapıları hak ettiklerini zannettikleri zaman, onları ansızın yakaladık, yani azabımız onlara birden geldi.

İbn Enbari de "her şey"in ifadesi tekit için kullanılmıştır, demiştir. Mesela birinin: Filanın yanında her şeyi yedik ve onun yanında bütün sevinçleri tattık, demesi gibi ki, bu genelleme ile anlattığı şeylerin çok ve geniş olduğunu bildirmek ister, mesela: "Ona (Belkıs'a) her şeyden verilmiştir" *(Neml: 23)* kavlinde olduğu gibi. Hasen de: Kime bol verilir de bunun tuzak olduğunu bilmezse, onun görüşü yoktur. Kime de dar verilir de ona bakıldığını göremezse, onun da görüşü yoktur, demiş, sonra da bu ayeti okumuş ve: Ka'be'nin Rabbine yemin ederim ki bazılarına ihtiyaçları verilmiş, sonra da yakalanmışlardır, demiştir.

"Onlar birden ümitlerini kesiyorlar": Bunda (müblis ifadesinde) beş görüş vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'ın rahmetinden ümit kesendir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Başka bir rivayette de: Bütün hayırlardan ümit kesendir, demiştir. Ferra da: Müblis, umutsuzdur, demiştir. Bunun içindir ki delil bulamayan ve verecek cevabı olmayana: Eblese (apıştı) derler. Şair Accac da şöyle demiştir:

Arkadaş, sen hiçbir ağıl gördün mü ki kemreler kat kat olmuştur?
Evet, gördüm, dedi, fakat apıştı!

Yani verecek cevap bulamadı. Burada geçen mükres kelimesi: Develerin kığılayarak ve idrar ederek altlarının kemre bağlamasıdır.

İkincisi: Rezil olan demektir. Mücahit: İblas, rezilliktir, demiştir.

Üçüncüsü: Helak olandır, bunu da Süddi, demiştir.

Dördüncüsü: Altından kalkamayacağı kötülüğe maruz kalan ve yorulan kimsedir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: O üzgün ve pişman demektir, bunu da Ebu Ubeyde demiş ve Rube'nin şu beytini misal getirmiştir:

Perşembe günü Beşler hazır bulundular;
Yüzlerinde sarılık ve iblas vardı.

Yani: Moral bozukluğu, somurtkanlık ve üzüntü, demektir.

Zeccac da: O derin hasret, üzüntü ve umutsuzluktur, demiştir. Başka bir yerde de: Müblis: Suskun ve şaşkındır, demiştir.

فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٥﴾

45 – Böylece, zulmeden o kavmin arkası kesildi. Övgü alemlerin Rabbi Allah'ındır.

"Böylece zulmeden o kavmin arkası kesildi": İbn Saib şöyle demiştir: Dabirühüm, arkalarından gelenler, demektir. Mana da şöyledir: Onların kökleri kazıldı. Ebu Ubeyde de: Dabir, arkadan gelen demiştir. İbn Kuteybe de: Bu köklerinin kazılması ile aynı manayadır, demiştir.

Müfessirler şöyle demişler: Onların kökünü kazımakla neden kendini övdü? Çünkü bu, yalanlanan elçilere bir nimettir. Bir de zalimlerin şerrinden emin olmanın hamd etmeye layık bir şey olduğunu bildirmiştir.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَأَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلَى قُلُوبِكُمْ
مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ انْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ ثُمَّ هُمْ
يَصْدِفُونَ ﴿٤٦﴾

46 – De ki: Eğer Allah kulağınızı ve gözlerinizi alır ve kalplerinizi mühürlerse, Allah'tan başka size onu getirecek ilah kimdir? Bak, ayetleri nasıl çeviriyoruz. Sonra onlar yüz çeviriyorlar.

"De ki: Eğer Allah kulağınızı ve gözlerinizi alırsa": Yani giderirse, "kalplerinizi de mühürlerse", öyle ki hiçbir şey bilmezseniz, "size onu Allah'tan başka getirecek ilah kimdir?": Onu zamirinde de üç görüş vardır:

Birinci o, fi'le racidir, mana da şöyledir: Allah'ın sizden aldığını kim getirebilir? Bunu da Zeccac, demiştir.

Ferra da şöyle demiştir: Fiilden kinaye edersen, ne kadar çok olursa olsun, zamiri tek olarak getirirsin, mesela bir adama: "İkbalüke ve idbarüke yü'zini (senin gelmen de gitmen de beni üzüyor" sözünde olduğu gibi.

İkincisi: O, hidayete racidir, bunu da Ferra zikretmiştir. Buna göre kinaye edilen şey zikredilmemiş olur, ancak mana onu kapsar. Zira kulağı ve gözü alınan ve kalbine mühür vurulan kimse hidayeti bulamaz.

Üçüncüsü: O kulağa atfedilmiş olur, onun üzerine atfedilen şey de kıssaya dahil olur. Zira ona atfedilmiştir. Bunu da Zeccac zikretmiştir. Cumhur: "Men ilahün ğayrullahi ye'tiküm bihinzur" (bihi'nin hesini kesre ile) okumuştur. Müseyyebi de Nafi'den zamme ile: "Bihunzur" rivayet etmiştir. Ebu Ali de şöyle yorumlamıştır: Kim kesre ile okursa, bihi aybün gibi yerlerde heye bitişen yeyi atar. Kim de zamme ile okursa, o da: Fehasefna bihu ve bidarihul arda kavlini örnek almış olur ve vavı atar.

"Bak, ayetleri nasıl çeviriyoruz?": Mukatil şöyle demiştir: Yani alametler değişik şeylerde olur; mesela kulakları, gözleri ve kalpleri almakla; eski milletlere yapılan şeylerle olur. "Sonra da onlar yüz çeviriyorlar": Yani yüz çeviriyorlar da ibret almıyorlar.

قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ بَغْتَةً
أَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٧﴾

47 - De ki: "Bana haber verin, eğer Allah'ın azabı size ansızın yahut açıkça gelirse, zalimler topluluğundan başkası mı helak edilir?

"De ki: Bana haber verin, eğer Allah'ın azabı size ansızın yahut açıkça gelirse": Zeccac: Bağteten, apansız demektir, demiştir. Cehreten ise: Onlara görerek gelmesidir. "Zalimler topluluğundan başkası mı helak edilir?" Siz ve benzerlerinizden başkası mı helak edilir? Çünkü siz inadına küfrettiniz ve kendilerinizin zalimler olduğunu bildiniz.

وَمَا نُرْسِلُ
الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ فَمَنْ آمَنَ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٤٨﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ
الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٤٩﴾

48 - Biz, peygamberleri ancak müjdeciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Öyleyse kim iman eder ve (kendini) düzeltirse, onlara korku yoktur. Onlar üzülmezler de.

49 – Ayetlerimizi yalanlayanlara yaptıkları fasıklık yüzünden azap dokunacaktır.

"Biz, peygamberleri ancak müjdeciler olarak göndeririz": Yani sevapla müjdeleyici ve azapla uyarıcı olarak. Gönderilmeleri teklif ettikleri muziceleri getirmeleri için değildir. Sonra da tasdik edenlerin sevabını ve inkar edenlerin azabını ayetin tamamında ve arkasında zikretmiştir. İbn Abbas: Yefsukun kelimesinin, inkar edenler manasına olduğunu söylemiştir.

قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ
اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا
مَا يُوحَى إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَفَلَا
تَتَفَكَّرُونَ ﴿٥٠﴾

50 – De ki: size: "Yanımda Allah'ın hazineleri var" demiyorum. Ben gaybi de bilmem. Size, "ben bir meleğim de" demiyorum. Ben ancak bana vahyolunanlara tabi olurum. De ki: "Kör ile gören bir olur mu?" Hiç düşünmüyor musunuz?

"De ki: Yanımda Allah'ın hazineleri var, demiyorum": İniş sebebi şöyledir: Mekke halkı: Ya Muhammed, Allah sana bir hazine indirse de zenginleşsen; zira sen fakir ve muhtaçsın. Yahut ondan yiyeceğin bir bahçen olsa, zira sen açsın, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Bu ayet, "ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya" kavline bağlıdır; böylece onlara Allah'ın hazinelerine sahip olmadığını; gaybi de bilmediğini ancak vahiy ile bileceğini bildirdi. Melek olduğunu da söylemiyor, zira melek, Allah'ın işlerinden insanların göremediğini görür. İbn Mes'ud, İbn Cübeyr, İkrime ve Cuhderi, lamın kesresiyle: "İnni melik (ben kıralım) okumuşlardır.

Kör ile gören üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Kör, kafirdir, gören de mü'mindir. Bunu İbn Abbas ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: Kör, sapık, gören de doğru yolda olandır, bunu da Said bin Cübeyr ile Mücahit demişlerdir.

"Hiç düşünmüyor musunuz?": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'nun birliğine ve Resul'ünün doğruluğuna delalet eden ve size açıklanan ayetler üzerinde düşünmüyor musunuz?

İkincisi: Size verilen kör ile gören misalinde ve bu ikisinin bir olmayacağı üzerinde.

وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَى
رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٥١﴾

51 – Onunla (Kur'anla) Rablerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları uyar. Onlar için O'ndan başka ne bir dost ne de bir şefaatçi vardır. Belki sakınırlar.

"Onunla uyar": Zeccac, Kur'an'la demiştir. Neden toplanmaktan korkanları zikretti de diğerlerini etmedi? Halbuki hepsinin de uyarıcısı idi? Çünkü toplanmaktan korkanlar delile daha çok maruzdurlar. Çünkü onlar ahireti itiraf etmektedirler. İnsanlar iki kısımdır: Ya Müslümandır ki Müslüman olarak üzerindeki Allah'ın hakkını eda etmek için uyarılır, ya da kitabidir. Kitabiler ise öldükten sonra dirilmede müttefiktirler. Dost ve şefaatçiden bahsetmesi şunun içindir, çünkü Yahudi ve Hıristiyanlar, kendilerinin Allah'ın oğulları ve sevgilileri olduğunu söylediler. Aziz ve celil olan Allah da küfür ehlinin kendinden başka dost ve şefaatçileri olmadığını bildirdi. Başkası da şöyle demiştir: Onların Allah'tan başka dostları yoktur, yani onların Allah'tan başka ne bir dostları ne de bir şefaatçileri vardır; çünkü şefaat edenlerin şefaati de O'nun emriyledir.

Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Bu ayet: "Bu Kur'an bana vahyolundu ki onunla sizi uyarayım" *(En'am: 19)* ayetine bağlıdır.

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ
يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ
حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٢﴾

52 – Sabah akşam Rablerine dua ederek cemalini dileyenleri kovma. Onların hesabından sana bir şey yoktur. Senin hesabından da onlara bir şey yoktur ki, onları kovup da zalimlerden olasın.

"Rablerine dua edenleri kovma": Sa'd bin Ebi Vakkas şöyle

demiştir: Bu ayet ben, İbn Mes'ud, Suheyb, Ammar, Mikdad ve Bilal hakkında indi. Kureyş, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Biz bunlara tabi olmak istemeyiz, onları etrafından kov, dediler. Bundan Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in içine bir şeyler girdi, bunun üzerine bu ayet indi.

Habbab bin Eret de şöyle demiştir:[6] Bu ayet bizim hakkımızda indi, bizler Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in etrafında zayıf kimseler olarak bulunurduk, bize sabah akşam faydalı şeyler öğretirdi. Akra bin Habis ile Uyeyne bin Hısn geldiler: Bizler kavmimizin eşrafındanız, bizi bunlarla beraber görmelerini istemeyiz; seninle oturduğumuz zaman onları kov, dediler. O da: Peki, dedi. Onlar da: Bunu aramızda yazmadıkça razı olmayız, dediler. Deri ve divit kalem getirildi. Bunu yapmak isteyince - ki biz de bir tarafta oturuyorduk - birden Cebrail, Allah Teala'nın: "Rablerine dua edenleri kovma... biz onların bazısını bazıları ile denedik" kavlini indirdi. O da elindeki sayfayı attı ve bizi çağırdı: "Selam size, Rabbiniz merhameti kendi üzerine yazdı" diyordu. Biz de o gün kendisine yaklaştık, öyle ki dizlerimizi onun dizine dayadık.

İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Kureyş'ten bir grup, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e uğradı, yanında da Habbab, Suheyb, Bilal ve Ammar var idi. Onlar: "Ya Muhammed, sen bunlardan razısın, bizim de onlara tabi olmamızı mı istiyorsun?" dediler. Bunun üzerine: "Rablerine dua edenleri kovma" ayeti indi.

İkrime de şöyle demiştir: Rebia'nın iki oğlu Utbe ile Şeybe, Mut'im bin Adiy, Haris bin Nevfel, Abdimenaf oğullarının eşrafı ile birlikte Ebu Talib'e geldiler: Eğer kardeşinin oğlu bizim yanaşma ve kölelerimizi yanından kovarsa, kalplerimizdeki yeri daha sağlam olur ve ona uymamız için büyük avantaj sağlar, dediler. Ebu Talib de geldi, ona bunu anlattı, Ömer bin Hattab da: Bunu yapsan da ne istediklerini bir görsek, dedi. Bunun üzerine bu ayetler indi. Ömer de dönüp dediklerinden özür diledi.

Ebu Salih de İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Bu ayetler şu gibi zayıflar hakkında indi: Bilal, Suhayb, Habbab, Ammar, Mihca, Amir bin Füheyre ve Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Salim. "Onunla Rablerinin huzurunda toplanmaktan korkanları uyar" ayeti de yine onların hakkında indi.

Avfi de İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Eşraftan bazı kimse-

6 - İbn Mace, Zühd, bab, 7.

ler Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Biz sana iman edeceğiz, namaz kıldığımız zaman yanındaki bu adamları geriye at, arkamızda kılsınlar, dediler. Buna göre onları arka safa atmasını istediler, daha önceki görüşlere göre de onları meclisinden kovmasını istediler.

"Rablerine dua edenler": Bu duada da beş görüş vardır:

Birincisi: O farz namazdır, bunu da İbn Ömer ile İbn Abbas demişlerdir. Mücahit de: Onlar beş vakit namazdır, demiştir Mücahit ile Katade bir rivayette de: Sabah ve ikindi namazlarıdır demişler. Mukatil de, o günkü namazın sabah akşam ikişer rekat olduğunu, sonra da beş vakit namazın farz kılındığını iddia etmiştir.

İkincisi: O, Allah'ı zikretmektir, bunu da İbrahim Nahai demiştir. Ondan ilk görüşün benzeri de rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O Allah'a ibadettir, bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: O sabah akşam Kur'an öğrenmektir, bunu da Ebu Cafer, demiştir.

Beşincisi: Allah'a tevhit, ihlas ve ibadetle dua etmektir, bunu da Zeccac, demiştir.

Cumhur: "Bil - ğadati" okumuş; İbn Amir de burada ve Kehf'te ğaynın zammesi, dalın sükunu ve arkasından vav ile: Bil- ğudveti okumuştur.

Ferra da şöyle demiştir: Araplar ğudvenin üzerine elif lam getirmezler, çünkü o, elif lamsız marifedir. Araplar onu muzaf da etmezler. Eteytüke ğadatel hamisi derler de, ğudvetel hamisi demezler. Bu da onun marife olduğuna delildir.

Ebu Ali de şöyle demiştir: En güzeli, ğadat okumaktır, çünkü o nekire olarak kullanılır ve elif lamla da marife olur. Ğudve ise, hep marifedir.

İmam Halil de şöyle demiştir: Eteytüke elyevme ğudveten ve bükreten demek caizdir, tıpkı eteytüke dahveten demiş gibi olur. Bu da İbn Amir kıraatinin gerekçesidir.

Eğer: "O topluluğun duası gece gündüz devam ediyordu, neden özellikle sabah akşam denildi?" denilirse, cevap şöyledir: O, ğadat demekle bütün gündüze, aşiy ile de geceye dikkat çekmiştir. Çünkü gündüzün ameli halis olursa, gecenin ameli daha saf olur.

"Cemalini dileyerek": Zeccac: Allah'ı isteyerek, demiştir. Allah da onların niyetlerinin temiz ve bu hususta ihlaslı olduklarına şahitlik eder.

Ayette zikredilen hesaba gelince: Onda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, amellerin hesabıdır, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Rızıkların hesabıdır. *Üçüncüsü:* O yeterlik manasınadır, mana da şöyledir: Onlara yetmekten sana bir şey yok, sana yetmekten de onlara bir şey yoktur.

"Zalimlerden olursun": İbn Enbari şöyle demiştir: Bu iş Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e ağır geldi ve zalimler grubuna girmekle korkutuldu; çünkü bir an için reisleri zayıflardan üstün tutmayı aklından geçirmişti.

وَكَذَٰلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا أَهٰؤُلَاءِ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ
مِنْ بَيْنِنَا أَلَيْسَ اللّٰهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ ﴿٥٣﴾

53 - Böylece onların bazılarını bazıları ile denedik ki: "Aramızdan Allah'ın onlara lütfettiği bunlar mı?" desinler. Allah şükredenleri daha iyi bilen değil mi?

"Böylece onların bazılarını bazıları ile denedik": Mana şöyledir: Senden önce zengini fakirle denediğimiz gibi bazılarını bazıları ile de denedik. "Fetenna": Denemek ve imtihan etmektir. "Desinler için": Yani büyükler, "bunlar mı?": Fakir ve zayıfları kasdediyorlar. "Lütfetti Allah onlara": Hidayeti? Bu istifhamdır, manası ise inkardır, sanki onların fazilette kendilerini geçmelerini kabul etmiyorlar.

İbn Saib şöyle demiştir: Allah reisleri uşaklarla denedi, şerefli biri bakıp da sıradan birinin kendini geçtiğini görünce, Müslüman olmaktan çekinir ve: "Bu beni geçsin, öyle mi?" derdi.

"Allah şükredenleri daha iyi bilmez mi?" Yani onlara hidayeti lütfettiği zaman nimetine şükredenleri. Mana da şöyledir: Allah ancak kendisine şükredeceğini bildiği kimseye hidayet eder. "Değil mi?"deki soru, takrir ve tesbittir: Öyledir, demektir.

وَإِذَا جَاءَكَ
الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى
نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ
وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥٤﴾

54 - Ayetlerimize iman edenler sana geldiği zaman de ki: "Selam size. Rabbiniz rahmeti kendi üzerine şöyle yazdı: "İçinizden kim bilmeyerek bir kötülük yapar, sonra da ardından tövbe eder ve (kendini) ıslah ederse, şüphesiz O, çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Ayetlerimize iman edenler sana geldiği zaman": Kimler hakkında indiğinde beş görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip de: Büyük günah işledik, diyen adamlar hakkında inmiştir. Efendimiz sustu, arkasından da bu ayet indi. Bunu Enes bin Malik, demiştir.

İkincisi: O, kovmaktan men edildiği kimseler hakkında inmiştir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onları gördüğü zaman önce kendisi selam verir ve: O Allah'a hamd olsun ki ümmetimde kendilerine önce benim selam vermemle emrettiği kimseler kıldı, derdi. Bunu da Hasen ile İkrime demişlerdir.

Üçüncüsü: O; Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hamza, Cafer, Osman bin Muz'un, Ebu Ubeyde, Mus'ab bin Umeyr, Salim, Ebu Seleme, Erkam bin Ebi'l - Erkam, Ammar ve Bilal hakkında inmiştir. Bunu da Ata, demiştir.

Dördüncüsü: Ömer bin Hattab, reisleri İslam'a çekmek için Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e fakirleri geri plana itmekle fikir beyan etmişti; "Rablerine dua edenleri kovma" ayeti inince, Ömer o sözünden özür dilemek ve istiğfar etmek üzere geldi; ayet de bunun üzerine indi. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Beşincisi: Bu, Ömer bin Hattab'ın İslam'a gireceğini müjdelemek için indi, o da gelip de Müslüman olunca, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bunu ona okudu. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Ayetlerimize iman edenler": Manası: Delil ve kanıtlarımızı tasdik edenler, demektir.

"Selam size, de": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O onları onurlandırmak için onlara selam vermekle emrolundu, bunu da Hasen ile İkrime'den zikretmiş bulunuyoruz.

İkincisi: O, Allah'ın selamını onlara tebliğ etmekle emrolundu, bunu da İbn Zeyd, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Selamın manası: Bir insana afetlerden salim kalması (afetlere uğramaması) için dua etmektir.

"Kötülük" hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, şirktir. *İkincisi:* O masiyetler (günahlar)dır.

"Cahilliğin" manasını da Nisa suresinde zikretmiş bulunuyoruz. İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai: "İnnehu men amile minküm suen", "feinnehu gafurur" her ikisinde hemzenin kesri ile okumuşlardır. Asım ile İbn Amir de, ikisinde de hemzenin fethi ile okumuşlardır. Nafi de elifin nasbı ile "ennehu", elifin kesri ile de "feinnehu ğafurun" okumuştur. Ebu Ali de şöyle yorumlamıştır: Kim kesre ile "innehu" okursa, onu rahmetin tefsiri kılmıştır. Kim de "feinnehu ğafurun" okursa, fe'den sonrasını yeni cümle başı kabul etmiştir. Kim de hemzenin fethi ile "ennehu men amile" okursa, "enne"yi rahmeteten bedel yapar. Mana da: Rabbiniz "kim şöyle yaparsa yazdı" olur. Kim de fe'den sonrakini fetha ile okursa, bir haber gizler, takdiri de: "Felehu (ennehu ğafurun rahim) olur. Mana da: Onun için bağışlanma ve merhamet vardır demektir. "Fenne lehu nara cehenneme" *(Tevbe: 63)* de böyledir. Manası da: Onun için cehennem ateşi vardır demek olur. Nafi'in kıraatine gelince, o da rahmetten bedel yapmış ve fe'den sonra yeni cümle kurmuştur.

وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ وَلِتَسْتَبٖينَ سَبٖيلُ الْمُجْرِمٖينَ ﴿٥٥﴾

55 – Böylece ayetleri açıklıyoruz ki günahkarların yolu belli olsun.

"Böylece ayetleri açıklıyoruz": Yani sana bu surede müşriklere karşı delillerimizi ve işaretlerimizi açıkladığımız gibi şimdi de sana bütün batıl erbabının inkar ettiği haktaki delilimizi açıklıyoruz. İbn Kuteybe: Açıklamanın manası: Onları ayrı ayrı getirmektir, demiştir.

"Velitestebine": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, teli "velitestebine", "sebilü" de ref ile okumuşlardır. Nafi ile Zeyd de – Yakup'tan rivayetle – yine te ile okumuşlar, ancak onlar "sebile"yi nasb etmişlerdir. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de – Asım'dan rivayetle – ye ile "veliyestebine sebilü" okumuşlardır. Kim ye ile yestebine veya te ile testebine okursa, caizdir, çünkü sebil, Al-i İmran'da açıkladığımız gibi müzekker de müennes de olur. Kim lamı nasb ederse, mana: Ya Muhammed, bunu günahkarların yolunu açıklaman için yaptık, şeklinde olur. Ona açıklanan yolları için de iki görüş vardır:

Birincisi: O şirkteki yolları ve rezilliğe varacak yerleridir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bu, fakirleri ondan uzaklaştırmadaki maksatlarıdır ki o

da hasettir, yoksa onunla oturmayı ve ona tabi olmayı yeğlemeleri değildir. Bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

Eğer: Litestebine'de "key (için) manasına gelen lam nasıl tek başına olabildi, halbuki onun yolu ya önceden geçen veya sonradan gelen bir fi'le şart olmaktır?" denilerse, buna İbn Enbari iki cevap vermiştir:

Birincisi: O, gizli bir fi'lin şartıdır, maksat: Ve nefalü zalike likey testebine, demektir.

İkincisi: O, gizli bir lama atfedilmiştir, tevili de: Nufassilül ayati liyenkeşife emrühüm ve litestebine sebilühüm, şeklindedir.

قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ
تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قُلْ لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ قَدْ ضَلَلْتُ
إِذًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾

56 - De ki: Şüphesiz ben Allah'tan başka ibadet ettiklerinize ibadet etmekten men olundum. De ki: Ben sizin keyiflerinize tabi olmam. O takdirde ben sapmış ve doğru yolu bulanlardan olmamış olurum.

"De ki: Şüphesiz ben Allah'tan başka ibadet ettiklerinize ibadet etmem": Yani putlara ibadet etmem. "Tedune"nin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: İlah dediklerinize.

İkincisi: İbadet ettiklerinize, bunu da İbn Abbas, demiştir. Keyifleri de: Dinleridir. Zeccac şöyle demiştir: Demek istiyor ki: Siz onlara ancak keyfi olarak ibadet ettiniz, bir delil ve kanıta göre etmediniz. "İzen" (o takdirde) edatı işe şart manasınadır, mana da şöyledir: Eğer ben onlara ibadet edersem, doğru yoldan sapmış olurum. Talha ile İbn Eli Leyla, lamın kesresi ile: "Kad daliltü" okumuşlardır

قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي
وَكَذَّبْتُمْ بِهِ مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا
لِلَّهِ يَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ ﴿٥٧﴾

57 – De ki: Şüphesiz ben Rabbimden açık bir delil üzerindeyim; siz ise onu yalanladınız. Acele istediğiniz (azap) yanımda değildir. Hüküm ancak Allah'ındır. Hakkı O haber verir. O, ayırt edenlerin en hayırlısıdır.

"De ki: Şüphesiz ben Rabbimden açık bir delil üzerindeyim": İniş sebebi şöyledir: Nadr bin Haris ile Kureyş'in diğerleri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e alay yollu: Ya Muhammed, bize va'dettiğin azabı getir, dediler. Nadr Kabe'nin yanında ayağa kalktı: Allah'ım, eğer Muhammed'in dediği hak ise bize azabı getir, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. "Beyyine (açık delil): Hak ile batılı birbirinden ayıran belgedir. Zeccac şöyle demiştir: Ben açık bir durum üzerindeyim, keyfime uymuyorum.

"Ve kezzebtüm bih" (onu yalanladınız): Bihinin zamiri ile kinaye edilen şeyde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, Rabbe racidir. *İkincisi:* Açıklamaya racidir. *Üçüncüsü:* Alay yollu istedikleri azaba racidir.

"Acele istediğiniz şey yanımda değildir": Yani benim elimde değildir, demektir. Acele istedikleri şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, azaptır, bunu da İbn Abbas ile Hasen Basri, demişlerdir.

İkincisi: O getirmesini teklif ettikleri mucizelerdir, bunu da Zeccac zikretmiştir.

"Hüküm ancak Allah'ındır": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, sevap ve azabı gerçekleştirmekle ihtilaf edenlerin arasını ayıran hükümdür.

İkincisi: O, muhalefet edenlerin üzerine azabın inmesini karara bağlayan hükümdür.

"Yekussul hakka": İbn Kesir, Asım ve Nafi, şeddeli sad ile "yekussul hakka" okumuşlardır ki kasastan gelir, manada da şöyledir: Onun her haber verdiği şey haktır. Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, kaza kökünden gelmek üzere: "Yakdıl hakka" okumuşlardır ki, mana da şöyledir: Allah hak hüküm verir.

قُلْ لَوْ اَنَّ عِنْدٖي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهٖ لَقُضِيَ الْاَمْرُ بَيْنٖي وَبَيْنَكُمْ
وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالظَّالِمٖينَ ﴿٥٨﴾

58 – De ki: Eğer acele ettiğiniz şey yanımda olsa idi, benimle sizin aranızdaki iş bitirilmiş olurdu. Allah zalimleri çok iyi bilir.

"De ki: Eğer acele ettiğiniz şey": Yani azap, "iş bitirilmiş olurdu": İbn Abbas şöyle demiştir: Size bir an dahi mühlet vermez ve sizi mutlaka helak ederdim.

"Allah zalimleri çok iyi bilir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: İsterse onlara acele eder, isterse azaplarını geciktirir.

İkincisi: Sonlarının ne olacağını çok iyi bilir; onlardan kimi hidayete erecek, kimi de hidayete ermeyecektir, bunun için onlara acele etmiyor.

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ
لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ
مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ
وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٥٩﴾

59 – Gaybin anahtarları O'nun yanındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanları bilir. Düşen bir yaprağı da bilir. Yerin karanlıkları altında bir tane, ne yaş ne kuru ne varsa, mutlaka hepsi apaçık bir kitaptadır.

"Ve indehu mefatihül gaybi": İbn Cerir şöyle demiştir: Miftah, mifteh'in çoğuludur. Mifteh ve miftah, denir. Kim mifteh derse, onun çoğulu mefatih'tir. Kim de: Miftah derse, onun çoğulu da mefatih'tir.

"Gaybin anahtarları": Bunun üzerinde de yedi görüş vardır:

Birincisi: Onlar beş tanedir, onları ancak aziz ve celil olan Allah bilir. Buhari, tek başına rivayet ettiği İbn Ömer hadisinde şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Gaybin anahtarları beştir; onları ancak Allah bilir: Kıyametin ne zaman kopacağını ancak Allah bilir. Rahimlerdeki çocuğun durumunu ancak Allah bilir. Yarın ne olacağını ancak Allah bilir. Hiçbir nefis nerede öleceğini bilemez, ancak Allah bilir. Yağmurun ne zaman yağacağını ancak Allah bilir.[7]

İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Peygamberinize her şeyin bilgisi verildi, ancak gaybin anahtarları verilmedi.[8]

7 - Buhari, tefsirü Sureti'l - En'am; Ahmed, Müsned, 7/7.
8 - İmam Ahmed, Müsned, 5/241.

İkincisi: Göklerde ve yerde gayb olan (bilinmeyen) kaderler ve rızıkların hazineleridir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: İnsanlar için gaip olan sevap ve azap ile işlerin sonudur. Bunu da Ata, demiştir.

Dördüncüsü: Ne zaman ineceği bilinmeyen gaip azap hazineleridir, bunu da Mukatil, demiştir.

Beşincisi: Soruşturularak gayb ilmine ulaşmak, bunu da Zeccac, demiştir.

Altıncısı: Ömrün sonları ve işlerin sonuçlarıdır.

Yedincisi: Olmayan şey, olur mu yoksa olmaz mı? Olacak şey de, nasıl olur? Olmayacak şey de eğer olursa, nasıl olur?

Berr, kara demektir. Bahr (deniz) hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O sudur, bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* O, kentlerdir, bunu da Mücahit, demiştir.

"Düşen bir yaprağı da O bilir": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Allah onu düşerken de dalında dururken de bilir. Nitekim: Sana kim gelirse bilirim (ma yeciüke ahadün illa ve ene a'rifuhu) dersin ki, bunun manası: Yalnız geleni bilirim demek değildir. Yerin karanlıklarından maksat da yerin altıdır.

Yaş ve kuru üzerinde de beş görüş vardır:

Birincisi: Yaş su, kuru da karadır. *İkincisi:* Yaş bitki bitiren, kuru da bitirmeyendir. *Üçüncüsü:* Yaş diridir, kuru da ölüdür. *Dördüncüsü:* Yaş mü'minin Allah'ı zikreden dilidir, kuru da kafirin Allah'ın zikri ile kıpırdamayan dilidir. *Beşincisi:* O ikisi bir halden bir hale geçiştir ki Allah onu yaş ikin de bilir, kuru iken de bilir.

"Apaçık kitap": Bu hususta da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Levh-i Mahfuz'dur, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Allah'ın sağlam bilgisidir, bunu da Zeccac, demiştir. Eğer: "Bu şeyleri bir kitapta zaptetmenin faydası nedir?" denilirse, buna üç cevap verilir, bunları da İbn Enbari zikretmiştir:

Birincisi: Onu kitaba kaydetmiştir ki melekler O'nun ilminin geçerli olduğuna vakıf olsunlar.

İkincisi: O, böylece hesabın büyük bir şey olduğuna kullarının dikkatini çekmiş ve onlara yaptıklarının gözden kaçmayacağını bildirmiştir. Çünkü sevap ve azap olmayan şeyi tesbit eden kimse, içinde sevap ve azap olan şeyi daha çabuk tesbit eder.

Üçüncüsü: Kitaptan maksat ilimdir, mana da şöyledir: Bunlar O'nun ilminde tesbit edilmiştir.

وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ
فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٦٠﴾

60 - Gece sizi öldüren ve gündüz ne elde ettiğinizi bilen de O'dur. Sonra sizi onda uyandırır ki belli ecel yerine getirilsin. Sonra dönüşünüz O'nadır. Sonra da yaptıklarınızı size haber verir.

"Gece sizi öldüren O'dur": Bundan uyku murat edilmiştir, çünkü uyku ile ruhlar, tıpkı ölümde olduğu gibi tasarruftan men edilir. İbn Abbas şöyle demiştir: Uykularınızda ruhlarınızı alır. Cerahtüm: Kazandığınız demektir. "Sümme yebasüküm": Sonra sizi uyandırır demektir, yani gündüzün. "Liyukda ecelün müsemma": Hayatınız sona erdiği için belli ecel yerine getirilsin diye. Uykudan sonra uyanma da ölümden sonra dirilmeye delil getirilmiştir.

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّىٰ إِذَا
جَاءَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ﴿٦١﴾

61 - Kullarının üstünde hükümdar O'dur. Üzerinize bekçi gönderir. Nihayet birinize ölüm geldiği zaman, elçilerimiz onun ruhunu alır. Onlar kusur işlemezler.

"Üzerinize bekçiler gönderir": Bekçiler melekler demektir. Burada geçen hafazanın tekili hafızdır, çoğulu da hafazadır, tıpkı katip ve ketebe, fail ve faala gibi. Bekledikleri şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: Âdemoğullarının amellerini beklerler, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Amellerini ve bedenlerini beklerler, bunu da Süddi, demiştir.

"Teveffethü rüsülüna": Hamze "teveffahu rüsülüna" okumuştur, delili de fi'lin hakiki müennes olmayan bir şeye isnat edilmesidir. Onun (rüsülün) müennesliği çoğul olmasından dolayıdır. Bu "ve kale nisvetün" *(Yusuf: 30)* kavli gibidir.

Elçilerden de kimler murat edildiğinde üç görüş vardır:

Birincisi: O ölüm meleğidir, bunu da İbn Abbas, demiştir. Nahai de: Yardımcıları nefisleri öldürür, o da onlardan teslim alır, demiştir.

İkincisi: Elçilerden maksat, yalnız ölüm meleğidir, bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar hafaza melekleridir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Onlar kusur işlemezler": İbn Abbas: Zayi etmezler, demiştir. Eğer: "Onu meleklerimiz öldürür" kavli ile "de ki: Sizi ölüm meleği öldürür" *(Secde: 11)* sözleri nasıl uzlaştırılır?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Elçilerden bir tek ölüm meleğini kasdetmek caizdir, çünkü bazen çoğul, tekil yerine kullanılır.

İkincisi: Ölüm meleğinin yardımcıları onun emriyle çalışırlar, o nedenle hepsi ona nisbet edilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Ölüm meleğini yardımcılarının öldürmeleri ruhu çekmekledir, ölüm meleğinin öldürmesi de ruha emredip onun da icabet etmesi ve davet etmesiyle çıkmasıyladır. Allah'ın öldürmesi de ölüde ölümü yaratması iledir.

ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ ﴿٦٢﴾

62 - Sonra Hak Mevlaları olan Allah'a döndürülürler. Bilin ki hüküm O'nundur. O, hesap görenlerin en süratlisidir.

"Sonra Allah'a döndürülürler": Yani kullar, bu döndürme işini üstlenenlerde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar meleklerdir, onları ölümle Allah Teala'ya döndürürler.

İkincisi: O, aziz ve celil olan Allah'tır ki onları ahirette yeniden diriltmekle kendine döndürür. Allah'a döndürülmelerinin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar ancak bir tek Allah Teala'nın hükmedeceği mekana döndürülürler.

İkincisi: Yalnız Allah'ın tedbirine döndürülürler, çünkü onları yoktan var ettiği zaman tek idarecileri Allah idi; onlara davranış imkanı verince nefislerini kendileri idare ettiler. Sonra da ölümle onları bundan da men etti. Sonunda O'nun tedbirine döndürüldüler.

"Bilin ki hüküm O'nundur": Yani karara bağlamak. Çabuk hesaba çekmesinin manası da Bakara suresinde geçmiştir.

قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا
وَخُفْيَةً لَئِنْ أَنْجَانَا مِنْ هٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٦٣﴾

قُلِ اللّٰهُ يُنَجّ۪يكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ اَنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٦٤﴾

63 – De ki: Sizi karanın ve denizin karanlıklarından kim kurtarır? O'na açık ve gizli dua edersiniz: Eğer bizi bundan kurtarırsa elbette şükredenlerden oluruz.

64 – De ki: Sizi ondan ve bütün sıkıntılardan Allah kurtarır. Sonra da O'na şirk koşarsınız.

"Kul men yüneccikûm": Asım, Hamze, Kisai ve Ebu Cafer" "Kul men yüneccikûm", "kulillahu yüneccikûm" ikisini de şeddeli okumuşlardır. Yakup, Kazaz da Abdülvaris'ten rivayetle nunu sakin ve cimi de şeddesiz okumuşlardır.

Zeccac: Şeddeli çokluk manasından dolayı daha iyidir, demiştir. Karanın ve denizin karanlıkları da: Zorluklarıdır. Araplar zorlukla karşılaştıkları güne: Karanlık bir gün, hatta: Yıldızlı bir gün derler, yani zifiri karanlık, öyle ki gece gibi, derler.

Şair de şöyle demiştir:

Zühl bin Şeyban oğullarına devem feda olsun,
Yıldızlı ve çok iğrenç bir gün olduğu zaman.

"O'na yalvararak dua edersiniz": Yani fakirlik ve ihtiyacınızı arz ederek dua edersiniz, demektir.

"Hufyeten": Asım, Hafs rivayeti dışında, hının kesresi ile" hifyeten" okumuştur. A'raf'ta da böyle okumuştur. Diğerleri ise hının zammesiyle okumuşlardır. İkisi de lügattir.

Ferra: Bunda vav ile başka bir lügat daha vardır, demişse de kıraatte hifveten ve hafveten uygun değildir. Kelamın manası şöyledir: Sizler içinizden dua ettiğiniz gibi dıştan da: Eğer bizi kurtarırsa diye dua edersiniz. İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Ebu Amr: "Lein enceytena"; Asım, Hamze ve Kisai de: Elifle: "Lein encana" okumuşlar; bunda da "tedunehu"daki gaiplik durumunu dikkate almışlardır. Hamze, Kisai ve Halef ise cimi imaleli okurlardı.

"Bundan": Yani içine düştüğünüz şiddetten. Dersiniz: "Andolsun ki bizi bundan kurtarırsa". İbn Abbas: Burada "şükredenler" mü'minlerdir, demiştir. Kureyş karada ve denizde seyahat ederlerdi, yollarını kaybedip de helak olmaktan korktukları zaman Allah'a ihlasla yalvarırlardı, O da onları kurtarırdı. "Kerb" kelimesi ise insanın içini daraltan sıkıntıdır, kerbe de öyledir.

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلٰٓى اَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ اَوْ مِنْ تَحْتِ
اَرْجُلِكُمْ اَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذٖيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍۜ اُنْظُرْ
كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾

65 - De ki: O; size üstünüzden yahut ayaklarınızın altından azap göndermeye yahut sizi gruplara katıp (ayırıp) birbirinize şiddetinizi tattırmaya kadirdir. Bak, belki anlarlar diye ayetleri nasıl açıklıyoruz.

"De ki: O; size üstünüzden yahut ayaklarınızın altından azap göndermeye kadirdir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Üstlerindeki, gökten inen azaptır, mesela Lut kavmine ve Fil ordusuna taş yağdırması gibi: Ayaklarının altındaki de, Karun'un yere batması gibidir. Bunu da İbn Abbas, Süddi ve Mukatil, demişlerdir. Başkaları da şöyle demişlerdir: Tufan, rüzgar, korkunç ses ve deprem de böyledir.

İkinci görüş: Üstlerindeki, amirleri tarafından, altlarındaki de ayak takımından olandır. Bunu da Ali bin Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Başka bir rivayette de şöyle demiştir: Üstlerindeki, kötü idarecilerdir, altlarındaki de kötü hizmetçilerdir.

"Sizi gruplara katmaya": İbn Abbas şöyle demiştir: Aranıza kötü inançlar yayar da fırkalara ayrılırsınız. İbn Kuteybe de: Ev yelbiseküm, iltibasdan, yani karıştırmaktan gelir, demiştir. Mana da şöyle olur: Sizi çeşitli inançlara sarılan farklı gruplara ayırır. Sonra da birbirinize savaş ve harp ile şiddetinizi, yani acınızı tattırır. Zeccac da: Ev yelbiseküm: İşinizi karıştırıp sizi sarsar, öyleki bir daha birleşme şansı bulamazsınız, demiştir. Lebestü aleyhimül emre elbesuhu denir ki, işi açıklamayıp karışık bırakmaktır. Şiyean'ın manası da sizi fırkalara ayırır, ihtilaf ettiğiniz zaman da birbirinizi öldürürsünüz, demektir.

"Birbirinize şiddeti tattırmak" da: Bazınızı bazılarınızın eliyle öldürür, demektir. Bu ayetten kimler kasdedildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar namaz ehli Müslümanlardır, bunu da İbn Abbas, Ebu'l - Aliye ve Katade, demişlerdir. Übey bin Ka'b de bu ayet üzerinde şöyle demiştir: Onlar dört haslettir, hepsi de azaptır, hepsi de kıyametten önce gerçekleşecektir; ikisi Resulullah sallallahu aleyhi

ve sellem'in vefatından yirmi beş yıl sonra gerçekleşti; çeşitli fırkalara ayrıldılar ve birbirlerine acılarını tattırdılar. İkisi de şüphesiz daha sonra olacaktır, onlar da yer batması ile taş yağmasıdır.[9]

İkincisi: Azap müşrikleredir, ayetin geri kalan kısmı da Müslümanlaradır. Bunu da Hasen, demiştir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rabbimden üç şey istedim; bana ikisini verdi, birini vermedi. Ümmetime daha öncekilerin azabını etmemesini istedim; bunu verdi, İslam yurdunu işgal edecek düşman musallat etmemesini istedim, onu da verdi; O'ndan sizi çeşitli gruplara ayırıp da çatıştırmamasını istedim; işte onu vermedi.[10]

Üçüncüsü: O, müşrikler için tehdittir, bunu da İbn Cerir Taberi ile Ebu Süleyman Dımeşki, demişlerdir.

وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ﴿٦٦﴾

66 – O hak iken kavmin onu yalanladı. De ki: Ben sizin üzerinize gönderilmiş bir vekil değilim.

"Kavmin onu yalanladı" (ve kezzebe bihi kavmuk): Bihi zamirinde üç görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'a racidir. *İkincisi:* O, ayetlerin evrilip çevrilmesine racidir.

Üçüncüsü: Azaba racidir.

"De ki: Ben sizin üzerinizde bir vekil değilim": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ben sizi cezalandırmak için amellerinizin üzerinde vekil değilim, ben ancak bir uyarıcıyım. Bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Sizin üzerinizde sizi imandan sorumlu tutacak bir bekçi değilim, ben ancak Allah'a davet ediyorum, bunu da Zeccac, demiştir.

Ayetin bu kadarı üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Burada onlar açısından sadece uyarmakla yetinilmiştir, sonra da bu, kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

İkincisi: Bunun manası şöyledir: Ben sizin üzerinizde bir bekçi değilim, ben ancak sizi zahirdeki ikrar ve amelle sorumlu tutarım, içinizdekilerle değil. Buna göre ayet muhkemdir.

9 – Ahmed bin Hanbel, Müsned, 5/134, 135.
10 – Müslim, Fiten ve Eşratussaah, hadis no, 20; İbn Mace, Fiten, hadis no, 3951; Ahmed, Müsned, 5/240, Muaz bin Cebel'den.

لِكُلِّ نَبَإٍ مُسْتَقَرٌّ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٦٧﴾

67 - Her haberin kararlaştırılmış bir zamanı vardır. Yakında bilirsiniz.

"Her haberin kararlaştırılmış bir zamanı vardır": Yani Allah'ın verdiği her haber için bir vakit vardır, zamanı gelince ne yanlışlık olur ne de gecikme olur. Süddi şöyle demiştir: Kur'an'ın azapla ettiği tehdit haberi Bedir savaşında gerçekleşti. Mukatil de şöyle demiştir: Dünyada olanı Bedir'de gerçekleşti, ahirette olanı da cehennemde gerçekleşecektir.

وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا
فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ وَإِمَّا يُنْسِيَنَّكَ
الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٦٨﴾

68 - Ayetlerimize dalanları gördüğün zaman başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir. Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra o zalimler topluluğu ile oturma.

"Ayetlerimize dalanları gördüğün zaman": Bu ayetle kimler kasdedildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerdir. *İkincisi:* Yahudilerdir. *Üçüncüsü:* Bozuk fırkalardır. Ayetler ise: Kur'an'dır. Müşriklerin ona dalması, onu yalanlayıp ona inanmamasıdır. Yahudilerin ona dalması da buna yakındır. Batıl fırkaların dalması da birbirleriyle tartışıp münakaşa etmeleridir.

"Onlardan yüz çevir": Yani başka konuya geçinceye kadar onlarla oturmayı terk et. "Ve imma yünsiyenneke": İbn Amir, nunun fethası ve sinin ve ikinci nunun şeddesi ile "yünessiyenneke" okumuştur. Bu da ğarremtuhu ve ağrumtuhu kabilindendir (yani if'al ve tef'il babında gelir). Kur'anda da: "Fe mehhilil kafirine emhilhüm" *(Tarık: 17)* ayeti de böyledir. Mana da şöyledir: Eğer şeytan sana unutturur da onlarla oturursan, seni bundan men ederiz, hatırladıktan sonra onlarla oturma. Zikir ve zikra ikisi birdir. İbn Abbas: Onu hatırladığın zaman kalk, demiştir. Zalimler ise müşriklerdir.

وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَلٰكِنْ ذِكْرٰى
لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٦٩﴾

69 – Allah'tan korkanlar için onların hesabından onlara bir şey yoktur, ancak bir hatırlatma vardır. Belki korkarlar.

"Allah'tan korkanlar için onların hesabından onlara bir şey yoktur": İniş sebebi hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Müslümanlar şöyle dediler: Eğer biz, müşrikler her Kur'anla alay edip ona daldıkça, onları men edersek, Mescid-i Haram'da oturamayız da Beytullah'ı tavaf edemeyiz de, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi.

İkincisi: Müslümanlar: Bizler onları bu konulara dalmaktan men etmezsek, günahtan korkarız, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi.

Üçüncüsü: Müslümanlar: Eğer onlar bu konuya daldıkları zaman onlardan kalkarsak, onlarla oturmanın günahından korkarız, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu, Mukatil'den, ilk ikisi de İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Korkanların üzerine bir şey yoktur": Neden korktukları hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Şirkten korkanlar. *İkincisi:* Yasak konuya dalmaktan korkanlar.

"Onların hesaplarından": Yani o yasak konuya dalanların hesabından. "Onların hesaplarında" da iki görüş vardır:

Birincisi: O, inkar ve günahlarıdır. *İkincisi:* O konuya dalmalarının cezasıdır.

"Ancak bir hatırlatma vardır": Yani sizin onlara hatırlatmanız vardır, demektir. Onlara hatırlattıkları şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: Öğütlerdir. *İkincisi:* Kalkıp meclislerinde oturmamanızdır. Mukatil şöyle demiştir: Meclislerinden kalktığınız zaman sizden utanmaları ve sizinle oturmak istemeleri onları o konuya dalmaktan men eder.

"Belki korkarlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Alay etmekten korkarlar. *İkincisi:* Tehditten korkarlar.

Bazıları bu ayetin mensuh olduğuna kail olmuşlardır; çünkü bu, o konuya dalanlarla oturmanın caiz olduğunu ve onlara hatırlatmakla yetinmeyi öngörmüştür. Sonra da şu ayetle neshedilmiştir:

"Kitapta size şunu indirdi ki Allah'ın ayetlerine küfredildiğini ve onlarla alay edildiğini duyduğunuz zaman onlarla beraber oturmayın". *(Nisa: 140)* Doğrusu bunun muhkem olduğudur, çünkü bu haberdir, sadece herkesin kendi hesabından sorumlu olduğunu ve başkasının hesabından sorumlu olmayacağını bildirmektedir.

وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا
وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَذَكِّرْ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا
كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَإِنْ
تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذْ مِنْهَا أُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا
كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا
يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

70 – Dinlerini oyuncak ve eğlence edinen ve kendilerini dünya hayatının aldattığı kimseleri bırak. Onunla (Kur'anla) hatırlat ki hiçbir nefis kazandığı ile helake atılmasın Onun için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir şefaatçi yoktur. Her fidyeyi verse de ondan alınmaz. İşte onlar kazandıkları ile helake sürüklendiler. Onlar için inkarları yüzünden kaynar sudan bir içecek ve acıklı bir azap vardır.

"Dinlerini oyuncak ve eğlence edinen kimseleri bırak": Bunlar hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kafirlerdir. *İkincisi:* Yahudilerle, Hıristiyanlardır.

Dinlerini oyuncak ve eğlence edinmelerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'ın ayetlerini işittikleri zaman onlarla alay etmeleridir.

İkincisi: Onlar hoşlarına giden şeyi din edindiler, tıpkı hoşlarına giden şeyle eğlendikleri gibi.

Üçüncüsü: Onlar hoşlarına gittiği zaman dinlerini muhafaza ederlerdi, tıpkı hoşlarına gittiği zaman eğlendikleri gibi. Ferra şöyle demiştir: Bayramı olmayan ve bayramlarında eğlenmeyen bir millet yoktur, ancak Muhammed ümmeti bundan müstesnadır ki onların bayramı namaz, tekbir, iyilik ve hayırdan ibarettir.

Nasih ve mensuh alimlerinin ayetin bu kadarı üzerinde iki görüşleri vardır:

Birincisi: O, tehdit mahiyetinde varit olmuştur, tıpkı: "Beni yarattığım o kimse ile baş başa bırak!" *(Müddessir: 11)* ayetinde olduğu gibi. Buna göre bu muhkemdir. Mücahit de bu kanaattedir.

İkincisi: Ayet onlara müsamaha göstermeyi ve onlardan yüz çevirmeyi öngörmüş, sonra da kılıç ayetiyle neshedilmiştir. Katade ile Süddi de bunu demişlerdir.

"Onunla öğüt ver": Yani Kur'an'la. "En tübsele" kavli üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Liella tübsele nefsün demektir, tıpkı: "En tedıllu" *(Nisa: 176)* kavli gibi ki, (en la tedıllu), demektir.

İkincisi: Onlara cinayet işleyenlerin cinayetleri yüzünden teslim edilmelerini hatırlat, belki korkarlar, demektir. "Tüsbele"nin manasında da yedi görüş vardır:

Birincisi: Teslim edilmektir, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Hasen, Mücahit ve Süddi de böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de: Helake teslim edilmektir, demiştir. Şair de şöyle demiştir:

Oğullarımı ne bir cürüm işlemeden
Ne de bir kan akıtmadan (düşmana) teslim etmem (sırf barış içindir).

Yani suçsuz yere teslimi kesdetmiştir. Zeccac da şöyle demiştir Ameline karşılık teslim (rehin) edilir, yakasını da kurtaramaz Müstebsil de: Kurtulacağını bilmediği halde teslim olandır.

İkincisi: Rezil olmaktır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Def edip vermektir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Helak olmaktır, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Beşincisi:* Yakalanıp hapsedilmektir, bunu da Katade ile İbn Zeyd demiştir. *Altıncısı:* Cezalanmaktır, bunu da İbn Saib ile Kisai demişlerdir. *Yedincisi:* Rehin edilmektir, bunu da Ferra, demiştir. Ebu Ubeyde de rehin edilip teslim edilmektir, demiş ve şu beyti misal getirmiştir:

Suçlara karşılık teslim edildikten sonra
Orada geceler boyu beni neşelendirecek bir hayat beklemem.

Veli ise: Allah'ın azabına mani olacak yardımcı demektir. Adl de feda etmektir. İbn Zeyd: Her şeyi feda etse kabul olunmaz, demiştir. Hamim de: Sıcak sudur. İbn Kuteybe de: Hamama bu ismin verilmesi de bundandır, demiştir.

قُلْ اَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا
يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلٰٓى اَعْقَابِنَا بَعْدَ اِذْ هَدٰينَا اللّٰهُ كَالَّذِى
اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِى الْاَرْضِ حَيْرَانَ لَهُٓ اَصْحَابٌ
يَدْعُونَهُٓ اِلَى الْهُدَى ائْتِنَا قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى
وَاُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾
وَاَنْ اَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّقُوهُ وَهُوَ الَّذِٓى اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٢﴾

71 – De ki Allah'ı bırakıp da bize fayda ve zarar vermeyen şeylere tapalım da, Allah bize hidayet ettikten sonra ökçelerimizin üstünde geri döndürülelim de şeytanın yeryüzünde şaşkın bir halde şaşırttığı, arkadaşlarının onu çağırıp doğru yola, bize gel dediği kimse gibi mi olalım? De ki: Şüphesiz Allah'ın hidayeti hidayetin ta kendisidir. Biz, alemlerin Rabbine teslim olmakla emrolunduk.

72 – (Bir de) namazı dosdoğru kılın ve O'ndan korkun (diye emrolunduk). Huzuruna toplanacağınız O'dur.

"De ki: Allah'tan başkasına mı tapalım?": Yani ona ibadet etmediğimiz takdirde bize zarar veremeyen ve ibadet ettiğimiz takdirde de bize fayda veremeyen şeylere, yani putlara mı tapalım? "Ökçelerimizin üzerine mi döndürülelim?": Yani küfre mi döndürülelim? "Allah bizi hidayet ettikten sonra": Yani İslam'a hidayet ettikten sonra. "Kellzis tehvethüş şeyatinü": Hamze, (teveffahü rüsülüna"ya kıyas ederek "istehvahüş şeyatin" şeklinde okumuştur. "İstihva"nın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Aklını çelip götürmektir, bunu İbn Kuteybe, demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Gözüne şeytan görünür, o da arkasına düşüp onunla yabana gider ve onu azdırır.

İkincisi: Nefsi arzularını ona süsler, bunu da Zeccac, demiştir. Zeccac şöyle de demiştir: "Hayrane" hal olarak mansuptur, yani onu şaşkınken arkasına düşürdü, demek olur. Süddi de şöyle demiştir: Müşrikler, Müslümanlara: Bizim yolumuzdan gidin ve Muhammed'in dinini terk edin, dediler. Allah Teala da bunun üzerine: "Allah'ı bırakalım da bize fayda ve zarar vermeyen şeylere tapıp da

Allah bizi hidayet ettikten sonra gerisin geri mi dönelim?" dediler. O zaman bir toplulukla beraber bir yolda giden, saptırılıp da şeytanların şaşırttığı; arkadaşlarının ise yola çağırıp: Ey filan, bize gel, biz yoldayız deyip de onun da kabul etmediği kimse gibi oluruz, dediler. İbn Abbas da şöyle demiştir: Bu ayet Ebu Bekir es-Sıddik'in oğlu Abdurrahman hakkında nazil oldu. Babası ve annesi onu İslam'a davet ettiler, o ise kabul etmedi. Mukatil de şöyle demiştir: Arkadaşlarından maksat, ebeveynidir.

"De ki: Allah'ın hidayeti hidayetin ta kendisidir": Bu da putlara tapmaya çağıranları rettir, onlara icabet etmeyi mendir, sanki ona: Bunu yapma, çünkü asıl hidayet Allah'ın hidayetidir, başkasının hidayeti değildir, denilmiş gibi olur.

"Teslim olmakla emrolunduk (ümirna linüslime)": Zeccac şöyle demiştir: Araplar: Emertüke en tefale, ve emertüke litefala, ve emertüke bien tefale "yapmanı emrettim" derler. Kim "be" ile söylerse, be ilsak (bağlaç)tır. Mana da: Emir bu işi yapman için sadır olmuştur, demektir. Kim de: "en tefale" derse, be'yi atmış olur. Kim de: "Litefale" derse, emrin illetini açıklamış olur.

"Namazı dosdoğru kılmakla emrolunduk": Bunda iki yorum vardır:

Birincisi: Müslüman olmak ve namazı dosdoğru kılmakla emrolunduk, demektir.

İkincisi: Mana dikkate alınmıştır, çünkü mana: Biz İslam'la ve namazı dosdoğru kılmakla emrolunduk, demektir.

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ
قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ
الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿٧٣﴾

73 – O ki gökleri ve yeri hak ile yarattı. O günde ki "ol" dediği şey olur. Sözü haktır. Sura üfürüleceği gün mülk O'nundur. Görünmeyeni ve görüneni bilendir. O hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır.

"O ki gökleri ve yeri hak ile yarattı": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onları hak için yarattı. *İkincisi:* Onları hak olarak yarat-

tı. *Üçüncüsü:* Onları hak olan kelamı ile yarattı. *Dördüncüsü:* Onları hikmetle yarattı.

"Ve yevme yekulu lehu kün feyekun": Zeccac şöyle demiştir. En güzeli yevmenin mansup olmasıdır, mana da: O günü hatırla ki o gün "ol" dediği şey oluverir, demek olur. Çünkü arkadan "ve izkale İbrahimü" kavli gelmektedir, mana da: Onu da bunu da hatırla, demek olur. Ol deyip de olduğu gün hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O kıyamet günüdür, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Kıyamette olacak şeylerdir. *Üçüncüsü:* O surdur. Sur hakkında söylenen şeyler de bunu göstermektedir. Bu iki görüşü Zeccac, demiştir. Ve şöyle demiştir: O gün "şeyin" hızla yerine getirileceğinin bildirilmesi, ölümden sonra dirilmenin çabucak olacağını göstermek içindir.

"Sözü haktır": Yani doğrudur, mutlaka yerine gelecektir. "Velehül mülkü yevme yünfehu fissur": İshak bin Yusuf el – Erzak, Ebu Amr'dan, iki nun ile: Nenfuhu şeklinde okuduğunu rivayet etmiştir. Kelamın manası da şöyledir: Kralların o gün mülkü yoktur, mülk tek başına O'nundur. Nitekim başka bir ayette de: "Emir o gün Allah'ındır" *(İnfitar: 199)* denilmiştir.

"Sur" hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, üfürülen boynuzdur. Rivayete göre Abdullah bin Amr bin el – As, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e suru sordu, o da: "Üfürülen bir boynuzdur" dedi.[11] Mücahit de: Sur, borazan gibi bir şeydir, demiştir. İbn Kuteybe'de: Sur'un Yemen halkı dilinde boynuz olduğunu aktarmış ve şu beyti kanıt olarak getirmiştir:

Biz onları iki ordu birleştiği zaman tosladık,
Tozlar içinde kişneyen atlarla.
Öyle bir toslama ki boynuz toslaması gibi değil.

Ferra da şu beyti getirmiştir:

Eğer İbn Cade olmasaydı, ne kaleniz ne de Horasan
Sur'a üfürülünceye kadar fetholmazdı.

Cumhurun tercihi de budur.

İkincisi: Sur, suretin cem'idir, mesela: Sur ve suver denir, tıpkı: Sure ve süver gibi. Süver de yapının koru, sırası demektir. Maksat da: Ruhların insanların suretlerine (bedenlerine) üfürülmesidir. Bunu da Katade ile Ebu Ubeyde, demişlerdir. Hasen, Muaz el – Kari, Ebu

11 - İmam Ahmed, Müsned, 10/10, 11. Ayrıca bkz. Ebu Davud, Tirmizi ve Hakim de sahih olduğunu söylemiştir.

Miclez ve Ebu'l – Mütevekkil de vav ile: (fissuveri) okumuşlardır. Salep de şöyle demiştir: En iyisi suru boynuz manasına almaktır. Çünkü Allah Teala şöyle buyurmuştur: "Sura üfürülür, göklerde ve yerde olanlar çarpılır". Sonra da: "Ona (fihi) bir daha üfürülür" demiştir. Eğer suretler olsa idi, sümme nufiha fiha veyahut fihinne, derdi. Bu da onun tekil olduğunu gösterir. Kur'an'ın zahiri de sura iki kere üfleneceğini göstermektedir. Tefsirciler, Ebu Hureyre yoluyla Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Sur üfürülerek çalınan bir boynuz (borazan)dır, ona üç defa üfürülür. *Birincisi:* Korkutma üfürmesidir, *İkincisi:* ölüm üfürmesidir. Üçüncüsü de alemlerin Rabbinin huzuruna durma üfürmesidir.[12] İbn Abbas da şöyle demiştir: Bu ayette zikredilen üfürme, ilk yani çarpılma üfürmesidir.

"Gaybi bilendir": Gayb, kulların görmedikleri şeylerdir. "görüneni de": O da müşahede ettikleri şeydir. Hasen: Bundan gizli ve açık şeyler kasdedilmiştir, demiştir.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ لِأَبِيهِ ءَازَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا ءَالِهَةً إِنِّىٓ
أَرَىٰكَ وَقَوْمَكَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٧٤﴾

74 – Hani, İbrahim, babası Azer'e: Putları tanrılar mı ediyorsun? Şüphesiz ben seni ve kavmini apaçık bir sapıklık içinde görüyorum" demişti.

"Hani, İbrahim, babası Azer'e demişti": Azer hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: O babasının ismidir, bu da İbn Abbas, Hasen, Süddi ve İbn İshak'tan rivayet edilmiştir.

İkincisi: O, bir putun ismidir; İbrahim'in babasının adı ise Tarah'tir. Bunu da Mücahit, demiştir. O zaman mana: "Azer'i, yani putları ilah mı ediniyorsun?", olur. Sanki esnam azer'den bedel kılınmış olur. İstifham da inkaridir, olumsuzluk manasınadır.

Üçüncüsü: O bir isim değildir, o bir kusurla sövmedir, manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O eğri demektir, sanki haktan saptığı ve eğrildiği için onu kınamıştır, bunu da Ferra, demiştir. *İkincisi:* Hatalı demektir. Sanki: "Ey hatakâr, putlar mı ediniyorsun?" demiştir, bunu da Zeccac zikretmiştir.

---

12 – İbn Kesir, Tefsirü suretil En'am: ayet, 73.

Dördüncüsü: O, babasının lakabıdır, ismi değildir, bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bazen adamın lakabı ismini bastırır, öyle ki isminden daha meşhur olur. Cumhur nasb ile: "Azere" okur. Hasen ile Yakup ref ile (Azerü) okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim nasb ile okursa, Azer ebihi'den bedel olarak mahallen mansub olur. Kim de ref ile okursa onu mübteda kılar.

وَكَذٰلِكَ نُرٖيٓ اِبْرٰهٖيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنٖينَ ﴿٧٥﴾

75 – Böylece İbrahim'e kesin inananlardan olması için, göklerin ve yerin mülkünü gösteriyorduk.

"Böylece İbrahim'e gösteriyorduk": Yani ona dininde basireti ve kavmi ile tartışmada gerçeği gösterdiğimiz gibi, ona "göklerin ve yerin melekutunu da gösteriyorduk. Nüri (gösteririz) "ereyna" gösterdik manasınadır, denilmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Melekut mülk manasınadır, ancak melekutun manası daha abartılıdır, vav ile ye mübalağa için ilave edilmiştir. Rağabut (rağbet), rehebut (rehbet = korku) da melekut kalıbındadır.

Mücahit şöyle demiştir: Göklerin ve yerin melekutu, ayetleri (harikalarıdır). Yedi kat gökler ona keşf oldu, öyle ki Arş'i bile gördü, onlara baktı. Yedi kat yerler de ona keşfoldu, öyle ki onlara baktı. Katade de şöyle demiştir: Göklerin melekutu: Güneş, ay ve yıldızlardır; yerin melekutu da: Dağlar, ağaçlar ve denizlerdir. Süddi de şöyle demiştir: İbrahim bir kayanın üzerine çıkarıldı, ona gökler ve yerler açıldı, aziz ve celil olan Allah'ın mülküne baktı, öyle ki Arş'i gördü. Cennetteki makamına baktı. Ona yedi kat yerler de fetholdu, öyle ki yerin üzerine oturtulduğu kayayı gördü.

"Ve liyekune minel mukınin": Bu manaya atıftır, zira ayetin manası şöyledir: Nürihi melekutes semavati velardı liyestedille bihi ve liyekune minel mukınin (ona göklerin ve yerin ayetlerini gösteriyorduk ki onlardan sonuç çıkarsın ve kesin iman edenlerden olsun).

Kesin inandığı şeyde de üç görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın birliği ve kudretidir. *İkincisi:* Peygamberlik ve elçiliğidir. *Üçüncüsü:* Her şeyi duyarak değil de görerek bilmesidir.

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًاۚ قَالَ هٰذَا رَبّٖيۚ فَلَمَّٓا اَفَلَ قَالَ لَٓا اُحِبُّ الْاٰفِلٖينَ ﴿٧٦﴾

76 – Üzerine gece bastırınca bir yıldız gördü. "İşte, Rabbim bu" dedi. Yıldız batınca: "Ben batanları sevmem" dedi.

"Üzerine gece bastırınca": Zeccac şöyle demiştir: Cenne aleyhil leylü ve ecennehül leylü denir ki, gece bastırıp karanlıkta kalmaktır. Gizleyen her şey için: Cenne ve ecenne, denir. Tercihe şayan olanı: Cenne aleyhilleylü ve ecennehül leylü, demektir.

İBRAHİM ALEYHİSSELAM KISSASININ BAŞLANGICINA İŞARET

Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: İbrahim, Nemrut zamanında doğdu. Nemrud'un kâhinleri vardı, ona: Bu sene bir çocuk doğacak, yeryüzünün tanrılarını kıracak, insanları başka dine davet edecek ve hanedanının helaki onun eliyle olacaktır, dediler. O da kadınları erkeklerden ayırdı, Azer de evine girdi, eşiyle birleşti. O da hamile kaldı. Kâhinler Nemrud'a: O çocuk bu gece anasının karnına düştü, dediler. O da: Doğan erkek çocukları öldürün, dedi. İbrahim'in annesi sancılanınca, çıkıp kaçtı, onu kuru bir nehir yatağında doğurdu. Onu bir beze sardı, sonra onu kındıra otlarının arasına bıraktı. Onu babasına haber verdi. Babası geldi, ona yeraltında bir dehliz hazırladı, ağzını bir kaya parçası ile kapattı. Annesi zaman zaman gelir onu emzirirdi. Delikanlı olup da konuşunca: "Benim Rabbim kim?" dedi. O da: Ben, dedi. "Senin Rabbin kim?" dedi. O da: Baban, dedi. "Babamın Rabbi kim?" dedi. O da: Sus, sus, dedi ve kocasına döndü: Yeryüzünün dinini değiştireceğini konuştuğumuz o delikanlı senin oğlundur, dedi. Babası geldi, ona da aynısını sordu. Üzerine gece batırınca dehlizin kapısına yaklaştı, baktı, bir yıldız gördü.

İbn Kesir, Hafs da Asım'dan rivayetle ranın fethi ve hemze ile "rea" okumuşlar; Ebu Amr da renin fethası ve hemzenin kesresi ile "rei" okumuştur. İbn Amir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle ranın ve hemzenin kesri ile "rii" okumuşlardır. Sakine rastladığı zaman da onda ihtilaf etmişlerdir, bu da Kur'an'da altı yerde gelmektedir: "rael kamere", "felemma raeş şemse", Nahil'de: "Ve iza raellezine zalemu" *(Nahl: 85)*, "ve iza raellezine eşreku" *(Nahl: 86)*, Kehf'te (verael mücrimunen nare" *(Kehf: 53)*, Ahzab'da: "Velemma rael mü'minune". *(Ahzab: 22)* Ebu Bekir, Asım'dan rivayetle, Hamze de Absi rivayetinin dışında ve Halef de kendi tercihi olarak hepsinde ranın kesri ve hemzenin fethi ile okumuşlardır. Absi, hemzenin kesrini de rivayet etmiştir. İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Kissai, ranın ve hemzenin fethi ile okumuşlardır. Eğer zamire bitişirse, mesela: Raake, veraahu ve raaha gibi; Hamze, Kisai, Halef ve Velid de İbn

Amir'den rivayetle, Mufaddal, Eban ve Kazaz, Abdülvaris'ten rivayetle, Kisai de Ebu Bekir'den rivayetle ranın kesresi ile hemzeyi imale ederek okumuşlardır.

Gördüğü yıldızda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Zühre (Venüs)tür, bunu da İbn Abbas ile Katàde, demişlerdir. *İkincisi:* Müşteri (Jüpiter)dir. Bunu da Mücahit ile Süddi, demişlerdir.

"Rabbim budur, dedi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O zahir manasınadır, bunu da Ali bin Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Şöyle demiştir: Ona taptı, nihayet battı, aya da taptı, o da battı, güneşe de taptı, o da battı. Bu görüşün sahipleri: "Eğer Rabbim bana hidayet etmezse" kavlini delil getirmişlerdir. Bu da bir çeşit şaşkınlığı gösterir. Ve bunlar şöyle demişlerdir: Bunu çocukluğunda, delille bilmeden önce aklına geldiği gibi söylemiştir. Bu görüş kabul edilmez, peygamberliğe aday olanlar hiçbir şekilde bu gibi harekette bulunmazlar. Onun: "Eğer Rabbim bana hidayet etmezse" sözü, şunun içindir: Peygamberler daima hidayet isterler ve sapıklığın kendilerinden uzaklaştırılması için yalvarırlar. Mesela: "Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzaklaştır" *(İbrahim: 35)* kavli gibi. Bir de o daha önce irşat olmuş, rüştüne ermişti. Allah ona kesin inananlardan olması için göklerin ve yerin harikalarını göstermişti. Öyleyse onu bu gibi şaşkınlıklardan nasıl esirgemez?!

İkincisi: Bunu yavaş yavaş kuvvetli delil sunmak için demiştir ki tanrılarını ayıplasın ve battıkları için onlardan nefret ettiğini göstersin. Mutlaka içinde şu gibi kelimeleri gizlemiş olmalıdır: Sizin iddianıza göre veya sizin zannettiğiniz gibi. O zaman: "Benim ortaklarım nerede?" sözü gibi olur. Yahutta: Derler sözünü gizlemiştir, o zaman da: "Rabbimiz, bizden kabul et" *(Bakara: 127)* kavli gibi olur ki: Bunu derler, demek olur. Bu görüşleri Ebu Bekr İbn Enbari, zikretmiştir. Maksadı da onlara kademe kademe kuvvetli delil getirmektir. Nitekim şöyle bir şey anlatılmıştır: Hekîmlerden biri putlara tapan bir kavme konuk oldu, o da onlarla beraber onlara saygı gösteriyor gibi davrandı. Ona ikram ettiler, fikirlerini beğendiler, birden onları düşman bastı, kralları onlara danıştı, o da: Tanrılarımızı çağıralım, başımızdaki bu sıkıntıyı def etsinler, dedi. Onun yanında toplandılar, hiçbir faydası olmadı, o da: Burada öyle bir ilah vardır ki ona dua edersek kabul buyurur, dedi; onlar da aziz ve celil olan Allah'a dua ettiler; Allah da o sakındıkları şeyi onlardan savdı, onlar da Müslüman oldular.

Üçüncüsü: Bunu soru sorup anlamak için demiştir, takdiri: "Rabbim bu mudur?" olur. Soru hemzesini takdir etmiştir, mesela: "Efein mitte fehümül halidun" *(Enbiya: 34)* kavli gibi ki: Efehümül halidun, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Gözün sana yalan söyledi yoksa Vasıt'ta
Alaca karanlıkta bulut sisinin altında hayal mi gördün?

Gözün sana yalan mı, söyledi demek istemiştir. Bu görüş, kural dışıdır, çünkü istifham edatı ihbar ile istihbar (haber vermek ve haber almak) arasında ayrım için olduğu zaman gizlenmez. "Rabbim budur" sözünün zahiri, Sani, yani Yaratıcıya işaret etmesidir. Zeccac da şöyle demiştir: Onlar yıldız ilmiyle uğraşırlardı, o da: Rabbim budur, dedi, yani beni idare eden Rabbim. Onlara şu delili getirdi: Sizin idare eden diye iddia ettiğiniz, idare edilen bir eserden başkası değildir.

"Ben batanları sevmem": Yani tapılan tanrı gibi sevmem, çünkü görünen ve batan bir şey sonradan yaratılmış ve idare edilmiş olur.

فَلَمَّا رَاَ الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ
هٰذَا رَبّ۪يۚ فَلَمَّٓا اَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِن۪ي رَبّ۪ي لَاَكُونَنَّ مِنَ
الْقَوْمِ الضَّٓالّ۪ينَ ﴿٧٧﴾ فَلَمَّا رَاَ الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبّ۪ي
هٰذَٓا اَكْبَرُۚ فَلَمَّٓا اَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٧٨﴾

77 – Ay'ı doğarken görünce: "İşte Rabbim bu" dedi. O da batınca: "andolsun, eğer Rabbim bana hidayet etmezse, mutlaka ben sapanlar güruhundan olurum" dedi.

78 – Güneşi doğarken görünce: "İşte Rabbim bu. Bu, daha büyüktür" dedi. O da batınca: "Ey kavmim, şüphesiz ben sizin taptığınız şeylerden uzağım" dedi.

"Ay'ı (kamer'i) doğarken görünce": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Aya kamer denilmesi, beyazlığından dolayıdır. Akmer: Çok beyaz demektir. Leyletün kamra da: Aydınlık gecedir. Baziğ ise: Doğan, çıkan manasınadır. "Eğer Rabbim bana hidayet etmezse": Beni hidayet üzerinde sabit kılmazsa. Eğer: "Neden güneş için, haza dedi de, hazihi, demedi?" denilirse, buna dört türlü cevap verilir:

Birincisi: O, güneşin ışığını gördü, aynını yani kurs'unu görmedi.

Bunu Muhammed bin Mukatil, demiştir. *İkincisi:* O, bu doğan Rabbimdir, demek istemiştir, bunu da Ahfeş demiştir. *Üçüncüsü:* Güneş ziya ve nur manasınadır, kelam manaya hamledilmiştir. *Dördüncüsü:* Güneş (şems) kelimesinde tenis (dişilik) alameti yoktur, o müzekkere benzemektedir, o nedenle öyle zikretmek caiz olmuştur. Bunu ve bundan öncekini İbn Enbari zikretmiştir.

إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا
وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٧٩﴾ وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ أَتُحَاجُّونِّي
فِي اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينِ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ
رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٨٠﴾

79 – "Şüphesiz ben, bir muvahhit olarak yüzümü gökleri ve yeri yaratana çevirdim. Ben şirk koşanlardan değilim".

80 – Kavmi onunla tartıştı. O da: "Bana doğru yolu göstermişken benimle Allah hakkında mı tartışıyorsunuz? Ben ortak koştuğunuz şeylerden korkmuyorum; meğer ki Rabbim bir şey dileye. Rabbim her şeyi ilmi ile kuşatmıştır. Düşünmüyor musunuz?" dedi.

"Ben yüzümü çevirdim": Zeccac şöyle demiştir: İbadet ve tevhidimde maksadım, maksudum alemlerin Rabbi Allah'tır. Ayetin kalan kısmı yukarıda geçmiştir.

"Ve haccehu kavmuh": İbn Abbas şöyle demiştir: Onunla tanrıları hakkında tartıştılar, onu tanrılarla korkuttular, o da onları reddederek: "etuhacunni" (benimle tartışıyor musunuz?) dedi": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, nunun şeddesi ile: "etuhacunni" ve "te'murunni" *(Zümer: 64)* okumuşlardır. Nafi ile İbn Amir, şeddesiz olarak okumuşlar, iki nun da yan yana geldiği için ikincisini atmışlardır. "Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz"un manası: Tevhid ve birliği hakkında, demektir. "Beni hidayet etmişken": Yani hidayetle benim bulduğumu bana göstermişken, demektir. Kisai, "hedani"de dal'ı imale etmiştir. Aslı ye olanlarda imale güzeldir. Bu da heda yehdi'dendir.

"Ben ortak koştuğunuz şeylerden korkmuyorum": Yani tanrılarınızdan çekinmiyorum. Şöyle ki: Onlar: Tanrılarımızın sana bir kötülük etmesinden korkuyoruz, dediler. O da: Ben ise onlardan korkmuyorum; çünkü onlar zarar da yarar da vermezler, dedi. "Meğerki

Rabbim bir şey dileye": O'nun için korkarım. "Rabbim her şeyi ilmi ile kuşatmıştır": Yani onu tam olarak bilmektedir.

وَكَيْفَ اَخَافُ مَٓا اَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ اَنَّكُمْ اَشْرَكْتُمْ
بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِه۪ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًاۜ فَاَيُّ
الْفَر۪يقَيْنِ اَحَقُّ بِالْاَمْنِۚ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَۢ ﴿٨١﴾
اَلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُٓوا ا۪يمَانَهُمْ بِظُلْمٍ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمُ الْاَمْنُ وَهُمْ
مُهْتَدُونَ۟ ﴿٨٢﴾

81 – Sizin ortak koştuklarınızdan nasıl korkarım ki siz; Allah'ın size hiç delil indirmediği şeyleri Allah'a şirk koştunuz. Eğer biliyorsanız, iki gruptan hangisi güvene daha layıktır?

82 – İman edip de imanlarını haksızlıkla karıştırmayanlar için emniyet vardır ve onlar doğru yolu bulmuşlardır.

"Sizin ortak koştuklarınızdan nasıl korkarım?": Yani zarar ve yarar vermeyen bu putlardan, siz ki sizi yaratan ve size rızkınızı veren Allah'a şirk koşuyorsunuz, O ki size zarar da yarar da vermeye kadirdir. "Size onunla bir delil indirmediği şeyi": Delil, huccet ve kanıt, demektir. "İki gruptan güvende olmaya hangisi daha layıktır?" Yani azaptan emin olmaya; zarar ve yarar vermek elinde olanı birleyen muvahhit mi yoksa zarar ve yarar vermeyen şeye ibadet eden müşrik mi? Sonra bunlardan en haklısını şu sözü ile açıkladı: "Onlar ki iman ettiler, imanlarını haksızlıkla karıştırmadılar": Yani onu şirk ile karıştırmadılar. Buhari ile Müslim, Sahih'lerinde, İbn Mes'ud'dan şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Bu ayet inince, Müslümanlara çok ağır geldi: "Ya Resulallah, hangimiz böyle değildir?" dediler. O da: Bu şirktir, Lokman'ın, oğluna dediklerini duymadınız mı? "Şüphesiz şirk elbette çok büyük bir zulümdür" dedi.[13] *(Lokman: 13)*

Bu ayetten kimlerin kastedildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar İbrahim aleyhisselam ile arkadaşlarıdır, bu ümmet değildir. Bunu da Ali bin Ebu Talib, demiştir. Başka bir rivayette de şöyle demiştir: Bu ayet İbrahim'e özeldir, bu ümmetle hiçbir alakası

---

13 – Ayrıca bkz. Buhari, Ahadisü'l – Enbiya, bab, 41; İman, bab, 23; Tefsirü Sureti'l – En'am, bab, 3; Müslim, Şerhu'n – Nevevi, 2/142, 143; İmam Ahmed, Müsned, 1/424.

yoktur. *İkincisi:* Onlar Medine'ye hicret edenlerdir. *Üçüncüsü:* O geneldir, bunu da bazı müfessirler, demişlerdir. Bu, İbrahim'in kavmine dediklerinden midir? Yoksa Allah Teala'nın cevabından mıdır? Bunda da iki görüş vardır.

وَتِلْكَ حُجَّتُنَآ ءَاتَيْنَٰهَآ إِبْرَٰهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ
نَرْفَعُ دَرَجَٰتٍ مَّن نَّشَآءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٨٣﴾

83 – İşte bu, İbrahim'e kavmine karşı verdiğimiz delilimizdir. Dilediğimizin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz Rabbin hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.

"İşte bu, delilimizdir": Yani onunla kavmi arasında geçen ve yıldızın, ayın ve güneşin sonradan yaratıldıklarını ortaya koyduğu delilimiz ve onların da ayıplarıdır. Çünkü onlar küçükle büyüğü bir tuttular ve konuşmayan şeylere ibadet ettiler, o yüzden de delil karşısında apışıp kaldılar. "Onları İbrahim'e verdik": Yani onları ilhamla kendisine gösterdik. Mücahit de: Delil, İbrahim'in "iki gruptan hangisi güvene daha layıktır" kavlidir, demiştir.

"Nerfau derecatin men neşau": İbn Kesir, Nafi, İbn Amr ve İbn Amir, izafetle: "Derecati men neşau" okumuşlar; Asım, Hamze ve Kisai de, tenvinli olarak "derecatin" okumuşlardır. Yusuf, 76'da da böyle okumuşlardır. Sonra manada da iki görüş vardır:

Birincisi: Yükseltme ilim, fehim ve marifet iledir. *İkincisi:* Peygamberliğe seçmek iledir.

"Şüphesiz Rabbin hikmet sahibidir": İbn Cerir şöyle demiştir: Halkını idare etmede ümmetlerine karşı peygamberlerine deliller telkin etmede hikmet sahibidir. "hakkıyla bilendir": Her şeyin sonunun ne olacağını bilendir.

وَوَهَبْنَا لَهُۥٓ إِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ
وَمِن ذُرِّيَّتِهِۦ دَاوُۥدَ وَسُلَيْمَٰنَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَىٰ
وَهَٰرُونَ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٨٤﴾ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَىٰ
وَعِيسَىٰ وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٨٥﴾ وَإِسْمَٰعِيلَ وَٱلْيَسَعَ

وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٨٦﴾ وَمِنْ اٰبَائِهِمْ
وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَاِخْوَانِهِمْ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ اِلٰى صِرَاطٍ
مُسْتَقِيمٍ ﴿٨٧﴾

84 – Ona İshak'ı ve Yakub'u hibe ettik (bağışladık). Her birini hidayete erdirdik. Daha önce Nuh'u da hidayete erdirdik. Davud, Süleyman, Eyyub, Yusuf, Musa ve Harun da onun neslindendir. Biz iyilik edenleri böyle mükafatlandırırız.

85 – Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas'ı da (hidayete erdirdik). Bunların hepsi iyi kimselerdir.

86 – İsmail, Elyesa, Yunus ve Lut'u da (hidayete erdirdik). Her birini dünyalara üstün kıldık.

87 – Atalarından, zürriyetlerinden ve kardeşlerinden de (hidayete erdirdik). Onları seçtik ve onları doğru yola ilettik.

"Ona İshak'ı bağışladık": Sulbünden evladı olarak. "Yakub'u da: İshak'ın oğlu olarak. "Her birini": Bu zikredilenlerden her birini, "hidayete erdirdik": Yani irşat ettik.

"Ve min zürriyetihi" (onun neslinden): He zamirinin mercii hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O Nuh'a racidir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ferra, Mukatil ve İbn Cerir Taberi de bunu tercih etmişlerdir.

İkincisi: İbrahim'e racidir, bunu da Ata, demiştir. Zeccac da: Her iki görüş de caizdir, çünkü ikisi de geçmiştir, demiştir. İbn Cerir, birinci görüşe şunu delil getirmiştir: Allah Teala daha sonra Lut'tan bahsetmiştir ki o, İbrahim zürriyetinden değildir. Ona Ebu Süleyman Dımeşki şöyle cevap vermiştir: Destekleme ve yardımda Lut'u da ona bağışladık, deme ihtimali vardır. Sonra: "İyilik edenleri böyle mükafatlandırırız" kavli de onun İbrahim'e raci olduğunun en açık delilidir. Çünkü söz İbrahim'e sevap olarak verilen şeylerden açılmıştır.

Yusuf, yabancı isimdir, Ferra da şöyle demiştir: Sinin zammı ile hemzesiz olarak Yusuf, Hicaz halkının lügatidir. Bazı Esed oğulları da hemze ile Yu'suf, derler. Bazı Araplar da sinin kesresi ile Yusif, derler. Bazı Akil oğulları da sinin fethası ile Yusef derler.

"İyilik edenleri de böyle mükafatlandırırız": Yani İbrahim'i tevhidinden ve dininde sebatından dolayı mükafatlandırdığımız yani

derecesini artırdığımız ve ona salih evlatlar verdiğimiz gibi iyilik edenleri de öyle mükafatlandırırız. İsa, İlyas, Elyesa ve Lut da Arapça olmayan yabancı isimlerdir. Kurraların çoğunluğu bir lam ile şeddesiz olarak Elyesa okurlar; İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir de onlardandır. Hamze ile Kisai de burada ve Sad'da iki lam ile şeddeli olarak "İlilyessa'" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Bu doğruya ve İsrail oğullarının peygamber isimlerine daha çok benzemektedir. Bir de Araplar Yef'al veznindeki kelimelere elif lam takmazlar. Haza Yesau cae ve haza Ya'muru ve haza Yezidü, derler. Fasih kelam da böyledir, Biri bana şöyle bir şiir okudu:

El - Velid bin el - Yezid'i mübarek ve hilafet yükünü
Taşıyacak şekilde güçlü bulduk.

Velid'i elif lamla zikredince arkasından Yezid'i de o şekilde söylemiştir. Her ikisi de doğrudur. Mekki de şöyle demiştir: Kim tek lam ile okursa, ona göre aslı Yesa'dır. Kim de iki lamla okursa, ona göre de aslı Lesya'dır, başına harf-i tarif getirmişlerdir. Diğer peygamber isimleri de yukarıda geçmiştir. Dünyalardan maksat da zamanlarının dünyalarıdır.

"Ve min abaihim ve zürriyyatihim": Buradaki "min" bazı manasınadır. Mana da şöyledir: Onları hidayet ettik, bazı atalarını ve zürriyetlerini de hidayet ettik. "İctebaynahüm": Bu da tıpkı ihternahüm gibi, seçtik ve beğendik manasınadır. O da: Cebeytüşşey'e'den gelir ki, bir şeyi nefsin için ayırmaktır. Cebeytülmae filhavzı da, suyu havuzda biriktirmektir. Sıratı müstakim ise: Doğru yoldur.

ذَٰلِكَ هُدَى ٱللَّهِ يَهْدِى بِهِۦ مَن يَشَآءُ
مِنْ عِبَادِهِۦ ۚ وَلَوْ أَشْرَكُوا۟ لَحَبِطَ عَنْهُم مَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٨٨﴾

88 – İşte bu, Allah'ın hidayetidir. Onunla kullarından dilediğine hidayet eder. Eğer şirk koşsalardı yaptıkları mutlaka boşa giderdi.

"İşte bu, Allah'ın hidayetidir": İbn Abbas: Bu, onların üzerinde bulundukları Allah'ın dinidir, demiştir. "Onunla kullarından dilediğine hidayet eder". "Eğer şirk koşsalardı": Yani peygamberler, "lehabita": Amelleri boşa gider ve zeval bulurdu, çünkü O, müşrikin amelini kabul etmez.

أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحُكْمَ وَٱلنُّبُوَّةَ ۚ فَإِن يَكْفُرْ بِهَا
هَٰٓؤُلَآءِ فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا لَّيْسُوا۟ بِهَا بِكَٰفِرِينَ ﴿٨٩﴾

89 – İşte bunlar; kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiklerimizdir. Eğer onlar (Kureyşler) bunları inkar ederlerse, gerçekten biz bunu inkar etmeyen bir kavmi vekil kılmışızdır.

"İşte bunlar, kendilerine kitap verdiklerimizdir": Yani üzerlerine indirdiğimiz kitaplar. Hüküm de fıkıh ve ilimdir. "Eğer bunları inkar ederse": Yani ayetlerimizi, demektir.

"Haulai" (onlar) ile işaret edilenlerde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Mekke halkıdır, bunu İbn Abbas, Said bin Müseyyeb ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: Onlar Kureyşlilerdir, bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ümmetidir. Bunu da Hasen, demiştir.

"Fekad vekkelna biha": Ebu Ubeyde: Onu bir kavme rızık (nasip) ettik, demiştir. Zeccac da: Ona imana bir kavmi vekil ettik, demiştir. O kavimde de dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Medine halkından ensardır, bunu da İbn Abbas, İbn Müseyyeb, Katade ve Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Peygamberler ve iyilerdir, bunu da Hasen, demiştir. Katade de: Onlar burada isimleri geçen on sekiz peygamberdir, demiştir ki, Zeccac ile İbn Cerir'in tercihleri de budur.

Üçüncüsü: Onlar meleklerdir, bunu da Ebu Reca, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar muhacirlerle ensardır.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ قُل لَّا
أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرَىٰ لِلْعَالَمِينَ ﴿٩٠﴾

90 – İşte onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir; sen de onların hidayetine uy. De ki: Sizden bunun için bir ücret istemiyorum. O, ancak alemler için bir öğüttür.

"İşte onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir": Yani adları geçen peygamberlerdir.

"Sen de onların hidayetlerine uy": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Şeriat ve kanunları ile amel et, bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Sabırlarında onlara uy, bunu da Zeccac, demiştir. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Asım, "iktedih" kavlini vasılda sakin he ile okurlardı. Hamze, Halef, Yakup ve Kisai de Asım'dan rivayetle, Yezidi

de kendi iradesi ile vasılda heyi atarlardı. Vakıfta ise heyi bulundurup ve sakin okumada ise ihtilaf etmezlerdi.

"De ki: Sizden bunun için bir ücret istemiyorum": Yani Kur'an için. Zikra ise: Öğüttür. Burada alemler ise cinlerle insanlardır.

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِه۪ٓ اِذْ قَالُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ
قُلْ مَنْ اَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذ۪ي جَٓاءَ بِه۪ مُوسٰى نُوراً وَهُدًى
لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاط۪يسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَث۪يراًۚ وَعُلِّمْتُمْ
مَا لَمْ تَعْلَمُٓوا اَنْتُمْ وَلَٓا اٰبَٓاؤُ۬كُمْۜ قُلِ اللّٰهُۙ ثُمَّ ذَرْهُمْ ف۪ي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩١﴾

91 – Allah'ı hakkı ile takdir edemediler. Çünkü: "Allah bir insana hiçbir şey indirmedi" dediler. De ki: "Musa'nın insanlar için bir nur ve hidayet olarak getirdiği kağıtlar (tomarlar) halinde getirip onları açıkladığınız ve birçoğunu da gizlediğiniz o kitabı kim indirdi? Sizin ve atalarınızın bilmediği şeyler size öğretildi". Allah" de, sonra da onları daldıkları şeyin içinde bırak oynasınlar.

"Allah'ı hakkı ile takdir edemediler": İniş sebebi hakkında yedi görüş vardır:

Birincisi: Yahudilerin reisi Malik bin Sayf, bir gün Resulullah sallalalhu aleyhi ve sellem'e geldi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ona: Musa'ya Tevrat'ı indiren Allah aşkına, Tevrat'ta Allah'ın şişman alime buğzettiğini görüyor musun?" dedi. O da: Evet, dedi. Efendimiz de: İşte o şişman alim sensin, dedi. O da kızdı, sonra da: "Allah bir insana hiçbir şey indirmedi" dedi. İşte bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Said bin Cübeyr ile İkrime de, aynı şekilde: Malik bin Sayf hakkında inmiştir, demişlerdir.

İkincisi: Yahudiler: Ya Muhammed, Allah hiç kitap indirdi mi?" dediler. O da: Evet, dedi. Onlar da: Allah'a yemin ederiz ki Allah gökten hiçbir kitap indirmedi, dediler. İşte bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da el – Valibi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Yahudiler: Ya Muhammed, Musa Tevrat levhalarını Allah'tan yüklenerek getirdi; sen de bize Musa gibi getir, dediler. Bunun üzerine şu ayet indi: "Kitap ehli senden üzerlerine bir kitap indirmeni isterler... Meryem'e büyük bir iftira attılar". *(Nisa: 153 – 156)* Onlara kötü amellerini haber verince: Allah'a yemin ederiz ki Allah ne Musa'ya ne İsa'ya ne de başka bir insana bir şey indirmedi,

dediler. İşte bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Muhammed bin Ka'b, demiştir.

Dördüncüsü: Bu; Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında indi; Allah onlara ilim vermişti, ondan yararlanamadılar, bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: O, Yahudi Finhas hakkında indi, o: "Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi" demişti. Bunu da Süddi, demiştir.

Altıncısı: O Kureyş müşrikleri hakkında indi: Allah'a yemin ederiz ki Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi, dediler. Bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Yedincisi: Başından: "Hiçbir şey"e kadar Kureyş müşrikleri de, "Musa'nın getirdiği kitabı kim indirdi?" kavli de Yahudiler hakkında indi. Bunu da İbn Kesir, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

"Allah'ı hakkı ile takdir edemediler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah'a layık olduğu şekilde saygı gösteremediler, bunu da İbn Abbas, Hasen, Ferra, Salep ve Zeccac, demişlerdir.

İkincisi: Onu gerçek sıfatı ile niteleyemediler, bunu da Ebu'l – Aliye demiş ve Halil de beğenmiştir.

Üçüncüsü: O'nu gerçek şekilde tanıyamadılar, bunu da Ebu Ubeyd, demiştir.

"Onu kağıtlar halinde yapıyorsunuz": Manası: Onu kağıtlara yazıyorsunuz, demektir. Kağıtlar demesi, tomar haline gelmesin ve ondan istediklerini gizlemek için onu parça parça kağıtlara yazarlardı.

"Yübduneha": İbn Kesir ile Ebu Amr ye ile, "yecalunehu karatise ve yübduneha", "ve yuhfune" okurlardı; Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, bunları te ile okurlardı. Kim ye ile okursa, çünkü o topluluk gaip idi, delili de: "Vema kaderullaha hakka kadrihi"dir. Kim de te ile okura, muhatap kılar, mana da şöyledir: Ondan istediklerinizi açıklıyor ve çoğunu da gizliyorsunuz, mesela Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatı, recm ayeti ve daha birçok gizledikleri şeyler gibi.

"Sizin ve atalarınızın bilmediği şeyler size öğretildi": Bununla kimlerin muhatap oldukları hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: O, Müslümanlara hitaptır, bunu da Mücahit, demiştir. Birinciye göre: Kendilerine Tevrat'ta olanlar öğretildi. İkinciye göre de: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in dili ile öğretildiler.

"De ki: Allah": Bu, "kitabı kim indirdi?" kavlinin cevabıdır, takdiri de şöyledir: Eğer sana cevap verirlerse, ne a'lâ, yoksa: Allah indirdi, de.

"Sonra onları bırak": Bu tehdittir. "Daldıkları şeyin içinde": Batıllarında. Bunun onlardan yüz çevirme emri olduğu, sonradan da kılıç ayetiyle bozulduğu söylenmiştir.

وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذ۪ي بَيْنَ يَدَيْهِ
وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَاۜ وَالَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
يُؤْمِنُونَ بِه۪ وَهُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩٢﴾

92 – Bu, önündekini tasdik eden ve Mekke'yi ve çevresindekileri uyarman için indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Ahirete iman edenler ona inanırlar ve onlar namazlarına devam ederler.

"Bu, indirdiğimiz bir kitaptır": Yani Kur'an'dır. Zeccac şöyle demiştir: Mübarek: Onun tarafından çok hayır gelen şey demektir. Mana da şöyledir: Onu bereket ve uyarma için indirdik.

"Önündeki o şeyi tasdik edici": Yani kitapları.

"Velitünzire ümmel kura": Asım – Hafs rivayeti dışında – ye ile "liyünzire" okumuştur, o zaman uyaran kitap olur. Diğerleri de te ile okumuşlardır ki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitap olur. Ümmülkura (kentlerin anası, başkent): Mekke'dir. Zeccac şöyle demiştir: Mekke halkını uyarman için.

Ona Ümmülkura denilmesinde dört görüş vardır:

Birincisi: Ona böyle denilmesi, yerin onun altından döşenmesindendir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Çünkü o eski şehirdir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. *Üçüncüsü:* Çünkü o bütün insanların kıblesidir, ona dönerler. *Dördüncüsü:* Çünkü onun şanı çok büyüktür, bunu da Zeccac, demiştir.

"Ve çevresindekileri": İbn Abbas: Bütün yeryüzünü murat etmiştir, demiştir.

"Ahirete iman edenler ona inanırlar": (Ona = bihi) zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O Kur'an'a racidir.

İkincisi: Peygamber Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir. Mana da şöyledir: Kim ahirete iman ederse, ona da inanır, kim de ona inanmazsa, onun ahirete imanı gerçek değildir, ona itibar

edilmez. Baksanıza: "Onlar namazlarına devam ederler" demiştir ki, bundan da namazlarını muhafaza eden, kaçırmayan mü'minleri murat etmiştir.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ
افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ
قَالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ
فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ
الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ
وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٩٣﴾

93 – Allah'a karşı yalan uydurandan ve kendisine bir şey vahyedilmediği halde "Bana vahyedildi; ben de Allah'ın indirdiği gibi indireceğim" diyenden daha zalim kimdir? Zalimleri ölüm sarhoşlukları içinde, melekler ellerini uzatmışlar, "canlarınızı çıkarın. Bugün Allah'a karşı hak dışı konuştuklarınızdan ve ayetlerinden kibirlendiklerinizden dolayı hakaret azabını tadın!" dediklerini bir görsen!

"Allah'a karşı yalan uydurandan veya bana vahyedildi diyenden daha zalim kimdir?" Kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Başından: "Ona bir şey vahyedilmediği halde" kısmına kadar olanı, Müseyleme el – Kezzab hakkında inmiştir.

"Ben de Allah'ın indirdiği gibi indiririm" kavli de Abdullah bin Sa'd bin Ebi Serh hakkında inmiştir. O, kelime-i şahadet getirmişti bazı vakitlerde Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e vahiy yazardı. Efendimiz ona: "Azizün hakim" dikte ettirdiği zaman: "Ğafurun rahim" yazar ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Bu da o da birdir, derdi. "Velekad halaknel insane min sülaletin min tın" ayeti inince, ona yazdırdı, "halkan aher"e gelince, Abdullah bin Sa'd hayret edip: "Tebarekallahu ahsenül halikin" *(Mü'minun: 12 – 14)* dedi Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Bana böyle indirildi, onu yaz, dedi. O zaman şüphe etti ve: Eğer Muhammed doğru ise, ona vahyedildiği gibi bana da vahyedildi, eğer yalancı ise, ben de onun gibi dedim, dedi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir

İkrime de: Abdullah bin Sa'd sonradan Mekke'nin fethinden önce İslam'a döndü, demiştir.

İkincisi: Ayetin hepsi Abdullah bin Sa'd hakkında inmiştir. Bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: O; Müseyleme ile Esved el – Ansi hakkında inmiştir, bunu da Katade, demiştir. Eğer: "Evkale uhiye ileyye" kavli, "vemen azlemü mimmeniftera" kavlinden nasıl ayrıldı, halbuki o da iftiracıdır?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Bu ikisi bir adamın sıfatıdır, arka arkaya sıfatla nitelendi ki, cür'etini göstersin.

İkincisi: Önce: "İftera alallahi" denerek genelleme yapıldı, sonra da, "evkale uhiye ileyye" demekle tahsis edildi. Çünkü her Allah'a iftira eden, kendisine vahiy geldiğini iddia etmez. Bu ikisini İbn Enbari, zikretmiştir.

"Ben de Allah'ın indirdiği gibi indiririm": Yani ben de öyle sözler söylerim, demektir. İbn Abbas: Şi'ri kastediyorlar, onlar bu şekilde alay ederlerdi, demiştir. Bunun Abdullah bin Ebi Serh olduğu söylenmiştir. Zeccac da: Bu: "Eğer istersek biz de onun gibi deriz" sözlerine cevaptır, demiştir.

"O zaman zalimleri bir görsen": Bunlar hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Mekke'de bir topluluk idiler, kafirler onları Bedir savaşına yanlarında götürdüler; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabının azlığını görünce imandan döndüler, işte ayet onların hakkında indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar: "Allah hiçbir insana bir şey indirmemiştir" diyenlerdir. Bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

Üçüncüsü: Bu ayette nitelenenler iftira edenler ve kendilerine vahiy geldiğini ve Allah'ın kelamı gibi söyleyeceklerini iddia edenlerdir. Zeccac şöyle demiştir: "Lev"in cevabı mahzuftur, mana da şöyledir: "Onları ölüm sarhoşluklarında görseydin, korkunç bir şey görürdün". Büyük bir şeyin içine düşen herkese: Kad ğamere fülanen zalike (olayın içine gömüldü) denir. İbn Abbas: Ğamaratülmevt: Ölüm sarhoşlukları, baygınlıklarıdır, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Dilciler şöyle demişlerdir: Onlara ğamerat denilmesi, içine düşeni korkuları ile boğdukları içindir.

"Melekler onlara ellerini uzatmışlardır": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Vurmakla, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Azapla, bunu da Hasen ile Dahhak, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Ruhları cesetlerden kabzetmekle, bunu da Ferra, demiştir.

Bunun vaktinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Ölüm anında. İbn Abbas: Bu, ölüm anındadır, melekler onların yüzlerine ve sırtlarına vururlar, ölüm meleği de canlarını alır, demiştir.

İkincisi: Kıyamet gününde, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Cehennemde, bunu da Hasen Basri, demiştir.

"Canlarınızı çıkarın": Burada "derler" kelimesi gizlidir. Manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Canlarınızı çıkarmak için teslim olun.

İkincisi: Eğer gücünüz yeterse nefislerinizi azaptan çıkarın.

"Tüczevne azabel huni": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Hun, zammelidir, hevan ile aynı manayadır, hakaret demektir. Eğer fetha ile hevn denirse, yumuşaklık ve sükunet manasınadır. Zeccac da şöyle demiştir: Mana: Büyük hakarete uğrayacağınız azapla cezalanacaksınız.

وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى
كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ
وَمَا نَرَى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاؤُا
لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٩٤﴾

94 – Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi bize teker teker geldiniz ve size verdiklerimizi sırtlarınızın arkasında bıraktınız. Ortaklarınız olduğunu iddia ettiğiniz şefaatçilerinizi de sizinle görmüyoruz. Gerçekten aranızdaki bağ kopmuş ve iddia ettiğiniz o şeyler sizden sapıp kaybolmuştur.

"Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi bize teker teker geldiniz": İniş sebebi şöyledir: Nadr bin el – Haris: Lat ve Uzza ileride bana şefaat edeceklerdir, dedi, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İkrime, demiştir.

Fürada'nın manası: Teker teker, demektir. Bu da Allah Teala'nın müşrikleri kıyamet gününde ne ile azarlayacağını haber vermesidir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Fürada: Fert fert, demektir. İbn Kuteybe de: Fürada, ferdin cem'idir, demiştir.

Müfessirlerin "fürada"nın manasında birbirine yakın beş görüşleri vardır:

Birincisi: Aile, mal ve evlattan ayrı olarak, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Herkes kendi başına, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Yanınızda dünyadan hiçbir şey olmayarak, bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* Herkes suç ortağından ve öz kardeşinden ayrı olarak, bunu da Zeccac, demiştir. *Beşincisi:* Mabutlardan ayrı olarak, bunu da İbn Keysan, demiştir.

"Sizi ilk defa yarattığımız gibi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ne mal ne aile ne de evlat olmayacaktır. *İkincisi:* Yalın ayak, çıplak ve sünnetsiz olarak. Burada geçen ğurl, kabuklu demektir. *Üçüncüsü:* Canlı olarak. "Havvelnaküm": Size mülk olarak verdik, demektir. "Sırtlarınızın arkasında": Yani dünyada bıraktınız, demektir. Mana da şöyledir: Dünyada onu elde etmek için harcadığınız çaba boşa gitti, kötü seçiminizden dolayı da pişmanlık kaldı. Şefaatçileri hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar putlardır. İbn Abbas da: Şefaatçileriniz: Size şefaat edeceklerini zannettikleriniz, demiştir. "Onların sizinle olacağını zannettiniz": Yani yanınızda ortaklarınız olacaklarını zannettiniz. İbn Kuteybe de: Onların sizin yaratılmanızda ortaklar olduklarını zannettiniz, demiştir.

İkincisi: Onlar meleklerdir, onların şefaat edeceklerine inanırlardı, bunu da Mukatil, demiştir.

"Lekattekattaa beyneküm": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Ebu Bekir – Asım'dan rivayetle – ref ile "beynüküm"; Nafi, Kisai, Hafs da – Asım'dan rivayetle – nunun nasbı ile zarf olarak (beyneküm) okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Ref daha iyidir, manası da: Temasınız kesildi, demektir. Nasb de caizdir, manası da: Aranızdaki ortaklık kesildi, demektir. İbn Enbari takdir şöyledir, demiştir: Lekattekattaa ma beyneküm, "ma", manası açık olduğu için atılmıştır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Onu merfu okuyanlar, isim yaparlar, "tekattaa" fi'lini de ona isnat ederler. Mana da şöyle olur: Temasınız kesildi. Mansup okuyanlar da ism-i faili fiilde gizlerler. Gizlenen de vuslat (temas)tır. Takdiri: Lekattekatta vaslüküm beyneküm (aranızdaki bağlantı kesildi) şeklindedir.

İddia ettikleri şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: İlahlarının şefaati.

İkincisi: Öldükten sonra dirilmenin ve cezanın olmayacağı.

إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَىٰ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ
مِنَ الْحَيِّ ذَٰلِكُمُ اللَّهُ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ ﴿٩٥﴾

95 – Şüphesiz Allah; tohumu ve çekirdeği yarandır. Ölüden diriyi çıkarır; diriden ölüyü çıkarandır. İşte Allah budur; nasıl çevriliyorsunuz?

"İnnallaha falikul habbi venneva": Felk'ın manasında iki görüş vardır:

Birincisi: O, yaratma manasınadır, mana da şöyledir: Allah tohumu ve çekirdeği yaratandır, bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak ile Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: Felk, yarmak manasınadır, sonra kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O tohumu başaktan, çekirdeği de hurmadan yardı. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Süddi ve İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

İkincisi: O tohumda ve çekirdekte olan iki şıktır, bunu da Mücahit ile Ebu Malik, demişlerdir. İbn Saib de şöyle demiştir: Tohum; buğday ve arpa gibi çekirdeği olmayandır, çekirdek de hurma çekirdeği gibidir.

"Ölüden diri çıkarır, diriden de ölüyü çıkarandır": Bunun tefsiri de Al-i İmran suresinde geçmiştir.

"Nasıl çevriliyorsunuz?": Yani bu açıklamadan sonra haktan nasıl da çevriliyorsunuz?

فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ الَّيْلَ
سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿٩٦﴾

96 – Sabahı yarandır. Geceyi dinlenme; güneşi ve ayı da hesap için yaptı. İşte bu, mutlak galip ve her şeyi bilenin takdiridir.

"Falikul ısbah": Felk'ın manası yukarıda geçmiştir. Isbah'a gelince: Ahfeş: O, asbaha fi'linin mastarıdır, demiştir. Isbah ile subh birdir.

Müfessirlerin ısbah'ın manasında üç görüşleri vardır:

Birincisi: O, güneşin gündüz ışığı ve ayın da geceleyin nurudur. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, şafağın aydınlığıdır. İbn Zeyd şöyle demiştir: Allah sabahı geceden yarıp ayırdı.

Üçüncüsü: O, gündüzü ışıklandırdı, bunu da Dahhak, demiştir. Enes bin Malik, Hasen, Ebu Miclez, Eyyub ve Cahderi, hemzenin fethi ile "falikul asbah" okumuşlardır. Ebu Ubeyde de: Asbah, sabahın çoğuludur, demiştir.

"Cailiül leyi sekenen": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, elifle "Cail"; Asım, Hamze ve Kisai de, elifsiz olarak "caale" okumuşlardır. "Leyle"yi de nasb ile kıraat etmişlerdir. Ebu Ali şöyle demiştir: Kim "cail" okursa, "falik'ten dolayıdır, şeklen uymalarını dikkate almıştır. Kim de "caale" okursa, çünkü "fail" burada "faale" manasınadır, delili de: "Veşşemse velkamere hüsbanen" kavlidir. Seken ise: Sakinleşip dinlendiğin şeydir. Mana da şöyledir: İnsanlar onda sakinleşir ve rahat ederler. Hüsbanda da iki görüş vardır:

Birincisi: O hesaptır, bunu da cumhur, demiştir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Huz min külli şey'in bihüsbanihi, denir ki, her şeyden hesabı ile al, demektir. Hesaptan maksat da ne olduğunda üç görüş vardır: *Birincisi:* O ikisi, yani ay ile güneş, kendilerine biçilen bir süreye kadar akarlar. Bunu el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Yörüngelerinde hesapla dolaşırlar; artar ve eksilirler. Bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Onların akışı ayları ve yılları bilmek içindir, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Husban'ın manası, ışık demektir, bunu da Katade, demiştir: Maverdi de şöyle demiştir: Sanki bu görüşü "ve yursilü aleyha husbanen minessemai" *(Kehf: 40)* kavlinden almıştır ki, burada ateş manasınadır. İbn Cerir de: Bunun onunla hiçbir alakası yoktur, demiştir.

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ
الْبَرِّ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٩٧﴾

97 – O ki, yıldızları karanın ve denizin karanlıkları içinde yol bulmanız için yaptı. Bilen bir topluluk için ayetleri gerçekten açıklamış bulunuyoruz.

"Ve hüvellezi caale lekümün nucume": Burada caale halaka, yani yarattı manasınadır. Neden yıldızları ihsan ettiğini bildirmiştir? Çünkü karada ve denizlerde hareket edenler, yönlerini onlarla bulurlar.

وَهُوَ الَّذٖٓي اَنْشَاَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌۜ قَدْ فَصَّلْنَا
الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ ﴿٩٨﴾

98 - O ki, sizi bir candan yarattı. (Sonra sizin için) bir karar yeri, bir de emanet yeri vardır. Anlayan bir topluluk için ayetleri gerçekten açıklamış bulunuyoruz.

"O ki sizi bir candan yarattı": Yani Adem'den. "Femüstakarrun": İbn Kesir, Ebu Amr ve Yakup - Rüveys rivayeti hariç - kaf'ın kesresiyle "müstekır"; Nafi, İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai fethi ile (müstekar) okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim kesre ile okursa, mana: İçinizden kimi karar kılar; kim de fetha ile okursa, mana: Sizin için karargah vardır, olur. Müstevda ise hep fetha iledir, başka değil. Manası da mesetekar okunuşuna göre: Sizin için emanet yeri vardır; mustekir okunuşuna göre de: Sizden emanet yeri vardır şeklinde olur.

Müfessirlerin bu müstekar ve müstevda üzerinde dokuz görüşleri vardır:

Birincisi: Müstekar rahimlerde, müstevda da sulplerdedir. Bunu el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Said bin Cübeyr, Mücahit, Ata, Dahhak, Nahai, Katade, Süddi ve İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

İkincisi: Müstekar rahimlerde, müstevda da kabirdedir, bunu da İbn Mes'ud, demiştir.

Üçüncüsü: Müstakar yerde, müstevda da sulplerdedir. Bunu da İbn Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Müstekar da müstevda da rahimdedir, bunu Kabus, babasından, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: Müstekar barındığı yerdir, müstevda da öldüğü yerdir. Bunu da Mukassim, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Altıncısı: Müstekar dünyada, müstevda da kabirdedir.

Yedincisi: Müstekar kabirde, müstevda da dünyadadır, bu bir öncekinin aksinedir. Bu ikisi Hasen'den rivayet edilmiştir.

Sekizincisi: Müstekar dünyada, müstevda da Allah Teala'nın yanındadır, bunu da Mücahit, demiştir.

Dokuzuncusu: Müstekar sulplerde (bellerde), müstevda da rahimlerdedir, bunu da İbn Cerir demiştir ki bu, birincinin aksinedir.

وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً
فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ
حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ
وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ
مُتَشَابِهٍ انْظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لَآيَاتٍ
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٩٩﴾

99 – O ki, gökten su indirdi. Onunla her şeyin bitkisini çıkardık. Ondan yeşillik çıkardık. Ondan sırt sırta binmiş taneler; hurmadan da tomurcuğundan yakın salkımlar; hem benzeyen hem de benzemeyen üzüm bağları, zeytin ve nar bahçeleri çıkartıyoruz. Meyve verdiği zaman meyvesine ve olgunlaşmasına bakın. Şüphesiz bunda inanan bir topluluk için ayetler vardır.

"O ki, gökten su indirdi": Yani yağmur. "Onunla çıkardık": Yani yağmurla. "Her şeyin bitkisini": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Her çeşit meyvenin bitkisini, çünkü biten her şeyin bitmesi ve büyümesi su iledir. *İkincisi:* Her şeyin rızkını ve gıdasını. "Ondan çıkardık": Kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Sudan, yani onunla.

İkincisi: Bitkiden. Zeccac şöyle demiştir: Hadır ahdar (yeşillik) manasınadır. İhdarra, fehüve ahdar ve hadar (yeşil oldu) denir, tıpkı i'verre, fehüve a'ver ve avir (şaşı olmak) gibi.

"Ondan çıkarırız": Yani yeşillikten. "Sırt sırta binmiş taneler": Mesela başak ve arpa gibi. Müterakib: Birbirinin üstüne binmiş demektir.

"Ve minennahli min taliha kınvanün daniyetün" (hurmanın tomurcuğundan yakın salkımlar vardır): Haffaf, Ebu Amr'dan rivayetle kafın zammesiyle: "Kunvan" okumuştur. Harun da ondan fethini rivayet etmiştir (kanvan). Ferra şöyle demiştir: Minen nahl ma kunvanuhu daniyetün. Hicazlılar, kafın kesriye "kınvan" derler. Kays kabilesi ise zamme ile okurlar. Dabbe ile Temim kabileleri de "kunyan" derler. El – Mufaddal, onlardan bana şöyle bir şiir okudu:

Ağacın tepesi büyüdü (meyve ile ağırlaştı), dalları kıvrıldı ve eğildi. Kırmızı hurma salkımları ile eğildi (kınyan).

Hepsi de şöyle okurlar: "Kınvun", "kunvun", derler; "kınan" veya "kunan" demezler. Kelb kabilesi ise: "Malun bikınyan" (salkımlı mal) derler. Musannif der ki: Yukarıdaki beyt İmruulkays'e aittir. Bunu Ebu Said es - Sükkeri rivayet etmiştir. Kafın kesresi ve vav ile: "Malun bikınvan"da dört lügat vardır: Kınvan, kunvan, kınyan ve kunyan (hepsi salkımlar demektir). Şiirde geçen "esset" çoğalmak manasınadır. Şa'run esisün de bundandır ki çok saç, demektir. "Âdet" kelimesi de: Zorlandı, ağırlaştı, demektir. İbn Kuteybe de: el - Kınvan: Hurma salkımlarıdır, tekili de: kınvundur. Kınvan tesniye şeklinde cemidır. Sınvan da öyledir ki tesniyesinde de cem'inde de sınvan, derler. Zeccac da şöyle demiştir: Kınvan, kınvun'un çoğuludur, onu tensiye ettiğin zaman nunun kesri ile kınvani dersin. Daniye ise: El yetecek kadar yakın demektir. Kimi salkımları da uzaktır, demedi, çünkü kelamın akışından uzak olanın da el yetecek kadar olmadığı anlaşılmaktır. Onun için uzak lafzına ihtiyaç kalmamıştır. Mesela: Elbise sizi sıcaktan korur" *(Nahl: 81)* ayetinde olduğu gibi (soğuktan da korur, demeye gerek kalmamıştır. Mütercim). İbn Abbas da: El atımı salkımlar, dalları yere değen kısa boylu bodur hurma ağaçlarıdır, demiştir.

"Ve cennatin min anabin (üzüm bağları)": Bu da "hadıran" kavli üzerine atıftır. "vezzeytune verrummane": Mana: Ondan zeytin ve nar ağaçları çıkardık, demektir. Ebu Zeyd, Mufaddal'dan, ref ile: "Ve cennatün" okuduğunu rivayet etmiştir.

"Hem benzeyen hem de benzemeyen": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Görünüşte benzeyen, tatta benzemeyen, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Yaprakları benzer, meyvesi benzemez, bunu da Katade, demiştir. Bu da birincinin manasındadır.

Üçüncüsü: Birbirine benzeyen var, benzemeyen var. Zeccac şöyle demiştir: Zeytinle nar niçin yan yana zikredildi? Çünkü Araplar bu iki ağacın yapraklarının dalı başından sonuna kadar kapladığını bilirler. Şair de şöyle demiştir:

Nar ve zeytin ağacının yaprakları nasıl mübarek ise
Yabancı ölü de öyle mübarektir.

Bunun manası şöyledir: Bereket yaprağının bütün dalı kaplamasındadır.

"Unzuru ila semerihi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve

Asım: "Unzuru ila semerihi", "Ve külu min semerihi", *(En'am: 141)* "Liye'külu min semerihi", *(Yasin: 35)* hepsini fetha ile semer şeklinde okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Halef de, zamme ile (sümür) okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Semeretün, ve semerün, ve simarün, ve sümürün, denir. Kim zamme ile "sümürihi" okursa, cem'i cem etmiş olur. Ebu Ali de şöyle demiştir: Bunun iki ihtimali vardır: *Birincisi:* Budur, o da sümürün simar'ın cem'i olmasıdır. İkincisi de: Sümürün semerenin cem'i olmasıdır, tıpkı ekeme ve üküm, haşebe ve huşub gibi. Ferra da şöyle demiştir: Ona bir defa ilk oluşumunda (ham iken) bakın, bir de yetişip olgunlaştığı zaman bakın. Hicazlılar, olgunlaşmak için, yenin fethası ile; Yen', derler. Bazı Necitliler de, yenin zammesiyle: Yun', derler. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Yenaatis semeretü ve eyneat denir ki: Meyve yetişti, demektir. Ona yen' ve yun' da denir. Hasen, Mücahit, Katade, A'meş ve İbn Muhaysın, yenin zammesiyle "yun'ihi" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Yen', meyvenin olgunlaşmasıdır. Şair şöyle demiştir:

Meyhanenin etrafındaki çadırlarda,
Etrafında da olgunlaşmış zeytinler vardır.

Allah Teala yarattıklarını evirip çevirmek ve mahlukunun yapamayacağı şekilde halden hale geçirmekle ölüleri de öyle dirilteceğini beyan etmiştir.

"Şüphesiz bunda inanan topluluk için ayetler vardır": İbn Abbas şöyle demiştir: İnanan toplum, bu bitkiyi çıkaranın ölüleri de diriltmeye kadir olduğunu tasdik ederler. Mukatil de: Birliğini tasdik ederler, demiştir.

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ
وَخَرَقُوا لَهُ بَن۪ينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍۜ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٠٠﴾

100 – Cinleri Allah'a ortaklar yaptılar. Oysa onları da O yarattı. Bilmeden O'na oğullar ve kızlar uydurdular. O'nu tenzih ederiz. O, onların nitelediklerinden çok yücedir!

"Caalu lillahi şurekael cinne": Allah'ı böyle nitelediler, manasınadır. Zeccac şöyle demiştir: "El – cinne"nin mansub olması iki açıdandır:

Birincisi: Meful olması, o zaman mana: Cinleri Allah'a ortak koştular, olur ve cin de ikinci meful olur, mesela: "Caalul melaiketellezine hüm ibadürrahmani inasa" *(Zuhruf: 19)* ayetinde olduğu gibi.

İkincisi: Cin'in şürekae'den bedel olup şürekae'yi tefsir etmesi. Ebu'l - Mütevekkil, Ebu İmran, Ebu Hayve ve Cahderi, nunun refi ile "şürekael cinnü" okumuşlar; İbn Ebi Able ile Muaz el - Kari de, nunun kesri ile: "El - cinni" okumuşlardır.

Cinleri ortak kılmalarında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar putlara tapmada şeytanlara itaat ettiler, o şekilde onları Allah'a ortak kıldılar, bunu da Hasen ile Zeccac, demişlerdir.

İkincisi: Melekler Allah'ın kızları, ortaklarıdır, dediler, tıpkı: O'nunla cinler arasında bir nesep bağı kurdular" *(Saffat: 158)* ayetinde olduğu gibi. Meleklere cin denilmesi, saklanıp göze görünmedikleri içindir. Bunu da Katade, Süddi ve İbn Zeyd, demişlerdir.

Üçüncüsü: Zındıklar şöyle dediler: Allah; nurun, suyun, hayvanların ve davarların yaratıcısıdır; İblis de karanlığın, canavarların, yılanların ve akreplerin yaratıcısıdır. İşte ayet onların hakkında indi. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Onları O yarattı": Bu zamirin mercii hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ortak kılanlara racidir, bu takdirde mana şöyle olur: Kendilerini yaratan için ortaklar kıldılar ki onlar yaratmazlar.

İkincisi: Cine racidir, o zaman da mana: Allah cinleri yarattı, şeklinde olur. Allah'ın ortağı nasıl sonradan yaratılmış olur? Bu ikisini Zeccac, demiştir.

"Ve haraku lehu benine ve benatin": Nafi, mübalağa ve çokluk manası için şedde ile "ve harraku" okumuştur. Çünkü müşrikler meleklerin Allah'ın kızları olduklarını iddia ettiler; Hıristiyanlar da Mesih'i, Yahudiler de Uzeyr'i iddia ettiler. İbn Abbas, Ebu Reca ve Ebu'l - Cevza, noktasız ha, ranın şeddesi ve fe ile: "Harrefu" okudular; İbn Semeyfa ile Cahderi de elif ve noktalı hı ile: "Hareku" okudular. Süddi şöyle demiştir: "Oğullar": Yahudilerin: Uzeyr Allah'ın oğludur, Hıristiyanların: İsa Mesih Allah'ın oğludur, demeleridir. "Kızlar" ise: Arap müşriklerinin: Melekler Allah'ın kızlarıdır, demeleridir. Ferra da şöyle demiştir: Haraku, ihteraku, haleku ve ihteleku, iftira ettiler manasınadır. Ebu Ubeyde de: Hareku: Kıldılar, demiştir. Zeccac da: "Bilmeden": Onlar bunu bilerek değil, yalan söyledikleri için zikrettiler, demiştir.

بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَنّٰى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ
تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٠١﴾

ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ
عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿١٠٢﴾

101 – Göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. O'nun çocuğu nasıl olur ki O'nun eşi (zevcesi) yoktur. O her şeyi hakkıyla bilendir.

102 – İşte Rabbiniz Allah budur. O'ndan başka İlah yoktur. Her şeyin yaratıcısıdır. Öyleyse O'na ibadet edin. O her şeye vekildir.

"O'nun çocuğu nasıl olur?": Zeccac şöyle demiştir: O'nun çocuğu nereden olur? Çocuk ancak eşten olur?! Çocuğunun olmaması için de onlara: "Her şeyi O yarattı" kavlini delil getirdi. Eşyayı yaratan Allah'ın bir benzeri yoktur, öyleyse benzeri olmayanın çocuğu nasıl olur?! Çocuğu vardır, denilirse, benzeri vardır denilmiş olur.

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ
الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴿١٠٣﴾

103 – Gözler O'nu görmez; O ise gözleri görür. O lütuf sahibidir, her şeyden haberdardır.

"Gözler O'nu görmez (idrak etmez)": İdrak hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: İdrak ihata etmek, kuşatmak manasınadır. *İkincisi:* Görmek manasınadır. "Ebsar"da da iki görüş vardır: *Birincisi:* O gözlerdir, bunu cumhur, demiştir. *İkincisi:* O akıllardır, bunu da Abdurrahman bin Mehdi, İbn Husayn el – Kari'den rivayet etmiştir. Ayetin manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Gözler O'nu kuşatmaz, bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Said bin Müseyyeb ile Ata da böyle demişlerdir. Zeccac ayetin manası şöyledir, demiştir: Gözler O'nu gerçek olarak kavrayamaz. Bunda da O'nun görülmeyeceğine dair bir şey yoktur, çünkü görülmesi için Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den sahih hadis vardır. Bu da ehl-i sünnet ile ilim ve hadis erbabının mezhebidir.

İkincisi: Esas nuru ile tecelli ettiği zaman gözler onu idrak edemez, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Gözler O'nu dünyada göremez, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Hasen de böyle demiştir. Ayetin dünya-

ya ait olduğuna: "Öyle yüzler vardır ki o gün terü tazedir, Rabbine bakmaktadır" *(Kıyamet: 22 – 23)* kavli delalet etmektedir. O'na bakma kıyamet günü ile kayıtlanmıştır, bu ayette ise mutlak zikredilmiştir. Mutlak da mukayyede hamlolunur.

"O gözleri görür": Bunda da iki görüş vardır: Zeccac şöyle demiştir: Bu bilgilendirmede, mahlukun görmeyi idrak edemeyeceğine delil vardır, yani görme gerçeğini anlayamazlar. İnsanın, diğer organları ile değil de gözü ile görmesini sağlayan şey nedir? Allah Teala şunu bildiriyor ki, mahluklar O'nun yarattığı şeylerden birinin gerçeğini anlayamıyor ve onun bilgisini kavrayamıyorlar, artık aziz ve celil olan Allah'ı nasıl idrak ederler?

"Latif": Ebu Süleyman el – Hattabi şöyle demiştir: O, kullarına iyilik edendir, onlara bilmedikleri yerden lütfeder, ummadıkları yerden menfaatleri için sebepler halk eder. İbn el – A'rabi de şöyle demiştir: Latif: Sana ihtiyacını yumuşaklıkla ulaştıran kimsedir. Latafallahu bike kavli de bundandır ki: Allah sana lütfetti demektir. O, nasıl olduğu bilinmeyecek kadar latif (ince)dir, Lutf bazen ince ve kapalılık manasına gelir, bazan da cisimlerin ufaklığını ifade eder. Bu sıfatlar Allah Teala'ya yaraşmayacak şeylerdir. Ezheri de şöyle demiştir: Latif, Allah'ın güzel isimlerindendir, manası da: Kullarına yumuşak davranan, demektir. Habir ise: Bir şeyin gerçeğini bilen, hakiki durumundan haberdar olan manasınadır.

قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ
فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ ﴿١٠٤﴾

104 – Gerçekten Rabbinizden size deliller (basiretler) geldi. Artık kim görürse, kendi lehine. Kim de kör olursa, kendi aleyhinedir. Ben sizin üzerinizde bir bekçi değilim.

"Size Rabbinizden besair (basiretler) geldi": Besair: Basiretin çoğuludur, o da bir şeyi görmeyi ve bilmeyi sağlayan delalettir. Zeccac da şöyle demiştir: Mana: Size içinde açıklama ve basiretler olan Kur'an geldi, demektir. "Kim görürse, kendi lehinedir": Onun menfaati kendinedir. "Kim de kör olursa": Bunun zararı da kendinedir. Çünkü Allah Teala'nın mahlukatına ihtiyacı yoktur. "Ben üzerinizde bir bekçi değilim": Yani sizi bir bekçi ve gözcü gibi imanla sorumlu tutan biri değilim. Bu da savaş emrinden önce idi.

Müfessirler bu ayetin kılıç ayeti ile neshedildiğini zikretmişlerdir. Bazıları da manası şöyledir, demişlerdir: Ben sizin üzerinizde amellerinizi sayıp deftere geçiren bir gözcü değilim. Buna göre nesih söz konusu olamaz.

وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١٠٥﴾

105 – İşte ayetleri bu şekilde açıklıyoruz ki, dersini görmüşsün desinler ve biz onu bilen bir topluluğa açıklayalım.

"İşte ayetleri bu şekilde açıklıyoruz": Ahfeş: "Kezalike": Böyle manasınadır, demiştir. Zeccac da mana şöyledir, demiştir: Sana bu okunanları açıkladığımız gibi ayetleri de açıklıyoruz. İbn Abbas da: Ayetleri tasrif ediyoruz: Onları her yönde açıklıyoruz; bir defa onlarla davet ediyoruz, başka bir defa da onlarla korkutuyoruz, demiştir. "Desinler": Yani Mekke halkı onlara Kur'an'ı okuduğun zaman. "ders görmüşsün desinler". İbn Enbari de ayetin manası şöyledir, demiştir: Ayetleri böyle evirip çeviriyoruz ki delille onları susturalım ve: Sen dersini görmüşsün, desinler. Ayetlerin açıklanması onu anlayan ve onunla amel eden bir toplumun mutlu olması, ondan yüz çevirenlerin de bedbaht olması içindir. Artık kim onlarla amel ederse, mutlu olur, kim de dersini okumuşsun, derse bedbaht olur. Zeccac da: "liyekulu"daki lam'a dilciler, lam-ı sayruret (dönüşüm) lamı derler. Mana da şöyledir, demiştir: Onları böyle dedirten sebep, ayetlerin okunmasıdır. Bu da şunun gibidir: "Musa'yı Fir'avn ailesi Nil'den aldılar ki kendilerine düşman ve üzüntü olsun". *(Kasas: 8)* Onlar onu almakla kendilerine düşman olsun istemediler, ancak işin sonu onlar için düşmanlık ve üzüntü oldu. Adam ölmek için yazdı, sözün de böyledir; yazmakla kendini helak etmek istedi değil de, ancak sonu helak oldu, demektir. "Dareste": İbn Kesir ile Ebu Amr, elif, sinin sükunu ve tenin fethası ile okumuşlardır ki manası: Ehl-i kitap ile müzakere ettin, demektir. Asım, Hamze ve Kisai de: Sinin sükunu ve tenin fethası ile elifsiz olarak "dereste" okumuşlardır ki, manası: Ehl-i kitabın kitaplarını okudun, demektir. Müfessirler de: Sen Cabir ile Yesar'dan öğrendin, demişlerdir. Bunu da "Ona ancak bir insan öğretiyor" *(Nahl: 103)* ayetinde açıklayacağız, inşallah. İbn Amir ile Yakup de, ranın ve sinin fethi, tenin sükunu ile elifsiz olarak: "dereset" okumuşlardır ki bu da: Bu okuduğun haberler eskidir, geçmiş ve tarihten silinmiştir, demektir. Adlarını ver-

diğimiz bütün kurralar dalı fetha ile okumuşlardır. Nafi'den ise dalın fethi, ranın kesri ve tenin sükunu ile: "Düriset" okuduğu rivayet edilmiştir ki Ya'mur kıraati de böyledir, manası da: "Okundu" demektir. Übey bin Ka'b de, dal'ın ve sinin fethi, ranın zammı ve tenin sükunu ile "derüset" okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Bu, "dereset" manasınadır ki, silindi, yok oldu, demektir. Ancak ra mazmum olursa mana daha da mübalağalı olur. Muaz el – Kari, Ebu'l – Aliye ve Müverrık, dalın ref'i, ranın kesri ve şeddesiyle, "dürriset" okumuşlardır. İbn Mes'ud, Talha bin Musarrif de: ranın ve sinin fethi, elifsiz ve tesiz olarak "derese" okumuşlardır. İsmet de A'meş'ten, elifle "darese" rivayet etmiştir.

"Velinübeyyinehu": Ayetlerin verilişini açıklayalım, demektir. "Bilen bir topluluğa": Kendilerine açıklananı bilsinler de onu kabul etsinler.

اِتَّبِعْ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ
وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٠٦﴾ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَٓا اَشْرَكُواۜ وَمَا
جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَف۪يظاًۚ وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَك۪يلٍ ﴿١٠٧﴾

106 – Rabbinden sana vahyolunana tabi ol. O'ndan başka İlah yoktur. Müşriklerden yüz çevir.

107 – Eğer Allah dileseydi şirk koşmazlardı. Seni onların üzerine bekçi yapmadık. Sen onların üzerinde vekil de değilsin.

"Müşriklerden yüz çevir": Müfessirler: Bunun kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir.

"Eğer Allah dileseydi şirk koşmazlardı": Bunda da üç görüş vardır ki bunları Zeccac aktarmıştır:

Birincisi: Eğer dileseydi onları mü'minler kılardı. *İkincisi:* Eğer dileseydi onları imana mecbur eden bir ayet indirirdi. *Üçüncüsü:* Eğer dileseydi köklerini kazır ve şirk sebeplerini keserdi. İbn Abbas: Ayetin kalan kısmı kılıç ayetiyle neshedilmiştir, demiştir.

وَلَا تَسُبُّوا الَّذ۪ينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَسُبُّوا اللّٰهَ عَدْواً بِغَيْرِ
عِلْمٍۜ كَذٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ اُمَّةٍ عَمَلَهُمْۖ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ
فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٠٨﴾

108 – Onların Allah'tan başka dua ettiklerine sövmeyin ki, sonra tecavüz ederek cahillikle Allah'a söverler. Böylece her ümmete amelini süsledik. Sonra dönüşleri Rablerinedir. O da onlara yaptıklarını haber verir.

"Onların Allah'tan başka dua ettiklerine sövmeyin": İniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, müşriklere: "Sizler ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennemin odunlarıdır" deyince, onlar da: Ya Muhammed, ya tanrılarımıza sövmekten ve onları ayıplamaktan vazgeçersin yahutta biz de senin ibadet ettiğin tanrını yereriz, dediler; işte ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Müslümanlar kafirlerin putlarına söverlerdi, onlar da buna karşılık verirlerdi; Allah Teala onları bundan men etti ki onlar da cahillikle bilmeyerek Allah'a kötü söylemesinler. Bunu da Katade, demiştir. "Yed'une". İbadet ederler, demektir, ibadet ettikleri de putlardır. "Allah'a söverler": Yani size onları ayıplamayı emrettiği kimseye söverler, bu da Allah Teala'ya döner, yoksa onlar açıktan Allah'a sövmezlerdi. Çünkü onlar da, müşrik olmalarına rağmen Halıklarının Allah olduğunu ikrar ederlerdi.

"Adven biğayri ilm": Cahillikle haksız yere demektir. Yakup, aynın ve dalın zammesi ve vavın şeddesiyle "uduvven" okumuştur. Araplar zulüm hakkında: Ada fülanün adven ve uduvven, udvanen, derler. Ada: Zulmetti, demektir.

"Böylece her ümmete amelini süsledik": Yani bu müşriklere putlara tapmayı ve şeytana itaat etmeyi süslediğimiz gibi hak ve batıl üzerinde toplanan her ümmete de hayır veya şer amellerini süsledik. Müfessirler: Bu ayetin kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir.

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ
اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ اٰيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ
اللّٰهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ اَنَّهَا اِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٩﴾

109 – Andolsun, eğer kendilerine bir ayet (mucize) gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah'a olanca kasemleriyle yemin ettiler. De ki: Ayetler ancak Allah katındandır. O (ayet) geldiği zaman inanmayacaklarını size ne bildiriyor!

"Olanca kasemleriyle Allah'a yemin ettiler": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Şuara: 4'te: "Eğer isteseydik üzerlerine gökten bir mucize indirirdik" ayeti nazil olunca müşrikler: Onu üzerimize indir, Allah'a yemin ederiz ki ona inanırız, dediler. Bunun üzerine Müslümanlar da: Ya Resulallah, onlara bu ayeti indir ki iman etsinler, dediler. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Kureyşliler: Ya Muhammed, bize Musa'nın elinde bir asa olduğunu, onu taşa vurduğu zaman on iki pınar çıkardığını; İsa'nın da ölüleri diriltti̇ğini, Semud'un da kayadan çıkan bir dişi devesi olduğunu haber veriyorsun; sen de bunlar gibi mucizeler getir de sonunda seni tasdik edelim, dediler. O da: "Ne istiyorsunuz?" dedi. Onlar da: Safa tepesini altına çevir, dediler. O da: "Eğer bunu yaparsam bana inanır mısınız?" dedi. Onlar da: Evet, Allah'a yemin ederiz ki eğer bunu yaparsan hepimiz sana tabi oluruz, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem dua etmek üzere kalktı; Cebrail geldi: İstersen Safa tepesi sabahleyin altın olur, ancak ben ne zaman bir mucize getiririm de kim ona iman etmezse, mutlaka başlarına azap indiririm; istersen de içlerinden bazıları tövbe edinceye kadar onları bırakırım, dedi. Bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: Onları bırak, tövbe edecekler tövbe etsinler, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Muhammed bin Ka'b el – Kurazi'nin görüşüdür. "Cehde eymanihim" kavlinin manasını da Maide suresinde zikretmiş bulunuyoruz. Onların teklif ettikleri mucizeler de: Bize yerden bir pınar fışkırtmadıkça sana asla iman etmeyiz gibi şeylerdi. *(İsra: 90)*

"De ki: Ancak ayetler Allah katındadır": Yani mucizeler getirmeye sadece O'nun gücü yeter, ne benim ne de başkasının değil. "Vema yüşirüküm enneha": Onları size bildiren nedir? İbn Kesir, Ebu Amr, Ebu Bekir -Asım'dan rivayetle – Halef de kendi tercihi olarak hemzenin kesri ile "inneha" okumuşlardır. Bu kıraate göre "yüşirüküm"deki hitap müşriklere olur. Söz de: "Veme yüşirüküm"de bitmiş olur. Mana da şöyle olur: Onlar geldiği zaman onlara inanacağınızı size ne bildiriyor? "İnneha" da yeni cümle başı olur ve onların halini haber verir. Ebu Ali de, takdir: "Vema yüşirüküm imanehum" olur ki meful zikredilmiş ve mana da: Eğer o teklif ettikleri mucizeler gelse idi, iman etmezlerdi, olur. Buna göre hitap mü'minleredir. Sibeveyh şöyle demiştir. İmam Halil'e: "Vema yüşirüküm inneha" kavlini sordum: Neden: "Ma yüdrike ennehu layefalu" tarzında olmasın, dedim. O da: Burada güzel olmaz, o sadece: "Ve mayüşirüküm" dedi, sonra da yeni söze başladı ve müsbet olarak: "Mucizeler gelirse iman

etmezler" dedi. Eğer: "Vema yüşirüküm enneha iza caet la yü'minun" dese idi, bu onlar için mazeret olurdu. Nafi, Hafs da Asım rivayetinde, Hamze ve Kisai, hemzenin fethi ile "enneha" okumuşlardır. Buna göre "vema yüşirüküm"deki hitap, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabına olur.

Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O ayetler geldiği zaman belki inanmayacaklarını ne biliyorsunuz? Araplar "enne"yi "lealle" yerine kullanırlar: İ'tissuka enneke teşteri lena şey'en (çarşıya çık, belki bize bir şey alırsın) derler.

Şair Adiy bin Zeyd de şöyle demiştir:

Ey beni kınayan, benim bugünün bir saatinde
Veyahut yarın kuşluk vaktinde öleceğimi ne biliyorsun?

Yani belki öleceğimi demek istemiştir. Halil, Sibeveyh ve Ferra da bu kıraatin gerekçesinde bu manaya gitmişlerdir.

İkincisi: Mana şöyledir: O ayetler geldiği zaman inanacaklarını ne biliyorsunuz? O zaman "la" bağlaç (dolgu malzemesi ve zait) olur, tıpkı: "Ma meneake en la tescüde iz emertük" *(A'raf: 12)* ve: "Ve haramun ala karyetin ehleknaha ennehüm la yerciun" *(Enbiya: 95)* ayetlerinde olduğu gibi. Zeccac ise bunu reddetmiş ve birinciyi tercih etmiştir. Çoğunluk, ye ile: "Yü'minun" kıraati üzerindedirler ki İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Kisai ve Hafs da Asım rivayetinde onlara dahildir. İbn Amir ile Hamze de te ile müşriklere hitap olarak okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Kim ye ile okursa, yemin edenlerin gaip olmalarını nazar-ı dikkate alır, kim de te ile okursa, gaipten muhataba geçmiş olur.

وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ
أَوَّلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١٠﴾

110 – Ona ilk sefer iman etmedikleri gibi kalplerini ve gözlerini çevirir ve onları taşkınlıkları içinde şaşkın şaşkın bocalamaya bırakırız.

"Kalplerini ve gözlerini çeviririz": Çevirmek (taklib): Bir şeyi ters yüz etmektir. Kelamın manasında ise dört görüş vardır:

Birincisi: Onlara istedikleri gibi bir mucize verseydik, kalplerini ve gözlerini ona iman etmekten çevirir ve onlarla hidayetin arasına girerdik, daha önce gördüklerine iman etmedikleri gibi buna da iman

etmezlerdi. Bunu da onlara ceza için yapardık. İbn Abbas, Mücahit ve İbn Zeyd, bu manaya gitmişlerdir.

İkincisi: Bu, ahirette dünyaya dönmek istemelerinin cevabıdır, mana da şöyledir: Eğer dünyaya döndürülselerdi, dünyada iken onlarla hidayetin aralarına girdiğimiz gibi yine girerdik. Bu manayı da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Eski milletler ayetleri gördükleri zaman onlara nasıl iman etmedilerse bunların da kalplerini ve gözlerini ayetlere iman etmekten öyle çeviririz. Bunu da Mukatil, demiştir.

Dördüncüsü: Bu çevirme onlara ceza için cehennemde olacaktır, bunu da Maverdi, demiştir.

"Bihi" (ona) zamirinin merciinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'a racidir.

İkincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir.

Üçüncüsü: Görülen ayetlere racidir.

Dördüncüsü: (Kalplerini ve gözlerini) çevirmeye racidir.

"İlk sefer"den ne kastedildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İlk sefer: Dünya yurdudur.

İkincisi: O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'den önceki peygamberlerin mucizeleridir.

Üçüncüsü: O, ayetler inmeden önce, inmiş gibi kalplerini imandan çevirmedir.

Tuğyan ve ameh kelimeleri de Bakara suresinde zikredilmiştir.

وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَا اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا
عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوٓا اِلَّآ اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ
وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ ﴿١١١﴾

111 – Eğer onlara melekleri indirsek, onlara ölüleri konuştursak ve her şeyi kefiller olarak grup grup toplasa idik, Allah dilemedikçe yine de iman etmezlerdi. Fakat onların çokları cahillik ediyorlar.

"Eğer onlara melekleri indirse idik": İniş sebebi şudur: Alay edenler Mekke halkından bir grup halinde Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: Bize ölüleri dirilt de onlara, dediklerinin doğru mu

yoksa yanlış mı olduğunu soralım yahut melekler göster de senin Resulullah olduğuna şahitlik etsinler veyahut Bize Allah'ı ve melekleri bölük bölük getir, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ayetin manası şöyledir: Eğer onlara melekleri istedikleri gibi indirsek veya ölüler onlarla konuşsa da senin peygamberliğine şahitlik etseler, "haşerna": Toplasak, "her şeyi onlara": Yani dünyada, "grup grup, yine de Allah dilemedikçe iman etmezlerdi". Böylece imanın dilemesiyle olacağını, yoksa kendilerinin zannettikleri gibi istedikleri zaman iman edeceklerini, istemedikleri zaman da iman etmeyeceklerini zannettikleri gibi olmadığını haber vermiştir.

"Kıbelen": İbn Amir ile Nafi kafın kesri ve benin fethi ile "kıbelen" okumuşlardır. İbn Kuteybe de manasının: Gözle görmek olduğunu söylemiştir. İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai de, kafın ve benin zammesiyle "kubulen" okumuşlardır. Manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, kabil'in çoğuludur, sınıf ve bölük demektir. Mana da: Onlara her şeyi sınıf sınıf toplasa idik olur. Bunu Mücahit demiş, Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe de tercih etmişlerdir.

İkincisi: O yine kabil'in çoğuludur, ancak o kefil, demektir. Mana da: Her şeyi onlara toplasak da senin dediğinin doğruluğuna kefil olsalar demektir. Ferra da bunu tercih etmiştir. Ona şöyle itiraz edilmiştir: Meleklerin inmesine ve ölülerin konuşmasına iman etmezlerse, senin sözün demek olan kefaletle hiç iman etmezler. Buna da: O toplanan şeyler kefil olsa da konuşmayan şeyler konuşsa, bu da apaçık bir ayet olurdu, diye cevap vermişlerdir.

Üçüncüsü: O, karşılaşmak manasınadır; o zaman mana şöyle olur: Her şeyi onlara toplasak da onlarla karşılaşsalar. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Ebu Zeyd de şöyle demiştir: Lakıytü fülanen kıbelen ve kabelen ve kubulen ve kabilen ve kabeliyyen ve mukabeleten, denir ki hepsi birdir, o da yüz yüze gelmektir. Ebu Ali de şöyle demiştir: Ebu Zeyd'in dediğine göre Kur'andaki bu kelimeler her ne kadar lafızları farklı olsa da birdir, aynı manayadır.

"Ancak onların çoğu cahillik ediyorlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu şeylerin ancak Allah'ın dilemesiyle olacağında cahillik ediyorlar.

İkincisi: Bütün ayetler getirilse yine de iman etmeyeceklerini bilmiyorlar.

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ
عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ
زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١١٢﴾

112 – Böylece her peygamber için insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. Bunların bazıları bazılarına aldatmak için yaldızlı sözler telkin eder. Eğer Rabbin dileseydi bunu yapmazlardı. Artık onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak.

"Böylece her peygamber için bir düşman yaptık": Yani sana ve ümmetine insan ve cin şeytanlarını düşman yaptığımız gibi, senden önce geçmiş peygamberler ve ümmetlerine aynısını yaptık. Mana şöyledir: Seni düşmanlarla denediğimiz gibi senden öncekileri de denedik ki eziyetlere sabredenlerin mükafatı büyük olsun. Zeccac "düşman", düşmanlar manasınadır, demiştir. "Şeyatinel insi velcinni": "Adüvven"den bedel ve açıklama olarak mansuptur. "Adüvven"in ikinci meful olması da caizdir ki o zaman mana şöyle olur: Aynı şekilde onların ümmetleri için de insan ve cin şeytanlarını düşmanlar kıldık.

İnsan ve cin şeytanları üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar insanların ve cinlerin azgınlarıdır. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* İnsan şeytanları, insanlarla beraber olanlardır, cin şeytanları da cinlerle beraber olanlardır. Bunu da İkrime ile Süddi, demişlerdir. *Üçüncüsü:* İnsan ve cin şeytanları: Onların kafirleridir, bunu da Mücahit, demiştir.

"Yuhi": (Vahiy ve telkin eder): Vahyin aslı bir şeyi gizli ve örtülü şekilde bildirmek ve andırmaktır.

Burada ondan ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Emreder. *İkincisi:* Vesvese verir. *Üçüncüsü:* İşaret eder, gösterir.

"Zuhrüfel kavl (yaldızlı söz)": Bu da; süslenen, güzelleştirilen ve yaldızlanan sözdür. Zuhrufün aslı altındır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Batıl olup da süsleyip güzelleştirdiğin her şey zühruftür. Zeccac da şöyle demiştir: Zühruf lügatte ziynettir, mana da şöyledir: Onlar birbirlerine çirkin amelleri süslerler. "Ğurura": Masdar olarak mansuptur. Bu da manaya göre yapılmıştır, çünkü yaldızlı söz telkin etmenin manası, aldatmadır, sanki: Yeğurruna ğurura demiş gibi olur. İbn Abbas şöyle demiştir: "Aldatmak için telkin edilen yaldızlı

söz": Batıl temennilerdir. Mukatil de şöyle demiştir: İblis onları kandırmak için insanlara şeytanlar musallat etti. İnsan şeytanı cin şeytanı ile karşılaşınca, biri arkadaşına der ki: Ben kendi adamımı şu şu şeylerle kandırdım, sen de adamını onlarla kandır, der. İşte birbirlerine yaldızlı söz telkin etmelerinin manası budur. Başkası da şöyle demiştir: Mü'min şeytanını yorduğu zaman en azgın insan şeytanına gider, o da mü'mini fitneye düşürmesi için kışkırtır. Katade şöyle demiştir: Cinlerden de şeytanlar vardır, insanlardan da şeytanlar vardır. Malik bin Dinar da şöyle demiştir: İnsan şeytanı cin şeytanından daha çetindir; çünkü ondan Allah'a sığındığım zaman benden uzaklaşır da o ise beni günahlara göz göre göre sürükler.

"Velev şae rabbuke ma faaluhu": Hu zamirinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, vesveseye racidir. *İkincisi:* O küfre racidir. Üçüncüsü de gurura ve peygamberlere eziyete racidir.

"Onları uydurdukları şeyle baş başa bırak": Mukatil şöyle demiştir: Allah Teala Mekke kafirlerini uydurdukları yalanla baş başa bırakmayı murat ediyor. Başkası da şöyle demiştir: Müşrikleri dostlarının kendilerine telkin ettiği ve uydurdukları yalanlar dolayısıyla seninle tartıştıkları şeyle baş başa bırak. Ayetin bu kadarısı kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

وَلِتَصْغٰٓى اِلَيْهِ اَفْـِٔدَةُ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ ﴿١١٣﴾

113 – (Bunu da) ahirete iman etmeyenlerin gönülleri (süslü söze) meyletsin, ondan razı olsunlar ve irtikap ettiklerini irtikap etsinler diye yaparlar.

"Velitesğa": Meyletmek demektir. İleyhi zamiri yaldız ve aldatmaya racidir. Efide ise, fuad'ın çoğuludur, tıpkı ğurab ve ağribe gibi. İbn Enbari şöyle demiştir: Onlara bunu yaptık ki ahirete inanmayanların gönülleri batıla meyletsin. "Ve razı olsunlar": Batıldan. "Veliyakterifu": Kazansınlar ve yaptıklarının ne olduğunu bilsinler, demektir.

اَفَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْتَغٖي حَكَمًا وَهُوَ الَّذٖٓي اَنْزَلَ اِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًاۜ وَالَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ
الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ اَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرٖينَ ﴿١١٤﴾

114 – Allah'tan başkasını mı hakem olarak arayacağım? O ki size kitabı açıklanmış olarak indirdi. Kendilerine kitap verdiklerimiz şüphesiz onun Rablerinden hak ile indirildiğini bilirler. Artık sakın şüphe edenlerden olma.

"Allah'tan başkasını mı hakem olarak arayacağım?": İniş sebebi şöyledir: Kureyş müşrikleri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Aramızda bir hakem tayin et, ister Yahudi hahamlarından olsun isterse Hıristiyan keşişlerinden olsun, bize kitaplarında seninle ilgili olan şeylerden haber versinler, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Maverdi, zikretmiştir. "Hakem", hakim manasınadır. Mana da şöyledir: Aramızda hakem olması için Allah'tan başka bir hakim mi arayacağım?! "Kitap: Kur'an, "açıklanmış" da: Apaçık olup hak ile batılı, emirle yasağı ve helalle haramı ayıran demektir.

"Kendilerine kitap verdiklerimiz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İki ehl-i kitabın alimleridir, bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* Peygamber Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali ve benzerleri gibi ileri gelen ashabıdır.

"Yalemune ennehu münezzelün": İbn Amir ile Hafs – Asım rivayetinde – şedde ile "münezzelün", diğerleri de şeddesiz (münzelün) okumuşlardır.

وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا
لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١١٥﴾

115 – Rabbinin sözü doğruluk ve adalet bakımından tamamlandı. O'nun kelimelerini değiştirecek yoktur. O, hakkıyle işiten, her şeyi bilendir.

"Ve temmet kelimetü rabbike": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir ve Nafi, cemi sigası ile: "kelimatü"; Asım, Hamze, Kisai ve Yakup da müfred olarak: "kelimetü" okumuşlardır. Araplar, kelime, derler, çok sözü kastederler, mesela: Kus bin Saide bir kelimesinde dedi ki, derler, hutbesini kastederler; Züheyr kelimesinde dedi derler, kasidesini kastederler.

Bu kelimelerden murat edilen şey üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar, Kur'an'dır, bunu Katade, demiştir. *İkincisi:* Karar ve vaatleridir. *Üçüncüsü:* Vaad ve tehdidi, sevap ve azabıdır.

"Doğruluk ve adalet bakımından": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Haber verdiği şeyde doğruluk, kaza ve kaderinde adalet bakımından. *İkincisi:* Vaat ve tehditlerinde doğruluk, emir ve yasaklarında adalet bakımından, demektir.

"O'nun kelimelerini değiştirecek yoktur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İftira edenler onlarda arttırma ve eksiltme yapamazlar.

İkincisi: Vaatlerinde durmazlık ve hükmünü değiştirecek yoktur.

وَإِنْ تُطِعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ۚ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا
الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿١١٦﴾

116 – Eğer yeryüzündekilerin çoğuna itaat edersen, seni Allah yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna tabi olurlar ve onlar sadece yalan söylerler.

"Eğer yeryüzündekilerin çoğuna itaat edersen": İniş sebebi şöyledir: Kafirler, Müslümanlara: "Kendi öldürdüğünüzü yiyorsunuz da Rabbinizin öldürdüğünü yemiyorsunuz?" dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ferra, zikretmiştir. "Yeryüzündekilerin çoğun"dan maksat: Kafirlerdir. İtaat ettikleri şeyde de dört görüş vardır:

Birincisi: Ölü etini yemede. *İkincisi:* Putlar için kestiklerini yemede. *Üçüncüsü:* Putlara tapmada. *Dördüncüsü:* Bozuk fikirlerine tabi olmada. "Allah'ın yolu" da: Dinidir. İbn Kuteybe: "Yahrusun": Tahmin ve şüphe ederler, demiştir. Onun için tahmin edene: Harıs, derler. Eğer: "Şirkinde zan üzere olup da küfründe kesin olmayana azap etmek nasıl caiz olur?" denilerse, buna şöyle cevap verilir: Onlar delil aramayı bırakıp da keyiflerine uyarak zan ve cahillikle yetinince, azap edildiler. Bunu da Zeccac, demiştir.

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ ۖ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿١١٧﴾

117 – Şüphesiz Rabbin kendi yolundan sapanları pekiyi bilir ve O, doğru yolda olanları da pekiyi bilir.

"İnne rabbeke hüve a'lemü men yedıllü an sebilihi": Zeccac şöyle demiştir: "Men" mübteda olarak mahallen merfudur, lafzı ise istifhamdır. Mana da şöyledir: Şüphesiz Rabbin hangi insanların kendi yolundan saptıklarını çok iyi bilir. Hasan, yenin zammesi ve dadın kesresi ile "men yudillü" okumuştur. İbn Ebi Şüreyh rivayeti de böy-

ledir. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Ayetten kastedilen şudur: Ayetler geldiği zaman iman edeceğine yemin edenin yeminine iltifat etme; ancak kaderinde iman edeceği geçmiş olan iman eder.

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾

118 – Öyleyse eğer O'nun ayetlerine inanıyorsanız üzerine O'nun adının anıldığı şeylerden yiyin.

"Üzerine O'nun adının anıldığı şeylerden yiyin": İniş sebebi şöyledir: Allah Teala ölü etini haram edince, müşrikler mü'minlere: Sizler Allah'a ibadet ettiğinizi iddia ediyorsunuz; Allah'ın öldürdüğü yeme bakımından sizin öldürdüğünüzden daha haklıdır, dediler ve leşi kastettiler. Bunun üzerine bu ayet indi.

Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

وَمَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا
حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ وَإِنَّ كَثِيرًا لَيُضِلُّونَ
بِأَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ ﴿١١٩﴾

119 – Neden üzerine Allah'ın adının anıldığı şeylerden yemiyorsunuz? Halbuki mecbur kalmadıkça size haram ettiğini açıklamıştır. Şüphesiz onları bilmeden keyiflerine uyarak (insanları) gerçekten saptırırlar. Şüphesiz Rabbin haddi aşanları pekiyi bilendir.

"Vemaleküm ella te'külu" (neden yemiyorsunuz?): Zeccac: Mana şöyledir, demiştir: "Ve eyyü şeyin yekau leküm fi en la te'külu; "en" mahallen mansuptur, çünkü "fi" düşmüştür; mana da "en" ile bitişmiş, o nedenle onu nasbetmiştir.

"Ve kad fassale leküm": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, merfu olarak: "Fussıle leküm ma hurime aleyküm" okumuşlardır; Nafi, Hafs da Asım kıraatinde, Yakup, Kazaz da Abdülvaris'ten naklen, fenin fethası ile: "Fassale", hanın fethası ile de: "Harreme" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayeten fenin fethası ile: "Fassale", hanın zammesi ile: "Hurrime" okumuşlardır.

Zeccac da şöyle demiştir: Yani sizin için helal haramdan ayırt edildi, darda kalınca da, haram edilen size helal edildi.

Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Size haram edilenler açıklandı, yani Maide suresinde ölü, kan... vs. gibi şeyler açıklandı.

"Ve inne kesiren leyedillune biehvaihim": Yani Arap müşrikleri boğazlama vs. hususlarda saparlar, demektir. İbn Kesir ile Ebu Amr, "leyedıllune", Yunus: 88'de: "Rabbena liyedıllu", İbrahim 30'da: "Endaden liyedıllu", Hac: 9'da: "Saniye itfihi leyedılle", Lokman: 6'da: "Liyedılle an sebilillahi biğayri ilmi", Zümer: 8'de: "Endaden liyedılle", bu altı yerde yenin fethası ile okurlar. Asım, Hamze ve Kisai de zammesi ile okudular. Nafi ile İbn Amir de: "Leyedallune biehvaihim", Yunus'ta da feth ile "liyedallu" okumuşlar. İkisi, yani Nafi ile İbn Amir de kalan dördü zamme ile okumuşlardır. Kim fetha ile okursa, kendilerinin saptıklarını, kim de zamme ile okursa, başkalarını saptırdıklarını murat etmiş olurlar. Bu da saptırmada daha abartılıdır. Zira her saptıran sapıktır da, her sapık, saptırıcı değildir.

وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ سَيُجْزَوْنَ
بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ ﴿١٢٠﴾

120 – Günahın açığını da gizlisini de bırakın. Şüphesiz günah kazananlar kazandıkları şeyin cezasını çekeceklerdir.

"Günahın açığını da gizlisini de bırakın": Burada günah hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O zinadır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Buna göre günahın açığında ve gizlisinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onun açığı onu duyurmaktır, gizlisi de onu kapatmaktır. Bunu da Dahhak ile Süddi, demişlerdir. Dahhak şöyle demiştir: Onlar gizli zinayı helal sayarlardı. *İkincisi:* Onun açığı; analar, kızlar ve babaların nikah ettiği gibi haram kadınları nikah etmektir. Gizlisi de zinadır. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

İkincisi: O, bütün günahlar için geneldir. Mana da şöyledir: Gizlisi ve açığıyla bütün günahları terk edin. Ebu'l – Aliye, Mücahit, Katade ve Zeccac da bu görüştedirler. İbn Enbari de mana şöyledir demiştir: Günahı her yönüyle terk edin.

Üçüncüsü: Günah isyandır, burada ondan özel bir şey kastedilmiştir. İbn Zeyd: Burada onun açığı, elbiselerini çıkarmalarıdır; zira onlar Beytullah'ı çıplak tavaf ederlerdi. Gizlisi de zinadır.

وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ
عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ
لِيُجَادِلُوكُمْ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ ﴿١٢١﴾

121 – Üzerinde Allah'ın adının anılmadığı şeylerden yemeyin. Şüphesiz o, yoldan çıkmadır. Gerçekten şeytanlar, sizinle mücadele etmek için kendi dostlarına telkin ederler. Eğer onlara uyarsanız, şüphesiz elbette müşriklersiniz.

"Üzerine Allah'ın adının anılmadığı şeylerden yemeyin": İniş sebebi şöyledir: Müşrikler, mü'minlere: Siz kendi öldürdüklerinizden yiyorsunuz da Allah'ın öldürdüklerini yemiyorsunuz diyerek onlarla tartıştılar, bunu da: Üzerine Allah'ın adının anılmadığı şeylerden yemeyin" *(En'am: 118)* ayetinde anlatmıştık. Bu, İbn Abbas'ın görüşüdür. İkrime de şöyle demiştir: İranlılar Kureyşlilere şöyle yazdılar: Muhammed ve ashabı Allah'ın boğazladığından yemiyorlar da kendi nefisleri için boğazladıklarından yiyorlar, dediler. Müşrikler de bunu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabına yazdı, bundan da Müslümanların içine biraz kuşku düştü, işte ayet bunun üzerine indi.

Üzerine Allah'ın adının anılmadığı şeylerden murat edilen hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, ölü (leş)tir, bunu da İbn Cerir, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O ölü, boğulmuş hayvan...ve sunaklarda kesilenlerdir. *(Maide: 3)* Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, Arapların putları için kestikleridir, bunu da Ata, demiştir.

Dördüncüsü: O, kesilirken üzerine Allah'ın adının anılmadığı şeyler için geneldir. Abdullah bin Yezid el – Hatmi ile Muhammed bin Sirin bu manaya gitmişlerdir.

Hayvan keserken Allah'ın adını anmayı kasden terk ederse, eti yenir mi? Bu hususta İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır. Eğer onu unutarak terk ederse, yemesi mubah olur. Şafii de: Her iki halde de haram olmaz, demiştir. Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah da şöyle demiştir: Eğer biz: Kasden bismillah'ı terk ederse, mubah olmaz dersek, ehl-i kitabın kestikleri: " Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri

size helaldir" *(Maide: 5)* ayetiyle neshedilmiştir. Ayet Şafii'nin kavline göre ise muhkemdir (mensuh değildir).

"Şüphesiz o, yoldan çıkmadır (fasıklıktır)": Yani üzerine Allah'ın adının anılmadığı şeyi yemek fasıklıktır, yani haktan ve dinden çıkmadır. Burada şeytanlardan ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar cinlerin şeytanlarıdır, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *İkincisi:* İran halkından bir gruptur, bunu da İkrime'den zikretmiş bulunuyoruz. Birinciye göre, onların vahyi vesvesedir. İkinciye göre de onların vahyi mektup yazmalarıdır. "Dostları"ndan maksat ölü eti yemede Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile mücadele eden kafirlerdir. Sonra onlar hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Kureyş müşrikleridir. *İkincisi:* Yahudilerdir. "Eğer onlara uyarsanız": Ölü etini helal saymada, "şüphesiz sizler müşriklersiniz".

أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي
النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا
كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٢﴾

122 – Hiç ölü olup da kendisini dirilttiğimiz ve kendisine onunla insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp da hiçbir zaman ondan çıkamayan kimse gibi midir? İşte kafirlere yaptıkları şeyler böyle süslü gösterilmiştir.

"Hiç ölü olup da kendisini dirilttiğimiz": Kimler hakkında indiğinde beş görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onlar Hamza bin Abdulmuttalib ile Ebu Cehil hakkında inmiştir. Şöyle ki Ebu Cehil, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in üzerine tezek attı, Hamza henüz Müslüman olmamıştı. Ebu Cehil'in yaptığı Hamza'ya haber verildi, o da dönüp Ebu Cehil'in başına yayı kaldırdı. Ebu Cehil de: "Onun getirdiği şeyleri görmüyor musun? Bizi aptal sayıyor ve tanrılarımıza kötü söylüyor?" dedi. Hamza da: "Sizden daha aptalı var mı; Allah'ı bırakıp taşlara tapıyorsunuz?! Şahadet ederim ki Allah'tan başka İlah yoktur ve şahadet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve Resul'üdür, dedi. İşte ayet bunun üzerine indi. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: O; Ammar bin Yasir ile Ebu Cehil hakkında indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, İkrime de bunu demiştir.

Üçüncüsü: Ömer bin Hattab ile Ebu Cehil hakkında indi, bunu da Zeyd bin Eslem ile Dahhak, demişlerdir.

Dördüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebu Cehil hakkında inmiştir, bunu da Mukatil, demiştir.

Beşincisi: O, bütün mü'min ve kafirler için geneldir, bunu da Hasen ile diğerleri demişlerdir.

"Ölü olup da diriltttiğimiz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sapık olup da hidayet ettiğimiz, demektir. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Cahil olup da öğrettiğimiz demektir, bunu da Maverdi demiştir. Nafi şedde ile "meyyiten" okumuş; Ebu Ubeyde de, şeddesiz (meyten) okumuştur ki manaları birdir. "Nur'da da üç görüş vardır:

Birincisi: O hidayettir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Kur'an'dır, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: İlimdir. "İnsanlar arasında onunla yürür": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İnsanların arasında onunla doğru yolu bulur, bunu Mukatil, demiştir. *İkincisi:* İnsanlar arasında onunla cennete doğru yürür. *Üçüncüsü:* Dinini insanların arasında yayar, o zaman da yürümüş gibi olur, bu ikisini Maverdi, zikretmiştir.

"Kemen meseluhu": Mesel zaittir, mana da: Karanlıkta olan gibidir. Mananın: O, bir şeye benzetilse karanlıklarda kalana benzer demek olduğu da denilmiştir. Burada karanlıklardan maksat, küfür olduğu da söylenmiştir.

"Böylece süslü gösterildi": Yani bu, karanlıklarda kalıp da kurtulamadığı gibi, "kafirlere de yaptıkları şeyler süslü gösterildi", yani şirk ve isyanları onlara süslü gösterildi.

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ اَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ
اِلَّا بِاَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢٣﴾

123 – İşte böyle, her kentte ekabir günahkarlar yaptık ki orada hile etsinler. Hileyi ancak kendilerine ederler de bunun farkında değiller.

"İşte böyle her kentte yaptık": Yani kafirlere amellerini süslediğimiz gibi, öyle de her kentte ekabir günahkarlar yaptık. Mananın şöyle olduğu da söylenmiştir: Mekke'nin fasıklarını oranın ekabirleri yaptığımız gibi her kentin fasıklarını da ekabirler yaptık. Neden ekabirler her kentin fasıkları yapılmıştır? Çünkü onlar riyaset ve zenginlik dolayısıyla küfre daha yakındırlar. İbn Kuteybe de: Ayetin takdiri şöyledir, demiştir: Her kentin günahkarlarını oranın ekabiri kıldık. "Ekabir": gayri munsariftir (cer ve tenvin kabul etmez). Onlar kentin büyükleridir.

"Liyemkuru fiha": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Mekr: Hile, tuzak, günahkarlık, gaddarlık ve muhalefet gibi şeylerdir. İbn Abbas da: Orada yalan söylemeleri için, demiştir. Mücahit de: Mekke'nin dört bir köşesine birer adam oturttular, insanları Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e imandan çevirmek istediler. İnsanlara: O şairdir, kahindir, diyorlardı.

"Ancak kendilerine hilekarlık ederler": Yani o hile kendilerini kuşatır.

وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا
لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّىٰ نُؤْتَىٰ مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ ۘ اللَّهُ أَعْلَمُ
حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ ۗ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ
عِنْدَ اللَّهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٤﴾

124 – Onlara bir ayet geldiği zaman, "Allah'ın peygamberlerine verilenin aynısı bize de verilmedikçe asla iman etmeyiz" derler. Allah, elçiliğini kime vereceğini pekiyi bilir. Cürüm işleyenlerin başına yaptıkları hile yüzünden Allah katında bir horluk ve şiddetli bir azap gelecektir.

"Onlara bir ayet geldiği zaman": İniş sebebi şöyledir: Ebu Cehil: Abdimenaf oğulları hep bizimle şerefte rekabet ettiler, öyle ki onlarla iki yarış atı gibiydik. Şimdi ise onlar: Bizden bir peygamber vardır, ona vahiy geliyor, dediler; işte biz ona iman etmeyiz ya da bize de ona geldiği gibi vahiy gelir, dedi. Ayet de bunun üzerine indi. Bunu da Mukatil, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: "Hum" zamiri adları geçen ekabire racidir. Ebu Süleyman da: Ölü etini yemede mücadele edenlere racidir, demiştir. Mukatil de: Ayet, ayın yarılması ve duman gibi

şeylerdir, demiştir. İbn Abbas: "Allah'ın peygamberlerine verilenin aynısı" sözü üzerinde: Bize de vahyedilene ve bize de Cebrail gelip de Muhammed'in doğru olduğunu haber verene kadar, demiştir. Dahhak da: Onlardan her biri özel olarak kendisine elçilik verilmesini ve vahiy gelmesini istediler, demiştir.

"Allahu a'lemu haysü yecalü risaleteh": İbn Kesir, Hafs da Asım'dan rivayetle müfred olarak tanın nasbı ile "risaletehu" okumuşlardır, mana da: Onlar buna ehil değildirler, demektir. Şöyle ki Velid bin Muğire: Allah'a yemin ederim ki eğer peygamberlik hak olsa idi, içinizden ona en layık olan ben olurdum; çünkü sizden daha yaşlıyım ve sizden daha zenginim, dedi. Bunun üzerine: "Allah elçiliğini kime vereceğini daha iyi bilir" kavli indi. Maani alimleri şöyle demişlerdir: Peygamberleri tasdik etmede en etkili şey, onların kavimleri arasından gönderilmeden önce soylarına dil uzatılmamış olmasıdır. Çünkü bu onlara zarar verir ve insanlar: Onlar reis oldukları için halk arkalarına düşüyor, derlerdi. O nedenle Allah peygamberliği Ebu Cehil, Velit gibi Mekke'nin ekabir takımına değil de Ebu Talib'in yetimine vermenin daha iyi olacağını pekiyi bilir.

"Seyusibüllezine ecremu sağarun": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Sağar: Zilletin en aşağı şeklidir. Zeccac da şöyle demiştir: Mana: Onlar, her ne kadar dünyada ekabir takımından iseler de Allah katında onlara bir horluk gelecektir, yani Allah katında onlar için değişmez bir horluk vardır. Mananın şöyle olması da caizdir: Allah katında onlara bir horluk gelecektir. Ferra da şöyle demiştir: Manası: Sağarun min indillah şeklindedir, "min" hazfedilmiştir. Ebu Ravk da şöyle demiştir: Onlar için dünyada horluk ve ahirette de çetin bir azap vardır.

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِۚ وَمَنْ
يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقاً حَرَجاً كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ
فِي السَّمَٓاءِۜ كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢٥﴾

125 - Allah kimi doğru yola iletmek dilerse, onun göğsünü İslam'a açar. Kimi de saptırmak dilerse, sanki göğe çıkıyormuş gibi onun göğsünü daraltır. İşte Allah böylece inanmayanların üzerine azap musallat eder.

"Allah kimi doğru yola iletmek dilerse": Mukatil şöyle demiştir:

Ayet Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebu Cehil hakkında inmiştir.

"Göğsünü açar (şerh eder)": İbn El – A'rabi şöyle demiştir: Şerh açmak demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Şerahtü lekel emre ve şerahtüllahame denir ki durumu ve eti şerh ettim (dilim haline getirdim) demektir. İbn Abbas da: "Yeşrah sadrahu" kalbini tevhit ve imana açar, genişletir, demiştir. İbn Mes'ud şöyle rivayet etmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, bu "Allah kimi dilerse göğsünü İslam'a açar" ayetini okudu; kendisine: "Ya Resulallah, açmak nedir?" dediler. O da: O bir nurdur, Allah onu kalbin içine atar, kalp de açılır, dedi. "Bunun işareti var mıdır?" dediler. O da: Evet, dedi. "O nedir?" dediler, o da: Ebediyet yurduna yönelmek, aldatıcı yurttan uzak durmak ve gelmeden önce ölüme hazırlanmaktır, dedi. *(Taberi: Tefsir, 12/100, 101)*

"Dayyikan": Çoğunluk şedde ile: "Dayyıkan" okumuşlardır. İbn Kesir de şeddesiz olarak: "Daykan" ve Furkan: 13'de: "Mekanen daykan" okumuştur. Ebu Ali de: Dayyık, dayk, meyyit ve meyt gibidir, demiştir.

"Harecen": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, ranın fethası ile "harecen" okumuşlar; Nafi ile Ebu Bekir de – Asım'dan naklen – ranın kesri ile (haricen) okumuşlardır. Ferra: Bu ikisi de iyi lügattir, demiştir. Yunus bin Habib en – Nahvi de: İkisi de lügattir, ancak feth (harec) Arap dilinde kesrden (haric) daha çoktur; onlar denef ve denif kalıbındandır. Zeccac da şöyle demiştir: Harec lügatte: Darın darına denir.

"Keennema yassâadu": Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, yenin ve aynın şeddesi ve elifsiz olarak: "Yessa'adu" okumuşlardır. Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle sadın şeddesi ve arkasından elifle: Yessâadu" okumuştur. İbn Kesir sadı şeddesiz, elifsiz ve sad da sakin olarak: "Yes'adü" okumuştur. İbn Mes'ud ile Talha da te ile elifsiz olarak "tesadü" okumuşlardır. Übey bin Ka'b de elif ve te ile: "Yetesaadü" okumuştur. "Zeccac şöyle demiştir: "Keennema yassa'adü fissema": Yessa'adü, bu ikisinin aslı "yetesâadü" ve "yetesa'adü"dür. Ancak mahreçleri yakın olduğu için te sada idgam olmuştur. Sanki o kimse İslam'a davet edildiği zaman bundan sıkıldığı için göğe çıkmakla karşı karşıya gelmiş gibidir. Mananın şöyle olması da caizdir: Kalbi İslam'dan ve hikmetten kaçtığı için göğe çıkıyor gibidir. Ferra da şöyle demiştir: Bütün yollar ona daralmıştır, göğe çıkmaktan başka çare bulamamıştır. Buna da gücü yetmez. Ebu

Ali de şöyle demiştir: "Yessa'adu" ve "Yessâadü" meşakkatten ve bir şeyin zor olmasından gelir. Hazreti Ömer'in: Hiçbir şey bana nikah töreninde konuşma kadar zor gelmemiştir sözü de bundandır.

"Böylece": Yani sana anlattığımız gibi, "yecalullahürricse": Bu rics hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: O şeytandır, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir, yani Allah onu iman etmeyenlere musallat eder, demektir.

İkincisi: O, günahtır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O içinde hayır olmayan şeydir, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: O azaptır, bunu da Ata, İbn Zeyd ve Ebu Ubeyde, demişlerdir.

Beşincisi: O dünyada lanet, ahirette de azaptır, bunu da Zeccac, demiştir. Bu ayet, Kaderiye fırkasının delilini iptal eder, çünkü hidayet ve sapıklığın Allah'ın iradesine bağlı olduğunu açıkça ifade etmiştir.

وَهٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًاۜ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾

126 – İşte Rabbinin dosdoğru yolu budur. Öğüt alacak bir topluluk için ayetleri açıklamış bulunuyoruz.

"İşte Rabbinin yolu budur": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dır, bunu da İbn Mes'ud, demiştir. *İkincisi:* Tevhittir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *Üçüncüsü:* O üzerinde bulunduğu dindir, bunu da Ata, demiştir. Doğru olmasının manası da: Ondan gidenleri başarıya götürmesidir. Mekki bin Ebu Talib şöyle demiştir: "Müstekımen": Sırat'tan hal olmak üzere mansuptur. Bu hale tekit eden hal, denir. Çünkü Allah'ın yolu hep doğru olur, onun iki hali olamaz, çünkü Allah'ın yolu doğruluktan hiçbir zaman ayrılamaz. Bu hal, gramerde: Haza Zeydün rakiben (işte Zeyd binili olarak geliyor) cümlesindeki hal gibi değildir, çünkü Zeyd binmeyebilir de.

لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٧﴾

127 – Onlar için, yaptıklarından dolayı Rableri katında selamet yurdu vardır.

"Onlar için selamet yurdu vardır": Yani cennet vardır. Ona bu ismin verilmesinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Selam, Allah'tır, o da O'nun yurdudur, bunu da İbn Abbas, Hasen, Katade ve Süddi, demişlerdir.

İkincisi: O kesintiye uğramayan selamet yurdudur, bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Oradakilerin esenlik dilekleri selamdır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

Dördüncüsü: Onun her hali selamla iç içedir; ilk girdiklerinde: "Oraya selametle girin" *(Hicr: 46)* denilir. Yerleştikten sonra: "Melekler bütün kapılardan yanlarına girer: Selam size" *(Ra'd: 23, 24)* derler. "Hep selam selam sözü vardır". *(Vakıa: 25)* Allah'a kavuştukları zaman: "Merhametli Rab tarafından onlara selam sözü vardır", *(Yasin: 58)* "O'na kavuştukları gün esenlik dilekleri selamdır". *(Ahzab: 44)* "Rablerinin katında": Yani O'nun katında bu garantilidir, demektir. "O onların dostlarıdır": Yani menfaatleri onlara ulaştırmada ve zararları onlardan savmada onların mütevellileridir. "Yaptıklarından dolayı": Yani taatlerinden ötürü.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ
مِنَ الْإِنْسِ وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا
بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَا أَجَلَنَا الَّذِي أَجَّلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوٰيكُمْ
خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿١٢٨﴾

128 – Hatırla o günü ki, (Allah) onların hepsini toplar. Ey cin topluluğu, insanlarla çok uğraştınız, der. Onların insanlardan dostları da: Rabbimiz, bazımız bazımızla yararlandı ve biz bize takdir ettiğin va'demize ulaştık, dediler. O da: Karargahınız ateştir, içinde ebedi kalmak üzere. Ancak Allah'ın dedikleri hariç, dedi. Şüphesiz Rabbin hikmet sahibidir, hakkıyle bilendir.

"O gün onların hepsini toplar": Yani cinlerle insanları. "Yahşuruhum": Hafs, Asım'dan rivayetle yeli olarak: "Yahşuruhum" okumuştur. Ebu Süleyman da: Müşriklerle şeytanlarını kasdetmiştir, demiştir ki bunlar, Allah'ın haram ettiği ölü gibi şeylerde mücadele etmeleri için fit verenlerdir.

"Ey cin topluluğu (maşer)": Bunda gizli kelime vardır, yani onlara: Ey cin topluluğu, denilir. Maşer: bir ideal üzerinde toplanan cemaattir. Çoğulu da: Maaşir'dir.

"İnsanlarla çok uğraştınız": Yani onları azdırmak ve saptırmak için. "İnsanlardan dostları dedi ki": Yani cinlerin azdırdığı kimseler, dediler ki. "Rabbimiz, bazımız bazımızla yararlandı": Bunda da üç görüş vardır:

"*Birincisi:* İnsanların cinlerden yararlanması şöyledir: Onlar yolculuk ettikleri ve bir vadiye konup da orada gecelemek istedikleri zaman: Bu vadinin büyüğüne bu vadide yaşayanların şerrinden sığınırım, derlerdi. Cinlerin de insanlardan yararlanması ise onların kendi kavimlerine karşı böbürlenip: Bizler insanlara hakim olduk, öyleki bize sığınır oldular, demeleridir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mukatil ile Ferra da böyle demişlerdir.

İkincisi: Cinlerin insanlardan yararlanması, onları teşvik ettikleri sapıklık, küfür ve isyanlarda onlara itaat etmeleridir. Cinlerin de insanlardan yararlanması şöyledir: Cinler onlara hoşlarına giden şeyleri süsler ve iştahlarını artırırlardı, öyleki onları yapmak kendilerine kolay gelirdi. Bu manayı Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Muhammed bin Ka'b ile Zeccac da böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Cinlerin insanlardan yararlanması, onları aldatmasıdır. İnsanların da cinlerden yararlanması, onlardan büyü, bakıcılık vb. şeyleri öğrenmeleridir. Bu ayetteki cinlerden maksat şeytanlardır.

"Bize takdir ettiğin va'demize ulaştık": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ölümdür, bunu da Hasen ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Haşirdir, bunu da Maverdi, zikretmiştir.

"Ateş karargahınızdır, dedi": Zeccac: Mesva, ikametgahtır, demiştir. "Halidine": Hal olmak üzere mansuptur, mana da: Ölümsüz ve ebedi kalmak üzere ateş sizin ikametgahınızdır, demektir. "İlla maşallah": Kıyamet gününden istisnadır, mana da: Orada diriltildikleri andan itibaren ebedi kalacaklardır, demektir. Allah'ın dilediği de: Kabirlerinden çıkarılmalarından ve hesap sürelerinden demek olur. "İlla maşaallah" azaplarının artırılmasından istisna da olabilir. Bazıları da: Dünyada azapsız kalmaları demişlerdir. Bunun üzerinde daha başka görüşler de vardır ki onları Hud suresinde açıklanmış olarak bulacaksın inşallah.

وَكَذٰلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٢٩﴾

129 – Böylece kazandıkları yüzünden zalimlerin bazısını bazısının başına geçiririz.

"Böylece kazandıkları yüzünden zalimlerin bazısını bazısının başına geçiririz": Bunun manasında dört görüş vardır:

Birincisi: Bazılarını bazılarına veli kılarız, bunu Said, Katade'den rivayet etmiştir.

İkincisi: Onları amelleri yüzünden arka arkaya cehenneme atarız, bu da müvalattan gelir ki izlemek, demektir. Bunu da Mamer, Katade'den rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Bazılarını bazılarına musallat ederiz, demektir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Dördüncüsü: Bazılarını bazılarına havale ederiz, onlara yardım etmeyiz, demektir, bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Kazandıkları şeyler yüzünden": Yani masiyet ve günahlardan dolayı demektir.

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ
عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا قَالُوا
شَهِدْنَا عَلٰى أَنْفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا
وَشَهِدُوا عَلٰى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ﴿١٣٠﴾

130 – Ey cin ve insan topluluğu, içinizden size ayetlerimi okuyacak ve sizi bugününüze çatacağınızdan korkutacak peygamberler gelmedi mi? Onlar da: Kendi aleyhimize şahitlik ettik, dediler. Dünya hayatı onları aldattı ve kafir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.

"Ya maşerelcinni velinsi elem ye'tiküm": Hasen ile Katade, te ile "te'tiküm" okumuşlardır. "İçinizden peygamberler": Cinlerin peygamberliği hakkında dört görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Peygamberler özel olarak insanlara gönderilirdi, Allah Teala Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i hem insanlara hem de cinlere gönderdi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Cinlerin peygamberleri, Kur'an'ı dinleyenler, uyarmak üzere kavimlerine dönenlerdir. Bu, İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Peygamberler insanlardan, uyarıcılar da cinlerdendir. Bunlar peygamberlerin sözlerini dinler, işittiklerini cinlere tebliğ ederlerdi.

Üçüncüsü: Allah Teala insanlara içlerinden peygamberler gönderdiği gibi onlara da içlerinden peygamberler göndermiştir. Bunu da Dahhak, Mukatil ve Ebu Süleyman demişlerdir. Kelamdan zahir olan mana da budur.

Dördüncüsü: Allah Teala onlardan peygamber göndermedi, ancak onlara insanların peygamberleri geldi, bunu da İbn Cüreyc, Ferra ve Zeccac, demişlerdir. Bunlar şöyle demişlerdir: "Elem ye'tiküm rüsülün minküm" ifadesinin çoğul olması, bu iki gruptan birinden peygamber gelmesine mani değildir, mesela: "O ikisinden inci ile mercan çıkar" *(Rahman: 22)* denilmiştir ki, o sadece tuzlu olan denizden çıkar (yani tesniye ve cemi tekil yerine kullanılabilir. Mütercim).

İman ettikleri takdirde cennete girmelerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ona girerler, yerler ve içerler, bunu Dahhak, demiştir.

İkincisi: Onların sevapları ateşten korunma şeklindedir, sonunda toprak olurlar, bunu da Süfyan, Leys'ten rivayet etmiştir.

"Yekussune aleyküm ayati": Yani size kitaplarımı okurlar, "ve yünziruneküm": Sizi kıyamet gününden korkuturlar.

"Kendimize şahitlik ettik": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamberlerin bizi ikaz ettiklerini kendi nefislerimize ikrar ettik.

İkincisi: Peygamberlerin onları ikaz ettiğini birbirlerimize şahitlik ettik. Sonra da Allah Teala onların hallerini bize haber verip: "Dünya hayatı onları aldattı" dedi. Yani ziyneti ve orada onlara süre tanıması ile. "Kendilerine şahitlik ettiler": Yani dünyada kafir olduklarını ikrar ettiler. Mukatil şöyle demiştir: Bu da organlarının onlara şirk ve küfür ile şahitlik ettiği zaman olacaktır.

ذٰلِكَ اَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا غَافِلُونَ ﴿١٣١﴾

131 – Çünkü Rabbin, halkı gafil olan kentleri zulüm ile helak etmez.

"Çünkü Rabbin, halkı gafil olan kentleri zulüm ile helak etmez": Zeccac şöyle demiştir: Bu anlattığımız peygamberlerin durumu ve inanmayanın azap edilmesi şunun içindir; zira Rabbin kentleri zulüm ile helak etmez, yani onlara peygamber göndermedikçe onları helak etmez. İbn Abbas: Zulüm ile'yi şirk ile tefsir etmiştir. "Halkı gafil": Onlara peygamber gelmemişken, demektir.

وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا ۚ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ
عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٢﴾

132 – Herkesin yaptıkları şeylerden dolayı dereceleri vardır. Rabbin onların yaptıklarından gafil değildir.

"Herkesin yaptıklarından dolayı dereceleri vardır": Yani Allah'a itaat eden her amilin ve O'na isyan eden herkesin dereceleri, yani ameliyle ulaşacağı menzilleri vardır; eğer hayırsa hayır, şerse şer. Neden dereceler demiştir; onların da yükseklikte ve alçaklıkta dereceler gibi üstünlükleri vardır da ondan.

"Amma yamelun": Cumhur ye ile, İbn Amir de muhatap sigasıyla te ile okumuştur.

وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ ۚ
إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ
كَمَا أَنْشَأَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ آخَرِينَ ﴿١٣٣﴾ إِنَّ مَا تُوعَدُونَ
لَآتٍ ۖ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿١٣٤﴾

133 – Rabbin zengindir, rahmet sahibidir. Eğer dilerse sizi götürür ve ardınızdan sizi başka bir kavmin neslinden meydana getirdiği gibi dilediklerini getirir.

134 – Gerçekten size va'dedilen mutlaka gelecektir ve siz (bizi) engelleyemezsiniz.

"Rabbin zengindir": Mahlukundan daha zengindir, demek istiyor. "Rahmet sahibidir": İbn Abbas şöyle demiştir: Dostlarına ve kendine itaat edenlere rahmet sahibidir. Başkası da: Herkese rahmet sahibidir, demiştir; kendine muhalefet edenlerden hemen intikam almaması da rahmetindendir. "Dilerse sizi götürür": Helak eder. Bunun Mekke halkına tehdit olduğu da söylenmiştir. "Sizin ardınızdan dilediğini getirir, sizi yarattığı gibi": Yani önceden meydana getirdiği gibi. "Başka bir kavmin neslinden": Yani geçmiş atalarınızın neslinden meydana getirdiği gibi. "Şüphesiz size va'dedilen": Kıyametin kopması ve mahşerin olması gibi şeyler, "mutlaka gele-

cektir ve siz bizi aciz bırakamazsınız": Yani elimizden kaçamazsınız. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: A'cezeni keza: Beni aciz bıraktı, demek, elimden kaçtı ve beni geçti, demektir.

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا
عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ
مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿١٣٥﴾

135 – De ki: Ey kavmim, elinizden geleni yapın. Şüphesiz ben de yapıyorum. İleride ahiret yurdunun iyi sonucu kimin olacağını bileceksiniz. Muhakkak zalimler iflah olmazlar.

"Ala mekanetiküm": Ebu Bekir, Asım'dan rivayet ederek, çoğul sigası ile: "Mekanatiküm" okumuştur. İbn Kuteybe: Yerinde demiştir. Mekan ve mekane, menzil ve menzile aynıdır. Zeccac da: İyice yerleşmişken, demiştir. Mananın: Olduğunuz hal üzere amel edin şeklinde olması da caizdir. Bir adama, şeklini bozma diye emrederken: Kün ala mekanetike, dersin.

"Şüphesiz ben de yapıyorum": Yani Rabbimin bana emrettiğini. "Fesevfe talemune men tekunu lehu akıbetüddar": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Asım, te ile "tekunu"; Hamze ile Kisai de ye ile (yekunu) okumuşlardır. Kasas 37'de ihtilafları da böyledir. Müennes okunmasının gerekçesi akibet lafzının müennes olmasıdır. Müzekker okunmasının gerekçesi de gerçek müennes olmamasıdır. Yurdun sonu da: Cennettir. Burada zalimler ise: Müşriklerdir. Eğer: Bu ayetin zahiri onları bulundukları hal üzere bırakmak gibi görünüyor, bu da caiz değildir, denirse, cevap şöyledir: Bu emrin manası, abartılı şekilde tehdit etmektir, sanki onlara: Eğer azaba razı iseniz, olduğunuz hal üzere devam edin, demiş gibidir. Bunu da Zeccac, demiştir.

Bu ayette iki görüş daha vardır:

Birincisi: Bundan maksat tehdittir, buna göre o muhkemdir.

İkincisi: Bundan maksat onlarla savaşmamaktır, buna göre de kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ

نَصِيبًا فَقَالُوا هٰذَا لِلّٰهِ بِزَعْمِهِمْ وَهٰذَا لِشُرَكَائِنَا
فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللّٰهِ
وَمَا كَانَ لِلّٰهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلٰى شُرَكَائِهِمْ سَاءَ
مَا يَحْكُمُونَ ﴿١٣٦﴾

136 – Allah'a yarattığı ekinden ve hayvanlardan bir pay ayırdılar, kendi iddialarınca, "bu, Allah'ın, şu da ortaklarımızın, dediler. Ortaklarının olan Allah'a ulaşmaz da, Allah'ın olan ortaklarına ulaşır. Ne kötü hüküm veriyorlar.

"Ve caalu lillahi mimma zeree": İbn Kuteybe: Zeree yarattı manasınadır, demiştir. "minel hars": Hars de ekin, demektir. "En'am": Deve, sığır ve koyundur. Onlar (cahiliye halkı) ekin ektikleri zaman bir çizgi çizer: Bu Allah'ındır, bu da ilahlarımızın, derlerdi. Allah'a ait olanı biçerler de ondan ilahlarına ayırdıklarına bir şey düşerse, onu öyle bırakırlar ve: Ona muhtaçtırlar, derler. İlahlarına ait olanı biçerler de ondan Allah'ın malına bir şey düşerse, onu yerine iade ederlerdi. Davarlardan da Allah'a bir şeyler ayırırlardı, dişileri ölü bir yavru doğurduğu zaman onu yerlerdi. İlahlarına ait olan ölü bir yavru doğurduğu zaman ona hürmet gösterir ve yemezlerdi.

Zeccac şöyle demiştir: Ayetin manası şöyledir: Allah'a ekinden ve davarlardan hisse ayırdılar ve ortaklarına (putlara) da hisse ayırdılar. Buna da: İddialarına göre: Bu Allah'ındır, bu da ortaklarımızındır, kavli delalet eder. İki hisseyi gösterince, ortaklarının hissesini de göstermiş oldu. Allah'a ait olan artar da ortakları putlara ait olan artmazsa, artanı putlarına iade ederler ve: Bunlar daha muhtaçtırlar, Allah ise zengindir, derlerdi. Putlara ait olan artar da Allah'a ait olan artmazsa, onu olduğu gibi bırakırlardı.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah'a ayırdıklarını misafirlere ve fakirlere verirlerdi. "Allah'a ulaşmaz" kavlinin manası: Onlara ulaşmaz, demektir; ilahlarının ekindeki hissesini de hizmetçilerinin nafakasına sarf ederlerdi.

Davarlardaki hisselerine gelince bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O da onlara nafaka içindi.

İkincisi: Onlar bununla Allah'a yaklaşmak isterler, onu ilahları için keserlerdi.

Üçüncüsü: Bahire, saibe, vasiyle ve ham'dır.

Hasen şöyle demiştir: Putlarına ait olan telef olduğu zaman onu borçlanırlardı, Allah'a ait olan telef olduğu zaman onu borçlanmazlardı.

İbn Zeyd de şöyle demiştir: Onlar Allah'a ait olanı yemezler, üzerine putlarının adını anarlardı. Putlara ait olanın üzerine ise Allah'ın adını anmazlardı.

"Biza'mihim" kavline gelince: Cumhur, zenin fethası ile okumuştur. Kisai ile A'meş de zammesiyle (bizu'mihim) okumuşlardır. Za'm'da zenin zammı, fethi ve kesri ile üç lügat vardır; sukt, sakt ve sıkt; fetk, fütk ve fitk; za'm, zu'm ve zi'm gibi. Ferra şöyle demiştir: Zanın fethi ile za'm Hicaz halkının, zammı Esed kabilesinin, kesri de bazı Kayslilerin lehçesidir, bunu da Kisai nakletmiştir.

وَكَذٰلِكَ زَيَّنَ لِكَث۪يرٍ مِنَ
الْمُشْرِك۪ينَ قَتْلَ اَوْلَادِهِمْ شُرَكَٓاؤُ۬هُمْ
لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ د۪ينَهُمْ وَلَوْ شَٓاءَ
اللّٰهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١٣٧﴾

137 - Böylece birçok müşriklere ortakları onları helak etmek ve onların dinlerini karıştırmak için evlatlarını öldürmeyi süsledi. Eğer Allah dileseydi onu yapmazlardı. Sen de onları uydurdukları o şeyle baş başa bırak.

"Böylece süsledi": Yani Cahillikle taksim ettikleri şeyde o çirkin iş gibi bu da onlara süslendi. İbn Enbari şöyle demiştir: "Böylece" ifadesinin daha öncekine işaret olmadan cümle başı olması da caizdir. O zaman mana şöyle olur: Böylece müşriklere süslendi. Bunu cumhur, zenin ve yenin fethi ile "zeyyene", katle"nin lamını nasb ile "evladihim'in dalını kesr ile "şüraku"yü de ref ile okumuşlardır. Bu kıraatin gerekçesi açıktır. İbn Amir de, zenin zammı ile "züyyine", lamın ref'i ile "katlü", dalın nasbı ile "evladehüm" ve hemzenin kesri ile "şürekaihim" okumuştur. Ebu Ali de şöyle demiştir: Manası da: "Katlü şürekaihim evladehum" olur ki muzaf ile muzafun ileyhin arasına meful girmiş olur. Bu ise çirkindir ve az kullanılır. Ebu Abdurrahman es - Sülemi ile Hasen de, ref ile "katlü", cer ile "evladihim" ve ref ile "şürakühüm" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir:

"Katlü" lafzını naibi fail olarak, şürekaü'yü de gizli bir fiil ile merfu okumuştur. Sanki: Zeyyenehu lehüm şürekaühüm demiş gibi olur. Sibeveyh de bu kıraat üzerinde şöyle demiştir: Sanki: "Men zeyyenehu?" (onu kim süsledi denilmiş), o da: şürekaühüm, demiştir. Mekki bin Ebi Talib de şöyle demiştir: İbn Amir'den de onun zenin zammı, lamın ref'i ve evlad ve şürakainin cerri ile okuduğu rivayet edilmiştir. O zaman şürekai evladın ismi olmuş olur, çünkü onlar da soyda, mirasta ve dinde babalarına ortaktırlar.

Ortaklarından ne kastedildiği hususunda da müfessirlerin dört görüşü vardır:

Birincisi: Onlar şeytanlardır, bunu da Hasen ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Şirkte ortaklarıdır, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar putlara hizmet eden bir cemaat idiler, bunu da Ferra ile Zeccac, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Onlar insanların azgınlarıdır, bunu da Maverdi, zikretmiştir. Ortakların onları nispet edilmesi, bunu onların uydurup iddia etmelerindendir.

Onlara evlatlarını öldürmeyi süslemeleri hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O fakirlik korkusu ile kız çocuklarını diri diri toprağa gömmektir, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Birileri, oğlan çocuğu doğarsa onu kurban edeceğine yemin ederdi, nitekim Abdülmuttalib de Abdullah'ı kurban etmeye ant içmişti. Bunu da İbn Saib ile Mukatil demişlerdir.

"Liyurduhum": Onları helak etmek için, demektir. Bu lam'da iki görüş vardır:

Birincisi: O, "key" (için) lamıdır. *İkincisi:* O akibet (sonuç) lamıdır, mesela: "Liyekune lehüm adüvven" *(Kasas: 8)* ayetinde olduğu gibi ki, durumları Fir'avn hanedanını sonunda helake sürükledi demektir, yoksa onlar bunu istediler, demek değildir.

"Ve liyelbisu aleyhim dinehüm": Dinlerini karıştırmak için, demektir. İbn Abbas da: Dinlerine şüphe katmak için, demiştir. Onlar İsmail dininden idiler, şeytanın süslemesi ile ondan döndüler.

"Onları uydurdukları şeyle baş başa bırak": İbn Abbas şöyle demiştir: Cahiliye halkı kız çocuklarını diri diri gömdükleri zaman: Bize bunu Allah emretti, derlerdi, bunun üzerine: "Onları iftiraları ile baş başa bırak" dedi, yani yalanları ile bırak, demektir. Bu da tehdit ve gözdağıdır. Bu durumda bu bölüm muhkemdir. Bir grup alim de şöyle demişlerdir: Maksat onlarla savaşmamaktır; bu durumda kılıç ayetiyle neshedilmiş olur.

وَقَالُوا هٰذِهِ اَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ لَا يَطْعَمُهَا اِلَّا مَنْ نَشَٓاءُ
بِزَعْمِهِمْ وَاَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَاَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ
اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا افْتِرَٓاءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا
يَفْتَرُونَ ﴿١٣٨﴾

138 – Kendi zanları ile şöyle dediler: Bu davarlar ve ekinler yasaktır; onları ancak bizim istediğimiz kimseler yerler. Öyle davarlar da vardır ki sırtlarına binmek haram edilmiştir. Öyle davarlar da vardır ki O'na iftira ederek onların üzerine Allah'ın adını anmazlar. Allah onlara iftira ettikleri şeyin cezasını verecektir.

"Ve kalu hazihi en'amün ve harsün hicrün": Hars: Ekin, hicr de: Haramdır, mana da: Onlar bazı hayvanları ve ekinleri putlarına ayırarak onları haram ettiler, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Harama hicr denilmesi, ona dokunmanın insanlara yasak edilmesinden (tabu olmasından) dolayıdır. Hasen ile Katade, ha'nın zammı ile: "Hucr" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Hanın kesri ve zammı ile: Hicr ve hucr, denir. Bu, İbn Mes'ud'un kıraatinde, "harc" şeklindedir, tıpkı "cezb" ve "cebz" gibi.

Putlarına ayırdıkları bu davarlarda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar; bahire, saibe, vasiyle ve ham'dır.

İkincisi: Onlar putlara kestikleri hayvanlardır. Bu iki görüş yukarıda geçmiştir.

"Onu ancak bizim istediklerimiz yer": Bu, onu ancak bizim dilediğimiz tadar sözün gibidir. Kimlerin yiyeceği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onları kadınlara yasak edip erkeklere tahsis etmişlerdi, bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Bunun aksidir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Allah bu yasaklamanın onların kuru iddilarına göre olduğunu, delil ve kanıta dayanmadığını bildirmiştir.

"Sırtı haram kılınan hayvanlar": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O Ham'dır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O, Bahire'dir, onlar onun üzerinde haccetmezlerdi. Bunu da Ebu Vail, demiştir. *Üçüncüsü:* Bahire, Saibe ve Ham'dır, bunu da Süddi, demiştir.

"Öyle davarlar vardır ki onların üzerine Allah'ın adını anmazlar": Bunlar tanrılarına kurbanlarıdır, bunların üzerine özellikle putlarının adlarını anarlardı. Ebu Vail: Onlar onların üzerinde hacca gitmezlerdi, demiştir. Bunu da: "Sırtları haram kılınan hayvanlar" kavlinde zikretmiştik. Onun dediğine göre iki sıfat, bir mevsufun olur. Mücahit de şöyle demiştir: Develerinden bir bölük vardı ki onların üzerine hiçbir şeyde Allah'ın adını anmazlardı; ne binerler ne yük vururlar ne sütünü sağarlar ne de yavrusunu alırlardı.

"Allah'a iftira ederek": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Putların adlarını anmak ve Allah'ın adını zikretmeyi terk etmek, işte iftira odur.

İkincisi: Onu Allah'a nispet etmeleri, iftiranın danıskasıdır, çünkü onlar: Bunu O haram etti, derlerdi.

وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَٰذِهِ الْأَنْعَامِ
خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَىٰ أَزْوَاجِنَا ۖ وَإِن يَكُن مَّيْتَةً
فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ ۚ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ ۚ إِنَّهُ حَكِيمٌ
عَلِيمٌ ﴿١٣٩﴾

139 – Ve şöyle dediler: "Şu davarların karınlarındakiler erkeklerimize helal, kadınlarımıza haramdır". Eğer o, ölü olursa onlar onda ortaktırlar. Allah onları nitelendirmeleri ile cezalandıracaktır. Şüphesiz O, hikmet sahibi, hakkıyle bilendir.

"Şu davarların karınlarındakiler": Davarlardan kendilerine göre haram edilen bahire, saibe, vasile'yi kasdediyorlar.

Karınlarındakinden ne kastettikleri hususunda da müfessirlerin üç görüşü vardır:

Birincisi: O süttür, bunu İbn Abbas ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Ana karnındaki yavrulardır, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Yavru ve süttür, bunu da Süddi ile Mukatil, demişlerdir.

"Halisatün lizükurina": Cumhur, müennes lafızla "halisatün" okumuştur, bunda da dört gerekçe vardır:

Birincisi: Onun müennes kılınması, en'am lafzının müennes olmasındandır, vema fi butuniha da öyledir, bunu da Ferra, demiştir.

İkincisi: "Ma'nın manası müennestir, çünkü o, cemaat manası-

nadır, sanki: Cemaatü ma fi butuni hazihil en'ami halisatün, demiş gibidir. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: He sıfatta mübalağa için girmiştir, "allame" ve nessabe" gibi.

Dördüncüsü: O, müzekker isimlerin müennes lafızlarla ifade edildiği mastarlar grubundandır, mesela: Ataüke afiyetün (vermen afiyettir), erruhsu nimetün (müsaade nimettir) gibi. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir. İbn Mes'ud, Ebu'l – Aliye, Dahhak, A'meş ve İbn Ebi Able merfu olarak hesiz "halisün" okumuşlardır. Ferra da: "Ma" müzekker olduğu için o da müzekker olmuştur, demiştir. İbn Abbas, Ebu Rezin, İkrime ve İbn Yamur, sadın ve henin zammı ve müzekker zamiri ile: "halisuhu" okumuşlardır. Zeccac da: Mana, dirilere ait demek olur, demiştir. Katade de, nasb ile: "Halisaten" okumuştur. Zükur: Erkekler, ezvac da: Kadınlardır.

"Ve in yekün meyteten": Çoğunluk ye ile: "yekun", meyteten"i de nasb ile okumuştur. Bu da "ma" lafzına dönüktür. Mana da: Eğer bu hayvanların karnındaki ölü olursa, demektir. İbn Kesir de, ye ile: "yekün" ve ref ile: "Meytetün" okumuştur. İbn Amir de meytetün'ün ref'inde ona katılmıştır, ancak o te ile "tekün" okumuştur. Mana da: Eğer böyle bir şey olur ve vuku bulursa, demek olur. Bu durumda "kâne"yi tamme yapmıştır, habere ihtiyacı yoktur. Ebu Bekir de Asım'dan rivayeten te ile mansup olarak "meyteten" okumuştur. Mana da: Eğer bu davarların karınlarındakiler ölü olursa, demektir.

"Onlar onda ortaktırlar": Yani erkekler ve kadınlar beraber. "Onlara vasıflamalarının cezasını verecektir": Yalancılık olan niteliklerinin cezasını verecektir, demek istemiştir.

قد خسر الذين قتلوا اولادهم سفها
بغير علم وحرموا ما رزقهم الله افتراء على الله
قد ضلوا وما كانوا مهتدين ﴿١٤٠﴾

140 – Çocuklarını beyinsizce bilgisizce öldürenler mutlaka ziyan etmiş ve Allah'a iftira ederek Allah'ın verdiği rızkı haram etmişlerdir. Şüphesiz sapmışlar ve hidayeti de bulamamışlardır.

"Kad hasirellezine katelu evladehüm": İbn Kesir ile İbn Amir, şedde ile: "Kattelu" okumuşlardır. İbn Abbas şöyle demiştir: Bu ayet; Rebia ve Mudar kabileleri hakkında inmiştir; onlar Arapların cahiliye döneminde kız çocuklarını diri diri toprağa gömerlerdi. Katade şöyle

demiştir: Cahiliye halkı, esir edilmek ve fakirlik korkusu ile kızlarını öldürür ve köpekleri beslerlerdi. Zeccac şöyle demiştir: "Sefehen" mefulu leh olarak mansuptur, mana da: Beyinsizlik için demek, olur. Faaltü zalike hazereşşer dersin ki, bunu şer korkusu ile yaptım, demektir. İbn Semeyfa, Cahderi ve Muaz el – Kari sinin ref'i, fenin ve henin fethi, med ve nasb ile hemzeli olarak: "Süfehâe" okumuşlardır.

"Bilgisizce": Yani bunu kendilerine bir bilgi gelmeden beyinsizce yapar ve Allah'ın kendilerine rızk olarak verdiği hayvanları haram ederlerdi. Bunu da Allah'ın emrettiğini iddia ederlerdi.

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ
جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ
مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا
وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ
حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿١٤١﴾

141 – O ki çardaklı çardaksız bahçeler, ürünleri farklı hurmalar ve ekinler ve birbirine benzer ve benzemez zeytinler ve narlar yarattı. Meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin. Hasat günü hakkını verin, israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.

"O ki çardaklı çardaksız bahçeler yarattı": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Çardaklı, yeryüzüne yayılıp dağılan ve çardak yapılan şeylerdir, mesela asma, kabak ve karpuz gibi. Çardaksız da hurma, ekin ve diğer ağaçlar gibi gövdesi üzerine dikilenlerdir.

İkincisi: Çardaklılar, insanların diktiği, çardaksızlar da kırlarda ve dağlarda yabani olarak bitenlerdir. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Çardaklı ve çardaksızlar asmadır ki onun kimisi çardaklı, kimisi de çardaksızdır, bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: Çardaklılar, asma gibi üzümü için çardak yapılan, çardaksızlar da bunu istemeyen diğer ağaçlardır, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. "Ükül": Meyve demektir. "Birbirine benzeyen zeytin ve nar" da yukarıda geçmiştir.

"Meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin": Bu emir ibaha (serbestlik) içindir. Hemen yiyin demesi, cahiliye halkının yaptığı gibi haramlama cihetine gitmemek içindir.

"Ve atu hakkahu yevme hasadihi": İbn Amir, Asım ve Ebu Amr, hanın fethi ile hasad okumuşlardır ki bu, Necid ve Temim halkının lehçesidir. İbn Kesir, Nafi, Hamze ve Kisai de kesri ile (hisadihi) okumuşlardır ki bu da Hicaz halkının lehçesidir. Bunu da Ferra zikretmiştir.

Hasat zamanı verilecek hak üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, zekattır, bu da Enes bin Malik, İbn Abbas, Said bin Müseyyeb, Hasen, Tavus, Cabir bin Zeyd, İbn Hanefiyye, Katade ve diğerlerinden rivayet edilmiştir. Buna göre ayet muhkemdir (mensuh değildir).

İkincisi: O, hasat zamanı zekattan başka bir farzdır, bu da orada bulunana yedirmektir, düşen ekin ve meyveleri terk etmektir. Bunu da Ata ile Mücahit demiştir. Bu neshedildi mi yoksa edilmedi mi? Eğer: Bu vacip bir emirdir, dersek, bu, zekatla neshedilmiştir. Eğer: O müstehap bir emirdir, dersek, onun hükmü devam etmektedir.

Eğer: Hasat günü hakkını vermek vacip midir?" denilirse, cevap şöyledir: Eğer: "O orada bulunan fakirleri yedirmektir, dersek, bu hasat (devşirme) günü olur. Eğer: O zekattır, dersek, buna da üç türlü cevap verilmiştir:

Birincisi: Verme emri, hurma içindir, çünkü onun sadakası hasat günü vacip olur. Ekine gelince, ondan verme emri ürünü almaya bağlıdır, çünkü hasat vaktinde bu mümkün olmaz; ayıklama (harman) zamanına bırakılır. Bunu da bazı selef uleması demiştir.

İkincisi: Gün, hakkın zarfıdır, yoksa vermenin değil, sanki: Hakkını hasat günü ayıkladıktan sonra verin demiş gibi olur.

Üçüncüsü: Hasattan bahsetmenin faydası şudur, çünkü hak ürünü toplamakla vacip olmaz, ancak işleyip elde ettikten sonra vacip olur. Aksi takdirde hemen dalda görünür görünmez hakkını vermek akla gelebilirdi. Ayet ancak elde edildiği zaman hakkın vacip olacağını, telef olup giden için bir şey lazım gelmeyeceğini ifade etmiştir. Bu iki cevabı da Kadı Ebu Ya'la vermiştir.

"İsraf etmeyin": Bunun üzerinde altı görüş vardır:

Birincisi: O zekatta malı bitirecek şekilde farz olan sınırın dışına çıkmaktır, bunu da Ebu'l-Aliye ile İbn Cüreyc demişlerdir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Sabit bin Kays bin Şemmas, beş

yüz ağaçlık hurma bahçesini kesti (meyvesini topladı), sonra da onu bir günde dağıttı, ailesine hiçbir şey bırakmadı, Allah Teala bunu beğenmedi, bunun üzerine: "İsraf etmeyin; Allah israf edenleri sevmez" kavli indi.

İkincisi: İsraf; vacip olan sadakayı (zekatı) vermemektir, bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir.

Üçüncüsü: O, günah olan yerlere harcamadır, bunu da Mücahit ile Zühri, demişlerdir.

Dördüncüsü: O, tanrıları ekinlere ve hayvanlara ortak etmektir. Bunu da Atıyye el – Avfi ile İbn Saib, demişlerdir.

Beşincisi: O, sadakayı vacip olanın üstünde almaması için devlet görevlilerine hitaptır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Altıncısı: O, zekatı vermeden önce yemede israftır, bunu da İbn Bahr, demiştir.

وَمِنَ الْاَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ وَلَا
تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٤٢﴾

142 – Hayvanlardan yük taşıyacak ve tüyünden döşek yapılacak olanları da yarattı. Allah'ın size rızık ettiği o şeylerden yiyin, şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.

"Ve minel en'ami hamuleten ve ferşa": Bu, yukarısına atfedilmiştir, mana: Bahçeler yarattı ve binecek ve postu serilecek hayvanlar yarattı, demek olur. Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Hamule: Deve gibi binilecek, ferş de: Onların küçükleridir, bunu İbn Mes'ud, Hasen, Mücahit ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: Hamule: Sırtından istifade edilen, ferş de otlayandır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Hamule: Deve, katır, merkep ve sırtına binilen her türlü hayvandır, ferş de: Koyundur. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Hamule: Deveden, ferş de koyundandır, bunu da Dahhak, demiştir.

Beşincisi: Hamule: Deve ve sığır, ferş de: Koyun ve devenin binilmeyenidir. Bunu da Katade, demiştir. İkrime, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu'l – Cevza, hanın zammesiyle: "humule" okumuşlardır.

"Allah'ın size rızık ettiklerinden yiyin": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Haram ettiğiniz adı geçen şeyleri haram etmeyin. "Şeytanın adımlarını izlemeyin": Yani yolundan gitmeyin, demektir. "Semaniyete ezvac" kavli: "Hamuleten ve ferşa" kavlinden bedeldir. Zevc lügatte çifti çift eden tektir. Musannif şöyle der: Bu kelamda tamamlayıcı unsur eksiktir, o da şöyle demektir: Zevc, yanında kendi cinsinden olan şeydir (ayakkabı teki gibi. Mütercim). O zaman her birine zevc (çift) denir.

ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ
قُلْ آٰلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ اَمِ الْاُنْثَيَيْنِ اَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ
اَرْحَامُ الْاُنْثَيَيْنِ نَبِّؤُ۫نِي بِعِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٤٣﴾
وَمِنَ الْاِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ آٰلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ
اَمِ الْاُنْثَيَيْنِ اَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ اَرْحَامُ الْاُنْثَيَيْنِ اَمْ كُنْتُمْ
شُهَدَٓاءَ اِذْ وَصّٰيكُمُ اللّٰهُ بِهٰذَا فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى
اللّٰهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٤﴾

143 – Allah sekiz çift yarattı: Koyundan iki, keçiden iki. De ki: İki erkeği mi haram etti, yoksa iki dişiyi mi; ya da iki dişinin rahimlerinin bürüdüğünü mü? Eğer doğru kimseler iseniz bana ilimle haber verin.

144 – Deveden iki ve sığırdan da iki (çift yarattı). De ki: İki erkeği mi haram etti, yoksa iki dişiyi mi; ya da iki dişinin rahimlerinin bürüdüğünü mü? Allah bunu size tavsiye ederken orada şahitler mi idiniz? Bilgisizce insanları saptırmak için Allah'a yalan iftira edenden daha zalim kimdir? Şüphesiz Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez.

"Minedda'nisneyn": Da'n: Koyun gibi yünü olana, maiz de kılı olana denir. İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, aynın fethası ile: "maaz" okumuşlardır. Nafi, Hamze, Asım ve Kisai de, aynın sükunu ile (ma'z) okumuşlardır. İkiden maksat da erkek ile dişidir. "De ki: İki erkeği

mi?": Allah koyun ve keçiden size iki erkeği mi haram etti? Yoksa onlardan iki dişiyi mi? Mana şöyledir: Eğer size iki erkeği haram etti ise, bütün erkekler haramdır, eğer iki dişiyi haram etti ise, bütün dişiler haramdır. Eğer iki dişinin rahimlerinin bürüdüğünü haram etti ise, bu da erkekleri de kapsar, dişileri de kapsar; erkeklere ve dişilere şamil olur. O zaman bütün yavrular haram olur. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ayetin manası şöyledir: Size haramlık iki erkek tarafından mı, yoksa iki dişi tarafından mı geldi? Eğer: İki erkek tarafından geldi, derlerse, onlara bütün erkekler haram olur. Eğer: İki dişi tarafından geldi, derlerse, onlara bütün dişiler haram olur. Eğer: Rahim tarafından, derlerse, onlara erkek de dişi de haram olur. İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Eğer: İki erkeği haram etti, derlerse, koyun ve keçiden bütün erkeklerin haram olmasına sebep olurlar. Halbuki onlar bazı erkeklerin etinden ve sırtından istifade ediyorlar. Bu da davalarının bozuk olduğunu gösterir. Eğer: İki dişiyi haram etti, derlerse, koyun ve keçi yavrularından bütün dişileri haram etmiş olurlar, halbuki onlar bazılarının etinden ve sırtından istifade ediyorlar. Eğer: İki dişinin rahimlerinin bürüdüğünü haram etti, derlerse; onların bazı erkek ve dişilerinden istifade ediyorlardı. Allah Teala bu ayet ve ondan sonrası ile onlara karşı koyamayacakları delil getirdi. Çünkü onlar bazı cins davarları bazı erkeklere ve kadınlara haram ediyorlar, bazılarını da erkeklere değil kadınlara haram ediyorlardı.

"De ki: İki erkeği mi haram etti, yoksa iki dişiyi mi?": Bu da haram (yasak) ettikleri bahire, saibe, vasiyle ve ham'ı iptal etmektedir.

"Yoksa iki dişinin rahimlerinin bürüdüğünü mü haram etti?": Bu da: "Bu hayvanların karındakiler erkeklerimize helal, kadınlarımıza haramdır" sözlerini iptal etmektedir.

"Bana ilimle haber verin": Zeccac şöyle demiştir: Mana: Haram ettiğiniz şeyleri ilimle açıklayın, yani sizin bilginiz yoktur, çünkü siz kitaba inanmıyorsunuz, demektir. "Yoksa sizler şahitler mi idiniz?": Yani bir peygambere iman etmediğiniz halde Allah'ın bunu haram ettiğine şahit mi oldunuz?

"Bilgisizce insanları saptırmak için Allah'a yalan iftira edenden daha zalim kimdir?": İbn Abbas şöyle demiştir: Amr bin Luhay ile ondan sonra gelenleri kasdetmiştir. Burada zalimler ise: Müşriklerdir.

قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا

عَلٰى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُٓ اِلَّٓا اَنْ يَكُونَ مَيْتَةً اَوْ دَمًا مَسْفُوحًا
اَوْ لَحْمَ خِنْزٖيرٍ فَاِنَّهُ رِجْسٌ اَوْ فِسْقًا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ
بِهٖۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ
رَحٖيمٌ ﴿١٤٥﴾

145 - De ki: Bana vahyedilenler arasında yiyen birine haram edilmiş olarak ancak şunları buluyorum: Ölü yahut akıcı kan veyahut domuz eti – çünkü o, pistir – veyahut da Allah'tan başkası için boğazlanmış bir fısk. Artık kim saldırmadan ve tecavüz etmeden darda kalırsa, şüphesiz Rabbin çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"De ki: Bana vahyedilenler arasında yiyen birine haram edilmiş olarak ancak şunları buluyorum": Bununla haram ve helal etmenin ancak vahiy ile sabit olacağına dikkatlerini çekti. Tavus ile Mücahit, mana şöyledir, demişlerdir: Cahiliyede helal saydığınız şeylerden haram edilenleri ancak şunlar olarak görüyorum. Taim, yiyen demektir. "İlla en yekune meyteten": Yani ancak yenen şeyin ölü (leş) olması hariçtir, demektir. İbn Kesir ile Hamze, ye ile "illa en yekune", "meyteten"i de nasb ile okumuşlardır. İbn Amir de, te ile: "İlla en tekune", meytetün"ü de merfu olarak okumuşlardır. Mana da: Meğerki o yenen ölü ola veya ölü olarak meydana gele, demek olur. "Yahut akıcı kan": Katade: Ancak akıcı kan haram edilmiştir. Ama ete karışan kanda bir mahzur yoktur, demiştir. Zeccac da: Mefsuh, dökülmüş kan demektir, demiştir. Onlar hayvan kestikleri zaman et gibi kanı da yerlerdi (içerlerdi). Rics ise: Tiksinilen şeye ve azaba, denir. "Yahut fisk": Yani yenen şeyin fisk (murdar) olması, demektir. "Ühille liğayrillahi bih": Yani boğazlanırken üzerine Allah'tan başkasının adı söylenen demektir. Üzerine Allah'tan başkasının adı söylenene fisk denilmiştir ki, fisk: Dinden çıkmak demektir.

Nasih ve mensuh alimleri bu ayette iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O muhkemdir, bu görüş sahiplerinin muhkem olmasında da üç görüşleri vardır: *Birincisi:* O, haberdir, haberde nesh olmaz. *İkincisi:* O sordukları bir soruya cevap olarak gelmiştir, cevap da sual kadar olur. Sonra da haram edilenler haram edilmiştir. *Üçüncüsü:* Hayvanların içinde bu zikredilenlerden başka haram edilen yoktur.

İkinci görüş: O, Maide suresinde zikredilen boğulmuş ve süsülmüş hayvanlar; sünnette de evcil merkeplerin ve yırtıcı dişi olan bütün canavarların ve kesici pençesi olan bütün kuşların haram edilmesiyle haram edilmiştir. Maide ayetinin bu ayete dahil olduğu da söylenmiştir; çünkü bu şeylerin hepsi ölüdür.

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ
ذِي ظُفُرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا
إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوِ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ
بِعَظْمٍ ذَٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿١٤٦﴾

146 – Yahudilere de bütün tırnaklıları haram ettik. Sığırdan ve koyundan da iç yağlarını (haram ettik). Ancak bu ikinin sırtlarına veya bağırsaklarına yapışan veyahut kemiğe karışan müstesnadır. Onları zulümlerinden dolayı böyle cezalandırdık. Ve bizler elbette doğrularız.

"Ve alellezine hadu harremna külle zi zufur": Hasen ile A'meş fenin sükunu ile: "Zufr" okumuşlardır. Bu yasaklama deneme ve azap yasaklaması idi.

"Tırnaklı"larda üç görüş vardır:

Birincisi: Deve, devekuşu, kaz ve ördek gibi parmakları açık olmayanlardır, bunu da İbn Abbas, İbn Cübeyr, Mücahit, Katade ve Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Yalnız devedir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Toynaklı bütün hayvanlar ve pençeli bütün kuşlardır, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Ve: Toynağa tırnak denmesi istiare yolu iledir. Araplar toynakları ve tırnakları istiare yoluyla ayak yerine kullanırlar.

Şu beyti örnek getirmişlerdir:

Onu önleyeceğim yahut onu öyle bir krala
Havale edeceğim ki tırnakları çatlamamıştır (yalınayak değildir).

Tırnaklardan ayaklarını kasdetmiştir. Çünkü toynak ancak koyunlarda ve sığırlarda olur. İbn Enbari de şöyle demiştir: Burada zufr insanın tırnağı gibi kabul edilmiştir. Bunda da üç lügat vardır: En üstünü: Zufr'dur. Zufr ve uzfur de, denilir. Şair de şöyle demiştir:

Görmedin mi ölüm geçenlere yetişti;
Geriye kanadı veya tırnağı olan kalmadı (uçan kaçan elinden kurtulmadı).

Bir başkası da şöyle demiştir:

Benim düşmana karşı dişim de tırnağım da vardı;
Şimdi ise ne dişimden ne de tırnağımdan korkuyorlar.

Bir başkası da şöyle demiştir:

İlk lokması boğazından geçtiği zaman
İkincisi ile aralarında ancak tırnak kadar bir mesafe vardır (durmadan tıkıştırır).

Sığır ile kolunun yağlarına gelince, bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Haram edilen sadece iç yağıdır, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: İç yağları ile böbrek yağlarıdır, bunu da Süddi ile İbn Zeyd, demişlerdir.

Üçüncüsü: Kemiğe karışmamış ve kemik üzerinde olmayanın dışındaki bütün yağlardır. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir. "Sırtlarına yapışan dışında": Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: O, sırta yapışan yağlardır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Kuyruk yağlarıdır, bunu da Ebu Salih ile Süddi, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Sırta ve yana içeriden yapışan yağlardır. Bunu da Katade. demiştir.

Havaya'ya gelince: Bunda da müfessirlerin manaları biribirine yakın görüşleri vardır. İbn Abbas, Hasen, İbn Cübeyr, Mücahid, Katade, Süddi ve İbn Kuteybe: Onlar mumbarlardır, demişlerdir. İbn Zeyd de: Onlar bağırsağı içinde bulunduran yağlı organlardır, demişlerdir. Ferra da: Onlar çözlük ve bağırsaklardır, demiştir. Asmai de: İç organlardır demiştir. Havaya'nın tekili: Haviya, haviye ve haviyyedir. Şair (Hazreti Ali) de şöyle demiştir:

Onları öldürüyorum, Muaviye'yi ise göremiyorum,
O patlak gözlü, şişko karınlıyı.

Başkası da şöyle demiştir:

Hububatın onun bağırsaklarındaki guruldaması,
Yılanların fısıldaması veyahut akreplerin ses çıkarması gibidir.

Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Havaya: Karnın ihtiva ettiği yuvarlak kısmıdır (göbektir). Zeccac da şöyle demiştir: Havaya: Bağırsakların ihtiva ettiği her şeyin adıdır. İbn Cerir Taberi de:

Havaya: Karnın ihtiva ettiği toplu ve yuvarlak şeylerdir ki bağırsaklar ve çözlerdir. Onlara merabıd denir ki bağırsaklar da onun içindedir, demiştir.

"Veya kemiğe karışan": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O karın ve kuyruk yağlarıdır, çünkü bu ikisi kemik üzerindedir, bunu da Süddi, demiştir.

İkincisi: Ayaklarda, yanda, başta, gözlerde ve kulaklarda olan bütün yağlardır. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir. O iki hayvanın sırtlarına yapışan yağlar, istisna edilerek helal kılınmıştır ki bunda da ittifak etmişlerdir. Bağırsaklara yapışan veya kemiğe karışana gelince, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, istisnaya dahildir ki mubahtır, mana da şöyledir: Bağırsaklara bağlı olan ve kemiğe karışan yağlar onlara mubah kılınmıştır. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Bu, istisna edilenlere değil, haram edilenlere atfedilmiştir, mana da şöyledir: Onlara bu iki hayvanın yağları veya bağırsakları veyahut kemiğe karışan haram edilmiştir, ancak sırta yapışan hariç; çünkü o haram edilmemiştir. Bunu da Zeccac, demiştir. Burada zikredilen "ev" edatı ise, "asimen ev kefura" *(Dehr: 24)* kavlinde olduğu gibi, vav manasınadır.

"Bununla onları cezalandırdık": Yani bu yasak, onların haksızlıklarına karşı onlar için bir cezadır. Onların haksızlığı üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, peygamberleri öldürmeleri ve faiz yemeleridir. *İkincisi:* O, helal kılınanı haram etmeleridir.

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٤٧﴾

147 – Eğer seni yalanlarlarsa, de ki: Rabbiniz geniş rahmet sahibidir. Azabı günahkarlar topluluğundan geri çevrilmez.

"Eğer seni yalanlarlarsa": İbn Abbas demiştir ki: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, müşriklere: "Bana vahyedilen budur ki o, hem Müslümanlara hem de Yahudilere haram edilmiştir" dediği zaman: Sen isabet edemedin, dediler, ayet de bunun üzerine indi. Yalanlayanlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Yahudilerdir, bunu da Mücahit, demiştir. Geniş rahmetin zikredilmesinden maksat, O'nun cezada acele etmemesidir. Be's de: Azaptır.

Günahkarların da kimler olduğunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerdir. *İkincisi:* Yalanlayanlardır.

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا
لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ
كَذَٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّىٰ ذَاقُوا بَأْسَنَا قُلْ هَلْ
عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ
وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ ﴿١٤٨﴾

148 – Şirk koşanlar şöyle diyecekler: "Eğer Allah dileseydi, ne biz ne de atalarımız şirk koşmaz, hiçbir şeyi de haram etmezdik". Kendilerinden öncekiler de böyle yalanladılar; sonunda azabımızı tattılar. De ki: Yanınızda bir bilgi var mı; onu bize çıkarasınız? Siz zandan başka bir şeye tabi olmuyorsunuz ve siz ancak yalan söylüyorsunuz.

"Şirk koşanlar şöyle diyecekler": Yani deliller karşısında dilleri tutulunca şirklerinin ve Allah'ın haram etmediği şeyleri haram etmelerinin batıl olduğunu kesin olarak bildikleri zaman, "eğer Allah dileseydi şirk koşmazdık diyecekler"; bunu da batıl üzerinde ısrarlarına bir kanıt sayarak, sanki şöyle demişlerdir: Eğer Allah o halimizden razı olmasaydı, bize onu yaptırmazdı. Bunu da ancak alay yollu ve karşı delili çürütme maksadıyla diyecekler. Onlara: "Neden muhaliflerinizin eğri yolda olduklarını söylüyorsunuz, onlar da sizin gibi Allah'ın dilemesine bağlıdırlar?" denir. O zaman ileri sürecek bir delilleri kalmaz. Çünkü onlar Allah'ın dilemesine sarıldılar, emrini terk ettiler. Hâlbuki Allah'ın dilemesi bütün kainatı kaplar, emri ise iradelerini kaplamaz. Öyleyse kula düşen, emre tabi olmaktır, emir geldikten sonra dileği bahane etmek değildir.

"Kendilerinden öncekiler de böyle yalanladılar": İbn Abbas şöyle demiştir: Peygamberlerine bunların sana dediklerini dediler. "Sonunda şiddetimizi tattılar": Yani azabımızı. "De ki: Yanınızda bir bilgi var mı?": Yani haram ettiğiniz şeyler hakkında Allah katından

inmiş bir kitap var mı? "Siz zandan başka bir şeye tabi olmuyorsunuz": Burada zan yakîn manasına, "in" de olumsuzluk manasınadır. "Tahrusun" ise: Yalan söylüyorsunuz, demektir.

قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَٓاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَع۪ينَ ﴿١٤٩﴾

149 – De ki: Tam kanıt Allah'ındır. Eğer dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi.

"De ki: Tam kanıt Allah'ındır": Tam kanıt "el – hüccetül baliğa": O'nun birliğini açıklaması ve peygamberleri karşı konulamayacak delillerle göndermesidir. "Eğer dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi": Adem'in belinden söz aldığı gün (elestü bezminde. Mütercim).

قُلْ هَلُمَّ شُهَدَٓاءَكُمُ الَّذ۪ينَ
يَشْهَدُونَ اَنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ هٰذَاۚ فَاِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ
مَعَهُمْۚ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَ الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَالَّذ۪ينَ
لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٠﴾

150 – De ki: Şüphesiz Allah'ın bunu haram ettiğine dair şahitlik edecek şahitlerinizi getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, sen onlarla beraber şahitlik etme. Ayetlerimizi yalanlayanların ve Allah'a denk tuttukları halde ahirete iman etmeyenlerin keyiflerine uyma.

"Kul helümme şühedaeküm": Zeccac şöyle demiştir: Sibeveyh şu iddiada bulunmuştur: "Helümme"nin aslı ha'dır, sonradan ona "lümme" ilave edilmiş ve ikisi bir kelime gibi kılınmıştır. Lügatte en çok kullanılan, tekil, tesniye ve cemi için "helümme" denilmesidir. Kur'an'da böyle gelmiştir. Araplardan onu tesniye, cemi ve tenis edenler vardır; erkek için: "Helümme", kadın için: "Helümmi"; erkek tesniye için: "Helümma", kadın tesniye için yine: "Helümma", erkek cemi için: "Helümmu" ve kadın cemi için de "Helmümne" derler. İbn Kuteybe de: Helümme'nin manası, gel, demektir demiştir. Hicazlılar onu tesniye ve cemi etmezler. Necidliler ise onu "helmemet"ten getirir; tesniye ve cemi ederler. Ona lam eklenir: "Helümme leke" ve "helümme leküma" denilir. İmam Halil de şöyle demiştir: Onun aslı

"lümme"dir, başına ha ilave edilmiştir. Ferra ona muhalefet etmiş ve aslının "hel" olduğunu, ona sonradan "ümme" ilave edildiğini söylemiştir. Lamdaki ref, "ümme"nin hemzesindendir, terk edilince bir öncekine intikal etmiştir. "Allahümme" de böyledir ki onun da aslı "ya Allah ümmena bihayr" (Allah'ım, bize hayır murat eyle)dir. Dilde çok kullanılmaya başlayınca karıştı ve hemzesi terk edildi. İbn Enbarî de şöyle demiştir: "Helümme"nin manası, gel, demektir. Aslı "Ümme ya recül'dür; ey adam, bana gel, demektir. "Ümme"ye "hel" ilave ettiler ve ikisini bir kelime yaptılar. "Ümmü" kullanımdan kaldırdılar, ümmün hemzesini de lama aktarıp hemzeyi düşürdüler. O zaman mim lama bitişti. Bir adam, birine: Helümme" der de, yapamayacağım demek isterse: "La ehelümme" ve "la ühelümme" der. Mücahit de şöyle demiştir: Bu ayet, "Allah bahireyi ve saibeyi haram etmiştir" sözlerine cevaptır. Mukatil de şöyle demiştir: Allah bu ekinleri ve hayvanları haram etti diye şahitlik edenler var ya, "eğer böyle şahitlik ederler de" gerçekten onu Allah haram etti, derlerse, "sen onlarla beraber şahitlik etme": Yani onların sözlerini tasdik etme.

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ
شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ
مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ
مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ
اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَٰلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٥١﴾

151 – De ki: Gelin size Rabbinizin neleri haram ettiğini okuyayım: O'na hiçbir şeyi şirk koşmayın, anaya babaya iyilik edin, fakirlik korkusu ile çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de onların da rızklarını biz veriyoruz. Çirkin şeylerin görünenine ve görünmeyenine yaklaşmayın. Allah'ın haram ettiği canı haksız yere öldürmeyin. Belki aklınızı çalıştırırsınız diye Allah size bunları tavsiye etmiştir.

"De ki: Gelin size Rabbinizin neleri haram ettiğini okuyayım: O'na hiçbir şeyi şirk koşmayın" (kul tealev etlü ma harreme rabbüküm aleyküm en la tüşriku bihi şey'a): "Ma" "ellezi = şey" manasınadır, "la"da da iki görüş vardır:

Birincisi: O zaittir, "en la tescüde *(A'raf: 12)* ayetinde olduğu gibi.

İkincisi: O zait (fazla) değildir, o olumsuzluk manasınadır. Buna göre kelamın takdirinde üç görüş vardır:

Birincisi: "En la tüşriku" kavli, manaya bağlıdır, takdiri de şöyledir: Etlü aleyküm en la tüşriku: Yani size şirkin haram olduğunu okuyayım.

İkincisi: Mana: Size şirk koşmamanızı tavsiye ederim, olur. Çünkü "ve bilvalideyni ihsana" *(İsra: 23)* kavli: Size ana babaya iyilik etmenizi tavsiye ederim, manasına hamledilmiştir. Bu ikisini Zeccac zikretmiştir.

Üçüncüsü: Söz: "Harreme rabbüküm"de bitmiştir. Sonra: "Aleyküm" kavli üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O teşviktir, "aleyküm enfüseküm" *(Maide: 105)* kavli gibi ki takdiri: Aleyküm en la tüşrikü (şirk koşmamaya bakın) demektir. Bunu da İbn Enbari, zikretmiştir.

İkincisi: Size farz kılındı ve şirk koşmamanızı size vacip kıldı, demektir.

Bu şirkte de iki görüş vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'la beraber bir ortak olduğunu iddia etmektir. *İkincisi:* O'na isyan ederek başkasına itaat etmektir.

"Evlatlarınızı öldürmeyin": Kızları diri diri gömmeyin demek istiyor. "min imlak": Fakirlik korkusundan demektir.

"Çirkin şeylerin (fevahiş) görünenine ve görünmeyenine yaklaşmayın": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Fevahiş (fuhuş) zinadır, görüneni, onu açıklamak, gizlisi de onu saklamaktır. Bunu İbn Abbas, Hasen ve Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Görüneni, içki ve haram kadınları nikah etmektir, görünmeyeni de zinadır. Bunu da Said bin Cübeyr ile Mücahit, demişlerdir.

Üçüncüsü: Görüneni içkidir, görünmeyeni de zinadır. Bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: O fuhuş sayılan şeyler için geneldir, görüneni onu açıktan yapmaktır, görünmeyeni de gizli yapmaktır. Bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: Görüneni organlarla yapmaktır, görünmeyeni de kalp ile itikat etmektir. Bunu da Maverdi, buranın ve "günahın açığını ve gizlisini bırakın" *(En'am: 120)* ayetinin tefsirinde zikretmiştir.

"Allah'ın haram ettiği can da: Müslümanın veya sözleşmeli din gayrisinin canıdır. Hak'tan maksat da: Şeriatin iznidir.

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ
وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا
وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى وَبِعَهْدِ اللَّهِ
أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٢﴾

152 - Yetim malına, en güzeli dışında, erginliğine varıncaya kadar yaklaşmayın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. Biz hiç kimseye gücünün yetmediğini teklif etmeyiz. Söz söylediğiniz zaman adil olun, ister ki akraba olsun. Allah'ın sözünü yerine getirin. İşte Allah size bunları tavsiye etti. Umulur ki öğüt alırsınız.

"Yetim malına, en güzeli dışında, erginliğine varıncaya kadar yaklaşmayın": Özellikle yetim malından bahsedilmesi; ona riayet edenlerin azlığı ve sahibinin zayıflığından dolayı ona tamah edenlerin çok olmasından dolayıdır.

"En güzeli dışında": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, ıslah eden vasinin, malı ihtiyaç halinde usulü dairesinde yemesidir. Bunu da İbn Abbas ile İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: Onda ticaret etmektir, bunu da Said bin Cübeyr, Mücahit, Dahhak ve Süddi, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onu teslim anına kadar muhafaza etmektir, bunu da İbn Saib, demiştir.

Dördüncüsü: Onu muhafaza etmek ve çalıştırmaktır, bunu da Zeccac, demiştir. Ve şöyle demiştir: "Hatta" edatı manaya göre denilmiştir, mana da şöyledir: Yetim erginliğine varıncaya kadar malını onun adına muhafaza edin; erginliğine vardığı zaman da ona teslim edin. Ayette geçen "eşüdd": Gençlik ve kuvvetinin güçlenmesi ve yaşın kemale ermesidir. İbn Kuteybe: Ayetin manası: Yetişip de erkeklik çağına erinceye kadar, demiştir. İyice kemale erip de düşmeye başlamadan öncesine: Belağa eşüddehu denir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Eşüdd kelimesinin kendi kökünden tekili yoktur, eğer zorlanırlarsa, dabb kalıbında şedd derler, cem'i de edubb (eşüdd)ür. İbn Enbari de şöyle demiştir: Basra ekolünden bir grup dilci: Eşüdd'ün tekili, şinin zammesiyle: Şüd'dür, demişler. Bazı Basralılar da: Eşüdd'ün tekili; Şiddet'tir, demişlerdir, tıpkı: Nimet ve en'üm, gibi. Bazı dilciler de: Eşüd'ün tekili yoktur, demişlerdir.

Müfessirlerin eşüd üzerinde sekiz görüşleri vardır:

Birincisi: Otuz üç yaşıdır, bunu İbn Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: On sekiz ila otuz yaş arasıdır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

Üçüncüsü: Kırk yıldır, bu da Hazreti Aişe radıyallahu anha'dan rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: On sekiz yaşıdır, bunu da Said bin Cübeyr ile Mukatil, demişlerdir.

Beşincisi: Yirmi beş yıldır, bunu da İkrime, demiştir.

Altıncısı: Otuz dört yaşıdır, bunu da Süfyan Sevri, demiştir.

Yedincisi: Otuz yaşıdır, bunu da Süddi, demiştir. Ve şöyle demiştir: Bu ayetten sonra: "Evlenme yaşına varınca" *(Nisa: 6)* ayeti gelmiştir ki, mensuh olduğuna işaret eder gibidir.

Sekizincisi: Aklı başına gelmektir, bunu da Zeyd bin Eslem, Şa'bi, Yahya bin Yamur, Rebia ve Malik bin Enes, demişlerdir. Doğru olan da budur. Bundan önce görüşlerini naklettiklerimizin bu ayeti böyle tefsir ettiklerini zannetmiyorum; ancak tefsirleri toplayanlar, bu görüşleri Allah Teala'nın: "Ve lemma beleğa eşüddehu" *(Yusuf: 22 ve Kasas: 14)* kavlinin tefsirini buraya naklettiklerini sanıyorum. Oradaki, erginliğin sonudur, buradaki ise başıdır. Bu onun gibi değildir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Kelamda söylenmeyen kısım vardır, belli olduğu için atılmıştır, çünkü mana şöyledir: Erginliğine varıncıya kadar ona yaklaşmayın, erginliğine varır da ondan akıllılık hissederseniz, ona malını verin.

Musannif şöyle demiştir: Eğer görülenden bu ayette görüleni kasdederse doğru değildir; akıllılığın sezilmesi ve malın teslimi konusunda başka bir ayetten istifade edilmiştir. Başka yerde mukayyed olan bu ayette mutlak zikredilmiş; mutlak mukayyede hamledilmiştir.

"Ölçüyü tam yapın": Yani eksik yapmayın, demektir. "Velmizan": Terazi ile tartılanı da demektir. Kıst ise: Adalet manasınadır. "Hiç kimseye gücünün yetmediğini teklif etmeyiz": Yani kaldıramayacağı ve zorlanacağı şeyi demektir. Kadı Ebu Yala da şöyle demiştir: Ölçü ile tartıda belirsizliği en aza indirmek mümkün olmadığından araştırmakla mükellef kılınmışız, yoksa farkı sıfıra indirmekle değil (o zaman hassas ölçü ve tartı aletleri olmadığını söylemek istiyor. Mütercim).

"Söylediğiniz zaman adil olun": Yani konuştuğunuz veya şahitlik

ettiğiniz zaman, hakkı söyleyin, ister ki lehine veya aleyhine şahitlik ettiğiniz akraba olsun. Allah'ın sözü ise: Halkına emredip tavsiye ettiği şeyler ile insanın adak vs. ile kendine vacip kıldığı şeylerdir "Zaliküm vassaküm bihi leallekürn tezekkerun" (Allah bunları tavsiye ediyor, umulur ki öğüt alırsınız): Yani öğüt alıp tutmanız için. İbn Kesir ile Ebu Amr: En'am: 153'te "tezekkerun", En'am: 126'da "yezzekkerun", Meryem 67'de: Yezzekkerül insanu", Furkan: 62'de "En yezzekkere", İsra: 41'de "liyezzekkeru", hepsini şeddeli okumuşlardır Nafi, Ebu Bekir de - Asım'dan naklen - İbn Amir, bunların hepsini şeddeli, ancak Meryem: 67'de "evela yezzekkerülinsan'ı şeddesiz okumuşlardır. Hafs da Asım'dan Kur'an'ın her yerinde zalı şeddesiz olarak "yezkürun" okumuştur. Hamze ile Kisai de, ye ile olunca şeddeli "yezzekkerun", te ile olunca da şeddesiz (tezkürun) okumuşlardır.

وَأَنَّ هَٰذَا
صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ
عَن سَبِيلِهِ ذَٰلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٥٣﴾

153 – Bu, benim doğru yolumdur, siz de ona tabi olun; aykırı yollara tabi olmayın ki, sonra sizi O'nun yolundan ayırır. İşte size bunu tavsiye etti. Belki sakınırsınız.

"Ve enne haza sırati müstekıma": İbn Kesir, Nafi, Asım ve Ebu Bekir, hemzenin fethi ve nunun şeddesiyle: "Veenne" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: İstersen ütlü'nün mef'ulu olarak "enne" okursun, istersen meksur okursun, mana da enne'ye göre şöyledir: İşte size bunu ve doğru yolum budur diye tavsiye etti (zaliküm vessaküm bihi ve bienne haza sırati müstekıma). İbn Amir de hemzenin fethi ile okumuş, ancak o, nunu şeddelememiş, onu sakileden hafifeye çevirmiş ve irabını da ona vermiştir (amel ettirmiştir). Hamze ile Kisai de nunun şeddesi ve meksur hemze (inne) okumuş ve bunu cümle başı yapmışlardır. Sırat (yol)da da iki görüş vardır:

Birincisi: O Kur'an'dır. *İkincisi:* İslam'dır. Müstekıma'nın irabını yukarıda açıklamış bulunuyoruz. Sübül (aykırı yollar) ise: İbn Abbas onların sapıklıklar olduğunu söylemiştir. Mücahit de: Bid'atler ve şüphelerdir, demiştir. Mukatil de: Kendilerine haram ettikleri davarlar ile ekinlerdir, demiştir. "Sonra sizi yolundan ayırır": Sizi dininden saptırır.

ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ
وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٤﴾

154 – Sonra Musa'ya o kitabı iyilik edene (nimetimizi) tamamlamak ve her şeyi açıklamak için bir hidayet ve rahmet olarak verdik. Umulur ki Rablerine kavuşacaklarına iman ederler.

"Sonra Musa'ya o kitabı verdik (sümme ateyna Musel kitabe): Zeccac şöyle demiştir: "Sümme" edatı okumanın manasına atıf içindir, mana da şöyledir: Ütülü ma harreme rabbüküm sümmetlü aleyküm ma atahullahu Musa. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Sümme"den sonraki kısım mana bakımından daha öncedir, takdir şöyledir: Sonra biz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e Kur'an'ı indirmeden önce Musa'ya o kitabı vermiştik.

"Temamen alellezi ahsene": Temamen üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, kendinden sonra gelene bitişiktir, şöyle dersin: A'teytüke keza temamen ala keza ve temamen likeza (şunu tamamlamak için sana şunu da verdim). Bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Temamen kelimesi, kendi başına bir kelimedir, arkasındaki ile ilişkisi yoktur. Takdir şöyledir: Musa'ya kitabı tam olarak verdik, yani bir defada verdik, onu Kur'an gibi azar azar indirmedik. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Ahsene" (iyilik eden) kelimesiyle işaret edilen kimse üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'tır. Sonra kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah'ın peygamberlerine ihsanını tamamlamak için, bunu da ibn Zeyd, demiştir. *İkincisi:* Allah'ın Musa'ya olan ihsanını tamamlamak için. Bu iki görüşe göre "ellezi" "ma = şey) manasına olur.

Birincisi: O İbrahim aleyhisselam'dır, mana da şöyledir: Allah'a güzel itaat eden İbrahim'e nimeti tamamlamak için. Musa'nın peygamberliği İbrahim'e nimet idi, çünkü Musa onun soyundandır. Bunu da Maverdi, demiştir.

Üçüncüsü: O; iyilik eden bütün peygamberler ve diğerleridir. Mücahit de şöyle demiştir: İyilik edenlere tamamlamak için, yani bütün iyilik edenlere nimeti tamamlamak için. Buna göre de "ellezi", "men" (kim), "ala" da cer lamı (lehu) manasına olur. Arapların: Etimme aleyhi ve etimme lehu (ona tamamla) sözü de bundandır.

Şair Rai şöyle demiştir:

O deveyi aylarca otlattı ve onunla kendisi baş başa kaldı.

Burada aleyha, leha manasına kullanılmıştır.

İbn Kuteybe de şu sözün de böyledir, demiştir: Malımı gaza ve haccedene vasiyet ediyorum, yani gazilere ve hacılara demektir.

Dördüncüsü: O, Musa'dır, sonra iyilik edenin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Dünyada aziz ve celil olan Allah'a itaat etmekle iyilik etti, demektir. Hasen ile Katade de şöyle demiştir: Dünyadaki iyiliğine cennetteki iyiliği katıp tamamlamak için. Rebi de şöyle demiştir: O, itaati dolayısıyla Musa'ya ihsanıdır. İbn Cerir de şöyle demiştir: Emir ve yasaklarımızı yerine getirmekle iyilik ettiği için ona olan nimetimizi tamamlamak için.

İkincisi: İlimden ve Allah'ın eski kitaplarından ilave (ziyade) etti, sanki Tevrat'tan verdiğine ilave etmiştir. O zaman "tamam" ziyade manasına olur. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Bu iki görüşe göre "ellezi" "ma = şey" manasına olur. Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Ebu Rezin, Hasen ve İbn Yamur, ref ile: "Alellezi ahsenü" okumuşlardır ki, manası da: Şeylerin en güzeli üzerine, demektir. Abdullah bin Yamur, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu'l – Aliye de hemzenin ref'i, sinin kesri ve nunun fethi ile : "Alellezi uhsine" okumuşlardır ki ihsana da ihtimali vardır, ilme de ihtimali vardır.

"Her şeyi açıklamak için": Yani bilme ihtiyacında oldukları şeriat işleriyle ilgili her şeyi açıklamak için, o zaman öldükten sonra dirilmeye ve cezaya iman ederler.

وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَۙ ﴿١٥٥﴾

155 – Bu da indirdiğimiz mübarek bir kitaptır; ona tabi olun ve sakının. Ta ki esirgenesiniz.

"Bu da indirdiğimiz mübarek bir kitaptır": Yani Kur'an'dır. "Ona tabi olun ve sakının": Ona karşı gelmekten. Zeccac da şöyle demiştir: Rahmeti ummanız için.

اَنْ تَقُولُوا اِنَّمَا اُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلٰى طَٓائِفَتَيْنِ
مِنْ قَبْلِنَاۖ وَاِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَۙ ﴿١٥٦﴾

156 – Bu kitabı indirdik ki, "Kitap ancak bizden önceki iki zümreye indirildi. Biz, onların okumalarından gerçekten gafil idik" demeyesiniz.

"Demeyesiniz": İniş sebebi şöyledir: Mekke kafirleri: Allah Yahudilerle Hıristiyanları kahretsin, peygamberlerini nasıl da yalanladılar; Allah'a yemin ederiz ki eğer bize bir kitap veya uyarıcı biri gelse idi, onlardan daha doğru yolda olurduk, dediler. İşte bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Ferra da şöyle demiştir: "En" iki yerde de mahallen mansuptur:

Birincisi: Enzelnahü liella tekulu demekir.

İkincisi: Vetteku en tekulu demektir.

Zeccac da Basralılardan şunu nakletmiştir: Cümlenin manası şöyledir: Böyle demenizi istemediğimiz için onu indirdik. Onlar "la" edatını gizlemeyi caiz görmezler. Bu ayette hitap Mekke halkınadır. Maksat da Kur'an'ı indirmekle kıyamette şöyle demelerini önlemektir: Şüphesiz Tevrat ile İncil Yahudilerle Hıristiyanlara indirildi, biz ise onlardakinden gafil idik. "Dirasetihim": Kitapları okumaktır. Kisai de şöyle demiştir: "Ve in künna an dirasetihim leğafilin": Biz onlarda ne olduğunu bilmiyorduk, çünkü onların kitapları bizim dilimizle değildi; Allah Teala da onların seslerini kesmek için kendi dilleriyle bir kitap indirdi.

أَوْ تَقُولُوا
لَوْ أَنَّا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدٰى مِنْهُمْ فَقَدْ
جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ
كَذَّبَ بِآيَاتِ اللّٰهِ وَصَدَفَ عَنْهَا سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ
عَنْ آيَاتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ ﴿١٥٧﴾

157 – Yahut "Eğer bize kitap indirilse idi, mutlaka onlardan daha doğru yolda olurduk" demeyesiniz. İşte size Rabbinizden açık bir delil, bir hidayet ve bir rahmet gelmiştir. Allah'ın ayetlerini yalan sayandan ve onlardan yüz çevirenden daha zalim kimdir? Ayetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirdikleri şeyden dolayı en kötü azapla cezalandıracağız.

"Mutlaka onlardan daha doğru yolda olurduk": Zecacc şöyle demiştir: Bunu demeleri şunun içindir; çünkü onlar akıl ve fikirlerini çalıştırırlardı; şiirleri ve haberleri ezberler idiler, onlar ümmi oldukları için okuma yazma bilmezlerdi. "Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir": Yani içinde açıklama olan ve şüpheleri kesip atan şey gelmiştir. İbn Abbas: "Size beyyine gelmiştir" kavlinde: Delil gelmiştir ki o da; Peygamber, Kur'an, hidayet, açıklama, rahmet ve nimettir, demiştir. "Daha zalim kimdir?": Yani daha kafir kimdir, demektir. "Allah'ın ayetlerini yalanlayandan": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile Kur'an'ı. "Ondan yüz çevirenden": Ondan yüz çevirip de onlara inanmayanlardan. Kötü azap da: En çirkin (onur kırıcı) azap demektir.

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّآ اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ اَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ
اٰيَاتِ رَبِّكَۜ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا اِيمَانُهَا
لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ فٖٓي اِيمَانِهَا خَيْرًاۜ قُلِ انْتَظِرُٓوا اِنَّا
مُنْتَظِرُونَ ﴿١٥٨﴾

158 – Onlar kendilerine meleklerin gelmesini mi yahut Rabbinin gelmesini mi veyahut Rabbinin bazı ayetlerinin gelmesini mi bekliyorlar. Rabbinin bazı ayetleri geldiği gün hiç kimseye, eğer daha önce iman etmemiş veyahut imanında bir hayır kazanmamışsa, imanı fayda vermez. De ki: Bekleyin; çünkü biz de bekliyoruz.

"Hel yanzurune": Bekliyorlar mı, demektir. "İlla en te'tiyehümül melaiketü": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, te ile: "Te'tiyehüm" okumuşlardır: Hamze ile Kisai de, ye ile "ye'tiyehüm" okumuşlardır. Meleklerin gelmesi de canlarını almak içindir. Mukatil şöyle demiştir: Meleklerden maksat yalnız ölüm meleği (Azrail)dir.

"Yahut Rabbinin gelmesi": Hasen: Yahut Rabbinin emrinin gelmesidir, demiştir. Zeccac da: Helaki ve intikamının gelmesidir; o da ya acil azapla yahutta kıyametle olacaktır, demiştir.

"Ev ye'tiye badu ayati rabbik": Abdülvaris - Kazaz hariç - yenin sükunu ile "ev ye'ti" okumuş; diğerleri ise fetha ile 'ye'tiye" okumuşlardır. Bu ayette de dört görüş vardır:

Birincisi: O, güneşin batıdan doğmasıdır, bunu da Ebu Said el –

Hudri, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiş,[14] İbn Mes'ud da böyle demiştir. Zürare bin Evfa, Abdullah bin Amr, Mücahit, Katade ve Süddi de bir rivayette böyle demişlerdir. Buhari ile Müslim, Sahih'lerinde, Ebu Hureyre'nin Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet emişlerdir: Güneş batıdan doğmadıkça kıyamet kopmaz. Oradan doğup da insanlar onu görünce yeryüzündeki herkes iman eder. O zaman daha önce iman etmeyene veya imanında bir hayır kazanmayana imanı fayda etmez.[15] Abdullah bin Amr bin el – As da, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Güneş batıdan doğuncaya kadar tövbe kabul edilir, oradan doğduğu zaman, herkesin kalbinde ne varsa onun üzerine mühür vurulur ve insanlar ne amel ediyorlarsa kendilerine yeter.[16]

İkincisi: O, güneşle ayın batıdan doğmasıdır. Bunu da Mesruk, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, üç mucizeden biridir: Güneşin batıdan doğması, Dabbetülarz ve Ye'cuc ve Me'cuc seddinin yarılması. Bu manayı Kasım, İbn Mes'ud'dan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Güneşin batıdan doğması, Deccal ve Dabbetülarz'dır. Bunu da Ebu Hureyre, demiştir. En doğrusu birincisidir. Burada hayırdan maksat, iyi ameldir. O zaman iman ve iyi amel niçin fayda vermiyor? Çünkü o zaman insanı imana zorlayan ayet görünmüştür. Dahhak da şöyle demiştir: Kime imanla beraber iyi amel üzerinde iken bazı ayetler gelirse, ayetten önce olduğu gibi ondan kabul olunur. Şöyle denilmiştir: Güneşin batıdan doğması şunun içindir; çünkü imansızlar ve müneccimler bunun olmayacağını iddia etmişlerdir. Allah Teala onlara ayetlerini gösterecek ve onu doğudan olduğu gibi batıdan doğduracaktır, ta ki Nemrud'un acziyeti ortaya çıksın. Çünkü İbrahim ona: "Sen de onu batıdan getir, demişti de o da lal olmuştu" *(Bakara: 258)* demişti.

"De ki: Bekleyin, biz de beklemekteyiz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bundan maksat tehdittir ve muhkemdir (mensuh değildir).

İkincisi: Savaştan çekilme emridir ve kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

---

14 – İmam Ahmed, Müsned, 3/31.

15 – Buhari, Tefsirü suretil En'am, bab, 9; Müslim, İman, hadis no, 248; Ebu Davud, Cihad, bab, 2; Melahim, bab 12; Tirmizi, Tefsirü suretil En'am, bab, 8, 9; İbn Mace, Fiten, bab, 25, 28, 32; Ahmed, Müsned, 2/164, 201, 231, 324, 337, 350, 372, 395, 398, 407, 427, 446, 495, 507, 511, 533.

16 – İmam Ahmed, Müsned, 3/133.

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ
مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿١٥٩﴾

159 – Şüphesiz dinlerini parça parça edenler ve fırkalara ayrılanlardan sen hiçbir şeyde değilsin (onlarla alakan yoktur). Ancak onların işi Allah'a kalmıştır. Sonra onlara neler yaptıklarını haber verir.

"İnnellezine ferraku dinehüm": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, şeddeli olarak: "Ferraku" okumuşlar; Hamze ile Kisai de elifle: "Fareku" okumuşlardır. Rum: 32'de de böyle okumuşlardır. Kim "ferreku" okursa: Bir kısmına iman ettiler, bir kısmını da inkar ettiler demek ister. Kim de "faraku" okursa: Ayrıldılar demek ister. İşaret edilen bunlar hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar bu ümmetin sapıklarıdır, bunu Ebu Hureyre, demiştir.

İkincisi: Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da İbn Abbas, Dahhak, Katade ve Süddi, demişlerdir.

Üçüncüsü: Yahudilerdir, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Bütün müşriklerdir, bunu da Hasen, demiştir. Bu görüşe göre dinleri: Din olarak kabul ettikleri küfür (inançsızlıktır). Bir öncekine göre de dinleri: Allah'ın onlara emrettiği şeydir. Şiya': Fırkalar ve partiler (gruplar)dır. Lügatte: Şeyya'tü: Tabi oldum, demektir. Araplar: Şaakümüsselam ve eşaakümüsselam derler ki: Selam sizi izlesin (nereye gidersen seninle gitsin), demektir.

Şair de şöyle demiştir:

Ey Zatırk'taki gölgesi serin hurma ağacı,

Selam seninle olsun!

Eteytüke ğaden ev şiyeaten denir ki: Sana bugün yahut ertesi gün geldim, demektir. Şia'nın manası da: Birbirine tabi olup da ittifak edemeyen topluluk (taraftar) demektir.

"Sen hiçbir şekilde onlardan değilsin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlarla savaşmakla hiçbir şekilde alakan yoktur, demektir. Sonra bu, kılıç ayetiyle neshedilmiştir. Bu da Süddi'nin görüşüdür.

İkincisi: Onlardan değilsin demek; sen onlardan uzaksın, onlar da senden uzaktır; onların işi Allah'a kalmıştır, demektir ki, bu durumda ayet muhkemdir.

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى
إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦٠﴾

160 – Kim iyilikle gelirse, ona onun on katı vardır. Kim de kötülükle gelirse, ancak misli ile cezalanır. Onlar haksızlığa uğramazlar.

"Men cae bilhaseneti felehu aşrü emsaliha": Yakup, Kazzaz da Abdülvaris'ten rivayeten tenvinle: "Aşrün" ve ref ile de: Emsalüha" okumuşlardır. İbn Abbas da şöyle demiştir: Kim iyilikle amel ederse, ona on sevap yazılır demektir. "Kim de kötülükle gelirse ancak misli ile cezalanır": Başka değil, misliyle karşılık görür. Burada iyilik ve kötülük üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: İyilik: Lailahe illallah'tır, kötülük de: Şirktir, bunu İbn Mes'ud, Mücahit ve Nahai, demişlerdir.

İkincisi: O bütün iyilik ve kötülük için geneldir. Müslim, Sahih'inde Ebu Zer hadisi olarak Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Aziz ve celil olan Allah der ki: Kim bir iyilikle gelirse ona on misli vardır veyahut artırırım, kim de kötülükle gelirse, ona misli ceza vardır veyahut onu bağışlarım.[17]

Eğer: "İyilik lailahe illallah olursa, onun ne gibi karşılığı vardır ki onu diyene on katı verilsin?" denilirse, cevap şöyledir: İyiliğin Allah katındaki karşılığı bellidir, o da onu yapanı on katı ile mükafatlandırır, kötülük de böyledir. Maide suresinde: "Sanki bütün insanları öldürmüştür" *(Maide: 32)* kavlinde buna işaret etmiştik.

Eğer: "Misl" kelimesi müzekker olduğu halde, neden müennes zamiri ile "aşrü emsalihe" denildi, halbuki ha (ancak) müennes sayılarda düşer?" denilirse, cevap şöyledir: İnnelemsale hulikat hasenatin demektir ki bu da müennestir. Mananın özeti de şöyledir: Felehu aşrü hasenatin emsalüha; böylece aşr lafzından he düşmüştür. Çünkü o, müennes bir sayıdır. Nitekim: Aşrü nialin ve aşrü cibabin (on ayakkabı ve on cübbe) kavlinden de düşer.

قُلْ إِنَّنِي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ
مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٦١﴾

17 – Müslim, Zikir ve Dua, hadis no, 22.

161 – De ki: Şüphesiz beni Rabbim doğru bir yola, hakka yönelen İbrahim'in dimdik ayakta duran dinine hidayet etti. O, müşriklerden değildi.

"De ki: Rabbim beni doğru yola hidayet etti": Zeccac: Beni hak din olan dine hidayet etti, diye mana vermiş, sonra da bunu: "Dinen kıyemen" ile tefsir etmiştir. İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr kafı meftuh ve yeyi de şeddeli olarak "kayyimen" okumuştur. Kayyim: Dosdoğru demektir. Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de: Kafın kesresi ve ye de şeddesiz olarak: "kıyemen" okumuşlardır. Zeccac da: O; sığar ve kiber gibi mastardır, demiştir. Mekki de şöyle demiştir: Kim şeddesiz okursa onu "fial" vezninde kabul etmiş olur ki, aslı vav ile "kıvem" idi, nitekim ivaz ve hivel de aynı kalıptadır, ancak o, kıyasa ters düşmüştür. Zeccac da şöyle demiştir: "Dinen kıyemen"in mansup okunması manaya göredir; çünkü: "Hedani" deyince, bana bir din tarif etti manası akla gelir. Onun "ila sıratın müstekim" kavlinden bedel olması da caizdir ki o zaman mana: Beni dimdik bir din olan doğru yola hidayet etti, olur. "Hanifen" ise: İbrahim'den hal olarak mansuptur, mana da: Hedani millete ibrahime fi hali hanefiyyetihi demek olur.

قُلْ اِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٢﴾
لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٦٣﴾

162 – De ki: Şüphesiz namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm alemlerin Rabbi Allah içindir.

163 – O'nun ortağı yoktur. Ben bununla emrolundum ve ben Müslümanların ilkiyim.

"De ki: Şüphesiz namazım": Meşru kılınan namazı demek istiyor. Nüsük de: Nesike'nin çoğuludur.

Burada nüsük hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar kurbanlardır, bunu İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Mücahit ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: Dindir, bunu da Hasen Basri, demiştir. *Üçüncüsü:* İbadettir. Zeccac şöyle demiştir: Nüsük; aziz ve celil olan Allah'a yaklaşmaya vesile olan her şeydir, ancak çoğunlukla kurbana denir. *Dördüncüsü:* O din, hac ve kurbanlardır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Ve mahyaye ve memati": Cumhur "mahyaye'nin yesini harekeli

ve "memati'nin yesini harekesiz okumuştur. Nafi ise "mahyay" şeklinde yeyi sakin ve "mematiye" şeklinde de yeyi nasb ile okumuştur. Sonra müfessirlerin bunun manasında iki görüşleri vardır:

Birincisi: Onun manası: Hayatıma ve ölümüme ancak Allah sahip olur, demektir.

İkincisi: Hayatım taatinde Allah için, ölümüm de cezasına dönmemde yine Allah içindir. Ayetten kasdedilen şudur: Allah Teala şöyle demelerini haber vermiştir: Fiillerim ve hallerim yalnız Allah içindir, sizin O'na şirk koştuğunuz gibi başkası için değildir.

"Ve ben Müslümanların ilkiyim": Hasen ile Katade şöyle demişlerdir: Ben bu ümmetin Müslümanlarının ilkiyim.

قُلْ أَغَيْرَ اللّٰهِ أَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ
إِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرٰى ثُمَّ إِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ
فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿١٦٤﴾

164 – De ki: Allah'tan başka Rab mi arayacağım. O ki her şeyin Rabbidir. Her nefis ancak kendi aleyhine kazanır. Bir günahkar bir başkasının günahını taşımaz. Sonra dönüşünüz Rabbinizedir; ihtilaf ettiğiniz şeyleri size haber verecektir.

"De ki: Allah'tan başka Rab mi arayacağım?": İniş sebebi şöyledir: Kureyş kafirleri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Bu işten vazgeç, bütün sorumluluklarına kefiliz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Her nefis ancak kendi aleyhine kazanır": Yani başkasının ameliyle sorumlu tutulmaz. Mananın şöyle olduğu da denilmiştir: İsyanının azabı ona, taatinin sevabı da yine onadır.

"Bir günahkar bir başkasının günahını taşımaz": Zeccac şöyle demiştir: Hiçbir günahkar başka birinin günahından sorumlu olmaz. Mana da şöyledir: Kimse başkasının günahı ile hesaba çekilmez. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Yahudi, Hıristiyan ve müşriklerden her grup Allah'a başkasından daha yakın olduğunu iddia edince, Allah aralarında hükmedecek olanın kendisi olduğunu: "Size ihtilaf ettiğiniz şeyi haber verir" kavli ile bildirdi. Bunun bir benzeri de: "Şüphesiz Allah kıyamet gününde aralarında karar verecektir" kavlidir. *(Hac: 17)*

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ
الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا
آتَاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٦٥﴾

165 – O ki sizi yeryüzünün halifeleri kıldı ve kiminizi kiminizin üstüne derecelerle yükseltti ki verdiklerinde sizi denesin. Şüphesiz Rabbin cezayı çabuk verendir. Şüphesiz O, elbette çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"O ki sizi yeryüzünün halifeleri kıldı": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Halaif: Halifenin çoğuludur.

Şair Şemmah şöyle demiştir:

Ölüm onları vurur, beni ise ıskalar,
Ben de bir kavimden ötekine halife olurum (aralarında dolaşırım).

Onların kimlere halife (halef) olduklarında da müfessirlerin üç görüşü vardır:

Birincisi: Onlar yeryüzünde yaşayan cinlere halef oldular, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar birbirlerine halef olurlar. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Üçüncüsü: Ümmet-i Muhammed, diğer ümmetlere halife olmuştur. Bunu da Zeccac zikretmiştir.

"Bazınızı bazınızın üzerine derecelerle yükseltti": Yani rızıkta, ilimde, şerefte, kuvvette vs. şeylerde. "liyeblüveküm": Yani sizi denemek için; o zaman sevap kazanacağınız veya azap göreceğiniz şeyler açığa çıkar.

"Şüphesiz Rabbin cezayı çabuk verendir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ona çabuk, dedi, çünkü o gelecektir; her gelecek de yakındır.

İkincisi: O azap vermek isterse, azabı çabuk verir.



7-A'RAF SURESİ

Mekke'de inmiştir. 206 ayettir.

İNİŞ SEBEBİ

El – Avfi, İbn Ebi Talha ve Ebu Salih, İbn Abbas'tan, A'raf suresinin Mekke'de indiğini rivayet etmişlerdir. Hasen Basri, İkrime, Ata, Cabir bin Zeyd ve Katade'nin görüşleri de böyledir. İbn Abbas'tan, Onun Mekki olduğu ancak şu beş ayetinin Medeni olduğu da rivayet edilmiştir, başı da: Ves'elhüm anilkaryeti ayetidir. Mukatil şöyle demiştir: Onun tamamı Mekki'dir, ancak ves'elhüm anilkaryeti ... ve iz ahaze Rabbüke min beni Ademe min zuhurihim zürriyatihim" *(A'raf: 163 – 172)* ayetleri Medeni'dir.



1 – Elim. Lâm. Mîm. Sâd.

Tefsiri: Elim. Lâm. Mîm. Sâd. Bakara suresinin başında bu huruf-ı mukattaa (tek tek harfler) hakkında kısa bir açıklama yapmıştık. O, burayı da kapsar. Bu ayete özgü olana gelince, bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası şöyledir: Ben Allah'ım daha iyi bilirim ve aranızda hüküm veririm. Bunu Ebudduha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, Allah Teala'nın bu harflerle ettiği bir yemindir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, Allah Teala'nın isimlerinden bir isimdir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Elif, "Allah" isminin baş harfidir, lam "Latif" isminin baş harfidir, mim "Mecid" isminin baş harfidir, sad da "Sadık" isminin baş harfidir. Bunu da Ebu'l – Aliye demiştir.

Beşincisi: Elif, lam, mim, sad, surenin ismidir, bunu da Hasen Basri, demiştir.

Altıncısı: O, Kur'an'ın isimlerinden bir isimdir, bunu da Katade, demiştir.

Yedincisi: O, bir kelimenin kısaltmasıdır. Sonra bu kelime hakkında da iki görüş vardır:

O, musavvir kelimesidir, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* O "el – masir ila kitabin ünzile ileyke (dönüş sana indirilen kitabadır) sözünün kısaltmasıdır. Bunu da Maverdi, zikretmiştir.

كِتَابٌ أُنْزِلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ
لِتُنْذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾

2 – Bu, sana indirilen bir kitaptır. Göğsünde (yüreğinde) ondan bir sıkıntı olmasın. Onunla (insanları) uyarman ve mü'minlere bir öğüt için.

"Kitabun ünzile ileyke": Ahfeş şöyle demiştir: Kitap mübteda olarak merfudur. Ferra'nın kanaati de şudur: Allah Teala bazı surelerin başında hece harflerinin bazısını söylemekle yetindi, nitekim biri: Elif be te se der ve yirmi dokuz harfi kasteder. Mana da şöyledir: Hece harfleri sana indirdiğimiz kitaptır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Kitabın gizli bir şeyle de merfu olması caizdir; mesela: Hazel kitabu gibi.

Sıkıntı üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, şüphedir, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Katade, Süddi ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: O, darlıktır, bunu da Hasen ile Zeccac, demişlerdir. "Minhü'nün zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, kitaba racidir, buna göre kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Tebliğ etmekle göğsün daralmasın ve korkma. Bunu da Zeccac, demiştir. *İkincisi:* Onun Allah katından olduğunda şüphe etme.

İkincisi: O gizli bir şeye racidir, uyarma da onu göstermektedir ki o da yalanlamadır (tekzibtir). Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Ferra, ayetin manası şöyledir, demiştir: Eğer seni yalanlarlarsa, buna göğsün daralmasın. Zeccac da şöyle demiştir: "Uyarman için" kavli daha öncedir, mana da şöyledir: Onunla insanları uyarman ve öğüt için sana indirildi, artık içinde bir sıkıntı olmasın. "Zikra": Bunun da mahallen merfu, mansup ve mecrur olması caizdir. Mansup olması, Ünzile ileyke litünzire bihi ve zikra lilmü'minin kavline göredir, yani onunla öğüt vermen için demektir. Çünkü uyarmada öğüt verme manası vardır. Merfu olması da caizdir ki, hüve zikra demektir, tıpkı: Ve hüve zikra lilmü'minin kavli gibidir. Cer ise, litünzire'nin manasına göredir, zira mana: Lientünzire ve zikra demektir. O da mahallen mecrurdur.

اِتَّبِعُوا مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا
تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَۜ قَل۪يلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾

3 – Rabbinizden size indirilene tabi olun. O'ndan başka dostlara tabi olmayın. Ne de az öğüt alıyorsunuz.

"Rabbinizden size indirilene tabi olun": Eğer: İlk ayette nasıl müfred olarak hitap etti de sonra "ittebiu" diyerek cemi etti?" denilirse, buna üç cevap verirler:

Birincisi: O; hitabın kendine ve ümmetine olduğunu bildiği için bu manadan dolayı cemi sigası güzel olmuştur.

İkincisi: İlk hitap özeldir, ikincisi ise uyarmaya hamledilmiştir. Uyarma da söyleme gibidir sanki: Litekule lehüm münziren: "İttebiu ma ünzile ileyküm min rabbikim" demiştir. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

Üçüncüsü: İkinci hitap müşrikleredir, bunu da bir bölük müfessir demişlerdir. Ve: Onlara indirilen de Kur'an'dır, demiştir. Zeccac: İndirilen, Kur'an'dır ve Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den gelendir, çünkü o da kendisine indirilenlerdendir, demiştir. Zira Allah Teala: Peygamber size ne verirse alın, sizi neden men ederse

ondan vazgeçin *(Haşr: 7)* buyurmuştur. "O'ndan başka dostlara tabi olmayın": Yani hak dinden sapanı dost edinmeyin. Bir mezhebe razı olan, o mezhep mensuplarının dostudur (inanç birliği). "Kalilen ma tezekkerun": Ma, zaittir, tekit için gelmiştir. Mana da: Az öğüt alıyorsunuz, demektir. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle zalı ve kâfı şeddeli olarak "tezzekkerun" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayetle zalı şeddesiz ve kâfı şeddeli okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim şedde ile "tezekkerun" okursa, tetezekkerun olarak düşünmüş ve teyi zala idgam etmiştir. Bu idgam da güzeldir, çünkü te fısıltılı, zal da açık harflerdendir. Açık harfin sesi fısıltılıdan daha fazla ve daha güçlüdür. Binaenaleyh eksiği artığa idgam etmek güzeldir. Hamze ile ona katılanlara gelince, onlar da ötekilerin idgam ettiği teyi atmışlardır ki bu da güzeldir; çünkü birbirine yakın üç harf arka arkaya gelmiştir. İbn Amir de ye ve te ile peygambere hitap olarak "yetezekkerun" okumuştur ki mana: Bu hitapla öğüt verilenler ne de az öğüt alıyorlar, demek olur.

وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا فَجَٓاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا اَوْ هُمْ قَٓائِلُونَ ﴿٤﴾

4 – Nice kentleri helak ettik de onlara azabımız geceleyin yahut öğle uykusunda iken geldi.

"Ve kem min karyetin ehleknaha": "Kem" çokluğu, "rübbe" de azlığı gösterir. Zeccac da şöyle demiştir: Mana: Vekem min ehli karyetin (nice kent halkı vardır ki) şeklindedir. Ehl kelimesi atılmıştır, çünkü kelamda ona delalet eden şey vardır.

"Fecaehüm be'süna": Bu da karye lafzına göredir, mana da şöyledir: Azabımız onlara gaflette iken, onu beklemezlerken geldi, ya gece uyurlarken yahutta gündüzün öğle uykusunda iken. İbn Kuteybe: Be'süna: Azabımız, beyaten de geceleyin, demiştir. Kailun ise öğle uykusu, demektir. Eğer: "azap onlara helak etmeden önce geldi, bu durumda helak niye önce zikredildi?" denirse? Buna üç türlü cevap verilir:

Birincisi: Helak ile azap birlikte olur, mesela: Bana verdin ve güzel ettin, dersin ki, güzel etmek ne vermekten sonradır ne de öncedir, ancak ikisi birlikte olmuştur. Bunu da Ferra, demiştir.

İkincisi: Ayette gizli kelime vardır, takdiri şöyledir: Ehleknaha, ve kane be'süna kad caeha (onları helak ettik, zaten azabımız da gelmişti). Burada "kane" gizlenmiştir, "vettebeu ma tetluşşeyatinü"

(Bakara: 102) kavlinde olduğu gibi ki, ma kanetişşeyatinü tetluhu demektir. Şu da öyledir: "İn yesrik", *(Yusuf: 77)* yani: İn yekün yesrik, demektir.

Üçüncüsü: Ayette takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: "Ve kem min karyetin caeha be'süna beyaten, ev hüm kailune feehleknaha. Tıpkı: "İnni müteveffike ve raifüke ileyye" *(Al-i İmran: 55)* ayeti gibi ki, rafiüke ve müteveffike, demektir. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

"Ev hüm kailun": Ferra şöyle demiştir: Burada gizli bir vav vardır, mana da: Fecaeha be'süna beyaten evhum kailune, demektir. Üst üste atfı dile ağır görmüşlerdir.

فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٥﴾

5 – Azap onlara geldiği zaman sözleri: "Şüphesiz biz zalimler idik" demekten başka bir şey olmadı.

"Fema kâne da'vahüm": Dilciler: Burada da'va dua ve söz demektir: Mana da şöyledir demişlerdir: Azap onlara geldiği zaman söz ve çağrışmaları haksızlığı kabullenmekten başka bir şey olmadı. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu kelamda davanın iki yeri vardır:

Birincisi: İddiadır. *İkincisi:* Söz ve duadır.

Şair de şöyle demiştir:

Ayağım uyuştuğu zaman adını anar ve şifa bulurum,
Ayağımdaki uyuşukluk hemen geçer.

فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ ﴿٦﴾
فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ ﴿٧﴾

6 – Mutlaka kendilerine peygamber gönderilenlere de soracağız ve mutlaka gönderilen peygamberlere de soracağız.

7 – Mutlaka onlara bilerek anlatacağız. Bizler gaipler değiliz.

"Kendilerine peygamber gönderilenlere de soracağız": Yani ümmetlere sorulur: "Peygamberler size tebliğ etti mi, siz de ne cevap verdiniz?" diye sorulur.

"Onlara mutlaka anlatacağız": Yani yaptıklarını ilmimizle onlara haber vereceğiz. "Bizler gaipler değiliz": Peygamberlerden de ümmetlerden de. İbn Abbas şöyle demiştir: Kitap ortaya konur, yaptıklarını anlatır.

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ
مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ
فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

8 – O gün tartı / mizan haktır. Kimin tartıları / mizanları ağır gelirse, işte kurtulanlar onlardır.

9 – Kimin de tartıları / mizanları hafif gelirse, işte ayetlerimizi inkar etmeleri nedeniyle kendilerini ziyan edenler onlardır.

"O gün tartı haktır": Yani adalettir, neden "mevazinuhu" şeklinde çoğul dedi? Zira "men" çoğul manasınadır, buna da "ülaike" lafzı delalet eder. "Yazlimun: Bunun manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: İnkar ederler, demektir. *İkincisi:* Küfrederler, demektir.

Ferra şöyle demiştir: "Mevazin"den maksat, tartıdır. Araplar şöyle derler: Hel leke fi dirhemin bimizani dirhemik ve vezni dirhemik (senin dirheminin tartısındaki bir dirheme diyeceğin var mı?): Dari bimizani darik ve vezni darik derler ki, evim evinin karşısındadır demek isterler.

Şair de şöyle demiştir:

Ben size rastlamadan önce güçlü biri idim,
Yanımda her hasmın tartısı vardı (onu tartardım).

Yani kelam ve sözüne karşılık verirdim.

Mizan hadiste meşhurdur, Kur'an'ın zahiri de onu söyler. Mutezile ise bunu inkar eder ve: "Ameller, arazi yani bizzat varlığı olmayan şeylerdir, nasıl tartılır?" derler. Cevap şöyledir: Ameller değil amel defterleri tartılır, delili de Abdullah bin Amr bin el – As'ın, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet ettiği şu hadistir: Aziz ve celil olan Allah ümmetimden bir adamı kıyamet günüde halkın önüne getirir, ona doksan dokuz sicil açar, her sicilin uzunluğu göz görecek kadardır. Sonra ona: "Bunlardan bir şey inkar ediyor musun? Hafaza melekleri sana haksızlık ettiler mi?" der. O da: Hayır, ya Rabbi, der. Ona: "Bir mazeretin veya bir iyiliğin var mı?" der. Adam şaşar: Hayır, ya Rabbi, der. O da: Evet, senin bizim yanımızda bir tek iyiliğin vardır, bugün sana haksızlık edilmeyecektir, der ve bir pusula çıkarılır, onda: Eşhedü enlailahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve resuluhu, yazılıdır. Siciller terazinin bir

kefesine, pusula da bir kefesine konulur; siciller havaya kalkar, pusula ağır gelir. Bunu İmam Ahmed Müsned'inde tahriç etmiştir, ayrıca Tirmizi de rivayet etmiştir.[1]

Ebu Hureyre de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Uzun boylu çok yiyen ve çok içen (şişman) bir adam getirilir ki bir sivrisineği tartamaz. Buna göre kıyamette insanlar tartılır. İbn Abbas şöyle demiştir: İyilikler ve kötülükler bir dili ve iki gözü (kefesi) olan bir terazide tartılır. Mü'mine ameli en güzel bir biçimde getirilir, terazinin bir gözüne konulur, iyilikleri kötülüklerine ağır basar. Kafire ise ameli en çirkin bir surette getirilir, terazinin gözüne konulur, iyilikleri havaya kalkar. Hasen Basri de: Mizanın bir dili ve iki gözü vardır, demiştir. Hadiste şöyle gelmiştir: Davud aleyhisselam, Rabbine mizanı göstermesi için dua etti; o da ona gösterdi: Ya İlahi, kim bunun gözlerini iyiliklerle doldurabilir?" dedi. O da: Ey Davud, ben bir kulumdan razı olursam, onu bir tek hurma ile doldururum, dedi. Huzeyfe de şöyle demiştir: Kıyamet gününde mizanın başında Cebrail duracaktır, Rabbi ona: Onların amellerini tart; bazısından al, bazısının üzerine koy, der. Zalimin iyiliği mazluma verilir. Eğer iyiliği yoksa, mazlumun kötülüklerinden alınır, zalimin kötülüklerinin üzerine konulur. Üzerinde dağlar gibi günahlarla döner.

Eğer: "Allah amellerin miktarını bilmiyor mu, onları tartmakta ne gibi hikmet var?" denilirse, onda beş hikmet vardır diye cevap verilir:

Birincisi: Halkı dünyada ona inanmakla imtihan etmektir. *İkincisi:* Ahirette mutluluk ve bedbahtlık alametini göstermektir. *Üçüncüsü:* Kullara onlar için olan hayır ve şerri tanıtmaktır. *Dördüncüsü:* Onlara karşı delil hazırlamaktır. Beşincisi. Allah'ın adil olup haksızlık etmeyeceğini bildirmektir: Bunun bir benzeri de unutma ihtimali olmadığı halde amelleri deftere kaydetmesidir.

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا
مَا تَشْكُرُونَ ﴿١٠﴾

10 – Andolsun, sizi yeryüzüne yerleştirdik ve sizin için orada geçimlikler kıldık (hazırladık). Ne de az şükrediyorsunuz?

"Andolsun, sizi yeryüzüne yerleştirdik": Bunda da iki görüş vardır:

1 – Müsned, 2/213; Tirmizi. İman, bab. 17; İbn Mace, Zühd, bab, 35.

Birincisi: Size orada imkan sağladık. *İkincisi:* Size orada tasarruf etmeyi kolaylaştırdık.

"Geçimlikler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar geçineceğiniz yiyecek ve içeceklerdir.

İkincisi: Ziraat ve iş gibi geçimliklere ulaşacağınız şeylerdir. Kurraların çoğu "maayiş"de hemzeyi terk ederler. Harice ise onu Nafi'den hemzeli olarak rivayet etmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Basra ekolüne mensup bütün Arap dilcileri onda hemzenin olmasını hata sayarlar; zira hemze ancak ye'si zait olanda olur, mesela sahife ve sahaif gibi. Bunda ye zaittir. Ama maayiş, ayş'ten gelir ki yesi aslidir.

"Ne de az şükrediyorsunuz": Yani şükrünüz azdır, demektir. İbn Abbas da: Sizler şükretmiyorsunuz demek, istemiştir, demiştir.

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَٓائِكَةِ
اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّٓا اِبْلٖيسَۜ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدٖينَ ﴿١١﴾

11 – Andolsun, sizi yarattık, sonra size şekil verdik. Meleklere: "Adem'e secde edin" dedik. Onlar da secde ettiler. Ancak İblis secde edenlerden olmadı.

"Andolsun, sizi yarattık, sonra size şekil verdik": Bunda da sekiz görüş vardır:

Birincisi: Sizi Adem'in belinde yarattık, sonra size ana rahimlerinde şekil verdik. Bunu Abdullah bin el – Haris, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Sizi erkeklerin bellerinde yarattık, kadınların rahimlerinde de şekillendirdik. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, İkrime de böyle demiştir.

Üçüncüsü: "Sizi yarattık": Yani Adem'i, "sonra size şekil verdik", yani kendisinden sonra zürriyetine. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: "Sizi yarattık", yani Adem'i, "sonra size şekil verdik", onun belinde, bunu da Mücahit, demiştir.

Beşincisi: "Sizi yarattık", erkeklerin bellerinde ve kadınların göğüslerinde. "Sonra size suret verdik", meniler rahimlerde birleşirken. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Altıncısı: "Sizi yarattık", annelerinizin karınlarında, "sonra size şekil verdik", yarattıktan sonra kulak ve göz vermekle. Bunu da Mamer, demiştir.

Yedincisi: "Sizi yarattık", yani Adem'i topraktan yarattık, "sonra da size şekil verdik", yani ona şekil verdik. Bunu da Zeccac ile İbn Kuteybe, demişlerdir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Yaratılma onlara nisbet edildi, çünkü ondan meydana geldiler. Kim: "Sizi yarattıktan" Adem'i kastederse, manası: Aslınızı yarattık, olur. Kim de onun zürriyetine belinde şekil verdik derse, onları elestü bezminde karıncalar gibi çıkardığını kasteder.

Sekizincisi: "Sizi yarattık", yani ruhları, "sonra size şekil verdik", yani cesetlere. Bunu da Kadı Ebu Ya'la, "Mutemed' kitabında nakletmiştir. İki kere zikredilen "sümme" üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Vav manasınadır, bunu da Ahfeş, demiştir. *İkincisi:* Tertip içindir, bunu da Zeccac, demiştir.

قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ
وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾

12 - (Allah) dedi: "Sana emrettiğim zaman seni secde etmekten ne men etti?" (İblis) dedi: Ben ondan hayırlıyım; beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın.

"Ma meneake en la tescüde": "Ma" istifham edatıdır, manası da inkardır (olumsuzluktur). Kisai: "La" burada zaittir, mana da: "Seni secde etmekten ne men etti?" demiştir. Zeccac şöyle demiştir: "Ma" mahallen merfudur, mana da: "Hangi şey seni secdeden alıkoydu" şeklindedir, demiştir. "La" ise zaittir, tekit için gelmiştir."Liella yaleme ehlül kitab" *(Hadid: 29)* da böyledir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bazen "la" kelamda ziyade kılınır, maksat da bu ayette olduğu gibi kelamı ret ve inkar etmek için onu atmaktır. Burada la'nın ziyade kılınması, onun secde etmemesindendir. Şu ayet de öyledir: "Enneha iza caet la yü'minun". *(En'am: 109)* Bu da "ennaha" okuyana göredir. La'yı ziyade etmesi, onların iman etmemelerindendir. Şu da öyledir: "Ve haramun ala karyetin ehlaeknaha ennehüm la yerciun". *(Enbiya: 95)* Ferra da şöyle demiştir: "La" burada sırf inkar içindir, zait değildir. Mana da kavlî tevile dönüktür. Tevil de şöyledir: Men kale leke: La tescüd (kim sana: Secde etme, dedi). Olumsuzluk söz yerine geçmiş, ondan sonra da "en" gelmiştir ki dille söylenmeyen sözün teviline delalet etsin. İbn Cerir de şöyle demiştir: Kelamda atma vardır, takdiri şöyledir: Ma meanake minessücud, feahveceke enla tescüde? (Seni secdeden ne men etti de secde etmemeye muhtaç kıldı?).

Zeccac şöyle demiştir: Allah Teala'nın, İblise: "Seni ne men etti?" suali onu azarlamak ve onun inatçı olduğunu meydana çıkarmak içindir. Onun içindir ki o da tövbe etmedi ve cevap yerine başka bir şey söyledi, onun kelamı cevap değildir. Çünkü onun: "Ben ondan hayırlıyım" sözü, ancak: "Hanginiz hayırlısınız" sorusuna cevap olur. Ancak mana şöyledir: Beni secde etmekten alıkoyan, ondan üstün oluşumdur. Bu şuna benzer: Bir adama: "Nasıl idin?" dersin, o da sana: Ben iyiyim, der. Aslında cevap: Ben iyi idim olacaktır. Hem ihtiyaç duyulan hem de fazlası ile cevap verir. Alimler şöyle demişlerdir: İblis, nass varken kıyas cihetine gitmekle hataya düştü ve çamurun ateşten üstün olduğunu anlayamadı. Çamur ateşten şu cihetlerden üstündür:

Birincisi: Ateşin karakteri parlamak, alevlenmek ve acele etmektir; çamurun karakteri ise sükunet ve ağırbaşlılıktır.

İkincisi: Çamur bitki bitirme ve icat etme sebebidir, ateş ise yok ve helak etme sebebidir.

Üçüncüsü: Çamur eşyayı toplama sebebidir, ateş ise dağıtma sebebidir.

قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ ﴿١٣﴾

13 – (Allah) dedi: İn oradan; senin için orada kibirlenme olmaz. Hemen oradan çık; çünkü sen alçaklardansın.

"Fehbit minha" (İn oradan): Ha zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, göğe racidir, çünkü İblis orada idi, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Cennete racidir, bunu da Süddi, demiştir.

"Senin için orada kibirlenme olmaz": Eğer: "Bir kimse için oranın dışında kibirlenme olur mu?" denilirse, cevap şöyledir: Mana: Kibirli orada olamaz, kibirli ancak başka yerde olur, şeklindedir. Sâğir ise: Hor, demektir. Sağar da: Horluktur. Zeccac şöyle demiştir: İblis secdeden çekinmekle kibir tasladı, Allah da ona böylece alçak ve aşağılık olduğunu bildirdi.

قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤﴾ قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ ﴿١٥﴾

14 – (İblis) dedi: Bana diriltilecekleri güne kadar süre ver.

15 - (Allah) dedi: Şüphesiz sen süre verilenlerdensin.

"Bana süre ver, dedi": Yani bana mühlet ver ve beni geriye bırak. "Diriltilecekleri güne kadar": Böylece İblis, ölüm köprüsünü geçmek ve ebedi yaşamak istedi. Allah Teala bunu kabul etmedi ve ona bütün mahlukatın öleceği zaman olan ilk sura üfürülünceye kadar süre tanıdı. Hicr suresinde de ona verilen süreyi şöyle açıkladı. "Belli vaktin gününe kadar". *(Hicr: 38)* Mühlet istediği şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ölümdür. *İkincisi:* Cezadır. Eğer: Nasıl: "Sen süre verilenlerdensin?" denir ki ondan başka kimseye süre verilmemiştir?" denilerse, cevap şöyledir: Üzerlerine kıyamet kopanlar da ecelleri ile o vakte kadar süre verilenlerdendir, işte İblis de onlardandır.

قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿١٦﴾

16 – (İblis) dedi: Beni azdırdığın şeye ant içerim ki, onlar için elbette doğru yolunun başına oturacağım.

"Beni azdırdığın şeye ant içerim ki": Azdırmanın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O (iğva), yoldan çıkarmak manasınadır, bunu da İbn Abbas ile cumhur, demişlerdir. *İkincisi:* O, helak etme manasınadır, "fesevfe yelkavne ğayya"; *(Meryem: 59)* da ondandır ki helakle karşılaşacaklar, demektir. Bunu da İbn Enbari, zikretmiştir. "Febima" üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O yemin manasınadır, yani beni helak etmene yemin ederim ki, demek olur. *İkincisi:* Ceza manasınadır ki, beni azdırdığın ve beni cezalandırdığın için, demek olur. "Leakudenne lehüm sıratakel müstakim": Ferra: Ala sıratıke (yolunun üzerine) demiştir. Duribe Zeydün ezzahra velbatne (Zeyd'in sırtına ve karnına vuruldu) kavli de böyledir ki burada alâ edatı gizlidir, demektir. Burada yoldan ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Mekke yoludur, bunu da İbn Mes'ud, Hasen ve Said bin Cübeyr, demişlerdir. Sanki maksat onları hactan men etmesidir. *İkincisi:* O, İslam'dır, bunu da Cabir bin Abdullah, İbn el – Hanefiyye ve Mukatil, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O, haktır (yoluna oturup onları haktan çevireceğim, demektir).

ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ
أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ ﴿١٧﴾

17 - Sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından mutlaka geleceğim. Sen de çoklarını şükredenler (olarak) bulamazsın.

"Sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından mutlaka geleceğim": Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: "Önlerinden": Onları ahiretleri hususunda şüpheye düşüreceğim. "Arkalarından": Onları dünyaya özendireceğim. "Sağlarından": Yani iyilikleri tarafından. "Sollarından": Yani kötülükleri tarafından. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Yine böyledir, ancak "önlerinden" ifadesini dünya, "arkalarından" ifadesini de ahiret kabul etmişlerdir. Bunu da Nahai ile Hakem bin Uteybe, demişlerdir.

Üçüncüsü: İkincisi gibidir, ancak, "önlerinden"i onları haktan çeviririm, "arkalarından"ı, batıl tarafından gelir onları ona yönlendiririm, manasını vermişlerdir. Bunu da Mücahit ile Süddi, demişlerdir.

Dördüncüsü: "Önlerinden": Hak yolundan, "arkalarından": Batıl yolundan, "sağlarından": Ahiretleri tarafından, "sollarından" da: Dünya işi tarafından, demektir. Bunu da Ebu Salih, demiştir.

Beşincisi: "Önlerinden ve sağlarından": Gördükleri yerden, "arkalarından ve sollarından" da görmedikleri yerden, demektir. Yine bu da Mücahit'ten nakledilmiştir.

Altıncısı: Mana şöyledir: Onları saptırmak için bütün yönlerden geleceğim. Bunu da Zeccac ile Ebu Süleyman Dımeşki, demişlerdir. Buna göre bu yönlerin zikredilmesi, tekitte mübalağa içindir.

Yedincisi: "Önlerinden": Kalan ömürlerinde, demektir ki onda itaate atılmazlar. "Arkalarından": Geçen ömürlerinde, demektir ki onda günahtan tövbe etmezler. "Sağlarından": Zenginlik tarafından ki onu makbul bir yere harcamazlar. "Sollarından": Fakirlik tarafından ki ondaki mahzurdan çekinmezler. Bunu da Maverdi, demiştir.

"Çoklarını şükredenler olarak bulmazsın": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Seni birleyen muvahhitler olarak, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Nimetine şükredenler olarak, bunu da Mukatil, demiştir. Eğer: "İblis bunu nereden bildi?" denilerse, buna Nisa suresinde cevap vermiştik.

قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا
مَذْؤُمًا مَدْحُورًا لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿١٨﴾
وَيَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا
تَقْرَبَا هَٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾

18 – (Allah) dedi: Oradan hor ve kovulmuş olarak çık. Yemin ederim ki kim sana uyarsa, cehennemi bütün sizden elbette dolduracağım.

19 – Ey Adem, sen ve zevcen cennete yerleş. İstediğiniz yerden yiyin. Şu ağaca yaklaşmayın; sonra zalimlerden olursunuz.

"Kalehruc minha mez'umen": A'meş, zalın zammesiyle hemzesiz olarak "mezumen" okumuştur. Ferra da şöyle demiştir: Ez – Ze'mü vezzemmü, zeemtürrecüle, ez'emuhu ze'men, ve zememtuhu, ezummuhu zemmen; ve zimtuhu, ezimuhu zeymen, denir ve: Recülün mez'umun, ve mezmumun, ve mezimun, denir ki hepsi aynı manayadır (hor demektir).

Şair Hassan bin Sabit de şöyle demiştir:

Kalktılar, hepsi de o yerde kırıldılar,
Hepsi mez'um (hor ve hakir) olarak.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Mez'um, mezmum'dan horlukta daha abartılıdır. Medhur da: Uzaklaştırılmış, sürülmüş, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Mez'um ile mezmum aynı manayadır. Medhur da: Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış, demektir. "Leemleenne"deki lam, kasem lamıdır, kelam şart ve ceza manasınadır, sanki: Men tebiake uazzibhu (kim sana uyarsa ona azap ederim" demiş gibi oldu, lam da mübalağa ve tekit için dahil oldu. "Leemleenne"nin lamı kasem içindir, "lemen tebiake"nin lamı ise ona hazırlık içindir. "Minhum" kavline gelince: İbn Enbari şöyle demiştir: Hum zamiri Adem oğullarına racidir, çünkü Adem oğullarına hitap ederek: "Sizi yarattık, sonra da sizi şekillendirdik" *(A'raf: 11)* deyince, onlara döndü ve: "Onlardan sana kim tabi olursa" dedi ve onları gaip sigası ile ifade etti. Çünkü burada muhatap sigası karışıklığa sebep olur. Araplar hitaptan gaibe, gaipten de hitaba geçerler. Kim: "Sizi yarattık, sonra da size şekil verdik" ifadesinin Adem'e

hitap olduğunu söylerse, hum zamirini evlatlarına iade etmiş, der. Çünkü babanın zikri onların da yerine geçer. Araplar, eğer mana belli olur ve karışıklık olmazsa, babayı söyler, evladı söylemezler. Şair şöyle demiştir:

Ferezdak'ın, Hatafa'nın şi'rini geçtiğini görüyorum,
Ancak Küleyb kabilesi, Mücaşi kabilesinden daha iyidir.

Hatafa'nın oğlunun demek istemiştir, Hatafa demekle oğlunu zikretmeye gerek duymamıştır (İbrahim Edhem de öyledir ki: İbrahim bin Edhem, demektir. Mütercim).

"Cehennemi bütün sizlerden elbette dolduracağım": Yani Allah'ın emrine muhalefet eden Adem oğulları ve uydukları şeytanlarla, demektir.

فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ
لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْاٰتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهٰيكُمَا رَبُّكُمَا
عَنْ هٰذِهِ الشَّجَرَةِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ اَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ ﴿٢٠﴾

20 – Şeytan, kapanan ayıp yerlerini açığa çıkarmak için o ikisine vesvese verdi ve: Rabbiniz sizi bu ağaçtan men etmedi ancak iki melek olursunuz yahut ölümsüz olursunuz diye men etti, dedi.

"Şeytan o ikisine vesvese verdi": Şöyle denilmiştir: Vesvese gizli sestir. İbn Faris de: Vesvas, ziynetin (takının) sesidir, şeytanın vesvesesi de ondandır. "lehüma", "ileyhima" manasınadır. "Lidübdiye lehüma": Yani o ikisine göstermek için. "Ma vuriye anhuma": Yani onlara gizli bırakılanı, demektir. "Liyübdiye"deki lamın, akibet lamı olduğu söylenmiştir; zira vesvesenin akibeti avret yerlerinin açılmasına götürdü, demektir, yoksa vesvese onun açılması içindi, demek değildir.

"Ancak iki melek olursunuz diye": Ahfeş ile Zeccac: Sizi ondan men etmesi, melek olmanızı istemediği içindir, demişlerdir. İbn Enbari de mana: Melek olmamanız için, demiştir, "en" ile yetinilip "la" düşürülmüştür. Eğer: "Nasıl melek olmaya göz dikerek İblis'e itaat etti, halbuki meleklerin kendisine secde ettiklerini görmüştü?" denilirse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: O, meleklerin Allah'a yakın olduklarını ve çoklarının Arş'in etrafında toplandıklarını görünce, buna göz dikti. Bunu da İbn Enbari, demiştir.

İkincisi: Mana şöyledir: Melekler gibi uzun ömürlü olmanızı istemedi, demektir. "Yahut ölümsüz olmanızı": Yani ebediyen ölmemenizi, demektir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Ya'la bin Hekim'in, İbn Kesir'den lamın kesri ile "en tekuna melikeyni" (kral olmamanızı şeklinde) okuduğunu rivayet etmiştir ki, Zühri'nin kıraati de böyledir.

وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ ﴿٢١﴾ فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ
فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ
عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا
الشَّجَرَةِ وَأَقُلْ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٢٢﴾
قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ
مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٢٣﴾ قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ
مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٢٤﴾ قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا
تُخْرَجُونَ ﴿٢٥﴾

21 – Onlara: Ben şüphesiz sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim, diye yemin etti.

22 – Aldatarak onları düşürdü. O ikisi ağaçtan tadınca, onlara ayıp yerleri göründü; üzerlerine cennet yapraklarından yapıştırmaya başladılar. Rabbi onlara: "Ben sizi, ikinizi bu ağaçtan men etmedim mi ve size: Muhakkak şeytan sizin için apaçık bir düşmandır, demedim mi?" diye seslendi.

23 – İkisi dediler: Ey Rabbimiz, biz kendimize yazık ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, mutlaka ziyan edenlerden olacağız.

(Allah) dedi: Kiminiz kiminize düşman olarak inin. Yeryüzünde sizin için bir süreye kadar yerleşmek ve istifade etmek var.

25 – (Allah) dedi: Orada yaşarsınız, orada ölürsünüz ve oradan (dirilip kabirlerinizden) çıkarılırsınız.

"Ve kasemehüma": Zeccac: Onlara yemin etti, demiştir. Onları aldatarak günaha düşürdü. İbn Abbas: Onları yeminle aldattı, demiş-

tir. Adem, hiç kimsenin yalan yere Allah'a yemin edeceğini zannetmemişti.

"Ağaçtan tadınca": Yani ağacın meyvesinden tadınca, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Bu, onların şöyle bir tattıklarını, aşırı şekilde yemediklerini gösterir. Çirkin yer, cinsel organdan kinayedir, o ismi almasında aslı yoktur (aslında yer çirkin değildir). "Tafika": İşe başladılar, demektir. Çoğunluk: Tafika yatfaku, der. Fenin kesri ile: Tafika yatfiku da rivayet edilmiştir. "Yahsıfani"nin manası: yaprağı yaprak üstüne yamadılar, demektir. Bu nedenle ayakkabıya taban geçirene: Hassaf, denir.

Ayette ayıp yeri açmanın insanoğlu için çirkin olduğuna işaret vardır; baksanıza: "Kapanan ayıp yerlerini açığa çıkarmak için" demiştir. Zira onlar açıklık çirkin olduğu için hemen örtünmeye çalıştılar. Ayıp yere sev'et denilmesi, açılmasının insanı üzdüğünden dolayıdır, denilmiştir. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Onların libasları avret yerlerinin üzerinde nur idi. Biri ötekinin avretini görmezdi. O hatayı işleyince çirkin yerleri göründü. Hasen, tekil olarak: "sev'etühüma" okumuştur. Aynı şekilde "yihissıfani" okumuştur ki, yenin ve hının kesri ve sadın şeddesiyledir. Zühri de, yenin zammı, hının fethi ve sadın şeddesiyle okumuştur. Yaprak hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: İncir yaprağıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Muz yaprağıdır, bunu da tefsirciler demişlerdir. Bundan sonrasının tefsiri ise "kale fiha tahyevne"ye kadar yukarıda geçmiştir. Orada (fiha) dediği de yeryüzüdür. Kurralar, "tuhrecune"nin tesi hakkında ihtilaf etmişlerdir; İbn Kesir, Asım ve Ebu Amr, burada tenin zammesi ve ranın fethesi ile okumuşlardır. Şuralarda da öyle okumuşlardır: "Ve kezalike tuhrecun" *(Zuhruf: 11)* "La yuhrecune minha". *(Casiye: 35)* Hamze ile Kisai de bunları tenin fethası ve ranın zammesiyle okumuşlardır. İbn Amir ise yalnız A'raf'takini meftuh te ile okumuştur. Rum: 25'teki "iza entüm tahrucun" ve seele sailün suresindeki "yevme yahrucune" *(Maaric: 43)*, bu ikisi ihtilafsız olarak meftuhtur.

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ
وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾

26 – Ey Adem oğulları, üzerinize çirkin yerlerinizi örtecek bir elbise ve bir süs indirdik. Takva elbisesi, o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın ayetlerindendir. Umulur ki iyi düşünürler.

"Ey Adem oğulları, üzerinize bir elbise indirdik": İniş sebebi şöyledir: Araplardan bazı insanlar Beytullah'ı çıplak olarak tavaf ederlerdi, ayet bunun üzerine indi. Bunu Mücahit, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Adem'in çıplaklığını zikredince, bize elbiseyi minnet (ihsan) olarak lütfetti. "Üzerinize indirdik" ifadesinin manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Sizin için yarattık, demektir. *İkincisi:* Size nasıl yapılacağını ilham ettik, demektir. *Üçüncüsü:* Elbise yapılacak şeylerin bitmesine sebep olan suyu indirdik, demektir. Kurraların çoğu: "Ve rîşa" okumuşlardır. İbn Abbas, Hasen, Zir bin Hubeyş, Katade, Mufaddal ve Eban da Asım'dan rivayeten elifle: "Ve riyaşen" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Riyaş'n rîş'in çoğulu olması da caizdir, rîş manasına olması da caizdir, mesela libs ve libas dedikleri gibi.

Şair de şöyle demiştir:

Kadınlar onun libasını (lisbini) açınca,
Dövmeli bileği süsleyen yumuşak parmak uçlarıyla ona dokundular.

İbn Abbas ile Mücahit de: "Riyaş" maldır, demişlerdir. Ata da: Mal ve nimettir, demiştir. İbn Zeyd de: Rîş (tüy), güzelliktir, demiştir. Mabed el - Cüheni de: Riş, rızktır, demiştir. İbn Kuteybe de: Riş ve riyaş, dış elbisedir, demiştir. Zeccac da: İnsanın cismini ve maişetini örten her şeye riş, denilir, demiştir. Tereyyeşe fülanün denir ki: Geçim sağlayacak şeyi olmaktır. Sibeveyh de misal olarak şu beyti getirmiştir:

Geçimim (riyaşi) sizden, arzum da sizinledir,
Sizi ziyaretim seyrek olsa da.

Çoğunluğun görüşüne göre: Riş ile riyaş aynı manayadır. Kutrub da şöyle demiştir: Riş ile riyaş birdir. Süfyan Sevri de şöyle demiştir: Riş maldır, riyaş da giysidir.

"Ve libasüttakva": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım ve Hamze, ref ile: "Ve libasüttakva" okumuşlardır. İbn Amir, Nafi ve Kisai de libase şeklinde nasb ile okumuşlar ve onu riş'in üzerine atfetmişlerdir. Kim merfu okursa, mübteda kılması da caizdir, gizli hüve ile haber kılması da caizdir. Mana da: Hüve libasüttakva (o takva libasıdır) olur. Yani avret yerini örtmek müttakilerin giyimidir. Müfessirlerin takva libası üzerinde on görüşleri vardır:

Birincisi: O, güzel davranıştır. Bunu Osman bin Affan, demiştir. Onu Zeyyal bin Amr de İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* O iyi

ameldir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* İmandır, bunu da Katade, İbn Cüreyc ve Süddi, demişlerdir. Buna göre imana, takva libası denmesi, insanı azaptan koruduğu içindir. *Dördüncüsü:* Allah korkusudur, bunu da Urve bin Zübeyr, demiştir. *Beşincisi:* Hayadır, bunu da Mabed el – Cüheni ile İbn Enbari, demişlerdir. *Altıncısı:* Namazda setri avrettir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Yedincisi:* O, zırh ve diğer savaş aletleridir, bunu da Zeyd bin Ali, demiştir. *Sekizincisi:* İffettir, bunu da İbn Saib, demiştir. *Dokuzuncusu:* O, sıcaktan ve soğuktan koruyan şeylerdir, bunu da İbn Bahr, demiştir. *Onuncusu:* Mana şöyledir: Müttakilerin ahirette giyecekleri şeyler dünya halkının giydikleri şeylerden daha hayırlıdır. Bunu da Osman bin Ata, babasından rivayet etmiştir.

"O daha hayırlıdır": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Mana: Takva elbisesi, diğer giysilerden daha hayırlıdır. Çünkü hayasız bir kimse, güzel elbise giyse de çıplaktır, avret yeri açıktır. "Zalike": İsm-i işareti zaittir.

Şair de bu manada şöyle demiştir:

Ben hayası ve güvenirliği olmayanları,
Toplumun ortasında da olsa çıplak görüyorum.

İbn Enbari şöyle demiştir: Takva libası, ilk zikredilen elbisedir. Onu tekrar etmesi, onun çıplaklıktan hayırlı olduğunu haber vermesindendir, çünkü onlar cahiliye döneminde Ka'be'yi çıplak tavaf ederlerdi. Bunu da bazıları demiştir.

"Bunlar Allah'ın ayetlerindendir": Yani elbiseler ve mallar, Allah'ın ayetlerinden ve O'nun işindendir; iyi düşünüp ibret almanız için bunları yaratmıştır.

يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا
أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا
سَوْآتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا
الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾

27 – Ey Adem oğulları, şeytan sizi saptırmasın; nitekim ebeveyninizi de onlara ayıp yerlerini göstermek için onlardan elbiselerini soyarak cennetten çıkarmıştı. Çünkü o ve kabilesinden olanlar sizi

onları görmediğiniz yerlerden görürler. Muhakkak biz şeytanları iman etmeyenler için dostlar kıldık.

"Ey Adem oğulları, şeytan sizi saptırmasın": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu hitap, çıplak tavaf edenleredir. Mana da şöyledir: Şeytan sizi aldatmasın ve sizi kandırarak saptırmasın, sonra size avret yerlerinizi açmayı süsler. Nitekim ebevininizi de yanıltarak cennetten çıkarmıştı. Cenneten çıkarmak ve elbisesini soymak şeytandan bilinmiştir, çünkü o sebep olmuştur. "O ikisinin elbiseleri" hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O nurdur, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bunu da yukarıda İbn Münebbih'ten zikretmiştik.

İkincisi: O, tırnaksı bir şeydi, o ağaçtan yiyince üzerlerinde ondan ancak tırnak kaldı. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İkrime ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O cennet elbiselerinden idi, bunu da Kadı Ebu Ya'la, zikretmiştir.

"Onlara ayıp yerlerini göstermek için": Yani biri diğerinin ayıp yerini görmesi için. "Çünkü o ve kabilesinden olanlar": Mücahit: Onun kabilesi; cinlerle şeytanlardır, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Allah onlara insanoğlunun damarlarında kan gibi dolaşma imkanı verdi. İnsanoğullarının göğüsleri onların meskenleridir. Onlar ademoğullarını görürler, ademoğulları ise onları göremezler.

"Biz şeytanları iman etmeyenlere dostlar kıldık": Zeccac şöyle demiştir: Onlara musallat ettik, onların azgınlıklarını artırırlar. Ebu Süleyman da: Şeytanları onlara veli kıldık, demiştir.

وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً

قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ

لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾

28 – Onlar çirkin bir şey yaptıkları zaman: Atalarımızı bunun üzerinde bulduk ve bunu bize Allah emretti, derler. De ki: Şüphesiz Allah çirkin şeyleri emretmez. Bilmediğiniz şeyleri Allah'a karşı mı söylüyorsunuz?

"Onlar çirkin bir şey yaptıkları zaman": Bu ayetten kimlerin kastedildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Beytullah'ı çıplak tavaf edenlerdir. Fahişe de: Avret yerini açmaktır. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Mücahit, Zeyd bin Eslem ve Süddi de böyle demişlerdir.

İkincisi: Onlar saibe, vasile ve ham denilen o çirkin şeyi icat edenlerdir. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar müşriklerdir; fahişe de: Şirktir. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Aziz ve celil olan Allah, onlara çirkin şeyi emretmeyeceğini bildirdi; çünkü O'nun hikmeti O'nun ancak güzel şeyler yapacağını gösterir. Kıst: Adalettır, adalet de: insanların içine yerleşip de aklı başında bir kimsenin reddedemeyeceği şeydir. Artık O, çirkin ve iğrenç şeyleri nasıl emreder?

قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ
وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ ﴿٢٩﴾

29 - De ki: Rabbim adaleti emretti. Her mescitte yüzlerinizi (kıbleye) doğrultun. Dini O'na halis kılarak O'na dua edin. Sizi ilkin başlattığı gibi O'na döneceksiniz.

"Her mescitte yüzlerinizi kıbleye doğrultun": Bunda dört görüş vardır:

Birincisi: Namaz vakti geldiği zaman ve sizler mescitte iken, orada namaz kılın; hiçbiriniz: Ben kendi mescidimde kılarım, demesin. Bunu İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir, İbn Kuteybe de bunu tercih etmiştir.

İkincisi: Nerede namazda olursanız Ka'be'ye dönün. Bunu da Mücahit, Süddi ve İbn Zeyd, demişlerdir.

Üçüncüsü: Secdenizi Allah için ihlasla yapın, başkasına yapmayın. Bunu da Rebi bin Enes, demiştir.

Dördüncüsü: Her namaz vaktinde cemaatle kılmak için mescide gidin, bunu da Maverdi, demiştir. "O'na dua edin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ibadettir. *İkincisi:* Duadır. "Dini O'na halis kılarak": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yalnız O'na ibadet ederek. *İkincisi:* Şirk koşmadan O'nu birleyerek.

"Sizi başlattığı gibi O'na döneceksiniz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Sizi mutlu ve bedbaht olarak başlattı, öyle de dirilecek-

siniz. Bu manayı Ali bin Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Kurazi, Süddi, Mukatil ve Ferra da böyle demişlerdir.

İkincisi: O'nun kudreti ile yaratıldığınız gibi, öyle de sizi tekrar edecektir. Bu manayı da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, İbn Zeyd ve Zeccac da böyle, demişlerdir. Ve Zeccac: Bu söz, "Orada dirilir ve orada ölürsünüz" *(A'raf: 25)* kavline bağlıdır, demiştir.

Üçüncüsü: Sizi ilk başlattığında hiçbir şeye sahip değildiniz, o şekilde de ahirete döneceksiniz. Bunu da Maverdi, demiştir.

فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمُ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ
أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٠﴾

30 – (Allah) bir kısmına hidayet etti ve bir kısmına da sapıklık hak oldu. Çünkü onlar Allah'tan başka şeytanları dostlar edindiler ve kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlar.

"Ferikan heda": Ferra şöyle demiştir: "Ferikan" kelimesi "teudun" fili ile mansup olmuştur. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Ferikan": "Teudune"deki zamirden hal olarak mansuptur, mana da şöyledir: Sizi bazınız mutlu, bazınız bedbaht olarak farklı yarattığı gibi öyle de O'na döneceksiniz demek istiyor.

"Onlara sapıklık hak oldu": Yani Allah'ın eski kelimesi ve ezeli iradesi ile.

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا
تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾

31 – Ey Adem oğulları, her mescit yanında ziynetinizi alın. Yiyin, için; israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.

"Ey Adem oğulları, ziynetinizi alın": İniş sebebi şöyledir: Bazı bedeviler; erkekler gündüzün, kadınlar da geceleyin Beytullah'ı çıplak tavaf ederlerdi. Kadın ut yerini sırımlarla kapatır ve şöyle derdi:

Bugün bir kısmı veya hepsi görünür,
Ancak görüneni kimseye serbest etmem.

İşte ayet bunun üzerine indi.[2] Bunu İbn Abbas, demiştir. Ebu

---

2 – Hakim, Müstedrak, 2/319 – 320. Sahih hadistir, buna rağmen Buhari ile Müslim tahriç etmemişlerdir. Zehebi de bu görüşe katılmıştır.

Seleme bin Abdurrahman da şöyle demiştir: Onlar haccedip de Mina'dan hareket ettikleri zaman, içlerinden hiç kimse kendi dinine göre ihramının içinde tavaf etmez, onları atar öyle tavaf ederdi. Ayet de bunun üzerine indi. Zühri de şöyle demiştir: Araplar Beyt'i çıplak tavaf ederlerdi, ancak humus denen Kureyş eşrafı ile müttefikleri bundan müstesna idiler. Ötekilerden biri kendi elbisesini atar ve Kureyş eşrafının elbisesi ile tavaf ederdi. Bunu bulamazsa, kendi elbisesini atar ve çıplak tavaf ederdi. Eğer kendi elbisesi ile tavaf ederse, tavaf bitince onu kendine haram ederdi. İşte ayet bunun üzerine geldi. Bu ziynette de iki görüş vardır:

Birincisi: O, elbisedir, sonra bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O tavafta setri avret hususunda varit olmuştur. Bunu da İbn Abbas ile içlerinde Hasen Basri'nin de bulunduğu bir grup, demiştir. *İkincisi:* O namazda setri avret hakkında varit olmuştur. Bunu da Mücahit ile Zeccac, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O, cuma ve bayramlarda en güzel elbise ile süslenme hakkında varit olmuştur. Bunu da Maverdi, demiştir.

İkincisi: Ziynetten maksat, saçı taramaktır, bunu da Ebu Rezin, demiştir.

"Yiyin, için": İbn Saib şöyle demiştir: Cahiliye halkı hac günlerinde hacca hürmeten tereyağı yemez ve ancak ölmeyecek kadar yerlerdi. Bunun üzerine. "Yiyin, için" kavli nazil oldu. "İsraf etmeyin" kavli üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Size helal edileni haram etmekle israf etmeyin, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Haram yemeyin, bu israftır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Allah'a şirk koşmayın, israfın buradaki manası: Şirktir Bunu da Mukatil, demiştir.

Dördüncüsü: Helali de ihtiyaçtan fazla yemeyin, bunu da Zeccac, demiştir.

Anlatıldığına göre: Harun Reşid'in mahir bir Hıristiyan doktoru vardı, bir gün Ali bin Hüseyn bin Vakıd'a: Sizin kitabınızda tıpla ilgili bir şey yoktur, dedi. Ali de ona: Allah tıp ilmini bizim kitabımızda yarım ayette toplamıştır, dedi. O da: "O nedir?" dedi. Ali de: O "Yiyin, için; israf etmeyin" ayetidir, dedi. Hıristiyan doktor: Sizin Peygamberinizden tıpla ilgili bir şey nakledilmiyor, dedi. O da: Bizim Peygamberimiz de tıp ilmini bir iki sözle özetlemiştir, dedi. O da: "O nedir?" dedi. Ali de şudur dedi: "Mide hastalığın evidir.

Perhiz ilaçların başıdır. Her bedene alıştığı şeyi yedirin". Doktor da: Sizin kitabınız ve Peygamberiniz, doktor Calinus'a (Galen)e bir şey bırakmamış, dedi.

Musannif der ki: Bu hikaye böyle aktarılırsa da, burada Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den nakledilen hadis sabit değildir. Ondan ise tıpla ilgili çok hadis varit olmuştur ki ben onları, "Lukatü'l – Menafi fi't – Tıb" kitabında topladım.

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّت۪ٓي
اَخْرَجَ لِعِبَادِه۪ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا فِي
الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ
يَعْلَمُونَ ﴿٣٢﴾

32 – De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı ziyneti ve temiz rızıkları kim haram etti? De ki: Onlar kıyamette kendilerine mahsus olmak üzere dünya hayatında iman edenler içindir. İşte bilmeyen bir topluma ayetleri böyle açıklıyoruz.

"De ki: Allah'ın ziynetini kim haram etti": İniş sebebi hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Müşrikler, tavafta elbise giydikleri ve temiz şeyleri yedikleri için Müslümanları kınadılar, ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar Allah'ın helal ettiği ekin vs. gibi şeyleri haram ederlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Ayet, onların Beytullah'ı çıplak tavaf etmeleri üzerine indi. Bunu da Tavus ile Ata, demişlerdir.

Allah'ın ziynetinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, setri avrettir, mana da şöyledir: Tavafınızda avret yerinizi kapatacak şeyler giymeyi kim haram etti?

İkincisi: O, elbise ziynetidir. Temiz şeyler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O helaldir. *İkincisi:* Lezzet alınan şeylerdir.

Sonra bunlardan ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar haram ettikleri bahireler, saibeler, vasileler ve hâmlardır, bunu da İbn Abbas ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: Onlar tereyağları, etler ve sütlerdir. Onları ihramda kendilerine haram etmişlerdi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Ekinler, davarlar ve sütlerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

"De ki: Onlar kıyamette kendilerine mahsus olmak üzere dünya hayatında iman edenler içindir": İbn Enbari şöyle demiştir: "Halisaten" gizli lamdan hal olmak üzere mansuptur, takdiri de şöyledir: Hiye lillezine amenu filhayatiddünya müşterketün, vehiye lehüm filahireti halisatün. Manası açık olduğu için lam hazfedilmiştir. Nitekim Araplar düşmesi karışıklık meydana getirmeyen şeyleri düşürürler:

Şair şöyle demiştir:

Kızım benzimin solgun olduğunu görünce şöyle der:
Sanki doktor sana yiyeceklerden perhiz vermiştir.

Olayların arka arkaya gelişi kardeşlerimi elimden aldılar,
Saçımı da ağarttılar, olaylar insanın saçını ağartır.

Ben ona şöyle dedim demek istiyor: Bu gördüklerini başıma getirenler bitmez tükenmez olaylardır (ızdıraplardır). Bu kısım mana belli olduğu için atılmıştır.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Müşrikler temiz şeylerde mü'minlere katıldılar; yediler, içtiler ve evlendiler. Sonra Allah temiz şeyleri ahirette özel olarak mü'minlere verecektir, müşrikler için orada bir şey olmayacaktır. Şöyle de denilmiştir: Halisatün, zarar veya günahtan arındırılmış.

Nafi, ref ile: Halisatün okumuştur. Zeccac da ref haber bade haber olmak üzeredir demiştir, mesela: Zeydün akılün lebibün (Zeyd akıllıdır, zekidir) sözünde olduğu gibi. Mana ise şöyledir: De ki: Onlar kıyamette onlara has olmak üzere dünyada iman edenler içindir.

Kezalike nufssilül ayati": Ayetleri böyle açıklıyoruz, demektir.

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ
وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا
وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾

33 – De ki: Rabbim ancak açık ve gizli çirkin şeyleri, günahı, haksız yere saldırıyı, bir kanıt indirmediği şeyleri Allah'a şirk koşmanızı ve bilmediğiniz şeyleri Allah'a demenizi haram etti.

"Kul innema harreme rabbiyel fevahişe": Hamze yenin sükunu ile: "Rabbil fevahişe" okumuştur. "Onlardan açık ve gizli olanını": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Onlardan maksat zinadır; ondan açık olanı onu ilan etmektir, gizli olanı da onu saklamaktır. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Said bin Cübeyr de böyle, demiştir.

İkincisi: Açık olanı, anaları nikah etmektir, gizli olanı da zinadır. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ali bin Hüseyn de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Açık olanı oğulların babaların nikah ettiklerini nikah etmeleri, iki kız kardeşi bir adama almaları, bir kadının halasının veya teyzesinin üzerine nikah edilmesidir. Gizli olanı da zinadır. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Açık olanı: Zinadır, gizli olanı da: Azldir (bir çeşit doğum kontrolü). Bunu da Şüreyh, demiştir.

Beşincisi: Açık olanı: Cahiliyedeki çıplak olarak tavaf etmektir. Gizli olanı da zinadır, bunu da Mücahit, demiştir.

Altıncısı: O, bütün günahlar için geneldir. Sonra onların açık ve gizli olanında da iki görüş vardır:

Birincisi: Açık olan: Onu herkese duyurmaktır. Gizli olanı da saklamaktır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

İkincisi: Açık olan: Organlarla yapılandır. Gizli olan da: Kalben inanmaktır. Bunu da Maverdi, demiştir.

Sonra günahta (ismde) de üç görüş vardır:

Birincisi: O, haddi gerektirmeyen günahtır, bunu da İbn Abbas, Dahhak ve Ferra, demişlerdir.

İkincisi: Bütün masiyetlerdir, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: O, içkidir, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Biz Saleb'in huzurunda mecliste idik, bir adam, Ebu Ubeyde'nin şöyle bir şiir aktardığını iddia etti:

Biz günahı (içkiyi) kupa ile açıktan içeriz,
Turuncu da aramızda ödünç görürüz.

Ebu'l – Abbas da: Ben bunu bilmiyorum, ismin Arap dilinde içki manasına geldiğini bilmiyorum, dedi. Başka bir adam da bize şöyle bir beyit okudu:

İsm (içki) içtim, aklım başımdan gitti,
İçki böyle akılları baştan giderir (alır).

Ebu Bekir de şöyle demiştir: Bu beyit, şiirde delil olacak kadar bilinen bir şey değildir. Dilin inceliklerini bilenlerden hiçbirinin ism kelimesini içkiye ad olarak kullandığını ve Arapların ne cahiliyede ne de islam'da ona bu ismi verdiklerini görmedim.

Eğer: İçki de ism (günah) kelimesinin içine girer denilirse, doğrudur, ancak onun adı değildir.

Eğer: "Günah nasıl fahiş şeylerden ayrı zikredildi, halbuki fahiş şeylerin içine günah da girer?" denilirse,

Cevap şöyledir: Bütün fahiş şeyler günahtır, fakat her günah fahiş değildir. Buna göre günah, kötü olan her şeydir. Fahiş de onun büyüğüdür. Bağy (saldırı) ise: İnsanlara tepeden bakmadır.

"Ve en tüşriku": Zeccac, bu mahallen mansuptur, demiştir, mana da şöyledir: Allah fahiş şeyleri de haram etti, şirki de haram etti. Sultan ise: Delil ve kanıttır.

"Bilmediğiniz şeyleri Allah'a demenizi de": Bu da din hakkında kesin olarak bilmediği şeyi söylemenin, genel olarak haram olduğunu gösterir.

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٤﴾

34 - Her ümmet için bir süre (ecel) vardır. Süreleri geldiği zaman ne bir saat geri kalırlar ne de ileri giderler.

"Her ümmet için bir ecel vardır": İniş sebebi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den azap istemeleridir, ayet bunun üzerine inmiştir. Bunu da Mukatil, demiştir. Ecel hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O azap ecelidir.

İkincisi: Hayat (ömür) ecelidir. Zeccac şöyle demiştir: Ecel: Belirli vakittir. "Ecelleri geldiği zaman ne bir saat geri kalırlar": Mana: Bir an dahi geri kalmazlar, demektir. Saat (an) denilmesi, en kısa zaman birimi olmasındandır.

يَا بَنِي آدَمَ إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنِ اتَّقَىٰ وَأَصْلَحَ
فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٥﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا

بِاٰيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ فِيهَا
خَالِدُونَ ﴿٣٦﴾ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ
بِاٰيَاتِه۪ۜ اُو۬لٰٓئِكَ يَنَالُهُمْ نَص۪يبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِۜ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَتْهُمْ
رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْۙ قَالُٓوا اَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ قَالُوا
ضَلُّوا عَنَّا وَشَهِدُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوا كَافِر۪ينَ ﴿٣٧﴾

35 – Ey Adem oğulları, eğer size içinizden peygamberler gelir de size ayetlerimi anlatırlarsa, kim sakınır ve kendini ıslah ederse, onlara korku yoktur. Onlar üzülmezler de.

36 – Ayetlerimizi yalanlayıp onlara karşı büyüklük taslayanlar, işte onlar ateşin yaranıdır. Onlar orada ebedi kalıcılar.

37 – Öyleyse Allah'a yalan iftira edenden yahut ayetlerini yalanlayanlardan daha zalim kimdir? İşte onlara yazgıdan nasipleri erişecektir. Nihayet onlara elçilerimiz geldiği zaman canlarını alırlar: "Allah'tan başka ibadet ettikleriniz nerede?" derler. Onlar da: "Bizden kayboldular" derler ve kafir olduklarına dair aleyhlerine şahitlik ederler.

"Ey âdemoğulları, eğer size içinizden peygamberler gelirse": Zeccac: "Onlara itaat edin" demiştir. Bu söz söylenmemiştir. "İmma"nın manası da Bakara: 38'de geçmiştir. "Onlara yazgıdan nasipleri erişecektir" kavline kadar olanlar ise açıktır. Bu cümlenin manasında da yedi görüş vardır:

Birincisi: Onlar için takdir edilen hayır ve şer onlara erişecektir. Bunu Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Amellerden hisseleri onlara erişecektir, onlara göre karşılık görecekler. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlara yazılan sapıklık ve hidayet, bunu da Hasen, demiştir. Mücahit ile İbn Cübeyr de: Saadet ve şekavetten (mutluluk ve bedbahtlıktan) hisseleri, demişlerdir.

Dördüncüsü: Onlar için yazılan rızıklar, ömürler ve ameller, demektir. Bunu da Rebi, Kurazi ve İbn Zeyd, demişlerdir.

Beşincisi: Onlar için yazılan azap demektir. Bunu da İkrime, Ebu Salih ve Süddi, demişlerdir.

Altıncısı: Allah Teala'nın bütün kitaplarda haber verdiği: "Kim Allah'a yalan iftira ederse, yüzü kararır" şeklinde haber verdiğidir. Bunu da Mukatil, demiştir.

Yedincisi: Kitapta haber verdiği cezalardır; mesela: "Sizi alevli ateşten ikaz ettim" *(Leyl: 14)* vb. gibi. Bu durumda kitap üzerinde beş görüş vardır:

Birincisi: O, Levh-i Mahfuz'dur. *İkincisi:* Allah'ın bütün kitaplarıdır. *Üçüncüsü:* Kur'an'dır. *Dördüncüsü:* Amel defterleridir. *Beşincisi:* Kaza ve kaderdir.

"Onlara elçilerimiz geldiği zaman": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar ölüm meleğinin yardımcılarıdır, bunu da Nahai, demiştir. *İkincisi:* Yalnız ölüm meleğidir, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Kıyamet gününde azap melekleridir.

"Canlarını alırlar": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ölümle canlarını alırlar. Bu da çoğunluğun görüşüdür. *İkincisi:* Kıyamet gününde ateşe sürmekle canlarını çıkarırlar, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Azapla canlarını çıkarırlar, nitekim: Filana azap ederek canını çıkardım, dersin, ölmese de böyle dersin. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Eyne ma küntüm ted'un": Yani, ibadet ettikleriniz nerede, demektir. "Allah'tan başka": Bu da azarlama ve paylama sorusudur. Mukatil, mana: Öyleyse sizi ateşten kurtarsınlar, demiştir. Zeccac da: "Bizden kayboldular"ın manası: Batıl olup gittiler, demiştir. Ölüm anında kafir olduklarını itiraf ederler. Başkası da: İtiraf kıyamet gününde olur, demiştir.

قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ فِي
النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا حَتَّى إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا
جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَيهُمْ لِأُولَيهُمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ
عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾

38 – (Allah): Sizden önce cin ve insanlardan geçen ümmetler arasında ateşe girin, dedi. Ne zaman bir ümmet (ateşe) girse, hemşiresine (ortağına) lanet eder. Nihayet hepsi orada buluştukları zaman sonları ilklerine: "Rabbimiz, işte onlar bizi saptırdılar. Sen

de onlara ateşten bir kat azap ver" der. (Allah) da: Herkes için bir kat (azap) vardır. Fakat bilmezsiniz, der.

"Allah: Girin, dedi": Allah Teala bunu onlara melekler aracılığıyla der, çünkü Allah Teala kıyamet gününde kafirlerle konuşmaz. İbn Kuteybe: "Fi", "maa" manasınadır, demiştir.

"Sizden önce geçti": Bunun üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Azaba geçti, demektir.

İkincisi: Zaman itibarı ile geçti demektir ki onlar eski milletlerin kafirleridir.

"Ne zaman bir ümmet ateşe girerse, kardeşine lanet eder": Bu, din ve inanç kardeşliğidir, kan kardeşliği değildir. İbn Abbas: Kendilerinden öncekine lanet ederler, demiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Her millet girdikçe kendi milletleri mensuplarına lanet ederler; Yahudi Yahudiye, Hıristiyan Hıristiyana, müşrik müşrike ve aslar üstlere lanet eder ve: Size itaat etmekle bizi bu uçuruma siz attınız, derler. Zeccac da şöyle demiştir: Birbirlerine lanet etmeleri, birbirlerine tabi olarak sapmalarından dolayıdır.

"Hatta izeddareku": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Aslı: Tedareku'dur, te dele idgam edildi ve sükunla başlamak mümkün olmadığı için de başına hemze-i vasl getirildi. Arka arkaya gelip toplanmak manasınadır, demiştir.

"Her ümmetin sonu başına der": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ümmetin sonu başına der, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Bir zaman halkının sonu o dini başlatan ilklerine der. Bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Cehenneme son girenler, aslardır, ilk girenlerine derler ki onlar da üstler (liderler)dir. Bunu da Mukatil, demiştir.

"İşte bunlar bizi saptırdılar": İbn Abbas şöyle demiştir: Bize senden başka İlahlar edinmemizi sağladılar.

"Onlara bir kat azap ver": Zeccac: Katlanmış azap ver, demek istemiştir, demiştir.

"Herkese kat kat vardır": Bu katlanmış azaptır, ancak bilmezsiniz. Ebu Bekir, Mufaddal da Asımdan rivayeten ye ile "yalemun" okumuşlardır. Zeccac da mana: Her fırka öteki fırkanın azabını bilmez, demiştir. Diğerleri de, te ile "talemun" okumuşlardır. Bunda da iki ihtimal vardır, bunları da Zeccac, demiştir:

Birincisi: Ey muhataplar, her fırkanın ne gibi azabı olduğunu bilmezsiniz.

İkincisi: Ey dünya halkı, bunun miktarını bilmezsiniz. Asların üstlerin azabının artırılmasını istemeleri, azaplardan birinin küfür üzerine, ikincisini de onları kışkırtmaları üzerine olması içindir. Onlara: "Herkes için kat kat vardır" denmekle onlara cevap verildi: Yani liderler için olduğu gibi sizin için de inkarınızdan dolayı bir azap ve tabi olmanızdan dolayı da bir azap vardır.

وَقَالَتْ أُولٰيهُمْ لِأُخْرٰيهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ
فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٣٩﴾

39 – Öncekiler sonrakilere: "Sizin bizim üzerimizde bir üstünlüğünüz yoktu. O halde kazandığınız şeyler yüzünden azabı tadın" der.

"Sizin bizim üzerimizde bir üstünlüğünüz yoktu": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Küfürde, siz de biz de eşitiz. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Azabın hafifletilmesinde, bunu da Mücahit, demiştir.

"Kazandığınız şeyler yüzünden": Mukatil: Şirk ve yalanlama nedeniyle, demiştir.

اِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا
بِاٰيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ اَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ
الْجَنَّةَ حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ ﴿٤٠﴾

40 – Şüphesiz ayetlerimizi yalanlayanlara ve onlara karşı büyüklük taslayanlara, deve iğnenin deliğinden geçinceye kadar cennet kapıları açılmaz. İşte günahkarları böyle cezalandırırız.

"Şüphesiz ayetlerimizi yalanlayanlara": Yani Allah'ın birliğine ve peygamberlerin doğruluğuna delalet eden kanıt ve işaretlerimizi yalanlayıp onlara imandan büyüklenenlere. "La tüfettehu lehüm ebvabüssemai": İbn Kesir, Nafi, Asım ve İbn Amir, te ile okumuş ve ikinci teyi şeddelemişlerdir. Ebu Amr da şeddesiz te ve sakin fe ile: "La tüftahu" okumuştur. Hamze ile Kisai de mazmum ye ile şeddesiz: "La yüftehu" okumuşlardır. Yezidi de kendi tercihi ile teyi meftuh olarak "la teftehu", "ebvabessemai"yi de mansup be ile okumuştur. Sanki fail zamirini fiillerine gönderir gibi işaret etmiştir. Hasen de

meftuh ye ve ebvabe'yi de mansup okumuş, o da zamiri Allah Teala'ya göndermeye işaret eder gibi olmuştur. Kelamın manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Ruhlarına gök kapıları açılmaz, demektir. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu aynı zamanda Ebu Musa'l- Eş'ari, Süddi ve diğerlerinin de görüşüdür. Hadisler de buna şahitlik etmektedir.[3]

İkincisi: Amellerine gök kapıları açılmaz, bunu da el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Amellerine de dualarına da açılmaz. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Ne ruhlarına ne de amellerine açılır, bunu da İbn Cüreyc ile Mukatil, demişlerdir.

Gök hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O bilinen göktür, meşhur görüş budur.

İkincisi: Mana şöyledir: Onlara cennetin kapısı açılmaz, ona girmezler de, çünkü cennet göktedir. Bunu da Zeccac zikretmiştir.

"Hatta yelicel cemelü fi semmil hıyat": Cemel bilinen hayvandır.

Mukatil şöyle demiştir: Eğer biri: "Neden diğer hayvanlar arasından deve tahsis edildi, halbuki ondan daha irisi vardır?" derse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Deve ile verilen misal, maksada kafidir, maksat, deve nasıl iğnenin deliğinden geçemezse, onlar da cennete giremeyeceklerdir. Eğer ondan daha büyük veya küçük bir şey zikredilse idi, o da caiz olurdu. Filan bir dirhem değmez, onun sana bir zırnık faydası olmaz derler ki, dirhemden ve zırnıktan az bir şeyin bulunması zarar vermez.

İkincisi: Deve Araplara göre en iri hayvandır, onlar onu kuvvet ve sairede diğerlerinden üstün tutarlar. Çünkü o, diğer hayvanların kaldıramayacağı yükü kaldırır. Bunun içindir ki Allah Teala devenin yaratılması ile onların dikkatini çekmiş ve: "Deveye bakmazlar mı, nasıl yaratılmış?" *(Ğaşiye: 17)* buyurmuştur. Allah Teala bu manadan dolayı onu zikretmeyi diğerlerine tercih etmiştir. Bu iki cevabı da İbn Enbari zikretmiştir. Ve şöyle demiştir: Şehr bin Havşeb, İbn Abbas'tan, cimin zammesi ve mimin şeddesi ile "hatta yelicel cümmelü" okuduğunu rivayet etmiştir ki o, kalın halat, demektir.

---

3 - Bkz. İmam Ahmed, Müsned, 4/287, 288, 295, 296; Taberi Tefsiri, 12/424.

Musannif der ki: Ebu Rezin, Mücahit, İbn Muhaysın, Ebu Miclez, İbn Yamur ve Eban da Asım'dan rivayetle hepsi de böyle okumuşlardır. Ve şöyle demiştir: Mücahit, İbn Abbas'tan cimin zammı, mimin fethi ve şeddesiz olarak: "Hatta yelicel cümelü" okuduğunu da rivayet etmiştir.

Ben de derim ki: Katade'nin kıraati de böyledir. Said bin Cübeyr'den, cimin zammı ve mimin sükunu ile "hatta yelicel cümlü" okuduğu da rivayet edilmiştir. Ben de derim ki: İkrime'nin kıraati de böyledir.

İbn Enbari şöyle demiştir: Cümel'in iki duruma ihtimali vardır: Cümmel manasına olması da caizdir, cimal'den cümle manasına olması da caizdir. Onun cem'inde: Cümel denilmiştir, tıpkı hücre ve hücer, zulme ve zulem gibi. Aynı şekilde cüml okuyan için de cümmel manasına cüml demesi de, cümlenin cem'i olarak cüml demesi de caizdir; mesela: Büsre ve büsr gibi. Bu kıraatlerin sahipleri: İp ve ipler, iğne ve ipliğe develerden daha münasiptir, derler. Ata bin Yesar da, İbn Abbas'tan, onun cimin ve mimin zammı ve şeddesiz olarak: "cümül" okuduğunu rivayet etmiştir ki Dahhak ile Cahderi'nin kıraatları da böyledir. Ebu'l – Mütevekkil ile Ebu'l – Cevza da, cimin fethi ve mimin sükunu ile şeddesiz olarak "el – ceml" okumuşlardır.

"Fi semmil hıyat": Sem lügatta deliktir. Onda üç lügat vardır: Sinin fethi (sem), çoğunluk böyle okumuştur. Sinin zammı (süm), İbn Mes'ud, Ebu Rezin, Katade, İbn Muhaysın ve Talha bin Musarrif böyle okumuşlardır. Sinin kesri (sim); Ebu İmran el – Cevni, Ebu Nehik ve Asmai de Nafi'den rivayetle böyle okumuşlardır. İbn Kasım da şöyle demiştir: Hıyat ve mihyet, lihaf ve milhaf, kıram ve mikram veznindedir. İbn Mes'ud, Ebu Rezin ve İbn Miclez, "fi semmil mihyetı" okumuşlardır. Zeccac da: Hıyat iğne, semmi de onun deliğidir, mana da şöyledir, demiştir: Onlar cennete ebediyen girmezler. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu: Bu iş karga kırlaşıncaya ve zift ağarıncaya (balık kavağa çıkıncaya) kadar olmaz, demelerine benzer.

"Günahkarları böyle cezalandırırız": Yani bunun gibi kafirleri de böyle cezalandırırız, onlar cennete giremezler.

لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي
الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ
نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٤٢﴾

41 – Onlar için cehennemden bir döşek, üstlerinden de örtüler (yorganlar) vardır. İşte zalimleri böyle cezalandırırız.

42 – İman edip iyi işler yapanlara gelince, ki biz hiç kimseye gücünün yetmeyeceği şeyi yüklemeyiz, işte onlar cennetin arkadaşlarıdır. Orada ebedi kalacaklar.

"Lehüm min cehenneme mihadün" (Onlar için cehennemden bir döşek vardır): Mihad, döşek demektir.

"Ğavaş"tan da ne murat edildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: Yorganlardır, bunu İbn Abbas, Kurazi ve İbn Zeyd, demişlerdir. *İkincisi:* Onları üstlerinden bürüyen dumandır, bunu da İkrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Ateşten üst üste binmiş bürüyücülerdir, bunu da Zeccac, demiştir.

İbn Abbas da: Burada zalimler, kafirlerdir, demiştir.

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ
وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ
لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا
أَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

43 – Göğüslerindeki kinden ne varsa söktük. Altlarından ırmaklar akar. "Bizi buna kavuşturan Allah'a hamd olsun. Eğer O bize hidayet etmeseydi, biz hidayete erecek değildik. Andolsun, Rabbimizin elçileri bize gerçeği getirmiş" derler. Onlara: "İşte yaptıklarınıza karşılık mirasçı kılındığınız cennet budur" diye seslenilir.

"Göğüslerindeki kinden ne varsa söktük": Bundan kimlerin kastedildiği hususunda dört görüş vardır:

Birincisi: Bedir gazileridir. Hasen, Ali radıyallahu anh'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah'a yemin ederim ki: "Göğüslerindeki kinden ne varsa söktük" kavli biz Bedir gazileri hakkımızda indi. Amr bin Şerid de Hazreti Ali'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ben, Osman, Talha ve Zübeyr, Allah Teala'nın: "Göğüslerindeki kini söktük" dediklerinden olduğumuzu umarım.

İkincisi: Onlar, cahiliye halkından Müslüman olan kindar kimselerdir. Kesir en – Nevva, Ebu Cafer'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bu ayet Hazreti Ali, Ebu Bekir ve Ömer hakkında indi. Ben de Ebu

Cafer'e: "Bu kin nedir?" dedim, o da şöyle dedi: Cahiliye kinidir, Haşim oğulları ile Teym oğulları ve Adiy oğulları arasında bir şeyler vardı. Bunlar Müslüman olunca, seviştiler. Ebu Bekir'i bel ağrısı tuttu, Hazreti Ali elini ısıtıp ısıtıp Ebu Bekir'in beline kompres yapmaya başladı, ayet de bunun üzerine indi.

Üçüncüsü: Onlar ashaptan on kişilerdir: Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman bin Avf, Sa'd bin Ebi Vakkas, Said bin Zeyd ve Abdullah bin Mes'ud. Bunu da Ebu Salih, demiştir.

Dördüncüsü: Ayet cennete girdikleri zaman mü'minlerin sıfatından bahsetmektedir. Ebu Said el – Hudri, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Mü'minler cehennemden kurtarılır, cennetle cehennem arasında bir köprünün üzerinde durdurulurlar. Nihayet arınıp da durulanınca onlara cennete girme izni verilir. Ruhumu elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, onlardan biri cennetteki yerini dünyadakinden daha iyi bilir.[4] İbn Abbas şöyle demiştir: Cennetlikler cennete ilk girdikleri zaman onlara iki pınar görünür; birinden içerler; Allah dünyada kalplerinde ne kadar kin varsa hepsini giderir. Sonra öteki pınara girerler; onda yıkanırlar, renkleri parlar, yüzleri berraklaşır ve üzerlerine nimetin tazeliği gelir.

Nez' ise: Bir şeyi yerinden sökmektir. Ğil de: Göğüsteki kindir. İbn Kuteybe; Ğil: Haset ve düşmanlıktır, demiştir.

"Bizi buna hidayet eden Allah'a hamd olsun": Zeccac, manası: Bizi içinde bulunduğumuz bu hale kavuşturan Allah'a hamd olsun, demiştir. İbn Abbas da: Vasıl oldukları İlahi rıza ve ikramı kastetmişlerdir, demiştir. Asım bin Damra da, Hazreti Ali kerremallahu veche'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onları saçılmış inciler gibi genç çocuklar karşılar, onları gurbetten gelmiş sıcak bir dost gibi sararlar. Onlara Allah'ın kendilerine hazırladığı şeyleri muştular ve eşlerine gider onlara müjde verirler. Onlar da sevinçlerinden uçarlar, kapının eşiğinde durur: "Sen onu gördün mü? Sen onu gördün mü?" derler. O da evine gelir, temeline bakar ki, inciden kayalar. Sonra gözünü kaldırır, eğer Allah onu muhafaza etmeseydi, gözü giderdi. Sonra aşağıya bakar ki tahtlar dizilmiş, kalın döşekler konulmuş, tüylü halılar serilmiş. O zaman: Bizi buna kavuşturan Allah'a hamd olsun. Eğer O bize hidayet etmeseydi, biz hidayete erecek değildik,

---

4 – Buhari, Rikak, bab. 48; Ahmed, Müsned, 3/13, 57, 63, 74.

derler. Bütün kurralar vavla "vema künna" okumuşlardır. Ancak İbn Amir hariçtir ki o, "makünna linehtediye" şeklinde vavsız okumuştur. Şam Mushaflarında da böyledir. Ebu Ali de şöyle demiştir: Vava ihtiyaç duyulmaması, hikayenin öteden beri devam etmesindendir, o nedenle atıf harfine ihtiyaç duyulmamıştır ki "rabiuhum kelbühüm" *(Kehf: 22)* ayeti böyledir.

"Andolsun ki Rabbimizin elçileri gerçeği getirdi": Bu, cennetliklerin elçilerin va'dettiklerini gözleriyle görünce dedikleri sözleridir. "Ve nudu en tilkümül cennetü": Zeccac şöyle demiştir: Neden "tilküm" (işte bu) dedi? Çünkü onlara bunlar dünyada va'dedilmişti. Sanki onlara: İşte size va'dedilen cennet budur denilmiş gibidir. Bunu girmeden, fakat onu gördükleri zaman demeleri de caizdir. İbn Kesir, Nafi, Asım ve İbn Amir, idgamsız olarak: "Uristümuha" okumuşlardır. Ebu Amr, Hamze ve Kisai de, idgamlı olarak "urittümuha" okumuşlardır. Zuhruf: 72'de de böyle okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle yorumlamıştır: Kim idgam yapmazsa, iki harfin mahreçlerinin farklı olmasındandır. Kim de idgam yaparsa, te ile senin fısıltılı harflerden ve mahreçlerinin de yakın olmasındandır.

"Mirasçı edildiğiniz": Bunda dört görüş vardır:

Birincisi: Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği hadiste Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Hiçbir kimse yoktur ki onun cennette bir yeri ve cehennemde de bir yeri olmasın; kafir mü'minin cehennemdeki yerine mirasçı olur, mü'min de kafirin cennetteki yerine mirasçı olur.[5] İşte: "Yaptıklarınıza karşılık mirasçı edildiğiniz cennet budur" kavli bunu anlatmaktadır. Bazıları da şöyle demiştir: Kafirlere: "Ölüler, diri değiller" *(Nahl: 21)* deyip de, mü'minlere de: "Diri olanı uyarman için" *(Yasin: 70)* diri adını verince, dirileri ölülere mirasçı kıldı.

İkincisi: Onlar cennete amelleri ile mirasçı oldular, çünkü o, amellerinin karşılığı ve onun sevabıdır. O da onların sonucudur. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, nakletmiştir.

Üçüncüsü: Cennete girmek Allah'ın rahmeti, derecelere yükselmek de ameller iledir. Ona karşılıksız nail olununca ona miras adını verdi. Miras da karşılıksız alınan şeydir.

Dördüncüsü: Mirasın buradaki manası şudur: İşlerin sonu oraya cennete varır, tıpkı mirasın varise vardığı gibi.

---

5 - Taberi, Tefsir, 18/6.

وَنَادَىٰٓ أَصْحَٰبُ ٱلْجَنَّةِ أَصْحَٰبَ ٱلنَّارِ أَن قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا
حَقًّا فَهَلْ وَجَدتُّم مَّا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا ۖ قَالُوا۟ نَعَمْ ۚ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌۢ
بَيْنَهُمْ أَن لَّعْنَةُ ٱللَّهِ عَلَى ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٤٤﴾ ٱلَّذِينَ يَصُدُّونَ عَن
سَبِيلِ ٱللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُم بِٱلْءَاخِرَةِ كَٰفِرُونَ ﴿٤٥﴾

44 – Cennet yaranı ateş yaranına seslendi: "Biz, Rabbimizin bize va'dettiğini hak olarak bulduk. Siz de Rabbinizin va'dettiğini hak olarak buldunuz mu?" Onlar da: Evet, dediler. Aralarında bir ünleyici şöyle ünledi: Allah'ın laneti zalimlerin üzerinedir.

45 – Ki onlar (insanları) Allah'ın yolundan çevirirler ve ona bir eğrilik isterler. Onlar ahireti de inkar ederler.

"Rabbinizin va'dettiğini hak olarak buldunuz mu?": Yani azabı. Bu, tehdit ve suçlama sorusudur. "Kalu naam": Cumhur Kur'an'ın diğer yerlerinde de aynın fethası ile "naam" okumuştur. Kisai ise kesre ile (ni'me) okurdu. Ahfeş: İkisi de lügattir, demiştir.

"feezzene müezzinün beynehüm": Yani bir ünleyici seslendi, demektir. "En lanetullahi": İbn Kesir, Kunbul rivayetinde, Nafi, Ebu Amr ve Asım, nunu şeddesiz ve sakin olarak: "En lanetullahi" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze ve Kisai ise, şeddeli olarak: "Enne", "lanetallahi"yi de nasb ile okumuşlardır. Ahfeş de, Araf: 43'teki: "En tilkümül cennetü", "en lanetullahi", Yunus: 10'da "enilhamdü lillah" ve "en kad vecedna"'da bu en, "enne"den tahfif edilen en'dir, demiştir.

Şair de şöyle demiştir:

Kılıç (zıpkın) gibi gençlerin arasında bildiler ki,
Bütün yalınayak da çizmeli de ölecektir.

Yine şöyle bir beyit getirmiştir:

Ona sırıtıyorum (yalandan gülüyorum) ve ikimiz de biliyoruz ki,
Her birimiz hasmını üzmek için hırs göstermektedir.

Manası: Gerçekten ikimiz, demektir. O zaman: "En kad vecedna"daki en, yani manasına olur. İbn Abbas da: Burada zalimler, kafirler manasınadır, demiştir.

"Onlar ki insanları Allah'ın yolundan çevirirler": Yani ünleyici şöyle seslenir: Allah'ın laneti inkar edip de insanları Allah'ın yolu olan İslam'dan çevirenlerin üzerinedir, diye seslenir. "Ona eğrilik

isterler": Bu da Al-i İmran: 99'da tefsir edilmiştir. "Onlar ahireti inkar ederler": Yani onlar ahiretin var olduğuna inanmazlar.

وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ
وَنَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ
يَطْمَعُونَ ﴿٤٦﴾

46 – Aralarında bir perde vardır: A'raf'ın üzerinde de birtakım adamlar vardır; (cennet ve cehennemdekilerden) her birini simalarından tanırlar. Cennet yaranına: "Selam size" derler. Ona henüz girmediler, fakat onu umut ediyorlar.

"Aralarında bir perde vardır": Yani cennetle cehennemin arasında bir engel vardır. O da Allah Teala'nın "Aralarına kapısı olan bir sur çekildi" *(Hadid: 13)* kavlinde zikrettiği surdur. Bu sura A'raf denmesi yüksekliğinden dolayıdır. İbn Abbas şöyle demiştir: A'raf: Cennetle cehennem arasında horoz ibiği gibi (tırtırlı) yüksek bir surdur. Ebu Hureyre de şöyle demiştir: A'raf: Cennetle cehennem arasındaki dağlardır, onlar da onların zirvesindedirler. O dağlar horoz ibiği görünümündedir. Dilciler de şöyle demişlerdir: Araf Araplara göre her tümsek ve yüksek yere denir. Her yüksek yere urf denir ki, çoğulu: A'raf'tır.

Şair de şöyle demiştir:

Eti (kası) sert ve uzun boylular,
Dağ üstüne dağ gibi heybetliler.

Diğeri de şöyle demiştir:

Ben atalarımdan öyle yüksek bir yapıya mirasçı oldum ki,
Şerefle yükselmiş kale burçları gibidir.

A'raftakiler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar âdemoğullarındandırlar, bunu da cumhur, demiştir. Mukatil de onların sadece ümmet-i Muhammed'den olduklarını savunmuştur. Amellerinde ise dokuz görüş vardır:

Birincisi: Onlar babalarının günahları yüzünden Allah yolunda öldürülen kimselerdir ki, babalarının günahı cennete girmelerine mani olmuş, Allah yolunda öldürülmeleri de cehenneme girmelerine mani olmuştur. Bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: Onlar, iyilikle kötülükleri eşit gelen bir kavimdir; iyilikleri onları cennete girdirememiş, kötülükleri de onları cehenneme sokmamıştır. Bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu Hureyre, Şa'bi ve Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar veled-i zinadırlar, bunu Tev'eme'nin azatlısı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Onlar fakih ve salih iyi kimselerdir, bunu da Hasen ile Mücahit, demişlerdir. Buna göre A'raf'ta kalmaları gezinti mahiyetinde olur.

Beşincisi: Onlar kendilerinden anaları değil de babaları razı olan yahut babaları değil de anaları razı olan kimselerdir. Bunu da Abdülvehhab bin Mücahit, İbrahim'den rivayet etmiştir.

Altıncısı: Onlar fetret devrinde ölüp de dinlerini değiştirmeyenlerdir, bunu da Abdülaziz bin Yahya, demiştir.

Yedincisi: Onlar, peygamberlerdir, bunu da İbn Enbari aktarmıştır.

Sekizincisi: Onlar müşriklerin evlatlarıdır, bunu da el – Mencufi Tefsir'inde zikretmiştir.

Dokuzuncusu: Onlar Allah için amel eden, fakat amellerine riya karıştıran bir kavimdir. Bunu da bazı alimler, demişlerdir.

İkincisi: Onlar meleklerdir, bunu da Ebu Miclez, demiştir. Ona itiraz edilmiş ve: "Onlar erkeklerdir, sen nasıl meleklerdir?" dersin, demişler. O da: Onlar erkeklerdir, kadınlar değildir, demiştir. "Alel a'arfi ricalün" kavlinin manası: Cennet halkı cehennem halkını bilerek diye mana verenler de olmuştur ki bunu Zeccac ile İbn Enbari zikretmişlerdir. Bu görüş akla uzak ve müfessirlerin dediklerine terstir.

"Her birini simalarından tanırlar": Yani A'raf halkı cennet ve cehennem halkını simalarından tanırlar. Cennet halkının siması, yüzlerinin aklığı, cehennem halkının siması da yüzlerinin karalığı ve gözlerinin maviliğidir. Sima: Alamet demektir. İnsanları tanımaları, yüksek yerde olup cennet ve cehennem halkına tepeden bakmalarındandır. "Seslendiler": Yani A'raf'takiler, "cennet halkına: Size selam olsun, diye". "Oraya girmediler, fakat umuyorlar" kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, Allah Teala'nın A'raftakilerin cennete girmediklerini ve ona girmeyi ümit ettiklerini haber vermesidir. Bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* Bu, Allah Teala'nın A'raf halkından haber vermesidir ki, onlar cennete giden bir bölüğü gördükleri zaman oraya girmediklerini görürler, gireceklerini ise umarlar. Bu da Süddi'nin görüşüdür.

وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا
لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾

47 – Gözleri cehennem yaranı tarafına çevrilince: "Rabbimiz, bizi zalimler topluluğu ile beraber kılma" derler.

"Gözleri çevrilince": Yani A'raf'takilerin gözleri, demektir. Tilka: Birine kavuştuğun, yani karşı taraftır. Ebu Ubeyde de: Tilka, karşıdır, demiştir.

وَنَادَىٰ أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رِجَالًا
يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ قَالُوا مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٨﴾

48 – A'raf yaranları, simalarından tanıdıkları adamlara seslendiler: "Çokluğunuz ve kibirlenmeniz size fayda vermedi".

"A'raf yaranları, simalarından tanıdıkları adamlara seslendiler": Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Ey Velid bin Muğire, ey Ebu Cehil bin Hişam, ey As bin Vail, ey Ümeyye bin Halef, ey Übey bin Halef, ey kafirlerin diğer reisleri, dünyada mal ve evlat biriktirmeniz size fayda vermedi, diye seslenilir. "Kibirlendiğiniz şeyler de": Yani kendinizi büyük sanıp imandan kaçmanız da size fayda vermedi.

أَهٰؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللّٰهُ بِرَحْمَةٍ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ
عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٤٩﴾

49 – Kendilerini Allah'ın hiçbir rahmete erdirmeyeceğine yemin ettikleriniz bunlar mı?" (Ey cennettekiler), cennete girin. Size korku yoktur. Sizler üzülmeyeceksiniz de.

"Kendilerini Allah'ın hiçbir rahmete erdirmeyeceğine yemin ettikleriniz bunlar mı?": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar cehennem halkıdır ki, A'raf halkı bizimle beraber ateşe girecektir, Allah onları cennete girdirmeyecektir, diye yemin ederler. Allah da cehennem halkına: "Bunlar mı?": Yani A'raf halkı mı? "Allah onları hiçbir rahmete erdirmeyecektir, diye yemin ettikleriniz? Girin cennete" der. Bunu da Vehb bin Münebbih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Huzeyfe şöyle demiştir: A'raf halkı orada

iken Rableri onlara yüksekten bakar ve onlara: "Cennete girin, ben sizi bağışladım, der.

İkincisi: A'raf halkı, kafirlerin alay ettikleri Selman, Suhayb ve Habbab gibi fakir ve zavallıları görürler, kafirlere seslenirler: Dünyada "yemin ettiğiniz" ve "Allah onlara hiçbir rahmet vermeyecektir" dediğiniz kimseler bunlar mı, derler? Buna göre A'raftakilerin sözü: "Rahmet" kelimesinde sona ermektedir. Kalan da Allah'ın cennet halkına hitabından olur.

"Cennete girin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah'tan A'raf halkına hitap olmasıdır ki, onu zikretmiş bulunuyoruz.

İkincisi: Allah'tan cennet halkına hitap olmasıdır.

Üçüncüsü: A'raf halkından cennet halkına hitap olmasıdır. Bu ikisini Zeccac zikretmiştir. Son görüşe nazaran A'raf halkının cennet halkına: "Cennete girin" sözünün manası: Yüksek saraylara çıkın, yüce menzillere tırmanın olur, çünkü onları cennette görmüşlerdir. Mücahit, Abdullah bin Haris'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: A'raf halkı, hayat denen bir ırmağa getirilir, üzerinde inci ile süslü altın çubuklar vardır, ona daldırılırlar; çıktıklarında göğüslerinde beyaz benler görülür ki onlarla tanınırlar. Onlara: Ne dilerseniz isteyin, size yetmiş katı verilecektir, denir ki daha onlar cennet halkının miskinleridir.

وَنَادَىٰٓ أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ
الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَآءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ ۚ قَالُوٓا إِنَّ اللّٰهَ
حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٥٠﴾

50 – Ateş yaranları, cennet yaranlarına: "Üzerimize sudan yahut Allah'ın size rızık ettiğinden akıtın, diye seslendiler. Onlar da: Allah bu ikisini kafirlere haram etti", dediler.

"Ateş yaranları, cennet yaranlarına seslendi": İbn Abbas şöyle demiştir: A'raf halkı cennete dönünce, cehennem halkı umutsuzluktan sonra sevinç umut eder: Ya Rabbi, bizim cennet halkından akrabalarımız var, bize izin ver de onları görelim ve onlarla konuşalım, derler. Onlara ve içinde bulundukları nimetlere bakar, onları tanırlar. Cennet halkı da cehennemdeki akrabalarına bakarlar, onları tanımazlar; yüzleri kararmış ve başka bir yaratık olmuşlar. Cehennem halkı cennet halkına isimleri ile seslenir ve onlara akrabalıklarını

haber verirler; adam kardeşine seslenir, ey kardeşim, yandım, beni kurtar, der. O da: "Şüphesiz Allah bunları kafirlere haram etti" der. Süddi şöyle demiştir: "Veyahut size rızık ettiklerinden" kavli ile yiyeceği kasdetmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Allah Teala âdemoğluna şunu bildirmiştir ki o azap altında olsa bile yiyeceğe muhtaçtır.

الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا
وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ نَنْسٰيهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ
يَوْمِهِمْ هٰذَا وَمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٥١﴾

51 – Ki onlar dinlerini bir eğlence ve bir oyun edindiler. Dünya hayatı onları aldattı. Onlar nasıl bu günlerini unuttular ve ayetlerimizi inkar ettilerse, biz de bugün onları unutacağız.

"Onlar dinlerini bir eğlence ve bir oyun edindiler": İbn Abbas şöyle demiştir: Mana şöyledir: Onlar kendileri için meşru kılınan dinleriyle oynadılar. Ebu Ravk da: Dinleri: Bayramlarıdır, demiştir. Katade de: "Oyun ve eğlenceye": Yeme ve içme demiştir. Başkası da şöyle demiştir: O, şeytanın bahire, saibe, vasile, ham, ıslık çalma ve el çırpma gibi süslediği haramlardır ki bunlar cahiliye adetlerindendi.

"Bugün onları unutacağız": Zeccac şöyle demiştir: Onlar bugüne hazırlık olarak ameli nasıl unuttularsa, biz de onları azapta öyle terk edeceğiz. "ma" edatı, "kema"daki ma'nın üzerine matuftur ve mahallen mecrurdur. Mana da: Onların inkarı gibi demektir. İbn Enbari şöyle demiştir: Mananın şöyle olması da caizdir: Bugün onları bilerek unutan ve gafil kalan biri gibi ateşte terk edeceğiz, tıpkı onlar da unutan ve gaflet eden biri gibi bildikleri halde ayetlerimizden yüz çevirmişlerdi.

وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلٰى عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾

52 – Andolsun, biz onlara bilerek açıkladığımız ve iman eden bir topluluğa hidayet ve rahmet olan bir kitap getirdik.

"Andolsun, biz onlara bir kitap getirdik": Yani Kur'an'ı getirdik. Onu açıkladık": Yani hakkı batıldan ayırarak onu izah ettik. Şöyle de denilmiştir: Bir defa helali tarif ederek, bir defa haramı tarif ederek,

bir defa va'd ederek, bir defa tehdit ederek ve bir defa da milletlerin kıssalarını vererek onu açıkladık.

"Bilerek": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Açıkladığımızı bilerek, demektir. *İkincisi:* İndirdiğimiz şeylerde size uygun olanları bilerek, demektir. İbn Semeyfa, İbn Muhaysın, Asım, Cahderi ve Muaz el – Kari, noktalı dad ile: "faddalnahu" (onu üstün kıldık) şeklinde okumuşlardır.

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي
تَأْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا
بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ
الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٥٣﴾

53 – Onun tevilini mi bekliyorlar? Onun tevili geldiği gün, onu daha önceden unutanlar: "Rabbimizin peygamberleri gerçeği getirmişlerdir. Bizim için şefaatçiler var mı ki bize şefaat etsin; yahut (dünyaya) döndürülelim de yaptıklarımızdan başka ameller yapalım, der. Bunlar kendilerine yazık etmişlerdir. Uydurdukları şeyler de (putlar) onlardan kaybolmuştur.

"Onun tevilini mi bekliyorlar?": İbn Abbas: Kur'an'da va'dedilen şeylerin tasdikini mi, demiştir? "Onun tevili geldiği gün": O da kıyamet günüdür, "onu unutanlar der": Yani onu terk edenler, der, "daha önce": Dünyada: "Rabbimizin peygamberleri gerçeği getirmişlerdir". Yani öldükten sonra dirilmeyi haber vermişlerdir.

"Yahut dünyaya döndürülelim de": Zeccac, mana: "Döndürülür müyüz?" demiştir. "Fena'mele": istifham fe'sine cevap olmak üzere mansuptur.

اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ
فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَ
يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِاَمْرِهِ
اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٥٤﴾

54 - Şüphesiz Rabbiniz olan Allah gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra da Arş'e hükümran oldu. Geceyi onu durmadan arayan gündüzün üzerine örter. Güneşi, ayı ve yıldızları da emrine amade olarak (O yarattı). Bilin ki yaratma ve emretme O'nundur. Alemlerin Rabbi Allah ne yücedir!

"Şüphesiz Rabbiniz olan Allah gökleri ve yeri altı günde yarattı": Mahlukatın yaratılmaya başladığı günde üç görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Cumartesi günüdür. Müslim, "Sahih"inde Ebu Hureyre'den şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem elimden tuttu: Aziz ve celil olan Allah Yer'i Cumartesi günü yarattı, ondaki dağları Pazar günü yarattı, ağaçları Pazartesi günü yarattı, kötülüğü Salı günü yarattı, nuru Çarşamba günü yarattı, canlıları da onda Perşembe günü yaydı, Adem'i de Cuma günü ikindiden sonra akşama doğru son saatlerden birinde yarattı, dedi.[6] Muhammed bin İshak'ın tercihi budur, ilim adamları bunun üzerinde ittifak etmişlerdir.

İkincisi: Pazar günüdür, bunu da Abdullah bin Selam, Ka'b, Dahhak ve Mücahit demişler; İbn Cerir Taberi de bunu demiştir. Tevrat ehli (Yahudiler) de böyle, derler.

Üçüncüsü: Pazartesi günüdür, bunu da İbn İshak, demiş; İncil ehli (Hıristiyanlar) da böyle derler. "Altı günde": Bunun manası: O kadar zamanda, demektir. Çünkü gün, güneşin doğmasına ve batmasına denir. O zaman güneş yoktu. İbn Abbas da: O günlerden her biri dünya gününün bin yılı kadardır, demiştir. Ka'b, Mücahit ve Dahhak da böyle demişler, bunda da ihtilaf edeni bilmiyoruz. Eğer biri: O dünya günleri gibiydi, derse, iki yönden gerçeğe uzak olur:

Birincisi: Nakle muhaliftir. *İkincisi:* Altı bin senede meydana gelen gecikmenin "O'nun işi şöyledir: Bir şey yaratmak istediği zaman ona "ol" der, o da oluverir" *(Yasin: 82)* ayetini düşündüğü zaman o gecikmenin altı günde meydana geldiğini zanneder.

Eğer: "Onları niçin bir anda yaratmadı, buna gücü yeterdi?" denilirse, buna beş türlü cevap verilir:

Birincisi: O her gün meleklerin ve görenlerin hayret edeceği bir şey meydana getirmek istedi. Bunu İbn Enbari, demiştir.

İkincisi: Adem var olmadan önce o ve zürriyeti için yaratılan şey-

6 - Müslim, Sıfatü'l - Münafikin ve Ahkamihim, hadis no, 27; Ahmed, Müsned, 2/327.

lerde acele etmemek, onun melekler katındaki saygınlığını daha çok artırır.

Üçüncüsü: Acele etmek kudreti daha çok gösterir, ağır davranmak hikmeti daha çok gösterir. O da bunda hikmetini göstermek istemiştir, nitekim kudretini de: "Ol der ve oluverir" kavli ile göstermiştir.

Dördüncüsü: O, kullarına düşünmeyi ve acele etmemeyi öğretmiştir. Hiç hata yapmayan acele etmezse, hata yapanın hiç acele etmemesi gerekir.

Beşincisi: Bir şeyi yaratmada böyle aşamalı davranmak, bunun tabiat tarafından veya kendiliğinden yaratılmadığını daha iyi gösterir.

"Sonra Arş'e hükümran oldu": Halil bin Ahmed şöyle demiştir: Arş, sedir demektir. Kralın sedirine arş (taht) denir. Bir zorunluluk olmadıkça arş kelimesi çoğul yapılmaz. Bil ki Arş Araplarda cahiliye ve İslam dönemlerinde meşhurdur. Ümeyye bin Salt şöyle demiştir:

Allah'ı övdüler, O övgüye layıktır,
Rabbimiz gökte büyük olarak durmaktadır.

İnsanlardan önce büyük bir binaya çekildi,
Göğün üzerinde tahta kuruldu.

Bir taht ki gözler onu görmez,
Onun yanında meleklerin saf tuttuğunu görürsün.

Ka'b de şöyle demiştir: Gökler Arş'in yanında gökle yer arasında asılı bir kandil gibi küçüktür. İsmail bin Ebi Halid de Sa'd et – Tai'den şöyle dediğini rivayet etmiştir. Arş kırmızı yakuttandır. Selef uleması ayeti okuyup geçmekten başka bir yoruma gidilmemesi üzerinde müttefiktirler. Bazıları kural dışına çıkıp: Arş mülk manasınadır, dediler. Bu da hakikati terk edip mecaza geçmektir ki, nakle da aykırıdır. Baksanıza, Allah Teala: "O'nun Arş'i su üzerinde idi" *(Hud: 7)* buyuruyor. Hiç O'nun mülkü suyun üzerinde olur mu? Sonra mülk nasıl kırmızı yakuttan olur. Bazıları da, isteva: İstila etti manasına, der ve şairin şu beytini delil getirirler:

Bişr Irak'ı istila (istiva) etti,
Kılıç çekmeden ve kan akıtmadan.

Yine bir şair de şöyle demiştir:

Onların ikisi de faziletleriyle kralların
Tahtını istila ettiler, bunda da yalan yoktur.

Bu, dilciler tarafından beğenilmeyen bir görüştür. İbn el – A'rabi şöyle demiştir: Araplar, isteva'nın istila manasına geldiğini bilmezler. Kim böyle bir şey derse, büyük hata etmiş olur. Onlar sadece şöyle dediler: İstevla fülanün ala keza denir ki, biri bir şeyden uzak olur, sonra da imkan bulur ve onu ele geçirirse böyle derler. Allah Teala ise her zaman eşyayı elinde tutmaktadır. O iki beytin sahipleri bilinmemektedir. İbn Faris de böyle demiştir. Eğer o iki beyt gerçek olsalar bile burada delil olamazlar. Çünkü istilanın sonradan ele geçirme olduğunu anlatmış bulunuyoruz. İnançsızların ve mücessimelerin böyle yakışıksız zorlamalarından Allah'a sığınırız.

"Yuğşilleylen nahar": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, ğayn sakin ve şeddesiz olarak "yuğşi" okumuşlar; Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle ğayn meftuh ve şeddeli olarak "yuğaşşi" okumuşlardır. Ra'd: 13'te de böyle okumuşlardır. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Gece gündüzün üzerine gelir, onu bürür. Neden: "Gündüz de geceyi bürür" demedi, çünkü o anlaşılmaktadır. Başka bir yerde de: "Geceyi gündüzün üzerine sarar, gündüzü de gecenin üzerine sarar" *(Zümer: 5)* demiştir. Ebu Ali de şöyle demiştir: Gündüzü de geceye bürür dememesi, sözün akışından belli olduğu içindir, mesela: "Elbiseler sizi sıcaktan korur" *(Nahl: 81)* kavli gibi ki (soğuktan da korur, demektir). Leyl ile nahar'ın mansup olması, her birinin mefulunbih olmasındandır. Hasis ise: Hızlı, demektir.

"Veşşemse velkamere vennücume musahharatin": Çoğunluk bunları mansup okumuştur: Mana da: Halakassemavati velarda, demektir. İbn Amir de bunları burada ve Nahl: 12'de ref ile: "Veşşşemsü velkamerü vennücumu musahharatün" okumuş, Hafs da sadece Nahl: 12'de onu izlemiştir. Merfu okuması cümle başı olması hasebiyledir. Müsahharat: Emre amade demektir ki Allah'ın irade buyurduğu gibi doğar, batar ve dolaşırlar.

"Bilin ki yaratma O'nundur": Çünkü onları O yarattı. "Emir de": Emir de O'nundur, dilediği şeyi emreder. Emir: Kaza ve hüküm manasınadır, diyenler de olmuştur.

"Tabarekallah": Bunda dört görüş vardır:

Birincisi: Bereketten tefaul veznindedir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Kuteybi ile Zeccac da böyle demişlerdir. Ebu Malik de: Bereketten ifteale veznindedir, demiştir. Hasen de: Bereket O'nun tarafından gelir, demiştir. Ferra da: Tebareke, berekettendir, o ise Arapçada: Rabbimiz mukaddestir manasınadır, demiştir.

İkincisi: Tebareke: Yüce oldu manasınadır, bunu da Ebu Salih,

İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu'l – Abbas da şöyle demiştir: Tebareke: Yüceldi, mütabarik de: Yüce'dir, demiştir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Her şeyde O'nun adından bereket umulur. Bunu da İbn Enbari, demiştir.

Dördüncüsü: Tabareke: Mukaddes, yani temiz, demektir. Bunu da yine İbn Enbari zikretmiştir.

اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدٖينَ ﴿٥٥﴾

55 – Rabbinize yalvararak ve gizlice dua edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez.

"Rabbinize yalvararak dua edin": Tazarru: Zillet ve tevazu göstermektir. Hufye ise: Açığın zıddıdır ki gizli, demektir. Hasen de şöyle demiştir: Eskiler o kadar dua ettikleri halde fısıltıdan başka bir şey duymazdın. Ebu Musa hadisinden: Kendinizi zorlamayın; sizler ne sağıra ne da gaibe dua etmiyorsunuz.[7]

Burada zikredilen haddi aşma hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O duada haddi aşmadır. Sonra bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Mü'minlere rezillik ve lanet gibi beddua etmektir. Bunu da Said bin Cübeyr ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Peygamberlerin dereceleri gibi hak etmediği şeyleri istemektir. Bunu da Ebu Miclez, demiştir. *Üçüncüsü:* O sesli dua etmektir. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Emredilen sınırı aşmaktır, bunu da Zeccac, demiştir.

وَلَا تُفْسِدُوا
فِي الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا
اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرٖيبٌ مِنَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿٥٦﴾

56 – Islah ettikten sonra yeryüzünde fesat çıkarmayın. O'na korkarak ve umarak dua edin. Şüphesiz Allah'ın rahmeti iyilik edenlere yakındır.

"Islah ettikten sonra yeryüzünde fesat çıkarmayın": Bunda altı görüş vardır:

7 - Buhari, Cihad, bab, 131; Mağazi, bab, 38; Daavat, bab, 51; Kader, bab, 7; Tevhid, bab, 9; Müslim, Zikir ve Dua, hadis no, 44; Ebu Davud, Vitr, bab, 26; Ahmed, Müsned, 4/394, 402, 418.

Onu imanla ıslah ettikten sonra küfürle ifsat etmeyin. *İkincisi:* Onu adaletle ıslah ettikten sonra zulümle ifsat etmeyin. *Üçüncüsü:* Onu taatle ıslah ettikten sonra günahla ifsat etmeyin. *Dördüncüsü:* İsyan etmeyin, sonra Allah yağmuru tutar da onu yağış ve bollukla ıslah ettikten sonra ekini helak eder. *Beşincisi:* Mü'mini yaşatarak ıslah ettikten sonra onu öldürmekle bozgunculuk etmeyin. *Altıncısı:* Peygamberleri vahiyle ıslah ettikten sonra onları yalanlamakla yeryüzünü ifsat etmeyin.

"O'na korkarak ve umarak dua edin": Bunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Azabından korkarak ve sevabını umarak. *İkincisi:* Reddinden korkarak ve icabetini ümit ederek.

"İnne rahmetallahi karibün minel muhsinin": Ferra şöyle demiştir: Arapların nesep hususunda karib kelimesini müennes ettiklerini gördüm. Bunda da ihtilaf etmezler. Daruke minna karib, ev fülanetün minna karib derler de (evinin ve filancanın) yakın veya uzak olduğunu kasdederlerse, müzekker de müennes de yaparlar. Çünkü onlar yakını mekan manasına alırlar, mesela: "Vema hiye minezzalimine bibaid" *(Hud: 83)*; "Vema yüdrike laallessaate tekunu kariba" *(Ahzab: 63)* ayetlerinde olduğu gibi. Eğer müennes yapsa idi (karibeten diyerek) yine de doğru olurdu. Şair Urve de şöyle demiştir:

Akşam üzeri Afra sana yakın değildir ki
Ona yaklaşasın; Afra senden uzak da değildir.

Zeccac şöyle demiştir: "Karib" denilmesi; rahmet, gufran ve af kelimelerinin aynı manaya olmasındandır. Hakiki müennes olmayanların hepsi de böyledir. Ahfeş de şöyle demiştir: Burada rahmetin yağmur manasına olması da caizdir.

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ
الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّى إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا
سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ
الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٥٧﴾

57 – O ki rüzgarları rahmetinin önünde bir müjdeci olarak gönderir. Nihayet ağır bulutları yüklendiği zaman biz onu ölü bir toprağa göndeririz. Onunla su indiririz; onunla bütün ürünlerden çıkarırız. Ölüleri de böyle çıkarırız. Belki ibret alırsınız.

"Hüvellezi yürsürriyaha": Ebu Amr, Nafi, İbn Amir ve Asım, cemi sigasıyla "er - riyah"; İbn Kesir, Hamze ve Kisai de müfred kalıbıyla "er - rih" okumuşlardır. Bazen de müfret sigası kullanılır, cemi manası kastedilir; mesela: Kesüreddirhemü fi eydinnas (halkın elinde para çoğaldı" gibi. "İnnel insane lefi husrun" *(Asr: 2)* ayeti de böyledir.

"Büşren": Ebu Amr, İbn Kesir ve Nafi, nunun ve şinin zammı ile "nüşren" okuyup, nüşur'un cem'ini kastetmişlerdir ki o da hoş (ılgıt ılgıt) esen rüzgar demektir. Her taraf ve cihetten eser. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Nüşr: Her tarafa dağılan, demektir. Ebu Ali de şöyle demiştir: Nuşur'un münşir (dağıtan) ve münteşir (dağılan) ve naşir (yayan) manasına olma ihtimali de vardır. Enşerallahurriyaha denir ki; Onu (rüzgarı) ihya etti demektir. Neşeret da hayiyet (canlandı) manasınadır. Rüzgarın yayılmasının canlanma (kımıldama) manasına olduğunun delili de Şair Fak'asi'nin şu beytidir:

Ona güney rüzgarı esti, ona esmesi
Suları canlandıran yumuşak rüzgar esti.

Rüzgarın ölümle nitelenmesi de buna delildir.

Şair şöyle demiştir:

Rüzgarın ölmesini umarım;
Bugün oturur istirahat ederim.

Beytte geçen reyde (ve reydana): Rüzgar demektir.

İbn Amir, Abdülvaris ve Hasen el – Basri, mazmum nun ve sakin şin ile "nüşren" okumuşlardır ki bu, "nüşüren" manasınadır; mesela: kütüb ve kütb, rüsül ve rüsl gibi. Hamze, Kisai, Halef ve Mufaddal da Asım'dan rivayetle meftuh nun ve sakin şin ile "neşren" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Neşr: Bulut oluşturan hoş ve yumuşak rüzgardır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Neşr: Geniş çapta yayılıp esen rüzgardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Neşr'in dürmenin zıddı olma ihtimali de vardır ki, sanki rüzgar kesilmekle dürülmüş gibi olur. Manasının, Ebu Ubeyde'nin neşr hususunda dediği gibi olma ihtimali de vardır ki o, her yöne dağılan rüzgar demektir. Manasının hayat anlamına gelen neşr olması da muhtemeldir, mesela şairin dediği gibi:

Hayret dirilen ölüye! Ve şöyle demiştir: İşte gerçek görüş budur. Ebu Reca el – Utaridi, İbrahim Nahai, Mesruk ve Muverrik el – İcli, nunun ve şinin fethi ile: "Neşeren" okumuşlardır. İbn Kasım da şöyle demiştir: Neşer'de de iki yorum vardır;

Birincisi: Nuşur'un çoğulu olmasıdır, nitekim: Amud ve amed, ihab ve eheb, derler.

İkincisi: Çoğul olup tekili naşir olmaktır. Gaib ve gayeb, hafid ve

hafed gibi. Bütün kurralar kelimeyi tenvinli okumuşlardır. Furkan: 48 ve Neml: 63'deki ihtilafları da böyledir. Bunlar tenvinle okuyanların kıraatlarıdır. Diğerleri ise be ile okumuşlardır; Asım da Mufaddal rivayetinin dışında mazmum be ve sakin şin ile fu'la vezninde: "Büşra" okumuştur. İbn Enbari şöyle demiştir: O, beşire'nin çoğuludur, o da yağmur müjdeleyen rüzgardır. Aslı şinin zammı iledir, ancak onlar iki zammeyi dile ağır gördüler. İbn Husaym ile İbn Cezlem de böyle okumuşlar; ancak o ikisi rayı tenvinlemişlerdir. Ebu'l – Cevza, Ebu İmran ve İbn Ebi Able de banın ve şinin zammesiyle okumuşlardır. Bu da onun beşire'nin çoğulu olmasına göredir. Burada rahmet, yağmurdur. Ona rahmet adını vermesi, onun rahmetle olmasındandır. "Ekallet": Yüklendi, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Sehab, sehabe'nin çoğuludur. İbn Faris de şöyle demiştir: Buluta sehab denilmesi, onun havaya ağmasındandır (yükselmesindendir).

"Sikalen": Su ile ağırlaşmış demektir. "Suknahu": Hu zamiri buluta racidir. Lafzı da müfret şeklindedir. "Libeledin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İla beledin demektir. *İkincisi:* Liihyai beledin demektir. Meyyit: Ot bitirmeyen ve yağmura muhtaç olan topraktır. "Feenzelna bihi": Bihi zamirinin merciinde üç görüş vardır:

Birincisi: Buluta racidir. *İkincisi:* Yağmura racidir. Bu ikisini Zeccac demiştir. *Üçüncüsü:* Belede (toprağa) racidir, bunu da İbn Enbari zikretmiştir. "Feahrecna bihi": Buradaki zamirin de geçen üç görüşe ihtimali vardır.

"İşte böyle de": Yani o toprağı dirilttiğimiz gibi ölüleri de böyle diriltiriz, demektir. Mücahit de: Ölü toprağı yağmurla dirilttiğimiz gibi ölüleri de yağmurla diriltiriz, demiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Teala sura iki üfürme arasında erkeklerin menisi gibi bir yağmur gönderir; onunla insanları analarının karınlarında bitirdiği gibi kabirlerinde de bitirir (canlandırır).

"Lealleküm tezekkerun": Zeccac şöyle demiştir: Lealle reca manasınadır, insanlara birbirlerine hitap ettikleri gibi hitap edilmiştir. Mana da şöyledir: Umulur ki bu açıkladığımız şeylerle Allah'ın birliğine ve O'nun ölüleri dirilteceğine fikren ulaşırsınız.

وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبُثَ لَا يَخْرُجُ
إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ ﴿٥٨﴾

58 – Güzel toprağın bitkisi, Rabbinin izni ile (bol) çıkar. Kötü olanın ise ancak az ve yararsız çıkar. Şükreden bir topluluk için ayetleri böyle açıklıyoruz.

"Güzel toprağın": Yani toprağı hoş olan yerin. "Yahrucu nebatuhu": İbn Ebi Able, yenin zammı ve ranın kesri ile "yuhricu" okumuştur. "Nebatehu"yu da tenin nasbı ile okumuştur. "Vellezi habuse layahrucu": Bunda da aynı okunuşlar söz konusudur. Eban, Asım'dan, yenin zammı ve ranın kesri ile: "Yayuhricu" okuduğunu rivayet etmiştir. Kötü toprak: Çorak ve tuzlu, demektir.

"İlla nekida": Cumhur nunun fethi ve kâfın kesri ile okumuştur. Ebu Cafer de, kâfın fethi ile "nekeda" okumuştur. Mücahit, Katade ve İbn Muhaysın da, kâfın sükunu ile "nekda" okumuşlardır. Ebu Ubeyde de: Nekida, az ve zor manasınadır, demiş ve şu şiiri kanıt getirmiştir:

Sen söz verdiğin zaman sözünü yerine getirmez,
Verdiğin zaman da ancak az ve zor verirsin.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, Allah Teala'nın mü'min ve kafir için getirdiği bir misaldir; mü'min Kur'an'ı dinleyip de düşündüğü zaman ondan yararlanır ve tesiri üzerinde görülür. O nedenle verimli ve bol mahsul veren, yağmurun tesiri üzerinde iyice görülen toprağa benzetilmiştir. Kafir ise bunun aksinedir.

لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ
مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٥٩﴾ قَالَ الْمَلَأُ
مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٦٠﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي
ضَلَالَةٌ وَلَٰكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦١﴾ أُبَلِّغُكُمْ
رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٢﴾

59 – Andolsun Nuh'u kavmine gönderdik. "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Sizin için O'ndan başka bir İlah yoktur. Sizin için büyük bir günün azabından korkuyorum" dedi.

60 – Kavminden ileri gelenler: "Şüphesiz biz elbette seni apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz" dediler.

61 - "Ey kavmim, bende hiçbir sapıklık yoktur. Ancak ben alemlerin Rabbinden bir elçiyim" dedi.

62 - Size Rabbimin mesajlarını tebliğ ediyorum ve size öğüt veriyorum. Sizin bilmediklerinizi Allah'tan biliyorum.

"Allah'a ibadet edin": Mukatil: O'nu birleyin, demiştir. Bundan sonraki diğer kıssalarda da böyledir.

"Maleküm min ilahin ğayruh": Kisai, cer ile (esre) "ğayrih" okumuştur. Ebu Ali de: Onu İlah lafzına sıfat yapmıştır, demiştir.

"Übelliğuküm": Ebu Amr, beyi sakin, lamı da şeddesiz olarak: "Übliğukum" okumuştur. Diğerleri de, beyi meftuh, lamı da şeddeli olarak: "Übelliğuküm" okumuşlardır.

"Ve ensahu leküm": Nasahtuhu ve nasahtu lehu (lamlı da lamsız da) denir. Şekertuhu ve şekertu lehu gibi.

"Sizin bilmediklerinizi Allah'tan biliyorum": Yani tövbe edeni affedeceğini ve günahta ısrar edene azap edeceğini biliyorum. Mukatil de şöyle demiştir: Azabın inmesi hakkında sizin bilmediklerinizi biliyorum. Zira Nuh kavmi kendilerinden önce azap edilen bir kavim duymamışlardı.

أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ
وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٦٣﴾ فَكَذَّبُوهُ فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ
مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ
كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ ﴿٦٤﴾

63 - İçinizden bir adama sizi uyarması, sakınmanız ve belki merhamet olunursunuz diye Rabbinizden bir öğüt gelmesine taaccüp mü ettiniz?

64 - Derken onu yalanladılar; biz de onu ve gemide onunla beraber olanları kurtardık. Ayetlerimizi inkar edenleri suda boğduk. Çünkü onlar kör bir kavim idiler.

"Eve aciptüm": Zeccac şöyle demiştir: Bu, atıf vavıdır, üzerine istifham hemzesi dahil olmuş, öylece meftuh kalmıştır. Zikir hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Öğüttür. *İkincisi:* Açıklamadır.

"Ala recülin minküm": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* "Ala": "Maa = ile" manasınadır. *İkincisi:* Mana şöyledir: Sizden bir adamın dili ile öğüt gelmesine. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Kör bir kavim": İbn Abbas şöyle demiştir: Kalpleri Allah'ın marifetinden, kudretinden ve şiddetli azabından kör oldu.

وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ
اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ
الْمَلَاُ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهٖٓ اِنَّا لَنَرٰيكَ فٖي سَفَاهَةٍ
وَاِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبٖينَ ﴿٦٦﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بٖي
سَفَاهَةٌ وَلٰكِنّٖي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٦٧﴾
اُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبّٖي وَاَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ اَمٖينٌ ﴿٦٨﴾ اَوَعَجِبْتُمْ
اَنْ جَٓاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْۜ وَاذْكُرُٓوا
اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَٓاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ
فِي الْخَلْقِ بَصْۜطَةًۚ فَاذْكُرُٓوا اٰلَٓاءَ اللّٰهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ
﴿٦٩﴾ قَالُٓوا اَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللّٰهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ
يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُ۬نَاۚ فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقٖينَ ﴿٧٠﴾

65 – Ad kavmine de kardeşleri Hud'u gönderdik. "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Sizin için O'ndan başka bir İlah yoktur. Korkmuyor musunuz?" dedi.

66 – Kavminden ileri gelenler: "Şüphesiz biz elbette seni bir beyinsizlik içinde görüyoruz ve biz seni elbette yalancılardan sanıyoruz" dediler.

67 – Ey kavmim, bende beyinsizlik yoktur. Ben ancak alemlerin Rabbinden bir elçiyim" dedi.

68 – Size Rabbimin mesajlarını tebliğ ediyorum ve ben sizin için güvenilir öğütçüyüm" dedi.

69 – Sizi uyarmak için içinizden bir adamla Rabbinizden size bir öğüt gelmesine mi taaccüp ettiniz? Hatırlayın ki, sizi Nuh kavminden sonra halifeler kıldı ve size yaratılışta kuvvetçe onlardan fazla verdi. Allah'ın nimetlerini hatırlayın. Belki kurtuluşa erersiniz.

70 – Dediler: "Bize bir tek Allah'a ibadet etmemiz ve atalarımızın ibadet ettiklerini bırakmamız için mi geldin? Öyleyse eğer doğru söyleyenlerden isen tehdit ettiğin şeyi bize getir".

"Ve ila Âd": Mana: Âd'a gönderdik, demektir. "Kardeşleri Hud'u": Zeccac şöyle demiştir: Kardeşleri demesi, onun da onlar gibi Adem'in oğullarından olmasındandır. Kavimlerinden olması dolayısıyla denilmiş olması da caizdir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Ad, Sam bin Nuh'tan gelen bir kabiledir. Onlara kardeşleri demesi, onların soyundan olmasındandır. Onun soyu şöyledir: Ad bin Avs bin İrem bin Sam.

"İnna lenerake fi sefahetin": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Sefahet cahilliktir. Zeccac da şöyle demiştir: Sefahet: Akıl hafifliği ve görüş basitliğidir. Sevbün sefihün denir ki: seyrek kumaş demektir.

"Biz seni yalancılardan zannediyoruz": Onu kesin bildiklerinden değil de zanlarından dolayı inkar ettiler. "Ey kavmim, bende beyinsizlik yoktur, dedi": Bu da karşıya hitap ederken gayet güzel bir edep türüdür. Çünkü onların beyinsizlik diye nispet ettikleri şeyi sadece, o bende yoktur demekle reddetti.

"Ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm": Dahhak: Elçiliğe güvenilir biriyim, demiştir. İbn Saib de: Ben bugüne kadar aranızda emindim, demiştir.

"Hatırlayın ki, sizi halifeler kıldı": Onlara nimeti hatırlattı; şöyle ki kendilerinden öncekileri helak etti ve kendilerini onların yerlerine geçirdi. "Ve zadeküm filhakı bestah": Yani size uzun boy ve kuvvet verdi. İbn Abbas şöyle demiştir: En uzunları yüz arşın, en kısaları da altmış arşın idi. Zeccac şöyle demiştir: "Âlâullah": Allah'ın nimetleri demektir. Tekili: İla'dır, Şair de şöyle demiştir:

Beyaz benizlidir, zayıflıktan korkmaz.
Sıla-i rahmi terk etmez ve yemini yerine getirir.

Tekilinin "ilye" ve "ela" olması da caizdir.

"Bize tehdit ettiğin şeyi getir": Yani azabın inmesi ile ilgili olarak. "Eğer doğru söyleyenlerden isen": Azabın inmesi hakkında. Ata da: Peygamberliğin ve bize gönderilmen hakkında, demiştir.

قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ اَتُجَادِلُونَنِي
فِي اَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللّٰهُ بِهَا

مِنْ سُلْطَانٍ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿٧١﴾
فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ
الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَمَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٧٢﴾

71 – Dedi: "Size Rabbinizden bir azap ve gazap hak oldu. Sizin ve atalarınızın ad taktığınız ve Allah'ın, onlara hiçbir delil indirmediği bazı isimler (putlar) hakkında mı benimle mücadele ediyorsunuz? Bekleyin; şüphesiz ben de sizinle bekleyenlerdenim.

72 – Biz de onu ve beraberindekileri bizden bir rahmetle kurtardık. Ayetlerimizi inkar edenlerin ve inanmayanların kökünü kestik.

"Kad vakaa": Vacip oldu demektir. "Aleyküm min Rabbiküm ricsün ve ğadab": İbn Abbas (rics ve ğadab): Azap ve öfke, demiştir. Ebu Amr bin Ala da: Ze ile ricz ve sin ile rics: Aynı manayadır, sin zeye kalb olunmuştur.

"Sizin ve atalarınızın ad taktığınız isimler hakkında mı benimle mücadele ediyorsunuz?": Bu isimler putlardır. Onlara ad takmalarında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlara tanrılar dediler. *İkincisi:* Onlara çeşitli isimler verdiler. Sultan da: Delil, demektir. "Bekleyin": Azabın inmesini. "Şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim": Bana inanmadığınız için başınıza gelecek azabı.

وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ
مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ
هَٰذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ
وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٣﴾
وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّأَكُمْ
فِي الْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا وَتَنْحِتُونَ
الْجِبَالَ بُيُوتًا فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ
مُفْسِدِينَ ﴿٧٤﴾

73 – Semud kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik. "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Sizin için O'ndan başka bir İlah yoktur. Size Rabbinizden açık bir mucize gelmiştir. İşte size bir mucize olarak Allah'ın dişi devesi! Bırakın onu, Allah'ın arzında yesin. Ona bir kötülükle dokunmayın. Sonra sizi acıklı bir azap yakalar" dedi.

74 – Hatırlayın ki Allah sizi Ad (kavmin)den sonra halifeler kılmış ve sizi yeryüzüne yerleştirmişti. Ovalarından köşkler edinir ve dağlarından evler yontarsınız. Öyleyse Allah'ın nimetlerini hatırlayın ve yeryüzünde bozgunculuk etmeyin.

"Ve ila Semude": Ebu Amr bin Alâ şöyle demiştir: Ona Semud denmesi suyunun azlığındandır. İbn Faris: Semud kaynağı olmayan az suya, denir demiştir.

"İşte bu, Allah'ın dişi devesi": Allah'a nispet edilmesinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu, özelleştirme ve üstün kılma içindir, mesela, Kâbe için: Allah'ın Evi denilmesi gibi. *İkincisi:* Çünkü o, bir mucize olarak yaratılmıştı.

"Size bir mucize olarak": Yani Allah'ın kudretini gösteren bir alamet olarak. Neden "size" demiştir? Çünkü onlar teklif etmişlerdi. Hem kendileri hem de başkaları için mucize ise de teklif onlardandı. Onun mucize olmasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Düz bir kayadan çıkmıştı; gebe gibi sancılandı, sonra da istedikleri gibi yarıldı, içinden çıktı. *İkincisi:* O bir günde vadideki suyu içiyor ve o kadar süt veriyordu.

"Bırakın onu, Allah'ın arzında yesin": İbn Enbari şöyle demiştir: Bakımı ve yemi sizin üzerinize değildir. "Te'kül" gizli şartın cevabı olarak meczumdur, takdiri şöyledir: İn tezeruha te'kül (eğer onu bırakırsanız yemini yer).

"Ona kötülükle dokunmayın": Onun ayaklarını doğramayın, demektir.

"Ve bevveeküm filardı": Sizi oraya yerleştirdi, demektir. Tebevve fülanün menzilen denir ki: Bir yere indi manasınadır. Bevve'tühu: Onu bir yere indirdim, yerleştirdim, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Toplumlarının ortasına yerleştirildi,
Kavminin içinde yeri tamam oldu.

Yani asaletten soyun merkezine yerleşti demek istiyor.

"Tettehizune min suhuliha kusura": Sehl: Engebeli olmayan düz yer demektir. Kasr da: Yüksek bina manasınadır. İbn Abbas şöyle demiştir: Ovalarında yazlık için köşkler edindiler, kışlık için de dağlarda yontmalar yaptılar. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir:

Onlardan bir adam binalar yapardı, üzerinden yüz yıl geçerdi, harap olurdu. Sonra onu yenilerdi. Yine üzerinden yüz yıl geçer harap olurdu, yine onu yenilerdi. Yüz yıl daha geçer harap olurdu. Bundan bıkınca, dağlarda kaya evler edindiler.

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ
لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا
مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿٧٥﴾ قَالَ
الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ ﴿٧٦﴾

75 – Kavminden büyüklük taslayanlar, içlerinden iman eden hor görülenlere: "Salih'in gerçekten Rabbinden gönderilmiş bir peygamber olduğunu biliyor musunuz?" dediler. Onlar da: "Biz, onunla gönderilen şeylere inanıyoruz" dediler.

76 – Büyüklük taslayanlar: "Biz, sizin iman ettiğiniz şeyleri inkar ediyoruz" dediler.

"Kalel meleüllezines tekberu min kavmihi": İbn Amir vav ziyadesiyle: "Ve kale" okumuştur. Onların Mushaflarında da böyledir. Ayetin manası da şöyledir: Allah'a ibadetten büyüksündüler. "Hor görülenlere": Zavallıları kastediyor. "Onlardan iman edenler" de zavallılardan bedeldir, onlar da mü'minlerdir. "Salih'in gerçekten Rabbinden gönderilmiş bir peygamber olduğunu biliyor musunuz?": Bu, ret manasına bir sorudur (o peygamber değildir, demek istiyorlar. Mütercim).

فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا يَا صَالِحُ
ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٧٧﴾ فَأَخَذَتْهُمُ
الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٧٨﴾

77 – Derken o dişi deveyi kestiler ve Rablerinin emrinden uzaklaştılar. "Ey Salih, eğer sen gönderilenlerden isen, tehdit ettiğin şeyi bize getir" dediler.

78 – Bunun üzerine onları o sarsıntı tuttu; yurtlarında diz çökenler (helak olanlar) oldular.

"Feakarunnakate": Yani deveyi öldürdüler demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Akr öldürmek manasına gelir; Peygamber aleyhisse-

lam'ın şehitlerden bahsederken: "Kim atını akr ederse demiştir ki öldürürse, demektir.[8] İbn İshak da şöyle demiştir: Deveyi öldüren bir ağacın arkasına gizlendi, ona bir ok attı; bacak kasına saplandı. Sonra da ona kılıçla saldırdı, ökçe veterini (aşil kirişini) kesti, sonra da onu boğazladı. Ezheri şöyle demiştir: Akr, Araplarda devenin ökçe sinirini kesmektir. Sonra akr boğazlama için kullanıldı, çünkü devenin o damarını kesen onu boğazlar.

"Uzaklaştılar (atev)": Zeccac şöyle demiştir: Küfürde haddi aştılar. Ebu Süleyman da: Rablerinin emrinin dışına çıktılar, demiştir.

"Bizi tehdit ettiğin şeyi getir": Yani azabı, demektir.

"Onları sarsıntı (recfe) tuttu": Zeccac: Recfe şiddetli sarsıntıdır, demiştir.

"Feasbahu fi darihim" (yurtlarında oldular): Yani şehirlerinde, demektir. Eğer: "Burada nasıl tekil yaptı da, başka bir yerde çoğul yaparak: "Fi diyarihim" *(Hud: 67)* dedi?" denilirse, buna iki cevap verilir: Bunları da İbn Enbari zikretmiştir:

Birincisi: Yurttan (dardan), askeri kamplarını kastetmişlerdir. Diyarihim derken de her birinin konakladığı menzili kastetmişlerdir.

İkincisi: Dâr demekle diyarı kastetmiştir, tekil söylemekle çoğul söylemeye gerek duymamıştır. Mesela şairin şu mısraı gibi:

Yarı karın yiyin, yaşarsınız. (Yarı karınlar, demek istemiştir).

Bu kitapta bunun misalleri çoktur.

"Casimin": Ferra şöyle demiştir: Sabahleyin çökmüş kül gibi yığılıp kaldılar. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Birbirlerinin üzerine çöktüler. Cüsum insanlar ve kuşlar için devenin çökmesi gibidir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Cüsüm dizlerin üzerine çökmektir. Başkası da şöyle demiştir: Bu şekilde ölüp kaldılar. Zeccac da şöyle demiştir: Üst üste atılan kül gibi cesetler haline geldiler. Müfessirler şöyle demişlerdir: Azap gelirken birbirlerinin üzerine düşüp kaldılar.

فَتَوَلَّىٰ عَنْهُمْ

وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبِّي وَنَصَحْتُ

لَكُمْ وَلَٰكِن لَّا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ ﴿٧٩﴾ وَلُوطًا

8 - İmam Ahmed, Müsned, 3/391, Cabir bin Abdullah'tan rivayet edilmiştir.

إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا
مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٨٠﴾ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ
شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ ﴿٨١﴾
وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ
مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٨٢﴾

79 – O da onlardan yüz çevirdi: "Ey kavmim, gerçekten size Rabbimin mesajını tebliğ ettim ve size öğüt verdim. Fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz" dedi.

80 – Lut'u da (gönderdik); hani kavmine: "Sizden önce dünyalardan kimsenin yapmadığı o çirkin harekete mi varıyorsunuz?" demişti.

81 - "Şüphesiz sizler, kadınları bırakarak erkeklere şehvetle varıyorsunuz. Meğer siz haddi aşan bir kavim imişsiniz!"

82 – Kavminin cevabı: "Onları kentinizden çıkarın; çünkü onlar iyice temizlenen insanlar!" demelerinden başka bir şey olmadı.

"Onlardan yüz çevirdi": Allah Teala diyor ki: Salih, onlar deveyi kestikten sonra onlardan ayrıldı; çünkü Allah Teala ona, "aralarından çık; ben onları helak edeceğim" diye vahyetti. Katade de şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre sizin Peygamberiniz Muhammed Mustafa nasıl Bedir'de öldürülen müşriklere sesini duyurdu ise Salih aleyhisselam da ölümlerinden sonra kendi kavmine sesini öyle duyurdu.

"O çirkin harekete mi varıyorsunuz?": Yani erkeklere yanaşmaya. "Sizden önce dünyalardan kimse onu yapmadı": Amr bin Dinar şöyle demiştir: Lut kavmine gelinceye kadar dünyada bir erkek bir erkeğin üzerine çıkmadı. Bazı dilciler: Lut kelimesinin: Lattul havza (havuzu çamurla sıvayıp düzledim) kavlinden geldiğini söylemişlerse de bu, yanlıştır. Çünkü o, İshak gibi yabancı bir isimdir. İshak'ın da uzaklık manasına gelen sahk kökünden geldiği söylenemez.

"Erkeklere mi geliyorsunuz?" Bu, ret manasına bir sorudur. Müsrif de: Kendisine emredilen şeyde haddi aşan demektir. "Onları kentinizden çıkarın": Yani Lut'u ve ona tabi olan mü'minleri. "Onlar iyice temizlenen insanlardır": İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar erkeklerin arkalarından ve kadınların arkalarından uzak dururlardı.

فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٨٣﴾ وَأَمْطَرْنَا
عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٨٤﴾

83 – Biz de onu ve ailesini kurtardık, ancak karısı hariç. Çünkü o, kalanlardan oldu.

84 - Üzerlerine bir yağmur yağdırdık ki! Bak, günahkarların akibetleri nasıl oldu?

"Onu ve ailesini kurtardık": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: İki kızıdır. *İkincisi:* Ona iman edenlerdir.

"Ancak karısı müstesna. O kalanlardan oldu": Yani Allah'ın azabında kalanlardan oldu. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Neden "ğabirin" diyerek erkek cemi kalıbı kullandı? Çünkü erkeklerle kadınlar beraber zikredilirse, erkek kalıbı kullanılır.

"Üzerlerine bir yağmur yağdırdık ki": Yani taş yağmuru indirdik. Mücahit şöyle demiştir: Cebrail yere indi, kanadını Lut kavminin şehirlerinin altına soktu, onları havaya kaldırdı, sonra da onları ters çevirdi; altını üstüne getirdi, sonra da üzerlerine taş yağdırıldı.

وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ
مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ
فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ
وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ
لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨٥﴾

85 – Medyen'e de kardeşleri Şuayb'i (gönderdik). "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Sizin için O'ndan başka İlah yoktur. Size Rabbinizden bir mucize geldi; ölçüyü, tartıyı tam yapın. İnsanların eşyalarını kısmayın. Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk etmeyin. Eğer inanan kimseler iseniz bu, sizin için daha hayırlıdır" dedi.

"Medyen'e": Katade şöyle demiştir: Medyen, Şuayb kavminin üzerinde toplandıkları bir su idi. Zeccac da böyle demiştir. O şöyle de demiştir: Medyen gayri munsariftir, çünkü yer ismidir. Mukatil de

şöyle demiştir: Medyen, İbrahim Halil'in öz oğludur. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: O, İbn Medyen bin İbrahim'dir. Mana da şöyledir: Şuayb'i de Medyen oğullarına gönderdik. Buna göre Medyen, kabilenin adıdır. Bazıları da: O, şehrin adıdır, demişlerdir. Mana da: Medyen halkına gönderdik olur. Şeyhimiz dilci Ebu Mansur da şöyle demiştir: Medyen yabancı (Arapça olmayan) bir isimdir. Eğer Arapça ise, ye fazladır; medene bilmekâni kavlinden gelir ki, bir yerde ikamet etmek manasınadır.

"Vela tebhasunnase eşyaehüm" (halkın eşyasını kısmayın): Zeccac şöyle demiştir: Bahs, eksiklik ve azlıktır, sin ile, behastü ebhasü, denir. Sad ile behastü aynehu denirse: Gözünü çıkardım olur. "Yeryüzünde bozgunculuk etmeyin": Yani Allah orayı adalet emri ve peygamberler göndermekle ıslah ettikten sonra günahlar işlemeyin, demektir.

"Eğer inananlar iseniz": Yani size Allah'tan haber verdiğim şeyleri tasdik eden kimseler iseniz, demektir.

وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ
صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ
بِهٖ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا ۚ وَاذْكُرُوا اِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا
فَكَثَّرَكُمْ ۖ وَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿٨٦﴾

86 – O'na (Allah'a) iman edenleri tehdit ederek ve onları Allah'ın yolundan çevirerek her yola oturmayın ve onun eğrilmesini istemeyin. Hatırlayın, hani siz az idiniz de sizi çoğaltmıştı. Bakın, bozguncuların sonu ne oldu!"

"Vela tak'udu bukülli sıratın": Sırat yol, demektir. "Tehdit ederek": Şuayb'e iman edenleri kötülükle tehdit ederek ve azap ve öldürmekle korkutarak. Eğer: "Fi'li (tuiduneyi) nasıl mef'ulsüz (nesnesiz) zikretti. Tuidune bikeza deseydi?" denirse, cevap şöyledir: Araplar bu fi'li nesnesiz söylerlerse, mutlaka kötü şey akla gelir, mesela bu manada nesnesiz olarak, ev'attü fülanen derler. Ama nesnesiz olarak vaattü derlerse, o da yalnız hayra delalet eder. Ferra şöyle demiştir: Vaattuhu hayran ve evattuhu şerren, derler. Eğer hayrı ve şerri atarlarsa, hayırda: Vaattuhu, şerde de: Evattuhu, derler. Be getirerek de: Vaattuhu bişşerri, deler. Halk şairi şöyle demiştir:

Beni zindan ve prangalarla tehdit etti (evadeni bissicni).

Musannif şöyle demiştir: Ben şeyhim dilci Ebu Mansur'dan şöyle okudum, dedi ki: Evattü ile tehdit ettikleri şeyi zikretmek isterlerse, be getirir: Evattuhu biddarbi (onu dayakla tehdit ettim) derler. Evattuhuddarbe, demezler. Süddi de şöyle demiştir: Şuayb'in kavmi aşarcı idiler. İbn Zeyd de: Yol keserlerdi, demiştir.

"Allah'ın yolundan çevirerek": Yani O'na iman edenleri Allah'ın dininden döndürerek, demektir. "Onun eğriliğini arayarak (tebğuneha iveca)": Kavli de Al-i İmran: 99'da tefsir edilmiştir.

"Hatırlayın, hani siz az idiniz de sizi çoğalttı": Zeccac şöyle demiştir: Mananın şöyle olması caizdir: Siz fakirken sizi zengin etti. Şöyle olması da caizdir: Sayınız az iken sizi çoğalttı. Şöyle olması da caizdir: Güçsüz iken size güç verip sizi kuvvetlendirdi.

وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي
أُرْسِلْتُ بِهِ وَطَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتَّى
يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿٨٧﴾
قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ
آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ ﴿٨٨﴾

87 – Eğer içinizden bir grup bana gönderilenlere iman etti ve bir grup da iman etmedi ise, Allah aramızda hüküm verinceye kadar sabredin. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.

88 – Kavminden büyüklük taslayanlar: "Ey Şuayb, elbette seni ve seninle beraber iman edenleri mutlaka çıkaracağız yahut dinimize dönersiniz" dediler. O da: "İstemesek de mi?" dedi.

"Eğer içinizden bir grup bana gönderilenlere iman etti ve bir grup da iman etmedi ise": Yani peygamberliğimde ihtilaf edip de tasdik edenler ve inanmayanlar olmak üzere iki fırkaya ayrıldınızsa, "Allah aramızda hükmedinceye kadar sabredin": İnanmayanlara azap etmek ve tasdik edenleri de kurtarmakla. "O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır": Çünkü O, haksızlık etmez.

"Yahut bizim dinimize dönersiniz": Dinleri de şirktir, çok tanrıcılıktır. Ferra şöyle demiştir: "Leteudünne"deki lamı yeminin cevabı

gibi kılmıştır, o da şart manasınadır. Konuşmada bunun örneği şöyledir: Vallahi leardibenneke ev tukırru li, manası: Allah'a yemin ederim ki seni döveceğim meğerki suçunu ikrar edesin, yahutta mana şöyledir: Suçunu ikrar edinceye kadar seni döveceğim. "Dedi: İstemesek de mi?": Yani ona girmek istemesek de mi bizi dininize girmeye zorlayacaksınız?! Buradaki hemze istifham içindir. Eğer: "Nasıl, yahutta dinimize dönersiniz" dediler, hâlbuki Şuayb hiçbir zaman onların dinine girmiş değildi ki ona dönsün?" denilirse, buna iki şekilde cevap verilir:

Birincisi: Onlar Şuayb'e hitap ederken yanındaki kafirleri kastedince, onlara hitap etmekle Şuayb'e de hitap etmiş oldular ve onlar çoğunluk, o ise azınlık olduğundan onu da onların içine kattılar.

İkincisi: Mana şöyledir: Yahutta dinimize dönersiniz, buradaki dönme başlama manasınadır, mesela: Filandan bana kötülük döndü, denir ki daha önce ona hiç kötülük etmemiş olabilir.

Şair de şöyle demiştir:

Eğer günler bana bir defa iyilik etmiş olursa,
Onlara da günahlar dönmüştür.

Bunu da Bakara suresi: 210'da "ve ilallahi turceul umur" kavlinde şerh etmiş idik. Bu iki cevabın manasını Zeccac ile İbn Enbari zikretmişlerdir.

قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اِنْ عُدْنَا ف۪ي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ
اِذْ نَجّٰينَا اللّٰهُ مِنْهَاۜ وَمَا يَكُونُ لَنَٓا اَنْ نَعُودَ ف۪يهَٓا اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ
اللّٰهُ رَبُّنَاۜ وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًاۜ عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَاۜ رَبَّنَا
افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَاَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِح۪ينَ ﴿٨٩﴾
وَقَالَ الْمَلَاُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِه۪ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا اِنَّكُمْ
اِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٩٠﴾ فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا ف۪ي دَارِهِمْ
جَاثِم۪ينَۚ ﴿٩١﴾ اَلَّذ۪ينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا ف۪يهَاۚ اَلَّذ۪ينَ
كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٩٢﴾ فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ

لَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبّ۪ي وَنَصَحْتُ لَكُمْۚ فَكَيْفَ اٰسٰى عَلٰى قَوْمٍ كَافِر۪ينَ ﴿٩٣﴾

89 – "Eğer, Allah bizi ondan kurtardığı halde sizin dininize dönersek, Allah'a yalan uydurmuş oluruz. Rabbimiz Allah dilemedikçe bizim ona dönmemiz (söz konusu) olamaz. Rabbimiz her şeyi ilimce kaplamıştır. Yalnız Allah'a tevekkül ettik. Rabbimiz, bizimle kavmimiz arasında hak ile hükmet. Sen hükmedenlerin en hayırlısısın".

90 – Kavminden kafir olan ileri gelenler: "Eğer Şuayb'e tabi olursanız, şüphesiz siz, o takdirde kesinlikle ziyan edenlerdensiniz" dediler.

91 – Derken onları o sarsıntı tuttu; sabahleyin yurtlarında diz çökenler (helak olanlar) oldular.

92 – Şuayb'i yalanlayan kimseler, hiç orada ikamet etmemiş gibi oldular. Şuayb'i yalanlayanlar ziyan edenlerin ta kendileri oldular.

93 – Şuayb onlardan yüz çevirdi ve: "Ey kavmim, andolsun, gerçekten ben size Rabbimin mesajlarını ulaştırdım ve size öğüt verdim. Artık kafir bir kavme nasıl üzülürüm!" dedi.

"Eğer sizin dininize dönersek Allah'a yalan uydurmuş oluruz": Şöyle ki: O kavim, yaşadıkları dini Allah'ın kendilerine emrettiğini iddia ediyorlardı, bunun için ona millet (din) dediler. "Ona dönmemiz söz konusu olamaz": Yani dininize. "Meğerki Allah dilemiş ola": Yani ilm-i ezelisinde ve geçmiş takdirinde böyle bir şey yapmış ola. "Rabbimiz her şeyi ilimce kaplamıştır": İbn Abbas: olan şeyi olmadan önce bilir, demiştir.

"Yalnız Allah'a tevekkül ettik": Yani bizi tehdit ettiğiniz şeyde ve bizim de kaçındığımız sapıklıkta.

"Rabbimiz bizimle kavmimiz arasında hak ile hükmet": Kelime anlamı: Aramızı aç, demektir ki aramızda hüküm ver manasınadır. Şair şöyle demiştir:

Benden Usm oğullarına bir elçi gönder,
Benim hakkımda verdiğiniz hükümlere ihtiyacım yoktur (onları tanımıyorum).

Ferra da şöyle demiştir: Uman halkı kadıya: Fatih ve fettah (açıcı)

derler. Zeccac da şöyle demiştir: Mananın şöyle olması caizdir: İşimizi (dolaşığımızı) aç ki aramızdaki şeyler ortaya çıksın. Onların bu sözleriyle kavimlerine azap inmesini, böylece hakkın da kendilerinde olduğunun açığa çıkmasını istemiş olmaları da caizdir.

"Sanki orada ikamet etmemiş gibi oldular": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Yurtlarında hiç yaşamamış gibi oldular. Bunu İbn Abbas ile Ahfeş, demişlerdir. Hatim Tayyi' de şöyle demiştir:

Bir zamanlar fakirliği de zenginliği de yaşadık,
Her ikisini de bize zaman kadehlerle içirdi.

Zenginliğimiz akrabalara taşkınlığımızı artırmadı,
Fakirlik de soydaşlarımızı hor gördürmedi.

Zeccac, şiirde geçen "ğaniyna" sözcüğünün, yaşadık manasına geldiğini söylemiştir. Yine şiirdeki tasa'luk, fakirliktir. Araplar fakire: Sa'luk, derler.

İkincisi: Orada hiç nimet tatmamış gibi oldular. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Orada hiç bulunmamış gibi oldular. Bunu da İbn Zeyd ile Mukatil, demişlerdir.

Dördüncüsü: Oraya hiç inmemiş (konmamış) gibi oldular. Zeccac şöyle demiştir: Asmai dedi ki: Mağani: Menziller manasınadır. Ganiyna bimekanin keza denir ki: Oraya indik, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Orada ikamet etmemiş gibi oldular. Ganiyna bimekanin keza: Orada ikamet ettik, demektir. İbn Enbari şöyle demiştir: "Şuayb'e inanmayanlar" kavli, onları daha çok kınamak için iki kere tekrar edilmiştir. Mesela şöyle dersin: O senin kardeşin malımızı aldı, o senin kardeşin namusumuza sövdü.

"Onlardan yüz çevirdi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yüz çevirdi. *İkincisi:* Bir tarafa çekildi. "Ey kavmim, size Rabbimin mesajlarını tebliğ ettim": Katade şöyle demiştir: Bizim Peygamberimiz Bedir'de helak olduktan sonra kendi kavmine sözlerini nasıl duyurdu ise Şuayb ve Salih de kendi kavimlerine helak olduktan sonra seslerini öyle duyurmuşlardır.

"Fekeyfe âsâ": Nasıl üzülürüm, demektir. İbn İshak şöyle demiştir: Şuayb, kavminin helakine çok üzüldü, sonra da kendini kınadı ve: "Kafirler topluluğuna nasıl üzülürüm?" dedi.

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا
أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ ﴿٩٤﴾

94 – Bir kente hiçbir peygamber göndermedik, ancak onun halkını belki yalvarırlar diye fakirlikle ve sıkıntı ile yakaladık.

"Bir kente göndermedik": Zeccac şöyle demiştir: Her şehre, kent (karye) denir, çünkü insanlar orada toplanırlar. Başkası da şöyle demiştir: Burada kısaltma vardır, takdiri: Ona inanmazlarsa, demektir. "Biz de onun halkını fakirlik ve sıkıntı ile yakaladık": Bunun tefsiri de En'am: 42 ve bu surede: (A'raf: 55'te) geçmiştir. Ayetten kastedilen: İnanmayanlara Allah'ın adetini bildirmek ve Kureyş'i tehdit etmektir.

ثُمَّ بَدَّلْنَا
مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّى عَفَوْا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا
الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ فَأَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩٥﴾
وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِنَ
السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِنْ كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا
يَكْسِبُونَ ﴿٩٦﴾ أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَى أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا
وَهُمْ نَائِمُونَ ﴿٩٧﴾

95 – Sonra kötülüğün yerine iyilik getirdik. Nihayet çoğaldılar ve: "Atalarımıza keder / yoksulluk ve sevinç dokunmuştu" dediler. Biz de onları farkında olmadan ansızın yakaladık.

96 – Eğer kentler halkı iman etseler ve sakınsalardı, üzerlerine gökten ve yerden kesinlikle bereketler açardık. Ancak onlar yalanladılar; biz de onları kazandıkları şeyle yakaladık.

97 – Kentler halkı azabımızın kendilerine geceleyin uyurlarken gelmesinden emin mi oldular?

"Sonra kötülüğün yerine iyilik getirdik": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kötülük, şiddet, iyilik de bolluktur. Bunu İbn Abbas,

demiştir. *İkincisi:* Kötülük, şer, iyilik de hayırdır. Bunu da Mücahit, demiştir.

"Sonunda çoğaldılar": İbn Abbas, kendileri çoğaldı, malları da arttı, demiştir. "Atalarımıza keder ve sevinç dokunmuştu, dediler": Biz de onlar gibiyiz; onların başına gelenler bizim de başımıza gelir, yani onları zamanın adeti helak etti; o bir ceza değildi, dediler.

"Biz de onları ansızın yakaladık": Yani habersiz olarak azabın inmesiyle. "Farkında değillerdi": Azabın inişinin, sonunda Allah onları helak etti.

"Üzerlerine göğün ve yerin bereketlerini elbette açardık": Zeccac şöyle demiştir: Mana: onlara gökten yağmur gelirdi, yerden de ot biterdi. Bu da çok ve bol olurdu.

أَوَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى
وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩٨﴾ أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ
إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩٩﴾

98 – Kentler halkı azabımızın kendilerine kuşluk vakti oynarlarken gelmesinden emin mi oldular?

99 – Allah'ın tuzağından emin mi oldular? Allah'ın tuzağından ziyan eden topluluktan başkası emin olmaz.

"Eve emine ehlül kura": İbn Kesir, İbn Amir ve Nafi, vavın sükunu ile "Ev emine ehlü" okumuşlardır. Asım, Hamze ve Kisai de, vav harekeli olarak: "Eve emine" okumuşlardır. Verş de Nafi'den, hemzeyi idgam ederek: "Evamine" okumuş, harekesini sakinin üzerine atmıştır.

أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ
مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلَىٰ
قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾ تِلْكَ الْقُرَىٰ نَقُصُّ عَلَيْكَ
مِنْ أَنْبَائِهَا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا
لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذَٰلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِ الْكَافِرِينَ ﴿١٠١﴾

100 – Yeryüzüne (eski) halkından sonra mirasçı olanlar için belli olmadı mı ki, eğer biz istese idik, onlara günahları yüzünden musibet verirdik. Kalplerinin üzerine mühür basarız da artık onlar işitmezler.

101 – İşte bu kentlerin haberlerinden sana anlatıyoruz. Andolsun, onlara peygamberleri mucizeler getirmişti. Daha önce yalanladıklarına iman edecek değillerdi. İşte Allah kafirlerin kalplerini böyle mühürler.

"Evelem yehdi lillezine": Yakup, nun ile: "Nehdi" okumuştur. Taha: 128 ve Secde: 26'da da böyle okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Kim ye ile okursa, mana: Allah onlara açıklamadı mı, olur. Kim de nun ile okursa, mana: Biz onlara açıklamadık mı olur. "Ve natbau": Bu, "esabnahüm" üzerine matuf değildir; çünkü "esabnahüm" üzerine matuf olsa idi, "letaba'na" derdi. Mana sadece şöyledir: Biz kalplerini mühürleriz. Mananın lafzan mazi, mana bakımından müstakbel (muzari) üzerine matuf olması da caizdir, mesela: "Enlev neşaü" dediği gibi ki, mana: Lev şi'na (mazi olarak, istese idik) demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Esabna"nın üzerine matuf olması da caizdir, o zaman esabna, nusibü manasına; mazi muzari yerine kullanılmış olur. Mana açık olunca bu caizdir. Mesela: "Tebarekellezi in şae caale leke hayran min zalike" *(Furkan: 19)* demiştir ki: İn yeş'e, demektir. "Yecal leke kusura" kavli de bunu gösterir.

Şair de şöyle demiştir:

Eğer hakkımda şüpheli bir şey duyarlarsa, sevinçlerinden uçarlar,
İyi bir şey duyarlarsa, gömerler.

Burada mazi olan defenu, muzari olan yedfinu yerine kullanılmıştır.

"Onlar işitmezler": Yani kabul etmezler, demektir. Semiallahu limen hamideh (Allah kendine hamd edeni işitir) de böyledir ki, kabul eder, demektir.

Şair de şöyle demiştir:

Allah'a dua ettim öyle ki Allah'ın,
Dediğimi işitmeyeceğinden (kabul etmeyeceğinden) korktum.

"Daha önce yalanladıklarına iman edecek değillerdi": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Peygamberler geldiği zaman iman edecek değillerdi; çünkü onlar Allah'ın ilminde kalu bela bezminde Adem'in sulbünden çıkarıldıkları gün inkar etmişlerdi. Bu, Übey bin Ka'b'in görüşüdür.

İkincisi: Peygamberler gönderildiği zaman kalu bela bezminde Adem'in sulbünden çıkarıldıkları zaman yalanladıkları şeye iman edecek değillerdi; çünkü dilleriyle iman etmiş, içlerinde ise küfrü gizlemişlerdi. Bunu da İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir.

Üçüncüsü: Eğer onları ölümlerinden sonra dünyaya gönderse idik, helaklerinden önce inkar ettikleri şeye inanacak değillerdi. Bu da Mücahid'in görüşüdür.

Dördüncüsü: Eski milletlerden geçmişlerinin inkar ettiklerini kendileri ikrar edecek değillerdi, bilakis inkarda onlara katılırlardı. Bunu da Yeman bin Rebab, demiştir.

Beşincisi: Mucizeler ve acayiplikler gördükten sonra onları görmezden önce inkar ettikleri şeye iman edecek değillerdi.

وَمَا وَجَدْنَا لِاَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍۚ وَاِنْ وَجَدْنَٓا اَكْثَرَهُمْ لَفَاسِق۪ينَ ﴿١٠٢﴾

102 – Çokları için ahde vefa bulamadık. Gerçekten çoklarını fasıklar olarak bulduk.

"Çoklarını bulamadık": Yani geçmiş çağların çoklarını. "Min ahd": Vefa demektir. İbn Abbas: Allah onları Adem'in sulbünden çıkardığı zaman verdikleri ahde vefayı murat etmiştir, demiştir. Hasen de: Ahd burada Peygamberlerle beraber şirk koşmayacaklarına dair verdikleri sözdür, demiştir.

"Ve in vecedna": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Çoklarını ancak fasıklar olarak bulduk demiştir (in olumsuzluk edatıdır. Mütercim).

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ
مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪ فَظَلَمُوا بِهَاۚ
فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِد۪ينَ ﴿١٠٣﴾ وَقَالَ
مُوسٰى يَا فِرْعَوْنُ اِنّ۪ي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿١٠٤﴾
حَق۪يقٌ عَلٰٓى اَنْ لَٓا اَقُولَ عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّۜ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ
مِنْ رَبِّكُمْ فَاَرْسِلْ مَعِيَ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ ﴿١٠٥﴾ قَالَ اِنْ كُنْتَ جِئْتَ
بِاٰيَةٍ فَأْتِ بِهَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿١٠٦﴾ فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُب۪ينٌۚ ﴿١٠٧﴾

103 – Sonra arkalarından Musa'yı mucizelerimizle Fir'avn'e ve ileri gelenlerine gönderdik. Onlara (mucizelere) haksızlık ettiler. Bak, bozguncuların sonucu nasıl oldu?

104 – Musa. "Ey Fir'avn, şüphesiz ben, alemlerin Rabbinden bir peygamberim" dedi.

105 – Bana Allah'a karşı ancak hakkı söylemek yaraşır. Ben size Rabbinizden bir mucize getirdim; İsrail oğullarını benimle beraber gönder.

106 – (Fir'avn) dedi: Eğer bir mucize getirdi isen, eğer doğrulardan isen onu getir.

107 – O da asasını attı; bir de ne görsünler, o, apaçık büyük bir yılan.

"Sonra arkalarından": Yani adı geçen peygamberlerin ardından, demektir.

"Fezalemu biha": İbn Abbas: Onları yalanladılar, demiştir. Başkası da: Onları inkar ettiler, demiştir.

"Hakikun alâ enla ekule alallahi illelhakka": Burada "alâ" be manasınadır. Ferra şöyle demiştir: Araplar ala yerine be kullanırlar, mesela şöyle dersin: Remeytü bilkavsi ve alel kavsi, ve ci'tü bihalin hasenetin, ve ala halin hasenetin. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Hakikun": Haris demektir. Nafi ile Eban da – Asım'dan rivayetle – ye şeddeli ve meftuh, mütekellim yasına muzaf olarak "hakikun aleyye" okumuştur. Mana da: Hakkı söylemek benim üzerime borçtur, demektir.

"Size bir mucize getirdim": Yani asa mucizesi. "Sen de İsrail oğullarını benimle gönder": Yani onları serbest bırak; onları zor işlerde çalıştırıyordu. "Baktılar ki o apaçık bir yılan": Ebu Ubeyde: Görünen bir yılan, demiştir. Ferra: Su'ban: Yılanların en büyüğüdür, demiştir. O erkek yılandır. Dahhak da İbn Abbas'tan: Su'ban: Erkek yılandır, dediğini rivayet etmiştir.

وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٠٨﴾
قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٩﴾
يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿١١٠﴾ قَالُوا

أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ ﴿١١١﴾ يَأْتُوكَ
بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿١١٢﴾ وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا
لَأَجْرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ
لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿١١٤﴾ قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ
نَحْنُ الْمُلْقِينَ ﴿١١٥﴾ قَالَ أَلْقُوا فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ
النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ ﴿١١٦﴾ وَأَوْحَيْنَا
إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿١١٧﴾
فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٨﴾ فَغُلِبُوا هُنَالِكَ
وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ ﴿١١٩﴾ وَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ ﴿١٢٠﴾
قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٢١﴾ رَبِّ مُوسَىٰ وَهَارُونَ ﴿١٢٢﴾

108 – Elini çıkardı; bir de ne görsünler, o, bakanlar için bembeyaz!

109 – Fir'avn'in kavminden ileri gelenler: Şüphesiz bu, elbette bilgili bir sihirbazdır, dediler.

110 – "Sizi toprağınızdan çıkarmak istiyor". (Fir'avn): "Ne emredersiniz?" dedi.

111 – Onlar da: "Onu ve kardeşini alıkoy ve şehirlere toplayıcılar gönder".

112- "Bütün bilgili sihirbazları sana getirsinler" dediler.

113 – Sihirbazlar Fir'avn'e gelip: "Eğer biz galip olursak, gerçekten bize bir ücret var mı?" dediler.

114 – O da: "Evet, şüphesiz siz (bana) yaklaştırılanlardan olursunuz" dedi.

115 – (Sihirbazlar): "Ey Musa, sen mi atarsın, yoksa biz mi atalım?" dediler.

116 – O da: "Siz atın" dedi. Onlar atınca, insanların gözlerini büyülediler / boyadılar ve (ortaya) büyük bir sihir getirdiler.

117 – Musa'ya: "Asanı at" diye vahyettik. Bir de gördüler ki o, onların uydurduklarını yutuyor.

118 – Böylece hak gerçekleşti, yaptıkları da batıl (hiç) oldu.

119 – Orada mağlup oldular ve küçülerek döndüler.

120 – Sihirbazlar secdeye kapandılar.

121 – "Biz, alemlerin Rabbine iman ettik" dediler.

122 – "Musa ile Harun'un Rabbine".

"Elini çıkardı": İbn Abbas şöyle demiştir: Elini koynuna soktu, sonra da onu çıkardı; şimşek gibi parladığını gördüler. Öyle bir ışığı vardı ki güneşin ışığını bastırıyordu. Yüzleri üstü secdeye kapandılar. Sonra da onu koynuna soktu, eskisi gibi oldu. Mücahit: Alaca hastalığı olmadığı halde bembeyaz idi, demiştir.

"Ne emredersiniz?": İbn Abbas: "Ne önerirsiniz?" demiştir. Bu da onun Fir'avn'in sözünden olduğunu gösterir ve söz "toprağınızdan" kelimesinde son bulmuştur. Zeccac şöyle demiştir: Bunun, ileri gelenlerin sözlerinden olması da caizdir; sanki Firavn'e ve gözdelerine veyahut yalnız ona hitap etmişlerdir. Çünkü sözü dinlenen reise: "Ne buyurursunuz?" denir.

"Erci'hü": İbn Kesir hemzeli, he'den sonra vavlı olarak: "Erci'hû" okumuştur. İbn Amr da öyle okumuş, ancak o, he'yi zammeli okumuş ve sonuna vav ilave etmemiştir. İkisi de: "mürceune" *(Tevbe: 106)* ve "türciü" *(Ahzab: 51)* okumuşlardır.

Kalun ile Müseyyebi de Asım'dan rivayetle henin kesresiyle sonunda yesiz ve hemzesiz olarak: "Ercihi" okumuştur. Verş de ondan sonuna ye ulayarak: "Ercihî" rivayet etmiş, cimle he arasına hemze koymamıştır. İsmail bin Cafer de Nafi'den rivayetle böyle okumuştur. Bu Kisai'nin de okuyuşudur. Hamze de, he sakin ve hemzesiz olarak: "Ercih" okumuştur. Asım da, Mufaddal rivayetinin dışında böyle okumuştur. Mufaddal ondan henin kesresi ile işbasız ve hemzesiz okuduğunu rivayet etmiştir. Şuara: 36'da daki ihtilafları da böyledir. İbn Kuteybe: Errichu okumuştur, onu tehir et, ertele demektir. Bazen hemzeli olarak: Erce'tüşşey'e ve (hemzesiz olarak da) erceytühu denir (tehir etmek manasınadır). "Türci men teşaü minhünne" *(Ahzab: 51)* de ondandır. Ferra şöyle demiştir: Esed oğulları, hemzesiz olarak. Erceytül emre, derler ki işi tehir ettim, demektir. Kays kabilesinin geneli de böyle der. Temim oğullarının bazıları ise, hemze ile: Erce'tül emre, derler. Kurralar hemzeye düşkün (hevesli) iseler de hemzenin terki daha iyidir.

"Şehirlere gönder": Yani Mısır şehirlerine. "Haşirin": Sihirbazları sana toplayıp getirecek kimseler, demektir. İbn Abbas: Onlar: Zaptiyelerdir, demiştir.

"Ye'tûke biküllı sahirin alîm": İbn Kesir, Nafi Ebu Amr, Asım ve İbn Amir: "Sahir", Yunus: 79'da: "Biküllı sahir" okumuşlar; Hamze ile Kisai de, iki yerde de: "Sehharin" okumuşlardır. Şuara: 37'de ise onun "sehhar" olduğunda ihtilaf yoktur.

"İnne lena leecren": İbn Kesir, Nafi ve Hafs da Asım'dan rivayetle haber olarak hemzenin kesri ile: "İnne lena leecren" okumuşlardır. Şuara: 41'de de medli ve hemzenin fethi ile: "Âyinne" okumuşlardır. Ancak Hafs, Asım'dan Şuara: 41'de iki hemze ile: "Einne" rivayet etmiştir. Ebu Amr da iki surede de medli olarak "Âyinne lena" okumuştur. İbn Amir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan naklen, iki yerde de iki hemze ile okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Burada istifham konuya daha uygundur; çünkü onlar kendileri için ücretin kesin olduğunu bilmediler, sadece bunu sordular.

"İnsanların gözlerini boyadılar": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: İnsanların gözlerini büyülediler ve gözlerini aldılar. "Vesterhebuhum": Onları korkuttular, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Korkunç adamlarını çağırdılar, insanları korkuttular.

"Feiza hiye telkafu": Asım, lam sakin kaf'da burada, Taha: 69'da ve Şuara: 45'te şeddesiz olarak "telkafu" okumuştur. Bezzi, İbn Füleyh de İbn Kesir'den rivayetle kafın şeddesi ile: "Telekkafu" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Lekaftüşşey'e lekafen ve lekafanen denir ki: Yutmak manasınadır.

"Ma ye'fikun": Yalandan uydurdukları şeyleri, demektir. Çünkü onların yılan olduklarını iddia etmişlerdi.

"Hak gerçekleşti": İbn Abbas: Meydana çıktı, demiştir. "Yaptıkları şeyler de batıl oldu": Yani gösterdikleri büyüler.

KISSALARINA İŞARET

Sihirbazların sayısında on üç görüş ileri sürerek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Yetmiş ikidir, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Yetmiş iki bindir, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Mukatil de böyle demiştir. *Üçüncüsü:* Yetmiştir, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* On iki bindir, bunu da Ka'b, demiştir. *Beşincisi:* Yetmiş bindir, bunu da Atıyye, demiştir. Bir rivayette Vehb de böyle demiştir, ancak Fir'avn içlerinden yedi bini-

ni seçmiştir. Abdümünim bin İdris, babasından, o da Vehb'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Musa ile yedi yüz bin sihirbazdan seçilen yetmiş bin sihirbaz karşılaştı. Sonra Fir'avn yetmiş binden de yedi bini seçti. *Yedincisi:* Yirmi beş bindir, bunu da Hasen, demiştir. *Sekizincisi:* Dokuz yüzdür, bunu da İkrime, demiştir. *Dokuzuncusu:* Seksen bindir, bunu da Muhammed bin Münkedir, demiştir. *Onuncusu:* Otuz küsur bindir, bunu da Süddi, demiştir. *On Birincisi:* On beş bindir, bunu da İbn İshak, demiştir. *On İkincisi:* On dokuz bindir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, rivayet etmiştir. *On Üçüncüsü:* Dört yüzdür, bunu da Salebi hikaye etmiştir.

Reislerinin isimlerine gelince, İbn İshak şöyle demiştir: Sihirbazların reisleri şunlardır: Satur, Azur, Hutat ve Musaffa. Onlar iman ettiler. İbn Makula da böyle hikaye etmiştir. İbn İshak'ın dışındakilerden de Sabura ile Azura'yı gördüm. Mukatil: En büyüklerinin ismi, Şem'un idi, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Kalın ipler ve uzun tahtalar attılar ki mile mil çapında idi. Musa da asasını attı, o iplerinden ve sopalarından daha büyük idi. Ufku kapladı, sonra seksen ziralık ağzını açtı, onların attıkları ipleri ve sopaları yuttu. Eline geçirdiği ne kadar kaya ve ağaç varsa hepsini yemeye başladı. İnsanlar da bakıyorlardı. Fir'avn ise bozuntuya vermeyerek gülüyordu. Yılan Fir'avn'e doğru geldi, o da: Musa, Musa, diye bağırdı, Musa da onu tuttu. Sihirbazlar bunun gökten (ilahi) olduğunu, sihir olmadığını anladılar; secdeye kapandılar: Alemlerin Rabbine iman ettik, dediler. Fir'avn de: "Beni mi kastediyorsunuz?" dedi. Onlar da Musa ile Harun'un Rabbini, dediler. Sabahleyin sihirbaz idiler, akşamleyin şehit oldular.

Vehb bin Münebbih şöyle demiştir: Asa büyük bir yılan olunca insanların üzerine saldırdı, ondan kırıldılar, birbirlerini ezdiler. Onlardan yirmi beş bin kişi öldü. Süddi şöyle demiştir: Musa, sihirbazların büyüğü ile karşılaştı, ona: "Söyler misin, yarın seni mağlup edersem, bana iman eder misin?" dedi. O da: Yarın sana öyle bir sihir getireceğim ki onu hiçbir sihirbaz mağlup edemez, Allah'a yemin ederim ki eğer beni mağlup edersen, mutlaka sana iman ederim, dedi.

Eğer: Musa'nın onlara: "Ne atacaksanız atın, demesi caiz midir, halbuki sihir işi küfürdür?" denirse, buna üç türlü cevap verilir: *Birincisi:* Emrinin anlamı şöyledir: Eğer haklı iseniz hünerinizi atın, dedi. *İkincisi:* Doğru olanı atın; bozuk ve imkansız olanı atmayın, dedi. Bu ikisini Maverdi, zikretmiştir. *Üçüncüsü:* Onlara atmalarını emretmesi, mucizesinin daha açık olması içindir. Çünkü onlar atın-

ca, Musa da asasını attı ve onları yuttu. Bunu da Vahidi, demiştir.

Eğer: Nasıl: "Sihirbazlar secdeye atıldı" denir ki, onlar kendi istekleri ile secdeye kapanmışlardı?" denilirse, cevap şöyledir: Allah Teala'nın gösterdiği şeyle bütün şüpheler ortadan kalkınca, gördükleri o büyük şey onları hemen secdeye kapanmaya zorladı, böylece mucizelerin büyüklüğünü gördüklerinden dolayı bundan etkilenmiş oldular. Bunu da İbn Enbari, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Sihirbazlar iman edince, İsrail oğullarından altı yüz bin kişi Musa'nın arkasına düştü.

قَالَ فِرْعَوْنُ اٰمَنْتُمْ بِه۪ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْۚ اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ
فِي الْمَد۪ينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَٓا اَهْلَهَاۚ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿١٢٣﴾ لَاُقَطِّعَنَّ
اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَع۪ينَ ﴿١٢٤﴾
قَالُٓوا اِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَۚ ﴿١٢٥﴾

123 – Fir'avn: "Ben size izin vermeden ona iman ettiniz. Şüphesiz bu, şehirde halkını ondan çıkarmak için kurduğunuz bir tuzaktır. Yakında bilirsiniz!" dedi.

124 – "Elbette ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da sizi, hepinizi mutlaka asacağım".

125 – (Sihirbazlar): Gerçekten biz, Rabbimize döneceğiz" dediler.

"Âmentüm": Nafi, İbn Amir ve Ebu Amr soru şeklinde hemze ve med ile okudular; Hamze, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle ikincisi medli olmak üzere iki hemze ile okudular. Hafs da Asım'dan rivayetle haber tarzında "âmentüm" okudu. İbn İhrit, İbn Kesir'den: "Kale Fir'avnü ve'mentüm" şeklinde istifham hemzesini vava çevirerek ve ikincisini şöyle böyle yumuşatarak okuduğunu rivayet etmiştir. Kunbul da Kavvas'tan İbn İhrit kıraatinin aynısını aktardığını rivayet etmiştir. Ancak o, vavdan sonra hemze getirirdi. Ebu Ali de: Vavdan sonra hemze vardır, çünkü bu vav, istifham hemzesinden dönüşmüştür, istifham hemzesinden sonra "efealtüm"ün hemzesi vardır, demiş ve onu gerçekleştirmiş ve harekeli okumuştur.

"Şüphesiz bu kurduğunuz bir tuzaktır": İbn Saib şöyle demiştir: Bu Musa ile kendi aranızda buraya gelmeden önce Mısır'ı işgal edip halkını oradan çıkarmak için kurduğunuz bir plandır. "Yakında bilir-

siniz": Yaptığınız şeyin akibetini bilirsiniz. "Elbette ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim": Bu da sağ el ile sol ayağı kesmektir. İbn Abbas: Bunu ilk yapan ve ilk insan asan Fir'avn'dir, demiştir.

وَمَا تَنْقِمُ مِنَّا إِلَّا أَنْ اٰمَنَّا
بِاٰيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَتْنَا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا
مُسْلِمِينَ ﴿١٢٦﴾ وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَذَرُ مُوسٰى
وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَاٰلِهَتَكَ قَالَ
سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ
﴿١٢٧﴾ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللّٰهِ وَاصْبِرُوا إِنَّ
الْأَرْضَ لِلّٰهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٢٨﴾

126 – "Senin bizden hoşlanmaman, sadece Rabbimizin bize gelen ayetlerine iman ettiğimiz içindir. Rabbimiz, üzerimize sabır aktar ve bizi Müslümanlar olarak öldür".

127 – Fir'avn'in kavminden ileri gelenler: "Musa'yı ve kavmini, bu toprakta bozgunculuk etmeleri ve seni ve tanrılarını bırakmaları için terk mi edeceksin?" dediler. O da: "Oğullarını öldüreceğiz ve kızlarını sağ bırakacağız. Şüphesiz biz, onların üstünde ezicileriz" dedi.

128 – Musa, kavmine: "Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz yeryüzü Allah'ındır. O'na kullarından dilediklerini mirasçı kılar. Sonuç müttakilerin" dedi.

"Bizden hoşlanmaman": Yani bizim hiçbir şeyimizi beğenmemen ve bize dil uzatman sırf iman ettiğimiz içindir. "Rabbimiz, üzerimize sabır aktar": Mücahit şöyle demiştir: Ellerimizi ve ayaklarımızı kesmesine ve bizi asmasına karşı sabır ver ki geri küfre dönmeyelim. "Bizi Müslümanlar olarak öldür": Musa'nın dininde ihlaslı kulların olarak.

"Musa'yı ve kavmini bırakacak mısın?": Bu ileri gelenlerin Fir'avn'i kışkırtmasıdır. Yeryüzünde bozgunculuktan da ne kastettikleri hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Kıbtilerin oğlan çocuklarını

öldürmek ve kızlarını sağ bırakmak, tıpkı onların İsrail oğullarına yaptıkları gibi. Bunu Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Onların halkı Fir'avn'e muhalefete ve ona tapmayı terk etmeye çağırmalarıdır.

"Veyezereke": Kurraların çoğunluğu rayı mansup olarak okumuşlardır. Hasen ise merfu okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Kim mansup okur da, "veyezereke" derse, vavla istifhamın cevabı olarak mansup okur. Mana da: "Sen Musa'yı, Musa da seni terk mi etsin?" olur. Kim de merfu okursa, onu cümle başı yapar ve mana da: "Musa ile kavmini terk mi edeceksin ki o da seni ve tanrılarını terk eder?" olur. En iyisi "Etezerü"nün üzerine matuf olmasıdır, o zaman mana: "Sen Musa'yı, Musa da seni mi edecek?", yani onu salıverecek misin?" olur.

"Tanrılarını": İbn Abbas şöyle demiştir: Fir'avn kavmi için küçük tanrı heykelcikleri yapmış ve onlara tapmalarını emretmiş; ben de sizin tanrınızım ve bu putların da tanrısıyım, demişti. "En büyük tanrınız benim" *(Naziat: 24)* kavli de bunu gösterir. Başkası da şöyle demiştir: Kavmi, ona yaklaşmak için bu putlara taparlardı. Hasen de şöyle demiştir: O, gizlice bir tekeye tapardı. Onun gizlice bir sığıra (Apis öküzüne) taptığı da söylenmiştir. Boynuna bir şey asar ve ona tapardı diyenler de olmuştur.

İbn Mes'ud, İbn Abbas, Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahit, Ebu'l-Aliye ve İbn Muhaysın, hemzenin kesri ve kasrı, lamın fethi ve arkasından elifle: "Veilaheteke" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Mana: Seni ve tanrılığını terk mi etsin? İbn Enbari şöyle demiştir: İlahe, ibadet etmek demektir, mana da şöyle olur: Seni ve insanların sana ibadet etmesini terk eder. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kim: "Ve aliheteke" okursa; seni ve taptığın güneşi terk eder olur. Araplarda güneşe tapan bir kavim vardı, ona yani güneşe, İlahe, yani Tanrıça, derlerdi. Şair A'şa da şöyle demiştir:

Devem Rehb'i hatırlamıyorum,
Yakınımdaki İlaheye de az önce döndüm.

Yani güneşe taptığını ve o kadınla meşgul olduğu için devesini ihmal ettiğini demek istiyor.

"Senukattilü ebnaehüm": Ebu Amr, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, şedde ile "senükattilü" ve "yukattilüne ebnaeküm" *(A'raf: 141)* şeklinde; Nafi de şeddesiz okumuştur. İbn Kesir de, şeddesiz olarak "senaktülü", şeddeli olarak da "yukattilune" okumuştur. Musa'yı öldürmekten oğlan çocuklarını öldürmeye dönmesi, bunu rahat yapacağını bildiği içindir. "Biz onların üzerinde ezicileriz": Yani mülk ve saltanat ile onların üzerindeyiz. İsrail oğulları oğlan çocuklarının

tekrar öldürülmesinden dert yanınca Musa: "Allah'tan yardım isteyin ve sabredin" dedi. Yani size yapılana dayanın, dedi. "Şüphesiz yeryüzü Allah'ındır, onu kullarından dilediğine miras kılar": Ayette geçen yurisüha lafzını Hasen, Hübeyre de Hafs ve Asım'dan rivayetle şeddeli olarak "yüverrisüha" okumuşlardır. Böylece Musa onlara Fir'avn ve kavmi helak olduktan sonra topraklarını Allah'ın kendilerine vereceği ümidini sağlamak istemişti.

"Sonuç müttakilerindir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Cennettir. *İkincisi:* Galibiyet ve zaferdir.

قَالُوٓا اُو۫ذ۪ينَا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَأْت۪ينَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا
قَالَ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْاَرْضِ
فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٢٩﴾ وَلَقَدْ اَخَذْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّن۪ينَ
وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣٠﴾

129 – Onlar da: "Biz sen bize gelmeden önce de, bize geldikten sonra da eziyet çektik" dediler. O da: "Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helak eder ve sizi bu yerde onların yerine geçirir de nasıl yaptıklarınıza bakar" dedi.

130 – Andolsun, Fir'avn hanedanını, belki ibret alırlar diye kıtlıkla ve ürün eksikliği ile yakaladık.

"Sen bize gelmeden önce de, geldikten sonra da eziyet çektik": Bu eziyette de altı görüş vardır:

Birincisi: Birinci ve ikinci eziyet, cizye alınmasıdır, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Birincisi, oğlan çocuklarının boğazlanması, ikincisi de Fir'avn'in onları takip ederken arkalarından yetişmesidir. Bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: Birincisi, öğleye kadar zor işlerde çalıştırılıp günün kalan kısmında kendileri için kazanç sağlamalarıdır. İkincisi de gündüz boyu yemeden içmeden zor işlerde çalışmalarıdır. Bunu da Cüveybir, demiştir.

Dördüncüsü: Birincisi, kerpiç kesmeleridir, çamura karıştırdıkları samanı Kıptiler verirdi; ikincisi artık samanı da kendileri temin etmek zorunda kaldılar. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Beşincisi: Birincisi oğlan çocuklarının öldürülmesi ve kız çocuklarının sağ bırakılmasıdır. İkincisi de Fir'avn'in onlara takat getiremeyecekleri işleri teklif etmesidir. Bunu da Mukatil, demiştir.

Altıncısı: Birincisi, ağır işlerde çalıştırılmaları, oğlan çocuklarının öldürülüp kız çocuklarının sağ bırakılmasıdır. İkincisi de o işkencenin tekrar edilmesidir.

"Bize gelmenden önce": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bize mesajla gelmenden önce ve onu getirdikten sonra. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bizi halas edeceğine dair Allah'ın va'dini getirmenden önce ve onu getirdikten sonra. Bunu da Maverdi, zikretmiştir.

"Umulur ki Allah düşmanınızı helak eder": Zeccac: Asâ fi'li umut ve korku içindir, ancak Allah'ın verdiği ümide bel bağlamak vaciptir.

"Sizi yeryüzüne halife kılar": Bu halife kılmada da iki görüş vardır:

Birincisi: O Fir'avn ve kavmine halef olmaktır. *İkincisi:* Allah'ın halifesi olmaktır, çünkü mü'minler yeryüzünde Allah'ın halifeleridir. Yeryüzünde de iki görüş vardır:

Birincisi: Mısır toprağıdır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Şam toprağıdır, bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Nasıl amel edeceğinize bakacaktır": Zeccac şöyle demiştir: O işin sizden sadır olmasını görecektir; çünkü sizi yaptığınız şeyle cezalandırır, yapacağınızı bildiği şeyle değil.

"Fir'avn hanedanını kıtlıkla yakaladık": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bu mecaz yoluyla: Onları kıtlıkla denedik, demektir. Fir'avn hanedanı da: Dininin mensupları ve kavmidir. Mukatil şöyle demiştir: Onlar Mısır halkıdır. "Sinîn": Yıllarca süren kıtlık ve yokluktur. Zeccac şöyle demiştir: "Es – Sinûn": Arap dilinde uzun süren kıtlık demektir. Messethümüs senetü denir ki: Kıtlık yıllar ve zor yıllar, onlara dokundu, demektir. Onları neden sıkıntı ile yakalamıştır? Çünkü şiddet halleri kalpleri inceltir ve Allah'ın yanındaki şeylere ve onlara dönmeye rağbeti artırır. Katade şöyle demiştir: Kıtlık: Kırlarda ve davarlarda olmuştu, ürün eksikliği de şehirlerde ve köylerde olmuştu. Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onların her şeyleri kurudu, davarları kırıldı, öyle ki Nil de kurudu. Fir'avn'in etrafında toplanıp: Eğer sen, iddia ettiğin gibi tanrı isen Nil'imizi su ile doldur, dediler. O da: Sabahleyin su sizi bastıracaktır, dedi. Yanından çıktıkları zaman Fir'avn: "Ben ne yaptım? Ben sabahleyin Mısır Nil'inin suyunu getirebilir miyim? Yoksa bana inanmazlar, dedi. Gece yarısı olunca

gusül etti, sonra kıl bir kaftan giydi, sonra yalın ayak çıktı, Nil'in ortasında durdu: Allah'ım, bilirsin ki senin Nil'i su ile doldurmaya gücün yeter, dedi. Henüz yerinden kımıldamamıştı ki suyun şırıltısını duydu, çünkü Allah onu o yüzden helak etmek istemişti. Ben de (İbn Cevzi) derim ki: Bu hadis, pek sağlam değildir; çünkü adam yani Fir'avn tanrı tanımaz, Allah'a inanmaz idi. Eğer bu olay doğru ise onun ikrarı İblis'in ikrarı gibidir ve inadına muhalefet etmektedir.

فَإِذَا جَاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَٰذِهِ ۖ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ
يَطَّيَّرُوا بِمُوسَىٰ وَمَنْ مَعَهُ ۗ أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣١﴾

131 – Onlara iyilik geldiği zaman: "Bu, bize aittir" derler. Eğer başlarına bir musibet gelirse, Musa'ya ve yanındakilere uğursuzluk yüklerlerdi. Bilin ki onların uğursuzlukları Allah katındadır; ancak çokları bilmezler.

"Onlara iyilik geldiği zaman": O; yağmur, bolluk, rızık genişliği ve esenliktir. "Bu bize aittir, derler": Yani ileriden beri rızkımız bol olduğu gibi bunu hak ettik, derler; onu Allah'tan bilip de ona şükretmezler. "Eğer başlarına bir kötülük gelirse": O da kıtlık, kuraklık ve beladır. "Musa'ya ve yanındakilere uğursuzluk yüklerler": Onları uğursuz sayarlar. Araplar kuş uçurtur; soldan uçanı uğursuz, sağdan uçanı da uğurlu sayarlardı.

"Bilin ki onların uğursuzlukları Allah katındadır": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Elâ": Dikkat, pekiştirme ve mecaz edatıdır. "Tairuhum": Hisse ve payları demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: "Bilin ki onların uğursuzları Allah katındadır": Yani Başlarına gelenler Allah'tandır. Zeccac da şöyle demiştir: Mana: Bilin ki, başlarına gelen uğursuzluk, ahirette kendilerine va'dedilendir, yoksa dünyada karşılaştıkları şeyler değildir.

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِتَسْحَرَنَا
بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٣٢﴾ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ
وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ
فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿١٣٣﴾

132 – Dediler: "Bizi büyülemek için bize her ne mucize getir sen, biz sana inanmayız"dediler.

133 – Biz de onların üzerine tufan, çekirge, haşerat, kurbağa ve kanı ayrı ayrı mucizeler olarak gönderdik. Onlar da kibir tas dılar ve günahkar bir kavim oldular.

"Ve kalu mehma": Zeccac şöyle demiştir: Nahiv bilginl "mehma"nın aslının ma ma olduğunu, ancak dilde kolaylık ols diye ilk elifin heye dönüştüğünü söylemişlerdir. Birinci "ma" c ma'sıdır, ikincisi ise cezayı pekiştirmek için ilave edilmiştir. Dilcile buna delili de şudur: Ceza harfleri içinde "ma"dan başka kendisi ilave edilen bir edat yoktur. Allah Teala şöyle demiştir: "Feimma t kafennehüm" *(Enfa: 57)*, in teskafennehüm kavlin gibidir. Ve şö demiştir: "Ve imma tu'ridanne anhüm". *(İsra: 28)* Bu durumda iki "ma" şart ve ceza için olur. Esas söz ilk açıklamadır, halkın kullar da onun üzerinedir. İbn Enbari şöyle demiştir: "Meh"in manası "yapma" olduğunu söyleyenlere göre, "meh" üzerinde vakfetn güzel olur. Tercihe şayan olan ise "ma"sız onun üzerinde vakfetn mektir. Çünkü o, Kur'an'da tek harf halindedir.

Tufan üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O sudur, İbn Abbas şöyle demiştir: Allah üzerleri sekiz gün boyunca yağmur indirdi. Said bin Cübeyr, Katade, Dahh Ebu Malik ve Mukatil bu manaya kail olmuşlar; Ferra ile İbn Kutey de onu tercih etmişlerdir.

İkincisi: O ölümdür, bunu da Hazreti Aişe radıyallahu an Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiş; Mücal Ata, Vehb bin Münebbih ve İbn Kesir de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O ölettir, yine Mücahit ile Vehb'ten nakledilmiş Haşarat üzerinde de yedi görüş vardır:

Birincisi: O, buğdaya düşen güvedir, bunu Said bin Cübeyr, İ Abbas'tan rivayet etmiş, kendisi de bunu demiştir.

İkincisi: O debadır (küçük çekirgedir). Bunu el – Avfi, İ Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit ile Ata da onu demişlerdir. Kata şöyle demiştir: Kummel: Çekirge yavrusudur. İbn Abbas da: De kanadı bitmemiş çekirgedir, demiştir.

Üçüncüsü: O, siyah küçük hayvanlardır. Bunu da Hasen ile S bin Cübeyr, demişlerdir. Bu hayvanın güve olduğu da söylenmişti

Dördüncüsü: O bokböceğidir, bunu da Habib bin Ebi Sal demiştir.

Beşincisi: O, kımıldır, bunu da Ata el – Horasani ile Zeyd bin Eslem, demişlerdir.

Altıncısı: O piredir, bunu da İbn Zeyd nakletmiştir.

Yedincisi: O hamnan denen bir çeşit kenedir. Bunu da Ebu Ubeyde demiştir. Hasen, İkrime ve İbn Yamur, kafın zammı ve mimin sükunu ile "kuml" okumuşlardır.

Kan hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Suları kan oldu, bunu da cumhur demiştir. *İkincisi:* O yakalandıkları burun kanamasıdır, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir.

OLAYIN ŞERHİNE İŞARET

İbn Abbas şöyle demiştir: Onlara tufan geldi, bir kimse işine çıkamaz oldu, öyle ki boğulmaktan korktular, Mısırlılar: Ey Musa, Rabbine dua et de bunu üzerimizden kaldırsın, o zaman sana iman ederiz ve İsrail oğullarını seninle beraber göndeririz, dediler. Onlar için dua etti, Allah da onlardaki sıkıntıyı def etti, onlara daha önce olmadığı kadar bolluk verdi. Onlar da: Biz bunu istemiyorduk, dediler. Allah da onların üzerine çekirge gönderdi; yerden biten her şeyi yedi. Onlar da: Rabbine dua et, dediler. O da dua etti; Allah da o sıkıntılarını da def etti. Mahsullerini evlerde sakladılar, Allah da onların üzerine buğday biti gönderdi; adam değirmene on ölçek buğday götürürdü, geriye üç ölçek kaldığını görürdü. Ondan bunun da kaldırılması için dua etmesini istediler, o da dua etti, bu sıkıntıları da gitti, yine iman etmediler; Allah onlara kurbağalar gönderdi. Bundan daha zoru yoktu. Kurbağalar kaynayan ve köpüren tencerelere gelir, kendini onların içine atardı, yemekleri murdar olur ve ateşleri sönerdi. Kurbağalar kara hayvanı idiler, Allah onlara kıyamete kadar suyu ve toprağı soğutma kabiliyeti vermiştir. Ondan istekte bulundular, onlar için dua etti; yine iman etmediler. Allah da onların üzerine kan gönderdi; nehirleri ve kuyuları kan aktı, tatlı su bulamadılar. İsrail oğulları tatlı su içerlerdi. Onlardan biri İsrail oğullarının nehrine gider de temiz su almak isterse, içine girdiği andan itibaren kan olurdu. Önündeki ve arkasındaki su ise tatlı ve temiz idi. Ona bir türlü ulaşamazdı. Fir'avn, tanrıma yemin ederim ki, ey Musa, eğer bu pisliği üzerimizden kaldırırsan, sana mutlaka iman ederiz ve İsrail oğullarını kesinkes seninle göndeririz, dedi. Musa dua etti, kan gitti, suları tatlandı. Onlar da: Allah'a yemin ederiz ki sana iman etmeyiz de İsrail oğullarını seninle göndermeyiz, de dediler.

"Ayrı ayrı mucizeler olarak": İbn Kuteybe: Her iki mucizenin ara-

sında bir mevsim vardı, demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bir mucize cumartesinden gelecek cumartesine kadar kalırdı, sonra onun ardından bir ay rahat ederlerdi. Sonra da öteki mucize gelirdi. Vehb bin Münebbih de: Her iki mucize arasında kırk gün vardır, demiştir. İkrime de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Musa, sihirbazları yendikten sonra Fir'avn ailesinin arasında yirmi yıl kaldı, onlara çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gibi mucizeler gösterirdi.

"Kibir tasladılar: Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İman etmekten. *İkincisi:* Uslanmaktan.

وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ
الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِنْ كَشَفْتَ
عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿١٣٤﴾ فَلَمَّا
كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلَى أَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ ﴿١٣٥﴾
فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا
بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴿١٣٦﴾

134 – Üzerlerine azap çökünce: "Ey Musa, Rabbinin adına sana verdiği söz hürmetine, bizim için dua et. Eğer bizden azabı kaldırırsan, mutlaka sana iman edeceğiz ve mutlaka İsrail oğullarını seninle göndereceğiz" dediler.

135 – Onlardan azabı onların ulaşacakları bir süreye kadar kaldırınca, birden yeminlerini bozdular.

136 – Biz de onlardan intikam aldık; ayetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gafil olmaları nedeniyle onları denizde boğduk.

"Üzerlerine azap (ricz) çökünce": Bu azap hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O taun (ölet)tir, onlardan yetmiş binini helak etti. Bunu İbn Abbas ile Said bin Cübeyr, demişlerdir.

İkincisi: O Allah'ın onlara musallat ettiği çekirge, haşarat vd. gibi azaptır. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Zeccac: Ricz azap yahut azaba götüren iştir, demiştir. Azapta riczin manası şiddetli ve arka arkaya

gelen sarsıntıdır. Ricz lügatte: Sürekli harekettir, nakatün recazü derler ki, ayağa kalktığı zaman ayakları titreyen deve demektir. Şiirde recez de bundandır, çünkü o da çok kısa beytlerdir, beytten beyte geçiş hızlıdır mesela şunun gibi:

Ya leyteni fiha ceza,
Ahubbu fiha ve ada'

(Keşke genç bir devem olsa da tırıs ettirsem ve koştursam.)

İmam Halil, recezin şiir olmadığını iddia etmiş, onun iki üç beytlik şeyler olduğunu söylemiştir.

"Sana verdiği söz hürmetine": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onunla dua etmeni tavsiye ettiği şey hürmetine. *İkincisi:* Sana takdim edip de onunla dua ettiğin takdirde kabul ettiği şey hürmetine. *Üçüncüsü:* İman edenden azabı kaldıracağına dair sana verdiği söz hürmetine. *Dördüncüsü:* Bu yemin manasınadır, sanki kendilerine dua etmesi için yemin ettirdikleri söz hürmetine demek olur.

"Ulaşacakları bir süreye kadar": Yani denizde boğulma vakitlerine kadar, demektir. "Birden yeminlerini bozarlar": Yani verdikleri sözü tutmazlar.

"Biz de onlardan intikam aldık": Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Onlara gazap ederek onlardan öcümüzü aldık. Bu öç de onları denizde boğmamızdır. İbn Kuteybe: Yemm Süryanice'de denizdir, demiştir.

"Onlardan gafil idiler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mucizelerden gafil idiler. Gafletleri de onlardan ibret almamalarıdır.

İkincisi: İntikamdan gafil idiler.

وَأَوْرَثْنَا
الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ
وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَى
عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ
فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ ﴿١٣٧﴾

وَجَاوَزْنَا بِبَنِٓي اِسْرَٓائِيلَ الْبَحْرَ فَاَتَوْا عَلٰى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلٰٓى
اَصْنَامٍ لَهُمْۚ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَٓا اِلٰهاً كَمَا لَهُمْ اٰلِهَةٌۜ
قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿١٣٨﴾

137 – Zayıf görülen o kavmi de bereket verdiğimiz o yerin doğularına ve batılarına mirasçı kıldık. Rabbinin İsrail oğullarına güzel kelimeleri, sabretmeleri yüzünden tamam oldu. Fir'avn ve kavminin yaptıkları şeyleri ise helak ettik.

138 – İsrail oğullarını denizden geçirdik. Putlarına ibadet eden bir kavme geldiler. "Ey Musa, onların tanrısı gibi bize de bir tanrı yap" dediler. O da: Şüphesiz siz cahillik eden bir kavimsiniz", dedi.

"O kavmi mirasçı kıldık": Yani İsrail oğullarını. "Onlar ki zayıf görülüyorlardı": Yani oğullarının boğazlanması, kızlarının istihdam edilmesi ve erkeklerinin ağır işlerde çalıştırılması ile hor görülüyorlardı. "O yerin doğularına ve batılarına": Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: Şam'ın doğularına ve batılarına, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Şam ve Mısır topraklarının doğularına ve batılarına. *Üçüncüsü:* Bu geneldir, yerin doğusuna ve batısına demektir.

"Oraya bereket verdik": İbn Abbas: Su ve ağaçla, demiştir.

"Rabbinin güzel sözü tamam oldu": Bu da İsrail oğullarına düşmanlarının helak edilmesi ve onların yerlerine geçmeleriyle ilgili olarak Allah'ın verdiği sözdür. Bu: "Yeryüzünde zayıf görülenlere ikram etmek istiyoruz" *(Kasas: 5)* ayetinde açıkça görülmektedir. Bütün bunlara neden böyle denildiğinin sebebini de Al-i İmran: 146'da açıklamış bulunuyoruz.

"Sabretmeleri nedeniyle": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala'nın taatine. *İkincisi:* Fir'avn'in eziyetine.

"Demmerna": Helak ettik, demektir. "Fir'avn'in ve kavminin yaptıklarını": Binaları, çiftlikleri helak ettik, demektir. Dimar ise helak manasınadır. "Vema kanu yarişun": Ve kurdukları binaları. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayetle burada ve Nahl: 68'de ranın kesresiyle "yarişun", İbn Amir ile Ebu Bekir de Asım rivayetinde ikisini de ranın zammesiyle (yaruşun) okumuşlardır. İbn Ebi Able de, şedde ile, "yuarrişun" okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Areşe yarişü ve yaruşu, bina etmek, yapmak manasınadır.

"Yakufun": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım, İbn Amir ve Yakup,

kâfın zammesiyle "yakufun"; Hamze, Kisai ve Mufaddal da, kâfın kesresiyle okumuşlardır. İbn Ebi Able de ye ile kâf da şeddeli olarak okumuşlardır. "Yakufune ala esnamin lehum": Putlarına ibadete devam eden, onu bırakmayan demektir. Bir şeyi bırakmayan ve ona devam edene: Akefe yakifu ve yakufu, denir. Katade de şöyle demiştir: Onlar Rakka'da konaklayan bir kavim idi. Lahm kabilesinden idiler. Başkası da şöyle demiştir: Onların putları sığır heykelleri şeklinde idi. Bu onların büyük cahilliklerini haber vermektedir, çünkü mucizeleri gördükten sonra bile Allah'tan başkasına ibadet etmenin caiz olacağını zannetmişlerdi.

إِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فِيهِ وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٩﴾

139 – "Şüphe yok ki bunların içinde bulundukları şey helak olmuştur ve yaptıkları batıldır".

"Şüphe yoktur ki bunların içinde bulundukları şey helak olmuştur": İbn Kuteybe: Burada geçen mütebberün kelimesi helak olmuştur, tebâr da helaktir, demiştir.

قَالَ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغ۪يكُمْ اِلٰهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَم۪ينَ ﴿١٤٠﴾

140 – Dedi: "Allah'tan başkasını mı size bir Tanrı olarak arayayım? O ki sizi alemlere üstün kılmıştır".

"Kale eğayrallahi ebğiküm ilahen": Ebğiküm: "Size arayayım mı?" demektir. Bu istifham, olumsuzluk manasınadır. İçlerinde İbn Abbas ile Mücahid'in de bulunduğu bir grup müfessir: Burada alemlerden maksat kendi zamanlarıdır, demişlerdir.

وَاِذْ اَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ
يَسُومُونَكُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِ يُقَتِّلُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ
نِسَٓاءَكُمْ وَف۪ي ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظ۪يمٌ ﴿١٤١﴾

141 – Hani, sizi Fir'avn hanedanından kurtarmıştık. Size azabın kötüsünü reva görüyorlardı. Oğullarınızı öldürüyor ve kadınlarınızı canlı bırakıyorlardı. Bunda da size büyük bir azap vardı.

"Ve iz enceynaküm": İbn Amir, müfred gaip sıgasıyla: "Ve iz encaküm" okumuştur.

وَوٰعَدْنَا مُوسٰى ثَلٰث۪ينَ لَيْلَةً وَاَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ
م۪يقَاتُ رَبِّه۪ٓ اَرْبَع۪ينَ لَيْلَةًۚ وَقَالَ مُوسٰى لِاَخ۪يهِ هٰرُونَ
اخْلُفْن۪ي ف۪ي قَوْم۪ي وَاَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَب۪يلَ الْمُفْسِد۪ينَ ﴿١٤٢﴾

142 – Musa ile otuz gece sözleştik ve onu on ile tamamladık. Böylece Rabbinin tayin edilen vakti kırk gece olarak tamam oldu. Musa, kardeşi Harun'a: "Kavmimde halifem ol, ıslah et ve bozguncuların yoluna uyma"dedi.

"Musa ile otuz gece sözleştik": Mana şöyledir: Ona otuz gecenin geçmesini va'dettik. İbn Abbas şöyle demiştir: Musa kavmine: Rabbim bana otuz gece va'detti, dedi. Musa Rabbine gidince, on artırdı; işte fitneye düşmeleri bu on günde oldu. Eğer: "Bu on gece niçin artırıldı?" denilirse, cevap şöyledir: İbn Abbas demiştir ki: Musa o otuz günü gecesi ve gündüzüyle oruç tuttu, ay bitince, oruçlunun ağız kokusu ağzında iken Rabbisiyle konuşmak istemedi ve yeryüzü bitkilerinden bir şeyler yedi ve onu çiğnedi. Allah da ona: "Ağzın eski halini alıncaya kadar seninle konuşmam. Oruçlunun ağzının kokusu misk kokusundan daha güzel olduğunu bilmez misin?" diye vahyetti ve ona on gün daha oruç tutmasını buyurdu. Ebu'l – Aliye de şöyle demiştir: Musa Tur'da kırk gece eğleşti. Bize ulaştığına göre oradan ininceye kadar abdest bozmadı.

Eğer: "Rabbinin tayin edilen vakti tam kırk gece oldu" demenin ne manası vardır, otuza on daha ilave edilince bu bilindi?" denilirse, buna birkaç türlü cevap verilir:

Birincisi: O, tekit (pekiştirme) içindir. *İkincisi:* onun on saat değil, on gece olduğunu bildirmek içindir. *Üçüncüsü:* Eklenen on'un otuz-dan olmasını ortadan kaldırmak için. Çünkü onun yirmi olup da on eklenmekle otuz olduğu akla gelebilir. Bu va'din de ne için olduğunu Bakara: 51'de açıklamış bulunuyoruz.

"Islah et": İbn Abbas: Islah emri ver, demiştir. Mukatil de: Kibar davran, demiştir.

وَلَمَّا جَٓاءَ مُوسٰى لِم۪يقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُۙ قَالَ رَبِّ
اَرِن۪ٓي اَنْظُرْ اِلَيْكَۜ قَالَ لَنْ تَرٰين۪ي وَلٰكِنِ انْظُرْ اِلَى

لِلْجَبَلِ فَاِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرٰينِي فَلَمَّا تَجَلّٰى
رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا فَلَمَّا اَفَاقَ
قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ اِلَيْكَ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٤٣﴾
قَالَ يَا مُوسٰى اِنّ۪ي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي
فَخُذْ مَا اٰتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٤﴾

143 – Musa, tayin ettiğimiz vakitte gelip de Rabbi onunla konuşunca: "Rabbim, bana görün; sana bakayım" dedi. O da: "Sen beni asla göremezsin. Ancak dağa bak; eğer yerinde durursa, sen de beni görürsün" dedi. Rabbi dağa tecelli edince, onu param parça etti ve Musa baygın düştü. Ayılınca: "Seni tenzih ederim. Sana tövbe ettim ve ben, mü'minlerin ilkiyim" dedi.

144 – Dedi: "Ey Musa, şüphesiz ben, seni mesajlarımla ve kelamımla insanların üzerine seçtim. O halde sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol".

"Musa tayin ettiğimiz vakitte gelince": Zeccac: Ona belirlediğimiz vakitte gelince, demiştir. "Rabbi onunla konuştu": Ona kelamını duyurdu. Onun Allah'tan duyduklarında arada kimse yoktu. "Kale Rabbi erini enzur ileyk": Yani kendini bana göster, dedi.

"Kale len terani": Allah'ın görülmeyeceğini söyleyenler: "Len" edatı ebedi olumsuzluk edatıdır demişlerdir ki bu, yanlıştır. Çünkü ebedilik kastedilmeyen yerlerde de bu gelmiştir; mesela: "Velen yetemennevhu bima kaddemet eydihim" *(Bakara: 95)* ayetinde olduğu gibi. Sonra bunu cehennemde iken temenni edeceklerini haber verdi ve: "Ya Malikü liyakdı aleyna rabbuk" *(Zuhruf: 77)* dedi. Bir de İbn Abbas, Tefsir'inde şöyle demiştir: Bu, Musa'nın: "Kendini bana göster" sözünün cevabıdır; bana kendini ahirette göster, demedi. Sadece dünyada göster, demek istedi. Onun da sualine cevap verildi. Bazıları da: Beni istemekle göremezsin, demiştir. Bu ayette görmenin mümkün olduğuna delil vardır, çünkü Musa Allah'ı bildiği halde O'ndan bunu istedi. Eğer imkansız olduğunu bilse idi, Musa için onu istemek caiz olmazdı. Musa'nın bu gibi şeyi bilmemesi caiz değildir. Çünkü Peygamberlerin Allah bilgisinde eksiklik yoktur. Bir de Allah Teala, neden benden böyle bir şey istedin, demedi: ancak göremeyeceğini

bildirdi. Eğer mümkün olmasa idi, "ben görünmem" derd Baksanıza, Nuh aleyhisselam: "Şüphesiz oğlum benim ailemdendiı (*Hud: 45*) demekle; "şüphesiz o senin ailenden değildir" (*Hud: 46* dedi ve onu reddetti. Allah'ı görmenin caiz olduğunu gösteren şe lerden biri de onu dağın yerinde durmasına bağlamış olmasıdır. B da imkansız değildir. Bu da onun mümkün olduğunu gösteri Baksanıza, kafirlerin cennete girmeleri imkansız olunca, onu imkar sıza bağladı ve: "Deve iğnenin deliğinden geçmedikçe giremezleı dedi (*A'raf: 40*).

Eğer dağ yerinde durursa": Sabit kalır ve sarsılmazsa, demektir.

"Felemma tecella rabbuhu": Zeccac: Rabbi tecelli edince, gör nüp açığa çıkınca, demiştir. "Caalehu dekken": İbn Kesir, Nafi, Eb Amr ve İbn Amir, burada ve Kehf: 98'de tenvinle "dekken" okumu lardır. Asım da burada tenvin ve elif-i maksura ile "Dekkâ"; Keh 98'de de tenvinsiz olarak ve elif-i memdude ile "dekkâe" okumuştu Hamze ile Kisai de, her iki yerde de tenvinsiz ve elif-i memdude il "dekkâe" okumuşlardır. Ebu Ubeyde: "Caalehu dekken": Onu düm düz etti, demiştir. Çünkü dek yeryüzü ile bir olandır. Nakatün dekkâ denir ki: Hörgücü silinmekle sırtı dümdüz olmuş deve, demektir. İb Kuteybe de: Hörgücü yapışmış, demiştir. Dekektü'nün aslını Dakaktu olduğu; mahreçleri yakın olduğu için de kafın kâf çevrildi söylenmiştir. Enes bin Malik de, "caalehu dekken" kavlinde: Dağ yeı battı, demiştir. O dağın adı: Zübeyr'dir; Medyen'de en büyük da odur. Dağlar böbürlendiği zaman o tevazu gösterince, Allah on tecelli etti.

"Ve harra Musa saika": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Baygın düştü, bunu da İbn Abbas, Hasen ve İbn Zey demişlerdir.

İkincisi: Ölü olarak düştü. Bunu da Katade ile Mukatil, demi lerdir. Birincisi daha doğrudur; çünkü Allah Teala: "Ayılınca" demi tir ki bu, ölü için denilmez. Bir gün bir gece baygın kaldığı da sö lenmiştir.

"Seni tesbih ederim, sana tövbe ettim": Tövbe ettiği şeyde de ü görüş vardır:

Birincisi: Allah'ı görmek istemesinden, bunu İbn Abbas il Mücahit, demiştir. *İkincisi:* İzin istemeden önce meseleye atılmal tan. *Üçüncüsü:* Dünyada O'nu görmeyi caiz görmesinden.

"Ben mü'minlerin ilkiyim": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Dünyada asla görülmeyeceğine iman edenlerin ilkiyim. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: İsrail oğulları mü'minlerinin ilkiyim. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"İnnistafeytüke": İbn Kesir ile Ebu Amr ye'nin fethi ile: "İnniye" okumuşlardır. Nafi de (tekil olarak) "birisaleti" okumuştur. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Seni mesajım ve kelamım nedeniyle insanların üzerine seçkin kıldım. Eğer Musa Allah'tan başkasının kelamını işitmiş olsa idi, "seni mesajım ve kelamımla seçtim" demezdi. Çünkü Allah'ın kelamını melekler indirir.

وَكَتَبْنَا لَهُ

فِي الْأَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا

بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا سَأُرِيكُمْ دَارَ

الْفَاسِقِينَ ﴿١٤٥﴾

145 – Biz onun için levhalarda bir öğüt ve her şey için bir açıklama olmak üzere her şeyden yazdık. "Öyleyse sen de onları sıkıca tut ve kavmine, en güzelini almalarını emret. Size fasıkların yurdunu göstereceğim".

"Ona levhalarda her şeyden yazdık": Levhaların mahiyetinde (ne olduğunda) yedi görüş vardır:

Birincisi: Onlar zebercettir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Yakuttur, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* Yeşil zümrüttür, bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* Dolu (buz tabakası)dır. *Beşincisi:* Tahtadır, bunu da Hasen, demiştir. *Altıncısı:* Taştır, bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir. *Yedincisi:* Zümrüt ve yakuttur, bunu da Mukatil, demiştir.

Levhaların sayılarında da dört görüş vardır:

Birincisi: Yedi adettir, bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* İki adet levhadır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Ferra da tercih etmiştir. Ve şöyle demiştir: (İki levha olduğu halde) Allah Teala'nın onlara levhalar demesi, Arapların cem'i tesniye yerinde kullanma adetlerine göredir, mesela şuralarda olduğu gibi: "Ve künna lihükmihim şahidin" *(Enbiya: 78)*; Davud ile Süleyman'ı murat etmiştir; "fekad sağat kulubuküma"

(Tahrim: 4) Üçüncüsü: On adettir, bunu da Vehb, demiştir. *Dördüncüsü:* Dokuz adettir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Her şeyden": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Dininde helal, haram, vacip vs. gibi ihtiyaç duyulan her şeyden. *İkincisi:* Hikmet ve ibretlerden.

"Öğüt olmak için": Yani cahillikten men etmek için. "Açıklamak için": Emir, yasak, hudut ve hükümler gibi her şeyi açıklamak için.

"Onu sıkı tut": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ciddiyet ve kararlılıkla tut, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* İtaatle tut, bunu da Ebu'l - Aliye, demiştir. Şükürle tut, bunu da Cüveybir, demiştir.

"Kavmine en güzelini almalarını emret": Eğer: "İçindekilerin hepsi güzel değil midir?" denilirse, buna şöyle iki cevap verilir:

Birincisi: Mana şöyledir: Güzelini alsınlar, ki hepsi güzeldir. Bunu da Kutrub, demiştir. İbn Enbari: "En güzeli", "güzel" yerine kullanılmıştır, demiştir; mesela Şair Ferezdak'ın şu beytinde olduğu gibi:

Göğü yükselten Allah, bize direkleri
Çok sağlam ve çok uzun bir bina yapmıştır.

Sağlam ve uzun demek, istemiştir. Başkası da şöyle demiştir: Burada "en güzel" kelimesi dolgu için (zait olarak) kullanılmıştır.

İkincisi: Onun içindekilerin bazıları diğer bazılarından daha güzeldir. Sonra bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlara orada hayır emredildi, şerden de men edildiler; binaenaleyh hayır işlemek daha güzeldir.

İkincisi: Onlar içine öyle güzel şeyler almıştır ki bazısı bazısından daha güzeldir; mesela kısas ile af, intikam ile misilleme gibi. Böylece onlar en güzelini almakla emrolundular. Bu iki görüşü Zeccac, demiştir. Buna göre mana şöyle olur: Onlar kesin emirlere ve faziletlere tabi olurlar. Bir öncekine göre de mana şöyle olur: Onlar güzellikle nitelenen şeye tabi olurlar ki o da taattir, çirkinlikle nitelenen şeyden de uzak dururlar ki o da masiyettir.

Üçüncüsü: En güzeli; farzlar ve nafilelerdir, daha az güzeli de mubahlardır.

Dördüncüsü: Bir kelimenin iki veya üç manası olup hakka en yakın olanını almaktır.

Beşincisi: En güzeli; farzlarla nafileleri cem etmektir.

"Size fasıkların yurdunu göstereceğim": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O cehennemdir, bunu da Hasen ile Mücahit, demişlerdir. *İkincisi:* O, Fir'avn ve kavminin yurdudur ki Mısır'dır, bunu da Atıyye el - Avfi, demiştir. *Üçüncüsü:* Helak olan zorbaların ve Amalikalıların yurtlarıdır. Şam'a girerken onlara gösterecektir. Bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Onlar fasıkların ölecekleri yerlerdir, bunu da Süddi, demiştir. Kelamın manası şöyledir: Emrime karşı gelenlerin akibetlerini size göstereceğim. Bu da muhalefet eden için tehdit ve muvafakat eden (dinleyen) için de bir uyarıdır.

سَاَصْرِفُ عَنْ اٰيَاتِيَ الَّذ۪ينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي
الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّۜ وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَاۚ
وَاِنْ يَرَوْا سَب۪يلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَب۪يلًاۚ وَاِنْ يَرَوْا
سَب۪يلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَب۪يلًاۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا
وَكَانُوا عَنْهَا غَافِل۪ينَ ﴿١٤٦﴾ وَالَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَلِقَٓاءِ
الْاٰخِرَةِ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْۜ هَلْ يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ ﴿١٤٧﴾

146 – Yeryüzünde haksız yere kibir gösterenlerden ayetlerimi çevireceğim. Eğer bütün ayetleri görseler, onlara iman etmezler. Eğer doğru yolu görseler, onu yol edinmezler. Eğer sapık yolu görseler, onu yol edinirler. Bu böyle; çünkü onlar bizim ayetlerimizi yalanladılar ve onlardan gafil oldular.

147 – Ayetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayanların amelleri boşa gitmiştir. Onlar yaptıklarından başkasının mı cezasını çekecekler?

"Yeryüzünde haksız yere kibir gösterenlerden ayetlerimi çevireceğim": Bu ayette iki görüş vardır:

Birincisi: O, gördükleri mucizelerde Mısır halkına özeldir. *İkincisi:* O, geneldir, doğrusu da budur. Ayetlerde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar okunan ayetlerdir. Sonra kelamın manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onları anlamalarına mani olacağım. *İkincisi:* Onları iptal etmek gayesiyle itirazdan alıkoyacağım.

İkincisi: Onlar; gök, yer, güneş, ay vs. gibi mahluklardır; buna göre de mana şöyle olur: Onları yarattığım şeyleri düşünmek ve onlardan ibret almaktan çevireceğim. "Kibir gösterenlerin" manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: İmandan ve Peygambere tabi olmaktan kibir gösterenler.

İkincisi: İnsanları hor görüp kendilerini onlardan üstün görenler.

"Ve in yerev sebilerrüşdi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Asım, ranın zammesi ve sükunla "sebilerrüşdi" okumuşlardır. Hamze ile Asım da, ranın fethası ve şin de harekeli olarak "sebilerreşedi" okumuşlardır.

"Bu böyle, çünkü onlar": Zeccac şöyle demiştir: Allah bunu onlara, "ayetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gafil olmaları nedeniyle yaptı": Yani onlara imanı terk etmek ve onların üzerinde düşünmemekle gafillerin durumuna düştüler. Mananın: Onun cezasından gafil idiler, şeklinde olması da caizdir.

وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسٰى مِنْ بَعْدِهٖ مِنْ حُلِيِّهِمْ
عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌۜ اَلَمْ يَرَوْا اَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا
يَهْدِيهِمْ سَبِيلًاۘ اِتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ ﴿١٤٨﴾

148 – Musa'nın kavmi onun ardından ziynet takımlarından böğürmesi olan bir buzağı heykeli edindiler. Onun kendileriyle konuşmadığını ve onlara yol göstermediğini görmediler mi? Onu edinmekle zalim oldular.

"Musa'nın kavmi onun arkasından edindiler": Yani sözleşme için dağa hareketinden sonra. "min huliyyihim": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, hanın zammesiyle: "Min huliyyihim" okumuşlardır. Hamze ile Kisai de, hanın kesresi ile (hiliyyihim) okumuşlardır. Yakup da hanın fethi, lamın sükunu ve ye de şeddesiz olarak okumuşlardır. Huliyy: Haly'in cem'idir, sedy ve südiy gibi. O da: Altın ve gümüşten süs eşyasıdır. Zeccac şöyle demiştir: "Huliyyihim"de hayı kesre okuyan lamın kesresine tabi olmak için okumuştur. Ceset de düşünmeyen ve iyiyi kötüyü ayırmayan demektir. O sadece cüsse manasınadır. İbn Enbari şöyle demiştir: Ona ceset denmesi, onda ruh olmadığını ve şahsının da heykel ve suret şeklinde olduğunu ve ona ne ruh ne de nefis verilmediğini gösterir. Huvar ise öküzün sesidir: Haretil bakaratü tehuru ve ceeret tec'erü denir ki: Böğürmek manasınadır. Araplardan hayvanların sesleri için şöyle dedikleri nak-

ledilmiştir: Raal bairü ve cercere ve hedere ve kabkabe, deve köpürdü demektir; sahalel feresü ve hamhame denir ki, at kişnedi demektir; şehakal himarü ve nehaka denir ki, eşek anırdı demektir; şahacel bağlu denir ki katır anırdı demektir; seğatişşatü ve yaaretinna'cetü denir ki koyun meledi demektir; beğamezzabyü ve nezebe denir ki ahu meledi demektir; zeerel esedü ve nehet ve neet denir ki, aslan kükredi demektir; va'vaazzi'bu denir ki kurt uludu demektir; nehemel filü denir ki fil homurdandı demektir; zekahal kırdu denir ki maymun ses çıkardı demektir. Dabahassalebü denir ki tilki avaz çıkardı demektir; avel kelbü ve nebeha denir ki köpek uludu demektir; saetil fe'retü denir ki fare ciyakladı demektir; naakal ğurabu denir ki karga gakladı demektir; zekaaddikü ve sekaa denir ki horoz öttü demektir; saferennesrü denir ki kartal ıslık çaldı demektir; hederel hamamü ve hedele denir ki güvercin öttü demektir; nekadatid dafadiu ve nakkat denir ki, kurbağa vırakladı demektir; azakatil cinnü denir ki cin ses verdi demektir.

İbn Abbas şöyle demiştir: Öküz böğürdüğü zaman secdeye kapanırlardı, sustuğu zaman da başlarını kaldırırlardı. Ebu Salih rivayetinde de şöyle denilmiştir: O sadece bir defa böğürdü, bir daha böğürmedi. Vehb de böyle demiştir. Mücahit şöyle derdi: Onun böğürmesi içine hafif rüzgarın girmesiyle idi. Bu da onda ruh olmadığını gösterir. Ebu Rezin el – İcli ile Ebu Miclez de, merfu cim ile: "Lehu cuvarun" okumuşlardır.

"Onun kendileriyle konuşmadığını görmüyorlar mı?": Yani konuşamadığını, demektir. "Onlara yol göstermediğini": Delile giden bir yol açmadığını görmüyorlar mı? "Onu edindiler": Yani onu tanrı edindiler, demektir.

"Zalimler oldular": İbn Abbas: Müşrikler oldular, demiştir.

وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِنْ لَمْ
يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿١٤٩﴾
وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي
مِنْ بَعْدِي أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَأَلْقَى الْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ
إِلَيْهِ قَالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي فَلَا

تُشْمِتْ بِيَ الْاَعْدَاءَ وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿١٥٠﴾ قَالَ
رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِاَخِي وَاَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ
﴿١٥١﴾ اِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ
وَذِلَّةٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ ﴿١٥٢﴾

149 – Buna pişman olup da kendilerinin saptıklarını görünce: "Eğer Rabbimiz bize merhamet etmez ve bizi bağışlamazsa, mutlaka ziyan edenlerden oluruz" dediler.

150 – Musa kavmine öfkeli ve üzgün olarak dönünce: "Arkamdan ne kötü halifelik ettiniz. Rabbinizin emrini acele mi ettiniz?" dedi ve levhaları atarak kardeşinin başından (saçından) tutup kendine doğru çekti. (Kardeşi): "Anamın oğlu, kavim beni zayıf gördüler (horsundular), neredeyse beni öldüreceklerdi. Düşmanları bana güldürme ve beni zalimler kavmi ile bir tutma" dedi.

151 – (Musa): Rabbim, beni ve kardeşimi bağışla. Sen merhamet edenlerin en merhametlisisin, dedi.

152 – Şüphesiz buzağıyı (tanrı) edinenlere Rablerinden bir gazap ve dünya hayatında bir horluk erişecektir. İşte biz, iftiracıları böyle cezalandırırız.

"Velamma sukita fi eydihim": Pişman oldukları zaman, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Yaptığına pişman ve ettiği kusurdan dolayı hayıflanan kimseye: Kad sukita fi yedihi, ve uskıta fiyedihi (pişman oldu) denir. İbn Semeyfa ile Ebu Amr el – Cuni, sinin fethi ile: "sekata" okumuşlardır. Zeccac da mana şöyle demiştir: Pişmanlık ellerine düşünce, kalbe ve nefse düşen şey gözle görülene benzetilmiştir. Müfessirler: Bu pişmanlık Musa'nın dönüşünden sonra olmuştu, demişlerdir.

"Lein lem yerhamna rabbuna": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Asım, ye ve ref ile "yerhamna rabbuna" "ve yağfir lena" okumuşlardır. Hamze ile Kisai de, te ile "terhamna" "ve tağfirlena" ve nasb ile de: "Rabbena" okumuşlardır.

"Ğadbane esifa": Esif lafzında da üç görüş vardır:

Birincisi: O üzgündür, bunu da İbn Abbas, Hasen ve Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Telaş ve paniktir, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Çok öfkeli demektir, bunu da İbn Kuteybe ile Zeccac, demişlerdir. Ebudderda da: Esif, öfkenin ötesinde ondan daha şiddetli bir aşamadır, demiştir.

"Kale": Dedi, yani kavmine, "bi'sema haleftumuni min ba'diye": Hicaz halkı ile Ebu Amr, ye'yi fetha ile okumuşlar, mana da: Ayrılığımdan sonra buzağıya tapmakla ne kötü yaptınız, demek olur. "Eaciltüm emre rabbiküm": Ferra şöyle demiştir: Aciltülemre veşşey'e denir ki: onu geçtim, demektir. Bu ayet de ondandır. A'celtuhu ise: Onu acele etmeye kışkırttım, demektir. İbn Abbas da: Rabbinizin belirlediği vakti acele ettiniz, ona sabretmediniz, demiştir. Hasen de: Kırk gecelik randevuyu kastediyor, demiştir.

"Levhaları attı": Yani üzerinde Tevrat yazılı olanları. Atma sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onların buzağıya tapmış olmalarını görünce kızmasıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Başkasının, yani ümmet-i Muhammed'in faziletlerini görünce bu ona zor geldi, onları yere attı, bunu da Katade, demiştir ki uzak bir ihtimaldir. İbn Abbas şöyle demiştir: Levhaları atıp da kırılınca, onlardan yedide altısı kaldırıldı, geriye yedide biri kaldı.

"Kardeşinin başını tuttu": Başından neresini tuttuğunda üç görüş vardır:

Birincisi: Sakalı ve örgüsüdür. *İkincisi:* Başının saçıdır. *Üçüncüsü:* Kulağıdır. Bunu yapması da şunun içindir: Onun yani Harun'un onların arasında kalıp kendisine yetişmemesi ve neler yaptıklarını bildirip de dönüp durumu telafi etmemesi ve onları doğruya çevirmesi olayını terk etmekle Allah'a isyan ettiğini sanmıştı. Bunu da: "Onların saptıklarını gördüğün zaman bana gelmekten seni ne men etti?" *(Taha: 92 – 93)* kavli göstermektedir.

"İbne ümme": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Hafs –Asım rivayetinde– mansup olarak: "Kalebne ümme" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze, Kisai, Ebu Bekir de –Asım'dan rivayetle– mimin kesresiyle okumuşlardır. Taha: 94'te de durum böyledir. Zeccac şöyle demiştir: Kim mimi fetha ile okursa, bu ismin çok kullanılmasındandır. Kim de kesre ile okursa, onu tek isim kıldıktan sonra nefsine muzaf etmesindendir. Araplardan kimi, yeyi isbat ederek: "Yebne ümmî" derler. Şair de şöyle demiştir:

"Yebne ümmî (anamın oğlu) ve ey öz kardeşim,
Beni uzun süre şiddetli zamana sen bıraktın.

Ebu Ali de şöyle demiştir: "Yebne ümme" diye meftuh okuyanın, Ümmâ deyip de elifi atması muhtemeldir. Meksur okuyup da "ibne ümmî" diyenin de yeyi atması da muhtemeldir. "Eğer: "Neden "anamın oğlu" dedi, "babamın oğlu demedi?" denilirse, İbn Abbas, cevap şöyledir, demiştir: O, onun ana baba bir kardeşi idi. Böyle demesi de onu acındırmak içindir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: İnsan ananın adı anılınca babanın adından daha çok duygulanır. Bunu da Salebi hikaye etmiştir.

"Gerçekten kavim": Yani buzağıya tapanlar, "istadafuni": Beni horsundular. "Fela tüşmit biyel a'dae": Abdullah bin Abbas, Malik bin Dinar ve İbn Asım, meftuh te ve meftuh mim ile "fela teşmet", ref ile "ela'dau" okumuşlardır. Mücahit, Ebu'l - Aliye, Dahhak ve Ebu Reca da, tenin fethi ve mimin kesri "felateşmit", nasb ile de, "el - a'dae" okumuşlardır. Ebu'l - Cevza ile İbn Ebi Able de böyle okumuşlar; ancak "el - a'dau"yu merfu okumuşlardır. A'dadan, yani düşmanlardan kasıt da buzağıya tapanlardır. "beni kılma": Yani kızgınlık ve bana cezada, "zalim kavimle beraber": Onlar ise yine buzağıya tapanlardır. Kardeşinin mazereti meydana çıkınca: "Rabbim, beni bağışla, dedi".

"Dünya hayatında bir horluk": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, cizyedir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Kendilerini öldürmeleri emridir, bunu da Zeccac, demiştir. Birinciye göre onlara nispet edilen cizye evlatları için mevzu bahis olur. Çünkü onlar öldürüldüler ve cizye vermediler. Atıyye de şöyle demiştir: Bu ayet; Kurayza ve Nadiyr oğullarının başına gelen ölüm ve sürgün hakkındadır; çünkü onlar da buzağıya tapanları tutmuş ve onlardan razı olmuşlardı.

"İftiracıları da böyle cezalandırırız": İbn Abbas şöyle demiştir: İşte benden başka tanrı edinenleri böyle cezalandırırım. Malik bin Enes de: Nerede bir bid'atçı varsa, mutlaka onu bir horluk bürümüştür, demiş ve bu ayeti okumuştur. Süfyan bin Uyeyne de şöyle demiştir: Yeryüzünde nerede bir bid'atçı varsa, mutlaka kendini kaplayan bir zillet içinde kalmıştır ve o da Allah Teala'nın kitabındadır. "O nerede?" dediler, o da: şu ayeti okumadınız mı?" dedi: "Şüphesiz buzağıyı tanrı edinenlere Rablerinden dünya hayatında bir gazap ve horluk erişecektir". Onlar da: "Ey Muhammed'in babası, bu, buzağıya tapanlara hastır, dediler. O da: Hayır, arkasını okuyun: "Biz iftiracıları da böyle cezalandırırız" buyuruyor; o nedenle o kıyamet gününe kadar bütün iftiracılar ve bid'atçılar için geçerlidir, dedi.

وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَآمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا
لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٥٣﴾

153 – Kötülükleri yapıp da sonra arkasından tövbe ve iman edenler var ya, şüphesiz Rabbin bunların ardından elbette çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Kötülükleri yapanlar": Kötülükler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O şirktir. *İkincisi:* Şirk ve diğer günahlardır. "Sonra bunların ardından tövbe ettiler": Yani kötülüklerinin ardından, demektir. "İman ettiler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi. Allah'a iman ettiler. Bu da: Kötülükler şirktir, diyenlerin görüşlerine göredir.

İkincisi: Allah'ın tövbeyi kabul edeceğine iman ettiler. "Şüphesiz Rabbin bunların ardından": Yani kötülüklerin ardından, demektir.

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ
أَخَذَ الْأَلْوَاحَ وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ
يَرْهَبُونَ ﴿١٥٤﴾

154 – Musa'nın öfkesi dinince, levhaları aldı. Bir nüshasında: "Hidayet ve rahmet Rablerinden korkanlar içindir" yazılı idi.

"Ve lemma sekete an Musal ğadabu": İbn Abbas ile Ebu İmran, sinin fethi, kâfın şeddesi ve arkasından te ile "sekkete" okumuşlar ve nasb ile "el – ğadaba" okumuşlardır. Said bin Cübeyr, İbn Yamur ve Cahderi, sinin zammesi, kâfın şeddesi ve kesri ile "sükkite" okumuşlardır. İbn Mes'ud, İkrime ve Talha da nun ile "sekene" okumuşlardır. Zeccac: "Sekete" sekene manasınadır, demiştir. Sekete yeskütü sekten denir ki, sakinleşmek demektir. Sekete yeskütü sükten ve sükuten denir ki, susmak manasınadır. Bazıları da ters çevirerek mana: Velamma sekete Musa anil ğadabi demiştir, mesela: Edhaltül kalensüvete fi re'si denir ki, mana: Başımı şapkanın için soktum, demektir. Birincisi Arapça bilginlerinin görüşüdür.

"Levhaları aldı": Yani attığı levhaları aldı. "Vefi nüshatiha" kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlardan kalanlarda, demektir, bunu da İbn Abbas,

demiştir. *İkincisi:* Ondan alınan bir nüshada demektir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Rablerinden korkanlar için": Bunlar hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, bütün Allah'tan korkanlar içindir, İbn Abbas'ın görüşünün manası da budur.

İkincisi: Onlar özellikle Muhammed ümmetidir, Katade'nin görüşünün manası da budur.

وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا
لِمِيقَاتِنَا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ
مِنْ قَبْلُ وَإِيَّايَ أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا إِنْ هِيَ
إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ أَنْتَ
وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ ﴿١٥٥﴾

155 – Musa o belli vaktimiz için kavminden yetmiş adam seçti. Onları sarsıntı tutunca: "Rabbim, eğer isteseydin, bunları da beni de daha önce helak ederdin. Bizi içimizden beyinsizlerin yaptığı yüzünden mi helak edeceksin? Bu, senin imtihanından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini saptırır ve dilediğini doğru yola iletirsin. Bizi bağışla, bize merhamet et. Sen bağışlayanların en hayırlısısın" dedi.

"Vehtare Musa kavmehu": Mana: İhtare min kavmihi (kavminden) seçti demektir, "min" edatı atılmıştır. Araplar: İhtertükel kavme derler ki: İhtertüke minel kavmi, demektir. Şahit olarak şöyle bir şiir getirmişlerdir:

Minnel lezihtiyrer ricale semahaten
Ve cuden iza hebber riyahuz zeaziu.

(Her tarafı sarsan rüzgarlar estiği zaman seçilen
Cömert ve eli bol adamlar bizdendir).

Bu; İbn Kuteybe, Ferra ve Zeccac'ın görüşüdür. Bu belli vakitte de dört görüş vardır:

Birincisi: O, Musa'nın Tevrat'ı alması için Allah Teala'nın belirlediği vakittir. Ona yanında yetmiş kişi getirmesini emretmişti. Bunu

Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Nevf el - Bikali de böyle demiştir.

İkincisi: O, Allah Teala'nın Musa'ya belirlediği vakittir, ona Rablerine dua etmeleri için kavminden yetmiş kişi seçmesini emretmişti. Onlar da dua ettiler: Allah'ımız, bize bizden önce kimseye vermediğin ve bizden sonra da kimseye vermeyeceğin şeyi ver, dediler. Allah da bundan hoşlanmadı ve onları sarsıntı tuttu. Bunu Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Bu, Allah'ın Musa için belirlediği vakittir; çünkü İsrail oğulları ona: Bir grup, Allah'ın seninle konuşmadığını iddia ediyor, bizden yanına başka bir grup al da konuşmanı dinlesin, iman etsinler ve o töhmet gitsin, dediler. Allah da ona kavminden yetmiş adam seç, sonra onları sen ve Harun'la beraber dağa çıkar, dedi. O da Yuşa bin Nun'u yerine halife bıraktı ve bunu yaptı. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Dördüncüsü: Bu, Allah'ın Musa'ya belirttiği bir vakittir ki bir grup İsrail oğulları ile huzuruna çıksın ve buzağıya tapanların yaptıklarından özür dilesin. Bunu da Süddi, demiştir. İbn Saib de: Musa, Rabbine izni olmadan gelmezdi, demiştir.

Recfe ise, şiddetli sarsıntı, demektir. Onları sarsıntı tutmasının sebebinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Bu, onların Musa'nın Harun'u öldürdüğünü iddia etmeleridir, bunu da Ali bin Ebi Talib, demiştir.

İkincisi: Duada haddi aşmalarıdır. Bunu da Ebu Talha'nın İbn Abbas'tan rivayetinde zikretmiştik.

Üçüncüsü: Onlar buzağıya tapanları men etmediler de razı olmadılar da. Bu da İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Katade ile İbn Cüreyc de şöyle demişlerdir: Onlara iyiliği emretmediler ve onları kötülükten men etmediler ve onlardan ayrılmadılar.

Dördüncüsü: Allah'ın kelamını duymayı istediler, onu duyunca da "Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla iman etmeyiz" *(Bakara: 55)* dediler. Bunu da Süddi ile İbn İshak, demişlerdir.

"Rabbim, eğer dileseydin onları da beni de daha önce helak ederdin": Süddi şöyle demiştir: Musa kalkıp ağladı ve: Rabbim, İsrail oğullarına döndüğüm zaman onlara ne diyeceğim, sen onların en iyilerini helak ettin? "İsteseydin beni de onları da daha önce helak ederdin" dedi. Zeccac şöyle demiştir: Eğer isteseydin onları üzerlerine yazdığın sarsıntı ile denemeden önce helak ederdin. Şöyle de

denilmiştir: Eğer isteseydin onları ve beni çıkışımızdan önce helak ederdin. İsrail oğulları bunu gözleriyle görür ve beni suçlamazlardı.

"Bizi içimizden beyinsizlerin yaptığı ile mi helak edeceksin?": Bu merhamet dilenme sorusudur, yani bizi helak etme, demektir. İbn Enbari de: Bu inkar yoluyla sorudur ki: Sen bunu yapmazsın, demek istemiştir. Burada "beyinsizler": Buzağıya tapanlardır. Ferra da şöyle demiştir: Musa onların, arkadaşlarının buzağıya tapmalarıyla helak edildiklerini zannetmişti; halbuki: "Allah'ı bize açıkça göster" demeleriyle helak edilmişlerdi.

"Bu senin imtihanından başkası değildir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O denemedir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Said bin Cübeyr ile Ebu'l – Aliye de böyle demişlerdir.

İkincisi: Azaptır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Katade de böyle demiştir.

"Sen bizim velimizsin": Yani yardımcımız ve koruyucumuzsun

وَاكْتُبْ لَنَا ف۪ي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ اِنَّا هُدْنَٓا
اِلَيْكَۜ قَالَ عَذَاب۪ٓي اُص۪يبُ بِه۪ مَنْ اَشَٓاءُۚ وَرَحْمَت۪ي وَسِعَتْ
كُلَّ شَيْءٍۜ فَسَاَكْتُبُهَا لِلَّذ۪ينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ
وَالَّذ۪ينَ هُمْ بِاٰيَاتِنَا يُؤْمِنُونَۚ ﴿١٥٦﴾ اَلَّذ۪ينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ
النَّبِيَّ الْاُمِّيَّ الَّذ۪ي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي
التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْج۪يلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهٰيهُمْ
عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَٓائِثَ
وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّت۪ي كَانَتْ عَلَيْهِمْۜ
فَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِه۪ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ
الَّذ۪ٓي اُنْزِلَ مَعَهُٓۙ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٥٧﴾ قُلْ يَٓا اَيُّهَا
النَّاسُ اِنّ۪ي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ جَم۪يعًا الَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ

ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ يُحْىِۦ وَيُمِيتُ فَـَٔامِنُوا۟
بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِ ٱلنَّبِىِّ ٱلْأُمِّىِّ ٱلَّذِى يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ
وَكَلِمَٰتِهِۦ وَٱتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٨﴾

156 – Bize bu dünyada da iyilik yaz, ahirette de. Şüphesiz biz sana döndük. (Allah) buyurdu: "Azabımı dilediklerime dokundururum. Rahmetim ise her şeyi kaplamıştır. Onu da sakınanlara, zekatı verenlere ve ayetlerime inananlara yazacağım".

157 – Onlar ki ümmi Peygamber Resul'e uyarlar. Onu yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı bulurlar. Kendilerine iyiliği emreder ve onları kötülükten men eder. Onlara temiz şeyleri helal, murdar şeyleri de haram eder. Ağır yüklerini ve üzerlerindeki zincirleri onlardan atar. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve onunla beraber indirilen nura tabi olanlar var ya, işte onlar kurtulanların ta kendileridir.

158 – De ki: "Ey insanlar, şüphesiz ben, sizin hepinize gönderilen Allah'ın peygamberiyim. O (Allah) ki göklerin ve yerin mülkü O'nundur. O'ndan başka İlah yoktur. Diriltir ve öldürür. Öyleyse Allah'a ve Allah ve kelimelerine iman eden o ümmi peygambere iman edin. Ona tabi olun ki hidayete eresiniz.

"Bize yaz": Yani bize gerçekleştir ve vacip kıl. "Bu dünyada iyilik": Bu da salih amellerdir. "Ahirette de": O da bağışlanma ve cennettir. "Şüphesiz biz sana döndük": Yani tövbe ettik. Bunu İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Mücahit, Ebu'l – Aliye, Katade, Dahhak ve Süddi, demişlerdir. İbn Kuteybe de: "Ellezine hadu" *(Bakara: 62)* kavli de bundandır ki, sanki bir şeyden başka bir şeye dönmüş gibidirler, demiştir. Ebu Vecze es – Sa'di, henin kesresiyle: "İnna hidna ileyk" okumuştur. İbn Enbari de mana: Değişmeyiz, demiştir. Çekimi de: Hade yehudu ve yehidü şeklindedir.

"Azabi usiybü bihi men eşaü": Hasen el – Basri, A'meş ve Ebu'l – Aliye, noktasız sin ile, mansup olarak: "Men esae" okumuştur.

"Rahmetim her şeyi kaplamıştır": Bu kelamda da dört görüş vardır:

Birincisi: Çıkışı genel ise de manası özeldir, tevili de: Rahmetim ümmet-i Muhammed'den bütün mü'minleri kaplamıştır, demektir. Çünkü: "Onu takva sahiplerine yazacağım" demiştir. Bunu da İbn Abbas, söylemiştir.

İkincisi: Bu rahmet dünyada genel, ahirette ise özeldir, tevili de: Rahmetim dünyada iyi ve kötü her şeyi kaplamıştır, ahirette ise takva sahiplerine özeldir. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. Buna göre rahmetin dünyada kafire olması rızık kazanması ve sıkıntısının def edilmesidir, mesela Karun hakkındaki: "Allah'ın sana iyilik ettiği gibi sen de iyilik et" kavli gibi *(Kasas: 77).*

Üçüncüsü: Rahmet tövbedir ki o herkes için geneldir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Dördüncüsü: Rahmet bütün halkı kapsar, ancak kafirler bundan hariçtir; eğer faraza onun içine girmeleri takdir edilse idi, onları da kaplardı. Bunu da İbn Enbari, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Rahmetim dünyada her şeyi kaplamıştır: "Onu da (ahiretten) korkanlar için yazacağım". Müfessirler de: "Onu yazacağım": Vacip kılacağım manasınadır, demişlerdir. Sakınanlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar şirkten sakınanlardır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* İsyanlardan sakınanlardır, bunu da Katade, demiştir "Zekatı verirler": Kavli üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, malların zekatıdır, bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: Ondan maksat Allah ve Resul'üne itaattir, bunu da İbn Abbas ile Hasen Basri, demişlerdir. Onlar zekatın nefsi temizleyip arındıran şeyle amel etmek olduğuna kail olmuşlardır.

İbn Abbas ile Katade şöyle demişlerdir: "Rahmetim her şeyi kapladı": Ayeti inince, İblis: Ben de o şeyin içine dahilim, dedi ve ümitlendi; Allah Teala bunu İblis'in içinden çekip çıkardı ve şöyle dedi: "Onu kötülüklerden sakınanlar, zekat verenler ve ayetlerime iman edenlere yazacağım" dedi. Bu sefer de, Yahudiler: Biz de kötülüklerden sakınıyoruz, zekatı veriyor ve Rabbimizin ayetlerine iman ediyoruz, dediler: Allah Teala bunu da kursaklarında koydu: "Onlar ki ümmi peygambere iman ederler" kısmını indirdi. Nevf şöyle demiştir: Allah Teala Musa'ya: Yeryüzünü size temizleyici ve mescit yapacağım, evlerinize sekine koyacağım ve size Tevrat'ı ezbere okutturacağım; öyle ki onu içinizden erkek, kadın, hür, köle, küçük ve büyük herkes okuyacaktır, dedi. Musa da bunu kavmine haber verdi; onlar da: Biz ancak kilise ve havralarda namaz kılmak istiyoruz; sekinenin de ancak Tabut'ta olmasını istiyoruz; Tevrat'ı da ancak yüzünden okumak istiyoruz, dediler. Cenab-ı Allah da: "Ben de onu takva sahiplerine (müflihun'a kadar: ayet 157) yazacağım, dedi.

Takva sahipleri, sakınanlar, zekat verenler... kurtuluşa erenler onlardır, denen kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman edip ona tabi olanların hepsidir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da Süddi ile Katade, demişlerdir. Ona ümmi denilmesinde iki görüş vardır:

Birincisi: Çünkü o, okuyup yazmaz. *İkincisi:* Çünkü o, Ümmülkura'ya (Mekke'ye) mensuptur.

"Onu yanlarında yazılı bulurlar": Yani onun sıfat ve peygamberliğini bulurlar. "Onlara iyiliği emreder": Zeccac şöyle demiştir: Bunun cümle başı olması da caizdir, "onu yanlarında bulmaları" onlara iyiliği emretmesi manasına olması da caizdir. İbn Abbas şöyle demiştir: Maruf: İyi ahlak ile sıla-i rahimdir. Kötülük de: Putlara tapmakla sıla-i rahmi terk etmektir. Mukatil de şöyle demiştir: Maruf: İman, münker de: Şirktir. Başkası da şöyle demiştir: Maruf: Haktır, çünkü akıl onun doğruluğunu bilir. Münker de: Batıldır, çünkü akıl onun doğruluğunu kabul etmez.

Temiz şeyler üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar, helaldir, mana da: Onlara helali helal eder olur. *İkincisi:* Onlar eski Arapların temiz gördüğü şeylerdir. *Üçüncüsü:* İsrail oğullarına haram edilen içyağlarıdır. *Dördüncüsü:* Arapların bahire, saibe, vasıyle ve ham gibi haram ettikleri şeylerdir.

Murdar şeyler hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar haramdır, mana da: Onlara haramı haram eder olur. *İkincisi:* Arapların pis kabul edip yemedikleri şeylerdir, mesela yılan ve haşarat gibi.

Üçüncüsü: Onların helal gördükleri bazı şeylerdir, mesela leş, kan ve domuz eti gibi.

"Ve yedau anhum ısrahum": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, "ısrahum" okumuşlar; İbn Amir de cemi olarak elif-i memdude ile "âsarahum" okumuştur. Bu ısr üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'nın İsrail oğullarından Tevrat'taki şeylerle amel edeceklerine dair aldığı sözdür, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Cumartesinin haram edilmesi, içyağlarının, damar ve sairenin yemesi ve diğer zor işler gibi onlara getirdiği zorluklardır. Bunu da Katade, demiştir. Mesruk şöyle demiştir: İsrail oğullarından bir adam günah işlerdi; sabahleyin kefaretinin evinin kapısı üzerinde yazılı olduğunu görürdü; eğer kefareti iki gözünü çıkarmak ise, onları çıkarırdı.

"Üzerindeki zincirleri (ağlalı) da atar": Zeccac şöyle demiştir: Zincirin zikredilmesi temsil yoluyladır, mesela: Bunu boynuna tok yaptın, dersin ki orada tok filan yoktur. Maksat tok gibi ondan ayrılmıyorsun, demektir. Zincirler: Onlardan diyetin kabul edilmemesi, Cumartesi günü çalışmamaları ve derilerine değen idrarı makasla kesmeleri gibi şeylerdir.

"Ona iman ederler": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman edenler. Ona saygı gösterenler (ve azzeruhu)": Eban bunu şeddesiz olarak "azeruhu" şeklinde rivayet etmiştir. Manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Ona yardım edip destek verenler, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Ona tazim edenler, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Onunla beraber indirilen nur da: Kur'an'dır, ona nur demesi, onun kalplerde açıklamasının gözlerdeki ışığın açıklaması gibi olmasındandır. "Maahu" kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: "Aleyhi = üzerine" manasınadır.

İkincisi: Zamanında indirilen demektir. Katade şöyle demiştir: Ona yardım meselesine gelince, onda herkesi geçtiniz. Ancak en hayırlınız onunla beraber indirilen nura tabi olandır.

"O ki Allah'a ve kelimelerine iman eder": Kelimeler hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Kur'an'dır, bunu da İbn Abbas, demiştir. Katade de: Kelimeleri, ayetleridir, demiştir.

İkincisi: O İsa aleyhisselam'dır, bunu da Mücahit ile Süddi, demişlerdir.

وَمِنْ قَوْمِ مُوسٰىٓ اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهٖ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٩﴾

159 – Musa'nın kavminden de hakkı gösteren ve onunla adalet eden bir cemaat vardır.

"Musa'nın kavminden hakkı gösteren bir cemaat vardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hakka davet ederler. *İkincisi:* Onunla amel ederler.

"Onunla adalet ederler": Hak ile hüküm verirler, demektir. İşaret edilen cemaat hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Çin'in ötesinde kendilerine İslam daveti ulaşma-

mış bir kavimdir. Bunu da İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e iman edenlerdir, mesela Abdullah bin Selam ve arkadaşları gibi. Bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar kendi peygamberleri zamanında hakka sarılan kimselerdir. Bunu da Maverdi, zikretmiştir.

وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ اَسْبَاطًا اُمَمًا وَاَوْحَيْنَا اِلٰى
مُوسٰى اِذِ اسْتَسْقٰيهُ قَوْمُهُ اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ
فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ
مَشْرَبَهُمْ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ
وَالسَّلْوٰى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا
ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١٦٠﴾
وَاِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ
شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا
نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيـٓئَاتِكُمْ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٦١﴾
فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذ۪ي ق۪يلَ
لَهُمْ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا
يَظْلِمُونَ ﴿١٦٢﴾

160 – Onları on iki ümmet kabilelere ayırdık. Musa'ya da, kavmi kendisinden su istedikleri zaman, âsanı taşa vur" diye vahyettik. Ondan on iki pınar fışkırdı. Her grup su içecek yerlerini bildi. Bulutu onlara gölgelik yaptık ve üzerlerine kudret helvası ile bıldırcın (eti) indirdik. "Size rızık ettiklerimizin temizlerinden yiyin" dedik. Onlar bize zulmetmediler; ancak kendilerine zulmediyorlardı.

161 – Hatırla o zamanı ki onlara: "Şu kente yerleşin. Ondan istediğiniz yerden yiyin. "Hıtta" deyin, kapıdan secde ederek girin ki hatalarınızı bağışlayalım. İyilik edenlere daha fazla vereceğiz" dedik.

162 – İçlerinden zalim olanlar, o sözü kendilerine denenden başkası ile değiştirdiler. Biz de ettikleri zulüm yüzünden üzerlerine gökten bir azap indirdik.

"Katta'nahum": Onları ayırdık, demektir. "On iki kabileye (esbat)": Bunlar Yakup evlatlarıdır. On iki erkek çocuğu idiler, her birinin bir torunu oldu. Ferra şöyle demiştir: "Sıbt müzekker olduğu halde neden "isnetey aşrete" dedi? Çünkü arkasında "ümemen" lafzı vardır, ümemden dolayı tenis cihetine gitmiştir. Eğer sıbtın müzekker oluşundan dolayı "isney aşere" deseydi, yine de acizdi. Zeccac: Mana: Onları on iki fırkaya ayırdık, demiştir. "Esbatan" "firkaten" lafzının sıfatıdır, sanki: Caalnahum esbatan ve ferraknahum esbatan demiş gibi olur. Bu durumda "esbatan", "isnetey aşrete"den bedel, "ümemen" de esbatan'ın sıfatı olur. Esbat İsmail oğulları ile İshak oğullarını ayırmak için İshak oğullarında kabileler karşılığında kullanılan bir terimdir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Esbat, İsrail oğullarının kabileleridir, tekili sıbt'tır. "Min eyyi sıbtın ente?" denir ki: Sen hangi kabile ve soydansın, demektir.

"Fenbeceset": İbn Kuteybe: Fışkırdı, demiştir. Tebeccesel mau denir ki tefeccere gibidir. Kıssa da Bakara: 58 – 60 ayetlerinde zikredilmiştir.

"Nağfir leküm hatayaküm": İbn Kesir, Asım, Hamze ve Kisai, te ile hemzeli ve cemi olarak: "Nağfir leküm hatiatiküm" okumuşlardır. Ebu Amr da: "Nağfir leküm hatayaküm" okumuştur ki, hatayaküm, kadayaküm vezninde dedir ve onda te yoktur. Nafi de mazmum te ile "tuğfer" ve mazmum te ve hemze ile cemi kalıbında "hatiatüküm" okumuş, İbn Amir de mazmum te ile "tuğfer" okumada ona katılmış, ancak o, hatietüküm"ü müfret okumuştur.

وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ
حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ
حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ
لَا تَأْتِيهِمْ كَذَٰلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾

163 – Onları deniz kıyısındaki o kentten sor. Hani Cumartesi günü haddi aşıyorlardı. Çünkü Cumartesi tatil yaptıkları gün balıkları akın akın geliyor; tatil yapmadıkları günde onlara gelmiyordu. İşte ettikleri fasıklık yüzünden onları böyle deneriz.

"Onları sor": Yani Yahudi sıbtlarını (kabilelerini). Bu, onaylatma ve azarlama sorusudur ki onlara eski küfürlerini ve geçmiş peygamberlerine muhalefetlerini ikrar ettiriyor ve onlara ancak vahiyle bilinecek şeyi haber veriyor.

O kent hakkında beş görüş vardır:

Birincisi: O, Eyle'dir, bunu da Mürre, İbn Mes'ud'dan, Ebu Salih de İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Hasen, Said bin Cübeyr, Katade ve Süddi de böyle demişlerdir.

İkincisi: O Medyen'dir, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O Medyen sahilidir, bu da Katade'den rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: O Taberiye'dir, bunu da Zühri, demiştir.

Beşincisi: O Makna denen bir kenttir, Medyen ile Aynuna arasındadır. Bunu da İbn Zeyd demiştir. "Hadıratel bahr": Denize mücavir, yakın ve sahil kenti demektir. "İz yadune": Zulmediyorlardı, demektir. Ada fülanün yadu udvanen ve adven ve uduvven denir ki zulmetmek manasınadır. "İz" mahallen mansuptur, mana: Cumartesi günü zulmettikleri vakitten sor, demektir. "İz te'tihim hitanuhum" da "yadune"nin mefulu olarak mahallen mansuptur, mana da: Balıkların geldiği vakit onların zulümlerini sor, demektir. "Şurrean" ise: Açıktan demektir. "Böylece deneriz": Yani bu şiddetli deneme gibi onları fasıklıkları yüzünden böyle deneriz. Uzak bir ihtimal olmak üzere mananın şöyle olması da caizdir: "Cumartesi olmadığı gün balıklar böyle açıktan ve akın akın gelmezdi. Bu durumda "nebluhum" cümle başı olmuş olur. Hasen, A'meş, Eban ve Mufaddal da - Asım'dan rivayetle – yenin zammesiyle "yüsbitun" okumuşlardır.

وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللّٰهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ
عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعْذِرَةً إِلَى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٦٤﴾

164 – Hani içlerinden bir cemaat: "Allah'ın helak edeceği veyahut şiddetli bir azap edeceği bir topluma niçin öğüt veriyorsunuz?" demişlerdi. Onlar da: Rabbinize özür dilemek ve umulur ki sakınmaları için, demişlerdi.

"İçlerinden bir cemaat dedi": Kent halkı üç gruba ayrıldılar: *Birincisi:* Balık avlayıp yiyen grup. *İkincisi:* Onları men eden ve azarlayan grup. *Üçüncüsü:* Avlanmayıp da men eden gruba: "Allah'ın

helak edeceği bir topluluğa niçin öğüt veriyorsunuz?" diyen grup. O işi bırakmayacaklarını bildikleri bir topluluğa öğüt vermelerinden dolayı onları kınadılar. Men eden grup da: "Mazireten ila rabbiküm (Rabbinize karşı mazeret için)" dediler: İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, merfu olarak: "Maziretün" okumuşlardır ki: Bizim onlara öğüt vermemiz, bir mazerettir, demektir. Mana da şöyledir: İyiliği emretmek boynumuzun borcudur, Allah katında mazur olmak için onlara öğüt vermemiz lazımdır. Hafs da Asım'dan rivayetle mansup olarak "maziretën" okumuştur. Bu da: İyice özür dilemek için demektir. "Umulur ki sakınırlar": Yani öğüdü dinleyip de isyanı terk etmeleri mümkündür, demektir.

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا
الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾ فَلَمَّا
عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿١٦٦﴾
وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ
سُوءَ الْعَذَابِ إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٦٧﴾

165 – Onlar kendilerine verilen öğüdü unutunca, kötülükten men edenleri kurtardık ve zulmedenleri fasıklıkları yüzünden şiddetli bir azapla yakaladık.

166 – Men edildikleri şeye karşı kibirlik edince, onlara: "Aşağılık maymunlar olun" dedik.

167 – Hani, Rabbin, andolsun ki onların üzerlerine kıyamet gününe kadar onlara azabın kötüsünü reva görecek kimseleri göndereceğim, diye bildirmişti. Şüphesiz Rabbin cezayı gerçekten çabuk verendir. Şüphesiz O, pek bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Onlar kendilerine verilen öğüdü unutunca": Yani kendilerine verilen va'zı terk edince, demektir. "Kötülükten men edenleri kurtardık": Onlar da münkerden alıkoyanlardır. Zulmedenler de Cumartesi günü haddi aşanlardır.

"Biazabin beisin": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, faîl vezninde ve be ile ye arasında hemze ile "beîsin" okumuşlardır. Nafi de hemzesiz olarak benin kesresi ile "bîysin" okumuştur. İbn Amir de

öyle okumuştur, ancak o hemzelemiştir. Harice de Nafi'den benin fethası ile hemzesiz olarak "fa'l" vezninde "beysin" rivayet etmiştir. Ebu Bekir de Asım'dan, "fey'al vezninde, "bey'esin" rivayet etmiştir. İbn Abbas, Ebu Rezin ve Eyyub da, "fey'al" vezninde "bey'âs" okumuşlardır. Ebu Abdurrahman es – Sülemi ile Muaz el – Kari de benin fethası, hemzenin kesri ve yesiz olarak "neis" vezninde "beis" okumuşlardır. Dahhak ile İkrime de, "kayyim" gibi yenin şeddesi ile "beyyis" okumuşlardır. Ebu'l – Aliye ile Ebu Miclez de, benin ve sinin fethası, meksur hemze ile yesiz ve elifsiz "feil" vezninde "beis" okumuşlardır. Ebu'l – Mütevekkil ile Ebu Reca da be'den sonra elif ve med ve meksur hemze ile "fail" vezninde "bais" okumuşlardır. Ebu Ubeyde de: Beîs: Çok şiddetlidir, demiş ve şu beyti delil getirmiştir:

Bana çok kızdığından benim için onlarda

Şiddetli bir tesir görmezsin.

Zeccac da şöyle demiştir: Beise yebesü be'sen denir ve dördüncü baptan geldiği gösterilir. Âtî ise: Çok kötü, bozgunculuğun içine dalan ve öğüt dinlemeyen dik kafalı demektir. Bakara suresi, ayet: 65'te de suretlerinin nasıl değiştiğini zikretmiştik. Hasen Basri şöyle derdi. Allah'a yemin ederim ki o balıkların etini yemek, Allah katında Müslümanların kanlarını akıtmaktan daha büyük günah değildir.

"Ve iz teezzene rabbüke": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Rabbin bildirdi, demektir. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. Ve şöyle demiştir: O, âzentüke bilemri (işi sana bildirdim) sözünden gelir. İbn Enbari de. "Teezzene" ilan etti manasınadır, demiştir. Mesela: Taallem enne fülanen kaimün (bil ki filanca ayaktadır) denir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Allah İsrail oğulları peygamberlerine bildirdi. *İkincisi:* Buyurdu manasınadır, bunu da Ata, demiştir. *Üçüncüsü:* Va'detti, demektir ki bunu da Kutrub demiştir. *Dördüncüsü:* Yemin etti, demektir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Onlara mutlaka gönderecektir": Yani Yahudilerin üzerine. Mücahit de: Yahudilerle Hıristiyanların üzerine isyanlarından dolayı gönderecektir, demiştir. "men yesumuhum": onlara reva görecek", "azabın kötüsünü". Gönderilen hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile ümmetidir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. İkincisi. Araplardır, onlardan haraç alırlardı, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. O şöyle demiştir: Musa'dan başka haraç alan peygamber yoktur, o on üç sene haraç aldı, sonra da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e verildi. Süddi şöyle demiştir: Allah onlara Arapları gönderdi; onlardan cizye alır ve

onları öldürürlerdi. Azabın kötüsünde de dört görüş vardır:

Birincisi: Cizye almaktır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Miskinlik ve cizyedir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Haraçtır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Said bin Cübeyr de bunu demiştir. *Dördüncüsü:* O, Müslüman oluncaya veya cizye verinceye kadar öldürülmeleridir.

وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْاَرْضِ اُمَمًاۚ مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ
ذٰلِكَ وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّـَٔاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٦٨﴾

168 – Onları yeryüzünde ümmetlere ayırdık. İçlerinde iyiler de vardır, bunun altında olanlar da vardır. Onları, belki dönerler diye iyiliklerle ve kötülüklerle denedik.

"Onları yeryüzünde ümmetlere ayırdık": Ebu Ubeyde: Onları fırkalara ayırdık, demiştir. İbn Abbas da: Onlar Yahudilerdir; içinde Yahudi olmayan bir memleket yoktur. Mukatil de: Onlar İsrail oğullarıdır, demiştir. Manasının: İşleri karışık, söz birlikleri yoktur şeklinde olduğu da söylenmiştir. "İçlerinde iyiler vardır": Onlar; İsa ile Muhammed aleyhimesselam'a iman edenlerdir. "Bunun altında olanlar da vardır": Onlar da kafirlerdir. İbn Cerir şöyle demiştir: Onlar İsa gönderilmeden ve dinden dönmeden önce bu sıfatta idiler.

"Ve belevnahüm": Onları denedik, demektir. "İyiliklerle": Yani hayır, bolluk ve esenlikle demektir. "ve kötülüklerle": O da kıtlık, şer ve zorluklardır. İyilik ve kötülükler insanı itaate teşvik eder; nimetler artması ve elden çıkma korkusu ile teşvik eder. Kötülükler de def edilmesi ve onlardan kurtulmak için taate teşvik eder. "Umulur ki dönerler": Yani tövbe ederler.

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ
عَرَضَ هٰذَا الْاَدْنٰى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَاۚ وَاِنْ يَأْتِهِمْ
عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُۜ اَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ اَنْ لَا
يَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِۜ وَالدَّارُ الْاٰخِرَةُ
خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦٩﴾

169 – Onların artlarından kitaba mirasçı olan kötü bir nesil geldi. Onlar bu en adi dünyanın metaını alır ve: "Yaptıklarımız bağışlanır" derler. Eğer onlara benzeri bir meta gelirse, onu alırlar. Kendilerinden, Allah'a karşı hak olmayan şeyi söylemeyeceklerine dair kitabın sözü alınmadı mı? Ondaki şeyleri okumamışlar mıydı? Halbuki ahiret yurdu sakınanlar için daha hayırlıdır. Akıl etmiyorlar mı?

"Artlarından geldi": Yani bu anlattıklarımızın arkalarından. "Halfün": El – Cuni ile Cahderi lamın fethi ile: "Halefun" okumuşlardır. Ebu Ubeyde: Half ile halef birdir, demiştir. Bazıları da lamı harakeli olanı (halefi) iyi, sakin olanı (halfi) de kötü olana tahsis ederler. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Half: Kötü insan ve kötü sözdür ki haza halfün minel kavl derler. İbn Enbari de şöyle demiştir: Araplar lamın sükunu ile halfi kötü ve yerilen şeyde, lamın fethi ile halefi de iyi ve övülen şeyde kullanırlar. Bazen de half övülen, halef de yerilen kimse için kullanılır; ancak tercihe şayan olan bizim anlattığımızdır.

Bu arkadan gelenlerin kimler olduğunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, bunu da İbn Abbas ile İbn Zeyd, demişlerdir. *İkincisi:* Hıristiyanlardır. *Üçüncüsü:* Bunlar ümmet-i Muhammed'dendir. Bu iki görüş Mücahit'ten nakledilmiştir.

Eğer: "Half tekildir, nasıl çoğul kalıbı ile "ye'huzune" dedi? Meryem: 59'da da bu şekilde: "edau" demiştir?" denilirse, İbn Enbari buna iki cevap vermiştir:

Birincisi: Half, halif'in cem'idir, mesela: Rekb'in rakib'in ve şerb'in de şarib'in çoğulu olması gibi.

İkincisi: Half masdardır, tesniye ve cemi, müzekker ve müennes için kullanılır.

"Mirasçı oldular": Kitap onlara seleften halefe miras gibi intikal etti. Bu durumda kitap hakkında da kendiliğinden üç görüş meydana çıkar:

Birincisi: O Tevrat'tır. *İkincisi:* İncil'dir. *Üçüncüsü:* Kur'an'dır.

"Bu en adi dünyanın metaını alırlar": Dünya metaına araz denmesi, göze arız olup göründüğü içindir. Ona devam süresi kısa olduğu için denilmiştir diyenler de vardır. İbn Abbas da: Helal ve haramdan hoşlarına gideni alırlar, demiştir. Bunun, hükümde rüşvet almak olduğu da söylenmiştir. Metaın el – edna ile nitelenmesinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O dünüv'den (yakınlıktan)dır. *İkincisi:* O denaet (adilik)tendir.

"Yaptıklarımız bağışlanır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Biz sorumlu tutulmayız. Bunu Allah'a karşı boş hülyalara daldıkları için derler.

İkincisi: O öyle günahtır ki onu Allah bizim için bağışlar. Bunu da Allah Teala'nın rahmetini umdukları için derler.

"Eğer onlara benzeri bir meta gelirse onu alırlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Onları hiçbir şey doyurmaz, onlar muhtaç olmadıkları şeyi de alırlar, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Onlar günahta ısrar eden kimselerdir, bunu da Mücahit, demiştir.

"Kendilerinden, Allah'a karşı hak olmayan şeyi söylemeyeceklerine dair kitabın sözü alınmadı mı?" İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Teala Tevrat'ta onlardan haktan başka söz söylemeyeceklerine dair sağlam söz aldı. Onlar ise batıl sözleri söylediler. O da tövbe etmedikleri günahı Allah'ın mecburen bağışlayacağını söylemeleridir. Tevrat'ta ise üzerinde ısrar edilen günahın bağışlanacağı hususunda bir kayıt yoktur.

"Ve deresu ma fihi": Bu, "verisu" lafzına matuftur, mana da: "Ondakini okudular" demektir. Sanki: Bilerek muhalef ettiler manası çıkar. "Ahiret yurdu": Yani ondaki sevap, "sakınanlar için daha hayırlıdır. Akıl etmiyorlar mı?" Baki faniden hayırlıdır, demek istiyor. İbn Amir, Nafi ve Hafs da Asım'dan rivayetle te ile (takılun), diğerleri de ye ile (yakılun) okumuşlardır.

وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَوٰةَ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٧٠﴾

170 – Kitaba sarılıp da namazı dosdoğru kılanlara gelince, şüphesiz biz, ıslah edenlerin mükafatını zayi etmeyiz.

"Vellezine yümessikune bilkitabi": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayetle şeddeli olarak "yümessikune" okumuşlardır. Vela tümsiku biisamil kevafiri" *(Mümtehine: 10)* şeddesiz okumuşlardır. Ebu Amr ise bu ikisini şeddeli okumuştur. Ebu Bekir de Asım'dan bu ikisini şeddesiz okuduğunu rivayet etmiştir. Messektü bişşey'i, ve temessektü bihi, vestemsektü bihi, vemtesektü bihi, denir. Bu ayet Yahudi ve Hıristiyanların kitabın hududuna riayet edip onu değiştirmeyen mü'minleri hakkında inmiştir. İbn Selam ile arkadaşları da bunlardandır. İbn Enbari şöyle demiştir: "Ellezine"nin haberi, "inna" ile arkasından gelenlerdir. Onun "muslihin" kelimesin-

den sonra takdir edilen bir zamiri vardır; tevili şöyledir: Vellezine yümessikune bilkitabi inna lanudiu ecrel muslihine minhüm. İşte bu sebepten dolayı ecrin korumasını şarta bağlamıştır. Çünkü içlerinde ıslahatçı olmayanlar da vardır. Bazı nahivciler de şöyle demişlerdir: Muslihun, ayetin başındaki ellezineden ibarettir, onlara göre mana özetle şöyledir: Vellezine yümessikune bilkitabi, ve ekamussalate, inna lanudiu ecrehüm (kitaba sarılan ve namazı kılan ıslahatçıların ecirlerini zayi etmeyiz). Hüm zamiri muslihin şeklinde açıklanmıştır. Mesela şöyle denir: Aliyyün lakiytül Kisaiyye, ve Ebu Saidün reveytü anil Hudri (Ali Kisai ile görüştüm ve Ebu Said el – Hudri'den hadis rivayet ettim). Lakiytühu ve reveytü anhu demek istemiştir.

Şair de şöyle demiştir:

Ey Leyla'nın Rabbi, sen her yerdesin
Ve sen Allah'ın umduğum rahmetisin.

O'nun rahmetisin diyecek yerde, Allah'ın rahmetisin, demiştir.

وَاِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَاَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوٓا اَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ
خُذُوا مَآ اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧١﴾

171 – Hani biz dağı sanki bir gölgelik gibi üstlerine kaldırmıştık da onun üstlerine düşeceğini iyice anlamışlardı. "Size verdiklerimizi kuvvetle (sıkı) tutun ve ondakini hatırlayın. Belki sakınırsınız (demiştik).

"Ve iz netaknel cebele fevkahum": Yani dağı tepelerine kaldırdığımızı hatırla. Mücahit: Dağı yerden çıkardı, üstlerine gölgelik gibi kaldırdı, onlara: Ya iman edersiniz yahutta üzerinize düşer, denildi. Katade de şöyle demiştir: Dağın dibine kondular, dağ üstlerine kaldırıldı: Ya emrimi tutarsınız yahutta onu üstünüze atarım, dedi.

"Ve zannu ennehu vakıun bihim": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O bildiğimiz zandır. *İkincisi:* O, yakîn (kesin bilgi) manasınadır. Ayetin kalan kısmı ise Bakara suresi, ayet: 63'de tefsir edilmiştir.

وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنٓي اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدَهُمْ
عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلٰى شَهِدْنَا اَنْ تَقُولُوا يَوْمَ
الْقِيٰمَةِ اِنَّا كُنَّا عَنْ هٰذَا غَافِلِينَ ﴿١٧٢﴾

172 – Hani, Rabbin âdemoğullarından, bellerinden zürriyetlerini almış ve onları kendilerine şahit tutmuş: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da: "Evet, şahit olduk" demişlerdi. (Bunu yapması) kıyamet gününde: "Gerçekten biz bundan gafildik" dememeniz içindir.

"Hani Rabbin âdemoğullarından almıştı": İbn Abbas, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den: "Allah Adem'in belinden Na'man denen yerde söz aldı" dediğini rivayet etmiştir. Na'man, Arafat'a yakın bir yerdir. Bunu da İbn Kuteybe zikretmiştir. Yarattığı bütün zürriyeti onun belinden çıkardı, onları küçük karıncalar gibi önüne saçtı, sonra da onlarla karşı karşıya konuştu ve: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" dedi. Onlar da: Evet, şahitlik ettik, dediler ki kıyamet gününde biz bundan gafildik demeyesiniz". Ayetin manası şöyledir: Rabbin âdemoğullarından bellerinden söz aldı. "Min zuhurihim" kavli, "min beni ademe"den bedeldir. Neden: "Min zuhurihim, dedi de, min zahri Ademe, demedi?" denirse, cevap şöyledir: Çünkü onları birbirlerinin bellerinden çıkardı, bu nedenle Adem'i zikretmeye gerek kalmadı; çünkü onların Adem'in evlatları olduklarını biliyordu. Onlar ise onun belinden çıkarılmışlardı.

"Zürriyyatihim": İbn Kesir, Asım, Hamze ve Kisai, tekil olarak: "zürriyyetehüm" okumuşlardır; Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir de, cemi olarak: "Zürriyyatihim" okumuşlardır. Ebu Ali: Zürriyet kelimesi tekil de çoğul da olur, demiştir.

"Onları kendilerine şahit tuttu": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onları ikrar ettirerek kendilerine şahit tuttu, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Onlara yaratıkları ile birliğini göstermiştir, bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Bunu ikrar ettirmekle onları birbirlerine şahit tuttu, bunu da İbn Cerir, demiştir.

"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" Mana: Onlara: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" dedi şeklindedir. Bu da ikrar ettirme sorusudur. Onlar da: Evet, Rabbimiz olduğuna şahitlik ettik, dediler. Süddi, şöyle demiştir: "Şehidna" Allah Teala'nın ve meleklerinin onların âdemoğullarının ikrarına şahit olduklarını haber vermesidir. "Bela" üzerinde vakfetmek hoş olur, çünkü zürriyetin sözü orada bitmiştir. Kelbi de şöyle iddia etmiştir: Zürriyet: Evet deyince, Allah da meleklere. Şahitlik edin, dedi. Onlar da: Şahitlik ettik, dediler. Ebu'l – Aliye de Übey bin Ka'b'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah onların

hepsini topladı, onları çifter çifter etti, sonra onlara şekil verdi, sonra da konuşmalarını istedi, arkasından da: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" dedi. Onlar da: Evet, bizim ilahımız olduğuna şahitlik ettik, dediler. O da: Ben de yedi kat gökleri ve yedi kat yerleri şahit tutuyor ve atanız Adem'i de şahit tutuyorum ki, yarın "kıyamet gününde, bizim bundan haberimiz yoktu", biz bunu bilmiyorduk demeyesiniz. Süddi de şöyle demiştir: Bir kısmı isteyerek cevap verdiler, bir kısmı da istemeyerek takiyye ederek cevap verdiler.

"Enyekulu": Ebu Amr, ye ile "en yekulu", "ev yekulu" şeklinde, diğerleri de bu ikisini te ile (tekulu) okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Ebu Amr'in dayanağı: "Ve iz ahaze rabbüke" kavli ile "kalu bela" kavlidir. Te ile okuyanların dayanağı da sözün: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"şeklinde hitap sigasıyla devam etmesidir."Yekulu" (desinler) sözünün manası da: Liella yekulu (demesinler)dir, tıpkı "en temide biküm" *(Lokman: 10)* kavli gibi. "İnna künna" kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O söz ve ikrara işarettir.

İkincisi: O'nun yaratıcı olduğuna işarettir. Bu ayet bütün kafirlerden söz aldığına dair bir hatırlatma ve kafirlerin: Biz bu sözden gafildik, onu hatırlamıyoruz dememeleri için bir kanıttır. Allah Teala doğru sözlü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in dili ile haber verdikten sonra onu unutmaları bu delili düşürmez. Bu, doğru sözlü peygamberin ifadesi ile sabit olunca, insanların içinde bir hatırlatma gibi olur ve delil sürekliliğini korur.

أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ
آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا
فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ ﴿١٧٣﴾

173 – Yahut: "Sadece atalarımız daha önce şirk koşmuşlardı. Biz de onlardan sonra gelen bir nesil idik. Batıla sapanların yaptıkları yüzünden bizi helak mi edeceksin?" dememeniz için.

"Yahut: Sadece atalarımız daha önce şirk koşmuşlardı. Biz de onlardan sonra gelen bir nesil idik": Biz de senin İlahlığını bilmeden onların yolundan gittik. "Batıla sapanların yüzünden bizi helak mi edeceksin?": Onlar seninle beraber bir ilahın olduğu iddiasında batıl idiler. Allah da onların ileri sürdükleri delili bu gibi şeyle kesip attı.

Çünkü onlara her birinden söz aldığını hatırlattı. İlim adamları zürriyeti konuşturması ve onlara akıl ve fikir verip de kendilerine arz edileni anlamaları hususunda bizim açıkladığımız görüştedirler. Bazıları zürriyetlerden söz almanın manası, nutfe olduktan sonra onları dünyaya getirmesi; kendilerini şahit tutmasının manasının da O'nun ayet ve delillerle yaratıcı olduğu zorunlu bilgisini vermesidir, demişlerdir. Onlar bunu bilip de bütün görüp ve müşahede ettikleri şeyler onları tasdike davet edince, kendi nefislerine karşı şahitlik etmiş gibi oldular. Nitekim bir ayette: "Kendilerine karşı küfürle şahitlik ettiler" *(Tevbe: 17)* demiştir ki kendilerini şahit tutma ile aynıdır. Biz kafirdik demeseler de, böyle demiş gibilerdir. Nitekim bir adam: Bütün organlarım senin doğruluğuna şahitlik etti der ki, bunu bildim, demektir. "Allah şahitlik etti" *(Al-i İmran: 19)* kavli de bu kabildendir. Allah'ın şahitlik etmesi, açıklayıp bildirmesidir. Bu sözün benzerini İbn Enbari de nakletmiştir ki, birincisi daha doğrudur. Çünkü nakillere uygundur.

وَكَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٧٤﴾

174 – İşte ayetleri böyle açıklıyoruz, belki dönerler.

"İşte ayetleri böyle açıklıyoruz": Yani söz almada açıkladığımız gibi, ayetleri de böyle açıklıyoruz ki kullar onları iyice düşünsünler de gereği üzere amel etsinler. "Belki dönerler": Yani üzerinde bulundukları küfürden tevhide dönerler.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ الَّذ۪ٓي اٰتَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا فَانْسَلَخَ
مِنْهَا فَاَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاو۪ينَ ﴿١٧٥﴾

175 – Onlara, kendisine ayetlerimizi verip de onlardan sıyrılan, şeytanın kendisini peşine taktığı için azgınlardan olan kimsenin haberini oku.

"Onlara oku": Zeccac şöyle demiştir: Bu yukarıya matuftur, mana da şöyledir. Onlara Rabbinin Adem'in zürriyetlerinden söz almasını oku "ve onlara kendisine ayetlerimizi verdiğimiz kimsenin haberini de oku": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: O, İsrail oğullarından Belam bin Ebur adında bir adamdı, bunu da İbn Mes'ud, demiştir. İbn Abbas da: O, Belam bin Baur'dur, demiştir. Mücahit, İkrime ve Süddi de böyle demişlerdir. El

– Avfî de İbn Abbas'tan onun Yemen halkından Belam olduğunu rivayet etmiştir. İbn Ebi Talha da ondan onun Zorbalar şehrinden olduğunu rivayet etmiştir.

İkincisi: O, Ümeyye bin Ebissalt'tır. Bunu da Abdullah bin Amr bin el – As, Said bin Müseyyeb, Ebu Ravk ve Zeyd bin Eslem, demişlerdir. Ümeyye, kitap okumuştu, Allah'ın bir peygamber göndereceğini bilirdi, onun da kendisi olduğunu ummuştu. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem gönderilince onu kıskandı ve kafir oldu.

Üçüncüsü: O, Rahip Ebu Amr idi. Şa'bi, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ensar: O, Mescid-i Dırar'ın kendisi için yapıldığı Rahiptir, derlerdi. İbn Müseyyeb'ten de aynısı rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: O İsrail oğullarında bir adamdı, kendisine kabul olunacak üç dua verilmişti: Bir karısı vardı, ondan da bir çocuğu vardı. Kadın çirkin ve iğrenç idi. Kadın: Allah'a dua et de beni İsrail oğullarının en güzel kadını yapsın, dedi. O da dua etti. Kadın, İsrail oğullarında bir benzerinin olmadığını anlayınca, kocasını istemedi ve başkasını istedi. Kadın onu istemeyince o da onu uluyan dişi bir köpek yapması için Allah'a dua etti. Böylece iki duası gitti. Kadının oğulları geldiler: Biz buna dayanamayız, annemiz uluyan bir dişi köpek oldu, insanlar bizi kınıyor; Allah'a dua et de onu eski haline getirsin, dediler. O da Allah'a dua etti. Kadın da eski haline döndü. Böylece adamın üç duası da gitmiş oldu. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bize bu hadiste rivayet edilen "semice" kelimesi mimin kesresi iledir. Sibeveyh Araplardan sinin sükunu ile: Recülün semcün dediklerini; sinin kesresi ile semicün demediklerini rivayet etmiştir.

Beşincisi: O münafıktır, bunu da Hasen Basri, demiştir.

Altıncısı: O, kendisine hak verildikten sonra ondan soyunup çıkan bütün Yahudi, Hıristiyan ve haniflerdir. Bunu da İkrime demiştir.

Ona verilen ayetler üzerinde de beş görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'ın en büyük ismidir (ismi azam). Bunu Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, İbn Cübeyr de böyle demiştir. *İkincisi:* O Aziz ve celil olan Allah'ın kitaplarından bir kitaptır. İkrime, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: O Belam'dır, ona bir kitap verilmişti, o ise ondan sıyrılıp çıktı. *Üçüncüsü:* Ona peygamberlik verilmişti, susması için kavmi ona rüşvet verdi; o da sustu, onlara karışmadı. Bunu da Mücahit, demiştir. Bu akla uzaktır, çünkü Allah Teala ancak bu gibi halden masum olanı elçiliğine seçer.

Dördüncüsü: Onlar, tevhit delilleridir ve o delilleri anlamaktır.

Beşincisi: Onlar aziz ve celil olan Allah'ın kitapları hakkında bilgidir. Tefsirlerde meşhur olan onun Belam olduğudur. Müfessirlerin anlattıklarına göre onun hikayesi şöyledir: Musa aleyhisselam onun memleketini işgal etti, onlar kafir idiler, o duası kabul olunan biri idi. Kralları ona: Musa'ya beddua et, dedi. O da: O benim dinimdendir, ona beddua etmem yakışık almaz, dedi. Kral, asılması için bir darağacı kurulmasını emretti, Belam bunu görünce dişi merkebine bindi ve Musa'ya beddua etmek üzere çıktı. Onların askerlerini görünce, merkep durdu, Belam ona vurdu; o da: Bana niçin vuruyorsun? İşte ateş, önümde alevleniyor, benim yürümeme mani oluyor, dön, dedi. O da dönüp krala haber verdi. Kral da: Ya ona beddua edersin yahutta seni asarım, dedi. Şehre girmemesi için Musa'ya ismi azam ile beddua etti, Allah da onun duasını kabul etti, Musa ile kavmi onun bedduasından dolayı Tih çölüne düştü. Musa: Ya Rabbi, biz hangi günahtan Tih çölüne düştük, dedi? O da: Belam'ın duası ile dedi. O da: Ya Rabbi, bana karşı duasını kabul ettiğin gibi benim de ona karşı duamı kabul et, dedi. İsmi azamı ondan çekip alması için Allah'a dua etti. Dua da ondan alındı.

Şöyle de denilmiştir: Belam kavmine kadınları süsleyip Musa'nın askerlerinin arasına göndermelerini emretti, böylece zina aralarında yayılsın da onları yensinler istiyordu. Dediklerine göre, daha sonra Musa onu öldürdü. Süddi şeyhlerinden şöyle rivayet etmiştir: Bel'am gönüllü olarak kavmine geldi: İsrail oğullarından korkmayın, siz onlarla savaşmak için çıkar, ben de onlara beddua edersem helak olurlar, dedi. Onların dünyalıklarından istifade etti. Bu da Tih sahrasında kırk sene dolaştıktan sonra idi. O zaman peygamberleri Yuşa bin Nun idi; Musa değildi.

"Onlardan sıyrıldı": Yani onların ilminden çıktı, demektir. "Şeytan onu peşine taktı": İbn Kuteybe. Ona yetişti, demiştir. İttebatül kavme, denir ki, birilerine yetişmek manasınadır. Tebitühüm ise: Arkalarından gitmektir. Talha bin Musarrif de şedde ile: "Fettebeahu" okumuştur. Yezidi de: Etbeahu ile ittebeahu ikisi de lügattir, ancak "etbeahu" şeddesizdir, birinin izini takip etmek manasınadır. "İttebaahu" ise şeddeli olup birinin yaptığını yapmak, demektir. Etbaneke deyip de ittebanake manasını kasdetmek caiz değildir; çünkü onun manası sana uyduk, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Tebiarrecülü eşşey'e vettebeahu denir ki ikisi bir manayadır. Zira Allah Teala bir yerde: "Femen tebia hüdaye" *(Bakara: 38)* demiş, bir yerde de: "Feetbeahüm Fir'avnü" (*Yunus: 90*) demiştir.

"Azgınlardan oldu": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sapıklardan oldu. *İkincisi:* Bozulup helak olanlardan oldu. Bunu da Zeccac, demiştir.

وَلَوْ شِئْنَا

لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلٰكِنَّهُ اَخْلَدَ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوٰيهُۚ
فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِۚ اِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ اَوْ تَتْرُكْهُ
يَلْهَثْۜ ذٰلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۚ فَاقْصُصِ
الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٧٦﴾

176 - Eğer istese idik, bunlar (ayetler) vasıtasıyla onu elbette yükseltirdik. Fakat o, yere saplandı ve keyfine uydu. Onun hali köpeğin hali gibidir ki; ona saldırsan da solur yahut bıraksan da solur. İşte ayetlerimizi inkar eden o kavmin hali budur. Sen kıssayı anlat, belki iyice düşünürler.

"Eğer isteseydik onu bunlarla elbette yükseltirdik": "Refa'nahu"daki hu (onu) zamirinde iki görüş vardır:

Birincisi: O zikri geçen insana racidir, bu da cumhurun görüşüdür. Mana da şöyledir: Eğer istese idik kendisine öğrettiğimiz şeyle o insanın derecesini elbette yükseltirdik.

İkincisi: O, ayetleri inkara racidir, bu durumda da mana şöyle olur: Eğer isteseydik onu ayetlerimizi inkar etmekten elbette yükseltirdik. Bu mana Mücahit'ten rivayet edilmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Eğer isteseydik onunla işlediği günahın arasına girerdik.

"Ancak o yere saplandı": Yani dünyaya meyletti ve onda huzur buldu. Zeccac şöyle demiştir: Ahlede ve halede denir, ancak birincisi lügatte daha çoktur. Burada geçen yer, dünyadan ibarettir. Çünkü dünya, üzerindeki her şeyle Yer'dir. Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, dünya halkına meyletti. Onun, bu hareketiyle karısını razı ettiği de söylenmiştir; çünkü onu bu yaptıklarına o sürüklemiştir. Amca oğullarını ve kavmini razı ettiği de söylenmiştir.

İkincisi: O dünya şehvetlerine meyletti. Bu da: "Hevesine uydu" kavli ile açıklanmıştır ki mana şöyledir: O hevesinin isteğine uydu. İbn Zeyd de: Hevesi kavminin isteğiyle beraberdi, demiştir. Bu ayet, ilimden sapıp hevesine uyan alimler için en zor ayetlerdendir.

"Onun hali köpeğin hali gibidir ki ona saldırsan da solur yahut bıraksan da solur": Manası şöyledir: Kafiri azarlasan da vazgeçmez, hali üzere bıraksan da doğru yolu bulamaz. Her iki durum ona göre köpeğin iki hali gibidir; çünkü o kovulsa ve kovmak için üzerine gidilse de solur, hali üzere bırakılsa ve yatsa da solur. Özellikle soluyan köpeğe benzetilmiştir. Mana şöyledir: Onun hali soluyan köpeğin hali gibidir. Yalnız soluyan köpeğe benzetilmesi, onun en çirkin ve en iğrenç bir durum olmasındandır.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Her soluyan ya yorgunluktan veya susuzluktan solur, ancak köpek hariçtir ki o, rahatken de solur, yorgunken de solur. Allah onu, ayetlerini ikrar edene misal getirmiş ve şöyle demiştir: Ona öğüt versen de o sapıktır, öğüt vermesen de sapıktır; köpek gibi ki onu azarlasan koştursa da solur veya hali üzere yatarken bıraksan da solur. Müfessirler şöyle demişlerdir: O, rüyasında İsrail oğullarına beddua etmekten men edildi, yine vazgeçmedi; dişi merkebi ona seslendi, yine de aymadı. Bunun için ona ve diğer kafirlere bu misal getirildi. Bu da: "İşte bu, ayetlerimizi inkar eden kavmin misalidir" sözü ile ifade edilmiştir. Çünkü kafire vaaz etsen de o sapıktır, onu bıraksan da o sapıktır. Ona peygamber ve ayet gönderilse de gönderilmese de birdir.

"Sen kıssayı anlat": Ata şöyle demiştir: Küfredip peygamberleri inkar edenlerin kıssasını anlat.

سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ
كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَأَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٧٧﴾ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ
فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضْلِلْ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٧٨﴾

177 – Ayetlerimizi yalanlayan ve kendilerine zulmeden güruhun hali ne kötüdür!

178 – Allah kime hidayet ederse o, doğru yolu bulur. Kimi de saptırırsa, işte onlar ziyan edenlerin ta kendileridir.

"Sae meselen": Saeşşey'ü yesuu, denir ki: Bir şey çirkin olmaktır. Mana da: Sae meselen meselül kavmi (o kavmin misali ne kötü misaldir) şeklindedir. Muzaf atılmış, "meselen" de temyiz olarak mansup olmuştur.

"Onlar kendilerine zulmediyorlardı": Yani günahla kendilerine zarar veriyorlardı.

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ
بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَٰئِكَ
كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٧٩﴾

179 – Andolsun, gerçekten cinden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Onların kalpleri var, onlarla anlamazlar; gözleri var, onlarla görmezler; kulakları var, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da sapıktırlar. İşte onlar gafillerin ta kendileridir.

"Ve lekad zere'na": Yarattık, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Adamın zürriyeti de bundandır ki o da ondan yaratılmıştır. Ancak Araplar onu hemzesiz telaffuz ederler.

"Licehenneme": Bu lam'a bazı edebiyatçılar, akibet lamı derler, mesela: "Liyekuna lehum adüvven ve hazena" *(Kasas: 8)* ayetinde de böyledir. Şairin şu şi'ri de bunun gibidir:

Mallarımızı mirasçılar için biriktiririz,
Evlerimizi de zamanın harap etmesi için yaparız.

Bir adam, Ömer bin Abdülaziz'i ölen oğlundan dolayı taziye etmek için huzuruna girdi ve şöyle bir beyit okudu:

Ey Mü'minlerin Emiri, sizi taziye ederim (müteselli olun),
Küçük çocuk, bu gördüğün şey için doğar ve beslenir.

Allah Teala bu ayette geleceğe nüfuz eden ilmiyle onların inkardan dolayı bu akibete maruz kalacaklarını haber vermiştir.

"Onların kalpleri vardır, onlarla anlamazlar": O kavim haktan ve onu düşünmekten yüz çevirince, anlamayan, görmeyen ve işitmeyen durumuna düştüler. Muhammed bin Kasım en – Nahvi de şöyle demiştir: Allah Teala bütün bunlardan ahiret işini murat etmiştir, çünkü onlar, dünya işini iyi bilirler.

"Onlar hayvanlar gibidirler": Onları hayvanlara benzetti; çünkü onlar işitmez, görmez ve ibret almazlar. Sonra da: "Hatta onlar daha da sapıktırlar" dedi.

Çünkü hayvanlar kendilerine yararlı ve zararlı şeyi görürler; bazı gördüklerini bırakmazlar. Bunların çoğu ise kendisinin muannit olduğunu bilir ve ateşe atılır. "İşte onlar gafillerin ta kendileridir": Ahiret işinden gafildirler.

وَلِلّٰهِ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذٖينَ يُلْحِدُونَ فٖٓي اَسْمَٓائِهٖ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٨٠﴾

180 – En güzel isimler Allah'ındır; O'na onlarla dua edin. O'nun isimlerinde sapanları bırakın. Onlar yaptıkları o şeyle cezalanacaklar.

"En güzel isimler Allah'ındır": İniş sebebi şöyledir: Bir adam namazında Allah'a dua etti, Rahman'a dua etti; Ebu Cehil: Muhammed ve ashabı bir tek Rabbe ibadet ettiklerini iddia etmiyorlar mıydı? Buna ne oluyor da ikiye dua ediyor?" dedi. Allah Teala bunun üzerine bu ayeti indirdi. Bunu Mukatil, demiştir. El – Hüsna, ahsen'in müennesidir. Ayetin manası da: Allah'ın isimleri güzeldir demektir. Maksat içlerinde güzel olmayanlar da vardır, demek değildir. Maverdi şöyle demiştir: Bundan maksat, öyle isimler vardır ki onlarla dua edildiği zaman nefisler gazap ve azaba değil de af ve rahmete meyleder, demektir. "O'na onlarla dua edin": Yani onlarla çağırın, mesela: Ya Allah, ya Rahman gibi.

"Vezerullezine yülhidune fi esmaihi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, yenin zammesiyle "yülhidune" okumuşlardır. Nahl: 103 ve Secde (Fussilet): 40'ta da böyle okumuşlardır. Hamze ise bunlarda hanın ve yenin fethi ile: "Yelhadune" okumuştur. Halef de, Nahl: 103'de böyle okumuştur. Ahfeş de şöyle demiştir: Elhade ile lahade ikisi de lügattir. Kim bu ikisi ile okursa, iki lügati de almak istemiştir. Sanki ilhad, doğruluktan sapmaktır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Haksızlık eden ve sapanlar demiştir. Kabrin lahdi de bundandır ki o da bir tarafa açıldığından böyle denilmiştir (buna sapıtma, derler. Mütercim). Zeccac da şöyle demiştir: Bir kimsenin Allah Teala'nın kendine vermediği isimle dua etmesi uygun değildir; mesela: Ya cevad der de, ya sahi diyemez. Ya kavi der de, ya celd diyemez; ya rahîm der de, ya refik diyemez. Çünkü Allah kendini bu isimlerle nitelememiştir.

Ebu Süleyman el – Hattabi de şöyle demiştir: Bu ayetin delili de şudur: Allah'ın isimlerinde yanlış etmek ve onlardan ayrılmak sapmaktır. Halkın dilinde: Ya Sübhan, ya Burhan gibi şeyler duyulur ki bunlar terk edilmesi gereken yakışıksız şeylerdir, bunlara itibar edilmez. Hatta bazıları: Ya Rabbe Taha ve Yasin, der. İbn Abbas: Ya Rabbel Kur'an diyen bir adamı reddetmiştir. İbn Abbas'tan şöyle dediği de rivayet edilmiştir: O'nun isimlerinden sapmaları onun

isimlerini putlara vermeleridir; mesela Allah'tan Lat'ı, Aziz'den Uzza'yı ve Mennan'dan da Menat'ı türettiler.

Cumhur bu ayetin muhkem olduğu görüşündedir; çünkü o, tehdit mahiyetinde varit olmuştur, mesela: "Beni yarattığım o kimse ile baş başa bırak" *(Müddessir: 11)* ayeti gibi. Bazıları da onun savaş ayetiyle mensuh olduğunu söylemiştir; çünkü "isimlerinde sapanları bırakın" kavli, kafirlere ilişmemeyi gerektirir. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ ﴿١٨١﴾

181 – Yarattıklarımızdan bir ümmet vardır ki hakkı gösterir ve onunla adalet ederler.

"Yarattıklarımızdan bir ümmet vardır ki hakkı gösterirler": Yani hak ile amel ederler. "Onunla adalet ederler": Yani onunla amel etmekle adaleti sağlarlar. Bu ayetten kimlerin kastedildiği hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar muhacirler, ensar ve bu ümmetten onlara güzellikle tabi olanlardır. Bunu da İbn Abbas, demiştir. İbn Cüreyc şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Bu, hakkı tutan, hak ile veren ve hak ile hükmeden ümmetimdir" demiştir.[8] Katade de şöyle demiştir: Bize ulaştığına göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Bu size aittir, ötekilere de aynısı verilmiştir" der ve sonra da: "Musa kavminden bir kavim vardır ki hak ile yol gösterir ve onunla adalet ederler" *(A'raf: 159)* ayetini okurdu.

İkincisi: Onlar bütün halktır, bunu da İbn Saib, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar peygamberlerdir.

Dördüncüsü: Onlar alimlerdir. Bu iki görüşü Maverdi, beyan etmiştir.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٢﴾
وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ ﴿١٨٣﴾

182 – Ayetlerimizi yalanlayanları ise bilmedikleri yerden yavaş yavaş yakalarız.

8 – Taberi, Tefsir, 13/286.

183 – Ben onlara süre tanıyorum. Şüphesiz benim tuzağım sağlamdır.

"Ayetlerimizi yalanlayanlar": Ebu Salih, İbn Abbas'tan: Onlar Mekke halkıdır, dediğini rivayet etmiştir. Mukatil de: Ayet alay eden Kureyşliler hakkında inmiştir, demiştir.

"Senestedricühüm": Halil bin Ahmed: Onların ansızın ömür defterlerini düreriz, demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: İstidrac: Bir şeye gizlice azar azar hücum etmeden yaklaşmaktır (sokulmaktır). Aslı dereceden (basamaktan) gelir ki çıkan ve inen basamak basamak çıkar ve iner. Derecel kitaba da ondandır ki kitabı yavaş yavaş dürmektir. Derecel kavmu da: İnsanların arka arkaya ölmeleridir. Yezidi de şöyle demiştir: İstidrac: Birine bilmediği yerden gelmektir. İbn Kuteybe de: Onlara azar azar bilmedikleri yerden şiddet tattırmak, onlara ansızın saldırmayıp açıktan gelmemektir. Ezheri de şöyle demiştir: Onları ummadıkları yerden azar azar yakalayacağız. Şöyle ki Allah onlara aldanacakları ve meyledecekleri nimetler verir, sonra da onları en gafil anlarında yakalar. Dahhak da şöyle demiştir: Onlar yeni yeni günahlar işledikçe, biz de onlara yeni yeni nimetler veririz (tuzak için, gazabına. Mütercim).

"Bilmedikleri yerden": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İstidracı bilmedikleri yerden. *İkincisi:* Helaki bilmedikleri yerden.

"Ve ümli lehüm": İmla: Mühlet vermek ve ertelemektir.

"İnne keydi metin": İbn Abbas: Tuzağım sağlamdır, demiştir. İbn Faris de: Keyd, hile ve tuzaktır, demiştir. Uğraştığın her şeye keyd, hile (çare) bulmak denir. Allah'ın tuzak ve hilesi, tuzak kuranlara karşılığını vermesidir. Bunu da Bakara: 15 ve Al-i İmran: 54'te anlatmış bulunuyoruz. Allah'ın onlarla alay etmesi, onları aldatması da böyledir.

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿١٨٤﴾ أَوَلَمْ
يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ
وَأَنْ عَسٰى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ
يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾ مَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ
يَعْمَهُونَ ﴿١٨٦﴾

184 – Arkadaşlarında herhangi bir delilik olmadığını düşünmediler mi? O, apaçık bir uyarıcıdan başkası değildir.

185 – Göklerin ve yerin mülküne, Allah'ın yarattığı şeylere ve ecellerinin yaklaşmış olacağına bakmadılar mı? Artık ondan (Kur'an'dan) sonra hangi söze iman edecekler?

186 – Allah kimi saptırırsa, ona hidayet edecek yoktur. Onları taşkınlıkları içinde bocalamaya bırak.

"Arkadaşlarında herhangi bir delilik olmadığını düşünmediler mi?" Ayetin iniş sebebi şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, geceleyin Safa tepesinin üzerine çıktı ve Kureyş aşiretini kol kol çağırdı: Ey filan oğulları, ey filan oğulları, ey filan oğulları, dedi, onları Allah'ın şiddet ve azabından uyardı. İçlerinden sözcüleri: Sizin bu arkadaşınız mutlaka delidir, sabaha kadar seslenip durdu, dedi. Ayet bunun üzerine indi.[9] Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. Ayetin manası şöyledir. Düşünmediler mi ki arkadaşlarında bir delilik yoktur. Böylece onları onun durumunu düşünmeye teşvik etti ki, onun delilikten beri olduğunu bilsinler. "O değildir, ancak apaçık bir uyarıcıdır": Doğru yolu açıklar. Sonra da onları ilme götürecek bakışa teşvik edip: " Göklerin ve yerin mülküne bakmadılar mı?" dedi. Maksat buradan hareketle bunların yaratıcısına ve idarecisine ulaşmalarıdır. Melekutun manası da En'am: 75'de geçmiştir.

"Vema halakallahu min şeyin ve en asa en yekune kadikterebe ecelühüm": İbn Mes'ud, Übey ve Cahderi, çoğul olarak: Âcaluhum" okumuşlardır. Ayetin manası şöyledir: Yerin ve göklerin mülküne, Allah'ın onlarda yarattığı bütün şeylere, ecellerinin yaklaşmış olup da küfür üzere ölerek cehenneme gideceklerine bakmadılar mı? "Ondan sonra hangi söze iman ederler?": Yani Kur'an ve ondaki açıklamalardan sonra. Sonra imandan yüz çevirme sebeplerini anlatarak: "Men yudlilullahu fela hadiye leh ve yezeruhum (Allah kimi saptırırsa, ona hidayet edecek yoktur ve onları bırakır) dedi. İbn Kesir, Nafi ve İbn Amir, nun ile merfu olarak "nezeruhum" okumuşlardır. Ebu Amr da: Ye ile merfu olarak "yezeruhum" okumuştur. Hamze ile Kisai de, ye ile cezimli olarak: "Yezerhüm" okumuşlardır. Kim merfu okursa, cümle başı yapar. Kim cezm eder de "ve yezerhüm" derse, onu fenin mahalline atfeder. Sivebeyh: Fe mahallen meczumdur, mana da: Men yulilullahu yezerhu, demiştir. Tuğyan ile ameh'in manaları da Bakara suresi, ayet: 15'te geçmiştir.

---

9 – Taberi, Tefsir, 13/289.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَاۜ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّ۪يۚ لَا يُجَلّ۪يهَا لِوَقْتِهَٓا اِلَّا هُوَۜ ثَقُلَتْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ لَا تَأْت۪يكُمْ اِلَّا بَغْتَةًۜ يَسْـَٔلُونَكَ كَاَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَاۜ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٧﴾

187 – Sana kıyametten, ne zaman gerçekleşeceğinden soruyorlar. De ki: Onun ilmi ancak Allah katındadır. Onu vaktinde ancak O açıklar. O göklere ve yere ağır basmıştır. Size ancak ansızın gelir. Sanki sen onu tam manasıyla biliyormuşsun gibi onu sana soruyorlar. De ki: Onun ilmi ancak Allah katındadır. Fakat insanların çoğu bilmezler.

"Sana kıyametten soruyorlar": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Yahudilerden bir topluluk: "Ya Muhammed, bize haber ver, kıyamet ne zamandır?" dediler. Ayet bunun üzerine indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Kureyşliler: Ya Muhammed, bizimle senin aranda akrabalık vardır, bize kıyametin ne zaman kopacağını açıkla, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Katade, demiştir. Urve de şöyle demiştir: Kıyametten soran, Utbe bin Rebia'dır. Burada kıyametten maksat da mahlukatın öldüğü andır.

"Eyyane mürsaha": Ebu Ubeyde: Mürsası, yani sonu ne zamandır, demiştir. Mürsessefine: Geminin durduğu, demir atılan yerdir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Eyyane": Meta manasınadır; meta da: Ne zaman demektir. Bize göre aslı: Eyye evanin'dir. Hemze ile vav atılmış ve ikisi bir kelime kılınmıştır. Resa filardı da: Yere gömülüp sabit olmaktır, dağlara, revasiy denmesi de bundandır. Zeccac da kelamın manası: "O ne zaman olacaktır?" demiştir.

"De ki: Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır": Yani onun ilmini kendine saklamıştır. "La yücelliha livaktihe": Onu vaktinde açıklamaz "ancak O" açıklar.

"O yere ve göğü ağır basmıştır": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onun vukuu gökler ve yer halkına ağırdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. Gerekçesi şudur: İyi ve kötü herkes ondan korkar.

İkincisi: Onun durumu göklerde de yerde de azimdir, büyüktür. Bunu da İkrime, Mücahit ve İbn Cüreyc demişlerdir.

Üçüncüsü: Onun durumu gizlidir, ne zaman olacağı bilinmez. Bunu da Süddi, demiştir.

Dördüncüsü: "Fi", "ala" manasınadır, anlam da şöyledir: O göklere ve yere ağır basmıştır. Bunu da Katade, demiştir.

"Size ancak ansızın gelir": Yani füc'eten (hiç beklenmediği anda) gelir.

"Keenneke hafiyyün anha": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Sana onu soruyorlar, sanki sen onlara bunu lütfediyorsun, gibi. "O bana çok lütufkârdır" *(Meryem: 47)* ayetinde de böyledir. Avfi, İbn Abbas'tan, Esbat da Süddi'den: Sanki onların arkadaşı imişsin gibi, demişlerdir.

İkincisi: Sanki onlara cevap verecekmişsin gibi. İbn Ebi Talha da, İbn Abbas'tan: Sanki sen onların sorusundan hoşlanıyorsun gibi, demişlerdir. Husayf de, Mücahit'ten: Sanki sen onu sormalarını istiyormuşsun gibi, demişlerdir. Zeccac da: Sanki sen sorularından neşe duyuyormuşsun gibi, demiştir.

Üçüncüsü: Sanki sen onu biliyormuşsun gibi. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan nakletmiştir. İbn Zeyd ile Ferra da aynı görüştedirler.

Dördüncüsü: Sanki sen son bilgiyi aldın da onu öğrendin gibi. Bunu da İbn Ebi Nüceyh, İbn Abbas'tan demiştir. İkrime de: Sanki sen ondan sorumlusun gibi, demiştir. İbn Kuteybe de: Onu bilenden maksat senmişsin gibi, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bunda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Bütün hedef senmişsin gibi onu sana soruyorlar. Hafiy, Arap dilinde: İlgili kimse, demektir.

"De ki: Onun ilmi ancak Allah katındadır": Yani onu ancak Allah bilir. "Fakat insanların pek çoğu bilmezler": Mukatil ile kalabalık bir grup: Burada insanlardan maksat Mekke halkıdır, demişlerdir. "Bilmezler": Kavlinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Onun olacağını bilmezler, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Onun ilminin Allah katında saklı olduğunu bilmezler. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ
كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ
إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٨﴾

188 - De ki: Allah dilemedikçe ben kendime ne bir fayda ne de bir zarar vermeye sahip değilim. Eğer ben gaybi bilse idim, mutlaka hayrı çoğaltırdım ve bana kötülük de dokunmazdı. Ben iman edecek bir kavim için sadece bir uyarıcı ve müjdeciyim.

"De ki: Ben kendime ne bir fayda ne de bir zarar vermeye sahip değilim": İniş sebebi şöyledir: Mekke halkı. "Ya Muhammed, Rabbin sana fiyatlar yükselmeden önce ucuzluğu haber vermiyor mu ki, satın alır ve kâr edersin, kıtlık olacak toprağı bildirmiyor mu ki, oradan bol bölgeye gidersin?" dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Fayda ve zarardan ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O bütün fayda ve zarar verecek şeyler için geneldir, bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: Fayda: Hidayet, zarar da: Sapıklıktır, bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

"Allah dilemedikçe": Yani O'nun bana mülk edindirmek istediği hariçtir. Bu sıfatta olan bir kimse kıyametin ne zaman kopacağını nereden bilir?

"Eğer ben gaybi biliyor olsa idim": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Eğer bir yerde kıtlık olacağını ve yağmur yağmayacağını daha önce bilse idim, önceden tedbir alırdım, demektir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Eğer satın aldığım zaman kâr edeceğim şeyi bilseydim, çok hayır işlerdim. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Eğer ne zaman öleceğimi bilse idim, iyi ameli çok yapardım, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Eğer bana sorulan gaip şeyi bilseydim, ona cevap verirdim. "Bana kötülük de dokunmazdı": Yani beni yalancı çıkarmazlardı. Bunu da Zeccac, demiştir. Gayb, göremediğin her şeydir. Burada hayırdan ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O iyi ameldir. *İkincisi:* Maldır. *Üçüncüsü:* Rızıktır.

"Bana kötülük dokunmazdı": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, fakirliktir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O bütün üzücü şeylerdir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Deliliktir, bunu da Hasen Basri, demiştir. *Dördüncüsü:* Yalanlamadır, bunu da Zeccac, demiştir. Hasen Basri'nin görüşüne göre bu kelam, söz başı olur, mana da şöyledir:

Bende delilik yoktur. Ben ancak bir uyarıcıyım. Diğer görüşlere göre de: Yukarının devamı olur.

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ
مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا
تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُمَا
لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿١٨٩﴾ فَلَمَّا آتَاهُمَا
صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا
يُشْرِكُونَ ﴿١٩٠﴾

189 – O ki sizi bir erkek candan yarattı ve ondan da ona alışsın diye eşini yarattı. Onu bürüyünce hafif bir yük yüklendi de onunla geçti. Ağırlaşınca, ikisi Rableri Allah'a şöyle dua ettiler; eğer bize sağlıklı bir çocuk verirsen, mutlaka şükredenlerden olacağız.

190 – Onlara sağlıklı bir çocuk verince, kendilerine verdiği şeyde O'na ortaklar koşmaya başladılar. Allah, onların ortak koştukları şeyden yücedir!

"O ki sizi bir erkek candan yarattı": Candan maksat: Adem; eşinden maksat da: Havva'dır. "Ona alışsın diye": Onunla arkadaşlık etsin ve ona sokulsun, diye. "Onu bürüyünce": Yani onunla birleşince, demektir. Zeccac: Bu, cimadan en güzel kinayedir, demiştir. Haml, hanın fethi ile: Karında olan şeydir, yahut ağacın çıkardığı meyvedir. Himl ise, hanın kesresiyle: Taşınan yüktür. Hafif yükten maksat: Sudur (menidir).

"Femerret bih (onunla geçti)": Bir süre onunla geçti; oturup kalktı, ona ağır gelmedi. Sa'd bin Ebi Vakkas, İbn Mes'ud, İbn Abbas ve Dahhak: "Festemerret bih" okumuşlardır. Übey bin Ka'b ile el – Cuni de elif ziyadesiyle: "İstemarret bih" okumuşlardır. Abdullah bin Amr ile el – Cahderi de, elifle ra da şeddeli olarak: "Femarret bih" okumuşlardır. Ebu'l – Aliye, Eyyub ve Yahya bin Yamur de, ra şeddesiz olarak: "Femeret bih" okumuşlardır ki: Hamile olup olmaması hususunda şüphe etti, demektir. "Felemma eskalet": Yükü ağırlaşınca, demektir. Ahfeş şöyle demiştir: Ağır yük sahibi olunca. Çünkü esmarna demek: Meyve sahibi olduk demektir.

Rableri Allah'a dua ettiler": Yani Adem ile Havva. "Eğer bize sağlıklı bir çocuk verirsen diye": Sağlıklı çocuktan da ne murat edildiği hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O, kendilerine benzeyen bir insandır. Onun hayvan olmasından korkmuşlardı. Bu çoğunluğun görüşüdür. *İkincisi:* O erkek çocuktur, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

DUA ETME SEBEBİNİN AÇIKLANMASI

Tefsirciler şöyle anlatmışlardır: İblis, Havva'ya geldi: "Karnındakinin ne olduğunu biliyor musun, belki köpek veya domuz veyahut eşektir? Nereden çıkacağını biliyor musun; karnını mı yaracak yoksa ağzından mı çıkacak veyahut burnundan mı çıkacak?" dedi.

Bu, Havva'yı üzdü; o zaman Allah'a dua ettiler. İblis geldi: "Kendini nasıl buluyorsun?" dedi. O da: Oturduğum zaman kalkamıyorum, dedi. O da: "İster misin, Allah'a dua edeyim, onu sen ve Adem gibi bir insan yapsın; ona benim adımı kor musun?" dedi. O da: Evet, dedi. Onu sapasağlam doğurunca İblis ona geldi: "Neden ona bana va'dettiğin gibi isim vermiyorsun?" dedi. O da: "Senin ismin nedir?" dedi. O da: Haris, dedi. İblis'in melekler arasındaki adı Haris, idi. Havva da ona: Haris adını verdi. Adem'in rızasıyla: Abdişems adını verdiği de söylenmiştir.

Nitekim: "Felamma atahuma salihan caala lehu şürekae" kavli de bunu gösterir. İbn Kesir, İbn Amir, Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayetle, şin mazmum ve medli olarak: "Şürekae" okumuşlardır ki şerik'in çoğuludur. Nafi, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek şinin kesresiyle cemi değil de masdar olarak "şirken" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim "şirken" okursa, muzafı hazfetmiş olur, sanki: Caala lehu za şirkin ve zevi şirkin demek istemiştir. O zaman mana: Başkası için şirk kıldılar olur. Çünkü takdiri: Caala lahu zevişirkin olursa, mana da: Başkası için şirk kıldılar demek olur. Bu kıraat mana bakımından "şüreka" okuyanınki gibidir. Başkası da şüreka, şerik manasınadır, demiş; cem'i tekil yerinde kullanmıştır; tıpkı "ellezine kale lehümünnasü innennase kad cemau leküm" *(Al-i İmran: 173)* kavlinde olduğu gibi. Şerik (ortak)tan maksat da İblis'tir, çünkü isimde ona itaat ettiler. Böylece taatte ortak oldu, ibadette değil. Haris'in Rableri olduğunu kastetmediler; ancak çocuklarının kurtuluşuna sebep olduğunu kastettiler. Bazen abd köle olmayana da denir. Şair şöyle demiştir:

Ben misafirin kölesiyim; evimde ikamet ettikçe,
Benim bundan başka kölelik tabiatım yoktur.

Mücahit de şöyle demiştir: Adem'in çocuğu yaşamazdı, şeytan: Çocuğunuz olduğu zaman ona benim adımı koyun, dedi. Onlar da ona: Abdülharis adını koydular. Böylece isimde ona itaat etmiş oldular. İşte: "Caala lehu şürekae fima atahuma" kavli budur. Bu da cumhurun görüşüdür.

Bunda ikinci bir görüş daha vardır; bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir: Adem şirk koşmadı, ayetin başı şükür, sonu ise "caala lehu şürekae fima atahuma" kavli ile kendine ibadet edenlere getirdiği bir misaldir. Katade, Hasen'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır. Allah onlara evlat nasip etti; onlar ise onları Yahudileştirdiler ve Hıristiyanlaştırdılar. Hasen ile Katade'den şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Caala lehu şüreka" kavlindeki zamir, Adem oğullarından cana ve zevcesine aittir, Adem ile Havva'ya ait değildir. Zamirin, veled-i saliha raci olduğu da söylenmiştir ki o, kusursuz çocuk demektir. Mana da: O çocuk Allah'a ortak kılındı olur. Neden, tesniye kalıbı ile: Caala denildi? Çünkü Havva her karında bir erkek bir kız olmak üzere ikiz doğururdu. İbn Enbari de şöyle demiştir: O'na ortaklar koşanlar Yahudiler, Hıristiyanlar ve diğer Mekke kafirleridir ki onlar Adem ile Havva evladındandır. Buna göre ayetin tevili şöyledir: Allah onlara düzgün bir evlat verince, evlatları O'na ortak kılındı. Evlat kaldırıldı, onlar yerine geçti. Nitekim: "Veselil karyete" *(Yusuf: 82)* demiştir. Süddi de şuna kani olmuştur: "Allah onların ortak koştukları şeylerden yücedir!" kavli özel olarak Arap müşrikleri içindir ve o, Adem kıssasından ayrıdır.

اَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَۘ ﴿١٩١﴾

191 – Bir şey yaratmayan ve kendileri yaratılanları mı ortak koşuyorlar?

"Bir şey yaratmayan şeyleri mi ortak koşuyorlar?": İbn Zeyd şöyle demiştir: Bu Adem ve Havva ile ilgilidir, çünkü çocuklarına Abdişems adını koydular. Şems (güneş) ise bir şey yaratamaz. Başkası da şöyle demiştir: Bu, kafirlere racidir; şöyle ki onlar putları Allah'a ortak koştular, onlarsa yaratamazlar. "Onlar yaratılmışlardır" kavli onların mahluk olduğunu gösterir. İbn Enbari şöyle demiştir: Neden "ma" dedikten sonra "vehüm yuhlakun" dedi? Çünkü "ma" bire, ikiye ve

çoğula denir. Putlar için neden "vehüm" dedi? Çünkü onlara tapanlar onların düşündüklerini ve iyiyi kötüyü ayırdıklarını iddia ettiler. O nedenle onlar insan yerine konuldu. Bu da: "Raeytühüm li sacidin" *(Yusuf: 4)* ve "ya eyyühen nemlüdhulu mesakineküm" *(Neml: 18)* ve "veküllün fifelekin yesbehun" *(Yasin: 40)* kavilleri gibidir. Şair de şöyle demiştir:

Ben şarabımı yudumladım, horoz da sabahleyin ötüyordu;
Büyükayı takımyıldızı yaklaşıp da aşağıya doğru inerlerken.

Salep de Abde bin Tabib'e şu şi'ri kanıt olarak getirmiştir:

Horoz yüksek yere çıkıp ailesinin bazılarını
Sabah vakti çağırdığı zaman, onlar silahsızlardı.

Onu davet eder kılınca, horozları bir topluluk kabul etti ve onları silahsız gösterdi, onları bir aile saydı. Adamın ailesi de cemaati ve kavmidir (şair horoza insan gibi yaklaşmıştır. Mütercim).

وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ ﴿١٩٢﴾

192 – Bunlar ne onlara (tapanlara) yardım edebilirler ne de kendilerine yardım ederler.

"Ne de kendilerine yardım ederler": Diyor ki: Putlar kendilerine ibadet edenlere yardım edemezler de kendilerini koruyamazlar da.

وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدٰى لَا يَتَّبِعُوكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ
أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ ﴿١٩٣﴾

193 – Eğer onları doğru yola çağırırsanız, size uymazlar. Onları davet etmeniz de davet etmeyip susmanız da sizin için birdir.

"Eğer onları davet ederseniz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar zamiri putlara racidir, mana da şöyledir: Ey müşrikler, eğer putlarınızı doğru yola davet ederseniz, size uymazlar, çünkü onların aklı yoktur.

İkincisi: Kafirlere racidir, mana da şöyledir: Ey Muhammed, eğer bu müşrikleri doğru yola çağırırsan, size tabi olmazlar; öyleyse sizin onları çağırmanız da susup da onlara bir şey dememeniz de birdir. Çünkü onlar hakka boyun eğmezler. Nafi tenin sükunu ile "layetbeuküm" okumuştur.

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ
اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ
صَادِقِينَ ﴿١٩٤﴾ أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا
أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا
قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ ﴿١٩٥﴾
إِنَّ وَلِيِّيَ اللَّهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ ﴿١٩٦﴾

194 – Şüphesiz Allah'tan başka dua ettikleriniz de sizin gibi kullardır. Öyleyse onları çağırın da, eğer doğru söylüyorsanız size cevap versinler.

195 – Onların yürüyecekleri ayakları var mı? Yahut onların tutacakları elleri var mı? Yahut onların görecekleri gözleri var mı? Yahut onların işitecekleri kulakları var mı? De ki: Ortaklarınızı çağırın, sonra da bana tuzak kurun; beni bekletmeyin.

196 – Şüphesiz benim velim; kitabı indiren Allah'tır. O, salihlere de velilik eder.

"Şüphesiz Allah'tan başka dua ettikleriniz": Yani putlar", "sizin gibi kullardır": Yani onlar da Allah'ın emrine amade ve uysaldırlar. Neden "ibadun" dedi ve "fed'uhum" dedi, halbuki putlar cansızdırlar? Bunu da "vehüm yuhlekun" (ayet: 191) kavlinde açıklamış bulunuyoruz.

"Felyestecibu leküm": Size cevap versinler, demektir. "Eğer doğru söyleyenler iseniz": Onların size yardım edecekleri ve karşılık verecekleri hususunda. "Onların yürüyecekleri ayakları var mı?": Yani iyi şeylere doğru. "Yahut onların tutacak elleri var mı?": Kendilerini rahatsız edecek şeyi def etmede. Ebu Cafer, burada ve Kasas: 19 ve Duhan: 16'da tının zammesiyle "yabtuşun" okumuşlardır. "Yahut onların işitecekleri kulakları var mı?": Yalvarmanızı ve duanızı işitecekleri kulakları var mı? Burada ibadet edenlerin ibadet edilenlerden üstün olduklarına ikaz ve üstün oldukları şeylere ibadet ettikleri için de azarlama vardır. "De ki: Ortaklarınızı çağırın": Hasen: Peygamberi tanrıları ile korkuturlardı, demiştir. Allah Teala da: "De ki: ortaklarınızı çağırın" dedi. "Sonra bana tuzak kurun": Yani siz ve

onlar, demektir. "Beni bekletmeyin": Bunu geciktirmeyin. İbn Kesir, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisa, vasılda ve vakıfta yesiz "sümme kiduni" okurlardı. Ebu Amr, Nafi de İbn Hammad rivayetinde vasılda ye ile okumuşlardır. Verş, Kalun ve Müseyyebi de vasılda yesiz okuduğunu, vakfetmediğini rivayet etmiştir. "Tunziruni": Yakup vasılda da vakıfta da ye ile okumuştur. "Şüphesiz benim velim Allah'tır": Yani yardımcım Allah'tır. "O ki kitabı indirdi": Kitap Kur'andır, Yani: Beni kitap indirmekle teyit ettiği gibi bana yardım da eder, demektir.

وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ ﴿١٩٧﴾

197 – O'ndan başka taptıklarınız, size yardım edemezler, ne de kendilerine yardım ederler.

"O'ndan başka taptıklarınız": Yani putlar, "size yardım edemezler": Yani size kötülük etmek isteyeni def edemezler ve kendilerine yapılmak istenen kötülüğü de savamazlar.

وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٩٨﴾

198 – Eğer onları doğru yola çağırırsanız, duymazlar. Onların sana baktıklarını görürsün, hâlbuki onlar görmezler.

"Eğer onları doğru yola çağırırsanız duymazlar": Onların kimler olduğunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar putlardır. Sonra: "Sana baktıklarını görürsün" kavlinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Karşında durduklarını görürsün, demektir. Araplar: Dari tanzuru ila darike (evim evine bakar) derler. "Onlar görmezler": Çünkü onlarda ruh yoktur. *İkincisi:* Veterahum keennehüm yanzurune ileyke (onların sana bakar gibi olduklarını görürsün), çünkü onların yapma gözleri vardır; teşbih kâfı düşürülmüştür, mesela şurada olduğu gibi: "Ve terennase sükara" *(Hac: 2)*, keennehüm sükâra, demektir. "Vehüm layübsırun": Aslında görmezler, demektir. Neden onlara canlı gibi "hüm" zamiri kullandı, çünkü onlar görünüşte insan gibidirler.

İkinci görüş: Onlar müşriklerdir, mana da şöyledir: Onların sana gözleriyle baktıklarını görürsün, kalpleriyle görmezler.

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ ﴿١٩٩﴾

199 – Sen affı tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.

"Affı tut": Kolayı al, demektir. Bunun şerhi de Bakara suresi,

ayet: 219'da geçmiş bulunuyor. Tutması emredilen af hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: İnsanların ahlakıdır, bunu İbn Zübeyr, Hasen ve Mücahit, demişlerdir. O zaman mana şöyle olur: İnsanların ahlakından kolay olanı al, derine dalma, sonra sana kin beslerler.

İkincisi: O maldır. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Malın affından maksat zekattır. Bunu Mücahit, Dahhak rivayetinde demiştir. *İkincisi:* O zekat farz kılınmadan önce alınan sadakadır. Sonra zekatla neshedildi. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Ondan maksat, müşriklere tolerans göstermek ve onları affetmektir. Sonra bu da kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

"Ve'mür bilurfi": İyiliği, akla yatkın olanı emret.

"Cahillerden yüz çevir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerdir, onlardan yüz çevirmesi emredilmiştir. Sonra bu da kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

İkincisi: Bu cahillik eden herkes için geneldir; her ne kadar onları onaylamamak gerekirse de cahilliklerine karşılık vermeyerek nefsi korumakla emredilmiştir. Bu ayet, çoklarına göre muhkemdir. Bazılarına göre de ortası muhkem, iki ucu, açıkladığımız gibi mensuhtur.

وَاِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ اِنَّهُ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌ ﴿٢٠٠﴾

اِنَّ الَّذٖينَ اتَّقَوْا اِذَا مَسَّهُمْ طَٓائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَاِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ ﴿٢٠١﴾

200 – Eğer seni şeytandan bir fit dürterse, Allah'a sığın. Çünkü O, hakkıyle işiten, her şeyi bilendir.

201 – Şüphesiz sakınan kimselere şeytandan bir fit / vesvese dokunursa, iyice düşünürler; hemen onlar (gerçeği) görürler.

"Eğer seni şeytandan bir fit dürterse": İbn Zeyd şöyle demiştir: "Affı tut" ayeti inince, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Ya Rabbi, ya öfke?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. "İmma" edatının açıklaması da : "Feimma ye'tiyenneküm minni hüden" *(Bakara: 38)* ayetinde geçmiştir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Kelamın mecaz yönü şöyledir: Seni şeytandan bir rahatsızlık, öfke ve acelecilik tutarsa. Süddi de şöyle demiştir: Ayette geçen nezğ: Vesvese ve kuruntu, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Nezğ: En küçük bir harekettir. Kad nezağtuhu dersin ki: Hareket ettirdim manasınadır. İstiazenin manası da yukarıda geçmiştir.

"Ve iza messhüm taifün": İbn Kesir, Ebu Ubeyde ve Kisai, elifsiz olarak: "Tayfun" okumuşlardır. Nafi, Asım, İbn Amir ve Hamze de, elif-i memdude ve hemze ile: "Taifün" okumuşlardır. İbn Abbas, İbn Cübeyr, Cahderi ve Dahhak, şeddeli ye ve elifsiz olarak: "Tayyifün" okumuşlardır. Taif ile tayyif aynı manaya mıdır yoksa farklı mıdırlar, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar aynı manayadır, bunlar da hayal gibi, gözünün önünden geçen şeydir. Bu, Ferra'dan hikaye edilmiştir. Ahfeş de şöyle demiştir: Tayf, Arap dilinde taiften daha çoktur. Şair de şöyle demiştir:

Ey kavim, o uzaktaki, nazlı ve baygın bakışlı
Kadının hayali (tayfi) ne kadar da hoştu!

İkincisi: Taif, bir şeyin etrafında dolaşan ve tavaf edendir. Tayf ise: Kaçıklık, vesvese akıldan geçen hatıradır. Bu da Ebu Amr'dan aktarılmıştır. İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Taif: Şeytanın fitidir; tayf ise, öfkedir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Taif, tayften gelir, fail veznindedir. Tayf de dilcilere göre: Şeytanın dürtüsüdür. Mücahit de onun öfke olduğunu iddia etmiştir.

"İyi düşünürler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Günahlara niyet ettikleri zaman Allah'ı iyice düşünür, onları terk ederler. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Allah'ın onlara açıkladığı delil ve kanıtları iyi düşünürler. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Allah'ın gazabını iyi düşünürler, mana da şöyledir: Şeytan onları helal olmayan şeye sürüklediği zaman Allah'ın gazabını düşünür, geri çekilir ve düşünmekle hata yerlerini hemen görürler.

وَاِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ ﴿٢٠٢﴾

202 - Onların kardeşleri onları sapıklığa çekerler, sonra da bırakmazlar.

"Ve ihvanuhum" (onların kardeşleri): Bu hum (onlar) zamiri hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, müşriklere aittir, bu durumda bu ayet, öncekinden evvel olur, takdiri de şöyledir: Cahillerden ve cahillerin kardeşlerinden yüz çevir, onlar da şeytanlardır. "Yemuddunehüm filğayyi": Nafi, yenin zammesi ve mimin kesresiyle: "Yümiddunehüm" okumuştur.

Diğerleri de, yenin fethi ve mimin kesri ile okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Genel olarak Kur'an'da övülen ve beğenilen şey için, ef'altü vezninde: Emdettü denilmiştir; mesela. "Etümidduneni bimalin" *(Neml: 36)*; "Ennema nümidühüm bihi min malin" *(Mü'minun: 55)*; "Ve emdednahüm bifakihetin" *(Tur: 22)* gibi. Bunun aksine olan da medettü vezninde gelmiştir, mesela: "Veyemüddühüm fi tuğyanihim" *(Bakara: 15)* gibi. Bu da burada yenin fethası ile okumanın daha uygun olduğunu gösterir. Ancak Nafi kıraatinin gerekçesi de bunun "febeşşirhüm biazabin elim" *(Tevbe: 34)* türünden olmasıdır. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Yemüddunehüm filğayyi": Yani onlara süslerler ve onlardan onu bırakmamalarını isterler, demektir. Bu durumda mana da şöyle olur: Allah'tan korkanları şeytan bir hataya sürüklediği zaman ondan tövbe ederler. Cahillerin kardeşleri olan şeytanlar da onları sapıklığa çekerler. Bu da alimlerin çoğunun görüşüdür. Bazıları da hüm zamirinin şeytanlara raci olduğunu söylemişlerdir. Çünkü "şeytanlar" kelimesi daha önce geçmiştir. Mana da şöyledir: Şeytanların kardeşleri onları sapıklığa çekerler.

İkincisi: Hüm zamiri sakınanlara racidir, mana da şöyledir: Sakınanların müşriklerden kardeşleri onları çekerler. Şöyle de denilmiştir: Şeytanlardan kardeşleri onları çekerler, yani: Müslümanların da kendileriyle beraber küfre girmelerini isterler. Bu da bir cemaatin görüşüdür ki İbn Enbari de içlerindedir. Eğer: Nasıl "kardeşleri" denildi, halbuki onların dinlerinden değiller?" denilerse, cevap şöyledir: Eğer biz: Onlar müşriklerdir, dersek, onların neseben kardeşleri olmaları caizdir, yahutta insan olmalarından dolayıdır veyahutta kardeşleri gibi onlara nasihat etmelerinden dolayıdır. Eğer: Onlar şeytanlardır, dersek, bu da caizdir, çünkü onlarla sohbet etmektedirler. Birinci görüş daha doğrudur.

"Sümme la yuksirun": Zühri ile İbn Ebi Able, şeddeli olarak: "La yukassırun" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Aksara yuksıru ve kassara yukassıru, denir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Onlar yaptıkları kötülükleri bırakmazlar, şeytanlar da onları bırakmazlar. Buna göre "yuksırun" kavli her iki grubun fi'linden olur. Bu da meşhur görüşe göredir. İkinci görüşe göre ise bunun yalnız kardeşlerin sıfatı olması gerekir.

وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَى
إِلَيَّ مِنْ رَبِّي هَٰذَا بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠٣﴾

203 – Onlara bir mucize getirmediğin zaman: "Onu (sağdan soldan) derleseydin ya", derler. De ki: Ben ancak bana Rabbimden vahyedilene uyarım. Bu (Kur'an), Rabbinizden kanıtlar ve iman eden bir toplum için de bir hidayet ve bir rahmettir.

"Onlara bir mucize getirmediğin zaman": Kelamın manasında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara bir mucize getirmediğin zaman, onu inadına isterler, bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Onlara vahiy geciktiği için bir mucize getirmediği zaman. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Onu sen derleseydin ya": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu kendiliğinden uydursaydın ya, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Katade, Süddi, İbn Zeyd, Ferra, Zeccac, İbn Kuteybe ve diğerleri demişlerdir. Ferra'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Araplar kendi uydurduğun söz için: İctebeytül kelame, vahtelaktuhu verteceltuhu, derler.

İkincisi: Senden istemeden önce onu bizim için arasaydın ya! Bunu da Maverdi zikretmiştir. Birincisi daha doğrudur.

"De ki: Ben ancak Rabbimden bana vahyedilene tabi olurum": Yani durum benim elimde değildir.

"Bu, Rabbinizden kanıtlardır (basiretlerdir): Kur'an'ı kastediyor. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Besair; kanıtlar, delil ve açıklama manasınadır, tekili: Basirettir. Zeccac da: Besair, bir şeyin meydana çıkıp açıklanmasıdır, demiştir.

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٢٠٤﴾

204 – Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun; belki esirgenirsiniz.

"Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin": İniş sebebi hakkında beş görüşle ihtilaf ettiler:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem farz namazda okudu, ashabı da arkasında yüksek sesleriyle okudular; işte ayet bunun üzerine indi. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Müşrikler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem namaz kıldığı zaman gelir, birbirlerine: Bu Kur'an'ı dinlemeyin, gürültü çıkarın, derlerdi. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir.

Üçüncüsü: Ensardan bir genç, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bir şey okuduğu zaman o da okurdu, bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Zühri, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar namaz ilk farz kılındığı zamanlarda namazda konuşurlardı; adam gelir, arkadaşına: "Kaç rekat kıldınız?" derdi, o da: Şu kadar, diye cevap verirdi. İşte bu ayet onun üzerine indi. Bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: O Cuma günü hutbede imamı dinleme hakkında indi. Bu da Hazreti Aişe, Said bin Cübeyr, Ata, Mücahit, Amr bin Dinar ve diğerleri tarafından rivayet edilmiştir.

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ
وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ ﴿٢٠٥﴾

205 – Rabbini içinden yalvararak, korkarak ve yüksek olmayan açık bir sesle sabah akşam zikret. Gafillerden olma.

"Rabbini içinden zikret": Bu zikir hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: O namazda okumadır, bunu İbn Abbas, demiştir. Buna göre gizli okunan namazlarda içinden okuması emredilmiştir.

İkincisi: Bu imamın arkasında içinden sessizce okumadır, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: O Allah'ı dille zikretmektir.

Dördüncüsü: O, Allah'ı devamlı düşünerek zikretmektir, Allah Teala'dan gafil olmamaktır. Bu iki görüşü Maverdi, demiştir. Bu zikirle kimin muhatap olduğu hususunda da iki görüş vardır.

Birincisi: O, namazda olsun veya hatipten olsun Kur'an'ı dinleyendir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

İkincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitap ise de manası bütün mükellefler için geneldir.

"Yalvararak ve korkarak (tazarruan ve hifeten)": Tazarru: Tevazu göstererek önüne bakmaktır. Hiyfe de: Azabından sakınmaktır.

"Dunel cehri minel kavl (açık olmayan bir sesle)": Cehr: Bir şeyi ilan etmektir. Recülün cehirrüssavt de: Yüksek sesli adam, demektir. Bu, zikrin dille olması için nasstır. İki şıkka ihtimali vardır: *Birincisi:* Kur'an okumaktır. *İkincisi:* Dua etmektir. İkisinde de gizli yapmak menduptur (adaba uygundur). Ancak açık okunan namazlardaki

adap da: "Namazında yüksek sesle okuma, onda sesini fazla da kısma" *(İsra: 110)* diyerek belirtilmiştir. Ğudüv, ğudve'nin çoğuludur, âsâl da usul'un çoğuludur. Usul da asîl'in çoğuludur. Âsâl ise, çoğulun çoğuludur. Âsâl da akşam üzeri demektir. Ebu Ubeyde: O, ikindi-akşam arasıdır, demiştir ve şu beyti örnek getirmiştir:

Hayatıma yemin ederim ki sen, halkına saygı gösterdiğim
Ve akşamüzerleri avlusunda oturduğum evin reisisin.

İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ğuduv: Sabah namazıdır. Âsâl da ikindi namazıdır.

إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ

لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ ۩ ﴿٢٠٦﴾

206 – Rabbinin katındakiler O'na kulluktan kibirlenmezler, O'nu tesbih ederler ve O'na secde ederler.

"Rabbinin katındakiler": Yani melekler, "kibirlenmezler": Büyüklenmez ve gururlanmazlar. "O'na kulluktan": Bu kullukta da iki görüş vardır:

Birincisi: O, taattir. *İkincisi:* Namaz ve onda tevazu göstermektir.

"Tesbih ederler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'nu kusurdan tenzih ederler. *İkincisi:* Sübhanallah, derler.

"O'na secde ederler": Yani namaz kılarlar. Ayetin sebeb-i nüzulü şöyledir, denilmiştir: Mekke kafirleri: "Emrettiğin şeye mi secde edeceğiz?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi; kendilerinden daha şanlı olan meleklerin bile Allah'a ibadetten büyüklenmediklerini haber verdi. Ebu Hureyre de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Adem oğlu secde ayetini okur da secde ederse, şeytan ondan ağlayarak uzaklaşır ve şöyle der: Eyvah bana, bu, secde ile emredildi, secde etti; ona cennet vardır; ben ise secde ile emredildim; isyan ettim, benim için de cehennem vardır.[10]

10 – Müslim, İman, hadis no, 133; İmam Ahmed, Müsned, 2/440.



8-ENFAL SURESİ

Medine'de inmiştir.

75 ayettir.

Medine'de inmiştir, bunda da icma vardır. Maverdi, İbn Abbas'tan yedi ayetin Mekke'de indiğini nakletmiştir, başı "Ve iz yemkürü bikellezine keferu"dur. *(Enfal: 30)*

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَنْفَالِ قُلِ الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللّٰهَ
وَاَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُٓ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Sana ganimetlerden sorarlar. De ki: Ganimetler Allah'ın ve Resul'ünündür. Allah'tan korkun ve aranızı düzeltin. Eğer mü'minler iseniz Allah'a ve Resul'üne itaat edin.

"Sana ganimetlerden sorarlar": İniş sebebinde üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Bedir savaşında: "Kim birini öldürürse onun için şöyle şöyle vardır; kim birini esir alırsa, onun için şöyle şöyle vardır, dedi. Yaşlılar, sancakların altından ayrılmadılar; gençler ise vuruşmaya ve ganimetlere koşuştular.

Yaşlılar ihtiyarlara: Bizi de sizinle ortak edin, çünkü size destek idik, dediler. Onlar da kabul etmediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e başvurdular; bunun üzerine Enfal suresi indi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Sa'd bin Ebi Vakkas, Bedir savaşında bir kılıç elde etti: Ya Resulallah, bunu bana bağışla, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Mus'ab bin Sa'd, babasından rivayet etmiştir. Başka bir rivayette de Sa'd şöyle demiştir: Said bin el – As'ı öldürdüm, kılıcını alıp Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e getirdim: Götür onu toplanan ganimetlerin içine at, dedi. Ben de döndüm, içimde öyle bir şey vardı ki onu ancak Allah bilir. Az bir şey gitmiştim ki, Enfal suresi indi: "Git, kılıcını al, dedi.[1] Süddi şöyle demiştir: Sa'd ile başka birkaç kişi bu kılıç üzerinde dava ettiler; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e sordular; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de onlardan aldı. Bunun üzerine bu ayet indi.

Üçüncüsü: Ganimetler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e ait idi, kimsenin onlarda bir şeyi yoktu. Bazıları ondan kendilerine bir şey vermesini istediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Enfal'dan ne kastedildiği hususunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Onlar ganimetlerdir, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Mücahit, Ata, İkrime, Dahhak, Ebu Ubeyde, Zeccac, İbn Kuteybe ve diğerleri de böyle demişlerdir. Enfal'ın tekili: Nefeldir. Şair Lebid şöyle demiştir:

Allah'tan korkmak en büyük nefel (vergi ve lütuf)tur,
Yavaşım da hızım da Allah'ın izni iledir.

İkincisi: Onlar, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in katile maktulün üzerinden çıkan eşyadan verdiğidir.

Üçüncüsü: Onlar, müşriklerden Müslümanlara savaşmadan kalan mallardır. Bunu da Ata, demiştir. Bu ve bundan önceki görüş, yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Onlar, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ganimetten aldığı beşte bir hissedir. Bunu da Mücahit, demiştir.

Beşincisi: Onlar, öncü süvari birliğinin ganimetidir, bunu da Ali bin Salih bin Hay, demiştir. Hasen'den de: Onlar, ordunun önünde giden akıncıların elde ettiği ganimetlerdir.

1 – İmam Ahmed, Müsned, 1/180.

Altıncısı: Onlar, devlet başkanının bazı mülahazalarla bazı askerlere özel olarak verdiği şeylerdir. Bunu da Maverdi, zikretmiştir.

Ayette geçen "an" edatı hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O fazladır, mana da: Sana ganimetleri sorarlar şeklindedir. Sa'd bin Ebi Vakkas, İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b ve Ebu'l – Aliye, "an"i atarak: "Yeselunekel enfale" şeklinde okumuşlardır.

İkincisi: Asıldır (zait değildir), mana şöyledir: "Sana ganimetlerden, onlar kimindir?" diye sorarlar. Yahut: Ganimetlerin hükmünü sorarlar. İniş sebebinde bu iki görüşle ilgili şeyleri anlatmış bulunuyoruz. Onların hükmünü sormaları, ganimetin önceki ümmetlere haram olmasındandır.

Nasih ve mensuh alimleri bu ayette ihtilaf etmişler; bazıları: Bu, bir açıdan nesh edici, bir açıdan da mensuhtur, demişlerdir. Şöyle ki ganimetler, geçmiş peygamberlerin şeriatlerinde haram idi. Allah da onu bu ayetle neshetti. Ganimet işini Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in görüşüne bıraktı. Sonra da bunu: "Bilin ki ganimet olarak aldığınız şeylerin beşte biri Allah'ın'dır..." kavli ile neshetti. *(Enfal: 41)* Diğerleri de: Enfal'dan iki şey kastedilmiştir, demişlerdir:

Birincisi: O, bazı yiğit ve öncü askerlere Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in onların dürüstlüğünü kazanmak ve onları savaşa teşvik etmek amacıyla verdiği şeylerdir.

İkincisi: Ganimet bölüşüldükten sonra artan şeylerdir, nitekim İbn Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bizi bir askeri birlikle gönderdi, biz de deve elde ettik. Her birimize onar deve düştü. Bize birer deve de fazladan verdi. Buna göre ayet muhkemdir; çünkü bu hüküm, şu günümüze kadar (hicri altıncı asır) geçerlidir.

Ganimet elde etmeden önce hibe vermek de caizdir; bu da devlet başkanının: Kim bir şey elde ederse kendisinindir, demesidir. Bu cumhurun görüşüdür. Ganimet elde edildikten sonrasında ise İmam Ahmet'ten iki görüş vardır. Başkan böyle bir şart koymazsa maktulün üzerinden çıkan şeyleri katil hak eder mi?

Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hak eder, bunu da Evzai, Leys ve Şafii, demişlerdir.

İkincisi: Hak etmez, ordunun ganimeti olur, bunu da Ebu Hanife ile Malik, demişlerdir.

İmam Ahmet'ten de önceki iki görüş gibi iki rivayet vardır.

"De ki: Ganimetler Allah'ın ve Resul'ündür": Onlar istedikleri hükmü verirler. "Allah'tan korkun": O'na muhalefeti terk ederek. "Aranızı düzeltin": Zeccac: Aranızı düzeltin demek: Gerçek teması sağlayın, demiştir. Ayette geçen "beyn": Temas manasınadır, tıpkı: "Lekattekattaa beyneküm" *(En'am: 94)* kavlinde olduğu gibi.

Sonra bu kelamdan ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Güçlünün zayıfa havale edilmesidir, bunu da Ata, demiştir. *İkincisi:* Allah'a ve Resul'üne teslim olarak çekişmeyi terk etmektir.

"Allah'a ve Resul'üne itaat edin": Yani ganimet ve diğer hususlarda size emredileni kabul edin.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ
عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾

2 – Mü'minler ancak o kimselerdir ki, Allah zikredildiği zaman kalpleri ürperir. Onlara O'nun ayetleri okunduğu zaman imanlarını artırır ve onlar, Rablerine güvenirler.

"Mü'minler o kimselerdir ki, Allah zikredildiği zaman": Zeccac şöyle demiştir: Azameti, kudreti ve asileri korkuttuğu şeyleri zikredildiği zaman kalpleri korkar. Şair de şöyle demiştir:

Hayatına ant içerim ki bilmiyor ve korkuyorum;
Ölüm ikimizden hangimize daha önce gelecek diye (leevcelü).

Vecile yevcelü ve yacelü ve yeycelü ve yiycelü denir, bu dört lügatı Sibeveyh nakletmiştir; en iyisi yevcelü'dür. Süddi de şöyle demiştir: Vecil: Günah işlemeye niyet edip de Allah'ı hatırlayarak ondan elini çeken kimsedir.

"Onlara O'nun ayetleri okunduğu zaman": Yani Kur'an okunduğu zaman demektir.

"İmanlarını artırır": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Tasdikleri artar, bunu da İbn Abbas, demiştir. Mana da şöyledir: Onlara Allah'tan bir şey geldikçe ona iman ederler; ayetlerin artmasıyla da imanları artar. *İkincisi:* Yakînleri (kesin inançları) artar, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Allah korkuları artar, bunu da Rebi bin Enes, demiştir. Tevekkül'ün manasını da Al-i İmran, ayet: 122'de anlatmış bulunuyoruz.

الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ۝٣

3 – Onlar namazı dosdoğru kılar ve kendilerine rızık ettiğimizden (Allah yolunda) harcarlar.

"Onlar namazı dosdoğru kılarlar": İbn Abbas: Beş vakit namazı, demiştir. "Rızık ettiğimizden harcarlar" da: Zekattır.

أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا ۚ لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ۝٤

4 – İşte onlar gerçek mü'minlerdir. Onlar için Rableri katında dereceler, bağış ve tükenmez bir rızık vardır.

"İşte onlar gerçek mü'minlerdir (ülaike hümül mü'minune hakka)": Zeccac şöyle demiştir: Hakka, "ülaike hümül mü'minune" cümlesinin delalet ettiği şeyle mansuptur (mefulu mutlak). Mana da: Bunu tam manasıyla hak ettiler, demektir. Mukatil de şöyle demiştir: Onlar öyle mü'minlerdir ki imanlarında münafıklarda olduğu gibi şek ve şüphe yoktur.

"Onların Rableri katında dereceleri vardır": Ata şöyle demiştir: Cennet derecelerine amelleriyle çıkarlar. Tükenmez rızık da: Allah'ın orada onlar için hazırladığı şeylerdir.

كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ
لَكَارِهُونَ ۝٥ يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَمَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ
إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ ۝٦

5- Nitekim Rabbin seni evinden hak ile (Bedir'e) çıkardığı zaman da (durum böyleydi). Hâlbuki mü'minlerden bir grup isteksizdiler.

6 – Hak açığa çıktıktan sonra da seninle mücadele ediyorlar. Sanki göz göre göre ölüme sevk ediliyorlar.

"Kema ahreceke rabbüke": Bu kâfın müteallıkında (bağlantısında) beş görüş vardır:

Birincisi: O, ganimetlere bağlıdır, sonra kelamın manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onun tevili şöyledir: Ganimetler hususunda onlar isteksiz davransa da sen Allah'ın emrini yürüt, nitekim evin-

den çıkarken de onlar isteksiz idiler. Bunu da Ferra, demiştir. *İkincisi:* Ganimetler vacip hak nedeniyle Allah'a ve Resul'e aittir, tıpkı Rabbin seni hak ile evinden çıkardığı gibi. Bunu da Zeccac, demiştir. *Üçüncüsü:* Mana şöyledir: Seninle tartışarak sana ganimetlerden sorarlar, tıpkı evinden çıkışında da seninle tartıştıkları gibi. Bunu da bir grup müfessir nakletmiştir.

İkincisi: O, "Fettekullaha ve aslıhu" kavline müteallıktır, mana da şöyledir: Takva ve iyi hal sizin için daha hayırlıdır, tıpkı Allah'ın, Peygamber'i Muhammed'i bazıları hoşlanmasa da çıkarmasının sizin için hayırlı olduğu gibi. Bu da İkrime'nin görüşüdür.

Üçüncüsü: O, "yücadiluneke" kavline müteallıktır, mana da şöyledir: Ganimetlerde seninle mücadele etmeleri, Allah'ın seni Bedir'e onların istemediği halde çıkarması gibidir. Bunu da Kisai, demiştir.

Dördüncüsü: O, "ülaike hümül mü'minune hakka" kavline bağlıdır, mana da şöyledir: Onlar gerçek mü'minlerdir, tıpkı Rabbinin seni evinden hak ile çıkardığı gibi. Bunu da müfessirlerden nakledenlerden biri zikretmiştir.

Beşincisi: "Kema" kasem (yemin) yerindedir, mana da şöyledir: Seni evinden çıkarana yemin ederim ki. Bunu da Ebu Ubeyde, demiş ve: "Ma"nın "ellezi" yerinde olmasını delil göstermiş; bunlardan birinin de: "Vema halakazzekere velünsa" *(Leyl: 3)* ayeti olduğunu söylemiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu görüş akla uzaktır; çünkü káf yemin harflerinden değildir.

Bu çıkış hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'nun Bedir'e çıkışıdır ki ashabından bir bölük bundan hoşlanmamışlardı, çünkü onlar ganimetin ancak savaşla elde edileceğini biliyorlardı.

İkincisi: Bu, onun hicret için Mekke'den Medine'ye çıkmasıdır.

"Hak ile" kavlinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Sen çıktın, hak seninle idi. *İkincisi:* Sen sana vacip olan hak ile çıktın.

"Mü'minlerden bir grup isteksizdirler": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Çıkmanda isteksizdirler.

İkincisi: Ganimeti onlara vermemenden isteksizdirler. Bu isteksizlik ise sefer ve savaşın zorluğundan kaynaklanan doğal isteksizliktir, yoksa Allah Teala'nın emrine karşı isteksizlik değildir.

"Hak hususunda seninle mücadele ediyorlar": Yani Bedir günü savaşmakta, çünkü onlar hazırlıksız çıktılar: Bize daha önce haber

verseydin de hazırlık yapsaydık, dediler; savaşı terk etme hususunda izin almak için onunla mücadele ettiler.

"Hak açığa çıktıktan sonra": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onun farz olduğu açığa çıktıktan sonra. *İkincisi:* Doğru olduğu onlar için açığa çıktıktan sonra. *Üçüncüsü:* Senin ancak emirle hareket ettiğin onlar için açığa çıktıktan sonra. "Mücadele edenler": Hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Müslümanlardan belli bir gruptur, bunu da İbn Abbas ile cumhur, demişlerdir.

İkincisi: Onlar müşriklerdir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. Buna göre onlarla mücadele etmesi tevhit demek olan hak hususundadır, savaşmada değildir. Birinciye göre de: "Sanki göz göre göre ölüme sürülüyorlar" kavlinin manası şöyle olur: Çünkü ölüme sevk edilenin en zor hali, ölümü görmesi ve onu bilmesidir. İbn Zeyd'in görüşüne göre de şöyledir: Sanki onlar İslam'a davet edilirken ölüme sürükleniyorlar gibidirler, çünkü onu istemiyorlar.

وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ
أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ
وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ
﴿٧﴾ لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨﴾

7 – Hani, Allah sana iki bölükten birinin şüphesiz sizin olacağını va'dediyordu. Siz ise dikensizin (silahsızın) sizin olmasını istiyordunuz. Allah ise kelimeleri ile hakkı gerçekleştirmek ve kafirlerin kökünü kesmek istiyordu.

8 – Ta ki hakkı gerçekleştirsin ve batılı iptal etsin. Günahkarlar istemese de.

"Hani, Allah sana iki bölükten birini va'dediyordu": Tefsirciler şöyle demişlerdir: Ebu Süfyan, Kureyş kervanı ile Şam'dan dönüyordu, Bedir'e yaklaşınca, Cebrail indi; bunu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e haber verdi. O da Bedir'e gitmek üzere bir grup ashabı ile çıktı. Bu da onlara (kervana) ulaştı. Amr bin Damdam el – Ğifari'yi yardım istemek amacıyla Mekke'ye gönderdiler. Kureyşliler de onu müdafaa etmek için çıktı. Ebu Süfyan deniz sahiline ulaştı, Resulullah'ın elinden

kurtuldu. Cebrail de bu ayeti indirdi: "Hani Allah size va'dediyordu". Mana şöyledir: O zamanı hatırlayın ki Allah size iki bölükten birini va'dediyordu. İki bölük: Ebu Süfyan ve yanındaki malla Ebu Cehil ve yanındaki Kureyşlilerdir. Ebu Süfyan yanındaki malı kaçırınca Kureyş'e: Eğer kervanınızı korumak için çıktınızsa, ben onu sizin için kurtardım, diye yazdı. Ebu Cehil de: Allah'a yemin ederiz ki dönmeyeceğiz, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de, onları kastederek çıktı. Ashabı bundan hoşlanmadılar; savaşmayı değil de ganimet olacak bölüğü elde etmek istediler. İşte: "Silahsızın sizin olmasını istiyorsunuz" dediği budur. Fülanün şakissilah, ve şakkün fissilah ve şaikün denir ki, silahlı manasınadır. Dikene mecazen silah denmesi, sivri ve keskin olmasındandır. Maeşedde şevkete beni fülanin denir ki: Silahları ne de keskindir, demektir. Ahfeş de: "Zatüşşevke" diyerek müennes zikredilmesi, taife (bölük) manası itibariyledir, demiştir.

"Allah ise hakkı gerçekleştirmek istiyor": Haktan ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, İslam'dır, bunu da İbn Abbas ile diğerleri demişlerdir.

İkincisi: O, Kur'an'dır, mana da şöyledir: Sana Kur'andan indirdiğini gerçekleştirmek istiyor.

"Kelimeleri ile": İlm-i ezelisinde dini güçlendireceğine dair vaatleriyle, mesela: "Onu bütün dinlerin üzerine çıkarsın diye" *(Tevbe: 33)* kavli gibi.

"Kafirlerin kökünü kesmek istiyordu": Bunu da En'am: 45'te açıklamış bulunuyoruz.

"Hakkı gerçekleştirmek için": Mana şöyledir: Hakkı gerçekleştirmek için kafirlerin kökünü kesmek istiyor. Bu hak üzerinde de geçen iki görüş vardır. Batıl ise: Şirktir. Burada mücrimler ise: Müşriklerdir.

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ
مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ ﴿٩﴾ وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَى
وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

9 – Hani, Rabbinizden yardım istiyordunuz da sizin için, birbiri ardınca size bin melekle yardım edeceğim, diye kabul etmişti.

10 – Allah onu ancak bir müjde ve kalplerinizi rahatlatmak için yapmıştı. Zafer ancak Allah katındandır. Şüphesiz Allah mutlak galip, hikmet sahibidir.

"Hani, Rabbinizden yardım istiyordunuz": İniş sebebi şöyledir: Ömer bin Hattab radıyallahu anh diyor ki: Bedir günü gelince Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ashabına baktı, onlar ise üç yüz küsur idiler. Müşriklere baktı, onlar da binden fazla idiler. Kıbleye döndü, sonra ellerini kaldırdı, üzerinde de şalı ile eteği vardı, sonra da şöyle dedi: Allah'ım, bana va'dettiğini gerçekleştir, Allah'ım, bana va'dettiğini gerçekleştir, Allah'ım, eğer bu birliği helak edersen, yeryüzünde sana bir daha ibadet edilmez! Rabbine o kadar yalvardı ve dua etti ki şalı omzundan düştü. Ebu Bekir onu alıp omzuna geçirdi. Sonra da ona şalının üzerinden sarıldı ve: Ey Allah'ın Peygamberi, Rabbinden böyle istedin, şüphesiz sana olan va'dini gerçekleştirecektir, dedi. Allah Teala da bu ayeti indirdi.

"İz": İbn Cerir, bu "yubtılu" kavline ilişiktir, demiştir. "Testeğisune" kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Yardım istiyorsunuz, demektir. *İkincisi:* Sığınıyorsunuz, demektir. Aralarındaki fark şudur: Yardım isteyen zafer bekler. Sığınan ise halas (kurtuluş) bekler. Yardım isteyenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Müslümanlardır, bunu Zühri, demiştir.

İkincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da Süddi, demiştir. İmdadın manası da Al-i İmran: 124'de geçmiştir. "Bielfin": Dahhak ile Ebu Reca, uzun hemze ve lam, arkasından vav ile cemi olarak: "Bialafin" okumuşlardır. Ebu'l-Aliye ile Ebu'l-Mütevekkil de, hemze ve lamın ref'i ve arkasından vav ile cemi sigasıyla: "Biulûfin" okumuşlardır. Hazlem ile Cahderi de, hemzenin ve lamın zammı ile vavsız ve elifsiz olarak: "Biulufin" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile Ebu İmran da, meftuh ye, sakin lam, vavsız ve elifsiz olarak: "Biyelfin" okumuşlardır. "Mürdifin"e gelince: İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, dalın kesresiyle: "Mürdifin" okumuşlardır. İbn Abbas, Katade, Dahhak, İbn Zeyd ve Ferra da: O, arka arkaya gelenlerdir, demişlerdir. Ebu Ali de iki yoruma ihtimali vardır, demiştir:

Birincisi: Kendileri kadar da arkalarına almış olmalarıdır (en yekunu mürdifine mislehüm) Mesela: Erdeftü Zeyden dabbeti, dersin ki Zeyd'i hayvanımın terkisine aldım demektir. Bu durumda ayette ikinci meful (mislehüm) atılmış olur.

İkincisi: Arkalarından gelmiş olmalarıdır. Araplar: Benu fülanın mürdifuna derler ki: Arkamızdan geliyorlar, demektir. Ebu Ubeyde ise: Mürdifin: Henüz geldiler, demiştir. Nafi, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, dalın fethasıyla: "Mürdefin" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Bu, onlara yapıldı, yani Allah Müslümanlara o kadar sayı ile yardım etti (ihtiyat askeri gönderdi). Muaz el – Kari, Ebu'l – Mütevekkil en – Naci ve Ebu Miclez, ranın ve dalın fethası ve şedde ile: "Müreddefin" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile Ebu İmran da, ranın zammesi ve dalın keseri ile "Mürüdifin" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Rediftürrecüle denir ki: Adamın terkine bindim demektir. Erdeftuhu ise: Terkime aldım demektir. Hazihi dabbetün latüradif denir de latürdifü denilmez (bu hayvan terkisine kimseyi bindirmez). Erdeftürrecüle de: Adamın arkasından geldim, demektir Bu durumda: "Mürdifin": Bölük bölük gelenler demektir. Lügat itibarı ile şu caizdir: Müreddifin, mürüddifin ve müriddifin; dal her halu kârda şeddelidir. Ranın ise meftuh, mazmum ve meksur olması caizdir. Sibeveyh şöyle demiştir: Bunun aslı: Mürtedifin idi; te dele idgam oldu, müreddifin oldu. Çünkü sen tenin harekesini ranın üzerine attın; istersen tenin harekesini onun üzerine atmaz, iki sakin birleştiği için rayı meksur okursun. Rayı zammeli okuyanlar ise öncesindeki mimin zammesine uydurmak istemişlerdir.

"Allah bunu ancak bir müjde kılmak istemiştir" kavlinin manası ise, Al-i İmran: 126'da geçmiştir. Mücahit şöyle derdi: Allah Enfal 10'da zikredilen bu bin melekten fazlasıyla imdat etmemiştir Bahsettiği üç ve beş bin ancak müjdedir, onlarla imdat edilmemiştir Cumhur ise böyle demez. Meleklerin sayılarındaki ihtilaflarını da Al-i İmran: 126'da zikretmiş bulunuyoruz.

إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَيُنَزِّلُ
عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ
الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ ﴿١١﴾

11 – Hatırla ki, kendisinden bir güven olarak size uykuyu bürüyor ve sizi temizlemek, sizden şeytanın murdarlığını gidermek, kalplerinizi kuvvetlendirmek ve onunla ayakları sağlamlaştırmak için gökten üzerinize su indiriyordu.

"Hatırla ki, kendisinden bir güven olarak size uykuyu bürüyor-

du" (iz yağşakümün nüasü ementen minhü): Zeccac şöyle demiştir: "İz" Ve ma caalehullahu illa Büşra, fi zalikel vakti kavlinin manasından dolayı mahallen mansuptur. Mananın şöyle olması da caizdir: Üzküru iz yağşakümün nüasu. İbn Kesir ile Ebu Amr, yenin fethi, ğaynın cezmi, şinin fethi ve elifle: "Yağşaküm", "ennuasu" da merfu okumuşlardır. Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, yenin zammesi, ğaynin fethi, şeddeli şin de meksur olarak: "Yuğaşşiküm", ennuase'yi de mansup olarak okumuşlardır. Nafi de yenin zammesi, ğaynın cezmi ve şinin kesri ile: "Yuğşiküm", ennuase'yi de nasb ile okumuştur. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Kelam "Ve litatmeinne bihi kulubuküm" iz yağşakümün nuasu kavline dönüktür. Zeccac da şöyle demiştir: "Emeneten" mefulunleh olarak mansuptur, tıpkı: Faaltü zalike hazereşşerri (bunu şerden kaçmak için yaptım) kavli gibidir. Emintü amenü emnen ve emanen ve emeneten denir. Ebu Abdurrahman es - Sülemi, Ebu'l - Mütevekkil, Ebu'l - Aliye, İbn Yamur ve İbn Muhaysın da mimin sükunu ile: "Emneten minhu" şeklinde okumuşlardır.

"Üzerinize gökten su indirir": İbn Abbas şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Bedir savaşında bir yere konakladı, onunla suyun arasında bir kumluk vardı. Müşrikler suyu onlardan önce tuttular. Müslümanlar susuz kaldılar, namazlarını abdestsiz kılmaya başladılar. Şeytan kalplerine vesvese attı: Siz de içinizde Allah'ın Resul'ü olduğu halde kendinizi onun dostları sanıyorsunuz, müşrikler ise suyu elinizden aldılar, siz ise abdestsiz olarak namaz kılıyorsunuz, dedi. Bunun üzerine Allah Teala bir yağmur indirdi. Ondan içtiler ve temizlendiler. Kumluk yer de yağmurun değmesiyle sertleşti. Allah Teala şeytanın vesvesesini giderdi. Çünkü o: Müşrikler sizi suya yaklaştırmıyor, diyordu. İbn Zeyd: Riczüşşeytan, onun hilesidir demiştir, çünkü o: Sizin onlarla savaşacak gücünüz yoktur, demişti. İbn Enbari de şöyle demiştir: Suyun olmaması onları üzünce Allah gökten yağmur indirdi; böylece Allah'ın azap ve gazabına sebep olan şeytanın vesvesesini giderdi. Çünkü ricz: Azap demektir.

"Veliyarbita ala kulubiküm": Rabt bağlamak ve kuvvetlendirmek demektir. "Alâ" edatı da bazılarına göre zaittir, mana da: Kalplerinizi kuvvetlendirmek için, olur. Kalplerini kuvvetlendirip sağlamlaştırdığı o şey hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, sabırdır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* O, imandır, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:*

O, Allah'ın yukarıda geçen vesvese ile sarsılan kalpleri sağlamlaştırmak için indirdiği yağmurdur.

"Ve yüsebbite bihil akdam": Bihi zamirinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, suya racidir; zira toprak kumluk idi, yağmurla sertleşti ve ayaklar üzerinde kaymadı, yer tuttu. Bunu da İbn Abbas, Mücahit, Süddi ve diğerleri demişlerdir.

İkincisi: O, bağlamaya ve sağlamlaştırmaya racidir, mana da şöyledir: Onunla ayakları sağlamlaştırmak istedi. Bunu da Zeccac zikretmiştir.

إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَٰٓئِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا
سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ
الْأَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ﴿١٢﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا
اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ
شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٣﴾ ذَٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ
عَذَابَ النَّارِ ﴿١٤﴾

12 – Hani, Rabbin meleklere, şüphesiz ben sizinleyim; iman edenlere sebat verin. Kafirlerin kalplerine korku salacağım. Boyunların üzerine vurun, vurun onların her parmak uçlarına, diye vahyediyordu.

13 – Zira onlar Allah'a ve Resul'üne karşı geldiler. Kim Allah'a ve Resul'üne karşı gelirse, şüphesiz Allah'ın cezası ağırdır.

14 – İşte onu tadın. Ve şüphesiz kafirler için cehennem azabı vardır.

"Hani, Rabbin meleklere, şüphesiz ben sizinleyim" (iz yuhi rabbüke): Zeccac şöyle demiştir: "İz" mahallen mansuptur, mana da: Veliyarbita iz yuhi (vahyettiği zaman kalplerinizi kuvvetlendirmek için), demektir. Mananın: Vezküru iz yuhi (vahyettiği zamanı hatırlayın) şeklinde olması da caizdir. İbn Abbas: Bu vahiy, ilham şeklindedir, demiştir. "Meleklere": Onlar Müslümanlara imdat için gelenlerdir. "Şüphesiz ben sizinle beraberim": Yardım ve destek bakımından. "İman edenlere sebat verin": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlarla beraber savaşın, bunu da Hasen Basri, demiştir.

İkincisi: Onlara yardım müjdesi verin; melek safın önünde insan suretinde yürür ve: Müjde, şüphesiz Allah size yardım edecektir, derdi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Onların kalplerine onları kuvvetlendirecek şeyler atmakla onlara sebat verin. Bunu da Zeccac, demiştir.

Dördüncüsü: Cihada olan azim ve niyetlerini düzeltin, bunu da Salebi, demiştir. Ayette geçen ru'b: Korkudur. İbn Saib de şöyle demiştir: Biz Yezid bin Amir es - Suvai'ye, Allah'ın müşriklerin kalplerine attıkları korkuyu sorduğumuz zaman, bakır tasa bir taş atar, ses çıkarırdı: Biz içimizde buna benzer ses hissederdik, derdi.

"Boyunların üzerine vurun": Bununla muhatap olanlar hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar meleklerdir, İbn Enbari şöyle demiştir: Melekler insanların neresine vuracaklarını bilmediler, Allah da onlara bunu öğretti.

İkincisi: Onlar mü'minlerdir, bunu da bir grup müfessir demiştir. Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Fardubil a'naka demektir ki bu durumda "fevka" kelimesi dolgu maddesi olur. Bu da Atıyye, Dahhak, Ahfeş ve İbn Kuteybe'nin görüşüdür. Ebu Ubeyde de: "Fevka" "Alâ" manasınadır; darabtuhu fevkarre'si de darabtuhu alerre'si de denir.

İkincisi: Başlara vurun, çünkü onlar boyunların üzerindedir. Bunu da İkrime demiştir. Benan'dan ne murat edildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: O, parmak uçlarıdır, bunu İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Allah onlara vurulacak yeri öğretmiş ve: Başlara, ellere ve ayaklara vurun, demiştir. Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe: Benan, parmak uçlarıdır, demişler. İbn Enbari de: Bunu demekle elin ve ayağın tamamı kastedilmiştir, demiştir.

İkincisi: O, bütün eklemlerdir, bunu da Atıyye ile Süddi, demişlerdir.

Üçüncüsü: O; parmaklar ve diğer bütün organlardır, mana: Her çeşiti ile öldürülmelerini mubah etti, demektir. Bu da Zeccac'ın görüşüdür, O: Benan lafzı: Ebenne bilmekâni sözlerinden türetilmiştir ki, bir yerde ikamet etmektir. İkamet etmek ve yaşamak için her şey de onunla yapıldığından benan, denilmiştir.

"Zalike biennehüm şâkkullahe": Zalike (bu), vurmaya işarettir, şâkku da: Bir tarafa çekildiler; mü'minlerinkinden başka şıkka (tarafa) geçtiler, demektir.

"Zaliküm fezukuhu": Müşriklere hitaptır; mana da: Bunu yalancı dünyada tadın, demektir. "Enne"nin meftuh okunmasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Gizli bir fiil iledir, takdiri de şöyledir: Zaliküm fezukuhu va'lemu enne lilkafirine (bunu tadın ve kafirler için cehennem azabı olduğunu bilin).

İkincisi: Mananın şöyle olmasıdır: Zalike bienne lilkafirine azabennar (bunun da sebebi kafirler için ateş azabının olmasıdır). Be'yi düşürdüğün takdirde (enne) mansup olur. Eğer istersen "enne"yi mahallen merfu kabul edersin, o zaman da şöyle olur: Zaliküm fezukuhu, ve zaliküm enne lilkafirine azabennar (onu tadın, o da kafirler için ateş azabının olmasıdır).

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا لَق۪يتُمُ الَّذ۪ينَ
كَفَرُوا زَحْفاً فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْاَدْبَارَ ﴿١٥﴾ وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ
دُبُرَهُٓ اِلَّا مُتَحَرِّفاً لِقِتَالٍ اَوْ مُتَحَيِّزاً اِلٰى فِئَةٍ فَقَدْ بَٓاءَ
بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿١٦﴾

15 – Ey iman edenler, kafirlerle topluca ilerlerken karşılaştığınız zaman onlara arkaları(nızı) dönmeyin.

16 – Kim o gün savaşmak için çekilmek veyahut bir takıma katılmak için olmaksızın onlara arkasını dönerse, gerçekten Allah'ın gazabına uğramıştır. Onun yeri cehennemdir. (Orası) ne kötü dönüş yeridir.

"Feiza lekıytümüllezine keferu zahfen": Zahf: düşmana sürünerek yaklaşan kalabalıktır. Bunu Leys, demiştir. Tezahuf da yaklaşmak ve karşı karşıya gelmektir. Şair A'şa şöyle demiştir:

Mahfe içinde nice kadınlar vardır ki yürüyüşü sürünme gibi (yavaş)tır.

Zeccac da: Kelamın manası şöyledir, demiştir; Savaşmak için karşılarına durduğunuz zaman onlara arka çevirmeyin. "Kim onlara çevirirse": Onlarla savaştığı gün, "arkasını", savaşmak için bir tarafa

çekilmek ve bir birliğe katılmak hariç. "Müteharrifen" ve "mütehayyizen" hal olmak üzere mansupturlar. Müstesna olarak mansup olmaları da caizdir. O zaman mana şöyle olur: Bir tarafa çekilen veya bir gruba katılan hariçtir. Mütehayyiz'in aslı: Mütehayvizdir; ye vava idgam edilmiştir.

"Ve me'vahu cehennem": Yani onun dönüş yeri orasıdır, bu da onun ebedi kalacağını göstermez.

Alimler bu ayetin hükmünde ihtilaf etmişlerdir: Bir grup: Bu, Bedir gezilerine hastır, demiştir. Bu da İbn Abbas, Ebu Said el - Hudri, Hasen, İbn Cübeyr, Katade ve Dahhak'tan rivayet edilmiştir. Diğerleri de şöyle demişlerdir: Bu, geneldir, bütün savaştan kaçanları içine alır. Bu da yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Diğerleri de şöyle demişlerdir: O, geneldir, ancak "eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiyi yenerler" *(Enfal: 66)* kavliyle mensuhtur. Buna göre Müslümanların iki katı düşmandan kaçmaları yoktur. Bunu da Ata bin Ebi Rebah, demiştir. Ebu Talib de şöyle demiştir: İmam Ahmed'e savaştan kaçma soruldu: O da: Bir adam iki adamdan kaçmaz; eğer üç kişi olurlarsa bir zarar yoktur, dedi. Bunun benzeri İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Muhammed bin Hasen de şöyle demiştir: Ordu on iki bin askere ulaşırsa, onlar için düşmanlarından kaçma yoktur, düşmanın da sayısı ne kadar çok olursa olsun. Bunun dayanağı Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet edilen şu hadistir: "Sayıları on iki bine varan bir ordu, azlıktan mağlup olmaz".[2]

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ
وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَٓاءً حَسَنًا
اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٧﴾ ذٰلِكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ مُوهِنُ كَيْدِ
الْكَافِرِينَ ﴿١٨﴾

17 - Onları siz öldürmediniz, onları ancak Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın; ancak Allah attı. (Bunu) da mü'minleri kendinden güzel bir deneme ile denemek için (yaptı). Şüphesiz Allah hakkıyle işiten, her şeyi bilendir.

18 - İşte böyle. Şüphesiz Allah kafirlerin tuzağını çürütecektir.

2 - Ebu Davud, Cihad, bab, 89; Hakim, Müstedrek, 1/443, 2/101.

"Felem taktuluhum velakinnallahe katelehüm": İbn Amir ile Kufe kurraları – Asım hariç – nunu şeddesiz ve her ikisinde de Allah ismini merfu olarak "velakinillahu katelehüm" "velakinillahu rema" okumuşlardır. Bu kelamın iniş sebebi de şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı Bedir'den dönerlerken: Biz öldürdük, biz öldürdük, dediler. Bu da Mücahid'in görüşünden çıkarılmıştır.

"Attığın zaman sen atmadın": Bunun da iniş sebebinde üç görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Hazreti Ali'ye: "Bana bir avuç çakıl taşı ver" dedi; onu düşmanların yüzlerine attı; gözüne çakıl taşı değmeyen biri kalmadı.[3] Şöyle de denilmiştir: Bir avuç toprak aldı: "Yüzleri kara olsun" diye onu savurdu; gözüne o topraktan girmeyen bir müşrik kalmadı; bunun üzerine "attığın zaman sen atmadın, ancak Allah attı" ayeti indi. Bu da Bedir savaşında oldu. Çoğunluğun görüşü budur. İbn Enbari şöyle demiştir: Hadiste geçen şahet: Çirkin oldu manasınadır. Şahe vechuhu yeşuhu şevhen ve şuheten diye çekimi yapılır. Recülün eşveh, vemreetün şevhau da: Çirkin erkek ve kadın, demektir.

İkincisi: Übey bin Halef, Bedir savaşında Peygamb r sallallahu aleyhi ve sellem'e doğru geldi; mü'minlerden birkaç kişi onun yolunu kestiler; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem emretti, yolunu açtılar. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ona bir mızrak sapladı, Übey de atından düştü. Mızrağın battığı yerden kan çıkmadı. Arkadaşları geldiler; o ise öküz gibi böğürüyordu: Bu sadece bir sıyrıktır, dediler. O da: Ruhumu elinde tutan Allah'a yemin ederim ki benim bu yaram bütün Hicaz halkında olsa hepsi de ölürdü, dedi. Mekke'ye varmadan önce öldü. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu da Said bin Müseyyeb, babasından rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Hayber savaşında bir ok attı; ok fırlayıp gitti, yatağındaki İbn Ebi'l – Hukayk'a saplandı. Ayet de bunun üzerine indi. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki ve diğerleri zikretmişlerdir.

"Ancak onları Allah öldürdü": Onları Allah'ın öldürmesinde dört görüş vardır:

Birincisi: Onları Allah'ın gönderdiği melekler öldürdü. *İkincisi:* Onları Allah'ın öldürmesi, öldürme işini O'nun yürütmesindendir. *Üçüncüsü:* Onları mü'minlere O gönderdi ve onlara bu imkanı O

3 - Taberi Tefsiri, 13/445.

verdi. *Dördüncüsü:* Kalplerine korkuyu O saldı. "Attığın zaman sen atmadın": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Sen muzaffer olmadın ve sen yaralamadın, ancak Allah seni muzaffer etti ve destekledi. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

İkincisi: Senin attığın bir avuç toprak veya çakıl taşı o kadar kalabalık ordunun gözlerine yetişemezdi; ancak onu Allah yaptı. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Yüzlerine toprak attığın zaman kalplerine korkuyu sen salmadın. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Bu, mü'minleri kendinden bir deneme içindi": Yani onlara nusret ve ecirle büyük nimet vermek içindi. "Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir": Onların dualarını, "hakkıyla bilendir: Onların gerçek niyetlerini.

"Zaliküm (işte bu)": Zeccac şöyle demiştir: Bu, mahallen merfudur, mana da: Mesele şunun içindir, demektir. Başkası da şöyle demiştir: "İşte bu": Öldürmeye, atmaya ve güzel denemeye işarettir. "Ve ennellahe": Yani, bilin ki Allah şöyle yapacaktır, demektir. "Ve enne lilkafirine azabennar" kavlinde "enne"nin meftuh olması için dediklerimiz, bu "enne" için de geçerlidir *(Enfal: 14).*

"Muhinü": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, fethalı vav ve şeddeli ve tenvinli he ile: "Müvehhinün", "keyde"yi de nasb ile okumuşlardır. İbn Amir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle vavı sakin olarak "mûhinü", "keyde"yi de nasb ile okumuşlardır. Hafs da Asım'dan rivayeten izafetle: "Muhinü keydi" şeklinde rivayet etmiştir. Muhin: Zayıflatan ve çürüten, "keyd" de tuzak demektir.

إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمُ الْفَتْحُ وَإِنْ تَنْتَهُوا
فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ
شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٩﴾ يَا أَيُّهَا
الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَأَنْتُمْ
تَسْمَعُونَ ﴿٢٠﴾

19 – Eğer fetih / hüküm istiyorsanız, işte size fetih gelmiştir. Eğer vazgeçerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Eğer siz dönerse-

niz biz de döneriz. Kalabalığınız, çok olsa da size hiçbir fayda vermez. Şüphesiz Allah, mü'minlerle beraberdir.

20 – Ey iman edenler, Allah'a ve Resul'üne itaat edin. (Kur'an'ı) dinlediğiniz halde O'ndan yüz çevirmeyin.

"Eğer fetih istiyorsanız": İniş sebebinde beş görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı Allah'tan yardım ve fetih istediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu mana, Übey bin Ka'b ve Ata el – Horasani'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: Ebu Cehil şöyle dedi: Allah'ım, hangimiz senin yanında daha sevgili ve ondan daha çok razı isen bugün ona yardım et, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Müşrikler Bedir'e çıkmadan önce Ka'be'nin örtüsüne sarılıp: Allah'ım, iki ordudan en üstününe ve iki bölükten en kıymet verdiğine yardım et, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Süddi, demiştir.

Dördüncüsü: Müşrikler: Allah'ımız, biz Muhammed'in getirdiği şeyleri tanımıyoruz, sen bizimle onun arasında hak ile hüküm ver, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İkrime, demiştir.

Beşincisi: Onlar Mekke'de: "Allah'ım, eğer bu, senin katından hak ise, başımıza gökten taş yağdır..." *(Enfal: 32)* dediler; Bedir savaşında da cezalarını çektiler. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Bu görüşlerden: "Eğer fetih isterseniz" kavlinden iki düşünce çıktı:

Birincisi: Onlar (fetih isteyenler) mü'minlerdir. *İkincisi:* Müşriklerdir ki, en meşhuru da budur.

Fetih istemede de iki görüş vardır:

Birincisi: O, yardım istemedir, bunu da İbn Abbas, Zeccac ve diğerleri, demişlerdir. Eğer: Onlar Müslümanlardır, dersek, mana şöyle olur: Eğer yardım istiyorsanız, size yardım meleklerle gelmiştir. Eğer: Onlar müşriklerdir, dersek, iki manaya ihtimali vardır: *Birincisi:* Eğer yardım istiyorsanız, aleyhinize yardım gelmiştir. İkincisi. Eğer iki gruptan Allah'ın en çok sevdiğine yardım istiyorsanız, iki gruptan en sevdiğine yardım gelmiştir.

İkincisi: Fetih istemek, hüküm istemektir, mana şöyledir: Eğer sizinle Müslümanlar arasında hüküm istiyorsanız, size hüküm gelmiştir. İkrime, Mücahit ve Katade bu manaya kail olmuşlardır. "Eğer vazgeçerseniz o da sizin için daha hayırlıdır": Bu da cumhura göre müşriklere hitaptır. Manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Eğer Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile savaşmaktan ve inançsızlıktan vazgeçerseniz, demektir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Eğer hüküm istemekten vazgeçerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. Çünkü o, onların aleyhine idi, lehlerine değildi. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Eğer siz dönerseniz biz de döneriz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Eğer siz savaşa dönerseniz, biz de sizi mağlup etmeye döneriz. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan nakletmiştir. *İkincisi:* Eğer siz fetih istemeye dönerseniz, biz de Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e fetih vermeye döneriz. Bunu da Süddi, demiştir.

"Kalabalığınız size fayda vermez": Ne kadar çok olsa da, demektir. "Ve enneallahe maal mü'minin" (şüphesiz Allah mü'minlerle beraberdir): Yardım ve destek ile. İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek hemzenin kesri ile: "Ve innallahe" okumuşlardır. Nafi, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, hemzenin fethi ile: "Ve enne" okumuşlardır. Kim kesre ile: "İnne" okursa, yeni cümle başı yapmış olur. Ferra şöyle demiştir: Bu, bana göre meftuh "enne" okumaktan daha güzeldir. Kim de fetha ile (enne) okursa, veliennallahe maal mü'minin (çünkü Allah mü'minlerle beraberdir) demek istemiş olur.

"Ondan yüz çevirmeyin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den yüz çevirmeyin.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in emrinden yüz çevirmeyin. "Dinlediğiniz halde": Kur'an'dan ineni. Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا
وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٢١﴾ إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ
الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٢٢﴾

21 – İşitmedikleri halde, işittik, diyenler gibi olmayın.

22 – Allah katında hayvanların en kötüsü, akıl etmeyen sağırlar ve dilsizlerdir.

"İşittik diyenler gibi olmayın": Kimler hakkında indiğinde üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Abdüddar bin Kusay oğulları hakkında inmiştir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Yahudi Kurayza ve Nadıyr oğulları hakkında inmiştir. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Münafıklar hakkında inmiştir, bunu da İbn İshak, Vakıdi ve Mukatil, demişlerdir.

Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar: İşittik, dediler, hâlbuki işittikleri şey üzerinde düşünmediler; o nedenle işitmemiş gibi oldular. Bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: Onlar kabul eden biri gibi işittik, dediler, hâlbuki öyle değillerdi. Bu da Mukatil'den rivayet edilmiştir.

"Allah katında hayvanların en kötüsü sağırlar ve dilsizlerdir": Kimler hakkında indiğinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Abdüddar bin Kusay oğulları hakkında inmiştir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Münafıklar hakkında inmiştir, bunu da İbn İshak ile Vakıdi, demişlerdir. Devab (hayvanlar): Yeryüzünde kımıldayan her canlıdır. Sağırlar ile dilsizlerin manasını ve onlara niçin böyle denildiğini de Bakara suresi, ayet: 18'de açıklamış bulunuyoruz.

وَلَوْ عَلِمَ اللّٰهُ فِيهِمْ خَيْرًا

لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾

23 – Eğer Allah onlarda bir hayır olduğunu bilseydi / görseydi onlara mutlaka işittirirdi. Eğer işittirseydi yine de yüz çevirerek arkalarını dönerlerdi.

"Eğer Allah onlarda bir hayır olduğunu bilseydi": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlarda sadakat ve teslimiyet olduğunu bilseydi. *İkincisi:* Eğer onlarda ezeli takdirinde bir hayır olduğunu bilseydi. *Üçüncüsü:* Eğer onların salih (iyi) kimseler olduklarını bilseydi. *Dördüncüsü:* Eğer onların kulak vereceklerini bilseydi.

"Onlara mutlaka işittirirdi": Bunda da üç görüş vardır:

Sorulduklları her şeyin cevabını onlara işittirirdi. Bunu da Zeccac, demiştir. *İkincisi:* Onlara anlayış nasip ederdi. Bunu da Ebu

Süleyman Dımeşki, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlara ölülerin senin peygamberliğine şahitlik ettikleri kelamlarını işittirirdi. Bunu da Maverdi hikaye etmiştir. "Onlar yüz çevirenlerdir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar inanmayanlardır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar inatlarından dolayı Allah'ın kendilerine duyurdukları şeylerden yüz çevirenlerdir. Bunu da Zeccac, demiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اسْتَج۪يبُوا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ اِذَا دَعَاكُمْ
لِمَا يُحْي۪يكُمْۚ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِه۪ وَاَنَّهُٓ اِلَيْهِ
تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾

24 – Ey iman edenler, sizi size hayat verecek şeye davet ettiği zaman Allah'a ve Resul'e icabet edin. Bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer. Şüphesiz siz yalnız O'na toplanacaksınız.

"İstecibu": Ecibu (icabet edin, cevap verin) demektir.

"Sizi çağırdığı zaman": Yani Resulullah. "Size hayat verecek şeye": Bunda altı görüş vardır:

Birincisi: Size hayat verecek şey: Peygamberin davet ettiği her şeydir. Bu mana da Ebu Salih'in, İbn Abbas'tan dediği şeyden çıkarılmıştır. Buhari'nin efrad hadislerinde Said bin Mualla şöyle demiştir: Ben mescitte namaz kılıyordum; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem beni çağırdı, ben de ona cevap vermedim, sonra ona geldim: Ya Resulallah, ben namaz kılıyordum, dedim. O da: Allah Teala: "Resulullah sizi çağırdığı zaman Allah'a ve Resul'e cevap verin, demedi mi?" dedi. Ben de: Evet, inşallah bir daha olmaz, dedim.[4]

İkincisi: O haktır. Bunu da Şibl, İbn Ebi Necih ile Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, imandır. Bunu da Verka, İbn Ebi Necih ile Mücahit'ten rivayet etmiştir; Süddi de böyle demiştir.

Dördüncüsü: O, Kur'an'a sarılmaktır, bunu da Katade ile İbn Zeyd, demişlerdir.

Beşincisi: O, cihattır, bunu da İbn İshak, demiştir. İbn Kuteybe de: O; dinlerini ihya edip kendilerini yücelten cihattır, demiştir.

---

4 – Buhari, 8/119, 231; Ahmed, Müsned, 18/65 (Saati tertibi ile); Tirmizi, 2/111.

Altıncısı: O, işlerini canlandırmaktır. Bunu da Ferra demiştir. Onları ihya etmede de beş görüş vardır:

Birincisi: Dünya ve ahiret işlerini ıslah etmektir.

İkincisi: Dünyada iyi bir ad ve ahirette de ebedi bir hayat vermekle.

Üçüncüsü: O, ahiretteki sonsuz nimetlerdir.

Dördüncüsü: Onların mü'min olmalarıdır, çünkü kafir ölü gibidir.

Beşincisi: Onları ölümlerinden sonra diriltecektir. Bu da: O, cihattır, diyenlerin görüşünden çıkar. Çünkü şehitler diridirler; bir de cihat onları zilletten sonra aziz eder, sanki onlar bu sayede dirilmiş gibi olurlar.

"Bilin ki Allah kişi ile kalbi arasına girer": Bunda da on görüş vardır:

Birincisi: Mü'minle küfür, kafirle iman arasına girer. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Said bin Cübeyr de böyle demiştir.

İkincisi: Mü'minle günahın, kafirle sevabın arasına girer, bunu da el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak ile Ferra da böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Allah kişi ile aklı arasına girer; binaenaleyh hemen ameller işleyin; çünkü aklınızın gitmesinden emin değilsiniz. O zaman önden gönderdiklerinizi devşirirsiniz.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: O, kişiye yakındır; onun hiçbir sırrı ona gizli kalmaz. Mesela: "Biz ona şahdamarından daha yakınız" *(Kaf: 16)* ayeti gibi. Bu mana Katade'nin görüşünden alınmıştır.

Beşincisi: Allah kişi ile kalbi arasına girer; O'nun izni olmadan ne iman edebilir ne de inkar edebilir. Bunu da Süddi, demiştir.

Altıncısı: Kişi ile onun nefsî hevesinin arasına girer, bunu da İbn Kuteybe, zikretmiştir.

Yedincisi: Kişi ile kalbinden geçirdiği uzun yaşama, başarı vs. gibi şeylerin arasına girer.

Sekizincisi: Öldürmekle kişi ile kalbinin arasına girer; öyleyse ölüm gelip çatmadan önce iyi ameller ediniz.

Dokuzuncusu: Kişi ile kalbinin arasına ilmiyle girer; artık kul içinde ne saklarsa Allah onu bilir, Allah'tan bir şey kaçıramaz.

Onuncusu: Kişi ile kalbine düşürdüğü korku veya güven gibi şeylerin arasına girer; böylece korktuktan sonra emin olur ve emin olduktan sonra korkar. Bu görüşleri İbn Enbari zikretmiştir.

Zeccac şöyle hikaye etmiştir: Onlar düşmanlarının çokluğunu ve kendi sayılarının azlığını düşünüp de kalplerine korku girince, onlara Allah'ın kişi ile kalbinin arasına gireceğini; korkuyu güvene çevireceğini ve kuvvet ile düşmanı zayıflatacağını bildirdi. Bu ayet, Allah Teala'nın kalpleri çevireceğini ve onlarda istediği gibi tasarruf edeceğini de bildirmiştir.

"Şüphesiz yalnız onun huzurunda toplanacaksınız": Yani amellerinizin karşılığını görmek için.

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا
مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢٥﴾

25 - Bir fitneden sakının ki içinizden yalnız zulmedenlere dokunmaz. Bilin ki Allah'ın azabı çok çetindir.

"Bir fitneden sakının": Kimler hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, özellikle Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı hakkında inmiştir. Bunu İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir. Zübeyr bin el - Avvam da şöyle demiştir: Biz bu ayeti bir zaman okuduk; bizim de onlardan olduğumuz aklımıza gelmezdi; sonra bizleri kastettiğini fark ettik.

İkincisi: O, Kureyş'ten iki adam hakkında indi, bunu Ebu Salih, Abbas'tan demiş, isimlerini ise vermemiştir.

Üçüncüsü: O geneldir. İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan naklen şöyle demiştir: Bu ayette Allah Teala mü'minlere kötü şeyi aralarında durdurmamakla emretmiş; aksi takdirde hepsine azap edeceğini bildirmiştir. Mücahit: Bu ayet sizin içindir de, demiştir.

Dördüncüsü: O, Hazreti Ali, Ammar, Talha ve Zübeyr hakkında inmiştir. Bunu da Hasen Basri, demiştir. Süddi de: Özellikle Bedir gazileri hakkında inmiştir, onlar fitneye Cemel savaşında yakalanmışlardı, demiştir.

Buradaki fitne hususunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: O, savaştır. *İkincisi:* Sapıklıktır. *Üçüncüsü:* Kötü şeye ses çıkarmamaktır. *Dördüncüsü:* İmtihandır. *Beşincisi:* Mal ve evlat fitnesidir. *Altıncısı:* Beladır. *Yedincisi:* Bid'atların çıkmasıdır. "İçinizden yalnız zulmedenlere dokunmaz": Ferra şöyle demiştir: Burada onlara önce emretti, sonra da onları men (nehiy) etti, her ne kadar nehiy

şeklinde ise de bunda bir nevi ceza anlamı vardır, tıpkı: "Ey karıncalar, yuvalarınıza girin; Süleyman ve askerleri sizi çiğnemesinler" *(Neml: 18)* ayetinde olduğu gibi. Burada onlara (karıncalara) önce emretti, sonra da onları nehyetti. Bunda da ceza yorumu vardır. Ahfeş de şöyle demiştir: "Latusibenne" cevap değildir, o sadece yasak üstüne yasaktır. Eğer cevap olsa idi sonuna nun gelmezdi. İbn Enbari de bunda iki görüş vardır, demiştir:

Birincisi: Kelamın tevili haber tevilidir; çünkü mana şöyledir: Eğer ondan sakınmazsanız, zulmedenlere de başkalarına da dokunur. Yani yalnız zalimlere dokunmakla kalmaz, iyilere de kötülere de ulaşır. Fiil (latusibenne) nehiy gibi görünüp de nehiy de emir manasına olunca – çünkü biri: Kalkma, der, kalkmayı bırak demek ister – bununla beraber emre cevap olup yahut ona cevap gibi olup da nehye benzeyen fiil de tekit edilince nehye ve benzerlerine gelen o bilinen nun dahil oldu.

İkincisi: O sırf (katışıksız) nehiydir, manası da şöyledir: Zalimler bu fitneyi istemesinler, sonra helak olurlar. Nun da tevkid-i istikbal için dahil oldu, "layahtımenneküm" kavlinde olduğu gibi. Müfessirlerin kelamın manasında iki görüşleri vardır:

Birincisi: Fitne yalnız zalimlere isabet etmez.

İkincisi: Fitne azabı yalnız onlara isabet etmez. Eğer: "Zulmetmeyenin günahı ne?" denirse, cevap şöyledir: O da kötülere katılmak veyahut onlara ses çıkarmamakla veyahut aralarından kaçmamakla o da azaba müstahak olmuştur. Hazreti Ali, İbn Mes'ud ve Übey bin Ka'b, elifsiz olarak: "Letusibennellezine" (mutlaka isabet eder) şeklinde okumuşlardır.

وَاذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ
أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآوَاكُمْ وَأَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهِ وَرَزَقَكُمْ
مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٢٦﴾

26 – Hatırlayın o zamanı ki siz, az idiniz, yeryüzünde aciz tanınıyor ve insanların sizi kapmalarından (kaçırmalarından) korkuyordunuz da sizi barındırdı, sizi yardımı ile destekledi ve size temiz şeylerden rızık verdi. Umulur ki şükredersiniz.

"Hatırlayın o zamanı ki siz az idiniz": İbn Abbas şöyle demiştir: Ayet özellikle muhacirler hakkında indi, onlar Mekke toprağında

ezilmiş idiler, müşriklerin onları kaçırmalarından korkarlardı. İnsanlardan da kimlerin kastedildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Mekke halkıdır, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: İranlılarla Rumlardır, bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar Bedir'de hazır bulunan müşriklerdir. Müslümanlar ise o gün az idiler. Bunu da Katade, demiştir.

"Sizi barındırdı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sizi hicretle Medine'de barındırdı, bunu da İbn Abbas ile çoğunluk, demiştir.

İkincisi: Size güvenle yerleşeceğiniz bir barınak verdi, bunu da Maverdi, zikretmiştir.

"Sizi yardımı ile destekledi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sizi Bedir savaşında meleklerle takviye etti, bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* Size Bedir'de ve diğer yerlerde yardımı ile el verdi. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. "Size temiz şeylerden rızık verdi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar helal ettiği ganimetlerdir, bunu da Süddi, demiştir.

İkincisi: Onlar size imkan verdiği hayırlardır, bunu da Maverdi, zikretmiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا

لَا تَخُونُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُٓوا اَمَانَاتِكُمْ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٧﴾

27 – Ey İman edenler, Allah'a ve Resul'e hainlik etmeyin ki, bilerek emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz.

"Allah'a ve Resul'e hainlik etmeyin": Kimler hakkında indiğinde dört görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Ebu Lübabe bin Abdülmünzir hakkında indi; şöyle ki: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Kurayza Yahudilerini kuşatınca, onunla Nadiyr oğullarının şartlarıyla barış yapmak ve Şam toprağına gitmek istediler. O da bunu ancak Sa'd bin Muaz'ın hakemliği ile kabul edeceğini söyledi. Onlar da bunu kabul etmediler ve: Bize Ebu Lübabe'yi gönder, dediler. O da kendilerinin samimi dostu idi; çünkü oğlu ve ailesi onların yanında idiler; o da onu gönderdi. Yahudiler: "Ne dersin, Sa'd bin Muaz'ın hakemliğini kabul edelim mi?" dediler.

O da elini boğazına götürerek: Bunun boğazlanma olduğunu söyledi. yapmayın, dedi. Onlar da onu dinlediler. İşte onun hiyaneti bu idi. Ebu Lübabe diyor ki: Daha ayaklarımı atmamıştım ki Allah'a ve Resul'üne hiyanet ettiğimi bildim. Bu ayet bunun üzerine indi. Bu İbn Abbas ile çoğunluğun görüşüdür. Rivayete göre Ebu Lübabe bu ayet indikten sonra kendini mescidin sütunlarından birine bağladı ve Allah'a yemin ederim ki ölünceye veyahut Allah tövbemi kabul edinceye kadar yiyecek ve içecek bir şey tatmayacağım, dedi. Yedi gün öyle bekledi, sonunda Allah Teala tövbesini kabul etti, o da: Allah'a yemin ederim ki bizzat Resullah sallallahu aleyhi ve sellem beni çözmedikçe kendim bağımı çözmem, dedi. O da gelip bağını eliyle çözdü. Ebu Lübabe de: Benim tam tövbe etmem için günah işlediğim evi terk etmeliyim ve malımdan da elimi çekmeliyim, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Üçte birini sadaka etmek sana yeter, dedi.

İkincisi: Cebrail, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Ebu Süfyan filanca yerdedir, dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de ashabına: Ona doğru çıkın ve bunu gizleyin, dedi. Münafıklardan biri ona bir mektup yazdı: Muhammed seni istiyor, tedbirinizi alın, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Cabir bin Abdullah, demiştir.

Üçüncüsü: O, Osman bin Affa'nın öldürülmesi hakkında indi, bunu da Muğire bin Şube, demiştir.

Dördüncüsü: Bir topluluk Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i dinler, müşriklere yetişmesi için onu ifşa ederlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Süddi, demiştir.

Allah'a hiyanet hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'nun farzlarını terk etmektir. *İkincisi:* Resul'üne isyan etmektir. Resul'e hiyanet hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Açıkça itaat ettikten sonra ona gizlice muhalefet etmektir. *İkincisi:* Sünnetini terk etmektir.

Emanetlerden ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar farzlardır, bunu da İbn Abbas demiştir. Onlara hiyanet hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onları eksik yapmaktır. *İkincisi:* Onları terk etmektir.

İkincisi: Onlar dindir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Bu durumda mana şöyle olur: İçeride küfrü gizleyip de dışarıda imanı göstermeyin.

Üçüncüsü: O, bütün emanet edilen şeylere hainlik hususunda geneldir. Ebu Lübabe macerasında inişi de bunu tekit eder, destekler.

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللّٰهَ
عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٨﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ
يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ
وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢٩﴾

28 - Bilin ki mallarınız ve evlatlarınız ancak bir imtihandır ve şüphesiz Allah katında büyük bir mükafat vardır.

29 – Ey iman edenler, Allah'tan korkarsanız, size (iyi ile kötüyü) ayırma gücü verir, sizin suçlarınızı örter ve sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir.

"Bilin ki mallarınız ve evlatlarınız ancak bir imtihandır": İbn Abbas: Bu, Ebu Lübabe'ye hitaptır demiştir. Çünkü onun malları ve evlatları Kurayza oğullarının yanında idi. Burada fitneden murat nefisteki arzuya uyma veya ondan uzak durma gibi şeyi açığa çıkaran deneme ve imtihandır. "Şüphesiz Allah katında büyük mükafat vardır": O, mallardan ve evlatlardan daha hayırlıdır.

"Eğer Allah'tan korkarsanız": Yani O'na isyanı terk etmek; Allah'a ve Resul'üne hiyanetten uzak durmakla.

"Allah size iyi kötüyü ąyırma gücü verir": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O çıkış yoludur, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve İkrime, Mücahit, Dahhak ve İbn Kuteybe de bunu demiştir. Mana da şöyledir: Size dinde sapıklıktan bir çıkış yolu gösterir.

İkincisi: O, kurtuluştur (necattır), bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade ile Süddi de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O, yardımdır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ferra da böyle demiştir.

Dördüncüsü: O, kalplerde bir hidayettir ki onunla hak ile batılı ayırırlar. Bunu da İbn Zeyd ile İbn İshak demişlerdir.

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا
لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ
وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿٣٠﴾

30 – Hani, kafirler seni hapsetmeleri yahut seni sürmeleri için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.

"Hani kafirler sana tuzak kuruyorlardı": Bu ayet: "O zamanı hatırlayın ki siz az idiniz" *(A'raf: 86)* ayetiyle ilgilidir; mana da şöyledir: Mü'minlere Allah'ın kendilerine ihsan ettiği nimetleri hatırlat ve kafirlerin sana tuzak kurmalarını hatırla.

NASIL TUZAK KURDUKLARINA İŞARET

Tefsirciler şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Akabe gecesinde biat edilip de ashabına Medine'ye yetişmelerini emredince, Kureyş durumunun güçleneceğinden endişe edip: Allah'a yemin ederiz ki, Muhammed, bu adamlarla üzerinize saldırmış gibidir, dediler. Bunun üzerine eşraflarından ileri gelen bazı kimseler Darunedve'ye girip durumu görüşmek istediler. Karşılarına İblis, yaşlı bir ihtiyar suretinde çıktı. "Sen kimsin?" dediler. O da: Ben Necidli bir ihtiyarım, niçin toplandığınızı işittim; ben de bulunmak istedim; samimi fikirlerimden istifade edeceğinizi sanıyorum, dedi. Onlar da: İçeri gir, dediler. O da onlarla beraber içeri girdi. Onlar: Bu adamın (Muhammed'in) durumunu gözden geçirelim, dediler. Bazıları: Onu bağlayın, zaman ne gösterecek bekleyelim, dediler. İblis de: Bu bir görüş değildir; arkadaşları saldırıp onu elinizden alabilirler, dedi. İçlerinden biri: Onu aranızdan çıkarın (sürün), dedi. O da: Bu da bir görüş değildir; tez zamanda adam toplayıp üzerinize yürür, dedi. Ebu Cehil: Her kabileden bir genç alalım, sonra her birine birer kılıç verelim; ona hep birlikte bir darbe indirsinler, kanı kabilelere dağılır. Kureyş'ten hiçbir kabilenin bütün Kureyş'in indirdiği darbeye karşı koyacağını sanmıyorum. O zaman diyeti kabul ederler, biz de rahatlarız, dedi. İblis de: Allah'a yemin ederim ki, işte görüş budur, dedi. Bunun üzerine dağıldılar. Cebrail, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi, bu gece yatağında yatmamasını ve kavminin kurduğu tuzağı kendisine haber

verdi. O da gece yatağında yatmadı, Hazreti Ali'ye kendinin yerinde yatmasını buyurdu. Müşrikler ise o gece evi gözetlemeye başladılar. Sabah olunca Cenab-ı Allah, Resul'üne Medine'ye çıkması için izin verdi. Sabah olunca müşrikler geldiler; Hazreti Ali'yi gördüler: "Arkadaşın nerede?" dediler. O da: Bilmiyorum, dedi. İzini sürdüler; dağa geldiler. Mağaraya uğradılar; örümceğin ağını gördüler: Eğer içeri girseydi ağ bozulurdu, dediler.

"Liyüsbituke": İbn Kuteybe, manası: Seni hapsetmeleri için, demiştir. Fülanün müsbetün vecean derler ki: Ağrıdan yerinden kımıldayamıyor, demektir. Müfessirlerin bunun üzerinde de iki görüşleri vardır:

Birincisi: Seni bağlamaları için, demektir, bunu da İbn Abbas ile diğerleri demişlerdir.

İkincisi: Seni hapse atmaları için demektir ki, bunu da Ata, Süddi ve diğerleri, demişlerdir. Kavmi onu bir evde hapsedip kapısını kapatmak ve ona ölmeyecek kadar yiyecek ve içecek atmak istediler. Tuzağın açıklaması da Al-i İmran, ayet 54'te geçmiş bulunuyor.

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا
قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَٓا اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا
اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿٣١﴾

31 – Onlara ayetlerimiz okunduğu zaman: "Gerçekten işittik; eğer istersek biz de bunun gibi (bir söz) söyleriz. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir" dediler.

"Onlara ayetlerimiz okunduğu zaman": Tefsirciler bu ayetin Nadr bin el – Haris bin Aklama bin Kelede hakkında indiğini zikretmişlerdir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in geçmiş milletlerin kıssalarını anlattığını işitince: İstesem ben de böyle söylerim, dedi. "Gerçekten işittik": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Senden işittik, fakat sana itaat etmeyeceğiz.

İkincisi: Bundan önce de benzerini işittik. Nadr ticaret için İran'a gider gelirdi. Oradaki abitlerden İncil okuduklarını görürdü. Allah Teala'nın meydan okuması ise "eğer istersek biz de bunun gibi deriz" sözlerinin yalan olduğunu açığa çıkarmıştır. Masalların manası da En'am: 25'te geçmiştir.

وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَٰذَا هُوَ
الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ
أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣٢﴾

32 – Hani, şöyle demişlerdi: "Ey Allah, eğer o, senin katından gelmiş bir hak ise, üzerimize gökten taş yağdır yahut bize acıklı bir azap getir."

"Hani, şöyle demişlerdi: "Ey Allah; eğer o, senin katından gelmiş bir hak ise": Bunun kimler hakkında indiğinde üç görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, yine Nadr bin el – Haris hakkında inmiştir. Bunu bir cemaat İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, Mücahit, Ata ve Süddi, de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, Ebu Cehil hakkında inmiştir, bu sözü söyleyen de odur. Bunu Enes bin Malik, demiştir ve bu "Sahihayn'da (Buhari ile Müslim'de) rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O Kureyş hakkında inmiştir, onlar bunu dediler, sonra pişman olup: Allah'ımız, bağışlamanı dileriz, dediler. Bunun üzerine Allah Teala: "Onlar istiğfar ettikleri sürece Allah onlara azap edecek değildir" ayetini indirdi. Bunu Ebu Maşer, Yezid bin Ruman ile Muhammed bin Kays'ten rivayet etmiştir. "Eğer bu" kavlinde işaret edilen şey hakkında da üç görüşle ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Kur'an'dır. *İkincisi:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in tevhit ve diğer şeylerle ilgili olarak bütün dedikleridir. *Üçüncüsü:* O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e Kureyş arasından Peygamberliğin ikram edilmesidir.

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ
فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿٣٣﴾

33 – Sen içlerinde olduğun sürece Allah onlara azap edecek değildir ve onlar istiğfar ettikleri halde Allah onlara azap edecek değildir.

"Sen içlerinde olduğun sürece Allah onlara azap edecek değildir": Bunların kim oldukları hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Mekke halkıdır, kelamın manasında da iki görüş vardır: Sen aralarında ikamet ettiğin sürece Allah onlara azap edecek değildir. İbn Abbas şöyle demiştir: Bir kentten Peygamberi ve onunla beraber mü'minler de çıkmadıkça azap edilmiş değildir. *İkincisi:* Sen hayatta iken Allah onlara azap edecek değildir. Bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

İkincisi: Burada işaret edilenler mü'minlerdir, mana da şöyledir: Sen hayatta olduğun sürece Allah mü'minleri kendilerinden öncekileri helak ettiği bir azapla sindirecek değildir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir.

Hasen ile İkrime: Bu ayet: "Allah onlara niçin azap etmesin ki" *(Enfal: 34)* ayetiyle neshedilmiştir, demişlerse de bu akla uzaktır, çünkü haberlere nesih girmez. İbn Ebza da şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'de idi, aziz ve celil olan Allah "sen içlerinde olduğun sürece Allah onlara azap edecek değildir" ayetini indirdi; o da Medine'ye çıktı. Bunun üzerine Allah Teala "onlar istiğfar ettikleri sürece Allah onlara azap edecek değildir" kavlini indirdi. Mekke'de kalan o Müslümanlar istiğfar ederlerdi. Onlar da çıkınca "Allah onlara niçin azap etmesin ki" ayetini indirdi. Bütün müfessirlerin sözleri şunu gösterir ki "onlar istiğfar ettikleri sürece Allah onlara azap edecek değildir" kavli, yeni bir söz başıdır ve aziz ve celil olan Allah tarafından bir haberdir. Muhammed bin İshak'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu ayet müşriklerin sözlerindendir, onlar: Allah'a yemin ederiz ki biz istiğfar ettiğimiz sürece Allah bize azap etmez, dediler. Allah bunu: "Allah onlara niçin azap etmesin" kavliyle reddetti.

"Onlar istiğfar ettikleri sürece Allah onlara azap edecek değildir" kavlinin manasında beş görüş vardır:

Birincisi: Müşriklerin içinde Allah'ın ezeli ilminde iman edecekler varken Allah müşriklere azap edecek değildir. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Zeccac da bunu tercih etmiştir.

İkincisi: Onlar istiğfar ettikleri sürece Allah onlara azap edecek değildir. Çünkü onlar lebbeyk okur ve: Ğufraneke (bağışlamanı dileriz) derlerdi. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir, bunda zayıflık vardır. Çünkü müşriklerin istiğfarinin kabulde etkisi yoktur.

Üçüncüsü: Allah onlara yani müşriklere azap edecek değildir, yani istiğfar ettikleri takdirde aralarındaki mü'minlere azap edecek değildir. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş, Dahhak ile Ebu Malik de böyle demişlerdir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Onlar bazılarının sıfatlarıyla nitelendiler, zira mü'minler onların arasındalar; o nedenle özeli

genel ifadesiyle belirtti, mesela: Mescittekiler bir adam öldürdü, Basra'yı filan aldı, denir ki belki de bunu ancak bir kişi yapmış olabilir.

Dördüncüsü: Onların bellerinde Allah'a istiğfar edecek zürriyetler varken Allah onlara azap edecek değildir, bunu da Mücahit, demiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Bu durumda azap edilmelerinin manası, helak edilmeleri olur, mana da şöyle olur: Allah'ın ilminde onlardan iman edecek ve istiğfar edecek evlatlar olacağı geçmiştir. Böylece onları zürriyetlerinin sıfatlarıyla nitelemiştir. Geçen cevapta belirtildiği gibi burada genelleme yapılmıştır.

Beşincisi: Mana şöyledir: Eğer istiğfar etselerdi Allah onlara azap etmezdi, ancak onlar istiğfar etmediklerinden azaba müstahak oldular. Bu, Arapların şu sözüne benzer: Sen beni saydıkça ben de sana saygısızlık etmem; yani beni sayarsan ben de sana ihanet etmem, ama sen beni saymazsan sen de saygısızlığı hak edersin, demek isterler. Katade ile Süddi, bu görüşe kail olmuşlardır. İbn Enbari de: Dilcilerin tercihi de budur, demiştir. Müfessirler bu ayette üç görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: O, bilinen istiğfardır, bunu da İbn Abbas'tan zikretmiş bulunuyoruz.

İkincisi: O, namaz manasınadır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan, Mansur da Mücahit'ten rivayet etmişler; Dahhak da bunu demiştir.

Üçüncüsü: O, İslam manasınadır, bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiş, İkrime de böyle demiştir.

وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللّٰهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ
الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ ۚ إِنْ أَوْلِيَاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ
وَلٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾

34 – Allah onlara neden azap etmesin ki onlar, (insanları) Mescid-i Haram'dan çeviriyorlar. Oysa onlar onun mütevellileri değiller. Onun mütevellileri ancak müttakilerdir. Fakat onların çoğu bilmezler.

"Allah onlara neden azap etmesin ki": Bu ayet onlara azap etmeyi caiz görüyor, birincisi ise onu reddediyor. Bundan maksat, birinci azap mıdır yoksa değil midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, birinci azaptır, ancak o, iki şeyle engellenmiştir: *Birincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in içlerinde olması. *İkincisi:* İstiğfar eden mü'minlerin aralarında olması. Hicretle ayrım gerçekleşince, kalanlara azap Bedir günü tahakkuk etti. Hayır, Mekke'nin fethinde gerçekleşti, diyenler de olmuştur.

İkincisi: Onlar ayrıdırlar; bu hususta da iki görüş vardır: *Birincisi:* İkinci azap bazılarının Bedir savaşında öldürülmesidir. Birincisi de hepsinin köklerinin kazılmasıdır. Birincisinin olmaması, bazılarının iman edeceklerinin bilinmesinden ve bazı zürriyetlerin de Müslüman olacaklarındandır. Böylece ikincisi gerçekleşmiştir. *İkincisi:* Birinci azap dünya azabıdır, ikinci azap da ahiret azabıdır. Bunu da İbn Abbas demiştir. O zaman mana şöyle olur: Allah müşriklere istiğfar ettikleri için dünyada azap edecek değildir, Allah onlara ahirette niye azap etmesin ki?

"Onlar Mescid-i Haram'dan onun mütevellilerini çeviriyorlar": Onun zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi. O, "Mescid"e racidir, bu da cumhurun görüşüdür. Hasen de şöyle demiştir: Müşrikler: Biz Mescid-i Haram'ın mütevellileriyiz, dediler; Allah da bunu reddetti.

İkincisi: O zamir aziz ve celil olan Allah'a racidir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir.

"O'nun mütevellileri ancak sakınanlardır": Şirk ve isyanlardan sakınanlardır. Fakat Mekke halkı Beytullah'a kimlerin daha layık olduğunu bilmezler.

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ
عِنْدَ الْبَيْتِ اِلَّا مُكَاۤءً وَتَصْدِيَةًۜ فَذُوقُوا الْعَذَابَ
بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٥﴾

35 – Onların Beytullah'ın huzurunda namazları ancak ıslık çalmaktan ve el çırpmaktan ibarettir. Öyleyse inkarınız yüzünden azabı tadın.

"Onların Beytullah'ın huzurunda namazları değildir": İniş sebebi şöyledir: Onlar Beytullah'ı tavaf ederler, el çırpar, ıslık çalar ve yanaklarını yere koyarlardı. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Ömer, demiştir. Mükâ'ya gelince onda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ıslıktır, bunu İbn Ömer, İbn Abbas, İbn Cübeyr, Katade, Ebu Ubeyde, Zeccac ve İbn Kuteybe, demişlerdir. İbn Faris de şöyle demiştir: Mekattairü yemku mükâen denir ki, kuş ötmektir. Mekiyet yeduhu temki meken de denir ki, eli sertleşmek ve katılaşmaktır. Temekkâ da: Abdest almaktır. Bu mana da şöyle bir şiir okumuşlardır:

Sen yol üzerinde haksızlık yaparken,
Maktulün kanı ile abdest alan gibisin (mütemekki).

İkincisi: O, parmaklarını ağızlarına sokup karışıklık yaparak ve ıslık çalarak Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in namazını bozmaktır. Bunu da Mücahit, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Lügatçiler mükânın parmakları ağza sokma olduğunu kabul etmezler; o ancak ıslıktır, derler. Tasdiyeye gelince onda da iki görüş vardır:

Birincisi: O el çırpmadır, bunu da İbn Ömer, İbn Abbas, Hasen, Mücahit, Katade ve cumhur, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Sadda denir ki: İki eliyle alkış yapmaktır. Raciz (halk şairi) şöyle demiştir:

Cimrilik edip yanağını göstermedi, cömertlik edip yanağını açtı,
Ben ise aşkın şaşkınlığından alkış tutuyorum.

Beyitte geçen ğarv, şaşkınlıktır, lağarve min keza: Bunda şaşılacak bir şey yoktur, demektir.

İkincisi: Tasdiye: İnsanları Beytulharem'den çevirmektir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. İbn Zeyd de: O, insanları Allah'ın yolundan ve dininden çevirmektir, demiştir. Mukatil şöyle iddia etmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Mescid-i Haram'da namaz kılıyordu, müşriklerden Abdüddar bin Kusay oğullarından iki adam kalktılar; sağına geçip ıslık çalmaya, ikisi de soluna geçip el çırpmaya başladılar; maksatları Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in namazını ve okumasını karıştırmak idi. Allah onları Bedir savaşında öldürdü. İşte: "İnkarınıza karşılık azabı tadın" kavli budur. İnkarları Allah'ın birliğini kabul etmemeleridir.

Eğer: "Islık çalmaya ve el çırpmaya neden namaz denildi?" denilirse, İbn Enbari bunun için iki cevap zikretmiştir:

Birincisi: Onlar bunu namaz yerine koyarlardı. Arap dilinde şu meşhurdur: Abdullah'ı ziyaret ettim, bana ikram edeceği yerde cefa etti, derler. Yani cefayı ikramın yerine koydu, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Ey Amim, bana hurma ikram et, dedim,
Benim hurmam ise azarlanmam ve terslenmem oldu.

Yani bağırmayı hurma yerine koymuştur (onlar da el çırpmayı ve ıslık çalmayı namaz yerine koymuşlardır. Mütercim).

İkincisi: Namazı ıslık ve el çırpma olanın namazı yoktur, demektir. Nitekim Araplar: Filancanın cömertlikten başka kusuru yoktur derler ki onun hiç kusuru yoktur, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Öyle bir delikanlıdır ki meziyetleri kemale ermiştir,
Ancak o kadar cömerttir ki geriye mal bırakmaz.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنفِقُونَ
أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنفِقُونَهَا ثُمَّ
تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴿٣٦﴾

36 – Şüphesiz kafirler mallarını (insanları) Allah yolundan çevirmek için harcarlar. Onu harcayacaklar, sonra da onlara yürek yangısı olacak, daha sonra da mağlup edilecekler. Kafirler cehenneme sürülecekler.

"Şüphesiz kafirler mallarını (insanları) Allah yolundan çevirmek için harcarlar": Kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Bedir savaşında yemek yedirenler hakkında inmiştir, onlar on iki kişi idiler, insanlara yemek yedirirlerdi. Her adam bir gün yedirirdi, bunlar da şunlar idiler: Utbe, Şeybe, Haccac'ın iki oğlu Münebbih ile Nübeyh, Ebu'l – Bahteri, Nadr bin el – Haris, Ebu Cehil, kardeşi el – Haris, Hakîm bin Hizam, Übey bin Halef, Zem'a bin el – Esved ve Haris bin Amir bin Nevfel. Bu görüşü Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, Ebu Süfyan bin Harb hakkında inmiştir, Uhut savaşında Resulullah sallallahu aleyhi ve selleme karşı savaşmak için ayaklandırdığı Araplar dışında iki bin de öz Kureyşlilerden adam kiralamıştı. Bunu Said bin Cübeyr, demiştir. Mücahit de: Ebu Süfyan'ın Uhut savaşında harcaması hakkında inmiştir, demiştir.

Üçüncüsü: O, Bedir'e katılanlar hakkında inmiştir, bunu da Dahhak, demiştir. Allah yolu ise Allah'ın dinidir. "Sonra onlara yürek yangısı olur": Yani masraflarının sonucu onlara pişmanlık olur, çünkü zafer elde edemediler.

لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ
وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَىٰ بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا
فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٣٧﴾

37 – Ta ki Allah murdarı temizden ayırsın. Murdarın kimini kiminin üzerine koysun da hepsini yığıp cehenneme atsın. İşte onlar ziyan edenlerin ta kendileridir.

"Liyemizallahul habise minettayyibi": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, şeddesiz olarak: "Liyemize" okumuşlar; Hamze ile Kisai de, şeddeli olarak: "Liyümeyyize" okumuşlardır. Her ikisi de lügattir; miztuhu ve meyyeztuhu, dersin. "Liyemize"nin lam'ı hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, "Feseyünfikuneha" kavline müteallıktır, bunu da İbn Enbari, demiştir.

İkincisi: O, "İla cehenneme yuhşerun" kavline müteallıktır, bunu da İbn Cerir Taberi, demiştir. Ayetin manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Mutluları bedbahtlardan ayırması için. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Süddi ile Mukatil de: Mü'mini kafirden ayırması için, demiştir.

İkincisi: İyi ameli kötü amelden ayırması için. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Kendi yolunda harcamayı şeytanın yolunda harcamadan ayırması için. Bunu da İbn Zeyd ile Zeccac, demişlerdir.

"Kötüyü kimini kiminin üzerine koyar": Yani onları üst üste biriktirir "küme yapar": Zeccac şöyle demiştir: Rekm: Bir şeyi üst üste yığmaktır. Rekemtüşşey'e erkumuhu rekmen, denir. Rükâm ise isimdir (yığın). Kim: Murdardan maksat kafirlerdir, derse, onlar ateşte birbirlerinin üzerinde olacaklardır. Kim de: Mallarıdır derse, bunun için de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar sahipleri onlarla azap görsün diye ateşe atılacaktır, nitekim Allah Teala: "O mallarla alınları dağlanacaktır" *(Tevbe: 35)* demiştir.

İkincisi: Onlar mallara aşırı saygı gösterince onları ateşe atmakla değersiz olduğunu onlara gösterecektir; nitekim güneşle ay da onlara tapanlar onların değersizliklerini görmesi için ateşe atılacaktır.

قُلْ لِلَّذِينَ
كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَإِنْ يَعُودُوا
فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾

38 – Kafirlere de ki: Eğer vazgeçerlerse, geçmiş şeyleri (günahları) bağışlanacaktır. Eğer (eski hallerine) dönerlerse, öncekilerin kanunu geçmiştir.

"Kafirlere de ki: Bu, Ebu Süfyan ve arkadaşları hakkında inmiştir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ayetin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar savaşmaktan vazgeçerlerse, geçmiş savaşları bağışlanacaktır; onunla sorumlu tutulmayacaklardır. Eğer savaşa dönerlerse, Allah'ın velilerine yardımındaki kanunu geçmiştir. Bunun Bedir savaşında öldürülen ve esir alınanlar hakkında denildiği de söylenmiştir.

İkincisi: Eğer küfre son verirlerse, geçmiş günahları bağışlanacaktır. Eğer ona dönerlerse, eski ümmetlerin köklerini kazıyan azapla yakalandıkları kanunlar geçmiştir. Yahya bin Muaz bu ayette şöyle demiştir: Bir tevhit ki kendinden önceki küfrü yıkmaktan aciz kalmamıştır, kendinden sonraki günahı devirmede de aciz kalmayacaktır.

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى
لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا
فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٣٩﴾

39 – Onlarla savaşın, ta ki fitne kalmasın ve dinin hepsi Allah'ın olsun. Eğer vazgeçerlerse, şüphesiz Allah yaptıklarını hakkıyle görmektedir.

"Onlarla savaşın, ta ki fitne kalmasın": Yani şirk kalmasın, demektir. Zeccac da: Ta ki insanlar inançsızlık fitnesine düşmesinler, demiştir. "Ve dinin hepsi Allah'ın olsun" kavli de bunu gösterir.

"Eğer vazgeçerlerse": Yani küfür ve savaştan, demektir. "Feinnallahe bima yamelune basîr": Yakup, Ravh rivayeti dışında te ile "tamelun" okumuştur.

وَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا
أَنَّ اللّٰهَ مَوْلٰيكُمْ نِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيرُ ﴿٤٠﴾

40 – Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah sizin Mevla'nızdır. O ne güzel Mevla ve ne güzel yardımcıdır.

"Eğer yüz çevirirlerse": Yani imandan yüz çevirirler de savaşa geri dönerlerse, demektir. "Şüphesiz Allah sizin Mevla'nızdır": Yani veli (yâr) ve yardımcınızdır. İbn Kuteybe: "Nimel Mevla": Ne güzel veli, "ve nimennasîr" de ne güzel yardım edicidir, demiş; bunların kadîr ve kadir, semî ve sami gibi olduğunu söylemiştir.

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ
وَلِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ
إِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ وَمَا أَنْزَلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ
يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤١﴾

41 – Bilin ki, ganimet olarak elde ettiğiniz şeyin şüphesiz beşte biri Allah'ın, Resul'ünün, akrabaların, yetimlerin, yoksulların ve yolcularındır; eğer Allah'a ve hak ile batılın ayrıldığı gün, iki ordunun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize iman ettinizse. Allah her şeye kadirdir.

"Bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz şeyin": Ganimet ile fey bir manaya mıdır yoksa ayrı mıdırlar? Bunda iki görüş halinde ihtilaf ettiler:

Birincisi: Onlar ayrıdırlar, sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ganimet: müşriklerin ele geçirilen malıdır, fey ise: Onların ele geçirilen toprağıdır. Bunu da Ata bin Saib, demiştir. *İkincisi:* Ganimet: Savaşla alınandır, fey ise: Barışla alınandır. Bunu da Süfyan Sevri, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Hayır, fey: At ve deve sürülmeden elde edilen şeylerdir, mesela öşür, cizye, ateşkes, sulh ve kaçarak bıraktıkları mallardır.

İkincisi: O ikisi birdir; onlar da müşriklerden elde edilen her türlü şeylerdir. Bunu da Maverdi, zikretmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Mallar üç sınıftır: Savaş halinde müşriklerden Müslümanlara geçen-

dir ki Allah Teala buna enfal ve ganimet, demiştir. Haraç ve cizye gibi savaşta müşriklerden alınan şeylerdir ki buna da fey, demiştir. Müslümanlardan zekat, adak ve ibadet olarak çıkan mallardır ki bunlara da sadaka ismini vermiştir. "Şeyden" maksat da kendisine şey denen her nesnedir. Mücahit: İğne de şeydir, demiştir.

"Şüphesiz onun beşte biri Allah'ındır (humusehu)": Abdülvaris mimin sükunu ile "humsehu" rivayet etmiştir. Kelamdan murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın hissesi haktır ve O'nun Ev'ine harcanır. Ebu'l – Aliye şöyle demiştir: Ganimet getirilirdi; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de onu beş paya ayırırdı; dördü insanlara taksim edilirdi, sonra da beşinci hisse Ka'be için ayrılırdı. Bu manayı yalnız Ebu'l – Aliye söylemiştir.

İkincisi: Burada Allah'ın adının geçmesi iki mülahaza iledir: *Birincisi:* Çünkü bunda hükmü veren ve mülk sahibi kendisidir. Mana da şöyledir: Onun beşte biri Resul'ün ve akrabalarındır, tıpkı: "Sana ganimetlerden sorarlar; de ki: Ganimetler Allah'ın ve Resul'ünündür" *(Enfal: 1)* kavli gibi. *İkincisi:* Mananın şöyle olmasıdır: Beşte biri Allah'a yakınlık olan cihetlere sarf edilir. Bu da cumhurun görüşüdür. Buna göre vav zaittir, tıpkı: "Felamma eslama ve tellehu lilcebini ve nadeynahu" *(Saffat: 103)* kavlinde olduğu gibi. Mana da (vavsız olarak): Nadeynahu (ona seslendik) demektir. Bunun benzeri çoktur.

Alimler ganimetin beşte dördünün özellikle savaşanlara ait olduğunda icma etmişlerdir. Beşinci hisseye gelince o nasıl paylaştırılır? Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O Allah ve Resul'ü için ve ayette zikredilenler için paylaştırılır. Bunu da yalnız Ebu'l – Aliye'nin söylediğini zikretmiştik. Bu da hisselerin altı paya ayrılmasını gerektirir.

İkincisi: O, beşe taksim edilir: Ayetin zahirine göre bir hisse Peygamber'e, bir hisse akrabalara, bir hisse yetimlere, bir hisse fakirlere ve bir hisse de yolculara ayrılır. Bu da cumhurun görüşüdür.

Üçüncüsü: Dört hisseye ayrılır: Allah'ın hissesi ile Peygamber'in hissesi, akrabalara aittir; çünkü Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ondan bir şey almazdı. Bu manayı İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hissesine gelince: Onda açıkladığımız şeyi yapardı. Onun ölümüyle bu düştü mü yoksa düşmedi mi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onun ölümüyle düşmedi; bunu da İmam Ahmed, Şafii ve diğerleri demişlerdir. Ona ne yapılacağı hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, kendisinden sonraki halifenindir, bunu Katade, demiştir. *İkincisi:* O, memleket hizmetine sarf edilir, İmam Ahmed ile Şafii böyle demişlerdir.

İkincisi: O, onun ölümüyle düşmüştür, tıpkı özellikle kendine ait olan payın (aslan payının) düşmesi gibi. O da ganimete iade edilir. Ebu Hanife de böyle demiştir. Akrabalara gelince bunlarda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar bütün Kureyşlilerdir. İbn Abbas diyor ki: Onların biz olduğunu söylerdik, ama kavmimiz bunu kabul etmedi: Bütün Kureyş akrabadır, dediler.

İkincisi: Haşim oğulları ile Muttalib oğullarıdır. Bunu da İmam Ahmed ile Şafii demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar yalnız Haşim oğullarıdır, bunu da Ebu Hanife, demiştir. Hangi gerekçe ile hak ederler? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Akrabalıkla, ister ki zengin olsunlar. Bunu da İmam Ahmed ile Şafii, demişlerdir.

İkincisi: Fakirlikle hak ederler, isimle değil. Bunu da Ebu Hanife, demiştir. Yetimlerin, fakirlerin ve yolcuların manası da Bakara: 177 ayetinde geçmiş bulunuyor.

Yetimde de dört sınıfa itibar edilmesi gerekir: Babanın ölümü, ister ki anne hayatta olsun. Küçüklük, çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Buluğdan sonra yetimlik yoktur"[5] buyurmuştur. Biri de Müslüman olmaktır, çünkü o, Müslümanların malıdır ve ihtiyaç. Çünkü o, Müslümanların çıkarı için hazırlanmıştır.

"Hak ile batılın ayrıldığı gün kulumuza indirdiğimize": O Bedir günüdür, onda mü'minlerin zafer kazanmasıyla hak ile batıl birbirinden ayrıldı. O gün ona indirilen de: "Sana ganimetlerden sorarlar" *(Enfal: 1)* ayetidir. Onlar ganimetlerde ihtilaf edince inmiştir. Mana da şöyledir: Eğer buna inandınızsa, bu hususta da Peygamber'in emrine göre hareket edin.

إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَى وَالرَّكْبُ

5 - Ebu Davud, Vasaya, bab, 9.

اَسْفَلَ مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ وَلٰكِنْ
لِيَقْضِيَ اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ
عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ وَاِنَّ اللّٰهَ لَسَمِيعٌ
عَلِيمٌ ﴿٤٢﴾

42 - Hani siz (vadinin) yakın kenarında, onlar uzak kenarında idiniz ve kervan da sizden aşağıda idi. Eğer sözleşse idiniz, belirtilen yerde elbette ihtilaf ederdiniz. Ancak Allah (böyle yaptı ki) yapılması gereken bir işi yerine getirsin, helak olan delille helak olun ve yaşayan da delille yaşasın. Şüphesiz Allah elbette hakkıyle işiten, her şeyi bilendir.

"İz entüm bil udvetiddünya": İbn Kesir ile Ebu Amr ikisinde de aynın kesresi ile: "Bilidveti", "velidveti" okumuşlar; Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, ikisinde de aynın zammesiyle okumuşlardır. Ahfeş de: Araplardan kesrden başkası işitilmemiştir, demiştir. Salep ise: Hayır, zamme lügati daha çoktur, demiştir. İbn Sikkit: Udvetül vadi ve idvetuhu: Derenin kenarıdır, cem'i de: Udan ve idendir, demiştir. Dünya ise, edna'nın müennesidir, zıddı da kusva'dır ki o da aksa'nın müennesidir. Vavlı sıfatlardan "fu'la" vezninde olanları Araplar ya'ya çevirir; mesela denevtü'den dünya, alavtü'den ulya gibi. Çünkü onlar öncesi mazmum vavı ağır kabul ederler, bunda da ihtilaf yoktur. Ancak Hicaz halkı: Kusva diyerek vavı ortaya çıkarırlar ki bu da nadirdir. Diğerleri ise: el - Kusya, derler. Müfessirler şöyle demişlerdir: Siz vadinin Medine'ye yakın kenarında idiniz, düşmanınız da Mekke'ye yakın kenarında idi. İki topluluk Bedir vadisine bu tarzda inmişlerdi. Kervan ise: Ebu Süfyan ile arkadaşlarıdır. Zeccac şöyle demiştir: Kim "esfele" diyerek mansup okursa: Verrekbü mekânen esfele minkum demek istemiştir. Merfu okuyup da: Verrekbü eşeddü teseffülen minküm manasını vermek de caizdir. Katade de şöyle demiştir: Müslümanlar vadinin yukarısında, müşrikler ise aşağısında idiler.

"Eğer sözleşse idiniz belirtilen yerde elbette ihtilaf ederdiniz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Eğer sözleşse idiniz de sonra onların kalabalık oldukları size ulaşa idi, randevuya geç kalırdınız. Bunu İbn İshak demiştir.

İkincisi: Eğer vadinin iki kenarında toplandığınız yerde buluşmak üzere sözleşse idiniz, bunda ihtilaf ederdiniz. Bunu da Ebu Süleyman, demiştir. Maverdi şöyle demiştir: İlle artıklık ve eksiklik olurdu, veya istemeden ille erken gelme ve geç kalma olurdu.

"Ancak Allah yapılması gereken bir işi yerine getirmek için böyle yaptı": O da İslam'ı aziz, şirki ise hor etmektir.

"Liyehlike men heleke an beyyetin": Halef, Yahya'dan, yenin zammı ve lamın fethi ile: "Liyühleke" rivayet etmiştir.

"Ve Yahya men hayye an beyyinetin": Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai de şeddeli tek ye ile "hayye" okumuşlardır. Bu, Hafs'ın Asım'dan, Kunbul'ün de İbn Kesir'den ettiği rivayettir. Şibl de İbn Kesir'den, Ebu Bekir de Asım'dan, birincisi meksur, ikincisi meftuh iki ye ile: "hayiye" rivayet etmişlerdir. Buna göre kim iki ye ile okursa, ızhar eder, idgam etmez. Kim de "hayiye"nin yesini idgam ederse, aynı cinsten iki harfin birleşmesinden dolayı eder. Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Müşriklerden öldürülen kanıt gereği öldürülsün, onlardan kalan da kanıt gereği kalsın.

İkincisi: İnkar eden delille inkar etsin, iman eden de delille iman etsin.

إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا وَلَوْ
أَرَاكَهُمْ كَثِيرًا لَفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ
وَلَٰكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤٣﴾

43 – Hani, Allah sana rüyanda onları sana az gösteriyordu. Eğer çok gösterse idi, elbette korkardınız ve iş hakkında elbette çekişirdiniz. Ancak Allah kurtardı. Çünkü O, göğüslerin özünü (içindekini) hakkıyle bilendir.

"Hani, Allah sana rüyanda onları sana az gösteriyordu": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın Nebisi müşriklerin askerini onlarla karşılaşmadan önce rüyada az gördü. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Ashabına rüyasında onları az gördüğünü haber verince, bu da onları daha da sabitleştirdi. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Kelam öncesine bağlıdır, mana da şöyle-

dir: Allah senin ashabına dediğini işitmekte, kalplerinde gizlediklerini bilmektedir, bu da rüyanda gördüğünü onlara dediğin zamandır.

İkincisi: Allah sana onları uyuduğun gözünle (rüyada) gösterdi. Bunu da Hasen, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Nahivcilerin çoğu bu görüştedirler. Onlara göre manası da şöyledir: İz yürikehumullahu fi mevdıi menamike (Allah onları sana rüyanda gösterdi), sonra mevdı kelimesi atıldı, menam onun yerine geçti.

"Lefeşiltüm": Yani korkar, onlarla savaşmaktan geri çekilirdiniz. Mücahit de: Ashabın korkar ve bunu da senin yüzünde görürlerdi, demiştir.

"Elbette iş hakkında çekişirdiniz": Yani onlarla savaşmakta ihtilaf ederdiniz, bu da yenilmenize sebep olurdu. "Ancak Allah kurtardı": Muhalefet ve korkaklıktan.

وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ
فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ
الْأُمُورُ ﴿٤٤﴾

44 – Hani, karşılaştığınız zaman onları sizin gözünüzde az gösteriyor ve sizi de onların gözünde az gösteriyordu ki, Allah yapılması gereken bir işi yerine getirsin. İşler yalnız Allah'a döndürülür.

"Hani, karşılaştığınız zaman onları sizin gözünüzde az gösteriyordu": Mukatil şöyle demiştir: Allah, Resul'ünün düşmanlarla karşılaşmadan önce mü'minlere sayılarının az olduğuna dair gösterdiği rüyayı gerçekleştirdi; şöyle ki karşılaştıkları zaman sayılarını onların gözlerine az gösterdi. İbn Mes'ud şöyle demiştir: Bizim gözümüzde o kadar az idiler ki, yanımdaki adama: "Onlar yetmiş kişi varlar mı?" dedim. O da: Yüz varlar, dedi. Sonra onlardan birini tuttuk; ona bunu sorduk, o da: Biz bin kişiyiz, dedi. Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Müslümanlar müşrikleri az gördüler, müşrikler de Müslümanları az gördüler ki birbirlerine karşı cesaretleri artsın.

Eğer: "Burada görmeyi tekrar etmenin ne faydası vardır, hâlbuki "Allah onları sana gösteriyordu" kavlinde zikredilmişti?" denilirse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: İlki rüyada idi, ikincisi uyanıklıkta idi.

İkincisi: İlki Peygamber sallallahu aleyhi ve selleme mahsus idi,

ikincisi ona ve ashabına ait idi. Eğer: "Aslında mü'minler kafirlerin gözlerinde çok gösterilmeli idi, çünkü o zaman güçlü olurlardı" denilirse, buna da üç türlü cevap verilir:

Birincisi: Eğer onların gözünde çok olsa idiler, onlara saldırmazlardı ve savaş da olmazdı. Hâlbuki savaş zaferin sebebidir. O nedenle onları az gösterdi.

İkincisi: Onları az gösterdi ki müşrikler tam hazırlanmasınlar. Savaş da çıkınca Müslümanlar onları hazırlıksız yakalar ve onlara karşı zafer kazanırlardı.

Üçüncüsü: Onları az gösterdi ki kalabalık olan düşmanlar saldırsınlar da Müslümanlar onları mağlup etsin. Bu da müşriklerin hakkın galibiyetini görmelerine bir işaret ve bir ikaz olurdu.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا لَق۪يتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا
وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَث۪يراً لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَۚ (45)
وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ
ر۪يحُكُمْ وَاصْبِرُواۜ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِر۪ينَۚ (46)

45 – Ey iman edenler, (savaşta düşman) bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok zikredin ki felah bulasınız.

46 – Allah'a ve Resul'üne itaat edin, çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız ve rüzgarınız (havanız, gücünüz) gider. Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.

"Savaşta düşman bir toplulukla karşılaştığınız zaman": Ayette geçen fiet, cemaat, topluluk, demektir. "Allah'ı çok zikredin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Zikir; dua ve yardımdır. *İkincisi:* Allah'ı mutlak olarak zikretmektir.

"Vela tenazeu fetefşelu": Tenazu ve feşel'in manası da az önce geçmiştir.

"Ve tezhebe rihuküm": Eban, ye ve cezm ile: "Ve yezheb" rivayet etmiştir, bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Şiddetiniz gider, demektir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Süddi de: Sertliğiniz ve ciddiyetiniz gider, demiştir. Zeccac da: Kuvvet ve gücünüz gider, demiştir.

İkincisi: Başarınız gider demektir. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: Devletiniz sona erer, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Hebbet lehu rihunnasr: Ona zafer rüzgarı esti denir ki, devlet kuşu başına kondu, demektir. Lehurrih elyevm de: Bugün rüzgar, yani devlet onundur, demektir.

Dördüncüsü: O gerçek rüzgardır, ne zaman bir zafer kazanılmışsa mutlaka Allah'ın gönderdiği bir rüzgar ile olmuştur. O rüzgar düşmanın yüzüne vurur. Aleyhisselam Efendimizin: "Bana saba rüzgarı ile yardım edildi, Âd kavmi de batı rüzgarı ile helak oldu" hadisi de bundandır.[6] Bu da İbn Zeyd ile Mukatil'in görüşleridir.

وَلَا تَكُونُوا
كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ
عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٤٧﴾

47 – Yurtlarından şımararak, insanlara gösteriş ve Allah yolundan çevirmek için çıkanlar gibi olmayın. Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır.

"Yurtlarından şımararak çıkanlar gibi olmayın": Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar Ebu Cehil ile onunla beraber Mekke'den çıkanlardır. Onlar Ebu Süfyan'la beraber olan kervanı savunmak için çıkmışlardı. Yanlarında kadın şarkıcılar ve çalgılar vardı. İçki içiyorlardı. Ebu Süfyan yanındaki malları emniyete aldığını görünce onlara: Ben güvendeyim, geri dönün, mealinde mektup yazdı. Ebu Cehil ise: Allah'a yemin ederiz ki yapmayız; Bedir'e varacak orada üç gün ikamet edeceğiz, yemek yedirecek ve içki içeceğiz, Araplar da bizi işitir ve bizden korkarlar, dedi. Bedir'e yürüdüler, çatışma da gerçekleşti. İçki yerine ölülerin kafataslarını içtiler, şarkıcı kadınların yerine ağıtçı kadınları dinlediler.

Ayette geçen batar ise, nimette taşkınlık edip şükrü terk etmektir. Riya ise: İnsanlara gösteriş için amel etmektir. Burada Allah'ın yolu ise: Dinidir.

---

6 – Buhari, İstiska, bab, 26; Mağazi, bab, 29; Bed'ül – Halk, bab, 5; Ahadisü'l – Enbiya, bab, 1; Müslim, İstiska, hadis no, 17; Ahmed, Müsned, 1/23, 324, 355; 373.

وَاِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَاِنّ۪ي جَارٌ لَكُمْۚ فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلٰى عَقِبَيْهِ وَقَالَ اِنّ۪ي بَر۪يٓءٌ مِنْكُمْ اِنّ۪ٓي اَرٰى مَا لَا تَرَوْنَ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اللّٰهَۜ وَاللّٰهُ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٤٨﴾

48 – O zaman şeytan onlara amellerini süslemiş ve "bugün insanlardan sizi yenecek yoktur ve ben sizin yardımcınızım" demişti. İki ordu birbirini görünce, ökçesi üzerinde döndü ve "şüphesiz ben sizin görmediğinizi görüyorum, dedi. Allah azabı çetin olandır" dedi.

"O zaman onlara şeytan amellerini süslemişti": Urve bin Zübeyr şöyle demiştir: Kureyş Bedir'e yürümeye karar verince, Kinane kabilesi ile aralarındaki savaş halini hatırladılar; şeytan onlara Süraka bin Malik el – Müdlici kılığında göründü. O, Kinane oğullarının eşrafından idi, onlara: "Bugün insanlardan sizi yenecek yoktur ve ben sizin yardımcınızım" Onlardan hoşunuza gitmeyecek hiçbir şey görmeyeceksiniz, dedi, onlar da acele ile çıktılar.

Burada amellerinden ne kastedildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Şirkleridir. *İkincisi:* Bedir'e yürüyüşleridir. *Üçüncüsü:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile savaşlarıdır.

"İki ordu birbirini görünce": Yani biri diğerini görecek duruma gelince, demektir. İki ordudan ne kastedildidiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Müslümanların ordusu ile müşriklerin ordusudur. Bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Müslümanlar cemaati ile meleklerin cemaatidir, bunu da Maverdi, zikretmiştir.

"Ökçesi üzerine döndü": Ebu Ubeyde: Geldiği yerden gitti, demiştir. İbn Kuteybe de: Geri çekildi, demiştir. İbn Saib ise şöyle demiştir: İblis, müşriklerin safına Süraka kılığında katılmıştı, Haris bin Hişam'ın elinden tutmuştu. Melekleri görünce gerisin geri döndü, Haris ona: Savaşmadan mı kaçıyorsun?" dedi. O da: "Ben

sizin görmediğinizi görüyorum" dedi. Müşrikler yenilince: İnsanları Süraka hezimete uğrattı, dediler. Bu da ona (esas Süraka'ya) ulaşınca: Allah'a yemin ederim ki yenilginiz bana ulaşıncaya kadar ben Bedir'e yürüdüğünüzü bilmedim, dedi. Katade şöyle demiştir: Allah'ın düşmanı: "Ben sizin görmediğinizi görüyorum" derken doğru söyledi. Bize anlatıldığına göre o, Cebrail'i meleklerle beraber görünce, onlara karşı koyamayacağını anladı, bunda da doğru söyledi. Ama: "Ben Allah'tan korkarım" sözünde yalan söyledi. Allah'a yemin ederim ki onda Allah korkusu yoktur. Ancak onlara karşı gücünün olmadığını bildi. Ata da: Manası şöyledir, demiştir: Allah'ın beni helak etmesinden korkarım. İbn Enbari de şöyle demiştir: Meleklerin indiğini görünce, kıyametin kopacağından ve kendisine verilen sürenin sona ereceğinden, bu yüzden de azaba duçar olacağından korktu. "Nekasa"nın manası: Dönüp rezalet ve hakaret içinde kaçmaktır. "Allah azabı çetin olandır": Kavlinde: "O söz başı mıdır yoksa İblisin'in hikayesinin devamı mıdır?" diye iki görüş belirterek ihtilaf ettiler.

إِذْ يَقُولُ

الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هَؤُلَاءِ دِينُهُمْ

وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٩﴾

49 – O zaman münafıklar ve kalplerinde hastalık olanlar: "Bunları dinleri aldattı" diyordu. Kim Allah'a güvenirse, şüphesiz Allah mutlak galip, hikmet sahibidir.

"Münafıklar diyordu": İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar Medine halkından Evs ve Hazreçlilerdir. Kalplerinde hastalık olanlara gelince: Onlar hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Mekke'de iken kelime-i şahadet getirmişlerdi; müşrikler onları kendileriyle beraber Bedir'e istemeyerek getirdiler. Onlar Müslümanların azlığını ve müşriklerin çokluğunu görünce, şüphe ettiler ve münafıklık gösterip: "Bunları dinleri aldattı" dediler. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiş; Şabi ile diğerleri de buna kail olmuşlardır. Mukatil de onları saymış ve yedi kişiydiler demiştir: Kays bin Velid bin Muğire, Ebu Kays bin Fakih bin Muğire, Haris bin Zem'a, Ali bin Ümeyye bin Halef, As bin Münebbih bin Haccac, Velid bin Velid bin Muğire ve Velid bin Utbe bin Rebia.

İkincisi: Onlar müşriklerdir, Müslümanların azlığını görünce: "Bunları dinleri aldattı" dediler. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Hasen de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Onlar şüphe eden bir topluluk idiler, Paygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e açıktan düşmanlık etmediler. Bunu da Maverdi zikretmiştir. Burada hastalık: Şüphedir. "Onlar" diye işaret edilenler de Müslümanlardır. Bunu demeleri onları az görmelerindendir. Kureyş'in galip geleceğinden emin idiler.

وَلَوْ تَرَىٰٓ

إِذْ يَتَوَفَّى ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ۙ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ

وَأَدْبَٰرَهُمْ وَذُوقُوا۟ عَذَابَ ٱلْحَرِيقِ ﴿٥٠﴾

50 – Kafirleri melekler; yüzlerine ve arkalarına vurarak ve: "Yangın azabını tadın" diyerek canlarını aldığı zaman görsen!

"Velev tera iz yetevellizine keferul melaiketü": Cumhur, ye ile: "Yeteveffa" okumuş; İbn Amir de iki te ile: "Teteveffa" okumuştur. Müfessirler şöyle demişler: Bu ayet: "Onları dinleri aldattı" diyen bölük hakkında inmiştir. Meleklerden murat edilenler hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O yalnız ölüm meleği Azrail'dir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Azap melekleridir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. *Üçüncüsü:* Bedir savaşında çarpışan meleklerdir, bunu da Maverdi, demiştir.

"Yüzlerine ve arkalarına vururlar": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Bedir'de savaştıkları zaman yüzlerine, yenildikleri zaman da arkalarına vururlardı.

İkincisi: Onlar önlerinden ve arkalarından geldiler; önden gelenlerin yüzlerine, arkadan gelenlerin arkalarına vuruyorlardı.

Üçüncüsü: Kıyamet gününde onlarla karşılaştıkları zaman yüzlerine vururlar, onları cehenneme sürdükleri zaman da arkalarına vururlar.

Dördüncüsü: Ölüm anında ateşten kırbaçlarla yüzlerine ve arkalarına vururlar. Maksat bizzat yüzler ve arkalar mıdır? Yoksa bedenlerin ön ve arkaları mıdır? Bunda da iki görüş vardır.

"Yangın azabını tadın": Bu kavilde de iki görüş vardır:

Birincisi: O dünyadadır, bunda da "derler" kelimesi gizlenmiştir, mana da: Vurur ve derler, demektir, tıpkı şu kavli gibi: "Hani İbrahim ile İsmail Beyt'in temellerini yükseltiyor ve: Rabbimiz" *(Bakara: 127)*, yani diyorlardı. Şair Nabiğa da (gizli kelime örneği hakkında) şöyle demiştir:

Sanki sen Ukayş oğulları devesindensin,
Ayakları arasında kuru deri çalınan (ürkütülen).

Mana: Sanki sen Ukayş oğulları devesinden bir devesin, demektir (bir deve kelimesi söylenmemiştir. Mütercim). Bu da Ferra ile Ebu Ubeyde'nin görüşleridir.

İkincisi: Onlara vurma dünyadadır, kıyamette ise ateşe vardıkları zaman cehennem hazinleri onlara: Yangın azabını tadın, derler. Bu da Mukatil'in görüşüdür.

ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ
أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿٥١﴾

51 – İşte bu, ellerinin öne sürdüğü şeydendir ve Allah şüphesiz kullara zulmedici değildir.

"İşte bu, ellerinin öne sürdüğü şeydendir": Yani kazandığınız çirkin ameller dolayısıyladır. "Ve Allah kullara zulmedici değildir": Kullarına inkarlarından dolayı zulmetmez, her ne kadar inkarları O'nun kaza ve kaderiyle olsa da böyledir. Çünkü O, mülkün sahibidir, mülkünde istediği gibi tasarruf etme hakkı vardır. Zulmün O'na nispet edilmesi imkansızdır.

كَدَأْبِ آلِ
فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَأَخَذَهُمُ
اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٥٢﴾

52 – (Bunların gidişi) Fir'avn hanedanının ve onlardan öncekilerin gidişi gibidir. Onlar Allah'ın ayetlerini inkar ettiler; Allah da onları günahları ile yakaladı. Şüphesiz Allah çok güçlüdür, cezası çetindir.

"Kede'bi âl-i Fir'avne": Onların adetleri gibi demektir, mana da

şöyledir: Onlar nasıl inanmadılarsa bunlar da öyle inanmadılar; onlara nasıl azap indi ise bunlara öyle azap indi. İbn Abbas şöyle demiştir: Fir'avn ailesi nasıl Musa'nın Allah'ın peygamberi olduğunu yakinen bildiği hâlde ona inanmadılarsa bunlar da Muhammed aleyhisselam hakkında öyledirler.

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ
يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ ۙ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٣﴾

53 – Sebebi şu ki Allah bir topluma lutfettiği bir nimeti onlar kendilerindeki o şeyi değiştirmedikçe değiştirmez. Şüphesiz Allah hakkıyle işiten, her şeyi bilendir.

"Sebebi şu ki": Yani bu yakalama ve azabın sebebi şudur ki "Allah bir topluluğa lutfettiği bir nimeti onlar kendilerindeki o şeyi bozmadıkça değiştirmez". Nankörlük etmek ve şükrü terk etmekle değiştirmedikçe onu kaldırmaz. Mukatil şöyle demiştir: Burada bu kavimden maksat Mekke halkıdır; onları açlıktan doyurdu ve korkudan emin etti. Sonra onlara Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i gönderdi. Onlar da kendilerine o nimeti vereni bilmeyince Allah da onlardaki o şeyi değiştirdi. Süddi de şöyle demiştir. Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e inanmadılar, Allah da bu imkanı Medine'deki ensara nakletti. Ebu Süleyman el – Hattabi de şöyle demiştir: Güçlü, bazen kudretli manasına olur; binaenaleyh kim bir şeye karşı güçlü olursa ona karşı kudretli de olur. Bazen de güçlünün manası şöyle olur: O, hiçbir halde kendisine acizlik gelmeyen tam kudret sahibidir. Mahluk ise kuvvetle nitelense de onun kuvveti sınırlıdır, o, bazı işlerde güçsüzdür.

كَدَأْبِ آلِ
فِرْعَوْنَ ۙ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ۚ كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ
بِذُنُوبِهِمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ ۚ وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِمِينَ ﴿٥٤﴾

54 – (Bunların gidişi) Fir'avn hanedanının ve onlardan öncekilerin gidişi gibidir. Onlar Rablerinin ayetlerini yalanladılar; biz de onları günahları ile helak ettik. Fir'avn hanedanını suda boğduk. Hepsi zalim idiler.

"(Bunların gidişi) Fir'avn hanedanının ve onlardan öncekilerin gidişi gibidir": Yani Mekke halkı Muhammed'i ve Kur'an'ı inkar etti, tıpkı Fir'avn hanedanı Musa'yı ve Tevrat'ı inkar ettiği gibi. Onlardan öncekiler de kendi peygamberlerini yalanladılar. Mekki bin Ebi Talib şöyle demiştir: "Kede'bi"deki kâf, mahzuf bir na'atten dolayı mahallen mensuptur, takdiri de şöyledir: Ğayyerna bihim lemma ğayyeru tağyiren misle adetine fi ali fir'avne. Birinci ayet de bunun gibidir, ancak birincisi azaptaki adetle ilgilidir, takdiri de şöyledir: Faalna bihim zalike fi'len misle adetine fi ali- fir'avne.

"Onları helak ettik": Yani eski milletleri; bazılarını sarsıntı ile bazılarını fırtına ile. Mekke kafirlerini de Bedir'de öyle helak ettik. Bazıları da: "Onları helak ettik" kavli ile Bedir'de helak edilenler kastedilmiştir, demiştir.

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِندَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٥﴾

55 – Allah katında hayvanların en kötüsü, kafirlerdir. Artık onlar iman etmezler.

"Allah katında hayvanların en kötüsü kafirlerdir": Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ayet Kurayza Yahudileri hakkında nazil oldu, Ka'b bin Eşref ile arkadaşları da onlardır.

الَّذِينَ عَاهَدتَّ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ
مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ ﴿٥٦﴾

56 – Onlar; senin sözleştiğin, sonra da sözlerini her seferinde bozan kimselerdir. Onlar sakınmazlar.

"Ellezine ahette minhüm": "Min" edatı hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: O zaittir, mana da: Sözleştiğin kimseler, demektir.

İkincisi: Bazı manasınadır, mana da: Hayvanların en kötüsü kafirlerdir, onların en kötüsü de sözleştiğin ve sözleşmelerini bozanlardır, demek olur.

Üçüncüsü: O, "maa = ile" manasınadır, mana da: Kendileriyle sözleştiğin kimseler demek olur.

Dördüncüsü: O girmiştir, çünkü sözleşme onlardan alınmıştır.

"Sonra her seferinde sözleşmelerini bozarlar": Yani ne zaman onlarla sözleşme yapsan, bozarlar, demektir. "Onlar sakınmazlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar sözleşmeyi bozmaktan sakınmazlar.

İkincisi: Sözleşmeyi bozmada Allah'tan korkmazlar.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Kurayza Yahudileriyle kendisiyle savaşmamak ve aleyhine yardım etmemek üzere sözleşmişti, onlar da sözleşmeyi bozdular, ona karşı Mekke müşriklerine silahla yardım ettiler. Sonra da: Unuttuk, hata ettik, dediler. Sonra ikinci kez onunla sözleştiler, bu sefer de sözleşmeyi bozup Hendek savaşında kafirlerden yana çıktılar. Ka'b bin Eşref Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e muhalefet etmek üzere Mekkelilere katılacağına dair mektup yazdı.

فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٥٧﴾

57 – Eğer onları savaşta yakalarsan, onlarla (onlara vereceğin ceza ile) arkalarındakini ürküt; belki ibret alırlar.

"Feimma teskafennehum": Ebu Ubeyde: Mecazı: Fein teskafennehüm demiştir ki, onun görüşüne göre "ma" zaittir. "Feimma"nın açıklaması da Bakara: 38'de geçmiş bulunuyor.

İbn Kuteybe: "Teskafennehüm"ün manası: Onları yakalarsın, demiştir. "Onlarla arkalarındakileri ürküt": Yani onlara öyle bir ceza ver ki arkalarındaki düşmanları dağıtsın. Şerrid bihim: Onları herkese duyur demek olduğu da söylenmiştir. Şair de şöyle demiştir:

Ben her gün Mekke deresinde Kabe'yi tavaf ediyorum,
Hakîm ayıplarımı herkese duyur endişesiyle.

İbn Abbas da şöyle demiştir: Onlara öyle gözdağı ver ki sözleşmeyi bozan herkes ibret alsın da belki onu hatırlayıp sözleşmeyi bozmaktan vazgeçerler.

وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ ﴿٥٨﴾

58 – Eğer bir kavmin hainliğinden korkarsan, onlara (anlaşmayı bozduğunu) aynı şekilde onlara at (bildir). Çünkü Allah hainleri sevmez.

"Eğer bir kavmin hainliğinden korkarsan": Müfessirler şöyle demişlerdir: Burada korkmak bilmek manasınadır, mana da şöyledir: Eğer sözleşme yaptığın bir kavmin hainliğini, yani sözleşmeyi boz-

duğunu bilirsen. Mücahit; Bu ayet Kurayza oğulları hakkında inmiştir, demiştir.

"Onlara aynı şekilde at": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Sözleşmeyi bozduğunu onlara ulaştır ki sen de onlar da bilgide eşit olasınız. Bu, çoğunluğun görüşüdür; Ferra, İbn Kuteybe ve Ebu Ubeyde bunu tercih etmişlerdir.

İkincisi: Onlara açıkça ulaştır, gizlice değil. Yine bunu da Ferra ile arkadaşları demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlara süre tanıyarak ulaştır, bunu da Velid bin Müslim, demiştir.

Dördüncüsü: Onlara insafla ulaştır, zulümle değil.

Bu hususta şu beyti kanıt getirmişlerdir:

Vefasız düşmanların yüzüne çarp ki
Sana insaf ile cevap versinler.

Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ ﴿٥٩﴾

59 – Kafirler geçtiklerini (kurtulduklarını) asla sanmasınlar. Çünkü onlar (bizi) aciz bırakamazlar.

"Vela tahsibennellezine keferu sebeku": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek te ile ve sin de meksur olarak "vela tahsibenne" okumuşlardır. Ancak Asım sini meftuh okumuştur. İbn Amir, Hamze ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek ye ile sini de meftuh okumuşlardır.

Burada kafirlerden de kimler murat edildiğinde iki görüş vardır:

Birincisi: Bütün kafirlerdir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Onlar Bedir'de mağlup olanlardır. Bunu da Muhammed bin Kasım en – Nahvi ve diğerleri demişlerdir.

"Sebeku": Kaçmak manasınadır.

İbn Enbari şöyle demiştir: Onlar bazı vakitlerde başlarına gelen tehlikelerden kurtuldular; onlardan kurtulunca: Onlar şimdi kurtulmaları ile bizi aciz bırakacaklarını zannetmesinler, yani ileride bizden kurtulamayacaklardır.

"İnnehüm layucizun": Cumhur hemzenin kesri ile okumuştur. İbn Amir ise fethi ile okumuştur. Onun okuyuşuna şöyle itiraz edil-

miştir: Eğer ye ile "yahsibenne" okur ve hemzenin fethi ile "ennehüm" okursa, onların aciz bırakmayacaklarını kabul etmiş olur. Onlar da ne zaman aciz bırakmayacaklarını bilirlerse, kınanmazlar.

Buna İbn Enbari şöyle cevap vermiştir: "Kafirler kurtulacaklarını sanmasınlar" kavlinin manası: "Layahsibennehüm yucizun" demektir ki "la" zaittir.

Ebu Ali de: Mana şöyledir, demiştir: Kafirler kendilerinin kurtulduklarını ve atalarının da kurtulduklarını zannetmesinler; çünkü onlar elimizden kurtulamazlar. Onlar inkarlarının cezasını çekerler.

وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ
بِهِ عَدُوَّ اللّٰهِ وَعَدُوَّكُمْ وَاٰخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمْ
اَللّٰهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ يُوَفَّ
اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾

60 - Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve (savaş için) bağlanan atlar hazırlayın. Bununla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah'ın bildiğini korkutursunuz. Allah yolunda ne zaman harcarsanız, size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez.

"Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet hazırlayın": Kuvvetten ne murat edildiği hususunda dört görüş vardır:

Birincisi: Atmaktır, bunu Ukbe bin Amir, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. Hakem bin Eban da: O, ok atmaktır, demiştir.

İkincisi: Erkek atlardır, bunu da İkrime, demiştir.

Üçüncüsü: Silahtır, bunu da Süddi ile İbn Kuteybe demişlerdir.

Dördüncüsü: O düşmanla savaşa kuvvet kazandıran bütün savaş araç ve gereçleridir.

"At bağlamak": Yani savaş için onları bağlayıp edinmektir. Bu da cumhura göre erkek ve dişi için geneldir. İkrime de: "At bağlamaktan" maksat, dişi atlardır (kısrak), derdi.

"Türhibune bihi": Rüveys ve Abdülvaris, ranın fethası ve henin şeddesi ile "türehhibune" rivayet etmişlerdir ki, onunla Allah'ın düş-

manını ve kendi düşmanınızı korkutursunuz, demektir. Onlar da Mekke müşrikleri ile Arap kafirleridir.

"Onlardan başka diğerlerini de": Yani Arap kafirlerinden başkalarını, demektir. Bunlar kimler olduğu hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar cinlerdir, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Onlar cinlerdir. Şeytan evinde asil at bulunan bir kimsenin aklını karıştıramaz.[7]

İkincisi: Onlar Yahudi Kurayza oğullarıdır, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Perslerdir, bunu da Süddi, demiştir.

Dördüncüsü: Münafıklardır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: Yahudilerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا
وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦١﴾

61 – Eğer onlar barışa meylederlerse, sen de meylet ve Allah'a güven. Şüphesiz O, hakkıyla işiten, her şeyi bilendir.

"Ve in cenehu lisselmi": Ebu Bekir, Asım'dan rivayet ederek, sinin kesri ile "lissilmi" okumuştur. Zeccac da: Silm sulh ve barıştır, demiştir ki selm, silm ve selem hepsi aynı manayadır, yani sulha meylederlerse sen de ona meylet, demektir. Ferra da şöyle demiştir: İstersen "leha" zamirini selm'e gönderirsin, çünkü o, müennestir. İstersen onu "fa'le" (olaya) gönderirsin, mesela: "İnne rabbeke min badiha leğafurur rahim" kavlinde olduğu gibi. *(A'raf: 153)*

Eğer. "Niçin "leha" dedi de "ileyha" demedi?" denilirse, cevap şöyledir: "Lam" ile "ila" birbirlerinin yerlerine kullanılır. Ayetten kimlerin kastedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerdir ve bu, kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

İkincisi: Ehl-i kitaptır. Eğer: Ayet onlar cizye vererek ve zimmet şartını yerine getirerek savaşı terk etmeleri hakkında indi, denilerse, muhkemdir.

Eğer: Cizye vermeden onlara karşı silah bırakma hakkında indi, denilirse, o da cizye ayetiyle neshedilmiş olur.

7 - İbn Kesir, Tefsir, İbn Ebi Hatim'den rivayet etmiştir.

وَاِنْ يُرِيدُٓوا اَنْ يَخْدَعُوكَ فَاِنَّ حَسْبَكَ اللّٰهُ هُوَ الَّذ۪ٓي اَيَّدَكَ
بِنَصْرِه۪ وَبِالْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٦٢﴾ وَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ اَنْفَقْتَ مَا فِي
الْاَرْضِ جَم۪يعاً مَٓا اَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ اَلَّفَ بَيْنَهُمْ
اِنَّهُ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٦٣﴾

62 – Eğer seni aldatmak isterlerse, şüphesiz Allah sana yeter. O ki seni yardımı ile ve mü'minlerle destekledi.

63 – Onların kalplerini uzlaştırdı. Eğer yeryüzündeki şeylerin hepsini verseydin, kalplerini uzlaştıramazdın. Ancak onların aralarını Allah uzlaştırdı. Çünkü O, mutlak galip, hikmet sahibidir.

"Eğer isterlerse"; Yani Kurayza Yahudileri, "seni aldatmak", onlara karışmaman için barış yaparak. Arap müşrikleri geldiği zaman da sana karşı onlara yardım ederler. "Şüphesiz Allah sana yeter": Zeccac: Sana yetecek olan Allah'tır, demiştir. "O seni destekledi": Yani takviye etti. Mukatil de: Seni yardımı ile ve Bedir savaşında ensardan mü'minlerle kuvvetlendirdi, demiştir.

"Kalplerini uzlaştırdı": Yani Evs ile Hazrec'in, onlar ensardır, cahiliyede aralarında düşmanlık vardı, Allah aralarını İslam'la uzlaştırdı. Bu da en acayip ayetlerdendir; çünkü onlar çok gururlu idiler; eğer bir adam bir adama bir tokat atsa, kabilesi öcünü alıncaya kadar onun adına savaşırdı. İslam onları öyle bir hale getirdi ki adam İslam için oğlunu ve babasını öldürür oldu.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٦٤﴾

64 – Ey o Peygamber, Allah ve sana tabi olan mü'minler sana yeter.

"Allah ve sana tabi olan mü'minler sana yeter": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Allah sana yeter ve sana tabi olanlar sana yeter. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve İbn Zeyd, Mukatil ve birçokları da böyle demişlerdir.

İkincisi: Allah ve sana tabi olanlar sana yeter, bunu da Mücahit, demiştir. Şa'bi'den de her iki görüş nakledilmiştir. Ferra ile Zeccac da iki görüşü kabul etmişlerdir.

Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile otuz dokuz kişi Müslüman oldu. Sonra da Ömer Müslüman oldu ve kırk oldular. Bu ayet bunun üzerine indi. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Bu hıfzedilmemiştir (mazbut değildir), sure icma ile Medine'de inmiştir. Birinci görüş daha doğrudur.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ
اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَاِنْ
يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُٓوا اَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ
لَا يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾ اَلْـٰٔنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ اَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا
فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَاِنْ يَكُنْ
مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُٓوا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٦٦﴾

65 – Ey o Peygamber, mü'minleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi olursa, iki yüz kişiyi yenerler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kafirlerden bin kişiyi yenerler. Çünkü onlar, anlamaz bir topluluktur.

66 – Allah şimdi sizden (yükü) hafifletti ve sizde zayıflık olduğunu bildi. Eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa, iki yüz kişiyi yenerler. Eğer sizden bin kişi olursa, Allah'ın izni ile iki bin kişiyi yenerler. Allah sabredenlerle beraberdir.

"Harridil mü'minine alel kıtal": Zeccac: Tevili: Onları teşvik et demektir, demiştir. Tahrid lügatte insanı bir şeye öyle teşvik etmektir ki ondan geri çekildiği takdirde harıd yani helak olacağını bilir. Harıd, helake yaklaşmak demektir.

"Eğer sizden sabırlı yirmi kişi olursa, iki yüz kişiyi yenerler": Kelamın lafzı haber ise de manası emirdir: İki yüz kişiyle savaşsınlar, demektir. Bu, işin başında farz idi, sonra: "Allah şimdi sizden hafifletti" kavli ile neshedildi. Buna göre bir adama iki kişinin karşısında durması farz kılındı. Eğer ikiden çok olurlarsa, kaçması caizdir. Bu zorlama Bedir savaşında idi. Kurralar "in yekün minküm" kavlinin ye ile olduğunda ittifak etmişlerdir. "Ve inyekün minküm mietün yağli-

bu elfen" kavlinde ve "fein yekün minküm mietün sabiretün" kavlinde ihtilaf etmişlerdir; İbn Kesir, Nafi ve İbn Amir ikisinde de te ile okumuşlardır. Onları Hamze ile Kisai de ye ile okumuşlardır. Ebu Amr da "yekün minküm mietün yağlibu"yu ye ile "fein yekün minküm mietün sabiretün" kavlini de te ile okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim müennes okursa, miet lafzından dolayıdır. Kim de müzekker okursa, mietin müzekker sayıya denmiş olmasındandır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim ye ile okursa, ondan müzekker kastedildiği içindir, delili de "yağlibu" kavlidir. Ayrıca sabreden yüz kişi de erkeklerdir. Onun için ye ile okudular, müzekker mahallini nazar-ı itibara aldılar. Ebu Amr ise, mietin sıfatı sabiretünün müennes olduğunu görünce fi'li de müennes etti. "Yağlibu"yu müzekker görünce, müzekker etti. Kelamın manası şöyledir: Eğer sizden sabırlı yirmi kişi olursa, karşılaşma anında sebat gösterirler. Çünkü mü'minler hasbi davranırlar, müşrikler ise hasbi de davranmazlar sevap da istemezler. Bu takdirde mü'minler onlarla sıdk ile savaşırlarsa, onlar dayanamazlar. İşte: "Anlamazlar" kavlinin manası budur.

"Ve alime": Mufaddal aynın zammasiyle "ve ulime", "enne fiküm du'fe"ni de dadın zammesiyle rivayet etmiştir. Asım ile Hamze de, dadın fethası ile okumuşlardır. Rum: 55'teki ihtilafları da bu minval üzeredir. Ferra şöyle demiştir: Zam Kureyş lügatidir, feth de Temim lügatidir. Zeccac da: Her iki kıraatin manası birdir, demiştir. Da'f ve du'f, meks ve müks, fakr ve fukr, denir. Fa'l ve fuul babı çoktur, mana da birdir. Ebu Cafer ise, fualae vezninde "ve alime enne fikün duafae" okumuştur. "Allah'ın izni ile": Bu da galibiyetin ancak Allah'ın dilemesiyle olacağını bildirmektedir.

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ
تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ
حَكِيمٌ ﴿٦٧﴾

67 – Bir peygamber için yeryüzünde düşmanları iyice sindirinceye kadar esirleri olmaz. Sizler dünya metaını istiyorsunuz. Allah ise ahireti istiyor. Allah mutlak galip, hikmet sahibidir.

"Bir peygamber için yeryüzünde düşmanları iyice sindirinceye kadar esirleri olmaz": Müslim yalnız kendinin rivayet ettiği hadislerde Ömer bin Hattab'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Bedir savaşında müşrikleri yenilgiye uğratıp da içlerinden yetmiş kişi öldü-

rülüp yetmişi de esir alınınca, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Ebu Bekir, Ömer ve Ali ile fikir alışverişinde bulundu. Ebu Bekir: Ey Allah'ın Nebisi, onlar senin amcaoğulların, aşiretin ve kardeşlerindir. Ben onlardan fidye almanı öneririm; aldığımız bizim için kafirlere karşı kuvvet olur. Umulur ki Allah onlara hidayet eder de bize kol kanat olurlar, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: "Sen ne dersin, ey Hattab'ın oğlu?" dedi. Ben de: Allah'a yemin ederim ki ben Ebu Bekir'le aynı görüşte değilim; ancak ben, akrabam olan filancaya karşı bana imkan vermeni; onun da başını vurmamı; Ali'ye de kardeşi Akil'e karşı imkan vermeni, onun da boynunu vurmasını; Hamze'ye de kardeşine karşı imkan vermeni, onun da boynunu vurmasını teklif ederim. Ta ki Allah bizim kalplerimizde müşriklere karşı acıma olmadığını bilsin. Bunlar Kureyş'in kahramanlarıdır, liderleri ve önderleridirler, dedim. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Ebu Bekir'in dediğine meyletti, benim dediğime kulak asmadı ve onlardan fidye aldı. Ertesi sabah olunca erkenden Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gittim; baktım o ve Ebu Bekir oturmuş ağlıyorlar. Ben: "Ya Resulallah, senin ve arkadaşının niçin ağladığınızı bana haber verin; eğer ağlayacak bir şey görürsem ben de ağlayayım, eğer ağlayacak bir şey bulamazsam ağlar gibi yapayım" dedim. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: Arkadaşının teklifinden dolayı ağlıyorum; azabınızın bana şu ağaçtan daha yakın olduğu gösterildi, dedi ve yakındaki bir ağacı gösterdi. Bunun üzerine Allah Teala: "Bir peygamber için esir alma yoktur... o aldığınız şeyde size azap dokunabilir 67 ve 68 ayetlerini indirdi.[8]

İbn Ömer'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ömer onların öldürülmelerini teklif edip de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onlardan fidye alınca, Allah Teala: "Bir peygamber için esir almak olmaz... Elde ettiğiniz ganimetlerden helal ve hoş olarak yiyin" ayetlerini indirdi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Ömer'le karşılaştı: "Sana muhalefet etmekle neredeyse başımıza bela gelecekti" dedi.[9]

Cumhur ye ile "en yekune" okumuştur, çünkü esirler erkektirler. Ebu Amr da "en tekune" okumuştur. Ebu Ali şöyle demiştir: Esra lafzını dikkate alarak müennes okudu, çünkü esradan her ne kadar hem erkekler hem de kadınlar murat edilmişse de lafzı müennestir.

8 - Müslim, Cihad, hadis no, 58; Ahmed, Müsned, 1/31, 33. Hadis Ebu Davud ile Tirmizi de de kısaca rivayet edilmiştir.

9 - Suyuti, ed - Dürrülmensur, Ebu Nuaym'in Hilyetül Evliya'sından nakletmiştir.

Çoğunluk ise "esra" okumuşlardır. "Limen fi eydiküm minel esra" da böyledir. Ebu Cafer ile Mufaddal da her iki yerde de "üsara" şeklinde okumuşlardır. Ebu Amr ile Eban da ikincisinde ona katılmışlardır. Zeccac şöyle demiştir: İshan her şeyde kuvvet ve şiddet göstermektir, Eshanehul maradu denir ki hastalık onu çökertti, demektir. Mana da: Düşmanları kırıp geçirmektir. Mananın: Yeryüzünde imkan sağlayıncaya kadar demek olması da caizdir. Müfessirler: Ayetin manası şöyledir, demişlerdir: Bir Peygamber için yeryüzünde iyice imkan sağlamadan fidye için veya karşılıksız olarak bir kafiri tutması olamaz. Bedir gazası Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ilk gazasıdır, o zaman henüz yeryüzünde güç kazanmış değildi. "Siz dünya metaını istiyorsunuz". O da maldır. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı o gün adam başına dörder bin dirhem fidye almışlardı. "Allah ise ahireti istiyor": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sizin için cenneti ister, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Ahiret sevabını kazandıracak şeyle amel etmenizi ister, bunu da Maverdi zikretmiştir.

İbn Abbas, Mücahit ve diğerlerinden, bu ayetin: "Ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin" *(Muhammed: 4)* kavliyle mensuh olduğu rivayet edilmiştir ki bunun nesihle bir ilgisi yoktur. Çünkü Bedir savaşı Müslümanlar az iken olmuştur. Çoğalıp güçleri artınca, öteki ayet indi. Bunu da: "Yeryüzünde (düşmanı) sindirinceye kadar" kavli açıklamaktadır.

لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللّٰهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَٓا
اَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٦٨﴾

68 – Eğer Allah'ın geçmiş bir yazısı olmasa idi, aldığınız şeyden (fidyeden) dolayı size elbette bir azap dokunurdu.

"Eğer Allah'ın geçmiş bir yazısı olmasa idi": Bunun manasında da beş görüş vardır:

Birincisi: Eğer Allah ana kitapta ganimetleri size helal edeceğini yazmış olmasaydı, Bedir savaşında size emir gelmeden önce acele ile ganimet ve fidye almanızdan dolayı size büyük bir azap dokunurdu. Bu manayı Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mukatil de böyle demiştir. Ebu Hureyre de şöyle demiştir. Bazı insanlar acele edip ganimet topladılar, bunun üzerine bu ayet indi.

İkincisi: Eğer bilmeden bir günah işleyene azap etmeyeceğine

dair Allah'tan bir yazı geçmemiş olsaydı, cezaya çarptırılırdınız. Bu manayı Ata, İbn Abbas'tan, İbn Cüreyc de Mücahit'ten rivayet etmişlerdir. İbn İshak da: Ancak men ettikten sonra azap edeceğine dair yazı geçmiş olmasaydı, demiştir ki, o zaman onları henüz men etmemişti.

Üçüncüsü: Bedir gazilerine azap etmeyeceğine dair yazı geçmese idi, mutlaka size azap edilirdi. Bunu da Hasen, İbn Cübeyr ve İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmişlerdir.

Dördüncüsü: Eğer hata işleyip de sonra yaptığını bilen ve tövbe edeni bağışlayacağına ilişkin Allah'tan yazı geçmemiş olsa idi. Bunu da Zeccac zikretmiştir.

Beşincisi: Eğer küçük günahların bağışlanacağını gösteren Kur'an olmasaydı, elbette azap edilirdiniz. Bunu da Maverdi zikretmiştir. Kitap hakkında da iki görüş ileri sürülebilir:

Birincisi: O gerçekten yazılmış bir kitaptır. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah'ın Levh-i Mahfuz'da yazdığıdır. *İkincisi:* O Kur'an'dır.

İkincisi: O, kaza ve takdir manasınadır.

فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا
طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦٩﴾
يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي اَيْدِيكُمْ مِنَ الْاَسْرٰى اِنْ يَعْلَمِ اللّٰهُ فِي قُلُوبِكُمْ
خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّا اُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ
رَحِيمٌ ﴿٧٠﴾

69 – Artık elde ettiğiniz ganimetlerden helal ü hoş olarak yiyin. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

70 – Ey o Peygamber, ellerinizdeki esirlere de ki: "Eğer Allah kalplerinizde bir hayır bilirse, size, sizden alınandan daha hayırlısını verir ve sizi bağışlar. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Artık elde ettiğiniz ganimetlerden yiyin (fekülu mimma ğanimtüm)": Zeccac: Fa ceza içindir, mana da şöyledir, demiştir: Fidyeyi size helal ettim onu yiyin. Helal lafzı ise hal olarak mansuptur. Mukatil de şöyle demiştir: Şüphesiz Allah ganimetten helal kılınma-

dan önce aldığınızı bağışlayandır, onu size helal etmekle de size çok merhametlidir.

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem; Ömer bin Hattab ile Habbab bin Eret'i Bedir savaşında ganimetin başına (görevli) getirdi; onu da Medine'de taksim etti. Esirleri de serbest bıraktı; bunların arasında Abbas, Akîl ve Nevfel bin Haris bin Abdülmuttalib vardı. Abbas'ın yanında o gün yirmi okka altın vardı. Bunlar onun fidyesinden hesap edilmedi ve iki yeğeninin de fidyesini vermekle sorumlu kılındı. Onların yerine de seksen okka altın verdi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Abbas'ın fidyesini katlayın" dedi. Ondan seksen okka aldılar. Her esirin fidyesi kırk okka idi. Bunun üzerine Abbas, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Beni yaşadığım sürece Kureyş'e el açmak durumunda bıraktın, dedi. O da: "(Karın) Ümmülfadl'ın yanında bıraktığını altınlar nerede?" dedi. O da: "Hangi altınlar?" dedi. Efendimiz de: Sen ona: Ben gidiyorum, bu seferimde başıma ne geleceğini bilmiyorum; eğer başıma bir şey gelirse, bu senin ve evlatlarınındır, dedin, dedi. O da: "Kardeşimin oğlu, bunu sana kim haber verdi?" dedi. O da: Allah haber verdi, dedi. Abbas da: Şahadet ediyorum ki sen doğrusun, bugüne kadar senin Allah'ın Resul'ü olduğunu bilmedim, dedi ve iki yeğenine Müslüman olmalarını emretti; onlar da Müslüman oldular. "Ellerinizdeki esirlere deyin ki..." ayeti de bunun üzerine indi. El – Avfi de İbn Abbas'tan: Bunun Bedir savaşında bütün esir edilenler hakkında indiğini rivayet etmiştir. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem gönderilince, ona bazı adamlar geldiler: Eğer şunlardan korkmasa idik Müslüman olurduk. Ancak Allah'tan başka İlah olmadığına ve senin de O'nun Resul'ü olduğuna şahadet ederiz, dediler. Müşrikler, Uhut savaşı çıkınca: Kim bize katılmazsa evini yakar, malını yağma ederiz, dediler. Onlar da savaşa çıktılar. Onlardan bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da esir edildi. Öldürülenler hakkında Allah Teala: Nefislerine zulmedenleri melekler öldürürken ayetini indirdi. *(Nahl: 28)* Esir edilenler de: Ya Resulallah, sen bilirsin ki biz Allah'tan başka İlah olmadığına ve senin de O'nun Resul'ü olduğuna şahadet ederdik, biz bunlardan korktuğumuz için çıktık, dediler. İşte: "Ellerinizdeki esirlere de ki..." 70 ve 71 ayetleri bu olayı canlandırır.

"Eğer Allah kalplerinizde bir hayır olduğunu bilirse": Bunun manası: İslam ve doğruluk olduğudur. "Size sizden alınandan daha hayırlısını verir": Sizden alınan fidyeden, demektir. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sizden alınandan daha çoğunu verir. *İkincisi:* Daha helal ve daha temizini verir. Hasen, Mücahit, Katade ve İbn Ebi Able, hının fethası ile: "Mimma ahaze minküm" okumuş, zamiri de Allah'a göndermişlerdir. "Sizi bağışlar" kavli hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Küfrünüzü ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile savaşmanızı bağışlar. Bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: Müşriklerle beraber çıkmanızı bağışlar. Bunu da İbn Zeyd ilk sözünün bitiminde söylemiştir.

وَإِنْ يُرِيدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ
فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾

71 - Eğer sana hiyanet etmek isterlerse, daha önce Allah'a hainlik etmişlerdi de sana karşı onlara imkan (zafer) vermişti. Allah hakkıyle bilen, hikmet sahibidir.

"Eğer sana hiyanet etmek isterlerse": Yani esirler İslam'a girdikten sonra küfre dönmekle sana hiyanet etmek isterlerse, demektir. "Daha önce Allah'a hainlik etmişlerdi": Esir edilmelerinden önce inkar etmekle. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Müşriklerle beraber çıkmakla hiyanet etmişlerdi. Ayetin kelime-i şahadet getiren bir topluluk hakkında indiğini zikretmiştik. Mukatil de şöyle demiştir: Mana şöyledir: Eğer sana hiyanet ederlerse, sana imkan veririm, Bedir'de imkan verdiğim gibi sen de onları öldürür ve esir edersin. Zeccac da şöyle demiştir: "Allah hakkıyle bilir": Eğer hiyanet ederlerse hiyanetlerini, "hikmet sahibidir": Onlara karşı tedbirde ve onları cezalandırmada.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا
وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا
وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا
وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا وَإِنِ
اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلَىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ
وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٧٢﴾

72 – Şüphesiz iman edenler, hicret edenler, mallarıve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler, (muhacirleri) barındıranlar ve yardım edenler (var ya), işte onların kimileri kimilerinin dostlarıdır. Onlar ki iman edip de hicret etmediler, onlar hicret edinceye kadar sizin onlar için hiçbir velayetiniz yoktur. Eğer sizden yardım isterlerse size onlara yardım etmek düşer. Ancak sizinle onların arasında antlaşma olan bir kavim müstesna (onlara karşı yardım etmeyin). Allah yaptıklarınızı pekiyi görendir.

"Şüphesiz iman edenler, hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler": Dine yardım için hicret edip yurt ve mallarını terk edenler, muhacirleri kastedediyor. "Barındırıp yardım edenler": Yani ensar, onlar Resulullah'ı barındırdılar, onları kendi yurtlarına yerleştirdiler ve düşmanlarına karşı onlara yardım ettiler. "İşte onların kimileri kimilerinin dostlarıdır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yardımda birbirlerinin dostlarıdır. *İkincisi:* Mirasta.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar hicret ile mirasçı olurlardı, mü'min hicret etmeyen yakınına mirasçı olmazdı. İşte: "Maleküm min velayetihim min şeyin" kavlinin manası budur. İbn Kesir, Ebu Amr, Nafi, İbn Amir, Asım ve Kisai, vavın fethi ile: "Velayetihim" okumuşlardır; Hamze de vavın kesri ile okumuştur. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Hicret edinceye kadar sizinle onların arasında miras yoktur. Kim vilayetin vavını meksur okursa, o emirlik gibidir. Kim de meftuh okursa, o da yardımdır. Nahivci Yunus şöyle demiştir: Feth ile velayet aziz ve celil olan Allah'a aittir, kesr ile de işi üstlenmekten gelir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Feth ile velayet Halık'a, kesr ile vilayet de mahluka aittir. İbn Enbari şöyle demiştir: Feth ile velayet, velinin mastarıdır, vilayet ise valinin mastarıdır. Veliyyün beyyinül velayet ve valin beyyinül vilayet, denir. Tercihe şayan olan budur. Sonra bu onun yerinde, o da bunun yerinde kullanılabilir. İbn Faris de şöyle demiştir: Feth ile velayet: Yardımdır, kesr ile vilayet ise: Yetkidir.

Bazıları da bu velayetten maksat yardım ve sevgi ilişkisi olduğunu söylemiş ve: Bu hüküm: "Erkek ve kadın mü'minler birbirlerinin velileridir" *(Tevbe: 71)* ayetiyle neshedildi, demişlerdir. Bunun miras velayeti olduğunu söyleyenler de onun: "Akrabalar birbirlerine daha yakındırlar" *(Enfal: 75)* ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir.

"Eğer dinde sizden yardım isterlerse": Yani hicret etmeyen mü'minler sizden yardım isterlerse, onlara yardım edin, ancak sizinle aralarında antlaşma olan bir kavme karşı yardım istemeleri hariç-

tir. Binaenaleyh sözleşmelerine haksızlık etmeyin. Bazıları da şöyle demişlerdir: Hicret edene hicret etmeyene karşı istemedikçe yardım etmek yoktur.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا
بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ
وَفَسَادٌ كَبِيرٌ ﴿٧٣﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ
اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ
مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٧٤﴾

73 – Kafirler ise, onların kimileri kimilerinin velileridir. Eğer bunu yapmazsanız, yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat olur.

74 – İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihat edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler, işte onlar gerçek mü'minlerdir. Onlar için bağış ve tükenmez rızık vardır.

"Kafirler ise, onların kimileri kimilerinin velileridir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mirasta velidirler, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Yardımda velidirler, bunu da Katade, demiştir.

"Eğer bunu yapmazsanız" (illa tefaluhu): Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hu zamiri mirasa racidir, mana da şöyledir: Eğer size mirasta emrettiğimi tutmazsanız, demektir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Yardımlaşmaya racidir, mana da şöyledir: Eğer dinde yadımlaşmaz ve birbirinize destek vermezseniz. Bunu da İbn Cüreyc demiştir. Açıklaması da şöyledir: Eğer mü'min mü'mine gerçek şekilde dost olmaz ve kafirden elini tamamen çekmezse bu, dinde sapıklığa ve fesada götürür. Eğer Müslüman, kafir akrabalarını terk eder ve Müslümanlara yardım ederse bu, kafir akrabalarını İslama ve şirki terk etmeye daha çok götürür.

"Ve fesadün kebir": Ebu Hureyre ile İbn Semeyfa, se ile: "Kesir" okumuşlardır.

"Onlar gerçek mü'minlerdir": Onlar hicret ve yardım iktizasıyla imanlarını gerçekleştirmişlerdir. Şirk üzerinde duran ise öyle değildir. Rızkun kerim de: Güzel rızıktır ki, o da cennettedir.

وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا
وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَٰئِكَ مِنْكُمْ ۚ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ
أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٧٥﴾

75 – Sonradan iman edenler ve sizinle beraber cihad edenler, işte onlar sizdendir. Akrabalar ise Allah'ın kitabında birbirlerine daha yakındırlar. Şüphesiz Allah her şeyi pekiyi bilendir.

"Sonradan iman edenler": Yani ilk muhacirlerden sonra iman edenler, demektir. İbn Abbas: Onlar Hudeybiye seferinden sonra hicret edenlerdir, demiştir.

"Akrabalar birbirlerine daha yakındırlar": Yani hicretle mirastan, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, ashabını birbirleriyle kardeş yaptı, onlar bu ayet ininceye kadar birbirlerine bu kardeşlikle mirasçı oldular; sonra da kan bağı ile mirasçı oldular.

"Allah'ın kitabında": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Levh-i Mahfuz'dur.

İkincisi: O, Kur'an'dır. Onlara miras taksimini Nisa suresi 11 ve 12. ayetlerde beyan etmiştir.

Üçüncüsü: O, Allah'ın hükmüdür, bunu da Zeccac zikretmiştir.



9-TEVBE SURESİ

Medine'de inmiştir.

129 ayettir.

بَرَٓاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٓ اِلَى الَّذٖينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكٖينَۜ ①

1- Allah ve Resul'ünden kendileriyle antlaştığınız müşriklere ültimatomdur!

İNİŞİ

O, icma ile Medine'de inmiştir. Ancak sonundaki şu iki ayet hariç: "Lekad caeküm Resulün min enfüsiküm... *(Tevbe: 128, 129)* Onlar Mekke'de inmiştir. Buhari, Sahih'inde Bera hadisinde şöyle dediğini rivayet etmiştir: En son inen Beraet suresidir.[1] Bir Araptan bu sureyi işittiği zaman: Bunun Kur'an'dan en son inen sure olduğunu sanıyorum, dediği nakledilmiştir. "Nereden bildin?" denilince: Çünkü onda bozulan sözleşmeler ve yerine getirilen vasiyetler işitiyorum, demiştir.

Beraet suresinden ilk inen ayetler hakkında üç görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

---

1 - Buhari, Tefsir, Tefsirü suretit Tevbe.

Birincisi: Ondan ilk inen: "Lekad nasarakumullahu fi mevatıne kesiretin" *(Tevbe: 25)* ayetidir. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: "İnfiru hifafen ve sikalen" ayeti kerimesidir. *(Tevbe: 41)* Bunu da Ebudduha ile Ebu Malik, demişlerdir.

Üçüncüsü: "İlla tansuruhu" *(Tevbe: 40)* ayetidir. Bunu da Mukatil, demiştir. Bu ihtilaf, ondan Medine'de ilk inenler hakkındadır, yoksa onlar sonundaki iki ayetin Mekke'de indiğini söylemişlerdir.

Onun dokuz ismi vardır: *Birincisi:* Tevbe suresidir. *İkincisi:* Beraet'tir. Bu ikisi halk arasında meşhurdur. *Üçüncüsü:* Azap suresidir, bunu da Huzeyfe, demiştir. *Dördüncüsü:* Mukaşkışe (ortamı yatıştıran) suresidir, bunu da İbn Ömer, demiştir. *Beşincisi:* Buhus suresidir, çünkü o, münafıkların gizli sırlarını araştırmıştır. Bunu da Mikdad bir Esved, demiştir. *Altıncısı:* Fadıha suresidir, çünkü o, münafıkların gizli çamaşırlarını ortaya dökmüştür. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *Yedincisi:* Muba'sire suresidir, çünkü o, halkın haberlerini yaymış ve gizlerini ilan etmiştir. Bunu da İbn Zeyd ile İbn İshak, demişlerdir. *Sekizincisi:* Müsiredir, çünkü o, münafıkların rezalet ve kusurlarını gözler önüne sermiştir. *Dokuzuncusu:* Hafire suresidir, çünkü o, münafıkların kalplerini kazmıştır. Bunu da Zeccac demiştir.

Başına besmele yazmamaları hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Bunu İbn Abbas rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Osman bin Affan'a: "Size ne oldu da mesani (ayet sayısı yüzden az olan) Enfal'i, ayet sayısı yüzden fazla olan Beraet suresiyle birleştirdiniz ve aralarına besmele yazmadınız?" dedim. O da şöyle dedi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ona bir şey indirildiği zaman vahiy katiplerini çağırır: Bunu falanca surenin içine koyun, derdi. Enfal da Medine'de inen ilk surelerdendi, Beraet de Kur'an'dan son inen sure idi. Konuları birbirine benziyordu. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ruhunu teslim etti, bize bundan bir şey açıklamadı. Biz de bunun da ondan olduğunu zannettik. O nedenle ben de onları birleştirdim ve aralarına: "Bismillahirrahmanirrahim" yazmadım.[2] Aynı izah Übey bin Ka'b'den de rivayet edilmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bu iki surenin aralarındaki benzerlik şudur: Enfal'da antlaşmalar zikrediliyor, Beraet'te de bozulmaları zikrediliyor. Katade: O ikisinin bir sure olduğunu söylerdi.

---

2 - İmam Ahmed, Müsned, 1/57; Ebu Davud, Salat, bab, 133; Tirmizi, Tefsirü sureti 10; Hakim, Müstedrek, 2/330.

İkincisi: Bunu da Muhammed bin el – Hanefiyye rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Babama (Hazreti Ali'ye): "Neden Beraet'in başına (bismillahirrahmanirrahim) yazmadınız?" dedim. O da: Oğlum, Beraet suresi kılıçla indi, "bismillahirrahmanirrahim" ise aman (güvence)dir, dedi. Süfyan bin Uyeyne'ye de bu sorulmuş: Çünkü besmele rahmettir, rahmet ise amandır. Bu sure ise münafıklar hakkında indi, demiştir.

Üçüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Hudeybiye barışında "Bismillahirrahmanirrahim" yazınca, onu kabul etmediler ve reddettiler. Allah ise onları reddetmedi. Bunu da Abdülaziz bin Yahya el – Mekki, demiştir.

İniş sebebi: Müfessirler şöyle demişlerdir: Araplar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile yaptıkları antlaşmaları bozmaya başladılar, Allah ona antlaşmalarını yüzlerine çarpmasını emretti. Bunun üzerine dokuzuncu senede Beraet suresini indirdi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de Ebu Bekir'i Hac Emiri ve insanlara hac yaptırması için gönderdi. Onunla beraber Beraet suresinin baş tarafını da insanlara okuması için gönderdi. Ebu Bekir hareket edince, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Ali'yi çağırdı: "Bu surenin baş kısmını götür, insanlara bunu ilan et" dedi. Ali de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Adba adlı devesinin üzerinde çıktı, Ebu Bekir'e yetişti. Ebu Bekir döndü: "Ya Resulallah, benim hakkımda bir şey mi indi?" dedi. O da: "Hayır, ancak benim adıma benden biri ilan eder; sen benim mağara arkadaşım ve ben de senin Havz-ı Kevser arkadaşın olmama razı değil misin?" dedi. O da: Peki, ya Resulallah, dedi. Ebu Bekir de Hac Emiri, Hazreti Ali de Beraet suresini ilan etmek üzere yürüdü.

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Beraet suresinin başından gönderdiği ayetlerin sayısında da beş görüş vardır:

Birincisi: Kırk ayettir, bunu Hazreti Ali radıyallahu anh demiştir.

İkincisi: Otuz ayettir, bunu da Ebu Hureyre, demiştir.

Üçüncüsü: On ayettir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

Dördüncüsü: Yedi ayettir, bunu da İbn Cüreyc, Ata'dan rivayet etmiştir.

Beşincisi: Dokuz ayettir, bunu da Mukatil, demiştir.

Eğer biri vehme kapılır da, Beraet suresinin Ebu Bekir'den alınıp Hazreti Aliye verilmesinde Ali'nin Ebu Bekir'den üstün olduğunu çıkarmaya çalışırsa, cahillik etmiş olur. Çünkü Peygamber sallallahu

aleyhi ve sellem bu hususta Arapların adetini yerine getirmiştir. Araplar antlaşmayı yapar veya bozarken bu görevi kendi kabilelerinden birine verirlerdi. Eğer öyle olmasa idi Araplar, bu bozma bizim adetlerimize aykırıdır, derlerdi. İşte Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, bu davranışı ile bunu ortadan kaldırdı. Amr bin Bahr de şöyle demiştir: Bu, Hazreti Ali'nin Ebu Bekir'den üstün olduğunu göstermez, Peygamber onlara akitleri bozmadaki adetleriyle muamele etmiştir. Bunu da içlerinden ya bir seyyid veya kardeşi veya amcası oğlu gibi yakınından biri yapardı. Ebu Bekir o hac mevsiminde imam idi, Ali de namazda ona uyardı. Ebu Bekir hutbe okurdu, Hazreti Ali dinlerdi.

Ebu Hureyre de şöyle demiştir: Ebu Bekir o hac mevsiminde Mina'da ilan edecek tellallar arasında beni de gönderdi, biz şöyle seslendik: Bu seneden sonra bir müşrik hac etmeyecektir. Kimse Beytullah'ı çıplak tavaf etmeyecektir. Hazreti Ali bizimle beraber hem Beraet suresini hem de bu maddeleri ilan etti. Şabi de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Hazreti Ali'yi şu dört maddeyi duyurmak üzere gönderdi: Bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac etmeyecektir. Kimse Beytullah'ı çıplak tavaf etmeyecektir. Cennete Müslüman olmayan giremez. Kimin Muhammed'le belli bir süreye kadar antlaşması varsa, süre bitimine kadar geçerlidir. Allah ve Resul'ü müşriklerden beridir.

Tefsir: "Beraetün": Ferra bu, gizli "hazihi" mübteda zamiri ile merfudur; "suretün enzelnaha" *(Nur: 2)* da böyledir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Beri'tü minerrecüli veddeyni beraeten, ve beri'tü minel maradı, ve beri'tü ebreü bür'en denir. Beri'tü ebreü büruen de denir ki, hepsi kötü bir şeyden, hastalık ve borçtan beri (uzak) olmak manasınadır. Lamı hemze olan maddeler arasında bundan başka: Faaltü ef'ulu vezninde olan yoktur. Bereytül kaleme, ebrihi beryen denir ki bu da kalem ve benzeri gibi şeyleri yontmaktır. Ebu Reca, Müverrik ve İbn Yamur, nasb ile: "Beraeten" okumuşlardır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Burada beraet, dostluğu kesmek, dokunulmazlığı kaldırmak ve amana son vermektir. "Antlaştığınız" kavlindeki hitap, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabına ise de maksat Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kendisidir. Çünkü antlaşma işini bizzat yapan odur. Ashabı ise bundan razı idiler. Razı olmakla onlar da antlaşma yapmış gibidirler. Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile bütün antlaşma yapanlar için geneldir. Mukatil ise: Onlar Araplardan üç kabiledir: Huzaa, Müdlic oğulları ve Cezime oğullarıdır, demiştir.

فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَأَنَّ اللَّهَ
مُخْزِي الْكَافِرِينَ ﴿٢﴾

2 – Yeryüzünde dört ay dolaşın. Bilin ki siz, Allah'ı aciz bırakamazsınız. Şüphesiz Allah kafirleri aciz bırakacaktır.

"Yeryüzünde dolaşın": Yani emniyet içinde hareket edin, bizden size bir kötülük dokunmayacaktır.

Eğer biri: Bu, hazıra hitaptır, birinci ayet ise gaipten haber veriyor (üçüncü şahıstır) derse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: Araplarda gaipten hitaba geçmek caizdir, ünlü kahraman şair Antere de şöyle demiştir:

(Sevgilim Able) aşıkların mezarından uzaktır,
Ey Mahrem'in kızı, seni aramak bana zor geliyor.

Bu, Ebu Ubeyde'nin görüşüdür.

İkincisi: Kelamda gizli sözler vardır, takdiri şöyledir: Onlara, yeryüzünde seyahat edin, yani istediğiniz yere gidin, de. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

Bu dört ay kimlere verildi, bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, antlaşma yapanlara amandır; binaenaleyh kimin antlaşması bundan uzun ise buna indirilir, eğer bundan kısa ise ona çıkarılır. Antlaşması olmayanın süresi de Muharrem'in sonuna kadar elli gündür. Bunu İbn Abbas, Katade ve Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: O; sözleşmesi olan ve olmayan bütün müşrikler içindir. Bunu da Mücahit, Zühri ve Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in dört aydan daha az süre tanıdığı veya sınırsız aman verdiği kimseler için bir süredir. Amanı olmayana da savaş ilanıdır. Bunu da İbn İshak, demiştir.

Dördüncüsü: Bu, aman veya sözleşmesi olmayanlara amandır; sözleşmesi olanlar sürelerinin sonuna kadar serbesttirler. İbn Saib şöyle demiştir: Bunu şu da teyit eder: Rivayete göre o gün Hazreti Ali şöyle ilan etmiştir: Kimin Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile belli süreye kadar sözleşmesi varsa, o süreye kadar geçerlidir. Bir varyantta da: Onun süresi dört aydır, denilmiştir.

Bu dört ayın başlangıcı hakkında da dört görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, haram aylardır: Recep, Zilkade, Zilhicce ve Muharrem. Bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Başı hacc-ı ekber günüdür, o da kurban günüdür, sonu da rebiülahirin sonudur. Bunu da Mücahit, Süddi ve Kurazi, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O şevval, zilkade, zilhicce ve muharrem aylarıdır. Çünkü bu ayet şevval ayında inmiştir. Bunu da Zühri, demiştir. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Görüşlerin en zayıfı budur. Çünkü eğer böyle olursa, onlara bunu ilanın zilhiccenin sonuna bırakılması caiz olmaz; eğer öyle olursa, ilandan sonra onlara hiçbir şey lazım gelmez. *Dördüncüsü:* Başı zilhiccenin onu, sonu da rebiülevvelin onudur. Çünkü hac o sene o günde idi, sonra ikinci senede zilhiccenin onunda oldu. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de onda haccetti ve: Tarih doğruldu, buyurdu.[3]

"Bilin ki siz, Allah'ı aciz bırakamazsınız": Yani size bu dört aylık süre verilse de Allah'ın elinden kaçamazsınız, demektir.

"Şüphesiz Allah kafirleri perişan edecektir (ve ennallahe muhzul kafirin)": Zeccac, en iyisi, hemzenin fethi ile: İ'lemu enne okumaktır. Cümle başı olarak da kesr ile (inne) okumak da caizdir. Bu, Allah'ın kafirlere karşı mü'minlere yardım edeceğine garantidir.

وَاَذَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ اِلَى النَّاسِ يَوْمَ
الْحَجِّ الْاَكْبَرِ اَنَّ اللّٰهَ بَرِيٓءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَاِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ
خَيْرٌ لَكُمْ وَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوٓا اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ
كَفَرُوا بِعَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٣﴾

3 – Allah ve Resul'ünden hacc-ı ekber günü insanlara duyurudur: Şüphesiz Allah ve Resul'ü müşriklerden uzaktır. Eğer tövbe ederseniz o, sizin için daha hayırlıdır. Eğer yüz çevirirseniz, bilin ki siz Allah'ı aciz bırakamazsınız. Kafirleri acıklı bir azapla müjdele.

"Ve ezanün minallahi ve resulihi": Yani ilandır, namaz ezanı da bundandır. Dahhak, Ebu'l – Mütevekkil, İkrime, Cahderi ve İbn Yamur, hemzenin kesri, zalın sükunu ve elifsiz olarak: "Ve iznün" okumuşlardır.

---

3 – Buhari, Tefsirü suretit Tevbe, bab, 8; Bed'ülhalk, bab, 2; Mağazi, bab, 77; Adahi, bab, 5; Tevhid, bab, 24; Müslim, Kasame, hadis no, 29; Ebu Davud, Menasik, bab 67; Ahmed, Müsned, 5/37, 73, Hadis Ebu Bekre'den rivayet edilmiştir.

"İlennasi": Linnasi, demektir. Haza ilamün leke ve ileyke, denir ki, bu sana bildiridir demektir (ila lam manasına kullanılmıştır. Mütercim). Burada insanlar; mü'minleri ve müşrikleri de içine alır. Hacc-ı ekber (en büyük hac) tabirinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, Arafe günüdür, bunu da Ömer bin Hattab, İbn Zübeyr, Ebu Cuhayfe, Tavus ve Ata, demişlerdir.

İkincisi: Kurban günüdür, bunu da Ebu Musa'l – Eş'ari, Muğire bin Şube, Abdullah bin Ebi Evfa, İbn Müseyyeb, İbn Cübeyr, İkrime, Şabi, Nahai, Zühri, İbn Zeyd, Süddi ve diğerleri demişlerdir. Hazreti Ali ile İbn Abbas'tan da iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, bütün hac günleridir, ondan gün diye tekil olarak ifade edilmiştir. Bunu da Süfyan Sevri, demiştir. Süfyan şöyle de demiştir: Buas günü, Cemel günü ve Sıffin günü denir ki, o günler, demektir. Zira o savaşlardan her biri günlerce devam etmiştir. Mücahit'ten de üç görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Ona hacc-ı ekber denilmesinde üç görüş vardır:

Birincisi: Ona bu isim verilmiştir, çünkü o Müslümanların ve müşriklerin birlikte haccettikleri bir seneye rastlamıştır. Ona Yahudi ve Hıristiyanların bayramları da denk gelmişti. *İkincisi:* Hacc-ı ekber esas hactır, hacc-ı asgar da umredir. Bunu da Ata ile Şabi, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Hacc-ı ekber kıran haccıdır, hacc-ı asgar ise ifrat haccıdır, bunu Mücahit, demiştir.

"Ennellahe beriün": Hasen, Mücahit ve İbn Yamur, hemzenin kesri ile: "İnnallahe" okumuşlardır (Allah uzaktır, demektir). "Minel müşrikin": Yani min ahdil müşrikin (onlarla yapılan antlaşmadan) demektir ki muzaf hazfedilmiştir. "Ve resuluh": Mübteda olarak merfudur, haberi de gizlidir, mana da: Ve resuluhu eydan beriün (Resul'ü de ondan uzaktır) demektir. Ebu Rezin, Ebu Miclez, Ebu Reca, Mücahit, İbn Yamur ve Zeyd de Yakup'tan rivayet ederek nasb ile: "Veresulehu" okumuşlardır. Allah Teala sonra müşriklere hitaba dönerek: "Eğer tövbe ederseniz": Yani şirkten dönerseniz, "eğer yüz çevirirseniz": Yani imandan, dedi.

إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ
لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ
عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٤﴾

4 - Ancak anlaştığınız, sonra da size karşı hiçbir şeyi eksik bırakmayan ve size karşı hiçbir kimseye yardım etmeyen müşrikler müstesna. Onlara antlaşmalarını sürelerine kadar tamamla. Şüphesiz Allah müttakileri sever.

"Ancak antlaştığınız müşrikler müstesna": Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hazreti Ali, Beraet suresini okuyunca, Damra oğulları, biz de onlar gibiyiz, dediler. O da: Hayır, çünkü Allah Teala sizi istisna etti, dedi, sonra da bu ayeti okudu. Mücahit de şöyle demiştir: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile bir süreye kadar antlaşma yapanlardır; onlara karşı bunu yerine getirmekle emrolundu.

Zeccac şöyle demiştir: Kelamın manası şudur: Antlaşmalarını bozan taraflara duyurudur, ancak sizinle antlaşıp da antlaşmalarını bozmayanlar hariçtir; onlar antlaşmalarını bozmadıkça duyuruya dahil değildirler. Kadı Ebu Yala şöyle demiştir: Bu bapta sözün özü şudur: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile bütün müşrikler arasında genel bir antlaşma vardı, o da hiç kimsenin Beytullah'tan çevrilmemesi ve haram aylarda kimsenin korkutulmaması idi. Allah bunlara dört ay süre tanıdı. Yine onunla bazı kavimlerin arasında belli sürelere kadar antlaşma vardı, buna da riayet etmesi ve hiyanetlerinden korkulmadığı takdirde sürelerinin sonuna kadar onlara dokunmaması emrolundu.

فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ
الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكٖينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ
وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ
وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَخَلُّوا سَبٖيلَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٥﴾

5 - Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, onları hapsedin ve bütün geçitlerini tutun. Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar ve zekatı verirlerse, yollarını açın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.

"Haram aylar çıkınca": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar recep, zilkade, zilhicce ve muharrem aylarıdır. Bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: Onlar seyahatin serbest edildiği dört aylardır, bunu da Hasen ile diğerleri demişlerdir. Buna göre bunlara haram denilmesi, müşriklerin kanlarının onlarda haram edilmesinden dolayıdır.

"Müşrikleri öldürün": Yani antlaşmaları olmayanları, demektir. "Nerede bulursanız": İbn Abbas şöyle demiştir: Serbest bölgede, haremde ve haram aylarda.

"Ve huzuhum (onları yakalayın)": Yani esir edin. Ahîz tutsak, demektir. "Vahsuruhum": Onları hapsedin, demektir. Hasr, hapis manasınadır. İbn Abbas: Eğer müdafaaya çekilirlerse onları muhasara edin, demiştir.

"Vakudu lehum külle marsad (onların bütün geçitlerini tutun)": Ahfeş: Ala külli marsad, demiştir. "Ala" edatı atılmış ve fiil de amel ettirilmiştir. Şair de şöyle demiştir:

Biz çiğ eti pahalıya alır,
Tencerelerde piştiği zaman ucuza veririz.

Mana: Nuğali billahmi, demektir; "ala" atıldığı gibi be de hazfedilmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: "Külle marsad": Zehebtü mezheben (gidecek yere gittim) sözündeki gibi zarftır. Burada half (arka) ve kuddam (ön) zarflarında olduğundan başka yapacağın bir şey yoktur.

"Eğer tövbe ederlerse": Yani şirklerinden, demektir.

"Namazı dosdoğru kılar ve zekatı verirlerse": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunu itiraf ederlerse, demektir. *İkincisi:* Bunu bilfiil yaparlarsa, demektir.

Nasih ve mensuh alimleri bu ayette üç görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Esirlerin hükmü öldürülmelerinin vacip olması idi, sonra: "Ya iyilik edersiniz ya da fidye alırsınız" *(Muhammed: 4)* ayetiyle neshedildi. Bunu da Hasen ile diğerleri demiştir.

İkincisi: Tam aksine idi, esirlerde hüküm hapsedilerek öldürülmeleri caiz değildi; ya serbest bırakılacaklar yahutta fidyeleri alınacaktı, sonra bu da: Müşrikleri öldürün ayetiyle neshedildi. Bunu da Mücahit ile Katade demişlerdir.

Üçüncüsü: İki ayet de muhkemdir, esir devlet başkanının eline düşünce o serbesttir; isterse onu azat eder, isterse fidye karşılığında salıverir, isterse de onu hapsederek öldürür. Bunların hangisinde yarar görürse onu yapar. Bu da Cabir bin Zeyd'in görüşüdür.

Fukahanın çoğunluğu bunun üzerinedir. İmam Ahmed'in görüşü de budur.

وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ
اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾

6 – Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, ona aman ver. Ta ki Allah'ın kelamını dinlesin. Sonra da onu güven duyacağı yere ulaştır. Çünkü onlar bilmeyen bir kavimdir.

"Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse": Müfessirler şöyle demişlerdir: Sana öldürülmelerini emrettiğim müşriklerden biri, Kur'an'ı dinlemek ve hakkındaki emir ve yasaklara bakmak için senden aman dilerse, ona aman ver, sonra da onu güven duyacağı yere ulaştır.

"Çünkü onlar bilmeyen bir kavimdir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Sana öğretilmelerini ve korunmalarını emrettiğim bu şey, onların ilimden anlamamaları nedeniyledir.

İkincisi: İman etmek istemediği zaman güven duyacağı yere götürmeni emrettiğim şey, onların Allah'ın hitabını bilmemelerindendir.

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ
إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُوا
لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٧﴾

7 – Müşrikler için Allah katında ve Resul'ü katında nasıl bir antlaşma olabilir? Ancak Mescid-i Haram yanında antlaşma yaptıklarınız hariç. Onlar size dürüst davrandıkları sürece siz de onlara dürüst davranın. Şüphesiz Allah müttakileri sever.

"Müşrikler için nasıl antlaşma olur?": Yani bu onlar için olamaz, demektir. "Ancak Mescid-i Haram yanında antlaşma yaptıklarınız hariç": Bunlar hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Damre oğullarıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar Kureyşlilerdir, yine bunu da İbn Abbas, demiştir. Katade de şöyle demiştir: Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sel-

lem ile Hudeybiye seferinde barış antlaşması yapıp da sonra onu bozarak müşriklere arka çıkanlardır.

Üçüncüsü: Onlar Huzaalılardır, bunu da Mücahit, demiştir. Siyer alimleri şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Hudeybiye seferinde Süheyl bin Amr ile sulh yapınca, şunu yazdı: "Bu, Muhammed bin Abdullah'ın Süheyl bin Amr'la yaptığı sulh antlaşmasıdır: Taraflar on yıl savaşmayacaklar, insanlar bu süre içinde güvende olacaklar, birbirlerine karışmayacaklardır; şöyle ki hırsızlık yoktur, hiyanet yoktur. Torbanın ağzı kapatılmıştır. İsteyen Muhammed'in tarafına geçebilir, isteyen de Kureyş'in tarafına geçebilir. Kim velisinin izni olmadan Muhammed'in tarafına geçerse, geri iade edilir. Muhammed'in ashabından da kim Kureyş'e gelirse, geri reddedilmez. Muhammed bu yıl umre yapmadan ashabıyla geri dönecektir. Ertesi sene ashabıyla gelecek, Mekke'de üç gün kalacaktır. Yolcu silahından başka silah taşımayacaklardır. Kılıçlar da kınından çıkarılmayacaktır". Bunun üzerine Huzaa kabilesi sıçradı: Biz Muhammed'in tarafına geçiyoruz, dediler. Bekir oğulları da sıçradı: Biz de Kureyş tarafını tutuyoruz, dediler. Sonra Kureyş, Huzaalılara karşı Bekir oğullarına yardım edip bir gece Huzaalılara baskın yaptılar; yirmi adamlarını öldürdüler. Sonra Kureyş, yaptığına pişman oldu; bunun Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile yaptıkları antlaşmayı bozmak olduğunu anladılar. Huzaa'dan bir grup çıkıp Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e başlarına geleni haber verdiler. O da onlarla çıktı ve Mekke'nin fethi ile sonuçlandı. Ebu Ubeyde: Metinde geçen islal kelimesi, hırsızlık, iğlal de hiyanet manasınadır, demiştir. Torbanın ağzı kapalıdır sözü de bir misaldir; barışımız sağlam ve güvencelidir; ağzı kapalı torba gibi emniyetlidir, demektir. Bazı müfessirler de: "Ancak Mescid-i Haram yanında anlaştıklarınız hariçtir" kavlinin: "Müşrikleri nerede yakalarsanız öldürün" *(Tevbe: 5)* ayetiyle mensuh olduğunu iddia etmişlerdir.

كَيْفَ وَاِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ اِلًّا وَلَا ذِمَّةً
يُرْضُونَكُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ وَتَاْبٰى قُلُوبُهُمْ وَاَكْثَرُهُمْ
فَاسِقُونَ ﴿٨﴾

8 – Nasıl (antlaşması olabilir ki), eğer size karşı zafer elde ederlerse, sizin hakkınızda ne akrabalık ne de bir vecibe gözetmezler.

Sizi ağızlarıyla memnun eder, kalpleri ise bunu kabul etmez. Onların çoğu fasıklardır.

"Nasıl antlaşması olabilir ki": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Keyfe yukunu lehüm ahdün ve in yazharu aleyküm, bu hazfedilmiştir; çünkü yukarıda geçmiştir. Şair de şöyle demiştir:

İkiniz bana ölümün köylerde olduğunu haber verdiniz,
Nasıl olur, burası yayla ve kuyular semtidir?

Yani: Nasıl ölmüş, burası köy değildir? Şair Hutay'a'nın sözü de böyledir:

Nasıl olur, ben onları sizi olay karşısında yalnız bıraktıklarını
Ve derinizi dildiklerini (soyunuza dil uzattıklarını) bilmiyorum?

Yani Böylesi bir kavmi methettiğim için beni nasıl kınarsınız, demek istiyor. Bunu söyleme gereğini de duymamıştır. Çünkü kasidede bunu gösteren şey geçmiştir. "Yazharu": Güçleri yeter de zafer elde ederlerse, demektir.

"Layerkubune (gözetmezler)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Hakkınızı korumazlar, demektir. *İkincisi:* Korkmazlar, bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Hukukunuza riayet etmezler, demektir, bunu da Kutrub, demiştir.

"İll" hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, akrabalıktır, bunu bir cemaat İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak, Süddi, Mukatil ve Ferra da böyle demişlerdir. Şöyle bir şiir getirmişlerdir:

Arabozucular çoktur, eğer onları dinlerseniz,
Ne akrabalığımıza ne de hukukumuza riayet ederler.

Başkası da şöyle demiştir:

Hayatına yemin ederim ki senin Kureyşle akrabalığın
Potuğun devekuşu yavrusu ile akrabalığı gibidir.

İkincisi: O, komşuluktur, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: O, Allah Teala'dır, bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiş ve İkrime de böyle demiştir.

Dördüncüsü: O, sözleşmedir, bunu da Hasif, Mücahit'ten rivayet etmiş; İbn Zeyd ile Ebu Ubeyde de böyle demişlerdir.

Beşincisi: O, yemindir, bunu da Katade, demiştir. Abdullah bin Amr, İkrime, Ebu Reca ve Talha bin Musarrif, hemzeden sonra ye ile: "İylen" okumuşlardır. İbn Semeyfa ile Cuhduri de, hemzenin fethası ve lamın şeddesi ile: "Ellen" okumuşlardır.

Zimmetten de ne murat edildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: O, antlaşmadır, bunu İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Katade, Dahhak ve diğerleri demişlerdir.

İkincisi: Antlaşması olmayanlara sahip çıkmaktır, bunu da Ebu Ubeyde demiş ve şu beyti şahit göstermiştir:

Bizim akrabalığımıza ve hukukumuza sahip çıkmazlar.

Üçüncüsü: Aman vermektir, bunu da Yezidi, demiş ve: "En aşağıda olanları bile aman verebilir" hadisini delil getirmiştir.[4]

"Sizi ağızlarıyla memnun ederler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Sizi vefakarlık hususunda ağızlarıyla memnun ederler, kalpleri ise ancak haksızlık eder.

İkincisi: Sizi iman va'dinde ağızlarıyla razı ederler, kalpleri ise şirkten başka bir şeyi kabul etmez.

Üçüncüsü: Sizi itaat hususunda ağızlarıyla memnun ederler, kalpleri ise isyandan başka bir şeyi kabul etmez. Bunları Maverdi zikretmiştir.

"Çokları fasıklardır": İbn Abbas: Sadakatten çıkmış, antlaşmalarını bozmuşlardır, demiştir.

اِشْتَرَوْا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَل۪يلًا فَصَدُّوا
عَنْ سَب۪يلِه۪ۜ اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩﴾ لَا يَرْقُبُونَ
ف۪ي مُؤْمِنٍ اِلًّا وَلَا ذِمَّةًۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ ﴿١٠﴾
فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَاِخْوَانُكُمْ
فِي الدّ۪ينِۜ وَنُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

9 – Allah'ın ayetlerini az bir pahaya satıp insanları O'nun yolundan çevirdiler. Hakikaten onların yaptıkları ne kötüdür!

10 – Bir mü'min hakkında ne akrabalık ne de bir vecibe gözetmezler. İşte onlar mütecavizlerin ta kendileridir.

---

4 - Buhari, Feraiz, bab, 21; Cizye, bab, 10; İtisam, bab, 5; Müslim, Hac, hadis no, 467, 470; İtk, hadis no, 20; Ebu Davud, Menasik, bab, 95; Cihad, bab, 147; Diyat, bab, 11; Tirmizi, Siyer, bab, 25; Vela, bab, 3; Nesei, Kasame, bab, 10, 14; İbn Mace, Diyat, bab, 31; Ahmed, Müsned, 1/81, 119, 122, 126, 151, 2/192, 211, 398.

11 – Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar ve zekatı verirlerse, din kardeşlerinizdir. Bilen bir toplum için ayetleri açıklıyoruz.

"Allah'ın ayetlerini az bir pahaya sattılar": Bunların kimler olduğunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Ebu Süfyan'ın yemek sofrası üzerinde topladığı bedevilerdir, bunu Mücahit, demiştir.

İkincisi: Onlar Yahudilerden bir cemaattir, bunu da Ebu Salih demiştir. Birinciye göre, Allah'ın ayetleri: Delilleridir. İkinciye göre de, onlar Tevrat'ın ayetleridir. Az paha ise: Ayetlere karşılık aldıkları şeylerdir. Az olarak nitelenmesinde de iki mülahaza vardır:

Birincisi: Çünkü o haramdır, haram ise azdır. *İkincisi:* Çünkü o, dünya metaıdır, süresi azdır.

"O'nun yolundan çevirdiler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O'nun Ev'inden çevirdiler, çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i Hudeybiye seferinde Mekke'ye girmekten men ettiler. *İkincisi:* İnsanları O'nun dininden menettiler. *Üçüncüsü:* Ahde vefa göstermeyip itaatten kaçındılar.

وَاِنْ نَكَثُوٓا اَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فٖي دٖينِكُمْ فَقَاتِلُوٓا
اَئِمَّةَ الْكُفْرِ اِنَّهُمْ لَآ اَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ ﴿١٢﴾

12 – Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozar ve449 dininize dil uzatırlarsa, küfrün liderleri ile savaşın. Çünkü onların yeminleri yoktur. Belki vazgeçerler.

"Eğer yeminlerini bozarlarsa": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu ayet; Ebu Süfyan bin Harb, Haris bin Hişam, Sehl bin Amr, İkrime bin Ebu Cehil ve Kureyş'in diğer reisleri hakkında inmiştir. Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in müttefikleri olan Huzaalılara karşı Bekir oğullarına yardım ederek antlaşmayı bozdular. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de üzerlerine yürüyüp Huzaalılara yardım etmekle emrolundu. İşte Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i Mekke'den çıkarmaya yeltenenler onlardır. Ayette geçen neks lafzının manası: Bozmaktır. Yeminler de burada: Antlaşmalardır. Dine dil uzatmak da: Onu ayıplamaktır. Eğer bir zimmi İslam'a dil uzatırsa, öldürülmesini gerektirir; çünkü ondan alınan söz, dine dil uzatmamaktır, saygılı olmaktır.

"Fekatilu eimmetel küfri": Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, iki

hemze ile "eimme" okumuşlar; İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr da birinci hemzeyi normal, ikincisini de yumuşak olarak okumuşlardır. Küfrün liderlerinden maksat da müşriklerin reisleri ve önderleridir. "Çünkü onların yeminleri yoktur": Yani onların gerçek antlaşmaları yoktur. Bu, hemzenin fethi ile eymane okuyanlara göredir ki bunlar da çoğunluktur. İbn Amir de kesr ile: "La imane lehüm" okumuştur. Bunun da iki gerekçesi vardır ki onları Zeccac dile getirmiştir:

Birincisi: Onları küfür ve imansızlıkla nitelemiştir. *İkincisi:* Onlar için aman yoktur. Amentuhu imanen denir, mana da: Antlaşmayı bozmakla sizin amanınız geçersiz oldu, demektir.

"Belki vazgeçerler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Şirkten vazgeçerler. *İkincisi:* Antlaşmaları bozmaktan vazgeçerler.

"Lealle": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O reca (umut) manasınadır, anlamı da: Onların vazgeçmeleri umulur, demektir. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

İkincisi: O (key = için) manasınadır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا
بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَؤُكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَتَخْشَوْنَهُمْ
فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾
قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ
وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ ﴿١٤﴾ وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ
وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٥﴾

13 – Yeminlerini bozan ve Peygamber'i çıkarmayı tasarlayan, üstelik sizinle savaşa ilk defa kendileri başlayan bir toplulukla savaşmaz mısınız? Onlardan korkuyor musunuz? Allah korkulmaya daha layıktır; eğer mü'minlerseniz.

14 – Onlarla savaşın ki Allah onlara sizin ellerinizle azap etsin, onları perişan etsin, onlara karşı size yardım etsin ve mü'min bir kavmin göğüslerine şifa versin (yüreklerini soğutsun).

15 - Kalplerindeki kini gidersin. Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah hakkıyle bilen, hikmet sahibidir.

"Bir toplulukla savaşmaz mısınız?": Zeccac şöyle demiştir: Bu, azarlama mahiyetinde söylenmiştir, manası da onlarla savaşa teşvik etmektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Hudeybiye sulhunda Huzaalıların aleyhine çalışmayacaklarına dair Kureyş'ten aldığı söz ve onların da bunu bozmaları üzerine inmiştir.

"Peygamberi çıkarmayı tasarladılar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar içlerinde Ebu Süfyan'ın da bulunduğu Kureyş'ten bir topluluktur. Bunlar Peygamber'i Mekke'den çıkarmak isteyenler arasında idiler.

İkincisi: Onlar Yahudilerden bir cemaattir, Resulullah sallallahu aleyhi sellem ile yaptıkları antlaşmaya sadık kalmadılar, sözleşmesini bozdular ve onu Medine'den çıkarmak için münafıklara yardım etmeyi düşündüler.

"Sizinle savaşa ilk defa kendileri başladılar (savaşı onlar başlattılar): Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Müttefiklerinize saldırmakla savaşı önce onlar başlattılar, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bedir günü sizinle savaşa onlar başladılar, bunu da Mukatil, demiştir.

"Onlardan korkuyor musunuz?": Zeccac şöyle demiştir: Onlarla savaşmaktan başınıza kötü bir şey geleceğinden mi korkuyorsunuz? Allah'ın kötü azabı korkulmaya daha layıktır, eğer O'nun azabını ve sevabını tasdik ediyorsanız.

"Mü'min bir kavmin göğüslerine şifa versin": İbn Abbas ile Mücahit: Yani Huzaalıların göğüslerine şifa versin, demişlerdir.

"Kalplerindeki kini gidersin": Yani Kureyş'in kendilerine karşı Bekir oğullarına yardım etmeleriyle sıkıntı ve öfkesini gidersin.

"Allah dilediği kimsenin tövbesini kabul eder": Zeccac: Bu, yeni söz başıdır, "onlarla savaşın" kavlinin cevabı değildir, demiştir. Bunlardan kimlerin kastedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Huzaa oğullarıdır, mana şöyledir: Allah Huzaa oğullarından dilediğinin tövbesini kabul eder. Bunu da İkrime, demiştir.

İkincisi: O; Ebu Süfyan, İkrime ve Süheyl'in tövbelerini kabul etti-

ği gibi müşrikler için genel bir hükümdür. "Allah hakkıyla bilendir": Mü'minlerin niyetlerini. "Hikmet sahibidir": Hükmettiği şeyde.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ
وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً
وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

16 – Allah henüz içinizden cihat edenleri ve ne Allah'tan ne Resul'ünden ne de mü'minlerden başkasını sırdaş edinmeyenleri bilmeden bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"Bırakılacağınızı mı sandınız?": Bununla muhatap olanlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar mü'minlerdir, savaş bazılarına zor gelince bununla hitap edildiler. Bunu da çoğunluk demiştir.

İkincisi: Onlar münafıklardan bir cemaattir, özür dilemek için onunla beraber savaşa çıkmak isterlerdi. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Neden istifham edatına mim dahil olarak "em" denilmiştir? Çünkü o, sözün arasında bulunan bir sorudur; onun başlangıç sorusundan ayırmak için gelmiştir. Ferra şöyle demiştir: Eğer söz başı olsa idi, ya elifle (hemze ile) ya da "hel" ile olurdu. Kelamın manası da şöyledir: "Doğruyu yalancıdan ayıracak bir imtihan olmadan mı? "Henüz Allah bilmeden": Yani siz cihat edip de Alah da bunu sizden bilmeden önce demektir. Onu zaten gayp halinde iken biliyordu; şimdi de amele göre ceza vermek için bildiğini açığa çıkarmak istedi.

Velice: İbn Kuteybe şöyle demiştir: O, gayri Müslimlerden tutulan sırdaştır. Bu, bir müslümanın müşriklerden bir dost ve arkadaş edinmesidir ki vülüç'tan (girmekten, sokulmaktan) gelir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Dışarıdan bir şeyi başka bir şeyin içine girdirirsen ona velice, denir. Bir toplumun içinde bulunan yabancı kimseye de velice, denir.

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا
مَسَاجِدَ اللّٰهِ شَاهِدِينَ عَلٰى أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ أُولٰئِكَ حَبِطَتْ

أَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿١٧﴾ إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ
اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى
الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَى أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ﴿١٨﴾

17 – Müşrikler için, kafir olduklarına dair şahitlik edip dururlarken Allah'ın mescitlerini imar etmeleri olmaz. İşte onların amelleri boşa gitmiştir. Ve onlar ateşte ebedi kalıcıdırlar.

18 – Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı kılan, zekatı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar ederler. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.

"Makâne lilmüşrikine en yamuru mesacidallahi": İbn Kesir ile İbn Amr, tekil olarak: "Mescidallahi", çoğul sigasıyla da: "İnnema yamuru mesacidallahi" okumuşlardır. Asım, Nafi, Hamze ve Kisai de, ikisini de cemi okumuşlardır. İniş sebebi de şöyledir: Kureyş'ten bir grup Bedir savaşında esir edildiler; içlerinde Abbas bin Abdülmuttalib de vardı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından bir bölük gelip onları şirklerinden dolayı ayıpladılar. Ali bin Ebu Talib, Abbas'ı Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile savaşmasından ve akrabalık hukukuna riayet etmemesinden dolayı kınadı. Abbas da: "Neden kötülüklerimizden bahsediyorsunuz da iyiliklerimizi saklıyorsunuz?" dedi. Onlar da: "Sizin iyilikleriniz var mı?" dediler. Onlar da: Evet, biz mükafat bakımından sizden daha üstünüz; bizler Mescid-i Haram'ı tamir ediyor, Ka'be'yi koruyor, hacılara su dağıtıyor ve esirleri azat ediyoruz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da bir cemaat ile Mukatil, demişlerdir.

"Mescidi imar etme hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İçine girip oturmaktır. *İkincisi:* Onu tamir edip onarmaktır. Her ikisi de kafire yasaktır. "Müşrikler için yoktur" ifadesi de: Müslümanların onları bundan men etmeleri gerekir demektir. "Şahidine (şahitlik ederek)": Bu da hâldır, mana da: Onlar küfrü ikrar edip dururlarken onu imar etmeleri yoktur, demektir. "Onların amelleri boşa gitmiştir": Çünkü inkarları sevaplarını gidermiştir.

Eğer: "Nasıl inkarlarına şahitlik ederler ki, onlar kendilerinin doğru olduklarına inanırlar?" denilirse, buna üç türlü cevap verilir:

Birincisi: Bu, Yahudi'nin: Ben Yahudiyim, Hıristiyanın da: Ben Hıristiyanım, demesidir. Bunu da Süddi, demiştir.

İkincisi: Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in aklı başında herkesin hak olduğunu bildiği durumundan saptıkları için kendi aleyhine şahitlik eden kimsenin (kalesine gol atanın) durumuna düştüler.

Üçüncüsü: Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i tasdik eden ve ona tabi olmaya teşvik eden peygamberlere iman ettiler; onlara iman edip de ona (Muhammed'e) iman etmeyince, bu onların inkarlarını gösterdi, bu da onları kendi nefislerine karşı küfürle şahitlik etmiş durumuna düşürdü. Çünkü şahitlik açıklamak ve meydana çıkarmaktır. Bu iki görüşü İbn Enbari zikretmiştir.

Eğer: "Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden imar eder deyip de, Peygamber'i zikretmemesinin sebebi nedir? Hâlbuki iman ancak onunla tamam olur?" denilirse, cevabı şöyledir: Bunda Peygamber'e de işaret vardır; çünkü "namazı kılan" demiştir. Yani Peygamber'in getirdiği namaz demektir. Bunu da Zeccac, demiştir. Eğer: "Asâ" reca fi'lidir; bu hasletleri yapan da şüphesiz hidayete ermiştir, denilerse bunun da cevabı şöyledir: Bu fi'lin Allah'a dönük yönü vaciptir, bunu da İbn Abbas, demiştir (yani Allah'ın verdiği umuda bel bağlamak vaciptir. Mütercim). Eğer: Bazen Allah'ın mescitlerini bu nitelikte olmayanlar da imar eder, denirse, cevap şöyledir: Maksat, zikredilen bu sıfatları taşıyanlar imar etmeye hak kazanırlar demektir; yoksa onları imar edenler bu sıfatı kazanırlar demek değildir.

اَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَٓاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ اٰمَنَ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجَاهَدَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَوُ۫نَ
عِنْدَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَ ﴿١٩﴾ اَلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ اَعْظَمُ
دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٢٠﴾
يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ ف۪يهَا نَع۪يمٌ
مُق۪يمٌ ﴿٢١﴾ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَدًاۜ اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿٢٢﴾

19 – Siz; hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram'ı imar etmeyi Allah'a ve ahiret gününe iman eden ve Allah yolunda cihat eden

kimseler(in ameli) gibi mi tuttunuz? Bunlar Allah katında bir olmazlar. Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez.

20 – İman edenlerin, hicret edenlerin ve Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihad edenlerin, Allah katındaki dereceleri daha büyüktür. Ve işte onlar başaranların ta kendileridir.

21 – Rableri onları kendinden bir rahmet, rıza ve içinde tükenmez nimetler bulunan cennetlerle müjdeliyor.

22 – Orada devamlı olarak ebedi kalacaklardır. Şüphesiz Allah'ın yanında büyük bir mükafat vardır.

"Hacılara su vermeyi böyle mi saydınız?": İniş sebebi üzerinde altı görüş vardır:

Birincisi: Müslim, Sahih'inde Numan bin Beşir'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ben, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in minberinin yanında oturuyordum, bir adam: Ben hacılara su verdikten sonra hiçbir amel etmesem gam yemem, dedi. Bir başkası da: Ben de Mescid-i Haram'ı tamir ettikten sonra hiçbir amel etmesem gam yemem, dedi. Bir başkası da: Allah yolunda cihat, sizin dediklerinizden daha faziletlidir, dedi. Hazreti Ömer bunları azarladı ve: Şu Cuma günü Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in minberinin altında seslerinizi yükseltmeyin; ben cumayı kıldığım zaman girer bu tartıştığınız şeyleri Resulullah'a danışırım, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi.[5]

İkincisi: Abbas bin Abdülmuttalib, Bedir savaşında: Eğer siz İslam, hicret ve cihatta bizi geçtinizse de biz de Mescid-i Haram'ı tamir eder, hacılara su verir ve esirleri azat ederiz, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi.[6]

Üçüncüsü: Müşrikler Beytullahilharam'ı imar eden ve hacılara su veren, iman ve cihat edenden daha hayırlıdır, dediler. Onlar haremin halkı olmakla övünürlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Atıyye el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Ali, Abbas ve Talha – yani Kabe'nin koruyucusu – övündüler; Talha: Ben Beytullah'ın koruyucusuyum, anahtarı elimdedir; istersem içinde gecelerim, dedi. Abbas da: Ben de Hacılara su dağıtma görevinin başındayım, ben de istersem Mescit'te yatarım, dedi. Hazreti Ali de: Ne dediğinizi anlamıyorum; ben de bütün insanlardan altı ay önce namaz kıldım, ben cihat adamıyım, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Hasen, Şa'bi ve Kurazi, demişlerdir.

5 – Müslim, İmare, hadis no, 111; Ahmed, Müsned, 4/269.
6 – Taberi, tefsir, 14/170

Beşincisi: Onlar hicret etmekle emrolununca Abbas: Ben hacılara su veririm; Talha: Ben de Kabe'nin bekçisiyim, bizler hicret etmeyiz, dediler; bunun üzerine bu ve bundan sonraki ayet indi. Bunu Mücahit, demiştir. Mücahit böyle anlatmıştır; ancak doğrusu: Osman bin Talha'dır. Çünkü bu Talha Müslüman olmamıştı.

Altıncısı: Hazreti Ali, Abbas'a: "Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e katılmayacak mısın?" dedi. O da: "Benim işim hicretten daha üstün değil midir? Ben Hacılara su dağıtmıyor ve Mescid-i Haram'ı imar etmiyor muyum?" dedi. Bunun üzerine bu ve bundan sonraki ayet indi. Bunu da Mürre el – Hemedani ile İbn Sirin, demişlerdir. Zeccac da, ayetin manası şöyledir, demiştir: Siz hacılara su vereni ve Mescid-i Haram'ı imar edeni Allah'a iman eden gibi mi saydınız? Burada muzafı (ehle'yi) hazfetti, muzafun ileyhi onun yerine geçirdi. Hasen Basri de şöyle demiştir: Kuru üzüm şırası yapılır ve hac mevsiminde hacılara içirtilirdi. İbn Abbas: Mescidin imarı: Onu tütsülemek ve güzel koku vermektir, demiştir. Allah Teala bu fiillerinin şirkle beraber onlara fayda vermeyeceğini haber vermiş ve şirklerinden dolayı onlara zalimler ismini vermiştir.

Âzamu dereceten": Zeccac şöyle demiştir: Bu, temyiz olarak mansuptur, mana da: Dereceleri başkalarınkinden daha yüksektir, demektir. Faiz: Umut ettiği hayrı ele geçiren, başarandır. Naîm ise: Rahat hayat demektir. Mükîm de: Sürekli manasınadır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُٓوا اٰبَٓاءَكُمْ وَاِخْوَانَكُمْ
اَوْلِيَٓاءَ اِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْا۪يمَانِؕ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ
فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾

23 – Ey o iman edenler, babalarınızı ve kardeşlerinizi, eğer küfrü imana tercih ederlerse, dostlar edinmeyin. İçinizden kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.

"Babalarınızı ve kardeşlerinizi dostlar edinmeyin": İniş sebebi için beş görüş vardır:

Birincisi: Müslümanlar hicret etmekle emrolununca, adam ailesine: Bize hicret emrolundu, derdi; bunun üzerine kimi ona koşar, kimine de ailesi ve eşi sarılır: Allah için olsun, bizi hiçbir şeysiz bırakma, derlerdi. Onun da kalbi acır, onlarla beraber otururdu. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Allah mü'minlere hicreti emredince, Müslümanlar: Ey Allah'ın Nebisi, eğer biz dinde bize muhalefet edenlerden ayrılırsak, atalarımızı ve aşiretlerimizi bırakmış oluruz ve ticaretimiz gider, yurdumuz harap olur, dediler. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan demiştir.

Üçüncüsü: Abbas: Ben hacılara su veririm, Talha da: Ben de Ka'be'yi korurum, biz hicret etmeyiz, dediler; bu ve bundan önceki ayet bunun üzerine indi. Bu da Katade'nin görüşüdür. Bunu da Mücahit'ten zikretmiş bulunuyoruz.

Dördüncüsü: Birkaç kişi İslam'dan dönüp Mekke'ye iltihak ettiler; Allah da onlara sahip çıkmayı yasakladı ve bu ayeti indirdi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Beşincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, insanlara Kureyş'e karşı Huzaalılara yardım etmelerini emredince Ebu Bekir es- Sıddik: "Ya Resulallah, kendi kavmimize karşı hareket edeceğiz?" dedi. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ
وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ
اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ
تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي
سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٤﴾

24 – De ki: Eğer babalarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, akrabalarınız ele geçirdiğiniz mallar, durgunluğundan korktuğunuz ticaret ve hoşlandığınız meskenler, size Allah'tan, Resul'ünden ve O'nun yolunda cihattan daha sevgili ise, Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fasıklar topluluğuna hidayet etmez.

"De ki: Eğer babalarınız..." Ayetin iniş sebebi için üç görüş vardır:

Birincisi: O, Mekke'de aileleriyle beraber kalıp da hicret etmeyenler hakkında inmiştir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Ali bin Ebu Talib Mekke'ye geldi, bazılarına: "Hicret etmeyecek misiniz?" dedi. Onlar da: Bizler kardeşlerimiz, aşiretlerimiz ve evlerimizde kalacağız, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu İbn Sirin, demiştir.

Üçüncüsü: Bu ve bundan önceki ayet inince: Ya Resulallah, eğer biz, dinde muhaliflerimizden ayrılırsak, baba ve aşiretlerimizden bağlarımızı koparırız, ticaretimiz gider ve yurtlarımız harabe olur, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu bazı müfessirler bu ayet üzerinde demişlerdir. Bazıları da birinci ayette, İbn Abbas'tan hikaye ettiğimizi demişlerdir. Aşiret: Yakın akrabalardır. Ebu Bekir, Asım'dan, cemi vezniyle "ve aşiratüküm" rivayet etmiştir. Ebu Ali de: İzahı, muhataplardan her birinin bir aşireti olmasıdır, demiştir. Çoğul yaptığın zaman: Aşiratüküm, dersin. Tekil okuyanların dayanağı da şudur: Aşiret çoğula da denir; onun için cem'e gerek kalmamıştır. Ahfeş de: Araplar neredeyse aşireti, aşirat diye cemi yapmaz, onu ancak aşair şeklinde cemi yaparlar, demiştir. Tarabbus da: Beklemektir.

"Allah emrini getirinceye kadar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Mekke'nin fethidir, bunu da Mücahitle çoğunluk demişlerdir. Ayetin manası da şöyledir: Eğer ailenizin arasında oturmak ve kazandığınız mallar "durgunluğundan korktuğunuz ticaret" ülkenizden ayrılmanızdan dolayı "hoşunuza giden evler size daha sevgili ise" hicretten, o zaman Mekke fethedilinceye kadar sevap almadan bekleyin ki hicretin farzlığı üzerinizden düşsün.

İkincisi: O, azaptır, bunu da Hasen Basri, demiştir.

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فِي مَوَاطِنَ
كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ
تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا
رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ ﴿٢٥﴾

25 – Andolsun ki Allah, size birçok yerde ve Huneyn (savaşı) gününde yardım etmişti. Hani, çokluğunuz sizi şımartmış, fakat sizden hiçbir şeyi gidermemiş ve yeryüzü bütün genişliğiyle size dar gelmişti. Sonra da yenilerek arkanızı dönmüştünüz.

"Andolsun ki Allah, size birçok yerde yardım etmişti": Mevatın,

yerler, mekanlar demektir. Her cemi ki içinde elif olur, ondan önce iki harfi olur ve ondan sonra da iki harf olursa, cer kabul etmez. Mesela: Savami' ve mesacid gibi. Huneyn'in cer alması ise müzekker isim olmasındandır. O, Mekke ile Taif arasında bir vadidir. Bir suya veya bir vadiye veyahut bir dağa müzekker ismi verir de onda da illet harfi olmazsa, onu cer edersin, Huneyn, Bedir, Hira, Sebir ve Dabık gibi. Ayetin manası şöyledir: Aziz ve celil olan Allah onlara ancak Allah'ın yardımı ile galip geleceklerini haber vermiştir. Sayı çokluğu ile değil. O günkü sayılarında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar on altı bin kişi idiler, bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Yirmi bin kişi idiler, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar on iki bin kişi idiler, bunu da Katade, İbn Zeyd, İbn İshak ve Vakıdi, demişlerdir.

Dördüncüsü: On bir bin beş yüz kişi idiler, bunu da Mukatil, demiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: O gün bu sözü Seleme bin Vakş söyledi, insanların çokluğunu görünce: Bugün azlıktan yenilmeyiz, dedi. Bu söz, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i üzdü ve o adamın sözüne göre mağlup oldular. "O gün çokluğunuz sizi şımartmış sizden hiçbir şeyi savmamıştı" sözü budur. Said bin Müseyyeb de: O sözü söyleyen Ebu Bekir es – Sıddik idi, demiştir. İbn Cerir de o sözü söyleyenin Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem olduğunu nakletmiştir. Hayır, Abbas idi ve: Bekir oğullarından bir adam idi, diyenler de olmuştur. "Ve dakat aleykümül ardu bima rahubet": Yeryüzü genişliğiyle size dar geldi, demektir. Buradaki be "fi" yerindedir: Dakat aleykümül ardu firahbiha ve birahbiha demiş gibi olursun.

HUNEYN KISSASINA İŞARET:

Siyer alimleri şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'yi fethedince, Hevazin ve Sakif kabileleri karar aldılar, gelip Evtas bölgesinde konakladılar. Onun üzerine yürümeye karar verdiler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de onlara doğru çıktı; birleşince Müslümanlar kalabalıklarından gururlandılar, bunun üzerine yenildiler.

Bera bin Azib şöyle demiştir: Biz onların üzerine saldırınca dağıldılar, biz ganimetlere dalınca da oklarla üzerimize saldırdılar. Müslümanlar yanılıp Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i yalnız

bıraktılar.[7] Bazıları: O gün Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında ashabından Ebu Bekir, Ömer, Ali, Abbas ve Ebu Süfyan bin Haris kaldığını söylerler.

Bazıları da: Yanında Abbas ile Ebu Süfyan'dan başkasının kalmadığını söylerler. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Abbas'a: Ey Ensar, ey Semüre ağacının altında Hudeybiye'de biat edenler, ey Bakara suresinin sahipleri, diye seslen, dedi. O da seslendi - sesi de gür idi - yavrusunu özleyip de ona doğru koşan develer gibi ona koştular: Buyur, ya Resulullah, buradayız, dediler. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem canla başla savaştıklarını görünce: İşte savaş şimdi kızıştı; ben Peygamberim, bunda yalan yoktur; ben Abdülmuttalib'in oğluyum, dedi. Sonra Abbas'a: Bana bir avuç çakıl taşı ver, dedi. O da verdi: Yüzleri kara olsun diyerek onu düşmanlara doğru attı. Diyor ki: Ka'be'nin Rabbine yemin ederim ki hezimete uğradılar. Allah kalplerine korku saldı, onlar da yenildiler.[8] Onlar: İçimizde gözüne toprak girmeyen biri kalmadı, derlerdi.[9]

ثُمَّ أَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ
عَلٰى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا
وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦﴾
ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٧﴾

26 - Sonra Allah sükunetini Resul'ünün ve mü'minlerin üzerine indirdi. Görmediğiniz askerler indirdi. Kafirlere de azap etti. İşte kafirlerin cezası budur.

27 - Sonra bunun ardından Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Sonra Allah sükunetini indirdi": Yani yenilgiden sonra, demektir.

---

7 - Buhari, Mağazi, bab, 54; Müslim, Cihad, hadis no, 80; Ahmed, Müsned, 4/281

8 - Müslim, Cihad, hadis no, 81; Ahmed, Müsned, 1/207.

9 - İmam Ahmed, Müsned, 5/286.

Ebu Ubeyde: Sekine feile vezninde dir, sükunetten gelir, demiş ve şu şi'ri okumuştur:

Allah için olsun, o kabri, içinde sakladığı şey kıymetlendiriyor,
İçinde sükunet ve vakar saklamaktadır.

Müfessirler de aynı şekilde: O güven ve huzurdur (kuvve-i maneviyedir), demişlerdir.

"Görmediğiniz askerler indirdi": İbn Abbas: Melekler indirdi, demiştir.

Onların o günkü sayılarında da üç görüş vardır:

Birincisi: On altı bin idiler, bunu da Hasen, demiştir. Beş bin idiler, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* Sekiz bin idiler, bunu da Mücahit, demiştir. O gün melekler savaştılar mı yoksa savaşmadılar mı? Bunda da iki görüş vardır.

"Kafirlere azap etti": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Öldürmekle, bunu İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Öldürmek ve yenmekle, bunu da İbn Ebza ile Mukatil, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Korku ve tedirginlikle, bunu da Maverdi zikretmiştir. *Dördüncüsü:* Öldürmek, esir etmek, çocuklarını tutsak etmek ve mallarını almakla. Bunu da tefsir nakilcilerinden bazıları demişlerdir.

"Sonra Allah bunun ardından dilediğinin tövbesini kabul eder": Yani onu şirkten çıkarıp tövbeye muvaffak kılar, demektir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ
نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَاۚ
وَاِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْن۪يكُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ٓ
اِنْ شَٓاءَۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٨﴾

28 – Ey iman edenler, müşrikler ancak necistir (pistir). Artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer fakirlikten korkarsanız, yakında Allah dilerse sizi lütfundan zengin eder. Şüphesiz Allah hakkıyle bilen, hikmet sahibidir.

"Müşrikler ancak necistir": Ebu Ubeyde: Manası: Pistir, demiştir. Zeccac da: Her pis şeye neces denir, demiştir. Ferra da: Araplar, eğer öncesinde rics kelimesi geçmezse, neredeyse nics demezler. Onu yalnız kullanırlarsa: Neces, derler.

Necis olmalarından ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onların bedenleri necistir, tıpkı köpek ve domuz gibi. Bunu Maverdi, Hasen ile Ömer bin Abdülaziz'den nakletmiştir. İbn Cerir de Hasen'den: Kim onlarla tokalaşırsa, abdest alsın, dediğini rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar necis gibidirler, çünkü cenabetten gusül gibi vacip olan şeyleri yapmazlar, bedenleri bizzat necis olmasa da böyledir. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Bizim onlardan necisten sakınır gibi sakınmamız lazım gelince, onlar da sakınma bakımından necis gibi oldular. Bu da çoğunluğun görüşüdür ve en doğrusu da budur.

"Artık Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar": Tefsirciler şöyle demişlerdir: Haremin tamamı kastedilmiştir. "Bu yıllarından sonra": O da hicretin dokuzuncu senesidir. Bu senede Ebu Bekir hac emiri idi ve Beraet suresi okundu. İmam Ahmed radıyallahu anh ayetin zahirini almış ve onların hareme girmeleri yasaktır, demiştir. İmam Malik ile Şafii'nin görüşleri de böyledir. Mescid-i Haram'dan başka mescitlere girme hususunda ise ondan değişik rivayetler vardır. Bir ihtiyaç olmadıkça, tıpkı Harem gibi onlara girmesini de yasaklamıştır. Malik'in görüşü de böyledir. Ondan bunun caiz olduğu da rivayet edilmiştir ki Şafii de bu görüştedir. Ebu Hanife ise: Mescid-i Haram'a da diğer mescitlere de girmeleri caizdir, demiştir.

"Ve in hıftüm ayleten": Sa'd bin Ebi Vakkas, İbn Mes'ud, Şa'bi ve İbn Semeyfa': "Ayileten" okumuşlardır. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: "Müşrikler ancak necistir, bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar" ayeti inince bu, Müslümanlara ağır geldi: "Bize kim gıda maddesi getirir?" dediler. Onlar ticaret malı getirirlerdi. Bunun üzerine: "Eğer fakirlikten korkarsanız... " ayeti indi. Ahfeş şöyle demiştir: Ayle fakirliktir. Ale yeilü ayleten denir ki: Fakir olmaktır. Eale ialeten fehüve yuilü ise: Aile sahibi olmaktır. Ebu Ubeyde de: Burada ayle, ale fülanün'den mastardır ki fakir olmak manasınadır demiş ve şu beyti okumuştur:

Fakir ne zaman zengin olacağını bilemez,
Zengin de ne zaman fakir olacağını bilemez.

Müfessirlerin "vein" edatı üzerinde iki görüşleri vardır:

Birincisi: O şart içindir, en açığı da budur.

İkincisi: O "veiz = hatırla o zamanı" manasınadır, bunu da Amr

bin Fayed, demiştir. Onlar şöyle demişlerdir: Müslümanların fakirlikten korkmaları, müşriklerin onlara ticaret malı getirmelerindendir. Onlar gıda maddesi vs. şeyler getirirlerdi.

"Allah dilerse sizi lütfünden zengin eder": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Müşrikler onlardan çekilince Allah onlara yağmur verdi, her şey çoğaldı. Bunu da İkrime, demiştir.

İkincisi: Onları ehl-i kitaptan aldıkları cizye ile zengin etti. Bunu da Katade ile Dahhak, demişlerdir.

Üçüncüsü: Necid, Cüreş ve San'a halkı Müslüman oldular; Mekke'ye kervanlarla gıda maddesi taşıdılar; Allah da onları bu sayede zengin etti. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Şüphesiz Allah hakkıyle bilendir": İbn Abbas: Size yarayanı bilir, "hikmet sahibidir": Müşrikler hakkında verdiği hükümde, demiştir.

قَاتِلُوا الَّذِينَ
لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ
مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ
اُوتُوا الْكِتَابَ حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ
صَاغِرُونَ ﴿٢٩﴾

29 - Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah ve Resul'ünün haram ettiklerini haram etmeyen ve hak dini din edinmeyen kitap ehli ile, cizyeyi elden ve küçülerek vermedikçe savaşın.

"Allah'a iman etmeyenlerle savaşın": Müfessirler, bu ayet Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında inmiştir, demişlerdir. Zeccac, manası: Allah'a muvahhitler gibi iman etmeyenlerle savaşın, demiştir. Çünkü onlar yaratıcının O olduğunu ikrar ettikleri halde çocuğu olduğunu ikrar ettiler. Öldükten sonra dirilmeye imanları da böyledir; çünkü onlar cennet halkının yiyip içeceklerini kabul etmezler. Maverdi şöyle demiştir: Ahireti ikrar etmek, O'nun haklarını da ikrar etmeyi gerekli kılar. Onlarsa onu ikrar etmediklerinden O'nu da ikrar etmemiş gibi oldular.

"Allah ve Peygamber'in haram ettiğini haram etmezler": Said bin Cübeyr: Yani içki ve domuz etini haram etmezler, demiştir.

"Hak dini din edinmezler": Hak hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'ın adıdır, mana da: Allah'ın dini demek olur. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: O, dinin sıfatıdır, mana da: Hak dini din edinmezler olur. Bu durumda isim sıfata izafe edilmiştir.

"Din edinmek"te de iki görüş vardır:

Birincisi: O itaat manasınadır, mana da: Allah'a hakkı ile itaat etmezler olur. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

İkincisi: O, dane yedinü'den gelir ki, bir şeye sarılmaktır. Sonra kelamın tamamında da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in dinine girmezler, çünkü o, kendinden öncekini hükümsüz kılmıştır.

İkincisi: Tevrat'ta Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e tabi olmayı öneren şeylerle amel etmezler.

"Cizyeyi verinceye kadar": İbn Enbari şöyle demiştir: Cizye onların başlarına konan haraçtır. Cizye denmesi, ödenmesi gerekli şey olmasındandır, ceza yeczi sözünden gelir ki ödemek manasınadır. "Hiçbir nefis başka bir nefis adına bir şey ödemez" *(Bakara: 48)* ayeti ile "senden sonra kimseden ödemez (kabul olunmaz)"[10] hadisinde de bu manayadır. "Elden": Sözü hakkında da altı görüş vardır:

Birincisi: Zorla, demektir, bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir. Zeccac da: Ezilerek, büzülerek, demiştir.

İkincisi: O nakden ve peşinen, demektir, bunu da Şerik ile Osman bin Mukassim, demişlerdir.

Üçüncüsü: O, karşılıksız vermektir, bedel olarak vermek değildir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Müslümanların ellerinin kendi ellerinin üstünde olduğunu itiraf ederek.

Beşincisi: Bunun bir nimet ve ikram olduğunu bilerek. Çünkü müslümanların onlardan cizyeyi kabul etmeleri kendileri için bir ikramdır. Bu iki görüşü Zeccac nakletmiştir.

Altıncısı: Onu elleriyle öderler, aracılarla değil. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Vehüm sağirun": Sâğir; hor ve hakir, demektir.

---

10 – Müslim, Adahi, hadis no, 7.

Küçülerek vermeleri gereken tavır hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: Yakalarından tutularak sürüklenirler, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Verdikleri için onlara teşekkür edilmez, bunu da Selman Farisi, demiştir. *Üçüncüsü:* Ayakta verirler, alan ise oturur, bunu da İkrime, demiştir. *Dördüncüsü:* Cizye vermek aşağılıktır. *Beşincisi:* Onlara İslam'ın hükümlerini uygulamak onlar için küçüklüktür.

Hangi kafirlerden cizye alınacağı hususunda ihtilaf edilmiştir: İmam Ahmed'den meşhur olan görüş, ancak Yahudi, Hıristiyan ve Mecusilerden kabul edileceğidir. Şafii de böyle demiştir. Hasen bin Sevap, İmam Ahmed'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Arap ve Acemlerden din sahibi olanlar esir edilirse; Araplar Müslüman olmazlarsa, kılıçla öldürülür. Ötekiler ise Müslüman olmazlarsa, cizye verirler. Bunun zahirinden anlaşıldığına göre cizye hepsinden alınır. Ancak putperest Araplar müstesnadır. Bu da Ebu Hanife ile İmam Malik'in görüşleridir.

Cizye hangi nitelikte olanlardan alınır? O savaşanlardan alınır. Hasta, kör, felçli, yaşlı ihtiyar, kadınlar, çocuklar ve insanlara karışmayan rahiplerden cizye alınmaz.

Cizyenin miktarına gelince: Arkadaşlarımız şöyle demişlerdir: Zenginden kırk sekiz dirhem, orta halliden yirmi dört dirhem, çalışan fakirden on iki dirhem alınır. Bu Ebu Hanife'nin görüşüdür. İmam Malik ise şöyle demiştir: Altını olanlar dörder dinar, gümüşü olanlar da kırkar dirhem verirler. Bu hususta zengin ile fakir birdir. Şafii de: Zengine de fakire de birer dinar vardır, demiştir. Bunlardan eksik ve fazla alınır mı? Esrem, İmam Ahmet'ten: Varlıklarına göre artılır ve eksiltilir dediğini rivayet etmiştir. Bunun zahirinden anlaşıldığına göre durum, devlet başkanının içtihat ve görüşüne bırakılır. Yakup bin Bahtan da: Devlet başkanının bu hususta indirime gidemeyip artırabileceğini nakletmiştir.

Cizyenin ödeme zamanı: Cizye yılsonunda ödenir, Şafii böyle, demiştir. Ebu Hanife ise: Yılbaşında vacip olur, demiştir. Sene seneye girerse, geçen senenin cizyesi düşer mi? Bize göre düşmez. Ebu Hanife ise: Düşer, demiştir. Cizye veren müslüman olursa, cizye İslam ile düşer. Ölürse, İbn Hamid: Düşmez, demiştir. Kadı Ebu Yala da: Düşme ihtimali vardır, demiştir.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ

النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ
يُضَاهِئُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ
اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ ﴿٣٠﴾ اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ
وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ
مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا
لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣١﴾

30 - Yahudiler: "Uzeyr Allah'ın oğludur" dediler. Hıristiyanlar: "Mesih (İsa) Allah'ın oğludur" dediler. Bu, onların ağızlarıyla (geveleyerek) söyledikleri sözlerdir. Daha önceki kafirlerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin, (haktan) nasıl da döndürülüyorlar?

31 - Hahamlarını, rahiplerini ve Meryem oğlu İsa'yı Allah'tan başka Tanrılar edindiler. Hâlbuki sadece bir tek İlah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardı. O'ndan başka İlah yoktur. O, onların koştukları şirkten münezzehtir.

"Ve kaletil yahudu Uzuyrunibnullah": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hamze, tenvinsiz olarak: "Uzuyrubnullah" okumuşlar; Asım, Kisai, Yakup ve Abdülvaris de Ebu Amr'dan naklen, tenvinle okumuşlardır. Mekki bin Ebi Talib şöyle demiştir: Kim Uzeyr'i tenvinle okursa, onu mübteda olarak merfu eder, "ibn" de haberi olur. Bu durumda iki sakinin birleşmesinden dolayı "Uzeyr"den tenvini atmak güzel olmaz. "İbn"in hemzesi de yazıdan düşürülmez. İki sakin yan yana geldiği için tenvin meksur kılınır. Kim de "Uzeyr'i tenvinlemezse yine onu mübteda kılar, "ibn" de onun sıfatı olur. Buna göre iki sakin birleştiği ve sıfatla mevsuf tek şey gibi olduğu için tenvin atılır. "İbn"in hemzesi de hazfedilir. Haber de gizlidir, takdiri şöyledir: Uzeyrubnullahi nebiyyüna ve sahibüna" (Allah'ın oğlu Uzeyr, peygamberimiz ve arkadaşımızdır).

İniş sebebi şöyledir: Selam bin Mişkem, Numan bin Evfa, Şase bin Kays ve Malik bin Sayf, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: "Sana nasıl tabi oluruz ki sen kıblemizi terk ettin ve sen Uzeyr'in Allah'ın oğlu olduğunu kabul etmiyorsun?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir. İbn Ömer ile İbn

Cüreyc de: Bunu söyleyen Finhas'tır, demişlerdir. Şeyhimiz dilci Ebu Mansur der ki: O (Uzeyr), yabancı bir kelimedir, Arapçalaşmıştır; lafzı Arapça'ya benzerse de o, İbranice'dir. Ben ondan böyle okudum. Mekki bin Ebi Talib de şöyle demiştir: Uzeyr bütün nahiv bilginlerine göre Arapça'dır, yuazziruhu kavlinden türetilmiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Böyle demelerinin sebebi şudur; çünkü onlar hak dışı şeyle amel edince Allah onlara Tevrat'ı unutturdu ve onu kalplerinden sildi. Uzeyr Allah'a dua etti; kalplerinden silinen, onun aklına geri geldi ve gökten bir nur inip içine (göğsüne) girdi. Kavmine: Allah bana Tevrat'ı verdi, diye seslendi. Onlar da: Onu sana vermesi başka değil, Allah'ın oğlu olmandan dolayıdır, dediler.

İbn Abbas'tan başka bir rivayet de şöyledir: Buhtunassar, İsrail oğullarını yenip de Beyt-i Makdis'i yıkınca Tevrat'ı okuyanları öldürdü. Uzeyr ise gençti, onu bıraktı. Uzeyr Babil toprağında ölüp de yüz yıl kalınca Allah onu diriltti, sonra da onu İsrail oğullarına gönderdi: Ben Uzeyr'im, dedi. Ona inanmadılar ve: Atalarımızın bize anlattıklarına göre Uzeyr Babil toprağında ölmüştür; eğer sen Uzeyr isen Tevrat'ı bize yazdır, dediler. O da onlara yazdı, onlar da: Sen Allah'ın oğlusun, dediler.

Uzeyr'e bunu diyenler hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar bütün İsrail oğullarıdır, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Geçmişlerinden bir gruptur, bunu da Maverdi, demiştir. *Üçüncüsü:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında yaşayan bir cemaattir. Bunların hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, yalnız Finhas'tır, bunu da İbn Ömer ile İbn Cüreyc'ten zikretmiş bulunuyoruz.

İkincisi: Onlar ayetin başında İbn Abbas'tan zikrettiklerimizdir.

Eğer: "Bunu bazıları dediyse neden hepsine nispet ediliyor?" denilirse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: Tek kişiye de cemaat denilmesi lügatte bilinen bir şeydir. Araplar: Basra'dan katırların üzerinde geldim, der, hâlbuki o, bir tek katıra binmiştir.

İkincisi: Bunu demeyenler de içlerinden onu reddetmemişlerdir.

"Hıristiyanlar da Mesih, Allah'ın oğludur, dediler": Bunu demelerinin sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Çünkü o, erkeksiz (babasız) dünyaya gelmiştir.

İkincisi: Çünkü o, ölüleri diriltmiş, gözsüz ve abraş hastalarını iyileştirmiştir. Biz de bu manayı Maide: 110'da şerh etmiş bulunuyoruz.

"Bu onların ağızlarıyla söyledikleri sözleridir": Eğer biri: "Bunun faydası nedir?" derse, cevap şöyledir: Mana şöyledir: Bu sırf ağızla söylenen bir sözdür, bunda bir açıklama ve kanıt yoktur. Altında da doğru bir mana yoktur. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Yudahune": Cumhur hemzesiz okumuştur; Asım ise "yudahiune" okumuştur. Salep de: Hiç kimse hemze ile okuyarak Asım'ı taklit etmemiştir, demiştir. Ferra da: O da bir lügattir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: "Yudahune": Sözlerini kendilerinden önceki kafirlerinkine benzetirler. Bunu demeleri sırf eskilere tabi olmak içindir. Asıl müdahat lügatte: Benzemek demektir. Genellikle hemzesiz okunur. İmreetün dahyau kavlinden türetilmiştir ki, göğsü tümermeyen kadın demektir. Hayız görmeyen de denilmiştir. Mana da: Erkeğe benzeyen kadın demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Daheytü ve dahe'tü dersin ki: Benzetmek manasınadır.

"Kafir oldular": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar putlara tapanlardır, mana da şöyledir: Onlar, Melekler Allah'ın kızlarıdır, dediler. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar Yahudilerdir, mana da: Onlar Hıristiyanlardır; İsa Mesih, Allah'ın oğludur, dediler. Bunu da onların: Uzeyr Allah'ın oğludur sözlerine benzettiler. Bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar geçmiş atalarıdır, onların sözlerini taklit ederek arkalarına düştüler. Bunu da Zeccac ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

"Allah onları kahretsin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası: Allah onlara lanet etsindir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Allah onları öldürsün, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. *Üçüncüsü:* Allah onlara düşmanlık etsin. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Nasıl da döndürülüyorlar?": Yani nasıl da haktan çevriliyorlar!

"Hahamlarını tanrılar edindiler": Haham ve rahiplerin manası da Maide: 44'te geçmiştir. Rivayete göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e bu ayetten soruldu, o da: Aslında onlara tapmıyorlardı, ancak onlara bir şeyi helal ettikleri zaman helal biliyor, bir şeyi de haram ettikleri zaman onu da haram biliyorlardı, demiştir.[11] Buna göre mana şöyledir: Onlar reislerine tanrı demeseler de onları tanrılar gibi kabul etmişlerdir.

"Meryem oğlu Mesih'i de": Yani onu da tanrı edindiler, demektir.

---

11 - Tirmizi, Tefsirü'l - Kur'an, hadis no. 3095.

يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَاْبَى اللّٰهُ
اِلَّا اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٣٢﴾

32 – Allah'ın nurunu ağızları ile söndürmek istiyorlar. Allah ise nurunu tamamlamaktan başka bir şey istemiyor. Kafirler hoş görmese de!

"Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar": İbn Abbas: Allah'ın dinini yalanlamakla dindirmek istiyorlar, demiştir. Yani yalanlayarak ve ondan yüz çevirerek onu iptal etmek istiyorlar. Hasen ile Katade: Allah'ın nuru: Kur'an ile İslam'dır, demişlerdir. Özellikle ağızlarıyla demesini de bundan önceki ayette zikretmiş bulunuyoruz. Şöyle de denilmiştir: Allah Teala ne zaman bir sözü ağız ve dille birlikte zikretmişse, mutlaka o yalandır.

"Ve ye'bellahu illa en yütimme nurehu": Ferra şöyle demiştir: Burada "illa"nın gelmesi, ye'ba fi'linde bir çeşit inkar manası olmasındandır. Baksanıza: "Ebeytü" demek: Yapmadım, yapmam, demektir. Sanki o: Mazehebe illa Zeydün (Zeyd'den başkası gitmedi) kavli gibidir. Şair de şöyle demiştir:

Onu terk edersem benim ondan başka anam var mıdır?
Allah onun oğlu olmamdan başkasını istememiştir (eba).

Zeccac da: Mana şöyledir, demiştir: Allah nurunu tamamlamaktan başka bir şey istemez. Mukatil de: "Nurunu tamamlamak": Dinini meydana çıkarmaktır, demiştir.

هُوَ الَّذِي اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ
لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

33 – O ki, Peygamberini hidayet ve hak din ile gönderdi ki, onu bütün dinlerden üstün kılsın. Müşrikler hoşlanmasa da!

"O ki Peygamberini gönderdi": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i, "hidayetle": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, tevhittir. *İkincisi:* Kur'an'dır. *Üçüncüsü:* Farzları açıklamaktır. Hak din ise, İslam'dır.

"Liyuzhirehu": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hu zamiri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e raci-

dir, mana da şöyledir: Ona bütün dinlerin şeriatlerini öğretmek ve ona hiçbir şey gizli kalmamak için göndermiştir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O dine racidir. Sonra kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu dini diğer dillerin üstüne çıkarması için. Bu ne zaman olacaktır? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İsa aleyhisselam indiği zaman, çünkü bütün din mensupları ona tabi olur. Dinler bir din olur. İslam'a girmedik veya cizye vermedik bir din mensubu kalmaz. Bunu Ebu Hureyre ile Dahhak, demişlerdir. *İkincisi:* Mehdi çıktığı zaman, bunu da Süddi, demiştir.

İkinci görüş: Dinin üstün kılınması, insanlar ona girmese de açık delillerle ispat edilmesidir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ
لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ
عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ
وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣٤﴾

34 – Ey o iman edenler, hahamlardan ve papazlardan çoğu, insanların mallarını batılla yer ve insanları Allah'ın yolundan çevirirler. Altını ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanları, onları acıklı bir azapla müjdele.

"İnne kesiren minel ahbari": Ahbar Yahudi, ruhban da Hıristiyan alimleridir. Batılda da dört görüş vardır:

Birincisi: O zulüm (haksız kazançtır), bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Rüşvetle hüküm vermektir, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Yalandır, bunu da Ebu Süleyman, demiştir. *Dördüncüsü:* Helal olmayan yerden almaktır, bunu da Kadı Ebu Yala, demiştir. Maksat, malları almaktır; yemekten bahsedilmesi, istifade cihetinin çoğunun yemeden ibaret olmasındandır. Burada Allah'ın yolu hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e iman etmektir, bunu İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: O hak ve hükümdür.

"Altını ve gümüşü yığanlar": Bunun kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O genel olarak ehl-i kitap ve Müslümanlar hakkında inmiştir. Bunu da Ebu Zer ile Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: O özellikle ehl-i kitap hakkındadır, bunu da Muaviye bin Ebu Süfyan, demiştir.

Üçüncüsü: Müslümanlar hakkındadır, bunu da İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir.

Bu tehdidi hak eden kenz (yığılan mal) hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O zekatı ödenmeyen maldır. İbn Ömer şöyle demiştir: Bir mal yedi kat yerin altında da olsa zekatı verildiği sürece kenz değildir. Zekatı verilmeyen mal da yeryüzünde de olsa kenzdir. Cumhur da bu manaya kail olmuşlardır. Buna göre infakın manası: Zekatı vermektir.

İkincisi: O, dört bin dirhemden fazla olan maldır. Ali bin Ebu Talib'den: Nafaka dört bin dirhemdir, üstü kenzdir, dediği rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: İhtiyaç fazlasıdır, İslam'ın ilk yıllarında bunu vermek vacip idi, sonra zekatla neshedildi.

Eğer: Nasıl "onu harcarlarsa" , dedi? Hâlbuki iki şeyden bahs etti?" denilerse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: Mana: Kenzlere ve mallara dönüktür (zamir onlara racidir).

İkincisi: O, gümüşe racidir, altın ise hazfedilmiştir, çünkü o da gümüşe dahildir.

Şair de şöyle demiştir:

Biz ve sen yanımızdakine razıyız,
Ancak görüşler farklıdır.

Biz yanımızdakine razıyız, sen de yanındakine razısın, demek istemiştir, İki görüşü de Zeccac, zikretmiştir.

Ferra da şöyle demiştir: istersen zikredilen iki şeyden biri ile yetinirsin, mesela: "Kim bir hata veya günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa" *(Nisa: 112)*, "onlar bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman ona koşar" *(Cuma: 11)* kavilleri gibi. Şöyle bir şi'ri kanıt getirmişlerdir:

Kim bana gelirse onun cinayetine ve serkeşliğine garanti veriyorum,
Ben ve o vefasız değiliz.

Vefasızlar değiliz, dememiştir. Tek ile yetinmesi, mananın bir olmasındandır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Araplar müşterek iki şeyden bahs ederlerse kısa keser ve birini söylemekle yetinirler; çünkü ötekinin de ona ortak olduğunu ve o haberde onun içine girdiğini bilirler. Şöyle bir şahit getirmişlerdir:

Kim yükünü şehre yıkarsa,
Ben ve Kayyar orada garibiz.

"Kayyar"ı mansup okumak daha iyidir. Merfu da olabilir. Hassan bin Sabit de şöyle demiştir:

Delikanlılık ve siyah saçlar,
Karşı konulmadıkça delilik olur.

İkisine karşı konulmadıkça dememiştir.

يَوْمَ يُحْمٰى عَلَيْهَا ف۪ي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوٰى بِهَا جِبَاهُهُمْ
وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْۜ هٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ
فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ ﴿٣٥﴾

35 - O gündeki onlar cehennem ateşinin içinde kızdırılır ve onlarla alınları, yanları ve sırtları dağlanır. Bu, kendiniz için biriktirdiğinizdir. Biriktirdiğiniz şeyleri tadın.

"O günde ki onlar cehennem ateşinin içinde kızdırılır": Yani o mallar kızdırılır, demektir. İbn Mes'ud şöyle demiştir: Bir adam mal biriktirirse hiçbir dirhem veya dinar üst üste konulmaz; fakat derisi genişletilir, her dirhem tek tek konulur. İbn Abbas da şöyle demiştir: O, yılandır, beline ve başına dolanır: Ben senin cimrilik ettiğin mallarınım, der.

"Haza ma keneztüm": Burada söylenmeyen söz vardır, takdiri şöyledir: Yukalu lehüm haza ma keneztüm lienfüsiküm (onlara: bu, kendiniz için biriktirdiğiniz maldır, denilir). "Biriktirdiğiniz şeyi tadın": Yani onun azabını tadın.

Eğer: "Neden özellikle alınlar, yanlar ve sırtlar dile getirildi?" denilirse, cevap şöyledir:

Bu organların içi boştur, sıcaklık içlerine girer; el ve ayak ise öyle değildir. Ebu Zer şöyle derdi: Mal biriktirenleri alınlarının dağlanması, yanlarının dağlanması ve sırtlarının dağlanması ile müjdele; ta ki sıcaklık içlerine işlesin. Başka bir cevap da şudur: Zengin fakiri gör-

düğü zaman rahatsız olur, öyle ki onunla bir mecliste oturduğu zaman ondan uzaklaşır ve ona sırtını döner. Bunu da Ebu Bekir el – Verrak, demiştir.

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللّٰهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللّٰهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿٣٦﴾

36 – Muhakkak Allah katında ayların sayısı, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki kitabında on ikidir. Onlardan dördü haram aylardır. İşte doğru din budur. Öyleyse bunlarda kendinize haksızlık etmeyin ve müşriklerle sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın. Bilin ki şüphesiz Allah müttakilerle beraberdir.

"Muhakkak Allah katında ayların sayısı": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayet Arapların ayların yerini değiştirmeleri üzerine inmiştir; şöyle ki bazen hacları ramazana, bazen şevvala, bazen de başka aylara denk gelirdi. Bir sene muharrem ayını helal sayar, onun yerine safer'i haram ederlerdi. Bazen da muharremi haram eder, onun yerine saferi helal ederlerdi. Zeccac şöyle demiştir: Aziz ve celil olan Allah Müslümanların ay hesabına göre sene içinde ibadet edecekleri ayların on iki olduğunu bildirdi. Haclarını ve bayramlarını buna göre tespit etti. Buna göre hac ve oruç bazen kışa, bazen de yaza denk gelir. Ehl-i kitabın hesabı ise böyle değildir; onlar yılı üç yüz altmış beş gün ve birkaç saat kabul ederler.

Kurraların çoğunluğu aynın fethi "isna aşere" okumuşlar; Ebu Cafer ise hepsinde de aynın sükunu ile "isna'şer ve ahade'şer ve tis'ate'şer okumuştur.

"Allah'ın kitabında": Yani Levh-i Mahfuz'da, demektir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Allah katında ana kitapta, onu "gökleri ve yeri yarattığı günde yazmıştır, onlardan dördü haram aylardır": Bunlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar recep, zilkade, zilhicce ve muharremdir.

Çoğunluk böyle demiştir. Kadı Ebu Yala da şöyle demiştir: Onlara haram ismini vermesi iki sebepten dolayıdır: *Birincisi:* Onlarda savaşın haram olmasıdır, cahiliye halkı da böyle inanırlardı. *İkincisi:* Onlarda işlenen bir haramın diğer aylardakinden daha ağır olmasındandır, onlarda yapılan taatlar da böyledir.

İkincisi: Onlar müşriklere dolaşmaları müsaade edilen aylardır, bunu da İbn Kuteybe zikretmiştir.

"İşte doğru din budur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İşte bu doğru hükümdür, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: İşte bu doğru hesap ve yanlışsız sayıdır, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Fela tazlimu fihinne (onlarda kendinize haksızlık etmeyin)": "Fihinne" zamirinin neye raci olduğu hususunda iki görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, on iki aya racidir, bunu da İbn Abbas, demiştir. Buna göre mana şöyle olur: Cahiliye halkının yaptıkları gibi onların haramını helal, helalini de haram etmeyin.

İkincisi: O haram olan dört aya racidir, bu da Katade ile Ferra'nın görüşleridir; şöyle delil getirmişlerdir: Araplar üç ila on arasına: Liselasi leyalin halevne ve eyyamin halevne, derler. On'u geçince: Halet ve madat, derler. Üç ila on arasını zamirle söylemek isterlerse: Hünne ve haülai, derler. On'u geçerse: Hiye ve hazihi, derler. Bunu da azı çoktan ayırmak için yaparlar. İbn Enbari de şöyle demiştir: Araplar he ve nun (hünne) zamirini az sayıya, he ve elif (ha) zamirini de çoğa gönderirler. Az: Üç – on arası demektir; çok da on'dan ötesi demektir. Veccehtü ileyke ekbüşen fezbahhünne (cemi kıllet) ve kibaşen fezbahha (cemi kesret) sana koçlar gönderdim onları boğazla, demektir. Bunun içindir ki: "Minha erbaatün hurum" demiş ve: "Fela tazlimu fihinne" demiştir, çünkü "fihinne" kavlinden dördü kastetmiştir. Bazı müfessirler de: "Fihinne" zamiri on iki aya racidir, demişlerdir ki bu da mümkündür çünkü Araplar azın alametini çok için, çoğun alametini de az için kullanırlar. "Fihinne" zamiri dört aya racidir diyenlere göre onlarda haksızlık etmemede dört mana ortaya çıkar:

Birincisi: O isyanlardır; o aylarda isyanın yasaklanmasının faydası da şudur: Onlarda yapılan isyanlar diğerlerindekinden kat kat ağırdır, çünkü onlar diğerlerinden faziletlidir. Mesela: "Ve Cibrile Mikale" *(Bakara: 98)* demesi gibi; bu ikisi meleklere dahil olmakla

beraber tahsis edilmişlerdir. "Meyveler, hurma ve nar" *(Rahman: 68)* kavli de böyledir: hurma ile nar meyvelere dahil olduğu halde tahsis edilmişlerdir. "Fela refese vela fusuka vela cidale fihac" *(Bakara: 197)* ayeti de öyledir. Müstehcenlik, fasıklık ve kavga hac ayları dışında da haram olduğu halde, dikkat çekmek için tahsis edilmiştir. Aynı şekilde bütün namazların kaçınlmaması istenildiği halde özellikle orta namazın üzerinde durulması da bundandır. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Bunlardaki haksızlıktan maksat bunları ertelemedir ki o da haram ayı helal, helal ayı da haram etmektir. Bunu da İbn İshak, demiştir.

Üçüncüsü: Bu, o aylarda savaş başlatmaktır, o zaman mana şöyle olur: Onlarda kendinize haksızlık etmeyin, meğer ki size savaş açılmış olsun. Bunu da Mukatil demiştir.

Dördüncüsü: Bu, onlarda savaşı terk etmektir, o zaman da mana şöyle olur: Düşmanlarınızla savaşı terk ederek kendilerinize haksızlık etmeyin. Bunu da İbn Bahr, demiştir ki Mukatil'in görüşünün tersi olur. Allah Teala'nın bazı ayları bazılarından daha büyük yapmasının sırrı şudur: Bunlarda nefsani şeylerden çekinmekle nefsi diğer zamanlarda da şer'an kötü sayılan şeylerden tedrici olarak çekmeye alıştırmaktır.

إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا
يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطِئُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ
اللَّهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ زُيِّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمَالِهِمْ
وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٣٧﴾

37 – Haram ayı geciktirmek (yerini değiştirmek) küfürde bir artırmadır ki onunla kafirler saptırılır. Allah'ın haram ettiğinin sayısını denkleştirip de Allah'ın haram ettiğini helal etsinler. Onlara kötü amelleri süslü gösterildi. Allah kafirler topluluğuna hidayet etmez.

"İnnemennesiü ziyadetün filküfr": Cumhur nesi' lafzını hemzeli, medli ve sinin kesresi ile okumuştur. Şibl de İbn Kesir'den (ayınla) "nis'" vezninde (hemze ile) "nis'" rivayet etmiştir. Şibil'den başka bir

rivayette de, ye şeddeli olarak ve hemzesiz: "en – nesiyy" nakledilmiştir. Ebu Cafer kıraati de böyledir. Nesi'den maksat ertelemektir. Lügatçiler şöyle demişlerdir: Nesi': Bir şeyi ertelemektir. Araplar dört ayı haram sayarlardı. Bunu da İbrahim dininden almışlardır. Bazen savaş yapmak için haram ayı helal yapmak zorunda kalıyorlar; muharrem'in yerini safere bırakıyorlardı. Bazen de saferi arkasındaki aya bırakmak zorunda kalıyorlardı. Sonra ayları değiştiriyorlardı ki bütün senede aylar yerinden oynuyordu. Sanki onlar haram ayı veresiye ve ödünç alıyorlardı. Allah Teala da bunun küfürde artırma (ileri gitme) olduğunu bildirdi. Çünkü onlar haramı helal ettiler, helali de haram ettiler. "Liyuvatıu": Denkleştirmek ve uydurmak için. ""Allah'ın haram ettiğinin sayısını". Böylece dört ayın haramlığından çıkmamış olur ve bunlar da dört haram aylar gibidir, derlerdi. Böylece haramı helal etmek ve helali haram etmekle günah işlemediklerini sanırlar. O günkü insanlar bunu zilhicce ayında hac için toplandıkları zaman yaparlardı. Ferra şöyle demiştir: Araplar cahiliye döneminde hac yaparlarken Mina'dan dönecekleri zaman Kinane oğullarından hac emiri olan Nuaym bin Salebe adında bir adam kalkar: Benim kararım eleştirilmez, bana cevap verilmez ve hükmüm geri çevrilmez, derdi. Onlar da: Bize bir ay ertele, derler, yani muharrem ayının haramlığını ertele, onu safere al, derlerdi. O da bunu yapardı. Onları buna götüren sebep de, üç haram ay boyunca yağma edememeleri idi. Onların geçimi ise yağmadandı. Daha önce anlattığımız gibi aylar dolaşır, yerleri değişirdi. Şöyle de denilmiştir: Onlar Muharrem ayını bir yıl ertelerlerdi, ertesi sene olunca da onu eskisi gibi haram kılarlardı. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Birinci izah daha çok hoşuma gidiyor, çünkü bu görüşte ayların yeri değişmemiş oluyor. Mücahit de şöyle demiştir: Ayların yerini ilk defa değiştiren Cünade bin Avf el – Kinani idi. Ebu Bekir'in haccı zilkade'ye denk gelmişti. Sonra ertesi sene Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem zilhicce'de hac yaptı ve o zaman: Bilin ki zaman, Allah Teala'nın gökleri ve yeri yarattığı günkü gibi ilk haline döndü, dedi.[12] Kelbi de: Bunu ilk yapan, Nuaym bin Salebe'dir, demiştir.

"Yudallu bihillezine keferu": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, yenin fethi ve dadın kesri ile: "Yedıllü" okumuşlardır, mana da şöyledir. Onlar bu hareketleriy-

---

12 – Buhari, Tefsirü sure 9, bab, 8; Bed'ü'l – Halk, bab, 2; Mağazi, bab, 77; Adahi, bab, 5; Tevhid, bab, 24; Müslim, Kasame, hadis no, 29; Ebu Davud, Menasik, bab, 67; Ahmed, Müsned, 5/37, 73.

le sapıklığı satın alırlar. Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayetle, yenin zammesi ve dadın fethası ile meçhul olarak: "Yudallu" okumuşlardır. Hasen Basri ile Yakup da –Velid rivayeti hariç– yenin zammesi ve dadın kesresi ile "yudıllü" okumuşlardır. Bunda da üç mülahaza vardır:

Birincisi: Bu hareketleriyle Allah onları saptırır. *İkincisi:* Şeytan onları saptırır. Bu ikisini İbn Kasım zikretmiştir. *Üçüncüsü:* Kafirler insanları saptırırlar; çünkü bu adeti onlar getirmişlerdir. Ebu Ali de, takdir şöyledir, demiştir: Kafirler bu hareketleriyle kendilerine tabi olanları saptırırlar. İbn Kasım: "Bihi"deki he zamirinin nesî'e raci olduğunu söylemiştir. Nesî'in aslı, mensu', yani ertelenmiştir. "Mef'ul" vezninden "faîl" veznine dönülmüştür; nitekim şunlar da öyledir Matbuh ve tabîh, makdur ve kadîr. He'nin zulme raci olduğu da söylenmiştir, çünkü nesî', dolayısıyla zulümdür, açıkça söylenmiş gibi kabul edilmiştir. Bizim tercihimiz ise birincisidir.

يا ايها الذين
امنوا ما لكم اذا قيل لكم انفروا في سبيل الله
اثاقلتم الى الارض ارضيتم بالحيوة الدنيا من
الاخرة فما متاع الحيوة الدنيا في الاخرة الا
قليل ﴿٣٨﴾

38 – Ey o iman edenler, size ne oluyor ki size: "Allah yolunda seferber olun" denildiği zaman yere ağdınız (meylettiniz). Ahirete karşılık dünya hayatına mı razı oldunuz? Dünya zevki ahirete nisbetle pek azdır.

"Size ne oluyor ki, seferber olun denildiği zaman": Müfessirler şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Tebuk gazasına çıkmayı emredince, ki çetin, kıtlık ve çok sıcak bir mevsimde idi, meyveler olgunlaşmıştı; bu, insanlara ağır geldi ve gitmemeyi tercih ettiler. Bunun üzerine bu ayet indi. "Size ne oluyor?" kavli, soru ise de, manası azarlamadır. "İnfiru"nun manası da: Sefere çıkın, demektir. Nefrin aslı: Tahrik edici bir sebepten dolayı bir yerden başka bir yere ayrılmaktır. "İssakaltüm": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Tesakaltüm manasınadır, te seye idgam edilmiş ve başına bir hemze-

i vasl getirilmiştir. Oturdunuz, savaşa çıkmadınız, demektir. İbn Mes'ud ile A'meş kıraati de: "Tesakaltüm" şeklindedir.

"Yere meylettiniz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Yer meyvelerini çıkarınca dünya şehvetlerine meylettiniz, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Dünyaya kandınız, bunu da Dahhak, demiştir.

Üçüncüsü: Kendi yerinizde kalmayı tercih ettiniz, bunu da Zeccac, demiştir.

"Dünya hayatına mı razı oldunuz?" Yani ahireti bırakıp dünya nimetlerine mi razı oldunuz? Hâlbuki dünya zevki, cennette velilerin istifade ettiği şeylere nispetle pek azdır.

إِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا
وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا
وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٩﴾

39 - Eğer seferber olmazsanız size acıklı bir azap eder ve sizin yerinize sizden başka bir topluluk getirir. O'na hiçbir şeyle de zarar veremezsiniz. Allah her şeye kadirdir.

"Eğer seferber olmazsanız": İniş sebebi şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onları Rumlarla savaşa teşvik edince, ağır davrandılar, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Bir topluluk da şöyle demiştir: Bu özellikle, Resulullah sallalahu aleyhi ve sellem'in seferber olmalarını isteyip de savaşa gitmeyen topluluk hakkındadır. İbn Abbas şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Araplardan bir kabileyi sefere davet etti, onlar da ağırlaşınca Allah onlardan yağmuru çekti; işte onların azabı bu idi.[13] "Yerinize sizden başka bir topluluk getirir": Cihattan geri kalma hususunda ağır bir tehdittir ve Peygamberine yardımda ağır davranmayacak bir kavmi getireceğini ilandır. Sonra ona yardım etmedikleri takdirde ona zarar veremeyeceklerini bildirdi, tıpkı Mekke'de ona zarar veremedikleri gibi. "Tedurruhu": Hu zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'a racidir, mana da şöyledir: Seferberliği terk etmekle Allah'a zarar veremezsiniz. Bunu da Hasen Basri, demiştir.

13 - Ebu Davud, Cihad, hadis no, 2065.

İkincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'a racidir, mana da şöyledir: Ona yardım etmemekle ona zarar veremezsiniz. Bunu da Zeccac, demiştir.

İbn Abbas, Hasen ve İkrime'den şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Eğer seferber olmazsanız " kavli, "mü'minlerin hepsi seferber olmak zorunda değildir" *(Tevbe: 122)* kavli ile neshedilmiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Bu, nesihle ilgili değildir, çünkü iki ayet arasında çelişki yoktur. Her ayetin hükmü kendi alanında geçerlidir. Kadı Ebu Yala da bazı alimlerden şöyle dediklerini zikretmiştir: Burada nesih yoktur, ne zaman sınırdakiler düşmana karşı koyamazsa, halkın onlara yardım için seferber olması farzdır. Ne zaman da buna gerek kalmazsa, gitmeyenler mazur sayılırlar. Bir grup da şöyle demiştir: Ancak seferlik Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile olan birtakım kimselere farz kılınmıştı.

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ
نَصَرَهُ اللّٰهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ
إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ
إِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ
بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلٰى
وَكَلِمَةُ اللّٰهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾

40 – Eğer ona yardım etmezseniz, Allah ona kafirler onu ikinin ikincisi olarak çıkardıkları zaman onlar mağarada iken yardım etmişti. O zaman arkadaşına: "Üzülme, şüphesiz Allah bizimledir" diyordu. Bunun üzerine Allah ona sükunetini indirdi ve onu görmediğiniz askerlerle destekledi. Kafirlerin sözünü alçalttı. Allah'ın sözü ise o, en yüksektir. Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Eğer ona yardım etmezseniz": Yani onunla beraber seferber olmakla, demektir. "Allah ona yardım etmişti": Düşmanlarına karşı. "Kafirler onu çıkardığı zaman": "Hani, kafirler sana tuzak kuruyorlardı" *(Enfal: 30)* ayetini şerh ederken anlatımız gibi onu öldürmeye kastettikleri zaman. Ona yardımının onlara bağlı olmadığını bildirmiştir.

"İkinin ikincisi": Araplar: İkinin ikincisi, derler ki, ikinin biri; üçün üçüncüsü, derler ki, üçün biri demek isterler. Zeccac şöyle demiştir: "Saniyesneyni" hâl olarak mansuptur. Mana da şöyledir: Allah ona ikinin biri olarak yardım etti, yani tek başına yardım etti, ancak Ebu Bekir bundan müstesnadır. Bu mana da Şabi'nin şu sözünden alınmıştır: Allah Ebu Bekir'in dışında bütün yeryüzündekilere itap etmiştir. İbn Cerir mana şöyledir, demiştir: Onu, o ikinin biri iken çıkardılar, onlar da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebu Bekir'dir. Ğar (mağara) ise: Dağdaki oyuktur. İbn Faris de: Ğar, kehf, yani mağaradır, demiştir. Aynı zamanda ğar: Defne ağacıdır. Ayrıca ğar: Bir bölük insan manasına gelir. El – ğaran da: İnsanın karnı ile fercidir, çünkü onların da içi boştur. O, iki deliğinin kölesidir denir ki, karnı ile avret yerinin kölesidir demektir. Şair de şöyle demiştir:

Görmedin mi zaman gün ile geceden ibarettir,
İnsan da her zaman iki deliğinin kölesidir.

Katade şöyle demiştir: Bu mağara Mekke'deki Sevr dağındadır. Mücahit de şöyle demiştir: Efendimiz ile Ebu Bekir orada üç gece kaldılar. Ben hicret hadisini "el – Hadaik" kitabında anlattım. Enes bin Malik şöyle demiştir: Allah Teala bir ağaca emretti, o da mağarada Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in önünde bitti. Örümceğe de ağ yapmasını emretti, o da mağaranın ağzında ağ yaptı. İki yaban güvercinine de emretti; onlar da mağaranın ağzında yuva yaptılar. Onlar mağaraya yaklaşınca birisi acele ile mağaraya bakmaya gitti; iki güvercini görünce döndü: Mağaranın ağzında iki güvercin gördüm; içinde kimsenin olmadığını anladım, dedi. Mukatil de şöyle demiştir: İzci geldi, ayak izlerine baktı: Bu, İbn Ebi Kuhafe'nin oğlunun, yani Ebu Bekir'in ayak izidir, ötekisini ise tanımıyorum, ancak o da Makam –ı İbrahim'deki ayağa benziyor, dedi. Müşrikler mağaranın ağzına gelince Ebu Bekir ağlamıştı; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de ona: "Üçüncüleri Allah olan iki kimse için ne düşünüyorsun?" dedi.[14]

"Sekine (sükunet) hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, rahmettir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Vakardır, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Sükunet ve huzurdur, bunu da İbn Kuteybe demiştir ki en doğrusu budur.

"Aleyhi": Zamiri hakkında da üç görüş vardır:

14 – Buhari, Fedailü's – Sahabe, bab, 2; Menakıbu'l – Ensar, bab, 45; Müslim, Fedailü's – Sahabe, hadis no, 1; Tirmizi. Tefsirü sure 9, bab, 1; Ahmed, Müsned, 1/4.

Birincisi: O, Ebu Bekir'e racidir, bu da Ali bin Ebi Talib, İbn Abbas ve Habib bin Ebi Sabit'in görüşüdür. Bu görüşü destekleyenler, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in rahat olmasını delil getirmişlerdir.

İkincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Buradaki ha zamiri tesniye manasınadır, takdiri de: Feenzelallahu sekinetehu aleyhima şeklindedir. Birini zikretmekle diğerine gerek kalmamıştır, mesela: "Allahu ve Resuluhu ahakku en yurduhu" *(Tevbe: 62)* ayetinde olduğu gibi. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Onu destekledi": Yani Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i takviye etti, demektir, bunda da ihtilaf yoktur. "Görmediğiniz askerlerle": Onlar da meleklerdir. Bu ne zaman olmuş idi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bedir savaşında, Ahzab savaşında ve Huneyn savaşında olmuştur, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O mağarada iken melekler kafirlerin yüzlerini ve gözlerini onu görmekten çevirmişlerdi. Bunu da Zeccac, demiştir.

Eğer: "Eyyedehu"nun zamiri ittifakla Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e raci ise, "aleyhi"deki he ondan nasıl ayrı oluyor, hâlbuki onlar Kur'an'ın nazmı bakımından eşittirler?" denilirse, cevap şöyledir:

Her lafız, kendine layık olana raci olur; sükunete ancak panik içinde olan muhtaç olur; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ise panik içinde değildi. Meleklerin desteklemesine gelince, bu da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den başkası değildi. Bunun bir benzeri de şu ayettir: "Allah'a ve Peygamberine iman etmeniz ve saygı gösterip ve onu tazim etmeniz için" *(Feth: 8)*; bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem için, "O'nu takdis etmeniz için" ise, bu da aziz ve celil olan Allah'tır.

"Kafirlerin sözünü alçalttı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kafirlerin sözü şirktir, Allah da onu alçattı, çünkü o, çiğnenmeye mahkumdur. Allah'ın kelimesi ise tevhittir, o da en yücedir, zira meydana çıktı. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Kafirlerin kelimesi, onu öldürmek için kendi aralarında kurdukları hiledir, Allah'ın kelimesi ise ona yardım edici olmasıdır. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Abbas, Hasen,

İkrime, Katade, Dahhak ve Yakup da, nasb ile: "Vekelimetallahi" okumuşlardır.

"Allah mutlak galiptir": Yani kafirlerden intikam almada. "hikmet sahibidir": İdaresinde.

انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ
وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

41 – Hafif ve ağır olarak seferber olun ve Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihat edin. Bu, eğer bilirseniz, sizin için daha hayırlıdır.

"Hafif ve ağır olarak cihad edin": İniş sebebi şöyledir: Mikdad, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi, o ise iri ve şişman idi, Efendimize şikayet etti ve kendisine izin vermesini istedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Süddi, demiştir. "Hafif ve ağır olarak" kavlinde ise on bir görüş vardır:

Birincisi: Yaşlı ve genç olarak. Bunu Enes, Ebu Talha'dan rivayet etmiş; Hasen, Şa'bi, İkrime, Mücahit, Ebu Salih, Şemr bin Atıyye, İbn Zeyd ve diğerleri de böyle demişlerdir.

İkincisi: Yaya ve binekli olarak, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Evzai de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Aktif ve pasif olarak, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade ile Mukatil de böyle demişlerdir.

Dördüncüsü: Zengin ve fakir olarak. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Sonra bu mülahazanın anlamında da iki görüş vardır: Hafif: Darlıkta ve aile sahibi olan; ağır da: Aile sahibi ve bolluk içinde olandır. Bunu da Ferra, demiştir. *İkincisi:* Hafif: Bollukta olanlar, ağır da: Darlıkta olanlardır. Bu da Zeccac'tan nakledilmiştir.

Beşincisi: Aile sahibi olarak ve olmayarak, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir.

Altıncısı: Mal sahibi olarak ve olmayarak, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Yedincisi: Meşgul olarak ve olmayarak, bunu da Hakem, demiştir.

Sekizincisi: Sağlıklı ve hasta olarak, bunu da Mürre el – Hemedani ile Cüveybir, demişlerdir.

Dokuzuncusu: Bekar ve evli olarak, bunu da Yeman bin Reyyab, demiştir.

Onuncusu: Taate karşı hafif ve günaha karşı ağır olarak. Bunu da Maverdi, demiştir.

On Birincisi: Hafif silahlı ve ağır silahlı olarak, bunu da Salebi, demiştir.

Ata el – Horasani, bu ayetin: "Bütün mü'minlerin seferber olmaları uygun değildir" *(Tevbe: 122)* kavli ile mensuh olduğunu İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Süddi de: "Zayıflara da hastalara da sorumluluk yoktur" *(Tevbe: 91)* ayetiyle mensuh olduğunu söylemiştir.

"Mallarınızla canlarınızla cihat edin": Kadı Ebu Yala şöyle demiştir: Cihat hem mal hem de canla vacip olmuştur; kimin malı olur da kendisi hasta veya kötürüm veya zayıf olur, savaşamazsa, ona malı ile cihat etmek düşer. Mesela malını başkasına verir o da onunla savaşır, tıpkı güçlü olduğu takdirde kendisine savaşın lazım geldiği gibi. Eğer malı ve gücü olursa, ona malla ve canla cihat etmek lazım gelir. Kim de yoksul ve aciz olursa, ona da Allah ve Resulü için insanlara öğüt vermekle cihat etmesi gerekir; çünkü Allah Teala şöyle buyurmuştur: Ne de Allah ve Resulu için insanlara öğüt verenlere bir sıkıntı vardır" *(Tevbe: 91)*.

"Bu sizin için daha hayırlıdır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu cihat sizin için onu terk etmekten ve ağır davranmaktan daha hayırlıdır.

İkincisi: Bu cihat sizin için daha hayırlıdır, "eğer bilirseniz": Sizin için onda ne kadar sevap olduğunu.

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلَٰكِنْ
بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ ۚ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا
لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ
لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾

42 – Eğer (davet olundukları şey) yakın bir menfaat ve orta bir sefer olsaydı, elbette sana uyarlardı. Fakat meşakkatli sefer onlara uzak geldi. "Eğer gücümüz yetseydi herhalde sizinle çıkardık" diye yemin edecekler. Kendilerini helak ediyorlar. Allah biliyor ki şüphesiz onlar muhakkak yalancılardır.

"Eğer yakın bir menfaat olsaydı": Müfessirler: Bu ayet Tebuk

seferinden geri kalan münafıklar hakkında inmiştir, demişlerdir. Ayetin manası şöyledir: Eğer davet edildikleri şey yakın bir araz olsaydı, ki araz da dünya menfaatlerinden önüne çıkan her şeydir, o zaman mana şöyle olur: Eğer yakın bir ganimet veya kısa ve kolay bir sefer olsaydı, mala tamahlarından dolayı sana uyarlardı. "Velakin beudet aleyhimüşşukkah": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Şukka sefer demektir. Zeccac da: Şukka, gaye ve hedeftir, demiştir. İbn Faris de şöyle demiştir: Şukka: Uzak bir yere gitmektir ki: Şukkatün şâkkatün, dersin.

"Allah'a yemini edecekler": Yani münafıklar onlara döndüğünüz zaman yemin edecekler, demektir. "Levisteta'na": Zaide, A'meş'ten rivayetle, Asmai de Nafi'den naklen, vavın zammesiyle: "levüsteta'na" okumuşlardır. Nerede olursa da böyle okumuşlardır, mesela "levuttala'te aleyhim" *(Kehf: 18)* kavlinde olduğu gibi. Sanki vavın harekesine ihtiyaç duyulunca zamme ile harekelenmiştir. Çünkü zamme vavın kardeşidir. Mana da: Eğer gücümüz yetseydi ve imkanımız olsaydı, demektir. "Kendilerini helak ediyorlar": Yalan ve münafıklıkla. "Allah onların muhakkak yalancılar olduklarını bilir": Çünkü onlar zengin idiler ve sefere çıkmadılar.

عَفَا اللّٰهُ عَنْكَۚ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ حَتّٰى
يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذٖينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبٖينَ ﴿٤٣﴾

43 – Allah seni affetsin, doğru söyleyenler sana belli oluncaya ve yalancıları da sen bilinceye kadar onlara niçin izin verdin?

"Allah seni affetsin, onlara niçin izin verdin?": Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Tebuk seferine çıktığı zaman geride kalan münafıklara sefere katılmamaları için izin vermişti. İbn Abbas şöyle demiştir: O gün için münafıklar bilinmiyordu. Amr bin Meymun da şöyle demiştir: İki hareket vardır ki Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onları yaptı: Münafıklara izin vermesi ve esirlerden fidye alması. Allah Teala sizin de dinlediğiniz gibi ona itap (paylama) etti. Müverrik: Rabbi bu nedenle ona itap etmiştir, demiştir. Süfyan da şöyle demiştir: Şu letafete bak, onu günahla paylamadan önce onu affetmekten bahsetti. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ona yaptığı bir suçtan dolayı böyle hitap etmedi, ancak: "Allah seni affetsin" demekle ona önem verdi. Tıpkı bu, senin için kıymetli olan birine: "Allah seni affetsin, benim işimi ne yaptın? Allah senden razı olsun, ziyaretime gelseydin" sözü gibidir.

"Doğru söyleyenler sana belli oluncaya kadar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası şudur: Savaşa katılmamada özrü olanlarla olmayanları bilinceye kadar.

İkincisi: Eğer onlara izin vermese idin savaşa katılmazlardı, özürlerindeki yalancılıkları da ortaya çıkardı. Katade şöyle demiştir: Sonra Allah Teala bu ayeti: "Onlardan istediğine izin ver" *(Nur: 62)* kavli ile neshetti.

لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اَنْ يُجَاهِدُوا
بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿٤٤﴾ اِنَّمَا
يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ
وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾

44 – Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla, canlarıyla cihat etmeleri için senden izin istemez. Allah müttakileri pekiyi bilir.

45 – Senden ancak Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, kalpleri şüphe edip de şüphelerinin içinde bocalayanlar izin isterler.

"Allah'a iman edenler senden izin istemez": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu, savaşa katılmamak için izin isteyen münafıkları ayıplamadır. Zeccac da şöyle demiştir: Allah Peygamberine o vakitte münafıklık alametinin savaşa gitmemek için izin istemek olduğunu bildirmiştir.

İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu ayet: "Ondan izin almadan gitmezler..." *(Nur: 62)* kavli ile neshedildi. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Burada neshin rolü yoktur, çünkü iki ayetle de amel etmek mümkündür. Şöyle ki, münafıkları mazeretleri olmadığı halde savaşa katılmamak için izin istemekle ayıpladı, ihtiyaçları olduğu için de mü'minlere izin vermeyi caiz gördü. Münafıklar onunla beraber olup da bir ihtiyaçları çıkarsa, ondan izin almadan giderlerdi.

وَلَوْ اَرَادُوا الْخُرُوجَ لَاَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَلٰكِنْ كَرِهَ اللّٰهُ انْبِعَاثَهُمْ
فَثَبَّطَهُمْ وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ ﴿٤٦﴾ لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ

مَا زَادُوكُمْ اِلَّا خَبَالًا وَلَاَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ
الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾

46 – Eğer cihada çıkmak isteselerdi, onun için mutlaka bir hazırlık yaparlardı. Ancak Allah onların davranmalarını istemedi de onları geri koydu. Ve: "Oturanlarla beraber oturun" denildi.

47 – Eğer sizinle çıksalardı, bozgununuzu artırmaktan başka bir şey yapmazlar ve sizi fitneye düşürmek isteyerek aranıza koşarlardı. İçinizden onları dinleyenler vardır. Allah zalimleri çok iyi bilir.

"Eğer çıkmak isteselerdi": Savaşa katılmamak için izin isteyenleri kastediyor.

Hazırlıktan murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Niyettir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Silah, binek hayvanı ve savaşa çıkmak için lazım olan araç ve gereçlerdir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İnbias: Hareket edip atılmaktır, tesebbut da: Bir insanı yapmak istediği şeyden alıkoymaktır.

"Onlara: Oturun, denildi": Onlara bunu diyen hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: onları perişan etmek için bu onlara ilham edildi, bunu Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Onlara kızdığı için bunu Pygamber sallallahu aleyhi ve sellem demiştir. *Üçüncüsü:* Bunu onlar birbirlerine dediler. Bu ikisini Maverdi zikretmiştir.

Oturanlardan kimlerin kastedildiği hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar mazeretleri olmadığı halde oturan (savaşa katılmayan)lardır. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Kadınlar ve çocuklar gibi mazeret dolayısıyla oturanlardır. Bunu da Ali bin İsa zikretmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Sonra Allah Teala çıkmalarını niçin istemediğini şu sözü ile bildirdi: "Eğer aranızda savaşa çıksalardı bozgununuzu artırmaktan başka bir şey yapmazlardı". Ayette geçen habal: Bozgunculuk ve bir şeyin gitmesidir. İbn Kuteybe de: Habal: Şer ve kötülüktür, demiştir.

Eğer: Sanki ashapta bozgunculuk varmış gibi: "Bozgununuzu artırmaktan başka bir şey yapmazlardı, denildi diye akla gelirse, cevap şöyledir: Bu, istisnai munkatıdır, mana da: Sizin gücünüzü artırmaz ancak aranıza fesat sokarlar, demektir. Bu ayetin iniş sebebi için de

şöyle denilmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem askerinin çadırını Veda tepesinin üzerine kurunca, Abdullah bin Übey de çıkıp o da çadırını tepenin aşağısına kurdu. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hareket edince Abdullah bin Übey, savaşa katılmayan münafıklarla beraber geri döndü. İşte ayet bunun üzerine indi.

"Veleevdau hilaleküm": İyda: Kalabalığın arasında yürümektir. Ebu Ubeyde: Aranızda koşarlardı, demiştir. Aslı tahallül (araya girmek)ten gelir. Zeccac da: Evda'tü fisseyr: Hızlı yürümektir, demiştir.

"Sizi fitneye düşürmek isterler": Yani sizin için fitne ararlar. demektir. Fitne hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Küfürdür, bunu da Dahhak, Mukatil ve İbn Kuteybe demişlerdir.

İkincisi: Cemaati dağıtmak ve söz birliğini bozmaktır. Hasen de şöyle demiştir: Aranızı bozmak için söz getirip götürürler.

"İçinizde onları dinleyenler vardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Haberlerinizi onlara taşıyan casuslar vardır, bunu da Mücahit ile İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: Onların sözünü dinleyip onlara itaat edenler vardır, bunu da Katade ile İbn İshak, demişlerdir.

لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ حَتّٰى
جَٓاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ اَمْرُ اللّٰهِ وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٤٨﴾

48 – Andolsun, bundan önce de fitne (çıkarmak) istemiş ve senin için (birtakım) işler çevirmişlerdi. Sonunda hak geldi ve onların hoşlanmamasına rağmen Allah'ın emri üstün geldi.

"Fitne çıkarmak istemişlerdi": Fitnede iki görüş vardır:

Birincisi: Şerdir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Şirktir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Bundan önce": Yani Tebuk gazasından önce.

"Senin için işler çevirmişlerdi": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Başına iş açmak istemişlerdi, bunu da İbn Abbas, demiştir. Şöyle denilmiştir: Münafıklardan on iki adam geceleyin Peygamberimizin yolunu kestiler, ona suikast yapmak istediler, Allah da kendisini onlardan korudu.

İkincisi: İşini dağıtmak ve dinini iptal etmek için tuzak kurdular,

bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Bu da İbn Übey'in adamlarıyla beraber Uhut savaşından çekilmeleri gibidir.

Üçüncüsü: Kalplerinde olmayanı söylemeleridir.

Dördüncüsü: Görünürde sana meyledip içten müşriklerle güçbirliği yapmalarıdır.

Beşincisi: Onların "eğer gücümüz olsaydı sizinle beraber çıkardık" diye Allah'a yemin etmeleridir. Bu görüşleri Maverdi serdetmiştir.

"Sonunda hak geldi": Yani yardım geldi, "Allah'ın emri üstün geldi": Yani İslam.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِّي أَلَا فِي الْفِتْنَةِ
سَقَطُوا وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٤٩﴾

49 – Onlardan kimi: "Bana izin ver; beni fitneye düşürme" der. Bilin ki onlar fitneye düşmüşlerdir ve cehennem kafirleri gerçekten kuşatmıştır.

"Onlardan kimi bana izin ver, der": İniş sebebi şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Ced bin Kays'e: "Ey Ced, sarı benizlilerle (Rumlarla) dövüşmek ister misin, belki bazı kızlarını ganimet olarak alırsın?" dedi. O da: Ya Resulallah, bana müsaade et, ben evimde kalayım, beni Rum kızlarına meftun eyleme, dedi ve Efendimiz'den yüz çevirdi. O da: Sana izin verdim, dedi. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.[15] Bu ve bundan sonraki "innemassaadakütü"ye kadar olan ayetler, münafıklar hakkındadır.

"Onlardan": Yani münafıklardan, "kimisi, bana izin ver, der": Yani savaşa gitmemek için. O da Ced bin Kays'tir. "Beni fitneye düşürme" kavli hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Başımı kadınlarla derde sokma, bunu İbn Abbas, Mücahit ve İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: Benim için zor olan savaşa çıkmayı emretmekle beni günaha sokma, sonra sana muhalefet etmekle günaha girerim. Bunu da Hasen, Katade ve Zeccac, demişlerdir.

15 – Suyuti, ed – Dürrü'l – Mensur, Muhammed bin İshak rivayeti, İbn Münzir ve Beyhaki, Delail.

Üçüncüsü: Seninle çıkmamı zorunlu kılarak beni inkara sevk etme. Bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: Beni işimden alıkoyma (Ced, bütün bunları alay yollu söylemektedir. Mütercim).

"Bilin ki onlar fitneye düştüler": Bu fitnenin ne olduğunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O küfürdür, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* Sıkıntıdır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan, demiştir. *Üçüncüsü:* Günahtır, bunu da Katade ile Zeccac, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Cehennem azabıdır, bunu da Maverdi zikretmiştir.

اِنْ تُصِبْكَ
حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْۚ وَاِنْ تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ اَخَذْنَا
اَمْرَنَا مِنْ قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ ﴿٥٠﴾ قُلْ لَنْ
يُصِيبَنَا اِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَاۚ هُوَ مَوْلٰينَاۚ وَعَلَى اللّٰهِ
فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾

50 – Eğer sana bir iyilik gelirse, onları üzer. Eğer sana bir musibet gelirse, "biz gerçekten işimizi (tedbirimizi) önceden aldık" derler ve sevinerek döner giderler.

51 – De ki: "Başımıza asla Allah'ın yazdığından başka bir şey gelmez. O; Mevla'mızdır. Mü'minler yalnız Allah'a tevekkül etsinler".

"Eğer sana bir iyilik gelirse": Yani yardım ve ganimet, demektir. Musibet: Ölüm ve yenilgidir. "Biz tedbirimizi aldık, derler": Yani işi sağlam tutup savaşa çıkmadık, derler. "Sevinerek dönerler": Senin başına gelenden ve kendilerinin esenlikte olmalarından dolayı.

"Allah'ın yazdığı": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın takdir ettiği, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Kitabında bizim zafer kazanacağımızı açıklayıp da bunun da bizim için bir güzellik olacağını yahut öldürülüp de şehit düşerek yine bizim için bir güzellik olacağını açıkladığı. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Sonunda başımıza ancak Allah'ın bizim için yazdığı ve bize va'dedilen şey gelir. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"O, Mevla'mızdır": Yani yardımcımızdır.

قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَٓا اِلَّٓا
اِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِۜ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ اَنْ يُص۪يبَكُمُ اللّٰهُ
بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِه۪ٓ اَوْ بِاَيْد۪ينَاۘ فَتَرَبَّصُٓوا اِنَّا مَعَكُمْ
مُتَرَبِّصُونَ ﴿٥٢﴾

52 – De ki: "Bizim için iki güzellikten birini mi bekliyorsunuz? Bizse Allah'ın, kendi katından yahut bizim elimizle başınıza bir azap getirmesini bekliyoruz. Siz bekleyin; biz de sizinle beraber beklemekteyiz".

"Kul hel terabbesune bina": Bekliyor musunuz, demektir. İki güzellik: Zafer ve şehitliktir. "Bizse Allah'ın kendi katından yahut bizim elimizle başınıza bir azap getirmesini bekliyoruz": Bu azap hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Yıldırımlardır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Ölümdür, bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

"Elimiz": Yani öldürmekle, demektir.

قُلْ اَنْفِقُوا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ
مِنْكُمْۜ اِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِق۪ينَ ﴿٥٣﴾

53 – İster isteyerek ister istemeyerek harcayın; sizden asla kabul olunmayacak. Çünkü siz gerçekten bir fasıklar topluluğu oldunuz.

"İster isteyerek ister istemeyerek harcayın": İniş sebebi şudur: Ced bin Kays, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ona Rumlarla savaşmayı teklif edince şöyle dedi: Ben kadınları gördüğüm zaman dayanamam, hemen vurulurum; sana malımla yardım edeyim, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bu emir kalıbında ise de manası şarttır ve şöyledir: Gönüllü veya gönülsüz harcasanız sizden asla kabul olunmayacaktır. Bunun örneği şiirde çoktur:

Bize ister iyilik et istersen kötülük et, kınanmazsın,
Eğer bizden nefret edersen senden nefret edilmez.

Ona, kötülük etmesini söylemiyor; ancak iyilik etse de kötülük etse de sözünden dönmeyeceğini bildiriyor. Ferra da: "Onlar için istiğfar etsen de istiğfar etmesen de birdir" *(Tevbe: 80)* kavli de böyledir, demiştir.

وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا
بِاللّٰهِ وَبِرَسُولِهِ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلٰوةَ إِلَّا وَهُمْ
كُسَالٰى وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٥٤﴾

54 – Harcamalarının kabul olunmamasına sadece Allah'ı ve Peygamberini inkar etmeleri, namaza ancak tembel tembel gelmeleri ve harcamayı da ancak istemeyerek yapmaları mani oldu.

"Vema meneahüm entukbele minhüm nefekatühüm": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, te ile: "Tukbele" okumuşlar; Hamze ile Kisai de, ye ile: "Yukbele" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim müennes okursa, failin şeklen müennes olmasındandır, kim de ye ile okursa, failin hakiki müennes olmamasındandır. O nedenle müzekker olması caizdir, mesela "femen caehu mevizetün min rabbihi" *(Bakara: 275)* gibi. Cuhduri ise, meftuh ye ile "yakbele" ve tenin kesresi ile "nefekatihim" okumuştur. A'meş de, elifsiz ve te de merfu olarak: Nefekatühüm" okumuştur. Ebu Miclez ile Ebu Reca da ye ile "en yakbele" ve tekil olarak da mansup te ile "nefekatehum" okumuşlardır.

"İlla ennehüm": İbn Enbari: "Enne" burada meftuhtur, çünkü o, müevvel masdar olarak "meneahüm" ile merfudur, takdir de şöyledir, demiştir: Ve ma meneahüm kabulen nefekati minhüm illa küfrühüm billahi.

"Ancak namaza tembel olarak kalkarlar": Bunu da Nisa suresi ayet: 142'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Ancak istemeyerek harcarlar": Çünkü onlar Allah yolunda harcamayı para cezası sayarlar.

فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا
فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٥٥﴾

55 – Onların ne malları ne de evlatları seni imrendirmesin. Allah ancak bunların yüzünden onlara dünya hayatında azap etmeyi ve ruhlarının da kafir olarak çıkmasını istiyor.

"Onların malları seni imrendirmesin": Yani onlara mal ve evlat olarak verdiğimiz nimetler hoşuna gitmesin, demektir. Ayetin manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Dünya hayatındaki malları ve evlatları hoşuna gitmesin, Allah ancak onlara ahirette bu yüzden azap etmek istiyor. Bunu da İbn Abbas, Mücahit, Katade, Süddi ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Buna göre ayette takdim ve tehir vardır; ahiretteki azapları da mal kazanma ve onu harcamadaki yaptıkları şey yüzünden olacaktır.

İkincisi: Bu, nazımda (Kur'an'da) olduğu gibidir (takdim ve tehir yoktur), mana da şöyledir: Dünyada onlara malları ve evlatları nedeniyle musibet vermesi için; bunlar onlar için azap, mü'minler için ise mükafattır. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Mallarından zekat almak ve onu Allah yolunda harcamakla onlara azap etmek içindir. Bunu da Hasen, demiştir. Buna göre (ha) zamiri yalnız mallara raci olur.

Dördüncüsü: Evlatlarını esir ve mallarını ganimet etmekle onlara azap etmesi için, demektir. Bunu da Maverdi zikretmiştir. Buna göre bu olay müşriklerde gerçekleşecektir.

"Ve tezhaka enfüsühüm": Canları çıksın, demektir. Zehakassehmü denir ki, ok hedefi delip geçmektir.

وَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَلٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ
يَفْرَقُونَ ﴿٥٦﴾ لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَاً اَوْ مَغَارَاتٍ اَوْ مُدَّخَلًا لَوَلَّوْا
اِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ ﴿٥٧﴾

56 – Sizden olmadıkları halde şüphesiz sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Onlar ancak korkan bir topluluktur.

57 – Eğer bir sığınak yahut mağaralar veyahut sokulacak bir yer bulsalar, elbette koşarak yüzlerini oraya çevirirlerdi.

"Sizden olduklarına dair yemin ederler": Yani mü'min olduklarına dair, demektir. "Yefrakun" da: Korkarlar manasınadır. Melce': Zeccac şöyle demiştir: Melce' ve lece' medsiz ve hemze ile: Korunak demektir. Mağaralar ise: İnsanın gizlendiği kovuklardır. Said bin

Cübeyr ile ibn Ebi Able, mimin zammesiyle: "Ev muğaratin" okumuşlardır. Çünkü Ağartü ve ğurtü denir ki: Derin yere girmektir. Müddehal'in aslı: Müdtehal'dir, ancak te dal olmuştur, çünkü te fısıltılı, dal da açık okunan harflerdendir. Te ile dal aynı yerden çıkar; böylece kelam bir açıdan daha hafif olur. Übey, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu'l – Cevza, mimin ref'i, meftuh te ve dal ile hı da şeddeli olarak: "Ev mütedehhalen" okumuşlardır. İbn Mes'ud ile Ebu İmran da mazmum mimden sonra nun ile: "Mündehalen" okumuşlardır. Hasen, İbn Yamur ve Yakup da, mimin fethi, dal şeddesiz ve sakin olarak: "Medhalen" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim medhal okursa, dahale yedhulu medhalen'den getirmiş olur, kim de "müdhalen" derse, edhaltuhu müdhalen'den getirmiş olur. Şair de şöyle demiştir:

Sabah akşam Allah'a hamd ederiz,
Rabbim bizi hayırla sabaha ve akşama çıkardı (mümsa ve musbah).

Müddehal ve müdhal'ın manası şöyledir: Keşke aralarına sokulacak bir topluluk bulsalardı, "levellev ileyhi": Bu şeylerden birine yönelirlerdi. "Ve hüm yecmehun": Öyle bir koşarlardı ki hiçbir şey onların yüzlerini çeviremezdi. Ayette geçen cemaha, ki tamaha da aynıdır, bir şeye doğru hızla koşup hiçbir şey onu çevirmemektir. Gemin zaptedemediği ata da bundan dolayı feresün cemuhun, denir.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ
فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطَوْا مِنْهَا إِذَا هُمْ
يَسْخَطُونَ ﴿٥٨﴾

58 – Onlardan kimi sadakalar hususunda seni ayıplar; eğer onlardan kendilerine verilirse, hoşlanır; eğer onlardan kendilerine verilmezse, hemen kızarlar.

"Onlardan kimi sadakalar hususunda seni ayıplar": Kimler hakkında indiğinde iki görüş vardır:

Birincisi: O (ayıplayan) Zülhuvaysıra et – Temimi'dir. Bir gün Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Adil ol, ya Resulallah, dedi. Bu ayet bunun üzerine indi. Buna Ebu'l – Havasır, İbn Zil Huvaysıra da, denilmiştir.

İkincisi: Salebe bin Hatıb'tır: Muhammed ancak istediğine verir derdi; ayet bunun üzerine indi. İbn Kuteybe şöyle demiştir:

"Yelmizüke": Seni ayıplar ve sana dil uzatır, demektir. Hemeztü fülanen ve lemeztuhu denir ki, birini gıybet edip ayıplamaktır. Çoğunluk mimin kesri ile "yelmizüke" okur, Yakup, Nazif de Kunbul'dan, Eban da Asım'dan, Kazzaz da Abdülvaris'ten hepsinde mimin zammesiyle: "Yelmuzune" *(Tevbe: 79)*, "yelmüzüke" ve "vela telmuzu" *(Hucurat: 11)* okumuşlardır. İbn Semeyfa' da yufailüke vezninde "yülamizüke" okumuştur. Bunu da Hammad bin Seleme, İbn Kesir'den rivayet etmiştir. Ebu Ali el - Farisi de: Burada faaltü vezni müşareket için olmamalıdır demiştir, mesela taraktunna'le ve âfahullah örneklerinde olduğu gibi. Çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem böyle bir şey yapmaz. A'meş ise, mimin şeddesi ve elifsiz olarak yufa'ilüke vezninde "yülemmizüke" okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Lemeztürrecüle elmizuhu ve elmuzuhu denir ki birini ayıplamak manasınadır. Hemeztuhu ehmizuhu da aynı manayadır. Şair de şöyle demiştir:

Seninle karşılaştığım zaman bana sırıtıyor (gülümsüyor)sun,
Gözden kaybolduğum zaman da beni kötülüyorsun.

وَلَوْ اَنَّهُمْ رَضُوا مَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ
وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ سَيُؤْتِينَا اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ وَرَسُولُهُٓ
اِنَّٓا اِلَى اللّٰهِ رَاغِبُونَ ﴿٥٩﴾ اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَٓاءِ وَالْمَسَاكِينِ
وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ
وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَابْنِ السَّبِيلِۜ فَرِيضَةً مِنَ
اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾

59 - Eğer onlar Allah ve Resul'ünün verdiklerine razı olsalar ve: "Allah bize yeter. Yakında bize Allah da Resul'ü de verecektir. Şüphesiz biz, Allah'a rağbet edenleriz" deselerdi (ne olurdu!)

60 - Sadakalar Allah'tan bir farz olarak ancak fakirlere, yoksullara, onun (sadakanın) üzerinde çalışanlara, kalpleri (İslam'a) ısındırılmak istenenlere, kölelere, borçlulara, Allah yolunda ve yol oğluna (yolda kalanlara) aittir. Allah hakkıyle bilendir, hikmet sahibidir.

"Eğer onlar Allah ve Resul'ünün verdiğine razı olsalardı": Yani kendilerine verilen şeye kanaat etselerdi, demektir. "Biz Allah'a rağbet

edenleriz": Yani fazla vermede, eğer böyle deselerdi kendileri için daha hayırlı olurdu. Bu, "lev"in cevabıdır, o da lafızdan hazfedilmiştir.

Sonra: "Sadakalar ancak fakirlerin ve miskinlerindir" diyerek sadakaları hak edenleri açıkladı. Fakir ile miskinin sıfatlarında altı görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Fakir: Dilenmeye tenezzül etmeyendir. Miskin ise isteyen ve canı üzerinde olandır (kıt kanaat geçinendir). Bunu İbn Abbas, Hasen, Mücahit, Cabir bin Zeyd, Zühri, Hakem, İbn Zeyd ve Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Fakir: Kronik hastalığı olduğu halde muhtaç olandır. Miskin ise: Böyle bir hastalığı olmayandır. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Fakir: Hicret edendir, miskin de: Hicret etmeyendir. Bunu Dahhak bin Müzahim ile Nahai demişlerdir.

Dördüncüsü: Fakir: Müslümanların yoksuludur. Miskin de: Ehl-i kitaptan olandır. Bunu da İkrime demiştir.

Beşincisi: Fakir: bir şeyleri olandır, miskin ise hiçbir şeyi olmayandır. Bunu da Ebu Hanife, Yunus bin Habib, Yakub bin Sikkît ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Delilleri de Şair Rai'nin şu sözüdür:

Fakir ailesine yetecek kadar sütlü devesi olandır,
Başka devesi ve koyunu olmayandır.

Ona ve ailesine yetecek kadar sütlü devesi olana fakir, demiştir Bir bedeviye: "Sen fakir misin?" dedim. O da: Hayır vallahi, ben miskinim, dedi. Ben fakirden daha kötü durumdayım demek istedi.

Altıncısı: Fakir miskinden daha muhtaçtır, bu da İmam Ahmed'in mezhebidir. Çünkü fakir, fakar'ın (omurların) kırılmasından alınmıştır, miskin ise sükunet ve tevazudan alınmıştır. Ötekisi daha düşkündür. İbn Enbari de şöyle demiştir: Asmai'den: Miskin hali fakirinkinden daha iyi olandır. Ahmed bin Ubeyd de: Miskin hali fakirden daha iyi olandır. Çünkü fakir lügatte sırt omurlarından biri çıkarılana denir; sanki şiddetli fakirlikten beli kırılmış gibidir. Sonra mefkur yerine fakir denilmiştir; tıpkı mecruh ve cerîh, matbuh ve tabîh denildiği gibi. Şair de şöyle demiştir:

Akbabaların keçe gibi kanatlarıyla uçuştuğunu görünce,
O da beli eğri at gibi kanatlarını kaldırdı.

Bu görüşün delili de: "Ve emmessefinetü fekanet limesakine yamelune filbahr" *(Kehf: 79)* ayetidir. Mali değeri olan gemiye sahip kimseleri miskin diye nitelemiştir. Bizce de doğrusu budur.

"Onların üzerinde çalışanlara": Bunlar da sadaka toplamak için çalışanlardır, bunlara normal ücretleri kadar verilir, aldıkları zekat değildir.

"Kalpleri ısındırılmak istenenlere": Bunlar da öyle bir topluluktur ki Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bunlara verdiği şeyle onları kazanmak isterdi. Bunlar şerefli kimselerdi ve Müslüman ve kafir olmak üzere iki sınıf idiler. Müslümanlar da iki sınıf idiler, bir sınıfın İslam'a karşı niyetleri zayıf idi, onların niyetlerini düzeltmek için onları ısındırmak istedi, mesela Uyeyne bin Hısn ile Akra (bin Habis) gibi. Bir sınıfın da niyetleri düzgün idi, onların da müşrik aşiretlerini ısındırmak için onlara verilirdi, mesela Adiy bin Hatim gibi. Müşrikler de iki sınıf idiler; bir sınıfı Müslümanlara eziyet etmek isterlerdi; onların eziyetlerini def etmek için ısındırdı, mesela Amir bir Tufeyl gibi. Bir sınıfın da İslam'a meyli vardı, iman etmeleri için onlara verdi, mesela Safvan bin Ümeyye gibi. Ben müellefe-i kulubun sayılarını "Telkih" kitabında zikrettim. İmam Ahmed'in bir rivayetinde bunların hükmü bakidir. Ebu Hanife ile Şafii: Hükümleri mensuhtur, demişlerdir. Zühri ise: Ben müellefe-i kulubun hükmünü nesheden bir şey bilmiyorum, demiştir.

"Kölelere": Bunu da Bakara suresi ayet 177'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Borçlulara": Bunlar da borçlanıp da ödeme imkanı bulamayanlardır. Katade: Bunlar kötü yola sapmadan, israf ve dağıtma cihetine gitmeden borç altına girmiş kimselerdir, demiştir. Böyle demesinin sebebi şudur, çünkü kötü yola giden bir kimse, borcu ödenirse aynı maksatla tekrar borçlanabilir. Onun da borcunu ödemede ve ona da zekat vermede ihtilaf yoktur, ancak Katade bunu hoşlanmayarak demiştir.

"Allah yolunda": Yani gazilere ve sınırları bekleyenlere. Bize göre bunların zenginine de fakirine de zekat vermek caizdir. Şafii'nin görüşü de budur. Ebu Hanife ise: Onlardan ancak fakire verilir, demiştir. Zekattan hacc için verilir mi yoksa verilmez mi? Bunda da İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır.

"Yolculara": Bu da sefere çıkıp da kesilip kalandır, ister ki memleketinde malı olsun. Bunu Mücahit, Katade, Ebu Hanife ve İmam Ahmed, demişlerdir. Ama yeni sefere çıkmak isteyenlere zekat vermek caiz midir? Şafii: Caizdir demiştir, İmam Ahmet'ten de aynısı rivayet edilmiştir. Biz de Bakara suresi ayet 177'de bu hususta müfessirlerin görüşlerini zikretmiş bulunuyoruz.

"Allah'tan bir farz olarak": Yani Allah Teala bunu farz etmiştir, demektir.

Bize göre zekat almaya mani olan zenginliğin iki tarifi vardır: *Birincisi:* Elli dirhem gümüşe veyahut o kadar altına sahip olmaktır. Bu da ister yetsin isterse yetmesin. *İkincisi:* Yetecek kadar sanatı, akardan geliri veya kârından geçinecek kadar ticaret malı olmaktır. Ebu Hanife: Bu hususta itibar, zekat vacip olacak nisaba malik olmaktır, demiştir.

Sadaka almaları haram olan akrabalar ise Haşim oğulları ile Abdülmuttalib oğullarıdır. Ebu Hanife şöyle demiştir: Haşim oğullarına sadaka haramdır da Muttalib oğullarına haram değildir. Haşim ve Muttalib oğullarının sadaka üzerinde çalışıp ondan işçiliklerini almaları caizdir; Ebu Hanife'ye göre caiz değildir. Haşim ve Muttalib oğullarının müttefiklerine de sadaka haramdır, buna Malik muhalefet eder.

Nafakasını temin etmesi lazım gelen kimseye sadaka vermek caiz değildir; Malik ile Sevri böyle demişlerdir. Ebu Hanife ile Şafii de: Ne kadar yukarı çıkarsa çıksın babasına, ne kadar aşağı inerse insin çocuğuna sadaka veremez. Zevcesine de veremez. Bunlardan başkasına verir.

Zimmiye zekat vermeye gelince, çoğunluk bunun caiz olmadığı görüşündeler. Ubeydullah bin Hasen ise: Müslüman bulamazsa zimmiye verir, demiştir. Bütün sınıflara dağıtmak vacip değildir. Her sınıfın da sayısına itibar yoktur. Bu; Ebu Hanife ile Malik'in görüşüdür. Şafii ise: Her sınıftan üç tanesine vermek vaciptir, demiştir.

Sadakayı bir memleketten namazı kısa kılacak kadar uzak bir yere nakletmek isterse, bu caiz değildir. Eğer naklederse zekat vermiş olmaz. Bu Malik ile Şafii'nin görüşleridir. Ebu Hanife ise: Nakli caizdir, zekatı da geçerlidir, demiştir. Bir fakire elli dirhemden fazla vermez. Ebu Hanife ise: Bir adama iki yüz dirhem vermek hoşuma gitmez; eğer yine de verirsen zekatın geçerlidir, demiştir. Şafii ise bir sınır belirtmeden ihtiyacı görmeye itibar etmiştir. Eğer bir fakire verir de zengin olduğu meydana çıkarsa, zekatı geçerli midir? Bunda İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır.

وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ
النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ اُذُنٌ قُلْ اُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ
بِاللّٰهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ
وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٦١﴾

61 – Onlardan kimileri de Peygambere eziyet eder ve: "O bir kulaktır"derler. De ki: "O, sizin için bir hayır kulağıdır. Allah'a iman eder, mü'minlere inanır. İçinizden iman edenler için de bir rahmettir. Allah'ın Resul'üne eziyet edenler için acıklı bir azap vardır.

"Onlardan kimileri de Peygambere eziyet eder": İniş sebebinde üç görüş vardır:

Birincisi: Hizam bin Halid, Cülas bin Süveyd, Ubeyd bin Hilal ve diğerleri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e eziyet eder, birbirlerine: Yapmayın, kulağına gider de bize kötü söyler, dediler. Cülas da: Hayır, biz istediğimizi söyleriz, Muhammed dinleyen bir kulaktır, sonra ona gideriz, o da bize inanır, dedi. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Münafıklardan Nebtel bin el–Haris denen bir adam, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in sözlerini münafıklara götürürdü. Ona: Yapma, dediler; o da: Muhammed bir kulaktan başkası değildir, ona kim bir şey söylerse onu tasdik eder; biz de istediğimizi söyleriz, sonra da ona gider yemin ederiz, o da bize inanır, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Muhammed bin İshak, demiştir.

Üçüncüsü: Münafıklardan Cülas bin Süveyd ile Vedia bin Sabit bir araya geldiler, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem hakkında kötü konuşmak istediler. Yanlarında da Amir bin Kays adında bir genç vardı, ona da hakaret edip ileri geri konuştular: Eğer Muhammed'in dedikleri doğru ise biz eşekten daha kötüyüz, dediler. Genç de kızdı ve: Allah'a yemin ederim ki Muhammed'in dedikleri doğrudur ve siz de eşekten daha kötüsünüz, dedi. Sonra da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip durumu haber verdi. Peygamber onları çağırdı, onlara bunu sordu; onlar da Amir'in yalan söylediğine yemin ettiler. Amir de onların yalan söylediklerine yemin etti ve: Allah'ım, buradan kalkmadan içimizden doğru söyleyenle yalan söyleyeni ayır, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi ve: "Sizi razı etmek için Allah'a yemin ederler" kavli de indi. Bunu da Süddi, demiştir.

Eziyet ise onu kötülemek ve konuştuklarını başkalarına götürmektir. "Kulak" kelimesinin manası: Kendisine her söyleneni kabul eder, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bunun aslı şudur: Kulak dinleme organıdır, bu nedenle işittiği her haberi tasdik edene: Kulak, denilmiştir. Bütün kurralar harekeli olarak "hüve üzünün kul üzünün" okurlar. Nafi ise ikisinde de zalın sükunu ile "üznün kul üznü hayrin" okur. "Sizin için hayır kulağıdır" sözünün manası: O hayır

kulağıdır, şer kulağı değildir; hayrı dinler, onunla amel eder, şerri ise işittiği zaman onunla amel etmez, demektir. İbn Mes'ud, İbn Abbas, Hasen, Mücahit, İbn Yamur ve İbn Ebi Able tenvinle "üzünün" ve ref ile de "hayrun" okumuştur. Mana da şöyledir: Eğer dediğiniz gibi sizi dinleyip de size inanırsa, sizi yalanlamaktan daha hayırlıdır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kulak deyip bütün vücudu, yani insanı anlamak da caizdir. Nitekim İmam Halil şöyle demiştir: Deveye nab (köpekdişi) denilmesi o dişinin iri olmasındandır; bu nedenle bütün deveye onun ismi verilmiştir. Çok kullanılıp da kulak verilmesi düşüncesiyle bütün vücuda o organın ismi verilmiştir (Kelle Kasım gibi. Mütercim).

Sonra da kimden kabul edeceğini beyan ederek: "yü'minü billahi ve yü'minü lilmü'minin" demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Be ile lam zaittir, mana da: Yusaddikullaha ve yusaddikul mü'minine, demektir. Zeccac şöyle demiştir: O, Allah'ın kendisine indirdiğini dinler, onu tasdik eder. Mü'minlerin de haber verdikleri şeyleri tasdik eder. "Rahmettir": Yani o rahmettir, çünkü o, mü'minlerin iman etmelerine sebep idi. Hamze kesre ile "ve rahmetin" okumuştur. Ebu Ali de, mana: O hayır ve rahmet kulağıdır demiştir, daha açıkçası: Hayır ve rahmeti dinler, demektir.

يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْۚ وَاللّٰهُ وَرَسُولُهُۥٓ اَحَقُّ
اَنْ يُرْضُوهُ اِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾

62 – Sizi razı etmek için Allah'a yemin ederler. Hâlbuki Allah ve Resul'ü onu razı etmelerine daha haklıdır; eğer onlar mü'minler iseler.

"Sizi razı etmek için Allah'a yemin ederler": İbn Saib şöyle demiştir: Ayet Tebuk seferine katılmayan bir grup münafık hakkında inmiştir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem dönünce mü'minlere gelip onlardan özür dilediler, yemin ettiler, bahaneler ileri sürdüler. Mukatil şöyle demiştir: İçlerinden Abdullah bin Übey, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den geri kalmayacağına ve düşmanına karşı onunla beraber olacağına yemin etti. Biz de bundan önceki ayette onların kötü konuşmadıklarına dair yemin ettiklerini zikretmiştik. Zeccac bazı nahiv bilginlerinden şöyle dediklerini nakletmiştir: "Liyurduküm"deki lam kasem manasınadır, mana da şöyledir: Sizi elbette razı edeceğiz diye Allah'a yemin ederler. Zeccac bunun yanlış olduğunu söylemiştir; çünkü kendilerinden nakledilen sözleri söyle-

mediklerine dair yemin ettiler; ileride razı edeceklerine dair yemin etmediler. Ben de derim ki: Mukatil'in görüşü ise Zeccac'ın kabul etmediğini destekler mahiyettedir. Ahfeş de o görüşe meyletmiştir.

"Allah ve Resul'ü onu razı etmelerine daha haklıdır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Tövbe etmek ve O'na dönmekle.

İkincisi: Dil uzatmayı ve kınamayı terk etmekle.

Eğer: "Neden "yurduhu" dedi de "yurduhuma" demedi?" denilerse, bunu da: "Vela yünfikuneha fi sebilillahi" *(Tevbe: 34)* ayetinde şerh etmiştik.

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ
مَنْ يُحَادِدِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا
ذٰلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ ﴿٦٣﴾

63 – Bilmediler mi ki, şüphesiz kim Allah'a ve Resul'üne karşı gelirse, şüphesiz onun için içinde ebedi kalmak üzere cehennem ateşi vardır. İşte bu, en büyük perişanlıktır.

"Elem yalemu": Ebu Zeyd, Mufaddal'dan te ile "elemtalemu" rivayet etmiştir. "Kim Allah'a karşı gelirse": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kim Allah'a muhalefet ederse, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Kim Allah'a düşmanlık ederse, demektir. Bu: Kim Allah'ın ve Resul'ünün karşısına çıkarsa sözü gibidir.

"Feenne lehu nara cehenneme": Cumhur hemzenin fethi ile "feenne" okumuştur. Ebu Rezin, Ebu İmran ve İbn Ebi Able, hemzenin kesri ile (feinne) okumuşlardır. Kim kesre ile okursa, cümle başı yapmış olur, sanki: Felehu naru cehenneme demiş gibi olursun, "İnne" de tekit için gelmiş olur. Kim de: "Feenne lehu" derse, ilk "enne"yi tekit etmek için tekrar etmiş olur. Çünkü söz uzayınca tekidi elzem olmuştur.

يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ
عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِؤُا
إِنَّ اللّٰهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ ﴿٦٤﴾

64 – Münafıklar; kalplerindekini kendilerine haber verecek bir surenin üzerlerine indirilmesinden endişe ederler. De ki: Siz alay edin. Şüphesiz Allah gocunduğunuz şeyi ortaya çıkaracaktır.

"Münafıklar endişe ederler": İniş sebebi hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Münafıklar Reslullah sallallahu aleyhi ve sellem'i kendi aralarında ayıplar ve: Olur ki Allah sırrımızı ifşa eder, derlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Bir münafık: İsterdim ki yüz kırbaç yiyeyim de hakkımda beni rezil edecek bir ayet inmesin. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: Münafıklardan bir cemaat bir karanlık gecede Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Tebuk'ten dönerken suikast yapmak üzere yoluna çıktılar; Cebrail aleyhisselam bunu haber verdi. Ayet de bunun üzerine indi. Bunu da İbn Keysan, demiştir.

"Münafıklar endişe ederler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, aziz ve celil olan Allah'ın onlardan haber vermesidir. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir, İbn Kasım da bunu tercih etmiştir.

İkincisi: Bununla aziz ve celil olan Allah onlara sakınmalarını emretmiştir, takdiri: Münafıklar sakınsınlar, demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Araplar çoğu zaman emri haber kalıbı ile verirler, mesela: Yerhamullahul mü'mine (Allah mü'mine rahmet etsin) ve yuazzibel kafire (Allah kafire azap etsin) derler ki: Liyerham ve liyüazzip, demektir. Lam'ı düşürürler ve merfu okuyarak onu haber tarzında icra ederler. Bunu da ancak duada yaparlar, dua ise emre benzer.

"De ki: Siz alay edin": Bu, emir mahiyetinde söylenmiş bir tehdittir.

"Allah gocunduğunuz şeyi ortaya çıkaracaktır": Bunda da iki yorum vardır:

Birincisi: Gizlediğinizi açıklayacaktır. *İkincisi:* Desteksiz bıraktıklarınıza yardım edecektir. Bu ikisini de Maverdi zikretmiştir.

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ

لَيَقُولُنَّ اِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ اَبِاللّٰهِ وَاٰيَاتِه۪

وَرَسُولِه۪ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٦٥﴾ لَا تَعْتَذِرُوا

قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ اِيمَانِكُمْ اِنْ نَعْفُ عَنْ طَٓائِفَةٍ مِنْكُمْ
نُعَذِّبْ طَٓائِفَةً بِاَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٦٦﴾

65 – Andolsun, eğer onlara (niçin alay ettiklerini) sorsan, mutlaka: "Ancak biz söze dalıyor ve oynuyorduk", derler. De ki: "Allah ile mi, ayetleri ile mi, Resul'ü ile mi alay ediyorsunuz?"

66 – Özür dilemeyin; siz gerçekten imanınızdan sonra kafir oldunuz. İçinizden bir bölüğü affedersek, bir bölüğe de günahkarlar oldukları için azap ederiz.

"Eğer onlara sorsan": İniş sebebi için altı görüş vardır:

Birincisi: Ced bin Kays, Vedia bin Hizam ve Cüheyr bin Humeyr, Tebuk dönüşünde Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in önünde yürüyorlardı. İçlerinden ikisi Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile alay ediyor, üçüncüsü ise onların dediklerine gülüyordu, hiçbir şey konuşmuyordu. Cebrail indi, alay edip güldükleri şeyi haber verdi. Efendimiz, Ammar bin Yasir'e: "Git onlara niçin güldüklerini sor ve onlara: Allah sizi yaktı, de" buyurdu. O da: Allah sizi yaktı, dedi. Onlar da haklarında Kur'an indiğini anladılar. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e dönüp özür dilediler. Cüheyr: Allah'a yemin ederim ki ben bir şey konuşmadım, ben sadece onların sözlerine şaşarak güldüm, dedi. Bunun üzerine: "Özür dilemeyin" kavli indi ve Ced bin Kays ile Vedia'yı kastetti. "Eğer bir bölüğü affedersek": Yani Cüheyr'i affedersek, "bir bölüğe de azap ederiz": Yani Ced ile Vedia'ya. Bu, Ebu Salih'in İbn Abbas'tan naklettiği görüşüdür.

İkincisi: Münafıklardan biri: Bizim bu alimlerimiz gibisini, bunlar gibi karnı büyükleri, bunlar gibi yalancıları ve bunlar gibi düşmanla karşılaşıldığı zaman korkağını görmedim, dedi. Bununla Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabını kastediyordu. Avf bin Malik ona: Yalan söyledin, sen münafıksın, seni mutlaka Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e haber vereceğim, dedi; Kur'an'ın kendisini geçtiğini gördü. O adam gelip: Ya Resulallah, biz söze dalmıştık, oynayıp eğleniyorduk, dedi. Bu da İbn Ömer, Zeyd bin Eslem ve Kurazi'nin görüşüdür.

Üçüncüsü: Münafıklardan bir grup Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile yürüyordu: Eğer bunun dediği doğru ise biz eşekten de kötüyüz, dedi. Allah Teala da dediklerini Peygamberine bildirdi ve "eğer onlara sorsan" ayeti indi. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Dördüncüsü: Münafıklardan biri: "Muhammed bize, filancanın dişi devesinin filan vadide olduğunu söylüyor, o gaybi mi biliyor?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mücahit, demiştir.

Beşincisi: Münafıklardan bazıları: Bu adam Şam'ın saraylarını ve kalelerini fethedeceğini umut ediyor, heyhat, dediler. Allah da Nebisini bundan haberdar etti. Allah'ın Nebisi: Alayı (birliği) durdurun, dedi. Onlara geldi: Siz şöyle şöyle söylediniz, dedi. Onlar da: Biz dalmış konuşuyor ve eğleniyorduk, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Katade, demiştir.

Altıncısı: Abdullah bin Übey ile yanındaki topluluk Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabı hakkında yakışıksız şeyler söylerlerdi. Bu da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e ulaşınca: Biz sadece dalmış konuşuyor ve eğleniyorduk, dediler. Allah Teala da: "De ki": Yani onlara söyle ki, "Allah, ayetleri ve Peygamberi ile mi alay ediyorsunuz?" Bunu Dahhak, demiştir. "Andolsun, eğer onlara sorsan": Alay ettikleri şeyi, "mutlaka biz konuşmaya dalmış eğleniyorduk diyeceklerdir": Yani konuşarak oyalanıyorduk, derler. "Kafir oldunuz": Yani imanınızı açıkladıktan sonra küfrünüzü açıkladınız. Bu da küfür kelimesini söylemede ciddi ile şakanın bir olduğunu gösterir.

"İn yu'fe an taifetin minküm": Çoğunluk ye ile "in yu'fe", te ile de "tüazzeb" okumuştur. Asım ise, Eban rivayeti dışından, "in nafü", "nüazzib" nasb ile de "taifeten" okumuştur. Mana da şöyledir: İçinizden bir bölüğü tövbeye muvaffak kılmakla affedersek, bir bölüğe de tövbeyi terk etmeleriyle azap ederiz. Şöyle denilmiştir: Burada üç bölük (taife) vardır: İkisi alay etti, biri güldü. Sonra Allah dinlediklerı şeyi kabul etmedi. İbn Abbas'tan o üç kişinin adını zikretmiştik. Gülenin ismi ise Cüheyr'dir. Başkası da: Mahşi bin Humeyr'dir, demiştir. İbn Abbas ile Mücahit şöyle demişlerdir: Taife: Bir ve üstündekilere denir. Zeccac da şöyle demiştir: Taife lügatte cemaattir. Teke de taife demek caizdir ki ondan da taifenin kendisi kastedilir. İbn Enbari şöyle demiştir: Eğer taifeden tek kişi kastedilirse, aslı taif olur, kaid ve kaim gibi. Sıfatta mübalağa için de ona he dahil olur, mesela raviye, allame ve nessabe gibi. Ömer bin Hattab radıyallahu anh şöyle demiştir: Beraet suresinin inmesi bitinceye kadar hepimiz kendi hakkında bir şeyler ineceğinden korktuk.

اَلْمُنَافِقُونَ

وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ

عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ اَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْ
اِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٦٧﴾ وَعَدَ اللّٰهُ الْمُنَافِقِينَ
وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ
حَسْبُهُمْ وَلَعَنَهُمُ اللّٰهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٦٨﴾
كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوا اَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَاَكْثَرَ اَمْوَالًا
وَاَوْلَادًا فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَاقِكُمْ كَمَا
اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلَاقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذِي
خَاضُوا اُولٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاُولٰٓئِكَ
هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٩﴾ اَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَاُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ اِبْرٰهِيمَ وَاَصْحَابِ مَدْيَنَ
وَالْمُؤْتَفِكَاتِ اَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ
اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوٓا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٧٠﴾

67 – Münafık erkeklerle münafık kadınlar birbirlerindendir. Kötülüğü emreder, iyilikten men eder ve ellerini (cimrilikle) sıkarlar. Kendileri Allah'ı unuttular; Allah da kendilerini unuttu. Şüphesiz münafıklar fasıkların ta kendileridir.

68 – Allah; erkek münafıklara, kadın münafıklara ve kafirlere içinde ebedi kalacakları cehennem ateşini va'detti. O, onlara yeter. Allah onlara lanet etti ve onlar için sürekli bir azap vardır.

69 – (Ey münafıklar) siz de tıpkı sizden öncekiler gibisiniz. Oysa onlar sizden daha kuvvetli; mal ve evlatları daha çok idi. Onlar nasiplerinden istifade ettiler. Sizden öncekiler nasiplerinden istifade ettikleri gibi siz de nasibinizden istifade ettiniz. Onların (batıla) daldıkları gibi siz de daldınız. İşte onların amelleri dünya ve ahirette boşa gitmiştir. İşte onlar ziyan edenlerin ta kendileridir.

70 – Onlara kendilerinden öncekilerin; Nuh, Ad, Semud kavim-

lerinin; İbrahim kavminin; Medyen sahiplerinin ve Mü'tefike'nin (Lut kavminin alt üst olan kasabaları) haberi onlara gelmedi mi? Elçileri onlara mucizeler getirdiler. Allah onlara zulmedecek değildi; ancak onlar kendilerine zulmediyorlardı.

"Münafık erkeklerle münafık kadınlar birbirlerindendir": İbn Abbas: Birbirlerinin dinindendir, demiştir. Mukatil de: Birbirlerinin dostlarıdır, demiştir. "Kötülüğü emrederler": O da küfürdür. "İyilikten men ederler": O da imandır.

"Ellerini sıkı tutarlar": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Allah yolunda harcamaktan. Bunu da İbn Abbas, Hasen ve Mücahit, demişlerdir. *İkincisi:* Bütün hayırlardan, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Allah yolunda cihattan. *Dördüncüsü:* Duada ellerini Allah'a kaldırmaktan. Bu ikisini Maverdi, zikretmiştir.

"Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu": Zeccac şöyle demiştir: O'nun emrini terk ettiler, O da onları rahmet ve tevfikinden terk etti. "Hiye hasbuhum": O, günahlarına yeter demektir. Mesela: Sana fi'line göre azap ettim, filana başına gelen yeter sözün gibidir ki o, tam fi'li kadardır, demektir. "Kellezine minkablihim"deki kâf mahallen mansuptur: Vaadekümullahu alel küfri bihi kema vaadellezine min kabliküm, demektir. Başkası da şöyle demiştir: Allah gaip sigasından hitaba geçti, onları emrinden sapmada geçmiş eski milletlere benzetti.

"Nasiplerinden istifade ettiler": İbn Abbas: Ahiretteki nasiplerinin yerine dünyada istifade ettiler, demiştir. Zeccac da: Dünyadaki hisselerinden istifade ettiler, demiştir.

"Daldınız": Yani dine dil uzatmaya ve Peygamberinizi yalanlamaya onlar gibi daldınız demektir. "İşte onların amelleri dünyada boşa gitmiştir": Çünkü onlardan kabul edilmemiştir. "Ahirette de": Zira onun sevabını alamamışlardır. "İşte onlar ziyan edenlerin ta kendileridir": Sevabı kaçırmak ve azaba duçar olmakla.

"İbrahim kavmi": İbn Abbas: Nemrut bin Kenan kastedilmiştir, demiştir. "Medyen sahipleri": Bunlar da Şuayb kavmidir. "Mü'tefikat": Lut'un kasabalarıdır. Zeccac şöyle demiştir: Tekili: Mü'tefike'dir, yer alt üst olmak manasınadır. Onların hepsinin helak oldukları söylenmiştir. Nitekim helak olana da: Dünya başına ters döndü denir.

"Onlara geldi": Yani bu ümmetlere geldi, "elçileri mucizelerle": Onlar da inanmadılar. "Allah onlara zulmedecek değildi": İbn Abbas:

Onları uyaracak bir peygamber göndermedikçe onları helak edecek değildi, demiştir. Mana da: Helaki hak ettiler, demektir.

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ
بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ
وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَيُطِيعُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ أُولٰئِكَ
سَيَرْحَمُهُمُ اللّٰهُ إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾ وَعَدَ اللّٰهُ
الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ
وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ أَكْبَرُ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٧٢﴾

71 – Mü'min erkeklerle mü'min kadınların kimileri kimilerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten men ederler. Namazı dosdoğru kılar, zekatı verir ve Allah'a ve Resul'üne itaat ederler. İşte Allah onlara merhamet edecektir. Şüphesiz Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

72 – Allah mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara içlerinde ebedi kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetinde güzel meskenler va'detmiştir. Allah'ın rızası ise en büyüktür. İşte büyük kurtuluş budur.

"Mü'min erkeklerle mü'min kadınlar kimileri kimilerinin dostlarıdır": Yani birbirlerinin velileridir; onlar tekeldirler, imanı emreder, küfürden men ederler.

"Adn cennetlerinde": Ebu Ubeyde: Huld (ölümsüzlük) cennetlerinde demiştir. Adene fülanün biardı keza denir ki, bir yerde ikamet etmektir. Maden de oradan gelir; vehüve fi madeni sıdk, onun kökü sağlam, aslı temiz demektir. Şair A'şa da şöyle demiştir:

Eğer onun hilmine sığınırsanız,
Sağlam ve ağırbaşlı birine sığınmış olursunuz (adn).

Yani dengeli, hafif olmayan, oturaklı birine demektir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Adn cennetleri, cennetin ortasıdır, o da cennette en yüksek derecedir. O aziz ve celil olan Rahman'ın yurdudur. Arş onun tavanıdır. Allah onu eliyle yaratmıştır. Tesnim ırmağı onun

içindedir. Cennetler dışarıdan onu kuşatmıştır.

"Allah'ın rızası ise en büyüktür": İbn Abbas: Tarif edilemeyecek kadar büyüktür, demiştir. Zeccac da: İçinde bulundukları nimetlerin en büyüğüdür, demiştir.

Eğer: "Rıza neden nimetlerin en büyüğü oldu?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Rabbin razı olmasıyla kalbin sevinmesi, kalbe özgü bir nimettir. Bu da yeme ve içme nimetinden daha büyüktür. Ebu Said el – Hudri'den rivayet edilen hadiste Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Aziz ve celil olan Allah cennet halkına: "Ey cennet halkı, razı oldunuz mu?" der. Onlar da: Ey Rabbimiz, niye razı olmayalım ki, bize yarattıklarına vermediğin şeyleri verdin, derler. O da: "Size bundan daha faziletlisini vereyim mi?" der. Onlar da: "Bundan daha faziletlisi var mıdır?" derler. O da: Evet, sizden razı olacağım ve size bir daha kızmayacağım, der.[16]

İkincisi: Nimeti kazandıran rızadır, nimet ise rızanın sonucudur. Binaenaleyh aslolan odur.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ
وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٣﴾

73 – Ey o Peygamber, kafirler ve münafıklarla cihat et ve onlara sert davran. Onların yeri cehennemdir. Orası ne kötü dönüş yeridir!

"Kafirler ve münafıklarla cihat et": Kafirlerle cihat kılıç iledir. Münafıklarla cihat hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O da dil iledir, bunu da İbn Abbas, Hasen Basri, Dahhak ve Rebi bin Enes, demişlerdir.

İkincisi: Onlarla cihat, onlara haddi tatbik etmektir. Bu da Hasen ile Katade'den rivayet edilmiştir.

Eğer: "Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onlarla cihat etmekle emrolundu, hâlbuki onları bizzat (şahsen) biliyordu; öyleyse onları nasıl ashabının arasında bıraktı da onları öldürmedi?" denilirse,

Cevap şöyledir: O, ancak küfrünü açıklayıp onun üzerinde duranla savaşmakla emrolundu. Küfrünü bildiği halde inkar eder ve:

---

16 – Buhari, Sıfatü'l – Cenneti; Müslim, Kitabu'l – Cenneti, hadis no. 9

Ben müslümanın diye yemin ederse, onu da olduğu gibi bırakmak ve içini araştırmamakla emrolundu.

"Onlara sert davran": İbn Abbas: Onları şiddetle azarlaması, onlara sertçe bakması ve kızması kastedilmiştir, demiştir. "Hüm" zamirinin mercii hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O iki gruba racidir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Yalnız münafıklara racidir, bunu da Mukatil, demiştir.

يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ مَا قَالُوا
وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ اِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا
بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَقَمُوا اِلَّا اَنْ اَغْنٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ
مِنْ فَضْلِه۪ فَاِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ وَاِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ
اللّٰهُ عَذَابًا اَل۪يمًا فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الْاَرْضِ
مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ ﴿٧٤﴾

74 – (O kötü sözü) demediklerine dair yemin ederler. Andolsun ki o küfr kelimesini demişlerdir. İslamlarından sonra kafir oldular. Elde edemedikleri şeye yeltendiler. Onlardan (mü'minlerden) hoşlanmamaları sırf Allah ve Resul'ünün kendilerini (münafıkları) lütfu ile zengin etmelerindendir. Eğer tövbe ederlerse, kendileri için hayırlı olur. Eğer yüz çevirirlerse, Allah onlara dünya ve ahirette acıklı bir azap ile azap eder. Yeryüzünde onlar için de ne bir dost ne de bir yardımcı yoktur.

"Demediklerine dair yemin ederler": İniş sebebi için üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem münafıkları zikredip onları ayıpladı; Cülas bin Süveyd: Eğer kardeşlerimizin dedikleri doğru ise, biz muhakkak eşekten daha kötüyüz, dedi. Amir bin Kays de: Allah'a yemin ederim ki o doğrudur ve siz eşekten daha kötüsünüz, dedi ve bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e haber verdi. Cülas da gelip: Ben bir şey söylemedim, dedi. Minberin yanında yemin ettiler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen, Mücahit ve İbn Sirin de böyle demişlerdir.

İkincisi: Abdullah bin Übey: Allah'a yemin ederim ki eğer Medine'ye dönersek şerefliler şerefsizleri oradan çıkaracaktır, dedi. Bunu da Müslümanlardan biri duydu; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e haber verdi; o da onu çağırttı, o da demediğine dair yemin etmeye başladı. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Münafıklar yalnız kaldıklarında Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabına söver, dine dil uzatırlardı. Huzeyfe de bunların bir kısmını Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e götürdü; onlar da bir şey demediklerine dair yemin ettiler; işte ayet bunun üzerine indi. Bunu da Dahhak, demiştir. Küfr kelimesi; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e sövmeleri ve dine dil uzatmalarıdır.

"Elde edemedikleri şeye yeltendiler": Bu hususta da dört görüş vardır:

Birincisi: O, Übey'in: Eğer Medine'ye dönersek şöyle yaparız, demesi üzerine indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Katade de böyle demiştir.

İkincisi: Bu, onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i öldürmeyi kurdukları zaman indi. Bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan demiştir. Bunu kuran kişi de Esved adında biridir. Mukatil de: Onların on beş kişi olduklarını, Akabe biatinde onu öldürmeyi planladıklarını söylemiştir.

Üçüncüsü: Bir münafık: Eğer Muhammed'in dediği doğru ise biz eşekten daha kötüyüz, dediği zaman, mü'minlerden biri: Siz gerçekten eşekten daha kötüsünüz, deyince, münafık onu öldürmeye kastetti. İşte: "Elde edemedikleri şeye yeltendiler" kavli budur. Bu da Mücahid'in görüşüdür.

Dördüncüsü: Onlar Tebuk gazasında: Medine'ye vardığımız zaman Abdullah bin Übey'in başına bir taç geçirir ve onunla Muhammed'e karşı övünürüz, dediler. Yeltendikleri şeyi elde edemediler.

"Onlardan hoşlanmamaları sırf Allah ve Resul'ünün onları zengin etmelerindedir": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Hoşlanmayacakları bir şey yoktu, Allah'ın ikramından başka bir şey de bilmiyorlardı. Şairin şu sözü de öyledir:

Halkın Ümeyye oğullarından hoşlanmamaları,
Sırf onların kızdıkları zaman cahillik etmemelerinden başka bir şey değildir.

Onlar Kralların ulularıdır,
Araplar da onlardan başkasının üzerinde birlik olmazlar.

Bu da kızılacak ve hoşlanmayacak bir şey değildir. İnsanlar onlardan hoşlanmayacak bir şey bulamazlar demek istemiştir. Şair Nabiğa'nın şu sözü de böyledir:

Onların kusurları yoktur ancak kılıçları,
Düşmanları kırmaktan dolayı körelmiştir.

Yani onlarada kusur yoktur, demek istemiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye gelmeden önce geçim sıkıntısı çekerlerdi; o gelince ganimet elde ettiler ve malları oldu. Buna göre kelam geneldir. Katade ise: Bu Abdullah bin Übey hakkında inmiştir, demiştir. Urve de şöyle demiştir: O, Cülas bin Süveyd'dir, bir adamı öldürüldü, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem diyetinin verilmesini buyurdu; böylece zengin oldu. "Eğer tövbe ederlerse, kendileri için hayırlı olur" ayeti inince Cülas: Ben Allah'a tövbe ediyorum, dedi.

Eğer yüz çevirilerse": Yani imandan yan çizerlerse, demektir. İbn Abbas: Abdullah bin Übey yan çizdiği gibi, demiştir. "Allah onlara dünyada acıklı bir azap ile azap eder": Öldürülmekle, ahirette de ateşle.

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ اٰتٰينَا
مِنْ فَضْلِه۪ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٧٥﴾

75 – Onlardan kimi: "Eğer Allah bize lütfundan verirse, mutlaka sadaka vereceğiz ve mutlaka iyilerden olacağız" diye Allah'a söz vermişti.

"Onlardan kimi Allah'a söz vermişti": İniş sebebi için dört görüş vardır:

Birincisi: Salebe bin Hatıb el – Ensari, Reslulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Ya Resulallah, Allah'a dua et de bana mal versin, dedi. O da: Vay sana ey Salebe, şükrünü eda ettiğin az mal, altından kalkamadığın çok maldan daha hayırlıdır, dedi. Sonra bir defa daha dedi, Efendimiz de: Allah'ın Peygamberi gibi olmak istemez misin? Ruhumu elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, eğer şu dağların altın ve gümüş olarak benimle beraber yürümesini istesem, yürürdü, dedi. Salebe de: Seni hak Peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, eğer bana mal vermesi için Allah'a dua edersen, her hak sahibinin hakkını mutlaka öderim, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Allah'ım, Salebe'ye mal ver, diye dua etti. O da birkaç

tane koyun edindi, onlar da çoğaldı, Medine dar gelmeye başladı. Oradan uzaklaştı, vadilerinden birine indi. Ancak öğle ile ikindiyi cemaatle kılmaya, diğerlerini terk etmeye başladı. Sonra koyunlar daha da arttı, Cuma dışında cemaate gelmez oldu. Sonra koyunlar daha da çoğaldı, Cuma'yı da terk etti. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onu sordu, haberini alınca: Eyvah Salebe'ye, eyvah Salebe'ye, eyvah Salebe'ye, dedi ve Allah Teala: "Onların mallarından sadaka "zekat al" *(Tevbe: 9)* ayetini indirdi. Zekatın miktarını bildirdi. Bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zekat toplamak üzere iki memur gönderdi, onlara zekat almaları için bir yazı verdi ve: Salebe'ye ve Süleym oğullarından filancaya uğrayın, dedi. Onlar da çıktılar, Salebe'ye geldiler, ondan zekatını istediler ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yazısını gösterdiler. O da: Bu cizyeden ve cizyenin kız kardeşinden başka bir şey değildir. Bunun ne olduğunu bilmiyorum. Siz gidin, işinizi bitirin, sonra bana gelin, dedi. Onlar da gittiler, Süleym'den olan o kişiye haber gönderdiler, o da onları malının en iyileri ile karşıladı. Onlar da: Bunu vermen gerekmez (orta hallisini ver) dediler. O da: Siz bunu alın, ben bunu gönül rızası ile veriyorum, dedi. Onlar da aldılar. Diğer işlerini de bitirince Salebe'ye uğradılar. O da: Bana yazınızı gösterin, dedi. Onlar da gösterince: Bu, cizyeden başka bir şey değildir, gidin ben bir düşüneyim, dedi. Onlar da olup biteni Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e haber verdiler. Bunun üzerine bu ayet indi, "bima kanu yekzibune" kadar devam etti (ayet: 77).

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında Salebe'nin akrabalarından biri vardı, Salebe'ye koştu, ona durumu haber verdi, o da Resulallah'a geldi, sadakasını kabul etmesini istedi. O da: Allah beni senin sadakanı kabul etmekten men etti, dedi. Salebe başına toprak savurmaya başladı, Efendimiz de: Bunu sen yaptın, sana emrettim, bana itaat etmedin, dedi. Salebe yurduna döndü. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ruhunu teslim etti, ondan bir şey kabul etmedi. Ebu Bekir başa geçince ondan kabul etmesini istedi, o da etmedi. Ömer Halife olunca ondan kabul etmesini istedi, o da: Resulullah ile Ebu Bekir kabul etmediler, Ömer de kabul etmez, dedi. Salebe Osman radıyallahu anh zamanında öldü. Bu hadisi Kasım, Ebu Umame el – Bahili'den rivayet etmiştir.[17]

İbn Abbas da şöyle demiştir: Salebe bir meclise uğradı: Eğer Allah bana lutfundan mal verirse her hak sahibinin hakkını eda edeceğine

17 – Taberi, Tefsir, 14/371, 372.

ve gerekli şeyleri yerine getireceğine dair onları şahit tuttu. Allah da ona lutfundan mal verdi, o da va'dinde durmadı. Allah da bize onun durumunu anlattı.

İkincisi: Amr bin Avf oğullarından bir adamın Şam'da malı vardı, gecikti, buna çok sıkıldı; eğer Allah bana lutfundan yani o maldan verirse sadakasanı vereceğine ve akrabalarına bakacağına yemin etti. Allah da o malı ona verdi, o da dediklerini yapmadı. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Saib, Ebu Salih'ten, o da İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Saib: Adamın Hatıb bin Ebi Beltea olduğunu söylemiştir.

Üçüncüsü: Salebe ile Muattib bin Kuşeyr, halkın huzuruna çıktılar: Eğer Allah bize mal verirse biz de mutlaka sadakasını veririz, dediler. Allah da onlara mal nasip edince cimrilik ettiler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Hasen ile Mücahit, demişlerdir.

Dördüncüsü: Nebtel bin Haris, Ced bin Kays, Salebe bin Hatıb ve Muattib bin Kuşeyr: Allah'a yemin ederiz ki eğer Allah bize lutfundan mal verirse, biz de sadakasını veririz, dediler. Allah da onlara lutfundan mal verince onlar da onda cimrilik ettiler. Bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu da Dahhak, demiştir.

Tefsiri ise şöyledir: "Onlardan": Yani münafıklardan, "kimileri Allah'a söz verdi": Yani Allah'a yemin ederim ki, dedi. "Lenessaddekanne": Aslı lenetesaddekannedir, mahreçleri yakın olduğu için te sada idgam oldu. "Ve mutlaka iyilerden olacağız": Yani iyi kimselerin mallarında yaptığı sıla-i rahim ve hayır yollarında harcama gibi şeyleri biz de yapacağız, dediler. Kehmes, Mabed bin Sabit'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onların söz vermesi, böyle şeyleri içlerinden geçirmeleridir, yoksa bir şeyler demiş değillerdir. Baksanıza Allah Teala: "Bilmediler mi ki Allah onların sırlarını da fısıltılarını da bilir?" demiştir.

فَلَمَّآ اٰتٰيهُمْ مِنْ فَضْلِه۪ بَخِلُوا بِه۪ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾

76 – Allah da onlara lutfundan verince, onda cimrilik ettiler ve yüz çevirerek arkalarını döndüler.

"Allah da onlara lutfundan verince": Yani istedikleri malı verince, "onda cimrilik ettiler", verdikleri sözü yerine getirmediler. "Yüz çevirerek arkalarını döndüler": Yani sözlerinden yüz çevirerek, demektir.

فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا
اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾ أَلَمْ يَعْلَمُوا
أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ وَأَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ
الْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾

77 – O da; Allah'a karşı ettikleri va'di tutmamaları ve yalan söylemeleri yüzünden O'nun huzuruna çıkacakları güne kadar bunu kalplerinde bir nifak yaptı.

78 – Bilmediler mi ki Allah onların sırlarını da fısıltılarını da bilir. Şüphesiz Allah gaypleri çok iyi bilendir.

"Feakabehüm": Yani işlerinin sonucunu nifak yaptı, demektir.

"Akabehüm"deki zamir hususunda ise iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'a racidir, mana da şöyledir: Allah onları nifak (münafıklık) ile cezalandırdı. Bu da İbn Abbas ile Mücahid'in görüşüdür.

İkincisi: O, cimriliğe racidir, mana da şöyledir: Adak ettikleri şeye karşı cimrilikleri nifak sonucunu getirdi. Bunu da Hasen, demiştir.

"Bilmediler mi?": Yani münafıklar, "ki Allah onların sırlarını da bilir" ki o da içlerindeki şeylerdir, "fısıltılarını da bilir": O da kendi aralarındaki konuşmalarıdır.

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ
فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ
مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٩﴾

79 – Onlar ki mü'minlerden gönüllü sadaka verenlerle güçlerinin yeteceğinden fazlasını bulamayanlara dil uzatır ve onlarla alay ederler; işte Allah da onlarla alay etmiştir ve onlar için acıklı bir azap vardır.

"Onlar ki gönüllü sadaka verenlerle alay ederler": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Sadaka ayeti indiği zaman bir adam bir ölçek gıda mad-

desi getirip sadaka etti, onlar: Allah'ın bu adamın bir ölçeğine ihtiyacı yoktur, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi.[18] Bunu da Ebu Mes'ud, demiştir.

İkincisi: Abdurrahman bin Avf, kırk okka altın getirdi, ensardan bir adam da bir ölçek buğday getirdi, bazı münafıklar: Abdurrahman sırf gösteriş için getirdi, Allah ve Resul'ünün de o bir ölçek buğdaya ihtiyacı yoktur, dediler. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

O ensari hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O Ebu Hayseme'dir, bunu da Ka'b bin Malik, demiştir. *İkincisi:* Ebu Akîl'dir. Ebu Akîl'in ismi hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Abdurrahman bin Bican'dır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Bihan veya Sihan diyenler de olmuştur. Mukatil de: O Ebu Akîl bin Kays'tir, demiştir.

İkincisi: Adı Habhab'tır, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Hubab'tır. Katade şöyle demiştir: Abdurrahman (bin Avf) dört bin dirhem, Asım bin Adiy bin Aclan da yüz yük kuru hurma getirdi. "Yelmizune": Dil uzatırlar, demektir. "Muttavviîn"in de aslı mütetavviindir. Ferra şöyle demiştir: Te tıya idgam edildi, böylece tı şeddelenmiş oldu. Cühd Hicazlıların lügatidir, başkalarının lügati ise cehddir. Ebu Ubeyde: Feth ve zam ile cehd ve cühd birdir, mecazi manası da gücünün yettiğidir, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Cühd güçtür, cehd de meşakkattir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Gönüllülerden Abdurrahman bin Avf ile Asım, güçleri yetenlerden de Ebu Akîl kastedilmiştir. "Allah onlarla alay etti": Yani onları o fiillerinden dolayı cezalandırdı, demektir. Bu mana da yukarıda geçmiştir.

اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْۜ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْع۪ينَ
مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ۜ
وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِق۪ينَ ﴿٨٠﴾

80 – Onlar için ister bağışlanma dile, ister onlar için bağışlanma dileme. Onlar için yetmiş defa bağışlanma dilesen, Allah onları asla bağışlamaz. Çünkü onlar Allah ve Resul'ünü inkar ettiler. Allah fasıklar topluluğuna hidayet etmez.

18 – Buhari, Zekat, bab, 1.

"Onlar için ister bağışlanma dile, onlar için ister bağışlanma dileme": İniş sebebi şöyledir: Dil uzatanlar hakkında tehdit ayetleri inince: Ya Resulallah, bizim için istiğfar et, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Onlar için yetmişten daha çok istiğfar edeceğim, belki Allah onları bağışlar, dedi. Bunun üzerine: "Onlar için istiğfar etsen de istiğfar etmesen de birdir" *(Münafikun: 6)* ayeti indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. "Onlar için istiğfar et" kavlinin dış manası emirdir, öyle değildir, asıl mana şöyledir: İstiğfar etsen de istiğfar etmesen de onlar bağışlanmaz. Bu: "İsteyerek veyahut istemeyerek infak edin" *(Tevbe: 53)* kavli gibidir. Bu mananın şerhi de orada geçmiştir. Bu, araştırmacı müfessirlerin görüşüdür. Bir topluluk da dış manadan şu çıkar demişlerdir: Onlar için yetmişten fazla istiğfar edilirse, bağışlanma umutları vardır. Sonra da bu, "onlar için istiğfar etsen de etmesen de birdir" ayetiyle neshedildi.

Eğer: "Onlar için istiğfar etmesi nasıl caiz olur ki, onların kafir olduğu haber verilmiştir?" denilirse,

Cevap şöyledir: Onların İslam'dan çıktıklarını araştırmadan ancak dış görünüşlerine göre onlar için istiğfar etti. Kafir olduklarını bildi, sonra da onlar için istiğfar etti, demek caiz değildir.

Eğer: "Sayıyı yetmişle sınırlamanın manası nedir?" denilirse,

Cevap şöyledir: Araplar birlerde yediyi, onluklarda da yetmişi çok kabul ederler.

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ
خِلَافَ رَسُولِ اللّٰهِ وَكَرِهُوا اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ
فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّۜ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ اَشَدُّ
حَرًّاۜ لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾

81 – (Savaştan) geri kalanlar; Resulullah'a muhalefet etmek için sevindiler ve mallarıyla canlarıyla Allah yolunda cihat etmekten hoşlanmadılar. "Sıcakta harbe çıkmayın" dediler. De ki: "Cehennem ateşi daha sıcaktır". Bir anlasalardı!

"Savaştan geri kalanlar oturmalarıyla sevindiler": Yani Tebuk savaşında Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den geri kalanlar, demektir. Muhallef: Giden birinin arkasında terk edilendir.

"Bimak'adihim": Yani oturmalarıyla. "Hilafe Resulillah" kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası: Resulullah'ın ardından, ondan sonra, demektir. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

İkincisi: Bunun manası: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e muhalefet etmek için, demektir. O da mef'ulunleh olmakla mansuptur. Mana da: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e muhalefet etmek için oturdular, demektir. Bunu da Zeccac demiştir. İbn Mes'ud, İbn Yamur, A'meş ve İbn Ebi Able: "Halfe Resulillah" okumuşlardır ki manası: Onlar cihattan geri kaldılar, demektir.

"Sıcakta harbe çıkmayın": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunu birbirlerine dediler. Bunu da İbn İshak ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Bunu mü'minlere dediler, bunu da Maverdi zikretmiştir. Bunun demelerinin sebebi şudur; çünkü zaman o mevsim çok sıcak idi. "De ki: Cehennem ateşi daha sıcaktır": Allah'ın emrine karşı gelenlere böyle de.

"Yefkahun": Bunun manası bilirler, demektir. İbn Faris şöyle demiştir: Fıkh: Bir şeyi bilmektir. Fekıhtül hadise efkahuhu denir, her şeyi bilmeye fıkh, denir. Sonra bu özellikle şeriat ilmi için kullanıldı; Onu bilen herkese: Fakih, denildi. Musannif de şöyle der: Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah şöyle dedi: Fıkh lügatte anlamak demektir. Şeriat terminolojisinde ise mükelleflerin fiilleriyle ilgili şeyleri bilmekten ibarettir; mesela helal, haram, vacip, caiz, sahih, fasit, ceza, tazmin vs. gibi. Bazıları: Fıkh bir şeyi anlamaktır, demeyi tercih ederler, bazıları da: Bir şeyi bilmektir, demeyi tercih ederler.

فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾

82 – Kazandıklarına ceza olarak az gülsün; çok ağlasınlar.

"Az gülsünler": Bunun lafzı emir ise de manası tehdittir. Az gülmelerinde iki mülahaza vardır:

Birincisi: Dünyada gülmek sıkıntı ve kederi çok olduğu için azdır, orada gülmeleri daha azdır, çünkü tehdit edilmektedirler.

İkincisi: Onlar dünyada gülüyorlar ama, dünyanın ömrü kısadır. "Çok ağlasınlar": Ahirette. Ebu Musa'l – Eş'ari şöyle demiştir: Cehennemdekiler ateşin içinde gözyaşı dökerler, öyle ki gözyaşlarında gemiler yüzdürülse yüzerdi. Sonra onlar gözyaşının ardından kan ağlarlar. İşte ağlayan bunun için ağlasın.

"Kazandıklarına ceza olarak": Yani münafıklık ve isyanlarına ceza olarak.

فَاِنْ رَجَعَكَ اللّٰهُ اِلٰى طَٓائِفَةٍ مِنْهُمْ
فَاسْتَاْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ اَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ
عَدُوًّاۜ اِنَّكُمْ رَض۪يتُمْ بِالْقُعُودِ اَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِف۪ينَ ﴿٨٣﴾

83 – Eğer Allah seni onlardan bir gruba döndürür de (savaşa) çıkmak için senden izin isterlerse, "benimle asla çıkmayacaksınız ve benimle beraber hiçbir zaman bir düşmanla savaşmayacaksınız. Çünkü siz ilk seferinde oturmaya razı oldunuz. Öyleyse oturanlarla beraber oturun" de.

"Eğer Allah seni döndürürse": Yani Tebuk gazasından Medine'ye, demektir. "Bir gruba": Münafıklardan mazeretsiz geri kalan gruba. Neden: "Bir gruba" dedi? Çünkü Tebuk'ten geri kalanların hepsi münafık değildi. "Senden izin isterlerse": Seninle beraber savaşmak için. "Benimle asla çıkmayacaksınız, de": Yani savaşa. "Siz ilk seferinde oturmaya razı oldunuz": Tebuk seferine çıkmadınız. Maverdi: "İlk sefer" kavlinde iki görüş zikretmiştir:

Birincisi: İlk davet edildiğinizde. *İkincisi:* İzin istemenizden önce.

Geri kalanlar ifadesine gelince: Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Geri kalan: Bir şahıstan sonra kalandır ki evinde oturandır, yani topluluktan geri kalan demektir.

Geri kalanların kimler olduğunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar mazeretleri dolayısıyla geri kalan erkeklerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar kadınlar ve çocuklardır, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

وَلَا تُصَلِّ عَلٰٓى اَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ اَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلٰى قَبْرِه۪ۜ
اِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨٤﴾

84 – İçlerinden ölen herhangi birine hiçbir zaman namaz kılma ve kabrinin başında durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Resul'ünü inkar ettiler. Ve onlar fasık olarak öldüler.

"Onlardan ölen birine namaz kılma": İniş sebebi şöyledir: Abdullah bin Übey ölünce, oğlu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Bana gömleğini ver, babama kefen yapayım. Namazını kıl ve ona istiğfar et, dedi. O da ona gömleğini verdi ve: Hazır olunca bana bildir, namazını kılayım, dedi. O da haber verdi. Namazını kılmak isteyince, Ömer bin Hattab, onu çekti: "Allah münafıkların namazını kılmaktan seni men etmedi mi?" dedi. O da: Beni: "İster bağışlama dile ister dileme" *(Tevbe: 81)* diye serbest bıraktı, dedi ve namazını kıldırdı. Bunun üzerine bu ayet indi.[19] Bunu Nafi, İbn Ömer'den rivayet etmiştir. Katade de şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Benim gömleğim onu Allah Teala'nın azabından kurtarmaz. O sayede Allah'ın onun kavminden bin kişiyi Müslüman edeceğini umarım.[20] Zeccac da şöyle demiştir: Rivayete göre onun Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in elbisesinden şifa istediğini ve üzerine namaz kılmasını arzu ettiğini görünce Hazrec'ten bin kişi Müslüman olmuştur. "Onlardan": Kavli, münafıklardan demektir. "Kabrinin üzerinde durma": Müfessirler şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, ölü defnedildiği zaman kabrinin başında durur ve ona dua ederdi. Münafıklar hakkında bundan men edildi. İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Bunun manası: Defin işini üstlenme, bu da: Kame fülanün biemri fülanin kavlinden gelir ki birinin işini görmektir. Bunun tefsiri de yukarıda geçmiştir.

وَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَاَوْلَادُهُمْ اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا
فِي الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٨٥﴾ وَاِذَا اُنْزِلَتْ
سُورَةٌ اَنْ اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَاْذَنَكَ
اُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِدِينَ ﴿٨٦﴾
رَضُوا بِاَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ
لَا يَفْقَهُونَ ﴿٨٧﴾ لٰكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ

---

19 – Buhari, Cenaiz, bab, 22; Nesei, Cenaiz, bab, 40; İbn Mace, Cenaiz, bab, 31.

20 – Taberi Tefsiri, 14/410.

جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ
وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨٨﴾ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٨٩﴾

85 – Ne malları ne de evlatları seni imrendirmesin. Ancak Allah bunların yüzünden onlara dünyada azap etmeyi ve canlarının da kafirler olarak çıkmasını diler.

86 – "Allah'a iman edin ve Resul'ü ile beraber cihat edin" diye bir sure indiği zaman içlerinden servet sahipleri senden izin isterler ve "bırak bizi, oturanlarla beraber olalım" derler.

87 – Geride kalanlarla beraber olmaya razı oldular. Kalpleri mühürlendi; artık anlamazlar.

88 – Ancak Peygamber ve onunla beraber iman edenler; mallarıyla canlarıyla cihat ettiler. İşte hayırlar onlar içindir ve işte onlar felaha erenlerin ta kendileridir.

89 – Allah onlara, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kurtuluş budur.

"Malları seni imrendirmesin": Bunun tefsiri, Tevbe: 55'te geçmiştir.

"Bir sure indirildiği zaman": Bu, bütün sureler için geneldir. Mukatil de: Maksat Beraet suresidir, demiştir.

"İman edin diye": Bunda da üç yorum vardır:

Birincisi: İmanı devam ettirin. *İkincisi:* İman eden gibi işler yapın. *Üçüncüsü:* Dillerinizle iman ettiğiniz gibi kalplerinizle de iman edin. Buna göre bu, münafıklara hitaptır.

"Senden izin ister": Savaşa gitmemek için. "Ülüttavl": Servet sahipleri, yani zenginler demektir. Bunlar da geri kalmak için mazeretleri olmayanlardır.

"Havalif" (geri kalanlar): Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kadınlardır, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Katade, Şimr bin Atıyye, İbn Zeyd ve Ferra, demişlerdir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Burada havalif'in kadınlar olması caizdir. Çünkü Araplar erkekleri fevail vezninde çoğul yapmazlar, ancak faris ve fevarisi, halik ve hevaliki bundan istisna etmişlerdir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Havalif ancak kadınlara denir, çünkü Araplar faile veznini

fevail vezninde cemi yapar ve daribe ve davarib, şatime ve şevatim, derler. Fail'i, fevail şeklinde cemi etmezler. Ancak fevaris ve hevalik olarak iki kelime müstesnadır. Geride kalanların, evlerde kalanlar olması da caizdir; muhalefet ve isyan edenler olması da caizdir; kendilerini savunan kadınlarla beraber olmaları da caizdir.

İkinci görüş: Havalif: Adi ve aşağılık kimselerdir. Fülanün hâlifetü ehlihi derler ki, ailesinin en düşüğüdür, demektir. Bunu da İbn Kuteybe zikretmiştir. "Tabaa" kelimesine gelince, Ebu Ubeyde: Manası: Mühürledi demektir, demiştir.

"Hayırlar"dan ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar her şeyin üstünleridir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. *İkincisi:* Üstün nitelikli cariyelerdir, bunu da Müberrid, demiştir. *Üçüncüsü:* Dünyanın ganimetleri ve cihadın menfaatleridir. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ
الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا
مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٩٠﴾

90 - Bedevilerden özür dileyenler, kendilerine izin verilmesi için geldiler. Allah'a ve Resul'üne yalan söyleyenler ise (savaşa gitmeyip) oturdular. İçlerinden kafirleri acıklı bir azap çarpacaktır.

"Ve cael muazzirune": İbn Mes'ud: el - Mutezirune" okumuştur. İbn Abbas, Mücahit, Katade, İbn Yamur ve Yakup da, aynın sükunu ve zal da şeddesiz olarak, "el - mu'zirune" okumuşlardır. İbn Semeyfa' da, elifle "el - muazirune" okumuştur. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Muazzirun, özür beyan edip de ciddi olmayanlardır. O yapmadığı şeyi ortaya atar veya içinde olmayanı açıklar. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Azzertü filemri denir ki kusur etmektir. A'zertü ise ciddi mazeret beyan etmektir. Zeccac da şöyle demiştir: Zalin şeddesiyle "el - muazzirun" okuyanlar şöyle tevil etmişlerdir: Mutezir gerçek özrü olana da almayana da denir. Burada ise gerçek özürleri var gibi görünüyor, şu şi'ri de örnek göstermişlerdir:

Bana bir yıl ağlayın, sonra size Allah selamet versin.
Kim bir yıl ağlarsa, mazur sayılır (i'tezer).

Yani gerçek özür beyan etmiş olur. "el - Muazzirun"un mazeretleri olmadığı halde yalandan özür beyan ediyormuş gibi olmaları da caizdir. Nahiv ilmi açısından aynın kesri ile, el - muizzirun ve aynın

zammı ile el – muuzzirun demek caiz ise de ancak bu ikisi kıraat olarak kabul edilmemiştir. Çünkü bunlar dile ağırdır. Kim aynın sukunu ile "el – mu'zirun" okursa, tevili: gerçek özür beyan edenler olur. İbn Enbari şöyle demiştir: Burada el – muazzirun geçerli mazeretleri olanlardır. Nahiv alimlerine göre aslı el – mutezirun'dur, tenin fethası ayne verilmiş, zal da te olmuş ve kendisinden sonraki zala idgam edilmiştir. Böylece zal şeddelenmiştir. Arap dilinde: İ'tezere, gerçek özür beyan edene de hiç mazereti olmayana da denir. Allah Teala: "Kul la tateziru demiştir ki, özürlerinin geçersiz olduğunu göstermektedir. Şair Lebid de şöyle demiştir:

Kim ölüsüne bir yıl ağlarsa, gerçek mazeret beyan etmiş olur (i'tezer).

Yani özrü geçerlidir, demiştir. İbn Abbas da: "el – Muazzirun" okur, Allah bu muazzirlere lanet etsin, derdi ki mazeretleri geçerli olmayan münafıkları ve diğerlerini kastederdi. El – Muzirun ise, gerçek özür beyan edenlerdir. Bu kelamdan anlaşılmıştır ki şeddesiz okuyanlara göre mazeretleri doğrudur. Şeddeli okuyanlara göre ise mazeretleri geçerli midir? Bunda da iki görüş vardır.

Müfessirler şöyle demiştir: Bunlar Tebuk seferine katılmamak için izin istemek üzere geldiler; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de onlara izin verdi. Diğer münafıklar da Allah'a karşı cesaret göstererek özürleri olmadığı halde yalandan özür beyan ederek oturup kaldılar.

لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى
وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ
وَرَسُولِهِ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ
﴿٩١﴾ وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ
مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ
حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ ﴿٩٢﴾ إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى
الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنِيَاءُ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ
الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٩٣﴾

91 – Ne zayıflara ne hastalara ne de harcayacak bir şey bulamayanlara, Allah ve Resul'ü için nasihat ettikleri takdirde, zorluk yoktur. İyilere karşı da bir yol yoktur. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

92 – Ne kendilerini bindirmen (binek sağlaman) için sana geldikleri zaman: "Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum" deyip de harcayacak bir şey bulamadıkları için gözleri yaş dökerek geri dönenler için de yol yoktur.

93 – Yol ancak şunlara karşıdır ki, zengin oldukları halde senden izin isterler. Onlar geride kalanlarla beraber olmaya razı oldular. Allah da onların kalplerine mühür bastı. Artık onlar bilmezler.

"Zayıflara yol yoktur": Ayetin kimler hakkında indiğinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Aiz bin Amr ve diğer mazeret sahipleri hakkında inmiştir. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: İbn Mektum hakkında inmiştir, bunu da Dahhak, demiştir.

Zayıflardan da kimlerin murat edildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar müzmin hastalar ve yaşlı ihtiyarlardır. Bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Onlar küçük çocuklardır.

Üçüncüsü: Delilerdir, çünkü akılları zayıftır. Bu iki görüşü Maverdi zikretmiştir. Doğrusu onların müzmin hastalık veya körlük veya yaşlılık veyahut vücutlarında bir zafiyet dolayısıyla zayıf olanlardır. Hastalar da savaşa çıkmalarına engel bir illetleri olanlardır. "Bulamayanlar" da: Yoksullardır. Harec ise savaşa çıkmak için sıkıntıları olanlardır ki Allah ve Resul'ü için nasihat ettikleri takdirde mazurdurlar. Bunda da iki yorum vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Münafıklıktan uzak oldukları takdirde.

İkincisi: Çoluk çocuğu muhafaza ettikleri takdirde.

Eğer birinci yorum alınırsa bu, zikredilenlerin hepsi için geçerlidir. Eğer ikincisi alınırsa bu da ancak yoksulları içine alır. Neden nasihat şart kılınmıştır; çünkü bozgunculuk maksadıyla geri kalmak kötüdür. Allah için nasihat etme de: Müslümanları cihada teşvik etmek, aralarını düzeltmek ve dini doğrultmakla ilgili diğer şeylerdir.

"İyilere yol yoktur": Yani cezalandırmaya giden yol demektir. Çünkü iyi kimse iyiliği ile ceza yolunu kapatmış demektir.

"Binek istemek için gelenlere de yol (diyecek bir şey) yoktur": Bu

da gelip de ağlayanlar için inmiştir, bunların sayılarında ve isimlerinde ihtilaf edilmiştir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan: Onların şu altı kişi olduğunu rivayet etmiştir: Abdullah bin Muğaffel, Sahr bin Selman, Abdullah bin Ka'b el – Ensari, Uleyye bin Zeyd el – Ensari, Salim bin Amr ve Salebe bin Aneme'dir. Bunlar binek istemek için Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: "Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum" dedi. Onlar da ağlayarak geri döndüler.[21] Vakıdi'nin katibi Muhammed bin Sa'd ise Sahr bin Selman'ın yerine Seleme bin Sahr; Salebe bin Aneme'nin yerine de Amr bin Aneme, demiştir. Makıl bin Yesar'ın da onlardan olduğu söylenmiştir. Ebu İshak da şeyhlerinden bu ağlayanların şu yedi kimse olduğunu rivayet etmiştir: Salim bin Umeyr, Uleyye bin Zeyd, Ebu Leyla Abdurrahman bin Ka'b, Amr bin Humam bin el – Cemuh ve Abdullah bin Muğaffel. Bazı kimseler de: Hayır, Abdullah bin Amr el – Müzeni, Irbad bin Sariye ve Vakıf oğullarından Heremi bin Abdullah, demişlerdir. Mücahit de şöyle demiştir: Ayet Mukarrin oğulları hakkında inmiştir ki bunlar yedi kardeştirler. Ebu Hayseme isimlerini şöyle vermiştir: Numan bin Mukarrin, Süveyd bin Mukarrin, Makıl bin Mukarrin, Sinan bin Mukarrin, Akîl bin Mukarrin, Abdurrahman bin Mukarrin, Abdurrahman bin Akîl bin Mukarrin. Hasen Basri de: Ebu Musa ve arkadaşları hakkında inmiştir, demiştir.

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den ne istedikleri hakkında da üç görüş halinde ihtilaf edilmiştir:

Birincisi: Binek istemişlerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Azık istemişlerdir, bunu da Enes bin Malik demiştir. *Üçüncüsü:* Ayakkabı istemişlerdir, bunu da Hasen Basri, demiştir.

يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا
لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّأَنَا اللّٰهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ وَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ
وَرَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٤﴾

94 – Onlara döndüğünüz zaman sizden özür dilerler. De ki: "Benden özür dilemeyin. Size asla inanmayacağız. Durumlarınızdan

21 – İbn Hişam, Siret, 2/518.

bazılarını gerçekten Allah bize haber verdi. Amelinizi Allah ve Resul'ü görecek, sonra da gaybı ve görüneni bilene döndürüleceksiniz. O da size yaptıklarınızı haber verecek.

"Sizden özür dilerler": İbn Abbas şöyle demiştir: Ayet, münafıklar hakkında inmiştir. Tebuk gazasından döndüğünüz zaman sizden özür dilerler; onların özürlerini kabul etmeyin, onların mazeretleri yoktur. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem dönünce ona özür dilemeye geldiler; Allah Teala da: "Özürlerini kabul etmeyin", sizi asla tasdik etmeyeceğiz, dedi. Allah bize mazeretiniz olmadığını haber verdi. "Allah ve Resul'ü amelinizi görecektir" eğer hayır işler ve geri kaldığınız için tövbe ederseniz. "Sonra da döndürüleceksiniz" ölümden sonra "gaybi ve görüneni bilene" o da size gizli ve açık yaptıklarınızı haber verecektir.

سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ
إِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رِجْسٌ
وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾

95 – Onlara döndüğünüz zaman kendilerinden vazgeçmeniz için Allah'a yemin edecekler. Onlardan yüz çevirin. Çünkü onlar pisliktir. Yerleri de kazandıkları şeye karşılık olarak cehennemdir.

"Allah'a yemin edecekler": Mukatil şöyle demiştir: İçlerinden seksen küsur insan yemin etti; Ced bin Kays ile Muattib bin Kuşeyr de onlardandır.

"Onlardan vazgeçmeniz için": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kusurlarını görmemeniz için.

İkincisi: Onlardan yüz çevirmeniz için. Pislik (rics) kelimesinin manasını da Maide: 90'da şerh etmiş bulunuyoruz.

يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضٰى
عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٩٦﴾

96 – Onlardan razı olmanız için size yemin ederler. Eğer onlardan siz razı olsanız bile, şüphesiz Allah fasıklar topluluğundan razı olmaz.

"Onlardan razı olmanız için size yemin ederler": Mukatil şöyle demiştir: Abdullah bin Übey, Peygamber sallallahu aleyhi ve sel-

ım'e: Senden geri kalmayacağım, düşmanına karşı seninle olacağım iye yemin etti ve kendisinden razı olmasını istedi. Abdullah bin Sa'd in Ebi Serh de Ömer bin Hattab'a yemin etti; Peygamber sallallahu leyhi ve sellem ile ashabını razı etmeye çalıştılar. Resulullah sallal- ıhu aleyhi ve sellem Medine'ye gelince: Onlarla oturmayın ve onlar- ı konuşmayın, derdi.[22]

اَلْاَعْرَابُ اَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَاَجْدَرُ اَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهٖۜ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَك۪يمٌ ﴿٩٧﴾

97 – Bedeviler inkar ve nifakça daha beter ve Allah'ın, esul'üne indirdiği şeylerin sınırlarını tanımamaya daha layıktır- ır. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.

"Bedeviler inkarca daha beterdirler": İbn Abbas şöyle demiştir: Ayet ledine'nin çevresindeki Esed ve Gatafan bedevileri hakkında indi. Allah nların küfür ve nifaklarının Medine halkından daha beter olduğunu aber verdi; çünkü onlar şehir halkından daha katı ve daha kaba idiler.

"Ve ecderü ella yalemu": Zeccac, "en" mahallen mansuptur, demiş- r, çünkü "en"den be edatı atılmıştır, mana da şöyledir: Ecderü biterkil mi. Cedirün en tefale ve cedirün bien tefale dersin, tıpkı: Ente halikun ien tefale sözün gibi ki: Sen bu işi kolay yaparsın, demektir. Be'yi atar- ın ancak "en" kullanman gerekir. Eğer be getirirsen "en" de başkası da lur: Ente cedirün bien tekume ve cedirün bilkıyami dersin. Ente cedi- ın elkıyame dersen, yanlış olur. Ancak "en" kullanırsan doğru olur. ünkü "en" istikbale delalet eder; sanki atılanın yerine geçmiş gibi olur. llah'ın indirdiğinin sınırları" ise: Helal, haram ve farzlardır. Ayetin ana kri, bu karakterlerin bedevilerde yaygın olduğudur.

وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَٓائِرَۜ عَلَيْهِمْ دَٓائِرَةُ السَّوْءِۜ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٩٨﴾

2 – Suyuti, ed – Dürrü'l – Mensur, İbn Hatim ve Ebuşşeyh'ten.

98 – Bedevilerden kimi (hak yolunda) harcadığı şeyi bir ceza edinir (sayar) ve size belalar(ın gelmesini) bekler. Kötü belalar onların üzerine olsun Allah hakkıyle işiten, çok iyi bilendir.

"Bedevilerden kimi harcadığını bir ceza sayar": Savaşa çıktığı zaman ettiği masrafı. Verdiği sadakayı diyenler de olmuştur. "mağrem" (para cezası): Çünkü sevabını ummaz. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Mağrem: Zarar ve ziyandır. İbn Faris de şöyle demiştir: Ğurm: Ödenmesi gereken şeydir, ğaram da insanı bırakmayan nesnedir. Alacaklıya ğarim denilmesi, ısrarından dolayıdır. Başkası da şöyle demiştir: Gurm: Haksız ödemedir.

"Veyeterabbesu": Yani bekler, demektir. "Size belalar": Yani zamanın getireceği ölüm, öldürülme veya yenilgi gibi kötü şeylerdir. Şöyle de denilmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ölmesini ve müşriklerin galip gelmesini bekler.

"Aleyhim dairetüssev'": İbn Kesir ile Ebu Amr sinin zammı ile (su') okumuşlar; Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de sinin fethi ile "sev'" okumuşlardır. Feth: 16'da da böyle okumuşlardır. Mana da: Bekledikleri bela başlarına dönsün, demektir. Ferra da şöyle demiştir: Burada sev' okumak daha uygundur. Kim sev' okursa: Su'tuhu sev'en ve mesaeten'den getirerek mastar yapar. Kim de su' okursa, onu isim kabul eder, mesela: Aleyhim dairetül belai velazab gibi. Ne "makâne ebukimree sev'in" *(Meryem: 28)*, ne de "ve zanentüm zannessev'" *(Feth: 12)* ayetlerinde su' okumak caiz değildir. Çünkü bu, recülü sıdk (doğru adam) sözünün tersidir ki burada sev' kelimesinin ne azap ne de bela ile alakası yoktur. Onun için su' okunamaz.

وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللّٰهِ
وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ اَلَٓا اِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ
اللّٰهُ ف۪ي رَحْمَتِه۪ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٩٩﴾

99 – Bedevilerden kimi de Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve harcadığını Allah katında yakınlıklara ve Peygamberin dualarına (vesile) edinir. Bilin ki onlar kendileri için bir yakınlıktır. Allah onları rahmetine girdirecektir. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

Bedevilerden kimi de Allah'a iman eder": İbn Abbas şöyle demiştir: Bunlar Cüheyne, Eslem ve Gıfar bedevileridir.

"Harcadığını vesile edinir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Cihatta harcadığını. İkincisi sadaka harcadığını. Kurubat ise: Kurbet kelimesinin çoğuludur; o da kulu Allah'ın rıza ve sevgisine yaklaştıran şeydir. Zeccac da şöyle demiştir: Kurubat'ta üç okuyuş vardır: Ranın zammı, fethi ve sükunu. Resul'ün salavatlarından ne murat edildiğinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* İstiğfarıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Duasıdır, bunu da Katade, İbn Kuteybe ve Zeccac demişlerdir. Zeccac şu beyti kanıt getirmiştir:

Ettiğin duanın bir misli de sana olsun, rahat uyu,
Çünkü adamın yanını koyacağı bir yatağı vardır.

Zeccac şöyle demiştir: İstersen beyitte geçen kelimeyi: Mislellezi de mislüllezi de okursun. Birincisi ona duadır, sanki, duan gibi bana da dua et demiş olur. İkincisinin manası da: Sana da o duanın bir misli olsun demektir.

"Ela inneha kurbetün lehüm": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, sükun ile "kurbetün lehüm" okumuşlardır. Verş, İsmail bin Cafer de Nafi'den, Mufaddal da Asım'dan ranın zammesiyle "kurubetün lehüm" rivayet etmişlerdir.

"İnneha" zamiri ile işaret edilen şeyde de iki yorum vardır:

Birincisi: Ha zamiri onların nafaka ve imanlarına racidir. *İkincisi:* Peygamberin dualarına racidir.

"Allah onları rahmetine girdirecektir": İbn Abbas: Cennetine demiştir.

وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ
اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ
جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذٰلِكَ الْفَوْزُ
الْعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾

100 – Muhacirlerden ve ensardan ilk geçenler (öncüler) ve güzelce onlara tabi olanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Onlara içlerinde ebedi kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kurtuluş budur.

"İlk öncüler": Bunlarda altı görüş vardır:

Birincisi: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile iki kıbleye dönerek namaz kılanlardır. Bunu da Ebu Musa'l – Eş'ari, Said bin Müseyyeb, İbn Sirin ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Hudeybiye'de Rıdvan biatini edenlerdir. Bunu da Şa'bi, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar Bedir savaşına katılan gazi ve şehitlerdir. Bunu da Ata bin Ebi Rebah, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in bütün ashabıdır, onlar sohbet bereketiyle öncülük kazanmışlardır. Muhammed bin Ka'b el – Kurazi şöyle demiştir: Allah Teala Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in bütün ashabını bağışlamıştır, "ilk öncüler" diyerek iyilerine de kötülerine cenneti vacip kılmıştır.

Beşincisi: Onlar ölüm ve şehitlikle öncülerdir, Allah Teala'nın sevabına koşmuşlardır. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

Altıncısı: Onlar hicretten önce Müslüman olanlardır, bunu da Kadı Ebu Yala zikretmiştir.

"Minelmuhacirine velensar": Yakup ranın zammı ile "elensaru" okumuştur. "Onlara güzelce tabi olanlar": Kim: öncüler bütün ashaptır, derse bunları ashaba tabi kılar, onlar da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile sohbet etmeyenlerdir. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar kıyamet kopuncaya kadar onlara güzelce tabi olanlardır. Kim de: Onlar ashabın öncüleridir, derse, bunlar da onların yolunu izleyenler ve fiillerinde onlara uyanlar olur. Hepsi sohbete nail olmuşlarsa da onlar öncülükle faziletli kılınmışlardır. Ata da şöyle demiştir: Onlara güzelce tabi olmaları: Onların iyiliklerini zikredip onlara rahmet okumalarıdır.

"Tecri tahtehel enharu": İbn Kesir: "Min tatiha" okuyarak "min" ilave etmiş ve ikinci te'yi meksur kılmıştır.

"Allah onlardan razı olmuştur": Bu da hepsini kapsar. Zeccac: Allah onların yaptıklarından razı olmuş, onlar da Allah'ın verdiği mükafattan razı olmuşlardır, demiştir.

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ اَهْلِ
الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ
مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ اِلٰى عَذَابٍ عَظِيمٍ ﴿١٠١﴾

101 – Çevrenizdeki bedevilerden münafıklar vardır. Medinelilerden de nifak üzerinde idman yapanlar vardır. Sen onları bilmezsin. Biz onları biliriz. Onlara iki defa azap edeceğiz. Sonra da büyük azaba döndürülürler.

"Çevrenizdeki bedevilerden münafıklar vardır": İbn Abbas şöyle demiştir: Bunlar Müzeyne, Cüheyne, Eslem, Ğıfar ve Eşca kabileleridir. Onlarda Müslüman olduktan sonra münafıklar vardı. Mukatil de: Yurtları Medine'nin çevresinde idi, demiştir.

"Ve min ehlil medineti meredu alennifaki": İbn Abbas: Onlar münafıklığın eğitimini almış ve onda sebat etmişlerdir, demiştir. Abdullah bin Übey, Ced bin Kays, Cülas, Muattib, Vahvah ve Ebu Amir er – Rahib de bunlardandır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: İnat edip nifak üzerinde alıştırma yaptılar. Bu: Temerrede fülanün kavlinden gelir. Şeytanün merid de bundandır ki inatçı ve azgın demektir.

Eğer: Nasıl "vemin ehlil medineti meredu" dedi, hâlbuki konuşurken: Minelkavmi meredu denilmez?" diye itiraz edilecek olursa, buna üç türlü cevap verilir:

Birincisi: İkinci "min"in birinciye dönük olmasıdır, takdir de şöyle olur: Ve mimmen havleküm minelarbai ve min ehlil medineti münafikun. Daha sonra da "meredu" diyerek yeni cümle başlatmıştır.

İkincisi: Kelamda söylenmeyen söz vardır, takdiri şöyledir: Ve min ehlil medineti men meredu. Bu durumda "min" ona delalet ettiği için "men" gizlenmiştir. Mesela: "Vema minna illa lehu makamün malum" *(Saffat: 164)* kavlinde olduğu gibi ki: İlla men lehu makamun malum demek istemiştir. Buna göre söz "münafikun" lafzında biter.

Üçüncüsü: "Meredu" münafikun'e bağlıdır, takdiri de şöyledir: Ve min ehlil medineti münafikune meredu. Bu cevapları İbn Enbari zikretmiştir.

"Sen onları bilmezsin": Bunda da iki yorum vardır:

Birincisi: Onları biz sana bildirinceye kadar sen onları bilmezsin. *İkincisi:* Akibetlerini bilmezsin.

"Onlara iki kere azap edeceğiz": Bunda da on görüş vardır:

Birincisi: İlk azap dünyadadır, o da münafıklıkla rezil olmalarıdır. İkinci azap da kabir azabıdır. Bunu da İbn Abbas demiş ve şu rivayette bulunmuştur: Bir gün Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hutbe okumaya kalktı: Ey filan, sen çık, sen münafıksın ve ey filan, sen de çık, sen de münafıksın, dedi ve onları rezil etti.[23]

23 – Taberi, Tefsir, 14/441, 442.

İkincisi: Birinci azap onlara had cezası tatbik etmektir, ikincisi kabir azabıdır. Bu da yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: İki azaptan biri onlardan alınan zekattır. Ötekisi de kendilerine emredilen cihattır. Bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: Açlık ile kabir azabıdır. Bunu da Şibl, Ebu Necih aracılığı ile Mücahit'ten rivayet etmiştir. Ebu Malik de böyle demiştir.

Beşincisi: Açlık ve öldürülmedir, bunu da Süfyan, İbn Ebi Necih aracılığı ile Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Altıncısı: Öldürme ve esir edilmedir, bunu da Mamer, İbn Ebi Necih kanalı ile Mücahit'ten rivayet etmiştir. Katade de: Öldürülme ve tutsaklıktır, demiştir.

Yedincisi: Onlara açlıkla iki kere azap edildi. Bunu da Husayf, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Sekizincisi: Onların dünyadaki azabı mal ve evlatlardaki musibetlerle ahiretteki de ateş iledir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Dokuzuncusu: Birincisi ölüm anındadır; melekler onların yüzlerine ve sırtlarına vurur. İkincisi kabirde münker ve nekir iledir, bunu da Mukatil bin Süleyman, demiştir.

Onuncusu: Birincisi kılıç iledir, ikincisi de ölüm anındadır. Bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir.

"Sonra büyük bir azaba döndürülürler": Yani cehennem azabına.

وَآخَرُونَ اعْتَرَفُوا

بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ

أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٠٢﴾

102 – Diğerleri de günahlarını itiraf ettiler; iyi ameli başka bir kötü ile karıştırdılar. Umulur ki Allah tövbelerini kabul eder. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Diğerleri de günahlarını itiraf ettiler": Kimler hakkında indiğinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onlar on kişilik bir gruptur, Tebuk seferine katılmayıp Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den geri kaldılar. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in dönüşü yaklaşınca içlerinden yedisi kendilerini mescidin sütunlarına bağladılar. Resulullah sallallahu

aleyhi ve sellem onları görünce. "Bunlar kim?" dedi. Bu Ebu Lübabe ile senden geri kalan arkadaşlarıdır, kendilerini sen çözüp de özürlerini kabul edinceye kadar kendilerini çözmeyeceklerine yemin ettiler, dediler. O da: Ben de Allah'a yemin ederim ki ne onları çözerim de ne de özürlerini kabul ederim, onların bağını Allah çözsün. Onlar bana katılmadılar, Müslümanlarla birlik olup düşmanla savaşmadılar, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi.[24] Bunun üzerine onlara haber gönderdi, onları salıverdi ve özürlerini kabul etti. Bunu Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. El – Avfi de İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Savaşa katılmayanlar altı kişi idiler, Ebu Lübabe ile iki adam kendilerini bağladılar. Üçü ise bağlamadılar. Bu ayet inince Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bağlarını çözdü ve özürlerini kabul etti.[25] Ebu Salih de, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Onlar üç kişi idiler: Ebu Lübabe bin Abdülmünzir, Üveys bin Salebe ve Vedia bin Hizem el - Ensari. Said bin Cübeyr, Mücahit ve Zeyd bin Eslem de sekiz kişi olduklarını söylemişlerdir. Katade de: Bize onların yedi kişi oldukları anlatıldı, demiştir.

İkincisi: O Yalnız Ebu Lübabe hakkında inmiştir. Onun günahı hususunda iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Kurayza oğulları, Sa'din hakemliğine razı olmaları hususunda onunla müşavere edince elini boğazına götürüp, bu ölümdür, demişti. Bu da Mücahid'in görüşüdür.[26] Biz de bunu Enfal: 27'de açıklamış bulunuyoruz.

İkincisi: Onun Tebuk seferine katılmamasıdır, bunu da Zühri, demiştir. İtiraf, bir şeyi bilerek ikrar etmektir. Suçu itiraf etmek tövbenin doğruluk ve kabulünü daha çok gösterir.

"Haletu amelen salihan ve ahara seyyia": İbn Cerir şöyle demiştir: Be'nin yerine vav konulmuştur. Mana da: Biahara seyyiin demektir. Tıpkı: Halattül mae vellebene gibi (yani bunlar birbirinin yerine kullanılır demek istiyor. Mütercim).

O amel hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: İyi amel: Daha önce yaptıkları cihattır. Kötüsü de: Cihattan geri kalmalarıdır. Bunu da Süddi, demiştir.

İkincisi: İyi amel: Tövbeleridir, kötüsü de: Savaştan geri kalmalarıdır. Bunu da Ferra zikretmiştir.

---

24 – Taberi, Tefsir, 14/447, 448.

25 – Taberi, Tefsir, 14/448, 449.

26 – Taberi, Tefsiri, 14/451.

"Umulur ki": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'dan vaciptir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onların ümitle korku arasında gelip gidişleridir, bu da insanı eğlence ve ihmalden alıkoyar.

خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكّ۪يهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْۜ اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْۜ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿١٠٣﴾

103 – Onların mallarından sadaka al ki onları onunla temizleyip arındırasın. Onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için bir sükunettir. Allah hakkıyle işiten, çok iyi bilendir.

"Onların mallarından sadaka al": Müfessirler şöyle demişlerdir: Aziz ve celil olan Allah, Ebu Lübabe ile arkadaşlarının tövbesini kabul edince: Ya Resulallah, işte mallarımız, onları bizim adımıza sadaka et, dediler. O da: Ben mallarınızdan bir şey almakla emrolunmadım, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi.[27]

Bu "sadaka" hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O nafile olarak verdikleri sadakadır, bunu da İbn Zeyd ile cumhur, demişlerdir. *İkincisi:* Zekattır, bunu da İkrime, demiştir.

"Tutahhirühüm": Hasen ranın cezmi ile "tutahhirhüm" okumuştur. Zeccac da şöyle demiştir: Sadakanın sıfatı olarak "tutahhirühüm" okumak da caizdir. Sanki: Mallarından onları temizleyecek sadaka al demiş gibi olur. En iyisi Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatı olmasıdır. Mana da şöyledir: Sen onları o sadaka ile temizlersin. Bu durumda emrin cevabı olarak cezm ile "tutahhirhüm" okunur. Mana da şöyle olur: Eğer onların mallarını alırsan, onları temizlersin. "Tüzekkihim" de ise Kur'an hattının korunması için medli ye'den başkası caiz değildir. İbn Abbas: Onları günahlardan "temizlersin" demiştir. "Tüzekkihim" de: Onları ıslah eder hallerini düzeltirsin, demektir. "Salli aleyhim"de de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar için istiğfar et. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlara dua et. Bunu da Süddi, demiştir.

27 – Taberi, Tefsir, 14/454, 455.

"İnne salavatike": İbn Kesir, Ebu Amr, Nafi, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle çoğul şeklinde "inne salavatike" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayetle tekil olarak "inne salateke" okumuşlardır. "Sekenün lehüm"de ise beş görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala'nın onlardan kabul etmesiyle senin duan onlar için huzurdur. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Ebu Ubeyde de: Takviye ve sükunettir, demiştir. *İkincisi:* Onlar için rahmettir. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Onlar için Allah'a yakınlık vesilesidir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Onlar için vakardır, bunu da Katade, demiştir. *Beşincisi:* Onlar için tezkiye ve temize çıkmadır, bunu da Salebi nakletmiştir. Hasen ile Katade de: Bunlar seferden geri kalan o üç kişiden başkadır, demişlerdir.

أَلَمْ يَعْلَمُوٓا أَنَّ اللّٰهَ هُوَ يَقْبَلُ
التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَأَنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ
الرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾ وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ
وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ إِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾

104 – Allah'ın şüphesiz kullarından tövbeyi kabul edeceğini ve sadakaları alacağını bilmediler mi? Şüphesiz Allah tövbeleri çok kabul eden, çok esirgeyendir.

105 – De ki: Amelinizi Allah, Resul'ü ve mü'minler görecektir. Gaybi ve görüneni bilene döndürüleceksiniz de size yaptıklarınızı haber verecektir.

"Allah'ın tövbeyi kabul edeceğini bilmediler mi (elem yalemu ennallahe huve yakbulüttevbete)": Cumhur ye ile "yalemu" okumuştur. Abdülvaris de te ile "talemu" rivayet etmiştir. "Yakbelüttevbete an ibadihi": Ebu Ubeyde: Min abidihi, demiştir. Ahaztühu minke ve ahaztühu anke dersin (ikisi de senden aldım demektir).

"Allah sadakaları alır": İbn Kuteybe: Kabul eder, demiştir. "Affı al" *(A'raf: 199)* da böyledir ki onu kabul et, demektir.

"De ki: Amel edin": İbn Zeyd: Bu, tövbe edenlere hitaptır, demiştir.

وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ اِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَاِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿١٠٦﴾

106 – Diğerleri de Allah'ın emrine bırakılmışlardır; ya onlara azap eder yahut tövbelerini kabul eder. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.

"Ve aharune murceune": Nafi, Hamze ve Kisai, hemzesiz olarak "mürcevne" okumuşlardır. Ayet Ka'b bin Malik, Mürare bin Rebi ve Hilal bin Ümeyye hakkında inmiştir. Bunlar Tebuk seferine mazeretsiz olarak katılmayanlar arasında idi. Sonra Ebu Lübabe ve arkadaşları gibi ciddi özür dilemediler ve kendilerini sütunlara bağlamadılar. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de bunların durumunu erteledi, insanları onlarla konuşmaktan ve onlarla oturup kalkmaktan men etti. Sonunda: "Geri bırakılan üç kişi" *(Tevbe: 118)* ayeti indi. Zeccac: "Ve aharune", "ve min ehlil medineti" kavli üzerine matuftur, mana da şöyledir, demiştir: Onlardan "başkaları da vardır bırakılmışlardır": Yani durumları ertelenmiştir. "İmma" edatı iki şeyden birinin olması içindir. Allah Teala durumlarının nereye varacağını biliyordu, ancak kullarına bildikleri şeyle hitap etti. Mana da şöyledir: Onlar umutla korku arasında beklesinler.

"Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir": Yani durumlarının nereye varacağını bilendir, onlara yaptığında da hikmet sahibidir.

وَالَّذٖينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرٖيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنٖينَ
وَاِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ
اِنْ اَرَدْنَا اِلَّا الْحُسْنٰى وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٠٧﴾

107 – Bir de şöyleleri vardır: Bunlar; zarar vermek, inkar etmek, mü'minlerin arasını açmak ve daha önce Allah ve Resul'ü ile savaşanı beklemek için bir mescit edindiler. Biz, iyilikten başka bir şey istemedik, diye muhakkak yemin edecekler. Allah şahitlik eder ki onlar elbette yalancılardır.

"Vellezinet tehazu mesciden": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, vav ile: "Vellezine" okumuşlardır. Mushaflarında da böyledir. Nafi ile İbn Amir de vavsız olarak: "Ellezine" okumuşlardır.

Medine ve Şam halkının Mushaflarında da böyledir. Ebu Ali şöyle demiştir: Kim vavla okursa, o, makabline matuftur, mesela: "Ve minhüm men âhedallahe" *(Tevbe: 75)*, "ve minhüm men yelmizüke" *(Tevbe: 58)* ve "ve minhüm ellezine yu'zunennebiyye" *(Tevbe: 61)* gibi. Mana da: Böyle bir mescit edinenler de onlardandır, demektir. Kim de vavı atarsa, o da iki mülahaza iledir:

Birincisi: Bazı kelimeyi gizler, veminhüm ellezinet tehazu gibi. Ekefertüm kavli de öyledir ki: Feyukalu lehüm: Ekefertüm, demektir.

İkincisi: Arkasında haber gizlemektir, mesela: "İnnellezine keferu ve yesuddune an sebilillahi velmescidil harami" *(Hac: 25)* gibi ki, mana da şöyledir: Yüntekamu minhüm ve yuazzebune.

Tefsirciler şöyle demişlerdir: Amr bin Avf oğulları Kuba mescidini edinip Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e haber gönderip de o da gelip içinde namaz kılınca, kardeşleri Ganem bin Avf oğulları onları kıskandılar. Bunlar ensarın münafıklarından idiler: Biz de bir mescit edinir, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e haber göndeririz, o da içinde namaz kılar, Ebu Amir er – Rahip de Şam'dan döndüğü zaman içinde namaz kılar, dediler. Ebu Amir cahiliyede rahip olmuş ve Hıristiyan dinine girmişti. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye gelince ona düşman oldu ve Şam'a kaçtı. Münafıklara haber gönderdi: Elinizden geldiği kadar kuvvet ve silah hazırlayın, benim için bir mescit yapın, ben Sezar'a gidiyorum, Rum askerlerini getirip Muhammed ile ashabını çıkartırım, dedi. Onlar da Kuba mescininin yanına bu mescidi yaptılar. Onu yapanlar on iki kişi idiler: Hizam bin Halit – ki mescit onun evinin avlusuna yapıldı – Nebtel bin Haris, Bicad bin Osman, Salebe bin Hatıb, Muattib bin Kuşeyr, Abbad bin Huneyf, Vedia bin Sabit, Ebu Habibe bin Ezar, Cariye bin Amir, iki oğlu Yezid ile Mücemmi. Mücemmi mescitte imamları idi. Sonradan hali düzeldi ve Bahdec bin Abdullah bin Huneyf. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in: "Bu gördüğüm şeyle ne kastediyorsun?" dediği odur. O da: Allah'a yemin ederim ki ben iyilikten başka bir şey kastetmedim, dedi, hâlbuki yalan söylüyordu. Mukatil de şöyle demiştir: Yemin eden, Mücemmi idi. Onların on yedi kişi oldukları da söylenmiştir. Mescidi yapmayı bitirince Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: Biz hastalar, ihtiyaç sahipleri ve yağmurlu geceler için bir mescit yaptık, gelip içinde namaz kılmanı istiyoruz, dediler. O da giymek için gömleğini istetti. Üzerine Kur'an indi, Allah onların haberini bildirdi. O da Ma'n bin Adiy, Malik bin Duhşum ve diğerlerini çağırdı: Şu, halkı zalim mesci-

de gidin, onu yıkın ve ateşe verin, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem orasının leşlerin atıldığı çöplük yapılmasını emretti.[28] Ebu Amir de Şam'da gurbette tek başına öldü.

Ayetin tefsiri: Zeccac şöyle demiştir: "Ellezine" mahallen merfudur, mana da şöyledir: Onlardan kimi de sırf zarar vermek için bir mescit edindiler. "Dıraren": Mefulunleh olarak mansuptur, mana da şöyledir: İttehazuhu liddırari velküfri vettefriki velirsadi (zarar vermek, inkar etmek, ayrılık çıkarmak ve mü'minleri gözetlemek için bir mescit edindiler). Lam hazfedilince fiil devreye girip mef'ulü nasbetti. Müfessirler şöyle demişlerdir: Dırar: Kuba mescidine zarar vermektir. "Küfren": Allah'ı ve Peygamberini inkar etmek, "ve tefrikan beynel mü'minin" mü'minlerin arasını açmak için, demektir, çünkü onlar Kuba mescidinde hep birlikte namaz kılıyorlardı. Onların birliğini dağıtmak istediler. İrsad ise: Beklemektir, bununla Ebu Amir'in gelmesini beklediler. Allah ve Resul'ü ile mescid-i dırarın yapımından önce savaşan o idi. "Biz iyilikten başka bir şey kastetmedik" kavlindeki iyilikte de üç mülahaza vardır:

Birincisi. Allah'a itaattir. *İkincisi:* Cennettir. *Üçüncüsü:* Dinin emrini yerine getirmek ve namaz için toplanmak gibi en güzel şeyleri yapmaktır. Yemin edenin adını da vermiştik.

لَا تَقُمْ فِيهِ اَبَدًاۜ لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ اَحَقُّ
اَنْ تَقُومَ فِيهِۜ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُواۜ وَاللّٰهُ يُحِبُّ
الْمُطَّهِّرِينَ ﴿١٠٨﴾

108 – Orada asla durma. İlk gününden takva üzerine kurulan mescit, içinde durmana daha layıktır. Orada iyice temizlenmelerini seven birtakım adamlar vardır. Allah iyice temizlenenleri sever.

"Orada durma": Yani orada asla namaz kılma. "Takva üzerine kurulan mescit": Yani taat üzerine kurulan ve takva sahiplerinin yaptığı mescit "ilk gününden": Yani ilk gününden itibaren, demektir. Zeccac şöyle demiştir: "Min" edatı zaman içindir, aslında müz ve münzü kullanılır, bunlar daha çok kullanılır. "Min"in gelmesi de caizdir, çünkü o da sürenin başını gösterir ve parçalara ayırma için kullanılır. Şair Züheyr'in şu sözü de böyledir:

28 – Taberi, Tefsir, 14/468.

Hicr dağının zirvesindeki yurtlar kimindir?
Onlar aylar ve yıllardır boş durmaktadır (min).

Manasının: Ayların ve yılların geçmesinden boş kaldığı da söylenmiştir.

Bu mescit hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Medine'deki mescididir ki içinde minberi ve kabri vardır. Sehl bin Sa'd şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında iki adam, takva üzerine kurulan mescit üzerinde ihtilaf ettiler; biri: O, Peygamber'in mescididir, dedi. Diğeri de: O, Kuba mescididir, dedi. Bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e anlatılınca: O, bu mescidimdir, dedi.[29] İbn Ömer, Zeyd bin Sabit, Ebu Said el – Hudri ve Said bin Müseyyeb de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, Kuba mescididir, bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Said bin Cübeyr, Katade, Urve, Ebu Seleme bin Abdurrahman, Dahhak ve Mukatil de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O, Medine'deki bütün mescitlerdir, bunu da Muhammed bin Ka'b, demiştir.

"Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır": İniş sebebi şöyledir: Kuba halkından bazı kimseler su ile taharet ederlerdi, ayet bunun üzerine indi. Bunu da Şa'bi, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Bu ayet inince, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onlara geldi: "Allah Teala sizi ne için methetti?" dedi. Onlar da: Biz su ile taharet ederiz, dediler.[30] Buna göre, bundan (temizlenmeden) maksat, su ile temizlik yapmaktır. Ebu'l – Aliye de: Günahtan temizlenmedir, demiştir.

أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ
وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرُفٍ
هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الظَّالِمِينَ ﴿١٠٩﴾

29 – Müslim, Kitabu'l – Hac, bab, la tüşeddürrihalu; Ahmed, Müsned, 5/331.

30 – Suyuti, ed – Dürrü'l – Mensur; Tabarani, Ebuşşeyh, Hakim ve İbn Merduye'den nakletmiştir.

109 – Yapısını Allah'ın takva ve rızası üzerine kuran mı yoksa yapısını yıkılacak uçurumun kenarına kurup da onunla cehennem ateşine sürüklenen kimse mi daha hayırlıdır? Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez.

"Efemen essese bünyanehu": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, iki yerde de meftuh hemze ve meftuh nun ile "essesse bünyanehu" okumuşlardır. Nafi ile İbn Amir de mazmum hemze ile "üssise" ve merfu nun ile "bünyanuhu" okumuşlardır. Bünyan mastardır, bina manasınadır. Tesis de: Binanın temelini sağlam atmadır, temel binanın aslıdır, mana da şöyledir: Binasını Allah'tan korkup rızasını umarak kuran mı daha hayırlıdır, yoksa onu korkmadan kuran mı daha hayırlıdır? Zeccac şöyle demiştir: Şefa: Bir şeyin kenarı ve sınırıdır. Şefa elifle yazılır ve kısa hece ile okunur, tesniyesi: Şefevani'dir.

"Cüruf": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Kisai, zamme ile "cürufin" okumuşlar; İbn Amir, Hamze ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle ra sakin olarak "cürfin" okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Zamme asıldır, sükun da hafiftir, mesela şuğul ve şuğl gibi. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Mana: Kayan uçurum demektir. Cüruf: Sellerin vadilerden getirdiği şeylerdir. Hair de: Kayan, düşen demektir. Tehevverel binau venhare de bundandır ki bina çöktü, demektir. İbn Kesir ile Hamze henin fethası ile "harin" okumuşlardır. Nafi ile Ebu Amr da he'yi imale (ey sesi) ile okumuşlardır. Asım'dan da her iki kıraat nakledilmiştir.

"Fenhare bihi": Binayı yapanı da sürükleyip götürdü, demektir. "Cehennem ateşine": Zeccac bu temsildir demiştir, mana da şöyledir: Bu mescidin binası, cehennemin kıyısına yapılıp da sahibiyle beraber içine yuvarlanan bina gibidir. Katade de şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre onlar orada bir çukur kazmışlar, içinde duman görülmüştür. Cabir de: Ben dırar mescidinden dumanın çıktığını gördüm, demiştir.

لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذ۪ي بَنَوْا ر۪يبَةً ف۪ي قُلُوبِهِمْ
اِلَّٓا اَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿١١٠﴾

110 – Kurdukları yapı hep kalplerinde bir şüphe olarak kalacaktır; meğerki kalpleri parçalana. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.

"Kurdukları yapı hep öyle kalacaktır": Yani dırar mescidi. Rîbeten'de üç görüş vardır:

Birincisi: Şüphe ve nifak olarak kalacaktır, çünkü onlar onu yapmakla iyilik ettiklerini sanıyorlardı. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Üzüntü ve pişmanlık olarak kalacaktır, çünkü onu yaptıklarına pişman oldular. Bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Binalarını yıkma onların kalplerinde kin ve nefret olarak kalacaktır. Bunu da Süddi ile Müberrid, demişlerdir.

"İlla en takattaa kulubuhum": Çoğunluk "illa" okumuşlardır ki o da istisna edatıdır. Yakup ise "ila en" okumuş, onu harfi cer kabul etmiştir. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek mazmum te ile "tukattaa" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek tenin fethası ile "tekattaa" okumuşlardır. Sonra manada iki görüş vardır:

Birincisi: Meğerki öleler, demektir. Bunu da İbn Abbas, Mücahit, Katade ve diğerleri, demişlerdir.

İkincisi: Ancak kusurlarına karşı duydukları pişmanlık ve üzüntüden kalplerinin parça parça olması hariç. Bunu da Zeccac demiştir.

إِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ
لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُونَ
وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجِيلِ وَالْقُرْاٰنِ
وَمَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِه۪ مِنَ اللّٰهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ
الَّذ۪ي بَايَعْتُمْ بِه۪ وَذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿١١١﴾

111 - Şüphesiz Allah, cennet kendilerinin olmak üzere mü'minlerden canlarını ve mallarını satın almıştır. Onlar Allah yolunda savaşırlar; öldürür ve öldürülürler. Bu; Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da kendi üzerine aldığı bir vaattir. Sözünü Allah'tan daha çok yerine getiren kimdir? Öyleyse yaptığınız alışverişten dolayı sevinin. İşte en büyük kurtuluş budur.

"Allah mü'minlerden canlarını satın aldı": İniş sebebi şöyledir: Ensar Akabe gecesinde Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e biat

ettikleri zaman ki, yetmiş kişi idiler, Abdullah bin Revaha: Ya Resulallah, Rabbin ve nefsin için istediğin şartı ileri sür, dedi. O da: Rabbim için O'na ibadet edip hiçbir şeyi O'na ortak koşmamanızı şart ediyorum; Nefsim için de kendinizi koruduğunuz gibi beni de korumanızı şart ediyorum, dedi. Onlar da: "Bunu yaparsak bizim için ne var?" dediler. O da: Cennet, dedi. Onlar da: Kârlı alışveriş, ne feshederiz, ne de feshedilmesini isteriz, dediler. Bunun üzeni bu ayet indi. Bunu da Muhammed bin Ka'b el - Kurazi, demiştir.[31] Canın satın alınması cihat iledir. Malların satın alınması da iki türlüdür:

Birincisi: Cihada sarf etmek ile. *İkincisi:* Sadakalarla. Burada satın alma mecaz yoluyla zikredilmiştir; çünkü gerçekte satın alan satın aldığı şeye sahip değildir. Mesela: "Allah'a kim ödünç verir?"*(Bakara: 245)* kavlinde olduğu gibi. Kelamdan murat edilen şudur: Allah onlara canlarıyla mallarıyla cihadı emretmiştir ki karşılığında onlara cenneti versin. Buna satın alma demiştir, çünkü bunda da karşılık ve bedel vardır. Hasen de şöyle derdi. Hayır vallahi, dünyada biatı alınmamış bir tek mü'min yoktur. Katade de şöyle demiştir: Allah onlara bedelini verdi, hem de fazlasıyla.

"Feyaktülun ve yuktelun": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Asım, malum ve meçhul kalıbıyla "feyaktülun ve yuktelun" okumuşlardır. Hamze ile Kisai de, meçhul ve malum kalıbıyla "feyuktelun ve yaktulun" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Birinci kıraat şu manayadır: Onlar önce öldürürler sonra da öldürülürler. Ötekinin manasının da birinci gibi olması caizdir, çünkü vavla atıfta takdim caizdir (sıra önemli değildir), eğer takdim varsa bile mana şöyledir: Öldürülenlerden kalanlar da düşmanları öldürürler, mesela "başlarına gelen şeyden dolayı gevşemediler" *(Al-i İmran: 146)* kavli gibi ki, öldürülenlerden kalanlar gevşemediler, demektir. Kelamın manası da şöyledir: Öldürseler de veyahut öldürülseler de cihatlarının karşılığı cennettir. Zeccac şöyle demiştir: "va'den" mana itibarı ile mansuptur, çünkü "bienne lehümül cenneh" kavlinin manası, "va'den aleyhi hakka" demektir. "Tevrat'ta ve İncil'de" kavli de her milletin savaşla emredildiği ve ona karşı cennetle va'dolunduğudur.

"Sözünü kim daha çok yerine getirir?": Yani kimse sözünü Allah'tan daha çok yerine getiremez, demektir. "Sevinin": Yani bu alışverişle neşelenin, demektir.

---

31 – Taberi, Tefsir, 14/499.

اَلتَّٓائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّٓائِحُونَ الرَّاكِعُونَ
السَّاجِدُونَ الْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

112 - Tövbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, seyahat edenler, ruku edenler, secde edenler, iyiliği emredenler, kötülükten men edenler ve Allah'ın sınırlarını koruyanlar (yok mu), işte o mü'minleri müjdele.

"Tövbe edenler": İniş sebebi şöyledir: Bundan önceki ayet inince bir adam: "Ya Resulallah, hırsızlık yapsa, zina etse, içki içse de mi?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Burada ref (ettaibun şekli) birkaç bakımdan caizdir: *Birincisi:* Medih içindir, sanki: Haulai ettaibun (onlar tövbe edenlerdir), demiştir. *İkincisi:* Bedel olması da caizdir, mana da: Yukatilüttabine (tövbe edenler savaşırlar) demektir. Bu da dilcilerin görüşüdür. Bence merfu olması mübteda olduğu içindir, haberi de gizlidir, mana da da şöyledir: Ettaibun ve men zükire maahüm lehümül cennetü eydan (tövbe edenler ve onlarla beraber zikredilenler için cihat etmeseler de cennet vardır, yeter ki cihadı terk etmeyi akıllarından geçirmesinler ve inat etmesinler). Çünkü bazı Müslümanların cihat etmeleri onların da cihadı yerine geçer (farz-ı kifaye).

Müfessirlerin: "Tövbe edenler" hususunda da iki görüşleri vardır: *Birincisi:* Şirkten, nifaktan ve isyanlardan dönenlerdir. *İkincisi:* Emredileni yapmada ve yasak edileni terk etmede Allah'a rucu edenlerdir.

"İbadet edenler" hakkında üç görüşleri vardır: *Birincisi:* Allah'a ibadetle itaat edenler. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Namazı kılanlar. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Allah'ı birleyenler. Bunu da Said bin Cübeyr demiştir.

"Hamd edenler": Katade: Her hâl u kârda Allah'a hamd edenler, demiştir.

Seyahat edenler hususunda dört görüş vardır:

Birincisi: Oruç tutanlardır, bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas, Hasen, Said in Cübeyr, Katade ve diğerleri demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Görüş sahipleri şöyle derler: Oruçluya seyahat eden denilmesi, gezgine benzetildiği içindir; çünkü seyahat edenin yanında azık

olmaz. Araplar bir at ayakta durur da önünde yem olmazsa, ona: Saim (oruçlu) derler. Çünkü onun (atın) sabah akşam olmak üzere iki beslenme vakti vardır. İnsanın tuttuğu oruç da sahur ve iftardan dolayı ona benzetilmiştir. *İkincisi:* Onlar gazilerdir, bunu da Ata, demiştir. *Üçüncüsü:* İlim öğrenenlerdir, bunu da İkrime, demiştir. *Dördüncüsü:* Hicret edenlerdir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Ruku edenler ve secde edenler": Yani namazda. "İyiliği emredenler": O da (iyilik de) Allah'a itaattir. "Kötülükten men edenler": O da (kötülük de) Allah'a isyandır.

Eğer: "Vennahune"de vav gelmesinin gerekçesi nedir?" denilirse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: Burada vav, sekizinci sıfat için gelmiştir, Araplar yedinin üzerine atıf yapacak olurlarsa bunu vavla yaparlar. Mesela: "Vesaminühüm kelbühüm" *(Kehf: 22)* kavli ve cennetin sıfatında: "Ve fütihat ebvabuha" *(Zümer: 73)* gibi. Bunu da bir grup müfessirler, demişlerdir.

İkincisi: Vav şunun için gelmiştir, çünkü iyiliği emreden aynı zamanda kötülükten de men etmektedir. Bu durumda vavın gelmesi, kötülükten men etmeden iyiliği emretme olmaz demektir. Hâlbuki seyahat etmeden hamd etmek, hamdetme olmadan da seyahat etmek bazı hal ve vakitlerde mümkündür.

"Allah'ın sınırlarını koruyanlar": Hasen: Allah'ın emrini yerine getirenler, demiştir.

مَا كَانَ
لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا
اُولِي قُرْبٰى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُمْ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾
وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ اِبْرٰهِيمَ لِاَبِيهِ اِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ
وَعَدَهَا اِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ اَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَبَرَّاَ مِنْهُ
اِنَّ اِبْرٰهِيمَ لَاَوَّاهٌ حَلِيمٌ ﴿١١٤﴾

113 – Peygamber ve iman edenler için, müşriklerin, cehennem yaranı oldukları kendilerine belli olduktan sonra, akraba da olsalar, onlar için istiğfar etmeleri yoktur.

114 – İbrahim'in, babasına istiğfar etmesi, sadece ona ettiği bir vaatten dolayı idi. Onun, Allah'ın düşmanı olduğu kendine belli olunca, ondan uzaklaştı. Gerçekten İbrahim, çok niyaz eden, çok uysaldır.

"Peygamber ve iman edenler için, müşriklere istiğfar etmeleri yoktur": İniş sebebi hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: Ebu Talib öleceği zaman Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onun yanına girdi, orada Ebu Cehil ile Abdullah bin Ebi Ümeyye vardı. Amca, Lailahe illallah, de Allah katında seni müdafaa edeyim, dedi. Ebu Cehil ile İbn Ebi Ümeyye: "Ey Ebu Talib, Abdülmuttalib'in dininden yüz mü çeviriyorsun?" dediler. Onunla durmadan konuştular, sonunda o: Ben Abdülmuttalib'in dini üzerindeyim, dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: "Yasaklanmadığım sürece senin için istiğfar edeceğim, dedi. Bunun üzerine bu ayet ile: "Şüphesiz sen istediğini hidayete erdiremezsin" *(Kasas: 56)* ayeti indi. Bunu Buhari ile Müslim, Sahih'lerinde rivayet etmişledir. Hadisi Said bin Müseyyeb, babasından nakletmiştir.[32] Şöyle de denilmiştir: Ebu Talib ölünce Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ona istiğfar etmeye başladı, Müslümanlar da: Biz niçin babalarımıza ve akrabalarımıza istiğfar etmeyelim; İbrahim de babasına istiğfar etti, işte Muhammed de amcasına istiğfar ediyor, dediler ve müşrikler için istiğfar ettiler. Bunun üzerine bu ayet indi. Ebu'l – Hüseyn bin el – Münadi şöyle demiştir: Bu doğru değildir, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem sadece ölmeden önce amcası için: Yasaklanmadığım sürece senin için istiğfar edeceğim, dedi. Zaten siyak ve sibak da bunu göstermektedir. Ölümünden sonra istiğfar etmesi ise böyle bir şey yoktur. Raviler bunu ters anladılar, bu da devam edip gitti.

İkincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem annesi Amine'nin kabrine uğradı, abdest alıp iki rekat namaz kıldı, sonra da ağladı; onun ağlamasıyla insanlar da ağladılar. Sonra yanlarına geldi, onlar da: "Niçin ağladın?" dediler. Kendisi de: Annemin kabrine uğradım, iki rekat namaz kıldım, sonra ona istiğfar etmem için Rabbimden izin istedim, bundan da men edildim. İşte ona ağladım. Sonra dönüp iki rekat namaz kıldım, ona istiğfar etmek için Rabbimden izin istedim, yine men edildim, bu da beni ağlattı, dedi. Sonra da bineğini istedi,

32 – Buhari, Menakıbu'l – Ensar, bab, 40 ve Tefsirü sure, 9, bab, 16, Tefsirü sure 28, bab, 1; Eyman, bab, 19; Müslim, İman, hadis no, 83; Ahmed, Müsned, 5/433.

ona bindi. Az gitmişti ki, vahyin ağırlığından deve durdu; bu ve bundan sonraki ayet indi. Bunu da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den Büreyde rivayet etmiştir.[33]

Üçüncüsü: Bir adam müşrik olan ebeveynine istiğfar etti, Ali bin Ebu Talib ona: "O müşriklere mi istiğfar ediyorsun?" dedi. O da: "İbrahim, babasına istiğfar etmedi mi?" dedi. Ali de bunu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e anlattı, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Halil, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten rivayet etmiştir.[34]

Dördüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından birkaç kişi: "Ey Allah'ın Nebisi, babalarımız güzel komşuluk eder, akrabalarına bakar, esirleri salıverir ve sorumluluklarını yerine getirirlerdi; onlar için istiğfar edelim mi?" dediler. O da: Evet, Allah'a yemin ederim ki ben de İbrahim'in babasına istiğfar ettiği gibi babama istiğfar edeceğim, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi ve İbrahim'in mazeretini beyan etti. Bunu da Katade, demiştir.[35] "Onların cehennemlik oldukları belli olduktan sonra": Yani kafir olarak öldükleri belli olduktan sonra demektir.

"Ancak ona ettiği bir vaatten dolayı idi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İbrahim babasına istiğfar edeceğini vaad etti, bu da: Senin için Rabbime istiğfar edeceğim" *(Meryem: 47)* ayetinde belirtilmektir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, müşrikler için istiğfar etmenin yasak olduğunu bilmiyordu, nihayet Allah Teala ona haber verdi.

İkincisi: Babası, istiğfar ettiği takdirde iman edeceğini vaad etmişti; İbrahim de babasının küfür üzere ölmekle Allah'ın düşmanı olduğunu anlayınca ona dua etmeyi bıraktı. Birinciye göre "iyyahu"daki ha zamiri Azer'e racidir. İkinciye göre de İbrahim'e racidir. İbn Semeyfa, Muaz el - Kari ve Ebu Nehik, be ile "ebahu" okumuşlardır.

"Evvah" kelimesi üzerinde de sekiz görüş vardır:

Birincisi: O mütevazı, çok dua eden ve yalvarandır. Bunu da Abdullah bin Şeddad bin el - Hâd, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.

İkincisi: O, çok dua edendir. Bunu da Zir, Abdullah'tan rivayet etmiş ve Ubeyd bin Umeyr de böyle demiştir.

---

33 - Müslim, Cenaiz, hadis no, 105; Ahmed, Müsned, 5/359.

34 - Taberi, Tefsir, 14/514, 515.

35 - Taberi, Tefsir, 14/514, 515.

Üçüncüsü: O, çok merhametlidir. Bunu da Ebu'l – Abid bin el – Amiri, İbn Mes'ud'dan rivayet etmiş; Hasen, Katade ve Ebu'l – Meysere de böyle demişlerdir.

Dördüncüsü: O, yakin sahibidir, bunu da Ebu Zabyan, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahid, Ata, İkrime ve Dahhak da böyle demişlerdir.

Beşincisi: O iman edendir, bunu da el – Avfi, Mücahit ve İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir.

Altıncısı: O tesbih edendir, bunu da Ebu İshak, Ebu Meysere'den rivayet etmiştir. Said bin Müseyyeb ile İbn Cübeyr de böyle demişlerdir.

Yedincisi: O, Allah'ın azabını hatırladığı zaman ah edendir, bunu da Şa'bi, demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Evvah teevvüh kökünden mübalağa kalıbıdır, manası da: Korkusundan ve Rabbinin taatine karşı titizliğinden dolayı yalvarıp yakaran, demektir. Müsakkab de şöyle demiştir:

Ben gece kalkıp da o deveye semer vurduğum zaman,
Üzgün bir adam gibi ahedip iniler.

Sekizincisi: O fakihtir, bunu da İbn Cüreyc, Mücahit'ten rivayet etmiştir. Halîm ise, günahtan yüz çevirendir.

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِلَّ
قَوْمًا بَعْدَ اِذْ هَدٰيهُمْ حَتّٰى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ اِنَّ اللّٰهَ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿١١٥﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ يُحْيٖ وَيُمٖيتُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ
وَلَا نَصٖيرٍ ﴿١١٦﴾

115 – Allah bir kavmi hidayet ettikten sonra sakınacakları şeyi kendilerine açıklayana kadar onları saptıracak değildir. Şüphesiz Allah her şeyi gayet iyi bilir.

116 – Şüphesiz göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Diriltir ve öldürür. Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı yoktur.

"Allah bir kavmi saptıracak değildir": Ayetin sebeb-i nüzulü

şudur: Farzlar inip de bazıları da nesh edilince, bazı kimseler orada yok idiler, onlar sadece ilk emri biliyorlardı, mesela kıblenin durumu ve içki gibi. Bazıları da bunun üzerine öldüler, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bunu sordular; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. Bazıları da mana şöyledir, demişlerdir: Allah yasaklamadan önce müşriklere istiğfar edenleri sorumlu tutmayacağını bildirdi. Artık onu haram ettiği halde ondan çekinmezlerse sapmış olurlar. Ayette atma ve kısaltma vardır, yorumu şöyledir: Sakınacakları şeyleri onlara açıklar da ondan kaçınmazlarsa, işte o zaman sapıklığı hak ederler. Bunlar manası belli olduğu için atılmıştır. Nitekim Araplar: Emertüke bitticareti fekesebtel emvale (ticaret yapmanı söyledim, sen de mal kazandın) derler; ticaret ettin, mal kazandın demek isterler.

لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ
وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ
مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ
ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١١٧﴾

117 – Şüphesiz Allah; Peygambere ve içlerinden birtakımının neredeyse kalplerinin eğrilmesinden sonra zorluk saatinde ona tabi olan muhacirlerle ensara da tövbe bahş etti. Sonra da tövbelerini kabul etti. Çünkü O, çok şefkatli, çok merhametlidir.

"Allah Peygamberin tövbesini kabul etti": Müfessirler şöyle demişlerdir: Münafıklara savaşa katılmamaları için izin verdiği için tövbesini kabul etti. Maani ehli alimler de: Bu söze giriştir, demişlerdir, şöyle ki, tövbe edenlerin tövbesine o sebep olduğu için zikredilmiştir (yoksa günah işlediği için değil. Mütercim); mesela "feenne lillahi humusehu" *(Enfal: 41)* ayeti böyledir.

"Onlar ki ona zorluk saatinde tabi oldular": Zeccac şöyle demiştir: Onlar Peygambere Tebuk gazasında tabi olanlardır. Zorluk saatinden maksat, zorluk zamanıdır, çünkü saat, zamana denir. Bu da çok sıcak bir vakitte idi, insanlar çok darlıkta idiler. Bir deveye nöbetleşe biniyorlardı. Fakirlik diz boyu idi. Bazen bir hurmayı iki kişi bölüşüyorlardı. Bazen de üzerine su içmek için bir hurmayı bir bölük somuruyordu. Zaman olurdu develeri keser, işkembesindeki suyu

içerlerdi. Ömer bin Hattab'a: Bize o zorluk anını anlat, dediler, o da şöyle dedi: Tebuk'e çok sıcak bir mevsimde çıktık, bir yere konakladık, o kadar susadık ki boyunlarımızın kopacağını zannettik. Öyleki bir adam su aramak için giderdi, bulamadan döner, boynunun kopacağını zannederdi. Bazen bir adam devesini keser, fışkısını sıkar suyunu içerdi. Kalanı da ciğerinin üzerine koyardı. Bunun üzerine Ebu Bekir: Ya Resulallah, Allah senin hayır duanı geri çevirmez, bize dua et, dedi. O da: "Bunu istiyor musun?" dedi. O da: Evet, deyince, ellerini kaldırdı, henüz indirmeden bulutlar göründü. Kaplarını doldurdular. Sonra bakmak üzere gittik, yağmurun askeri geçmediğini gördük.[36]

"Min badi ma kâde yeziğu kulubi ferikin minhüm": Hamze, Hafs da Asım'dan rivayet ederek ye ile "kâde yeziğu" okumuşlardır. Diğerleri de te ile (teziğu) okumuşlardır. Kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Kalpleri savaşa katılmamaya meyletti. Bunlar Müslümanlardan bazı kimseler idiler, akıllarından bunu geçirdiler. Sonra da Peygambere yetiştiler. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Karşılaştıkları şiddetten dolayı kalplerinden yoldan dönme geçti, fakat imandan kaymadı. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Şiddet ve zorluktan dolayı kalpler neredeyse telef olup kayacaktı. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Sonra tövbelerini kabul etti": Tövbeyi tekrar etti, çünkü ayetin başında günahları zikredilmedi. Bir lütuf olarak önce tövbeyi zikretti, ardından da günahlarını dile getirdi, daha sonra da tövbeyi tekrar etti.

وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذ۪ينَ خُلِّفُواۜ حَتّٰٓى اِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْاَرْضُ
بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ اَنْفُسُهُمْ وَظَنُّٓوا اَنْ لَا مَلْجَاَ
مِنَ اللّٰهِ اِلَّٓا اِلَيْهِۜ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُواۜ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ
التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿١١٨﴾

118 – (Savaştan) geri bırakılan üç kişinin de (tövbesini kabul etti). Nihayet yeryüzü (bütün) genişliği ile başlarına dargeldi, vic-

36 – Taberi, Tefsir, 14/541, 542.

danları da kendilerini sıkıştırdı ve Allah'tan yine kendisinden başka sığınak olmadığını iyice bildiler. Sonra tövbe etmeleri için onlara tövbe nasip etti. Şüphesiz Allah, O, tövbeleri çok kabul eden, çok esirgeyendir.

"Ve ales selasetil lezine hullifu": Ebu Rezin, Ebu Miclez, Şa'bi ve İbn Yamur, elifle: "Hâlefu" okudular, Muaz el - Kari, İkrime ve Humeyd de hının fethi ve lam da şeddesiz olarak: "Halefu" okudular. Ebu'l - Cevza ile Ebu'l - Aliye de, hının fethi ve lamın şeddesi ile "hallefu" okudular. Bu üç kişi, "ötekiler de bırakılmışlardır" kavli ile murat edilenlerdir. Onların isimleri de Tevbe: 106'da geçmiş bulunuyor. "Geri bırakılan" tabirinde iki görüş vardır:

Birincisi: Tövbeden geri bırakılandır, bunu da İbn Abbas ile Mücahit demişlerdir. O zaman mana şöyle olur: Ebu Lübabe ile arkadaşlarının tövbesinden geri bırakılan üç kişi, çünkü bunlar ötekiler gibi boyun eğmediler.

İkincisi: Tebuk savaşından geri bırakılandır, bunu da Katade demiştir. Hadisleri de Ka'b bin Malik'in tövbesinde zikredilmiştir. Ben de onu "el – Hadaik" kitabında rivayet ettim.

"Yeryüzü bütün genişliği ile onlara dar geldi: Şöyle ki Müslümanlar onlarla muamele etmekten ve onlarla konuşmaktan men edildiler. Eşlerinden ayrılmaları emredildi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onlara yüz vermedi. "Vicdanları da onları sıktı": Gam ve kedere boğuldular. "Zannu": Kesin bildiler, demektir. "Sığınacak yer yoktur": Yani Allah'tan ve azabından yine O'ndan başka sığınacak yoktur. "Sonra tövbelerini kabul etti": Tövbeyi tekrar etmesi, pekiştirmek ve önemini vurgulamak içindir. "Tövbe etmeleri için": İbn Abbas: kendilerini düzeltmeleri için, demiştir. Başkası da: Onları tövbeye muvaffak kıldı ki devam etsinler ve onu iptal edecek şeye başvurmasınlar. Birilerine: Tevbe-i nasuh nedir, dediler? O da: Ka'b bin Malik ve arkadaşlarında olduğu gibi yeryüzü tövbe edene dar gelmek ve vicdanı da onu sıkmaktır, dedi.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِق۪ينَ ﴿١١٩﴾

119 – Ey o iman edenler, Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun.

"Ey o iman edenler, Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, savaştan geri kalan üç kişi hakkında inmiştir.

İkincisi: O, ehl-i kitap hakkında inmiştir. Mana da şöyledir: Ey Musa'ya ve İsa'ya iman edenler, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman etmenizde Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun.

Doğrulardan kimlerin murat edildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabıdır, bunu da İbn Ömer, demiştir.

İkincisi: Ebu Bekir ile Ömer'dir, bunu da Said bin Cübeyr ile Dahhak, demişlerdir. İbn Semeyfa, Ebu'l – Mütevekkil ve Muaz el – Kari, kafın fethası ve nunun kesresi ile tesniye olarak "maassadikayni" okumuşlardır.

Üçüncüsü: Onlar savaştan geri bırakılan üç kişidir ki geri kalmalarında gerçekten mazur idiler. Bunu da Süddi, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar muhacirlerdir, çünkü onlar cihatta Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den geri kalmadılar. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Ebu Bekir, bu ayeti Sakife olayında (Halife seçiminde) delil olarak kullanmış ve şöyle demiştir: El ensar, şüphesiz ki Allah kitabında: "Yurtlarından çıkarılan muhacirler için... İşte gerçek doğrular da onlardır" *(Haşr: 8)* dedi. Onlar kimlerdir? Ensar da: Onlar sizlersiniz, dediler. O: Şüphesiz Allah Teala: "Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun" diyor, size bizimle beraber olmanızı buyurdu, bize sizinle beraber olmamızı buyurmadı. Binaenaleyh bizler Emiriz, sizler de vezirsiniz, dedi.

Beşincisi: O, geneldir, bunu da Katade, demiştir. "Maa", "min" manasınadır. İbn Mes'ud kıraatinde de: "Vekunu minessadikin" şeklindedir.

مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ
حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ وَلَا يَرْغَبُوا
بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا
نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا يَطَؤُنَ مَوْطِئًا يَغِيظُ
الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ

صَالِحٌ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُضٖيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿١٢٠﴾ وَلَا يُنْفِقُونَ
نَفَقَةً صَغٖيرَةً وَلَا كَبٖيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا اِلَّا
كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢١﴾

120 – Medine halkı ve çevrelerindeki bedeviler için, Resulullah'tan geri kalmaları ve canlarını onun canından esirgemeleri (hakkı) yoktur. Çünkü onlara ne bir susuzluk ne bir yorgunluk ne de bir açlık dokunmaz ve kafirleri kızdıracak bir yere ayak basmaz ve düşmandan bir başarı elde etmezler ki ona karşılık kendilerine iyi bir amel yazılmış olmasın. Şüphesiz Allah iyilik edenlerin mükafatını zayi etmez.

121 – Küçük veya büyük bir masraf eder ve bir dereyi geçerlerse, mutlaka bu, onlar için yazılır ki Allah onları yaptıklarının en güzeli ile mükafatlandırsın.

"Medine halkı ve çevrelerindeki bedeviler için yoktur": İbn Abbas şöyle demiştir: Müzeyne, Cüheyne, Eşca, Eslem ve Gıfar kabileleri kastedilmiştir. "Resulullah'tan geri kalmaları": Yaptığı herhangi bir gazadan. "Canlarını onun canından esirgemeleri": Resulullah sıcakta ve meşakkatte iken kendileri için rahat ve sükun aramaları. Ayette geçen rağibe anişşey': Bir şeyi istememek ve ondan kaçınmaktır.

"Zalike = bu": Yani bu geri kalma yasağı şunun içindir, "ne zaman susuz kalır, yorulur ve aç kalır ve düşmana karşı bir başarı elde ederlerse": Esir alma, öldürme ve yenme gibi (bir misli de onlara yazılır). Böylece Allah kendilerine bütün bunların mükafatını vereceğini bildirmiştir.

"Küçük bir masraf yaparlarsa": İbn Abbas bir hurma ve üstü gibi, demiştir. "Bir vadiyi kat ederlerse": Giderken veya dönerken, "mutlaka onlar için de yazılır": Yani ecri onlar için de tespit edilir. "Ta ki Allah onları yaptıklarının en güzeli ile mükafatlandırsın". Ayette geçen "ahsene" sıfatının başından be cer edatı hazfedilmiştir.

Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah şöyle demiştir: Müfessirler bu ayette ihtilaf etmişlerdir: Bir grup şöyle demiştir: Bu, ilk zamanlarda böyleydi, Resulullah'tan geri kalmak caiz değildi, çünkü cihat herkes için lazım idi. Sonra bu, "mü'minlerin topyekûn savaşa katılmaları gerekmez" *(Tevbe: 122)* ayetiyle neshedildi. Bir grup da şöyle demiştir: Allah Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem zama-

nında bütün mü'minlere onunla beraber savaşa çıkmayı şu iki şey için farz kıldı:

Birincisi: Onu canlarıyla korumaları onlara vacip idi.

İkincisi: Peygamber savaşa çıktığı zaman bütün din de çıkmış olur. Bunun için onu desteklemeleri emredilmiştir ki sayı azalmasın. Bu hüküm günümüze kadar geçerlidir. Binaenaleyh eğer Mü'minlerin Emiri savaşa çıkarsa, bütün Müslümanların dediğimiz sebepten dolayı ona katılmaları vacip olur. Buna göre ayet mensuh değildir. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Her iki ayetin de kendine has özel durumu vardır, bu nedenle nesih söz konusu değildir.

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ
فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا
قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٢٢﴾

122 – Mü'minlerin topyekûn savaşa çıkmaları (doğru) olmaz. Her kabileden bir grup; dinde ilim öğrenmek ve kavimlerine döndükleri zaman belki (yanlışlıklardan) kaçınırlar diye onları uyarmak için (evet o grup) çıkmalı değil miydi?

"Mü'minlerin topyekûn savaşa çıkmaları (doğru) olmaz": İniş sebebi için dört görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala Tebuk gazasında münafıkların ayıplarını açıklayınca mü'minler: Allah'a yemin ederiz ki ne Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yaptığı gazadan ne de askeri birlikten asla geri kalmayacağız, dediler. Tebuk'ten sonra birlikler gönderilince müslümanların hepsi seferber oldu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i tek başına bıraktılar. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Mudar kabilesine beddua edince yurtlarında kıtlık oldu, kabileler zorluktan dolayı Medine'ye gelmeye başladı, yalandan Müslüman oluyorlardı; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabını sıkıştırdılar; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Bazı kimseler Müslüman olup kavimlerine dini öğretmek için çöle çıktılar; bunun üzerine: "Eğer seferber olmazsanız

Allah size azap eder" *(Tevbe: 39)* ayeti indi. Münafıklardan bazı kimseler de: Çöl halkından seferber olmayanlar yandı, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İkrime, demiştir.

Dördüncüsü: Bazı insanlar halkı eğitmek ve onlara doğru yolu göstermek için çöllere çıktılar; odun toplayıp istifade ediyorlardı. İnsanlar onlara: Bakıyoruz da arkadaşlarınızı bırakıp bize geldiniz, dediler; bunun üzerine çöldekilerin hepsi şehre geldi, ayet de bunun üzerine indi. Bunu da Mücahit, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Ayetin lafzı haber şeklinde ise de manası emirdir, mesela şu ayet gibi: "Peygamberin ve mü'minlerin müşriklere istiğfar etmeleri olmaz". *(Tevbe: 113)* Mana şöyledir: Uygun olan, bir kısmının orduya katılması, bir kısmının ise geride kalmasıdır. Ferra da şöyle demiştir: Fenin kesresi ve zammesi ile yenfirü ve yenfürü, ikisi de lügattir.

Müfessirler bu gidiş hakkında da iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu, düşmana gitmektir, mana da şöyledir: Onların topyekûn savaşa gitmeleri doğru değildir, bilakis bir grup gidecek, bir grup da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber kalacaktır. "Din ilmi öğrenmeleri için": Yani oturan grubun öğrenmeleri için. Kendilerinden sonra Kur'an inmiş veya bir durum değişmişse, gelenlere bunu öğretir ve onları uyarırlar. Bu mana İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

İkincisi: Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gitmektir, hepsinin ona gelmesi uygun değildir, bilakis içlerinden bir grup din ilmi öğrenmek için ona gider, geride kalan kavimlerini uyarırlar. Bu da Hasen Basri'nin görüşüdür ki, ayetin dış manasına daha uygundur. Birinci görüşe göre bu grubun gidişi bir gazaya çıktığı zaman Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e veya gönderdiği birlikleredir. İkinci görüşe göre de o grubun gidişi bilgi öğrenmek için Resulullah'adır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا
فِيكُمْ غِلْظَةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿١٢٣﴾ وَإِذَا مَا أُنْزِلَتْ
سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا
الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾ وَأَمَّا

الَّذٖينَ فٖى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا اِلٰى رِجْسِهِمْ
وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿١٢٥﴾ اَوَلَا يَرَوْنَ اَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ
فٖى كُلِّ عَامٍ مَرَّةً اَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾

123 – Ey o iman eden kimseler, yakınınızdaki kafirlerle savaşın ve sizde bir sertlik bulsunlar (görsünler). Bilin ki şüphesiz Allah müttakilerle beraberdir.

124 – Bir sure indirildiği zaman içlerinden kimi: "Bu, hanginizin imanını artırdı?" der. İman edenlere gelince bu, onların imanını artırdı. Ve onlar (buna) sevinirler.

125 – Kalplerinde hastalık olanlara gelince, onların küfürlerine ilaveten küfürlerini artırdı. Ve onlar kafirler olarak öldüler.

126 – Onlar, şüphesiz her sene bir veya iki defa denendiklerini görmüyorlar mı? Sonra da tövbe etmiyor ve ibret almıyorlar.

"Yakınınızdaki kafirlerle savaşın": Genel olarak kafirlerle savaşı emrediyor, en yakından başlanarak savaşa devam edilir. Yakındakilerden kimlerin murat edildiğine dair beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar Rumlardır, bunu da İbn Ömer, demiştir. *İkincisi:* Kurayza, Nadiyr, Hayber ve Fedek Yahudileridir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *Üçüncüsü:* Deylem'dir, bunu da Hasen, demiştir. *Dördüncüsü:* Araplardır, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Beşincisi:* O en yakından uzağa doğru olanlarla savaşmak için genel bir hükümdür, bunu da Katade, demiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Bu ayette her sınır halkının yakınlarındakilerle savaşmasına delil vardır. Şöyle de demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem daha çok korkutmak için yakındakileri atlardı. Yakındaki ile savaşması emredilmesi sünnet olması içindir. Sertlik manasına gelen gılzat kelimesinde üç lügat vardır: Ğaynının kesresi ile gılzattır ki, çoğunluk böyle okumuştur; ğaynın fethası ile galzattır ki bunu da Cebele, Asım'dan rivayet etmiştir. Ğaynın zammesi ile ğulzattır ki, bunu da Mufaddal, Asım'dan rivayet etmiştir. Şu kelimeler de böyledir: Cizvet, cezvet, cüzvet; vicnet, vecnet, vücnet; riğvet, rağver, ruğvet; ribvet, rebvet, rübvet; kısvet, kasvet, kusvet; ilvet, elvet, ülvet (yeminde kullanılır); licbet, lecbet ve lücbet (bu da sütü çekilen koyunda kullanılır). İbn Abbas da: Gılzat, şecaat ve yiğitliktir, demiştir. Mücahit de. Şiddettir, demiştir.

"İçlerinden kimi: "Bu hanginizin imanını artırdı?" der": Bunu münafıklar Allah'ın kelamı ile alay etmek için birbirlerine derlerdi. "İman edenlere gelince bu, onların imanını artırdı": Çünkü onlar bunları tasdik edip de bunlardaki şeyleri öğrenince, imanları artar. "Ve onlar sevinirler": Bunların inmesine. "Kalplerinde hastalık olanlar": Yani şüphe ve münafıklık olanlar, demektir.

Ayette geçen ricsten ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, şüphedir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Günahtır, bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Küfürdür, çünkü onlar her süreyi inkar ettikçe küfürleri artar. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Görmüyorlar mı? (evelayerevne)" Yani münafıklar görmüyorlar mı? Hamze te ile mü'minlere hitap olarak: "Evelaterevne" okumuştur. "Yüftenun" lafzının manasında da sekiz görüş vardır:

Birincisi: Bir veya iki kere yalan söylüyor, onunla insanları saptırıyorlar. Bunu Huzeyfe bin el – Yeman, demiştir.

İkincisi: Münafıklık ediyorlar, sonra iman ediyorlar, sonra yine münafıklık ediyorlar. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

Üçüncüsü: Allah yolunda gaza etmekle deneniyorlar. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

Dördüncüsü: Kıtlık ve açlıkla deneniyorlar, bunu da Mücahit, demiştir.

Beşincisi: Ağrı ve hastalıklarla deneniyorlar.

Altıncısı: Antlaşmalarını bir veya iki kere bozuyorlar.

Yedincisi: İnkar ediyorlar, şöyle ki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem yalnız kaldıkları zaman konuştuklarını haber verince onun peygamber olduğunu biliyorlardı. Sonra şeytan onlara gelip de: Bunu ancak sizden biri aracılığı ile bildi deyince de şirk koşuyorlardı. Bunu da Mukatil bin Süleyman, demiştir.

Sekizincisi: Münafıklıklarını açığa çıkarmakla rezil ediliyorlar. Bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir.

"Sonra da tövbe etmiyorlar": Yani münafıklıklarından. "Öğüt almıyorlar": İbret almıyorlar, demektir.

وَإِذَا مَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ هَلْ يَرَيكُمْ

مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ
لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٢٧﴾

127 - Bir sure indirildiği zaman, birbirlerine bakar: "Sizi bir kimse görüyor mu?" deyip sonra da dönerler (sıvışırlar). Onlar anlamaz bir kavim oldukları için Allah da kalplerini çevirmiştir.

"Bir sure indirildiği zaman birbirlerine bakarlar": İbn Abbas şöyle demiştir: Münafıkları kötüleyen bir sure inip de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onlara hitap ederek hutbesinde onlara sataştığı zaman, bu zorlarına gider ve kaçmak için birbirlerine bakarlar: "Sizi bir kimse görüyor mu?" derler, yani kalktığınız zaman mü'minlerden. Eğer onları kimse görmüyorsa, mescitten çıkarlar. Zeccac şöyle demiştir: Sanki onlar bunu kendilerini kimse görmesin diye ima ile derlerdi, "sonra da çekilirler": Yani o mekandan ayrılırlar. Dinledikleri şeyle amel etmekten çekilirler, demek de caizdir. Hasen de şöyle demiştir: Sonra da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile getirdiği şeyleri yalanlamak kararıyla oradan ayrılırlar.

"Allah da kalplerini çevirdi": İbn Abbas: İmandan çevirdi, demiştir. Zeccac da: Yaptıklarına karşılık olarak onları saptırdı, demiştir.

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ
عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ
رَحِيمٌ ﴿١٢٨﴾

128 - Andolsun, size içinizden bir Peygamber gelmiştir. Sıkıntıya düşmeniz ona ağır gelir. Size gayet düşkündür, mü'minlere de çok şefkatli, çok merhametlidir.

Cumhur, fenin zammesiyle "enfüsiküm" okumuştur. İbn Abbas, Ebu'l - Aliye, Dahhak, İbn Muhaysın ve Mahbub da Ebu Amr'dan rivayeten fenin fethasiyle (enfesiküm) okumuştur. Zammeli okunuşunda dört görüş vardır:

Birincisi: Bütün Araplardan demektir, bunu İbn Abbas demiş ve: Araplarda Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile irtibatı olmayan bir kabile yoktur, demiştir.

İkincisi: Bildiğiniz demektir, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Nikahtan meydana gelmiştir, cahiliye adetiyle hiç ilgisi yoktur. Bunu da Cafer-i Sadık demiştir.

Dördüncüsü: O da sizin gibi bir insandır. Bu, delil yönünden daha güçlüdür. Çünkü sizler ancak sizin gibi birinden anlarsınız. Bunu da Zeccac, demiştir.

Meftuh okunuşunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ahlakça en üstününüzden. *İkincisi:* Soyca en şerefliniz-den. *Üçüncüsü:* Aziz ve celil olan Allah'a en çok itaat edeninizden.

"Sıkıntıya düşmeniz ona ağır gelir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Size zor gelen şey onu çok sıkar. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Zeccac da: Sıkıntıya düşmeniz onun çetinine gider, demiştir.

Anet: Şiddete maruz kalmaktır.

İkincisi: Sizi günaha sokan şey ona çok zor gelir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Size çok düşkündür": Hasen: İman etmenize çok düşkündür, demiştir.

"Mü'minlere çok şefkatlidir, çok merhametlidir": İbn Abbas şöyle demiştir: Allah ona kendi isimlerinden ikisini verdi (Raûf ve Rahîm). Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Raûf re'fet kökünden faûl veznindedir; bu, rahmetten daha ince bir duygudur. Rauf (medsiz) de denir.

Şair şöyle demiştir:

Mü'minlerin sende hakkı olduğunu görürsün,
Rauf (şefkatli) ve merhametli babanın yaptığı gibi.

İtaat edenlere şefkatli ve günahkarlara da merhametlidir de, denilmiştir.

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا
هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿١٢٩﴾

129 – Eğer yüz çevirirlerse: "Allah bana yeter. O'ndan başka İlah yoktur. Yalnız O'na güvendim. O, ulu Arş'ın Rabbidir" de.

"Eğer yüz çevirirlerse": Yani imandan, "Allah bana yeter, de": Bana kafidir, de. "Rabbül arşil azim": İbn Muhaysın, mimin zammı

ile, "azimü" okumuştur. Neden özellikle Arş zikredildi? Çünkü o, yaratıkların en büyüğüdür. Küçükler ona dahildir. Übey de şöyle demiştir: En son inen ayet: "Lekad ceküm resulün..." ile arkasındaki son ayettir.[37]

' - İmam Ahmed, Müsned, 5/117; Hakim, Müstedrek, 2/338.



ZADÜ'L-MESİR

Fİ İLMİ'T-TEFSİR

3. CİLT

Ofset Hazırlık
Yedigece
•
Baskı
Ofis Matbaa Ltd. Şti.
Davutpaşa Kışla Cd. 75/386 Topkapı-İst.
Sertifika No: 14973

•
İstanbul
2009
•
ISBN 978-975-7954-40-8 (Takım)
ISBN 978-975-7954-41-5 (3.Cilt)

KAHRAMAN
YAYINLARI
Merkez:
Davutpaşa Cd. TİM-2 12/322 Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 613 83 05 Fax: 0212 565 25 84
info@kahramanyayinlari.com
Şube:
Çatalçeşme Sk. 19/1 Kat: 4 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0212. 512 32 69

İMAM EBU'L – FEREC
CEMALÜDDİN ABDURRAHMAN ALİ
İBN MUHAMMED CEVZİ

Kur'an-ı Kerim Tefsiri



ZADÜ'L–MESİR
Fİ İLMİ'T–TEFSİR

Tefsir İlminde Yolculuk Azığı

3. CİLT

TERCÜME:
DOÇ. DR. ABDÜLVEHHAB ÖZTÜRK

KAHRAMAN YAYINLARI

BU CİLTTE YER ALAN SURELER



10-YUNUS SURESİ

Mekke'de inmiştir. 109 ayettir.

İNİŞ SEBEBİ

Atıyye ile İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan onun Mekke'de indiğini rivayet etmişler; Hasen ile İkrime de öyle demişlerdir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan, onda: "Ve minhüm men yü'minü bihi ve minhüm men la yü'minü bih" *(Yunus: 40)* ayetinin Medeni olduğunu rivayet etmiştir. İbn Abbas'tan gelen bir rivayette de, ondan üç ayetin Medeni olduğu rivayet edilmiştir ki başı: "Fein künte fi şekkin" kavlidir *(Yunus: 94)*. Katade de böyle demiştir. Mukatil de onun: "Fein künte fi şekkin" ile arkasındaki ayetin *(Yunus: 94, 95)* dışındakilerin Mekki olduğunu söylemiştir. Bazıları da Onun Mekki olup ancak iki ayetinin Medeni olduğunu söylemişlerdir. Onlar da: "Kul bifadlillahi ve birahmetihi" ile arkasındaki ayettir *(Yunus: 58, 59)*.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

الر ۚ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif. Lam. Ra. İşte bunlar hikmetli kitabın ayetleridir.

"Elif. Lam. Ra": İbn Kesir: Ra'nın fethası ile okumuştur. Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai de hece halinde, kesre ile: Elif. Lam, Rı okumuşlardır. Biz de Bakara suresinin başında bu cinsten olanları izah etmiştik. Özel olarak bu harflere gelince, bunda da altı görüş vardır: *Birincisi:* Manası: Ben Allah'ım, her şeyi görürüm, demektir. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Ben Rahman olan Allah'ım. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Bu, Allah'ın bir isminin kısaltmasıdır. İkrime, İbn Abbas'tan: Elif lam ra, ha mim ve nun'un Rahman'ın harfleri olduğunu rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O, Allah Teala'nın kasem ettiği bir yemindir. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Beşincisi:* O, Kur'an'ın isimlerinden biridir. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. *Altıncısı:* O, surenin ismidir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Tilke": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* "Hazihi (yakına işaret) manasınadır. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Ebu Ubeyde de bunu tercih etmiştir. *İkincisi:* O esas manasındadır (uzağa işarettir). Sonra bunda da üç görüş vardır. *Birincisi:* O; Tevrat ve İncil gibi eski kitaplara işarettir. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. Bu durumda mana şöyle olur: Dinlediğiniz bu kıssalar, Tevrat ve İncil'de nitelenen o ayetlerdir. *İkincisi:* İşaret, daha önce Kur'an'dan zikredilen ayetleredir. Bunu da Zeccac, demiştir. *Üçüncüsü:* "Tilke" Elif. Lam. Ra ve onlar gibi huruf-ı mukattalara işarettir: Yani surelerin başındaki bu harfler, "kitabın ayetleridir" demektir. Çünkü kitaplar bunlarla okunur. Lafızları bunlarla teşkil edilir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Ebu Ubeyde de: "el – Hakîm": Muhkem, açık ve net manasınadır, demiştir. Araplar faîl veznini muf'al vezni yerine kullanırlar. Allah Teala: "Ma ledeyye atîd" *(Kaf: 18)* buyurmuştur ki, muad, (yanımda hazırdır) demektir.

أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا
أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا
أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَٰذَا
لَسَاحِرٌ مُبِينٌ ﴿٢﴾ إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ

وَالْاَرْضَ فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ
مَا مِنْ شَفِيعٍ اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِه۪ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ
اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ③

2 - İçlerinden bir adama, "insanları uyar ve iman edenlere, kendileri için Rablerinin katında yüksek makam olduğunu müjdele" diye vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu. Kafirler: "Şüphesiz bu, elbette apaçık bir sihirbazdır" dediler.

3 – Şüphesiz Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan Allah'tır. Sonra da Arş'e hükümran oldu. İşi idare eder. O'nun izni olmadan hiçbir şefaatçi yoktur. İşte Rabbiniz Allah budur; O'na ibadet edin. Hâlâ ibret almıyor musunuz?

"İnsanlar için şaşılacak bir şey mi oldu?" İniş sebebi şöyledir: Allah Teala Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i gönderince, kafirler bunu inkar ettiler ve: Allah Muhammed gibi bir insanı göndermeyecek kadar büyüktür, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Burada insanlardan maksat Mekke halkıdır. Adamdan maksat da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. "İçlerinden": Soyunu biliyorlar, demektir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. İstifham hemzesi azarlama ve ret içindir. İbn Enbari şöyle demiştir: Muhammed'in gönderilmesine şaşmalarına verilen cevap burada atılmış, o; "geçimlerini aralarında biz taksim ettik" *(Zuhruf: 32)* kavlinde açıklanmıştır. Yani, Bu geçim üstünlüğü gözle görülür şekilde açık olduğu gibi, Allah'ın dilediğini peygamberlikle üstün kılmasını da inkar etmeyin, demektir. Bunu söylemeyip atması başka yerde açıklamasına binaendir. İbn Enbari devamla diyor ki: Şöyle de denilmiştir: Ölümden sonra dirilme ve mahşere sürülmeden şaşmaları uyarma ile müjdelemenin bunlarla ilgili olmasındandır. Onlara birçok yerlerde cevap vermesi de bunu gösterir. Mesela şu ayetlerde olduğu gibi: "Yeniden yaratma Allah'a daha kolaydır *(Rum: 27)*. "Ölü kemiği onu ilk defa meydana getiren diriltir" *(Yasin: 79)*.

"Kadem-i sıdk (yüksek makam)": Bundan ne murat edildiği hususunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: O daha önce yaptıkları amellerin güzel karşılığıdır. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Salih de ondan: Varacakları iyi ameldir, diye rivayet etmiştir.

İkincisi: İlk zikirde (kalu bela'da) onlar için geçmiş olan bahtiyarlıktır. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Ubeyde de: Geçmiş iyiliktir, demiştir.

Üçüncüsü: Doğru şefaatçidir ki bu da kıyamet gününde şefaat edecek olan Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: İmanla geçmiş olan selef-i salihindir. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

Beşincisi: Zevale ermeyen doğru bir makamdır, bunu da Ata, demiştir.

Altıncısı: Kadem-i sıdk, yüksek derecedir. Bunu da Zeccac, demiştir.

Yedincisi: Burada kadem (ayak); Müslümanların Peygamberlerini ve onu kaybetmelerine üzülerek, onu görmelerine sevinerek elde ettikleri sevabın gitmesi ile başlarına gelen musibettir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Eğer: "Burada niçin ayağı (kademi) ele tercih etmiştir, hâlbuki Araplar eli iyilik yerinde kullanırlar?" denilirse, cevap şöyledir: Burada ayak ilerlemek için zikredilmiştir. Çünkü adet koşan kimsenin ayakları üzerinde ilerlemesi ile sürer gider. Araplar ayağı hep ileri giden ve içinde gerileme olmayan işi kinaye yollu anlatmada kullanır. Nitekim Şair Zürrimme şöyle demiştir:

Sizin öyle bir ayağınız vardır ki insanlar onun
Köklü soyla birlikte denizi kapladığını inkar etmezler.

Eğer: Ayak neden sadakate (sıdka) izafe edilmiştir?" denilirse,

Cevap şöyledir: Bu, ayak için övgüdür, sadakate nispet edilen her şeyi methetmiş olursun, mesela şuralarda olduğu gibi: "Beni doğrulukla girdir ve doğrulukla çıkar" *(İsra: 80)*; "sadakat koltuğunda" *(Kamer: 55)*. Kelamda zikredilmeyen kısım vardır, takdiri şöyledir: Biz onlardan bir adama vahyettik, onlara vahiy gelince, "kafirler: Bu, apaçık bir sihirdir" dediler. İbn Kesir, Asım, Hamze ve Kisai, elifle "lesâhirün" okumuşlardır; Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir de, elifsiz olarak "lesihrün" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: "Biz içlerinden bir adama vahyettik" sözü daha önce geçmiştir. Buna göre kim: Sahir (sihirbaz) okursa, adamı kastetmiş olur. Kim de sihrün derse, vahyedilen şeyin, yani sizin vahiy dediğiniz şeyin sihir olduğunu kastetmiş olur. Zeccac da şöyle demiştir: Onları yeniden diriltme ve mahşere sürülme ile korkutunca, onlar: Bu sihirdir, dediler. Allah Teala da onlara "Rabbiniz Allah'tır" diyerek gökleri ve yeri yaratanın

onları öldükten sonra diriltmeye de kadir olduğunu bildirdi. Bunun tefsiri de A'raf: 54'te geçmiştir.

"İşi idare eder": Mücahit: İşi görür, demiştir. Başkası da: Onu emreder ve yürütür, demiştir.

"O'nun izni olmadan hiçbir şefaatçi yoktur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O izin vermeden kimse şefaat edemez. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Şefaat daha önce zikredilmedi, ancak kendilerine hitap edilenler: Putlar şefaatçilerdir, dedikleri için böyle demiştir.

İkincisi: Mana şöyledir: O'nun ikincisi yoktur. Şefî kelimesi şef' (çift)ten alınmıştır, çünkü O'nun yanında kimse yoktu, O eşyayı daha sonra yarattı. "Ancak izninden sonra": Bu da halkı var etmek için emrinden sonra demektir ki hemen var olur.

"O'na ibadet edin": Mukatil: O'nu birleyin, demiştir: Zeccac da, mana: Bir tek O'na ibadet edin, demiştir. "İbret almıyor musunuz?": Bu da "öğüt almıyor musunuz?" demektir.

إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعْدَ اللّٰهِ
حَقًّا إِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ
مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ اَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٤﴾

4 - Dönüşünüz yalnız O'nadır. (Bu), Allah'ın gerçek bir va'di olarak. Şüphesiz O, yaratmaya başlar, sonra da onu tekrar eder ki, iman edip iyi ameller işleyenleri adaletle mükafatlandırsın. Kafirler için ise kaynar sudan bir içecek ve inkarlarına karşılık da acıklı bir azap vardır.

"Dönüşünüz yalnız O'nadır": Yani kıyamet gününde dönüşünüz O'nadır, demektir. "Va'dallahi hakka": Zeccac şöyle demiştir: "Va'dallah" mana itibarı ile mansuptur, o da: Vaadekümullahu va'den" demektir. Çünkü "ileyhi merciüküm" kavlinin manası, dönüş va'didir. "Hakkan" ise: Ahakka zalike hakka mülahazasıyla mansuptur.

"İnnehu yebdeül halka": Çoğunluk hemzenin kesri ile (innehu)

okumuşlardır. Hazreti Aişe, Ebu Rezin, İkrime, Ebu'l – Aliye ve Ameş de, fethi ile (ennehu) okumuşlardır. Zeccac da şöyle yorumlamıştır: Kim kesre ile okursa yeni cümle başı yapmıştır. Kim de fetha ile okursa, mana şöyledir: İleyhi merciüküm liennehu yebdeül halka. Mukatil de şöyle demiştir: Şeyi yoktan var eder, sonra da onu ölümden sonra tekrar eder. Kıst ise, adalet demektir.

Eğer: "Nasıl mü'minlerin mükafatını adaletle verir dedi, hâlbuki kafirlerin cezasını da adaletle verir?" denilirse,

Cevap şöyledir: Eğer her iki grup için de adaleti zikretseydi, birleştikleri zaman kafirlerin başına gelecek olan acıklı azap ve kaynar su içme gibi şeyler belli olmazdı. İşte onları mü'minlerden ayırdı ki onlara verdiği cezanın da adalet olduğu meydana çıksın. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Hamîm ise: Sıcak (kaynar) sudur. Ebu Ubeyde de: Bütün sıcak şeyler hamîm'dir, demiştir.

هُوَ الَّذ۪ي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَٓاءً وَالْقَمَرَ نُوراً وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا
عَدَدَ السِّن۪ينَ وَالْحِسَابَۜ مَا خَلَقَ اللّٰهُ ذٰلِكَ اِلَّا بِالْحَقِّۚ يُفَصِّلُ
الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥﴾ اِنَّ ف۪ي اخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا
خَلَقَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴿٦﴾
اِنَّ الَّذ۪ينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَاطْمَاَنُّوا
بِهَا وَالَّذ۪ينَ هُمْ عَنْ اٰيَاتِنَا غَافِلُونَۙ ﴿٧﴾ اُو۬لٰٓئِكَ مَاْوٰيهُمُ
النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ يَهْد۪يهِمْ رَبُّهُمْ بِا۪يمَانِهِمْۚ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهَارُ
ف۪ي جَنَّاتِ النَّع۪يمِ ﴿٩﴾ دَعْوٰيهُمْ ف۪يهَا سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ
ف۪يهَا سَلَامٌۚ وَاٰخِرُ دَعْوٰيهُمْ اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٠﴾

5 – O ki güneşi ziya, ayı da nur yaptı. Ona menziller (evreler) takdir etti ki, yılların sayısını ve hesabı bilesiniz. Allah bunu ancak hak ile yarattı. Bilen bir topluluk için ayetlerini açıklıyor.

6 - Şüphesiz gece ile gündüzün arka arkaya gelmesinde ve Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı şeylerde, sakınan bir topluluk için elbette ayetler vardır.

7 - Şüphesiz bize kavuşmayı ummayıp dünya hayatına razı olanlar ve onda huzur bulup da ayetlerimizden gafil olanlar var ya,

8 - İşte onların varacakları yer, kazandıkları şeyler yüzünden ateştir.

9 - Şüphesiz iman edip iyi şeyler yapanları Rableri imanları ile doğru yola iletir. Nimet cennetlerinde altlarından ırmaklar akar.

10 - Orada duaları: "Ya Allah, seni tenzih ederiz"dir. Orada sağlık dilekleri de, selamdır. Dualarının sonu da: "Alemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun" (demektir).

"Hüvellezi cealeşşemse dıyaen": Çoğunluk, tek hemze ile: "Dıyaen" okumuşlardır; İbn Kesir ise, Kur'an'ın her yerinde iki hemze ile: "Dıaen" okumuştur, yani ziyalı, ışıklı demektir. "Ayı da nur yaptı": Yani nurlu kıldı. "Ona menziller takdir etti (ve kadderehu menazile)": Yani kaddere lehu demektir ki cer harfini atmıştır. Mana da: Ona duraklar hazırladı ve ona menziller tayin etti, demektir. Zeccac da: Hu zamirinin aya raci olduğunu söylemiştir, çünkü yılları ve hesabı bilmek için takdir edilen odur. Güneş ile aya raci olması da caizdir; o zaman kısaltmak için birini atmıştır. Ferra da şöyle demiştir: Eğer istersen menzil takdirini yalnız aya verirsin, çünkü aylar onunla bilinir. İstersen ikisine birden verirsin, o zaman biri ile yetinilmiş olur. Mesela: "Vallühu ve resuluhu ahakku enyurduhu" *(Tevbe: 62)* ayetinde olduğu gibi. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: ayın menzilleri yirmi sekizdir, ayın başından yirmi sekizinci geceye kadar devam eder, sonra bir gece gizlenir. Bu menziller Arapların yağmuru onların yağdırdığına inandıkları yıldızlardır. İsimleri şöyledir: Şirtan, Butayn, Süreyya, Deberan, Hak'a, Hen'a, Zira, Nesre, Tarf, Cebhe, Zübre, Sarfe, Avva, Simak, Ğafr, Zübana, İklil, Kalb, Şevle, Naim, Belde, Sa'düzzabih, Sa'dü Bula', Sa'düssuud, Sa'dülahbiye, Ferğuddelvil mukaddem, Ferğuddelvil muahhar ve Rişa'dır ki ikinci adı Hut (Balık burcu)dur.

"Allah bunları ancak hak ile yarattı": Yani hak için, sanat ve kudretini göstermek ve birliğine delil olmak için yarattı. "Yufassilül ayati": İbn Kesir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, ye ile: "yufassilü" okumuşlardır. Nafi, İbn Amir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayeten nun ile "nufassilül ayati" okumuşlardır. Mana da: Ayetleri açıklıyoruz, demektir. "Bilen bir toplum için": İşaretlerle kudretini anlayacak toplum için, demektir.

"Sakınan bir topluluk için": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Şirkten sakınan. *İkincisi:* Allah'ın azabından sakınan. O zaman mana şöyle olur: Ayetler nefsi arzuları kendisini görünen hakkın tersine götürmeyenler içindir.

"Bize kavuşmayı ummazlar": İbn Abbas: Öldükten sonra dirilmekten korkmazlar, demiştir. "Dünya hayatına razı oldular": Ondaki şeyleri ahirete tercih ettiler. "Onda huzur buldular": Onu yeğlediler. Başkası da şöyle demiştir: Ona meylettiler, çünkü onlar ahirete inanmazlar. "Onlar ayetlerimizden gafildirler": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Kur'an ayetleriyle Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Surenin başında zikrettiği eserleridir. Bunu da Mukatil, demiştir. "Gafiller": İbn Abbas: Ayetleri yalanlayanlardır, demiştir. Başkası da: Yüz çevirenlerdir, demiştir. İbn Zeyd de: Onlar kafirlerdir, demiştir.

"Kazandıkları şeyler yüzünden": Mukatil: İnkar ve yalanmaları yüzünden, demiştir.

"Rableri onları imanlarıyla iletir": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Onları imanlarının sevabı ile cennete iletir. *İkincisi:* Onlara nur verir, imanlarıyla onun aydınlığında yürürler. *Üçüncüsü:* İmanları nedeniyle hidayetlerini artırır. *Dördüncüsü:* İmanları nedeniyle onlara sevap verir. Hidayet ise onlar için ezelde takdir edilmiştir.

"Altlarından ırmaklar akar": Yani önlerinden akar, onlarsa onu yukarıdan görürler.

"Orada duaları": Bunu da A'raf'ın başında 5. ayette şerh etmiş bulunuyoruz.

Duadan ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Gönüllerin çektiğini istemeleridir. İbn Abbas şöyle demiştir: Cennet halkı ne zaman gönülleri bir şey çekerse. "sübhakellahümme" (Allah'ım, seni tenzih ederiz)" derler. Gönüllerinden geçen hemen önlerine gelir. Yemek yedikleri zaman da: Elhamdü lillahi rabbil alemin (bütün övgüler alemlerin Rabbi Allah'a mahsustur) derler. Bu da dualarının sonudur. İbn Cüreyc şöyle demiştir: Yanlarından içlerinin çektiği bir kuş geçerse, "sübhanekallahümme" derler. Melek o gönüllerinin çektiği şeyi onlara getirir ve onlara selam verir, onlar da selamını alırlar. İşte "orada sağlık dilekleri selamdır" dediği budur. Yedikleri zaman da Rablerine hamd ederler, işte: "Dualarının sonu da "Alemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun" sözü de budur.

İkincisi: Onlar ettikleri bir duada Allah'a rağbet ettikleri zaman: "Sübhanekallahümme" derler. Bunu da Katade, demiştir.

"Sağlık dilekleri de selamdır (tahiyyetühüm) ": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onların birbirlerine ve meleklerin onlara selamı budur. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Allah Teala onları selam ile karşılar. *Üçüncüsü:* Tahiyye mülk demektir, bu durumda mana şöyledir: Oradaki mülkleri emniyettedir. Bu ikisini Maverdi zikretmiştir.

"Ve ahirü da'vahum": Dualarının sonu demektir. "Enilhamdü lillahi rabbil alemin": Ebu Miclez, İkrime, Mücahit, İbn Yamur, Katade ve Yakup, nunun şeddesi ve dalın nasbı ile: "Ennel hamde lillahi" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Allah Teala onların sözlerine Allah'ı tazim ve tenzih ile başlayıp şükür ve sena ile bitirdiklerini bildirmiştir. İbn Keysan da şöyle demiştir: Onlar sözlerini tevhit ile başlatır ve tevhit ile bitirirler.

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ
اِلَيْهِمْ اَجَلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ
يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾

11 – Eğer Allah, insanlara şerri de hayrı acele istemeleri gibi verseydi, elbette onlara ecelleri hükmedilirdi. Biz, bize kavuşmayı ummayanları taşkınlıkları içinde bocalamaya bırakırız.

"Eğer Allah, insanlara şerri de acele verseydi": Bazıları bunun Nadr bin el – Haris hakkında indiğini söylemişlerdir. O: "Allah'ım, eğer o senin kendi katından bir hak ise, üzerimize gökten taş yağdır" *(Enfal: 32)* demişti. Acele etmek: Bir şeyi vaktinden önce istemektir. Ayette bundan ne murat edildiği hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: Eğer Allah insanlara kendilerine veya ailelerine kızıp da beddua ettikleri ve acele istedikleri zaman hayrı acele verdiği gibi şerri de verseydi, helak olurlardı. Bu İbn Abbas, Mücahit ve Katade'nin görüşüdür.

İkincisi: Eğer kafirlere dünya malı ve evlat gibi hayırları acele verdiği gibi küfürlerine karşı azabı da acele verseydi, ahiret azabının gerçekleşmesi için ecelleri bitirilirdi. Bunu da Maverdi hikaye etmiştir. Bunu da ayetin devamı ve iniş sebebi destekler. Cumhur, kafın zammesi ile "lekudıye", lamın zammesi ile de "ecelühüm" okumuş-

tur. İbn Amir ise kafın fethi ile "lekada", lamın nasbı ile de "ecelehüm" okumuştur. Tuğyan ve ameh lafızlarının manasını da Bakara suresinin başında 15. ayette zikretmiş bulunuyoruz.

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا
لِجَنْبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ
مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنَا إِلَىٰ ضُرٍّ مَسَّهُ كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ
مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾

12 – İnsana sıkıntı dokunduğu zaman bize yanı üstü yahut oturarak veyahut ayakta dua eder. Ondan sıkıntısını açtığımız zaman, kendine dokunan sıkıntıya bizi çağırmamış gibi çeker gider. İşte israfçılara yaptıkları şeyler böyle süslenmiştir.

"İnsana sıkıntı dokunduğu zaman": Kimin hakkında indiğinde iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Ebu Huzeyfe hakkında inmiştir. Onun adı Haşim bin Muğire bin Abdullah el – Mahzumi'dir. Bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* O, Utbe bin Rebia ile Velid bin Muğire hakkında inmiştir. Bunu da Ata, demiştir. Sıkıntı: Zorluk ve meşakkat, demektir. "Licenbihi"deki lam "ala" manasınadır. Ayetin manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ona sıkıntı dokunduğu zaman yanı üstü yahut oturarak veyahut ayakta dua eder. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Bu hallerde ona sıkıntı dokunduğu zaman dua eder. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Sıkıntısını açtığımız zaman çeker gider": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Duadan vazgeçer, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Belaya maruz kalmadan önceki gibi çeker gider ve başına gelen şeyden öğüt almaz. Bunu da Zeccac, demiştir. *Üçüncüsü:* Şükrü terk etmekle taşkınlık içinde çeker gider.

"Keen lem yed'una": Zeccac şöyle demiştir: Bu "keen" sakileden (keenne'den) tahfif edilmiştir. Mana da: Keennehu leyeduna (sanki bize dua etmemiş gibi)dir. Kadın şaire Hansa da şöyle demiştir:

Sanki hiç çekinilen kimseler olmadılar,
Çünkü o zaman insanlar: Hak güçlünün, derlerdi.

"Böylece israfçılara süslendi": Mana şöyledir: Bu kafire bela anında dua ve rahatlık halinde yüz çevirme süslü gösterildiği gibi

şan kimselerdir.

لَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِـ

جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا

كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾

. sizden önceki nesilleri

أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ إِنِّي
أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾

15 – Onlara ayetlerimiz açık olarak okunduğu zaman, bize kavuşmayı ummayanlar: "Bundan başka bir Kur'an getir yahut onu değiştir" derler. De ki: "Ben onu kendiliğimden değiştiremem. Ben ancak bana vahyolunana tabi olurum. Şüphesiz ben, eğer Rabbime asi olursam, büyük bir günün azabından korkarım".

"Onlara ayetlerimiz okunduğu zaman": Kimler hakkında indiğinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Kur'anla alay eden Mekke halkı hakkında inmiştir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: O Mekke müşrikleri hakkında inmiştir. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. Ayetlerden kastedilen de Kur'an'dır. "Umarlar": Korkarlar, demektir. Bu Kur'an'dan başkasını veya değiştirilmesini istemelerindeki sebep hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar azap ayetini rahmet ve rahmet ayetini de azapla değiştirmek istediler. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar ondaki ölümden sonra dirilme ve mahşere sevk edilmeden hoşlanmadılar; çünkü buna inanmazlardı. İlahlarının kötülenmesinden de hoşlanmadılar, içinde böyle şey olmayanını istediler. Bunu da Zeccac, demiştir. Değiştirmekle başkasını getirmek arasında şu fark vardır: Bir şey değiştirilirken yanında eskisi olmaz, ama başkasını getirirken yanında başkası olabilir.

"Ma yekunu li": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr ye'yi harekeli (liye) okumuşlar; kalanlar ise sakin okumuşlardır. "Min tilkai nefsi" Bunu da Nafi ile Ebu Amr harekeli (nefsiye), diğerleri ise sakin okumuşlardır. Mana da kendiliğimden demektir. Daha açıkçası şöyledir: Benim getirdiğim şey, Allah katındandır, benim tarafımdan değildir ki onu değiştireyim. "İnni ehafü": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr bu yeyi fethe ile harekelemişlerdir. "Eğer Rabbime isyan edersem": Onu değiştirmede veya başkasını getirmede. "Büyük bir günün azabı": Yani kıyamette demektir.

Nasih ve mensuh alimleri bu ayet üzerinde de benzeri olan En'am: 15'te açıkladığımız gibi konuşmuşlardır. Her iki ayetten maksat, muhalifleri tehdit etmektir. Bunun Resulullah'a nispet edilmesi, işin zorluğunu göstermek içindir.

قُلْ لَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا اَدْرٰيكُمْ بِه۪ فَقَدْ
لَبِثْتُ ف۪يكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِه۪ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾
فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِه۪ اِنَّهُ
لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٧﴾

16 – De ki: Eğer Allah dilese idi, onu size okumazdım ve onu size bildirmezdi de. Gerçekten bundan önce aranızda bir ömür kaldım; düşünmüyor musunuz?

17 – Allah'a yalan uydurandan yahut ayetlerini yalanlayandan daha zalim kimdir? Şüphesiz günahkarlar iflah olmazlar.

"De ki: Eğer Allah dileseydi, onu size okumazdım": Yani Kur'an'ı. Zira onu bana indirmez ve onu size okumamı emretmezdi. "Vela edraküm bih (onu size bildirmezdi de)": İbn Kesir, tekit lamı ile elifsiz olarak "veleedraküm" okumuş, lamı "edraküm"ün başına getirmiştir. Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle imale ederek: "Edreyküm" okumuşlardır. Hasen, İbn Ebi Able ve Şeybe bin Nisah da, elifle kâf arasında te ile: "Vela edre'tüküm" okumuşlardır. "Fekad lebistü fiküm umüren": Hasen ile A'meş, mimin sükunu ile "umren" okumuşlardır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Umr'de üç lügat vardır: Umr, umur ve amr. İbn Abbas da şöyle demiştir: Aranızda kırk sene kaldım, size Kur'an'dan bir şey söylemiyordum. "Düşünmüyor musunuz?": Yani benim tarafımdan olmadığını. "Allah'a yalan uydurandan daha zalim kimdir?": Yani, ben Allah'a karşı bir şey uydurmadım ve O'na yalan da söylemedim. O'nun ortağı olduğunu iddia etmekle bunu siz yaptınız. Burada günahkarlar da: Müşriklerdir.

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ
وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هٰؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ
قُلْ اَتُنَبِّؤُنَ اللّٰهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ
سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٨﴾

18 – Allah'tan başka, kendilerine ne zarar ne de fayda vermeyen şeylere tapıyorlar ve: "Bunlar bizim Allah katında şefaatçilerimiz" diyorlar. De ki: "Allah'a göklerde ve yerde bilmediği şeyleri mi haber veriyorsunuz?" O'nu tenzih ederiz. O, onların şirk koştukları şeylerden yücedir.

"Allah'tan başka, kendilerine zarar vermeyen şeylere tapıyorlar": Yani ibadet etmedikleri takdirde kendilerine zarar vermeyen ve ibadet ettikleri takdirde de fayda vermeyen şeylere. Bunu da Mukatil ile Zeccac, demişlerdir.

"Diyorlar": Yani müşrikler, "şunlar": Yani putlar. Ebu Ubeyde: Onlara insanlar gibi hitap edilmiştir, demiştir. Biz de bu manayı A'raf: 19'da "onlar yaratılmışlardır" kavlinde zikretmiş bulunuyoruz. "Allah katında şefaatçilerimizdir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ahirette şefaatçilerimizdir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas ile Mukatil'den demiştir. *İkincisi:* Dünyada geçimlerimizi düzeltmede şefaatçilerimizdir, çünkü onlar öldükten sonra dirilmeye inanmazlardı. Bunu da Hasen, demiştir.

"De ki. Allah'a bilmediği şeyi mi haber veriyorsunuz?": Dahhak şöyle demiştir: Allah'ın ortağı olduğunu ve göklerde ve yerde ortağı olduğunu bilmediğini mi haber veriyorsunuz?

وَمَا كَانَ النَّاسُ

إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ

مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٩﴾

19 – İnsanlar ancak tek bir ümmet idilerdi; fakat ihtilafa düştüler. Eğer Rabbinden bir kelime geçmese idi, mutlaka ihtilaf ettikleri şeylerde aralarında hüküm verilirdi.

"İnsanlar ancak tek bir ümmet idilerdi": Bunu Bakara suresi ayet 213'te şerh etmiş bulunuyoruz. Görüşlerin en güzeli şudur: Onlar tek din üzerinde muvahhit idiler, ihtilafa düşüp putlara taptılar. Onlara ilk gönderilen Peygamber de Nuh aleyhisselam idi.

"Eğer Rabbinden bir kelime geçmese idi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Eğer bu ümmetin kendinden öncekiler gibi helak edilmeyeceğine dair bir söz geçmiş olmasa idi, aralarına azabın inmesiyle hükmedilirdi, bu da ihtilaf ettikleri din hususunda kesin bir hüküm olurdu.

İkincisi: Geçen söz şudur: Her ümmetin bir eceli vardır, dünyanın da vaktinden önce gelmeyecek bir eceli vardır.

Üçüncüsü: Geçen kelime şudur: Hiç kimse aleyhine delil sabit olmadıkça sorumlu tutulmaz.

"Aralarında hüküm verilirdi": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kıyametin onların başına kopacağına hüküm verilirdi. *İkincisi:* İnanmayanlara azabın ineceğine hüküm verilirdi.

وَيَقُولُونَ لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَقُلْ إِنَّمَا
الْغَيْبُ لِلَّهِ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿٢٠﴾

20 – "Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?" derler. Sen de de ki: "Gayb ancak Allah'a aittir. Siz bekleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.

"Derler": Yani müşrikler, derler. "Levla": Değil miydi? "Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli": Mesela Musa'nın asa ve beyaz el mucizesi ve diğer peygamberlerin mucizeleri gibi."De ki: Gayb ancak Allah'a aittir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Sizin: "Niçin mucize inmedi?" sözünüz gaybtir, niçin inmediğini de ancak Allah bilir. *İkincisi:* Mucizenin ne zaman ineceği gaybtir, onu da ancak Allah bilir.

"Bekleyin": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Mucizenin inmesini bekleyin. *İkincisi:* Allah'ın aramızda kimin haklı kimin haksız olduğuna dair hükmünü bekleyin.

وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُمْ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا
قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ ﴿٢١﴾

21 – Eğer insanlara kendilerine dokunan sıkıntıdan sonra bir rahmet tattırırsak, birden ayetlerimizde bir hileleri (vardır). De ki: "Allah hilece daha hızlıdır". Şüphesiz elçilerimiz yaptığınız hileleri yazıyorlar.

"İnsanlara bir rahmet tattırırsak": İniş sebebi şöyledir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Mekkelilere kıtlıkla beddua edince yedi yıl kıtlık oldu. Ebu Süfyan ona geldi: Bize bolluk için dua et; eğer bolluk olursa seni tasdik ederiz, dedi. O da onlar için dua etti; yağmurlar yağdı, yine inanmadılar. Bunu Maverdi, zikretmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Burada insanlardan murat: Kafirlerdir.

Rahmet ve sıkıntı ile ne murat edildiğine dair üç görüş vardır:

Birincisi: Rahmet: Afiyet ve sevinçtir, sıkıntı da: Fakirlik ve beladır. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Rahmet: İslam, sıkıntı da: Küfürdür. Bu da münafıkların hakkındadır. Bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Rahmet: Bolluk, darlık da: Kıtlıktır. Bunu da Dahhak, demiştir.

Hileden de ne murat edildiğine dair dört görüş vardır:

Birincisi: O; alay etme ve yalanlamadır. Bunu da Mücahit ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: O, inkar ve rettir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Üçüncüsü: O, nimeti Allah'tan başkasına nispet etmektir. Onlar: Filanca yıldızdan dolayı bize yağmur yağdı, derlerdi. Bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir.

Dördüncüsü: Hile: Münafıklıktır, çünkü o, imanı açıklayıp küfrü gizlemektir. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"De ki: Allah hilece daha hızlıdır": Yani hileye ceza vermede en hızlıdır. "Şüphesiz elçilerimiz": Yani hafaza melekleri. "Yaptığınız hileleri yazıyorlar": Yani sizi onlara göre cezalandırmak için hilelerinizi muhafaza ediyorlar. Yakup – Rüveys ve Ebu Hatim rivayetleri dışında – Eban da Asım'dan, ye ile: "Yemkurun" okumuşlardır.

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ
وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ
الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ
لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٢٢﴾
فَلَمَّا أَنْجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا
بَغْيُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ
فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾

22 – O (Allah) ki sizi karada ve denizde yürütüyor. Nihayet gemilerde olduğunuz zaman onları (yolcuları) hoş bir rüzgarla

yüzdürüp de buna sevindikleri zaman, onlara şiddetli bir rüzgar gelir ve dalgalar onlara her taraftan hücum eder. Onlar da iyice kuşatıldıklarını sanırlar. İşte o zaman dini O'na has kılarak: "Andolsun, eğer bizi bundan kurtarırsan, mutlaka şükredenlerden oluruz!" diye dua ederler.

23 – Onları kurtarınca, hemen yeryüzünde haksız yere taşkınlık ederler. Ey o insanlar, taşkınlığınız ancak kendinizedir. (Bu da) dünya menfaati gibi (geçicidir). Sonra dönüşünüz bizedir; biz de size yaptıklarınızı haber veririz.

"O ki sizi yürütüyor: Yani o hilesi en hızlı olan Allah sizi yürütüyor. "Karada": Hayvanların üzerinde, denizde gemilerde. Eğer dilerse sizden karada veya denizde intikam alır. İbn Amir ile Ebu Cafer, nun ve şin ile neşr kökünden "yenşürüküm" okurlar. O da mana itibarı ile: "O ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türetti" *(Nisa: 2)* ayetiyle aynı manayadır. Fülk: Gemiler demektir. Ferra da şöyle demiştir: Fülk müzekker de olur, müennes de olur; tekil de olur, çoğul da olur. Allah Teala (burada): "Caetha" diyerek müennes etmiştir. Yasin 41'de de "filfülkil meşhun" diyerek müzekker etmiştir.

"Ve cereyne bihim": Hitap sigasından gaip sigasına dönmüştür. Zeccac şöyle demiştir: Her kim gaibi muhatap yerine koyarsa, onu gaibe çevirmesi caizdir.

Şair şöyle demiştir:

(Sevgilim) aşıkların mezarından uzaktadır,
Ey Mahrem'in kızı, seni arayıp bulmak bana zordur.

"Hoş bir rüzgarla": Yani yumuşak bir rüzgarla, demektir. "Ona sevinirler": Yumuşaklığına ve hoşluğuna sevinirler. "Onlara gelir": Yani gemilere gelir. Ferra şöyle demiştir: İstersen zamiri rüzgara gönderirsin, sanki: O hoş rüzgara bir fırtına gelir, demiş gibi olursun. Araplar fırtınaya: Asıf ve asıfa, derler. Asafetirrihü ve a'asafat de derler. Hemzeli şekli Esed oğulları lehçesidir. İbn Abbas şöyle demiştir: Asıf: Şiddetli demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Asaftirrihü, fehiye asıfün ve asıfetün, fehiye mu'sifün ve mu'sifetün (üçlü ve dörtlü kullanılır demek istiyor. Mütercim). "Dalga ona her taraftan gelir": Yani dalgaların olduğu taraflardan demektir.

"Zannu": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Yakîn (kesin bilgi) manasınadır. *İkincisi:* Vehim (zan) manasınadır. "Kuşatılırlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Helake yaklaşırlar, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Bunun aslı şudur: Düşmanlar bir memleketi kuşatınca halkı için

helak (ölüm) yaklaşmış demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Belaya maruz kalan herkese: Kuşatıldı, denir ki, bela onu kuşattı, demektir.

İkincisi: Melekler onları kuşatır, etraflarını sarar, demektir. Bunu da Zeccac zikretmiştir.

"Dini Allah'a has kılarak O'na dua ederler": Putlarına değil. İbn Abbas şöyle demiştir: Şirki terk eder, Rabliği yalnız Allah'a tanırlar ve derler ki: "Eğer bizi bundan kurtarırsan": Bu fırtınadan. "Mutlaka şükredenlerden oluruz": Yani Allah'ı birleyenlerden oluruz.

"Yebğune fil'ardı (yeryüzünde taşkınlık ederler)": Bağy: Bozgunculukta ileri gitmektir. Asmai şöyle demiştir: Beğal cürhü derler ki, yara azdı, demektir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Allah'tan başkasına dua etmek ve günah ve fesat işlemekle yeryüzünde taşkınlık ederler.

"Ey o insanlar": Yani, ey Mekke halkı. "Taşkınlığınız ancak kendinizedir": Yani haksızlığınızın ceremesi kendi nefsinizedir. Zeccac da şöyle demiştir: Yaptığınız haksızlık sonunda size döner.

"Metaal hayatid dünya": İbn Abbas, Ebu Rezin, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Hafs ve Eban da Asım'dan, metaın nasbı ile: "Metaal hayatid dünya" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim ref ile metau okursa, mana şöyledir: Bu taşkınlıkla elde ettiğiniz şey ancak dünya menfaatidir. Kim de nasb ile metaa okursa, mastar kabul eder ve mana da şöyle olur: Dünya metaı gibi yararlanırsınız. Ebu'l – Mütevekkil, Yezidi de kendi tercihi olarak ve Harun el – Ateki de Asım'dan rivayet ederek aynın kesresiyle: "Metail hayati" okumuşlardır. İbn Abbas da şöyle demiştir: "Dünya hayatının metaı": Dünya menfaatidir.

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ
اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْاَرْضِ مِمَّا يَاْكُلُ النَّاسُ
وَالْاَنْعَامُ حَتّٰى اِذَا اَخَذَتِ الْاَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ
وَظَنَّ اَهْلُهَا اَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا اَتٰيهَا اَمْرُنَا لَيْلًا
اَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَاَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْاَمْسِ كَذٰلِكَ
نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

24 – Dünya hayatının hali gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, onunla insanların ve hayvanların yediğinden bitkiler birbirine karışır. Nihayet yeryüzü ziynetini alıp da süslendiği ve sahiplerinin de buna muktedir olacaklarını zannettikleri zaman, ona emrimiz gece yahut gündüz gelir; biz de onu hiç olmamış gibi biçilmiş kılarız. Biz, ayetleri düşünen bir topluluk için işte böyle açıklıyoruz.

"Dünya hayatının hali gökten indirdiğimiz bir su gibidir": Bu, Allah Teala'nın fani dünya için getirdiği bir misaldir. Onu gökten inen yağmura benzetmiştir. "Onunla yerin bitkisi karıştı": Yani bitki yağmurla karıştı, demektir ve çoğaldı "insanların yediği": hububat vs. "ve hayvanların" çayırlığı. "Hatta iza ahazetil ardu zuhrüfeha (nihayet yeryüzü ziynetini alınca)": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bitki süsünü takınınca. Zuhrüf, aslında altın demektir. Sonra nakış, çiçek, süsleme ve her türlü süslü şeye zuhruf denildi. Zeccac da: Zuhruf: Güzellikte kemale eren şeye denir, demiştir.

"Vezzeyyenet": Cumhur şedde ile: "Vezzeyyenet" okumuştur. Sa'd bin Ebi Vakkas, Ebu Abdurrahman, Hasen ve İbn Yamur, meftuh hemze-i katı' ve sakin ze ile ef'alet vezninde: "Ve ezyenet" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim şedde ile "vezzeyyenet" okursa, mana tezeyyenet ile aynıdır; te zeye idgam edilmiş, ze de sakin kılındığı için başına hemze-i vasl getirilmiştir. Kim de ef'alet vezninde "ve ezyenet" okursa, mana: Ziynet getirdi olur. Übey ile İbn Mes'ud da: "Ve tezeyyenet" okumuşlardır.

"Onun sahipleri zannetti": Yanın o yerin sahipleri demektir. "Buna muktedir olduklarını": Yani yerin bitirdiğine. Yer'i zikretmişse de maksat bitkidir, çünkü mana anlaşılmaktadır. "Ona emrimiz geldi": Yani helakine verdiğimiz hüküm. "Biz de onu biçilmiş kıldık": Yani biçilmiş, üzerinde bir şey kalmamış kıldık. Hasîd: Kökünden kazılmış, demektir. "Keen lem tağne bilems": Zeccac: İmar edilmemiş gibi, demiştir. Mağani (tağne): İnsanların konarak imar ettikleri yerlerdir. Ğaniyna bilmekan denir ki: Bir yere konmaktır. Hasen ye ile: "Keenlem yağne" okumuştur, yani o biçilen şey, hiç olmamış gibi oldu, demektir. Bazı müfessirler de ayetin tevili şöyledir demişlerdir: Dünya hayatı; malın ve dünyanın dikkat çekip hoşa giden şeylerinin toplanmasına sebeptir. Nihayet bu, sahibinin yanında tamamlanıp da ondan yararlanacağını zannettiği zaman ölümü veya tehlikeli bir hadise ile elinden çekilip alınır. Nitekim su da bitkilerin birbirine dolaşmasına sebeptir, yeryüzü onunla süslenip de insanlar ondan yararlanacaklarını düşündükleri zaman Allah onu helak eder. O da hiç olmamış gibi olur.

وَاللّٰهُ يَدْعُوٓا اِلٰى
دَارِ السَّلَامِ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٢٥﴾
لِلَّذ۪ينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا
ذِلَّةٌ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٦﴾

25 – Allah selamet yurduna çağırır ve dilediğini doğru yola iletir.

26 – İyilik edenler için daha güzeli ve fazlası vardır. Yüzlerini ne toz ne de horluk kaplamaz. İşte onlar cennet yaranıdırlar. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar.

"Allah selamet yurduna çağırır": Yani cennete. Ona niçin bu adın verildiğini: "Onlar için Rableri katında selamet yurdu vardır" *(En'am: 127)* ayetinde zikretmiştik. Bil ki Allah Teala daveti herkese yapmış, ancak dilediğini özel olarak hidayet etmiştir. Çünkü yaratıkları üzerinde hüküm yalnız kendinindir.

Doğru yoldan ne murat edildiği hususunda dört görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın kitabıdır. Bunu da Hazreti Ali, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. *İkincisi:* İslam'dır, bunu da Nevvas bin Sem'an, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Haktır, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Sapıklık ve şüphelerden çıkaran şeydir. Bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir.

"İyilik edenler için": İbn Abbas: Lailahe illallah diyenler için, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: el – Hüsna kelimesini anlatıp nitelemeye gerek yoktur, çünkü Araplar istenen ve sevilen her haslete hüsna (güzellik) derler. Arapların bildiği bir şeyi anlatmaya gerek yoktur. Fazlası da onun manasına göredir ve onun tarafından bilinmektedir. Ünlü şair İmruulkays'in şu sözü de bunu gösterir:

(Sevgili ile) karşılıklı konuşup da o uysallaştığı zaman,
Ben (ona) çöpleri olan eğri bir dal (bir salkım üzüm) uzattım.

Öyle haz duyduk ki güzelliğe (hüsna'ya) vardık ve sözlerimiz inceldi.
Böylece onu uysallaştırdım, o da dik başlığı bırakıp uysallaştı, hem de nasıl uysallaştı!

Müfessirler güzellikten ne murat edildiği hususunda beş görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: O cennettir ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet edilmiştir. Çoğunluk da böyle demiştir.

İkincisi: O güzel bir amele güzel bir karşılıktır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: Yardımdır, bunu da Abdurrahman bin Sabit, demiştir.

Dördüncüsü: Ahirette mükafattır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: Emniyettir, bunu da İbn Enbari demiştir.

Fazlası üzerinde de altı görüş vardır;

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'ın cemalini seyretmektir. Müslim, Sahih'inde Suheyb hadisinde Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Fazlası, aziz ve celil olan Allah'ın cemaline bakmaktır.[1] Ebu Bekir es – Sıddik, Ebu Musa'l – Eş'ari, Huzeyfe, İkrime, Katade, Dahhak, Abdurrahman İbn Ebi Leyla, Süddi ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: Fazlası: İnciden bir odadır ki dört kapısı vardır. Bunu da Hakem, Hazreti Ali'den rivayet etmiştir, sahih değildir.

Üçüncüsü: Fazlası: İyiliğin on kat (ve daha çok) artırılmasıdır. Bunu da İbn Abbas ile Hasen demişlerdir.

Dördüncüsü: Fazlası: Allah'ın bağışı ve rızasıdır. Bunu da Mücahit, demiştir.

Beşincisi: Fazlası: Onlara dünyada verip de ahirette hesabını sormayacağı şeylerdir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Altıncısı: Fazlası: Gönüllerinin çektiği şeylerdir. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Vela yerhaku": Kaplamaz, "vücuhehüm katerün (yüzlerini toz)": Hasen, Katade ve A'meş, tenin sükunu ile "katrün" okumuşlardır. Bunun manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: O, siyahlıktır. İbn Abbas: Moral bozukluğundan neticelenen yüzlerdeki siyahlıktır, demiştir. Zeccac da: Kater, siyahlıkla beraber tozdur, demiştir. *İkincisi:* O cehennem dumanıdır, bunu da Ata, demiştir. *Üçüncüsü:* Rezillik ve utançtır, bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* Tozdur, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Horluk (zillet) hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Moral bozukluğudur, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Değersizliktir, bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

---

1 – Müslim, İman, hadis no, 297; Ahmed bin Hanbel, Müsned, 4/333, 6/16.

وَالَّذِينَ كَسَبُوا
السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ
مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَٰئِكَ
أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧﴾

27 – Kötülükler kazananların cezası misliyle kötülüktür ve onları bir aşağılık (kompleksi) kaplar. Onlar için Allah'tan bir koruyucu yoktur. Yüzleri sanki karanlık gece parçaları ile kaplanmıştır. İşte onlar ateşin yaranlarıdır. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar.

"Kötülükler kazananlar": İbn Abbas: Şirk işleyen, demiştir. Ayette atılan (söylenmeyen) kelime vardır, takdirinde iki görüş vardır:

Birincisi: "Lehüm (onlara)" sözcüğü gizlenmiştir, mana da şöyledir: Onlar için misliyle kötülük vardır. Salep şöyle bir kanıt getirmiştir:

Eğer muhbirler onu sorarlarsa,
Ki bu onlar için büyük bir ikramdır,

Leyla'yı kısa bir ziyaret edip de
Sonra da ondan ayrılan, uzun kalmış demektir.

O (hüve) uzun kalmış, demek istemiştir.

İkincisi: "Minhüm (onlardan)" sözcüğü gizlenmiştir, mana da şöyledir: Onların kötülüğü misli iledir. Araplar: Raeytül kavme saimün ve kaimün derler ki: Minhüm saimün ve kaimün demektir (kavmi ziyaret ettim, kimi oruçlu idi, kimi de namaz kılıyordu). Ferra şahit için şöyle bir şiir getirmiştir:

Alaca karanlıkta sabah ağarıp da bakla tarlası terk edilince,
Kimisi eğilmiş, kimisi de biçilmiş idi.

Yani minhü (ondan) kimisi eğilmiş demektir. Bu İbn Enbari'nin görüşüdür. Bazıları da: Burada "bimisliha"daki be ile "min asım"daki "min" zaittir, demiştir. Asım da koruyucu, demektir. "Sanki yüzleri kaplanmıştır": Yani yüzlerine geçirilmiştir, demektir. "Kıtaan": Nafi, Asım, İbn Amir, Ebu Amr ve Hamze, tının fethası ile "kıtaan" okumuşlardır. O da kıt'a'nın çoğuludur. İbn Kesir, Kisai ve Yakup da, tının sükunu ile: "Kıt'an" okumuşlardır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kıtaan, kesilen şeye denir. İbn Cerir de şöyle demiştir: "Muzlimen"

deyip de, "muzlimeten" dememesi şunun içindir; çünkü mana: Kıtan minelleylil muzlimi demektir. Sonra "el – muzlumden" elif lam takısı atıldı, nekire olunca – ki o, leyl'in sıfatıdır – hal olarak mansup oldu. Dilcilerden kimi bu duruma hal, derler, kimileri kat', derler.

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ
لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَشُرَكَاؤُكُمْ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَقَالَ
شُرَكَاؤُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ ﴿٢٨﴾ فَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا
وَبَيْنَكُمْ إِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ ﴿٢٩﴾

28 – O gün onların hepsini toplarız, sonra da şirk koşanlara: "Siz ve ortaklarınız yerinizden ayrılmayın" deriz. Böylece aralarını ayırdık. Ortakları: "Siz, bize ibadet etmiyordunuz" derler.

29 – "Allah sizinle bizim aramızda şahit olarak yeter. Şüphesiz biz, sizin ibadetinizden gafiller idik (haberimiz yoktu)".

"O gün onların hepsini toplarız": İbn Abbas şöyle demiştir: Kafirlerle tanrıları toplanır. "Sonra şirk koşanlara: "Siz ve ortaklarınız yerinizden ayrılmayın" deriz": Ortaklarınız: Tanrılarınız, demektir. Zeccac şöyle demiştir: "Mekâneküm" hal olarak mansuptur, sanki onlara şöyle denilmiştir: İntezıru mekâneküm hatta nefsıle beyneküm (aranızda karar verinceye kadar yerinizden ayrılmayın). Araplar tehdit mahiyetinde: Mekâneke, derler ki, yerinde bekle, demektir. Bu tehdit tarzında söylenen bir kelimedir.

"Fezeyyelna beynehüm": İbn Ebi Able, elifle: "Fezâyelna" okumuştur. İbn Abbas da: Onlarla tanrılarının arasını açtık, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O, zale yezulu ve zeltuhu'dan gelir (yerinden kaydırmaktır). İbn Cerir de şöyle demiştir: "Fezeyyelna" deyip de "fezilna" demesi, fiili tekrar etmek ve çoğaltmak içindir.

Eğer: "Onlar nasıl ayrılabilirler ki onlar da ateşin içindedir; çünkü "şüphesiz siz de Allah'tan başka ibadet ettikleriniz de cehennem odunusunuz" *(Enbiya: 98)* denilmiştir?" denilirse,

Cevabı şöyledir: Ayrılık her tapılanın tapandan elini çekmesiyledir. Bu da: "Ortakları dedi ki" kavli ile ifade edilmiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: Ortakları tanrılarıdır. Allah putları konuşturur. Putlar: "Siz bize ibadet etmiyordunuz" der: Yani bize taptığınızı bilmiyor-

duk, çünkü bizim ruhumuz yoktu, derler. Tapanlar da: Hayır, biz size taptık, derler. Tanrılar da: "Aramızda şahit olarak Allah yeter. Şüphesiz biz, sizin ibadetinizden gafildik": Yani onu bilmiyorduk, derler. Zeccac da şöyle demiştir: "İn künna"nın manası: Biz başka değil gafildik demektir.

Eğer: "Fekefa billahi şehida" kavline be'nin girmesinin gerekçesi nedir?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: O, daha fazla övmek için girmiştir, nitekim: Azrif biabdillahi (Abdullah ne kibardır!), enbil biabdirrahman (Abdurrahman ne asildir!), nahike biahina (kardeşimiz sana yeter!" ve hasbüke bisadikına (arkadaşımız sana yeter!) derler. Bu, Ferra ile arkadaşlarının görüşüdür.

İkincisi: O, sözü pekiştirmek için girmiştir, çünkü düşmesi mümkündür, mesela: Huz bilhitami ve huzil hitame denir ki, (yulanı tut) demektir. Bunu da İbn Enbari, demiştir.

هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ
مَا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوا إِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا
يَفْتَرُونَ ﴿٣٠﴾

30 – Orada her nefis önceden yaptığı şeyin imtihanını verir. Mevlaları olan Allah'a döndürüldüler. Uydurdukları şeyler de onlardan kayboldu.

"Hunalike teblu": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, be ile: "Teblu" okumuşlardır. Hamze, Kisai, Halef ve Zeyd bin Yakup da te ile: "Tetlu" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: "Hunalike": Zarftır, mana da: O vakitte imtihan verir, demektir. O, teblu ile mansuptur, ancak zarf-ı lağvdir. Lam da fazladır, aslı: Hunake'dir, Lam kendisi sakin, elif de sakin olduğu için ictima-i sakineynden dolayı meksur kılınmıştır. Kâf da hitap içindir. "Teblu": Dener, yani bilir demektir. Kim iki te ile "tetlu" okursa, Ahfeş ve diğerleri onu tilavetten gelmekle tefsir etmişlerdir ki okumak manasınadır. Yine onu: Her nefis önceden yaptığı ameli takip eder diye de yorumlamışlardır: Şair de o kelimeyi aynı manaya kullanmıştır:

Kovam o kadar dolu idi ki, beni kuyuya çekiyordu.
Yani ardına düşmemi istiyordu, demektir.

"Döndürüldüler": Yani ahirette, "gerçek Mevlaları olan Allah'a": O ki onların gerçek durumlarına hakimdir, O'na ortak koştukları şeyler ise öyle değildirler. "Onlardan kayboldu": Yani zail ve batıl oldu, "uydurdukları": Tanrıları yok olup gitti.

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ
السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ
مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا
تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾

31 – De ki: "Size gökten ve yerden rızık veren kimdir? Yahut kulaklara ve gözlere sahip olan kimdir? Ölüden diriyi çıkaran ve diriden ölüyü çıkaran kimdir? İşi kim çeviriyor?" "Allah" diyecekler. De ki: "Korkmuyor musunuz?"

"De ki: Size gökten rızık veren kimdir?": Yani yağmur indiren ve yerden ot bitiren. "Kulaklara sahip olan kimdir?": Yani kulakları ve gözleri yaratan kimdir? Ölüden diri ve diriden ölü çıkarmanın manası da Âl-i İmran: 27'de geçmiş bulunuyor.

"İşi kim çeviriyor?": Yani dünya ve ahiret işini. "Allah, diyecekler": Çünkü onlara öyle şeyler sorulmuştur ki cevabını ancak Allah verebilir. Bunda da O'nun birliğine delil vardır.

"Korkmuyor musunuz?": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Öğüt almıyor musunuz? Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Şirkten korkmuyor musunuz? Bunu da Mukatil, demiştir.

فَذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ فَأَنَّىٰ تُصْرَفُونَ ﴿٣٢﴾

32 – İşte hak Rabbiniz Allah'tır. Haktan sonra da sapıklıktan başka bir şey yoktur. Nasıl da (imandan) döndürülüyorsunuz?

"İşte hak Rabbiniz Allah'tır": Hattabi şöyle demiştir: Hak varlığı gerçek olandır. Sahiden var ve mevcut olan haktır.

"Nasıl da döndürülüyorsunuz?": İbn Abbas şöyle demiştir: Aklınız rızık vermeyen, diriltmeyen ve öldürmeyene ibadete nasıl da çevriliyor!

كَذٰلِكَ حَقَّتْ
كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾
قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ قُلِ اللّٰهُ يَبْدَؤُا
الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَأَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٣٤﴾ قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي
إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللّٰهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ
أَمَّنْ لَا يَهِدِّي إِلَّا أَنْ يُهْدٰى فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٥﴾

33 – İşte böylece Rabbinin, fasıklara: "Şüphesiz onlar iman etmezler" sözü hak oldu.

34 – De ki: "Ortaklarınızdan yaratmayı başlatan, sonra da onu tekrarlayan var mıdır? De ki: "Allah yaratmayı başlatır, sonra da onu tekrarlar. Nasıl da (doğru yoldan) çevriliyorsunuz?

35 – De ki: "Ortaklarınızdan hakka ileten var mı? De ki: "Hakka Allah iletir. Hakka ileten kimse mi uyulmaya daha layıktır yoksa doğru yola götürülmedikçe doğru yolu bulamayan mı? Size ne oluyor? Nasıl karar veriyorsunuz?

"Kezalike hakkat kelimetü rabbike": İbn Kesir, Asım, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, "kelimetü rabbike" okumuşlardır. Surenin sonunda da böyle okumuşlardır. Nafi ile İbn Amir de her ikisini de cemi sigası ile "kelimâtü" okumuşlardır.

Zeccac şöyle demiştir: Kâf mahallen mansuptur. Yani misle efâlihim cazahüm rabbüke (Rabbin onları fiilleri gibi cezalandırdı) şeklindedir ki manası: İman etmemek onlara hak oldu demektir. "Ennehüm layu'minun" kavli de "kelimetü rabbike"den bedeldir. İman etmeyecekleri için onlara söz hak oldu demek de caizdir. Kileme de onlara va'dedilen azap olur.

İbn Enbari "kezalike" üzerinde iki görüş zikretmiştir:

Birincisi: Bu, "tusrafun"daki masdara işarettir, mana da şöyledir: O çevirme gibi Rabbinin kelimesi onlara hak oldu.

İkincisi: O, böylece, demektir.

"Hak oldu"nun manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Vacip oldu. *İkincisi:* Geçti.

O'nun kelimesinin ne olduğunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, va'di manasınadır.

İkincisi: Hükmü manasınadır. Kim "Kelimâtü" şeklinde okursa, onlara va'dedilen kelimelerden her birini bir kelime kabul etmiş olur. Biz de kelimenin manasını A'raf: 137 ve 158'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Kulillahü yehdi lilhakkı": Yani ilel hakkı demektir ki lam ila manasınadır, mana aynıdır.

"Emmen la yehiddi": İbn Kesir, İbn Amir, Verş de Nafi'den, yenin ve henin fethi ve şeddeli dal ile: "Yaheddi" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Aslı: Yehtedi'dir; te dala idgam edildi, fethası heye atıldı. Nafi de Verş kıraati dışında ve Ebu Amr, yenin fethi, henin sükunu ve dalın şeddesiyle: "Yehddi" okumuşlardır. Ancak Ebu Amr heye biraz fetha koklatırdı. Hamze ile Kisai de, yenin fethi, henin sükunu ve şeddesiz dal ile: "Yehdi" okumuşlardır. Ebu Ali de mana şöyledir demiştir: Kendisi hidayete erdirilmedikçe başkasını hidayet edemez. Eğer sağır hidayet edilse doğru yolu bulamaz. Ancak onları akıllı yerine koydukları için öyle muamele edilmiştir. Yahya bin Adem de Ebu Bekir, o da Asım'dan rivayet ederek, yenin ve henin kesresi ve dalın şeddesi ile: "Yihiddi" rivayet etmiştir. Eban ile Cebele, Mufaddal ile Abdülvaris'ten böyle rivayet etmişlerdir. Zeccac şöyle demiştir: Arka arkaya iki kesre getirmişlerdir ki bu, yenin kesresinden dolayı adi bir lügattir. Hafs, Asım'dan, Kisai de Ebu Bekir'den onun, yenin fethası, henin kesresi ve dalın şeddesiyle: "Yehiddi" okuduğunu rivayet etmişlerdir. Zeccac: Bu kalitede henin fethalısı gibidir, ancak iki sakin bir araya geldiği için he meksur kılınmıştır, demiştir. İbn Semeyfa' da, te ziyadesiyle: "Yehtedi" okumuştur. "Doğru yolu bulamaz olan mı?"dan maksat, sağırdır. "Meğer ki hidayet edile": Kavlinin zahiri de putların hidayet edildiği takdirde hidayete ereceğini göstermektedir, hâlbuki öyle değildir, çünkü onlar taştır, doğru yolu bulamaz. Fakat onları tanrı edindikleri için onlardan akıllı gibi bahsedilmiş ve gerçekte öyle olmasa da akıllı gibi nitelenmiştir. Bu manadan dolayıdır ki onların sıfatında: "Emmen" demiştir; çünkü onları akıllı gibi kabul etmiştir. Onlara esas konumlarındaki hakkını verince de: "Ya ebeti lime tabudu mala yesmau" *(Meryem: 42)* demiştir (akılsıza hitaben ma kullanmıştır. Mütercim).

Ferra da şöyle demiştir: "Emmen layehiddi": Yerinden değiştirilmedikçe kımıldamayan şeylere mi tapıyorsunuz? Bazıları bunu onların başkan ve saptırıcılarına sarf etmişlerse de birincisi daha doğru-

dur (o zaman akıllı olur ve kullanılan edatlar da yerinde olur. Mütercim).

"Size ne oluyor?": Zeccac: Bu, tam cümledir, demiştir. Sanki onlara: "Putlara tapmada neyiniz var?" denilmiştir. Sonra da onlara": "Nasıl karar veriyorsunuz?" demiştir: Yani "neye göre hüküm veriyorsunuz?" demektir.

İbn Abbas da: "Kendi nefisleriniz için nasıl hüküm veriyorsunuz?" demiştir.

Mukatil de: "Nasıl haksız karar veriyorsunuz?" demiştir.

وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللّٰهَ
عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

36 – Onların çoğu zandan başka bir şeye tabi olmaz. Şüphesiz zan, haktan hiçbir şeyi kurtarmaz. Şüphesiz Allah onların yaptıklarını pekiyi bilendir.

"Onların çoğu zandan başka bir şeye tabi olmaz": Yani onların tanrılar olduklarını kesin bilmiyorlar, bilakis bir şeyler zannedip ona uyuyorlar, demektir. "Şüphesiz zan, haktan hiçbir şeyi kurtarmaz": Yani. O, yakîn (kesin bilgi) gibi değildir, hakkın yerine geçmez. Mukatil de şöyle demiştir: Onları tanrı zannetmeleri onlardan hiçbir azabı savmaz. Başkası da şöyle demiştir: Onların, kendilerine şefaat edeceği zanları, onların hiçbir işine yaramaz.

وَمَا كَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ اَنْ يُفْتَرٰى مِنْ دُونِ
اللّٰهِ وَلٰكِنْ تَصْدِيقَ الَّذ۪ي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْص۪يلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ
ف۪يهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٣٧﴾

37 – Bu Kur'an, Allah'tan başka biri tarafından uydurulacak bir şey değildir. Ancak o, önündekinin tasdiki ve o kitabın açıklamasıdır. Onda şüphe yoktur. Alemlerin Rabb'indendir.

"Bu Kur'an, Allah'tan başka biri tarafından uydurulacak bir şey değildir": Zeccac şöyle demiştir: Bu, onların "bundan başka bir Kur'an getir yahut onu değiştir" *(Yunus: 15)* ve "Onu kendisi uydurdu" *(Furkan: 4)* sözlerinin cevabıdır.

Ferra da şöyle demiştir: Ayetin manası şudur: Bu Kur'an'a Allah'tan başkası tarafından uydurulmuş olması yaraşmaz. "En" edatı yaraşmak manasına gelmiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: En yüftera'nın müevvel masdar olması da caizdir ki o zaman mana: Bu Kur'an, uydurma değildir, olur. "Kâne"nin tamme olması da caizdir ki, o zaman mana: Ma nezelel Kur'anu ve ma zahara hazel Kur'anu lien yüftera ve bien yüftera (bu Kur'an uydurulmak için meydana çıkmadı) olur. "En" de Ferra'nın görüşüne göre harfi cerin olmaması ile Kisai'nin görüşüne göre de harfi cerin gizlenmesiyle mahallen mecrur olur. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Uydurulmanın" manası, Allah'tan başkasına nispet edilip tasarlanmasıdır.

"Ancak o, önündekinin tasdikidir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, önceki kitapların tasdikidir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Buna göre "ellezi" demesi, vahyi kastetmiş olmasındandır.

İkincisi: Önündeki dirilme ve mahşere sürülmenin tasdikidir. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Kur'an'ın önündeki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in tasdikidir. Çünkü onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i Kur'an'ı işitmelerinden önce de görmüşlerdi. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Kitabın açıklamasıdır": Yani Allah'ın Muhammed ümmetine içinde farzları yazdığı kitabın izahıdır.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ
مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٨﴾

38 – Yoksa, "onu kendisi mi uydurdu?" diyorlar. De ki: "Siz de onunki gibi bir sure getirin ve eğer doğru söylüyorsanız, Allah'tan başka gücünüzün yettiğini çağırın".

"Em yekulunefterahu": "Em" edatı üzerinde iki görüş vardır: *Birincisi:* O, vav manasınadır, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. *İkincisi:* "Bel" edatı manasınadır, bunu da Zeccac, demiştir.

"Siz de onun gibi bir sure getirin": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Onun suresi gibi bir sure getirin. Misl (gibi) demiştir, çünkü benzer cinsten bir şey istemiştir. "Gücünüzün yettiği kimseleri çağırın": Sizin gibi yalanlayıp inanmayanlardan. "Eğer doğru söyleyenler iseniz": Onu kendisi uydurdu, demenizde.

بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ
كَذَٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
الظَّالِمِينَ ﴿٣٩﴾

39 – Hayır, onlar bilgisini kavrayamadıkları ve kendilerine tevili henüz gelmeyen şeyi yalanladılar. Kendilerinden öncekiler de böyle yalanladılar. Bak, o zalimlerin sonu nasıl oldu?

"Hayır, onlar bilgisini kavrayamadıkları şeyi yalanladılar": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Mana şöyledir: İçinde cennet, cehennem ve ceza zikri geçen şeyin ilmini kavrayamadılar. *İkincisi:* Onu yalanlama ilmini kavrayamadılar, çünkü onlar o hususta şüphecidirler.

"Tevili onlara henüz gelmedi": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kendilerine va'dedilen tehdidin tasdiki. Tevil: Bir şeyin sonucu demektir. *İkincisi:* Onlarda onun sonuç bilgisi yoktur. Bunu da Zeccac, demiştir.

Süfyan bin Uyeyne'ye: Halk: İnsan bilmediğinin düşmanıdır, diyorlar, dediler. O da: Bu, Allah'ın kitabında vardır, dedi. "Nerede?" dediler. O da: Hayır, onlar ilmini kavrayamadıkları şeyi inkar ettiler" ayeti, dedi.

Hüseyn bin Fadl'a: Kur'anda: İnsan bilmediği şeyin düşmanıdır, diye bir söz görüyor musun?" dediler. O da: Evet, hem de iki yerde dedi: "Hayır onlar ilmini kavrayamadıkları şeyi inkar ettiler" ve "onunla doğru yola girmek istemedikleri için, "bu eski bir yalandır" dediler *(Ahkaf: 11).*

وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٤٠﴾

40 – Onlardan kimi ona iman eder, onlardan kimi de ona iman etmez. Rabbin bozguncuları pekiyi bilendir.

"Onlardan kimi ona iman eder": Onlar diye işaret edilen kimseler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Onlar Kureyşlilerdir, bunu da Mukatil bin Süleyman, demiştir.

"Ona (bihi)" zamirinin mercii hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile dinine racidir. Bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Kur'an'a racidir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

Bu ayet, Allah'ın ilminde geçen şeyleri içine almaktadır, mana da şöyledir: Onlardan kimi ona iman edecektir. Zeccac da şöyle demiştir: Onlardan kimi onun hak olduğunu ve tasdik etmesi gerektiğini bilir, fakat inat eder küfrünü meydana koyar. "Onlardan kimi de ona iman etmez": Yani şüphe eder, onaylamaz.

"Rabbin bozguncuları pekiyi bilendir": Ata, inanmayanları irade etmiştir, bu da onlar için tehdittir, demiştir.

وَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ
أَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾

41 – Eğer seni yalancı çıkarırlarsa, de ki: "Benim amelim bana, sizin ameliniz de size. Siz benim yaptığımdan berisiniz, ben de sizin yaptığınızdan beriyim".

"Eğer seni yalancı çıkarırlarsa..." Ebu Salih, İbn Abbas'tan naklen bu ayetin kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemiştir. Bu, doğru değildir, çünkü iki ayet arasında çelişki yoktur.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٢﴾

42 – Onlardan kimi seni dinlerler. Sağırlara sen mi duyuracaksın? Akıllarını ç. lıştırmasalar da!

"Onlardan kimi seni dinlerler": Kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelir, hayran kalır ve onu arzu ederlerdi, fakat bedbahtlıklarına mağlup olurlardı. Bunun üzerine bu ayet indi.

İkincisi: O, alay edenlerle hakkında inmiştir; onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e sırf onunla alay etmek ve onunla dalga geçmek için gelirlerdi; bu yüzden yararlanamadılar. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, Kureyş müşrikleri hakkında inmiştir, bunu da

Mukatil, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Onlar dıştan bakınca dinler gibi görünürlerdi, fakat aşırı düşmanlıklarından ötürü sağırlar gibi idiler. "Akıllarını çalıştırmasalar da mı!" Yani bununla beraber cahil olsalarda mı, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar sağırlardan daha kötüdürler, çünkü sağırların kalpleri ve akılları vardır, bunların ise Allah kalplerini sağır etmiştir.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ اِلَيْكَ اَفَاَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾

43 – Onlardan kimi sana bakar. Körlere sen mi yol göstereceksin? Görmüyor olsalar da!

"Onlardan kimi sana bakar": İbn Abbas şöyle demiştir: Sana şaşkınlıkla bakar, demek istiyor. "Körlere sen mi yol göstereceksin": Demek istiyor ki: Allah onların gözlerini kör etmiştir, artık onlar görmezler. Zeccac da şöyle demiştir: Kimi karşına geçer sana bakar, aslında sana nefretinden ve senden gördüğü ayetlerden tiksinmesinden kör gibidir. İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Fakat Allah onlardan tevfiki (muvaffakiyeti) çekip almıştır. Mukatil de: İki ayette de "lev" edatı "iza" manasınadır, demiştir (aralarında pek fark yoktur. Mütercim).

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْـٔاً وَلٰكِنَّ النَّاسَ اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾

44 – Allah insanlara hiçbir şeyle zulmetmez. Ancak insanlar kendilerine zulmederler.

"Allah insanlara hiçbir şeyle zulmetmez": Bedbaht oldukları yazılanların zikri geçince, bunun onlara bir haksızlık olmadığını haber verdi. Çünkü O, mülkünde nasıl isterse öyle tasarruf eder. Onlar da günah işlemekle nefislerine zulmederler. Çünkü o fiil, her ne kadar Allah'ın kaza ve kaderiyle olmuşsa da kendilerine nispet edilmiştir (faili kendileridir).

"Velakinnennase": Hamze, Kisai ve Halef, nunu şeddesiz ve kesre ile: "Velakin", arkasındaki ismi de merfu olarak okumuşlardır (velakininnasü".

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَاَنْ لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ
يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللّٰهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿٤٥﴾

45 – O gün Allah onları toplar. Sanki gündüzden bir saat kalmışlar gibi. Kendi aralarında tanışırlar. Allah'la karşılaşmayı yalanlayan ve doğru yolu bulamayanlar gerçekten ziyan etmişlerdir.

"Ve yevme yahşürühüm": Hamze, ye ile: yahşürühüm" okumuştur. Ebu Süleyman da: Onlar müşriklerdir, demiştir.

"Sanki gündüzden bir saat kalmışlar gibi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kabirlerinde bir saat kalmışlar gibi. Bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Dünyada bir saat kalmışlar gibi. Bunu da Mukatil, demiştir. Dahhak şöyle demiştir: Ölümle yeniden dirilmeleri arasındaki vakit onlara kısa gelmiş, gündüzün bir saati gibi olmuştur, çünkü önlerindeki kıyamet daha korkunçtur.

Aralarında tanışırlar": İbn Abbas şöyle demiştir: Kabirlerinden kalktıkları zaman tanışırlar, sonra tanışma kesilir. Zeccac da şöyle demiştir: Birbirlerini tanımada ve birbirlerini saptırdıklarını bilmede onlar için tekdir ve aleyhlerine delil vardır. Şöyle de denilmiştir: Tanıştıkları zaman birbirlerini kınar ve: Beni sen saptırdın ve beni cehenneme sen girdirdin, derler.

"Yalanlayanlar ziyan etmişlerdir": Bu, Allah Teala'nın sözündendir, onların sözünden değildir. Mana da şöyledir: Yeniden dirilmeyi inkar etmekle cennet sevabını kaçırmışlardır. "Doğru yolu da bulamadılar": Sapıklıktan çıkarak.

وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ
فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ ﴿٤٦﴾ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ
رَسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٤٧﴾

46 – Eğer onlara va'dettiğimizin bir kısmını sana gösterir yahut seni öldürürsek, yalnız bizedir onların dönüşü. Sonra Allah onların yaptıkları şeylere şahittir.

47 – Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri onlara geldiği zaman aralarında adaletle hükmolunur ve onlara zulmedilmez.

"Eğer sana va'dettiğimizin bir kısmını gösterirsek": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bedir savaşı Allah'ın ona hayatında onların azabından gösterdiği şeylerdendi. "Yahut seni öldürürsek": Sana göster-

meden önce. "Yalnız bizedir onların dönüşü": Ölümden sonra, mana da şöyledir: Eğer onlardan acilen intikam almazsak, sonra intikam alırız.

"Sonra Allah onların yaptıkları şeylere şahittir": İnkar ve yalanlamalarına şahittir. Ferra şöyle demiştir: "Sümme" edatı burada atıftır. Eğer: Manası: Allah orada şahittir, denirse, bu da caizdir. Başkası da şöyle demiştir: Burada "sümme" vav (bağlaç) manasınadır. İbn Ebi Able de, se'nin fethası ile: Semmallahu şehidiün" okumuştur. Maksat: Allah orada şahittir, demektir.

"Peygamberleri onlara geldiği zaman aralarında adaletle hükmolunur": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Peygamber onlara beddua etmeye izin verildikten sonra gelirse, aralarında acil intikam ile hükmolunur. Bunu da Hasen, demiştir. Başkası da şöyle demiştir: Peygamber dünyada onlara geldiği zaman ona tabi olanlar hakkında itaat, muhalefet edenler hakkında da isyan ile hükmolunur.

İkincisi: Peygamber kıyamet gününde geldiği zaman, bunu da Mücahit, demiştir. Başkası da şöyle demiştir: Onlara şahit olarak geldiği zaman.

Üçüncüsü: Dünyada onu yalancılıkla itham ettikten sonra kıyamette geldiği zaman demektir. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Aralarında adaletle hükmolunur": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ümmet arasında; iyilik edene sevapla kötülük edene de azapla hükmedilir. *İkincisi:* Kendileriyle peygamberleri arasında hükmedilir.

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾

48 – "Eğer doğru söylüyorsanız bu va'd ne zamandır?" derler.

"Bu va'd ne zamandır?" derler: Bunu diyenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Geçmiş ümmetlerdir. Peygamberlerinden aceleyle azap istediklerini haber vermektedir. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'in uyardığı müşriklerdir. Bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

Va'dten ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Azaptır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Kıyametin kopmasıdır. "Eğer doğru söylüyorsanız": Sen ve sana uyanlar.

قُلْ لَٓا اَمْلِكُ
لِنَفْسٖي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ لِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ
فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ
اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا اَوْ نَهَارًا مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٠﴾
اَثُمَّ اِذَا مَا وَقَعَ اٰمَنْتُمْ بِهٖ آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهٖ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥١﴾
ثُمَّ قٖيلَ لِلَّذٖينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ
اِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٥٢﴾

49 – De ki: "Ben Allah'ın dediğinin haricinde nefsim için ne bir zarara ne de bir yarara sahip değilim. Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri geldiği zaman ne bir saat geri kalırlar ne de bir saat öne geçerler.

50 – De ki: "Bana söyleyin; eğer size O'nun azabı geceleyin yahut gündüzün gelirse, günahkarlar bundan ne acele ediyor?

51 – (Bu azap) meydana geldikten sonra mı ona iman ettiniz? Hâlbuki onu gerçekten acele ediyordunuz!

52 – Sonra o zalimlere: "Sonsuzluk azabını tadın. Kazandığınız şeyden başkası ile mi cezalandırılacaksınız?"denir.

"De ki. Ben nefsim için bir zarara sahip değilim..." Bu iki ayetin tefsiri A'raf suresi: 34 ve 188 ayetlerinde zikredilmiştir.

"İn etaküm azabuhu beyaten": Zeccac şöyle demiştir: Beyat: Gece meydana gelen her şeydir (ekmek ve yemek bayatlamak deyimini hatırlayın. Mütercim). "Maza": Bu iki açıdan mahallen merfudur: *Birincisi:* "Za"nın ellezi manasına olmasıdır ki mana da şöyle olur: Günahkarların acele istedikleri şey nedir? "Maza"nın bir isim olması da caizdir, mana da şöyle olur: Günahkarlar hangi şeyi acele ile istiyorlar? "Minhu"deki hu zamiri azaba racidir. Allah Teala'ya raci olması da caizdir, o zaman mana şöyle olur: Günahkarlar Allah Teala'dan acele ile hangi şeyi istiyorlar? En iyisi azaba raci olmasıdır, çünkü: "O meydana geldikten sonra mı iman ettiniz" denilmiştir. Bazı müfessirler de: Günahkarlardan maksat, müşriklerdir, demişlerdir. Onlar: Biz azabı inkar eder ve onu acele ile isteriz; sonra da meydana gelince ona iman ederiz, derlerdi.

Allah Teala da onları azarlayarak: "Meydana geldikten sonra mı ona iman ettiniz?" dedi. Yani orada mı iman ediyorsunuz, o iman sizden kabul olunmaz. Size: "Şimdi mi iman ediyorsunuz?" denir. Ona (azaba) şimdi mi iman ediyorsunuz sözünü gizlemiştir. "Hâlbuki onu acele istiyordunuz": Alay ederek. O (azap) da şu sözüdür "Sonra zalimlere denir": Yani kafirlere denir, azap indiği zaman, "sonsuzluk azabını tadın": Çünkü onlara azap indiği zaman ondan, sürekli olan ahiret azabına geçerler.

وَيَسْتَنْبِـُٔونَكَ أَحَقٌّ
هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ۝٥٣

53 – "O (azap) gerçek mi" diye senden haber isterler. De ki: "Evet, Rabbine yemin ederim ki şüphesiz o, mutlak bir gerçektir ve siz (Allah'ı) aciz bırakamazsınız".

"Ve yestenbiuneke": Yani senden haber sorarlar, "gerçek mi" diye. Yeniden dirilmeyi ve azabı kastediyorlar. "Ve rabbi": Nafi ile Ebu Amr bu ye'yi fetha ile okumuşlardır (ve rabbiye). Haber vermekle beraber yemin etmesi pekiştirme içindir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "İy" "bel" manasınadır, ancak yeminden önce sıla olarak gelir.

"Siz (Allah'ı) aciz bırakamazsınız": İbn Abbas: Allah'tan kaçamazsınız, demiştir. Zeccac da: Küfrünüzün karşılığını çekmekten kurtulamazsınız, demiştir.

وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ وَأَسَرُّوا
النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ
لَا يُظْلَمُونَ ۝٥٤ أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَلَا إِنَّ
وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ۝٥٥ هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ
وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ۝٥٦

54 – Eğer zulmeden her nefis yeryüzündeki şeylere sahip olsaydı, (azaptan kurtulmak için) onu mutlaka feda ederdi. Azabı gördükleri zaman pişmanlığı gizlediler. Aralarında adaletle hükmolunur ve onlara zulmedilmez.

55 – Bilin ki, göklerde ve yerde ne varsa, Allah'ındır. Bilin ki, Allah'ın va'di haktır. Ancak onların çoğu bilmiyorlar.

56 – O, diriltir ve öldürür ve yalnız O'na döndürüleceksiniz.

"Eğer zulmeden her nefis": İbn Abbas: Şirk koşan her nefis, demiştir. "Yeryüzündeki her şeyi feda ederdi": Azap indiği zaman. "Pişmanlığı gizlediler": Yani reisler, kendilerine tabi olanlardan gizlediler, demektir. "Aralarında hükmolundu": Yani iki tarafın. İçlerinde Ebu Ubeyde ile Mufaddal'ın bulunduğu bir gurp ulema da: "Eserrunnedamete": Pişmanlığı açıkladılar, demişlerdir. Çünkü o gün yapmacıklık ve yalandan sabır gösterme yoktur. İsrar kelimesi zıt anlama gelen kelimelerdendir: Esrertüşşey'e: Gizlemek manasına da açıklamak manasına da kullanılır. Şair Ferezdak şöyle demiştir:

Haccac'ın kılıcını sıyırdığını görünce,
Haruri (anarşist) içinde sakladığı şeyi açıkladı.

Burada "eserre" açıkladı manasına kullanılmıştır. Bu görüşe göre şöyle demek olur: Ateş onları yaktığı zaman pişmanlıklarını açıkladılar, çünkü ateş onların yapmacık hareket etmelerine ve gizlemelerine fırsat vermez. Birinci görüşe göre de mana şöyle olur: Ateş onları yakmadan önce pişmanlıklarını gizlediler.

"Bilin ki Allah'ın va'di haktır": İbn Abbas: Dostlarına va'dettiği sevap ve düşmanlarına va'dettiği azap haktır, demiştir. "Ancak onların çoğu bilmezler": Yani müşrikler bilmezler.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ
مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَٓاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾

57 – Ey o insanlar, size Rabbinizden bir öğüt, göğüslerdekine bir şifa ve mü'minler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir.

"Ey o insanlar": İbn Abbas: Ey Kureyş, demiştir. "Size bir öğüt geldi": Yani Kur'an geldi. "Göğüslerdekine şifa": Yani cahilliğe deva geldi. "Bir hidayet": Yani sapıklığın ne olduğunu bildiren şey geldi.

قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِه۪ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٥٨﴾

58 – De ki: "Allah'ın lütfü ve rahmeti ile, işte bununla sevinsinler. Bu, onların topladıklarından daha hayırlıdır.

"De ki: Allah'ın lütfü ve rahmeti ile": Bunda da sekiz görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın lütfü: İslam, rahmeti de: Kur'an'dır. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade ile Hilal bin Yesaf da böyle demişlerdir. Bir rivayette de Hasen ile Mücahit de böyle demişlerdir. Bu, İbn Kuteybe'nin görüşüdür.

İkincisi: Allah'ın lütfü: Kur'andır, rahmeti de: Onları Kur'an ehli kılmasıdır. Bunu el–Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Ebu Said el–Hudri de böyle demiştir. Bir rivayette Hasen de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Allah'ın lütfü: İlimdir, rahmeti de: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Allah'ın lütfü: İslamdır, rahmeti de: Kalpleri süslemesidir. Bunu da İbn Ömer, demiştir.

Beşincisi: Allah'ın lütfü: Kur'andır, rahmeti de: İslam'dır. Bunu da Dahhak, Zeyd bin Eslem, oğlu ve Mukatil, demişlerdir.

Altıncısı: Allah'ın lütfü ve rahmeti: Kur'an'dır, bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiş, Zeccac da bunu tercih etmiştir.

Yedincisi: Allah'ın lütfü: Kur'an'dır, rahmeti de: Sünnettir. Bunu da Halid bin Ma'dan, demiştir.

Sekizincisi: Allah'ın lütfü: Tevfikidir, rahmeti de: Korumasıdır. Bunu da İbn Uyeyne, demiştir.

"Febizalike felyefrahu": Übey bin Ka'b, Ebu Miclez, Katade, Ebu'l–Aliye ve Rüveys de Yakup'tan rivayeten te ile: "Feltefrahu" okumuşlardır. Hasen, Muaz el – Kari ve Ebu'l – Mütevekkil de böyle okumuşlardır. Ancak onlar lamı meksur kılmışlardır. İbn Mes'ud ile Ebu İmran da, "febizalike fefrahu" (buna sevinin) okumuşlardır. İbn Abbas da: O lütuf ve rahmetle sevinin, demiştir. "O, kendilerinin topladıklarından daha hayırlıdır": Yani kafirlerin topladıkları mallardan. Ebu Cafer, İbn Amir ve Rüveys, te ile "tecmeun" okumuşlardır. İbn Enbari de, "bifadlillahi"deki be'nin gizli bir ismin haberi olduğunu hikaye etmiştir. Tevili şöyledir: Bu şifa ve bu öğüt, Allah'ın lütfü ve rahmeti iledir. Allah'ın bu ihsanına sevinsinler (hazeşşifa bifalillahi...).

قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ
حَرَامًا وَحَلَالًاؕ قُلْ آٰللّٰهُ اَذِنَ لَكُمْ اَمْ عَلَى اللّٰهِ تَفْتَرُونَ ﴿٥٩﴾

59 – De ki: "Allah'ın size indirip de sizin de ondan helal ve haram yaptığınız rızıktan haber verin". De ki: "Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah'a iftira mı ediyorlar?"

"De ki: Allah'ın size indirdiği rızıktan haber verin": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, Kureyş kafirlerine hitaptır, onlar istedikleri şeyi haram eder ve istedikleri şeyi de helal ederlerdi. "İndirdi": Kelimesi, yarattı, manasınadır. Biz de onların bahire, saibe vs. hakkındaki inançlarını Maide: 103 ve En'am: 139'da şerh etmiş bulunuyoruz.

"De ki: Size Allah mı izin verdi?": Yani bu helal ve haram kılmada.

وَمَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦٠﴾

60 – Allah'a yalan iftira edenlerin kıyamet günü (hakkında)ki zannı nedir? Şüphesiz Allah insanlara lütuf sahibidir. Ancak onların çoğu şükretmezler.

"Allah'a yalan iftira edenlerin zannı nedir?": Bu sözde söylenmeyen kısım vardır, takdiri şöyledir: Yalanlamaları dolayısıyla Allah'ın kıyamet gününde onlara ne yapacağı hakkındaki zanları nedir (bu hususta ne düşünüyorlar)? "Şüphesiz Allah insanlara lütuf sahibidir": Çünkü onlara acele ile azap etmedi. "Ancak onların çoğu şükretmezler": Onlardan azabı ertelemesine.

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُو مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ
مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا
يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ
وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَٰلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦١﴾

61 – Hangi durumda olursan, Kur'an'dan ne okursan, ne amel yaparsan, mutlaka siz ona giriştiğiniz zaman biz üzerinizde şahit idik. Ne yerde ne gökte zerre ağırlığında bir şey Rabbinden gizli kalmaz. Bundan daha küçük ve daha büyük ne varsa, mutlaka apaçık bir kitaptadır.

"Vema tekunu fi şe'nin (hangi durumda olursan)": Hangi işte olursan, demektir. Şen'in çoğulu da şuun'dur. "Vema tetlu minhu (ondan ne okursan)": Hu zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Şe'ne (işe) racidir. Zeccac, ayetin manası şöyledir,

demiştir: Allah'a hangi ibadette olursan ve hangi durumda Kur'an okursan.

İkincisi: O, Allah Teala'ya racidir, mana da şöyledir: Allah'tan ne okursan, yani Kur'an'dan inenden ne okursan. Bunu da bir grup ulema, demiştir. Hitap Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'edir, ümmeti de ona dahildir, çünkü arkasından: "Ne amel ederseniz" demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Burada cemi sigası getirmesi, onların da ilk iki fiile dahil olmalarındandır.

"İz tüfidune fihi": He zamiri işe racidir. İbn Kuteybe: Tüfidune, başlamak manasınadır, demiştir. Zeccac da: Yayılmak ve dağılmak manasınadır, demiştir. Efadal kavmu filhadis: Konuşmaya dalmaktır. "Ma ya'zübü": Uzak kalmaz, demektir. İbn Kuteybe de: Uzak ve gizli kalmaz, demiştir. Kisai, burada ve Sebe': 3'te, zenin kesresi ile: "Yazibü" okumuştur. Zerre ağırlığını da Sebe' suresi, ayet: 40'ta açıklamış bulunuyoruz.

"Vela asğara minzalike vela ekbere": Cumhur ikisinde de rayı fetha ile okumuştur. Hamze, Halef ve Yakup da, ikisinde de rayı zamme ile okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim fetha ile okursa, mana şöyledir: Zerre ağırlığınca bir şey, ondan daha küçük ve daha büyük bir şey Rabbinin gözünden kaçmaz. Asğar ve ekber mecrur olmak lazım gelirken, gayri munsarif olduğu için cer kabul etmemiştir. Kim de merfu okursa, mana şöyledir: Zerre ağırlığı, daha küçüğü ve daha büyüğü Rabbine gizli kalmaz. Mübteda olarak merfu olması da caizdir, o zaman da mana şöyle olur: Ondan daha küçük ve daha büyük ne varsa, "hepsi apaçık bir kitaptadır". İbn Abbas: O, Levh-i Mahfuz'dur, demiştir.

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾
الَّذِينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ لَهُمُ الْبُشْرٰى
فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ
ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٦٤﴾

62 – Haberiniz olsun ki, Allah'ın veli kullarına korku yoktur. Onlar üzülmezler de.

63 – Onlar ki iman ettiler ve korkuyorlardı.

64 – Onlar için dünya hayatında da ahirette de müjde vardır. Allah'ın kelimeleri için değişme yoktur. İşte büyük kurtuluş budur.

"Haberiniz olsun ki": Rivayet edildiğine göre bir adam: "Ya Resulallah, Allah'ın veli kulları kimlerdir?" dedi. O da: Onlar görüldüğü zaman Allah akla gelir, dedi.[2] Ömer bin Hattab da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah'ın öyle kulları vardır ki onlar ne peygamberlerdir ne de şehitlerdir. Peygamberler ve şehitler kıyamet gününde onlara imrenirler. Çünkü Allah katında o kadar yüksek dereceleri olacaktır. "Ya Resulallah, onlar kimlerdir, amelleri nedir? Belki onları severiz?" dediler. O da: Onlar birbirlerini Allah'ın ruhu ile severler, akrabalık ve mal kaygısı ile değil. Allah'a yemin ederim ki onların yüzleri nurdur ve onlar nurdan kürsüler üzerindedirler. İnsanlar korktuğu zaman onlar korkmazlar.[3] Sonra da şu ayeti okudu: "Bilin ki Allah'ın veli kullarına korku yoktur, onlar üzülmezler de".

"Onlar için dünya hayatında müjde vardır": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, iyi kimsenin gördüğü veya kendisi hakkında görülen iyi rüyadır. Bunu Ubade bin Samit, Ebudderda, Cabir bin Abdullah ve Ebu Hureyre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmişlerdir.

İkincisi: O, meleklerin ölüm anında onlara verdiği müjdedir. Bunu da Dahhak, Katade ve Zühri, demiştir.

Üçüncüsü: O, Allah'ın kitabında cennet ve sevapla ilgili olarak verdiği müjdedir, mesela şunlar gibi: "İman edenleri müjdele" *(Bakara: 25)*, "Cennetle sevinin" *(Fussilet: 30)*, "Rableri onları müjdeler" *(Tevbe: 21)*. Bu Hasen'in görüşüdür; Ferra ile Zeccac da bunu tercih etmiş ve: "Allah'ın kelimeleri için değişiklik yoktur" sözünü delil getirmişlerdir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Allah sözünde durmazlık etmez, şöyle ki, O'nun sözü kelimeleri iledir. Kelimeleri de değişmeyince, vaatleri de değişmez.

Ahiretteki müjdelerine gelince, onda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, cennettir, bunu Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiş, İbn Kuteybe de onu tercih etmiştir.

İkincisi: O, Ruh çıkarken Allah'ın rızası ile müjdelenmesidir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: O, kabirlerinden çıktıkları andadır. Bunu da Mukatil, demiştir.

---

2 - Suyuti, ed - Dürrü'l - Mensur, İbn Mubarek, Taberi, Hakîm Tirmizi, İbn Münzir, İbn Ebi Hatim, Ebüşşeyh ve İbn Merduye'den nakletmiştir.

3 - Ebu Davud, Buyu', bab, 78.

وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ اِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦٥﴾

65 – Onların sözleri seni üzmesin. Şüphesiz bütün izzet / kuvvet Allah'ındır. O, hakkıyle işiten, kemaliyle bilendir.

"Onların sözleri seni üzmesin": İbn Abbas: Yalanlamaları seni üzmesin, demiştir. Başkası da sana düşmanlıkta birleşmeleri, inkarları ve eziyetleri, demiştir. Söz burada bitti (burası cümle sonudur). Sonra yeni bir söze başlayıp şöyle dedi: "Şüphesiz bütün izzet Allah'ındır": Yani galibiyet O'nundur. O, senin ve dininin yardımcısıdır. "O hakkıyle işitendir": Onların dediklerini. "Kemaliyle bilendir": Kalplerinde sakladıklarını; onları ona göre cezalandırır.

اَلَا اِنَّ لِلّٰهِ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ
يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُرَكَاءَ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ
وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٦٦﴾

66 – Bilin ki, göklerde ve yerde kim varsa, Allah'ındır. Allah'tan başkasına ibadet edenler de ortaklara (putlara) tabi olmuyorlar. Onlar ancak zanna tabi oluyorlar ve onlar ancak yalan söylüyorlar.

"Ela inne lillahi men fissemavati ve men filardı": Zeccac şöyle demiştir: "Elâ" edatı söze başlama ve tembih içindir: Yani bir kimse ki onlar O'na aittirler, onların üzerinde istediğini yapar, demektir.

"Allah'tan başkasına ibadet edenler ortaklara tabi olmuyorlar": Yani gerçekte putlara tabi olmuyorlar, çünkü onları Allah'ın ortakları ve kendileri için de şefaatçi sayıyorlar, hâlbuki zannettikleri gibi değildir. "Ancak zanna tabi oluyorlar": Bu hususta. "Ve onlar ancak yalan söylüyorlar": İbn Abbas: Hilaf-ı hakikat konuşuyorlar, demiştir. İbn Kuteybe de: Tahmin ve varsayım yürütüyorlar, demiştir.

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ
لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ
لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٧﴾

67 – O (Allah) ki geceyi dinlenmeniz için karanlık, gündüzü de (çalışmanız için) aydınlık kıldı. Şüphesiz bunda dinleyen bir toplum için elbette deliller vardır.

"O ki geceyi dinlenmeniz için kıldı": Mana şöyledir: Sizin Rabliğine inanmanız gereken Rabbiniz, geceyi dinlenmeniz için kıldı. Gece dinlenmekle gündüzün yorgunluk ve bitkinliği sona erer. Gündüzü de aydınlık kıldı, eşyayı göreceğiniz vaziyete getirdi. Ayette geçen mubsır, gösteren demektir, gündüze gösterici demesi, dinleyicinin maksadı anlamasındandır, çünkü gündüz göstermez, o sadece başkasının onda çalışması için zarftır (gösteren Allah'tır). Tıpkı: "Memnun hayat tarzı" *(Hakka: 21)* ayetinde olduğu gibi. Hayat memnun olmaz, onu yaşayan insan memnun olur. Aynı şekilde uyuyan gece, sözü de böyledir (gece uyumaz, insan uyur). Şair Cerir de bu manada şöyle demiştir:

Ey Gaylan'ın anası, bizi gece yolculuğunda kınadın ve sen uyudun, Ama binekteki insanın gecesi uyumaz.

"Şüphesiz bunda dinleyen bir toplum için elbette ibretler vardır": İbretle dinleyen için demektir. O zaman buna ancak her şeye kadir Allah'ın gücünün yettiğini anlarlar.

قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ
الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ اِنْ عِنْدَكُمْ
مِنْ سُلْطَانٍ بِهٰذَا اَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾
قُلْ اِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ
﴿٦٩﴾ مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ
الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

68 – "Allah çocuk edindi" dediler. O'nu tenzih ederiz. O zengindir. Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Yanınızda buna bir delil yoktur. Siz Allah'a karşı bilmediğiniz şeyi mi söylüyorsunuz?

69 – De ki: "Şüphesiz Allah'a yalan uyduranlar iflah olmazlar".

70 – (Bu yalanları) dünyada bir yararlanmadır. Sonra da dönüşleri yalnız bizedir. Sonra onlara inkarları yüzünden çetin azabı tattıracağız.

"Allah çocuk edindi, dediler": İbn Abbas: Yani Mekke halkı demiştir. Onlar melekleri Allah'ın kızları kabul ederlerdi.

"Sübhanehu": Allah'ı onların dediklerinden tenzih ederiz. "O zengindir": Eşe ve çocuğa ihtiyacı yoktur. "İn indeküm min sultan": Yanınızda dediklerinize bir delil yoktur, demektir.

"İflah olmazlar": Bunda üç görüş vardır: *Birincisi:* Dünyada ebedi kalmazlar. *İkincisi:* Sonunda mutlu olmazlar. *Üçüncüsü:* Başarılı olmazlar. Zeccac şöyle demiştir. Burada vakf-ı tam vardır (okurken durulması lazımdır). "Metaun fiddünya": Zalike metaun fiddünya manasında merfudur (bu dünyada bir yararlanmadır).

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ
مَقَامِي وَتَذْكِيرِي بِآيَاتِ اللَّهِ فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا
أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ
وَلَا تُنْظِرُونِ ﴿٧١﴾

71 – Onlara Nuh'un haberini oku. Hani kavmine: "Ey kavmim, eğer konumum ve Allah'ın ayetlerini hatırlatmam size ağır oldu (geldi) ise, ben ancak Allah'a güvendim. Siz de işinizi ve ortaklarınızı toplayın; sonra işiniz gizli kalmasın; sonra da bana hükmünüzü verin ve beni (hiç) bekletmeyin".

"Onlara Nuh'un haberini oku": Bunda onun peygamberliğine kanıt vardır, çünkü kitap okumadığı halde peygamber kıssalarından haber vermiştir. Bunda sabra özendirme ve Nuh kavmini yalanlamaları nedeniyle başlarına gelen azabı hatırlatma ile kendi kavmine öğüt vardır.

"Eğer size ağır geldiyse": Yani zor geldiyse, demektir. "Mukami": Yani aranızda uzun süre kalmam zor geldiyse. Ebu Miclez, Ebu Reca ve Ebu'l – Cevza, mimin zammı ile: "Mukami" okumuşlardır. "Tezkiri": Vaaz ve öğüdüm, demektir. "Yalnız Allah'a güvendim": Bana yardımında ve şerrinizi benden def etmesinde. "Feecmiu emreküm": Cumhur, hemze ve meksur mim ile "ecma'tü" babından getirerek: "Feecmiu" okumuştur. Asmai de Nafi'den, "cema'tü"den getirerek mimin fethi ile: "Fecmau" rivayet etmiştir. "Ecmiu emreküm": İşinizi sağlam tutun ve karar verin, demektir. Müerric de: "Ecma'tül emre", "ecma'tü aleyhi"den daha fasihtir, demiş ve şu kanıtı getirmiştir:

Keşke bilseydim – ki temenni hiç fayda vermiyor –
Bir gün sabah erkenden işime karar verecek miyim?

Asmai'nin rivayeti de şöyledir: Ebu Ali şöyle demiştir: Mananın şöyle olması da caizdir: Emir verme yetkisi olanları, yani reislerinizi toplayın. İşlerini, kurdukları tuzak olarak kabul etmek de mümkündür, mesela şu ayette olduğu gibi: "Hilenizi kurun, sonra sıra halinde gelin" *(Taha: 64).*

" Ve şürekaeküm (ortaklarınızı)": Ferra ile İbn Kuteybe şöyle demişlerdir: Ortaklarınızı çağırın. Zeccac şöyle demiştir: Burada vav "maa = beraber" manasınadır. Mana da: Maa şürekaiküm demektir. Lev türiketünnaktü ve fasileha leredaaha (eğer potuk/deve yavrusu annesiyle beraber bırakılırsa onu emer) denir ki maa fasiliha, demektir. Yakub da ref' ile "şürekaüküm" okumuştur.

"Sümme layekün emrüküm aleyküm gummeten": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İşiniz gizli kalmasın, demektir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Size gam olmasın, demektir. Nitekim aynı vezinde kerb ve kürbe vardır. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Her iki görüşü de Zeccac zikretmiştir. "Sümmakdu ileyye": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bana düşündüğünüz hükmü verin, demektir. Bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* İstediğinizi yapın, demektir, bunu da Zeccac ile İbn Kuteybe, demişlerdir. İbn Enbari de, mana şöyledir, demiştir: Kötülüğünüzü ve tehdidinizi bana icra edin (işimi bitirin). Nitekim Araplar: Kad kada fülanün derler ki, ölüp gitti, demektir.

فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا
عَلَى اللَّهِ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٧٢﴾ فَكَذَّبُوهُ فَنَجَّيْنَاهُ
وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ
كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٧٣﴾

72 – Eğer yüz çevirirseniz, ben sizden bir ücret istemedim. Benim ücretim ancak Allah'ın üzerinedir. Ve ben, Müslümanların ilki olmakla emrolundum.

73 – Onu yalanladılar; biz de onu ve gemide onunla beraber olanları kurtardık. Onları halifeler kıldık. Ayetlerimizi yalanlayanları da (suda) boğduk. Bak, uyarılanların sonucu nasıl oldu?

"Eğer yüz çevirirseniz": Yani imandan yan çizerseniz, "ben sizden bir ücret istemedim": Benim sizi davet etmem, mallarınıza göz koyduğum için değildir.

"İn ecriye": İbn Amir, Ebu Amr, Nafi ve Hafs da Asım'dan rivayetle, bu ye'yi harekeli okumuşlardır. Diğerleri ise sükunlu okumuşlardır.

"Onları halifeler kıldık": Yani gemide Nuh ile kurtulanları helak olanların yerine geçirdik.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رُسُلًا اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَاۤؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا
لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذٰلِكَ نَطْبَعُ عَلٰى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ ﴿٧٤﴾

74 – Sonra onun ardından kavimlerine peygamberler gönderdik. Onlara mucizeler getirdiler. Önceden yalanladıklarına iman edecek değillerdi. İşte haddi aşanların kalplerine böyle mühürler basarız.

"Sonra onun ardından gönderdik": Yani Nuh'tan sonra, demektir. "Kavimlerine peygamberler": İbn Abbas: İbrahim, Hud, Lut ve Şuayb kastedilmiştir, demiştir. "Onlara mucizeler getirdiler": Yani onların Allah'ın elçileri olduğu açığa çıktı. "Değillerdi": Yani o kavimler", "yalanladıkları şeye iman edecek değillerdi": Yani kendilerinden öncekilerin. Maksat şudur: Sonrakiler peygamberleri yalanlamada eskilerin yollarından gittiler. Mukatil de şöyle demiştir: Azaba inmeden önce iman edecek değillerdi.

"İşte böyle mühür basarız": Yani onların kalplerini mühürlediğimiz gibi, "haddi aşanların kalplerini de öyle mühürleriz": Emredildikleri şeylerde haddi aşanların demektir.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى وَهٰرُونَ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهٖ
بِاٰيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿٧٥﴾

75 – Sonra onların ardından Musa ile Harun'u Fir'avn ve adamlarına mucizelerimizle gönderdik. Onlar da büyüklük tasladılar ve günahkar bir toplum oldular.

"Sonra onların ardından gönderdik": Yani Nuh'tan sonra gönderilen peygamberlerden sonra demektir.

فَلَمَّا جَاءَهُمُ
الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧٦﴾ قَالَ مُوسَى
أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَكُمْ أَسِحْرٌ هَذَا وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ ﴿٧٧﴾
قَالُوا أَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا
الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ ﴿٧٨﴾
وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿٧٩﴾ فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ
قَالَ لَهُمْ مُوسَى أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٨٠﴾ فَلَمَّا أَلْقَوْا قَالَ
مُوسَى مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ لَا يُصْلِحُ
عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٨١﴾ وَيُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨٢﴾

76 – Onlara katımızdan hak gelince: "Şüphesiz bu, elbette apaçık bir büyüdür" dediler.

77 – Musa: "Size hak geldiği zaman böyle mi diyorsunuz? Bu bir sihir mi? Hâlbuki sihirbazlar iflah olmazlar" dedi.

78 – Onlar da: "Bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeyden çevirmen ve bu yerde ululuk ikinizin olması için mi geldin? Biz, ikinize de inanacak değiliz" dediler.

79 – Fir'avn: "Bütün bilgili sihirbazları bana getirin" dedi.

80 – Sihirbazlar gelince Musa onlara: "Atacaklarınızı atın" dedi.

81 – Onlar da atınca Musa: "Sizin getirdiğiniz şey sihirdir. Şüphesiz Allah onu iptal edecektir. Kuşkusuz Allah bozguncuların işini düzeltmez" dedi.

82 – "Allah hakkı kendi sözleri ile gerçekleştirecek, günahkarlar hoşlanmasa da!"

"Onlara hak katımızdan gelince": O da Musa'nın getirdiği mucizelerdir.

"Bu sihir mi?"Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Size gelen hak için

böyle mi diyorsunuz? O da: "Şüphesiz bu apaçık bir sihirdir" sözleridir. Sonra da onlara ikrar ettirip: "Bu sihir midir?" dedi. İbn Enbari şöyle demiştir: Soru hemzesi getirmeleri, işin fecaatini göstermek içindir. Nitekim bir adam, lüks bir elbise gördüğü zaman: "Bu elbise mi?" der. Bu soru ile onu gözünde büyütmek ister. Bir adama bir ödül gelir: "Gördüğüm gerçek mi (yoksa rüya mı görüyorum)?" der. O gelen şeyi büyütmek ister. Başkası da şöyle demiştir: Kelamın takdiri şöyledir: Size gelen hak için: "Bu, sihir midir, diyorsunuz? Bu sihir midir?" Sözün siyak ve sibakından anlaşıldığı için birinci sihri söylememiştir. Mesela şu ayette olduğu gibi: "Feiza cae va'dül ahireti liyesuu vücuheküm" *(İsra: 7)*, mana şöyledir: Baasnahüm liyesuu vücuheküm (daha önce geçtiği için birinci baasnahüm kelimesini atmıştır. Mütercim).

"Eci'tena litelfitena": İbn Kuteybe: Bizi çevirmen için mi geldin. demiştir. Lefettü fülanen an keza denir ki, onu o şeyden çevirdim, demektir. İltifat da bundandır ki dönüp bakmaktır.

"Vetekune lekümel kibriyau filardı": Eban ile Zeyd, Yakup'tan, ye ile "ve yekune lekümel kibriyau" rivayet etmişlerdir. Kibriyadan ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Mülk ve şereftir. Bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* İtaattir, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Büyüklüktür, bunu da İbn Zeyd, demiştir. İbn Abbas: "Bu yerden" maksat, Mısır toprağıdır, demiştir.

"Bikülli sahirin": Hamze, Kisai ve Halef, ha'nın şeddesi ve arkasından elif ile "bikülli sehharin" okumuşlardır.

"Maci'tüm bihissihr": Çoğunluk, medsiz olarak haber tarzında "essihr"okumuştur, mana da şöyledir: Sizin getirdiğiniz ipler ve sopalar sihirdir. Bu da onların hakkı kabul etmemek için: "Bu sihirdir" sözlerine reddiyedir. Takdiri de şöyledir: Ellezi ci'tüm bihissihr, elif lam takısı gelmiştir; çünkü nekire tekrar edilirse, marife olarak döner. Nitekim şöyle dersin: Raeytü recülen, fekale liyercülü (ikinci recül marife olarak gelmiştir. Mütercim). Mücahid, Ebu Amr, Ebu Cafer, Eban da Asım'dan, Ebu Hatim de Yakup'tan rivayet ederek elif-i memdude ile "âssihr" okumuşlardır. Zeccac da, mana şöyledir demiştir: Getirdiğiniz şey nedir? Sihir mi? Bunu da onları azarlamak için demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu istifhamın manası sihri büyütmek (önemsetmek) içindir; yoksa bilinmeyen bir şeyi sormak için değildir. Bu, birinin yaptığı hata için: "Bu hata mı?" diyen insanın sözüne benzer. Bu, hatadan daha büyük bir şey demek istemiştir. Araplar kendilerince bilinen şeyden sorarlar. Şair İmruulkays şöyle demiştir:

Seni aldatan, sevginin benim katilim olması
Ve emrettiğin her şeyi kalbimin kabul etmesi midir?

Şair Kays bin Zerih de şöyle demiştir:

Ey Lübne (kadın), Zittalh'daki günlerimiz geri gelir mi?
Yoksa onlar için dönme imkanı yok mu?

Onların geri dönmeyeceğini bildiği halde sormuştur.

"Şüphesiz Allah onları iptal edecektir": Yani helak edecek ve rezaletinizi açığa çıkaracaktır. "Şüphesiz Allah bozguncuların işini düzeltmez": Onu kendileri için yararlı hale getirmez. "Allah hakkı gerçekleştirecektir": Yani açığa çıkaracak ve ona imkan verecektir. "Kelimeleriyle": Bu hususta ezeli ilminde ettiği vaatle.

فَمَٓا اٰمَنَ لِمُوسٰٓى اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِه۪ عَلٰى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ
وَمَلَا۬ئِهِمْ اَنْ يَفْتِنَهُمْ وَاِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْاَرْضِ وَاِنَّهُ
لَمِنَ الْمُسْرِف۪ينَ ﴿٨٣﴾ وَقَالَ مُوسٰى يَا قَوْمِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ
فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُٓوا اِنْ كُنْتُمْ مُسْلِم۪ينَ ﴿٨٤﴾ فَقَالُوا عَلَى اللّٰهِ
تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿٨٥﴾ وَنَجِّنَا
بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِر۪ينَ ﴿٨٦﴾ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰى
وَاَخ۪يهِ اَنْ تَبَوَّاٰ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ
قِبْلَةً وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٨٧﴾ وَقَالَ مُوسٰى رَبَّنَٓا
اِنَّكَ اٰتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَاَهُ ز۪ينَةً وَاَمْوَالًا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۙ
رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَب۪يلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلٰٓى اَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ
عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَل۪يمَ ﴿٨٨﴾
قَالَ قَدْ اُج۪يبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَق۪يمَا وَلَا تَتَّبِعَٓانِّ سَب۪يلَ
الَّذ۪ينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾ وَجَاوَزْنَا بِبَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ الْبَحْرَ فَاَتْبَعَهُمْ

فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدْوًا حَتّٰىٓ اِذَٓا اَدْرَكَهُ الْغَرَقُ ۙ
قَالَ اٰمَنْتُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا الَّذ۪ٓي اٰمَنَتْ بِه۪ بَنُٓوا اِسْرَٓائ۪يلَ وَاَنَا۬
مِنَ الْمُسْلِم۪ينَ ﴿٩٠﴾ آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِد۪ينَ
﴿٩١﴾ فَالْيَوْمَ نُنَجّ۪يكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ اٰيَةً ۜ وَاِنَّ
كَث۪يرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ اٰيَاتِنَا لَغَافِلُونَ ﴿٩٢﴾

83 – Musa'ya kendi kavminden ancak genç bir grup Fir'avn'den ve ileri gelenlerinden kendilerine azap etmelerinden korkarak iman etti. Şüphesiz Fir'avn o yerde pek üstündü. Ve şüphesiz o, gerçekten aşırı gidenlerdendi.

84 – Musa: "Ey kavmim, eğer Allah'a iman ettiyseniz, yalnız O'na tevekkül edin, eğer Müslümanlar iseniz" dedi.

85 – Onlar da: "Yalnız Allah'a tevekkül ettik. Rabbimiz, bizi zalimler güruhuna fitne konusu etme!" dediler.

86 – "Bizi rahmetinle kafirler topluluğundan kurtar".

87 – Musa'ya ve kardeşine: "Kavminiz için Mısır'da evler edinin ve evlerinizi kıble yapın. Namaz kılın. (Ey Musa), inananları müjdele!" diye vahyettik.

88 – Musa: Rabbimiz, sen Fir'avn'e ve adamlarına (insanları) senin yolundan saptırsınlar diye dünya hayatında süs ve mallar verdin. Rabbimiz, mallarını silip süpür ve kalplerini sık ki acıklı azabı görünceye kadar iman etmesinler.

89 – (Allah) dedi: "Gerçekten ikinizin duası kabul olundu. Siz de doğru olun ve bilmeyenlerin yoluna sakın uymayın".

90 – İsrail oğullarını denizden geçirdik; Fir'avn ve askerleri zulmetmek ve saldırmak için arkalarına düştü. Nihayet ona boğulma yetişince: "İman ettim, gerçekten İsrail oğullarının iman ettiğinden başka Tanrı yoktur ve ben Müslümanlardanım" dedi.

91 – "Şimdi mi (iman ediyorsun?) Hâlbuki önceden isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun!"

92 – Arkadakilere bir ibret olman için bugün cesedini kurtaracağız. Gerçekten insanlardan çoğu ayetlerimizden elbette gafillerdir.

"Musa'ya ancak genç bir grup (bir zürriyet) iman etti": Burada zürriyetten murat edilen şey üzerinde üç görüş vardır:

Birincisi: Zürriyetten maksat: Az kimse, demektir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar kendilerine Musa'nın gönderildiği kimselerin çocuklarıdır, aradan uzun zaman geçtiği için babaları öldü, onlar ise iman ettiler. Bunu da Mücahit, demiştir. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Onlar Fir'avn oğlan çocuklarını boğazlamaktan vazgeçince Musa ile beraber yetişenlerdir. İbn Enbari şöyle demiştir: Onlara ergin kimseler oldukları halde "zürriyet" denilmesi, onların Musa'nın gönderildiği kimselerden (ikinci nesil) olmalarındandır.

Üçüncüsü: Onlar anaları Yahudi, babaları Kıpti olan bir gruptur. Bunu da Mukatil, demiş, Ferra da tercih etmiştir. Onlara zürriyet denilmesi, Fürs (Pers) çocuklarına "ebna = oğullar" denilmesi gibidir. Çünkü onların anaları başka ırktandır. "Kavmihi"deki zamir hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Musa'ya racidir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir

İkincisi: Fir'avn'e racidir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Birinci görüşe göre "ala havfin min fir'avne ve meleihim"deki zamir Fir'avn'e raci olur. Ferra şöyle demiştir: Neden cemi siygası ile "meleihim" dedi? Hâlbuki Fir'avn tektir? Çünkü kral anıldığı zaman etrafı ile beraber akla gelir. Halife geldi, insanlar çoğaldı, dersin, yanındakilerle beraber demek istersin. Fir'avn'den, hanedanını kastetmek de caizdir, mesela: "Ves'elil karyete (köye sor)" *(Yusuf: 82)* gibi (köy halkına sor, demektir. Mütercim). İkinci görüşe göre de mele' (adamlar)dan maksat, zürriyettir. İbn Cerir şöyle demiştir: Bu daha doğrudur, çünkü o zürriyetin içinde babası Kıbti, anası Yahudi olanlar vardı. Bunlar Fir'avn'den taraf olup Musa'ya karşı çıkmışlardı.

"Enyeftinehüm": Yani Fir'avn'in işkencesinden korkuyorlardı, demektir. Yeftinuhm demedi, çünkü kavmi de onunla hemfikir idi (özdeşleşmişlerdi). Bu fitne hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, öldürülmedir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Azap etmedir, bunu da İbn Cerir, demiştir.

"Fir'avn o yerde pek üstündü": İbn Abbas: Mısır toprağında üstünlük kurmuştu, demiştir. "Şüphesiz o, aşırı gidenlerdendi": Bir kul olduğu halde tanrılık iddia etmişti.

"Eğer Allah'a iman etti iseniz, yalnız O'na tevekkül edin": İsrail

oğulları Fir'avn'in erkek çocuklarını boğazlama ve kızlarını diri bırakma gibi tehdidinden şikayet edince, Musa onlara bunu dedi.

"Bizi fitne konusu yapma": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bizi Fir'avn kavminin eliyle de kendi k tından azapla da helak etme; yoksa Fir'avn kavmi, eğer hak dinde olsalardı azap edilmezler ve biz de onlara musallat olmazdık, derler.

İkincisi: Onları bize musallat etme ki bize işkence etmesinler. Bu iki görüş Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Onları bize musallat etme ki, bizi dinimizden döndürmesinler, çünkü kendilerinin haklı olduklarını zannederler. Bunu da Ebudduha ile Ebu Miclez, demişlerdir.

"Kavminiz için Mısır'da evler edinin": Müfessirler şöyle demişlerdir: Fir'avn emir verdi, İsrail oğullarının bütün mescitleri yıkıldı, namaz kılmaları engellendi, çünkü onlar yalnız havralarda ibadet ederlerdi. Böylece evlerinde mescitler edinmeleri ve Fir'avn'in korkusundan oralarda namaz kılmaları emredildi. "Tebevveâ": Edinin demektir. Biz de bunu A'raf: 74'te şerh etmiş bulunuyoruz. Mısır'dan ne murat edildiğinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Bilinen ülkedir, bunu Dahhak, demiştir. *İkincisi:* O, İskenderiye'dir. Bunu da Mücahit, demiştir. Evler konusunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* onlar mescitlerdir, bunu Dahhak, demiştir. *İkincisi:* Köşklerdir, bunu da Mücahit, demiştir. "Evlerinizi kıble yapın": Bunun üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Onları mescit yapın. Bunu Mücahit, İkrime ve Dahhak İbn Abbas'tan rivayet etmişler; Nahai ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir. Biz de Fir'avn'in mescitlerin yıkılmasını emrettiğini zikretmiştik Onlara; mescitlerin yerine evlerinizi kıble edinin denildi.

İkincisi: Onları kıble tarafına yapın, bunu da el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Dahhak da İbn Abbas'tan: Mekke istikametine, dediğini rivayet etmiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Evlerini Ka'be istikametine çevirmeleri emredildi. Mukatil, Katade ve Ferra da böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Onları birbirine karşı yapın, bu da yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiş, Said bin Cübeyr de böyle demiştir.

Dördüncüsü: Şam'daki evlerinizi namazda kıble edinin. Onlar günümüzde de kıbledir. Bunu da İbn Cerir, demiştir.

Eğer: "Buyut" cemidir, nasıl tekil olarak "kıbleten" denildi diye sorulursa, buna İbn Enbari şöyle cevap vermiştir: Kim: Kıbleden

maksat Kabe'dir, derse, Ka'be tekil olduğu için kıbleyi de tekil yapmıştır. Ve şu da caizdir, demiştir: Evlerinizi kıbleler yapın demek istemiş de, çoğul yerine tekille yetinmiştir. Nitekim Abbas bin Mirdas şöyle demiştir:

Müslüman olun, biz sizin kardeşininiz,
Göğüslerde kin diye bir şey kalmasın.

Biz sizin kardeşlerininiz demek istemiştir. Şöyle demek de mümkündür: "Kıbleten" diye tekil söylemesi, onu mastar yerine koymasındandır; o zaman mana şöyle olur: Evlerinizi Allah'a dönmek ve onları mescit yerine kullanmak için yapın. Şu maksatla tekil yapmıştır da denilebilir: Evlerinizi bir şey, yani kıble yapın, kıble mekânı yapın, kıble mahalli yapın (böylece kıbleyi çoğul gibi yapmış oluyor. Mütercim).

"Namazı kılın": Yani namazı tam yapın. "Mü'minleri müjdele": Sen ya Muhammed. Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Onları dünyada zafer ve ahirette de cennetle müjdele.

"Rabbimiz, sen Fir'avn'e ve adamlarına (insanları) senin yolundan saptırsınlar diye mallar verdin": İbn Abbas şöyle demiştir: Onların Mısır'ın Fustat bölgesinden Habeş toprağına kadar içinde altın, gümüş, zebercet ve yakut madenleri olan dağları vardı.

"Yolundan saptırsınlar diye (liyudıllu)": "Liyudıllu"nun lamı üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, "key = için, diye" manasına gelen lamdır, mana da şöyledir: Sen onlara insanları saptırmaları için mallar verdin. Bu, Ferra'nın görüşüdür.

İkincisi: Sonuç lamıdır, mana da şöyledir: Sen onlara bunu verdin, bu da onları sapıklığa götürdü. Şu ayette de öyledir: "Liyekune lehüm adüvven ve hazena" *(Kasas: 8),* yani durumları onları Musa'nın onlara düşman olmasına götürdü. Yoksa onlar bunu istemiş değillerdi. Bu, mal kazanıp da o da onu helake götüren insan için: İnnema kesebe fülanün lihatfihi (filanca ölmek için mal kazandı). Aslında o, malı ölüm için kazanmadı, durum ona götürdü. Şöyle bir şiir getirmişlerdir:

Her anne çocuğunu ölüm için büyütür,
İnsanlar da harap olmak için imar ederler.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Anneler kuzularını ölmek için doğururlar,
Nitekim yurtlar da harap olmak için kurulur.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Eğer ölüm onları bitirdiyse,
(Zaten) anne çocuğunu ölüm için doğurur.

Demek istiyor ki: İşin sonu ve akibeti oraya götürür. Bu, Zeccac'ın görüşüdür.

Üçüncüsü: Bu, dua lamıdır, mana da şöyledir: Rabbimiz, senin yolundan saptırdıkları için onları derde mübtela kıl. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Dördüncüsü: Bu, "için" manasına gelen lamdır, mana da şöyledir: Sen kendinden onlara bir ceza olarak onları saptırmak için bu malları verdin. Şu ayet de öyledir: "Seyahlifune billahi leküm izenkalebtüm ileyhim litu'ridu anhüm" (onlardan vazgeçmeniz için gelip size yemin edecekler) *(Tevbe: 59)*. Bunu da bazı müfessirler nakletmişlerdir. Kufeliler – Mufaddal'ın dışında – Ebu Hatim de Yakup'tan rivayeten yenin zammasiyle: "Liyudıllu" okumuşlardır ki, başkalarını saptırmak için, demektir.

"Rabbenatmis (Rabbimiz mallarını sil süpür)": Halebi, Abdülvaris'ten, mimin zammesiyle "utmus" rivayet etmiştir. "Mallarını sil süpür": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Malları taş oldu, bunu Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade, Dahhak, Ebu Salih ve Ferra da böyle demişlerdir. Kurazi de: Şekerleri taşa döndü demiştir. İbn Zeyd de: Altınları, gümüşleri ve mercimekleri taş oldu, demiştir. Mücahit de: Allah hurmalarını, meyvelerini ve gıdalarını taşa çevirdi; dokuz mucizeden biri oldu, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Tams, bir şeyi yararlanılacak ilk hal ve suretinden çıkarmaktır.

İkincisi: O (tams) helak manasınadır, mana da: Mallarını helak et, demektir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Ebu Ubeyde ve İbn Kuteybe de böyle demişlerdir. Tumiset aynuhu da bundandır ki, gözü gitmektir. Tumisetittarik de: Yolun silinip kaybolmasıdır.

"Kalplerini sık": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onları mühürle, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mukatil, Ferra ve Zeccac da böyle demişlerdir.

İkincisi: Onları kafirler olarak helak et. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak da böyle demiştir.

Üçüncüsü: Kalplerini sapıklıkla sıkıştır, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Bunun manası: Kalplerini katılaştır, demektir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"İman etmesinler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu da onlara bedduadır, sanki: Allah'ım, iman etmesinler, demiştir. Bunu Ferra, Ebu Ubeyde ve Zeccac demiştir. İbn Enbari de, mana: İman etmediler, demiştir. Şair A'şa da şöyle demiştir:

Beni gördüğün zaman kaşlarının çatıklığı gitmedi,
Benimle karşılaştığın zaman hep isteksiz davrandın.

Şiirde geçen layenbesit, vela telkani: Lenbseta vela lekıyteni manasına kullanılmıştır (muzarilere mazi manası verilmiştir. Mütercim).

İkincisi: O, "Yolundan saptırmaları için" kavlinin üzerine matuftur, mana da şöyledir: Sen onlara mal verdin ki yoldan sapsınlar da iman etmesinler. Bunu da Zeccac, Müberrid'den nakletmiştir.

"Acıklı azabı görünceye dek": İbn Abbas: O, suda boğulmadır, demiştir. Musa dua eder, Harun da amin, derdi. Allah Teala da: "Dualarınız kabul olundu" buyurdu. Dua ile kabul olunması arasında kırk yıl vardır.

Eğer: "Nasıl (tekil olarak) "davetüküma" dedi, hâlbuki iki dua vardır?" denilerse, buna üç cevap vardır:

Birincisi: Davet (dua) iki duaya da denilir, çok duaya da denilir, uzun söze de denilir. Nitekim bunu A'raf: 158'da açıklamış bulunuyoruz. Kelime de birçok kelimelere denir. Şair şöyle demiştir:

Kavmine bir davette bulundu,
Kesinleşmiş işe gelin, dedi.

"Davet" kelimesini beytinin sonundaki lafızlara kullanmıştır.

İkincisi: Mananın şöyle olmasıdır: Dualarınız kabul olunmuştur. Birini söyleyerek diğerlerini terk etmiştir. Bu iki cevabı İbn Enbari zikretmiştir. Hammad bin Seleme de, Asım'dan, onun elifle ayın da meftuh olarak çoğul halinde "daavatüküma" okuduğunu rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Dua eden, Musa aleyhisselam idi, binaenaleyh dua onundur, ancak Harun da amin dediği için o da katılmıştır. Çünkü amin de duadandır.

"Siz doğru olun": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Elçilikte ve ikinize emrettiğim şeylerde doğru olun. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Fir'avn ve kavmini Allah'a itaate çağırmada doğru olun, bunu da İbn Cerir, demiştir.

Üçüncüsü: Fir'avn ve kavmine bedduada doğru olun.

Dördüncüsü: Dinimde doğru olun. Bu ikisini Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir.

"Vela tettebiânni": Çoğunluk "tettebiânni"nin te'sini şedde ile okumuştur. İbn Amir de "tettebiânni"nin nun'unu şeddelemede onlara katılmakla beraber şeddesiz okumuştur. Ancak şeddeli nun yasağı tekit için gelmiştir. Kendisi sakin ve kendisinden önceki harf de sakin olduğu için meksur kılınmıştır. Ona kesrenin tercih edilmesi de elifden sonra olmasından; tesniye nununa benzemesindendir. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim nunu meksur okursa, nun-ı sakileyi şeddesiz yapması mümkündür. İstersen haber tarzında olmakla beraber emir manasında olur; yeterebbasne bienfüsihenne" *(Bakara: 228, 234)*; "la tudârra validetün" *(Bakara: 233)* ayetlerinde olduğu gibi. İstersen onu: "Festekima" kavlinden hal yaparsın, takdiri de şöyledir: İstekime gayra müttebiîne.

"Bilmeyenler"den kimlerin murat edildiğine dair iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Fir'avn ile kavmidir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *İkincisi:* Acele ile azap isteyenlerdir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir.

Eğer: "Musa'nın, kavmine beddua etmesi nasıl caiz olur?" denilerse,

Cevap şöyledir: Bazı alimler şöyle demişlerdir: Bu vahiy ile idi, bu da doğru bir görüştür. Çünkü bir peygamberin aziz ve celil olan Allah'tan izin almadan böyle bir şeye girişmesi düşünülemez. Zira onun duası onlardan intikam almaya sebeptir.

"Feetbeahüm firavnu ve cunuduh": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Etbeahüm ile tebiahüm aynıdır. İbn Kuteybe de: Etbeahüm: Onlara yetişti, demiştir. "Bağyen ve adva": Zulmetmek için. Hasen, şedde ile "fettebeahüm" okumuştur. "Uduvven"i de aynın zammesi ile şeddeli okumuşlardır.

"Hatta iza edrekehül ğaraku": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, hemzenin fethi ile "ennehu" okumuşlardır. Mana da: Amentü biennehu, demektir. Cer harfi atılınca fiil "enne"ye bitişmiş ve onu nasb etmiştir. Hamze ile Kisai de hemzenin kesri ile "innehu" okumuşlardır. Orada kavl maddesini gizlemişlerdir, sanki Fir'avn şöyle demiştir: Amentü, fekultu: İnnehu. İbn Abbas da: Allah,

Fir'avn'in azabı gördüğü zaman iman etmesini kabul etmemiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Fir'avn boğulacağı zaman ölüm geldiği ve melekleri de gördüğü için tövbe etmeye yeltenince, kendisine: "Şimdi mi?" denildi. Yani şimdi mi tövbe ediyorsun, hâlbuki tövbeyi vaktinde kaçırdın ve aziz ve celil olan Allah'tan başkasına dua etmekle bozgunculardan oldun. Bu hitabı eden Cebrail idi. Hadiste şöyle gelmiştir: Cebrail, iman eder endişesiyle Fir'avn'in ağzına çamur tıkadı. Dahhak bin Kays de şöyle demiştir: Allah'ı bollukta zikredin ki O da sizi darlıkta zikretsin. Zira Yunus aleyhisselam iyi kul idi, Allah'ı zikrederdi. Balığın karnına düşünce Allah'tan kurtuluş istedi, Allah da: "Eğer tespih edenlerden olmasa idi balığın karnında kıyamete kadar kalırdı" *(Saffat: 143)* buyurdu. Fir'avn ise azgın bir kul idi, Allah'ın zikrini unutmuş idi, suya boğulacağı zaman: İman ettim, dedi; Allah da: "Şimdi mi, hâlbuki daha önce isyan etmiştin!" dedi.

"Felyevme nüneccike": Yakup şeddesiz olarak "nüncike" okumuştur. Dilciler, içlerinde Yunus ve Ebu Ubeyde olmak üzere şöyle demişlerdir: Seni yüksek bir yere atacağız ki suya boğulduğunu cümle alem görsün. İbn Semeyfa da, ha harfi ile "nünahhike" okumuştur.

Suya boğulduktan sonra denizden çıkarılma sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Musa ile ashabı denizden çıkınca, Fir'avn kavminden şehirlerde kalanlar: Fir'avn boğulmadı, ancak o ve arkadaşları denizin adalarında avlanıyorlar, dediler. Allah Teala denize Fir'avn'i çıplak olarak dışarı atması için vahyetti; bu itibarla Fir'avn'in dışarı atılması ibret mahiyetinde idi. Allah Teala denize: İçindekini dışarı at, dedi. O da onları sahile attı, daha önce hiçbir boğulanı dışarı atmazdı. Ondan sonra kıyamete kadar boğulanı kabul etmeyip dışarı attı. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Musa'nın ashabı: Biz Fir'avn'nin boğulmuş olmamasından korkuyoruz, onun öldüğünden emin değiliz, dediler. Musa da Rabbine dua etti, O da onu çıkardı; helak olduğunu yakînen gördüler. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Aynı görüşü Kays bin Ubad, Abdullah bin Şeddad, Süddi ve Mukatil de benimsemişlerdir. Süddi de şöyle demiştir: İsrail oğulları: Fir'avn boğulmadı deyince, Musa dua etti, Fir'avn de altı yüz yirmi bin zırhlı askeriyle denizden çıktı. İsrail oğulları onu alıp işkence ettiler. Başkası da şöyle demiştir: O denizden yalnız çıkmıştır, yanında adamları yoktu. İbn Cüreyc de şöyle demiştir: Bazı İsrail oğulları onun boğulduğuna inanmadılar, deniz onu kıyıya attı, İsrail oğulları da onu kısa boylu,

kırmızı bir öküz gibi gördüler. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: İsrail oğulları onu inci zırhından tanıdılar, hiç kimsenin öyle bir zırhı yoktu. Yüzüne gelince, Allah Teala gazabından onu değiştirdi.

Üçüncüsü: O tanrı olduğunu iddia ederdi, kavmi de ona tapardı. Allah Teala onun durumunu açığa çıkardı; onu ve arkadaşlarını suda boğdu, sonra da onu aralarından çıkardı. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Bibedenike": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Ruhsuz cesedinle demektir. Bunu da Mücahit, demiştir. Beden (ceset) denmesi ruhsuz olduğunu gösterir. *İkincisi:* Zırhınla, demektir, bunu da Ebu Sahr, demiştir. Onun inciden bir zırhı olduğunu az önce söylemiştik. Zırhının altından olduğu da söylenmiştir, zırhından tanınmıştır. *Üçüncüsü:* Seni çıplak olarak dışarı atacağız, bunu da Zeccac, demiştir. *Dördüncüsü:* Seni tek başına atacağız. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Arkandakilere ibret olman için": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Senden sonrakilerin senin gibi dememeleri için onlara ibretlik bir ceza olman için. Çünkü sen tanrı olsaydın, boğulmazdın. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Ebu Ubeyde de: "Halfeke" senden sonra demektir, demiştir. Ayet de ibrettir.

İkincisi: İsrail oğullarına bir ibret olman için. Bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: Geride kalan kavmine ibret olması için, çünkü onlar, ayetin başında dediğimiz gibi, boğulduğunu kabul etmediler. Bu durumda ayetin manasında iki görüş ortaya çıkar:

Birincisi: İnsanlara ibret için. *İkincisi:* Boğulduğuna işaret olmak için. Zeccac şöyle demiştir: İbret olması, şöyledir, o tanrı olduğunu iddia ederdi, böylece durumu ortaya çıktı. Boğulan arkadaşlarının arasından kendisi çıkarıldı. İbn Semeyfa, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu'l- Cevza, kaf ile "limen halekake" (seni Yaratan'a) okumuşlardır.

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ
مُبَوَّأَ صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّى
جَاءَهُمُ الْعِلْمُ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا
فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٩٣﴾ فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ
فَاسْأَلِ الَّذِينَ يَقْرَءُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ

جَٓاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَۙ ﴿٩٤﴾ وَلَا
تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرِينَ
﴿٩٥﴾ اِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَۙ ﴿٩٦﴾
وَلَوْ جَٓاءَتْهُمْ كُلُّ اٰيَةٍ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَل۪يمَ ﴿٩٧﴾

93 – Andolsun, İsrail oğullarını doğru bir yere yerleştirdik ve onlara temiz şeylerden rızık verdik. Kendilerine ilim gelinceye kadar ayrılığa düşmediler. Şüphesiz Rabbin ihtilaf ettikleri şeyde onların aralarında kıyamet gününde hüküm verecektir.

94 – Eğer sana indirdiğimiz o şeyden şüphe içinde isen, senden önce kitap okuyanlara sor. Andolsun ki Rabbinden sana hak gelmiştir. Sakın şüphecilerden olma!

95 – Sakın Allah'ın ayetlerini yalanlayanlardan olma; sonra ziyan edenlerden olursun.

96 – Şüphesiz kendilerine Rabbinin sözü hak olanlar iman etmezler,

97 – Acıklı azabı görünceye kadar, ister ki kendilerine bütün ayetler gelsin.

"İsrail oğullarını yerleştirdik": Yani onları doğru bir yere, kıymetli bir yere indirdik. İsrail oğullarından kimlerin kastedildiği hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Musa'nın ashabıdır. *İkincisi:* Kurayza ve Nadiyr oğullarıdır. İndirildikleri yer hakkında da beş görüş vardır: *Birincisi:* O Ürdün ile Filistin'dir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* Şam ile Beytülmukaddes'tir, bunu da Dahhak ile Katade, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Mısır'dır, yine bu da Dahhak'tan rivayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* Beytülmukaddes'tir, bunu da Mukatil, demiştir. *Beşincisi:* Yesrib toprağından Medine ile Şam arasıdır. Bunu da Ali bin Ahmed Nisaburi zikretmiştir. "Temiz şeylerden": Bundan maksat da kendilerine helal edilen hoş şeylerdir. "İhtilaf etmediler": Yani İsrail oğulları. İbn Abbas: Muhammed'de ihtilaf etmediler, onu hep tasdik ettiler, demiştir. "Onlara ilim gelinceye kadar": Yani Kur'an. Ondan şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Onlar ilim, yani Muhammed gelinceye kadar. Buna göre burada ilim, bilinen şeyden ibaret olur. Bunun açıklaması da şöyledir: Onlara gelince, onu tasdikte ihtilaf ettiler; çokları kin ve ihtiraslarından onu

inkar ettiler, hâlbuki ortaya çıkmadan önce onu tasdik etmede birlik idiler.

"Eğer şüphe içinde isen": Ayetin tevilinde (yorumunda) üç görüş vardır:

Birincisi: Hitap Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'edir, ama maksat şüphe eden başkalarıdır. Delil de surenin sonundaki: "Eğer dinimden şüphe içinde iseniz" *(Yunus: 105)* ayetidir. "Ey O Peygamber, Allah'tan kork, kafirlere ve münafıklara uyma. Şüphesiz Allah bilendir, hikmet sahibidir" *(Ahzab: 2)* ayeti de böyledir. Sonra Allah Teala: "Yaptıklarınızı bilir" *(Ahzab; 3)* demiş; yaptığını dememiştir. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Hitap Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'edir, kastedilen de odur. Sonra manada da iki görüş vardır:

Birincisi: Onun içinde şüphe olmasa da böyle denilmiştir, çünkü Arap dilinde şu çok yaygındır: Bir adam, çocuğuna: Eğer benim oğlum isen, bana itaat et; kölesine de: Eğer benim kölem isen, sözümü dinle, der. Bu da Ferra'nın tercihidir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'de şüphe de yoktu, sormadı da. *İkincisi:* "İn"in "ma" manasına olmasıdır ki, bu durumda mana şöyledir: Sen şüphe içinde değilsin. "Sor": Mana şöyledir: Biz sana şüphe içinde olduğun için sor, demiyoruz, ancak basiretin artsın diye emrediyoruz. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Hitap müşrikleredir, mana da şöyledir: Ey o insan, eğer Muhammed'in diline indirdiğimiz şeyden şüphe içinde isen, başkalarına sor. Bu da İbn Kuteybe'den rivayet edilmiştir.

Ona indirilen şey hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ona Allah'ın Resul'ü olduğu indirilmiştir. *İkincisi:* Onun Tevrat ve İncil'de yazılı olmasıdır.

"Senden önce kitap okuyanlara sor": Onlar da Yahudilerle Hıristiyanlardır. Sorması emredilen kimseler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Abdullah bin Selam gibi iman edenlerdir. Bunu da İbn Abbas, Mücahit ve diğerleri demişlerdir. *İkincisi:* Onlardan doğru olanlardır, bunu da Dahhak, demiştir. Bu da birinci görüşe göredir, çünkü ancak iman eden doğru olur.

"Andolsun ki sana Rabbinden hak gelmiştir": Bu, yeni söz başıdır.

"Şüphesiz hak oldu": Yani vacip oldu, "kendilerine Rabbinin kelimesi (sözü)": Söz onlara ne ile hak oldu (onu ne ile hak ettiler)?: Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Lanetle. *İkincisi:* Azabın inmesiyle. *Üçüncüsü:* Gazapla. *Dördüncüsü:* Hınç ile.

"Velev caethüm küllü ayetin": Ahfeş şöyle demiştir: "Küllü"nün fi'li neden müennes oldu? Çünkü o, ayet lafzına izafe edilmiştir, o da müennestir de ondan.

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَٓا اِيمَانُهَٓا اِلَّا قَوْمَ يُونُسَۜ لَمَّٓا
اٰمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
وَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى ح۪ينٍ ﴿٩٨﴾

98 – (Azabamız geldiği zaman) iman etmiş ve bu imanı kendisine fayda vermiş bir tek kent olsaydı ya! Ancak Yunus kavmi bundan müstesna. Onlar iman edince dünya hayatında onlardan rüsvalık azabını kaldırdık ve onları bir süreye kadar faydalandırdık.

"Bir kent iman etseydi ya": Yani kent halkı demektir. "Levla" edatı hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Mana şöyledir: Bir kent iman etmedi, "imanı ona fayda versin": Yani ondan kabul olunsun (böyle bir kent olmadı), "ancak Yunus kavmi hariç". Bunu da İbn Abbas, demiştir. Katade de şöyle demiştir: Bu ümmet, azap indiği zamanda iman etmiş değildi, ancak Yunus kavmi müstesna. *İkincisi:* O (levla) hella manasınadır, bunu da Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe, demişlerdir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Bir kent böyle bir vakitte iman etseydi de imanından yararlansaydı, böyle bir şey olmamıştır, ancak Yunus kavmi bundan müstesnadır. Burada "illa" ilk geçenden istisna değildir, sanki: Lakin kavmu Yunus, demiş gibidir. Ferra da şöyle demiştir: Kavm kelimesi istisna-i munkatı olarak nesbedilmiştir. Baksanıza, olumsuz cümlede "illa"dan sonraki "ma" makabline tabi olur. Mesela: Makame ahadün illa ahuke dersin. Eğer: Mafiha ahadün illa kelben ev himaren dersen, mansup okursun. Çünkü cinsle ilişkisi yoktur. Yunus kavmi de böyledir, onların da kendilerinden önceki ümmetlerle ilişkisi yoktur (onlar helak edildiler). Eğer istisna onlardan bir grup üzerine olsaydı merfu olurdu. İbn Enbari de "illa" üzerinde başka iki görüş daha ileri sürmüştür: *Birincisi:* O, vav manasınadır, mana da şöyledir: Yunus kavmi iman edince, onlara şöyle şöyle yaptık. Bu da Ebu Ubeyde'den rivayet edilmiştir. Ferra ise bunu kabul etmemiştir. *İkincisi:* İstisna, bundan önceki ayettendir, takdiri de şöyledir: Hatta yeravul azabel elime illa

kavme Yunus. Buna göre istisna, muttasıldır, munkatı değildir.

"Onlardan kaldırdık": Yani onlardan çevirip def ettik. "Rüsvalık azabını": Yani horluk ve aşağılık azabını. "Onları bir süreye kadar yararlandırdık": Yani ecelleri gelinceye kadar.

KISSALARINA İŞARET

Siyer ve tefsir alimleri şöyle demişlerdir: Yunus Kavmi Musul toprağından Ninova şehrinde yaşardı. Allah Teala onlara Yunus'u peygamber gönderdi, onları Allah'a davet etmek ve onlara puta tapmayı bıraktırmak üzere gönderdi. Onlarsa bunu kabul etmediler. Allah da onlara üç gün sonra sabahleyin azap geleceğini haber verdi. Azap onları sardı. İbn Abbas ile Enes: Azap onlara ancak bir milin üçte ikisi kadar kaldı, demişlerdir. Mukatil de: Bir mil kadar kaldı, demiştir. Ebu Salih İbn Abbas'tan: Azabın sıcaklığını omuzlarında (enselerinde) hissettiler demiştir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Azap onları kabrin üzerindeki gölgelik gibi sardı. Bazıları da şöyle demişlerdir: Hava bulutlandı, içinden siyah bir bulut çıkıp şehirlerini sardı. Duvarlar karardı. Helak olacaklarını iyice anlayınca, çullar giydiler, başlarına küller savurdular. Anneyle çocuğunu, hayvanla yavrusunu ayırdılar. Gerçek tövbe ederek yüksek sesle Allah'a yakardılar. Yunus'un getirdiği şeylere iman ettik, dediler. Allah da dualarını kabul etti.

İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Tövbeleri o raddeye vardı ki en ufak şeyleri dahi birbirleriyle helalleştiler, öyle ki adam, üzerine evinin temelini attığı taşı bile söküp eski yerine koydu. Ebu'l – Celd de şöyle demiştir: Azap onları sarınca, alimlerinden kalan yaşlı birine gittiler: "Halimiz ne olacak?" dediler. O da şöyle: "Ya hayyu, hine la hay, ya hayyu muhyil mevta, ya hayyu lailahe illa ente (ey diri yokken diri olan, ey ölüleri dirilten diri, ey kendisinden başka ilah olmayan diri) demelerini söyledi, onlar da deyince azap kaldırıldı. Mukatil de şöyle demiştir: Kırk gece Allah'a yakardılar, bunun üzerine onlardan azap kaldırıldı. Tövbeleri aşureye rastlayan Cuma günü kabul olundu. Diyor ki: O sırada Yunus aralarından çıkmıştı, kendisine: Onlara dön, denildi. O da: "Nasıl döneyim, beni yalancı sayarlar?" dedi. O zaman yalan söyleyeni öldürürlerdi. O da öfke ile dönünce onu balık yuttu. Ebu Salih de İbn Abbas'tan şöyle nakletmiştir: Allah İsrail oğullarının Şa'ya denen peygamberine vahyetti, ona: Filanca krala git, ona İsrail oğullarına güçlü ve güvenilir bir peygamber göndermesini söyle, denildi. Onun memleketinde beş peygamber vardı. Kral, Yunus'a: Onlara sen git, dedi. O da: Benden başkasını gönder, dedi. O da gitmesi için diretti. Bunun üzerine Yunus, Rum deni-

zine geldi, bir gemiye bindi. Onu balık yuttu. Balığın karnından çıkınca kavmine gitmesi emredildi, o da onları uyarmak üzere gitti. Onlar da kabul etmediler, o da onları azap ile tehdit etti ve çıktı. Onlar tövbe edince azapları kaldırıldı. Birinci görüş ulemaca daha sağlamdır. Onu balığın yutması onları uyarmasından ve tövbelerinden sonra idi. Onu balığın yutması hadisesi inşallah yerinde, Saffat: 143'te gelecektir.

Eğer: "Yunus kavmine gelen azap nasıl kaldırıldı, hâlbuki Fir'avn iman ettiği zaman kaldırılmadı?" denilirse,

Buna üç türlü cevap verilir: *Birincisi:* Bu, onlara has bir durumdur, nitekim bunu ayetin başında zikretmiştik. *İkincisi:* Fir'avn'de azap başlamıştı, bunlarda ise başlamamıştı. Onlar; ölmekten korkan ve şifa da uman hasta gibiydiler. Ama azabı gözüyle görene tövbe yoktur. Bunu da Zeccac zikretmiştir. *Üçüncüsü:* Allah Teala onların niyetlerinin iyi olduğunu bildi, daha önce helak olanlar ise değillerdi. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ
كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٩٩﴾

99 – Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündekilerin hepsi iman ederlerdi. Mü'min olmaları için insanları sen mi zorlayacaksın?

"Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündekilerin hepsi iman ederlerdi": İbn Abbas şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bütün insanların iman etmelerini candan istiyordu. Allah Teala da ona ancak ezelde bahtiyar olacakları yazılanlar iman eder, dedi. Ahfeş şöyle demiştir: Hem "cemian" hem de "küll" demesi, tekit içindir, mesela şu ayette olduğu gibi: "Latettehizu ilaheynisneyni" *(Nahl: 51).*

"İnsanları imana sen mi zorlayacaksın?": Müfessirlerden içlerinde Mukatil'in de bulunduğu bir grup: Bunun kılıç ayetiyle mensuh olduğunu söylemiştir. Doğrusu, bunun mensuh olmadığıdır. Çünkü imana zorlama geçerli değildir, zira o, kalp işidir.

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ
عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٠﴾

100 – Allah izin vermedikçe hiçbir nefis iman edemez. (Allah) aklını çalıştırmayanların üzerine pislik atar.

"Allah izin vermedikçe hiçbir nefis iman edemez": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: İman Allah'ın kaza ve kaderiyledir. *İkincisi:* Allah'ın emriyledir. Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Allah'ın dilemesiyledir, bunu da Ata, demiştir. *Dördüncüsü:* Allah ın buna izin vermesiyledir. Bunu da Mukatil, demiştir. *Beşincisi:* Allah'ın ilmiyledir. *Altıncısı:* Allah'ın muvaffak kılmasıyladır. Son ikisini Zeccac ile İbn Enbari, demişlerdir.

"Pisliği atar": Yani Allah atar. Ebu Bekir, Asım'dan nun ile "ve nec'alurricse" rivayet etmiştir. Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, öfkedir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Günah ve düşmanlıktır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

Üçüncüsü: O, içinde hayır olmayan şeydir, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Azaptır, bunu da Hasen, Ebu Ubeyde ve Zeccac, demişlerdir.

Beşincisi: Azap ve gazaptır, bunu da Ferra, demiştir.

"Akıllarını çalıştırmayanların üzerine": Yani Allah'ın emir ve yasağını anlamayanların üzerine atar. Delil ve kanıtlarını anlamayanların üzerine atar, diyenler de olmuştur.

قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَمَا تُغْنِي الْاٰيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾

101 – De ki: "Göklerde ve yerde ne var, bakın". Ayetler ve uyarılar iman etmeyen bir topluluğa fayda vermez.

"De ki: Göklerde ve yerde ne var, bakın": Müfessirler şöyle demişlerdir: Senden Allah'ın birliğine delililer isteyen müşriklere, göklerde ve yerde O'nun birliğini ve kudretinin büyüklüğünü gösteren ayet ve ibretlere düşünce ve tefekkürle bakın de; mesela güneş ay, yıldızlar, dağlar ve ağaçlar gibi. Bütün bunları idare eden bir Yaratıcı'nın olmasını gerektirir (ustasız eser olmaz). "Ayetler ve uyarılar iman etmeyen bir topluluğa fayda vermez": Bu, Allah'ın ilminde böyledir.

فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ اِلَّا مِثْلَ اَيَّامِ الَّذ۪ينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ قُلْ فَانْتَظِرُٓوا
اِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِر۪ينَ ﴿١٠٢﴾ ثُمَّ نُنَجّ۪ي رُسُلَنَا وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
كَذٰلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنْجِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٠٣﴾

102 – Hep kendilerinden önce geçenlerin günleri gibisini mi bekliyorlar? De ki: Bekleyin, ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.

103 – Sonra elçilerimizi ve iman edenleri böyle kurtarırız. Üzerimize bir hak olarak mü'minleri kurtarırız.

"Bekliyorlar mı?" İbn Abbas: Yani Kureyş kafirleri, demiştir. "Ancak kendilerinden öncekilerin günleri gibisini mi?": İbn Enbari: Kendilerinden önce geçenlerin olayları gibisini mi bekliyorlar, demiştir. Araplar şer ve savaşları günler diye kinayeli söylerler. Bazen de bilindiği takdirde sevinç ve neşe anlarını da böyle ifade ederler.

"De ki: Bekleyin": Yani helakimi bekleyin. "Şüphesiz ben de bekleyenlerdenim": Size azabın inmesini. "Sonra elçilerimizi ve iman edenleri böyle kurtarırız": İnen azaptan. Ne zaman bir kavim helak olmuşsa mutlaka peygamberleri ve ona inananlar kurtulmuşlardır.

"Kezalike hakkan aleyna nüncil mü'minin": Yakup, Hafs ve Kisai hem kendi kıraatinde hem de Ebu Bekir'den rivayetinde, şeddesiz olarak: Nüncil mü'minin" okumuşlardır. Sonra bu kurtarmada da iki görüş vardır:

Birincisi: Onları yalanlayanlara inen azaptan kurtarırız. Bunu da Rebi bin Enes, demiştir.

İkincisi: Onları ahirette ateşten kurtarırız. Bunu da Mukatil, demiştir.

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ
اِنْ كُنْتُمْ ف۪ي شَكٍّ مِنْ د۪ين۪ي فَلَٓا اَعْبُدُ الَّذ۪ينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ
اللّٰهِ وَلٰكِنْ اَعْبُدُ اللّٰهَ الَّذ۪ي يَتَوَفّٰيكُمْ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ
مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٠٤﴾ وَاَنْ اَقِمْ وَجْهَكَ لِلدّ۪ينِ حَن۪يفًا وَلَا تَكُونَنَّ
مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٠٥﴾ وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ
وَلَا يَضُرُّكَ فَاِنْ فَعَلْتَ فَاِنَّكَ اِذًا مِنَ الظَّالِم۪ينَ ﴿١٠٦﴾

104 – De ki: Ey insanlar, eğer benim dinimden bir şüphe içinde iseniz, ben sizin Allah'tan başka ibadet ettiklerinize ibadet etmem. Ben ancak sizin canınızı alan Allah'a ibadet ederim. Ben mü'minlerden olmakla emrolundum.

105 – (Bana şu da emrolundu): "Yüzünü tevhit dinine döndür ve sakın müşriklerden olma"!

106 – Allah'tan başka, sana fayda vermeyen, zarar da vermeyen şeylere dua etme. Eğer böyle bir şey yaparsan, şüphesiz sen o takdirde zalimlerdensin.

"De ki: Ey o insanlar": İbn Abbas: Yani ey Mekke halkı, demiştir. "Eğer benim dinimden bir şüphe içinde iseniz": Yani İslam'dan. "Ben Allah'tan başka ibadet ettiklerinize ibadet etmem": Yani putlara ibadet etmem. "Ben ancak O Allah'a ibadet ederim ki": Sizi öldürmeye gücü yeter. İbn Cerir, ayetin manası şöyledir, demiştir: Benim dinimden kuşku duymanız size yaraşmaz, çünkü ben öldüren, fayda ve zarar veren Allah'a ibadet ediyorum. Bunu yapana ibadet etmek de yadsınmaz. Ancak sizin zarar ve fayda vermeyen putlara ibadet etmenizde şüphe edip onu reddetmeniz yaraşır.

"Eğer: Neden: " O ki sizi öldürür" dedi de, "sizi yarattı, demedi?" denirse,

Cevap şöyledir: Bu aynı zamanda tehdit içermektedir, zira onlar için belirlenen azap zamanı ölümdür.

"Yüzünü döndür diye": Yani bana: Yüzünü döndür diye de vahyolundu, demektir. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Amelini ihlasla yap, demektir. *İkincisi:* Emrolunduğun şeye yüzünü çevirmekle doğru ol, demektir. Hanif'ten ne murat edildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: O, kendisine uyulan kimsedir, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* İhlaslı kimsedir, bunu da Ata, demiştir. *Üçüncüsü:* Doğru kimsedir, bunu de el – Kurazi, demiştir.

"Allah'tan başka sana fayda vermeyen şeylere ibadet etme": Yani ibadet ettiğin takdirde fayda vermeyen şeylere. "Sana zarar da vermeyene": Ona ibadet etmediğin takdirde. "Zalim" İse: Bir şeyi yerine koymayan (başka yere koyan, yersiz iş yapan) kimsedir.

وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ
لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٧﴾ قُلْ

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْۚ فَمَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَد۪ي لِنَفْسِه۪ۚ
وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَاۚ وَمَٓا اَنَا۬ عَلَيْكُمْ بِوَك۪يلٍۜ ﴿١٠٨﴾ وَاتَّبِعْ
مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُۚ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِم۪ينَ ﴿١٠٩﴾

107 – Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, O'ndan başka onu kaldıracak yoktur. Eğer sana bir hayır isterse, O'nun lütfunu reddecek kimse yoktur. Onu kullarından dilediğine isabet ettirir. O, çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

108 – De ki: Ey insanlar, muhakkak size Rabbinizden bir hak geldi. Artık kim doğru yolu bulursa, ancak kendisi için bulmuş olur. Kim de saparsa, hemen ancak kendi aleyhine sapar. Ben sizin üzerinizde bir vekil değilim.

109 – Sana vahyolunana tabi ol. Allah hüküm verinceye kadar sabret. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.

"Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa": Yani bir zorluk ve bela ile. "Onu ancak kendisi açar": Müşriklerin taptıkları putlar değil. Eğer sana bolluk, nimet ve sağlıkla bir hayır dokundurursa, kimse onu durduramaz. "O şeyi dokundurur": Yani her türlü hayır ve şerri dokundurur, demektir.

"De ki: Ey insanlar, muhakkak size Rabbinizden bir hak geldi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dır. *İkincisi:* O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir.

"Kim saparsa ancak kendi aleyhine sapar": Yani sapmasının vebalini ancak kendisi çeker.

"Ben sizin üzerinizde bir vekil değilim": Yani sizi batıl inanıştan çekip çevirecek bir vekil değilim. Mana şöyledir: Ben eşyayı helak olmaktan koruyan vekil gibi sizi helak olmaktan koruyan bekçi değilim. İbn Abbas şöyle demiştir: Bu, savaş ayetiyle neshedilmiştir, arkasından gelen şu ayet de öyledir: "Allah hüküm verinceye kadar sabret". Çünkü Allah Teala kafirlerin öldürülmesine ve ehl-i kitabın cizye vermesine hükmetmiştir. Doğrusu: Burada nesih yoktur. Birinci ayete gelince, onun üzerinde benzeri olan En'am: 107'de, ikinci ayete de gelince, onun üzerinde de benzeri olan "Allah emrini getirinceye kadar onları affedip bağışlayın" *(Bakara: 109)* ayetinde konuşmuş bulunuyoruz.



11-HUD SURESİ

Mekke'de inmiştir. 123 ayettir.

İNİŞ SEBEBİ:

İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan onun tamamının Mekke'de indiğini rivayet etmiştir. Hasen, İkrime, Mücahit, Cabir bin Zeyd ve Katade de böyle demişlerdir.

İbn Abbas'tan: Onun Mekki olduğu, ancak "Ekımissalate tarafeyinnehari" *(Hud: 114)* ayetinin Medeni olduğu da rivayet edilmiştir. Katade'den de aynısı rivayet edilmiştir.

Mukatil de: O, "felealleke tarikün bada mayuha ileyke" *(Hud: 12)*, "ulaike yü'minune bih" *(Hud: 17)* ve "innel hasenati yüzhibnes seyyiat" *(Hud: 114)* ayetleri hariç, Mekki olduğunu söylemiştir.

Ebu Bekir radıyallahu anh'ten rivayet edilmiştir: Ya Resulallah, saçların erken ağardı, dedim. O da şöyle dedi. Beni Hud suresi ile benzerleri olan el – Hakka, Vakıa, Amme yetesaelun ve Hel etake hadisül ğaşiye sureleri kocalttı, dedi.[1]

---

1 – Tirmizi, Tefsirü sure 56, bab, 6.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ ﴿١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif. Lam. Ra. Bu, bir kitaptır ki ayetleri hikmet sahibi, her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından sağlamlaştırılmıştır.

"Elif. Lam. Ra": Bunun tefsirini Hud suresinde yapmış bulunuyoruz.

Ferra şöyle demiştir: "Kitabun": kendinden önceki hece ile merfu olmuştur, sanki: Huruful hecai hazel Kur'an (alfabe harfleri bu Kur'an'dır) demiş gibisin. İstersen onu gizli mübteda ile merfu edersin (haza kitabu). Kitap ise: Kur'an'dır.

"Ayetleri sağlamlaştırılmıştır": Bunda dört görüş vardır:

Birincisi: O sağlamlaştırılmıştır; diğer kitaplar ve şeriatler gibi neshedilmemiştir. Bunu da İbn Abbas, demiş, İbn Kuteybe de tercih etmiştir.

İkincisi: Emir ve yasaklarla sağlamlaştırılmıştır, bunu da Hasen ile Ebu'l – Aliye demişlerdir.

Üçüncüsü: Batıldan sağlamlaştırılmış, yani uzaklaştırılmıştır. Bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir.

Dördüncüsü: Sağlamlaştırılmış, toplanmıştır, demektir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Eğer "Nasıl burada bütün ayetleri demiş de, "ondan bazı ayetler muhkemdir" *(Al-i İmran: 8)* demiş?" denilirse, bunun iki cevabı vardır:

Burada genel olarak bildirilen sağlamlaştırma oradaki özel sağlamlaştırmadan başkadır.

Birincisi: Genel sağlamlaştırmanın manasında beş görüş vardır: Bunun dördünü "ayetleri sağlamlaştırılmıştır" kavlinde zikretmiş bulunuyoruz. Beşincisi de şudur: O, Kur'an nazmının icazı, belagati ve içine harika hikmetleri almasıdır. Özel sağlamlaştırmanın manası da: onda karışıklığın olmayıp ayeti dinleyenlerin aynı şeyi anlamasıdır.

İkincisi: Sağlamlaştırma her iki yerde de birdir, "ayetleri sağlamlaştırılmıştır" kavlinden murat edilen şudur: Bazıları gayet açık olmak ve karışık olmamakla sağlamlaştırılmıştır. Böylece özele genel ifadesi kullanılmıştır. Nitekim Araplar şöyle derler: Kad ekeltü taame Zeyd'in

(Zeyd'in yemeğini yedim), yani bir kısmını yediğini kastederler ve: Kutilna ve rabbil Ka'beti (Ka'be'nin Rabbine yemin ederim ki öldürüldük) derler, bazımız öldürüldü demek isterler. Bunu da İbn Enbari demiştir.

"Sonra da açıklanmıştır": Bunda altı görüş vardır:

Birincisi: Helal ve haram ile açıklanmıştır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Mükafat ve azap ile açıklanmıştır, bunu da Cisr bin Ferkad, Hasen'den rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Vaat ve tehditle açıklanmıştır, bunu Ebu Bekir el – Hüzeli yine Hasen'den rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Açıklanmış, tefsir edilmiştir, manasınadır, bunu da Mücahit, demiştir.

Beşincisi: Parça parça indirilmiştir, toptan indirilmemiştir. Bunu da İbn Kuteybe zikretmiştir.

Altıncısı: Allah'ın birliği, peygamberliğin gerçek oluşu ve şeriatlerin mevcudiyeti için ihtiyaç duyulan bütün delillerle açıklanmıştır.

"Hikmet sahibi Allah tarafından": Yani katından demektir.

أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنَّنِي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ ﴿٢﴾ وَأَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ
ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ
ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ
﴿٣﴾ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤﴾

2 – Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, diye. Şüphesiz ben O'ndan (gelen) bir uyarıcı ve bir müjdeciyim.

3- Rabbinizden bağışlanma dileyin, diye. Sonra da O'na tövbe edin ki sizi belli bir süreye kadar faydalandırsın ve her fazilet sahibine sevabını versin. Eğer yüz çevirirseniz, şüphesiz ben, sizin için büyük bir günün azabından korkarım.

4 – Dönüşünüz yalnız Allah'adır. O, her şeye kadirdir.

"Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, diye": Ferra, mana: Ayetleri, Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, diye açıklanmıştır, demiştir. "Ve enistağfiru": "En" harfi cerin atılması ile mahallen mecrurdur.

Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Size Allah'tan başkasına ibadet etmemenizi ve O'na istiğfar etmenizi emrediyorum.

Mukatil de şöyle demiştir: Bu ibadetten maksat, tevhittir, hitap da Mekke kafirlerinedir.

"Rabbinize istiğfar edip sonra da O'na tövbe etmenizi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Burada tövbe ve istiğfar şirktendir, bunu da Mukatil demiştir.

İkincisi: Geçmiş günahlardan O'na istiğfar edin, sonra da gelecek günahlar ne zaman işlenirse ona da tövbe edin. Ferra'dan, onun: Burada "sümme = sonra" vav manasınadır, dediği rivayet edilmiştir.

"Sizi güzel bir fayda ile faydalandırsın": İbn Abbas: Size rızık ve bolluk lutfetsin, demiştir. İbn Kuteybe de: Size ömür versin, demiştir. Aslında imta: Uzatmaktır: Emtaallahu bike, metteallahu bike, imtaan ve meatan denir ki: Allah sana uzun ömürler versin, demektir. Araplar uzun şeye: Mati, derler, Mesela: Cebelün mati (yüksek dağ) gibi. Ve kad meteanneharü" da: Günler uzadı, demektir.

"Belli bir süre (ecel-i müsemma)": Bundan murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ölümdür, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen ile Katade de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, kıyamet günüdür, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

"Her fazilet sahibine sevabını versin": (Fadlehu) zamirinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'ya racidir. Sonra kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Her iyilik ve hayır gibi fazilet sahibine sevabını versin, o da cennettir. *İkincisi:* İyi amele hidayet etme gibi lütfunu versin.

İkincisi: O, kula racidir, o zaman da mana şöyle olur: İyiliğini ve itaatini artıran herkese artırdığı iyliğin sevabını versin de onu dünyada yüksek makam, ahirette de bol ecirle üstün kılsın.

"Eğer yüz çevirirseniz (ve in tevellev)": Yani emredildiğiniz şeylerden yan çizerseniz, demektir. Ebu Abdurrahman Sülemi, Ebu Miclez ve Ebu Reca, tenin zammesiyle: "Ve in tuvellu" okumuşlardır. "Şüphesiz ben sizin için korkarım": Burada: "Kul = de" sözü gizlidir. "Büyük bir gün": Bu da kıyamet günüdür.

أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ
صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ ۚ أَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ
مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ۚ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٥﴾

5 – Bilin ki, onlar ondan gizlenmek için göğüslerini kıvırırlar. Bilin ki onlar elbiselerine bürünürlerken onların gizlediklerini de, açıkladıklarını da bilir. Şüphesiz O, göğüslerin özünü pekiyi bilendir.

"Bilin ki onlar göğüslerini kıvırırlar": İniş sebebi üzerinde beş görüş vardır:

Birincisi: O, Ahneş bin Şerik hakkında inmiştir. O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile oturur, onu gerçekten sevdiğine dair yemin ederdi. İçindekinin tersini gösterirdi. Ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, açık arazide abdest bozmaktan ve kadınla cima etmekten utanan kimseler hakkında indi. Bunu da Muhammed bin Abbad, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, bir münafık hakkında inmiştir; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile karşılaştığı zaman onu görmemek için göğsünü ve sırtını döner, başını eğer ve yüzünü kapatırdı. Bunu da Abdullah bin Şeddad, demiştir.

Dördüncüsü: Müşriklerden birkaç kişi şöyle dediler: "Kapılarımızı kapatır, perdelerimizi indirir, elbiselerimizi başımıza çeker ve göğüslerimizde Muhammed'in düşmanlığını saklarsak, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem bizi nereden bilecek?" dediler. Allah da ona içlerinde gizledikleri şeyi haber verdi. Bunu da Zeccac zikretmiştir.

Beşincisi: Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e şiddetle düşmanlık eden bir topluluk hakkında indi. Ondan Kur'an'ı işitikleri zaman sesini duymamak ve kulaklarına Kur'an'dan bir şey girmemesi için göğüslerini kıvırır, başlarını eğer ve örtülerini üzerlerine çekerlerdi. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Yesnune sudurehum": Seneytüşşey'e denir ki, katlamak ve dürmektir. Kelamın manasında da beş görüş vardır:

Birincisi: Göğüslerinde Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e düşmanlık saklarlardı. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Göğüslerinde küfrü gizlerlerdi, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Allah'ın kitabını duymamak için göğüslerini kıvırırlardı, bunu da Katede, demiştir.

Dördüncüsü: Birbirlerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellemle ilgili bir şeyler fısıldarlardı. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: Allah'tan utandıklarından göğüslerini kıvırırlardı. Bu da İbn Abbas'tan naklettiğimiz şeye göredir. İbn Enbari şöyle demiştir: İbn Abbas bunu "ela innehüm testevni suduruhum" şeklinde okur ve şöyle tefsir ederdi: Bazıları açık arazide abdest bozmaktan ve kadınla cima etmekten utanırlardı. Testesni: Tef'av'ilü veznindedir. manası göğsünü aşırı derecede kıvırmaktır. Nitekim Araplar İhlevleşşey'ü derler ki: Bir şey çok tatlı olmaktır. Antere de şöyle demiştir:

Allah eski yurt kalıntılarını kahretsin,
Geçen yılları anmanı da kahretsin.

Arzulayıp da eline geçmeyen
Ve çok tatlanan şeyi de kahretsin.

Buna göre bu, mü'minler hakkındadır. Diğer görüşlere göre ise münafıklar hakkındadır. Bu görüşlerden "göğüslerini katlarlar" kavlinin manasında iki görüş ortaya çıkmıştır:

Birincisi: O gerçek göğüslerdir. *İkincisi:* Göğüslerdekini gizlemektir.

"Liyestahfu minhü": "Minhü"nün hesi hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O Allah Teala'ya racidir. *İkincisi:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir.

"Ela yestağşune siyabehüm": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Araplar "ela" edatını tekit ve ikaz için getirirler. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Yestağşune siyabehüm": Elbiseye bürünmek ve içinde gizlenmektir. Katade de şöyle demiştir: Ademoğlunun en gizli hali belini eğip de elbisesine bürünüp düşüncesini içinde sakladığı pozisyondur. İbn Enbari şöyle demiştir: Allah ona onların açıkladıklarını bildiği gibi gizlediklerini de bildiğini de bildirmiştir.

"Şüphesiz O, göğüslerin özünü pekiyi bilendir": Bunu da Al-i İmran: 119'da şerh etmiş bulunuyoruz.

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْاَرْضِ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا
وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦﴾ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ
لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتَ اِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ
مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾

6 – Yeryüzünde yürüyen hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah'ın üzerine olmasın. Allah onun duracak yerini de emanet edilecek yerini de bilir. (Bunların) hepsi apaçık bir kitaptadır.

7 – O (Allah) ki gökleri ve yeri altı günde yarattı. Arş'ı su üzerinde idi. (Bunu da) hanginizin ameli daha güzeldir sizi denemek için yaptı. Andolsun ki, eğer onlara, "şüphesiz siz ölümden sonra diriltileceksiniz" desen, "kafirler mutlaka: "Bu ancak apaçık bir sihirdir" derler.

"Vema min dabbetin filardı": Ebu Ubeyde: "Min" zait harflerdendir, mana da: Vema dabbetün şeklindedir, demiştir. Dabbe: Hareket eden her canlıdır. "Ancak Allah'ın üzerinedir": Uleman: Bu, O'nun için bir lütuftur, mecburiyet değildir, demişlerdir. Burada "ala" da "min" manasınadır. Biz müstekar ve müstevda kelimelerinin manasını da En'am: 67'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Hepsi bir kitaptadır": Yani Allah'ın yanında Levh-i Mahfuz'dadır. Bu da müfessirlerin görüşüdür. Zeccac da, mana: Aziz ve celil olan Allah'ın ilminde tespit edilmiştir, demiştir.

"O'nun Arş'i su üzerinde idi": İbn Abbas. Arş tahttır, demiştir. Arş suyun üzerinde iken su da havanın üzerinde idi. Katade de: Bu, göklerle yer yaratılmadan önce idi, demiştir.

"Sizi denemek için": Yani karşılık vereceği şekilde denemek için; o zaman göklerin ve yerin ayetlerinden ibret alana sevap verir, inat edenlere de azap eder.

"Hanginiz amelce daha güzeldir": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Hanginiz akılca daha güzel, aziz ve celil olan Allah'ın haramlarından daha çok çekinen ve Allah'ın taatine daha hızlı koşandır. Bunu İbn Ömer, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. *İkincisi:* Hanginiz Allah'ın taatini daha çok yapandır, bunu da İbn Abbas demiştir. *Üçüncüsü:* Hanginiz akılca daha tamdır,

bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Hanginiz dünyaya daha az kıymet verendir. Bunu da Hasen ile Süfyan, demiştir.

"Bu ancak apaçık bir sihirdir": Zeccac: Sihir onlara göre batıl şeydir, sanki: Şüphesiz bu, apaçık batıl bir şeydir, demişlerdir. Böylece Allah Teala onlara gökleri ve yeri yaratmanın ölüleri diriltmeye de delalet ettiğini bildirmiştir.

وَلَئِنْ أَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ إِلَىٰ أُمَّةٍ مَّعْدُودَةٍ لَّيَقُولُنَّ
مَا يَحْبِسُهُ ۗ أَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِم
مَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٨﴾

8 – Andolsun, eğer azabı onlardan sayılı bir süreye kadar geciktirsek mutlaka, "onu ne tutuyor?" diyecekler. Bilin ki, onlara geldiği zaman onlardan çevrilmiş değildir ve o alay ettikleri şey onları kuşatmıştır.

"Andolsun, eğer azabı onlardan geciktirsek": Müfessirler: Bunlar Mekke kafirleridir, demişlerdir. Belli süreden maksat da belli eceldir, mana da şöyledir: Onlar bir ümmet gelip ondan önceki ümmetin geçmesine kadar bekletilirler, demektir. "Onu ne tutuyor diyecekler": Bunu da sırf yalanlamak ve alay etmek için dediler.

"Bilin ki onlara geldiği gün onlardan çevrilmiş değildir": Bazıları şöyle demişlerdir: Azap onlara geldiği zaman geri çevrilmez. Diğerleri de şöyle demişlerdir: Onlara Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kılıcı çekildiği zaman küfür ehli bitinceye ve tevhit kelamı yükselinceye kadar kınına sokulmayacaktır.

"Onları kuşattı": Ebu Ubeyde: Onlara indi ve başlarına geldi, demiştir.

"Alay ettikleri şeyde" de: İki görüş vardır: *Birincisi:* O, Peygamber ile kitaptır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. O zaman mana şöyle olur: Alaylarının cezası onları kuşatmıştır. *İkincisi:* O azaptır, "onu ne tutuyor" diyerek onunla alay ederlerdi. Bu da Mukatil'in görüşüdür.

وَلَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنسَانَ مِنَّا
رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَيَئُوسٌ كَفُورٌ ﴿٩﴾

9 – Andolsun, eğer insana bizden bir rahmet tattırsak, sonra da ondan çekip alsak, şüphesiz o, elbette umudunu kesendir, çok nankördür.

"Andolsun, eğer insana bizden bir rahmet tattırsak": Kimin hakkında indiğinde üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Velid bin Muğire hakkında inmiştir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O Abdullah bin Ebi Ümeyye el – Mahzumi hakkında inmiştir. *Üçüncüsü:* İnsan burada cins ismidir, mana da: İnsana (herkese) tattırsak, demektir. Bunu da Zeccac, demiştir. Rahmetten maksat da afiyet, mal ve evlat gibi nimettir. Yeus: Umut kesendir. Ebu Ubeyde: O, yeistü kökünden feul veznindedir, demiştir. Mukatil de: O, darlıkta hayırdan umudunu kesen, bollukta da O'nun nimetini inkar edendir, demiştir.

وَلَئِنْ

أَذَقْنَاهُ نَعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ

السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ ﴿١٠﴾

10 – Andolsun ki, eğer ona kendisine dokunan sıkıntıdan sonra nimet tattırsak, mutlaka: "Kötülükler benden gitti" der. Şüphesiz o, şımarıktır, böbürlenendir.

"Andolsun ki, ona nimet tattırsak": İbn Abbas: Sağlık ve bol rızık demiştir. "Kendisine dokunan sıkıntıdan sonra": Hastalık ve fakirlikten sonra. "Mutlaka kötülük benden gitti, der": Kötülük demekle sıkıntı ve hastalığı kastetmiştir. "Şüphesiz o şımarıktır": Kibirli ve mağrurdur. "Böbürlenendir": İbn Abbas: Ona verdiğim bol rızıkla evliyalarıma karşı övünür, demiştir.

Eğer: "İnsanın "kötülük benden gitti" demekle suçlanmasının ve sevinmekle de kınanmasının mantığı nedir? Hâlbuki Allah Teala şehitler için: "Sevinirler?" demiştir, denilirse,

Buna İbn Enbari cevap vermiş ve şöyle demiştir. "Benden kötülük gitti" demesi, Allah'ın nimetini itiraf etmeyip, savulan beladan dolayı O'na şükretmemesinden dolayıdır. Onu sevinmekle kınaması da, sevinmenin şımarıklığa ve Allah'ın ibadetinden büyüksünmeye götürmesindendir. Şair şöyle demiştir:

Terslikler bana namusumu unutturmaz,
Neşe anında da üstümü başımı çıkarmam.

Yani şımarıklıktan böyle yapmam, demektir. Şehitlerin sevinmesinde ise ne kibir ne de kendini beğenme yoktur. Bilakis o, şükürle birleştiği için güzel görülmüştür.

إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿١١﴾

11- Ancak sabreden ve iyi şeyler yapanlar bundan müstesnadır ki, işte onlara bağışlanma ve büyük bir mükafat vardır.

"Ancak sabredenler müstesnadır": Ferra şöyle demiştir: Bu istisna insandandır, sabredenler insan manasınadır, mesela: "Şüphesiz insan ziyandadır, ancak iman edenler müstesnadır" *(Asr: 2, 3)* ayetlerinde olduğu gibi. Zeccac da: Bu istisna, birinciden değildir, mana da şöyledir, demiştir: Ancak sabreden öyle değil. İbn Abbas da şöyle demiştir: Birinci sıfat kafirlerindir, sabredenler ise Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır.

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ
أَن يَقُولُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ كَنزٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ
إِنَّمَا أَنتَ نَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿١٢﴾

12 – Belki de sen, onların: "Ona bir hazine indirilmeli değil miydi? Yahut onunla beraber bir melek gelmeli değil miydi?" demelerinden, sana vahyedilenlerin bazılarını terk edeceksin ve buna göğsün daralacaktır. Sen ancak bir uyarıcısın. Allah her şeye vekildir.

"Belki de sen, sana vahyedilenlerin bazısını terk edeceksin": İniş sebebi şudur: Mekke kafirleri, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Bundan başka bir Kur'an getir yahut onu değiştir" *(Yunus: 15)* dediler; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de Müslüman olurlar ümidiyle onlara tanrılarının ayıplarını duyurmamak istedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Mukatil, demiştir. Ayetin manasında iki görüş vardır: *Birincisi:* Belki de sen tanrıların durumuyla ilgili olarak sana vahyedilenlerin bir kısmından vaz geçmek istiyorsun ve: "Ona bir hazine indirilmeli değil mi?" demeleri korkusuyla da yüklendiğin şeye göğsün daralıyor. *İkincisi:* Belki de sen aklını karıştırmalarından

dolayı onların seni Rabbinin emri olan bazı vahiylerden uzaklaştıracaklarını sanıyorsun. Ayette geçen daik: Dar manasınadır. Zeccac şöyle demiştir: "Demelerinden sözünün, "demelerini istemediğinden" manasına olduğunu söylemiştir. Senin görevin onları sana indirilen vahiyle uyarmaktır, yoksa onların teklif ettikleri mucizeleri getirmek değildir.

"Allah her şeye vekildir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah her şeyin muhafızıdır. *İkincisi:* Her şeye şahittir. Biz de bunu Al-i İmran: 173'te zikretmiş bulunuyoruz.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ
وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٣﴾
فَإِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنْزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَأَنْ لَا إِلَٰهَ
إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٤﴾

13 – Yoksa: "Onu (Kur'an'ı) kendisi mi uydurdu?" diyorlar. De ki: Siz de onun gibi uydurulmuş on sure getirin ve eğer doğru söylüyorsanız Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini çağırın.

14 – Eğer sana cevap vermezlerse, bilin ki o, ancak Allah'ın ilmi ile indirilmiştir ve O'ndan başka İlah yoktur. Artık sizler Müslümanlarsınız, değil mi?

"Em yekulunefterahu": "Em" edatı, "bel = hayır" manasınadır. "İfterahu" da: Kendi uydurdu, demektir. "De ki. Getirin onun gibi on sure": Bana cevap için belagatli on sure, "uydurulmuş": Sizin iddianıza göre. "Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini çağırın": Benzerini getirmede yardımcı olmak üzere. "Eğer doğru iseniz": "Onu kendi uydurdu" sözünüzde.

"Eğer size cevap vermezlerse": Benzerini getirmede, o zaman delil karşısında mağlup olmuşlar, demektir.

Eğer: "Nasıl: De ki: getirin" sözünde tekil kullandı da, "eğer size cevap vermezlerse" sözünde çoğul kullandı?" denilerse, buna iki cevap verilir: *Birincisi:* İki yerde de hitap Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'edir. Bu durumda "size" hitabı saygı ve ululama için olmuş olur. Çünkü teke çoğul lafzı ile hitap etmek onu ululamaktır. Bu da müfessirlerin görüşüdür. *İkincisi:* O, birincide Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitap olduğu için tekil yapmış, ikincide de

Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabına hitap olduğu için çoğul yapmıştır. Bunu da İbn Enbari, demiştir.

"Bilin ki ancak Allah'ın izni ile indirilmiştir": Bunda da iki görüş vardır: Onu, indirdiğini bilerek ve onun kendisi tarafından hak olduğunu bilerek indirmiştir. *İkincisi:* Onu içindeki gaybi haber vererek, bu da olmuş ve olacak şeye delalet ederek indirmiştir. Bu ikisini Zeccac zikretmiştir.

"O'ndan başka İlah yoktur": Yani bunu bilin, demektir. "Artık sizler Müslümanlarsınız, değil mi?": Bu istifham da emir manasınadır. Bununla kimlere hitap edildiği hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Mekke halkıdır. Müslüman olmalarının manası da Allah'a ihlasla ibadet etmeleridir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *İkincisi:* Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır. Bunu da Mücahit, demiştir.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا
وَزِينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ
﴿١٥﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا النَّارُۘ وَحَبِطَ
مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

15 – Kim dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsa, onlara amellerini tam olarak veririz. Onların orada hakları kısılmaz.

16 – İşte onlar için ahirette ateşten başka bir şey yoktur. Yaptıkları orada boşa gitmiştir ve yaptıkları hükümsüzdür.

"Kim dünya hayatını ve süsünü istiyorsa": Kimler hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O bütün insanlar hakkında geneldir, bu da çoğunluğun görüşüdür. *İkincisi:* O, ehl-i kıble (Müslümanlar) hakkındadır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *Üçüncüsü:* O, Yahudi ve Hıristiyanlar hakkındadır, bunu da Enes, demiştir. *Dördüncüsü:* O, gösteriş için ibadet edenler hakkındadır, bunu da Mücahit, demiştir. Ata da İbn Abbas'tan: Kim peşin dünyayı ister ve öldükten sonra dirilmeye ve amelin karşılığına inanmazsa dediğini rivayet etmiştir. Başkası da: O, ancak kafir hakkındadır, çünkü mü'min dünyayı da ahireti de ister, demiştir.

"Onlara amellerini tam olarak veririz": Yani amellerinin karşılığı-

nı, demektir. "Orada": Said bin Cübeyr: Yaptıkları iyiliğin karşılığı dünyada verilir, demiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Kim sadaka ve sıla-i rahim gibi bir amel eder de Allah'ın rızasını kastetmezse, Allah onun sevabını dünyada verir ve dünyada onu belalardan esirger.

"Onların orada": İbn Abbas: Yani dünyada, demiştir. "Hakları kısılmaz": Dünyada amellerinden hiçbir şey eksiltilmez. "İşte onlar": Yani Allah'tan başkası için amel edenler, "onlar için ahirette ateşten başka bir şey yoktur ve yaptıkları boşa gitmiştir": Yani dünyada yaptıkları iyilikler. Allah'tan başkası için "yaptıkları da boşa gitmiştir".

İçlerinde Mukatil'in de bulunduğu bir grup müfessir: Bu ayete göre, kim ameliyle dünyayı isterse ona amelinin sevabı olan rızık ve hayır orada verilir. Ancak bu ayet: "Dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını dünyada hemen veririz" *(İsra: 18)* kavli ile neshedilmiştir, demişlerdir. Bu doğru değildir; çünkü ancak O'nun dilediğine eksiksiz verilir (her dünyalık isteyene değil. Mütercim).

أَفَمَنْ كَانَ
عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ
مُوسٰى إِمَامًا وَرَحْمَةً أُولٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ
مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ
إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٧﴾
وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا أُولٰئِكَ يُعْرَضُونَ
عَلٰى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هٰؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلٰى رَبِّهِمْ
أَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٨﴾

17 – (Hiç bu); Rabbinden bir delil üzerinde bulunan, onu O'ndan bir şahit takip eden ve ondan önce de Musa'nın kitabı önder ve rahmet olarak (kendisini haber veren) kimse gibi midir? İşte onlar ona iman ederler. Hiziplerden kim onu inkar ederse, ona va'dedilen yer ateştir. Öyleyse ondan şüphe içinde olma. Çünkü o, Rabbinden (gelen) haktır. Ancak insanların çoğu iman etmezler.

18 – Allah'a yalan uydurandan daha zalim kimdir? İşte onlar Rablerine sunulurlar. Şahitler: "İşte Rablerine yalan söyleyenler bunlardır" derler. Bilin ki Allah'ın laneti zalimlerin üzerinedir.

"(Hiç bu); Rabbinden bir delil (beyyine) üzerinde olan gibi midir?": Beyyineden ne murat edildiği hususunda dört görüş vardır:

Birincisi: O dindir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *İkincisi:* O Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Kur'an'dır, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Dördüncüsü:* Beyan (açıklama)dır. Bunu da Mukatil, demiştir. "Men" (kim) ile işaret edilen hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da İbn Abbas ile cumhur, demiştir. *İkincisi:* Onlar Müslümanlardır. Bu da Dahhak'ın görüşünün sonucudur. "Yetluhu": Bunun üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onu takip eder (ona uyar) demektir. *İkincisi:* Onu okur, demektir. "Yetluhu"daki he zamiri konusunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir. *İkincisi:* Kur'an'a racidir. "Onun gibi uydurulmuş on sure getirin" *(Hud: 13)* ayetinde de konusu geçmiştir.

Şahitten ne kastedildiği hususunda da sekiz görüş vardır:

Birincisi: O Cebrail'dir. Bunu da İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Mücahit, İkrime, İbrahim ve diğerleri demişlerdir.

İkincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Kur'an okuyan dilidir. Bunu da Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh ile Hasen, Katade ve diğerleri demişlerdir.

Üçüncüsü: O, Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh'tır, "yetluhu" da ona tabi olur manasınadır. Bunu da bir topluluk Ali bin Ebu Talib'ten rivayet etmiş; Muhammed bin Ali ile Zeyd bin Ali de böyle demişlerdir.

Dördüncüsü: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir; o, Allah Teala'dan şahittir. Bunu da Hasen bin Ali radıyallahu anh, demiştir.

Beşincisi: O, onu muhafaza eden ve onu doğru yola sevk eden melektir, bunu da Mücahit, demiştir.

Altıncısı: O, Kur'an'ı tasdik ederek okuyan İncil'dir; her ne kadar Kur'an'dan önce inmişse de böyledir. Çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i Tevrat müjdelemiştir. Bunu da Ferra, demiştir.

Yedincisi: O; Kur'andır, onun nazım ve i'cazı (mucizeliği)dir. Bunu da Hüseyn bin Fadl, demiştir.

Sekizincisi: O; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şekli (eşkâli), yüzü ve özellikleridir. Çünkü her akıllı kimse ona baktığı zaman onun, Allah'ın Peygamberi olduğunu anlar.

"Minhu"daki he zamirinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah Teala'ya racidir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir. *Üçüncüsü:* Beyyineye (delile) racidir.

"Ve min kablihi (ondan önce)": Bu he zamirinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, bunu Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Kur'an'a racidir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Üçüncüsü:* İncil'e racidir.Yani İncil'den önce "Musa'nın kitabı" tasdik ederek Muhammed'e tabi olur. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir, mana da şöyledir: Bundan önce de Musa'nın kitabı, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in durumunu açıklayan bir delil olur. Bu durumda "kitabu Musa" kavli, "ve yetluhu şahidün minhu" kavli üzerine matuf olur, yani onu Musa'nın kitabı okur (izah eder) demek olur. Çünkü Musa ile İsa, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i Tevrat ve İncil'de müjdelemişlerdir. "İmamen" de hal olarak mansuptur.

Eğer: "Onu Tevrat nasıl okur ki o, ondan öncedir?" denilerse, şöyle cevap verilir: Onu müjdeleyince sanki onu okumuş gibi okur. Çünkü tasdik ederek ona tabi olmuştur.

İbn Enbari şöyle demiştir: "Kitabı Musa" mana itibarı ile mef'uldur, çünkü (lienne Cibrile telahu ala Musa, demektir (Cebrail onu Musa'ya okumuştur). Kitap merfudur, aslında o arkasında gizli bir şeyin mef'uludur, tevili (açılımı) da şöyledir: Ve min kablihi kitabu Musa, yani telahu Cibrilü eydan. Nitekim Araplar: Ekremtü ahake ve ebuke, der ve eb kelimesini merfu okurlar; yeni cümle kurmuş gibi vehüve mükremün demek isterler. Mana da: Ona da ikram edilmiştir, demektir. Bazıları da, kitabu Musa'nın fail olduğuna kail olmuşlardır; çünkü o da İncil'in okuduğu gibi Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i tasdik ederek okumuştur.

Ayetin özeti şöyledir: Rabbinden bir delil üzerinde olan, böyle olmayan gibi midir? Zeccac şöyle demiştir: Zıddı (yani böyle olmayan) zikredilmemiştir; çünkü arkasında ona delil vardır, o da: "Meselül fekirayni kela'ma velasammi" *(Hud: 24)* kavlidir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ayetten önce, dünyaya meyleden bir kavim zikredilince, bu ayet geldi, kelamın takdiri de şöyledir. Hali böyle olan kimse, dünyayı isteyen kimse gibi midir? Cevaptan yukarıda geçen ile yetinildi. Çünkü onda bunu gösteren delil vardır. İbn

Enbari de şöyle demiştir: Hazfedilmesi, mananın açık olmasındandır. Kur'an'da ve şiirde hazfedilip de takdir edilen çok şey vardır, mesela şair şöyle demiştir:

Yemin ederim ki eğer bize O'nun elçisi olarak senden başkası gelseydi,

Fakat seni asla reddetmeyiz

(onu reddederdik demek istiyor ve bu kısmı atmıştır. Mütercim).

Eğer: Rabbinden bir delil üzerinde olandan Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem murat edilirse, ayetin manası şöyle olur: Bu Peygamber'e bir şahit tabi olur o da Cebrail aleyhisselam'dır. "Minhu": Yani Allah'tan demek olur. "Şahid"in Ali bin Ebu Talib olduğu da denilmiştir. "Minhu" (ondan): Yani Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den, demek olur. "Yetluhu" onu, yani Kur'an'ı Cebrail okur, diyenler olmuştur ki o Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in Allah katından geldiğine şahittir. Şöyle de denilmiştir: Kur'an'ı Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem okur ve o, Allah'tan gelen bir şahittir. Kur'an'ı Peygamber'in dili okur; öyleyse onun dili O'ndan bir şahittir. Bir şahit Muhammed'i tasdik ederek ona tabi olur da denilmiştir ki o da Allah Teala tarafından gönderilen Cebrail'dir. Peygamber'e kendi nefsinden bir şahit de tabi olur denilmiştir ki o da onun hâli ve doğruluğuna delalet eden tavır ve hareketidir. Eğer: Rabbinden bir delil üzerine olanlar Müslümanlardır, dersek, mana şöyle olur: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e tabi olurlar, o da delil (rehber)dir. Bu Peygamber'e de onu tasdik eden bir şahit tabi olur.

"Önder ve rahmet olarak": Ona önder denilmesi, doğru yolun onunla bulunmasındandır. Rahmettir, yani rahmet sahibidir, demektir. Bundan da Tevrat'ı murat etmiştir, çünkü o, ona iman eden için rehber idi ve rahmete sebep idi.

"İşte onlar": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Musa'nın ashabına işarettir. *İkincisi:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabına işarettir. *Üçüncüsü:* Musa, İsa ve Muhammed ümmetlerinden hakka tabi olanlara işarettir.

"Bihi"deki he üzerinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Tevrat'a racidir. *İkincisi:* Kur'an'a racidir. *Üçüncüsü:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir.

"Hiziplerden": Kimlerin murat edildiğine dair dört görüş vardır: *Birincisi:* Bütün milletlerdir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Yahudi ve Hıristiyanlardır, bunu da Katade, demiştir. *Üçün-*

cüsü: Kureyş'tir, bunu da Süddi, demiştir. *Dördüncüsü:* Ümeyye oğulları, Muğire bin Abdullah el – Mahzumi oğulları ve Ebu Talha bin Abdüluzza ailesidir. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Ona va'dedilen yer cehennemdir": Yani onun varacağı yer cehennemdir, demektir. Hassan bin Sabit şöyle demiştir:

Onları kuşluk vakti ölüm havuzlarına sürdünüz,
Onların varacağı yer cehenemdir, ölüm de onlara yetişecektir.

"Fela tekü fi miryetin minh": Hasen ile Katade, Kur'an'ın her yerinde mimin zammesi ile "müryetin" okumuşlardır. Kinaye (hu zamiri) ile ne kastdedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, kafirin sonunu haber vermektir, mana da şöyledir: Ona inanmayanların sonunun ateş olacağında şüphe etme. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür.

O, Kur'andır, mana da şöyledir: Kur'an'ın Allah tarafından olduğunda şüphe etme. Bunu da Mukatil, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Burada insanlardan maksat: Mekke halkıdır.

"İşte onlar Rablerine sunulurlar": Başkaları da sunulacak olmakla beraber yalnız onlardan bahsedilmesi, onlardan behemehal intikam alınacağını tekit etmek içindir.

"Şahitler" gelince: Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Onlar peygamberlerdir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* Meleklerdir, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Bütün mahşer halkıdır, yine bunu da Katade, demiştir. Mukatil de: "Şahitler": İnsanlardır, demiştir. Nitekim: "Şahitlerin önünde" denir ki: İnsanların önünde, demektir. *Dördüncüsü:* Melekler, peygamberler ve ümmet-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem, insanlara şahitlik ederler, organlar âdemoğluna şahitlik eder. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Beşincisi:* Peygamberlerle mü'minlerdir, bunu da Zeccac, demiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Şahitlerin Allah Teala'nın bildiği bir şeyi haber vermelerinin faydası: Şahitlik edilen konunun önemini ve inkarı mümkün olmadığını göstermektir.

الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ
وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿١٩﴾

19 – Onlar ki insanları Allah'ın yolundan çevirirler ve ona bir eğrilik ararlar. Onlar ahireti de inkar ederler.

"Onlar ki insanları Allah'ın yolundan çevirirler": Bunun tefsiri yukarıda geçmiştir *(A'raf: 45)*.

"Vehüm bilahireti hüm kafirun": Hüm zamirinin iki defa tekrar edilmesi, küfür hallerini vurgulamak içindir.

أُولَٰئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُم مِّن دُونِ اللَّهِ
مِنْ أَوْلِيَاءَ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ
السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ ﴿٢٠﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا
أَنفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢١﴾

20 – İşte onlar yeryüzünde (bizi) aciz bırakamazlar ve onlar için Allah'tan başka dostlar yoktur. Onların azapları katlanır. Çünkü onlar (hakkı) dinleyemiyor ve (onu) göremiyorlar.

21 – İşte onlar kendilerini ziyan ettiler ve uydurdukları şeyler de onlardan kaybolup gitti.

"İşte onlar yeryüzünde bizi aciz bırakamazlar": İbn Abbas: Yere emredip de onları yutmasını emretmemi önleyemezler, demiştir.

"Onlar için Allah'tan başka dostlar yoktur": Yani onların taptıkları arasında benim azabımı önleyecek dostu yoktur, demektir. İbn Enbari şöyle demiştir: Araplarda: Benden kaçacak ne bir dağın ne de bir deliğin yoktur, sözü yaygın olduğu için Allah Teala onlara bu kabilden şunu bildir ki, onlar O'ndan kaçıp kurtulamazlar, bütün yeryüzünü dolaşsalar onun azabına engel olacak bir şey bulamazlar. "Dostlardan" kavlinde gizli söz vardır, özeti şöyledir: Onları Allah'ın azabından kurtaracak dostlar yoktur. Bu kısım, belli olduğu için atılmıştır.

"Onların azabı katlanır": Yani insanları Allah'ın yolundan çeviren başkanların azabı katlanır. Bu da onları saptırmalarından ve başkalarının onlara uymalarındandır. Zeccac şöyle demiştir: Yeryüzünde bizi aciz bırakamazlar": Yani dünyada demektir. Ve onları Allah'ın intikamından alıkoyacak dostları yoktur. Sonra yeni söze başlayıp: "Onlar için azap katlanır", dedi. Bu da O'nun Peygamberini, ölümden sonra dirilip mahşerde toplanma gibi büyük olayları inkar etmelerinden dolayıdır.

"Onlar hakkı dinleyemiyorlardı": Bundan kimlerin kastedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kafirlerdir. Sonra bunun manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar hayrı dinlemeye, hakkı görmeye ve Allah'a itaat etmeye güç yetiremediler. Çünkü Allah Teala onlarla bunun arasına girdi. Bu da İbn Abbas ile Mukatil'in görüşlerinden çıkarılmıştır. *İkincisi:* Mana şöyledir: Dinleyebilecekleri halde dinlemedikleri ve Allah'ın delillerini görüp ibret alabilecekleri halde almamaları nedeniyle onlara azap katlandı. "makânu": Bima kânu demektir. Be hazfedilmiştir, nitekim Araplar: Leecziyenneke ma amilte ve bima amilte (çalışmanın karşılığını mutlaka vereceğim), derler. Bunu da Ferra zikretmiştir. İbn Enbari de kanıt olarak şu beyti getirmiştir:

Biz çiğ eti pahalıya alır,
Tencelerde pişirdikten sonra misafire bolca ikram ederiz.

Beytte geçen, nuğalillahme, nuğali billahmi, demektir. *Üçüncüsü:* Onlar şiddetle küfürlerinden ve Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e aşırı düşmanlıklarından dolayı onun dediklerini anlamayamadılar. Bunu da Zeccac demiştir.

İkincisi: Onlar putlardır, mana da şöyledir: Tanrılarının ne kulakları ne de gözleri vardır, bunun için dinleyemediler ve göremediler. Buna göre "makânu" sözü onların dostlarına raci olur ki onlar da putlardır. Yine bu mana da İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ
فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ الْاَخْسَرُونَ ﴿٢٢﴾ اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ وَاَخْبَتُوا اِلٰى رَبِّهِمْ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا
خَالِدُونَ ﴿٢٣﴾ مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْاَعْمٰى وَالْاَصَمِّ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ
هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

22 – Şüphe yok ki onlar ahirette en çok ziyan edenlerin ta kendileridir.

23 – Şüphesiz onlar ki iman ettiler, iyi şeyler yaptılar ve Rablerine boyun eğdiler, işte onlar cennet yaranıdırlar. Onlar orada ebedi kalıcılar.

24 – O iki grubun hali kör ve sağırla gören ve işitenin hali gibidir. Bunların hali bir olur mu? Öğüt almıyor musunuz?

"Lacereme": İbn Abbas: Gerçekten onlar ziyan edenlerdir, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: "Lacereme" aslında labüdde ve lamehalete (şüphe yoktur) demektir. Böyle devam etti, sonra çok kullanılınca, "gerçekten" manasına geldi. Baksanıza, Araplar, Lacereme leatiyenneke (şüphe yok sana geleceğim), lacereme lekad ahsente (gerçekten iyi ettin) derler ki aslı ceremtü'den gelir ki, günah işledim, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: "Lacereme": Faydalı olduğunu zannetleri şeyi bertaraf etmektedir, sanki mana şöyledir: Layenfaahüm zalike cereme ennehüm filahireti hümül ahserun: Yani bu fiil onları ahirette hüsrana götürdü demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "La" kafirlerin ahirette şerden kurtulacaklarını zannettikleri şeyi rettir, mana da şöyledir: Azabım onlardan def olmaz, onlara olan gazabımı çevirecek bir dost da bulamazlar. Sonra "cereme" ile yeni bir söze başladı, bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, şu manayadır: Kesebe küfrühüm vema kadderu minel batıli vukual azabi bihim (küfürleri ve takdir ettikleri batıl onlara azaba düşmeyi kazandırdı); cereme fiili mazidir, manası da kesebe (kazandırdı)dır. Faili ise tahtinde müstetir küfür ve batıldır.

İkincisi: Cereme'nin manası: Gerçekleştirdi ve doğruladı demektir. O fiil mazidir, faili de altında gizlidir. Mana da şöyledir: Ehakka küfrühüm vukual azabi velhüsrani bihim (küfürleri onlara azap ve hüsran kazandırdı). Şair de şöyle demiştir:

Ebu Uyeyne'ye öyle bir darbe indirdi ki
Sonunda Fezare kabilesinin kızmasını temin etti (ceremet).

O vuruş Fezare'yi öfkelendirdi demek istemiştir. Araplardan kimileri "cereme" lafzını özellikle "la" ile birlikte kullandığı zaman bozarlar; bazıları: "La cürm" derler. Başkaları: mimi atarak "Lacer" derler. "La za cerem", mimsiz şekilde "la za cer", "vela in za cerem", "vela an za cerem" diyenler de vardır ki hepsi aynı manayadır, gerçekten, demektir.

"Ve ahbetu ila rabbihim": Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: Rablerinden korktular, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Rablerine döndüler, bunu da el-Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Rablerine tövbe ettiler, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Rablerinde huzur buldular, bunu da Ferra, demiştir. *Yedincisi:* Rablerine tevazu gösterdiler bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Eğer: "Ve ahbetu ila rabbihim" deyiminde neden "İla" lam'a tercih edildi? Hâlbuki adet icabı ahbetu lirabbihim denilmeli idi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Mana: Korkularını, huşularını ve ihlaslarını Rablerine yönelttiler ve Rablerinde huzur buldular, demektir. Ferra da şöyle demiştir: Araplar bazen "ila" yerine lam kullanırlar, mesela: "Bienne rabbeke evlah leha" *(Zelzele: 5)*; "ellezi hedana lihaza" *(A'raf: 43)* ayetlerinde olduğu gibi. Arapçada: Fülanün yuhbitü ilallah deyip de, yef'alü zalike muveccihehu ilallah (bunu Allah'a yönelerek yapıyor) manasına almak caizdir. Bazı müfessirler de şöyle demişlerdir: Bu ayet Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı hakkında, önceki de müşrikler hakkında nazil olmuştur. Sonra iki grup için bir misal getirip: "İki grubun hali körle sağır gibidir" dedi. Mücahit şöyle demiştir: İki grup: Mü'minle kafirdir. Kör ile sağır kafirdir, görenle işiten de mü'mindir. Katade de şöyle demiştir: Kafir haktan kör ve sağır olandır, mü'min de hakkı gören, onu işiten, sonra da ondan yararlanandır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bu kelamda söylenmeyen kelime vardır, takdiri de: Meselül ferikayni kemeselil a'ma demektir (iki gurubun hali körün hali gibidir). Zeccac da şöyle demiştir: Müslümanlar grubunun hali görenle işiten, kafirler grubunun hali de kör ile sağırın hali gibidir. Çünkü onlar düşmanlıklarında ve anlamamalarında işitmeyen ve görmeyen gibidir.

"Bu ikisinin halleri bir olur mu?": Yani eşit değildirler, demektir. Mana da şöyledir: Nasıl bu ikisi sizce eşit değilse, kafirle mü'min de Allah katında eşit değildir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Burada "hel" edatı olumluluk bildirir, soru manasına değildir. Mana da: Bir olmazlar demektir. Ferra da şöyle demiştir: "Yestevun" dememesi, körle sağırın aynı cinsten ve işitenle görenin de aynı cinsten olmasındandır. Mesela biri: Merertü bilakili velebibi (akıllı ve zekiye rastladım) demesi gibi ki ikisi aynı kişidir. Şair de şöyle demiştir:

Bilmiyorum, bir yere gitmeye niyetlendiğim zaman,
Hayrı kastederek, karşıma hangisinin çıkacağını.

Tesniye kalıbı ile "eyyühüma" (hayırla şerden hangisini) dedi, hâlbuki yalnız hayrı zikretti; çünkü mana bilinmektedir. Zira hayrı arayan şerden kaçar. İbn Enbari de şöyle demiştir: Körle sağır kafirin sıfatları, işitenle gören de mü'minin sıfatlarıdır. Dört mevsuf varken fiil iki mevsufa yöneltildi. Nitekim şöyle dersin: Elakıl velalim vezzalim velcahil hadara meclisi (akıllı ile alim ve zalim ile cahil meclisime geldiler). Dört şeyden bahsettikten sonra ikiden haber verirsin. Çünkü ilimle nitelenen kişi aynı zamanda akılla da nitelenendir. Cahillikle nitelenen de zulümle nitelenendir. Nitelenen iki olunca, onlardan haber de iki ile verilmiş, sıfatların ayrı olmasına iltifat edilmemiştir. Baksanıza

şöyle demen caizdir: Eledibü Vellebibü velkerimü velcemilü kasadeni (edepli, akıllı, kerem sahibi ve güzel kişi beni ziyaret etti). Birkaç sıfat geçtikten sonra fi'li tekil olarak kullandı, çünkü bunlarla nitelenen tek kişidir. Sıfatları sıfatların üzerine atıf harfi ile atfetmek caizdir. Mesela: "Ettaibunel abidune" *(Tevbe: 112)* dedikten sonra: "elamirune bilmearufi vennahune anilmünker" demiş; vavın gelmesi emredenlerle men edenlerin ayrı olmalarını gerektirmemiştir. Şöyle de denilmiştir: İyiliği emreden aynı zamanda kötülükten de men eder. Vavın gelmesi, iyiliği emretmeye delalet eder. Çünkü iyiliği emretme, kötülüğü men etmekten ayrılamaz, ama hamd edenler seyahat edenlerden, seyahat edenler de hamd edenlerden ayrı olabilir. Bu aynı zamanda Arapların mevsuf bir iken sıfatı sıfatın üzerine atfettiklerini de gösterir. Şairin, Said bin Amr bin Osman Bin Affan'a şöyle hitap etmesi gibi.

Said, Amr'ın oğlu zannediyor ki,
Beni horladığı zaman ben buna razı olacağım.

İbn Amr'ı, Said'in üzerine atfetmiştir, hâlbuki ikisi birdir.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا
اِلٰى قَوْمِه۪ٓ اِنّ۪ي لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۙ ﴿٢٥﴾ اَنْ لَا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَۜ اِنّ۪ٓي
اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ اَل۪يمٍ ﴿٢٦﴾ فَقَالَ الْمَلَاُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا
مِنْ قَوْمِه۪ مَا نَرٰيكَ اِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرٰيكَ اتَّبَعَكَ
اِلَّا الَّذ۪ينَ هُمْ اَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّاْيِۚ وَمَا نَرٰى لَكُمْ
عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِب۪ينَ ﴿٢٧﴾ قَالَ يَا قَوْمِ
اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَاٰتٰين۪ي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِه۪
فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْۜ اَنُلْزِمُكُمُوهَا وَاَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ ﴿٢٨﴾
وَيَا قَوْمِ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًاۜ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَمَٓا اَنَا۬
بِطَارِدِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُواۜ اِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَلٰكِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ قَوْمًا
تَجْهَلُونَ ﴿٢٩﴾

25 – Andolsun biz, Nuh'u kavmine gönderdik. "Şüphesiz ben, sizin için apaçık bir uyarıcıyım" (dedi).

26 – "Allah'tan başkasına ibadet etmeyesiniz, diye. Şüphesiz ben sizin için acıklı bir günün azabından korkuyorum".

27 – Kavminden ileri gelen kafirler: "Biz seni ancak kendimiz gibi bir insan görüyoruz ve sana ancak basit görüşlü ayak takımımızın tabi olduğunu görüyoruz. Senin için üzerimizde bir üstünlük görmüyoruz. Bilakis sizi yalancılar zannediyoruz" dediler.

28 – O da: "Ey kavmim, söyleyin bana, ya ben Rabbimden bir kanıt üzerinde isem, bana kendi katından bir rahmet vermiş de bu size gizli kalmışsa? Hoşlanmadığınız halde sizi ona zorlayacak mıyız?"

29 – "Ey kavmim, buna karşı sizden bir mal istemiyorum. Benim ücretim ancak Allah'ın üzerinedir. Ben, iman edenleri kovacak değilim. Çünkü onlar, Rablerine kavuşacaklar. Ancak ben sizi cahillik eden bir kavim olarak görüyorum".

"Velekad erselna Nuhan ila kavmihi inni": İbn Kesir, Ebu Amr ve Kisai, hemzenin fethi ile: "Enni" okumuşlardır. Takdiri de: Erselnahu bienni, şeklindedir. Aslında, "biennehu lehüm nezirün" şeklinde olmalı idi. Fakat gaipten haber sigasından Nuh kavmine hitaba geçilmiştir. Nafi, Asım, İbn Amir ve Hamze de, hemzenin kesri ile: "İnni" okumuşlar, kavl maddesi gizlemişlerdir; takdiri de: "Fekale lehüm inni nezirün" şeklindedir.

"Seni ancak kendimiz gibi bir insan olarak görüyoruz": Yani bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Senin bize üstünlüğün yoktur. Erazil lafzına gelince, İbn Abbas: Aşağılar, ayak takımı, demiştir. İbn Kuteybe de: O, "erzel"in çoğuludur, recülün rezlün, ve kad rezüle rezaleten ve rüzuleten babından gelir, demiştir. Erazilin manası da: Kötü kimseler, demektir.

"Badiyerre'y": Çoğunluk hemzesiz olarak "badiye" okumuştur. Ebu Amr ise dald'dan sonra hemze ile okumuştur. "Er – Re'y" lafzını Ebu Amr'ın dışındakilerin hepsi hemze ile okumuşlardır. Ulemanın hemzesiz "badi" kelimesinin manası üzerinde üç görüşü vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Sana ancak aşağı ve ayak takımımızın ilk görüşte uyduklarını görüyoruz. Yani şöyle demek istiyorlar: Onlardaki bu akıl noksanlığı hiç kimseye kapalı değildir ki bize muhalefet etsinler. Bu Mukatil ile diğerlerinin görüşüdür.

İkincisi: Mana şöyledir: Bu topluluk görünürde sana tabi olmuşlardır; onların içinde ise bunun aksi vardır.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Onlar dış görüşleri ile sana tabi oldular; eğer senin dediklerini iyice düşünseler ve üzerinde dursalardı, sana tabi olmazlardı. Bu iki görüşü Zeccac, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu üç görüş, hemzesiz okuyanlara göredir. Çünkü o beda yebdu babındandır ki görünmek manasınadır. Ama kim de "badi'" diye hemzelerse, onun manası da: İlk düşüncedir, yani: Sana ilk gördüklerinde tabi olmuşlardır. Eğer düşünselerdi onlar da bizim gibi sana inanmazlardı, demektir.

"Sizin için üzerimizde bir üstünlük görmüyoruz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Yaratılışta bir üstünlük görmüyoruz. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Mal, mülk vb. şeylerde bir üstünlük görmüyoruz. Bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Siz Nuh'a tabi olmakla üstün kılınmadınız, bize muhalefetiniz de bir fazilet değildir ki onu elde etmek için size tabi olalım. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Bilakis sizi yalancılar zannediyoruz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sizi kesin olarak böyle biliyoruz. *İkincisi:* Sizi böyle sanıyoruz. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Söyleyin bana, ya ben Rabbimden bir kanıt üzerinde isem": Yani bir yakîn ve basiret üzerinde isem, demektir. İbn Enbari şöyle demiştir: "İn küntü" şarttır, arkasından şüphe istemez; şüphe ancak batıl ehli muhataplarda olur. Takdiri şöyledir: Ben size göre Rabbimden bir kanıt üzerinde isem. "Ve bana kendi katından bir rahmet vermişse": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O peygamberliktir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Hidayettir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Feummuiyet aleyküm": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, mim şeddesiz ve ayın da meftuh olarak: "Feamiyet" okumuşlardır. İbn Kuteybe de mana şöyledir, demiştir: Ona karşı kör oldunuzsa. Amiye aleyyel emrü denir ki, meseleyi anlamadım demektir. Amiytü anhu da aynı manayadır. Ferra şöyle demiştir: Bu Arapların fiil isnat ettikleri şeylerdendir, mesela: Yüzük parmağıma girdi, mest ayağıma girdi, gibi. Aslında parmak yüzüğe girer ve ayak meste girer. Durum bilindiği takdirde bunu caiz görmüşlerdir. Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, ayının zammesi ve mimin şeddesi ile "Feummiyet" okumuşlardır. İbn Enbari bunun manası şöyledir demiştir: Allah sizi ondan kör etti, çünkü siz bedbahtlığa mahkum kimselersiniz. Übey bin Ka'b ile A'meş de böyle: "Feammaha aleyküm" (Allah sizi ondan kör etti) okumuşlardır.

İşaret edilen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Kanıttır. *İkincisi:* Rahmettir.

"Sizi ona zorlayacak mıyız?": Yani onu kabul etmeye zorlayacak mıyız? Bu da manası ret olan bir istifhamdır: Sizi kendiliğimizden zorlamaya gücümüz yetmez, demektir. Katade de şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki eğer Allah'ın Nebisinin (Nuh'un) gücü yetseydi kavmini ona zorlardı, fakat buna gücü yetmedi. Şöyle de denilmiştir: Nuh'un maksadı onların: "Sizin için bize karşı bir üstünlük görmüyoruz" sözlerine cevap vermek idi; böylece kendisinin üstünlüğünü ve Rabbinden getirdiği şeylere iman edenlerin üstünlüğünü açıklamak istedi. Çünkü Allah ona kendi katından bir rahmet vermiş ve yalanlayanlardan ise bu çekilip alınmıştı.

"Buna karşı sizden istemiyorum": Yani nasihatime ve sizi davetime karşı, demektir. "mal" (para, ücret): İstemiyorum ki beni itham edesiniz. İbn Enbari şöyle demiştir: Rahmet; hidayet ve iman manasına olduğu için, müzekker kullanması (aleyhi) caiz olmuştur.

"Ben iman edenleri kovacak değilim": İbn Cüreyc şöyle demiştir: Ondan kibir ve gururlarından dolayı onları kovmasını istemişlerdi. O da: Onları kovmak benim için caiz değildir, çünkü onlar Rablerine kavuşacaklar, O da onlara imanlarının mükafatını verecek; kendilerine zulmeden ve kendilerini küçültenlerden de haklarını alacaktır.

"Ancak ben sizi cahillik eden bir kavim olarak görüyorum": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu işin Allah Teala tarafından olduğunu cahillik edip bilmiyorsunuz. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bana mü'minleri kovmamı emrettiğinizi bilmiyorsunuz. Bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ أَفَلَا
تَذَكَّرُونَ ﴿٣٠﴾ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ
الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ إِنِّي مَلَكٌ وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي
أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ إِنِّي إِذًا
لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا

فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ إِنَّمَا يَأْتِيكُمْ
بِهِ اللَّهُ إِنْ شَاءَ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٣٣﴾ وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي
إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ
هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٣٤﴾

30 – "Ey kavmim, eğer onları kovarsam, bana Allah'tan kim yardım eder. Hiç düşünmüyor musunuz?"

31 – Ben: "Yanımda Allah'ın hazineleri var, demiyorum. Gaybi de bilmem. Ben meleğim de demiyorum. Gözlerinizin hor gördükleri için: "Allah onlara asla bir hayır vermeyecektir" de demem. Onların içlerindekini Allah bilir. Şüphesiz ben, o takdirde elbette zalimlerden olurum".

32 – Onlar da: "Ey Nuh, gerçekten sen bizimle uğraştın, hem de çok uğraştın. Öyleyse, eğer doğru söyleyenlerden isen, ettiğin tehdidi bize getir" dediler.

33 – Dedi: "Onu size ancak Allah getirir. Ve siz O'nu aciz bırakacaklar da değilsiniz".

34 – "Eğer Allah sizi azdırmak istiyorsa, ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez. Rabbiniz O'dur ve yalnız O'na döndürüleceksiniz".

"Ey kavmim, bana kim yardım eder": Yani eğer onları kovarsam beni Allah'ın azabından kim kurtarır?

"Yanımda Allah'ın hazineleri var, demiyorum": İbn Enbari şöyle demiştir: Hazinelerden Allah'ın halktan gizlediği gayb ilmini kastetmiştir. Çünkü ona: Sana ancak onlar görünüşte tabi oldular, aslında seninle beraber değillerdir, demişlerdi. O da onlara: Benim yanımda Allah'ın gayb hazineleri yoktur ki onların içlerindekini bileyim, dedi. Neden gaybelere, hazineler, denildi? Çünkü onlar insanlardan saklı ve onlardan gizlidir de ondan. Süfyan bin Uyeyne de şöyle demiştir: Kur'an ayetleri hazinelerdir, bir hazineye girdiğin zaman ondakini tanımadan çıkmamaya çalış.

"Gaybi de bilmem": Şöyle denilmiştir: Onlara böyle demesi, şundan dolayıdır: Kuraklık olmuştu, ona, "yağmur ne zaman gelir?" dediler. "Azap ne zaman gelir?" diyenler de olmuştur. O da: Ben gaybi bilmem, dedi. "Ben bir meleğim de demiyorum": Bu da onların: "Sen de

bizim gibi bir insansın" *(Hud: 27)* sözlerine cevaptır. "Vela ekulu lillezine tezderi a'yunukum": Gözlerinizin mü'minlerden hakir ve küçük gördükleri için diyemem. Zeccac şöyle demiştir: "Tezderi": Az ve değersiz görmektir. Zereytü alerrecüli: Bir adamı ayıplamak ve yaptığını hor görmektir. Ezreytü bihi de: Kusurlu saymaktır. Tezderi'nin aslı: Tezteri'dir. Te, ze'den sonra geldiği için dal olmuştur. Çünkü te fısıltılı harflerdendir, fısıltılı harflerin sesi de gizlidir, ze'den sonra da te gizlenir; o nedenle sesi çıksın diye dal'a çevrilmiştir.

"Allah onlara asla bir hayır vermeyecektir": İbn Abbas: İman vermeyecektir, demiştir. Kelamın manası şöyledir: Onların içlerini bilme imkanım yoktur ki onlar için kesin bir şey söyleyeyim. Onları hor görmenizden dolayı ecirleri boşa gitmez. "Şüphesiz ben o takdirde elbette zalimlerden olurum": Eğer yukarıda zikri geçen sözleri dersem zalimlerden olurum. Eğer onları kovarsam zalimlerden olurum diyenler de olmuştur.

"Kad cadeltena" (bizimle uğraştın): Zeccac şöyle demiştir: Cidal aşırı derecede husumet ve tartışmadır. O, cedl kökünden alınmıştır ki ipi şiddetle bükmektir. Şahin kuşuna ecdel denir, çünkü o en şiddetli (yırtıcı) kuştur. Bu kelime: "Fe ekserte cedlena" şeklinde de okunmuştur.

"Bizi tehdit ettiğin şeyi getir": İbn Abbas: Azabı kastediyorlar, demiştir. "Eğer doğru söyleyenlerden isen": Onun bize geleceğini doğru söyleyenlerden isen, demektir.

"İn erettü en ansaha leküm": Bu ayette iki şart vardır; birincinin cevabı nasihattır, ikincinin cevabı da, faydadır.

"İn kânallahu yüridü en yuğviyeküm": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Sizi azdırmak isterse demektir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Sizi helâk etmek isterse, demektir. Bunu da İbn Enbari nakletmiş ve bu, kabul edilemez bir görüştür, demiştir. *Üçüncüsü:* Sizi azdırıp helak etmek isterse, demektir. Bunu da Zeccac, demiştir.

"O Rabbinizdir": Yani size en yakındır, mülkünde dilediği gibi tasarruf eder (davranır). "Yalnız O'na döndürüleceksiniz": Ölümden sonra.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَيٰهُ قُلْ
إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيَّ إِجْرَامِي وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ ﴿٣٥﴾

35 – Yoksa, "onu (Kur'an'ı) kendisi mi uydurdu?" diyorlar. De ki: "Eğer ben uydurdu isem, günahım banadır. Ben sizin işlediğiniz günahlardan beriyim".

"Em yekulune": Zeccac: Eyekulune ile eşittir, demiştir. "İfterahu": İbn Kuteybe: İftira: Uydurmaktır, demiştir. "Fealeyye icrami (günahım banadır)": Yani eğer ben yaptı isem o uydurmanın günahı banadır. "Ben sizin işlediğiniz günahlardan beriyim": İnanmamadan dolayı işlediğiniz günahlardan, demektir. Ebu'l – Mütevekkil ile İbn Semeyfa, hemzenin fethi ile: "Fealeyye ecrami" okumuşlardır.

وَأُوحِيَ
إِلَىٰ نُوحٍ أَنَّهُ لَن يُؤْمِنَ مِن قَوْمِكَ إِلَّا مَن قَدْ آمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ
بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

36 – Nuh'a şöyle vahyolundu: "Şüphesiz kavminden (şimdiye kadar) gerçek iman edenlerden başkası iman etmeyecektir. Sen onların yaptıklarına üzülme".

"Nuh'a şöyle vahyolundu: "Şüphesiz kavminden sana (şimdiye kadar) gerçek iman edenden başkası iman etmeyecektir" Müfessirler şöyle demişlerdir: Ona böyle vahyedilince onlara "Yeryüzünde kafirlerden hiç kimseyi bırakma" *(Nuh: 26)* diye beddua etmeyi caiz gördü.

"Fela tebteis": İbn Abbas ile Mücahit: Üzülme, demişlerdir. Ferra da: Kendini bırakıp üzülme, demiştir. Ebu Salih de İbn Abbas'tan: "Yaptıkları şey yüzünden" suya boğuldukları zaman üzülme, dediğini nakletmiştir.

وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا
وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُم مُّغْرَقُونَ ﴿٣٧﴾
وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِّن قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ قَالَ
إِن تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ ﴿٣٨﴾

37 – "Gemiyi gözümüzün önünde ve vahyimizle yap. Zalimler hakkında bana hitap etme. Çünkü onlar boğulmuşlardır".

38 – Nuh gemiyi yapıyordu; ne zaman kavminden bir cemaat yanından geçse onunla alay ediyorlardı. O da: "Siz bizimle alay ederseniz, sizin alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay ederiz" dedi.

"Vasnail fülke": Gemiyi yap, demektir (gemi sanayine dikkat. Mütercim).

"Bia'yünina": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Gözümüzün önünde, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Bizim esirgememizle, bunu da Rebi demiştir. *Üçüncüsü:* İlmimiz dahilinde, bunu da Mukatil, demiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Bizim ifadesini kullanması Arapların çoğulu tekil yerine kullanma adetlerinden dolayıdır. Mesela: Basra'ya gemilerle gittik dersin. Ayette çoğul kullanması şunun içindir: Çünkü Krallar: Biz emir verdik ve biz yasakladık, derler.

"Vahyimizle": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu yapmanı emretmemizle. *İkincisi:* Onu nasıl yapacağını sana öğretmemizle.

"Zalimler hakkında bana hitap etme": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onları görmezden gelmemi isteme. *İkincisi:* Onlara süre tanımamı isteme. Onu böyle konuşmaktan men etmesi, kabul edilmeyecek duada bulunmaması içindir.

GEMİYİ NASIL YAPTIĞINA İŞARET

Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Nuh'u döver, sonra da bir keçeye sarar evinin önüne atarlardı. Öldüğünü sanırlardı. Sonra çıkar onları yine davet ederdi. İmanlarından ümidini kesince, ona bir adam geldi, yanında da oğlu vardı, Nuh ise asasına dayanmış idi. Adam: Oğulcağızım, bu ihtiyara iyi bak, sakın seni kandırmasın, dedi. Oğlu da: Baba, bana bir sopa ver dedi; sopayı aldı, ona bir vurdu ki başını yardı, kemiği göründü. Kanlar yüzüne aktı, o da: Rabbim, kullarının bana yaptığını görüyorsun. Eğer onlara ihtiyacın varsa, onları hidayet et, yoksa onlara hükmünü verinceye kadar bana sabır ver, dedi. Allah da ona şöyle vahyetti: "Şüphesiz kavminden şimdiye kadar gerçek iman edenlerden başkası iman etmez... Gemiyi yap". "Ya Rabbi, gemi nedir, dedi? O da şöyle dedi. O, ağaçtan bir evdir, suyun üzerinde yüzer, bana itaat edenleri onunla kurtarır, isyan edenleri suya boğarım, dedi. O da: "Ya Rabbi, su

nerede?" dedi. O da: Ben her istediğimi yapmaya kadirim, dedi. Nuh: "Ya Rabbi, ağaç nerede?" dedi. O da: Ağaç dik, dedi. O da yirmi sene sac (tik) ağacı dikti. Onları davet etmekten vazgeçti. Onlar ise kendisiyle alay ediyorlardı. Ağaçlar yetişince, Rabbi ona emretti; o da onları kesti, kuruttu ve dizdi: "Ya Rabbi, bu evi nasıl yapacağım?" dedi. O da: Onu üç surette yap; başı tavus kuşu başı gibi olsun, göğsü kuş göğsü gibi olsun, kuyruğu da horoz kuyruğu gibi olsun. Onu çok katlı yap, dedi. Allah ona gemi yapmayı öğretmek için Cebrail'i gönderdi. Ona gemiyi hızlı yapmasını emretti, bana isyan edenlere öfkem arttı, dedi. O da kendisiyle beraber çalışmak üzere iki marangoz kiraladı. Ayrıca yanında oğulları Sam, Ham ve Yafes de vardı. Onlar ağaçları yontuyorlardı. Gemiyi altı yüz arşın uzunluğunda, üç yüz otuz arşın eninde ve otuz üç arşın yüksekliğinde yaptı. Allah Teala ona zift pınarını fışkırttı, o da tahtaları onunla zifttedi.

İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onu üç katlı yaptı; birinci kata vahşi hayvanları, yırtıcıları ve haşaratı koydu, orta kata hayvanları ve davarları yerleştirdi. Kendisi ve yanındakiler de üst kata çıktılar. Hasen Basri'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nuh'un gemisinin uzunluğu bin iki yüz arşın, eni de altı yüz arşın idi. Katade de şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre uzunluğu üçyüz arşın, eni beş yüz arşın, yüksekliği de otuz arşın idi. İbn Cüreyc de şöyle demiştir: Uzunluğu üç yüz arşın, eni yüz elli arşın ve yüksekliği de otuz arşın idi. En üst katta kuşlar, orta katta insanlar ve alt katta da yırtıcılar vardı. Mukatil Nuh'un gemiyi dört yüz yılda yaptığını iddia etmiştir.

"Ne zaman kavminden bir cemaat yanından geçse onunla alay ediyorlardı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Nuh'un gemi yaptığını görünce – ki hiç gemi görmemişlerdi – onunla alay eder ve: "Peygamberlikten sonra marangozluğa mı başladın?" derlerdi. Bu da İbn İshak'ın görüşüdür. *İkincisi:* Onlar Nuh'a: "Ne yapıyorsun?" dediler, o da: Suda yüzecek bir ev yapıyorum, dedi. Onun bu sözü ile alay ettiler. Bu da Mukatil'in görüşüdür.

"Siz bizimle alay ederseniz biz de sizinle alay ederiz": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Eğer bizim sözümüzle alay ederseniz, biz de sizin gafletinizle alay ederiz.

İkincisi: Gemiyi yaparken işimizle alay ederseniz, biz de boğulurken sizinle alay ederiz. Bunu da müfessirler zikretmişlerdir.

Üçüncüsü: Eğer bizimle dünyada alay ederseniz, biz de sizinle ahirette alay ederiz. Bunu da İbn Cerir Taberi, demiştir.

Dördüncüsü: Eğer bizimle alay ederseniz, biz de size karşı Allah'tan yardım dileriz, dedi. Buna alay etme adını verdi ki iki lafız bir olsun, "Allah onlarla alay ediyor" *(Bakara: 15)* kavlinde olduğu gibi. Bu da İbn Enbari'nin görüşüdür. İbn Abbas da şöyle demiştir: Tufandan önce yeryüzünde ne ırmak ne de deniz vardı. Bunun için onunla alay ettiler. Deniz suları tufanın kalıntısıdır.

فَسَوْفَ
تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ
مُقِيمٌ ﴿٣٩﴾

39 – "İleride kendisini perişan edecek azabın kime geleceğini ve sürekli azabın kimin başına geleceğini (çullanacağını) bileceksiniz!"

"İleride bileceksiniz!": Bu tehdittir, manası da şöyledir: İleride kimin alay edilmeyi daha çok hak ettiğini ve kimin akibetinin hayır olduğunu öğreneceksiniz.

"Perişan edecek azabın kime geleceğini": Hor edecek azap demektir ki o da suya boğmaktır. "Yehullu aleyhi": Hak eden, demektir. "Sürekli azap" da ahirette olacaktır.

حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُۙ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا
مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ
وَمَنْ اٰمَنَۜ وَمَٓا اٰمَنَ مَعَهُٓ اِلَّا قَلِيلٌ ﴿٤٠﴾

40 – Nihayet emrimiz gelip de fırın kaynayınca: "Ona her çiftten ikişer yükle, aileni de; ancak üzerine söz geçen hariç. Bir de iman edenleri!" dedik. Onunla beraber ancak az kimse iman etmişti.

"Nihayet emrimiz gelince": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Azap ve helaklerine dair emrimiz gelince. *İkincisi:* Azabımız gelince, ki o da sudur. Su yerin etrafından gelmeye başladı, onu taç gibi kuşattı. Yağmur gökten bardaktan boşanırcasına yağdı, vahşi hayvanlar sudan kaçmak için yerin ortasını aradılar, sonunda

geminin yanında toplandılar. O zaman her çiftten ikişer ikişer gemiye bindirdi.

"Ve farettennuru (fırın kaynadı)": Fevr: Kaynamaktır, fevvare de kaynayan kazanın attığı köpüktür. Bunu İbn Faris, demiştir.

Müellif şöyle demiştir: Ben şeyhimiz Ebu Mansur el – Lügavi'den, İbn Düreyd'den naklen şöyle dediğini dinledim: Tennur Farsça bir isimdir, Arapçalaşmıştır. Araplar onun bundan başka ismini bilmezler. Bunun içindir ki Kur'an'da bu gelmiştir. Çünkü onlara bildikleri şeyle hitap edildi. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Tennur, Arapça olsun, yabancı olsun bütün dillerde vardır.

Tennurdan ne kastedildiği hususunda altı görüş vardır:

Birincisi: O yeryüzünün ismidir, bunu İkrime, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten rivayet etmiştir. Dahhak da İbn Abbas'tan: Tennur yeryüzüdür, dediğini rivayet etmiştir. Sanki ona: Suyun yeryüzünü kapladığını gördüğün zaman sen ve ashabın gemiye binin, denilmiştir. Bu da İkrime ile Zühri'nin görüşüdür.

İkincisi: O sabah aydınlığıdır, bunu da Ebu Cuhayfe, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten rivayet etmiştir. İbn Kuteybe de: Tennur, namaz vaktindeki aydınlıktır, demiştir.

Üçüncüsü: O, şafağın sökmesidir, bu da Hazreti Ali'den rivayet edilmiş, "farettennur": Şafak söktü, demiştir.

Dördüncüsü: O, güneşin doğmasıdır, yine bu da Hazreti Ali'den nakledilmiştir.

Beşincisi: O, Nuh ailesinin ekmek fırınıdır. El – Avfi, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ailenin fırınından suyun çıktığını gördüğün zaman o, kavminin helakidir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan şunu da rivayet etmiştir: O, Adem aleyhisselam'ın fırını idi, Allah onu Nuh'a hediye etti ve ona: Bundan su fışkırdığı zaman emrolunduğun şeyleri gemiye yükle denildi. Hasen Basri de şöyle demiştir: O, taş fırın idi, bu da Mücahit, Ferra ve Mukatil'in görüşüdür.

Altıncısı: O, yerin en yüksek ve şerefli kısmıdır.

İbn Enbari şöyle demiştir: Yerin yüksek ve değerli yerleri yüceliğinden dolayı fırınlara benzetilmiştir (ekmek fırını, buğday anbarı).

Tennurun nerede fışkırdığı hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O Kufe mescidinin yerinden kaynadı, bunu Habbe el – Ureni, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten rivayet etmiştir. Zir bin Hubeyş de: Fırın Kufe mescidinin sağ köşesinden kaynadı, demiştir.

Mücahit de: Su fırından fışkırdı, karısı onu bildi ve Nuh'a haber verdi. Bu da Kufe tarafında idi. Şabi de tennurun başka yerde değil Kufe tarafında olduğuna yemin ederdi.

İkincisi: O Hindistan'da fışkırdı, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O Nuh yurdunun en uzak bir yerinde idi, Şam'da Aynı Verde denilen bir mekanda idi. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Ona yükle": Yani gemiye bindir. "Min küllin zevceynisneyni (her birinden ikişer çift)": Hafs, Asım'dan tenvinle "küllin" rivayet etmiştir. Ebu Ali de, mana şöyledir, demiştir: Her şeyden ve her çitten ikişer. Bu durumda muzafı hazfetmiştir. "İsneyn"in mansup oluşu da zevceyn'e sıfat olmasındandır. Zevceynin çift olduğu bilindiği halde "isneyn" lafzı ile tekit edilmiştir. Mücahit de: Erkek ve dişi her sınıftan, demiştir. İbn Kuteybe de: Zevc tek de olur, çift de olur. Burada tektir, ayetin manası da şöyledir: Her erkek ve dişiden iki tane yükle, demiştir. Zeccac da mana: Her şeyden iki çift yükle, demiştir. Zevc Arap dilinde tek de olur, iki de olur, onlara zevcan, denir. İndi zevcani minettayr ise: Yanımda bir çift kuş vardır, demektir ki erkekli ve dişili, demektir. Allah Teala: "İsneyn" diyerek zevci tesniye yapması da her hayvandan erkek ve dişiyi kastetmesindendir. Takdiri de: Min külli zekerin ve ünsa (her erkek ve dişiden) demektir.

"Aileni de": Yani aileni de gemiye bindir, demektir. Müfessirler: Ailesiyle, ev halkını ve çocuklarını kastetmiştir, demiştir. "Ancak aleyhinde söz geçen hariç": Yani Allah'tan helakine dair söz geçen hariç, demektir. Dahhak da: Onlar Nuh'un karısı ile oğlu Kenan'dır, demiştir.

"İman edeni de": Manası: İman edeni de gemiye bindir, demektir. "Onunla beraber ancak az kimse iman etti": Bunların sayısında da sekiz görüş vardır:

Birincisi: Onlar seksen erkek idiler, yanlarında da aileleri vardı. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Nuh kendisiyle beraber sekiz insan aldı: Üç oğlu, bunların üç karısı ve Nuh'un karısı. Bunu da Yusuf bin Mihran, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar sekiz kişi idiler, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Mukatil de: Onlar kırk erkek ve kırk kadın idiler, demiştir.

Dördüncüsü: Kırk kişi idiler, bunu da İbn Cüreyc, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: Onlar otuz erkek idiler, bunu da Ebu Nehik, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Altıncısı: Sekiz kişi idiler. Hakem bin Uteybe de şöyle demiştir: Nuh, üç oğlu ve dört de kadını. Katade şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre gemiye binerek ancak Nuh, karısı, üç oğlu ve kadınları kurtulmuştur ki, toplam sekiz kişidirler. Bu da el–Kurazi ile İbn Cüreyc'in görüşüdür.

Yedincisi: Onlar yedi kişi idiler: Nuh, üç kadını ve üç oğlu. Bunu da A'meş, demiştir.

Sekizincisi: Onlar kadınları hariç on kişi idiler, bunu da İbn İshak, demiştir. Ondan şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Nuh'la beraber kurtulanlar şunlardır: Üç oğlu, bunların üç karısı ve iman edenlerden de altı kişi.

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا

بِسْمِ اللّٰهِ مَجْر۪يهَا وَمُرْسٰيهَاۜ اِنَّ رَبّ۪ي لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٤١﴾

41 – Ve dedi: "Binin ona. Onun akması da durması da Allah'ın adıyladır. Şüphesiz Rabbim elbette çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Ve dedi": Yani Nuh, gemiye bindirmesi emredilenlere dedi. "Binin" gemiye. İbn Abbas şöyle demiştir: Ona recebin onunda bindiler, ondan Aşure günü çıktılar. İbn Cüreyc de şöyle demiştir: Recebin onunda Cuma günü Ayni Verde'den hareket ettiler. Gemi Beytullah'ın olduğu yere geldi, orada bir hafta tavaf etti. Beyt o zaman göğe kaldırılmıştı. Gemi Cudi'de Bakırda (Bakırdağ) denen bir yerde Aşure günü durdu. İbn Abbas şöyle demiştir: Fare geminin iplerini kemirdi, Nuh bundan şikayet etti, Allah Teala ona vahyetti, o da aslanın kuyruğunu sıvazladı, iki kedi çıktı. Gemide dışkı vardı, bundan da Rabbine şikayet etti, Allah ona vahyetti, o da filin kuyruğunu sıvazladı, iki domuz çıkıp onu yediler.

"Bismillahi mecraha ve mürsaha": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, mimin zammesiyle: "Mücraha" okumuşlardır. Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, mimin fethasıyla ve ranin kesriyle: "Mecriha" okumuşlardır. Hepsi mimin zammı ile: "Mürsaha" okumuşlardır. Ancak İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek sini meftuh okurlardı. Nafi, Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle sin'i meksur ve tefhim ile (vurgulu)

okurlardı. Hamze, Kisai ve Halef de imale ile okurlardı. Bunların içinde onu Allah'a sıfat yapan yoktur; o iki sıfatı ancak Hasen, Katade, Humeyd el – A'rec, İsmail bin Mücalid de Asım'dan rivayet ederek Allah'a sıfat yapmış; mimin zammı ve tam iki ye ile mübdiha ve münşiha vezninde "mücriyha ve mürsiyha" okumuşlardır. İbn Mes'ud, mimin fethi ve ranın imalesi, arkasından da elifle "mecraha", mimin zammı ile de "mürsaha" okumuştur. Eliften sonra sini de imale etmiştir. Ebu Rezin ile Ebu'l – Mütevekkil de, mimin ve ranın fethi, arkasından elifle "mecraha", mimin zammesi ve sinin fethi, arkasından da elifle "mürsaha" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile İbn Yamur da her ikisinde de mimin fethi, ranın ve sin'in de fethi, arkalarından elifle "mecraha ve mersaha" okumuşlardır. Yahya bin Vessab da iki mimi de fetha ile okumuş, ancak onlardaki ra'yı ve sin'i imale etmiştir. Ebu İmran el – Cuni ile İbn Cübeyr de ikisinde de mimin fethi, ranın ve sin'in fethi, hepsinde de arkasından elifle okumuşlardır. Kim iki mimi zamme ile okursa, onları ecra ve ersa babından getirir, kim de fetha ile okusa onları cereşşey'ü yecri mecra, resa yersi mersa babından getirir. Zeccac da şöyle demiştir: "Bismillah", billahi demektir, mana da şöyledir: Allah onlara gemi yüzerken de dururken de bismillah demelerini emretti.

Kim iki mimin zammı ile okursa, mana şöyledir: Onun yüzmesi de demir atması da Allah iledir. Kim de fethi ile okursa, mana şöyledir: Onun yüzmesi Allah ile olur, durması da Allah ile olur. Şeyhimiz Ebu Mansur el – Lügavi'den şöyle dediğini işittim: Kim mimin zammı ile "mücraha" okursa: Onu Allah yüzdürdü demek ister. Kim de fetha okursa, gemi kendisi yüzdü demek ister. Dahhak da şöyle demiştir: Nuh geminin yüzmesini istediği zaman, bismillah derdi, o da yüzerdi. Demir atmasını istediği zaman da, bismillah derdi, o da dururdu.

وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَىٰ نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ
فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ
سَآوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ
اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ ﴿٤٣﴾

42 – O (gemi), dağlar gibi dalgaların arasında onları götürüyordu. Nuh, ayrı bir yerde duran oğluna: "Oğulcuğum, bizimle beraber bin, kafirlerle beraber olma!" diye seslendi.

43 – Oğlu: "Dağa sığınacağım; beni sudan korur" dedi. Nuh da: "Bugün Allah'ın emrinden koruyacak yoktur, ancak Allah'ın esirgediği müstesna (o korunur)" dedi ve aralarına dalga girdi; o da boğulanlardan oldu.

"O (gemi) dağlar gibi dalgaların arasında onları götürüyordu": Dalgaları büyüklükte ve yükseklikte dağlara benzetti. Suyun en yüksek dağdan kırk arşın yükseldiği söylenmiştir. On beş arşın rivayeti de vardır. Bazı müfessirler suyun yerden göğe doğru yetmiş fersah yükseldiğini zikretmişlerdir.

"Nuh oğluna seslendi": Onun kafir olduğunda ihtilaf etmemişlerdir. İsminde ise iki görüş vardır:

Birincisi: Kenan'dır, bu da çoğunluğun görüşüdür. *İkincisi:* İsmi Sam'dır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ubeyd bin Umeyr ile İbn İshak da böyle demişlerdir.

"Ve kâne fi ma'zilin": Ma'zil: Ayrı yer, demektir. Azl: Bir şeyi uzaklaştırmaktır. Kelamın manasında da iki yorum vardır; bunları da Zeccac zikretmiştir:

Birincisi: Gemiden uzak bir yerde idi. *İkincisi:* Babasının dininden uzakta idi.

"Ya büneyyerkem mana": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, muzaf olarak ve yenin kesresi ile "ya büneyyirkem" okumuşlardır. Ebu Bekir de Asım'dan burada yenin fethi ile "ya büneyye", Kur'an'ın diğer yerlerinde kesresi ile rivayet etmiştir. Hafs da ondan Kur'an'ın her yerinde tekil olduğu takdirde feth ile "ya büneyye" rivayet etmiştir. Nahiv alimleri şöyle demişlerdir: "Büneyye"de asli olarak üç ye vardır: Tasgir yesi, ondan sonra gelen ve lamül fiil denilen lam, lamül fiilden sonra gelen izafet (iyelik) yesi. Kim "ya büniy" okursa, ya büneyye kastetmiş, izafet yesini atmış, ona delalat etmesi için de kesreyi yerinde bırakmış olur, nitekim: Ya gulami akbil, denir. Kim de yeyi fetha ile okursa, lamel fi'lin kesresini fethaya çevirmiş olur, çünkü kesre ile beraber üç ye birleşirse dile ağır gelir. O nedenle izafet yesi elife çevrilir. Sonra da ye hazfedildiği gibi elif de hazfedilir; fetha de olduğu gibi kalır. Mananın şöyle olduğu da denilmiştir: Oğulcuğum, iman et ve bizimle beraber bin.

"Seâvi": Döneceğim, demektir. "Dağ beni sudan korur": Yani suya boğulmaktan korur demektir.

"Bugün koruyucu yoktur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bugün Allah'ın emrini durduracak yoktur. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Bugün korunmuş kimse yoktur. Dafık medfuk, sirrün kâtim (mektum) leylün naim gibi. Bunu da İbn Kuteybe demiştir (bunlarda fail kalıbı mef'ul yerine kullanılmıştır. Mütercim).

"İlla men rahim": Bu, birinciden istisna değildir, mana da şöyledir: Ancak Allah'ın merhamet ettiği korunmuştur. Mukatil de: Merhamet ettiği ve gemiye binen kurtuldu, demiştir.

"Aralarına dalga girdi": O ikinin kim ve ne olduğunda iki görüş vardır:

Birincisi: Nuh'un oğlu ile kurtarıcısı olduğunu zannettiği dağdır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit de böyle demiştir. *İkincisi:* Nuh ile oğludur, bunu da Mukatil, demiştir.

وَقِيلَ يَٓا اَرْضُ ابْلَعِي مَٓاءَكِ وَيَا سَمَٓاءُ اَقْلِعِي وَغِيضَ
الْمَٓاءُ وَقُضِيَ الْاَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا
لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٤﴾ وَنَادٰى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ اِنَّ ابْنِي
مِنْ اَهْلِي وَاِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَاَنْتَ اَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ ﴿٤٥﴾
قَالَ يَا نُوحُ اِنَّهُ لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَ اِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْـَٔلْنِ
مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ اِنِّٓي اَعِظُكَ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٤٦﴾
قَالَ رَبِّ اِنِّٓي اَعُوذُ بِكَ اَنْ اَسْـَٔلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَاِلَّا
تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِٓي اَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٤٧﴾

44 – "Ey yer, (suyunu) yut, ey gök, sen de (yağmurunu) kes, denildi. Su çekildi. İş bitirildi. Gemi Cudi'nin üzerinde durdu. "Zalimler kavmi için uzak olsun!" denildi.

45 – Nuh, Rabbine seslendi: "Rabbim, şüphesiz oğlum, benim ailemdendir. Şüphesiz senin va'din haktır. Sen hakimlerin hakimisin!"

46 – (Allah): "Ey Nuh, şüphesiz o, senin ailenden değildir. Çünkü o(nun yaptığı) uygun olmayan bir ameldi. Öyleyse bilgin olmayan şeyden bana (soru) sorma. Cahillerden olmandan seni men ediyorum" dedi.

47 – Nuh, "Rabbim, bilgim olmayan şeyi senden istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve bana acımazsan, ziyan edenlerden olurum!" dedi.

"Ey yer, suyunu yut": Bazıları ayetin dış manası üzerinde durmuş ve: Yer kendinden kaynayanı yuttu, gökten ineni yutmadı; o da deniz ve nehir haline geldi, demişlerdir. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür. Bazıları da şu kanaate sahip olmuşlardır: Ey yer, sen üzerindeki suyu yut, o da yerden kaynayan ve gökten inen sudur. Bu da yeryüzündeki her şey suya battıktan sonra olmuştur.

"Ey gök, sen de (yağmurunu) kes": Yani su indirmeyi durdur. İbn Enbari şöyle demiştir: Su daha önce zikredildiği için mananın: "Su indirmeyi kes" demek olduğu anlaşılmıştır.

"Ğiydel mau": Yani su çekildi, azaldı, demektir. Zeccac: Ğadalmau yeğiydu, suyun yere çekilip kaybolmasıdır, demiştir. "Ğiyde" de işmam yaparak hafif zammeli okumak caizdir (mesela: Ğuyde gibi).

"İş bitirildi": İbn Abbas: Suya boğulan boğuldu, kurtulan kurtuldu, demiştir. Mücahit de: İş bitirildi, yani Nuh kavminin helaki bitirildi, demiştir. İbn Kuteybe de: İş bitirildi, yani faaliyet tamamlandı, paydos oldu, demiştir. İbn Enbari de, mana şöyledir, demiştir: Nuh kavminin helakı sonuçlandı. Kıssa onların helakini açıkça gösterdiği için işin ne olduğunu söylemeye gerek kalmamıştır.

"Gemi Cudi'nin üzerinde durdu": Cudi bir dağın ismidir. A'meş, yenin sükunu ile: "Alel Cudiy" okumuştur. İbn Enbari de, yenin şeddesi ile "el – Cudiyy" okumuştur, çünkü onda nisbet ye'si vardır. O, Aleviy ve Haşimiy'deki ye gibidir. Bazı kurralar ise şeddesiz okumuşlardır. Araplardan nisbet yesini şeddesiz telaffuz edenler vardır. Onu ref ve cer halinde sakin, nasb halinde de meftuh okur ve: Kame Zeydün el – Aleviy, reeytü Zeyden el – Aleviyye, derler. İbn Abbas da şöyle demiştir: Gemi Beytullah'ın yerini kırk gün tavaf etti, sonra da Allah onu Cudi'ye yönlendirdi; onun üzerinde durdu.

Bu dağın nerede olduğunda üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Musul'dadır, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak da böyle demiştir.

İkincisi: Cezirede'dir, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. Mukatil de şöyle demiştir: O Musul'a yakın Cezire'dedir.

Üçüncüsü: Amid (Diyarbakır) tarafındadır, bunu da Zeccac, demiştir.

Onun üzerinde durmasının sebebine gelince, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O suya gömülmedi, çünkü o gün dağlar yükseklik yarışına girip övündüler; o ise tevazu gösterdiğinden suya batmadı; gemi de onun üzerinde durdu. Bunu Mücahit, demiştir.

İkincisi: Su azalınca gemi onun üzerinde durdu, onun üzerinde durması da suyun azaldığını gösterdi.

"Zalimler kavmi için uzak olsun!" denildi": İbn Abbas: Kafirler Allah'ın rahmetinden uzak olsunlar, demiştir.

Eğer: "Suya boğulan hayvan ve çocukların günahı ne idi?" denilerse, cevap şöyledir: Onların da eceli gelmişti, suya boğularak öldüler. Bunu da Dahhak ile İbn Cüreyc, demişlerdir.

"Rabbim, şüphesiz oğlum benim ailemdendir": Nuh bunu niçin dedi? Çünkü Allah Teala ona ailesini kurtaracağını va'detmişti. O da: "Şüphesiz senin va'din haktır ve sen hakimlerin hakimisin" demişti. İbn Abbas da: Sen adillerin adilisin, demiştir. İbn Zeyd de: Sen hak ile hüküm verenlerin en hakimisin, demiştir.

Nuh'un tartıştığı bu kimse hakkında iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Nuh'un sulbünden (nesebi sahih) oğludur, bunu da İbn Abbas, İkrime, Said bin Cübeyr, Mücahit, Dahhak ve cumhur, demişlerdir.

İkincisi: O, yatağında doğmuş, fakat nesebi gayri sahih çocuğu idi, kendi oğlu değildi. İbn Enbari senedini göstererek Hasen Basri'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: O, Nuh'un oğlu değildi. Karısı zina etmişti. Şabi de şöyle demiştir: O, Nuh'un oğlu değildi, karısı ona hiyanet etmişti. Mücahit'ten aynısı rivayet edilmiştir. İbn Cüreyc de şöyle demişti: Nuh, onu oğlu zannettiği için ona seslendi, o ise sadece yatağında doğmuş birisi idi. Birinci görüşe göre "o senin ailenden değildir" kavlinin manasında iki görüş ortaya çıkar:

Birincisi: O senin dininden değildir.

İkincisi: O, sana kurtaracağımı va'dettiğim aile efradından değildir. İbn Abbas: Hiçbir Peygamberin karısı kötü bir hareket etmiş değildir, mana şöyledir, demiştir: O kurtaracağımı va'dettiğim aile halkından değildir. Diğer görüşe göre: Kelam zahirine göredir, birinci görüş daha doğrudur. Çünkü Kur'an'ın zahirine uygundur ve çoğunluk da onun üzerinde icma etmiştir. Bu, bir peygamberin karısına zina isnadından daha iyidir.

"İnnehu amelün ğayrü salih": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hamze, merfu ve tenvinli olarak "innehu amelün" ve yine merfu olarak "ğayru salihin" okumuşlardır.

Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hu (o) zamiri soruya racidir, mana da şöyledir: Bana o hususta soru sorman uygun bir hareket değildir. Bunu İbn Abbas ile Katade, demişlerdir. Bu da açıktır. Çünkü o hususta soru: "Rabbim, o benim ailemdendir" kavlinde geçmişti. Zamir de ona raci oldu.

İkincisi: Zamir mevzu bahis olan kişiye racidir.

Bu manada da ortaya iki görüş çıkmıştır:

Birincisi: O, veledi zinadır, bunu da Hasen Basri, demiştir.

İkincisi: Onun yaptığı iyi bir hareket değildir, bunu da Zeccac, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Kim veled-i zina derse, mana şöyledir: Oğlun olduğunu zannettiğin o kimsenin aslı bozuktur. Kim de: Onun yaptığı hareket uygun değildir (innehu zu amelin ğayrü salih), derse, muzaf olan zu'yu atmış, ameli onun yerine geçirmiş olur. Nitekim Araplar: Abdullah ikbalun ve idbarun, derler ki: Sahibü ikbalin ve idbarin demektir (Abdullah hem bahtiyardır hem de bahtsızdır). Kisai de mimin kesri ve lamın fethi ile: "Amile", ranın fethi ile de "ğayra salihin" okumuş, onun müşrik olduğuna işaret etmiştir.

"Fela tes'elni ma leyse leke bihi ilm": İbn Kesir, Nafi ve İbn Amir, lamın fethi ve nunun şeddesi ile: "Fela tes'elenne" okumuşlardır. Ancak Nafi ile İbn Amir, nunu meksur, İbn Kesir de meftuh okumuşlardır. Vasılda da vakıfta da yeyi atmışlardır. Asım, Ebu Amr, Hamze ve Kisai de, lamı sakin ve nunu da şeddesiz okumuşlardır. Ancak Ebu Amr ile Ebu Cafer vasılda ye ile okumuş, vakıfta onu atmışlardır. Yakup yenin üzerinde vakfetmiş, her iki halde de onu atmışlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim nunu meksur okursa, sual maddesine iki meful vermiştir: Birisi: Mütekellim yesidir. Ötekisi de ismi mevsul (ma)dır. Mütekellim yesine muzaf olan ye de nunlar yan yana geldiği için atılmıştır. Vasıl halinde yenin atılmaması esastır, hazfi ise daha hafiftir, kesre de ona delalet etmekte ve mefulun manada saklı olduğunu bildirmektedir.

Sonra kelamın manasında (bilmediği şeyi istemesinde) üç görüş vardır:

Birincisi: Çocuğu kendine nisbet etmiştir ki ondan değildir.

İkincisi: Onu Allah'ın kurtaracağını va'dettiği ailesinin arasına sokması.

Üçüncüsü: Kafirleri azaptan kurtarmasını istemesi.

"Cahillerden olmandan seni men ediyorum": Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: Senin partinden olmayanı kurtarmamı istemekte cahillerden olmandan.

İkincisi: Va'dimi bilmeyenlerden olmandan, çünkü ben inananları kurtaracağımı va'dettim.

Üçüncüsü: Soyunu bilmemenden, çünkü o, senin soyundan değildir.

قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ
بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ وَأُمَمٌ
سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٤٨﴾

48 – "Ey Nuh, bizden selametle; senin ve seninle beraber olan ümmetlerin üzerine bereketlerle in. Birtakım ümmetler vardır; onları da yararlandıracağım, sonra da onlara bizden acıklı bir azap dokunacaktır", denildi.

"Ey Nuh, in": İbn Abbas: Gemiden yere inmesini istemiştir, demiştir. "Biselamin minna": Selametle demektir.

"Senin üzerine bereketlerle": Müfessirler şöyle demişlerdir: Onun üzerindeki bereketler, bütün insanlığın babası olmasıdır; çünkü bütün halk onun neslindendir. "Seninle beraber olan ümmetlerin üzerine": İbn Abbas: Evlatları kastedilmiştir, demiştir. İbn Enbari de mana: Seninle beraber olanların zürriyetlerinden demiştir. Maksat: Zürriyetinden iman edenlerdir. Sonra da kafirleri zikredip: "Birtakım ümmetler de vardır" dedi. Onlar da zürriyetindendir, mana da: Sana anlattıklarımızın içinde birtakım ümmetler vardır. Durumlarını sana hikaye ettiklerimiz içinde de öyle ümmetler vardır ki, "onları yararlandıracağız" yani dünyada. "Sonra da bizden onlara acıklı bir azap dokunacaktır": Yani ahirette. Muhammed bin Ka'b el – Kurazi şöyle demiştir: O gün mü'min erkeklerin bellerinde ve mü'mine kadınların rahimlerinde ne kadar iman eden erkek veya kadın varsa, bu selamet ve bereketlere dahil olmuş, ne kadar da kafir varsa o istifadeye ve azaba girmiştir.

تِلْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ
الْغَيْبِ نُوح۪يهَٓا اِلَيْكَۚ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَٓا اَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ
مِنْ قَبْلِ هٰذَاۚ فَاصْبِرْۚ اِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّق۪ينَ ﴿٤٩﴾ وَاِلٰى عَادٍ
اَخَاهُمْ هُودًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ
اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُفْتَرُونَ ﴿٥٠﴾ يَا قَوْمِ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًاۜ
اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى الَّذ۪ي فَطَرَن۪يۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٥١﴾
وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَٓاءَ
عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً اِلٰى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا
مُجْرِم۪ينَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ
بِتَارِك۪ٓي اٰلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِن۪ينَ ﴿٥٣﴾

49 – Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bunları önceden ne sen ne de kavmin bilmiyordunuz. Öyleyse sabret. Şüphesiz sonuç müttakilerindir.

50 – Ad (kavmin)e de kardeşleri Hud'u gönderdik. "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Sizin için O'ndan başka bir tanrı yoktur. Siz ancak iftira edenlerlersiniz!" dedi.

51 – "Ey kavmim, bunun için sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim, ancak beni Yaradan'ın üzerinedir. Aklınızı çalıştırmıyor musunuz?"

52 – "Ey kavmim, Rabbinizden bağışlanma dileyin (istiğfar edin). Sonra da O'na tövbe edin ki üzerinize bol bol yağmur göndersin ve gücünüze güç katsın. Günahkarlar olarak yüz çevirmeyin".

53 – Onlar da: "Ey Hud, sen bize bir delil (kanıt) getirmedin. Biz senin sözünden dolayı tanrılarımızı bırakacak değiliz ve sana inanacak da değiliz" dediler.

"Bunlar gayb haberlerindendir": "Tilke" (bunlar) ile işaret edilen şey hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Nuh kıssasıdır. *İkincisi:* Kur'an ayetleridir. Mana şöyledir: Bunlar sana ve kavmine gaip olan (bilmediğiniz) haberlerdir.

Eğer: "Burada nasıl "tilke" dedi de başka bir yerde "zalike" dedi?" denilirse:

Buna İbn Enbari şöyle cevap vermiştir: "Tilke" Kur'an ayetlerine işarettir, "zalike" ise haber ve söze işarettir. İkisi de fasih lügatte bilinen şeylerdir. Adam: Kadime fülanün der, bunu işiten de: Kad ferihtü bihi ve kad sürirtü biha, der. Müzekker yaparsa kudum'u kasteder, müennes yaparsa kadme'yi kasteder (ikisi de, gelmesine sevindim demektir).

"Bundan önce": Yani Kur'an'dan önce, demektir. "Sabret": Nuh'un, kavminin eziyetlerine sabrettiği gibi. "Şüphesiz sonuç": Yani zafer ve iktidar "müttakilerindir": Yani Nuh kavminin mü'minlerinin olduğu gibi senin ve kavminindir.

"Sizler ancak iftira edenlersiniz": Yani sizler Putları Allah'a ortak etmekle yalancılarsınız. Bundan sonrasının "bol yağmur göndersin" cümlesine kadar tefsiri Yunus: 72'de geçmiştir. Bunun tefsiri de En'am suresi, ayet: 61'de geçmiştir. Onlara bunu (yağmur göndermeyi) demesinin sebebi şudur: Allah Teala onlara üç yıl yağmur vermedi, kadınlarını da kısırlaştırdı. İman ettikleri takdirde ülkelerini ihya edeceğini ve onlara bol rızık vereceğini va'detti.

"Gücünüze güç katsın": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, evlat ve torunlardır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Şiddetinize şiddet katsın, bunu da Mücahit ile İbn Zeyd, demişlerdir.

Üçüncüsü: Bolluğunuza bolluk katsın, bunu da Dahhak, demiştir.

"Günahkarlar olarak yüz çevirmeyin": Mukatil: Şirk koşarak tevhitten yan çizmeyin, demiştir.

"Sen bize bir delil getirmedin": Açık bir kanıt demek istiyorlar. "Biz tanrılarımızı terk edecek değiliz": Yani putları. "An kavlike" (senin sözünden): "Bikavlike" (senin sözünle demektir.) "Be" ile "an" birbirinin yerine kullanılır.

إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَرٰيكَ بَعْضُ اٰلِهَتِنَا بِسُوٓءٍ قَالَ إِنِّيٓ أُشْهِدُ اللّٰهَ
وَاشْهَدُوٓا أَنِّي بَرِيٓءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٥٤﴾ مِنْ دُونِهِ فَكِيدُونِي جَمِيعًا ثُمَّ
لَا تُنْظِرُونِ ﴿٥٥﴾ إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَآبَّةٍ إِلَّا

هُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَاۜ اِنَّ رَبّ۪ي عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٥٦﴾

54 – "Seni ancak bazı tanrılarımız çarpmış demekten başka bir şey söylemeyiz". O da: "Şüphesiz ben Allah'ı şahit tutarım. Siz de şahit olun ki ben sizin ortak koştuklarınızdan uzağım" dedi.

55 – "O'ndan başka (ortak koştuklarınızdan). Öyleyse hepiniz bana tuzak kurun. Sonra da beni bekletmeyin".

56 – "Şüphesiz ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz Allah'a tevekkül ettim. Hiçbir canlı yoktur ki O, onların perçemlerinden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbim doğru yoldadır".

"Biz ancak şunu deriz": Yani sana karşı çıkmamızın sebebinde sadece şunu deriz: Bazı tanrılarımıza küfrettiğin için mutlaka onlar seni çarpmışlardır. Onları açıktan kötülemen aklının karışmasındandır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Arani keza va'terai keza denir ki, başıma bir hal geldi, demektir. Bundan türeterek, senden ihsan istemeye gelene de: Arin, demişlerdir. Nabiğa da bunu şu beytinde kullanmıştır:

Senden ihsan istemeye geldim (ariyen);
Elbisem eskimiş ve hakkımda kötü şeyler düşünülmüşken.

"İnni üşhidüllaha...": Nafi "inni"nin yesini harekeli okumuştur, mana da şöyledir: Eğer ben onları kötülediğim için tanrılar beni cezalandırdı ise, ben onların kusurundan kesin bir bilgi üzerindeyim ve onlardan da uzağım. İşte ben onlara sataşmaya devam ediyorum.

"Öyleyse hepiniz bana tuzak kurun": Yani siz ve putlarınız bana zarar vermek için çare arayın, sonra da beni hiç bekletmeyin. Zeccac şöyle demiştir: Peygamberin tek başına olup da ümmetinin ona karşı birlik olması onların en büyük mucizeleridir. Onlara: Bana tuzak kurun der; onlardan hiç kimse de ona zarar veremez. Aynı şekilde Nuh da kavmine: "İşinizi ve ortaklarınızı toplayın" *(Yunus: 71)* demişti. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem de: "Eğer bir tuzağınız varsa bana karşı kurun" demişti *(Mürselat: 39)*.

"Ne kadar canlı varsa Allah onların perçeminden tutmuştur": Ebu Ubeyde, mana şöyledir, demiştir: Onlar Allah'ın kabza-i kudretinde, mülk ve saltanatındadır.

Eğer. "Neden özellikle perçem söylenmiştir?" denilirse,

Cevap şöyledir: Perçem başın ön kısmındaki saçtır, bir şahıs ondan yakalanırsa, bütün bedeninden yakalanmıştır ve onun için zillettir.

"Şüphesiz Rabbim doğru yoldadır": Mücahit: Hak üzerindedir, demiştir. Başkası da: Kelamda söylenmeyen kelime vardır, takdiri de şöyledir, demiştir: Şüphesiz Rabbim doğru yolu gösterir.

Eğer: "Onları perçeminden yakalar" sözü ile doğru yolda olması arasında ne münasebet vardır?" denilirse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: O, mahlukatın perçeminden yakaladığını haber verince, manası: "Onun kabzasından çıkamazlar" demektir. Böylece O'nun öyle bir yolda olduğunu haber vermiştir ki kaçan ondan kurtulamaz, saklanan da ona gizli kalmaz.

İkincisi: Mana şöyledir: O, her kadar onlara kadir ise de onlara zulmetmez, onlara adaletten başka bir şey yapmaz. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ وَيَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا
غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّونَهُ شَيْئًا إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ ﴿٥٧﴾

57 – "Eğer yüz çevirirseniz, benimle gönderilen şeyi size tebliğ etmiş bulunuyorum. Rabbim sizden başka bir kavmi sizin yerinize getirir; O'na hiçbir şeyle de zarar veremezsiniz. Şüphesiz Rabbim her şeyi muhafaza edendir.

"Eğer yüz çevirirseniz (fein tevellev)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, fi'l-i mazidir, manası da: Eğer yüz çevirirlerse, demektir. Buna göre ayette söylenmeyen kelimeler vardır, özeti şöyledir: Eğer yüz çevirirlerse onlara: Ben size tebliğ ettim, de. Bu da Mukatil ile diğerlerinin görüşüdür.

İkincisi: O hazıra hitaptır (emr-i hazırdır), takdiri de: Eğer yüz çevirirseniz, şeklindedir. Harekeli iki tenin yan yana oluşu dile ağır geldiğinden birisi ile yetinildi, ötekisi düşürüldü. Nitekim ünlü şair Nabiğa da şöyle demiştir:

Kişi uzun yaşamak ister,
Uzun yaşamak ise bazen zarar verir:

Yüzünün güleçliği gider
Ve tatlı hayat acı olur.

Günler öyle geçer ki,
Sevinecek bir şey bulamaz.

Şair, tetesarrafu diyecek yerde, tesarrafu demiş ve iki te'den birini düşürmüştür. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Rabbim sizin yerinize başka bir kavim getirir": Bunda da onlar için helakle tehdit vardır. "İnne rabbi ala sıratın müstekim (şüphesiz Rabbim her şeyi muhafaza edendir)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kullarının amellerini muhafaza etmektedir, onlara ona göre karşılık verecektir. *İkincisi:* "Ala" lam manasınadır, mana şöyledir: Likülli şeyin hâfız (O her şeyi muhafaza edendir, beni de kötülükten muhafaza eder).

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا
وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٥٨﴾

58 – Emrimiz gelince, Hud'u da onunla beraber iman edenleri de bizden bir rahmetle kurtardık ve onları ağır bir azaptan kurtardık.

"Emrimiz gelince": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Azabımız gelince, demektir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onları helak etme emrimiz gelince.

"Hud'u da onunla beraber iman edenleri de bizden bir rahmetle kurtardık": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onları azaptan nimetimizle kurtardık. *İkincisi:* Onları imana hidayet etmek ve onları küfürden esirgemekle kurtardık. Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Onları ağır bir azaptan kurtardık": Yani çetin, demektir ki o da Hud kavminin hak ettiği dünya ve ahiret azabıdır.

وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿٥٩﴾

59 – İşte Âd budur! Rablerinin ayetlerini inkar ettiler. O'nun elçilerine isyan ettiler ve her inatçı zorbanın emrine uydular.

"İşte Âd budur": Yani Âd kabilesi, demektir. "O'nun elçilerine isyan ettiler": Birisi şöyle diyebilir: Onlara yalnız Hud elçi olarak gönderilmişti, nasıl çoğul kalıbı kullanıldı?

Cevap üç mülahaza iledir:

Birincisi: Çoğul lafzı zikredilmiş tekil kastedilmiştir, mesela: "İnsanları kıskanıyorlar mı?" *(Nisa 54)* kavlinde insanlardan yalnız Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem irade edilmiştir.

İkincisi: Bir peygamberi reddeden bütün peygamberleri reddetmiş olur.

Üçüncüsü: Peygamberin her uyarışı yeni bir mesajdır ve onu getiren peygamberdir.

"Her inatçı zorbanın (cebbar) emrine uydular": Yani astlar üstlerin emrine tabi oldular.

Cebbar: Uzun olup da el yetmeyen, demektir.

Ulemanın cebbar kelimesi üzerinde dört görüşü vardır:

Birincisi: O, öfke ile öldüren ve öfke ile cezalandırandır. Bunu da Kelbi, demiştir.

İkincisi: O, istediği şeyi insanlara zorla yaptırandır. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: O, musallattır.

Dördüncüsü: Kendini büyük gören, insanlara karşı kibir taslayandır. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir. Bizim zikrettiğimiz bu görüşlerin hepsini içine alır. Biz bunu Maide: 22'de daha geniş olarak şerh etmiş bulunuyoruz.

"Anîd (inatçı)" da: Hakkı kabul etmeyendir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Anud, anîd ve ânid: Sana karşı çıkıp itiraz edendir.

وَاُتْبِعُوا ف۪ي هٰذِهِ
الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اَلَٓا اِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْۜ اَلَا بُعْدًا
لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ ﴿٦٠﴾ وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًاۢ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا
اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ هُوَ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ ف۪يهَا
فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِۜ اِنَّ رَبّ۪ي قَر۪يبٌ مُج۪يبٌ ﴿٦١﴾ قَالُوا يَا صَالِحُ
قَدْ كُنْتَ ف۪ينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هٰذَٓا اَتَنْهٰينَٓا اَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ
اٰبَٓاؤُ۬نَا وَاِنَّنَا لَف۪ي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَٓا اِلَيْهِ مُر۪يبٍ ﴿٦٢﴾
قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَاٰتٰين۪ي مِنْهُ
رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُن۪ي مِنَ اللّٰهِ اِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَز۪يدُونَن۪ي
غَيْرَ تَخْس۪يرٍ ﴿٦٣﴾ وَيَا قَوْمِ هٰذِه۪ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً

فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوٓءٍ
فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ ﴿٦٤﴾ فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا
فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ ﴿٦٥﴾ فَلَمَّا
جَآءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ
خِزْيِ يَوْمِئِذٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ ﴿٦٦﴾ وَأَخَذَ الَّذِينَ
ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٦٧﴾ كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا
أَلَا إِنَّ ثَمُودَا كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ ﴿٦٨﴾ وَلَقَدْ
جَآءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ
فَمَا لَبِثَ أَنْ جَآءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ ﴿٦٩﴾

60 – Bu dünyada da kıyamet gününde de lanete tabi tutuldular. Bilin ki Âd, Rablerini inkar ettiler. Bilin ki, Hud kavmi Âd'e uzaklık (yazıldı)!

61 – Semud kavmine de kardeşleri Salih'i (gönderdik). "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Sizin için O'ndan başka tanrı yoktur. O, sizi yerden (topraktan) meydana getirdi. Sizi orada imara memur etti. Öyleyse O'na istiğfar edin. Sonra da O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim yakındır, (duaları) kabul edendir.

62 – "Ey Salih, sen bundan önce içimizde ümit beslenen biri idin. Bizi, atalarımızın taptıkları şeylere ibadetten men mi ediyorsun? Şüphesiz biz, bizi davet ettiğin şeyden işkillendiren bir şüphe içindeyiz" dediler.

63 – Dedi. "Ey kavmim, söyleyin bana, ya ben Rabbimden bir kanıt üzerinde isem ve bana kendinden bir rahmet vermiş ise, O'na asi olursam, bana Allah'tan kim yardım eder? Siz benim zararımdan başka bir şeyimi artırmıyorsunuz!"

64 – "Ey kavmim, işte size bir mucize olarak Allah'ın devesi! Onu bırakın, Allah'ın arzında yesin. Ona kötülükle dokunmayın; sonra sizi yakın bir azap yakalar".

65 – Derken onu kestiler; o da: "Yurdunuzda üç gün faydalanın (yaşayın). İşte bu, yalanlanmamış bir vaattir", dedi.

66 – Emrimiz gelince Salih'i de onunla beraber iman edenleri de bizden bir rahmetle (azaptan) ve o günün rezilliğinden kurtardık. Şüphesiz Rabbin O, çok kuvvetlidir, mutlak galiptir.

67 – O zalimleri o (korkunç) ses yakaladı; yurtlarında diz çökerek kaldılar.

68 – Sanki orada (hiç) ikamet etmemiş gibi. Bilin ki şüphesiz Semud kavmi Rabbini inkar ettiler. Bilin ki Semud için uzaklık (yazıldı)!

69 – Andolsun ki elçilerimiz İbrahim'e müjde ile geldiler. "Selam" dediler. O da: "Selam" dedi. Eğlenmeden kızartılmış bir buzağı getirdi.

"Bu dünyada lanete tabi tutuldular": Yani onlara lanet ulandı, nereye gitseler onlarla beraber gider. "Kıyamet gününde de": Yani kıyamet gününde de lanete tabi tutuldular, demektir. "Elâ inne Âden keferu rabbehüm": Keferu birabbihim demektir, böylece be edatı hazfedilmiştir. Misal olarak şöyle bir mısra getirmişlerdir:

Emertükel hayra fefa'l ma ümirte: Sana hayrı emrettim, sen de sana emredileni yap (emertüke bilhayri demektir). Zeccac da şöyle demiştir: "Elâ": başlama ve uyarı edatıdır. "Bu'den" ise: Eb'adehumullahu febuidu bu'den, demektir. Mana da şöyledir: Allah onları uzaklaştırdı, onlar da adam akıllı uzaklaştırıldılar. Esas mana: Onları rahmetinden uzaklaştırdı, demektir.

"Sizi topraktan yarattı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Atanız Adem'i topraktan yarattı. *İkincisi:* Sizi dünyada meydana getirdi. "Vesta'mereküm fiha": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Sizi ömrünüz olduğu sürece oraya yerleştirdi, demektir. Umra (hayat boyu geçerli olma) da bundan gelir. Bu Mücahit'in görüşüdür.

İkincisi: Allah ömürlerinizi uzattı, demektir. Onlar bin – ilâ üç yüz yıl yaşarlardı. Bunu da Dahhak, demiştir.

Üçüncüsü: Sizi onu imara memur etti. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

"Sen aramızda ümit edilen biri idin": Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar ona mevcut krallarından sonra krallık düşünüyordu; çünkü soylu ve servet sahibi idi. Bunu da Ka'b, demiştir.

İkincisi: O, putlarından nefret eder ve onların dininden uzak dururdu, dinlerine dönmesini umut ederlerdi. Onları açıktan uyarmaya başlayınca ümitleri kesildi. Mukatil de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Onlar ondan hayır bekliyorlardı, onları uyarınca, hayrının kalmadığını iddia ettiler. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Şüphesiz biz işkillendiren bir kuşku içindeyiz": Eğer biri: "Neden burada "innena" dedi de, İbrahim suresinde "inna" dedi?" derse,

Cevap şöyledir: İkisi de Kur'an'ın indiği Kureyş lehçesindendir. Ferra şöyle demiştir: Kim "innena" derse, harfi aslından çıkarmış olur, çünkü mütekillem zamiri "na"dır. Bu durumda üç nun bir araya gelmiş olur: "İnne"nin iki nunu ile elife bitişik olan "na". Kim de "inna" derse, üç nunun yan yana gelemesini dile ağır görüp üçüncüsünü atmış, ilk ikisini bırakmıştır. "İnni ve inneni, lealli ve lealleni, leyti ve leyteni de böyledir. Allah Teala en üstün lehçe ile: "Laalli ebluğul esbabe" *(Ğafir: 36)* demiştir. Şair de öteki lehçe ile şöyle demiştir:

Ey kadın, bana bir cömert göster ki zayıflıktan ölmüş olsun,

Veya ebedi yaşayan bir cimri göster, belki (lealleni) ben de senin gördüğünü görürüm.

Allah Teala "Ya leyteni küntü maahüm" *(Nisa: 73)* demiştir.

Şair de şöyle demiştir:

Cabir'in dileği gibi ki hani, keşke ben (leyti),

Ona tesadüf etsem de malımın bir kısmını yolunda harcasaydım, demişti.

Mürîb ise: Şüpheye ve töhmete sebep olan şeydir. Burada rahmetten peygamberlik kastedilmiştir.

"Fema teziduneni ğayra tahsir": Tahsir: Zarar ve ziyan, demektir.

Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Ziyanınızı görmemi artırmaktan başka bir şey yapmaz. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Ferra da, mana şöyledir, demiştir: Ziyanınızı görmemden başkasını artırmaz, yani yanımda ne zaman bir özür beyan etseniz, bu sizin ziyanınızı artırır (özrünüz kabahatinizden büyük olur). İbn el – A'rabi de şöyle demiştir: Sizin ziyanınızı artırır, benimkini değil. Bazıları mana şöyledir, demişlerdir: Dediğiniz şey yüzünden size nisbet ettiğim ziyandan başkasını artırmazsınız.

İkincisi: Eğer sizin dininize dönersem, benim ziyanımı artırmaktan başka bir işe yaramaz. Bu mana da Mukatil'in görüşünden alınmıştır.

Eğer: "Bunun dış manası, Salih'in de ziyanda olduğunu, onlarınsa bunu artırdığını gösterir?" denilirse, bunun cevabını "lev haracu fiküm ma zadukum illa habala" *(Tevbe: 47)* ayetinde vermiş bulunuyoruz.

İşte size bir mucize olarak Allah'ın devesi": Bunu da A'raf suresi, ayet: 73'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Yurdunuzda faydalanın": Yani hayatınızı yaşayın. Neden hayat için faydalanma demiştir? Çünkü canlı duyularından yararlanır da ondan (ölünce her şey biter).

"Üç gün": Müfessirler şöyle demişlerdir: Deve kesilince yavrusu dağa çıktı, üç defa köpürerek seslendi. Salih aleyhisselam da şöyle dedi: Her seslenmesi için size bir gün süre tanındı. Şunu bilin ki birinci gün benizleriniz sararır. İkinci gün kızarır. Üçüncü günde de kararır. İlk sabah olunca benizleri sarardı. Haykırıp feryat ettiler, ağladılar, bunun bir azap olduğunu anladılar. İkinci gün sabah olunca, benizleri kızardı, yine yalvardılar, ağladılar. Üçüncü gün de sabah olunca benizleri katran sürülmüş gibi karardı. Hep birlikte haykırdılar: Azap geldi, dediler. Kefenlendiler, kendilerini yere attılar. Azabın nereden geleceğini bilmiyorlardı. Dördüncü gün sabah olunca, gökten bir sayha geldi, içinde bütün ölümler vardı. Göğüslerindeki kalpleri paramparça oldu. Mukatil de şöyle demiştir: Kendileri için mezarlar kazdılar. Dördüncü gün güneş yükselip de azabın gelmediğini görünce, Allah'ın kendilerine acıdığını zannettiler, mezarlarından çıktılar, birbirlerini çağırmaya başladılar. Birden Cebrail indi, Şehrin üzerinde durdu, güneşin ışığını kapattı. Bunu görünce mezarlarına girdiler, Cebrail de onlara: "Ölün, Allah'ın laneti üzerinize olsun!" diye seslendi. Bunun üzerine canları çıktı. Evleri de sarsıldı, mezarlarının üzerine düştü.

"Bu bir va'ttir": Yani azap va'didir. "Yalanlanmış değildir": Yani yalan değildir.

"Min hizyi yevmiiz": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, mimin kesresiyle "yevmiiz" okumuşlardır. Kisai de izafetle beraber fethası ile okumuştur. Mekki şöyle demiştir: Kim mimi meksur kılarsa, mureb ve mecrur kılmıştır, çünkü hizy lafzı yevm kelimesine muzaftır, onu mebni kılmamıştır. Kim de meftuh kılarsa yevm'i feth üzere mebni sayar, çünkü zarf-ı lağve muzaf olmuştur, o da "iz"dir. İbn Mes'ud da

tenvinle "ve min hizyin" ve mimin fethi ile de "yevmeizin" okumuştur. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Ve min hizyi"deki vav, mahzuf bir şeye matuftur, takdiri de şöyledir: Necceynahüm minel azabi ve min hizyi yevmiiz (onları azaptan da o günün rezilliğinden de kurtardık). Ve şöyle de demiştir: Gizli bir fi'le matuf olması da caizdir, tevilide şöyledir: Necceyna Salihen vellezine amenu maahu birahmetin minna ve necceynahüm min hizyiyevmiiz (Salih'i ve onunla beraber iman edenleri bizden bir rahmetle kurtardık ve onları o günün rezilliğinden de kurtardık). Neden "ve aheze" dedi (ve ahazet demedi)? Çünkü sayha lafzı sıyah manasına alınmıştır.

"Elâ bu'den lisemud": "Semud lafzının munsarıf ve gayri munsarif olmasında şu beş yerde: Hud: 69 "elâ inne semude keferu rabbehum elâ bu'den lisemud", Furkan: 38: "Ve "Âden ve semude ve ashaberressi", Ankebut 38: "Ve Âden ve semude ve kattebeyyene leküm", Necm: 51 "ve semude fema ebka". İbn Kesir, Ebu Amr, Nafi ve İbn Amir bunlardan dört yerde tenvinle okuyup "elâ bu'den lisemud"da ise munsarif yapmamışlardır. Hamze ise bu beş yerde de munsarif yapmamıştır. Kisai de munsarif yapmıştır. Asım'dan ise farklı rivayetler vardır; Hasen el – Cu'fi, Ebu Bekir'den o da kendisinden geçen dört yerde Ebu Amr gibi mureb kıldığını rivayet etmiştir. Yahya bin Adem ise onun üç yerde mureb kıldığını rivayet etmiştir: Hud: 69 "elâ inne semude keferu", Furkan: 38 ve Ankebut: 38. Hafs da ondan bunlardan hiçbirini Hamze gibi mureb kılmadığını rivayet etmiştir.

Şu bilinmektedir ki semuddan bazen kabile kastedilir, bazen da hay (lafzı) kastedilir. Kabile kastedilerse, munsarif olmaz, hay kastedilirse, munsarif olur. Temas etmediğimiz konuların da tefsiri, A'raf: 73 ve Tevbe: Velekad caet rüsülüna ayetlerinde geçmiştir.

Burada elçilerden maksat: Meleklerdir. Sayılarında ise altı görüş vardır:

Birincisi: Onlar üç tane idiler: Cebrail, Mikail ve İsrafil. Bunu da İbn Abbas ile Said bin Cübeyr, demişlerdir. Mukatil de: Cebrail, Mikail ve ölüm meleği, demiştir. *İkincisi:* Onlar on iki tane idiler, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Sekiz tane idiler, bunu da Muhammed bin Ka'b demiştir. *Dördüncüsü:* Dokuz tane idiler, bunu da Dahhak, demiştir. *Beşincisi:* On bir tane idiler, bunu da Süddi, demiştir. *Altıncısı:* Dört tane idiler, bunu da Maverdi nakletmiştir.

Bu müjdede ise dört görüş vardır:

Birincisi: O çocuk müjdesi idi, bunu da Hasen ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Lut kavminin helak müjdesi idi, bunu da Katade,

demiştir. *Üçüncüsü:* Peygamberlik müjdesi idi, bunu da İkrime, demiştir. *Dördüncüsü:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in kendi sulbünden çıkacağına dair idi. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Kalu selamen": İbn Enbari şöyle demiştir: Selamen lafzı kavl maddesi ile mansup olmuştur. Çünkü o, mekul-i kavldir. İkinci selam ise, gizli "aleyküm" lafzı ile merfudur. Ferra da, bunda iki mülahaza vardır, demiştir.

Birincisi: Gizli "aleyküm" iledir, nitekim şair de şöyle demiştir:

Selam(ün), dedik, kadın beyinden çekindi,
Selamımızı ancak kaşlarıyla aldı.

Araplar şöyle derler: Karşılaştık: Selam(ün) selam(ün), dedik.

İkincisi: Gelen misafirler selam verdiler, onları beğenmeyince kendisi de: "Selam(ün) (üstüme iyilik), sizler kimsiniz?" dedi. Çünkü davranışlarını beğenmemişti. Hamze ile Kisai, selam manasına: "Silm" okumuşlardır. Nitekim aynı vezinde hill ve helal, hirm ve haram denir. Buna göre "silm"in manası: Selamün aleyküm olur. Ebu Ali de şöyle demiştir: Lafızları değişik olsa da iki kıraatin manası birdir. Zeccac da şöyle demiştir: Kim "silm" okursa, mana şöyledir: Bizim işimiz selamettir, yani bize zarar yoktur.

"Fema lebise": Yani eğleşmedi, hemen kızarmış bir buzağı getirdi. Çünkü onları misafir zannetmişti. Melekler ona parlak oğlan çocukları donunda gelmişlerdi.

Hanîz kelimesi üzerinde de altı görüş vardır:

Birincisi: Pişmiş, demektir, bunu da İbn Abbas, Mücahit ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: Kızartılmış, suyu ve yağı damlayan, demektir. Bunu da Şimr bin Atıyye, demiştir.

Üçüncüsü: Yere gömülü ve üzeri kapalı şeyde (testide) pişirilen şeydir. Nitekim çöl halkı böyle yaparlar ve bilinen bir şeydir (cağ kebabı). Aslı mahnuz'dur, hanîz, denilmiştir. Nitekim aynı vezinde tabîh ve matbuh, katîl ve maktul vardır. Bu da Ferra'nın görüşüdür.

Dördüncüsü: Kızarmış, demektir. Bunu da Ebu Ubeyde demiştir.

Beşincisi: Isıtılmış taşla kızartılmış, demektir. Bunu da Mukatil ile İbn Kuteybe demişlerdir.

Altıncısı: Haşlanmış demektir, bunu da Zeccac zikretmiştir. Ve: O sadece kızartılmıştır, demiştir. Kızartılmış ve yağı damlayandır, taşla kızartılmış diyenler de vardır, denilmiştir.

فَلَمَّا رَاٰ اَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ اِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خ۪يفَةًۜ قَالُوا لَا تَخَفْ اِنَّٓا اُرْسِلْنَٓا اِلٰى قَوْمِ لُوطٍۜ ﴿٧٠﴾

70 – Ellerinin ona uzanmadığını görünce, onlardan hoşlanmadı ve içinde bir korku hissetti. "Korkma; biz, Lut kavmine gönderildik" dediler.

"Ellerinin uzanmadığını görünce": Yani misafirlerin kızarmış buzağıya uzanmadığını görünce, demektir. "Nekirehüm": Onlardan hoşlanmadı, demektir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Nikirehiüm, enkerehüm ve istenkerehüm hepsi birdir. Şair A'şa şöyle demiştir:

(Kadın) benden hoşlanmadı (beni beğenmedi),
Beğenmediği de ak saçlarım ve kelliğim idi.

"İçinde onlardan bir korku hissetti": Yani içine bir korku girdi. Ferra şöyle demiştir: O zamanlar misafir gelir de onlara yemek ikramı edilince ona dokunmazlarsa, onları düşman veya hırsız zannederlerdi. İşte o zaman içinde bir korku hissetti. Onlar da bunu yüzünde görünce: "Korkma, dediler".

"Şüphesiz biz Lut kavmine gönderildik": Zeccac şöyle demiştir: Biz onlara azap etmekle gönderildik. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu kısım niçin zikredilmedi? Çünkü öteki surede zikredilmekle ona işaret vardır.

وَامْرَاَتُهُ قَٓائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِاِسْحٰقَۙ وَمِنْ وَرَٓاءِ اِسْحٰقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾ قَالَتْ يَا وَيْلَتٰٓى ءَاَلِدُ وَاَنَا عَجُوزٌ وَهٰذَا بَعْل۪ي شَيْخًاۜ اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عَج۪يبٌ ﴿٧٢﴾

71 – Karısı da ayakta idi; güldü. Biz de onu İshak ile İshak'ın arkasından da Yakup ile müjdeledik.

72 – (Karısı): "Eyvah, ben bir koca karı, şu kocam da ihtiyar iken ben mi doğuracağım? Şüphesiz bu, şaşılacak bir şeydir!" dedi.

"Karısı ayakta idi": Adı Sara'dır, nerede ayakta olduğu hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: Perdenin arkasında idi, onların konuşmalarını dinliyordu. Bunu Vehb, demiştir.

İkincisi: Ayakta onlara hizmet ediyordu, bunu da Mücahit ile Süddi, demişlerdir.

Üçüncüsü: Ayakta namaz kılıyordu, bunu da Muhammed bin İshak, demiştir.

"Güldü": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Burada gülme, şaşma manasınadır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: "Dahiket (güldü)nün manası: Hayız oldu (adet gördü) demektir. Bunu da Mücahit ile İkrime demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu: Dahiketil ernebu sözlerinden gelir ki, tavşan hayız oldu, demektir. Buna göre hayız görmesi çocuk müjdesini tekit etmiş olur. Çünkü hayız görmeyen hamile kalmaz. Ferra şöyle demiştir: "Dahiket"in hayız gördü manasına geldiği duyulmamıştır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ferra, Ebu Ubeyde ve Ebu Ubeyd, "dahiket"in hayız gördü manasına gelmesini kabul etmemişlerdir. Başkaları ise böyle bir şeyi bildiklerini söylemiştir.

Şair şöyle demiştir:

Sırtlan Hüzeyl'in ölülerine güler,
Kurdun da onlara tekbir getirdiğini görürsün.

Bazı dilciler: Bunun hayız görür manasına olduğunu demişlerdir.

Üçüncüsü: O, bildiğimiz gülmedir, bu da çoğunluğun görüşüdür.

Gülme sebebinde de altı görüş vardır:

Birincisi: İbrahim'in misafirlerden çok korkmasına gülmüş ve: "İbrahim kimden ve neden korkuyor? Misafirler topu topu üç kişidirler. O ise ailesinin ve hizmetçilerinin yanındadır?!" demiştir. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan demiş ve Mukatil de aynısını söylemiştir.

İkincisi: O, meleklerin İbrahim'e verdikleri çocuk müjdesine güldü. Bu da yine İbn Abbas ile Vehb bin Münebbih'ten rivayet edilmiştir. Buna göre gülmesi, müjdeye sevinmesindendir. Ayette de takdim ve tehir olur, mana da şöyledir: Karısı ayakta idi, biz de onu müjdeledik; o da güldü. İbn Kuteybe'nin tercihi de budur.

Üçüncüsü: Lut kavminin gafletinden ve azabın onlara yaklaşmış olmasından güldü. Bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: Misafirlerin yemeğe el sürmemelerine güldü ve: "Ne tuhaf, misafirlere bizzat kendimiz hizmet ediyoruz, onlar ise yemeğimizi yemiyorlar!" dedi. Bunu da Süddi, demiştir.

Beşincisi: Güvende olmaktan sevindiği için güldü, çünkü o da İbrahim gibi korkmuştu. Bunu da Ferra, demiştir.

Altıncısı: O, İbrahim'e: Kardeşinin oğlu Lut'u yanına al, çünkü başlarına azap gelecektir, demişti. Melekler de onlara azap etmek için gelince, doğru düşündüğü için güldü. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Cebrail, Sara'ya: Müjde, ey gülen kadın, İshak adında bir oğlun olacak, İshak'ın arkasından da Yakup doğacaktır, dedi. Melekler onu İshak'ı doğurmak ve torununu görünceye kadar yaşamakla müjdelediler.

"Vera (arkasından)" kelimesinin manası üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O "ba'de (sonra) manasınadır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mukatil ile İbn Kuteybe de bunu yeğlemişlerdir.

İkincisi: Vera, çocuğun çocuğu (torun) manasınadır. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş, Şabi de böyle demiş, Ebu Ubeyde de onu tercih etmiştir.

Eğer: "Yakup nasıl İshak'ın torunu olur ki o bizzat kendisinin çocuğudur?" denilerse, buna İbn Enbari cevap vermiş ve mana, şöyledir, demiştir: İshak'a nisbet edilenin arkasından da Yakub'u müjdeledik. Çünkü torun, İshak tarafından İbrahim'in idi. Bu durumda eğer: Torunlardan sonra da Yakub, dese idi, bu torunun İshak'a mı yoksa İsmail'e mi mensup olduğu bilinmezdi. O nedenle mana açığa çıksın, karışıklık olmasın diye İshak'a nisbet edildi. İbn Enbari şöyle de demiştir: İbrahim'in İshak'tan başka çocuğunun mecaz yolu ile Sara'ya nisbet edilmesi de caizdir, o zaman ayetin tevili şöyle olur: Sara'ya nisbet edilen ve İshak tarafından İbrahim'e nisbet edilen, Yakub'u da müjdeledik. Kim de "vera" kelimesini "arkasından" manasına alırsa mesele kalmaz, çünkü bu, Arapça'da gayet açıktır.

Kurralar Yakub kelimesinde ihtilaf etmişlerdir; İbn Kesir, Ebu Amr, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, ref ile "Yakubu" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, nasb ile "Yakube" okumuşlardır.

Zeccac da: Yakub'un merfu okunmasında iki mülahaza vardır, demiştir:

Birincisi: O muahhar mübteda ile merfudur, manası ise mukaddemdir, o da şöyledir: Ve Yakubu yahdüsü leha min verai İshaka (Sara'nın İshak'ın arkasından torunu Yakub olacaktır).

İkincisi: Ve sebete leha min verai İshaka Yakubu (Onun İshak'ın ardından Yakub torunu olacağı kesinleşti). (Yakub birincide haber, ikincide fail olarak merfudur. Mütercim).

Kim de onu mansup okursa manayı dikkate almış olur, mana da şöyledir: Vehebna leha İshaka ve vehebna leha Yakube (Ona İshak'ı bağışladık ve ona Yakub'u da bağışladık).

"Yaveyleta eelidü ve ene acuzün": Ya veyleta, büyük bir şey duyurulduğu zaman söylenir, beddua değildir. Bu, kadınlar bir şeye şaştıkları zaman dillerine gelen bir kelimedir. "Eelidü" (doğuracak mıyım?)" sözü ise şaşma şeklinde sorudur. Zeccac şöyle demiştir: "Şeyhan" kelimesi hal olmak üzere mansuptur. İbn Enbari de şöyle demiştir: Böyle demekle kocasının ihtiyarlığını vurgulamak istemiştir.

O gün için İbrahim'le Sara'nın kaç yaşlarında olduklarında da dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: İbrahim doksan dokuz, Sara da doksan sekiz yaşında idi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: İbrahim yüz, Sara ise doksan dokuz yaşında idi. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: İbrahim doksan yaşında, Sara da aynı idi. Bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: İbrahim yüz yirmi, Sara ise doksan yaşında idi. Bunu da Ubeyd bin Umeyr ile İbn İshak, demişlerdir.

قَالُوٓا اَتَعْجَبِينَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ رَحْمَتُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ
عَلَيْكُمْ اَهْلَ الْبَيْتِؕ اِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ ﴿٧٣﴾

73 – Onlar da: "Allah'ın emrinden mi şaşıyorsun? Ey ev halkı, Allah'ın rahmeti ve bereketi sizin üzerinizdedir. Şüphesiz O, övgüye layıktır, keremi boldur!" dediler.

"Allah'ın emrinden mi şaşıyorsun?": Yani kaza ve kudretinden demektir ki o da iki yaşlıdan bir çocuk meydana getirmesidir. Süddi şöyle demiştir: Sara, Cebrail'e: "Bunun işareti nedir?" dedi. O da eliyle kuru bir dal aldı, onu parmaklarının arasında eğdi, o da yemyeşil oldu. Sara: Öyleyse doğacak çocuğum Allah'a kurbandır, dedi.

"Allah'ın rahmet ve bereketi, ey ev halkı, sizin üzerinizedir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, meleklerin onlara duasıdır.

İkincisi: O, bunun böyle olacağına dair onlara haberdir.

O bereketlerden biri de İbrahim ve Sara'dan birçok peygamberler ve torunlar meydana gelmesidir. Hamîd ise: Övülen, demektir. Mecid'e gelince, İbn Kuteybe: Macid demektir ki şerefli manasınadır, demiştir. Ebu Süleyman el – Hattabi de: O keremi bol olandır, demiştir. Aslında mecd Arapçada: Bolluk manasınadır. Recülün macidün denir ki: İhsanı bol cömert kişi demektir. Bir Arap atasözünde şöyle denilmiştir: Fi külli şecerin nar vestemcedel merhu velafar (her ağaçta ateş vardır, merh ile afarda ise fazlasıyla vardır).

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ اِبْرٰهٖيمَ
الرَّوْعُ وَجَاۤءَتْهُ الْبُشْرٰى يُجَادِلُنَا فٖى قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٤﴾ اِنَّ اِبْرٰهٖيمَ لَحَلٖيمٌ
اَوَّاهٌ مُنٖيبٌ ﴿٧٥﴾ يَٓا اِبْرٰهٖيمُ اَعْرِضْ عَنْ هٰذَا اِنَّهُ قَدْ جَاۤءَ اَمْرُ رَبِّكَ
وَاِنَّهُمْ اٰتٖيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ ﴿٧٦﴾

74 – İbrahim'den korku gidip de ona müjde gelince, Lut kavmi hakkında bizimle tartışmaya başladı.

75 – Gerçekten İbrahim, cidden yumuşak huylu, kendini Allah'a veren çok içli idi.

76 – Ey İbrahim, bundan vazgeç. Çünkü Rabbinin emri gelmiştir. Onlara reddolunmayan bir azap gelecektir.

"İbrahim'den korku gidince": Yani onların yemeğe el sürmemelerinden dolayı telaşı gidince, demektir. "Yücadilüna": Bunda gizli kelime vardır, ahaze ve akbele yücadilüna (bizimle mücadele etmeye başladı), yani elçilerimizle, demektir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Melekler ona: "Biz bu kent halkını helak edeceğiz" *(Ankebut: 31)* deyince, o da: "İçinde yüz mü'min bulunan bir kenti helak eder misiniz?" dedi. Onlar da: Hayır, dediler. O da: "İçinde elli mü'min bulunan bir kenti helak eder misiniz?" dedi. Onlar da: Hayır, dediler. O: "Kırk olursa?" dedi. Onlar yine: Hayır, dediler. İbrahim durmadan rakamı indirdi, sonun da: "İçinde bir mü'min olan kenti helak eder misiniz?" dedi. Onlar da: Hayır,

dediler. İşte o zaman: "Şüphesiz onda Lut vardır, dedi. Onlar da: "Biz onda kimin olduğunu senden daha iyi biliriz, dediler" *(Ankebut: 31)*. Bu, İbn İshak'ın görüşüdür. Başkası da şöyle demiştir: Ona: Eğer içinde beş kişi mü'min olursa azap etmeyiz, denildi. İçlerinde Lut ile iki kızından başkası bulunmadı. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: "İçinde on dört mü'min bulunan bir kenti helak eder misiniz?" dedi. Onlar da. Hayır, dediler. İbrahim onları Lut'un karısı ile beraber on dört kişi olarak sayardı. Aslında on üç kişi idiler. O zaman İbrahim, durumu kabul etti.

"İnne İbrahime lehalîmün evvah": Bunu Beraet: 114'te tefsir etmiş bulunuyoruz. O zaman elçiler, İbrahim'e: "Ey İbrahim, bundan vazgeç": Yani bu tartışmadan vazgeç, dediler. "Çünkü Rabbinin emri gelmiştir": Yani onlara azap emri gelmiştir, demektir. Şöyle de denilmiştir: Rabbinin azabı geldi, artık o reddedilmez. Çünkü Allah ona hüküm vermiştir.

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا
لُوطًا سِيٓءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هٰذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ
﴿٧٧﴾ وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ
السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هٰؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ
وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ ﴿٧٨﴾ قَالُوا لَقَدْ
عَلِمْتَ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ ﴿٧٩﴾ قَالَ
لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ ﴿٨٠﴾ قَالُوا يَا لُوطُ
إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ
مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا
مَا أَصَابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ ﴿٨١﴾

77 – Elçilerimiz Lut'a gelince, onların yüzünden üzüldü ve göğsü daraldı. "Bu, çetin bir gündür!" dedi.

78 – Kavmi ona koşarak geldiler. Daha önce de kötü şeyler yapıyorlardı. "Ey kavmim, işte kızlarım, onlar sizin için daha temizdir. Allah'tan korkun. Beni misafirlerimin yanında rezil etmeyin, içinizde aklı başında bir adam yok mu?" dedi.

79 – Dediler: "Andolsun, gerçekten bilmişsindir ki bizim senin kızlarında bir hakkımız yoktur ve şüphesiz sen, bizim ne istediğimizi iyi bilirsin".

80 – Lut: "Keşke size karşı bir gücüm olsaydı yahut sağlam bir kaleye sığınsaydım" dedi.

81 – (Elçiler): "Ey Lut, biz Rabbinin elçileriyiz. Sana asla dokunamazlar. Sen aileni gecenin bir bölümünde yürüt. İçinizden kimse arkasına bakmasın, ancak karın hariç. Çünkü onlara dokunan ona da dokunacaktır. Onların belirlenen vakitleri sabahtır. Sabah da yakın değil mi?" dediler.

"Elçilerimiz Lut'a gelince": Müfessirler şöyle demişlerdir: Melekler İbrahim'in yanından Lut'un kentine doğru çıktılar. Oraya akşam üzeri geldiler. Süddi de şeyhlerinden rivayet ederek: Öğle üzeri geldiler, demiştir. Onlar Sadom'a varınca Lut'un kızı ile karşılaştılar, o, ailesi için kuyudan su çekiyordu. Ona: "Ey hanım kız, bizi konuk edecek bir ev var mı?" dediler. O da: Evet, ben gelinceye kadar burada bekleyin, dedi. Çünkü onlar için kavminden korkuyordu. Babasına geldi: Baba, yetiş, şehir kapısında birtakım gençler var, şimdiye kadar yüzleri onlarınkinden daha güzel birini görmedim. Kavmin onları yakalayıp da onları perişan etmesinler, dedi. Kavmi ise onu erkekleri misafir etmekten men etmişlerdi. Lut onları getirdi, onları Lut ailesinden başka kimse bilmedi. Karısı çıkıp kavmine haber verdi. Onlar da nefes nefese koşarak geldiler.

"Siye bihim": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onların adına kavmi için kötü düşündü, demektir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Eçilerin gelmesi onu üzdü, demektir. Çünkü onları tanımadı ve onlar için kavminden korktu. Bunu da İbn Cerir, demiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Siye bihim aslında: Suvie bihim idi ki su' kökünden gelir. Ancak vav sakin kılınmış, kesresi de sin'e nakledilmiştir.

"Ve daka bihim zer'an": İbn Abbas: Misafirleri için göğsü daraldı, sıkıştı, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Aslı: Ve daka zer'uhu bihim idi. Fiil zer'den Lut'a raci zamire verildi. Zer' de fiilden ayrılmakla

mansup oldu. Tıpkı: "Veştealerre'sü şeyba" *(Meryem: 4)* kavlinde olduğu gibi. Manası: İşteale şeybürre'si (başın beyaz saçları tutuştu) demektir.

Zeccac şöyle demiştir: Daka fülanün biemrihi zer'an denir ki başına gelen kötü durumdan çıkış yolu bulamamaktır. İbn Enbari de bunda üç görüş zikretmiştir:

Birincisi: Manası şöyledir: Başına öyle kötü bir iş geldi ki onu kendinden def edemedi. Zer', bu manadan kinayedir.

İkincisi: Manası şöyledir: Sabrı azaldı ve başındaki kötü iş büyüdü. Aslı zerea fülanen el - kay'u'dur ki, midesi bulanıp kusmak zorunda kalmaktır.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Daka bihim vüs'uhu (imkanı yetmedi), zer' ve zira imkan manasınadır. Çünkü zira (kol) eldendir, Araplar ise: Leyse haza fi yedi (bu benim elimde değil) derler ki, bu benim imkanımı aşar, demektir. Bunun doğruluğunu da zira kelimesini zer' yerinde kullanmaları gösterir: Dıktü bihazel emri ziraan, derler (bu işi kucaklayamam, göğüsleyemem). Şair de şöyle demiştir:

İleyke ileyke dâka bihim ziraan
(Ondan uzaklaş uzaklaş, onları kucaklayamaz).

Asîb kelimesine gelince: Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Asîb: insanları şerle saran çok zor şeydir. Misal olarak şu beyti getirmiştir:

Öyle zor bir gündür ki kahramanları bile
Güçlü kimsenin yüksek selem (akasya) ağacını sardığı gibi sarar.

Ebu Ubeyd de şöyle demiştir: Çok çetin güne: Yevmün asibün ve yevmün asabsabün, derler.

"Yuhreune ileyhi": İbn Abbas ile Mücahit: Yuhreun, koşarak geldiler, demişler. Ferra ile Kisai de: Titreyerek koşmadıkça ona ihra, denmez demişlerdir. İbn Kuteybe de: İhra, titremeye benzer, uhriarrecülü: Mechul siga ile ur'ide gibidir: Adam koştu, demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: İhra, kavmin başına gelen bir şeydir, mana itibarı ile o fiil kendilerinindir, nitekim Araplar: Kad ûliarrecülu bilemri (adam kendini işe kaptırdı) derler ki onu mef'ul yaparlar, aslında fi'li yapan kendisidir. Ur'ide Zeydün ve sühiye Amrun da böyledir. Bu fiillerin hepsinde isim mef'ul gibi takdir edilmiştir. Aslında fi'li yapan odur, ondan başka fail yoktur. İbn Enbari devamla şöyle demiştir: Bazı nahivciler şöyle demişlerdir: Bir fi'lin failini mef'ul yapmak caiz değildir. Bu zikredilen fiillerin failleri ise atılmıştır; mesela: "Ûlia Zeydün"ün takdiri: Evleahu tab'uhu ve cibilletuhu

(Zeyd'i karakter ve yaratılışı o şeye tutkun kıldı) demektir. Ur'iderecülü de: Eradehu gadabuhu (öfkesi onu titretti) demektir. Sühiye Amr'un da: Caalehu sahiyen maluhu ve cehluhu (Amr'i malı veya cahilliği yanılttı) demektir. Konumuz olan "uhria"nın manası da Ehraahu havfuhu ve ru'buhu (korku ve endişesi onu koşturdu) demektir. Bundan dolayı bu isimler mef'ul yerinde çıkmışlardır (kısacası bunlar fail değil naib-i faildirler demek istiyor. Mütercim). İbn Enbari son olarak şöyle demiştir: Bazı dilciler şöyle demişlerdir: Bir kimse korkarak koşmadıkça ona ihra denmez. Koşmasıyla beraber telaş ve paniği olmazsa muhri, denmez. Müfessirler şöyle demişlerdir: Onların böyle nefes nefese koşmalarının sebebi, Lut'un karısının misafirlerin geldiğini haber vermesidir.

"Bundan önce": Yani Lut'a gelmelerinden önce, "kötü şeyler yapıyorlardı": Yani o şeni hareketlerini kastediyor.

"İşte onlar kızlarımdır": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar sulbünden (öz) kızlarıdır. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

Eğer: "Nasıl cemi sigası kullandı, benati, dedi? Hâlbuki onlar iki tane (tesniye) idiler?" denilirse,

Cevap şöyledir: Bazen cemi tesniye yerine kullanılır, mesela: "Ve künna lihükmihim şahidin" ayetinde olduğu gibi.

İkincisi: Ümmetinin kadınlarını kastetmiştir, çünkü her peygamber ümmetinin babasıdır. Mana da şöyledir: Onlara kızlarıyla evlenmelerini teklif etti veyahut kendi kadınları ile yetinmelerini emretti. Bu da Mücahid, Said bin Cübeyr, Katade ve diğerlerinin görüşüdür.

Eğer: "Kafirlere mü'min kadınlarla evlenmeyi nasıl teklif etti?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Onun şeriatinde bu caiz idi. İslam'ın başında da caiz idi, sonra kaldırıldı. Bunu da Hasen demiştir.

İkincisi: Onlara bunu Müslüman olmaları şartı ile teklif etti, bunu da Zeccac demiştir. Onlara nikah kıyma şartı ile teklif etmesi de bunu destekler. Başka bir şarta bağlaması da caizdir.

"Onlar sizin için daha temizdir": Mukatil: Sizin için erkeklere yanaşmaktan daha helaldir, demiştir.

"Allah'tan korkun": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'nun azabından korkun. *İkincisi:* O'na isyan etmekten korkun.

"Vela tuhzuni fi dayfi": Ebu Amr ile Nafi bu ye'yi harekeli okumuşlardır. Bu rezilliğin manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: O onur kırıcı bir harekettir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Utanmadır, mana da şöyledir: Misafirlerime benim utanacağım bir iş yapmayın. Çünkü ev sahibi misafire dokunan her şeyden utanç duyar. Araplar: Kad haziyerrecülü yahza hizayeten derler ki utanmaktır. Şair de bu manada şöyle demiştir:

Beyaz elbiseden utanmaz, ne zaman rüzgar ipek giysisini üzerine yapıştırır
Veya takıları boynundan giderse.

Üçüncüsü: Helak manasınadır. Çünkü bu durumda ev sahibine gelen bir kötülük onu helak eder. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Burada dayf: Edyaf (misafirler) manasınadır, tekil çoğula delalet eder, haulai resuli ve vekili (bunlar benim elçim ve vekilimdir) dediğin gibi.

"İçinizde aklı başında (reşîd) bir adam yok mu?": Reşîdden ne murat edildiği hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: Mü'mindir. *İkincisi:* İyiliği emreden, kötülükten men edendir. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

İbn Enbari şöyle demiştir: Reşid'in mürşid manasına olması da caizdir, o zaman mana şöyle olur: İçinizde size öğüt verecek ve yaptığınız şeyin çirkin olduğunu söyleyecek mürşit (yol gösterici) biri yok mu? Bu durumda reşîd, ism-i fail manasına kullanılmış olur, tıpkı alîm ve şehîd gibi. Reşid'in irşat edilmiş manasına olması da mümkündür ki o zaman da mana şöyle olur: İçinizde Allah'ın doğru yola götürmekle mutlu ettiği ve sizi bu utançtan çevirecek bir adam yok mu? Bu durumda reşîd, ism-i mef'ul manasına gelmiş olur, tıpkı kitabın sıfatı olan hakîm'in muhkem manasına geldiği gibi.

"Kızlarında bir hakkımız yoktur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bizim onlara ihtiyacımız yoktur. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Onlar bizim eşlerimiz değildir ki onlarda bir hakkımız olsun. Bunu da İbn İshak ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

"Şüphesiz sen bizim ne istediğimizi bilirsin": Ata şöyle demiştir: Sen bizim kadınları değil, erkekleri istediğimizi bilirsin.

"Keşke size karşı bir gücüm olsa": Yani size karşı beni takviye edecek bir cemaatim olsa, demektir. Güçten cesaret kastetmiştir

diyenler de olmuştur. "Yahut sağlam bir kaleye sığınsaydım": Yani sizi bana yaklaştırmayacak aşiret ve taraftarlara katılsa idim. "Lev" şart edatının cevabı hazfedilmiştir, takdiri şöyledir: O zaman bu günahı işlemenize engel olurdum. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: "Âvî" eveytü ileyke, fe ene âvî üviyyen'den gelir ki birine katılmaktır. Burada "rükn" kelimesi mecaz yolu ile güçlü, kalabalık ve yanına yaklaşılmayan oymak manasınadır. Nitekim şu beyitte böyledir:

Rükünler içinden öyle bir rükne sığınır ki
Çok kalabalık ve yüksek bir şerefe haizdir.

Beyitte geçen tays lafzı çok manasınadır, etana lebenün taysün ve şerabün taysün denir ki, bize çok süt ve içecek geldi, demektir.

Lut'un bunu ne zaman dediğinde de ihtilaf edilmiştir: İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Lut kapısını kapatmıştı, melekler de yanında idi, onlarla tartışıyor ve onlara yalvarıyordu. Onlar ise kapıyı zorluyorlar ve duvardan aşmak istiyorlardı. Melekler onun sıkıntısını görünce: Ey Lut, biz Rabbinin elçileriyiz; kapıyı aç ve bizi onlarla baş başa bırak, dediler. O da kapıyı açtı, kavmi içeri girdiler. Cebrail onlara azabı başlatmak için Rabbinden izin istedi, ona izin verdi. Kanadıyla onların yüzüne çarptı, onları kör etti. Çekilip Canınızı kurtarın, canınızı kurtarın; Lut'un evinde dünyanın en büyük sihirbazı var, dediler. Ey Lut, sabahleyin görürsün deyip onu tehdit etmeye başladılar. Lut da meleklere: "Onların helak vakitleri ne zamandır?" dedi. Onlar da: Sabah, dediler. O da: Onları şimdi helak etseniz, dedi. Melekler de: "Sabah yakın değil mi?" dediler. Ebu Salih de, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onu tehdit edince, içinden: Yarın bunlar yanımdan giderler, ben de kavmimle başbaşa kalırım, onlar da beni mahvederler, dedi. İşte Lut o zaman: Keşke size karşı koyacak bir gücüm olsa, dedi.

Ben de derim ki: Bu durum ancak onların melek olduklarını bilmeden önce demiş olabilir. Bazıları şöyle demişlerdir: Bunu kapıyı kırıp da içeri girdikleri zaman söyledi. Başkaları da şöyle demişlerdir: Onları misafirlere yaklaşmayın diye men edip de onlar da kabul etmeyince dedi.

Hulasa: Rükn derken Allah'ın yardım ve inayetini kastetmemiştir, çünkü hiçbir zaman ondan mahrum değildi. Bu kelime ile sadece aşiret ve aileyi kastetmiştir.

Ebu Hureyre, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Lut'a merhamet etsin, o sağlam bir köşeye sığınıyordu. Allah ondan sonra ne zaman bir peygamber

gönderdi ise, mutlaka varlıklı ve adamı çok kabileden göndermiştir.[1]

"Sana asla dokunamazlar": Mukatil burada söylenmeyen kelime vardır, takdiri şöyledir demiştir: Sana asla kötülük edemezler. Şöyle ki onlar Lut'a: Biz senin yanında birtakım adamlar görüyoruz, bizim gözümüzü boyadılar, yarın sen ve ailen başınıza ne geleceğini bilirsiniz, dediler. Bunun üzerine Cebrail de ona: "Şüphesiz bizler Rabbinin elçileriyiz; sana asla ulaşamazlar" dedi.

"Feesri biehlik": Asım, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, hemze ile "feesri" okumuşlar, onu esreytü babından getirmişlerdir. İbn Kesir ile Nafi de, hemzesiz olarak sereytü'den getirip "fesri biehlik" okumuşlardır. Bunların ikisi de lügattir. Zeccac şöyle demiştir: Sereytü, ve esreytü: Gece yürüyüşü yapmaktır. Şair de şöyle demiştir:

Onları gece yürüttüm, öyle ki binekleri yoruldu,
Hatta asil atlar bile yularla çekilmez oldu.

Şair Nabiğa da şöyle demiştir:

Gece ikizler burcundan ona bir bulut yürüdü,
Kuzey rüzgarı da ona donmuş dolular atıyordu.

Bu beyitte geçen esret, seret şeklinde de rivayet edilmiştir. Lut'un ailesine gelince: Onlar karısı ile iki kızından ibaret idi. Kızlarının adları: Rüsba ile Züarsa idi. Süddi de şöyle demiştir: Büyüğünün adı: Reyye, küçüğünün adı da: Arube idi. Ailesinden maksat, iki kızıdır. Ayette geçen kıt', kıt'a (parça) manasınadır. Mada kıt'un minelleyli denir ki, kıt'atün (gecenin bir kısmı geçti) demektir. İbn Abbas da: Bundan gecenin sonunu kastetmiştir, demiştir. İbn Kuteybe de: "Bikıt'in": Gecenin kalan son kısmında, demiştir. İbn Enbari de: Kıt' deyip kıt'ayı anlamak geceye hastır, yoksa: İndi kıt'un minessevbi deyip de kıt'atün kastetmek caiz değildir (yanımda bir parça kumaş vardır).

"İçinizden kimse arkasına bakmasın": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, içinizden kimse geri kalmasın, manasınadır. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, bildiğimiz gibi arkasına bakmaktır. Bunu da Mücahit ile Mukatil, demişlerdir.

"İllemreetek": Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai te'nin nasbı ile okumuşlardır. İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Cemmaz da Ebu Cafer'den rivayet ederek tenin ref'i ile okumuşlardır. Zeccac da şöyle

1 – Tirmizi, Tefsirü sure 56, bab, 6.

demiştir: Kim nasb ile okursa mana şöyledir: Feesri bihlike illemreetek. Kim de ref' ile okursa "vela yeltefit minküm ahadün illemretük" manasına almıştır. Arkalarına bakmamaları da onların başına gelen azabı görmemeleri içindir. İbn Enbari şöyle demiştir: Merfu kıraatine göre istisna munkatı olur, manası da şöyledir: Lakin imreetük, feinneha teltefitü feyusibuha ma esabehüm (ancak karın geriye bakar, o da azaba duçar olur). İstisna munkatı olunca, geriye bakması Rabbine isyan olur. Çünkü bakmaması emrolunmuştur. Katade şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre karısı, Lut kentten çıkarken onunla beraber idi. Çökme ve yıkılma sesi duyunca arkasına baktı: Vah kavmim, dedi. Ona da bir taş değip onu da helak etti. İşte: "İnnehu musibuha ma esabehüm, inne mevidehümüssubh" dediği budur. Helak zamanları da sabahtır.

"Sabah yakın değil midir?": Müfessirler şöyle demişler: Melekler: "Onların helak vakti sabahtır" dediler. Lut da: Ben daha çabuk istiyorum, dedi. Ona: "Sabah yakın değil midir?" dediler.

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا
حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ ﴿٨٢﴾ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ
مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ ﴿٨٣﴾

82 – Emrimiz gelince, oranın üstünü altına getirdik. Üzerlerine istif edilmiş pişmiş çamurdan taşlar yağdırdık.

83 – Rabbinin katında damgalanmış (taşlar). O, zalimlerden uzak değildir.

"Emrimiz gelince": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın onlara azap emri demektir. *İkincisi:* Emir azap manasınadır. *Üçüncüsü:* Azaplarına hüküm manasınadır.

"Oranın üstünü altına getirdik": Orası dediği altı üstüne getirilen kentlerdir. Bunlar da Lut kavminin köyleridir. Biz de bunu Beraet: 70'te zikretmiş bulunuyoruz. Burada ise helak kıssalarına işaret edeceğiz: İbn Abbas şöyle demiştir: Cebrail, Lut'a çıkmasını emretti: Sen çık, koyunlarını ve sığırlarını da çıkar, dedi. O da: "Bunu nasıl yaparım, şehrin kapıları kapatılmıştır?" dedi. Cebrail kanadını açtı, onu, iki kızını ve neleri varsa onları kanadına alıp şehirden çıkardı. Cebrail, Rabbine: "Ya Rabbi, bunların helakini bana ver, dedi. Allah da ona: Onların helakini sen üstlen, diye vahyetti. Sabahleyin etraf

aydınlanınca, Cebrail onlara geldi, onları kanadına bindirdi, sonra onları yukarı kaldırdı, öyle ki havadaki kuşlar da çıktı, nereye gittiğini bilmiyordu. Sonra onları ters çevirdi. Şiddetli bir ses işittiler, Lut'un karısı dönüp baktı; Cebrail ona bir taş atıp onu öldürdü. Sonra yüksek bir yere çıktı, onların yola çıkanlarını, çobanlarını ve kentten ayrılanları gözetledi. Onlara taşlar atıp onları da öldürdü. Süddi şöyle demiştir: Cebrail yedi kat yerin dibinden onları söktü, onları dünya göğüne kaldırdı, öyle ki göktekiler köpeklerin ulumasını işittiler. Sonra onları ters çevirdi. Başkası da şöyle demiştir: Beş kent idi, en büyükleri Sadom idi. Nüfus da dört milyon idi. Her kentte yüz bin savaşçı olduğu söylenmiştir. Cebrail onları göğe kaldırınca bir kapları bile kırılmadı, onları ters çevirinceye kadar düşmedi. Beş kentten, bir kişinin kurtulduğu, onun da o kötü amele katılmadığı bildirilmiştir.

Yalnız Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Onları Cebrail ile Mikail havada ters çevirmişlerdir.

"Üzerlerine yağdırdık (vemtarna aleyha)": Zamir hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O kentlere racidir. *İkincisi:* Ümmete racidir. Sicil lafzı hakkında da yedi görüş vardır:

Birincisi: O Farsça sengikil (kiltaşı)ından gelmektedir ki, seng: Taş, kil de: Çamurdur. Bu da İbn Abbas, İkrime ve Said bin Cübeyr'in görüşleridir. Mücahit de şöyle demiştir: Onun başı taş, sonu çamurdur. Dahhak da: Yani pişirilmiş tuğladır, demiştir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kim bu görüşe sahip olursa, "çamurdan taş" *(Zariyat: 33)* kavliyle kıyas etmiştir. Ferra da onun pişirilip değirmen taşları gibi olduğunu nakletmiştir.

İkincisi: O, gökle yer arasında boşlukta duran bir denizdir, taşlar oradan inmiştir. Bunu da İkrime, demiştir.

Üçüncüsü: Siccîl: Dünya göğünün ismidir, mana da: Dünya göğünden gelen taşlar yağdırdık, demektir. Bunu da İbn Zeyd söylemiştir.

Dördüncüsü: O sert taşların en katı çeşitidir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. Kanıt olarak İbn Mukbil'in şu beyitini getirmiştir:

Ona kahramanların birbirlerine tavsiye ettiği şiddetli bir darbe indirdi (siccin).

İbn Kuteybe bu görüşü reddetmiş ve: Bu nun'lu bir kelimedir, o ise (siccîl) lamlı bir kelimedir. Bu beyitte geçen kelime fi'îl vezninde-

dir, secentü kökünden gelmektedir ki hapsettim, demektir. Sanki onu yerine mıhlayan bir darbe indirdi, demek istemiştir.

Beşincisi: "Siccîl" kavli sicil demektir ki o da azaplarının yazıldığı defterdir. Bu da Zeccac'ın tercihidir.

Altıncısı: O, esceltuhu'dan gelir ki onu gönderdim, demektir, sanki taşlar onlara gönderilmiştir.

Yedincisi: O, esceltuhu'dan gelir ki, vermek demektir. Bu iki görüşü Zeccac nakletmiştir.

"Mandud (istif edilmiş)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Birbiri ardından demektir, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Dizilmiş, bunu da İkrime ile Katade, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Üst üste konulmuştur, çünkü o sıkıştırılıp taş haline getirilen çamurdur. Bunu da Rebi bin Enes, demiştir.

"Müsevvemeten": Zeccac şöyle demiştir: İşaretlenmiş, bu sûme kökünden alınmıştır ki alamet demektir.

Alametinde de altı görüş vardır:

Birincisi: Kırmızı üzerinde beyazdır, bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen de böyle demiştir.

İkincisi: O mühürlü idi, taş beyaz idi, üzerinde siyah nokta vardı, yahut siyah idi, üzerinde beyaz benek vardı. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O siyah kırmızı çizgili idi, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Üzerinde serpiştirilmiş kırmızılık ve dal şeklinde kırmızı çizgiler vardı. Bunu da İkrime ile Katade, demişlerdir.

Beşincisi: Üzerlerinde onların dünya taşlarından olmadığını gösteren işaretler vardı. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

Altıncısı: Onlardan her taşın üzerinde öldüreceği adamın ismi yazılı idi. Bunu da Rebi, demiştir. O taşları görenlerden birinden: Onlar deve başı, deve ayağı ve insan yumruğu gibi idi dediği rivayet edilmiştir.

"Rabbinin katında": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Rabbinin katından gelmiştir. Bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Rabbinin yanında hazırlanmıştır. Bunu da Ebu Bekir el – Hüzeli, demiştir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Bu damga o taşlara Allah katında O'nun kudretinin büyüklüğünü ve azabının çetinliğini göstermek için vurulmuştur. Bunu da İbn Enbari, demiştir.

Dördüncüsü: "Rabbinin katında"nın manası: O'nun izni olmadan el sürülmeyecek hazinelerinde, demektir.

"O, zalimlerden uzak değildir": Burada zalimlerden kimlerin kastedildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Burada zalimlerden maksat, Kureyş kafirleridir, Allah onları bu taşlarla korkutmuştur. Bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: O, bütün zalimler için geneldir. Katade şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki Allah Lut kavminden sonra hiçbir zalimi bundan korumamıştır. Binaenaleyh Allah'tan korkun ve O'ndan sakınca üzerinde olur.

Üçüncüsü: Onlar Lut kavmidir, mana da şöyledir: Onlar zalimlerden, yani Lut kavminden uzak değildir. Bunun da manası: Onları şaşırmaz, demektir.

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا ۚ قَالَ
يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ ۖ وَلَا تَنْقُصُوا
الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ ۚ إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ
يَوْمٍ مُحِيطٍ (٨٤)

84 - Medyen'e de kardeşleri Şuayb'i (gönderdik). "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Sizin için O'ndan başka bir tanrı yoktur. Ölçüyü, tartıyı eksik yapmayın. Şüphesiz ben, sizi bir hayır içinde görüyorum. Ve ben sizin için kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum" dedi.

"Medyen'e": Bunu A'raf: 85'te zikretmiş bulunuyoruz.

"Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın": Yani noksan yapmayın, demektir. Onlar inançsızlıklarının yanı sıra bunu da eksik yaparlardı.

"Şüphesiz ben sizi bir hayır içinde görüyorum": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, fiyat ucuzluğudur, bunu da İbn Abbas, Hasen ve Mücahit, demişlerdir.

İkincisi: Mal bolluğudur, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; Katade ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir:

Mallarınız çok, fiyatlarınız ucuzdur; eksik ölçüp tartmaya ne ihtiyacınız var?!

"Ben sizin için kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, pahalılıktır, fiyatların artmasıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Kuraklık, kıtlık ve pahalılıktır.

İkincisi: Dünyada azaptır, o da başlarına gelendir. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Ahirette ateş azabıdır. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın": Yani bunu adaletle tam yapın. İfa: Tam yapmak demektir.

وَيَا قَوْمِ اَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ
بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ
مُفْسِدِينَ ﴿٨٥﴾ بَقِيَّتُ اللّٰهِ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِنِينَ وَمَا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ ﴿٨٦﴾ قَالُوا يَا شُعَيْبُ
اَصَلٰوتُكَ تَأْمُرُكَ اَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ اٰبَاؤُنَا اَوْ اَنْ نَفْعَلَ
فِي اَمْوَالِنَا مَا نَشٰٓؤُا اِنَّكَ لَاَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ ﴿٨٧﴾ قَالَ
يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ
رِزْقًا حَسَنًا وَمَٓا اُرِيدُ اَنْ اُخَالِفَكُمْ اِلٰى مَٓا اَنْهٰيكُمْ
عَنْهُ اِنْ اُرِيدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِٓي
اِلَّا بِاللّٰهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ اُنِيبُ ﴿٨٨﴾
وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِٓي اَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَٓا اَصَابَ قَوْمَ
نُوحٍ اَوْ قَوْمَ هُودٍ اَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ
﴿٨٩﴾ وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ اِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ

وَدُودٌ ﴿٩٠﴾ قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ وَإِنَّا
لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا
بِعَزِيزٍ ﴿٩١﴾ قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ
وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٩٢﴾
وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ
مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَارْتَقِبُوا
إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ ﴿٩٣﴾ وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ
آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ
فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٩٤﴾ كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا
بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ ﴿٩٥﴾

85 – "Yeryüzünde bozguncular olarak fenalık yapmayın": Ölçüyü ve tartıyı eksik tutarak.

86 – "Allah'ın kalan rızkı sizin için daha hayırlıdır, eğer mü'minlerseniz. Ben, sizin üzerinizde bekçi değilim".

87 – Dediler: "Ey Şuayb, atalarımızın ibadet ettiklerini ve mallarımızda istediğimizi yapmayı bırakmamızı sana namazların mı emrediyor? Şüphesiz sen, gerçekten sen yumuşak huylu, aklı başında bir adamsın".

88 – Dedi: "Ey kavmim, söyleyin bana, ya ben, Rabbimden bir belge üzerinde isem ve kendinden bana güzel bir rızık vermişse! Sizi yasakladığım şeylerde size muhalefet etmek istemiyorum. Ben, gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Benim muvaffakıyetim ancak Allah iledir. Yalnız O'na tevekkül ettim ve yalnız O'na dönüyorum".

89 – "Ey kavmim, bana muhalefetiniz, başınıza Nuh kavminin yahut Hud kavminin veyahut Salih kavminin başına gelenler gibi bir şey getirmesin. Lut kavmi de size uzak değildir".

90 – "Rabbinizden istiğfar edin, sonra da O'na tövbe edin. Şüphesiz benim Rabbim çok esirgeyicidir, çok sevendir".

91 – Dediler: "Ey Şuayb, senin dediklerinden çoğunu anlamıyoruz. Ve biz, seni içimizde zayıf görüyoruz. Eğer aşiretin olmasaydı, mutlaka seni taşla öldürürdük. Sen bize göre değerli biri değilsin".

92 – Dedi: "Ey kavmim, aşiretim size göre Allah'tan daha mı şereflidir ki, O'nu arkanıza atılacak bir şey edindiniz. Şüphesiz Rabbim yaptıklarınızı kuşatıcıdır".

93 – "Ey kavmim, siz durumunuza göre (yapacağınızı) yapın. Şüphesiz ben de yapıyorum. Yakında kendisini rezil edecek azabın kime geleceğini ve kimin yalancı olduğunu bileceksiniz. Bekleyin; şüphesiz ben de sizinle beraber bekliyorum".

94 – Emrimiz gelince Şuayb'i de onunla beraber iman edenleri de bizden bir rahmetle kurtardık. Zalimleri ise o ses tuttu; hemen yurtlarında diz çökerek kaldılar.

95 – Sanki orada kalmamışlar gibi. Bilin ki Semud kavmi uzak olduğu gibi Medyen için de bir uzaklık!

"Allah'ın kalan rızkı sizin için daha hayırlıdır": Bunda da sekiz görüş vardır:

Birincisi: Ölçüyü ve tartıyı tam yaptıktan sonra kalan helal kâr sizin için eksik yapmaktan daha hayırlıdır. Bunu da İbn Abbas demiştir.

İkincisi: Allah'ın rızkı sizin için daha hayırlıdır, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; Süfyan da böyle demiştir.

Üçüncüsü: Allah'a itaat sizin için daha hayırlıdır. Bunu da Mücahit ile Zeccac, demişlerdir.

Dördüncüsü: Allah'ın verdiği nasip sizin için daha hayırlıdır. Bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: Allah'ın rahmeti sizin için daha hayırlıdır. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Altıncısı: Allah'ın vasiyeti sizin için daha hayırlıdır, bunu da Rebi, demiştir.

Yedincisi: Allah'ın ahiretteki sevabı sizin için daha hayırlıdır. Bunu da Mukatil, demiştir.

Sekizincisi: Allah'ın gözetlemesi sizin için daha hayırlıdır, bunu da Ferra zikretmiştir.

Hasen Basri de, te ile: "Takıyyetullahi" okumuştur.

"Eğer mü'minler iseniz": O şeylerin hayırlı olması için imanı şart

koştu, çünkü onlar, aziz ve celil olan Allah'a iman ederlerse, dediğini daha doğru anlarlar.

"Ben sizin üzerinizde bekçi değilim": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Sizinle savaşmak ve sizi imana zorlamakla emrolunmadım.

İkincisi: Ölçerken eksik yapmamanız için sizi denetlemekle emrolunmadım.

Üçüncüsü: Eğer size Allah'ın azabı gelirse sizi ondan koruyamam.

"Esalavatüke te'mürüke": Hamze, Kisai, Halef ve Hafs, müfred sigası ile: "Esalatüke" okumuşlardır.

Onun namazlarından ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Dinidir, bunu Ata, demiştir. *İkincisi:* Okumasıdır, bunu da A'meş, demiştir. *Üçüncüsü:* Bildiğimiz namazlardır. Şuayb aleyhisselam çok namaz kılardı.

"Yahut mallarımızda istediğimizi yapmayı": Ferra, ayetin manası şöyledir, demiştir: Namazların mı sana atalarımızın ibadet ettiklerini bırakmamızı yahut mallarımızda istediğimizi yapmayı bırakmamızı emrediyor?

Nunla (en nef'ale) okunduğu takdirde kelamın manasında iki görüş vardır:

Birincisi: Onların mallarında yaptıkları şey, eksik ölçüp tartmaktır, bunu da İbn Abbas demiştir. Bu durumda mana şöyledir: Biz kendi aramızda yaptığımız şeyden razıyız.

İkincisi: Onlar dirhem ve dinarları keserlerdi, onları bundan men etti. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Kurtubi de: Dirhemleri kestikleri (küçülttükleri) için azap olundular, demiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Dahhak bin Kays el – Fihri, te ile "ma teşau" okumuş ve "ennef'ale"yi de "ennetrüke"nin üzerine atfetmiş, böylece kelime gizlemeye ihtiyaç duymamıştır. Bu kıraate göre Şuayb onlara zekatı emretti, onlar da kabul etmediler. Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Dahhak ve İbn Ebi Able de "ev en tef'ale fi emvaline ma teşau" şeklinde ikisinde de te ile okumuşlardır. Bu kıraatin manası da el – Fihri kıraatinin manası gibidir.

"Gerçekten sen yumuşak huylu ve aklı başında bir adamsın": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar bunu alay yollu, dediler. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade ile Ferra da böyle demişlerdir.

İkincisi: Ona: Sen beyinsizin teki ve cahilsin, dediler. Ayetteki şekli bu kinaye ile söylediler. Bunu da Zeccac zikretmiştir.

Üçüncüsü: Onlar ona, akılsız ve sapık diyerek küfrettiler, aziz ve celil olan Allah da onu methetti ve: Hayır, sen gerçekten yumuşak huylu ve aklı başındasın, kafirlerin dediği gibi değilsin, dedi. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, Ebu'l – Hasen el – Missisi'den nakletmiştir.

Dördüncüsü: Onlar onun gerçekten yumuşak huylu ve aklı başında biri olduğunu itiraf ettiler ve: "Sen yumuşak huylu ve akıllı birisin, bizi mallarımızda istediğimizi yapmaktan niçin men ediyorsun?" dediler. Bunu da Maverdi, aktarmış, İbn Keysan da aynı kanaati beyan etmiştir.

"Ya ben Rabbimden bir belge üzerinde isem": Bunun tefsiri de, Hud suresi: 28 ve 29. ayetlerde geçmiştir.

"Ve kendinden bana güzel bir rızık vermişse": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O helal rızıktır, İbn Abbas: Şuayb'in çok malı vardı, demiştir. *İkincisi:* Peygamberliktir. *Üçüncüsü:* İlim ve marifettir.

Zeccac şöyle demiştir: Burada şartın cevabı zikredilmemiştir, mana da şöyledir: Eğer ben Rabbimden bir belge üzerinde isem, sapıklığın arkasına düşer miyim? Cevap, muhataplar bildiği için terk edilmiştir. Yukarıda bunun benzeri geçmiştir.

"Sizi yasakladığım şeylerde size muhalefet etmek istemiyorum": Katade şöyle demiştir: Ben sizi bir şeyden men edip de kendim onu irtikâp edecek değilim. Zeccac da şöyle demiştir: Size muhalefet etmekle onu irtikap etmek istemiyorum.

"Ben gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum": Yani ben size emrettiğim şeylerde elimden geldiği kadar ıslah etmek istiyorum. Elimden gelen de size tebliğ etmektir, sizi zorlamak değildir.

"Vema tevfiki illa billah (benim muvaffakıyetim ancak Allah iledir)": Medinelilerle İbn Amir ye'nin harekesiyle "tevfikıye" okumuşlardır. Kelamın manası şöyledir: Sizi ıslah etmeye çalışırken haklı çıkmam ancak Allah'ın yardımı iledir. "Yalnız O'na tevekkül ettim": Yani işimi O'na ısmarladım. Bunu da: "Ey Şuayb, seni mutlaka ülkeden çıkaracağız" *(A'raf: 88)* sözleriyle tehdit etmeleri üzerine demiştir. "Ve ileyhi ünîb": Yalnız O'na dönüyorum, demektir.

"La yecrimenneküm şikakiye": Bu ye'yi İbn Kesir, Ebu Amr ve Nafi, harekeli okumuşlardır. Zeccac da: Bana düşmanlığınız size azap kazandırmasın, diye mana vermiştir.

"Lut kavmi sizden uzak değildir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Lut kavminin yurtlarına yakın idiler.

İkincisi: Lut kavmi onlara yakın zamanda helak olmuştu. Zeccac şöyle demiştir: Lut kavminin helaki bildiklerin helakin en yakını idi. Neden "baiden" lafzını müfret yapmıştır? Çünkü onu kavmin sıfatı olmaktan çıkarmış, mahzuf bir şeyin sıfatı yapmıştır, o da şöyledir: Vema kavmu Lutın minküm bimekanin baidin (Lut kavmi size uzak bir yerde değildir).

"İnne Rabbi rahimün vedud":

Rahîm'in manası yukarıda geçti.

Vedud'a gelince, İbn Enbari manası: Kullarını sevendir, demiştir. Vedittürrecüle evedduhu vüdden ve vedden ve vidden kavlinden gelir. Şöyle de denir: Veditürrecüle vidaden ve vüdaden ve vidadeten. Hattabi de şöyle demiştir: O vüd kökünden alınmış bir isimdir, bunda da iki mülahaza vardır:

Birincisi: Feûl, mef'ul manasında olmasıdır, nitekim şöyle denir: Recülün heyub, korkunç adam, feresün rekûb, binek atı manasına. Buna göre Allah Teala da veli kullarının kalplerinde sevilmiştir, çünkü O'nun ihsanını bilirler.

İkinci mülahaza: Seven manasına olmasıdır, yani O, iyi kullarını sever. Şu manaya ki amellerini kabul etmekle onlardan razı olur. Bunun manası da: Onları mahlukuna sevdirir demektir. Mesela: "Rahman onlar için kalplerde bir sevgi yaratır" *(Meryem: 95)* ayetinde olduğu gibi.

"Dediğin şeylerin çoğunu anlamıyoruz": İbn Enbari mana: Dediğin şeylerden çoğunun doğru olduğunu anlamıyoruz, demektir. Çünkü onlar başka bir dine tabi idiler. Onu sıkıcı bulduklarından anlamıyorlar gibi davranmış da olabilirler.

"Seni içimizde zayıf görüyoruz": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Zayıf, kör, demektir. İbn Abbas, İbn Cübeyr ve Katade: Şuayb a'ma idi demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Himyer lehçesinde köre zayıf derler.

İkincisi: Zelil ve hor. Bunu Hasen, Ebu Ravk ve Mukatil, demişlerdir.

Ebu Ravk ise: Allah ne kör ne de kötürüm bir peygamber göndermemiştir, demiştir.

Üçüncüsü: Gözü zayıf demektir, bunu da Süfyan, demiştir.

Dördüncüsü: Kazanç elde edemeyen demektir, bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Aşiretin olmasa idi seni mutlaka taşla öldürürdük": Zeccac şöyle demiştir: Eğer aşiretin olmasa idi seni taşa tutardık. Taşla öldürme öldürmelerin en kötüsüdür. Aşireti onların dininden idi, o nedenle onlara meyledip saygı göstermişlerdir. Bazıları da taşlamanın burada sövme ve eziyet etme manasına olduğunu söylemişlerdir.

"Sen bize göre değerli biri değilsin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Saygıdeğer. *İkincisi:* Seni öldürmekten çekineceğimiz biri değilsin.

"Erahti eazzü aleyküm minallah": Kufeliler ile Yakup, "rahtiye"nin yesini sakin okumuşlardır, mana da şöyledir: Aşiretimi dikkate alıyorsunuz da Allah'ı almıyor musunuz?

"Onu arkanıza atacak bir şey edindiniz (ittehaztümuhu)": Hu zamiri hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'ya racidir, bunu da cumhur, demiştir. Ferra da mana şöyledir, demiştir: Allah'ın emrini arkanıza attınız. Zeccac da şöyle demiştir: Araplar önem verilmeyen her şey için: Filan bu işi arkasına attı, derler. Şair de şöyle demiştir:

Ey Temim oğlu Kays kabilesi, ihtiyacımı arkanıza atmayın,
Ben onun içinden çıkamayacak biri değilim.

İkincisi: O, Şuayb'in getirdiği prensiplere işaret etmektedir, bunu da Mücahit, demiştir.

"Şüphesiz Rabbim yaptıklarınızı kuşatıcıdır": Yani amellerinizi bilmektedir, sizi onlara göre cezalandırır. Bundan sonrasının tefsiri, "sevfe talemun" kavline kadar En'am: 135'te geçmiştir.

Eğer biri: "Nasıl burada "sevfe" dedi, öteki surede *(Enam: 135'te)* "fesevfe?" dedi, derse, cevap şöyledir: Her ikisi de Araplarca güzeldir; eğer fe getirirlerse, sözü devam ettirmiş olurlar. Eğer düşürürlerse konuyu bitirmiş ve yeni bir söze başlamış sayarlar. Mesela şu ayette olduğu gibi: "İnnallahe ye'mürüküm en tezbehu bakareten kalu etettehizüna hüzüva" *(Bakara: 67)*. Mana: Fekalu: Etettehizüna demektir. Söz tamam olduğu için fe atılmıştır. Şair İmruulkays de şöyle demiştir:

(Kadın): Allah'a yemin ederim ki çaren kalmadı,
Bu suçtan kurtulacağını sanmıyorum, dedi.

Ben ise onu gece yürüttüm, ipek entarisinin
Eteklerini sürüyordu.

Beyitte geçen harecet, feharecet manasınadır, söz bittiği için fe'yi atmıştır. Fekumtü biha emşi rivayeti de vardır.

"Bekleyin ben de sizinle beraber bekliyorum": İbn Abbas: Siz azabı bekleyin, ben ise sevabı bekliyorum, demiştir.

"Zalimleri ise o ses tuttu": Müfessirler şöyle demişlerdir: Cebrail onlara bir haykırdı, oldukları yerde öldüler. Muhammed bin Ka'b de şöyle demiştir: Medyen halkı üç çeşit azap gördü: Yurtları sarsıldı, öyle ki başlarına çökeceğinden korktular. Onlardan çıkınca şiddetli bir sıcağın altında kaldılar. Allah onlara gölgelik gönderdi; gölgeye gelin, dediler. Hepsi gölgeliğe girince onlara bir ses edildi, hepsi öldüler. İbn Abbas da şöyle demiştir: Hiç iki ümmet aynı şekilde azap edilmemiştir, ancak Şuayb ve Salih kavimleri hariçtir ki bunları altlarından bir ses tuttu. Şuayb kavmini ise üstlerinden tuttu. Gölgelik gibi bir bulut geldi, içinde rüzgar vardı, kaç zamandır rüzgarları kesilmişti. Gölgelenmek için altına girince rüzgar onları yaktı.

"Semud kavmi uzak olduğu gibi (kema baidet)": Semud kavmi helak olduğu gibi onlar da helak oldular, demektir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Beide yeb'adü helak manasınadır; beude yeb'udu da uzaklaşma manasınadır.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا
مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُب۪ينٍۙ ﴿٩٦﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪
فَاتَّبَعُٓوا اَمْرَ فِرْعَوْنَۚ وَمَٓا اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَش۪يدٍ ﴿٩٧﴾

96 – Andolsun Musa'yı da ayetlerimizle ve apaçık bir kanıtla gönderdik.

97 – Fir'avn'e ve ileri gelenlerine. Onlar Fir'avn'in emrine uydular. Fir'avn'in emri ise doğru değildi.

"Andolsun Musa'yı ayetlerimizle gönderdik": Zeccac: Peygamberliğinin doğruluğunu gösteren işaretlerle demiştir. "Sultanin mübin" de: Apaçık bir kanıtla demektir.

"Fir'avn'in emrine uydular": O da kendisine tapıp onu tanrı edinmeleri idi.

"Fir'avn'in emri doğru değildi": Yani hayrı gösteren bir yol değildi.

يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَۜ وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ ﴿٩٨﴾

98 – Kıyamet gününde kavminin başına geçecek. Onları ateşe götürmüştür. Varılan o yer ne kötüdür!

"Kıyamet gününde kavminin başına geçecek (yakdumu kavmehu)": Zeccac şöyle demiştir: Kademtül kavme akdümühüm, kadmen ve kudumen: Başlarına geçmektir. Mana da onları ateşe götürür, demektir. Bunu da: "Onları ateşe götürmüştür" kavli göstermektedir. İbn Abbas da: Onları ateşe girdirir, demiştir. Katade de şöyle demiştir: Önlerinde gider, onları birden ateşe atar.

"Bi'sel virdül mevrud (varılan o yer ne kötüdür)": Müfessirler şöyle demişlerdir: Vird, varılan yerdir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Vird mastardır, manası da varmak demektir. Araplar onu varılan yer manasında kullanırlar. Cümlenin manası: Girilen o ateş ne kötü yerdir, demektir.

وَاُتْبِعُوا فِي هٰذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ ﴿٩٩﴾

99 – Bu dünyada da kıyamet gününde de lanete duçar oldular. Edilen o yardım ne kötüdür!

"Bu dünyada da kıyamet gününde de lanete duçar oldular": Bu lanette iki görüş vardır:

Birincisi: O dünyada denizde boğulmaktır, ahirette de cehennem azabıdır. Bu da Kelbi ile Mukatil'in görüşleridir.

İkincisi: O dünyada mü'minlerin, ahirette de meleklerin lanetidir. Bunu da Maverdi, zikretmiştir.

"Edilen o yardım ne kötüdür (bi'serrifdül merfud)": İbn Kuteybe: Rifd: Hediyedir; lanet ne kötü hediyedir demek istiyor. Refettuhu erfüduhu denir ki: Vermek ve yardım etmektir. Merfud: Verilen şeydir.

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْقُرٰى نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَٓائِمٌ وَحَص۪يدٌ ﴿١٠٠﴾

100 – Bunlar o kentlerin haberlerindendir; onu sana anlatıyoruz. Onlardan kimi ayakta, kimi ise biçilmiş.

"Bunlar o kentlerin haberlerindendir": Yani yukarıda helak edilen kentlerden geçen haberlerdir. "Onu sana anlatıyoruz": Yani onu

sana haber veriyoruz. "Onlardan kimi ayakta": Katade: Ayakta, yeri görülen; biçilmiş de: İzi görülmeyendir, demiştir. İbn Kuteybe de: Ayakta: Göze görünen, biçilmiş de: Yok edilip biçilendir, demiştir. Zeccac da: Ayakta: Duvarları kalan, biçilmiş de: Yere batıp eseri silinendir, demiştir.

وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ ظَلَمُوٓا اَنْفُسَهُمْ فَمَٓا اَغْنَتْ
عَنْهُمْ اٰلِهَتُهُمُ الَّت۪ي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَٓاءَ
اَمْرُ رَبِّكَۜ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْب۪يبٍ ﴿١٠١﴾

101 – Biz onlara zulmetmedik, ancak onlar kendilerine zulmettiler. Rabbinin emri gelince, Allah'tan başka ibadet ettikleri tanrıları, onlardan hiçbir şeyi defedemedi ve ziyanlarından başka bir şeyi de artırmadı.

"Biz onlara zulmetmedik": Azap ve helak ederek. "Ancak onlar kendilerine zulmettiler": İnkar ve isyanlarla. "Tanrıları onlardan hiçbir şeyi defedemedi": Yani onlara bir fayda veremedi ve onlardan hiçbir şeyi defedemedi, demektir. "Rabbinin emri gelince": Helak emri gelince. "Artırmadılar": Yani tanrıları, "ziyanlarından başka (tetbib)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O (tetbib), ziyandır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit ile Katade de böyle demişler; İbn Kuteybe ile Zeccac da bunu tercih etmişlerdir. *İkincisi:* O kötülüktür, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *İkincisi:* İmha ve helak etmedir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Eğer. "Tanrılar cansızdır, nasıl: "Zaduhum" dedi?" denilirse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: Onlara ibadetleri ancak bunu artırdı, demektir.

İkincisi: Onlar kıyamette onlara yardım edecek ve kötülüklerini artıracaktır, demektir.

وَكَذٰلِكَ اَخْذُ رَبِّكَ
اِذَٓا اَخَذَ الْقُرٰى وَهِيَ ظَالِمَةٌۜ اِنَّ اَخْذَهُٓ اَل۪يمٌ شَد۪يدٌ ﴿١٠٢﴾

102 – Rabbinin kentleri yakaladığı zaman yakalaması işte böyledir. Şüphesiz O'nun yakalaması acıklıdır, çok çetindir.

"Rabbinin kentleri yakalaması böyledir": Yani Ümmetlerin zikredilen helak ve azapları gibi, Rabbinin yakalaması da öyledir. "Zalim kentleri yakaladığı zaman": Kentlere zalim demiştir, maksat halklarıdır. İbn Abbas da: Burada zulüm inkar manasınadır, demiştir.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ ذَٰلِكَ يَوْمٌ
مَّجْمُوعٌ لَّهُ النَّاسُ وَذَٰلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ ﴿١٠٣﴾ وَمَا نُؤَخِّرُهُ إِلَّا
لِأَجَلٍ مَّعْدُودٍ ﴿١٠٤﴾

103 – Şüphesiz bunda ahiret azabından korkan için elbette bir ibret vardır. O, insanların kendisi için toplanmış olduğu bir gündür. O hazır olunan bir gündür.

104 – Biz onu (kıyamet gününü) ancak sayılı bir süre için erteliyoruz.

"Şüphesiz bunda elbette bir ibret vardır": Yani ümmetlerin zikredilen azap ve yakalanışlarında. Ayet; İbret ve öğüttür. "O insanların kendisi için toplanmış olduğu bir gündür": Çünkü insanlar onda mahşerde toplanırlar; ona iyi kötü, gök ve yer halkı şahitlik eder. "Vema nüehhirühu": Zeyd, Yakup'tan, Ebu Zeyd de Mufaddal'dan ye ile "vema yuehhiruhu" rivayet etmişlerdir. Mana da şöyledir: Biz o günü ancak Allah Teala'nın bileceği belli bir vakte erteliyoruz.

يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ
شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ ﴿١٠٥﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا
زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ ﴿١٠٦﴾ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ
إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ ﴿١٠٧﴾ وَأَمَّا
الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ
وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ ﴿١٠٨﴾

105 – O gün hiçbir nefis O'nun izni olmadan konuşmaz. Onlardan kimi şaki (bedbaht), kimi ise said (mutlu)dur.

106 – Şakilere gelince, onlar ateştedir. Onların orada bir soluk verme ve soluk almaları vardır ki!

107 – Orada gökler ve yer durdukça ebedi kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilediği şey müstesna. Şüphesiz Rabbin dediğini hakkıyle yapandır.

108 – Mutlulara gelince, onlar da cennettedirler. Gökler ve yer durdukça orada ebedi kalacaklar. Ancak Rabbinin dilediği şey müstesna. Bu da kesintisiz bir vergi olarak.

"Yevme ye'ti": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Kisai, vasılda (geçişte) ye ile "yevme yet'tî" okumuşlar, vakıfta da onu atmışlardır. Ancak İbn Kesir ye ile vakfeder ve ye ile vaslederdi. Asım, İbn Amir ve Hamze de vasılda da vakıfta da yesiz okurlardı. Zeccac şöyle demiştir: Nahivcilerin tercihi ye ile "yevme ye'tî" okumaktır. Mushafta olan ve çoğunluğun kıraati ise tenin kesresi iledir. Hüzeyl kabilesi çoğunlukla bu ye'leri atarlar. Halil ile Sibeveyh şöyle anlatmışlar: Araplar: La edri, der ve yeyi atar, kesre ile yetinirler. Bunun da çok kullanmadan olduğunu iddia ederler. Ferra da şöyle demiştir: Makabli meksur olan her ye ve makabli mazmum olan her vavı Araplar atar ye'de kesre ile vav'da da zamme ile yetinirler. Birisi bana şöyle bir şiir aktardı.

Ellerin öyle eldir ki birinde dirhem durmaz (cömerttir),
Ötekisi de kılıçla kan verir (yiğittir).

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Yevme ye'tî": Yani o gün gelir, Allah'ın izni olmadan hiçbir nefis konuşmaz. Bütün mahlukat susar, ancak Allah'ın konuşmasına izin verdiği müstesna. Bundan maksat: Şefaattir, diyenler de olmuştur.

"Onlardan kimi şaki": İbn Abbas: Kiminin üzerine şakilik, kiminin üzerine de saadet yazılmıştır, demiştir.

"Lehüm fiha zefirün ve şehik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Zefir eşeğin göğüsteki sesi gibidir, o anırırken ilk çıkardığı sestir, şehik de anırırken boğazdan son çıkardığı sestir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Dahhak, Mukatil ve Ferra da böyle demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Zefir: Şiddetli ve çirkin inlemedir. Şehik de: Şiddetli ve çok yüksek inlemedir. İkisi de dertlilerin çıkardığı seslerdendir. Kufe ve Basralı dilciler şöyle demişlerdir: Zefir eşeğin anırırken ilk çıkardığı sestir, şehik de anırırkan son çıkardığı sestir.

İkincisi: Zefir boğazda, şehik de göğüste olur. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ebu'l – Aliye ile Rebi bin Enes de böyle

demişlerdir. İbn Abbas'tan gelen başka bir rivayet de şöyledir: Zefir: Şiddetli sestir, şehik de zayıf sestir. İbn Faris de şöyle demiştir: Şehik zefirin tersidir, çünkü şehik nefesi içe çekmedir, zefir ise dışa vermedir. Başkası da şöyle demiştir: Zefir, şiddetli demektir, zefr'den gelir ki o da sırta (ağır) bir şey yüklemedir, çünkü bu, zor bir şeydir. Şehik ise, Yüksek ve uzun nefestir, bu da cebelün şahikün deyiminden alınmıştır ki, yüksek dağ, demektir.

Üçüncüsü: Zefir eşeğin sesidir, şehik de katırın sesidir. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Gökler ve yer durduğu sürece orada ebedi kalacaklardır": Bunda bilinen iki görüş vardır:

Birincisi: Gökler bizim bildiğimiz göklerdir, yer de bildiğimiz yerdir. İbn Kuteybe ile İbn Enbari şöyle demişlerdir: Araplar ebediyeti ifade etmek için şöyle derler: Gece gündüz birbirini takip ettiği sürece; gökler ve yer devam ettiği sürece; deve geviş getirip süt verdiği sürece; deve ağır yük altında inlediği sürece bunu yapmam, derler ve buna benzer sözler çoktur. Onlar bu şeylerin değişmeyeceğine inanırlar. Allah Teala da onlara dillerinde kullandığı şeyle hitap etti.

İkincisi: Onlar cennet ve cehennemin gökleri ve yeridir.

"Ancak Rabbinin dilediği şey müstesna": Cehennem halkı hakkında zikredilen istisna hususunda yedi görüş vardır:

Birincisi: O, şefaat sayesinde cehennemden çıkacak muvahitler hakkındadır. Bunu da İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: O yapmayacağına dair yapılan istisnadır; mesela: Vallahi seni döveceğim, ancak bunu yapmayacağım dersin, ama onu dövmede kararlısın. Bunu da Ferra zikretmiştir. Ebu Salih'in İbn Abbas'tan "ancak Rabbinin dilemesi müstesnadır" sözünde naklettiği şey de budur; Allah onların orada ebedi kalmalarını dilemiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bunun faydası şudur: Eğer O dileseydi onlara merhamet ederdi, ancak bize onların cehennemde ebedi kalacaklarını bildirmiştir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Onlar orada ebedi kalacaklardır, ancak Allah Teala ateşe emreder, ateş de onları yer ve bitirir, sonra da onları yeniden yaratır. İşte istisna o duruma dönüktür. Bunu da İbn Mes'ud, demiştir.

Dördüncüsü: "İlla" siva (başka) manasınadır; maana recülün illa Zeydün, dersin ki, yanımızda Zeyd'den başka bir adam vardır, demektir. Buna göre mana şöyledir: Orada gökler ve yer durduğu

sürece kalacaklardır, ancak Rabbinin dilediği sonsuzluk ve fazlalıktan başka. Bu da Ferra'nın tercihidir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bunun bir benzeri de konuşurken şöyle demendir: Seni bu evde oturtacağım, ancak senin istediğin hariç. Sen istersen daha fazla oturturum, demektir.

Beşincisi: Onlar kabirlerinden kalkıp mahşere gittikleri zaman kıyamet şartları içindedirler; istisna da hesapta bekledikleri zamandandır. Bu durumda mana şöyledir: Orada gökler ve yer durduğu sürece kalacaklardır, ancak hesap için bekledikleri miktar hariç. Bunu da Zeccac zikretmiştir. İbn Keysan da şöyle demiştir: İstisna onların dünyada ve berzahta beklemelerine ve hesap için durmalarına dönüktür. İbn Kuteybe mana da şöyledir, demiştir: Orada cehennemde ve cennette gök ve yer devam ettiği sürece kalacaklardır, ancak ondan Rabbinin onları imar etmek için dünyaya gönderdiği süre hariç. Sanki o, göğün ve yerin devamını Arapların kullandığı manaya almıştır. Göklerle yer sonlu olsa da böyle derler. Dilemeyi de onların devamından istisna etmiştir. Çünkü cennet ve cehennemlikler bir zamanlar gök ve yer devam ederken dünyada idiler; cennette veya cehennemde değillerdi.

Altıncısı: İstisna onların cehennemde hıçkırmalarına dönüktür; ancak Rabbinin zikredilmeyen azap türleri hariç. Daha onlar için Rabbinin dileyip de zikretmediği azaplar vardır.

Yedincisi: "İlla" "kema = gibi" manasınadır, şu ayet de ondandır: "Geçmişte olduğu gibi atalarınızın nikahladığı kadınları nikahlamayın" *(Nisa: 22)*. Bunu da Salebi, demiştir.

Cennet halkı hakkındaki istisna üzerinde de altı görüş vardır:

Birincisi: Bu, yapmadığı şey üzerine istisnadır. *İkincisi:* "İlla" "siva" manasınadır. *Üçüncüsü:* O, hesap için beklemelerine ve kabirde kalmalarına racidir. *Dördüncüsü:* O: Rabbinin onlar için zikredilmeyen nimetlerini artırması hariç, manasınadır. *Beşincisi:* "İlla" "kema = gibi" manasınadır. Bu görüşlerin izahı yukarıda geçti. *Altıncısı:* İstisna muvahhitlerden cehennemde kalanların beklemelerine dönüktür, sonra cennete girdirilirler. Bunu İbn Abbas, Dahhak ve Mukatil, demişlerdir. O zaman ebediyetten yapılan istisna Müslümanların ateşte kalmaları üzerinde olmuş olur. Sanki şöyle demiştir: Ancak Rabbinin günahkarları cennete çıkarması hakkında dilemesi ve günahkarlardan dilediğini bir süre için ateşe atması hariç.

Kurralar "suidu" üzerinde ihtilaf etmişlerdir: İbn Kesir, Nafi, Ebu

Amr, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek sin'in fethi ile "seidu" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek sin'in zammı ile (suidu) okumuşlardır ki, ikisi de lügattir.

"Ataen ğayra meczuz": Ataen kelamdan anlaşılan şey ile mansuptur, sanki şöyle demiştir: A'tahum enneime ataen. Meczuz da: Kesik demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Cezeztü, cedettü, cezeftü ve cedeftü: Kesmek manasınadır.

فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هٰٓؤُلَاءِ مَا يَعْبُدُونَ اِلَّا كَمَا يَعْبُدُ
اٰبَاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ وَاِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصِيبَهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ ﴿١٠٩﴾

109 – Onların ibadet ettiklerinden şüphe içinde olma. Onlar da ancak önceden atalarının ibadet ettikleri gibi ibadet ediyorlar. Gerçekten biz onlara hisselerini eksiksiz vereceğiz.

"Şüphe içinde olma": Yani: Ey Muhammed, tereddüt etme, "onların ibadet ettiklerinden", o müşriklerin putlara ibadet ettiklerinden şüphe etme ki o, batıl ve sapıklıktır, ancak atalarını taklit ediyorlar. "Gerçekten biz onlara hisselerini eksiksiz vereceğiz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlara takdir edilen hayrı ve şerri eksiksiz vereceğiz. Bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Rızıktan nasiplerini, bunu da Ebu'l–Aliye demiştir. *Üçüncüsü:* Azapta hisselerini, bunu da İbn Zeyd, demiştir. Bazıları da: Bu atalarının azaplarını eksiltmez, demişlerdir.

وَلَقَدْ
اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ
مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿١١٠﴾

110 – Andolsun biz, Musa'ya kitabı verdik de onda ihtilaf edildi. Eğer Rabbinden bir kelime geçmiş olmasaydı, aralarında hüküm verilmiş olurdu. Şüphesiz onlar bundan kuşkuya düşüren bir şüphe içindedirler.

"Andolsun biz, Musa'ya kitabı verdik": Yani Tevrat'ı verdik, onda ihtilaf edildi"; kimi onu tasdik etti, kimi de yalanladı, tıpkı kavminin yaptığı gibi. Müfessirler: Bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem için tesellidir, demişlerdir.

"Eğer Rabbinden bir kelime geçmiş olmasaydı": İbn Abbas şöyle demiştir: Demek istiyor ki: Ben ümmetini kıyamet gününe kadar erteledim, eğer bu olmasa idi, onlara yalanlamalarından dolayı derhal azap ederdim. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Eğer onlara ceza gününe kadar süre tanınmış olmasa idi, dünyada aralarında hüküm verilirdi. İbn Cerir de şöyle demiştir: Eğer Rabbinden halkına acele ile azap etmeyeceğine dair bir söz geçmiş olmasa idi, onlardan tasdik edenle etmeyen arasında etmeyenin helakine, tasdik edenin de kurtuluşuna dair mutlaka hüküm verilirdi.

"Şüphesiz onlar bundan bir şüphe içindedir": Yani Kur'an'dan. "Mürîb" de: kuşkuya düşüren, işkillendiren, demektir.

وَإِنَّ كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١١﴾

111 – Şüphesiz Rabbin her birine amellerini mutlaka eksiksiz verecektir. Şüphesiz O, yaptıklarından haberdardır.

"Şüphesiz her birine": Bu surede kıssası anlatılanların hepsine demektir. Mukatil de: Bununla bu ümmetin kafirleri kastedilmiştir, demiştir. Mana şöyledir diyenler de olmuştur: Şüphesiz mahluk olsun ya da beşer olsun herkese. "Leyüveffiyennehüm": Ebu Amr ile Kisai şeddeli nun ile "ve inne", "lema"yı da şeddesiz okumuşlardır. "Lema"daki lam, tekit lamıdır. "İnne"nin haberi olan "ma"ya dahil olmuştur. "Leyüveffiyennehüm"deki lam da kasem içindir, takdir de şöyledir: Allah'a yemin ederim ki onlara eksiksiz verecektir. "Ma" ise iki lamı birbirinden ayırmak için girmiştir. Mekki bin Ebi Talib şöyle demiştir: Bu "ma"nın zait olduğu da söylenmiştir, ancak kaseme cevap olan iki lamı ayırmak için gelmiştir. İkisi de meftuhtur, araları "ma" ile açılmıştır. İbn Kesir, şeddesiz olarak "in" aynı şekilde "lema" okumuştur. Sibeveyh de şöyle demiştir: Güvendiğimiz biri bize Araplardan bazılarının: İn Amren lemuntalikun, dediğini ve "inneyi" tahfif ederek (şeddesiz okuyarak) ona amel ettirdiğini işittiğini söyledi ve şu beyti okudu:

Nice göğsü güzel yüz vardır ki
Memeleri iki hokka gibidir.

Nafi ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle şeddesiz olarak "in", şeddeli olarak da "lemma" okumuştur, mana da şöyledir: Ne kadar insan varsa şöyledir. Bu da şu sözüne benzer: Senden mutlaka yapmanı istiyorum. Mesela: "İn küllü nefsin lemma aleyhe hafız (ne kadar nefis varsa üzerinde bir gözcü vardır" *(Tarık: 4)* ayetinde olduğu gibi. Hamze, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayetle; "şeddeli olarak: "Lemma oku-

muştur. Ebu Ali de şöyle demiştir: Bu, izahı zor bir okuyuştur, çünkü: İnne Zeyden illa muntalikun demek hoş olmaz. Aynı şekilde "İnne"yi ve "lemma"yı şeddeli okumak da hoş olmaz. Kisai'den "lemma"yı şeddeli okumanın izahını bilemedim dediği ve denen şeyi de akla çok uzak bulmadığı nakledilmiştir. Mekki bin Ebi Talib de şöyle demiştir: Onun aslı "lemin ma" idi, sonra nun mime idgam olundu, dilde üç mim toplandı; bu nedenle meksur mim hazfedildi, takdir şöyledir: Ve inne küllen lemin halkın leyüveffiyennehüm (ne kadar halk varsa ona eksiksiz verecektir). Takdiri: "Leman ma" diyenler de olmuştur: "Ma"daki mim meftuhtur, "ma" da zaittir. Dilde tekerrürden dolayı mimlerden biri atılır Takdir de şöyledir: Lehalkun leyuveffiyennehüm; kelamın manası da şöyledir: Onlara amellerinin karşılığını eksiksiz ödeyecektir.

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ
بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٢﴾

112 - O halde sen emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Seninle beraber tövbe edenler de (öyle olsunlar). Taşkınlık etmeyin. Çünkü O, yaptıklarınızı görücüdür.

"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol": İbn Uyeyne şöyle demiştir: Kur'an'ın üzerinde dosdoğru dur. İbn Kuteybe de: Emrolunduğun şeyin üzerinde devam et, demiştir.

"Seninle beraber tövbe edenler de": İbn Abbas: Seninle beraber şirkten tövbe edenler, demiştir.

"Taşkınlık etmeyin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kur'an'da taşkınlık etmeyin; sonra size emretmediğim şeyleri helal ve haram edersiniz. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Rabbinize isyan etmeyin, muhalefet de etmeyin, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Tevhidi şirk ile karıştırmayın, bunu da Mukatil, demiştir.

وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ
النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ
لَا تُنْصَرُونَ ﴿١١٣﴾

113 – Zalimlere meyletmeyin; sonra size ateş dokunur. Sizin için Allah'tan başka dostlar yoktur. Sonra yardım olunmazsınız.

"Zalimlere meyletmeyin": Abdülvaris, Ebu Amr'dan tenin fethası ve kâfın zammesiyle "terkunu" rivayet etmiştir. Bu, Katade'nin de kıraatidir, Harun da Ebu Amr'dan tenin fethası ve kâfın kesresi ile "terkinu" rivayet etmiştir. Mahbub da Ebu Amr'dan tenin kesresi ve kâfın fethası ile: "Tirkenu" rivayet etmiştir. İbn Ebi Able de tenin zammesi ve kâfın fethası ile meçhul olarak "türkenu" rivayet etmiştir. Bu meyilden ne kastedildiği hususunda dört görüş vardır:

Birincisi: Müşriklere meyletmeyin, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Yaptıklarına rıza göstermeyin, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir. *Üçüncüsü:* Müşriklere katılmayın, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Zalimlere yağcılık etmeyin, bunu da Süddi ile İbn Zeyd, demişlerdir.

"Sonra size ateş dokunur": Bunda da iki mülahaza vardır: *Birincisi:* Size ateş değer, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Ateş nasıl ona yaklaşana geçer de onu yakarsa zulümleri de size geçer. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Sizin için Allah'tan dostlar yoktur": Yani azabınıza engel olacak yardımcılar yoktur, demektir.

وَأَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ
الَّيْلِ اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّـَٔاتِ ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذَّاكِرِينَ ﴿١١٤﴾

114 – Namazı gündüzün iki ucunda ve gecenin bir kısmında kıl. Şüphesiz iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür.

"Namazı gündüzün iki ucunda kıl": İniş sebebi şöyledir: Alkame ile Esved, İbn Mes'ud'dan rivayet etmişlerdir; bir adam, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Ben bahçede bir kadını tuttum, onu öptüm ve ona sarıldım, ona dokundum ve ona her şeyi yaptım, ancak onunla olmadım, dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem sustu, bunun üzerine Allah Teala: "Namazı gündüzün iki ucunda kıl..." ayetini indirdi. Adamı çağırdı, ayeti ona okudu. Hazreti Ömer: "Bu ona mı mahsustur, yoksa genel midir?" dedi. O da: Hayır, bütün insanlar içindir, dedi.[3] İbn Mes'ud'dan başka bir rivayet de şöyledir: Bir adam

3 – İmam Ahmed, Müsned, 1/445, 449; Müslim, Tevbe, hadis no, 42.

bir kadını öptü; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip bunu anlattı; bunun üzerine bu ayet indi. Adam: "Bu ayet benim için midir?" dedi, o da: Ümmetinden bunu yapanlar içindir, dedi.[4] Muaz bin Cebel de şöyle demiştir: Ben Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında oturuyordum, bir adam geldi: "Ya Resulallah, kendine helal olmayan bir kadına dokunan adam hakkında ne dersin? Ona yapmadık bir şey bırakmadı; karısına yaptığı her şeyi yaptı, ancak onunla olmadı" dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de ona: "Güzelce bir abdest al, sonra kalk namaz kıl" dedi. Bunun üzerine Allah Teala bu ayeti indirdi. Muaz da: "Bu ona mı hastır, yoksa Müslümanlar için genel midir?" dedi. O da: Hayır, bütün Müslümanlar için geneldir, dedi.

Bu adamın ismi hakkında ihtilaf edilmiştir: Ebu Salih, İbn Abbas'tan: Onun Amr bin Guzeyye el - Ensari olduğunu rivayet etmiştir. Bu ayet onun hakkında indi. Kendisi hurma satardı, hurma almak için ona bir kadın geldi, kadın hoşuna gitti: Evde bundan daha iyi hurma var, benimle gel, sana ondan vereyim, dedi. O da Muaz'ın hadisi gibi anlattı. Mukatil de: O, Ebu Mukbil Amir bin Kays el - Ensari'dir, demiştir. Ahmed bin Ali bin Sabit el - Hatib el - Hafız da: Onun Ebu'l - Yüsr Ka'b bin Amr el - Ensari olduğunu zikretmiştir.

Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Bu ona mı hastır?" diyen kimse hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, hikayenin kahramanı Ebu'l - Yüsr'dür. *İkincisi:* Muaz bin Cebel'dir. *Üçüncüsü:* Ömer bin Hattab'tır.

Ayetin tefsiri: "Namazı dosdoğru kıl": Yani rukuunu ve secdesini tam yap. Gündüzün iki ucuna gelince, birinci ucu hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, sabah namazıdır, bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* O, öğle namazıdır, bunu da İbn Cerir Taberi nakletmiştir. İkinci ucu hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, akşam namazıdır, bunu da İbn Abbas ile İbn Zeyd, demişlerdir. *İkincisi:* İkindi namazıdır, bunu da Katade, demiştir. Hasen Basri'den de her iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Öğle ile ikindi namazlarıdır, bunu da Mücahit ile el - Kurazi, demişlerdir. Dahhak'tan da her üç görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

"Ve zülefen minelleyl": Ebu Cafer ile Şeybe, lamın zammesiyle "ve zülüfen" okumuşlardır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Zülef:

4 - Müslim, Tevbe, hadis no, 39.

Saatler demektir, tekili de zülfe'dir ki saat, derece ve yakınlık manasınadır. Müzdelife'ye de bu itibarla öyle denilmiştir. Şair Accac şöyle demiştir:

Öyle bir abit ki zaman ona hızla koştuğu için
Geceler nasıl saat saat ayın belini bükmüş de
Eğilmişse, onun belini öyle bükmüştür.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ezlefeni keza indeke, derler ki: O şey beni sana yaklaştırdı, demektir. Aynı kökten gelen mezalif de: Menziller ve yollar, demektir. Zülef de öyledir.

Bunda (gecenin bir kısmında) müfessirlerin iki görüşü vardır:

Birincisi: O yatsı namazıdır. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan, Avf de Hasen'den ve İbn Ebi Necih de, Mücahit'ten rivayet etmiş; İbn Zeyd de böyle demiştir.

İkincisi: O akşamla yatsı namazıdır. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Bunu Yunus, Hasen'den, Mansur da Mücahit'ten rivayet etmiş; Katade, Mukatil ve Zeccac da böyle demişlerdir.

"Şüphesiz iyilikler kötülükleri giderir": İyiliklerden murat edilen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlaı beş vakit namazdır. Bunu da İbn Mes'ud, İbn Abbas, İbn Müseyyeb, Mesruk, Mücahit, Kurazi, Dahhak ve iki Mukatil: İbn Süleyman ile İbn Hayyan demişlerdir.

İkincisi: Onlar sübhanallah, velhamdülillah, velailahe illallahu, vallahu ekber zikridir. Bunu da Mansur, Mücahit'ten rivayet etmiştir. Birincisi daha doğrudur, çünkü cumhur o görüştedir ve bunda Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den kesintisiz olarak rivayet edilen bir hadis vardır; onu da Hazreti Osman bin Affan, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. Hadis şöyledir: Kim benim bu abdestim gibi abdest alır, sonra öğleyi kılarsa, onunla sabah namazı arasındaki günahları bağışlanır. Kim ikindiyi kılarsa, onunla öğle namazı arasındaki günahları bağışlanır. Kim akşamı kılarsa, onunla ikindi arasındaki günahları bağışlanır. Kim de sonra yatsıyı kılarsa, onunla akşam namazı arasındaki günahları bağışlanır. Sonra da belki de gece toprağa belenerek yatar. Sonra eğer kalkar da abdest alır ve sabah namazını kılarsa, onunla yatsı arasındaki günahları bağışlanır. İşte iyilikler kötülükleri giderir, dediği budur.[5]

---

5 - İmam Ahmed, Müsned, sonunda şu ilave vardır: "Ya Resulallah, iyilikler bunlardır, baki kalanlar hangisidir?" dediler. O da şöyle dedi: Onlar da şunlardır: Lailahe illallah, sübhanallah, velhamdü lillah, vallahu ekber, vela havle vela kuvvete illa billah.

Burada zikredilen kötülüklerden ne murat edildiği hususunda ise müfessirler: Onlar küçük günahlar, demişlerdir. Muaz bin Cebel rivayet etmiştir: Ya Resulallah, bana vasiyet et, dedim o da: Nerede olursan ol Allah'tan kork, dedi. Ben de: Biraz daha et, dedim, o da: Kötülüğün arkasından iyilik yap ki onu silsin, dedi. Ben de: Biraz daha yap, dedim, o da: İnsanlara güzel ahlak ile muamele et, dedi.[6]

"Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür": Bu diye işaret edilen şeyde üç görüş vardır:

Birincisi: O Kur'an'dır.

İkincisi: Namazı dosdoğru kılmaktır. *Üçüncüsü:* Yukarıda geçen doğruluk, taşkınlık etmemek, zalimlere meyletmemek ve namazı dosdoğru kılmak gibi geçenlerin hepsidir.

Öğütten murat edilen şey üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O tövbe manasınadır. *İkincisi:* O nasihat manasınadır

وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١١٥﴾

115 – Sabret. Şüphesiz Allah iyilik edenlerin mükafatını zayi etmez.

"Sabret": Neye sabretmesi emredildiği üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: Kavminin eziyetine karşı. *İkincisi:* Namaza.

İyilik edenlerden kimlerin kastedildiğine dair de üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar namaz kılanlardır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* İhlaslılardır, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar amellerini güzel yapanlardır, bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ
فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ
ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿١١٦﴾

116 – Keşke sizden önceki ümmetlerden fazilet sahipleri olsaydı da (insanları) yeryüzünde fesat çıkarmaktan men etselerdi. Onlardan kurtardıklarımız da pek azdır. Zalimler ise kavuştukları nimetin ardına düştüler ve günahkarlar oldular.

---

6 – İmam Ahmed, Müsned, 5/228, bu rivayet Muaz bin Cebel'dendir; 5/153, bu rivayet de Ebu Zer el – Ğifari'dendir.

"Keşke önceki ümmetlerden olsa idi (ülu bakiyyetin)": İbn Abbas ile Ferra, mana: Ne yazık ki olmadı, demişlerdir. İbn Kuteybe de mana şöyledir, demiştir: Sizden öncekilerden fazilet sahipleri olsa idi. İbn Cemmaz, Ebu Cafer'den, be'nin kesri, kafın sükunu ve şeddesiz olarak, "ülu bikyetin" rivayet etmiştir.

"Ülu bakiyyetin"in manası üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Din sahipleridir, bunu da İbn Abbas, demiştir. İbn Kuteybe de: Kavmün lehüm bakıyyetün ve fihim bakiyyetün denir ki: Akıllı ve hayırlı kimseler, demiştir. *İkincisi:* İyiyi kötüyü ayıran kimselerdir. *Üçüncüsü:* İtaatkâr kimselerdir. Bu ikisini Zeccac zikretmiştir. Fülanün fihi bakiyyetin, dersen, manası: Faziletlidir, demektir.

"İlla kalilen minhüm (ancak onlardan pek azı)": Bu, istisna-i munkatıdır, yani: Ancak kurtardıklarımızdan pek azı kötülükten men ettiler, demektir. Mukatil de: Önceki ümmetlerden isyan ve şirki men eden ancak Peygamberlerle beraber kurtardıklarımızdan az kimselerdir, demiştir.

"Zalimler ise kavuştukları nimetin ardına düştüler": Yani zulümleriyle birlikte nimetlerinin devamını istediler; lükslerinin azalmasını kabul etmediler. Ferra da şöyle demiştir: Zevkleri ahiret işine tercih etiler. Ve şöyle demiştir: Kötü günahlarını cehenneme kadar takip ettiler de, denilmiştir.

وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا مُصْلِحُونَ ﴿١١٧﴾

117 – Rabbin, halkı ıslahçı olan kentleri zulümle helak edecek değildi.

"Rabbin kentleri zulümle helak edecek değildi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Suçsuz demektir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *İkincisi:* Şirk ile demektir, bunu da İbn Cerir ile Ebu Süleyman, demişlerdir.

"Halkı ıslahçı olanlar": Bu kelamda da üç görüş vardır:

Birincisi: Birbirine insaflı davranan, bunu da Kays bin Ebi Hazim, Cerir'den rivayet etmiştir. Ebu Cafer Taberi de: Mana şöyledir, demiştir: Eğer birbirlerine adil davranırlarsa, müşrik olsalar da helak edilmezler. Ancak birbirlerine zulüm ederlerse helak olurlar.

İkincisi: İyi amel eden ve itaatkar kimseler demektir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

Üçüncüsü: Mü'minlerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ ﴿١١٨﴾ اِلَّا مَنْ
رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذٰلِكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ
وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ ﴿١١٩﴾

118 – Eğer Rabbin dileseydi insanları bir tek ümmet yapardı, (fakat onlar çeşitli dinler üzerinde) ihtilaf ediyorlar.

119 – Ancak Rabbinin merhamet ettiği hariç (onlar ihtilaf etmezler). Allah onları bunun için yaratmıştır. Rabbinin: "Mutlaka cehennemi bütün cin ve insanlarla elbette dolduracağım" sözü tamam oldu.

"Eğer Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek ümmet yapardı" İbn Abbas: Eğer onların hepsini Müslüman yapmak isteseydi, yapardı, demiştir.

"İhtilafta devam ediyorlar": Burada işaret edilenler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar hak ehli ile batıl ehlidir. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Buna göre mana şöyle olur: Bunlar onlara muhalefet ederler.

İkincisi: Onlar nefsi arzularına uyanlardır ki durmadan ihtilaf ederler. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Ancak Rabbinin merhamet ettiği kimseler hariç": İbn Abbas: Onlar hak ehlidir, demiştir. Hasen de: Onlar Allah'ın merhamet ettiği kimselerdir ki ihtilaf etmezler, demiştir.

"Onları bunun için yarattı": "Bunun için" diye işaret edilen şeyde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, üzerinde bulundukları duruma işarettir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onları iki fırka halinde yarattı: Bir fırkaya merhamet edilir ki onlar ihtilaf etmezler. Bir fırkaya da merhamet edilmez ki ihtilaf ederler.

İkincisi: Şakilik ve saitliğe racidir, yine bunu da İbn Abbas, demiş, Zeccac da bunu tercih ederek şöyle demiştir: Çünkü ihtilafları onları saadet ve şekavete götürür. İbn Cerir de şöyle demiştir: "Velizalike"deki lam, "ala" manasınadır (onları bunun üzerine yarattı).

Üçüncüsü: İhtilafa racidir, bunu da İbn Mübarek, Hasen'den rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O, rahmete racidir, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İkrime, Mücahit, Dahhak ve Katade böyle demişlerdir. Buna göra mana şöyle olur: Dinlerinde ihtilaf etmeyenleri rahmeti için yaratmıştır.

"Rabbinin sözü tamam oldu": İbn Abbas: Rabbinin şu sözü vacip (hak) oldu, demiştir: "Cehennemi mutlaka dolduracağım": Cinlerin kafirleri ve insanların kafirleri ile.

وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ
فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٢٠﴾

120 – Peygamberlerin haberlerinden kalbini tatmin edecek şeylerin hepsini sana anlatıyoruz. Bu hususta sana hak ve mü'minler için de bir öğüt ve hatırlatma gelmiştir.

"Ve küllen nekussu": "Küllen", "nekussu" ile mansuptur, mana da şöyledir: Peygamberlerin haberlerinden ihtiyaç duyduğun her şeyi sana anlatıyoruz. "Ma" "küllen"den bedel olarak mansuptur, mana da şöyledir: Sana kalbini tatmin edecek şeyleri anlatıyoruz. Kalbin tatmin edilmesinin manası da burada, teskin edilmesidir. Şüpheden dolayı değildir. Ancak şu kadar var ki kanıt ve delil ne kadar artarsa, kalp de o kadar tatmin olur.

"Bunda sana hak geldi": Bunda diye işaret edilen şeyde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, bu suredir, bunu İbn Abbas, Mücahit, Said bin Cübeyr ve Ebu'l – Aliye demişler; Şeyban da Katade'den rivayet etmiştir.

İkincisi: Dünyadır, mana da şöyledir: Sana bu dünyada geldi. Bunu da Said, Katade'den rivayet etmiştir. Hasen'den de her iki görüşün benzeri gelmiştir.

Üçüncüsü: O, anlatılan kıssalardır.

Dördüncüsü: O, bizzat bu ayettir. Bu iki görüşü de İbn Enbari zikretmiştir.

Burada haktan ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, açıklamadır. *İkincisi:* Kıssaların ve haberlerin doğruluğudur. *Üçüncüsü:* Peygamberliktir.

Eğer: "Ona bütün Kur'anda hak gelmedi mi ki özellikle bu surede geldi?" denilirse, cevap şöyledir: Eğer biz: Hak peygamberliktir, der-

sek, "bunda" diye işaret edilen şey dünya olur ki mana da şöyledir: Bu dünyada sana peygamberlik geldi. O zaman sorun ortadan kalkar. Eğer: O, suredir, dersek, buna da dört türlü cevap verilir:

Birincisi: Haktan maksat açıklamadır, bu sure milletlerin helaki ve sonlarının açıklanması gibi şeyleri diğer surelerden daha çok içine almıştır. Böylece, bu sure diye tahsis etmenin eseri ortaya çıkar. Bu da bazı müfessirlerin kail olduğu şeydir.

İkincisi: Bazı haklar bizce açığa çıkmasında ve kapalı kalmasında birbirinden farklıdır, bunun içindir ki insanlar, biri öleceği zaman, filan hak içindedir (emr-i hak durumundadır), derler ki daha önce batılın içinde olmasa da böyle derler. Oradaki durumu büyütmek isterler. Sanki her şeyi açıklayan hak bu surede diğerlerindekilerden daha açıktır. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

Üçüncüsü: Bu sureye özellikle böyle denilmesi, onun faziletini anlatmak içindir, başka surelerde hak beyan edilse de böyle vurgulanmak istenmiştir, mesela "orta namaz" *(Bakara: 238)*; "Cebrail ve Mikail" *(Bakara: 98)* vurgulaması gibi. Bu da İbn Enbari'nin kanaatidir.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Hak sana diğer surelerde gelmiş olmakla beraber bu surede de geldi. Bunu da İbn Cerir et – Taberi demiştir.

"Ve mü'minler için de bir öğüt ve hatırlatmadır": Yani bu sureyi ve ümmetlerin başına gelen şeyleri dinledikleri zaman kalpleri yumuşar.

وَقُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنَّا عَامِلُونَ ﴿١٢١﴾ وَانْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٢٢﴾

121 – İman etmeyenlere: "Durumunuza göre yapın (yapacağınızı); şüphesiz biz de yapanlarız", de.

122 – "Bekleyin; şüphesiz biz de bekleyenleriz".

"İman etmeyenlere: "Durumunuza göre yapın yapacağınızı" de. Bu, tehdit ve gözdağıdır, mana da şöyledir: Yapacağınızı yapın, yakında akibetinizin ne olduğunu göreceksiniz. "Bekleyin": Şeytanın size va'dettiğini. "Şüphesiz biz de bekleyenleriz": Rabbimizin va'dettiğini.

Müfessirler şöyle demişler: Bu ayet onları amelleriyle başbaşa bırakmayı ve uyarmalarıyla yetinmeyi gerektiriyorsa da, kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

• Bil ki: Eğer biz: Ayetten maksat tehdittir, dersek, nesih söz konusu olmaz.

وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْاَمْرُ
كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٢٣﴾

123 – Göklerin ve yerin gaybi Allah'ındır. Bütün iş, yalnız O'na döndürülür. Sen de O'na ibadet et ve O'na tevekkül et. Rabbin sizin yaptıklarınızdan gafil değildir.

"Göklerin ve yerin gaybi Allah'ındır": Yani bu ikisinde kullarından gaip olan ne varsa onun bilgisi Allah'ındır. "Ve ileyhi yurceul emru külluh": Nafi ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, yenin zammesiyle "yurceul emru külluhu" okumuşlar; diğerleri ile Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek yenin fethasiyle okumuşlardır. Mana da şöyledir: Bütün işler ahirette Allah'a döner. "O'na ibadet et": Yani onu tevhit et, birle. "O'na tevekkül et": Yani O'na güven ve itimat et. "Vema rabbüke biğafilin amma yamelun": Nafi, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek te ile "tamelun" okumuşlardır. Diğerleri ise ye ile okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim ye ile okursa, mana şöyledir: Onlara de ki: Rabbin onların yaptıklarından gafil değildir. Kim de te ile okursa, hitap Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile mü'min ve kafir bütün halkadır. Bu da ye ile okumadan daha geneldir. Mana da şöyledir: O, iyilik edeni iyiliği ile mükafatlandırır, kötülük edeni de kötülüğü ile cezalandırır. Ka'b de şöyle demiştir: Tevrat'ın sonu ile Hud suresinin sonu aynıdır.



12-YUSUF SURESİ

Mekke'de inmiştir. 111 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ۝١

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif. Lam. Ra. Bunlar (hakikatleri) açıklayan kitabın ayetleridir.

İNİŞ SEBEBİ:

Sure icma ile Mekkidir. İniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Sa'd bin Ebi Vakkas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kur'an Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e indirildi, ashap: Ya Resulallah, bize kıssa anlatsan, dediler. Bunun üzerine Allah Teala: Elif. Lam. Ra. Bunlar (hakikatleri) açıklayan kitabın ayetleridir... Sana kıssaların en güzelini açıklayacağız" ayetlerini indirdi. Bunu onlara bir zaman okudu, onlar da: Ya Resulallah, bize hadis (söz) söylesen, dediler; bunun üzerine de Allah Teala: "Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap

olarak indirdi.[1] Bütün bunlarda Kur'an'la emrolundular. Avn bin Abdullah da şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı bir seferinde usandılar: Ya Resulallah, bize konuşsan, dediler. Aziz ve celil olan Allah bunun üzerine: "Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi" *(Zümer: 23)* ayetini inzal etti. Sonra onlar yine usandılar: Ya Resulallah, hadisin üstünde ve Kur'an'ın altında bir şeyler söylesen, dediler ve kıssaları kastettiler; bunun üzerine Allah Teala: "Biz sana kıssaların en güzelini anlatacağız" ayetini indirdi. Onlar söz istediler, onlara sözün en güzelini, kıssa istediler, kıssaların en güzelini gösterdi.

İkincisi: Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yahudiler, bize Yakup'tan, evlatlarından ve Yusuf'un durumundan konuş, dediler; bunun üzerine Allah Teala: "Elif. Lam. Ra. Bunlar (hakikatleri) açıklayan kitabın ayetleridir. Şüphesiz biz, onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik" ayetlerini inzal etti. Zira Tevrat İbranice, İncil de Süryanice idi, siz ise Arapsınız; eğer ben onu Arapçadan başka bir dille indirse idim, onu anlayamazdınız, dedi. Biz de bu surenin başındakileri Yunus suresinin başında anlatmış bulunuyoruz. Ancak şu kadar var ki İbn Enbari bu surenin yorumunda ilave edip şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı bıkıp da usanınca: Ya Resulallah, bizi neşelendirecek bir şey söyle, dediler, o da şöyle dedi: İşte bunlar yararlanacağınız ve neşeleneceğiniz sözlerdir, gerçeği açıklayan kitabın ayetleridir, dedi.

"Açıklayan (mübin) kelimesinin manasında da beş görüş vardır:

Birincisi: Onun helali de haramı da açıktır. Bunu İbn Abbas ile Mücahit, demişlerdir. *İkincisi:* Diğer dillerde olmayan harfler kendisinde olduğu için açık dildir. Bunu da Halid bin Ma'dan, Muaz bin Cebel'den rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Doğru yolu ve irşadı açıktır, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Hakkı batıldan ayırandır. *Beşincisi:* İ'cazı o kadar açıktır ki onunla yarışılmaz. Bu ikisini Maverdi, demiştir.

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢﴾

2 – Şüphesiz biz, onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik, umulur ki akıl edersiniz.

"Şüphesiz biz onu indirdik (inna enzelnahu)": Hu zamirinde iki görüş vardır:

1 - Zümer: 23; Hakim, Müstedrek, 2/345.

Birincisi: O, kitaba racidir, bu da cumhurun görüşüdür. *İkincisi:* Yusuf kıssasına racidir, bunu da Zeccac ile İbn Kasım zikretmişlerdir.

"Arapça bir Kur'an olarak": Kur'an'ın manasını ve türevini Nisa suresi, ayet: 82'de zikretmiş bulunuyoruz. İnsanlar Kur'an'da Arapça'nın dışında bir şey olup olmadığında ihtilaf etmişlerdir; bizim görüşümüz odur ki onda Arapçadan başka bir kelime yoktur. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Kim Kur'an'da Arapçadan başka kelime olduğunu iddia ederse, Allah'a karşı büyük konuşmuş olur, demiş ve: "Şüphesiz biz onu Arapça bir Kur'an yaptık" *(Zuhruf: 3)* ayetini delil getirmiştir. İbn Abbas, Mücahit ve İkrime'den ise onda Arapçadan başka kelimeler bulunduğu rivayet edilmiştir; mesela "siccil", "mişkat", "yemm", "tur", "ebarik", "istebrak" vs. gibi. Ben şeyhimiz dilci Ebu Mansur'dan şöyle okudum: Ebu Ubeyd şöyle demiştir: Bunlar Ebu Ubeyde'den daha bilgindirler; onlar bir şey söylemiş, o ise onlara muhalefet etmiştir. İnşallah ikisi de haklıdır; şöyle ki bu kelimeler Arapçaya başka dillerden girmiştir; sonra Araplar o kelimeleri dillerinde konuşunca onların Arapçalaştırmasıyla Arapça olmuştur. Onlar asılları itibarı ile yabancı ise de bu durumuyla Arapçadırlar. Bu izah her iki görüşün de doğru olduğunu gösterir.

"Umulur ki akıl edersiniz": İbn Abbas: Anlarsınız, demiştir.

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ اَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا
اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ هٰذَا الْقُرْاٰنَۗ وَاِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِه۪ لَمِنَ
الْغَافِل۪ينَ ﴿٣﴾

3 - Biz bu Kur'an'ı sana vahyetmekle kıssaların en güzelini sana anlatacağız. Şüphesiz sen bundan önce gafillerden idin (bundan haberdar değildin).

"Biz sana kıssaların en güzelini anlatacağız": İniş sebebini sözün başında anlattık, bunun özel bir sebebi de vardır, o da Said bin Cübeyr'den rivayet edilmiştir: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı Selman'nın yanında toplandılar: Bize Tevrat'tan anlat; çünkü onda güzel şeyler vardır, dediler. Bunun üzerine Allah Teala: "Sana kıssaların en güzelini anlatacağız" ayetini indirdi. Yani Kur'an kıssaları Tevrat'takinden daha güzeldir, demektir. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Biz sana onu en güzel şekilde açıklayacağız. Kâss: Kıssayı doğru olarak anlatan, demektir. "Bima evhayna ileyke": Sana bu Kur'an'ı vahyetmekle demektir.

Alimler şöyle demiştir: Yusuf kıssasına kıssaların en güzeli denilmesi şundandır; çünkü onda peygamberlerden iyi kimselerden, meleklerden, şeytanlardan, davarlardan, kralların yaşantılarından, kölelerden, tüccarlardan, bilginlerden, erkeklerden, kadınlardan ve onların fendlerinden, tevhitten (Allah'ın birliğinden), fıkıhtan, sırdan, rüya tabirinden, siyasetten, iyi geçimden, ev idaresinden, eziyete sabretmekten, ağır başlılıktan, onurdan, hikmetten ve daha birçok acayip şeylerden bahsedilmiştir.

"Ve in künte": "İn" hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, kad (gerçekten) demektir. *İkincisi:* Olumsuzluk edatıdır.

"Ondan önce" İbn Abbas: Kur'an'ın inmesinden önce, demiştir. "Gafillerden": Yusuf kıssasını ve kardeşlerinin ona yaptıklarını bilmekten gafillerden.

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ
كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ ﴿٤﴾
قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا
إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٥﴾

4 – Hani, Yusuf, babasına: "Babacığım, şüphesiz ben on iki yıldızla güneşi ve ayı gördüm, onları bana secde ederlerken gördüm" demişti.

5 – Dedi: "Ey oğulcuğum, rüyanı kardeşlerine anlatma; sonra sana bir tuzak kurarlar. Şüphesiz şeytan, insan için apaçık bir düşmandır!"

"İz kale Yusufu": "iz" edatı hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Geçmiş bir fi'le bağlıdır, mana da şöyledir: Nahnu nekussu aleyke iz kale Yusufu.

İkincisi: O gizli bir fi'le bağlıdır, takdiri şöyledir: Üzkür iz kale Yusufu. Bu iki görüşü Zeccac ile İbn Enbari zikretmişlerdir (manada fazla bir değişme yoktur. Mütercim).

"Ya ebeti": Ebu Cafer ile İbn Amir te'nin fethası ile (ya ebete) okumuşlar, he ile vakfetmişlerdir. İbn Kesir de vakıfta onlara katılmıştır. Diğerleri ise tenin kesresi ile okumuşlardır. Kim te'yi fethalerse, ya ebetâ demek istemiş; ye hazfedildiği gibi elifi de hazfetmiştir. Elifi gös-

termek üzere de fetha kalmıştır. Nitekim kesre de ye'yi gösterir. Kim de he ile vakfederse, vakıfta te'nin he'ye dönüşmesindendir. Ebu Cafer ikisinde de aynın sükunu ile ahade aşre ve tis'ate aşre okumuştur.

Yusuf'un gördüğü şeyler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, güneşi, ayı ve yıldızları gördü. Bu, çoğunluğun görüşüdür. Ferra şöyle demiştir: Akıllı cem'i gibi "raeytühüm" demesi, secdenin akıllı hareketinden olmasındandır. Mesela: "Ya eyyühen nemlüdhulu mesakineküm" *(Neml: 18)* ayetinde olduğu gibi. Müfessirler şöyle demişlerdir: Yıldızlar tabirde kardeşleri, güneş annesi, ay da babası idi. Bunu Yakub'a anlatınca kardeşlerinin kıskançlığından korktu. Süddi de şöyle demiştir: Güneş annesi, ay da teyzesi idi. Çünkü annesi ölmüştü.

İkincisi: O, ebeveynini ve kardeşlerini kendine secde ederlerken gördü; bunu da (hüm) zamiri ile ifade etti. Bu da İbn Abbas ile Katade'den rivayet edilmiştir. "Raeytühüm" kavlinin tekrar edilmesine gelince, Zeccac: Cümle uzayınca tekit için tekrar etmiştir, demiştir.

Yusuf bu rüyayı kaç yaşında iken gördüğünde de üç görüş vardır:

Birincisi: Yedi yaşında idi. *İkincisi:* On iki yaşında idi. *Üçüncüsü:* On yedi yaşında idi.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Yakup, Yusuf'un kardeşlerinin rüyasının tabirini bileceklerini anladı; "rüyanı kardeşlerine anlatma; sana tuzak kurarlar" dedi. İbn Kuteybe: Sana hile ve suikast yaparlar, demiştir. Başkası da, "leke"deki lamın zait, mananın da: Feyekiduke şeklinde olduğunu söylemiştir. Apaçık düşman da: Düşmanlığı belli olandır.

وَكَذٰلِكَ يَجْتَبِيكَ
رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلٰى
اٰلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلٰى أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْرٰهِيمَ وَإِسْحٰقَ
إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦﴾

6 – "Böylece Rabbin seni seçecek, sana hadiselerin tevilini öğretecek ve nimetini sana ve Yakup hanedanına tamamlayacaktır. Nitekim daha önce de iki atan İbrahim ile İshak'a tamamlamıştı. Şüphesiz Rabbin ilim sahibidir, hikmet sahibidir".

"Böylece Rabbin seni seçecek": Zeccac şöyle demiştir: Seni yüceltiği, halini düzelttiği gibi Rabbin seni seçecek ve kardeşlerinin arasından seni süzecektir. İctiba'nın manasını En'am: 87'de şerh etmiş bulunuyoruz. İbn Abbas da: Seni peygamberliğe seçecektir, demiştir.

"Sana hadiselerin tevilini öğretecektir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Rüya tabirini öğretecektir, bunu İbn Abbas, Mücahit ve Katade, demişlerdir. Tabire tevil demesi, rüyanın sonucunu açıklamasındandır.

İkincisi: O, ilim ve hikmettir (sana ilim ve hikmeti öğretecektir).

Üçüncüsü: Peygamberler, ümmetler ve kitapların anlatısını öğretecektir. Bunu da Zeccac, demiştir. Mukatil de: "Min" burada zaittir demiştir.

"Sana nimetini tamamlayacaktır": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Peygamberlikle, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Şanını yüceltmekle.

Üçüncüsü: Kardeşlerini ona muhtaç edip de onlara ikramda bulunması ile. Bu ikisini Maverdi, zikretmiştir.

"Yakup hanedanı": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yakub'un evlatlarıdır, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* Yakup, karısı ve on bir çocuğudur. Yusuf'a secde etmeleri ile onlara nimetini tamamladı. *Üçüncüsü:* Ailesidir, bunu da Ebu Ubeyde, demiş ve âl kelimesinin uheyl şeklinde tasğir edilmesini (küçültülmesini) kanıt olarak göstermiştir.

"Daha önce bunu İbrahim ile İshak'a tamamladığı gibi": İkrime şöyle demiştir: İbrahime olan nimeti, onu ateşten kurtarmasıdır, İshak'a olan nimeti de onu boğazlanmaktan kurtarmasıdır.

"Şüphesiz Rabbin ilim sahibidir": Yani peygamberliği kime vereceğini bilir. "Hikmet sahibidir": Halkını idare etmede.

لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ ﴿٧﴾

7 – Andolsun, Yusuf'ta ve kardeşlerinde (onları) soranlar için ibretler vardır.

"Andolsun, Yusuf'ta ve kardeşlerinde": Yani Yusuf'un haberinde ve kardeşlerinin kıssasında "ayetler": Yani onlardan soranlar için ibretler vardır. Onun her hali ibrettir. İbn Kesir, (tekil olarak) "aye-

tün" okumuştur. Müfessirler şöyle demişlerdir: Yahudiler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Yusuf kıssasından sormuşlardı; o da onlara Tevrat'ta olduğu gibi cevap verince buna şaşmışlardı.

Bu ibretlerin fonksiyonu hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in gerçek peygamber olduğunu göstermesi; çünkü görmediği ve kitaplara bakmadığı bir topluluktan haber vermişti.

İkincisi: Allah Teala'nın Yusuf suresinde ona karşı yapılan zulümleri açıklaması. *Üçüncüsü:* Rüyasının doğru çıkıp yorumunun olduğu gibi gerçekleşmesi. *Dördüncüsü:* Nefsine hakim olup şehvetini yenmesi ve sonunda emaneti yerine getirmesi. *Beşincisi:* Umutsuzluktan sonra sevincin meydana gelmesi.

Eğer: "Neden özellikle soranlar için ibret vardır, dedi, hâlbuki başkaları için de ibret vardır?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Mana şöyledir: Soranlar için de diğerleri içinde ibret vardır, ancak soranlar zikredilmekle yetinilmiş, diğerleri söylenmemiştir. Nitekim şu ayette: "Elbiseler sizi sıcaktan korur" *(Neml: 81)* denilmiş, soğuk zikredilmemiştir.

İkincisi: Yusuf kıssasında soranlar için ibret olunca, başkaları için de olur, soranların özellikle zikredilmesi, sormalarının acayip bir sonuç meydana getirip haberi ortaya çıkarmasındandır.

إِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَىٰ أَبِينَا
مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٨﴾

8 – Hani (kardeşleri) demişlerdi: "Gerçekten Yusuf ve kardeşi, babamıza bizden daha sevgilidir. Oysa biz, bir topluluğuz. Şüphesiz babamız apaçık bir yanlışlık içindedir".

"Hani demişlerdi": Yani Yusuf'un kardeşleri. "Yusuf ve kardeşi": İbn Yamin (Bünyamin)i kastediyorlar. Ona İbn Yamin denilmesi, annesinin loğusalık halinde ölmesindendir. Yamin ağrı demektir. Bünyamin onun ana baba bir (öz) kardeşi idi, diğerleri ise baba değil, ana bir kardeşleri idiler.

Ayette geçen "usbe" kelimesi için Zeccac şöyle demiştir: Usbe lügatte işleri bir ve birbirlerinin yaptığını yapan ve haklı haksız birbirlerini kayıran topluluktur.

Müfessirlerin usbe'nin sayısı hakkında altı görüşleri vardır:

Birincisi: Sayısı ondan çoktur, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* On ila kırk arasıdır. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş, Katade de böyle demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar altı veya yedi kişidir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Dördüncüsü:* On ila on beş arasıdır, bunu da Mücahit, demiştir. *Beşincisi:* Cemaattir, bunu da İbn Zeyd, İbn Kuteybe ve Zeccac, demişlerdir. *Altıncısı:* On'dur, bunu da Mukatil, demiştir. Ferra da: On ve daha fazlasıdır, demiştir.

"Şüphesiz babamız apaçık bir yanlışlık içindedir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Yanlış bir görüş içindedir, bunu İbn Zeyd, demiştir. *İkincisi:* Şekavet içindedir, bunu da Mukatil, demiştir, maksat dünya meşakkati, demektir. *Üçüncüsü:* Bizi eşit sevmesi gerekirken doğru yoldan sapmıştır. Çünkü bizim ona faydamız daha çoktur. Zeccac şöyle demiştir: Eğer, dinde yanlışlık içindedir, deselerdi, kafir olurlardı; ancak, iki küçük oğlunu bizden daha çok seviyor, oysa biz daha kalabalığız ve kendisi için daha faydalıyız, demek istemişlerdir.

اُقْتُلُوا يُوسُفَ

اَوِ اطْرَحُوهُ اَرْضاً يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ اَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِه۪

قَوْماً صَالِح۪ينَ ﴿٩﴾

9 – "Yusuf'u öldürün yahut onu bir yere atın ki, babanızın yüzü /teveccühü yalnız size kalsın; siz de sonradan iyi bir topluluk olursunuz".

"Uktulu Yusufe": Ebu Ali şöyle demiştir: İbn Kesir, Nafi ve Kisai, tenvinin zammesiyle: Mübinün utkulu" okumuşlardır. Çünkü onun hareketlenmesi iki sakinin yan yana gelmesindendir. Onu ses uyumundan dolayı zamme ile harekelediler; "meddün", "ve zulumatün" dedikleri gibi. Ebu Amr, Asım, İbn Amir ve Hamze de, tenvinin kesri ile okumuş, zammeye ses uyumunu dikkate almamışlarıdr; nitekim "medde" "zulumatün" demişlerdir. Müfessirler: Kurraların kendi aralarındaki görüşleri böyledir, demişlerdir. "Evitrahunu ardan": Zeccac şöyle demiştir: "Ardan" "fi"nin düşürülmesi (hazf-i harfi cer) ile mansup olmuş, fiil de ona yaklaşmıştır, mana da şöyledir: Evitrahuhu ardan yebudu biha an ebihi (onu babasından uzaklaştıracak bir yere atın). Başkası da şöyle demiştir: Ardan te'küluhu fiha essibau (onu canavarların parçalayacağı bir yere atın).

"Babanızın teveccühü size kalır": Yani Yusuf'la meşgul olmayı bırakır, demektir. "Ondan sonra olursunuz": Yani Yusuf'tan sonra demektir. "İyi bir topluluk": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu öldürdükten sonra tövbe ederek iyi kimseler olursunuz. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Babanızın yanında halinizi düzeltirsiniz. Bunu da Mukati[1] demiştir. Onların kıssalarında acayip bir nükte vardır, o da şudur: Onlar günahtan önce tövbeye karar verdiler, işte mü'min de böyle olmalı; ne kadar günah işlese de tövbeyi unutmamalıdır.

قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ
وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ
فَاعِلِينَ ﴿١٠﴾ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ
وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ ﴿١١﴾ أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ
وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿١٢﴾ قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ
وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُوا
لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿١٤﴾

10 – İçlerinden bir sözcü: "Yusuf'u öldürmeyin; onu kuyunun dibine atın; kafilenin biri onu alır. Eğer yapacaksanız" dedi.

11 – Dediler: "Ey babamız, sana ne oluyor da Yusuf'u bize güvenmiyorsun? Hâlbuki biz onun iyiliğini düşünenleriz".

12 – "Onu yarın bizimle (kıra) gönder de bol bol yesin ve oynasın. Şüphesiz biz onun için elbette muhafızlarız".

13 – (Yakup) dedi: "Şüphesiz onu götürmeniz beni üzer ve ben siz gafilken onu kurt yemesinden korkarım".

14 – (Kardeşleri): "Andolsun ki, biz bir topluluk iken onu kurt yerse, o takdirde biz, elbette ziyan edenlerdeniz" dediler.

"İçlerinden bir sözcü dedi": Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: O, Yahuda'dır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiş; Vehb bin Münebbih, Süddi ve Mukatil de böyle demişlerdir. *İkincisi:*

O, Şem'un (Şimon)dur, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Rubil'dir, bunu da Katade ile İbn İshak, demişlerdir. Ğayabetül cüb: Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Her şey ki araya girerek bir şeyi görmene mani olur, işte o gayabe'dir. Cüb de örülmemiş kuyudur. Zeccac şöyle demiştir: Ğayabe: Göremediğin veya bir şeyi sana göstermeyen her şeydir. Şair Münahhil de şöyle demiştir:

Eğer bir gün ölürüm (toprak beni sitreder) de beni göremezseniz.
Aşirette ve ailede yolumu izleyin.

Cüb: Taşla örülmeyen kuyudur. Ona cüb denilmesi kesilip (kazılıp) da onda taşla örme vs. gibi bir şey yapılmamasındandır. İbn Abbas: "Ğayabetil cüb": Kuyunun karanlıklarıdır, demiştir. Hasen de: Dibidir, demiştir. Nafi, çoğul kalıbında "Ğayabatil cüb" okumuş, onda birçok karanlıklar olduğunu tahayyül etmiştir. Harice de Nafi'den: Ye'nin şeddesiyle: "Ğayyabat" okuduğunu rivayet etmiştir. Hasen, Katade ve Mücahit, elifsiz, ye de sakin olarak: "Ğaybetil cüb" okumuşlardır.

Bu kuyu nerede idi, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Ürdün toprağında idi, bunu Vehb, demiştir. Mukatil de, Ürdün toprağında, Yakub'un evinden üç fersah uzaklıkta olduğunu söylemiştir. *İkincisi:* Beytülmakdis'tedir, bunu da Katade, demiştir.

"Onu kafilenin biri alsın": İbn Abbas: Yolculardan birileri alsın, demiştir. "Eğer yapacak iseniz": Yani ona ne yapacağınızı içinizde sakladıysanız, demektir. Kurraların çoğu ye ile, "yeltekıthu" okumuşlardır. Hasen, Katade ve İbn Ebi Able de te ile okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Bütün nahivciler bunu caiz görürler. Çünkü bazı seyyare de seyyaredir (müennestir). Sanki: Teltekıhtu seyyaretü ba'zıs-seyyare, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Kim te ile okursa, ba'z'ın başındaki fi'li müennes yapmış olur, hâlbuki ba'z müzekkerdir. Bunu yapması mana itibarı iledir, çünkü tevili: Teltekıthus seyyaretü'dür.

Şair de şöyle demiştir:

Yılların geçmesinin benden bir şeyler aldığını gördü;
Tıpkı ayın son gecelerinin hilaldan bir şeyler aldığı gibi.

Yani: Raetissinine, demek istemiştir. Başkası da şöyle demiştir:

Uzun geceler beni hızla bozdular,
Boyumdan aldılar, enimden aldılar.

Yani: Elleyali esraat, demek istemiştir. Şair Cerir de şöyle demiştir:

Zübeyr'in haberi gelince, Medine'nin surları
Ve alçak gönüllü dağlar baş eğdiler.

Yani: Tevadaatil medinetü demek istemiştir. Bir başkası da şöyle demiştir:

Benim yaydığım sözden kızardı,
Tıpkı mızrağın ucunun kanla kızarması gibi.

Yani: Kema şerikatil kanatü demek istemiştir. (Bütün bu örneklerde müzekker kelime yanındakinden müenneslik almıştır. Mütercim).

Müfessirler şöyle demişlerdir: O topluluk Yusuf'a tuzak kurmayı kararlaştırınca babasına: "Ya ebeti maleke late'menna" (baba bize niçin güvenmiyorsun, dediler). Bir bölük kurra, mimin fethi ve ilk nunu ikincisine idgamla "menna" okumuş, idgam edilen nunun zammesine de işaret (işmam) etmişlerdir. Mekki şöyle demiştir: Çünkü aslı "menüna"dır. Sonra ilk idgam edilmiştir, işmam da ilk nununun zammesine delalet etmek üzere kalmıştır. İşmam: İşitilen bir ses olmadan dudakları büzmektir. O, idgamdan sonra ve ikinci nunun fethasından önce yapılır. İbn Keysan işmama, işaret, der. Revm'e de işmam der. Revm ise harekeyi andırmak üzere hafifçe işitilen zayıf bir sestir. Ebu Cafer de, idgam edilenin irabına işaret (işmam) etmeden nunun fethi ile okumuştur. Hasen de mimin zammı ile "maleke la te'münna" okumuştur. İbn Mukassim de asıl üzere iki nunla "te'menüna" okumuştur, mana da şöyledir: Neden Yusuf'u bize güvenmiyorsun da bizimle beraber göndermiyorsun? Artık o büyüdü, fakat geçimle ilgili hiçbir şey bilmiyor."Biz ise onun için iyi düşünüyoruz": Sana işaret ettiğimiz şeylerde. "Onu yarın bizimle beraber gönder": Kıra gönder. Mukatil kelamda takdim ve tehir vardır, demiştir, şöyle ki onlar: Onu bizimle beraber gönder, dedikleri zaman babası; Onu götürmeniz beni üzer, dedi. Onlar da: "Neden bize güvenmiyorsun?" dediler.

"Nerta' ve nelab": İbn Kesir, İbn Amir ve Ebu Amr, ikisinde de nunla ayın da sakin olarak "nerta' ve nel'ab" okumuşlardır. Zeyd, Yakup'tan rivayetle sadece "nerta'"da onlara katılmıştır.

"Nerta"ın manasında ise üç görüş vardır:

Birincisi: Eğleniriz, demektir, bunu da Dahhak, demiştir. *İkincisi:* Koşarız, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Yeriz, demektir. Reteatil ibilü denir ki deve otladı, demektir. Erta'tüha ise: Onu otlamaya salıvermektir. Şair de şöyle demiştir:

Onunla karşılaştığım zaman bana dosttur,
Yalnız kaldığı zaman ise etimi otlar.

Yani: Gıybet eder. Bu İbn Enbari ile İbn Kuteybe'nin görüşüdür. Asım, Hamze ve Kisai de ikisinde de ye, aynın ve benin cezmi ile "yerta' ve yel'ab" okur, Yusuf'u kastederler. Nafi de yesiz olarak (sadece kesre ile) "nertai" okumuştur. İbn Kuteybe de, mana şöyledir, demiştir: Birbirimize bekçilik ederiz, birbirimizi korur, muhafaza ederiz. Bu itibarla: Raakallah, denir ki: Allah seni muhafaza etsin, demektir. Bana İbn Kesir'den vasılda da vakıfta da ayından sonra ye ile "netraî" okuduğu rivayet edildi. Enes ile Ebu Reca da merfu nun, meksur te ve sakin ayınla "nürtiu", nunla da "nel'ab" okumuşlardır. Ebu Ubeyde de: Develerimizi otlatınız, demiştir.

"Nel'ab" kavline gelince, İbn Abbas: Eğleniriz, demiştir.

Eğer: "Yakup, oynama kelimesini neden reddetmedi?" denilirse,

Cevabı iki açıdan verilmiştir: *Birincisi:* Onlar o zamanlar peygamber değillerdi, bunu Ebu Amr el – Ala, demiştir. *İkincisi:* Onlar mübah oyunu kastetmişlerdi, bunu da Maverdi, demiştir.

"Onu götürmeniz beni gerçekten üzer": Çünkü benden uzaklaşır, ben de onu göremem. "Ve ehafu en ye'külehüzzi'b": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım, İbn Amir ve Hamze, üç yerde de hemze ile: "ez – Zi'b" okumuşlardır. Kisai, Ebu Cafer ve Şeybe de hemzesiz okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Aslı hemzelidir, tezaebetirrihu denir ki: Fırtına her taraftan kurt gibi geldi (ısırdı) demektir.

Özellikle kurdun zikredilme sebebinde ise üç görüş vardır:

Birincisi: Babası rüyasında bir kurdun Yusuf'a saldırdığını görmüştü. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* Topraklarında kurt çok idi, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Onun adına korkmuş, bunu kurtla kinaye yollu söylemiştir, bunu da Maverdi, demiştir.

"Sizler ondan gafillerken": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Oyuna dalmışken. *İkincisi:* Davarlarınızla meşgul iken.

"Biz bir topluluk iken onu kurt yerse": Yani kurdun ona kastettiğini görür de onu çeviremezsek, demektir. "O takdirde biz, elbette ziyan edenleriz": Yani aciz kimseleriz. İbn Enbari şöyle demiştir: Kim mansup olarak "usbeten" okursa, takdiri: Ve nahnu nectemiu usbeten (biz bir grup olarak toplanmışken) demektir.

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَأَجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ وَأَوْحَيْنَا
إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٥﴾

15 - Onu götürüp de kuyunun dibine atmaya karar verince, (bunu gerçekleştirdiler). Biz de ona (Yusuf'a): "Andolsun, bu işlerini onlara haber vereceksin" diye vahyettik.

"Onu götürüp de": Bu kelamda kısaltma ve gizleme vardır, takdiri şöyledir: Onu oğullarıyla beraber gönderdi, onlar da onu götürüp de, "karar verince": Yani onu kuyunun dibine atmaya karar verince, demektir.

KIRA GİTME KISSALARINA İŞARET

Müfessirler şöyle demişlerdir: Kardeşleri Yusuf'a: "Bizimle çıkıp oynamak ve avlanmak istemez misin?" dediler. O da: Evet, dedi. Kardeşleri: Babandan seni bizimle göndermesini iste, dediler. O da: Yaparım, dedi. Hep birlikte Yakub'un yanına girdiler: Babamız, Yusuf bizimle çıkmak istiyor, dediler. O da Yusuf'a: "Oğulcağızım, sen ne diyorsun?" dedi. O da: Evet, babacığım, kardeşlerimin bana çok yumuşak ve gayet nazik davrandıklarını görüyorum, bana izin vermeni istiyorum, dedi. Onu kadeşleriyle beraber gönderdi. Kıra varınca, ona karşı içlerindeki düşmanlığı açığa vurdular, ona kaba konuştular. O da kime sığındıysa kendine vurmaya ve eziyet etmeye başladı. Kararlarını anlayınca: Yakup babam, Yusuf'u ve kardeşlerinin ona yaptığını görsen üzülür ve ağlardın. Baba, sana verdikleri sözü ne çabuk da unuttular, vasiyetini yerine getirmediler, dedi ve hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı.

Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rubil onu yakalayıp yere vurdu, sonra göğsüne çöktü, onu öldürmek istedi. Yusuf ona: Yapma kardeşim, beni öldürme, dedi. O da: Ey Rahil'in oğlu, ey rüyaların adamı, söyle rüyana, seni elimizden kurtarsın, dedi. Boynunu kırmak için büktü, Yusuf: Yahuda, Allah için olsun, beni kurtar, dedi. Beni öldürmek isteyen bunun elinden kurtar, dedi. Yahuda ona acıdı, kardeşlerim, "size bundan daha iyi ve onun için de daha hafif bir şey tavsiye edeyim mi?" dedi. Onlar da: "Nedir o?" dediler. Yahuda: Onu kuyuya atın, bir kervan onu götürsün, dedi. Onlar da: Öyle yapalım, dediler. Onu kuyuya götürdüler, gömleğini soymaya başladılar. O da: Kardeşlerim, gömleğimi neden çıkarıyorsunuz? Onu bana geri verin; onunla avret yerimi örteyim ve onu kefen edineyim, dedi. Allah kuyunun içinde suda bir taş çıkardı, Yusuf ayaklarını onun üzerine koydu.

Süddi şöyle demiştir: Onu kuyuya sarkıtmaya başladılar, o da kuyunun kenarına yapışmaya başladı, ellerini bağladılar, gömleğini çıkardı-

lar, o da: Kardeşlerim, gömleğimi bana geri verin de avret yerimi kapatayım, dedi. Onlar da: Güneşe, aya ve on bir yıldıza yalvar, dediler. Onu kuyuya sarkıttılar; ortasına gelince ölmek üzere onu atmak istediler. Kuyuda su vardı, onun içine düştü. Sonra oradaki bir taşın üzerine çıkıp ayakta durdu. Onu kuyuya atınca ağlamaya başladı, ona seslendiler, kendisine acıdıklarını zannetti, onlara cevap verdi. Üzerine bir kaya atıp onu ezmek istediler. Yahuda onlara engel oldu. Yahuda ona yemek getirirdi.

Ka'bu'l – Ahbar şöyle demiştir: Ellerini boynuna bağladılar, gömleğini soydular, Allah ona bir melek gönderdi, ellerini çözdü ve ona suyun içinden bir taş çıkardı. Yusuf taşın üzerine oturdu. Yakup İbrahim'in ateşe atıldığı gün üzerindeki gömleğini bir kamışa koyup Yusuf'un boynuna astı. Melek de onu Yusuf'a giydirdi. Kuyu aydınlandı. Hasen de şöyle demiştir: Yusuf kuyuya atılınca suyu tatlandı, başka yiyecek ve içeceğe ihtiyaç duymadı. Cebrail yanına geldi, ona can yoldaşı oldu. Akşam olunca Cebrail gitmek üzere ayağa kalktı, Yusuf ona: Sen buradan çıkarsan, ben yalnızlıktan ürkerim, dedi. O da şöyle dedi: Bir şeyden korktuğun zaman şöyle de: Ya sarihal müstasrihin, veya ğavsel müsteğisin, veya müferrice kerbil mekrubin (ey yardıma çağıranların yardımcısı, ey imdat isteyenlerin medetkârı ve ey darda kalanların sıkıntısını def eden!). Yerimi görüyorsun, halimi biliyorsun. Hiçbir işim sana gizli değildir! Yusuf bunları deyince, melekler etrafını sardılar. Kuyuda ona üç gün arkadaş oldular. Kardeşleri ise kuyunun etrafında davarlarını otlatıyorlardı.

Muhammed bin Müslim et – Taifi şöyle demiştir: Yusuf kuyuya atılınca: Ya şahiden ğayra ğaib, veya kariben ğayra baid, veya ğaliben ğayra mağlub, ic'al li ferecen mimma ene fih (ey gözden kaybolmayan şahit, ey uzaklaşmayan yakın ve ey mağlup olmayan galip, beni içinde bulunduğum bu halden kurtar), dedi, bir gece orada kalmadı.

Kuyuya atıldığı zaman kaç yaşında olduğunda da dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: On iki yaşında idi, bunu Hasen, demiştir. *İkincisi:* Altı yaşında idi, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* On yedi yaşında idi, bunu da İbn Saib, demiştir. Hasen'den de aynısı rivayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* On sekiz yaşında idi.

"Ona vahyettik": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O ilhamdır, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *İkincisi:* O gerçek vahiydir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah, onlara bu yaptıklarını haber vereceksin ve sen onlardan üstün olacaksın, diye vahyetti.

"Onlar farkında değillerken": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara haber verdiğin zaman senin Yusuf olduğunu fark edemeyecekler. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiş, Mukatil de ona katılmıştır.

İkincisi: Vahyi bilmezler, bunu da Mücahit, Katade ve İbn Zeyd, demişlerdir. Birinciye göre bu söz, "onlara haber verecek in" cümlesine bağlı olur. İkinciye göre de "Ona vahyettik" cümlesine bağlı olur. Humeyd diyor ki: Hasen Basri'ye: "Mü'min mü'mini haset eder mi?" dedim. O da: "Yakub'un oğullarını nasıl da unuttun?" dedi.

وَجَاءُٓو اَبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ ﴿١٦﴾ قَالُوا يَٓا اَبَانَٓا اِنَّا ذَهَبْنَا
نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَاَكَلَهُ الذِّئْبُ وَمَٓا
اَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ ﴿١٧﴾

16 – Akşamleyin babalarına ağlayarak geldiler.

17 – Dediler: "Ey babamız, biz gittik yarışıyorduk. Yusuf'u eşyalarımızın yanında bıraktık; onu kurt yedi. Biz doğru söylesek de sen bize inanacak değilsin".

"Vecau ebahüm işaen yebkun": Ebu Hureyre, Hasen, İbn Semeyfa' ve A'meş, aynın zammesiyle: "Uşaen" okumuşlardır.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Yatsı üzeri geldiler ki karanlıkta yalandan uydurdukları mazeretleri daha iyi kabul olunsun. Yakub, seslerini işitince irkildi: "Neyiniz var, oğullarım, koyunlarınıza bir şey mi oldu?" dedi. Onlar da: Hayır, dediler. Kendisi de: "Yusuf nerede?" dedi.

"Ey babamız, biz gittik yarışıyorduk, dediler": Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: Ok atma yarışı yapıyorduk, bunu İbn Abbas ile İbn Kuteybe, demişlerdir. Mana da: Ok atmada birbirimizi geçmeye çalışıyorduk, demektir. *İkincisi:* Koşu yapıyorduk, bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Avlanıyorduk, bunu da Mukatil, demiştir. Mana birinciye göre şöyle olur: Kim daha uzağa atacak diye yarışıyorduk. İkinciye göre de: Ayak koşusu yapıyorduk. Üçüncüye göre de: Avlanmak için yarışıyorduk.

"Yusuf'u eşyamızın yanında bıraktık": Yani elbiselerimizin. "Sen bize inanacak değilsin": Yani bizi doğrulayacak değilsin, demektir.

"Doğru söyleyenler olsak da": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Doğru da söylesek de. Bunu İbn İshak, demiştir. *İkincisi:* Senin nazarında biz doğru sözlü de olsak, bizi Yusuf konusunda yine itham edersin, çünkü onu çok seviyorsun. Bunu da Zeccac, demiştir.

وَجَٓاؤُ۫ عَلٰى قَم۪يصِه۪

بِدَمٍ كَذِبٍۜ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْراًۜ فَصَبْرٌ جَم۪يلٌۜ

وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾

18 – Üzerinde yalan kan bulunan gömleğini getirdiler. "Hayır, dedi, nefisleriniz size bir iş süslemiş. Artık benim işim güzelce sabretmektir. Bu anlattıklarınıza karşı ancak Allah'tan yardım istenir".

"Ve cau ala kamisıhi bidemin kezib": Dilciler şöyle demişlerdir: Bidemin mekzubun fih (yalan, sahte kan). Araplar çoğu konuşmalarında mastarı ism-i mef'ul yerinde kullanırlar; mesela kezib için mekzub, akl için ma'kul ve celd için meclud, derler.

Şair de şöyle demiştir:

Sonunda kemiklerinin üzerinde et,
Gönlü için de akıl bırakmayınca...

Burada: Makul, demiş, aklı kastetmiştir. Ötekisi de şöyle demiştir:

Gerçekten göğü kudreti ile yükseltene ant içerim ki,
Taziye de dayak da son kertesine varmıştır.

Burada meclud demiş, celd kastetmiştir. Leyse lifülanin akdüi re'yin derler ki, ma'kudu re'yin (tutarlı bir görüşü yoktur), demek isterler. Haza maün sekbün derler ki, meskub (dökülmüş) su demek isterler. Haza şerabün sabbun, derler ki, masbubun (dökülmüş) demek isterler. Maun ğavrun, derler ki, Ğairun (derin su) demek isterler. Recülün savmun, derler ki, saim (oruçlu adam) demek isterler. İmretün nevhun, derler ki, naihatün (ağlayan) kadın demek isterler. Bu kelamın hepsi Ferra, Ahfeş, Zeccac, İbn Kuteybe ve diğerlerinin sözlerinden alınmıştır (mastar hem ism-i fail, hem ism-i mef'ul yerinde kullanılmıştır. Mütercim).

İbn Abbas şöyle demiştir: Bir oğlak tutup kestiler, sonra Yusuf'un gömleğini kana buladılar, onu da getirdiler. Üzerinde hiç yırtık yoktu. Yakup: Yalan söylediniz, eğer onu kurt yese idi, gömleğini parçalardı, dedi. Katade: Ceylan kanı idi, demiştir. İbn Ebi Able de, mansub ola-

rak, "bidemin keziben" okumuştur. İbn Abbas, Hasen ve Ebu'l – Aliye de noktasız dal ile: "Bidemin kidbin" okumuşlardır ki taze kan, demiştir.

"Bel sevvelet": Süsledi, "nefisleriniz size bir iş": Anlattığınızın dışında bir iş süsledi. "Fesabrun cemil": Halil, mana şöyledir demiştir: Benim işim güzel sabırdır, benim inandığım şey güzel sabırdır. Ferra da şöyle demiştir: Sabr, merfudur, çünkü kendi nefsini taziye etmiştir, mana da şöyledir: Ma huve illassabru (yapacağım yalnız sabırdır). Eğer onlara sabretmelerini tavsiye etse idi, mansub (sabren) söylerdi. Kutrub da şöyle demiştir: Sabri sabrun cemilün (benim sabrım güzel bir sabırdır). İbn Mes'ud, Übey ve Ebu'l – Mütevekkil mansub olarak: "Fesabren cemilen" okumuşlardır. Zeccac da: Sabr-ı cemil içinde telaş olmayan ve insanlara şikayet bulunmayan sabırdır, demiştir.

"Bu anlattıklarınıza karşı ancak Allah'tan yardım istenir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu nitelediğiniz yalana karşı, demektir. *İkincisi:* Bu anlattığınızı taşıyabilmek için, demektir.

وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ

فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَىٰ دَلْوَهُ قَالَ يَا بُشْرَىٰ هَٰذَا غُلَامٌ

وَأَسَرُّوهُ بِضَاعَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾

19 – Bir kervan geldi. Sucularını gönderdiler. Kovasını kuyuya sarkıttı: "Hey müjde, işte bir çocuk!" dedi. Onu ticaret malı olarak sakladılar. Allah onların yaptıklarını pekiyi bilendir.

"Ve caet seyyaretün": Yürüyen bir topluluk (kervan) geldi, demektir. "Feerselu varidehüm": Ahfeş şöyle demiştir: Seyyare'yi müennes, varid'i müzekker yaptı, çünkü seyyare'nin manası, erkekler topluluğudur (küllü cem'in müennes = bütün cemiler müennestir. Mütercim). Zeccac da şöyle demiştir: Varid, topluluğa su çekmek için önden giden kimsedir.

Bu sucunun isminde iki görüş vardır:

Birincisi: Malik bin Zu'r bin Ayfa bin Medyen bin İbrahim'dir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* Micles bin Ravil'dir. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

"Kovasını sarkıttı": Yani aşağıya gönderdi. Zeccac şöyle demiştir: Edleytdelve, kovayı dolması için aşağı sarkıtmaktır. Delevtüha ise: Onu çıkarmaktır. "Kale ya Büşra": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, elifli ve ye ile: "Ya büşrâye" okumuşlardır. Verş, Nafi'den yenin sükunu ile: "Büşray" ve "mahyay" *(En'am: 162)*, "mesvay" *(Yusuf: 23)* okumuşlardır. Asım, Hamze ve Kisai de elifle yesiz olarak "ya Büşrâ" okumuşlardır. Asım ranın fethi, Hamze de imalesi ile okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim "ya Büşra" diye okursa, muhatapları uyarmak için ünlem yapmıştır. Çünkü büşra (müjde) cevap veremez, akıl da edemez. Bu durumda mana: Sevinin, ey müjde, şimdi senin zamanındır, demek olur. Aynı şekilde: Ya acabah, dersen de böyledir ki, sanki şaşın, ey şaşma, şimdi senin zamanındır, demek olur. Biz de bu manayı Hud: 69 ve 74 ayetlerinde şerh etmiş bulunuyoruz.

"Ya Büşra" kıraatinin manası şöyle olabilir: Ey buradakiler, işte müjde! Oradakileri uyarmak maksadıyla şöyle de olabilir: Ey müjde, bu senin zamanındır. Bunu da az önce anlatmış bulunuyoruz. Süddi, sucunun, Büşra isminde birine seslendiğini söylemiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu görüşlerin hepsi de caizdir. Büşra'nın bir kadın ismi olması da caizdir. Ebu Reca ile İbn Ebi Able, şeddeli ye ve elifsiz olarak: "Ya büşreyye" okumuşlardır.

İbn Abbas şöyle demiştir: Sucu kovasını kuyuya sarkıtınca Yusuf ipe sarıldı, sucu baktı ki dünya güzeli bir çocuk. Arkadaşlarına Müjde, diye seslendi. Onlar da: "Ne var?" dediler. O da: Kuyuda bir çocuk var, dedi. Ona ortak olmak için yanına koştular ve onu kuyudan çıkardılar. Birbirlerine: Bunu arkadaşlarınıza söylemeyin, yoksa size ortak olmak isterler. Eğer size: "Bu nedir?" diye sorarlarsa, bunu kuyunun başındakiler bize sermaye olarak verdiler, onların adına Mısır'da satacağız" deyin, dediler. Yusuf'un kardeşleri geldiler, onu kuyuda bulamadılar; baktılar ki birkaç kişi, Yusuf da yanlarında. Onlara: Bu bizim kölemizdir, kaçtı, dediler. Malik bin Zu'r: Onu sizden satın alıyorum, dedi. Ona yirmi dirhem, bir takım elbise ve bir çift ayakkabıya sattılar. Malik bunu arkadaşlarından gizledi: Bunu suyun başındakiler Mısır'da onların adına satmamız için verdiler, dedi.

"Ve eserruhu bidaaten": Zeccac şöyle demiştir: "Bidaaten": Hâl olarak mansuptur, sanki: Ve eserruhu cailihi bidaaten demek olur. İbn Kuteybe de: Eserru fi enfüsihim ennehu bidaatün ve ticaretün şeklinde olduğunu söylemiştir (manalar yakındır. Mütercim). Bunu yapanların kimler olduğu hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Kuyu başına gelenlerdir, onlar onu satın aldıklarını arkadaşlarından gizlediler ve kuyu başındakilerin onu kendileri adına satmak için verdiklerini söylediler. Biz de bu manayı İbn Abbas'ın söylediğini ve Mücahid'in de aynı fikirde olduğunu zikretmiştik.

İkincisi: Onlar kardeşleridir, onun durumunu gizlediler ve: O bizim satılık malımızdır, dediler. Yine bu mana da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Allah onların ne yaptıklarını pekiyi bilendir": Bunlar hem satıcılar hem de alıcılar olabilir.

وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ

بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ ﴿٢٠﴾

20 – Onu düşük bir fiyata, sayılı birkaç dirheme sattılar. Onda rağbetsiz idiler.

"Ve şerevhu": Bu kelime zıt anlamlı lafızlardandır: Şereytüşşey'e denir ki: Sattım demektir. Ve şereytuhu denir ki: Satın aldım demektir. Eğer: Onu sattılar manasına olursa, onlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Kardeşleridir, bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Kervandır, onu kardeşleri satmadı. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. Eğer: satın aldılar manasına olursa, onlar da kervancılardır.

"Düşük bir fiyata": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Haram paraya demektir. Bunu İbn Abbas, Dahhak ve diğerleri demişlerdir.

İkincisi: O, az paraya demektir, bunu da İkrime ile Şa'bi, demişlerdir. İbn Kuteybe de: Düşük fiyata demiştir.

Üçüncüsü: Eksik paraya demektir. Çünkü sayıca yirmi dirhem idi, fakat tartısı az idi. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Sayılı": Ferra şöyle demiştir, "sayılı" denilmesi, azlığını göstermek içindir. İbn Kuteybe de: Kolay paraya demiştir ki, az olduğu için sayması kolay olmuştur. Eğer çok olsa idi, sayması da zor olurdu. İbn Abbas şöyle demiştir: O zamanlarda kırktan az dirhemi tartmazlardı. Ona değer vermedikleri için tartmadılar da, denilmiştir.

O dirhemlerin sayısında da beş görüş halinde ihtilaf edilmiştir:

Birincisi: Yirmi dirhemdir, bunu İbn Mes'ud, bir rivayette İbn

Abbas, bir rivayette İkrime, Nevf eş – Şami, Vehb bin Münebbih, Şa'bi, Atıyye, Süddi, Mukatil ve diğerleri demişlerdir.

İkincisi: Yirmi dirhem, bir takım elbise (altlık ve üstlük) ve bir çift ayakkabı. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Yirmi iki dirhemdir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mücahit de böyle demiştir.

Dördüncüsü: Kırk dört dirhemdir, bunu da bir rivayette İkrime ve İbn İshak, demişlerdir.

Beşincisi: Otuz dirhem, bir çift ayakkabı ve bir takım elbise. Ona İbranice şöyle demişlerdi. Ya kölemiz olduğunu ikrar edersin ya da seni onlardan alır öldürürüz, dediler. O da: Hayır, köleniz olduğumu ikrar ederim, dedi. Bunu da İshak bin Bişr, bazı şeyhlerinden zikretmiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Parasını bölüştüler: onunla bir ayakkabı ve bir de mest aldılar.

İyilerden biri şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki Yusuf'u düşmanlarının birkaç dirheme satması, senin kendi nefsini bir saatlik zevke satmandan daha acayip değildir.

"O hususta rağbetsiz (zahid) idiler": Zühd bir şeye değer vermemektir.

Değer vermeyenlerin kimler olduklarında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kardeşleridir, bunu İbn Abbas, demiştir. Buna göre "fihi" zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Yusuf'a racidir, çünkü onun Allah katındaki değerini bilemediler. Bunu Dahhak ile İbn Cüreyc, demişlerdir. *İkincisi:* O paraya racidir. Ona kıymet vermemelerinin sebebinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Kalitesi düşük olduğu için. *İkincisi:* Onların maksadı Yusuf'u uzaklaştırmak idi, para değildi.

İkincisi: Onlar Yusuf'u satın alan kervan halkıdır.

Değer vermemelerinin sebebinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar fiyatının düşük olmasından şüphe ettiler. *İkincisi:* Kardeşleri onu hain ve kaçkın köle olduğunu iddia etmişlerdi. *Üçüncüsü:* Çünkü onun hür olduğunu bildiler.

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْوَاهُ عَسَى
أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ

فِى الْاَرْضِۘ وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْاَحَادِيثِۜ وَاللّٰهُ غَالِبٌ
عَلٰٓى اَمْرِهٖ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢١﴾

21 – Onu Mısır'dan alan, karısına: "Bunun yerine değer ver (ona iyi bak); umulur ki bize fayda verir yahut onu evlat ediniriz", dedi. Böylece Yusuf'u o yere (Mısır'a) yerleştirdik ki ona rüyaların tabirini öğretelim. Allah işine hakimdir. Ancak insanların çoğu bilmezler.

"Onu Mısır'dan satın alan dedi ki": Vehb şöyle demiştir: Kervan onu Mısır'a götürünce, esir pazarında durup onu satışa sundular. İnsanlar onun fiyatını artırmaya başladılar, öyle ki ağırlığınca miske, ağırlığınca gümüşe ve ağırlığınca ipeğe kadar çıkardılar. Sonunda onu Kıtfir adında bir adam o fiyata aldı. Fir'avn'in sekreteri ve hazinedarı idi. İmanlı birisi idi. İbn Abbas şöyle demiştir: Kıtfir onu Malik bin Zur'dan yirmi dinar, bir çift ayakkabı ve iki beyaz elbiseye aldı. Evine dönünce karısına: Buna iyi bak, dedi. Bazıları da onun adının Atfir olduğunu söylemişlerdir.

Kadının adında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Rail bint Rayil'dir, bunu da İbn İshak, demiştir. *İkincisi:* Ezliha (Zeliha) bint Temliha'dır, bunu da Mukatil, demiştir. "Ekrimi mesvahu (ona iyi bak)": Ona katında değer ver, demektir ki: Seveytü bilmekâni sözünden gelir, bir yerde ikamet etmek manasınadır. Zeccac şöyle demiştir: Yanımızda kaldığı sürece ona iyi bak demiştir. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: İnsanların en ferasetlisi (en ileri görüşlüsü) şu üç kimsedir: Karısına "Yusuf'a iyi bak, belki bize menfaati dokunur" diyen kimse; "baba Musa'yı işçi tut" *(Kasas: 26)* diyen Şuayb'in kızı ve Ömer'i yerine halife atayan Hazreti Ebu Bekir.

"Belki bize fayda verir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Büyüdüğü zaman işlerimizi görür. *İkincisi:* Kârla satarız.

"Yahut onu evlat ediniriz": İbn Abbas: Oğul ediniriz, demiştir. Başkası da: Onların çocukları yoktu, Aziz iktidarsızdı, demiştir.

"Bunun gibi Yusuf'u yerleştirdik": Yani onu kardeşlerinden kurtardığımız ve onu kuyunun karanlıklarından çıkardığımız gibi onu Mısır toprağına yerleştirdik ve onu Mısır hazinesinin başına getirdik. "ona öğretelim diye (velinuallimehu)": İbn Enbari şöyle demiştir: "velinuallemehu"ya vavın gelmesi, gizli bir fiilden dolayıdır, lam'ı getiren de odur, mana da: Mekkenna liyusufa filardı, demektir. Ona

özel olarak bunu yapmamızın sebebi ona rüya tabirlerini öğretmemiz içindir. Bunun tefsiri de: Yusuf: 6'da geçmiş bulunuyor.

"Allah işine (emrihi) hakimdir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Zamir Allah'a racidir, mana da şöyledir: O takdir ettiğini yerine getirmeye hakimdir, bu mana da İbn Abbas'ın görüşünden alınmıştır.

İkincisi: O Yusuf'a racidir, mana da şöyledir: Allah Yusuf'un işine hakimdir, onun için ne murat etmişse ona erdirmeye kadirdir. Bu da Mukatil'in görüşünden alınmıştır. Bazıları da şöyle demişlerdir: Allah onun işine hakimdir, şöyle ki Yakub, Yusuf'a, rüyalarını kardeşlerine anlatmamasını söyledi, onlar ise bunu öğrendiler. Sonra Yakub, ona hile yapmamalarını istedi, fakat onlar yaptılar. Sonra Yusuf'un kardeşleri onu öldürmek istediler, buna güçleri yetmedi. Sonra onu bir kervan alsın da izi tozu kalmasın istediler, bunu yapamadılar. Sonra onu köle olması için sattılar, Allah işine hakim oldu; onu kral yaptı. Babalarını ondan soğutmak istediler, o ise bunu yapmadı. Sonra ağlayarak ve gömleğine kan sürerek Yakub'u kandırmak istediler, bunu başaramadılar. Sonra onun arkasından iyi kişiler olalım, dediler, günahlarını unuttular, yıllar sonra onu ikrar etmek durumunda kaldılar: "Biz gerçekten hatalı idik" *(Yusuf: 97)* dediler. Sonra onun sevgisini babalarının yüreğinden silmek istediler; o ise gittikçe arttı. Sonra Züleyha kocasına: "Ailene kötülük yapmak isteyenin cezası şudur" *(Yusuf: 25)* diyerek iftira etmek istedi, yine onun işi üstün geldi, sonunda Züleyha'nın ailesinden biri Yusuf'un lehinde şahitlik etti. Kralın sakisi onu unuttu, Yusuf da zindanda yıllarca kaldı.

وَلَمَّا بَلَغَ

أَشُدَّهُۥٓ ءَاتَيْنَٰهُ حُكْمًا وَعِلْمًا ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٢٢﴾

22 – Yusuf güçlü kuvvetli çağına varınca ona hikmet ve ilim verdik. Biz, iyilik edenleri böyle mükafatlandırırız.

"Yusuf güçlü kuvvetli çağına varınca": Güçlü kuvvetlinin manasını En'am: 152'de zikrettik. Alimler burada bunun o yaşın ne olduğunda sekiz görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O otuz üç yaşıdır, bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit ile Katade de böyle demişlerdir. *İkincisi:* On sekiz yaşıdır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve İkrime de böyle demiştir. *Üçüncüsü:* Kırk yaşıdır, bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: Büluğa ermektir, bunu da Şa'bi, Rebia, Zeyd bin Eslem ve oğlu demişlerdir. *Beşincisi:* Yirmi yaşıdır, bunu da Dahhak, demiştir. *Altıncısı:* On yedi ila kırk arasıdır, bunu da Zeccac, demiştir. *Yedincisi:* Otuz sekiz yaşına varmaktır, bunu da İbn Kuteybe nakletmiştir. *Sekizincisi:* Otuz yaşıdır, bunu da bazı müfessirler, demişlerdir.

"Ona hikmet verdik": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O anlayış ve akıldır, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Peygamberliktir, bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* Hekîm (hikmet sahibi) kılınmıştır. Bunu da Zeccac demiş ve şunu ilave etmiştir: Her alim, hekîm değildir. Asıl hekîm ilmi ile amel eden alimdir, ilmi sayesinde cahillerin yaptığından çekinendir. *Dördüncüsü:* İsabetli (hikmetli) söz söylemektir, bunu da Sa'lebi demiştir.

Dilciler şöyle demişlerdir: Araplara göre hikmet, kişiyi cahillik ve hatadan çeviren, bunlara fırsat vermeyen ve nefsi utandıracak ve onu zarara sokacak şeylerden alıkoyan durumdur. Atın gemi (hakemesi) buradan gelir. Aslında lügatte: Ahkemtü, mani oldum, demektir. Hakime hakim denilmesi de zulme ve haksızlığa mani olduğu içindir.

Burada ilimden ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Fıkıhtır. *İkincisi:* Rüya ilmidir.

"İyilik edenleri de böyle mükafatlandırırız": Yani Yusuf'a öğrettiğimiz ve ona bekçilik ettiğimiz gibi iyi amel eden ve kötülüklerden sakınanı da helakten korur ve onu sapıklıktan esirger; Yusuf'a yaptığımız gibi onu ilim ve hikmet ehlinden kılarız.

İyilik edenler kimler olduğunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar belalara sabredenlerdir. *İkincisi:* Hidayete erenlerdir, bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Mü'minlerdir. Muhammed bin Cerir şöyle demiştir: Her ne kadar bunun zahiri bütün iyilik edenlere şamil ise de bundan maksat Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, mana da şöyledir: Yusuf belaya duçar olduktan sonra onu Mısır'a yerleştirdiğim ve ona ilim verdiğim gibi sana da aynısını yapar ve seni de kavminin müşriklerinden kurtarırım.

وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ
وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ
إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾

23 – Onun (Yusuf'un), evinde bulunduğu kadın, ondan murat almak istedi. Kapıları sıkıca kapattı: "Haydi gel!" dedi. O da: "Allah'a sığınırım!" Şüphesiz o, benim efendimdir. Konumumu güzel yaptı (bana iyi baktı). Şüphesiz zalimler iflah olmaz" dedi.

"Onun, evinde bulunduğu kadın ondan murat almak istedi": Yani ondan cinsel ilişki talebinde bulundu. Kadının adı yukarıda geçmişti. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Züleyha ondan kadınların erkeklerden istediği şeyi istedi. "Ve kalet heyte lek": İbn Kesir, henin fethi, yenin sükunu ve tenin zammesiyle: "Heytü lek" okumuştur. Nafi ile İbn Amir de, henin kesresi, yenin sükunu ve tenin fethasiyle: "Hite lek" okumuşlardır. Bu Ali bin Ebi Talib radıyallahu anh'ten rivayet edilmiştir. Hulvani, Hişam'dan, o da İbn Amir'den aynısını rivayet etmiş, ancak o, hemzeli okumuştur. Ebu Ali el – Farisi de: Bu hatalıdır, demiştir. İbn Amir'den ise, henin kesresi yenin yerine hemze ile te de mazmum olarak: "Hi'tü lek" rivayet edilmiştir. İbn Abbas, Ebudderda ve Katade'nin okuyuşu da böyledir. Zeccac şöyle demiştir: O, hey'etten gelir ki Züleyha: Senin için hazırlık yaptım demiş gibi olur. İbn Muhaysın ile Talha bin Musarrif de İbn Abbas gibi, ancak hemzesiz okumuşlardır. İbn Muhaysın'dan henin fethi ve tenin kesri ile okuduğu da rivayet edilmiştir. Bu Ebu Rezin ile Humeyd'in de kıraatidir. Velid bin Utbe'den, henin ve tenin kesri, hemzeli olarak okuduğu rivayet edilmiştir. Ebu'l – Aliye'nin kıraati de böyledir. İbn Hasyem de böyle okumuştur, ancak o hemzesiz tilavet etmiştir. Velid bin Müslim'den, o da Nafi'den hemzeli olarak henin kesri ve tenin fethi rivayet edilmiştir. İbn Mes'ud, İbn Semeyfa, İbn Yamur ve Cahderi de henin ve tenin zammı, ye de şeddeli ve meksur olarak, arkasından da sakin hemze ile: "Huyyi'tü lek" okumuşlardır. Übey bin Ka'b de: "Ha ene lek" okumuştur. Diğerleri de henin ve tenin fethi, hemzesiz olarak: "Heyte lek" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: En iyi lügat ve Arap dilinde en çok kullanılan budur, manası da: Davet ettiğim şeye gel, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Mü'minlerin Emiri, Irak'ın kardeşi
Hazreti Ali'ye şunu ulaştırın:

Sen Irak'a geldiğin zaman, Irak halkının
Boynunu uzatmış seni beklediklerini görürsün, artık gel, gel!

Beytin sonundaki heyte lek: Gel, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Heyyete fülanün lifülanin derler ki: Falancayı çağırdı, ona seslendi, demektir.

Bir şairde de şöyle demiştir:

Kiracının susması beni şüphelendirdi;
Eğer kendi kastedilse idi, ses verirdi (heyyete).

Beyitte geçen eskete: Suskun olmaktır. Alimler "heyte lek" deyiminin hangi dilden olduğunda dört görüş bildirerek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O Arapça'dır, bunu Mücahit demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Onun Kureyş lehçesinden olduğu, ancak az kullanıldığı için unutulur hale geldiği söylenmiştir. Allah Teala ise o kelamı dile getirdi, çünkü aslı Arapçadır. Bu kelimenin mastarı yoktur, çekimi yoktur, tesniyesi yoktur, cem'i ve müennesi yoktur. İ... için: Heyte leküma, cem'i için: Heyte leküm; müennes cem'i için de: Heyte lekünne denilir.

İkincisi: O, Süryanicedir, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Havranicedir, bunu da İkrime ile Kisai, demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Onun Havran dilinden Mekke diline geçtiği; onların da bunu kullandıkları söylenmiştir.

Dördüncüsü: O Kıbtıcedir, bunu da Süddi, demiştir.

"Maazallah": Zeccac şöyle demiştir: O mastardır, mana da: Bunu yapmaktan Allah'a sığınırım, demektir. Uztü iyazen ve maazen ve maazeten diye çekilir. "Şüphesiz o benim efendimdir": Yani Aziz benim efendimdir, demektir. "Bana iyi baktı": Yanında kaldığım uzun süre içinde geçimimi üstlendi, demektir.

"Şüphesiz zalimler iflah olmazlar": Yani eğer bunu yaparsam, bana bunca ikram ettikten sonra ailesine hiyanet etmiş ve zalim olmuş olurum. Burada zalimlerin, zina edenler olduğu da söylenmiştir.

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا
أَنْ رَأَىٰ بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذَٰلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ
إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ ﴿٢٤﴾

24 – Andolsun, o (kadın) ona (Yusuf'a) niyet kurdu, o da, eğer Rabbinin delilini görmese idi, ona niyet kurmuştu. İşte biz böylece ondan kötülüğü ve fuhşu çevirelim, diye. Çünkü o, ihlaslı kullarımızdandır.

"Velekad hemmet bihi": Hem, Arapçada birinin içinden bir şeyi yapmayı geçirip de yapmamasıdır. Züleyha'nın niyetine gelince, müfessirler şöyle demişlerdir: Yusuf'u kendine doğru çağırıp sırt üstü

yatmasıdır. Yusuf'un niyetinde ise beş görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O da Züleyha gibi aynı şeyi duymuştu, eğer Allah onu korumasa idi o işi yapardı. Hasen Basri, Said bin Cübeyr, Dahhak ve Süddi bu görüştedirler. Bu da genel olarak geçmiş müfessirlerin (mütekaddiminin) görüşüdür. İçlerinde İbn Cerir Taberi ile İbn Enbari'nin de bulunduğu müteahhirinden bir grup da bunu tercih etmişlerdir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Dilde: Hememtü bifülanin ve hemme bi, deyip de, farklı niyetlerde olduklarını söylemek caiz değildir. Bu görüşü destekleyenler seleften ve büyük alimlerden çoğunun bu görüşte olmasını delil getirmişlerdir. Az sonra Yusuf'un gördüğü burhan hakkında diyeceklerimiz de bunu göstermektedir. Ve onlar şöyle demişlerdir: Zaten Yusuf'un, aklından geçen şeyden Allah'tan korkarak dönmesi onun düşündüğü şeyin günahını siler atar ve onun yüce makamları hak ettiğini gösterir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet edilen şu sahih hadis de buna delalet eder: Üç kimse sefere çıktılar; bir mağaraya sığındılar. Yukarıdan bir kaya parçası düşüp mağaranın ağzını kapattı. Onlar da: Herkes yaptığı en faziletli ameli dile getirsin, (belki kurtuluruz) dediler. Biri şöyle anlattı: Allah'ım, sana malumdur ki, benim bir amcam kızı vardı, ben ondan murat (kâm) almak istedim. O ise ancak yüz dinara razı oldu. Ben o parayı getirip de ona o işi yapacağım zaman titredi ve: Ben şimdiye kadar böyle bir şey yapmamıştım, dedi. Ben de kalktım ve yüz dinarı ona verdim. Eğer bunu senin rızan için yaptığımı biliyorsan, bizi bu dar yerden kurtar, dedi, taşın üçte biri yerinden oynadı. Hadis herkesçe bilinen bir şeydir.[2] Ben de bunu "el – Hadaik" kitabında zikretmiş bulunuyorum. Buna göre deriz ki: Züleyha bir şey düşündü, bunu neredeyse karar seviyesine çıkardı; böylece zinada ısrar etmiş oldu. O, yani Yusuf ise elinde olmayarak bunu kalbinden geçirdi, karar vermedi. Onun için günahı düşünmemiş oldu. Çünkü iyi bir kimsenin oruç olduğu halde aklından soğuk su içmek geçer. İçmediği takdirde bu vesveseden dolayı sorumlu tutulmaz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Ümmetimin diliyle söylemeyip veya amel etmedikçe içinden geçen şeyden affedilmiştir.[3] Ve sallallahu aleyhi ve sellem: "Israr edenler helak oldu, demiştir. Israr ise ancak kalbin azim ve kararı ile olur. İçten geçen şey ile kalbin azim ve kararı arasında fark vardır. Süfyan Sevri'ye: "Bir insan aklından geçen şeyden sorumlu tutulur mu?" dediler, o da:

---

2 – Buhari, Müslim ve diğerleri, İbn Ömer radıyallahu anhten rivayet edilmiştir.

3 – Buhari, Itk, bab, 6; İman, bab, 15; Nesei, Talak, bab, 22; İbn Mace, Talak, bab, 16.

Eğer karar vermişse evet, dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şu sahih hadisi de bunu teyit eder: Allah Teala şöyle buyurur: Bir kulum bir kötülüğe niyet eder de onu yapmazsa, onu yazmam. Eğer amel ederse, onu üzerine bir günah olarak yazarım.[4] Kadı Ebu Ya'la da Yusuf'un düşüncesinin azim ve karar niteliğinde olmayıp şehvet arzusu türünden olduğuna şu cümleleri delil getirmiştir: "Allah korusun, o benim efendimdir", "böylece ondan kötülük ve fuhşu uzaklaştırmak istedik". Bütün bunlar onun isyana kararla hiçbir alakasının olmadığını ve eteğinin temiz olduğunu gösterir.

Eğer: "Kur'an iki düşüncenin de eşit olduğunu söyledi, siz neden ayrı olduğunu söylüyorsunuz?" denilirse,

Cevap şöyledir: Eşitlik düşüncenin başında vardır, sonra kadınınki karar düzeyine çıkmıştır, delili de Yusuf'tan murat almak isteyip önüne uzanmasıdır. Yusuf'un düşüncesi ise onunki gibi değildir, daha düşüktür, kararı yoktur, delili de ondan kaçması ve "Allah korusun" demesidir. Buna göre Yusuf'un isteği sırf hatıra cinsindendir, azim düzeyine çıkmamıştır. Müfessirlerin, şalvarının uçkurunu çözdü, o işi yapacak gibi oturdu demeleri doğru değildir. Eğer böyle olsa idi, o işe azmetmiş olurdu ki peygamberler zinaya azmetmekten masundurlar.

İkinci görüş: Kadın ona döşek açmak istedi, o da nikahlı karısı olmasını içinden geçirdi. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncü görüş: Kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Kadın ona niyetlendi, eğer Yusuf da Rabbi'nin burhanını görmese idi, o da ona niyetlenirdi, burhanı görünce, o niyet gerçekleşmedi. "Levla"nın cevabı başa geçmiştir. Nitekim şöyle denir: Kad künte minel halikine levla enne fülanen ahlesake (eğer filanca seni kurtarmasa idi helak olmuştun). Şairin şu sözü de bunun gibidir:

Kavmim beni hür bir kadına açıkça çağırmasın,
Eğer ben öldürülmüş olursam, Amir de sağ kalırsa.

Lein küntü maktulen ve tesleme Amirün, fela yedunu kavmi, demek istemiş; cevap önce verilmiştir. Kutrub da buna kani olmuştur. Bazıları ise bunu reddetmişlerdir, İbn Enbari de onlardandır. Ve şöyle demişlerdir: "Levla"nın cevabının kendinden önce gelmesi, şazdır (kural dışıdır), hoşa gitmeyen bir şeydir. Fasih Arapçada bulunmaz. Kanıt olarak getirilen beyit ise, zaruriyat-ı şi'riyedendir.

4 - Müslim, İman, hadis no, 203, 204; Tirmizi, Tefsirü seri 6, bab, 10; Ahmed, Müsned, 1/227, 243.

Çünkü şair şi'rini düzeltmekle uğraşırken sıkışır, kelimeyi tam yerine koyamaz; sona bırakması gerekeni başa alır, başa alması gerekeni de sona bırakır. Zaruretten dolayı normalı bırakıp anormali kullanır. Şair şöyle demiştir:

Rabbi benden dolayı Adiy bin Hatim'e ceza versin,
Beni bırakıp yardım etmediği için, tam ceza versin.

Takdiri şöyledir: Ceza anni Adiyyebni Hatimin rabbuhu; darda kalınca, Rab kelimesini öne aldı.

Başka bir şair de bu kabilden şöyle demiştir:

Mus'ab'a arkadaşları vefasızlık edince,
Bu satışı ölçek ölçek ödedi.

Lemma cefa musaben ihvanuhu, demek istemiştir.

Ferra da şöyle bir beyit getirmiştir:

İhsanını istemek için geldim, ey Yahya'nın oğlu, kesildikten sonra,
Sana karşı bütün sebeplerim.

Tekattaat kelimesini aslı yokken, sırf vezin düzelsin diye iki te ile "tetekattaat" şeklinde söylemiştir.

Sa'lep de şöyle bir beyit getirmiştir:

Benim şeklimle senin şeklin farklıdır,
Ey kadın, sen rahat yaşama sarıl, müreffeh yaşa, beyazlaşırsın.

Aslı olmadığı halde beytin cüzlerini tamamlamak için bir dal ilave etti, tebyadıdı, dedi.

Ağızlarından ağzıma tükürsünler,
Ben havlayan ve uluyan o ikiye gitmek için yuları elime alıyorum.

Şi'ri düzelsin diye mimden sonra bir vav ziyade etmiştir (feme-veyhima). Bu gibi şeyler Allah'ın fasih olarak inen kitabına yaraşmaz. Çünkü bunlar zaruriyat-ı şi'riyedendir.

Dördüncü görüş: Yusuf ona vurmak ve kendinden uzaklaştırmak istedi; buna göre Rabbinden gördüğü burhan, eğer ona vurursa vurması ona karşı bir kanıt olması idi. Çünkü kadın: O benden istedi; ben de ona vurdum, demiştir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Beşinci görüş: Yusuf ondan kaçmayı düşündü, bunu da Sa'lebi nakletmiştir. Bu rezil bir görüştür; şöyle mi demek istiyor: Yusuf ondan kaçmak istedi, burhanı görünce, yanında kaldı! Bazı alimler şöyle demişler: Yusuf'un düşüncesi, peygamberler için caiz olan küçük günahlar türündendir. Allah'ın onları bu gibi şeylere müptela kılması, O'nun korkusunu taşımaları ve affına mazhar olarak nimeti-

ni tanımaları içindir. Bir de rahmetini ummada onları günahkarlara önder etmek istemesindendir. Hasen Basri şöyle demiştir: Allah Teala peygamberlerin kıssalarını onları ayıplamak için size anlatmadı, ancak rahmetinden ümit kesmemeniz için anlattı. Yani Hasen Basri demek istiyor ki, peygamberlerin delili daha kesindir (her şeyi daha iyi bilirler); onların tövbesini kabul edince, sizinkini daha çabuk kabul eder. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah Teala'nın karşısına kim çıkmışsa mutlaka bir kötülüğe niyet etmiş veya onu yapmıştır. Ancak Zekeriyya oğlu Yahya bundan müstesnadır ki o, ne düşünmüş ne de yapmıştır.[5]

"Levla en raa burhane Rabbih": Levla'nın cevabı atılmıştır. Zeccac, mana şöyledir demiştir: Levla en raa burhane rabbihi leemda ma hemme bihi (eğer Rabbinin delilini görmese idi, aklından geçenleri uygulardı). İbn Enbari de: Lezena (zina ederdi), delili görünce, zinadan yüz çevirdi, demiştir.

Gördüğü delil hakkında da altı görüş vardır:

Birincisi: Ona babası Yakup göründü, İbn Ebi Müleyke, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ey Yusuf, zina edip de tüyü yolunmuş; uçamayan kuş gibi mi olmak istiyorsun?" diye bir ses geldi, sese bir cevap vermedi. İkinci kez ses geldi, yine cevap vermedi; yine gözüne Yakup göründü; göğsüne vurdu; Yusuf da ayağa kalktı, şehveti parmak uçlarından çıktı. Dahhak da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yusuf babası Yakub'un suretini evin ortasında parmaklarını ısırır vaziyette gördü; arkasını dönüp kaçtı ve: Babacığım, senin hakkın için olsun, bu işe bir daha dönmeyeceğim, dedi. Ebu Salih de İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Yakub'un suretini duvarda dudaklarını ısırır vaziyette gördü. Hasen Basri de şöyle demiştir: Cebaril ona odanın tavanında başparmağını veya başka bir parmağını ısırır vaziyette göründü. Mücahit, Said bin Cübeyr, İkrime, Katade, İbn Sirin, Dahhak ve diğerleri de böyle demişlerdir. İkrime de şöyle demiştir: Yakub'un bütün çocuklarının on ikişer çocuğu oldu, ancak Yusuf'un o şehvetten dolayı bir eksik, on bir çocuğu oldu.

İkincisi: O (delil) Cebrail aleyhisselam idi. İbn Ebi Müleyke, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ona Yakup göründü, bırakmadı, bunun üzerine: "Tüyü yolunmuş kuş gibi mi olmak istiyor-

---

5 - Taberi Tefsiri, 6/377, 378, hadisi çeşitli lafızlarla hem mevkuf hem de merfu olarak rivayet etmiştir.

sun?" diye bir ses geldi; yine vazgeçmedi, sonunda Cebrail sırtına bir tekme vurdu; sıçrayıp kalktı.

Üçüncüsü: Züleyha kalktı, evin bir köşesinde duran bir putunu örttü, Yusuf ona: "Ne yapıyorsun?" dedi. O da: Tanrımın beni bu kötü halde görmesinden utanıyorum, dedi. O da: "Sen düşünmeyen ve işitmeyen bir puttan utanıyorsun da ben herkesin ne yaptığını bilen Allah'ımdan utanmayayım mı?" dedi. İşte gördüğü delil bu idi. Bunu Ali bin Ebu Talib, Ali bin Hüseyn ve Dahhak, demişlerdir.

Dördüncüsü: Allah ona bir melek gönderdi, kadının yüzüne kanla: "Zinaya yaklaşmayın, o ne kötü bir yoldur!" yazdı. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir. Muhammed bin Ka'b el – Kurazi'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: O, bu ayeti kadının iki gözü arasında yazılı gördü. Ondan başka bir rivayette de: Onu duvarda yazılı gördü, denilmiştir. Mücahit de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: İkisinin arasında bir el (kavşaklardaki trafik polisinin "dur!" diyen eli gibi bir el) göründü, bu elin pazusu ve bileği yoktu, onda şöyle yazılı idi: "Zinaya yaklaşmayın, o ne kötü bir yoldur!" *(İsra: 32)*; Yusuf da kalkıp kaçtı. İkisinin de korkuları geçince tekrar döndüler. Yusuf oturunca baktı ki aralarında bir el, içinde şöyle yazılı: "Onda Allah'a döndürüleceğiniz günden korkun" *(Bakara: 281)*; Yusuf yine kalkıp kaçtı. Tekrar dönünce, Allah Teala, Cebrail'e: Bu hatayı işlemeden kuluma yetiş dedi. Cebrail de elini veya parmağını ısırır vaziyette süzülüp indi ve şöyle diyordu: "Sen ki Allah katında peygamberlerden yazılısın, beyinsizler gibi mi yapacaksın?!" diyordu. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Ona el göründü, üzerinde İbranice şöyle yazılı idi. "Herkesin kazandığını gözetleyip muhafaza eden (hiç böyle yapamayan gibi olur mu?)" *(Ra'd: 33)*. Bunun üzerine ikisi de çekildiler. Tekrar dönünce el de geri döndü ve üzerinde: "Şüphesiz üzerinizde kiramen katibin, hafaza melekleri vardır" *(İnfitar: 11, 12)* yazılı idi; onlar da çekildiler. Tekrar dönünce el de döndü, üzerinde: "Zinaya yaklaşmayın..." ayeti yazılı idi. Yusuf ve kadın dördüncü kez dönünce, elin üzerinde: "Allah'a döndürüleceğiniz günden korkun" yazılı idi; Yusuf da arkasını dönüp kaçtı.

Beşincisi: O, kapıya yaklaşmış olan Aziz idi. Bunu da İbn İshak, bazı ilim adamlarından rivayet etmiştir. İbn ishak şöyle demiştir: O burhan (delil) efendisinin hayali idi, onu kapının yanında görünce kaçtı.

Altıncısı: O burhan Yusuf'un bildiği helal ve haramlar idi. Zinanın haram olduğunu gördü. Bu da Muhammed bin Ka'b el – Kurazi'den rivayet edilmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Yusuf, Allah'ın delilini kendi üzerinde gördü, işte burhan dediği odur. Bu görüş doğru-

dur; bundan öncekiler hiçbir şey değildir. Onlar hikayecilerin uydurmasından ibarettir. Ben de bunların bozuk olduğuna "el - Muğni fittefsir" kitabında işaret ettim.

Değerli bir peygamberin korkutulduğu, uyarıldığı ve o günahı bırakmaya zorlandığı halde nasıl böyle bir şeyde ısrar edebilir?! Bu gayet çirkin bir şeydir.

"İşte böyle": Yani ona o delili gösterdik ki "ondan kötülüğü çevirelim (savalım)": Kötülük de efendisine hiyanet etmesidir. "Fahşa" da: Fuhuş yapmaktır. "İnnehu min ibadinel muhlasin": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, lamın kesresi ile okumuşlardır, mana da şöyledir: Çünkü o, dinlerini Allah'a ihlasla icra eden kullarımızdandır. Asım, Hamze ve Kisai de, lamın fethası ile okumuşlar: O, Allah'ın kötülük ve fuhuştan halas ettiği kimselerdendir, demek istemişler. Bazı müfessirler de: Kötülük: Zina, fahşa da: isyanlardır, demişlerdir.

وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ
قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَاءُ
مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٥﴾ قَالَ
هِيَ رَاوَدَتْنِي عَنْ نَفْسِي وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا إِنْ كَانَ
قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٢٦﴾
وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٢٧﴾

25 – İkisi de kapıya koştular. Kadın, onun gömleğini arkadan yırttı. İkisi kapının yanında kadının efendisi ile karşılaştılar. Kadın: "Ailene kötülük etmek isteyenin cezası, zindana atılmaktan yahut acıklı bir azaptan başkası değildir" dedi.

26 – (Yusuf): "O, benden murat almak istedi" dedi. Kadının ailesinden bir şahit şahitlik etti: "Eğer gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğrudur; o (erkek) yalancılardandır".

27 – "Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, o (kadın) yalan söylemiştir; o doğrulardandır" (dedi).

"İkisi de kapıya koştular": Yani Yusuf ile kadın. Her ikisi de diğerini geçmek için çaba gösterdi; Yusuf onu geçip kapıyı açmak istedi,

kadın da onu geçip kaçmaması için kapıyı tutmak istedi. Arkadan ona yetişip gömleğine sarıldı; onu kendine çekti; böylece gömleği arkadan yırtıldı. Yani kadın onu arkasından kopardı. Çünkü Yusuf kaçıyor, o da onu kovalıyordu. Müfessirler şöyle demişlerdir: Gömleğini ikiye ayırdı; çıkınca efendisine rastladılar, kapının yanında kadının kocasına tesadüf ettiler. İşte kadın o anda bir hile düşündü ve hemen kendini temize çıkarmak için "ailene kötük etmek isteyenin cezası şudur" dedi. İbn Abbas: Zina etmek isteyenin cezası demek istemiştir, demiştir. "Onun cezası ancak zindana atılmaktır": Yani zindandan başkası değildir, "yahut acıklı bir azaptır", yani kırbaçla dövülmektir. Yusuf o zaman kızdı ve: "O benden murat almak istedi" dedi. Vehb bin Münebbih şöyle demiştir: Aziz, Yusuf'a: "Ey Yusuf, aileme hiyanet mi ettin, bana cefa mı ettin, seni uslu biri görüyordum, beni aldattın mı?" dedi. İşte Yusuf o zaman: "O, benden murat almak istedi" dedi.

"Kadının ailesinden bir şahit şahitlik etti": Şöyle ki sözleri çelişince doğrunun bilineceği bir şahide ihtiyaç duydular.

Bu şahitte üç görüş vardır:

Birincisi: O, beşikte bir çocuk idi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan, Şehr bin Havşeb de Ebu Hureyre'den rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, Dahhak, Hilal bin Yesaf ve diğerleri de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, kralın gözdesi idi, bunu da İbn Ebi Müleyke, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle demiştir: O, kadının amcası oğlu idi, aklı başında bir adamdı: Biz kapının arkasından koşuşmalar ve gürültü işittik; eğer gömlek önden yırtılmışsa, ey Züleyha, sen doğrusun, o yalancıdır. Eğer arkasından yırtılmışsa, o doğrudur, sen yalancısın, dedi. Bazıları da o, kadının teyzesinin oğlu idi, demişler.

Üçüncüsü: O (şahit) gömleğin yırtığıdır. Bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir. Bu zayıftır, çünkü "kadının ailesinden" denilmiştir.

Eğer: Burada şahidin şahitliği nasıl şarta bağlandı, hâlbuki şart eden şart ettiği şeyi bilmemektedir?" denilirse,

Buna iki türlü cevap verilmiştir; bunları İbn Enbari demiştir:

Birincisi: Şahit, bildiği bir şeye şahitlik etmiştir; sanki o, Yusuf ile Züleyha'nın bazı konuşmalarını işitmiştir, ancak şahitliğini bir şarta bağlamıştır ki şahitliği akıl ve mantık tarafından kabul edilsin ve muhatapları bağlasın. Onun için sanki: Bence Yusuf doğrudur; eğer benim size şart ettiğim şeyi iyi düşünürseniz, sözümü anlarsınız, demek istemiştir. Bu, hikmet sahibi kimselerin şu sözüne benzer:

Eğer kader hak ise, hırs gereksizdir. Eğer ölüm hak ise, dünyaya güvenmek ahmaklıktır (şahit ikilem yapmıştır. Mütercim).

İkinci cevap: Şahit kesin konuşmamış ve macerayı gerçek olarak bilememiştir, ancak görüşünü o anda aklına geldiği şekilde söylemiştir. "Bir şahit şahitlik etti" sözünün manası: Bildirdi ve açıkladı, demektir. Benim görüşüme göre gömleği ölçü almak lazımdır ki haini bulalım, demiştir. Bu iki cevap konuşanın (yetişkin) bir adam olduğunu gösterir. Eğer beşikte bir çocuk idi, dersek, şartın ileri sürülmesi Yusuf'un o işten beri olduğunu doğrular; çünkü onun konuşması acayip bir şeydir ve şüphe bırakmayacak bir mucizedir.

فَلَمَّا رَاٰ قَمٖيصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قَالَ اِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ
اِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظٖيمٌ ﴿٢٨﴾

28 – (Züleyha'nın kocası), onun gömleğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce, "bu, siz kadınların fendidir. Şüphesiz sizin fendiniz büyüktür" dedi.

"Gömleğin arkadan yırtıldığını görünce": Bunu gören ve: "Bu, siz kadınların fendidir" diyen hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O kocasıdır. *İkincisi:* Şahittir.

"İnnehu min keydikünne"deki innehu zamirinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, gömleğin yırtılmasına racidir, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: "Kadının "ailene kötülük yapmak isteyenin cezası şudur" sözüne racidir, mana da şöyledir: Senin bu sözün siz kadınların fendidir. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Kadının istediği kötülüğe racidir, bunu da Maverdi zikretmiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: "Şüphesiz sizin fendiniz", yani işiniz "büyüktür", suçsuzla suçluyu birbirine karıştırmaktadır.

يُوسُفُ اَعْرِضْ عَنْ هٰذَا
وَاسْتَغْفِرٖى لِذَنْبِكِ اِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخَاطِـٔينَ ﴿٢٩﴾ وَقَالَ
نِسْوَةٌ فِى الْمَدٖينَةِ امْرَاَتُ الْعَزٖيزِ تُرَاوِدُ فَتٰيهَا عَنْ نَفْسِهٖ
قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا اِنَّا لَنَرٰيهَا فٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٣٠﴾

29 – "Ey Yusuf, sen bundan vazgeç; (ey Züleyha) sen de günahın için istiğfar et. Şüphesiz sen günahkarlardansın" dedi.

30 – Şehirdeki kadınlar: "Aziz'in karısı, delikanlısının nefsinden murat almak istiyor. Sevgi yüreğinin zarına işlemiş. Şüphesiz biz, onu elbette apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz" dediler.

Ey Yusuf, sen bundan vazgeç": Mana: Ey Yusuf, bundan yüzünü çevir, demektir.

Bu sözü söyleyen hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, amcasının oğlu olan şahittir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, kocadır, bunu da bir grup müfessir, demiştir. İbn Abbas: Bu işten vazgeç, bunu kimseye söyleme ve Züleyha'nın durumunu gizle, demiştir. Halebi de Abdülvaris'ten: "Yusufu a'rada an haza" diyerek haber şeklinde ra'nın fethi ile rivayet etmiştir (Yusuf bundan yüzünü çevirdi).

"Sen de istiğfar et": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kocandan af dile de seni cezalandırmasın. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Günahından tövbe et, çünkü sen günah işledin.

Bu sözü söyleyende de iki görüş vardır: *Birincisi:* Amcasının oğludur. *İkincisi:* Kocasıdır.

"Şüphesiz sen günahkarlardansın": Yani hata edenlerdensin. Müfessirler şöyle demişlerdir: Sonra bu haber Mısır'da yayıldı, kadınlar konuşmaya başladılar. Bu da: "Şehirde kadınlar dedi ki" sözüdür. Kadınların sayısı hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar dört kişi idiler: Kralın sakisinin karısı, sekreterinin karısı, aşçısının karısı ve Yusuf'un zindan arkadaşının karısı. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar beş kişi idiler: Aşçının karısı, sakinin karısı, zindancının karısı, sekreterin karısı ve kahyanın karısı. Bunu da Mukatil, demiştir.

Aziz, onların dilinde kral, demektir, feta da köle manasınadır. Zeccac şöyle demiştir: Onlar kralın kölesine feta (delikanlı) derlerdi. Kadınların Züleyha hakkında konuşmaları, onu suçlamak ve Yusuf'u temize çıkarmak içindi.

"Sevgi onun yüreğinin zarına işlemiş": Yani Yusuf'un sevgisi, kadının kalbinin zarına (yüreğine) işlemiş, demektir.

Şeğaf kelimesi üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, kalp ile gönül arasında bir zardır. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, kalbin zarıdır (pericarditis), bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. İbn Kuteybe de: Zarı kastetmemiş, ancak kalbi kastetmiştir, demiştir. Şeğaftü fülanen, denir ki: Kalbinden vurmaktır. Kebettuhu: Ciğerinden vurmaktır. Batantuhu da: Karnından vurmaktır.

Üçüncüsü: Kalbin derinliği ve içi demektir.

Dördüncüsü: İçte, böğürde olan bir hastalıktır, şöyle bir beyit getirmişlerdir:

Onun önüne içte bir üzüntü geçti,
Böğrün içinde, doktorların parmaklarla aradığı yerde.

İki görüşü de Zeccac, demiştir. Asmai de şöyle demiştir: Şuğaf Araplarca, karnın iç kısmında sağ böğürde olan bir hastalıktır. Beyitte geçen şerasif: Eğe uçlarında olan kemirtleğe denir, tekili de şürsuf'tur.

Abdullah bin Amr, Ali bin Hüseyn, Hasen Basri, Mücahit, İbn Muhaysın ve İbn Ebi Able, ayınla "kad şaafeha" okumuşlardır ki, sanki hastalık her tarafı sarmış demektir. Şaaf: Dağların başıdır.

"Şüphesiz biz onu apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz": Yani Yusuf'u bu kadar sevdiği için doğru yoldan çıkmış görüyoruz, demektir. Mübin de: Açık demektir.

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَأً
وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا
رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَٰذَا
بَشَرًا إِنْ هَٰذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ ﴿٣١﴾ قَالَتْ فَذَٰلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ
وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَا آمُرُهُ
لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونًا مِنَ الصَّاغِرِينَ ﴿٣٢﴾

31 – (Züleyha) onların dediklerini işitince, onlara haber gönderdi ve onlar için birer koltuk hazırladı ve her birine bir bıçak verdi. Ve: "Yusuf, karşılarına çık!" dedi. Kadınlar onu görünce, ona büyük değer verdiler ve ellerini kesip, "hâşâ, Allah için, bu, bir insan değildir. Bu, ancak şerefli bir melektir" dediler.

32 – "İşte, kendisi hakkında beni kınadığınız (genç) budur! Andolsun, ben onun nefsinden murat almak istedim, fakat o çekindi. Andolsun, eğer kendisine emrettiğimi yapmazsa, mutlaka zindana atılacak ve küçülenlerden olacaktır!" dedi.

"İşitince": Yani aziz'in karısı, "onların tuzaklarını (mekr)": Bunun üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onların c edikodularını ve ayıplamalarını. Bunu da İbn Abbas, Katade, Süddi ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Zeccac şöyle demiştir: Bu dedikoduya tuzak demesi şunun içindir; çünkü onlara durumu bildirmiş ve gizlemelerini istemişti. Onlar ise ona tuzak kurup sırrını ifşa etmişlerdi.

İkincisi: O, gerçekten tuzaktır, bunu Yusuf'u kendilerine göstermesi için planlamışlardı. Bunu da İbn İshak, demiştir.

"A'tedet": Zeccac şöyle demiştir: Atad kökünden ef'alet veznindedir, bir şey için yaptığın her hazırlığa atad, denir. Atad: Sabit ve değişmeyen şeye de denir. İbn Kuteybe de: A'tedet, Eaddet (hazırladı), manasınadır, demiştir. Mütteke' ise, onda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, oturacak yer, meclistir, mana da: Onlara bir meclis hazırladı, demektir. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: O, yaslanacak yastıktır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

Zeccac da şöyle demiştir: Mütteke': Yemek, içmek veya konuşmak için yaslanacak şeydir (koltuk).

Üçüncüsü: O, yemektir, bunu da Hasen, Mücahit ve Katade, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: İtteke'na: Yemek yedik, demektir. Şair Cemil bin Ma'mer de şöyle demiştir:

Hep sefa içinde idik, yedik,
Testilerden de helal şarap içtik.

Bunun da aslı şudur: Birini yemeğe davet ettiğin zaman ona oturması ve rahat etmesi için yer hazırlarsın; o nedenle yemeğe isitare ile müttek'e (kürsü, sandalye) denilmiştir. Ezheri de şöyle demiştir: Yemeğe, mütteke' denilmesi, şunun içindir, çünkü cemaat yemek için toplandıkları zaman bir şeylere yaslanırlar. Bu ümmet ise bundan men edilmiştir. Mücahit, tenin sükunu ve şeddesiz olarak "mütken" okumuştur. Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O turunçtur, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Yahya bin Yamur ve diğerleri demiştir. Şairin şu beytinde de bu manaya kullanılmıştır:

Turuncun aramızda (koklamak için) dolaştığını görürsün.

Buradaki mütk, turunç demektir.

İkincisi: O da yemektir, bunu da İkrime, demiştir.

Üçüncüsü: Bıçakla kesilen her şeydir. Bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: O zümaverd'dir, ki kadın budu dedikleridir. Dahhak'ten de böyle rivayet edilmiştir. Bir grup dilciden de onların mütteke'yi mütk ile açıkladıkları rivayet edilmiştir. İbn Cüreyc'ten de onun, mütteke': Turunçtur ve bıçakla kesilen her şeydir, dediği rivayet edilmiştir. Dahhak'tan da, mütteke': Bıçakla kesilen her türlü meyve ve sebzedir, dediği rivayet edilmiştir. Başkaları da iki kıraat arasında fark görmüşler: Mücahit şöyle demiştir: Kim şedde ile mütteke' okursa, yemektir. Kim de şeddesiz mütk okursa, turunçtur. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kim "mütken" okursa, turuncu kastetmiştir. Onun kadınbudu olduğu da söylenmiştir. Ne olursa olsun, bana göre mütk denilmesi, bıçakla kesildiği içindir; sanki o, betk'ten alınmıştır ki onun be'si mim'e çevrilmiştir. Nitekim semede re'sehu ve sebedehu denir ki, başını koparmaktır. Şerrün lazim ve lazib de kaçınılmaz şerdir. Benin mime çevrilmesi çoktur, çünkü mahreçleri yakındır.

"Ve her birine bir bıçak verdi": Bunu yapması şunun içindir, çünkü verdiği yemek bıçağa ihtiyaç duyulan türden idi. Şöyle de denilmiştir: Züleyha'nın maksadı ellerini kesmekle onları rezil etmekti, çünkü onlar da kendisini rezil etmişler, skandal çıkarmışlardı. Vehb bin Münebbih şöyle demiştir: Kadınlara birer bıçak verdi ve onlara: Ben size bildirinceye kadar bıçakları kullanmayın, dedi. Sonra da Yusuf'a: "Karşılarına çık!" dedi. Zeccac şöyle demiştir: İstersen "ve kalet'teki te'yi mazmum okursun, istersen meksur okursun. Kesre asıldır, çünkü te ile hı sakindir. Kim de zammeli okursa, kesreden sonra zammenin dile ağır gelmesindendir. Yusuf'un çıkmaması mümkün değildi, çünkü Züleyha'nın kölesi durumunda idi. Bazı ilim adamları da şöyle demiştir: Kadın sadece. "Çık" dedi. "Aleyhinne = karşılarına) kelimesini içinde gizledi, Hak Teala ise sanki dille söylenmiş gibi kadının içinden geçeni haber verdi. Mesela: "Biz sizi ancak Allah rızası için yediriyoruz..." *(İnsan: 9)* ayeti de böyledir. Onlar bunu açıkça söylemediler, ancak içlerinden geçirmişlerdi. Bunun doğruluğunu şu da gösterir ki, eğer o güzel gence, şu fettan kadınların karşına çık, dese idi, Yusuf bunu yapmazdı.

"Ekbernehu": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu gözlerinde büyüttüler, demektir, bunu da Ebu

Salih, İbn Abbas'tan, İbn Ebi Necih de Mücahit'ten rivayet etmiş. Katade ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

İkincisi: Hayız görüp adet oldular, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ali bin Abdullah bin Abbas da babasından: Sevinçten adet gördüler, dediğini rivayet etmiştir. Bu hususta şair de şöyle demiştir:

Biz kadınlara temiz günlerinde yaklaşırız,
Adet gördüklerinde yaklaşmayız.

Bu manayı Leys de Mücahit'ten rivayet etmiş, İbn Enbari de bunu tercih etmiştir. Bazı dilciler ise bunu reddetmişlerdir. Ebu Ubeyde'den: Arap dilinde ekberne'nin adet gördüler manasına gelmesi yoktur, ancak onu gözlerinde gayet büyük görmelerinden adet görmüş olabilirler, dediği rivayet edilmiştir. Zeccac'tan da bunu kabul etmediği rivayet edilmiştir.

"Ellerini kestiler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ellerini kanattılar, meyvenin yerine ellerini kestiler. Bunu İbn Abbas ile İbn Zeyd demişlerdir.

İkincisi: Ellerini kestiler, öyle ki koparıp attılar, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: Ellerini yaraladılar, parmak uçlarını kesip kopardılar. Bunu da Vehb bin Münebbih demiştir.

"Ve kulne hâşe" lillah": Ebu Amr iki yerde de vasılda elifle "hâşâ" okumuştur. Kurralar vakıfta elifin hazfinde ittifak etmişlerdir. Ebu Amr da aslı üzere tam olarak hâşâ okumuştur. Diğerleri ise elifi hazfetmişlerdir. Bu kelime iki yerde kullanılır: *Birincisi:* İstisna. *İkincisi:* Kötülükten beri etmek için. Aslı "hâşâ"dır: Küntü fi haşâ fülanin (falancanın tarafında idim) sözünden gelir. Haşâ ise taraf, demektir. Şöyle bir mısra getirmişlerdir:

Bize katılmayan yoldaş hangi taraftadır?

Yani hangi cihettedir, demektir. Mana da: Yusuf insan olmaktan uzaktır, çünkü melek simadır. Aziz'in karısının yalanından dolayı bir kenarda kaldı diyenler de olmuştur. İbn Abbas ile Mücahit de: "Hâşe lillah", maazallah manasınadır, demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: "Beşeren": mansuptur, çünkü o, be harfi ceri ile kullanılır, hicaz halkı neredeyse be'siz telaffuz etmezler. Onu hazfedince bir izi kalsın istediler ve onu harfi cerin hazfi ile mansup ettiler. "Mahünne ümmehatihim" *(Mücadele: 2)* kavli de böyledir. Necid halkı ise be ile de be'siz de söylerler. Onu düşürdükleri zaman merfu okurlar. Arapçada iki kullanımın en

güçlüsü budur. Zeccac şöyle demiştir: Merfu olması iki kullanımın en güçlüsüdür, demek yanlıştır; çünkü Allah'ın kitabı lügatlerin en güçlüsüdür. Kims de onu merfu olarak okumamıştır. Halil, Sibeveyh ve bütün eski nahivciler "beşeren" mansuptur, çünkü ma'nın haberidir; ma da "leyse" gibidir, demişlerdir. Ben de derim ki: Ebu'l – Mütevekkil, Ebu Nehik, İkrime, Muaz el – Kari ve diğerleri, merfu olarak: "Mahaza beşerün" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Ebu'l – Cevza ve Ebussevvar, benin ve sinin kesri elifi maksura ve tenvinle "mahaza bişiren" okumuşlardır. Ferrad da: Bu satın alınmamıştır, manasınadır, demiştir. İbn Mes'ud da elifi memdude ve hemze ile tenvinli olarak: "Bişirain" okumuştur.

"İn haza illa melekün": Übey, Ebu Rezin, İkrime, Ebu Hayve ve Cahderi, lamın kesri le: "Melikün" okumuşlardır.

"İşte kendisi hakkında beni kınadığınız genç budur": Müfessirler şöyle demişlerdir: Kadınların akılları başlarından gidip de ellerini kesince, böyle dediler.

Eğer: "O mecliste hazır olduğu halde ona işaret ederek nasıl "fezalikünne" dedi?" denirse, buna iki cevap verirler, bunları da İbn Enbari zikretmiştir:

Birincisi: Yusuf meclisten ayrıldıktan sonra "zalikünne" diyerek uzağa işaret etmiştir.

İkincisi: Kelamda "haza"gizlenmiştir, takdiri: Feza zalikünne, demektir. "Beni kendisi hakkında kınadınız": Yani sevgisi hakkında demektir. Sonra sevgisini onların yanında ikrar edip: "Andolsun, ben onun nefsinden murat almak istedim, fakat o bundan çekindi": Yani kaçındı, demektir.

"Veleyekunen minessağirin": Zeccac şöyle demiştir: En iyi kıraat "veleyekunen" şeklinde şeddesiz okumak ve elifle vakfetmektir. Çünkü nun-ı hafife vakıfta elife çevrilir. Mesela: Idriben zeyden dersin, vakfettiğin zaman: Idrıba, dersin. Şeddeli nunla da "veleyekunenne" şeklinde de okunmuştur. Ben ise bundan hoşlanmıyorum, çünkü Mushafa aykırıdır. Zira şeddeli nun hiçbir şeye çevrilmez. Sağirun ise: Küçülenler, hor olanlar, demektir.

قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا
يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٣﴾
فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٤﴾

33 – (Yusuf da): "Rabbim, zindan benim için onların beni davet ettikleri şeyden daha iyidir. Eğer onların hilelerini benden çevirmezsen, onlara meylederim ve cahillerden olurum" dedi.

34 – Rabbi de onun duasını kabul edip hilelerini ondan çevirdi. Çünkü O, hakkıyle işiten, hakkıyle bilendir.

"Dedi: Rabbim, zindan benim için daha iyidir": Vehb bin Münebbih şöyle demiştir: Züleyha kadınlara: "İşte kendisi hakkında beni kınadığınız budur" deyince, onlar da: Sana kınama yoktur, dediler. O da: Öyleyse Yusuf'a söyleyin benim ihtiyacımı görsün, dedi. Onlar da: Ey Yusuf, bunu yap, dediler. Züleyha da: Andolsun ki eğer dediğimi yapmazsa, onu zindanda çürütürüm, dedi. İşte o zaman Yusuf: "Rabbim, zindan benim için daha iyidir" dedi (Rabbissicnü ehabbü ileyye). Yakup yalnız burada sinin fethi ile "es – secnü" okumuştur. Zeccac da şöyle demiştir: Kim sinin kesri ile "es- sicnü" okursa, onu mekan (yer) ismi yapmış olur, mana da şöyle olur: Zindan benim için günah işlemekten daha iyidir. Kim de fetha ile okursa, mastardır, mana da şöyledir: Zindana girmek benim için daha iyidir. "Eğer onların hilelerini benden çevirmezsen": Yani beni korumazsan, "onlara meylederim": Saba ilellehvi yabsu sabven ve subuvven ve sabaen denir ki: Bir şeye meyletmektir. İbn Enbari de, kelamın manası şöyledir, demiştir: Allah'ım, onların hilelerini benden çevir. Bunun içindir ki Allah Teala: "Rabbi duasını kabul etti" demiştir.

Eğer: "Aziz'in karısı tek idi, nasıl çoğul olarak: "Keydehünne" dedi?" denilirse, buna üç cevap verilmiştir:

Birincisi: Araplar çoğulu tekil yerine kullanırlar, mesela biri: Harectüt ilel basrati bissüfüni (Basra'ya gemilerle gittim) der ki, aslında bir gemi ile gitmiştir.

İkincisi: Esas kastedilen Aziz'in karısıdır, diğer kadınlar ise onu yaptığı işte desteklemişlerdir.

Üçüncüsü: O; Aziz'in karısı ile dünya kadınlarından aynı hileyi yapanları kastetmiştir.

ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَاَوُا الْاٰيَاتِ لَيَسْجُنُنَّهُ حَتّٰى حٖينٍ ﴿٣٥﴾

35 – Sonra deliller gördükten sonra akıllarına onu bir süreye kadar zindana atma fikri geldi.

"Sonra deliller gördükten sonra akıllarına geldi": Delillerden ne murat edildiğine dair üç görüş vardır:

Birincisi: O, gömleğin yırtılması ve amcası oğlunun kadının aley-

hinde karar vermesidir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, gömleğin dilinmesi, şahidin şahitliği, ellerinin kesilmesi ve kadınların onu gözlerinde çok büyütmeleridir. Bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Yusuf'un cemali (güzelliği) ve iffetidir. Bunu da Maverdi zikretmiştir. Vehb bin Münebbih şöyle demiştir: Kadınlar Züleyha'ya Yusuf'u hapse atmasını zindanda boş kaldığı zaman onu cezp etmeyi düşündükleri için bu işarette bulundular ve: Onu zindana atarsan, halkın yayılan dedikodusu kesilir, senin onu sevmediğini görürler ve zindan da onun burnunu sürter, dediler. Kadınlar çekilince Züleyha yine ondan murad almak istedi, o ise gittikçe ondan uzaklaştı. Züleyha umudunu kesince, efendisine: Bu köle beni rezil etti, onu görmekten nefret ediyorum, dedi. Kocası da ona izin verdi, o da Yusuf'u zindana attı ve ona zarar verdi. Süddi şöyle demiştir: Kadın, kocasına: Ya bana izin verirsin ben de çıkar özrümü beyan ederim ya da beni hapsettiğin gibi onu da hapsedersin, dedi. Aziz ve arkadaşları Yusuf'u hapsetmeyi daha uygun gördüler. Zeccac şöyle demiştir: Aziz, Yusuf'a sadece, bu işten vazgeç, demişti. Sonra bu fikirden döndü. İbn Enbari ayetin manasında iki görüş vardır, demiştir:

Birincisi: "Sonra akıllarına geldi": Yani konuşma, görüşme ve düşünme sonunda akıllarına onu zindana atma geldi.

İkincisi: Sonra Yusuf hakkında fikir değiştirdiler, vallahi lenescününnehu (andolsun ki onu zindana atacağız), dediler. Lam gizli yeminin cevabıdır. Ayette geçen hîn kelimesi ise kısa ve uzun zamana denir.

Bundan ne murat edildiği hususunda da müfessirlerin beş görüşü vardır:

Birincisi: Beş yıldır, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Bir yıldır, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Yedi yıldır, bunu da İkrime demiştir. *Dördüncüsü:* Dedikodu kesilinceye kadardır, bunu da Ata, demiştir. *Beşincisi:* O süresi belli olmayan bir zamandır, bunu da Maverdi zikretmiştir. Doğrusu da budur, çünkü onlar Yusuf'u belli bir süre için zindana atmadılar. Müfessirler ancak zindanda kaldığı süreyi zikretmişlerdir.

وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ قَالَ
اَحَدُهُمَا اِنّ۪ي اَرٰين۪ي اَعْصِرُ خَمْرًاۚ وَقَالَ الْاٰخَرُ اِنّ۪ي اَرٰين۪ي اَحْمِلُ فَوْقَ

رَأْسِي خُبْزًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ
الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٦﴾

36 – Zindana onunla beraber iki genç girdi. Biri: Ben (rüyamda) kendimi şarap sıkarken görüyorum" dedi. Ötekisi de: "Ben de başımın üstünde ekmek taşıdığımı; bundan kuşların yediğini görüyorum. Bize bunların tabirini haber ver. Şüphesiz biz, seni iyilik edenlerden görüyoruz" dedi.

"Onunla beraber zindana iki genç girdi": Zeccac şöyle demiştir: Bunda daha önce zikredilmese de onun hapse atıldığına delil vardır. "Feteyan": Bu iki kimsenin genç veya yaşlı olmaları caizdir, çünkü onlar köleye genç, derlerdi. İbn Enbari de şöyle demiştir: Onlara "feteyan" denilmesi, köle olmalarından dolayıdır. Araplar genç de olsa yaşlı da olsa köleye feta (çocuk, uşak) derler. Müfessirler şöyle demişlerdir: Mısır kralı yaşlandı, ondan bıktılar; ekmekçisi ile sakisini ayartıp onu zehirlemek istediler. Bu da krala ulaştı; onları hapsetti. Yusuf zindandakilere: Ben rüya tabir ederim, demişti. Gençlerden biri, arkadaşına: Gel, bu İbrani genci deneyelim, dedi.

Onların rüyaları gerçek mi idi, yoksa düzmece mi idi? Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: O yalan idi, onu denemek için ona sordular. Bunu İbn Mes'ud ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: O gerçek idi, bunu da Mücahit ile İbn İshak, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlardan asılan yalancı, ötekisi ise doğru idi. Bunu da Ebu Miclez, demiştir.

"Biri dedi": Yani saki olan dedi. "Ben kendimi görüyorum": Yani rüyada, " şarap sıktığımı": Yani üzüm sıktığımı görüyorum. Üzüme şarap demesinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Ona sonra alacağı konum itibarı ile isim vermiştir; çünkü mana karışmaz. Nitekim: Fülanün yatbahu acürren ve yamelüddibse (filanca tuğla pişiriyor, pekmez yapıyor) derler ki aslında kerpiç pişiriyor ve hurma işliyordur. Bu da müfessirlerin çoğunun görüşüdür. İbn Enbari de şöyle demiştir: Neden böyle denilmiştir, çünkü Araplar asıla denecek şeyi fer'a da derler, mesela filanca tuğla pişiriyor, dedikleri gibi (onun aslı kerpiç idi. Mütercim).

İkincisi: Hamr Uman lehçesinde yaş üzümdür, bunu da Dahhak ile Zeccac, demişlerdir.

İbn Kasım şöyle demiştir: Kureyş bu lehçeyi konuşur ve onu bilirdi.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Ben şaraplık üzüm sıkıyorum, şarabın aslını ve şarabın sebebini sıkıyorum. Bu durumda muzaf hazfedilmiş ve muzafun ileyh onun yerine geçmiştir. Mesela: "Köye sor" *(Yusuf: 82)* ayetinde olduğu gibi (köy halkına sor, demektir. Mütercim).

Ebu Salih, İbn Abbas'tan naklen şöyle demiştir: Yusuf bir gün ekmekçi ile sakiyi üzgün gördü: "Neyiniz var?" dedi. Onlar da: Rüya gördük, dediler. Yusuf da: Onu bana anlatın, dedi. Saki şöyle dedi: Ben üzüm bağına girdiğimi gördüm, üzerinde üzüm olan üç salkım kopardım. Onları bardağa sıktım, sonra onu krala getirdim; o da içti. Ekmekçi de şöyle dedi: Ben de kralın mutfağından başımda üç ekmek sepeti olarak çıktım. Üzerlerine kuşlar konup onlardan yediler. "Bize onun tabirini haber ver": Yani bize bunu yorumla, dediler.

"Gerçekten biz seni iyilik edenlerden görüyoruz": Bunda beş görüş vardır:

Birincisi: Çünkü o hastaları ziyaret eder, onları tedavi eder ve üzgünleri teselli ederdi. Bunu Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Eğer rüyamızı tabir edersen, seni iyilik eden olarak görürüz. Bunu da İbn İshak, demiştir.

Üçüncüsü: Seni iyi ilim öğrenenlerden görüyoruz. Bunu da Ferra, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir. Buna göre ihsan kelimesinin mef'ulü hazfedilmiş olur, tıpkı: "Vefihi yasırun" *(Yusuf: 49)* ayetinde olduğu gibi. Yani o yılda üzüm ve susam sıkarlar, demektir. Onun alim olduğunu onlara ilim öğrettiğinden bildiler.

Dördüncüsü: Biz seni rüya tabirini iyi bilen bir kimse olarak görüyoruz. Bunu da Zeccac, demiştir.

Beşincisi: Allah'a itaat etmenle nefsine iyilik ettiğini görüyoruz. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

قَالَ لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِ إِلَّا نَبَّأْتُكُمَا
بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمَا ذٰلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ
قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٧﴾
وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرٰهِيمَ وَإِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ مَا كَانَ

لَنَا أَنْ نُشْرِكَ بِاللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ ذٰلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا
وَعَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٨﴾ يَا صَاحِبَيِ
السِّجْنِ ءَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٣٩﴾

37 – (Yusuf) dedi: Ne zaman size yiyeceğiniz bir yemek gelirse, mutlaka o gelmeden önce size onun yorumunu (ne olduğunu) haber veririm. Bu, bana Rabbimin öğrettiklerindendir. Şüphesiz ben, Allah'a iman etmeyen ve ahireti de inkar eden bir kavmin dinini terk ettim".

38 – "Ben, atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum. Bizim için hiçbir şeyi Allah'a şirk koşmamız olmaz. Bu, bizim ve insanların üzerinde Allah'ın lütfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler":

39 – "Ey zindan arkadaşlarım, dağınık tanrılar mı daha hayırlıdır, yoksa bir tek kahredici Allah mı?"

"Ne zaman size yiyeceğiniz bir yemek gelirse": Bu kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Size uyanıkken bir yemek gelirse onu size ulaşmadan önce haber veririm. Çünkü o da İsa aleyhisselam gibi gaipten haber verirdi. Bu da Hasen'in görüşüdür.

İkincisi: Rüyanızda yiyeceğiniz bir yemek görürseniz size mutlaka gelmeden önce onun tabirini yaparım. Bu da Süddi'nin görüşüdür. İbn Abbas şöyle demiştir: Ona: "Bunu nasıl biliyorsun, sen peygamber değilsin, falcı değilsin, astrolog da değilsin?" dediler. O da: "Bu, Rabbimin bana öğrettiği şeylerdendir" dedi.

Eğer: Bütün bunlar onların sorularının cevabı değildir, sorularının cevabı nerede?" denilirse, bunun dört cevabı vardır:

Birincisi: Birinin öleceğini bildiği için onları ahiretten nasiplenmeye davet etti. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Doğrudan cevap vermemesi birinin başına kötü bir şey geleceğindendir. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

Üçüncüsü: Onlara cevap vermeden önce onları imana davet etmekle başlamıştır. Bunu da Zeccac, demiştir.

Dördüncüsü: Onların rüyalarında yalancı olduklarını zannetti; o yüzden cevap istememeleri için o da öyle davrandı. Onlar ısrar edin-

ce cevap verdi. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Ayette geçen millet: Din manasınadır. "Hüm" zamirinin tekrarı da tekit içindir.

"Bizim için hiçbir şeyi Allah'a şirk koşmamız olmaz": İbn Abbas şöyle demiştir: Allah bizi şirkten korudu, demek istiyor. "Bu, bizim üzerimizde Allah'ın lütfundandır": Yani bizim iman etmemiz Allah'ın tevfiki iledir. "İnsanların üzerinde": Yani onlara dinini göstermesi ile mü'minlere olan lütfundandır. İbn Abbas: "Bu, bizim üzerimizde Allah'ın lütfundandır" kavlini bizi peygamberler kılması, "insanlara lütfundandır", bu da bizi onlara göndermesiyledir, demiştir. Ancak insanların çoğu": Mısır halkından insanların çoğu, "şükretmezler": Allah'ın nimetine şükredip O'nu birlemezler.

"Dağınık tanrılar mı": Yani küçüklü, büyüklü putlar mı? "Daha hayırlıdır?": Daha çok övülmeye haklıdır, "yoksa bir tek kahredici Allah mı?": Yani O, tanrılığa putlardan daha haklıdır, demektir. Vahid'e gelince: Hattabi şöyle demiştir: O, devamlı tek olan birdir. Arkadaşı, ortağı, benzeri olmayan, birçok unsurlardan oluşan diğer bireylere benzemeyendir. Çünkü O'ndan başka her şey bir açıdan tektir, birçok açıdan ise tek değildir. Vahid'in kendi lafzından tesniyesi yoktur: Vahidani denmez. Kahhar ise: Yaratıklarından dikkafalılık edeni cezalandırmakla ezen, bütün halkı ölümle kahreden demektir. Başkası da şöyle demiştir: Kahhar: Her şeyi ezip hor eden, teslim alıp zelil kılan demektir.

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءً سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ
وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ
أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ
النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾ يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُمَا فَيَسْقِي
رَبَّهُ خَمْرًا وَأَمَّا الْآخَرُ فَيُصْلَبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ
قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ ﴿٤١﴾

40 -- "O'ndan başka ancak sizin ve atalarınızın ad verdiği ve haklarında Allah'ın bir delil indirmediği birtakım isimlere tapıyorsunuz. Hüküm yalnız Allah'ındır. Ancak kendisine ibadet etmenizi emretti. İşte dosdoğru din budur. Ancak insanların çoğu bilmezler".

41 – Ey zindan arkadaşlarım, gelelim ikinizden birine; o, efendisine şarap sıkacak. Diğerine gelince, o da asılacak. Kuşlar başından yiyecek. Fetva istediğiniz iş hükme bağlanmıştır".

"Ma ta'budune min dunihi": Neden iki yerine çoğa hitap etmiştir; çünkü o ikisinin şirkine katılanları da kastetmiştir. "O'ndan başka": Yani Allah'tan başka, demektir. "Onlar başka değil birtakım isimlerdir": Yani tanrılar ve ilahlar kuru isimlerdir. Bu isimlerin manaları putlar için doğru değildir. Sanki onlar boş isimlerdir. Sanki onlar da kuru isimlere tapıyorlar. Çünkü bunların manaları doğru değildir. "Allah onlara bir delil indirmemiştir": Onlara ibadet hususunda bir kanıt indirmemiştir. "Hüküm yalnız Allah'ındır": Yani hüküm vermek, emir ve yasak koymak ancak O'na aittir. "İşte doğru din budur": Yani tevhid dini budur.

"Ancak insanların çoğu bilmezler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'ndan başkasına ibadet etmenin caiz olmadığını bilmezler. *İkincisi:* İtaat edenler için ne gibi sevap, isyan edenler için de ne gibi azap olduğunu bilmezler.

"Amma ahadüküma feyeski rabbehu hamra": Rab burada: Efendi manasınadır. İbn Saib şöyle demiştir: Saki rüyasını Yusuf'a anlatınca, ona: Güzel bir rüya, üç dal üç gündür. Bunlar bitince kral sana haber gönderecek ve seni eski işine alacaktır. Eskisi gibi güzellikler içinde olacaksın, dedi. Ekmekçiye (aşçıya) da: Rüyan iyi değildir, üç sepet üç gündür. Sonra bunlar bitince kral sana haber gönderecek, seni asıp öldürecek, kuşlar da başından yiyecek, dedi. Onlar da: Biz bir şey görmedik, dediler. O da: "Fetvasını istediğiniz şey hükme bağlandı" dedi. Yani: İş bitti, doğru da söyleseniz, yalan da söyleseniz başınıza gelecektir, dedi.

Eğer: "Neden kesin konuştu, hâlbuki tabir bazen doğru çıkar, bazen de yanlış çıkar?" denilirse, buna iki cevap verilmiştir:

Birincisi: O bunu Allah'tan gelen vahiyle kesin söyledi. Yalan rüyanın tabiri gerçekleşmez. Yusuf'un: "İş bitti" demesi, onun vahiy ile olduğunu gösterir.

İkincisi: O kesin söylemedi, çünkü: "O ikisinden kurtulacağını zannettiği kimseye dedi ki" ifadesini kullanmıştır. Bu cevabın sahipleri şöyle demişlerdir: "İş bitti" kavlinin manası: Benden beklediğiniz cevap böyledir, yoksa nasıl gerçekleşeceğini bilmiyorum, demektir. İlk cevabın sahipleri de: Burada zan, bilmek manasınadır, demişlerdir.

وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ
أَنَّهُ نَاجٍ مِّنْهُمَا اذْكُرْنِي عِندَ رَبِّكَ فَأَنسَاهُ الشَّيْطَانُ
ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ ﴿٤٢﴾

42 - Yusuf, o ikiden kurtulacağını kesin bildiği kimseye. "Efendinin yanında beni yad et" dedi. Şeytan ona bunu efendisine bahsetmeyi unutturdu. Böylece Yusuf zindanda birkaç sene kaldı.

"O ikiden kurtulacağını kesin bildiği kimseye dedi": Yani sakiye dedi.

Bu zan hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: İlim manasınadır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O, yakin'in zıttı olan zandır. Bunu da Katade, demiştir.

"Beni efendinin yanında yad et": Yani sahibinin yanında, o da kraldır. Ona: Zindanda haksız yere hapsedilmiş bir genç vardır, de. Kralın adı Velid bin Reyyan'dır.

"Şeytan ona bunu efendisine anlatmayı unutturdu": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Şeytan sakiye Yusuf'u efendisine anmayı unutturdu. Bunu Ebu Salih, İbn Ababs'tan rivayet etmiş; İbn İshak da böyle demiştir.

İkincisi: Şeytan Yusuf'a Rabbini zikretmeyi unutturdu. Ondan zindandan çıkma umuduyla krala anmasını istedi. Bunu da Mücahit, Mukatil ve Zeccac, demişlerdir. Bu, kasdi bir unutmadır, yanlışlıkla olan bir unutma değildir. Aksi de bir önceki görüştür.

"Böylece zindanda birkaç sene kaldı": O zamana kadar kaldığının dışında; bu da bir mahluka güvendiği için bir ceza idi.

Ayette geçen bıd' kelimesi üzerinde de dokuz görüş vardır:

Birincisi: Yedi – dokuz arasıdır. İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: Ebu Bekir, "Elim. Lam. Mim. Ğulibetirrum" *(Rum: 2)* ayeti inince Kureyş'le bahse girdi; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: Aman tedbirli ol, çünkü bıd' yedi – dokuz arasıdır, dedi.[6] *İkincisi:* On iki senedir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan demiştir. *Üçüncüsü:* Yedi yıldır, bunu da İkrime, demiştir. *Dördüncüsü:* Beş ila yedi yıldır, bunu

---

6 - Ahmed, Müsned, 4/168; Tirmizi: Hadis bu açıdan hasen gariptir, demiştir.

da Hasen, demiştir. *Beşincisi:* Dört ila dokuzdur, bunu da Mücahit, demiştir. *Altıncısı:* Üç ila dokuzdur, bunu da Asmai ile Zeccac, demişlerdir. *Yedincisi:* Bıd' üç – dokuz – on arasıdır, bunu da Katade, demiştir. *Sekizincisi:* On'dan aşağıdır, bunu da Ferra, demiştir. Ahfeş de: Bıd': Birden – on'a kadardır, demiştir. *Dokuzuncusu:* Onluk ve yarısı bile değildir ki bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. İbn Kuteybe de: Bir ila dört arası demek istemiştir, demiştir. Esrem de, Ebu Ubeyde'den, bıd': Üç – beş arasıdır dediğini rivayet etmiştir.

Zindanda tam olarak ne kadar kaldığı hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: On iki yıl. Bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* On dört yıl, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Yedi yıl, bunu da Katade, demiştir. Malik bin Dinar da şöyle demiştir: Yusuf, sakiye "beni efendine an" deyince, kendisine: "Ey Yusuf, benden başka vekil mi tuttun? Ben de seni uzun yıllar zindanda hapsedeceğim, denildi. Yusuf o zaman ağladı ve: "Ya Rabbi, belamın çokluğu kalbime unutturdu, yazıklar olsun kardeşlerime!" dedi.

وَقَالَ الْمَلِكُ

اِنّ۪ٓي اَرٰى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ

وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍۜ يَٓا اَيُّهَا

الْمَلَأُ اَفْتُون۪ي ف۪ي رُءْيَايَ اِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ ﴿٤٣﴾

43 – Kral: "Ben (rüyamda) şişman yedi inek görüyorum, onları yedi arık inek yiyor. Yedi de yeşil başak, diğer kuru (yedi) başak görüyorum. Ey ileri gelenler, eğer rüya tabir ediyorsanız, rüyama açıklık getirin" dedi.

"Kral dedi": Yani Mısır'ın en büyük kralı. "Ben görüyorum": Yani rüyamda görüyorum, demektir. "Raeytü" demedi, bu dilde caizdir; bir kimse: Raeytü yerine era diyebilir. Vehb bin Münebbih şöyle demiştir: Allah Teala'nın Yusuf için zindanda tespit ettiği süre dolunca, Cebrail zindanda yanına girdi, ona çıkma, Mısır'a kral olma ve babasına kavuşma müjdesi verdi. Akşam olunca, o gece kral yedi inek gördü; bunlar denizden çıktılar, arkalarından da yedi zayıf inek çıktı. Zayıflar şişmanların yanına gitti, kuyruklarından tutup onları boynuzlarına kadar yedi. Zayıflarda artan bir şey de olmadı. Yedi yeşil başak gördü, onların yanına yedi kuru başak geldi, onları yedi.

Kuru başaklarda bir artma olmadı. Kral halkının eşrafını çağırdı, onlara rüyasını anlattı, onlar da: Karışık düşlerdir, dediler. Zeccac şöyle demiştir: İcaf: Gayet zayıf demektir. Mele' ise: İşlerde başvurulan ve görüşlerine uyulan kimselerdir. "Lirrür'ya"daki lam, mef'ulu daha açığa çıkarmak için gelmiştir. Mana da: İnkütüm taburun (eğer tabir ediyorsanız) demektir. Sonra lamla bunu açıklamış ve "lirrü'ya (rüyayı) demiştir. Rüyayı tabir etmenin manası da: Sonunun ne olacağını haber vermektir. O, ibrünnehr'den türemiştir ki nehrin kıyısı demektir. Abertünnehre: Nehri geçtim, kıyısına geldim, demektir.

İbn Enbari lam üzerinde iki görüş zikretmiştir:

Birincisi: O, tekit (pekiştirme) içindir. *İkincisi:* "İla" manasını ifade etmektedir, mana da: Eğer rüyaya yorum getirirseniz, demektir.

قَالُوٓا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالِمِينَ ﴿٤٤﴾

44 – Onlar da: "Bunlar karışık düşlerdir. Biz, böyle düşlerin tabirini bilmeyiz" dediler.

"Adğasu ahlamin (bunlar karışık düşlerdir, dediler)": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Adğas'ın tekili dığs'tır, o da birçok insanların gördükleri tabiri olmayan rüyalardır. Ot kalabalığı gibi rüya kalabalığıdır. Aslında dığs, ot demeti demektir. Kisai de: Adğas, karışık rüyalardır, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Adgasu ahlam": insanların topladığı ve içinde çeşitli otların bulunduğu bitki demeti gibi karışık şeylerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Adğas, lügatte yeşil ot vs. gibi tutam ve demete denir. Onun için krala: Sizin rüyanız karışık demetler gibidir, açık değildir, dediler. "Biz düşlerin tabirini bilmeyiz": Yani karışık rüyaları yorumlayamayız. Başkası da şöyle demiştir: Biz bu nitelikteki rüyaların tabirini bilmeyiz. Ahlam ise: Hulumun çoğuludur, o da insanın rüyasında gördüğü doğru ve yanlış şeylerdir.

وَقَالَ الَّذِى نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَنَا۬ أُنَبِّئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ
فَأَرْسِلُونِ ﴿٤٥﴾ يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا فِى سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ
يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعِ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ
لَعَلِّى أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٤٦﴾ قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ

سِنِينَ دَأَبًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ
﴿٤٧﴾ ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا
قَلِيلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ ﴿٤٨﴾

45 – O ikisinden kurtulan dedi ve bir zaman sonra hatırladı: "Ben size onun yorumunu / tabirini bildireceğim; beni hemen gönderin".

46 – Ey özü sözü doğru Yusuf, bize yedi zayıf ineğin yediği yedi şişman inek ve yedi kuru başağın yediği diğer yedi yeşil başak hakkında açıklama yap. Belki insanlara dönerim de, umulur ki (tabirini) bilirler" dedi.

47 – O da şöyle dedi: "Yedi yıl arka arkaya (ekin) ekersiniz. Biçtiklerinizi, yiyeceğiniz az bir miktar dışında başağın içinde bırakın".

48 – "Sonra bunun ardından yedi zor / kurak yıl gelir; (tohumluk olarak) sakladığınız az bir miktarın dışında önceden biriktirdiklerinizi yer bitirir".

"O ikisinden kurtulan dedi": Yani o ki gençten öldürülmekten kurutulan dedi ki, o da sakidir. "veddekere": Yani Yusuf'un durumunu ve tavsiye ettiği şeyi hatırladı. Zeccac şöyle demiştir: İddekere'nin aslı: İztekere'dir. Fakat te dalla değiştirilmiş ve dal da dala idgam edilmiştir. Hasen de şeddeli zal ile: "Vezzekere" okumuştur. "Ba'de ümmetin" ise: Bir zaman sonra, demektir. O da Yusuf'un ondan sonra zindanda geçirdiği süredir. Bunun açıklaması da yukarıda geçmiştir. İbn Abbas ile Hasen, "ba'de emetin" okumuşlardır ki, unuttuktan sonra, demektir.

Eğer: Bu, "şeytan ona Rabbisinin zikrini unuturdu" kavlinde unutanın saki olduğunu gösterir, şunda şüphe yoktur ki kim: Unutan Yusuf idi, derse, saki unutmamış olur?" derse,

Cevap şöyledir: Kim: Unutan Yusuf derse, "vezzekere"nin manası, zekere olur. Nitekim Araplar: Halebe manasında, ihtelebe (süt sağdı), ğada manasında iğteda derler. O zaman daha önce unutma olayının geçmesi söz konusu olmaz. Ebu Salih de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Sakinin Yusuf'un haberini krala zikretmeyip de ta kralın rüyasını tabir ettirme ihtiyacı duyuncaya kadar bekletmesinin sebebi, Yusuf'tan bahs etmesinin kendini hapse attıran suçu hatırlatma korkusudur. Bu, İbn Enbari'nin verdiği cevaptır.

"Ben size onun yorumunu bildiririm": Yani Yusuf tarafından. "Feersiluni": Yakup burada, "vela takrabuni" *(Yusuf: 60'ta)*, en tüfenniduni" *(Yusuf: 94'te)* iki halde de ye ile okumuştur. Saki, saygı için krala cemi sigası ile hitap etmiştir. Ona ve etrafına hitap etmiştir de denilmiştir. Kelamda kısaltma vardır, takdiri şöyledir: Onu gönderdiler, o da Yusuf'a geldi: Ey özü sözü doğru (sıddîk) Yusuf, dedi. Sıddîk: Çok doğru konuşandır. Nitekim fissîk (çok fasık) ve sikkîr (çok sarhoş) demektir. Bunun açıklaması da Nisa: 69'da geçmiştir.

"Belki insanlara dönerim": Yani krala, arkadaşlarına ve rüyasını tabir ettirmek için topladığı bilginlere, demek istiyor. "Umulur ki bilirler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kralın rüyasının tabirini bilirler. *İkincisi:* Senin değerini bilirler de kurtuluşuna sebep olur.

İbn Enbari "lealle"nin tekrar edilmesi için de iki görüş zikretmiştir: *Birincisi:* İlk "lealle" fetva ile ilgilidir. *İkincisi:* Dönmeye racidir. İkisi de "key = için" manasınadır.

İkincisi: Birincisi "asa = umulur ki" manasınadır. *İkincisi:* "Key = için" manasınadır. Bu cevap: "Lealehum yarifuneha izenkalebu ila ehlihi leallehüm yerciun" *(Yusuf: 63)* kavli için de geçerlidir. Müfessirler şöyle demişlerdir: O zaman Yusuf'un efendisi Aziz vefat etmiş, karısı onunla ilişiğini kesmişti. Bazıları da: Aziz ölmemişti, demişlerdir. Yusuf, sakiye şöyle dedi: Krala söyle: Bolluk yedi yıl bu yıllardır, bunlardan sonra zor yedi yıl gelecektir. Ancak tedbir alırsanız rahat atlatırsınız. Elçi krala dönüp bunu haber verdi. Kral da ona: Ona dön ve: "bu nasıl olacak?" diye sor, dedi. O da: Tezraune seb'a sinine deeben (yedi yıl normal şekilde ekersiniz) dedi. İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Hamze, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek sakin hemze ile "de'ben" okumuşlardır. Ancak Ebu Amr vasıl halinde hemzesiz okurdu. Hafs, Asım'dan hemzenin fethi ile "deeben" rivayet etmiştir. Ebu Ali de şöyle demiştir: "De'b" kelimesinin hemze ile okunuşu daha çoktur. Kanaatimce feth ile (deeb) okumak da lügattir. "Deeben"in manası: Adetiniz üzere arkaya arkaya ziraat yapın, demektir. Mana da: Terzeraune daibin demektir, "de'b" "daibin" yerine kullanılmıştır. Zeccac da şöyle demiştir: Mana: Ted'ebune de'ben demektir. "Tezraun" lafzı, ted'ebun'a delalet etmektedir. De'b: Bir şeyi ve adeti bırakmamaktır.

Eğer: "Nasıl gaybi bildiğine hükmedip "tezraune" dedi de, inşallah demedi?" denilirse, bunun dört cevabı vardır:

Birincisi: O tabir aziz ve celil olan Allah'ın vahyi ile idi. *İkincisi:* O,

bunu Allah Teala'nın kendisine öğrettiği doğru tabir ilmi üzerine kurdu, o nedenle şüphe etmedi. *Üçüncüsü:* İçinden "inşallah" dedi. Nitekim kardeşleri de: "Ailemize zahire getirir ve kardeşimizi de koruruz" *(Yusuf: 65)* derken içlerinden, inşallah demişlerdi. Çünkü onlar vaatlerini yerine getireceklerine güvenemiyorlardı. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. *Dördüncüsü:* o, onların amiri durumunda idi, sanki onlara: Yedi yıl ekin ekin, demiştir.

"Onu başağında bırakın": O zaman daha çok dayanır ve bozulmaz. "Şidad": İnsanlara zorluk veren kıtlık yıllardır. "Yer bitirir": Yani bolluk yıllarında sakladıklarınızı alır götürür, demektir. Yılları yemekle niteledi, hâlbuki yıllarda yenilir; bu, leylün naim (uyuyan gece) türündendir ki, onda uyunur.

"Tohumluk olarak sakladığınız az bir miktarın dışında": Tuhsınun, muhafaza ettiğiniz ve biriktirdiğiniz, demektir.

ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْصِرُونَ ﴿٤٩﴾

49 – Sonra bunun ardından bir yıl gelir; insanlar bol yağmura kavuşur ve onda (meyve) sıkar (hayvan sağarlar).

"Sonra bunun ardından bir yıl gelir": Eğer "Neden müennes olan "sinin"e işaret ederek "zalike" dedi?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir; bunları İbn Kasım zikretmiştir:

Birincisi: Seb' lafzı müennestir, fakat üzerinde tenis alameti yoktur; o nedenle müzekkere benzemiştir. Mesela: "Essemaü münfatırün bih" *(Müzzemmil: 18)* ayetinde olduğu gibi. Müzekker şeklinde münfatırrün, denilmiştir; çünkü üzerinde tenis alameti yoktur.

Şair de şöyle demiştir:

Ne bulut yağmurunu gönderdi,
Ne de yer otunu bitirdi.

Anlatığımız gerekçelerden dolayı "ebkale" demiştir.

İkincisi: "Zalike" kuraklığa işarettir, bu da Mukatil'in görüşüdür. Birincisi de Kelbi'nin görüşü idi. Katade şöyle demiştir: Allah Yusuf'a ilaveten onların sormadığı bir yılın da bilgisini vermiştir.

"Fihi yuğasünnasu": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara yağmur verilir, demektir. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür. *İkincisi:* Bolluk olur, demektir, bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Vefihi yasırun": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Asım, ye

ile: "Yasırun okumuşlardır. Hamze ile Kusai de soranlara hitap şeklinde te ile (tasırırun) okumuşlardır.

"Yasırun" lafzında da beş görüş vardır:

Birincisi: Üzüm, zeytin ve meyve sıkarlar, demektir. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Katade ile cumhur da böyle demişlerdir.

İkincisi: "Yasırun": Yahtelibun (süt sağarlar) demektir. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Enbari de babasından, o da Ahmed bin Ubeyd'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yasırun kelimesinin tefsiri, süt sağarlar, demektir. Çünkü hayırları artacak ve bollukları genişleyecektir. Şairin şu beytini kanıt getirmiştir:

Eğer bedevilerin yiyecekleri ve
Sağılacak sütleri olmazsa, ne ile korunurlar?

Burada yu'saru kelimesi yuhlebu yerine kullanılmıştır.

Üçüncüsü: Kurtulurlar, demektir, bu da asardan gelir, asar ise necat bulmaktır. Usra da kurtuluştur. Fülanün fi usratin denir ki güç yetmez kale içindedir, demektir. Şair de şöyle demiştir:

O kadar susuz olduğu halde istemeyenlere yardım eder,
Mağlupların ve ezilenlerin yardımcısıdır.

Burada yardımcı manasına kullanılmıştır.

Şair Adiy de şöyle demiştir:

Eğer boğazıma sudan başka bir şey tıkansa idi,
Herkes gibi ben de su ile kurtulmaya çalışırdım.

Bu, Ebu Ubeyde'nin görüşüdür.

Dördüncüsü: İstedikleri şeyi elde ederler, demektir. Yine bu da Ebu Ubeyde'den rivayet edilmiş ve şöyle demiştir: Mutasar: Bir şeyi ele geçirip alan demektir. Bu ayet de bundandır.

İbn Ahmer'in şu beyti de bundandır:

Yaşam bütün bereketi ile (gelmiş),
Sen de dallarından tutmuşsun.

Beşincisi: Kendilerine verilir, geçimleri bol olduğu için onlar da başkalarına verirler. Bunu İbn Enbari, bazı dilcilerden rivayet etmiştir. Said bin Cübeyr de: "Ye'nin zammı ve sad'ın fethi ile: "Yu'sarun" okumuştur. Zeccac da: Yağmura kavuşurlar demek istemiştir diye açıklamıştır. Bu: "Sıkışan bulutlardan (musırat) şarıl şarıl yağmur indirdik" *(Nebe': 14)* kavlinden gelir.

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ فَلَمَّا جَاءَهُ
الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي
قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ ﴿٥٠﴾ قَالَ مَا خَطْبُكُنَّ
إِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ
مِنْ سُوءٍ قَالَتِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ أَنَا رَاوَدْتُهُ
عَنْ نَفْسِهِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٥١﴾

50 – Kral: "Onu bana getirin" dedi. Elçi ona gelince: "Efendine dön; ona ellerini kesen kadınların durumunu sor, neydi? Şüphesiz efendin onların tuzaklarını pekiyi bilendir" dedi.

51 – (Kral): "Yusuf'un nefsinden murat almak istediğiniz zaman sorununuz ne idi?" dedi. Onlar da: "Haşâ Allah için, biz ondan bir kötülük görmedik" dediler. Aziz'in karısı: "İşte şimdi hak meydana çıktı; onun nefsinden ben murat almak istedim. O, gerçekten doğru söyleyenlerdendir" dedi.

"Kral: Onu bana getirin, dedi": Müfessirler şöyle demişlerdir: Saki krala dönüp de ona rüyasının tabirini anlatınca, kralın içine onun dediğinin doğru olduğu fikri girdi ve: Rüyamı tabir edeni bana getirin, dedi. Elçi de Yusuf'a: Krala buyur, dedi. O ise atılan iftiradan beraat etmedikçe dışarı çıkmak istemedi ve: "Efendine dön": Yani krala dön", "ona kadınların durumunu sor" dedi. İbn Ebi Able ayette geçen nisve kelimesini nunun zammesiyle: Nüsve" okumuştur, mana da şöyledir: Krala sor kadınların durumunu incelesin ki benim gerçekten temiz olduğumu anlasın. Kralın kendisini şüpheli veya fuhuş sanığı olarak görmesini istemedi; iyice aklandıktan sonra kendisini görmesini istedi. "Şüphesiz Rabbim onların tuzaklarını pekiyi bilendir" kavlinin zahiri bunun Allah Teala olduğunu göstermektedir. İbn Cerir Taberi de: Bununla efendisi Aziz'i kastetmiştir, demiştir, mana da: O benim suçsuz olduğumu bilir, demektir. Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'den Yusuf'un bu âlicenaplığını ve hemen çıkmak istememesini beğendiği ve şöyle dediği rivayet edilmiştir: Soylu, soylu oğlu, soylu oğlu o Yusuftur ki Yakub oğlu, İshak oğlu ve İbrahim

oğludur. Eğer ben onunki kadar zindanda kalsa idim de bana böyle bir davet gelse idi, hemen kabul ederdim.[7]

Kadınlardan bahsedip de Aziz'in karısını anmamasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Adab-ı muaşeret ve nezaketinden dolayı onu da onların içine katmıştır. Bunu Zeccac, demiştir.

İkincisi: Çünkü o, kralın karısı idi, böylece onu korumuş oldu.

Üçüncüsü: Çünkü kadınlar onun aleyhinde, kendisinin ise lehinde şahitlik etmişlerdi.

Dördüncüsü: Çünkü onu anmada bir nevi itham vardı. Bu üç görüşü Maverdi zikretmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Elçi, krala Yusuf'un mesajını iletti; kral da kadınları çağırdı. Onların arasında Aziz'in karısı da vardı. Onlara: "Meseleniz ne idi?": Yani durum ve olay nedir, dedi? "Yusuf'tan murat almak istediğiniz zaman".

Eğer: "Yusuf'tan bir tek kadın murat almak istemişti, neden onları çoğul yaptı?" denilirse, buna üç cevap verilir:

Birincisi: Onları çoğul yapması, onların içinden bizzat murat almak isteyen bilinsin içindir.

İkincisi: Ondan murat almak isteyen Züleyha idi, öteki kadınlar da onun bu durumunu kabul etmekle onlar da murat almak istemişlerdir.

Üçüncüsü: Onları hitapta çoğul yapmışsa da mana içlerinden birinedir, çünkü bazen karışıklık olmadığı zaman nevi (tür) cins yerine kullanılır. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in: Siz kadınlar cehennem halkının çoğunluğunu teşkil ediyorsunuz sözü de bunu gösterir. Onlara çoğul olarak hitap etmişse de maksat bazılarıdır. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Hâşe lillah": Zeccac şöyle demiştir: Hasen, şinin sükunu ile okumuştur, nahivciler arasında sükunun caiz olmadığına dair ittifak vardır. Çünkü iki sakini cem etmek caiz değildir. Arap dilinde böyle bir şey yoktur. Sonunda kadınlar krala Yusuf'un kötülükten beri olduğunu bildirdiler. O zaman Aziz'in karısı: "İşte şimdi hak meydana çıktı" dedi. Burada geçen hashasa: Hıssa'dan türemiştir. Yani hak hisse ve ciheti, batıl hisse ve cihetinden ayrıldı (hak batıl meydana çıktı) demektir. İbn Kasım da şöyle demiştir: "Hashasa": Vuzaha kavuşmak

---

7 - Buhari, Tabir, bab, 9; Ahadisülenbiya, bab, 11, 19; Tefsirü sure 12, bab, 5; Müslim, İman, hadis no, 238; Fedailüssahaba, hadis no, 152; Tirmizi, Tefsirü sure 12, bab, 1; Ahmed, Müsned, 6/326, 332.

ve açığa çıkmak manasınadır. Araplar: Hashasal bairi fi burukihi derler ki. Deve çöküp yerleşti ve çakıl taşlarını ayırdı manasınadır.

Müfessirlerin Züleyha'nın suçunu hemen itiraf etmesi hakkında iki görüşleri vardır:

Birincisi: O, kadınların Yusuf'u temize çıkardıklarını görünce, ikrar etmekten başka çarem kalmadı, dedi ve ikrar etti. Bunu da Ferra, demiştir.

İkincisi: O, tövbesini açıkladı ve Yusuf'un doğruluğunu gerçekleştirdi. Bunu da Maverdi, demiştir.

ذَٰلِكَ لِيَعْلَمَ أَنِّي
لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ ﴿٥٢﴾

52 – "Bu, benim ona gıyabında hiyanet etmediğimi ve Allah'ın da gerçekten hainlerin tuzağını başarıya ulaştırmayacağını bilmesi içindir":

"Bu, benim ona gıyabında hiyanet etmediğimi bilmesi içindir": Mukatil: "Zalike (uzağa işaret) "haza" (yakına işaret) manasınadır, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Haza ile zalike bu ve benzeri durumlarda birbirinin yerine kullanılır. Çünkü haber daha yeni cereyan etmiştir. Sanki haza ile işaret edilecek kadar göz önündedir. Durum böyle gerçekleştiği için ona zalike ile işaret etmek mümkün olmuştur. Çünkü aklen kabul edilen bir şey gaip gibidir.

Bu sözü söyleyen hakkında da üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Yusuf'tur. Bir şahıstan bir şey nakledip de hemen arkasından başka birinden de nakledilmesi en karışık ifade şekillerindendir. Bunun benzeri şudur: "O, sizi toprağınızdan çıkarmak istiyor" *(A'raf: 110)*. Bu, Mısır'ın ileri gelenlerinin sözüdür. "Ne emrediyorsunuz?": Bu da Fir'avn'in sözüdür. Şu da öyledir: "Oranın şerefli halkını hor ederler" *(Neml: 34)*. Bu, Belkıs'ın sözüdür. "İşte böyle yaparlar": Bu da Allah Teala'nın sözüdür. Şu da öyledir: "Bizi yatağımızdan kim kaldırdı?" *(Yasin: 52)*. Bu, kafirlerin sözüdür. Melekler de: "Bu, Rahman'ın va'dettiği şeydir" dediler. Bu gibi şeyler konuşmada caizdir, çünkü mana açıktır.

Yusuf bu sözü nerede söyledi? Bunda da iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Saki, Yusuf'a dönüp de zindanda ona Aziz'in karısının

ve diğer kadınların krala ne cevap verdiklerini söyleyince, işte o zaman: "Bilsin ki..." demiştir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İbn Cüreyc de böyle demiştir.

İkincisi: Bunu kralın huzuruna çıktıktan sonra demiştir. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Bu, şunu bilmesi içindir": Yani bu benim kralın elçisini reddetmem şunu bilmesi için, demektir.

"Bilsin" diye işaret edilenin, "ben ona hiyanet etmedim" sözünde kastedilenin kim olduğunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, Aziz'dir, bilsin ki ben ona karısı hakkında hiyanet etmedim, "gıyabında": Yani o evden çıktıktan sonra. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Mücahit, Katade ve cumhur böyle demişlerdir.

İkincisi: "Bilsin ki" denen zat, kraldır, "ona hiyanet etmedim" denilen de Aziz'dir. Mana da şöyledir: Kral bilsin ki ben Aziz'e evde yokken ailesine hiyanet etmedim. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: İki yerde de işaret edilen kraldır, mana da şöyledir: Kral bilsin ki ben ona yani kendisine gıyabında hiyanet etmedim.

Krala hiyanet yorumunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Çünkü Aziz onun veziridir, mana da şöyledir: Ben ona vezirinin karısı hususunda hiyanet etmedim. Bunu da İbn Enbari demiştir.

İkincisi: Ben ona kız kardeşinin kızı hakkında hiyanet etmedim. Çünkü Züleyha kralın kızkardeşinin kızı idi. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

Dördüncüsü: "Bilsin ki" sözünde işaret edilen Allah'tır, mana da şöyledir: Allah bilsin ki ben O'na hiyanet etmedim.[8] Mücahit'ten, İbn Enbari şöyle dedi diye aktardığı rivayet edilmiştir: Bilmeyi zahirde Allah'a nisbet etmiştir, o mana itibarı ile mahluklara aittir, mesela şu ayette olduğu gibi: "Ta ki içinizden mücahitleri bilelim" *(Muhammed, 31).*

Eğer: "Yusuf bunu kralın meclisinde dedi ise nasıl, "bilsin ki" dedi de :"sen bilesin" demedi, halbuki ona hitap ediyordu?" denilirse,

Cevap şöyledir: Eğer, kralın meclisinde hazır idi, dersek, ye ile hitabı tercih etmesi, krala saygı göstermek içindir. Nitekim bir adam vezire karşısında: Vezirin görüşü benim dilekçemi imzalamak

8 - Bu, bilsin ki ve ben ona hiyanet etmedim sözleri hakkındaki dördüncü görüştür.

yönündedir, der. Eğer: Mecliste değildi, dersek, o zaman te ile hitap etmeye gerek yoktur. Aynı şekilde: Eğer Aziz'i kasdettti, Aziz de o sırada kralın meclisinde yoktu, dersek, yine mesele kalmaz.

İkinci görüş:[9] Bu Aziz'in karısının sözüdür. Buna göre yukarıya bağlıdır, mana da şöyledir: Yusuf bilsin ki ben ona şimdi gıyabında yalan söyleyerek hiyanet etmedim.

Üçüncüsü:[10] Bu, Aziz'in görüşüdür. Mana da şöyledir: Yusuf bilsin ki ben ona gıyabında hiyanet etmedim, güveninin mükafatını görmezden gelmedim. Bu iki görüşü Maverdi, nakletmiştir.

"Gerçekten Allah hainlerin tuzağını başarıya ulaştırmaz": İbn Abbas: Zina edenlerin amelini doğrulamaz, demiştir. Başkası da: Kendisine hiyanet edeni doğru yola iletmez; sonunda onu perişan eder, demiştir.

وَمَٓا اُبَرِّئُ نَفْس۪يۚ اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌ بِالسُّٓوءِ اِلَّا مَا رَحِمَ رَبّ۪يۜ اِنَّ
رَبّ۪ي غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٥٣﴾ وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُون۪ي بِه۪ٓ اَسْتَخْلِصْهُ
لِنَفْس۪يۚ فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ اِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَك۪ينٌ اَم۪ينٌ ﴿٥٤﴾
قَالَ اجْعَلْن۪ي عَلٰى خَزَٓائِنِ الْاَرْضِۚ اِنّ۪ي حَف۪يظٌ عَل۪يمٌ ﴿٥٥﴾ وَكَذٰلِكَ
مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْاَرْضِۚ يَتَبَوَّاُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَٓاءُۜ نُص۪يبُ
بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَٓاءُ وَلَا نُض۪يعُ اَجْرَ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٥٦﴾

53 – "Ben kendimi temize çıkarmıyorum. Şüphesiz nefis daima kötülüğü emreder, ancak Rabbimin merhamet ettiği hariç. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir".

54 – Kral: "Onu bana getirin; onu kendime gözde yapayım" dedi. Onunla konuşunca: "Şüphesiz sen bugün yanımızda itibarlısın (iade-i itibar. mütercim), **güvendesin" dedi.**

55 – (Yusuf): "Beni bu yerin hazinelerinin başına getir. Çünkü ben iyi koruyan, çok iyi bilenim" dedi.

---

9 – Bir sonraki dipnota bakınız.

10 - Bu ikisi: Bilsin ki ben ona gıyabında hiyanet etmedim, diyen hakkındaki ikinci ve üçüncü görüştür.

İkincisi: Erzak hazineleri. Bunu da İbn Saib, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: "Neden bunu istedi?" Çünkü peygamberler adaletle gönderildiler; bunu kendisinden daha iyi yapacak kimsenin olmadığını biliyordu.

"Ben iyi koruyan ve iyi bilenim": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bana verdiğin görevi iyi yaparım, açlığın ülkede ne zaman başlayacağını iyi bilirim. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Hesabı iyi yaparım, dilleri iyi bilirim. Bunu da Süddi, demiştir. Şöyle ki insanlar krala her taraftan gelirler ve değişik dillerle konuşurlardı.

Kral ona o gün görev verdi mi, yoksa vermedi mi? Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ona bir sene sonra görev verdi. Dahhak, İbn Abbas'tan, o da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah, kardeşim Yusuf'a merhamet etsin, eğer: Beni Mısır toprağı hazinelerinin başına getir, demeseydi, onu derhal göreve getirirdi. Fakat kendisi istediği için bir sene sonra göreve getirdi. Mukatil de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Eğer Yusuf, ben iyi korur ve iyi bilirim, inşallah, deseydi, o anda göreve getirilirdi. Mücahit de şöyle demiştir: Kral Yusuf'un eliyle Müslüman oldu. Siyer alimleri şöyle demişlerdir: Yusuf kralın sarayında bir yıl oturdu, yıl bitince kral onu çağırdı; ona taç giydirdi, kılıç kuşandırdı ve ona altından bir taht yapılmasını buyurdu. Tahtın üzerine ibrişimden bir cibinlik kuruldu. Yusuf tahtın üzerine ay gibi oturdu. Bütün krallar ona boyun eğdi, kral da evine çekildi ve işini ona teslim etti. Kutayfir de görevinden azledildi, yerine Yusuf getirildi. Kutayfir birkaç gün sonra öldü. Kral, Yusuf'u Kutayfir'in karısı ile evlendirdi. Yusuf gerdeğe girince Züleyha'ya: "Bu, o istediğin haram şeyden daha iyi değil mi?" dedi. O da: Ey doğru sözlü Yusuf, beni kınama, ben dünya güzeli idim, sahibim de iktidarsız olduğu için bana gelemiyordu, dedi. Yusuf onunla gerdeğe girince, onun bakire olduğunu gördü. İki oğlan çocukları oldu: Birisine İfrayim, diğerine de Mişa adlarını koydular. Mısır mülkünü sağlama aldı.

İkincisi: Ona bir buçuk yıl sonra görev verdi, bunu da Mukatil, İbn Abbas'tan nakletmiştir.

Üçüncüsü: İşi ona hemen o vakit teslim etti, bunu da Vehb ile İbn Saib, demişlerdir.

Eğer: "Yusuf nasıl: ben iyi korurum ve iyi bilirim, dedi de, inşallah demedi?" denirse, buna üç türlü cevap verilmiştir:

Birincisi: İnşallah dememesi göreve tam bir yıl sonra gelmesine sebep olmuştur. Bunu da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den az önce zikretmiş bulunuyoruz.

İkincisi: O içinden, inşallah, demiştir, nitekim kardeşleri de: "Ailemize erzak getiririz" derlerken öyle yapmışlardı.

Üçüncüsü: O; benim korumam ve bilgim, başkalarınkinden fazladır, demek istemiştir. Bu durumda inşallah demeye gerek kalmamıştır. Çünkü içinde şüphe yoktur. Bu görüşleri İbn Enbari zikretmiştir.

Eğer. "Nasıl böyle demekle kendini methetti, hâlbuki peygamberlere ve iyi kimselere tevazu yaraşır?" denirse,

Cevap şöyledir: Onun övünmesinin içinde kibir ve gurur yoktu, onun niyeti adaleti ayakta tutmak ve haksızlığı yok etmek idi. Bu da güzel olduğu için caizdir. Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem de: Ben âdemoğullarının en şereflisiyim, demiştir.[11] Hazreti Ali radıyallahu anh de: Ben ne kadar Kur'an ayeti varsa, gece mi indi, yoksa gündüz mü indi bilirim, demiştir. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Eğer Allah'ın kitabını benden daha iyi bilen birini bilseydim ve deve ile de oraya gidilebilseydi, ona giderdim. Bu gibi şeyler Allah'a şükür ve nimet sahibini büyütme mahiyetinde söylenmiştir. Bunu da Muhammed bin Kasım, demiştir. Kadı Ebu Ya'la da: Yusuf kıssasında insanın kendini, bilmeyenlere karşı fazileti ile tanıtmasının caiz olduğuna ve bunun: "Kendinizi temize çıkarmayın" *(Yusuf: 32)* kabilinden mahzurlu olmadığına işaret vardır.

"Ve kezalike mekkenna liyusufe": Kelamda söylenmeyen sözler vardır: Takdiri şöyledir: Kalec'alni ala hazainil ard, kale: Kad faaltü (beni hazinenin başına getir, dedi. O da: Getirdim, dedi). Bu atılmıştır, çünkü: "Böylece Yusuf'u o yere yerleştirdik" sözünde buna işaret vardır. Mana da şöyledir: Kötülüğü ondan def ettiğimiz, onu zindandan kurtardığımız ve onu krala sevdirdiğimiz gibi onu Mısır toprağının her yerinde güç sahibi kıldık. "Ondan nereyi dilerse oraya konar": İbn Abbas: İstediği yere iner, demiştir. İbn Kesir ile Mufaddal, nun ile: "Haysu neşau" okumuşlardır.

"Rahmetimizi dilediğimize özel olarak nasip ederiz": Yani peygamberlik ve kurtuluş gibi nimetimizi özel olarak veririz. "İyilik edenlerin mükafatını zayi etmeyiz": Yani mü'minlerin mükafatını,

11 – Tirmizi, Menakıb, 1; Darimi, Müsned, Mukaddime, 8, uzun bir hadisin parçasıdır.

56 - Böylece Yusuf'u o yere yerleştirdik. Nereyi dilerse oraya konar. Rahmetimizi dilediğimize nasip ederiz. İyilik edenlerin mükafatını zayi etmeyiz.

"Ben kendimi temize çıkarmıyorum": Bu sözü kimin söylediği hakkında üç görüş vardır: Bunlar da bir önceki ayette geçmiştir.

O, Yusuf'tur diyenler, bunu deme sebebi üzerinde beş görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: O: "Bilsin ki ben ona gıyabında hiyanet etmedim" dediği zaman, Cebrail ona göz kırptı: "O işi aklından geçirdiğin zaman da mı?" dedi. O da: "Ben kendimi temize çıkarmıyorum" dedi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, çoğunluk da böyle demiştir.

İkincisi: Yusuf: "Ben ona hiyanet etmedim" deyince, o işi aklından geçirdiğini düşündü ve: "Ben kendimi temize çıkarmıyorum" dedi. Bunu da el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Bunu deyince kendini tezkiye etmiş olmaktan korktu ve: "Ben kendimi temize çıkarmıyorum" dedi. Bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: Bunu dediği zaman, yanındaki melek: Aklından geçirdiğin şeyi hatırla, dedi. O da: "Ben kendimi temize çıkarmıyorum" dedi. Bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: Bunu dediği zaman Aziz'in karısı: "Uçkurunu çözdüğün zaman da mı?" dedi. O da: "Ben kendimi temize çıkarmıyorum" dedi. Bunu da Süddi, demiştir.

Bunu Aziz'in karısı dedi, diyenlere göre de mana şöyledir: Ben kendimi temize çıkarmıyorum; çünkü ben ondan murat almak istedim.

Bunu Aziz dedi, diyenlere göre ise mana şöyledir: Ben kendimi Yusuf'a sui zanda bulunmaktan temize çıkarmıyorum; çünkü bu aklıma gelmiştir, dedi.

"Leemmaretün bissui": İbn Amir ile Kufe uleması - ancak Rüveys hariç - iki hemze ile "bissui illa" okumuşlardır. Ebu Amr ile İbn Şenbuz, ikinciyi yerinde bırakarak ve birinciyi hazfederek okumuşlardır. Nazif de Kunbul'dan birinciyi bırakarak ve ikinciyi ye'ye dönüştürerek okumuşlardır. Ebu Cafer, Verş ve Rüveys de birinciyi yerinde bırakarak ve ikinciyi de şöyle böyle yumuşatarak: "Bussui illa (gizli bir ayın sesiyle) okumuşlardır. İbn Füleyh de ikinciyi yerinde bırakarak ve birinciyi vava dönüştürerek, vavı da vava idgam ederek okumuşlardır ki o zaman "illa"nın hemzesinden önce meksur ve şeddeli bir vav meydana gelir.

"İlla ma rahime rabbi": İbn Enbari demiştir ki: Müfessirler şöyle demiştir: Bu, istisnai munkatıdır, mana da şöyledir: Ancak Rabbimin rahmeti güvencedir. Ebu Salih de, İbn Abbas'tan, mana şöyledir dediğini rivayet etmiştir: Ancak Rabbimin rahmet ettiği müstesnadır. "Ma"nın "men" manasına olduğu da söylenmiştir: Maverdi şöyle demiştir: Kim: Bu, Aziz'in karısının sözüdür, derse, mana şöyledir: Ancak şehvetini yenmede ve onu çekip atmada Rabbimin merhamet ettiği müstesnadır. Kim de, o Aziz'in sözüdür, derse, mana şöyledir: Ancak Rabbimin sui zandan kurtardığı veya kendisine sebat verdiği hariçtir ki o acele etmez. İbn Enbari şöyle demiştir: Bu, Yusuf'un sözüdür görüşü, iki bakımdan daha doğrudur:

Birincisi: Çünkü ulema o görüştedir. *İkincisi:* Çünkü kadın putperest idi, ayetin içeriği de aziz ve celil olan Allah'ı bilmeyenden çok Yusuf'un sözü olmasına uygundur. Müfessirler şöyle demiştir: Kral Yusuf'un mazur olduğunu görüp de onun güvenilir biri olduğunu anlayınca: Onu bana getirin, onu kendime gözde edeyim" dedi. Yani özel danışmanım yapayım, o hususta bana kimse ortak olmasın.

Eğer: "Geçen kısmın bir yerinde, Yusuf kralın meclisinde: "Bilsin ki ben ona gıyabında hiyanet etmedim", demişti; öyleyse nasıl oluyor da kral, yanındaki biri için, "onu bana getirin" der?" denilirse,

Cevap şöyledir: Bu görüşün sahipleri şöyle derler: Kral ona görev vermek için, onu rüyasını tabir ettirmek üzere çağırdığı meclisten başka bir meclise getirmek için emretti. Vehb de şöyle demiştir: Yusuf, kralın huzuruna girdiğinde kral yetmiş dil konuşuyordu; ne zaman bir dille konuşursa, Yusuf da ona o dille cevap verdi; kral da buna şaştı. Yusuf o gün için otuz yaşında idi. Ve kral: Rüyamın yorumunu senin ağzından dinlemek istiyorum, dedi. Yusuf da anlattı, o da: "Ey doğru konuşan Yusuf, sen ne diyorsun?" dedi. O da: Bu bol yıllarda daha çok ekin eker ve buğday stok edersin. İnsanlar erzak için sana gelirler. Yanında kimsenin anbarında olmayan maddeler toplanmış olur, dedi. Kral da: "Bunu kim yapabilir?" dedi. Yusuf da: "Beni Mısır'ın hazinelerinin başına getir" dedi. İbn Abbas şöyle demiştir: "Sen itibarlısın, güvendesin" sözünden: Seni mülkümün başına getirdim ve sana güvendim demek istedi. Mukatil de şöyle demiştir: Mekîn: İtibarlı, emin de: Koruyucudur, demiştir.

"Beni bu toprağın hazinelerinin başına getir": Yani senin hazinelerinin başına, demektir.

Hazinelerden ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mal hazineleri (Beytülmal). Bunu İbn Saib, demiştir.

demektir. Şöyle denilmiştir: Yusuf Mısır halkına erzakları malları, ziynetleri, davarları, gayrimenkulleri, köleleri karşılığında sattı. Sonra onlara evlatları ve canları karşılığında sattı. Sonra da krala: "Rabbimin bana yaptığını nasıl görüyorsun?" dedi. Kral da: Biz sana bağlıyız, dedi. O da: Ben de seni ve Allah'ı şahit tutuyorum ki ben de Mısır halkını azat ettim ve mülklerini de onlara geri verdim, dedi. Yusuf o günlerde doyuncaya kadar yemezdi, açları unutmaktan korkuyorum, derdi.

وَلَاَجْرُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٧﴾

57 – Şüphesiz ahiretin mükafatı iman eden ve sakınanlar için daha hayırlıdır.

"Şüphesiz ahiretin mükafatı daha hayırlıdır": Mana şöyledir: Yusuf'a ahirette vereceğimiz ona dünyada verdiğimizden daha hayırlıdır. Onun açtığı sabır yolundan giden diğer mü'minlere de aynısını yaparız.

وَجَٓاءَ اِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٥٨﴾

58 – Yusuf'un kardeşleri gelip huzura girdiler; onları tanıdı. Onlarsa onu tanımadılar.

"Yusuf'un kardeşleri geldiler": Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kral Mısır'ın işlerini Yusuf'a devredince, Yusuf insanlara nazik davrandı, onları İslam'a davet etmeye başladı. Onlar da iman edip onu sevdiler. İnsanlar kıtlığa maruz kalınca, bu, Kenan iline de sıçradı; Yakup çocuklarını erzak için Mısır'a gönderdi. Yusuf'un haberi her tarafa yayıldı; adalet ve merhameti her yerde duyuldu, Yakup: Oğullarım, Mısır'da iyi bir kral olduğunu işittim, siz de ona gidin, benden selam söyleyin; kendinizi tanıtın, belki sizi sayar, dedi. Onlar da gidip huzuruna girdiler; Yusuf onları tanıdı; onlarsa kendisini tanımadılar: "Nereden geliyorsunuz?" dedi. Onlar da: Kenan ilinden, Yakup denen yaşlı bir babamız vardır, sana selamı var, dediler. Yusuf ağladı, yaşlarını durdurmaya çalışıp: Belki sizler casuslarsınız, ülkemin açık tarafını görmeye geldiniz, dedi. Onlar da: Hayır vallahi, biz Kenan'dan geliyoruz, halkımız zorluk içindedir. Babamız, sana gitmemizi buyurdu, senin haberini aldı, dediler. O da: "Kaç kişisiniz?" dedi. Kardeşleri de: On bir kişiyiz. Aslında on iki kişi idik, birini kurt yedi, dediler. "Doğru söylediğinizi kim biliyor? Bana baba bir kardeşinizi de getirin, dedi.

Ebu Salih de, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onun yanına girip de onunla İbranice konuşunca, Yusuf onları kuşkulandırmamak için tercümana: "Onlara casus olduklarını söyle, sizi kralınız gönderdi, Mısır halkını görüp haber vermek, sonra da üzerimize ordu ile gelmek için, dedi. Onlar da: Hayır, biz kendi halinde kimseleriz, babamız yaşlı bir ihtiyardır, biz on iki kişi idik, birimiz koyun güderken öldü, onun ana bir kardeşini de babamızın yanında bıraktık, dediler. Yusuf da: Eğer doğru söylüyorsanız içinizden birini yanımda rehin bırakın, bana kardeşinizi getirin, dedi ve Şem'un'u tutukladı.

Yusuf'un onları ne ile tanıdığı hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Onları görünce tanıdı. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onları tanımadı, sonra onlar kendilerini tanıttılar. Bunu da Hasen, demiştir.

"Vehüm lehu münkirun": Mukatil: Onu tanımadılar, demiştir.

Tanımamalarının sebebi hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar onun kafir bir kral olduğunu sanıyorlardı, ondan şüphelerini giderecek bir şey ummuyorlardı.

İkincisi: Onlar Yusuf'u yerel kıyafet ve süs içinde gördüler, bu da onu tanımamalarına sebep oldu. Ebu Salih, İbn Abbas'tan onun ipek elbiseler giydiğini ve boynunda da altın bir halka olduğunu rivayet etmiştir.

Eğer: "Nasıl tanımazlar, bütün güzelliğin yarısı onda idi, onu nasıl başkasına benzetirler?" denilirse,

Cevap şöyledir: Onlar ondan çocukken ayrıldılar ve onu yaşlı iken gördüler. Durumlar değişirir. Onun bu mertebeye çıkacağını da tahmin edemediler. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ona güzelliğin yarısı verilmiştir, sözünün manası şudur: Allah güzellik için bir sınır ve hudut koymuştur; bunu da melek olsun, huri olsun, halkından istediğine nasip etmiştir. Yusuf'a da bu güzelliğin yarısını vermiştir. Sanki o bu haliyle o güzel yüzlere bedeldir. Yoksa halkın zannettiği gibi ona bu güzellik verilmiş, halka da onun yarısı verilmiş değildir.

وَلَمَّا جَهَّزَهُم
بِجَهَازِهِمْ قَالَ ائْتُونِي بِأَخٍ لَّكُم مِّنْ أَبِيكُمْ ۚ أَلَا تَرَوْنَ أَنِّي
أُوفِي الْكَيْلَ وَأَنَا خَيْرُ الْمُنزِلِينَ ﴿٥٩﴾ فَإِن لَّمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا
كَيْلَ لَكُمْ عِندِي وَلَا تَقْرَبُونِ ﴿٦٠﴾

59 – Onların zahire yüklerini hazırlayınca. "Bana baba bir kardeşinizi de getirin. Görmüyor musunuz, ben size ölçeği tam yapıyorum ve ben konukseverlerin en hayırlısıyım" dedi.

60 – Eğer onu bana getirmezseniz, yanımda sizin için bir ölçek / azık yok ve bana yaklaşmayın" dedi.

"Velemma cehhezehüm bicehazihim": Cehheztül kavme techizen denir ki: Birilerine işlerine yarayacak şeyleri hazırlamaktır. Cihazül beyt de: Ev eşyasıdır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Yusuf kardeşlerinden her birine bir deve yükledi ve: "Benim size ölçeği tam yaptığımı görmüyor musunuz?" dedi. Yani size eksiksiz veriyorum, demektir. "Ben konukseverlerin en hayırlısıyım": Yani Misafir kabul edenlerin en hayırlısıyım. Çünkü onları güzel ağırlamıştı. Sonra onları kardeşlerini getirmedikleri takdirde cezalandırmakla tehdit etti ve. "Eğer onu bana getirmezseniz sizin için yanımda erzak yoktur" dedi. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yani bundan sonra yoktur, demektir. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: O anda onlara bir şey vermedi, demektir. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

قَالُوا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ أَبَاهُ وَإِنَّا لَفَاعِلُونَ ﴿٦١﴾

61 – (Kardeşleri): "Onu babasından isteyeceğiz. Ve mutlaka yapacağız" dediler.

"Onu babasından isteyeceğiz, dediler": Yani kendisinden talep edeceğiz, demektir. Ayette geçen müravede: Bir şeyi ısrarla istemektir.

"Ve mutlaka yapacağız": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Biz onu sana getireceğiz ve onu getirmek için sana garanti veriyoruz. Bu da Kelbi'nin kanaatidir.

İkincisi: Bu tekit için söylenmiştir, bunu da Zeccac, demiştir. Buna göre garanti ettikleri fiil istemeye racidir; o zaman tekidin manası doğru olur.

Üçüncüsü: Onu babamızdan devamlı isteyeceğiz ve onu göndermesi için hep onunla istişare edeceğiz. Bu da istemeden başka bir şeydir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Eğer: "Kardeşini isteme Yusuf için nasıl caiz olur ki bu babasını üzer?" denilirse, buna beş cevap verilmiştir:

Birincisi: Bunun Yakub'un büyük sevap kazanması için acısını artırmak üzere Allah'ın emri ile olması caizdir. En açık da budur.

İkincisi: Onu hapsetmek için istemedi; onu tanıyınca: Ey Yusuf, senden ayrılmam, dedi. O da: Seni hapsetmem mümkün değildir, ancak feci bir şey uydurmamız lazım, dedi. O da: Aklına ne geliyorsa yap, dedi. Bunu da Ka'b, demiştir.

Üçüncüsü: Bundan Yakub'u Yusuf'un durumuna karşı uyandırmak istemiştir.

Dördüncüsü: İki çocuğun da geri dönmeleriyle Yakub'un sevincinin katlanması için yapmıştır.

Beşincisi: Kardeşleriyle birleşmeden önce kendi öz kardeşini çabucak sevindirmek istemiştir. Bütün bu cevaplar, birincisi hariç, yersizdir, Vehb bin Münebbih'ten rivayet ettiğimiz şey de bunu göstermektedir: Allah Teala Yusuf'la Yakub'u buluşturunca, Yakup ona: "Aramızdaki mesafe bu kadar yakınken neden bana mektup yazıp da yerini bildirmedin!?" dedi. O da: Cebrail bana bunu yapmamamı emretti, dedi. O da: Cebrail'e sor, dedi. Sorunca: Allah bana böyle buyurdu, dedi. Rabbine sor, dedi. O da sordu; O da: Yakub'a sor, "kurttan korktun da bana güvenmedin?" dedi.

وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ
فِي رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَا إِذَا انْقَلَبُوا إِلَى أَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٦٢﴾

62 – (Yusuf) uşaklarına: "Sermayelerini yüklerinin içine koyun. Olur ki ailelerine döndükleri zaman onları tanırlar da belki onlar geri dönerler" dedi.

"Vekale lifityanihi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle: "Lifityetihi" okumuşlardır. Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek: "Lifityanihi" okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Fitye, feta'nın çoğuludur, az sayı ifade eder. Fityan da çok sayı içindir. Mana da şöyledir: Uşaklarına: "Sermayelerini yüklerinin içine koyun" dedi: O da buğday almak için getirdikleri paradır. "Fi rihalihim": Rahl: Yolcu için hazırlanan her şeye rahl, derler. "Belki onu tanırlar": Onu tanırlar da geri dönerler, demektir.

Bundan ne kasdettiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Babalarının yanında tekrar dönmeleri için gümüş olmadığından korkmuş; o nedenle dirhemlerini yüklerinin içine koymuştur. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar paralarını tanıdıkları zaman onu almayı helal saymayacakları için iade etmek üzere gelirler umut etmiştir. Bunu da Dahhak, demiştir.

Üçüncüsü: O, muhtaç olan babasından ve kardeşlerinden para almayı çirkin görmüş, niçin almadığını bilmedikleri bir cihetten ikram ve ihsan olarak onu iade etmiştir. Bunu da İbn Cerir Taberi ile Ebu Süleyman Dımeşki, zikretmişlerdir.

Dördüncüsü: Bilsinler ki, geri gelmelerini istemesi, mallarına tamah ettiği için değildi. Bunu da Maverdi, demiştir.

Beşincisi: Onları geri getirmek için onlara ikram etmek ve iyiliğini göstermek istemiştir.

فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَىٰ أَبِيهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مُنِعَ مِنَّا
الْكَيْلُ فَأَرْسِلْ مَعَنَا أَخَانَا نَكْتَلْ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٦٣﴾
قَالَ هَلْ آمَنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا أَمِنْتُكُمْ عَلَىٰ أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ
فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٦٤﴾

63 – Onlar babalarına dönünce: "Ey babamız, bizden ölçek / zahire alıkonuldu. Onun için kardeşimizi bizimle beraber gönder de ölçekle alalım. Mutlaka biz onun için muhafızlarız" dediler.

64 – (Babaları): "Size onu güvenir miyim? Meğer ki daha önce kardeşine güvendiğim gibi ola. Allah koruyucu olarak daha hayırlıdır. O, merhamet edenlerin en merhametlisidir" dedi.

"Babalarına dönünce": Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar Yakub'a dönünce: Ey Babamız, en hayırlı bir kimse gördük, bizi konuk etti, bize en iyi şekilde ikram etti. Eğer Yakup oğullarından biri olsa idi, bize öyle ikram etmezdi, dediler.

"Bizden ölçek alıkonuldu": Bunda iki görüş vardır, onlar da: "Yanımda size ölçek yoktur" ayetinde geçti *(Yusuf: 61).*

Eğer: Onlara vermedi, dersek, "munia" lafzının manası açıktır.

Eğer: Vermemekle korkuttu, dersek, bu manada da iki görüş vardır:

Birincisi: Bize bu vakitten sonra verilmeyecektir "yumneu", demektir. Nitekim: Sen bir adama: "Dehalte vallahinnare bima faalte (Allah'a yemin ederim ki sen bu yaptığınla ateşe girdin) dersin.

İkincisi: Mana şöyledir: Ey babamız, eğer onu bizimle göndermezsen bize buğday vermeyecekler. Burada "munia" lafzı "yumnau" yerine kullanılmıştır. Mesela: "Yahsebu enne malehu ahledehu" *(Hümeze: 3)* ayetinde "ahledehu", "yuhliduhu" yerine kullanılmış; "ve nada ashabunnari" *(A'raf: 50)* kavlinde "nada", "yünadi yerinde kullanılmış; "ve iz kalellahu ya İsa" *(Maide: 116)* kavlinde "kale", "yakulu yerinde kullanılmıştır. Bu iki manayı İbn Enbari zikretmiştir.

"Feersil maana ehana nektel": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, nun ile "nektel" okumuşlar; Hamze ile Kisai de, ye ile: "Yektel" okumuşlardır. Mana şöyledir: Eğer onu bizimle gönderirsen, bize erzak verirler, yoksa vermezler.

"Onu size güvenir miyim?": Yani güvenmem, ancak Yusuf'u güvendiğim gibi güvenirim. Yani bu güven ona hiyanet ettikleri zaman fayda sağlamadı, demektir. "Fallahu hayrun hafiza": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle: "Hıfza" okumuşlardır, mana da şöyledir. Onun muhafazası sizin muhafazanızdan daha hayırlıdır. Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, elifle: "Hayrun hafızâ" okumuşlardır. Ebu Ali de: Onun nasbı hal üzere değil de temyiz üzeredir, demiştir.

وَلَمَّا فَتَحُوا
مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ اِلَيْهِمْ قَالُوا يَٓا اَبَانَا
مَا نَبْغٖي هٰذِهٖ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ اِلَيْنَا وَنَمٖيرُ اَهْلَنَا وَنَحْفَظُ
اَخَانَا وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَعٖيرٍ ذٰلِكَ كَيْلٌ يَسٖيرٌ ﴿٦٥﴾ قَالَ لَنْ اُرْسِلَهُ
مَعَكُمْ حَتّٰى تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللّٰهِ لَتَأْتُنَّنٖي بِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ يُحَاطَ بِكُمْ
فَلَمَّٓا اٰتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَكٖيلٌ ﴿٦٦﴾
وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ اَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ
وَمَٓا اُغْنٖي عَنْكُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ
عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٦٧﴾
وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ اَمَرَهُمْ اَبُوهُمْ مَا كَانَ يُغْنٖي عَنْهُمْ

مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا حَاجَةً ف۪ي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضٰيهَاۜ وَاِنَّهُ
لَذُو عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَاهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾

65 – Eşyalarını açınca, sermayelerinin kendilerine iade edilmiş olduğunu gördüler. "Ey babamız, (daha) ne istiyoruz; işte sermayemiz bize iade edilmiş. Ailemize zahire getiririz, kardeşimizi koruruz ve bir deve yükü artırırız. Bu (kral için) kolay bir ölçektir" dediler.

66 – (Yakup): "Kuşatılma durumu hariç, onu bana geri getireceğinize dair Allah'tan sağlam bir söz vermedikçe onu sizinle asla göndermeyeceğim" dedi. Ona sözlerini verince. "Allah bu dediklerimize vekildir (şahittir)" dedi".

67 – "Ey oğullarım, (şehre) bir kapıdan girmeyin; ayrı ayrı kapılardan girin. Ben sizden Allah'tan (gelecek) hiçbir şeyi savamam. Hüküm ancak Allah'ındır. Yalnız O'na güvendim ve güvenenler yalnız O'na güvensinler" dedi.

68 – Babalarının dediği yerden girince, bu, onlardan Allah'tan (gelecek) hiçbir şeyi savacak değildi. Ancak Yakub'un içindeki bir ihtiyacı / dileği gidermiş oldu. Şüphesiz o, kendisine öğrettiğimizden dolayı gerçekten ilim sahibi idi. Ancak insanların çoğu bilmezler.

"Eşyalarını açınca"; yani erzak çuvallarını, demektir. "Eşyalarını buldular": erzak parası olarak götürdüklerini buldular."Rüddet": Zeccac şöyle demiştir: Aslı "rudidet"tir. Dal ikinci dal'a idgam olundu, ra da mazmum olarak kaldı. Kim ra'nın kesresi ile (riddet) okursa, kesreyi dal'dan nakletmiş olur; nitekim aynı şey "kıyle" ve "biy'a"da da yapılmıştır. Bu da dal'ın aslının meksur olduğunu göstermek içindir.

"Ma nebği": "Ma" üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: O istifham içindir, mana da şöyledir: Daha ne istiyoruz, eşyalarımız bize iade edilmiş?

İkincisi: O nefy (olumsuzluk) edatıdır, mana da şöyledir: Biz bir şey istemiyoruz, yani geri dönmek için senden dirhem istemiyoruz, bu, dönmemiz içen yeter, demektir. Böylece dönmelerine izin vermesi için gönlünü almak istemişlerdir. İbn Mes'ud, İbn Yamur, Cahderi ve İbn Hayve, Yakub'a hitaben te ile: "Ma tebği" (ne istiyorsun?) okumuşlardır.

"Ve nemirü ehlena": Yani ailemize erzak temin ederiz, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Mare ehlehu yemirühüm meyren, vehüve mairün denir ki: Ailesine başka memleketten gıda maddesi getirmektir.

"Kardeşimizi koruruz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bizimle beraber gönderdiğin kardeşimiz Bünyamin'i koruruz. Çoğunluk böyle demiştir.

İkincisi: Kralın rehin aldığı kardeşimiz Şem'un'u koruruz. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan naklen demiştir.

"Bir deve yükü arttırırız": Bununla kardeşlerinin hissesini kastediyorlar. Çünkü Yusuf, her kişiye bir deve yükünden fazla vermiyordu.

"Bu kolay bir ölçektir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bu, hızlı bir ölçektir, onda bekleme yoktur. Demek istiyorlar ki: O bizimle beraber gelirse, kral bize hemen erzak verir. Bunu Mukatil, demiştir.

İkincisi: Bu, yaptığımız gibi kolay bir ölçektir (erzak almadır). Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Bu sana getirdiğimiz birkaç ölçektir, bize yetmez. Bunu da Maverdi, demiştir.

"Bana Allah'tan sağlam bir söz vermedikçe": Yani güveneceğim bir söz vermedikçe, mana da: Karşımda Allah'a karşı yemin etmedikçe, demektir. "Onu mutlaka getireceğinize": Yani onu bana iade edeceğinize. İbn Enbari şöyle demiştir: Bu lam, gizli bir kasemin cevabıdır, özeti şöyledir: Ve tekulu: Vallahi lete'tünneni bihi (Allah'a yemin ederiz ki onu sana getiririz, dersiniz).

"Meğer ki kuşatılasınız": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hepiniz helak olasınız, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Aranıza öyle bir engel gire ki onu bana getirmeye gücünüz yetmeye. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Ona sağlam bir söz verince": Yani onu getireceklerini taahhüt edince, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ve Rabbi katındaki derecesi hakkı için yemin ettiler. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* Onlar Allah Teala'ya yemin ettiler. Bunu da Süddi, demiştir.

"Allah bu dediklerimize vekildir, dedi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, dediklerimize şahittir. *İkincisi:* Onu yerine getirmeye kefildir. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Bir kapıdan girmeyin": Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar yolculuğa hazırlanınca, Yakup onlara şöyle dedi: Mısır'a "bir kapıdan girmeyin".

Bu kapıdan ne kasdettiğine dair iki görüş vardır:

Birincisi: Mısır'ın kapılarından birini kasdetmiştir. Mısır'ın dört kapısı vardı. Bunu cumhur, demiştir.

İkincisi: O, kapıları değil, yolları kasdetmiştir. Bunun benzerini Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Bunu demekle ne kasdetti? Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlara göz değmesinden korktu. Onlar çok güzel ve çok güçlü insanlar idiler. Bu da İbn Abbas, Mücahit ve Katade'nin görüşüdür.

İkincisi: O, suikasta uğramalarından korktu, çünkü Mısır'da itham ediliyorlardı. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Üçüncüsü: O, Yusuf'la tek başına görüşmelerini istemişti. Bunu da İbrahim Nahai, demiştir.

"Ben sizden (Allah'tan) gelecek hiçbir şeyi savamam": Yani Allah'ın takdir ettiğini sizden def edemem; çünkü O, isterse sizi dağınık iken de helak eder. Bunun tasdiki, arkasındaki: "Bu, onlardan (Allah'tan gelecek) hiçbir şeyi savacak değildi. Ancak Yakub'un içindeki bir ihtiyacı / dileği gidermiş oldu" ayetinde görülmektedir. O da: Öyle girmelerini onlara olan şefkatinden dolayı istemesidir. Zeccac şöyle demiştir: Bu istisnai munkatıdır, mana şöyledir: Ancak bu Yakub'un içinden geçen bir dilektir. İbn Abbas da: "Kadaha": Onu açıkladı, dile getirdi, demiştir.

"Şüphesiz o, kendisine öğrettiğimizden dolayı gerçekten ilim sahibi idi": Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: O, kendisine öğrettiğimiz şeylerden dolayı muhafızdır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: O, onların tek kapıdan girmelerinin kendilerini Allah'tan gelecek bir şeyden koruyamayacağını bilen birisi idi. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir.

Üçüncüsü: O, kendisine öğretilen şeylerle amel eden biri idi. Bunu da Katade, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Amele ilim denilmesi, ilmin amelin ilk sebebi olmasındandır.

Dördüncüsü: O, va'dimizin doğruluğuna kesin inanan biri idi. Bunu da Dahhak, demiştir.

Beşincisi: O, vasiyetimizi tutan biridir, bunu da İbn Saib, demiştir.

Altıncısı: O, başına Allah'ın takdir ettiğinden başkasının gelmeyeceğini öğrettiğimiz şeyi bilen biridir. Bunu da Mukatil, demiştir.

Yedincisi: O, kendisine öğrettiğimiz için ilim sahibidir, bunu da Ferra, demiştir.

وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ آوَىٰ إِلَيْهِ أَخَاهُ قَالَ إِنِّي
أَنَا أَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٩﴾

69 - Yusuf'un huzuruna girince, kardeşini kendine çekti; "Gerçekten ben senin kardeşinim; onların yaptıklarından üzülme" dedi.

"Yusuf'un huzuruna girince": Yani kardeşleri, "kardeşini kendine çekti": Yani Bünyamin'i. O, ana baba bir kardeşi idi. Onu bağrına bastı ve onu yanına oturttu. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Medli hemze ile: Aveytü fülanen ileyye denir ki: Onu bağrıma bastım, demektir. Medsiz hemze ile de: Eveytü ila beni fülanin ise: Birilerine sığınmaktır.

"Gerçekten ben senin kardeşinim": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kardeşleri yanına girince, onları kapıda bekletti ve kendi kardeşini içeri aldı. Ona: "Adın nedir?" dedi. O da: Bünyamin, dedi. "Annenin adı nedir?" dedi. O da: Lavi kızı Rahil, dedi. Yusuf derhal sıçradı, onun boynuna sarıldı ve: "Ben gerçekten senin kardeşinim" dedi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Aynı şekilde İbn İshak da: Ona kardeşi olduğunu haber verdi, demiştir.

İkincisi: Ona bunu itiraf etmedi: Ben senin ölen kardeşinin yerindeyim (beni öyle say), dedi. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Onları sofraya ikişer ikişer oturttu; Bünyamin tek kalınca ağladı: Eğer kardeşim hayatta olsa idi benimle beraber otururdu, dedi. Yusuf onu bağrına bastı ve: Seni tek görüyorum, dedi ve onu kendi sofrasına oturttu. Gece olunca, odalarda ikişer ikişer yattılar. O yalnız kaldı, Yusuf: Bu da benimle uyusun, dedi. Onunla baş başa kalınca: "Senin ana bir kardeşin var mı?" dedi. O da: Vardı, fakat öldü, dedi. O da: "Beni ölen kardeşinin yerine kabul eder misin?" dedi. Bünyamin de: Ey Kral, kim senin gibi kardeşi bulabilir? Ancak sen Yakub ile Rahil'den meydana gelmedin, dedi. Yusuf ağladı, kalkıp onu kucakladı ve: "Gerçekten ben senin kardeşin Yusuf'um", dedi. "Üzülme": Mahzun olma, kederlenme. Zeccac

şöyle demiştir: Mahzun olma, kendini koy verme. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Tebteis": Tefteil veznindedir, bu's kökünden gelir ki o da zarar ve şiddettir, demiştir. Yani onların yaptıkları zoruna gitmesin, demektir.

"Onların yaptıklarından": Onlar Yusuf ile kardeşini annelerinin babası olan dedelerinin puta tapması ile kınarlardı. Yusuf da: Onların bizi kınamalarına üzülme, dedi. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Bundan sonra seni suçlayacakları hırsızlıktan dolayı üzülme. Bu durumda "kânu", "yekunuune" manasına olur. Şair de şöyle demiştir:

Ben benden öncekilere yetiştim
Ve benden sonrakilere kasidede yapacak bir şey bırakmadım.

(Burada kâne, yukunu manasında kullanılmıştır. Mütercim).

Bir başkası da şöyle demiştir:

Onun mezarının her tarafını onların kanlarıyla boya,
O zaten kan ve kurban kardeşi idi.

Burada da kâne yerine yekunu kullanılmıştır. Bu da Mükatil'in görüşüdür.

Üçüncüsü: Bizi kıskanmalarına ve babamızın yüzünü bizden çevirme hırslarına üzülme. Bu manaya da İbn İshak kail olmuştur.

فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ ثُمَّ
أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَيَّتُهَا الْعِيرُ إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا وَأَقْبَلُوا
عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ ﴿٧١﴾ قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَنْ
جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ ﴿٧٢﴾

70 – Zahire yüklerini onlara hazırlayınca, su kabını / ölçeği onun yükün içine koydu. Sonra bir ünleyici: "Ey kafile, sizler mutlaka hırsızlarsınız!" diye seslendi.

71 – Onlar da dönüp: "Ne arıyorsunuz / kaybettiniz?" dediler.

72 – Dediler: Kralın ölçeğini / su kabını arıyoruz. Onu getirene bir deve yükü (zahire) var ve ben buna kefilim".

"Zahire yüklerini onlara hazırlayınca": Müfessirler şöyle demiş-

lerdir: Onlara bol bol ölçerek verdi ve kardeşlerine yüklediği gibi Bünyamin için de onun adına bir deve yükledi. Ölçeği de onun yükünün içine koydu. O da suva' denen kap idi. Bu ikisi aynı şeye denir; mesela: buğday için bür ve hınta, sofra için maide ve huvan gibi. Bazıları da: Gerçek isim: Suva'dır, sikaye ise sıfattır, demişlerdir. Nitekim: Kûz ve ina derler. Özel isim: Kûzdur. Müfessirler şöyle demişlerdir: Yusuf, o su kabını başkasıyla ölçülmesin diye (resmi) ölçek yapmıştı. Kardeşlerine de ikram olsun diye aynı kapla ölçtüğü söylenmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Yusuf'un kardeşleri hareket edip de yola koyulunca, arkalarından takipçiler gönderdi. Onlara yetişip durdurdular. "Sonra bir ünleyici ünledi": Zeccac şöyle demiştir: Sonra bir ilancı bildirdi. Azentuhu bişşey'i, fehüve mü'zinün denir ki: Bildirmektir. Azentü ise ilanı çok yapmaktır, yani arka arkaya ilan etmektir. "Ey kervan": Yani, ey kervan halkı demek istiyor. Müennes yapması ise îyr lafzından dolayıdır. Ferra şöyle demiştir: Îyr ancak deve sahiplerine denir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Îyr: Binilen ve hareket halindeki develere denir. İbn Kuteybe de. "İyr: Devenin üzerindeki kimselerdir, demiştir.

Eğer: "Yusuf için hırsızlık yapmayan birini hırsız ilan etmek nasıl caiz olur?" denilirse, buna dört cevap verilmiştir:

Birincisi: Mana şöyledir: Siz Yusuf'u babasından koparıp da kuyuya attığınız zaman gerçek hırsızlar idiniz. Bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: Ünleyici, Yusuf'un ölçeği kardeşinin yüküne koyduğunu bilmeden ünlemiştir; böylece sözünde yalancı olmamış olur. Bunu da İbn Cerir, demiştir.

Üçüncüsü: Ünleyici onlara Yusuf'un emri olmadan, hırsızlar, diye ünlemiştir.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Sizler görünürde sizin gerçek durumunuzu bilmeyenlerin nazarında hırsızlarsınız. Mesela şurada olduğu gibi: "Yaptığını tat, sen onurlu ve saygın kimsesin" *(Duhan: 49)*. Yani sen kendi kanaatine göre böylesin, bizce öyle değilsin, demektir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in: İbrahim üç yalan söyledi[12] hadisi de böyledir. Yani yalana benzer söz etti, aslında öyle değildi, demektir.

"Dediler": Yani Yusuf'un kardeşleri dediler. "Onlara dönüp": Bunda da iki görüş vardır:

---

12 - Uzun şefaat hadisinin bir parçasıdır; Buhari, Müslim vd. rivayet etmişlerdir.

Birincisi: Ünleyene ve arkadaşlarına dönüp. *İkincisi:* Ünleyici ve yanındakiler Yusuf'un kardeşlerine dönüp bu iddiada bulundular. "Ne arıyorsunuz?": Neyiniz kayboldu? "Kralın ölçeğini (suvaını) arıyoruz, dediler": Zeccac şöyle demiştir: Suva ile sa' aynıdır. Müzekker de müennes olur. Sa' da öyledir; o da müzekker ve müennes olur. Ye ile: "Suya'" okuyan olmuştur, noktalı ğayınla: "Savğ" okuyan olmuştur, noktasız ayın ve sadın fethi ve zammı ile "sava" ve "suva" okuyan olmuştur. Ebu Hureyre de "Saal meliki" okumuştur. Bütün bu lügatler aynı manayadır. Ancak noktalı ğayın ile savğ, suğtu'nun mastarıdır, kap için sıfattır. Çünkü o kap altından dökme idi.

Onun cinsinde de beş görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O zebercetten bir kadeh (kupa) idi. *İkincisi:* O bakırdan idi, bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O mücevherle işlenmiş gümüş bir su kabı idi. Bunu da İkrime, demiştir. *Dördüncüsü:* Altından bir kâse idi, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Beşincisi:* Mis'ten, yani bakırdan bir kap idi. Bunu da Zeccac nakletmiştir.

Onun niteliğinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, mekik gibi uzun bir şeydi. *İkincisi:* O tasa benzeyen bir şeydi.

"Onu getiren için": Yani ölçeği getiren için. "Bir deve yükü": Yani erzak vardır. "Ben ona kefilim": Yani onu getirene yükü ile bir deveye kefilim, bunu da ünleyici diyordu.

قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ
مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْاَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا
فَمَا جَزَٓاؤُهُٓ اِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ ﴿٧٤﴾ قَالُوا جَزَٓاؤُهُ
مَنْ وُجِدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَٓاؤُهُ كَذٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٧٥﴾

73 – Dediler: "Allah'a yemin ederiz ki, bizim bu toprakta bozgunculuk için gelmediğimizi bilmişsinizdir. Ve biz hırsızlar değiliz".

74 – Dediler: "Eğer yalancılar iseniz onun cezası nedir?"

75 – Onlar da: Onun cezası; kimin yükünde bulunursa, cezası odur. Biz zalimleri (hırsızları memleketimizde) böyle cezalandırırız" dediler.

"Kalu tallahi": Zeccac şöyle demiştir: "Tallahi", vallahi manasınadır, ancak te ile yalnız aziz ve celil olan Allah adıyla yemin edilir; Terabbi leefalenne denilmez. Te vavdan dönüşmüştür. Nitekim vüras için türas; yevtezinü için yettezinü, denir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ta vava ibdal edilmiştir, tıpkı tuhme, türas ve tücah'ta olduğu gibi. Bunların aslı vuhme, vüras ve vücah'tan gelmedir. Onların da aslı vihame, virase ve vech'tir. Araplar: Tarrahmani, demezler, ama: Tallahi derler. Çünkü Allah'ın yeminde kullanılması çoktur, Rahman'da öyle değildir. O nedenle çok kullanılan yerlerde vavdan dönme olarak te gelmiştir.

"Muhakkak bilmişsinizdir": Yani Yusuf'u kastediyorlar. "Biz bu yerde bozgunculuk etmek için gelmedik": Kimseye haksızlık veya hırsızlık etmek için gelmedik.

Eğer: "Tanımadıkları kimselerin bilmelerine nasıl yemin ettiler?" denilirse,

Cevap üç türlüdür:

Birincisi: Onlar bunu şunun için dediler; çünkü onlar yüklerinden çıkan dirhemleri iade ettiler, onu helal saymadılar. Bu durumda mana şöyledir: Andolsun ki biz dirhemlerinizi size iade ettik, onlar ise aldığımız erzakın bedelinden daha çoktur. Bu durumda sizin ölçeğinizi nasıl helal sayarız? Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mukatil de böyle demiştir.

İkincisi: Çünkü onlar Mısır'a bir şey yemesin diye develerinin ve merkeplerinin ağzını bağlayarak girdiler. Başkaları ise böyle yapmazlardı. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Mısır halkı onları kimseye haksızlık etmeyen birileri olarak tanımışlardı.

"Onun cezası nedir": Mana şöyledir: Ünleyen ve arkadaşları: "Onun cezası nedir?" dediler. Ahfeş şöyle demiştir: İstersen hu zamirini hırsıza gönderirsin, istersen hırsızlığa gönderirsin.

"Eğer yalancılar iseniz": Yani: "Biz hırsızlar değiliz" sözünüzde. "Dediler: Yani Yusuf'un kardeşleri dediler, "onun cezası kimin yükünde bulunursa odur": Yani bu hareketiyle köle edilir. İbn Abbas: Yakup ailesinin kanunu böyle idi, demiştir.

فَبَدَاَ بِاَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَاۤءِ اَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَاۤءِ
اَخِيهِۜ كَذٰلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَۜ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ اَخَاهُ

فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ ﴿٧٦﴾

76 - Kardeşinin kabından önce onların kaplarından başladı. Sonra da onu kardeşinin kabından çıkardı. İşte biz, Yusuf'a hile öğrettik. Yoksa kralın dininde kardeşini alacak değildi (böyle hüküm yoktu). Ancak Allah'ın dilemesi hariç. Dilediğimiz kimsenin derecelerini artırırız. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen vardır.

"Onların kaplarından başladı": Müfessirler şöyle demişlerdir: Ünleyici onları döndürüp Yusuf'a getirdi ve: Mutlaka kaplarınız aranacaktır, dedi. "Başladı": Yani Yusuf, "onların kaplarından önce kardeşinin kabından", töhmeti izale etmek için böyle yaptı. Kardeşinin kabına gelince: Bunun bir şey alacağını sanmıyorum, dedi. Onlar da: Allah'a yemin ederiz ki onun da kabına bakmadan buradan ayrılmayız; bu senin için de daha iyidir, dediler. Onun eşyasını açınca ölçeği buldular. İşte: "Sümmestehreceha (sonra onu çıkardı)" dediği budur.

Ha zamirinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, hırsızlığa racidir, bunu da Ferra, demiştir. *İkincisi:* Ölçeğe (su kabına) racidir, bunu da Zeccac, demiştir. Üçüncücü: Müennes kabul edenlere göre suva (ölçek) lafzına racidir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Kardeşleri, Bünyamin'e dönüp: "Sen ne yaptın?! Bizi rezil ettin, sıddik babanı küçük düşürdün", dediler. O da: Dirhemleri yükünüze koyan bunu da benim yüküme koymuş, dedi. Yusuf, ne yapacağını kardeşine söylemişti.

"Böylece Yusuf'a hile öğrettik": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Ona böyle yaptık, bunu Dahhak, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Ona hile öğrettik, keyd: Hile demektir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Üçüncüsü: Bunu Yusuf için istedik, bunu da İbn Kasım zikretmiştir.

Dördüncüsü: Kardeşini tutuklaması için yaptığı şeyi ona ilham ederek tedbir aldık. İbn Enbari şöyle demiştir: Allah Teala kardeşlerinin zannetmedikleri şekilde Yusuf'un derecesini yükseltme ve nimetini tamamlama gibi tedbir alınca bunu mahlukların hilesine benzetti. Çünkü onlar kurdukları tuzağı, tuzak kurdukları kimseden gizlerler.

"Yoksa kralın dininde kardeşini alacak değildi": Burada dinden ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, saltanattır, mana da şöyledir: Kralın saltanatında böyle bir şey yoktu. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O hükümdür, mana da: Kralın hükmünde bu yoktu. Çünkü kralın hükmüne göre hırsıza ancak dayak atılır ve ödetilirdi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Açıklaması şöyledir: Eğer kardeşini kralın kanunlarına göre muhakeme etse idi, onu hapsetmesi mümkün olmazdı. Çünkü kralın hükmü tazmin ve darptan ibaret idi. Allah Teala Yusuf'un kardeşlerine, hırsızın cezası köleliktir sözünü söyletti. Bu da Yusuf'un Allah'ın dilemesiyle muzaffer olması için ona öğrettiği hoş bir hile idi. İşte: "Allah'ın dilemesi hariç" sözünün manası budur. Şöyle de denilmiştir: Meğerki Allah kardeşini tutuklayacak bir sebep göstermeyi dilemiş ola.

"Nerfau derecatin men neşau": Yakup, iki yerde de ye ile: "Yerfau derecati men neşau" okumuştur. Kufeliler tenvinle "derecatin" okumuşlardır, mana da şöyledir: Biz dereceleri çeşitli ihsanlar, türlü türlü ikramlar, ilim kapıları, nefsi ezme, hidayete erme ile yükseltiriz, tıpkı Yusuf'u yükselttiğimiz gibi. "Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen biri vardır": Yani Allah'ın ilimle yükselttiği her ilim sahibinin üstünde ondan daha bilgilisi vardır. İlim Allah Teala'ya varıncaya kadar böyledir. Başkasının ilminde ise kemal (mükemmellik) yoktur.

Bu kelamdan kastedilen şey hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Yusuf, kardeşlerinden daha bilgilidir, onun üstünde de ondan daha iyi bilen biri vardır.

İkincisi: Böylece ilmin büyüklüğüne dikkat çekilmiş ve onun kavranamayacak kadar çok olduğu beyan edilmiştir.

Üçüncüsü: O, kibirlenmemesi için alime tevazuu öğretmedir.

قَالُوٓا إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ
سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ فَأَسَرَّهَا يُوسُفُ فِى نَفْسِهِ وَلَمْ
يُبْدِهَا لَهُمْ قَالَ أَنْتُمْ شَرٌّ مَكَانًا وَاللّٰهُ أَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ
﴿٧٧﴾ قَالُوا يَٓا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا

فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ إِنَّا نَرَيكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٧٨﴾
قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ إِنَّا
إِذًا لَظَالِمُونَ ﴿٧٩﴾

77 – Dediler: "Eğer çaldıysa, onun kardeşi de daha önce çalmıştı". Yusuf bunu içinde sakladı / içine attı, onlara belirtmedi. "Sizin yeriniz daha kötüdür. Anlattığınız şeyi Allah daha iyi bilir" dedi.

78 – Onlar: "Ey Aziz, gerçekten onun çok büyük / yaşlı bir babası vardır. Onun yerine birimizi al. Şüphesiz biz seni iyilik edenlerden görüyoruz" dediler.

79 – "Eşyamızı yanında bulduğumuzdan başka birini almaktan Allah korusun! Şüphesiz bizler o zaman gerçekten zalimler oluruz!" dedi.

"Dediler": Yani Yusuf'un kardeşleri, dediler. "Eğer çaldıysa": Bünyamin'i kastediyorlar, "daha önce de kardeşi çalmıştı": Şimdi de Yusuf'u kastediyorlar. Müfessirler şöyle demişlerdir: Yusuf üç defa ceza çekti: Sakiye: "Beni efendinin yanında an" dedi; zindanda yıllarca kaldı. Aziz için: "Bilsin ki ben ona gıyabında hiyanet etmedim" dedi; Cebrail de ona: "O duyguyu kalbinden geçirdiğin zaman da mı?" dedi. O da: "Ben kendimi temize çıkarmıyorum" dedi. Kardeşleri için: "Muhakkak sizler hırsızlarsınız" dedi; onlar da: "Eğer çaldıysa onun kardeşi de daha önce çalmıştı" dediler.

Bu hırsızlıktan neyi kastettikleri hakkında da yedi görüş vardır:

Birincisi: O, kıtlık yıllarında babasının sofrasından yiyecek çalar onu yoksullara yedirirdi. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, teyzesinin bir sürmeliğini çalmıştı. Bunu da Ebu Malik, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, annesinin babası olan dedesinin bir putunu çalmış onu kırıp yola atmıştı. Kardeşleri onu bununla ayıpladılar. Bunu da Said bin Cübeyr, Vehb bin Münebbih ve Katade, demişlerdir.

Dördüncüsü: Yusuf'un halası – ki İshak oğullarının en yaşlısı idi – Yusuf'a bakar (büyütür) ve onu çok severdi. Yusuf büyüyüp de serpilince, Yakup onu istedi, halası da: Ben onun yokluğuna dayanamam, dedi. Yakup ise: Ben de onu bırakamam, dedi. Halası gitti İshak'ın kemerini aldı, onu Yusuf'un iç giysisinin altına bağladı, sonra da:

İshak'ın kemerini kaybettim, bakın onu kim aldı, dedi. Onu Yusuf'ta buldular. Yakup bundan haberdar edildi, halası da: Allah'a yemin ederim ki ona istediğimi yaparım (o benim kölemdir) dedi. Yakup da. İstediğini yap, dedi. Böylece kadın ölünceye kadar Yakup Yusuf'u alamadı. İşte kardeşlerinin ayıpladıkları şey budur. Bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Beşincisi: Ona bir gün bir dilenci geldi, o da gidip bir şey çaldı, onu dilenciye verdi. Onu bu hareketinden dolayı kınadılar. O şeyde de üç görüş vardır: *Birincisi:* O, bir yumurta idi, bunu Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Bir koyun idi, bunu da Ka'b, demiştir. *Üçüncüsü:* Bir tavuk idi, bunu da Süfyan bin Uyeyne, demiştir.

Altıncısı: Yakub'un çocukları sofrada idiler, Yusuf etli bir kemiğe baktı, onu sakladı; kardeşleri onu bundan dolayı ayıpladılar. Bunu da Atıyye el – Avfi ile İdris el - Evdi, demişlerdir. Bütün bu hareketlerde hırsızlık sayılacak bir şey yoktur. Ancak şeklen hırsızlığa benzemektedir. Kardeşleri ona kızdıkları zaman bununla ayıplarlardı.

Yedincisi: Onlar ona nispet ettikleri şeyde iftira ediyorlardı. Bunu da Hasen, demiştir. Ebu Rezin ile İbn Ebi Able: Sinin zammı, ranın kesri ve şedde ile: "Fekad sürrika" (kardeşi çalındı) okumuşlardır.

"Feeserreha Yusufu fi nefsihi" (Yusuf onu içinde sakladı): Bu zamirde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, bundan sonra söylenen "sizin yeriniz daha kötüdür" sözüne racidir. Bu manayı el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, Yusuf hakkında söyledikleri "daha önce de kardeşi çalmıştı" sözlerine racidir. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Buna göre mana şöyledir: O sözün cevabını sakladı, onlara karşılık vermedi.

Üçüncüsü: O, delile racidir, mana da şöyledir: Onu hırsızlıkla itham etmelerinde kanıtı sakladı (o an için bir şey demedi). Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Sizin yeriniz daha kötüdür": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yusuf'un yaptığından daha kötüdür, çünkü siz kardeşinize zulmettiniz ve babanıza asi oldunuz.

İkincisi: Allah katında yeriniz daha kötüdür. Bunu da Maverdi, zikretmiştir.

"Anlattığınız şeyi Allah daha iyi bilir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Dediğiniz şeyleri, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:*

Yalan söylediğiniz şeyleri, bunu da Katade, demiştir. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Kardeşinin hırsızlık yapıp yapmadığını Allah daha iyi bilir. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Yusuf ölçeği kardeşinin yükünden çıkarınca onu tınlattı, sonra onu kulağına yaklaştırdı: Benim ölçeğim sizin on iki erkek olduğunuzu ve kardeşinizi götürüp sattığınızı haber veriyor, dedi. Bunun üzerine Bünyamin: "Ey kral, ölçeğine kardeşimden sor; o sağ mıdır?" dedi. Bir daha tınlattı, sonra da: O sağdır, yakında onu göreceksin, dedi. O da: "Ona sor, onu benim yükümün içine kim koydu?" dedi. O da onu tınlattı: Benim bu ölçeğim öfkelidir, şöyle diyor: Bana sahibimi nasıl sorarsın, kiminle beraber olduğumu gördün? Bunun üzerine Rubil kızdı, Yakub'un oğulları da kızdıkları zaman güç yetmez olurlardı, ancak kendilerinden biri ona dokunursa öfkesi dinerdi, şöyle dedi: Allah'a yemin ederim ki, ey kral, ya bizi bırakırsın ya da öyle bir haykırırım ki Mısır'da ne kadar hamile kadın varsa çocuğunu düşürür, dedi. Yusuf da oğluna: Kalk, Rubul'in yanına git, ona dokun, dedi. Çocuk da bunu yapınca öfkesi geçti. Rubil: "Bu nedir, bu memlekette Yakup soyundan biri mi var?" dedi. Yusuf da: "Yakub da kimdir?" dedi. O da: Ey kral, Yakub'u hiç söyleme, o İsrail'dir (Allah'ın kuludur), Allah'ın kurbanının oğludur, o da Allah'ın dostunun oğludur, dedi. Kardeşlerini kurtarmaya bir yol bulamayınca, onun yerine içlerinden birini almasını istediler. İşte: "Ey Aziz, gerçekten onun yaşlı büyük bir babası var" dedikleri budur. Yani yaşta büyüktür. Saygınlıkta büyüktür diyenler de olmuştur. "Onun yerine birimizi al": Yani onun yerine birimizi köle olarak al.

"Şüphesiz biz seni iyilik edenlerden görüyoruz". Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Geçmişte böyle olduğunu biliyoruz. *İkincisi:* Eğer dediğimizi yaparsan. O da: "Allah korusun, dedi": Bunun tefsiri de, Yusuf: 33'te geçmiştir. Mana da şöyledir: Suçlunun yerine suçsuzu almaktan Allah'a sığınırım.

فَلَمَّا اسْتَيْـَٔسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا
قَالَ كَبِيرُهُمْ أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ أَبَاكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا
مِنَ اللّٰهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ
حَتّٰى يَأْذَنَ لِي أَبِي أَوْ يَحْكُمَ اللّٰهُ لِي وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ

﴿٨٠﴾ ارْجِعُوا إِلَىٰ أَبِيكُمْ فَقُولُوا يَا أَبَانَا إِنَّ ابْنَكَ
سَرَقَ وَمَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلِمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ
حَافِظِينَ ﴿٨١﴾

80 – Ümitlerini kesince bir tarafa çekilip fısıldaşmaya başladılar. Büyükleri: "Bilmediniz mi, şüphesiz babanız sizden Allah adına sağlam bir söz almıştı. Daha önce de Yusuf hakkında kusur işlemiştiniz. Babam bana izin verinceye veyahut Allah benim için hükmedinceye kadar buradan ayrılmayacağım. O, hükmedenlerin en hayırlısıdır" dedi.

81 – Babanıza dönün: "Ey babamız, şüphesiz oğlun hırsızlık yaptı. Biz ancak bildiğimize şahitlik ettik. Biz gaybin bekçileri değiliz" deyin.

"Ondan ümitlerini kesince (felemmesteyesu minhu)": Yani meyus olunca, demektir.

"Minhu"daki zamirde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Yusuf'a racidir, mana da şöyledir: Yusuf'un, kardeşlerini serbest bırakmasından ümitlerini kesince.

İkincisi: Kardeşlerine racidir, mana da şöyledir: Kardeşlerinden ümitlerini kesince.

"Halası neciyya (fısıldaşmak üzere bir tarafa çekildiler)": Yani insanlardan ayrıldılar, yanlarında başkaları yoktu. Fısıldaştılar, tartıştılar, istişare ettiler. Kavmün neciyyün denir, çoğulu: Enciye gelir. Şair şöyle demiştir:

Şüphesiz ben, topluluk fısıldaşmaya çekilip de
Boyunları ip (püskül) gibi düşünce...

Neden tekil olarak "neciyya" dedi; çünkü mastar yerinde kullanılmıştır; onun da ikilisi, cem'i ve müennesi birdir. Zeccac şöyle demiştir: Babalarına yanlarında kardeşleri olmadan gittikleri takdirde ne yapacaklarını gizlice konuşmak üzere bir tarafa çekildiler.

"Büyükleri dedi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Akılca büyükleri. Sonra bunda da iki görüş vardır: Birincisi. O, Yahuda'dır, o yaşça en büyükleri değildi; yaşça en büyükleri Rubil idi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiş; Dahhak ile Mukatil de ona katılmışlardır. *İkincisi:* O, Şem'un'dur, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: O, yaşça büyükleri olan Rubil'dir, bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir.

"Bilmediniz mi, babanız sizden Allah adına sağlam bir söz almıştı": Kardeşinizi muhafaza etme ve onu kendisine getirme konusunda. "Daha önce de Yusuf hakkında kusur işlemiştiniz (ve min kablu ma farrattüm)": Ferra "ma" mahallen merfudur, sanki şöyle demiştir: Ve min kablu tefritüküm fi Yusuf. İstersen mahallan mansup yaparsın, mana da şöyle olur: Bunu bilmediniz mi ve daha önce Yusuf hakkındaki kusurunuzu bilmediniz mi? İstersen "ma"yı sıla (zait) yaparsan, sanki: Ve min kablu farrattüm fi Yusuf, demiş gibi olur. Zeccac: Bu, yani "ma"nın zait olması yorumların en iyisidir, demiştir.

"Ben bu yerden asla ayrılmayacağım (felen ebrehel arda)": Yani Mısır toprağından çıkmayacağım. Beraharrecülü berahan denir ki, yerinden ayrılmaktır, "Babam bana izin verinceye kadar": İbn Abbas: Gelmem için bana haber gönderinceye kadar demiştir. "Yahut Allah benim için hükmedinceye kadar": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah benim için hükmedip kardeşimi bana gönderinceye kadar. *İkincisi:* Allah bana kılıçla hükmedip de ben de kardeşimi hapsedenlerle savaşıncaya kadar. *Üçüncüsü:* İşimde bir karar verinceye kadar. "O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır": Yani en adili ve en faziletlisidir.

"Şüphesiz oğlun hırsızlık etti (innebneke serak)": İbn Abbas, Dahhak ve İbn Cüreyc de Kisai'den naklen sinin zammı, ranın şedde ve kesresi ile: "Sürrika" okumuşlardır.

"Biz ancak bildiğimiz şeye şahitlik ettik": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Biz hırsızlığına ancak bilerek şahitlik ettik, çünkü çalınan şeyi yükünde gördük. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Biz Yusuf'un yanında, hırsız hırsızlığı ile köle edilir hükmüne ancak senin dininden bildiğimiz şeyle şahitlik ettik. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Biz gaybin bekçileri değiliz": Bunda da sekiz görüş vardır:

Birincisi: Gayb gecedir, mana da şöyledir: Biz gece ne yaptığını bilmedik, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Bu da suçlamanın gece olduğunu gösterir.

İkincisi: Biz oğlunun hırsızlık yaptığını bilmiyorduk. Bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiş; İkrime, Katade ve Mekhul da böyle demişlerdir. İbn Kuteybe, mana şöyledir, demiştir: Biz onu sana mutlaka getireceğiz diye söz verdiğimizde onun hırsızlık yapıp da yakalanacağını bilmiyorduk.

Üçüncüsü: Biz onu hırsızlık yapmayacak şekilde koruyamayız. Bunu Abdülvehhab, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Biz onun kralın bir şeyini çaldığını bilmedik, onun için hırsızın köle edileceğine hükmettik. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: Mana şöyledir: Hırsızlık malının yükünden çıkarıldığını gördük, gerisini bilmeyiz; belki ona komplo olarak hırsızlık yaptırmışlardır. Bunu da İbn İshak, demiştir.

Altıncısı: Biz oğlunu gıyaben koruyamayız, biz ancak onu gözümüzün önünde iken koruruz. Bizden kaybolduğu zaman ne yaptığını bilemeyiz.

Yedincisi: Eğer oğlunun başına bu belanın geleceğini bilseydik, onu yolculuğa çıkarmazdık. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

Sekizincisi: Başına Yusuf'unki gibi bir musibetin geleceğini bilemedik; eğer bilseydik, onu yanımızda götürmezdik. Bunu da İbn Keysan, demiştir.

وَسْـَٔلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعِيرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٨٢﴾

82 – İçinde bulunduğumuz köye, aralarında döndüğümüz kervana sor. Gerçekten bizler doğru söyleyenleriz.

"Köye sor": Mana şöyledir: Babanıza: "İçinde bulunduğumuz köye sor" deyin. Köyden Mısır'ı kastediyorlar. "Aralarında döndüğümüz kervana sor": Kervan halkına sor, demektir. Sabahleyin Kenan'lı bir grupla karşılaşmışlardı. İbn Enbari, mananın şöyle olması da caizdir, demiştir: Köye ve kervana sor, onlar anlar; çünkü sen peygambersin, peygamberler ise taşlara ve hayvanlara hitap ederler. Bu durumda ayette gizli kelime kalmamış olur.

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ
أَنفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ عَسَى اللَّهُ أَن يَأْتِيَنِي بِهِمْ
جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٨٣﴾

83 – (Babaları): "Hayır, nefisleriniz size bir iş süslemiş. Artık (bana) güzelce sabretmek düşer. Allah'tan bana onların hepsini getirmesini umarım. Şüphesiz O, en iyi bilen, hikmet sahibidir" dedi.

"Hayır, nefisleriniz size bir iş süslemiş": Kelamda kısaltma vardır, mana şöyledir: Babalarına döndüler, ona bunu dediler; o da onlara böyle dedi. Bunu da surenin başında *(Yusuf: 18'de)* şerh etmiş bulunuyoruz.

Hangi sebepten onlara böyle dediği hususunda da üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, içlerinden geride kalanın onları tasdik etmek için hile ve tuzak olarak geri kaldığını zannetti. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

İkincisi: Mana şöyledir: Nefisleriniz size kardeşinizi yanınızda götürmenin yarar sağlayacağını süslemiş, ama zarar getirdi. Bunu da İbn Enbari, demiştir.

Üçüncüsü: Nefisleriniz size onun hırsız olduğunu süslemiş, o ise öyle değildir.

"Allah'tan bana onların hepsini getirmesini umarım": Yani Yusuf, Bünyamin ve Mısır'da kalan kardeşlerini demek istiyor. Mukatil şöyle demiştir: Mısır'da Yahuda ile Şem'un kaldı. "Hepsini getirmesi" sözü ile de bu dördü kastetmiştir.

"Şüphesiz O, en iyi bilendir": Yani şiddetli hüznümü en iyi bilendir. Yerlerini en iyi bilendir, diyenler de olmuştur. "Hikmet sahibidir": Bana verdiği hükümde.

وَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ

يَٓا اَسَفٰى عَلٰى يُوسُفَ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ

كَظ۪يمٌ ﴿٨٤﴾

84 - (Yakup) onlardan yüz çevirdi: "(Ya esefâ alâ Yusufe) Ey Yusuf'a duyduğum hüzün (vah yavrum!) dedi. Üzüntüden gözlerine ak düştü. Artık o yutkunmakta (üzüntüsünü içine atmakta)dır.

"Onlardan yüz çevirdi": Onlarla daha çok konuşmak istemeyip yüz çevirdi, üzüntüsü ile baş başa kaldı, Yusuf'u anmakla da derdini tazeledi "ey Yusuf'a duyduğum hüzün" dedi. İbn Abbas şöyle demiştir: Ey Yusuf'a duyduğum uzun hüzün. İbn Kuteybe de: Esef, derin hasrettir, demiştir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Bu ümmete musibet anında öyle bir şey verilmiştir ki kendilerinden önce hiçbir peygambere verilmemiştir, o da: İnna lillah ve inna ileyhi raciun'dur

(Allah'tan geldik, O'na döneceğiz) *(Bakara: 156).* Eğer bu peygamberlere verilse idi, Yakub'a verilirdi, çünkü o: "Ey Yusuf'a duyduğum hüzün" demiştir.

Eğer, "bu şikayettir, sabır nerede?" denilirse,

Cevap iki yöndendir:

Birincisi: O, Allah'a şikayet etti, O'ndan şikayet etmedi. *İkincisi:* O, bununla dua etmek istedi; mana şöyledir. Ya Rabbi, Yusuf'a olan hüznüme merhamet et. İbn Enbari de bazı dilcilerden şöyle dediklerini rivayet etmiştir: Yakub'un lafzen hüzne hitap etmesi, mecazdır, dış mâna kastedilmemiştir, özeti şöyledir: Ya İlahi, üzüntüme merhamet et veya sen üzüntümü görensin, bu üzüntümdür, demiş ve lafız itibarı ile üzüntüye seslenmiştir. Aslında ünlediği başkadır, "ey hasretimiz" dediği gibi. Mana: Ey kimseler, hasretimizden haberdar olun, demektir. Ve şöyle demiştir: Üzülmede ve nefsin istenmeyen şeyden ve beladan kaçınmasında, eğer günaha sokacak bir dille ifade edilmemiş ve ancak Rabbine şikayet etmiş ise, bunda kusur ve günah yoktur. "Ey hüznüm" demesi, Rabbine şikayet olduğu için kınanmamıştır. Rivayet edildiğine göre Hasen Basri'nin kardeşi ölmüştü, Hasen çok telaş etti, bu hususta kendisine sitem ettiler; o da: Allah Teala'nın Yakubu, "ey Yusuf'a olan hüznüm" demekle ayıplamadığını görüyorum da ondan, dedi.

"Üzüntüden gözlerine ak düştü": Yani beyaz duruma dönüştü. Gözü gitti mi, yoksa gitmedi mi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Gözü gitmiştir, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Gözüne çok ağlamadan dolayı ak düştüğü için görmesi zayıflamıştı. Bunu da Maverdi zikretmiştir. Mukatil de: Altı sene iki gözü de görmemiştir, demiştir.

İbn Abbas da: "Minel hüzni": Yani ağlamaktan, demiştir. Demek istiyor ki, göz gülleleri çok ağlamaktan bembeyaz oldu. Hüzün ağlamaya sebep olduğu için ağlamaya hüzün denilmiştir. Sabit el - Bünani de şöyle demiştir: Cebrail, Yusuf'un yanına girdi, Yusuf: "Ey Rabbinin kıymetli meleği, Yakub'un ne yaptığını biliyor musun?" dedi. O da: Evet, dedi. Yusuf: "Ne yaptı?" dedi. O da: Gözlerine ak düştü, dedi. "Hüznü ne derecededir?" dedi. O da: Yavrularını kaybetmiş yetmiş kadınının hüznü kadar, dedi. "Bundan dolayı ona sevap var mı?" dedi. O da: Yüz şehit sevabı var, dedi. Hasen Basri şöyle demiştir: Hüzün tam seksen sene Yakup'tan ayrılmadı ve gözlerinin yaşı kurumadı. O gün gözü gittiği zaman yeryüzünde Allah katında ondan daha kıymetlisi yoktu.

"Artık o, yutkunmaktadır (kezîm)": Kezîm, kâzım manasınadır, o da hüznünü içinde tutup dışarı vurmayan, demektir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Biz de bunu "velkazıminel ğayza" kavlinde anlatmış bulunuyoruz *(Al-i İmran: 134).*

قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتّٰى
تَكُونَ حَرَضًا اَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكٖينَ ﴿٨٥﴾ قَالَ اِنَّمَٓا اَشْكُوا
بَثّٖي وَحُزْنٖٓي اِلَى اللّٰهِ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾
يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَاَخٖيهِ وَلَا تَا۬يْـَٔسُوا
مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِنَّهُ لَا يَا۬يْـَٔسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٧﴾

85 – Çocukları: "Allah'a yemin ederiz ki, Yusuf Yusuf diye hastalanıp eriyecek yahut helak olacaksın" dediler.

86 – O da: "Ben kederimi ve üzüntümü ancak Allah'a şikayet ediyorum. Allah'tan sizin bilmediklerinizi biliyorum!" dedi.

87 – "Ey oğullarım, gidin; Yusuf'u ve kardeşlerini araştırın. Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Çünkü kafir topluluktan başkası Allah'ın rahmetinden umut kesmez".

"Tallahi tefteü Yusufe (Allah'a yemin ederiz ki Yusuf Yusuf diye)": İbn Enbari şöyle demiştir: Manası: Vallahi demektir. Bu kasemin cevabı da gizli lam'dır ki tevili: Tallahi latefteü'dür. Yeri belli olduğu için dıştan onu atmakla kelamda hafiflik meydana gelmiştir. Nitekim Araplar: Vallahi aksıdüke ebeden, derler ki, la aksıdüke (sana hiç gelmek istemiyorum) demek isterler. Şair İmruul Kays de şöyle demiştir:

Allah'a yemin ederim ki hep senin yanında oturacağım,
Başımı ve organlarımı kesseler de.

Ebrehu demekle, laebrahu kasdetmiştir. Hansa da şöyle demiştir:

Yemin ederim hiçbir ölene üzülmeyeceğim,
Veya ağıt yakan bir kadına: "Nesi var?" demeyeceğim.

Âsa yerine laâsa, demek istemiştir.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Cenaze teskeresi, üzerinde ne gibi iyilik olduğunu bilmez,
Taşıyanlar da ne taşıdıklarını bilmezler.

Allah'a yemin ederim ki musibetimi hiçbir zaman unutmayacağım.
Develer iniltilerini bana duyurdukları sürece.

Ensa demiş, laensa kastetmiştir.

Ebu İmran, İbn Muhaysın ve Ebu Hayve, be ile "billahi" okumuşlardır. Kur'an'ın her yerindeki kasemleri de böyle okumuşlardır. "Tefteü" lafzına gelince: Müfessirler ve dilciler şöyle demişlerdir: Manası: Yerinden ayrılmaktır. Kelamın manası ise: Yusuf'u anmaktan vazgeçmiyorsun, demektir. Ebu Ubeyde kanıt için şöyle bir beyit getirmiştir:

Atlılar hep dönüyor, kimi katılıyor,
Kimi de arkada kalıyor.

İbn Kasım da şöyle bir beyit getirmiştir:

Bizim adamlarımız kaya kuşu sürüsü gibi
Hareket edip Sahr oğullarını kuşattılar.

"Hatta tekune haradan": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, ağır hasta, demektir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan nakletmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ahradahul hüznü denir ki üzüntü birini bitirmektir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Harad: Üzüntü veya sevginin erittiği kimsedir. Bu, muhrad yerinde kullanılmıştır ve şöyle bir kanıt getirmiştir:

Ben öyle bir kimseyim ki sevgi beni sıkıştırdı,
Öyle ki eriyip çürüdüm, hastalık beni yiyip bitirdi.

Yani eritti, demek, istemiştir. Zeccac şöyle demiştir: Harad: Bedeni çürüyendir, mana da: Hastalanıp eriyeceksin, demektir.

İkincisi: Aklı gidendir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan demiştir. İbn İshak da: Aklı bozulan, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Harad: Bazen de ahlakı bozulana denir.

Üçüncüsü: O, bedeni ve aklı bozulandır, recülün hânıdün va hanıdun denir; hânıd tesniye, cemi ve müennes olduğu halde, harid cemi de olmaz tesniye de olmaz, çünkü o mastardır. Bunu da Ferra, demiştir.

Dördüncüsü: O ihtiyarlıktır, bunu da Hasen, Katade ve İbn Zeyd, demiştir.

"Yahutta helak olanlardan olacaksın": Yani öleceksin demek istemişlerdir.

Eğer: "Başka türlü olabilecek şeye nasıl yemin ettiler?" denilirse,

Cevap şöyledir: Kelamda söylenmeyen sözler vardır, takdiri (açılımı) şöyledir: İnne haza fi takdirina ve zannina (bu, bizce böyledir).

"İnnema eşku bessi": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bess: şiddetli üzüntüdür, ona böyle denilmesi, sahibinin dayanamayıp yere serilmesindendir.

"Allah'a (şikayet ediyorum)": Yani ben size şikayet etmiyorum, bunu da yukarıda geçtiği üzere ona sert ve kaba davranmalarından demiştir. Hâkim Ebu Abdullah, "Sahih"inde Enes bin Malik'in Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet ederek şöyle dediğini nakletmiştir: Yakub'un bir din kardeşi vardı, ona bir gün: "Ey Yakup, senin gözünü ne aldı? Belini ne büktü?" dedi. O da: Gözümü alan, Yusuf'a ağlamak, belimi büken de Bünyamin'e üzülmektir, dedi. Ona Cebrail geldi: "Ey Yakup, Allah sana selam söylüyor ve: "Beni başkalarına şikayet etmekten utanmıyor musun?" diyor dedi. O da: Ben üzüntü ve kederimi Allah'a şikayet ediyorum, dedi. Cebrail de: Allah kime şikayet ettiğini pekiyi biliyor, dedi. Sonra Yakup şöyle dedi: Ey Rabbim, bu yaşlı ihtiyara merhamet etmeyecek misin? Gözümü aldın, belimi büktün; bana çiçeğimi geri ver de ölmeden önce bir koklayayım. Sonra bana ne istersen yap. Cebrail geldi: Ey Yakup, Allah sana selam söylüyor ve: Müjde (sevin); izzet ve celalime yemin ederim ki eğer ikisi de ölü olsalar onları diriltirim. Sen yoksullar için yemek yap, çünkü benim en sevdiğim kullarım yoksullardır. Gözünü niçin aldığımı, belini niçin büktüğümü ve Yusuf'un kardeşlerinin Yusuf'a yaptıklarını niçin yaptığını biliyor musun? Siz bir koyun kestiniz. Falanca yoksul size geldi, oruçtu, ona hiçbir şey vermediniz, Yakup bundan sonra kahvaltı yapmak istediği zaman birine emreder şöyle ünletirdi: Haberiniz olsun ki yoksullardan kim Yakup'la kahvaltı yapmak isterse, gelsin Yakup'la beraber kahvaltı etsin. Kim oruç ise Yakup'la beraber oruç açsın.[13]

Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Allah Teala Yakub'a vahyetti ve: "Seni niçin cezalandırdığımı ve Yusuf'u senden seksen sene niçin uzaklaştırdığımı biliyor musun?" dedi. O da: Hayır, dedi. Allah Teala da şöyle dedi. Çünkü sen bir oğlak kesip kebap ettin, komşunu düşünmedin, sen yedin, ona yedirmedin. Bazıları da bunun sebebi şöyledir, demişlerdir: Yakup bir ineğin buzağısını karşısında boğazladı, o ise böğürüyordu, ona acımadı.

Eğer: "Yusuf kral olduktan sonra babasına karşı nasıl sabretti?" denilirse,

Müfessirler buna üç cevap vermişlerdir:

---

13 - Hakim, Müstedrek, 2/348.

Birincisi: Bunun Allah Teala'nın emri ile olması caizdir, bu da açıktır.

İkincisi: Onu hemen çağırmamakla kral onların çok fakir olduklarını zannetmesin istedi.

Üçüncüsü: O, zindandan çıktıktan sonra derece derece tam sevince kavuşmak istedi. Doğrusu bunun Allah Teala'nın emriyle olmasıdır. O zaman belaya sabrettiği için Yakub'un derecesi yükselecekti. Yusuf da babası üzüldüğü için büyük acı duyuyor, fakat bunu önleyemiyordu.

"Sizin bilmediklerinizi Allah'tan biliyorum": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Yusuf'un rüyasının sadık olduğunu ve bizim ona secde edeceğimizi biliyorum. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Yusuf'un sağ salim olduğu hususunda sizin bilmediğinizi biliyorum. Şöyle ki, ölüm meleği ona geldi, Yakup ona: "Oğlum Yusuf'un canını aldın mı?" dedi. O da: Hayır, dedi.

Üçüncüsü: Allah'ın rahmet ve kudreti hususunda sizin bilmediğinizi biliyorum. Bunu da Ata, demiştir.

Dördüncüsü: Oğulları ona Aziz'in davranışını anlatınca, onun Yusuf olmasını içinden geçirdi. Bunu da Süddi, demiştir. Bunun içindir ki onlara: "Gidin araştırın" demiştir. Vehb bin Münebbih şöyle demiştir: Ölüm meleği ona: "Yusuf'un canını almadım" deyince, yüzü ışıdı, sonra da sabah olunca oğullarına: "Gidin Yusuf'u ve kardeşini araştırın" dedi. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Tahassesu": Haberini sorun, onu bulunması muhtemel yerlerde arayın, demektir.

Eğer: "Nasıl "min Yusufe" dedi; genellikle "tahassestü an keza" denir?" denecek olursa, buna İbn Enbari iki cevap zikretmiştir:

Birincisi: Mana: An Yusufe demektir, ancak an'in yerine vekaleten "min" gelmiştir. Nitekim Araplar: Haddeseni fülanün min fülanin derler ki, anhu demek isterler (yani an yerine min kullanırlar).

İkincisi: Kısımlara ayırmak için "min" tercih edilmiştir, mana: Yusuf'un haberlerinden bir haber sorun, demektir.

"Allah'ın rahmetinden (ravh) umudunuzu kesmeyin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Rahmetinden demektir, bunu da İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: Allah'ın vereceği iç rahatlığından demektir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Allah'ın bolluğundan, bunu da İbn Kasım nakletmiştir. Asmai şöyle demiştir: Ravh: Gam ve kederden rahat etmektir. Mana erbabı şöyle demişlerdir: Allah'ın vereceği rahatlıktan umut kesmeyin. "Çünkü Allah'ın rahmetinden kafir topluluktan başkası umut kesmez": Çünkü mü'min zor anlarında Allah'ı umar.

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَٓا اَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا
وَاَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجٰيةٍ فَاَوْفِ لَنَا
الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا اِنَّ اللّٰهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ
﴿٨٨﴾ قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَاَخِيهِ اِذْ اَنْتُمْ
جَاهِلُونَ ﴿٨٩﴾ قَالُٓوا ءَاِنَّكَ لَاَنْتَ يُوسُفُ قَالَ اَنَا يُوسُفُ
وَهٰذَا اَخِي قَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا اِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَاِنَّ
اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٩٠﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ اٰثَرَكَ
اللّٰهُ عَلَيْنَا وَاِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ ﴿٩١﴾ قَالَ لَا تَثْرِيبَ
عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْ وَهُوَ اَرْحَمُ
الرَّاحِمِينَ ﴿٩٢﴾ اِذْهَبُوا بِقَمِيصِي هٰذَا فَاَلْقُوهُ عَلٰى وَجْهِ اَبِي
يَأْتِ بَصِيرًا وَأْتُونِي بِاَهْلِكُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٩٣﴾

88 – (Kardeşleri): Yusuf'un huzuruna girince: "Ey Aziz, bize ve ailemize darlık dokundu ve biz, değersiz bir ticaret malı getirdik. Sen bize ölçeği tam ver ve bize lütufta bulun. Şüphesiz Allah lütufta bulunanlara mükâfat verir.

89 – O da: "Siz cahillerken Yusuf'a ve kardeşine ne yaptığınızı bildiniz mi?" dedi.

90 – Onlar da: "Gerçekten (yoksa) sen Yusuf musun?" dediler. O da: "Ben Yusuf'um, bu da kardeşimdir. Allah bize ihsan etti. Şüphesiz kim sakınır ve sabrederse, şüphesiz Allah iyilik edenlerin mükâfatını zayi etmez" dedi.

91 – Dediler: "Allah'a yemin ederiz ki, gerçekten Allah seni bize üstün kıldı ve gerçekten biz suçlular idik".

92 – O da: "Bugün size kınamak yok. Sizi Allah bağışlasın / affetsin. O, merhamet edenlerin en merhametlisidir".

93 – "Şu gömleğimi götürün; onu babamın yüzünün üstüne bırakın; o zaman görür hale gelir ve bütün ailenizi bana getirin" dedi.

"Felamma dehalu aleyhi": Kelamda atılan kelimeler vardır, takdiri şöyledir: Feharacu ila mısra, fedehalu ala Yusufe (Mısır'a çıktılar, Yusuf'un huzuruna girdiler) ve: "Ey Aziz, dediler": O zaman Mısır krallarına bu isim verilirdi. "Bize ve ailemize darlık dokundu": Yani fakirlik ve ihtiyaç, demek istiyorlar. "Biz değersiz bir ticaret malı getirdik":

Bu ticaret malının mahiyetinde de yedi görüş vardır:

Birincisi: O, birkaç dirhem idi, bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan demiştir. *İkincisi:* O ip ve harar gibi eski eşya idi. Bunu da İbn Ebi Müleyke, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Süzme kuru peynir idi, bunu da Hasen, demiştir. *Dördüncüsü:* Ayakkabı ve deri idi. Bunu da Cüveybir, Dahhak'tan rivayet etmiştir. *Beşincisi:* Mukl ağacının kavutu idi, bu da yine Dahhak'tan rivayet edilmiştir. *Altıncısı:* Çam fıstığı idi, bunu da Ebu Salih, demiştir. *Yedincisi:* Biraz yün ve biraz da tereyağı idi. Bunu da Abdullah bin el – Haris, demiştir.

Müzcat'ın manasında da beş görüş vardır:

Birincisi: O az demektir. Avfi, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir. O, önemsiz birkaç dirhem idi, bunu Mücahit, İbn İshak ve İbn Kuteybe demişlerdir. Zeccac da, lügatte tevili şöyledir demiştir: Müzcat: İtilen ve kabul edilmeyen şeye denir. Fülanün yüzcil ayşe denir ki: Yaşamını az bir şeyle geçirmektir. Mana da şöyledir: Biz günlerimizi onlarla geçirip gıdamızı onlardan alıyoruz, bol bol kullanmıyoruz. Şair de şöyle demiştir:

O öyle cömerttir ki yüz yeni doğurmuş deveyi bağışlar,
Yavruları da arkasından gelir.

Burada geçen tüzci, yavrularını arkadan iter, sürer, demektir.

İkincisi: O, değersiz demektir, bunu Dahhak, İbn Abbas'tan demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Değersiz şeye müzcat denmesi, infak eden tarafından def edilip makbul olmamasındandır. Bu: İzca'dan gelir, izca da Araplarda: Sürmek ve itmek, demektir. Şu beyti kanıt getirmiştir:

İtilen misafirler ve geceleri sürülen dullar,
Milhan'a ağlasınlar.

Üçüncüsü: Geçmeyen para demektir, yine bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan nakletmiştir.

Dördüncüsü: Eski püskü eşyadır, bunu da İbn Ebi Müleyke, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: Eksik paradır, bunu da Ebu Husayn, İkrime'den rivayet etmiştir.

"Bize ölçeği tam ver": Yani onu tamamla, sermayemizin değersizliğinden dolayı eksik verme, demektir.

"Bize lütufta bulun (sadaka et)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: En kalitelisiyle kalitesizi arasında bir değerle bize sadaka et, bunu Said bin Cübeyr ile Süddi demişlerdir.

İbn Enbari de şöyle demiştir: Ondan istedikleri müsamaha sadakaya benziyordu, ama öyle değildi.

İkincisi: Kardeşimizi iade ederek bize lütufta bulun, bunu da İbn Cüreyc, demiştir. Çünkü onlar peygamberler idiler, peygamberlere de sadaka helal değildir.

Üçüncüsü: Bize hakkımızdan fazlasını sadaka et, bunu da İbn Uyeyne demiş ve sadakanın, peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'den önceki peygamberlere helal olduğuna kani olmuştur. Bunu da ondan Ebu Süleyman Dımeşki, Ebu'l – Hasen Maverdi ve Ebu Ya'la bin el - Ferra aktarmışlardır.

"Şüphesiz Allah lütufta bulunanlara mükâfat verir": Yani sevap verir. Dahhak şöyle demiştir: Neden: "Eğer bize sadaka edersen Allah sana sevabını verir?" demediler; çünkü onun mü'min olduğunu bilmiyorlardı.

"Yusuf'a ve kardeşine ne yaptığınızı bildiniz mi?": Onlara bunu ne için dediği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlara bir belge çıkardı, bunda onu Malik bin Zu'r'a sattıklarını yazıyordu, altında da Yahuda'nın imzası vardı. Belgeyi okuyunca, doğruluğunu itiraf ettiler ve:.Bu bizim bir kölemizi satarken verdiğimiz bir belgedir, dediler. Yusuf o zaman: Sizler cezayı hak ediyorsunuz, dedi ve öldürülmelerini emretti. Onlar da: Eğer bunu yapacaksan, eşyalarımızı Yakub'a götür, dediler. Sonra Yahuda kardeşlerinden birine döndü: "Babamız bir evladını kaybettiği için bu kadar üzüldü, şimdi hepimizin öldürüldüğünü duyunca hali ne

olur?" dedi. O zaman Yusuf onlara acıdı, onlara durumu açıkladı ve bu sözü dedi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar: "Bize ve ailemize darlık dokundu" dedikleri zaman onlara merhamet etti ve onlara bu sözü söyledi. Bunu İbn İshak, demiştir.

Üçüncüsü: Yakup ona bir mektup yazdı: Evlatlarımı bana iade ettin ettin, yoksa sana öyle bir beddua ederim ki yedinci çocuğuna yetişir, dedi. O zaman Yusuf ağladı ve onlara bunu dedi.

"Hel" edatı hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, kıssayı büyütmek için kullanılan bir istifhamdır, yoksa bizzat soru sormak için kullanılmış değildir. Mana da şöyledir: Bu yaptığınız ne kadar büyüktür, sıla-i rahmi terk etme ve hukuku çiğneme gibi tercih ettiğiniz bu şey ne kadar da çirkindir! Bu, Arabın: "Sen kime isyan ettiğini biliyor musun, sen kime düşmanlık ettiğini biliyor musun?" demesine benzer; bundan soru sormayı kastetmez, fakat işin korkunçluğunu bildirmek ister. Şair de şöyle demiştir:

Mervan oğulları benim söz dinleyeceğimi ve emre itaat edeceğimi mi bekliyor?

Bundan soru sormayı kastetmiyor; ancak böyle bir şeyi beklememelerini bildirmek istiyor. Ve, mananın şöyle olması da caizdir, demiştir: Siz Yusuf'a ve kardeşine yaptığınızın şeyin sonunda Allah'ın onları o istenmeyen şeyden selamete çıkardığını biliyor musunuz? Bu ayet: "Onlara bu işlerini haber vereceksin" sözünün tasdikidir.

İkincisi: "Hel", "kad" manasınadır, bunu da bazı müfessirler, demişlerdir.

Eğer: "Yusuf'un yaptığı bilinen bir şeydir, kardeşine ne yaptılar; onu hapsetmeye çalışmadılar, bunu istemediler de?" denilirse,

Cevabı birkaç yöndendir: *Birincisi:* Onu da Yusuf'tan ayırdılar ve bu yüzden hayatını zehir ettiler. *İkincisi:* Yusuf kaybolduktan sonra ona çok eziyet ettiler. *Üçüncüsü:* Ölçeği çalma hadisinde ona sövdüler.

"Sizler cahiller iken": Bu sözde de dört görüş vardır.

Birincisi: Sizler çocukken, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Günahkârlar iken, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Babaya isyan etmek, akraba hakkını yerine getirmemek ve nefsinize uymakla cahillik ederken. *Dördüncüsü:* Yusuf'un, sonunda ne olacağını bilmezken. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

"Einneke leente Yusuf": İbn Kesir, Ebu Cafer ve İbn Muhaysın, haber tarzında "inneke" (gerçekten sen Yusuf'sun) okumuşlardır. Diğerleri de gerçek iki hemze ile okumuşlardır. Bazıları da ikisinin arasına bir elif getirmişlerdir.

Müfessirler kardeşleri onu tanıdılar mı yoksa benzettiler mi?" diye iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onu Yusuf'a benzettiler, bunu İbn Abbas bir rivayette demiştir.

İkincisi: Onu tanıdılar, bunu da İbn İshak, demiştir. Onu hangi sebeple tanıdıkları hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, gülümsedi, iki ön dişlerini Yusuf'un ön dişlerine benzettiler. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Onun alnının uç kısmında ben gibi bir işareti vardı, Yakub'un da öyle bir beni, İshak'ın da, Sara'nın da öyle bir işareti vardı. Tacı başından çıkarınca onu tanıdılar. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan demiştir.

Üçüncüsü: O, perdeyi kaldırınca onu tanıdılar. Bunu da İbn İshak, demiştir.

"Ben Yusuf'um": İbn Enbari şöyle demiştir: Neden ismini açıkladı da, ben O'yum, demedi? Çünkü kardeşlerinin ona yaptıkları zulmü büyütmek istemiştir. Sanki: İşte o, kanını helal saydığınız ve öldürmek istediğiniz kimse benim, demek istemiştir. İsmini açıklaması bütün bu manaları içeriyordu. Bunun içindir ki: "Bu da kardeşim" dedi. Hâlbuki onu tanıyorlardı. Maksadı: Bu da benim gibi mazlumdur, demekti.

"Allah bize ihsan etti": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Dünya ve ahiretin iyiliğini vermekle. *İkincisi:* Ayrılıktan sonra bir araya getirmekle. *Üçüncüsü:* Esenliğe kavuşturup sonra da ikram etmekle.

"İnnehu men yettakı ve yasbir": İbn Kesir, Kunbul rivayetinde, vasılda ve vakıfta ye ile: "Men yettekî" okumuş; diğerleri ise iki halde de yesiz okumuşlardır.

Kelamın manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Kim zinadan çekinir ve belaya sabrederse, demektir. *İkincisi:* Kim zinadan çekinir ve bekârlığa sabrederse, demektir. *Üçüncüsü:* Kim Allah'tan korkar ve musibetlere sabrederse, demektir. Bu görüşler İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* Kim

Allah'a isyandan çekinir ve hapse sabrederse, demektir. Bunu da Mücahit, demiştir.

"Şüphesiz Allah iyilik edenlerin mükâfatını zayi etmez": Yani hali bu olan kimsenin ecrini demektir.

"Allah'a yemin ederiz ki gerçekten Allah seni bizden üstün kıldı": Yani seçti ve erdeme eriştirdi, demektir.

Ne ile üstün kıldığını kastetmişlerdi? Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Mülk ile, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* Sabır ile, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *Üçüncüsü:* Ağır başlılık ve affetmekle, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir. *Dördüncüsü:* İlim, akıl, güzellik ve ona verdiği diğer faziletlerle.

"Gerçekten biz suçlu idik (hâtıîn)": İbn Abbas: Senin işinde günahkâr ve suçlu idik, demiştir. İbn Enbari. Bu nedenle "muhtıîn" yerine "hâtıîn" tercih edilmiştir, demiştir, gerçi halk dilinde "ahtae" maddesi, "hatie yahtau" maddesinden daha çok kullanılır, İsmül failinde hâtı' denir ki: Günahkâr manasınadır. Ahtae yuhtıu, fehüve muhtı' ise, doğruyu terk edip günah işlememektir. Şair de şöyle demiştir:

Kulların günah işlerler, sen ise Rab'sın.
Bütün istekler ve nihai kararlar iki avucunun içindedir.

Şair: Yahtaun demekle, günah işlerler demek istemiştir. Ayet başlarına (sonlarına) daha uygun olduğu için "hatıîn"i , "muhtıin"e tercih ettiği de söylenmiştir.

Ferra, "in" edatının manası hususunda da iki görüş bildirmiştir:

Birincisi: Gerçekten biz hatalı idik.

İkincisi: Biz başka değil, ancak hatalı idik.

"Bugün size kınama yoktur (la tesribe aleykümül yevm)": Ebu Salih, İbn Abbas'tan: Bugün sizi bir daha ayıplama yoktur, dediğini rivayet etmiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir. Bugün demiştir, çünkü o, affın ilk günüdür, affeden de bu gibi durumda bir daha geriye dönüp ceza vermez. Saleb şöyle demiştir: Kad serrebe fülanün ala fülanin denir ki. Birinin suçlarını saymaktır. İbn Kuteybe de: Bu günden sonra daha önce yaptıklarınızdan sizi ayıplama yoktur, demiştir. Aslında tesrib: Bozmaktır, serrebe aleyna, denir ki: İşi bozmaktır. Hadiste şöyle denilmiştir: Birinizin cariyesi zina ettiği zaman ona gereken haddi vursun, onu zina suçu ile ayıplamayın.[14] İbn Abbas da:

---

14 - Buhari, Hudud, bab, 36; Buyu, bab, 66, 110; Müslim, Hudud, hadis no, 30; Ebu Davud, Hudud, bab, 32; Ahmed, Müsned, cilt 2, hadis no, 249, 494.

Yusuf hakkını onlara helal etti ve Allah'tan onları bağışlamasını diledi, demiştir. Süddi de şöyle demiştir: Onlara kendini tanıtınca, onlara babalarını sordu; onlar da: Gözleri gitti, dediler. O da ona gömleğini verdi ve: "Bu gömleğimi götürün, babamın yüzüne bırakın, görmeye başlar" dedi. Bu gömlek gümüşten bir mahfaza içinde idi, kuyuya atıldığı zaman Yusuf'un boynunda asılı idi. Cennetten çıkma idi. Bunun tefsiri Yusuf: 18, 25, 26, 27 ve 28'de geçmiştir.

Görür hale gelir": Tekrar görmeye başlar, demektir.

Eğer: "Gaip bir şey hakkında nasıl kesin konuştu?" denirse,

Cevap şöyledir: Bu, vahiy ile idi. Bunu da Mücahit, demiştir.

"Bütün ailenizi bana getirin": Kelbi: Onların yetmiş kadar insan olduklarını söylemiştir.

وَلَمَّا فَصَلَتِ

الْعِيرُ قَالَ اَبُوهُمْ اِنّ۪ي لَاَجِدُ ر۪يحَ يُوسُفَ لَوْلَٓا اَنْ تُفَنِّدُونِ ﴿٩٤﴾

94 – Kervan (Mısır'dan) ayrılınca babaları: "Muhakkak ben gerçekten Yusuf'un kokusunu duyuyorum; eğer bunak olduğumu söylemezseniz" dedi.

"Kervan çıkınca": Yani Mısır'dan Kenan iline doğru çıkınca, demektir. Gömleği taşıyan da Yahuda idi. Süddi şöyle demiştir: Yahuda, Yusuf'a: Yakub'a yalandan kan sürülmüş gömleği ben getirdim; şimdi de onu sevindirmek için senin gömleğini götürüyorum, dedi. İbn Abbas da şöyle demiştir: Yalın ayak baş çıplak seğirterek çıktı; yanında yedi yufka ekmek vardı; hepsini yemeden oraya yetişti.

"Babaları onlara dedi": Yani Yakup, yanında hazır bulunan ailesine, akrabalarına ve çocuklarına: "Gerçekten ben Yusuf'un kokusunu alıyorum" dedi. Almak, koklamak manasınadır. Şair de şöyle demiştir:

Sizin duyduğunuz ölü teskeresinin sesi değildir,
Fakat o, kırılan bellerin sesidir.

Duyduğunuz keskin misk kokusu değildir,
Fakat o, geride kalan övgüdür.

Eğer: "Yakup nasıl Mısır'da iken onun kokusunu duydu da yakınında kuyudayken ve çıktıktan sonra kokusunu duymadı?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Allah Teala işin başında ona Yusuf'un durumunu gizle-

di ki ecri tam olsun, bela sona erdiği ve def olduğu zaman da ona kokusunu duyurdu.

İkincisi: Bu gömlek, daha önce açıklaması geçtiği üzere bir gümüş mahfaza içinde Yusuf'un boynunda asılı idi, onu açınca cennet kokuları dünyaya yayıldı; ta Yakub'a ulaştı. Yakup da kokunun o gömlekten geldiğini bildi. Mücahit de şöyle demiştir: Bir rüzgar esti, gömleğe vurdu, ondan da dünyaya cennet kokuları yayıldı, Yakub'a yetişti, o da cennet kokusunu aldı. Dünyada o gömlekten başka cennet kokusu olmadığını biliyordu. O nedenle: "Gerçekten ben Yusuf'un kokusunu alıyorum" dedi. Şöyle de denilmiştir: Saba rüzgarı Yusuf'un kokusunu Yakub'a müjdeciden önce götürmek için Allah'tan izin istedi; o da ona izin verdi. Bunun içindir ki her üzgün kimse saba rüzgarından hoşlanır. Sıkıntıda olanlar onun kokusunda bir rahatlık bulurlar. O doğu tarafından ılgıt ılgıt esen bir rüzgardır. Ebu Sahr el – Hüzeli de şöyle demiştir:

Onu unuttuğum zaman bunu dediğimde
Şafağın söktüğü taraftan saba rüzgarı esmeye başlar.

İbn Abbas da şöyle demiştir: Yakup, Yusuf'un kokusunu sekiz günlük ve seksen fersahlık mesafeden hissetti.

"Eğer bunak olduğumu söylemezseniz (levla en tüfennidun)": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Bana cahil, demezseniz. Bunu Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mukatil de böyle demiştir.

İkincisi: Bana, beyinsiz, demezseniz. Bunu da Abdullah bin Ebilhüzeyl, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ata, Katade ve bir rivayette de Mücahit böyle demişlerdir. Başka bir rivayette de: Aklın gitmiştir, demezseniz, demiştir.

Üçüncüsü: Beni yalanlamazsanız, bunu da el– Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Said bin Cübeyr ile Dahhak böyle demişlerdir.

Dördüncüsü: Bunak demezseniz, bunu da Hasen ve bir rivayette de Mücahit, demiştir. İbn Abbas: Fened: Yaşlılıktan dolayı aklın gitmesidir, demiştir.

Beşincisi: Beni acizlikle suçlamazsanız, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Ebu Ubeyde de: Beyinsizlik ve acizlikle itham edip beni kınamazsanız, demiş ve şu beyti kanıt olarak getirmiştir:

Ey iki arkadaşım, beni kınamayı ve beyinsiz demeyi bırakın,
Kaçan şey geri gelmez (Allah'ın emri reddedilmez).

İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Tefnid'in aslı: Bozmaktır, müfessirlerin sözleri birbirine yakındır. Ben Şeyh Ebu Muhammed bin el – Haşşab'tan şöyle dediğini işittim: "Levla en tüfennidun" kavlinde söylenmeyen kelimeler vardır, takdiri şöyledir: Eğer beni kınamazsanız size onun hayatta olduğunu söylerim.

قَالُوا تَاللّٰهِ اِنَّكَ لَفٖي ضَلَالِكَ الْقَدٖيمِ ﴿٩٥﴾

95 – Dediler: "Allah'a yemin ederiz ki, gerçekten sen daha eski yanlışlığının içindesin".

"Dediler: Allah'a yemin ederiz ki, gerçekten sen daha eski yanlışlığının içindesin": İbn Abbas şöyle demiştir: Bunu ona oğullarının oğulları (torunları) söylediler. Süddi de böyle demiş: Bu, torunlarının sözüdür, çünkü oğulları Mısır'da idi, demiştir.

Bu yanlışlığın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, hata manasınadır, bunu da İbn Abbas ile İbn Zeyd, demişlerdir. *İkincisi:* O delilik manasınadır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* O bedbahtlık ve cefa manasınadır, bunu da Mukatil demiş ve bundan da dünyadaki bedbahtlığı kastetmiştir.

فَلَمَّا اَنْ جَاءَ الْبَشٖيرُ اَلْقٰيهُ عَلٰى وَجْهِهٖ فَارْتَدَّ بَصٖيرًا قَالَ
اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنّٖي اَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾ قَالُوا يَا اَبَانَا
اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا اِنَّا كُنَّا خَاطِئٖينَ ﴿٩٧﴾ قَالَ سَوْفَ اَسْتَغْفِرُ
لَكُمْ رَبّٖي اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحٖيمُ ﴿٩٨﴾

96 – Müjdeci gelip de ona (gömleği) yüzünün üstüne bırakınca, derhal görür hale geldi. Ben size: "Şüphesiz ben Allah'tan sizin bilmediklerinizi biliyorum, demedim mi?" dedi.

97 – Onlar da: "Ey babamız, bizim için günahlarımıza istiğfar et. Gerçekten biz günahkarlardık" dediler.

98 – O da: "Sizin için Rabbime sonra istiğfar edeceğim. Şüphesiz O, çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir" dedi.

"Müjdeci gelince": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Yahuda'dır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiş; Vehb bin Münebbih, Süddi ve cumhur da böyle demişlerdir. *İkincisi:* O, Şem'un'dur, bunu da Dahhak, demiştir.

Eğer: Burada "felamma en cae" deyip de, başka bir yerde *(Bakara: 89)*'da "felemma caehüm" demesinin arasında ne fark vardır?" denilirse,

Cevap şöyledir: İkisi de Kureyş'in geçerli lügatidir, Allah Teala onlara ikisiyle de hitap etmiştir. "En" edatının gelmesi, işin geçtiğini tekit etmek içindir, düşmesi de geçtiğinin bilinmesinden dolayıdır. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Onu bıraktı": Yani gömleği, "onun yüzünün üstüne": Yani Yakub'un, demektir. "Fertedde basira": İrtidad: Bir şeyin eski haline dönmesidir. İbn Enbari şöyle demiştir: İtedde deyip de, rüdde dememesi, şunun içindir; çünkü bu, iki mef'ul alan fiillerdendir; sanki: Taletinnahletü, vallahu etaleha (hurma ağacı uzadı, onu Allah uzattı), teharreketiş şecerü, vallahu harrekeha (ağaç sallandı, onu Allah salladı) sözleri gibi olur. Dahhak şöyle demiştir: Kör olduktan sonra gözleri, zayıfladıktan sonra kuvveti, ihtiyarladıktan sonra gençliği ve üzüldükten sonra sevinci tekrar geldi.

Yahya bin Yeman da, Süfyan'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Müjdeci Yakub'a gelince, Yakup: "Onu hangi din üzerinde bıraktın?" dedi. O da: İslam, deyince: İşte nimet şimdi tamam oldu, dedi.

"Şüphesiz ben Allah'tan sizin bilmediklerinizi biliyorum, demedim mi?" dedi: Bundaki görüşler de az önce yukarıda geçmiştir.

"Ey babamız, bizim için günahlarımıza istiğfar et": Ondan yaptıkları şey için istiğfar etmesini istediler; çünkü o, duası makbul bir peygamberdir. "Sizin için Rabbimden sonra istiğfar edeceğim, dedi": Geriye atma sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Kabul saati zannettiği vakti beklemek için tehir etti. Sonra bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Cuma gecesine tehir etti, bunu da İbn Abbas, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. Vehb de şöyle demiştir: Onlara yirmi küsur sene Cuma geceleri istiğfar ederdi. *İkincisi:* Cuma gecesi seher vaktine erteledi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Tavus da: O, Aşure gecesi idi, demiştir. *Üçüncüsü:* Seher vaktine tehir etti, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İbn Mes'ud, İbn Ömer, Katade, Süddi ve Mukatil de böyle demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Duasını en çok kabul olunacağı vakte tehir etti, yoksa istiğfarı onlardan esirgemedi. Bu da peygamberlerin ahlakına daha çok benzeyen bir şeydir.

İkinci görüş: Onları acele etmekten men etti. Ata el – Horasani şöyle demiştir: İhtiyaçları gençlerden istemek yaşlılardan istemekten

daha avantajlıdır; baksanıza, Yusuf: "Bugün size kınama yoktur" dedi; Yakup ise: "Sizin için Rabbime sonra istiğfar edeceğim" dedi.

Üçüncüsü: Yusuf'a sormak için erteledi; eğer Yusuf onları affederse onlar için istiğfar edecekti. Bunu da Şa'bi, demiştir. Enes bin Malik'ten rivayete göre onlar: Ey babamız, Allah bizi affederse, bize ne mutlu, eğer affetmezse dünyada hayır yüzü görmeyiz, dediler. Bunun üzerine Yakup dua etti, Yusuf da amin, dedi. Yirmi sene kabul olunmadı, sonra Cebrail geldi: Allah evlatlarına ettiğin duayı kabul etti ve yaptıklarını bağışladı, dedi. Onun üzerine daha sonra peygamber olacaklarına güvenleri arttı. Müfessirler şöyle demişlerdir: Yusuf müjdeci ile beraber gerekli malzemeler ve iki yüz de dişi binek devesi göndermiş, babasından ailesini ve çocuklarını getirmesini istemişti. Yakup hareket edip de Mısır'a yaklaşınca, Yusuf kendinin üstü olan kraldan Yakub'u karşılaması için izin istedi; o da izin verdi. Halka da onunla beraber atlarına binip onları karşılamalarını emretti. Yusuf dört bin askerle çıktı, Mısır halkı da onlarla beraber çıktı.

Şöyle de denilmiştir: Kral da onlarla beraber çıktı. Yakup'la Yusuf karşılaşınca birlikte ağladılar, Yusuf: "Baba, bana ağladın, sonunda gözün gitti, kıyamette benimle buluşacağını bilmedin mi?" dedi. O da: Ey oğulcuğum, dininden dönersin de bir daha bir araya gelemeyiz, diye korktum, dedi.

Şöyle de denilmiştir: Karşılaşınca önce Yakup selam verdi ve: "Selam sana, ey üzüntüleri gideren!" dedi.

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ

اٰوٰى اِلَيْهِ اَبَوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ اٰمِنِينَ ﴿٩٩﴾

99 – Yusuf'un huzuruna girince, Yusuf ebeveynini yanına çekti ve: "Allah dilerse Mısır'a emniyet içinde girin" dedi.

"Yusuf'un huzuruna girince": Yani Yakup ile evlatları, demektir.

Bu giriş üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Mısır toprağına girmedir, sonra onlara: Mısır'a girin", yani şehre girin, dedi.

İkincisi: O, Mısır'a girmedir, sonra da onlara: "Mısır'a girin": Yani orayı vatan edinin, dedi.

"Ebeveynini kendine çekti": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar babası ile teyzesidir, çünkü annesi ölmüş idi. Bunu da İbn Abbas ile cumhur, demiştir.

İkincisi: Babası ile anasıdır, bunu da Hasen ile İbn İshak, demişlerdir.

"Allah dilerse (inşallah) emniyet içinde": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Kelamda takdim ve tehir vardır, mana şöyledir: Sizin için Rabbime istiğfar edeceğim, inşallah, çünkü O, gafur ve rahimdir. Bu da İbn Cüreyc'in görüşüdür.

İkincisi: İnşallah güvene dönüktür, sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, olayların tamamen bittiğine güvenmedi. *İkincisi:* İnsanlar eskiden mısır krallarından korkarlardı, onların pasaportu olmadan giremezlerdi.

Üçüncüsü: O, Mısır'a girmeye racidir (onunla ilgilidir), çünkü daha önce geçtiği gibi bunu onlara, şehre girmeden önce onlarla karşılaştığı zaman demişti.

Dördüncüsü: "İn" edatı, "iz = zaman" manasınadır. "İn eradne tahussuna" *(Nur: 33)* kavlinde olduğu gibi. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: O gün Mısır'a erkek ve kadın olmak üzere doksan küsur fert olarak girdiler. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Onlar doksan üç kişi olarak girdiler, Musa ile beraber altı yüz yetmiş bin olarak çıktılar.

وَرَفَعَ اَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا وَقَالَ يَٓا اَبَتِ هٰذَا
تَأْو۪يلُ رُءْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبّ۪ي حَقًّا وَقَدْ اَحْسَنَ ب۪ٓي
اِذْ اَخْرَجَن۪ي مِنَ السِّجْنِ وَجَٓاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ اَنْ
نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْن۪ي وَبَيْنَ اِخْوَت۪ي اِنَّ رَبّ۪ي لَط۪يفٌ لِمَا يَشَٓاءُ
اِنَّهُ هُوَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿١٠٠﴾ رَبِّ قَدْ اٰتَيْتَن۪ي مِنَ الْمُلْكِ
وَعَلَّمْتَن۪ي مِنْ تَأْو۪يلِ الْاَحَاد۪يثِ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
اَنْتَ وَلِيّ۪ي فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ تَوَفَّن۪ي مُسْلِمًا وَاَلْحِقْن۪ي
بِالصَّالِح۪ينَ ﴿١٠١﴾

100 – Yusuf ebeveynini tahta çıkardı. Hepsi ona secde ettiler. Yusuf: "Babacığım, işte önceden gördüğüm rüyanın tabiri budur. Rabbim onu gerçek kıldı. Bana ihsan etti. Çünkü beni zindandan çıkardı, şeytan aramızı bozduktan sonra kardeşlerimi çölden getirdi. Şüphesiz Rabbim dilediği şeyi lütfeder. Şüphesiz O, hakkıyle bilen, hikmet sahibidir".

101 – Rabbim, bana mülk verdin ve bana rüyaların tabirini öğrettin. Ey göklerin ve yerin Yaratıcısı, benim dünyada ve ahirette velim / sahibim sensin. Canımı Müslüman olarak al ve beni salihlere kavuştur".

"Ve rafea ebeveyhi alel arşi": "Ebeveyhi" üzerinde de iki görüş vardır, bunlar da bir önceki ayette geçmiştir. Burada arş: Kralın tahtı demektir. Ebeveynini onun üzerine oturttu. "Ona secdeye kapandılar": Yani ebeveyni ile kardeşleri, demektir.

"Lehu"daki he üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Yusuf'a racidir, bunu da cumhur, demiştir. Ebu Salih de, İbn Abbas'tan naklederek şöyle demiştir: Onların secdeleri acemlerinki gibi ruku şeklinde idi. Hasen de şöyle demiştir: Allah rüyayı gerçekleştirmek için onlara secde etmelerini emretti. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ona saygı mahiyetinde eğildiler, yoksa ibadet manasında değil. O zamanın insanları birbirlerini secde ederek ve eğilerek selamlarlardı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ise bunu yasakladı. Enes bin Malik şöyle rivayet etmiştir: Bir adam: "Ya Resulallah, birimiz dostu ile karşılaşıyor, ona eğilebilir mi?" dedi. O da: "Hayır" dedi.[15]

İkincisi: O, Allah'a racidir, mana da Allah'a secdeye kapandılar, olur. Bunu da Ata ile Dahhak, İbn Abbas'tan, demişlerdir. Bu durumda mana şöyle olur: Onlar kendilerini Yusuf'la buluşturduğu için Allah'a şükür mahiyetinde secde ettiler.

"Rüyamın tabiri budur": Yani, gördüğümün tasdiki budur, rüyasında onların kendisine secde ettiklerini görmüştü; Allah da bunu ona uyanıkken gösterdi.

Rüyası ile tabirinin arasında kaç sene geçtiği hususunda yedi görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Kırk senedir, bunu Selman Farisi, Abdullah bin Şeddad bin el – Had ve Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Yirmi iki senedir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *Üçüncüsü:* Seksen senedir,

15 – Tirmizi, İstizan, bab, 31; İbn Mace, Edeb, bab, 15; Ahmed, Müsned, 3/198.

bunu da Hasen ile Fudayl bin İyad, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Otuz altı senedir, bunu da Said bin Cübeyr, İkrime ve Süddi, demişlerdir. *Beşincisi:* Otuz beş senedir, bunu da Katade demiştir, *Altıncısı:* Yetmiş senedir, bunu da Abdullah bin Şevzeb, demiştir. *Yedincisi:* On sekiz senedir, bunu da İbn İshak, demiştir.

"Ve kad ahsene bi" (bana ihsan etti)": Yani ileyye demektir ki, be, ila manasınadır. Bedv de: Düz yer manasınadır. İbn Abbas da: Bedv: Badiye, çöldür, demiştir. Onlar çadır ve davar halkı idiler, çadırda oturur, davar beslerlerdi.

"Min ba'di en nezeğaşşeytanu beyni ve beyne ihveti": Yani efsede (bozdu) demektir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Nezeğa beynehüm yenzağu denir ki, bozmak ve tahrik etmektir. Bazıları da ze'yi meksur okur ve yenziğu, der. "Şüphesiz Rabbim dilediği şeyi lütfeder": Yani işlerin inceliğini bilir. Biz de "latîf"in manasını En'am: 102'de şerh etmiş bulunuyoruz.

Eğer: "Yusuf arka arkaya beş nimete kondu, neden sadece zindandan bahs etmekle yetindi, kuyuyu da zikretmesi gerekmez miydi, ki en çetini o idi?" denilirse, bunun cevabı birkaç yöndendir:

Birincisi: O kuyuyu nezaketinden dolayı zikretmedi, çünkü kardeşlerine o yaptıkları şeyi hatırlatmak istemedi ve: "Bugün size kınama yoktur" dedi.

İkincisi: O kuyudan köleliğe çıktı, zindandan ise krallığa, bunu zikretmek nimeti yad etmek için daha uygundu.

Üçüncüsü: Zindanda kalması kendisi için ceza idi, kuyu ise öyle değildi. Kendini affettiği için Allah'a şükretti.

Siyer alimleri şöyle demişlerdir: Yakup, Mısır'a geldikten sonra orada yirmi dört yıl kalmıştır. Bazıları da: On yedi yıl, en rahat bir hayat sürdü, demiştir. Öleceği zaman Şam'da babası İshak'ın yanına defnedilmesi için Yusuf'a vasiyet etti; o da yerine getirdi. O zaman yüz kırk yedi yaşında idi. Sonra Yusuf, cennete özlem duydu ve dünyanın fani olduğunu bildiği için ölümü istedi. İbn Abbas ile Katade ise şöyle demişlerdir: Ondan önce hiçbir peygamber ölümü istemedi, kendisi ise: "Rabbim, bana mülk verdin" dedi. Yani Mısır mülkünü demek istedi. "Bana rüyaların tabirini öğrettin": Bunun da tefsiri, Yusuf: 6'da geçmiştir.

Ayette geçen "min" edatı hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, zaittir, dolgu maddesidir. *İkincisi:* Parça bildirmek içindir. Çünkü mülkün tamamı ve rüya tabirinin hepsi ona verilmedi.

"Ey göklerin ve yerin Yaratıcısı": Bunu da: En'am: 6'da şerh etmiş bulunuyoruz. "Benim sahibim sensin": Yani işlerimi gören sensin. "Müslüman olarak canımı al": İbn Abbas: Beni onun üzerinde öldürünceye kadar İslam'ı benden çekip alma, demek istemiştir, demiştir. İbn Akil de şöyle derdi. Yusuf ölümü temenni etmedi, ancak canımı alacağın zaman Müslüman olarak al, dedi. Şeyh de: Doğrusu budur, demiştir.

"Beni salihlere kavuştur": Mana: Beni onların derecelerine ulaştır, demektir. Onların kim oldukları hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar cennetliklerdir, bunu da İkrime, demiştir.

İkincisi: Ataları İbrahim, İshak ve Yakup'tur, bunu da Dahhak, demiştir. Şöyle demişler; Yusuf öleceği zaman Yahuda'yı vasi tayin etti ve öyle öldü. İnsanlar onu nereye defnedecekleri hususunda anlaşamadılar; herkes bereketine nail olmak için kendi mahallesine gömülmesini istedi. Sonra bereketi herkese yetişsin diye onu Nil'e defnetmeye karar verdiler. Onu mermerden bir sandukaya koydular. Musa aleyhisselam onu Mısır'dan çıkarken taşıdı ve Kenan toprağına defnetti. Hasen Basri de: Yusuf, yüz yirmi yaşında vefat etti, demiştir. Mukatil ise onun Yakub'un ardından iki sene sonra vefat ettiğini söylemiştir.

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ اِلَيْكَۚ
وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ اَجْمَعُٓوا اَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ ﴿١٠٢﴾

102 – Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Sen onlar (kardeşleri) işlerine karar verip tuzak kurarlarken yanlarında değildin.

"Bunlar gayb haberlerindendir": Yani Yusuf ve kardeşleri hakkında anlattığımız şeyler, senin için gaip sayılan haberlerdendir; Allah onu sana peygamberliğine delil olmak üzere indirdi. "Sen onların yanında değildin": Yani Yusuf'un kardeşlerinin yanında, demektir. "İşlerine karar verirlerken": Yani onu kuyuya atmaya azmettikleri zaman. "Onlar tuzak kuruyorlardı": Yusuf'a. Bunda Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'in gerçek peygamber olduğuna delil vardır; çünkü o, kıssaya şahit olmamıştı, kitap da okumamıştı. İnsanı aciz bırakan bu harika kelamla bunu anlatınca onun vahiy ile olduğunu göstermiştir.

وَمَٓا اَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٠٣﴾
وَمَا تَسْـَٔلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۜ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَم۪ينَ ﴿١٠٤﴾

103 – Ne kadar çaba göstersen de insanların çoğu mü'minler değildir.

104 – Sen onlardan buna karşı bir ücret istemiyorsun. O, alemler için ancak bir öğüttür.

"Ne kadar çaba göstersen de insanların çoğu mü'minler değildir": İbn Enbari şöyle demiştir: Kureyşlilerle Yahudiler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Yusuf ve kardeşlerinin kıssasını sordular; o da onlara açık ve anlaşılır şekilde cevap verdi. O ise onların İslamlarına sebep olacağını umuyordu. Onlarsa umudunu boşa çıkardılar. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem buna üzüldü, Allah Teala da onu bu ayetle teselli etti. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Sen onları hidayet etmeye ne kadar hırs göstersen de insanların çoğu inanmazlar. "Sen onlardan buna karşı istemiyorsun": Yani Kur'an'a, onu okumaya ve onları hidayet etmene karşı, "bir ücret istemiyorsun. "O, alemler için ancak bir öğüttür": O onların ıslah ve kurtuluşları için öğütten başka bir şey değildir.

وَكَاَيِّنْ مِنْ اٰيَةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ
عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾

105 – Göklerde ve yerde nice ayet vardır ki üzerinden yüz çevirerek geçerler.

"Keeyyin": Nice, demektir. "Ayet": İse Göklerde ve yerde Allah'ın birliğini gösteren alamet ve delil demektir. "Onlardan geçerler": Yani düşünmeden ve ibret almadan onları geçer giderler, demektir.

وَمَا يُؤْمِنُ اَكْثَرُهُمْ بِاللّٰهِ اِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٦﴾

106 – Onların çoğu Allah'a iman etmezler. Onlar ancak müşriklerdir.

"Onların çoğu iman etmezler. Onlar ancak müşriklerdir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerdir, sonra bunun onlarla ilgili olan manasında iki görüş vardır: *Birincisi:* Onları Yaratanın ve onlara rızık verenin Allah olduğuna inanırlar, fakat O'na şirk koşarlardı. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, İkrime, Şa'bi ve Katade de böyle demişlerdir. *İkincisi:* O, Arap müşriklerinin lebbeyk duaları hakkında indi, onlar şöyle derlerdi: Lebbeyk allahümme lebbeyk la şerike leke lebbeyk, illa şeriken hüve leke, temlikuhu vema melek (buyur, Allah'ım, buyur. Buyur, senin ortağın yoktur, ancak bir ortağın vardır ki sen ona da onun sahip olduğu şeylere de sahipsin) derlerdi. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar Hıristiyanlardır; Onları Yaratan'ın ve rızıklarını verenin Allah olduğuna inanırlar, bununla beraber O'na şirk koşarlar. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar münafıklardır; zahiren insanlara gösteriş için iman ederlerdi, içlerinden ise inkar ederlerdi. Bunu da Hasen, demiştir.

Eğer: "Müşrikleri nasıl imanla niteledi?" denirse,

Cevap şöyledir: Ondan maksat gerçek iman değildir; mana şöyledir: Onların çoğu, dilleriyle iman etseler de, müşriklerdir.

أَفَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ
أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٧﴾

107 – Onlar farkında olmadan Allah'ın azabından kaplayıcı bir felaket gelmesinden yahut kıyametin ansızın gelmesinden emin mi oldular?

"Allah'ın azabından kaplayıcı bir felaket gelmesinden emin mi oldular (ğaşiyetün min azabillah... bağteten)?": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Ğaşiye: Çul gibi kaplayan demektir. Bağteten ise: Ansızın beklenmeyen şey manasınadır.

قُلْ هٰذِهِ
سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ
اللّٰهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٨﴾

108 – De ki: Benim yolum budur: Allah'a basiretle davet ediyorum. Ben de... Bana tabi olanlar da... Allah'ı tenzih ederim. Ben müşriklerden değilim.

"De ki. Benim yolum budur (kul hazihi sebili)": Ey Muhammed. Müşriklere de ki: Davet ettiğim ve benim üzerinde bulunduğum çığır benim yolumdur, yani benim sünnetim ve metodumdur. Sebil: Müzekker de müennes de olur. Bunu Al-i İmran: 195'te zikretmiş bulunuyoruz. "Allah'a basiretle davet ediyorum": Yani yakîn üzere demektir. İbn Enbari şöyle demiştir: Hiçbir Müslüman aziz ve celil olan Allah'a davetten hali değildir; çünkü o, Kur'an okuduğu zaman içindeki şeyle Allah'a davet etmiş olur. Kelamın, "ilallah"ta tamam olması caizdir. Sonra yeni söze başladı ve: Ben de... Bana tabi olanlar da..." dedi.

"Allah'ı tenzih ederim": Mana şöyledir: Allah'ı şirk koştukları şeylerden tenzih etmek için, sübhanallah, de.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ
إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى أَفَلَمْ يَسِيرُوا
فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠٩﴾

109 – Senden önce ancak kentler halkından birtakım erkekleri (peygamberler olarak) gönderdik. Yeryüzünde dolaşmadılar mı ki kendilerinden öncekilerin akıbeti nasıl oldu, görsünler? Gerçekten ahiret yurdu sakınanlar için daha hayırlıdır. Aklınızı çalıştırmıyor musunuz?

"Senden önce ancak birtakım erkekler gönderdik": Bu: "Allah bir melek göndermeli değil miydi?" sözleri üzerine indi; mana şöyledir: Seni elçi olarak göndermemizden nasıl şaşıyorlar; diğer peygamberler de senin gibidirler? "Yuhi ileyhim": Hafs, Asım'dan rivayet ederek, nunla "nuhi" okumuştur. Kentlerden maksat da: Şehirlerdir. Hasen de şöyle demiştir: Allah ne çöl halkından ne cinlerden ne de kadınlardan peygamber göndermemiştir. Katade şöyle demiştir: Çünkü şehir halkı çöl ve çadır halkından daha bilgili ve daha akıllı (uslu)durlar.

"Yeryüzünde dolaşmadılar mı?": Yani senin peygamberliğini inkar eden müşrikler. "Görsünler": İnanmayan milletlerin ölüm yerlerine baksınlar da ondan ibret alsınlar. "Gerçekten ahiret yurdu":

Yani cennet, "daha hayırlıdır": Dünyadan. "Sakınanlar için": Yani şirkten. Ferra şöyle demiştir: Dâr (yurt) ahirete muzaf kılınmıştır ki o da ahirettir; çünkü Araplar lafız farklı olursa bir şeyi kendi nefsine muzaf kılarlar; mesela: "Lehüve hakkul yekîn" *(Vakıa: 96)* kavli gibi. Hak: Yakin'in ta kendisidir. Eteytükel âmel evvel ve yevmel hamis de böyledir (sana geçen sene ve Perşembe günü geldim).

"Efela takılun": Aklınızı çalıştırmıyor musunuz?: Medine halkı, İbn Amir, Hafs, Mufaddal ve Yakup, te ile: "Takılun" okumuşlar; diğerleri ise, ye ile (yakılun) okumuşlardır. Mana da şöyledir: Bunu akıl edip de inanmıyorlar mı?

حَتّٰىٓ اِذَا اسْتَيْـَٔسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوٓا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَٓاءَهُمْ
نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَٓاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١١٠﴾

110 – Nihayet peygamberler ümitlerini kesip de yalanlandıklarını iyice anladıkları zaman, onlara yardımımız gelir. Dilediklerimiz kurtarılır. Azabımız günahkarlar topluluğundan geri çevrilmez.

"Nihayet peygamberler ümitlerini kestikleri zaman": Mana birinci ayetle ilişkilidir, takdiri şöyledir: Senden önce ancak birtakım erkekler gönderdik; onlar da kavimlerini davet ettiler; kavimleri inanmadılar, onlarsa sabrettiler, davetleri ve kavimlerinin yalanlaması uzadı, sonunda peygamberler ümitlerini kestiler. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kavimlerinin tasdikinden ümitlerini kestiler, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Kavimlerine azap edeceğimizden ümitlerini kestiler, bunu da Mücahit, demiştir. "Ve zannu ennehüm kad küzibu": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, şeddeli zal ve mazmum kâf ile: "Küzzibu" okumuşlardır. Mana da şöyledir: Peygamberler yalanlandıklarını iyice bildiler. O zaman bu zan yakîn manasına olur. Bu da Hasen, Ata ve Katade'nin görüşleridir. Asım, Hamze ve Kisai de şeddesiz olarak. "Küzibu" okumuşlardır, mana şöyledir: Kavimleri peygambere va'd edilen yardım hususunda yalancı çıkarıldılar. Bu doğru değildir, çünkü peygamberler böyle düşünmezler. Ebu Rezin, Mücahit ve Dahhak da kâfın ve dalın fethi ve şeddesiz olarak: "Kezebu" okumuşlardır. Yani kavimleri onların yalan söylediklerini zannettiler. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Onlara yardımımız geldi": Yani peygamberlere geldi. "Fenünci men neşau": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, iki nunla, ilki şeddeli, ikincisi sakin, ye de sakin olarak: "Fenünci" okumuşlardır. İbn Amir, Ebu Bekir, Hafs, hepsi de Asım rivayetinde ve Yakup, şeddeli mim, meftuh ye ve tek nunla: "Fenücciye" okumuşlar ve: Mü'minlerin inen azaptan kurtarıldığı manasını vermişlerdir.

لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ
حَدِيثًا يُفْتَرَى وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ
كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١١١﴾

111 – Andolsun onların kıssalarında akl-ı selim sahipleri için ibret vardır. Bu (Kur'an) uydurulacak bir söz değildir, ancak önündekinin tasdiki, her şeyin açıklaması, iman eden bir topluluk için de bir rehber ve bir rahmettir.

"Andolsun onların kıssalarında vardır (lekad kane fi kasasıhim)": Yani Yusuf ve kardeşlerinin haberinde, demektir. Abdülvaris, kaf'ın meksur olduğunu rivayet etmiştir; Katade ile Ebu'l – Cevza'nın kıraati de böyledir. "ibret": Yani öğüt vardır. "Akl-ı selim sahipleri için": Bu da iki yöndendir:

Birincisi: Yusuf'un kölelikten sonra Aziz ve kral olması; çünkü ona bunu yapan, Muhammed'i de aziz etmeye ve kelimesini yüceltmeye kadirdir.

İkincisi: Düşünen bilir ki Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ümmi olduğu halde bu kıssayı Tevrat'a uygun olarak kendiliğinden meydana getiremez; bu da onun gerçek peygamber olduğunu gösterir.

"Bu uydurulacak bir söz değildir": İşaret edilen şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dır, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Geçen kıssalardır, bunu da İbn İshak, demiştir. Birinci görüşe göre: "Önündekinin tasdikidir" sözünün manası şöyle olur: Ancak o, kendinden önceki kitapların tasdikidir. "Her şeyin açıklamasıdır": Yani din işlerinden ihtiyaç duyulan her şeyin, demektir. "Bir rehberdir": Açıklamadır. "İman eden bir topluluk için rahmettir": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in getirdiği şeyleri tasdik edenler için, demektir. İkinci görüşe göre de mana şöyledir: Yusuf ve kardeşlerinin haberinden her şeyin açıklamasıdır.



13-RA'D SURESİ

43 ayettir.

İNİŞ SEBEBİ

İnişinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Mekki'dir, bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Said bin Cübeyr, Ata ve Katade böyle demişlerdir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan, onun Mekki olduğunu söylediğini rivayet etmiştir, ancak şu iki ayet hariç: "Vela yezalüllezine keferu tusibühüm bima sanau kariatün..." *(Ra'd: 31)*; "ve yekulüllezine keferu leste mürsela" *(Ra'd: 43)*.

İkincisi: Medeni'dir, bunu da Ata el – Horasani, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Cabir bin Zeyd de böyle demiştir. İbn Abbas'tan, onun Medeni olduğu, ancak iki ayetinin Mekki olduğu rivayet edilmiştir; onlar da şu ikisidir: "Velev enne Kur'anen süyyiret bihil cibalu..." *(Ra'd: 31)*; "hüvellezi yürikümül berka... lehu davetül hak" *(Ra'd: 14)*.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَالَّذ۪ٓي اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١﴾ اَللّٰهُ الَّذ۪ي رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا
ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْر۪ي لِاَجَلٍ مُسَمًّى
يُدَبِّرُ الْاَمْرَ يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَٓاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ ﴿٢﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 - Elif. Lam. Mim. Ra. Bunlar kitabın ayetleridir. Rabbinden sana indirilen gerçektir. Ancak insanların çoğu iman etmezler.

2 – Allah O'dur ki gökleri gördüğünüz gibi direksiz yarattı. Sonra da Arş'e hükümran oldu. Güneşi ve ayı boyun eğdirdi. Her biri bir süreye kadar akar. İşi idare eder, ayetleri açıklar. Belki Rabbinize kavuşacağınıza kesin inanırsınız.

"Elif. Lam. Mim. Ra": Bakara suresinde bu harflerin manaları hakkında bir miktar söz etmiş bulunuyoruz. İbn Abbas'tan özellikle bu harflerin manaları hakkında üç görüş rivayet edilmiştir:

Birincisi: Manası şöyledir: Ben bilen ve gören Allah'ım. Bunu Ebudduha ondan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Ben gören Allah'ım. Bunu da ondan Said bin Cübeyr rivayet etmiştir. *İkincisi:* Ben mülk sahibi ve Rahman olan Allah'ım. Bunu da ondan Ata rivayet etmiştir.

"Tilke ayatül kitab": "Tilke" hakkında iki görüş ve "kitap" hakkında da iki görüş vardır ki onlar da Yunus suresinin başında geçmiştir.

"Rabbinden sana indirilen o şey haktır": Yani Kur'an ve diğer vahiyler haktır, demektir. "Ancak insanların çoğu iman etmezler": İbn Abbas: Mekke halkı, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Onların iman etmeyeceklerini söyleyince, Yaratan'ı tasdik etmeyi gerektiren delili tarif edip şöyle dedi: "Allah O'dur ki gökleri direksiz yarattı" (Allahüllezi refaasemavati biğayri amedin terevneha): Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Amed, harfleri fetha ile harekelidir, bazıları da zamme ile harekelidir, demiştir. Çünkü o, amud'un çoğuludur, kıyas da böyledir. Zira dört harfli bir kelimenin üçüncüsü elif yahut ye veyahut vav olursa, bütün harfleri mazmum olarak cemi yapılır. Mesela, resul gibi ki, çoğulu: Rüsüldür, himar gibi ki, çoğulu: Humurdur. Ancak bazı isimler vardır ki onların çoğullarını hareke ve fetha ile kullanmışlardır; mesela; amud, edim ve ihab gibi ki: Edem ve üheb, demişlerdir. "Amed"in manası: Sütunlar, destekler ve payandalar, demektir. Ebu Hayve ise aynın ve mimin zammesi ile: "Biğayri umudin" okumuştur.

"Onları görüyorsunuz": Bunun üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ha zamiri, göklere racidir, mana da şöyledir: Onları direksiz görüyorsunuz. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Katade ve cumhur da böyle demişlerdir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Terevneha": Yeni bir haberdir, mana da şöyledir: Gökleri onları tutan bir dayanak olmadan yükseltti. Sonra da şöyle dedi:

"Onları görüyorsunuz": Yani bu müşahede ettiğiniz büyük olay, sizi delil getirme külfetinden kurtarır.

İkincisi: O, amed'e racidir, mana da şöyledir: Onları görmediğiniz direklerle yükseltti. Bunu Ata ile Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir. Ve şöyle demiştir: Onların Kaf dağının üzerinde direkleri vardır, ancak sizler o direkleri göremezsiniz. Mücahit ile İkrime de bu görüşe katılmışlardır. Birincisi daha doğrudur.

"Güneşi ve ayı boyun eğdirdi": Yani o ikisini onlardan murat edilen yaratılış gayesine baş eğdirdi, demektir. "Her biri belli bir süreye kadar akar": Yani belli bir vakte kadar ki, o da dünyanın yok olmasıdır. "İşi idare eder": Yani onu hikmeti ile evirip çevirir. "Ayetleri açıklar": Yani öldükten sonra diriltmeye gücü yettiğini gösteren ayetleri gözler önüne serer ki, buna kesin olarak inanasınız. Ebu Rezin, Katade ve Nahai, ikisinde de nun ile: "Nüdebbirül emre ve nüfassilül ayati" okumuşlardır.

وَهُوَ الَّذٖى مَدَّ الْاَرْضَ وَجَعَلَ فٖيهَا رَوَاسِىَ وَاَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ
فٖيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِى الَّيْلَ النَّهَارَ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٣﴾

3 – O ki yeri döşedi, onda sabit dağlar ve ırmaklar koydu. Orada meyvelerin hepsinden ikişer çift yarattı. Geceyi gündüze bürür. Şüphesiz bunda düşünen bir topluluk için deliller vardır.

"O ki yeri döşedi": İbn Abbas: Suyun üzerine serdi, demiştir.

"Onda sabit dağlar koydu": Zeccac: Sabit ve yüce dağlar, demiştir: Reseşşey'ü yersu rüsüvven denir ki: Sabit ve sağlam olmaktır. "Ve ceale fiha zevceynisneyni (onları ikişer çift kıldı)": Yani ikişer nevi yarattı. Zevc: Kendi cinsinden eşi olan tek şeydir. Müfessirler: Çift; şirin ve ekşi, tatlı ve tuzlu, beyaz ve siyah gibidir, demişlerdir.

"Geceyi gündüze bürür": Bunu da A'raf: 54'te şerh etmiş bulunuyoruz.

وَفِى الْاَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ اَعْنَابٍ
وَزَرْعٌ وَنَخٖيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقٰى بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُفَضِّلُ
بَعْضَهَا عَلٰى بَعْضٍ فِى الْاُكُلِ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾

4 – Yerde komşu kıtalar, üzüm bağları, ekinler, çatallı ve çatalsız hurmalıklar vardır ki, hepsi bir su ile sulanır. Meyvelerinde bazısını bazısına üstün kılıyoruz. Şüphesiz bunda aklını çalıştıran bir topluluk için elbette deliller vardır.

"Yerde komşu kıtalar vardır": Bunda iki görüş belirtilmiştir:

Birincisi: O; çorak yer ile bitek yerdir. Bu, ot bitirdiği halde, hemen yanı başındaki ot bitirmez. Bu da İbn Abbas, Ebu'l – Aliye, Mücahit ve Dahhak'in görüşleridir.

İkincisi: O, komşu köylerdir; bunu da Katade ile İbn Kuteybe, demişlerdir. Bu da birinci manaya yakındır.

"Ve zer'un ve nahilün": İbn Kesir, Ebu Amr ve Hafs da Asım'dan rivayetle, "ve zer'un ve nahilün sınvanun ve ğayrü sınvanın", hepsini ref ile okumuşlardır. Nafi, İbn Amir, Hamze, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, "ve zer'in ve nahilin sınvanin ve ğayri sınanin" şeklinde kesr ile okumuşlardır. Ebu Ali şöyle yorumlamıştır: Kim ref ile okursa, mana şöyledir: Yerde komşu kıtalar, bahçeler vardır ve yerde ekinler vardır. Kim de kesr ile okursa, onu a'nab'a atfeder, mana da şöyle olur: Yerde üzüm bağları, ekinler ve hurmalıklar vardır.

"Çatallı ve çatalsız (sınvanun ve ğayru sınvanin)": Bu, hurma ağacının sıfatıdır. Zeccac şöyle demiştir: Sıvan: Sınv ve sunv'ün çoğuludur. Manası da tek kök üzerinde iki, üç ve dört ağaç olmaktır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Sınvan: Kökü bir toplu ağaçtır; ğayru sınvan da: Ayrı ağaçlardır. Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar, sad'ın kesri ile "sınvanin" derler. Temim ile Kaysliler de sad'ı zamme ile telaffuz ederler.

"Tüska bimain vahid": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, te ile "tüska" ve nun ile, "nüfaddilu" okumuşlardır. Hamze ile Kisai de, yine te ile tüska okumuşlar, ancak o ikisi, kafı imale etmişlerdir. Hasen de ye ile "ve yufaddılu" okumuştur. Asım ile İbn Amir, ye ile "yuska", ve nun ile "nufaddılu" okumuşlar; hepsi de dadı kesrelemişlerdir. Halebi de Abdülvaris'ten "yufaddalu"yu yenin zammesi ve dadın fethası ile "baduha"yı da dadın ref'i ile okuduğunu rivayet etmiştir. Ferra şöyle yorumlamıştır: Kim te ile: "Tüska" okursa, zer', cennat ve nahil i müennes kabul etmiş, kim de kesre ile okursa nebt (bitki) manasını dikkate almıştır. Bütün bunlar bir su ile sulanır, yemişleri ise ekşi ve tatlı olmak üzere farklıdır; bunda da ibret vardır. Müfessirler şöyle demişler: Bir su: Yağmur suyudur, ükül ise: Meyvedir; bazısı bazısından büyüktür, bazısı bazısından üstündür, bazısı ekşi, bazısı tatlı... dır. Bunda da tabiatçıların görüşlerinin batıl olduğuna delil vardır. Çünkü eğer meyve toprağın, havanın ve suyun tabiatına göre olsa idi

sebep bir olduğu için sonucun da bir olması gerekirdi. Farklı olunca, kudret sahibi bir idarecinin varlığına delalet eder. "Şüphesiz bunda akıllarını çalıştıran bir topluluk için deliller vardır": O da buna gücü yetmeyene ibadet etmenin caiz olmayacağıdır.

وَاِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ ءَاِذَا كُنَّا تُرَابًا ءَاِنَّا لَفِي خَلْقٍ
جَدِيدٍ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَاُولٰٓئِكَ الْاَغْلَالُ
فِٓي اَعْنَاقِهِمْ وَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٥﴾

5 - Eğer şaşıyorsan, şaşılacak şey, onların: "Toprak olduğumuz zaman mı, gerçekten biz mi yeniden yaratılacağız?" sözleridir. İşte onlar Rablerini inkâr edenlerdir. İşte onların boyunlarında demirden halkalar vardır. İşte onlar ateşin yaranıdır. Onlar orada ebedi kalıcılar.

"Eğer şaşıyorsan": Yani onların yalanlamalarından ve aziz ve celil olan Allah'ın eşyayı yaratmadaki tesirli kudretini gördükten sonra fayda ve zarar vermeyen şeylere ibadetlerinden şaşıyorsan, onların öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmeleri, asıl şaşılacak şeydir. Mana şöyledir diyenler de olmuştur: Eğer bitişik toprak parçalarından ve Rabbinin bunlardaki kudretinden vakıf olduğun şeylere şaşıyorsan, onların öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmeleri de şaşılacak şeydir. Çünkü göklerin ve yerin yaratılması ile öldükten sonra dirilmenin Allah'ın kudreti için daha kolay olduğu meydana çıkmıştır.

"Eiza künna türaben": İbn Kesir ile Ebu Amr "Ayiza künna türaben âyinna" şeklinde hepsini istifhamla okumuşlardır. Ancak Ebu Amr hemzeyi med eder, sonra da sakin bir ye getirir. İbn Kesir ise metsiz hemzeden sonra sakin bir ye getirir. Nafi de, Ebu Amr gibi "Ayza" okumuş, med hususunda ondan ayrılmış ve haber tarzında (istifhamsız) olarak kesre ile "inna lefi halkın" okumuştur. Asım ile Hamze de ikisinde de iki hemze ile "eiza künna", "einna" okumuşlardır. İbn Amir de meksur hemze ile istifhamsız olarak "iza künna türaben" okumuştur. Hemze, sonra med, sonra yine hemze ile (ayınla) "'âinna" vezninde, hemze ile "âinna" okumuştur. Yine İbn Amir'den de iki hemze ile aralarında elif olmaksızın "eiza" okuduğu rivayet edilmiştir.

Ağlal: Ğull'un çoğuludur, onda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar kıyamet günündeki demir halkalardır. Bunu da çoğunluk demiştir. *İkincisi:* Onlar demir halkalar gibi boyunlara geçen amellerdir, bunu da Zeccac, demiştir.

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ
الْمَثُلَاتُ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ وَإِنَّ
رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٦﴾ وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا
أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ ﴿٧﴾
اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَى وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ
وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ ﴿٨﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ
الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ ﴿٩﴾

6 – Senden kötülüğü iyilikten önce istiyorlar. Hâlbuki kendilerinden önce ibretli cezalar geçmiştir. Şüphesiz Rabbin zulümlerine karşılık insanlar için mağfiret sahibidir. Şüphesiz Rabbin gerçekten cezası çetin olandır.

7 – Kâfirler: "Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?" derler. Sen ancak bir uyarıcısın. Her kavim için bir yol gösterici vardır.

8 – Allah; her dişinin taşıdığını, rahimlerin neyi eksilttiğini ve neyi artırdığını bilir. Her şey O'nun yanında bir ölçü iledir.

9 – Görünmeyeni ve görüneni bilendir, büyüktür, yücedir.

"Senden kötülüğü iyilikten önce isterler": Kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Mekke kâfirleri hakkında inmiştir; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den alay ederek azap getirmesini istediler. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Arap müşrikleri hakkında inmiştir, bunu da Katade demiştir.

Üçüncüsü: Nadır bin Haris: "Allah'ım, eğer bu, senin katından bir hak ise" dediği zaman inmiştir. Bunu da Mukatil, demiştir.

Kötülük ve iyilik hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Afiyetten önce azap isterler. Bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Hayırdan önce şer isterler, bunu da Katade, demiştir.

"Mesulat": Cumhur mimin fethi okumuştur; Osman, Ebu Rezin, Ebu Miclez, Said bin Cübeyr, Katade, Hasen ve İbn Ebi Able, mimin zammı ile (müsülat) okumuşlardır.

Sonra onun manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, cezalardır, bunu da İbn Abbas, demiştir: Zeccac da, mana şöyledir demiştir: Önceden onun gibi gözdağı veren azap geçmiştir, eğer öğüt alsalardı. İbn Enbari de şöyle demiştir: Müsle: Ceza çeken üzerinde kötü iz bırakan cezadır. Messele fülanün bifülanin kavlinden gelir ki burnunu veya kulağını keserek veyahut gözüne mil çekerek beden üzerinde tahribat (işkence) yapmaktır.

İkincisi: Mesulat: Allah Teala'nın onlara verdiği misallerdir. Bunu da Mücahit ile Ebu Ubeyde, demişlerdir.

"Şüphesiz Rabbin zulümlerine karşılık insanlar için mağfiret sahibidir": İbn Abbas şöyle demiştir: İman ettikleri takdirde müşriklerin suçunu bağışlayandır, şirk üzerinde ısrar edenler için azabı çetin olandır. Mukatil de şöyle demiştir: Azabı tehir etmede onların şirkinden geçendir ve azap ettiği takdirde şiddetli azap edendir.

Bazı müfessirler, bu ayetin: "Allah kendine şirk koşulmasını bağışlamaz" *(Nisa: 48)* kavli ile mensuh olduğunu söylemişlerdir ki, araştırmacı alimler, onun muhkem (mensuh olmadığını) söylemişlerdir.

"Levla ünzile aleyhi ayetün min rabbih": "Levla": Hella (olmalı değil miydi) manasınadır, istedikleri ayet de gördükleri ile ikna olmayarak Musa'nın asası ve Salih'in devesi gibi mucizelerdir. Allah Teala da şöyle dedi: "Sen ancak bir uyarıcısın": Yani Allah'ın azabından korkutucusun, senin mucizelerle bir ilişkin yoktur (Allah isterse onları indirir).

"Her kavim için bir yol gösterici (hidayet eden) vardır": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Hidayet edenden maksat, aziz ve celil olan Allah'tır. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, İkrime, Mücahit, Dahhak ve Nahai de böyle demişlerdir. O zaman mana şöyle olur: Senin görevin uyarmaktır, asıl hidayet eden Allah'tır.

İkincisi: Hidayet eden: Davet eden, demektir, bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Her kavmin uyarıcı bir peygamberi vardır.

Dördüncüsü: Hidayet eden yine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Bunu da İkrime ile Ebudduha demişlerdir. Mana da şöyledir: Sen uyarıcısın, hidayet eden Allah'tır.

Beşincisi: Hidayet eden. Ameldir, bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir.

Altıncısı: Hidayet eden; hayra ve şerre götüren önderdir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

Müfessirler sabit olmayan yoldan Said bin Cübeyr kanalıyla İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Bu ayet indiği zaman Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem elini göğsüne koydu: "Ben uyarıcıyım, dedi ve diğer eliyle de Hazreti Ali'nin omzuna işaret ederek: "Ya Ali, sen de hidayet edensin. Benden sonra seninle hidayete erişilir" dedi.[1] Musannif der ki: Bu, Rafizîlerin uydurmalarındandır.

Sonra Allah Teala öldükten sonra dirilmeyi kabul etmeyenleri reddederek kudretinden haber verdi ve: "Allah her dişinin ne taşıdığını bilir" dedi. Yani kan pıhtısı veya bir çiğnem et, yahut artık veya eksik, veyahut erkek ve dişi, veyahut tek, ikiz ve üçüz olduğunu bilir. "Rahimlerin neyi eksilttiğini ve artırdığını bilir": bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Eksilttiği: Dokuz aydan eksik doğum yapması, artırdığı da dokuz aydan daha uzun sürede doğum yapmasıdır. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, Dahhak, Mukatil, İbn Kuteybe ve Zeccac böyle demişlerdir.

İkincisi: Eksilttiği: Erken düşük, artırdığı da normal doğumdur. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen'den de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Eksilttiği: Hamilelikte kan kaybetmektir ki, çocuk zayıf düşer, artırdığı da kan kaybetmemektir ki çocuk iri olur. Bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Rahimlerin eksilttiği: önceden doğurduğudur, artırdığı da sonradan doğuracağıdır. Bu da Katade ile Süddi'den rivayet edilmiştir.

Her şey O'nun yanında bir ölçü iledir": Yani bir kader ve tayin iledir. Ebu Ubeyde: Şöyle demiştir: Mikdar, kader kökünden gelir ve mif'al veznindedir. İbn Abbas da: Allah her şeyi bildi ve onu inceden inceye takdir etti, demiştir.

"Görünmeyeni ve görüneni bilendir": Bunu En'am: 6'da şerh etmiş bulunuyoruz. "el – Kebir": Azîm (ulu) manasınadır. Manası da: Bu büyüklük O'nun kadrinin yüceliğinden ve yükseklik sıfatlarını hak etmesinden kaynaklanır. Binaenaleyh O, bütün büyüklerden daha büyüktür; çünkü her büyük O'nun azameti karşısında küçük kalır. Şöyle de denil-

1 – Taberi, Tefsir, 13/108.

miştir: "el - Kebir": Mahluklara benzemekten yüce olan demektir.

"el - Müteâl": İbn Kesir vasılda da vakıfta da ye ile "el - müteali" okumuştur. Abdülvaris de Ebu Amr'dan aynı şekilde rivayet etmiştir. İbn Şenbuz da, Kunbul'dan onun vakıfta ye ile okuduğunu rivayet etmiştir. Diğerleri de iki halde de ye'siz okumuşlardır. El - Müteâli, mahlukların sıfatlarından münezzeh olan demektir. Hattabi de: Bu, bazen de halkının üstünde yüce olan manasına gelir, demiştir.

سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ اَسَرَّ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهٖ
وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِالَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ ﴿١٠﴾

10 – İçinizden sözü gizleyen de onu açıklayan da, gece gizlenen de gündüz yoluna giden de (O'nca) birdir.

"Sevaen minküm": İbn Enbari şöyle demiştir: "Sevaün", müstevin yerine kullanılmıştır, mana da: İçinizden bunu yapanlar birdir, eşittir, demektir. "Sözü gizleyen": Yani onu gizleyip saklayan, "onu açıklayan": Yani ilan edip duyuran, demektir. Mana da şöyledir: Hiç şüphesiz gizli ve açık O'nun yanında birdir.

"Vemen hüve müstahfin billeyli ve saribün binnehar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Müstahfi: Gecenin karanlığına bürünendir, saribün binnehar da: Meydana çıkıp ihtiyaçları ile uğraşan demektir. Seribetil ibilü tesribü denir ki: Deve açık arazide çekip gitti, demektir. Şu beyti delil getirmişlerdir:

Bütün topluluğu damızlık hayvanlarının yanında görüyorum,
Biz ise onun yularını çözdük, o ise istediği yere gitmektedir.

Kelamın (ayetteki cümlenin) manası şöyledir: Açık ve gizli O'nun yanında birdir. Bu, çoğunluğun görüşüdür. El - Avfi, İbn Abbas'tan: "Vemen hüve müstahfin": Gece şüpheli kişi, gündüz çıkarsa, insanlara suçsuz olduğunu gösterir, dediğini rivayet etmiştir.

İkincisi: Müstahfin billeyl: Meydana çıkan, sarib binnehar da: Gizlenen demektir. Çünkü inserebel vahşü denir ki: Vahşi hayvan inine girdi, demektir. Bu, Ahfeş'in görüşüdür. Kutrub da böyle demiştir. Cerir de buna şu sözü delil getirmiştir: Hafeytüşşey'e: Bir şeyi açığa çıkarmaktır. "Ekâdu uhfiha" *(Taha: 15)* da böyledir ki, ben onu (kıyameti açığa çıkarmak üzereyim) demektir. Şöyle demiştir: Gizlenene sarib denilmesi, sereb'e yani yer altına, deliğe girmesindendir.

لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ
اِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ وَاِذَا
اَرَادَ اللّٰهُ بِقَوْمٍ سُوٓءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ
مِنْ وَالٍ ﴿١١﴾

11 – Onun önünden ve arkasından takipçileri vardır. Onu Allah'ın emrinden korurlar. Şüphesiz Allah, bir kavimdeki iyi şeyi (nimeti) kendilerindeki şeyi (güzel hali) değiştirinceye kadar değiştirmez. Allah bir topluma bir kötülük istediği zaman, onu geri çevirme yoktur. Onların O'ndan başka bir yardımcısı yoktur.

"Lehu muakkibatün": "Lehu"daki hu zamirinde dört görüş vardır:

Birincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, bunu Ebu'l – Cevza, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Dünya krallarından bir krala racidir, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: İnsana racidir, bunu da Zeccac, demiştir.

Dördüncüsü: Allah Teala'ya racidir, bunu da İbn Cerir ile Ebu Süleyman Dımeşki, zikretmiştir.

"Takipçiler"de de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar meleklerdir, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Hasen, Katade vd. de böyle demişlerdir. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: İnsanı takip eden, biri gidince diğeri gelen melekler vardır. Müfessirlerin çoğu şöyle demişlerdir: Onlar hafaza melekleridir; ikisi gündüz, ikisi de gece beklerler. Birtakım gittiği zaman arkasından başka bir takım gelir. Akşam ve sabah namazında birleşirler. İçlerinde İbn Zeyd'in de olduğu bir grup şöyle demiştir: Bu ayet özellikle Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hakkındadır; Amir bin Tufeyl ile Erbed bin Kays onu öldürmeye karar verdiler; Allah da onu ikisinden korudu ve bu ayeti indirdi.

İkinci görüş: Takipçiler kralların nöbetle bekleyen korumalarıdır. Bu da İbn Abbas ile İkrime'den rivayet edilmiştir. Dahhak da şöyle demiştir: Onlar kendilerini Allah'tan koruyan müşrik hükümdarlardır.

"Onu Allah'ın emrinden korurlar": Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: Onu Allah'ın emrinden korurlar, (fakat) buna güç yeti-

remezler. Bu: Onlar kendilerini Allah'ın emrinden korumaya çalışan müşrik krallardır, diyenlere göredir.

İkincisi: Mana şöyledir: Onların onu korumaları Allah'ın emrindendir. Bunu da İbn Abbas ile İbn Cübeyr, demişlerdir. Buna göre kelamın takdiri şöyle olur: Bu koruma, Allah'ın onlara emrettiği şeylerdendir.

Üçüncüsü: Onu Allah'ın emri ile korurlar; bunu da Hasen, Mücahit ve İkrime, demişlerdir. Lügatçiler şöyle demişlerdir: "Min" be yerine geçer; sıfat harfleri birbirinin yerine kullanılır.

Dördüncüsü: Onu cinlerden korurlar, bunu Mücahit ile Nahai demişlerdir. Ka'b de şöyle demiştir: Eğer Allah Teala sizleri yemenizde, içmenizde ve çıplak anlarınızda müvekkel (görevli) meleklerle korumasa idi, cinler sizi kuş gibi kapardı. Mücahit de şöyle demiştir: Hiçbir insan yoktur ki onu uykusunda ve uyanık iken cinlerden, insanlardan ve haşarattan koruyan görevli bir melek olmasın. Ona bir şey yapmak isterse: Geri çekil, geri çekil der; ancak kaza ve kader bunun haricindedir. Ebu Miclez de şöyle demiştir: Hazreti Ali'ye Murad kabilesinden bir adam geldi: Kendini kolla, çünkü Murad'dan bazı adamlar seni öldürmek istiyorlar, dedi. O da: Her adamın yanında iki melek vardır; onu takdir edilmeyen şeylerden korurlar. Kader geldiği zaman o ikisi geriye çekilir onu o şeyle baş başa bırakırlar ve ecel, sağlam bir kalkandır, dedi.

Beşincisi: Kelamda takdim ve tehir vardır, mana şöyledir: Onu Allah'ın emrinden koruyan takipçiler vardır. Bunu Ebu Salih ile Ferra, demişlerdir.

Altıncısı: Onu Allah'ın emri için muhafaza ederler, sonunda onu takdir edilen ne ise ona teslim ederler. Bunu Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiş ve İkrime'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiği şeyi delil getirmiştir: Melekler onu Allah'ın emrinden korurlar, kader geldiği zaman aradan çekilirler. İkrime de: Onu Allah'ın emri için muhafaza ederler, demiştir.

Yedincisi: Ona iyiliklerini ve kötülüklerini tespit ederler, bunu da İbn Cüreyc, demiştir. Ahfeş de şöyle demiştir: Muakkibat diye müennes getirmesi, onların çokluğundan dolayıdır; mesela: Nessabe (çok iyi soy bilgini), Allame (çok alim) gibi. Sonra "yahfazunehu" diyerek müzekker yapması da mananın müzekker olmasından dolayıdır.

"Şüphesiz Allah bir kavimdeki şeyi değiştirmez": Yani onlardaki nimeti çekip almaz, "kendilerindeki şeyi değiştirinceye kadar": isyanlarla amel edinceye kadar. Mukatil: Bununla Mekke kafirlerini kastetmiştir, demiştir.

"Allah bir topluma bir kötülük istediği zaman": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O azaptır. *İkincisi:* Beladır.

"Onu geri çevirme yoktur": Yani hiçbir şey onu geri çeviremez ve takipçiler ona fayda vermez. "Onlar için O'ndan başka bir yardımcı yoktur": Yani Allah'tan başka onlardan azap ve belayı savacak bir dost yoktur, demektir.

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا
وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ ﴿١٢﴾

12 – O (Allah) ki size şimşeği korku ve ümit vermek için gösterir ve ağır bulutlar peyda eder.

"O ki size şimşeği korku ve ümit vermek için gösterir": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, yolcuyu korkutmak ve yerliyi ümitlendirmek içindir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Katade de şöyle demiştir: Yolcu onun eziyet ve meşakkatinden korkar, yerli de onun faydasını umar.

İkincisi: Yıldırımlardan korkmak ve yağmuru ümit etmek için. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir; Hasen de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Yağmurun zararından korkan memleketi sindirmek ve ondan yararlanmayı umanlar için gönderir. Bunu da Zeccac, demiştir.

Dördüncüsü: Azaptan korkmak ve sevap ümit etmek için. Bunu da Maverdi zikretmiştir. İbn Zübeyr, gök gürültüsünü işittiği zaman: Kuşkusuz bu, dünya halkı için büyük bir tehdittir, derdi.

"Ağır bulutlar peyda eder": Yani su ile ağırlaşmış bulutlar yaratır. Ferra şöyle demiştir: Sehab: Her ne kadar lafzan tekil ise de o, çoğuldur, tekili de sehabe'dir. O nedenle sıfatı (olan sikal) çoğul olarak gelmiştir. Nitekim: "Müttekiine ala refrefin hudrin ve abkariyyin hisan" *(Rahman: 76)* demiş, ne ahdar ne de hasenin, dememiştir.

وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ
وَالْمَلَٰئِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا
مَنْ يَشَاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ ﴿١٣﴾

13 – Gök gürültüsü O'nun Hamdi ile tesbih eder, melekler de O'nun korkusundan. Yıldırımlar gönderir de onunla dilediği kimseyi çarpar. Onlar Allah hakkında mücadele ediyorlar. Oysa O, kuvveti çetin olandır.

"Gök gürültüsü O'nun Hamdi ile tesbih eder": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, bulutları süren meleğin adıdır, sesi de tesbihidir. Bunu Mukatil, demiştir.

İkincisi: O, işitilen sestir. Özelikle gök gürültüsünün tesbih ettiği söylenmesi, seslerin en büyüğü olmasındandır. İbn Enbari şöyle demiştir: O'nun sesten tesbih diye haber vermesi mecazdır, nitekim biri şöyle der: Sözün beni üzdü, der (o da buna benzer).

"Melekler de O'nun korkusundan (velmelaiketü min hifetihi)": Bu zamirde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'a racidir, bu da çok açıktır. İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar Allah'tan korkarlar, onların korkusu insanın korkusu gibi değildir; onlar sağındaki ve solundakini bilmezler, Allah'a ibadetten başka bir şeyle meşgul olmazlar.

İkincisi: O, gök gürültüsüne racidir, bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Yıldırımlar gönderir de onunla dilediği kimseyi çarpar": Kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Erbed bin Kays ile Amir bin Tufeyl hakkında inmiştir. Bu ikisi Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler, onu öldürmek istiyorlardı. Efendimiz: "Allah'ım, ne ile istersen beni onların şerrinden koru" dedi. Erbed'e Allah Teala güneşli bir günde bir yıldırım gönderip onu yaktı. Amir'in de boğazından deve bezesi gibi bir şey çıktı, o da öyle helak oldu. Allah Teala da bu ayeti indirdi. Bu, çoğunluğun görüşüdür; İbn Cüreyc de onlara dahildir. Erbed ise Lebid bin Rebia'nın ana bir kardeşidir.

İkincisi: O, Bir adam hakkında indi, o, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: "Ya Muhammed, bana tanrını anlat; yakuttan mıdır? Altından mıdır?" dedi. O soruyu soranın üzerine bir yıldırım düşüp onu yaktı ve bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir. Mücahit de, onun bir Yahudi olduğunu söylemiştir. Enes bin Malik şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Arap Fir'avnlerinden birine onu Allah'a davet etmek üzere bir elçi gönderdi; o da elçiye: "Allah nedir? O, altından mıdır yoksa gümüşten midir veya bakırdan mıdır?" dedi. Elçi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e

dönüp durumu haber verdi. O da: "Ona dön; onu davet et" dedi. Döndü, onunla yeniden konuştu, nihayet ona üç kere gidip geldi. Onlar birbirlerine söz atarlarken Allah Teala tepesinin üzerinden bir bulut gönderdi; gök gürledi, ondan bir yıldırım çıktı, adamın tepesine düştü, yakıp götürdü. Bu ayet de bunun üzerine indi.

Üçüncüsü: O, Kur'an'ı inkar eden ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i yalanlayan bir adam hakkında indi; Allah da ona bir yıldırım gönderip onu helak etti. Bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu Katade, demiştir.

"Onlar Allah hakkında mücadele ediyorlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın büyüklüğüne inanmıyorlar, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Allah hakkında tartışıyorlar, çünkü sözcüleri, yukarıda geçtiği gibi. "O, altından mıdır, yoksa gümüşten midir?" demişti.

"O, kuvveti çetin (acı) olandır": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Yakalaması çetindir, bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir.

İkincisi: Hilesi çetindir, düşmanlığı zordur, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir.

Üçüncüsü: Azabı çetindir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Mücahit de bir rivayette: İntikamı çetindir, demiştir. Ebu Ubeyde de: Azabı, tuzağı ve ibretlik cezası çetindir, demiş ve Şair A'şa'nın şu beytini delil getirmiştir:

O, kayın ağacının şeref gövdesinden ayrılan bir dalıdır,
İhsanı boldur, tuzağı çetindir.

Eğer ceza verirse, çok acı olur ve eğer
Bol bol ikram ederse, hiç aldırmaz.

İbn Kuteybe: Hilesi çetin ve eli ağırdır, demiştir. Mihal'in esas manası hiledir.

Dördüncüsü: Kuvveti çetin olandır, bunu da Mücahit, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Mâhaltuhu mihâlen denir ki, hangimizin daha güçlü olduğu meydana çıksın diye ona karşı koydum demektir. Mahl: Lügatte şiddet manasınadır.

Beşincisi: Kini derin olan demektir, bunu da Hasen Basri, ondan işittiğimiz çeşitli yollardan demiştir. İçlerinde İbn Enbari ile Nakkaş'ın da bulunduğu bir grup müfessir rivayet etmiştir. Bu,

Allah'ın sıfatları arasında caiz değildir. Nakkaş da şöyle demiştir: Bu, nakil ve dil bilen kimselere göre kabul edilemez bir görüştür, bunun aziz ve celil olan Allah'ın sıfatlarından bir sıfat olması caiz değildir. Bu hususta benim tercih ettiğim, Hazreti Ali'den rivayet edilen: Yakalaması çetindir manasıdır. Yani O, kafiri ve zalimi yakaladığı zaman hiçbiri O'nun azabından kaçıp kurtulamaz, demektir.

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطِ
كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ
إِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴿١٤﴾

14 – Hak davet O'nundur. O'ndan başka ibadet ettikleri şeyler, onlara hiçbir şeyle cevap vermezler. Ancak suyun, ağzına ulaşması için (uzaktan) iki avucunu açana suyun cevap vermesi gibi cevap verirler ki, o (su) ona asla ulaşmaz. Kafirlerin duası ancak sapıklık içindedir.

"Hak davet O'nundur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, kelime-i tevhittir, o da: Lailahe illallah'tır. Bunu Hazreti Ali, İbn Abbas ve cumhur, demişlerdir. Mana da şöyledir: Halkından hak davet O'nundur. Davet hakka muzaf kılınmıştır, çünkü lafızlar farklıdır.

İkincisi: Aziz ve celil olan Allah haktır; kim O'na davet ederse, hakka davet etmiş olur. Bunu da Hasen Basri, demiştir.

"O'ndan başka ibadet ettikleri şeyler": Yani ilahlar diye dua ettikleri putlar, demektir. Ebu Ubeyde, mana şöyledir, demiştir: O'ndan başka dua ettikleri şeyler.

"La yestecibune lehüm": Yani onlara cevap vermezler, demektir.

"Ancak ellerini suya uzatana suyun cevap verdiği gibi cevap verirler": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, susuz kimsedir, su eline gelsin diye elini kuyuya uzatandır ki su ona asla ulaşmaz. Bunu Hazreti Ali ile Ata, demişlerdir.

İkincisi: O susuz kimsedir ki ellerini suyun içine koymuştur, onları kaldırmamaktadır. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, susuz kimsedir ki hayalini uzaktan suyun içinde görmekte ve ona yetişmek istemektedir ki ona ulaşamayacaktır. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O, dili ile suya yalvaran ve eliyle ona işaret e kimsedir ki su ona asla gelmeyecektir. Bunu da Mücahit, demişt

Beşincisi: O, suyu alıp ağzına götürmek için avuçlarını açan l sedir, bu hiçbir zaman olmayacaktır. Araplar: Bulamayacağı bir arayan, uzaktan elini suya uzatan gibidir, derler. Şu beyti kanıt g mişlerdir:

Ben ve siz ve size duyduğum şevk,
Elini parmak uçlarının taşımadığı suya uzatan gibidir.

Burada geçen: Lem tesikhu: Taşımadığı demektir. Vesk: Yükt

Bir başkası da şöyle demiştir:

Sabahleyin kalktım ki benimle onun arasındaki sevgi,
Uzaktan elini suya uzatan gibidir.

Bu, Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe'nin görüşüdür.

"Kafirlerin duası ancak sapıklık içindedir": Bunda da iki g vardır:

Birincisi: Kafirlerin Rablerine ettiği dua ancak sapıklık içind çünkü sesleri perdeyi delip de Allah'a yetişemez. Bunu Dahhak, Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Kafirlerin putlara ibadeti ancak hüsran içindedi batıldır. Bunu da Mukatil, demiştir.

وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ ﴿١٥﴾

15 – Göklerde ve yerde kim varsa (onlar) ve gölgeleri, ister mez O'na sabah akşam secde eder.

"Göklerde kim varsa": Göklerdekiler melekler, yerdekile mü'minler, demektir. "Tav'an ve kerhen": İster istemez, demekt

İstemeyerek secde etmelerinin manasında da üç görüş vardı

Birincisi: O, İslam'a kılıç korkusuyla girenin secdesidir. Bun İbn Zeyd, demiştir.

İkincisi: O, kafirin gölgesinin secdesidir, bunu da Mukatil, dem

Üçüncüsü: İstemeyenin secde etmesi; zillet gösterip Allah'ın irade buyurduğu afiyet, hastalık, zenginlik ve fakirlik gibi şe boyun bükmesidir.

"Gölgeleri de": Yani isteyerek ve istemeyerek secde edenlerin gesi de secde eder, demektir. Gölgenin secde etmesi: Bir tarafta

tarafa hareket edip uzayıp kısalarak emrine boyun eğmesidir. İbn Enbari şöyle demiştir: Dilciler şöyle derler: Zıl (gölge), sabahları güneşin yayılması ile uzayan gölgedir. Fey' ise: Güneş yukarı çekildikten sonra kısalandır. Ona fey' denilmesi, güneş yayılmadan önceki duruma dönmesindendir. Bundan başkasına zıl denir; mesela insanın gölgesi, duvarın gölgesi, elbisenin gölgesi ve ağacın gölgesi gibi.

Şair Humeyd bin Sevr de şöyle demiştir:

Ne kuşluk vakti serin bir gölge elde edebilirsin
Ne de akşam üzeri güneşli bir yer bulabilirsin.

Şair Lebid de şöyle demiştir:

Koyu gölge hoşuna gittiği sırada,
Birden üzerine güneş doğup onu sildi.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Ey Tudıh vadisindeki üç ovalar,
Sizin gölgelerinizi çok özledim.

Şöyle de denilmiştir: Kafir Allah'tan başkasına secde eder, gölgesi ise Allah'a secde eder. Ğuduv ve âsâl kelimelerinin manasını ise A'raf: 7'de şerh etmiş bulunuyoruz.

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِؕ قُلِ اللّٰهُؕ قُلْ اَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ
نَفْعًا وَلَا ضَرًّاؕ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَص۪يرُۙ اَمْ هَلْ تَسْتَوِي
الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُۚ اَمْ جَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِه۪ فَتَشَابَهَ
الْخَلْقُ عَلَيْهِمْؕ قُلِ اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿١٦﴾

16 - De ki. "Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" "Allah" de. De ki: 'O'ndan başka kendi nefislerine ne yarar ne de zarar verme imkanına sahip olmayan dostlar mı edindiniz? De ki: "Körle gören bir olur mu? Yahut karanlıklarla nur bir olur mu?" Yoksa Allah'a O'nun yaratması gibi yaratan ortaklar koştular da yaratma onlara benzer mi geldi? De ki: "Allah her şeyin yaratıcısıdır. O, tektir, kahhardır.

"De ki: "Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" "Allah" de": Neden soru

da cevap da aynı merkezden geldi? Çünkü müşrikler her şeyi yaratanın Allah olduğunu inkar etmezlerdi. İnkar etmeyince, sanki kendileri cevap vermiş gibi oldular. Sonra onları: "De ki: O'ndan başka dostlar mı?" edindiniz kavli ile susturdu, yani onları dostlar edinip onlara ibadet ettiniz; hâlbuki onların kendi nefislerine ne bir faydaları ne de bir zararları vardır: Artık başkalarına nasıl bunu yapacaklar? Sonra putlara tapanla Allah'a tapan için bir misal getirip şöyle dedi: "De ki: Hiç körle gören bir olur mu?". Yani müşrikle mü'min bir olur mu? "Yahut karanlıklarla nur bir olur mu (em hel testevizzulumatu vennur)?": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek te ile: "Testevi" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, ye ile: "Yestevi" okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Müennes okumak güzeldir, çünkü fail müennestir. Müzekker de caizdir, çünkü onun müennesliği hakiki değildir. Zulumat ve nurdan maksat: Şirk ile imandır. "Yoksa Allah'a ortaklar mı kıldılar?": İbn Enbari, mana şöyledir, demiştir: Allah'a ortaklar mı koştular? Onlar da O'nun gibi yarattılar da Allah'ın yaratması ile onların yaratması birbirine mi karıştı? Bu, ret manasında bir sorudur, mana da şöyledir: Vaziyet öyle değildir, bilakis iyi düşünürlerse, tek Yaratıcının Allah olduğunu ve diğerlerinin hiçbir şey yaratmadığını bilirler.

"De ki: Her şeyin Yaratıcısı Allah'tır": Zeccac şöyle demiştir: Bunu de ve bu surede sana haber verilen şeylerle gerçek yaratanın O olduğunu gösteren delillerle açıkla. Vahid ve Kahhar'ın manası da Yusuf 39'da zikretmiş bulunuyoruz.

اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَسَالَتْ اَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا
رَابِيًاۜ وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَٓاءَ حِلْيَةٍ اَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ
مِثْلُهُۜ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَۜ فَاَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَٓاءًۚ
وَاَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْاَرْضِۜ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَۜ
﴿١٧﴾ لِلَّذ۪ينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنٰىۜ وَالَّذ۪ينَ لَمْ يَسْتَج۪يبُوا لَهُ لَوْ اَنَّ
لَهُمْ مَا فِي الْاَرْضِ جَم۪يعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِه۪ۜ اُو۬لٰٓئِكَ
لَهُمْ سُٓوءُ الْحِسَابِۙ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُۜ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٨﴾

17 – (Allah) gökten su indirdi de dereler onun kadar aktı. Sel üste çıkan bir köpük yüklendi. Süs yahut eşya yapmak için ateş yakarak erittikleri şeyde de onun gibi bir köpük vardır. İşte Allah hakkı ve batılı böyle örneklendirir. Köpüğe gelince, atılarak gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince, yerde kalır. Allah misalleri böyle açıklar.

18 – Rablerine icabet eden kimseler için en güzeli vardır. O'na icabet etmeyenler de, eğer yeryüzündeki şeyler ve bir o kadarı kendilerinin olsa, (azaptan kurtulmak için) onu feda ederlerdi. İşte onlar için hesabın kötüsü vardır. Onların barınakları cehennemdir. O ne kötü yataktır!

"Allah gökten su indirdi": Yani yağmur indirdi, demektir. "Fesalet evdiyetün": Evdiye, vadi'nin çoğuludur, o da iki dağ arasında suyun birikip sel olduğu açık yerdir. "Onun kadar": Yani taşıdığı kadar demektir; eğer vadi küçük ise su az olur, eğer geniş ise çok olur. Hasen, İbn Cübeyr, Ebu'l – Aliye, Eyyub, İbn Yamur ve Ebu Hatim de, Yakup'tan rivayet ederek, sakin dal ile "bikadriha" okumuşlardır. "Dereler aktı" sözünde ise mecaz (tolerans) vardır; mana: Suları aktı (salet miyahüha) demektir. Bu durumda muzaf hazfedilmiştir. "Bikaderiha" kavli de öyledir ki, suyu kadar demektir. "Sel üste çıkan bir köpük yüklendi": Bu, aziz ve celil olan Allah'ın getirdiği bir misaldir. Sonra başka bir misal getirip: "Ve mimma tukıdune aleyhi finnar (ateşte erittiğiniz şeyde de köpük vardır" dedi. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, te ile: "Tukıdune" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, ye ile okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Kim te ile okursa, yukarıda hitap sigası geçmiş olmasındandır, o da: "Kul efettehaztüm" kavlidir. Herkese dönük bir hitap olması da caizdir. Kim de ye ile okursa yukarıda: "Em cealu lillahi şürekae" kavlinin gaip sigası ile geçmesindendir.

"Üzerine ateş yaktıkları şeyden": Bu da ateşe girip eritilen madenlerdir. "Süs aramak için": Yani altın ve gümüş gibi süs aramak için demektir. "Yahut eşya": Bundan da demir, tunç, bakır ve kurşun gibi istifade edilen kap kacak ve eşya yapılan madenler kastedilmiştir. "Onun gibi bir köpük": Yani onun da selinki gibi bir köpüğü vardır, bu da başka bir misaldir.

Kendine misal getirilen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dır, onun gökten indirilmesi suya benzetilmiş, kulların kalpleri de derelere benzetilmiştir. Onlar da yakîn ile şüphe, akıl ile cehalet gibi şeyler taşır. Yerin sudan istifade ettiği gibi

mü'min de kalbindeki şeyden istifade eder. Kafir ise Kur'an'dan yararlanamaz, çünkü şüphe ve küfür içindedir. O zaman onun Kur'an'dan elde ettiği şey, köpük gibi ve demirin kiri gibi olur ki ondan istifade edemez.

İkincisi: O, hak ile batıldır; hak yerde kalan temiz suya benzetilmiştir. Batıl da atılıp giden köpüğe benzetilmiştir. O, her ne kadar suyun üzerine çıkarsa da, eriyip gider. Batıl da öyledir; her ne kadar bazı durumlarda hakkın üzerine çıksa da Allah sonunda onu siler götürür.

Üçüncüsü: O, Allah'ın mü'min ve kafir için getirdiği misaldir: mü'minin itikadı ve ameli, istifade edilen su gibidir. Kafirin misali, itikadı ve ameli de köpük gibidir.

"İşte böyle": Yani bu anlatılan gibi, Allah hakka ve batıla misal getirir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Böylece Allah hakka misal getirir ve batıla misal getirir.

Cüfa ise: İbn Kuteybe şöyle demiştir: O, vadinin kıyıya attığı şeylerdir: Ecfetilkıdrü bizebediha denir ki: Tencere köpük atmaktır. İbn Faris de şöyle demiştir: Cüfa: Selintidir. Cefa da o kökten gelir. İbn Enbari de: Cüfa, eski ve dağınık şeydir, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Köpüğe el vurulursa, hiçbir şey olmadığı görülür.

"İnsanlara fayda veren şeye gelince": O da köpüğü atılmış su ve madenlerdir. "Yerde kalır": Ondan istifade edilir. "Kezalik" (onun gibi)": Hak da sahibine kalır.

"Rablerine icabet edenler için vardır": Yani mü'minler için vardır. "O'na icabet etmeyenler de": Yani kafirler de, demektir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: İstecebtü leke ve ecebtüke aynı manayadır, o da icabet etmektir.

"En güzeli" hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, cennettir, bunu da İbn Abbas ile cumhur demişlerdir. *İkincisi:* Hayat ve rızıktır, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Cennet ve ondan aşağı bütün hayırlardır. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

"Onu feda ederlerdi": Yani kendilerini azaptan kurtarmak için fidye verirlerdi, fakat onlardan kabul olunmaz. Hesabın kötüsü hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, amellerin tartışılmasıdır. Bunu Ebu'l – Cevza, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Nahai de şöyle demiştir: O, bütün günahtan hesaba çekilip ondan hiçbir şeyin bağışlanmamasıdır.

İkincisi: İyiliklerinin kabul edilmeyip kötülüklerinden vazgeçilmemesidir.

Üçüncüsü: Hesap anında azarlanıp paylanmaktır.

أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَى إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا
الْأَلْبَابِ ﴿١٩﴾

19 – Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse, kör gibi midir? Ancak akl-ı selim sahipleri öğüt alırlar.

"Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse, kör gibi midir?": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu ayet, Hamza ile Ebu Cehil hakkında inmiştir. "İnnema yetezekkerü": Yani ancak akıl sahipleri öğüt alır, demektir. Tezekkür: Öğüt almaktır.

الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَلَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ ﴿٢٠﴾

وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللّٰهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ
وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ ﴿٢١﴾

20 – (Akl-ı selim sahipleri) o kimselerdir ki Allah'ın sözünü yerine getirirler ve antlaşmayı bozmazlar.

21 – Onlar Allah'ın ulaştırılmasını emrettiği şeyi ulaştırırlar, Rablerinden korkarlar ve kötü hesaptan endişe ederler.

"Onlar Allah'ın sözünü yerine getirirler": Bu sözde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, insanları Adem'in belinden çıkardığı zaman onlardan aldığı sözdür.

İkincisi: Onlara emrettiği ve farz kıldığı şeylerdir. Aziz ve celil olan Allah'ın ulaştırılmasını emrettiği şeyde de üç görüş vardır ki bunların sahiplerini Bakara: 27'de belirtmiş bulunuyoruz. Kötü hesabı da az önce zikrettik.

وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ
وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَؤُنَ
بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ أُولٰئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٢﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ
يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلٰئِكَةُ

يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ ﴿٢٣﴾ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ
عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٤﴾

22 – Onlar Rablerinin yüzünü / rızasını isteyerek sabrettiler. Namazı dosdoğru kıldılar ve kendilerine rızık ettiğimiz şeylerden gizli ve açık harcadılar. Onlar kötülüğü iyilikle savarlar. İşte onlar için bu yurdun (iyi bir) sonucu vardır.

23 – (Yani) Adn cennetleri. Onlar da atalarından, zevcelerinden ve zürriyetlerinden salih olanlar da girerler. Melekler yanlarına her kapıdan girerler.

24 – "Sabrettiğiniz şeylerden dolayı selam size! Yurdun sonu ne güzel!" derler.

"Onlar sabrettiler": Yani emredildikleri şeylere sabrettiler, "Rablerinin yüzünü isteyerek": Yani rızasını arayarak. "Namazı dosdoğru kıldılar": Tam yaptılar, "kendilerine rızık ettiğimiz şeylerden harcadılar": Rızık ettiğimiz malları Allah'a itaatte kullandılar. İbn Abbas: Namazdan maksat: Beş vakit namazdır, harcamaktan maksat da: Zekattır, demiştir.

"Kötülüğü iyilikle savarlar": Bunlardan ne murat edildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Kötü ameli iyi amelle def ederler. Bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Kötülüğü iyilikle savarlar, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* Zulmü af ile savarlar, bunu da Cüveybir, demiştir. *Dördüncüsü:* Beyinsizliği akılla savarlar; birileri kendilerine cahilce davrandığı zaman ona karşı halim selim davranırlar. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir. *Beşincisi:* Günahı tövbe ile savarlar, bunu da İbn Keysan, demiştir.

"Onlar için bu yurdun iyi bir sonucu vardır": İbn Abbas: Sonunda onlar için cennet vardır, yani akibetleri cennettir, demiştir.

"Vemen salaha": İbn Ebi Able, lamın zammesiyle "saluha" okumuştur. Saluha'nın manası da iman etmektir. Zira Allah Teala mü'mine ikram ve göz aydınlığı olarak iman eden ailesini de ona katar. "Melekler yanlarına her kapıdan girerler": İbn Abbas: Allah'tan selam, armağan ve hediyelerle girerler, demiştir.

"Selam size!": Zeccac şöyle demiştir: Burada "derler" sözü söylenmemiştir, çünkü sözün akışından anlaşılmaktadır. Bu selamda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, bilinen selamdır, melek girer, selam verip çekilir. İbn Enbari şöyle demiştir: Selam verenin: Selamün aleyküm sözünde iki görüş vardır: *Birincisi:* Selam aziz ve celil olan Allah'tır. Mana da: Allah sizin üzerinizdedir, yani sizi muhafaza etmektedir, demektir. *İkincisi:* Mana şöyledir: Selam (esenlik) sizin üzerinize olsun. Bu durumda selam, selamet kelimesinin çoğuludur.

İkincisi: Bunun manası şöyledir: Allah Teala sizi kıyamet korkularından ancak dünyadaki sabrınızla selamete çıkardı.

Sabrettikleri şey hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'ın emridir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Dünya halleridir, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Dindir. *Dördüncüsü:* Fakirliktir, bu ikisi Ebu İmran el – Cevni'den rivayet edilmiştir. *Beşincisi:* O, sevgiliyi kaybetmektir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ
وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللّٰهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولٰئِكَ
لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ ﴿٢٥﴾

25 – Onlar ki Allah'ın sözünü kesinleştikten sonra bozarlar, Allah'ın ulaştırmasını emrettiği şeyi koparırlar ve yeryüzünde bozgunculuk ederler, işte onlar, onlar için lanet vardır ve yurdun kötüsü vardır.

"Onlar ki Allah'ın sözünü bozarlar": Tefsiri Bakara: 27'de geçmiş bulunuyor. Mukatil: Ehl-i kitabın kafirleri hakkında inmiştir, demiştir.

"İşte onlar, onlar için lanet vardır": Yani lanet onların üzerinedir, demektir (lam, ala manasına kullanılmıştır. Mütercim).

اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ
وَيَقْدِرُ وَفَرِحُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا
مَتَاعٌ ﴿٢٦﴾

26 – Allah dilediği kimse için rızkı genişletir ve daraltır. Onlar dünya hayatı ile sevindiler. Hâlbuki dünya hayatı ahirete nisbetle ancak bir geçimliktir.

"Allah dilediği kimse için rızkı genişletir": Yani dilediği kimseye bol verir, demektir. "Ve daraltır": Yani kıt verir, demektir. "Onlar dünya hayatı ile sevindiler": İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Mekke müşriklerini murat etmiştir; onlar dünyalığa nail olunca taşkınlık edip peygamberlere inanmadılar.

"Dünya hayatı ahirete nisbetle değildir": Yani ona kıyas edildiği zaman değildir, "ancak bir geçimliktir": Yani istifade edilip de sonra yok olan şey gibidir.

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ
يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ ﴿٢٧﴾

27 – Kafirler: "Ona Rabbinden bir ayet / mucize indirilmeli değil miydi?" derler. De ki: Şüphesiz Allah dilediği kimseyi saptırır ve döneni de kendine hidayet eder.

"Kafirler" derler: Bu ayet, Mekke müşrikleri, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den eski peygamberlerin mucizeleri gibi şeyler istedikleri zaman inmiştir. "De ki: Şüphesiz Allah dilediği kimseyi saptırır": Yani ayetler indirip de sizi onlardan delil çıkarmaktan alıkoyduğu gibi onu da hidayetten çevirir. "Döneni de kendine hidayet eder": Yani hakka döneni hidayet eder, demektir. Hakka da ancak Allah'ın dönmesini dilediği kimse döner. Sanki: Dilediğine hidayet eder, demiş gibidir.

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ
قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾
الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ ﴿٢٩﴾

28 – Onlar iman edenler ve kalpleri Allah'ın zikri ile huzur bulanlardır. Bilin ki kalpler Allah'ın zikri ile huzur bulur.

29 – Onlar o kimselerdir ki, iman ettiler ve iyi şeyler yaptılar. Hoşluk ve gidilecek güzel yer onların!

"Onlar iman edenlerdir": Bu "döndü" kavlinden bedeldir, mana da şöyledir: Allah iman edenleri hidayete eriştirir. "Kalpleri Allah'ın zikri ile huzur bulanlardır": Bu zikirde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dır. *İkincisi:* Genel olarak Allah'ın zikridir.

Huzur bulmada da iki görüş vardır:

Birincisi: O'nu sevmek ve O'nunla ünsiyet etmektir (yakınlığından memnun olmaktır).

İkincisi: O'na ısınıp O'ndan şüphe etmemektir. Allah zikredildiği zaman kalpleri iğrenenler ise öyle değildir.

"Elâ bizikrillahi (bilin ki, Allah'ın zikri)": "Elâ" ikaz ve başlama edatıdır, mana da şöyledir: Tatmin olan kalpler mü'minlerin kalpleridir, çünkü kafirin kalbi tatmin olmaz (huzuı bulmaz).

"Tuba lehüm (onlar için hoşluk vardır)": Tuba kelimesinde de sekiz görüş vardır:

Birincisi: O, cennette bir ağacın adıdır. Ebu Said el – Hudri, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir adam: "Ya Resulallah, tuba nedir?" dedi. O da şöyle dedi: O cennette bir ağaçtır ki kapladığı alan yüz seneliktir. Cennet halkının libasları onun meyve çanaklarından çıkar.[2] Ebu Hureyre de şöyle demiştir: Tuba cennette bir ağaçtır. Allah Teala ona: Kulum ne isterse ona çıkar, der. O da ona eyer ve gemi ile atlar çıkarır, yuları ile deve çıkarır. Giysilerden de ne isterse onu çıkarır. Şehr bin Havşeb de şöyle demiştir: Tuba cennette bir ağaçtır, her ağaçta ondan bir dal vardır. Cennet surunun içindedir. Bu; Atıyye, Şimr bin Atıyye, Muğis bin Sümey ve Ebu Salih'in görüşleridir.

İkincisi: O, Habeş dilinde cennetin ismidir. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Musannif şöyle demiştir: Ben Şeyhimiz Ebu Mansur'dan okudum, o da Said bin Mescuh'tan şöyle dediğini rivayet etti: Tuba: Hint dilinde cennet demektir. Onun, cennetin ismi olduğuna kail olanlardan biri de İkrime'dir. Mücahit'ten de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Onlar için tuba vardır, demek: Sevinç ve göz aydınlığı vardır, demektir. Bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Manası: Onlar için nimetler vardır, demektir. Bunu da bir rivayette İkrime demiştir. O, başka bir rivayette de: Onlara ait olan şeyler ne güzeldir, demiştir.

Beşincisi: Onlara gıpta ve neşe vardır, bunu da Said bin Cübeyr ile Dahhak demişlerdir.

Altıncısı: Onun manası: Onlar için hayır vardır, demektir. Bunu

2 – İmam Ahmed, Müsned, Ebu Said el – Hudri'den, 3/71.

da bir rivayette Nahai demiştir. O, başka bir rivayette de: O, Allah'ın onlara verdiği hayır ve ikramlardır, demiştir. Ma'mer de, Katade'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir adam bir adama: Tuba leke derse: Hayır kazandın, demektir. Bu da Arapça bir kelimedir.

Yedincisi: Onlar için güzellik vardır, demektir. Bunu da Said, Katade'den, o da Hasen'den rivayet etmiştir.

Sekizincisi: Mana şöyledir: Onlar için hoş bir yaşam vardır. "Tuba" dil bilginlerine göre: Tayyib kökünden fu'la veznindedir, bu da Zeccac'ın görüşüdür. İbn Enbari de tevili şöyledir, demiştir: İyi hal, zevkli vaziyet onlarındır. Aslı "tuyba"dır, ye sakin, makabli de mazmum olduğu için vava dönüşmüştür, nitekim "mukın"da da durum aynıdır; çünkü onun da aslı "muykın"dır. Zira o da yakîn'den alınmıştır. Zamma yeye ağır geldiğinden vava çevrilmiştir.

"Ve hüsnü meab (gidilecek güzel yer de onların)": Meab: Dönülüp gelinecek yer, demektir.

كَذٰلِكَ اَرْسَلْنَاكَ ف۪ٓي اُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَٓا اُمَمٌ لِتَتْلُوَا۬ عَلَيْهِمُ
الَّذ۪ٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمٰنِۜ قُلْ هُوَ رَبّ۪ي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا
هُوَۚ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ مَتَابِ ﴿٣٠﴾

30 – Bunun gibi seni de kendilerinden önce nice ümmetlerin geçtiği bir ümmete gönderdik ki, sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Onlarsa Rahman'ı inkar ediyorlar. De ki: "O, benim Rabbimdir. O'ndan başka tanrı yoktur. Yalnız O'na tevekkül ettim ve yalnız O'nadır dönüşüm".

"Bunun gibi": Yani senden önce peygamberler gönderdiğimiz gibi, demektir.

"Onlar Rahman'ı inkar ediyorlar": İniş sebebi hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Kureyş kafirlerine: Rahman'a secde edin, dediği zaman: "Rahman da nedir?" dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Onlara: Sizin inkar ettiğiniz Rahman, benim Rabbim'dir, denildi. Bu, Dahhak'in, İbn Abbas'tan rivayet ettiği görüşüdür.

İkincisi: Onlar Hudeybiye barışında antlaşma yazmak istedikleri zaman, Hazreti Ali: Bismillahirrahmanirrahim, yazdı; Sehl bin Amr:

Biz Müseyleme'den başka Rahman bilmiyoruz, dedi. Ayet de bunun üzerine indi. Bunu Katade, İbn Cüreyc ve Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir gün Hicr'de dua ediyordu, Ebu Cehil de onu dinliyordu: Peygamberimiz: Ya Rahman, diyordu. Ebu Cehil dönüp müşriklere koştu: Muhammed bizi tanrılara dua etmekten men ediyor, o ise iki tanrıya dua ediyor, dedi. Ayet bunun üzerine indi. Bunu Ali bin Ahmed Nisaburi zikretmiştir.

"Ve ileyhi metab": Ebu Ubeyde: Bu, tübtü ileyhi'nin mastarıdır, demiştir.

وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰنًا سُيِّرَتْ
بِهِ الْجِبَالُ اَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْاَرْضُ اَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتٰى بَلْ لِلّٰهِ
الْاَمْرُ جَمِيعًا اَفَلَمْ يَا۬يْـَٔسِ الَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْ لَوْ يَشَٓاءُ اللّٰهُ لَهَدَى
النَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا
صَنَعُوا قَارِعَةٌ اَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتّٰى يَأْتِيَ وَعْدُ اللّٰهِ
اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٣١﴾ وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ
فَاَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ اَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٣٢﴾

31 – Eğer gerçekten bir Kur'an ki onunla dağlar yürütülse yahut onunla yer parçalansa yahut onunla ölüler konuşturulsa idi, (yine de iman etmezlerdi). Hayır, bütün emir Allah'ındır. İman edenler bilmediler mi ki, eğer Allah dileseydi, bütün insanlara mutlaka hidayet ederdi. Kafirlere (gelince), hep yaptıkları şeylerden dolayı Allah'ın va'di gelinceye kadar ya başlarına bir bela gelecek yahutta yurtlarının yakınına konacaktır. Şüphesiz Allah va'dinden caymaz.

32 – Andolsun, senden önceki peygamberlerle alay edildi; ben de kafirlere mühlet verdim, sonra da onları yakaladım. Cezam nasıl oldu?

"Eğer gerçekten bir Kur'an ki, onunla dağlar yürütülse idi": İniş sebebi şöyledir: Kureyş müşrikleri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Mekke'nin derelerini bize Kur'an'la genişletsen, dağlarını

uzaklaştırsan da yerine ekin eksek ve ölülerimizi diriltsen, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Zübeyr bin Avvam da şöyle demiştir: Kureyş, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Allah'a dua et de, şu dağları yürütüp bizden uzaklaştırsın ve yerden bize nehirler fışkırtsın da biz de ekelim, veyahut ölülerimizi diriltsin de onlarla konuşalım, veyahut şu kayayı altın etsin de yaz kış yolculuk etmekten kurtulalım; peygamberlerin böyle mucizeleri vardı, dediler. İşte ayet bunun üzerine indi. Ve: "Bizi mucize göndermekten men eden şey, sırf öncekilerin inanmamış olmasıdır" *(İsra: 59)* kavli indi. "Evkuttıat bihil cibalü" kavlinin manası da: Yer yarılsın da nehirler fışkırsın, demektir. "Ev küllime bihil mevta": Bu da, ölüler diriltilsinler de konuşsunlar, demektir

"Lev"in cevabında iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, atılmıştır, kelamın takdirinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Takdiri şöyledir: O, bu Kur'an olurdu, demektir. Bunu da Ferra ile İbn Kuteybe, demişlerdir. Katade de şöyle demiştir: Eğer bu, Kur'an'ınızdan başka bir Kur'an'la yapılsa idi, sizin Kur'an'ınızla yapılırdı, demektir. *İkincisi:* Takdiri şöyledir: Eğer bütün bunlar olsa idi, yine de iman etmezlerdi. Delili de şudur: "Eğer onlara melekler indirse idik... *(En'am: 111)* Bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: "Lev"in cevabı başa alınmıştır, mana da şöyledir: Onlar Rahman'ı inkar ediyorlar, ister ki biz onlara istemiş oldukları şeyleri indirelim. Bunu da yine Ferra zikretmiştir.

"Hayır, bütün emir Allah'ındır": Yani Eğer iman etmelerini dileseydi, elbette iman ederlerdi, dilemediği için de teklif ettikleri mucizeler onlara yarar sağlamaz. Sonra da bunu tekit ederek: "İman edenler bilmediler mi (efelem yey'es)?" dedi. Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: "Efelem yey'es", (efelem yetebeyyen) meydana çıkmadı mı, demektir? Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İkrime de ondan, böyle okuduğunu ve: Zannederim katip bunu uykulu iken yazmıştır, dediğini rivayet etmiştir. Bu da Mücahit, İkrime, Ebu Malik ve Mukatil'in görüşleridir.

İkincisi: "Bilmediler mi?" demektir. Bunu da Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Katade ve İbn Zeyd böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu Naha' kabilesinin lügatidir, onlar yey'es'i, bilme manasında kullanırlar. Şair de şöyle demiştir:

Onlar beni dağ yolunda esir aldıkları zaman onlara dedim ki.
Beni bilmiyor musunuz, ben Zehdem atının binicisinin oğluyum?!

Neden yey'es, (ümit kesmek) bilmek yerinde kullanılmıştır? Çünkü bir şeyi bilen ve onun hakkında yakine sahip olan, başka şeyden ümidini (alakasını) keser.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: İman edenler bir tek kişiye hidayet etmekten ümitlerini kesmişlerdir; eğer Allah dileseydi bütün insanları hidayet ederdi. Bunu da Ebu'l – Aliye demiştir.

Dördüncüsü: İman edenler, bu müşriklerin iman edeceklerinden ümit kesmediler mi? Bunu da Kisai, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bence mana şöyledir: İman edenler, Allah'ın iman etmezler diye nitelediklerinin iman etmeyeceğinden ümit kesmediler mi?

"Kafirler sürüp gidecek": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar bütün kafirlerdir, bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Mekke kafirleridir, bunu da Mukatil, demiştir.

Kaira'ya gelince, Zeccac şöyle demiştir: O, büyük bir işle inen şiddetli beladır.

Bundan da ne murat edildiği hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, gökten inen bir azaptır, bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in gönderdiği birlikler ve öncülerdir. Bunu da İkrime demiştir.

"Yahut yurtlarının yakınına konar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir, mana da şöyledir: Yahutta sen yurtlarının yakınına konarsın, ya Muhammed. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, İkrime ve Katade böyle demişlerdir.

İkincisi: O inecek olan, karia (gürültülü azap)tır. Bunu da Hasen Basri, demiştir.

"Allah'ın va'di gelinceye kadar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mekke'nin fethidir, bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Kıyamettir, bunu da Hasen Basri, demiştir.

أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَىٰ كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ قُلْ سَمُّوهُمْ
أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ أَمْ بِظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ بَلْ زُيِّنَ
لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ وَمَنْ يُضْلِلِ
اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾

33 – Kazandığı şeyle her nefsin üzerinde duran (Allah, böyle olmayan putlar) gibi midir? Onlar Allah'a ortak kıldılar / koştular. De ki: "Onların adlarını verin". Yoksa yerde bilmediğini O'na haber mi veriyorsunuz? Hayır, siz dış sözle (batıl zan ile onlara ortaklar diyorsunuz). Hayır, kafirlere tuzakları süslü gösterildi ve yoldan çevrildiler. Allah kimi saptırırsa, onun için bir yol gösterici yoktur.

"Kazandığı şeyle her nefsin üzerinde duran": Bu, aziz ve celil olan Allah'tır. Burada durmanın manası da şudur: Halkının işlerini yürütmek, rızık ve ecellerini tespit etmek ve ceza için amellerini kaydetmektir. Mana da şöyledir. Herkese, iyiliğine karşı sevap vererek ve kötülüğü ile onu yakalayarak yaptığının karşılığını veren (Allah), bu sıfatta olmayan putlar gibi midir? Ferra şöyle demiştir: Cevap verilmemiştir; çünkü mana bellidir. Bunu da: "Allah'a ortaklar koştular" sözü ile belirtmiştir. Sanki: "Böyle yapan Allah, onların ortakları gibi midir?" demiştir?

"De ki: Onların adlarını verin": Yani Eğer onlar Allah'ın ortakları iseler, Allah'a rızık veren, öldüren ve dirilten denildiği gibi onlara da hak ettikleri sıfatları ve kendilerine nispet edilen şeyleri verin. Eğer onlara bu isimler verilirse, yalan olduğu görülür.

"Yoksa O'na yeryüzünde bilmediği şeyi mi haber veriyorsunuz?": Bu öncesiyle ilişkisi olmayan bir sorudur, mana da şöyledir: Eğer onlara da Allah'ın sıfatlarını verirlerse, onlara de ki: O'na yeryüzünde ortağı olduğunu, O'nunsa ortağını bilmediğini mi haber veriyorsunuz? Eğer olsa idi bilirdi?

"Yoksa dış (zahiri) sözle mi?": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Zanla ilgili sözle mi? Bunu Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Batılla mı? Bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Aslı ve esası olmayan sözle mi?

"Kafirlere tuzakları süslü gösterildi": İbn Abbas: Şeytan onlara küfrü süslemiştir, demiştir.

"Ve saddu anissebil": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, sadın fethi ele: "Ve saddu" okumuşlardır. Hamim Mü'min de de *(Ğafir: 37)* böyle okumuşlardır. Asım, Hamze ve Kisai de, ikisinde de zamme ile: "Ve suddu" okumuşlardır. Kim fetha ile okursa: Müslümanları çevirdiler, ya imandan ya da Beytullahil Haram'dan demek ister. Kim de zamme ile okursa: Allah onları doğru yoldan çevirdi, demek ister.

لَهُمْ عَذَابٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَشَقُّ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٣٤﴾

34 – Onlar için dünya hayatında bir azap vardır. Gerçekten ahiretin azabı daha çetindir. Onlar için Allah'tan bir koruyucu da yoktur.

"Onlar için dünya hayatında bir azap vardır": O da öldürülme, esir edilme ve hastalıktır. Bunlar onlar için dünyada azaptır, mü'minler için kefarettir. "Gerçekten ahiretin azabı daha çetindir": Yani daha çok eziyetlidir. "Onlar için Allah'tan bir koruyucu yoktur": Yani azaplarına mani olacak bir şey yoktur.

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّت۪ي وُعِدَ الْمُتَّقُونَۜ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۜ اُكُلُهَا دَٓائِمٌ
وَظِلُّهَاۜ تِلْكَ عُقْبَى الَّذ۪ينَ اتَّقَوْاۗ وَعُقْبَى الْكَافِر۪ينَ النَّارُ ﴿٣٥﴾

35 – Müttakilere va'dolunan cennetin hali şudur: Altlarından ırmaklar akar. Yemişleri ve gölgesi devamlıdır. İşte sakınanların akibeti budur. Kafirlerin akibeti ise ateştir.

"Cennetin hali": Yani sıfatı şudur; altlarından ırmaklar akar. Bu, cumhurun görüşüdür. Saleb şöyle demiştir: Mesel'in haberi kendinden önce gizlidir, mana da şöyledir: Size anlattığımız şeyde cennetin misali vardır, size hikaye ettiğimiz şeyde de cennetin haberi vardır. "Yemişleri devamlıdır": Hasen şöyle demiştir: Demek istiyor ki, onun meyveleri dünya meyveleri gibi kesilmez. "Gölgesi de": Çünkü o da zail olmaz, güneş onu silmez.

"İşte sakınanların akibeti budur": Yani işlerinin varacağı sonuç budur, demektir.

وَالَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمِنَ
الْاَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُۜ قُلْ اِنَّمَٓا اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ وَلَٓا اُشْرِكَ
بِه۪ۜ اِلَيْهِ اَدْعُوا وَاِلَيْهِ مَاٰبِ ﴿٣٦﴾

36 – Kendilerine kitap verdiklerimiz sana indirilen şeyle sevinirler. Hiziplerden kimi de onun bir kısmını inkar eder. De ki: "Ben ancak Allah'a ibadet edip O'na şirk koşmamakla emrolundum. Yalnız O'na dua ederim. Dönüşüm de yalnız O'nadır.

"Kendilerine kitap verdiklerimiz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar, Yahudilerden Müslüman olanlardır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Mukatil de: Onlar Abdullah bin Selam ile arkadaşlarıdır, demiştir.

İkincisi: Onlar, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Yahudi ve Hıristiyanlardan ehl-i kitabın mü'minleridir. Bunu da Maverdi zikretmiştir. Ona indirilen de: Kur'an'dır. Müslümanlar buna sevinip onu tasdik ettiler. Ehl-i kitabın mü'minleri de buna sevindiler. Çünkü o, kendi yanlarındakini tasdik etti. Şöyle de denilmiştir: Abdullah bin Selam ile onunla beraber Müslüman olanlar, Rahman'ın Tevrat'ta çok zikredilip de Kur'an'da az zikredilmesinden üzüldüler; Rahman'ın zikri inince sevindiler, müşrikler de onu inkar ettiler. Bu ayet de bunun üzerine indi.

Hizipler ise: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e düşmanlıkta birlik olan kafirlerdir. Onların hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu Katade, demiştir. *İkincisi:* Onlar Yahudiler, Hıristiyanlar ve Mecusilerdir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Üçüncüsü:* Ümeyye oğulları, Müğire oğulları ve Talha bin Abdüluzza ailesidir. Bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* Kureyş kafirleridir. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

İnkar ettikleri o kısım hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Rahman'ın, öldükten sonra dirilmenin ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in zikredilmesidir. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Onlar Resul'ün gönderilmesini kitaplarında gördüler, peygamberliğini ise inkar ettiler.

Üçüncüsü: Onlar, onun doğruluğunu bildiler, tasdikini kabul etmediler. Bu ikisini Maverdi, zikretmiştir.

وَكَذَٰلِكَ أَنزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا ۚ
وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُم بَعْدَمَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ
مِنَ اللَّهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ ﴿٣٧﴾

37 – Böylece onu Arapça bir hüküm olarak indirdik. Andolsun, eğer sana ilim geldikten sonra onların keyiflerine uyarsan, senin için Allah'tan ne bir dost ne de bir koruyucu yoktur.

"Böylece onu indirdik": Yani peygamberlere kendi dilleriyle kitaplar indirdiğimiz gibi sana da Kur'an'ı indirdik. "Arapça bir hüküm olarak": İbn Abbas: Ondaki farzları irade etmiştir, demiştir. Ebu Ubeyde de: Arapça bir din olarak, demiştir.

"Eğer onların keyiflerine uyarsan": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Beytülmukaddes'e yönelerek kıldığın namazında, "sana ilim geldikten sonra": Kıblenin Kâbe olduğuna dair. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Atan İbrahim'in dini ile ilgili olarak seni davet ettikleri şeyi kabulde. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Senin için Allah'tan ne bir dost yoktur": Yani seni Allah'ın azabından koruyacak bir yakın yoktur. "Ne bir koruyucu yoktur": Seni himaye edecek biri yoktur.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ
وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ
إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾

38 – Andolsun senden önce de peygamberler gönderdik ve onlar için zevceler ve zürriyetler kıldık. Bir peygamber için Allah'ın izni olmadan bir mucize getirmek olmaz. Her ecelin bir yazgısı vardır.

"Andolsun senden önce de peygamberler gönderdik": Ayetin iniş sebebi şudur: Yahudiler, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i çok evlenmekle ayıpladılar ve: Eğer peygamber olsa idi peygamberlik onu çok evlilikten alıkoyardı, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Ayetin manası şöyledir: Senden önceki peygamberler de insan idiler, onların da eşleri ve zürriyetleri, yani evlatları vardı. "Bir peygamber için Allah'ın izni olmadan bir mucize getirmek olmaz": Yani emri olmadan, demektir. Bu, ona mucize getirmesi için teklif ettikleri şeye cevaptır.

"Her ecelin bir yazgısı vardır": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Mahlukatın ecellerinden her ecel için Allah katında bir yazı vardır. Bunu Hasen, demiştir.

İkincisi: Bu ada takdim ve tehir vardır, mana şöyledir: Gökten inen her kitap için bir ecel (süre) vardır. Bunu da Dahhak ile Ferra, demişlerdir.

Üçüncüsü: Aziz ve celil olan Allah'ın takdir ettiği her ecel ve hükme bağladığı her durum için bir yazı vardır; bunu onda tespit etmiştir; bir mucize olsun veya başka bir şey olsun, ancak Allah'ın bir kitapta hükme bağladığı ecelle olur. Bu mana İbn Cerir'in görüşünden çıkarılmıştır.

يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ وَيُثْبِتُۚ وَعِنْدَهُٓ اُمُّ الْكِتَابِ ﴿٣٩﴾

39 - Allah dilediği şeyi siler de yerinde bırakır da. Ana kitap O'nun yanındadır.

"Yemhullahu ma yeşau ve yüsbit": İbn Kesir, Ebu Amr ve Asım, sakin se ve şeddesiz be ile "yüsbitü" okumuşlar; İbn Amir, Hamze ve Kisai de, şeddeli be ve meftuh se ile: "Ve yüsebbitü" okumuşlardır. Ebu Ali de, mana: Veyüsebbituhu"dur, demiştir. Birinci fiil geçişli olduğu için ikinci fi'lin ta'diyesine (mef'ul almasına) gerek kalmamıştır.

Müfessirler, siler ve yerinde bırakır ifadesinden ne murat edildiği hususunda sekiz görüş bildirerek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu; rızık, ecel, mutluluk ve bedbahtlık için geneldir. Bu; Hazreti Ömer, İbn Mes'ud, Ebu Vail, Dahhak ve İbn Cüreyc'in görüşleridir.

İkincisi: O; nasih ve mensuhtur; mensuhu siler, nasihi yerinde bırakır. Ali bin Ebi Talha, bu manayı İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, Katade, Kurazi ve İbn Zeyd de böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de: "Allah dilediğini siler": Yani Kur'an istediğini nesh eder", "tespit eder": Yani istediğini de nesh etmeden yerinde bırakır ki onlar da muhkemdir, demiştir.

Üçüncüsü: O; dilediği şeyi siler, dilediği şeyi de yerinde bırakır, ancak bedbahtlık, mutluluk, hayat ve ölüm bunun dışındadır. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Delili de, Müslim'in, "Sahih"inde Huzeyfe bin Esid'den rivayet ettiği şu hadistir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini işittim: Ana rahminde meninin üzerinden kırk beş gün geçtikten sonra görevli melek: "Erkek mi, yoksa dişi mi?" der. Allah Teala da hükme bağlar, melek de onu yazar. Sonra: "Bahtiyar mı, yoksa bedbaht mı?" der. Allah Teala da bunu hükme bağlar, melek de onu yazar. Ve: "Ameli ve eceli nasıl?" der; Allah Teala da, onu da hükme bağlar, melek de onu yazar. Sonra defter dürülür; artık ne artırılır ne de eksiltilir.[3]

---

3 - Müslim, Kitabu'l - Kader, hadis no, 2.

Dördüncüsü: Allah dilediğini siler, dilediğini tespit eder, ancak bedbahtlık ile mutluluk değiştirilmez. Bunu da Mücahit, demiştir.

Beşincisi: Eceli geleni siler, eceli gelmeyeni de yerinde bırakır. Bunu da Hasen, demiştir.

Altıncısı: Kullarının günahlarından dilediğini silip bağışlar, dilediğini de yerinde bırakır, bağışlamaz. Bu da Said bin Cübeyr'den rivayet edilmiştir.

Yedincisi: Dilediğini tövbe ile siler, yerine iyilikler tespit eder. Bunu da İkrime, demiştir.

Sekizincisi: İçinde ne sevap ne de azap olmayan şeyi hafaza meleklerinin divanından (kütüğünden) siler; içinde sevap ve azap olan şeyi kaydeder. Bunu da Dahhak ile Ebu Salih, demişlerdir. İbn Saib de şöyle demiştir: Bütün sözler yazılır, Perşembe günü olunca içinde sevap ve azap olmayanlar atılır, mesela: Yedim, içtim, girdim, çıktım gibi, ancak doğru olmak şartı ile. İçinde sevap ve azap olan şeyler ise tespit edilir.

"Ana kitap O'nun yanındadır": Zeccac şöyle demiştir: Asıl kitaptır. Müfessirler: O da olmuş ve olacak şeylerin tespit edildiği Levh-i Mahfuzdur, demişlerdir. Ebudderda, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Teala gecenin son üç saati kalınca bir kitaba bakar, ki kendisinden başka kimse ona bakamaz, dilediği şeyi siler, dilediği şeyi de tespit eder. İkrime, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar iki kitaptır, biri ana kitap değildir ki ondan dilediğini siler de tespit eder de. Ana kitap ise O'nun yanındadır; ondan hiçbir şey değiştirilmez.

وَإِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ
أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ ﴿٤٠﴾

40 – Onları tehdit ettiğimiz şeyin bazısını sana gösterirsek yahut seni öldürürsek, ancak sana tebliğ düşer, bize de hesap düşer.

"Onları tehdit ettiğimiz şeyin bazısını sana gösterirsek": Yani sen hayatta iken azabın bir kısmını demek istiyor. "Yahut seni öldürürsek": Onu sana göstermeden önce, sana ancak tebliğ etmek düşer, "bize de hesap düşer": Mukatil, ceza vermek, demiştir. İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan: "Sana ancak tebliğ düşer" kavlinin kılıç ayeti ve cihadın farz kılınması ile neshedildiğini rivayet etmiştir. Katade de böyle demiştir.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا وَاللَّهُ يَحْكُمُ
لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٤١﴾

41 – O toprağa gelip de onu uçlarından eksilttiğimizi görmediler mi? Allah hükmeder, hükmünün takipçisi yoktur. O, hesabı çabuk görendir.

"O toprağa gelip de onu uçlarından eksilttiğimizi görmediler mi?": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın o yerden peygamberine fethettiği kısımlardır. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan demiş; Hasen ile Dahhak da böyle demişlerdir. Mukatil de şöyle demiştir: "Görmediler mi?": Yani Mekke kafirleri. "Bizim o toprağa geldiğimizi": Yani Mekke toprağına geldiğimizi, "onu etrafından eksilttiğimizi": Yani çevresinden eksilttiğimizi, demektir.

İkincisi: O, kentin harap olup etrafındaki evlerin kalmasıdır. Bunu da İkrime İbn Abbas'tan demiş ve buna da katılmıştır.

Üçüncüsü: O, halkının ve bereketinin azalmasıdır. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Şa'bi de: Canların ve ürünlerin azalmasıdır, demiştir.

Dördüncüsü: İlim adamlarının ve seçkin halkının gitmesidir, bunu da Ata, İbn Abbas'tan demiştir.

Beşincisi: O, halkının ölmesidir, bunu da Mücahit, Ata ve Katade, demişlerdir.

"Allah hükmeder, hükmün takipçisi yoktur": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Hiç kimse onu bozmak veya eksiltmekle eleştiremez. Biz de, hesabı çabuk görmenin manasını Bakara: 202'de şerh etmiş bulunuyoruz.

وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ
كُلُّ نَفْسٍ وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٤٢﴾

42 – Kendilerinden öncekiler de tuzak kurdular. Bütün tuzak Allah'ındır. Her nefsin ne kazandığını bilir. Kafirler de yurdun sonu kimindir yakında bilecek.

"Kendilerinden öncekiler de tuzak kurdular": Yani geçmiş millet-

lerin kafirleri, peygamberlerini öldürmek için tuzak kurdular, Kureyş'in Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i öldürmek için tuzak kurması gibi. "Bütün tuzak Allah'ındır": Yani tuzak kuranların tuzağı onun yarattığı bir şeydir, O'nun dilemesi olmadıkça zarar vermez. Bunda Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i teselli ve teskin etme vardır. "Her nefsin ne kazandığını bilir": Hayır ve şerden, O'nun izni olmadan hiçbir zarar meydana gelmez. "Veseya'lemül kafirü": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr: "Vese ya'lemülkafirü" okumuşlardır. İbn Abbas da: Yani Ebu Cehil, bilecektir, demiştir. Zeccac da: Kafir burada cins ismidir, demiştir. Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, cemi kalıbı ile: "el – küffar" okumuşlardır.

"Yurdun sonu kimindir": Yani işin sonunda cennet kimindir, demektir.

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا ۚ قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ
شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِندَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴿٤٣﴾

43 – Kafirler: "Sen gönderilmiş peygamber değilsin" derler. De ki: Sizinle benim aramda şahit olarak Allah ile kendisinde kitap bilgisi olan kimse yeter".

"Kafirler derler": Bunlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır. *İkincisi:* Kureyş kafirleridir. "De ki: Şahit olarak Allah yeter": Burada şehîd, şahit manasınadır. "Benimle sizin aranızda": Açıkladığı ayetler ve benim peygamberliğimi gösteren delillerle.

"Kendisinde kitap bilgisi olan": Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudi ve Hıristiyan alimleridir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, Abdullah bin Selam'dır. Bunu da Hasen, Mücahit, İkrime, İbn Zeyd, İbn Saib ve Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar ehl-i kitaptan hakka şahitlik eden bir cemaattir; Abdullah bin Selam, Selman Farisi ve Temim Dari bunlardandır.

Dördüncüsü: O, Cebrail aleyhisselam'dır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Beşincisi: Ali bin Ebi Talib'tir, bunu da (oğlu) Muhammed bin el – Hanefiyye, demiştir.

Altıncısı: O, Bünyamin'dir, bunu da Şimr demiştir.

Yedincisi: O, Allah Teala'dır, Hasen ile Mücahit'ten rivayet edilmiş; Zeccac da bunu tercih etmiş ve: "Vemin indihi ulimel kitabu" okuyanların kıraatini delil getirmiştir ki, bu da İbn Semeyfa, İbn Ebi Able, Mücahit ve Ebu Hayve'nin kıraatidir. İbn Ebi Süreyc'in, Kisai'den rivayeti de, mimin kesri ile "ve min", dalın kesri ile "indihi", aynın zammı, lamın kesri ve mimin fethi ile "ulime", ve ref ile "el - kitabu" şeklindedir. Hasen de, mimin kesri ile "ve min", dalın kesri ile "indihi", aynın kesri ve mimin zammı ile "ilmul" ve muzafun ileyh olarak "el - kitabi" şeklinde okumuştur. Sanki: Aziz ve celil olan Allah'tan indirildi, demiş gibidir.



14-İBRAHİM SURESİ

Mekke'de inmiştir.

52 ayettir.

Mekke'de inmiştir, bu hususta ulema arasında bir ihtilaf da bilmiyoruz. Ancak İbn Abbas ile Katade'den gelen bir rivayet vardır ki onlar, iki ayetin dışında Mekki olduğunu söylemişlerdir. O iki ayet de şunlardır: "Elemtere ilellezine beddelu nimetallahi küfren" ayeti ile arkasındaki ayettir *(İbrahim: 28, 29)*.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓرٰ كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى
النُّورِ بِاِذْنِ رَبِّهِمْ اِلٰى صِرَاطِ الْعَز۪يزِ الْحَم۪يدِ ﴿١﴾ اَللّٰهِ الَّذ۪ي
لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَوَيْلٌ لِلْكَافِر۪ينَ مِنْ عَذَابٍ شَد۪يدٍ ﴿٢﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif. Lam. Ra. Bu, insanları Rablerinin izni ile karanlıklardan aydınlığa, O mutlak galip, övgüye layık (Allah)ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır.

2 – O Allah ki göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Şiddetli azaptan dolayı vay o kâfirlere!

"Elif. Lam. Ra": Bunun açıklaması Yunus: 1'de geçmiştir. "Kitabun": Zeccac, mana şöyledir demiştir: Bu, kitaptır, o kitap da: Kur'an'dır.

Karanlıklardan ve aydınlıktan ne murat edildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: Karanlıklar: Küfür (inkar)dır, aydınlık da: İmandır. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Karanlıklar: Sapıklıktır, aydınlık da: Hidayettir. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: Karanlıklar: Şek ve şüphedir, nur da: Yakîn (kesin iman)dır. Bunu da Maverdi, zikretmiştir.

"Rablerinin izni ile": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Rablerinin emriyle, demektir. Bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Rablerinin tevfiki ile, bunu da Ebu Süleyman, demiştir. *Üçüncüsü:* Bu, iznin ta kendisidir, mana da şöyledir: Sana onları öğretmeye izin vermesiyle, demektir. Bunu da Zeccac demiş ve şöyle açıklamıştır: Sonra da, aydınlığın ne olduğunu bildirip: "Mutlak galip, övgüye layık Allah'ın yoluna" demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu, Arapların şu sözü gibi bir misaldir: Celestü ila Zeydin, ilel akılil fadıli (Zeyd'in, yani akıllının ve faziletlinin yanına oturdum). "İla", durumun önemini vurgulamak için tekrar edilmiştir. Şair de bu kabilden olarak şöyle demiştir:

Ayağım uyuştuğu zaman bunu iyi edecek olanı andım,
Lübna, diye ismiyle çağırdım ve onu davet ettim,

O kimseyi davet ettim ki, eğer nefsim beni dinlese idi,
Sevgisinden onu önüne atar, işi bitirirdim.

Burada işi büyütmek için "daavtü" (davet ettim) lafzını tekrar etmiştir.

"Allahillezi lehu ma fissemavati": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, bedel olarak: "el – Hamidi lillahi" okumuşlardır. Nafi, İbn Amir, Eban ve Mufaddal da, yeni söz başı olarak: "el – hamidi. Allahu" okumuşlardır. Ayetin lafızlarının manası da yukarıda geçmiştir.

الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَوٰةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ
وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا اُولٰٓئِكَ فِي ضَلَالٍ
بَعِيدٍ ﴿٣﴾ وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ

لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ
الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٤﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسٰى بِآيَاتِنَا
أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ
بِأَيَّامِ اللّٰهِ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٥﴾
وَإِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنْجٰيكُمْ
مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ
أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذٰلِكُمْ بَلَاءٌ
مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٦﴾

3 – Onlar ki dünya hayatını ahirete tercih ederler, (insanları) Allah'ın yolundan çevirirler ve onda bir eğrilik ararlar. İşte onlar uzak bir sapıklık içindedir.

4 – Biz her peygamberi ancak kavminin dili ile gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) açıklasın. Böylece Allah dilediği kimseyi saptırır ve dilediği kimseyi de hidayete erdirir. O, mutlak galip, hikmet sahibidir.

5 – Musa'yı, kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara Allah'ın günlerini hatırlat, diye ayetlerimizle gönderdik. Şüphesiz bunda her çok sabreden, çok şükreden için gerçek ibretler vardır.

6 – Hani Musa, kavmine şöyle demişti: Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Çünkü sizi Fir'avn hanedanından kurtarmıştı. Size azabın kötüsünü reva görüyor; oğullarınızı kesiyor ve kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunda da Rabbinizden size büyük bir imtihan vardı.

"Onlar ki dünya hayatını tercih ederler": Yani onu yeğlerler, demektir. "Ahirete": İbn Abbas şöyle demiştir: Ahiret işini önemsemeyerek acele ile dünyalığı alırlar.

"Allah'ın yolundan çevirirler": Yani insanları O'nun dinine girmekten alıkoyarlar. "Onda bir eğrilik ararlar": Bunu da Al-i İmran: 99'da şerh etmiş bulunuyoruz.

"İşte onlar bir sapıklık içindedirler": Haktan kaçan bir sapıklık, demektir. "Uzak": Doğrudan uzak demektir.

"Kavminin dili ile": Yani kendi lügatleri ile demektir. İbn Enbari şöyle demiştir: Araplara göre lügat: Konuşulan sözdür. Bu, leğattairü yelğu, sözünden alınmıştır ki, kuş alaca karanlıkta seslenmektir. Ebu Reca, Ebu'l – Mütevekkil ve Cahderi, lamın ve sinin ref'i, elifsiz olarak. "İlla bilüsüni kavmihi" okumuşlar; Ebu'l – Cevza ile Ebu İmran da, lamın kesri, sinin sükunu ve elifsiz olarak: "Bilisni kavmihi" okumuşlardır.

"Onlara açıklaması için": Yani kendisi ile gönderileni açıklasın da onlar da anlasınlar, diye. Bu ayet indi, çünkü Kureyş: Ne oluyor, bütün kitaplar başka dillerde iniyor da bu, Arapça'dır, demişlerdi.

"En ahric kavmeke": Zeccac şöyle demiştir: "En" açıklama edatıdır, mana da şöyledir: Ona: Kavmini çıkar, dedik. Karanlıklarla aydınlığın açıklaması da, Bakara: 257'de geçmiş bulunuyor.

"Onlara Allah'ın günlerini hatırlat": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar, Allah'ın nimetleridir. Bunu da Übey bin Ka'b, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiş;[1] Mücahit, Katade ve İbn Kuteybe de böyle demişlerdir.

İkincisi: Onlar, kendilerinden önceki milletlerin başlarına gelen olaylardır, bunu da İbn Zeyd, İbn Saib ve Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği günler ile Nuh, Ad ve Semud kavimlerine gazap ettiği günlerdir. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Şüphesiz bunda": Yani bu hatırlatmada, "her çok sabreden için gerçek ibretler vardır": Yani Allah'a itaate ve isyanından kaçınmaya sabredenler için, demektir. "Çok şükredenler": Yani nimetlerine, demektir. Sabbar: Çok sabreden, şekur da: Çok şükreden, demektir. Neden özellikle bunlar için ibretler vardır, dedi? Çünkü ancak bunlar ondan yararlanırlar. Bundan ötesi de Bakara: 49'da şerhedilmiş durumdadır.

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ
لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ ﴿٧﴾ وَقَالَ

1 – Ahmed, Müsned, 5/121.

مُوسٰىٓ اِنْ تَكْفُرُوٓا اَنْتُمْ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ جَمٖيعًاۙ فَاِنَّ اللّٰهَ
لَغَنِيٌّ حَمٖيدٌ ﴿٨﴾ اَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِكُمْ
قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذٖينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ
اِلَّا اللّٰهُ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّٓوا اَيْدِيَهُمْ
فٖٓي اَفْوَاهِهِمْ وَقَالُوٓا اِنَّا كَفَرْنَا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِهٖ وَاِنَّا
لَفٖي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَٓا اِلَيْهِ مُرٖيبٍ ﴿٩﴾ قَالَتْ رُسُلُهُمْ
اَفِي اللّٰهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ
لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۜ قَالُوٓا
اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَاۜ تُرٖيدُونَ اَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ
يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبٖينٍ ﴿١٠﴾
قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ اِنْ نَحْنُ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ
يَمُنُّ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖۜ وَمَا كَانَ لَنَٓا اَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ
اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾ وَمَا لَنَٓا
اَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينَا سُبُلَنَاۜ وَلَنَصْبِرَنَّ
عَلٰى مَٓا اٰذَيْتُمُونَاۜ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿١٢﴾
وَقَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ اَرْضِنَٓا
اَوْ لَتَعُودُنَّ فٖي مِلَّتِنَاۜ فَاَوْحٰٓى اِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ
الظَّالِمٖينَۙ ﴿١٣﴾ وَلَنُسْكِنَنَّكُمُ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْۜ ذٰلِكَ لِمَنْ
خَافَ مَقَامٖي وَخَافَ وَعٖيدِ ﴿١٤﴾

7 – Hatırlayın, Rabbiniz şöyle bildirmişti: "Andolsun, eğer şükrederseniz (nimetimi) mutlaka artırırım. Andolsun, eğer nankörlük ederseniz şüphesiz azabım pek çetindir".

8 – Musa şöyle dedi: "Eğer siz ve bütün yeryüzündekiler nankörlük ederseniz, şüphesiz Allah zengindir, övgüye layıktır".

9 – Sizden öncekilerin, Nuh, Ad, Semud kavimlerinin ve onlardan sonrakilerin – ki onları ancak Allah bilir – haberi size gelmedi mi? Peygamberleri onlara açık kanıtlar getirdiler; onlar ellerini ağızlarına götürüp: "Şüphesiz biz sizinle gönderilen o şeyi inkar ettik ve şüphesiz biz, bizi davet ettiğiniz o şeyden kuşku verici bir şüphe içindeyiz" dediler.

10 – Peygamberleri de: "Göklerin ve yerin yaratıcısı Allah'ta şüphe mi var? O sizi günahlarınızı bağışlamak ve sizi belli bir süreye kadar ertelemek için çağırıyor" dediler. Onlar da: "Siz ancak bizim gibi bir insansınız. Bizi atalarımızın ibadet ettikleri şeyden çevirmek istiyorsunuz. Öyleyse bize açık bir kanıt getirin" dediler.

11 – Peygamberleri de onlara: "Biz ancak sizin gibi bir insanız; ancak Allah kullarından dilediğine ihsan eder. Allah'ın izni olmadan size bir kanıt getirmemiz söz konusu değildir. Mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsinler" dediler.

12 – Biz neden Allah'a tevekkül etmeyelim ki, O bize yollarımızı göstermiştir? Bize ettiğiniz eziyetlere mutlaka sabredeceğiz. Tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkül etsinler".

13 – Kafirler peygamberlerine şöyle dediler: "Ya sizi toprağımızdan mutlaka çıkaracağız yahutta dinimize dönersiniz". Bunun üzerine Rableri de onlara: "Zalimleri mutlaka helak edeceğiz" diye vahyetti.

14 – "Elbette sizi onlardan sonra o toprağa yerleştireceğiz. Bu, huzurumda durmaktan korkanlar ve tehdidimden korkanlar içindir".

"Ve iz teezzene Rabbüküm": Bu, A'raf: 167'de anlatılmıştır.

"Andolsun eğer şükrederseniz mutlaka artırırım": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Eğer nimetlerime şükrederseniz, taatimi mutlaka artırırım. Bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Eğer nimet vermeme şükrederseniz mutlaka lütfumu artırırım, bunu da Rebi demiştir.

Üçüncüsü: Eğer beni birlerseniz, ben de dünyada hayrınızı artırırım. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Andolsun eğer nankörlük ederseniz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, tevhidi inkar etmektir. *İkincisi:* Nimetleri inkar etmektir.

"Şüphesiz Allah zengindir, övgüye layıktır": Yani halkına muhtaç değildir, fiillerinde övülendir; çünkü O, ya lütuf olarak vermiştir, ya da adalet etmiştir.

"Onları ancak Allah bilir": İbn Enbari şöyle demiştir: Sayılarını ancak O bilir; kaldı ki Allah Teala Araplardan ve başkalarından öyle milletler helak etmiştir ki haberleri kesilmiş, izleri silinmiştir. Onları Allah'tan başka kimse bilmez.

"Ellerini ağızlarına götürdüler": Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: Onlar, öfkelerinden parmaklarını ısırdılar, bunu İbn Mes'ud ile İbn Zeyd, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Burada "fi", "ila" manasındadır, kelamın anlamı da şöyledir: Kin ve öfkelerinden dolayı ellerini ısırdılar. Nitekim şair de bu kabilden olarak şöyle demiştir:

Onlar hasetçiyi sinirlendirdiler, öyle ki on parmağını ısırdı.

Şair el – Hüzeli'nin şu şiiri de öyledir:

Isırarak parmaklarını bitirdi,
Sonunda inciğini ısırmaya başladı.

Demek istiyor ki: Bütün parmaklarını yedi, sonunda kolun inciğini ısırmaya başladı.

İkincisi: Onlar Resulullah'a gelip de, Resulullah da: Ben Resul'üm deyince, ona sus, dediler ve onu reddetmek ve yalanlamak için parmaklarını kendi ağızlarına götürdüler. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar Allah'ın kitabını dinledikleri zaman gürültü ettiler, ellerini ağızlarına götürdüler. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Onlar susturmak için ellerini peygamberlerin ağızlarının üzerine koyup kapattılar. Bunu da Hasen, demiştir.

Beşincisi: Onlar ağızlarıyla yalanladılar ve sözlerini reddettiler. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

Altıncısı: Bu, bir misaldir, manası da şöyledir: Onlar kabul etmeleri istenen haktan vazgeçtiler ve ona iman etmediler. Redde fülanün yedehu ila fihi, denir ki: Susup cevap vermemektir. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Yedincisi: Kabul ettikleri takdirde Allah'tan nimet olacak şeyleri reddettiler. Bu durumda eydi, eyadi (nimetler) manasına, "fi" de "be" manasına olur. Anlam da şöyledir: Nimetleri ağızlarıyla reddettiler. Bunu Ferra, demiş ve şöyle yorumlamıştır: Araplardan "fi"yi be yerinde kullananları görüyoruz: Edhalekallahu bilcenneti derler ki, filcenneti demek isterler (Allah seni cennete koysun). Birileri bana şöyle bir beyit okudu:

Ona sokakta bulunan bir çocuk olarak rağbet ediyorum,
Ancak ben Senbes kabilesine rağbet etmem.

Kendi kızını kastederek erğabu fiha demiş, erğabu biha demek istemiştir. Senbes de kabilenin adıdır.

"Şüphesiz biz size indirilen o şeyi inkar ettik": Yani sizin iddianıza göre gönderildiğiniz şeyi inkar ettik, yoksa onların gönderildiklerini ikrar etmiş değillerdir. Ayetin kalan kısmının tefsiri de, Hud: 62'de geçmiştir. "Peygamberleri: "Allah'ta şüphe mi var?" dediler": Bu, ret manasına bir istifhamdır, mana da: Allah'ta, yani O'nun birliğinde şüphe yoktur, demektir. "Sizi çağırıyor": Peygamberler ve kitaplarla, " sizi günahlarınızdan bağışlaması için": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Min" edatı zaittir, tıpkı: "Fema minküm min ahadin anhu hacizin" *(Hakka: 47)* kavlinde olduğu gibi. Ebu Zueyb de şöyle demiştir:

Ey Kadın, sen ondan şikayet ettiğin zaman seni iki kat sevgi ile cezalandırdım,
Seni benden önce iki kat cezalandıran olmamıştır.

Burada: Min ahadin geçmişse de ahadün demektir. "Sizi belli bir süreye kadar ertelemesi için": O da ölümdür, mana da: Size acele ile azap etmez, demektir. "Kalu = dediler": Yani peygamberler, "in entüm": Yani siz değilsiniz, demektir. "Ancak bizim gibi bir insansınız": Yani sizin bize bir üstünlüğünüz yoktur. Ayette geçen sultan: Kanıt, manasınadır. Peygamberler de dediler: "Biz de ancak sizin gibi insanız": Böylece bunu itiraf ettiler. "Ancak Allah kullarından dilediğine ihsan eder": Yani peygamberliği ve risaleti kastediyorlar. "Allah'ın izni olmadan size bir kanıt getirmemiz söz konusu değildir": Yani bunu kendiliğimizden yapamayız, demektir.

"O, bize yollarımızı göstermiştir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bize doğru yolumuzu açıklamıştır. *İkincisi:* Bize tevekkül yolunu tarif etmiştir. Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'e bu ve benzerlerinin anlatılması, Efendimizin sabırda öncekilere uyması ve başlarından geçen maceraları bilmesi içindir.

"Zalimleri mutlaka helak edeceğiz": Yani kafirleri peygamberlerle helak edeceğiz. "Onlardan sonra": Helaklerinin ardından demektir. "Zalike = bu": Yani yerleştirme "huzurumda durmaktan korkan kimse içindir": İbn Abbas: Önümde durmaktan korkan için, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Araplar bazen fi'li kendi nefislerine nispet ederler, bazen de fi'lin üzerinde gerçekleştiği nesneye nispet ederler; mesela: Kad nedimtü ala darbi (nefse nispet) iyyake ve nedimtü ala darbike (nesneye nispet) derler ki: Seni dövdüğüme pişman oldum, demektir. "Ve tec'alune rizkaküm" *(Vakıa: 82)* kavli de böyledir ki, rızki iyyaküm, demektir (nefse nispet).

"Ve hafe vaidi": Yakup iki halde de (vasılda da vakıfta da) yeyi ispat etmiş (vaîdî) okumuş, Verş de vasılda onu izlemiştir.

وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ
جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿١٥﴾ مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ
صَدِيدٍ ﴿١٦﴾ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ
مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ ﴿١٧﴾

15 – Fetih istediler. Her inatçı zorba da perişan oldu.

16 – Onun arkasında da cehennem var. İrinli bir sudan içirilir.

17 – Onu yutmaya çalışır, fakat neredeyse boğazından geçiremez. Ölüm ona her yerden / taraftan gelir de ölmez. Onun arkasında da ağır bir azap vardır.

"Fetih istediler": Yani yardım istediler. İbn Abbas, Mücahit, İkrime, Humeyd ve İbn Muhaysın, emir kipi olarak tenin kesresiyle: "Vesteftihu" (fetih isteyin) okumuşlardır.

Fetih isteyenlerin kim olduğu hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar peygamberlerdir. Bunu İbn Abbas, Mücahit ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: Onlar kafirlerdir; fetih istemeleri de azap istemeleridir; mesela: "Rabbimiz bize payımızı acele ver" *(Sad: 16)* ve: "Eğer bu senin katından bir hak ise..." demeleri gibi. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

"Her inatçı zorba da perişan oldu": İbn Saib: Dua anında hüsrana uğradı, demiştir. Mukatil de: Azap indiği zaman hüsrana uğradı, demiş-

tir. Ebu Süleyman Dımeşki de: İcabetten mahrum kaldı, demiştir. Cebbar ile anîd'in manasını da Hud: 59'da şerh etmiş bulunuyoruz.

"Vemin veraihi cehennem (onun arkasında cehennem vardır)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Vera, ön manasınadır. İbn Abbas: Önünde cehennem vardır şeklinde murat etmiştir, demiştir. Ebu Ubeyde de: "Min veraihi": Önünde vardır, demiştir. El – Mevtü min veraike, denir ki, önünde ölüm var, demektir. Misal olarak şu beyti getirmiştir:

Mervan oğulları onları dinleyeceğimi ve onlara itaat edeceğimi mi sanıyor?
Benim kavmim Temimdir, önümde de çöl vardır.

İkincisi: O, "ba'de = sonra" manasınadır. İbn Enbari: "Min veraihi", umutsuzluğunun ardında cehennem vardır, demiştir. "Hâbe" umutsuzluğu gösterir, ondan kinayedir. "Vera" kelimesi "sonra – ba'd" manasına alınmıştır.

Nitekim Şair Nabiğa da şöyle demiştir:

Yemin ettim, nefsin için şüphe bırakmadım,
Allah'tan (yeminden) sonra bir kimse için gidecek yer yoktur.

Veraallahi demekle, ba'dallahi demek istemiştir. Vera arka ve ön manalarına gelir; çünkü önündeki şey, gözden kaybolduğu zaman arka olur.

Şair de şöyle demiştir:

Eğer ölümüm gecikirse, önümde
Sıkı kavranmış değnekten başka ne vardır?

Zeccac şöyle demiştir: Vera, bazı dilcilerin dediği gibi zıt anlamlar içeren kelimelerden değildir. Sa'leb'e: "Neden öne vera denilir?" diye sordular; o da şöyle dedi: Vera ister önünde olsun, isterse arkanda olsun, gözünden kaybolan şeye denir. Ferra da şöyle demiştir: Bu, ancak günler, geceler ve zaman gibi vakit birimlerinde caiz olur; Veraeke berdün şedidün, ve beyne yedeyke berdün şedidün (arkanda / önünde şiddetli soğuk vardır), denilir. Ama önünde duran bir adam için: Hüve veraeke ve arkanda duran adam için: Hüve beyne yedeyke, diyemezsin.

"İrinli bir sudan içirilir": İkrime, Mücahit ve dilciler: Sadid: İrin ve kandır, demişler. Bunu da Katade demiştir; o, kafirin derisi ile etinin arasından çıkan şeydir. Kurazi de: O, cehennem halkının atık suyudur; o da zina edenlerin cinsel organlarından akan sıvıdır. İbn Kuteybe de, mana şöyledir, demiştir: Onlara su yerine irin içirtilir.

Bunun teşbih üzere söylenmiş olması da caizdir: Yani onlara içirilen su irin gibidir.

"Yetecerrauhu": Tecerru içilecek şeyi yudum yudum içmeye çalışmaktır, onu bir seferde içemez; çünkü ondan hiç hoşlanmamaktadır; onu içmekten ikrah etmektedir.

"Onu neredeyse boğazından geçiremez": Yani onu yutamaz; Sâğa leyeşşey'ü ve esağtuhu denir ki, boğazımdan kolay geçti, demektir. Ebu Ümame, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ona yaklaştırılır, ondan tiksinir; daha yaklaştırıldığı zaman yüzünü kavurur ve başının postu yere düşer. Onu içtiği zaman bağırsaklarını doğrar, öyle ki arkasından çıkar.[2]

"Ölüm ona gelir": Yani ölümün kaygısı, sıkıntısı ve acısı ona gelir, "her taraftan": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Vücudundaki bütün kıllardan, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Süfyan Sevri de: Her damardan, demiştir. İbn Cüreyc de şöyle demiştir: Canı gırtlağına takılır; ağzından çıkmaz ki ölsün, geri yerine dönmez ki rahat etsin.

İkincisi: Her taraftan; üstünden ve altından, sağından ve solundan, arkasından ve önünden gelir. Yine bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: O, ateşte kafirin başına gelen belalardır ki (Allah Teala) ona ölüm demiştir. Bunu da Ahfeş, demiştir.

"Oysa o ölecek değildir": Yani hayatın kesilip atılacağı ölüm değildir. "Onun arkasından da": Yani o azaptan sonra da vardır. İbn Saib: İrinin arkasından vardır, demiştir. "Ağır bir azap": İbrahim Teymi de: Cehennemde ebedi kalma kararından sonra, demiştir. Ğalîz de: Ağır ve çetin, demektir.

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ
اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا
كَسَبُوا عَلَى شَيْءٍ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ﴿١٨﴾

18 – Rablerini inkar edenlerin hali şöyledir: Onların amelleri fırtınalı bir günde rüzgarın savurduğu bir kül gibidir. Kazandıkları şeyden hiçbir şeye güç yetiremezler. İşte uzak sapıklık budur.

---

2 - İmam Ahmed, Müsned, 5/265.

"Rablerini inkar edenlerin hali şöyledir": Ferra şöyle demiştir: Mesel (ha) kelimesi onlara izafe edilmiş, aslında amellerindir, mana da: Kafirlerin amellerinin misali şöyledir, demektir. Şu ayet de öyledir: "Allah'a karşı yalan söyleyenleri kıyamet gününde görürsün ki yüzleri kap karadır" *(Zümer: 60)*. Yani yüzlerini görürsün, demektir. Asıf, irapta yevme'ye tabi kılınmış; aslında rüzgara aittir. Bu da iki açıdan caizdir:

Birincisi: Fırtına, her ne kadar rüzgara ait ise de, gün de onunla nitelenebilir; çünkü rüzgar onda oluşmaktadır. Binaenaleyh: Soğuk gün ve sıcak gün dediğin gibi fırtınalı gün demen de caizdir.

İkincisi: Sen: Fi yevmin asıfirrihi (fırtınası esen bir günde) demek istiyor, rüzgarı atıyorsun. Çünkü o, sözün başında geçmişti. Nitekim şair de şöyle demiştir:

Zırhların iyiliği derilerimizi güldürür,

Güneşin batıp da ortalığın karardığı günde.

Kasifeşşems, demek istemiştir. Sibeveyh'ten de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu ayette söylenmeyen kelimeler vardır, mana da şöyledir: Sana anlattıklarımızdan biri de kafirlerin halidir. Sonra yeni söze başlamış ve: Onların amelleri rüzgarın savurduğu kül gibidir, demiştir. Nahai, İbn Yamur ve Cahderi, yevm kelimesini tenvinsiz olarak: "Fi yevmi asıfin" okumuşlardır. Müfessirler, ayetin manası şöyledir, demişlerdir: Müşriklerin Allah'a yaklaşmak için bütün yaptıkları şeyler, boşa gitmiştir, ondan yararlanamazlar; rüzgarın savurduğu küle benzer, ondan hiçbir şeyi elde edemezler. Onlar dünyada kazandıkları şeylerden ahirette hiçbirini ele geçiremezler, sevabını bulamazlar. "İşte uzak sapıklık budur": Yani kurtuluştan uzak, demektir.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنْ يَشَأْ
يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٩﴾ وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزِيزٍ ﴿٢٠﴾

19 - Görmedin mi, Allah gökleri ve yeri hak ile yaratmıştır. Dilerse sizi götürür ve yeni bir halk getirir.

20 - Bu da Allah'a zor değildir.

"Görmedin mi?": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Manası şöyledir: Sana haber verilmedi mi? Bunu İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Bilmedin mi? Bunu da Mukatil ile Ebu Ubeyde, demişlerdir.

"Gökleri ve yeri hak ile yaratmıştır": Müfessirler şöyle demişlerdir: Yani onları boş yere yaratmadı; onları büyük bir iş için yarattı, demektir. "Dilerse sizi götürür": İbn Abbas şöyle demiştir: Ey kafirler, Allah dilerse sizi öldürür ve sizin yerinize sizden daha hayırlı ve sizden daha itaatkâr bir kavim getirir. Bu, Mekke halkına hitaptır.

"Bu da Allah'a zor değildir": Yani O'nun için imkansız ve yapılamaz bir şey değildir.

وَبَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفَٓؤُا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوٓا
إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ
مِنْ شَيْءٍ قَالُوا لَوْ هَدٰينَا اللّٰهُ لَهَدَيْنَاكُمْ سَوَٓاءٌ عَلَيْنَٓا
أَجَزِعْنَٓا أَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ ﴿٢١﴾

21 – Hepsi Allah'ın karşısına çıktılar. Zayıflar büyüklük taslayanlara: "Şüphesiz biz size tabi idik. Şimdi bizden Allah'ın azabından (az) bir şey def edebilir misiniz?" dediler. Onlar da: "Eğer Allah bize hidayet etse idi, elbette biz de size hidayet ederdik. Artık sızlansak da sabretsek de bizim için birdir. Bizim için bir sığınak da yoktur" dediler.

"Hepsi Allah'ın huzuruna çıktılar": Lafzı mazi (geçmiş) ise de manası gelecek zamandır, anlam da şöyledir: Yeniden dirilme gününde kabirlerinden çıktılar, astlar da üstler de toplandılar. "Zayıflar dediler": Onlar da astlardır, tabi olanlardır. "Kibirlik taslayanlara": Onlar da üstlerdir. "Biz size tabi idik (inna künna leküm tebean)": Zeccac şöyle demiştir: O, tabi kelimesinin çoğuludur: Tabi ve tebe', denir, tıpkı: Gaib ve gayeb gibi. Mana da şöyledir: Bizi davet ettiğiniz şeylerde size tabi olduk.

"Şimdi bizden def edebilir misiniz?": Yani bizden uzaklaştırabilir misiniz? "Allah'ın azabından (az) bir şey". O zaman liderler derler: "Eğer Allah bize hidayet etse idi": Yani bize dünyada doğru yolu gösterse idi, biz de size gösterirdik. Demek istiyorlar ki: Allah bizi saptırdı, biz de sizi sapıklığa davet ettik. "Artık sızlansak da sabretsek de bizim için birdir": İbn Zeyd şöyle demiştir: Cehennemdekiler birbirlerine: Gelin ağlayıp yalvaralım; çünkü cennetlikler cennete ağlama ve sızlamaları ile ulaştılar, derler ve ağlar ve yalvarırlar. Bunun bir yarar sağlamadığını görünce: Gelin sabredelim; cennetlikler cennete

sabırla ulaştılar, derler ve öyle bir sabrederler ki daha onun gibisi görülmemiştir. İşte o zaman: "Sızlansak da sabretsek de bizim için birdir" derler. Malik bin Enes, Zeyd bin Eslem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yüz sene sızlandılar ve yüz sene sabrettiler. Mukatil de şöyle demiştir: Beş yüz sene sızlandılar ve beş yüz sene de sabrettiler. Biz, mahîs kelimesinin manasını Nisa suresi, ayet: 121'de şerh etmiş bulunuyoruz.

وَقَالَ الشَّيْطَانُ
لَمَّا قُضِيَ الْاَمْرُ اِنَّ اللّٰهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ
فَاَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ اِلَّا اَنْ دَعَوْتُكُمْ
فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُوا اَنْفُسَكُمْ مَا اَنَا
بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا اَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ اِنِّي كَفَرْتُ بِمَا اَشْرَكْتُمُونِ
مِنْ قَبْلُ اِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٢٢﴾ وَاُدْخِلَ
الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ
تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا بِاِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ
فِيهَا سَلَامٌ ﴿٢٣﴾

22 - Şeytan iş bitirdiği zaman şöyle dedi: "Şüphesiz Allah size hak va'detti, ben de size va'dettim, size karşı va'dimden caydım. Benim sizin üzerinizde bir yetkim yoktu; ancak sizi davet ettim; siz de bana icabet ettiniz. Öyleyse beni kınamayın; kendinizi kınayın. Ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Şüphesiz ben, daha önce beni (Allah'a) ortak koşmanızı inkar ettim. Şüphesiz zalimler için acıklı bir azap vardır".

23 - İman edip iyi şeyler yapanlar ise, içlerinde ebedi kalmak üzere, altlarından ırmaklar akan cennetlere Rablerinin izni ile girdirildi. Orada sağlık dilekleri selamdır.

"Şeytan dedi": Müfessirler: Maksat İblis'tir, demişlerdir. "İş bitirildiği zaman": Yani iş bitip de cennetlikler cennete ve cehennemlikler de cehenneme girdiği zaman, cehennemlikler toplanır, İblis'i

kınarlar. O da aralarında ayağa kalkar ve şöyle der: "Şüphesiz Allah size hak va'detti": Yani size bugünün geleceğini va'detti ve va'dini de gerçekleştirdi. "Ben de size va'dettim": Bugünün olmayacağını va'dettim. "Benim size karşı bir yetkim yoktu": Yani iddia ettiğim şeye karşı size bir kanıt açıklayamadım. Bazı müfessirler de: Ben size sahip değildim ki sizi zorlayaydım, demişlerdir. "Ancak sizi davet ettim": Bu, istisna-i munkatıdır, mana da: Fakat sizi davet ettim, demektir. "Siz de bana icabet ettiniz; öyleyse beni kınamayın, kendinizi kınayın": Çünkü bir delil olmadığı halde bana icabet ettiniz. "Ben sizi kurtaramam": Yardımınıza yetişemem. "Siz de beni kurtaramazsınız": Benim yardımıma yetişemezsiniz. Hamze ye'yi meksur olarak okumuş; diğerleri ise fetha ile okumuşlardır. Kutrub: O, yani Hamze'nin kıraati, Yerbu oğullarının lehçesidir, demiştir. İstasrahani fülanün feesrahtuhu denir ki: Benden imdat istedi, ben de yardımına koştum, demektir. "Şüphesiz ben inkar ettim": Beni dünyada Allah'a ibadete ortak etmenizi, bugün inkar ettim, demektir. "Şüphesiz zalimler": Yani müşrikler, demektir.

"Rablerinin izni ile": Yani Rablerinin emriyle demektir. "Orada sağlık dilekleri selamdır": Bunu da Yunus suresi, ayet: 10'da zikretmiş bulunuyoruz.

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً
كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ ﴿٢٤﴾
تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ
لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٥﴾

24 – Görmedin mi, Allah nasıl bir misal getirdi? Güzel söz; kökü sağlam / yerde, dalı gökte hoş bir ağaç gibidir.

25 – Meyvesini Rabbinin izni ile her zaman verir. Allah, belki öğüt alırlar diye misaller getirir.

"Görmedin mi, Allah nasıl bir misal getirdi": Müfessirler şöyle demişlerdir: Kalp gözünle görüp de benim sana bildirmemle Allah'ın nasıl bir misal verdiğini, yani bir benzetme yaptığını görmedin mi? "Güzel söz": İbn Abbas, O: Lailahe illallah kelime-i tevhididir, demiştir. "Hoş bir ağaç gibi": Yani meyvesi hoş bir ağaç gibi demektir, anlaşıldığı için meyve zikredilmemiştir.

Bu ağaçta da üç görüş vardır:

Birincisi: O, hurma ağacıdır; o, Buhari ile Müslim'in "Sahih"lerinde İbn Ömer hadisi olarak Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet edilmiştir.[3] Bunu Said bin Cübeyr de İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İbn Mes'ud, Enes bin Malik, Mücahit, İkrime, Dahhak ve diğerleri de demişlerdir.

İkincisi: O, cennette bir ağaçtır, bunu da Ebu Zabyan, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, mü'mindir; onun aslı sağlamdır; o, yeryüzünde amel eder, ameli ise göğe yükselir. "Meyvesini her zaman verir": Mü'min Allah'ı gündüzün her saatinde zikreder. Bunu Atıyye İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Kökü sağlamdır": Yerdedir. "Dalı" da: "Göklere": Yani semaya doğru yükselmektedir. Ükül: Meyve demektir. Hîn hususunda ise altı görüş vardır:

Birincisi: O, sekiz aydır, bunu aleyhisselam Efendimiz demiştir.

İkincisi: Altı aydır, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, İkrime ve Katade de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O, sabah akşamdır, bunu da Ebu Zabyan İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O, senedir, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; Mücahit ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

Beşincisi: O, iki aydır, bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir.

Altıncısı: O, sabah akşamdır ve her saattir. Bunu da İbn Cerir, demiştir.

Kim sekiz ay, derse, ağacın zahir ve batın olarak meyve yüklenmesine işaret etmiştir. Kim: Altı ay derse, meyveye durmasından devşirmesine kadar geçen süreyi dikkate almıştır. Kim: Sabah akşam derse, toplanmasına işaret etmiştir. Kim: Senedir, derse, ancak yılda bir defa meyve vermesini dikkate almıştır. Kim iki ay derse, tam olgunlaşmasını göz önüne getirmiştir. İbn Müseyyeb: Hurma ancak iki ay meyveli kalır, demiştir. Kim her saat derse, meyvesinin devamlı yenmesindendir. Katade: Meyvesi kış ve yaz yenir, demiştir. İbn Cerir de: Kışın çiçek tomurcuğu yenir, yazın da yeşil meyvesi, koruğu, tazesi ve kurusu yenir, demiştir.

İmanın hurma ile temsil edilmesindeki hikmete gelince bu da birkaç yöndendir:

---

3 – Buhari, Tefsirü sure-i İbrahim, bab, 1; Et'ime, bab, 46; Müslim, Münafikin, hadis no, 64.

Birincisi: O, çok sağlamdır, imanın mü'minin kalbindeki sağlamlığı onun sağlamlığına benzetilmiştir.

İkincisi: O, çok yüksektir, mü'minin amelinin yüksekliği onun dallarının yüksekliğine benzetilmiştir.

Üçüncüsü: Onun meyvesi her zaman bulunur; mü'minin kazandığı iman bereketi ve bütün vakitlerdeki sevabı onun çeşitleriyle beraber her zaman devşirilen meyvesine benzetilmiştir. Mü'min de her: Lailahe illallah dedikçe, sevabı göğe yükselir, sonra ona hayrı ve menfaati gelir.

Dördüncüsü: O, insana en çok benzeyen ağaçtır; çünkü bütün ağaçlar başı kesildiği zaman etraftan dal verir; ancak o böyle değildir; başı kesilirse kurur. Bir de o, aşılanmadan meyve vermez. Ayrıca o, rivayete göre Adem aleyhisselem'ın artan toprağından yaratılmıştır.

وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ
كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ ﴿٢٦﴾

26 – Kötü bir kelimenin hali de, toprağın üzerinden koparılan, sebatı olmayan kötü bir ağaç gibidir.

"Kötü bir kelimenin hali": İbn Abbas: O, şirktir, demiştir.

"Kötü bir ağaç gibidir": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, acıhıyardır, bunu da Enes bin Malik, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiş; Enes ile Mücahit de öyle demişlerdir.

İkincisi: O, kafirdir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. El – Avfi de ondan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kafirin ameli kabul olunmaz ve Allah Teala'ya yükselmez. Onun ne yerde sağlam bir kökü ne de gökte yüksek bir dalı vardır.

Üçüncüsü: O, küsküt (bağbozan) sarmaşığıdır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Bu, bir misaldir, belli bir ağaç değildir. Bunu da Ebu Zabyan, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: O, sarımsaktır, bu da yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Üctüsset": Kökünden koparıldı, kesildi, demektir. Zeccac: Üctüsset, lügatte tüm cüssesinden yakalandı, demiştir.

"Onun için bir sebat yoktur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onun kökü yoktur, yere bir damar salmamıştır.

İkincisi: Onun sebatı yoktur.

Kafirin bu ağaca benzetilmesinin manası şudur: Kafirin ne iyi bir ameli ne de güzel bir sözü göğe yükselmez; sözünün de sağlam bir aslı yoktur.

يُثَبِّتُ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِۚ وَيُضِلُّ اللّٰهُ الظَّالِمِينَۙ وَيَفْعَلُ اللّٰهُ
مَا يَشَٓاءُ ﴿٢٧﴾

27 – Allah; iman edenleri dünya hayatında ve ahirette sabit sözle sabit kılar. Allah zalimleri saptırır ve Allah dilediğini yapar.

"Allah iman edenleri sabit kılar": Yani onları sabit sözle hak üzerinde sabit kılar ki, o da lailahe illallah kelime-i tevhididir.

"Dünya hayatında ve ahirette": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Dünya hayatı: Yeryüzündeki hayat zamanıdır, ahiret de: kabirde sorgu zamanıdır. Bera bin Azib bu manaya kail olmuş ve bunu destekleyen hadisler vardır.

İkincisi: Dünya hayatı: Kabirde sorgu zamanıdır, ahiret de: Kıyamette sorgudur. Bu manaya da Tavus ile Katade kail olmuşlardır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayet kabir azabı, iki meleğin sorgusu ve Allah Teala'nın sorgu anında mü'minlere hak kelamını telkin edip onları hak üzerinde sabit kılması hakkında inmiştir. "Allah zalimleri saptırır": Yani müşrikleri saptırır, demektir. Onları bu kelimeden saptırır. "Allah dilediği şeyi yapar": Mü'minleri hidayet etmek ve kafirleri saptırmak gibi dilediği şeyi yapar.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ كُفْرًا وَاَحَلُّوا
قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِۙ ﴿٢٨﴾ جَهَنَّمَۚ يَصْلَوْنَهَاۜ وَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴿٢٩﴾

28 – Şunları görmedin mi, Allah'ın nimetini küfürle değiştirdiler ve kavimlerini helak yurduna kondurdular.

29 – Yani girecekleri cehenneme (kondururlar). Orası ne kötü karargahtır.

"Şunları görmedin mi, Allah'ın nimetini küfürle değiştirdiler": Bunların kim oldukları hakkında yedi görüş vardır:

Birincisi: Onlar Kureyş'ten en rezil Ümeyye oğulları ile Muğire oğullarıdır. Bu da Ömer bin Hattab ile Ali bin Ebu Talib'ten rivayet edilmiştir.

İkincisi: Onlar Kureyş'in münafıklarıdır. Bunu da Ebuttufeyl, Hazreti Ali'den rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Ümeyye oğulları, Muğire oğulları ve Bedir'e katılanları savaşa sürükleyen reisleridir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Mekke halkıdır, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak da böyle demiştir.

Beşincisi: Onlar, Bedir savaşına katılan müşriklerdir, bunu da Mücahit ile İbn Zeyd, demişlerdir.

Altıncısı: Onlar Kureyş kafirlerinden Bedir'de öldürülenlerdir, bunu da Said bin Cübeyr ile Ebu Malik, demişlerdir.

Yedincisi: Bu, bütün müşrikler için geneldir, bunu da Hasen, demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah'ın nimetini küfre çevirmeleri şöyledir: Allah Teala onlara Resul'ünü göndermek ve onları haremine yerleştirmekle ihsan etti; onlar ise Allah'ı ve Resul'ünü inkar ettiler, kavimlerini O'nu inkara çağırdılar; işte: "Kavimlerini helak yurduna kondurdular" kavli budur. Darul bevar helak yurdudur, sonra da onu: "Girecekleri cehennem" diyerek tefsir etti. Yani onun sıcağını çekerler, demektir. "Ve bi'sel karar": Orası ne kötü karargahtır, demektir.

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعُوا
فَاِنَّ مَصِيرَكُمْ اِلَى النَّارِ ﴿٣٠﴾

30 – (İnsanları) O'nun yolundan saptırmak için Allah'a eşler tuttular. De ki: " (Biraz) zevklenin. Şüphesiz dönüşünüz ateşedir".

"Allah'a eşler tuttular": Bunu Bakara: 22'de açıklamış bulunuyoruz. "Liyudıllu"daki lam, akibet (sonuç bildiren) lamdır; onun şerhi de Yunus: 88'de geçmiş bulunuyor. Kim ye'nin zammı ile "liyudıllu" okursa, insanları Allah'ın dininden saptırmaları için, demek istemiştir.

"De ki: "Zevklenin": Yani dünya hayatınızda, bu da onlar için tehdittir. İbn Abbas şöyle demiştir: Eğer kafir hasta olsa da uyuyamasa,

aç kalıp da yiyip içemese, yine de bu, ahirette çekeceği azabın yanında nimet sayılırdı. Eğer mü'min de en sefalı bir hayat sürse, bu da ahirette kavuşacağı nimetin yanında ıstırap olurdu.

قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا يُقٖيمُوا
الصَّلٰوةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ
اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فٖيهِ وَلَا خِلَالٌ ﴿٣١﴾ اَللّٰهُ الَّذٖي خَلَقَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَخْرَجَ بِهٖ
مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ
فِي الْبَحْرِ بِاَمْرِهٖ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْاَنْهَارَ ﴿٣٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ
الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَٓائِبَيْنِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ ﴿٣٣﴾
وَاٰتٰيكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوهُ وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ
لَا تُحْصُوهَا اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ ﴿٣٤﴾ وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ
رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا الْبَلَدَ اٰمِنًا وَاجْنُبْنٖي وَبَنِيَّ اَنْ نَعْبُدَ
الْاَصْنَامَ ﴿٣٥﴾ رَبِّ اِنَّهُنَّ اَضْلَلْنَ كَثٖيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنٖي
فَاِنَّهُ مِنّٖي وَمَنْ عَصَانٖي فَاِنَّكَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٣٦﴾

31 – İman eden kullarıma de ki: Namazı kılsınlar ve içinde ne bir alışveriş ne de dostluk olmayan gün gelmeden önce kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli ve açık harcasınlar (infak etsinler).

32 – Allah O'dur ki gökleri ve yeri yarattı, gökten su indirdi. Onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkardı. Emri ile denizde akması için gemileri size ram etti ve nehirleri de size ram etti.

33 – Güneşi ve ayı sürekli olarak size ram etti. Geceyi ve gündüzü size ram etti.

34 – (Allah) size her istediğinizden verdi. Eğer Allah'ın nimetlerini sayarsanız bitiremezsiniz. Şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür.

35 – Hatırla o zamanı ki İbrahim: "Rabbim, bu şehri emniyetli kıl ve beni de oğullarımı da putlara ibadet etmemizden uzaklaştır" demişti.

36 - "Rabbim, onlar insanlardan çoğunu saptırdılar. Artık kim bana tabi (muti) olursa, şüphesiz o, bendendir. Kim de bana asi olursa, şüphesiz sen çok bağışlayıcı, çok esirgeyicisin".

"Kul liibadiyellezine amenu (iman eden kullarıma de ki)": İbn Amir, Hamze ve Kisai, "ibadiye"nin ye'sini sakin okumuşlardır.

"Yukimussalate": Manası şöyledir: Kullarıma de ki: Namazı kılın ve infak edin, kılsınlar ve infak etsinler; iki emir atılmış ve iki cevap da bırakılmıştır. Şair de bu kabilden şöyle demiştir:

Sen nasıl bir adamsın, nasıl bir adamsın,
Savaşta: Öne kim çıkacak denildiği zaman!

Kim çıkacak denildiği zaman, sen çıkarsın, demek istemiştir. Mananın şöyle olması da caizdir: Kullarıma de ki: Namazı kılsınlar ve infak etsinler. Böylece emir kalıbından vazgeçilmiş, haber kalıbına geçilmiştir. Mananın şöyle olması da caizdir: Liyukimussalate ve liyünfiku (namazı kılsınlar ve infak etsinler). Emir lamı, kul = de lafzından dolayı atılmıştır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Hilâl: Haleltü fülanen hilalen ve muhalleten kavlinden gelir, isim de hullettir ki: Dostluk demektir.

"Nehirleri size ram etti": Yani size boyun eğdirdi, istediğiniz yere akar, onda istediğiniz yönde gemiler yüzdürürsünüz. "Güneşi ve ayı size ram etti": Onlardan istifade etmeniz ve ışıklarından aydınlanmanız için. "Daibeyn": Sürekli olarak demektir. Bitki ve diğer şeyleri ıslah etmede emrinizde çalışırlar, bundan yorulmazlar. Deub: Bir şeyin adet üzere işine devam etmesi demektir. "Geceyi size ram etti": Onda rahat etmeniz ve bedenlerinizi dinlendirmeniz için. "Gündüzü de": Geçiminizi temin etmeniz için.

"Allah size her istediğinizden verdi": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: İstediğiniz her şeyden verdi. Bunu da Hasen ile İkrime, demişlerdir.

İkincisi: İstemiş olsaydınız istediğinizin hepsinden verdi. Bunu da Ferra, demiştir.

Üçüncüsü: Her istediğiniz şeyden bir şey verdi, şey'i gizlemiştir; "ona her şeyden verilmiştir" *(Neml: 23)* kavlinde olduğu gibi ki, zamanındaki her şeyden bir şey verilmiştir, demektir. Bunu da Ahfeş, demiştir.

Dördüncüsü: İstediğiniz ve istemediğiniz her şeyden; çünkü siz güneşi, ayı, ne de doğrudan verdiği birçok nimeti istemediniz. Birinci ile yetinerek ikinciyi söylememiştir. Mesela: "Sizi sıcaktan koruyan libaslar" *(Nahl: 81)* kavli gibi (soğuktan da koruduğu söylenmemiştir. Mütercim). Bunu da İbn Enbari, demiştir.

Beşincisi: İbn Mes'ud, Ebu Rezin, İkrime, Katade, Eban da Asım'dan, Ebu Yakup da Hatim'den, bunların kıraatlerine göre izafetsiz tenvinle: "Min küllin ma" denilmiştir ki mana: Her şeyden istemediğinizi verdi, demektir. Bunu da Katade ile Dahhak, demişlerdir.

"Eğer Allah'ın nimetini sayarsanız": Yani lütuf ve ihsanını demektir. "Bitiremezsiniz": Çokluğundan dolayı onların hepsini saymayı başaramazsınız. "Şüphesiz insan": İbn Abbas: Ebu Cehil'i murat etmiştir, demiştir. Zeccac da: İnsan cins ismidir, ondan sadece kafir kastedilir, demiştir.

"Lezalumun keffar": Burada zalum: Kendisine nimet vermeyene şükredendir. Keffar da Allah Teala'nın nimetlerini inkar edendir.

"Rabbim, bu şehri emniyetli kıl": Bunun tefsiri Bakara: 126'da geçmiştir.

"Beni ve oğullarımı uzaklaştır (vecnübni ve beniyye)": Yani beni ve onları bir tarafa çek, mana da şöyledir: Beni onların ibadetinden uzak kalmada sabit eyle. "Rabbim, kuşkusuz onlar insanlardan çoğunu saptırdılar": Yani putlar saptırdılar. Onlara saptırma veya başka bir fiil isnat edilemez; ancak insanlar onların yüzünden saptıkları için sanki onlar saptırmış gibi oldu. "Kim bana tabi olursa": Tevhit dininde, "şüphesiz o bendendir": Yani o, benim milletimdendir. "Kim de bana asi olursa, şüphesiz sen çok bağışlayıcı, çok esirgeyicisin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kim bana asi olur da sonra tövbe ederse, şüphesiz sen çok bağışlayıcı, çok esirgeyicisin. Bunu da Süddi, demiştir.

İkincisi: Kim bana şirkten başka bir şeyde isyan ederse, bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir.

Üçüncüsü: Kim bana isyan eder de kafir olursa, şüphesiz sen çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicisin; tövbe ederse, onu tevhid dinine hidayet edersin. Bunu Mukatil, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Muhtemeldir ki İbrahim aleyhisselam bu duayı Allah Teala ona şirki kabul etmeyeceğini bildirmeden önce etmiştir; nitekim babası için de istiğfar etmişti.

رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ
عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَوٰةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً
مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ
يَشْكُرُونَ ﴿٣٧﴾

37 – "Ey Rabbimiz, şüphesiz ben, zürriyetimden bazısını kutsal evinin yanında ekinsiz bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz, namazı dosdoğru kılsınlar diye. Artık sen de insanların gönüllerini onlara meylettir ve onlara meyvelerden rızık ver; belki onlar şükrederler".

"Ey Rabbimiz, ben zürriyetimden bazısını yerleştirdim (min zürriyeti)": "Min" edatı hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Bazısı manasınadır, bunu da Ahfeş ile Ferra, demiştir.

İkincisi: Tekit içindir, mana da: Zürriyetimi yerleştirdim, demektir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Ekinsiz bir vadiye": Yani Mekke'ye demektir. O zamanlar orada ne ekin ne de su vardı. "Kutsal (muharrem) Ev'inin yanında": Ona haram denilmesi, haramlarının helal sayılamayacağı ve hakkının hafife alınamayacağındandır.

Eğer: Kutsal evinin yanında" demenin ne manası olur ki, o zamanlar orada ev yoktu; onu İbrahim bir müddet sonra yaptı?" denilirse,

Cevap üç türlüdür:

Birincisi: Allah Teala Beyt'in mevkiini yeri ve gökleri yarattığı günden itibaren kutsal kılmıştır. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Tufan günlerinde kaldırılmadan önceki Ev'inin yanında, demektir.

Üçüncüsü: Ezeli ilminde orada bir ev yapılacağı geçmiş olan evinin yanında demektir. Bu ikisini İbn Cerir zikretmiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle derdi: Kelamın zahiri bu duanın Beytullah yapılıp da Mekke şehir olduktan sonra edildiğini gösterir. Müfessirler ise aksi kanattedirler. İbn Ebi Necih, Mücahit'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: İbrahim aleyhisselam Şam'dan çıktı, yanında da oğlu İsmail ile annesi Hacer vardı. Cebrail de yanlarında idi. Nihayet Mekke'ye vardı, orada Mekke'nin dışında kendilerine Amalike denen birtakım

insanlar vardı. Beytullah o gün için kızıl bir tepe halinde idi. İbrahim, Cebrail'e: "Bunları burada bırakmakla mı emrolundum?" dedi. O da: Evet, dedi. Onları Hicr'in bir tarafına indirdi; Hacer'e de, orada bir çardak kurmasını emretti. Sonra da: "Ey Rabbimiz, ben zürriyetimden bir kısmını buraya yerleştirdim..." dedi. Hicaz halkı ile Ebu Amr: "İnniye eskentü" şeklinde ye'yi fetha ile okumuşlardır.

"Rabbena liyukimussalate": Bu lam'ın müteallakı (bağlı olduğu yer) hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: "Vecnübni ve beniyye en nabüdel ansam" kavline bağlıdır, mana da şöyledir: Onları putlardan uzak tut ki namazı dosdoğru kılsınlar. Bu da Mukatil'in görüşüdür.

İkincisi: Eskentü" kavline müteallıktır, mana da şöyledir: Onları Beyt'inin yanına yerleştirdim ki namazı dosdoğru kılsınlar; çünkü Beytullah namazların kıblesidir. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir": Yani insanlardan bir cemaatin kalplerini demektir.

İbn Enbari şöyle demiştir: Neden kalplere gönüller, dedi? Çünkü kalp gönüle yakın ve komşudur.

Şair İmruulkays şöyle demiştir:

(Sevgilim) bana bir (bakış) oku attı, gönlüme değdi.
Ayrılık sabahında, ben de hıncımı alamadım (karşılık veremedim).

Bir başkası da şöyle demiştir:

Sanki gönlüm her atlı geçtikçe,
Yuvasına gitmek isteyen karganın kanadı gibidir.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Gönlüm beni öyle bir aşka sürükledi ki,
Ben o uzun özleme çok sabırlıyım.

Bütün bu şairler gönül demekle, kalbi kastetmişlerdir.

Tehvi ileyhim": İbn Abbas: Onları özlet, demiştir. Katade de: Onları arzulat, demiştir. Ferra da: Onları istet, demiştir. Nitekim: Raeytü fülanen yehvi nahveke dersin ki, falanca seni istiyor, demektir. Bazıları da: Tehvahüm manasında: "Tehva ileyhim" (ila'yi zait olarak) okumuşlardır; "Redife leküm" *(Neml: 72)* kavlinde olduğu gibi ki, redifeküm, demektir. "İla" sözü pekiştirmek için gelmiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Tehvi ileyhim": onlara ulaştır, indir, manasınadır.

Bu meylin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, hacca meyletmektir, bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: O, Mekke'de oturma arzusudur, bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Said bin Cübeyr de, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Eğer İbrahim aleyhisselam: İnsanların gönüllerini onlara meylettir, deseydi, Yahudiler de Hıristiyanlar da haccederlerdi. Ancak o: İnsanlardan bir kısmını, demiştir.

رَبَّنَا إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ وَمَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ﴿٣٨﴾

38 – "Rabbimiz, şüphesiz sen bizim gizlediğimizi ve açıkladığımızı bilirsin. Ne yerde ne gökte Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz".

"Rabbimiz, sen bizim gizlediğimizi bilirsin": Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Gizlediğimiz, İsmail'in ayrılığına duyduğumuz hasrettir, açıkladığımız da, ona olan sevgimizdir. Müfessirler şöyle demişlerdir: İbrahim bunu, İsmail Harem'e inip de ondan ayrılmak istediği zaman demiştir.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٩﴾ رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ ﴿٤٠﴾

39 – "Bana ihtiyarlığıma rağmen İsmail'i ve İshak'ı bağışlayan Allah'a hamd olsun. Şüphesiz Rabbim elbette duayı işitendir".

40 – "Rabbim, beni namazı dosdoğru kılan eyle, zürriyetlerimden de. Ve duamı kabul et".

"Bana ihtiyarlığıma rağmen bağışlayan Allah'a hamd olsun": Yaşlandıktan sonra veren, demektir. "İsmail'i ve İshak'ı": İbn Abbas şöyle demiştir: İsmail, İbrahim doksan dokuz yaşında iken doğmuştur, İshak da o, yüz on iki yaşında iken doğmuştur.

"Rabbena ve tekabbel duaî": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Hübeyre de Hafs, o da Asım'dan rivayet ederek, vasılda ye ile: "Vetakabbel duâî" okumuşlardır. Bezzi de İbn Kesir'den, ye ile vasl ve vakfettiğini, söylemiştir. Kunbul da İbn Kesir'den vasılda ye'yi işmam ederek (ye kokusu vererek) okuduğunu, tam ye ile okumadığını ve

elifle de vakfettiğini, demiştir. Diğerleri ise her iki halde de ye'siz okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Vakf ve vaslı ye ile yapmak esastır, işmam da caizdir, çünkü kesre ye'yi göstermektedir.

رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ ﴿٤١﴾

41 – "Rabbimiz, beni, anamı babamı ve mü'minleri hesabın kurulduğu gün bağışla".

"Rabbimiz, beni ve anamı babamı bağışla": İbn Enbari şöyle demiştir: İslam'a girmelerine tamah ederek istiğfar ettiğinde ebeveyni hayatta idiler. Ebeveyni ile Adem ile Havva'yı kastettiği de söylenmiştir. İbn Mes'ud, Übey, Nahai ve Zühri, İsmail ile İshak'ı kastederek: "Veliveledeyye" okumuşlardır. Daha önce zikredilmeleri de buna delalet eder. Mücahit de, tekil olarak: "Velivalidi" okumuş; Asım el – Cahderi de vavın zammı ile: "Velivüldi" okumuştur. Yahya bin Yamur ile el – Cevni de vavın fethi ve dalın kesri ile tekil olarak: "Veliveledi" okumuşlardır. "Hesabın kurulduğu gün": Yani amellerin karşılığı verildiği gün, demektir. Mananın: İnsanlar hesaba durdukları gün, şeklinde olduğu da söylenmiş; hesap zikredilmiş, insanlar zikredilmemiştir. Çünkü mana anlaşılmaktadır.

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ
الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ ﴿٤٢﴾
مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُؤُسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ
وَأَفْئِدَتُهُمْ هَوَاءٌ ﴿٤٣﴾

42 – Sakın Allah'ı zalimlerin yaptıkları şeylerden gafil zannetme. Onları ancak gözlerin belereceği güne erteliyor.

43 – Başlarını kaldırarak koşacaklar, gözleri kendilerine dönmez. Gönülleri de boştur.

"Sakın Allah'ı zalimlerin yaptıkları şeylerden gafil zannetme": İbn Abbas: Bu, zalim için tehdit, mazlum için de tesellidir, demiştir.

"İnnema yuahhirühüm": Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Ebu Rezin ve Katade, nun ile: "Nuahhirühüm" okumuşlardır ki: Cezalarını erteliyor, demektir. "Gözlerin belereceği güne": Yani o gün mahlukatın gözleri dikilir, korkunç haller göründüğü için kapanmaz.

"Muhtıîne": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İhta: Gözü kırpmadan bakmaktır. Bunu El – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Dahhak ve Ebudduha da böyle demişlerdir.

İkincisi: O, hızla koşmaktır, bunu da Hasen, Said bin Cübeyr, Katade ve Ebu Ubeyde demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ahtaalbairü fi seyrihi denir ki: Deve hızlı yürümektir.

Kime doğru hızlı koştukları hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Davetçiye doğru, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Ceheneme doğru, bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Muhtı': Başını kaldırmayan, demektir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Muknii ruusihim": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Başlarını kaldırarak, demektir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Said bin Cübeyr, Katade ve Ebu Ubeyde de böyle demişlerdir. Ebu Ubeyde şunu delil getirmiştir:

(Ne var, dercesine), bana doğru başını salladı ve kaldırdı,
Sanki beklediği bir şeyi görmüş gibi.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Mukni re'sehu: Başını kaldırıp gözü ile önündeki şeye bakan kimse, demektir. Zeccac da: Başlarını kaldırmışlar, öyle ki boyunlarına yapıştırmışlardır, demiştir. "Muhtıîne muknii ruusihim": İkisi de hâl olarak mansuptur, mana da şöyledir: O günde gözleri belerir, başları havaya kalkmış olarak.

İkincisi: Başlarını eğerek, demektir. Bunu da Maverdi, Müerric'-ten nakletmiştir.

"Gözleri kendilerine dönmez": Yani o kadar dikkatli bakarlar ki gözlerini kırpmazlar, hep açık kalır. İbn Kuteybe, mana: Onlar tek şeye bakarlar, demiştir. Hasen de şöyle demiştir: Kıyamet gününde insanların yüzleri göğe doğrudur, kimse kimseye bakmaz.

"Gönülleri de boştur": Gönüller, kalplerin yuvalarıdır.

Kelamın manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Kalpler yerinden çıkmış, gırtlaklara dayanmıştır. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Katade şöyle demiştir: Kalpler göğüslerden çıkmış, boğazlara takılmıştır. Gönülleri boştur, içinde bir şey yoktur.

İkincisi: Gönüllerinde hayır namına bir şey yoktur, harabe gibidir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Gönülleri deliktir (kırıktır) bir şey anlamaz. Bunu da

Mürre bin Şerahil demiştir. Zeccac da: Yırtıktır, korkudan dolayı bir şey anlamaz, demiştir.

Dördüncüsü: Gönülleri boştur, onların akılları yoktur. Bunu da Ebu Ubeyde demiş ve Hassan bin Sabit'in şu beytini delil getirmiştir:

Duyun ve benden Ebu Süfyan'a ulaştırın:
Senin için boştur, korkak ve ödleksin.

Buna göre mana şöyle olur: Kalpleri, korkunç şeyler gördüğü için akıldan halidir. Araplar içi boş her şeye: Hava, derler. İbn Kuteybe de: Korku ve endişeden dolayı yürekleri titrektir, demiştir.

وَأَنذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ
فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا أَخِّرْنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ
نُّجِبْ دَعْوَتَكَ وَنَتَّبِعِ الرُّسُلَ أَوَلَمْ تَكُونُوا أَقْسَمْتُم
مِّن قَبْلُ مَا لَكُم مِّن زَوَالٍ ﴿٤٤﴾

44 – İnsanları kendilerine azabın geleceği bir günden uyar. Zalimler: "Rabbimiz, bizi yakın bir süreye ertele de davetine icabet edelim ve peygamberlere tabi olalım" derler. Hâlbuki önceden "size zeval yoktur" diye yemin etmiştiniz.

"İnsanları uyar": Yani onları korkut. "Kendilerine azabın geleceği günden": Bundan kıyamet günü kastedilmiştir. Neden onda özellikle azap vardır, denilmiştir; hâlbuki onda sevap da vardır? Çünkü söz asilere tehdit mahiyetinde söylenmiştir. İbn Abbas: Burada insanlardan Mekke halkı murat edilmiştir, demiştir.

"Zalimler derler": Yani müşrikler. "Rabbimiz, bizi yakın bir süreye ertele": Yani bize az bir mühlet ver. Mukatil şöyle demiştir: Dünyaya dönmek istemeleri, dünyadan yakında çıktıklarındandır. "Davetine icabet edelim": Yani tevhide. Onlara şöyle denir: "Daha önce yemin etmemiş miydiniz?": Yani dünyada iken bir daha dirilmeyeceğinize ve dünyadan ahirete intikal etmeyeceğinize yemin etmiştiniz.

وَسَكَنتُمْ فِي مَسَاكِنِ
الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ
وَضَرَبْنَا لَكُمُ الْأَمْثَالَ ﴿٤٥﴾

45 – Sizler kendilerine zulmeden kimselerin yerlerine yerleştiniz. Onlara nasıl yaptığımız sizin için meydana çıktı ve size misaller getirdik.

"Sizler kendilerine zulmeden kimselerin yerlerine yerleştiniz": Yani onların mekanlarına ve köylerine yerleştiniz; mesela Hicr, Medyen ve halkı azap gören kentler gibi. "Kendilerine zulmettiler"in manası: Küfür ve isyan etmekle kendilerine zarar verdiler, demektir. "Ve tebeyyene leküm": Ebu Abdurrahman es - Sülemi ile Ebu'l – Mütevekkil en – Naci, te'nin zammesiyle, "ve tübüyyine" okumuşladır. "Onlara nasıl yaptık": Yani onlara nasıl azap ettik, demektir. Onlara ne yaptığımızı bildikten sonra meskenlerinden ibret alarak emrimize muhalefetten kaçınmalı idiniz. "Size misaller getirdik": İbn Abbas: Kur'an'daki misalleri kasdetmiştir, demiştir.

وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ
وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ
الْجِبَالُ ﴿٤٦﴾ فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ إِنَّ اللَّهَ
عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤٧﴾

46 – Onlar gerçekten tuzaklarını kurdular. Tuzakları Allah'ın yanındadır. Her ne kadar ondan dağlar kayacak olsa da.

47 – Öyleyse, sakın Allah'ın peygamberlerine va'dinden cayacağını zannetme. Şüphesiz Allah mutlak galiptir, intikam sahibidir.

"Onlar gerçekten tuzaklarını kurdular": İşaret edilen kimseler hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: O, İbrahim'le Rabbi hakkında tartışan Nemrut'tur, o şöyle dedi: Gökte ne olduğunu görmeden bu işe son vermeyeceğim, dedi ve iki kartal yavrusu getirilmesini emretti. Onlar beslendi, iyice şişmanlayıp da irileşince, bir sandık yapılmasını emretti. Sonra ortasına tahtadan oturacak bir yer yaptırdı; o yerin baş kısmına çok kırmızı et koydu. Sonra iki kartalı aç bıraktı, ayaklarını kirişlerle sandığın ayaklarına bağladı. Kendisi ve bir arkadaşı içine girip kapısını kapattı. Sonra kartalları uçurttu, onlar eti yakalamak istiyordu; onun için göğe yükseklere çıktılar. Sonra Nemrut, arkadaşına: "Kapıyı aç, bak ne görüyorsun?" dedi. O da açtı: Yeri dumanlar içinde görüyorum, dedi. O da: Kapat, dedi, sonra epey daha göğe yükseldiler.

Sonra: Aç da bak, dedi. O da: Gökten başka bir şey göremiyorum, gittikçe uzaklaşıyoruz, dedi. O da: Tahtayı dünyaya doğru çevir, dedi. O da çevirdi. Kartallar eti yakalamak için yere süzüldüler, dağlar bunun gürültüsünü işitti, neredeyse yerinden oynayacaktı. Bu, Ali bin Ebu Talib'in görüşüdür. Ondan gelen bir rivayette kartalların dört olduğu söylenmiştir.

Süddi de şeyhlerinden şöyle rivayet etmiştir: O durmadan göğe yükseldi, yerin denizle kuşatıldığını gördü. Yer suyun ortasında kirmen ağırşağı *(kirmen; tahta yün veya iplik eğrilen araç, ağırşak; kirmende ipi ağırlaştırmak için alt ucuna geçirilen yarım küre biçiminde, ortası delik ağaç veya kemik parça)* gibi görünüyordu. Sonra daha da yükseldi, karanlığa girdi; altını da üstünü de göremedi. Bundan telaşlandı, eti yere doğru çevirdi; kartallar süzüldüler. Nemrut yere inince Kule yapmaya başladı. İbn Abbas'tan da onun önce kuleyi yapıp sonra kartallarla göğe çıktığı rivayet edilmiştir. Göğe çıkamayınca kale biçiminde bir kule yaptı. Allah da ona temelinden gelip onu yerle bir etti (Babil kulesi. Mütercim). İkrime de şöyle demiştir: Sandıkta onun yanında bir genç vardı, yay ve ok kuşanmıştı. Göğe bir ok attı, o da kanlı olarak döndü, o zaman: Gök tanrısının işini bitirdim dedi. O ise yerle gök arasında muallakta duran bir denizdeki balığın kanı idi. Yükseklerden korkunca, adamına: Tahtayı yere çevir, dedi. O da çevirdi. Kartallar da yere süzüldü, dağlar gökten bir emir indiğini zannetti ve yerinden oynadı. Başkası da şöyle demiştir: Dağlar bunu görünce kıyamet koptuğunu zannetti, neredeyse yerinden oynayacaktı. Said bin Cübeyr ile Ebu Malik bu manaya gitmişlerdir.

İkinci görüş: O, Babil kralı Buhtunassar'dır, bu kıssa onun başından geçmiştir. Kartallar eti yakalamak için Allah'ın dilediği kadar yükselince ona: "Ey azgın, nereye gitmek istiyorsun?" diye ses geldi. O da korktu, sonra üstünden bir ses işitti, yere indi. Dağlar bunu görünce kıyametin koptuğunu zannetti; neredeyse yerinden kayacaktı. Bu da Mücahit'in görüşüdür.

Üçüncüsü: burada işaret edilenler eski milletlerdir. İbn Abbas ile İkrime: Şirkleridir, demişler.

Dördüncüsü: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i öldürmek ve Mekke'den çıkarmak için tuzak kuranlardır.

"Tuzakları Allah'ın yanındadır": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O'nun katında koruma altındadır, sonra onları cezalandıracaktır. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Tuzaklarının cezası Allah'ın yanındadır, demektir.

"Ve in kâne mekrühüm": Ebu Bekir, Ömer, Ali, İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, İbn Abbas, İkrime ve Ebu'l – Aliye dal ile: "Ve in kâde mekrühüm" okumuşlardır. "Litezule minhül cibal": Çoğunluk "litezule"nin birinci lamını kesre ve ikincisini fetha ile "litazule" okumuş ve: Tuzaklarından dağlar kaymaz, bunu yapamayacak kadar zayıf ve gevşektir, demek istemişlerdir. Hasen Basri de böyle tefsir etmiştir. Kisai de birinci lamın fethi ve ikincisinin zammı ile "letuzulu" okumuş ve: Neredeyse tuzaklarından dağlar yerinden oynayacaktı, demek istemiştir. İbn Enbari de böyle tefsir etmiştir.

Dağlardan ne murat edildiğinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Bilinen dağlardır, bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in durumu ve dininin sağlam dağlar gibi duruşu için misal getirilmiştir. Mana da şöyledir: Eğer tuzakları dağları yerinden oynatacak kerteye ulaşsa, yine de İslam'ın durumu sarsılmaz. Bunu Zaccac, demiştir. Ebu Ali de bunun doğruluğunu: "Sakın Allah'ın peygamberlerine va'dinden cayacağını zannetme" kavli gösterir demiştir. Yani Allah sana onlara galip geleceğini va'detmiştir, demektir. İbn Abbas da: Va'di ile yardım, fetih ve dinin açığa çıkarılması kastedilmiştir, demiştir. "Şüphesiz Allah mutlak galiptir": Yani yanına yaklaşılmaz, "intikam sahibidir" kafirlerden, demektir. O da onları küfürlerine karşı cezalandırmasıdır.

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾

48 – O gün yer başka yerle değiştirilir, gökler de. Kahredici bir tek Allah'ın huzuruna çıkarlar.

"Yevme tübeddelül ardu ğayral ardı": Eban nun ile ve dalın kesri ile "yevme nübdilül", nasb ile de "el – arda" ve tenin kesri ile de "vessemavati" rivayet etmiştir. "Ğayra'nın nasbında ise ihtilaf yoktur.

Yerin değiştirilmesinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Yer o yerdir, onda ilave eksiltme yapılır; tepeleri, dağları, dereleri ve ağaçları gider, deri gibi dümdüz olur. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Hureyre de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yer başka yerle değiştirilir; deri gibi dümdüz olur.[4]

İkincisi: O, başkasıyla değiştirilir.

Sonra bunda da dört görüş vardır:

4 - Taberi, Tefsir, 13/252.

Birincisi: O, gümüş gibi bembeyaz ve üzerinde günah işlenmemiş bir yerle değiştirilir. Bunu Amr bin Meymun, İbn Mes'ud'dan, Ata da İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit de böyle demiştir. *İkincisi:* Yer, ateşe çevrilir, bunu da Übey bin Ka'b, demiştir. *Üçüncüsü:* O, gümüş bir yerle değiştirilir. Bunu da Enes bin Malik, demiştir. *Dördüncüsü:* Yer beyaz bir ekmeğe dönüştürülür; mü'min ayaklarının altından yer. Bunu Ebu Hureyre, Said bin Cübeyr ve Kurtubi, demişlerdir. Başkaları da şöyle demiştir: Ehl-i İslam hesap işi bitinceye kadar ondan yer.

Göklerin değiştirilmesine gelince, onda da altı görüş vardır:

Birincisi: Onlar altına çevrilir, bunu Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir. *İkincisi:* Onlar, cennetlere çevrilir, bunu da Übey bin Ka'b, demiştir. *Üçüncüsü:* Onların değiştirilmesi, güneşinin köreltilip yıldızlarının dökülmesidir. Bunu da İbn Abbas demiştir. *Dördüncüsü:* Onların değiştirilmesi, durumlarının bozulması; bir defa erimiş maden gibi, bir defa da erimiş yağ gibi olmasıdır. Bunu da İbn Enbari demiştir. *Beşincisi:* Onların değiştirilmesi kitap tomarı gibi dürülmesidir. *Altıncısı:* Yarılıp gölgelememesidir. Bu ikisini Maverdi zikretmiştir.

"Bir tek kahredici Allah'ın huzuruna çıkarlar": Yani kabirlerinden çıkarlar, demektir.

وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ

مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ ﴿٤٩﴾ سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ وَتَغْشَىٰ

وُجُوهَهُمُ النَّارُ ﴿٥٠﴾ لِيَجْزِيَ اللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ إِنَّ اللَّهَ

سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٥١﴾

49 – O gün günahkarların bukağılarla bağlandıklarını görürsün:

50 – Gömlekleri katrandan. Yüzlerini ateş kaplar.

51 – Allah her nefse kazandığının cezasını versin diye. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.

"Günahkarları görürsün": Yani kafirleri, demektir. "Mukarranin": Karrentüşşey'e bişşey'i denir ki: Bir şeyi bir şeye yaklaştırıp yan yana getirmektir.

"Kimlerle yan yana getirilip bağlanacakları" hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar şeytanlarla bağlanır, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onların elleri ve ayakları boyunlarına bağlanır. Bunu da İbn Zeyd demiştir.

Üçüncüsü: Birbirlerine bağlanırlar, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Asfad = bukağılar" hakkında da üç görüş vardır:

Onlar demir halkalardır. Bunu İbn Abbas, İbn Zeyd, Ebu Ubeyde, İbn Kuteybe, Zeccac ve İbn Enbari, demişlerdir. *İkincisi:* Onlar kelepçeler ve bukağılardır, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Kelepçelerdir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki demiştir.

Serabile gelince, Ebu Ubeyde: Onlar gömleklerdir, tekili sirbal'dır, demiştir. Zeccac da: Sirbal: Her türlü giyeceğe denir, demiştir. Katranda üç lügat (okunuş) vardır: Kafın fethi ve tının kesri (katıran), kafın fethi ve tının sükunu (katran), kafın kesri ve tının sükunu (kıtran).

Manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, erimiş bakırdır. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, deveye sürülen katrandır, bunu da Hasen, demiştir. O, bir ağaçtan sızan bir sıvıdır, deveye yağ gibi sürülür. Zeccac şöyle demiştir: Elbiselerinin katrandan olması, çabuk tutuşup deriye sirayet ettiği içindir. Eğer Allah Teala ondan daha fazla yakacak bir şey isteseydi, ona da gücü yeterdi, ancak gerçeğini bildikleri şeyle onları ikaz etmiştir.

İbn Abbas, Ebu Rezin, Ebu Miclez, İkrime, Katade, İbn Ebi Able ve Ebu Hatim de Yakup'tan rivayet ederek kafın kesri, tının sükunu ve tenvinle: "Min kıtrin", katı' hemzesinin fethi ve meddi ile "ânin" okumuşlardır ki, kıtr: Bakır, "ânin" de çok sıcak, demektir.

"Yüzlerini ateş kaplar": Yani üstlerinden bürür, demektir. "Liyecziye"deki lam da, "berezu" kavline müteallıktır.

هَٰذَا بَلَاغٌ لِّلنَّاسِ وَلِيُنذَرُوا بِهِ وَلِيَعْلَمُوا
أَنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿٥٢﴾

52 – Bu, insanlara bir tebliğdir, uyarılmaları için ve bilsinler ki O, bir tek Allah'tır. Ve akl-ı selim sahipleri öğüt alsınlar diye.

"Bu, insanlara bir tebliğdir": Bu diye işaret edilen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dır. *İkincisi:* Uyarıdır. Belağ da: Yeterli, demektir. Mukatil de: İnsanlardan maksat, Mekke halkıdır, demiştir.

"Uyarılmaları için": Yani Kur'an indirilmiştir ki, insanlar onunla uyarılsınlar ve içindeki delilleri bilsinler. "O, ancak bir tek İlahtır". "Veliyezzekkere": Öğüt alsın diye, "akl-ı selim sahipleri".



15-HİCR SURESİ

Mekke'de inmiştir.

99 ayettir.

Hepsi Mekki'dir, bunda da hiçbir ihtilaf bilmiyoruz.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

الٓرۚ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْآنٍ مُبِينٍ ﴿١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif. Lam. Ra. Bunlar kitabın ve açıklayıcı Kur'an'ın ayetleridir.

"Elif. Lam. Ra. Bunlar kitabın ayetleridir": Bunun açıklaması, Yunus: 1'de geçmiştir.

"Açıklayıcı Kur'an'ın": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kur'an kitabın ta kendisidir; onun iki ismi verilmiştir.

İkincisi: Kitap; Tevrat ile İncil'dir, Kur'an da bizim kitabımızdır. Biz de Yusuf suresinin başında mübin'in manasını zikretmiş bulunuyoruz.

رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ ﴿٢﴾

2 – Kafirler zaman zaman Müslüman olsalardı, diye temenni edecek.

"Rübema": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, şeddeli olarak "rübbema" okumuşlardır. Nafi, Asım ve Abdülvaris de şeddesiz olarak "rübema" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Esed ve Temim oğulları şedde ile "rübbema" derler; Hicaz halkı ile Kays'in çoğu da şeddesiz olarak "rübema" derler. Teymürrebab kabilesi de, ra'nın fethi ile: "Rebbema" der. Şöyle denilmiştir: Şeddesiz okunması, onda tad'if (tekit) olmasındandır. Tad'if harfleri de bazen atılır, mesela "inne" ve "lakinne"de olduğu gibi; onu tahfif etmişlerdir (in ve lakin demişlerdir). Zeccac: Araplar: Rübbe recülin caeni ve rübe recülin caeni, derler demiş ve şu kanıtı getirmiştir:

Ey Züheyr, artkafa (ense) ve şakak kılları ağarırsa da, gerçekten ben,

Nice deneyimli savaşçıları akranlarıyla çatıştırmışımdır.

Bu beyt Ebu Kebir el – Hüzeli'nindir, divanında şöyledir:

Nice büyük orduları emsali ile çatıştırdım.

Heydal: Savaşa kışkırtılan topluluk (ordu)dur. Demek istiyor ki: Ben onları düşmanları ile çatıştırdım, savaş yönettim. "Rübbe" azlık ifade etmek için vaz edilmiştir, nitekim "kem" de çokluk için konulmuştur. "Ma" ilave edilmesi, arkasındaki fi'li telaffuz etmek içindir. Rübbe recülin caeni, ve rübema caeni Zeydün, dersin. Ahfeş de şöyle demiştir: "Rübbe"nin yanına ma getirilmesi arkasındaki fi'li telaffuz etmek içindir. İstersen "ma"yı "şey" manasına alırsın: Rübbe şey'in demiş gibi olursun. Buna göre ayetin manası: Kafirlerin istediği şeylerden biri de o şeyin sevgisidir, demek olur. Ebu Süleyman Dımeşki de: "Ma" burada "hin = zaman" anlamınadır; mana da: O zaman kafirler isterler, demektir.

Müfessirler kafirlerin bu sözü ne zaman söyleyecekleri hakkında da iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, ahirette olacaktır. Bu ne zaman olacaktır? Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Cehennemlikler ve yanlarında Allah'ın istediği kıble ehlinden kimseler ateşte toplandıkları zaman kafirler, Müslümanlara: "Sizler müslümanlar değil miydiniz?" derler. Onlar da: Evet, derler: Kafirler: İslamınız bir işe yaramadı, siz de bizimle beraber ateşe girdiniz, derler. Onlar da: Bizim günahlarımız vardı, o yüzden yakalandık, derler. Allah Teala dediklerini işitir; cehennemde ehl-i kıbleden kim

varsa çıkarılmasını emreder. Kafirler bunu görünce: Keşke biz de Müslüman olsa idik de onlar gibi biz de çıkarılsaydık, derler. Bunu Ebu Musa'l – Eş'ari, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.[1] İbn Abbas – bir rivayette – Enes bin Malik, Mücahit, Ata, Ebu'l – Aliye ve İbrahim de bu görüştedirler. *İkincisi:* Allah onlara hep merhamet ve şefaat eder, sonunda: Müslümanlardan kim varsa cennete girsin, der. İşte o zaman kafirler de Müslüman olmalarını isterler. Bunu Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Kafirler kıyameti gözleriyle gördükleri zaman, Müslüman olmalarını isterler. Bunu da Zeccac, demiştir. *Dördüncüsü:* Kafirler kıyamette kafirin azap edildiği ve müslümanın esen kaldığı korkunç manzaralardan bir manzara gördükçe, bunu isterler. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

İkinci görüş: O, dünyada olacaktır; gözleriyle görüp de sapıklığın hidayetten ayrıldığı belli olunca varacakları yeri öğrendikleri zaman, bunu isterler. Bunu da Dahhak, demiştir.

Eğer: "Rübbe" azlık içindir, bu ayet ise tehdit mahiyetinde varit olmuştur, tehdide de va'dedilen şeyin çok olması yaraşır?" denilirse, buna üç cevap verilir; bunları İbn Enbari zikretmiştir:

Birincisi: "Rübbema" azlık için de çokluk için de kullanılır. Nitekim nâhil de hem susuz hem de suya kanmış, cevn de hem siyah hem de beyaz için denilir.

İkincisi: Kıyametin korkuları ve başlarına gelecek diğer korkular o kadar çok olacaktır ki akılları başlarına geldiği zaman bunu (Müslüman olmayı) isteyecekler.

Üçüncüsü: Bu korkutuldukları şey, azap hallerinden birinde istenecek şeylerden olsa veya insan içine düştüğü zaman pişman olmaktan korksa da onu kesin olarak bilmese idi, yine de ondan kaçınması lazım gelirdi.

Eğer: "Rübema"dan sonra müstakbel (muzari) nasıl gelir, hâlbuki bunun yolu ondan sonra mazi gelmektir, mesela: Rübema lekıytü Abdallah, denilir?" diye akla gelirse,

Cevap şöyledir: Allah'ın va'dettiği şey haktır, onun geleceği de geçmiş gibidir. Şu ayetler de bunu gösterir: "Ve iz kalallahu ya İsabne Meryeme" *(Maide: 116)*; "ve nada ashabül cenneti" *(A'raf: 44)*; "velev tera iz feziu felavfevte" *(Sebe': 51)*. Kaldı ki Kisai ile Ferra Araplardan: Rübema yendemü fülanün dediklerini nakletmiş ve şairin şu beyitini delil getirmişlerdir:

---

1 - Taberi, Tefsir, 14/2.

Bazen insanlar öyle bir şeyden kaygılanır ki
Günü gelince ilmek gibi çözülür.

(Burada rübbema teczau" demiştir.

ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾

3 – Bırak onları, yesinler, zevklensinler, emel onları oyalasın. Sonra bilecekler.

"Bırak onları, yesinler": Yani kafirleri bırak, dünyadan nasiplerini alsınlar, demektir. "emel onları oyalasın": Yani dünyada umut ettikleri şeyler onları iman ve taatten nasip almaktan meşgul etsin, demektir. "Sonra bilecekler": Kıyamete geldikleri zaman yaptıklarının vebalini çekerler. Bu, tehdit ve gözdağıdır. Müfessirlere göre bu ayet, kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ ﴿٤﴾
مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٥﴾

4 – Hiçbir kenti helak etmedik, illa ki onların belli bir yazısı vardır.

5 – Hiçbir ümmet ecelini geçmez, gecikmezler de.

"Hiçbir kenti helak etmedik": Yani bir kent halkını helak etmedik. "İlla ki onların belli bir yazısı vardır": Yani belirli bir süresi vardır; ne geçilir, ne de geç kalınır. "Ma tesbiku min ümmetin eceleha": "Min" dolgu maddesidir, zaittir, mana da şöyledir: Ulaşmaları takdir edilen vaktinden önce gelmez, ondan sonraya da kalmaz. Ferra söyle demiştir: Neden, eceleha" dedi? Çünkü ümmet lafzı müennestir de ondan. Sonradan (müzekker kalıbı ile) "yeste'hirun" demesi de erkekler manasına olmasındandır.

وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي
نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴿٦﴾ لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ إِنْ كُنْتَ
مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٧﴾ مَا نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا إِذًا مُنْظَرِينَ ﴿٨﴾

6 – Dediler: "Ey kendisine zikir indirilen, şüphesiz sen gerçekten delisin":

7 – "Eğer doğrulardan isen, bize melekleri getirsen, ya!".

8 – Biz melekleri ancak hak ile indiririz. O takdirde onlara mühlet verilmez.

"Dediler: Ey kendisine zikir indirilen": Mukatil şöyle demiştir: Bu ayet; Abdullah bin Ebi Ümeyye, Nadr bin Haris, Nevfel bin Halid ve Velid bin Muğire hakkında nazil oldu. İbn Abbas, zikir: Kur'an'dır, demiştir. Bunu da alay yollu dediler; çünkü eğer gerçekten onun zikir olduğuna inansalardı: "Şüphesiz sen gerçekten delisin" demezlerdi. Ebu Ali el – Farisi de şöyle demiştir: Bu ayetin cevabı, başka bir surede" "Sen, Rabbinin nimeti sayesinde bir deli değilsin" *(Kalem: 2)* ayetinde verilmiştir.

"Levma te'tina (bize getirsen ya)": Ferra şöyle demiştir: "Levma" ile "levla" hella manasınadır. Aynı şekilde Ebu Ubeyde de: Bu ikisi aynı manayadır, demiş ve İbn Mukbil'in şu beytini delil getirmiştir:

Eğer haya ile din olmasa idi, siz beni şaşılığımla ayıpladığınız gibi
Ben de sizi bazı kusurlarınızla ayıplardım.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Melekleri istemeleri, onun doğruluğuna ve onu Allah'ın gönderdiğine şahitlik etmesi içindir. Allah Teala da: "Ma nünezzilül melaikete illa bilhakkı (biz melekleri ancak hak ile indiririz)" diye cevap verdi. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, meftuh te ile "ma tünezzelü" ve ref ile de "el – melaiketü" okumuşlardır. Ebu Bekir de, Asım'dan mazmum te ve meçhul kalıbı ile "ma tünezzelü" rivayet etmiştir. Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan, nun ve şeddeli ze ile "ma nünezzilü" ve yine nasb ile de "el – melakite" okumuşlardır.

Haktan ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, iman etmedikleri takdirde azaptır, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Peygamberliktir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Ölürken ruhları kabzetmektir, bunu da İbn Saib, demiştir. *Dördüncüsü:* O, Kur'andır, bunu da Maverdi, nakletmiştir.

"Olmazlardı": Yani müşrikler, "o takdirde bekletilenler": Yani melekler azapla indikleri zaman bekletilmezlerdi, demektir.

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٩﴾

9 – Gerçekten zikri biz, evet biz indirdik ve elbette onu mutlaka biz koruyacağız.

"Gerçekten zikri biz indirdik": Krallar bir şey yaptıkları zaman, bir tek kral, kendini ve adamlarını kastederek, biz yaptık, der. Sonra bu, kral tek başına da yapsa krallara hitapta adet ve usul haline geldi. Araplara da anlayacakları kendi dilleri ile hitap edildi. Zikir: Bütün müfessirlere göre Kur'an'dır.

"Lehu"daki zamirin mercii hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, zikre racidir, bunu da çoğunluk, demiştir. Katade de şöyle demiştir: Allah onu indirdi, sonra da onu muhafaza etti. Artık İblis ona bir batıl ilave edemez ve ondan bir hak eksiltemez.

İkincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, mana da şöyledir: "Onu elbette biz koruyacağız": Şeytanlardan ve düşmanlardan. Çünkü onlar: "Sen gerçekten delisin" demişlerdi. Bu; İbn Saib ile Mukatil'in görüşüdür.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي شِيَعِ الْأَوَّلِينَ ﴿١٠﴾

10 – Andolsun, senden önce de evvelki ümmetlerin içinde (peygamberler) gönderdik.

"Andolsun, senden önce de gönderdik": Yani peygamberler gönderdik, demektir. Gönderdik denildiği için peygamberler zikredilmemiştir. Şiye': Fırkalar, ümmetler demektir. Ferra'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Şia: Bir şey üzerinde toplanan ve birbirlerini izleyen ümmetler (taraftarlar) demektir.

وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿١١﴾

11 – Onlara bir peygamber gelmeye dursun, illa onunla alay ederlerdi.

"Onlara bir peygamber gelmeye dursun, illa onunla alay ederlerdi": Bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem için tesellidir, mana da şöyledir: Sen sıkıntıya müptela olduğun gibi senden önceki her peygamber de sıkıntıya müptela olmuştur.

كَذَٰلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٢﴾

لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣﴾

12 – Bunun gibi, onu da (o alay etmeyi de) günahkarların kalplerine sokarız.

13 – Ona iman etmezler. Hâlbuki öncekilerin kanunu geçmiştir.

"Onu da kalplerine sokarız": İşaret edilen şey hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, şirktir, bunu İbn Abbas, Hasen ve İbn Zeyd, demiştir.

İkincisi: O, alay etmedir, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Yalanlamadır, bunu da İbn Cüreyc ile Ferra, demişlerdir.

Ayetin manası şöyledir: Küfrü eski milletlerin kalplerine soktuğumuz gibi, yalanmayı da bunların kalplerine sokarız; onlar da iman etmezler. Sonra müşriklerden haber vererek: "Ona inanmazlar" dedi. İşaret edilen şey hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, Peygamberdir. *İkincisi:* Kur'an'dır. *Üçüncüsü:* Azaptır.

"Öncekilerin kanunu geçmiştir": bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın inanmayanlar hakkındaki helak kanunu geçmiştir.

İkincisi: Peygamberleri yalanma kanunu (alışkanlıkları) geçmiştir.

وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ ﴿١٤﴾

لَقَالُوا إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ ﴿١٥﴾

14 – Eğer üzerlerine gökten bir kapı açsak da ondan çıkmaya başlasalar,

15 – Mutlaka: "Ancak gözlerimiz bağlandı. Hayır, biz büyülenmiş bir topluluğuz" derlerdi.

"Eğer üzerlerine gökten bir kapı açsaydık": Yani Mekke kafirlerine, demektir. "Fezallu fihi yarucun": Yukarı tırmansalardı, demektir. Zalle yef'alü keza: Bir şeyi gündüz boyu yapmaktır.

Çıkmalarına işaret edilenler kimlerdir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar meleklerdir, bunu İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir, mana da şöyledir: Eğer gözlerinin perdesi açılsa da gökte meleklerin çıktığı bir kapı görselerdi, yine de iman etmezlerdi.

İkincisi: Onlar müşriklerdir, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. Mana da şöyledir: Eğer onları göğe ulaştırsaydık, inatlarından dolayı inkardan başka bir şey hissetmezlerdi.

"Lekalu innema sükkiret ebsaruna": Çoğunluk kâf'ın şeddesi ile okumuşlardır. İbn Kesir ile Abdülvaris de şeddesiz olarak okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: İki kıraatin de manası biribirine yakındır,

mana da: Gözleri tutulmaktır. Bu: Sekeretirrihu sözünden gelir ki: Rüzgar sakinleşmek ve durmaktır. Ebu Amr bin el – Alâ da şöyle demiştir: Şeddesiz olarak "sükiret"in manası, şarabın verdiği sarhoşluktan alınmıştır, yani: Gözleri şaşmış, aklı karıştığı için sarhoş adam gibi gözleri bozulmuştur. İbn Enbari de şöyle demiştir: Şeddesizin manası bu olursa, şeddelisinin manası da bu durumun çok ve arka arkaya olmasıdır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Şedde ile "sükkiret" suyun akmasını engelleyen setten gelir; sanki set nasıl akmayı durdurmuşsa, onların gözleri de görmekten alıkonulmuştur. Zeccac da şöyle demiştir: Şedde ile sükkiret'i, uğşiyet ile tefsir etmişlerdir ki, perdelenmek demektir. Şeddesiz "sükiret" ise: Şaşmak ve durup görmemektir. Araplar: Sekeretirrihü, derler ki, rüzgar durmak manasınadır. El – Avfi, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İnnema sükkiret ebsaruna": Gözlerimiz alındı ve gördüğümüz bize karışık geldi, büyülendi, demektir. Mücahit de: Sükkiret: Gözlerimiz boyandı, gözlerimize başka şeyler görünüyor, demiştir.

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٦﴾ وَحَفِظْنَاهَا
مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ﴿١٧﴾ إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ ﴿١٨﴾

16 – Andolsun, gökte burçlar yarattık ve onları bakanlar için süsledik.

17 – Onları kovulmuş / taşlanmış her şeytandan koruduk.

18 – Ancak kulak hırsızlığı eden müstesnadır ki, hemen onu apaçık bir ateş parçası / topu izler.

"Andolsun, gökte burçlar yarattık": Burçlar hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar güneşin ve ayın burçlarıdır, yani duraklarıdır. Bunu İbn Abbas, Ebu Ubeyde ve diğerleri demişlerdir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Burçların adları şunlardır: Koç, boğa, ikizler, yengeç, aslan, başak, terazi, akrep, yay, oğlak, kova ve balık.

İkincisi: Onlar saraylardır, bu da yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Atıyye: Onlar içinde bekçiler bulunan saraylar (kuleler)dir, demiştir. İbn Kuteybe de: Aslında burçlar kale burçlarıdır, demiştir

Üçüncüsü: Onlar, yıldızlardır, bunu Mücahit, Katade ve Mukatil, demişlerdir. Ebu Salih de: Onlar: Büyük yıldızlardır, demiştir. Katade de onlara burçlar denilmesi, göründükleri içindir, demiştir.

"Onları süsledik": Yani onları yıldızlarla güzelleştirdik, demektir.

"Bakanlar için": Bunlardan kimlerin murat edildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar görenlerdir. *İkincisi:* İbret alanlardır.

"Onları kovulmuş her şeytandan koruduk": Yani onları şeytanın yetişmesinden veya onlarla ilgili bir şey bilmesinden koruduk, demektir, ancak kulak hırsızlığı eden hariçtir. Onu da ateş parçası izler. Recim ise, Al-i İmran: 36'da şerh edilmiştir.

Alimler şunda ihtilaf etmişlerdir: Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem gönderilmeden önce de şeytanlara yıldızlar atılır mıydı, yoksa değil miydi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem gönderilinceye kadar onlara yıldız atılmazdı. Bu mana Said bin Cübeyr'in, İbn Abbas'tan rivayet ettiği şu hadiste Buhari ile Müslim'de rivayet edilmiştir, diyor ki: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir bölük ashabı ile beraber Ukaz panayırına doğru gitti, şeytanlarla gök haberi arasına engel konulmuştu. Onlara ateş topları gönderildi.[2] Bu hadisin zahiri, bunun daha önce olmadığını gösterir. Zeccac da şöyle demiştir: Bunun Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in gönderilmesinden sonra olduğuna şu delalet eder ki, Arap şairleri şimşek ve hızlı şeylerle misal getirirlerdi de kayan yıldızlarla misal getirmezlerdi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in gönderilmesinden sonra bunlar meydana gelince, şairler bunları kullanmaya başladılar, Zürrimme şöyle dedi:

O, ifrit bir cinin arkasından atılan yıldız gibidir,
Gecenin karanlığında işaretli ve süzülen yıldız gibidir.

İkincisi: O, Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'in gönderimesinden önce de vardı. Müslim'in Sahih'inde Ali bin Hüseyn'in İbn Abbas'tan rivayet ettiği hadiste şöyle denilmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bir grup ashabı ile oturuyordu; birden bir yıldız kaydı, parladı; Peygamberimiz: "Cahiliye döneminde bu gibi şeye ne derdiniz?" dedi. Onlar da: Büyük biri öldü veya büyük biri doğdu, derdik, diye cevap verdiler. O da şöyle dedi: Bunlar bir kimsenin ölümü veya doğumu için atılmaz; ancak Rabbimiz bir şeye hükmettiği zaman, Arş'i taşıyan melekler tesbih ederler. Sonra alttaki gök halkı tesbih ederler. Bu gök halkına gelinceye kadar devam eder. Sonra yedinci gök halkı, Arş'i taşıyanlara: "Rabbiniz ne dedi?" diye

2 – Buhari, Ezan, bab, 5; Tefsirü sure, 72, bab, 1; Müslim, Salat, hadis no, 149; Tirmizi, Tefsirü sure, 72, bab, 1; Ahmed, Müsned, 1/252.

sorarlar; onlar da haber verirler. Sonra her gök halkı öteki gök halkına sorar. Nihayet haber bu dünya göğüne varır. Cinler (tane gibi) kapılır ve onlara ateş topu atılır. Onların hak olarak getirdikleri doğrudur, ancak onlar yalan söyler ve ilaveler yaparlar.[3]

İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Şeytanlara gökler yasak değildi, İsa aleyhisselam doğunca üç gök yasaklandı; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem doğunca da hepsi yasaklandı. Zühri de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem gönderilmeden önce de onlara ateş topu atılırdı, ancak gönderilince ağırlaştırıldı, şiddeti artırıldı. Bu, İbn Kuteybe'nin görüşüdür. O şöyle demiştir: Bu manayı eski şiirde de görmekteyiz; cahiliye şairi Bişr bin Ebi Hazim şöyle demiştir:

Kervanı toz kaplamıştır. Sıpa da arkalarında
Kayan yıldız gibi koşmaktadır.

Yine bir cahiliye şairi olan Evs bin Hacer de şöyle demiştir:

İnci gibi parlayıp kayan yıldız gibi süzüldü,
Arkasından çadır gibi toz bulutu etrafı kapladı.

"Ancak kulak hırsızlığı eden hariç": Yani meleklerden duyduğunu kaçıran hariç, demektir. İbn Faris te: Kulak hırsızlığı etmek, gizlice dilemektir, demiştir. "Feetbeahu": Hemen onu izler, yani arkasına düşer, "apaçık bir ateş topu": İbn Kuteybe: Işık saçan yıldız, demiştir. "Mübin"in açık, yani dünya halkının gördüğü şey diyenler de olmuştur. Şeytanlar ancak yerle ilgili haberleri çalmaya çalışır; ama aziz ve celil olan Allah'tan gelen vahiyler ise korunma altına alınmıştır.

Ateş parçasının öldürüp öldürmeyeceği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O yakar ve sersemletir, öldürmez, bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: O, öldürür, bunu da Hasen, demiştir. Bu görüşe göre şeytan, dinlediğini yere ulaştırmadan önce öldürülür mü? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, bundan önce öldürülür, buna göre gök haberleri peygamberlerden başkasına ulaşmaz. İbn Abbas şöyle demiştir: Bunun içindir ki kâhinlik bitmiştir.

İkincisi: O, dinlediğini başka cinlere ulaştırdıktan sonra öldürülür, bunun içindir ki tekrar dinlemeye dönerler. Eğer ulaştırmasa idi, tekrar dinlemeyi keserlerdi.

3 - Müslim, hadis no, 124; Tirmizi, Tefsirü sere, 34, bab, 3; Ahmed, Müsned, 1/21.

وَالْاَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَاَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَاَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ ﴿١٩﴾ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ ﴿٢٠﴾

19 – Yeri de döşedik, ona sabit dağlar attık ve onda ölçülü her şeyden bitirdik.

20 – Orada sizin için ve rızkını vermediğiniz kimseler için geçimlikler yarattık.

"Yeri de döşedik": Yani onu suyun üzerine yaydık, "ona sabit dağlar": Yüksek dağlar attık, "onda bitirdik": İşaret edilen şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, yerdir, bunu da çoğunluk, demiştir. *İkincisi:* Dağlardır, bunu da Ferra, demiştir.

"Ölçülü her şeyden": Kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ölçülü: Bilinen demektir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, İbn Cübeyr ve Dahhak da böyle demişlerdir. Mücahit, İkrime ve diğerleri de: Ölçülü: Miktarı belli, demişler. Buna göre mana şöyledir: Sanki tartılı gibi miktarı belli. Çünkü dünya halkı her şeyi ölçü ile bildikleri için Allah Teala da bundan miktarı belli ve tartılı diye haber vermiştir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: O, Allah Teala'nın takdirine göre cereyan etmektedir, Allah Teala'nın takdirini geçemez, halk da onda artırma ve eksiltme yapamaz.

İkincisi: Bundan altın, gümüş, kurşun, demir, sürme vb. gibi tartılan şeyler kastedilmiştir. Bu mana Hasen, İkrime, İbn Zeyd ve İbn Saib'ten rivayet edilmiş; Ferra da bunu tercih etmiştir.

"Sizin için orada geçimlikler yarattık": Burada işaret edilen şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, yerdir.

İkincisi: Onlar bitirilen şeylerdir. Maayiş de: Maişetin çoğuludur, mana da: Sizin için orada geçiminizi temin edecek rızıklar verdik, demektir.

"Rızıklarını vermediğiniz kimseler için de geçimlikler yarattık": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar hayvanlar ve davarlardır, bunu İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

İkincisi: Vahşi hayvanlardır, bunu da Mansur, Mücahit'ten riva-

yet etmiştir. İbn Kuteybe de: Vahşi hayvanlar, kuşlar, canavarlar ve insanoğlunun rızkını vermediği bunlara benzer şeylerdir, demiştir.

Üçüncüsü: köleler ve cariyelerdir, bunu da Ferra, demiştir.

Dördüncüsü: Köleler, davarlar ve hayvanlardır, bunu da Zeccac, demiştir. Ferra şöyle demiştir: "Men": Mahallen mansuptur, mana da şöyledir: Orada sizin için geçimlikler, köleler ve cariyeler kıldık. Bunun mahallen mecrur olduğu da söylenmiştir ki, mana şöyledir: Orada size ve rızkını vermediğiniz kimselere geçimlikler kıldık. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Size havyanlar ve köleler verdik, rızıklarını temin etme külfetinden de kurtardık.

Eğer: "Nasıl: "Men" burada vahşiler ve hayvanlar içindir, dersiniz, hâlbuki o akıllılar içindir?" denilirse, cevap şöyledir:

Vahşi hayvanlar ve diğerleri genellikle insanlara has olan geçimliklerle nitelenince – ki insan için maaş, denir de at için maaş denilmez – o da insanlara tebean denilmiştir. Mesela şuralarda olduğu gibi: "Ya eyyühen nemlüdhulu mesakineküm";*(Neml: 19)* "raeytühüm li sacidin" *(Yusuf: 4)*, "küllün fi felekin yesbahun *(Enbiya 33)*. Bir yerde insanlarla başkaları toplanırsa, insanlar akıl ve ayrım gücünden dolayı üstün sayılır, diğerleri de onlara tabi kılınır.

وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا عِنْدَنَا خَزَٓائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ اِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢١﴾

21 – Hiçbir şey yoktur ki, onun hazineleri / depoları yanımızda olmasın. Biz onu ancak belli miktarda indiririz.

"Ve in min şey'in": Hiçbir şey yoktur ki, demektir. "Onun hazineleri yanımızda olmasın": Bu kelam, her şey için geneldir. Bazıları bunun özel olup yalnız yağmur için kullanıldığını söylemişlerdir, mana da onlara göre şöyledir: Ne kadar yağmur varsa, onun depoları bizim yanımızdadır, yani bizim hüküm ve tedbirimizdedir, demektir. "Biz onu indirmeyiz": Her sene, "ancak belli miktarda indiririz" ne artar ne eksilir. Hiçbir sene yağmur diğer senekinden daha fazla olmaz. Ancak Allah Teala onu dilediği kimselere çevirir ve dilediği kimselerden men eder.

وَاَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ فَاَنْزَلْنَا
مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَسْقَيْنَاكُمُوهُۚ وَمَٓا اَنْتُمْ لَهُ بِخَازِن۪ينَ ﴿٢٢﴾

وَاِنَّا لَنَحْنُ نُحْي۪ وَنُم۪يتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ ﴿٢٣﴾

22 – Rüzgarları aşılayıcı olarak gönderdik. Gökten de su indirdik; onu size içiriyoruz. Hâlbuki siz onu depolayanlar değilsiniz.

23 – Şüphesiz biz, gerçekten biz diriltir ve öldürürüz. Mirasçılar da biziz.

"Ve erselnerriyaha levakıha": Hamze ile Halef: "er – riha" şeklinde okumuşlardır. Ebu Ubeyde de "levakıhın" melakıh manasına olduğunu ve mimin düştüğünü söyler, şairin şu beytini delil getirirdi:

Düşmanlıktan dolayı zillete düşenler Yezid'e ağlasın,
Ve afetlerin darmadağın ettiği kimseler de ağlasın.

Burada tavaih geçmişse de metavih demek istemiştir. Ona göre ayetin manası şöyledir: Rüzgarları aşılayıcı olarak gönderdik; bu durumda fail, müf'il manasına olur. Nitekim "Main dafik" *(Tarık: 6)*da da medfuk manasına; "ve îşetin radıyeh" *(el – Hakka: 21 ve el – Karia: 7)* de de mardıyye manasınadır. Leylün naimün kavli de menumun fih manasınadır. Ebkaletinnebtü fehüve bakılün denir ki: Mubkılün demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ebu Ubeyde şöyle demek istemiştir: Rüzgarlar ağacı da aşılar, bulutu da aşılar; sanki ondan bir meyve (sonuç) çıkar. Onu bu istenmeyen yoruma ne zorladığını bilmiyorum; çünkü o, Arap dilinde rüzgarlara lavakıh denildiğini, rüzgara da lakıh denildiğini görmüştür. Tırimmah güneşte kalan arkadaşlarının üzerine bir yaygı germiş ve şöyle demiştir:

Lakıh ve hail rüzgarlarından dolayı
Rahatsız olan arkadaşlarımı gölgelendirdim.

Beyitte geçen lakıh: Güney rüzgarıdır, hail de: Kuzey rüzgarıdır. Yine kuzey rüzgarına akim de derler. Akim, su taşımayan demektir. Nitekim güney rüzgarına da lakıh (su taşıyan) derler. Şair Küseyyir şöyle demiştir:

İnce toprağa akim rüzgarı değdi.

Yani: Kuzey rüzgarı demek istemiştir. Rüzgara lakıh, yani taşıyıcı demeleri bulutları taşıyıp evirip çevirmesindendir. Sonra da bir yerlere getirir ve yağmur yağdırır. Buna göre ona hamil (taşıyıcı) denir. "Sonunda bulutları taşır" *(Araf: 57)* ayeti de bunu göstermektedir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Rüzgarın taşıdığı su vs. dişi devenin karnındaki yavruya benzetilmiştir. Yine içinde şer barındıran savaş da harbün lakıh derler. Ebu Ubeyde'nin görüşüne göre "levakıh"ın manası: Rüzgarlar başka şeyleri taşır, demektir. İbn Kuteybe'nin görüşüne göre ise: O, kendi kendini taşır, demektir. Hadislerin çoğu birinci görüşe

işaret etmektedir. Abdullah bin Mes'ud şöyle demiştir: Allah Teala bulutları aşılamak için rüzgarlar gönderir; onlar da suyu taşır, onu ağzından çıkarır, sonra onu yağmur olarak indirir; sütlü deve gibi fışkırır. Dahhak da şöyle demiştir: Allah Teala rüzgarları bulutların üzerine gönderir; onları aşılar; su ile doldurur. Nahai de: Rüzgarlar bulutları aşılar da ağaçları aşılamaz, demiştir. Hasen ve diğerleri de: Bulutları da aşılar ağaçları da aşılar, demişler ve bulutları aşılayıp yağmur yağdırdığını, ağaçları da aşılayıp meyve verdirdiğini kastetmişlerdir.

"Gökten indirdik": Yani bulutlardan demektir. "Su": Yani yağmur. "Onu size içirdik": Ferra şöyle demiştir: Araplar şu ifadelerde birlik halindedirler: Bir adama dudağıyla su içirdikleri zaman: Sekaytürrecüle feene eskıhi, derler; bir adama kanal açtıkları zaman da: Eskaytuhu ve sekaytuhu derler. Yağmurun sulamasına da: Sekaytü ve eskaytü, derler. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Gökten inen her şeyde iki lügat vardır: Eskauhullahu da derler, sekahullu da derler. Lebid de şöyle demiştir:

Kavmim Mecd oğullarına su içirdi;
Nümeyr'e ve Hilal kabilelerine de içirdi.

Her iki lügati de (seka ve eska) kullanmıştır. Bir adama su, şarap, süt vs. gibi bir şey içirirsen, yalnız: sakaytürrecüle dersin, bunda sadece bir lügat vardır, elif (eskaytü) yoktur. Eğer dudakla içmek kastedilirse sadece böyle denir. Ama ona sulama hakkı tanırsan: Eskaytuhu, eskaytü ardahu ve ibilehi (arazisini ve develerini suladım) dersin. İsteskaytü lehu da bu manayadır. Şair Zürrimme şöyle demiştir:

Devemi sevgilim Meyyete'nin izi üzerinde durdurdum
Onun yanında hep ağladım ve ona seslendim,
Onu (gözyaşımla) suladım, ona içimi öyle döktüm ki,
Neredeyse taşları ve oyun oynadığı yerler benimle konuşacaktı.

Birine tulum yapması için bir deri verdiğin zaman: Eskaytuhu iyyahu dersin.

"Siz değilsiniz onu": Yani indirilen suyu": "Bihazinin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Koruyanlar, yani onun depoları sizin ellerinizde değildir, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Engelleyiciler değilsiniz, bunu da Süfyan Sevri, demiştir.

"Mirasçılar da bizleriz": Yani halk yok olduktan sonra O baki kalacaktır, demektir.

وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ ﴿٢٤﴾

وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥﴾

24 – Andolsun, gerçekten içinizden öne geçenleri de bilmiş durumdayız, andolsun, gerçekten geri kalanları da bilmiş durumdayız.

25 – Şüphesiz, onları toplayacak olan Rabbindir. Şüphesiz O, hikmet sahibidir, her şeyi bilendir.

"Velekad alimnel müstakdimine minküm" (andolsun, gerçekten içinizden öne geçenleri bilmiş durumdayız)": İstakdemerrecülü denilir ki: Öne geçmektir, iste'here de: Geri kalmaktır.

İniş sebebi hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Güzel bir kadın, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in arkasında namaz kılardı. Bazıları onu görmemek için ön safa geçerdi. Bazıları da son safa durur, ruku ettiği zaman koltuğunun altından bakardı. İşte bu ayet bunun üzerine indi: Bunu Ebu'l – Cevza, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, birinci safta namaz kılmayı teşvik etti; ashap da izdiham ettiler. Evleri Medine'den uzak olanlar: Evlerimizi satar, mescide yakın evler satın alır ve ön safa yetişiriz, dediler. Ayet bunun üzerine indi. Manası da şöyledir: Sizler ancak niyetlerinize göre karşılık alırsınız. Onlar da bunun üzerine huzur bulup rahat ettiler. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Müfessirlerin öne geçenler ve geri kalanlar hakkında sekiz görüşleri vardır:

Birincisi: Öne geçenler ön safa doğru ilerleyenlerdir, geri kalanlar da arkada kalanlardır. Bu da iniş sebebindeki iki görüşe göredir; birinci görüşe göre o: Takva için ilerleme ve hain bakıştan geri kalmadır. İkinciye göre: Fazilet için öne geçme ve mazeretten dolayı geri kalmadır. *İkincisi:* Öne geçenler: Ölenlerdir, geri kalanlar da: Ölmeyip yaşayanlardır. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan, Husayf da Mücahit'ten rivayet etmiş; Ata, Dahhak ve el – Kurazi de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Öne geçenler: Yaratılıp dünyaya gelenlerdir, geri kalanlar da: Erkeklerin bellerinde olanlardır. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İkrime de öyle demiştir.

Dördüncüsü: Öne geçenler: Eski milletlerdir, geri kalanlar da: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ümmetidir. Bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Beşincisi: Öne geçenler: Hayırda ileri olanlardır, geri kalanlar da: Ona engel olanlardır. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

Altıncısı: Öne geçenler savaş saflarında ilerleyenlerdir, geri kalanlar da: Geri çekilenlerdir. Bunu da Dahhak, demiştir.

Yedincisi: Öne geçenler: Savaşta öldürülenlerdir, geri kalanlar da: Gazilerdir, bunu da el – Kurazi, demiştir.

Sekizincisi: Öne geçenler: Halkın ilkidir, geri kalanlar da: Halkın sonudur. Bunu da Şa'bi, demiştir.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ
مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٦﴾ وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ
﴿٢٧﴾ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ
مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٨﴾ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي
فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ﴿٢٩﴾

26 – Andolsun, biz insanı kuru balçıktan, kokuşmuş / şekillenmiş siyah çamurdan yarattık.

27 – Cinleri de daha önce dumansız zehirli ateşten yarattık.

28 – Hani Rabbin meleklere: "Şüphesiz ben, kuru balçıktan, kokuşmuş / şekillenmiş siyah çamurdan bir insan yaratacağım" demişti.

29 – "Onu tesviye ettiğim ve ona ruhumdan üfürdüğüm zaman ona secdeye kapanın".

"Andolsun, insanı yarattık": Yani Adem'i, "kuru balçıktan (salsaldan)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, ateş değmemiş kuru çamurdur, bir şeyle vurulduğu zaman çın çın diye ses çıkarır, kendine has bir ses duyulur. Bunu İbn Abbas, Katade, Ebu Ubeyde ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: O, kokuşmuş çamurdur, bunu da Mücahit, Kisai ve Ebu Ubeyd, demişlerdir. Sallellahmu denir ki: Etin kokusu bozulmaktır.

Üçüncüsü: O, kumla karıştırılmış çamurdur, bir şeyle vurulduğu zaman ses çıkarır. Bunu da Ferra, demiştir.

Hame' ise: Ebu Ubeyde şöyle demiştir: O, hame'nin çoğuludur, kokuşmuş çamurdur, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir. Şunda ihtilaf yoktur ki hame': Kokusu bozulmuş siyah çamurdur. Süddi, şeyhlerinden rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Toprak ıslatılır, çamur olur; sonra terk edilir, kokar ve değişir.

Mesnun kelimesi üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O da kokuşmuş demektir, bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Katade ve diğerleri de böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de: Mesnun: Kokusu bozulmuş, demiştir.

İkincisi: O, yaş çamurdur, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, dökülmüştür, bunu da Amr bin el - Alâ ile Ebu Ubeyd, demişlerdir.

Dördüncüsü: O, aşınmış demektir. Bunu da İbn Enbari zikretmiş ve şöyle demiştir: Kim, mesnun: Kokuşmuş, derse, tesenneşy'ü'den alır ki, kokmaktır. Allah Teala'nın: "Lem yetesenneh" *(Bakara: 259)* kavli de bundandır. Ona mesnun denilmesi, üzerinden çok seneler geçmesindendir. Kim de: Yaş (cıvık) çamur derse, akmasından ve yayılmasındandır; o zaman dökülüp akan su gibi olur. Kim de: Dökülmüş, derse, Arapların: Sünnet aleyyel mau (üzerime su döküldü) sözünü delil getirmiş olur. Masbub'un şekil ve kalıba dökülmüş olması da caizdir ki: Raeytü sünnete vechihi (yüzünün şeklini gördüm) sözünden gelir. Şair de şöyle demiştir:

Sana günah işlememiş bir yüz şekli / siması gösterir.
Düzdür; üzerinde ne ben ne de yara ve çıban izi vardır.

Kim de aşınmış, derse, Arapların: Senentül hacere alel haceri (taşı taşa sürttüm) sözünü delil getirmiş olur. Bileği taşına, misen denilmesi, demirin ona sürtülmesindendir. İbn Enbari (devamla) şöyle demiştir: "Min"in tekrar edilmesi, şunun içindir; çünkü birincisi "halaknahu"ya müteallıktır, ikincisi, salsal'a müteallıktır. Takdiri de şöyledir: Biz insanı kokuşmuş çamur olan salsaldan yarattık.

"Vel cânne (cinleri de)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, cinlerin bozulmuş şeklidir, nitekim maymun ve domuzlar da insanın bozulmuş (azmış) şeklidir. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. (Bu azan maymunlar ve domuzlar, şekilleri değişen Yahudilerdir, yoksa insanın atasıdır, demek istemiyor. Mütercim).

İkincisi: O, cinlerin atasıdır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. Dahhak da ondan rivayet ederek şöyle demiştir: Cân, cinlerin babasıdır, şeytan değildir. Şeytanlar İblis'in çocuklarıdır, ölmezler ancak İblis'le beraber ölürler. Cinler ise ölürler; onların mü'minleri ve kafirleri vardır.

Üçüncüsü: O, İblis'tir, bunu da Hasen, Ata, Katade ve Mukatil, demişlerdir.

Eğer: Cinlerin babası İblis değil midir?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: O, İblistir. Bu duruma göre bu görüş ondan öncekiyle aynı olur.

İkincisi: Cân: Cinlerin babasıdır, İblis ise şeytanların babasıdır. Bu durumda İbn Abbas'tan anlattığımıza göre aralarında fark vardır. Alimler şöyle demişlerdir: Ona cân denilmesi, gözlere görünmemesindendir.

"Daha önce": Yani Adem yaratılmadan önce, demektir. "Dumansız / zehirli ateşten": İbn Mes'ud: Sıcak rüzgarın ateşinden demiştir ki o da cehennem ateşinin yetmişte biridir. Semum lügatte: İçinde ateş bulunan sıcak rüzgardır (sam yeli). İbn Saib de: O, dumanı olmayan ateştir, demiştir.

فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَۙ ﴿٣٠﴾
اِلَّٓا اِبْلٖيسَؕ اَبٰٓى اَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدٖينَ ﴿٣١﴾
قَالَ يَٓا اِبْلٖيسُ مَا لَكَ اَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدٖينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ لَمْ اَكُنْ
لِاَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٣٣﴾
قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَجٖيمٌۙ ﴿٣٤﴾ وَاِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ اِلٰى
يَوْمِ الدّٖينِ ﴿٣٥﴾ قَالَ رَبِّ فَاَنْظِرْنٖٓي اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٣٦﴾ قَالَ فَاِنَّكَ
مِنَ الْمُنْظَرٖينَۙ ﴿٣٧﴾ اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٣٨﴾ قَالَ رَبِّ بِمَٓا
اَغْوَيْتَنٖي لَاُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْاَرْضِ وَلَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَعٖينَۙ ﴿٣٩﴾
اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصٖينَ ﴿٤٠﴾ قَالَ هٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ
مُسْتَقٖيمٌ ﴿٤١﴾

30 – Bütün melekler ona toptan secde ettiler.

31 – İblis hariç. O, secde edenlerle beraber olmaktan çekindi.

32 – (Cenab-ı Allah): "Ey İblis, neden secde edenlerle beraber olmadın?" dedi.

33 – (O da): "Ben kuru balçıktan kokuşmuş / şekillenmiş siyah çamurdan yarattığın bir insana secde edecek değilim" dedi.

34 – "Çık oradan; çünkü sen kovulmuşsun" dedi.

35 – "Gerçekten ceza gününe kadar lanet senin üzerinedir".

36 – O da: "Rabbim, diriltilecekleri güne kadar bana süre ver" dedi.

37 – O da: "Şüphesiz sen süre verilenlerdensin" dedi.

38 – "Belli vaktin gününe kadar".

39 – Dedi: "Rabbim, beni azdırdığın şeye yemin ederim ki, mutlaka onlara yeryüzünde (günahı) süsleyeceğim ve onların hepsini azdıracağım" dedi.

40 – "Ancak onlardan ihlaslı kulların hariç".

41 – Dedi: "Bu, bana hak (layık) olan doğru bir yoldur".

"Onu tesviye ettiğim zaman": Yani suretini düzeltip de yaratılışını tamamladığım ve "ona kendi ruhumdan üflediğim zaman": Bu ruh, insana hayat veren ruhtur, mahiyeti bilinmez. Allah'a izafe edilmesi, Adem'i şereflendirmek içindir, buna mülk izafeti denir. Ona ruh verilmesine üfürme denilmesi de, bedenine rüzgar gibi girmesinden dolayıdır.

"Fekau": Bu, vuku kökünden emirdir (kapanın demektir). "küllühüm ecmeun (hepiniz toptan)": Sibeveyh ile Halil: Bu, tekit üstüne tekittir, demişlerdir. Müberred de: "Ecmeun": Secdede birleştiklerini gösterir, mana da şöyledir demiştir: Hepsi bir halde secde ettiler. İbn Enbari de: Bu böyledir, çünkü "küllen = (hepsi)" bir kavmin bir işte toplanmalarını gösterir, zamanda toplanmalarını göstermez. Zeccac da şöyle demiştir: Sibeveyh'in görüşü daha doğrudur; çünkü "ecmain" marifedir, hâl olamaz.

"Gerçekten lanet senin üzerinedir": Müfessirler, mana şöyledir, demişler: Gök ve yer halkı hesap gününe kadar sana lanet eder. Neden: "Ceza gününe kadar" dedi? Çünkü o öyle bir gündür ki başı var, sonu yoktur. Fena bulmayan ebediyet yerine geçmiştir. Mana da: Ebedi lanet sanadır, demektir.

"Belli vaktin gününe kadar": Mana: Mahlukatın ölmesiyle bilinen gün demektir. Ona cehennemde ebedi azabı tattırmadan önce ölüm acısını tattırmak istemiştir.

"Leüzeyyinenne lehüm filardı": Tezyinin mef'ulu atılmıştır, mana da: Leüzeyyinenne lehümül batıle hatta yakau fih (batılı onlara süsleyeceğim, onlar da içine düşecekler) demektir. "Veleuğviyennehüm": Onları mutlaka azdıracağım, demektir. İhlaslılar da: Dinlerini ihlasa zıt her türlü şaibeden arındıranlar, demektir. Burada manasını vermediğimiz kelimelerin tefsiri de A'raf: 16 ve diğer yerlerde geçmiştir.

"Bu, bana hak (layık) doğru bir yoldur": Bu kelamın manasında da üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu, sözü ile, ihlası kastetmiştir, mana da: Şüphesiz o ihlas, bana giden doğru bir yoldur, demektir. "Aleyye = üzerime" de, "ileyye = bana" manasınadır.

İkincisi: Bu, benden geçen bir yoldur, çünkü ben gözetleme kulesindeyim; onlara amellerine göre karşılık veririm. Bu, tehdit mahiyetinde söylenmiştir: mesela bir adama: Yolun buradan geçer, dersin. Bu, "şüphesiz Rabbin bekleme yerindedir" *(Fecr: 14)* kavli gibidir.

Üçüncüsü: Bunu doğrultmak banadır, yani: Onu açıklamaya ve kanıtlarla doğrultmaya ben kefilim. Katade ile Yakup, lamın kesri, yenin ref ve tenvini ile: "Haza sıratun aliy" okumuşlardır ki: Yüksek, demektir.

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا
مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ ﴿٤٢﴾ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٣﴾
لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ ﴿٤٤﴾

42 – Şüphesiz, benim kullarımın üzerinde bir yetkin yoktur. Ancak azgınlardan sana tabi olanlar hariç".

43 – "Şüphesiz cehennem elbette hepsinin buluşma yeridir".

44 – "Onun yedi kapısı vardır. Her kapı için onlardan ayrılmış bir bölük vardır".

"Şüphesiz kullarım": Bunlar hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar mü'minlerdir.

İkincisi: Masum (günahtan korunmuş)lardır. Bu ikisi Katade'den rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* İhlaslılardır, bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* İtaat edenlerdir, bunu da İbn Cerir, demiştir. Bu görüşlere göre ayet geneldir, özel manaya kullanılmıştır.

"Sultan = yetki" hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, kanıttır, bunu da İbn Cerir, demiştir. Buna göre mana: onları azdırma hususunda senin kanıtın yoktur, demektir.

İkincisi: O, ezmek ve yenmektir; onun ancak aldatma ve süsleme gücü vardır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Süfyan bin Uyeyne'ye bu ayeti sordular, o da şöyle dedi: Senin onların üzerinde affıma girmeyecek bir günah işletme gücün yoktur.

"Şüphesiz cehennem elbette onların hepsinin buluşma yeridir": Yani onun ardına düşenlerin yeridir, demektir.

"Onun yedi kapısı vardır": Onlar alçalan basamaklardır. Hazreti Ali şöyle demiştir: Cehennemin kapıları sizin evlerinizin kapıları gibi değildir; ancak şöyle şöyledir, demiştir. Ravi, eliyle işaret ettiğini ve parmaklarını açtığını söylemiştir. İbn Cerir de: Onun yedi kapısı vardır ve şöyledir, demiştir: *Birincisi:* Cehennem, sonra Leza, sonra Hutama, sonra Sair, sonra Sekar, sonra Cahim, sonra Haviye'dir. Dahhak da şöyle demiştir: Onlar yedi tanedir, birbirinin altındadır; en üstünde tevhit ehli bulunur; günahlarına göre azap çeker, sonra çıkarlar. İkincisinde Hıristiyanlar vardır. Üçüncüsünde Yahudiler, dördüncüsünde Sabiiler, beşincisinde Mecusiler, altıncısında Arap müşrikleri, yedincisinde de münafıklar olacaktır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Azap hemen kapıda başladığı için kapı onun sebebi olmuştur; komşuluk dolayısıyla ismi ile adlandırılmıştır, örneğin abdest bozmaya, gait, denilmesi gibi.

"Onlardan her kapı için vardır": Yani İblis'in ardına düşenlerden vardır, demektir. "Ayrılmış bir bölük (cüz)": Cüz: Bir şeyin parçası, demektir.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٤٥﴾ ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ
آمِنِينَ ﴿٤٦﴾ وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ إِخْوَانًا عَلَىٰ سُرُرٍ
مُتَقَابِلِينَ ﴿٤٧﴾ لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ ﴿٤٨﴾

45 – Şüphesiz sakınanlar cennetlerde ve pınar başlarındadır.

46 – "Oraya korkusuzca girin".

47 – Biz onların göğüslerindeki kini sökmüşüzdür, karşılıklı tahtlar üzerinde kardeşler olarak.

48 – Orada onlara bir yorgunluk dokunmaz ve onlar oradan çıkacak da değiller.

"Şüphesiz sakınanlar cennetlerde ve pınar başlarındadır": Takva ve cennetler kelimelerinin manasını Bakara: 1 ve 25'te şerh etmiş bulunuyoruz. Pınarlar ise: Su pınarları, içki pınarları, Selsebil ve Tesnim gibi cennet şarabı pınarlarıdır.

"Girin oralara selametle": Yani onlara: Girin oralara selametle, denilir. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Cehennemden selametle. *İkincisi:* Bütün afetlerden selametle. *Üçüncüsü:* Allah'ın selamlaması ile.

"Korkusuzca": Yani Allah'ın azabından korkusuzca. *İkincisi:* Cennetten çıkmaktan korkmadan. *Üçüncüsü:* Ölümden korkmadan.

"Onların göğüslerindeki kini sökmüşüzdür": Bunun tefsirin de A'raf: 43'te zikretmiş bulunuyoruz. Müfessirler burada gereken tefsir ve iniş sebebini orda zikretmişlerdir.

"Kardeşler olarak": Hâl olmak üzere mansuptur, mana da: Sevişerek, demektir.

Eğer: "İhvanen nasıl hâl olur, bu durumda kardeşliğin kinin söküldüğü anda olması gerekir, hâlbuki o, dünyada olmuştu?" denilirse,

Buna İbn Enbari cevap vermiş ve şöyle demiştir: Geçmiş kardeşliğin içine bazı kin ve haset girmiş olabilir; bu kinin söküldüğü zaman yapılan kardeşlik ise saftır ve ihlaslıdır. Bunun medh üzere mansup olması da caizdir ki, mana: Kardeşleri hatırla, demek olur. Sürür (tahtlar) ise: Serir'in çoğuludur. İbn Abbas şöyle demiştir: Zebercet, inci ve yakutla süslü tahtlar üzerine kurulurlar ki, genişliği Aden ile Eyle arası kadardır. "Karşılıklı olarak": Birbirlerinin enselerini görmezler; nereye baksalar karşılarında sevecen yüzler görürler.

"Orada onlara bir yorgunluk dokunmaz": Yani cennette yorgunluk ve bitkinlik yoktur.

نَبِّئْ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٤٩﴾ وَأَنَّ عَذَابِي
هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ ﴿٥٠﴾ وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ ﴿٥١﴾
إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ ﴿٥٢﴾
قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ ﴿٥٣﴾

49 – Kullarıma haber ver ki, şüphesiz ben, evet ben çok bağışlayanım, çok esirgeyenim.

50 – Ve şüphesiz benim azabım, o çok acıklı azaptır.

51 – Onlara İbrahim'in misafirlerinden haber ver.

52 – Hani, onun huzuruna girmişler de: "Selam" demişlerdi. O da: "Şüphesiz biz, sizden korkuyoruz" demişti.

53 –"Korkma, dediler, şüphesiz biz seni çok bilgili bir oğulla müjdeliyoruz".

"Kullarıma haber ver ki, şüphesiz ben, evet ben çok bağışlayan, çok esirgeyenim": İniş sebebi Abdullah bin Mübarek'in Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından birinden senediyle yaptığı şu rivayettir, diyor ki: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Şeybe oğullarının girdiği kapıdan Harem'e girdi, biz de gülüyorduk: "Bakıyorum da gülüyorsunuz?" dedi. Sonra arkasını dönüp gitti. Hicr'e vardığı sırada, bize geri döndü ve: Ben çıktığım zaman bana Cebrail aleyhisselam geldi: Ya Muhammed, Allah Teala: Kullarımı niçin korkutuyorsun? Şüphesiz ben, evet ben çok bağışlayan ve çok esirgeyenim, buyurdu, dedi.[4] İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr "İbadiye" ve enniye" şeklinde ye'yi harekeli okumuşlardır; diğerleri ise sakin okumuşlardır.

"Onlara İbrahim'in misafirlerinden haber ver": Biz de kıssayı Hud: 69'da şerh etmiş bulunuyoruz. Orada dayf'in manasını ve korkma sebeplerini açıkladık. Vecel'in manasını da Enfal: 2'de zikrettik.

"Çok bilgili bir oğlan çocuğu ile": Yani o çocuk buluğa erecek ve bilgili olacaktır, demektir.

قَالَ اَبَشَّرْتُمُون۪ي عَلٰٓى اَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ ﴿٥٤﴾
قَالُوا بَشَّرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِط۪ينَ ﴿٥٥﴾ قَالَ وَمَنْ
يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّه۪ٓ اِلَّا الضَّٓالُّونَ ﴿٥٦﴾ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ
اَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٧﴾ قَالُٓوا اِنَّٓا اُرْسِلْنَٓا اِلٰى قَوْمٍ مُجْرِم۪ينَ ﴿٥٨﴾
اِلَّٓا اٰلَ لُوطٍؕ اِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ اَجْمَع۪ينَۙ ﴿٥٩﴾ اِلَّا امْرَاَتَهُ قَدَّرْنَٓا اِنَّهَا

4 - Taberi, Tefsir, 14/39.

لَمِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ إِنَّكُمْ
قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٦٢﴾ قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ
﴿٦٣﴾ وَأَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٦٤﴾ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ
مِنَ اللَّيْلِ وَاتَّبِعْ أَدْبَارَهُمْ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ وَامْضُوا
حَيْثُ تُؤْمَرُونَ ﴿٦٥﴾ وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَٰلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَٰؤُلَاءِ
مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ ﴿٦٦﴾

54 – Dedi: "Bana ihtiyarlık dokunmuşken mi beni müjdeliyorsunuz? Beni ne ile müjdeliyorsunuz?"

55 – Dediler: "Seni hak ile müjdeliyoruz. Artık sen de umut kesenlerden olma!"

56 – Dedi: "Sapıklardan başka kim Rabbinin rahmetinden ümit keser?"

57 – Dedi: "Ey elçiler, işiniz / mesele nedir?"

58 – Dediler: "Şüphesiz biz, günahkarlar topluluğuna gönderildik".

59 – "Ancak Lut ailesi hariç. Şüphesiz biz onların hepsini kurtaracağız".

60 – "Ancak karısı hariç. Onun şüphesiz geride kalacak olanlardan olduğunu takdir ettik".

61 – Elçiler Lut ailesine gelince,

62 – Lut: "Şüphesiz sizler tanınmamış bir topluluksunuz" dedi.

63 – Dediler: "Hayır, biz sana onların şüphe ettikleri şeyi (azabı) getirdik".

64 – "Sana hakkı getirdik. Şüphesiz biz, doğru söylüyoruz".

65 – "Aileni gecenin bir kısmında yürüt. Sen de arkalarını izle. İçinizden kimse arkasına bakmasın. Emrolunduğunuz yere gidin".

66 – Ona şu emri vahyettik ki, şüphesiz onların arkası, sabaha çıkarlarken kesilmiş (olacak)tır.

"Dedi: Beni müjdelediniz mi?": Yani çocukla, "bana ihtiyarlık dokunmuşken": Yani ihtiyarlık ve yaşlılık dokunmuşken, demektir. "Beni ne ile müjdeliyorsunuz (febime tübeşşirun": Ebu Amr, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, nunun fethi ile: "Tübeşşirune" okumuşlardır.

Nafi de nunun kesri ile (tübeşşiruni) okumuş, İbn Kesir'de ona katılmış, ancak onu şeddelemiştir. Bu da taaccüb istifhamıdır, sanki yaşlılığına rağmen çocuğunun olmasına şaşmıştır. "Dediler: Seni hak ile müjdeledik": Yani Allah'ın takdir ettiği şeyin olmasıyla. "Artık sen de umut kesenlerden olma": Yani ümidini yitirenlerden olma, demektir. "Kale vemen yaknetu": İbn Kesir, Nafi, Asım, İbn Amir ve Hamze, Kur'an'ın her yerinde nunun fethi ile "vemen yaknetu" okumuşlar; Ebu Amr ile Kisai de, nunun kesri ile "yaknitu" okumuşlardır. Hepsi de "min ba'di ma kanatu"yu *(Şura: 28)* nunun fethi ile okumuşlardır. Harice de Ebu Amr'dan, nunun zammı ile, "vemen yaknutu" okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Kanıta yaknetu ve kanata yaknitu denir, kunut ise umutsuzluk manasınadır. İbrahim umutsuz değildi, ancak o, çocuğun olmasını uzak bir ihtimal saymıştı. "Meseleniz nedir?": Yani işiniz nedir, dedi. "Onlar da: Biz gönderildik, dediler": Yani azapla gönderildik, dediler. "Ancak Lut ailesi hariç": Bu, istisna-i muttasıl değildir. Lut ailesi de ona tabi olan mü'minlerdir.

"İnna lemüneccuhum": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, cimin şeddesi ile: "Lemüneccuhum" okumuşlar; Hamze ile Kisai de şeddesiz olarak okumuşlardır.

"Ancak karısı hariç": Yani, karısı hariç, onları kurtaracağız, demektir. "Kadderna": Ebu Bekir, Asım'dan şeddesiz olarak "kaderna rivayet etmiştir ki, mana birdir. Kaddertü ve kadertü denir ki, mana: Takdir ettik, hükme bağladık, demektir. "Şüphesiz o geride kalacaklardandır": Yani azapta kalacak olanlardandır, demektir.

"İnneküm kavmün münkerun": Yani sizi tanımıyorum, demektir. "Onlar da: Hayır, biz sana onların şüphe ettikleri şeyi getirdik, dediler": Yani azabı kastediyorlardı. Onlar azabın inmesinden şüphe ediyorlardı. "Sana hakkı getirdik": Yani kavmin için kesin olan azap durumunu getirdik, demektir.

"Arkalarını izle": Yani arkalarından git, demektir. "Emrolunduğunuz yere gidin": Yani Cebrail'in size emrettiği yere gidin.

Gitmeleri emredilen yer hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Şam'dır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Lut kavminin köylerinden bir köydür. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Ona şu buyruğu vahyettik": Ona kavminin helak emrini vahyettik, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Ayetin kalan kısmı o emrin ne olduğunu açıklamıştır, mana da şöyledir: Ona bunların sonunun sabahleyin kesileceğini hükme bağladık. Dâbir'in ne olduğu da, En'am: 45 ayetinde geçmiştir, mana da: İçinizden en son kalan da sabah vaktinde helak olacaktır, demektir.

وَجَاءَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٦٧﴾
قَالَ إِنَّ هَٰؤُلَاءِ ضَيْفِي فَلَا تَفْضَحُونِ ﴿٦٨﴾ وَاتَّقُوا اللَّهَ
وَلَا تُخْزُونِ ﴿٦٩﴾ قَالُوا أَوَلَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٧٠﴾
قَالَ هَٰؤُلَاءِ بَنَاتِي إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٧١﴾

67 – Şehir halkı sevinerek geldiler.

68 – (Lut) dedi: "Şüphesiz bunlar benim misafirlerimdir. Beni rezil etmeyin!".

69 – "Allah'tan korkun, beni hor düşürmeyin!"

70 – Dediler: "Seni alemlerden men etmedik mi?" (kimsenin işine karışma, demedik mi?)

71 – (Lut) dedi: "İşte bunlar, benim kızlarım, eğer bir şey yapacaksanız?"

"Şehir halkı geldiler": Onlar Lut'un kavmidir, Şehrin adı Sadom'dur. "Seviniyorlardı": Lut'un misafirlerine, o çirkin hareketi yapmak için. Lut onlara: "Bunlar benim misafirlerimdir; beni rezil etmeyin" dedi: Yani onlara kötülük yapmak istemenizle, demektir. Fedahahu yefdahuhu denir ki, birine utandıracak bir hareket yapmaktır. Yakup vasılda da vakıfta da "tefdahuniy" "vela tuhzuniy" şeklinde ye ile okumuştur.

"Seni alemlerden men etmedik mi?": Yani başkalarını misafir etmekten men etmedik mi, demektir.

"Benati inküntüm": Nafi ile Ebu Cafer ye'yi harekeleyerek, "benatiye" okumuşlardır.

لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ
يَعْمَهُونَ ﴿٧٢﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ ﴿٧٣﴾ فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا
سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ ﴿٧٤﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ
لَآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ ﴿٧٥﴾ وَإِنَّهَا لَبِسَبِيلٍ مُقِيمٍ ﴿٧٦﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً
لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾

72 – Hayatına andolsun ki, şüphesiz onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlar.

73 – Onları işrak vaktinde (güneş doğarken) o ses tuttu.

74 – Onların üstünü altına getirdik ve üzerlerine ateşte pişmiş çamurdan taş yağdırdık.

75 – Şüphesiz bunda ferasetli olanlar için açık deliller vardır.

76 – Şüphesiz o, açık yol üzerindedir.

77 – Şüphesiz bunda mü'minler için ibret vardır.

"Leamrüke (hayatına andolsun ki)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Manası şöyledir: Hayatına andolsun ki, ey Muhammed. Bunu Ebu'l – Cevza, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Yaşamına ahdolsun ki, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ahfeş de böyle demiştir. Bu da birinci manaya dönüktür.

Üçüncüsü: Bunun manası şöyledir: Ümmetinin üzerindeki hakkına andolsun ki. Araplar: Leamrullahi la ekumu (Allah'ın ömrüne andolsun ki kalkamam), derler ve Allah'ın hakkına andolsun ki, demek isterler. Bunu da İbn Enbari zikretmiş ve şöyle demiştir: Amr kelimesinde üç lügat vardır: Amr, umr ve umur. Bu, Araplara göre beka ve devamlılık manasınadır. Zeccac şöyle nakletmiştir: İmam Halil, Sibeveyh ve bütün dilciler: Amr ile umr'un aynı manaya olduğunda ittifak etmişlerdir. Yeminde kullanıldığı zaman, sadece fethalısını söylerler. Yeminde fethayı tercih etmeleri de fethanın daha hafif olmasındandır. Onlar yemini "leamri" ve "lemrüke" diyerek tekit ederler. Bunu çok kullanınca en hafifini tercih ettiler. Ve şöyle demiştir: Nahivciler: "Leamrüke" mübteda olarak merfudur, haber de mahzuftur, demişler, mana da şöyledir: Leamrüke kasemi ve leamrüke ma uksimu bihi (ömrün yeminimdir, ömrün yemin ettiğim şeydir). Böylece haber hazfedilmiştir. Çünkü sözden anlaşılmaktadır. Mana da şöyledir: Yemin ederim ki: "Şüphesiz onlar sarhoşlukları içinde bocalamaktadırlar".

Bu sarhoşluktan kastedilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, sapıklık manasınadır, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Gaflet manasınadır, bunu da A'meş, demiştir. Biz de ameh'in manasını Bakara: 15'te şerh etmiş bulunuyoruz. İşaret edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Lut kavmidir, bunu da çoğunluk, demiştir. *İkincisi:* Peygamberimiz sallallahu

aleyhi ve sellem'in kavmidir. Bunu da Ata, demiştir.

"Derken onları ses yakaladı": Yani azabın sesi ki, Cebrail aleyhisselam'ın sesidir. "Müşrıkîn": Zeccac şöyle demiştir: Eşrakna, fenahnu muşrıkun, derler ki, güneşin şurukuna yani doğmasına tesadüf etmektir. Nitekim: Asbahna derler ki, sabaha tesadüf etmektir. Şerekatişşemsü de: Güneş doğmaktır. Eşrakat ise: Aydınlatıp ortalığı ışığa gömmektir. Lügatin çoğu bu şekildedir. Şerekat ile eşrekat'in aynı manaya olduğu da söylenmiştir. Ancak: "Müşrıkîn" güneşin doğmasına tesadüf edenler (sabaha çıkanlar) manasınadır.

"Oranın üstünü altına getirdik": Ayetin manasını Hud suresi, ayet: 82'de tefsir etmiştik. Mütevessimîn'de ise dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar ferasetli kimselerdir. Ebu Said el – Hudri, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Mü'minin ferasetinden sakının; çünkü o, Allah'ın nuru ile bakar, görür".[4] Sonra da: "Şüphesiz bunda feraseti olanlar için açık deliller vardır" ayetini okudu ve: Onlar ferasetli kimselerdir, dedi. Mücahit ile İbn Kuteybe de böyle demişlerdir. İbn Kuteybe ayrıca şöyle demiştir: Tevessemtü fi fülanin elhayra denir ki: Onda hayır işareti gördüm, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: el – mütevessimun lügatte: Bir şeye iyi bakıp gerçek işaretini görenlerdir. Tevessemtü fi fülanin keza denir ki: Onda o şeyin işaretini gördüm, demektir. Başkası da şöyle demiştir: El – Mütevessim: Bir şeye delalet eden işarete bakandır. *İkincisi:* İbret alanlardır, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Görenlerdir, bunu da Dahhak, demiştir. *Dördüncüsü:* Derin düşünenlerdir, bunu da İbn Zeyd ile Ferra demişlerdir.

"Ve inneha = şüphesiz o": Yani Lut'un kenti, demektir. "Açık bir yol üzerindedir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Açık yol üzerindedir. Bunu Nehşel, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Katade ile Zeccac da böyle demişlerdir. İbn Zeyd de: İşlek yol üzerindedir, demiştir.

İkincisi: Helak olduğu gibidir, demektir. Bunu da Ebu Ravk, Dahhak'tan, o da İbn Abbas'tan rivayet etmiştir, mana da şöyledir: O, helak olduğu hal üzere durmaktadır, şu ana kadar tamir edilmemiştir; ondan ibret almak mümkündür. O da Kureyş'in Şam yolu üzerindedir.

4 – Tirmizi, Tefsirü sureti'l – Hicr, bab, 1.

وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لَظَالِمِينَ ﴿٧٨﴾
فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُبِينٍ ﴿٧٩﴾

78 – Şüphesiz Eyke halkı gerçekten zalimlerdi.

79 – Biz de onlardan intikam aldık. Bu ikisi açık yol üzerindedir.

"Şüphesiz Eyke halkı gerçekten zalimlerdi": Zeccac şöyle demiştir: "İn" ile lam'ın manası tekit içindir. Eyk: Birbirine dolanmış ağaçlardır. Tekili de eykedir. Mana: Ağaç sahipleri, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar Şuayb kavmidir. Ağaçlık (ormanlık) bir yerde yaşarlardı. Şuayb'i inkar edince sıcak bir rüzgar ile helak edildiler, nitekim bunu Hud suresi, ayet 87'de açıklamış bulunuyoruz.

"Bu ikisi": Burada işaret edilen iki şey hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Eyke ile Lut kavminin şehridir. Bunu da çoğunluk demiştir. *İkincisi:* Lut ile Şuayb'tir, bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Lebiimamin mubin": Açık yol üzerindedir, demektir. Bunu İbn Abbas, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Yola imam denilmesi, yolcunun onu hedef alıp menzil-i maksuda erişmesinden dolayıdır.

İkincisi: Açık bir kitapta yazılıdır, bunu da Süddi, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "İnnehüma = o ikisi": Lut ile Şuayb, gidilecek hak yol üzerindedirler, demektir.

وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ ﴿٨٠﴾ وَآتَيْنَاهُمْ آيَاتِنَا فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٨١﴾

80 – Andolsun, Hicr halkı da peygamberleri yalanladı.

81 – Onlara ayetlerimizi verdik; onlarsa ondan yüz çeviriyorlardı.

"Andolsun, Hicr halkı da peygamberleri yalanladı": Semud kavmini kastediyor. İbn Abbas: Onların yurdu Medine ile Şam arasında Hicr'de idi, demiştir.

Hicr hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, yaşadıkları vadinin ismidir, bunu da Katade ile Zeccac, demişlerdir. *İkincisi:* Şehirlerinin ismidir, bunu da Zühri ile Mukatil, demişlerdir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Peygamberlerden maksat yalnız Salih aleyhisselam'dır; çünkü bir peygamberi yalanlayan hepsini yalanlamış olur.

Ayetlerden murat edilen de: Dişi devedir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onda birçok ayetler vardı: Kayadan çıkması, çıktıktan az sonra doğurması, diğer develere benzemeyecek şekilde çok iri olması ve bütün kavme yetecek kadar sütünün bol olması gibi. "Ondan yüz çeviriyorlardı": Onun üzerinde düşünüp de onu delil olarak kullanamadılar.

وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا آمِنِينَ ﴿٨٢﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ
﴿٨٣﴾ فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٤﴾ وَمَا خَلَقْنَا
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ ۗ وَإِنَّ السَّاعَةَ
لَآتِيَةٌ ۖ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ ﴿٨٥﴾ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ
الْعَلِيمُ ﴿٨٦﴾

82 – Dağlardan güvenli evler yontuyorlardı.

83 – Sabaha girerlerken kendilerini o ses yakalaladı.

84 – Kazandıkları şeyler onlardan (hiçbir azabı) savmadı.

85 – Gökleri, yeri ve ikisinin arasındaki şeyleri ancak hak ile yarattık. Şüphesiz kıyamet muhakkak gelecektir. Onlardan güzelce yüz çevir.

86 – Şüphesiz Rabbin O her şeyi yaratan, her şeyi bilendir.

"Dağlardan güvenli evler yontuyorlardı": Bunu A'raf: 74'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Güvenli": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Üstlerine çökmekten güvenli idiler. *İkincisi:* Harap olmaktan güvenli idiler. *Üçüncüsü:* Aziz ve celil olan Allah'ın azabından güvenli idiler.

"Kazandıkları şeyler": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi.* Yaptıkları yontmalar. *İkincisi:* Kazandıkları mallar ve davarlar.

"Ancak hak ile": Yani hak için ve hakkı açığa çıkarmak için ki, o da tasdik edenin sevabı ve yalanlayanın azabıdır. "Şüphesiz kıyamet mutlaka gelecektir": Yani kıyamet gelecek; müşrikler de amellerinin cezasını çekeceklerdir. "Onlardan güzelce yüz çevir": İçinde şikayet ve kabalık olmayan yüz çevirme ile. Müfessirler: Bunun kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir.

"Hallak": Her şeyi yaratan demektir. "Alîm"in şerhi de Bakara: 29'da geçmiştir.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانٖي وَالْقُرْاٰنَ الْعَظٖيمَ ﴿٨٧﴾
لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ اِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا
مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنٖينَ ﴿٨٨﴾ وَقُلْ
اِنّٖٓي اَنَا النَّذٖيرُ الْمُبٖينُ ﴿٨٩﴾

87 – Andolsun, sana yedi tekrarlanan (ayet)i ve Kur'an-ı Azim'i verdik.

88 – Onlardan bazı sınıfları yararlandırdığımız şeylere sakın göz dikme ve onlara üzülme. Mü'minlere kanadını ger.

89 – De ki: Şüphesiz ben apaçık uyarıcıyım.

"Andolsun, sana yedi tekrarlanan (ayeti, seb'al mesani'yi) verdik": İniş sebebi şudur: Bir günde Busra ve Ezruat'tan Kurayza ve Nadiyr Yahudilerine ait yedi kervan geldi. Kumaş, esans ve mücevherat taşıyordu. Müslümanlar: Keşke bu mallar bizim olsaydı, onlarla güçlenir ve onları Allah yolunda harcardık, dediler. Allah Teala da bunun üzerine bu ayeti indirdi ve: Size bu yedi kafileden daha hayırlı yedi ayet indirdim, dedi. "Sakın gözlerini dikme..." kavli de bunun doğruluğunu göstermektedir. Bunu Hüseyn bin Fadl, demiştir.

Seb'al mesani'den ne murat edildiği hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, Fatiha(tü'l- Kitap) suresidir, bunu da Ömer bin Hattab, Hazreti Ali, İbn Mes'ud – bir rivayette, İbn Abbas – çoklarının ondan yaptıkları rivayette – Ebu Hureyre, Hasen, Said bin Cübeyr – bir rivayette - Ata, Katade ve diğerleri demişlerdir. Buna göre seb'ulmesani denilmesi, yedi ayet olmasındandır.

Ona seb'ulmesani denilmesinde de yedi görüş vardır: *Birincisi:* Çünkü Allah Teala onu ümmet-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem için ayırmış, onu kendilerinden öncekilere vermemiştir. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Çünkü o, her rekatta tekrarlanır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Enbari de, mana şöyledir, demiştir: Sana her rekatta tekrarlanan yedi ayet verdik. "Min" edatının gelmesi de tekit içindir, mesela, "velehüm fiha min küllissemerati" *(Muhammed: 15)* kavlinde olduğu gibi. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "el hamd" (Elham) suresine

mesani denilmesi, her namazda tekrarlandığı içindir. *Üçüncüsı* Çünkü o surede Allah Teala'ya hamd ve sena edilmiş; onda Allah'ı hamdi, senası, zikri ve mülk sahibi olduğu dile getirilmiştir. Bunu d Zeccac zikretmiştir. *Dördüncüsü:* Çünkü onda "rahman rahim" il defa zikredilmiştir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki bazı dilcilerde nakletmiştir. Bu da besmelenin ondan olması esasına göredi *Beşincisi:* Çünkü o, Allah'la kulu arasında ikiye taksim edilmiştir. Eb Hureyre'nin rivayet ettiği: "Ben namazı kendimle kulum arasınd taksim ettim" hadisi de bunu göstermektedir.[5] *Altıncısı:* Çünkü o il defa inmiştir, bunu da Hüseyn bin Fadl zikretmiştir. *Yedincisi:* Çünk onun kelimeleri ikişerlidir, mesela rahman rahim, iyyake iyyake, ess rat essırat, aleyhim aleyhim, ğayr ğayr gibi. Bunu da bazı müfessirle zikretmiştir. Onun en büyük faziletlerinden biri de Allah Teala'nı onu bir tarafa, Kur'an'ın tamamını da bir tarafa koyup bütü Kur'an'la minnet (ihsan) ettiği gibi onunla da minnet etmesidir.

İkinci görüş: O, yedi uzun suredir, bunu da İbn Mes'ud – bir riva yette – İbn Abbas – bir rivayette – Said bin Cübeyr – bir rivayette Mücahit – bir rivayette – ve Dahhak, demişlerdir. Yedi uzun sure d şunlardır: Bakara, Al-i İmran, Nisa, Maide, En'am, A'ra Yedincisinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* O, Yunus'tur, bunu da Sai bin Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Beraet'tir, bunu da Ebu Malik, demiş tir. *Üçüncüsü:* Enfal ile Beraet'tir, bunu da Süfyan, Mis'ar'den, o d bazı ilim adamlarından rivayet etmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiş tir: Onlar Enfal ile Beraet suresini bir sayarladı, bunun içindir ki ara sına besmele koymamışlardır. Şeyhimiz dilci Ebu Mansur da şöyl demiştir: Onlara: Tuval, denir; sen kesre ile tıvel, deme. Buna gör onlara mesani denilmesinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Çünkü hadle farzlar ve misaller bunlarda tekrar edilmiştir. Bunu da İbn Abba demiştir. *İkincisi:* Çünkü onlarda yüz ayet biter, ikinci yüze geçili Bunu da Maverdi zikretmiştir.

Üçüncü görüş: Seb'ulmesani Kur'anda indirilen yedi manadı Emir, nehiy, müjde, uyarma, darb-ı meseller (örnekler), nimetleri sayılması ve milletlerin haberleri. Bunu da Ziyad bin Ebi Meryen demiştir.

Dördüncü görüş: Mesani, Kur'an'ın hepsidir, bunu da Tavu Dahhak ve Ebu Malik, demişlerdir. Buna göre Kur'an'a mesani deni mesinde de dört görüş vardır:

---

5 – Müslim'in Sahih'inde geçen hadisten bir parçadır.

Birincisi: Çünkü bazı ayetler bazılarını takip eder; ikinciyi birincinin üzerine katlar. Sure bitinceye kadar onların fasılaları (ayet başları / sonları) vardır. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

İkincisi: Kur'an'a mesani denilmesi şundandır; çünkü onda aziz ve celil olan Allah'a övgüler tekrar edilir.

Üçüncüsü: Çünkü onda cennet, cehennem, sevap ve azap tekrar edilir.

Dördüncüsü: Çünkü kıssalar, haberler, öğütler ve edepler onda tekrar edilir. Bunları İbn Enbari zikretmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Mesani Kur'an'ın uzun ve kısa bütün sureleri de olabilir. Onlara mesani denilmesi şundandır; çünkü haberler ve kıssalar onda tekrar edilir. Buna göre seb'den (yediden) maksat, Kur'an'ın yedide biridir. Kelamda gizli kelime vardır, takdiri de şöyledir: Vehiyel Kur'anul azim (onlar da Kur'an-ı Azim'dir).

"Minel mesani" ifadesine gelince: "Min"de de iki görüş vardır:

Birincisi: O, parça bildiren bir edattır, buna göre mana şöyledir; Kur'an'ın tamamından sana özellikle yedi (sure / ayet) verdik; onlarda Allah Teala'ya sena edilir ve sana Kur'an'ı verdik.

İkincisi: O, sıfattır, bu durumda yedi, mesani'nin ta kendisidir, "fectenibürricse minel evsan" *(Hac 30)* ayetinde olduğu gibi. Buradan putların hepsi pistir manası çıkar. Enbari'den de buna yakın bir mana zikretmiştik.

"Ve Kur'an-ı Azim'i verdik": Kadri büyük Kur'an'ı demektir. Çünkü o, Allah Teala'nın kelamı ve vahyidir.

Burada bundan ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'ın tamamıdır, bunu da İbn Mes'ud, İbn Abbas, Mücahit ve Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: O yine Fatiha'dır, bu hususta Fatiha'nın başında bir hadis rivayet etmiş bulunuyoruz. İbn Enbari şöyle demiştir: Birinci görüşe göre kül, cüze atfedilmiş olur, nitekim Araplar şöyle derler: Raeytü cidareddari veddare. Bunun doğru olması şundan dolayıdır; çünkü ikincideki tekrarlanma fazlalığı birinciden daha çoktur. Bu nedenle onun üzerine atfı caiz olmuştur. İkinci görüşe göre de, bir şeyin kendi nefsi üzerine atfı ondaki medih ve senanın daha fazla olmasındandır. Nitekim: Bu, Ömer'den ve Hattab'ın oğlundan rivayet edilmiştir, derler. Hattab'ın oğlu ifadesinden: Fazıl, alim rütbesi yüce manalarını kastederler. İşte içine bu fazlalık girince birinciden farklı olur ve üzerine atfedilir.

Allah Teala ona Kur'an'ı ihsan ettiğini belirtince, verdiği Kur'an'la yetinip dünyaya bakmasını men etti ve şöyle dedi: "Onlardan bazı sınıfları yararlandırdığımız şeylere sakın göz dikme": Yani birtakım Yahudi ve müşriklere demek istiyor, mana da: Onu dünyaya rağbetten men etmektir.

"Onlara üzülme": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Eğer iman etmezlerse onlara üzülme. *İkincisi:* Dünyada onlara verdiğim nimetlere üzülme.

"Mü'minlere kanadını indir": Yani onlara yumuşak davran, demektir. Kanat indirmek: Sükunetten, taassup ve inadı terk etmekten ibarettir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onlara kibar davran, kaba davranma.

"Ve kul inni enennezirül mübin": İbn Kesir, Ebu Amr ve Nafi "inniye" diye yeyi harekeli okumuşlardır. Bazı müfessirler de: Bu mana kılıç ayetiyle neshedilmiştir, demişlerdir.

كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ ﴿٩٠﴾

الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ ﴿٩١﴾ فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩٢﴾

عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

90 – Paylaşanlara (azabı) indirdiğimiz gibi.

91 – Onlar ki Kur'an'ı parça parça yaptılar.

92 – Rabbine andolsun ki, onların hepsine soracağız.

93 – Yaptıkları şeyleri.

"Kema enzelna alel muktesimin": Bu kâfta iki görüş vardır:

Birincisi: O, "sana seb'ulmesniyi verdik" kavline müteallıktır. Sonra bu kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Mana şöyledir: Sana seb'ulmesaniyi verdik, paylaşanlara kitaplar indirdiğimiz gibi. Bunu Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Mana şöyledir: Seni seb'ulmesani ile şereflendirdik, azabı paylaşanlara indirdiğimiz şeylerle şereflendirip sana ikram ettiğimiz gibi. Kâf "misl = gibi" manasınadır, "ma" da "ellezi" manasınadır. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

İkincisi: O: "Şüphesiz ben uyarıcıyım" kavline müteallıktır, mana da şöyledir: Ben uyarıcıyım, paylaşanlara inen azabın benzeri ile sizi uyardım. Bu da Ferra'nın görüşünün manasıdır. Bu durumda "indirdik" kavlinin manasında da iki görüş ortaya çıkmıştır: *Birincisi:*

Kitaplar indirdik, bu da Mukatil'in görüşünün sonucudur. *İkincisi:* Azabı indirdik, bu da Ferra'nın görüşünün sonucudur.

"Paylaşanlar": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır. Bunu da el – Avfi ile İbn Abbas demiş ve Hasen ile Mücahit de buna katılmışlardır. Buna göre onlara, paylaşanlar, denilmesinde üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Kur'an'ın bir kısmına iman ettiler, bir kısmını da inkar ettiler. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Onlar Kur'an'ı paylaştılar: Bazıları: Bu sure benimdir, dediler, bir başkası da: Bu sure de benimdir, dediler, bunu alay etmek için yaptılar. Bunu İkrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar kendi kitaplarını paylaştılar; bazıları bir kısmına iman edip bir kısmını inkar ettiler. Diğerleri de ötekilerin inkar ettiğine iman ettiler. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Onlar Kureyş müşrikleridir, bunu da Katade ile İbn Saib, demişlerdir. Buna göre onlara, paylaşanlar, denilmesinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Onların görüşleri Kur'an hakkında kısımlara ayrılmıştır: Bazıları: O, sihirdir, dediler, bazıları onun kehanet olduğunu iddia ettiler, bazıları da onun önceki milletlerin masalları olduğunu iddia ettiler. Esved bin Abdiyeğus, Velid bin Muğire, Adiy bin Kays es – Sehmi ve As bin Vail bunlardan birkaçıdır. *İkincisi:* Onlar Mekke'ye giren dağ yollarını paylaştılar. İbn Saib şöyle demiştir: Onlar Mekke halkından bir bölüktür; hac mevsimi gelince Mekke'ye giren yolları bölüştüler; Velid bin Muğire onlara şöyle dedi: Gidin, hacıların girecekleri Mekke yollarını tutun; size ondan, yani Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den sorarlarsa, bazınız: Kahindir, desin, bazınız: Sihirbazdır, desin, bazınız: Şairdir, desin, bazınız da: Bozguncudur, desin. Durum bize ulaştığı zaman sizi tasdik ederiz, dedi. Hanzala bin Ebu Süfyan, Rebia'nın iki oğlu Utbe ile Şeybe, Velid bin Muğire, Ebu Cehil, As bin Hişam, Ebu Kays bin Velid, Kays bin Fakih, Züheyr bin Ebi Ümeyye, Hilal bin Abdülesved, Saib bin Sayfi, Nadr bin Haris, Ebulbahteri bin Hişam, Zem'a bin Haccac, Ümeyye bin Halef ve Evs bin el – Muğire de bunlardandır.

Üçüncüsü: Onlar Kur'an'a yemin eden kimselerdir: "Ona ve ailesine gece baskın yaparız" *(Neml: 49)* dediler. Allah da onu onların şerrinden korudu, ona yetti. Bunu Abdurrahman bin Zeyd, demiştir. Buna göre bu, kasem (yemin)dendir, kısmet (taksim)den değildir.

"Onlar Kur'an'ı parça parça ettiler": Kur'an'dan murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, bizim kitabımızdır, en açık olan da budur, cumhur da bunun üzerindedir. *İkincisi:* Ondan maksat: Bizden öncekilerin kitaplarıdır.

"Idiyn = parça parça": Kavli üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, a'zadan alınmadır. Kisai ile Ebu Ubeyde şöyle demişlerdir: Kur'an'ı böldüler, onu parçalar haline getirdiler. Sonra o yaptıkları şey hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onu parça parça ettiler; bir kısmına inandılar, bir kısmına inanmadılar. El - Mu'dıy: Ayıran, demektir. Ta'dıye de: Kurbanı parçalara ayırmaktır. Hazreti Ali radıyallahu anh: Mirasta ta'dıye yoktur demiştir ki, kılıç gibi bölünmesi mirasçılara zarar veren şeyi bölme yoktur, demektir. Şair Rube de şöyle demiştir:

Allah'ın borcu bölünmez (taksite bağlanmaz).

Bu mana, Said bin Cübeyr kanalıyla İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Onlar, onun hakkında çeşitli sözler ettiler, demektir ki: Şiirdir, dediler; sihirdir, dediler; kehanettir, dediler; eskilerin masallarıdır, dediler. Bu mana da İbn Cüreyc aracılığı ile Mücahit'ten rivayet edilmiş; Katade ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, adah'ten alınmadır, adah de Kureyş lehçesinde sihir, demektir. Onlar sihirbaz kadına: Adıhe, derler. Hadiste Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: Allah, büyü yapan ve yaptıran kadına lanet etsin, demiştir. Bu mana da İkrime aracılığı ile İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; İkrime ile Ferra da böyle demişlerdir.

"Rabbine andolsun ki, onların hepsine soracağız; yaptıkları şeyleri": Bu, azarlama sorusudur; emredildikleri tevhit ve imanda ne yaptıkları sorulacak ve onlara: "Niçin isyan edip imanı terk ettiniz?" denilecektir. Cevap vermeyince de rezillikleri meydana çıkacaktır. Ebu'l - Aliye şöyle demiştir: Kullara kıyamet gününde iki şeyden sorulacak: Neye ibadet ettiklerinden ve peygamberlere ne cevap verdiklerinden.

Eğer: Bu ayetle, "o gün ne bir insana ne bir cine günahından sorulmaz" *(Rahman: 39)* kavli nasıl uzlaştırılır? denilirse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: Allah onlara, "şöyle şöyle yaptınız mı?" diye sormaz, çünkü O en iyi bilendir. Ancak: "Niçin böyle yaptınız?" diye sorar. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlara kıyametin bazı yerlerinde sorulur, bazısında da sorulmaz. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٤﴾

94 – Emrolunduğun şeyle başlarını ağrıt (çatlat). Müşriklerden yüz çevir.

"Emrolunduğun şeyle başlarını ağrıt": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Emrolunduğun şeye devam et, demektir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Durumunu açıkla, demektir, bunu da Leys, Mücahit'ten rivayet etmiştir. İbn Kuteybe de: "Fasda' bima tü'mer": Bunu açığa çıkar, demiştir. (Sadaa'nın) aslı: Ayırmak ve açmaktır. Demek istiyor ki: Batılı hak ile ayır. Zeccac da: Emrolunduğun şeyi açığa çıkar, demiştir. Bu da sad'den alınmıştır ki o da sabah aydınlığıdır. Şair şöyle demiştir:

Atın alnındaki beyazlık (akıtma), sanki sabahın aydınlığıdır.

Ferra da şöyle demiştir: Neden, "emrolunduğun şeyi (bima tü'meru bihi) dememiş?" Çünkü, durumu açıkla demek istemiştir. İbn Enbari burada "bihi"nin gizli olduğunu söylemiştir, tıpkı: Merertü billezi merertü (rastladığım kimseye rastladım) sözünde olduğu gibi. *Üçüncüsü:* Ondan maksat: Kur'an'ı namazda açık okumadır, bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir. Musa bin Ubeyde de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, bu ayet inince-ye kadar gizli kaldı. Bu ayet inince kendisi ve ashabı ortaya çıktı.

"Müşriklerden yüz çevir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlarla savaştan vazgeç.

İkincisi: Onlara aldırma, durumunu açıkladığın için kınamalarını önemseme.

Üçüncüsü: Alaylarına önem vermekten yüz çevir. Müfessirlerin çoğu ayetin bu kısmının kılıç ayetiyle mensuh olduğu görüşündedirler.

اِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ ﴿٩٥﴾ اَلَّذِينَ يَجْعَلُونَ
مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّكَ يَضِيقُ
صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ ﴿٩٧﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ
مِنَ السَّاجِدِينَ ﴿٩٨﴾ وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ ﴿٩٩﴾

95 – Alay edenlere karşı gerçekten biz sana yeteriz.

96 – Onlar ki Allah'la beraber başka bir İlah kılıyorlar; ileride bilecekler.

97 – Andolsun, onların dediklerinden göğsünün daraldığını biliyoruz.

98 – Hemen Rabbinin hamdi ile tesbih et ve secde edenlerden ol.

99 – Sana yakîn / ölüm gelinceye kadar ibadet et.

"Alay edenlere karşı gerçekten biz sana yeteriz": Mana şöyledir: Alay edenlere karşı sana yetti isem, sen de benim emrimi açıkla. Onlar Peygamber ve Kur'an'la alay eden bir gruptu. Sayılarında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar beş kişi idiler: Velid bin Muğire, Ebu Zem'a, Esved bin Abdiyeğus, As bin Vail ve Haris bin Kays. Bunu İbn Abbas, demiştir. Ebu Zem'a'nın adı: Esved bin Muttalib'tir. Said bin Cübeyr de onları böyle zikretmiş, ancak Haris bin Kays'in yerine: Haris bin Gaytala, demiştir. Zühri de: Gaytala annesidir, Kays de babasıdır; o aynı kişidir, demiştir. Bunu zikrettim ki başkası zannedilmesin. "Telkih" kitabında sahabe, tabiin ve tebe-i tabiinden annesine nisbet edilenleri zikrettim. Babalarının da isimlerini verdim ki kime nisbet edildikleri bilinsin. İbn Abbas'tan gelen bir rivayette de, Haris bin Kays'in yerine: Adiy bin bin Kays, denilmiştir.

İkincisi: Onlar yedi kişi idiler, bunu da Şa'bi ile İbn Ebi Bezze demiş; İbn Ebi Bezze onları saymış ve şöyle demiştir: As bin Vail, Velid bin Muğire, Haris bin Adiy, Esved bin Muttalib, Esved bin Yeğus, Haris bin Sebbak'ın iki oğulları Asram ile Ba'kek. Mukatil de onları aynı şekilde saymış, ancak Haris bin Adiy yerine, Haris bin Kays es – Sehmi, demiştir. Ve: Asram ile Ba'kek de, Haccac bin Sebbak'ın oğullarıdır, demiştir.

BUNLARDAN ALLAH'IN HELAK ETTİĞİ VE ALLAH'IN ONLARA YETTİĞİ KİMSELERİN ZİKRİ

Müfessirler şöyle demişlerdir: Cebrail, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi, o alaycılar Beytullah'ı tavaf ediyorlardı, Velid bin Muğire geçti; Cebrail: "Ya Muhammed, bunu nasıl buluyorsun?" dedi. O da: "Kötü bir adamdır" dedi. O da: Allah sana yetti dedi ve Velid'in bacağına işaret. Velid, Kureyş'ten bir adama rastladı; adam okuna tüy (yelek) takıyordu; eteğine okundan bir kıymık takıldı; kibrinden dolayı onu çıkarmak için eğilmedi; kıymık da bacağına vurdu,

hastalanıp öldü. Elbisesine bir ok takıldığı ve kolundaki atardamara rastlayarak kestiği için öldü, diyenler de vardır. As bin Vail geçti; Cebrail: "Bunu nasıl buluyorsun, ya Muhammed?" dedi. O da: "Kötü bir adamdır, dedi. Cebrail onun tabanına işaret etti ve Allah sana yetti, dedi. Tabanına bir diken battı; ayağı şişti, o da ondan öldü. Esved bin Muttalib geçti; "Bunu nasıl buluyorsun?" dedi. O da: Kötü bir adamdır, dedi. Cebrail eliyle onun gözlerine işaret etti; o da kör olup öldü. Başını duvara vurduğu, yüzünü dikenlere sürdüğü ve kölesinden yardım istediği de söylenir. Kölesi: Kendine bu yaptığını senden başkasının yapacağını zannetmem, dedi. O da: Beni Muhammed'in Rabbi öldürdü, diye diye öldü. Esved bin Abdiyeğus geçti, Cebrail: "Bunu nasıl buluyorsun?" dedi. O da: Kötü bir adamdır, dedi. Cebrail, Allah sana yetti, dedi ve karnına işaret etti; o da ishal olup öldü. Gözüne diken battığı ve göz güllelerinin aktığı da söylenmiştir. Ailesinden çıktığı ve sam yeline uğradığı; Habeşi gibi simsiyah olduğu söylenir. Döndüğü zaman ailesi onu tanımadı; kapıyı yüzüne kapattılar, o da öldü. Haris bin Kays geçti; Cebrail: "Bunu nasıl buluyorsun?" dedi. O da: Kötü bir adamdır, dedi. Cebrail başına işaret etti ve Allah sana yetti, dedi. Başı şişti, o da öyle öldü. Susuzluk hastalığına yakalandığı, durmadan su içtiği için karnı patladığı da söylenmiştir. Asram ile Ba'kek'e gelince, Mukatil şöyle demiştir: Birisinin karnından bir ur çıktı, ötekisi de zatülcenp hastalığına yakalandı, ikisi de öldüler, demiştir. İkrime de: Alay edenler Bedir savaşından önce helak oldular, demiştir. İbn Saib de: Hepsi bir günde öldüler, demiştir.

"Andolsun, onların dediklerinden göğsünün daraldığını biliyoruz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yalanlamalarıdır. *İkincisi:* Alay etmeleridir.

"Hemen Rabbinin hamdi ile tesbih et": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sübhanallahi vebihamdihi, de. Bunu da Dahhak söylemiştir. *İkincisi:* Rabbinin emri ile namaz kıl. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Secde edenlerden ol": bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Namaz kılanlardan ol. *İkincisi:* Tevazu gösterenlerden ol. Bu ikisi de İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Sana yakîn gelinceye kadar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ölümdür, bunu da İbn Abbas, Mücahit ve cumhur demişlerdir. Ölüme, yakîn denilmesi, kesin olduğu içindir. Zeccac da

şöyle demiştir: Ayetin manası: Rabbine sonsuza kadar ibadet, demektir. Eğer: Vakit belirtmeden, Rabbine ibadet et, dese idi, insanın bir defa ibadet etmesiyle itaatkâr sayılması caiz olurdu. "Sana yakîn gelinceye kadar" deyince, hayatta olduğu sürece ibadet etmesi emrolundu.

İkincisi: O, düşmanlarına galip geleceğinde şüphe olmayan haktır, bunu da Maverdi nakletmiştir.



16-NAHL SURESİ

Mekke'de inmiştir, 128 ayettir.

İNİŞ SEBEBİ

Mücahit, Atıyye ve İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan onun Mekki olduğunu rivayet etmişlerdir. Hasen, İkrime ve Ata'dan da onun tamamının Mekki olduğu rivayet edilmiştir. İbn Abbas bir rivayette şöyle demiştir: Hamza'nın öldürülmesinden sonra: "Ve in akabtüm feakıbu bimisli ma ukıbtüm bih" *(Nahl: 126)* inmiştir. Bir rivayette de şöyle denilmiştir: O, Mekki'dir, ancak üç ayeti Medine'de inmiştir, onlar da şunlardır: "Vela teşteru biahdillahi semenen kalilen... ya'melun" *(Nahl: 95 - 97)*. Şa'bi de şöyle demiştir: Hepsi Mekkidir, ancak "ve in akabtüm..." *(Nahl: 126 - 128)* ayetleri hariç. Katade de şöyle demiştir: O, şu beş ayetin dışında Mekki'dir: "Vela teşteru biahdillahi semenen kalilen... *(Nahl: 95, 96)* "Vein akabtüm... *(Nahl: 126)* İbn Saib de şöyle demiştir: O, beş ayetin dışında Mekkidir: "Vellezine haceru fillahi min badi ma zulimu..."; *(Nahl: 41)* "sümme inne rabbeke lillezine haceru min badi ma fütinu...; *(Nahl: 110)* "ve in akabtüm... *(Nahl: 126)* Mukatil de şöyle demiştir: Şu beş ayetin dışında Mekki'dir: "Sümme inne rabbeke lillezine haceru..."; *(Nahl: 110)* "men kefere billahi min badi imanihi..."; *(Nahl: 106)* "vellezine haceru fillahi..."; *(Nahl: 41)* "ve darabellahu meselen karyeten kanet amineten..."; *(Nahl: 112)* "vein akabtüm..." *(Nahl: 126)* Cabir bin Zeyd

de şöyle demiştir: Nahl'in başından kırk ayet Mekke'de indi, kalanı Medeni'dir. Hammad da Ali bin Zeyd'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Nahl suresine: Niam (nimetler) suresi denilirdi, çünkü onda nimetler çok sayılmıştır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
أَتٰٓى أَمْرُ اللّٰهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١﴾ يُنَزِّلُ
الْمَلٰٓئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِه۪ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ٓ أَنْ أَنْذِرُوٓا
أَنَّهُ لَٓا إِلٰهَ إِلَّٓا أَنَا۬ فَاتَّقُونِ ﴿٢﴾ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ
تَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Allah'ın emri geldi; artık onu acele istemeyin. O, onların şirk koştukları şeylerden münezzehtir, yücedir.

2 – Kendi emrinden melekleri Ruh ile kullarından dilediğine indirir. Şöyle uyarın diye: Gerçek şu ki benden başka İlah yok; öyleyse benden korkun.

3 – Gökleri ve yeri hak ile yarattı. Onların ortak koştukları şeylerden yücedir.

"Etâ emrullahi": Hamze ile Kisai, imale ile okumuşlardır (etey).

İniş sebebi: "İkterebetissaatü" *(Kamer: 1)* ayeti inince, kafirler birbirlerine: Bu, kıyametin yakın olduğunu iddia ediyor; yaptığınız bazı şeyleri durdurun, hele bakalım, dediler. Bir şeyin inmediğini görünce: Biz bir şey görmüyoruz, dediler. Allah Teala da: "İkterebe linnasi hisabuhum" ayetini indirdi. *(Enbiya: 1)* O zaman korktular ve kıyametin yakın olduğunu beklediler. Günler uzayınca: Ya Muhammed, bizi korkuttuğun şeylerden bir şey görmüyoruz, dediler. Allah Teala da bunun üzerine: "Eta emrullahi" ayetini indirdi; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem sıçradı, insanlar da başlarını göğe kaldırdılar; bunun üzerine "fela tastaciluh" (acele etmeyin) ayeti indi; onlar da rahatladılar. Bunu İbn Abbas, demiştir.

"Etâ": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, ye'ti (gelir) manasınadır, nitekim: Sana hayır geldi, sevin, dersin, yani gelecektir, demektir. Bunu İbn Kuteybe, demiştir.

Şahidi de şunlardır: "Ve nada ashabul cenneti" *(A'raf: 44)*; "ve izkalellahu ya İsa" *(Maide: 116)* vb.

İkincisi: Etâ, karube (yaklaştı) manasınadır, Zeccac şöyle demiştir: Allah Teala onun gelmiş kadar yakın olduğunu bildirmiştir.

Üçüncüsü: "Etâ" mazidir, mana ise: Allah'ın bazı azabı geldi, demektir ki o da başlarına gelen kıtlık ve açlıktır. "Artık onu acele istemeyin": Geçmişte indiği gibi gelecekte de inecektir. Bunu da İbn Enbari, demiştir.

"Allah'ın emrin"inden ne murat edildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, kıyamet saatidir, bu da İbn Abbas'ın yukarıda verdiğimiz görüşüne göredir. İbn Kuteybe de böyle demiştir. *İkincisi:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in çıkmasıdır. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Yani onun çıkışı kıyamet alametlerindendir. İbn Enbari şöyle demiştir: Allah'ın kıyamet alametlerinden olan emri geldi; artık kıyametin kopmasını acele etmeyin. *Üçüncüsü:* O, hükümlerle farzlardır, bunu da Dahhak, demiştir. *Dördüncüsü:* Allah'ın azabıdır. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. *Beşincisi:* Müşriklerin tehdididir. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Artık onu acele istemeyin": Yani vaktinden önce beklemeyin, demektir. "O münezzehtir": Yani Allah onların putları ortak koşmaları gibi kötülükten beri ve münezzehtir, demektir.

"Yünezzilül melaikete": İbn Kesir ile Ebu Amr, nunun sükunu ve zeyi de şeddesiz olarak "yünzilü" okumuşlar; Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de şedde ile "yünezzilü" okumuşlardır. Kisai de Asım'dan mazmum te ve şeddeli ze ile "tünezzelü" ref ile de "el – melaiketü" rivayet etmiştir. Meleklerden maksat da yalnız Cebrail aleyhisselam'dır.

Ruh'tan ne murat edildiği hususunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Vahiydir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, peygamberliktir, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Melekleri emriyle indirir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Buna göre mana şöyledir: Allah'ın bütün emri ruhtur. Zeccac şöyle demiştir: Ruh Allah'ın nefislere irşat ile hayat verdiği şeydir.

Dördüncüsü: O, mahlukatın ruhlarıdır; ne zaman bir melek iner-

se mutlaka yanında bir ruh vardır. Bunu da Mücahit, demiştir.

Altıncısı: O, Kur'an'dır, bunu da İbn Zeyd, demiştir. Buna göre ona ruh denilmesi, dinin onunla hayat bulmasındandır, nitekim ruh da bedene hayat (can) verir. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Birruhi"deki be "maa = ile" manasınadır, takdir de: "Emri ile indirir" demektir. "Kullarından dilediğine": Yani peygamberlere, demektir. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: "Kafirleri ve asileri uyarın" ki "gerçekten benden başka İlah yoktur": Yani onlara birliğimi emredin, demektir. Başkası da şöyle demiştir: Benden başka ilah olmadığı ile uyarın, yani onlara bir olduğumu emredin, eğer ikrar etmezlerse onları korkutun, demektir.

خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَص۪يمٌ مُب۪ينٌ ﴿٤﴾

4 – İnsanı meniden yarattı. Bir de bakarsın o, apaçık bir hasımdır.

"İnsanı meniden yarattı": Müfessirler şöyle demişlerdir: Übey bin Halef, çürümüş bir kemik aldı, onu ufaladı ve: "Ya Muhammed, Allah bunu çürüdükten sonra nasıl diriltir?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Hasım: Muhasım, rakip demektir. Mübin de: Husumeti açık olandır.

Mana da şöyledir: O, meniden yaratılmıştır, bununla beraber hasımlık ediyor ve yeniden dirilmeyi de inkar ediyor. Başını (aslını) sonuna delil getirmiyor! Onu ilk defa var eden, onu ikinci kez diriltmeye kadir değil midir? Bunda Allah'ın ona verdiği nimete tembih vardır, şöyle ki, Allah onu zayıf meniden güçlü kuvvetli insan haline getirdi, ona hasımlık edecek imkan verdi.

وَالْاَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ ف۪يهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا
تَأْكُلُونَ ﴿٥﴾ وَلَكُمْ ف۪يهَا جَمَالٌ ح۪ينَ تُر۪يحُونَ وَح۪ينَ تَسْرَحُونَ ﴿٦﴾
وَتَحْمِلُ اَثْقَالَكُمْ اِلٰى بَلَدٍ لَمْ تَكُونُوا بَالِغ۪يهِ اِلَّا بِشِقِّ
الْاَنْفُسِ اِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌ ﴿٧﴾

5 – Hayvanları da (O) yarattı. Onlarda sizin için ısındıracak şeyler ve faydalar vardır. Onlardan yersiniz de.

6 – Onları akşamleyin (otlaktan) getirir ve sabahleyin salıverirken onlarda sizin için süs vardır.

7 – Yüklerinizi yarı canınız çıkmadan ulaşamayacağınız memleketlere taşır. Şüphesiz Rabbiniz elbette çok şefkatlidir, çok merhametlidir.

"Hayvanları (en'am'ı) da O yarattı": En'am: Deve, sığır ve koyundan ibarettir.

"Onlarda sizin için ısındıracak şeyler (dif') vardır": bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ısıtıcı olan yapağılarıdır; onlardan giysiler, çadırlar vs. yapılır. El – Avfi, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Dif': Elbisedir. Çokları da bu manaya kail olmuşlardır.

İkincisi: O, neslidir, İkrime, İbn Abbas'tan: "Fiha dif'ün": Dif': Her hayvanın neslidir, dediğini rivayet etmiştir. İbn Saib de şöyle demiştir: Dif', hayvanların yavruları ve yük taşımayan küçükleridir. Dilci İbn Faris, Emevi'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Dif': Araplarda devenin yavrusu ve sütüdür.

"Ve faydalar": Yani ısısından fazla olarak derileri, sütleri, nesli, binmesi ve çalıştırması vs. vardır. "Onlardan yersiniz": Yani hayvanların etlerinden yersiniz, demektir.

"Veleküm fiha cemalün": Yani onlarda süs, ziynet vardır, demektir. "Hine türihun": Yani otlaktan yataklarına getirirken. O zaman memeleri ve hörgüçleri büyümüş olarak dönerler ve, filanın malı, derler. "Sabahları salıverirken": Yani onları meralarına gönderirken.

Eğer: "Niçin meradan dönmeyi önce söyledi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Dönerken daha güzel görünürler; çünkü otlamış, memeleri dolmuş ve hörgüçleri uzamıştır.

"Yüklerinizi (eskaleküm) taşır": Bununla yük taşıyanlara işaret edilmiştir. Eskal, sikl'ın çoğuludur ki, yolcunun eşyasıdır (ağırlık).

"Memlekete": bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, yolcunun hedef aldığı her memleket için geneldir, bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Ondan maksat: Mekke'dir, bunu da İkrime, demiştir. Birincisi daha doğrudur, mana da şöyledir: Yüklerinizi her memlekete taşır; eğer sizden oralara onlarsız varmanız istense idi, yarı canınız çıkmadan ulaşamazdınız.

"Şikkil enfüs": bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, meşakkattir, bunu da çoğunluk, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Nahnü bişıkkin minel ayşi denir ki, geçim

zorluğu çekmekteyiz, demektir. Ümmü Zer' hadisinde: Beni davarcılıkla uğraşan bir ailede zorluk içinde buldu, demiştir.[1]

İkincisi: Şık: Yarı demektir; yorgunluk insanın kuvvet ve nefesini azalttığı için yarı canı çıkmış gibi olur. Bunu da Ferra, demiştir.

"Şüphesiz Rabbiniz elbette çok şefkatlidir, merhametlidir": Yani size bu faydaları temin eden nimetleri ihsan ederken, demektir.

وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

8 – Atları, katırları ve merkepleri de, binmeniz ve süs için (yarattı). Daha bilmediklerinizi de yarattı.

"Velhayle...": Bütün bunları binmeniz ve süs için yarattı, demektir.

Fıkıh: At eti yemek caizdir, ayette bunun zikredilmemesi, hedef o olmamasındandır. Attan daha çok binmek ve süs beklenir. İmam Şafii böyle demiştir. Ebu Hanife ile Malik: At eti yenmez, demişlerdir.

"Daha bilmediklerinizi de yaratır": Birtakım müfessirler şöyle demişlerdir: Bundan maksat: Göklerde ve yerde bilinmeyen acayip mahlukattır. Mesela bazı hadislerde şöyle geçer: Allah'ın şu nitelikte bir meleği vardır, Arş'in altında şöyle şöyle bir nehir vardır gibi. Bazıları da: Bunlar Allah'ın cennetlik ve cehennemlikler için hazırladığı şeylerdir, demişlerdir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Bazı alimler bu gibi şeylerin tefsirine girilmesini hoş karşılamazlar. Şa'bi de: Bu gibi şeyler Kur'an'ın sırlarındandır, demiştir.

وَعَلَى اللّٰهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ وَلَوْ شَاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَعِينَ
﴿٩﴾ هُوَ الَّذِي اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ
شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ ﴿١٠﴾ يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ
وَالنَّخِيلَ وَالْاَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ اِنَّ فِي ذٰلِكَ
لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١١﴾

1 – Hazreti Aişe'den rivayet edilen uzun bir hadisin parçası, bkz. Buhari, Nikah, bab, 82; Müslim, Fedailü's – Sahabe, hadis no, 92.

9 – Yolun doğrusu Allah'ın üzerinedir. Onlardan bazısı sapıktır. Allah dileseydi elbette hepinizi hidayete erdirirdi.

10 – (Allah) O'dur ki, gökten sizin için su indirdi. İçecek ondan ve (hayvanları) otlatacağınız ağaç / bitki de ondandır.

11 – Onunla size ekin, zeytin, hurmalıklar, bağlar ve her türlü meyvelerden bitirir. Şüphesiz bunda düşünen bir topluluk için elbette ibret vardır.

"Yolun doğrusu Allah'ın üzerinedir (ve alallahi kasdüssebil)": Kasd: Doğru yol demektir. Tarikun kasdun ve kasıdun denir ki, seni menzil-i maksuduna götüren yol demektir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Doğru yolu açıklamak ve delil ve kanıtlarla ona davet etmek Allah'ın üzerinedir.

"Ve minha cair (onlardan bazısı sapıktır)": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Sebil tekil tarzında bir lafızdır, çoğul yerindedir. Sanki: Veminessübüli sebiliün cair (yollardan bazısı da sapık yoldur) denilmiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Sebil'i zikredince, sübül anlaşılmış oldu. Bunun içindir ki, onlardan bazısı sapıktır, demiştir. Nitekim Şair Abdi'nin şu beytinde hadesan (iki olay), havadis (olaylar) yerinde kullanılmıştır:

Bu iki olay karşısında hiçbir canlı kalmaz,
Onlara selam (kayalar, taşlar) dayanır mı?

Hel yebka alel havadisi demek istemiştir. Beyitte geçen selam da: Kayalar, taşlar, demektir. "Minha" demesi, sebil kelimesinin müennes ve müzekker olarak kullanılmasından dolayı caiz olmuştur da, denebilir. Mana da: Minessebili cair (yolun bazısı sapıktır) demek olur. İbn Kuteybe de, mana şöyledir, demiştir: Yollardan bazısı sapıktır, hedefe götürmez. Adil: Maksada götürmeyen, demektir. İbn Abbas da: Yollardan bazısı havaidir, nefsi arzulara dayalıdır, demiştir. İbn Mübarek de: Onlar keyfilik ve bid'atlerdir, demiştir.

"O, size gökten su indirdi": Yani yağmur demek istiyor. "İçecek ondan": O da içtiğiniz sudur, "ağaç da ondan": İbn Enbari bunun manasında iki görüş bildirmiştir:

Birincisi: Ağacı sulamak (sakyu şecerin ve şirbü şecerin) ondandır, demektir. Burada muzaf hazfedilmiş, muzafun ileyh onun yerine geçirilmiştir. Tıpkı: "Ve üşribu fi kulubihimül icle" *(Bakara: 93)* ayetinde olduğu gibi.

İkincisi: Mana şöyledir: Min cihetil mai şecerün (ağaç da sudandır), ve min sakyihi şecerün (ağaç da sulamadandır), ve min nahiyeti-

hi şecerün (ağaç da onun tarafındandır). Bu durumda birinci hazfedilmiş, ikinci onun yerine geçirilmiştir. Şair Züheyr de şöyle demiştir

Hicr'in zirvesindeki yurtlar kimindir?
Onlar yıllardan ve aylardan boş kalmıştır.

Yani yılların ve ayların geçmesinden boş kalmıştır, demek istemiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu ağaçtan maksat, meradır, Zeccac da şöyle demiştir: Yeryüzünde biten her şey ağaçtır. Şair atları nitelerken şöyle demiştir:

Ağaç azaldığı zaman ona et yedirir,
Ata et yedirmek zarardır.

Demek istiyor ki: Yer kurak olduğu zaman onlara süt içirir. "Tüsimun": Otlatırsınız, demektir. Sametil ibilü fehiye saimetün denir ki deve otlamaktır. Bu da sume'den alınmıştır ki, alamet ve işaret demektir. Tevili şöyledir: Hayvan bir yerde otlarsa, iz bırakır.

"Yünbitü leküm bihizzer'a": Ebu Bekir, Asım'dan, nun ile "nünbitü" rivayet etmiştir. İbn Abbas da: Hububatı murat etmiştir, demiştir. Bundan sonrası "vennücumu müsahharatün biemrihi"ye kadar açıktır. Ahfeş şöyle demiştir: Ve caalen nücume müsaharatin (yıldızlara boyun eğdirmiştir): Başta olmayan şeyin (yani aradakilerin) fi'lini gizlemek caizdir; çünkü manada gizlenen o şey açık gibidir. Araplar bundan daha ötesini yaparlar, halk şairi şöyle demiştir:

İçlerinde soğuğun sesini duyarsın,
Ellerde de kuruluk ve genişlik.

Yani ellerde de kuruluk ve genişlik görürsün, demektir. Başkası da şöyle demiştir: Müsahharatin": Tekit edici haldir, Çünkü onların musahhar olduğu Allah Teala'nın "ve sehhare" kavlinden anlaşılmıştır. İbn Amir de hepsini ref ile: Veşşemsü velkameru vennücumu müsahharetün okumuştur. Hafs da Asım'dan, cumhur gibi nasb ile okuduğunu rivayet etmiştir. Ancak "vennücumu müsahharatün" öyle değildir ki onu ref ile okumuştur.

وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ
وَالنَّهَارَۙ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَۜ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ
بِاَمْرِه۪ۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَۙ ﴿١٢﴾ وَمَا ذَرَاَ
لَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهُۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً

لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣﴾ وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ
لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً
تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا
مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾
وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ
تَهْتَدُونَ ﴿١٥﴾ وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ ﴿١٦﴾

12 – Geceyi ve gündüzü, güneşi ve ayı size ram etti. Yıldızlar da O'nun emri ile boyun eğdirilmiştir. Şüphesiz bunda akıllarını çalıştıran bir topluluk için elbette ibretler vardır.

13 – Sizin için yeryüzünde renkleri farklı olarak yarattığı şeyleri de (boyun eğdirdi). Şüphesiz bunda öğüt alan bir toplum için elbette bir ibret vardır.

14 – O ki ondan taze et yemeniz ve ondan giyeceğiniz bir ziynet çıkarmanız için denizi de ram etti. Orada gemilerin suyu yararak gittiğini görürsün ki, bunu lütfundan aramanız ve belki şükredersiniz diye (yaptı).

15 – Sizi sarsmasın diye yere sabit dağlar, (bundan başka) ırmaklar ve yollar koydu. Umulur ki doğruyu bulursunuz.

16 – (Daha nice) işaretler (koydu). Onlar yıldızlarla da yollarını bulurlar.

"Yeryüzünde sizin için yarattığı şeyleri de": Yani sizin için yarattığı şeyleri de ram etti, emrinize verdi. Zeree: Halk etti (yarattı) manasınadır. "Denizi de ram etti": Yani onda deniz vasıtalarına binmeniz ve derinliklerine dalmanız için ram etti. "Ondan taze et yemeniz için": Yani balık yemeniz için, demektir. "Ondan giyeceğiniz bir ziynet çıkarmanız için": Yani inci ve mercan gibi şeyler, demektir. Bunda şuna işaret vardır ki, bir kimse süs eşyası giymeyeceğim diye yemin etse, sonra da onu giyse, yemini bozulmuş olur: Ebu Hanife ise: Bozulmaz, demiştir.

"Gemileri görürsün": Yani sefineleri görürsün, demektir. "Mevahir" kelimesinin manasında ise iki görüş vardır:

Birincisi: Akanlar, demektir, bunu da İbn Abbas, demiştir. Dilciler şöyle demişlerdir: Maharatis sefinetü mahran: Gemi suyu yararak akıp gitmektir.

İkincisi: Mevakıra, yani dolu demektir. Bunu da Hasen Basri, demiştir.

"Lütfundan aramanız için": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ticaret için gemilere binerek Allah'ın lütfundan aramak için.

İkincisi: Çıkardığınız süs eşyaları ve avladığınız balıklarla demektir. İbn Enbari: "Velitebteğu min fadlihi"de vavın gelmesi için iki vecih vardır, demiştir:

Birincisi: O, gizli bir lama matuftur, takdiri de şöyledir: Ve terel fülke mevahıra fihi litentefiu ve litebteğu (gemilerin suları yararak gittiğini görürsün; bundan yararlanmanız ve lütfundan istemeniz için).

İkincisi: O, gizli bir fiilden dolayı gelmiştir, takdiri şöyledir: Ve faale zalike likey tebteğu (bunu yapması da Allah'ın lütfundan aramanız içindir).

"Elka filardı revasiye (yere sabit dağlar dikti)" demektir. "Sizi sarsmasın diye": Zeccac: Sizi sarsmasını istemediği için, demiştir. Maderrecülü yemidü meyden denir ki: Başı dönmektir. İbn Kuteybe de: Meyd: Hareket ve meyildir, demiştir. Fülanün yemidü fi meşyihi denir ki: Devrilerek yürümektir.

"Ve ırmaklar": Zeccac: Mana şöyledir, demiştir: Onda yollar yarattı. Çünkü "elka" kıldı, yaptı, demektir. Sübül ise: Yollar, demektir. "Umulur ki doğru yolu bulursunuz": Yani yolunuzu bulur da maksadınıza ulaşırsınız, demektir.

"Ve işaretler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar gündüzün yollarda görünen işaretlerdir. Gece ise yollarını yıldızlarla bulurlar. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar da yıldızlardır; çünkü yıldızlardan doğru yolu göstermeyen alamet de vardır, gösteren alamet de vardır. Bunu Mücahit, Katade ve Nahai, demişlerdir.

Üçüncüsü: Dağlardır, bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir.

Yıldızdan ne murat edildiği hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O Süreyya, Ferkadan (Küçük Ayı takımında iki parlak yıldız), Benatı na'ş (yine o takımdan yıldızlardır) ve Kuzey yıldızıdır.

İkincisi: Kuzey Yıldızı ile Ferkadan yıldızlarıdır. Bunu İbn Saib, demiştir.

Üçüncüsü: Kutup Yıldızıdır; çünkü o, merkezinde duran yıldızların en sabitidir (Demirkazık). Bunu da Maverdi zikretmiştir. *Dördüncüsü:* O, cins ismidir, maksat bütün yıldızlardır. Bunu da Zeccac, demiştir. Hasen, Dahhak, Ebu'l - Mütevekkil ve Yahya bin Vessab, nunun zammı ve cimin sükunu ile: Vebinnücm" okumuşlar; Cahderi ise, nunun ve cimin zammı ile "vebinnücümi" okumuşlardır. Mücahit de cemi sigası ile vavlı olarak: "Vebinnücûmi" okumuştur.

Bu doğru yolu bulmada da iki görüş vardır:

Birincisi: Kıbleyi bulmaktır. *İkincisi:* Seferde gidilecek yolu bulmaktır.

أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٧﴾ وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ
اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨﴾ وَاللَّهُ يَعْلَمُ
مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿١٩﴾

17 – Hiç yaratan yaratmayan gibi midir? Düşünmüyor musunuz?

18 – Allah'ın nimetlerini sayarsanız, bitiremezsiniz. Şüphesiz Allah elbette çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

19 – Allah, gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da bilir.

"Hiç yaratan yaratmayan gibi midir?": Yani putlar, onlara "men" edatı ile hitap etmesi, müşriklerin onlara akıl ve iyiyi kötüyü ayırma gücü isnat etmelerindendir. "Düşünmüyor musunuz?": Müşriklere hitap ediyor, diyor ki: Mü'minler öğüt aldığı gibi siz de öğüt almıyor musunuz? "Yaratmayan gibi (kemen layahluk)" demesi nasıl caiz oldu?" Çünkü yaratanla beraber zikredilmiştir; mesela şunun gibi: "Onlardan kimi karnı üzere yürür, kimi de iki ayak üzerinde yürür" *(Nur: 45).* Araplar: İştebehe aleyyerrakibü ve cemeluhu, fema edri men za (deve ile binicisi bana benzer geldi; hangisinin kim olduğunu bilmiyorum) derler. Çünkü insanla başkasını birleştirince ikisinde de "men" kullanmak caiz olmuştur.

"Allah'ın nimetlerini sayarsanız bitiremezsiniz": Bunu da İbrahim: 34'te tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Şüphesiz Allah elbette çok bağışlayıcıdır": Yani nimetlerine şükürdeki kusurlarınızı "çok esirgeyicidir": Size karşı, çünkü kusurunuzdan dolayı onları kesmemiştir.

"Vallahu ya'lemu ma tüsirrune ve ma tu'linune": Abdülvaris, Kazaz hariç, ye ile "yüsirrune" ve "yulinune" rivayet etmiştir.

وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿٢٠﴾ اَمْوَاتٌ غَيْرُ اَحْيَٓاءٍ وَمَا
يَشْعُرُونَ اَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٢١﴾

20 – Allah'tan başka ibadet ettikleri nesneler, hiçbir şey yaratamazlar, kendileri yaratılmışlardır.

21 – Ölüdürler, diri değildirler. Ne zaman diriltileceklerinin şuurunda değildirler.

"Vellezine ted'une min dunillahi": Asım, ye ile: Yed'une okumuştur.

"Ölüdürler, diri değildirler": Yani putlar böyledir, demektir. Ferra: Burada "ölüdürler" ifadesinin manası, onlarda ruh yoktur, demiştir. Ahfeş de: "Diri değildirler: Tekit içindir, demiştir.

"Vema yeşurune eyyane yub'asun": "Eyyane" "meta = ne zaman" manasınadır.

Onların kim olduğu hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar putlardır, onlardan insanlar gibi bahsedilmiştir. İbn Abbas bunu şöyle yorumlamıştır: Allah Teala putları ruhları ve şeytanları ile beraber diriltecektir; onlar da kendilerine tapanlardan onlardan beri olduklarını dile getireceklerdir. Sonra şeytanlara da onlara ibadet edenlere de cehenneme gitmeleri emredilir.

İkincisi: Onlar kafirlerdir, ne zaman diriltileceklerini bilmezler. Bunu da Mukatil, demiştir.

اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ
لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ
﴿٢٢﴾ لَا جَرَمَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ
الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿٢٣﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَٓا اَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُٓوا
اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾ لِيَحْمِلُٓوا اَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً

يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ أَلَا
سَاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٢٥﴾ قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتَى
اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ
مِنْ فَوْقِهِمْ وَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾
ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ
تُشَاقُّونَ فِيهِمْ قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ
وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٢٧﴾

22 – İlahınız bir tek İlahtır. Ahirete iman etmeyenler (var ya), onların kalpleri inkarcıdır ve onlar kibir taslayanlardır.

23 – Şüphe yok ki Allah, onların gizlediklerini de açıkladıklarını da bilir. Şüphesiz O, kibir taslayanları sevmez.

24 – Onlara: "Rabbiniz ne indirdi?" denildiği zaman: "Öncekilerin masalları" derler.

25 – Kıyamet gününde kendi günahlarını tam olarak, bilgisizce saptırdıklarının da günahlarından (bir kısmını) taşımaları için. Bilin ki, o taşıdıkları şey ne kötüdür!

26 – Kendilerinden öncekiler de tuzak kurdular. Allah da binalarına temellerden geldi; üstlerindeki tavan üzerlerine çöktü. Azap onlara bilmedikleri yerden geldi.

27 – Sonra kıyamet günü onları rezil eder ve: "Onlar hakkında muhalefet ettiğiniz ortaklarım nerede?" der. Kendilerine ilim verilenler: "Şüphesiz bugün rezillik ve kötülük kafirlerin üzerinedir" derler.

"İlahınız bir tek İlahtır": Bunu Bakara suresi, ayet: 163'te zikretmiş bulunuyoruz.

"Ahirete iman etmeyenler": Yani yeniden dirilmeye ve sevap ve azaba iman etmeyenler, demektir. "Kalpleri inkarcıdır": İnkarcıdır; tevhidi (Allah'ın birliğini) bilmez. "Onlar kibir taslayanlardır": Yani hakkı kabul etmeye diretirler.

"Lacereme": Bunu da Hud: 22'de tefsir etmiş bulunuyoruz.

Ayetin manası şöyledir: Onları gizli ve açık yaptıkları şeylerle cezalandıracaktır; çünkü bunu bilir. Kibir taslayanlar: Tevhit ve imana karşı büyüklenenler, demektir. Mukatil şöyle demiştir: "Gizledikleri": İnsanları Resulullah'tan çevirmeleri için yol başlarını tutmak üzere adamlar göndermeleridir. "Açıkladıkları da": Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e düşmanlıklarını açıklamalarıdır.

"Onlara denildiği zaman": Yani kibir taslayanlara denildiği zaman, "Rabbiniz ne indirdi?": Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e. "Maza", "mellezi = ne" manasınadır. "Esatirül evvelin": Cevap, yani haber olarak merfudur, sanki şöyle demişlerdir: Ellezi ünzile: Esatirül evvelin (indirilen şey, öncekilerin masallarıdır). Yani sizin gökten indirilmiş dediğiniz şey, önceki milletlerin masallarıdır. Biz de esatir'in manasını En'am: 25'te şerh etmiş durumdayız. Mukatil şöyle demiştir: Yol başlarını tutmak üzere adamlar gönderen Velid bin Muğire'dir. Bazıları: Muhammed sihirbazdır, diyordu; bazıları: Şairdir, diyordu. Biz de bu manayı "muktesimin" (görev taksimi yapanlar)ı anlatırken Hicr: 90'da şerh etmiş bulunuyoruz.

"Liyahmilu evzarehüm": Bu lam, akibet (sonuç) lamıdır. Bunu da birçok yerde şerh etmiş bulunuyoruz. Evzar ise: Günahlar, demektir. Neden "tam olarak" denilmiştir? Çünkü onların başlarına gelen bela ve musibetten dolayı hiçbir günahları bağışlanmamıştır; mü'minlerin ise bağışlanmıştır. "Bilgisizce saptırdıklarının günahlarını da": Yani onları delile dayanarak saptırmış değildirler. Neden kendilerine tabi olanların günahlarını da taşırlar? Çünkü onlar reis idiler, sapıklıkta önder idiler. İbn Enbari de "min" edatı için iki görüş zikretmiştir:

Birincisi: O, parça bildirmek (teb'îz) içindir; onlar ortak oldukları şeyleri taşırlar; ötekilerin kendi istekleri ile yaptıkları şeyleri ise taşımazlar. Bu durumda teb'îz (parça) manası doğru olur.

İkincisi: "Min" tekit içindir, mana da: Saptırdıklarının günahlarını taşırlar, demek olur. "Bilin ki taşıdıkları o şey ne kötüdür": Yani sırtlarında taşıdıkları, demektir.

"Kendilerinden öncekiler de tuzak kurdular": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bundan Nemrut bin Kenan kastedilmiştir. Çünkü o, yüksek bir kule yapmıştı. Onun yüsekliğinde ihtilaf etmişlerdir; İbn Abbas: Beş bin arşın idi, demiştir. Mukatil de: Yüksekliği iki fersah idi, demiştir. Şöyle demişlerdir: Nemrut kendi iddiasına göre gök halkı ile savaşmak için göğe çıkmak istedi. Burada "tuzak": Kötü tedbir anlamınadır.

"Min kablihim"deki him zamirinin mercii hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Mekke'nin giriş yollarını tutan görev taksimcilerine racidir. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Mekke kafirlerine racidir. Bunu Mukatil, demiştir.

"Allah binalarına esaslarından geldi": Yani temellerinden geldi. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah Teala öyle bir rüzgar gönderdi ki kulenin başını denize attı, kalan kısım da üzerlerine çöktü.

Süddi şöyle demiştir: Kule devrilince, halkın korkudan dilleri karıştı (tutuldu); yetmiş üç dil konuşmaya başladılar. Bunun için "Babil (tebelbül)" denildi. Ondan önce halkın dili Süryanice idi. Bu görüş kabul edilemez; çünkü tebelbül karışmak ve doğru olmayan bir şekilde konuşmak demektir. Ama kuralları sağlam bir dilin meydana gelmesi ise batıldır. Diller ancak Allah Teala'nın öğretmesi ile çıkmıştır.

Eğer: "Tuzak kuran bir tek kişi idi, nasıl çoğul olarak "ellezine" dedi de, "ellezi" demedi?" denilirse, bunun üç cevabı vardır:

Birincisi: Tuzak kuran kral idi, onun adamları vardı, onlar da onunla beraber bu niteliğe dahil oldular.

İkincisi: Araplar çoğulu tekil yerinde kullanırlar; mesela birileri: Harectü ilel basrati alel biğali (Basra'ya katırların üzerinde gittim) der, halbuki bir katırın üzerinde gitmiştir.

Üçüncüsü: "Ellezine = onlar" dediği belli kimseler değildir, ondan sadece kendilerinden önce tuzak kuran zorbalar kastedilmiştir. O nedenle tuzaklarının vebali onlara dönmüştür. Bu cevapları İbn Enbari zikretmiştir. Diyor ki. Bazı alimler şöyle demişler: Neden cemi zamiri ile "min fevkıhim" dedi? Çünkü onların altta olduklarını vurgulamak istedi. Zira böyle demese idi, devrilirken altında olmayabilirlerdi. Çünkü Araplar: Oda üzerimize düştü, dükkan üzerimize çöktü, ev üzerimize yıkıldı, derler de altında olmadıklarını kastederler.

"Azap onlara bilmedikleri yerden geldi": Yani onlar emniyette olduklarını zannettiler. Süddi şöyle demiştir: Onlar güvendikleri yerden yakalandılar (güvendikleri dağlara kar yağdı). Atıyye, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onların üzerine gökten bir azap kapaklandı. Müfessirlerin çoğu bizim aktardığımız şekilde binanın çöktüğü görüşündedirler. İbn Kuteybe ise şöyle demiştir: Bu, bir temsildir, mana da şöyledir: Allah onları helak etti, tıpkı meskeni temelinden çöküp de üzerine düşenin helak olduğu gibi.

"Sonra kıyamet günü onları rezil eder": Yani onları azap ile hor

duruma düşürür. "Ve yekulu eyne şürekaiye": Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai hemzeli olarak ve yenin fethi ile "şürekâiyellezine" okumuşlardır. Bezzi de İbn Kesir'den hüdaye gibi "şürekâye" rivayet etmiştir. Mana da şöyledir: İddianıza göre benim ortaklarım nerede? Azabı sizden savsalardı, ya! "Onlar hakkında muhalefet ettiğiniz": Yani Müslümanlara muhalefet edip de onlara ibadet ediyordunuz, hâlbuki mü'minler Allah'a ibadet ediyorlardı. Nafi, nunun kesresi ile, "tüşakkuni" okumuş; tüşakkuneni murat etmiş; ikinci nunu atmış, ona delalet etmesi için kesreyi yerinde bırakmıştır. Mana da şöyledir: Onlar hakkında benimle çekişiyor ve onların hatırı için emrime karşı geliyordunuz.

"Kendilerine ilim verilenler dedi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar meleklerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Hafaza melekleridir, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar mü'minlerdir.

"Hizy" kelimesine gelince: Onu da Al-i İmran 192'de şerh etmiş bulunuyoruz. Burada "kötülük" ise: Azaptır.

ٱلَّذِينَ تَتَوَفَّىٰهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ ظَالِمِىٓ
أَنفُسِهِمْ فَأَلْقَوُا۟ ٱلسَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِن سُوٓءٍۭ بَلَىٰٓ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌۢ
بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ فَٱدْخُلُوٓا۟ أَبْوَٰبَ جَهَنَّمَ خَٰلِدِينَ فِيهَا
فَلَبِئْسَ مَثْوَى ٱلْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٢٩﴾

28 – Onlar ki melekler onların canlarını nefislerine zulmedenler olarak alır. "Biz bir kötülük yapmıyorduk" diyerek teslimiyeti (Allah'a) bırakırlar. Hayır, şüphesiz Allah sizin ne yaptığınızı çok iyi bilendir.

29 – Orada ebedi kalıcılar olarak girin cehennem kapılarından. Büyüklük taslayanların barınağı ne kötüdür!

"Onlar ki melekler onların canlarını nefislerine zulmedenler olarak alır": İkrime şöyle demiştir: Bunlar Mekke'de bir grup idiler; İslam'ı ikrar ettiler, fakat hicret etmediler: Müşrikler de onları zorla Bedir savaşına çıkardı, bazıları orada öldürüldü. Biz de bunu Nisa suresi, ayet: 97'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Teslimiyeti Allah'a bıraktılar": İbn Kuteybe: Baş eğip teslim oldular, demiştir. Selem: İstislam (teslim olmak)tır. Müfessirler: Bu, ölüm

anında olacak, onlar şirkten beri olduklarını iddia edecekler, demişler. "Biz bir kötülük yapmıyorduk": O da şirktir. Melekler "Hayır" diyerek onları reddederler. Bu, cehennem hazinlerinin onlara ret cevabıdır da, denilmiştir: "Hayır, şüphesiz Allah sizin ne yaptıklarınızı çok iyi bilendir": Şirk ve yalanlamadan neler yaptıklarınızı, demektir. Sonra onlara: Cehennem kapılarından girin, denilir. Bu lafızların tefsiri de Nisa suresi, ayet: 97 ve Hicr suresi, ayet: 44'te geçmiştir.

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ
رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ
وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣٠﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ
يَدْخُلُونَهَا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ
كَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣١﴾ الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ
طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٢﴾

30 – Korunanlara. "Rabbiniz ne indirdi?" denildi. Onlar da: "Hayır (indirdi) dediler. Bu dünyada iyilik edenler için iyilik vardır. Şüphesiz ahiret yurdu daha hayırlıdır. Müttakilerin yurdu ne güzeldir!

31 – Yani Adn cennetleri. Oraya girerler. Altlarından ırmaklar akar. Onlar için orada diledikleri her şey vardır. Allah müttakileri böyle mükafatlandırır.

32 – Onlar ki, melekler onların canlarını tertemiz olarak alır. "Selam size. Yaptıklarınıza karşılık girin cennete" derler.

"Korunanlara: "Rabbiniz ne indirdi?" denildi: Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Kureyş müşrikleri hac günlerinde on altı kişiyi insanları Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den çevirmek için Mekke girişlerine gönderdiler. Onları her patika yolun üzerine dörder dörder ayırdılar ve: Size kim gelir de Muhammed'i sorarsa, bazınız: Şairdir, desin; bazınız: Kâhindir, desin; bazınız: Delidir ve sizin onu görmemeniz, onun da sizi görmemesi sizin için daha iyidir, deyiniz. Bize geldikleri zaman biz de sizi doğrularız, dediler. Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e ulaştı; o da onlardan her dört kişiye dört Müslüman

gönderdi: İçlerinde Abdullah bin Mes'ud da vardı. Onları yalanlamaları emredildi. İnsanlar (hacılar) onlara rastlayıp da diyeceklerini dedikleri zaman, Müslümanlar da onlara cevap verir: Yalan söylediler, bilakis o, sizi hakka davet ediyor ve iyiliği emrediyor, kötülükten men ediyor, hayra çağırıyor, dediler. Hacılar da: "Davet ettiği o hayır nedir?" dediler. Onlar da: "Bu dünyada iyilik edenler için iyilik vardır" dediler.

"Hayır dediler": Yani hayır indirdi, dediler. Sonra bunu açıklayıp şöyle dedi: "Bu dünyada iyilik edenler için": Yani lailahe illallah deyip de iyi amel edenler için "iyilik" yani ahirette Allah'tan ikram vardır ki o da cennettir. Şöyle de denilmiştir: "Bu dünyada iyilik edenler için iyilik vardır: Yani bu dünyada vardır, o da onlara rızık ettiği hayır ve orada yaptıkları taatlerdir. "Şüphesiz ahiret yurdu": Yani cennet, "daha hayırlıdır": Dünyadan.

"Müttakilerin yurdu ne güzeldir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, cennettir, bunu da cumhur, demiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Kelamda söylenmeyen söz vardır, takdiri: Velenime darul müttekinel ahiretü (müttakilerin yurdu ahiret ne güzel)dir. Ancak ahiret daha önce zikredildiği için manası da sonunda bilinmiştir. Mananın: Müttakilerin yurdu olan Adn cennetleri ne güzeldir, şeklinde olması da caizdir.

İkincisi: O, dünyadır, Hasen Basri şöyle demiştir: Müttakilerin yurdu dünya ne güzeldir; çünkü orada amel etmekle ahiret sevabına nail oldular.

"Adn cennetleri": Bunu da Beraet: 72'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Ellezine teteveffahümül melaiketü": Hamze ye ile imale ederek "yeteveffahüm" okumuştur.

"Tayibin"in manasında da beş görüş vardır:

Birincisi: Mü'minler olarak, demektir. *İkincisi:* Şirkten temiz olarak, demektir. *Üçüncüsü:* Fiilleri ve sözleri temiz olarak, demektir. *Dördüncüsü:* Ölümleri hoş ve ruhlarının çıkışı kolay, demektir. *Beşincisi:* Nefisleri ölüme razı, sevaba inanmış olarak, demektir.

"Derler": Yani melekler, "selam size" derler.

Bu selam hangi vakitte olacaktır? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ölüm anında olacaktır. Bera bin Azib: Ölüm meleği yanına girdiği zaman ona selam verir, demiştir. Kurtubi de şöyle demiştir: Ölüm meleği ona: Aziz ve celil olan Allah sana selam söylüyor ve seni cennetle müjdeliyor, der.

İkincisi: Cennete girerken. Mukatil şöyle demiştir: Bu, cennet hazinlerinin ahirette onlara: Selamün aleyküm, demesidir.

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَأْتِيَ اَمْرُ
رَبِّكَ كَذٰلِكَ فَعَلَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ
وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٣٣﴾ فَاَصَابَهُمْ سَيِّـَٔاتُ
مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٣٤﴾

33 - Kafirler başka değil kendilerine meleklerin gelmesini yahut Rabbinin emrinin gelmesini mi bekliyorlar? Kendilerinden öncekiler de böyle yaptılar. Allah onlara zulmetmedi. Ancak onlar kendilerine zulmediyorlardı.

34 - Bu nedenle onlara yaptıkları şeylerin kötülükleri çattı ve onları alay ettikleri şeyler kuşattı.

"Hel yenzurune illa en te'tiyehümül melaik'etü": Hamze ile Kisai, ye ile "ye'tiyehüm" okumuşlardır. Bu, müşrikler için tehdittir. Biz de bunu Bakara: 210'da ve En'am'ın sonunda: 158'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Yahut Rabbinin emrinin gelmesini mi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın onlar hakkındaki emrini, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Dünyada azabı, bunu da Mukatil, demiştir.

"Kendilerinden öncekiler de böyle yaptılar": Eski milletlerin kafirlerini kastediyor; onlar inkar ettikleri gibi bunlar da inkar ettiler, demek istiyor. "Allah onlara zulmetmedi": Onları helak etmekle, "ancak onlar kendi nefislerine zulmediyorlardı": Şirk koşmakla. "Yaptıkları şeyin kötülükleri onlara çattı": Yani cezası çattı, demektir. İbn Abbas: Yaptıkları şirkin cezası, demiştir. "Onları kuşattı": Bunu da En'am: 10'da açıklamış bulunuyoruz. Mana da şöyledir: Onları sardı, "alay ettikleri şey"in azabı.

وَقَالَ الَّذ۪ينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِه۪ مِنْ شَيْءٍ
نَحْنُ وَلَٓا اٰبَٓاؤُ۬نَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ دُونِه۪ مِنْ شَيْءٍ كَذٰلِكَ فَعَلَ
الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُب۪ينُ ﴿٣٥﴾
وَلَقَدْ بَعَثْنَا ف۪ي كُلِّ اُمَّةٍ رَسُولًا اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاجْتَنِبُوا

ٱلطَّٰغُوتَۖ فَمِنۡهُم مَّنۡ هَدَى ٱللَّهُ وَمِنۡهُم مَّنۡ حَقَّتۡ عَلَيۡهِ
ٱلضَّلَٰلَةُۚ فَسِيرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَٱنظُرُواْ كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ
ٱلۡمُكَذِّبِينَ ﴿٣٦﴾ إِن تَحۡرِصۡ عَلَىٰ هُدَىٰهُمۡ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي
مَن يُضِلُّۖ وَمَا لَهُم مِّن نَّٰصِرِينَ ﴿٣٧﴾

35 – Şirk koşanlar: "Eğer Allah dileseydi, O'ndan başka hiçbir şeye ne biz ne de atalarımız tapmaz; O'nu bırakıp hiçbir şeyi de haram etmezdik" dediler. Kendilerinden öncekiler de böyle yaptılar. Peygamberlere apaçık tebliğden başka şey var mıdır?

36 – Her ümmete: "Allah'a ibadet edin ve tağuttan sakının" diye bir peygamber gönderdik. Onlardan kimine Allah hidayet etti. Kimine de sapıklık hak oldu. Öyleyse yeryüzünde dolaşın; yalanlayanların sonu nasıl olmuş görün!

37 – Onların hidayetlerine ne kadar hırs göstersen de, şüphesiz Allah saptırdığı kimseye hidayet etmez ve onlar için yardımcılar da yoktur.

"Şirk koşanlar dediler": Yani Mekke kafirleri dediler. "Eğer Allah dileseydi O'ndan başka bir şeye ibadet etmezdik": Putları kastediyorlar, yani eğer dileseydi şirk koşmazdık; O'nu bırakıp da bahire, saibe, vasile, ham ve ekinler gibi şeyleri haram etmezdik, demek istiyorlar. Zira: "Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz" *(İnsan: 30)* ayeti inince, bunu alay yollu dediler, yoksa inanarak demediler. Sözlerinin manası şöyledir, diyenler de olmuştur: Eğer bize bunu emir ve irade etmeseydi, biz de bunu yapmazdık.

"Kendilerinden öncekiler de böyle yaptılar": Yani paygamberleri yalanlama ve Allah'ın helal ettiğini haram etme gibi. "Peygamberlere tebliğden başka bir şey var mı?": Yani onlara tebliğden başka bir şey yoktur, demektir. Hidayete gelince o, Allah'ın elindedir. Bu da: "Her ümmete bir peygamber gönderdik" kavli ile açıklanmıştır. Yani Onlara seni gönderdik "Allah'a ibadet edin diye": Yani O'nu birleyin, "tağuttan uzak durun diye": O da şeytandır. "Onlardan kimine hidayet etti": Yani onları irşad edip doğru yola sevk etti, "onlardan kimine de sapıklık hak oldu": Yani Allah'ın ezeli ilminde vacip oldu, demektir. Böylece Allah Teala peygamberleri ibadeti emretsinler diye gönderdiğini bildirdi. Bu ise saptırma ve hidayetten öte bir şeydir (hidayet Allah'tandır). "Öyley-

se yeryüzünde dolaşın": Yani peygamberleri yalanlayan milletlerin eserlerinden ibret alın. Sonra sapıklığı hak edenin hidayete eremeyeceğini pekiştirmek üzere: "Onların hidayetine ne kadar hırs göstersen" dedi. Yani onların hidayetini çabanla istesen de "şüphesiz Allah saptırdığı kimseye hidayet etmez" dedi. İbn Kesir, Ebu Amr, Nafi ve İbn Amir, yenin zammı ve dalın fethi ile "la yühda" okumuşlardır. Mana da: Saptırdığı kimseyi hidayet edecek yoktur, demektir. Asım, Hamze ve Kisai, yenin fethi ve dalın kesri ile "yehdi" okumuşlardır. "Yudıllü"nun ise yenin zammesi ve dadın kesri ile olduğunda ihtilaf etmemişlerdir. Bu kıraat iki manaya gelebilir, bunları da İbn Enbari zikretmiştir:

Birincisi: Sapık olarak damgaladığını ve bedbaht olarak yarattığını hidayet etmez.

İkincisi: Saptırdığın hidayete ermez, yani Allah'ın saptırdığı hidayeti bulamaz, demektir. Bu durumda yehdi: Yehtedi manasına olur. Araplar: Kad heda fülanün ettarika derler ki: Yolu buldu demek isterler.

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ
أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ بَلَىٰ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَٰكِنَّ
أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾ لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي يَخْتَلِفُونَ
فِيهِ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ ﴿٣٩﴾ إِنَّمَا
قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾
وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ
فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ
﴿٤١﴾ الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾

38 – Var yeminleri ile Allah ölüleri diriltmez diye yemin ettiler. Hayır, Bu O'nun üzerinde hak bir va'ttir. Ancak insanların çoğu bilmezler.

39 – (Diriltir ki) onlara ihtilaf ettikleri şeyi açıklasın ve kafirler de şüphesiz kendilerinin yalancılar olduklarını bilsinler, diye.

40 – Bizim irade ettiğimiz bir şeye sözümüz ancak ona, "ol" dememizdir ki, o da derhal oluverir.

41 – Zulme uğradıktan sonra Allah uğrunda hicret eden kimseleri, mutlaka onları dünyada güzelce yerleştireceğiz. Gerçekten ahiretin mükafatı daha büyüktür, keşke bilselerdi!

42 – Onlar sabredenler ve Rablerine tevekkül edenlerdir.

"Var yeminleri ile Allah'a yemin ettiler": İniş sebebi şöyledir: Müslümanlardan bir adamın müşriklerden bir adamda alacağı vardı, onu istemeye geldi; konuşurken ağzından: Benim öldükten sonra umudum şudur ki, şeklinde bir söz çıktı; müşrik de: "Demek sen, öldükten sonra dirilmeye inanıyorsun?" dedi ve "Allah ölenleri diriltmez" diye yemin etti. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu'l – Aliye demiştir. "Cehde eymanihim": Maide: 53'te tefsir edilmiştir. "Bela" kavli ise: Onlara ret için söylenmiştir. Ferra da, mana şöyledir, demiştir: "Hayır", onları elbette diriltecektir, "bu O'nun üzerinde hak bir va'ttir".

"Onlara ihtilaf ettikleri şeyi açıklasın diye": Zeccac şöyle demiştir: Bunun, diriltmeye bağlı olması caizdir; o zaman mana şöyle olur: Hayır, onları diriltir ve onlara bunu açıklar. Bunun "Andolsun ki her ümmete bir elçi gönderdik" kavline bağlı olması da caizdir ki, onlara açıklasın, demek olur.

Müfessirlerin: "Onlara açıklasın" kavlinde de iki görüşleri vardır:

Birincisi: Onlar bütün insanlardır, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Onlar müşriklerdir, onları diriltmekle mü'minlere muhalefet ettikleri şeyi onlara açıklar.

"Şüphesiz onlar yalancı idiler": Diriltmeyi kabul etmeme hususunda. Sonra diriltmeye gücünün yettiğini şu kavli ile haber verdi: "Bizim irade ettiğimiz bir şeye sözümüz ancak ona, "ol" dememizdir ki, o da oluverir (feyekun)": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve Hamze, burada ve Kur'an'nın hepsinde ref ile "feyekunu" okumuşlardır. İbn Amir ile Kisai de, nasb ile "feyekune" okumuşlardır. Mekki bin İbrahim şöyle demiştir: Kim ref ile okursa, onu makablinden (öncesinden) kesmiş olur, mana da şöyledir: Fehüve yekunu (o da oluverir). Kim de nasb ederse, onu "yekule'nin üzerine atfeder. Bu da şunun gibidir: "Bir şeye hükmettiği zaman sadece ona, "ol" der, o da oluverir". Biz de bunu Bakara: 117'de tefsir etmiş bulunuyoruz.

Eğer: "Bir şeye nasıl var olmadan önce şey dedi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Şey Allah katında yaratılmadan önce bilinen nesneye denir; çünkü o, gözle görülmüş ve müşahede edilmiş durumundadır.

"Allah uğrunda hicret eden kimseler": Kimler hakkında indiğinde üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şu altı ashabı hakkında inmiştir: Bilal, Ammar, Suhayb, Habbab bin Eret ve Kureyş'in müttefikleri olan Ayiş ile Cebr. Mekkeliler bunları yakaladılar. İslam'dan dönmeleri için işkence ettiler. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Bu, Ebu Cendel bin Süheyl bin Amr hakkında inmiştir. Bunu da Davud bin Ebi Hind, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından bütün muhacirlerdir. Bunu da Katade, demiştir.

"Allah uğrunda hicret ettiler" kavlinin manası: O'nun rıza ve sevabını aramak için, demektir. "Zulme uğradıktan sonra": Müşrikler onlara zarar verdikten sonra.

"Lenübevviennehüm fiddünya haseneten": Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Onları Medine'ye konduracağız, demektir. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Şa'bi ve Katade de böyle demişlerdir. O zaman mana şöyle olur: Onları güzel bir yurda ve güzel bir memlekete elbette yerleştireceğiz. *İkincisi:* Onlara dünyada güzel rızık vereceğiz. Bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Düşmanlarına karşı onlara yardım edeceğiz, bunu da Dahhak, demiştir. *Dördüncüsü:* O, onların arkasından kendileri için kalan güzel övgü ve evlatları için oluşan şereftir. Bunu da Maverdi zikretmiştir. Bu mana Mücahit'ten rivayet edilmiştir. İbn Ebi Necih de ondan: "Lenübevviennehüm fiddünya haseneten (onlara iyi bir ad bırakacağız) dediğini rivayet etmiştir. *Beşincisi:* Mana şöyledir: Onlara dünyada iyilik edeceğiz. Bazı maani erbabı da şöyle demişlerdir: Bu görüşlere göre "lenübevviennehüm" istiare yolu ile söylenmiştir. Ancak birinci görüş bunun dışında kalır.

"Gerçekten ahiretin mükafatı daha büyüktür": İbn Abbas: Yani cennet, demiştir. "Keşke bilselerdi": Mekke halkını kastetmiştir.

Ömer bin Hattab radıyallahu anh'ten rivayet edilmiştir: O, muhacirlere tahsisatlarını (ödeneklerini) verdiği zaman: Al, Allah mübarek eylesin; bu, sana Allah'ın dünyada ettiği va'ttir; ahirette senin için sakladığı ise daha faziletlidir, der, sonra da bu ayeti okurdu.

Sonra Allah Teala onları sabırları ile övdü ve methetti: "Onlar sabredenler" dedi: Yani onlar dinlerine sabrettiler, uğradıkları eziyetten dolayı onu bırakmadılar. Onlar bu hususta Rablerine güvendiler.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحٖٓي اِلَيْهِمْ فَسْـَٔلُٓوا اَهْلَ
الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٤٣﴾ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَاَنْزَلْنَٓا
اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾

43 – Senden önce ancak kendilerine vahyettiğimiz erkekleri (peygamber olarak) gönderdik. Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline (bilenlere) sorun.

44 – (O peygamberleri) açık kanıtlarla ve kitaplarla (gönderdik). Sana zikri indirdik ki insanlara kendilerine indirileni açıklayasın. Umulur ki düşünürler.

"Senden önce ancak birtakım erkekleri gönderdik": Müfessirler şöyle demişlerdir: Kureyş müşrikleri, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in peygamberliğini inkar edip de: "Allah bir insanı peygamber olarak göndermeyecek kadar büyüktür; bize bir melek gönderseydi, ya!" deyince, bu ayet bunun üzerine indi. Mana da şöyledir: Eski peygamberler de senin gibi insan idiler, ancak onlara vahyedilirdi. Hafs, Asım rivayetinde nun ile ha da meksur olarak: "Nuhi" okumuştur. "Sorun": Ey müşrikler, "zikir ehline". Bunlarda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Tevrat ile İncil ehlidirler, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *İkincisi:* Tevrat ehlidirler, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Kur'an ehlidirler, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Dördüncüsü:* Geçmişlerin haberlerini bilen alimlerdir. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Eğer bilmiyorsanız": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın insanlardan bir elçi gönderdiğini bilmiyorsanız.

İkincisi: Muhammed'in Allah'ın Resul'ü olduğunu bilmiyorsanız. Birinci görüşe göre Resulullah'a iman edene de onu inkar edene de sormak caizdir. Çünkü kitap ehli ile siyer bilginleri bütün peygamberlerin insan olduğunda müttefiktirler. İkinci görüşe göre ancak iman eden ehl-i kitaba sorar. Mücahit'ten: "Zikir ehline sorun" ayetinde O, Abdullah bin Selam'dır, dediği rivayet edilmiştir. Katade'den de Selman-ı Farisi'dir, dediği rivayet edilmiştir.

"Bilbeyyinati vezzübüri": Bu "be"de de iki görüş vardır:

Birincisi: Kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Vema erselna min kablike illa ricalen erselnahüm bilbeyyinati (senden

önce ancak açık kanıtlarla gönderdiğimiz erkekleri peygamber gönderdik). Zübür de: Kitaplar demektir. Bunu da Al-i İmran: 184'de şerh etmiş bulunuyoruz.

İkinci görüş belli olduğu için söylenmemiştir; o da takdim ve tehir yoktur, demektir (Mütercim).

"Sana zikri indirdik": O da müfessirlerin icmaına göre Kur'an'dır. "Kendilerine indirileni açıklaman için": Helal ve haram, va'd ve tehdit gibi şeyleri. "Umulur ki düşünürler": Bundan ibret alırlar.

أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ
أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٤٥﴾ أَوْ يَأْخُذَهُمْ
فِي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٤٦﴾ أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ
رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٤٧﴾

45 – Kötülük tuzakları kuranlar Allah'ın, kendilerini yere batırmasından yahut azabın kendilerine fark etmedikleri yerden gelmesinden emin mi oldular?

46 – Yahut onları dolaşırken yakalamasından (emin mi oldular?). Artık onlar (Allah'ı) aciz bırakacak değiller.

47 – Yahut onları korku üzerinde yakalamasından (emin mi oldular?). Şüphesiz Rabbin hakikaten çok şefkatlidir, çok esirgeyicidir.

"Kötülük tuzakları kuranlar emin mi oldular": Müfessirler: (Allah), Mekke müşriklerini murat etmiştir, demişler. Kötülük tuzakları da: Şirkleri ve yalanlamalarıdır. Ona tuzak denmesi şundandır; çünkü tuzak (mekr) lügatte: Bozgunculuğa koşmaktır. Bu da ret manasında bir istifhamdır, manası da: Azaptan emin olmamaları gerekir, demektir. Mücahit: Bu sözden Nemrut bin Kenan kastedilmiştir, derdi.

"Yahut onları dolaşırken yakalamasından": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Seferlerinde, demektir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir.

İkincisi: Uykularında demektir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Gece ve gündüzlerinde demektir. Bunu da Dahhak, İbn Cüreyc ve Mukatil, demişlerdir.

Dördüncüsü: Her türlü dolaşmalarıdır. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Yahut onları korku (tehavvüf) üzerinde yakalamasından": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Eksilme üzerinde demektir, bunu da İbn Abbas, Mücahit ve Dahhak, demişlerdir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Tehavvüf: Eksilmedir, tehavvün de öyledir. Tehavvefethud duhuru ve tehavvenethu denir ki, zaman onun malından ve canından alarak eksiltti, demektir. Heysem bin Adiy de: Tehavvüf: Ezdi Şenue lehçesinde eksilmedir, demiştir.

Sonra bu eksilmede de üç görüş vardır: *Birincisi:* O, amellerinden eksilmedir. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Onları teker teker (arka arkaya) almaktır. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Helak oluncaya kadar mallarının ve ürünlerinin eksilmesidir. Bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: O, bizzat korkmadır. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onları cezalandırma veya affetme korkusu üzerinde yakalamasıdır. Bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* O, öteki kenti korkutmak için bir kenti yakalamasıdır. Bunu da Dahhak, demiştir. Zeccac da: Onları korkuttuktan sonra yakalar; mesela bir kenti helak eder, bundan da yakınındaki kent korkar, demiştir. Buna göre, onları helaklerinden önce korkutmuş, onlar da tövbe etmedikleri için azabı hak etmiş olurlar.

"Şüphesiz Rabbin hakikaten çok şefkatlidir, çok esirgeyicidir": Çünkü acele ile azap etmemiş, tövbe etmek için mühlet vermiştir.

اَوَلَمْ يَرَوْا اِلٰى مَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ
يَتَفَيَّؤُا ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَٓائِلِ سُجَّدًا لِلّٰهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ
﴿٤٨﴾ وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ مِنْ دَٓابَّةٍ
وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٩﴾ يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ
وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٥٠﴾

48 – Allah'ın yarattığı şeylere bakmadılar mı ki onların gölgeleri sağdan ve soldan hor olarak Allah'a secde ederek döner.

49 – Göklerde ve yerde ne kadar canlı varsa ve melekler varsa, Allah'a secde eder. Onlar büyüklenmezler.

50 – Üstlerindeki Rablerinden korkarlar. Ve emrolundukları şeyi yaparlar.

"Evelemyerev": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, ye ile: "Evelemyerev"; Hamze ile Kisai de te ile: "Terev" okumuşlardır. Asım'dan da farklı rivayetler gelmiştir.

"Allah'ın yarattığı şeylere": Gölgesi olan dağ, ağaç veya dik duran her cisme. "Yetefeyyeü": Çoğunluk ye ile okumuş: Ebu Amr ile Yakup da te ile okumuşlardır. "Zılaluhu": O, zıll'ın çoğuludur, müfrede muzaftır, çünkü o, çok yerine kullanılmış bir müfrettir. "Litestevu ala zuhurihi" *(Zührüf: 13)* kavlinde olduğu gibi. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Gölgesi döner": Bir taraftan diğer tarafa döner, demektir. Fey' de rucu (dönmek)tir. Onun için akşamüzeri görülen gölgeye fey' denilmiştir. Çünkü o, batıdan doğuya döner. Müfessirler şöyle demişlerdir: Sen kıbleye dönük iken güneş doğarsa, gölge önünde olur. Yükselince sağında olur. Bundan sonra da arkanda olur. Batmaya yüz tutunca da solunda olur. Neden çoğul kastedildiği halde yemin (sağ) kelimesi tekil olmuştur? Veciz olsun istenmiştir; tıpkı "ve yüvelluneddebür" *(Kamer: 45)* kavli gibi. "Şemail" kelimesi de ondan (yemin'den) çoğul kastedildiğine delalet etmektedir. Ferra şöyle demiştir: Yemin tekil, şemail de şemal demeyip çoğul kullanılmıştır; çünkü bütün bunlar dilde caizdir.

Delili şudur:

Yiğitler ve Teym bin Kays, Sebe' zirvelerinde
Boyunlarını camusların derisi ısırmıştır.

Derileri dememiştir. Şu da öyledir:

Yarı karın yiyiniz, yaşarsınız,
Çünkü zaman açlık (kıtlık) zamanıdır.

Neden tekil kullandı, çünkü insanlar genellikle tekile karşı konuşurlar.

Başkası da şöyle demiştir: Yemin kelimesi "ma" lafzına racidir, o da tekiltir, şemail ise manaya racidir.

"Allah'a secde ederek": İbn Kuteybe: Teslim olarak ve itaat ederek, demiştir. Biz de manayı: "Ve zılaluhum bilğuduvvi velâsal" *(Ra'd: 15)* kavlinde şerh etmiş bulunuyoruz.

"Hor olarak (vehüm dahirun)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kafirler küçülerek, demektir.

İkincisi: Bu şeyler hordur ve Allah'a itaat etmek üzere yaratılmıştır, demektir. Ahfeş şöyle demiştir: İnsan olmayanları müzekker (vehüm) zikretmesi, onları da itaatle niteleyip fiilde insanlara benzemesinden dolayıdır.

"Göklerdekiler Allah'a secde eder...": Secde edenler iki kısımdır:

Birincisi: Akıllılardır ki onların secdesi ibadettir.

İkincisi: Akılsızlardır ki onların da secdesi ondaki sanatı ifade etmesi ve mahluk olduğuna dair baş eğmesidir. Bu da alimlerden bir grubun görüşüdür. Buna şairin şu beytini kanıt getirmişlerdir:

O kadar kalabalık bir ordu iledir ki alaca at bile onun içinde kaybolur.
Tepelerin atların tırnaklarına secde ettiğini görürsün.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Beyitte geçen hacerat: Ordunun yanları manasınadır. Atların tırnakları tepeleri söktü ve çiğnedi, öyle ki atlara boyun eğdi ve alçaldı, demektir. Güneşe, aya ve yıldızlara gelince, bir grup ilim adamı onları akıllılar sınıfına katmıştır. Ebu'l – Aliye: Onların secdesi gerçektir, demiştir. Onlardan hangisi batarsa Allah'ın huzurunda secdeye kapanır, sonra da izin verilmeden geri dönmez. Ebu'l – Aliye'nin sözüne Ebu Zer hadisi şahitlik eder, diyor ki. Ben güneş batarken mescitte Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraberdim: "Ey Ebu Zer, güneşin nereye gittiğini biliyor musun?" dedi. Ben de: Allah ve Resul'ü daha iyi bilir, dedim. O da şöyle dedi: O gider aziz ve celil olan Allah'ın huzurunda secde eder ve dönmek için izin ister. Ona izin verilir. Sanki ona: Geldiğin yere dön, denilir. O da doğduğu yere döner. İşte onun karargahı odur, dedi ve: "Güneş de karargahına dönmek için akar" *(Yasin: 38)* ayetini okudu. Bunu Buhari ile Müslim rivayet etmişlerdir.[2] Bitkilere ve ağaçlara gelince onların da secdesi şu dört şeyden biri iledir:

Birincisi: Onların secdesini bilemeyiz, bu da: Allah ona bir anlayış verir, dediğimiz zaman olur. *İkincisi:* Gölgesi secde eder. *Üçüncüsü:* Ondaki İlahi sanatı gösterir. *Dördüncüsü:* Yaratıldığı gayeye hizmet eder.

"Melekler de": Neden melekler hayvanlardan ayrılmıştır? Çünkü kanatlı oldukları için yürüme ile nitelenemezler.

---

2 - Buhari, Tefsirü sure, 36, bab, 1; Müslim, İman, hadis no, 250.

"Onlar büyüklenmezler. Üstlerindeki Rablerinden korkarlar ve emrolundukları şeyi yaparlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, özellikle meleklerin sıfatıdır. Bunu da İbn Saib ile Mukatil demişlerdir.

İkincisi: O, zikredilenlerin hepsi için geneldir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Üstlerindeki": Bunda da iki görüş vardır ki bunları İbn Enbari zikretmiştir:

Birincisi: O, Allah Teala için övgüdür, şanını yüceltmedir, özeti şöyledir: Yüce, yüksek ve büyük Rablerinden korkarlar.

İkincisi: O, haldir, özeti şöyledir: O'nu tazim ederek, O'nun azamet ve gücünü bilerek Rablerinden korkarlar.

وَقَالَ اللّٰهُ لَا تَتَّخِذُوٓا اِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِۚ
اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَاِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٥١﴾ وَلَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَلَهُ الدّ۪ينُ وَاصِبًاۜ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَتَّقُونَ ﴿٥٢﴾

51 – Allah dedi: "İki İlah edinmeyin. O sadece bir tek Allah'tır. Öyleyse yalnız benden korkun".

52 – Göklerde ve yerde ne varsa, O'nundur. Din de daima O'nundur. Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz?

"Allah dedi: İki İlah edinmeyin": İniş sebebi şöyledir: Müslümanlardan biri namazında Allah'a dua etti ve Rahman diye çağırdı. Müşriklerden biri: "Muhammed ve ashabı bir tek Rabbe ibadet ettiklerini iddia etmiyorlar mı? Bu ise iki Rabbe dua ediyor?" dedi. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Zeccac şöyle demiştir: İsneyni'nin zikredilmesi tekit içindir. Nitekim Allah Teala: "İnnema hüve ilahün vahid" demiştir.

"Din O'nundur (velehüddini vasıba)": Dinden murat edilen şey hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, ihlastır, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* İbadettir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* Lailahe illallah kelime-i tevhididir, hadleri tatbik etmek ve farzlardır. Bunu da İkrime demiştir. *Dördüncüsü:* İtaattir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Vasıba"nın manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Daima (sürekli) demektir. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, İkrime, Mücahit, Dahhak, Katade, İbn Zeyd, Sevri ve lügatçiler böyle demişlerdir. Ebu'l – Esved ed – Düeli de şöyle demiştir:

Ben bir günlük gelip geçici övgüyü istemem,
Uzun zaman sürekli kınanmaya karşılık.

İbn Kuteybe, kelamın manası şöyledir, demiştir: İtaat edilen kim varsa mutlaka bir gün ya zeval bulmak ya da helak olmakla sona erer, ancak aziz ve celil olan Allah bunun dışındadır; çünkü o'na itaat devam eder.

İkincisi: Vacip olarak, demektir. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Halis olarak, demektir, bunu da Rebi bin Enes, demiştir.

Dördüncüsü: Yorucu olarak, demektir. Çünkü hak ağırdır. Nitekim Araplar: Hemmün nasıbun derler ki yorucu bir keder manasınadır. Şair Nabiğa da şöyle demiştir:

Ey Ümeyme, beni yorucu bir kederle ve
Derdini çektiğim, yıldızları batmayan uzun gece ile ölç.

Bunu İbn Enbari zikretmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Mananın şöyle olması da caizdir: Din ve itaat kul emredildiği şeye razı olsa da, ona kolay gelse de gelmese de O'nundur. Din, içinde yorucu şey olsa da O'nundur. Vasıb: Şiddetli yorgunluktur.

وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ
فَمِنَ اللّٰهِ ثُمَّ اِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَاِلَيْهِ تَجْـَٔرُونَ ﴿٥٣﴾ ثُمَّ اِذَا كَشَفَ
الضُّرَّ عَنْكُمْ اِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿٥٤﴾
لِيَكْفُرُوا بِمَا اٰتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾

53 – Sizde olan nimet Allah'tandır. Sonra size sıkıntı dokunduğu zaman yalnız O'na feryat edersiniz.

54 – Sonra o sıkıntıyı sizden açtığı (defettiği) zaman, hemen içinizden bir grup Rablerine şirk koşarlar.

55 – Kendilerine verdiklerimizi inkar etmek için. Öyleyse (bir süre) faydalanın; yakında bilirsiniz.

"Sizde olan nimet": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Sizde olan vücut sağlığı veya rızık bolluğu veya eşya, mal ve evlat çokluğu "feminallahi (Allah'tandır)"; İbn Ebi Able, şeddeli nun ile: "Femennullahi" (Allah'ın lütfudur) okumuştur.

"Sonra size sıkıntı dokunduğu zaman": İbn Abbas: Hastalıkları, zafiyetleri ve ihtiyaçları kastetmiştir, demiştir.

"Feileyhi tec'erun": Zeccac, tec'erun: Medet isteyerek seslerinizi ona yükseltirsiniz demiştir. Ceere yec'erü cuaren, denir. Sesler "fual" ve "feîl" vezninde gelir. "Fual" vezninde olanlar: Surah (çığlık) ve huvar (böğürme) gibidir. "Faîl" vezninde olanlar da: Avîl (bağırma) ve zeîr (kükreme) gibidir. Fual daha çok kulanılır.

"İçinizden hemen bir grup": İbn Abbas: Münafıkları kastetmiştir, demiştir. İbn Saib de: Kafirleri kastetmiştir, demiştir.

"Kendilerine verdiklerimizi inkar etmeleri için": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Kendilerine verdiğimiz nimetleri inkar etsinler de o nimetleri küfre sebep kılsınlar. Bu, Allah Teala'nın: "Rabbimiz, sen Fir'avn'e o kadar gösteriş ve mal verdin ki, insanları senin yolundan saptırsınlar" *(Yunus: 88)* kavli gibidir. "Liyekfuru"nu: Allah'ın bu husustaki nimetini reddetmeleri manasına almak da caizdir.

"Öyleyse faydalanın": Bu, tehdittir, "yakında bilirsiniz": İşinizin akibetini.

وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ تَاللَّهِ لَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ
تَفْتَرُونَ ﴿٥٦﴾ وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ
﴿٥٧﴾ وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ
﴿٥٨﴾ يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ
أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾

56 – Kendilerine rızık ettiğimiz şeylerden bilmeyenlere hisse ayırırlar. Allah'a yemin olsun ki ettiğiniz iftiralardan mutlaka sorulacaksınız.

57 – Allah'a kızları isnat ederler. Hâşâ, O münezzehtir. Candan istedikleri şeyi (oğlan çocuğunu) da kendilerine isnat ederler.

58 – Onlardan biri dişi (kız çocuğu) ile müjdelendiği zaman, öfke dolu olarak yüzü simsiyah kesilir.

59 – Verilen kötü müjde dolayısıyla toplumdan ayrılır. Onu (doğan çocuğu) zilletle tutacak mı yoksa onu toprağa mı gömecek? Bilin ki, hüküm verdikleri şey ne kötüdür!

"Bilmeyenlere hisse ayırırlar": Yani putlara hisse ayırırlar, demektir.

Bilmeyenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar bu işi yapanlardır ki müşriklerdir, mana da şöyledir: Zarar veya yararını bilmedikleri şeylere, demektir. Bilindiği için hazfedilmiştir. Takdiri de bizim dediğimiz gibidir. Bu da Mücahit ile Katade'nin görüşüdür.

İkincisi: Onlar bir şey bilmeyen putlardır; onların duygu ve bilgisi yoktur. Neden akıllılar kalıbı ile bilmeyenler (la ya'lemun), dedi? Çünkü onlara anlayış verince, onları kendi iddialarına göre akıllılar sınıfına koydular. Bunu da bir bölük maani alimleri demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bunlar Arap müşrikleridir; bunlar putlarına mallarından pay ayırdılar; mesela bahire, saibe vs. gibi ki bunları da En'am: 139'da şerh etmiş durumdayız.

"Allah'a yemin olsun ki mutlaka sorulacaksınız": Gaipten hitaba geçti, bu da azarlama sorgusudur.

"Allah'a kızları isnat ederler": Müfessirler Huzaa ve Kinane kabileleri kastedilmiştir, demişlerdir. Onlar meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia ederlerdi. "Hâşâ, O münezzehtir": Onların dedikleri şeylerden münezzeh ve müberradır. "Candan istedikleri şeyi de kendilerine isnat ederler": Yani oğlan çocuklarını, demektir. Ebu Süleyman da mana: Kendi nefisleri için de erkekleri temenni ederler, demiştir.

"Onlardan biri dişi ile müjdelendiği zaman": Yani kendisine kızı olduğu müjdesi verildiği zaman "yüzü simsiyah kesilir": Zeccac, kederli biri gibi yüzü değişir, demiştir. Kötü bir şeyle karşılaşan herkese: Kadisvedde vechuhu ğammen ve hazena (üzüntü ve kederinden yüzü simsiyah oldu) derler.

"Vehüve kezîm": Öfke dolu olarak, demektir. Yani şiddetli öfkesini içine atar, dışarıya vurmaz. Biz de bunu Yusuf: 84'te şerh etmiş durumdayız.

"Toplumdan gizlenir": Müfessirler şöyle demişlerdir: Arap müşrikleri böyle yaparlardı; birisinin karısı doğum için sancılandığı zaman ne doğduğunu öğreninceye kadar gizlenirdi. Eğer erkek olursa sevinir; kız olursa birkaç gün görünmezdi; onu ne yapacağını düşü-

nürdü. İşte: "İşte onu zilletle tutacak mı (eyümsikuhu ala hunin)" dediği budur. Hu zamiri "mübeşşerün bih" (müjdelendiği şey)e racidir. Hun da Arapların kelamında değersizlik manasınadır. İbn Mes'ud, İbn Ebi Able ve Cahderi: "Ala hevanin" okumuşlardır. Dess de bir şeyi bir şeyin içine gizlemektir. Onlar kız çocuğunu diri diri toprağa gömerlerdi. "Bilin ki hüküm verdikleri şey ne kötüdür!": Çünkü kendilerince değeri böyle olan kızları Allah'a nisbet ettiler, O'nun çocuğu var, dediler ve kendilerine de oğlan çocuğunu nisbet ettiler.

لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَى وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٠﴾

60 – Ahirete iman etmeyenler için kötü misal vardır. En yüce misal ise Allah'ındır. O, mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Ahirete iman etmeyenler için kötü misal vardır": Çocuğa ihtiyaçları olma, kız çocuklarından hoşlanmama, fakirlik ve utanç korkusu gibi. "En yüce misal ise Allah'ındır": Yani çocuktan münezzeh ve müberra olmak gibi en üstün sıfatlar da O'nundur.

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلٰكِنْ
يُؤَخِّرُهُمْ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً
وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٦١﴾

61 – Eğer Allah insanları zulümleri sebebiyle hemen sorumlu tutsaydı, yeryüzünde bir canlı bırakmazdı. Ancak onları belli bir süreye kadar tehir ediyor. Ecelleri geldiği zaman bir saat geri kalmazlar, ileri de gitmezler.

"Eğer Allah insanları zulümleri sebebiyle sorumlu tutsa idi": Yani şirk ve isyanları sebebiyle, onları her yaptıklarında yakalansalardı, "onun yüzünde bırakmazdı": Yani yeryüzünde bırakmazdı, demektir. Bu zamir, zikredilmeyen, ancak anlaşılan bir şeye gönderilmiştir. Çünkü canlı ancak yeryüzünde olur.

"Min dabbeh (canlı)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, yeryüzünde kımıldayan ve hareket eden bütün canlılardır, bunu da İbn Mes'ud, demiştir. Katade de: Bu, Nuh aleyhisselam zamanında yapıldı, demiştir. Süddi de, mana şöyledir, demiştir: Helak olmayan bir canlı kalmazdı. Mukatil de bu görüşe kail olmuştur.

İkincisi: Ondan bütün insanları kastetmiştir, bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

Üçüncüsü: İnsanlar ve cinlerdir, bunu da İbn Saib demiş ve Zeccac da bunu tercih etmiştir.

"Ancak onları belli bir süreye kadar tehir ediyor": O da ecellerinin bitimidir. Ayetin kalan kısmı A'raf: 34'te geçmiştir.

وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ
اَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ اَنَّ لَهُمُ الْحُسْنٰىۜ لَا جَرَمَ اَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَاَنَّهُمْ
مُفْرَطُونَ ﴿٦٢﴾

62 – Hoşlanmadıkları şeyleri Allah'a nisbet ederler. Dilleri de, şüphesiz en güzeli kendilerinin diye yalan söyler. Şüphesiz, onlar için ateş vardır ve şüphesiz onlar öncülerdir.

"Hoşlanmadıkları şeyleri Allah'a nisbet ederler": Mana şöyledir: Kendileri için hoş olmayanları O'na nisbet ederler ki o da kızlardır. "Dilleri yalan söyler": Yani asılsız şeyler konuşurlar. Ebu'l – Aliye, Nahai ve İbn Ebi Able, kâfin ve zalın zammı ile: el – küzübe" okumuşlardır. Sonra bu yalanı açıklayıp: "En güzeli kendilerinin" dedi. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar oğlan çocuklarıdır. Bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Onlar Allah'ın güzel mükafatıdır. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: O, cennettir. Zira Allah Teala mü'minlere cenneti va'dedince, müşrikler: Eğer sizin dediğiniz doğru çıkarsa, biz ona sizden önce gireriz, dediler. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir.

"La cerem" Bunu da hud: 22'de şerh etmiş bulunuyoruz. Zeccac şöyle demiştir: "La" sözlerini rettir, mana da şöyledir: Bu, dedikleri gibi değildir, fiillerinin cürümü kendilerinindir, yani bu fiillerinin sonucu kendilerinindir, demektir. "Şüphesiz onlar için ateş vardır ve şüphesiz onlar öncülerdir": Bunda da dört görüş vardır: Çoğunluk fenin sükunu, ra şeddesiz ve meftuh olmak üzere "müfratun" okumuşlardır. Onun manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Terk edilirler, bunu da İbn Abbas, demiştir. Ferra da: Ateşte unutulurlar, demiştir.

İkincisi: Acele ettirilirler, sıkıştılırlar, yine bunu da İbn Abbas, demiştir. İbn Kuteybe de: Cehenneme acele ettirilirler, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Farat, lügatte öne geçendir. Bu duruma göre

"mufratun"un manası ateşe takdim (buyur) edilirler, demektir. Kim de onu "terk edilirler" şeklinde tefsir ederse, yine böyle olur ki, ebedi olarak azaba takdim edilir ve orada bırakılırlar, demek olur. Nafi, Mahbub da Ebu Amr'dan, Kuteybe de Kisai'den, fenin sükunu, ranın kesri ve şeddesiz olarak "mufritun" okumuşlardır. Zeccac da manası: Onlar Allah'a isyanda ileri gitmişlerdir, demiştir. Ebu Cafer ile İbn Ebi Able fenin fethi, ranın şeddesi ve kesri ile "muferritun" okumuşlardır. Zeccac da manası: Onlar dünyada kusur işlediler, orada ahiret için amel etmediler, demiştir. Bu kıraatin tasdiki: "Eyvah, Allah hakkında ettiğim kusurdan dolayı" *(Zümer: 56)* kavlidir. Velid bin Müslim de İbn Amir'den, fenin fethi, ranın da fethi ve şeddesi ile "mufarratun" rivayet etmiştir. Zeccac: Bunun da tefsiri ilk kıraatin tefsiri gibidir; mufarrat ile mufrat aynı manayadır, demiştir.

تَاللّٰهِ لَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ
الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ
﴿٦٣﴾ وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ اِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي
اخْتَلَفُوا ف۪يهِۙ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٦٤﴾

63 – Allah'a andolsun ki senden önceki ümmetlere de (peygamberler) gönderdik de şeytan onlara amellerini süsledi. Artık o, bugün onların velisidir. Ve onlar için acıklı bir azap vardır.

64 – Kitabı sana başka değil ancak ihtilaf ettikleri şeyi onlara açıklaman ve inanan bir kavim için de hidayet ve rahmet için indirdik.

"Allah'a andolsun ki senden önceki ümmetlere de (peygamberler) gönderdik": Müfessirler: Bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem için tesellidir, demişlerdir. "Şeytan onlara amellerini süsledi": Kötü amellerini süsledi de isyan edip inanmadılar. "Artık o, bugün onların velisidir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O kıyamet günüdür, bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir. Sanki bu ikisi: Ateş onların olacağı gün o onların velisidir, demek istemişler.

İkincisi: O dünyadır, mana da şöyledir: "O, onların dünyada velisidir. "Onlar için acıklı bir azap vardır": Ahirette. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Başka değil onlara açıklaman için": Yani kafirlere açıklaman için demektir. "İhtilaf ettikleri o şeyi": Mü'minlere muhalefet ettikleri tevhit, öldükten sonra dirilme ve ceza gibi konuları. Mana da şöyledir: İhtilaf edilen konuları açıklaman için onu gönderdik.

وَاللّٰهُ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا اِنَّ ف۪ي
ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٥﴾ وَاِنَّ لَكُمْ فِي الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْق۪يكُمْ
مِمَّا ف۪ي بُطُونِه۪ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِب۪ينَ
﴿٦٦﴾ وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخ۪يلِ وَالْاَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا
حَسَنًا اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

65 – Allah, gökten su indirdi de onunla ölümünden sonra yeryüzünü diriltti. Şüphesiz bunda dinleyen bir kavim için elbette ibret vardır.

66 – Şüphesiz sizin için hayvanlarda da elbette bir ibret vardır. Size onun karnındakinden fışkı ile kan arasından içenlerin boğazından kolay geçen halis süt içiriyoruz.

67 – Hurmanın ve üzümlerin meyvelerinden, ondan içki ve güzel bir rızık edinirsiniz. Şüphesiz bunda aklını çalıştıran bir kavim için mutlaka bir ayet (ibret) vardır.

"Allah gökten su indirdi": Yani yağmur indirdi. "Onunla ölümünden sonra yeryüzünü diriltti": Yani kuruduktan sonra, demektir. "Şüphesiz bunda dinleyen bir kavim için bir ibret vardır": Dinleyen, yani ibret alan bir kavim için, demektir.

"Ve inne leküm filenami leibreten nüskıküm": Ebu Amr, İbn Kesir, Hamze ve Kisai, nunun zammı ile: "Nüskiküm" okumuşlardır. Mü'minun 21'de böyle okumuşlardır. İbn Amir ile Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, ikisinde de nunun fethi ile "neskıküm" okumuşlardır. Ebu Cafer de meftuh te ile "teskıküm" okumuştur. Mü'minun: 21'de de böyle okumuştur. En'am'ın açıklaması da yukarıda geçmiştir. İbret'in manasını Al-i İmran: 13'de "seka" ile "eska" arasındaki farkı da Hicr: 22'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Mimma fi butunihi": Ferra: Naam ile en'am birdir ve ikisi de cemidir, demiştir. "Butunihi"deki zamirin müzekker olması, "naam"in manasına dönüktür, çünkü o da en'am yerine kullanılır. Biri bana şöyle bir şiir aktardı:

Sağmal develerin sütleri güzel ve soğuktur.

Beyitte geçen bered'deki zamir lebene racidir, çünkü leben ile elban aynı manayadır. Kisai de: Nüskıküm mimma fi butuni ma zekerna (size anlattıklarımızın karınlarındaki şeyden içiriyoruz) demek istemiştir, demiştir. Bu da doğrudur. Biri bana şöyle bir şiir okudu:

Tüyleri yolunmuş yavrular gibi.

Müberred: Bu, Kur'an'da yaygındır, demiştir; mesela: "Haza Rabbi" *(En'am: 78)*, yani hazzeşy'üt tali', demektir. Aynı şekilde "ve inni mürsiletün ileyhim bihdiyyetin" *(Neml: 35, 36)* demiş, sonra da: "Felamma cae süleymane" *(Neml: 35, 36)* demiş; "caet" dememiştir. Çünkü mana: Caeşşey'üllezi zekerhe, demektir. Ebu Ubeyde de "fi butunihi"deki zamir ba'za' racidir, mana da: Size sütü olanların bazısının karnındaki şeylerden içiriyoruz, demektir. Çünkü her hayvanın sütü olmaz. İbn Kuteybe de: "Mimma fi butunihi"deki zamir, naam'a racidir, naam ise müzekker de müennes de olur, demiştir. Fers ise, fışkı, demektir. Mana da: Süt aslında yem idi, o yemden kan oldu, geriye işkembede fışkı kaldı, o kandan da süzüldü, "içenlerin boğazından kolay geçen süt": Yani içmesi kolay, içen ondan endişe etmez ve boğazına durmaz. Bazıları da: Saiğan: Fışkı ile kan arasından çıksa da nefis ondan tiksinmez, demiştir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yem işkembede toplanınca işkembe onu öğütür, aşağısı fışkı, yukarısı kan ve ortası da süt olur. Karaciğer ise bu üçüne de etki eder; kan damarlara, süt memeye akar, fışkı da işkembede kalır.

"Hurmanın ve üzümlerin meyvelerinden": Kelamın takdiri şöyledir: Veleküm min semeretinnahili veanabi ma ettehiznune minhü sekeren (hurmaların ve üzümlerin meyvelerinden içki edinirsiniz). Araplar "ma"yı gizlerler, mesela şurada olduğu gibi: "Ve iza raeyte semme" *(İnsan: 20)*, ma semme, demektir."Minhü"deki zamir gizli "ma"ya racidir. Ahfeş şöyle demiştir: Neden "minhüma" dememiştir? Çünkü şöyle demiş gibidir: Ve minha şey'ün tettehizune minhü sekeren (onlardan bir şey de vardır ki ondan içki edinirsiniz).

"Sekeren"den murat edilen şey hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, şaraptır, bunu da İbn Mes'ud, İbn Ömer, Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahit, İbrahim bin Ebi Leyla, Zeccac ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Amr bin Süfyan da İbn Abbas'tan: Seker; onların meyvesinden haram olandır, demiştir. Bu müfessirler de: Bu ayet şarap mübah iken inmiş, sonra da "ondan uzak durun" *(Maide: 90)* kavliy-

le neshedilmiştir, demişledir. Onun mensuh olduğunu söyleyenlerden bazıları şunlardır: Said bin Cübeyr, Mücahit, Şa'bi ve Nahai.

İkincisi: Seker: Habeş dilinde sirkedir, bunu el–Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Dahhak da: O, Yemen lehçesinde sirkedir, demiştir.

Üçüncüsü: Seker: Gıdadır, haza lehu sekerün denir ki: Bunun gıdası vardır, demektir. Şöyle bir beyit okumuşlardır:

Sen saygıdeğer kimseleri ayıplamayı kendine gıda ettin.

Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bu iki görüşe göre ayet mensuh değil, muhkemdir. Güzel rızık ise, o ikisinden helal olanlardır; hurma, yaş ve kuru üzüm, sirke vs. gibi.

وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ
اَنِ اتَّخِذ۪ي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتاً وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴿٦٨﴾ ثُمَّ كُل۪ي
مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُك۪ي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلاًۜ يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا
شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ ف۪يهِ شِفَٓاءٌ لِلنَّاسِۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً
لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾

68 – Rabbin arıya, "dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurduğu çardaklardan evler edin" diye vahyetti.

69 – "Sonra bütün meyvelerden ye; Rabbinin yoluna kolaylaştırılmış olarak git". Onların karınlarından renkleri farklı bir şerbet çıkar. Onda insanlar için şifa vardır. Şüphesiz bunda düşünen bir kavim için elbette bir ayet vardır.

"Rabbin arıya vahyetti": Bu vahiyde de iki görüş vardır:

Birincisi: O ilhamdır, bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Dahhak ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: O emirdir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit, babasından: Ona gönderdi, dediğini rivayet etmiştir: Nahl: Balarısıdır, tekili: Nahle'dir. "Yarişun" ise: çardak yapmaktır. İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek ranın zammesiyle "yaruşun" okumuşlardır ki bunların ikisi de lügattir. "Yarişü ve yaruşu denir, tıpkı yakifi ve yakufu gibi. Sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, asma çardaklandır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

İkincisi: Onlar evlerin çatılarıdır, bunu da Ferra, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Asma veya bitki veya çatı gibi çardak yapılan her şeye arş ve maruş, denir. "Mimma yarişun"dan maksat: Arının bal bırakması için yapılan her şeydir, denilmiştir. Eğer arı insanların emrine verilmemiş olsaydı, oralara gelmezdi.

"Sonra bütün meyvelerden ye": İbn Kuteybe: Meyvelerden, demiştir. Burada "kül = hepsi" genel değildir, "tüdemmirü külle şeyin" *(Ahkaf: 25)* kavli de böyledir. Zeccac şöyle demiştir: O, ekşiyi, acıyı ve tadı tarif edilemeyen şeyleri yer; Allah da onu bala çevirir.

"Feslüki sübüle rabbiki": Sübül: Yollardır ki arının çiçek aradığı yerlerdir. "Zülül" de zelul'un çoğuludur. Onunla sıfatlanan şey hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar yollardır. Mana da şöyledir: Sana kolaylaştırılmış yollara git, hiçbirisi senin için engebeli değildir. Bu, Mücahid'in görüşü ve Zeccac'ın tercihidir.

İkincisi: O balarısıdır, mana da şöyledir: Sen âdemoğullarının emrine verilmişsindir. Bu da Katade'nin görüşü ve İbn Kuteybe'nin tercihidir.

"Onların karınlarından bir şerbet çıkar": Yani bal çıkar. "Renkleri farklı": İbn Abbas: Bazısı kırmızı, bazısı beyaz, bazısı da sarı, demiştir. Zeccac da: Karından çıkar, ancak ağızlarıyla atarlar, demiştir. Karınlarından demesi, gıdanın çevrilmesinin ancak karında olmasından dolayıdır; insanoğlunun ağzından devamlı çıkan tükrük gibi olur.

"Fihi şifaün linnas (onda insanlar için şifa vardır)": Zamirin merciinde üç görüş vardır:

Birincisi: O, bala racidir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve İbn Mes'ud da böyle demiştir. Ondaki şifanın özel mi, genel mi olduğunda da iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O, bütün hastalıklar için geneldir. İbn Mes'ud şöyle demiştir: Balda her hastalık için şifa vardır. Katade de: Onda insanlar için bütün hastalıklıklardan şifa vardır, demiştir. Ebu Said el – Hudri rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bir adam geldi: Kardeşim ishal oldu, dedi. O da: Ona bal şerbeti içir, dedi. O da içirdi. Sonra geldi: İçirdim, ishali daha da arttı, dedi. O da: Ona bal şerbeti içir, dedi. Nihayet üçüncü veya dördüncü seferde, şifa buldu, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Allah doğru söyledi,

kardeşinin karnı yalan söyledi, dedi.[3] "Allah doğru söyledi, sözü ile bu ayeti kastetti. *İkincisi:* Onda şifa olduğu hastalıklar için şifa vardır, bunu da Süddi, demiştir. Doğrusu bunun genelleme ile söylenmiş olmasıdır. İbn Enbari şöyle demiştir: Bal, genellikle hastalıklara etki eder ve ilaçların içine girer. Bir hastalığa iyi gelmezse, birçoğuna iyi gelir. Bu da Arapların: Su, her şeyin hayatıdır, sözüne benzer ki, suyun bazılarını öldürdüğünü görürüz. Söz genellik açısından söylenmiştir.

İkincisi: He zamiri ibrete racidir, şifa da hidayet manasınadır. Bunu da Dahhak demiştir.

Üçüncüsü: O, Kur'an'a racidir, bunu da Mücahit, demiştir.

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفّٰيكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ
يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْـًٔا اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ قَدٖيرٌ ﴿٧٠﴾

70 – Allah sizi yarattı, sonra sizi öldürür. İçinizden kimi ömrün en reziline döndürülür ki, ilminden sonra bir şey bilmesin. Şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeye gücü yetendir.

"Allah sizi yarattı": Yani sizi yoktan var etti, "sonra öldürür", eceliniz geldiği zaman. "İçinizden kimi ömrün en reziline döndürülür": O da en kötüsü ve en aşağısıdır ki, ihtiyarlık halidir. Onun miktarında da üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Yetmiş beş senedir, bunu Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir. *İkincisi:* Doksan senedir, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Seksen senedir, bunu da Kutrub, demiştir.

"İlminden sonra bir şey bilmesin diye": Ferra: İlk aklından sonra bir şey akıl etmesin, demiştir. İbn Kuteybe de: İşleri bildikten sonra, aşırı ihtiyarlığından dolayı bir şey bilmesin, demiştir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: İçinizden kimi de yaşlanır, bunadığı için aklı gider; alim olduktan sonra cahıl olur ki size kudretini göstersin. Onu öldürmeye ve diriltmeye gücü yettiği gibi onu ilimden cahilliğe döndürmeye de kadirdir. Ata İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Müslümanlarda böyle bir şey yoktur; Müslüman yaşlandıkça Allah katındaki değeri, aklı ve marifeti artar (ak sakallı). İkrime de şöyle demiştir: Kim Kur'an okursa, erzel-i ömre döndürülmez (bunamaz).

---

3 – Buhari. Tıb, bab. 4 ve 24; Müslim, Selam, hadis no. 91; Tirmizi, Tıb, bab. 31; Ahmed, Müsned, 3/19, 20.

وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ ۚ فَمَا الَّذِينَ
فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلَىٰ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ
سَوَاءٌ ۚ أَفَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ (71)

71 – Allah rızıkta bazınızı bazınıza üstün kıldı. Üstün kılınanlar sağ ellerinin sahip olduklarına (kölelerine) rızıklarını verici değiller. Onlar onda eşittirler. Allah'ın nimetini mi inkar ediyorlar?

"Allah rızıkta bazınızı bazınıza üstün kıldı": Yani efendileri kölelerine üstün kıldığı gibi. "Üstün kılınanlar değiller": Yani efendiler, değiller, "rızıklarını verici değiller sağ ellerinin sahip olduklarına (ala ma meleket eymanühüm)": "Ma, "men" yerine kullanılmıştır, çünkü kapalı söylenmiştir; mesela: Ma fiddar?" (evde kim var?) denilir; muhatap da: iki veya üç kişi var, der. Ayetin manası şöyledir: Malını kölesine verip de efendi ile köle eşit olsun istemez. Bu, Allah Teala'nın, müşrikler için kendi mülkü olan putları O'na ortak kılmasına misaldir, diyor ki: Köleleriniz mülkte size ortak olmayınca, benim kullarımı bana nasıl eşit kılar ve kendiniz için istemediğiniz şeyi benim için nasıl istersiniz? El – Avfi de, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar kendi kölelerini mallarına ve kadınlarına ortak etmedikleri halde benim kullarımı mülküme nasıl ortak ediyorlar?

Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bu ayet: İsa, Allah'ın oğludur, diyen Necran Hıristiyanları hakkında inmiştir.

"Efe binimetillahi yechadun (Allah'ın nimetini mi inkar ediyorlar?)": Ebu Bekir, Asım'dan rivayet ederek, te ile: "Techadun" okumuştur. Bu nimette de iki görüş vardır:

Birincisi: O'nun delil ve hidayetidir. *İkincisi:* O'nun lütfu ve rızkıdır.

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ
أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ
الطَّيِّبَاتِ ۚ أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ (72)
وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ شَيْئًا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ (73)

72 – Allah size kendinizden eşler yarattı ve eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar yarattı / verdi. Size temiz şeylerden rızık etti. Batıla iman edip Allah'ın nimetlerini mi inkar ediyorlar?

73 – Allah'tan başka kendileri için göklerden ve yerden hiçbir rızka, hiçbir şeye sahip olmayan ve güç yetiremeyen şeylere ibadet ediyorlar.

"Allah size kendinizden eşler yarattı": Yani kadınlar yarattı.

"Kendinizden" kavli üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, Adem'i yarattı, sonra da eşini ondan yarattı, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: "Kendinizden" yani cinsinizden âdemoğullarından, demektir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Hafede" hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar damatlardır, yani kızının kocasıdır, bunu da İbn Mes'ud, bir rivayette İbn Abbas, bir rivayette Mücahit, Said bin Cübeyr ve Nahai, demişler ve şu beyti delil getirmişlerdir:

Eğer nefsim beni dinlese idi, olurdu,
Onun birçok sayıda damatları.

Ancak o, beni dinlemeyen ve adi damatlardan
Çekinen, onlardan tiksinen kibirli ve gururlu bir nefistir.

İkincisi: Onlar hizmetçilerdir, bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan, Hasen rivayetinde Mücahit, Dahhak rivayetinde Tavus ile İkrime demişlerdir. Bu görüşün iki manaya ihtimali vardır: *Birincisi:* Hizmetçilerden evlatları kastetmektir ki o zaman mana: Evlatlar hizmet ederler, demek olur. İbn Kuteybe de: Hafede; Hizmetçiler ve yardımcılardır, demiştir ki mana da: Onlar oğlanlarla hizmetçilerdir olur. Hafd'in aslı hızlı adım atmak ve süratli yürümektir. Bunu da ancak hizmetçiler yapar. Onun için onlara: Hafede, denilmiştir. Vitir duasında: Ve ileyke nes'a ve nahfidü denir (ki sana koşarız, demektir). *İkincisi:* Hizmetçilerden maksat: Kölelerdir, o zaman mana şöyle olur: Size eşlerinizden oğullar ve eşlerinizin dışındakilerden de hizmetçiler verdi. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Üçüncüsü: Onlar erkeğin karısının başka kocasından olan oğullarıdır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan demiş; Dahhak da bunu tercih etmiştir.

Dördüncüsü: Onlar çocuğun çoğudurlar ki torunlardır, bunu Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: Onlar evlatların büyükleridir, benun küçükleridir. Bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir. Mukatil şöyle demiştir: Cahiliyette onlara evlatları hizmet ederdi. Zeccac da şöyle demiştir: Bu kelamın hakikati: Allah Teala'nın eşlerden oğullar ve ihtiyaç duyulduğu zaman da koşacak ve itaat edecek yardımcılar vermesidir.

"Size temiz şeylerden rızık etti": İbn Abbas: Çeşitli ürünlerden, hububattan ve hayvanlardan demek istedi, demiştir.

"Batıla mı iman ediyorlar?": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar putlardır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, ortak, eş ve evlattır, mana da şöyledir: Bunların Allah'a ait olduğunu tasdik mi ediyorlar? Bunu da Ata, demiştir.

Üçüncüsü: O, şeytandır; onlara bahirenin ve saibenin haram olduğunu buyurmuş; onlar da tasdik etmişlerdir.

"Allah'ın nimetinden" murat edilen şeyde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, tevhit (Allah'ın birliği)dir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Kur'an ile Peygamberdir. *Üçüncüsü:* Allah'ın kendilerine helal kıldığı helaldir.

"Allah'tan başka kendileri için bir rızka sahip olmayan şeylere ibadet ediyorlar": İşaret edilen şey hakkında da iki görüş vardır.

Birincisi: Onlar putlardır, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Meleklerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Göklerden" inen, yağmurdur, "yerden çıkan da" bitkiler ve ürünlerdir.

"Şey'en": Ahfeş: Bunun rızıktan bedel olduğunu ve mananın da: Size ne az ne de çok bir rızka sahip değillerdir, demek olduğunu söylemiştir. "Layestetıun" da: Hiçbir şeye güç yetiremezler, demektir. Ferra şöyle demiştir: Sözün başında "yemlikü" (tekil) demiş, sonunda da "layestetiun" (çoğul) demiştir; çünkü "ma, bir anlayışa göre İlahları manasına çoğuldur. "yemlikü"yü "ma" lafzına nazaran tekil yapmış, mana itibarı ile de "yestetiun" diyerek çoğul yapmıştır. Bu da: "Ve minhüm men yestemiune ileyk" *(Yunus: 42)* kavline benzer.

فَلَا تَضْرِبُوا لِلّٰهِ الْاَمْثَالَۜ اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾

74 – Allah'a misaller getirmeyin. Şüphesiz Allah bilir, siz bilmezsiniz.

"Allah'a misaller getirmeyin": Yani O'nu mahluka benzetmeyin;

çünkü O, hiçbir şeye benzemez, hiçbir şey de O'na benzemez. Mana da: O'na ortak koşmayın, demektir.

"Şüphesiz Allah bilir, siz bilmezsiniz": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, misal getirmeyi bilir, sizse bunu bilemezsiniz. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Ortağı olmadığını bilir, siz ise ortağı olmadığını bilemezsiniz. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Getirdiğiniz misallerin yanlışlığını bilir, sizse bunun doğrusunu bilemezsiniz.

Dördüncüsü: Olanı ve olacağı bilir, siz ise O'na ortak koştuğunuz ve yarattıklarını yeniden diriltemez diyerek acze nisbet ettiğiniz zaman azametinin miktarını bilemezsiniz.

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا عَبْدًا
مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا
حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُونَ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ
بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ
اَحَدُهُمَا اَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلٰى مَوْلٰيهُ
اَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَمَنْ يَأْمُرُ
بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٧٦﴾

75 – Allah; hiçbir şeye gücü yetmeyen köle bir kul ile kendisine bizden güzel bir rızık verdiğimiz; onun da ondan gizli ve açık harcadığı bir kimseyi misal verdi. Hiç bunlar eşit olur mu? Övgü Allah'ındır. Hayır, onların çoğu bilmezler.

76 – Allah iki adamı misal verdi: Birisi dilsizdir, hiçbir şeye gücü yetmez ve o, efendisine yüktür. Onu nereye gönderse, hayır getirmez. Bununla, adaleti emreden ve doğru yolda olan eşit olur mu?

"Allah bir misal verdi": Yani maksadı açıklayacak bir benzetme yaptı, demektir. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, mü'minle kafirin misalidir; "hiçbir şeye gücü yetmeyen" kafirdir, çünkü onda hayır yoktur, rızık sahibi de mü'mindir, çünkü onda hayır vardır. Bu da yalnız İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: O, Allah Teala'nın kendi nefsi ve putlar için verdiği bir misaldir; zira O, her şeyin sahibidir. Onlar ise hiçbir şeye sahip değillerdir. Bu da Mücahit ile Süddi'nin görüşüdür. Tefsirde şöyle denilmiştir: Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında olan bir toplumun misalidir; onlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Köle: Ebu'l - Civar'dır, güzel rızık sahibi de: Efendisi Hişam bin Amr'dır. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mukatil: O, Ebu'l - Havacir'dir, demiştir.

İkincisi: Köle: Ebu Cehil bin Hişam'dır, güzel rızık sahibi de: Ebu Bekir es - Sıddik radıyallahu anh'tir. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir. "Hel yestevun" deyip de, "hel yesteviyani" dememesi şunun içindir; çünkü maksat cinstir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Men" lafzı tekil ise de manası çoğuldur. Temsil belli bir köle ve bilinen bir efendi için verilmemiştir; ancak bundan köleler topluluğu ile efendiler birliği kastedilmiştir. Cemi bakımından aralarında fark olunca, ona giden zamirde bundan dolayı cemi yapılmıştır.

"Övgü Allah'ındır": Yani övgüyü hak eden O'dur, çünkü nimet veren O'dur. Putlar için ise nimet yoktur. "Hayır, onların çoğu bilmezler": Yani övgünün Allah'a ait olduğunu bilmezler, demektir. Alimler şöyle demişlerdir: Çoğunluğu böyle nitelemişse de maksat hepsidir.

"Allah iki adamı misal verdi: Biri dilsizdir": Biz, "el - bekm"i Bakara: 18'de tefsir etmiş bulunuyoruz. "Hiçbir şeye gücü yetmez" demenin manası da: Kelam etmeye gücü yetmez, demektir; çünkü anlamaz ve anlaşılmaz. "O, efendisine yüktür": İbn Kuteybe: Yani velisine ve akrabalarına ağırlıktır, demiştir. Bu misaldan kimlerin kastedildiği hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'nın mü'min ve kafir için verdiği bir misaldir; kafir dilsizdir, adaleti emreden de mü'mindir. Bunu da el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, Osman bin Affan hakkında inmiştir; adaleti emreden odur, bir de onun kölesi hakkında inmiştir; o, İslam'dan nefret eder ve Hazreti Osman'ı Allah yolunda infaktan men ederdi. Dilsiz de odur. Bunu İbrahim bin Ya'la bin Münye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, Allah Teala'nın kendi nefsi ve putlar için verdiği bir misaldir. Put: Dilsizdir, Allah Teala da adaleti emredendir. Bu, Mücahit, Katade, İbn Saib ve Mukatil'in görüşüdür.

Dördüncüsü: Dilsizden kastedilen; Übey bin Halef'tir, adaleti emreden de Hamza, Osman bin Affan ve Osman bin Maz'un'dur. Bunu da Ata, demiştir. Bu görüşlerden onun kölesi hakkında iki görüş çıkar:

Birincisi: O, gerçek köledir, eğer o, insanlardan biridir, dersek.

İkincisi: O, veli manasınadır, eğer o, puttur, dersek. Mana da şöyledir: O, kendisine hizmet eden ve onu süsleyen velisine yüktür. "Eynema yüveccihhü"den de iki görüş çıkar: Eğer o, bir adamdır, dersek, mana: Nereye gönderse demek olur. Tevcih: Yönlendirme ve bir tarafa göndermedir. Eğer: O, puttur, dersek, kelamın manasında da iki görüş olur: *Birincisi:* Ne zaman ona dua ederse, demektir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Onun hakkındaki emel ve umudu nereye yönelirse yönelsin, boşa çıkar, bir hayır getirmez demektir. Umut hazfedilmiş, put onun yerine geçmiştir. "Ma vaattena ala rüsülike" *(Al-i İmran: 194)* kavlinde olduğu gibi ki, Peygamberlerinin diliyle va'dettiğin, demektir. El – Bezzi, İbn Muhaysın'dan hitap formunda: "Eynema tüveccihhü (nereye göndersen)" okumuştur. "La ye'ti bihayr'e gelince: Eğer o: Bir adamdır, dersek, neden böyle olmuştur; çünkü kendisine söyleneni anlamaz, söylediği de anlaşılmaz; ya küfür ve inkarından dolayı ya da dilindeki tutukluktan dolayı. Eğer: O, puttur, dersek, cansız olduğu içindir. "Onunla bir olur mu?": Yani bu dilsizle demektir. "Adaleti emreden": Yani konuşabilen ve hakkı söyleyen, demektir.

وَلِلّٰهِ غَيْبُ

السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَٓا اَمْرُ السَّاعَةِ اِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ

اَوْ هُوَ اَقْرَبُ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٧٧﴾

77 – Göklerin ve yerin gaybi Allah'a aittir. Kıyametin işi ancak göz kırpma gibidir yahut o, daha yakındır. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

"Göklerin ve yerin gaybi Allah'a aittir": bunu da Hud suresinin sonunda, ayet: 123'te zikretmiştik. İniş sebebi de şöyledir: Mekke kafirleri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Kıyamet ne zaman?" diye sordular. Ayet bunun üzerine indi. Bunu Mukatil, demiştir. İbn Saib de: Burada gayp'ten murat edilen, kıyametin kopmasıdır, demiştir.

"Kıyametin işi değildir": Yani kopması değildir, "ancak göz kırpma gibidir": Lemh: Hızla bakmaktır, mana da: Kıyametin hızlı kopması ve mahlukatın yeniden dirilmesi gözle bakmak gibidir. Çünkü Allah Teala: "Ol der ve oluverir" *(Bakara: 117)* buyurmuştur. "Yahut ondan daha yakındır": Mukatil: Ondan daha hızlıdır, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Maksat, kıyamet göz açıp kapamadan daha çabuk gelir, demek değildir. Ancak O, onu istediği zaman getirmedeki gücünün hızını göstermektedir.

وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ
مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـًٔا وَجَعَلَ لَكُمُ
السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾

78 – Allah sizi analarınızın karınlarından hiçbir şey bilmez olarak çıkardı. Size kulaklar, gözler ve gönüller verdi, belki siz şükredersiniz.

"Vallahu ahreceküm min butuni ümmehatiküm": Hamze, elifin ve mimin kesri ile "immihatiküm" okumuş; Kisai de, elifin kesri ve mimin fethi ile okumuş; diğerleri de elifin zammı ve mimin fethi ile okumuşlardır. Nur: 61; Zümer: 6; Necm: 32'de de böyledir. Baştaki hemzenin zammında ise aralarında ihtilaf yoktur.

"Ve caale lekümüssem'a": Lafzı tekil ise de maksat çoğuldur. Biz de bunun sebebini Bakara'nın başında, ayet 7'de açıklamıştık. Ef'ide ise: Fuad'ın cem'idir. Zeccac: Ğurab ve ağribe gibi, demiştir. "Fuad'ın cem-i kesreti yoktur, ğurab ve gırban gibi, "fi'dan" denilmez. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Onlara analarının karınlarından çıkmadan önce kulaklar, gözler ve kalpler vermiştir. Araplar takdim ve tehir ederler, şöyle bir şiir okumuştur:

Ağa adamdır, diyet fazlası da ona yüklenir,
Yüzler geçilip de tekeffül ettiği zaman (diyeti fazlasıyla öder demektedir).

Beyitte geçen şenak: İki farz (hisse arası) demektir. Miun ise şenaktan daha büyüktür. Büyükten önce küçükten başlamıştır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Ayetin maksadı şudur: Allah Teala onlara nimetlerini açıkladı; öyle ki onları dünyaya bir şey bilmez cahiller olarak çıkardı; onlara bilgiye ulaşacak aletler verdi.

أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ
إِلَّا اللَّهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٧٩﴾

79 – Göğün boşluğunda amade kılınmış kuşlara bakmadılar mı? Onları ancak Allah tutuyor. Şüphesiz bunda iman eden bir toplum için gerçekten ibretler vardır.

"Göğün boşluğunda amade kılınmış": Zeccac: Göğün boşluğu, yerden uzak hava boşluğudur, demiştir.

"Onları ancak Allah tutuyor": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onları kanatlarını kapatır ve açarken yere düşmekten ancak Allah tutuyor. Bunu çoğunluk, demiştir.

İkincisi: Onları bu ümmetin şerlileri üzerine taş atmaktan ancak Allah tutuyor, nitekim başka ümmetlere aynısı yapılmıştı. Bunu da İbn Saib, demiştir.

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ
الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ
وَمِنْ أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا
إِلَى حِينٍ ﴿٨٠﴾ وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ لَكُمْ
مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ
وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ كَذَلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ
لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ
الْمُبِينُ ﴿٨٢﴾ يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ
الْكَافِرُونَ ﴿٨٣﴾

80 – Allah size evlerinizden dinlenme yeri kıldı ve sizin için hayvan derilerinden göç gününüzde ve ikamet gününüzde hafif bulacağınız evler kıldı. Onların yünlerinden, yapağılarından ve kıllarından da döşemelikler ve bir zamana kadar kullanılacak şey verdi.

81 – Allah sizin için, yarattığı şeylerden gölgeler kıldı. Sizin için dağlardan barınaklar kıldı. Sizin için sizi sıcaktan koruyacak gömlekler ve sizi savaşınızdan koruyacak gömlekler kıldı. Allah size nimetlerini böylece tamamlar, umulur ki teslimiyet gösterirsiniz.

82 – Eğer yüz çevirirlerse, sana ancak apaçık tebliği düşer.

83 – Allah'ın nimetini bilirler, sonra da onu inkar ederler. Onların çoğu kafirlerdir.

"Allah size evlerinizden dinlenme yeri kıldı": Yani rahat edeceğiniz yerler kıldı, demektir. Onlar da açığınızı ve hareminizi kapatacak taştan ve kerpiçten edinilen meskenlerdir. Şöyle ki Allah Teala ev yapmak ve çatısını kurmak için tahta, kerpiç ve diğer gereçler yaratmıştır. "Hayvan derilerinden sizin için evler kıldı": Onlar da derilerden edinilen kubbeli ve kubbesiz çadırlardır. "Hafif bulursunuz": Yani onları taşımak size hafif gelir. "Yevme za'niküm": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Bekir, aynın fethi ile "zaaniküm" okumuşlar; Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, aynın sükunu ile okumuşlardır ki ikisi de lügattir; şaar ve şa'r, neher ve nehr gibi. Mana da: Yolculuk ettiğiniz zaman, demektir. "Ve ikamet gününüzde": Yani her iki halde de size ağır gelmez. "Yünlerinden": Yani koyunlardan, "yapağılarından": Yani develerden, "kıllarından": Yani keçilerden demektir. "Esasaen = döşemeler, yaygılar": Esas: Meta (eşya) demektir, tekili yoktur, nitekim meta'ın da tekili yoktur. Araplar: Meta'ın çoğulu emtia, derler. Eğer esas'ı da çoğul yaparsan: Selasete eissetin ve üsüsin, dersin tıpkı eissetin ve üsüsin dediğin gibi, başka türlüsü yoktur. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Esas: Yaygı ve örtü gibi ev eşyasıdır. Ebu Zeyd de şöyle demiştir: Esas'ın tekili: Esase'dir. Zeccac da şöyle demiştir: Kad esse yeessü essen, denir ki: Eşya sahibi omaktır. İmam Halil'den de onun: Aslı çokluktan ve bazı eşyanın yığılmasından gelir, dediği rivayet edilmiştir. Şaarün esis (gür saç) kavli de bundandır.

"Ve metaan": Hem meta hem de esas demesi, iki lafzın farklı oluşundandır. "Bir zamana kadar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Ölüm anına kadar ondan yararlanırsınız. Bunu da İbn Abbas ile Mücahit, demişlerdir.

İkincisi: Eskiyinceye kadar, demektir. Mana da şöyledir: O şey çürüyünceye kadar ondan istifade edersiniz. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Allah sizin için yarattığı şeylerden gölgeler kıldı": Yani sizi güneşin sıcağından koruyacak şeyler, demektir. Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, bulutların gölgesidir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Evlerin gölgesidir, bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* Ağaçların gölgesidir, bunu da Katade ile Zeccac, demiştir. *Dördüncüsü:* Ağaçların ve dağların gölgesidir, bunu da İbn Kuteybe demiştir. *Beşincisi:* O; duvar, tavan, ağaç, dağ vs. gibi gölgesi olan her şeydir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Sizin için dağlardan barınaklar (eknan) kıldı": Yani sizi sıcaktan ve soğuktan koruyacak kovuklar ve dehlizler, demektir. Eknan'ın tekili "kinn"dir, bir şeyi koruyup kapatan her şeye "kin" (barınak, sığınak) denir. "Size sirballar kıldı": Onlar gömleklerdir. "Sizi sıcaktan korur": Soğuktan da, demedi, çünkü sıcaktan koruyan, soğuktan da korur. Şair şöyle demiştir:

Bilmiyorum, bir yere gitmeyi niyet etsem,
Hayrı kastederek, karşıma hangisi çıkar (bilmiyorum).

(Hayır ve şerden hangisi demek, istemiş, şerri söylememiştir. Mütercim).

Zeccac şöyle demiştir: Özellikle sıcağı zikretmesi, o bölgelerde sıcağın soğuktan daha çok sıkıntı vermesindendir. Bu da Ata el - Horasani'nin görüşüdür.

"Sizi savaşınızdan koruyacak gömlekler": Savaşta şiddetli kılıç ve mızrak vuruşlarından koruyan zırhları kastediyor.

"Size nimetini böylece tamamlar": Yani size bu şeyleri nimet olarak verdiği gibi size dünyada nimetini tamamlar, demektir. "Umulur ki teslim olursunuz": Mekke halkına hitaptır. O zaman onların çoğu kafir idiler. Eğer: Bu, Müslümanlara hitaptır, denilirse, mana şöyle olur: Belki Müslümanlığınızda devam eder ve hakkını yerine getirirsiniz. İbn Abbas, Said bin Cübeyr, İkrime ve Ebu Reca, tenin ve lamın fethi le: "Lealleküm teslemun" okumuşlardır. Mana da şöyledir: Umulur ki zırhları giydiğiniz zaman savaşta yaralanmaktan esen kalırsınız.

"Eğer yüz çevirirlerse": Yani imandan yan çizerlerse, demektir. "Sana ancak apaçık tebliğ etmek düşer": Bu ayet, müfessirlere göre kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

"Allah'ın nimetini bilirler, sonra da onu inkar ederler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Allah Teala'nın dünyada onların üzerindeki nimetleridir. Bunu inkar etmede de üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar: Bunlar bize miras olarak kaldı, derlerdi. İbn Ebi Necih, İbn Abbas'tan

şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah'ın nimetleri meskenler, giyilen gömlekler ve zırhlardır. Kureyş kafirleri bunları bilirler, sonra da: Bunlar babalarımızındı, onlardan bize miras kaldı, derler. Bu da Mücahit'ten rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Onlar: Eğer filanca olmasa idi, şöyle şöyle olurdu, derler; işte inkarları budur. Bunu da Avn bin Abdullah, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar nimetlerin Allah'tan olduğunu bilirler, ancak: Bunlar tanrılarımızın aracılığı iledir, derlerdi. Bunu da İbn Saib, Ferra ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: Burada nimetten maksat Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Onun peygamber olduğunu bilirlerdi, sonra da inkar ederlerdi. Bu da Mücahit, Süddi ve Zeccac'tan rivayet edilmiştir.

"Onların çoğu kafirlerdir": Hasen şöyle demiştir: Hepsi kafirlerdir, çoğu zikretmiş, maksat, hepsidir (ekser için hükmi kül vardır).

وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ
لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾ وَاِذَا رَاَ الَّذِينَ
ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ
﴿٨٥﴾ وَاِذَا رَاَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا شُرَكَٓاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا
هٰٓؤُلَٓاءِ شُرَكَٓاؤُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَۚ فَاَلْقَوْا
اِلَيْهِمُ الْقَوْلَ اِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَۚ ﴿٨٦﴾ وَاَلْقَوْا اِلَى اللّٰهِ
يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾

84 – Hatırla o günü ki, her ümmetten bir şahit göndereceğiz. Sonra kafirlere izin verilmez ve onlardan rızalık istenilmez.

85 – Zalimler azabı gördükleri zaman onlardan hafifletilmeyecek de onlara süre verilmeyecek de.

86 – Şirk koşanlar ortaklarını (putları) gördükleri zaman: "Ey Rabbimiz, bunlar bizim senden başka ibadet ettiğimiz ortaklarımızdır" derler; onlar da şu sözü atarlar: "Şüphesiz sizler elbette yalancılarsınız".

87 – O gün teslimiyeti Allah'a bıraktılar. Uydurdukları şeyler de (putlar da) onlardan kaybo.du.

"Hatırla o günü ki her ümmetten bir şahit göndereceğiz": Yani kıyamet gününde demektir. Her ümmetin şahidi kendi peygamberidir; tasdik veya tekzip ettiklerine dair şahitlik edecektir. "Sonra kafirlere izin verilmez": Özür dilemeleri için. "Onlardan rızalık istenmez": Yani onlardan Allah'ın emrettiği şeye dönmeleri istenmez; çünkü ahiret amel yurdu değildir.

"Zalimler gördükleri zaman": Yani şirk koşanlar, demektir. "Azabı": Yani ateşi, azap "onlardan hafifletilmez. "Onlara süre de verilmez": Yani ertelenmezler ve mühlet de verilmezler. "Müşrikler ortaklarını gördükleri zaman": Yani ibadette Allah'a ortak koştukları putları gördükleri zaman, demektir. Şöyle ki Allah kendinden başka ibadet edilen bütün mabutları diriltecek, o zaman müşrikler: "Rabbimiz, bunlar senden başka ibadet ettiğimiz ortaklarımız" diyecekler.

Eğer: "Bu, Allah katında bilinen bir şeydir, "bunlar ortaklarımızdır" demelerinin faydası nedir?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Onlar "Allah'a yemin ederiz ki biz müşrikler değildik" sözlerini gizledikleri zaman Allah onların dillerini susturmak ve organlarını konuşturmakla cazalandırır, işte o zaman tanrılarını gözleriyle gördükleri zaman: "Ey Rabbimiz, bunlar bizim ortaklarımızdır" derler, yani inkardan sonra ikrar ettik, yalanlamadan sonra tasdik ettik, derler. Maksatları da rahmeti aramak, gazaptan kaçmaktır. Sanki bu sözü günahlarını itiraf tarzında söylerler, yoksa bilmeyene bildirmek mahiyetinde söylemezler.

İkincisi: Onlar Allah Teala'nın büyük gazabını gördükleri zaman, bunlar ortaklarımızdır, derler. Maksatları da bu sözden biraz rahatlamak, günahlarını veya bir kısımını putlara yüklemektir. Çünkü onların akıllı ve iyiyi kötüyü ayırma gücü olduğunu iddia ederlerdi. Putlar da onların umutlarını boşa çıkaracak cevaplar verirler.

"Onlar da onlara şu sözü atarlar": Yani onlara cevap verir ve: "Şüphesiz sizler yalancılarsınız" derler. Ferra: Tanrıları sözlerini reddederler, demiştir. Ebu Ubeyde de, "elkav": Derler, demiştir. Çünkü, elkaytü ila fülanin keza denir ki, ona söyledim, demektir. Alimler şöyle demişlerdir: Onlara ibadetlerini inkar ederler. Çünkü putlar cansız idiler, kendilerine ibadet edenleri bilmezlerdi. Böylece kendilerine ibadet edenleri bilmeyenlere ibadet etmekle o gün onları rezil ederler. Bu da: "İbadetlerini inkar ederler" *(Meryem: 83)* kavli gibidir.

"O gün teslimiyeti Allah'a bırakırlar": Mana: O'na teslim olurlar, demektir. Onların kim olduklarında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerdir, bunu da çoğunluk, demiştir. Sonra teslim olmalarında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O'nun birliğini ikrar etmekle teslim olurlar. *İkincisi:* Azabına teslim olurlar.

İkincisi: Onlar müşrikler ve bütün putlardır. Kelbi, mana şöyledir, demiştir: Onlar Allah'a teslim ve hükmüne razı olurlar.

"Uydurdukları şeyler de onlardan kayboldu": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara şefaat etme sözleri yok oldu. *İkincisi:* Şeytanın, Allah'ın ortağı ve evladı vardır diye yaldızladığı şeyler onlardan gitti.

الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا
فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ ﴿٨٨﴾ وَيَوْمَ نَبْعَثُ
فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِم مِّنْ أَنفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ
شَهِيدًا عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا
لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ ﴿٨٩﴾

88 – Onlar ki kafir oldular ve (insanları) Allah'ın yolundan çevirdiler. Biz de ettikleri bozgunculuk yüzünden onların azap üstüne azaplarını artırdık.

89 – Hatırla o günü ki her ümmetten üzerlerine kendilerinden bir şahit göndereceğiz ve seni de onların üzerine şahit getirdik. Sana kitabı her şeyi açıklamak, Müslümanlar için de hidayet, rahmet ve müjde için indirdik.

"Onlar ki kafir oldular ve insanları Allah'ın yolundan çevirdiler": İbn Abbas şöyle demiştir: İnsanları Allah'a itaat ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman etmekten men ettiler.

"Zidnahüm azaben fevkal azabi": Neden ilk azabı nekire etmiştir? Çünkü o, belli bir topluma özgü bir çeşit azaptır. İkinci azabı ise marife yaptı, çünkü o da cehennem ehlinin çoğunun gördüğü azaptır. Neuzu billah minennar diyenin sözündeki nâr (ateş) kadar meşhurdur. Şöyle de denilmiştir: Onlara hak ettiklerinden fazla azap edilmesi, insanları Allah'ın yolundan çevirmeleri nedeniyledir.

Artırılan bu azap hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar uzun hurma ağaçları gibi akreplerdir. Bunu Mesruk, İbn Mes'ud'dan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar filler gibi yılanlar ve katırlar gibi akreplerdir. Bunu da Zir, İbn Mes'ud'dan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar Arş'in altında eritilmiş ve onunla azap gördükleri beş tunç nehirleridir. Bunların üçü gece kadar, ikisi de gündüz kadardır. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

Dürdüncüsü: Zemheridir, bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Ateşten zemheri soğuğuna çıkarılırlar, şiddetli soğuğundan ateşe koşarlar.

"Seni de onların üzerine şahit getirdik": İşaret edilen bu kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar, kendi kavmidir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Ümmetidir, bunu da Mukatil, demiştir. Söz burada bitti. Sonra Allah Teala. "Sana kitabı açıklama (tibyan) için getirdik" dedi. Zeccac: Tibyan: Beyan manasına isimdir, demiştir.

"Her şeyi": Maani alimleri şöyle demişlerdir: Din işlerinden her şeyi açıklaman için; bu da ya nass ile veya bilmeyi gerektiren şeye havale etmekle olur; mesela Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in açıklaması veya Müslümanların icmaı gibi.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ
وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ
تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾ وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدتُّمْ
وَلَا تَنقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ
كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٩١﴾ وَلَا تَكُونُوا
كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِن بَعْدِ قُوَّةٍ أَنكَاثًا تَتَّخِذُونَ
أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَن تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ إِنَّمَا
يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنتُمْ فِيهِ
تَخْتَلِفُونَ ﴿٩٢﴾ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَٰكِن يُضِلُّ
مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ وَلَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

90 – Şüphesiz Allah adaleti, iyiliği ve akrabalara vermeyi emreder ve haksızlığı, kötülüğü ve taşkınlığı men eder. Belki öğüt alırsınız diye size öğüt verir.

91 – Antlaştığınız zaman Allah'ın sözünü yerine getirin. Yeminleri sağlamlaştırdıktan sonra bozmayın. Oysa Allah'ı üzerinize kefil kıldınız. Şüphesiz Allah yaptığınız şeyleri bilir.

92 – Kuvvetle eğirdiğini çözüntü halinde bozan (kadın) gibi olmayın. Bir topluluk bir topluluktan daha çok olsun diye yeminlerinizi aranızda bir hile / fesat (konusu) ediniyorsunuz. Allah ancak onunla sizi sınıyor. Ve ihtilaf ettiğiniz şeyi kıyamet gününde size elbette açıklayacak.

93 – Eğer Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet yapardı. Ancak dilediğini saptırır ve dilediğini hidayete erdirir. Yaptıklarınızdan mutlaka sorulacaksınız.

"Şüphesiz Allah adaleti emreder": Bunda dört görüş vardır:

Birincisi: O, lailahe illallah kelime-i tevhididir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, haktır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, Allah Teala'ya amel etmede içle dışın bir olmasıdır. Bunu da Süfyan bin Uyeyne, demiştir.

Dördüncüsü: O, hak ile hüküm vermektir, bunu da Maverdi zikretmiştir. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Arap dilinde adalet: İnsaftır, insafın da en büyüğü nimet verenin nimetini itiraf etmektir.

"İyilik (ihsan)dan da murat edilen şeyde beş görüş vardır:

Birincisi: O, farzları yerine getirmektir, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Af'tır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* İhlastır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Allah'a O'nu görür gibi ibadet etmektir, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Beşincisi:* İçin dıştan daha güzel olmasıdır.

"Akrabalara vermeyi": Bundan maksat da: Sıla-i rahimdir. Fahşa'da da iki görüş vardır:

Birincisi: O, zinadır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Masiyetlerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Münker = kötülük"te de dört görüş vardır:

Birincisi: O, şirktir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* O, ne şeri-

atte ne de sünnette bilinmeyen şeydir. *Üçüncüsü:* Yapıldığı takdirde Allah Teala'nın ateş va'dettiği şeydir. Bu ikisini İbn Saib, demiştir. *Dördüncüsü:* İnsanın dışının içinden daha güzel olmasıdır. Bunu da Süfyan bir Uyeyne, demiştir. Bağy (taşkınlık) ise: İbn Abbas: O, zulümdür, demiştir. Onun şerhi de şuralarda geçti: Bakara: 173; A'raf: 33; Yunus: 23, 90.

"Size öğüt verir": İbn Abbas: Sizi tedip eder, demiştir. Biz de va'z'ın manasını Nisa suresi, ayet 58'de zikretmiş bulunuyoruz. "Tezekkerun": Öğüt alırsınız manasınadır. İbn Mes'ud: Bu ayet Kur'an'da hayrı ve şerri içine en kapsamlı şekilde alan ayettir. Hasen Basri de şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki adalet ve ihsan Allah'a itaat namına ne varsa hepsini içine almıştır. Fahşa ve münker de Allah'a isyan türünden ne varsa, onlar da onu içine almıştır.

"Allah'ın sözünü yerine getirin": Kimler hakkında indiğinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, cahiliye halkının yeminleri hakkında inmiştir. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e biat edenler hakkında inmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Yerine getirilmesi gereken söz, yapması güzel olan şeydir. Bir kul bunu va'dederse, onu yerine getirmesi gerekir. Va'd, sözdür. "Yeminleri sağlamlaştırdıktan sonra bozmayın": Yani yemine azmedip karar vermekle ağırlaştırıp kuvvetlendirdikten sonra, demektir. Boş yere yapılan yemin ise öyle değildir. Vekkettüşşey'e tevkiden, Hicaz halkının lehçesidir. Necit halkı ise: Ekkettuhu te'kiden, derler. Zeccac şöyle demiştir: Vekkettül emre ve ekkettü, ikisi de iyi lügattir, vav asıldır, hemze ondan bedeldir.

"Allah'ı üzerinize kefil kıldınız": Yani yemini yerine getirmede, şöyle ki kim Allah'a yemin ederse, yemin ettiği şeyi yerine getirmede Allah'ı kefil etmiştir.

Müfessirlerin "kefil"in manasında üç görüşleri vardır:

Birincisi: Şahittir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Vekildir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Akdinizi gözetleyen muhafız demektir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Eğirdiğini bozan kadın gibi olmayın": Mücahit şöyle demiştir: Bu, Necit halkı kadınlarının yaptığı bir şeydir, birileri ipini bozar, sonra onu dider, sonra da onu yünle karıştırır ve eğirirdi. Mukatil şöyle demiştir: Bu, Rayta adında bir kadındır, babası Amr bin

Ka'b'dır. İp eğirdiği zaman onu bozardı. İbn Saib de: Adı "Raita"dır, demiştir. İbn Enbari de: İsmi: Rayta bin Amr el – Mürriyye'dir, demiştir. Lakabı, Ca'râ idi, o, Mekke halkındandır. Muhataplarca bilinen biri idi, onu sıfatı ile tanıdılar. Bu işte onun bir benzeri yoktu. Gayet ahmak idi. Pamuk veya yün eğirir, onu sapasağlam yapar sonra da hizmetçisine onu kesmesini emrederdi. Bazıları şöyle demiştir: O ve hizmetçileri ip eğirirdi, sonra onlara eğirdiklerini çözmelerini emrederdi. Allah Teala, sözünü bozanlara onu misal getirdi. "Nekadat (mazi), tenkudu (muzari) manasınadır, tıpkı "ve nâda ashabul cenneti" *(A'raf: 43)* kavlinde olduğu gibi ki, yünadi manasınadır.

Eğirmekten murat edilen şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, bildiğimiz eğirmedir, ister pamuktan, ister yünden isterse kıldan olsun. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: O, iptir, bunu da mücahit, demiştir. "Min ba'di kuvvetin": Katade: Sağlam yaptıktan sonra, demiştir. "Enkasen": "enkadan = çözüntü" halinde demektir. İbn Kuteybe de: Enkâs eğrilen ip ve sairenin çözüntüsüdür, demiştir. Tekili: Niks'tir. Diyor ki: Sağlam yemin ettikten ve söz verdikten sonra onu bozup da günaha girmeyin; sonra eğirip dokuyan, sonra o dokuduğunu bozan, onu çözüntü haline getiren kadın gibi olursunuz.

"Yeminlerinizi aranızda fesat konusu (dehal) ediniyorsunuz": Yani hiyanet, hile ve aldatmaca konusu ediniyorsunuz. İçine ayıp giren her şeye medhul denir ve onda dehal (kusur) vardır, denir.

"Bir topluluk olsun diye": "Daha çok, bir topluluktan". Zeccac, mana: Bir topluluğun daha çok olmasıyla, demiştir. Rebeşşey'ü yerbu, denir ki: Çoğalmak manasınadır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Dilciler: "Hiye erba" derler ki, sayısı daha çok, demektir. Mücahit de şöyle demiştir: Onlar yeminle dostluklar (ittifaklar) kurarlardı, sonra onlardan daha çoğunu ve kuvvetlisini bulur; onların ittifakını bozar, yenilerle antlaşma yaparlardı. İşte bundan men edildiler. Ferra da, mana şöyledir, demiştir: Bir topluluğa az oldukları, sizin de çok olduğunuz veya sizin az, onların ise çok olmalarından dolayı haksızlık etmeyin, o zaman onları yeminle aldatmış olursunuz.

"Allah ancak sizi onunla sınıyor": Bu ayette de üç görüş vardır:

Birincisi: O, çokluğa racidir, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Saib ve Mukatil, demişlerdir ki, mana şöyle olur: Allah ancak sizi çoklukla imtihan ediyor. Eğer iki topluluk arasında sözleşme olur ve biri daha çok olursa, az olanla antlaşmayı bozmak yakışık almaz. Eğer: Çokluktan kinaye edince "biha" demesi gerekirdi, denilirse, İbn

Enbari buna şöyle cevap vermiştir: Kesret (çokluk) gerçek müennes değildir, müzekker manasına alınmıştır. Nitekim sayha lafzı da sıyah itibarı ile müzekker kabul edilmiştir.

İkincisi: O, antlaşmaya racidir; çünkü yeminler ona delalet etmektedir. O zaman zahir hükmünde olur. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Üçüncüsü: O, yemini yerine getirmeye (vefa göstermeye) racidir. Bunu da bazı müfessirler zikretmiştir.

"Allah dileseydi sizi bir tek ümmet yapardı": Biz de bunu Hud suresinin sonunda, ayet 118'de tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Ancak Allah dilediğini saptırır": Bu, açıkça Kaderiyecileri yalanlamaktadır; çünkü saptırma ve hidayeti kendine nisbet etmiş ve o ikisini dilemesine bağlamıştır.

وَلَا تَتَّخِذُوٓا اَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ
ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا السُّٓوءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِۚ وَلَكُمْ
عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٩٤﴾ وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيلًاۜ اِنَّمَا
عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩٥﴾ مَا عِنْدَكُمْ
يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍۜ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوٓا اَجْرَهُمْ
بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

94 – Yeminlerinizi aranızda fesat mevzuu edinmeyin; sonra sebatından sonra ayaklar kayar ve Allah'ın yolundan çevirdiğiniz için kötülüğü / azabı tadarsınız. Ve sizin için büyük bir azap vardır.

95 – Allah'ın sözünü az bir pahaya satmayın. Gerçekten Allah katındaki şey, eğer bilirseniz sizin için daha hayırlıdır.

96 – Sizin yanınızdaki biter, Allah'ın yanındaki ise bakidir. Sabredenlere mükafatlarını yaptıklarının en güzeli ile vereceğiz.

"Yeminlerinizi aranızda fesat mevzuu edinmeyin": Bu, aldatma için yapılan yeminleri yasaklayan söz başıdır. "Sonra sebatından sonra ayaklar kayar": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bu, bir misaldir; afiyetten sonra derde müptela olan veya esenlikten sonra tehlikeye düşen için söylenir ve: Zellet bihi kademuh (ayağı kaydı) denir.

Mukatil de şöyle demiştir: Yemini bozanın dininde ayağı kayar, tıpkı bir adamın doğruluğa erdikten sonra ayağının kayması gibi. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile İslam ve dine yardım üzerine biat edenleri verdikleri sözü bozmaktan men etmektedir. "Kötülüğü tadarsınız" kavli de bunu göstermektedir. Kötülük ise azap demektir. "İnsanları Allah'ın yolundan çevirmeniz nedeniyle": Demek istiyor ki: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile olan sözleşmelerini bozunca, İnsanları İslam'dan çevirmiş ve azabı hak etmiş olurlar.

"Sizin için büyük bir azap vardır": Yani ahirette. Sonra bunu: "Allah'ın sözünü az bir pahaya satmayın" kavli ile pekiştirdi. Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayetle şöyle demiştir: Bu, bir arazi meselesinde Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e dava için gelen iki adam hakkında inmiştir. Onlardan birine: "İydan bin Eşu" deniyordu ki, toprak sahibi (davacı) o idi. Diğerine de "İmruulkays" deniyordu. Davalı da bu idi. İmruulkays yemin etmeye kalkıştı; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onu durdurdu; ayet de bunun üzerine indi. Ebu Bekir el - Hatib de, arazi sahibinin adının "Rebia bin Abdan veya Aydan (aynın fethi ve iki noktalı ye ile). Ayetin manası şöyledir: Sözleşmelerinizi bozmayın; onu bozup da az bir dünya matahı almaya kalkışmayın, Vefakarlık göstermenize karşılık olarak Allah'ın yanındaki sevap, sizin için gelip geçici dünya malından daha hayırlıdır. "Sizin yanınızdaki tükenir": Yani fena bulur, "Allah'ın yanındaki ise" ahirette "bakidir". İbn Kesir bir rivayette ye ile vakfetmiştir. Vasılda ise yenin hazfedilmesinde ihtilaf yoktur. "Velenecziyennellezine saberu": Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, ye ile: "Veleyecziyenne" okumuşlardır. İbn Kesir ile Asım da, nun ile: "Velenecziyenne" okumuşlardır. "Velenecziyennehüm ecrehüm"de ise onun nun ile olduğunda ihtilaf etmemişlerdir. Ayetin manası şöyledir: O'nun emrine sabredenleri dünyada yaptıklarının en güzeli ile ödüllendirecek ve kötülüklerinden vaz geçeceğiz.

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى
وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيٰوةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَجْرَهُمْ
بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾

97 - Erkekten veya kadından kim mü'min olarak iyi bir şey yaparsa, ona elbette hoş bir hayat yaşatacağız ve onlara mükafatlarını yaptıklarının en güzeli ile vereceğiz.

"Erkekten veya kadından kim mü'min olarak iyi bir şey yaparsa": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Zikri geçen İmruulkays yemin etmek istediği hakkı ikrar etti, bunun üzerine: "Kim iyi bir şey yaparsa" ayeti indi. O da onun hakkı ikrar etmesidir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Tevrat ehlinden, İncil ehlinden, putperestlerden birkaç kişi oturup meziyetlerini saydılar; ayet bunun üzerine indi. Buna da Ebu Salih, demiştir.

"Ona elbette hoş bir hayat yaşatacağız": Bu hoş hayatın nerede olacağı hakkında üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O dünyadadır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Sonra bunda da müfessirlerin dokuz görüşü vardır: *Birincisi:* O, kanaattir, bunu Hazreti Ali radıyallahu anh, bir rivayette İbn Abbas, bir rivayette Hasen Basri ve Vehb bin Münebbih, demişlerdir. *İkincisi:* O, helal rızıktır, bunu Ebu Malik, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Dahhak da: Helal yer ve helal giyer, demiştir. *Üçüncüsü:* O, mutluluktur, bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O, itaattir, bunu da İkrime, demiştir. *Beşincisi:* O, gündelik rızıktır, bunu da Katade, demiştir. *Altıncısı:* O, ibadetin tadını almaktır. Bunu da Ebu Bekir el – Verrak, demiştir. *Sekizincisi:* Afiyet ve yeterliktir. Dokuzuncusu kazaya rızadır. Bu ikisini Maverdi zikretmiştir.

İkincisi: O ahirettedir, bunu da Hasen, Mücahit, Said bin Cübeyr, Katade ve İbn Zeyd, demişlerdir. Bu da ancak cennette olur.

Üçüncüsü: Bu, kabirdedir, bunu da Ebu Gassan, Şerik'ten rivayet etmiştir.

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ
فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿٩٨﴾ إِنَّهُ لَيْسَ
لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾
إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ
﴿١٠٠﴾ وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللّٰهُ أَعْلَمُ بِمَا
يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ

لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾ قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ
لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِمِينَ ﴿١٠٢﴾

98 – Kur'an okuduğun zaman kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.

99 – Gerçek şu ki onun iman edenler ve Rablerine güvenenler üzerinde bir gücü yoktur.

100 – Onun gücü ancak onu veli edinenler ve onu (Allah'a) şirk koşanlar üzerindedir.

101 – Eğer biz bir ayetin yerine başka bir ayeti değiştirirsek – ki Allah indirdiği şeyi daha iyi bilendir – "Sen ancak bir iftiracısın" derler. Hayır, onların çoğu bilmezler.

102 – De ki. "Onu Kutsal Ruh, iman edenleri sağlamlaştırmak ve Müslümanlara da hidayet ve müjde olmak için hak ile indirdi".

"Kur'an okuduğun zaman Allah'a sığın": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Kur'an okumak istediğin zaman euzu çek. Bu; "namaza kalktığın zaman yüzlerinizi yıkayın" *(Maide: 6)*; "Onlardan bir şey istediğiniz zaman perdenin arkasından isteyin" *(Ahzab: 53)*; "Peygambere gizli bir şey söylediğiniz zaman gizli konuşmanızdan önce bir sadaka verin" *(Mücadele: 12)* ifadeleri gibidir. Mesela konuşurken: Yemek yediğin zaman: Bismillah, de, denir. Bu, bütün ulemanın ve dilcilerin görüşüdür.

İkincisi: Bu, zahirine göredir ve euzu de okumadan sonradır. Bu Ebu Hureyre ile Davud'dan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Burada takdim ve tehir vardır, mana şöyledir: Allah'a sığındığın zaman oku. Bunu da Ebu Hatim Sicistani, demiştir. En doğrusu birincisidir.

Hüküm: Okuma sırasında euzu çekmek namazda ve dışında sünnettir.

Onun şekli hakkında İmam Ahmed'den iki rivayet vardır:

Birincisi: Euzu billahi mineş şeytanirracim, innallahe hüvessemiul alim'dir. Bunu Ebu Bekir el – Mervezi rivayet etmiştir.

İkincisi: Şöyledir: Euzu billahis semiil alimi mineş şeytanirracim, innallahe hüvessemiül alim. Bunu da Hanbel rivayet etmiştir. Biz de "euzu"nün manasını kitabın başında (sayfa: 7'de) açıklamış bulunuyoruz. Şeytan kelimesinin türevini de Bakara: 14, recim'inkini de Al–i İmran: 36'da şerh etmiş bulunuyoruz.

"Gerçek şu ki onun iman edenler üzerinde bir gücü yoktur": "Güçten (sultandan) murat edilen şey üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, yönetmedir, sonra bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onun mü'minler üzerinde hiçbir şekilde yönetme gücü yoktur. Çünkü Allah Teala ona böyle bir imkan vermemiş ve: "Gerçek şu ki benim kullarımın üzerinde bir gücün yoktur, ancak sana uyan azgınlar hariç" demiştir *(Hicr: 42). İkincisi:* Onun onların üzerinde bir gücü yoktur, çünkü euzu çekerek ondan Allah'a sığınırlar. *Üçüncüsü:* Onları bağışlanmayacak günaha sürükleme kudreti yoktur.

İkincisi: O, delildir, mana da şöyledir: Onları davet ettiği masiyetlere karşı bir delili yoktur. Bunu da Mücahit demiştir.

"Onun gücü ancak onu veli edinenler üzerindedir (yetevellevnehu)": Manası: Ona itaat edenler üzerindedir, demektir.

Hu zamiri hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'ya racidir, bunu da Mücahit ile Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: O, şeytana racidir, mana da: Onlar da onun yüzünden Allah'a şirk koşanlardır. Bu şuna benzer: Fülan senin yüzünden alim oldu, yani senin için, demektir. Bu, İbn Kuteybe'nin görüşüdür. İbn Enbari, mana şöyledir, demiştir: Onlar ibadetlerinde İblis'i ortak etmekle Allah Teala'ya şirk koşanlardır.

"Bir ayeti bir ayetin yerine değiştirdiğimiz zaman": İniş sebebi şöyledir: Allah Teala bir ayet indirirdi, onunla bir süre amel edilirdi, sonra da onu değiştirirdi. Bunun üzerine Kureyş kafirleri: Muhammed başka değil ashabı ile alay ediyor; onlara bugün bir şey emrediyor, yarın onlara daha kolayını getiriyor, dediler. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Mana da: Bir ayeti başka bir ayetle neshettiğimiz zaman, demektir. Nesih de ya hüküm ve okumanın neshi ile olur yahutta okuma kalmakla beraber hükmün neshi ile olur. "Allah indirdiği şeyi daha iyi bilendir": Nasih ve mensuh, ağır ve hafif olarak, O, bundaki menfaati daha iyi bilir. "Sen ancak bir iftiracısın, derler": Yani yalancı, demektir. "Hayır, onların çoğu bilmezler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu Allah'ın indirdiğini bilmezler. *İkincisi:* Neshin faydasını bilmezler.

"De ki. Onu indirdi": Yani Kur'an'ı, "Kutsal Ruh": Yani Cebrail, demektir. Biz de bu ismi Bakara 87'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Rabbinden": Yani O'nun kelamından, demektir. "Hak ile": Yani doğru bir emirle. "İman edenleri sağlamlaştırmak için": İçindeki açık delillerle, o zaman yakînleri daha da artar.

وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّهُمْ يَقُولُونَ اِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌۜ لِسَانُ
الَّذٖى يُلْحِدُونَ اِلَيْهِ اَعْجَمِيٌّ وَهٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبٖينٌ
﴿١٠٣﴾ اِنَّ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِۙ لَا يَهْدٖيهِمُ اللّٰهُ
وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿١٠٤﴾ اِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذٖينَ
لَا يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِۚ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٠٥﴾

103 – Andolsun ki onların: "Ona ancak bir beşer öğretiyor" dediklerini biliyoruz. Ona nisbet ettiklerinin dili yabancı, bu ise apaçık Arapça bir dildir.

104 – Şüphesiz Allah'ın ayetlerine iman etmeyenler var ya, Allah onlara hidayet etmez ve onlar için acıklı bir azap vardır.

105 – Yalanı ancak Allah'ın ayetlerine iman etmeyenler uydurur. İşte onlar yalancıların ta kendileridir.

"Onların dediklerini biliyoruz": Yani Kureyş'in dediklerini biliyoruz. "Ona ancak bir beşer öğretiyor": Yani bir adam öğretiyor; o, Allah katından değildir, dediklerini biliyoruz, demektir.

Bu beşerden kimi kastettikleri hususunda da dokuz görüş vardır:

Birincisi: O, Muğire oğullarının bir kölesi idi, ona "Yaiş" derlerdi. Tevrat okurdu. Muhammed ondan öğreniyor, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İkrime de bir rivayette şöyle demiştir: Bu köle Amir bin Lüey oğullarına ait ve Rum idi.

İkincisi: O, Mekke'de "Bel'am" adında bir genç idi, Hıristiyan ve yabancı idi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onu öğretirdi. Müşrikler onun giriş çıkışını görünce, bunu dediler. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e katiplik eden biri hakkında inmiştir. Efendimiz ona "semiün alim" dikte ettirir; o ise "azizün hakim" veya benzer bir şey yazardı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de ona: Nasıl yazarsan öyledir" dedi; onun da bundan kafası karıştı ve: Muhammed işi bana bırakıyor, ben de istediğimi yazıyorum, dedi. Bu da Said bin Müseyyeb'ten rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: O, Kureyşli bir kadına ait bir köleydi, ona "Cabir",

derlerdi. Cabir, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelir; ondan öğrenirdi. Bunun üzerine müşrikler: Muhammed bundan öğreniyor, dediler. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Beşincisi: Onlar Selman Farisi'yi kastettiler, bunu da Dahhak, demiştir. Bu uzak bir ihtimaldir; çünkü Selman Medine'de Müslüman oldu, bu ayet ise Mekki'dir.

Altıncısı: Onlar bununla bir demirciyi kastettiler, Ona Hıristiyan Yuhanna, derlerdi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Yedincisi: Onlar bundan Amir bin el – Hadrami'nin bir kölesini kastettiler, Yahudi ve yabancı idi. İsmi Yesar, künyesi ise Ebu Fükeyhe idi. Bunu da Mukatil, demiştir. Said bin Cübeyr'den de benzeri bir görüş rivayet edilmiştir. Ancak o: Yahudi idi, dememiştir.

Sekizincisi: Onunla Ayiş adında yabancı bir köleyi kastettiler, Huveytıb'ın kölesi idi. Müslüman olmuştu. Bunu da Ferra ile Zeccac, demişlerdir.

Dokuzuncusu: Onlar iki kişi idiler, Abdullah bin Müslim el – Hadrami şöyle demiştir: Bizim Aynitemr halkından iki kölemiz vardı, birine: Yesar, diğerine de: Cebr, derlerdi. Bunlar Mekke'de kılıç yaparlar ve İncil okurlardı. Bazen Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bunlara uğrardı, onlar da okurlardı; o da durur dinlerdi. Bunun üzerine müşrikler: O, ancak bu ikisinden öğreniyor, dediler. İbn Enbari şöyle demiştir: Bu görüşe göre beşer, iki kimseye denilmiş olur. Beşer cins isimlerindendir, ikiye de denir, nitekim ahad (bir kimse) de ikiye, çoğula, erkeğe ve dişiye denilir.

"Lisanüllezi yülhidune ileyhi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Asım, yenin zammı ve hanın kesri ile: "Yülhidune" okumuşlar; Hamze ile Kisai de, yenin ve hanın fethi ile: "Yelhadune" okumuşlardır. Birinci kıraat hakkında İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Yülhidune": Ona meylederler, ona öğrettiğini iddia ederler. İlhad'ın aslı meyildir. Ferra da, yenin zammesi ile: "Yülhudine": İtiraz ederler, demiş ve "men yürid fihi biilhadin bizulmin" *(Hac: 25)* ayetinin de bundan olduğunu söylemiş, yani itiraz ederler, demiştir. Ye'nin fethi ile "yelhadun" ise: Meylederler, demektir. Zeccac da: Yelhadune ileyhi: Onun yabancı dil olduğunu söylemeye yeltenirler, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Halk tabakası nerede ise acemi ile a'cemiyi, arabi ile a'rabiyi ayıramazlar. A'cemi: çölde de yaşasa düzgün konuşamayan, demektir. Acemi ise: Düzgün de konuşsa yabancı, demektir. A'rabi ise: Bedevidir. Arabi ise: Bedevi olmasa da Arab'a mensup, demektir.

"Bu, bir dildir": Yani Kur'an, "Arapça" bir dildir. Yani sahibi Arapça konuşuyor, demektir.

"Yalanı ancak Allah'ın ayetlerine iman etmeyenler uydurur": Yani ancak Allah'ın meydana getireceği ayetleri gördükleri zaman ona inanmayanlar uydurur, demektir. "İşte onlar yalancıların ta kendileridir": Yani yalan onların ayrılmaz sıfatıdır ve kökleşmiş bir adetidir. Bu da onların: "Sen ancak bir iftiracısın" *(Nahl: 101)* sözlerine reddiyedir. Bu ayet yalanı en veciz şekilde men etmektedir; çünkü onun iman etmeyenlere has bir şey olduğunu vurgulamaktadır.

مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ اِيمَانِهٖ اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ
بِالْاِيمَانِ وَلٰكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ
غَضَبٌ مِنَ اللّٰهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٦﴾ ذٰلِكَ
بِاَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ وَاَنَّ
اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿١٠٧﴾ اُولٰٓئِكَ
الَّذِينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ
وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٠٨﴾ لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ
فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٠٩﴾ ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ
هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا
اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٠﴾
يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا
عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١١١﴾

106 – Kim imanından sonra Allah'ı inkar eder, ancak bundan zorlandığı halde kalbi imanla rahat olan müstesnadır, fakat (zorlama karşısında) küfre göğüs açarsa, işte onlara Allah'tan bir gazap vardır. Ve onlar için büyük bir azap vardır.

107 – Çünkü onlar dünya hayatını ahirete tercih ettiler. Şüphesiz Allah kafirler kavmine hidayet etmez.

108 – İşte Allah onların kalplerine, kulaklarına ve gözlerine mühür basmıştır. İşte onlar gafillerin ta kendileridir.

109 – Şüphe yoktur ki gerçekten onlar ahirette ziyan edenlerin ta kendileridir.

110 – Sonra gerçekten Rabbin işkence gördükten sonra hicret edenler, sonra da cihat ve sabredenler için, şüphesiz Rabbin bunun ardından elbette çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

111 – O gün her nefis gelir kendisi için mücadele eder. Her nefse yaptığı tam verilir ve onlara zulmedilmez.

"Kim imanından sonra Allah'ı inkar ederse": Abdullah bin Sa'd bin Ebi Serh el – Kureşi, Mikyes bin Sababe, Abdullah bin Enes bin Hatal, Tu'me bin Übeyrik, Kays bin Velid bin Muğire ve Kays bin Fakih el – Mahzumu hakkında inmiştir.

"Ancak zorlananlar müstesnadır": Kimler hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Ammar bin Yasir hakkında inmiştir; müşrikler onu yakalayıp işkence ettiler; o da diliyle isteklerini yerine getirdi. Bunu Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir.

İkincisi: Nisa suresinde: "Melekler nefislerine zulmedenlerin canlarını alır..." 96 ve 97. ayetleri inince Medine'deki müslümanlar bunu Mekke'dekilere yazdılar. Bunun üzerine İslam'ı ikrar eden bazı kimseler çıktılar; müşrikler de onları takip ettiler. Yakalayıp onları dinden çıkmaya zorladılar, onlar da kısmen isteklerini yerine getirdiler; işte bunun üzerine "ancak zorlandığı halde kalbi imanla rahat olan müstesnadır" kavli indi. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit de böyle demiştir.

Üçüncüsü: O, Ayyaş bin Ebi Rebia hakkında inmiştir. O hicret etmişti; annesi, oğlu dönünceye kadar gölgelenmeyeceğine ve doyuncaya kadar yemeyeceğine yemin etti (açlık grevine başladı). O da annesine döndü; müşrikler de onu zorladılar; o da onların bazı isteklerini karşıladı. Bunu da İbn Sirin, demiştir.

Dördüncüsü: İbn Hadrami'nin kölesi Cebr hakkında inmiştir; o Yahudi iken Müslüman olmuştu. Efendisi onu dövdü; o da tekrar Yahudiliğe döndü. Bunu da Mukatil, demiştir. "Fakat küfre göğüs açanlar": Mukatil: Bunlar ayetin başında ismi verilen kimselerdir, demiştir.

Tefsir: Nahiv alimleri: "men kefere" ile "lakin men şeraha" kavilleri üzerinde ihtilaf etmişlerdir: Kufe ekolüne mensup olanlar şöyle dediler: İkisinin de cevabı "fealeyhim gadabun" kavlidir. Basra ekolüne mensup olanlar ise şöyle dediler: Hayır, "men kefere" kavli, "ellezine layü'minun" üzerine dönük olarak merfudur. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Men kefere"nin haberinin mahzuf olması da caizdir; çünkü manası açıktır, takdiri de şöyledir: Fallahu aleyhi gadbanu (Allah ona gazap etmiştir).

"Kalbi imanla rahat olan": Yani onda sükunet bulup ona razı olan, demektir. "Ancak küfre göğüs geren müstesnadır": Katade: Onu tercih ederek ve seçerek yapan, demiştir. İbn Kuteybe de: Kabul ederek ona göğüs açan müstesnadır, demiştir. Ebu Ubeyde de, mana şöyledir, demiştir: Nefsi ile onun arkasına düşen ve ona göğüs açan müstesnadır. Ma yenşerihu sadri bizalik, derler ki, bunu içim almıyor, demektir."Fealeyhim ğadabun" kavli ise cemi şeklinde gelmiştir; çünkü "men" cem'e de kullanılır.

Fıkıh: Küfür kelimesini söylemeye zorlama yapılırsa, onu söylemek mubahtır.

Bunu mubah kılan zorlama hakkında İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır:

Birincisi: O, emredileni yapmadığı takdirde nefsinden veya bir organının telef olmasından korkmaktır.

İkincisi: İşkence edilmedikçe korkutma zorlama sayılmaz. Takiyye yapmak caiz olunca, en iyisi onu yapmamaktır. İmam Ahmed bunu şöyle açıklamıştır: Bir esir öldürülme ile içki içme arasında seçim yapma zorunda bırakılırsa, ölüme sabrederse, onun için şereftir; eğer sabretmezse onun için müsaade vardır. İmam Ahmedi'n bu ifadesinin zahirinden, bunun caiz olduğu çıkar. Ondan Esrem de içki içme konusunda takiyye hususunda şöyle dediğini rivayet etmiştir: Takiyye ancak sözde olur. Bunun da zahiri, yukarıdaki durumun caiz olmamasıdır. Ama zina etmeye zorlanırsa, o fi'li yapması caiz olmaz. Zorlama geçerli sayılmaz. Eğer talak üzerine zorlanırsa, talakı geçerli olmaz. İmam Ahmed bunu açıkça söylemiştir. Malik ile Şafii de bu görüştedirler. Ebu Hanife ise: Talakı vaki olur, demiştir.

"Çünkü onlar dünya hayatını tercih ettiler (zalike biennehüm)": Zalike ile işaret edilen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, gazap ile azaptır, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: O, göğsün küfre açılmasıdır. "İstahabbu" da: Dünyayı sevdiler, onu ahirete tercih ettiler, demektir.

"Ve ennallahe": Yani Allah onların hidayetini istemediği için, demektir. Bundan ötesinin şerhi ise Bakara: 7; Nisa: 155 ve Maide: 67'de geçmiştir. "Onlar gafillerin ta kendileridir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kendilerine ne yapılmak istendiğinden gafillerdir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Ahiretten gafillerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Lecereme": Bunun şerhi de Hud: 22'de geçmiştir.

"Sonra gerçekten Rabbin işkence gördükten sonra hicret edenler için çok bağışlayıcıdır": Kimler hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir.

Birincisi: O, Mekke'de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından zorda kalanlar hakkında inmiştir. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Müslümanlardan bir bölük, hicret için çıktılar; müşrikler bunlara yetiştiler; onlar da bazı tavizler verdiler. İşte "İnsanlardan kimi de vardır ki Allah'a iman ettik, derler; Allah uğrunda eziyete maruz kaldıkları zaman insanların işkencesini Allah'ın azabı gibi sayarlar" *(Ankebut: 10)* ayeti inince, Müslümanlar bunu onlara yazdılar. Onlar da çıktılar; müşrikler onlara yetişip onlarla savaştılar. Kurtulan kurtuldu, öldürülen de öldürüldü. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, Abdullah bin Sa'd bin Ebi Serh hakkında inmiştir; şeytan onun boynuna binmişti, o da kafirlere katıldı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke fethedildiği gün onun öldürülmesini emretti; o da Osman bin Affan'a sığındı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de ona aman verdi. Bu da İbn Abbas, Hasen ve İkrime'den rivayet edilmiştir. Bu akla uzaktır; çünkü adı geçen şahıs her ne kadar İslam'a dönmüşse de fetihle hicret sona ermişti.

Dördüncüsü: O; Ayyaş bin Ebi Rebia, Ebu Cendel bin Süheyl bin Amr ve Abdullah bin Esid es - Sekafi hakkında inmiştir. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Min ba'di ma fütinu": Çoğunluk fenin zammı ve tenin kesri ile "fütinu" okumuşlardır, mana da: Müşrikler onları dinlerinden döndürdükten sonra, demektir. Abdullah bin Amir, fenin ve tenin fethi ile: "Fetenu" okumuştur, mana da: İnsanları Allah'ın dininden dör-

dürmelerinden sonra demektir ki, müşriklerden Müslüman olanlara işaret etmektedir. Ebu Ali de şöyle demiştir: Takiyye göstererek kendilerini fitneye maruz bırakmalarından sonra, çünkü o zamanlar izin henüz inmemişti.

"Sonra cihat ettiler": Yani Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında savaştılar, "ve sabrettiler": Dine ve cihada, demektir. "Şüphesiz Rabbin bunun ardından": Ha zamirinin mercii hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Fitnedir, bu da Mukatil'in görüşüdür. *İkincisi:* O yaptıkları iştir, bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Cihat, hicret ve sabırdır. *Dördüncüsü:* Hicrettir. Bu ikisini ve onlardan önceki ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

"Yevme te'ti": Bu, iki şeyden biri ile mansuptur; ya şu manaya mansuptur: İnne rabbeke leğafurur rahim (şüphesiz Rabbin o gün geldiği zaman elbette çok bağışlayıcıdır), ya da: Hatırla o günü ki (gizli emir fi'liyle) mansuptur. "Her nefis kendi nefsi için mücadele eder": Yani nefsinden taraf mücadele eder, demektir ki her insan kendini savunur, demektir. Rivayete göre Ömer bin Hattab, Ka'bu'l – Ahbar'a: Ey Ka'b, konuş da bizi korkut, dedi. O da şöyle konuştu: Cehennem öyle bir kükrer ki dizleri üstü çökmeyen ne Allah'a yakın bir melek ne de mürsel bir peygamber kalır. Hatta İbrahim Halilurrahman bile Halilliğini ortaya atar ve: Ya Rabbi, ben senin Halil'in İbrahim'im, nefsimden başkasını istemem, der. Bunun Allah'ın kitabındaki tasdiki de: "O gün her nefis gelir kendini savunur" ayetidir. Biz de cidal'ın manasını Hud: 32'de şerh etmiş bulunuyoruz.

وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً
كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ
فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ
بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾

112 – Allah bir kenti misal verdi: Bu güvenli, huzurlu idi. Ona rızkı her yerden bol bol gelirdi. Derken Allah'ın nimetlerine nankörlük etti; Allah da ona (halkının) yaptıkları yüzünden açlık ve korku elbisesini tattırdı / giydirdi.

"Allah bir kenti misal verdi. O güvenli idi": Bu kent hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, Mekke'dir, bunu İbn Abbas, Mücahit, Katade ve cumhur, demişlerdir. Bu da doğrudur.

İkincisi: O, Allah Teala'nın, halkına bolluk verdiği bir kenttir, öyle ki ekmek ile taharet ettiler. Allah da onlara açlığı musallat etti; o kadar ki dışkılarını yemeye başladılar. Bunu da Hasen, demiştir. Hafsa'dan gelen rivayete göre ise o, Medine'dir. Bu da temsil tarzında söylenmiştir, tefsir tarzında değil. Açıklaması da şöyledir: Süleym bin İtr (Anz) diyor ki: Biz Hafsa ile hactan döndük, Osman Medine'de muhasara edilmişti. Hafsa iki binekli gördü, onlara bunu sordu; onlar da Osman'ın öldürüldüğünü söylediler; o da: Allah'a yemin ederim ki o, Allah Teala'nın "Allah bir kenti misal verdi, o huzurlu idi" diye nitelediği kenttir, dedi. Hafsa demek istiyor ki: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in, Ebu Bekir ile Ömer'in zamanlarında istikamet kanunu üzere yürüyordu; "Allah'ın nimetlerine nankörlük etti" Osman radıyallahu anh öldürüldüğü zaman. "Güvenli idi": Yani onda oturanlar kendilerine saldırılmasından emin idiler, "huzurlu idi": Yani halkı sakin idi; korku veya darlık nedeniyle oradan göçmeye ihtiyaç duymazlardı. Biz de rağad kelimesinin manasını Bakara: 35 ve 58'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Her yerden": Yani ona her memleketten ithal edilirdi. Bütün bunlar da İbrahim aleyhisselam'ın duasının bereketi iledir. "Allah'ın nimetlerine nankörlük etti": Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i yalanlamakla.

En'um kelimesinin tekilinde iki görüş vardır:

Birincisi: Onun tekili "nu'm"dur, bunu da Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: "Nimet"tir, Zeccac şöyle demiştir: O, "nimet"in çoğuludur diyenlerin görüşü hiçbir şey değildir; çünkü "fi'let" kalıbı "ef'ul" üzere cemi edilmez. O ancak "nu'm"un cem'idir. Yevmun nu'mun ve yevmun bu'sun derler ve "enumen" ve "eb'usen" şeklinde cemi edilir

"Feezakahallahu libasel cui velhavfi": Ubeyd bin Akil ve Abdülvaris, Ebu Amr'dan, fenin nasbı ile "velhavfe" rivayet etmiştir. Zevk (tatma) aslında ağızla olur, bu ondan istiaredir, biz de bu manayı Al-i İmran: 106 ve 185'de şerh etmiş bulunuyoruz. Burada elbisenin zikredilmesi mecaz yoluyladır, çünkü açlığın ve korkunun tesiri onların üzerinde görülür. Bu, "Takva libası" kavli gibidir ki, takvanın eseri takva sahibinin üzerinde görülür. Müfessirler şöyle demişlerdir:

Allah onları yedi yıl açlıkla azap etti; öyle ki leşleri ve yanmış kemikleri yemeye başladılar. Korkuya gelince, o Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile gönderdiği birliklerden korkularıdır. Bu ayette kentten bahsedilmişse de maksat, halkıdır, bunun içindir ki: "Yaptıklarından dolayı" demiştir. Bundan kast edilen de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i yalanlayıp, onu Mekke'den çıkarmaları ve onu öldürmeye niyet etmeleridir.

وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ
فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١١٣﴾

113 – Andolsun ki, onlara içlerinden bir peygamber geldi de onu yalanladılar. Derken o zalimleri azap yakaladı.

"Andolsun ki onlara geldi": Yani Mekke halkına geldi, demektir. "İçlerinden bir peygamber": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem. "Onu yalanladılar; derken onları azap yakaladı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, açlıktır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Bedir'de öldürülmedir, bunu da Mücahit, demiştir. İbn Saib de: "Onlar zalimlerdir": Yani kafirlerdir, demiştir.

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ
إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ
وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ
بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٥﴾

114 – Allah'ın size rızık ettiği şeyden helal u hoş olarak yiyin ve eğer O'na ibadet ediyorsanız Allah'ın nimetine şükredin.

115 – (Allah) size ancak ölüyü, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasına kesileni haram etti. Kim darda kalırsa, saldırmadan, haddi aşmadan (ondan yiyebilir). Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Allah'ın size rızık ettiği şeyden yiyin": Bununla muhatap olanlar hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Müslümanlardır, bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Onlar Mekke halkının müşrikleridir. Açlıkları şiddetlenince reisleri, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile konuştu: "Eğer sen erkeklerle düşmanlık ediyorsan, kadınların ve çocukların günahı ne?" dedi. Bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem insanlara onlara yiyecek taşımalarına izin verdi. Bunu Salebi nakletmiş, Ferra da benzerini zikretmiştir. Bu ayet ve ondan sonra gelen ayet Bakara: 172 ve 173'te tefsir edilmiştir.

وَلَا تَقُولُوا لِمَا
تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَٰذَا حَلَالٌ وَهَٰذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا
عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ ۚ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿١١٦﴾
مَتَاعٌ قَلِيلٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١٧﴾

116 – Dillerinizin nitelediği şeyler için Allah'a yalan uydurmak üzere: "Bu helaldir, bu haramdır" demeyin. Şüphesiz Allah'a yalan uyduranlar iflah olmazlar.

117 – Bu az bir menfaattir. Onlar için acıklı bir azap vardır.

"Vela tekulu lima tesıfu elsinetikümül kezibe": İbn Enbari şöyle demiştir: "Lima"daki lam min ecli (şunun için, bundan dolayı) manasınadır, kelamın özeti de şöyledir: Yalan söylediğiniz, aslı olmayan şeye girişip iftira ettiğiniz için: Bu ölü helaldir ve bu bahire haramdır, demeyin. Buradaki lam: "Ve innehu lihubbil hayri leşedid" *(Adiyat: 8)* kavlindeki lam türündendir, yani insan malı çok sevdiği için cimridir, demektir. "Ma" mastar manasınadır, kizb de "tesıfu" fi'linden dolayı mansuptur. Özet şöyledir: Dilinizin yalan nitelemesinden dolayı şöyle şöyledir, demeyin. İbn Ebi Able, "el – küzübe" okumuştur, İbn Kasım da: O, elsine'nin sıfatıdır ve kezub'un çoğuludur, demiştir. Müfessirler de, mana şöyledir, demişlerdir: Sizin helal ve haram demenizin yalandan başka bir manası yoktur. "Bu helaldir, bu da haramdır" diye işaret edilen şeyler, helal ve haram kıldıklarıdır. "Allah'a yalan uydurmanız için": Zira onlar bu helal ve haram etmeyi Allah'a nisbet eder ve: Bunu bize O emretti, derlerdi.

"Az bir menfaattir": Yani onların bu yaptıkları şeylerden ettikleri istifade az bir şeydir.

وَعَلَى الَّذِينَ
هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَمَا
ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٨﴾
ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ
ذٰلِكَ وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٩﴾

118 – Yahudilere de daha önce sana anlattıklarımızı haram ettik. Biz onlara zulmetmedik, ancak onlar kendilerine zulmediyorlar.

119 – Sonra Rabbin bilmeden kötülük işleyen, sonra da bunun ardından tövbe edip (nefislerini) ıslah edenler için, şüphesiz Rabbin bundan sonra elbette çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Yahudilere de daha önce sana anlattıklarımızı haram ettik": Bununla En'am: 126'da zikredilen şeyi kastediyor ki o da: "Yahudilere bütün tırnaklıları haram ettik" ayetidir. "Biz onlara zulmetmedik": Yani onlara haram ettiğimiz şeyleri haram etmekle, demektir. "Ancak onlar kendilerine zulmediyorlar": Taşkınlık ve isyanlarıyla.

"Sonra Rabbin bilmeden kötülük işleyen": Biz de bunu Nisa: 17'de şerh etmiş bulunuyoruz. Tövbe ve ıslahı da Bakara: 160'da şerh etmiş bulunuyoruz. "Bundan sonra" ifadesini de az önce zikrettik.

إِنَّ إِبْرٰهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلّٰهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ
﴿١٢٠﴾ شَاكِرًا لِأَنْعُمِهِ اجْتَبٰيهُ وَهَدٰيهُ إِلٰى صِرَاطٍ
مُسْتَقِيمٍ ﴿١٢١﴾ وَآتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ
لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٢٢﴾

120 – Şüphesiz İbrahim Allah'a itaatkâr muvahhit bir ümmet idi, müşriklerden değildi.

121 – O'nun nimetlerine şükreden (biri idi). Onu seçti ve onu doğru yola iletti.

122 – Ona dünyada iyilik verdik. Şüphesiz o, ahirette de elbette iyilerdendir.

"Şüphesiz İbrahim bir ümmet idi": İbn Enbari şöyle demiştir: Bu, Arapların: Filan rahmettir, filan allamedir, nessabe (büyük soy bilgini)dir sözlerine benzer. Ondaki te'den de niteledikleri manada sona varmayı kastederler. Araplar kapalı isimleri cemaat ve tekil olarak kullanırlar; mesela: "Fenadethül melaiketü (melekler ona seslendi)" *(Al-i mran: 39)* ayetinde olduğu gibi. Ona ancak bir tek Cebrail seslenmiştir.

Burada ümmetten ne murat edildiği hususunda da müfessirlerin üç görüşü vardır:

Birincisi: Ümmet: İnsanlara hayrı öğreten, demektir. Bunu da İbn Mes'ud, Ferra ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: O, zamanında tek mü'min, demektir: Bu manayı Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mücahit de öyle demiştir.

Üçüncüsü: O, kendisine uyulan imam (lider)dir. Bunu da Katade, Mukatil ve Ebu Ubeyde, demişlerdir. Bu, birinci görüşle aynı manayadır. Kanit'e gelince, İbn Mes'ud: O, itaat edendir, demiştir. Biz de "kunut"un manasını Bakara: 116 ve 238'de, hanif'i de, Bakara: 135'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Velem yekü": Zeccac, aslı: Lem yekün idi, Sibeveyh'e göre bu madde çok kullanıldığı için nun hazfedilmiştir, demiştir. Basralıların çoğunluğu ise, o çok kullanıldığı, onun geçen ve gelecek fiillerden ibaret olduğu ve onun huruf-ı lin'e benzediği için hazfedildiğini söylemişlerdir. O (nun), lin harfleri alamet olduğu gibi o da alamet olur ve o, genizden çıkan bir harftir, onun için hazfe ihtimali olmuştur.

"Şakiren lienumihi": Bu, "ümmeten kaniten"den bedel olarak mansuptur. Biz de en'um'un manasını az önce zikretmiş bulunuyoruz. "İctiba"nın manasını da En'am: 87'de şerh ettik. Mukatil: Burada doğru yoldan maksat: İslam'dır, demiştir.

"Ona dünyada iyilik verdik": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: O, iyi addır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Peygamberliktir, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* İyi şöhrettir, bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* Milletlerin onu veli (dost) kabul etmede birleşmeleridir; hepsi onu veli kabul eder ve ondan rızalık gösterirler. Bunu da Katade, demiştir. *Beşincisi:* O, namazda Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile kendisine de salavat getirilmesidir, bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir. *Altıncısı:* Yaşlılığına rağmen kendisine evlat verilmesidir, bunu da Salebi hikaye etmiştir. Ayetin kalan kısmı ise Bakara: 130'da tefsir edilmiştir.

ثُمَّ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ اَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرٰهٖيمَ
حَنٖيفًاۜ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿١٢٣﴾

123 – Sonra sana: "Bir muvahhit olarak İbrahim dinine tabi ol. O, müşriklerden değildi" diye vahyettik.

"Sonra sana İbrahim dinine tabi ol diye vahyettik": Onun milleti dinidir.

Tabi olması emredilen şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: Dininin hepsine tabi olması emredilmiştir, ancak terk edilmesi emredilenler hariç. Bu da açıktır.

İkincisi: Putlardan ilişiğini kesip İslam'ı din olarak almada ona tabi olmasıdır. Bunu da Ebu Cafer Taberi demiştir.

Bu ayette, üstün asta tabi olmasının cevazına delil vardır; çünkü bizim Resul'ümüz peygamberlerin en üstünüdür; bununla beraber İbrahim'e tabi olmakla emrolunmuştur; çünkü onun hakkı söylemede geçmişi (önceliği) vardır.

اِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى
الَّذٖينَ اخْتَلَفُوا فٖيهِۜ وَاِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ
الْقِيٰمَةِ فٖيمَا كَانُوا فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٢٤﴾

124 – Cumartesi tatili ancak o hususta ihtilaf edenlere farz kılındı. Şüphesiz Rabbin kıyamet gününde onların ihtilaf ettikleri şeyde mutlaka hükmedecektir.

"İnnema cuilessebtü (Cumartesi tatili ancak farz kılındı)": Yani onu büyük saymak ve ona hürmet etmek farz kılındı, demektir. Hasen ile Ebu Hayve, cimin ve aynın fethi ile "innema caale" ve tenin nasbı ile de "essebte" okumuşlardır. "Alellezinehtelefu fihi": He zamiri sebte (Cumartesine) racidir.

Onda ihtilaf etmelerinin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Musa aleyhisselam onlara: Yedi günde bir gün işlerinizi bırakıp kendinizi Allah'a verin, Cuma günü O'na ibadet edin ve onda hiçbir iş tutmayın, dedi. Onlarsa bunu kabul etmek istemediler ve: Biz ancak Allah Teala'nın yaratmayı bitirdiği gün boş kalırız, o da

Cumartesi günüdür, dediler. Bu da onlara farz kılındı ve onlara zorluk gösterildi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Musa Cuma günü tatilini emredince, onlar: Biz, Cumartesi işi bırakırız, zira Allah Teala o gün yaratmayı bitirdi, dediler. O da: Size ancak Cuma günü emredildi, dedi. Hahamları da: Peygamberinizin emrini dinleyin, dedi. Onlarsa direttiler; işte ihtilafları budur. Musa onların Cumartesine karşı aşırı isteklerini görünce, onu emretti. Onlar da onda günahları helal saydılar. Said bin Cübeyr de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Musa Cumartesi günü kamış taşıyan bir adam gördü; onun boynunu vurdu. Kuşlar kırk gün onun leşine kondular. İbn Kuteybe "Muhteleful - Hadis" kitabında şöyle demiştir: Allah Teala Musa'ya Cumartesi gününü emretti, Cumartesi tatili İsa Mesih ile ortadan kaldırıldı.

İkincisi: Onu bazıları helal, bazıları da haram saydılar. Bunu da Katade, demiştir.

ادْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ
رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُم بِالَّتِي هِيَ
أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ
بِالْمُهْتَدِينَ ﴿١٢٥﴾

125 - Rabbinin yoluna hikmet ile güzel öğüt ile davet et ve onlarla en güzeli ile tartış. Şüphesiz Rabbin kendi yolundan sapanı en iyi bilendir. O doğru yolda olanları da en iyi bilendir.

"Rabbinin yoluna davet et": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu, arkasından gelen ayetle beraber indi, biz de iniş sebebini orada anlatacağız. Sebil kelimesine gelince, Mukatil: O İslam dinidir, demiştir.

"Hikmetten" murat edilen şey hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Fıkıhtır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir. *Üçüncüsü:* Peygamberliktir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Güzel öğüt" üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Kur'an'ın öğütleridir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Herkesin bildiği güzel edeptir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir.

"Onlarla tartış": Onlar diye işaret edilenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Mekke halkıdır, bunu da Ebu Salih, demiştir. *İkincisi:* Ehl-i kitaptır, bunu da Mukatil, demiştir.

"En güzeli ile": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlarla Kur'an'la tartış. *İkincisi:* "Lailahe illallah" ile tartış. Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Sert ve kabalık etmeden tartış, onlara yumuşak davran. Bunu da Zeccac, demiştir. Bazı tefsir alimleri: Bunun kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir.

"Şüphesiz Rabbin en iyi bilendir": Mana şöyledir: O, iki grubu da en iyi bilendir; hangisinde iyilik varsa ona uymanı emreder.

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ ۖ وَلَئِنْ
صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ ﴿١٢٦﴾ وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا
بِاللَّهِ ۚ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ
﴿١٢٧﴾ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾

126 - Eğer (birilerini) cezalandırırsanız, cezalandırıldığınız şeyin misli ile cezalandırın. Eğer sebrederseniz şüphesiz o, sabredenler için daha hayırlıdır.

127 - Sabret. Sabrın ancak Allah(ın tevfiki) iledir. Onlara üzülme ve kurdukları tuzaktan dolayı sıkıntıda olma.

128 - Şüphesiz Allah, (kendinden) korkanlar ve iyilik edenlerle beraberdir.

"Eğer cezalandırırsanız, cezalandırıldığınız şeyin misli ile cezalandırın": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Hamza'nın başına geldi, onu yerde cansız gördü; kalbini ondan daha çok acıtan bir şey görmedi: "Allah'a yemin ederim ki onlardan yetmiş kişiye işkence edeceğim" dedi. Cebrail indi; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem duruyordu: "Cezalandırırsanız..." ayetini indirdi. Resulullah da sabretti ve yemininin kefaretini verdi. Bunu Ebu Hureyre, demiştir.[4] İbn Abbas da şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem,

4 - İbn Kesir, Tefsir'inde Bezzar'dan rivayet etmiştir.

Hamza'yı karnı yarılmış, kulakları kesilmiş olarak görünce: Eğer kadınlar üzülmese veya benden sonra adet haline gelmese idi, onu bu haliyle terk ederdim; Allah da onu canavarların ve kuşların karnından toplayarak diriltirdi. Allah'a yemin ederim ki onun yerine onlardan yetmiş kişi öldüreceğim, dedi. Bunun üzerine: "Rabbinin yoluna hikmetle davet et... Sabrın ancak Allah iledir" ayeti indi. Dahhak, İbn Abbas'tan Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in o gün: Eğer Hamza'nın katilini yakalarsam ona öyle bir işkence edeceğim ki Arapların dillerine destan olacaktır, dedi. Ona Hint ve diğerleri işkence etmişlerdi; bunun üzerine bu ayet indi.

İkincisi: Uhut savaşında ensardan altmış dört kişi ve muhacirlerden de altı kişi vuruldu; Hamza da bunların arasında idi. Ölülerine işkence edildi. Ensar: Allah'a yemin ederiz ki bir gün onları ele geçirirsek, sayılarını iki katına çıkarırız, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Übey bin Ka'b, demiştir.[5] Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Müslümanlar: Eğer Allah bize imkan verirse, ölülerinden öte dirilerine de işkence ederiz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi, diyor ki: Eğer yapacaksanız ölülere işkence edin, tıpkı onların da sizin ölülerinize işkence ettikleri gibi. İbn Enbari şöyle demiştir: Neden: Müşriklerin yaptıklarına ceza dedi, halbuki işkenceyi onlar başlatmışlardı? Bunu iki lafız birbirine benzesin diye yapmıştır. O zaman dile daha kolay gelir; tıpkı: "Vecezaü seyyietin siyyietün mislüha" *(Şura: 40)* ayetinde olduğu gibi.

Alimler: Bu ayet mensuh mudur değil midir diye iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, "Beraet" suresinden önce inmiştir; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem kendisiyle savaşanlarla savaşmakla emrolundu, savaşı başlatmakla emrolunmadı. Sonra bu neshedildi ve cihatla emredildi. Bunu İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir. Buna göre mana: "Eğer savaşmaktan sabrederseniz" olur. Sonra bu da: "Müşrikleri nerede bulursanız öldürün" *(Tevbe: 5)* ayetiyle neshedildi.

İkincisi: O, muhkemdir ve zulme uğrayanlar hakkında inmiştir; onun için zalime yaptığından daha fazla zulmetmek helal değildir. Bunu da Mücahit, Şa'bi, Nahai, İbn Sirin ve Sevri, demişlerdir. Buna göre mana şöyle olur: Eğer işkenceden değil de savaşmaktan sabrederseniz.

---

5 - Suyuti, ed - Dürrül Mensur ve şöyle demiştir: Hadisi Tirmizi tahriç etmiş ve, hasen'dir, demiş; Abdullah da Müsned'in Zevaid'inde rivayet etmiştir; Nesei, İbn Münzir, İbn Ebi Hatim, İbn Hibban, İbn Merduye ve Hakim de rivayet etmiş, sahih olduğunu söylemiştir. Beyhaki de Delail'de rivayet etmiştir.

"Sabret. Sabrın ancak Allah iledir": Yani O'nun Tevfik ve yardımı iledir. Bu da azimeti alma (genel hükme göre hareket etme) emridir.

"Onlara üzülme": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Eğer Müslüman olmazlarsa Mekke kafirlerine üzülme, demektir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Uhut'ta öldürülenlere üzülme; çünkü onlar Allah'ın rahmetine yürümüşlerdir. Bunu da Ali bin Ahmed Nisaburi zikretmiştir.

"Vela teku fi daykın": Çoğunluk dadın nasbı ile okumuşlardır; İbn Kesir ise burada ve Neml: 70'de dadın kesri ile: "Fi dıykın" okumuştur. Ferra şöyle demiştir: Dadın fethi ile: Dayk: Göğsünün (içinin) daralmasıdır. Dayyık ise, ev, elbise vs. gibi daralıp bollaşan şeylere denir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Dayk, dayyık'ın hafifletilmiş şeklidir; mesela heyn ve heyyin gibi. Bu da tevile göre sıfattır, sanki: Onların hilesi karşısında darlık içinde olma demiş gibi olur. O: Mekanün daykun ile dayyıkun'un aynı manaya olduğunu söylemiştir; tıpkı ratlun ve rıtlun denildiği gibi. Bu da çok hoşuma gidiyor. Onların buradaki tuzaklarına gelince, Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayetle: Onların fiil ve amelleridir, demiştir.

"Şüphesiz Allah korkanlar iledir": Yani yasak ettiklerinden korkanlar iledir. Ve iyilik edenler iledir: Yani emrettiği şeyleri güzelce yapanlara yardım ve desteği iledir, demektir.



17-İSRA SURESİ

Mekke'de inmiştir.

111 ayettir.

İNİŞ SEBEBİ

Cumhurun görüşüne göre Mekki'dir, ancak bazıları: Onda Medeni ayetler de vardır, demiştir. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: O, Mekki'dir, ancak sekiz ayet bundan hariç. Onlar da: "Vein kâdu leyeftinuneke'den başlar, nasira'ya kadar devam eder *(İsra: 73 – 75)*. Bu da Katade'nin görüşüdür. Mukatil de şöyle demiştir: Onda Medeni olan ayetler (diğer ayetler) şunlardır: "Ve kurrabbi edhilni mudhala sıdkın (İsra: 80); "innellezine utul ilme min kablihi" *(İsra: 107)*; "İnne rabbeke ehata binnasi" *(İsra: 160)*; "ve in kâdu leyeftinuneke" *(İsra: 73)*: "Ve inkâdu leyestefizzunuke" *(İsra: 76)*; "Velevla en sebbetnake" ve arkasındaki ayet *(İsra: 74, 75)*.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سُبْحَانَ الَّذ۪ٓي اَسْرٰى بِعَبْدِه۪ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ
الْاَقْصَا الَّذ۪ي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَاۜ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ ﴿١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 - Kulunu geceleyin Mescid-i Haram'dan, kendisine ayetlerimizden göstermek için, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya yürüten Allah münezzehtir. Şüphesiz O, hakkıyla işiten, her şeyi görendir.

"Sübhane": Rivayete göre Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Sübhanallahi"nin tefsirini sordular, o da: "Allah Teala'yı bütün kötülüklerden tenzih etmektir" dedi. Biz de bu manayı Bakara: 32'de zikretmiş bulunuyoruz. Zeccac şöyle demiştir: "Esra": Kulunu yürüttü demektir. Esreytü ve sereytü denir ki: Geceleyin yürümektir. Her iki lügat de Kur'an'da gelmiştir; Allah Teala şöyle: "Velleyli iza yesri" demiştir *(Fecr: 4)*.

Buradaki tesbihin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Araplar acayip bir şey gördükleri zaman tesbih eder (sübhanallah) derler; sanki Allah Teala da Resul'üne verdiği nimetten dolayı kullarının dikkatini çekmiştir.

İkincisi: Bunun onları reddetme mahiyetinde söylenmiş olmasıdır; çünkü onlara İsra'dan bahsedince, onu yalanladılar. O zaman mana: Allah yalancı bir peygamber edinmekten münezzehtir, şeklinde olur. Burada kulundan Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in murat edildiğinde ise ihtilaf yoktur.

"Mescid-i Haram'dan: Kavli üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, bizzat Mescit'ten yürüyüşe çıkarılmıştır; bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. Bu da Malik bin Sa'saa'dan senediyle rivayet edilen hadisle sabittir. Bu da Buhari ile Müslim'de şöyle geçmektedir:[1] Ben Hatim'de idim - bazı raviler de - Hicr'de idim - demiştir...

İkincisi: O, Ümmü Hani'nin evinden gece yürüyüşüne çıkarılmıştır ki bu, müfessirlerden çoğunluğun görüşüdür. Buna göre Mescid-i Haram'dan, Harem bölgesi kastedilmiş olur. Harem'in de hepsi mescit'tir. Bunu da Kadı Ebu Ya'la ile diğerleri demişlerdir.

"Mescid-i Aksa": Bu da Beytü'l - Mukaddes' Buna Aksa, denilmesi, iki mescidin arasının uzak olmasındandır. "Çevresini mübarek kıldığımız" cümlesinin manası ise şudur: Allah Teala onun etrafında nehirler akıtmış ve meyveler bitirmiştir. Peygamberlerin merkezi ve meleklerin iniş yeri olduğu için de, denilmiştir.

---

1 - Dürrü'l - Mensur'da şunlar da gösterilmiştir: İmam Ahmed, Tirmizi, Nesei, İbn Cerir ve İbn Merduye.

Alimler: Peygamberimizin Mescid-i Aksa'ya girip girmediğinde ihtilaf etmişlerdir; Ebu Hureyre, onun Beytü'l – Mukaddes'e girdiğini, sonra da peygamberlere namaz kıldırdığını, sonra da göğe yükseltildiğini rivayet etmiştir. Huzeyfe bin el – Yeman da: Beytü'l – Mukaddes'e girmediğini, orada namaz kılmadığını ve miraca çıkıncaya kadar Burak'tan inmediğini söylemiştir.

Eğer: "Göğe çıktı ise, Mescid-i Aksa'ya" gelmesinin manası nedir?" denilirse,

Cevap şöyledir: İsra oraya olmuştu, miraç ise oradan (göklere) olmuştu.

Şöyle de denilmiştir: Bunu zikretmedeki hikmet, şudur; eğer sözün başında göğe çıkmasından bahsedilse idi, bunu daha çok reddederlerdi; Beytü'l – Mukaddes'ten bahsedip de verdiği açık işaretlerle doğruluğu meydana çıkınca, miracından bahsetti.

"Ona ayetlerimizden göstermek için": Yani o gece görüp de insanlara haber verdiği ayetlerimizden demektir. "Şüphesiz O, hakkıyla işitendir": Kureyş'in dediklerini. "Her şeyi görendir": Onların yaptıklarını. Biz de "el – Hadaik" adlı kitabımızda miraç hadislerini zikretmiş bulunuyoruz. O nedenle burada uzatmak istemedik.

وَآتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ أَلَّا
تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلًا ﴿٢﴾ ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ
عَبْدًا شَكُورًا ﴿٣﴾

2 – Musa'ya o kitabı verdik ve onu, "benden başka bir vekil edinmeyin" diye İsrail oğullarına bir rehber kıldık.

3 – Ey Nuh ile taşıdığımız kimselerin soyu, şüphesiz o, çok şükreden bir kul idi.

"Musa'ya da o kitabı verdik": Birinci ayette Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e ikramından bahsedince, bu ayette de Musa'ya ikramından bahsetti. "Kitap ise: Tevrat'tır. "Onu İsrail oğullarına bir rehber kıldık": Yani onun sayesinde onları doğru yola hidayet ettik. "Ella tettehizu": Ebu Amr, ye ile: "Yettehizu" okumuştur. Mana da şöyledir: Onları hidayet ettik ki benden başka vekil tutmasınlar. Diğerleri de te ile okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Bu da gaipten hitaba geçiştir; mesela "elhamdülillahi " dedikten sonra, "iyyake na'büdü" demesi gibi.

"Vekil": Mücahit: Ortaktır, demiştir. Zeccac da: Rab, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Rabbe vekil denilmesi, kuluna yetmesi ve işlerini görmesinden dolayıdır. Çünkü insanlara göre vekil, arkadaşlarının işlerini görür ve onların durumuyla ilgilenir. Rab da bu açıdan vekildir; yoksa müvekkilin derecesi ondan üstündür, vekil ondan geridir, demek, değildir.

"Ey Nuh ile taşıdığımız kimselerin soyu": Mücahit bunun nida olduğunu söylemiş ve: Ey taşıdığımız kimselerin soyu, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Kim te ile: "Ella tettehizu" okursa, yukarıda geçtiğini nazar-ı dikkate alarak zürriyetten sonra bir kelime gizlemiş olur, özeti de şöyledir: Ey Nuh ile beraber taşıdıklarımızın soyları, benden başka vekil tutmayın. "O çok şükreden bir kul idi" sözünü dikkate alarak da böyle bir şey gizlemeye gerek de kalmaz. Çünkü bu da: Onun gibi bana şükredin, demektir. Kim de ye ile: "Ella yettehizu" okursa, nidayı hitaba bitiştirmiş ve "zürriyete"yi de nasbetmiş olur. Onun ittehaze fi'linin ikinci mef'ulu olarak mansup olması da caizdir, kelamın özeti şöyle olur: Nuh ile beraber taşıdığımız kimselerin zürriyetlerini vekil edinmesinler. Katade şöyle demiştir: Bütün insanlar Allah Teala'nın o gemide kurtardığının soyundandır.

Alimler şöyle demişlerdir: Bu şekilde insanlara minnet edilmesi, onların gemide kurtulanların sulbünden gelmelerindendir.

"Şüphesiz o, çok şükreden bir kul idi": Selman Farisi şöyle demiştir: Nuh yemek yediği zaman: "Elhamdü lillah" derdi. Su içtiği zaman: "Elhamdü lillah" derdi. Başkası da şöyle demiştir: O, elbise giydiği zaman: "Elhamdü lillah" derdi; Allah Teala da ona: Şükreden kul, demiştir.

وَقَضَيْنَٓا اِلٰى بَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ فِى الْكِتَابِ
لَتُفْسِدُنَّ فِى الْاَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبٖيرًا ﴿٤﴾ فَاِذَا جَٓاءَ
وَعْدُ اُو۫لٰيهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَٓا اُو۫لٖى بَأْسٍ شَدٖيدٍ فَجَاسُوا
خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا ﴿٥﴾ ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ
عَلَيْهِمْ وَاَمْدَدْنَاكُمْ بِاَمْوَالٍ وَبَنٖينَ وَجَعَلْنَاكُمْ اَكْثَرَ
نَفٖيرًا ﴿٦﴾

4 – Kitapta İsrail oğullarına şöyle hükmettik: "Elbette yeryüzünde iki defa fesat çıkaracak ve mutlaka büyük bir taşkınlık edeceksiniz".

5 – O ikiden birincisinin va'desi geldiği zaman üzerinize çetin bir kuvvet sahibi kullarımızı gönderdik de evlerin arasında (sizi) araştırdılar. Bu da yerine getirilmiş bir va'd idi.

6 – Sonra onlara karşı size devlet verdik ve size mallarla oğullarla imdat ettik. Sizi sayıca daha çok kıldık.

"İsrail oğullarına hükmettik": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara haber verdik, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Aleyhlerine hüküm verdik. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir. Birinciye göre "ila" aslı üzere kalmış olur, kitap da Tevrat olur. İkinciye göre ise: "İla" "ala" manasına olur, kitap da birinci va't olmuş olur.

"Yeryüzünde mutlaka fesat çıkaracaksınız": Yani Mısır toprağında demektir. "İki defa": İsyanlarla ve Tevrat'a muhalefet etmekle.

İlk fesatta (kargaşada) öldürdükleri kimseler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Zekeriyya'dır, bunu Süddi, şeyhlerinden demiştir.

İkincisi: Eşiya'dır, bunu da İbn İshak, demiştir. İkinci bozgunculukta öldürülen peygamber ise: Yahya bin Zekeriyya'dır. Mukatil şöyle demiştir: İki ayaklanma arasında yüz yirmi sene vardır. Zekeriyya'yı öldürmelerinin sebebi şudur: Onlar onu Meryem'le itham ettiler ve: Ondan hamile kaldı, dediler. O da onlardan kaçtı; bir ağaç yarıldı; içine girdi. Pelerinin ucu dışarıda kaldı. Şeytan onlara gelip bunu gösterdi. Onlar da o içinde iken ağacı testere ile kestiler. Eşiya'yı öldürmelerinin sebebi de şudur: O onların arasında peygamber olarak ayağa kalktı ve onları günahlardan men etti. Onlardan kaçıp da ağacın içine giren ve kestiklerinin de o olduğu da söylenmiştir. Zekeriyya ise eceliyle ölmüştür. Yahya'yı öldürmelerinin sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Kralları kendine helal olmayan bir kadınla evlenmek istedi; Yahya da onu bu hareketten men etti. Sonra bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* O kadın kralın erkek kardeşinin kızı idi, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Kızı idi, bunu da Abdullah bin Zübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* Erkek kardeşinin karısı idi, o zamanlar onlara göre bu uygunsuz idi. Bunu da Hüseyn bin Ali radıyallahu anhuma

demiştir. *Dördüncüsü:* Karısının kızı idi, bunu da Süddi, şeyhlerinden demiştir. Şöyle bir sebep de anlatılmıştır: İsrail oğullarının kralı bir kadına aşık oldu, Yahya'dan bunu sordu; o da buna müsaade etmedi. Kadının annesi kızının evlenmesine mani olduğu için Yahya'ya kin besledi; kızını hazırladı onu krala gönderdi. Kral içki masasında idi. Kızına ona içki içirmesini ve ona yaklaşmasını; eğer kral onunla olmak isterse, Yahya'nın başını bir tepside getirmedikçe olmaz, demesini söyledi. Kız da bunu yaptı. Kral da: Yazıklar olsun sana, bundan başka bir şey iste, dedi. O da: Bundan başka bir şey istemiyorum, dedi. O da emretti; Yahya'nın başı bir tepsi içinde getirildi: Sana helal değildir, sana helal değildir, diyordu.

İkinci görüş: Kralın karısı Yahya aleyhisselam'ı gördü, ona güzellik ve cemal verilmişti; ondan murat almak istedi; o da kabul etmedi. Kadın, kızına: Babandan Yahya'nın başını iste, dedi. O da istediğini verdi. Bunu da Rebi bin Enes, demiştir. Siyer alimleri şöyle demişlerdir: İsrail oğullarından yetmiş bin kişi öldürülünceye kadar Yahya'nın kanı kaynadı, ancak o zaman durdu. Katili gelip de: Onu ben öldürdüm, deyinceye kadar durmadığı, ancak o zaman durduğu da söylenir.

"Mutlaka büyük bir taşkınlıkla taşkınlık edeceksiniz": Yani itaatten çıkacak ve azgınlık edeceksiniz, demektir.

"O ikisinden birincisinin va'desi geldiği zaman": Yani iki seferden ilkinin cezası geldiği zaman, demektir. "Baasna": Gönderdik, demektir. "Kullarımızı gönderdik": Bunların hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar Calut ve ordularıdır, bunu da İbn Abbas ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Buhtunassar'dır, bunu da Said bin Müseyyeb, demiş, Ferra ile Zeccac da tercih etmiştir. *Üçüncüsü:* Amalikalılardır, bunlar kafir idiler, bunu da Hasen, demiştir. *Dördüncüsü:* Sanharip'dir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Beşincisi:* İranlılardan bir kavimdir, bunu da Mücahit, demiştir. İbn Zeyd de: Allah onlara Pers Krallarından Zülektaf (belkıran) denen Sabur'u gönderdi, demiştir.

"Çetin bir kuvvet sahibi": Yani savaşta kalabalık ve kuvvetli kimseler, demektir.

"Evlerin arasında araştırdılar": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onların evlerinin arasında dolaştılar, demektir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'dan, demiştir. Mücahit şöyle demiştir: Onlar haber topluyorlardı, savaş yoktu. Zeccac da şöyle demiştir: Evlerin aralarında dolaştılar; öldürmedikleri kimse kaldı mı diye

bakıyorlardı. "Cevs": Bir şeyi ince noktasına kadar araştırmaktır.

İkincisi: Onları evlerinin arasında öldürdüler, bunu da Ferra ile Ebu Ubeyde, demişlerdir.

Üçüncüsü: Bozgunculuk yaptılar, fesat çıkardılar. Casu ve hasu, fehüm yecusune ve yehusune derler ki, bunu yapmaktır. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Hilal: Halel'in çoğuludur, o da iki şey arasındaki mesafedir. Ebu Rezin, Hasen, İbn Cübeyr ve Ebu'l – Mütevekkil, hının ve lamın fethi ile elifsiz olarak: Haleleddiyar, okumuşlardır. "Bu da yerine getirilmiş bir va'ttir": Yani mutlaka olması gereken bir şeydir.

"Sonra onlara karşı size devlet verdik": Yani sizi onlara karşı muzaffer kıldık. Kerre'nin manası: Dönüş ve devlettir. Bu da Davud'un Calut'u öldürmesi ve mülkün onlara dönmesiyle olmuştur. Ferra şöyle anlatmıştır: Bir adam Buhtunassar'a beddua etti; Allah da onu öldürdü. Böylece mülklerini onlara iade etti. Babil kralı ile savaşıp ellerindeki malı ve esirleri geri aldıkları da söylenmiştir.

"Sizi sayıca daha çok kıldık": Yani sayınızı ve yardımcınızı artırdık, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Nefîr ile nafîr birdir; kadîr ve kadir gibi. Aslı bir kişiyle beraber savaşa giden aşireti ve ev halkıdır.

إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ
فَلَهَا فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوءُا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا
الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا ﴿٧﴾

عَسٰى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ وَإِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ
حَصِيرًا ﴿٨﴾

7 – Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş ve eğer kötülük ederseniz yine kendiniz için etmiş olursunuz. Ötekisinin va'desi gelince, yüzlerinizi kötülesin, ilk seferde girdikleri gibi Mescid'e girsinler ve galebe ettiklerini bir helak ile helak etsinler, diye (başınıza yine düşman musallat ettik).

8 – Rabbinizin size merhamet etmesi umulur. Eğer (tekrar bozgunculuğa) dönerseniz biz de (cezalandırmaya) döneriz. Cehennemi kafirler için bir zindan kıldık.

"Eğer iyilik ederseniz": Yani size: Eğer iyilik eder ve Allah'a itaat ederseniz, dedik. "Kendiniz için iyilik edersiniz": Yani itaatin sonucu sizin lehinizedir. "Eğer kötülük ederseniz": Bozgunculuk ve isyanlarla "Yine kendiniz içindir (feleha)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Feileyha (lehine) manasınadır. *İkincisi:* Fealeyha (aleyhine) manasınadır. "Feiza cae va'dül ahireti": "Feiza"nın cevabı mahzuftur; takdiri şöyledir: Öteki bozgunluğunuzun ceza va'desi geldiği zaman üzerinize adamlar göndeririz ki yüzlerinizi kötülesinler (üzsün, kara çıkarsınlar). Bu ikinci bozgunculuk da Yahya'yı öldürmeleri ve İsa'yı öldürmeye kastetmeleridir. İsa göğe çıkarıldı, Allah da onlara İran ve Roma krallarını musallat etti; onları öldürüp esir ettiler. İşte: "Liyesuu vucuheküm": kavli budur. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Asım da Hafs'tan rivayet ederek çoğul sigasıyla ve iki vav arasında hemze ile "liyesuu" okumuşlardır ki gönderilen kimselere işarettir. İbn Amir, Hamze ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, tekil sigasıyla: "Liyesue vücuhekum" okumuşlardır. Ebu Ali: Bunda iki mülahaza vardır, demiştir: *Birincisi:* Aziz ve celil olan Allah yüzünüzü kara çıkarsın, diye. *İkincisi:* Öldükten sonra dirilmek yüzünüzü kara çıkarsın diye. Kisai de nun ile "linesue" okumuştur ki, gizli zamir Allah Teala'ya racidir.

İkinci seferde onların üzerine gönderilenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Buhtunassar'dır, bunu Mücahit ile Katade, demişlerdir. Ravilerden çoğu bunu kabul etmez ve: Buhtunassar'ın Beyt-i Makdis'i harap etmesiyle Zekeriyya oğlu Yahya'nın doğumu arasında uzun zaman vardır, derler.

İkincisi: Roma Kralı Antiochus'tur, bunu da Mukatil, demiştir. "Yüzlerinizi kötülesinler"in manası da şöyledir: Sizi öldürmek ve esir etmekle üzerinize saldırıp sizi üzsünler, demektir. Üzülmek için yüzün gösterilmesi, yüzün sahipleri demektir; çünkü üzüntü ve keder onların üzerinde görülür.

"Mescide girsinler diye": Yani Beyt-i Makdis'e, demektir. "Girdikleri gibi": İlk seferde. "Helak etsinler diye (liyütebbiru)": Yok ve harap etsinler diye: Zeccac şöyle demiştir: Cam, demir ve altın gibi şeylerin kırıklarına: Tibr denir. "Ma alev": Üstlerine çıkıp harap etsinler demektir.

"Rabbinizin size merhamet etmesi umulur": Bu, onlara Tevrat'ta edilen vaatlerdendir. "Asâ = umulur ki" Allah'tan olan umuda bağlanmak vaciptir. Allah onlardan intikam aldıktan sonra onlara mer-

hamet etti; ülkelerini imar etti ve onları yetmiş sene sonra nimetini geri verdi. "Eğer dönerseniz": Yani bize isyan etmeye, "biz de döneriz": Size ceza vermeye. Müfessirler şöyle demişlerdir: Sonra onlar tekrar isyan ettiler, Allah üzerlerine İran ve Roma Krallarını gönderdi. Katade şöyle demiştir: Sonra bunların sonunda Allah onlara Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i gönderdi. Onlar artık kıyamet gününe kadar azaptadırlar; küçülerek cizyeyi elleriyle verirler.

"Cehennemi kafirler için zindan kıldık": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Zindan kıldık, bunu İbn Abbas, Dahhak ve Katade, demişlerdir. Mücahit de: Orada mahsur kalırlar, demiştir. Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe de: Tutuk evi, demişlerdir. Zeccac da: "Hasir": Hapistir; hasartürrecüle kavlinden alınmıştır ki hapsetmektir, o da mahsurdur. Haza hasiruhu denir ki: Onun tutuklandığı ev, demektir. Yere serilen hasıra da böyle denilmesi: Saplarının üst üste getirilmesindendir. Yan'a hasir denilmesi de, eğelerin üst üste gelmesindendir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Hasir, hâsıra manasınadır; hâsıra'dan hasir'a geçilmiştir; mü'lim (acı verici)den de elim'e geçildiği gibi (sıfat-ı müşebbehe kalıbı ism-i fail manasına kullanılmıştır, demek istiyor. Mütercim).

İkincisi: Döşek ve yatak demektir, bunu da Hasen, demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Cehennemin onlar için hasır gibi olması caizdir ki hasır da küçük yaygı demektir.

إِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَهْد۪ي لِلَّت۪ي هِيَ اَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ
الْمُؤْمِن۪ينَ الَّذ۪ينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْراً كَب۪يراًۙ ﴿٩﴾ وَاَنَّ
الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَاباً اَل۪يماً ﴿١٠﴾

9 – Şüphesiz ki bu Kur'an, en doğru şeye iletir. İyi işler yapan mü'minlere de kendileri için mutlaka büyük bir mükafat olduğunu müjdeler.

10 – Şüphesiz ahirete iman etmeyenler için de acıklı bir azap hazırladık.

"Şüphesiz bu Kur'an en doğru şeye iletir": İbn Enbari: "Elleti" çoğul için sıfattır, mana da şöyledir, demiştir: O, hasletlerin en doğrusuna iletir. Müfessirler: Onlar da Allah'ın birliği, O'na ve peygamberlerine imandır, buyruğuyla amel etmektir, demişlerdir. "İyi şeyler yapan mü'minleri de müjdeler": Onlar için var diye, "bir mükafat": O

da cennettir. "Ahirete iman etmeyenleri de müjdeler": Yani Allah'ın düşmanlarını da azapla müjdeler. Şöyle ki mü'minler müşriklerden eziyet gördükleri için Allah da kafirlere azap ederek mü'minlerin müjdesini peşin vermiştir.

وَيَدْعُ الْاِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَٓاءَهُ بِالْخَيْرِۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ عَجُولًا ﴿١١﴾

11 – İnsan hayra duası gibi şerre de dua eder. İnsan pek acelecidir.

"İnsan hayra duası gibi şerre de dua eder": Şöyle ki insan sıkıldığı ve kendine ve ailesine kızdığı zaman hayırla dua ettiği gibi kabul olunmasını istemediği şey ile de dua (beddua) eder. "İnsan pek acelecidir": Kızdığı ve sıkıldığı zaman hayır duası gibi şerre de dua eder.

Burada insandan kim kastedildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, insan için cins ismidir ki bütün insanlar, demektir. Bunu da Zeccac vd. demişlerdir.

İkincisi: Adem'dir, onu zikretmekle evlatlarına gerek kalmamıştır. Bunu da İbn Enbari, demiştir.

Üçüncüsü: O, Nadr bin Haris'tir, çünkü: "Üzerimize gökten taş yağdır" *(Enfal: 32)* demişti. Bunu da Mukatil, demiştir. Selman Farisi de şöyle demiştir: Allah ilk olarak Adem'in başını yarattı; o da cesedinin nasıl yaratıldığına bakıyordu; ayakları kaldı: Ya Rabbi, acele et, dedi. İşte: "İnsan pek acelecidir" dediği budur.

وَجَعَلْنَا الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ فَمَحَوْنَٓا اٰيَةَ الَّيْلِ وَجَعَلْنَٓا اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً
لِتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّن۪ينَ وَالْحِسَابَۜ
وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْص۪يلًا ﴿١٢﴾

12 – Gece ile gündüzü iki ayet kıldık. Gecenin ayetini sildik, gündüzün ayetini de Rabbinizden lütuf aramanız ve yılların sayısını bilmeniz için gösterici / aydınlık kıldık. Her şeyi bir açıklama ile açıkladık.

"Gece ile gündüzü iki ayet kıldık": Yani Yaratıcılarının kudretini gösteren iki alamet kıldık, demektir. "Gecenin ayetini sildik": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Gecenin ayeti aydır, silinmesi de ayın yüzeyindeki

siyahlıktır. Hazreti Ali radıyallahu anh, İbn Abbas vd. bu manaya kail olmuşlardır.

İkincisi: Gecenin ayeti ondan ayrılmayan karanlıkla silinmiştir. Silinmenin karanlığa nisbet edilmesi nurları silip onları iptal etmesindendir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Ay ile güneşin nur ve parlaklıkta eşit oldukları; Allah Teala'nın Cebrail'i gönderdiği, kanadını ayın yüzeyine sürmesiyle ışığı silindiği de rivayet edilmiştir.

"Gündüzün ayetini kıldık": Yani güneşi, "gösterici": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Aydınlık, bunu da Katade, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ayete gösterici niteliğinin verilmesi mecazidir, nitekim: Zaman falanca oğullarıyla oynadı denir ki bu da mecazidir.

İkincisi: "Gösterici"nin manası: Görünen, aydınlık, demektir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Üçüncüsü: "Mubsıraten"in manası, mubassıraten demektir ki "müf'il" kalıbı, "müfe'il" yerine kullanılmıştır. Mana da: Eşyayı insanlara gösterir, demektir. Bunu da İbn Enbari, demiştir. Görüşlerin manaları birbirine yakındır.

"Rabbinizden lütuf aramanız için": Yani görüp de işlerinizi nasıl yapacağınızı ve gündüzün rızkınızı nasıl arayacağınızı bilmeniz için, demektir. Bir de gecenin alametini sildik ki "yılların sayısını ve hesabı bilesiniz". Eğer bu olmasa idi gece gündüzden ayrılmaz, sayılar da meydana çıkmazdı. "Her şeyi": Yani ihtiyaç duyulan her şeyi, "bir açıklama ile açıkladık": Onu başkasıyla karışmayacak şekilde adam akıllı beyan ettik.

وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ
فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا ﴿١٣﴾ اِقْرَأْ
كِتَابَكَ كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴿١٤﴾

13 – Her insanın amelini boynuna astık. Kıyamet günü de onun için açılmış olarak karşılaşacağı bir kitap çıkaracağız.

14 – Kitabını oku. Bugün nefsin sana hesap görücü olarak yeter.

"Ve külle insanin": İbn Ebi Able, lamın ref'i ile "ve küllü" okumuştur. İbn Mes'ud, Übey ve Hasen de, sakin ye ile elifsiz olarak "elzemnahu tayrahu" okumuşlardır.

Tair'de de dört görüş vardır:

Birincisi: Onun bedbahtlık ve mutluluğudur, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Her doğan çocuğun boynunda bir kağıt vardır; içinde de onun mutlu veya mutsuz olduğu yazılıdır.

İkincisi: Amelidir, bunu da Ferra, demiştir. Hasen'den de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, başına gelecek şeylerdir, bunu da Husayf, demiştir. Ebu Ubeyde de: Şansıdır, demiştir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bana göre mana – Allah bilir ya – şöyledir: Her kişinin Allah Teala'nın takdir ettiği hayır ve şerden nasibi boynuna asılıdır. Araplar insandan ayrılmayan her şey için: Boynuna asıldı; bunu benim üzerimdedir, boynumdadır, onu yerine getireceğim, derler. Hayır ve şer şansa "tair = kuş" denilmesi, Arapların hayır kuşu uçtu, şer kuşu uçtu demelerindendir. Bunu fal ve uğursuzluk olarak yaparlardı (kuşkulanmak). Allah Teala da onlara kullandıkları şey ile hitap etti ve kuşa nisbet edip ondan bildikleri şeyin boyunlarına asılı olduğunu bildirdi.

Ezheri de şöyle demiştir: Bunun aslı şudur: Allah Teala Adem'i yarattığı zaman zürriyetleri içinden O'na itaat edeceklerle asileri bildi; onların hepsinden bildiği şeyleri yazdı; mutlu olacağını bildiğini muti, asi olacağını bildiğini de asi olarak yazdı. Böylece henüz yaratılırken ve var edilirken nereye varacağını bildiği şey belli oldu. İşte "İşte kuşunu / fermanın boynuna astık" dediği budur.

Dördüncüsü: O amelinden kuşkulandığı şeydir; boyundan bahsetmesi ondan ayrılmaması nedeniyledir, tıpkı giysiler içinde gerdanlığın boyundan ayrılmaması gibi. Bu da Zeccac'ın görüşüdür. İbn Enbari de şöyle demiştir: Amele tair (kuş) demelerinin aslı onların bazı amellerden kuşku duymalarındandır.

"Ve nuhricu lehu": Ebu Cafer, mazmum ye ve meftuh ra ile "yuhracu okumuştur. Yakup ile Abdülvaris, meftuh ye ve mazmum ra ile okumuştur. Katade ile Ebu'l – Mütevekkil, merfu ye ve meksur ra ile "yuhricu" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile A'rec de, meftuh te ve merfu ra ile "tuhrecu" okumuşlardır. "Yevmel kıyameti kitaben": İbn Abbas, İkrime ve Dahhak, ref ile "kitabun" okumuşlardır. "Yelkahu": İbn Amir ile Ebu Cafer yenin zammesi ve kafın şeddesi ile "yulakkahu" okumuşlardır. Hamze ile Kisai de kafı imale etmişlerdir (yelkayhi). Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, amelinin yazıldığı kitaptır. Ebussevvar el – Adevi bu ayeti okuduğu zaman şöyle derdi: İki açıl-

ma, bir dürülme vardır: Ey âdemoğlu, hayatta olduğun sürece amel defterin açıktır; ona istediğini yazdır. Öldüğün zaman dürülür; sonra yeniden dirildiğin zaman açılır.

"İkra' kitabek": Ebu Cafer, şeddesiz hemze ile: "İkra" okumuştur. Bunda da izmar vardır, takdiri şöyledir: Ona: Kitabını oku, denir. Hasen de şöyle demiştir: Ümmi olan da okuryazar olan da onu okur (film şeridi gibi). Kendi hesabını görmek için kendi nefsini seçen Allah sana adil davranmıştır (beyan usulü).

"Hasiben": Bunun manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Hesap gören demektir. *İkincisi:* Şahit demektir. *Üçüncüsü:* Yeterli demektir. Mana da şöyledir: Hesabı insana bırakılır ki Allah'ın kulları arasında ne kadar adil olduğunu görsün, Allah'ın delili karşısında diyecek bir şeyi kalmasın ve azabı hak ettiğini bilsin. Ve bilsin ki cennete girerse, Allah'ın lütfu iledir, ameli ile değildir, eğer cehenneme girerse, günahı iledir. İbn Enbari şöyle demiştir: Neden nefis müennes olduğu halde "hasiben" dedi; çünkü nefisten şahıs kastedilmiştir. Yahutta nefsin lafzında müenneslik alameti olmadığı için; sema ve arz lafızlarına benzemiştir. Allah Teala "essemau munfatırun bih" *(Müzzemmil: 18)* demiştir. Şair de şöyle demiştir:

Ne de bir yer onun gibi çayır bitirir.

(Vela arda ebkale demiş, ebkalet, dememiştir. Mütercim).

مَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا
يَهْتَدٖى لِنَفْسِهٖ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ
وِزْرَ اُخْرٰى وَمَا كُنَّا مُعَذِّبٖينَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُولًا ﴿١٥﴾

15 – Kim doğru yolu buldu ise ancak kendi nefsi için bulur. Kim de saparsa, ancak kendi aleyhine sapar. Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. Biz bir peygamber gönderinceye kadar azap ediciler değiliz.

"Kim doğru yolu buldu ise ancak kendi nefsi için bulur": Yani doğru yolu bulma sevabı kendi lehinedir, sapmanın cezası de kendi aleyhinedir, demektir.

"Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez": Yani günahkâr bir nefis demektir. "Başka birisinin günahını yüklenmez": İbn Abbas şöyle demiştir: Velid bin Muğire: Bana tabi olun, ben de

günahlarınızı yükleneyim, dedi; Allah Teala da: "Kimse kimsenin günahını yüklenmez" buyurdu. Ebu Ubeyde de, mana şöyledir, demiştir: Kimse kimsenin yerine günah işlemez. Zeccac şöyle demiştir: Vezere, yezirü, fehüve vazirün, vezren, ve vizren ve vizreten, denir ki, manası: Günah işlemek demektir.

Bu ayetin tevilinde de iki yorum vardır:

Birincisi: Bir günahkâr başkasının günahıyla sorumlu tutulmaz.

İkincisi: İnsan başkası da yapıyor diye günah işlememelidir; nitekim kafirler: "Gerçekten bizler atalarımızı bir din üzerinde bulduk" *(Zuhruf: 22)* demişlerdi. "Bir peygamber gönderinceye kadar": Bunun manası da: Ne ile azap edeceğimizi ve ne için cennete girdireceğimizi bildirinceye kadar, demektir.

Hüküm: Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bu ayette Allah Teala'nın akılla değil, ancak şeriat (din) ile bilinmesinin vacip olduğuna delil vardır, din de peygamberlerin gönderilmesidir. Şöyle ki bir insan bundan önce ölse, kesin cehenneme gideceğine hüküm verilmez. Şöyle de demiştir: Bunun manası şöyledir, diyenler de olmuştur: İşitmeye bağlı olan şey bir peygamberden işitilmedikçe azap olunmaz, bunun içindir ki şöyle demişlerdir: Ehliharp bir kimse darıharpte Müslüman olsa da namaz, zekât vb. şeyleri işitmese, bunlardan hiçbirini kaza etmesi lazım gelmez. Çünkü ancak işittikten sonra sorumlu olur. Bunun da aslı şudur: Kuba halkı (Mescid-i Aksa'dan) Ka'be'ye döndükleri zaman eskilerini kaza etmediler. Bir kimse İslam memleketinde Müslüman olsa da namazın farz olduğunu bilmese, kaza etmesi vacip olur. Çünkü o, insanların ezan ve ikamet ile mescitlerde namaz kıldıklarını görmüştür. Bu da onun için davet sayılır.

وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا
الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا ﴿١٦﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ
مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَكَفَى بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿١٧﴾

16 – Bir kenti helak etmek istediğimiz zaman, varlıkla şımaranlarına emrederiz de orada fasıklık ederler; böylece ona söz / azap hak olur. Artık biz de onu bir helak ile helak ederiz.

17 – Nuh'tan sonra nice nesiller helak ettik. Rabbin kullarının günahlarını bilici ve görücü olarak yeter.

"Bir kenti helak etmek istediğimiz zaman": Bunu isteme sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Geçmiş kazasında onların bedbaht olmalarına hüküm vermesidir. *İkincisi:* Peygamberlere inat edip onları yalanlamalarıdır.

"Emerna mütrefiha": Çoğunluk, "fealna" vezninde şeddesiz olarak "emerna" okumuşlardır; bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, emirdendir, kelamda söylenmemiş kelimeler vardır; takdiri şöyledir: Orada şımaranlara itaat etmelerini emrederiz; onlar da fasıklık ederler. Bu, Said bin Cübeyr'in görüşüdür. Zeccac da şöyle demiştir: Bu, konuşurken: Sana emrettim, sen de bana isyan ettin demeye benzer. Bundan masiyetin emre muhalefet olduğu anlaşılmıştır.

İkincisi: "Kesserna = çoğaltırız" demektir. Emertüşşey'e ve amertuhu: Çoğalttım, demektir. Mühretün me'muretün de: Doğurgan kısrak demektir. Emire benu fülanin ye'merune emren denir ki: Çoğaldılar, demektir. Bu da Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe'nin görüşleridir.

Üçüncüsü: "emerna" "emmerna" manasınadır; emertürrecüle: Emmertuhu demektir ki, manası: Orada şımaranlara emirlik veririz, demektir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Harice de Nafi'den, medli şekilde "âmenne" gibi "âmerna" rivayet etmiştir. Hammad bin Seleme de İbn Kesir'den böyle rivayet etmiştir. İbn Abbas, Ebudderda, Ebu Rezin, Hasen, Dahhak ve Yakup kıraatları da böyledir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu, yüksek ve meşhur bir lehçedir, manası da yine: Çoğalttık, demektir. Mücahit de Ebu Amr'in mimin şeddesiyle "emmerna" okuduğunu rivayet etmiştir. Eban'ın Asım'dan rivayeti de böyledir. Bu aynı zamanda Ebu'l – Aliye, Nahai ve Cahderi'nin de kıraatıdır. İbn Kuteybe de, mana: Onları Emirler yaptık, demiştir. Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza ve İbn Ya'mur da hemzenin fethi ve mimin kesri ile şeddesiz olarak "emirna" okumuşlardır. Mütrefun ise: Nimetin ve bol geçimin onları şımarttığı kimseler, demektir. Müfessirler: Onlar zorbalar, musallatlar ve krallardır, demişlerdir. Neden sadece varlıkla şımaranlar zikredilmiştir; çünkü onlar reislerdir, ötekiler ise onlara tabi olanlardır.

"Onlar da orada fasıklık ettiler": Yani küfürlerinde inat ettiler, demektir. Çünkü küfürde fasıklık onun daha çirkinidir. Biz de fıskın manasını Bakara: 26 ve 197'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Onlara söz vacip oldu": Mukatil: Onlara azap vacip oldu demiştir. Biz de "tedmir'in manasını A'raf: 137'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Ve kem ehlekna minel kuruni": O, karn'ın çoğuludur. Biz de insanların ondaki ihtilaflarını En'am: 6'da zikretmiştik. "Habîr" ile "basîr"in manasını da Bakara'da şerh ettik. Mukatil: Bu ayet, Mekkeliler için korkutmadır, demiştir.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ
ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا ﴿١٨﴾ وَمَنْ
أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ
سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا ﴿١٩﴾

18 – Kim dünyayı isterse, istediğimiz kimse için ona orada dilediğimizi çabucak veririz. Sonra da ona cehennemi kılarız / belirleriz. Ona kınanmış, kovulmuş olarak girer.

19 – Kim de mü'min olarak ahireti ister ve çalışmasını onun için yaparsa, işte onların gayretleri makbuldür.

"Kim dünyayı isterse": Yani ameliyle dünyayı isterse, demektir. Burada acile demekle sıfat isim yerine kullanılmıştır. "Orada dileciğimize çabucak veririz": Dünya malından, demektir. Bol ve dar olarak diyenler de olmuştur. "Dilediğimiz kimseye": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Helakini dilediğimiz kimseye, demektir. Bunu da Ebu İshak el – Fezari, demiştir.

İkincisi: Kendisine acele ile bir şeyler vermek istediğimiz kimseye demektir. Bunda ameliyle dünyayı isteyene kınama ve eline de kendisi için takdir edilenden başka bir şey geçmeyeceğine delalet vardır. Sonra da ahirette cehenneme girer. İbn Cerir: Bu ayet, öteki dünyaya kesin inanmayanlar hakkındadır, demiştir. Biz de "cehennem"in manasını Bakara: 206'da, "yeslaha"nın manasını da Nisa suresi 10'da ve "mezmumen medhuren'in manasını da A'raf: 18'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Kim de ahireti isterse": Yani cenneti, demektir. "Çalışmasını onun için yaparsa": Yani ona uygun amel işlerse, demektir. Neden: "Mü'min olarak" demiştir? Çünkü amelin sahih olması için iman şarttır. "İşte onların gayretleri meşkurdur": Yani makbuldür. Aziz ve celil olan Allah'ın onlara teşekkürü, onlara sevap vermesi ve onları övmesidir.

كُلًّا نُمِدُّ هَٰؤُلَاءِ وَهَٰؤُلَاءِ مِنْ عَطَاءِ
رَبِّكَ ۚ وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾ انْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا
بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ وَلَلْآخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا ﴿٢١﴾
لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَخْذُولًا ﴿٢٢﴾

20 – Her birine, onlara da bunlara da Rabbinin vergisinden veririz. Rabbinin vergisi menedilmiş değildir.

21 – Bak, onların bazılarını bazılarına nasıl üstün kıldık? Gerçekten ahiretin dereceleri daha büyüktür ve üstün kılma bakımından da daha büyüktür.

22 – Allah'la beraber başka bir İlah kılma. Sonra kınanmış, kendi başına bırakılmış olarak oturursun.

"Küllen nümiddü" Zeccac şöyle demiştir: "Küllen", "nümiddü" ile mansuptur. "Haulai" de "kül"den bedeldir. Mana: Onlara da bunlara da Rabbinin ihsanından veririz, demektir. Müfessirler şöyle demişler: Hepsine, iyiye de kötüye de dünyadan veririz. Burada vergi (atâ): Rızıktır, mahzur da: Yasak kılınmış demektir. Mana da: Rızık mü'min ve kafir için geneldir, ahirette ise özellikle mü'minleredir. "Bak": Ey Muhammed, "bazılarını bazılarına nasıl üstün kıldık": Üstün kılındıkları şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: Kimisinin rızkı az, kimisinin de çoktur.

İkincisi: Rızık ile ameldir; binaenaleyh onlardan kimi iyi amele muvaffaktır, kimi de bundan engellenmiştir.

"Allah'la beraber başka bir İlah kılma": Hitap, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e ise de mana bütün mükellefler için geneldir. Mahzul da: Yardımcısı olmayandır. Hizlan: Birine yardım etmemektir. Mukatil şöyle demiştir: Bu ayet, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i atalarının dinine davet etmeleri üzerine inmiştir.

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ۚ
إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا
أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾ وَاخْفِضْ لَهُمَا

جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا
﴿٢٤﴾ رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ إِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ
لِلْأَوَّابِينَ غَفُورًا ﴿٢٥﴾

23 – Rabbin: "Kendisinden başkasına ibadet etmeyin, anaya babaya iyilik edin" diye hükmetti. Eğer bunlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlılığa erişirse, onlara "of" deme. Onları azarlama. Onlara yumuşak söz söyle.

24 – Onlara acımaktan tevazu kanadını indir. "Rabbim, beni çocukken nasıl büyüttülerse, sen de onlara öyle merhamet et!" de.

25 – Rabbiniz nefislerinizdekini daha iyi bilir. Eğer siz iyi kimseler olursanız, şüphesiz O, kendine dönenler için çok bağışlayıcıdır.

"Ve kada rabbuk": İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan: Rabbin emretti, dediğini rivayet etmiştir. Dahhak da ondan ancak, "vevassa rabbuk" dediğini, iki vavdan birinin "sad"a bitiştiğini nakletmiştir. Übey bin Ka'b, Ebu'l – Mütevekkil ve Said bin Cübeyr de: "Ve vessa" okumuşlardır. Bu, icmaa aykırıdır; ona iltifat edilmez. Ebu İmran, Asım Cahderi ve Muaz el – Kari, kaf, dad, med, hemze ve ref ile (kadâu), rab ismini de cer ile (rabbike) okumuşlardır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu kaza (hüküm) kesin ve vacip cinsinden değil, ancak emir ve farz cinsindendir. Kazanın aslı lügatte: Bir şeyi muhkem ve sağlam şekilde kesmektir. (Hazreti) Ömer'e ağıt yakan şair de şöyle demiştir:

Birtakım işleri hükme bağladın, sonra da öyle gadrettin ki,
Örtüsü açılmamış (gün yüzü görmemiş) felaketler bıraktın.

Yani onları muhkem vaziyette kesip attın demek istemiştir.

"Ve bilvalideyni ihsana": Ana babaya iyiliği emretmiştir, demektir. İhsan iyilik ve ikram demektir. Biz de bunu Bakara: 83'te zikretmiş bulunuyoruz.

"İmma yebluğanne": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir müfret olarak: "Yebluğanne" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Yakup ise tesniye kalıbıyla: "Yebluğanni" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: "Yebluğanne" birine fiil kılınmış, "kilahuma" ise ikisine raci olmuştur. Kim "yebluğanni" okursa, tesniye etmiştir; çünkü daha önce valideyn zikredilmiştir. O zaman fiil sayılarına göre olmuştur. Sonra da yeni başlayarak: "Ahadühüme ev kilahuma" demiştir; tıpkı:

"Fe amu ve sammu" *(Maide: 71)* kavlinde olduğu gibi. Sonra yeniden söze başlamış ve: "Kesirün minhüm" demiştir.

"Felatekul lehüma üffin": Ebu Amr, Hamze, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle tenvinsiz olarak kesre ile "üffin" okumuşlardır. İbn Kesir, İbn Amir, Yakup ve Mufaddal da feth ile tenvinsiz olarak "üffe" okumuşlardır. Nafi, Hafs da Asım'dan, kesr ve tenvin ile: "Üffin" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile İbn Yamur de ref, tenvin ve fenin de şeddesi ile "üffün" okumuşlardır. Muaz el – Kari, Asım, Cahderi ve Humeyd bin Kays de "ta'sen" gibi "efen" okumuşlardır. Ebu İmran el – Cevni ile Ebussimak el – Adevi de ref, tenvinsiz ve fenin şeddesiyle "üffü" okumuşlardır. Bu da Asmai'nin Ebu Amr'dan rivayetidir. İkrime, Ebu'l – Mütevekkil, Ebu Reca ve Ebu'l – Cevza da, fe sakin ve şeddesiz olarak "üf" okumuşlardır. Ahfeş şöyle demiştir: Çünkü bazı Araplar, hikaye tarzında: Üf lek, derler. Ref ise çirkindir; çünkü arkasından lam gelmemiştir. Ebu'l – Aliye ile Ebu Husayn el – Esedi ise fenin şeddesi ve ye ile "üffi" okumuşlardır. İbn Enbari de, bazılarının onu hemzenin kesri ile "if" okuduğunu rivayet etmiştir. Zeccac da onda yedi lügat vardır, demiştir: Tenvinli tenvinsiz kesr; tenvinli ve tenvinsiz zam; tenvinli ve tenvinsiz feth; yedincisi de kıraatta caiz olmayandır ki o da ye ile "üfi"dir. Zeccac da böyle demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Üff"de on çeşit vardır: Feth ile "üffe lek"; kesr ile "üffi", "üff", beddua tarzında "veylen lilkafirin gibi "üffen"; ref ve tenvin ile "veylün lilmutaffifin *(Mutaffifin: 1)* gibi; cer ve tenvin ile "sahin" ve "mehin" seslerine benzeterek "efhin"; yine beddua tarzında "efhenlek"; nefse izafetle "üffi" lek; kem, hel ve bel edatlarına benzeterek fenin sükunu ile "üf"; hemzenin kesri ile "if" lek gibi. Ben şeyhimiz Ali Ebu Mansur el – Lügavi'den şöyle okudum: Şöyle diyebilirsin: "Üfi" minhu, "üfü", "üfin", "üfen", muzaf olarak "üffi", "üfhen", elifle "üfen". Ye ile "üfi" deme ki o yanlıştır.

"Üf"ün manasında da beş görüş vardır:

Birincisi: O, tırnak kiridir, bunu da İmam Halil, demiştir. *İkincisi:* Kulak kiridir, bunu da Asmai, demiştir. *Üçüncüsü:* Tırnak kesintisidir, bunu da Salep demiştir. *Dördüncüsü:* "Üf" hor ve küçük görmedir, "efef"ten gelir ki, efef de Araplarda: Azlık manasınadır. Bunu da İbn Enbari, demiştir. *Beşincisi:* "Üf", yerden kaldırdığın çöp veya kamış parçasıdır. Bunu da Dilci İbn Faris nakletmiştir. Ben şeyhimiz Ebu Mansur'dan şöyle okudum: "Üf" kötü koku ve rahatsızlıktır. Aslı, üzerine düşen toprak veya külü, tüf diyerek uzaklaştırmaktır. Rahatsız edici şeyi ondan uzaklaştırmak istediğin mekana ve her ağır kabul

edilen şeye denir. Musannif şöyle demiştir: "Tüf" sözcüğünü bazıları "üf" manasına kullanmışlardır. Ebu Ubeyd'den: "Üf"ün aslının "tüf" olup parmak arasından çıkan fitil şeklindeki kir, dediği rivayet edilmiştir. İbn Enbari de bir fark göstermiş, dilcilerin şöyle dediklerini söylemiştir: "Üf" lügatte kulak kiridir, "tüf" ise tırnak kiridir. Araplar onu hoşa gitmeyen, tiksindirici ve rahatsız edici şey için kullanmışlardır. Zeccac da başka bir fark göstermiştir: Şöyle denilmiştir: "Üf" tırnak kiridir, "tüf" ise kulak kiri veya yerden alınan kıymık gibi değersiz şeydir. "Üff"ün manası, pis kokudur, ayetin manası da şöyledir: Onlara yaşlandıkları zaman bıktığını gösteren bir söz söyleme. Onlar sen küçükken sana ne gibi hizmetler ettilerse, sen de şimdi onlara aynısını yap, işlerini ve hizmetlerini gör. "Onları azarlama": Yani onlara sıkılarak yüzlerine karşı bağırarak konuşma. Ata bin Ebi Rebah da: Onlara karşı ellerini silkme demiştir. Nehertuhu enheruhu nehren ile intehertuhu intiharen aynı manayadır. İbn Faris de şöyle demiştir: Nehertürrecüle ventehertuhu: Zecertü gibidir ki azarlamak manasınadır. Müfessirler şöyle demişler: Neden yaşlı iken onlara eziyet etmeyi men etti, hâlbuki o her zaman yasaktır; çünkü yaşlılıkta bıkkınlık ve rahatsızlık verecek halleri çok görülür, onlara daha çok hizmet etme ihtiyacı duyulur.

"Onlara yumuşak söz söyle": Yani olabildiğince en hoş söz söyle, demektir. Said bin Müseyyeb de: Kölenin, sert efendisine karşı sözü gibi, demiştir.

"Onlara acımaktan tevazu kanadını indir": Yani onlara acıdığın için yumuşak ve mütevazı davran, demektir. Kanat indirmenin manasını da Hicr: 88'de şerh etmiş bulunuyoruz. Ata şöyle demiştir: Kanadın, ellerin demektir; onları ebeveynine kaldırma. Kurraların çoğunluğu zalın zammesiyle "zül" okumuşlar; Ebu Rezin, Hasen, Said bin Cübeyr, Katade, Asım Cahderi ve İbn Ebi Able de zalın kesresiyle okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Zül onlara karşı tezellül göstermedir ki zilletten gelir. Zül ise: Zelil (hor) olmadığın halde hizmette zillet göstermektir. Zül ile zillet, zelilin mastarıdır, kesre ile zil ise zelul'un mastarıdır. İbn Enbari şöyle demiştir: Kim kesre ile "zil" okursa, onu zalın zammesiyle zül manasına almıştır. Büyük dilcilerin kabul ettiği odur ki zül, zelil, yani hor adamdır, zil ise uysallaşmış hayvandır.

"De ki: Rabbim, beni çocukken nasıl büyüttülerse, sen de onlara öyle merhamet et": Yani Beni küçükken büyütünceye kadar bana merhamet ettikleri gibi sen de onlara öyle merhamet et, demektir.

Bazıları, bu mutlak duadan müşriklere yapılan duanın "Peygamber ve mü'minler için müşriklere istiğfar etmeleri yoktur" *(Tevbe: 113)* kavliyle neshedildiğine kail olmuşlardır. Bu mana İbn Abbas, Hasen Basri, İkrime ve Mukatil'den nakledilmiştir. Musannif (İbn Cevzi) şöyle demiştir: Ben bunda fakihler adına bir nesih görmüyorum, çünkü bu, tahsis edilmiş bir genel hükümdür. Benim dediğime yakınını da İbn Cerir Taberi zikretmiş bulunuyor.

"Rabbiniz nefislerinizdekini daha iyi bilir": Yani içinizde onlara karşı gizlediğiniz itaat ve isyan gibi şeyleri, demektir. Kim de isyan niyeti taşımadan ağzından bir şey kaçırırsa, o da bağışlanır ki, bu da "eğer iyi kimseler olursanız" kavli ile bildirilmiştir. İyi kimseler, Allah'a itaat edenler, demektir. Ana babaya iyilik edenler de, denilmiştir. Tövbe edenler de denilmiştir. "Şüphesiz O, kendine dönenler (evvabin) için çok bağışlayandır": Evvab üzerinde de on görüş vardır:

Birincisi: O, Müslüman'dır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: O, çok tövbe edendir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Said bin Cübeyr, Dahhak ve Ebu Ubeyde de böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O; tövbe üstüne tövbe edendir. Zeccac da şöyle demiştir: O, Allah'ın yasak ettiği her şeyi söküp atan tövbekârdır. Âbe yeubu evben denir ki: Dönmek manasınadır.

Üçüncüsü: O, Tesbih edendir, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan, demiştir.

Dördüncüsü: O, Allah Teala'ya itaat edendir, bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: O, yalnız kaldığı zaman günahını hatırlayıp da Allah'tan bağış dileyendir. Bunu da Ubeyd bin Umeyr, demiştir.

Altıncısı: O, kalbi ve ameli ile Allah Teala'ya yönelendir, bunu da Hasen, demiştir.

Yedincisi. O, namaz kılandır, bunu da Katade, demiştir.

Sekizincisi: O, akşamla yatsı arasında namaz kılandır, bunu da İbn Münkedir, demiştir.

Dokuzuncusu: O, kuşluk namazını kılandır, bunu da Avn el – Ukayli, demiştir.

Onuncusu: O, gizlice günah işleyip gizlice tövbe edendir, bunu da Süddi, demiştir.

وَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْكٖينَ
وَابْنَ السَّبٖيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذٖيرًا ﴿٢٦﴾ اِنَّ الْمُبَذِّرٖينَ كَانُٓوا
اِخْوَانَ الشَّيَاطٖينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهٖ كَفُورًا ﴿٢٧﴾
وَاِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغَٓاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا
فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا ﴿٢٨﴾

26 – Akrabaya, yoksula, yolda kalana hakkını ver, saçıp savurma.

27 – Şüphesiz saçıp savuranlar şeytanların kardeşleri oldular. Şeytanlar da Rabbine çok nankördür.

28 – Eğer Rabbinden umduğun bir rahmet aramak için onlardan yüz çevirirsen, onlara yumuşak / kolay söz söyle.

"Akrabaya hakkını ver": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, bir kişinin babası ve annesi tarafından akrabasıdır, bunu da İbn Abbas ile Hasen, demişlerdir. Buna göre onların hakkı hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Ondan maksat, onlara iyilik etmek ve sıla-i rahim yapmaktır. *İkincisi:* İhtiyaç anında vacip olan nafakadır. *Üçüncüsü:* Ölüm anında onlara vasiyettir.

İkincisi: Onlar, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in akrabalarıdır, bunu da Ali bin Hüseyn radıyallahu anhuma ile Süddi, demişlerdir. Buna göre onların hakkı: Onlara ganimetin beşte birinden gerekli hisselerini vermektir. Hitap da idarecileredir.

"Yoksula ve yolda kalana": Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bundan farz olan sadakanın, yani zekatın murat edilmesi de caizdir, zaruret halinde verilmesi gereken hak olması da caizdir. Buna: Yoksulun sadaka, yolcunun da konukluk hakkı diyenler de olmuştur.

"Saçıp savurma": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, malı haksız yere harcamaktır, bunu da İbn Mes'ud ile İbn Abbas, demişlerdir. Mücahit de şöyle demiştir: Bir adam malının tamamını hak yere harcasa savurmuş olmaz. Eğer bir avuç malını da haksız yere harcasa, saçıp savurmuş olur. Zeccac da şöyle demiştir: Saçıp savurma: Allah'a isyan hususunda harcamadır. Cahiliye halkı deveyi keser, malı da saçıp savururdu; bundan da şan ve şöhret beklerdi. Allah Teala malı kendine yaklaştıracak hayır yollarına harcamayı emretti.

İkincisi: O malı telef eden israftır; bunu da Maverdi, zikretmiştir. Ebu Ubeyde de: Saçıp savuran: Bozgunculuk eden ve malını boş yere harcayandır, demiştir.

"Şüphesiz saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir": Çünkü onlar onun davetine uyarlar, Allah'a isyan hususunda ona katılırlar. "Şeytan da Rabbine çok nankördür": Yani nimetlerini inkâr eder. Bu da müsrifin nimete karşı nankör olduğunu içerir.

"Eğer onlardan yüz çevirirsen": Burada işaret edilenler hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar adları geçen akrabalar, yoksullar ve yolculardır. Bunu da çoğunluk, demiştir. Buna göre bu yüz çevirmenin sebebinde iki görüş vardır: *Birincisi:* El darlığıdır, bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* Yapılan infakı Allah'a isyanda harcamaları korkusudur. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Buna göre umulan rahmet hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Rızıktır, bunu da çoğunluk, demiştir. *İkincisi:* O, iyi hal ve tövbedir, bu da İbn Zeyd'in görüşünden çıkarılmıştır.

İkincisi: Onlar müşriklerdir, mana da şöyledir: Yalanlamalarından dolayı onlardan yüz çevirmektir. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. O zaman rahmetin iki manaya gelme ihtimali vardır: *Birincisi:* Onlara karşı zaferi beklemedir. *İkincisi:* Onların hidayete ermeleridir.

Üçüncüsü: Onlar Müzeyne kabilesinden birtakım insanlardı, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip savaş için binit istediler; o da: "Size verecek binitim yoktur" dedi. Onlar da ağladılar; bu ayet de onun üzerine indi. Bunu da Ata el – Horasani, demiştir.

Dördüncüsü: O; Habbab, Bilal, Ammar, Mihca' ve onlar gibi fakirler hakkında indi. Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den bir şeyler isterlerdi; o da verecek bir şey bulamaz; onlardan yüzünü çevirir ve susardı. Bunu da Mukatil, demiştir. Buna ve bundan önceki görüşe göre rahmet rızık manasına olur.

"Onlara yumuşak söz söyle": Ebu Ubeyde: Yumuşak ve uygun söz demiştir ki, yüsr (kolaylık) kökünden gelir. Müfessirlerin de bunun üzerinde üç görüşleri vardır:

Birincisi: O, güzel vaattir, bunu da İbn Abbas, Hasen ve Mücahit, demişlerdir.

İkincisi: O güzel sözdür, mesela: Allah (bize de size de rızık) versin, demek gibi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Bu da onun yukarıda geçen görüşüne göredir.

Üçüncüsü: O, müdara (yüze gülme)dir, bu da onlar müşriklerdir, diyenlere göredir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Bu görüşe göre ayetin neshe ihtimali vardır.

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً اِلٰى عُنُقِكَ
وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا ﴿٢٩﴾ اِنَّ رَبَّكَ
يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُ اِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا
﴿٣٠﴾ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَاِيَّاكُمْ
اِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْـًٔا كَبِيرًا ﴿٣١﴾

29 – Elini boynuna bağlanmış kılma, onu tamamen de açma; sonra kınanmış, eli boş kalmış olarak oturursun.

30 – Şüphesiz Rabbin dilediği kimse için rızkı genişletir de daraltır da. Çünkü O, kullarından haberdar ve onları iyi görendir.

31 – Çocuklarınızı fakirlik korkusu ile öldürmeyin. Onlara da size de biz rızık veriyoruz. Şüphesiz onları öldürmek büyük bir günahtır.

"Ellerini boynuna bağlanmış kılma": İniş sebebi şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bir genç geldi: Annem senden şunu şunu istiyor, dedi. O da: Bugün yanımızda verecek bir şey yoktur, dedi. O da: Bana gömleğini versin, diyor, dedi. O da gömleğini çıkarıp ona verdi, kendisi de evde çıplak kaldı. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Mes'ud, demiştir. Cabir bin Abdullah da benzerini rivayet etmiştir. Birileri yanına girdi, onu çıplak gördü; bunun üzerine bu ayet indi. Mana şöyledir: Ellerini boynuna bağlı gibi tamamen sıkma (vermezlik etme). "Onları tamamen de açma": Verme ve harcama hususunda. "Sonra kınanmış olarak oturursun": Kendini kınarsın, insanlar da seni kınar. "Eli boş olarak": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Sana gerekli şeyleri verdiğinden dolayı bitkin düşersin, tıpkı yolculuktan yorgun düşen deve gibi kala kalırsın. Zeccac şöyle demiştir: Mahsur: Aşırı yorgun ve bitkin düşene denir. Mana da şöyledir: O zaman oturur kalırsın, üzerine çöken yükü taşıyamazsın, yorgun düşen kimse gibi olursun. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bu hitaptan Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den başkası kastedilmiştir; çünkü o, yarın için hiçbir şey saklamazdı; o kadar acıkırdı ki karnına taş bağlardı. İleri gelen

ashabından bazıları da bütün varlıklarını Allah yolunda harcarlardı; Allah da onları men etmedi; çünkü inançları sağlam idi. Ancak elinden çıkana özlem duyan bundan men edilmiştir; ama Allah Teala'nın va'dine güvenen, bunun dışındadır.

"Şüphesiz Rabbin dilediği kimse için rızkı genişletir de daraltır da": Yani dilediğine daraltır ve genişletir. "Çünkü O, kullarından haberdar ve onları iyi görendir": Öyle ki onlara rızkı hallerine uygun olacak şekilde verir.

"Çocuklarınızı fakirlik korkusu ile öldürmeyin": Bunu da En'am: 151'de tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Kâne hıt'en kebira": Nafi, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, hı meksur, tı sakin hemze de maksura olarak "hıt'en" okumuşlardır; İbn Kesir ile Ata da hı meksur, hemze de memdude olarak "hıtâen" okumuşlar; İbn Amir de hı ve tı mansup, hemze de medsiz olarak "hataen" okumuştur. Ebu Rezin de böyle okumuş; ancak o med etmiştir. Hasen ile Katade de hının fethi, tının sükunu ve hemze de maksur olarak okumuşlardır. Zühri ile Humeyd bin Kays de, hının kesri, tının tenvini ile hemzesiz ve medsiz olarak "hitan" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Hıt': Günahtır, bazen de "hata'" manasında olur; tıpkı kıtb ve kateb, hizr ve hazer, nics ve neces gibi. Hıt', hitâ' ve hata' med ile lügattir. Ebu Ubeyd şöyle demiştir: Hatı'tü ve ahta'tü iki lügattir. Ebu Ali de şöyle demiştir: İbn Kesir'in "hitaun" okuyuşu, hatae'nin mastarı olabilir; gerçi bu Araplardan duyulmamıştır, ancak buna işaret eden şey gelmiştir; Ebu Ubeyde: Hıt', hat' ve hatâ' rivayetini aktarmıştır.

Ahfeş de şöyle demiştir: Hatıe yahtau "eznebe" (günah işledi) manasınadır; "ahtae" (hata etti) manasına değildir. Çünkü "ahtae"de yaptığı şeyde kasıt yoktur; kasıtlı olarak yaptığın şeyde: "Hatı'tü" dersin; kasıtlı olmayarak yaptığın şeyde de "ahta'tü" dersin. İbn Enbari: "Hıt'" günahtır, demiştir. Hatıe yahtau denir ki, günah işlemektir. Ahtae yuhtıu denir ki, doğrudan ayrılmaktır. Biz de bunu Yusuf suresi, ayet 91'de "ve in künna lehatıin" kavlinde şerh etmiş bulunuyoruz.

وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰىٓ اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً
وَسَٓاءَ سَب۪يلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّت۪ي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ
وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّه۪ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِي
الْقَتْلِ اِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا ﴿٣٣﴾

32 – Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, bir edepsizliktir, kötü bir yoldur.

33 – Allah'ın haram ettiği canı haksız yere öldürmeyin. Kim mazlum olarak öldürülürse, velisine gerçekten bir yetki vermişizdir. Artık o da öldürmede ileri gitmesin. Çünkü o, yardımlanmıştır.

"Vela takrubuzzina": Ebu Rezin, Ebu'l – Cevza ve Hasen med ile okumuşlardır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Zina" kelimesi Necit lehçesinde med edilir, Ferazdak şöyle demiştir:

Ey Ebu Hazır, kim zinâ ederse, zinâsı bilinir,
Kim de keskin şarap içerse, sabahleyin mahmur kalkar.

Yine şöyle demiştir:

Zinâ yapmak için saçını boyadın,
Savaş günü kahramanlarla karşılaşmak için ise boyamazsın.

Başkası da şöyle demiştir:

Dediğinin cezası o oldu;
Tıpkı recimin de zinânın cezası olduğu gibi.

"Allah'ın haram ettiği canı öldürmeyin": Biz de bunu En'am: 151'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Fekad cealna" Zeccac şöyle demiştir: En iyisi, dalı cime idgam etmektir (fekaccealna). Ayrı okumak da gayet güzeldir, ancak cim dilin ortasından, dal ise dilin ucundan çıkar; o nedenle idgam etmek caizdir; çünkü dilin ortasından çıkan harfler, dilin ucundan çıkan harflere yakındır. "Onun velisi": Kan davasında bulunacak kadar yakın akrabasıdır. Eğer velisi olmazsa, onun velisi hükümdardır.

Müfessirler sultan üzerinde iki görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: O, delildir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Validir, mana da: "Onun velisine bir yetki verdik" şeklindedir; ona yardım eder, hakkını almada insaflı davranır. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Fela yüsrif filkatl": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Asım, ye ile "yüsrif" okumuşlar; İbn Amir, Hamze ve Kisai de, te ile (fela tüsrif) okumuşlardır.

İşaret edilen kimse hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, maktulün velisidir, ileri gitmesinden murat edilen şey üzerinde de beş görüş vardır: *Birincisi:* Katilden başkasını öldürmektir, bunu da İbn Abbas ile Hasen, demişlerdir. *İkincisi:* Bire karşı iki kişi öldürmektir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:*

Öldürülenden daha şereflisini öldürmektir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Dördüncüsü:* İşkence etmektir, bunu Katade, demiştir. *Beşincisi:* Katilin öldürülmesini devlete bırakmayıp kendi gerçekleştirmektir, bunu da Zeccac, zikretmiştir.

İkincisi: İşaret ilk katiledir, mana da şöyledir: Katili zulüm ve tecavüz ederek öldürmede ileri gitmesin, bunu da Mücahit, demiştir.

"Çünkü o yardımlanmıştır (innehu kâne mansura)": Ona destek verilmiştir.

Hu zamirinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, veliye racidir, mana da şöyledir: Ona kısas imkanı verilmekle yardım görmüştür. Bunu da Katade ile cumhur, demişlerdir.

İkincisi: O, maktule racidir, mana şöyledir: Katilini öldürmede ona yardım edilmiştir. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: O, kana racidir, mana da: Maktulün kanı yardım görmüştür, yani istenmiştir (yerde kalmamıştır).

Dördüncüsü: O, öldürmeye racidir, son iki görüşü Ferra zikretmiştir.

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَت۪يمِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ
اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُۖ وَاَوْفُوا بِالْعَهْدِۚ اِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْؤُ۫لًا
﴿٣٤﴾ وَاَوْفُوا الْكَيْلَ اِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَق۪يمِۜ ذٰلِكَ
خَيْرٌ وَاَحْسَنُ تَأْو۪يلًا ﴿٣٥﴾ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِه۪ عِلْمٌۜ اِنَّ السَّمْعَ
وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ اُو۬لٰٓئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْؤُ۫لًا ﴿٣٦﴾

34 – Yetim malına ancak en güzel şeyle yaklaşın, rüşdüne erişinceye kadar. Sözü yerine getirin. Çünkü söz sorumludur.

35 – Ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam yapın, doğru terazi ile tartın. Bu daha hayırlıdır ve sonuç itibarı ile daha güzeldir.

36 – Bilgin olmayan şeyin arkasına düşme. Şüphesiz kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.

"Yetim malına yaklaşmayın": Bunu da En'am: 152'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Sözü yerine getirin": Bu da kulla Allah arasında ve kulların kendi

aralarındakiler için geneldir. Zeccac şöyle demiştir: Allah'ın emrettiği ve yasakladığı her şey sözün kapsamına girer.

"Mesuldür": İbn Kuteybe: Sahibi ondan sorumludur, demiştir.

"Ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam yapın": Yani tamam yapın, eksik yapmayın, demektir.

"Vezinu bilkıstas": Bunda da beş okunuş vardır: *Birincisi:* Kafın zammesi ve iki sinle "kustas"tır. Bu da İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Ebu Bekir'in de Asım'dan kıraatıdır. Bunlar burada ve Şuara 182'de de böyle okurlar. *İkincisi:* Yine böyledir, ancak kaf meksurdur. Bu da Hamze, Kisai ve Hafs'ın da Asım'dan kıraatıdır. Ferra: İkisi de iyi lügattir, demiştir. *Üçüncüsü:* İki sad ile "kıstas"tır. *Dördüncüsü:* Tıdan önce sad ve ondan sonra sin ile "kıstas"tır. Bu ikisi de Hamze'den rivayet edilmiştir. *Beşincisi:* Nun ile "kıtsan"dır. Ben şeyhimiz Ebu Mansur Lügavi'den, İbn Düreyd'in: Kıstas, terazidir, Rumcadır, Arapçalaşmıştır, dediğini okudum. Kustas ve kıstas, denir.

"Bu daha hayırlıdır": Yani bunu yerine getirmek Allah katında daha hayırlı ve ona daha yakındır. "Sonuç itibarı ile daha güzeldir": Yani karşılığı daha güzeldir, demektir.

"Vela takfü maleyse leke bihi ilm": Ferra şöyle demiştir: "Takfü": Kıyafet kökünden gelir, o da iz sürmektir. Bunda da: Kafa yakfu ve kafe yekufu şeklinde iki kıraat vardır. Kurraların çoğu onu kafevtüden getirirler ki vavdan önce feyi harekeler ve kafı da cezimlerler, tıpkı: La ted'u dediğin gibi. Muaz el – Kari de, tekul gibi tekuf okumuştur. Araplar: Kuftu eserehu ve kafevtü, derler, âse ve asâ (bozgunculuk etmek) de böyledir. Kaal cemelü ennakate ve kaaha derler ki o da bunun gibidir, erkek deve dişiye aşmak manasınadır. Zeccac şöyle demiştir: Kim feyi sakin ve mimi mazmum okursa, onu: Kafe yekufudan getirmiş olur ki kafa yakfunun maklubudur (tersidir), mana da birdir: Kafavtüşşey'e akfuhu kafven dersin ki: Bir şeyin izini sürmektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Latakfu": Zan ve tahminin arkasına düşme, demektir. Bu da kafadan gelir ki işlerin arkasına düşmek, onları arkadan takip etmektir. Kafi de izleri süren ve takip eden izciye denir. Sanki o, kafi'nin tersidir.

Bundan ne murat edildiği hususunda da müfessirlerin dört görüşü vardır:

Birincisi: Kimseye bilmediğin şeyi atma, demektir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Görmediğin şeye gördüm, duymadığın şeye de duydum,

deme, bunu da Osman bin Ata, babasından, o da İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Katade de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Hiçbir şeyi Allah'a şirk koşma, yine bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Yalancı şahitliği etme, bunu da Muhammed bin Hanefiyye, demiştir.

"Şüphesiz kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur (küllü ulaike)": Zeccac şöyle demiştir: Önce "küllü" dedi, sonra da "kâne" dedi; çünkü "küllü" lafzen tekildir. İnsanlardan başkaları için de "ulaike" demesi de şundan dolayıdır; çünkü bütün insanlara ve cansızlara irşat ederken "ulaike" diye edebilirsin.

Şair Cerir şöyle demiştir:

Leva yurdundan başka yurtları kına,
Onlardan sonraki yaşam ve günleri de (kına).

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Ulaike = onlar" diye işaret edilenler, adları geçen organlardır; kul kıyamet gününde onları nerelerde kullandığından sorguya çekilecektir. Bunda da helal olmayan şeye bakma, haram olan sözü dinleme ve caiz olmayan şeye azmetme hususunda azarlama ve tekdir vardır.

وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا ﴿٣٧﴾ كُلُّ ذَٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا ﴿٣٨﴾
ذَٰلِكَ مِمَّا أَوْحَىٰ إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ فَتُلْقَىٰ فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا ﴿٣٩﴾

37 – Yeryüzünde şımararak yürüme. Şüphesiz sen yeri asla delemezsin ve yükseklikçe dağlara asla ulaşamazsın.

38 – Bütün bu (anlatılan yirmi beş maddenin) kötüsü Rabbinin katında sevilmeyen şeylerdir.

39 – Bunlar Rabbinin sana vahyettiği hikmettendir. Allah'la beraber başka bir İlah kılma. Sonra cehenneme kınanmış, kovulmuş olarak atılırsın.

"Vela temşi filardı mereha": İbn Ya'mur ranın kesri ile "meriha" okumuştur. Ahfeş şöyle demiştir: Kesr en iyi lügattir, çünkü "Merih"

ism-i faildir. Zeccac da şöyle demiştir: İyilikte ikisi de eşittir, ancak mastar daha pekiştirici olarak kullanılır: Cae Zeydün rakdan ve cae Zeydün rakıdan denir ise de rakdan kullanımda daha pekiştiricidir; çünkü o fi'lin tekidini gösterir. Ayetin yorumu şöyledir: Yeryüzünde kibirli ve gururlu yürüme. Merih kibirlilik ve mağrurluktur. İbn Faris de: Merih: Şımarmadır, demiştir.

"Yeri asla delemezsin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu kat edip sonuna varamazsın. *İkincisi:* Onu delip geçemezsin. İbn Abbas da şöyle demiştir: Sen kibrinle yeri delemezsin, azametinle de yüksek dağlara erişemezsin. İbn Kuteybe de: Bir acizin kibir ve gurur göstermesi yaraşmaz, demiştir.

"Küllü zalike kâne seyyiuhu" İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr tenvinli ve muzaf olmaksızın "seyyieten" okumuşlardır, mana da: Hata olur, demektir. Buna göre "küllü zalike" kavli, sadece zikredilenlerden yasak olanlara işaret olur. Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de muzaf ve müzekker olarak "seyyiuhu" okumuşlardır. O zaman küllü lafzı yukarıda zikredilenlerden başkasına işaret olur. Ebu Amr ise bu kıraatı doğru görmezdi. Zeccac ise: Bu, Ebu Amr'ın bir yanlışıdır, derdi, çünkü bu anlatılanlar içinde kötüler de iyiler de vardır. Çünkü onların içinde ana babaya iyilik, akrabaya verme, sözü yerine getirme vb. şeyler vardır. Bu kıraat, seyyieyi mansup okuma kıraatından daha güzeldir. Ebu Ubeyde de böyle demiştir: Ben ayetleri: "Ve kada rabbüke"den itibaren inceledim; onların içinde güzel şeyler gördüm. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim "seyyieten" okursa, sözün "ve ahsenü te'vila"da bittiğini ve "velatakfu" kavlinde de güzellik olmadığını (bunların yasak olduğunu) görür.

"Bunlar Rabbinin sana vahyettiği hikmettendir": Yukarıda geçen farz ve sünnetlere işarettir. "Hikmetten": Yani bütün hayırları içine alan sağlam iş ve adaptandır. Medhur'un manası da A'raf: 18'de geçmiştir.

أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُم بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾

40 – Rabbiniz oğlanları size seçti de kendisi meleklerden dişileri mi edindi? Şüphesiz siz büyük bir söz söylüyorsunuz.

"Rabbiniz oğlanları mı seçti?": Mukatil şöyle demiştir: Bu ayet: Melekler Rahman'ın kızlarıdır, diyen Arap müşrikleri hakkında inmiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: "Efeesfaküm"ün manası:

Size özel olarak mı verdi, demektir. Mufaddal da: Size tahsis mi etti, demiştir. Zeccac da: Eşyanın iyisini size mi seçti, demiştir. Bu da kafirler için tekdirdir. Mana da şöyledir: Oğlanları kendine değil de size mi seçti, kızları ise sizinle kendi arasında ortak mı etti, en iyisini size tahsis etti de kendi nefsi için en aşağısını mı aldı?

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِيَذَّكَّرُوا وَمَا يَزِيدُهُمْ اِلَّا نُفُورًا ﴿٤١﴾

41 – Andolsun, gerçekten bu Kur'an'da (misal) ve tehditleri açıkladık ki öğüt alsınlar. Bu onların ancak nefretini artırdı.

"Velekad sarrafna": Burada tasrifin manası: Açıklamadır; zira bir söz ancak açıklama için tasrif edilir (evrilip çevrilir). İbn Kuteybe de: "Sarrafna": Yönelttik, demiştir. Bu da: Saraftü ileyke keza kavlinden gelir ki: Onu sana çevirdim, demektir. Şeddelenmesi ise çokluk manası içindir; tıpkı fettahtül ebvabe'de olduğu gibi (çok kapıları açtım).

"Liyezzekkeru": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir şeddeli olarak "liyezzekkeru" okumuşlar; Hamze, Kisai ve Halef de, şeddesiz olarak "liyezkuru" okumuşlardır. Furkan: 50'de de aynı şekilde okumuşlardır. Tezekkür ise: Öğüt almak ve bir şeyin sonunu düşünmektir.

"Bu artırmadı": Yani sözleri dönüp dönüp söylememiz ve hatırlatmamız, "ancak nefretlerini artırdı": İbn Abbas şöyle demiştir: Haktan kaçarlar, batılın arkasına düşerler.

قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ اٰلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ اِذًا لَابْتَغَوْا اِلٰى ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا
﴿٤٢﴾ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤٣﴾ تُسَبِّحُ لَهُ السَّمٰوَاتُ
السَّبْعُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلٰكِنْ لَا
تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ اِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤٤﴾

42 – De ki: "Eğer O'nunla beraber onların dediği gibi İlahlar olsa idi, o zaman mutlaka Arş'ın sahibine bir yol ararlardı.

43 – O, onların dediklerinden münezzehtir, onların dediklerinden büyük bir yücelikle yücedir.

44 – Yedi (kat) gökler, yer ve onlardakiler O'nu tesbih eder. O'nu hamdi ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ancak onların tesbihlerini anlamazsınız. Şüphesiz O, çok yumuşak, çok bağışlayıcıdır.

"Kul lev kâne maahu alihetün kema yekulune": Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek te ile "tekulune" okumuşlardır. İbn Kesir, Hafs da Asım'dan rivayeten ye ile "yekulune" okumuşlardır.

"O zaman mutlaka Arş'in sahibine bir yol ararlardı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'na mani olmaya ve mülkünü elinden almaya koşarlardı. Bunu da Hasen ile Said bin Cübeyr, demişlerdir.

İkincisi: O'nun rızasını elde etmek için bir yol ararlardı; çünkü onlar O'ndan aşağıdırlar, bunu da Katade, demiştir.

"Amma yekulun": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, ye ile "yekulun" okumuşlar; Hamze ile Kisai de te ile okumuşlardır.

"Tüsebbihu lehüs semavatüs seb'u": Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek te ile "tüsebbihu" okumuşlar; İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek ye ile "yüsebbihu" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Burada ye'nin güzel olması şundandır; çünkü o, az bir sayıdır; müennes ve müzekkerden sayı az olduğu zaman onda te ye'den daha güzel olur. Aziz ve celil olan Allah, az müennes için: "Ve kale nisvetün" *(Yusuf: 30)* demiştir. Müzekker için de: "Feizenselehal eşhürül hurumu" *(Tevbe: 5)* demiştir. Alimler şöyle demişlerdir: Bu tesbihten maksat, onun kudret sahibi Yaratıcıya delalet etmesidir.

"Ve in min şey'in illa yüsebbihu bihamdihi": "İn", "ma" manasınadır. Bu da genel midir yoksa değil midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, geneldir; O'nu her şey hatta elbise, yemek ve kapının gıcırtısı bile tesbih eder. Bunu da İbrahim Nahai, demiştir.

İkincisi: O, geneldir, ondan özel kastedilmiştir. Sonra bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, içinde ruh olan her şeydir, bunu da Hasen, Katade ve Dahhak, demişlerdir. *İkincisi:* O, bütün ruhu olan ve ağaç veya bitki gibi büyüyen her şeydir. İkrime şöyle demiştir: Ağaç Allah'ı tesbih eder, sütun tesbih etmez. Hasen Basri yemek için oturuyordu, sofrayı getirdiler: "Bu sofra tesbih eder mi?" dediler. O da: Bir zaman ederdi, dedi. *Üçüncüsü:* O, hali değişmeyen her şeydir; eğer değişirse tesbihi kesilir. Halid bin Ma'dan, Mikdam bin Madikerb'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Toprak ıslanmadıkça tesbih eder; eğer ıslanırsa tesbihi terk eder. Yaprak ağacın üzerinde olduğu sürece tesbih eder, düştüğü zaman tesbihi terk eder. Elbise

yeni olduğu sürece tesbih eder, kirlendiği zaman tesbihi terk eder.

Konuşan hayvanın tesbihi bellidir, konuşmayan hayvanın tesbihine gelince, onun sesiyle olması da caizdir, saniine (ustasına) delalet etmesiyle olması da caizdir.

Cansızların tesbihinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, öyle bir tesbihtir ki onu ancak Allah bilir. *İkincisi:* O, onun baş eğip Allah Teala'ya karşı tevazu göstermesidir. *Üçüncüsü:* Onun sanatkârına delalet etmesidir ki bu da onu göstereni tesbih etmeyi lazım kılar. Eğer biz: O gerçek tesbihtir, dersek, "ancak onların tesbihini anlamazsınız" kavlinin manası, bütün yaratıklar için geçerli olur (kimse anlayamaz). Eğer: Bu, onun sanatkârına delaletidir, dersek, hitap kafirlere olur; çünkü onlar bundan delil çıkarmazlar ve ibret almazlar. Biz de "halîm" ile "ğafur"un manasını Bakara: 225'te şerh etmiş bulunuyoruz.

وَاِذَا قَرَاْتَ الْقُرْاٰنَ
جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا
﴿٤٥﴾ وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ وَفٖٓي اٰذَانِهِمْ وَقْرًا
وَاِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْاٰنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلٰٓى اَدْبَارِهِمْ نُفُورًا ﴿٤٦﴾ نَحْنُ
اَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهٖٓ اِذْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَ وَاِذْ هُمْ نَجْوٰٓى اِذْ يَقُولُ
الظَّالِمُونَ اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ﴿٤٧﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا
لَكَ الْاَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطٖيعُونَ سَبٖيلًا ﴿٤٨﴾ وَقَالُٓوا
ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدٖيدًا ﴿٤٩﴾
قُلْ كُونُوا حِجَارَةً اَوْ حَدٖيدًا ﴿٥٠﴾ اَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ فٖي صُدُورِكُمْ
فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعٖيدُنَا قُلِ الَّذٖي فَطَرَكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ
اِلَيْكَ رُؤُ۫سَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتٰى هُوَ قُلْ عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ قَرٖيبًا ﴿٥١﴾
يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجٖيبُونَ بِحَمْدِهٖ وَتَظُنُّونَ اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا قَلٖيلًا ﴿٥٢﴾

45 – Kur'an okuduğun zaman seninle ahirete inanmayanlar arasına örtücü bir perde çekeriz.

46 – Onların anlamamaları için kalplerinin üzerine örtüler çeker, kulaklarına da ağırlık koyarız. Rabbini Kur'an'da tek başına zikrettiğin zaman ürkerek arkalarını dönerler.

47 – Biz onların seni dinlerken neyi (ne maksatla) dinleyeceklerini, fısıldaşarak zalimlerin: "Siz büyülenmiş bir adamdan başkasına tabi olmuyorsunuz" diyeceğini en iyi bileniz.

48 – Bak, sana nasıl misaller getirdiler de böylece saptılar. Artık bir yol bulmaya güç yetiremezler.

49 – Dediler: "Biz kemikler ve toz toprak olduğumuz zaman mı, gerçekten biz mi yeni bir yaratılma ile diriltilmiş olacağız.

50 – De ki: "Taş yahut demir olun".

51 – "Yahut göğüslerinizde büyüyen şeylerden bir mahluk olun". O zaman: "Bizi kim döndürecek?" diyecekler. De ki: "Sizi ilk defa yaratan (döndürecek). Sana başlarını sallayacak ve (dirilme) ne zaman diyecekler? De ki: "Yakın olması umulur (muhtemeldir).

52 – Sizi çağıracağı gün hamdi ile O'na icabet edeceksiniz. Orada pek az kalacağınızı zannedeceksiniz.

"Örtücü bir perde": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Perde: Kalplerinin üzerindeki örtüdür, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: O, onu örten bir perdedir ki siz onu göremezsiniz. Bu ayetin Kur'an okuduğu zaman Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e eziyet eden bir topluluk hakkında indiği söylenmiştir. Kelbi şöyle demiştir: Bunlar Ebu Süfyan, Nadr bin Haris, Ebu Cehil ve Ebu Leheb'in karısı Ümmü Cemil'dir. Allah Kur'an okuma sırasında onların gözlerine perde çekti, ona gelirlerdi, yanından geçerlerdi de onu görmezlerdi.

Üçüncüsü: O, aziz ve celil olan Allah'ın onu onların eziyetinden esirgemesidir, bunu da Zeccac nakletmiştir.

"Mestura"nın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, örtücü manasınadır, bu da dilcilerin görüşüdür. Ahfeş şöyle demiştir: Bazen fail kalıbı meful şeklinde olur, mesela: İnneke meşumun aleyna (sen bizim nazarımızda uğursuzsun), ve meymunun aleyna (bizim nazarımızda uğurlusun) sözleri gibi ki o şaim ve yamin manasınadır; çünkü o, şeemehüm ve yemenehüm kökünden gelmektedir.

İkincisi: Mana: Sizden kapalı bir örtüdür ki onu göremezsiniz, bunu da Maverdi zikretmiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Eğer: Perde kalplerin üzerindeki mühür olursa, "mestur" kelimesi değişmeden kalır.

"Onu anlamamaları için kalplerinin üzerine örtüler çekeriz": Biz de bunu En'am: 25'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Rabbini Kur'an'da tek başına zikrettiğin zaman": Yani Kur'an okurken, lailahe illallah, dediğin zaman "arkalarını dönerler": Ebu Ubeyde: Ökçelerinin üzerine, demiştir. "nufuran": O, nafir'in çoğuludur, kaid ve kuud, calis ve culus gibi. Zeccac şöyle demiştir: İki görüşe muhtemeldir: *Birincisi:* Mastar olmasıdır ki mana: Tamamen ürkmekle arkalarını dönerler, demektir. *İkincisi:* Ürkenler olarak arkalarını dönerler, demektir.

İşaret edilenlerin kimler olduğunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar şeytanlardır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Müşriklerdir. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

"Biz onların neyi dinlediklerini en iyi bileniz": Müfessirler şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Hazreti Ali'ye yemek yapıp müşriklerden Kureyş eşrafını davet etmesini buyurdu. O da bunu yaptı; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem yanlarına girip onlara Kur'an okudu ve onları Allah'ın birliğine davet etti. Onlar hem dinliyor hem de kendi aralarında: Büyücüdür, büyülenmiştir, diyorlardı. İşte "nahnu a'lemü bima yestemiune bihi" ayeti bunun üzerine indi ki yestemiunehu, demektir, be de zaittir. "İz yestemiune ileyke veizhüm necva": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Necva" "naceytü" fi'linin mastarıdır ve ondan isimdir. Kavmi onlarla niteledi, Araplar böyle yaparlar, mesela: İnnema hüve azab (o sadece azaptır), entüm ğammun (siz sadece üzüntüsünüz) gibi. O (necva), "mütenaciyne" (fısıldaşanlar olarak) yerine kullanılmıştır. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Onlar fısıldaşan kimselerdi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i dinliyor ve kendi aralarında: Sihirbazdır, büyülenmiştir vb. laflar söylüyorlardı.

"Zalimler derken": Yani müşrikler, "in tettebiune": Siz tabi olmuyorsunuz, "ancak büyülenmiş bir adama tabi oluyorsunuz": "Meshur" lafzı üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Büyülenip aklı gidendir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Kandırılmış, aldatılmış, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Sehar'i yani akciğeri olan, demektir. Yiyip içen her canlı veya kuşa meshur ve müsahher, denilir, çünkü onun sehari (akciğeri) vardır. Ünlü Şair Lebid şöyle demiştir:

Eğer bizim nerede olduğumuzu sorarsan gerçekten bizler,
Bu ciğeri olan halktan serçeleriz.

İmruulkays de şöyle demiştir:

Bizler ancak gaip bir şey için hazırlanmışız;
Yemek ve içmekle besleniriz.

Beyitte geçen nüsharu, beslenmek manasınadır; çünkü göktekiler yemezler. Kendisi melek olmak istemiştir. Buna göre mana şöyle olur: Siz ancak akciğeri olan, Allah'ın kendisini sizin gibi yarattığı ve melek olmayan bir kimseye tabi oluyorsunuz. Bu da Ebu Ubeyde'nin görüşüdür.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Görüş, Mücahid'in görüşüdür, çünkü sihir hile ve aldatmacadır. Lebid'in sözünün manası da: Bizler oyalanmış kimseleriz, İmruulkays'in sözünün manası da: Bizler oyalanıyoruz, sanki bizler aldanmışız, demektir. İnsanlar konuşurken: Seharteni bikelamike (konuşmanla beni büyüledin) derler ki, beni aldattın, demektir. "Bak, sana nasıl misaller getirdiler" sözü de bunu göstermektedir. Çünkü eğer onlar, akciğeri olan (sıradan) bir adam kastetmiş olsalardı, bu, misal getirmeye değmezdi. Onun aldatılmış – sanki sihirle kandırılmış – biri olduğunu demek isteyince, ona misal getirdiler. Sanki ona birileri öğretiyor ve onu aldatıyor, demek istediler. Müfessirler "sana misaller getirdiler" sözünün manasının, sana örnek verdiler, sonunda seni sihirbaza, şaire ve deliye benzettiler, demişler. "Böylece saptılar": Haktan, "artık yol bulmaya güç yetiremezler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Seni ayıpladıkları şeyi düzeltmeye yol bulamazlar.

İkincisi: Hidayete giden bir yol bulamazlar, çünkü biz onların kalplerini mühürledik.

Üçüncüsü: Hak yoluna gelemezler, çünkü ağırdır. Mesela konuşurken: Filancaya bakamıyorum, derler ki, ona kızıyorum, ona bakmak bana ağır geliyor, demektir. Bunları İbn Enbari zikretmiştir.

"Eiza künna izamen": İbn Kesir hemze, sonra arkasından sakin ye ile medsiz olarak "eyna" gibi "eyza" okumuştur. Kur'an'ın her yerinde de böyle okumuştur. Kalun da Nafi'den böyle rivayet etmiştir, ancak Nafi, "eyna"da istifham gözetmezdi; ikinciyi Kur'an ın yerinde haber yapardı. Kisai'nin mezhebi de böyledir, ancak o, birin-

ciyi iki hemze ile okurdu. Asım ile Hamze de her ikisini de iki hemze ile okumuşlardır. İbn Amir de "iza künna" diyerek istifhamsız olarak ve tek hemze ile "âinna"yı da iki hemze, aralarında med ile okurdu.

"Ve rufaten": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, topraktır, tekili yoktur, o ufaltılmış ve kırılmış gibi şeylerdir. Bunu da Ferra, demiştir. Mücahid'in görüşü de böyledir.

İkincisi: O, ufaltılmamış kemiklerdir, rufat ise: Kırık parçalardır, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. Zeccac da, rufat: Topraktır, demiştir. Rufat aynı zamanda kırılmış ve parçalanmış her şeydir. "Halkan cediden": Yeniden yaratılmış demektir.

"Ya da göğüslerinizde büyüyen şeylerden bir mahluk olun": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, ölümdür, bunu da İbn Ömer, İbn Abbas, Hasen ve çoğunluk demişlerdir.

İkincisi: O, gök, yer ve dağlardır, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: O insanın gözünde büyüyen Allah Teala'nın her türlü yaratığıdır. Bunu da Katade, demiştir.

Eğer: Onlara nasıl "taş yahut demir olun" denildi, hâlbuki onların buna gücü yetmez?" denilerse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Eğer hallerinizi değiştirmeye gücünüz yeterse, taş veya ondan daha sert bir şey olun; sizi yine de öldürür ve size hükmümüzü uygularız. Bu, bir adama: Göğe çıksan, seni yakalarım, demene benzer.

İkincisi: Kendinizi taş veya ondan daha sert bir şey kabul edin, sizi mutlaka helak ederiz. Şair Ahvas şöyle demiştir:

Eğer eğlenmekten ve çocuk gibi davranmaktan vazgeçersen,
Sert ve kuru bir kaya parçası gibi ol.

Manası: Kendini taş olarak düşün, demektir. Bunlar kendilerini Yaratanın Allah Teala olduğunu itiraf eder, yeniden dirilmeyi kabul etmezlerdi. Kendilerine onları ilk defa yaratanın yeniden diriltecek olduğu bildirildi.

"Sana başlarını sallayacaklar": Katade: İnanmayarak ve alay ederek sallayacaklardır, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Enğada re'sehu denir ki: Başını yukarı ve aşağı sallamaktır. İbn Kuteybe de: Onları bir şeyden ümit kesen ve onu uzak gören kimse gibi sallayacaklar, demiştir. Neğadat sinnuhu denir ki: Dişi sallanıyor manasınadır.

"O ne zaman derler?": Yani yeniden dirilmeyi kastederek, "de ki:

Yakın olması muhtemeldir": Yani o yakındır, demektir. Sonra bunun ne zaman olacağını açıkladı: "Sizi çağıracağı gün" dedi. Yani size duyuracağı bir nida ile sizi kabirlerinizden çıkaracağı gün demektir ki o da sura son üfürmedir. "Ona icabet edeceksiniz": Mukatil şöyle demiştir: İsrafil, Beytülmukaddes'te bir kayanın üzerine çıkar, kabirdekileri çağırır: Ey çürüyen kemikler, ey parçalanan etler, ey dağılan saçlar ve ey kopan damarlar, mizanın başına gelin ki amellerinizin karşılığını göresiniz, der. Onlar da işitir ve ona doğru koşarlar.

"O'nun hamdi ile": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O'nun emri ile, bunu da İbn Abbas, İbn Cüreyc ve İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: Kabirlerinden: "Sübhaneke ve bihamdike diyerek çıkarlar, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Üçüncüsü: "Hamdi ile" demenin manası, onun marifet ve taatiyle demektir ki bunu da Katade, demiştir. Zeccac da: O'nun Yaratıcınız olduğunu ikrar ederek O'na icabet edersiniz, demiştir.

Dördüncüsü: Kendinizi överek değil de O'nu överek icabet edersiniz, demektir, bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Orada pek az kaldığınızı zannedeceksiniz": Bu zanda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, yakîn manasınadır.

İkincisi: O, aslı üzere zandır. Az kaldıklarını nerede zannederler? Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* İki üfürme arasında, bunun süresi de kırk yıldır, o zaman onlardan azap kesilir, rahatlık içinde az kaldıklarını görürler. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Dünyada, çünkü ahirette uzun kalacaklarını bilirler. Bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Kabirlerde, bunu da Mukatil, demiştir. Buna göre, kabirlerde kalmaları onlara kısa gelir, çünkü onlar kabir azabından daha ağırına çıkarıldıklarını bilirler. Bazı müfessirler de bu hitabın mü'minlere hitap olduğuna kani olmuşlardır; çünkü onlar Allah'ın kendilerine ihsanına hamd ederek ünleyiciye icabet ederler, kabirlerde kalmalarını azımsarlar; çünkü onlar azapta değillerdi.

وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزَغُ
بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿٥٣﴾

53 – Kullarıma söyle: (Kafirlere) en güzeli ne ise onu söylesinler. Şüphesiz şeytan aralarını bozar. Zira şeytan insan için apaçık bir düşmandır.

"Kullarıma söyle: En güzeli ne ise onu söylesinler": Bunun iniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Müşrikler Mekke'de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabına söz ve davranış ile eziyet ederlerdi. Bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e şikayet ettiler; ayet bunun üzerine indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Kafirlerden bir adam, Ömer bin Hattab'a sövdü; Ömer radıyallahu anh ona bir şey yapmak istedi, bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Mukatil, demiştir. Mana da şöyledir: Mü'min kullarıma söyle: En güzel kelimeyi söylesinler. Bunun kimlere söyleneceği hususunda da iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onlar müşriklerdir. Hasen şöyle demiştir: Ona: Allah sana hidayet etsin, dersin. Ayetin iniş sebebi olarak zikrettiğimiz şey de bunu teyit eder. Bazıları da şuna kail olmuşlardır ki onlar bu ayetle müşriklere güzel söylemekle savaş emrinden önce emredilmişler; sonra da bu, kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

İkincisi: Onlar Müslümanlardır, bunu da İbn Cerir demiştir, mana da şöyledir: Kullarıma söyle birbirleriyle diyalog kurar ve hitap ederken en güzel kelimeleri seçsinler. Mübarek, Hasen'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "En güzeli" onun sözü gibi söylemektir, ancak ona: Allah sana merhamet etsin ve Allah seni bağışlasın, der. Ahfeş de şöyle demiştir: "Desinler": "namazı kılsınlar" sözü gibidir ki, biz de onu İbrahim suresi ayet, 31'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"İnneş şeytane yenzağu beynehüm": Şeytan aralarını bozar, demektir. Apaçık düşman da: Düşmanlığı meydanda olan demektir.

رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِكُمْ اِنْ يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ اَوْ اِنْ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ
وَمَا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿٥٤﴾

54 – Rabbiniz sizi daha iyi bilir. Dilerse size merhamet eder yahut dilerse size azap eder. Seni onların üzerine vekil göndermedik.

"Rabbiniz sizi daha iyi bilir": Bununla kimlere hitap edildiği hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar mü'minlerdir, sonra kelamın manasında da iki

görüş vardır: *Birincisi:* "Dilerse size merhamet eder", sizi Mekke halkından kurtarır. "Eğer dilerse size azap eder": Onları size musallat eder. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Eğer dilerse size tövbe ile merhamet eder veya günahların üzerinde kalmakla size azap eder. Bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Onlar müşriklerdir, sonra kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Eğer dilerse size merhamet eder; sizi imana hidayet eder veya dilerse size azap eder; sizi küfür üzerinde öldürür. Bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Müşriklere kıtlık gelince: "Rabbimiz, azabı bizden def et, kesin inanacağız" *(Duhan: 12)* dediler. Allah Teala da: "Rabbiniz sizi daha iyi bilir" kim iman eder, kim iman etmez daha iyi bilir, dedi. "Eğer dilerse size merhamet eder kıtlığı kaldırır "veya dilerse size azap eder" onu üzerinizde bırakır. Bunu Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Burada "ev" edatı, Allah katında iki durumun da geniş, caiz olduğunu ve onu kimsenin durduramayacağını göstermek içindir. Bu: İster Hasen Basri ile otur, ister İbn Sirin'le otur sözüne benzer ki, senin için mesele yoktur, demektir.

"Seni onların üzerine vekil göndermedik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlardan sorumlu kefil olarak, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *İkincisi:* Muhafız ve sahip olarak, bunu da Ferra, demiştir. *Üçüncüsü:* Hidayetleri için kefil ve kalplerini ıslaha muktedir biri olarak, demektir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Bazı müfessirler de bunun kılıç ayetiyle neshedildiğine kail olmuşlardır.

وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلٰى بَعْضٍ وَاٰتَيْنَا
دَاوُدَ زَبُورًا ﴿٥٥﴾

55 – Rabbin göklerde ve yerde olan kimseleri pekiyi bilir. Andolsun, biz peygamberlerin bazısını bazısının üzerine üstün kıldık. Davud'a da Zebur'u verdik.

"Rabbin göklerde ve yerde olan kimseleri pekiyi bilir": Çünkü onların Halık'ıdır; dilediğini hidayet eder, dilediğini de saptırır. Aynı şekilde peygamberlerin bazısını bazısına üstün kılmıştır. Bu da bir hikmet ve ilim gereğidir. Adem'i eliyle yarattı, İdris'i göklere çıkardı,

Nuh'a zürriyet verdi, İbrahim'i Halil (dost) edindi, Musa ile doğrudan konuştu, İsa'ya kendi ruhundan üfürdü, Süleyman'a büyük bir mülk verdi ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i göklere kaldırdı, geçmiş ve gelecek günahını bağışladı. Üstün kılınanların kitap sahibi peygamberler olması da caizdir; çünkü sözü "Davud'a Zebur'u verdik" ile bitirdi. Biz de Zebur'un manasını Nisa suresi, 163'te şerh etmiş bulunuyoruz.

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ
كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ﴿٥٦﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ
يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ
وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ ۚ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴿٥٧﴾

56 – De ki: "O'ndan başka iddia ettiklerinizi çağırın. Sizden ne sıkıntıyı defetmeye ne de değiştirmeye sahip değiller.

57 – İşte onların taptıkları da, Rablerine hangisi daha yakın olacak diye vesile arıyorlar. Rahmetini umuyor ve azabından korkuyorlar. Şüphesiz Rabbinin azabından korkulur.

"De ki: O'ndan başka iddia ettiklerinizi çağırın": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Araplardan bazıları cinlere ibadet ederlerdi; cinler de Müslüman oldu, o Araplar ise bunun farkında değillerdi. İşte bu ve bundan sonraki ayet bunun üzerine indi. Bu, İbn Mes'ud'dan rivayet edilmiştir.

İkincisi: Müşrikler meleklere ibadet eder ve: Onlar bize Allah katında şefaat ederler, derlerdi. Yedi sene kıtlık çekince, onlara: "İddia ettiklerinizi çağırın" denildi. Bunu da Mukatil, demiştir, mana da şöyledir: De ki: Tanrılar olduklarını iddia ettiklerinizi çağırın. "Sizden sıkıntıyı def de edemezler de", başkalarına "çevirmezler de".

"İşte onların taptıkları": "Ulaike = onlar" diye işaret edilenler hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Müslüman olan cinlerdir. *İkincisi:* Meleklerdir. İki görüşün de açıklaması geçmiştir. *Üçüncüsü:* Onlar Mesih İsa, Uzeyr, melekler, güneş ve aydır. Bunu da İbn Abbas, demiştir. "Tapıyorlar" ifadesinin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara ilahlar diye dua ediyorlar, bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Vesile aramak için Allah'a yalvarıyorlar. Buna göre "dua ederler" kavli, "onlara" raci olur ve "arıyorlar" kavli de sözün sonu olur. Birinci görüşe göre de "dua ediyorlar" ifadesi müşriklere raci olur ve "arıyorlar" kavli de söz başı olarak "onlar"ın sıfatı olur. İbn Mes'ud, İbn Abbas ve Ebu Abdurrahman te ile "ted'une" okumuşlardır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Buna göre fiil "felatemlikune keşfed durri anküm"e iade edilmiş olur. Kim de "yed'une" okursa, Arapların karışıklık olmadığı takdirde hitaptan gaibe geçişlerini nazar-ı dikkate almış olur. "Yed'une"nin manası da: Onlara İlahlar, derler, demektir. Biz de vesilenin manasını Maide: 35'te tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Eyyühüm akrabu": Bunun üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: "Eyyühüm" mübteda olarak merfudur, haberi de: "Akrabu"dur. Mana da şöyle olur: Rablerine vesile ararlar, hangilerinin O'na yakın olduğuna bakar, onu Allah'a vesile kılmaya çalışırlar.

İkincisi: "Eyyühüm akrabu" "yebteğune"deki vavdan bedeldir; o zaman mana şöyle olur: Onların hangisi yakın ise Allah'a vesile arar, yani iyi amelle O'na yaklaşmaya çalışır.

وَإِنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا
عَذَابًا شَدِيدًا كَانَ ذَٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٥٨﴾

58 – Hiçbir kent yoktur ki biz onu kıyamet gününden önce helak etmeyelim yahut ona şiddetli bir azapla azap etmeyelim. Bu, kitapta yazılmıştır.

"Ve in min karyetin illa nahnu muhlikuha": "Ve in" "ma = olumsuzluk" manasınadır. İyi kentin helaki ölüm, asininki ise azap iledir. Kitap da: Levh-i Mahfuz'dur. Mastur ise: Yazılmış, demektir.

وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ
وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا ﴿٥٩﴾

59 – Bizi mucizeler göndermekten evvelkilerin onları yalanlamalarından başka bir şey menetmedi. Semud'a da o dişi deveyi açık (bir mucize) olarak verdik de ona zulmettiler. Biz ayetleri ancak korkutmak için göndeririz.

"Bizi mucizeler göndermekten menetmedi": İniş sebebi üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: Mekke halkı Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den Safa tepesini kendilerine altına çevirmesini ve ekin ekmeleri için dağları uzaklaştırmasını istediler; bunun üzerine ona şöyle denildi: İstersen, seni oyalarız, belki onlardan bazılarını seçeriz, eğer istersen onlara istediklerini veririz; eğer inkar ederlerse, kendilerinden öncekiler gibi azap edilirler. O da: Hayır, ben onlarla oyalanmak istiyorum, dedi; bunun üzerine de bu ayet indi. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.[2]

İkincisi: Biz de bunu: "Eğer bir Kur'an olsaydı da onunla dağlar yürütülse idi" *(Ra'd: 31)* kavlinde zikretmiştik. Ayetin manası şöyledir: Bizi mucizeler göndermekten ancak öncekilerin yalanlamaları menetti. Daha açıkçası şöyledir: Bunlar öyle mucizeler istediler ki onları yalanlamakla öncekiler azabı hak etti; bunlar da onları yalanlamasınlar diye Allah onları göndermedi; yoksa onlar gibi helak olurlardı. Allah'ın milletler hakkındaki kanunu şöyledir: Onlar mucizeler isterler de sonra da onları yalanlarlarsa, onlara azap eder.

"Ve ateyna semuden nakate mubsıreten": İbn Kuteybe: Açık olarak demiştir ki, görünür vaziyette demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Gösterici olarak demek de caizdir, mana da şöyle olabilir: Onu müşahede edenler görür vaziyette. Başkasının fi'li ona nisbet edilmiştir, mesela: Seni burada görmemeyim denir ki nehiy harfi, nehyedilenden başkasının üzerine geçmiştir. Çünkü mana: Burada da bulunma, geldiğim zaman seni orada görmeyeyim, demektir. Kim de "mebsareten" okursa, manası aşırı vaziyette gösteren demektir; tıpkı: "Elveledü mecbenetün, derler ki, çocuk insanı çok korkak yapar, demektir.

"Ona zulmettiler": İbn Abbas: Onu inkar ettiler, demiştir. Ahfeş de: Zulümleri onunla oldu, demiştir.

"Biz ayetleri ancak korkutmak için göndeririz": Yani kullar, öğüt alsınlar diye korkutulur.

Müfessirlerin bu ayetlerden murat edilen şey üzerinde dört görüşleri vardır:

Birincisi: Onlar yaygın ölümdür (ölettir), bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Onlar peygamberlerin mucizeleridir ki Allah Teala onları, yalanlayanları korkutmak için gönderir. *Üçüncüsü:* İntikam ayetleri-

---

2 - İmam Ahmed. Müsned. 4/96.

dir ki isyan edenleri korkutmak içindir. *Dördüncüsü:* İnsanın çocukluktan gençliğe, sonra orta yaşlılığa, sonra ihtiyarlığa dönmesidir ki hallerinin değişmesi ile ibret alsın ve işinin akibetinden korksun. Bu üç görüşü Maverdi zikretmiş ve onlardan sonuncusunu İmamımız Ahmed radıyallahu anhe nisbet etmiştir.

وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ
وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ
وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا
طُغْيَانًا كَبِيرًا ﴿٦٠﴾

60 – Hani biz sana: "Şüphesiz Rabbin insanları kuşatmıştır" demiştik. Sana gösterdiğimiz rüyayı da Kur'an'da lanet edilen ağacı da ancak insanlar için bir sınama kıldık. Biz onları korkutuyoruz da bu, onların ancak büyük bir taşkınlığını artırıyor.

"Hani biz sana: "Şüphesiz Rabbin insanları kuşatmıştır" demiştik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İlmi insanları kuşatmıştır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiş, Rebi bin Enes de böyle demiştir. Mukatil de: İlmi insanları kuşatmıştır, demiştir ki, Mekke halkını kastetmiştir, bunu da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e fethetmesiyle yapmıştır.

İkincisi: O'nun kudreti insanları kuşatmıştır; onlar O'nun avucundadır. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Seninle insanların arasına girer ki insanlar seni öldürmesinler, sen de risaleti tebliğ edesin. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

"Sana gösterdiğimiz rüyayı da ancak insanları sınamak için gösterdik": Bu rüyada da iki görüş vardır:

Birincisi: O, gözle görmektir, o da miraç gecesinde kendisine gösterilen acayip ve harikalardır. İkrime, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: O, miraç gecesinde gözüyle gördüğü şeylerdir. Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahit, İkrime, Mesruk, Nahai, Katade, Ebu Malik, Ebu Salih ve İbn Cüreyc de böyle demişlerdir. Çünkü onun böyle demesiyle bir grup iman ettiler, bir grup da kafir oldular. İbn Enbari şöyle demiştir: Tercihe şayan olan bunun gözle görmesi-

dir. Bir kimsenin: Raeytü fülanen rü'yeten ve raeytuhu rü'yen demesi arasında fark yoktur. Ancak rü'yet'in rüya için kullanılması azdır, rü'ya tabiri ise uyku hali için çok kullanılır. Bunlardan her birinin iki manaya da gelmesi de caizdir.

İkincisi: O, uykuda görülen rüyadır, sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e kendisi ve ashabının Mekke'ye gireceği gösterilmişti, o gün için kendisi Medine'de idi. Vakti gelmeden önce acele etti; müşrikler de onu geri çevirdiler. Bunun üzerine bazı kimseler: Geri çevrildi, hâlbuki bize gireceğini söylemişti, dediler. Onların dönüşü ötekiler için fitne (sınama) oldu. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu da miraç hadisine aykırı değildir; çünkü bu, Medine'de olmuştu, miraç ise Mekke'de idi. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: İbn Abbas bunu bize daha çok bilgi vermek maksadıyla zikretmiştir ki müşrikler Mekke'de idiler, gözle gördüğü şeylerden fitneye maruz kaldılar, münafıklar da Medine'de idiler, onlar da rüyasında gördüğü şeylerden fitneye yakalandılar.

İkincisi: Ona Ümeyye oğulları kendi minberinin üzerinde gösterildi, bu da onu üzdü, kendisine: Bu, onlara verilen dünyalıktır, denildi, o da rahatladı. Burada fitne: Bela (imtihan) manasınadır. Bunu da Ali bin Zeyd bin Ced'an, Said bin Müseyyeb'ten rivayet etmiştir. Her ne kadar bu gibi şeyler sabit değilse de ancak onları müfessirlerin çoğu zikretmiştir.

İbn Enbari şöyle rivayet etmiştir: Said bin Müseyyeb şöyle dedi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem minberlerin üzerinde birtakım kimseler gördü, bu ona zor geldi, bunun hakkında "Kur'an'da lanet edilen ağaç" ayeti indi ve şöyle dedi: "İlla fitneten linnas": Ancak insanlar için fitne olarak gösterildi. İbn Enbari de şöyle demiştir: Kim, o ağaç, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in rüyasında minbere çıkan insanlardır derse, şunu delil getirmiş olur ki ağaç, müennes olduğu için kadından kinaye edilir ve dallarının toplanmasından dolayı topluluk manasına yorumlanır. Onlar da: Ağaçla kinaye edilen kimselere lanet edildi, dediler. Müfessirler şöyle demişlerdir: Ayette takdim ve tehir vardır, takdiri de şöyledir: Biz rüyayı ve o ağacı ancak insanlar için fitne (deneme) kıldık.

Bu ağaçta da üç görüş vardır:

Birincisi: O, zakkum ağacıdır, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Said bin Cübeyr, İkrime, Mesruk, Nahai ve cumhur da böyle demişlerdir. Mukatil de şöyle demiştir: Allah Teala zakkum ağacını zikredince, Ebu Cehil: "Ey Kureyş topluluğu, Muhammed sizi zak-

kum ağacıyla korkutuyor; ateşin ağacı yaktığını bilmez misiniz? Muhammed ise ateşin ağaç bitireceğini iddia ediyor. Zakkumun ne olduğunu biliyor musunuz?" dedi. Abdullah bin Zeb'ara da: Zakkım Berber dilinde: Kuru hurma ile kaymaktır, dedi. Ebu Cehil de: Ey cariye, bize kuru hurma ile kaymak ara, dedi. O da onları getirdi. Ebu Cehil, çevresindekilere: Muhammed'in sizi korkuttuğu bu şeyden zıkkımlanın, dedi. Allah Teala da bunun üzerine: "Biz onları korkutuyoruz; bu da onların ancak büyük bir taşkınlığını artırıyor" ayetini indirdi. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Rüya ile denenmeleri: "Muhammed Beytülmukaddes'e nasıl gider ve bir gecede nasıl döner?" demeleridir. Ağaçla denenmeleri de: "Ateşin içinde ağaç nasıl olur?" demeleridir.

Alimlerin "lanet edilen ağaç" hakkında üç görüşleri vardır: *Birincisi:* O, kınanmıştır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Ondan yiyen lanetlenmiştir, bunu da Zeccac zikretmiş ve şöyle demiştir: Eğer Kur'an'da lanetinden bahsedilmemişse, yiyen lanetlidir, demektir. Araplar hoşa gitmeyen ve zararlı bütün yiyecekler için: Lanetli, derler. "Kur'an'da" kavlinin manası ise: Kur'an'da zikredilen demektir. O da: "Zakkum ağacı günahkârların yiyeceğidir" *(Duhan: 43-44)* kavlinde zikredilmiştir. *Üçüncüsü:* Lanetlinin manası: Fazilet sahibi kimselerin evlerinden uzaklaştırılmış, demektir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

İkinci görüş: Lanetli ağaç, küsküt gibi başka ağaçlara sarılan ağaçtır. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Ağaç, daha önce Said bin Müseyyeb'ten zikrettiğimiz gibi erkeklerden kinayedir.

"Onları korkutuyoruz (ve nuhavvifühüm)": İbn Enbari "nühavvifühüm"ün mef'ulu mahzuftur, o da: Onları azapla korkutuyoruz, demiştir. "Bu artırmıyor": Yani korkutma artırmıyor "ancak taşkınlıklarını artırıyor": Biz de taşkınlığın (tuğyan'ın) manasını Bakara: 15'te zikretmiş bulunuyoruz. Orada: "Hani, meleklere: "Adem'e secde edin, demiştik de İblis hariç secde etmişlerdi" *(Bakara: 34)* kavlinin tefsirini de zikretmiştik.

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا
اِلَّٓا اِبْلِيسَ قَالَ ءَاَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا ﴿٦١﴾ قَالَ اَرَاَيْتَكَ
هٰذَا الَّذ۪ي كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَئِنْ اَخَّرْتَنِ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَاَحْتَنِكَنَّ

ذُرِّيَّتَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٢﴾ قَالَ ٱذْهَبْ فَمَن تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ
جَهَنَّمَ جَزَآؤُكُمْ جَزَآءً مَّوْفُورًا ﴿٦٣﴾ وَٱسْتَفْزِزْ مَنِ ٱسْتَطَعْتَ
مِنْهُم بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ
فِى ٱلْأَمْوَٰلِ وَٱلْأَوْلَٰدِ وَعِدْهُمْ ۚ وَمَا يَعِدُهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ
إِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾ إِنَّ عِبَادِى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَٰنٌ ۚ وَكَفَىٰ
بِرَبِّكَ وَكِيلًا ﴿٦٥﴾

61 – Hani, meleklere: "Adem'e secde edin" demiştik de İblis hariç secde etmişlerdi. "Çamurdan yarattığına secde eder miyim?" dedi.

62 – Dedi: "Benden şerefli kıldığın şunu görüyor musun? Gerçekten eğer beni kıyamet gününe kadar ertelersen, zürriyetinin, pek azı hariç, mutlaka köklerini kazıyacağım".

63 – (Allah) dedi: "Git, artık onlardan kim senin ardına düşerse, şüphesiz cehennem sizin eksiksiz cezanızdır".

64 – "Onlardan gücünün yettiğini sesinle yerinden oynat. Atlıların ve yayalarınla onlara yaygara çıkar. Mallarda ve evlatlarda onlara ortak ol. Onlara va'tte bulun!" Şeytan onlara aldatmacadan başka bir va'tte bulunmaz.

65 – Şüphesiz, benim kullarımın üzerinde senin bir gücün yoktur. Vekil olarak Rabbin yeter.

"Eescüdü": Kufeliler iki hemze ile okumuşlar; kalanlar ise: Uzun hemze ile okumuşlardır ki bu, ret manasına bir sorudur, yani: Ben bunu yapmam, demektir.

"Limen halakte tına": Zeccac: Tına, iki ihtimal üzere mansuptur, demiştir:

Birincisi: Temyizdir ki mana: Çamurdan yarattığına, demektir. *İkincisi:* Haldir ki, mana: Çamur olarak yarattığına, demektir. "Eraeyteke" lafzı burada atıf harfi olmadan gelmiştir; çünkü mana: Çamurdan yarattığına secde mi edeceğim? Eraeyteke: Bana haber ver, manasınadır, kâf da hitabı tekit etmek için zikredilmiştir. Cevap da mahzuftur, mana: Şu benden şerefli kıldığını bana anlat, onu neden benden şerefli kıldın; hâlbuki beni ateşten yarattın, onu ise

çamurdan yarattın?! Bu kısım atılmıştır; çünkü kelamda ona delalet eden vardır.

"Lein ahharteni ila yavmil kıyameti": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, vasılda ye ile: "Ahhartenî" okumuşlardır. İbn Kesir de ye ile vakfetmiştir. İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai, vasılda da vakıfta da yesiz okumuşlardır.

"Leehtenikenne zürriyyetehu": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onları istila (işgal) edeceğim, demektir. Bunu da İbn Abbas ile Ferra demişlerdir. *İkincisi:* Onları saptıracağım, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Üçüncüsü:* Köklerini kazıyacağım, demektir. İhtenekel ceradü ma alel ardı, denir ki: Çekirge yeryüzünde ne varsa yedi, demektir. İhteneke fülanün ma inde fülanin minel ilmi, denir ki: Filanca, filancanın yanındaki ilmi son damlasına kadar aldı, demektir. Mana da: Onları istediğim gibi yöneteceğim, demektir. Bu da İbn Kuteybe'nin görüşüdür.

Eğer: "İblis gaybi nasıl bildi?" denirse, buna Nisa suresi, ayet: 119'da cevap vermiştik.

"Pek azı hariç": İbn Abbas: Onlar Allah'ın koruduğu veli kullarıdır, demiştir.

"Dedi: Git": Bu lafız, ona süre verildiğini içermektedir; "artık kim senin ardına düşerse": Onlardan, Âdem'in zürriyetinden kim senin emrini dinlerse, demektir. Mevfur ise: Bol, eksiksiz, demektir. İbn Kuteybe şeddeli ve şeddesiz olarak: Veffertü malehu aleyhi ve vefertuhu denir ki, malını tasarruf ettim (çoğalttım) demiştir.

"Onlardan gücünün yettiğini yerinden oynat": İbn Kuteybe: Ayaklandır, demiştir ki: İstefezzeni fülanün de ondandır, demiştir.

Onun sesinden murat edilen şeyde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah'a isyana davet eden her sestir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Şarkı ve çalgıdır, bunu da Mücahit, demiştir.

"Onlara yaygara çıkar": Yani onlara seslen, demektir, "atlılarınla yayalarınla": Onları kışkırt demektir. Eclebel kavme ve cellebu, denir ki, seslenmek ve teşvik etmektir. Zeccac da, mana: Elinden gelen bütün tuzaklarını onlara karşı kullan, demektir. Buna göre be zait olur. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Recl: Yayadır, racil ve recl, tacir ve tecr, sahib ve sahb gibidir. İbn Abbas da: Bu da Allah'a isyana yürüyen bütün atlılardır ve Allah'a isyana yürüyen bütün yayalardır, demiştir. Katade de şöyle demiştir: Onun yani şeytanın cin ve insanlardan atlıları ve yayaları (süvarileri ve piyadeleri) vardır. Hafs,

Asım'dan, cimin kesri ile: "Bihaylike ve recilike" rivayet etmiştir, İbn Abbas, Ebu Rezin ve Ebu Abdurrahman Sülemi'nin kıraatları da böyledir. Ebu Zeyd şöyle demiştir: Yayaya; Recül ve recil, denir. Caena hafiyen recilen denir ki, bize yaya ve yalınayak geldi, demektir. İbn Semeyfa ile Cahderi de, ranın ref'i, meftuh cimin şeddesi ve ondan sonra elifle "bihaylike ve rüccalike" okumuşlardır; Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza ve İkrime de, ranın kesri, şeddesiz cim ve elifle "ve ricalike" okumuşlardır.

"Mallarda ve çocuklarda onlara ortak ol": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, davarlarından haram ettikleridir, bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Haramdan kazanılan mallardır, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Allah'a isyana harcadıkları mallardır, bunu da Hasen, demiştir. *Dördüncüsü:* Tanrılarına kestikleridir, bunu da Dahhak, demiştir.

Evlatlarda onlara ortak olmasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar veled-i zinalardır, bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, Mücahit ve Dahhak da böyle demişlerdir.

İkincisi: Diri diri gömdükleri kız çocuklarıdır, bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Çocuklarına putlarının kulları diye isim vermeleridir, mesela Abdişems, Abdüluzza ve Abdimenaf gibi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Mecusi, Yahudi ve Hıristiyan ettikleri ve İslam'dan başka bir boya ile boyadıkları evlatlarıdır. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

"Onlara va'tlerde bulun": Biz de bunu "onlara va'tlerde bulunur ve onları hülyalara daldırır..." kavlinde zikretmiş bulunuyoruz *(Nisa: 120)*. Bu ayetin lafzı emir şeklinde ise de, manası tehdittir, mesela konuşurken bir insana: Elinden geleni yap, başına geleni görürsün, dersin. Zeccac şöyle demiştir: Emirden önce o emredilen şey hakkında yasak geçerse, onun manası tehdit ve gözdağıdır; bir adama: Bu eve girme, dersin de, girmeye çalışırsa, ona: Adamsan gir, dersin; sen ona girmesini emretmiyorsun, ancak onu tehdit ediyor ve ona gözdağı veriyorsun. "İstediğinizi yapın" *(Fussilet: 40)* da böyledir. Onlar daha önce günah şeyleri yapmaktan men edilmişlerdi. İbn Enbari: Bu emirdir,

manası tehdittir, takdiri de: Eğer bunu yaparsan seni cezalandırır ve sana azap ederiz, demektir. Şarttan emir kalıbına nakledilmiştir, mesela: "Dileyen iman etsin, dileyen inkar etsin" kavli gibi *(Kehf: 29).*

"Şüphesiz, benim kullarımın üzerinde senin bir gücün yoktur": Bunu da Hicr: 42'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Rabbin vekil olarak yeter": Zeccac şöyle demiştir: O, dostlarına vekil olarak yeter, onları İblis'in vaatlerini kabul etmekten korur.

رَبُّكُمُ الَّذِي يُزْجِي لَكُمُ الْفُلْكَ
فِي الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٦٦﴾
وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِيَّاهُ فَلَمَّا نَجَّاكُمْ
إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَكَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا ﴿٦٧﴾ أَفَأَمِنْتُمْ
أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ
لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا ﴿٦٨﴾ أَمْ أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَى
فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ
لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا ﴿٦٩﴾ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ
وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ
وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ﴿٧٠﴾

66 – Rabbiniz O'dur ki lütfundan arayasınız diye sizin için gemileri denizde yürütür. Şüphesiz O, size çok merhametlidir.

67 – Size denizde sıkıntı dokunduğu zaman O'ndan başka yalvardıklarınız uzaklaşır. Sizi (kurtarıp) karaya çıkardığı zaman yüz çevirirsiniz. İnsan çok nankördür.

68 – Sizi kara tarafından yere batırmasından yahut üzerinize taş yağdıran fırtına göndermesinden emin mi oldunuz? Sonra sizin için bir vekil bulamazsınız.

69 – Yoksa sizi bir defa daha oraya döndürüp üzerinize şiddetli fırtına göndererek inkarınız yüzünden sizi suda boğmasından

emin mi oldunuz? Sonra sizin için bize karşı onun öcünü alan bulamazsınız.

70 – Andolsun, âdemoğullarını şerefli kıldık (eşref-i mahlukat), onları karada ve denizde taşıdık, onlara temiz şeylerden rızık verdik ve onları yarattıklarımızdan birçoğunun üzerine gerçekten üstün kıldık.

"Rabbiniz O'dur ki, sizin için gemileri yürütür": "Yüzci": Yürütür, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Zeceytüşşey'e, denir ki: Öne sürdüm, manasınadır.

"Lütfundan aramanız için (min fadlihi)": Yani ticaret etmeniz için.

"Min" edatı üzerinde üç görüş vardır:

Birincisi: O, zaittir. *İkincisi:* O, ba'z manasınadır. *Üçüncüsü:* Mef'ul mahzuftur, takdir şöyledir: Litebteğu min fadlihirrızka velhayra (lütfundan rızık ve hayır aramak için). Bunları İbn Enbari zikretmiştir.

"Şüphesiz O, size çok merhametlidir": Bu hitap mü'minlere özeldir, sonra da müşriklere hitap edip "denizde size sıkıntı dokunduğu zaman" dedi ki boğulma korkusudur. "Yalvardıklarınız uzaklaşır": Yani Allah'tan başka yalvardığınız İlahlar, demektir. Dalle: Gaip olmak manasınadır. Dallelmaü fillebeni, denir ki: Su sütün içinde kayboldu, demektir. Mana da şöyledir: Allah'a ihlasla dua eder, ona koştuğunuz eşleri unutursunuz. Mücahit ile Ebu'l – Mütevekkil ye ile: "Dalle men yed'une" okumuşlardır. "Sizi karaya çıkardığı zaman yüz çevirirsiniz": İman ve ihlastan uzaklaşırsınız. "İnsan çok nankördür": Rabbinin nimetlerine karşı, demektir. "Emin mi oldunuz": Denizden çıktığınız zaman, "en yahsife biküm": İbn Kesir ile Ebu Amr "nahsife biküm", "ev nürsile", "en nuideküm", "fenürsile" hepsini nun ile okumuşlardır. Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, hepsini ye ile okumuşlardır. "Nahsif biküm canibel berri": Sizi kara tarafında kaybedip götürmemiz" manasınadır, yorum da şöyledir: Hükmüm, denizde olduğu gibi karada da geçerlidir.

"Ev nürsile aleyküm hasıba": Bunun üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Hasıb: Gökten düşen taştır, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: O, taş atan fırtınadır, bunu da Ebu Ubeyde demiş ve Ferezdak'ın şu beytini misal getirmiştir:

Kuzey rüzgarı karşısındakilere
Ditilmiş pamuklar gibi taşlar atıyordu.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Hasıb: Rüzgardır, ona böyle denilmesi, çakıl taşları taşımasındandır, hasba küçük taşlardır. İbn Enbari

de şöyle demiştir: Dilciler şöyle demişlerdir: Hasıb: İçinde taş olan rüzgardır. Rüzgar için neden "hasıben" dedi de "hasıbeten" demedi? Çünkü bu, rüzgarın ayrılmaz vasfıdır, ayrıca müzekker şekline gerek duyulmamıştır. Bu, kadın için "haid" sözlerine benzer ki, recülün haıd, denilmez. Bunda başka bir cevap daha vardır: O da rüzgarın sıfatının tenis (dişilik) alametinden soyutlanmış olmasıdır; o nedenle müzekker isimlere benzemiştir, mesela: Essemaü emtara velardu enbete (gök yağmur yağdırdı, yer ot bitirdi) gibi.

Üçüncüsü: Hasıb: İçinde çakıl taşları olan topraktır, bunu da Zeccac, demiştir.

"Sonra sizin için bir vekil bulamazsınız": Yani bize mani olacak ve size yardım edecek bir vekil, demektir.

"Yoksa sizi oraya döndürmesinden emin mi oldunuz": Yani denize, "bir defa daha": Yani başka bir seferde, tareten'in çoğulu: Tarat'tır. "Üzerinize şiddetli fırtına göndermesinden": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Kasıf: Her şeyi kırıp geçiren, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kasıf: Ağaçları deviren, yani kıran rüzgardır.

"Feyuğrikaküm": Ebu'l – Mütevekkil, Ebu Cafer, Şeybe ve Rüveys, te, ğaynın sükunu, ra da şeddesiz olarak "fetuğrikaküm" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile Eyyub da te, ğaynın fethi ve şeddesi ile "feyuğarrikaküm" okumuşlardır. Ebu Reca da öyle okumuş, ancak o, te ile okumuştur. "İnkarınız yüzünden": Yani ilk seferde kurtulmanız nedeniyle demektir. "Sonra sizin için bize karşı onun öcünü alan bulamazsınız": Yani kanınızı dava edecek birini bulamazsınız, demektir. Abdullah bin Amr radıyallahu anhuma şöyle demiştir: Azap rüzgarı dörttür, ikisi karada, ikisi denizdedir, Karada olanlar: Sarsar (şiddetli rüzgar) ile akîm (samyeli)dir. Denizde olanlar da: Fırtına ile kasırgadır.

"Velekad kerremna beni adem": Keremna, üstün kıldık demektir. Ebu Ubeyde: "Kerremna", "ekremna"dan daha mübalağalıdır, demiştir.

Âdemoğullarının ne ile üstün kılındıklarında müfessirlerin on bir görüşleri vardır:

Birincisi: Cebrail, Mikail, İsrafil, Azrail vb. gibi bir grup melek hariç diğer yaratıklara üstün kılınmışlardır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Buna göre maksat mü'minlerdir, onların üstünlükleri de imanlarıyladır. *İkincisi:* Diğer hayvanlar ağızlarıyla yer, insan ise eliyle yer. Bunu da Meymun bin Mihran, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bazı müfessirler de: Bu üstünlükten maksat, elleriy-

le yemeleri ve aldıkları gıdaların temiz olmasıyladır, demişlerdir. Zira cinler kemik ve tezek yerler, *Üçüncüsü:* Onlar akılla üstün kılınmışlardır, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* Konuşma ve ayrım gücü ile üstün kılınmışlardır, bunu da Dahhak, demiştir. *Beşincisi:* Boylarının endam ve dikliği iledir, bunu da Ata, demiştir. *Altıncısı:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in onlardan olmasıyladır, bunu da Muhammed bin Ka'b, demiştir. *Yedincisi:* Dünyada yiyecek ve lezzetlerle üstün kılınmışlardır, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir. *Sekizincisi:* Şekillerinin güzelliğiyledir, bunu da Yeman, demiştir. *Dokuzuncusu:* Diğer yaratıklara hakim olup onları hizmetlerinde kullanmalarıyladır. Bunu da Muhammed bin Cerir, demiştir. *Onuncusu:* Emir ve yasakladır, bunu da Maverdi zikretmiştir. On *Birincisi:* Erkeklere sakal ve kadınlara saç verilmesiyledir, bunu da Salebi zikretmiştir.

Eğer: "Nasıl genel olarak üstünlüklerinden bahsedilir, hâlbuki içlerindeki kafirler değersizdir?" denilirse,

Cevap iki açıdandır: *Birincisi:* Ona da bol nimetle ikram edilmiştir. *İkincisi:* İçlerinde bu sıfatı taşıyanlar olduğu için bu sıfatlar hepsine verilmiştir; mesela: "sizler insanlar için çıkarılan en hayırlı ümmet oldunuz" *(Al – i İmran: 110)* kavli gibi.

"Onları karada taşıdık": Develerin, atların, katırların ve merkeplerin sırtlarında, "ve denizde": Kuru tahtaların üzerinde ki, gemilerle demektir. "Onlara temiz şeylerden rızık verdik": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Helaldir. *İkincisi:* Zevk itibarı ile hoş olandır.

"Onları yarattıklarımızdan birçoğunun üzerine üstün kıldık": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Nasta (metinde) geçtiği gibi birçoklarına demektir ki, bazılarına üstün kılınmamışlardır. Biz de az önce İbn Abbas'tan, bazı meleklere üstün kılınmadıklarını zikretmiştik. Başkası da: Hayır, melekler daha üstündür, demiştir.

İkincisi: Bunun manası şöyledir: Biz onları yarattıklarımızın hepsine üstün kıldık. Araplar çoğu çoğul yerine kullanırlar, mesela "kulak verirler, onların çokları yalancıdır" *(Şuara: 223)* kavli gibi. Ebu Hureyre de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Mü'min Allah nazarında yanındaki meleklerden daha kıymetlidir.[3]

---

3 – Beyhaki, Şuabu'l – İman, 1/174).

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ
أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَٰئِكَ يَقْرَءُونَ
كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧١﴾ وَمَنْ كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ
فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٧٢﴾

71 – Hatırla o günü ki, bütün insanları önderleri ile çağıracağız. Artık kime kitabı sağından verilirse, işte onlar, kitaplarını okurlar ve hurma çekirdeğinin ipliği kadar haksızlığa uğratılmazlar.

72 – Kim bunda (bu dünyada) kör olursa o, ahirette de kördür ve yolca daha sapıktır.

"Yevme ned'u": Zeccac şöyle demiştir: Yevme, mana ile mansuptur, o da: (gizli) üzkür (hatırla) fi'lidir. "O gün bütün insanları önderleri ile çağıracağız": Ondan maksat, kıyamet günüdür. Hasen Basri, ye ile: "Yed'u", nasb ile de "külle" okumuştur. Ebu İmran el – Cevni de, merfu ye, meftuh ayın, arkasından elifle: "yevme yud'â" "küllü"yü de ref ile okumuştur.

Önderlerinden kimler murat edildiği hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar reisleridir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. Ondan Said bin Cübeyr de şöyle dediğini rivayet etmiştir: O, ya doğru liderdir, yahutta sapık liderdir.

İkincisi: Amelleridir, bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen ile Ebu'l – Aliye de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Peygamberleridir, bunu da Enes bin Malik, Said bin Cübeyr, Katade ve bir rivayette de Mücahit, demişlerdir.

Dördüncüsü: Kitaplarıdır, bunu da İkrime ve bir rivayette de Mücahit, demişlerdir. Sonra bunda da iki görüş vardır: O, içinde amellerinin yazıldığı kitaplarıdır, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Kendilerine indirilen kitaplarıdır, bunu da Dahhak ile İbn Zeyd demişlerdir. Birinci görüşe göre şöyle denilir: Ey Musa'ya tabi olanlar, ey İsa'ya tabi olanlar, ey Muhammed'e tabi olanlar ve ey sapık liderlere tabi olanlar. İkinci görüşe göre de şöyle denilir: Ey şöyle şöyle amel edenler. Üçüncüye göre de şöyle denilir: Ey Musa ümmeti, ey İsa ümmeti ve ey Muhammed ümmeti. Dördüncüye göre

de şöyle denilir: Ey Tevrat ehli, ey İncil ehli, ey Kur'an ehli, ey içinde şöyle şöyle amel bulunan kitabın sahibi.

"Onlar kitaplarını okurlar": Manası: İyiliklerini okurlar, demektir; çünkü onlar amel defterlerini sağlarından almışlardır.

"Hurma çekirdeğinin ipliği (fitil) kadar haksızlığa uğratılmazlar": Yani sevaplarından bu fitil kadar eksiltilmez, demektir. Biz de bunu Nisa suresi, ayet: 49'da beyan etmiş durumdayız.

"Vemen kâne fi hazihi a'ma": İbn Kesir, Nafi ve İbn Amir, "a'ma fehüve filahireti a'ma" iki mimi de meftuh okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'den rivayetle iki mimi de meksur okumuşlardır. Ebu Amr da mimin kesri ile "fi hazihi a'mi", fethi ile de "fehüve filahireti a'ma" okumuştur.

"Hazihi" ile işaret edilen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, dünyadır, bunu da Mücahit, demiştir. Sonra kelamın manasında da beş görüş vardır: *Birincisi:* Kim dünyada Allah'ın eşyayı yaratmadaki marifetten kör olursa, o ahirette kendine anlatılandan daha da kördür. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Kim inkar nedeniyle dünyada kör olursa, o ahirette daha da kördür; çünkü dünyada tövbesi kabul olunur da ahirette kabul olunmaz. Bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Kim dünyada Allah'ın ayetlerinden kör olursa, o kendisi için gaip olan ahiret işlerinden daha da kördür. *Dördüncüsü:* Kim: "Rabbiniz size denizde gemileri yürütür... Sizi çoklarına üstün kılmıştır" kavlinde beyan ettiği nimetlerden kör olursa, o ahirette irşat ve ıslahatan daha da kördür. Bu ikisini Maverdi zikretmiştir. *Beşincisi:* Kim burada delilden kör olursa, o ahirette cennetten daha kördür (onu hiç görmez). Bunu da Ebu Bekir el – Verrak, demiştir.

İkincisi: Onlar nimetlerdir, sonra kelamda iki görüş vardır: *Birincisi:* Kim görülen ve müşahede edilen nimetlerden kör olursa, o ahirette görülmeyen nimetlerden daha da kördür. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Kim: "Andolsun ki insanoğlunu üstün kıldık" kavlinde zikredilen nimetler hususunda Allah'ın hakkını tanımaktan kör olur da şükrünü yerine getirmezse, o kendisiyle Allah arasında olan ve kendisini O'na yaklaştıran şeylerden daha da kördür. "Yolca daha sapıktır": Bunu da Süddi, demiştir. Ebu Ali el – Farisi de şöyle demiştir: "Ahirette de kördür" kavlinin manası: Daha kördür, demektir; çünkü dünyada deliller sayesinde körlüğünden çıkması mümkündür, ahirette ise körlükten çıkma imkanı yoktur. Şöyle de denilmiştir: Ahirette kör olmanın manası: Sevaba yol bulamaz demektir ki bütün b unlar kalp körlüğündendir.

Eğer: "Neden fehüve filahireti a'ma, dedi de, eşeddü amen, demedi? Çünkü körlük kırmızılık ve mavilik gibi yaratılışla ilgilidir. Araplar da: Ma eşedde sevade zeydin (Zeyd ne siyahtır) ve Ma ebyene zürkate amrin (Amr'in gözü ne de mavidir) derler; ma esvede zeyden ve erzaka amren ise pek az derler?" denilirse,

Cevap şöyledir: Bu körlükten maksat kalp körlüğüdür, o da artar, zamanla değişiklik gösterir; artış göstermeyen yaratılışa uymaz, mesela gözün körlüğü, beyazlık ve kırmızılık gibi. Bunu da İbn Enbarî zikretmiştir.

وَإِنْ كَادُوا
لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ
وَإِذًا لَاتَّخَذُوكَ خَلِيلًا ﴿٧٣﴾ وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ
تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾ إِذًا لَأَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيٰوةِ
وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴿٧٥﴾
وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا
وَإِذًا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾ سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا
قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾

73 – Neredeyse bize başkasını iftira etmen için sana vahyettiğimiz şeyden seni kaydıracaklardı. O zaman elbette seni can dostu edinirlerdi.

74 – Eğer sana sebat vermese idik, gerçekten andolsun ki onlara az bir şey meyledecektin.

75 – O zaman sana gerçekten hayat (azabın)ın bir katını ve ölüm (azabın)ın bir katını tattırırdık. Sonra da senin için bize karşı bir yardımcı bulamazdın.

76 – Seni oradan çıkarmak için neredeyse seni bu yerden koparacaklardı. O takdirde senin arkandan kendileri de pek az kalırlardı.

77 – Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimizdeki kanun gibi. Kanunumuz için bir değişiklik bulamazsın.

"Neredeyse seni kaydıracaklardı": İniş sebebi için dört görüş vardır:

Birincisi: Sakif heyeti Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip: Bize bir sene daha Lat'a tapma fırsatı ver, Mekke'yi haram kıldığın gibi bizim vadimizi de haram kıl, dediler; o da bunu kabul etmedi. Onlar dönüp daha çok şeyler istediler ve: Biz Araplara karşı üstünlüğümüzü tanıtmanı istiyoruz; eğer Arapların: Bize vermediğini onlara verdin, demelerinden korkarsan: Bunu bana Allah emretti, dersin, dediler. Bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem durdu, içine biraz umut girdi. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Atıyye de İbn Abbas'tan onların şöyle dediklerini rivayet etmiştir: Bize bir yıl süre ver, sonra Müslüman olur, putlarımızı kırarız, dediler. O da onlara süre tanımayı düşündü; bunun üzerine bu ayet indi.

İkincisi: Müşrikler, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Parmaklarının uçlarıyla da olsa İlahlarımıza dokunmadıkça senden vazgeçmeyiz, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: "Bunu yapsam ne lazım gelir; Allah benim onlardan hoşlanmadığımı biliyor" dedi. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Bunlar batıldır, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem için düşünmek caiz değildir. Atıyye'den de onlara bir sene süre tanımayı düşündü şeklinde rivayetimiz de caiz değildir. Bütün bunlar onun hakkında ve ondan rivayet eden ashap hakkında imkansız şeylerdir.

Üçüncüsü: Kureyş Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile sabaha kadar baş başa kalıp onunla konuştular, onu pohpohladılar ve: Sen bizim efendimizsin, efendimizin oğlusun, dediler. Neredeyse bazı isteklerini kabul ettireceklerdi. Sonra Allah onu esirgedi, bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Şu döküntü insanları, köleleri ve şu koyunlar gibi kokan kimseleri yanından kov, dediler - çünkü onlar yün giyerlerdi - ta ki seninle oturalım ve sözünü dinleyelim, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de onları islama getirmek için bazı isteklerini yapmayı düşündü; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Zeccac nakletmiştir. Kelamın manası da neredeyse aklını çeleceklerdi, demektir. "in" ve lam da tekit için gelmiştir. Müfessirler şöyle demişler: "Leyeftinuneke" demesi, çünkü onlara isteklerini vermede, Kur'an'ın hükmüne muhalefet olmasındandır.

"Litefteriye": Uydurman için demektir, "bize karşı başkasını": O da: Bunu bana Allah emretti, sözleridir. "O takdirde": Yani eğer bunu

yaparsan, "elbette seni can dostu edinirlerdi": Yani sana içten ve samimi dost olurlardı, demektir.

"Eğer sana sebat vermese idik": Hak üzerinde durmanda, seni koruduğumuz için "andolsun ki neredeyse onlara meyledecektin": Yani onların isteklerine uygun şekilde niyet etmiş ve yaklaşmıştın. "Az bir şey": İbn Abbas: Bu da onlara cevap vermekten sustuğu zaman olmuştu, Allah onun niyetini daha iyi bilir, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Fiil (meyletme fi'li) görünürde Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem içindir, aslında müşrikler içindir, takdiri şöyledir: Neredeyse seni meylettirecekler ve senin sevmediğin, onların ise hoşlandıkları şeyi sana getireceklerdi. Burada fiil, karışıklık korkusu olmadığı için kendi failinden başkasına nisbet edilmiştir. Nitekim bir adam birine: Bugün neredeyse kendini öldürecektin, der ki: Öyle bir iş yapacaktın ki neredeyse o yüzden biri seni öldürecekti, demek ister. Bu da mecazdır ve konuşmada caizdir. "Müslüman olmadan asla ölmeyin" *(Bakara: 132)* kavli de buna benzemektedir. Seni burada görmeyeyim sözü de böyledir.

"O zaman sana gerçekten tattırırdık": Mana şöyledir: Eğer o az şeyi yapsa idin, "sana hayatın katını tattırırdık": Yani hayat azabının bir katını ve "ölüm azabının bir katını". Şairin şu sözü de öyledir:

(Haber aldım ki senden sonra savaş ateşi yakılmış)
Ve ey Küleyb, senden sonra meclis rahatlamış.

Yani meclistekiler, demektir. İbn Abbas da: Dünya ve ahiret azabının bir katı, demiştir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem masumdur, ancak ümmetini korkutmak için böyle denilmiştir ki, mü'minlerden hiç kimse Allah'ın hüküm ve şeriatinde bir müşrike meyletmesin.

"Neredeyse seni koparacaklardı": Bunun iniş sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye gelince, Yahudiler onun Medine'ye gelmesini çekemediler, ona yaklaşmak istemediler, ona gelip: "Ya Muhammed, sen peygamber misin?" dediler. O da: Evet, dedi. Onlar da: Allah'a yemin ederiz ki burası peygamberler diyarı değildir; peygamber diyarı Şam'dır; eğer peygamber isen oraya git, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Medine'den çıkmayı düşündü, bunun üzerine bu ayet indi. Abdurrahman bin Ganem de şöyle demiştir: Yahudiler ona böyle deyince, dediklerine inandı ve Tebuk savaşına çıktı, tek maksadı Şam'a gitmek idi. Tebuk'e varınca, bu ayet indi.

İkincisi: Onlar Mekke halkından müşriklerdir ki Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i Mekke'den çıkarmak istediler; Allah da ona çıkmasını emretti ve maksatlarını bildirmek üzere ona bu ayeti indirdi. Bunu da Hasen ile Mücahit, demişlerdir. Katade de şöyle demiştir: Mekke halkı onu Mekke'den çıkarmak istediler, eğer bunu yapsalardı, hiç bekletilmezlerdi, ancak Allah onların çıkarmasına mani oldu, sonunda çıkmasını kendi buyurdu. Şöyle denilmiştir: Ondan sonra çok beklemediler, Allah onlara Bedir'de ölümü gönderdi. Birinci görüşe göre, işaret edilenler Yahudilerdir. Yer de: Medine'dir. İkinciye göre: Onlar müşriklerdir, yer de: Mekke'dir. Biz de "istifzaz"ın manasını az önce zikretmiş bulunuyoruz *(İsra: 64)*. Burada ondan ölüm kastedilmiştir, denilmiştir ki, onu tüm bölgeden çıkarsınlar. Bu da Hasen'den rivayet edilmiştir.

"Veizen layelbesune halfeke": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek "halfeke" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek "hilafeke" okumuşlardır. Ahfeş de: "Hilafeke" halfeke manasınadır, demiştir, mana da şöyledir: Çıkışının ardından "ancak az beklerler": Yani eğer seni çıkarırlarsa, çıkışından az sonra onların köklerini kazırız. Allah da onların bu düşüncelerinin cezasını verdi; Kureyş'in ileri gelenlerini Bedir'de öldürdü, Yahudilerden de Kurayza oğullarını öldürdü ve Nadiyr oğullarını da sürdü. İbn Enbari, kelamın manası: Layelbesune ala hilafike ve muhalefetike'dir ki cer harfi (alâ) düşmüştür, demiştir. Ebu Rezin ile Ebu'l – Mütevekkil de hının zammesi, lamın şeddesi ve fenin ref'i ile "hullafeke" okumuşlardır.

"Sünnete men kad erselna": Ferra şöyle demiştir: Sünnete gizli azapla mansup olmuştur, yani: Yuazzebune kesünnetine fimen erselna (eskiden gönderdiklerimizin kanunu ile azap olundular). Ahfeş de, mana: Senneha sünneten (Allah onu bir kanun kılmıştır) demiştir. Zeccac da: "Layelbesune"nin manası ile mansup olmuştur ki, tevili şöyledir: Biz bu kanunu senden önce gönderdiklerimiz için çıkardık; onlar peygamberlerini yurtlarından çıkardılar veya öldürdüler, azap da gecikmeden tepelerine indi.

أَقِمِ الصَّلٰوةَ
لِدُلُوكِ الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ
كَانَ مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾ وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِه۪ نَافِلَةً لَكَ عَسٰى

أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا ﴿٧٩﴾ وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ
صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا
نَصِيرًا ﴿٨٠﴾ وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ
كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾

78 – Güneşin zevalinden gecenin karanlığına kadar namaz kıl ve sabah okumasını / namazını da. Şüphesiz sabah namazı / okuması şahitli olmuştur.

79 – Geceden de onunla (Kur'an'la) senin için nafile olarak teheccüd kıl. Rabbinin seni övülen makama göndermesi umulur.

80 – De ki: "Rabbim, beni doğru girmekle girdir ve doğru çıkmakla çıkar. Bana kendi katından yardıma mazhar olmuş bir güç ver.

81 – De ki: "Hak geldi, batıl zail oldu. Şüphesiz batıl zail olmaya mahkumdur".

"Namazı kıl": Yani eda et, "Lidülukiş şemsi (güneşin zevalinden)": Yani zeval vaktinde demektir. İbn Enbari "lam" üzerinde iki görüş zikretmiştir: *Birincisi:* Onun "fi" manasına olmasıdır. *İkincisi:* Tekit için olmasıdır, tıpkı "redife leküm" *(Neml: 72)* kavli gibi. Ebu Ubeyde de: Onun düluku: Zevalinden batmasına kadardır, demiştir. Zeccac da: Öğle vakti eğilmesi düluktur, batmak için eğilmesi de düluktur, demiştir. Ezhari de şöyle demiştir: "Düluk"un Arap dilinde manası: Zevaldır. Bunun içindir ki güneş tepe noktasında meyletti mi ona: Dalike, derler. Battığı zaman da: Dalike, derler; her iki halde de zeval bulmaktadır.

Burada düluktan ne murat edildiği hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onun gündüzün ortasında (tepe noktasında) zevalidir. Cabir bin Abdullah şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabını davet ettim, yanımda yediler, sonra zeval vaktinde çıktılar; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de çıktı ve: Çık, ey Ebu Bekir, güneş zeval vaktindedir, dedi.[4] Bu İbn Ömer, Ebu Berze, Ebu Hureyre, Hasen, Şa'bi, Said bin Cübeyr, Ebu'l – Aliye, Mücahit, Ata Ubeyd bin Umeyr, Katade, Dahhak ve Mukatil'in de görüşleridir Ezheri'nin tercihi de budur. Ezheri şöyle demiştir: Ayetin beş vakit namazı içine alması için, mana şöyle olur: Namazı güneşin zevalin-

4 – Taberi, Tefsir, 15/137, İbn Ebi Leyla'dan.

den gecenin kararmasına kadar kıl. Buna ilk namaz öğle ile ikindi ve iki de gece namazı girer ki onlar da akşamla yatsıdır. Sonra da: Sabah okuması / namazı demiştir ki, beş vakit namazdır.

İkincisi: O, güneşin batmasıdır, bunu da İbn Mes'ud, Nahai ve İbn Zeyd, demişlerdir. İbn Abbas'tan da iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir. Ferra şöyle demiştir: Arapların, düluk konusunda güneşin batmasına dediklerini gördüm. Bu da İbn Kuteybe'nin tercihidir, şöyle demiştir: Çünkü Araplar: Deleken necmü, derler ki: Yıldız battı, demektir. Şair Zürrimme de şöyle demiştir:

Bunlar kandillerdir, yıldızların yaktığı değildir,
Batan ve kaybolan (yıldızlar) da değildir.

Güneş hakkında: Deleket beraha, derler ki: Batmasını kastederler, bakan kimse de elini kaşının üzerine koyarak siper eder. Şair şöyle demiştir:

Güneş neredeyse bitmek üzere idi,
Kayıp gitmesi için ben de kaşımın üzerinde elimle siper ediyordum.

Onu bitkin hastaya benzetmiştir; çünkü bitkin hastanın ölüme yüz tutması gibi o da batmaya yüz tutmuştur. Ona elini siper ederek bakması, batması için ne kadar kaldığını öğrenmek içindir ve eliyle de güneş ışığından korunmaktadır. Buna göre bu namazdan maksat: Akşam namazıdır. Ğasekul leyl ise: Gecenin karanlığıdır.

Gecenin karanlığı ile ilgili namazdan hangisi murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Yatsıdır, bunu da İbn Mes'ud, demiştir. *İkincisi:* Akşamdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. Kadı Ebu Yala da şöyle demiştir: Maksat akşam vaktini açıklama murat edilme ihtimali vardır ki o, güneşin batmasından gecenin kararmasına kadardır. *Üçüncüsü:* Akşamla yatsıdır, bunu da Hasen, demiştir.

Sabah okuması: Mana: Sabah okumasını kıl, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bundan maksat: Sabah namazıdır. Zeccac şöyle demiştir: Bunda namazın ancak okuma ile olacağını gösteren büyük bir fayda vardır. Çünkü namaza Kur'an (okuma) denilmiştir.

"Şüphesiz sabah okuması / namazı şahitlidir": Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ona gece melekleri de gündüz melekleri de şahit olur.[5]

"Geceden de onunla teheccüt kıl": İbn Abbas: Kur'an'la namaz

5 - İmam Ahmed, Tirmizi, Nesei ve İbn Mace.

kıl, demiştir. Mücahit, Alkame ve Esved: Teheccüd, uyuduktan sonra olur, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Teheccettü: Uyanık kaldım, hecette de: Uyudum, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Burada teheccüd: Uyanıklık ve uykusuz kalma manasınadır. Dilciler: Bunun zıt manaya kullanılan kelimelerden olduğunu söylerler; uyuyan için: Hacidün ve müttaheccidün, derler, uyanık için de aynısını derler. Şair Nabiğa şöyle demiştir:

Eğer o (güzel) saçı ağarmış, tanrıya ibadet eden,
Hiç evlenmemiş ve uykusuz kalmış bir rahibe görünse idi,
Güzelliğine ve güzel konuşmasına bakar,
Onu doğru sayardı, kendi (rahip) doğru olmasa da.

Beyitte geçen: Müteheccid: Uyumayan, geceyi ibadetle geçiren, demektir. Şair Lebid de şöyle demiştir:

De ki: Bizi uyut, gece yolculuğumuz uzadı.

(Beyitte geçen: Hecidna): Bizi uyut (artık uyuyalım) demektir. Ezheri şöyle demiştir: Müteheccid: Uyuduktan sonra namaza kalkandır. Ona: Müteheccid denilmesi, hucudu (uykuyu) üzerinden atmasındandır. Nitekim: Teharrece ve teesseme, denir ki: Günahı ve vebali üzerinden attı, demektir.

"Senin için nafile olarak": Nafile lügatte: Aslın üzerine fazla olan şeye denir. Bu fazlalığın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O kendisine farz kılınan şeyin üzerine fazlalıktır; o zaman mana: Sana farz olarak olur. Gece namazı ona farz kılınmıştı. Bu, İbn Abbas ile Said bin Cübeyr'in görüşleridir.

İkincisi: O, farzın üzerine fazlalıktır; farz değildir, mana da şöyledir: Tatavvu' ve fazilet olarak. Ebu Umame, Hasen ve Mücahit şöyle demişlerdir: Nafile sadece Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e özeldir. Mücahit de şöyle demiştir: Çünkü onun geçmiş ve gelecek günahı bağışlanmıştır. Farzdan fazla olan da onun için nafile ve fazilettir, başkası için de kefarettir. Bazı ilim adamları da şöyle demişlerdir: Gece namazı ona başlangıçta farz idi, sonra ona terk etmesi için müsaade edildi. İbn Enbari de bu hususta iki görüş zikretmiştir:

Birincisi: O, Mücahid'in dediğine yakındır, şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem nafile kıldığı zaman onunla günahları silinmiş kabul edilmez; çünkü onun geçmiş ve gelecek günahı bağışlanmıştır. Başkası ise nafile kıldığı zaman bunu umabilir ve nafile kılmakla da günahları silinmiş kabul edilebilir; binaenaleyh nafile, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem için ihtiyaç fazlası-

dır; başkası için ise ihtiyaçtır, ondan kötülüğün def'ine umuttur. *İkincisi:* Nafile Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ümmeti içindir, mana da şöyledir: Gece sizin için nafile olarak Kur'an'la teheccüt kılın; böylece Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitap edilmiş, bunun içine ümmeti de girmiştir.

"Rabbinin seni övülen makama göndermesi umulur": Allah'a umut beslemek vaciptir. "Yebasüke"nin manası da: Seni o makama durdurur, demektir. "Övülen makam": O, bütün mahşer halkının o nedenle övdüğü makamdır, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, kıyamet gününde insanlar için şefaattir, bunu da İbn Mes'ud, Huzeyfe bin el – Yeman, İbn Ömer, Selman Farisi, Cabir bin Abdullah ve Hasen, demişlerdir. İbn Ebi Necih'in Mücahit'ten rivayeti de böyledir.

İkincisi: Allah onu kıyamet gününde Arş'in üzerine oturtur. Ebu Vail, İbn Mes'ud'dan bu ayeti okuduğunu ve onu: Arş'in üzerine oturtur, dediğini rivayet etmiştir. Dahhak, İbn Abbas'tan, Leys de Mücahit'ten böyle rivayet etmişlerdir.

"Ve kurrabbi edhilni müdhale sıdkın": Hasen, İkrime, Dahhak, Hamid bin Kays, Katade ve İbn Ebi Able, "medhal" ve mahrec'te mimin fethi ile okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Mimin zammı ile müdhal: Edhaltuhu müdhalen'in mastarıdır. Kim de medhale sıdkın derse, o da: Edhaltuhu, fedehale medhale sıdkın tarzındadır. "Mahrec"in şerhi de böyledir.

Müfessirlerin bu giriş çıkış hakkında on bir görüşleri vardır:

Birincisi: Beni doğru giriş yeri olan Medine'ye girdir, beni doğru çıkış yeri olan Mekke'den çıkar. Ebu Zayban, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'de idi, sonra hicret etmesi emredildi; ona bu ayet indi. Bu manaya Hasen, bir rivayette Said bin Cübeyr, Katade ve İbn Zeyd de kail olmuşlardır.

İkincisi: Beni kabre doğru girişle girdir ve beni ondan doğru çıkışla çıkar. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Beni Medine'ye girdir, Mekke'ye çıkar, yani onu fethetmek için. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Mekke'ye doğru girdir, beni oradan doğru çıkar; o da oradan müşriklerden emin olarak çıktı, fetih günü de oraya muzaffer olarak girdi. Bunu da Dahhak, demiştir.

Beşincisi: Beni cennete doğru girdir, beni Mekke'den doğru çıkarıp

Medine'ye doğru girdir. Bunu da Katade, Hasen'den rivayet etmiştir.

Altıncısı: Beni peygamberlik ve risalete girdir, beni ondan doğru çıkar. Bunu da Mücahit, demiştir, yani beni üzerime vacip olan şeylerden çıkar, demektir.

Yedincisi: Beni İslam'a girdir, beni ondan çıkar, bunu da Ebu Salih demiştir, yani: Ölüm geldiği zaman bu hususta yapmam lazım gelen şeyleri bana eda ettir, demektir.

Sekizincisi: Beni taatine girdir, beni ondan çıkar, yani beni salim olarak çıkar, onu edada kusurlu olarak çıkarma, demektir. Bunu da Ata, demiştir.

Dokuzuncusu: Beni mağaraya girdir, beni oradan çıkar. Bunu da Muhammed bin Münkedir, demiştir.

Onuncusu: Beni dine girdir ve beni dünyadan hak üzere çıkar. Bunu da Zeccac zikretmiştir.

On Birincisi: Beni Mekke'ye girdir ve beni Huneyn'e çıkar, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir. Sıdk'ın müdhal ve muhrec'e izafesi, onlar için övgüdür. Biz de bu manayı Yunus suresi, ayet: 2'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Bana kendi katından yardıma mazhar olmuş bir güç (sultan) ver": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, kafirlere kılıç çekmek, münafıklara da hadleri tatbik etmekle musallat (yönetici) olmaktır. Bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* O, açık delildir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Asilerin sindirildiği güçlü devlettir, bunu da Katade, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Nasira"nın: Munsar (yardıma mazhar olmuş) manasına olması da caizdir, yardım edici manasına olması da caizdir.

"De ki. Hak geldi, batıl zail oldu": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Hak, İslamdır, batıl da: Şirktir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Hak: Kur'an'dır, batıl da: Şeytandır. Bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Hak: Cihattır, batıl da: Şirktir. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir. *Dördüncüsü:* Hak: Allah'a ibadettir, batıl da: Putlara ibadettir. Bunu da Mukatil, demiştir. "Zeheka"nın manası da: Batıl oldu ve silinip gitti, demektir. Helak ve batıl olan her şeye: Zehaka, denir. Zehekat nefsuhu da: Canı çıktı, demektir.

İbn Mes'ud şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'ye girdi, Beytullah'ın etrafında üç yüz altmış put vardı.

Onlara dörttü ve: Hak geldi, batıl zail oldu; şüphesiz batıl zail olmak zorundadır, dedi.[6]

Eğer: "Nasıl "zehaka" batıl oldu manasına, dersiniz, hâlbuki batıl mevcuttur, kendi adamlarınca tatbik edilmektedir?" denilerse,

Cevap şöyledir: Onun batıl ve helak olmasından maksat, kusurunun açığa çıkmasıdır; o zaman gözü olanlar nazarında helak olmuş olur.

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَٓاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَۙ وَلَا يَز۪يدُ الظَّالِم۪ينَ اِلَّا خَسَارًا ﴿٨٢﴾

82 – Biz Kur'an'dan mü'minler için şifa ve rahmet olan şeyler indiriyoruz. O, zalimlerin ziyanından başka bir şeyi artırmaz.

"Ve nünezzilü minel kur'ani mahüve şifaün": "Min" burada cinsi açıklamak içindir, dolayısıyla Kur'an'ın hepsi şifadır. Bu şifada da üç görüş vardır.

Birincisi: Sapıklığa şifadır, çünkü onda hidayet vardır. *İkincisi:* Hastalığa şifadır, çünkü onda bereket vardır. *Üçüncüsü:* Farz ve hükümlerin açıklamasına şifadır.

"Rahmet"te de iki görüş vardır: *Birincisi:* Nimettir. *İkincisi:* Rahmete sebeptir.

"Zalimlerin artırmaz": Yani müşriklerin, demektir. "ancak ziyanını artırır": Çünkü ona inanmazlar, onun öğütlerinden yararlanmazlar; böylece onların da ziyanını artırır.

وَاِذَٓا اَنْعَمْنَا عَلَى الْاِنْسَانِ
اَعْرَضَ وَنَاٰ بِجَانِبِه۪ۚ وَاِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَؤُ۫سًا ﴿٨٣﴾ قُلْ كُلٌّ
يَعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِه۪ۜ فَرَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ اَهْدٰى سَب۪يلًا ﴿٨٤﴾

83 – İnsana nimet verdiğimiz zaman (şükürden) yüz çevirir ve yan çizer. Ona şer dokundu mu pek umutsuz olur.

84 – De ki: "Herkes kendi karakterine göre davranır. Rabbiniz kimin daha doğru yolda olduğunu pekiyi bilir.

"İnsana nimet verdiğimiz zaman": İbn Abbas: Burada insan, kafirdir, demiştir. Ondan maksat da Velid bin Muğire'dir. Müfessirler

6 – Buhari, Mağazi, bab, 48; Tefsirü sure 17, bab, 12; Müslim, Cihad, hadis no: 87; Tirmizi, Tefsirü sure 17, bab, 19; İmam Ahmed, Müsned, 1/377.

de: Bu nimet, rızık bolluğu ve kaza ve beladen emin olmaktır, demi lerdir. "Ve nea bicanibih": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hafs da Asım'da rivayetle "naâ" vezninde nun ve hemze ile "neâ" okumuşlardır. Kisa Halef de Selim'den o da Hamze'den rivayet ederek, nunun imalesi v hemze ile (neey) okumuşlardır. Hallad da, Süleym'den, nunun fet ve hemzenin kesri ile "neiye" rivayet etmiştir ki, mana: Nimetler hakkını vermekten uzaklaşır, demektir. Büyüklenir ve kibirlenir d demişlerdir. "Ona şer dokunduğu zaman": Yani başına bela ve faki lik geldiği zaman, "pek umutsuz olur": Yani umudunu tamame keser, Allah'ın lütfunu ummaz.

"Kul küllün ya'melü ala şakiletih": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kendi tarafına göre amel eder, demektir, bunu İb Abbas ile Said bin Cübeyr, demişlerdir. Ferra da: Şakile: Taraf, bölg ve yoldur, demiştir. Bazı Araplardan: Ve Abdülmelik izzake ala nah yetihi ve İbnüzzübeyr ala nahiyetihi (Abdülmelik o zaman kendi bö gesinde, İbn Zübeyr de kendi bölgesinde idi) dediğini işittim k kendi nahiyesinde (bölgesinde) demek istiyordu. Ebu Ubeyde d Kendi cihetine ve yaratılışına göre, demiştir. İbn Kuteybe de: Yaratıl ve karakterine göre, demiştir. O, şekl'den gelir ki: Sen benim şeklin de ve şakilemde değilsin, derler. Zeccac da: Herkes kendi yoluna v mezhebine göre amel eder, demiştir.

İkincisi: Niyetine göre, bunu Hasen ile Muaviye bin Kurr demişlerdir. Leys de: Şakile: Failine uygun işlerdir, demiştir.

Üçüncüsü: Dinine göre, bunu da İbn Zeyd, demiştir. Manan ifadesi de şöyledir: Herkes kendi ahlakına uygun metotta amel ede binaenaleyh kafir kendi ahlakına göre amel eder; nimet anınd şükürden yüz çevirir, zorluk anında umutsuz davranır; mü'min d bolluk anında şükretmek ve bela anında sabretmek şeklinde davra nır; Allah da her iki gruba da amelinin karşılığını verir. Ebu Salih, İb Abbas'tan: Bu ayetin: "Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürü *(Tevbe: 50)* ayetiyle mensuh olduğunu söylemiştir ki, hiçbir bir şe değildir (kıymet-i harbiyesi yoktur).

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى وَمَا أُوتِيتُم مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾

85 – Sana ruhtan sorarlar. De ki: "Ruh Rabbimin emrindendi (O hususta size) ilimden pek az bir şey verilmiştir.

"Sana ruhtan sorarlar": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem birkaç Yahudiye uğradı, onlar da: Ona ruhtan sorun, dediler. Birileri: Sormayın, olur ki hoşlanmayacağınız bir şey söyler, dediler. Onlardan yanına birkaç kimse geldi: "Ey Kasım'ın babası, ruh hakkında ne dersin?" dediler. O da sustu, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Mes'ud, demiştir.[7]

İkincisi: Yahudiler, Kureyş'e: Muhammed'e üç şey sorun; eğer size ikisinden cevap verir, üçüncüsünden susarsa, o, Peygamberdir. Ona Ashab-ı Kehf'ten, sorun, ona Zülkarneyn'den sorun ve ona ruhtan sorun, dediler. Onlar da bunlardan sordular. Onlara Ashab-ı Kehf'i açıkladı ve onlara Zülkarneyn kıssasını da açıkladı. Ruh hakkında bir şey demedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan, demiştir.

Burada ruhtan murat edilen şey üzerinde de altı görüş vardır:

Birincisi: O, bedene can veren ruhtur, bu manayı el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İnsanlar ruhun mahiyeti hakkında ihtilaf etmişler, sonra da ruh ile nefis aynı mıdır yoksa farklı şeyler midir, diye de ihtilaf etmişlerdir. Onların ihtilaflarını anlatmaya gerek yoktur, çünkü bunlardan hiçbirinin delili yoktur; o ancak tıp ve felsefeden aldıkları şeylerdir. Selefe gelince, onlar bu hususta dillerini tutmuşlardır; çünkü Allah Teala: "De ki: Ruh Rabbimin emrindendir" buyurmuştur. O kavmin ruhtan sorup da onlara cevap verilmediğini, vahyin de indiğini, Resulullah'ın da hayatta olduğunu görünce, gerçeğini bilemedikleri şeye karşı susmanın daha iyi olduğunu anlamışlardır.

İkincisi: Bu ruhtan maksat, korkunç bir yaratılışa sahip olan bir melektir. Bu da Hazreti Ali, İbn Abbas ve Mukatil'den rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Ruh: Aziz ve celil olan Allah'ın insanoğlu suretinde yarattığı bir mahlukudur. Bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan, demiştir.

Dördüncüsü: O, Cebrail aleyhisselam'dır, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

Beşincisi: O, Kur'an'dır, yine bu da Hasen'den rivayet edilmiştir.

Altıncısı: O, Meryem oğlu İsa'dır, bunu da Maverdi nakletmiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Allah Teala ruhu Kur'an'ın

---

7 - Buhari, İtisam, bab, 3, 8; İlm, bab, 47; Tefsirü sure 17, bab, 13; Tevhid, bab, 28,29; Müslim, Münafikin, hadis no, 32; Tirmizi, Tefsirü sure 17, bab, 11, 12; Ahmed, Müsned, 1/255, 389, 410, 444.

birkaç yerinde bahsetmiştir. Bana öyle geliyor ki nakilciler onun tefsirini bir yerden uygun olmayan bir yere aktarmışlar ve onun da aynı olduğunu zannetmişlerdir. Aslında o, âdemoğluna hayat veren ruhtur. "Rabbimin emrinden": Yani O'nun bilip de kimseye bildirmediği ilmindendir, demektir.

"Size ilimden ancak pek az şey verilmiştir": Bu muhatapların kimler olduğunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: Onlar bütün mahluklardır; onların ilmi, aziz ve celil olan Allah'ın ilminin yanında pek azdır. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

Eğer: Bu ayetle, "kime hikmet verilirse ona çok hayır verilmiştir" *(Bakara: 269)* ayetini uzlaştırmak nasıl olur?" denilirse,

Cevap şöyledir: İnsanlara verilen ilim, her ne kadar çok olsa da, o, Allah'ın ilmine göre azdır.

وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ
بِالَّذ۪ٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِه۪ عَلَيْنَا وَك۪يلًاۙ ﴿٨٦﴾
اِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَۜ اِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَب۪يرًا ﴿٨٧﴾

86 – Andolsun, eğer dilersek, sana vahyettiğimiz şeyi muhakkak gideririz, sonra da o yüzden bize karşı bir vekil bulamazsın.

87 – Ancak Rabbinden bir rahmet hariç (o sayede senden gitmemiştir). Şüphesiz O'nun senin üzerindeki lütfu büyüktür.

"Andolsun, eğer dilersek, sana vahyettiğimiz şeyi muhakkak gideririz": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Eğer dilersek onu kalplerden ve kitaplardan sileriz, öyle ki izi bulunmaz. "Sonra da o yüzden bize karşı bir vekil bulamazsın": Yani o az bir şeyi iade etmeyi üstlenen birini bulamazsın, demektir. "Ancak Rabbinin rahmeti hariç": Bu, birinciden istisna değildir, mana şöyledir: Ancak Allah sana rahmet etti; bunu senin kalbine ve mü'minlerin kalplerine yerleştirdi. İbn Enbari de, mana şöyledir, demiştir: Ancak Rabbinden bir rahmetle Kur'an'ın silinmesine mani olursun. Müşrikler Müslüman olan kadınlarına atalarının dinlerine dönmelerini söylerlerdi; Allah Teala da onları, nimetini çekmekle tehdit etti. Bu hitap zahirde Resulullah'adır, mana ise ümmet için tehdittir. Ebu Süleyman "latecidü leke bihi" kavli üzerinde: Yani yanındakileri gidermekle sana yaptığımız şey yüzünden bulamazsın "bir vekil" sana yaptığımıza

karşı seni müdafaa edecek birini, demiştir. Abdullah bin Mes'ud'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kur'an bir gecede götürülür; Cebrail gece yarısı gelir; onu göğüslerinden ve evlerinden götürür; sabahleyin bir ayet okuyamazlar, onu doğru dürüst hatırlayamazlar. Ebu Süleyman Dımeşki, bu hadisin sıhhatini: "Şüphesiz Allah ilmi birden bire çekmekle almaz"[7] hadisi ile reddetmiştir. İbn Mes'ud hadisi de güzel (hasen) yollardan rivayet edilmiştir; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in murat ettiği ilmin Kur'an'dan başka olma ihtimali vardır. Çünkü ilim durmadan azalmaktadır; öyle ki en sonunda Kur'an kaldırılacaktır.

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰٓى اَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ
لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهٖ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهٖيرًا ﴿٨٨﴾

88 – De ki. "Andolsun, eğer insanlar ve cinler bu Kur'an'ın benzerini getirmek için toplansalar, birbirlerine yardımcı / arka da olsalar, onun benzerini getiremezler.

"De ki: Andolsun, eğer insanlar ve cinler toplansalar": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, Nadr bin Haris'i tekzip etmektedir, hani o: Eğer istersek biz de bunun gibisini deriz, demişti. Onlardan istenen benzeri; belagatin en üst seviyesini içinde taşıyan Kur'an'ın nazmı gibi nazmı olan bir sözdür. "Zahîr" de: Yardımcı ve arkadır.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فٖي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَاَبٰٓى اَكْثَرُ النَّاسِ
اِلَّا كُفُورًا ﴿٨٩﴾ وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْاَرْضِ
يَنْبُوعًا ﴿٩٠﴾ اَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخٖيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ
الْاَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجٖيرًا ﴿٩١﴾ اَوْ تُسْقِطَ السَّمَٓاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا
كِسَفًا اَوْ تَأْتِيَ بِاللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ قَبٖيلًا ﴿٩٢﴾ اَوْ يَكُونَ لَكَ

7 – Buhari, İlm, bab, 34; Müslim, İlm, hadis no, 13; Tirmizi, İlm, bab, 5; İbn Mace, Mukaddime, bab, 8; Darimi, Mukaddime, bab, 26; Ahmed, Müsned, 2/162, 190.

بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقٰى فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتّٰى
تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرَؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبّ۪ي هَلْ كُنْتُ
اِلَّا بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٣﴾

89 – Andolsun, bu Kur'an'da her türlü misalden getirdik. İnsanların çoğu ise kafirlikten başka bir şeyi kabul etmediler.

90 – Dediler: "Sana asla iman etmeyeceğiz, taki bize yerden bir pınar fışkırtasın".

91 – "Yahut senin hurmalıklardan ve üzüm(lük)lerden (bağlardan)bir bahçen olsun da aralarında ırmaklar fışkırttıkça fışkırtasın".

92 – "Yahut iddia ettiğin gibi göğü üzerimize parça parça düşüresin veyahut Allah'ı ve melekleri karşımıza / açıkça getiresin".

93 – "Yahut senin altından bir evin olsun veyahut göğe çıkasın. Zaten okuyacağımız bir kitap getirmeden de çıkmana da asla inanacak değiliz". De ki: "Rabbimi tenzih ederim, ben elçi bir insandan başkası mıyım?"

"Andolsun, bu Kur'an'da insanlara her türlü misalden getirdik": Bunu da bu surede, İsra: 41'de tefsir etmiş bulunuyoruz. Mana da: İbret alınacak her türlü misalden, demektir. "İnsanların çoğu kabul etmedi": Yani Mekke halkı, demektir. "Ancak kafirliği": Yani hakkı ret ve inkarı kabul ettiler.

"Dediler: "Sana asla iman etmeyeceğiz, ta ki bize yerden bir pınar fışkırtasın": Bu ayetin ve devamındakilerin iniş sebebi şöyledir: Utbe, Şeybe, Ebu Cehil, Abdullah bin Ebi Ümeyye, Nadr bin Haris vd. gibi Kureyş'in reisleri Ka'be'nin yanında toplandılar, birbirlerine: Muhammed'e adam gönderin, onunla konuşun, tartışın ki onun hakkında mazur olasınız, dediler. Ona adam görderdiler: Kavminin eşrafı seninle konuşmak için toplandılar, dedi. O da hızlıca geldi, onları irşat etmek için çok istekliydi. Onlar: Ey Muhammed, Allah'a yemin ederiz ki senin kadar kavmine böyle bir şey yapan bir Arap görmedik; sen atalara sövdün, dini ayıpladın, bizi cahil saydın ve birliği parçaladın. Eğer bütün bunları mal kazanmak için yaptınsa, sana mal toplayalım, en zenginimiz ol. Eğer şeref istiyorsan, seni başımıza reis yapalım. Eğer bu gözüne görünen şey seni mağlup etmişse, sana mal harcayalım, seni tedavi ettirelim, ya da bizi mazur sayarsın, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Eğer dediğimi

kabul ederseniz, bu sizin için dünya ve ahirette şans olur. Eğer dediğimi reddederseniz, ben de Allah benimle sizin aranızda hükmünü verinceye kadar sabredeceğim, dedi. Onlar da: Ya Muhammed, eğer sana ettiğimiz teklifi kabul etmezsen, sen de biliyorsun ki dünyada ülkesi bizden daha dar, geçimi bizden daha zor olan bir memleket yoktur. Rabbinden iste de bizi sıkıştıran şu dağları uzaklaştırsın, bize ırmaklar akıtsın, giden atalarımızı diriltsin. Dirilenler arasında Kusay bin Kilab da bulunsun; çünkü o, doğru sözlü bir ihtiyar idi; biz de ona senin dediklerinin haklı mı olduğunu sorarız. Eğer bunu yaparsan seni tasdik ederiz, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Ben bunun için gönderilmedim. Benimle gönderilen şeyi size tebliğ ettim, dedi. Onlar da: Rabbinden iste, seni tasdik eden bir melek göndersin. O'ndan iste, bize bahçeler, hazineler, altından ve gümüşten seni zengin edecek saraylar versin, dediler. O da: Ben Rabbimden bunları istemem, dedi. Onlar da: İddia ettiğin gibi göğü üzerimize parçalar halinde düşür, sen bunu Rabbinin yapacağını iddia etmiştin, dediler. O da: Bu, Aziz ve celil olan Allah'a kalmıştır, dedi. İçlerinden biri: Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe sana inanacak değiliz, dedi. Abdullah bin Ebu Ümeyye de: Göğe merdiven kurup da oraya çıkmadığın, ben de bakmadıkça, yanında yazılı bir kitap ve sana şahitlik edecek melekler getirmedikçe sana iman edecek değilim, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onların kendinden uzaklaştıklarını görünce üzgün vaziyette çekip gitti. Allah Teala da ona: "Sana asla iman etmeyeceğiz..." diye başlayan bu ayetleri indirdi. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Hatta tefcure": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, tenin zammesi, fenin fethası, meksur cimin şeddesi ile: "Hatta tüfeccire" okumuşlardır. Asım, Hamze ve Kisai de, tenin fethi, fenin sükunu ve şeddesiz mazmum cimle "hatta tefcüre" okumuşlardır. Kim şedde ile okursa, daha çok pınarların fışkırmasını istemiştir. Kim de şeddesiz okursa, bir pınarı düşlemiş olur. Yenbu da: Su kaynayan göze demektir. Ebu Ubeyde de: O, yef'ul veznindedir, nebeal mau kökünden gelir ki, suyun görünüp kaynamasıdır, demiştir.

"Yahut bir bahçen olsun": Yani bir bostanın olsun, "nehirler akıtasın": Yani kanallar açıp sular akıtasın. "Aralarından": Yani o bahçenin ortasından, demektir.

"Ev tüskıtes semae": Mücahit, Ebu Miclez, Ebu Reca, Humeyd ve Cahderi, fenin fethi, kafın ref'i ile "ev teskute", "es- semau" de merfu olarak okumuşlardır.

"Kisefen": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai de, Kur'an'ın her yerinde, sinin sükunu ile "kisfen" okumuşlardır, ancak Rum: 48 hariçtir ki, onu sinin harekesi ile okumuşlardır. Nafi, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, iki yerde de sinin harekesiyle okumuşlardır, Kur'an'ın kalan kısmında ise sükun ile okumuşlardır. İbn Amir de burada sinin fethi, Kur'an'ın kalan kısmında ise sükunu ile okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Kim sinin fethi ile "kisefen" okursa, onu kisfet'in çoğulu yapmıştır ki o da parça, demektir. Kim de sinin sükunu ile "kisfen" okursa, sanki onu tabaka halinde üzerimize düşür, demiş gibi olur. O da küsifetüş şey'ü'den türemiştir ki, bir şeyi kapatmaktır. Yani onu tek parça halinde kapak gibi üzerimize düşür, demek isterler. İbn Enbarı de şöyle demiştir: Kim sini sakin okursa, şöyle der: Onun tevili: Örtü ve kapak halinde, demek ister. Bu da inkesefetiş şemsü'den gelir ki: Güneşle ona bakan arasına bir engel girmekle ışığı kapanmaktır.

"Ev te'tiye billahi velmelaiketi kabila (yahutta Allah'ı ve melekleri karşımıza getir)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Gözümüzle görecek şekilde, demektir. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Katade, İbn Cüreyc ve Mukatil de böyle demişlerdir. Ebu Ubeyde de, manası: Karşımıza, gözümüzün önüne getir, demiş ve Şair A'şa'nın şu beytini misal getirmiştir:

Sizinle barışalım, ta benzerini getirinceye kadar,
Ebesinin kolaylaştırdığı yüklü kadının çığlığı gibi.

Burada geçen kabil: Kabile, yani ebe manasınadır. Yine burada geçen, yesseretha, veccehetha (onu yönlendirdi) şeklinde de rivayet edilmiştir.[8]

İkincisi: Senin Resulullah olduğuna kefil getir, demektir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiş, Ferra da bunu tercih edip: Kabîl: Kefil ve garantör, demiştir. Kabiltü, kefiltü ve zeamtü dersin ki üçü de birdir.

Üçüncüsü: Kabile kabile, her kabile kendi başına, demektir, bunu da Hasen ile Mücahit, demişlerdir. Zührüf'e gelince: Ondan maksat altındır. Biz de bu kelimenin aslını Yunus: 24'te şerh etmiş durumdayız.

"Terka": Yükselme manasınadır, rakıytü, erka rukıyyen diye çekimi yapılır.

"Ta ki üzerimize bir kitap indiresin": İbn Abbas: Alemlerin Rabbinden filan oğlu filana diyen bir kitap, sabahleyin kalksın içimizden herkes onu okusun, demiştir.

---

8 – Taberi, 15/162.

"Kul sübhanallah": Nafi, Asım, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, "kul" okumuşlardır. İbn Kesir ile İbn Amir de "kale" okumuşlardır. Mekke ve Şam Mushaflarında da böyledir. "Ben elçi bir insandan başkası mıyım?": Yani bu şeyler insan gücü dahilinde değildir.

Eğer: "Neden sözlerini hikaye etmekle yetindi de izah ederek reddetmedi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Onlara özel olarak: "De ki: Andolsun ki eğer insanlar ve cinler bu Kur'an'ın benzerini getirmek için toplansalar..." deyip de bu da onların imkanında olmayınca, onları aciz duruma düşürmüş oldu. Sanki: Ben geçen ayetlerle peygamberliğimi gösteren şeyleri açıkladım, bunlardan birisi de bu Kur'an'la meydan okumadır, ama sizin inadınız benim önleyeceğim bir şey değildir, demiş gibi oldu. Bir de onlar bu şeylerde ısrar edip de Rabbisinden istemesini talep etmeyince, onların sözlerini insan olmasıyla reddetti, bu da ret için kafi geldi.

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا
إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا
﴿٩٤﴾ قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ
لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا ﴿٩٥﴾ قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ
شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿٩٦﴾

94 – İnsanları kendilerine hidayet geldiği zaman iman etmelerinden ancak: "Allah bir insanı mı peygamber olarak gönderdi?" demeleri men etti.

95 – De ki: "Eğer yeryüzünde sakin sakin yürüyen melekler olsaydı, mutlaka üzerlerine gökten bir meleği elçi olarak indirirdik".

96 – De ki: "Sizinle benim aramda şahit olarak Allah yeter. Çünkü O, kullarından çok iyi haberdardır, çok iyi görendir".

"İnsanları iman etmekten men etmedi": İbn Abbas: Mekke halkını murat etmiştir, demiştir. Müfessirler, ayetin manası şöyledir, demişlerdir: Onları imandan men etmedi, "onlara hidayet geldiği zaman": O da Kur'an'daki açıklama ve irşattır. "ancak şöyle demeleri men etti": Yani taaccüp ve inkar ederek: "Allah bir insanı mı peygamber olarak gönderdi" demeleri. Ayette kısaltma vardır, takdiri

şöyledir: Allah bir meleği peygamber olarak gönderseydi, ya. Buna da: "De ki: yeryüzünde sakin sakin yürüyen melekler olsaydı" kavli ile cevap verildi: Yani yeri vatan edinmiş olsalardı, demektir. Tuma'ninet (mutmain) sükünet demektir. Kelamdan kastedilen de şudur: Her cinsin peygamberi kendilerinden olmalıdır.

"De ki: Şahit olarak Allah yeter": Biz de bunu Ra'd: 43'te tefsir etmiş bulunuyoruz. "Çünkü O, kullarından haberdardır, onları çok iyi görmektedir": Mukatil: Allah peygamberliği Muhammed'e tahsis ettiği zaman, demiştir.

وَمَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِۚ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ اَوْلِيَٓاءَ
مِنْ دُونِه۪ۜ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا
وَصُمًّاۜ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُۜ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَع۪يرًا ﴿٩٧﴾ ذٰلِكَ
جَزَٓاؤُ۬هُمْ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا وَقَالُٓوا ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا
ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَد۪يدًا ﴿٩٨﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذ۪ي خَلَقَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ قَادِرٌ عَلٰٓى اَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ
اَجَلًا لَا رَيْبَ ف۪يهِۜ فَاَبَى الظَّالِمُونَ اِلَّا كُفُورًا ﴿٩٩﴾ قُلْ لَوْ اَنْتُمْ
تَمْلِكُونَ خَزَٓائِنَ رَحْمَةِ رَبّ۪ٓي اِذًا لَاَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْاِنْفَاقِۜ
وَكَانَ الْاِنْسَانُ قَتُورًا ﴿١٠٠﴾

97 – Allah kime hidayet ederse o, doğru yolu bulmuştur. Kimi de saptırırsa, sen onlar için O'ndan başka asla dostlar bulamazsın. Biz onları kıyamet gününde yüzleri üstü körler, dilsizler ve sağırlar olarak haşredeceğiz. Varacakları yer cehennemdir. Her ne zaman ateşi yavaşlarsa, biz onun alevini artırırız.

98 – Bu böyledir. Çünkü onlar ayetlerimizi inkar ettiler. "Kemikler ve toz toprak olduğumuz zaman mı, gerçekten biz mi, yeni bir yaratılışla dirileceğiz?" dediler.

99 – Görmediler mi ki, şüphesiz gökleri ve yeri yaratan Allah kendileri gibisini yaratmaya kadirdir. Onlar için onda şüphe olmayan bir ecel kıldı / tayin etti. O zalimler ise ancak kafirlikte direttiler.

100 – De ki: "Eğer Rabbimin hazinelerine sahip olsaydınız, o zaman harcama korkusu ile (elinizi) elbette sıkı tutardınız". İnsan çok cimridir.

"Men yehdillahu fehüvel muhtedi": Nafi ile Ebu Amr vasılda ye ile okumuş, vakıfta onu hazfetmişlerdir. Yakup ise onu vakıfta okumuştur. Çoğunluk ise onu iki halde de hazfetmiştir. "Allah kime hidayet ederse": İbn Abbas: Allah kimin hidayetini dilerse, demiştir. "O doğru yolu bulmuştur. Kimi de saptırırsa, sen onlar için O'ndan başka asla dostlar bulamazsın": Onları hidayet edecek dostlar bulamazsın, demektir.

"Biz onları kıyamet gününde yüzleri üstü haşredeceğiz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onları yüzü üstü yürütür, bunun şahidi de Buhari ile Müslim'in, Sahih'lerinde Enes bin Malik'ten rivayet ettikleri şu hadistir: Bir adam, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Kafir kıyamet gününde nasıl yüzü üstü haşrolunur?" dedi. O da: Onu dünyada iki ayağı ile yürüten, kıyamette yüzü üstü yürütmeye de kadirdir, dedi.[9] (Ahtapot gibi kafadan bacaklıların yürümelerini düşünün. Mütercim.)

İkincisi: Mana şöyledir: Onları yüzleri üstü sürükleyerek haşredeceğiz. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: Onları süratli ve hızlı olarak haşredeceğiz, bunu "yüzleri üstü" kavli ile ifade etmiştir. Nitekim Araplar: Cemaat yüzleri üstü geçti, derler ki: Hızlı geçtiler, demektir. Bunu da İbn Enbari, demiştir.

"Körler, dilsizler ve sağırlar olarak": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Körlerdir, kendilerini sevindirecek bir şey görmezler, dilsizlerdir, bir delil konuşamazlar, sağırlardır, kendilerini sevindirecek bir şey işitmezler. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Bir rivayette de şöyle demiştir: Körlerdir, Allah'ın veli kullarına ayırdığı şeylere bakmaktan, dilsizlerdir, Allah'la konuşmaktan, sağırlardır, Allah'ın veli kullarının methedildiği şeyleri işitmekten. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Bu haşir ilk haşirden sonra kıyametin bazı duraklarında olacaktır. Mukatil: Bu, onlara: "Sinin orada!" *(Mü'minun: 108)* denildiği zaman olur; o zaman körler, dilsizler ve sağırlar olurlar; bir daha görmezler, işitmezler ve konuşmazlar.

---

9 – Buhari, Tefsirü sure 25, bab, 1; Müslim, Münafikin, hadis no, 54; Tirmizi, Tefsirü sure 25, bab, 12; Ahmed, Müsned, 2/354, 363.

"Küllema habet": İbn Abbas: Ne zaman sakinleşir, yavaşlarsa, demiştir. Müfessirler şöyle demiştir. Çünkü ateş onları yer, onlardan bir şey bırakmayıp da onlar da kömür olup da yiyecek / yakacak bir şey bulamayarak yavaşladığı zaman, onlar yeniden diriltilirler, ateş de onlara geri döner. Habetinnaru denir ki: Ateşin alevi geçmektir. Alev yavaşlar, kor fonksiyonuna devam eder. Eğer alev yavaşlar da kor sönmezse: Hamedet tahmudu humuden denir. Eğer söner de ondan bir şey kalmazsa: Hemedet tehmüdü humuden denir. "Alevini artırırız" kavlinin manası da: Yeniden alevlendiririz, demektir. Bundan sonrasının "kendi gibilerini yaratmaya kadirdir" cümlesine kadar tefsiri, İsra: 49'da geçmiştir. Yani onları ikinci yaratmaya kadirdir, demektir. "Gibi" ifadesinden onları irade etmiştir; çünkü bir şeyin gibisi kendine eşittir Bir şeyi misil (gibi) ile ifade etmek caizdir, mesela: Senin gibisi bunu yapmaz, denir ki: Sen yapmazsın, demektir. "Eğer sizin gibi iman ederlerse" *(Bakara: 137)* kavli de böyledir. Söz, "onların mislini" ifadesinde tamam oldu. Sonra da: "Onlara içinde şüphe olmayan bir ecel kıldı" dedi, o da yeniden diriltme ecelidir. "O zalimler ise ancak kafirlikte direttiler": Yani o eceli inkarda, demektir.

"De ki: Eğer Rabbimin hazinelerine sahip olsaydınız (lev entüm temlikune)": Zeccac, mana: Lev temlikune entüm, demiştir. Şair Mütelemmis de şöyle demiştir:

Eğer dayılarımdan başkaları bana zulmetmek isteselerdi (lev ğayru ahvali eradu),
Ben de onların burunlarının üzerine damgayı basardım.

Mana: Lev erade ğayru ahvali, demektir.

Bu hazinelerde de iki görüş vardır:

Birincisi: Rızık hazineleridir. *İkincisi:* Nimet hazineleridir; o zaman rahmetten de iki görüş çıkar: *Birincisi:* Rızktır. *İkincisi:* Nimettir. Kelamın ifadesi şöyledir: Eğer aziz ve celil olan Allah'ın sahip olduğuna siz sahip olsaydınız, fakirlik korkusu ile harcamaktan çekinirdiniz. "İnsan oldu": Yani kafir, demektir. "Çok cimri": Tamahkar ve tutucu. Katere yakturu ve katere yaktirü denir ki: Harcamada kusur etmektir. Maverdi şöyle demiştir: Eğer mahluklardan biri Allah Teala'nın hazinelerine sahip olsa idi, Allah Teala gibi cömert davranamazdı; bunun da iki sebebi vardır: *Birincisi:* Kendi nafakası ve menfaati için tasarruf ederdi. *İkincisi:* Fakirlikten korkardı. Allah Teala ise cömertlikte iki halden de münezzehtir.

Sonra Allah Teala bu müşriklerin hallerine benzeterek Fir'avn'in de Musa'nın dokuz mucizesini inkar etmesini zikredip şöyle dedi: "Andolsun,

Musa'ya apaçık dokuz mucize verdik": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunlar mucizeler ve delillerdir. Sonra müfessirlerin çoğunluğu bunlardan yedisi üzerinde ittifak etmişlerdir: Eli, asa, tufan, çekirge, kımıl, kurbağalar ve kan. Kalan iki mucize üzerinde de sekiz görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Onlar dili ve yarılan denizdir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Dilinden şu kastedilmektedir: Onun dilinde tutukluk vardı, Allah Teala da onu çözdü. *İkincisi:* Denizle tepelerine kaldırılan dağdır. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Kıtlık yılları ve ürün azlığıdır. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Şa'bi, İkrime ve Katade de böyle demişlerdir. Hasen de şöyle demiştir: Kıtlık ile ürün azlığı bir tek mucizedir. *Dördüncüsü:* Deniz ile ölettir. Bunu da Hasen ile Vehb, demişlerdir. *Beşincisi:* Taş ile denizdir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Altıncısı:* Dili ve asayı iki defa Fir'avn'in huzurunda atmasıdır. Bunu da Dahhak, demiştir. *Yedincisi:* Dili ve kıtlık yıllarıdır, bunu da Muhammed bin Ka'b, demiştir. *Sekizincisi:* Bunu da Muhammed bin İshak, yine Muhammed bin Ka'b'ten zikretmiş; ilk yedi mucizeyi saydıktan sonra elinin yerine denizi koymuş, mallarının silinmesini ve taşı ilave etmiştir. "Rabbim, mallarını sil süpür" *(Yunus: 88)* demiştir.

İkincisi: Onlar kitaptır, Ebu Davud Sicistani, Safvan bin Assal'dan şöyle bir hadis rivayet etmiştir: Bir Yahudi, arkadaşına: Gel, şu Peygamber'e soru soralım, dedi. Ötekisi de: Peygamber, deme, eğer bunu duyarsa gözü dört açılır, dedi. Ona gelip apaçık dokuz mucizeyi sordular, o da şöyle dedi: "Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayın, Allah'ın haram ettiği cana haksız yere kıymayın, zina etmeyin, hırsızlık etmeyin, faiz yemeyin, suçsuz birini öldürmesi için hükümdara jurnallamayın, büyü yapmayın, namuslu kadınlara iftira etmeyin, savaştan kaçmayın, biri de siz Yahudilere özeldir ki Cumartesi tatiline riayet edin. O ikisi, Peygamberin elini öptüler ve: Senin peygamber olduğuna şahadet ederiz, dediler.[10]

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى تِسْعَ اٰيَاتٍ
بَيِّنَاتٍ فَسْـَٔلْ بَنٖٓي اِسْرَٓائٖلَ اِذْ جَٓاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ اِنّٖي
لَاَظُنُّكَ يَا مُوسٰى مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾ قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَٓا اَنْزَلَ هٰٓؤُلَٓاءِ

10 – Tirmizi, Tefsirü sure 17, bab, 15; Nesei, Tahrim, bab, 18; Ahmed, Müsned, 4/239, 240.

إِلَّا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ بَصَائِرَۚ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ
مَثْبُورًا ﴿١٠٢﴾ فَأَرَادَ أَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْأَرْضِ فَأَغْرَقْنَاهُ
وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًاۙ ﴿١٠٣﴾ وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِهِ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ اسْكُنُوا
الْأَرْضَ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًاۜ ﴿١٠٤﴾

101 – Andolsun, Musa'ya apaçık dokuz mucize verdik; işte İsrail oğullarına sor. Hani onlara gelmişti de Fir'avn ona: "Ey Musa, şüphesiz ben seni büyülenmiş zannediyorum" demişti.

102 – O da: "Andolsun, bildin ki bunları ancak göklerin ve yerin Rabbi ibretler olarak indirdi. Ben de, ey Fir'avn, seni helak olmuş zannediyorum" dedi.

103 – Fir'avn onları o yerden koparmak istedi; biz de onu ve yanındakilerin hepsini suda boğduk.

104 – Ondan sonra İsrail oğullarına: "Bu yere yerleşin; ahiretin va'di geldiği zaman sizi bir arada getiririz" dedik.

"Fes'el beni İsrail (İsrail oğullarına sor)": Cumhur, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e emir olarak "fes'el" okumuştur. Haber verdiği şeyleri onların iman edenlerine sorması emri, onlardan iman etmeyenlere kanıt olması içindir. İbn Abbas ise, haber tarzında: "Feseele beni İsraile" okumuştur ki mana şöyle olur: Musa Fir'avn'den İsrail oğullarını kendi ile beraber göndermesini istedi. "Fir'avn de ona: Ben de, ey Musa, seni büyülenmiş zannediyorum, dedi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Aldatılmış, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Büyülenmiş, sihre maruz kalmış, bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* Sihirbaz, bu durumda ismi mef'ul, ismi fail yerine kullanılmış olur. Bu da Ferra ile Ebu Ubeyde'den rivayet edilmiştir. Musa da, te'nin fethası ile: "Lekad alimte (bilmiş bulunuyorsun ki) dedi": Hazreti Ali radıyallahu anh, te'nin zammesiyle (alimtü = bildim) okumuş ve: Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın düşmanı bilmedi, ancak Musa bildi, demiştir. Bu, İbn Abbas'a ulaşınca şunu delil getirmiştir: "Ve cahadu biha vesteykanetha enfüsühüm" *(Neml: 14)*. Kisai ile Sa'leb, Hazreti Ali'nin okuyuşunu tercih etmişlerdir. O; İbn Abbas, Ebu Rezin, Said bin Cübeyr ve İbn Ya'mur'dan da rivayet edilmiştir. Onu destekleyenler şunu delil olarak ileri sürmüşlerdir: O, Musa'nın büyülenmiş oldu-

ğunu iddia edince, Musa da ona: "Gerçekten ben bildim (lekad alimtü)" diyerek aklının sağlam olduğunu bildirdi. Birinci kıraat daha doğrudur, çünkü cumhurun tercihidir. Bir de Musa öyle mucizeler göstermiştir ki Fir'avn, onun doğruluğunu tasdik etmek durumunda kalmıştır. Onu ancak oyalama ve savunma şeklinde reddetmiş, sanki (Musa) şöyle demiştir: Sen de delil ve kanıtla bilmiş bulunuyorsun ki, bunları yani bu mucizeleri Allah indirdi. Biz de "besair"in manasını A'raf: 203'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Şüphesiz ben de seni zannediyorum": Müfessirlerin çoğu, zannın burada Fir'avn'in Musa hakkındaki zannının tersine ilim manasına olduğu kanaatindedirler. Bazıları da ikisini eşit görüp birinciyi de ilim manasına almışlardır.

Mesbur'un manasında da altı görüş vardır:

Birincisi: Mel'undur, bunu Ebu Salih, İbn Abbs'tan rivayet etmiş; Dahhak da böyle demiştir. *İkincisi:* Mağlup manasınadır, bunu da el-Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Aklı eksiktir, bunu da Meymun bin Mihran, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Helak edilmiştir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe de böyle demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Sübirerrecülü, fehüve mesburun denir ki: Helak edilmek manasınadır. *Beşincisi de:* Helak olandır, bunu da Mücahit, demiştir. *Altıncısı:* Hayırdan men edilen (hayırsız) demektir. Araplar: Ma sebereke an haza derler ki: "Seni bundan ne men etti?" demektir. Bunu da Ferra, demiştir.

"Feerade en yestefizzehüm minel ardı (onları o topraktan koparmak istedi)": Fir'avn, İsrail oğullarını Mısır toprağından koparmak istedi.

"Yestefizzehüm"ün manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Köklerini kazımak istedi, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Çıkmaları için onları hafife aldı. Bunu da İbn Kuteybe demiştir. Onları öldürmek veya uzaklaştırmakla hafife (göze) aldı, demek de caizdir. Alimler şöyle demişlerdir: Bu ayette Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e yardıma işaret vardır; çünkü Musa çıkıp da Fir'avn onu takip edince, Fir'avn helak oldu, Musa da oraya sahip oldu. Aynı şekilde Allah Teala da Peygamberi Mekke'den çıkınca ona yardım etti, o da galip olarak dönüp orayı fethetti.

"Ondan sonra dedik": Yani Fir'avn'in helakinden sonra, demektir. "İsrail oğullarına buraya yerleşin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O yer Filistin ile Ürdün'dür, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Çin'in ötesinde bir yerdir, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Mısır ve Şam toprağıdır.

"Ahiretin va'di geldiği zaman": Yani kıyametin va'di, demektir. "Ci'na biküm lefifa": Sizi hep birlikte getiririz, demektir, bunu da İbn Abbas, Mücahit ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Ferra da: Lefifen, oradan buradan, demiştir. Zeccac da: Lefif: Değişik kabilelerden cemaatlerdir, demiştir.

وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا
﴿١٠٥﴾ وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَىٰ مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا
﴿١٠٦﴾ قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا
يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا ﴿١٠٧﴾ وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا
إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ
خُشُوعًا ﴿١٠٩﴾

105 - Biz onu hak ile indirdik, o da hak ile indi. Seni ancak insanlara müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik.

106 – Onu bir Kur'an olarak (ayet ayet) ayırdık ki onu insanlara ağır ağır okuyasın ve biz onu azar azar indirdik.

107 – De ki: "Ona ister iman edin ister iman etmeyin. Şüphesiz kendilerine ondan önce ilim verilenler, kendilerine okunduğu zaman, çeneleri üstü secdeye kapanırlar.

108 - "Rabbimizi tenzih ederiz. Şüphesiz Rabbimizin va'di muhakkak yerine getirilmiştir" derler.

109 – Çeneleri üstü kapanır ağlarlar. Bu, onların derin saygısını artırır.

"Onu hak ile indirdik (vebilhakkı enzelnahu)": Hu zamiri Kur'an'a racidir, mana da şöyledir: Biz Kur'an'ı sabit emirle ve doğru dinle indirdik. O haktır, inmesi haktır ve içeriği de haktır. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: "Onu hak ile indirdik": Tevhit ile demektir. "O da hak ile indi": Yani Vaat, tehdit, emir ve yasakla demektir.

"Ve Kur'nen feraknahu": Hazreti Ali radıyallahu anh, Sa'd bin Ebi Vakkas, Übey bin Ka'b, İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu Rezin, Mücahit, Şa'bi, Katade, A'rec, Ebu Reca ve İbn Muhaysın, şedde ile "ferraknahu" okumuşlardır. Cumhur da hafif olarak (şeddesiz) okumuştur.

Şeddesiz kıraatin manasında üç görüş vardır:

Birincisi: Onun helal ve haramını açıkladık, bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onda hak ile batılı birbirinden ayırdık, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Onu muhkem kıldık ve onu açık yaptık, mesela: "Bütün hikmetli işler onda ayrılır" *(Duhan: 4)* kavli gibi. Bunu da Ferra, demiştir. Şeddelisinin manası da şöyledir: O, ayrı ayrı indirildi, toptan indirilmedi. Biz de indirildiği süreyi kitabımızın başında açıklamış bulunuyoruz.

"Litakraahu alennasi ala müksin": Enes, Şa'bi, Dahhak, Katade, Ebu Reca, Eban da Asım'dan ve İbn Muhaysın, mimin fethi (ala meksin) okumuşlardır; mana da: Manasını anlamaları için yavaş yavaş, ağır ağır, demektir.

"De ki: Ona ister iman edin ister iman etmeyin": Bu, Mekke kafirleri için tehdittir. "Aminu bihi"deki zamir Kur'an'dan kinayedir (ona racidir).

"Şüphesiz kendilerine ilim verilenler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar ehl-i kitaptan bazı insanlardır, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Onlar, peygamber efendilerimizdir, Allah'ın selamı onların üzerine olsun. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Din arayanlardır; mesela Ebu Zer, Selman, Varaka bin Nevfel ve Zeyd bin Amr gibi. Bunu da Vahidi, demiştir.

"Min kablihi (ondan önce)": Bu zamirde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'a racidir, mana da Onun inişinden önce, demektir.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. Birinciye göre: "Onlara okunduğu zaman"; Kur'an okunduğu zaman, demek olur. İbn Zeyd'in görüşüne göre de, "onlara okunduğu zaman", onlara Allah katından indirilen kitaplar okunduğu zaman, demek olur.

"Yehirrune lilezkani": Burada lam (ala = üzerine) manasınadır. İbn Abbas: "Lilezkani": Yüzleri üstü, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Ayakta duran secdeye kapandığı zaman ancak yüzü üstü kapanır; çene ise o da yüz organlarındandır. İnsan secdeye kapanmaya başladığı zaman yüzünün yere en yakın olanı çenedir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Secdeye kapanan daha alnını yere doğrultmadan önce ilk defa çenesi yere dokunur. Bunun içindir ki "çeneleri üstü" demiştir. Mananın: Yüzleri üstü demek olup da çene demekle yüzü kastetmiş olması da caizdir, o zaman parça söylenmiş, bütün kastedilmiş, tür söylenmiş, cins kastedilmiş olur.

"Rabbimizi tenzih ederiz, derler": Allah Teala'yı Kur'an'ı yalanlayanların yalanlamasından tenzih etmişler ve: "Rabbimizin va'di muhakkak yerine getirilmiştir" demişlerdir. O da Kur'an'ı indirmek ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i göndermekle, demektir. "Lemefula"daki lam tekit, manayı pekiştirmek içindir. Bu topluluk, Allah Teala'nın Araplardan bir peygamber göndereceğini ve ona bir kitap indireceğini duyarlardı. Bunu gözleriyle görünce, va'dini yerine getirdiği için Allah Teala'ya hamdettiler. "Ve yehirrune lilezkani": Bunu tekrar etmesi, onların da fiillerini tekrar etmesindendir. "Bu da onların derin saygılarını artırır": Yani Kur'an onların tevazuunu, alçak gönüllülüğünü artırır, demektir. Abdula'la et – Teymi şöyle derdi: Kime ilim verilir de onu ağlatmazsa, o ilim ona fayda vermez; çünkü Allah Teala alimleri: "Kendilerine ilim verilenler... ağlarlar" diye nitelemiştir.

قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَؕ اَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ
الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰىۚ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ
ذٰلِكَ سَبٖيلًا ﴿١١٠﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ
شَرٖيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبٖيرًا ﴿١١١﴾

110 – De ki: İster Allah deyin yakarın yahut ister Rahman deyin. Hangisini derseniz, en güzel isimler O'nundur. Namazında sesini yükseltme, onu kısma da. Bunun arasında bir yol ara.

111 – De ki: O Allah'a hamdolsun ki çocuk edinmedi. O'nun mülkte ortağı olmadı ve zilletten dolayı bir yardımcısı da olmadı. O'nu bir tekbirle tekbir et.

"De ki: İster Allah deyin yakarın yahut ister Rahman deyin": Bu ayet iki sebep üzerine inmiştir:

Birincisi: "En güzel isimler O'nundur" cümlesine kadar ki, bir sebep üzerine inmiştir, bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir gece Mekke'de teheccüt kıldı, secdesinde: "Ya Rahman, ya Rahîm" demeye başladı. Müşrikler de: Muhammed bir tek İlaha dua ederdi, şimdi ise iki İlaha dua ediyor: Allah ve Rahman. Biz, Yemame'nin Rahman'ı Müseyleme'den başka Rahman bilmiyoruz, dediler. Allah da bunun üzerine bu ayeti indirdi. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ilk inen vahiylerde: Bismikallahümme diye yazdırırdı; "İnnehu min süleymane ve innehu bismillahirrahmanirrahim" *(Neml: 30)* ayeti inince: Bismillahirrahmanirrahim yazdırdı. Bunun üzerine Arap müşrikleri: "Şu Rahîm'i biliyoruz, Rahman nedir?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Meymun bin Mihran, demiştir.

Üçüncüsü: Kitap ehli, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Sen Rahman'ı az zikrediyorsun, Allah Teala Tevrat'ta bu ismi çok zikretmiştir, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Dahhak, demiştir.

"Namazında sesini yükseltme": Bu da bir sebep üzerine indi; bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'de Kur'an okurken sesini yükseltirdi, müşrikler de Kur'an'a ve onu getirene söverlerdi. Bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem sesini kıstı, öyle ki ashabı duymadı. Allah Teala da: "Namazında sesini yükseltme" ayetini indirdi; müşrikler duyarlar da Kur'an'a söverler, demek istedi. "Onu çok kısma da": Ashabın duymayacak kadar kısma, o zaman duyamazlar, dedi. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bir bedevi ettehiyyatü okurken sesini yükseltirdi; bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Hazreti Aişe'nin görüşüdür.

Üçüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'de Safa tepesinin yanında namaz kılar, sabah namazında yüksek sesle okurdu. Ebu Cehil: Allah'a iftira etme, dedi; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de sesini kıstı. Ebu Cehil, müşriklere: İbn Ebi Kebşe'ye (Muhammed'e) ne yaptığımı görmüyor musunuz? Onun okumasına mani oldum, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi.

Tefsir: "De ki: İster Allah deyin yakarın yahut ister rahman deyin": Mana şöyledir: İsterseniz: Ya Allah, deyin, isterseniz: Ya Rahman, deyin; ikisi de birdir. "Eyyemma ted'u (hangisini derseniz)": Yani Allah'ın isimlerinden hangisini söylerseniz, demektir. Ferra şöyle demiştir: "Ma" edatı zait de olabilir, mesela: "Amma kalilin leyusbihünne nadimin" *(Mü'minun: 40)* kavlinde olduğu gibi, "eyyü" manasına da olabilir ki, o zaman lafızları farklı olduğu için tekrar edilmiş olur.

"Vela techer bisalatike" (namazını yükseltme)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, bilinen namazdır, sonra kelamdan murat edilen şey hususunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Okumanı yükseltme ve onu kısma; sanki aşırı yükseltmeyi ve aşırı kısmayı yasak etmiş gibidir. Bunu İbn Abbas, demiştir. Buna göre namaza kıraat demede iki görüş vardır ki, bunları İbn Enbari zikretmiştir: *Birincisi:* Mananın şöyle olmasıdır: Namazda okuyuşunu fazla yükseltme. *İkincisi:* Okuma namazın bir parçasıdır, onun yerine geçmiştir, tıpkı Hazreti İsa'ya: Kelimetullah, denilmesi gibi. Çünkü o, Allah'ın kelimesi (emri) ile olmuştur.

İkincisi: İnsanlara gösteriş için namaz kılma, insanların korkusundan da onu bırakma. Bunu da yine İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: Namazda teşehhütte çok bağırma, bu da Hazreti Aişe rivayetinde geçmiştir, İbn Sirin de böyle demiştir.

Dördüncüsü: Namaz işini çok açıkta yapma, onu çok da gizleme, bunu da İkrime, demiştir.

Beşincisi: Onun dışını güzel yapıp da içini kötü yapma, bunu da Hasen, demiştir.

Altıncısı: Namazın tamamında açıktan okuma, onun tamamında da sessiz okuma; sana emrettiğim gibi gece namazında açık oku, gündüz namazında da sessiz oku. Bunu da Kadı Ebu Ya'la zikretmiştir.

İkinci görüş: Namazdan maksat: Duadır; bu da Hazreti Aişe, Ebu Hureyre ve Mücahid'in görüşüdür.

"Velatühafit biha": Muhafete: Gizlemektir, savtün hafiyetün denir ki, gizli sestir. "Bunun arasında bir yol ara": Yani açıklıkla gizlilik arasında bir yol tut, demektir. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu ayet: "vezkür rabbeke fi nefsike tadarruan ve hifeten ve dunelcehri minel kavl (Rabbini içinden yalvararak, korkarak ve çok

yüksek olmayan bir sesle sabah akşam zikret" *(A'raf: 105)* kavli ile neshedilmiştir. İbn Saib de: "Sana emredileni açıkla" *(Hicr: 94)* kavli ile neshedildi, demiştir. İyice incelendiği takdirde burada neshin bulunması uzak bir ihtimaldir.

"Velem yekün lehu şerikün filmülki": Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza ve Talha bin Musarrif, mimin kesri ile: "Filmilki" okumuşlardır. "Ve zilletten dolayı bir yardımcısı da olmadı": Mücahit şöyle demiştir: Kimse ile ittifak kurmadı, kimsenin yardımını istemedi. Mana şöyledir: Şüphesiz O, acizlik dolayısıyla kimsenin dostluğuna muhtaç değildir. O'nun dosta da yardımcıya da ihtiyacı yoktur. "O'nu bir tekbirle tekbir et (büyüttükçe büyüt)": Yani O'nu eksiksiz bir şekilde tazim et, ulula, demektir.



ZADÜ'L-MESİR

Fİ İLMİ'T-TEFSİR

4. CİLT

Ofset Hazırlık
Yedigece
•
Baskı
Ofis Matbaa Ltd. Şti.
Davutpaşa Kışla Cd. 75/386 Topkapı-İst.
Sertifika No: 14973
•
İstanbul
2009
•
ISBN 978-975-7954-40-8 (Takım)
ISBN 978-975-7954-42-2 (4.Cilt)

Sertifika No: 0107-34-006330

KAHRAMAN
YAYINLARI
Merkez:
Davutpaşa Cd. TİM-2 12/322 Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 613 83 05 Fax: 0212 565 25 84
info@kahramanyayinlari.com
Şube:
Çatalçeşme Sk. 19/1 Kat: 4 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0212. 512 32 69

İMAM EBU'L – FEREC
CEMALÜDDİN ABDURRAHMAN ALİ
İBN MUHAMMED CEVZİ

Kur'an-ı Kerim Tefsiri



ZADÜ'L–MESİR
Fİ İLMİ'T–TEFSİR

Tefsir İlminde Yolculuk Azığı

4. CİLT

TERCÜME:
DOÇ. DR. ABDÜLVEHHAB ÖZTÜRK

**KAHRAMAN
YAYINLARI**

BU CİLTTE YER ALAN SURELER



18-KEHF SURESİ

Mekke'de inmiştir.

110 ayettir.

İNİŞ SEBEBİ

Ebu Salih, İbn Abbas'tan Kehf suresinin Mekki olduğunu rivayet etmiştir. Hasen, Mücahit ve Katade de böyle demişlerdir. Bunda müfessirlerin icmaı vardır, buna muhalefet edeni bilmiyoruz. Ancak İbn Abbas ile Katade'den bir ayetin medeni olduğu rivayet edilmiştir, o da: "Vasbir nefseke" *(Kehf: 28)* ayetidir.

Mukatil de: Başından "saiden cüreze"ye kadar *(Kehf: 8)* Medeni ve "innellezine amenu ve amilussalihati" (107, 108) ayetlerinin de Medeni, diğerlerinin ise Mekki olduğunu söylemiştir.

Ebudderda da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kim Kehf'in başından on ayet ezberler de Deccal ile karşılaşırsa, ona zarar vermez, kim de Kehf'in son ayetleri-ni ezberlerse kıyamet gününde onun için nur olur.[1]

---

1 – Müslim, Salatül Müsafirin ve Kasruha, hadis no, 257; Ahmed, Müsned, 4/449.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ﴿١﴾ قَيِّمًا لِيُنْذِرَ
بَأْسًا شَد۪يدًا مِنْ لَدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِن۪ينَ الَّذ۪ينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ
اَجْرًا حَسَنًا ﴿٢﴾ مَاكِث۪ينَ ف۪يهِ اَبَدًا ﴿٣﴾ وَيُنْذِرَ الَّذ۪ينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا ﴿٤﴾
مَا لَهُمْ بِه۪ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِاٰبَٓائِهِمْ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ
مِنْ اَفْوَاهِهِمْ اِنْ يَقُولُونَ اِلَّا كَذِبًا ﴿٥﴾ فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ
عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ اِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٰذَا الْحَد۪يثِ اَسَفًا ﴿٦﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Hamdolsun O Allah'a ki kuluna kitabı indirdi ve onun için bir eğrilik kılmadı.

2 – Dosdoğru olarak (indirdi) ki, kendi katından şiddetli bir azapla korkutmak ve iyi ameller işleyenler için, muhakkak onlara güzel bir mükafat olduğunu müjdelemek için.

3 – Onun içinde ebedi kalıcılar olarak.

4 – "Allah evlat edindi" diyenleri uyarmak için.

5 – Ne onların ne de atalarının bu hususta hiçbir bilgisi yoktur. Ağızlarından çıkan bu söz ne büyüktür! Onlar ancak yalan söylüyorlar.

6 – Belki de sen, bu söze (Kur'an'a) iman etmiyorlar diye arkalarından üzülerek kendini helak edeceksin!

"Allah'a hamd olsun": Bunu Fatiha'nın başında şerh etmiş bulunuyoruz. Burada kulundan maksat, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem, kitaptan maksat da: Kur'an'dır. Onu indirmekle övünmüştür; çünkü özel olarak Peygamber'e ihsan ise de genel olarak bütün insanlaradır. Lügat ve tefsir alimleri şöyle demişlerdir: Bu ayette takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Enzele ala abdihil kitabe "kayyimen": Kitabı kuluna dosdoğru olarak indirdi. Ebu Reca, Ebu'l–Mütevekkil, Ebu'l – Cevza, İbn Ya'mur, Nahai ve A'meş, kafın kesri ve yenin fethi ile "kıyemen" okumuşlardır. Biz de bunu En'am: 161'de tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Onun için bir eğrilik kılmadı": Yani onda bir ihtilaf yeri koymadı, demektir. Eğriliğin tefsiri de Al-i İmran: 99'da geçmiştir.

"Liyünzire be'sen şediden": Şiddetli azapla korkutmak için, "min ledünhü": Yani kendi katından ve tarafından demektir. Mana da: Kafirleri korkutmak içindir. "Ve yübeşşirel mü'mininellezine yamelunes salihati enne lehüm": Bienne lehüm, demektir (yani orada mukadder be edatı vardır, demektir. Mütercim). "Güzel bir mükafat": O da cennettir. "Makisine": Orada kalırlar, bu, hal olarak mansuptur. "Korkutmak için": Allah'ın azabıyla, "Allah evlat edindi diyenlenleri": Onlar da Uzeyr Allah'ın oğludur diyen Yahudiler, Mesih Allah'ın oğludur diyen Hıristiyanlar ve Melekler Allah'ın kızlarıdır diyen müşriklerdir. "Onların bunda yoktur": Yani bu sözde yoktur, demektir, "min ilm": Bilgisi; çünkü onlar bunu Allah'a iftira ederek dediler. "Ataları için de yoktur": Bunu diyen ataları. "Kebüret" büyük oldu, demektir. "Kelimeten": Cumhur bunu nasb üzere okumuştur. İbn Mes'ud, Hasen, Mücahit, Ebu Rezin, Ebu Reca, Yahya bin Ya'mur, İbn Muhaysın ve İbn Ebi Able, ref ile "kelimetün" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Kim nasb ile okursa, şöyle takdir eder: Kebüret tilkel kelimetü kelimeten. Kim de ref ile okursa, bir şey takdir etmez, sanki, azume kavlüke (büyük söz söyledin) gibi olur. Zeccac da şöyle demiştir: Kim nasb ederse, mana şöyle olur: Kebüret mekaletühüm: İttehazallahu veleden kelimeten (Allah evlat edindi sözleri büyük oldu). Bu durumda "kelimeten" sözcüğü temyiz olarak mansup olur. Kim de ref ederse, mana şöyle olur: Azumet kelimetün hiye kavluhum ittihazallahu veleden (Allah evlat edindi sözü büyük oldu).

"Ağızlarından çıkan o söz": Yani: O kuru bir sözdür, doğru değildir, doğruluğuna delil yoktur, demektir. "İn yekulune": Demezler, "ancak yalan" derler. Sonra onu onların Müslümanlıklarını kaçırdığına üzülmesinden dolayı kınayıp: "Feleallek bahiun nefseke" dedi. Said bin Cübeyr, Ebu'l – Cevza ve Katade, sinin kesri ile muzaf olarak, "bahiu nefsike" okumuşlardır. Müfessirler ve dilciler şöyle demişlerdir: Belki de sen kendini helak edecek ve öldüreceksin. Ebu Ubeyde, Şair Zürrimme'nin bir beytini delil getirmiştir:

Ey kaderin, ellerinden uzaklaştırdığı şeye
Üzülüp de kendini helak eden kimse!

Eğer: "Nasıl "Feleallek (belki de sen)" der, genellikle bu kelime şüphe için söylenir, Allah Teala ise her şeyi yaratmadan önce bilir?" denilirse,

Cevap şöyledir: Bu şüphe değildir; burada tesbit manası taşıyan soru gizlidir, mana da şöyledir: Kendini mi öldüreceksin?! Onların yüz çevirmelerinden bu kadar uzun uzadıya üzülmen doğru değildir.

Çünkü biz kimin bedbahtlığına karar vermişsek, ona üzülmek fayda vermez. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Arkalarından": Yani sana yüz çevirmelerinden sonra, demektir. "Eğer bu söze iman etmezlerse": Yani Kur'an'a, demektir. "Esefen": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Üzüntüden, demektir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Telaştan, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Öfkeden, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Pişmanlıktan, bunu da Süddi, demiştir. Ebu Ubeyde: Pişmanlık, özlem ve üzüntüden, demiştir. Zeccac da, esef: Aşırı hüzün veya öfkedir, demiştir. Kad esifer recülü, fehüve esifün diye çekimi yapılır. Şair şöyle demiştir:

İçlerinden birini üzgün görüyorum,
Kara kına yaktığı ellerini böğrüne koymuş vaziyette.

Bu ayet Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in onların imanına daha çok hırs göstermekten men edilmesine işaret etmektedir, çünkü bu, üzüntüden kendini helak etmeye götürebilir.

إِنَّا جَعَلْنَا
مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾
وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا ﴿٨﴾

7 – Şüphesiz biz, yeryüzündeki şeyleri onların (insanların) hangisi amel yönünden daha güzeldirler deneyelim diye bir süs kıldık.

8 – Gerçekten biz, onun üzerindekini cidden kupkuru bir toprak kılacağız.

"Şüphesiz biz yeryüzündeki şeyleri kıldık": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar erkeklerdir, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* Alimlerdir, bunu Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu iki görüşe göre "ma" "men" yerinde kullanılmıştır; çünkü kapalı (müphem) vaziyettedir. Bunu da İbn Enbari, demiştir. *Üçüncüsü:* O, yeryüzündeki her şeydir, bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* Bitkiler ve ağaçlardır, bunu da Mukatil, demiştir. Mücahid'in görüşü daha geneldir; içine bitkiler, sular, madenler vs. girer.

Eğer: "Yeryüzündeki bazı şeylerin çirkin olup ona süs olmadığını görüyoruz?" denirse,

Cevap şöyledir: Eğer biz: Maksat belli bir şeydir, dersek, mana şöyle olur: Biz yeryüzündeki bazı şeyleri onun için süs yaptık; böylece genel söylenmişse de manası özeldir. Eğer: Onlar erkekler ve alimlerdir, dersek, ibadetleri veya Halıklarına delaletleri için denilmiş olur. Eğer: Bitkiler ve ağaçlardır, dersek, bunların yeryüzü için giysi ve süs yerinde olmasındandır. Eğer: O, üzerindeki her şey için geneldir, dersek, Halıkına delalet etmesindendir. Sanki onlar bu bakımdan onun ziyneti olmuş olur.

"Onları denememiz için": Yani halkı sınamak için, demektir. Mana da: Onlara denek muamelesi yapmak için olur. İbn Enbari şöyle demiştir: Kim: "Yeryüzündeki şeylerden bitkiler kastedilmiştir, derse, lineblüvehüm'deki hum zamiri yerde sakin olanlara ve o ziyneti müşahede edenlere raci olur. Kim de: "Yeryüzündekiler": Erkeklerdir, derse, hum zamiri "ma"ya raci olur, çünkü o da cemi (çoğul) manasınadır, ayetin manası da şöyledir: Onları deneyelim de şu mu yoksa bu mu diye hangisinin daha güzel amel ettiğini görelim. Hasen de şöyle demiştir: Hangisi dünyaya daha az kıymet veriyor, diye. Biz de ayet üzerinde, Hud suresi, ayet 7'de dört mana zikretmiş bulunuyoruz. Sonra Allah, bütün halkına onların yok olacaklarını bildirip: "Gerçekten biz onun üzerindekini cidden kupkuru bir toprak (said) kılacağız" demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Said: Üzerinde bitki olmayan yoldur. İbn Enbari de şöyle demiştir. Dilciler şöyle demişlerdir: Said, topraktır, yeryüzüdür. Cürüz ise, Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar: Ardun cürüzün ve cürzün; Esedliler: Cerezün ve cürüzün; Temimliler: Ardun cürzün ve cerzün (sükun ile) derler. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Saidül cürüz: Bir şey bitirmeyen sert yerdir. Kurak seneye: Cürüz, sinun ecraz derler ki, kurak ve yağmuru kıt olduğu için böyle derler. Şöyle bir mısra getirmiştir:

Kurak yıllar onları sürükleyip götürdü.

Zeccac şöyle demiştir: Cürüz: Onda bitki bitmeyen yerdir; sanki bitkiyi yiyip bitirir. İbn Enbari şöyle demiştir: Dilciler: Cürüz: Üzerinde bitki kalmayan, bütün bitkileri yiyip bitiren yerdir, demişlerdir. Müfessirler şöyle demiştir: Bu da kıyamet gününde olacaktır, Allah Teala yeri üzerinde ne ot ne de su olmayan dümdüz şekilde yapacaktır.

اَمْ حَسِبْتَ

اَنَّ اَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ اٰيَاتِنَا عَجَبًا ﴿٩﴾

اِذْ اَوَى الْفِتْيَةُ اِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَدُنْكَ

رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾ فَضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِهِمْ
فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا ﴿١١﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ
أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا ﴿١٢﴾

9 – Yoksa sen, Mağara ve Rakîm arkadaşlarının ayetlerimizinden şaşılacak olduklarını mı zannettin?

10 – Hatırla ki o gençler, mağaraya sığınmış da: "Rabbimiz, bize kendi katından bir rahmet ver ve bize işimizden bir doğruluk hazırla" demişlerdi.

11 – Biz de mağara da nice yıllar kulaklarının üzerine vurduk (onları uyuttuk).

12 – Sonra, iki hizipten hangisi eğlendikleri süre bakımından daha iyi sayandır bilelim, diye, onları uyandırdık.

"Yoksa sen; Mağara ve Rakîm arkadaşlarının... olduklarını mı zannettin?": Bu, bir sebep üzerine inmiştir, biz de onu: "Sana ruhtan sorarlar" *(İsra: 85)* ayetinde zikretmiş bulunuyoruz. İbn Kuteybe: "Em hasibte", "ehasibte" manasınadır, demiştir. Kehf ise, müfessirler şöyle demişlerdir: O, dağdaki mağaradır, ancak o daha geniştir. Küçük olursa, gar, derler. İbn Enbari şöyle demiştir: Dilciler: Kehf dağdaki mağara gibi şeydir, demişlerdir.

Rakîm'e gelince, onda altı görüş vardır:

Birincisi: O, kurşun bir levhadır, onda mağara arkadaşlarının adları yazılıdır, bir gün onlardan haberdar olanlar bilsinler diye böyle yapmışlardır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiş; Vehb bin Münebbih, bir rivayette Said bin Cübeyr ve bir rivayette Mücahit de böyle demişlerdir. Süddi şöyle demiştir: Rakîm: O gençlerin isimlerinin yazıldığı kayadır. Kaya şehrin suruna konulmuştur. Mukatil de şöyle demiştir: Rakîm, iki iyi kimsenin yazdığı bir kitabedir, onlar o gençlerin kaçtığı kraldan imanlarını saklayan iki kimse idiler. Gençlerin durumunu kurşun bir levhaya yazdılar, sonra da onu bir sandığa koyup onu mağaranın kapısını tıkadıkları binanın içine koydular: Olur ki Allah birini onlardan haberdar eder de kitabeyi okudukları zaman bunların hallerini öğrenirler, dediler. Ferra da şöyle demiştir: Levhaya isimleri, dinleri ve kim oldukları yazıldı. Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe de şöyle demişlerdir: Rakîm, faîl veznindedir, mef'ul manasınadır, kitabun merkum da bundandır ki: Yazılı kitap,

demektir. *İkincisi:* O, çıktıkları kentin adıdır, bunu da Ka'b, demiştir. *Üçüncüsü:* Dağın adıdır, bunu da Hasen ile Atıyye, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Rakim, Rumca divit demektir. Bunu da İkrime ile bir rivayette de Mücahid, demişlerdir. *Beşincisi:* Köpeğin ismidir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Altıncısı:* Mağaranın bulunduğu vadinin ismidir, bunu da Katade ile Dahhak, demişlerdir.

"Ayetlerimizden şaşılacak olduklarını": Müfessirler: Kelamın manası şöyledir, demişlerdir: Onların en acayip ayetlerimizden olduğunu mu zannettin? Ayetlerimizin içinde ondan daha acayibi vardır; çünkü göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin yaratılması onların kıssalarından daha acayiptir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Sana verdiğim kitap, sünnet ve ilim, onların durumlarından daha şereflidir.

"İz evel fityetü": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Gençler oraya vardılar, orayı kendilerine barınak kıldılar. Fitye, feta'nın çoğuludur, ğulam ve ğılme, sabiyyün ve sıbye gibi. "Fi'le" çoğul isimlerindendir, ona kıyas yapılmaz; mesela: Ğurab ve ğırbe, ğaniyyün ve ğinye, denilmez. Bazı müfessirler de: Fitye: Gençler manasınadır, demişlerdir. Biz de Kuteybi'den şöyle zikretmiştik: Feta, kemale ermiş erkektir. Bunu da "ve min feteyatikümül mü'minat"ta açıklamıştık *(Nisa: 25)*.

"Rabbimiz, bize kendi katından ver": Yani senin tarafından, demektir. "Bir rahmet": Yani bir rızık. "Bize hazırla": Bizim için temin et. "İşimizden bir doğruluk": Yani bizi sana yaklaştıracak şeye irşat et, demektir. Mana şöyledir: Bize doğruyu yakalayacak şeyler hazırla. Rüşd, reşd ve reşad: Sapıklığın zıddıdır.

ASHAB-I KEHF KISSASININ ÖZETİ

Alimler onların bu işinin nasıl başladığında ve mağaraya gelme sebebinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onlar gece krallarından kaçtılar, çünkü kendilerini putlara tapmaya davet etmişti. Onlar da köpeği olan bir çobanla beraber kaçtılar, kral da onları dinlerinden dolayı takip etti. Onlar ibadet etmek üzere bir mağaraya sığındılar. İçlerinden biri onlara şehirden yiyecek şeyler satın alıyordu, nihayet bir gün onlara döndü, insanların kendilerini konuştuklarını haber verdi. Onlar da ağladılar, fitneden Allah'a sığındılar. Allah da kulaklarına vurup onları uyuttu. Kral da emir verdi, mağarayı üzerlerine kapattılar, onların uyanık olduklarını zannediyordu. Allah da onların ruhlarını uyku ölümü gibi aldı, köpekleri de aynı hale büründü. Sonra imanlarını saklayan iki adam bunların isimlerini, soylarını ve haberlerini kurşun bir levhaya yazdı-

lar, onu bakır bir sandığa koyup binanın içine bıraktılar ve: Belki Allah mü'min bir kavmi onlardan haberdar eder de durumlarını öğrenirler, dediler. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür. Ubeyd bin Umeyr de şöyle demiştir: Kavimleri onları kaybettiler, onları aradılar, Allah da onları kör edip onlardan haberdar etmedi. Onlar da isimlerini ve soylarını bir levhaya yazdılar: Falan oğlu falan, bunlar krallarımızın çocuklarıdır, onları şu ayda, şu yılda ve filan memlekette kaybettik, dediler. Levhayı kralın hazinesine koydular ve: Mutlaka bir gün bir şeyler olur, dediler.

İkincisi: Havarilerden biri Ashab-ı Kehf'in şehrine geldi, oraya girmek istedi, ona: Onun kapısında bir put vardır, kimse ona secde etmeden oraya giremez, dediler. O da oraya girmek istemedi; şehre yakın bir hamama gitti, orada ücretle çalışmaya başladı. Şehirden birkaç genç onunla ilgilendi, o da onlara gökten, yerden ve ahiretten haber verdi. Onlar da ona iman edip onu tasdik ettiler. Nihayet bir gün kralın oğlu bir kadınla geldi, kadınla beraber hamama girmek istedi. Havari de buna mani oldu; o da küfredip içeri girdi. Kendisi de kadın da hamamda öldüler. Kral geldi, ona: Oğlunu hamamın sahibi öldürdü, dediler. O da kaçtı. Kral; "Yanında kimler vardı?" dedi. Onlar da gençlerin isimlerini verdiler, Onları aradılar, onlar da şehirden çıktılar. Ekini olan bir arkadaşlarına uğradılar, o da onlar gibiydi. O da köpeğiyle beraber onlarla gitti, gece olunca mağaraya sığındılar: Burada geceleyelim, sonra inşallah sabah olunca düşünürüz, dediler. Allah da kulaklarının üzerine vurup onları uyuttu. Kral ve arkadaşları onları takibe çıktılar; onların mağaraya girdiklerini fark ettiler. Ne zaman bir adam mağaraya girmek istese, korkardı. Biri krala: "Sen: "Eğer onları yakalarsam öldürürüm?" demedin mi?" dedi. O da: Evet, dedi. O da: Öyleyse mağaranın kapısını ör, açlıktan ve susuzluktan ölsünler, dedi. O da öyle yaptı. Bu da Vehb bin Münebbih'in görüşüdür.

Üçüncüsü: Onlar şehrin büyüklerinin ve eşrafının oğulları idiler, çıkıp şehrin arkasında randevu vermeden buluştular; içlerinden biri, ki en yaşlılarıdır: Ben içimde öyle bir şey hissediyorum ki hiçbirinizin içine gelmemiştir, dedi. Onlar da: "Nedir?" dediler. O da: Ben içimde benim Rabbimin gökleri ve yeri yarattığını hissediyorum, dedi. Hepsi birden kalkıp: Rabbimiz Göklerin ve yerin Rabbidir, dediler. Mağaraya girmeye karar verdiler. Orada Allah'ın dilediği kadar kaldılar. Bu da Mücahid'in görüşüdür. Katade de şöyle demiştir: Onlar Rum krallarının çocuklarıdır, kendilerine has olan dinleriyle mağaraya sığındılar, Allah da kulaklarına vurarak onları uyuttu.

Ashab-ı Kehfin uykularından uyanmalarının sebebine gelince: İkrime şöyle demiştir: Müslüman bir ümmet geldi, kralları da Müslüman idi, ruh ve ceset hakkında ihtilaf ettiler; biri: Ruh ile ceset birlikte dirilir, dedi. Biri de: Yalnız ruh dirilir, ceset toprakta çürür, yok olur, dedi. Bu anlaşmazlıkları kralı sıktı, o da kalkıp çul giydi ve külün üzerine oturdu. Onlara bir mucize göstermesi için Allah'a dua etti. Allah da Ashab-ı Kehfi uykusundan uyandırdı. Vehb bin Münebbih şöyle demiştir: Yağmura tutulan bir çoban mağaraya geldi: Şu mağarayı açsam da koyunlarımı yağmurdan oraya soksam, dedi. Uğraşmasının sonunda kapısını açtı. Allah da ertesi sabah onların ruhlarını geri gönderdi. İbn Saib de şöyle demiştir: Mağaranın bulunduğu yerin sahibi koyunlarına bir ağıl yapma ihtiyacı duydu, o seti yıktı, mağaranın kapısı açıldı. İbn İshak da şöyle demiştir: Allah o memleket halkından birinin içine o yapıyı yıkıp koyunlarına bir ağıl yapmayı düşürdü. O da taşları sökmek için iki işçi kiraladı, onlar da duvarı söküp mağaranın ağzını açtılar. Onlar da neşe içinde oturdular, birbirlerine selam verdiler, ne yüzlerinde ne de vücutlarında garipseyecek bir şey görmüyorlardı. Tam yattıkları gibi kalkmışlardı. Krallarının kendilerini aradığını sanıyorlardı. Namaz kıldılar, harcama işiyle uğraşan Yemliha'ya: Git, insanlara kulak ver, hakkımızda ne diyorlar. Git, bize yiyecek ara, dediler. O da elbiselerini değiştirdi, tebdil-i kıyafet etti. Çıktı, mağaranın ağzından bir taşın çıkarıldığını gördü, şaşırdı, sonra gizlice ve bir kimsenin kendini görür de krala gider korkusu ile çıktı. Şehrin kapısını görünce üzerinde imana işaret eden alamet gördü; şaşırdı; orasının bildiği şehir olmadığını zannetti. Bilmediği birtakım insanlar gördü, daha da şaşırdı: Her halde ben uyuyorum, dedi. Oraya girince İsa adına yemin eden insanlar gördü, kalktı, belini bir duvara yasladı ve içinden: Allah'a yemin ederim ki, bunun ne olduğunu bilmiyorum, daha dün akşam yeryüzünde İsa'nın adını anan bir kimse yoktu, bugün ise onun adını andıklarını duyuyorum. Belki de bu, benim bildiğim şehir değildir. Allah'a yemin ederim ki ben şehrimizin yakınında bir şehir olduğunu bilmiyorum, dedi. Şaşkın vaziyette kalktı, gümüş para çıkararak onu bir adama verdi: Bana yiyecek ver, dedi. Adam paranın nakşına bakıp şaşırdı; sonra onu bir başkasına verdi. Onlar da birbirlerine attılar, şaşıyorlar, kendi aralarında konuşuyorlardı: Bu, bir hazine bulmuş, dediler. Onlardan korktu, kendisini tanıdıklarını zannetti: Yiyeceğinizi alın, benim ona ihtiyacım yok, dedi. Ona: "Ey delikanlı, sen kimsin? Allah'a yemin ederiz ki sen bir gömü bulmuşsun, onu saklamak isti-

yorsun. Bizi de ortak et, yoksa seni hükümdara götürürüz, seni öldürür, dediler. Ne diyeceğini bilemedi. Pelerinini boynuna doladılar, o ise ağlıyor ve: Kardeşlerimden ayrıldım, keşke başıma geleni bilseler, diyordu. Onu şehri idare eden iki kişinin yanına götürdüler: Onlar da: "Bulduğun hazine nerede?" dediler. O da: Ben hazine bulmadım, ancak bu, atalarımın parasıdır, bu da o şehrin sikkesidir. Allah'a yemin ederim ki ne yapacağımı ve size ne diyeceğimi bilmiyorum, dedi. Mücahit diyor ki: Ashab-ı Kehfin gümüş paraları, deve pabucu gibi idi. Onlar: "Sen kimsin? Babanın adı nedir?" dediler. O da: Anlattı, onu tanıyan birini bulamadılar. Biri: Sen bizimle alay mı ediyorsun, bu memleketin hazineleri bizim elimizdedir, bizde bu paranın benzeri ne bir dirhem ne de bir dinar yoktur. Şimdi emrederim, sana şiddetli işkence ederler, sonra bu hazineyi itiraf edinceye kadar seni hapse atarım, dedi. Yemliha da: Size soracağım şeye cevap verin, eğer bunu yaparsanız, size doğruyu söylerim, dedi. Onlar da: Sor, dediler, o da: "Kral Dakyanus ne yaptı?" dedi. Onlar da: Bugün yeryüzünde Dakyanus adında bir kral bilmiyoruz; o, eski zamanın kralı idi, çok önceleri öldü, dediler. O da: Allah'a yemin ederim ki dediğime inanmayacaksınız, biz bir grup genç idik, kral bizi putlara tapmaya ve heykellere kurban kesmeye zorladı; biz de dün akşam ondan kaçtık ve uyuduk. Uyanınca da ben arkadaşlarım için yiyecek almak üzere çıktım, işte ben gördüğünüz gibiyim. Benimle beraber mağaraya gelin, size arkadaşlarımı göstereyim, dedi. Onunla beraber şehir halkı da gittiler, arkadaşları ise geciktiği için yakalandığını zannediyorlardı. Onlar bu korku içinde iken sesler ve at kişnemeleri işittiler. Bunları Dakyanus'un adamları zannettiler. Namaza durdular. Birbirlerine selam verdiler. Yemliha ağlayarak yanlarına gitti, onlar da ağladılar ona durumu sordular. O da onlara haber verdi, bütün hikayeyi anlattı. Onlar da bunların Allah'ın emriyle uyuduklarını ve insanlara ibret olmak ve yeniden dirilmeyi tasdik etmek için uyandırıldıklarını anladılar. İnsanlar isimlerinin ve kıssalarının yazıldığı kitabeye baktılar; şaşırdılar ve krallarına haber gönderiler. O da geldi, boyunlarına sarılıp ağladı: Onlar da: Seni Allah'a ısmarlıyor, seni selamlıyoruz. Allah seni muhafaza etsin, mülkünü de muhafaza etsin, dediler. Kral ayakta iken onlar yattıkları yerlere döndüler, aziz ve celil olan Allah ruhlarını kabzetti. Kral her birine birer altın tabut yapılmasını emretti, akşam olunca onları rüyasında gördü: Biz altın ve gümüşten yaratılmadık, fakat biz, topraktan yaratıldık, bizi Allah Teala'nın dirilteceği güne kadar mağarada olduğumuz gibi toprağın

üzerine bırak, dediler. İnsanlar onların yanından korku ile çıkınca Allah Teala onları gözden kaybetti; kimse onların yanına giremedi. Kral da emretti, mağaranın kapısına namaz kılmak için bir mescit yapıldı, her sene onlar için büyük bir bayram yapıldı. Şöyle de denilmiştir: Yemliha insanlarla beraber gelince: Beni bırakın, arkadaşlarımın yanına girip onlara müjde vereyim; eğer sizi benimle beraber görürlerse, onları korkutursunuz, dedi. Girdi, onları müjdeledi, Allah da ruhlarını kabzetti. İnsanlar içeri girdiler, baktılar ki cesetlerinden hiçbir şey bozulmamış, ancak cansız idiler. Kral: Bu, Allah'ın size gönderdiği bir mucizedir, dedi.

"Kulaklarının üzerine vurduk": Zeccac: Mana, onları uyuttuk, işitmelerine mani olduk; çünkü uyuyan kimse ses işitirse uyanır, demiştir. "Adeden": İki şekilde mansuptur:

Birincisi: Mastar olarak, mana da: Tuaddü adeden, demektir.

İkincisi: Sinin'in sıfatı olarak, mana da: Sinine zate adedin, demektir. Sayılan bir şeyde sayılanın zikredilmesi, o şeyin çokluğunu tekit etmek içindir. Çünkü az olursa miktarı anlaşılır, çok olursa, sayılmaya ihtiyaç duyulur. "Sonra onları uyandırdık (sümme baasnahüm)": Uykularından, demektir. Ölümden hayata veya uykudan uyanıklığa dönen için: Meb'us, denir. Çünkü onu hareket ve atılmaktan men eden şey, zail olmuştur. "Sinine adeden"in manasında şöyle de denilmiştir: Onlarda (küsur) aylar ve günler yoktu, seneler tam idi. Bunu da Maverdi, demiştir.

"Lina'leme eyyül hizbeyni (iki hizipten hangisi olduğunu bilelim diye)": Müfessirler, görelim diye, demişlerdir. Bazıları da: Siz bilesiniz diye, demişlerdir. Ebu'l – Cevza, Ebu İmran ve Nahai, yenin zammesi ile meçhul olarak "liyu'leme" okumuşlardır. "İki hizipten hangisi": İki hiziple: Ashab-ı Kehfin kavminden mü'minler ve kafirler kastedilmiştir. "Eğlendikleri süreyi daha iyi sayan": Bilelim ki onu bunlar mı iyi saymış yoksa onlar mı? Sanki aralarından ayrılmalarından (mağaraya çekilmelerinden) sonra ne kadar uyudukları hakkında tartışmışlar, Allah Teala da bunu açıklamak ve meydana çıkarmak için onları uyandırmıştır. Katade şöyle demiştir: İki grubun ne mü'minlerinin ne de kafirlerinin ne kadar yattıkları hakkında bilgileri yoktu. Mukatil de şöyle demiştir: Onlar uykularından uyanınca şüphe kalktı, ne kadar kaldıkları gerçeği bilindi. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Kelamın manası şöyledir: Biz onları uyandırdık ki iki hizbin ne kadar uyudukları hakkındaki ihtilafları anlaşılsın, çünkü onda ibret vardı.

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُمْ بِالْحَقِّ
اِنَّهُمْ فِتْيَةٌ اٰمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى ﴿١٣﴾ وَرَبَطْنَا
عَلٰى قُلُوبِهِمْ اِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِهِ اِلٰهًا لَقَدْ قُلْنَا اِذًا شَطَطًا ﴿١٤﴾
هٰؤُلَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اٰلِهَةً لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ
بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا ﴿١٥﴾

13 – Biz sana onların haberini doğru olarak anlatıyoruz. Şüphesiz onlar Rablerine iman eden gençlerdir. Biz de onların hidayetlerini artırdık.

14 – Kalplerini bağladık (güçlendirdik). Hani, kalkmışlar: "Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. O'ndan başkasına asla İlah demeyiz. O zaman gerçekten saçma bir söz söylemiş oluruz" demişlerdir.

15 – "Şunlar ki kavmimizdir, O'ndan başka İlahlar edindiler. Onlara açık bir delil getirselerdi, ya! Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kimdir?"

"Biz sana onların haberini anlatıyoruz": Yani gençlerin haberini. "Doğru olarak": Yani hak ile.

"Biz de onların hidayetini artırdık": Yani onlara imanda sebat verdik. "Kalplerini bağladık": Yani onlara sabrı ilham ettik. "Hani kalkmışlardı": Kralları Dakyanus'un karşısında. "Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir, demişlerdi": Çünkü o, insanları putlara tapmaya davet ederdi; Allah da onları esirgedi; onlar da krala isyan ettiler. Hasen şöyle demiştir: Kavimlerinin içinde kalktılar, onları tevhide, Allah'ın birliğine davet ettiler. Şöyle de denilmiştir: Bu, hikayenin başında anlattığımız gibi şehir dışında toplandıkları zaman kendi aralarında söyledikleri sözdür. Şatat ise: Haksızlık ve zulümdür. Zeccac şöyle demiştir: Şatterecülü ve eşatta denir ki: Haksızlık etmektir. Sonra gençler şöyle dediler: "Bunlar kavmimizdir": Yani Dakyanus'un zamanındaki kastediyorlar, "O'ndan başka İlahlar edindiler": Putlara taptılar. "Levla ye'tuna aleyhim": Putlara ibadet için getirselerdi, ya, "Açık bir delil": Yani kesin bir kanıt. Neden "aley

him" dedi? Hâlbuki putlar müennestir? Çünkü kafirler onlara akıl ve iyiyi kötüyü ayırma gücü vermişlerdi. O nedenle erkek insanlar gibi muamele edildiler.

"Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kimdir?": O'nun ortağı olduğunu iddia edenden daha zalim kimdir, demektir.

وَاِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ فَأْوُۤا اِلَى الْكَهْفِ
يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِه۪ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ اَمْرِكُمْ مِرْفَقًا
﴿١٦﴾ وَتَرَى الشَّمْسَ اِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ
وَاِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ ف۪ي فَجْوَةٍ مِنْهُ
ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضْلِلْ
فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا ﴿١٧﴾

16 – Madem ki onlardan ve Allah'tan başka taptıkları şeylerden ayrıldınız, öyleyse mağaraya sığının; Rabbiniz size rahmetinden genişçe versin ve size işinizden bir fayda hazırlasın".

17 – Güneşi doğduğu zaman görürsün ki, mağaralarından sağ tarafa meylediyor. Battığı zaman da onları sol taraftan makaslıyor. Onlarsa onun genişçe bir yerindedirler. İşte bu, Allah'ın ayetlerindendir. Allah kime hidayet ederse, o doğru yolu bulmuştur. Kimi de saptırırsa, onun için asla yol gösteren bir dost bulamazsın.

"Madem ki onlardan ayrıldınız": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu, Yemliha'nın sözüdür, o, mağara arkadaşlarının reisi idi. Onlara: Madem ki onlardan bir kenara çekildiniz, yani ayrıldınız, dedi. Onlar demekle, putperestleri kastediyordu. "Allah'tan başka taptıkları": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onların taptıklarından ayrıldınız, Allah hariç, demektir. Çünkü o kavim Allah'a da O'nun yanı sıra tanrılara da tapıyorlardı; gençler ise tanrılara ibadetten uzaklaştılar, Allah'a ibadetten uzaklaşmadılar. Bu, Ata el-Horasani ile Ferra'nın görüşüdür.

İkincisi: Allah'tan gayri taptıklarından uzaklaştınız. Katade, şöyle demiştir: Abdullah (bin Mesud)un Mushafında "vema ya'budune min dunillah" yazılı idi ki bu da tefsiridir.

"Mağaraya sığının": Yani orayı kendinize barınak edin. "Rabbiniz size rahmetinden genişçe versin": Yani size bol rızık versin. "Ve yüheyyi' leküm min emriküm mirfeka": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, mimin kesri ve fenin fethi ile: "Mirfeka" okumuşlardır. Nafi ile İbn Amir de, mimin fethi ve fenin kesri ile: "Merfika" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar, mimin fethi ve fenin kesri ile, "merfika" ve insanın yararlandığı her şey için de böyle derlerken, dirsek için mirfak, derler. Araplar ise her ikisinde de mimi meksur telaffuz ederler. İbn Enbari, ayetin manası şöyledir, demiştir: Rabbiniz size zor işinize karşılık bir kolaylık sağlasın. Şair de şöyle demiştir:

Keşke Zemzem'e karşılık fıçıda soğutulmuş

Ve gece ayazda kalmış içeceğimiz olsaydı.

Manası şöyledir: Zemzem suyu yerine böyle olsaydı. İbn Abbas da: "Yüheyyi' leküm": Kral ve zulmünden korktuğunuz şeyi size kolaylaştırsın ve size rahatlık, yumuşaklık ve lütuf versin, demiştir.

"Güneşi doğduğu zaman görseydin": Mana şöyledir: Eğer onu görseydin anlattığımız şeyi görürdün. "Tezaverü": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr zenin şeddesiyle "tezzaverü" okumuşlar; Asım, Hamze ve Kisai de şeddesiz olarak "tezaverü" okumuşlardır. İbn Amir de "tezverrü" okumuştur, tıpkı "tahmerrü" gibi. Übey bin Ka'b, Ebu Miclez, Ebu Reca ve Cahderi de zenin sükunu, vavdan sonra uzun elif ve şeddeli ra ile "tezvârru" okumuşlardır. İbn Mes'ud, Ebu'l – Mütevekkil ve İbn Semeyfa, (ayın ile) "tezveirrü" gibi radan önce hemze ile "tezveirrü" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile Ebu Semmak de tenin ve fenin fethi, meftuh vavın şeddesi, rayı da hafif (şeddesiz) olarak "tekevverü" gibi "tezevverü" okumuşlardır. Manası da: Meyleder, sapar, demektir. Zeccac şöyle demiştir: "Tezzaverü"nün aslı "tetezavürü"dür, te zeye idgam edilmiştir. "Takriduhum": Yani onlardan sapar ve onları terk eder, demektir. Şair Zürrimme de şöyle demiştir:

Yolcu kadınlar soldan Müşrif bölgesini,
Sağdan da Fevaris bölgesini makaslayıp geçerler.

Beyitte geçen: Yakrıdne: Terk ederler, demektir. Kard'ın aslı kesmek ve eşyayı birbirinden ayırmaktır. Akrıdni dirhemen de öyledir ki: Bana malından dirhem kes, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Onların mağaraları Büyükayı takımyıldızının karşısında idi, güneş doğarken onlardan sapar içeri girip de ısısı ile onlara eziyet etmez ve renklerini soldurmazdı. Sonra Allah Teala onların mağaranın geniş bir yerinde olduklarını ve onlara soğuk rüzgarın ve tatlı havanın değ-

diğini haber vererek: "Onlar mağaranın geniş yerinde idiler" dedi. Ebu Ubeyde: Geniş alanında demiştir. Fecve'nin çoğulu: Fecevat ve fenin kesri ile fica'dır. Zeccac da şöyle demiştir: Güneşin onlardan uzak tutulması onlar için bir mucizedir, "mağaraları Büyükayı takımyıldızının karşısında idi, sözü kabul görmemiştir.

"İşte bu, Allah'ın ayetlerindendir": Allah'ın hidayet olarak onlara lutuf ve eserine, güneşi onlardan çevirmesine, onlara verilen korkuya, öyle ki ne zalim kral ne de başkası yanlarına girememişti, bütün bunlara işarettir. "Allah'ın ayetlerindendir": Yani O'nun kudret ve lütfunu gösteren delillerindendir. "Allah kime hidayet ederse": Bu, o kavmi hidayet edenin kendisi olduğunu açıklamasıdır; eğer öyle olmasa idi hidayeti bulamazlardı.

وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ
رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ
بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ
مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ﴿١٨﴾

18 – Onları uyanıklar zannedersin, hâlbuki onlar uyuyorlar. Onları sağ yanlarına ve sol yanlarına çeviriyoruz. Köpekleri de kollarını eşiğe / geniş yere yaymıştır. Eğer onlara varsaydın muhakkak kaçarak onlardan arkanı dönerdin ve için korku dolardı.

"Onları uyanıklar zannedersin": Yani onları görseydin, uyanıklar zannederdin. Zeccac: Eykaz: Uyanıklardır, tekili: Yakız ve yakzan'dır, çoğulu da: Eykaz'dır, demiştir. Rukud ise: Uyuyanlardır. Ferra da şöyle demiştir: Eykaz'ın tekili: Yekuz ve yekız'dır. İbn Saib de şöyle demiştir: Onların uyanık zannedilmeleri uyurlarken gözlerinin açık olmasındandır. Uyanık zannedilmeleri: Sağa sola dönmelerindendir, diyenler de olmuştur. Bazı ilim adamları da, gözlerinin açık olma hikmetini şöyle izah etmişlerdir: Eğer devamlı kapalı olsa idi, gözleri erirdi.

"Ve nükallibühüm": Ebu Reca meftuh te, sakin kaf ve şeddesiz meksur lam ile "Ve taklibuhum" okumuştur; Ebu'l – Cevza ile İkrime de öyle, ancak nun ile "ve naklibuhum" okumuşlardır. "Sağ yanına": Yani sağlarına ve sollarına çeviriyoruz, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Her sene iki defa çevriliyorlardı: Altı ay bir tarafa, altı ay da bir tarafa. Bu da bedenleri çürümesin diye yapılıyordu. Mücahit de

şöyle demiştir: Onlar üç yüz sene bir yanları üzerine kaldılar, sonra da dokuz sene öbür yanlarına çevrildiler.

"Köpekleri de kollarını eşiğe yaymıştır": Burada köpeklerinin de aynı şekilde uykuya daldığını haber vermiştir. Ancak gözle bakıldığı zaman uyanık zannedilirdi. Vasid hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O, mağaranın avlusudur, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, Mücahit, Dahhak, Katade ve Ferra da böyle demişlerdir. Ferra şöyle demiştir: Vasid ve asid ikisi de lügattir, tıpkı: İkaf ve vikaf, errehtül kitabe ve verrahtü, vekkettül emre ve ekkettü gibi. Hicazlılar: Vasid, Necitliler ise: Asid, derler. O da ağıl ve avludur.

İkincisi: O, kapıdır, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Süddi de böyle demiştir. İbn Kuteybe, mana şöyle olur, demiştir: Köpekleri kapıda kollarını döşemiş duruyordu. Şair de şöyle demiştir:

Açık bir yerde, kapısı kapanmaz benim üzerime,
İyiliğimi de kimse inkar edemez.

Üçüncüsü: O, said yani topraktır. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr ile Mücahit de, onlardan gelen bir rivayette böyle demişlerdir.

Dördüncüsü: O, kapının eşiğidir, bunu da Ata, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu, çok hoşuma gidiyor, çünkü Araplar: Evsıd babeke derler ki: Kapını kapat, demektir. "İnneha aleyhim mu'sadeh" *(Hümeze: 8)* kavli de böyledir ki, cehennem onların üzerine kapanmıştır, demektir. Aslı: Kapı kapandığı zaman kapının eşiğe bitişmesidir. Bunu izah eden şeylerden biri de şudur: Köpeği avluya koyduğun zaman mağaranın dışında kalır. Eğer onu eşiğe alırsan, mağaranın içinde kalabilir. Mağaranın her ne kadar kapısı ve eşiği yoksa da, köpek eşik ve kapı yerinde duruyordu, demektir; istiare yolu ile böyle denilmiştir.

"Levittala'te aleyhim": A'meş ile Ebu Husayn vavın zammı ile "levuttala'te" okumuşlardır. "Muhakkak arkanı döner onlardan kaçardın": Korkundan dolayı. "Velemuli'te": Asım, İbn Amir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, şeddesiz ve hemzeli olarak "velemuli'te" okumuşlardır. İbn Kesir ile Nafi de şeddeli ve hemze ile "velemulli'te" okumuşlardır. "Ru'ba": Panik ve korkudan demektir. Şöyle ki Allah Teala onlara bir korku vermişti ki yanlarına kimse girmesin. Onların saçları ve tırnakları çok uzamıştı, onun için eğer birileri onları görseydi, korkusundan kaçardı. Bunu da Zeccac hikaye etmiştir.

وَكَذٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ

لِيَتَسَٓاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ قَالُوا لَبِثْنَا
يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ فَابْعَثُوا
اَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هٰذِهٖ اِلَى الْمَدٖينَةِ فَلْيَنْظُرْ اَيُّهَا اَزْكٰى
طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ
بِكُمْ اَحَدًا ﴿١٩﴾ اِنَّهُمْ اِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ
اَوْ يُعٖيدُوكُمْ فٖي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا اِذًا اَبَدًا ﴿٢٠﴾

19 – Böylece onları aralarında sormaları için uyandırdık. İçlerinden bir sözcü: "Ne kadar kaldınız?" dedi. Onlar da: "Bir gün yahut bir kısmı" dediler. Dediler: "Rabbiniz ne kadar kaldığınızı daha iyi bilir. Birinizi şu gümüş paranızla şehre gönderin de hangi yiyecek daha temiz ise baksın, ondan size bir rızık getirsin. Dikkat etsin ve sakın sizi kimseye sezdirmesin".

20 – "Çünkü onlar sizden haberdar olurlarsa, sizi taşla öldürürler yahut sizi kendi dinlerine döndürürler. O zaman da asla iflah olmazsınız".

"Böylece onları uyandırdık": Yani onlara bu zikrettiğimiz şeyleri yaptığımız gibi, onları o uykudan da uyandırdık. " Sormaları için": Yani ne kadar kaldıkları hakkında soru sorsun ve tartışsınlar, diye. Soru sormaları onların hallerinden ibret almayı doğurur. "İçlerinden bir sözcü: "Ne kadar kaldınız?" dedi. Yani mağaraya girdikten sonra ne kadar zaman geçti, demektir. "Onlar da: Bir gün yahut bir kısmı, dediler": Çünkü onlar sabah erkenden içeri girdiler, Allah Teala da onları gündüzün sonunda uyandırdı. Bunun için: Bir gün, dediler. Güneşi görünce. "Yahut bir kısmı" dediler. "Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir, dediler": İbn Abbas şöyle demiştir: Bunu diyen, başkanları olan Yemliha idi, bunun ilmini Allah Teala'ya iade etti. Başka bir rivayette de: Bunu Mekselina, dedi, demiştir ki o, en büyükleri idi. Ebu Süleyman şöyle demiştir: Bu, içlerinden daha çok kaldıkları geçtiğini gösterir. Şöyle de denilmiştir: Böyle demeleri saç ve tırnaklarının çok uzadığını görmüş olmalarındandır.

"Birinizi gönderin": İbn Enbari şöyle demiştir: Neden "ahadeküm" dedi de vahideküm demedi? Çünkü övülen ve tazim edilen o kişi karışmasın. Çünkü Araplar: Raeytü ahedel kavmi derler, reaeytü vahidel kavmi, demezler. Ancak önemli kişi olduğunu bildirmek isterlerse vahidel kavmi, derler. Burada sıradan biri kastedilmiş, en şereflileri demek istenmemiştir.

"Biverikıküm": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayetle, meksur ve şeddesiz ra ile "verikıküm" okumuşlardır; Ebu Amr, Hamze, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, sakin ra ile okumuşlardır. Ebu Amr'dan da hafif şeddeli gösterir şekilde okuduğu rivayet edilmiştir. Zeccac da: O zaman tam kâf olur (verikküm) demiştir. Ferra şöyle demiştir: Verik, hicaz halkının şivesidir. Temimliler: Verk, derler. Bazı Araplar da meksur vav ile "El – Virk, derler. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Verik, sikkeli olsun olmasın gümüştür. Arfece hadisi de bunu gösterir ki: Verik'ten takma burun edindi, denilmiştir.

"Şehre": Çıktıkları şehri kastediyorlar, adı: Daksus idi. Bugün, Tarsus denen şehir de denilmiştir.

"Baksın hangisi": Şehir halkından hangisi, demektir. "Yiyeceği daha temiz": Müfessirlerin bunun manasında altı görüşleri vardır:

Birincisi: Kesimi helal olan, bunu İbn Abbas ile Ata, demişlerdir Şöyle ki onların şehir halkının çoğunluğu kafir idiler, putları için kurban keserlerdi. İçlerinde imanlarını gizleyen bir topluluk da vardı *İkincisi:* Yiyeceği helal, demektir. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir Dahhak da şöyle demiştir: Onların mallarının çoğu gasb idi. Mücahit de şöyle demiştir: Arkadaşlarına: İçinde ne zulüm ne de gasp olan yiyeceği satın alma, dediler. *Üçüncüsü:* Ezkâ, daha çok demektir, bunu da İkrime, demiştir. *Dördüncüsü:* Daha hayırlı, yani daha kaliteli, demektir. Bunu da Katade, demiştir. *Beşincisi:* Daha temiz, demektir. Bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir. *Altıncısı:* Daha ucuz, bunu da Yeman bin Reyyab, demiştir. İbn Kuteybe: Aslında zekâ artma ve çoğalma manasınadır, demiştir.

"Size ondan bir rızık getirsin": Yani yiyeceğinizi demektir. "Dikkat etsin": İyi baksın, kimsenin fark etmemesine çalışsın, demektir. "Sizi sezdirmesin": Yani kimseye yerinizi bildirmesin, demektir. "Çünkü onlar haberdar olurlarsa": Yani durumu fark eder, sizi görürlerse, "sizi taşla öldürürler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Sizi öldürürler, bunu İbn Abbas, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Sizi taşa tutarak öldürürler. *İkincisi:* Sizi tanımadıkları için elleriyle taşlarlar, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Size

sövmek için dilleriyle laf atarlar. Bunu da Mücahit ile İbn Cüreyc, demiştir.

"Yahutta sizi kendi milletlerine döndürürler": Yani kendi dinlerine, demektir. "O zaman asla iflah olmazsınız": Yani dinlerine dönerseniz, ne dünyada ne de ahirette mutlu olamazsınız, demektir.

وَكَذٰلِكَ اَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوٓا اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاَنَّ السَّاعَةَ
لَا رَيْبَ فِيهَاۚ اِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ اَمْرَهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا
عَلَيْهِمْ بُنْيَانًاۜ رَبُّهُمْ اَعْلَمُ بِهِمْۜ قَالَ الَّذ۪ينَ غَلَبُوا عَلٰٓى اَمْرِهِمْ
لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا ﴿٢١﴾

21 – Böylece onları fark ettirdik ki, şüphesiz Allah'ın va'di hak olduğunu ve kıyamette de şüphe olmadığını bilsinler. O zaman işlerini aralarında çekişiyorlardı; "üzerlerine bir yapı yapın. Rableri onları daha iyi bilir" dediler. İşlerine hakim olanlar: "Üzerlerine mutlaka bir mescit edineceğiz" dediler.

"Böylece onları fark ettirdik": Yani onları uyuttuğumuz ve uyandırdığımız gibi, onları fark ettirdik ve göze çarptırdık. İbn Kuteybe, bunun aslı şöyledir, demiştir: Kim gafilken bir şeyi fark ederse, ne olduğunu bilinceye kadar ona bakar; bu nedenle ayetteki i'sar (ayağı takılma) istiare yolu ile bir şeyin bilinip açığa çıkması için kullanılmıştır. İnsanların: Ma a'sertü ala fülanin bisuin kattu (falancadan gözüme hiçbir kötülük çarpmadı) sözü de bundandır.

"Bilsinler ki": Bilmeleri işaret edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar öldükten sonra dirilme hususunda tartışan şehir halkıdır; Allah da bunu bilsinler diye Ashab-ı kehfi gönderdi. "Şüphesiz Allah'ın va'di": Öldükten sonra dirilme ve amellerin karşılığını görme va'di "haktır": Ve kıyametin kopmasında şüphe yoktur. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Onlar Ashab-ı Kehftir, onları uyandırdık ki Allah'ın va'dinin hak olduğunu görsünler. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"O zaman çekişiyorlardı": Yani o devrin insanları çekişiyorlardı, demektir. İbn Enbari: Mana: Çekişiyorlardı, demektir. Mananın: Çekiştikleri zaman şeklinde olması da caizdir, demiştir.

Çekiştikleri şey üzerinde de beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar yapı ve mescit hakkında çekiştiler; Müslümanlar: Üzerlerine bir mescit yapacağız, çünkü onlar bizim dinimizdendirler, dediler. Müşrikler de: Onların üzerine bir yapı yapacağız, çünkü onlar bizim adetlerimize tabi idiler, dediler. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar ölümden sonra dirilme hakkında tartıştılar; Müslümanlar: Cesetler de ruhlar da dirilir, dediler. Bazıları da ruhlar dirilir, cesetler değil, dediler. Allah da ashab-ı kehfi göndermekle ruhların ve cesetlerin birlikte dirileceğini gösterdi. Bunu da İkrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar gençlerin yaptığı şeyi tartıştılar. Bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* Onlar ne kadar uyuduklarını tartıştılar. *Beşincisi:* Sayılarında tartıştılar. Bu ikisini Salebi, zikretmiştir.

"Üzerlerine bir bina yapın": Bu binanın arkasında kalarak onları halkın gözünden uzaklaştırın. Bunu diyenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar o zamanın müşrikleridir, bunu da İbn Abbas'tan zikretmiş bulunuyoruz.

İkincisi: Onlar, ashab-ı kehfi görünce Müslüman olanlardır. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"İşlerine hakim olanlar dedi": İbn Kuteybe: Onlar liderler ve reislerdir, demiştir. Müfessirler de: Onlar kral ve üzerlerine mescit yapan mü'min arkadaşlarıdır, demişlerdir. Said bin Cübeyr de: Kral onların üzerine bir kilise yaptı, demiştir.

سَيَقُولُونَ ثَلٰثَةٌ رَابِعُهُمْ
كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ
وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ
مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا
تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا ﴿٢٢﴾ وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي
فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا
نَسِيتَ وَقُلْ عَسٰى أَنْ يَهْدِيَنِ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هٰذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾

22 – Üçtürler, dördüncüleri köpekleridir; beştirler, altıncıları köpekleridir" diyecekler, karanlığa / gaybe taş atarak. Yedidirler, sekizincileri köpekleridir" diyecekler. De ki: "Rabbim onların sayısını daha iyi bilir". Onları ancak pek azı bilir. Öyleyse onlarla zahiri bir mücadele dışında mücadele etme ve onlar hakkında onlardan hiç kimseden fetva isteme.

23 – Hiçbir şey için: "Gerçekten ben yarın bunu yapacağım" deme.

24 – Meğer ki Allah dileye (inşaallah de). (İnşaallah'ı) unuttuğun zaman Rabbini hatırla ve "umulur ki Rabbim bana doğruya bundan daha yakınını gösterir" de.

"Seyekulune selasetün": Zeccac şöyle demiştir: "Selasetün" manadan anlaşılan mübteda ile merfudur, takdiri şöyledir: Seyekulullezine tenazeu fiemrihim hüm selasetün (tartışanlar: Onlar üçtürler, diyecekler). Bunu diyenler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Necran Hıristiyanlarıdır, Ashab-ı Kehf hakkında Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile münazara ettiler; Melekîler: Onlar üçtürler, dördüncüleri köpekleridir, dediler. Yakubiler: Onlar beştirler, altıncıları köpekleridir, dediler. Nasturiler de: Onlar yedidir, sekizincileri köpekleridir, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar Ashab-ı Kehfi fark etmeden önceki şehir halkıdır, bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Gaybe / karanlığa taş artarak": Yani kesin olmayan zan ile böyle derler.

Şair Züheyr şöyle demiştir:

Savaş başka değil ancak bildiğiniz ve tattığınız şeydir,
O karanlığa atılan taş değildir (zandan ibaret değildir).

"Vesaminühüm kelbühüm"deki vav ne için gelmiştir? Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onun gelmesi ve gelmemesi birdir, bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: Vavın "ve saminühüm kelbühüm (sekizincileri köpekleridir) kavlinin başına gelmesi, onun geçen iki cümlede de irade edildiğini göstermek içindir; burada zikretmekle onun daha öncekilerde de irade edildiğini bildirmiş oldu. Hazfedilmesi ise, sadece dile kolaylık sağlamak içindir. Bunu da Ebu Nasr, "Luma" şerhinde zikretmiştir.

Üçüncüsü: Onun gelmesi kıssanın orada bittiğini ve sözün tamamlandığını gösterir. Yine bunu da Zeccac zikretmiştir. Bu da Mukatil bin Süleyman'ın görüşüdür. Çünkü vav, daha önceki sözün bittiğini ve ondan sonra yeni bir söz başladığını gösterir. Salebi de şöyle demiştir: Bu vav hüküm ve tahkik vavıdır, sanki Allah Teala onların ihtilaflarını anlatmış, "yedidir derler"de cümle tamam olmuştur, sonra da onların sekiz olduklarına hüküm vermiştir. Bazı tefsirlerde şöyle gelmiştir: Müslümanlar, Hıristiyanların ihtilaf ettiklerini görünce: Onlar yedidir, dediler: Allah Teala da Müslümanların sözünü tasdik etti.

Dördüncüsü: Araplar yedinin üzerine vav ile atıf yapıp: Sittetün, seb'atün ve semaniyetün, derler. Çünkü onlara göre birler basamağı yedidir, tıpkı: "Ettaibunel abidune..." kavlinde olduğu gibi ki, sekizinci sıfatta: "Vennahune anil münker" *(Tevbe: 112)* dedi ve cennetin sıfatında da: "Ve fütihat ebvabuha", cehennemin sıfatında ise: "Fütihat ebvabuha" *(Zümer: 71 - 73)* dedi. Çünkü cehennemin kapıları yedidir, cenetin kapıları ise sekizdir. Bu manayı Ebu İshak Sa'lebi zikretmiştir.

Alimler onların sayısında iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onlar yedi idiler, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Sekizdir, bunu da İbn Cüreyc ile İbn İshak, demişlerdir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Sekizincileri köpekleridir" kavlinin manasının "köpeğin sahibidir" denilmiştir. Nitekim: Essehau Hatimun (Hatim Tai cömertliktir), eşşi'rü Züheyrün (şiir Züheyr'dir) derler ki: Essehau sehau Hatimin (cömertlik Hatim'in cömertliğidir), eşşi'rü şi'rü Züheyrin (şiir Züheyr'in şi'ridir) demektir. İsimlerine gelince, Hüşeym şöyle demiştir: Mekselina, Yemliha, Tarinus, Sedinis, Serinus, Nevases ve Yeranis. Tefsirlerde isimlerinde ihtilaflar vardır ki ben onları uzatmak istemedim.

Köpeklerinin kime ait olduğunda da üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, rastladıkları bir çobanındır; çoban ve köpeği onların arkasına düştü. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, avlandıkları bir köpektir, bunu da Ubeyd bin Umeyr, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar bir köpeğe rastladılar, köpek arkalarına düştü; onu kovdular, o da tekrar döndü. Bunu birkaç kere yaptılar; köpek onlara: "Benden ne istiyorsunuz, benden taraf korkmayın, ben

Allah'ı sevenleri severim. Siz uyuyun, ben sizi beklerim, dedi. Bunu da Ka'bu'l - Ahbar, demiştir.

Köpeğin ismi hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Kıtmir'dir, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* İsmi Rakîm'dir, biz de bunu Said bin Cübeyr'den zikretmiş bulunuyoruz. *Üçüncüsü:* Katmur'dur, bunu da Abdullah bin Kesir, demiştir. *Dördüncüsü:* Humran'dır, bunu da Şuayb el - Cubai, demiştir. Onun sıfatı (donu) hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Kırmızıdır, bunu Sevri hikaye etmiştir. *İkincisi:* Sarıdır, bunu da İbn İshak hikaye etmiştir. *Üçüncüsü:* Başı kırmızı, sırtı siyah, karnı beyaz ve kuyruğu alacadır. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Rabbi a'lemu biiddetihim": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, yenin harekesiyle, diğerleri ise sükunu ile okumuşlardır.

"Onları ancak pek azı bilir": Yani onların sayısını insanlardan ancak azı bilir, demektir. Ata: Pek azı ile ehl-i kitap kastedilmiştir, demiştir. İbn Abbas da: Ben o azdanım, onların, yani Ashab-ı Kehfin sayısı yedidir, çünkü Allah Teala onları saymış, yedide son vermiştir, demiştir.

"Öyleyse onlarla zahiri bir mücadele dışında mücadele etme": İbn Abbas ile Katade: Kimse ile mücadele etme, onların kıssaları ile ilgili anlattığım sana yeter, demişlerdir. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Onların sayısında şöyle demenin ötesinde bir tartışma yapma: Sizin dediğiniz gibi değildir, sizin bildiğiniz gibi değildir. "Zahiri tartışma": Açık delille olandır, denilmiştir. Bunu da Maverdi hikaye etmiştir. Mira lügatte: Tartışmadır, mârâ yümâri mümâraten ve miraen denir ki, tartışmak ve mücadele etmektir. İbn Enbari, ayetin manası şöyledir, demiştir: Ancak haber gerçeğini kesin bilen birinin mücadelesi gibi mücadele et, çünkü Allah Teala sana öyle bir şey vermiştir ki içine batıl karışmaz. Mirâ kelimesinin lügatteki karşılığı: Mücadele eden kimsenin öfkesini çıkarmaktır, bu da: Mereytüşşate kavlinden gelir ki: Koyunun sütünü çıkardım, demektir.

"Onlar hakkında fetva isteme": Yani ashab-ı kehf hakkında demektir. "Onlardan": İbn Abbas: Kitap ehlinden, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Ona Hıristiyanlardan Nasturi ve Yakubi denen iki fırka geldi; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onlara Ashab-ı Kehfin sayılarını sordu, o da bundan men edildi.

"Hiçbir şey için: "Gerçekten ben yarın bunu yapacağım" deme": İniş sebebi şöyledir: Kureyş, Peygamber sallallahu aleyhi ve sel-

lem'den Zülkarneyn'i, ruhu ve ashab-ı kehfi sordular; o da: Yarın size haber veririm, dedi, inşaallah, demedi. Cebrail de, inşaallah demediği için on beş gün gecikti, bu da ona ağır geldi, sonra da bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Kelamın manası şöyledir: Hiçbir şey için: Ben bunu yarın yapacağım, deme, meğerki, inşaallah, diyesin. Böylece, diyesin sözü söylenmemiştir.

"Unuttuğun zaman Rabbini hatırla": İbn Enbari, bunun manası şöyledir, demiştir: Unutma olayı geçtikten sonra Rabbini hatırla, nitekim: Namaz kıldığın zaman Abdullah'ı hatırla, dersin ki, namaz bittikten sonra, demektir.

Müfessirlerin ayetin manasında üç görüşleri vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: İnşallah demeyi unutup da sonra hatırladığın zaman: İnşallah, de, ister ki bir gün veya bir ay veyahut bir sene sonra olsun. Bunu Said bin Cübeyr ile cumhur, demişlerdir.

İkincisi: "Unuttuğun zaman"ın manası, öfkelendiğin zaman, demektir. Bunu da İkrime demiştir. İbn Enbari de: Akla uzak bir ihtimal değildir, çünkü öfke insana unutturur, demiştir.

Üçüncüsü: Bir şeyi unuttuğun zaman, sana hatırlatması için Allah'ı an. Bunu da Maverdi hikaye etmiştir.

Hüküm: İnşallah demenin faydası, yemin edeni, yemin ettiği şeyi yerine getiremediği takdirde yalandan çıkarmaktır, mesela Musa kıssasındaki: "İnşallah beni sabırlı bulacaksın" *(Kehf: 70)* sözünde olduğu gibi. Musa sabredememiş, inşallah dediği için de yalandan kurtulmuştur. İnşallah demenin kadın boşama ve köle azat etmede geçersiz olduğu hususunda İmam Ahmet'ten ihtilaf yoktur. O şöyle demiştir: Bir kimse karısına: Sen boşsun, inşallah, derse, kölesine: Sen hürsün, inşallah, derse, bu geçerlidir. İmam Malik'in görüşü de böyledir. Ebu Hanife ile Şafii ise: Bunlar gerçekleşmez, demişlerdir. Allah'a yemin hususuna gelince: İnşallah onda geçerlidir, talak ise öyle değildir. Zıhar, adak gibi bütün kefareti olan şeylerde de inşallah böyledir. Çünkü talak ve köle azat etme, gerçekleşme ile ifade edilen bir tarzdır; ona inşallah denince, onun meydana geldiğini biliriz; çünkü gerçekleşme tarzı kullanılmıştır. Diğer yeminler ise öyle değildir, çünkü onlar da hüküm icap etmez, sadece gelecekteki fiile taalluk eder.

İnşallah demenin hangi vakitte geçerli olacağında üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O ancak söze bitişik olursa sahih olur, İmam Ahmet'ten

de bunun benzeri rivayet edilmiştir. Fukahanın çoğunluğu da böyle demiştir.

İkincisi: O, mecliste olduğu sürede sahihtir, bunu da Hasen ile Tavus demişlerdir. İmam Ahmet'ten de benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Bir sene sonra inşallah dese, caizdir, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Said bin Cübeyr ve Ebu'l – Aliye demişlerdir. İnsan için doğru olanı, yemininde duramasa da inşallah demektir. O zaman bu ayete göre taahhütten çıkar, sorumluluk da üzerinden düşer. Kefaret ise hiçbir durumda üzerinden düşmez, ancak yemine bitişik olarak inşallah derse düşer. Kim, bir sene sonra inşallah diyenin istisnası geçerlidir derse, inşallah demekten dolayı günahtan kurtulur demek, istemiştir; kefaretten de kurtulur demek istememiştir.

"Ve kul asa en yehdiyeni rabbi": Nafi ile Ebu Amr, vakıfta değil vasılda, ye ile "yehdiyeni rabbi" okumuşlar; İbn Kesir iki durumda da ye ile okumuştur. İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai de iki durumda da yesiz okumuşlardır.

Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Umulur ki Rabbim bana peygamberlik üzerinde öyle ayet ve deliller verir ki onlar doğruyu göstermede ashab-ı kehf kıssasından daha açık olur. Allah da ona bunu yaptı ve ona mürsellerin gaip ilimlerinden Ashab-ı Kehf haberinden daha açık ve doğruya daha yakın bilgiler verdi. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

İkincisi: Kureyş, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Ashab-ı Kehfin haberinden sorunca, onlara: Yarın size haber veririm, dedi. Nitekim bunu ayetin iniş sebebinde şerh etmiş bulunuyoruz. Bunun üzerine Allah Teala: "De ki: Umulur ki Rabbim beni hidayet eder": Yani umulur ki size tesbit ettiğim vakitte meselelerinizin cevabını bildirir, beni kendi canib-i manevisinden daha çabuk hidayet eder. Bu da İbn Enbari'nin görüşüdür.

وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا ﴿٢٥﴾
قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا يُشْرِكُ
فِي حُكْمِهِ أَحَدًا ﴿٢٦﴾

25 – Mağaralarında üç yüz yıl, artı dokuz yıl kaldılar.

26 – De ki: "Rabbim ne kadar kaldıklarını daha iyi bilir". Göklerin ve yerin gaybi O'nundur. O ne kadar iyi gören ve ne kadar iyi işitendir! Onların O'ndan başka hiçbir dostu yoktur ve hükmüne hiç kimseyi ortak etmez.

"Velebisu fi kehfihim selase mietin sinine vezdadu tis'a": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, tenvinli olarak "selasemietin sinine" okumuşlar; Hamze ile Kisai de, muzaf olarak, tenvinsiz okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Birlere muzaf olan sayı bazen cem'e muzaf olarak gelir, şair şöyle demiştir:

Bana eski bir sarıktan ve
Kalitesiz, geçmez beş yüz dirhemden başka bir şey vermediler.

Bu kelam üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, halkın onların hakkında dediklerinin hikayesidir, ne kadar kaldıklarını tespit değildir. Bunu İbn Abbas demiş ve şunu delil getirmiştir: Eğer o kadar kalsalardı, Allah Teala: "Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir" demezdi. Katade de böyle demiştir. Ehl-i kitabın görüşü de böyledir.

İkincisi: Bu, mağarada kaldıkları süredir, bunu da Ubeyd bin Umeyr, Mücahit, Dahhak ve İbn Zeyd, demişlerdir. Mana da şöyledir: Oraya girdikten Allah Teala'nın onları uyandırmasına ve halkı onlardan haberdar etmesine kadar, bu süre kadar kaldılar.

"Sinin": Ferra, Ebu Ubeyde, Kisai ve Zeccac, takdir: Sinine selase mietin, demişlerdir. İbn Kuteybe de, mana şöyledir, demiştir: Onların kalma süresinde küsur ay ve gün yoktur, tam tamına bu kadar yıl kaldılar. Ebu Ali el – Farisi de şöyle demiştir: Sinin, "selase mietin"den bedeldir. Dahhak da şöyle demiştir: "Mağaralarında üç yüz kaldılar" kavli inince: "Günlerce mi yahut aylarca mı veyahut senelerce mi?" dediler. Bunun üzerine: "Senelerce = sinine" kavli indi. Bunun için "sinin" dedi de, sene, demedi.

"Artı dokuz": Yani dokuz yıl da fazla kaldılar, demektir. Daha önce geçtiği için tekrar "senelerce" dememiştir. Sonra onların ne kadar kaldıkları konusunda ihtilaf eden ehl-i kitaptan daha iyi bildiğini bildirip "De ki: Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir" dedi. İbn Saib şöyle demiştir: Necran Hıristiyanları: Üç yüz yılı biliyoruz, dokuz nedir, onu bilmiyoruz, dediler. Bunun üzerine de Allah Teala'nın: "De ki: Allah daha iyi bilir" kavli indi. Şöyle de denilmiştir: Ehl-i kitap: Gençler mağaraya girdikten günümüze kadar üç yüz dokuz yıl kaldı-

lar, dediler. Allah Teala da bunu reddedip: "De ki: Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir" dedi. Yani ruhlarını kabzettikten bu günümüze kadar geçen süreyi Allah'tan başkası bilmez, demektir. Şöyle de denilmiştir: Dokuz ilavesi, güneş yılı ile ay yılı arasındaki farktan dolayıdır. Bunu da Maverdi, demiştir.

"Ebsır bihi ve esmi'": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu taaccüb kalıbındadır, mana da şöyledir: Allah ne kadar iyi işitici ve ne kadar iyi görücüdür. Yani O, ashab-ı kehf kıssasını ve başka şeyleri daha iyi bilir, demektir. Bu, Zeccac'ın görüşüdür, bunda ulemanın icmaından bahsetmiştir.

İkincisi: O, emir manasındadır, tevil de şöyledir: Allah'ın dinini gör ve işittir, yani: Allah'ın hidayetini göster ve duyur. Bu durumda he zamiri ya hidayete gider ya da aziz ve celil olan Allah'a. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Onların O'ndan başka yoktur": Yani göklerdekilerin ve yerdekilerin Allah'tan başka bir yardımcısı yoktur, demektir. "Hükmüne hiç kimseyi ortak etmez": Ne bir hakimin O'nun hükmettiğinden başkasıyla hükmetmesi ne de bir kimsenin kendi zatından hükmedip de hükmünde aziz ve celil olan Allah'a ortak olması caiz değildir, demektir. İbn Amir de te ile meczum şekilde: "Vela tüşrik" okumuştur, mana da: Ey insan, Allah'a şirk koşma, demektir.

وَاتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ
لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا ﴿٢٧﴾
وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ
يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا
وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا ﴿٢٨﴾

27 – Rabbinin kitabından sana vahyolunanı oku. O'nun sözlerini değiştirecek yoktur. O'ndan başka asla bir sığınak bulamazsın.

28 – Kendini sabah akşam rızasını isteyerek Rablerine dua edenlerle beraber tut (hapset). Dünya hayatının süsünü isteyerek gözünü onlardan çevirme / ayırma. Kalbini zikrimizden gafil kıldığımız, keyfine uyan ve işi ifrat olan kimseye uyma.

"Sana vahyolunanı oku (ütlü)": Bu tilavette iki görüş vardır:

Birincisi: O, okuma manasınadır. *İkincisi:* Tabi olma manasınadır. Birinciye göre mana: Kur'an oku, ikinciye göre de: Ona tabi ol ve onunla amel et, olur. Biz de "O'nun sözlerini değiştirecek yoktur" ifadesini En'am: 115'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Velen tecide min dunihi mültehada": Mücahit ile Ferra: Sığınak bulamazsın, demişlerdir. Zeccac da: O'nun emrinden ve yasağından kaçacak bir yer bulamazsın, demiştir. Başkaları da: İlticada meyledecek bir yer bulamazsın, demişlerdir.

"Kendini hapset / tut": İniş sebebi şöyledir: Kalpleri İslam'a ısındırılmak istenen Uyeyne bin Hısn, Akra' bin Habis ve o takımdan olanlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: Ya Resulallah, sen meclisin üst başında otursan ve şunları da bizden uzaklaştırsan - Selman ve Ebu Zer gibi fakir Müslümanları kastettiler. Onların üzerinde yün cübbeler vardı – biz de senin yanına oturur ve senden bilgiler alırdık, dediler. Bunun üzerine: "Gerçekten biz zalimlere bir ateş hazırladık" kavline kadar bu ayet indi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de o Müslümanları aramak üzere kalktı. Onları mescidin gerisinde, Allah'ı zikrederlerken buldu: "Allah'a hamdolsun ki, canımı almadı, sonunda sizi buldum. Bana, ümmetimden bazı kimselerle beraber olmamı emretti. Ölümüm de dirimim de sizinledir, dedi.[2] Bu, Selman Farisi'nin görüşüdür. "Kendini Rablerine dua edenlerle beraber tut" kavlinin manası: Namazı eda etmede "sabah akşam" onlarla beraber ol, demektir. Biz de bu ayeti En'am: 52'de "gözünü onlardan ayırma" kavline kadar tefsir etmiş bulunuyoruz. Yani gözünü onlardan ayırıp da zengin ve eşrafa çevirme, demektir. Efendimiz aleyhissalatü vesselam, reislerin imanına çok özen gösteriyordu, çünkü onlara tabi olanlar da iman ederlerdi. O, aslâ dünya malını düşünmemişti. Yüzünü fakir mü'minlere çevirmesi emrolundu.

"Kalbini zikrimizden gafil kıldığımız kimseye uyma": İniş sebebi şöyledir: Ümeyye bin Halef el – Cumahi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den fakirleri kendinden uzaklaştırmaya ve Kureyş'in ileri gelenlerini kendine yaklaştırmaya davet etti. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ondan yapılan bir rivayette de: Onlar Uyeyne bin Hısn ile emsalidir, demiştir. "Ağfelna kalbeh" de: Kalbini gafil kıldığımız, demektir. Ebu Miclez, lamın fethası ile "ağfelena", kalbin besini de ref ile (kalbuh) okumuştur.

2 – Taberi, Tefsiri, 15/236.

"Zikrimizden": Tevhit, Kur'an ve İslam'dan, demektir. "Keyfine uydu": Şirk konusunda. "İşi de ifrat oldu": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, sözünde ifrata gitti, çünkü: Bizler Mudar'ın reisleriyiz, eğer biz Müslüman olursak, arkamızdan bütün insanlar da Müslüman olur, dedi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* İşi zayi oldu, demektir, bunu da Mücahit, demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: İsraf ve zayi oldu. *Üçüncüsü:* Pişmanlık oldu, bunu da İbn Kuteybe, Ebu Ubeyde'den rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* İşi tefrit oldu. Tefrit de, arkadakini öne geçirmektir, bunu da Zeccac, demiştir.

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ
إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا
يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ
مُرْتَفَقًا ﴿٢٩﴾

29 – De ki: "Hak Rabbinizdendir; artık dileyen iman etsin, dileyen inkar etsin". Gerçekten biz zalimler için bir ateş hazırladık ki duvarları onları kuşatmıştır. Eğer yardım isterlerse erimiş maden gibi, yüzleri kavuran bir suyla onlara yardım edilir. Ne kötü içecek ve ne kötü yaslanacak yer.

"De ki: Hak Rabbinizdendir": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: De ki: Size getirdiğim şey Rabbinizden haktır.

"Dileyen iman etsin, dileyen inkar etsin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah kimi dilerse o iman etsin. Bu İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

İkincisi: O, tehdit ve uyarmadır; emir değildir, bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Manası şöyledir: İmanınızla Allah'a fayda veremez, küfrünüzle de O'na zarar veremezsiniz. Bunu da Maverdi demiştir. Bazıları da: Bu ihtiyaçsızlığını göstermedir, küfrü serbest etme değildir, demişlerdir.

"İnna a'tedna": Biz hazırladık, temin ettik, demektir. Biz de bunu: "Ve a'tedet lehünne mütteka" *(Yusuf: 31)* ayetinde şerh etmiş bulu-

nuyoruz. Müfessirler: Zalimler ifadesi için de: Onlar kafirlerdir, demişlerdir. Zeccac şöyle demiştir: Süradık: Bir şeyi kuşatan nesnedir, mesela büyük çadırın bölmeleri veya bir şeyi kuşatan duvar gibi. İbn Kuteybe de: Süradık: Çadırın etrafındaki odalardır, demiştir. Ben dilci Şeyhimiz Ebu Mansur'dan şöyle okudum: Süradık: Farsça'dır, Arapçalaşmıştır, aslı Farsça'da: Seradar'dır, o da dehliz, demektir. Şair Ferezdak şöyle demiştir:

Sen onları arzuladın, onlara kavuşunca da
Çadırdan önce dehlizi onlara bıraktın.

Bu süradık'tan ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ateşten duvardır, Ebu Said el – Hudri, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Cehennemin dehlizinin dört kalın duvarı vardır; her duvarının uzunluğu kırk yıllık yoldur.[3] Ebu Salih'in de İbn Abbas'tan rivayetinde şöyle demiştir: Süradık: Ateşin dilidir, ateşten çıkar, hesap bitinceye kadar insanların etrafını kuşatır.

İkincisi: O, kıyamet gününde kafirleri kuşatan bir dumandır, Allah Teala'nın Mürselat: 30'da, üç dala ayrılan gölge, dediği odur. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Eğer yardım isterlerse": İçinde bulundukları azap ve şiddetli susuzluktan, "onlara erimiş maden (mühl) gibi bir su ile yardım edilir": Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: O, zeytinyağı tortusu gibi koyu bir sudur, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, eriyerek sıvı haline gelen her şeydir, bunu da İbn Mes'ud demiştir. Ebu Ubeyde ile Zeccac da şöyle demişlerdir: Bakır veya kurşun veya buna benzer erittiğin her şeye mühl, denir.

Üçüncüsü: O, zeytinyağı posası gibi irin ve siyah kandır, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: O, eritilmiş gümüş ve kurşundur, yine bu da Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

Beşincisi: O, son derece sıcak şeydir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Altıncısı: O, cerahattır, bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Muğis bin Sümey de şöyle demiştir: O, mahşerdekilerin terinden ve gözyaşlarından akan, onlardan sızan kan ve irindir. Bunlar cehennemde bir dere-

3 – Tirmizi, Sıfatü cehennem, bab, 4; Ahmed, Müsned, 3/29.

ye akar, cehennem onu pişirir, ateş halkına ilk sunulacak şey odur.

Yedincisi: O, fırından çıkan ekmekten silkilen küldür, bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Yüzleri kavurur": Müfessirler şöyle demişlerdir: Ona yaklaştığı zaman yüzünün derisi içine düşer. Sonra onu kınayıp: "Ne kötü içecek" ateş de "ne kötü yaslanacak yer (mürtefaka)" dedi. Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, menzil, konaktır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Toplanacak yerdir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Yaslanacak yerdir, bunu da Ebu Ubeyde, demiş ve şu beyti delil getirmiştir:

Gece uykusuz kaldım, geceyi bir yere yaslanarak geçirdim,
Gözüm de sütleğen sıvısı değmiş gibiydi yanıyordu.

Beyitte geçen zebh kelimesi: Sütleğenin sıvısı demektir. Zeccac şöyle demiştir: "Mürtefeka": Temyiz olarak mansuptur, manası da dirsek dayayacak yerdir. *Dördüncüsü:* O ne kötü meclistir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. *Beşincisi:* Ne kötü yumuşaklık aranacak yerdir, çünkü kim ondan yumuşaklık ararsa, yoksun kalır. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Bu görüşlerin manaları birbirine yakındır. Esas mirfak lügatte: İstifade edilen şeydir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ
أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا ﴿٣٠﴾ أُولَٰئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ
الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا
خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ
نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٣١﴾

30 – Şüphesiz iman edip iyi şeyler yapanların, gerçekten biz, güzel amel edenin mükafatını zayi etmeyiz.

31 – İşte onlar için altlarından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Orada altın bileziklerle süslenir; ince dibadan ve kalın dibadan yeşil elbiseler giyerler. Orada tahtlara kurulmuş olarak. Ne güzel sevap ve ne güzel yaslanacak yer!

"İnnellezine amenu ve amilussalihati": Zeccac şöyle demiştir: Burada "inne"nin haberinde üç mülahaza vardır:

Birincisi: Gizli olmasıdır ki takdiri: "İnna la nudiu ecre men ahsene amelen" minhüm, demektir. "Mihüm"ü zikretmeye gerek duyulmamıştır, çünkü Allah Teala bize kendisinin mü'min olmayanların amelini boşa çıkaracağını bildirmiştir.

İkincisi: "İnne"nin haberi "ulaike lehüm cennatü adnin"dir; o zaman "inna la nudiu" kavli de isimle haberin arasına girmiş olur. Çünkü ilk kelamın manasını içine almaktadır; zira güzel amel eden, iman edenler gibidir.

Üçüncüsü: Haber "inna la nudiu ecre men ahsene amelen"dir, mana da şöyledir. Biz onların ecirlerini zayi etmeyiz.

Müfessirler: "Biz güzel amel edenin mükafatını zayi etmeyiz": Kavlinin manasının şöyle olduğunu söylemişlerdir: Biz onun amelini zayi olmaya bırakmayız, bilakis onu sevabıyle mükafatlandırırız.

Esavir: Ferra şöyle demiştir: Onun tekilinde üç lügat vardır: İsvar, sivar ve süvar. Kim isvar derse, onu esavir şeklinde cemi yapar; kim sivar veya süvar derse, onu esvire şeklinde cemi yapar. Esavire ve esavir'in tekilinin sivar olması da caizdir. Zeccac da şöyle demiştir: Esavir: Esvire'nin çoğuludur, esvire ise sivar'ın çoğuludur. Sivarul yed (bilezik) kesr iledir. Süvar olarak da hikaye edilmiştir. Müfessirler şöyle demiştir: Krallar dünyada kollarına bilezikler, başlarına da taçlar geçirdiklerinden Allah Teala bunu cennet halkına layık gördü. Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Onlardan her birine üçer bilezik takılır: Biri gümüşten, biri altından ve biri de inci ve yakuttandır.

"Sündüs" ve "istebrak"a gelince: İbn Kuteybe şöyle demiştir: Sündüs: İnce dibadır, istebrak ise kalın dibadır. Ben şeyhimiz dilci Ebu Mansur'dan şöyle okudum: Sündüs: İnce dibadır, dil bilginleri onun Arapçalaşmış olduğunda ittifak halindedir. Raciz (recez söyleyen, halk şairi) şöyle demiştir:

Gecelerden karanlık bir gece,
Etraf da ince diba rengindedir.

İstebrak ise: Kalın dibadır, Farsça'dır, sonradan Arapçalaşmıştır. Aslı: İstefreh'tir. İbn Düreyd: İsterveh'tir, demiştir. Acemceden Arapça'ya geçmiştir. Eğer tasgir veya kırık cem'i yapılırsa, tasgirinde "ubeyrık", kırık cem'inde de, sin ve te ikisi de atılarak "ebarık" denilir.

"Müttekiine fiha": İttika: Bir şeye yaslanmaktır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Eraik, gelin odasındaki döşeklerdir, erike ancak gelin odasında ve tahtta olur. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Eraik: Gelin odasındaki (haclegahtaki) koltuklardır, tekili erikedir. Saleb de şöyle

demiştir: Erike ancak içinde eşya bulunan çadırda olur. İbn Kuteybe, bu ifade de geçen: Şevar için: Ev eşyasıdır, demiştir. Zeccac da: Eraik: Gelin odasındaki döşeklerdir, demiştir. Onun, döşekler olduğu da söylenmiştir. Esirrenin gerçek olarak haclelerde olan döşekler olduğu da söylenmiştir.

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ
جَعَلْنَا لِاَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ اَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ
وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا ﴿٣٢﴾ كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ اٰتَتْ اُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ
مِنْهُ شَيْـًٔا وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَرًا ﴿٣٣﴾ وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ
لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ اَنَا اَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَاَعَزُّ نَفَرًا ﴿٣٤﴾
وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ قَالَ مَا اَظُنُّ اَنْ تَبِيدَ هٰذِهِ
اَبَدًا ﴿٣٥﴾ وَمَا اَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُدِدْتُ اِلٰى رَبّ۪ي
لَاَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا ﴿٣٦﴾

32 – Onlara iki adamın misalini getir: Birisine üzüm bağlarından iki bahçe verdik. O ikisini hurma ağaçları ile kuşattık ve aralarına da bir ekinlik yaptık (koyduk).

33 – Bahçelerin her ikisi de meyvelerini verdi ve ondan hiçbir şeyi kısmadı. Aralarında da bir ırmak akıttık.

34 – Onun meyveleri de vardı. Onunla konuştuğu arkadaşına: "Ben malca senden daha çoğum, adamca da senden daha güçlüyüm" dedi.

35 – Nefsine zulmeder bir vaziyette bahçesine girdi: "Bunun ebediyen yok olacağını zannetmiyorum" dedi.

36 – "Kıyametin de kopacağını zannetmiyorum. Andolsun, eğer Rabbime döndürülürsem, mutlaka bundan daha hayırlı gidecek bir yer bulacağım".

"Onlara iki adamın misalini getir": Ata, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar İsrail oğullarında bir kralın iki oğlu idiler, kral öldü ve malını onlara bıraktı. Birisi bahçeler ve saraylar edindi,

diğeri de dünyaya kıymet vermedi. Kardeşi dünya süsünden herhangi bir şey için çalıştığı zaman, o da aynısını ahiretine gönderirdi, sonunda malı tükendi. Aziz ve celil olan Allah bunları mü'min ile nimetin kendisini şımarttığı kafire misal getirdi. Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Müslüman muhtaç olduğu zaman kafir kardeşine görünürdü, o da: "Babandan miras kalan şey ne oldu?" derdi. O da: Onu Allah yolunda harcadım, derdi. Kafir ise: Fakat ben bahçeler, koyunlar ve sığırlar aldım. Allah'a yemin ederim ki dinime girmedikçe sana asla bir şey vermeyeceğim, dedi. Sonra da elinden tutup onu dolaştırmak ve kendi dinine özendirmek için bahçelerine götürdü. Mukatil şöyle demiştir: Mü'mimin adı: Yemliha, kafirin adı ise: Furtus'tur. Futrus diyenler de olmuştur. Bunun bir misal olduğu ve Uyeyne bin Hısn ve arkadaşları ile Selman ve arkadaşları için söylendiği de denilmiştir.

"Ve hafefnahüma binahlin": Haff: Bir şeyi kuşatmaktır, "haffine min havlil arş" *(Zümer: 75)* de ondandır. Mana da şöyledir: Bahçelerin etrafını hurma ağaçları ile çevirdik."Aralarına da bir ekinlik koyduk": Bu da onların tam mamur olduğunu göstermektedir.

"Kiltel cenneteyni atet üküleha": Ferra şöyle demiştir: "Ateta dememiştir, çünkü "kilta" tensiyedir, tekili yoktur, aslı ise "küllün"dür. Nitekim üç için de "küllün" dersin. Bu durumda cemi tesniye yerine kullanılmıştır. Onun "küllü" dikkate alarak tekil olması da caizdir, "kilta"da görülen tenislik için müennes olması da caizdir. Aynı şeyi "kila" ile "küllün" için de yapabilirsin. Onları marifeye muzaf kılarsın da arkasından fiil gelirse, ister tekil yap ister çoğul yap. Tekile misal: "Veküllühüm atihi yevmel kıyameti ferda" ayetidir *(Meryem: 95)*, çoğula misal de: "Ve küllün etevhü dahirin" ayetidir *(Neml: 87)*. Araplar bunu "eyyü"de de yapar, bazen müzekker, bazen de müennes olarak kullanırlar. Allah Teala şöyle demiştir: "Vema tedri nefsün bieyyi ardın temut" *(Lokman: 34)*. Kelamda: "Bieyyeti ardın" demek de caizdir. "Fi eyyi suretin maşae rekkebek" *(İnfitar: 8)* de böyledir. Kelamda: "Fi eyyeti" demek de caizdir. Şair şöyle demiştir:

Hangi bela ile hangi nimet ile geçti,
Benden önce Müslim ile Mühelleb?

İbn Enbari şöyle demiştir: "Kilta" her ne kadar mana olarak ikiye denirse de lafzı müfret ve müennestir. Lafız galip gelmiş, muhatabın onu bildiği dikkate alınarak manası kullanılmamıştır. Araplardan kimileri manayı lafza tercih eder: "Kiltel cenneteyni atet üküleha"

der. Başkaları da: "Kiltel cenneteyni ata üküleha" der. Çünkü "kilta" "küllün" manasınadır.

Şair şöyle demiştir:

Her ikisi de benim defterime (alnıma) yazılmıştır;
Ne ölümü isterim ne de yaşamdan rahat duyarım.

Yani: İkisi de bana yazılmıştır, demektir. Araplar: Küllüküm zahibün derler ve küllüküm zabibune de derler; "küll" lafzından dolayı tekil, manasından dolayı da çoğul yaparlar. Zeccac da şöyle demiştir: "Ateta" demedi, çünkü "kilta" lafzı, müennes lafızdır, mana da: Onlardan her biri meyvesini verdi "velem tazlim": Eksik vermedi "ondan hiçbir şey ve aralarından bir ırmak akıttık". Bize onların nehirden sulandıklarını bildirmiştir ki, en bol sulama onunla olur. Ferra da şöyle demiştir: Bir ırmak olduğu halde şedde ile "feccerna" demesi, nehrin uzun olmasındandır ki, akıtmak hepsi için söz konusudur. Ebu Rezin, Ebu Miclez, Ebu'l-Aliye, İbn Ya'mur ve İbn Ebi Able, şeddesiz olarak "ve fecerna" okumuşlardır. Ebu Miclez ile Ebu'l-Mütevekkil de: "halelehüma" okumuşlardır. Ebu'l-Aliye ile Ebu İmran da, sakin he ile "nehra" okumuşlardır.

"Onun vardı": Yani kafir kardeşin vardı, "semer": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Hamze ve Kisai, ikisinde de zammeli olarak "ve kane lehu sümür" ve "uhita bisümürihi" okumuşlardır. Asım ise ikisinde de feth ile "vekane lehu semer "ve uhita bisemerihi" okumuştur. Ebu Amr da bir zamme ve mimin sükunu ile "sümrr" ve "bisümrihi" okumuştur. Ferra şöyle demiştir: Senin ve mimin fethi ile "semer": Yenen şeydir, zammı ile "sümür" ise: Maldır. İbn Enbari şöyle demiştir: Feth ile: Semer: Birinci çoğuldur, zam ile: Sümür ise: Semer'in çoğuludur. Semer ve sümür denir, tıpkı: Esed ve üsud gibi. Sümür'in, simarın çoğulu olması da uygundur, nitekim: Himar ve humur, kitab ve kütüb, denir. Kim zammeli okursa: Sümür daha kapsamlıdır, çünkü yenen meyveye de toplanan mala da ihtimali vardır, der. Ebu Ali el-Farisi şöyle demiştir: Ebu Amr'ın "sümür" okumasında simar'ın cem'i olması caizdir, tıpkı kitap ve kütüp gibi. Bazen hafif (sakin) olarak: Kütb de denilir. "Sümr"ün ise semere'nin çoğulu olması caizdir, tıpkı bedene ve büdn, haşebe ve huşb gibi. "Sümür"ün unuk ve tunub gibi tekil olması da caizdir.

Müfessirler zamme ile (sümür) kıraatında üç görüş zikretmişlerdir:

Birincisi: O, mal çeşitlerinden çok maldır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O altın ve gümüştür, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: O, semerenin çoğuludur. Zeccac: Semere, simar ve semer, denilir, demiştir.

Eğer: "İki bahçe zikredildikten sonra meyveden bahsetmenin ne faydası vardır; bahçe sahibinin az çok meyvesi olur?" denilirse, buna üç cevap verilir:

Birincisi: Toprağın mülkiyeti onun değildi, sadece meyve onundu. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Meyveden bahsedilmesi, onun iki bahçeden ve diğerlerinden çok meyveye sahip olduğunu gösterir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Üçüncüsü: Biz, meyveden maksat çeşitli mallar olduğunu ve onun altın ve gümüş olduğunu zikretmiştik; bu ise yenen meyveye ters bir şeydir; işte buna Ebu Ali el – Farisi şöyle demiştir: Kim: O altın ve gümüştür, derse, böyle sümür denilmesi, hayra yormak içindir; çünkü meyve sahibinde bir gelişme olduğunu gösterir. Burada onun mahsul olması altın ve gümüşe daha çok benzemektedir. Bunu da: "Meyvesi kuşatıldı, sabahleyin infak ettiği şeye ellerini oğuşturmaya başladı" kavli destekler; çünkü infak gümüşten (paradan) olur, ağaçtan olmaz.

"Fekale = dedi": Yani kafir, dedi. "Arkadaşına": Mü'mine, "onunla konuşurken": Ona söz yetiştirir ve cevap verirken.

Ne konuştukları üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, iman ile küfürdür.

İkincisi: Dünyayı istemek ve ahireti istemektir. "Nefer": Cemaattir, kavm ve raht da böyledir. Nefer: Birden ona kadar adamlardır.

Neferi ile kimleri kastettiğinde ise üç görüş vardır:

Birincisi: Köleleridir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Çocuklarıdır, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Kavmi ve aşiretidir, bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

"Bahçesine girdi": Yani kafir, "nefsine zulmediyordu": Küfür ile. Kardeşinin elinden tutmuş, onu kendisiyle birlikte bahçeye girdirmişti, "bunun ebediyen yok olacağını zannetmiyorum" dedi. Dünyanın ve bahçesinin yok olacağını kabul etmedi, "kıyametin kopacağını da zannetmiyorum" demekle de öldükten sonra dirilmeyi ve amelin karşılığını görmeyi inkar etti. Bu da onun yeniden dirilmede şüphesi olduğunu gösterir. Sonra da: "Eğer Rabbime döndürülürsem" dedi, yani senin iddia ettiğin gibi. İbn Abbas şöyle demiştir: Demek istiyor ki: Eğer öldükten sonra dirilme gerçekleşirse, "mutla-

ka ondan daha hayırlısını bulurum = leecidenne hayran minha": Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai bu şekilde "hayran minha" okumuşlardır. Basra ve Kufe halkının Mushaflarında da böyledir. İbn Kesir, Nafi ve İbn Amir tesniye kalıbıyla "minhüma" okumuşlardır. Mekke, Medine ve Şam halkı Mushaflarında da böyledir. Ebu Ali şöyle demiştir: Tekil okumak daha evladır; çünkü o, "vedahale cennetehu"da geçen tekil cennete daha yakındır. Tesniye de imkansız değildir, çünkü daha önce cenneteyn lafzı geçmiştir.

"Gidecek yer": Yani bana dünyada bunu verdiği gibi, ahirette de bana bundan daha üstününü verecektir.

قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ
أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوّٰيكَ رَجُلًا
﴿٣٧﴾ لٰكِنَّا۬ هُوَ اللّٰهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا ﴿٣٨﴾ وَلَوْلَا إِذْ دَخَلْتَ
جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَاءَ اللّٰهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ
مَالًا وَوَلَدًا ﴿٣٩﴾ فَعَسٰى رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ
عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا ﴿٤٠﴾ أَوْ يُصْبِحَ
مَاؤُهَا غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا ﴿٤١﴾

37 – Onunla konuşan arkadaşı dedi: "Seni topraktan, sonra meniden yaratan, sonra da seni bir adam (insan) olarak tesviye eden Rabbini mi inkar ettin?"

38 – "Ancak ben, O Allah benim Rabbimdir. Rabbime hiç kimseyi şirk koşmam".

39 – "Bahçene girdiğin zaman: "Maşallah (Allah'ın dediği olur), kuvvet ancak Allah iledir. Eğer beni mal ve evlatça senden daha az görüyorsan",

40 – "Umulur ki Rabbim bana senin bahçenden daha hayırlısını verir ve onun üzerine gökten yıldırımlar gönderir de kaypak bir toprak haline gelir".

41 – "Yahut suyu dibe çekiler de onu aramaya asla güç yetiremezsin".

"Ona arkadaşı dedi": Yani mü'min olan dedi, "onunla konuşurken: Seni topraktan yaratanı inkar mı ettin?": Yani atan Âdem'i yaratanı, "sonra meniden": Yani ondan meydana getirilen şeyden, demektir. Öldükten sonra dirilmede şüphe edince, kafir oldu.

"Lakinne hüvallahu rabbi": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze, Kisai ve Kalun da Nafi'den, vasılda elifi düşürürek, vakıfta yerinde koyarak: "Lakin hüvallahu rabbi" okumuşlardır. Nafi, Müseyyebi'nin rivayetinde vasılda da vakıfta da elifle okumuştur. İbn Amir ise iki halde de elifi yerinde koymuştur (elifle okumuştur). Ebu Reca ise iki halde de elifsiz olarak sakin nun ile "lakin" okumuştur. İbn Ya'mur, iki halde de nunun şeddesi ile elifsiz olarak "lakinne" okumuştur. Hasen de "lakin"de sakin nun ve "ene"de elifle: "Lakin ene hüvallahu rabbi" okumuştur. Ferra, bunda: Lakinna, lakinne, lakinnehu şeklinde üç lügat vardır ve Ebu Servan bana kanıt için şöyle bir şiir okumuştur, demiştir:

Sen günahkarsın, dercesine bana dik dik bakıyor

Ve benden nefret ediyorsun, ancak ben senden nefret etmiyorum (lakinne).

Ebu Ubeyde de, bunun mecazı şöyledir, demiştir: Lakin ene hüvallahu rabbi, ilk elif atıldı, iki nundan biri diğerine idgam edilip şeddelendi. Zeccac şöyle demiştir: Bu elif vasılda hazfedilir, vakıfta yerinde bırakılır. Onu vakıfta olduğu gibi yerinde bırakan: Ene kumtu lehçesini benimsemiş ve elifi yerinde bırakmış olur. Şair şöyle demiştir:

Ben aşiretin kılıcıyım, beni iyi tanıyın.

Bu, fasih bir lehçedir, çünkü "ene"nin hemzesi hazfedilmiş, hemzenin yerine bedel olarak elif bırakılmıştır.

"Velevla iz dehalte cenneteke": Hella manasınadır, kelamın manası da, azarlamadır. Ferra şöyle demiştir: "Maşallah" mahallen merfudur, istersen onu hüve gizleyerek merfu eder ve: Hüve maşallah, dersin, istersen fiil izmar ederek: Maşallaha kân, dersin. Cezanın cevabını atmak caiz olmuştur, nitekim: "Feinisteta'te en tebteğiye nefekan filardı" *(En'am: 35)* kavlinde de atılmıştır. Cevabın olmaması, belli olduğu içindir. Zeccac şöyle demiştir: "Lakuvvete illa billah" kavlinde tercihe şayan olan menfi durumda tenvinsiz olarak mansup olmasıdır, tıpkı "laraybe fih" *(Kehf: 21)* kavlinde olduğu gibi. "Lakuvvete illa billah" ise mübteda olarak merfu olması ve "billah"ın da haber olması caizdir. Mana da şöyledir: Hiç kimse ne bedeninde ne elindeki mülkte Allah istemedikçe hiçbir şeye sahip olamaz, onun için ancak Allah'ın dilediği olur.

"in tereni": İbn Kesir vasılda da vakıfta da ye ile: "İn terenî ene" ve "yü'tinî hayren" okumuştur. Nafi ile Ebu Amr da vasılda ye ile okumuşlardır. İbn Amir, Asım ve Hamze de vasılda da vakıfta da yenin hazfi ile okumuşlardır. "Ene ekalle": İbn Ebi Able lamın ref'i ile "ene ekallu" okumuştur. Ferra da şöyle demiştir: "Ene" burada nasb ile "ekalle" okursan asıldır, ref ile "ekallu" okursan isimdir. İki okunuş da caizdir.

"Umulur ki Rabbim bana senin bahçenden daha hayırlısını verir": Yani ahirette, demektir. "Ve yürsile aleyha hüsbanen": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: (Hüsban) azaptır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade ile Dahhak da böyle demişlerdir. Ebu Salih de İbn Abbas'tan: Gökten bir ateş, demiştir.

İkincisi: Allah'ın hükmettiği bir kazadır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Gökten atılan şeylerdir ki, tekili hüsbane'dir. Bunu da Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe, demişlerdir. Nadr bin Şümeyl de şöyle demiştir: Hüsban bir kimsenin yaya takarak bir seferde attığı yirmi oktur. Bu görüşe göre mana şöyle olur: Onun üzerine gökten taş veya dolu veyahut başka şeylerden türlü azaplar gönderir.

Dördüncüsü: Hüsban, hesaptır, mesela "eşşemsü velkamerü bihüsban" *(Rahman: 5)* kavlinde olduğu gibi ki, hesap ile demektir. O zaman mana şöyle olur: Üzerine yaptığına denk olarak azap gönderilir. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

"Fetusbiha saiden zeleka ev yusbiha mauha ğavran": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Said: Düz ve pürüzsüz, demektir. Zelak ise: Ayak kayacak yerdir. Ğavr da ğair manasınadır ki dibe çekilen, demektir. Bu durumda mastar sıfat kılınmış olur. Mesela şöyle denir: Maun ğavrun ve miyahun ğavrun (yerin dibine çekilen su). Bunun tesniyesi ve cem'i yoktur, müennesi de yoktur. Nitekim şöyle denir: Recülün nevmün (uyuyan adam), recülün savmun (oruçlu), recülün fıtrun (oruç olmayan), ricalün nevmün (uyuyan erkekler), nisaun nevmün (uyuyan kadınlar). Ağıt yakan kadınlara da: Nevhun, denir. Ayetin manası şöyledir: Suyu yerin dibine çekilir. "Onu aramaya güç yetiremezsin": Onu arayacak bir izi kalmaz; ona ne el yetişir ne de ipler. İbn Enbari de: "Ğavren": "Za ğavrin" demektir ki muzaf düşmüş, muzafun ileyh onun yerine geçmiştir, demiştir. Burada aramaktan maksat: Ona yetişmektir: Aramak onun yerine geçmiştir, çünkü onun sebebidir. Ebu'l – Cevza ile Ebu'l – Mütevekkil, ğaynın ve ilk vavın ref'i ile "ğuuran" okumuşlardır.

وَاُحِيطَ بِثَمَرِهٖ

فَاَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلٰى مَٓا اَنْفَقَ فٖيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا
وَيَقُولُ يَا لَيْتَنٖي لَمْ اُشْرِكْ بِرَبّٖٓي اَحَدًا ﴿٤٢﴾ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِئَةٌ يَنْصُرُونَهُ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَا كَانَ مُنْتَصِرًا ﴿٤٣﴾ هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ
هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا ﴿٤٤﴾

42 – Ürünü kuşatıldı; sabahleyin ellerini masraf ettiği şeye çeviriyor (oğuşturuyor)du. O (bahçe) ise çatıları üzerine çökmüştü. (Kendisi de): "Keşke hiçbir kimseyi Rabbime şirk koşmaya idim!" diyordu.

43 – Ona Allah'tan başka kendisine yardım edecek bir cemaat yoktu ve intikam alacak durumda değildi.

44 – Orada yetki hak olan Allah'ındır. O, sevapça da daha hayırlıdır, sonuçça da daha hayırlıdır.

"Ürünü kuşatıldı": Yani Allah onun ürününü azapla kuşattı, demektir. Semer'in (ürünün) manası da az önce geçmiştir. "Sabahleyin ellerini çeviriyordu": Yani elini eline vuruyordu; nitekim pişman olan öyle yapar. "Masraf ettiği şeye": Yani bahçesine. Burada "fi" "ala" manasınadır. "O çökmüştür", "ala uruşiha": Uruş: Çatılar, demektir. Mana da şöyledir: Onun duvarları duruyordu, çatıları ise çökmüş, yere düşmüştü. Bu durumda duvarlar çatıların üzerinde gibi olur. "Keşke hiç kimseyi Rabbime ortak koşmasaydım, diyordu": Allah Teala, ona verdiği nimeti çekip alıp da kardeşinin onu uyardığı şeyi gerçekleştirince şirkine pişman olduğunu haber veriyor. Fakat o pişmanlık fayda vermez. Bunu kıyamette diyeceği de söylenmiştir. "Velem tekün lehu fietün": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Asım, te ile "velemtekün" okumuşlar; Hamze, Kisai ve Halef de ye ile "velemyekün" okumuşlardır. Fiet ise: Cemaat manasınadır. "Yansurunehu": Allah'ın azabına mani olacak bir cemaati yoktu, demektir.

"Hunalikel velayetü": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Asım, vavın fethası ile "elvelayetü" ve kafın esresi ile de "lillahil hakkı" okumuşlardır. Hamze de vavın kesri ile "elvilayetü", yine kafın kesresi ile "lillahil hakkı" okumuştur. Ebu Amr da vavın fethası ve "hakkun"u da

kafın ref'i ile okumuş, Kisai de kafın ref'inde ona katılmış, ancak "vilayet" lafzını kesre ile okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Bu gibi durumlarda velayet: Allah dostuna yapılan yardımın açığa çıkmasıdır. Başkası da şöyle demiştir: Bu kelam kıssadan önceki bir duruma aittir. Kim vavın fethi ile "velayet" derse, dostluğu ve yardımı kastetmiş olur, kim de kesre ile vilayet derse, yetkiyi ve mülkü kastetmiş olur. Nitekim biz de bunu Enfal: 72'de şerh etmiş bulunuyoruz. Feth (velayet) kıraatına göre kelamın manasında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kıyamette Allah Teala'nın tarafına geçer, O'na iman eder ve taptıkları şeylerden de ellerini çekerler. Bunu İbn Kuteybe, demiştir.

İkincisi: Orada Allah mahlukatın işini kendi eline alır; mü'minlere yardım eder, kafirleri de yardımsız bırakır. Kesr (vilayet) okuyuşuna göre de mana şöyle olur: Orada yetki Allah'ındır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim "hakkı" diyerek kesre okursa, onu aziz ve celil olan Allah'a sıfat yapmış, kim de merfu okursa, onu velayetin sıfatı yapmış olur.

Eğer: "Neden müennes olan velayet, mastar olan hakka sıfat yapıldı?" denilirse, buna İbn Enbari iki cevap vermiştir:

Birincisi: Onun müennesliği hakiki değildir; o, nasr (yardım) manasına alınmıştır, takdir de şöyledir: Orada yardım hak olan Allah'ındır. Nitekim sayha kelimesi de şu ayette sıyah/korkunç ses manasına alınmıştır: "Ve ahazellezine zalemus sayhatu" *(Hud: 67).*

İkincisi: Hak mastardır, onda müzekkerlik, müenneslik, tesniyelik ve cemilik birdir. Mesela şöyle denir: Kavlüke hakkun ve kelimetüke hakkun ve akvalukum hakkun (sözün, sözünüz haktır). Hak lafzını velayeti methetmek ve Allah Teala'yı methetmek üzere "hüve" gizleyerek merfu okumak da caizdir.

"O sevapça daha hayırlıdır": Yani sevap vermesi umulanlar içinde sevabı en üstün olandır, demektir. Bu da: Eğer başkası da sevap verebilseydi O'nun sevabı daha üstün olurdu, takdirine göredir.

"Ve hayrun ukba": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Kisai, kafın zammesi ile "ukuba" okumuşlardır. Asım ile Hamze de kafın sükunu ile "ukba" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: " Unuk ve tunub gibi "fuul" vezninde olanları sükun ile okumak caizdir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Ukub, ukb, ukba ve akıbet, aynı manayadır, o da sonuç, demektir. Mana da şöyledir: Allah'a itaat etmenin sonucu başkasına itaat etmenin sonucundan daha hayırlıdır.

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
كَمَاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِه۪ نَبَاتُ الْاَرْضِ فَاَصْبَحَ
هَش۪يمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا ﴿٤٥﴾

45 – Onlara misal ver ki, dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir su gibidir. Onunla yerin bitkileri birbirine karıştı da derken rüzgarların savurduğu kuru çer çöp oldu. Allah her şeye muktedirdir.

"Onlara dünya hayatının misalini ver": Yani çabuk sona erip gitmesinde, demektir. Hallerinin değişikliğinde de denilmiştir. Çünkü onun her sevinci hüzün ile beraberdir. Bu da "feasbaha heşimen" kavline kadar Yunus suresi, ayet: 24'te tefsir edilmiştir. Ferra şöyle demiştir: Heşim: Yaş olup da kuruyan her şeye denir. Zeccac da şöyle demiştir: Heşim: Kuru bitki (ot)tur. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Heşim, bitki olarak parçalanmış şeylere denir. Aslı: Heşemtüş şey'e'den gelir ki: Bir şeyi kırmaktır. Haşim ismi de (Kırıcı) bu kökten gelir. "Tezruhur riyah": Rüzgarın savurduğu demektir. Übey, İbn Abbas ve İbn Ebi Able tenin ref'i, ranın kesri, arkasından sakin ye ve meksur he ile "tüzrihi" okumuşlardır. İbn Mes'ud da öyle okumuş, ancak o tenin fethi ile kıraat etmiştir. Muktedir de: Kadertü kökünden müfteil veznindedir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Allah her şeye oldu": Yaratma ve yok etme bakımından "muktedira": Muktedir (gücü yeten).

اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ ز۪ينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ
خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ اَمَلًا ﴿٤٦﴾

46 – Mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür. Baki kalıcı iyi ameller ise Rabbinin katında sevapça da daha hayırlıdır, umutça da daha hayırlıdır.

"Mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür": Bu; mal ve evlatları ile iftihar eden müşriklere reddiyedir. Allah Teala bunların dünyada süslenecek şeyler olduğunu ve ahirette fayda vermeyeceğini haber vermiştir.

"Baki kalıcı iyi ameller": Bunlarda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar: "Sübhanallah, velhamdü lillah, velailahe illallah, vallahu ekber" zikridir. Ebu Hureyre, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Eğer gece uykusuzluğuna katla-

namaz ve düşmanla cihat edemezseniz; sübhanallah velhamdülillah, vela ilahe illallahu vallahu ekber, demekten geri kalmayın; çünkü bunlar baki kalacak iyi amellerdir.[4] Bu, Ata rivayetinde İbn Abbas'ın görüşüdür; Mücahit, Ata, İkrime ve Dahhak da böyle demişlerdir. Osman bin Affan radıyallahu anh'e baki kalacak iyi amelleri sordular, o da bu kelimeleri söyledi ve: Lahavle vela kuvvete illa billah'ı ilave etti.[5] Said bin Müseyyeb ile Muhammed bin Ka'b el – Kurazi de aynısını söylemişlerdir.

İkincisi: Onlar: Lailahe illallah, vellahu ekber, velhamdü lillah, vela kuvvete illa billah"tır. Bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.[6]

Üçüncüsü: Onlar beş vakit namazlardır, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İbn Mes'ud, Mesruk ve İbrahim de böyle demişlerdir.

Dördüncüsü: Onlar güzel sözdür, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: Bütün güzel amellerdir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

"Rabbinin katında sevapça da daha hayırlıdır": Yani mükafatı daha üstündür, demektir. "Umutça da daha hayırlıdır": Yani umulan şeylerden daha hayırlıdır; çünkü sizin umutlarınız yalancıdır, bu ise yalan çıkarılamayan bir umuttur.

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى
الْأَرْضَ بَارِزَةً وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا ﴿٤٧﴾ وَعُرِضُوا
عَلَىٰ رَبِّكَ صَفًّا لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ بَلْ زَعَمْتُمْ
أَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا ﴿٤٨﴾ وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ
مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَٰذَا الْكِتَابِ
لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا

---

4 – Suyuti, ed – Dürrü'l – Mensur, İbn Merdeveyh'ten, Ebu Hureyre radıyallahu anh rivayeti.

5 – Suyuti, ed – Dürrü'l – Mensur, Ahmed rivayeti, Osman radıyallahu anh'ten rivayet edilmiştir.

6 – Suyuti, ed – Dürrü'l – Mensur, İbn Merdeveyh nakli, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten rivayet edilmiştir.

حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ اَحَدًا ﴿٤٩﴾ وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا
لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّٓا اِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّه۪ؕ
اَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُٓ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُون۪ي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّؕ
بِئْسَ لِلظَّالِم۪ينَ بَدَلًا ﴿٥٠﴾ مَٓا اَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَلَا خَلْقَ اَنْفُسِهِمْۖ وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلّ۪ينَ عَضُدًا ﴿٥١﴾

47 – Hatırla o günü ki, biz dağları yürütürüz. Yeryüzünü açık olarak görürsün. Onları toplamış; içlerinden hiçbirini bırakmamışızdır.

48 – Rabbine saflar halinde arz edilmişlerdir. Andolsun ki, sizi ilk yarattığımız gibi bize geldiniz. Hayır, sizin için tayin edilmiş bir zaman / yer kılmayacağımızı iddia ettiniz.

49 – Kitap konulmuştur. Günahkârların ondaki şeylerden korktuklarını görürsün. "Eyvah bize, bu kitaba ne oluyor da, küçük büyük bırakmamış, illa ki onları saymış!" derler. Yaptıklarını hazır bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye zulmetmez.

50 – Hani, Rabbin meleklere, "Adem'e secde edin " demişti de, İblis hariç secde etmişlerdi. O, cinden olup Rabbinin emrinden çıktı. Onu ve zürriyetini benden başka dostlar mı ediniyorsunuz? Oysa o, sizin için bir düşmandır. Bu trampa zalimler için ne kötüdür!

51 – Onları ne göklerin ne de yerin yaratılışına ne de kendilerinin yaratılışına şahit tutmadım. Ben, saptıranları yardımcı da tutmadım.

"Ve yevme tüseyyerül cibalü": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, te ile "tüseyyerü" ve ref ile de "elcibalü" okumuşlardır. Nafi, Asım, Hamze ve Kisai de nun ile "nüseyyirü", nasb ile "elcibale" okumuşlardır. İbn Muhaysın da tenin fethi, sinin kesri, yenin sükunu ile "ve yevme tesirü" ref ile de "elcibalü" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: "Veyevme" Manen mansuptur, o da gizli "üzkür" fiili iledir. Şu şekilde mansup olması da caizdir: Velbakıyatüs salihatü hayrun yevme tesirül cibalü (dağlar yürütüldüğü gün iyi ameller daha hayırlıdır). İbn Abbas şöyle demiştir: Dünyada bulutlar nasıl yürütülürse, o gün de dağlar yeryüzünden öyle yürütülür. Sonra kırılır, yerden çıktığı gibi yerin içine girer.

"Veterel arda barizeten": Amr bin As, İbn Semeyfa ve Ebu'l – Aliye, tenin ve dadın zammesiyle "ve türelardu barizeten" okumuşlar, Ebu Reca el – Utaridi de, böyle okumuşsa da o, "elarda"nın dadını meftuh okumuştur.

"Barizeten": Bunun manasında iki görüş vardır: *Birincisi:* Açık demektir ki üzerinde dağ veya ağaç veyahut bina gibi bir şey yok, demektir. Bunu da çoğunluk, demiştir. *İkincisi:* Halkı içinden çıkar, demektir, bunu da Ferra demiştir.

"Onları toplamışızdır": Yani mü'minlerle kafirleri, demektir. "Felem nüğadir": İbn Kuteybe: Geriye bırakmamışızdır, demiştir. Ğadertü keza, denir ki: Arkada bıraktım, demektir. Ğadir'e (göle) de bundan dolayı böyle denilmiştir; çünkü o da sellerin geride bıraktığı sudur. Eban ise te ile: "Felem tüğadir" rivayet etmiştir.

"Rabbine saflar halinde arz edilmişlerdir": Eğer: "Bu müstakbeldir, nasıl mazi ile tabir edildi?" denilirse, cevap şöyledir: Allah Teala'nın olacağını bildiği şey, gözle görülmüş ve olmuş bitmiş kabul edilir, mesela "ve nada ashabul cenneti" *(A'raf: 43)* kavli de böyledir.

"Saflar halinde (saffa)": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, hepsi manasınadır, mesela "sümme'tuni saffa" *(Taha: 64)* kavli gibi. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Mana şöyledir: Rabbine saflar halinde (masfufine) arz olundular, bu da Basra ekolünün görüşüdür.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Rabbine saflar halinde (sufufen) arz olundular; bu durumda tekil çoğul yerine kullanılmıştır, mesela "sümme nuhricüküm tıfla" *(Hac: 5)* kavli gibi.

Dördüncüsü: Hiç kimse Allah'ın gözünden kaçmadığı için hepsi görülen bir saf gibi olmuşlardır. Bu görüşleri İbn Enbari zikretmiştir. Her ümmet ve zümrenin bir saf olacağı da söylenmiştir.

"Bize geldiniz": Onlara "böyle denilir" sözü gizlenmiştir.

Bununla muhatap olanlar hakkında ise iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar hepsidir. *İkincisi:* Kafirlerdir. Bu durumda lafız genel, mana özel olmuş olur. "Kema halaknaküm evvele merretin": Bu da En'am: 94'de tefsir edilmiştir. "Hayır siz iddia ettiniz": Bu da özel olarak kafirlere hitaptır, mana da: Dünyada iddia ettiniz, "sizin için tayin edilmiş bir zaman kılmayacağımızı": Yani yeniden diriltmek ve cezalandırmak için, demektir.

"Kitap konulmuştur": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, mahlukat yaratılmadan önce amellerinin yazıldığı kitaptır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O hesaptır, bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* Amel defterleridir, bunu da Mukatil, demiştir. İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Amel defterleri ellerine konulmuş (verilmiş)tir. Buna göre kitap ism-i cinstir.

"Mücrimleri görürsün": Mücahit: Kafirleri, demiştir. Bazı ilim adamları da: Kur'an'da geçen her mücrimden kafir murat edilmiştir, demişlerdir.

"Korkarlar içindeki şeylerden": Kötü amellerden. "Eyvah bize, derler": Bütün tehlikelere düşenler böyle derler. Biz de bu manayı En'am: 31'de "ya hasretena" kavlinde şerh etmiş bulunuyoruz.

"Küçük büyük bırakmamış illa ki onları saymış": Bu küçük ve büyük işler için zahir manasınadır; İkrime ise İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Küçük: Gülümseme, büyük de: Kahkahadır. Bundan, bunların küçük ve büyük günahlar olduğu murat edildiği sanılır, öyle değildir; çünkü sırf gülmek ve gülümsemek günah değildir. Maksat şudur: Gülümsemek küçük fiillerdendir, gülmek de büyük fiillerdendir. Dahhak da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Küçük: Mü'minlere gülmek ve onlarla alay etmektir. Büyük de: Bunu kahkaha ile yapmaktır. Buna göre bunlar onu yapanın niyetinden dolayı günah olur, yoksa bizzat günah değildir. "Ahsaha"nın manası da: Onu saymak ve tesbit etmektir, mana da: Sayılı olarak bulur, demektir. "Yaptıklarını hazır bulmuşlardır": Yani kitaba yazılmış ve geçirilmiş olarak, demektir. Onun karşılığını hazır bulurlar da, denilmiştir. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Araştırmacılara göre doğrusu şudur: Mü'minlerin büyük günahlardan sakındıkları takdirde küçük günahlarının affedilmesi va'di, sahibi ahirette bunu gördükten sonra gerçekleşeceğidir.

"Rabbin kimseye zulmetmez": Ebu Süleyman şöyle demiştir: Mü'minin iyilikleri eksiltilmez, kafirin de kötülükleri artırılmaz. Şöyle de denilmiştir: Eğer kafirin köle azat etme ve sadaka verme gibi bir hayır işi olursa, ona karşılık azabı hafifletilir; eğer ona bir Müslüman zulüm ederse, Allah o Müslümandan onun hakkını alır, böylece hak Allah'ın olur.

Sonra Allah Teala Peygamberine bu, fakirlerin meclisinde oturmaktan kibirlenenlere İblis'in kıssasını ve kibrin onun başına neler getirdiğini hatırlatmasını emretti ve: "Hani, demiştik", dedi, yani bunu da zikret, buyurdu.

"Cinden oldu": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, bu nas (metin)den dolayı gerçekten cinden idi, bunu

söyleyenler onun zürriyetinin olup meleklerin ise zürriyetinin olmamasını delil getirmişlerdir. Melekler Allah'ın elçileridir, onlar küfürden korunmuşlardır.

İkincisi: O, meleklerden idi, "cin"den denilmesi, onun cin denen melekler türünden olmasındandır. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Biz de bunu Bakara: 34'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Rabbinin emrinden çıktı": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Rabbinin itaatinden çıktı, Araplar: Fesekatür rutabetü min kışriha derler ki: Taze hurma kabuğundan çıktı, demektir. Bunu da Ferra ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: Emredilip de isyan etmesiyle fasık oldu; bu da Rabbinin emrinden çıkmasına sebep oldu. Zeccac şöyle demiştir: Bu; Halil ile Sibeveyh'in görüşüdür, bizce hak olan da budur.

Üçüncüsü: Rabbinin emrini reddetmekten fasık oldu, bunu da Zeccac, Kutrub'tan hikaye etmiştir.

"Onu ve zürriyetini benden başka dostlar mı ediniyorsunuz?": Yani ona icabet etmekle onun tarafını mı tutuyorsunuz? Hasen ile Katade: Zürriyeti, evlatlarıdır, demişlerdir; çünkü onlar da insanoğlu gibi ürerler. Mücahit de: Onun zürriyeti şeytanlardır, demiştir. Onun zürriyetinden biri, İblis'in çarşıda sancağını taşıyan Zelenbur'dur. Bir de Sebr vardır ki, o da musibetlerle ilgilidir. A'ver ise: Riya ile görevlidir. Misvat da: Halkın diline asılsız haberler atmakla görevlidir. Dasim ise: Bir insan evine girer de selam vermez ve Allah'ın adını anmazsa, yemek yediği zaman onunla beraber yer. Bazı ilim adamları şöyle demişlerdir: İnsanın hatası kibirde ise artık onun için umut besleme. Eğer şehvette ise, ondan da umudunu kesme. Çünkü İblis'in günahı kibir idi, Adem'in günahı ise şehvet idi.

"Zalimler için trampa olarak ne kötüdür": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Zalimleri bedel edinmek ne kötüdür. *İkincisi:* Şeytan ne kötüdür. *Üçüncüsü:* Şeytan ve zürriyeti ne kötüdür. Bunları İbn Enbari zikretmiştir.

"Ma eşhettühüm halkas semavati velardı": Ebu Cafer ile Ebu Şeybe: "Maeşhednahüm" okumuşlardır.

İşaret edilen bu kimseler hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: İblis ve zürriyetidir. *İkincisi:* Meleklerdir. *Üçüncüsü:* Bütün kafirlerdir. *Dördüncüsü:* Bütün halktır, mana da: Onları yaratırken onları şahit tutmadım, demektir. Bu da yardımcıya ihtiyacı olmadığını ve kudretinin mükemmelliğini ilan etmektir.

"Ne de kendilerinin yaratılışına": Yani bazısını bazısının yaratılışına şahit etmedim, bazısını yaratmada da bazısından yardım istemedim, demektir.

"Ben saptıranları yardımcı da tutmadım": Yani şeytanları demektir. "Adud": Yardımcı ve destekçi, demektir. Adud (pazu) yardımcı manasında çok kullanılır, çünkü o, elin dayanağıdır. Zeccac şöyle demiştir: İ'tidad: Güçlenmek ve yardım istemektir. İ'tedattu bifülanin derler ki: Ondan yardım istedim, demektir.

Yardımlarını istemediği konusunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, dostluktur, mana da şöyledir: Ben saptıranları dost edinecek değilim. Bunu da Mücahit demiştir.

İkincisi: O, göklerle yerin yaratılmasıdır, bunu da Mukatil, demiştir. Hasen, Cahderi ve Ebu Cafer, tenin fethası ile "ma künte" (sen değilsin) okumuştur.

وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ
فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا ﴿٥٢﴾ وَرَأَى الْمُجْرِمُونَ
النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾

52 – Hatırla o günü ki, (Allah): "İddia ettiğiniz ortaklarımı çağırın" der. Onlara cevap vermediler ve aralarına tehlikeli bir uçurum kılmışızdır.

53 – Günahkarlar ateşi görüp içine kesin düşeceklerini ve ondan savuşacak bir yer bulamayacaklarını bilmişlerdir.

"Ve yevme yekulu": Hamze, nun ile "nekulu" okumuştur, yani kıyamet gününde deriz, "nadu şürekaiye (ortaklarımı çağırın)": Ortakları onların iddiasına göre kendisine nisbet etti. Maksat: Onları çağırın da sizden azabı savsınlar veyahut size şefaat etsinler, demektir. "İddia ettiğiniz": Yani ortaklar dediğiniz. "Onları çağırmışlardır ve aralarına koymuşuzdur": İşaret edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerle ortaklar, yani putlardır. *İkincisi:* Hidayet ehli ile dalalet ehlidir.

"Mevbık": Bunun manasında da altı görüş vardır:

Birincisi: Tehlikeli yerdir, bunu da İbn Abbas, Katade ve Dahhak, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Onlarla İlahlarının arası-

na tehlikeli bir yer kılmışızdır, demiştir. Aynı kökten olarak: Evbekathu zunubuhu, derler ki: Günahları onu helak etti, demektir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Onların arasına onları helak edecek bir azap koyduk. Buna göre mevbık: Tehlike demektir. Vebika, yeybeku, ve ye'baku, vebekan ve vebeka, yebiku, vubukan fehüve vabikun diye çekimi yapılır. Ferra şöyle demiştir: Dünyada ilişki kurmalarını onlar için ahirette tehlike kıldık. Bu görüşe göre beyn, ilişki manasınadır, tıpkı nunun zammesiyle okuyanın: "Lekad tekatta beynüküm" *(En'am: 94)* kavli gibi (ilişiğiniz kesilmiştir).

İkincisi: Mevbık: Sapıklarla doğruları birbirinden ayıran derin bir deredir. Bunu da Abdullah bin Ömer, demiştir.

Üçüncüsü: Cehennemde bir deredir, bunu da Enes bin Malik ile Mücahit, demişlerdir.

Dördüncüsü: Mevbık'ın manası: Düşmanlıktır, bunu da Hasen, demiştir.

Beşincisi: O, hapishanedir, bunu da Rebi bin Enes, demiştir.

Altıncısı: O, randevu yeri / zamanıdır. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

İbn Enbari şöyle demiştir: Eğer: "Neden "mevbıkan" dedi de, mimin zammesiyle "mubikan" demedi, çünkü onun manası, helak edici azaptır?" denilirse,

Cevap şöyledir: O, cehennemde bir hapishanenin ismidir, isimlerde ise kıyas olmaz; bundan biliniyor ki "mevbık" mef'il veznindedir, evbekahullahu deyiminden gelir ki: Allah onu helak etti, demektir. Mimi de varlıklara isim olan "mev'id, mevlid ve mahtid'de olduğu gibi meftuhtur.

"Günahkarlar ateşi görmüşlerdir": Yani onu gözleriyle görmüşlerdir; o ise onlara kızdığından köpürmektedir. Mücrimlerden maksat: Kafirlerdir. "Zannu": Kesin bildiler, demektir. "İçine düşeceklerini": Yani içine gireceklerini, demektir. Muvakaa: Bir şeye tehlikeli vaziyette yaklaşmaktır. "Ondan savuşacak bir yer bulamadılar": Yani sapacak ve kaçacak yer, demektir. Masrif: Dönecek yer manasınadır. Çünkü cehennem onları her taraftan sardığından kaçamayacaklardır.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ
الْاِنْسَانُ اَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا ﴿٥٤﴾ وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُوا

إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدٰى وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ
الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا ﴿٥٥﴾

54 – Andolsun ki, bu Kur'an'da insanlar için her misalden açıkladık. İnsan en çok tartışan varlıktır.

55 – İnsanları kendilerine hidayet geldiği zaman iman etmekten ve Rablerine istiğfar etmekten ancak onlara öncekilerin kanununun gelmesi yahut onlara göz göre göre azabın gelmesi men etti.

"Andolsun ki, bu Kur'an'da her misalden açıkladık": Bunu İsra: 41'de tefsir etmiş bulunuyoruz.

"İnsan en çok tartışan varlıktır": Kimler hakkında indiğinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, Nadr bin Haris'tir, onun tartışması da Kur'an üzerinde idi. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Übey bin Halef'tir, onun tartışması da öldükten sonra dirilme üzerinde idi; çürümüş bir kemik getirip: "Allah bunu yeni baştan yaratabilir mi?" dedi. Bunu da İbn Saib, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Melek ve cin gibi aklı olan her şey mücadele eder, insan ise en çok mücadele eden (tartışan) varlıktır.

"İnsanları iman etmekten şu men etti": Müfessirler: Mekke halkını, demişlerdir. "Onlara hidayet geldiği zaman": O da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile Kur'an ve İslam'dır. "Ancak onlara öncekilerin kanununun gelmesi men etti": O da iman etmedikleri takdirde azap olunmalarıdır.

Kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onları iman etmekten ancak öncekilerin kanununu istemeleri men etti. Bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: Şeytan insanları iman etmekten ancak öncekilerin kanununun gelmesi için men etti, yani onları doğrudan men etti ki, azaba duçar olsunlar. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Üçüncüsü: Onları iman etmekten ancak onlara azabı takdir etmem men etti. Bu ayet Bedir ve Uhut'ta öldürülen kimseler hakkında inmiştir. Bunu da Vahidi, demiştir.

"Ev ye'tiyehümül azabu (yahut onlara azabın gelmesi): Burada "ev = yahut" edatı hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, vav (ve) manasınadır.

İkincisi: O, iki şeyden birinin gerçekleşmesi içindir, çünkü onu açıklamada bir fayda yoktur.

Üçüncüsü: O, bazı manasınadır, yani bazılarının başına bu gelir, demektir. Bu üç görüşü daha önce "ev kesayyibin minessemai" kavlinde açıklamış bulunuyoruz *(Bakara: 19).*

"Kubulen": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, kafın kesri ve benin fethi ile "kıbelen" okumuşlardır. Asım, Hamze ve Kisai de, kafın ve benin zammesiyle "kubulen" okumuşlardır. Biz de iki okuyuşun sebebini En'am: 111'de açıklamıştık. Übey bin Ka'b ile İbn Mes'ud da, "faîl" vezninde "kabîlen" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile Ebu'l – Mütevekkil de yesiz olarak kafın fethi ile "kabelen" okumuşlardır. İbn Kuteybe de, manası: Yeni baştandır, demiştir.

Eğer: "Öncekilerin kanunundan maksat azap ise "yahut onlara azabın gelmesi" kavlini tekrar etmede ne fayda vardır?" denilirse,

Cevap şöyledir: Öncekilerin kanunu, kapalı, gecikebilen ve değişebilen bir azabı ifade ekmektedir. Azabın göz göre göre gelmesi ise Bedir gazasında öldürülmeyi ifade eder. Mukatil: "Öncekilerin kanunu": Geçmiş milletlerin azabıdır, "yahut azabın onlara karşı gelmesi" de: Bedir gününde kılıçla ayan beyan öldürülmeleridir, demiştir.

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ
إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ
لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَمَا أُنْذِرُوا هُزُوًا ﴿٥٦﴾
وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ
مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ إِنَّا جَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ
وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا
أَبَدًا ﴿٥٧﴾ وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا
كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ

مَوْئِلًا ﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ الْقُرٰٓى اَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا
لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا ﴿٥٩﴾

56 – Biz peygamberleri ancak müjdeciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kafirler batılla (batıl argümanlarla) mücadele ederler ki onunla hakkı iptal etsinler. Onlar ayetlerimi ve uyarıldıkları şeyleri alay konusu edindiler.

57 – Kendisine Rabbinin ayetleri ile öğüt verilip de ondan yüz çeviren ve iki elinin önceden gönderdiği şeyleri inkar edenden daha zalim kim vardır? Gerçekten biz onu (Kur'an'ı) anlamamalarından (yani anlamadıkları için) kalplerinin üzerine örtüler çektik, kulaklarına da ağırlık (koyduk). Eğer onları doğru yola çağırırsan, o zaman ona ebediyen yol bulamazlar.

58 – Rabbin çok bağışlayıcı, rahmet sahibidir. Eğer onları kazandıkları şeylerle sorumlu tutsaydı, mutlaka onlara acele azap ederdi. Hayır, onlar için belirli bir zaman vardır ki ona karşı asla bir sığınak bulamazlar.

59 – İşte bunlar haksızlık ettikleri zaman helak ettiğimiz kentlerdir. Onları helak için belli bir zaman kıldık (tayin ettik).

"Kafirler batılla mücadele ederler": İbn Abbas şöyle demiştir: Kafirlerden: Kur'an'la dalga geçen ve bunun için çeşitli görevler üstlenenler ve adamları murat edilmiştir. Batılla mücadeleleri de: Peygamberi kendi arzularına uygun mucizeler getirmeye zorlamalarıdır.

"Onunla hakkı iptal etmeleri için": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in getirdiğini iptal etmeleri için, demektir. Mücadeleleri, "biz kemik ve toprak olduğumuz zaman mı yeniden dirileceğiz" *(İsra: 49)*, "toprakta kaybolduğumuz zaman mı?" *(Secde: 10)* vb. sözleridir ki, onunla Kur'an'da zikredilen öldükten sonra dirilme ve ceza görme gibi şeyleri iptal etmek istiyorlardı, da denilmiştir. Ebu Ubeyde de: "Liyüdhidu"nun manası: Kaydırmak ve götürmektir, demiştir. Mekânün dahdun denir ki: Ayak ve tırnağın tutmayıp kaydığı yer, demektir.

"Ayetlerimi edindiler": Yani Kur'an'ı "ve uyarıldıkları şeyi"; Yani korkutuldukları cehennem ve kıyameti "alay": Yani alay edilen şey edindiler, demektir.

"Daha zalim kimdir?": Biz de bu kelimeyi Bakara: 114'te şerh etmiş bulunuyoruz. "Zükkire": Öğüt verildi, demektir. Rabbinin ayet-

leri de Kur'an'dır. Ondan yüz çevirme ise: Onu önemsememektir. "Ellerinin önceden gönderdiği şeyi unuttu": Yani geçmiş günahlarını demektir. Biz de bundan sonrasını, "eğer onları doğru yola çağırırsan" kavline kadar olan kısmını, En'am: 21'de şerh etmiş bulunuyoruz. Hidayet: İman ve Kur'an'dır. "Ebediyen yol bulamazlar": Bu da onları gayet iyi bildiğini haber vermektir.

"Rabbin çok bağışlayıcı ve rahmet sahibidir": Çünkü onlara hemen azap etmemiştir. "Hayır, onlar için belli bir zaman vardır": Öldükten sonra dirilme ve amellerin karşılığını görme için. "Ona karşı asla bir sığınak bulamazlar (mev'ilâ)": Ferra, mev'il: Menca (kurtulacak yer)dir ki, o mana bakımından sığınaktır, demiştir. Çünkü menca sığınaktır. Araplar: İnnehu leyuvailu ila mavdıihi derler ki: Yerine gidiyor, demektir.

Şair de bu manada şöyle demiştir:

Serbest bıraktığın (salıverdiğin) nefsin kurtulmadı,
Amirilere (serbest bıraktığın) ve yaralanmadı.

Beyitte geçen: La vaelet: Kurtulmadı, demektir. Ebu Ubeyde de Şair A'şa'nın şöyle bir beytini misal getirmiştir:

Ev sahibinin gafil anını gözetliyorum,
Benden sakınıyor ama, kurtulamaz.

Beyitte geçen: Mayeilü: Kurtulamaz, demektir. İbn Kuteybe de: Mev'il: Sığınaktır, demiştir. Veele fülanün ile keza denir ki: Bir yere sığındı, demektir.

Eğer: "Ayetin zahiri kafirlere azabın tehir edilmesi Allah'ın rahmeti iledir, malumdur ki onların rahmetten nasibi yoktur?" denilirse,

Buna iki cevap verilmiştir: *Birincisi:* Burada rahmet nimet manasınadır, Allah'ın nimeti de mü'mine de kafire de şamildir. Bağışlanma ve rıza manasına olan rahmette ise, kafirin bir hissesi yoktur. *İkincisi:* Allah'ın rahmeti kıyamet gününde kafirlere yasaktır, onlar dünyada ise rahmetten sağlık ve rızık olarak istifade ederler.

"İşte bu kentler": Sana kıssalarını anlattığımız kentler, demektir. Maksat halkıdır. Bunun içindir ki. "Onları helak ettik" demiştir. Onlar da Hud, Salih, Lut ve Şuayb kavimleridir. Ferra da şöyle demiştir: "Haksızlık ettikleri zaman" kavlinin manası, haksızlık etmelerinden sonra demektir.

"Ve cealna limehlikihim": Çoğunluk mimin zammı ve lamın fethi ile okumuşlardır. Zeccac, bunda iki mülahaza vardır, demiştir:

Birincisi: Mastar olmasıdır ki mana: Onları helak etmek için belli bir zaman tayin ettik, demektir.

İkincisi: İsm-i zaman olmasıdır ki: Helak vakitleri için, demektir.

Ebu Bekir, Asım'dan mimin ve lamın fethini rivayet etmiştir. O da helak gibi mastardır. Hafs da Asım'dan mimin fethi ve lamın kesrini rivayet etmiştir ki: Helak vakitleri için demek olur.

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِفَتٰيهُ لَٓا اَبْرَحُ حَتّٰٓى
اَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ اَوْ اَمْضِيَ حُقُبًا ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ
بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبٖيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾
فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتٰيهُ اٰتِنَا غَدَٓاءَنَاۘ لَقَدْ لَقٖينَا مِنْ سَفَرِنَا هٰذَا
نَصَبًا ﴿٦٢﴾ قَالَ اَرَاَيْتَ اِذْ اَوَيْنَٓا اِلَى الصَّخْرَةِ فَاِنّٖي نَسٖيتُ
الْحُوتَۘ وَمَٓا اَنْسَانٖيهُ اِلَّا الشَّيْطَانُ اَنْ اَذْكُرَهُۚ وَاتَّخَذَ سَبٖيلَهُ
فِي الْبَحْرِ عَجَبًا ﴿٦٣﴾ قَالَ ذٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِۗ فَارْتَدَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمَا
قَصَصًا ﴿٦٤﴾ فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَٓا اٰتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا
وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾

60 – Hani, Musa, genç adamına: "İki denizin birleştiği yere varıncaya değin durmadan yürüyeceğim yahut uzun süreler geçireceğim" demişti.

61 – İkisinin birleştiği yere varınca, balıklarını unuttular. O da denizde bir deliğe doğru yolunu tuttu.

62 – (Orayı) geçtikleri zaman genç adamına: "Sabah yemeğimizi getir. Andolsun, bu yolculuğumuzdan bir yorgunlukla karşılaştık" dedi.

63 – O da: "Gördün mü, biz kayaya sığındığımız zaman şüphesiz ben balığı unuttum. Onu söylememi bana ancak şeytan unutturdu. O, şaşılacak şekilde denizde yolunu tuttu" dedi.

64 – O da: "Aradığımız şey oydu" dedi; hemen izlerini takip ederek geri döndüler.

65 – Orada kullarımızdan kendisine katımızdan bir rahmet verdiğimiz ve ona yanımızdan bir ilim öğrettiğimiz bir kul buldular.

"Hani, Musa genç adamına demişti..." Musa aleyhisselam'ın bu yolculuğa çıkmasının sebebi şudur: İbn Abbas'ın, Übey bin Ka'b'ten rivayetine göre Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Musa İsrail oğullarında kalkmış hutbe okuyordu, kendisine, insanların en alimi kim, diye soruldu, o da: Ben, dedi. Aziz ve celil olan Allah, Allah bilir demediği için ona sitem etti ve ona, iki denizin birleştiği yerde senden daha alim bir kulum var, diye vahyetti. Musa da: "Ya Rabbi, onu nasıl bulabilirim?" dedi. O da: Yanına bir balık al, onu büyük bir sepete korsun, onu kaybettiğin yerde, o oradadır, dedi. Musa, genç adamı Yuşa bin Nun ile gitti, kayaya geldiler; başlarını yere koyup uyudular. Sepetteki balık kımıldadı, ondan çıkıp denize girdi. Denizde bir yol tuttu. Allah balığa suyu akıtmadı, su balığın üzerinde kemer (dehliz) gibi oldu. Uyanınca adamı ona balığı haber vermeyi unuttu. Bir gün bir gece gittiler. Sonunda sabah olunca Musa, uşağına: Sabah yemeğimizi getir, bu yolculuğumuzdan yorulduk, dedi. Musa Allah'ın kendisine emrettiği yeri geçmedikçe yorgunluk hissetmedi. Uşağı: "Gördün mü, biz kayaya varınca... balık şaşılacak şekilde denizde yolunu tuttu" dedi. Diyor ki: Balık için denizde bir dehliz oluştu, bu da Musa ve uşağı için şaşılacak bir şey oldu. "Musa: İşte aradığımız o idi, dedi ve izlerini sürerek geri döndüler". Diyor ki: İzleri üstü geri döndüler, nihayet o kayaya vardılar. Baktılar ki aradıkları adam, elbisesine bürünmüş duruyor. Musa ona selam verdi. Hızır da: "Buralarda bu selam ne gezer, sen nerelisin?" dedi. O da: Ben Musa'yım, dedi. O da: "İsrail oğullarının Musa'sı mı?" dedi. O da: Evet, senden ilm-i ledün öğrenmek için geldim, dedi. O da: Buna dayanamazsın, ey Musa, ben Allah'ın bana öğrettiği bir ilme sahibim ki onu sen bilmezsin, sen de Allah'ın sana öğrettiği bir ilme sahipsin ki ben de onu bilmem, dedi. Musa: İnşallah beni sabırlı bulursun, hiçbir emrine karşı gelmeyeceğim, dedi. Hızır da ona: Eğer bana tabi olursan, ben sana anlatmadıkça bana bir şey sorma, dedi. Sahilde yürüyerek gittiler, bir gemi geçti, kendilerini ona almasını istediler, onlar da Hızır'ı tanıdılar, onu navlunsuz (ücretsiz) olarak bindirdiler. Binince Hızır hemen geminin bir tahtasını keserle söktü; Musa ona: Adamlar bizi ücretsiz olarak gemiye bindirdiler; sen ise yolcuları batırmak için kalktın gemiyi deldin, dedi... Musa da: beni mazur gör, dedi.

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: Musa'nın ilk hareketi unutma idi, dedi. Diyor ki: Bir serçe kuşu geldi, geminin kıyısına kondu, denizden bir yudum su aldı. Hızır: Benim ve senin ilmin aziz ve celil olan Allah'ın ilminin yanında bu serçenin denizden aldığı su

kadardır, dedi. Sonra gemiden çıktılar; sahilde yürürlerken Hızır, bir oğlan çocuğu gördü, çocuklarla oynuyordu; Hızır gitti çocuğun başını tutup kopardı, onu öldürdü. Musa ona: "Suçsuz bir cana mı kıydın?" dedi. Yine gittiler, nihayet yıkılmaya yüz tutmuş bir duvara rastladılar; Hızır onu eliyle doğrulttu; Musa da: Bir topluma geldik, bizi misafir etmediler, "eğer isteseydin bundan dolayı ücret alırdın" dedi. Hızır da: İşte şimdi ayrılığın zamanı geldi... dedi. Bu Buhari ile Müslim'in Sahihlerinde tahriç ettikleri sahih bir hadistir. Biz de hadisin senedini "el - Hadaik" kitabında zikrettik, burada kısa olmasını tercih ettik.

Tefsir: "Hani, Musa demişti": Mana: Bunu zikret, demektir. Musa hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, İmran oğlu Musa'dır, bunu çoğunluk, demiştir. Buhari ile Müslim'deki Said bin Cübeyr hadisi de bunu gösteriyor, diyor ki: İbn Abbas'a, Nevf el - Bekkali, Hızır'la buluşanın İsrail oğullarının Musa'sı olmadığını iddia ediyor, dedim. O da: Allah'ın düşmanı yalan söylemiş, bana Übey bin Ka'b haber verdi, dedi ve yukarıda takdim ettiğimiz hadisi söyledi.

İkincisi: O, Musa bin Mişa'dır, bunu da İbn İshak demiştir ki, zikrettiğimiz sahih hadisten dolayı hiçbir şey değildir. Adamı ise Yuşa bin Nun'dur ki onda ihtilaf yoktur. Ona, delikanlı denilmesi, yanından ayrılmadığı, ondan ilim aldığı ve ona hizmet ettiği içindir.

"La ebrahu": La ezalu (durmayacağım): Bundan maksat, yerimden ayrılmayacağım, demek değildir. Çünkü yerinden ayrılmazsa hiçbir yere gidemez. Bu: Maberihtü ünazıru Abdallah (Abdullah ile hep münazara ettim) sözüne benzer ki, devam ettim, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Sen devamlı emaneti eda eder
Ve yenisini yüklenirsen, emanetleri kaldıramazsın.

Beyitte geçen, efrehatke, sana ağır yük yükler demektir. Ayetin manası da: İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmadan yürüyeceğim, demektir ki orası da Hızır'la buluşma noktasıdır. Katade şöyle demiştir: Orası Fars denizi ile Rum denizinin birleştiği yerdir; Rum denizi batıda, Fars denizi de doğudadır.

İki denizin birleştiği memleketin isminde de iki görüş vardır:

Birincisi: Afrika'dır, bunu Übey bin Ka'b, demiştir. *İkincisi:* Tanca'dır, bunu da Muhammed bin Ka'b el - Kurazi, demiştir.

"Ev emdıye hukuba": Ebu Rezin, Hasen, Ebu Miclez, Katade,

Cahderi ve İbn Ya'mur, kafın sükunu ile: "Hukba" okumuşlardır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Hukub: Dehir (uzun zaman)dır, hikab ise: Yıllardır. Tekili: Hıkbe'dir. Hukb ve hukub denir, tıpkı şunlar gibi: Kufl ve kuful, huz' ve huzu', küf' ve küfü', ükl ve ükül, suht vu suhut, ru'b ve ruub, nükr ve nükür, üzn ve üzün, suhk ve suhuk, bu'd ve buud, şuğl ve şuğul, süls ve sülüs, uzr ve uzur, nüzr ve nüzür, umr ve umur.

Müfessirlerin hukub üzerinde sekiz görüşleri vardır:

Birincisi: O, dehir (uzun zaman)dır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Seksen senedir, bunu da Abdullah bin Amr ile Ebu Hureyre, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Yetmiş bin senedir, bunu da Hasen, demiştir. *Dördüncüsü:* Yetmiş senedir, bunu da Mücahit, demiştir. *Beşincisi:* On yedi senedir, bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir. *Altıncısı:* O, seksen bin senedir, her günü dünya sayısı ile bin senedir. *Yedincisi:* O, Kays lehçesinde bir yıldır, bu ikisini Ferra zikretmiştir. *Sekizincisi:* Hukub Araplara göre belirsiz vakittir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. Kelamın manası: Yürüyeceğim, ister ki hukublar sürsün, demektir.

"O ikisi varınca": Yani Musa ile uşağı, demektir. "İkisinin birleştiği yere": Yani iki denizin kavuştuğu yere, demektir. "Balıklarını unuttular": Azık olarak bir sepete salamura balık koymuşlardı, sabah akşam yemeklerinde ondan yerlerdi. Sahildeki o kayaya varınca uşağı sepeti yere koydu, balığa denizin ıslaklığı dokundu. Yuşa'ın, ab-ı hayattan abdest aldığı, balığa su sıçradığı ve canlandığı da söylenmiştir. Balık sepette kımıldadı, arkasından da denize sızdı. Musa'ya: Azık olarak salamura balık al, onu kaybettiğin zaman adamı bulmuşsundur, denilmişti. Balık denize gittiği zaman Musa ihtiyacını görmeye gitmişti. Uşağı durumu haber vermek istediyse de unuttu. Neden tesniye sigasıyla "nesiye hutehuma" denildi; çünkü ikisi de o azığı almışlardı. Nitekim: Kavim azığı unuttu, denir ki, biri unutur. Ferra şöyle demiştir: "O ikisinden inci ve mercan çıkar" *(Rahman: 22)* kavli de böyledir ki, inci ve mercan ancak tuzludan çıkar, tatlı sudan çıkmaz. Şöyle de denilmiştir: Yuşa balığı taşımayı unuttu, Musa da ona emretmeyi unuttu. Bunun için unutma ikisine izafe edilmiştir.

"O da denizde bir deliğe doğru yolunu tuttu (sereba)": Sereb: Yol ve gidecek yer, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Balık denizde neye değerse kuruyor, kaya gibi oluyordu. Katade şöyle demiştir: Bir yol tuttuğu zaman su donuyordu. Übey bin Ka'b hadisinde de, suyun balığın üzerinde tak–ı zafer gibi olduğunu zikretmiştik.

"İkisi orayı geçince": Balığın gittiği yeri geçince, demektir. Herhangi yolcu gibi yoruldular; o zaman Musa yemek istedi: "Sabah

yemeğimizi getir" dedi. Ğada: Sabahleyin yenen yemektir. Nasab ise: Yorgunluktur. Bu da şunu gösterir ki bir insan bir eziyet görür ve yorulur da böyle bir şey söylerse bu, şikayet olmaz. "Dedi": Yani Yuşa, Musa'ya, "gördün mü, biz kayaya sığındığımız zaman": Yani oraya indiğimiz zaman, "şüphesiz ben balığı unuttum": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sana balığın durumunu haber vermeyi unuttum.

İkincisi: Balığı taşımayı unuttum.

"Vema ensanihu": Kisai he'nin kesri ile sini imale etmiştir (enseynihi). İbn Kesir de vasılda heden sonra ye ile "ensanihî" okumuştur. Hafs da Asım'dan henin zammesi ile "ensanihu" rivayet etmiştir.

"Vettehaze sebilehi filbahri aceba (denizde yolunu tuttu)": Sebildeki he zamiri balığa racidir. Tutan hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, balıktır, sonra onu haber veren hakkında da iki görüş vardır:

İkincisi: O, aziz ve celil olan Allah'tır. Sonra kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Denizde acayip bir şey göstermek ve acayip bir şey yapmak üzere yol tuttu.

İkincisi: Allah Teala: "Denizde yolunu tuttu" deyince, bundan şaşın ve bu mucizeyle uyanın, dedi.

Üçüncüsü: Allah Teala'nın haberi, "filbahr (denizde)" kavlinde kesildi. Bunun üzerine Musa, balıktan gördüğü şey için: Acaba, dedi. Bu görüşleri İbn Enbari zikretmiştir.

İkincisi: Balıktan haber veren Yuşa'dır, Musa'ya balığın ne yaptığını anlattı.

İkinci görüş: Yol tutan Musa'dır, acayip şekilde denizde balığın yolunu tuttu; balığın geçtiği yere girdi; Hızır'ı gördü. Atıyye, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Musa kayaya döndü, balığı buldu, balık denizde gitmeye başladı, Musa da onu takip etti, nihayet denizin adalarından birine vardı; Hızırla karşılaştı.

"Musa: Aradığımız şey o idi, dedi": İstediğimizi gösteren işaret o idi. İbn Kesir vasılda da vakıfta da ye ile: "Nebğî" okumuştur. Nafi, Ebu Amr ve Kisai de, vakıfta ye ile okumuşlardır. İbn Amir, Asım ve Hamze de, iki halde de yenin hazfi ile okumuşlardır.

"İzlerini takip ederek geri döndüler": Yani izlerini takip ederek geldikleri yerden geri döndüler, demektir. Kasas: İz sürmektir.

"Kullarımızdan bir kul buldular": Yani Hızır'ı buldular.

İsminde dört görüş vardır:

Birincisi: Elyesa'dır, bunu da Vehb ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Hızır bin Amiye'dır.

Üçüncüsü: Ermiya bin Halkıya'dır, bu ikisini İbn Münadi zikretmiştir.

Dördüncüsü: Yelya bin Melkan'dır, bunu da Ali bin Ahmed en – Nisaburi zikretmiştir.

Hızır isminin verilmesine gelince: Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, kuru bir yere oturdu, orası yeşerdi, bunu da Ebu Hureyre, Resulullah sallalalhu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. Hadiste geçen ferve: Kuru yer demektir.

İkincisi: O nereye otursa çevresi yeşillenirdi, bunu da İkrime demiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Namaz kıldığı yer yemyeşil olurdu.

Hızır peygamber mi idi değil miydi? Bunda da iki görüş vardır, bunları da Ebu Bekir bin Enbari zikretmiş ve şöyle demiştir: Çoğunluk onun peygamber olduğunu söyler. Bazıları da onun iyi bir kimse olduğunu söyler. Alimler onun günümüze kadar yaşayıp yaşamadığında da iki görüş halinde ihtilaf etmiştir ki bunları Maverdi nakletmiştir. Hasen Basri onun öldüğüne kail olurdu. Arkadaşlarımızdan İbn Münadi de böyle der ve ölmediğini söyleyenleri ayıplar: Onun günümüze kadar yaşadığı hakkında sahih hadis yoktur, derdi. Ebu Bekir en–Nakkaş şöyle rivayet etmiştir: Muhammed bin İsmail el– Buhari'ye Hızır ile İlyas'tan sordular, onlar hayatta mıdırlar, dediler? O da: Nasıl olur, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: Bugünden itibaren yüz sene başına kadar yeryüzündekilerden kimse kalmaz, demiştir, dedi.[7]

"Ona katımızdan bir rahmet verdik": Bu rahmet hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O peygamberliktir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Hak edenlere karşı gösterdiği şefkat ve acımadır. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. *Üçüncüsü:* Nimettir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Ona katımızdan ilim öğrettik": İbn Abbas: Gayb ilminden bir ilim verdi, demiştir.

---

7 - Buhari, İlm, bab, 41; Mevakit, bab, 40; Ebu Davud, Melahim, bab, 17; Ahmed, Müsned, 2/88, 121, 131.

قَالَ لَهُ مُوسٰى هَلْ اَتَّبِعُكَ عَلٰٓى
اَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾ قَالَ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطٖيعَ مَعِيَ صَبْرًا
﴿٦٧﴾ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰى مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ خُبْرًا ﴿٦٨﴾ قَالَ سَتَجِدُنٖٓي
اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ صَابِرًا وَلَٓا اَعْصٖي لَكَ اَمْرًا ﴿٦٩﴾

66 – Musa ona: "Sana öğretilen yol gösteren bilgiden bana da öğretmen için sana tabi olayım mı?" dedi.

67 – O da: "Şüphesiz sen benimle beraber sabretmeye güç yetiremezsin" dedi.

68 – "Haberce kavramadığın şeye nasıl sabredersin?"

69 – O da: "İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın ve senin hiçbir emrine isyan etmeyeceğim" dedi.

"En tüallimeni": İbn Kesir vasılda ve vakıfta ye ile "en tüallimenî mimma" okumuş; Nafi ile Ebu Amr da vasılda ye ile okumuşlardır. İbn Amir ile Asım da iki halde de yenin hazfi ile okumuşlardır.

"Mimma ullimte rüşda": İbn Kesir, Nafi, Asım, Hamze ve Kisai, ranın zammesi ve şinin sükunu ile "rüşda" okumuşlardır. Ebu Amr da ranın ve şinin fethi ile "reşeda" okumuştur. İbn Amir'den de ikisinin de zammı ile okuduğu rivayet edilmiştir. Rüşd de reşed de lügattir, tıpkı nuhl ve nehal, ucm ve acem, urb ve areb gibi. Mana da şöyledir: Bana doğruyu gösteren ilim öğretmen için. Bu kıssa; ilim öğrenmek için yolculuk etmeyi, fazilet öğrenmek için üstün asta tabi olmasını teşvik etmiş ve arkadaşa karşı edepli ve alçak gönüllü olmayı harekete geçirmiştir.

"Şüphesiz sen benimle beraber sabretmeye güç yetiremezsin": İbn Abbas şöyle demiştir: Yaptığıma dayanamazsın, çünkü ben Rabbimin gayb (ledün) ilminden öğrendim.

Bu sabırda iki mülahaza vardır:

Birincisi: İnkara karşı. *İkincisi:* Suale karşı.

"Ve keyfe tasbirü ala ma lem tuhıt bihi hubra": Hubr; bir şeyi bilmektir, mana da şöyledir: Dış görünüşü kötü olan ve içini bilemediğin şeye nasıl sabredersin?

"İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın ve senin hiçbir emrine isyan etmeyeceğim": İbn Enbari şöyle demiştir: İsyan etmemek sabrın üzerine atfedilmiştir, mana da şöyledir: Beni sabırlı bulacaksın ve inşallah isyan etmeyeceğim.

قَالَ فَاِنِ اتَّبَعْتَن۪ي فَلَا
تَسْـَٔلْن۪ي عَنْ شَيْءٍ حَتّٰٓى اُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْراً ﴿٧٠﴾ فَانْطَلَقَا
حَتّٰٓى اِذَا رَكِبَا فِي السَّف۪ينَةِ خَرَقَهَا قَالَ اَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ اَهْلَهَا
لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا اِمْراً ﴿٧١﴾ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَط۪يعَ مَعِيَ
صَبْراً ﴿٧٢﴾ قَالَ لَا تُؤَاخِذْن۪ي بِمَا نَس۪يتُ وَلَا تُرْهِقْن۪ي مِنْ اَمْر۪ي
عُسْراً ﴿٧٣﴾ فَانْطَلَقَا حَتّٰٓى اِذَا لَقِيَا غُلَاماً فَقَتَلَهُ قَالَ اَقَتَلْتَ
نَفْساً زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا نُكْراً ﴿٧٤﴾
قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكَ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَط۪يعَ مَعِيَ صَبْراً ﴿٧٥﴾ قَالَ اِنْ سَاَلْتُكَ
عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْن۪ي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنّ۪ي عُذْراً ﴿٧٦﴾
فَانْطَلَقَا حَتّٰٓى اِذَٓا اَتَيَٓا اَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَٓا اَهْلَهَا فَاَبَوْا
اَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا ف۪يهَا جِدَاراً يُر۪يدُ اَنْ يَنْقَضَّ فَاَقَامَهُ قَالَ
لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ اَجْراً ﴿٧٧﴾ قَالَ هٰذَا فِرَاقُ بَيْن۪ي وَبَيْنِكَ
سَاُنَبِّئُكَ بِتَأْو۪يلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْراً ﴿٧٨﴾

70 – Dedi: "Eğer bana tabi olursan, sana anlatmaya başlayıncaya kadar bana hiçbir şey sorma".

71 – İkisi gittiler. Nihayet gemiye bindikleri zaman onu deldi. Musa: "İçindekileri boğman için mi onu deldin? Andolsun, sen kötü bir şey yaptın!" dedi.

72 – O da: "Benimle beraber sabretmeye güç yetiremezsin, demedim mi?" dedi.

73 – (Musa): "Unuttuğum için bana çıkışma ve işimden bana zorluk yükleme" dedi.

74 – Gittiler. Nihayet bir oğlan çocuğuna rastladılar; onu öldürdü. (Musa): "Tertemiz bir canı can karşılığı olmaksızın mı öldürdün? Andolsun, sen kötü bir şey yaptın" dedi.

75 – Sana: "Benimle sabretmeye güç yetiremezsin, demedim mi?" dedi.

76 – Dedi: "Eğer sana bundan sonra bir şey sorarsam, benimle arkadaşlık etme. Mutlaka benim tarafımdan bir özre erdin (mazursun)".

77 – İkisi gittiler. Nihayet bir kent halkına gelip halkından yiyecek istediler. Onlar da o ikisini misafir etmekten çekindiler. İkisi orada yıkılmak isteyen (yıkılmak üzere olan) bir duvar buldular. (Hızır) onu doğrulttu. (Musa): "Eğer isteseydin buna karşı mutlaka bir ücret alırdın" dedi.

78 – Dedi: "İşte bu, benim aramla senin aranın ayrılığı (anıdır). Sabretmeye güç yetiremediğin şeylerin iç yüzünü sana anlatacağım".

"Fela tes'elnî": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, sakin lam ile: "Fela tes'elnî" okumuşlar; Nafi de meftuh lam ve şeddeli nun ile "tes'elennî" okumuştur. İbn Amir de Dacuni rivayetinde harekeli lamı, yesiz ve meksur nun ile "fela tes'elenni" okumuştur. Mana da: Yaptığım şeyden bana sorma, demektir, "Ben sana anlatıncaya kadar": Yani onu ben açıklayıncaya kadar, çünkü onun ilmi senin için gaiptir.

"Onu deldi": Yani yardı, demektir. Müfessirler: Ondan bir tahta çıkardı, demişlerdir. Sudan taraf iki levha çıkardı da, denilmiştir. Musa orayı elbisesi ile tıkadı ve yaptığını: "Onun halkını suya boğmak için mi onu deldin (eharakteha lituğrika ehleha)" diyerek reddetti. İbn Kesir, Nafi, Asım ve İbn Amir, te ile ve ehlehayı da nasb ile okumuşlardır. Hamze ile Kisai de, lamın refi ile: Leyağraka ehluha, okumuşlardır.

"Andolsun, sen kötü bir şey yaptın (imren)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kötü bir şey, bunu Mücahit, demiştir. Zeccac da: Çok kötü bir şey, demiştir.

İkincisi: Acayip, şaşılacak bir şey, bunu da Katade ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

Üçüncüsü: Bir felaket, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

"Unuttuğum şeyden dolayı bana çıkışma": Bu unutmada da üç görüş vardır:

Birincisi: Gerçekten unutmadır, İbn Abbas, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den: "İlki unutma idi" dediğini rivayet etmiştir.

İkincisi: O, unutmadı, ancak kaçamak yaptı, bunu da Übey bin Ka'b ile İbn Abbas, demişlerdir.

Üçüncüsü: O, terk manasınadır, anlam da şöyledir: Sana verdiğim sözü terk ettiğim (tutmadığım) için beni sorumlu tutma. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Bana yükleme (vel türhıkni)": Ferra: Beni sıkıştırma, demiştir. Ebu Ubeyde, İbn Kuteybe ve Zeccac: Beni bastırma, üzerime gelme, demişlerdir. Ebu Zeyd de şöyle demiştir: Erhaktuhu usran denir ki: Birini zora sokmaktır. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Bana kolaylık göster, zorluk çıkarma.

"İkisi gittiler": Yani Musa ile Hızır, demektir. Maverdi şöyle demiştir: Yuşa'ın onlardan geri kalma ihtimali vardır; çünkü haber ikisinden verilmektedir. Yanlarında olup da Musa'ya tabi olduğu için anılmama ihtimali de vardır.

"Nihayet bir oğlan çocuğuna rastladılar": Bu çocuk buluğa ermiş miydi değil miydi, diye iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Buluğa ermemişti, bunu da İbn Abbas, Mücahit ve çoğunluk, demişlerdir.

İkincisi: O genç idi, sakalı bir tutam idi, bunu da Maverdi, yine İbn Abbas'tan nakletmiş ve buluğa ermeyenin sorumlu olmayacağını ve öldürülmeyi hak etmeyeceğini delil olarak ileri sürmüştür. Bazen erkeğe de ğulam (oğlan) denir.

Nitekim Leyla Ahyeliyye, Haccac'ı methederken şöyle demiştir:

Öyle bir oğlandır ki mızrağı salladığı zaman orayı sular (sorunu çözer).

Onu nasıl öldürdüğünde de üç görüş vardır:

Birincisi: Kafasını kopardı. Biz de bunu Übey hadisinde zikretmiştik. *İkincisi:* Boynunu kırdı, bunu da İbn Abbas, demiştir. *Üçüncüsü:* Onu yatırıp bıçakla kesti. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

"Ekatelte nefsen zekiyyeten": Kufeliler ile İbn Amir: Elifsiz ve şeddeli ye ile "zekiyyeten" okumuşlardır. Diğerleri ise elifle şeddesiz olarak (zakiyeten) okumuşlardır. İkisi de lügattır, bunlar: Kasiye ve kasiyye gibidir.

Müfessirlerin de bunun üzerinde altı görüşleri vardır:

Birincisi: O tövbe edendir, İbn Abbas'tan: O, tövbe edendir, dediği rivayet edilmiş; Dahhak da böyle demiştir.

İkincisi: O, müslümandır, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, hata yapma çağına gelmemiş temiz (masum) çocuktur, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Dördüncüsü: O gelişmekte olan bir çocuktur, bunu da Katade, demiştir. İbn Enbari de: Güçlü kuvvetli, demiştir.

Beşincisi: Zekiye, temiz, demektir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Altıncısı: Zekiye: Ölümünü gerektirecek bir şey görünmeyen kimse demektir, bunu da Zeccac, demiştir.

Bazıları da zakiye ile zekiyye arasında fark görmüşlerdir; Ebu Amr bin Alâ'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Zakiye: Hiç günah işlemeyendir, zekiyye ise: Günah işleyip de sonra tövbe edendir. Ebu Ubeyde'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Zakiye bedende olur, zekiyye dinde olur.

"Biğayri nefs": Yani can karşılığı olmaksızın, demektir. "Lekad ci'te şey'en nükra": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, Kur'an'ın her yerinde harfçe "nükren" okumuşlardır, ancak "ilâ şey'in nükür" *(Kamer: 6)* müstesnadır. İbn Kesir de: "İla şey'in nükr" şeklinde sakin okumuştur. İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle, "nüküren" ve "ila şey'in nükür" okumuşlardır. Hafifi de şeddelisinden tahfif edilmiştir; unk ve unuk, nükr ve nükür gibi. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Sen kabul edilemez bir şey yaptın. Mananın şöyle olması da caizdir: Ci'te bişey'in nükür (kabul edilmez bir şey yaptın); be at... ca fiil devreye girip nükren'i nasb etti. "Nükren"deki kötülük, "imren"dekinden daha azdır, çünkü gemidekilerin batırılması ona göre bir tek kişiyi öldürmekten daha kötü idi.

"Kale elem ekul leke":

Eğer: "Leke" neden burada zikredildi de daha öncekinde atıldı?" denilirse:

Cevap şöyledir: Burada olması tekit içindir, atılması da mana açık olduğu içindir. İkisi de düzgün konuşanlarca bilinen bir şeydir. Araplar: Kultu leke: İttekıllah ve kultu leke: Ya fülan ittekıllah da, derler (ey filan sana: Allah'tan kork, dedim). Salep de şöyle bir beyti misal getirmiştir:

Seni, Mustalık oğullarına karşı uyarmıştım,
Ve: Ey kimse, beni dinle ve git, demiştim.

Ey kimse (ya haza) sözü tekittir, düşmesiyle kelamda sakatlık olmaz. Şeyh Ebu Muhammed el – Haşşab'tan şöyle dediğini işittim: Birincide onu saydı ve ona, hitap kâfı ile: Ben demedi. İkinci kez muhalefet edince, ona öyle karşılık verdi.

"Eğer sana bir şeyden sorarsam": Azarlama ve ret manasında, demektir. "bundan sonra": Yani bu sorudan sonra, demektir. "Fela tüsahibnî": Muaz el - Kari, Ebu Nehik, Ebu'l - Mütevekkil ve A'rec de böyle okumuşlar, ancak onlar nunu şeddelemişlerdir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Eğer senden arkadaşlık istersem, kabul etme. Übey bin Ka'b, İbn Ebi Able ve Yakub da, te'nin fethi ve elifsiz olarak "fela tashabnî" okumuşlardır. İbn Mes'ud, Ebu'l - Aliye ve A'meş de böyle okumuşlar, ancak onlar da nunu şeddelemişlerdir. Ebu Reca, Ebu Osman en - Nehdi, Nahai ve Cahderi de, tenin zammı, hanın kesri ve sad ile benin de sükunu ile "tushibnî" okumuşlardır. Zeccac da ikisinde iki mülahaza vardır, demiştir:

Birincisi: İstediğim şeyde bana katılma, kad ashabel muhru, denir ki: Tay anasının yanında yürümektir.

İkincisi: İlminden bana hiçbir şey verme, demektir.

"Kad belağte min ledünni": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, şeddeli olarak "min ledünni" okumuşlardır. Nafi de dalın zammesi ve nunu şeddesiz olarak "min ledüni" okumuştur. Ebu Bekir de Asım'dan lamın fethi ve dalın sükunu ile "min ledni" rivayet etmiştir. Asım'dan başka bir rivayet de, lamın zammı ve dalın sükunu ile "lüdni" şeklindedir. Zeccac da: En iyisi nunun şeddeli olmasıdır, demiştir. Çünkü "ledün" aslında sakindir. Sen onu nefsine (mütekellem ya'sına) izafe ettiğin zaman, ilk nunun selameti için bir nun ilave edersin. Min ledün zeydin, der, nunu sakin kılar, sonra onu kendine izafe eder: Min ledünni, dersin, tıpkı: An zeydin ve anni, gibi. "Ledni" kıraatında ise dalı sakin kılmışlardır, tıpkı adud'da, add, dedikleri gibi. İbn Abbas şöyle demiştir: Bana karşı mazursun, yani sen benim buna sabredemeyeceğimi bana haber vermiştin, demek istiyor.

"Gittiler, nihayet bir kent halkına geldiler": Bu kentte de üç görüş vardır:

Birincisi: O, Antakya'dır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Übülle'dir, bunu da İbn Sirin, demiştir.

Üçüncüsü: Bacervan'dır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Halkından yiyecek istediler": Yani konukluk istediler, demektir. "Feebev en yudayyifuhuma": Mufaddal, Asım'dan, birinci yenin zammesi, dadın kesri ve ikinci ye şeddesiz olarak: "Yudifuhüma" rivayet etmiştir. Ebu'l - Cevza da böyle okumuş, ancak o, ilk yeyi fethalemiştir. Diğerleri ise, dadın fethi, ikinci yenin şeddesi ve kesri ile "yudayyifuhuma" okumuşlardır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Yudayyifu-

huma'nın manası: Misafir etmektir. Dıftü ene (misafir oldum), ve edafeni ellezi yünzilünü (ev sahibi beni misafir etti) denir. Zeccac da şöyle demiştir: Dıftürrecüle: Birine misafir olmaktır. Edaftuhu ise: Onu misafir edip ağırlamaktır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Dayyeftürrecüle: Birini konuk edinmektir, bu ayet de ondandır. Edaftuhu da: Onu eve misafir aldım demektir. Dıftuhu ise: Konuk oldum manasınadır. Übey bin Ka'b, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den: "Onlar kötü köy halkı idiler" dediğini rivayet etmiştir.

"Feveceda fiha cidaren": Cidar duvar demektir. İbn Faris: Çoğulu cüdür'dür, demiştir. Cedr: Duvarın temelidir. Zübeyr hadisi de ondandır: Dail mae yerci' ilel cedri (bırak suyu hurma kütüklerinin dibine insin).[8] Ceyder, kısa boylu demektir.

"Yüridü en yenkadda" (duvar yıkılmak istiyordu)": Übey bin Ka'b ile Ebu Reca, uzun elif ve noktalı dad ile "yenkada" okumuşlar; İbn Mes'ud, Ebu'l – Aliye ve Osman en – Nehdi de, elif ve med, noktasız sad ile "yenkasa" okumuşlardır. Hepsi de şeddesiz telaffuz etmişlerdir. Zeccac: Yenkadda'nın manası: Hızla düşmektir, yenkasa'nınki ise: Uzunlamasına yarılmaktır, demiştir. İnkasat sinnuhu: Diş yaşmaktır, İbn Mukassim de: İnkasat sinnuhu venkadat – sin ve dat ile – aynı manayadır, demiştir.

Eğer: "Nasıl aklı olmayan bir şeye isteme fiili nisbet edildi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Bu, mecaz yolu ile aklı ve iradesi olana benzetilmiştir, çünkü onun düşmek üzere oluşu sanki akıllı kimselerin hareketi gibi görünüyordu; o nedenle ona irade fiili nisbet edilmiştir. Çünkü iki suret de birdir. Araplar mecaz yolu ile aklı olmayana da fiil isnat ederler. Aziz ve celil olan Allah: "Musa'nın öfkesi susunca (dinince)" *(A'raf: 154)* demiştir. Aslında öfke susmaz, ancak sahibi susar. "Feiza azemel emr" (iş karar verdiği zaman) *(Muhammed: 21)* demiştir. Bu hususta şöyle şiirler aktarmışlardır:

Bir zaman ki benim örtümü (defterimi) güzelce dürer,
O, bana iyilik yapmak isteyen bir zaman, demektir.

Başkası da şöyle demiştir:

Mızrak Ebu Bera'nın göğsünü istiyor,
Akîl oğullarının kanlarından ise çekiniyordu.

---

8 - Uzun bir hadisin parçasıdır, Buhari, Tefsirü sure 4, bab, 12; Sulh, bab, 12; Müsakat, bab, 6, 8; Müslim, Fedail, hadis no, 129; Ebu Davud, Akdıye, bab, 31; Tirmizi, Ahkam, bab, 26; Tefsirü sure, 4, bab, 13; İbn Mace, Mukaddime, bab, 2; Ruhun, bab, 2; Nesei, Kudat, bab, 19, 27; Ahmed, Müsned, 1/166, 4/5.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Güldüler, zaman ise onlara susuyordu,
Sonra onlara kan ağlattı, bir daha da konuşmadı.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Devem bütün gece yürümekten bana şikayet ediyordu.

Bu, Arapların şiirlerinde çoktur.

"Onu doğrulttu": Yani onu düzeltti, çünkü onun eğri olduğunu görmüştü.

Ne yaptığı hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu eliyle itti, o da doğruldu.

İkincisi: Onu yıktı, sonra da oturup onu yaptı (ördü). Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Lev şi'te letehizte aleyhi ecra": İbn Kesir ile Ebu Amr, hının kesri ile "letehizte" okumuşlardır, ancak Ebu Amr zalı (te'ye) idgam ederdi (lehitte), İbn Kesir ise açık (idgamsız) okurdu. Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, "lettehazte", hepsi de idgam ile okumuşlardır. Ancak Hafs, Asım'dan onun da İbn Kesir gibi idgam etmediğini rivayet etmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Tehize yethazü, denir ki: İttehaze yettehizü manasınadır. Musa'nın, Hızır'a böyle demesi, köy halkının onları misafir etmemelerinden dolayı idi.

"Dedi": Yani Hızır, dedi, "bu": Yani beni reddedişin, "aramızın ayrılışıdır": Yani o, bizi ayırır, demektir. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Bu, temasımızın kesilmesidir. "Beyn" ise, tekit için tekrar edilmiştir. Bu konuşmada şunun gibidir: Ahzallahul kazibe minni ve minke (Allah senden ve benden hangimiz yalancı ise rezil etsin). Ebu Rezin, İbn Semeyfa, Ebu'l – Aliye ve İbn Ebi Able, tenvin ile "haza firakun" okumuşlardır. İbn Abbas şöyle demiştir: Musa'nın gemi ve çocuk için söyledikleri Rabbisi için idi, duvar hakkında söylediği ise nefsi içindi, çünkü dünyalık istemişti.

أَمَّا ٱلسَّفِينَةُ
فَكَانَتْ لِمَسَٰكِينَ يَعْمَلُونَ فِى ٱلْبَحْرِ فَأَرَدتُّ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ
وَرَآءَهُم مَّلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾ وَأَمَّا ٱلْغُلَٰمُ
فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَآ أَن يُرْهِقَهُمَا طُغْيَٰنًا

وَكُفْرًا ﴿٨٠﴾ فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكٰوةً وَأَقْرَبَ
رُحْمًا ﴿٨١﴾ وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ
وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا
أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ
عَنْ أَمْرِي ذٰلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾

79 – Gemiye gelince: "O; denizde çalışan yoksullarındı. Ben onu kusurlu kılmak istedim. Arkalarında / önlerinde bütün gemileri zorla alan bir kral vardı" dedi.

80 – Oğlan çocuğuna gelince: Onun ebeveyni mü'min kimselerdi. Onlara bir taşkınlık ve küfür yüklemesinden korktuk.

81 – Rableri onun yerine kendilerine temizlikçe ondan daha hayırlı ve merhametçe ondan daha yakın birini vermesini istedik.

82 – Duvara gelince: Şehirde yetim iki oğlan çocuğunun idi. Altında da onlara ait bir define vardı ve babaları salih bir kimse idi. Rabbin kendinden bir rahmet olarak onların rüştlerine ermelerini ve definelerini çıkarmalarını istedi. Ben bunları kendi işimden (kafamdan) yapmadım. İşte onlara karşı sabra güç yetiremediğin şeylerin yorumları budur.

"O yoksulların idi": Yoksulluklarından ne kastedildiği hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kazanç bakımından zayıf idiler. *İkincisi:* Beden bakımından. Ka'b şöyle demiştir: Gemi on kardeşin idi; beşi müzmin hasta idi, beşi de denizde çalışıyordu.

"Ben onu kusurlu kılmak istedim": Yani delerek arızalandırmak istedim. "Arkalarında / önlerinde vardı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Önlerinde, bunu da İbn Abbas, Katade, Ebu Ubeyde ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Übey bin Ka'b ile İbn Mes'ud: "Önlerinde bir kral vardı" şeklinde okumuşlardır.

İkincisi: Arkalarında; Zeccac: İki mananın en iyisi budur, demiştir. Şöyle olması da caizdir: Bu, dönüş yollarının üzerinde idi, onun haberini bilmiyorlardı, Allah Teala Hızır'a onun haberini bildirdi.

"Bütün gemileri zorla alan (gasp eden)": Yani bütün sağlam

gemileri gasb eden, demektir. Übey'in kıraatında: "Külle sefinetin sahihatin" şeklindedir. Hızır şöyle demiştir: Benim onu delmem şunun içindi, çünkü kral onu delinmiş olarak görürse onu bırakır, sahipleri de onu tamir eder ve ondan yararlanırlardı.

"Oğlan çocuğuna gelince": İbn Abbas'tan: "Ve emmel ğulamu fekâne kâfiren" okuduğu rivayet edilmiştir. Übey bin Ka'b de, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hızır'ın öldürdüğü çocuk, kafir olarak yaratılmıştı; eğer yaşasa idi ebeveynini küfür ve taşkınlığa zorlardı.[9] Rebi bin Enes de şöyle demiştir: O çocuk yol keserdi; yanından kim geçerse onu ya öldürür ya da gasb ederdi. Gasbedilen de ona ve ebeveynine beddua ederdi. İbn Saib de şöyle demiştir: Çocuk hırsız idi, çarptığı kimse onu aradığı zaman ebeveyni: Bunu yapmadı, diye yemin ederlerdi.

"Biz korktuk": Bunu diyen kimse hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'tır. Sonra O'na izafe edilen korkunun manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, bilmek manasınadır. Ferra, manası: Biz bildik, demiştir. İbn Akîl de: Biz de korkan biri gibi yaptık, demiştir. *İkincisi:* İstememektir, bunu da Ahfeş ile Zeccac, demişlerdir.

İkincisi: Hızır'dır; o zaman korku, merak edilen durumdan endişe manasına olur. Bunu da İbn Enbari, demiştir. Bazıları da bunun Hızır'ın kereminden olduğuna: "Rableri onun yerine başkasını versin istedik" kavlini delil getirmiştir. Zeccac, mana: Allah istedi, demiştir. Çünkü Allah Teala'dan bu şekilde haber verme, sayılamayacak kadar çoktur. "Yurhikahuma"nın manası: Yahmilühuma alerrahaki, demektir ki: Cahilliğe sürüklemektir. Ebu Ubeyde de "yürhikahuma": Onları kötülüğe bulaştırmaktır, demiştir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Onun sevgisi onları onun dinine girmeye sürükler diye korktuk. Zeccac da şöyle demiştir: Doğduğu zaman ona sevindiler, öldürüldüğü zaman da ona üzüldüler, eğer kalsaydı, helakleri onun eliyle olacaktı. Adam Allah'ın takdirine razı oldu; çünkü Allah'ın mü'minin hoşuna gitmeyecek şeyde kararı (hükmü), kendisinin hoşuna giden şeydeki kararından daha hayırlıdır.

"Feeredna en yübdilehüma rabbuhuma": İbn Kesir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayeten, şeddesiz olarak: "En yübdilehüma" okumuşlar; Nafi ile Ebu Amr da şedde ile (en yübeddilehüma) okumuşlardır.

"Hayran minha zekaten": Bunda da üç görüş vardır:

---

9 – Müslim, Kader, hadis no, 29; Ebu Davud, Sünnet, bab, 16; Ahmed, Müsned, 5/119, 121.

Birincisi: Dince, daha hayırlı, demektir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Amelce, demektir, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* İyi halce, demektir, bunu da Ferra, demiştir.

Ve akrabe ruhma" İbn Kesir, Nafi, Asım, Hamze ve Kisai, hanın sükunu ile "ruhma" okumuşlardır. İbn Amir de, harekeli olarak "ruhuma" okumuştur. Ebu Amr'dan da iki kıraatın da aynısı rivayet edilmiştir. İbn Abbas, İbn Cübeyr ve Ebu Reca, ranın fethi ve hanın kesri ile "rahima" okumuşlardır.

Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Akrabaya daha yakın ve ana babaya daha itaatkâr, demektir, bunu da İbn Abbas ile Katade, demişlerdir. Zeccac da: Şefkat bakımından daha yakın ve akrabalığa daha çok değer veren, demiştir. Lügatte ruhm ve ruhum: Şefkat ve merhamettir.

Şair şöyle demiştir:

Kız çocuğuna nasıl zulmedilir ki,
Yumuşaklık ve merhamet ondandır.

İkincisi: Onun vesilesiyle ana babaya merhamet olunmasına daha yakın, demektir. Ne ile değiştirileceği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kız çocuğu ile, bunu da çoğunluk, demiştir. Ata da İbn Abbas'tan: Onun yerine onlara bir kız çocuğu verildi ki yetmiş peygamber doğurdu, dediğini rivayet etmiştir.

İkincisi: Müslüman bir oğlan çocuğu ile, bunu da İbn Cüreyc demiştir.

"Duvara gelince: Şehirde iki oğlan çocuğunun idi": Yani "bir kente geldiler" kavlinde geçen kentte, demektir. Mukatil: Çocukların adlarının: Asram ile Sarîm olduğunu söylemiştir.

"Altında da onlara ait bir define vardı": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, altın ve gümüş idi. Bunu Ebudderda, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. Hasen, İkrime ve Katade de: Mal idi, demişlerdir.

İkincisi: Altın bir levha idi, üzerinde şöyle yazılı idi: Kadere inanıp da sonra yorulana şaşarım. Cehenneme inanıp da sonra gülene şaşarım. Ölüme inanıp da sonra sevinene şaşarım. Rızka inanıp da sonra didinene şaşarım. Hesaba inanıp da sonra gafil kalana şaşarım. Dünyayı ve dönekliğini görüp de sonra ona güvenene şaşarım. Ben Allah'ım, benden başka İlah yoktur, Muhammed benim kulum ve Resul'ümdür. Öbür tarafında da şöyle yazılı idi: Ben Allah'ım, ben-

den başka İlah yoktur, ben tekim, ortağım yoktur. Hayrı ve şerri kendi elimle yarattım. Hayır için yarattığım ve hayrı ellerine akıttığıma ne mutlu! Şer için yarattığım ve şerri ellerine akıttığma eyvahlar olsun. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Ona define denilmesi, altın olması cihetindendir. İsmi galip kılınmış, define denilmiştir.

Üçüncüsü: İlim hazinesidir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit de: İçinde ilim olan sahifelerdi, demiştir. Said bin Cübeyr ile Süddi de böyle demişlerdir. İbn Enbari, buna göre mana: Altında hazine gibi bir şey vardı olur, çünkü ondan acele ile maldan daha çok istifade edilir. Zeccac şöyle demiştir: Lügatte bilinen şudur: Kenz (hazine) tek olarak kullanılırsa, manası: Yere gömülüp saklanan maldır. Eğer mal olmazsa: Onun yanında ilim hazinesi var, onun yanında fehim (anlayış) hazinesi var, denilir. Burada mala daha çok benzeme ihtimali vardır. Şöyle olması da caizdir: O mal idi, onda da ilim yazılı idi. Rivayete göre o, mal ve büyük ilim idi.

"Babaları iyi bir kimse idi": İbn Abbas: Babalarının iyiliği bereketiyle korundular, onların iyiliğinden bahsedilmedi, demiştir. Cafer bin Muhammed radıyallahu anh de şöyle demiştir: Onlarla o iyi babanın arasında yedi baba (ata) vardı. Mukatil de: Babaları emin bir kimse idi, demiştir.

"Feerade rabbüke (Rabbin istedi)": İbn Enbari şöyle demiştir: "Feerettü" (ben istedim), "feeredna" (biz istedik) ifadelerinin her birinin aziz ve celil olan Allah'a da Hızır'a da ait olması caizdir; bu ikisinin arkasından öyle bir ifade kullandı ki o iki ifadeden ne kastedildiğini açığa çıkardı. Öyleyse neden "feerettü", feeredna", "feerade rabbüke" dedi, çünkü Araplar eşanlamlı kelimeler kullanmayı severler; zira o, dile daha tatlı gelir, kulağa daha iyi işler. Mesela adam şöyle der: Kale li fülanün keza (filanca bana şöyle dedi), veenbeeni bima kane (olanı bana anlattı), ve habbereni bima nale (eline geçeni bana haber verdi). (Buna tefennün (sanat gösterme) ve kelime zenginliği denir. Günümüzün büyük noksanlarından biri de budur. Mütercim). "Eşüdd"ün manası da şuralarda geçmiştir: En'am; 152, Yusuf: 22 ve İsra: 34. Eğer Hızır o duvarı doğrultmasa idi, duvar çöker ve o gömü de çocuklar buluğa ermeden alınırdı.

"Rabbinden bir rahmet olarak": Yani Allah böylece rahmet etti. "Bunu ben kendi işimden (kafamdan) yapmadım": Katade: O, emir kulu idi, demiştir.

"Testı'" , "istetaa" ve "istaa" bir manayadır.

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَاَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٨٣﴾
اِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْاَرْضِ وَاٰتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾ فَاَتْبَعَ سَبَبًا
﴿٨٥﴾ حَتّٰى اِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ
وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِمَّا اَنْ تُعَذِّبَ وَاِمَّا
اَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ﴿٨٦﴾ قَالَ اَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ
يُرَدُّ اِلٰى رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا ﴿٨٧﴾ وَاَمَّا مَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ
جَزَاءً الْحُسْنٰى وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ اَمْرِنَا يُسْرًا ﴿٨٨﴾

83 – Sana Zülkarneyn'den sorarlar. De ki: "Size ondan bir haber okuyacağım".

84 – Gerçekten biz ona yeryüzünde imkan verdik ve ona her şeyden bir sebep verdik.

85 – O da sebebe uydu / sarıldı.

86 – Nihayet güneşin battığı yere ulaşınca, onun kara balçıklı bir pınarda battığını buldu. Yanında da bir kavim buldu. Dedik: "Ey Zülkarneyn, ya azap etmende yahutta onlar hususunda güzelliği tutmanda (serbestsin)".

87 – Dedi: "Zulmedenlere gelince: İleride ona azap edeceğiz. Sonra da Rabbine döndürülür; o da ona kötü bir azapla azap eder".

88 – Amma kim de iman eder ve iyi bir şey yaparsa, onun için en güzel bir mükafat vardır ve ona işimizden kolayı diyeceğiz.

"Sana Zülkarneyn'den sorarlar": Ayetin iniş sebebini "sana ruhtan sorarlar" *(İsra: 85)* kavlinde zikretmiştik.

Zülkarneyn'in ismi hakkında dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Abdullah'tır, bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh demiştir. İbn Abbas'tan, onun Abdullah bin Dahhak olduğu rivayet edilmiştir. *İkincisi:* İskender'dir, bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir. *Üçüncüsü:* Ayyaş'tır, bunu da Muhammed bin Ali bin Hüseyn, demiştir. *Dördüncüsü:* Sa'b bin Cabir bin Kalamus'tur, bunu da İbn Ebi Hayseme zikretmiştir.

Ona Zülkarneyn denilmesinde de on görüş vardır:

Birincisi: O, kavmini Allah'a davet etti, onlar da boynuzunun üstüne vurdular, o da helak oldu. Aradan bir zaman geçti, sonra Allah Teala onu diriltti. Onları yine Allah'a davet etti; bu sefer de öteki boynuzunun üzerine vurdular, o da helak oldu. İşte iki Karn'i (boynuzu) budur. Bunu da Hazreti Ali, demiştir. *İkincisi:* Ona Zülkarneyn denildi, çünkü güneşin batısına ve doğusuna gitti, yürüdü. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Çünkü yanakları bakırdan idi. *Dördüncüsü:* O rüyada gökten yere uzandığını ve güneşin iki boynuzundan tuttuğunu gördü; bunu kavmine anlattı; onlar da ona Zülkarneyn (iki boynuzlu) ismini verdiler. *Beşincisi:* Çünkü o, Roma ve İran'a sahip oldu. *Altıncısı:* Çünkü başında boynuz benzeri bir şey vardı. Bu dört görüş Vehb bin Münebbih'ten rivayet edilmiştir. *Yedincisi:* Çünkü onun iki saç örgüsü vardı, bunu da Hasen, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Araplar iki saç örgüsüne ğadireteyn, cemireteyn ve karneyn, derler. Diyor ki: Kim: İran'a ve Roma'ya sahip olduğu için böyle denildi, derse, çünkü o ikisi yerin iki boynuzu mesabesindedir, onlara: Karneyn, denir. *Sekizincisi:* Çünkü o, iki tarafı da şerefli bir aileden gelen soylu biri idi. *Dokuzuncusu:* Çünkü onun zamanında iki nesil yok oldu, o ise hayatta kaldı. *Onuncusu:* Çünkü o, karanlığa ve aydınlığa gitti. Bu üç görüşü de Ebu İshak Salebi zikretmiştir.

Onun peygamber olup olmaması hususunda iki görüş halinde ihtilaf ettiler:

Birincisi: O, peygamber idi, bunu da Abdullah bin Amr ile Dahhak bin Müzahim, demişlerdir.

İkincisi: O, iyi bir kuldu, peygamber ve kral değildi. Bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir. Vehb bin Münebbih de: O kral idi, ona vahyedilmedi, demiştir.

Onun yaşadığı zaman hakkında da üç görüş halinde ihtilaf edilmiştir:

Birincisi: O, ilk nesilden Yafes bin Nuh evladındandır, bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir.

İkincisi: O, Semud kavminden sonra idi, bunu da Hasen, demiştir. Onun bin altı yüz yıl yaşadığı söylenmiştir.

Üçüncüsü: O, İsa ile Muhammed sallallahu aleyhima zamanı arasındaki boşlukta yaşamıştır. Bunu da Vehb, demiştir.

"Size ondan haber okuyacağım": Yani ondan bahseden bir haber okuyacağım, demektir. "Biz ona yeryüzünde imkan verdik": Yani orada yürümesini kolaylaştırdık. Hazreti Ali radıyallahu anh şöyle demiştir: O, Allah'a itaat etti, Allah da bulutu onun emrine verdi; o da

onu taşıdı, ona geniş sebep verdi; ona nuru yaydı; gece ile gündüz ona birdi. Mücahit şöyle demiştir: Yeryüzüne dört kimse sahip oldu: İkisi mü'min, ikisi kafir idi; Mü'minler: Süleyman bin Davud ile Zülkarneyn'dir. Kafirler de: Nemrud ile Buhtunassar'dır.

"Ona her şeyden bir sebep verdik": İbn Abbas: İstediği şeye ulaşacak bir sebep verdik, demiştir. Yol ve yordam bilgisi de, denilmiştir.

"Feetbea sebeba": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, te'lerin şeddesi ile: "Fettebaa sebeba", "sümmettebea sebeba" okumuşlardır. Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de: "Feetbea sebeba" "sümme etbea sebeba", sümme etbea sebeba" şeklinde kesik kesik okumuşlar. İbn Enbari de şöyle demiştir: Kim: "Fettebea sebeba" okursa, manası: İzi, sebebi takip etti, demektir. Kim de: "Feetbaa" okursa, manası: Ulaştı, demektir. İttebeani fülanün denir ki: Tebiani demektir. Nitekim: Elhakani denir ki: Lahikani (bana yetişti) manasınadır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Etbaa'nın takdiri: Etbea sebeben sebeben feetbea mahüve aleyhi sebeben şeklindedir. Sebep de yoldur. Buna göre mana: Onu güneşin batısına götürecek bir yol tuttu, demek olur. Bir kavmi mağlup ettiği zaman onlardan bir ordu kurar, onunla başkalarının üzerine yürürdü.

"Vecedeha tağrubu fi aynin hamietin": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hafs da Asım'dan rivayetle "hamietin" okumuşlardır. İbn Abbas'ın okuyuşu da böyledir. İbn Amir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle "hâmiyetin" okumuşlardır. Amr, Ali, İbn Mes'ud, Zübeyr, Muaviye, Ebu Abdurrahman, Hasen, İkrime, Nahai, Katade, Ebu Cafer, Şeybe, İbn Muhaysın ve A'meş'in de kıraatı böyledir; hepsi hemze ile okurlar. Zeccac da şöyle demiştir: Kim "hamietin" okursa, güneşin balçıklı bir pınara battığını demek ister. Hame'tül bi're denir ki: Kuyunun çamurunu çıkarmaktır. Ahme'tuha ise: Ona çamur atmaktır. Hamiet fehiye hamietün: Kuyu çamurlu olmaktır. Kim de hemzesiz olarak "hâmiyeten" okursa, sıcak, kaynar demek ister. Bazen de pınar hem sıcak hem de çamurlu olur. Katade, Hasen'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Güneşin kazan gibi kaynayan bir pınara battığını gördü. "Onun yanında bir kavim buldu": Yırtıcı hayvan derileri giymişlerdi, güneş battığı zaman yaktığı hayvanlardan ve pınarın içine düşüp de dışarı attığı balıklardan başka da yiyecekleri yoktu. İbn Saib şöyle demiştir: Onun yanında, yani pınarın yanında mü'min ve kafir bir kavim buldu. Bazıları bu kadar büyük olan güneşin bizzat o su pınarına battığını zannederler, öyle değildir. Çünkü o, dünyadan defalarca büyüktür. Bir su pınarına nasıl sığar?

Güneşin dünyadan yüz elli kat daha büyük olduğu söylenmiştir. Yüz yirmi dünya kadar olduğu da söylenmiştir. Ayın da seksen dünya kadar olduğu söylenmiştir. Onu pınara batar bulması, denizde giden bir kimsenin güneşin akşamüzeri suya battığını görmesi gibidir. Çünkü Zülkarneyn dünyanın dışına çıkınca güneşin çamurlu bir pınara battığını, ötesinde kimsenin olmadığını görmüştü.

"Ey Zülkarneyn, dedik": Kim: O, peygamber idi, derse, bu söz vahiy olur; kim de: Peygamber değildi, derse, ilham olur.

"Ya azap etmende": Müfessirler şöyle demişlerdir: Davetini kabul etmedikleri takdirde onları esir edip onlara doğruyu göstermende serbestsin, demektir. "O da: Kim zulmederse, dedi": Yani şirk koşarsa, demektir. "İleride ona azap edeceğiz": Şirkten dönmediği takdirde öldürmekle. Hasen de: Onları tencerelerde pişirirdi, demiştir. "Sonra Rabbine döndürülür": Azaptan sonra, "O da ona kötü bir azap eder": Ateşe atmakla.

"Felehu cezaenilhüsna": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, muzafın ref'i ile "cezaül hüsna" okumuşlardır. Ferra da: Hüsna, cennettir, ceza ona izafe edilmiştir, demiştir, tıpkı "innehu lehakkul yakin" *(el – Hâkka, 51)*, "dinül kayyimeh" *(Beyyine: 5)*, "veledarul ahireti" *(Nahl: 30)* ayetlerinde olduğu gibi. Ebu Ali el – Farisi, mana şöyledir, demiştir: Onun için güzel hasletlerin mükafatı vardır. Çünkü iman ve iyi amel güzel hasletlerdir. Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, Halef ve Yakup, nasb ve tenvinle "cezaen" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: O, hal olmak üzere mansuptur, mana şöyledir: Felehul hüsna mecziyyen biha cezaen (onun için güzel bir mükafat olarak iyilik vardır). İbn Enbari şöyle demiştir: Bazen ceza, sevap (karşılık) manasına alındığı zaman güzel olmayabilir. Hüsna: Dünyada kazanılan iyiliktir, o zaman mana: Onun için geçmiş iyiliklerinin sevabı vardır, şeklinde olur.

"Ona işimizden kolayı diyeceğiz": Yani ona güzel söz söyleyeceğiz, demektir.

ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٩﴾

حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَىٰ قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ
مِنْ دُونِهَا سِتْرًا ﴿٩٠﴾ كَذَٰلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ﴿٩١﴾

89 – Sonra bir sebep izledi.

90 – Nihayet güneşin doğduğu yere gelince: Onun bir kavim üstüne doğduğunu buldu ki onlara ona karşı bir örtü kılmadık.

91 – İşte böyle. Gerçekten onun yanındakini bilgice kuşatmıştık.

"Sonra bir sebep izledi": Yani onu doğuya ulaştıracak başka bir yol tuttu, demektir. Katade şöyle demiştir: Şehirleri fethederek, hazineleri toplayarak ve iman etmeyen dışında adamları öldürerek güneşin doğduğu yere gitti. Yer altı dehlizlerinde çıplak bir kavim buldu. Güneş doğarken yaktığı şeylerden başka yiyecekleri yoktu. Güneş göğün ortasına gelince yer altından çıkar, güneşin yaktığı şeylerden geçim ararlardı. Bize ulaştığına göre onlar öyle bir yerde yaşarlardı ki üzerinde bina durmazdı. Onlara, zenciler, denilmiştir. Hasen de şöyle demiştir: Güneş battığı zaman çıkar, vahşi hayvanlar gibi yayılırdı. Hasen, Mücahit, Ebu Miclez, Ebu Reca ve İbn Muhaysın, lamın fethi ile "matla" okumuşlardır. İbn Enbari şöyle demiştir: Matlı ile matlaın güneşin doğduğu yer olduğunda dilciler arasında ihtilaf yoktur. Şöyle derler: Faale yef'ulu babından mimli mastar ile ism-i mekan mef'al vezninde gelir; giriş ve giriş yeri için medhal, denildiği gibi. Ancak on bir kelime vardır ki onların mekan isimleri mef'il veznindedir, onlar da şunlardır: Matli, meskin, mensik, meşrık, mağrib, mescid, menbit, meczir, mefrik, meskıt ve mehbil (deve için döl yolu). Bu on birden beş kelime vardır ki, onlarda kesr de feth de caizdir: Matli ve matla, mensik ve mensek, meczir ve meczer, meskin ve mesken, menbit ve menbet. Hasen, iki şıkka da ihtimali olması hasebiyle mef'al vezninde okumuştur. Çoğunluk ise Arapların tercihini ve çok kullanmalarını dikkate alarak, ism-i mekanı kesr ile, mastarı da feth ile okumayı tercih etmişlerdir. Ebu Amr şöyle demiştir: Matli, kesr ile: Güneşin doğduğu yerdir, feth ile matla da: Doğmaktır. İbn Enbarı: Esas budur, sonradan Araplar işi geniş tutup ismi mastar yerine kullanarak kesr ile "hatta matlial fecr" *(Kadr: 5)* okumuş ve güneşin doğmasını kastetmişlerdir. "Matlieşşems"i feth ile okuyanlar ise medhal gibi ism-i mekan olarak okumuşlardır.

"İşte böyle": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Güneşin doğduğu yere vardığı gibi battığı yere de vardı.

İkincisi: Bir sebebi izlediği gibi başka bir sebebi de izledi.

Üçüncüsü: Onları güneşin battığı yerde bulup onlara hükmettiği gibi, bunları da doğduğu yerde bulup bunlara da hükmetti.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Onların durumu sana anlattığımız gibidir. Sonra da yeni söze başlayıp "Gerçekten onun yanındakini bilgice kuşatmıştık": Onun yanındakini ve yanındaki orduları ve sayı-

sını kuşatmıştık, dedi. Ebu Süleyman Dımeşki. "Yanındakini": Güneşin doğduğu yerdekini demiştir. Hubr kelimesinin manası da Kehf: 68'de geçmiştir.

ثُمَّ اَتْبَعَ
سَبَبًا ﴿٩٢﴾ حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًاۙ لَا
يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴿٩٣﴾ قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِنَّ يَاْجُوجَ وَمَاْجُوجَ
مُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلٰٓى اَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ
سَدًّا ﴿٩٤﴾ قَالَ مَا مَكَّنّ۪ي ف۪يهِ رَبّ۪ي خَيْرٌ فَاَع۪ينُون۪ي بِقُوَّةٍ اَجْعَلْ
بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًاۙ ﴿٩٥﴾ اٰتُون۪ي زُبَرَ الْحَد۪يدِۜ حَتّٰٓى اِذَا سَاوٰى بَيْنَ
الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُواۜ حَتّٰٓى اِذَا جَعَلَهُ نَارًاۙ قَالَ اٰتُون۪ٓي اُفْرِغْ عَلَيْهِ
قِطْرًاۜ ﴿٩٦﴾ فَمَا اسْطَاعُٓوا اَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا ﴿٩٧﴾
قَالَ هٰذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبّ۪يۚ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ رَبّ۪ي جَعَلَهُ دَكَّٓاءَۚ وَكَانَ وَعْدُ
رَبّ۪ي حَقًّاۜ ﴿٩٨﴾

92 – Sonra bir sebep izledi":

93 – Nihayet iki setin arasına ulaştığı zaman onların önünde bir kavim buldu ki, neredeyse söz anlamıyorlardı.

94 – Dediler: "Ey Zülkarneyn, gerçekten Ye'cuc ile Me'cuc bu yerde bozguncudurlar. Onlarla bizim aramızda bir set yapman için sana mali yardım kılalım mı?"

95 – Dedi: "Rabbimin o hususta bana verdiği imkan daha hayırlıdır. Siz bana beden gücü ile yardım edin de sizinle onların arasına bir engel koyayım".

96 – "Bana demir kütleleri getirin". Nihayet iki dağın arasını düzleyince, körükleyin, dedi. Nihayet onu ateş haline getirince: "Bana getirin, üzerine erimiş bakır dökeyim" dedi.

97 – Artık üzerine çıkmaya da onu delmeye de güç yetiremediler.

98 – Dedi: "Bu Rabbimden bir rahmettir. Rabbimin va'di geldiği zaman onu dümdüz kılar. Rabbimin va'di haktır".

"Sonra bir sebep izledi": Yani doğu ile batı arasında üçüncü bir yol takip etti, demektir. "Nihayet iki setin arasına ulaştığı zaman": Vehb bin Münebbih şöyle demiştir: Onlar göğe doğru yükselen iki dağ idiler, arkalarında deniz, önlerinde de şehirler vardı. Onlar Ermenistan tarafında Türk kesimindedir. Ata el - Horasani, İbn Abbas'tan: O iki dağın Ermenistan ve Azerbeycan tarafında olduğunu rivayet etmiştir. Kurralar "seddeyn" lafzında ihtilaf etmişler; İbn Kesir, Ebu Amr ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, sinin fethi ile okumuşlar; Nafi, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, Hamze ve Kisai de zammı ile okumuşlardır.

Mana bir midir yoksa değil midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Birdir, İbn el A'rabi şöyle demiştir: Karşına çıkıp da önünü tıkayan her şey sed ve süddür, tıpkı: Da'f ve du'f, fakr ve fukr gibi. Kisai ile Salep de şöyle demişlerdir: Sed ile süd, bir manayadır, bu da Zeccac'ın mezhebidir.

İkincisi: Onlar farklıdırlar.

İkisinin arasındaki farkta da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala'nın yaptığı şey mazmumdur (süd), insanların yaptığı şey de meftuhtur (set). Bunu İbn Abbas, İkrime ve Ebu Ubeyde, demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Dilbilgini şeyh ve ilim adamlarından böyle gördüm.

İkincisi: Sinin fethi ile sed: İki şey arasındaki engeldir, zammı ile süd ise: Gözdeki perdedir. Bunu da Amr bin Alâ demiştir.

"Onların önünde buldu": Yani o iki setin önünde, demektir. "Kavmen la yekadune yefkahune kavla": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, yenin fethi ile "yefkahune kavla" okumuşlardır ki, neredeyse anlamıyorlardı, demektir. İbn Enbari de: Onlar ağır anlıyorlardı, demiştir. Bu da, "neredeyse yapmayacaklardı" *(Bakara: 71)* kavli gibidir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Niçin öyle yapıyorlardı? Çünkü onlar kendi dillerinden başka dil bilmiyorlardı. Hamze ile Kisai, yenin zammı ile "yüfkıhune" okumuşlardır ki, başkalarına anlatamıyorlardı, demektir. Zülkarneyn ile onların tercümanları konuştu da, denilmiştir.

"İnne Ye'cuce ve Me'cuce": Bu ikisi yabancı isimdir, Asım onları hemze ile okumuştur. Leys de: Hemze adi lügattir, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Ye'cuc bir adamdır, Me'cuc da bir adamdır. O ikisi Yafes bin Nuh'un oğullarıdır. Allah Nuh ile oğluna rahmet etsin. Ye'cuc ile Me'cuc on bölümdür, bütün âdemoğulları bir

bölümdür. Onların bir karış, iki karış ve üç karış boyunda olanları vardır. Hazreti Ali radıyallahu anh şöyle demiştir: Onların içinde bir karış uzunluğunda olan da vardır, aşırı uzun olan da vardır. Öyle saçları vardı ki onları soğuktan ve sıcaktan korur. Dahhak da: Onların Ortaasyadan bir ırk olduğunu söylemiştir. Süddi de şöyle demiştir: Bunlar; Ye'cuc ve Me'cuc'tan yağma için çıkmış bir askeri koldur. *(Bu dönemde İslam dünyasına Ortaasya kökenli çok yıkıcı saldırıların olduğu da gözönünde bulundurulmalıdır. Editör).* Zülkarneyn geldi, araya bir set çekti. Onlar da setin dışında kaldılar. Şakik de, Huzeyfe'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Ye'cuc ile Me'cuc'u sordum: Ye'cuc bir ümmettir, Me'cuc da bir ümmettir, her ümmet dört yüz bin ümmettir. Onlardan bir adam kendi sulbünden önünde silah taşıyan bin erkek görmedikçe ölmez, dedi. Ben de: Ya Resulallah, onları bana anlat, dedim, o da: Onlar üç sınıftır, her sınıfı sedir ağacı gibidir, dedi. Ben de: Sedir ağacı nedir, dedim. O da şöyle dedi: Şam bölgesinde bir ağaçtır, uzunluğu göğe doğru yüz yirmi arşındır. Onlardan bir sınıfın da eni ile boyu birdir, yüz yirmi arşındır. İşte bunlara ne dağ ne de demir karşı koyamaz. Onlardan bir sınıfı da bir kulağını döşek gibi yere yayar, öbürünü de yorgan gibi üzerine çeker. Fil, vahşi hayvan ve domuz gibi neye rastlarlarsa, onu yerler. Kendilerinden ölenleri de yerler. Öncüleri Şam'da iken, artçıları Horasan'da olur. Doğunun ırmaklarını ve Taberiye gölünü içer bitirirler.[10]

"Bu yerde bozguncudurlar": Bu bozgunculukta da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Lut kavminin fiilini yapar, homoseksüellik ederlerdi, bunu Vehb bin Münebbih, demiştir.

İkincisi: Onlar insan yerlerdi, bunu da Said bin Abdülaziz, demiştir.

Üçüncüsü: Şikayet ettikleri kimselerin toprağına çıkar, ne kadar yaş şey görürlerse yer, ne kadar kuru şey görürlerse, onu da kendi topraklarına taşırlardı. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Dördüncüsü: İnsanları öldürürlerdi, bunu da Mukatil, demiştir.

"Fehel necalü leke harcen": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Asım, elifsiz olarak "harcen" okumuşlardır; Hamze ile Kisai de, elifle "harâcen" okumuşlardır. Aralarında fark var mıdır? Bunda da iki görüş vardır:

10 - Suyuti, ed - Dürrül Mensur, İbn Ebi Hatim, İbn Merduye, İbn Adiy, İbn Asakir ve İbn Neccar, Huzeyfe radıyallahu anh'ten rivayet etmişlerdir.

Birincisi: Onların ikisi bir lügattir, bunu da Ebu Ubeyde ile Leys, demişlerdir.

İkincisi: Harc, teberru ettiğin şeydir, haraç da: Vermen gereken şeydir. Bunu da Amr bin el Alâ, demiştir. Müfessirler, mana: Sana mallarımızdan ücret gibi bir şey verelim mi, demişlerdir.

"Mamekkenni": İbn Kesir, iki nun ile "mekkeneni" okumuştur; Mekke Mushaflarında da böyledir. Zeccac da şöyle demiştir: Kim şedde ile "mekkenni" okursa, iki nun bir araya geldiği için onları idgam eder. Kim de, açık iki nun ile "mekkeneni" okursa, iki kelimeden, birinin fiilden, ötekinin de zamir isimle gelmiş olmasındandır.

Verdiği imkan hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'ı bilmek ve sevabını istemektir.

İkincisi: Dünyaya sahip olmaktır, mana da şöyledir: Allah'ın bana verdiği, sizin bana vereceğinizden daha hayırlıdır.

"Bana beden gücü ile yardım edin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Adamla (iş gücü ile), bunu da Mücahit ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Aletle, bunu da İbn Saib, demiştir. Redm ise: Engeldir. Zeccac şöyle demiştir: Redm, lügatte setten daha büyüktür, çünkü redm: Birbiri üstüne yığılandır. Sevbün müreddemün denir ki: Üst üste yamanan elbisedir.

"âtuni züberel hadid": Cumhur "redmen âtuni" okumuştur ki, bana verin, demektir. Ebu Bekir de Asım'dan tenvinle "redmin îtuni" rivayet etmiştir ki, bana onu getirin, demektir. İbn Abbas da: Onu bana taşıyın, demiştir. Mukatil de: Bana verin, demiştir. Ferra da mana: İtuni biha, demiştir; ye atılınca, elif getirilmiştir. Zübür ise: Parçalar, kütleler demektir ki tekili: Zübre'dir. Mana da: Ona getirdiler, o da seti yaptı, demektir. "Hatta iza sava": Eban, vavın şeddesiyle elifsiz olarak "iza sevva" rivayet etmiştir. Ferra: Sava ile sevva eşittir, demiştir. Kurralar "sadefeyfeyn" kelimesinde de ihtilaf etmişlerdir: İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, sadın ve dalın zammesiyle "sudufeyni" okumuşlardır ki bu, Himyer kabilesinin lehçesidir. Ebu Bekir ile Mufaddal da, Asım'dan, sadın zammesi ve dalın sükunu ile "sudfeyni" rivayet etmişlerdir. Nafi, Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan ve Halef, sadın ve dalın birlikte zammesiyle okumuşlardır ki o da, Temim lehçesidir, Salep de onu tercih etmiştir. Ebu Miclez, Ebu Reca ve İbn Ya'mur, sadın fethi ve dalın ref'i ile "sadufeyni" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza, Ebu İmran, Zühri ve Cahderi de sadın ref'i ve dalın

fethi ile okumuşlardır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Sudef denir ki, nuğar veznindedir. Bütün bu lügatler bu kelimede vardır. Ebu Ubeyde: Sadefeyn: Dağın iki yamacıdır, demiştir. Ezheri de şöyle demiştir: Dağın iki yamacına: Sadefan, derler ki, aynı hizaya tesadüf edip karşılaşmalarındandır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Zülkarneyn iki dağın arasını demirle doldurdu, demir tabakalarının arasını da odun ve kömürlerle dokudu (istif etti), üzerine de körükler yerleştirdi. "Körükleyin, dedi", onlar da körüklediler, "nihayet onu kılınca (hatta iza cealehu)", yani demiri, he zamirinin iki yamaç arasındaki şeylere raci olduğu da söylenmiştir, "ateş kılınca": Yani ateş gibi kılınca, demektir. Çünkü demir, kömür ve körükle ısıtılınca ateş gibi olur. "Kale âtuni": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Kisai, medli olarak "âtuni" okumuşlardır ki, mana: Bana verin, demektir. Hamze, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, medsiz olarak "ituni" okumuşlardır, mana da: Onu bana getirin, üzerine (kıtr) dökeyim, olur.

Kıtr hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O, bakırdır, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Katade, Ferra ve Zeccac, demişlerdir. *İkincisi:* O, erimiş demirdir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. *Üçüncüsü:* Erimiş tunçtur, bunu da Mukatil, demiştir, *Dördüncüsü:* Kurşundur, bunu da İbn Enbari nakletmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Kıtrı eritti, sonra onu üzerine döktü. Birbirine karıştı, sonunda demir ve tunçtan oluşan sert bir dağ meydana geldi. Katade şöyle demiştir: O, bir sırası siyah ve bir sırası kırmızı çizgili kumaş gibi oldu.

"Femestau": Aslı, "femestetau"dur, te ile tı bir mahreçten olunca, hafifletmek istediler, o nedenle teyi attılar. İbn Enbari şöyle demiştir: Araplar hafif olması için: İstaa derler, nitekim: Sevfe yekumu ve sev yekumu der, fe'yi düşürürler.

"En yazheruhu": Üzerine çıkmaktır, zahare fülanün fevkal beyti derler ki: Damın üzerine çıktı, demektir. Mana da: Set yüksek ve kaygan olduğu için üzerine çıkamadılar, demektir. "Onu delmeye de güç yetirmediler": Alt taraftan, çünkü sert ve katı idi. Ebu Hureyre, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ye'cuc ve Me'cuc her gün seddi kazarlar, güneş görünecek kadar incelince, başlarındaki: Dönün, yarın kazarsınız, der. Onlar da döndükleri zaman eskisinden daha sert olduğunu görürler. Nihayet süreleri (çileleri) dolup da aziz ve celil olan Allah onları insanların üzerine göndermek isteyince, yine kazarlar, güneşi görecek kadar

olunca, başlarındaki: Dönün, inşallah yarın kazarsınız, der ve işi Allah'a havale eder. Dönerler ki bıraktıkları gibi duruyor. O zaman kazar ve insanların üzerine saldırırlar..."[11]

"Bu, Rabbimden bir rahmettir, dedi": Zülkarneyn onu yapmayı bitirince, bunu dedi. Bu, diye işaret edilen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, seddir, bunu da Mukatil, demiştir. Mana da şöyledir, demiştir: Bu, Rabbimden Ye'cuc ile Me'cuc'un Müslümanlara çıkmaması için bir rahmettir.

İkincisi: Seddi yapmak için verdiği imkandır, bunu da Zeccac, demiştir.

"Rabbimin va'di geldiği zaman": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kıyamettir. *İkincisi:* Ye'cuc ve Me'cuc'un çıkması için va'didir.

"Cealehu dekken": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, tenvinli olarak hemzesiz ve medsiz "dekken" okumuşlar; Asım, Hamze ve Kisai de medli olarak, hemzeli ve tenvinsiz "dekkâe" okumuşlardır. Biz de kelimenin manasını A'raf: 143'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Rabbimin va'di haktır": Yani sevap ve azap va'di, demektir.

وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ
فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا ﴿٩٩﴾ وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ عَرْضًا ﴿١٠٠﴾
الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَنْ ذِكْرِي وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ
سَمْعًا ﴿١٠١﴾

99 – Onların bazılarını bazılarının içinde dalgalanmaya bıraktık. Sura üfürüldü, onları toplamakla topladık.

100 – O gün cehennemi kafirlere sunmakla sunduk.

101 – Onlar ki onların gözleri zikrimden (Kur'an'dan) perde içinde idi ve onlar onu dinlemeye dayanamazlar.

"Onların bazılarını bazılarının içinde dalgalanmaya bıraktık": İşaret edilen bu kimseler hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Ye'cuc ile Me'cuc'lardır. Sonra "o gün"den ne

---

11 - İmam Ahmed, Müsned, 2/511; İbn Mace, Fiten, bab, 33.

murat edildiği hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, set işinin bittiği gündür, o gün onun arkasından birbirinin içinde dalgalanmaya bırakılırlar, çünkü o kadar çokturlar. Sedden taaccüp ederek dalgalanırlar, diyenler de olmuştur. *İkincisi:* O, sedden çıktıkları gündür ki, birbirinin içinde dalgalanırlar.

İkincisi: Onlar kafirlerdir.

Üçüncüsü: Onlar bütün mahlukattır: Cinlerle insanlar şaşar kalırlar. Bu iki görüşe göre adı geçen günden maksat, kıyamet günüdür.

"Sur'a üfürüldü": Bu, yeniden dirilme borusudur. Biz de sur'un manasını En'am: 73'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Cehennemi sunduk": Yani onu meydana çıkardık, öyleki gözleriyle müşahede ettiler.

"Onlar ki gözleri idi": Yani kalp (göz)leri, demektir. "Perde içinde": Yani gaflet içinde, demektir. "Zikrimden": Yani tevhidim (birliğim)den bana ve kitabıma imandan, demektir. "Onu dinlemeye dayanamazlardı": Bu da düşmanlık ve inatlarından ve uyarıldıkları şeyden hoşlanmamalarından idi.

أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ ۚ
إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا ﴿١٠٢﴾

102 – Kafirler beni bırakıp kullarımı dostlar edineceklerini mi zannettiler? Şüphesiz biz cehennemi kafirler için bir konak olarak hazırladık.

"Kafirler zan mı ettiler": Yani müşrikler zan mı ettiler, demektir. "Kullarımı edineceklerini": Bu kullarda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar şeytanlardır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Putlardır, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Melekler, İsa, Uzeyr ve O'ndan başka diğer ibadet edilenlerdir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Min duniye": Nafi ile Ebu Amr bu ye'yi fethalemişlerdir. Bu ayette sorunun cevabı verilmemiştir, takdirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onları dostlar edineceklerini mi zannettiler? Hayır, onlar kendileri için düşmandırlar, onlardan uzaklaşacaklar.

İkincisi: Onları dostlar edindikleri zaman benim kızmayacağımı mı zannettiler? Eban, Asım'dan, Zeyd de Yakup'tan, sinin sukunu ve

yenin zammı ile "efehasbü" rivayet etmişlerdir. Bu Hazreti Ali, İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Mücahit, İkrime, İbn Ya'mur ve İbn Muhaysın'ın da kıraatıdır. Manası da şöyledir: Onları dostlar edinmenin kendilerine yeteceğini mi zannettiler?

Nüzül üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Misafire ve askere hazırlanan şeydir (ikramdır), bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

İkincisi: O, konaktır, bunu da Zeccac, demiştir.

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْاَخْسَر۪ينَ
اَعْمَالًا ﴿١٠٣﴾ اَلَّذ۪ينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ
يُحْسِنُونَ صُنْعًا ﴿١٠٤﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَٓائِه۪
فَحَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَلَا نُق۪يمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَزْنًا ﴿١٠٥﴾ ذٰلِكَ جَزَٓاؤُ۬هُمْ
جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُٓوا اٰيَات۪ي وَرُسُل۪ي هُزُوًا ﴿١٠٦﴾

103 – De ki: "Size amellerce en çok ziyan edenleri haber verelim mi?

104 – Onlar ki çalışmaları dünya hayatında saptı, onlarsa kendilerinin güzel iş yaptıklarını sanıyorlar.

105 – İşte onlar Rablerinin ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkar ettiler de amelleri boşa gitti. Biz de kıyamet gününde onlar için terazi / kurmayacağız.

106 – İşte inkar ettikleri, ayetlerimi ve peygamberlerimi bir eğlence edindikleri için onların cezası cehennemdir.

"De ki: Size amellerce en çok ziyan edenleri haber verelim mi?": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar keşişlerle papazlardır, bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh ile Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da Sa'd bin Ebi Vakkas, demiştir.

"A'malen": Temyiz olarak mansuptur. "Bilahserine (en çok ziyan edenler)": Bu, kapalı idi, ne ziyan ettiklerini göstermiyordu; bu (a'melen / amellerce) de ziyanın nerede olduğunu açıkladı.

"Onlar ki çalışmaları saptı": Yani dünyada amel ve çabaları batıl oldu, onlarsa iyi amel e'tiklerini sanıyorlardı; reisleri doğruyu biliyorlar, reisliklerinin devam etmesi için batılı tercih ediyorlardı; arkalarından gidenler de delilsiz olarak onları taklit ediyorlardı. "İşte onlar Rablerinin ayetlerini inkar ettiler": O'nun tevhit delillerini inkar ettiler; öldükten sonra dirilme ve ceza görmeyi kabul etmediler. Çünkü onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Kur'an'ı inkar etmekle bu gibi şeyler yüzünden kafir oldular. "Amelleri boşa gitti": Yani çabaları bir sonuç vermedi, çünkü içinde iman yoktu. "Fela nukimü lehüm vezna": İbn Mes'ud ile Cahderi, ye ile "fela yükimü" okumuşlardır.

Bunun manasında üç görüş vardır:

Birincisi: Mizan ancak taatle ağır gelir, yalnız iyilikler ve kötülükler tartılır; kafirin ise taati yoktur.

İkincisi: Mana şöyledir: Onlara itibar vermeyeceğiz. İbn A'rabi bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: Malifülanin indena veznün, denir ki, filanca hasis olduğu için yanımızda değeri yoktur manasınadır. Anlam da: Onlara önem verilmez, onlar için Allah katında değer ve derece yoktur, demektir. Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kıyamet gününde uzun boylu, çok yiyen ve çok içen adam getirilir; bir sivrisineğin kanadını çekmez. İsterseniz: Kıyamet gününde onlar için terazi kurmayacağız, ayetini okuyun.[12]

Üçüncüsü: Onlar için terazi kurmayacağız, dedi; çünkü tartı onların aleyhinedir, lehlerine değildir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Zalike cezauhum (işte bu, onların cezasıdır): Yani amellerinin boşa gitmesi ve değerlerinin düşük olması onların cezasıdır. Sonra yeniden söze başlayıp: "Onların cezası cehennemdir" dedi. Mananın şöyle olduğu da söylenmiştir: Bu küçüklük onlarındır ve cezauhum cehennem (cezaları da cehennem olarak). Bu durumda hal ifade eden vav edatı gizlenmiştir.

"İnkar etmeleri nedeniyle": Yani inkar edip "ayetlerimi": Yani indirdiğim ayetlerimi ve "peygamberlerimi alay" edinmeleri nedeniyle, onları alay edilen bir şey edinmeleri nedeniyle bu cezaya çarpıldılar, demektir.

---

12 - Beyhaki, Şuabu'l - İman, 5/34, hadis no, 5670.

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًاۙ ﴿١٠٧﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا ﴿١٠٨﴾

107 – Şüphesiz iman edip iyi ameller yapanlar için de Firdevs cennetleri bir konak olmuştur.

108 – Orada ebedi kalacaklar ve ondan ayrılmak istemeyeceklerdir.

"Firdevs cennetleri onların oldu": İbn Enbari: Allah'ın ilminde henüz yaratılmadan onların oldu, demiştir. Buhari ile Müslim, Sahih'lerinde Ebu Musa hadisi olarak Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Firdevs cennetleri dörttür: İkisi altındandır, ziynetleri, kapları ve içindeki şeyler altındandır. İkisi de gümüştendir; ziynetleri, kapları ve içindeki şeyler gümüştendir. Oradakilerin Rablerine bakmaları için sadece Adn cennetinde yüzünde bir ululuk perdesi vardır.[13] Ubade bin Samit de, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Cennet yüz derecedir, her iki derecenin arası gökle yer arası kadardır. En yükseği Firdevs'tir, cennetin ırmakları ondan çıkar. Binaenaleyh Allah'tan istediğiniz zaman O'ndan Firdevs'i isteyin.[14] Ebu Umame de: Firdevs cennetin göbeğidir, demiştir. Mücahit de: Firdevs, Rumca bahçedir, demiştir. Ka'b ile Dahhak da: "Firdevs cennetleri: Üzüm bağlarıdır, demişlerdir. Kelbi ile Ferra da: Firdevs, içinde asma ağaçları olan bahçedir, demişlerdir. Müberred de: Firdevs, benim Araplardan işittiğime göre, sarmaş dolaş ağaçlardır, genellikle de üzüm bağlarıdır, demiştir. Saleb de: Etrafı duvarla çevrili her bahçe, firdevstir. Abdullah bin Revaha da şöyle demiştir:

Firdevs cennetlerinde onlardan çıkmaktan
Ve oradan ayrılmaktan korkmazlar.

Ben şeyhimiz dilci Ebu Mansur'dan şöyle dediğini işittim; Zeccac şöyle dedi: Firdevs'in aslı Rumcadır, Arapçalaşmıştır, o da bahçedir. Tefsirde böyle gelmiştir. Şöyle de denilmiştir: İçinde asma olan yere

---

13 – Buhari, Tevhid, bab, 24; Tefsirü sure 55, bab, 1 ve 2; Müslim, İman, hadis no, 296 Tirmizi, Sıfatü'l – Cenneti, bab, 3 ve 7; İbn Mace, Mukaddime, bab, 13; Darimi, Rikak bab, 101; Ahmed, Müsned, 4/411, 416.

14 – Buhari, Cihad, bab, 4; Tevhid, bab, 22; Tirmizi, Sıfatü'l – Cenneti, bab, 4.

Firdevs, denilir. Dilciler şöyle demişlerdir: Firdevs müzekkerdir, "yerisunel firdevse hüm fiha halidun" *(Mü'minun: 11)* ayetinde müennes gelmesi, cennet düşüncesiyledir. Zeccac da şöyle demiştir: Firdevs: Her çeşit bitki bulunduran vadilere denir. Onun Rumca olduğu, oradan Arapçaya geçtiği de söylenmiştir. Şöyle de demiştir: Firdevs, Süryanicedir, tam lafzı da Firdevs'tir. Şöyle demiştir: Onu Arapların şiirlerinde bulamadık, ancak Hassan'ın bir şiirinde geçmektedir. Onun da aslı içinde bahçede bulunması gereken her bitki bulunan bahçedir. Çünkü o, bütün dilcilerce böyledir. Hassan'ın beyti de şudur:

Allah'ın bütün muvahhitlere vereceği sevap
Firdevs cennetleridir, orada ebedi kalınır.

İbn Kelbi, senediyle şöyle demiştir: Firdevs Rumcadır. Ferra da: O aynı zamanda Arapçadır, Araplar, içinde asma bulunan bahçeye Firdevs, derler. Süddi de şöyle demiştir: Firdevs'in aslı Nabatça'dır. Abdullah bin Haris de şöyle demiştir: Firdevs: Üzüm bağlarıdır. Biz de "nüzül" kelimesinin manasını az önce anlatmış bulunuyoruz.

"Oradan ayrılmak istemeyeceklerdir": Zeccac: Oradan tebdil-i mekan etmek istemezler, demiştir. Hâle min mekanihi hivelen denir, tıpkı mastarlarda: Sağura sığaren ve azume izamen ve adeni hubbuha iveden denildiği gibi. Yine: Hivel'in, hile manasına olduğu da söylenmiştir ki, o zaman mana: Başka yere gitmek için çare aramazlar, şeklinde olur.

Eğer: "Cennette hayır çoktur, oradan ayrılmak istemezler, diye methetmenin mantığı nedir?" denilirse,

Cevap şöyledir: İnsan bazen şık bir yerde kendine uygun olmayan bir mana bulur, o nedenle başka bir yere taşınmak ister, bazen de usanır; cennet ise öyle değildir.

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ
رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا ﴿١٠٩﴾

109 – De ki: "Eğer deniz Rabbimin kelimeleri(ni yazmak) için mürekkep olsa, Rabbimin kelimeleri tükenmeden deniz mutlaka tükenirdi, bir o kadar ilave getirsek de".

"De ki: Eğer deniz Rabbimin kelimeleri için mürekkep olsa": İniş sebebi şudur: "Size ancak az ilim verildi" *(İsra: 85)* ayeti inince, Yahudiler: "Nasıl olur, bize Tevrat verilmiştir, onda da her şeyin ilmi

vardır?" dediler; işte bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Ayetin manası da şöyledir: Eğer deniz yazı yazacak mürekkep olsa idi. Mücahit de, mana şöyledir, demiştir: Eğer deniz kalem için mürekkep olsa idi. Kalem yazı aletidir. İbn Enbari şöyle demiştir: Mürekkebe midad denilmesi, katibin imdadına koştuğu içindir. Aslı ziyadeden ve bir şeyin arka arkaya gelmesinden gelir. Hasen ile A'meş, elifsiz olarak: "Mededen likelimati rabbi" okumuşlardır.

"Kable en tenfede kelimatü rabbi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Asım, te ile "tenfede" okumuşlar; İbn Amir ile Hamze de, ye ile "yenfede" okumuşlardır. Ebu Ali: Te'nis daha güzeldir, çünkü fi'lin isnad edildiği fail müennestir. Müzekker de güzeldir, zira müennesliği hakiki değildir. Allah'ın kelimeleri niçin tükenmez; çünkü O'nun kelamı zatının sıfatlarından bir sıfattır, sıfatları için de tükenmek diye bir şey olamaz. "Onun kadar getirsek de": Yani deniz kadar, demektir. "Mededen": Ziyade ve ilave, demektir. Meded: Bir şeyi artıran şeye, ilaveye denir.

Eğer: "Niçin ayetin başında "midaden" dedi de, sonunda "mededen" denildi, hâlbuki ikisi de aynı manayadır, kökleri farklı değildir?" denilirse,

Buna İbn Enbari cevap vermiş ve şöyle demiştir: İkincisi ayet sonu olduğu için, ayet sonları da burada fuul ve fial vezninde olduğu için, mesela "nüzüla", "hüzüva", "hivela" gibi; "mededa" kelimesi de bu lafızlara midaddan daha uygun oldu. Ayet sonlarının (fasılaların) ve beyit kafiyelerinin, seci ve nesir kümelerinin uygun olması, dile daha hafif ve kulağa daha hoş gelir. Bu sebepten dolayı iki lafız farklı olmuştur. İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Mücahit, Ebu Reca, Katade ve İbn Muhaysın: "Velev ci'na bimislihi midaden" okumuş; onu birinciye hamletmişler; ayet sonlarına bakmamışlardır. Birincilerin okuyuş gerekçeleri daha açık ve yolları daha belirgindir.

قُلْ اِنَّمَٓا اَنَا۬ بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰٓى اِلَيَّ اَنَّمَٓا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَمَنْ كَانَ
يَرْجُوا لِقَٓاءَ رَبِّه۪ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّه۪ٓ اَحَدًا ﴿١١٠﴾

110 – De ki: "Ben ancak sizin gibi bir beşerim. Ancak bana, Rabbinizin bir tek İlah olduğu vahyolunuyor. Artık kim Rabbine kavuşmak isterse, iyi amel etsin ve Rabbinin ibadetine hiçbir kimseyi ortak koşmasın".

"De ki: Ben ancak sizin gibi bir beşerim": İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Teala Resul'üne tevazu öğretmiştir ki mahlukundan kimseye karşı büyüklenmesin. Ona kendisinin de başkaları gibi insan olduğunu ikrar etmesini emretmiştir, ancak ona vahiy ile ikram etmiştir.

"Artık kim Rabbine kavuşmak isterse": İniş sebebi şöyledir: Cündeb bin Züheyr el – Ğamidi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Ben, Allah Teala için amel ediyorum; birisi bunu gördüğü zaman bu beni sevindiriyor, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Şüphesiz Allah temizdir, ancak temizi sever, gösteriş için yapılan şeyi kabul etmez, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Tavus da şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bir adam geldi: Ben cihadı seviyorum; yerimin görülmesini de seviyorum, dedi; bunun üzerine bu ayet indi. Mücahit de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bir adam geldi: Ben sadaka veriyor ve sıla-i rahim ediyorum; bunu sırf Allah için yapıyorum; benden bunu bahsediyor ve beni bundan dolayı övüyorlar, ben de bundan hoşlanıyorum, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem sustu; bunun üzerine bu ayet indi.

"Artık kim umarsa": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Korkarsa, demektir. Bunu da İbn Kuteybe söylemiştir. *İkincisi:* Kim umarsa, demektir, bu da Zeccac'ın tercihidir. İbn Enbari de, mana: Kim Rabbinin sevabına kavuşmayı umarsa, demiştir. Müfessirler: Bu da mahşerde ve amellerin karşılığı görüldüğü günde olacaktır, demişlerdir. "İyi amel etsin": Onu gösteriş için yapmasın, "ve Rabbinin ibadetine hiçbir kimseyi ortak koşmasın": Said bin Cübeyr: Riya yapmasın, demiştir. Muaviye bin Ebu Süfyan da: Bu, Kur'an'dan inen son ayettir, demiştir.



19-MERYEM SURESİ

Mekke'de inmiştir.
98 ayettir.

O, ittifakla Mekki'dir, bunda da hiçbir ihtilaf bilmiyoruz. Mukatil: O, Mekki'dir, ancak secdesi hariçtir ki, o Medeni'dir, demiştir. Müfessir Hibetullah da şöyle demiştir: O, iki ayet dışında Mekki'dir: Onlar da "Fehalefe min badihim halfün" ile ondan sonraki ayettir (Meryem: 59, 60).

بسم الله الرحمن الرحيم
كهيعص ﴿١﴾ ذكر رحمت ربك عبده زكريا ﴿٢﴾ إذ نادى ربه
نداء خفيا ﴿٣﴾ قال رب إني وهن العظم مني واشتعل الرأس
شيبا ولم أكن بدعائك رب شقيا ﴿٤﴾ وإني
خفت الموالي من ورائي وكانت امرأتي عاقرا فهب لي
من لدنك وليا ﴿٥﴾ يرثني ويرث من آل يعقوب واجعله
رب رضيا ﴿٦﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 - Kâf. Ha. Ya. Ayn. Sâd.

2 - Bu, Rabbinin, kulu Zekeriyya'yı anışıdır.

3 - Hani, Rabbine, gizli bir nida ile seslenmişti.

4 - Demişti: "Rabbim, şühhesiz ben, benim kemiklerim zayıfladı, başım ak saçlarla tutuştu (saçım ağardı). Ben sana dua etmekle hiç bedbaht olmadım".

5 - "Gerçekten ben, arkamdan yerime geçeceklerden korktum. Karım da kısır oldu. Artık bana kendi katından bir dost (oğul) ver".

6 - "Bana mirasçı olacak ve Yakup hanedanına mirasçı olacak (bir oğul). Rabbim, onu razı kıl".

"Kâf. Ha. Ya. Ayn. Sâd": İbn Kesir, henin ve yenin fethi, "Sâd"ın hecesindeki dalı açık olarak "kâf. Ha. Ya, Ayn. Sâd" okumuştur. Ebu Amr da, henin kesri, yenin fethi ve dalı zala idgam ederek "kâf, hi ye ayn, sâd" okumuştur. Nafi ise he ve ye ile kesre ve fetha arasında telaffuz eder, "sâd"ın hecesindeki dalı, "zikr"in zalına idgam etmezdi. Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek ve Kisai henin ve yenin kesri ile okudular, ancak Kisai, dalı pek ayırmazdı, Asım ise ayırırdı. İbn Amir ile Hamze de henin fethi ve yenin kesri ile okur ve idgam ederlerdi. Übey bin Ka'b de henin ref'i ve yenin fethi ile "kâf, hu, ye, ayn, sâd" şeklinde okumuştur. Biz de Bakara suresinin başında bu tür açıklamalardan bahsetmiştik. Buraya özel olarak ise zikredilen harfler üzerinde dört görüş vardır:

Birincisi: bunlar Allah Teala'nın isimlerinden bazı harflerdir, bunu da çoğunluk, demiştir. Sonra bunlar bu kâf'ın hangi isimden olduğu üzerinde de dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O, Allah'ın el - Kebir ismindendir. *İkincisi:* El - Kerim ismindendir. *Üçüncüsü:* El - Kâfi ismindendir. Bu üç görüşü Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O, el - Melik ismindendir, bunu da Muhammed bin Ka'b, demiştir. He ise hepsi, el - Hadi ismindendir, demişlerdir. Ancak el - Kurazi itiraz ederek: O, Allah ismindendir, demiştir. Ye ise, bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, Hakiym'dendir. *İkincisi:* Rahiym'dendir. *Üçüncüsü:* Emiyn'dendir. Bu üç görüşü, Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ayn'e gelince, onda da dört görüş vardır: *Birincisi:* O, alîm'dendir. *İkincisi:* Âlim'dendir. *Üçüncüsü:* Aziz'dendir, bunları yine Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O, adl'dendir. Bunu da Dahhak demiştir. Sâd'a gelince: Onda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, Sadik'tandır. *İkincisi:* Saduk'tandır. Bu ikisini yine Said bin Cübeyr,

İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Samed'dendir, bunu da Muhammed bin Ka'b, demiştir.

İkincisi: "Kâf, ha, ya, ayn, sâd" Allah'ın yemin ettiği bir kasemdir ve O'nun ismindendir. Bunu Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hazreti Ali radıyallahu anh'ten de şöyle dediği rivayet edilmiştir: O, Allah Teala'nın isimlerinden bir isimdir. Ondan: Kâf, ha, ya, ayn, sâd, beni bağışla, dediği rivayet edilmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Bununla yemin ve dua etmek, onun bir isim olduğunu göstermez. Çünkü dua eden, bu harflerle dua etmenin Allah'ın sıfatlarından bir sıfat olduğunu bilir de onunla dua ederse, sanki: Ya Kâfi, ya Hadi, ya Alim, ya Sadık, demiş gibi olur. Bunlarla da yemin edince, sanki: Velkafil hadil alimis sadıkı, demiş gibi olur. Bu harflerin sakin kılınması da bunların hece harfleri olup niyetin burada vakfetmek olmasındandır.

Üçüncüsü: Bu, surenin ismidir, bunu da Hasen ile Mücahit, demişlerdir.

Dördüncüsü: O, Kur'an'ın isimlerinden bir isimdir.

Eğer: "Niçin: Ha ya, dediler de, kâf'ta, kâ, ayında, â ve sâd'da sâ, demediler, halbuki sebepler bir olduğu gibi yapıları da bir olurdu?" denilirse; buna İbn Enbari cevap vermiş ve şöyle demiştir: Yirmi dokuz elifba harfleri, mektup ve hitap yerine geçer. Araplar ise lafızların bir, vezinlerin aynı olmasını çirkin görürler, nitekim bunu hitabe ve mektuplarında da çirkin görürler. O nedenle bazı kelimeleri değiştirirler ki vezin değişsin ve yapılar da farklı olsun. O zaman dile daha tatlı, kulağa daha hoş gelir.

"Zikrü rahmeti rabbike": Zeccac şöyle demiştir: Zikru, gizli mübteda ile merfudur, mana da şöyledir: Hazellezi netlu aleyke zikrü rehmeti rabbike abdehu (bu sana okuduğumuz şey, Rabbinin rahmetinin kulunu anışıdır). Ferra da: Kelamda takdim ve tehir vardır, mana da şöyledir, demiştir: Zikrü rabbike abdehu birrahmeti (bu, Rabbinin, kulunu rahmetle anmasıdır). "Zekeriyya": İse, mahallen mansuptur.

"Hani, Rabbine gizli nida etmişti": Burada nida, dua manasınadır.

Onu gizleme sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Riyadan uzak olması için, bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

İkincisi: İnsanlar: Şu ihtiyara bakın, bu yaşında çocuk istiyor, demesinler diye. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Amcası oğulları ona düşman olmasınlar ve yerine geçmelerini istemiyor, demesinler diye. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir. Bu kıssa, duayı gizlemenin müstehap olduğunu göster-

mektir. Şu hadis de ondandır: Şüphesiz sizler sağıra dua etmiyorsunuz.[1]

"Kale rabbi inni vehenel azmu mini": Muaz el - Kari ile Dahhak, henin zammı ile "vehüne" okumuşlardır ki, zayıflamak manasınadır. Ferra ile diğerleri de şöyle demişlerdir: Vehenel azmu ve vehine, henin fethi ve kesri iledir, iki halde de muzarisi, yehinü'dür. Yaşlılığından dolayı kemiklerindeki kuvvetin gittiğini demek istemiştir. Neden özellikle kemik denildi? Çünkü vücut yapısında esas olan odur. Katade de: Dişlerinin gitmesinden şikayet etti, demiştir.

"Başım ak saçlarla tutuştu": Yani ona ak saç yayıldı, tıpkı alevin odunun içine yayılması gibi. Bu, en güzel istiarelerdendir. "Ben sana dua etmekle olmadım": Yani dua etmekle yorulup da sonra eli boş dönmedim; çünkü her zaman duamı kabul ettin. Şakiye fülanün bikeza, denir ki: O sebeple yoruldu, meramına da ermedi, demektir.

"Ben yerime geçeceklerden korktum": Yani nesep bakımından yerine geçecek olanlardan, demektir ki onlar da amcası çocuklarıyla baba tarafından asebeler (akrabalar)dır. "Arkamdan": Yani ölümümden sonra, demektir.

Onlar için korktuğu şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: Kendisine mirasçı olmalarından korktu, bunu da İbn Abbas, demiştir.

Eğer biri itiraz eder de: "Bir peygamber ölümünden sonra hukuki mirasçılarından nasıl korkar?" denilirse,

Buna iki cevap verilir:

Birincisi: O, peygamber olup da, peygamberin de mirasçısı olmayacağından malına mirasçı olup da kendileri için caiz olmayan şeyi almalarından korktu. *İkincisi:* İnsanlık yönü ağır bastı, malına evladının mirasçı olmasını arzuladı. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

Ben de derim ki: Bunun açıklaması şöyledir: Eğer mirasçı olmasa bile malı için mutlaka bir mütevelli olacaktı, o da çocuğunun bunu yapmasını istedi.

İkincisi: O, dini zayi etmelerinden ve onu arkalarına atmalarından korktu. Bunu da bir bölük müfessir zikretmiştir.

Osman, Sa'd bin Ebi Vakkas, Abdullah bin Amr, İbn Cübeyr, Mücahit, İbn Ebi Şüreyh, Kisai'den, hının fethi ve fenin şeddesiyle "haffet" okuduğunu rivayet etmişlerdir ki, "azaldı" demektir. Buna göre ilim

---

1 - Buhari, Mağazi, bab, 38; Cihad, bab, 131; Daavat, bab, 50, 68; Kader, bab, 7; Tevhid, bab, 9; Müslim, Zikir, hadis no, 44, 45; Ebu Davud, Vitr, bab, 26; Tirmizi, Daavat, bab, 57; Ahmed, Müsned, 4/394, 402, 403, 407, 418, 419.

ve peygamberliğinin miras kalmayıp da ilmin ölmesinden korkmuştur. İbn Şihab Zühiri de yeyi sakin ederek "mevaliy" okumuştur.

"Min veraiy": Cumhur bu yeyi sakin okumuş, İbn Kesir de, Kunbul rivayetinde fetha ile okumuştur. Şibl de ondan "asây" gibi "verây" rivayet etmiştir.

"Bana kendi katından bağışla": Yani kendi yanından, demektir, "veliyyen": Yani yerimi tutacak akıllı bir çocuk.

"Yerisüni ve yerisü âl-i yakube": İbn Kesir, Nafi, Asım, İbn Amir ve Hamze, se'lerin ref'i ile "yerisünü ve yerisü" okumuşlardır; Ebu Amr ile Kisai de, ikisinde de cezm ile "yerisni ve yeris" okumuşlardır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Kim ref ile okursa, veliye sıfat yapmış olur, mana da: Bana mirasçı bir veli bağışla demek olur. Kim de cezm ile okursa, şart ve ceza olur, tıpkı: Eğer onu bana bağışlarsan, bana mirasçı kıl sözü gibi olur.

Bu mirastan murat edilen şey hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Malıma mirasçı olacak ve Yakup ailesinin peygamberliğine mirasçı olacak. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ebu Salih de böyle demiştir.

İkincisi: İlme ve Yakup ailesinden de mülke mirasçı olacak; Allah Teala da ilim mirasçılığını kabul etti, mülkü etmedi. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Peygamberliğime ve ilmime mirasçı olacak, aynı zamanda Yakup hanedanından da peygamberliğe mirasçı olacak. Bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: Benim peygamberliğime mirasçı olacak, Yakup ailesinin de ahlakına mirasçı olacak. Bunu da Ata, demiştir. Mücahit şöyle demiştir: Zekeriyya, Yakup soyundan idi. Kelbi de, Yakup ailesinin onun dayıları olduğunu iddia ve onun Yusuf'un babası Yakup olmadığını iddia etmiştir. Mukatil de: O, Yakup bin Masan'dır. Bu Yakup ile Meryem'in babası İmran kardeş idiler, demiştir.

Doğrusu: O, şu gerekçelerden dolay: mal mirasını kastetmemiştir:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den sahih olarak nakledildiğine göre şöyle demiştir: Biz peygamberler miras bırakmayız, bıraktığımız sadakadır.[2]

---

2 - Buhari, Humus, bab, 1; Fedail Ashabin Nebi, bab, 12; Tirmizi, Meğazi, bab, 14, 28; Nefekat, bab, 3; Feraiz, bab, 3; İ'tisam, bab, 5; Müslim, Cihad, hadis no, 49, 52, 54, 56; Ebu Davud, İmare, bab, 19; Tirmizi, Siyer, bab, 44; Nesesi, Fey', bab, 9, 16; Malik, Muvatta', (Kitabül kelam, hadis no, 27); Ahmed, Müsned, 1/4, 6, 9, 10, 25, 47, 48, 49, 60, 162, 164, 179, 191, 208, 2/463, 6/145, 262.

İkincisi: Bir peygamberin ölümünden sonra malının meşru mirasçılara intikal etmesine üzülmesi caiz değildir.

Üçüncüsü: Onun malı yoktu, Ebu Hureyre, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den: Zekeriyya, marangoz idi, dediğini rivayet etmiştir.[3]

"Rabbim, onu razı (marzi) kıl": Yani rızana mazhar kıl, demektir, faîl kalıbı, mef'ul manasında kullanılmıştır, nitekim katîl de maktul manasında kullanılmıştır.

يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ
يَحْيَى لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا ﴿٧﴾ قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ
وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا
﴿٨﴾ قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ
مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا ﴿٩﴾ قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ
أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا ﴿١٠﴾ فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ
مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾

7 – "Ey Zekeriyya, şüphesiz biz, seni Yahya adında bir oğlan çocuğu ile müjdeliyoruz ki, daha önceden ona adaş kılmadık".

8 – Dedi: "Rabbim, benim nasıl bir oğlan çocuğum olur ki, karım kısırdır, ben de ihtiyarlığın son sınırına ulaştım".

9 – Dedi: "Öyledir", Rabbin dedi: "O bana kolaydır. Ben seni daha önce sen hiçbir şey değilken yarattım".

10 – Dedi: "Rabbim, bana bir işaret kıl (ver). Dedi: "Senin işaretin sağlamken insanlarla üç gece (gün) konuşamamandır".

11 – Mihraptan kavmine çıktı; onlara: "Sabah akşam (Allah'ı) tesbih edin" diye işaret etti.

"Ya Zekeriyya inna nübeşşirüke": Kelamda söylenmeyen sözler vardır, takdiri şöyledir: Allah duasını kabul edip "ya zekeriyya inna nübeşşirüke (ey Zekeriyya, seni müjdeliyoruz)" dedi. Hamze şeddesiz olarak "nebşürüke" okumuştur. Biz de bunu Al-i İmran: 39'da şerh etmiş bulunuyoruz.

3 – Müslim, Fedail, hadis no, 169.

"Daha önceden ona adaş kılmadık": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Daha önce kimseye Yahya ismi verilmemiştir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İkrime, Katade, İbn Zeyd ve çoğunluk da böyle demişlerdir.

Eğer biri itiraz eder de: "Daha önce verilmeyen bir isimle methetmenin mantığı nedir, birçok peygamber isimlerinin de daha önce kimseye verilmediğini biliyoruz?" derse, cevap şöyledir: Burada bunun fazilet olması, isim verme işini Allah Teala'nın yapmasıdır; onu ebeveynine bırakmamış; ona daha önce verilmeyen bir ad koymuştur.

İkincisi: Kısır kadınlar onun gibi bir oğlan çocuğu doğurmamışlardır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Buna göre mana: Ona benzer kılmadık, demek olur.

Üçüncüsü: Ona eş ve benzer kılmadık, bunu da Mücahit, demiştir. Buna göre de benzerinin olmaması, isyan etmeyip isyanı aklından geçirmemiş olmasıdır: Bundan sonrası da "vekanetimraeti akıran"a kadar Al-i İmran: 39'da tefsir edilmiştir.

"Kânet = oldu": Bunun manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, sözü pekiştirmek içindir (zaittir), mana da: O kısırdır, demektir, "küntüm hayra ümmetin" *(Al-i İmran: 110)* kavlinde olduğu gibidir ki: Entüm (siz) demektir.

İkincisi: O, kısır olduğundan itibaren başına böyle bir şey gelmedi. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiş ve birinciyi tercih etmiştir.

"Ve kad belağtü minel kiberi itiyya": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek ilk harflerinin zammı ile: "Utiyya", "bukiyya *(Meryem: 58)*, "suliyya" *(Meryem: 70)* okumuşlardır. Hamze ile Kisai de, ilk harflerinin kesri ile okumuşlardır. Hafs da Asım rivayetinde bu ikisine katılmış, ancak "bukiyya" kavlini ilk harfinin zammesi ile okumuştur. İbn Abbas ile Mücahit de, sin ile: "Usiyya" okumuşlardır. Mücahit de: "Usiyya": Kemiğin sertleşmesidir, demiştir. İbn Kuteybe de: O, kurumaktır, demiştir. Atâ ve asâ, denir ki, aynı manayadır. Zeccac da: Sona varan her şeye: Fekad atâ ya'tû itiyyen, ve utuvven, ve usuvven ve usiyyen, denir, demiştir.

"Dedi öyledir": Yani yaşlılığa rağmen çocuk verilmesi sana denildiği gibidir. "Rabbin: O bana kolaydır (heyyin), dedi": Yani Yahya'yı yaratmak bana basittir. Muaz el – Kari ile Asım Cahderi, yenin sükunu ile "heynün" okumuşlardır. "Seni daha önce yaratmıştım (halaktüke)": Yani var etmiştim. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir,

"halaktüke" okumuşlar; Hamze ile Kisai de nun ve elifle "halaknake" okumuşlardır. "Sen hiçbir şey değildin": Mana da: Çocuğun yaratılması senin yaratılman gibidir, demektir. Bundan sonrası "selase leyalin seviyya" kavline kadar Al-i İmran: 39'da tefsir edilmiştir. Zeccac da: "Seviyyen" hal olmak üzere mansuptur, mana da şöyledir demiştir: Sen sapasağlamken konuşmaktan men edileceksin. İbn Kuteybe de: Sağlamken, yani ahres değilken, demiştir.

"Kavmine çıktı": Bu, karısının hamile kaldığı gecenin sabahında idi. "mescitten": Yani namaz kıldığı yerden, demektir. Biz de bunu Al-i İmran: 39'da zikretmiş bulunuyoruz.

"Onlara işaret etti": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara yazı yazdı, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Başı ve elleriyle işaret etti, bunu da Mücahit, demiştir.

"Tesbih edin diye": Yani namaz kılın, "sabah akşam": Biz de bunu Al-i İmran: 39'da şerh etmiş bulunuyoruz. Mana şöyledir: O kavmine çıkar, sabah akşam onlara namaz kılmalarını emrederdi. Karısı hamile kalınca onlara işaretle namaz kılmalarını emretti.

يَا يَحْيَى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا ﴿١٢﴾ وَحَنَانًا
مِنْ لَدُنَّا وَزَكَاةً وَكَانَ تَقِيًّا ﴿١٣﴾ وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ
جَبَّارًا عَصِيًّا ﴿١٤﴾ وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ
يُبْعَثُ حَيًّا ﴿١٥﴾

12 – "Ey Yahya, kitabı kuvvetle tut" dedik. Ona çocukken hikmet verdik.

13 – Katımızdan bir şefkat ve temizlik verdik. O, çok müttaki idi.

14 – Ebeveynine itaatkâr idi. Zorba ve asi değildi.

15 – Ona selam olsun doğduğu gün, öleceği gün ve canlı olarak dirileceği gün.

"Ey Yahya": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Ona Yahya'yı bağışladık ve ona: Ey Yahya, dedik. "Kitabı tut": Yani Tevrat'ı, demektir. Ona sarılmakla emrolunmuştu. İbn Enbari, mana şöyledir, demiştir: Allah'ın kitaplarını onlara iman ederek ve hükümlerini tatbik ederek kabul et. Biz de "kuvvetle" kelimesinin manasını Bakara: 63'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Ona hikmet verdik": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, anlayıştır, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Saf akıldır, bunu da Hasen ile İkrime, demişlerdir. *Üçüncüsü:* İlimdir, bunu da İbn Saib, demiştir. *Dördüncüsü:* Tevrat'ı ezberlemek ve onu öğrenmektir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Biz de bunu Yusuf suresi: 23'te daha geniş olarak şerh etmiş bulunuyoruz. Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kim buluğa ermeden önce Kur'an okursa, ona çocukken hikmet verilmiştir.

"Çocukken": Ona hikmet verildiği günkü yaşında da iki görüş vardır:

Birincisi: Yedi yaşıdır, bunu da İbn Abbas, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.

İkincisi: Üç yaşıdır, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir.

"Katımızdan şefkat": Zeccac: Ona şefkat verdik, demiştir. İbn Enbari de, mana, şöyledir, demiştir: Ona zamanı halkına karşı bir şefkat verdik.

"Hanan": Bunun üzerinde de altı görüş vardır:

Birincisi: O, rahmettir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, İkrime, Katade, Dahhak, Ferra ve Ebu Ubeyde de böyle demişlerdir. Sonuncusu şu beyiti misal getirmiştir:

Mülk sahibi Allah sana hidayet etsin, bana şefkat göster,
Çünkü her makamın bir makali (sözü) vardır.

Şöyle demiştir: Bu, konuşurken genellikle tesniye lafzında kullanılır (hananeyke). Şair Tarafa şöyle demiştir:

Ey Ebu Münzir, bizi kırıp bitirdin, bazılarımızı bırak,
Bize devamlı şefkat göster; az, hiç yoktan iyidir.

İbn Kuteybe de: Tehannen aleyye (bana şefkat göster) sözü de bundandır, demiştir. Aslı dişi devenin, yavrusunu özlemesi, onun için hanin göstermesi (inlemesi)dir. İbn Enbari şöyle demiştir: Dilciler, hanan'ın rahmet manasında olduğunda müttefiktirler. Mana da şöyledir: Bunu ebeveynine merhamet ve onu da tezkiye etmek için yaptık. *İkincisi:* O Rabbinden ona atufettir (merhamettir), bunu da Mücahid, demiştir. *Üçüncüsü:* Yumuşaklıktır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Dördüncüsü:* Berekettir, yine bu da İbn Cübeyr'den rivayet edilmiştir. *Beşincisi:* Sevgidir, bunu da İkrime ile İbn Zeyd, demişlerdir. *Altıncısı:* Saygıdır, bunu da Ata bin Ebi Rebah, demiştir.

"Zekât": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, iyi ameldir, bunu da Dahhak ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: Zekatın manası: Sadakadır, takdir de şöyledir: Allah onu ebeveynine verdiği bir sadaka kıldı. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Üçüncüsü: Zekat, temizliktir, bunu da Zeccac, demiştir.

Dördüncüsü: Zekat, artmaktır, mana da şöyledir: Ona, anlatılan ve zikredilene ilaveten daha çok hayır verdik. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Çok müttaki idi": İbn Abbas şöyle demiştir: Benden korkardı, beni başkasıyla kıyas etmezdi, demiştir.

"Ebeveynine itaatkâr" idi: Yani onu ebeveynine itaatkâr kıldık, demektir. Berr, bârr manasınadır, anlam da: Onlara lütufkâr ve iyilik eden kıldık, demektir. Asıy da: Asi manasınadır. Cebbarın manasınıda Hud: 59'da şerh etmiş bulunuyoruz.

"Ona selam olsun": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'ın bilinen selamıdır. Ata: Bugünlerde benden ona selam olsun, demiştir. Ebu Süleyman'ın tercihi de böyledir.

İkincisi: Selamet manasınadır, bunu da İbn Saib, demiştir.

Eğer: "Ona bu üç günde selamı nasıl tahsis etti, hâlbuki gece doğup hemen o gece ölmesi de mümkündür?" denilirse,

Cevap şöyledir: Günden maksat, zaman ve vakittir, bunu da "Bugün dininizi tamamladım" *(Maide: 3)* ayetinde açıklamıştık. İbn Abbas da: Ona doğduğu vakit selam olsun, demiştir. Hasen Basri de şöyle demiştir: Yahya ile İsa karşılaştılar, Yahya, İsa'ya: Sen benden hayırlısın, dedi. İsa da Yahya'ya: Hayır, sen benden hayırlısın; Allah sana selam etti; ben ise kendime selam ettim, dedi. Said bin Cübeyr de böyle demiştir. Ancak o, seni Allah övdü, ben ise kendimi övdüm, demiştir. Süfyan bin Uyeyne de şöyle demiştir: İnsan en çok şu üç yerde ürker: Doğarken kendini içinde bulunduğu yerden çıkar gördüğü gün, ölürken daha önce görmediği kimseleri gördüğü gün ve dirilip de kendini daha önce görmediği mahşerde gördüğü gün. İşte Allah Teala bu üç yerde Yahya'ya özel ikram edeceğini ve selamet vereceğini bildirmiştir.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ
مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا ﴿١٦﴾ فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا

فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ﴿١٧﴾ قَالَتْ إِنِّي
أَعُوذُ بِالرَّحْمَٰنِ مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا ﴿١٨﴾ قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ
رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا ﴿١٩﴾ قَالَتْ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي
غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا ﴿٢٠﴾ قَالَ كَذَٰلِكِ قَالَ
رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِّلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِّنَّا
وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا ﴿٢١﴾

16 – Kitapta Meryem'i de an. Hani, ailesinden doğu tarafında bir yere ayrılmıştı.

17 – Önlerinden bir perde edindi; biz de ona Ruhumuzu gönderdik; o da onun için düzgün bir insan suretine büründü.

18 – Dedi: "Senden Rahman'a sığınırım, eğer sen çekinen biri isen".

19 – Dedi: "Ben ancak Rabbinin bir elçisiyim; sana pak bir oğlan çocuğu bağışlamam için".

20 – Dedi: "Benim nasıl oğlum olur ki, bana bir insan dokunmadı ve ben iffetsiz de değilim".

21 – "Öyledir", Rabbin dedi: "O, bana kolaydır. Onu insanlara bir işaret ve bizden bir rahmet kılmamız için. Zaten hükme bağlanmış bir emir oldu".

"Kitapta an": Yani Kur'an'da, demektir. "Meryem'i, hani ayrılmıştı": Ebu Ubeyde: Uzaklaşmış, bir kenara çekilmişti, demiştir. "Doğuda bir yere": Doğu tarafında demektir ki o, Araplarca batıdan hayırlıdır.

"Önlerinden edindi": Yani ailesinin demektir, "bir perde": Yani bir örtü ve engel. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, bir perde çekti, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Güneş onu gölgeledi, onu içlerinden hiç kimse görmedi. Bu da Allah'ın onu sitrettiği (örttüğü) şeylerdendir. Bu mana yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O duvarlardan bir engel edindi, bunu da Süddi, şeyh-

lerinden demiştir. Onlardan ayrılış sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Hayızdan temizlenmek ve saçını taramak için ayrıldı. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Başının bitini kırmak için, bunu da Ata, demiştir.

"Ona ruhumuzu gönderdik": O da cumhura göre Cebrail'dir. İbn Enbari de: Ruhumuzun sahibini, yani Cebrail'i, demiştir. Ruh da rahatlık ve neşe manasınadır. Sonra isim manasını gerçekleştirmek ve mastar yolunu iptal etmek için ra mazmum kılınmıştır. Burada ruhtan vahyi ve vahiy görevlisi Cebrail'i murat etmek de caizdir.

Ona ne zaman geldiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, yıkanırken. *İkincisi:* Yıkandıktan ve elbiselerini giydikten sonra. *Üçüncüsü:* Evine girdikten sonra. Şöyle de denilmiştir: Burada ruhtan maksat, İsa'nın yaratıldığı ruhtur. Bunu da Zeccac ile Maverdi nakletmişlerdir. "Ona hamile kaldı" sözünde anlatacağımız üzere Übey bin Ka'b'in görüşünün manası da böyledir. İbn Enbari: Bu, uzak bir ihtimaldir, çünkü: "Ona düzgün bir insan suretine büründü" demiştir. Mana da: Ona yani Meryem'e eli yüzü düzgün bir insan suretinde göründü, demektir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Beyaz benizli, kısa kıvırcık saçlı ve bıyığı yeni terlemiş bir genç kılığında geldi. Ebu Nehik de: Rahatlıktan gelmek üzere ranın fethi ile "feerselna ileyha ravhena" okumuştur.

"Dedi: Senden Rahman'a sığınırım, eğer çekinen biri isen": Mana da şöyledir: Eğer Allah'tan korkuyorsan, senden sığınmamla bu işe son verirsin. Araştırmacılara göre doğru görüş budur. İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilmiştir: Onun yani Meryem'in zamanında Taki adında bir adam vardı, kötü bir kimse idi, Meryem onu zannetti. Bunu da İbn Enbari ile Maverdi, zikretmişlerdir. Hazreti Ali, İbn Mes'ud ve Ebu Reca kıraatlarında: "İlla en tekune takiyya" denilmiştir (meğerki Taki olsun).

"Dedi: Ben ancak Rabbinin bir elçisiyim": Yani: Benden korkma, demektir. "Liyehebe lek": İbn Kesir, Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, hemze ile "liehebe lek" okumuşlar; Ebu Amr, Verş de Nafi'den, hemzesiz olarak "liyehebe lek" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim "liyehebe" okursa, mana: Beni gönderdi ki sana bağışlasın; kim de "liehebe lek" okursa, mana: Sana gönderildim ki sana bağışlayayım, olur. İbn Enbari, mana şöyledir, demiştir: Beni gönderdi, sana diyor ki: Resulümü sana gönderdim ki sana bağışlayayım.

"Pak bir oğlan çocuğu": Yani günahsız, demektir. Bağiy ise: Zina eden kötü kadın manasınadır. İbn Enbari şöyle demiştir:

"Bağiyyeten" demedi, çünkü bu, genellikle kadınlarda olan bir sıfattır. Araplar, nadiren: Recülün bağiy, derler. Bu da haid (hayızlı) ve akır (kısır) gibi kadınlara özgü sıfattır. Başkası da şöyle demiştir: "Bağiyyeten" dememiştir; çünkü o, kalıbından çıkmıştır; o, "faîl" vezninde ise de "fail" manasınadır, ayetin manası da şöyledir: Benim kocam yoktur, ben fahişe de değilim; çocuk ise ancak bu iki yolla olur. "Öyledir, dedi, Rabbin dedi ki": Bunu da Zekeriyya kıssasında şerh etmiş bulunuyoruz. Mana da şöyledir: Sana babasız bir oğlan çocuğu bağışlamak benim için kolaydır. "Onu insanlara bir işaret kılmamız için": Yani babasız çocuk yaratmaya kudretimizi göstermek için, demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Velinecalehu" kavline vavın gelmesi, kendinden sonra gizli ve mahzuf bir kelamı atfetmek içindir, takdiri de şöyledir: Rabbin: Onu yaratmak bana kolaydır, bundan seni yararlandırmak ve onu ibret kılmak içindir, dedi.

"Bizden bir rahmet olarak": Yani: Ona tabi olup ona iman edenlere, demektir. "Hükme bağlanmış bir emir oldu": Yani onun yaratılması, hükme bağlanmış, bitirilmiş ve Allah Teala'nın ilminde geçmiş oldu.

فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا
قَصِيًّا ﴿٢٢﴾ فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَىٰ جِذْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي
مِتُّ قَبْلَ هَٰذَا وَكُنْتُ نَسْيًا مَنْسِيًّا ﴿٢٣﴾ فَنَادَاهَا مِنْ تَحْتِهَا
أَلَّا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ﴿٢٤﴾ وَهُزِّي
إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا ﴿٢٥﴾
فَكُلِي وَاشْرَبِي وَقَرِّي عَيْنًا فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِي
إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَٰنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا ﴿٢٦﴾

22 – Ona hamile kalıp onunla uzak bir yere ayrıldı.

23 – Doğum sancısı onu hurma kütüğüne getirdi. "Keşke bundan önce ölseydim ve unutulan bir şey olsaydım" dedi.

24 – Ona altından seslendi: "Üzülme, Rabbin senin altında bir su arkı kıldı" diye.

25 – Hurma kütüğünü kendine doğru salla; üzerine devşirilmiş taze hurma dökülsün".

26 - "Ye, iç, gözün aydın olsun. Eğer insanlardan bir kimseyi görürsen: "Ben Rahman'a oruç adadım; bugün kimse ile asla konuşmayacağım" de.

"Ona hamile kaldı": Yani İsa'ya.

Nasıl hamile kaldığında da iki görüş vardır:

Birincisi: Cebrail gömleğinin yakasına üfürdü, o da ona hamile kaldı. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Süddi şöyle demiştir: Gömleğinin yakasına üfledi, gömleği önden yırtmaçlı idi. Böylece üfürme göğsüne oldu; o da derhal hamile kaldı.

İkincisi: Ona hitap eden, hamile kaldığı kimse idi, Meryem'in ağzından girdi. Bunu da Übey bin Ka'b, demiştir.

Gebelik süresinde de yedi görüş vardır:

Birincisi: O, gebe kalır kalmaz doğurdu. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Mana da: Gebeliği uzun sürmedi, demektir. Maksat hemen doğurdu demek değildir. Çünkü Allah Teala: "Ona hamile kaldı; onunla uzak bir yere ayrıldı" demiştir. Bu da gebe kalmakla doğurmak arasında onu uzak bir yere götürecek kadar zaman olduğunu gösterir.

İkincisi: Ona dokuz saat hamile kaldı, hemen o gün doğurdu, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Dokuz ay, bunu da Said bin Cübeyr ile İbn Saib, demişlerdir.

Dördüncüsü: Üç saat; bir saat hamile kaldı, bir saat suret kazandı (şekillendi), bir saatte de onu doğurdu. Bunu da Mukatil bin Süleyman, demiştir.

Beşincisi: Sekiz ay; çocuk da yaşadı. Ondan başka sekiz ayda doğan hiçbir çocuk yaşamamıştır. Bu da bir mucize idi. Bunu da Zeccac nakletmiştir.

Altıncısı: Altı ay, bunu da Maverdi nakletmiştir.

Yedincisi: Bir saat, bunu da Salebi aktarmıştır.

"Fentebezet bihi": Onunla, yani karnındaki ile ayrıldı, "mekanen kasıyya (uzak bir yere)": İbn Mes'ud ile ibn Ebi Able: "Kasıyen" okumuşlardır. İbn İshak da: Altı mil yürüdü, demiştir. Ferra da: Kasıy ile kasî aynı manayadır, demiştir. Ferra şöyle demiştir: Kasıy ile kâsiy, şehid ile şahid gibidir. Niçin uzağa gitti; çünkü kocasız çocuk doğurduğu için kavminin onu kınamasından kaçmak istedi.

"Feecaehel mahadu": İkrime, İbrahim Nahai ve Asım el - Cahderi, mimin kesri ile "mihad" okumuşlardır. Ferra da mana: Fe

cae bihel mahadu şeklindedir, demiştir. Be atılınca fi'lin başına elif (hemze) getirilmiştir. "Atina ğadaena" *(Kehf: 62)* da böyledir ki, biğadaina demektir. "Atuni züberel hadik" *(Kehf: 96)* da böyledir ki, bizüberil hadid, demektir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Ecaeha, caet'ten efaleha veznindedir, ecaeha ğayruha müteaddidir (onu getirdi). İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Mana: Cae biha ve elceeha demektir ki, caet biyel hacetü ileyke ve ecaetnilhacetü ileyke (beni sana ihtiyaç getirdi) manasınadır. Mahad ise, cenindir. Başkası da: Mahad, doğum sancısıdır, demiştir. "Hurma kütüğüne": O, hurmanın gövdesidir, o çölde kuru bir hurma ağacı idi. Başı da yaprağı da yoktu. "Keşke bundan önce ölseydim, dedi": Yani bugünden veya olaydan önce, demektir. Nafi, Hamze, Kisai, Halef ve Hafs, mimin kesri ile "mittü" okumuşlardır.

Bunu deme sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onu insanlardan utandığı için demiştir. *İkincisi:* Ona iftira edip de günaha girmesinler diye demiştir.

"Ve küntü neysen mensiyya": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle nunun kesri ile (nisyen) okumuşlar; Hamze ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek nunun fethi ile "neysen" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Abdullah bin Mes'ud'un arkadaşları nunun fethi ile "neysen" okurlar, diğer Araplar ise kesri ile (nisyen) okurlar ki ikisi de lügattir. Tıpkı cesr ve cisr, vetr ve vitr gibi. Fetha benim daha çok hoşuma gider. Ebu Ali el-Farisi de: Kesre iki lügatin de geçerli olması esasına göredir, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Kim nunu kesreler de nisy derse, unutulan şey için isim olarak demek ister ki buğz edilen şeye isim olarak bığz ve sövülen şeye isim olarak sib denilmesi gibi. Nunun fethi ile de nesy: O da unutulan şeyin ismidir, bunda mastar ismin yerine geçmiştir, nitekim: Errecülü denifün ve denef (adam çok ciddi derecede hastadır) demektir. Meksur olan, gerçek sıfattır, meftuh olanda da mastar ismin yerine geçmiştir. Nisy ile nesyin aynı manaya isim olmaları da caizdir, tıpkı rıtl ve ratl denilmesi gibi.

"Unutulan bir şey" hakkında da müfessirlerin beş görüşü vardır:

Birincisi: Keşke hiçbir şey olmasa idim, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan demiş; Ata ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

İkincisi: "Unutulan şey olsaydım": Yani atılan hayız kanı olsaydım, bunu Mücahit, Said bin Cübeyr ve İkrime demişlerdir. Ferra şöyle demiştir: Nesy: Kadının attığı hastalık bezidir. İbn Enbari de: O, kadının atıp da hiç hatırlamadığı hayız bezidir, demiştir.

Üçüncüsü: O, düşüktür, bunu da Ebu'l – Aliye ile Rebi, demişlerdir.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Keşke kim olduğum bilinmese idi, bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: O, toplumun (yolcuların) bırakarak gittiği şeydir ki, önemsiz olduğu için ona dönmezler. Bunu da İbn Saib, demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Nesy ve mensiy: Unutulan küçük su kabı ve sopa gibi şeylerdir, yani evde unutulan, değer verilmediği için de almak için dönülmeyen şeylerdir. Kisai de, ayetin manası şöyledir, demiştir: Keşke hatırlandığı zaman aranmayan bir şey olsaydım.

"Fenadaha min tahtiha": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek mimin fethi ile: "Men tahteha" okumuşlar; Nafi, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek mimin ve tenin kesri ile: "Min tahtiha" okumuşlardır. Buna göre kim mimin kesri ile okursa, onda iki mülahaza vardır: *Birincisi:* Ona melek ağacın altından seslendi. Şöyle de denilmiştir: Meryem yüksek bir yerde idi, aşağıdaki melek ona seslendi. *İkincisi:* İsa Meryem'in karnından çıkınca ona seslendi. İbn Abbas da şöyle demiştir: Gözünü kaldırıp baktığın her şey yukarındır ve gözünü indirip de baktığın her şey senin altındır. Kim mimin fethi ile okursa, onda zikredilen iki vecih vardır. Ferra da şöyle derdi: Ona her iki okuyuşa göre de yalnız melek seslenmiştir.

"Rabbin senin altında bir su arkı (seriy) kıldı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O (seriy) küçük ırmaktır, bunu da müfessirlerin genel çoğunluğu ile dilciler, demişlerdir. Ebu Salih ile İbn Cüreyc de: O, Süryanicede küçük deredir, demişlerdir.

İkincisi: O, sünnetli doğan İsa'dır, bunu da Hasen, İkrime ve İbn Zeyd, demişlerdir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Hasen bu görüşten ilk görüşe döndü; eğer İsa'nın sıfatı olsa idi, ğulamen seriyyen ve serriyen minel ğilman, derdi. Araplar pek az: Raeytü indeke nebilen derler, bunun yerine recülen nebilen, derler.

Eğer: "Nasıl, üzülme; işte küçük bir dere akıyor, diye teselli edilmesi münasip oldu?" denilerse,

Cevap iki yöndendir: *Birincisi:* O, yani Meryem, doğum yaptığı yerin kurak olmasına, yiyecek ve temizlik yapacak suyun bulunmamasına üzülmüştü; ona: Üzülme, sana bir çay akıttık ve sana dalından taze hurma doğdurduk, denilmiştir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *İkincisi:* O, başına, kocası olmadan çocuk doğur-

ma gibi bir hal gelince üzüldü; Allah Teala da ona bir ırmak akıttı, o da Ürdün tarafından geldi (şimdiki Ürdün nehri? Mütercim). Allah ona kuru ağaçtan yaş hurma çıkardı. Bu da Allah'ın İsa'yı yaratmaya gücü yettiğini gösteren bir mucize oldu. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Ve hüzzi ileyki": Hez: Bir şeyi kımıldatmak ve sallamaktır.

"Biciz'in nahleti" kavlindeki be'de de iki görüş vardır:

Birincisi: O, zaittir, tekit için gelmiştir, şurada olduğu gibi: "Felyemedüd bisebebin ilessemai" *(Hac: 15).* Ferra: Felyemdüd sebeben, demiştir. Araplar şöyle derler: Hezzehu ve hezze bihi (onu salladı), huzul hitame ve huz bilhitabı (yuları tut), teallak zeyden ve teallak bihi (Zeyd'e tutun). Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: O, tekit içindir, nitekim şair de şöyle demiştir:

Nadribü bisseyfi ve nercu bilferahi
(Kılıçla vurur ve sevinci umarız).

İkincisi: O, ciz' kelimesini hezze yanaştırmak için gelmiştir; bu durumda ilsak ifade eder (bağlaç olur). Bunu da İbn Enbari, demiştir.

"Tüsakıt": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek te ve şeddeli sin ile "tessakat" okumuşlardır. Hamze ile Abdülvaris de meftuh te ve şeddesiz sin ile "tesakat" okumuşlardır. Hafs da Asım rivayetinde zammeli te, meksur kaf ve şeddesiz sinle "tüsakıt" okumuşlardır. Yakup ve Ebu Zeyd de Mufaddal rivayetinde meftuh ye, şeddeli sin ve meftuh kaf ile "yessakat" okumuşlardır. Bunlar meşhur kıraatlardır. Übey bin Ka'b ile Ebu Hayve de tenin fethi, sinin sükunu ve kafın ref'i ile "teskut" okumuşlardır. Abdullah bin Amr, Hazreti Aişe ve Hasen de elif, şeddesiz sin, merfu ye ve meksur kaf ile "yusakıt" okumuşlardır. Dahhak ile Amr bin Dinar da merfu ye, meksur kaf, sakin sin ve elifsiz olarak "yuskıt" okumuşlardır. Asım Cahderi ile Ebu İmran el – Cevni de böyle okumuşlardır, ancak onlar te ile okumuşlardır. Muaz el – Kari ile İbn Ya'mur da böyle, ancak nun ile okumuşlardır. Ebu Rezin el – Ukayli ve İbn Ebi Able, meftuh ye, sakin sin ve merfu kaf ile "yeskut" okumuşlardır. Ebu Semmak el – Adevi ile İbn Hizam iki meftuh te ve bir elifle "tetesakat" okumuşlardır. Zeccac da şöyle yorumlamıştır: Kim "yessakat" okursa, mana, yetesakat demektir, te sine idgam edilmiş olur. Kim "tessakat" okursa, yine böyledir, müennes yapması nahle lafzının müennes olmasındandır. Kim te ile şeddesiz "tesakat"okursa, o iki tenin birleşmesinden dolayı birini atmıştır. Kim "yusakıt" okursa, kütük sana taze hurma düşürsün manasına gitmiştir. Kim nun ile "nüsakıt" okursa, biz sana hurma düşürecek ve onu sana

mucize kılacağız manasına kani olmuştur. Dilciler, "rutaben" temyiz olarak mansuptur, derler. Yessakat veya yetesakat dersen, mana: Kütük sana taze hurma olarak düşer olur. Tessakat dersen, mana: Hurma ağacı sana taze hurma olarak düşer demek olur.

"Ceniyya": Ferra, el – ceniy devşirilmiş manasınadır, demiştir. İbn Enbari de: O tazedir, demiştir. Aslı mecnuvvundur, mef'uldan faîle geçilmiştir, tıpkı kadîd ve tabîh gibi. Başkası da şöyle demiştir: O, tozu ile (dumanı ile) tazedir, demiştir. O hurma ağacının başı yoktu, Allah onu yeşertti. Meryem de elini onun üzerine koyunca, taze hurma düştü. Eskiler (geçmişler) Meryem hadisesinden dolayı loğusalar için taze hurmayı hoş görürlerdi.

"Ye": Yani o taze hurmadan, "iç". Yani ırmaktan, "ve karri aynen": İsa aleyhisselam'ın doğması ile gözün aydın olsun. Zeccac şöyle demiştir: Karret bihi aynen ekarru, denir ki müstakbel içindir. Kafın kesri ile de "karirtü bilmekani ekırru" denir. "Aynen": Temyiz olarak mansuptur. İbn Enbari, Asmai'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Karri aynen"in manası: soğuk gözyaşı dök demektir. Çünkü sevinç gözyaşı soğuk, keder gözyaşı da sıcaktır. "Karri" karur kökünden türemiştir, o da soğuk sudur. Ahmed bin Yahya da bize şöyle dedi: "Karri aynen"in tefsiri: İstediğini elde ettin, artık başka şeylere bakma demektir.

Kanıt olarak da Amr bin Kelsum'un şu beyitini şahit getirmiştir:

O kötü günde kılıç vurarak ve mızrak saplayarak
Dostların başka şeylere bakmadılar.

Yani muzaffer olup ümitlerinin son raddesine vardılar, başka şeylere bakma ihtiyaçları kalmadı, demektir.

"Feimma tereyinne": İbn Abbas, Ebu Miclez, İbn Semeyfa, Dahhak, Ebu'l – Aliye, Asım el – Cahderi meksur hemze ile yesiz olarak "tereinne" okumuşlardır. Yani eğer insanlardan bir erkek görürsen şöyle de. Bunda gizli kelimeler vardır, takdiri şöyledir: Feseeleke an emri veledike (sana çocuğundan sorarsa), "sen de: Ben Rahman'a oruç adadım, de": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Susmaktır, bunu da İbn Abbas, Enes bin Malik ve Dahhak, demişlerdir. Übey bin Ka'b, Enes bin Malik ve Ebu Rezin el–Ukayli de "savmen" kavlinin yerine bu şekilde "samten = susma" okumuşlardır. İbn Abbas da: Sıyamen, okumuştur.

İkincisi: Yeme, içme ve konuşmaya karşı oruç, demektir. Bunu da Katade, demiştir. İbn Zeyd de şöyle demiştir: İsrail oğullarının abitleri yemek orucu gibi susma orucu da tutarlardı, ancak aziz ve celil

olan Allah'ın zikrine devam ederlerdi. Süddi de şöyle demiştir: Ona yani Meryem'e bu kadar konuşma, sonra da susma izni verildi. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Susmakla emrolundu, çünkü insanlara diyecek bir şeyi yoktu, susması emredildi ki onun yerine çocuğu konuşsun da onu temize çıkarsın. Şöyle de denilmiştir: Meleklerle konuşurdu, insanlarla konuşmazdı.

İbn Enbari de şöyle demiştir: Savm dört manaya gelir: Yemeyi ve içmeyi bırakmaya savam denir, susmaya savm denir, bir tür ağaca savm denir, devekuşu pisliğine de savm denir.

Alimler Meryem'in doğurduğu zaman kaç yaşında olduğunda üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, on beş yaşında doğurdu, bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

İkincisi: On iki yaşında, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir.

Üçüncüsü: On üç yaşında, bunu da Mukatil, demiştir.

فَأَتَتْ بِهِ
قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا ﴿٢٧﴾ يَا أُخْتَ
هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكِ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا ﴿٢٨﴾
فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا ﴿٢٩﴾ قَالَ
إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا ﴿٣٠﴾ وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا
أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا ﴿٣١﴾ وَبَرًّا
بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا ﴿٣٢﴾ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ
وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا ﴿٣٣﴾

27 – (Meryem) onu taşıyarak kavmine getirdi. "Ey Meryem, andolsun, gerçekten sen büyük bir şey getirdin" dediler.

28 – "Ey Harun'un kız kardeşi, baban kötü bir adam değildi, annen de iffetsiz kadın değildi".

29 – Meryem ona işaret etti. Onlar da: "Beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz?" dediler.

30 – (İsa) dedi: "Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Bana kitap verdi ve beni peygamber kıldı".

31 – "Beni nerede olursam mübarek kıldı ve bana hayatta olduğum sürece namazı ve zekatı tavsiye etti".

32 – "Anama itaatkâr (kıldı). Beni bir zorba, bir bedbaht kılmadı".

33 – "Selam olsun bana, doğduğum gün, öleceğim gün ve canlı olarak dirileceğim gün".

"Onu taşıyarak getirdi": İbn Abbas, Ebu Salih rivayetinde: Kırk gün sonra nifastan temizlenince onu getirdi, demiştir. Dahhak rivayetinde de: Kavmi onu aramaya çıktılar, onları görünce İsa'yı taşıdı ve onlarla karşılaştı, işte: "Onu taşıyarak getirdi" dediği budur, demiştir.

Eğer: "Onu getirdi" ifadesi "onu taşıyarak" sözüne ihtiyaç bırakmaz, tekrarın faydası nedir?" denilirse,

Cevap şöyledir: Ondan mucizeler görülünce, çocuğun ayakları ile koşarak gelmesi mümkündü, o zaman koşması da konuşması gibi mucize olur düşüncesini kesti ve onun da diğer çocuklar gibi olduğunu bildirdi. Bu da Arapların: Falâncaya gözlerimle baktım, sözüne benzer. Böylece şefkat ve merhamet nazarıyla bakmadıkları ortaya çıkar. İbn Saib de şöyle demiştir: Kavminin yanına gelince ağladılar, onlar iyi kimselerdi ve: "Ey Meryem, sen büyük bir şey getirdin, dediler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Büyük bir şey, bunu da İbn Abbas, Mücahit ve Katade, demişlerdir. Ferra şöyle demiştir: Feriy, büyük şeydir, Araplar: Terektuhu yefril feriyye, derler ki, iyi bir iş yaptı ve insanları geçti, demek isterler. Ona da böyle denilmiştir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de şöyle demiştir: Ömer gibi büyük bir şey yapan bir dahi görmedim.[4]

İkincisi: Acayip ve alışılmamış bir şey. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Üçüncüsü: Uydurma bir şey, fereytül kezibe veftereytuhu da bundandır ki, yalan uydurmaktır. Bunu da Yezidi, demiştir.

"Ey Harun'un kız kardeşi": Bu Harun'dan kim kastedildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, Meryem'in ana bir kardeşidir, İsrail oğullarının en ideal delikanlısı idi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Dahhak da: Ana baba bir kardeşi idi, demiştir.

---

4 – Buhari, Menakıb, bab, 25; Fedailüs sahabe, bab, 5, 6; Tabir, bab, 28, 29; Tevhid, bab, 31; Müslim, Fedailüs sahabe, hadis no, 19; Ahmed, Müsned, 2/28, 39, 89, 104, 107, 450.

İkincisi: O yani Meryem, Harun oğullarından idi, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir. Süddi de şöyle demiştir: O, Musa'nın kardeşi Harun oğullarından idi. Allah'ın selamı o ikisinin üzerine olsun. Meryem ona nisbet edildi, çünkü onun zürriyetindendir.

Üçüncüsü: O, İsrail oğullarında iyi bir adamdı, iyilikte ona benzettiler. Bu da yine İbn Abbas ile Katade'den rivayet edilmiştir. Muğire bin Şube'den rivayet edilen şu şey de onu gösterir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem beni Necran'a gönderdi, onlar: "Siz "ey Harun'un kız kardeşi" diye okumuyor musunuz, Musa ile İsa arasında ne kadar zaman olduğunu bilirsiniz?" dediler. Ben de onlara ne cevap vereceğimi bilemedim, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e döndüm, durumu ona haber verdim. O da: Onlara deseydin ya, onlar da çocuklarına kendilerinden önceki peygamberlerin isimlerini verirler.[5]

Dördüncüsü: Harun onlarda fasık ve zinakâr biri idi, Meryem'i de ona nisbet ettiler. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Beşincisi: O, İsrail oğullarından fasık bir adam idi, onu da ona benzettiler. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Buna göre "kız kardeş"in manasında iki görüş ortaya çıkar:

Birincisi: O, gerçek kız kardeştir. *İkincisi:* Benzetmedir, yoksa ilişki değildir, tıpkı şu ayette olduğu gibi: "Biz onlara ne zaman bir mucize gösterirsek mutlaka o, kız kardeşinden (kendinden öncekinden) daha büyüktür" *(Zuhruf: 48).*

"Senin baban değildi": İmran'ı kastediyorlar, "kötü bir adam": Yani zina eden biri. "Anan da olmadı": Yani Hanne, "iffetsiz": Fahişe değildi, öyleyse sana bu çocuk nereden?

"Ona işaret etti": Yani İsa'ya işaret etti, o da konuştu. Mana: Konuşması için ona işaret etti, de denilmiştir. Meryem, kavmine gelince İsa onunla konuşmuş: Anne, sevin, ben Allah'ın kulu ve mesihiyim, demişti. Konuş diye ona işaret edince, buna şaştılar ve "Beşikteki çocukla nasıl konuşuruz?" dediler. Bunda (kâfe ii'linde) dört görüş vardır:

Birincisi: O, zaittir, mana da: Keyfe nükellimü sabiyyen filmehdi (beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz?) demektir.

İkincisi: O, vakaa ve hadese (oldu) manasınadır.

Üçüncüsü: O şart ve ceza manasınadır, mana şöyledir: Men yekün filmehdi sabiyyen fekeyfe nükellimuhu (beşikte olan bir

5 - Müslim, Edeb, hadis no, 9; Ahmed, Müsned, 4/252.

çocukla nasıl konuşuruz?). Bunları da Zeccac nakletmiş ve sonuncusunu tercih etmiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu şu söze benzer: Öğüdümü kabul etmeyene nasıl öğüt veririm? Yani öğüdümü kabul etmez olan birine, demektir. Mazi cezada muzari manasına olur.

Dördüncüsü: O, sâra (oluşmak, dönüşmek) manasınadır, bunu da Kutrub, demiştir.

Beşikten kastedilen şey hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ana kucağıdır, bunu da Nevf, Katade ve Kelbi, demişlerdir. *İkincisi:* Bebeğin bilinen yatağıdır, yine bunu da el – Kelbi nakletmiştir.

Süddi de şöyle demiştir: İsa onların konuşmalarını duyunca hemen meme emmeyi bıraktı ve yüzünü onlara döndü: Ben Allah'ın kuluyum, dedi. Müfessirler şöyle demişler: Neden önce kulluktan bahsetti? Çünkü onda tanrılık iddia edenlerin sözlerini bozmak istiyordu.

"Ataniyel kitabe": Hamze bu ye'yi sakin okumuştur. Ayetin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Ona anasının karnında iken kitap verdi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Anasının karnında iken Tevrat'ı öğrendi, de denilmiştir.

İkincisi: Bana kitap vermeye hükmetti, bunu da İkrime, demiştir.

"Kitap" üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Tevrat'tır. *İkincisi:* İncil'dir.

"Beni bir peygamber kıldı": Bu ve bundan sonrakiler; Allah'ın onun hakkında takdir ettiği, onun için hükme bağladığı ve ona sonradan olacak şeyleri haber vermesidir. Mana şöyledir de denilmiştir: Bana kitap verecek ve buluğa erdiğim zaman beni peygamber kılacaktır. Bu durumda mazi muzari yerine geçmiştir, tıpkı "ve iz kalellahu ya İsa" *(Maide: 116)* kavlinde olduğu gibi.

Onlarla ne zaman konuştuğu hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlarla kırk gün sonra konuştu. *İkincisi:* Hemen o gün konuştu. Bu da Meryem'in uzaklara giderek onlardan kaybolması durumuna göredir.

"Nerede olursam beni mübarek kıldı": Ebu Hureyre, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den bu ayet üzerinde: Nereye yönelirsem beni çevreme yararlı kıldı, dediğini rivayet etmiştir. Mücahit de: Hayrı belleten öğretmen, demiştir.

Zekât kelimesi hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Malların zekâtıdır, bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Temizliktir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Anneme itaatkâr kıldı": İbn Abbas şöyle demiştir: Böyle deyip de, "babama" demeyince, onun babasız doğduğunu anladılar.

"Beni bir zorba kılmadı": Yani kendini büyük gören, "bir bedbaht": Rabbine asi.

"Selam olsun bana doğduğum gün": Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah bana doğduğum gün esenlik verdi, öyleki şeytan bana zarar veremedi. Ayetin tefsiri, Meryem: 15'te geçmiştir.

Eğer: Neden burada elif lamla "esselam" denildi de Yahya kıssasında elif lamsız denildi?" denilerse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: Bundan önce selam elif lamsız geçince, burada elif lamlı olarak geçmesi güzel olmuştur. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

Bu görüşe itiraz edilmiş ve: "İsa'nın sözü olan bunun, Allah'ın sözü olan birinci selama atfı nasıl caiz olur?" denilmiştir.

Buna İbn Enbari şöyle cevap vermiştir: İsa bunu Allah'tan bilince, Allah'ın Yahya hakkındaki sözünü işitmiş, ona göre konuşmuş ve onu kendine mal etmiş olması caizdir, aziz ve celil olan Allah'ın ikinci selamı marife getirmiş olması da caizdir, çünkü onu ikinci kez zikretmiş ve onu, geçen kelamı hikaye tarzında söylemek istememiştir. Zira konuşan kimse hikaye ettiği kelamı değiştirebilir; mesela şöyle der: Kale Abdullah: Ene recülün munsıfün der ve: Abdullah: Ente recülün munsıfün, dedi demek ister (sen adil bir kimsesin).

İkincisi: Selam da esselam da aynı manaya gelen iki lügattir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

ذَٰلِكَ عِيسَى ابْنُ
مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٣٤﴾ مَا كَانَ لِلَّهِ أَن يَتَّخِذَ
مِن وَلَدٍ سُبْحَانَهُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿٣٥﴾
وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَٰذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿٣٦﴾

34 – İşte Meryem oğlu İsa budur, şüphe ettikleri hak sözünce.

35 – Allah için bir evlat edinmek olmadı. O bir şeye hükmettiği zaman, ancak ona, "ol" der; o da oluverir.

36 – Şüphesiz Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir; öyleyse O'na ibadet edin. İşte doğru yol budur.

"İşte Meryem oğlu İsa budur": Zeccac şöyle demiştir: Yani doğrusu, İsa'nın: Ben Allah'ın kuluyum, Meryem'in oğluyum, dediğidir; Hıristiyanların: O, Allah'ın oğludur ve o, tanrıdır, dedikleri söz değildir.

"Kavlel hak": İbn Kesir, Ebu Amr, Nafi, Hamze ve Kisai, lamın ref'i ile "kavlul hak" okumuşlar; Asım, İbn Amir ve Yakup da lamın nasbı ile (kavlel hak) okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim "kavlul hak" diye merfu okursa, mana: Yani bu kelam haktır demek olur. Kim de mansup okursa mana: Ben hak söylüyorum demek olur. İbn Enbari de ayette iki mülahaza ileri sürmüştür:

Birincisi: O (İsa) kelime ile nitelendiği gibi söz ile de nitelenebilir.

İkincisi: Kelamda gizleme vardır, takdiri şöyledir: Bu, İsa'nın haberidir, o haber de hak sözdür.

"Ellezi fihi yemterun": Yani şüphe ettikleri demektir. Katade şöyle demiştir: Yahudiler de Hıristiyanlar da onda şüphe ettiler; Yahudiler onun sihirbaz olduğunu iddia ettiler; Hıristiyanlar da onun Allah'ın oğlu ve üçün üçüncüsü olduğunu iddia ettiler. Ebu Miclez, Muaz el - Kari, İbn Yamur ve Ebu Reca, te ile "temterun" (şüphe ettiğiniz) okumuşlardır.

"Allah için bir evlat edinmek olmadı (min veledin)": Zeccac, mana: Enyettehize veleden, demiştir. "Min" tekili de çoğulu da nefyeden tekit edatıdır. Çünkü bir kimse: Mettehaztü feresen (ben bir at edinmedim) derse, daha çoğunu edindim kastedebilir. Mettehaztü fereseyin vela eksere (ne iki at ne de daha çok edinmedim) derse, bir tane edindim niyet edebilir. Mettehaztü min feresin, derse, hiç at edinmedim demiş olur ki, bu da ne teki ne de çoğu edinmediğini gösterir.

"Kün feyekun": Ebu Amr el - Cevni ile İbn Ebi Able, nasb ile "feyekune" okumuşlardır. Biz de bunun gerekçesini Bakara: 117'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Veinnallahe rabbi ve rabbüküm": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, hemzenin fethi ile "ve ennallahe" okumuşlar; Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de hemzenin kesri ile "ve innallahe" okumuşlardır. Bu da İsa'nın sözündendir. Kim de fetha ile okursa, onu "ve evsani bissalati vezzekâti" kavlinin üzerine atfeder ve biennellaha rabbi demek ister. Kim de kesre ile okursa, onda da iki görüş vardır:

Birincisi: "İnni Abdullah" kavlinin üzerine atfedilmesi.

İkincisi: Yeni söz başı olması.

فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ
مَشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٣٧﴾ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا
لَٰكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٨﴾
وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٩﴾ إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٤٠﴾

37 – Aralarından hizipler ihtilaf ettiler. Kafirlere büyük günde hazır olacakları için yazıklar olsun!

38 – Bize gelecekleri gün ne iyi işitecek ve ne iyi görecekler! Ancak zalimler bugün apaçık bir sapıklıktalar.

39 – Sen onları iş bitirildiği zaman hasret günü ile korkut. Oysa onlar gafletteler ve onlar iman etmezler.

40 – Şüphesiz biz yeryüzüne ve üzerindeki kimselere mirasçı olacağız. Yalnız bize döndürülürler.

"Aralarından hizipler ihtilaf ettiler": Müfessirler: "Min" zaittir, mana da: İhtelefu beynehum (aralarında ihtilaf ettiler) demişlerdir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Mü'minler hakka sarılınca, mü'minlerin arasındaki ihtilaf yalnız onlara kaldı.

Hiziplerin hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır; Yahudiler: O, veled-i zinadır, derler, Hıristiyanlar da ona yaraşmayacak şeyler iddia ederlerdi.

İkincisi: Onlar Hıristiyan fırkalarıdır (mezhepleridir). Bazıları: O, Allah'tır, dediler. Bazıları: Allah'ın oğludur, dediler. Bazıları da: Üçün üçüncüsüdür, dediler.

"Kafirlere yazıklar olsun": Mesih hakkında dediklerinden ötürü (kafir olanlara). "Büyük günde hazır olmaktan": Yani ceza çekmek için o gün hazır olmalarından, demektir.

"Esmi bihim ve ebsır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunun lafzı emir, manası ise haberdir, anlamı da şöyledir: Onlar kıyamet gününde nasıl da işitir ve görürler. O gördükleri ve işittikleri şeyler onlara fayda vermez, zira öyle İlahi şeyler görürler ki onun yanı sıra bakmaya ve düşünmeye ihtiyaç duymazlar; hidayeti görür ve itaat ederler. Bu, çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: O gün konuşmalarını duyur ve onlara ne yapılacağını göster, "bize geldikleri gün". Bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir.

"Ancak zalimler": Yani müşriklerle kafirler, "bugün": Yani dünyada apaçık bir sapıklıktalar".

"Onları ikaz et": Yani Mekke kafirlerini korkut, demektir. "Hasret günü ile": Yani Kıyamet günü ile ki, günahkar sevap işlemediğine, kusur eden de daha fazla hayır işlemediğine üzülecektir.

Kıyamet gününde insanı hasret bırakacak çok şey vardır; bunlardan biri şudur: Ebu Said el – Hudri'nin rivayetine göre Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Cennet halkı cennete ve cehennem halkı da cehenneme girdikleri zaman: Ey cennet halkı, diye seslenilir. Onlar da başlarını kaldırır ve bakarlar ve: Ey cehennem halkı diye seslenilir; onlar da başlarını kaldırır ve bakarlar; ölüm alaca bir koç şeklinde getirilir, onlara: "Bunu tanıyor musunuz?" denir. Onlar da: Bu ölümdür, derler. Ölüm boğazlanır, sonra da: Ey cennet halkı, artık ebediyet vardır, ölüm yoktur, ey cehennem halkı, artık ebediyet vardır, ölüm yoktur, denilir. Sonra Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem. "Onları iş bitirildiği zaman hasret günü ile korkut. Oysa onlar gafletteler ve onlar iman etmezler" ayetini okudu.[6]

Müfessirler şöyle demişlerdir: İşte bu, ölüm boğazlandığı zamanki hasrettir; eğer bir kimse sevinçten ölse idi, cennet halkı ölürdü, eğer bir kimse üzüntüden ölse idi, cehennem halkı ölürdü.

Hasret sebeplerinden biri de şudur: Adiy bin Hatim'in rivayetine göre Resulullah sallallahu alehi ve sellem şöyle demiştir: Kıyamet gününde birtakım insanlar cennete götürülür; ona yaklaşıp da kokusunu aldıkları ve köşklerini gördükleri zaman: Onları çevirin, onların onda hissesi yoktur, diye seslenilir. Onlar da öyle bir hasretle dönerler ki daha önce kimse öylesi ile dönmemiştir. Ey Rabbimiz, bizi bu gördüğümüzü göstermeden önce döndürseydin, bizim için daha hafif olurdu, derler. O da şöyle der: Size bunu bilerek yaptım, çünkü siz baş başa kaldığınız zaman benimle çatışırdınız, insanlarla karşılaştığınız zaman da onların yanında pusardınız. Bana vermediğinizi insanlara gösterirdiniz. İnsanlardan çekindiniz de benden çekinmediniz, insanlar için bıraktınız, benim için bırakmadınız. Bugün sizi sevaptan mahrum etmekle beraber size azabı da tattıracağım.[7]

---

6 – Buhari, Tefsirü surei Meryem, bab, 1; Müslim, Sıfatül Cennet, hadis no, 40, 41 Ahmed, Müsned, 3/9.

7 – Münziri, Terğib ve Terhib, babutterhib minerriya, Taberani, el – Kebir ve Beyhaki'den.

Yürek yakan şeylerden biri de şudur: Rivayete göre İbn Mes'ud şöyle demiştir: Kıyamet gününde nerede bir can varsa, mutlaka cennette bir eve ve cehennemde bir eve bakar, sonra bunlara: Keşke amel etseydiniz, cennet halkına da: Size de Allah lutfetmeseydi, denilir.

Yürek yakan şeylerden biri de: Cehennem halkının üzerine cehennemin kapatılması anında umutların kesilmesidir.

"İz kudıyelemr": İbn Enbari şöyle demiştir: "Kudıye" lügatte sağlam ve muhkem yapmaktır. Hakime kadı denilmesi, infaz ettiği şeyi sağlam ve muhkem yapmasındandır. Ayette kısaltma vardır, mana şöyledir: Onları helak edecek iş bitirildiği zaman.

Müfessirlerin o iş hakkında da iki görüşleri vardır:

Birincisi: O, ölümün boğazlanmasıdır, bunu da İbn Cüreyc ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Mana şöyledir: Onlara azap hükmü verildi. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Oysa onlar gafletteler": Yani onlar dünyada o gün kendilerine ne yapılacağından gafletteler. "Onlar iman etmezler": Ahirette olacak şeylere.

"Şüphesiz biz, evet biz yeryüzüne mirasçı olacağız": Yani ondakileri öldürüp ona mirasçı olacağız, "ve üzerindekilere. Yalnız bize döndürülürler": Ölümden sonra.

Eğer: "Şüphesiz biz (inna) dedikten sonra (nahnü = biz) demede ne fayda var?" denilirse,

Cevap şöyledir: Büyük bir kimse: Biz yapacağız dediği zaman çevresini kastetmiş olması akla geleceğinden "biz" demekle işi bizzat kendi yapacağını göstermiştir.

Eğer: "Neden: "ve üzerindekilere" dedi, hâlbuki O, insanlara da başkalarına da mirasçı olacaktır?" denilirse,

Cevap şöyledir: "Men" akıllılara özgüdür, akılsızlar da yerin manasına dahildirler, onlar da onlardan sayılmıştır. Bu iki cevabı İbn Enbari zikretmiştir.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرٰهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا ﴿٤١﴾
إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي
عَنْكَ شَيْئًا ﴿٤٢﴾ يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ
فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا ﴿٤٣﴾ يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ

إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ عَصِيًّا ﴿٤٤﴾ يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ
عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا ﴿٤٥﴾ قَالَ أَرَاغِبٌ أَنْتَ
عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرٰهِيمُ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا ﴿٤٦﴾
قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا ﴿٤٧﴾
وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَأَدْعُو رَبِّي عَسٰى أَلَّا أَكُونَ
بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا ﴿٤٨﴾ فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
وَهَبْنَا لَهُ إِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا ﴿٤٩﴾ وَوَهَبْنَا
لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ﴿٥٠﴾

41 – Kitapta İbrahim'i de yad et. Çünkü o, çok doğru idi; bir peygamber idi.

42 – Hani, babasına: "Ey babacığım, işitmeyen, görmeyen ve senden hiçbir şeyi def etmeyen şeylere niçin tapıyorsun?" demişti.

43 – "Ey babacığım, gerçekten bana, sana gelmeyen ilim geldi. Bana tabi ol da seni düz bir yola götüreyim".

44 – "Ey babacığım, şeytana tapma; çünkü şeytan Rahman'a asi oldu".

45 – "Ey babacığım, şüphesiz ben, sana Rahman'dan bir azap dokunup da şeytana dost olmandan korkuyorum".

46 – (Babası) dedi: "Ey İbrahim, benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun? Andolsun, eğer vazgeçmezsen seni mutlaka taşa tutarım. Beni uzun bir süre bırak".

47 – (İbrahim) dedi: "Selam sana". Senin için Rabbimden istiğfar edeceğim. Çünkü O, bana lütufkârdır".

48 – "Sizden de Allah'tan başka taptıklarınızdan da ayrılıyor ve Rabbime dua ediyorum. Umulur ki Rabbime dua etmekle bedbaht olmam".

49 – Onlardan ve Allah'tan başka taptıklarından ayrılınca, ona İshak'ı ve Yakub'u bağışladık. Her birini peygamber yaptık.

50 – Onlara rahmetimizden bağışladık ve onlara çok yüce doğruluk dili (iyi bir ad) bıraktık.

"Kitapta İbrahim'i de yad ed": Yani onun kıssasını kendi kavmine anlat. Sıddik'in manası da Nisa: 69'da geçmiştir.

"Senden hiçbir şeyi def etmez": Yani senden hiçbir zararı savmaz, demektir.

"Bana ilim geldi", Allah'ı bilme ve marifet "sana gelmeyen".

"Şeytana tapma": Yani emrettiği küfür ve isyanlara itaat etme, demektir. "Kâne"nin manasını da az önce şerh etmiştik. "Asıyya": Asi demektir ki "faîl", "fail" manasına kullanılmıştır.

"Sana Rahman'dan bir azap dokunmasından korkuyorum": Mukatil: Ahirette, başkası da: Dünyada dokunmasından, demiştir. "Sonra şeytana dost olursun": Veli: azapta yakın olandır; yakınlık dostluk yerine geçmiştir. Şöyle de denilmiştir: İbrahim'in, babasının imanına tamah etmesi, şundandı; İbrahim ateşten kurtulunca, babası ona: Ey İbrahim, senin İlahın ne güzel İlahtır, demişti. O zaman ona şefkat göstermeye başladı. Babası da: "Ey İbrahim, benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun?" diye karşılık verdi. Yani sen onlara tapmayı terk mi ediyorsun, dedi. "Andolsun, eğer vazgeçmezsen": Onları ayıplamak ve onlara dil uzatmaktan "mutlaka seni taşa tutarım": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Söverek ve söz ile taşa tutarım, bunu da İbn Abbas ile Mücahit, demişlerdir.

İkincisi: Benden uzaklaşman için taş atarak, demektir. Bunu da Hasen, demiştir.

"Beni uzun bir süre bırak": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Uzun zaman, demektir, bunu da Meymun bin Mihran, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Ferra ve çokları da böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Beni uzun zaman terk et, temelleyte habibeke de bundandır ki, çoktandır dostunu görmüyorsun, demektir.

İkincisi: Canını kurtar, sana bir kötülüğüm dokunmasın, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Katade ve Dahhak da böyle demişlerdir. Buna göre bu: Fülanün meliyyün bikeza sözünden gelir ki: Bir şeye düşkün olmaktır, mana da şöyledir: Arın namusunla benden uzaklaş, başını belaya sokma. Bunu da İbn Cerir, demiştir.

"Selam sana dedi": Yani sana kötülük yapmayacağımdan emin olabilirsin, demektir. Çünkü o zaman küfründen dolayı onunla savaşmakla emrolunmamıştı. "Senin için Rabbimden istiğfar edeceğim": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Senin için Allah'tan tövbe isteyeceğim, o zaman bağışlanabilirsin.

İkincisi: Ona istiğfar va'detmesi, bunun küfürde ısrar edenlere yasak olduğunu bilmediğindendir. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

"Çünkü O, bana lütufkârdır": Bunda (hafiy)de üç görüş vardır:

Birincisi: Lütufkârdır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İbn Zeyd ile Zeccac da böyle demişlerdir.

İkincisi: Merhametli, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: İyilik eden, dua ettiğim zaman kabulü adet haline getiren, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Sizden ayrılıyorum": Yani sizden uzaklaşıyorum, demektir. "Ve" ayrılıyorum, "Allah'tan başka taptıklarınızdan": Yani putlardan ayrılıyorum, demektir.

"Ted'un"un manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: İbadet ettiğiniz, demektir.

İkincisi: Tanrı diye çağırdıklarınız, demektir. "Ben Rabbime dua ediyorum": Yani O'na ibadet ediyorum. "Umulur ki Rabbime dua etmekle bedbaht olmam": Yani sizin putlara ibadet etmekle bedbaht olduğunuz gibi bedbaht olmayacağımı umuyorum. Çünkü putlar onlara fayda vermez ve dualarına icabet de etmez. "Onlardan ayrılınca": Müfessirler şöyle demişlerdir: İbrahim onlardan ayrıldı, Şam toprağına gitti; Allah da ona İshak ile Yakub'u bağışladı (nasip etti). Kavminden ayrılmanın ürküntüsünü değerli evlatları ile telafi etti. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Ona İshak ile Yakub'u İsmail'den sonra vermiştir.

"Her birini (ve küllen)": Yani bu ikiden her birini, demektir. Mukatil de: "Veküllen": İbrahim, İshak ve Yakub'un her birini, demiştir. "Onu peygamber yaptık".

"Onlara rahmetimizden bağışladık": Müfessirler: Rahmet; mal, evlat, ilim ve ameldir, demişlerdir. "Onlara doğruluk dilini verdik": İbn Kuteybe: Dünyada yüksek bir şan verdik, demiştir. Bütün din sahipleri İbrahim'i ve soyunu dost bilir ve onları methederler. Burada dil, söz (ad, nam) yerine konulmuştur; çünkü söz dille söylenir.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسٰىٓ اِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا ﴿٥١﴾
وَنَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْاَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا ﴿٥٢﴾ وَوَهَبْنَا لَهُ
مِنْ رَحْمَتِنَا اَخَاهُ هٰرُونَ نَبِيًّا ﴿٥٣﴾

51 – Kitapta Musa'yı da an. Çünkü o, samimi idi ve gönderilmişti, bir peygamberdi.

52 – Ona Tur'un sağ tarafından seslendik ve onu yalvarıcı olarak kendimize yaklaştırdık.

53 – Ona rahmetimizden kardeşi Harun'u peygamber olarak bağışladık.

"İnnehu kâne muhlesan": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Mufaddal da Asım'dan rivayet ederek lamın Kesri ile "muhlisan" okumuşlar; Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek lamın fethi ile (muhlesan) okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Lamın kesri ile muhlis, Allah'ı bir bilen, nefsini temiz olarak Allah'a ibadete veren ve kendini kirletmeyen kimsedir. Lamın fethi ile muhlas ise: Allah'ın halis kıldığı, seçtiği ve kirden arıttığı kimsedir.

"Gönderilmiş idi (ve kâne resulen)": İbn Enbari şöyle demiştir: "Kâne"nin tekrar edilmesi, adı geçen peygamberi büyütmek içindir.

"Ona Tur tarafından seslendik": Yani Tur dağının yanından demektir. O, Mısır'la Medyen arasında bir dağdır, adı: Zebir'dir. İbn Enbari şöyle demiştir: Allah, Araplara dillerinde kullandıkları şeyle hitap etti, onlar: Kıblenin sağından ve solundan derler ki, ona karşı duranın sağını ve solunu kastederler. Mana açık olduğu için sıfatı ona verdiler; çünkü vadinin eli olmaz ki sağı olsun. Müfessirler şöyle demişlerdir: Ses Musa'nın sağından geldi, onun içindir ki "sağından" dedi, yoksa dağın sağını kastetmedi.

"Ve karrebnahu neciyya": İbn Enbari şöyle demiştir: Manası: Münaciyen (yalvararak) demektir. "Faîl", "mufail" yerine kullanılmıştır. Nitekim fülanün haliti ve aşiri derler ki, muhaliti ve muaşiri (filanca hep benimle düşer kalkar ve bana katılır) demektir. Said bin Cübeyr de İbn Abbas'tan, "onu yaklaştırdık" kavlinde şöyle dediğini rivayet etmiştir: O kadar yaklaştı ki Kalem'in Levh-i Mahfuz'a yazarken çıkardığı cızırtıyı işitti.

"Ona rahmetimizden bağışladık": Yani ona nimetimizden demektir, kardeşi Harun'u kendine vezir etmesini isteyince bu duasını kabul etmiştik.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمٰعِيلَ إِنَّهُ كَانَ
صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا ﴿٥٤﴾ وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلٰوةِ

وَالزَّكٰوةِ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّه۪ مَرْضِيًّا ﴿٥٥﴾ وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِدْر۪يسَ
اِنَّهُ كَانَ صِدّ۪يقًا نَبِيًّا ﴿٥٦﴾ وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴿٥٧﴾

54 – Kitapta İsmail'i de an. Çünkü o, va'dine sadık idi, gönderilmiş bir peygamber idi.

55 – Ailesine namazı ve zekatı emrederdi. Rabbinin yanında razı kılınmış idi.

56 – Kitapta İdris'i de an. Çünkü o, çok doğru idi, bir peygamber idi.

57 – Onu çok yüksek bir yere kaldırdık.

"O, va'dinda sadık idi": Bu hem onunla Allah arasında hem de onunla insanlar arasında olanlara şamildir. Mücahit şöyle demiştir: O Rabbine ne va'detmişse onu mutlaka yerine getirmiştir.

Eğer: "Nasıl özellikle İsmail va'dinde sadık idi, denilir; hâlbuki peygamberlerin içinde öyle olmayan yoktur?" denilirse;

Cevap şöyledir: İsmail va'de vefada diğer peygamberlerin göstermediği titizliği göstermiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: O bir adama randevu vermişti, kalkıp onu bekledi, ne kadar beklediği hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Bir yıl bekledi, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Yirmi iki gün bekledi, bunu da Rakkaşi, demiştir. *Üçüncüsü:* Üç gün bekledi, bunu da Mukatil, demiştir.

"Gönderilmiş idi": Kavmine gönderilmiş idi, onlar da Cürhüm kavmi idi. "Ailesine emrederdi": Mukatil: Yani kavmine emrederdi, demiştir. Zeccac da: Ailesi bütün ümmetidir, demiştir. Namaz ve zekata gelince: Bunlar da bilinen ibadetlerdir.

"Onu çok yüksek bir yere kaldırdık": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, dördüncü kat göktedir, Buhari ile Müslim, Sahihlerinde Malik bin Sa'saa'dan, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in miraç hadisinde, İdris'i dördüncü kat gökte gördüğünü söylemiştir. Ebu Said el – Hudri, Mücahit ve Ebu'l – Aliye de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, altıncı kat göktedir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak da böyle demiştir.

Üçüncüsü: O cennettedir, bunu da Zeyd bin Eslem demiştir. Bu da birinci görüşe dönüktür, çünkü cennetin dördüncü kat gökte olduğu rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: O yedinci kat göktedir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiştir.

Göğe yükselme sebebi hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onun bütün insanların ameli kadar ameli yükselirdi; bu nedenle ölüm meleği onu sevdi; onunla dostluk kurmak için Allah'tan izin istedi; ona izin verildi. O da yere bir insan suretinde indi. Onunla arkadaşlık etti. Onu tanıyınca: Senden bir isteğim var, dedi. O da: "Nedir o?" dedi. O da: Bana ölümü tattır, belki şiddetini öğrenirim de ona daha iyi hazırlık yaparım, dedi. Allah Teala da ona, hemen ruhunu kabzet, sonra da onu gönder, diye vahyetti. O da öyle yaptı. Sonra da: "Nasıl gördün?" dedi. O da: Duyduğumdan daha şiddetli idi, bana cehennemi göstermeni istiyorum, dedi. O da onu götürdü, ona cehennemi gösterdi. O da: Bana cenneti de göstermeni istiyorum, dedi. Ona onu da gösterdi. Oraya girip de orada dolaşınca, ölüm meleği ona: Çık, dedi. O da: Yemin ederim ki Allah beni çıkarıncaya kadar çıkmam, dedi. Allah da bir melek gönderdi; aralarında hakemlik etti: "Sen ne dersin, ey ölüm meleği?" dedi. O da macerayı anlattı. "Sen ne dersin, ya İdris?" dedi. O da: Allah Teala: "Her nefis ölümü tadacaktır" *(Al-i İmran: 185)* buyurdu, ben ise onu tattım. Ve Allah Teala: "İçinizden ona (cehenneme) uğramadık olmayacaktır" *(Meryem: 71)* buyurdu, ben de ona uğradım. Cennet halkı için: "Onlar ondan çıkarılmayacaklar" *(Hicr: 48)* dedi, Allah'a yemin ederim ki Allah beni çıkarıncaya kadar çıkmam, dedi. Yukarıdan bir ses işitti: İznimle girdi, emrimi yerine getirdi, onu serbest bırak. İşte Zeyd bin Eslem'in Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den kesintisiz olarak zikrettiği hadisin manası budur.

Eğer biri: "İdris bu ayetleri nereden biliyor, bunlar bizim kitabımızdadır?" derse, İbn Enbari bazı alimlerden şöyle dediklerini rivayet etmiştir: Allah Teala İdris'e Kur'an'da zikredilen herkesin cehenneme uğrayacağını, cennetten çıkarılmayacağını vs. şeyleri bildirmişti. O da dediği şeyleri bilerek söyledi.

İkincisi: Meleklerden biri Rabbinden İdris'e inmesi için izin istedi, O da izin verdi. İdris onu tanıyınca: "Ölüm meleği ile yakınlığın var mı?" dedi. O da: Bir melek kardeşimdir, dedi. O da: "Ölüm meleğine bir ihtiyacım var, bana faydan dokunur mu?" dedi. O da senin için konuşurum; sana yumuşak davranır, kanatlarımın arasına bin, dedi. İdris de bindi. Melek onu göğe yükseltti. Ölüm meleği ile karşılaştı. Sana bir ihtiyacım var, dedi. O da: Senin ihtiyacını biliyorum, benimle İdris hakkında konuşacaksın, onun adı defterden silindi,

eceline ancak göz kapayıp açacak kadar vakit kaldı, dedi. İdris meleğin kanatları arasında öldü. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Salih de, İbn Abbas'tan: Ölüm meleği İdris'in ruhunu altıncı kat gökte kabzettiğini söylemiştir.

Üçüncüsü: İdris bir gün güneşte yürüdü, ona sıcağı dokundu: Allah'ım, onu taşıyanın yükünü hafiflet, dedi, yani güneşe müvekkel meleği kastediyordu. Sabah olunca melek güneşte bir hafiflik ve ısısında şimdiye kadar görmediği bir düşüş gördü. Allah Teala'ya bunu sordu. O da: Kulum İdris, senin yükünü ve sıcaklığını hafifletmemi istedi, ben de duasını kabul ettim, dedi. Melek de: Ya Rabbi, beni onunla buluştur, beni ona dost eyle, dedi. Ona izin verildi, melek ona geldi. Bir ara İdris ona: Ölüm meleğine varmam için bana şefaatçi ol da ecelimi tehir etsin, dedi. O da: Allah eceli gelen hiçbir nefsi tehir etmez, ancak senin için onunla konuşurum; bir insanoğluna yapabileceğini sana yapar, dedi. Sonra melek onu kanadına bindirdi, onu göğe kaldırdı, onu güneşin doğduğu yere koydu. Sonra da ölüm meleğine gitti: Senden âdemoğullarından bir arkadaşım için bir ihtiyacım var, senden ecelini ertelemeni istiyor, dedi. O da: Bu benim elimde değil. Ancak eğer istersen ona ne zaman öleceğini bildiririm, dedi ve kütüğe baktı: Sen bana öyle bir insandan bahsettin ki şimdi güneşin doğduğu yerde ölmeyi bekliyor olmalı, dedi. O da: Ben onu getirip oraya koymuştum, dedi. O da: Git, onu ölmüş bulacaksın, Allah'a yemin ederim ki onun eceli bitti, dedi. Melek döndü, onu ölü buldu. Bu mana da İbn Abbas, Ka'b ve diğerlerinden rivayet edilmiştir. Bu ve bundan önceki görüş, onun öldüğünü gösterir, birinci görüş ise onun hayatta olduğunu gösterir.

أُولٰٓئِكَ
الَّذٖينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيّٖنَ مِنْ ذُرِّيَّةِ اٰدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا
مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَّةِ اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْرَآئٖلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَاۜ
اِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُ الرَّحْمٰنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا ﴿٥٨﴾ فَخَلَفَ
مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ اَضَاعُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ
يَلْقَوْنَ غَيًّا ﴿٥٩﴾ اِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاُولٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ

الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْـٔاً ﴿٦٠﴾ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّت۪ي وَعَدَ الرَّحْمٰنُ عِبَادَهُ
بِالْغَيْبِۜ اِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِياًّ ﴿٦١﴾ لَا يَسْمَعُونَ ف۪يهَا لَغْواً اِلَّا سَلَاماًۜ وَلَهُمْ
رِزْقُهُمْ ف۪يهَا بُكْرَةً وَعَشِياًّ ﴿٦٢﴾ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّت۪ي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا
مَنْ كَانَ تَقِياًّ ﴿٦٣﴾ وَمَا نَتَنَزَّلُ اِلَّا بِاَمْرِ رَبِّكَۚ لَهُ مَا بَيْنَ اَيْد۪ينَا
وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذٰلِكَۚ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِياًّۚ ﴿٦٤﴾
رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِه۪ۜ
هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِياًّ۟ ﴿٦٥﴾

58 – İşte bunlar; onlara Allah'ın nimet verdiği kimselerdendir, Adem'in neslinden, Nuh ile beraber (gemide) taşıdığımız kimselerden; İbrahim ve İsmail neslinden; hidayet ettiğimiz ve seçtiğimiz kimselerdendir. Onlara Rahman'ın ayetleri okunduğu zaman secdeye kapanır ve ağlarlardı.

59 – Onlardan sonra arkalarından namazı zayi eden ve şehvetlerine uyan kötü bir nesil geldi. İleride gayyaya düşecekler.

60 – Ancak tövbe edip iyi amel yapanlar hariç. İşte onlar cennete girecekler. Hiçbir şekilde haksızlığa da uğratılmayacaklar.

61 – Rahman'ın gıyapta kullarına va'dettiği Adn cennetlerine. Şu bir gerçektir ki O'nun va'di yerine getirilmiştir.

62 – Orada boş bir laf işitmezler, ancak selam. Onların orada sabah akşam rızıkları vardır.

63 – İşte kullarımızdan takva sahibi olanlara miras vereceğimiz cennet budur.

64 – Biz (elçiler) ancak Rabbinin emri ile ineriz. Önümüzdeki, arkamızdaki ve bunların arasındaki şeyler O'nundur. Rabbin unutkan olmadı.

65 – O, göklerle yerin ve ikisinin arasındakilerin Rabbidir. Öyleyse O'na ibadet et ve ibadetine sabır göster. O'nun için bir adaş biliyor musun?

"İşte bunlar; Allah'ın nimet verdiği kimselerdir": Yani onlar bu surede zikrettiği peygamberlerdendir, "Adem neslinden", o da

İdris'tir, "Nuhla beraber gemide taşıdığımız kimselerden", o da İbrahim'dir, çünkü o, Sam bin Nuh neslindendir. "İbrahim zürriyetinden" onlar da İsmail, İshak ve Yakup'tur. "ve İsrail": Yani İsrail zürriyetinden, o da Musa, Harun, Zekeriyya, Yahya ve İsa'dır.

"Ve hidayet ettiklerimizden": Yani kendilerini irşat ettiklerimizden, demektir. "İctebeyna": Seçtiklerimizden, demektir.

"Harru sücceda": Zeccac: "Sücceden" mukadder haldır, mana da: Secdeyi takdir ederek yere kapanırlar, demektir. Çünkü insan yere kapanırken secde edemez; binaenaleyh "sücceden" hal olmak üzere mansuptur. O da sacid'in çoğuludur. "Bukiyyen": Bu da ona matuftur, o da bakin'in çoğuludur. Allah Teala şunu beyan etmiştir ki peygamberler Allah'ın ayetlerini işittikleri zaman secde eder ve Allah korkusundan ağlarlar.

"Onların arkasından kötü bir nesil geldi": Bunu da A'raf: 169'da şerh etmiş bulunuyoruz.

Bu kötü nesilden kimlerin murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar bu ümmettendirler; Muhammed ümmetinin iyileri gittiği zaman gelirler, zina yarışı yaparlar, sokaklarda birbirlerinin üzerine çıkarlar. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

"Edaussalate": İbn Mes'ud, Ebu Rezin el – Ukayli ve Hasen Basri, çoğul sıgasıyla "essalavati" okumuşlardır.

Burada namazı zayi etmelerinden murat edilen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Vaktini geçirdiler, bunu İbn Mes'ud, Nahai, Ömer bin Abdülaziz ve Kasım bin Muhaymire, demişlerdir.

İkincisi: Onu terk ettiler, kılmadılar, bunu da el – Kurazi demiş ve Zeccac tercih etmiştir.

"Şehvetlere uydular": Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Bunlar da; şarkı dinlemek, içki içmek, zina etmek, eğlenmek ve buna benzer insanı aziz ve celil olan Allah'ın zikrinden alıkoyan şeylerdir.

"İleride gayyaya düşecekler": Bunun manası yalnız görmek değildir, bundan maksat görmekle beraber içine girmektir.

Gayya'dan murat edilen şey hususunda da altı görüş vardır:

Birincisi: O, cehennemde bir deredir, bunu da İbn Abbas,

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiş; Ka'b de böyle demiştir. *İkincisi:* O, cehennemde bir nehirdir, bunu da İbn Mes'ud, demiştir. *Üçüncüsü:* O, hüsrandır, ziyan etmektir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O, azaptır, bunu da Mücahit, demiştir. *Beşincisi:* O, şerdir, bunu da İbn Zeyd ile İbn Saib, demişlerdir. *Altıncısı:* Mana şöyledir: Onlar günahın cezası ile karşılaşacaklardır, tıpkı: "Günahla karşılaşır" *(Furkan: 68)* kavli gibi ki, günahların cezasıyla karşılaşır, demektir. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Ancak tövbe edip iyi ameller yapanlar hariç": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Şirkten tövbe edip Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman eden hariç. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Namazda kusur etmekten tövbe eden ve Yahudi ve Hıristiyanlardan iman eden.

"Cennati adn": Ebu Rezin el – Ukayli, Dahhak, İbn Yamur ve İbn Ebi Able, tenin ref'i ile "cennatü" okumuşlardır. Hasen Basri, Şa'bi ve İbn Semeyfa, tekil olarak ve tenin ref'i ile "cennetü adnin" okumuşlardır. Ebu Miclez ile Ebu'l – Mütevekkil en – Naci de tekil olarak ve tenin nasbı ile "cennete adnin" okumuşlardır. "Rahman'ın gıyapta kullarına va'dettiği": Yani onlara va'dettiği, görmedikleri ve onlardan gaip olan cennetler, demektir.

"İnnehu kane va'duhu me'tiyya (O'nun va'di yerine getirilmiştir)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Atiyen (yerine gelecektir) demektir ki o, mef'ul vezninde ise de fail manasınadır. Fail'in mef'ul vezninde kullanılması azdır. Ferra şöyle demiştir: Niçin atiyen demedi? Çünkü sana gelen her şeye sen de ona gelirsin. Baksanıza, sen şöyle dersin: Eteytü alel hamsin ve etet aleyye hamsun (elli yaşadım).

İkincisi: Ona ulaşılır demektir, bunu da İbn Enbari demiştir. İbn Cüreyc de: Burada "va'duhu" mevuduhu demiştir. "Me'tiyya" da: Ona evliyaları gelir demektir.

"Orada boş bir söz işitmezler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, içki içerken birbirine muhalefet etmektir, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Boş ve insanı günaha sokan laftır, bunu da Zeccac, demiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Lağv Arapça'da: Bozuk ve atılan şey, demektir.

"Ancak selam": Ebu Ubeyde: Selam boş laftan değildir, demiştir. Araplar bir şeyi kendinden olmayan, fakat akılda olan şeyden istisna ederler, buna göre mana şöyledir: Ancak onlar orada selam işitirler. İbn Enbari şöyle demiştir: Selam, kendi cinsinden olmayan şeyden istisna edildi, bu da niyete alınan manayı pekiştirmek içindir; çünkü onlar boş şeylerden ancak selam'ı işitirlerse, hiç boş şey işitmiyorlar, demektir. Şunun gibi: "Onlar benim düşmanımdır, ancak alemlerin Rabbi hariç" *(Şuara: 77)*. Allah'tan başkası düşmanlarından çıkmıyorsa, hepsi düşmandır, demektir.

Bu selamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, meleklerin onlara selam vermesidir, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Onlar ancak kendilerine esenlik verecek şey işitirler; kendilerini günaha sokacak şey işitmezler. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Onların orada sabah akşam rızıkları vardır": Müfessirler şöyle demişlerdir: Cennette ne sabah ne de akşam vardır; ancak onlara rızıkları bildikleri sabah akşam gibi aralıklarla getirilir. Hasen Basri şöyle demiştir: Araplar sabah akşam yemeğinden daha iyisini bilmezlerdi; Allah da onlara bunu zikretti. Katade şöyle demiştir: Araplardan biri sabah akşam yemeğini buldu mu bundan çok hoşlanırdı; Allah da onlara cennette rızıkları sabah akşam o vakitler kadar aralıklarla verileceğini haber verdi. Orada ne gece ne de gündüz vardır; o sadece ışık ve nurdur. Velid bin Müslim rivayet ederek şöyle demiştir: Züheyr bin Muhammed'e, Allah Teala'nın "sabah akşam" kavlini sordum, o da: Cennette ne gece ne de gündüz vardır; onlar devamlı nur içindedirler. Onlar için gece ve gündüz kadar vakit vardır, gecenin süresini perdelerin indirilmesi ve kapıların kapanması ile bilirler, gündüzün süresini de perdelerin kaldırılması ve kapıların açılması ile bilirler, dedi.

"İşte o cennet" kavli: "Onlar cennete girerler" kavline işarettir.

"Nurisü": Ebu Abdurrahman Sülemi, Hasen, Şa'bi, Katade ve İbn Ebi Able, vavın fethi ve ranın şeddesi ile (nüverrisü) okumuşlardır. Müfessirler de şöyle demişlerdir: "Nurisü"nün manası: Cehennemliklerin -iman etmiş olsalardı- cennette girecekleri yerleri mü'minlere veririz, demektir. "Nurisü"nun manasının şöyle olması da caizdir: Biz onlara veririz; bu da onlarla yeniden temlik manasında olacağı için onlar adına miras gibi olur. Biz de bunu A'raf: 43'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Vema netenezzelü illa biemri rabbik": İbn Semeyfa ile İbn Ya'mur, meftuh ye ile "vema yetenezzelü" okumuşlardır.

İniş sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: "Ya Cebrail, neden bizi daha çok ziyaret etmiyorsun?" dedi; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.[8]

İkincisi: Melek Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelmede gecikti, sonra da geldi, "herhalde geciktim" dedi. O da: Öyle yaptın, dedi. O da: Neden yapmayayım ki, sizler misvak kullanmıyorsunuz, tırnaklarınızı kesmiyorsunuz, parmaklarınızın aralıklarını temizlemiyorsunuz, dedi. Ayet bunun üzerine indi. Bunu da Mücahit, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Hadiste geçen beracim kelimesi Araplara göre parmakların dışındaki eklemlerdir; parmaklar kapandığı zaman görünür, açıldığı zaman kapanır. Revacib ise: Bu eklemlerin arasıdır, her iki eklemin arasında bir tane racibe vardır.

Üçüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e kavmi Ashab-ı Kehf'i, Zülkarneyn'i ve Ruhu sordukları zaman Cebrail gecikti, Efendimiz onlara ne cevap vereceğini bilemedi, Cebrail'in cevap getirmesini bekledi; o da gecikti. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem çok zor durumda kaldı. Cebrail inince, ona: Bana gelmeye geç kaldın, kötü düşünmeye başladım, seni özledim, dedi. Cebrail de: Ben de seni daha çok özledim, ancak ben emir kuluyum; gönderilirsem inerim, tutulursam gelemem, dedi. Ayet de bunun üzerine indi. Bunu da İkrime, Katade ve Dahhak, demişlerdir.

Cebrail'in Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gecikmesinin sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Ashabı tam temizlik yapmadığı için, nitekim bunu Mücahit hadisinde zikretmiştik.

İkincisi: Çünkü ona Ashab-ı Kehf kıssasını sormuşlar, o da: "Size yarın haber veririm" demiş, inşallah dememişti. Bu da Kehf suresinin tefsirinde geçmiştir.

Ne kadar geciktiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: On beş gündür; bunu da Kehf suresinde İbn Abbas'tan zikretmiş bulunuyoruz. *İkincisi:* Kırk gündür, bunu da İkrime ile Mukatil, demişlerdir. *Üçüncüsü:* On iki gündür, bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* Üç gündür, bunu da Mukatil hikaye etmiştir. *Beşincisi:* Yirmi beş gündür, bunu da Salebi nakletmiştir. Duha suresinin bu sebeple indiği de söylenmiştir. Müfessirler: "Biz ancak

---

8 – Buhari, Tefsirü sure 19, bab, 2; Tevhid, bab, 28; Bed'ül – Halk, bab, 6; Tirmizi, Tefsirü sure 19, bab, 4; Ahmed, Müsned, 1/231, 234, 357.

Rabbinin emri ile ineriz" kavlinin, Cebrail'in sözü olduğu görüşündeler. Maverdi ise, bunun cennetlikler cennete girdikleri zaman söyledikleri söz olduğunu nakletmiştir, mana da şöyledir: Biz bu cennetlere ancak Allah emri ile konarız. Şöyle de denilmiştir: Biz cennetten herhangi bir yere ancak Allah'ın emri ile ineriz.

"Önümüzdeki ve arkamızdaki": bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Önümüzdeki: Ahiret, arkamızdaki de: Dünyadır. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, Katade ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: Önümüzdeki: Geçen dünyadır, arkamızdaki de: Ahirettir. Bu da birincinin tersidir, bunu da Mücahit, demiştir. Ahfeş de şöyle demiştir: Önümüzdeki: Biz yaratılmadan öncekidir, arkamızdaki de: Biz yok olduktan sonrakidir.

"Ve bunların arasındaki şeyler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Dünya ile ahiret arasındakiler, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

İkincisi: Sura iki üfürme arasındakiler, bunu da Mücahit, İkrime ve Ebu'l – Aliye, demişlerdir.

Üçüncüsü: Bizi yarattığı zaman, bunu da Ahfeş, demiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Bunu tekil yapmıştır, hâlbuki işaret iki şeyedir; Birisi "ma beyne eydina", *İkincisi:* "Vema halfenadır"? Çünkü Araplar "zalike"yi tesniyeye de cem'e de kullanırlar.

"Vema kâne rabbüke nesiyya (Rabbin unutkan olmadı)": Nesiy: Nâsi, yani unutan manasınadır.

Kelmaın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Sana vahyi geciktirdiği andan itibaren seni terk etmiş değildir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Mukatil de: Senden vahiy kesilirken seni unutmadı, demiştir.

İkincisi: O, olmuş ve olacağı bilir, hiçbir şeyi unutmaz. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Öyleyse O'na ibadet et": Yani O'nu birle, çünkü O'na şirk ile ibadet etmek ibadet değildir.

"İbadetine sabır göster": Yani tevhidine sabret, demektir. Emir ve yasağına da denilmiştir.

"Hel ta'lemü lehu semiyya": Harun, Ebu Amr'dan onun hel ta'lemü'yü (hetta'lamü şeklinde) idgam ettiğini rivayet etmiştir. Gerekçesi de şöyledir: Sibeveyh lamı te'ye, seye, dala, zeye, sine, sada

ve tıya idgam etmeyi caiz görürdü. Zira lamın mahreci bunların mahreçlerine yakındır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: "Hel"den sonra te olursa, onda iki lügat vardır: Bazıları "hel'in lamını açık söyler (idgam etmez), bazıları da onu idgam eder.

Kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: O'na eş ve manend, demektir. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, Mücahit ve Katade böyle demişlerdir.

İkincisi: O'ndan başka "Allah" diye isimlenen birini biliyor musun? Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O'ndan başka kendisine Halık ve Kadir denmeyi hak eden birini biliyor musun? Bunu da Zeccac, demiştir.

وَيَقُولُ الْإِنْسَانُ أَإِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ
أُخْرَجُ حَيًّا ﴿٦٦﴾ أَوَلَا يَذْكُرُ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ
شَيْئًا ﴿٦٧﴾ فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ
جَهَنَّمَ جِثِيًّا ﴿٦٨﴾ ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى
الرَّحْمٰنِ عِتِيًّا ﴿٦٩﴾ ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلٰى بِهَا صِلِيًّا ﴿٧٠﴾ وَإِنْ
مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلٰى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ﴿٧١﴾ ثُمَّ نُنَجِّي
الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴿٧٢﴾

66 – İnsan: "Öldüğüm zaman mı, gerçekten sonra ben (kabirden) çıkarılacağım?" der.

67 – İnsan düşünmez mi ki, gerçekten biz onu daha önce yarattık ve kendisi hiçbir şey değildi.

68 – Rabbine andolsun ki, mutlaka onları da şeytanları da toplayacağız, sonra da onları cehennemin çevresinde diz çökmüş vaziyette hazır edeceğiz.

69 – Sonra her bölükten hangisi Rahman'a karşı daha cüretli ise onları elbette çıkaracağız.

70 - Sonra elbette biz ona girip yanmaya daha layık olanları pekiyi bileniz.

71 – İçinizde ona (cehenneme) uğramayacak yoktur. Bu, Rabbinin, üzerine lazım kıldığı, yerine getirilmiş bir şeydir.

72 – Sonra sakınanları kurtaracağız ve zalimleri orada diz üstü bırakacağız.

"İnsan der": İniş sebebi şudur: Übey bin Halef, çürümüş bir kemik aldı, onu eli ile ufalayıp rüzgara savurmaya başladı ve: Muhammed, biz bu çürümüş kemik gibi olduğunuz zaman Allah'ın bizi dirilteceğini iddia ediyor, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ata da İbn Abbas'tan: Onun Velid bin Muğire olduğunu rivayet etmiştir.

"Sonra ben kabirden çıkarılacağım?": Eğer: "Bunun zahiri sorudur, cevabı nerede?" denilirse, buna üç cevap verilmiştir, bunları İbn Enbari zikretmiştir:

Birincisi: Kelamın zahiri sorudur, manası ise inkar ve rettir, özeti de: Ben ölümden sonra dirilecek değilim, demektir.

İkincisi: O, bu sözü ile dirilmekten sorunca, aziz ve celil olan Allah ona: "İnsan düşünmez mi?" diye cevap verdi. Bu: Evet, sen diriltileceksin, manasını da içermektedir.

Üçüncüsü: Bu kafirin sorusunun cevabı Yasin: 78'de "Bize bir misal getirdi" kavlindedir. Çünkü Kur'an'ın hepsi bir mesaj hükmündedir. Surelerin ikisi de Mekki'dir.

"Evela yezkürül insanu": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, zalın fethası ve kâfın şeddesiyle okumuşlar; Nafi, Asım ve İbn Amir de sakin ve şeddesiz zal ile "yezkürü" okumuşlardır. Übey bin Ka'b ile Ebu'l – Mütevekkil Naci de, ye ve te ile "evela yetezekkerül insanu" okumuşlardır. İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu Abdurrahman Sülemi ve Hasen de, ye ile te olmadan sakin ve şeddesiz zal ve merfu kâf ile okumuşlardır, mana da şöyledir: Bu münkir, ilk yaratılışını düşün müyor mu? Başını sonuna delil getirmiyor mu? "Rabbine andolsun ki mutlaka onları toplayacağız": Yani yeniden dirilmeyi inkar edenleri, demektir. "Veşşeyatıne": Şeytanlarla beraber, çünkü her kafir bir zincir içinde şeytanıyla beraber haşrolunacaktır "Sonra onları cehennemin etrafında hazır edeceğiz": Mukatil: Cehennemin içinde demiştir, zira bir şeyin etrafı onun içinde olabilir. Mesela: Celesel kavmu havlel beyti (cemaat evin içinde etrafta oturdular) dersin. Şöyle de denilmiştir: İçine girmeden önce etrafında diz çökerler.

"Cisiyya": Zeccac şöyle demiştir: O, Casin'in cem'idir, kaid ve kuud gibi. Hal olmak üzere mansuptur. Aslı cimin zammı iledir, kesri ise se'nin kesresine uyum sağlamak içindir.

Müfessirlerin onun manasında da beş görüşleri vardır:

Birincisi: Oturarak, demektir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Bölük bölük demektir, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Buna göre o, cüsve'nin çoğuludur, o ise taş ve toprak kümesidir. *Üçüncüsü:* Dizleri üstüne çökerek, demektir, bunu da Hasen, Mücahit ve Zeccac, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Ayakta olarak, demektir, bunu da Ebu Malik, demiştir. *Beşincisi:* Dizleri üstü kalkmış olarak, demektir, bunu da Süddi, demiştir. Bu da onlar için yerin dar olmasındandır.

"Sonra her bölükten elbette çıkaracağız": Yani her fırka, ümmet ve din mensuplarından elbette alacağız, "hangisi Rahman'a karşı daha cüretli ise": Yani günahı en büyük olanı, demektir. Mana da: Azap, sırası ile en cüretlisinden, günahı en büyük olandan ve şerrin önderlerinden başlatılır, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: "Eyyühüm"de üç görüş vardır:

Birincisi: O, söz başıdır, "lenenzianne" gramer olarak hiçbir şeyde amel etmemiştir. Bu da Yunus'un görüşüdür.

İkincisi: O, kendilerine, hangileri Rahman'a karşı daha cüretli, denir manasına göredir, Bunu da Halil, demiş, Zeccac da tercih etmiş ve tevili şöyledir, demiştir: Cüretli olduğu için, "bunların hangisi daha cüretli", denecek olanı çıkaracağız. Şu beyti de şahit getirmiştir:

Genç kadından uzakta geceledim,

Sıkıştırılmamış ve mahrum da kalmamış, denilenden uzakta geceledim.

Üçüncüsü: "Eyyühüm" zam üzere mebnidir, çünkü o, kendi grubundakilere benzememektedir, mana da: Hangisi daha faziletli ise, demektir. Onun, grubundakilere benzememesi de şöyledir: Idrıb eyyühüm efdalü (en faziletlisine vur), dersin; ıdrıb men efdalu demek hoş olmaz; onun için: Men hüve efdalu dersin. Kül ma etyabu (en temizini ye) demek hoş olmaz; onun için: Ma huve etyabu, dersin. Huz ma efdalu demezsin, ellezi hüve efdalu dersin. İşte "ma", "men" ve "ellezi"ye benzemediği için "eyyümüm" zam üzere mebni olmuştur. Bunu da Sibeveyh, demiştir.

"Ona girip yanmaya daha layık olanı": Yani ona girmeye daha layık olan, daha cüretli olandır; adamlarından önce onlardan başlanır. "Sıliyya": Temyiz olarak mansuptur. Salannare yeslaha denir ki: Ateşe girip sıcağını çekmektir.

"Ve in minküm illa varidüha": Kelmada ızmar (gizleme) vardır,

takdiri de şöyledir: Maminküm min ahadin illa vehüve varidüha (içinizde ona uğramayacak yoktur).

Bu hitabın kimlere edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, mü'min ve kafir için geneldir (hepsinedir), bu da çoğunluğun görüşüdür. İbn Abbas'tan: Bu ayet kafirler içindir, dediği rivayet edilmiştir. Rivayetlerin çoğu ilk görüş şeklindedir. İbn Enbari de, bunun ispatı şöyledir, demiştir: "Onları mutlaka hazır edeceğiz" ve "Rahman'a karşı hangisi daha cesur ise" deyince, takdir: Ve in minhüm oldu, he'nin yerine kâf getirildi (minküm, denildi). Tıpkı: "İnne haza kâne leküm cezaen" *(İnsan: 22)* kavlindeki gibi ki mana: Kâne lehüm, demektir. Çünkü o, "ve sekahüm rabbuhum" *(İnsan: 21)* kavline matuftur. Şair de şöyle demiştir:

(Sevgilim) aşıkların mezarından uzaklaştı,
Ey Mahrem'in kızı, seni aramak bana zor geldi.

Beyitte geçen tılabüki, tılabüha yerine kullanılmıştır.

Cehenneme uğramaktan ne murat edildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, girmektir, Cabir bin Abdullah, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Vurud (uğramak) girmektir; ona girmedik iyi ve kötü hiç kimse kalmayacaktır. Mü'mine soğuk ve selamet olacaktır, tıpkı İbrahim'e olduğu gibi. Öyleki ateş onların soğuğundan feryat edecektir.[9] İbn Abbas'tan da şöyle rivayet edilmiştir; ona Nafi bu ayetten sordu, o da ona: "Sen ve ben ona gireceğiz. Bak, aziz ve celil olan Allah bizi ondan çıkaracak mı yoksa çıkarmayacak mı?" dedi. Sonra da şu ayetleri delil getirdi: "Feevredehümünnar" *(Hud: 98)*; "Entüm leha varidun" *(Enbiya: 98)*. Abdullah bin Revaha da ağlar ve şöyle derdi: Oraya uğrayacağım bana haber verildi, döneceğim haber verilmedi. Hasen Basri de şöyle anlatmıştır: Bir adam, kardeşine: "Kardeşim, sana cehenneme uğrayacağın haberi geldi mi?" dedi. O da: Evet, dedi. Ona: "Ondan çıkacağın da geldi mi?" dedi. O da: Hayır, dedi. O da: "Öyleyse bu gülme nedir?" dedi. Halid bin Ma'dan şöyle demiştir: Cennetlikler cennete girdikleri zaman: "Rabbimiz bize cehenneme uğrayacağımızı va'detmemiş miydi?" derler, onlara. Evet, ancak siz o sönükken ona uğradınız, denilir.

Bu görüşte olanlardan ikisi de, bir rivayette Hasen ile Ebu Malik'tir. Bu görüşün sahiplerine bazı itirazlar edilmiştir,

9 – İmam Ahmed, Müsned, 3/329.

Zeccac şöyle demiştir: Araplar verettü belede keza (falanca şehre uğradım) ve verettü mae keza (filanca suya uğradım) derler, girmeseler de uzaktan görseler yine böyle derler. "Velemma verede mae medyene" *(Kasas: 33)* kavli de böyledir. Bu hususta kesin delil de: "Ulaike anha mub'adun la yasmeune hasiseha" *(Enbiya: 101, 102)* kavlidir.

Şair Züheyr de şöyle demiştir:

Masmavi suya varınca,
Sopalarını çadır kurmuş yerli gibi bıraktılar.

Yani suya varınca orada ikamet ettiler, demektir.

Ben de derim ki: Bazıları bu delillere şöyle cevap vermişlerdir: Birinci ayette Musa kalkıp da su çekip koyunları sulayınca, orada eğleşmekle suya girmiş gibi oldu. Öteki ayete gelince: O da cennettin içinde bulunanlardan haber vermektedir; onlar cehennemin sesini işitmezler. Biz de az önce Halid bin Ma'dan'dan onların cehenneme uğrayacaklarını, fark etmeden oradan geçeceklerini rivayet etmiş bulunuyoruz.

İkincisi: Uğramak üzerinden geçmektir, bunu da Abdullah bin Mes'ud ile Katade, demişlerdir. İbn Mes'ud şöyle demiştir: İnsanlar cehenneme uğrarlar, sonra da amelleriyle dönerler; birincileri şimşek gibi, sonra rüzgar gibi, sonra atın koşması gibi, sonra yük hayvanı gibi, sonra da yaya gibi geçerler.

Üçüncüsü: Ona uğramak onun yanında hazır olmaktır, bunu da Ubeyd bin Umeyr, demiştir.

Dördüncüsü: Müslümanların uğraması köprüden geçmektir, müşriklerin uğraması da içine girmektir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: Mü'minin ona uğraması, dünyada sıtmaya tutulmasıdır. Osman bin el – Esved, Mücahit'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: Sıtma, her mü'minin ateşten hissesidir, sonra "içinizden ona uğramayacak biri yoktur" ayetini okumuştur. Buna göre, sıtmaya yakalanan Müslüman ona (cehenneme) uğramıştır.

"Rabbinin üzerine oldu": Yani cehenneme uğramak, "lazım bir şey": Hatm: Hüküm vermek ve işi kestirmektir. Makdıy ise Allah'ın kaza ettiği şey demektir, mana da: Onu kesin karara bağladı ve mahlukuna hükmetti, demektir.

"Sümme nüneccil lezinet tekav": İbn Abbas, Ebu Miclez, İbn Yamur, İbn Ebi Leyla ve Asım el – Cahderi, senin fethi ile "semme = orada" okumuşlardır. Kisai ile Yakup da "şeddesiz olarak "nünci"

okumuşlardır. Hazreti Aişe, Ebu Bahriye ve Ebu'l- Cevza er – Rib'i de, nundan önce merfu ye, şeddesiz ve meksur cim ile "yünci" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Ebu Miclez, İbn Semeyfa ve Ebu Reca da noktasız ha ve şeddesiz olarak "nünahhi (uzaklaştırırız)" okumuşlardır. Herkesin cehenneme gireceğini söyleyenler bu ayeti delil getirirler, çünkü necat, bir şeyin içine düşeni kurtarmaktır. "Venezerüz zalimine fiha" kavli de bunu tekit eder. Nüdhilühüm dememiştir. Nezerü ve netrükü ancak yerinde kalan için denir. Kim: Cehenneme uğramak kafirler içindir, derse, kelamın manası şöyle olur: Müttakileri cehenneme girenlerin içinden çıkarırız. Müttakilerden murat edilen de: Şirkten sakınanlar, zalimlerden murat edilenler de: Kafirlerdir. "Cisiyya" kavlinin manası da, Meryem: 68'da geçmiş bulunuyor.

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ
اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَيُّ الْفَر۪يقَيْنِ
خَيْرٌ مَقَامًا وَاَحْسَنُ نَدِيًّا ﴿٧٣﴾ وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ
مِنْ قَرْنٍ هُمْ اَحْسَنُ اَثَاثًا وَرِءْيًا ﴿٧٤﴾

73 – Onlara Allah'ın ayetleri açık açık okunduğu zaman kafirler, iman edenlere: "İki gruptan konumu daha hayırlı ve meclisi daha güzel olan hangisidir?" der.

74 – Onlardan önce nice nesiller helak ettik ki onlar, malca da görünüşçe de daha güzeldiler.

"Onlara okunduğu zaman": Yani müşriklere okunduğu zaman, demektir, "ayetlerimiz": Yani Kur'an. "Kafirler der": Yani Kureyş müşrikleri der, "iman edenlere": Yani mü'minlerin fakirlerine, demektir. "Eyyül ferikayni hayrun makamen": Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze, Kisai, Ebu Bekir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek mimin fethi ile makamen okumuşlardır; İbn Kesir de mimin zammı ile "mukamen" okumuştur. Ebu Ali el – Farisi de: Makam, mim meftuh da olsa mazmum da olsa, ikamet edecek yerdir, demiştir.

"Ahsenü nediyya": Nediy ve nadi: Bir toplumun meclisi ve toplandığı yerdir. Ferra şöyle demiştir: Nediy ve nadi: İki lügattir, kelamın manası da şöyledir: Siz mi daha hayırlısınız yoksa biz mi daha hayırlıyız? Onlar mesken ve meclisleri ile övünmüşlerdi; Allah Teala da onlara cevap verip: "onlardan önce nice nesiller helak ettik" dedi.

Biz de karn'in manasını En'am: 6'da, esas'ın manasını da Nahl: 80'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Ve ri'ya": İbn Kesir, Asım, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, ra ile ye arasında hemze ile "ri'ya" vezninde "ri'ya" okumuşlardır. Zeccac da, manası, raeytü kökünden manzaradır, demiştir.

Nafi ile İbn Amir de şeddeli ye ve hemzesiz olarak: "Riyya" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Bunun iki tefsiri vardır: *Birincisi:* Manası: Evla, daha üstün demektir. *İkincisi:* O, riy kökündendir ki, mana: Manzaraları nimetle göz doldurur, sanki onda nimet apaçıktır, demektir.

İbn Abbas, Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza ve İbn Süreyc de Kisai'den naklen, noktalı ze, şeddeli ye ve hemzesiz olarak "ziyya" okumuşlardır. Zeccac da, manası: Manzaralarının hoşluğu demiştir.

قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ
فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمٰنُ مَدًّا ۚ حَتّٰى إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ
وَإِمَّا السَّاعَةَ ۗ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضْعَفُ
جُنْدًا ﴿٧٥﴾ وَيَزِيدُ اللّٰهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى ۗ وَالْبَاقِيَاتُ
الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا ﴿٧٦﴾

75 – De ki: "Kim sapıklıkta ise, Rahman onun için uzatsın / mühlet versin. Nihayet azap yahut kıyametten kendilerine va'dedileni gördükleri zaman, yerce kim daha kötü ve askerce kim daha zayıf imiş bileceklerdir".

76 – Allah doğru yolu bulanların hidayetini artırır. Baki kalan iyi şeyler, Rabbinin katında sevapça da daha hayırlıdır, sonuçça da daha hayırlıdır.

"De ki: Kim sapıklıkta ise": Yani küfürde ve tevhitten körlükte ise, "Rahman onun için uzatsın": Zeccac şöyle demiştir: Bu, lafzan emir ise de mana bakımından haberdir, mana da şöyledir: Allah onun sapıklık cezasını onun içinde bırakmak kıldı. İbn Enbari de şöyle demiştir: Allah Teala Araplara kendi dilleri ile hitap etti, o da haberi emir şeklinde vererek tekit etmektir. Mesela biri: İnzarena Abdullah felnükrimhu (eğer Abdullah bizi ziyaret ederse, ona ikram edelim) der, tekit kasde-

der ve ona ikram etmeyi kendime lazım kılarım, demek ister. Lamın dua lamı olması da caizdir ki, mana şöyle olur: Ya Muhammed de ki: Kim sapıklıkta ise Allah'ım, onun nimetini uzat da uzat. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah'ın onun için uzatmasının manası: Onun sapıklığına mühlet vermesi demektir. "Nihayet gördükleri zaman": Yani o sapıklıkta süre verdiği kimseler, demektir. Neden cemi sigası kullandı? Çünkü "men" edatı cem'e de uygundur. Sonra tehdit edildikleri şeyi zikredip "ya azap": Yani öldürülme ve esir edilme, "veyahut kıyamet": Yani kıyamet ve orada cehennemde ebedi kalmaları, dedi. "Yeri daha kötü olanı bileceklerdir": Yani ahirette, demektir; onlar mı yoksa mü'minler mi? Çünkü onların yeri cennettir, ötekilerin ise cehennemdir. "Ve" yardım ve öldürme ile bileceklerdir "askeri daha zayıf olanı"; onlarınki mi yoksa Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'inki mi daha zayıftır. Bu, onların "iki gruptan konumu daha hayırlı ve meclisi daha güzel olan hangisidir?" sözlerine reddiyedir.

"Allah doğru yolu bulanların hidayetini artırır": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Allah tevhit ile doğru yolu bulanların imanını artırır. *İkincisi:* Onların dindeki basiretlerini artırır. *Üçüncüsü:* Vahyi artırmakla imanlarını artırır; ne zaman bir sure inerse, imanları artar. *Dördüncüsü:* Nasih ve mensuh ile imanları artar. *Beşincisi:* Mensuh ile hidayete erenlerin hidayetini nasih ile artırır. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Allah onların mükafatlarını yakinlerini artırma şeklinde kıldı, tıpkı kafirlerin cezalarını sapıklıkta uzatmak kıldığı gibi.

"Baki kalan iyi şeyler": Bunları da Kehf: 46'da zikretmiş bulunuyoruz.

"Sonuçça daha hayırlıdır (hayrun meredda)": Burada mered red gibi mastardır, mana da: Amel edenlere dönen sevabı daha hayırlıdır; kafirlerin ziyan olup da boşa giden amelleri gibi değildir, demektir.

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٧٧﴾
أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾ كَلَّا سَنَكْتُبُ
مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾ وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا ﴿٨٠﴾

77 – Ayetlerimizi inkar edip de: "Mutlaka bana mal ve evlat verilecektir" diyeni gördün mü?

78 – Gaybi mi gördü yoksa Rahman'ın katından bir söz mü aldı?

79 – Hayır. Dediğini yazacağız ve onun için azaptan uzatmakla uzatacağız.

80 – Dediğine biz varis olacağız. O da bize tek başına gelecektir.

"Ayetlerimizi inkar edeni gördün mü?": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Buhari ile Müslim'in Sahihlerinde Mesruk'tan rivayetlerine göre Habbab şöyle demiştir: Ben demirci idim, benim As bin Vail'de alacağım vardı, almak için ona gittim: Allah'a yemin ederim ki Muhammed'i inkar etmedikçe sana ödemem, dedi. Ben de: Hayır, Allah'a yemin ederim ki sen ölünceye ve yeniden dirilinceye kadar ben de Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i inkar etmem, dedim. O da: Ben ölür de tekrar dirildiğim zaman bana gelirsen, benim orada malım ve evladım olur, sana veririm, dedi. Bu ayet "tek başına" kavline kadar bunun üzerine indi.[10]

İkincisi: O, Velid bin Muğire hakkında inmiştir, bu da Hasen'den rivayet edilmiştir. Müfessirler birinci görüşü kabul ederler.

"Leuteyenne malen ve veleda": İbn Kesir, Ebu Amr, Nafi, Asım ve İbn Amir, vavın fethi ile (veleda) okumuşlar; Kisai de vavın zammı ile "vülda" okumuştur. Ferra da: Bunların ikisi de lügattir, tıpkı udm ve adem gibidir, cem'i yoktur, demiştir. Kays kabilesi vüld'ü cemi, vavın fethi ile veledi de tekil kabul eder.

Bu kafir kendine mal ve evlat verileceğini nereden iddia etti? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Sizin iddianıza göre cennette demek istemiştir. *İkincisi:* Dünyada. İbn Enbari, ayetin takdiri şöyledir demiştir: Böyle diyeni isabetli mi görüyorsun?

"Gaybi mi gördü?": İbn Abbas, bir rivayette: Ona gaip olan şeyi mi gördü de cennette olup olamayacağını bildi, demiştir. Başka bir rivayette de: Levhi- Mahfuz'a mı baktı, demiştir.

"Yoksa Rahman'ın katından bir söz mü aldı?" Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Yoksa: "Lailahe illallah" mı?" dedi ki ona o yüzden rahmet edeyim? Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Yoksa iyi bir amel işledi de onun sevabını mı umuyor? Bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Yoksa ona cennete girdireceğine dair söz mü verdi? Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Hayır": Yani mesele onun dediği gibi ona mal ve evlat verilecek

10 - İmam Ahmed, Müsned, 5/110.

değildir. "Kella"nın manasının şöyle olması da caizdir: O, gaybı görmedi ve Allah katından söz de almadı. "Dediğini yazacağız": Yani onu cezalandırmak için hafaza meleklerine onun dediklerini tesbit etmelerini emredeceğiz. "Ona azaptan uzattıkça uzatacağız": Yani ona azap üstüne azap vereceğiz. Ebu'l – Aliye er – Riyahi ile Ebu Reca el – Utaridi, meftuh ye ile "seyektübü" "veyerisühü" okumuşlardır.

"Dediğine biz mirasçı olacağız": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Cennette olacağına dair söylediği şeye biz mirasçı olacak ve onu Müslümanlara vereceğiz. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiş; Ferra da bunu tercih etmiştir.

İkincisi: Onu helak etmek ve mülkünü yok etmekle yanındaki mala ve evlada biz mirasçı olacağız. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir; Katade de böyle demiştir. Zeccac da mana şöyledir, demiştir Malını ve evladını elinden alacak ve onu başkasına vereceğiz.

"Bize tek başına gelecektir": Yani malsız ve evlatsız, demektir.

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا ﴿٨١﴾

كَلَّا سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴿٨٢﴾

اَلَمْ تَرَ اَنَّا اَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ اَزًّا ﴿٨٣﴾

فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ اِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا ﴿٨٤﴾

81 – Kendilerine güç olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler.

82 – Hayır. İbadetlerini inkar edecekler ve onlara karşı zıt / düşman olacaklar.

83 – Görmedin mi, şüphesiz biz, şeytanları kafirlerin üzerine gönderdik de onları kışkırtmakla kışkırttılar.

84 – Onlara karşı acele etme. Ancak biz onları saymakla sayıyoruz.

"Allah'tan başka tanrılar edindiler": Putlara tapan müşrikleri kastediyor. "Kendilerine güç olsun diye": Ferra: Ahirette kendileri şefaatçi olsunlar diye, demiştir.

"Hayır": Yani mesele kendilerinin kurdukları gibi değildir, "inkar edeceklerdir": Yani putlar müşriklerin tapmalarını inkar edecekler, demektir, mesela "bize ibadet etmiyorlardı" *(Kasas: 63)* kavli gibi. Çünkü onlar cansızdır, ibadeti anlamazlar. "Ve olurlar": Yani putlar, "onlara karşı": Yani müşriklere karşı, "zıt": Yani kıyamet gününde

onlara karşı düşman olurlar; onları yalanlar ve onlara lanet ederler.

"Görmedin mi biz şeytanları gönderdik": Zeccac, bu gönderme-de iki mülahaza vardır, demiştir:

Birincisi: Şeytanlarla kafirlerin arasını boş bıraktık, onları tanımaktan korumadık.

İkincisi: Ki tercihe şayan olan da budur: Onları kafirlere musallat ettik ve küfürleri nedeniyle başlarına sardık. "Onları kışkırtmakla kışkırtıyorlar": Onları rahatsız ediyor, onlara günah işletiyorlar. Ferra: Onları günahlara tahrik ve teşvik ediyorlar, demiştir. İbn Faris de şöyle demiştir: Ezzehu ala keza denir ki: Onu bir şeye kışkırtmaktır. Ezzetil kıdrü de: Tencere kaynadı, demektir.

"Onlara karşı acele etme": Yani azaplarını acele isteme, demektir. Bazıları bunun kılıç ayetiyle mensuh olduğunu iddia etmişlerdir ki doğru değildir. "Biz onları saymakla sayıyoruz": Bu sayılan şeyde de üç görüş vardır:

Birincisi: Nefesleridir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Tavus ile Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: Günler, geceler, aylar, yıllar ve saatlerdir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Amelleridir, bunu da Kutrub, demiştir.

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَٰنِ وَفْدًا ﴿٨٥﴾ وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا ﴿٨٦﴾ لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ﴿٨٧﴾

85 – O günde ki, müttakileri Rahman'a binitli olarak süreceğiz.

86 – Günahkarları da cehenneme susuz sevk edeceğiz.

87 – Şefaate sahip olamazlar; ancak Rahman'ın katından bir söz alan kimse hariç.

"O günde ki müttakileri süreceğiz": Bazıları: Bu, "onlara düşman olurlar" kavline müteallıktır, demişler (onlara düşman olurlar müttakileri sevk edeceğimiz gün); bazıları da takdiri şöyledir, demişlerdir: Onlara müttakileri sevk edeceğimiz günü hatırlat, onlar ki itaat ede-

rek ve günahından kaçarak Allah'tan korktular. İbn Mes'ud ile Ebu İmran el – Cevnî, meftuh ye ve merfu şin ile "yevme yahşuru" ve meftuh ye ve merfuh sin ile "ve yesuku" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Hasen Basri, Muaz el – Kari ve Ebu'l – Mütevekkil Naci de merfu ye ve meftuh şin ile "yevme yuhşeru", merfu olarak "el – müttekune", elif ve merfu ye ile "yusaku" ve merfu olarak vav ile de "el – mücrimune" okumuşlardır. Vefd: Vafid'in cem'idir; rekb ve rakib, sahb ve sahib gibi. İbn Abbas, İkrime ve Ferra: Vefd: Bineklilerdir, demişlerdir. İbn Enbari de: Rekb Araplara göre: Deve binicileridir, demiştir.

Bu sürüşte de iki görüş vardır:

Birincisi: Kabirlerinden Rahman'a sürülürler, bunu da Ali bin Ebu Talib, demiştir.

İkincisi: O, hesaptan sonradır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Günahkarları sevk edeceğiz": Yani kafirleri demektir. "Cehenneme susuz olarak": İbn Abbas, Ebu Hureyre ve Hasen: Virden (itaşen): Susuz manasınadır, demişlerdir. Ebu Ubeyde de: Vird, vurudun mastarıdır, demiştir. İbn Kuteybe de. Vird: Suya gelen topluluktur, yani susuz kimselerdir, demiştir. Çünkü suya ancak susuzlar gelir. İbn Enbari de: Virden (varidine) manasınadır, demiştir (mastar ism-i fail yerine kullanılmıştır. Mütercim).

"Şefaate sahip olamazlar": Yani şefaat de edemezler, kendilerine şefaat de edilmez, demektir.

"İlla menittehaze inder rahmani ahde": Zeccac şöyle demiştir: "Men"in vav ve nundan bedel olarak mahallen merfu olması caizdir, o zaman mana: Şefaate sahip olamazlar, ancak Rahman'dan söz alan hariç, demek olur. İstisna-i munkatı olarak mahallen mansup olması da caizdir ki o zaman da mana: Günahkarlar şefaate sahip olamazlar" tarzında olur. Sonra da şöyle demiştir: "İlla" "lakin" manasınadır, (takdir şöyledir): Ancak Rahman'dan söz alan hariçtir ki o, şefaate sahip olur. Ahd (söz) de burada: Allah'ın birliği ve O'na imandır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ahdin lügatteki açıklaması: Bilinen ve muhafaza edilen bir şeyi öne sürmektir. Ahittü fülanen filmekani kavlinden gelir ki: Onu orada gördüm ve müşahede ettim, demektir.

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا ۝٨٨ لَقَدْ جِئْتُمْ
شَيْـًٔا اِدًّا ۝٨٩ تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْاَرْضُ

وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾ أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمٰنِ وَلَدًا ﴿٩١﴾ وَمَا
يَنْبَغ۪ي لِلرَّحْمٰنِ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا ﴿٩٢﴾ إِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ
وَالْأَرْضِ إِلَّا اٰتِي الرَّحْمٰنِ عَبْدًا ﴿٩٣﴾ لَقَدْ اَحْصٰيهُمْ
وَعَدَّهُمْ عَدًّا ﴿٩٤﴾ وَكُلُّهُمْ اٰت۪يهِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَرْدًا ﴿٩٥﴾

88 – "Rahman evlat edindi" dediler.

89 – Andolsun, çok kötü bir şeye geldiniz.

90 – Neredeyse ondan gökler parçalanacak, yer çatlayacak ve dağlar gürültü ile devrilecek.

91 – Rahman'a evlat iddia ettiler, diye.

92 – Rahman'a evlat edinmek yaraşmaz.

93 – Göklerde ve yerdekilerin hepsi mutlaka Rahman'a kul olarak gelecektir.

94 – Andolsun ki, onları tesbit etmiş ve onları saymakla saymıştır.

95 – Hepsi O'na kıyamet gününde tek başına gelecektir.

"Rahman evlat edindi, dediler": Yani Yahudiler, Hıristiyanlar ve Arap müşriklerinden, melekler Allah'ın kızlarıdır, diyenler kastedimiştir. "Andolsun, çok kötü bir şeye geldiniz": Yani büyük bir küfür işlediniz, demektir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: İd ve nükr: Kötülükte son kerteye varmış şeydir.

"Tekadüs semevatü yetefattarne": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek te ile "tekadü" okumuşlar; Nafi ile Kisai de, ye ile "yekadü" okumuşlardır. İkisi de ye, şeddeli tı ile "yetefattarne" okumuşlardır. İbn Kesir ve Asım rivayetinde Hafs da onlara katılmıştır. Ebu Amr ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek nun ile "yenfatırne" okumuşlardır. Hamze ile İbn Amir de Meryem suresinde Ebu Amr gibi, Ayn sin kaf: 5'de, İbn Kesir gibi okumuşlardır. "Yetefatterne minhü"nün manası, sizin o sözünüzden dolayı çatlamaya yaklaştılar, demektir. İbn Kuteybe de, hedda: Düşmek manasınadır, demiştir.

"En deav": Ferra şöyle demiştir: Demelerinden ve dedikleri için. Ebu Ubeyde de, deav, kıldılar (dediler) demektir, bu seslenmekten değildir, demiş ve şu şiiri şahit getirmiştir:

Bil ki, öyle öğüt almış dediğin kimseyi görürsün ki,
Senden ayrıldığı zaman hiç öğüt almamış gibi olur.

"Rahman'a evlat edinmek yaraşmaz": Yani O'na uygun düşmez ve yakışmaz, demektir. Çünkü çocuk baba ile aynı cinsten olmak ister, her çocuk edinen kendi cinsinden çocuk edinir. Allah Teala ise herhangi bir şeyle cins olmaktan ve o şeyin kendisiyle cins olmasından münezzehtir. Öyleyse çocuk edinmek Allah için imkansızdır. "Göklerdekilerin ve yerdekilerin hepsi mutlaka Rahman'a kul olarak gelecektir": Kıyamet gününde. "Kul", hor ve başı eğik demektir. Mana şöyledir: İsa, Uzeyr ve melekler O'nun kullarıdır. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bunda şuna delil vardır ki, baba, kendi çocuğunu köle olarak satın alırsa, onun üzerinde mülkiyet hakkı kalmaz. Hemen satın almakla çocuk azat olur. Çünkü Allah Teala kulluk söz konusu olduğu için oğulluğu bertaraf etmiştir. Bu da oğullukla köleliğin birleşmeyeceğini gösterir.

"Andolsun ki onları tesbit etmiş", yani sayılarını bilmiş ve "onları saymakla saymıştır": Çok olmaları sayılmalarına mani olmaz. "Hepsi O'na kıyamet gününde tek başına gelecektir": Malsız ve yardımcısız.

Eğer "Niçin Rahman'da ve "âtihi"de tekil yaptı da, "ahsahüm ve addehüm"de zamir olarak cemi yaptı?" denilirse,

Cevap şöyledir: Kül kelimesinin lafzı müfret, manası cemidir; o nedenle müfretlik lafza, cemi de manaya göredir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَٰنُ وُدًّا ﴿٩٦﴾ فَإِنَّمَا
يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَتُنْذِرَ بِهِ قَوْمًا لُدًّا ﴿٩٧﴾ وَكَمْ
أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا ﴿٩٨﴾

96 – Şüphesiz iman edip iyi şeyler yapanlar (var ya), Rahman onlar için (kalplerde) bir sevgi kılacaktır.

97 – Onu (Kur'an'ı) diline kolaylaştırdık ki onunla müttakileri müjdeleyesin ve onunla inatçı bir kavmi uyarasın.

98 – Onlardan önce nice nesiller helak ettik. Onlardan hiçbirini hissediyor veyahut onlar için gizli bir ses işitiyor musun?

"Rahman onlar için bir sevgi kılacaktır": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu, Hazreti Ali radıyallahu anh hakkında inmiştir, manası da şöyledir: Allah onları sever ve onları da mü'minlere sevdirir. Katade

şöyle demiştir: Mü'minlerin kalplerinde onlara bir sevgi yaratır. Ebu Hureyre'nin, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şu rivayeti de böyledir: Allah bir kulu sevdiği zaman: Ey Cebrail, ben filancayı seviyorum, siz de onu sevin, der. Cebaril de göklerde seslenir: Şüphesiz Allah filancayı seviyor, siz de onu sevin, der. Yeryüzündeki insanlara onun sevgisi verilir, o da sevilir.[11] Nefret hakkında da böyle denilmiştir. Herem bin Hayyan da şöyle demiştir: Herhangi bir kul kalbi ile Allah'a dönerse, Allah da ehl-i imanın kalplerini ona döndürür; öyle ki ona sevgilerini ve merhametlerini nasip eder.

"Onu senin diline kolaylaştırdık": Yani Kur'an'ı, demektir. İbn Kuteybe; onu sana düz hale getirdik ve onu senin dilinle indirdik, demiştir. Lüdd: İse eledd'in çoğuludur, o da çok uğraşan hasım demektir.

"Onlardan önce nice nesiller helak ettik": Bu, Mekke kafirleri için korkutmadır. "Onlardan hiçbirini hissediyor musun?": Zeccac şöyle demiştir: Görüyor musun? Hel ahseste sahibeke denir ki: "Arkadaşını gördün mü?" demektir. Rikz ise: Gizli sestir. İbn Kuteybe de: Anlaşılmayan sestir, demiştir. Ebu Salih de: Harekettir, demiştir. Allah daha iyi bilir.

11 - Buhari, Bed'ü'l - Halk, bab, 6; Edeb, bab, 41; Tevhid, bab, 33; Müslim, Birr, hadis no, 157; Tirmizi, Tefsirü sure 19, bab, 7; Malik, Muvatta, Şiir, hadis no, 15; Ahmed, Müsned, 2/267, 341, 413, 480, 509, 514.



20-TA HA SURESİ

Mekke'de inmiştir. 135 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
طٰهٰ ﴿١﴾ مَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰٓى ﴿٢﴾ اِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ
يَخْشٰى ﴿٣﴾ تَنْز۪يلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْاَرْضَ وَالسَّمٰوَاتِ الْعُلٰى ﴿٤﴾
اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى ﴿٥﴾ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا
فِي الْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرٰى ﴿٦﴾ وَاِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ
فَاِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَاَخْفٰى ﴿٧﴾ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ لَهُ الْاَسْمَٓاءُ
الْحُسْنٰى ﴿٨﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ta. Ha.

2 – Kur'an'ı sana bedbaht olasın diye indirmedik.

3 – Ancak korkan için öğüt vermek için.

4 – Yeri ve yüksek gökleri yaratan tarafından azar azar indirilmiştir.

5 – Rahman Arş'ı istila etti.

6 – Göklerdeki, yerdeki, ikisinin arasındaki ve nemli toprağın altındaki şeyler O'nundur.

7 – Eğer sözü açık söylersen, şüphesiz O, gizliyi de daha gizliyi de bilir.

8 – Allah O'dur ki O'ndan başka İlah yoktur. En güzel isimler O'nundur.

O, ittifakla Mekki'dir, "Taha" suresinin iniş sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem namazda ayaklarını dinlendirir, bir ayağına ağırlık verirdi, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Kur'an inince kendisi ve ashabı namaz kıldı, kıyamı uzattı; Kureyş: Allah Muhammed'e Kur'an'ı bedbaht olsun diye indirdi, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi.

Üçüncüsü: Ebu Cehil, Nadr bin Haris ve Mut'im bin Adiy, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Sen dinimizi terk etmekle bedbaht oldun, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Ta ha üzerinde de birkaç kıraat vardır: İbn Kesir ile İbn Amir, tının ve henin fethi ile "taha" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, tının ve henin kesri ile okumuşlardır. Nafi de fetha ile kesre arasında "tahe" okumuştur ki, fethaya daha yakındır. Halef de, Müseyyebi'den böyle demiştir. Ebu Amr da, tının fethi ve henin kesri ile okumuştur. Ondan Abbas da Hamze gibi rivayet etmiştir. İbn Mes'ud, Ebu Rezin Ukayli, Said bin Müseyyeb ve Ebu'l – Aliye de tının kesri ve henin fethi ile okumuşlardır. Hasen de, tının fethi ve henin kesri ile "tah" okumuştur. Dahhak ile Muverrık da, tının kesri ve henin sükunu ile "tıh" okumuşlardır.

Onun manasında da dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Manası: Ey adam, demektir. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahit, Ata ve İkrime de böyle demişlerdir. Bunlar onun hangi dilden olduğunda da dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Nabatça'dır, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr de – bir rivayette – ve Dahhak böyle demişlerdir. *İkincisi:* Uk dilindendir (büyük bir kabile), bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *Üçüncüsü:* Süryanice'dir, bunu da bir rivayette İkrime, bir rivayette Said bin

Cübeyr ve Katade, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Habeşçe'dir, bunu da bir rivayette İkrime, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Kureyş lehçesi mana bakımından bu dile denk gelmiştir.

İkincisi: O, isimlerden alınmıştır; sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah Teala'nın isimlerindendir, ayrıca bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Tı, Latif'ten, he de Hadi'den alınmıştır. Bunu da İbn Mes'ud ile Ebu'l-Aliye demişlerdir. *İkincisi:* Tı Tahir ve Tayyib isimlerinin baş harfidir, he de Hadi isminin baş harfidir. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *İkinci görüş:* O, Allah'ın isimlerinden değildir, sonra bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Tı, Tabe'dendir ki, o da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şehridir. He de Mekke'dendir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiştir. *İkincisi:* Tı, ehl-i cennetin tarab'ındandır (coşku), he de ehl-i narın hevan'ındandır (değersizlik). *Üçüncüsü:* Tı, cümmel (ebcet) hesabında dokuzdur, he de beştir; toplamı on dörttür; mana da: Ey bedir (ay, ayın on dördü, ey ay yüzlü) biz sana Kur'an'ı bedbaht olman için indirmedik, demektir. Bu iki görüşü Salebi hikaye etmiştir.

Üçüncüsü: O, Allah'ın ettiği bir yemindir, o da Allah'ın isimlerindendir, bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Biz de onun isim olmasının manasını Meryem suresinin baş tarafında şerh etmiştik. Kurazi şöyle demiştir: Allah Teala tavl (kudret) ve hidayetine yemin etmiştir.

Dördüncüsü: Manası şöyledir: Yere iki ayağınla bas. Bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir. "Liteşka"nın manası da: Yorulman ve bu kadar çabalaman için demektir. Şöyle ki o, ibadette çabaladı ve aşırıya kaçtı; kıyamda uzun durduğu için ayaklarını değiştiriyordu; hafifletmesini emretti.

"İlla tezkireten": Ahfeş: O, liteşkadan bedeldir, mana da ancak öğüt için indirdik, demiştir.

"Tenzilen": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Onu indirmekle indirdik. "el- ula": Ulya'nın cem'idir, semaun ulya (yüksek gök) ve semavatun ulya" (yüksek gökler) dersin, tıpkı kübra ve küber gibi. "Sera" ise: Islak topraktır. Müfessirler: Islak topraktan yedinci kat yerin altındaki kastedilmiştir, demişlerdir.

"Eğer sözü açık söylersen": Yani sesini yükseltirsen, "şüphesiz O, gizliyi de daha gizliyi de bilir": Mana şöyledir: Sesini yükseltmekle kendini zorlama, çünkü Allah gizliyi daha gizlisini de bilir.

"Gizli ve daha gizliden" ne murat edildiğinde de beş görüş vardır:

Birincisi: Gizli, insanın içinde sakladığıdır, daha gizlisi de: Henüz olmayan ve ileride olacak şeydir, bunu da bir cemaat İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak da böyle demiştir.

İkincisi: Gizli, içinden konuştuğun, daha gizli de: Telaffuz etmediğindir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Üçüncüsü: Gizli: İnsanın başkalarından sakladığı şey, daha gizlisi de: Vesvesedir. Bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Kelamın manası şöyledir: O, kullarının gizlediğini bilir, kendi sırrını ise onlardan gizlemiştir; o bilinmez. Bunu da Zeyd bin Eslem ile oğlu demişlerdir.

Beşincisi: O insanın başkasına verdiği sırrını da içinde sakladığını da bilir. Bunu da Ferra, demiştir.

"En güzel isimler (esmaül hüsna) O'nundur": Bunu da A'raf: 180'de şerh etmiş bulunuyoruz.

وَهَلْ اَتٰيكَ حَد۪يثُ مُوسٰى ﴿٩﴾ اِذْ رَاٰ نَارًا فَقَالَ لِاَهْلِهِ
امْكُثُٓوا اِنّ۪ٓي اٰنَسْتُ نَارًا لَعَلّ۪ٓي اٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ اَوْ اَجِدُ
عَلَى النَّارِ هُدًى ﴿١٠﴾ فَلَمَّٓا اَتٰيهَا نُودِيَ يَا مُوسٰى ﴿١١﴾ اِنّ۪ٓي اَنَا
رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَۚ اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى ﴿١٢﴾
وَاَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحٰى ﴿١٣﴾ اِنَّن۪ٓي اَنَا اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا
فَاعْبُدْن۪ي وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْر۪ي ﴿١٤﴾ اِنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ اَكَادُ
اُخْف۪يهَا لِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعٰى ﴿١٥﴾ فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا
مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ فَتَرْدٰى ﴿١٦﴾

9 – Sana Musa'nın haberi geldi mi?

10 – Hani, bir ateş görmüştü de ailesine: "Durun, şüphesiz ben bir ateş gördüm. Belki size ondan bir kor getirir yahut ateş üzerine bir yol gösterici bulurum" demişti.

11 – Ona geldiği vakit: "Ey Musa!" diye seslenildi.

12 – "Şüphesiz ben senin Rabbinim; ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen kutsal Tuva vadisindesin".

13 – "Ben seni seçtim; sen de vahyolunanı dinle".

14 – Şüphesiz ben Allah'ım. Benden başka İlah yoktur. Sen de bana ibadet et ve beni anmak için namazı dosdoğru kıl".

15 – "Şüphesiz kıyamet gelecektir. Onu neredeyse saklıyorum ki herkes çalıştığı / kazandığı şey ile cezalandırılsın".

16 – Ona iman etmeyen ve keyfine uyan kimse seni ondan çevirmesin. Sonra helak olursun".

"Sana Musa'nın haberi geldi mi?": Bu, onaylatma sorusudur, manası da: Gerçekten geldi, demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Şu nahiv bilginlerince bilinen bir şeydir ki "hel" kad manasını ifade eder. Arapların en fasihi olan Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: Allahümme hel bellağtu"[12] demiş: Kad bellağtü (ya Rabbi, görevimi tebliği ettim) demek istemiştir.

Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Musa, annesine dönmek için Şuayb aleyhisselam'dan izin istedi. O da ona izin verdi. O da ailesiyle birlikte çıktı. Yolda çetin bir kış gecesinde çocuğu oldu, çakmak çaktı, yanmadı. Onunla uğraşırken uzaktan yolun sol tarafından bir ateş gördü. Biz bu hadisi 'Kitabu'l – Hadaik'te uzun uzadıya zikrettiğimiz için burada tefsiri hikaye ile uzatmak istemedik. Çünkü bizim maksadımız ezberlenmesi kolay olması için kısa bir tefsir yazmaktır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Musa bir nur gördü, ancak Musa içinde düşündüğü şeyi haber verdi. "Ailesine dedi": Yani karısına, "durun": Yani yerinizde kalın, dedi. Hamze, burada ve Kasas 29'da he'nin zammesiyle "liehlihumküsu" okumuştur. "İnni anestü nara": Ferra şöyle demiştir: Ben buldum, hel aneste ahaden, "kimseyi buldun mu?" denir. İbn Kuteybe de: "Anestü": Gördüm, demiştir. Kabes kelimesine gelince, Zeccac: O, bir sopanın veya bir fitilin başındaki ateştir (meşaledir) demiştir.

"Ev ecidü alennari hüda": Ferra şöyle demiştir: Hadiyen demek istemiş, mastarla ifade etmiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Burada "ala"nın, "inde" manasına, "maa" manasına ve "be" manasına olması caizdir. Tefsirciler şöyle demişlerdir: O, yolu şaşırmıştı, ateşin başında biri olacağını bildi. Zeccac şöyle demiştir: Suyu kaybetti, kendisine yol gösterecek veya suyu tarif edecek birini umdu.

"Ona geldiği vakit": Ateşe geldiği vakit, "ey Musa, ben senin

---

12 - Veda Hutbesi hadisinden, Buhari, İlm, bab, 30, 37; Zekat, bab, 31; Hac, bab, 132; Hibe, bab, 17; Edahi, bab, 5; Fiten, bab, 8; Ahkam, bab, 24; 41; Tevhid, bab, 24; Müslim, İman, hadis no, 378; Küsuf, hadis no, 1, 2; Kasame, hadis no, 29, 31; İmare, hadis no, 26, 28; Fiten, hadis no, 13; Ebu Davud, İmare, bab, 11; İbn Mace, Menasik, bab, 76; Fiten, bab, 2; Ahmed, Müsned, 1/230, 3/80, 109, 202...

Rabbinim, diye seslenildi (inni ene rabbüke)". Mütekellim zamirinin iki defa tekrar edilmesi, manayı pekiştirmek, bilgiyi sağlamlaştırmak ve şüpheyi izale etmek içindir. "İnni enen nezirül mübin" *(Hicr: 89)* ayetinde böyledir. İbn Kesir, Ebu Amr ve Ebu Cafer hemzenin fethi ve ye ile "enniye" okumuştur; Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de hemzenin kesri ile okumuştur, ancak Nafi yeyi fethe ile okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Kim "enni ene" okursa, mana şöyledir: Nudiye bienni ene rabbüke (ben senin Rabbinim diye seslenildi). Kim de kesre ile okursa, mana: Nudiye ya Musa, fekalallahu ene rabbüke (ey Musa, diye seslenildi, Allah da: Ben senin Rabbinim, dedi).

"Ayakkabılarını çıkar": Onları çıkarmakla emrolunmasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar ölü merkep derisinden idi. Bunu da İbn Mes'ud, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiş; Ali bin Ebi Talip kerremallahu veche ile İkrime de böyle demişlerdir.

İkincisi: Onlar, boğazlanmış sığır derisinden idi, ancak kutsal toprağa değsin de bereketine nail olsun diye çıkarmalarını emretmiştir. Bunu da Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahit ve Katade, demişlerdir.

"Sen kutsal vadidesin": Bunda da iki görüş vardır ki biz onları Maide: 21'de, "el – ardal mukaddese" kavlinde zikretmiş bulunuyoruz.

"Tuva": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, "tuva ve ene" gayri munsarif okumuşlar; Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, munsarif olarak "tuven" şeklinde okumuşlardır. Hepsi de tıyı zammeli okumuşlardır. Hasen ile Ebu Hayve de tının kesri ve tenvinle "tıven" okumuşlardır. Ali bin Nasr da Ebu Amr'dan, tının kesri ile tenvinsiz olarak "tıva" okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: "Tuva"da dört çeşit okuyuş vardır: Tının zammı tenvinli ve tenvinsiz, "tuva". Kim onu tenvinlerse, o, vadinin ismidir. O müzekkerdir, fual veznindedir, tıpkı hutam ve surad gibi. Kim tenvinsiz okursa iki sebeple gayri munsarif yapar:

Birincisi: Tavin'den dönüşmüş olmasıdır; o zaman adil'den bozulan Ömer gibi gayri munsarif olur.

İkincisi: O yerin ismi olmasıdır, tıpkı "filbukatil mübareketi"de olduğu gibi *(Kasas: 30)*. Kesre ve tenvin ile okunursa, mian gibi olur, mana da: Üst üste kutsanmış demek olur. Nitekim şair Adiy bin Zeyd şöyle demiştir:

Ey kınayıcı, tahkik etmeden beni üst üste kınaman,
Senin katmerli cahilliğindedir.

Yani levm tıven: Üst üste kınamaktır. Kim de onu tenvinlemezse, onu yerin ismi yapar.

Müfessirlerin "tuva"nın manasında üç görüşleri vardır:

Birincisi: Vadinin ismidir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: "Tuva"nın manası: Vadiye ayak bas, demektir. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit'ten de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, iki kere kutsanmış demektir, bunu da Hasen ve Katade, demişlerdir.

"Veenahtertüke": Ben seni seçtim, demektir. Hamze ile Mufaddal şeddeli nun ile "veenna", elif ile de "ihternake" okumuşlardır. "Vahyolunan şeyi dinle": Yani vahyedilen emri, demektir. İbn Enbari şöyle demiştir: Burada dinlemek sunmak manasına alınmıştır, mana şöyledir: Vahyimi dinle. Burada vahiy de: "Gerçekten ben Allah'ım, benden başka İlah yoktur, bana ibadet et" kavlidir, yani beni birle, demektir. "Beni hatırlamak için namaz kıl": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ne zaman üzerinde namaz olduğunu hatırlarsan namazı kıl, ister vaktinde olsun, ister olmasın. Bu çoğunluğun görüşüdür. Enes de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den: Kim bir namazı unutursa, onu hatırladığı zaman kılsın, onun bundan başka kefareti yoktur, dediğini ve sonra da "beni hatırlamak için namazı kıl" ayetini okuduğunu rivayet etmiştir.[13]

İkincisi: Beni onda hatırlaman için namazı kıl. Şöyle de denilmiştir: Bu kelam: "Dinle" sözüne atfedilmiştir, o zaman mana: Vahyolunanı dinle ve zikrimi dinle olur. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b ve İbn Semeyfa, iki lam ve şeddeli zal ile "ekimis salate lizzikra" okumuşlardır.

"Ekadü uhfiha": Kurraların çoğu elifin zammı ile okumuşlardır.

Sonra kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onu neredeyse kendimden gizliyorum, bunu İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Mücahit ve diğerleri demişlerdir. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b ve Muhammed bin Ali: Ekadü uhfiha min nefsi okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Mana şöyledir: Artık onu size nasıl açıklarım? Müberrid de şöyle demiştir: Bu, Arapların adetine göre söylenmiştir: Onlar bir şeyi çok sakladıkları zaman: Onu ken-

---

13 - Buhari, Mevakit, bab, 37; Müslim, Mesacid, hadis no, 309, 314, 315, 316; Tirmizi, Salat, bab, 16; Nesei, Mevakit, bab, 52, 53, 54; İbn Mace, Salat, bab, 10, 11, 26; İkamet, bab, 122; Malik, Muvatta, hadis no, 25; Ahmed, Müsned, 3/31, 44.

dimden de sakladım, derler, yani ondan kimseyi haberdar etmedim, demektir.

İkincisi: Kelam: "Ekadü" kavlinde tamam oldu, ondan sonra gizli bir şey vardır, takdiri de şöyledir: Ekadü ati biha (onu getirecek gibiyim). Yeni söz başı: Onu gizliyorum. Şair Dabi' el – Burcumi şöyle demiştir:

Niyet ettim, yapmadım, neredeyse, keşke ben
Osman'a bıraksaydım da helalleri ağlasalardı.

Neredeyse yapacaktım, demek istemiştir.

Üçüncüsü: "Ekadü"nün manası: İstiyorum, demektir. Şair şöyle demiştir:

İstedi, istedim, bu da hayırlı bir istektir;
Keşke geçen çocukluk zamanım geri gelse!

Şiirde geçen kadet ve kidtü, eradet ve eredtü (istedi ve istedim) manasınadır. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

Eğer: "Bu kadar gizlemenin faydası nedir?" denilirse?"

Cevap şöyledir: O, uyarma ve korkutma içindir. Bir kimse düşmanın ne zaman saldıracağını bilmezse, daha uyanık olur. Said bin Cübeyr, Urve bin Zübeyr, Ebu Reca el – Utaridi ve Hamid bin Kays, elifin fethi ile "ahfiha" okumuşlardır. Zeccac da, manası: Neredeyse onu açıklayacağım, demiştir. Şair İmruulkays de şöyle demiştir:

Eğer siz hastalığı gizlerseniz, onu biz de açıklamayız,
Eğer savaş göndermek isterseniz biz de oturmayız.

Yani hastalığı açıklamayız, demek istemiştir. Ve Zeccac: Bu okuyuş mana için daha açıktır, demiştir, çünkü "ekadü uzhiruha"nın manası, onu gizledim, neredeyse açıklayacağım, demektir. "Herkes kazandığı şey ile cezalandırılsın": Yani yaptığı şey ile demektir. "Litücza", "innessaate atiyetün"e bağlıdır, mana da: Kıyamet gelecektir ki herkes cezasını çeksin, olur. "Namazı beni anmak için kıl"a bağlı olması da caizdir, o zaman da mana: Namazı kıl ki, herkes ettiğinin mükafatını görsün, olur.

"Öyleyse seni ondan çevirmesin": Yani ona iman etmekten, "ona inanmayan": Yani onun olacağına inanmayan, demektir. Peygambere hitap, bütün ümmetine hitaptır. "Keyfine uydu": Kendi arzusuna uyup aziz ve celil olan Allah'ın emrine muhalefet etti. "Feterda": Sonra helak olursun, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Rediye yerda: Helak olmaktır.

وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ
يَا مُوسَى ﴿١٧﴾ قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلَى
غَنَمِي وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ أُخْرَى ﴿١٨﴾ قَالَ أَلْقِهَا يَا مُوسَى ﴿١٩﴾ فَأَلْقٰيهَا
فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى ﴿٢٠﴾ قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا
الْأُولَى ﴿٢١﴾ وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَى جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ
سُوءٍ آيَةً أُخْرَى ﴿٢٢﴾ لِنُرِيَكَ مِنْ آيَاتِنَا الْكُبْرَى ﴿٢٣﴾

17 – "Ey Musa, o sağ elindeki nedir?"

18 – (Musa) dedi: "O, asamdır. Ona yaslanırım ve onunla koyunlarıma yaprak silkerim. Benim onda başka ihtiyaçlarım da var".

19 – Dedi: "Bırak onu, ey Musa!"

20 – Onu bıraktı; baktı ki o, koşan bir yılandır.

21 – Dedi: "Tut onu. Korkma. Biz onu ilk haline döndüreceğiz".

22 – Elini koynuna sok da bir kötülük (hastalık) olmadan başka bir mucize olarak bembeyaz çıksın".

23 – "Sana en büyük ayetlerimizden (birini) gösterelim diye".

"Vema tilke biyeminike": Zeccac: "Tilke (o)" mübhem isimdir, "elleti" yerindedir. Mana da şöyledir: Sağ elindeki o şey nedir?

"Etevekkeü aleyha": Tevekkü': Bir şeye yaslanmaktır, "Ve ehüşşü biha ala ğanemi": Ferra şöyle demiştir: Onunla kuru ağaca vururum ki yaprağı düşsün de koyunlarım otlasın. Zeccac da şöyle demiştir: O, neşelendirmek ve imkan vermek kökünden gelir. Mearib ise: İhtiyaçlar, demektir, tekili me'rübe ve me'rebe'dir. Kuteybe ile Verş, mearib'in hemzesini imale ile okumuşlardır (meeyrib).

Eğer: "Allah Teala'nın bildiği halde, "o sağ elindeki nedir?" diye sormasının faydası nedir?" denilirse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: Bunun dışı istifham (anlamak istemek), akışı ise sorudur, muhatap ikrar ederek cevap versin istiyor. O zaman delili itiraf ettiği için inkar edemez. Mesela sen hitap ettiğin kimseye: "Bu nedir?" dersin, o da: Su, der. Sen onun içine biraz boya koyarsın, eğer o yine öyle derse, sen: "Sen onun su olduğunu itiraf etmedin mi?" dersin. O zaman delil karşısında diyecek bir şeyi kalmaz. Bu

Zeccac'ın görüşüdür. Buna göre fayda şöyle olur: Musa'ya onun değnek olduğunu itiraf ettirdi ki onu yılana çevirmedeki kudretini göstersin ve onu iyice anladıktan sonra onunla mucize meydana gelsin.

İkincisi: Allah Teala konuşurken Musa'nın kalbindeki heybet ve ürpertiyi görünce, onu yatıştırmak ve içindeki korkuyu hafifletmek istedi. Binaenaleyh bu söz ısındırmak için söylenmiştir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiştir.

Eğer: Cevap verirken, "o asamdır" demesi yeterdi, "ona dayanırım" vs. demesinin faydası nedir? Bu, ancak faydalarını bilmeyen birine açıklanır?" denilirse, buna üç cevap verilir:

Birincisi: Musa, "o asamdır" diyerek cevap verdi, kendisine: "Onunla ne yaparsın?" denildi; o da ikinci soruya onlarla cevap verdi. Bunu İbn Abbas ile Vehb, demişlerdir.

İkincisi: Ona ayakkabılarını çıkartma gibi onu da atmayı emreder diye korkusundan onun faydalarını saydı ve ona olan ihtiyaçlarını açıkladı. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Üçüncüsü: Onun yararlarını saydı ki onu taşımakla boş şeyle uğraşan biri durumuna düşmesin.

Eğer: "Neden birkaç faydasını saymakla yetindi, daha uzun açıklamadı?" denilirse, buna da üç cevap verilir:

Birincisi: O, asanın yararlarını saymak'a Allah'la konuşmayı terk etmek istemedi.

İkincisi: Allah onu bildiği için daha çok sayma ihtiyacı duymadı.

Üçüncüsü: O lazım olanla yetindi, fazlalıklara değinmedi.

Şöyle de denilmiştir: O (asa) gece ışık saçar, haşaratı kovar ve Musa'nın canı istediği zaman meyve verirdi. Onun cinsinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, mersin ağacındandı, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O, teke dikeni cinsinden idi.

Eğer: Meareb cemidir, nasıl "uhra" dedi de, "uhar" demedi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Mearib cemaat (çoğul) manasınadır, sanki Cemaatün minel hacati uhra, demiştir. Bunu da Zeccac söylemiştir.

"Onu bırak, ey Musa": Müfessirler şöyle demişlerdir: Onu terk etmesini emretti zannederek onu attı; bir ses işitti, baktı ki o, koca bir yılan, büyük bir kayanın yanından geçiyor, onu yutacak zannedip ondan kaçtı.

Konuşma gecesinde bu mucizeyi göstermenin faydası hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu Fir'avn'in huzurunda attığı zaman korkmasın diye,

İkincisi: Sana verdiğim sadece bu değil; nasıl en büyüğünü yani yılanı sana musahhar ettimse daha aşağılarını da sana musahhar edip emrine vereceğim, demek istedi.

Sonra Allah Teala onu yılan haliyle tutmasını emretti, o da elini üzerine koydu, o da sopa haline döndü. "İşte "onu ilk haline döndüreceğiz" dediği budur, Ferra: Siyret, yol demiştir. Onu eskiden olduğu gibi sopaya çevirirsin, demek istiyor. Zeccac da şöyle demiştir: "Siyreteha" harfi cerin düşmesi ve fi'lin devreye girmesiyle mansuptur, mana: Senüidüha ila siretiha (onu eski haline çevireceğiz) demektir.

Eğer: "Asa tek idi, bir defa atılmıştı, ondan çeşitli şekillerle haber vermenin mülahazası nedir? Çünkü A'raf: 107'de. "feiza hiye sü'banün", burada da "hayyetün" demiş; başka bir yerde de "keenneha cânnun" *(Neml: 20)* demiştir. Cân: Küçük yılandır, sü'ban ise yılanların en büyüğüdür (ejderha)?" denilirse,

Cevap şöyledir: O, işin başında küçük yılan (cin) gibi idi, sonunda ise büyük yılan denilmiştir. Hayye ise küçüğe de büyüğe de erkeğe de dişiye de denir. Zeccac şöyle demiştir: İriliği ejderha gibiydi, kıvraklığı ve hareketi ise küçük yılan gibi çevik ve hafif idi.

"Vadmum yedeke ila cenahik": Ferra şöyle demiştir: Cenah pazının koltuğa doğru aşağı kısmıdır, demiştir (koyun).

Ebu Ubeyde de: Cenah, yan taraftır, demiş ve şu beyiti delil getirmiştir:

Onu göğsüme ve yanıma (böğrüme) basıyorum.

"Bir kötülük olmadan bembeyaz çıksın": Yani abraş hastalığı olmadan demektir. "Başka bir mucize": Yani asadan başka senin doğruluğunu gösteren başka bir ayet olarak. Zeccac da şöyle demiştir: "Ayeten" şu mana ile nasb edilmiştir: Ateynake ayeten, ev nü'tiyke ayeten (sana bir ayet verdik veya bir ayet vereceğiz).

"Sana en büyük ayetlerimizden birini gösterelim diye (linüreyeke min ayatinel kübra)":

Eğer: "Niçin "elküber" demedi, denilirse? Buna üç cevap verilmiştir:

Birincisi: O, "mearibe uhra" kavli gibidir, onu da şerh etmiş bulu-

nuyoruz. Bu da Ferra'nın görüşüdür.

İkincisi: Onda gizli kelimeler vardır, takdiri şöyledir: Linüriyeke min ayatine elayetel kübra. Ebu Ubeyde de: Bunda takdim ve tehir vardır, takdiri: Lüniriyeke elkübra min ayatine demiştir (manalar aynıdır).

Üçüncüsü: Bu, ayet başları (seci) uysun diye böyle yapılmıştır. Bu iki görüşü Salebi nakletmiştir.

اِذْهَبْ اِلٰى
فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى ﴿٢٤﴾ قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لٖى صَدْرٖى ﴿٢٥﴾ وَيَسِّرْ لٖٓى
اَمْرٖى ﴿٢٦﴾ وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانٖى ﴿٢٧﴾ يَفْقَهُوا قَوْلٖى ﴿٢٨﴾ وَاجْعَلْ لٖى
وَزٖيرًا مِنْ اَهْلٖى ﴿٢٩﴾ هٰرُونَ اَخِى ﴿٣٠﴾ اشْدُدْ بِهٖٓ اَزْرٖى ﴿٣١﴾
وَاَشْرِكْهُ فٖٓى اَمْرٖى ﴿٣٢﴾ كَىْ نُسَبِّحَكَ كَثٖيرًا ﴿٣٣﴾ وَنَذْكُرَكَ
كَثٖيرًا ﴿٣٤﴾ اِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصٖيرًا ﴿٣٥﴾

24 – Fir'avn'e git; çünkü o, azgınlaştı".

25 – (Musa) dedi: "Rabbim, bana göğsümü aç".

26 – İşimi bana kolaylaştır".

27 – "Dilimden düğümü çöz".

28 – "Sözü anlasınlar".

29 – Bana ailemden bir vezir ver".

30 – "Kardeşim Harun'u".

31 – "Onunla belimi berkit".

32 – "Onu işime ortak et".

33 – "Seni çokça tesbih edelim".

34 – "Seni çokça zikredelim".

35 – "Şüphe yok sen bizi gören idin".

"Çünkü o azgınlaştı": Yani isyanda haddini aştı, demektir.

"Bana göğsümü aç": Müfessirler şöyle demişlerdir: Fir'avn ve askerlerine karşı koyma göreviyle Musa'nın göğsü daraldı; Fir'avn ve askerlerinden korkmaması için kalbini hakka karşı genişletmesini

istedi. "İşimi bana kolaylaştır" kavlinin manası: Görevlendirildiğim şeye karşı bana kolaylık ver, demektir. "Dilimden düğümü çöz": İbn Kuteybe: Dilinde tutukluk vardı, demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bir gün Fir'avn, Musa çocukken onu kucağına almıştı; o da eliyle Fir'avn'in sakalını çekmişti. O da onu öldürmek istemişti. Karısı Asiye: Onun aklı ermez, bunu sana göstereyim, dedi. Önüne iki kor ile iki inci koy, eğer korlardan uzaklaşırsa, bil ki aklı yetiyordur, dedi. Musa da koru alıp ağzına attı; dili yandığı için onda bir kekemelik oluştu. İşte Allah'tan sözünü anlamaları için bunu çözmesini istedi.

Vezir kelimesine gelince: İbn Kuteybe şöyle demiştir: Aslı vizarettir ki vizrden gelir, o da yüktür. Sanki vezir hükümdarın yükünü taşımaktadır. Zeccac da şöyle demiştir: O, vezer kökünden gelir, vezer de: Helaktan korunmak için sığınılan dağdır. Halifenin veziri de öyledir, manası da: İşlerinde dayanacak ve görüşüne başvuracak kimse demektir. "Harune" lafzı iki açıdan mansup olmuştur: *Birincisi:* "İcal" emir fi'linin iki mef'ul almasıdır, o zaman mana şöyle olur: Kardeşim Harun'u bana vezir yap. O zaman "veziren"i ikinci mef'ul olarak nasbeder. "Harun"un "veziren"den bedel olması da caizdir ki, o zaman da mana şöyle olur: Bana ailemden bir vezir ver, dedi, sonra da Harun'u vezirden bedel yaptı. Birincisi daha iyidir. Maverdi şöyle demiştir: Allah Teala'dan bir vezir istemesi şunun içindir, çünkü o, sadece vezirlikle yetinmeyip peygamberlikte ona ortak olmasını istedi. Eğer öyle olmasa idi, istemeden vezir olması caiz idi. İbn Kesir, ye'nin fethi ile "ahiye" okumuştur.

"Onunla belimi berkit": Ferra şöyle demiştir: Bu, Musa'dan duadır, mana şöyledir: Ya Rabbi, onunla belimi berkit ve onu işime ortak et. İbn Amir, meftuh hemze-i kat' ile "eşdid" ve elifin zammesiyle de "üşrikhü" okumuştur. Aynı şekilde iki elifle başlar. Ebu Ali de şöyle demiştir: Bu kıraat, şart ve ceza üzeredir. Doğrusu haber değil dua olmasıdır. Çünkü öncesi duadır. Bir de peygamberlikte ortaklık ancak aziz ve celil olan Allah'ın dilemesiyle olur. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Ezr: Bel, arkadır, azertü fülanen alel emri denir ki: Onu kuvvetlendirdim, ona arka oldum, demektir.

"Onu işime ortak et": Yani benimle beraber peygamberlikte, demektir. "Ta ki seni tesbih edelim": Yani senin için namaz kılalım, "ve seni zikredelim": Dillerimizle, bize verdiğin nimetler için. "Şüphesiz sen bizi gören idin": Yani bu nimetleri bize tahsis ettiğinde bizi biliyordun, demektir.

قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ
يَا مُوسَى ﴿٣٦﴾ وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَى ﴿٣٧﴾
إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّكَ مَا يُوحَى ﴿٣٨﴾ أَنِ اقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ
فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَهُ
وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّي وَلِتُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي ﴿٣٩﴾ إِذْ تَمْشِي
أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى مَنْ يَكْفُلُهُ فَرَجَعْنَاكَ إِلَى أُمِّكَ
كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ
وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلَى قَدَرٍ
يَا مُوسَى ﴿٤٠﴾ وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي ﴿٤١﴾ اذْهَبْ أَنْتَ وَأَخُوكَ بِآيَاتِي
وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي ﴿٤٢﴾

36 – Dedi: "Ey Musa, gerçekten isteğin sana verilmiştir".

37 – "Andolsun ki sana başka bir defa daha lütfetmiştik".

38 – "Hani, annene vahyolunanı vahyetmiştik".

39 – "Onu tabuta koy; onu denize at; deniz de onu sahile atsın da onu benim de düşmanım, onun da düşmanı alsın. Sana benden bir sevgi bıraktım ve gözümün önünde yapılasın (büyütülesin) diye.

40 – "Hani, kız kardeşin yürüyor: "Ona kefil olacak birini size göstereyim mi?" diyordu. Seni annene döndürdük ki gözü aydın olsun ve üzülmesin. Sen bir adam / nefis öldürmüştün. Biz de seni sıkıntıdan kurtarmış ve bir deneme ile denemiştik. Medyen halkı arasında yıllarca kalmıştın. Sonra bir takdir üzerine gelmiştin, ey Musa".

41 – "Seni kendim için yaptım".

42 – "Sen ve kardeşin mucizemle gidin, zikrimde gevşeklik etmeyin".

"Kad utiyte sü'leke (isteğin sana verilmiştir)": İbn Kuteybe: Matlubun sana verilmiştir, demiştir. O (su'l) "fu'l" veznindedir, seeltüden gelir: Yani sana istediğini verdim, demektir.

"Sana lütfetmiştik": Sana nimet vermiştik, "başka bir defa": Yani bundan önce demektir. Sonra ne zaman olduğunu "hani, annene vahyolunanı vahyetmiştik" kavli ile açıkladı: Yani ona seni kurtaracak şeyi ilham etmiştik, demektir. Sonra da bunu "onu tabuta koy (enikzifihi)" sözü ile tefsir etti. Kazf: Bir şeyi atmaktır.

Eğer: "Vahyolunanı" sözünün ne faydası var? Zaten bilinmişti?" denilirse, İbn Enbari buna iki cevap vermiştir:

Birincisi: Mana şöyledir: Ona vahyolunması caiz olan şeyi vahyettik, demektir; çünkü her şey vahyolunmaya uygun değildir. Zira o, peygamber değildir. Böylece ona ilham edilmiştir.

İkincisi: "Mayuha" kavli tekit içindir, tıpkı "feğaşşaha ma ğaşşa" *(Necm: 53)* kavili gibi.

"Onu deniz sahile atsın": İbn Enbari şöyle demiştir: Bunun zahiri emir, manası ise haberdir, tevili de: Deniz onu atar, demektir. Denizin Allah'ın ona verdiği bir kabiliyetle memur olup işitmesi ve düşünmesi de caizdir, nitekim taşa ve ağaca aynısını yapmıştır. Sahil ise: Deniz kıyısıdır. "Onu benim de düşmanım, onun da düşmanı alsın": Yani Fir'avn, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Annesi bir sandık aldı, içini atılmış pamukla doldurdu, Musa'yı da içine koydu; yarıklarını da ziftle sıvadı, sonra onu Nil'e attı. Ondan da Fir'avn'in sarayına büyük bir kanal ayrılırdı. O, havuzun başında hanımı Asiye ile otururken birden sandığı gördü; köle ve cariyelere onu almalarını emretti. Onu açınca onda çok güzel bir erkek çocuğu gördüler. Fir'avn onu görür görmez sevdi. İşte "sana kendimden bir sevgi verdim" sözü budur. Ebu Ubeyde de: "Elkaytü aleyke" sözünün manası: Sana kendimden bir sevgi verdim, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Allah onu sevdi ve halkına da sevdirdi; onunla mü'min veya kafir, kim karşılaşırsa onu severdi. Katade de şöyle demiştir: Gözünde bir güzellik vardı; onu kim görürse severdi.

"Velitusnaa ala aynı": Ebu Cafer lamın ve aynın sükunu ve idgam ile "veltusna" okumuştur. Katade de: Sevgim ve irademle beslenmen için, demiştir. Ebu Ubeyde de: İsteğim ve sevgim üzerine, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu, Arapların şu sözüne benzer: Guziye fülanün ala ayni (sevgim üzerine büyüdü). Başkası da: Gözümün önünde büyütülmen ve beslenmen için, demiştir. Sanaar recülü cariyetehu, denir ki: Cariyesini büyüttü; sanaar recülü feresehu denir ki: Atının yemini ve suyunu düzenli verdi, demektir. Gözümün önünde yetiştirilmen için sözünün manası: Kız kardeşinin yürüyüp sana gelmesini ve "size onu emzirecek birini göstereyim mi, demesini takdir

ettik, demektir. Çünkü bu onun aziz ve celil olan Allah'ın iradesine göre yetiştirilmesine sebep idi. Kız kardeşine gelince: Mukatil: Onun adı, Meryem'dir, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Neden sadece onun yürümesinden bahsedildi de: Yürüdü, Fir'avn hanedanının yanına girdi ve onlara sütanne gösterdi, demedi? Zira Araplar, mana bilindiği zaman az olsun çok olsun kelimeleri atarlar, mesela: "Ene ünebbiüküm feersilun (size onun tabirini haber vereceğim; beni gönderin) kavlinde olduğu gibi *(Yusuf: 45)*. Gönderildi, o da Yusuf'un yanına girdi, demedi.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Kız kardeşinin yürümesinin sebebi şudur: Annesi ona: Musa'yı izle, dedi. O da Musa'yı suda takip etti. Onu Fir'avn ailesi alınca, hiçbir kadının memesini kabul etmedi. Kız kardeşi onlara: "Size bir anne göstereyim mi?" dedi, yani onu emzirecek ve onu bağrına basacak birini, demektir. Ona: "O kadın kim?" dediler, o da: Annem, dedi. "Onun sütü var mı?" dediler, o da: kardeşim Harun'u emziriyor, dedi. Harun, Musa'dan üç yaş büyüktü. Onu gönderdiler, o da anneyi getirdi, çocuk da onu kabul etti. İşte "seni annene tekrar gönderdik" sözünün manası.budur. "Gözü aydın olsun diye": Seninle ve seni görmekle. "Sen bir cana kıydın": Yani yumrukla vurup öldürdüğü Kıptı kastediliyor. O da az sonra gelecektir, inşaallah. "Seni kederden kurtardık": Ona karşılık öldürülme korkusu ile kederli idi. Allah onu Medyen'e kaçmakla kurtardı. "Seni deneme ile denemiştik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Seni denedikçe denedik, bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Seni kurtardık da kurtardık, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Seni sıkıntıya müptela kıldık da kıldı, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir.

Ferra da: Seni maktulün sıkıntısından kurtarmakla kurtardık, demiştir. Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Fütun; Onun sıkıntı üstüne sıkıntıya düşüp Allah Teala'nın onu onlardan kurtarmasıdır: Onların ilki, annesinin ona Fir'avn'in çocukları boğazladığı sene hamile kalmasıdır. Sonra denize atılmasıdır, sonra annesinden başka kadınların memesini kabul etmemesidir, sonra Fir'avn'in sakalını çekmesiyle ölüm tehlikesi atlatmasıdır, sonra incinin yerine koru ağzına atmasıdır, sonra Kıbtı'yı öldürmesidir, sonra da korkarak Medyen'e kaçmasıdır. İbn Abbas, bu kıssaları Said bin Cübeyr'e anlatır ve her üçünün başında: İşte, ey İbn Cübeyr,

onun meftun olduğu belalar bunlardır, derdi. Buna göre "fetennake": Seni o fitnelerden kurtardık, tıpkı altının ateşte eritilip de kirden kurtulması gibi, demek olur. Fütun: Mastardır.

"Yıllarca kalmıştın": Kelamın takdiri şöyledir: Sen Medyen halkına kaçtın. Medyen de Şuayb aleyhisselam'ın memleketidir. Mısır'a sekiz merhale uzaklıktadır. Musa oraya kaçmıştı. Medyen'in: Bir adam adı olduğu da söylenmiştir. Bu da A'raf: 86'da geçmiştir.

Orada ne kadar kaldığı hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: On yıl, bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Yirmi sekiz yıl; on'u karısının mehri idi, on sekiz sene de kaldı, nihayet çocuğu oldu. Bunu da Vehb, demiştir.

"Sonra bir takdir üzerine geldin, ey Musa": Yani seni yaratmadan önce tespit ettiğim kader neticesinde geldin. Bu da kırkıncı yılın başında olmuştu. O da peygamberlere vahiy geldiği vakittir. Bu da çoğunluğun görüşüdür. Ferra da: "Ala kaderin": Allah'ın konuşmadan irade ettiği şey üzerine, demiştir.

"Seni kendim için yapmıştım": Yani seçtim ve seni gözdem yaptım, demektir. Istına: İş edinmektir, o da bir insana yaptığın hayırdır. İbn Abbas şöyle demiştir: Seni mesajım ve vahyim için seçtim. "Sen ve kardeşin mucizelerimle gidin. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar asa ve el mucizesidir, bazen tesniye (ikil) çoğul lafzı ile ifade edilir.

İkincisi: Asa, el ve Fir'avn ve kavminin bilmekte oldukları dilinin çözülmesidir, Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

Üçüncüsü: Dokuz mucizedir. En doğrusu birincisidir.

"Gevşemeyin (vela teniya)": İbn Kuteybe: Zayıflamayın ve durgunlaşmayın, demiştir. Veniye yeniyel emrü (iş gevşedi) demektir. Bunda: Veniye yevna gibi başka bir lügat de vardır.

Burada zikirden murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Fir'avn'e iletilen mesajdır. *İkincisi:* O; farzları yerine getirmek, tesbih ve tehlil etmektir.

اِذْهَبَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى ﴿٤٣﴾ فَقُولَا لَهُ
قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى ﴿٤٤﴾ قَالَا رَبَّنَٓا اِنَّنَا نَخَافُ
اَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَٓا اَوْ اَنْ يَطْغٰى ﴿٤٥﴾ قَالَ لَا تَخَافَٓا اِنَّن۪ي مَعَكُمَٓا اَسْمَعُ

وَأَرَىٰ ﴿٤٦﴾ فَأْتِيَاهُ فَقُولَا إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي
إِسْرَائِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاكَ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَالسَّلَامُ
عَلَىٰ مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَىٰ ﴿٤٧﴾ إِنَّا قَدْ أُوحِيَ إِلَيْنَا أَنَّ الْعَذَابَ عَلَىٰ مَنْ كَذَّبَ
وَتَوَلَّىٰ ﴿٤٨﴾

43 – İkiniz de Fir'avn'e gidin; çünkü o, azdı".

44 – "Ona yumuşak söz söyleyin, belki öğüt alır yahut korkar".

45 – İkisi dediler: "Ey Rabbimiz, onun bize hemen kötü bir şey yapmasından yahut taşkınlık etmesinden korkuyoruz".

46 – Dedi: "Korkmayın; şüphesiz ben sizinleyim, işitir ve görürüm".

47 – "Hemen ona gidin; ona: "Biz Rabbinin sana elçileriyiz; İsrail oğullarını bizimle gönder, onlara işkence etme. Sana Rabbinden bir mucize getirdik. Doğruya uyana selam olsun" deyin.

48 – "Gerçekten bize vahyolundu ki, şüphesiz azap, yalanlayan ve sırt çevirenin üzerinedir".

"İkiniz de Fir'avn'e gidin":Gitme emrinin tekrar edilmesindeki fayda, tekit etmektir. Biz de "o azdı" kavlini Taha: 24'te tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Fekula lehu kavlen leyyinen": Ebu İmran el–Cevni ile Asım el–Cahderi, yenin sükunu ile "leynen" okumuşlardır ki: Hoş ve nazik demektir.

Müfessirlerin de bunda beş görüşleri vardır:

Birincisi: Ona: Lailahe illallahu vahdehu laşerike leh, deyiniz. Bunu da Halid bin Ma'dan, Muaz'dan, Dahhak da İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, arınmak ister misin? Seni Rabbine hidayet edeyim de korkarsın" *(Nazia: 18, 19)* kavlidir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mukatil de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Ona künyesi ile hitap edin, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan demiş, Süddi de böyle demiştir. Fir'avn'in ismine gelince, bunu da Bakara: 49'da zikretmiştik. Künyesinde ise dört görüş vardır: *Birincisi:* Ebu Murre'dir, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Ebu Mus'ab'tır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir. *Üçüncüsü:* Ebu'l – Abbas'tır. *Dördüncüsü:* Ebu'l – Velid'dir. Bu ikisini Salebi nakletmiştir.

Dördüncüsü: Ona: Şüphesiz senin bir Rabbin vardır, şüphesiz senin için bir gelecek (ahiret) vardır, önünde cennet ve cehennem vardır, deyin. Bunu da Hasen, demiştir.

Beşincisi: Yumuşak söz şudur: Musa ona gelip: Benim getirdiklerime iman eder ve alemlerin Rabbine ibadet edersen, bir daha ihtiyarlamamak üzere genç kalırsın, ölünceye kadar da mülkün elinden alınmaz. Öldüğün zaman da cennete girersin, dedi. Bu da hoşuna gitti. Veziri Haman gelince, ona Musa'nın dediklerini anlattı, o da: "Ben senin ileri görüşlü biri olduğunu bilirdim; sen tanrısın, kul olmak mı istiyorsun?" dedi ve onu düşüncesinden döndürdü. Bunu da Süddi, demiştir. Anlatıldığına göre Yahya bin Muaz bu ayeti okumuş ve: "İlahi, ben Allah'ım diyene yumuşaklığın bu ise, sen Allah'sın diyene nasıldır?" demiştir.

"Leallehu yetezekkerü ev yahşa": Zeccac şöyle demiştir: "Lealle lügatte rica ve umuttur. Leali esıru ila hayrin (inşallah, sonum hayır olur) dersin. Allah da kullarına anladıkları şeyle hitap etti. Mana da Sibeveyh'e göre şöyledir: Rica ve umutla gidin, ileride olacak şeyi Allah bilir. Allah onun düşünmeyeceğini ve korkmayacağını bilmişti, ancak aleyhine delil, ayet ve kanıtla sabit olur. Peygamber ancak gönderilir, onlar gaybi bilmezler, dediklerinin kabul olunup olunmayacağını bilmezler. Kabul olunmasını ümit ederler. "Lealle"nin manası da onların içlerinde tasavvur edilir, o tasavvura göre de delil ileri sürülür. İbn Enbari şöyle demiştir: Bu hususta İbn Enbari'nin görüşü: Düşünmesi için, şeklindedir. Halid bin Madan da, Muaz'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah'a yemin ederim ki, bu ayetten dolayı Fir'avn dünyadan çıkmadan önce düşünecek veya korkacaktı. Ancak boğulacağı zaman düşünüp korktu. Ka'b de şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki, Tevrat'ta şöyle yazılıdır: Ona yumuşak konuşun, ben ise onun kalbini katılaştıracağım, o da iman etmeyecektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: O gün Harun Mısır'da kayıptı, Allah Teala Harun'a Musa ile buluşmasını vahyetti; o da bir merhalelik yolda onunla karşılaştı. Musa ona: Allah Teala bana Fir'avn'e gitmemi emretti; ben de O'ndan seni yanıma katmasını istedim, dedi. Buna göre buluştukları zaman, biz korkarız, demiş olmaları muhtemeldir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bunu söyleyenin tek başına Musa olması da caizdir. Araplar tesniyeyi tekil yerinde kullanır. Mesela: Ya Zeydü kuma (ey Zeyd, kalkınız), ya haresiy idrıba unukahu (ey koruma, boynunu vurun) dersin.

"En yefruta aleyna": Abdullah bin Amr, İbn Semeyfa, İbn Yamir ve Ebu'l - Aliye, yenin ref'i ve ranın kesri ile "en yufrita" okumuşlardır.

İkrime ile İbrahim Nahai de yenin ve ranın fethi le "en yeftata" okumuşlardır. Ebu Reca el Utaridi ile İbn Muhaysın da, yenin ref'i ve ranın fethi ile "yufrata" okumuşlardır. Zeccac da mana: Bize hemen ceza vermesinden korkarız, demiştir. Farata minhu emrün denir ki: Ansızın bir şey yaptı, demektir. Afrata fişşey de: Aşırı gitmektir. Farrata fişşey ise: Kusur işlemektir. Hepsinin manası da: Bir şeyi öne sürmektir; çünkü farat lügatte: Öne geçen (öncü) demektir. Aleyhissalat vesselam Efendimizin: Ene faratüküm alel havz, hadisi de bundandır ki: Ben havz-ı kevsere gitmek için öncünüzüm, demektir.[14]

"Yahut taşkınlık etmesinden": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Diretmesinden, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Bize kötülük etmede haddi aşmasından. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Daha senin kelamını ve emrini ona tebliğ etmeden bize saldırmasından.

"Şüphesiz ben sizinleyim": Yani yardımım ve desteğimle, demektir. "İşitirim" sözlerinizi, "görürüm" yaptıklarınızı. Kelbi de şöyle demiştir: Size verdiği cevabı duyarım ve size yaptığı şeyi görürüm.

"İsrail oğullarını bizimle gönder": Yani onları serbest bırak. "Onlara işkence etme". Fir'avn onları zor işlerde çalıştırırdı. "Sana Rabbinden bir mucize getirdik": İbn Abbas: O, asa'dır, demiştir. Mukatil de: Bir yerde elini gösterdi, bir yerde de asayı gösterdi, demiştir.

"Doğru yola uyana selam olsun": Mukatil: Allah'a iman edene, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bu, bildiğimiz selam değildir; manası şöyledir: Şüphesiz kim doğru yola giderse, Allah'ın azap ve gazabından selamette olur. Yoksa bu, karşılaşma ve hitap etme değildir.

"Yalanlayan kimseye": Yani getirdiğimiz şeye inanmayıp ondan yüz çevirene demektir.

قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسٰى ﴿٤٩﴾ قَالَ رَبُّنَا الَّذٖٓي اَعْطٰى
كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدٰى ﴿٥٠﴾ قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْاُولٰى ﴿٥١﴾
قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّٖي فٖي كِتَابٍۚ لَا يَضِلُّ رَبّٖي وَلَا يَنْسٰىۘ ﴿٥٢﴾
اَلَّذٖي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فٖيهَا سُبُلًا وَاَنْزَلَ

14 – Buhari, Rikak, bab, 53; Fiten, bab, 1; Müslim, Taharet, hadis no, 39; İmare, hadis no, 10; Fedail, hadis no, 25, 26, 32, 44, 45; İbn Mace, Fiten, bab, 5; Zühd, bab, 36; Menasik, bab, 76; Nesei, Taharet, bab, 109; Malik, Taharet, hadis no, 28; Ahmed, Müsned, 1/257, 384, 402, 406, 407, 425, 439, 453, 455.

مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى ﴿٥٣﴾
كُلُوا وَارْعَوْا أَنْعَامَكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَى ﴿٥٤﴾
مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى ﴿٥٥﴾

49 – (Fir'avn) dedi: "Sizin Rabbiniz kim, ey Musa?"

50 – Dedi: "Rabbimiz O'dur ki her şeye yaratılışını verdi, sonra da yol gösterdi".

51 – Dedi: "İlk nesillerin hali nedir?"

52 – Dedi: "Onların ilmi Rabbimin yanında bir kitaptadır. Rabbim şaşmaz da unutmazda".

53 – "O ki, yeri size bir beşik kıldı. Size orada yollar açtı. Gökten su indirdi. Onunla çeşitli bitkilerden çiftler çıkardı".

54 – Yiyin ve hayvanlarınızı otlatın. Şüphesiz bunda akıl sahipleri için ibretler vardır.

55 – Sizi ondan yarattık. Ona döndüreceğiz ve sizi başka bir defa ondan çıkaracağız.

"Dedi: Rabbiniz kim?": Kelamda söylenmeyen kısım vardır, takdiri şöyledir: Ona geldiler, mesajı ilettiler. Zeccac şöyle demiştir: Neden: Feeteyahu demedi? Zira sözde ona delalet eden (yerini tutan) vardır. Çünkü "Rabbiniz kim?" sözü, ona geldiklerini ve ona dediklerini bildirir.

"Her şeye yaratılışını verdi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Her şeye suretini verdi; her cins canlıyı ötekinden farklı yarattı. İnsanoğlunu hayvanlar gibi yaratmadı, deveyi at gibi yaratmadı. Bu manayı Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit ile Said bin Cübeyr de böyle demişlerdir.

İkincisi: Her erkeğe eşini verdi, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Süddi de böyle demiştir. O zaman mana: Her hayvana kendi şeklinde eş verdi, demek olur.

Üçüncüsü: Her şeye onu ıslah edecek şey verdi, bunu da Katade, demiştir.

"Sonra yol gösterdi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Erkeğin dişiye nasıl geleceğini gösterdi, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İbn Cübeyr de böyle demiştir.

İkincisi: Evleneceğini, yiyeceğini ve barınağını gösterdi, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Her şeye geçim yolunu gösterdi, bunu da Mücahit, demiştir. Ömer bin Hattab, İbn Abbas, A'meş, İbn Semeyfa ve Nusayr da Kisai'den rivayet ederek, lamın fethasıyla "a'ta külle şey'in halakahu" (yarattığı her şeye verdi) şeklinde okumuşlardır.

Eğer: "Bundan Fir'avn'e karşı nasıl delil ileri sürüldü?" denilirse,

Cevap şöyledir: Böylece mahlukun varlığı ve hidayeti sabit olunca, mutlaka onu yaratan ve ona yol gösteren biri olacaktır.

"İlk nesillerin hali nedir?": İlk nesillerin nesinden sorduğu hususunda da üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onların haber ve hikayelerini sordu, bu hususta Musa'nın bilgisi yoktu. Çünkü Tevrat Fir'avn'in ölümünden sonra indirildi. O da: "Onların ilmi Rabbimin yanındadır" dedi. Bu da Mukatil'in görüşüdür. Başkası da şöyle demiştir: Ben elçiyim, milletlerin haberleri ise gaibtir, benim de gaibten bilgim yoktur.

İkincisi: Fir'avn'in onlardan sormasındaki maksadı şu idi: Neden putlara tapıldı? Eğer senin dediğin doğru ise neden Allah'a ibadet edilmedi?

Üçüncüsü: Maksadı şudur: Neden onlar diriltilip de hesaba çekilmiyor ve cezalarını görmüyorlar? Musa da şöyle dedi: Onların ilmi, yani amellerinin ilmi Allah'ın yanındadır. "İlmüha"daki zamirin kıyamete raci olduğu da söylenmiştir, çünkü ona milletlerin dirilmesinden sormuş, o da böyle cevap vermişti.

"Bir kitapta": Levh-i Mahfuz'u kastetmiştir.

"La yedıllü rabbi ve la yensa": Abdullah bin Amr, Asım el – Cahderi, Katade ve İbn Muhaysın, yenin zammı ve dadın kesri ile, "la yudıllü" okumuşlar, yani zayi etmez, demişlerdir. Ebu'l – Mütevekki ile İbn Semeyfa da, yenin zammı ve dadın fethi ile "layudallü" okumuşlardır. Bu ayette amellere karşılık verilmesi tekit edilmiştir, mana da şöyledir: Rabbim şaşırmaz ve onların yaptıklarını unutmaz; sonunda onlara amellerinin karşılığını verir. Şöyle de denilmiştir: Onu bir kitaba geçirmedi, zira O, şaşırmaz da unutmaz da.

"Ellezi ceaa lekümül arda mihaden": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir "mihaden" okumuşlardır. Asım, Hamze ve Kisai de, elifsiz olarak "mehden" okumuşlardır. Mihad: Yatak, mehd de: yerdir. "Size açtı": Yani gitmeniz için yerde yollar açtı, demektir. "Gökten su indirdi": Yani yağmur indirdi. Burada Musa'nın verdiği haberler bitti. Sonra Allah

Teala kendini anlatıp şöyle dedi: "Biz onunla çıkardık": Yani su ile demektir. "Çeşitli bitkilerden çiftler": Yani renk ve tatları değişik sınıflar. Onların her sınıfı bir çifttir. "Şetta": Bunun kendi lafzından tekili yoktur. "Yiyin": Yani sizin için çıkardığımız meyvelerden, "ver'av en'ameküm (hayvanlarınızı otlatın)": Raal maşiyete denir ki: Hayvanları meraya salmaktır. Bu emrin manası, nimetleri hatırlatmaktır. "Şüphesiz bunda ibretler vardır": Yani renk ve tatların değişik olmasında demektir. "Liülin üha (akıl sahipleri için)": Ferra akıl sahipleri için demiştir. Bir adam için: İnnehu lezu nühyetin denir ki: Akıllı adamdır, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Nüha'nın tekili: Nühye'dir. Fülanün zu nühyetin denilir ki: Akıllıdır, o sayede çirkin şeylerden uzak durur ve güzellikleri yapar, demektir. Bazı dilciler de: Zünnühye: Görüşüne ve aklına başvurulan kimsedir, demişlerdir ki, bu da güzeldir.

"Sizi ondan yarattık": Yani "yeri sizin için beşik yaptı" kavlindeki yerden demektir. "Sizi yarattık" kavlindeki işaret Adem'edir, bütün beşeriyet ondan gelmedir. "Sizi ona döndüreceğiz" ölümden sonra, ondan bir defa daha çıkaracağız" dirildikten sonra. Yani ilk önce Adem'i yaratırken ondan çıkardığımız gibi demektir.

وَلَقَدْ اَرَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَاَبٰى ﴿٥٦﴾ قَالَ اَجِئْتَنَا
لِتُخْرِجَنَا مِنْ اَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسٰى ﴿٥٧﴾ فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ
مِثْلِه۪ فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَٓا اَنْتَ
مَكَانًا سُوًى ﴿٥٨﴾ قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزّ۪ينَةِ وَاَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ
ضُحًى ﴿٥٩﴾ فَتَوَلّٰى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ اَتٰى ﴿٦٠﴾ قَالَ لَهُمْ مُوسٰى
وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ
خَابَ مَنِ افْتَرٰى ﴿٦١﴾ فَتَنَازَعُٓوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَاَسَرُّوا
النَّجْوٰى ﴿٦٢﴾ قَالُٓوا اِنْ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ يُر۪يدَانِ اَنْ يُخْرِجَاكُمْ
مِنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَر۪يقَتِكُمُ الْمُثْلٰى ﴿٦٣﴾
فَاَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا وَقَدْ اَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلٰى ﴿٦٤﴾

56 – Andolsun, biz ona bütün ayetlerimizi gösterdik; o ise yalanladı ve reddetti.

57 – (Fir'avn) dedi: "Bizi sihrinle yerimizden çıkarman için mi geldin, ey Musa?!"

58 – Biz de sana mutlaka aynı sihri getireceğiz. Bizim aramızla senin aranda bizim de senin de şaşırmayacağımız orta bir yerde belli bir vakit kıl / tesbit et".

59 – (Musa) dedi: "Sizin belli vaktiniz süs (bayram) günü ve insanların kuşluk vaktinde toplanmasıdır".

60 – Fir'avn dönüp tuzağını topladı, sonra da geldi.

61 – Musa onlara: "Yazıklar olsun size, Allah'a yalan iftira etmeyin; sonra sizi bir azapla helak eder. İftira eden gerçekten ziyan etmiştir.

62 – (Sihirbazlar) işlerini kendi aralarında tartıştılar. Fiskosu gizlediler.

63 – Dediler: "Şüphesiz bunlar iki sihirbazdırlar; sihirleri ile sizi toprağınızdan çıkarmak ve en ideal yolunuzu gidermek (ortadan kaldırmak) istiyorlar.

64 – "Hilenizi toplayın, sonra da saf saf gelin. Bugün üstün gelen gerçekten iflah olmuştur".

"Andolsun, biz ona gösterdik": Yani Fir'avn'e, demektir. "Bütün ayetlerimizi": Yani dokuz mucizeyi. Allah'ın bütün ayetlerini görmedi, çünkü onlar sayılmaz. "Yalanladı": Yani ayetleri yalan saydı ve: Bu sihirdir, dedi. "Diretti": İman etmekten. "Bizi toprağımızdan çıkarmak için mi geldin?": Yani Mısır'dan. "sihrinle": Yani sihrinle yurdumuzu mağlup edip onu ele geçirerek bizi ondan çıkarmak istiyorsun. "Biz de sana aynı sihri getireceğiz": Yani getirdiğin sihre misliyle mukabele edeceğiz, demektir. "Aramızda belli bir vakit tayin et": Yani seninle bizim aramızda bir süre ve belli bir vakit (randevu) tesbit et. "Onu şaşırmayacağımız": Yani geçirmeyeceğimiz, "ne bizim ne de senin geçirmeyeceğimiz bir yer olsun": Mana şöyledir de denilmiştir: Aramızda belli bir zaman ve belli bir mekan tesbit et de orada buluşalım. Orada buluşmakta ihtilaf etmeyelim. "Süva": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Kisai, sinin kesri ile "siva" okumuşlardır. İbn Amir, Asım, Hamze, Halef ve Yakup da, zammı ile "süvu" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Ebu'l – Mütevekkil ve İbn Ebi Able, med, hemze, nasb ve tenvinle "mekanen sevaen" okumuşlardır. İbn Mes'ud da öyle okumuştur, ancak o, sini kesrelememiştir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: O iki grubun

ortasında bir yerdir, mana da şöyledir: Öyle bir yer olsun ki mesafesi iki gruba da eşit olsun, her grubun mesafesi ötekinin mesafesi kadar olsun. "Kale mevidüküm yevmuz ziyneh": Cumhur mimin ref'i ile (yevmu) okumuştur. Hasen, Mücahit, Katade, İbn Ebi Able ve Hübeyre de Hafs'tan rivayet ederek mimin nasbı ile (yevme) okumuşlardır.

Bu günde de dört görüş vardır:

Birincisi: Onların bayram günüdür, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, Süddi de şeyhlerinden rivayet etmiş; Mücahit, Katade ve İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

İkincisi: Aşure günüdür, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Nevruz günüdür, o, yılbaşının cumartesi gününe denk gelmişti. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Onların pazar kurdukları günüdür, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Yevm kelimesinin merfu olmasına gelince: Basra ekolüne mensup olanlar şöyle demişlerdir: Takdir: Vaktü mevidüküm yevmuzzine. Bu durumda mev'id, vaktin yerine geçmiştir. Vakit göründüğü zaman nasıl merfu olacaksa onunla merfu olmuştur. Nasbına gelince: Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Mevidüküm yakau yevmezzine. "Ve en yuhşerennasu": "En" mahallen merfudur, mana da: Mevidüküm haşrunnasi, demektir. "Kuşluk vakti": Yani insanların kuşluk vakti toplandıklarını gördüğünüz zaman, demektir. "En"in ziynete atfedilerek mahallen mecrur olması da caizdir, mana şöyledir: Mevidüküm yevmuzzine ve yevmu haşrinnası duhan. İbn Mes'ud ile Asım el – Cahderi, meftuh te, merfu şin ile "ve en tahşure" ve mansup sin ile de (nase) okumuşlardır. İbn Mes'ud ile Nahai'den de meftuh ye, merfu şin ile "ve en yahşure" nasb ile de "nase" okudukları rivayet edilmiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: İnsanlardan Mısır halkı, kuşluktan da o günün kuşluk vakti murat edilmiştir. Kuşluğa talik etmesi, güneş ışığının tam olması ve halkın toplanması içindir ki o zaman kanıt daha kesin ve şüpheden daha uzak olur.

"Fir'avn döndü": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Kendisine emredilen haktan döndü.

İkincisi: O, Musa ile karşılaşmak için hazırlık yapmak üzere sarayına döndü. "Tuzağını topladı": Yani hile ve entrikasını demektir. "Sonra geldi": Yani randevu yerinde hazır oldu. "Musa onlara dedi":

Yani sihirbazlara dedi. Biz de sayılarını A'raf: 114'te zikretmiştik.

"Veyleküm (yazıklar olsun size)": Zeccac şöyle demiştir: O, "elzemekü mullahu veylen" manası ile mansuptur. Nida ile mansup olması da caizdir, tıpkı şurada olduğu gibi: "Yaveylena men baasene min merkadine" *(Yasin: 52).*

"Allah'a yalan iftira etmeyin": İbn Abbas: Allah'a hiçbir kimseyi şirk koşmayın, demiştir.

"Feyüshiteküm" İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, "sahate"den gelmek üzere yenin fethi ile "feyeshateküm" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, "eshate"den gelmek üzere yenin zammı ile "feyüshiteküm" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Yüshitü daha çok kullanılır, o da kökünü kazımaktır. Araplar: Sahatehullahu ve eshatehu derler ki: Allah onun kökünü kazıdı, demektir.

Ferazdak da şöyle demiştir:

Ey Mervan'ın oğlu, zamanın ısırması,
Helak etmedik ve azaltmadık bir mal bırakamadı.

Ferra ile Zeccac beyti böyle okumuşlar. Onu Ebu Ubeyde de ref ile "illa müshatün ev mücellefu" şeklinde rivayet etmiştir.

"İşlerini aralarında tartıştılar": Yani sihirbazlar kendi aralarında Musa'nın durumunu münazara ettiler, gözden geçirdiler. "Fiskosu gizlediler": Yani konuşmalarını Fir'avn'den ve kavminden sakladılar, demektir. Musa ile Harun'dan da, denilmiştir. "Eserru" burada açıkladılar, manasınadır da, denilmiştir.

Aralarında geçen söz hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Eğer bu sihirbaz ise mutlaka biz onu yeneriz; eğer sizin iddia ettiğiniz gibi gökten gelen bir şey ise onu da göreceğiz, dediler. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Onlar Musa'nın konuşmasını dinleyince. Bu, sihirbaz sözü değildir, ancak en yüce Rabbin kelamıdır, dediler ve hakkı tanıdılar. Sonra Fir'avn'in saltanatına ve Musa'nın asasına baktılar, fikirlerinden döndüler ve: Bu ikisi sihirbazdırlar, dediler. Bunu da Dahhak ile Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar "in hazanı lesahirani ..." diye söz ettiler. Bunu da Süddi, demiştir.

Kurralar "in hazani lesahirani" kavlinde ihtilaf etmişlerdir: Ebu Amr bin Ala, "inne"ye amel ettirerek: "İnne hazeyni" okumuş ve: Ben

"in hazani" okumaktan Allah'tan utanırım, demiştir, İbn Kesir de, şeddesiz olarak "in" ve şeddeli olarak "hazanni" okumuştur. Asım da Hafs rivayetinde yine şeddesiz olarak "in" ve şeddesiz olarak "hazani" okumuştur. Nafi, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, şedde ile "inne" ve elif ve şeddesiz nun ile "hazani" okumuşlardır. Ebu Amr'ın okumasına gelince: Onun Mushaf'a muhalif olarak okumasının gerekçesi, Osman ile Hazreti Aişe'nin: Bu, katibin hatasıdır, rivayetidir. Biz de bunu Nisa suresi: 162'de "velmukimines salate" kavlinde aktarmıştık. Asım'ın okuyuşuna gelince, onun da manası şöyledir: Bunlar başka değil, iki sihirbazdır, tıpkı şuralarda olduğu gibi: "Ve in nezunnuke leminel kazibin" *(Şuara: 186)*, yani seni ancak yalancılardan zannediyoruz. Bu hususta şu beyti okumuşlardır:

Anan üzerine ağlasın, sen ancak taammüt cezasına
Çarptırılmış bir Müslüman'ı öldürdün.

Yani sen başka değil bir Müslüman öldürdün, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Bu kıraata şu nakil şahitlik eder: Übey bin Kab'ten rivayet edildiğine göre o, "mahazani illa sahirani" okumuştur. Ondan: "İn hazani illa sahirani" de rivayet edilmiştir. Halil'den de şeddesiz olarak "in hazani" rivayet etmiştir. Ondan daha bilgili nahiv alimi olmadığında müttefiktirler. Çoğunluğun şedde ile "inne" ve elif ile "hazani" okumalarına gelince: Ata, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bu, Belharis bin Ka'b lehçesidir. İbn Enbari de: Bu, Benilharis bin Ka'b lehçesidir, Kureyş lehçesi de ona denk gelmiştir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Ebu Ubeyde, Ebu'l – Hattab'tan – ki o, baş ravilerden biridir – onun Kinane lehçesi olduğunu naklетmiştir; onlar tesniye elifini ref, nasb ve cer halinde tek düze isbat ederler (yeye dönüştürmezler); mesela şöyle derler: Etaniz zeydani, reaytüz zeydani ve merertü biz zeydani. Şu beyti şahit getirmişlerdir:

Yılan gibi başını eğdi, eğer yılan dişleri için
Bir delik görseydi, dişlerini geçirirdi.

Bunlar: Darabtü beyne üzünahu (kulaklarının arasına vurdum) derler. Eski nahivciler de şöyle demişlerdir: Burada he gizlidir, mana da şöyledir: İnnehu hazani lesahirani. Yine şöyle demişlerdir: "İnne"nin manası naam (evet) demektir, takdir de şöyledir: Naam hazani lesahirani. Şu beyti kanıt getirmişlerdir:

Senin saçların ağarmış ve yaşlanmışsın, derler,
Ben de: Evet öyledir, dedim.

Zeccac şöyle demiştir: Benim kanaatim şöyledir: Ben bunu alimimiz Muhammed bin Zeyd ile Ali bin İsmail bin İshak bin

Hammad bin Zeyd'e arz ettim, onlar da bunu kabul ettiler ve: Bu hususta işittiğimizin en iyisi budur, o da "inne"nin naam yerinde kullanılmasıdır, dediler. Mana da şöyledir: Evet, bu ikisi sihirbazdırlar. Bundan sonra da iyilikte Kinane oğullarının lehçesi gelir. Ben bu okuyuşu da beğeniyorum. Çünkü o, kurraların çoğunluğunun da okuyuşudur. Genel kıraat da öyledir. Asım ile Halil'in kıraatlarını da beğeniyorum, çünkü onlar imamdırlar ve mana olarak Übey bin Ka'b'in okuyuşuna katılıyorlar. Abu Amr'ın kıraatını ise, Mushaf'a muhalif olduğu için caiz görmüyorum. İbn Enbari, Ferra'dan şöyle nakletmiştir: "Hazani"nin elifi, "haza"daki eliftir, nun ise tekil ile tesniyeyi ayırmak içindir. Nitekim "ellezine"deki de tekille çoğulu ayırmıştır.

"Ve yezheba bitarikatiküm": Eban, Asım'dan rivayet ederek yenin zammı ve henin kesri ile "ve yüzhiba" okumuştur. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, Abdullah bin Amr ve Ebu Reca el – Utkaridi de, kâf ile mimi atarak elif lam ile "veyezheba bittarikati" okumuşlardır.

Tarikat üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Doğru dininizi, demektir. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Ubeyde de: Geleneğinizi, dininizi ve üzerinde bulunduğunuz şeyleri, demiştir. Fülanün hasenüt tarikati, denir ki: Tuttuğu yol güzeldir, demektir.

İkincisi: Akıllıları, eşrafı ve yaşlıları, demektir. Şabi de şöyle demiştir: Halkın ileri gelenlerini kendilerine çevirirler. Ferra da, tarikat: Eşraf kimselerdir. Araplar eşraf kimseler için: Haulai tarikatü kavmihim ve taraiku kavmihim (kavimlerinin eşrafıdır) derler.

"el – Müsla": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: O, emsel'in müennesidir, Kadınlar için; Huzil müsla minhüma, erkekler için de: Huzil emsel (en idealini al) dersin. Zeccac, müsla ve emselin manası: Bu, kavminin en idealistidir denmeyi hak eden faziletli kimsedir, demiştir. Şöyle demiştir: Bana göre kelamda söylenmeyen sözler vardır, mana: En ideal adamlarınızı giderirler, demektir.

Araplar Haza tarikatü kavmihi derler ki: Yollarının önderidir, demektir.

"Feecmiu keydeküm": Çoğunluk "ecma'tü"den gelmek üzere hemze- i katı' ile "feecmiu" okumuşlardır. Mana da şöyledir: Kararınızı ittifakla alın, ihtilaf etmeyin, sonra işiniz karışır. Ferra şöyle demiştir: İcma: Bir şeye karar verip sağlam yapmaktır. Ecma'tü alel huruci ve ecma'tül huruce dersin ki: Çıkmaya karar verdim, demek istersin. Şair de şöyle demiştir:

Keşke bilseydim, temenniler fayda vermiyor,
Bir gün işime erkenden karar verecek miyim?

Demek istiyor ki: İşim sağlamlaşmış ve karar verilmiş olsun. Ebu Amr da mimin fethi ile "cema'tü"den getirerek "fecmeu" okumuştur ki: Ne kadar hileniz varsa, yapın demektir. Hilelerine gelince, ondan maksat: Sihir ve tuzaklarıdır.

"Sonra saf saf gelin": Yani saflar halinde toplanmış olarak gelin ki, o zaman işiniz daha düzgün ve heybetiniz daha korkunç olur.

Ebu Ubeyde de, "saffen": Saflar halinde, demiştir. İbn Kuteybe de, "saffen": Topluca, demiştir. Hasen de şöyle demiştir: Onlar yirmi beş saf idiler, her bin sihirbaz da bir saf idi.

"Bugün üstün gelen iflah oldu": Yani kazanan ve galip gelen, demektir.

قَالُوا يَا مُوسٰى اِمَّا اَنْ تُلْقِيَ وَاِمَّا اَنْ نَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَلْقٰى ﴿٦٥﴾
قَالَ بَلْ اَلْقُوا فَاِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ اِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ اَنَّهَا
تَسْعٰى ﴿٦٦﴾ فَاَوْجَسَ فٖي نَفْسِهٖ خٖيفَةً مُوسٰى ﴿٦٧﴾ قُلْنَا لَا تَخَفْ اِنَّكَ
اَنْتَ الْاَعْلٰى ﴿٦٨﴾ وَاَلْقِ مَا فٖي يَمٖينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا اِنَّمَا صَنَعُوا
كَيْدُ سَاحِرٍ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ اَتٰى ﴿٦٩﴾ فَاُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّدًا
قَالُوا اٰمَنَّا بِرَبِّ هٰرُونَ وَمُوسٰى ﴿٧٠﴾ قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ
اِنَّهُ لَكَبٖيرُكُمُ الَّذٖي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ
مِنْ خِلَافٍ وَلَاُصَلِّبَنَّكُمْ فٖي جُذُوعِ النَّخْلِ وَلَتَعْلَمُنَّ اَيُّنَا اَشَدُّ عَذَابًا
وَاَبْقٰى ﴿٧١﴾ قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلٰى مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذٖي
فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا اَنْتَ قَاضٍ اِنَّمَا تَقْضٖي هٰذِهِ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿٧٢﴾ اِنَّا
اٰمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَا اَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ
وَاللّٰهُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ﴿٧٣﴾

65 – Dediler: "Ey Musa, sen mi atacaksın, yoksa ilk atan biz mi olalım?".

66 – Dedi: "Hayır, siz atın". Bir de ne görsün, ipleri ve sopaları sihirlerinden ona (Musa'ya) koşuyor gibi görünüyor.

67 – Musa içinde bir korku hissetti.

68 – "Korkma; şüphesiz sen, evet sen en üstünsün" dedik.

69 – "Sağ elindekini at, onların yaptıklarını yutsun. Onların yaptıkları ancak sihirbaz hilesidir. Sihirbaz da nereye gelse / gitse felah bulmaz".

70 – Sihirbazlar secdeye kapandılar. "Biz, Harun ile Musa'nın Rabbine iman ettik" dediler.

71 – (Fir'avn) dedi: Ona ben size izin vermeden iman ettiniz. Şüphesiz o muhakkak size sihri öğreten büyüğünüzdür. Ellerinizi ve ayaklarınızı mutlaka çaprazdan keseceğim ve sizi elbette hurma kütüklerine mutlaka asacağım. Hangimizin azapça daha çetin ve daha sürekli olduğunu elbette bileceksiniz".

72 – Dediler: "Seni bize gelen açık delillere ve bizi yaratana asla tercih etmeyeceğiz. Neye hükmedeceksen hükmet. Sen ancak bu dünya hayatına hükmedersin".

73 – "Muhakkak biz Rabbimize iman ettik ki günahlarımızı ve bizi zorladığın o sihri bağışlasın. Allah daha hayırlı ve daha süreklidir".

"Bel elku (hayır, siz atın)": İbn Enbari şöyle demiştir: Bel'in gelmesi, ilk ayetteki inkardan dolayıdır; çünkü eğer ilk ayet iyi düşünülürse, içinde, ya sen atarsın ya da sen atmazsın manası vardır.

"Ve ısıyyehüm": Hasen, Ebu Reca el-Utaridi, Ebu İmran el-Cevni ve Ebu'l – Cevza, aynın ref'i ile "ve usuyyuhum" okumuşlardır.

"Yuhayyelu ileyhi": Ebu Rezin el Ukayli, Ebu Abdurrahman es-Sülemi, Hasen, Katade, Zühri ve İbn Ebi Able, te ile "tühayyelü" okumuşlardır. "İleyhi": Musa'ya demektir. Huyyile ileyhi denir ki: Ona öyle göründü demektir. Bir topluluk bu ayeti delil getirerek sihrin hiçbir şey olmadığını ileri sürmüşler ve Musa'ya öyle göründü, demişlerdir. Cevap da şöyledir: Biz de Musa'nın hayal gördüğünü ve gerçek olmadığını inkar etmiyoruz. Çünkü onların yılan derilerine cıva koymuş olmaları mümkündür, onlar da yılan değildir.

Sihre gelince o, başkasına aktarılır (öğretilir) ve o, çeşit çeşittir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bile sihir ettiler, tesir de etti. O da sihirbaza lanet etti.

"Musa içinde bir korku (hiyfeten) hissetti": İbn Kuteybe: İçinde bir korku sakladı, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Aslı "hivfeten" idi, ancak vav sakin, makabli de meksur olduğu için ye'ye çevrilmiştir.

Onun korkusunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O insanda olan doğal korkudur.

İkincisi: O, onların sihirlerinin de asada onlara gösterdiği cinsten olduğunu görünce, halkın kafasının karışacağından ve iman etmeyeceklerinden korktu, onun için kendisine: "Korkma, sen, evet sen en üstünsün" denildi. Zafer ve galibiyet senindir. Bu da birinciden daha doğrudur.

"Sağ elindekini at": Yani asayı, "telkaf": İbn Amir fenin ref'i ve kafın şeddesiyle "telekkafu ma" okumuştur. Hafs da Asım'dan şeddesiz olarak "telkaf" rivayet etmiştir. İbn Kesir telkaf'teki teyi şeddeler, "tetelekkaf" demek isterdi. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, Said bin Cübeyr ve Ebu Reca, mim ile "telkam" okurlardı. Biz de bunu A'raf: 117'de açıklamış bulunuyoruz. "İnnema sanau keydü sahir": Hamze, Kisai ve Halef: "Keydü sihr" okumuşlar; kalanlar da, elifle "Keydü sahir" okumuşlardır. Mana da: Onların yaptıkları şey sihirbaz hilesidir, yani sihirbaz işidir, demektir. İbn Mes'ud ile Ebu İmran el – Cevni, dalın nasbı ile "innema sanau keyde" okumuşlardır. "Sihirbaz iflah olmaz": İbn Abbas: Nereye gitse mutlu olmaz, demiştir. Başarılı olmaz da, denilmiştir. Cündeb bin Abdullah el – Beceli, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den: "Sihirbazı yakaladığınız zaman öldürün" dediğini ve sonra da: "Sihirbaz nereye gitse iflah olmaz" ayetini okuduğunu rivayet etmiştir. Yani nerede olsa güven içinde olmaz, demiştir.[15]

"Kale âmentüm lehu": İbn Kesir, Hafs da Asım'dan, Verş de Nafi'den rivayet ederek haber tarzında "âmentüm lehu" okumuşlar; Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, hemze-i memdude ile "âmentüm lehu" okumuşlar; Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek ikincisi uzun olmak üzere iki hemze ile "eâmentüm" okumuşlardır.

"Şüphesiz o sizin büyüğünüzdür": İbn Abbas: Öğretmeninizdir, demiştir. Kisai de şöyle demiştir: Hicaz'da çocuk öğretmeninin yanından geldiği zaman: Büyüğümün yanından geldim, der.

"Veleusalliben neküm fi cuzuinnahli": "Fi" "ala" manasınadır. "Em lehüm süllemün yestemiune fih" *(Tur: 38)* kavlinde de böyledir. "Elbette bileceksiniz": Ey sihirbazlar, "hangimiz azapça daha çetin-

---

15 – İbn Kesir Tefsiri, aslı Tirmizi'dedir.

dir" sizin için, "ve daha süreklidir": İmanınıza, ben mi yoksa O'na imanı terk ettiğiniz Musa'nın Rabbi mi? "Onlar da: Seni asla tercih etmeyiz, dediler, bize gelen açık delillere": Yani el ile asa mucizelerine demek istiyorlar.

Eğer: "Neden delilleri "bize gelen" diyerek kendilerine nisbet ettiler, hâlbuki hem onlara hem de başkalarına gelmişti?" denilirse,

Cevap şöyledir: Onlar sihrin kapılarını ve hile yollarını diğerlerinden daha iyi bildiklerinden ve Musa'nın getirdiği şeyin de sihir olmadığını bildiklerinden, bu, kendilerinden başkaları için açık ve ortada oldu, kendilerine ise, onu bildiklerinden dolayı özgü oldu.

"Ve bizi yaratana": Bunda da iki mülahaza vardır ki onları da Ferra ile Zeccac zikretmişlerdir:

Birincisi: Mana şöyledir: Seni bize gelen delillere ve bizi yaratana asla tercih etmeyiz.

İkincisi: O, yemindir, takdiri de "vahakkıllezi fetarana" (bizi yaratan hakkı için) demektir.

"Artık neye hükmedeceksen et (fakdı ma enta kad)": Yani ne yapacaksan yap, demektir. Kada'nın aslı, bir işi sağlam yapmaktır. "Sen ancak bu dünya hayatına hükmedersin (innema takdı hazihil hayated dünya)": Ferra şöyle demiştir: "İnnema" bir kelimedir, bunun için "elhayated dünya"yı nasbetmiştir. Eğer bir okuyucu merfu olarak "elhayatu" okusa, o da caizdir; o zaman "ma"yı "ellezi" manasına almış olur. Mesela İnnellezi takdı hazihil hayated dünya demiş gibi olur. İbn Ebi Able ile Ebu'l – Mütevekkil, meçhul olmak üzere tenin zammesiyle "innema tukda", te'nin ref'i ile de "el – hayatu" okumuşlardır. Müfessirler, mana şöyledir, demişler: Senin saltanatın ve mülkün bu dünyadadır, ahirette değildir.

"Bizi bağışlaması için": Şirki kastediyorlar, "ve bizi zorladığın şeyi": Yani bizi sihre zorlamanı bağışlaması için, demektir.

Eğer: "Nasıl "bizi zorladın" dediler. Hâlbuki "bizim için ücret var mı?" demişlerdi *(Şuara: 41)*. Bu da onların sihri zorlanmadan yaptıklarını gösterir?" denilerse, buna dört cevap verilir:

Birincisi: Fir'avn, insanları sihir öğrenmeye zorluyordu, bunu da İbn Abbas, demiştir. İbn Enbari de: Halkının bazılarından evlatlarına sihir öğretmelerini isterdi, onlar ise bundan hoşlanmazlardı. Fir'avn ise sihre tutkundu ve kalbine Musa'nın korkusu girmişti. İşte sihre zorlaması, işin başında sihri öğrenmeye zorlamasıdır.

İkincisi: Sihirbazlar "bizim için bir ücret var mı?" dedikten

(Şuara: 41) ve Musa'nın Allah'ı zikrettiğini ve takva sahibi insanlar gibi hareket ettiğini görünce, ona karşı sihir göstermek istemediler. Musa kendilerini yener de mesleklerinin zayıflığı ortaya çıkar, geçimleri bozulur diye endişeye kapıldılar. Fir'avn ise Musa'nın karşısına çıkmalarında ısrar etti. İşte sihre zorlaması budur.

Üçüncüsü: Onlar bu karşılaşmada mağlup olup sanatlarının krallar ve halk nazarında değer kaybedeceğinden korktular, Fir'avn ise onları sihir yapmaya zorladı.

Dördüncüsü: Fir'avn onları vatanlarını terk etmeye zorladı, bu da o sihrin sebebi oldu. Bu görüşleri İbn Enbarı zikretmiştir.

"Allah daha hayırlıdır": Yani kendine itaat edildiği takdirde vereceği sevap daha hayırlıdır, demektir. "Ve daha süreklidir": Yani isyan edildiği zaman azabı daha süreklidir, demektir. Bu da "hangimizin azabının daha çetin ve daha sürekli olduğunu mutlaka bileceksiniz" sözüne cevaptır. Sihirbazların haberi burada bitti.

إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ
لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيٰى ﴿٧٤﴾ وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ
فَأُولٰٓئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلٰى ﴿٧٥﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ
تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا مَنْ تَزَكّٰى ﴿٧٦﴾

74 – Gerçek şu ki, kim Rabbine günahkar olarak gelirse, şüphesiz onun için cehennem vardır; orada ölmez de yaşamaz da.

75 - Kim de ona gerçekten iyi ameller yapmış bir mü'min olarak gelirse, işte onlar için en yüksek dereceler vardır.

76 – Altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları Adn cennetleri. İşte arınan kimsenin mükafatı budur.

"Gerçek şu ki, kim Rabbine günahkar olarak gelirse": Yani müşrik olarak gelirse, demektir. "şüphesiz onun için cehennem vardır; orada ölmez de yaşamaz da": Yani ne rahat eder ne de yaşamanın faydasını görür.

İbn Enbari de bu anlamda şöyle bir şiir aktarmıştır:

Ölmez ki bedbahtlığı bitsin ve yaşamaz ki hayatın tadını alsın,
İşte bu nefsi bana kim anlatacak?

"İyi ameller yapmış": Yani farzları yerine getirmiştir, "işte onlar

için en yüksek dereceler vardır": Yani bazısı bazısından yüksek cennet dereceleri, demektir. Ulâ, ulya'nın çoğuludur, o da a'la'nın müennesidir. İbn Enbari şöyle demiştir: "Feülaike" demesi, "men" edatının lafzının tekil, manasının çoğul olmasındandır. Lafzı galip gelirse ona raci olan şey tekil olur, manası galip olursa ona raci olan şey çoğul olur.

"İşte bu (zalike): Yani sevap, "arınan kimsenin mükafatıdır": Küfür ve isyanlardan arınan, demektir.

وَلَقَدْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَسْرِ بِعِبَادٖي فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرٖيقًا فِي الْبَحْرِ
يَبَسًاۙ لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشٰى ﴿٧٧﴾ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهٖ
فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْۜ ﴿٧٨﴾ وَاَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدٰى
﴿٧٩﴾ يَا بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ قَدْ اَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَوَاعَدْنَاكُمْ جَانِبَ
الطُّورِ الْاَيْمَنَ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى ﴿٨٠﴾ كُلُوا مِنْ
طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فٖيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٖيۚ وَمَنْ
يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبٖي فَقَدْ هَوٰى ﴿٨١﴾ وَاِنّٖي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَاٰمَنَ
وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدٰى ﴿٨٢﴾

77 – Andolsun, gerçekten Musa'ya: "Kullarımı geceleyin yürüt. Yetişilmekten korkmadan ve endişe etmeden onlar için denizde kuru bir yol vur / aç" diye vahyettik.

78 – Fir'avn askerleri ile onları takip etti de denizden onları kaplayan kapladı.

79 – Fir'avn kavmini saptırdı, doğru yola iletmedi.

80 – Ey İsrail oğulları, gerçekten sizi düşmanınızdan kurtardık ve sizinle Tur'un sağ tarafını va'tleştik. Üzerinize kudret helvası ve bıldırcın eti indirdik.

81 – Size rızık ettiklerimizden yiyin, onda taşkınlık etmeyin ki, sonra üzerinize gazabım vacip olur. Kime de gazabım vacip olursa, gerçekten uçurumdan yuvarlanmıştır.

82 – Şüphesiz ben; tövbe eden, iyi amel işleyen, sonra da doğru yolu bulan için gerçekten çok bağışlayanım.

"Kullarımı geceleyin yürüt": Yani onları gece vaktinde Mısır toprağından çıkar. "Onlara bir yol vur": Yani onlara bir yol aç. "Filbahri yebesen": Ebu'l – Mütevekkil Hasen ve Nehai, benin sükunu ile "yebsen" okumuşlardır. Şa'bi, Ebu Reca ve İbn Semeyfa da elifle "yabisen" okumuşlardır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Yebes, yabis manasınadır, şatün yabisün denir ki, sütü kurumuş koyun, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Yabis için: Yebes ve yebs de denir.

"Latehafu": Çoğunluk elifle okumuşlardır. Eban ve Hamze de Asım'dan rivayet ederek "latehaf" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim, "la tehafu" okursa, mana: Sen korkmazsın, demektir. Kim de "latehaf" okursa, sen korkma, demektir. Ferra şöyle demiştir: Hamze cezm ile "latehaf" ve ref ile de söz başı olarak: "Latahşa" okudu, tıpkı "yuvellukümül edbar. Sümme layunsarun" *(Al-i İmran: 111)* kavli gibi; sümme ile yeni söze başladı. İşte bu da onun gibidir. Hamze "latahşe" demekle cezme niyet etse, ye olsa da, doğru olur. İbn Kuteybe "dereken"in manası: Yetişmektir, demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Musa'nın ashabı: İşte Fir'avn, bize yetişti, işte deniz de önümüzde, dediler. Allah Teala da Musa'ya "yetişilmekten korkma" diye vahyetti, yani Fir'avn'nin yetişmesinden demektir. "Ve korkma": Denizde boğulmaktan.

"Fir'avn onları takip etti": İbn Kuteybe: Onlara yetişti, demiştir. Harun da Ebu Amr'dan şedde ile "fettebeahüm" rivayet etmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Tebiar recülü eşşey'e ve etbeahu denir ki, aynı manayadır. Kim şedde ile okursa, Fir'avn onları askerleriyle takip etti, demiş olur. Kim de "feetbeahüm" okursa, manası: Askerlerini onlara yetiştirdi olur. Bu okuyuşa göre onlarla beraber olması da caizdir, olmaması da caizdir, ancak onlarla beraber idi. "Onları denizden kaplayan kapladı": Yani denizin suyundan onları kaplayan kapladı, demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Kaplayan kapladı"nın manası: kaplayan şeyin bir kısmı demektir. Çünkü onları denizin bütün suyu kaplamadı. İbn Mes'ud, İkrime, Ebu Reca ve A'meş; ikisinde de şinin şeddesi ve ye'siz olarak "feğaşşahüm minel yemmi ma ğaşşahüm" okumuşlardır.

"Fir'avn kavmini saptırdı": Yani onları kendine tapmaya çağırdı. "Doğru yola iletmedi": Yani onları tehlikeye düşürmekle irşat etmedi. Bu da: "Ben sizi ancak doğru yola iletiyorum" *(Ğafir: 29)* sözüne yalanlamadır.

"Sizinle Tur'un sağ tarafını va'tleştik": Tevrat'ı almak için. Biz de "sağ tarafın" manasını Meryem: 52'de, "kudret helvası ile bıldırcın etini" de Bakara: 57'de zikretmiştik.

"Yiyin": Yani, onlara: Yiyin, dedik.

"Taşkınlık etmeyin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Nimetimle şımarıp da zulüm etmeyin. *İkincisi:* Nimetlerime nankörlük etmeyin, sonra taşkın olursunuz. *Üçüncüsü:* Ondan bir günlükten fazlasını saklamayın.

"Feyehille aleyküm gadabi": Yani size azabım vacip olur, demektir. Cumhur, hanın kesri ile "feyehille" ve "men yahlil" okumuştur, Kisai de hanın zammesi ile "feyahulle" "ve men yahlul" okumuştur. Ferra şöyle demiştir: Ben kesri daha çok seviyorum, çünkü zam huluIdan gelir ki, manası: Bir şeyin içine düşmektir. Kesr ile "yehillu" ise, vacip olur, demektir. Tefsir de vacip olmak ile gelmiş, düşmekle gelmemiştir.

"Fekad heva (gerçekten uçurumdan yuvarlanmıştır)": Yani helak olmuştur.

"Şüphesiz ben çok bağışlayanım (leğaffarun)": Ğaffar: Günahları arka arkaya bağışlayan, demektir. Günahları ne zaman tekrar ederse, bağışlanmaları da tekerrür eder. Gafr'in aslı: Örtmektir, kumaşın tüyüne de ğafr denmiştir, zira o da çözgüyü kapatır. Buna göre Ğaffar: Kullarının günahlarını çok örten, üzerine şefkat örtüsünü atan demektir.

"Tövbe eden için": İbn Abbas: Şirkten tövbe eden için, demiştir. "Ve iman eden": Yani Allah'ı birleyip O'nu tasdik eden, "iyi iş yapan": Yani farzları yerine getiren için, demektir.

"Sonra da doğru yolu buldu": Bunda da sekiz görüş vardır:

Birincisi: Amelinin sevabı olduğunu bildi, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Şüphe etmedi, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Bunun Allah'ın tevfiki ile olduğunu bildi, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Sünnet ve cemaatten ayrılmadı, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Beşincisi:* Doğru oldu, bunu da Dahhak, demiştir. *Altıncısı:* Ölünceye kadar İslam'a sarıldı, bunu da Katade, demiştir. *Yedincisi:* Nasıl amel edeceğini bildi, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir. *Sekizincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ehl-i beyti tarafını tuttu. Bunu da Sabit - el - Bünani, demiştir.

وَمَا أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسٰى ﴿٨٣﴾ قَالَ هُمْ أُولَاءِ عَلٰى أَثَرٖي وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضٰى ﴿٨٤﴾

قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ ﴿٨٥﴾
فَرَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا ۚ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ
رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًا ۚ أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ
أَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي ﴿٨٦﴾ قَالُوا
مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا وَلَٰكِنَّا حُمِّلْنَا أَوْزَارًا
مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذَٰلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ ﴿٨٧﴾
فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ فَقَالُوا هَٰذَا إِلَٰهُكُمْ
وَإِلَٰهُ مُوسَىٰ فَنَسِيَ ﴿٨٨﴾ أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا
يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ﴿٨٩﴾

83 – "Ey Musa, seni kavminden acele ettiren nedir?"

84 – (Musa) dedi: "Onlar, işte onlar izimdeler. Acele ettim ki Rabbim, benden razı olasın".

85 – Dedi: "Şüphesiz biz, senden sonra kavmini gerçekten denedik ve Samiri onları azdırdı".

86 – Musa kavmine öfkeli, üzgün vaziyette döndü. "Ey kavmim, Rabbiniz size güzel bir vaad etmedi mi? Üzerinizden uzun zaman mı geçti yahut üzerinize Rabbinizden bir gazap vacip olsun istediniz de va'dimden caydınız mı?" dedi.

87 – Onlar da: "Biz kendi isteğimizle va'dinden caymadık. Ancak kavmin süsünden ağırlıklar yüklendik; onları da ateşe attık (erittik). Samiri de böylece attı" dediler.

88 – Onlara böğürmesi olan bir buzağı heykeli çıkardı. Onlar da: "İşte sizin de Musa'nın da tanrısı budur; (Musa) unuttu" dediler.

89 – Kendilerine bir söz döndürmediğini ve kendilerine ne bir zarar ne de bir yarar vermediğini görmüyorlar mı?

"Ey Musa, seni kavminden acele ettiren nedir?": Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah Teala İsrail oğullarını kurtarıp Fir'avn'i de suda boğunca: Ey Musa, bize Allah katından bir kitap getirsen de içinde helal ve haram ile farzlar bulunsa, dediler. Allah Teala da ona kendi-

siyle konuştuğu yerde bir kitap indireceğini va'detti. O da yetmiş kişi seçti. Onlarla beraber Tevrat'ı almak üzere Tur'a gitti. Musa Rabbine duyduğu özlemden dolayı acele ile aralarından çıktı ve kendisine yetişmelerini emretti. Allah Teala da: "Seni kavminden acele ettiren nedir?" dedi. O da: "Onlar, işte onlar" dedi. "Ala eseri": Ebu Rezin el – Ukayli ile Asım el – Cahderi hemzenin kesri ve se'nin sükunu ile "ala isri" okumuşlar; İkrime, Ebu'l – Mütevekkil ve İbn Yamur da hemzenin ref'i ve senin sükunu ile "ala üsri" okumuşlar; Ebu Reca ile Ebu'l – Aliye de, hemzenin fethi ve senin sükunu ile (ala esri) okumuşlardır. Mana da: Onlar yakınımdadır, benden sonra geliyorlar, demektir. "Acele ettim ki, Rabbim, razı olasın": Yani rızan artsın diye acele ettim. "Şüphesiz biz senden sonra kavmini gerçekten denedik ": Zeccac: Onları fitne ve mihnete düşürdük ve onları sınadık, demiştir.

"Senden sonra": Yani aralarından ayrılmandan sonra, demektir. "Ve Samiri onları azdırdı": Yani sapmalarına sebep oldu. Muaz el – Kari, Ebu'l – Mütevekkil, Asım el – Cahderi ve İbn Semeyfa, lamın ref'i ile "ve edalluhum" okumuştur. Biz de Bakara: 52'de Samiri'nin buzağı heykeli edinme sebebini şerh etmiştik. A'raf: 150'de de "gadbane esifa" kavlinin manasını izah etmiştik.

"Rabbiniz size güzel bir vaat etmedi mi?": Yani doğru bir vaat, demektir ki, bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Tevrat'ı vermektir. *İkincisi:* "Eğer namazı dosdoğru kılarsanız... mutlaka kötülüklerinizi örterim... " *(Maide: 13)* ve "Şüphesiz ben tövbe eden için çok bağışlayanım" *(Taha: 82)* kavlidir. *Üçüncüsü:* Yardım ve zaferdir.

"Üzerinizden uzun zaman mı geçti?": Yani sizden ayrıldıktan sonra. "Yahut üzerinize Rabbinizden bir gazap vacip olsun istediniz de va'dimden caydınız mı?": Yani Rabbinizin gazabına sebep olacak bir şey yapmak mı istediniz? "Sözümden caydınız": Ona: Eğer Allah kendilerini Fir'avn'in köleliliğinden kurtarırsa, Allah'a ibadet edeceklerine ve O'na şirk koşmayacaklarına, namazı dosdoğru kılıp Allah'a ve Resul'üne yardım edeceklerine söz vermişlerdi. "Kalu ma ahlefna mevideke bimelkine": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, mimin kesri ile (bimilkina) okumuşlar; Nafi ile Asım da mimin fethi ile (bimelkina) okumuşlar; Hamze ile Kisai de mimin zammı ile (bimülkina) okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Bunların hepsi de geçerli lügattir. Zeccac da şöyle demiştir: Zamme ile mülk: Saltanat ve iktidar demektir. Kesre ile milk: Elde bulunan şeydir (mülktür). Feth ile melk de: Mastardır, melektüşşey'e emlikühu melken denir ki, bir şeye sahip olmaktır.

Müfessirlerin bu kelamın manasında da dört görüşleri vardır:

Birincisi: Buzağı heykeli yapımında kullanılan şeylere sahip değildik, ancak onlar Fir'avn hanedanının ziyneti idi, biz de onları erittik. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, bizim gücümüz dahilinde değildi, bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir.

Üçüncüsü: Belaya duçar olduğumuz zaman içine düşmemek elimizde değildi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Dördüncüsü: Mü'minlerimizin beyinsizlerimize gücü yetmedi, bunu da Maverdi, zikretmiştir.

Bunu Musa'ya kimin dediği hususunda da iki görüş ortaya çıkar: *Birincisi:* Onlar buzağıya tapmayanlardır. *İkincisi:* Tapanlardır.

"Velakinna hummilna evzaren": İbn Kesir, Nafi, Hafs da Asım'dan rivayet ederek hanın zammesi ve mimin şeddesiyle "hummilna" okumuşlar; Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, şeddesiz olarak hafifçe "humilna" okumuşlardır. Evzar ise: Ağırlıklardır ki onlardan maksat, Mısır'dan çıkmadan önce Fir'avn hanedanından ödünç aldıkları ziynetlerdir. Kim şedde ile "hummilna" okursa, mana: Onu bize Musa yükledi ve onları Fir'avn hanedanından ödünç almamızı o emretti, olur. "Biz de onları attık": Yani onları çukura (potaya) attık, demektir. Biz de onları atma sebebini Bakara: 52'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Samiri de böyle attı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar attığı gibi o da ziynet eşyalarını potaya attı.

İkincisi: Cebrail'in atının bastığı yerden aldığı toprağı potaya attı. Kıssanın izahı da Bakara: 52'de geçmiştir. "Böğürmesi olan bir buzağı heykeli" kavlinin manasını da A'raf: 148'te zikretmiş bulunuyoruz.

"İşte tanrınız budur, dediler": Bu, Samiri ile fitneye duçar olup da ona katılanların sözüdür.

"O unuttu": Unuttu diye işaret edilen kimse hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Musa'dır. Sonra kelamın manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bu, sizin de ilahınızdır, Musa'nın da ilahıdır; Musa bunun kendi ilahı olduğunu size haber vermeyi unuttu. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Musa, Rabbine giden yolu unuttu. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Musa tanrısını sizin yanınızda unuttu, ona ters yoldan gitti. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: O, Samiri'dir, mana da şöyledir: Samiri iman ve İslam'ını unuttu. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Mekhul da şöyle demiştir: Samiri, yaşadığı dinini unuttu. Şöyle de denilmiştir: Buzağının onlara söz döndüremediğini ve onlara zarar ve yarar veremediğini unuttu. Buna göre, Allah Teala'nın "unuttu" sözü, aziz ve celil olan Allah'ın Samiri hakkında verdiği haberlerden olur. Bundan öncekine göre de bunu diyenler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, Samiri'dir. *İkincisi:* İsrail oğullarıdır.

"Döndürmediğini görmüyorlar mı?": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: "onlara bir söz döndürmediğini (cevap veremediğini) görmüyorlar mı?

وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هٰرُونُ مِنْ قَبْلُ
يَا قَوْمِ اِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهٖۚ وَاِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمٰنُ فَاتَّبِعُونِي وَاَطِيعُوا
اَمْرِي ﴿٩٠﴾ قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتّٰى يَرْجِعَ اِلَيْنَا
مُوسٰى ﴿٩١﴾ قَالَ يَا هٰرُونُ مَا مَنَعَكَ اِذْ رَاَيْتَهُمْ ضَلُّوا ﴿٩٢﴾ اَلَّا
تَتَّبِعَنِ اَفَعَصَيْتَ اَمْرِي ﴿٩٣﴾ قَالَ يَبْنَؤُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي
وَلَا بِرَاْسِي اِنّي خَشِيتُ اَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي اِسْرَاۤئِيلَ وَلَمْ
تَرْقُبْ قَوْلِي ﴿٩٤﴾

90 – Andolsun, gerçekten onlara daha önce Harun: "Ey kavmim, ancak siz onunla denendiniz. Şüphesiz Rabbiniz Rahman'dır; bana tabi olun ve emrime itaat edin" demişti.

91 – Onlar da: "Musa bize dönünceye kadar onun üzerinde ibadet için durmaktan ayrılmayacağız" dediler.

92 – (Musa): "Ey Harun, saptıklarını görünce seni ne men etti?"

93 – "Bana tabi olmandan. Emrime karşı mı geldin?"

94 – Dedi: "Ey anamın oğlu, ne sakalımdan ne de başımdan tutma. Gerçekten ben: "İsrail oğullarının arasını açtın; sözümü gözetmedin" demenden korktum".

"Andolsun, gerçekten onlara Harun demişti": Yani Musa gelmeden önce. "Ey kavmim, siz ancak bununla denendiniz": Yani buna

müptela oldunuz. "Şüphesiz Rabbiniz Rahman'dır": Buzağı değildir. "Onlar da: Onun üzerinde ibadet için durmaktan ayrılmayacağız, dediler": Yani buzağıya tapmaya devam edeceğiz, dediler. "Musa bize dönünceye kadar". Musa dönünce: "Ey Harun", buzağıya tapmakla "saptıklarını görünce seni ne men etti?" dedi": "Ella tettebiani (bana tabi olmaktan): İbn Kesir ve Ebu Amr, vasılda sakin ye ile okumuştur. İbn Kesir, ye ile de durur (vakfeder)di. Ebu Amr ise yesiz dururdu. İsmail bin Cafer de Nafi'den mansup ye ile "ella tettebianiye efeasayte" okuduğunu rivayet etmiştir. Kalun da Nafi'den aynı Ebu Amr'ınki gibi rivayet etmiştir. Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, vasılda ve vakıfta yesiz okumuşlardır. Mana da: "Bana tabi olmaktan seni ne men etti?" olur ve bu durumda "la" da zait olur.

Manada da üç görüş vardır:

Birincisi: Sana tabi olan mü'minlerle arkamdan yürüyüp ve onlardan ayrılmandan seni ne men etti? Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlara acımasız savaş açmaktan. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onları reddetmekten. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Emrime karşı mı geldin?": O da: Kavmimde yerime geç, halifem ol ve ıslahat yap" şeklindeki vasiyetidir *(A'raf: 142)*. Müfessirler şöyle demişlerdir: Sonra ona kızdığı için kardeşinin saçından ve sakalından tuttu. Bu, burada zikredilmemişse de A'raf: 150'de zikredilmiş ve onunla yetinilmiştir. Biz de "ey anamın oğlu" sözünün manasını ve kurraların bunun üzerindeki ihtilaflarını orada şerh etmiştik.

"Başımdan da tutma": Yani saçımdan tutma, demektir. Bu öfke aziz ve celil olan Allah içindi, nefsi için değildi. Çünkü emrine karşı gelmekle Harun'un Allah'a isyan ettiğini zannetmişti.

"Gerçekten ben korktum": Yani onlardan ayrılıp senin arkana düştüğüm takdirde, "İsrail oğullarının arasını açtın, demenden": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yanımdaki mü'minlerle sana tabi olmakla. *İkincisi:* Onları birbirleriyle savaştırmakla. "Sözümü gözetmedin" kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: "Kavmimde halifem ol ve ıslahat yap" sözümü dikkate almadın.

İkincisi: Onlara verdiğim emri beklemedin.

قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ ﴿٩٥﴾
قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ
فَنَبَذْتُهَا وَكَذٰلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي ﴿٩٦﴾ قَالَ فَاذْهَبْ
فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيٰوةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا
لَنْ تُخْلَفَهُ وَانْظُرْ إِلٰى إِلٰهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا
لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا ﴿٩٧﴾ إِنَّمَا إِلٰهُكُمُ اللّٰهُ
الَّذِي لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿٩٨﴾

95 – (Musa): "Ey Samiri, senin meselen nedir?" dedi.

96 – Dedi: "Ben onların görmediğini gördüm; elçinin izinden bir avuç (toprak) aldım; onu (erimiş ziynet eşyalarının içine) attım. Nefsim bana böyle süslü gösterdi".

97 – (Musa) dedi: "Git, şüphesiz senin için hayatta: "Bana dokunma yoktur" demen vardır (sen aforoz edildin). Şüphesiz senin için tesbit edilmiş bir süre de vardır ki senden asla cayılmayacak. Üzerine kapandığın tanrına bak, onu kesinlikle yakacağız, sonra da onu denize savuracağız".

98 – "İlahınız ancak Allah'tır ki O'ndan başka İlah yoktur. İlmi her şeyi kuşatmıştır".

"Ey Samiri, senin meselen nedir?": Yani seni bu yaptıklarına ne sevk etti? İbn Enbari şöyle demiştir: Bazı dilciler şöyle derler: Hatb, hitaptan türemiştir, mana da şöyledir: Hitap ettiğin durumun nedir (geveleyip durduğun o şey nedir)?

Samiri'nin adında iki görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onun adı da Musa'dır, bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir. Ve şöyle demiştir: O, İmran oğlu Musa'nın amcası oğlu idi.

İkincisi: Miyha'dır, bunu da İbn Saib, demiştir.

O, İsrail oğullarından mı idi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlardan değildi, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onların büyüklerindendi ve "Samire" denilen bir kabile-

dendi. Bunu da Katade, demiştir. Memleketi hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Kirman'dır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Bacerma'dır, bunu da Vehb, demiştir.

"Basurtu bima lem yebsuru bihi": Hamze ile Kisai, te ile "tebsuru" okumuşlardır. Cumhurun okuyuşuna göre işaret İsrail oğullarınadır. Bu kıraata göre herkese hitap etmiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Ben sizin bilmediğinizi bildim. Ve şöyle demiştir: Bir topluluk: Basurtu ve ebsartü der ki, eşittir, esra'tü ve seru'tü gibidir. Zeccac da şöyle demiştir: Besurer recülü yebsuru denir ki: Bir şeyi bilmektir. Ebsara yubsıru ise: Bakmaktır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Musa ona: "Nedir o?" dedi. O da şöyle dedi: Ben Cebrail'i atın üzerinde gördüm, içime: Onun izinden toprak almak geldi; "Ben de bir avuç toprak aldım (fe kabattu kabdaten)": Übey bin Ka'b, Hasen ve Muaz el – Kari, sad ile "kabsaten" okumuşlardır. Ferra da: Kabza bütün avuç ile almaktır, sad ile kabsa ise, parmakların uçlarıyla almaktır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Şunlar da böyledir: Hadm ağzı doldurarak yemektir, kadm ise, dişlerin uçlarıyla yemektir. (Hı ile) nadhın manası, ha ile nadhın manasından daha çoktur (su serpmek). Ricz: Azap, rics: Kötü kokudur. Hulas beden zayıflığıdır, sülas ise akıl zayıflığıdır. Galat sözde yanlıştır, galet ise hesapta yanlıştır. Hasr soğukluk hisseden, hars ise soğukluk ve açlık hissedendir. Hı ile ennar el – hamide: Alevi geçip koru sönmeyen ateştir. He ile el – hamide ise: Tamamen sönendir. Şükd: Karşılıksız vermektir, şükm ise karşılıklı vermektir. Maih kuyuya girip kovayı doldurandır, matih ise kovayı boşaltandır.

"Fenebeztüha": Yani onu buzağının içine attım, demektir. Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Halef, idgam ile "fenebettüha" okumuşlardır. "Böyle": Yani sana anlattığım gibi, "nefsim bana süslü gösterdi": Yani bana süsledi. Musa "dedi, git": Yani aramızdan çık, "şüphesiz senin için hayatta vardır": Yani hayatta olduğun sürece, demektir. "Dokunma yoktur, demen": Yani ben kimseye dokunmam, kimse de bana dokunmasın, demektir. Ondan sonra Samiri çöle vahşi hayvanların ve canavarların arasına düştü, kimseyle temas etmiyordu, kimse de onunla temas etmiyordu. Allah onu bu şekilde cezalandırdı ve ona: "Dokunma yoktur" demeyi ilham etti. Bir kimse ile karşılaştığı zaman: Dokunma yoktur, yani bana yaklaşma ve bana dokunma, derdi. Bu, evlatları için de bir ceza oldu, öyle ki onları bugüne kadar bıraktı; tefsircilerin anlattıklarına göre Şam toprağında böyle derler-

miş. Anlatıldığına göre onlardan olmayan biri onlardan birine dokunursa, ikisi de derhal sıtmaya yakalanırlarmış.

"Şüphesiz senin için tesbit edilmiş bir süre vardır": Yani kıyamet günündeki azabın için, "senden asla cayılmayacak": Yani geri bırakılmayacaktır, demektir. Kim lamın kesresi ile "len tuhlifehu" okursa, mana: Sen ondan kaybolmayacaksın demek olur.

"Tanrına bak": Yani buzağıya, demektir. "Zalte aleyhi": Manası: Başında durduğun demektir. Ferra, "zalte" gündüz yaptığın demiştir. Übey bin Ka'b, Ebu'l – Cevza ve İbn Ya'mur, zının ref'i il "zulte" okumuşlardır. İbn Mes'ud, Ebu Reca, A'meş ve İbn Ebi Able de zının kesri ile "zılte" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Zının fethi ve kesri ile "zalte" ve zılte" denir. Aslı: "Zalilte"dir. Kim fetha ile okursa, aslı "zalilte"dir, ancak lam, taz'if ve kesrenin ağırlığından dolayı hazfedilmiş, zı da fethalı olarak kalmıştır. Kim de kesre ile "zalilte" okursa, lamın kesresini zıya vermiş olur. "Akifen"in manası da: Başında durmaktır. "Lenuharrikannehu": Cumhur nunun zammı, ha'nın fethi, ranın şeddesi ile "lenuhar rikannehu" okumuşlardır. Ali bin Ebu Talib, Ebu Rezin ve İbn Ya'mur, nunun fethi, hanın sükunu ve ranın da şeddesini atarak "lenahrukannehu" okumuşlardır. Ebu Hureyre, Hasan ve Katade de nunun ref'i, hanın sükunu ve ranın da şeddesiz olarak kesri ile "lenuhrikannehu" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Şeddeli okunduğu zaman mana: Onu defalarca yakarız demek olur. "Lenuharrikannehu"nun tevili, onu törpüleriz, demektir. Haraktu ahruku ve ahriku, bir şeyi törpülemektir. Nesf ise: Savurmaktır. Tefsirde şöyle gelmiştir: Musa buzağıyı tutup boğazladı, ondan kan aktı, çünkü et ve kan olmuştu. Sonra onu ateşe atıp yaktı, sonra da denize savurdu. Daha sonra Musa onların tanrılarından haber verip: "Sizin İlahınız ancak kendisinden başka İlah olmayan Allah'tır" dedi. Yani ibadete layık olan O'dur, buzağı değildir. "Her şeyi ilmi ile kuşattı": Yani ilmi her şeyi kaplamıştır, demektir.

كَذٰلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ مَا قَدْ سَبَقَۚ وَقَدْ اٰتَيْنَاكَ مِنْ
لَدُنَّا ذِكْرًاۚ ﴿٩٩﴾ مَنْ اَعْرَضَ عَنْهُ فَاِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وِزْرًاۙ ﴿١٠٠﴾
خَالِدٖينَ فٖيهِۜ وَسَٓاءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ حِمْلًاۙ ﴿١٠١﴾ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ
وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمٖينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًاۚ ﴿١٠٢﴾ يَتَخَافَتُونَ بَيْنَهُمْ اِنْ لَبِثْتُمْ

إِلَّا عَشْرًا ﴿١٠٣﴾ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً
إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا ﴿١٠٤﴾

99 – Bunun gibi sana geçmiş haberlerden anlatacağız. Gerçekten sana yanımızdan bir zikir verdik.

100 – Kim ondan yüz çevirirse, şüphesiz o, kıyamet gününde ağır bir günah yükü taşır.

101 – Orada ebedi kalıcılar olarak. Bu, onlar için kıyamet gününde ne kötü bir yüktür!

102 – O gün sura üfürülür ve biz, günahkarları (mahşerde) gök gözlü olarak toplayacağız.

103 – Kendi aralarında gizli konuşurlar: "Ancak on (gün) kaldınız" derler.

104 – Yolca en doğru olanları: "Ancak bir gün kaldınız" derken ne dediklerini pekiyi biliriz.

"Bunun gibi sana anlatacağız": Yani Ya Muhammed, sana Musa ve kavminin kıssasını anlattığımız gibi sana anlatacağız, "geçmiş haberlerden"; Yani geçenlerin haberlerinden, demektir. Burada zikir: Kur'an'dır. "Kim ondan yüz çevirir" de iman etmez ve içindekilerle amel etmezse, "şüphesiz o kıyamet gününde taşır (feinnehu yahmilü yevmel kıyameti)": İkrime, Ebu'l – Mütevekkil ve Asım el – Cahderi, yenin ref'i, hanın fethi ve mimin şeddesi ile: "Yuhammelu" okumuşlardır. "Vizren": Günah demektir. "Orada ebedi kalıcılar olarak": Yani o günahın azabında, demektir. "Onlar için ne kötü oldu": Zeccac, mana: o günah onlar için kıyamet gününde ne kötü oldu, demiştir. "himlen": Yük demektir. "Himlen" temyiz olmak üzere mansuptur.

"Yevme yunfehu fissuri": Ebu Amr nun ile "nenfuhu" okumuştur. Yedi kurradan diğerleri ise meçhul siygası ve ye ile "yünfehu" okumuşlardır. Ebu İmran el – Cevni de meftuh ye ve merfu fe ile "yevme yenfuhu" okumuştur. Bunun açıklaması da geçmiştir. "Ve nahşürül müttakine": Übey bin Ka'b, Ebu'l – Cevza ve Talha bin Musarrif, meftuh ye ve merfu şin ile "ve yahşuru" okumuşlardır. İbn Mes'ud, Hasen ve Ebu İmran da merfu ye ve meftun şin ile "ve yuhşerü" okumuşlardır. Müfessirler: Mücrimlerden müşrikler kastedilmiştir, demişlerdir. "O gün gök gözlü olarak": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kör olarak, demektir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan

rivayet etmiştir. İbn Kuteybe: Gözleri körlükten ağarmış ve karalığı ve gören kısmı gitmiş olarak, demiştir.

İkincisi: Aşırı susuzluktan gözleri mavileşmiş olarak, bunu da Zühri, demiştir. Maksat: Yüzlerinin kararması ve gözlerinin mavileşmesiyle çirkinleşmiş olarak, demektir.

"Kendi aralarında gizli konuşurlar": Yani birbirlerine fısıldarlar, "kalmadınız": Yani ancak on gün kaldınız, derler. Bu da azlığı göstermektir, yoksa sınırlamak için değildir.

Kaldıkları yerden neresi murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kabirlerdir. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar orada uzun kaldıklarını kastetmişlerdir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan: Ölümden sonra ancak on gün kaldınız, dediğini rivayet etmiştir. *İkincisi:* Sur'a iki üfürme arasıdır ki o da kırk yıldır. Çünkü o zaman azapları hafifletilir; korkunç şeyler gördükleri için kaldıkları süreyi azımsarlar. Bunu da Ali bin Ahmed en – Nisaburi nakletmiştir.

İkincisi: Dünyada kaldıkları süreyi kastetmişlerdir. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

"Yolca en doğru olanları der": Yani en akıllıları ve en doğru konuşanları, demektir. "Ancak bir gün kaldınız": Onlar korkunç azaplar gördükleri için kaldıkları süreyi unutmuşlardır.

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا
رَبِّي نَسْفًا ﴿١٠٥﴾ فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا ﴿١٠٦﴾ لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا
وَلَا أَمْتًا ﴿١٠٧﴾ يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ وَخَشَعَتِ
الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمٰنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا ﴿١٠٨﴾ يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ
الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا ﴿١٠٩﴾
يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا ﴿١١٠﴾
وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا ﴿١١١﴾ وَمَنْ
يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا

وَلَا هَضْمًا ﴿١١٢﴾ وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ
مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ اَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا ﴿١١٣﴾
فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْاٰنِ مِنْ قَبْلِ
اَنْ يُقْضٰى اِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا ﴿١١٤﴾

105 – Sana dağlardan sorarlar. De ki: "Rabbim onları savurmakla savuracak".

106 – "Onları dümdüz bir ova olarak bırakacak".

107 – "Orada ne bir eğrilik ne de bir yokuş göremezsin".

108 – O gün kendisi için hiçbir eğrilik olmayan davetçiye tabi olurlar. Sesler Rahman için kısılmıştır. Artık ancak bir fısıltı duyarsın.

109 – O gün şefaat fayda vermez; ancak Rahman'ın izin verdiği ve sözde ondan razı olduğu kimse hariç (onun şefaati fayda verir).

110 – Önlerindekini ve arkalarındakini bilir. Onlarsa onu ilimce kavrayamazlar.

111 – Yüzler gerçekten hayat sahibi, her şeyi ayakta tutan (Allah) için eğilmiştir. Haksızlık taşıyan kimse perişan olmuştur.

112 – Kim mü'min olduğu halde iyi şeylerden amel ederse, haksızlıktan da korkmaz, eksiltilmekten de.

113 – (Önceki kitapları indirdiğimiz) gibi onu da Arapça bir Kur'an olarak indirdik ve onda tehditten evirip çevirdik, belki onlar korkarlar yahut onlar için bir ibret meydana getirir.

114 – Hak Padişah Allah'ın şanı yücedir. Kur'an'ın sana vahyedilmesi bitirilmeden önce acele etme. "Rabbim, ilmimi artır" de.

"Sana dağlardan sorarlar": İniş sebebi şöyledir: Sakif kabilesinden birkaç adam, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: "Ya Muhammed, bu dağlar kıyamet gününde nasıl olur?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"De ki: Rabbim onları savurmakla savuracak (fekul yensifuha rabbi nesfa)": Müfessirler şöyle demişlerdir: Nesf: Savurmaktır, mana da şöyledir: Rabbim onları sel gibi akıtır, sonra onları atılmış pamuk gibi yapar, onları rüzgar uçurur ve kökünden söker. "Onları bırakacak": Yani onları savurduğu zaman yerlerini bırakacak", "kaan": İbn

Kuteybe: Ka': Üzerinde su biriken düz yerdir, demiştir. Safsaf da düz yerdir, yani üzerinde ot olmayacaktır, demektir.

"La tera fiha ivecen vela emta": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İveçten maksat, vadilerdir, emt de tepelerdir. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit de böyle demiştir: İvec: Çukurdur, emt ise yüksekliktir. Hasen'in görüşü de böyledir. İbn Kuteybe de: Emt, tepeciktir, demiştir.

İkincisi: İvec: Meyil (eğilim)dir, emt de: Ağ gibi eserdir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: İvec: Çatlaktır, emt de: Tepedir.

"O gün davetçiye tabi olurlar (yevmeizin yettebiuned daiye)": Ferra: Toplanmak için davetçinin sesine tabi olurlar (gelirler), onun davetinden sapma imkanları yoktur, ona tabi olmamayı düşünemezler, demiştir.

"Sesler kısılmıştır": Yani sakinleşmiş ve gizlenmiştir. "Orada fısıltıdan (hems) başka bir şey işitemezsin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: (Hems) ayakların sesidir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Said bin Cübeyr, İkrime, bir rivayette Mücahit de böyle demiş; Ferra ile Zeccac da tercih etmişlerdir.

İkincisi: Konuşmadan dudakları kıpırdatmaktır, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Gizli konuşmadır, bu da Mücahit'ten rivayet edilmiştir. Ebu Ubeyde de: Gizli sestir, demiştir.

"O gün şefaat fayda vermez": Yani kimseye vermez, demektir. "Ancak Rahman'ın izin verdiği kimse hariç": Yani Rahman'ın şefaat edilmesine izin verdiği "ve sözce ondan razı olduğu kimse". Yani şefaat edilen hakkında bir söze razı olduğu hariç demektir ki o da "lailahe illallah"tır. "Onların önlerindekini bilir": Onlar zamiri davetçiye tabi olanlardır. Biz de bunu Bakara: 255'te şerh etmiştik.

"Bihi" zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'ya racidir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Önlerindeki ve arkalarındakine" racidir, bunu da İbn Saib, demiştir.

"Ve anetil vucuh (yüzler eğilmiştir)": Zeccac şöyle demiştir: "Anet" lügatte: Eğilmek demektir. Uhuzetil biladü anveten denir ki: Ülke zorla alındı, halkının baş eğmesiyle alındı, demektir. Müfessirler bunun kıyamette olacağı görüşündeler. Ancak Talk bin

Habib'in rivayeti hariçtir ki o, secde için alnı, burnu, elleri, dizleri ve ayakların uçlarını yere koymaktır, demiştir. Biz de hayyu kayyum'un manasını Ayetel Kürsi'de, Bakara: 255'te şerh etmiştik.

"Haksızlık taşıyan kimse perişan olmuştur: Yani Allah'a şirk koşan ziyan etmiştir, demektir.

"Vemen ya'mel minessalahati vehuve mü'min": "Min" burada cins içindir: Niçin iman şart kılınmıştır; çünkü imanı olmayanın ameli kabul olunmaz, kendisi de salih olmaz. "Fela yehafu": Fehüve layehafu, o korkmaz, demektir. İbn Kesir ise: Nehiy siygası üzere "fela yehaf" (korkmasın) okumuştur.

"Ne haksızlıktan ne de eksiltilmekten": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Zulmedilip de günahının artırılmasından ve iyiliklerinin eksiltilmesinden korkmaz. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Zulmedilip de başkasının günahından kendine ilave edilmekten ve iyiliklerinin kısılmasından korkmaz. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Yapmadığı şeyden sorumlu tutulmaktan ve iyi amelinin eksiltilmesinden korkmaz. Bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: Amelinin karşılığını görmemekten ve hakkının kısılmasından korkmaz. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Dilciler şöyle demişlerdir: Hadm (hazm) eksiltmektir, Araplar: Hadamtü leke min hakki derler ki, sana hakkımdan düşürdüm, demektir. Fülanün hadimül keşhayn derler ki: Yanları sıskadır, demektir. Haza şey'ün yahdımuttaama denir ki: Yemeği hazmettirir, demektir. Bazı müfessirler zulm ile hazmın arasında fark görmüşlerdir: Zulüm: Hakkın tamamını vermemektir, hazm ise: Yine zulüm olmakla beraber bir kısmını vermemektir.

"Bunlar gibi onu da indirdik": Yani bu surede açıklamalar yaptığımız gibi, onu da yani bu kitabı da indirdik, "Arapça bir Kur'an olarak ve onda tehditten evirip çevirdik": Yani onda çeşitli tehditleri açıkladık. Katade: Yani inanmayan ümmetlerin başlarına gelen tehdit vak'alarını, demiştir.

"Belki korkarlar": Yani kendilerinden öncekilerden ibret alarak şirkten sakınmalarına sebep olması için, demektir.

"Yahut onlar için meydana getirir": Yani Kur'an bunu meydana getirir, demektir. Tehdit bunu meydana getirir, diyenler de olmuştur. "Zikren": İbret demektir. O zaman eski milletlerin azaplarını hatırlar

da ibret alırlar. İbn Mes'ud ile Asım el – Cahderi, merfu nun ile "ev nuhdisu" okumuşlardır.

"Allah'ın şanı yücedir": Yani inançsızların inkarından ve müşriklerin sözlerinden, demektir. "Melik (Padişah)tır: Yani her şey O'nun elindedir, "Haktır". Biz de bunu Yunus; 32'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Kur'an'ı acele etme": Bunun iniş sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Cebrail, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e sure ve ayetleri getirir onları okurdu; Cebrail daha sonuna varmadan Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem unutma korkusuyla onları başından okurdu. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Bir adam, karısına bir tokat vurdu, o da kısas istemek üzere Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de kısasa hükmetti; bunun üzerine bu ayet indi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de durdu, nihayet "erkekler kadınların üzerinde hakimdirler" *(Nisa: 34)* ayeti indi. Bunu da Hasen Basri, demiştir.[16]

"Min kabli en yukda ileyke vahyuh": İbn Mes'ud, Hasen ve Yakup, nunun fethi, dadın kesri ve yenin fethi ile "nakdıye" ve yenin nasbı ile de "vahyehu" okumuşlardır.

Kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Cebrail bitirmeden unutma korkusu ile okumada acele etme, bu da birinci görüşe göredir.

İkincisi: Biz sana manalarını açıklayıncaya kadar ashabına okutma. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

"Rabbim, ilmimi artır, de": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Okumamı artır, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Anlayışımı artır. *Üçüncüsü:* Hıfzımı artır. Bu ikisini Salebi zikretmiştir.

وَلَقَدْ عَهِدْنَا
إِلَىٰ آدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا ﴿١١٥﴾ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ
اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ ﴿١١٦﴾ فَقُلْنَا يَا آدَمُ إِنَّ

16 – Suyuti, ed – Dürrül Mensur; İbn Cerir Taberi, Feryabi, İbn Münzir, İbn Ebi Hatim ve İbn Meduye'den nakletmiştir. Bkz. Taberi Tefsiri, 5/58.

هٰذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقٰى
﴿١١٧﴾ اِنَّ لَكَ اَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرٰى ﴿١١٨﴾ وَاَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا
فِيهَا وَلَا تَضْحٰى ﴿١١٩﴾ فَوَسْوَسَ اِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَٓا اٰدَمُ
هَلْ اَدُلُّكَ عَلٰى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلٰى ﴿١٢٠﴾ فَاَكَلَا مِنْهَا
فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ
وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصٰٓى اٰدَمُ رَبَّهُ فَغَوٰى ﴿١٢١﴾ ثُمَّ اجْتَبٰيهُ رَبُّهُ
فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدٰى ﴿١٢٢﴾ قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ
لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ
فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقٰى ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ اَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَاِنَّ لَهُ
مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَعْمٰى ﴿١٢٤﴾
قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي اَعْمٰى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا ﴿١٢٥﴾
قَالَ كَذٰلِكَ اَتَتْكَ اٰيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَكَذٰلِكَ الْيَوْمَ تُنْسٰى ﴿١٢٦﴾
وَكَذٰلِكَ نَجْزِي مَنْ اَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِاٰيَاتِ رَبِّهِ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ
اَشَدُّ وَاَبْقٰى ﴿١٢٧﴾

115 – Andolsun ki, gerçekten Adem'e daha önce emrettik de unuttu; onun için bir azim bulamadık.

116 – Hani meleklere: "Adem'e secde edin" demiştik de İblis hariç secde etmişlerdi. O ise diretmişti.

117 – "Ey Adem, şüphesiz bu, senin ve eşin için düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra bedbaht olursun" demiştik.

118 – "Şüphesiz senin için orada acıkmaman ve çıplak kalmaman vardır".

119 – "Ve sen orada susamayacak ve güneşte kalmayacaksın".

120 – Şeytan ona vesvese verdi ve. "Ey Adem, sana ölümsüzlük ağacını ve yıpranmayan mülkü göstereyim mi?" dedi.

121 – İkisi de ondan yediler; ayıp yerleri onlara göründü. Üzerlerine cennet yapraklarından yamamaya başladılar. Adem Rabbine asi oldu ve saptı.

122 – Sonra Rabbi onu seçti; tövbesini kabul etti ve onu doğru yola iletti.

123 – Dedi: "İkiniz, kiminiz kiminize düşman olarak hepiniz oradan inin. Eğer size benden hidayet gelir de, kim hidayetime tabi olursa, artık sapmaz da bedbaht olmaz da".

124 – "Kim de zikrimden yüz çevirirse, şüphesiz onun için dar bir geçimlik vardır ve onu kıyamet gününde kör olarak haşredeceğiz".

125 – Dedi: "Rabbim, beni niçin kör olarak haşrettin; hâlbuki ben görür idim".

126 – Dedi: "İşte böyle; sana ayetlerim geldi; sen de onları unuttun. İşte bugün de sen unutulacaksın".

127 – İsraf edip (sınırı aşan) ve Rabbinin ayetlerine iman etmeyeni böyle cezalandırırız. Ahiretin azabı ise daha süreklidir.

"Andolsun ki Adem'e emretmiştik": Yani ona ağaçtan yememesi için emir ve tavsiye etmiştik, demektir. "Önceden": Yani sözümü bozup da imanı terk edenlerden önce. Onlar da "belki korkarlar" diye zikrettiği kimselerdir. Mana da şöyledir: Eğer onlar sözü bozdularsa daha önce de Adem'e emretmiştik; "o da unuttu".

Bu unutmada da iki görüş vardır:

Birincisi: O, terk etmedir, bunu da İbn Abbas ile Mücahit, demişlerdir. Mana da Kendisine emredileni terk etti, demektir.

İkincisi: O, hatırlamanın tersi olan unutmadır, bunu da Maverdi nakletmiştir. Muaz el – Kari, Asım el – Cahderi ve İbn Semeyfa nunun ref'i ve sinin şeddesi ile "fenüssiye" okumuşlardır.

"Onun için bir azim (onda azim) bulamadık: Azm lügatte: Bir işi yapmaya fikren karar vermektir. Manada da dört görüş vardır:

Birincisi: Onda hıfz (aklında tutma) kabiliyeti bulamadık. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir, mana da şöyledir: Kendisine emredileni muhafaza edemedi.

İkincisi: Sabır, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir. Mana da şöyledir: Yasaklanan şeye sabredemedi.

Üçüncüsü: Kararlılık, bunu da İbn Saib, demiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Bu, Adem'i ülül azm peygamberler sınıfından çıkarmaz; o sadece yeme konusunda azimli değildi.

Üçüncüsü: Günaha dönmede azim, demektir. Bunu da Maverdi zikretmiştir. Bundan sonrasının tefsiri ise Bakara: 34'de geçmiştir. "Sakın ikinizi cennetten çıkarmasın; sonra bedbaht olursun": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bedbahtlıktan maksat dünya meşakkatidir; ekme, biçme, hamur yoğurma, ekmek pişirme vs. gibi şeylerdir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Adem'e cennetten sarı bir öküz indirildi, onu çalıştırır ve alnının terini silerdi. İşte bedbahtlığı budur. Alimler, mana: İkiniz bedbaht olursunuz, demişlerdir. Buna göre "feteşkaya" dememesi iki düşünceden dolayıdır:

Birincisi: Muhatap olan Adem'dir, onunla yetinilmiştir, şu ayet de böyledir: "Anilyemini ve anişşimali kaid" *(Kaf: 17)*. Bunu da Ferra, demiştir.

İkincisi: Çalışan o olduğu için yorgunluk da onun hakkında daha çok olmuştur. Bunu da Maverdi, demiştir.

"İnne leke enla tecua fiha vela ta'ra": Übey bin Ka'b, mazmum te ve elifle "Tücaa ve vela tu'ra" okumuştur. "Ve enneke la tazmau": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek meftuh hemze ile "ve enneke" okumuşlardır. Nafi ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, meksur hemze ile "ve inneke" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Meftuh okuyan, "enne leke enla tecua ve enne leke enla tazmae" demek istemiş; meksur okuyan ise cümle başı yapmıştır.

"La tazmau fiha": Orada susamazsın, demektir. Zamier recülü zam'en fehüve zam'an denir ki: Susuz, demektir. "La tadha"nın manası da güneşte kalıp da seni sıcak çarpmaz, demektir. Çünkü cennette güneş yoktur.

"Sana ölümsüzlük ağacını göstereyim mi?": Yani ondan yiyenin ölmeyeceği ağacı demektir. "Ve yıpranmayan mülkü": Yani yenisi eskimeyen ve fani olmayan, demektir. Bundan sonrası da A'raf: 22'de tefsir edilmiştir.

"Sapıttı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ölümsüzlük yolunu şaşırdı, çünkü onu günah tarafından yakalamak istedi.

İkincisi: Geçimini bozdu, çünkü "ğayy"in manası, bozulmaktır. İbn Enbari şöyle demiştir: Bazı müfessirler yanılıp, "ğava" o ağaçtan çok yediği için tiksindi, demişlerdir. Nitekim deve yavrusu da annesinin memesini çok emerse, ölecek gibi olur. Bu da iki açıdan yanlıştır:

Birincisi: Çünkü tiksinme için: Ğava yağvi, denilmez; sadece: Ğaviye yağva, denir.

İkincisi: Cenab-ı Allah'ın: "İkisi o ağaçtan tadınca" *(A'raf: 22)* kavli, onların çok yemediklerini ve çok yiyene kadar cezaya çarptırılmadıklarını gösterir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Biz Adem için, aziz ve celil olan Allah'ın dediği gibi deriz; Adem asidir, sapıktır, demeyiz. Nitekim elbisesini kesip de diken adama: Onu kesti ve dikti, dersin; o terzidir, demezsin. Ancak o işi beceri haline getirir ve onunla bilinirse terzi, denir.

"Sonra Rabbi onu seçti (sümmectebahu)": İctibanın manasını En'am: 87'de açıklamış bulunuyoruz. "Tövbesini kabul etti ve onu doğru yola hidayet etti": Yani Ona tövbenin yolunu gösterdi, demektir. "İkiniz inin, dedi": İşaret edilen bu iki hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Adem ile İblis'tir, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Adem ile Havva'dır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. "Kiminiz kiminize düşman olarak": Adem ve zürriyeti, İblis ve zürriyeti, yılan da böyledir. Biz de bunu Bakara: 36'da şerh etmiştik.

"Kim hidayetime tabi olursa": Yani Peygamberime ve kitabıma, demektir. "Artık sapmaz da bedbaht olmaz da": İbn Abbas: Kim Kur'an okur ve içindekine tabi olursa, Allah onu sapıklıktan hidayete çıkarır ve onu kötü hesaptan korur. Allah Teala Kur'an'a tabi olanın dünyada sapmayacağını ve ahirette de bedbaht olmayacağını garanti etmiştir, demiş, sonra da bu ayeti okumuştur.

"Kim zikrimden yüz çevirirse": Ata: Öğüdümden, demiştir. İbn Saib de: Kur'an'dan yüz çevirir, ona iman etmez ve ona uymazsa, demiştir. "Şüphesiz onun için dar bir geçimlik vardır": Ebu Ubeyde, manası: Dar bir maişet, demiştir. Dank: He'siz olarak dişiye de erkeğe de sıfat olur. Dar her geçim veya mekan veya menzil'e dank, denir. Şair de şöyle demiştir:

Dar bir yerde savaşırlarsa, ben de savaşırım.

Zeccac da şöyle demiştir: Dank'in aslı lügatte: Dar ve şiddet demektir.

Müfessirlerin bu geçimlik hakkında beş görüşleri vardır:

Birincisi: O, kabir azabıdır, Ebu Hureyre Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den, "dar geçimlik nedir, bilir misiniz?" dediğini rivayet etmiştir. Onlar da: Allah ve Resulü daha iyi bilir, dediler. O da şöyle dedi: O, kafirin kabir azabıdır; ruhumu elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ona doksan dokuz ejderha musallat edilir, ona tıslayarak yaklaşır, onu sokar ve onu kıyamete kadar tırmalarlar.[17]

17 - Taberi, Tefsir, 16/228.

Onun kabir azabı olduğuna kail olanlardan bazıları da İbn Mes'ud, Ebu Said el – Hudri ve Süddi'dir.

İkincisi: O, kabrin sıkmasıdır, öyleki eğeleri birbirine geçer. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Cehennemdeki zorlu hayattır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Katade ve İbn Zeyd de böyle demişlerdir. İbn Saib şöyle demiştir: O hayat da dikenden ve zakkumdan ibarettir.

Dördüncüsü: Dar geçim: Haram kazançtır. Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Dar geçim, hayır kapılarının yüzüne kapanıp onlardan hiçbirini bulamamasıdır. Onun haram bir yaşamı olur ki içinde koşturup durur. Dahhak: Bu geçim, kötü kazançtır, demiş; İkrime de böyle söylemiştir.

Beşincisi: Dar geçimlik: Sahibinin Allah'tan korkmadığı maldır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Bu geçimin yeri hakkında da üç görüş ortaya çıkmıştır:

Birincisi: O, kabirdir, *İkincisi:* Dünyadır. *Üçüncüsü:* Cehennemdir.

"Venahşuruhu yevmel kıyameti a'ma": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, "a'ma" ve "haşerteni a'ma" şeklinde iki mimi de meftuh okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle iki mimi de meksur okumuşlardır. Nafi kesre ile fetha arasında okumuştur. Sonra müfessirlerin bu körlüğün manasında da iki görüşleri vardır:

Birincisi: Göz körlüğüdür, Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kabirden çıktığı zaman görür, mahşere sürüldüğü zaman kör olur.

İkincisi: Delil körlüğüdür, bunu da Mücahit ile Ebu Salih demişlerdir. Zeccac, manası şöyledir, demiştir: Ona yol gösterecek delili olmaz, çünkü peygamberler geldikten sonra insanların Allah'a getirecekleri bir delilleri yoktur.

"İşte böyle": Yani durum gördüğün gibidir, demektir. "Sana ayetlerimiz geldi; sen de onları unuttun". Yani onları terk ettin, onlara iman etmedin. Sen onları dünyada terk ettiğin gibi bugün de sen cehennemde terk edileceksin. "İşte böyle": Yani anlattığımız gibi "israf edeni cezalandırırız": Yani Allah'a şirk koşanı, demektir. "Gerçekten ahiretin azabı daha çetindir" dünya azabından ve kabir azabından. "Ve daha süreklidir": Çünkü o devam eder.

أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ
يَمْشُونَ فِي مَسَاكِنِهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَى ﴿١٢٨﴾ وَلَوْلَا
كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى ﴿١٢٩﴾ فَاصْبِرْ
عَلَى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ
غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَى ﴿١٣٠﴾

128 – Kendilerinden önce nice nesilleri – ki şimdi onların yurtlarında yürüyorlar – helak etmemiz onları hidayet etmedi mi? Şüphesiz bunda akl-ı selim sahipleri için gerçekten ibretler vardır.

129 – Eğer Rabbinden geçmiş bir söz ve belli bir süre olmasaydı, (helak) onlar için lazım (kaçınılmaz) olurdu.

130 – Öyleyse dediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce ve batmasından önce Rabbini hamdi ile tesbih et. Gece saatlerinde ve gündüzün taraflarında da tesbih et. Belki razı olursun.

"Onları hidayet etmedi mi?": Yani kendilerinden önce helak ettiğimiz ümmetlerin kalıntılarına bakmak Mekke kafirlerini hidayet etmedi mi? Kureyş ticaret yapar ve Ad, Semud diyarlarını ve onlardaki helak işaretlerini görürdü. Onun için "onların yurtlarında yürüyorlar" demiştir. Zeyd, Yakup'tan, nun ile "efelem nehdi" okumuştur.

"Eğer Rabbinden geçmiş bir söz olmasa idi": Azabın o kafirlerden kıyamet gününe kadar tehirine dair. Bedir savaşına kadar da, denilmiştir. Ecelleri gelinceye kadar da denilmiştir. "Lazım olurdu": Yani azap lazım olurdu. Lizam: Mastardır, azaba sıfat olmuştur. Ferra ile İbn Kuteybe de: Bu ayette takdim ve tehir vardır, mana da şöyledir, demişlerdir: Eğer bir söz ve belli bir ecel olmasaydı azap kaçınılmaz olurdu.

"Onların dediklerine sabret": Allah Teala peygamberine Allah onlar hakkında hüküm verinceye kadar onlardan duyduğu eziyet verici şeylere sabretmesini buyurmuştur. Sonra da onlar hakkında ölüm hükmünü vermiştir. Genel manadaki bu sabır, kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

"Rabbini hamd ile tesbih et": Yani O'na hamd ve sena ederek namaz kıl, demektir. "Güneşin doğmasından önce": Sabahı kastediyor, "ve batmasından önce": İkindiyi kastediyor, "ve min anail leyli": Gece saatlerinde, demektir. Biz de bunu Al-i İmran: 113'te beyan etmiş bulunuyoruz. "Tesbih et": Yani namaz kıl, demektir.

Bu namazdan murat edilen şey hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Akşamla yatsıdır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir.

İkincisi: Gece yarısıdır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Yatsıdır, bunu da Mücahit ile İbn Zeyd, demişlerdir.

Dördüncüsü: Gecenin başı, ortası ve sonudur, bunu da Hasen, demiştir.

"Gündüzün taraflannda": Mana: Gündüzün taraflarında tesbih et, demektir. Ferra şöyle demiştir: Gündüzün iki tarafı vardır, hepsi kastedilmiştir, şu ayette olduğu gibi: "İn tetuba ilallahi fekad sağat kulubukuma" *(Tahrim: 4).* (Cemi tesniye yerine kullanılmıştır, demek istiyor. Mütercim).

Müfessirlerin bu namazdan murat edilen hususunda da üç görüşleri vardır:

Birincisi: O, öğledir, bunu da Katade, demiştir. Buna göre, öğle namazına, gündüzün tarafları, denilmesi, şundandır; çünkü o zeval vaktinde kılınır, o da gündüzün ilk tarafı ile ikinci tarafıdır.

İkincisi: O, akşam ve sabah namazlarıdır, bunu da İbn Zeyd, demiştir. Bu da şafağın ilk tarafın başında, akşamın da ikinci tarafın sonunda olması mülahazası iledir.

Üçüncüsü: O; sabah, öğle ve ikindi namazlarıdır; buna göre sabah ilk tarafta, öğle ile ikindi ikinci taraftadır. Bunu da Ferra nakletmiştir.

"Lealleke terda": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, te'nin fethi ile "terda" okumuşlardır. Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, zammı ile (türda) okumuşlardır. Kim fethe ile okursa, mana şöyledir: Belki sen Allah'ın sana verdiği sevaba razı olursun. Kim de zamme ile okursa, bunda iki düşünce vardır:

Birincisi: Belki sen sana verilene razı olursun. *İkincisi:* Belki Allah seni razı eder.

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِۦٓ أَزْوَٰجًا مِّنْهُمْ زَهْرَةَ ٱلْحَيَوٰةِ
ٱلدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ ۚ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴿١٣١﴾ وَأْمُرْ أَهْلَكَ
بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱصْطَبِرْ عَلَيْهَا ۖ لَا نَسْـَٔلُكَ رِزْقًا ۖ نَّحْنُ نَرْزُقُكَ ۗ
وَٱلْعَٰقِبَةُ لِلتَّقْوَىٰ ﴿١٣٢﴾

131 – Onları denemek için onlardan bazı sınıfları yararlandırdığımız şeye, dünya hayatının süsüne sakın göz dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha süreklidir.

132 – Ailene namazı emret, sen de onun üzerinde sabret. Senden rızık istemiyoruz. Biz sana rızık veriyoruz. Sonuç takvanındır.

"Göz dikme": İniş sebebi şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in azatlısı Ebu Rafi diyor ki: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bir konuk geldi, beni çağırdı, beni gıda maddesi satan bir Yahudi'ye gönderdi ve: Ona söyle, bana bir miktar un satsın veyahut receb'in başına kadar ödünç versin, dedi. Ben de ona gidip bunu söyledim. Yahudi: Allah'a yemin ederim ki satmam da ödünç de vermem de, ancak rehinle veririm, dedi. Ben de dönüp kendisine haber verdim, şöyle dedi: Allah'a yemin ederim ki, eğer bana satsa veya ödünç verse idi, onu mutlaka öderdim. Ben gökte de eminim, yerde de eminim. Ona demir zırhımı götür. İşte bu ayet bunun üzerine indi.[18] Übey bin Ka'b de şöyle demiştir: Kim Allah'ın tesellisi ile teselli bulmazsa, dünyadan hasretle göçer. Bu ayetin tefsiri, Hicr'in sonunda, ayet: 88'de geçmiştir.

"Zehretel hayatid dünya": İbn Mes'ud, Hasen, Zühri ve Yakup, he'nin fethi ile "zeherete" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: O, "metta'na" fi'li ile mansuptur; çünkü "metta'na"nın manası: Caalna lehümül hayatad dünya zehreten (dünya hayatını onlar için cazip kıldık) demektir. "Onları deneyelim diye": Yani onları fitneye düşürelim, diye. İbn Kuteybe de: Onları imtihan edelim diye, demiştir. Müfessirler: Dünya cazibesinin, onun güzelliği, parlaklığı ve bakıldığı zaman revnakı, demişlerdir. Bu da bitkinin parıltı ve güzelliğinden gelir.

"Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha süreklidir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onun ahiretteki sevabıdır. *İkincisi:* Kanaattir.

"Ailene namazı emret": Müfessirler şöyle demişlerdir: Ailesinden maksat, kavmi ve dininden olanlardır. Buna ehl-i beyti (ev halkı) da girer.

"Sen de ona sabret": Yani namaza sabret, demektir. "Senden rızık istemiyoruz": Yani senden ne kendi rızkını ve ne de mahlukumuzun

---

18 – Taberi, Tefsir, 16/235. Suyuti, ed – Dürrül Mensur'da İbn Ebi Şeybe, İbn Raheveyh, Bezzar, Ebu Ya'la, İbn Münzir, İbn Ebi Hatim, İbn Merduye, Haraiti (Mekarimül Ahlak) ve Ebu Nuaym (Marifet)e nisbet etmiştir.

rızkını istemiyoruz; sana sadece ibadeti emrediyoruz, rızık ise bizim üzerimizedir. "Sonuç takvanındır": Yani güzel akibet takva sahiplerinindir. Bekr bin Abdullah el – Müzeni aç kaldıkları zaman ailesine: Kalkın, namaz kılın der, sonra da: Allah Teala Resul'üne böyle emretti der ve bu ayeti okurdu.

وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِنْ رَبِّهِ أَوَلَمْ
تَأْتِهِمْ بَيِّنَةُ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَى ﴿١٣٣﴾ وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ
بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ
آيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزَى ﴿١٣٤﴾ قُلْ كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا
فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَى ﴿١٣٥﴾

133 – "Bize Rabbinden bir mucize getirseydi, ya!" dediler. Onlara ilk suhuflardaki şeyin delili gelmedi mi?

134 – Eğer gerçekten biz onları bundan önce bir azapla helak etse idik, muhakkak: "Rabbimiz, bize bir peygamber gönderseydin de, hor ve rezil olmadan önce ayetlerine tabi olsaydık" derlerdi.

135 – De ki: "Herkes beklemektedir; siz de bekleyin. Doğru yolun sahipleri kimmiş ve doğru yolu bulan kimmiş yakında bileceksiniz".

"Dediler": Yani müşrikler, "levla", hella (teşvik edatı) manasınadır. "Bize getirseydi ya!" Muhammed, "Rabbinden bir mucize": Yani peygamberlerin mucizeleri gibi, mesela dişi deve ve asa gibi. "Evelem ye'tihim": Nafi, Ebu Amr ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, te ile "te'tihim" okumuşlardır. İbn Kesir, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, ye ile "ye'tihim" okumuşlardır.

"İlk suhuflardaki şeyin delili": Yani mucizeler isteyip de sonra da onları inkar ettikleri zaman helak ettiğimiz milletlerin haberi onlara Kur'an'da gelmedi mi? Kendilerinin halleri de onlarınki gibi olmayacağından nasıl emin oluyorlar? "Eğer gerçekten biz onları helak etseydik": Yani Mekke müşriklerini, "biazabin min kablihi (bundan önce bir azapla)": He zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, kitaba racidir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Peygambere racidir, bunu da Ferra demiştir.

"Muhakkak derlerdi": Kıyamet gününde, "Rabbimiz, bize gönderseydin ya bir peygamber": Bizi taatine davet edecek bir peygamber, "biz de tabi olsaydık ayetlerine": Yani onların gerekleri ile amel etseydik, "hor olmamızdan önce": Azapla, "ve rezil olmamızdan önce": Cehennemde. İbn Abbas, İbn Semeyfa ve Ebu Hatim de Yakup'tan rivayet ederek, ikisinde de merfu nun ile "nüzelle" ve "nuhza" okumuşlardır. "De ki": Onlara de ki, ya Muhammed, "herkes": Bizden ve sizden, "bekleyicidir": Yani biz size dünyada azap bekliyoruz, siz de bize felaket gelmesini bekliyorsunuz. "Feterabbesu": Siz bekleyin, "yakında bileceksiniz" Allah'ın emri geldiği zaman "doğru yolun sahipleri kimmiş": Yani doğru dinin sahipleri, "ve doğru yolu bulan kimmiş" sapıklıktan çıkarak, biz miyiz yoksa siz misiniz? Bunun kılıç ayetiyle mensuh olduğu söylenmiştir ki, hiçbir şey değildir.



21-ENBİYA SURESİ

Mekke'de inmiştir.
112 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ ف۪ي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَۚ (١) مَا يَأْت۪يهِمْ
مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ اِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَۙ (٢) لَاهِيَةً
قُلُوبُهُمْۜ وَاَسَرُّوا النَّجْوَىۗ الَّذ۪ينَ ظَلَمُواۗ هَلْ هٰذَٓا اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْۚ
اَفَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَاَنْتُمْ تُبْصِرُونَ (٣) قَالَ رَبّ۪ي يَعْلَمُ الْقَوْلَ
فِي السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِۘ وَهُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ (٤) بَلْ قَالُٓوا اَضْغَاثُ
اَحْلَامٍ بَلِ افْتَرٰيهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌۚ فَلْيَأْتِنَا بِاٰيَةٍ كَمَٓا اُرْسِلَ
الْاَوَّلُونَ (٥) مَٓا اٰمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَاۚ اَفَهُمْ
يُؤْمِنُونَ (٦) وَمَٓا اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ اِلَّا رِجَالاً نُوح۪ٓي اِلَيْهِمْ فَسْـَٔلُٓوا

أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧﴾ وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا
لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ ﴿٨﴾ ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ
الْوَعْدَ فَأَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ ﴿٩﴾ لَقَدْ
أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – İnsanlar için hesapları yaklaştı. Oysa onlar gaflet içinde yüz çeviriciler.

2 – Onlara Rablerinden bir zikir gelmeyedursun, ancak onu oynayarak dinlerler.

3 – Kalpleri alay ederek. Zalimler fısıltıyı gizlediler. "Bu, sizin gibi beşerden başka biri midir? Göz göre göre büyüye mi geleceksiniz?" (dediler).

4 – (Peygamber) dedi: "Rabbim gökte ve yerde sözü bilir. O, hakkıyle işiten, her şeyi bilendir".

5 – (Onlar şöyle dediler): "Hayır, bunlar karışık rüyalardır. Hayır, onu kendi uydurdu. Hayır, o, bir şairdir. Öncekilere gönderildiği gibi bize de bir mucize getirsin!"

6 – Kendilerinden önce helak ettiğimiz hiçbir kent iman etmedi; onlar mı iman edecekler?

7 – Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz bazı erkekleri gönderdik. Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun.

8 – Onları yemek yemeyen cesetler kılmadık. Ölümsüz de olmadılar.

9 – Sonra onlara ettiğimiz va'de sadık olup onları ve dilediklerimizi kurtardık. Aşırıları da helak ettik.

10 – Andolsun, gerçekten size içinde zikriniz bulunan bir kitap indirdik. Aklınızı kullanmıyor musunuz?

Bu sure icma ile Mekkidir, bunda hiçbir ihtilaf bilmiyoruz.

"İkterebe": İfteale veznindedir, kurb kökündendir, karubeşşey'ü vakterebe denir ki, bir şey yaklaşmaktır. Bu ayet Mekke kafirleri hakkında inmiştir. Zeccac şöyle demiştir: İnsanlara hesap vakitleri yaklaştı. "Linnasi"deki lamın "min" manasına olduğu söylenmiştir.

Hesaptan da Allah'ın, kullarını amellerine göre hesaba çekmesi murat edilmiştir.

Onun yaklaşması manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, gelecektir, her gelecek de yakındır.

İkincisi: Çünkü zaman, çoğu geçtiği, azı kaldığı için yakındır.

"Onlar gaflet içindedir": Yani Allah'ın o gün onlara ne yapacağından, demektir. "Yüz çeviriciler": Ona hazırlanmaktan. Şöyle de denilmiştir: "Yaklaşmak İnsanlar için" geneldir, yüz çevirmek ise kafirler için özeldir. Bu da "Rablerinden yeni bir zikir gelmeyedursun" sözünden anlaşılmaktadır. Bu zikir hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dır, bunu da İbn Abbas, demiştir. Buna göre "yeni" sözü ile onun indirilmesine işaret edilmiş olur. Çünkü o, azar azar (aralıklarla) indirilmiştir.

İkincisi: O, zikirlerden bir zikirdir, Kur'an değildir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki hikaye etmiştir. Nakkaş da şöyle demiştir: O, Resulullah'tan bir zikirdir, Kur'an değildir.

Üçüncüsü: O, Resulullah'tır, delili de "O, sizin gibi bir beşerden başkası değildir" sözüdür. Bunu da Hasen bin Fadl, demiştir.

"Ancak onu oynayarak dinlerler": İbn Abbas şöyle demiştir: Kur'an'ı alay ederek dinlerler.

"Kalpleri alay ederek": Yani onlara ne yapılmak istendiğinden gafil olarak, demektir. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Onu oynayarak ve kalpleri boş olarak dinlerler. "Lahiyeten"in "yel'abune" fi'li ile mansup olması caizdir. İkrime, Said bin Cübeyr ve İbn Ebi Able, merfu olarak "lahiyetün" okumuşlardır.

"Fısıltıyı gizlediler": Yani müşrikler kendi aralarında fısıldaştılar, demektir. Sonra da onların kim olduklarını beyan ederek: "onlar zalimlerdir": Yani Allah'a şirk koşanlardır, dedi. "Ellezine" "eserru" fiilindeki zamirden bedel olarak mahallen merfudur. Sonra fısıldaştıkları sırlarını açıklayıp: "Bu, sizin gibi beşerden başka biri midir?" dedi. Yani o da insandır, melek değildir, dediler. Bu da onun peygamberliğini inkardır. Bazıları "eserru" burada: Açıkladılar manasınadır, demişlerdir; çünkü o zıt anlamlı kelimelerdendir.

"Sihre mi geleceksiniz?": Yani onun sihir olduğunu bildiğiniz halde sihri mi kabul edeceksiniz, demektir ki Muhammed'e tabi olmanın sihre tabi olma manasına geldiğini demek istiyorlar. "Kul rabbi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, "kul rabbi" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Hafs da

Asım'dan rivayet ederek, "kale rabbi" okumuşlardır. Kufelilerin Mushaflarında da böyledir. Bu da Peygamber sallallahu aleyh ve sellem'den haber tarzındadır, yani, o şöyle dedi olur: Rabbim sözü bilir; ne yerde ne gökte O'na hiçbir şey gizli kalmaz. O, gizlediklerinizi bilir. "Bel kalu": Ferra: "Bel" onların yalanlamalarını rettir, demiştir. Daha önce böyle bir inkar geçmese de böyledir; çünkü manası inkarcılardan haber vermektir ve müşriklerin, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hakkında şaşırdıklarını bildirmiştir. Onun hakkında çeşitli şeyler söylediler: Bazıları: Onun getirdiği şey sihirdir, dediler. Bazıları: Karışık rüyalardır, dediler. Biz de bunu Yusuf: 44'te şerh etmiş bulunuyoruz. Bazıları da: Onu kendisi uydurdu, dediler. Bazıları da: O bir şairdir, dediler. Bize Salih'in devesi ve Musa'nın asası gibi bir mucize getirsin, dediler. Geldiği takdirde sonları olacak mucizeler teklif ettiler.

"Onlardan önce iman etmedi": Yani Mekke müşriklerinden önce, "bir kent": Kent denilmiş, halkı kastedilmiştir. Mana şöyledir: Mucizeleri yalanlamakla helak olan ümmetler, mucizelerin gelmesiyle iman etmediler; bunlar nasıl iman edecekler?! Bu da Allah dilemedikçe mucizenin imana sebep olmadığına işarettir.

"Senden önce ancak bazı erkekler gönderdik": Bu da: "Bu, sizin gibi bir insandan başkası mıdır?" sözlerine cevaptır.

"Nuhi ileyhim": Çoğunluk ye ile "yuha" okumuştur. Hafs da Asım'dan, nun ile "nuhi" okuduğunu rivayet etmiştir. Biz de bu ayeti Nahl: 43'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Onları kılmadık": Yani peygamberleri "ceset": Ferra şöyle demiştir: Niçin "ecsaden" demedi? Çünkü o, cins ismidir. Mücahit de: Onları ruhsuz ceset kılmadık, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Senden önceki peygamberleri yemek yemeyen ve ölmeyen kimseler kılmadık ki seni de öyle yapalım. Müberrid ile Saleb de şöyle demişlerdir: Araplar bir kelam iki inkarın arasında gelirse, haber olur, demişlerdir; buna göre ayetin manası şöyledir: Biz onları ancak yemek yesinler diye yarattık. Katade de mana: Onları başka değil ancak yemek yiyen cesetler olarak yarattık, demiştir.

"Sonra onlara ettiğimiz va'de sadık olduk": Yani peygamberlere ettiğimiz va'de demektir; onları kurtarmak ve onlara inanmayanları helak etmekle va'dimizi yerine getirdik. "Onları ve dilediklerimizi kurtardık": Onlar da peygamberleri tasdik edenlerdir. "Aşırı gidenleri de helak ettik": Yani şirk koşanları, demektir. Bu da Mekke halkı için korkutmadır. Sonra onlara Kur'an nimetini verdiğini zikrederek:

"Andolsun ki gerçekten size içinde zikriniz bulunan bir kitap indirdik" dedi: Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onda şerefiniz vardır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Onda dininiz vardır, bunu da Hasen demiştir, yani din işlerinde ihtiyaç duyduğunuz şeyler vardır, demektir.

Üçüncüsü: Onda karşılaşacağınız dönüş veya azap için hatırlatma vardır. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Aklınızı kullanmıyor musunuz?": Sizi başkalarına ne ile üstün kıldığımı düşünmüyor musunuz?

وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا
آخَرِينَ ﴿١١﴾ فَلَمَّا أَحَسُّوا بَأْسَنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ ﴿١٢﴾
لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا إِلَىٰ مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ
تُسْأَلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿١٤﴾ فَمَا زَالَتْ تِلْكَ
دَعْوَاهُمْ حَتَّىٰ جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ ﴿١٥﴾

11 - Nice zalim kentleri kırdık. Onlardan sonra da başka bir kavim meydana getirdik.

12 – Azabımızı hissedince, birden onlar ondan kaçıyorlar.

13 – Kaçmayın, refaha kavuşturulduğumuz şeylere ve yurtlarınıza geri dönün. Belki sorgulanırsınız!

14 – Dediler: "Eyvah bize, gerçekten biz zalimler idik!"

15 – Duaları hep bu oldu. Nihayet onları biçilmiş(ler), sönmüşler kıldık.

Sonra onları korkutup şöyle dedi: "Ve kem kasamna": Müfessirler ve lügatçiler şöyle demişlerdir: Manası: Nice kentleri helak ettik, demektir. Kasm'ın aslı (kök ve ilk manası): Kırmaktır. "Zalim": Kafir, demektir, maksat, halkıdır. "Azabımızı hissedince": Yani azabımızı görme hisleri (duyuları) ile görünce, demektir. "Birden onlar ondan kaçıyorlar": Yani koşturuyorlar, demektir. Rakd'ın aslı: Ayakları hareket ettirmektir. Rakattül ferese denir ki: Mahmuzlayarak atı koşturdum, demektir.

"Kaçmayın": Müfessirler: Bu, meleklerin onlara sözüdür, demişlerdir. "Refaha kavuşturulduğunuz şeylere geri dönün": Yani sizi şımartan nimetlere, demektir. Bu da onlar için azarlamadır.

"Belki sorgulanırsınız": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Dünyanızdan bir şeylerden sorulursunuz, demektir. Bu da onlarla alay için denilir. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Peygamberinizi öldürmekten sorulursunuz, bunu da İbn Saib, demiştir. Azabı kesin olarak görünce, "eyvah bize, gerçekten bizler zalimler idik, dediler": Yani hep bu kelimeyi tekrarladılar. "Nihayet onları biçilmişler kıldık": Yani azapla. Kılıçlarla da, denilmiştir. "Sönmüşler (kıldık)": Yani sönen ateş gibi ölüler, demektir.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ
وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴿١٦﴾ لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهْوًا
لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا إِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٧﴾ بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى
الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾
وَلَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ
عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ ﴿١٩﴾ يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ
لَا يَفْتُرُونَ ﴿٢٠﴾ أَمِ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ ﴿٢١﴾
لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا
يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾ لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ ﴿٢٣﴾ أَمِ اتَّخَذُوا
مِنْ دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هٰذَا ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرُ
مَنْ قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٤﴾

16 – Göğü, yeri ve ikisinin arasındakileri oyuncular olarak (oynamak) için yaratmadık.

17 – Eğer biz bir eğlence edinmek istese idik, muhakkak onu yanımızdan edinirdik.

18 – Hayır, biz hakkı batılın üzerine atarız da onun beynini parçalar. Bakarsın o, zail olmuştur. Nitelediğiniz şeylerden dolayı yazıklar olsun size!

19 – Göklerde ve yerde olan kimseler O'nundur. O'nun yanındakiler O'na ibadetten büyüksünmezler de yorulmazlar da.

20 – Gece gündüz tesbih ederler, gevşemezler.

21 – Yoksa onlar yerden tanrılar edindiler de (ölüleri) onlar mı diriltecek?

22 – Eğer o ikisinde (yerde ve gökte) Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu. Arş'ın Rabbi olan Allah, onların niteledikleri şeylerden münezzehtir.

23 – O yaptığından sorulmaz; onlar sorulurlar.

24 – O'ndan başka tanrılar mı edindiler? De ki: "Delilinizi getirin". Bu, benimle beraber olanların ve benden öncekilerin zikridir. Hayır, onların çoğu hakkı bilmezler. İşte onlar yüz çevirenlerdir.

"Göğü, yeri ve ikisinin arasındakileri oyuncular olarak yaratmadık": Yani bunları boş yere yaratmadık; ancak kudretimize ve birliğimize delil olarak ve halkın da onlardan ibret alıp ibadetin ancak yaratıcıya layık olduğunu bilsinler ve bir de dostlarımızı mükafatlandırmak ve düşmanlarımızı cezalandırmak için yarattık.

"Eğer bir eğlence edinmek isteseydik": Bunun iniş sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Müşrikler: Melekler Allah'ın kızlarıdır, tanrılar da O'nun kızlarıdır deyince, bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Necran Hıristiyanları: İsa, Allah'ın oğludur, dediler; bunun üzerine bu ayet indi, bunu da Mukatil, demiştir.

Eğlenceden murat edilen şey üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Çocuktur, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Süddi de böyle demiştir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Eğer biz eğlenceli bir evlat edinmek isteseydik, onunla eğlenirdik.

İkincisi: Kadındır, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen ile Katade de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Oyundur, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Onu yanımızdan edinirdik": İbn Cüreyc: Gök halkından bir kadın veya evlat edinirdik, yer halkından değil, demiştir. İbn Kuteybe

de şöyle demiştir: Lehv'in asıl manası: Cimadır, kinaye yolu ile eğlence denilmiştir, nitekim sır da kinaye yoluyla ona denir. Mana da şöyledir: Eğer bunu yapsaydık, onu yanımızdan edinirdik, çünkü bildiğiniz gibi erkeğin evladı ve eşi yanında olur, başkasının yanında olmaz.

"İn künna failin (eğer yapacak olsaydık)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: "İn" "ma" (olumsuzluk) manasınadır, bunu da İbn Abbas, Hasen ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: O, şart manasınadır, Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Eğer bunu yapsa idik, fakat yapmayız. Ve şöyle demiştir: Birinci görüş müfessirlerin, ikinci görüş de nahivcilerin (gramercilerin) görüşüdür. Onlar da birinci görüşü iyi bulurlur. Çünkü "in" olumsuzluk yerinde kullanılır, ancak çoğunlukla lamla gelir, mesela: İnkünte lesalihan (sen iyi kimse değilsin) dersin.

"Bel (hayır)": Yani o dediklerini bırak, çünkü o, batıldır. "Biz hakkı atarız": O da yalanlarıdır, "onun beynini parçalar": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Yani kafasını kırar. Bunun da aslı beyne öldürücü darbe indirmektir. "Bir bakarsın o zail olmuştur": Yani yok olup gitmiştir. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Biz onların yalanlarını açıkladığımız hak ile iptal ederiz, o da sonunda silinip gider. "Nitelediğiniz şeylerden dolayı yazıklar olsun size": Yani O'nu caiz olmayan şeylerle nitelemenizden dolayı. "Göklerde ve yerde olan kimseler O'nundur": Yani O'nun kulları ve mülküdür, demektir. "Yanındakiler de: Melekler de, demektir.

"Yorulmazlar (la yestahsirun)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Dönmezler, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Kesilmezler, bunu da Mücahit, demiştir. İbn Kuteybe de: Bitkinlik göstermezler, demiştir. Hasr: Yorgunluk ve bitkinlikten kesilen, demektir.

Üçüncüsü: Usanmazlar, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Gevşemezler": Katade: Usanmazlar, demiştir. Ka'b'e, "onları hiçbir şey meşgul etmez mi?" diye sordular; o da soruyu sorana şöyle dedi: Kardeşimin oğlu (yeğenim), tesbih onlar için sizin nefes almanız gibi kılınmıştır. Sen yer ve içerken, oturup kalkarken, gelip giderken ve konuşurken nefes almaz mısın? Tesbih de onlar için böyle kılınmıştır. Sonra Allah Teala müşrikleri azarlamaya döndü ve şöyle dedi: "Yoksa onlar yerden tanrılar mı edindiler?": Çünkü putları ister altından ister gümüşten ister ağaçtan ister taştan olsun, bizzat yer-

dendir. "onlar": Yani tanrılar, "mı diriltecekler?": Yani ölüleri diriltecekler. Hasen ye'nin fethi ve şinin zammı ile "yenşurun" okumuştur. Bu ise inkar manasına bir istifhamdır, mana da: Onlar ölüleri dirilten tanrılar edinmediler, demektir. "Eğer o ikisinde olsaydı": Gökte ve yerde, "tanrılar": Yani mabutlar, "Allah'tan başka": Ferra sivellah (Allah'tan başka), Zeccac da: Ğayrallah (Allah'tan gayri) demiştir.

"İkisi de bozulurlardı": Yani harap olur, iptal olur, onlardakiler de helak olurlardı, çünkü İlahlar birbirlerine mani olurlardı. O zaman alemin işi düzenle yürümezdi. Zira iki veya daha çok merciden çıkan her şey, muhalefetten hali olmaz.

"O yaptığından sorulmaz": Yani kullarına hidayet etmek ve saptırmak, aziz ve hor etmek gibi istediği hükmü verir; çünkü halkın sahabidir, halk ise yaptığından sorulur; zira onlar kuldurlar; efendilerinin emrine uymak zorundadırlar. Aziz ve celil olan Allah kendinden başka İlah olmasını "yer ile gök mutlaka bozulurlardı" diyerek akıl yolu ile iptal edince, bunu emir yoluyla da edip "yoksa O'ndan başka tanrılar mı edindiler?" diye de iptal etti. Bu ise ret ve azarlama sorusudur. "De ki: Delilinizi getirin": Dediklerinize karşı. "Bu benimle olanların zikridir": Yani benim yanımda benim dinimde olanların haberidir ki onlar için kıyamete kadar taate sevap ve masiyete günah vardır. "Benden öncekilerin de zikridir": Yani gökten inen kitapların, demektir. Mana da şöyledir: Bu Kur'an'a ve ondan önce indirilen kitaplara bakın; hiç onların birinde Allah Teala'nın kendinden başka İlah edinmeyi emrettiği var mıdır? Bu açıklama ile emir bakımından ondan başka mabut edinmenin caiz olmadığı meydana çıkmıştır. Zeccac şöyle demiştir: Onlara: Bir peygamberin, ümmetine Allah'tan başka İlah olduğuna dair haber verdiğine delilinizi getirin, denir.

"Hayır, onların çoğu": Yani Mekke kafirleri, hakkı bilmezler": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O Kur'an'dır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Tevhittir, bunu da Mukatil, demiştir. "Onlar yüz çevirenlerdir": Enine boyuna düşünmekten ve iman etmenin onlara vacip olduğundan, demektir.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنَا
فَاعْبُدُونِ ﴿٢٥﴾ وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ
بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ ﴿٢٦﴾ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ

﴿٢٧﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا
لِمَنِ ارْتَضَىٰ وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ ﴿٢٨﴾ وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ
إِنِّي إِلَٰهٌ مِنْ دُونِهِ فَذَٰلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ كَذَٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾

25 – Senden önce peygamber göndermedik, ancak ona: "Gerçek şu ki, benden başka İlah yoktur; bana ibadet edin" diye ona vahyediyoruz.

26 – Onlar: "Allah evlat edindi" dediler, hâşâ. Hayır, onlar ikram olunmuş kullardır.

27 – Sözle O'nu(n önüne) geçemezler. Onlar O'nun emri ile hareket ederler.

28 – Onların önlerindekini de arkalarındakini de bilir. Ancak O'nun rızasına erene şefaat ederler. Onlar O'nun korkusundan titrerler.

29 – Onlardan kim: "Gerçekten ben O'ndan başka tanrıyım" derse, işte onu cehennemle cezalandırırız. İşte biz, zalimleri böyle cezalandırırız.

"Min resulin illa yuhi": Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, nun ile "illa nuhi" okumuşlar; diğerleri ise ye ile (yuhi) okumuşlardır.

"Rahman evlat edindi, dediler": Bunu diyenler hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Kureyş müşrikleridir, bunu da İbn Abbas, demiştir. İbn İshak da: Bunu diyen, Nadr bin Haris'tir, demiştir.

İkincisi: Onlar Yahudilerdir: Allah cinlerle evlilik ilişkisi kurdu, bundan da melekler oldu, dediler. Bunu da Katade, demiştir. Bu iki görüşe göre, evlattan maksat meleklerdir; "hayır, onlar ikram olunmuş kullardır" sözünden murat edilenler de onlardır, mana da şöyledir: Hayır, onlar Allah'ın ikram edip seçtiği kullardır. "Sözle O'nu geçemezler": Yani ancak onlara emrettiği şeyi konuşurlar, demektir. İbn Kuteybe de: O demedikçe demezler, sonra onun izni ile derler, onlara emretmedikçe de bir şey yapmazlar, demiştir.

"Onların önderindekini de bilir": Yani önceden yaptıkları amelleri de bilir, "arkalarındakini de": Yani yapmakta olduklarını da. "Şefaat edemezler" kıyamet gününde. Dünyada istiğfar etmezler de, denilmiştir. "Ancak O'nun rızasına erene": Yani razı olduğuna ederler. "Onlar O'nun korkusundan (vehüm min haşyetihi)": Yani O'ndan korkularından,

demektir ki mastar mef'ulüne muzaf olmuştur. "Müşfikun": Korkarlar, demektir. Hasen de: Titrerler, demiştir. "Onlardan kim derse": Yani meleklerden kim derse. Dahhak ve diğerleri: Bu, İblis'e özgüdür, ondan başka hiçbir melek kendine ibadete davet etmemiştir, demişlerdir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Bu, o, meleklerdendir, diyenlerin görüşüne göredir, çünkü İblis bunu kendisiyle beraber yere inen meleklere dedi. Kim de o (İblis) meleklerden değildirdir, derse, bu da tehdit mahiyetinde söylenmiştir; meleklerden hiçbiri böyle bir şey dememiştir.

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا
فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ
﴿٣٠﴾ وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا
فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣١﴾ وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ
سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾ وَهُوَ
الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ
فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٣٣﴾

30 – Kafirler görmediler mi ki, göklerle yer, ikisi de bitişik idiler de, biz onları ayırdık. Her canlıyı da sudan yarattık. Halâ iman etmiyorlar mı?

31 – Yerde onları sarsmasın diye sabit dağlar kıldık. Onda geniş yollar kıldık. Umulur ki onlar hidayete ererler.

32 – Göğü de korunmuş bir tavan kıldık. Oysa onlar onun ayetlerinden yüz çeviriciler.

33 – O (Allah) ki gece ile gündüzü ve güneşle ayı yarattı. Her biri bir mihverde (yörüngede) yüzüyorlar.

"Kafirler görmediler mi (evelem yerellezine keferu)?": Yani bilmediler mi, demektir. İbn Kesir, elif ile lam'ın arasında vav olmadan "elem yerellezine keferu" okumuştur, Mekke halkının Mushaflarında da böyledir. "Göklerle yer, ikisi de bitişik idiler de, biz onları ayırdık": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Semavat (gökler) cemidir, yer ise tekildir, cem'in sıfatı tekil olarak gelmiştir; Araplar cemi ile tekil arasında ortaklık oldu-

ğu zaman böyle yaparlar. Retk de mastardır; tekile, ikile, çoğula, müzekkere ve müennese sıfat olur. Retk'in manası da: Deliği olmayan demektir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: O ikisi delikli değildi, onları delikli yaptı. "Retkayni" dememesi, retk'in mastar olmasındandır.

Müfessirlerin bundan murat edilen şey hususunda da üç görüşleri vardır:

Birincisi: Gökler delikli değildi, yağmur yağdırmazdı; onu yağmurla bunu da bitkilerle deldi. Bunu Abdullah bin Dinar, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ata, İkrime ve bir rivayette Mücahit, Dahhak vd. de böyle demişlerdir.

İkincisi: Göklerle yer bitişik idi, Allah Teala onları ayırdı. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Said bin Cübeyr ve Katade de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O, yerden altı yer ayırdı, yedi oldu; gökten de altı gök ayırdı, o da yedi oldu. Bunu Süddi, şeyhlerinden, İbn Ebi Necih de Mücahit'ten, demiştir.

"Her canlıyı sudan yarattık (vecealna minel mai külle şeyin hay)": Muaz el – Kari, İbn Ebi Able ve Humeyd bin Kays, nasb ile "külle şey'in hayyâ" okumuşlardır.

Bu suda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, bilinen sudur, mana da: Suyu her canlının hayatı için sebep kıldık, demektir. Bunu da Çoğunluk, demiştir. *İkincisi:* O, menidir, bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir.

"Yeryüzünde sabit dağlar kıldık": Bunu da Nahl: 15'te tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Orada kıldık": Yani sabit dağlarda, "ficacen": Ebu Ubeyde: Onlar geçitlerdir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Ficac: Fecc'in çoğuludur, o da iki dağ arasındaki boşluktur. "Sübül" de: Yollar, demektir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Dağlardan yollar verdik ki seferlerde menzili- maksudunuza yetişesiniz. Müfessirler de: "Sübülen" ficac'ın tefsiridir, demişlerdir ki bunun açıklaması da şöyledir: O geçitler çıkar geçitlerdir, bazen geçit, çıkmaz olur. "Göğü de bir tavan kıldık": Yani o, yer halkı için tavan gibidir, demektir.

"Korunmuş": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yıldızlarla şeytanlardan korunmuştur. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Allah'ın izni olmadan düşmekten korunmuştur, bunu da Zeccac, demiştir.

"Onlar": Yani Mekke kafirleri, "onun ayetlerinden": Yani güneşinden, ayından ve yıldızlarından, demektir. Mücahit de tekil olarak "an ayetiha" okumuş; göğü içindeki bütün şeylerle bir ayet kılmıştır. Hepsi de doğrudur.

"Her biri": Yani doğan şeylerin her biri, demektir. "Felek": İbn Kuteybe: Felek, yıldızları içine alan yörüngedir, demiştir. Ona felek denilmesi yuvarlak olmasındandır. Kirmenin ağırşağına felek denilmesi de bundandır. Ve kad feleke sedyül mer'eti denir ki, kadının memesi tömerdi (yuvarlak oldu), demektir. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Felek; göğün ve yerin altında su çarkı gibidir (çarkıfelek), yer ortasındadır. Güneş, ay, yıldızlar, gece ve gündüz felekte dönerler. Onları felek döndürmez. "Yüzüyorlar"ın manası: Akıyorlar, demektir. Ferra da şöyle demiştir: Yüzme insan işi olduğundan, bunlar da nun ile cemi yapılmıştır, mesela "raeytühüm li sacidin" *(Yusuf: 4)* ayetinde olduğu gibi. Çünkü secde insanların işindendir.

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ
أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ ﴿٣٤﴾ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ
وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٣٥﴾
وَإِذَا رَآكَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا
أَهَٰذَا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمَٰنِ
هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٦﴾

34 – Senden önce hiçbir beşer için ölümsüzlük kılmadık. Sen ölürsün de onlar mı ebedi kalacak?

35 – Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi denemek için şer ve hayırla sınıyoruz. Yalnız bize döndürüleceksiniz.

36 – Kafirler seni gördükleri zaman, ancak alay edinirler. "Tanrılarınızı diline dolayan bu mu?" derler. Oysa onlar Rahman'ın zikrini ikrar edenlerdir.

"Senden önce hiçbir beşer için ölümsüzlük kılmadık": İniş sebebi şöyledir: Bazı kimseler: Muhammed ölmez, dediler; bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Mukatil, demiştir. Ayetin manası da şöyledir:

Senden önce insanoğlundan hiç kimseyi ölümsüz kılmadık. Huld: Ebedi yaşamaktır. "Sen ölürsün de onlar mı ebedi kalacaklar?": Yani Mekke müşrikleri, demektir; çünkü onlar "ona kaderin ne oynayacağını (cilvesini) bekliyoruz" *(Tur: 30)* dediler.

"Sizi hayırla şerle deniyoruz": İbn Zeyd: nasıl şükredeceksiniz diye sizi sevdiğiniz şeyler ve nasıl sabredeceksiniz diye de sevmediğiniz şeylerle deneyeceğiz, demiştir.

"Veileyna yurceun": İbn Amir, meftuh te ile "turceun" okumuştur. İbn Abbas da, Ebu Amr'dan mazmum ye ile "yurceun" rivayet etmiştir. Diğerleri de mazmum te ile okumuşlardır.

"Kafirler seni gördükleri zaman": İbn Abbas: Alay edenler kastedilmiştir, demiştir. Süddi de şöyle demiştir: Bu ayet, Ebu Cehil hakkında indi; Resulullah onun yanından geçti; o da gülüp: İşte Abdüminaf oğullarının peygamberi budur, dedi. "in" "ma" (olumsuzluk) manasınadır. "Hüzüven" de: Kendisiyle alay edinilen demektir. "Tanrılarınızı diline dolayan bu mu?": Yani putlarınızı ayıplayan, demektir. Bunda "derler" kelimesi gözlenmiştir. "Onlar Rahman'ın zikrini inkar edenlerdir": Onlar: Biz Rahman'ı bilmiyoruz, deyip Rahman'ı inkar ettiler.

خُلِقَ الْاِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَاُر۪يكُمْ اٰيَات۪ي
فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴿٣٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ
صَادِق۪ينَ ﴿٣٨﴾ لَوْ يَعْلَمُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا ح۪ينَ لَا يَكُفُّونَ
عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ
﴿٣٩﴾ بَلْ تَأْت۪يهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَط۪يعُونَ رَدَّهَا
وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٤٠﴾ وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ
فَحَاقَ بِالَّذ۪ينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٤١﴾

37 – İnsan aceleden yaratılmıştır. Size ayetlerimizi göstereceğim; beni sıkıştırmayın.

38 – "Eğer doğru kimseler iseniz, bu va'd ne zaman?" derler.

39 – Eğer kafirler ateşi ne yüzlerinden ne de arkalarından defedemeyecekleri ve ne de yardım olunmayacakları zamanı bilselerdi (böyle etmezlerdi).

40 - Bilakis (kıyamet) onlara ansızın gelir; onları şaşırtır. Onu reddetmeye güç yetiremezler, onlara mühlet de verilmez.

41 - Andolsun, gerçekten senden önceki peygamberlerle alay edildi de, alay ettikleri şeyler onlarla alay edenleri kuşattı.

"Hulikal insanu min acel": İbn Rezin el - Ukayli, Mücahit ve Dahhak, hı ve lamın fethi ve nunun da nasbı ile "halekal insane" okumuşlardır. Bu ayet, Kureyş'in azabı acele etmeleri üzerine inmiştir.

Burada insandan kim murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Nadr bin Haris'tir, o: "Allah'ım, eğer bu, senin katından hak ise..." demişti. *(Enfal: 32).* Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Adem aleyhisselam'dır, bunu da Said bin Cübeyr, Süddi ve diğerleri demişlerdir.

Üçüncüsü: O, cins ismidir (bütün insanlardır), bunu da Ali bin Ahmed Nisaburi, demiştir. Buna göre ayet yalnız onun hakkında inse de Nadr bin Haris ile diğerleri de bunun içine girerler.

Bundan Adem kastedilmiştir, diyenlere göre ise, kelamın manasında iki görüş vardır:

Birincisi: O, aceleci olarak yaratıldı, bunu da çoğunluk, demiştir. Buna göre onlar şöyle derler: Adem bu özellikte yaratılınca, bu evlatlarında da görüldü ve onlara aceleyi miras bıraktı.

İkincisi: O, acele ile yaratıldı; yaratılmasını Cuma günü, yani altı günden sonra güneş batmadan önce acele ile istedi.

Cins isimdir, diyenlere göre ise, kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Aceleci olarak yaratıldı. Zeccac şöyle demiştir: Araplara akıllarının erdiği şeyle hitap edilmiştir, Araplar, çok oynayan için: Sen başka değil oyundan yaratılmışsın, derler ve onun bu niteliğini abartmak isterler.

İkincisi: Kelamda takdim ve tehir vardır, mana da: Acele insanın içinde yaratıldı, demektir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Size ayetlerimi göstereceğim": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Geçmiş ümmetlerin başlarına gelenleri, mana da şöyledir: Sizler yolculuk ediyor ve geçenlerin helak izlerini görüyorsunuz. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: O, Bedir'de öldürülmedir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Fela tasta'cilunî": Yakup her iki halde de (vakıfta ve vasılda) ye ile okumuştur.

"Bu va'd ne zaman derler": Kıyameti kastediyorlar. "Eğer kafirler bilseydi": Cevabı verilmemiştir, mana şöyledir: Eğer va'din doğruluğunu bilselerdi, acele etmezlerdi. "Hine layekuffun": Def edemedikleri zaman, demektir. "Yüzlerinden ateşi", içine girdikleri zaman. "Ne arkalarından": Çünkü onları kuşatmıştır. "Yardım edilmezler de": Başlarına gelen azaptan, demektir. "Bilakis onlara gelir": Yani kıyamet, "bağteten": Ansızın, "onları şaşırtır": Hayrete düşürür. Biz de bunu "febühitellezi kefer" *(Bakara: 258)* kavlinde şerh etmiştik. "Onu geri çevirmeye güç yetiremezler": Kendilerinden uzaklaştıramazlar; tövbe etmek veya özür dilemek için onlara süre de tanınmaz. Sonra Peygamber'ini teselli edip: "Andolsun ki senden önceki peygamberlerle de alay edildi" dedi: Yani kavminin sana yaptığı gibi, demektir. "Kuşattı": Yani indi, "alay edenlere": Yani peygamberlerle alay edenlere, "alay ettikleri şeyler": Yani alay ettikleri azap, demektir.

قُلْ مَنْ يَكْلَؤُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمٰنِ
بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٢﴾ اَمْ لَهُمْ اٰلِهَةٌ
تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا لَا يَسْتَطٖيعُونَ نَصْرَ اَنْفُسِهِمْ
وَلَا هُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ ﴿٤٣﴾ بَلْ مَتَّعْنَا هٰٓؤُلَٓاءِ وَاٰبَٓاءَهُمْ
حَتّٰى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ اَفَلَا يَرَوْنَ اَنَّا نَأْتِي الْاَرْضَ
نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَا اَفَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾
قُلْ اِنَّمَٓا اُنْذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَٓاءَ اِذَا
مَا يُنْذَرُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ
لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَٓا اِنَّا كُنَّا ظَالِمٖينَ ﴿٤٦﴾

42 - De ki: "Sizi geçe gündüz Rahman(ın azabın)dan koruyan kimdir? Hayır, onlar Rablerinin zikrinden yüz çevirenlerdir.

43 - Yoksa onların bizden başka müdafaa eden tanrıları mı var? Onlar ne kendilerine yardım edebilirler ne de bizden korunurlar.

44 - Doğrusu, biz onları ve atalarını faydalandırdık. Nihayet onların üzerine ömür uzadı. Bizim o yere gelip onu uçlarından eksilttiğimizi görmüyorlar mı? Galipler onlar mı?

45 - De ki: "Sizi ancak vahiy ile uyarıyorum". Sağırlar uyarıldıkları zaman çağrıyı duymazlar.

46 - Andolsun ki eğer onlara Rabbinin azabından az bir şey dokunsa, mutlaka: "Eyvah bize, şüphesiz bizler zalimler idik" diyeceklerdir.

"De ki: Sizi kim koruyor?": Mana şöyledir: O azabı acele ile isteyenlere de ki. Başınıza azap indirmek istese sizi Rahman'ın azabından kim esirger? Bu, ret manasına bir sorudur: Yani Kimse bunu yapamaz, demektir. "Bilakis onlar Rablerinin zikrinden": Yani O'nun kelamından ve öğütlerinden, "yüz çevirenlerdir": Düşünmez ve ibret almazlar. "Yoksa onların bizden başka onları müdafaa eden tanrıları mı var?": Bunda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Yoksa onların bizden başka onları koruyan tanrıları mı var? Söz burada bitti. Sonra Tanrılarının zayıf olduklarını niteleyip "onlar kendi nefislerine yardım edemezler" dedi, mana da şöyledir: Bir kimse kendine yapılacak şeye karşı nefsine yardım edemezse, başkasına nasıl yardım eder? "Ne de onlar": İşaret edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kafirlerdir, bu da İbn Abbas'ın görüşüdür. *İkincisi:* Putlardır, bunu da Katade, demiştir.

"Yushabun"un manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Korunurlar, bunu da el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Kuteybe de, mana: Onları bizden kimse koruyamaz, demiştir. Çünkü koruyan koruduğu ile arkadaş olur. *İkincisi:* Çevrilmezler, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Yardım edilmezler, bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* Hayır yüzü görmezler, demektir, bunu da Katade, demiştir.

Sonra mühlet verilmekle aldandıklarını açıklayıp: "Hayır, onları ve atalarını faydalandırdık" dedi. Yani Mekke halkını faydalandırdık, demektir. "Nihayet onların üzerine ömür uzadı": Bundan da aldandılar. "Bizim o yere gelip onun uçlarından eksilttiğimizi görmüyorlar mı?": Bunu da Ra'd: 41'de şerh etmiş bulunuyoruz. "Galip onlar mı?": Yani durum böyleyken, yer eksiltilirken, galip onlar mı? Mana da şöyledir: Onlar galip değiller, fakat mağluplar. "De ki: Ben ancak sizi uyarıyorum": Yani sizi korkutuyorum, demektir. "Vahiy ile": Yani Kur'an'la, mana da şöyledir: Ben bunu kendi yanımdan getirmiyorum, bana ancak emredildi, ben de tebliğ ettim. "Vela yesmeus sum-

mud duae": İbn Amir, mazmum te ile "vela tüsmiu", mansup olarak da, "essumme" okumuştur. İbn Ya'mur ile Hasen de mazmum ye ve meftuh mim ile "vela yüsmau", mazmum mim ile de "essumınu" okumuşlardır. Kafirler seslenenin sesini işitmeyen sağırlara benzetilmiştir. Benzeme yönü de sağıra seslenenin sesi fayda vermediği gibi, bunlar da işittikleri şeyden yararlanmazlar.

"Eğer onlara dokunursa": Yani isabet ederse, demektir, "nefha" İbn Abbas: Bir taraf (az bir şey) demiştir. Zeccac da: Maksat az bir azap, demiştir.

"Mutlaka diyecekler (leyekulunne yaveylena)": Veyl, tehlikeye düşenin ağzından çıkardığı (evvah) sesidir.

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ
لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا وَاِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ
مِنْ خَرْدَلٍ اَتَيْنَا بِهَا وَكَفٰى بِنَا حَاسِبِينَ ﴿٤٧﴾

47 – Kıyamet günü için doğru teraziler koyarız. Hiçbir nefis hiçbir şekilde haksızlığa uğratılmayacak. Eğer (o şey) bir hardal tanesi kadar olsa, biz onu getiririz. Hesaba çekenler olarak biz yeteriz.

"Ve nedaul mevazinel kıtsa": Zeccac, mana, ve nedaul mevazine zevatil kıstı, demiştir. Kıst da adl'dir ki o, mastar olduğu halde sıfat yerinde kullanılmıştır. Mizanun kıstun ve mizanani kıstun ve mevazinu kıstun, denir. Ferra da: Kıst, tekil de olsa mevazin'in sıfatıdır, demiştir. Nitekim entüm adlün (sizler adilsiniz) ve entüm rızan (sizler razısınız) denir. "Liyevmil kıyameti" ile "fi yevkil kıyameti" eşittir. Mizan hakkındaki sözümüzü de A'raf'ın başında, ayet: 8'de zikretmiş bulunuyoruz.

Eğer: "Mizan tekil iken, mevazin diyerek çoğul getirmenin manası nedir?" denilirse,

Cevap şöyledir: Mahlukatın amelleri teker teker tartıldığı için mizanlar, denilmiştir.

"Hiçbir nefis haksızlığa uğratılmaz": Yani hiçbir iyilik yapanın iyiliğinden eksiltilmez, hiçbir kötülük edenin de kötülüğü artırılmaz, demektir. "Habbe kadar olsa da": Yani habbe ağırlığında olsa da, demektir. Nafi, merfu lam ile "miskalu" okumuştur. Zeccac da şöyle demiştir: Miskale şu manaya göre mansup okunmuştur: Ve inkanel amelü miskale habbetin (amel habbe kadar olsa da). Ebu Ali el –

Farisi de: Ve in kânetizzulametü miskale habbetin (haksızlık habbe kadar olsa da) demiştir; çünkü Allah Teala: "Fela tuzlemu nefsün şey'a" demiştir. Kim de merfu okursa, kâne fi'lini miskal'e isnat etmiş olur, tıpkı "ve inkane zu usretin" *(Bakara: 280)* kavlinde olduğu gibi.

"Eteyna biha": Ci'na biha (onu getiririz) demektir. İbn Abbas, Mücahit ve Humeyd, medli olarak "âteyna" okumuşlardır ki, karşılığını veririz, demektir.

"Vekefa bina hasibin": Zeccac şöyle demiştir: Hasibin, iki mülahaza ile mansuptur: *Birincisi:* Temyiz. *İkincisi:* Hâl.

وَلَقَدْ آتَيْنَا
مُوسَىٰ وَهَارُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاءً وَذِكْرًا لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٤٨﴾
الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَهُم مِّنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ ﴿٤٩﴾
وَهَٰذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ أَنزَلْنَاهُ ۚ أَفَأَنتُمْ لَهُ مُنكِرُونَ ﴿٥٠﴾

48 – Andolsun ki gerçekten biz Musa ile Harun'a Furkan'ı (Tevrat'ı), müttakiler için de bir ziya/ışık ve bir öğüt verdik.

49 – Onlar ki Rablerinden gıyaben korkarlar. Onlar kıyametten de titrerler.

50 – Bu, indirdiğimiz mübarek bir zikirdir. Siz onu inkarcılar mısınız?

"Andolsun ki gerçekten biz Musa ile Harun'a Furkan'ı verdik": Bunda (furkanda) üç görüş vardır:

Birincisi: O, helal ile haramı ayıran Tevrat'tır, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: O; Musa'nın hakkı ile Fir'avn'in batılını birbirinden ayıran kanıttır. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Musa'nın yardım ve kurtuluşu, Fir'avn'in de helakidir. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Ve dıyaen": İkrime, İbn Abbas'tan onun vav'ı zait gördüğünü rivayet etmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bazı nahivciler de mananın: El – furkane dıyaen (Furkan'ı ziya, ışık olarak gönderdik) şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Basra ekolü mensuplarına göre vav zait olmaz, ancak atıf manasına olur, burada da "fiha hüden ve nur" kavlinde olduğu gibidir *(Maide: 44)*. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir:

Onlar Tevrat ile aydınlanıp dinlerinin yolunu buldular. "Müttakiler için bir öğüttür"ün manası da: Onlar onun üzerinde derinlemesine düşünür ve içindekilerle amel ederler, demektir. "Onlar ki Rablerinden gıyaben korkarlar": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Görmedikleri halde ondan korkarlar. Bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* Görmedikleri halde azabından korkarlar, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Onları kimsenin görmediği yerde O'ndan korkarlar. Bunu da Zeccac, demiştir. *Dördüncüsü:* Halkın arasında iken O'ndan nasıl korkarlarsa, gözlerden uzak iken de öyle korkarlar. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Sonra Kur'an'ın zikr oluşuna dönüp: "Bu", yani Kur'an, "bir zikirdir" dedi: Düşünenler için zikirdir, öğüt alanlar için de öğüttür. "mübarektir": Hayır ve bereketi çoktur. "Siz onu inkarcılar mısınız?": Yani, ey Mekke halkı, demektir. Bu da azarlama mahiyetinde bir sorudur.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَٓا اِبْرٰه۪يمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِه۪ عَالِم۪ينَۚ ﴿٥١﴾ اِذْ قَالَ
لِاَب۪يهِ وَقَوْمِه۪ مَا هٰذِهِ التَّمَاث۪يلُ الَّت۪ٓي اَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ ﴿٥٢﴾
قَالُوا وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا لَهَا عَابِد۪ينَ ﴿٥٣﴾ قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ اَنْتُمْ
وَاٰبَٓاؤُ۬كُمْ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٥٤﴾ قَالُٓوا اَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ اَمْ اَنْتَ
مِنَ اللَّاعِب۪ينَ ﴿٥٥﴾ قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
الَّذ۪ي فَطَرَهُنَّۘ وَاَنَا عَلٰى ذٰلِكُمْ مِنَ الشَّاهِد۪ينَ ﴿٥٦﴾ وَتَاللّٰهِ
لَاَك۪يدَنَّ اَصْنَامَكُمْ بَعْدَ اَنْ تُوَلُّوا مُدْبِر۪ينَ ﴿٥٧﴾
فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا اِلَّا كَب۪يرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ اِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴿٥٨﴾

51 – Andolsun, gerçekten İbrahim'e daha önceden hidayetini verdik ve biz onu bilenlerden idik.

52 – O zaman, babasına ve kavmine: "Üzerine kapandığınız bu heykeller nedir?" demişti.

53 – Onlar da: "Biz atalarımızı bunlara ibadet edenler olarak bulduk" dediler.

54 – Dedi: "Gerçekten siz de atalarınız da apaçık bir sapıklık içinde idiniz".

55 - Dediler: "Bize gerçeği mi getirdin, yoksa sen (bizimle) oynayanlardan mısın?"

56 - Dedi: "Hayır, sizin Rabbiniz, göklerin ve yerin Rabbidir ki onları yaratmıştır. Ben de buna şahitlerdenim".

57 - "Arkanızı dönüp gittikten sonra mutlaka putlarınızı elbette kıracağım".

58 - İbrahim, belki ona dönerler diye, büyüğü hariç, onları paramparça etti.

"Andolsun, gerçekten İbrahim'e hidayetini vermiştik": Yani onu hidayet etmiştik, "daha önceden": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Buluğa ermeden önce, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Ona bunu geçmiş ilmimizde verdik, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir.

Üçüncüsü: Musa ile Harun'dan önce, bunu da Dahhak, demiştir. Biz de İbrahim kıssasına En'am: 75'te işaret etmiştik.

"Biz onu bilenler idik": Yani onun irşada ehil olduğunu bildik. Sonra da onu ne zaman irşat ettiğini beyan ederek şöyle dedi: "O zaman babasına ve kavmine: "Bu heykeller nedir?" dedi. Yani putlar, demektir. Timsal: Allah'ın mahlukundan birine benzer şekilde yapılan bir şeydir. Aslı: Messeltüşşey'e bişşey'i'den gelir ki. Bir şeyi bir şeye benzetmektir. "Siz onların üzerine": Yani onlara ibadete, "kapananlarsınız": Yani üzerinde duruyorsunuz, demektir. Ona, atalarını bunlara taparken bulduklarını ve onlara uyduklarını söyleyerek cevap verdiler. O da, kendilerinin ve atalarının yaptıkları bu şeyin apaçık bir sapıklık olduğunu söyleyerek cevap verdi. "Onlar da: "Bize gerçeği mi getirdin, yoksa bizimle oynuyor musun?" dediler. Yani "ciddi misin, yoksa bizimle eğleniyor musun?" dediler.

"Leekidenne asnameküm (mutlaka tuzak kuracağım)": Keyd: Tuzak kurulan kişiye zarar vermek için hile yapmaktır. Müfessirler: Onları kırmakla tuzak kuracağım, demişlerdir. "Arkanızı dönmenizden sonra": Yani siz gittikten sonra, demektir. Onların her sene kutladıkları bayramları vardı, ona çıkarlar, şehirde kimseyi bırakmazlardı. İbrahim'e: Eğer bizimle çıkarsan dinimizi beğenirsin, dediler. O da onlarla beraber çıktı. Yarı yola gelince: Ben hastayım, dedi ve kendini yere attı, fısıldayarak: "Allah'a yemin ederim ki putlarınıza mutlaka tuzak kuracağım" dedi. Onlardan biri bunu işitti ve ifşa etti. O da puthaneye döndü - Mukatil bin Süleyman'ın dediğine göre - altın, gümüş, bakır, demir ve ahşaptan olmak üzere yetmiş iki put vardı.

Onları kırdı, sonra da baltayı büyük putun boynuna astı. İşte "onları paramparça etti (fecealehüm cüzazen)" dediği budur. Çoğunluk cimin zammı ile "cüzazen" okumuşlardır. Ebu Bekr es – Sıddik, İbn Mes'ud, Ebu Rezin, Katade, İbn Muhaysın, A'meş ve Kisai, cimin kesri le "cizazen" okumuşlardır. Ebu Reca el – Utaridi, Eyyub Sahtiyani ve Asım el – Cahderi de cimin fethi ile "cezazen" okumuşlardır. Dahhak ile İbn Ya'mur da, cimin fethi ile elifsiz olarak "cezazen" okumuşlardır. Muaz el – Kari, Ebu Hayve ve İbn Vessab da cimin zammı ve elifsiz olarak "cüzazen" okumuşlardır. Ebu Ubeyde: Kökünden (yerinden) sökerek diye mana etmiştir. Şair Cerir de şöyle demiştir:

Allah Mühelleb oğullarının kökünü kurutsun,
Akşam kül oldular, ne kökleri kaldı ne de uçları.

Yani: Hiçbir şeyleri kalmadı, demektir. "Cüzaz" kelimesi tekile, ikile, erkeğe ve dişiye kullanılır. İbn Kuteybe de: "Cüzazen": Kırıntı haline getirdi, demiştir. Kırdığın her şeye: Cezeztuhu, dersin. Bu nedenle kavuta da: Ceziz, denir. Kisai de, ceziz'in çoğulu olarak "cizazen" okumuştur, tıpkı sakîl ve sikal, hafif ve hifaf gibi. Ceziz, meczuz manasınadır ki, o da kırılmış, demektir. "Ancak büyükleri hariç": Yani büyükleri hariç bütün putları kırdı, demektir. Zeccac: Cüsse itibarı ile büyük (iri) olması da caizdir, kendilerince hürmet bakımından büyük olması da caizdir, demiştir. "Belki ona dönerler diye": İleyhi zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Puta racidir, sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Belki ona dönerler de gözleriyle görürler diye. Bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Belki itham ederek ona dönerler diye. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

İkincisi: İbrahim'e dönerler diye, mana da şöyledir: Belki söyleyecek bir şey bulamazlar da İbrahim'in dinine dönerler diye. Bunu da Zeccac, demiştir.

قَالُوا مَنْ فَعَلَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَٓا اِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمٖينَ ﴿٥٩﴾ قَالُوا
سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُٓ اِبْرٰهٖيمُ ﴿٦٠﴾ قَالُوا فَأْتُوا بِهٖ
عَلٰٓى اَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ ﴿٦١﴾ قَالُوٓا ءَاَنْتَ
فَعَلْتَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَا يَٓا اِبْرٰهٖيمُ ﴿٦٢﴾ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبٖيرُهُمْ
هٰذَا فَسْـَٔلُوهُمْ اِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ ﴿٦٣﴾

59 - Dediler: "Tanrılarımıza bunu kim yaptı?": Gerçekten o, mutlaka zalimlerdendir".

60 - Dediler: "Onları diline dolayan bir delikanlı işittik; ona İbrahim deniliyor".

61 - Dediler: "Onu halkın gözünün önüne getirin. Belki onlar şahitlik ederler".

62 - Dediler: "Bunu tanrılarımıza sen mi yaptın, ey İbrahim?"

63 - Dedi: "Hayır, onu şu büyükleri yaptı. Eğer konuşurlarsa onlara sorun".

Bayramlarından dönüp de tanrılarını o halde görünce: "Tanrılarımıza bunu kim yaptı? Gerçekten o, mutlaka zalimlerdendir, dediler": Yani daha önce yapmadığı bir şeyi yapmış, dediler. İbrahim'den "mutlaka putlarınıza tuzak kuracağım" dediğini işiten kimse"onları diline dolayan bir genç işittik" dedi. Ferra: Diline dolayan, ayıplayan, demektir. Bir adama: Lein zekerteni letendemenne (beni ağzına alırsan mutlaka pişman olursun) dersin ki, kötü bir sözle ağzına alırsan, demek istersin.

"Onu halkın gözünün önüne getirin": Yani herkesin göreceği bir yere getirin, gizli bir yere değil. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Araplar bir iş açığa çıkar da meşhur olursa: İnsanların gözü önünde oldu, derler.

"Belki şahitlik ederler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onun tanrılarımız hakkında dediklerine şahitlik ederler, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen ile Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: Bunu yaptığına şahitlik ederler, bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: Cezasına ve ona yapılana şahitlik ederler, bunu da Muhammed bin İshak, demiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Onu Nemrud'a götürdüler, ona: "Ey İbrahim, bunu tanrılarımıza sen mi yaptın?" dedi. O da: "Hayır, bilakis onu şu büyükleri yaptı, dedi": Yanında küçük tanrılara tapılmasına kızdı, onları kırdı. "Eğer konuşurlarsa onlara sorun": Onlara bunu kimin yaptığını. Bu da onların cansız olup konuşamayacaklarını delille isbat etmektir.

Alimler İbrahim'in bu sözü ne maksatla söylediği hakkında iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu, her ne kadar yalan şeklinde ise de ancak bundan

maksat, onların güçlerinin olmadığına ve İlah olamayacaklarına dikkat çekmektir. İki meleğin Davud aleyhisselam'a: "Bu benim kardeşimdir" demesi de böyledir, kardeşi değildi. "Onun doksan dokuz koyunu vardır" *(Sad: 23)* demişti; aslında hiçbir şey yoktu. Bu, Davud için yaptığı şeye karşı bir ikaz olmuştu. Yapılan işten ve getirilen misalden kastedilen budur. Araplar bu gibi şeylere yalan demezler.

İkincisi: Bu, üstü kapalı konuşmalardandır (tevriye); Kisai'den rivayet edildiğine göre o, "bel fealeh" kavlinde durur ve, manası şöyledir, derdi: Fealehu men fealeh (onu yapan yaptı). Sonra da "işte büyükleri" diye cümleye başlardı. Ferra da, bazıları lamın şeddesi ile "bel feallehu" okurdu ki, maksadı: Belki de büyükleri budur, demek isterdi. İbn Kuteybe de: Bu, kaçamaklı konuşmalardandır, manası da şöyledir, derdi: Eğer konuşurlarsa, onu büyükleri yapmıştır. "Ben hastayım" *(Saffat: 89)* sözü de böyledir ki, hasta olacağım, demektir. "Şüphesiz sen ölüsün" *(Zümer: 30)* sözü de böyledir ki: Sen ileride öleceksin, demektir. "Beni unuttuğum için sorumlu tutma" da *(Kehf: 74)* böyledir ki, İbn Abbas: Unutmamıştı, ancak kapalı konuştu, manası da, unutkanlığımdan dolayı beni sorumlu tutma, demek istemiştir. Davud'a gelip 'mihraba tırmanan" *(Sad: 21)* iki hasmın kıssası da böyledir. "Ben veya sizden biri belki doğru yoldadır" *(Sebe': 24)* de böyledir. Araplar üstü kapalı konuşmayı çok yaparlar; bu da açık konuşmadan ve herkese duyurmadan daha hoştur. Rivayete göre Araplardan birkaç kişi gıda maddesi almak üzere çıktılar, dönüşte bir yere konakladılar, içlerinden biri gizlice gidip arkadaşının çuvalından bir miktar alıp kendi çuvalına aktardı. Gidecekleri zaman kendi çuvalının hafiflemiş, arkadaşının çuvalının ise ağırlaşmış olduğunu gördü, hemen şöyle bir beyit söyledi:

Bir çuval gece kalkmış bir çuvalı aşırmış
Şimdiye kadar hırsızlık yapan bir çuval görmedim.

Böylece arkadaşının hiyanetini daha fazla açıklamadan çıtlatmış oldu. İbn Enbari de şöyle demiştir: İyi araştırılırsa İbrahim'in sözünün doğru olduğu görülür. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in: İbrahim üç yalan söyledi[1] sözü, zahirde yalana benzeyen, ama aslında yalan olmayan bir söz, demektir. Musannif İbn Cevzi de böyle der: Bir grup alim, bunun kapalı konuşmadan olduğu, onun da kınanmayacağı kanaatine varmışlardır, özellikle ihtiyaç duyulduğu zaman hiçbir şey olmaz. İmran bin Husayn, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den: "Kaçamak konuşmak insanı yalandan uzaklaştırır, dedi-

1 - İmam Ahmed'in rivayet ettiği uzun bir hadisten parçadır.

ğini rivayet etmiştir.[2] Ömer bin Hattab radıyallahu anh de şöyle demiştir: Böyle kapalı konuşmayı bilseydim, aileme ve malıma sahip olmaktan daha çok sevinirdim. İbrahim Nahai de şöyle demiştir: Onlar bir şeyden korktukları zaman üstü kapalı konuşur, şerleri üzerlerinden def ederlerdi. İbn Sirin de: Söz, zarif bir kimsenin yalan söylemeyeceği kadar geniştir, derdi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, ihtiyar bir kadına: "Cennete ihtiyar kadın girmez" dedi, Cenab-ı Allah'ın "onları yeni baştan yaratıp gençleştireceğiz" *(Vakıa 35)* ayetini kastetti. Rivayete göre Bilal'le şaka yapar: "Dayının kız kardeşi senin neyin olur?" derdi. Bir kadına: "Kocan kimdir?" dedi. O da ismini verdi, "ha, şu gözünde beyaz olan mı?" dedi. Bir adama da: Seni bir deve yavrusuna bindireyim, dedi. Abbas ona: "Ebu Talip için ne umuyorsun?" dedi. O da: Rabbimden umduğum her türlü hayrı, dedi. Ebu Bekir de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile mağaradan çıkarken bir adam ona: "Bu önündeki kim?" dedi. O da: Bana yol gösteren rehberimdir, dedi. Abdullah bin Revaha'nın karısı onu cariyesi ile gördü, ona: "Hem de benim yatağımda?" dedi. O da inkar etti, kadın: Öyleyse Kur'an oku, dedi. O da şöyle bir şiir söyledi:

Aramızda Resulullah vardır, kitabını okur,
Ta sabah ortalık aydınlanıncaya kadar.

Gece yatağında yatmaz namaz kılar,
Kafirler yataklarında fosur fosur uyurlarken.

Bunun üzerine kadın: Allah'a iman ettim, gözüm yalan söylemiş, dedi. Abdullah, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip durumu haber verdi, o da güldü ve yaptığını beğendi.

Kadı Şureyh devesini satılığa çıkardı, müşteri: "Sütü nasıldır?" dedi o da: İstediğin kaba sağ, dedi. "Basması nasıl?" dedi. O da: Yatağı ser uyu, dedi. "Sürati nasıl?" dedi. O da: Onu develerin arasında görürsen, yerini bilirsin ve kırbacını as ve yürü, dedi. "Gücü nasıl?" dedi. O da: Duvara istediği şeyi yükle, dedi. Müşteri deveyi götürdü, sütünün birikmesini bekledi, anlatıldığı gibi görmedi. Kadı'ya döndü ve: Ben bunda senin anlattıklarını göremedim, dedi. O da: Ben sana yalan söylemedim, dedi. Müşteri de: Ben dönmek istiyorum, dedi, o da: Peki, dedi.

Kadı Şureyh, hasta olan komutan Ziyad'ın yanından çıktı, kendisine: "Komutanı nasıl buldun?" dediler. O da: Onu bıraktığımda emirler veriyor, yasaklar koyuyor idi, dedi. Kendisine: "Emir vermenin ve yasak koymanın manası nedir?" dediler. O da: Vasiyet ediyor-

---

2 - Buhari, Edebül Müfred, 2/334.

du ve arkasından ağlamayı yasaklıyordu, dedi. Muhammed bin Yusuf, Hicr el – Medari'yi yakaladı: Ali'ye lanet et, dedi. O da şöyle dedi: Emir Muhammed bin Yusuf bana Ali'ye lanet etmemi emretti; ona lanet edin, Allah ona lanet etsin, dedi (ona, zamirinde kinaye yapıyor. Mütercim). Emirlerden biri Sa'saa bin Suhan'a, Ali'ye lanet etmesini emretti, o da şöyle dedi: Allah, Allah'ın ve Ali'nin lanet ettiğine lanet etsin. Sonra da şöyle dedi: Bu emir bana ısrarla Ali'ye lanet etmemi emretti, ona lanet edin, Allah ona lanet etsin (yine, ona zamirinde kinaye vardır). Hariciler Şia'dan birini imtihan ettiler, o da: Ben Ali'denim, Osman'dan da beriyim, demeye başladı (aslında ene min aliyyin ve min osmana beriün) demişti ki zahir manası: Ben Ali'den de Osman'dan da beriyim, demektir. Mütercim). Bir adam bir kadını istedi, sahipleri: Karını boşamadıkça sana vermeyiz, dediler. O da: Şahit olun, ben üç defa boşadım, dedi. Onlar da kadını verdiler. Adam yine ilk karısıyla münasebeti sürdürdü, ona sen karını boşamıştın, dediler. O da: Siz bilmiyor musunuz, benim nikahımda filanca kadın vardı, onu boşamıştım, filanca kadın vardı onu da boşamıştım, filanca kadın da vardı, onu da boşamıştım, dedi. Onlar da: Evet, ediler. O da: İşte üç boşadığım onlardı, dedi.

Anlatıldığına göre adamın birini gece devriyesi yakaladı ve: "Sen kimsin?" dedi. O da şiir halinde şöyle dedi:

Ben o kimsenin oğluyum ki zaman onun tenceresini ocaktan indiremez,
İnse de daha sonra geri döner.
İnsanların onun yaktığı ateşin ışığına geldiklerini görürsün,
Onlardan kimi etrafında ayakta durur, kimi de oturur.

Devriyeci onun Basra eşrafından birinin oğlu olduğunu zannetti. Sabah olunca onu soruşturdu; bir bakkalın oğlu çıktı. Bu gibi şeyler çoktur.

فَرَجَعُوا إِلَىٰ أَنفُسِهِمْ
فَقَالُوا إِنَّكُمْ أَنتُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٦٤﴾ ثُمَّ نُكِسُوا عَلَىٰ رُءُوسِهِمْ
لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَٰؤُلَاءِ يَنطِقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ أَفَتَعْبُدُونَ مِن دُونِ
اللَّهِ مَا لَا يَنفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ ﴿٦٦﴾ أُفٍّ لَّكُمْ
وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ ۖ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

64 – Kendi kendilerine / vicdanlarına döndüler: "Şüphesiz sizler, evet sizler zalimlersiniz" dediler,

65 – Sonra başlarının üzerine ters döndürüldüler (küfre döndüler): "Andolsun, gerçekten bunların konuşmadıklarını bilmişsindir" dediler.

66 – Dedi: "Allah'tan başka size hiçbir şeyle yardım etmeyen ve size zarar vermeyen şeylere mi tapıyorsunuz?"

67 – "Öf, size de Allah'tan başka taptıklarınıza da. Aklınızı çalıştırmıyor musunuz?"

"Kendilerine döndüler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Birbirlerine döndüler. *İkincisi:* Her biri düşünmek için kendi nefsine döndü.

"Şüphesiz sizler, evet sizler zalimlersiniz": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Konuşmayanlara tapmakla, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Tanrılarınızı yalnız bırakıp gitmekle, bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Üçüncüsü: Bu büyüğün yanı sıra küçüklere de tapmakla, yine bu da Vehb bin Münebbih'ten rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Balta büyük putun elinde iken İbrahim'i itham etmekle, bunu da İbn İshak ile Mukatil, demişlerdir.

Beşincisi: Putlarınız hazır dururken İbrahim'e sormakla zulüm ettiniz, onlara sorun. Bunu da İbn Cerir zikretmiştir.

"Sümme nükisu ala ruusihim": Ebu Rezin el – Ukayli, İbn Ebi Able ve Ebu Hayve, nunun ref'i ve kâfın şeddesiyle "nükkisu" okumuşlardır. Said bin Cübeyr, İbn Ya'mur ve Asım el – Cahderi de nunun fethi ve kâf da şeddesiz olarak "nekesu" okumuşlardır. Ebu Ubeyde: "Nükisu" Ters döndüler, demiştir. Nekestü fülanen ala re'sihi dersin ki, birini ezip (ters çevirip) üzerine çıkmaktır.

Sonra bu ters çevrilmede de üç görüş vardır:

Birincisi: Şaşırdılar, "sen de bilirsin ki bunlar konuşmazlar" dediler. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Daha önce bildikleri gibi bunların konuşmadıkları kanaatine döndüler. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Üçüncüsü: İtiraf ettikten ve onu suçlamakla kendilerini kınadıktan sonra İbrahim'e döndüler. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. "Sen de bilirsin ki" sözünde "dediler" lafzı gizlidir. Bunda da taptıkları şeylerin acizliğini itiraf etmeleri vardır. İşte o zaman

İbrahim'in ileri sürdüğü "size menfaati olmayan şeylere mi tapıyorsunuz?" delili karşısında bocaladılar. Yani bunlar size rızık da herhagi bir şey de vermezler, demektir. "Size zarar da vermezler": Onlara ibadet etmediğiniz takdirde. Bunda da onları fayda ve zarar vermeye gücü yetene ibadet etmeye teşvik vardır. "Öf, size": Zeccac, manası: Sizden kötü koku geliyor, demiştir. Delil karşısında bir şey diyemeyince kızdılar, "onu yakın" dediler. Tefsirde şöyle denilmiştir: Nemrut onlarla istişare etti, "ona nasıl bir azap edeyim?" dedi. İçlerinden biri: "Onu yakın" dedi. Allah da onu yere batırdı, kıyamete kadar batmaya devam edecektir.

قَالُوا حَرِّقُوهُ
وَانْصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْنَا
يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ ﴿٦٩﴾ وَأَرَادُوا
بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ ﴿٧٠﴾ وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطًا
إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾ وَوَهَبْنَا
لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ ﴿٧٢﴾
وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ
وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ ﴿٧٣﴾

68 – Dediler: "Onu yakın ve tanrılarınıza yardım edin; eğer yapanlar iseniz".

69 – Biz de dedik: "Ey ateş, İbrahim'e soğuk ve selamet ol!"

70 – Ona tuzak kurmak istediler; biz de onları en çok ziyan edenler kıldık".

71 – Onu da Lut'u da alemler için bereket verdiğimiz o yere (çıkarıp) kurtardık.

72 – Ona İshak'ı bağışladık. Yakub'u da üstelik. Her birini salihler kıldık.

73 – Onları emrimizle yol gösteren imamlar yaptık ve onlara hayırlar yapmayı, namaz kılmayı ve zekat vermeyi vahyettik. Bize ibadet edenler idiler.

"Tanrılarınıza yardım edin": Yani onu yakmakla, çünkü onları ayıplıyordu. "Eğer yapacaksanız": Yani onlara yardım edecekseniz, demektir.

KISSAYA İŞARET

Tefsirciler şöyle demişlerdir: Onlar İbrahim'i bir evde hapsettiler, sonra onun için bir dağın eteğinde çitle çevrili bir yer yaptılar, duvarının yüksekliği altmış arşın idi. Kralın tellalı, ey insanlar, İbrahim için odun toplayın, küçük ve büyük kimse geri kalmasın. Kim geri kalırsa o ateşin içine atılacaktır, diye seslendi. Bunu kırk gece yaptılar. Öyleki kadın: Eğer şu işim olursa, İbrahim için odun toplarım, derdi. Sonun da odunlar duvarın boyuna çıkınca çitin kapısını açtılar, odunları ateşlediler. Alevler yükseldi, öyleki üstünden geçen kuşlar şiddetli sıcağından yanardı. Sonra yüksek bir bina yaptılar, üzerine bir mancınık yerleştirdiler, sonra İbrahim'i binanın üzerine çıkardılar; İbrahim başını göğe kaldırdı: Allah'ım, sen gökte birsin, ben de yerde birim; yeryüzünde benden başka sana ibadet eden yoktur. Allah bana yeter, O ne güzel vekildir, dedi. Gök, yer, dağlar ve melekler: Ey Rabbimiz, İbrahim senin için yakılıyor, bize izin ver de ona yardım edelim, dediler. O da: Ben onu daha iyi bilirim, eğer sizi çağırırsa, ona imdat edin, dedi. Onu ateşe attılar. O zaman on altı yaşında idi. Yirmi altı diyenler de olmuştur. "Allah bana yeter, ne güzel vekildir!" dedi. Cebrail onu karşıladı: "Ey İbrahim, bir ihtiyacın var mı?" dedi. O da: Sana yoktur, dedi. Cebrail de: Rabbinden iste, dedi. O da: Halimi bilmesi istememe yeter, dedi. Aziz ve celil olan Allah da: "Ey ateş, İbrahim'e soğuk ve selamet ol" dedi. O gün için yeryüzünde sönmedik bir ateş kalmadı, kendinin kastedildiğini zannetti.

Süddi ona seslenenin Cebrail olduğunu iddia etmiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Eğer arkasından "selamet ol" demese idi, bu sefer de soğuğundan ölürdü. Süddi şöyle demiştir: Melekler İbrahim'i pazularından tutup yere oturttular; baktılar ki yerden tatlı bir su kaynamış, kırmızı güller ve nergisler açmış. Ka'b ile Vehb şöyle demişlerdir: Ateş İbrahim'in, bağından başkasını yakmadı. İbrahim o yerde yedi gün kaldı. Başkaları da: Kırk veya elli gün kaldı, demişlerdir. Cebrail cennetten bir gömlek ve bir de kadife halı getirdi, gömleği ona giydirdi ve onu halının üzerine oturttu. Kendisi de yanına oturup onunla sohbet etti.

Azer, Nemrud'a geldi, bana izin ver, İbrahim'in kemiklerini çıkarıp onu defnedeyim, dedi. Nemrut yanındakilerle beraber gitti, duva-

rın delinmesini emretti, baktılar ki İbrahim bir bahçede salınıp geziniyor, elbiseleri de ıslak. Üzerinde bir gömlek ve altında da ipek bir halı. Yanında da bir melek. Nemrut ona: "Ey İbrahim, gücü bu raddeye varan İlahın gerçekten büyüktür, çıkar mısın?" dedi. O da, peki, dedi. İbrahim kalktı, yürüyerek dışarı çıktı. "Bu yanındaki kimdir?" dedi. O da: Melektir, bana arkadaşlık etmek üzere gönderildi, dedi. Nemrut: Bu kadar kudretli olduğunu gördüğüm İlahına bir kurban keseceğim, dedi. O da: Bu durumda, kendi dininde kaldığın sürece Allah senden kabul etmez, dedi. O da: Ya İbrahim, ben mülkümü terk edemem, fakat onun için sonra boğazlarım, dedi. Kurbanı kesti ve İbrahim'i serbest bıraktı.

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Soğuk ol" demenin manası, içinde soğukluk taşı demektir. "selam" ise selamet manasınadır. "Ona tuzak kurmak istediler": O da ateşe yakmaktır. "Biz de onları en çok ziyan edenler kıldık": O da şudur: Allah Teala onlara sivrisinekler musallat etti; etlerini yedi ve kanlarını içtiler. Bir tanesi Nemrud'un beynine girdi, sonun da onu helak etti. Mana da şöyledir: Ona kötü tuzak kurdular, o kötülük de başlarına döndü.

"Onu kurtardık": Yani onu Nemrut'tan ve tuzağından kurtardık, demektir. "Lut'u da": O, İbrahim'in kardeşi oğludur. O, Lut bin Tareh'tir, İbrahim'e iman etmiş, onunla beraber Irak toprağından Şam toprağına hicret etmişti. Vehb bin Münebbih'e göre Sara da İbrahim'le beraber idi. Süddi de: Yanındaki sadece Harran kralının kızıdır, İbrahim ona rastladı, üstüne evlenmemek şartı ile onunla evlendi. O kadın kavminin dinini beğenmemişti.

"Bereket verdiğimiz o yere çıkardık": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Şam toprağıdır, bu da çoğunluğun görüşüdür. Bereketi ise: Aziz ve celil olan Allah'ın peygamberlerin çoğunu oradan göndermesi ve oraya çok bolluk, meyveler ve nehirler vermesidir.

İkincisi: O, Mekke'dir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir ki, birincisi daha doğrudur.

"Ona bağışladık": Yani İbrahim'e demektir. "İshak'ı bağışladık, Yakub'u da üstelik (nafile)": Nafile hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, fazlalıktır, ondan maksat da özellikle Yakup'tur. Sanki o bir istemiş; ona iki vermiştir. Bu; İbn Abbas, Katade, İbn Zeyd ve Ferra'nın görüşüdür.

İkincisi: Nafile, vergi, ihsan manasınadır, ondan murat edilen de: İshak ile Yakup'tur. Bu da Mücahit ile Ata'nın görüşüdür.

"Her birini salihler kıldık": Yani İbrahim, İshak ve Yakub'u iyi kimseler kıldık, demektir.

Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Küllü"nün haberi tekil olarak gelir, çünkü lafzı tekildir. Haberi cemi olarak da gelir, çünkü manası cemidir.

"Onları imamlar kıldık": Yani hayırda kendilerine uyulan reisler yaptık, demektir. "Emrimizle yol gösterirler": Yani onlar emrimizle insanları bizim dinimize davet ederler. "Onlara hayırlar yapmayı vahyettik": İbn Abbas: Peygamberlik şeriatlerini demiştir. Mukatil de: İyi amelleri, demiştir. "Ve ikamessalati (namaz kılmayı): Zeccac şöyle demiştir: İkametüs salattan he'nin hazfedilmesi lügatte azdır, sen: Ekame ikameten dersin, teyi hazfedip atmak da caizdir, çünkü izafet he'nin bedelidir.

وَلُوطًا آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي
كَانَت تَّعْمَلُ الْخَبَائِثَ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ
(٧٤) وَأَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ (٧٥)

74 – Lut'a da hikmet ve ilim verdik; onu kötü şeyler yapan o kentten kurtardık. Şüphesiz onlar kötü bir fasıklar kavmi idiler.

75 – Onu rahmetimize girdirdik. Çünkü o, salihlerdendir.

"Ve lutan ateynahü hükmen": Zeccac şöyle demiştir: Lut gizli bir fiille mansup olmuştur; çünkü ondan önce fiil vardır. Mana da şöyledir: Ve evhayna ileyhim ve ateyna lutan (onlara vahyettik ve Lut'a verdik). Bazı nahiv bilginleri de şöyle demişlerdir: Onun "üzkür lutan" ile mansup olması da caizdir, çünkü daha önce İbrahim'in zikri geçmiş, Lut da: Üzkür'ün manasına atfedilmiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Lut, İbrahim'le hicret edince, İbrahim Filistin toprağına indi, Lut da İbrahim'den bir gün bir gece uzaklıktaki Mü'tefike'ye indi. Allah onu da peygamber olarak gönderdi. "Hükme" gelince: Onda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, peygamberliktir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Anlayış ve akıldır, bunu da Mukatil, demiştir. Biz de Yusuf suresi: 22'de bu hususta birkaç görüş zikretmiş bulunuyoruz. Burada o "kent" ise Sadom'dur, maksat halkıdır. Habais ise: Yaptıkları kötü şeylerdir. Erkeklere gelmeleri, yol kesmeleri vs. bunlardan bazılarıdır ki Allah Teala onları Hud: 78 ve Hicr: 69'da zikretmiştir.

"Onu rahmetimize girdirdik": Yani onu aralarından kurtarmakla, demektir.

وَنُوحًا اِذْ نَادٰى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ
الْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾ وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا
اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاَغْرَقْنَاهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٧٧﴾

76 – Nuh'u da hatırla. Hani, daha önce seslenmişti de biz de ona icabet etmiş; onu ve ailesini o büyük sıkıntıdan kurtarmıştık.

77 – Ona ayetlerimizi yalanlayan kavimden yardım etmiştik. Şüphesiz onlar kötü bir kavim idiler. Biz de onların hepsini boğduk.

"Ve nuhan": Vezkün nuhan, demektir. Zikri gelecek peygamberler için de böyledir. "Hani seslenmişti": Yani kavmine beddua etmişti, "önceden": Yani İbrahim ile Lut'tan önce, demektir. Büyük sıkıntıya gelince: İbn Abbas: O; suda boğulma ve kavminin inanmamasıdır, demiştir.

"Ona o kavimden yardım ettik": Yani onu bir kötülük dokundurmalarından esirgedik, demektir. "Min"in "ala" manasına olduğu da söylenmiştir.

وَدَاوُدَ
وَسُلَيْمٰنَ اِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ اِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ
وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ ﴿٧٨﴾ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمٰنَ وَكُلًّا
اٰتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ
وَكُنَّا فَاعِلِينَ ﴿٧٩﴾ وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ
لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَاْسِكُمْ فَهَلْ اَنْتُمْ شَاكِرُونَ ﴿٨٠﴾
وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِي بِاَمْرِهِ اِلَى الْاَرْضِ
الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ ﴿٨١﴾
وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ
ذٰلِكَ وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظِينَ ﴿٨٢﴾

78 – Davud'u ve Süleyman'ı da an. Hani, ekin hakkında hüküm veriyorlardı. Çünkü onda kavmin koyunları geceleyin yayılmıştı. Biz de onların hükümlerine şahitler idik.

79 – Onu Süleyman'a anlatmıştık (kavratmıştık). Her ikisine de hüküm ve ilim verdik. Davud'a onunla beraber tesbih etmeleri için dağları ve kuşları ram ettik. Biz yapanlar idik.

80 – Ona sizin için, sizi şiddetli savaşınızdan koruması için elbise (zırh) yapmayı öğrettik. Şükredenler siz misiniz?

81 – Süleyman'a da rüzgarı, kasırgayı (ram ettik). Onun emri ile orada bereket verdiğimiz o yere akardı. Biz her şeyi bilenleriz.

82 – Şeytanlardan kimi onun için (denize) dalar ve bundan başka işler yaparlardı. Biz onlar için gözcüler idik.

"Davud'u ve Süleyman'ı da an. Hani, ekin hakkında hüküm veriyorlardı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, üzüm bağı idi, bunu İbn Mes'ud, Mesruk ve Şureyh, demişlerdir.

İkincisi: Ekin idi, bunu da Katade, demiştir.

"Çünkü onda kavmin koyunları geceleyin yayılmıştı (nefeşet)": İbn Kuteybe: Raat leylen (geceleyin yayılmıştı) demiştir. Nefeşetil ğanemü billeyli ve hiye ibilün nefeşün ve nüffaşün ve nifaşün, denir. Tekili: Nafiş'tir. Ve serahat ve serebet binnehari denir (gündüz yayılmak). Katade de şöyle demiştir: Nefeş gece, hemel ise gündüz yayılmaktır.

İbn Sikkit de: Nefeş: Koyunların geceleyin çobansız olarak dağılıp otlamasıdır, demiştir.

KISSAYA İŞARET

Tefsirciler şöyle anlatmışlardır: Davud aleyhisselam zamanında iki adam vardı; birisi ekinci, ötekisi koyuncu idi. Berikinin koyunları gece ağıldan çıkıp ekine girdi, ondan hiçbir şey bırakmadı. Bunlar Davud'a başvurdular. O da ekinciye: Koyunların mülkiyeti senindir, dedi. Süleyman da: "Olaya başka türlü baksak?" dedi. O da: "Nedir o?" dedi. O da şöyle dedi: Ekinin sahibi koyunları götürür; sütlerinden ve diğer şeylerinden istifade eder. Koyunların sahipleri de bağın bakımını yaparlar. Koyunların girdiği geceki hale gelinceye kadar ellerinde kalır; sonunda onlar bunlara koyunlarını verir, bunlar da onlara bağlarını verir, dedi. Davud: İsabetli karar verdin, dedi. Sonra da hükmünü bu

şekilde düzeltti. İşte "biz de onların hükümlerine şahitler idik" dediği budur. Onlar diye işaret edilenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Davud ile Süleyman'dır. O ikisini cemi kalıbı ile zikretmesi, tesniyenin cemi yerine kullanılmasındandır. Bu da Ferra nın görüşüdür.

İkincisi: Onlar Davud, Süleyman ve davacılardır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. İbn Mes'ud, İbn Abbas ve İbn Ebi Able, tesniye sıgasıyla "ve künna lihükmihima" okumuşlardır. "Şahitler idik"in manası da: Onların işinden gözümüzden hiçbir şey kaçmadı, demektir. "Onu Süleyman'a anlatmıştık": Yani davayı ve kararı demektir. Neden bunu zamirle ifade etti? Çünkü daha önce bunu gösteren şey geçmiştir. "Her ikisine de": Onlardan her ikisine de demektir "hüküm verdik": Bunun da açıklaması yukarıda geçmiştir. Hasen Basri şöyle demiştir: Eğer bu ayet olmasaydı, kadılar (hakimler) helak olmuşlardı. Ancak Allah Teala isabet ettiği için Süleyman'ı övdü ve içtihadından dolayı da Davud'u mazur gördü.

Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Davud ile Süleyman'ın ikisinin de kararı içtihat ile idi, nas ile değildi. Zira nas ile olsa idi, ihtilaf etmezlerdi. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: İnsanlar gece birinin ekinine girip de bozan davar hakkında ihtilaf etmişlerdir; bizim arkadaşlarımız, tazminat görüşündeler, Şafii'nin görüşü de böyledir. Ebu Hanife ile arkadaşları: Ne gece ne de gündüz ona tazminat yoktur, demişlerdir, meğer ki sahibi onu salmış ola. Ayetin zahiri bizim arkadaşlarımızın görüşünü destekler, çünkü Davud tazminat ile karar verdi. Bizden öncekilerin şeriati de, mensuh olmadığı takdirde, bizim için de geçerlidir. Eğer: "Bu hükmün mensuh olduğu sabit olmuştur; çünkü Davud koyunların ekin sahibine verilmesine hükmetmiş, Süleyman ise yavrularıyla ve yünleriyle hükmetmiştir. Şunda da ihtilaf yoktur ki bir adamın davarı birinin ekinine girerse, bir şey lazım gelmez?" denilirse, şöyle denilmiştir: Ayet birkaç hüküm içermektedir; Bunlardan biri de tazminatın ve nasıl olacağının vacip olmasıdır. Binaenaleyh nesih nasıl olacağı üzerinde hasıl olmuştur, aslı üzerinde olmamıştır. Öyleyse bunu almak vaciptir. Haram bin Muhayyısa, babasından şöyle rivayet etmiştir: Bera'nın devesi bir adamın bahçesine girip zarar verdi; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de mal sahiplerine gündüzün mallarını korumalarına, davar sahiplerine de onları gece muhafaza etmelerine karar verdi.[3]

3 - Ahmed, Müsned, 4/295.

"Sehharna maa davudel cibale yüsebbihne": Kelamın takdiri şöyledir: Ve sahharenel cibale maa davude (dağları Davud ile beraber tesbih etmeleri için ram ettik). Ebu Hureyre de şöyle demiştir: Davud tesbih ettiği zaman dağlar ve kuşlar ona tesbih ve zikir ile karşılık verirdi. Başkası da şöyle demiştir: O, gevşediği zaman dağlara emrederdi, onlar da tesbih ederlerdi, o da şevke gelir yeniden tesbih ederdi.

"Biz yapanlar idik": Yani bunu, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Biz istediğimizi yapmaya kadiriz.

"Ona sizin için elbise (lebus) yapmayı öğrettik": Lebus'tan murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Zırhlardır. Zırhlar daha önce yassı levha halinde idi. Halkaları ilk icat eden ve dokuyan Davud'dur. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Lebus, zırhtan mızrağa kadar bütün silahlara denir. Bunu da Ebu Ubeyde demiştir. Ebu'l – Mütevekkil ile İbn Semeyfa, lamın zammı ile "lubusin" okumuşlardır.

"Liyuhsıneküm": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, ye ile "liyuhsıneküm" okumuşlardır. İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek te ile "lituhsıneküm" okumuşlardır. Ebu Bekir de Asım'dan şeddesiz nun ile "linuhsıneküm" rivayet etmiştir. Ebudderda, Ebu İmran el – Cevni ve Ebu Hayve de merfu te, meftuh ha ve şeddeli sad ile "lituhsınneküm" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile Humeyd bin Kays de meftuh te, meftuh ha ve şeddeli ve mazmum sad ile "litehassuniküm" okumuşlardır. Ebu Rezin el – Ukayli, Ebu'l – Mütevekkil ve Mücahit, merfu nun, meftuh ha, meksur ve şeddeli sad ile "linuhassıneküm" okumuşlardır. Muaz el – Kari, İkrime, İbn Ya'mur, Asım el – Cahderi ve İbn Semeyfa, merfu ye, sakin ha, meksur ve şeddeli sad ile "liyuhsınneküm" okumuşlardır.

Kim ye ile okursa, bunda da dört vecih (mülahaza) vardır: Ebu Ali el – Farisi şöyle demiştir: Failin Allah olması, çünkü manası geçmiştir, libas olması da caizdir, çünkü lebus onun bir çeşiti olması hasebiyle libas manasınadır, Davud olması da caizdir ve talim (öğretme) olması da caizdir, "allemnahu" da bunu gösterir.

Kim te ile okursa, manayı göz önüne almış olur, çünkü o, zırhtır.

Kim nun ile okursa, bu da "allemnahu" kavilinin daha önce geçmesinden dolayıdır.

"Lituhsıneküm"ün manası da: Sizi muhafaza etmek ve sizi korumaktır. "Şiddetinizden": Yani savaştan, demektir.

"Velisüleymanerriha": Ebu Abdurrahman Sülemi, Ebu İmran el – Cevni ve Ebu Hayve el – Hadrami, cemi şeklinde ve ha da merfu olarak "erriyahu" okumuşlardır. Hasen, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu'l – Cevza da aynı şekilde ve hanın ref'i ile okumuşlardır ki mana: Rüzgârı Süleyman'a ram ettik, demektir. "Asıfeten" ise: Sert esen rüzgar (fırtına) demektir. "Onun emriyle akıyor": Yani Süleyman'ın emriyle demektir. "Orada bereket verdiğimiz yere": O da Şam toprağıdır. Bunun açıklaması da bu surede geçmiştir *(Enbiya: 72).* Mana da şöyledir: Rüzgar onu istediği yere götürür, sonra da onu Şam'daki menziline getirirdi.

"Biz her şeyi bilenleriz": Süleyman'a verdiğimiz şeyin onu Rabbine karşı tevazua götürdüğünü bilmekteyiz.

"Vemineş şeyatıni men yeğusuna lehu": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Men" tekil, ikil, çoğul, müzekker ve müennese denir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Denizlere dalar ona mücevherat çıkarırlardı. "Bundan başka işler de yaparlardı": Zeccac, manası: Bundan başka, demiştir. "Biz onlar için gözcüler idik": Yaptıklarını bozmamaları için. Başkası da şöyle demiştir: Emrinden çıkmamaları için.

وَاَيُّوبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهُٓ
اَنّ۪ي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَۚ ﴿٨٣﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ
فَكَشَفْنَا مَا بِه۪ مِنْ ضُرٍّ وَاٰتَيْنَاهُ اَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ
مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذِكْرٰى لِلْعَابِد۪ينَ ﴿٨٤﴾
وَاِسْمٰع۪يلَ وَاِدْر۪يسَ وَذَا الْكِفْلِؕ كُلٌّ مِنَ الصَّابِر۪ينَۚ ﴿٨٥﴾
وَاَدْخَلْنَاهُمْ ف۪ي رَحْمَتِنَاؕ اِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٨٦﴾

83 – Eyyub'u da an. Hani, Rabbine: "Şüphesiz, bana dert dokundu, sen merhamet edenlerin en merhametlisisin" diye seslenmişti.

84 – Biz de ona icabet edip ondaki sıkıntıyı açtık ve ona katımızdan bir rahmet ve ibadet edenler için bir hatıra olmak üzere ailesi ile onların bir mislini de verdik.

85 – İsmail'i, İdris'i ve Zülkifl'i de an. Her biri sabredenlerdendir.

86 – Onları rahmetimize girdirdik. Hakikaten onlar iyilerdendir.

"Eyyub'u da an. Hani, Rabbine seslenmişti": Yani Rabbine dua etmişti. "Enni": Ebu İmran el - Cevni, hemzenin kesri ile "inni" okumuştur. "Messeniyed durru": Hamze, yenin sükunu ile "messeniy" okumuştur ki, manası: Zorluk bana dokundu, demektir. "Sen merhamet edenlerin en merhametlisisin": Yani merhameti en çok olan sensin. Bu, rahmet istemeye bir dokundurmadır, çünkü O'nu en merhametli olarak övüp sustu.

EYYUB KISSASINA İŞARET

Tefsirciler şöyle anlatmışlardır: Eyyub aleyhisselam zamanının en zengini idi, eli boldu. İblis: Ya Rabbi, beni onun malına ve evladına musallat et - ki onun on üç çocuğu vardı - eğer bunu yaparsan, bana nasıl itaat edip sana isyan edeceğini görürsün, dedi. Ona: Seni onun malına ve evladına musallat ettim, denildi. İblis de döndü; şeytanlarını ve azgınlarını topladı; onları Eyyub'un davarlarına ve çobanlarına gönderdi. Onlar da onları sürüp denize attılar. İblis, kâhyası suretinde geldi: Ey Eyyub, daha namaz mı kılıyorsun, fırtına hayvanlarını ve çobanlarını sürükleyip onları denize attı, dedi. O da namazını bitirinceye kadar ona bir cevap vermedi. Sonra da: O Allah'a hamdolsun ki bana rızık verdi, sonra da onu benden kabul etti, dedi. İblis de eli boş olarak döndü. Sonra bazı şeytanlarını onun bahçelerine ve ekinlerine gönderdi; onları yaktılar. Eyyub'a bunu haber verdi, aynısını söyledi. Bazı şeytanlarını da gönderdi; onlar da Eyyub'un evlerini yıktılar, onların içinde de çocukları ve hizmetçileri vardı. Onları mahvettiler. Gelip bunu haber verdi. O da Allah'a hamdetti ve kâhyası zannettiği İblis'e: Eğer sende hayır olsa idi, seni de onlarla beraber alırdı, dedi. Yine eli boş olarak döndü. Ona (Allah tarafından): "Kulum Eyyub'u nasıl gördün?" denildi, o da: Ya Rabbi, beni onun bedenine musallat et, sonra görürsün, dedi. Ona: Seni onun bedenine musallat ettim, denildi. Geldi, ayaklarının başparmağından üfürmeye başladı; ateş gibi yandı. Onun zamanında kendisi kadar Allah'tan korkup da ağlayan yoktu. Başına bu bela gelince, sabırsızlık etmekten korkarak ağlamadı, sadece zikir için dili, marifet ve şükür için de kalbi kaldı. Bağırsaklarını, damarlarını ve kemiklerini görürdü. Hastalığı şöyleydi, vücudunun her tarafından koyun kuyruğu gibi siğiller çıktı, öyle bir kaşıntı geldi ki dayanamıyordu. Tırnaklarıyla kaşıdı, sonunda tırnakları düştü. Sonra çullarla daha sonra da taşlarla kaşıdı; bedeni koktu, lime lime oldu. Kent halkı onu çıkardılar, ona bir çöplüğün üzerinde bir çardak yaptılar. Karısı hariç

bütün halk onu terk etti. Karısının adı Rahme bint Efrayim bin Yusuf bin Yakup'tur. Karısı onun bakımını yapar ve ona yiyecek getirirdi.

Ebu Bekir el - Kureşi, Leys bin Sa'd'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir kral halka zulüm ederdi, bir bölük peygamber gidip onunla konuştular, Eyyub ise onun yanındaki atlarından dolayı ses çıkarmadı. Allah da ona: Sen atların için onunla konuşmadın, ben de belanı uzatacağım, diye vahyetti.

Belada ne kadar kaldığı hakkında dört görüş halinde ihtilaf ettiler:

Birincisi: On sekiz sene, bunu da Enes bin Malik, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.

İkincisi: Yedi yıl, bunu da İbn Abbas, Ka'b ve Yahya bin Kesir, demişlerdir.

Üçüncüsü: Yedi yıl, birkaç ay, bunu da Hasen Basri, demiştir.

Dördüncüsü: Üç yıl, bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Afiyet (sağlık) isteme sebebinde de altı görüş vardır:

Birincisi: Gönlü katık istedi, karısı bulamadı, sonunda saçlarından bir bölüğünü sattı, Eyyub bunu öğrenince, "bana dert dokundu" dedi. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Allah'ı çok zikretmesine rağmen Allah ona dua etmeyi unutturdu, belanın süresi sona erince, onu duaya muvaffak kıldı ve duasını kabul etti. Bunu da el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: İsrail oğullarından birkaç kişi ona uğradılar, birbirlerine: Eğer bu, büyük bir günah işlemese idi bu başına gelmezdi, dediler. İşte o zaman: "Rabbim, dert bana dokundu" dedi. Abdullah bin Ubeyd bin Umeyr de şöyle demiştir: Onun iki kardeşi vardı, ona geldiler, kötü koktuğunu gördüler: Eğer Allah bunda hayır olduğunu bilse idi, derdi bu kerteye çıkmazdı, dediler. Eyyub bundan daha ağır bir söz duymamıştı: Allah'ım, eğer benim bir açın yerini bildiğim halde bir gece tok yatmadığımı biliyorsan, beni doğrula, dedi. O da doğrulandı, o ikisi de işitiyorlardı. Sonra: Allah'ım, eğer benim bir çıplağın yerini bildiğim halde ona bir gömlek giydirmediğimi biliyorsan, beni doğrula, dedi. O ikisi işitirlerken doğrulandı. Kendisi secdeye kapandı, sonra da: Allah'ım, sıkıntımı def etmedikçe başımı kaldırmam, dedi. Aziz ve celil olan Allah da onun sıkıntısını def etti.

Dördüncüsü: İblis onun karısına bir kuzu getirdi: Eyyub bunu benim için kessin, iyi olur, dedi. Karısı gelip bunu haber verdi. O da: Eğer Allah bana şifa verirse, sana yüz değnek vururum; sen bana Allah'tan başkasına kurban kesmemi söyledin, dedi. Sonra da onu

kovdu. Yiyeceksiz, içeceksiz ve arkadaşsız kaldığını görünce, secdeye kapandı: "Dert bana dokundu" dedi. Bunu da Hasen Basri demiştir.

Beşincisi: Allah Teala ona gençliğinin baharında: Seni derde müptela kılacağım, dedi. O da: "Ya Rabbi, kalbim nerede olacak?" dedi. O da: Benim yanımda, dedi. İşte duyduğunuz şekilde başına bela döküldü. Sonuna varınca, ona, sana afiyet vereceğim, diye vahyetti. O da: "Ya Rabbi, kalbim nerede olacak?" dedi. O da: Senin yanında, diyince: "Dert bana dokundu" dedi. Bunu da İbrahim bin Şeyban el – Kırmisi, bize anlattığı hadisinde demiştir.

Altıncısı: Vahiy ondan kırk gün kesildi, Rabbinin onu terk etmesinden korktu: "Dert bana dokundu" dedi. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

Eğer: "Sabır nerede, bu şikayettir?" denilirse,

Cevap şöyledir: Allah'a yapılan şikayet, sabra aykırı değildir, kötü olan, halka şikayet etmektir. Baksanıza, Yakub aleyhisselem: "Ben ancak hüzün ve kederimi Allah'a şikayet ediyorum" *(Yusuf: 86)* dedi. Süfyan bin Uyeyne de şöyle demiştir: Aynı şekilde insanlara şikayet eden de şikayetinde Allah'ın takdirine razı olursa, sabırsızlık etmiş olmaz. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in, hastalığında Cebrail'e, "kendimi üzüntülü buluyorum ve kendimi sıkıntılı buluyorum" dediğini ve: "Ah başım!" dediğini işitmediniz mi?[4]

"Ona ailesini verdik": Yani evlatlarını demektir. "Onlarla beraber bir mislini de": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala ona ailesini aynen diriltti ve ona dünyada bir mislini de verdi. Bunu İbn Mes'ud, Hasen ve Katade, demişlerdir. Ebu Salih de, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Karısı yedisi oğlan ve yedisi kız olmak üzere on dört çocuk doğurmuştu, yeniden diriltildiler. Ona yedisi oğlan ve yedisi kız olmak üzere on dört çocuk doğurdu.

İkincisi: Onlar uzaklara gitmişlerdi, ölmemişlerdi; Allah ona onları dünyada ve bir mislini de ahirette verdi. Bunu da Hişam, Hasen'den rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Allah ona ecrini ahirette verdi, dünyada da bir mislini verdi, bunu da Nevf ile Mücahit, demişlerdir.

Dördüncüsü: Ona ailesini verdi, bir mislini de ahirette verdi, bunu da Zeccac nakletmiştir.

---

4 – Uzun bir hadisten bir parçadır, Buhari, Sahih'inde rivayet etmiştir.

"Katımızdan bir rahmet için": Yani bunu kendi katımızdan bir rahmet olarak yaptık, demektir. "Ve zikra": Öğüt "ibadet edenler için": Muhammed bin Ka'b şöyle demiştir: Kimin başına bela gelirse, Eyyub'un belasını hatırlasın ve: Benden daha hayırlısı bu belaya duçar oldu, desin.

"Zülkifl'i de an": Onun peygamber olup olmadığında iki görüş halinde ihtilaf ettiler:

Birincisi: O, peygamber değildi, fakat iyi bir kul idi. Bunu da Ebu Musa'l – Eş'ari ile Mücahit, demişlerdir. Sonra bu görüşün sahipleri ona niçin Zülkifl denildiğinde üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bir adam her gün yüz (rekat) namaz kılardı, vefat etti. O da namazını tekeffül etti; bu nedenle ona Zülkifl, denildi. Bunu Ebu Musa'l – Eş'ari, demiştir. *İkincisi:* O, bir peygambere kavminin işlerini göreceğini ve aralarında adaletle hükmedeceğini tekeffül etti, bundan dolayı Zülkifl diye isimlendirildi. Bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Bir kral bir günde üç yüz peygamber öldürdü, yüzü de ondan kaçtı, bunlara da Zülkifl kefil oldu, onları yedirdi ve içirdi, sonunda canlarını kurtardılar. O nedenle Zülkifl ismini aldı. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: O peygamber idi, bunu da Hasen ile Ata, demişlerdir. Ata şöyle demiştir: Allah Teala peygamberlerden bir peygambere: Ben senin ruhunu kabzetmek istiyorum, mülkünü İsrail oğullarına teklif et; kim geceleri usanmadan namaz kılmayı, gündüzleri oruç tutmayı, insanların arasında adaletle hüküm vermeyi ve kızmamayı tekeffül ederse, mülkünü ona ver, diye vahyetti. Bir genç kalktı: Bunları ben tekeffül ediyorum, dedi ve yerine getirdi. Allah da bunu kabul buyurdu ve ona peygamberlik verdi. Bu nedenle: Zülkifl diye isimlendirildi. Salebi, İbn Ömer'den Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Zülkifl hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir adam günahtan çekinmezdi, o, zina yapmak üzere bir kadınla baş başa kaldı, kadın: Ben şimdiye kadar böyle bir şey yapmadım, dedi. Adam de tövbe ederek kalkıp gitti ve o gece öldü. Sabahleyin kapısında: Allah Kifl'i bağışladı yazısı görüldü. Hadis bellidir, ben de bunu "el – Hadaik" kitabında zikrettim. Salebi bunu Zülkifl denilmesinde bir sebep olarak zikretmiştir. Bu ise yanlıştır; çünkü bunun ismi Kifl'dir, Kur'an'da zikri geçenin ismi ise: Zülkifl'dir. Bir de Kifl, tövbe ettiği gece ölmüş, üzerinden hatalarını telafi edecek kadar uzun zaman geçmemiştir. Eğer: O, peygamber idi, dersek, peygamberler bu gibi hallerden beridirler, Bunu şeyhimiz Ebu'l – Fadl ibn Nasır rahmetullahi aleyh'e anlattım, bana katıldı ve: Bu, o değildir, dedi.

"Her biri sabredenlerdendir": Yani Allah'a itaat ve O'na isyanı terk etmeye, demektir. "Onları rahmetimize girdirdik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O (rahmet) cennettir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Peygamberliktir, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Nimet ve dostluktur, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

وَذَا النُّونِ اِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ اَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ
فَنَادٰى فِي الظُّلُمَاتِ اَنْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنْتَ سُبْحَانَكَ
اِنّ۪ي كُنْتُ مِنَ الظَّالِم۪ينَ ﴿٨٧﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ
مِنَ الْغَمِّ وَكَذٰلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٨٨﴾

87 – Balık sahibini (Yunus'u) da an. Hani öfke ile gitmiş; kendisine güç yetiremeyeceğimizi zannetmişti. Karanlıklar içinde: "Senden başka İlah yoktur. Seni tenzih ederim. Şüphesiz ben zalimlerden oldum" diye seslendi.

88 – Biz de ona icabet ettik ve kederden kurtardık. Mü'minleri de böyle kurtarırız.

"Balık sahibini de an (zennun)": Yani Yunus bin Metta'yı, demektir. Nun: Balıktır, balık sahibi denilmesi, onu balık yuttuğu içindir.

"Hani öfke ile gitmişti (muğadıben)": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Muğadaba: Müfaale babındandır, müfaale de çoğunlukla ikiden fazla kimseler arasında ortaklık içindir (işteşlik), münazara, mücadele ve muhasama gibi. Bazen de tek için olur, mesela: Safertü (yolculuk ettim) ve şareftül emre (işi kontrol ettim) gibi. O, burada da bu baptandır (teklik içindir). Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza, Asım el – Cahderi ve İbn Semeyfa, ğaynın sükunu ve dadın fethi ile elifsiz olarak "muğdaben" okumuşlardır.

Kime kızdığı hakkında da iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, kavmine kızdı, bunu da İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir. Onlara kızma sebebinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Allah Teala Şa'ya adında bir peygambere şöyle vahyetti: Filanca krala git, ona, İsrail oğullarına emin bir peygamber göndermesini söyle. Başka bir kral da İsrail oğulları ile savaşmış, onlardan çok da esir almıştı. Peygamber ile kral, konuşması ve peygamber olması için

Yunus'u o yere göndermek istediler. Yunus da Şa'ya'ya: "Benim oraya çıkmamı sana Allah mı emretti?" dedi. O da: Hayır, dedi. O da: "Sana ismimi verdi mi?" dedi. O da: Hayır, dedi. O da: Burada benden başka peygamber var, dedi. Ona ısrar ettiler, o ise peygambere, krala ve kavmine kızarak çıktı. Bu, İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Biz de bunu Yunus: 98'de daha fazla şerh etmiştik. *İkincisi:* O kavminin eziyet ve yalanlaması sebebi ile zor şeylerle karşılaştı, onlar henüz iman etmeden sıkılarak onların arasından çıkıp gitti. Bu hareketinin kendisini cezaya çarptıracağını zannetmedi. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Vehb bin Münebbeh'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ona peygamberliğin ağır yükü yüklenince, göğsü daraldı, onu elinden yere attı ve kaçarak çıktı. *Üçüncüsü:* Kavmini azap ile tehdit edip de onlar da tövbe edip de üzerlerinden azap kalkınca, ona: Kavmine dön, denildi. O da: "Nasıl dönerim, bana yalancı derler?" dedi. Kavmine kızarak ve Rabbine sitem ederek geri döndü. Biz de bunu Yunus: 98'de zikretmiş bulunuyoruz.

İkincisi: O, Rabbine kızarak çıktı, bunu da Hasen, Said bin Cübeyr, Şa'bi ve Urve demişlerdir. Ebu Bekir en – Nakkaş da mana: Rabbinin hatırı için kızarak demiştir. O, ancak onların inat ve isyanları için kızmıştı. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Onların yalanlamalarından çok sıkıntı çektiği için onlara kızmış, başlarına azap gelmesini istemişti. Allah da onu kavminin affını istemediği için cezalandırdı.

"Fezanne enlen nakdire aleyh": Yakup, ye'nin zammı, dalın şeddesi ve fethi ile "yukaddere" okumuş; Said bin Cübeyr, Ebu'l – Cevza ve İbn Ebi Leyla, merfu ye, sakin kaf ve şeddesiz ve meftuh dal ile "yukdere" okumuşlardır. Ebu İmran el – Cevni de meftuh, ye, sakin kaf ve meksur ve şeddesiz dal ile "yakdire" okumuşlardır. Zühri, İbn Yamur ve Humeyd bin Kays de, merfu nun, meftuh kaf ve meksur ve şeddesiz dal ile "nukaddire" okumuşlardır. Sonra bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ona ceza hükmü vermeyeceğimizi zannetti, bunu da el- Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Katade ve Dahhak da böyle demişlerdir. Ferra da, ayetin manası şöyledir, demiştir: Ona takdir ettiğimiz cezaya gücümüzün yetmeyeceğini zannetti. Araplar: Kadere derler, kaddere (takdir etti, manasını) kastederler. Şair Ebu Sahr da şöyle demiştir:

O geçen zaman da geri dönmez,
Yücesin, ne takdir ettinse olur, şükür sanadır.

Takdir demekle, tükaddir demek istemiştir. Bu da Zeccac'ın kanaatidir.

İkincisi: Onu sıkıştırmayacağımızı zannetti, bunu da Ata, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Fülanün mukadderün aleyhi ve mukatterün aleyhi denilir (daraltılmıştır). Allah Teala'nın "fekaderna aleyhi rızkahu" (rızkını daralttık) kavli de böyledir *(Fecr: 16)*. Yani rızkını daralttı, demektir. Nakkaş da: Ona çıkmayı daraltacağımızı zannetmedi, demiştir. Sanki Allah'ın ona genişlik sağladığını; isterse ikamet edeceğini ve isterse çıkacağını zannetti; hâlbuki ona çıkış izni verilmemişti.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Rabbini aciz bırakacağını, ona gücü yetmeyeceğini zannetti. Bunu da Avf, Hasen'den rivayet etmiştir. İbn Zeyd ile Süleyman et – Teymi de, mana şöyledir, demişlerdir: Ona gücümüzün yetmeyeceğini mi zanetti? Bu yoruma göre istifhamdan hemzesi hazfedilmiş olur. Bu da onun kudretten geldiğini gösterir, bu da ancak istifham düşünüldüğü takdirde olur. Bunun ise ancak inkâri manada bir istifham olduğunu biliyorum, takdiri de şöyledir: Bizden nereye kaçacak?!

"Karanlıklar içinde seslendi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, denizin karanlığı, balığın karnının karanlığı ve gecenin karanlığıdır. Bunu da Said bin Cübeyr, Katade ve çoğunluk, demişlerdir.

İkincisi: Bir balık geldi, karnında bulunduğu balığı yuttu, o da balığın karanlığında, sonra ikinci balığının karnının karanlığında, sonra da denizin karanlığında seslendi. Bunu da Salim bin Ebi'l – Ca'd, demiştir.

Üçüncüsü: O, suyun karanlığı, balığın bağırsağının karanlığı ve karnının karanlığıdır. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Sa'd bin Ebi Vakkas, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ben bir kelime biliyorum ki sıkıntılı bir kimse onu derse, mutlaka Allah onun sıkıntısını def eder; o da kardeşim Yunus'un karanlıklar içinde seslendiği şu kelimedir: "Lailahe illa ente, sübhaneke inni küntü minez zalimin" (senden başka İlah yoktur, seni tenzih ederim. Şüphesiz ben zalimlerden oldum).[5] Hasen de şöyle demiştir: Bu, Yunus'un günahını itiraf etmesi ve hatasından tövbe etmesidir.

"Festecebna lehu": Ona icabet ettik, demektir. "Onu kederden

---

5 – Bunu İmam Ahmed değişik bir lafızla rivayet etmiştir, Müsned, 1/170; Tirmizi, Daavat, bab, 81.

kurtardık": Yani karanlıklardan, demektir. "Mü'minleri de öyle kurtarırız": Bize dua ettikleri zaman. Ebu Bekir, Asım'dan, tek nun ve şeddeli cim ile "nüccil mü'minin" okuduğunu rivayet etmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bu, irab (dilbilgisi) hatasıdır, hiçbir izahı yoktur. Ebu Ali el – Farisi de şöyle demiştir: Ravi, Asım'dan yanlış rivayet etmiştir; bu, onun "nücci"nin ye'sini sakin "elmü'minine"yi de mansup okuduğunu gösterir. Eğer fiil meçhul olsa idi, ye'yi sakin etmez, "elmü'minin"i de merfu okurdu.

وَزَكَرِيَّٓا
اِذْ نَادٰى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْن۪ي فَرْدًا وَاَنْتَ خَيْرُ الْوَارِث۪ينَ
﴿٨٩﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيٰى وَاَصْلَحْنَا لَهُ
زَوْجَهُ اِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا
رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِع۪ينَ ﴿٩٠﴾
وَالَّت۪ٓي اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا ف۪يهَا مِنْ رُوحِنَا
وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَٓا اٰيَةً لِلْعَالَم۪ينَ ﴿٩١﴾ اِنَّ هٰذِه۪ٓ اُمَّتُكُمْ
اُمَّةً وَاحِدَةً وَاَنَا۬ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾ وَتَقَطَّعُٓوا
اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ كُلٌّ اِلَيْنَا رَاجِعُونَ ﴿٩٣﴾ فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ
الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِه۪ وَاِنَّا لَهُ
كَاتِبُونَ ﴿٩٤﴾

89 – Zekeriyya'yı da an. Hani, Rabbine: "Rabbim, beni yalnız bırakma. Sen varislerin en hayırlısısın!" diye seslenmişti.

90 – Biz de onun duasını kabul ettik ve ona Yahya'yı bağışladık. Ona zevcesini (doğurmaya) elverişli hale getirdik. Gerçekten onlar hayırlara koşar ve bize umarak ve korkarak dua ederlerdi. Bizim için derin saygı gösterirlerdi.

91 – Kitapta Meryem'i de an. O ki namusunu korudu; biz de ona ruhumuzdan üfürdük. Onu ve oğlunu alemler için bir ibret kıldık.

92 – Gerçekten bu, bir tek din olarak sizin dininizdir. Ben de sizin Rabbinizim. Öyleyse bana ibadet edin.

93 - İşlerini (dinlerini) aralarında paramparça ettiler. Hepsi bize dönecekler

94 – Artık kim mü'min olarak iyi şeylerden yaparsa, onun çalışması için inkar yoktur. Şüphesiz biz onun için yazıcılarız.

"Beni yalnız bırakma": Yani evlatsız olarak tek başıma, demektir. "Sen varislerin en hayırlısısın": Yani ölüden sonra kalanların en faziletlisisin, demektir.

"Onun zevcesini ıslah ettik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kısır iken çocuk doğurmaya elverişli hale getirildi, bunu da İbn Abbas, Said bin Cübeyr ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: Onun dili uzun idi, o da küfürbazlıktır, böylece düzeltildi. Bunu da Ata, demiştir. Süddi de: Arsız idi, dili düzeltildi, demiştir.

Üçüncüsü: Kötü huylu idi, bunu da Muhammed bin Ka'b, demiştir.

"Onlar hayırlara koşuştururlardı": Yani Allah'a itaat etmeye çaba gösterirlerdi. Onlar, diye işaret edilenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Zekeriyya, karısı ve Yahya'dır. *İkincisi:* Bu surede adları geçen bütün peygamberlerdir.

"Ve yed'unena": İbn Mes'ud ile İbn Muhaysın, tek nun ile "ve yed'una" okumuşlardır.

"Rağaben ve reheba": Yanımızdakine rağbet ederek ve bizden korkarak, demektir. A'meş, iki ra'nın zammesi, ğaynın ve he'nin cezmi ile "ruğben ve ruhba" okumuştur. Bu ikisi de lügattir, tıpkı: Nuhl ve nahal (ihsan), sukm ve sekam (hastalık) gibi. "Bizim için derin saygı gösterirlerdi": Yani bize karşı mütavazı idiler, demektir.

"Namusunu korudu (ahsanet ferceha)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O (ferc), çocuğun çıktığı yerdir, mana da şöyledir: Onu, helal olmayan şeyden korudu. Neden iffetle nitelendi; çünkü ona zina suçu attılar.

İkincisi: O, gömleğinin yakasıdır, ferc lügatte iki şey arasındaki açıklıktır. Kadının gömleğinin yakası ise yırtıktır (açıktır), ondan dolayı ferc, denir. Bu da onu övmede en ileri bir noktadır; çünkü o, gömleğinin yakasını korursa, nefsini daha çok korur.

"Biz de ona üfürdük": Yani Cebrail'e emrettik; o da onun gömleğine üfürdü; biz de İsa'nın ruhunu rüzgar gibi ona geçirdik. Allah Teala'nın ruhu kendine nisbet etmesi, mülk nisbetidir ki şereflendir-

mek ve özel kılmak içindir. "Onu ve oğlunu bir ayet kıldık": Zeccac şöyle demiştir: İkisinin hali bir olduğu için ikisindeki ayet bir sayılmıştır. O da kocasız doğurmasıdır. İbn Mes'ud ile İbn Ebi Able, tesniye sıgasıyla "ayeteyni" okumuşlardır.

"Gerçekten bu sizin dininizdir (ümmetüküm)": İbn Abbas: Burada ümmetten maksat dindir, demiştir. Siz diye işaret edilenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar ümmet-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, Katade'nin görüşü de bu manadadır.

İkincisi: Onlar peygamberlerdir, Allah'ın selamı onların üzerine olsun. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Sonra ehl-i kitabı zikredip onları ihtilafları ile kınadı, "işlerini aralarında paramparça ettiler" dedi: Yani dinde ihtilafa düştüler, demektir. "Kim iyi şeylerden işlerse": Yani farzlardan ve iyi işlerden bir şey yaparsa, demektir. "Onun çalışması için inkar yoktur": Yani onun yaptığını inkar etmeyiz. Bunu İbn Kuteybe, demiştir. Mana da: Ondan kabul olunur, sevap kazanır, demektir. "Şüphesiz biz onun için yazıcılarız": Bunu yazarız, ona mükafatını vermek için hafaza meleklerine onu yazmalarını emrederiz.

وَحَرَامٌ عَلٰى قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا اَنَّهُمْ لَا
يَرْجِعُونَ ﴿٩٥﴾ حَتّٰٓى اِذَا فُتِحَتْ يَاْجُوجُ وَمَاْجُوجُ وَهُمْ
مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ ﴿٩٦﴾ وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ
فَاِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ اَبْصَارُ الَّذٖينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا
قَدْ كُنَّا فٖى غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمٖينَ ﴿٩٧﴾ اِنَّكُمْ
وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ اَنْتُمْ لَهَا
وَارِدُونَ ﴿٩٨﴾ لَوْ كَانَ هٰٓؤُلَٓاءِ اٰلِهَةً مَا وَرَدُوهَا
وَكُلٌّ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٩٩﴾ لَهُمْ فٖيهَا زَفٖيرٌ
وَهُمْ فٖيهَا لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾

95 - Helak ettiğimiz bir memlekete, onların dönmemeleri haramdır.

96 - Nihayet Ye'cuc ve Me'cuc (Seddi) açıldığı zaman onlar her tepeden saldırırlar.

97 - Gerçek va'd yaklaştı. Bakarsın ki kafirlerin gözleri belermiş. "Eyvah bize, biz bundan gaflette idik, hatta zalimler idik" (diyecekler).

98 - Şüphesiz sizler ve Allah'tan başka taptığınız şeyler, cehennemin yakıtısınız. Sizler ona varıcılarsınız.

99 - Eğer onlar mabutlar olsalardı, oraya varmazlardı. Hepsi orada ebedi kalıcılar.

100 - Onların orada bir solumaları vardır! Onlar orada işitmezler.

"Ve haramun ala karyetin": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, elifle "ve harâmun" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, ha'nın kesri ve elifsiz olarak "ve hirmün" okumuşlardır. Bunların ikisi de lügattir. Hirmün ve haramun, denir. Muaz el - Kari, Ebu'l - Mütevekkil ve Ebu İmran el - Cevni, hanın fethi, ranın sükunu elifsiz olarak mim de tenvinli ve merfu olarak, "harmün" okumuşlardır. Said bin Cübeyr, hanın fethi, ranın sükunu, mimin fethi, tenvinsiz ve elifsiz olarak, "ve harme" okumuşlardır. Ebu'l - Cevza, İkrime ve Dahhak, hanın ve mimin fethi, ranın kesri, tenvinsiz ve elifsiz olarak, "ve harime" okumuşlardır. Said bin Müseyyeb, Ebu Miclez ve Ebu Reca da, hanın fethi, ranın zammı ve mimin nasbı ile elifsiz olarak, "ve harume" okumuşlardır.

"Ve haramun" kavlinde iki görüş vardır:

Birincisi: Vaciptir, demektir, bunu da İbn Abbas, demiştir. İsbat için şu beyti getirmişlerdir:

Ömür boyu ne zaman onun üzüntüsüne ağlayan birini görürsem
Benim de Amr'a ağlamam vaciptir.

Beyitte geçen haram vacip manasınadır.

İkincisi: O (haram) azim manasınadır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Ata da: Allah'tan kesin bir emirdir, demiştir. Memleketten kasıt da halkıdır.

Sonra ayetin manasında dört görüş vardır:

Birincisi: Helak ettiğimiz memlekete vaciptir ki onlar tövbe etmezler, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Helak edilen memleketin dünyaya dönmemesi vaciptir. Bu da Katade'nin görüşüdür. İbn Abbas'tan da benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: "La" zaittir, mana da şöyledir: Helak edilen memleketin dünyaya dönmesi haramdır. Bunu da İbn Cüreyc, İbn Kuteybe ve diğerleri, demişlerdir.

Dördüncüsü: Kelam yukarıya bağlıdır, çünkü "çalışması inkar edilmez" deyince, bize kafirlerin amellerini kabul etmeyi haram ettiğini bildirdi. Bu durumda ayetin manası şöyledir: Helak ettiğimiz memleket halkının amelini kabul etmek haramdır, çünkü onlar tövbe etmezler. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

Eğer: "Bir insana kendine ait olmayan bir şey nasıl haram olur ve ölümden sonra dönmeleri de ellerinde olmayan bir şey?" denilirse,

Cevap şöyledir: Mana: Bundan men edilirler, tıpkı gücü yetse de bir insanın haram edilen bir şeyden men edildiği gibi, demektir. Böylece her iki durumun benzer yönleri engellenmiş olmalarıdır.

"Hatta iza futihat ye'cucu ve me'cucu": İbn Amir, şedde ile "füttihat" okumuştur, mana da: Onlara mani olan set açıldığı zaman, demektir. "Onlar her tepeden saldırırlar": Hadeb: İbn Kuteybe, yüksek yer ve tepe demiştir. "Yensilun": Bu da neselan kökünden gelir ki koşarak hızlı adım atmaktır. Tıpkı kurdun koşması gibi. Aselan da öyledir. Zeccac: Hadeb: Bütün tepe ve tümseklerdir, "yensilun" da: Koşarlar, demiştir. Ebu Reca el – Utaridi ile Asım el – Cahderi, sinin zammı ile "yensulun" okumuşlardır.

"Onlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Ye'cuc ile Me'cuc'a işarettir, bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: Bütün insanlaradır, mana da: Onlar mahşer yerine toplanırlar, demektir. Bunu da Mücahit, demiştir. Birincisi daha doğrudur.

Eğer: "Hatta"nın cevabı nerede?" denilirse: Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, "vakterebel va'dü" kavlidir. "Vakterebe"deki vav zaittir. Bunu da Ferra, demiştir. "Hatta iza cauha ve fütihat ebvabuha" *(Zümer: 73)* ile "felemma eslema ve tellehu lilcebin, ve nadeynahu" *(Saffat: 103, 104)* da böyledir ki, mana: Nadeyna, demiştir. Abdullah bin Mes'ud da şöyle demiştir: Ye'cuc ve Me'cuc çıktıktan sonra kıyamet, gününü doldurmuş gebe gibidir ki, çocuğun gece mi ya da gündüz mü bastıracağı bilinmez.

İkincisi: O, "yaveylena"da hazfedilmiş bir sözdür, mana da: Yecuc ve Me'cuc Seddi açılıp da kıyamet va'di de yaklaşınca: Eyvah derler,

şeklindedir. Zeccac da: Bu Basralıların görüşüdür, demiştir. "Gerçeke va'd" ise: Kıyamettir.

"Fe iza hiye": Bu "hiye"de de dört görüş vardır:

Birincisi: O, gözlerden kinayedir (onlara racidir), ebsar ise onun tefsiridir, şairin şi'rinde olduğu gibi:

Babasının başına yemin olsun ki, mahfe içindeki kadına:
Malik bin Ka'b benden kaçtı, dedirtmem.

"Leamru ebiha" diyerek zamir göndermişken zaineyi daha sonra zikretmiştir.

İkincisi: "O, ayrım zamiri ve destektir, yerine "hüve" konabilir, "innehu enellah" *(Neml: 9)* ve "feinneha lata'mel ebsar" *(Hac: 46)* kavli de böyledir. Şu beşti kanıt getirmişlerdir:

Kumaşla dinarla koyunla dirhemle
Onun buradakilerle başı kalkmış mı?

Bu iki görüş Ferra'ya aittir.

Üçüncüsü: Söz "hiye"de tamam olmuştur, mana da: O, meydana çıkmış duruyor, demektir. Yani neredeyse hazır gibi yaklaşmıştır, demektir. Sonra yeni söze başlayıp: "Şahisatün" dedi. Bunu da Salebi zikretmiştir.

Dördüncüsü: "Hiye" kıssaya racidir, mana da: Kıssa, o gün onların gözlerinin belermiş olmasıdır. Bunu da Ali bin Ahmed Nisaburi zikretmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Kıyametin korkusundan kafirlerin gözleri belerir ve: "Eyvah bize, biz idik" derler, yani dünyada, "bundan gaflette": Burada min, an yerine kullanılmıştır. "Hatta zalimler idik": inkar ve isyan etmekle kendimize zalimler idik. Sonra Mekke halkına hitap edip "Şüphesiz sizler ve Allah'tan başka taptıklarınız" dedi ki, putlar demektir. "Hasabu cehennem": Ali bin Ebi Talib, Ebu'l – Aliye ve Ömer bin Abdülaziz, tı ile "hatabu" okumuşlardır. İbn Abbas, Hazreti Aişe ve İbn Semeyfa da, noktalı ve meftuh dad ile "hadabu" okumuşlardır. Urve, İkrime, İbn Ya'mur ve İbn Ebi Able de noktalı sakin dad ile "hadbu" okumuşlardır. Ebu'l – Mütevekkil, Ebu Hayve ve Muaz el – Kari, "meksur ha ve sakin dad ile "hıdbu" okumuşlardır. Ebu Miclez, Ebu Reca ve İbn Muhaysın da meftuh ha ve sakin sad ile "hasbu okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim, "hasabu cehennem" okursa, manası: Cehenneme atılan her şey demektir. Kim "hatab" okursa, manası: Yakılan odun demektir. Kim de noktalı dad ile okursa, manası: Ateşi kışkırtan ve alevlendiren şey demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Hasab: Cehenneme atılan

şeydir, aslı hasbae'den gelir ki, çakıltaşıdır. Hasabtü fülanen: Birine çakıl taşı atmaktır. Attığın şeye de hasab, denir.

"Sizler": Yani abitler ve mabutlar, "Ona varacaksınız": Yani içine gireceksiniz, demektir. "Eğer bunlar olsaydı": Yani putlar, "tanrılar": Gerçek tanrılar olsaydı, "ona varmazlardı": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O (varmazlardı denenler), putlara işarettir, mana da şöyledir: Eğer tanrılar olsalardı, ateşe girmezlerdi.

İkincisi: O, ibadet edenlere işarettir, mana da şöyledir: Eğer putlar tanrılar olsalardı, onlara ibadet edenlerin ateşe girmelerine mani olurlardı.

Üçüncüsü: O, tanrılara ve onlara ibadet edenlere işarettir, delili de: "Hepsi orada ebedi kalacaklardır" kavlidir, yani abitler de mabutlar da, demektir.

"Lehum fiha zefirün": Biz de zefir'in manasını Hud: 106'da şerh etmiş bulunuyoruz.

"Onların işitmemelerinin sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onların kulaklarına ateşten çiviler çakılır, sonra da ateşten taputlara konulur ve üzerleri kapatılır. Bunu Ebu Umame, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den uzun bir hadiste rivayet etmiştir. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Cehennemde ebedi kalacaklar ateşten tabutlara konulur, sonra o tabutlar da başka tabutların içine konulur, artık hiçbir şey işitmezler. Cehennemdeki biri kendinden başka azap edilen birini görmez.

İkincisi: İşitmek arkadaşlıktır, Allah ise onlarla arkadaş olmak istemez. Bunu da Avn bin Umare demiştir.

Üçüncüsü: Onlar cehennemin şiddetli kaynamasından dolayı işitmezler, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ
لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنٰىۙ أُولٰٓئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ ﴿١٠١﴾
لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَاۚ وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ
خَالِدُونَۚ ﴿١٠٢﴾ لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقّٰيهُمُ
الْمَلٰٓئِكَةُۜ هٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿١٠٣﴾

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَأْنَا
أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٠٤﴾ وَلَقَدْ كَتَبْنَا
فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ
﴿١٠٥﴾ إِنَّ فِي هَٰذَا لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِدِينَ ﴿١٠٦﴾ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ
إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٧﴾

101 – Şüphesiz bizden onlar için en güzel / mutluluk geçenler, işte onlar (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır.

102 – Onun gizli sesini (uğultusunu) duymazlar. Onlar canlarının çektiği şeyde (nimetlerde) ebedi kalıcılar.

103 – En büyük korku onları üzmez. Melekler onları karşılar: "Bu, size va'dedilen gününüzdür" derler.

104 – Hatırla o günü ki göğü, kitapların sayfaları gibi düreceğiz. İlk yaratmaya başladığımız gibi, onu tekrar edeceğiz. Üzerimize bir va'd olarak. Şüphesiz biz yapanlarız.

105 – Andolsun, gerçekten zikirden sonra Zebur'da: "Şüphesiz yeryüzüne salih kullarım mirasçı olacaktır" diye yazmışızdır.

106 – Şüphesiz bunda ibadet eden bir kavim için elbette bir bildiri vardır.

107 – Seni ancak âlemlere rahmet için gönderdik.

"Şüphesiz bizden onlar için iyilik geçenler": İniş sebebi şöyledir: "Sizler ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennemin kütüğüdür" ayeti inince bu, Kureyş'e zor geldi: Tanrılarımıza kötü söyledi, dediler. İbn Zeb'ara geldi: "Neyiniz var?" dedi. Onlar da: Tanrılarımıza sövdü, dediler. O da: "Ne dedi?" dedi. Onlar da durumu haber verdiler. O da: Onu bana çağırın, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem çağrılınca: "Ya Muhammed, bu, bizim tanrılarımıza mı özeldir yoksa Allah'tan başka bütün tapılanlar için midir?" dedi. O da: Hayır, Allah'tan başka bütün tapılanlar içindir, dedi. İbn Zeb'ara da şöyle dedi: "Bu beytin sahibine yemin ederim ki, şimdi mağlup oldun; sen "melekler Allah'ın iyi kullarıdır, İsa iyi bir kuldur, Uzeyr iyi bir kuldur, demiyor muydun? İşte Melih oğulları meleklere taparlar, bu Hıristiyanlar İsa'ya taparlar, bu Yahudiler de Uzeyr'e taparlar".

Bunun üzerine Mekke'de bir şamata koptu. Bunun üzerine de bu ayet indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Hüseyn bin Fadl da şöyle demiştir: "Taptıklarınız"dan yalnız putlar kastedilmiştir. Çünkü eğer melekler ve insanlar kastedilseydi, "men = kimse" derdi. "İnne"nin de "illa" manasına olduğu da söylenmiştir, takdiri de: Ancak bizden haklarında iyilik geçmiş olanlar müstesnadır, demektir. Bu da İbn Mes'ud ile Ebu Nehik'in kıraatlarıdır, ikisi de "illellezine" şeklinde okumuşlardır. Ali bin Ebu Talib'ten de, onun bu ayeti okuyup: Ben, Ebu Bekir, Ömer, Osman, Talha, Zübeyr, Sa'd ve Abdurrahman onlardanız dediği rivayet edilmiştir.

"En güzel"den ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Cennettir, bunu da İbn Abbas ile İkrime, demişlerdir. *İkincisi:* Mutluluktur, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Onlar ondan": Yani cehennemden, demektir, o da önce zikredilmiştir. "Uzaklaştırılmışlardır": Bu'd (uzaklık): Mesafenin uzunluğudur. Hasis de: Yakınından geçen şeyden işittiğin sestir. İbn Abbas şöyle demiştir: Cennet halkı cennetteki yerlerine indikleri zaman cehennem halkının sesini işitmezler.

"La yahzunuhumul fezaul ekber": Ebu Rezin, Katade, İbn Ebi Able, İbn Muhaysın ve Ebu Cafer Şeyzeri de Kisai'den, yenin zammı ve zenin kesri ile "la yuhzinühüm" okumuşlardır.

En büyük korku hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O, sura ilk üfürmedir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu üfürme ile insanlar kabirlerinden kalkarlar. Bunun doğruluğunu da "melekler onları karşılar" kavli göstermektedir.

İkincisi: Cehennemin içindekilerin üzerine kapaklanmasıdır, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Dahhak da böyle demiştir.

Üçüncüsü: Ölümün cennetle cehennem arasında boğazlanmasıdır. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; İbn Cüreyc de böyle demiştir.

Dördüncüsü: O, kulun cehenneme gitme emri verildiği andır, bunu da Hasen Basri, demiştir.

Meleklerin onları karşılama yerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Kabirlerinden kalktıkları zaman, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Cennet kapılarında, bunu da İbn Saib, demiştir.

"Bu, gününüzdür": Burada: Derler, sözü söylenmemiştir.

"Vad'dedildiğiniz gün": Yani içinde size cennet va'dedildiği gün, demektir.

"Yevme natvis semae": Ebu'l – Aliye, İbn Ebi Able ve Ebu Cafer, mazmum te ile "tutva", merfu olarak da "essemau" okumuşlar. Göğün dürülmesi de izlerinin silinmesi, yıldızlarının kararması ve güneşinin köreltilmesiyledir. "Ketayyis sicilli lilkütüb": Cumhur sinin ve cimin kesri, lamın da şeddesiyle "sicilli" okumuştur. Hasen, Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza ve Mahbub da, İbn Amr'dan rivayet ederek, sinin kesri, cimin sükunu ve şeddesiz olarak "sicli" okumuşlardır.

Ebussemmal da böyle okumuş, ancak o, cimi fethalemiştir.

"Lilkitabi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, "lilkitabı" okumuşlar; Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek cemi sıgasıyla "lilkütüb" okumuşlardır.

Sicilde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, melektir, bunu da Ali bin Ebu Talib, İbn Ömer ve Süddi, demişlerdir.

İkincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in katibidir, bunu da Ebu'l – Cevza, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Sicil, adam manasınadır. Ebu'l – Cevza, İbn Abbas'tan, sicil: Adamdır, dediğini rivayet etmiştir. Şeyhimiz Ebu Mansur Lügavi de: Sicil, Habeş dilinde: Adamdır, demiştir.

Dördüncüsü: O, kitap sahifesidir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Ferra ve İbn Kuteybe de böyle demişlerdir. Ben şeyhimiz Ebu Mansur'dan şöyle okudum: Ebu Bekir yani İbn Düreyd şöyle dedi: Sicil, kitaptır. Allah daha iyi bilir, onun Farsça olup Arapçalaştığını söyleyenlerin sözlerine iltifat etmiyorum, mana da şöyledir: Sicil içindeki yazının üzerine nasıl dürülürse gök de öyle dürülür. Lam da âla" manasınadır. Bazı alimler de şöyle demişler: Kitaptan maksat: Yazılanlardır. Yazılan şey sayfanın katlanmasıyla dürüldüğü için sanki sicil de yazıyı dürmüş gibi olur.

Sonra yeniden söze başlayıp "kema bede'na evvele halkın nuiduh" dedi: Halk burada mastardır, mahluk manasına değildir.

Kelamın manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onları nasıl analarının karınlarında yalın ayak, baş açık ve sünnetsiz olarak yarattı isek, kıyamet gününde de öyle tekrar ederiz. İbn Abbas'tan, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:

İnsanlar kıyamet gününde ilk yaratıldıkları gibi çıplak, yalın ayak ve sünnetsiz olarak haşredilir. Efendimiz sonra da: "İlk yaratmaya başladığımız gibi onu tekrar edeceğiz, ayetini okumuştur.[6] Mücahit de bu manaya kail olmuştur.

İkincisi: Mana şöyledir: Biz, ilk defa olduğu gibi her şeyi helak edeceğiz. Bunu da el Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Gökten kırk gün erkeklerin menisi gibi yağmur yağar, insanlar da analarının karınlarında bittikleri gibi biter kabirlerinden kalkarlar. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Bizim tekrara olan kudretimiz, başlamaya olan kudretimiz gibidir. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Va'den": Zeccac şöyle demiştir: O, mastar (meful mutlak) olarak mansuptur, çünkü Allah Teala'nın "nuiduhu" kavli, vaadna haza va'den, manasınadır. "Şüphesiz biz yapanlarız": Yani dilediğimizi yapmaya kadiriz, demektir. Başkası da: Biz va'dettiğimizi yaparız, demiştir.

"Andolsun, gerçekten zikirden sonra Zebur'da yazdık": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Zebur gökten inidirilen bütün kitaplardır. "Zikir" de: Allah katındaki ana kitaptır. Bunu da bir rivayette Said bin Cübeyr, Mücahit ve İbn Zeyd, demişlerdir. İbn Cübeyr rivayetinde İbn Abbas görüşünün manası da budur. Çünkü o, Zebur: Tevrat, İncil ve Kur'an'dır; zikir de: Göktekidir, demiştir.

İkincisi: Zebur: Kitaplardır, zikir de: Tevrat'tır, bunu da el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Zebur: Kur'an'dır, zikir de: Tevrat ile İncil'dir. Bunu da bir rivayette Said bin Cübeyr, demiştir.

Dördüncüsü: Zebur: Davud'un Zebur'udur, zikir de: Musa'nın zikridir, bunu da Şa'bi, demiştir.

Adı geçen yer hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, cennetin yeridir, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan demiş; çoğunluk da böyle demiştir. *İkincisi:* Dünya yeridir, bu da yine İbn Abbas'tan nakledilmiştir. *Üçüncüsü:* Kutsal topraklardır, bunu da İbn Saib, demiştir.

"Ona salih kullarım mirasçı olacaktır": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar ümmet-i Muhammed'dir, bunu da İbn Ebi Talha,

6 - Buhari, Ahadisü'l - Enbiya, bab, 8, 48; Tefsirü sure 5, bab, 14; ve sure 21, bab, 2; Müslim, Cennet, hadis no, 56; Ayrıca bkz. Tirmizi, Nesei ve İmam Ahmed.

İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bir rivayette de: Ümmet-i Muhammed, fethederek dünyaya mirasçı olacaklar, demiştir.

İkincisi: İsrail oğullarıdır, bunu da İbn Saib, demiştir.

Üçüncüsü: Bütün iyi kimseler için geneldir. Bunu da tefsircilerin fakihleri demişlerdir.

"Şüphesiz bunda vardır": Yani Kur'an'da vardır, "lebelağan": Yeterlik, mana da şöyledir: Kim Kur'an'a tabi olur da, onunla amel ederse, Kur'an onu cennete yetiştirir.

"İbadet eden bir kavim için": Ka'b: Onlar beş vakit namazı kılan ve ramazan ayında oruç tutan ümmet-i Muhammed'dir, demiştir.

"Seni ancak âlemlere rahmet için gönderdik": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu, iyi ve kötü için geneldir; binaenaleyh kim ona iman ederse dünya ve ahirette rahmeti tam olur. Kim de onu inkâr ederse, onun cezası ölüme ve kıyamete çevrilir. İbn Zeyd de: O özellikle ona iman edenler için rahmettir, demiştir.

قُلْ إِنَّمَا يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ
وَاحِدٌ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٨﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ آذَنْتُكُمْ عَلَىٰ
سَوَاءٍ وَإِنْ أَدْرِي أَقَرِيبٌ أَمْ بَعِيدٌ مَا تُوعَدُونَ ﴿١٠٩﴾
إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ ﴿١١٠﴾ وَإِنْ أَدْرِي
لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿١١١﴾ قَالَ رَبِّ احْكُمْ
بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَٰنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ ﴿١١٢﴾

108 – De ki: "Ancak bana sadece İlahınızın bir tek İlah olduğu vahyolunuyor. Artık sizler Müslümanlar mısınız?"

109 – Eğer yüz çevirirlerse, de ki: "Ben size eşit olarak bildirdim. Size va'dolunanın yakın mı yoksa uzak mı olduğunu bilmiyorum".

110 – Şüphesiz O, sözden açığı da bilir, gizlediklerinizi de bilir.

111 – Bilmiyorum; belki de o (size bildirdiğim şey) sizin için bir deneme ve bir zamana kadar bir faydalanmadır.

112 – Dedi: "Rabbim, hak ile hükmet. Rabbimiz Rahman'dır. Nitelediğiniz şeylere karşı yardım istenendir".

"Artık sizler Müslümanlar mısınız?": İbn Abbas şöyle demiştir: Sizler O'na ihlasla ibadet edenler misiniz? Maani ehli olanlar da: Bu, emir manasına olan bir istifhamdır, demişlerdir.

"Eğer yüz çevirirlerse": Yani yan çizer ve iman etmezlerse, demektir. "De ki: Ben size eşit olarak bildirdim": Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Size savaş açtım, düşmanlık ettim ve size bildirdim. Böylece siz ve ben bu husustaki bilgide eşit olduk. Bu da sözün özüdür. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

İkincisi: Size vahyi bildirdim ki ona imanda eşit olasınız. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Bilmiyorum (ve in edri)": "İn" ma (olumsuzluk) manasınadır. "size va'dolunanın uzak mı yoksa yakın mı olduğunu": Yani azabın size uzak mı yakın mı olduğunu bilmiyorum. "Şüphesiz O sözün açığını bilir": O da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e "bu azap va'di ne zamandır?" *(Yasin: 48)* sözleridir. "Gizlediklerinizi de": Azap olmayacaktır, sözlerini de bilir.

"Leallehu fitnetün leküm (belki o sizin için bir denemedir)": "Leallehu"nun hesinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, onlara bildirdiği şeye racidir. Bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: Azaba racidir, mana da şöyledir: Belki azabın ertelenmesi sizin için bir imtihandır. Bunu da İbn Cerir ile Ebu Süleyman Dımeşki, demişlerdir. Burada fitne de: Deneme manasınadır. "Bir zamana kadar faydalanmadır": Yani ecelleriniz gelinceye kadar ondan yararlanırsınız. "Kul rabbi": Hafs, Asım'dan, "kale rabbi" rivayet etmiştir. "Uhkum": Ebu Cafer, be'nin zammı ile : "Rabbuhkum" okumuştur. Zeyd de Yakup'tan, yenin fethası ile "rabbiye", hemze-i katı', kâfın fethi ve mimin ref'i ile, "ahkemu" okumuştur. "Hak ile hükmet"in manası: Kavminin kâfirlerine inmesi hak olan azap ile hükmet, demektir. O da onlara Bedir'de ve ondan sonraki günlerde öldürülmekle hükmetti, buna göre de mana: Benimle müşriklerin arasında hakkı açığa çıkaracak şey ile hükmet, demektir. "Nitelediğiniz şeylere karşı"nın manası da: Yalan ve batılınıza karşı, demektir.

İbn Amir, Mufaddal da Asım'dan rivayet ederek, ye ile "yesıfun" okumuştur.

Eğer: "Allah'a hak dışı şeyle hükmetmek caiz mi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Bunun manası: Hak olan hükmünle hükmet, demektir. Sanki onlara karşı acele zafer istemektedir.



22-HAC SURESİ

Mekke'de inmiştir.
78 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْۚ اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظ۪يمٌ ﴿١﴾
يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّٓا اَرْضَعَتْ وَتَضَعُ
كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارٰى وَمَا هُمْ
بِسُكَارٰى وَلٰكِنَّ عَذَابَ اللّٰهِ شَد۪يدٌ ﴿٢﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ
يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَر۪يدٍۙ ﴿٣﴾
كُتِبَ عَلَيْهِ اَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَاَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْد۪يهِ اِلٰى عَذَابِ
السَّع۪يرِ ﴿٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ey iman edenler, Rabbinizden korkun. Şüphesiz kıyametin depremi büyük bir şeydir.

2 – Onu gördüğünüz gün her emzikli kadın emzirdiğinden gaflet eder ve her yüklü yükünü bırakır. İnsanları sarhoşlar görürsün, hâlbuki onlar sarhoşlar değil. Ancak Allah'ın azabı pek çetindir.

3 – İnsanlardan kimi Allah hakkında bilgisizce mücadele eder ve her azgın şeytana uyar.

4 – Onun üzerine şöyle yazıldı: Gerçekten kim onu dost edinirse, şüphesiz o, onu saptırır ve onu alevli ateşin azabına götürür.

NEREDE İNDİĞİ

Ebu Salih, İbn Abbas'tan onun tümünün Mekki olduğunu rivayet etmiştir, ancak şu ve arkasındaki ayet hariç: "Ve minennasi men yabudullaha ala harf" *(Hac: 12, 13)*. İbn Abbas'tan gelen bir rivayette de o, Medeni'dir ancak şu dört ayet hariç demiştir: "Vema erselna min kablike min resulin"... Dördüncü ayetin sonuna kadar *(Hac: 53 – 57)*. Ata bin Yesar da şöyle demiştir: Mekke'de inmiştir, ancak şu üç ayet hariç: "Hazani hasmani" ve arkasındaki iki ayet *(Hac: 20 -22)*. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Baştan ve "ve beşşiril muhsinin"e kadar *(Hac: 38)* Medeni, diğeri de Mekki'dir. Sa'lebi de şöyle demiştir: Altı ayet hariç, Mekki'dir, onlar da şunlardır: "Hazani hasmanı... hamîd *(Hac: 20 – 25)*. Hibetullah bin Selame de şöyle demiştir: Bu sure Kur'an'ın acayip surelerindendir; çünkü onda Mekki ve Medeni, hazari ve seferi, harbi ve silmi, leyli ve nehari, nasih ve mensuh olanlar vardır.

Mekki olanlar: Otuzun başından sonuna kadar olanlardır.

Medeni olanlar: Yirmi beşin başından otuzun sonunu kadar olanlardır.

Leyli olanlar (gece inenler): Başından beşinci ayetin sonuna kadar olanlardır.

Nehari olanlar (gündüz inenler): Beşin başından dokuzun başına kadar olanlar.

Seferi olanlar: Dokuzun başından on ikiye kadar olanlar.

Hazari olanlar: Yirminin başına kadar olanlardır. Medine'ye nisbet edilmesi, süre bakımında ona yakın olmasındandır.

"Rabbinizden korkun": Yani O'nun azabından korkun, demektir. "İnne zelzeletes saati": Zelzele: korkunç şekilde sarsılmaktır (deprem).

Bu zelzelenin vaktinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, kıyamet gününde kabirlerden kalktıktan sonradır.

İmran bin Husayn'dan: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: "Şüphesiz kıyametin depremi büyük bir şeydir" ayetini okudu, sonra da: "Bunun hangi gün olacağını biliyor musunuz?" dedi. Aziz ve celil olan Rab, Adem aleyhisselam'ı kaldırır: Cenennemlikleri gönder, der.[1] Ebu Said el – Hudri de şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Allah Teala kıyamet gününde Adem'e: Kalk, cehennemlikleri gönder, der. O da: "Ya Rabbi, cehennemlikler nedir (kaçta kaç)?" der. O da: Her binden dokuz doksan dokuzunu cehenneme gönder, der. İşte o zaman çocukların saçları ağarır ve her gebe düşük yapar. Sonra da bu ayeti okudu.[2] İbn Abbas da: Kıyametin depremi, onun kopmasıdır, yani yaklaşır ve onunla beraber gerçekleşir, demiştir. Hasen ile Süddi de: Bu zelzele kıyamet gününde olacaktır, demişlerdir.

İkincisi: O, kıyametten önce dünyada olur, o kıyamet alametlerindendir. Bunu da Alkame, Şa'bi ve İbn Cüreyc, demişlerdir. Ebu'l – Aliye de Übey bin Ka'b'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kıyametten önce altı alamet vardır; insanlar sokaklarında iken birden güneşin ışığı gider, o halde iken yıldızlar dökülür; o halde iken dağlar yerin üzerine düşer; yer hareket eder ve sarsılır. Cinler insanlara, insanlar da cinlere sığınır. Hayvanlar, kuşlar ve vahşiler birbirine karışır; birbirinin içine girer. O zaman cinler, insanlara: Biz size haber getiririz, derler. Bakarlar ki ateşler tutuşmuş. O halde iken yer, yedi kat yerin altına, gök de yedi kat göğün üstüne kadar parçalanır. O halde iken onlara bir rüzgar gelir, hepsi ölürler. Mukatil de şöyle demiştir: Bu zelzele sura ilk üfürmeden öncedir. Şöyleki gökten bir ünleyici seslenir: Ey insanlar, Allah'ın emri geldi, der. Onlar da öyle bir korkarlar ki o zaman küçükler ihtiyarlar, gebeler hamlini vaz eder (düşürür).

"Büyük bir şeydir": Yani anlatılamayacak kadar büyüktür, demektir.

"Onu gördüğünüz gün": Yani o depremi, "her emzikli kadın emzirdiğinden gaflet eder": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Çocuğunu unutur ve terk eder, bunu İbn Kuteybe, demiştir.

İkincisi: Onunla ilgilenmez, bunu da Kutrub, demiştir. İbn Revaha'nın şu sözü bundandır:

Dost dostu ile ilgilenmez.

1 – İmam Ahmed, Müsned, 4/432, 435; Tirmizi, Tefsirü sure, 22, bab, 1, 2.

2 – Buhari, Tefsirü sure, 22, bab, 1; Müslim, İman, hadis no, 379.

Ebu İmran el – Cevni ile İbn Ebi Able, tenin ref'i ve henin kesri ile "tüzhilü", lamın nasbı ile de "külle" okumuşlardır. Ahfeş de şöyle demiştir: "Niçin "murdıaten" dedi? Allah bilir ya, O, fi'li (eylemi) irade etmiştir; eğer sıfatı irade etse idi, "murdıun" derdi. Hasen de şöyle demiştir: Emzikli kadın sütten kesmediği çocuğunu unutur, gebe kadın da günü dolmadan doğumunu gerçekleştirir. Bu da depremin dünyada olacağını gösterir. Zira kabirden kalktıktan sonra gebe olmaz.

"Ve terennase sükâra": İkrime, Dahhak ve İbn Ya'mur, tenin zammı ile "ve türa" okumuşlardır. "Sarhoşlar"ın manası da şiddetli korkudan demektir. "Onlar sarhoşlar değiller": Şaraptan değiller. Mana da şöyledir: İnsanları başlarına gelen şeyin şiddetinden dolayı akılları gittiği için sarhoşlar gibi görürsün, şarap içmiş sarhoş gibi yalpalarlar. Hamze, Kisai ve Halef: "Sekra vema hüm bisekra" okumuşlardır ki, İbn Mes'ud'un okuyuşu da böyledir. Ferra: Bu, güzel bir yorumdur, demiştir; çünkü o, helkâ ve cerha babından olur. İkrime, Dahhak ve İbn Semeyfa da, sinin ve ranın fethi ve elif ile: "Sekâra ve mahüm bisekâra" okumuşlardır. "Ancak Allah'ın azabı pek çetindir": Bunda da sarhoşluklarının azap korkusundan olacağına delil vardır.

"İnsanlardan kimi Allah hakkında mücadele eder": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, Nadr bin Haris hakkında inmiştir. Mücadele ettiği şey hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dan inen her şeyi inkar ederdi, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia etmişti. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: O, Allah ölüleri diriltmeye kadir değildir, demişti. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Bilgisizce": Yani bunu şeytanın yoldan çıkarması ile der, bilgiden değil. "Uyar": Şeytanın süslediği şeylere. "Külle şeytanin merid": "Merid"in manasını da Nisa suresi, ayet: 117'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Kütibe aleyhi ennehu men tevellahu": "Kütibe"nin manası, karar verildi, demektir. "Aleyhi"deki ve "tevellahu"daki he zamiri şeytana racidir. Ayetin manası da şöyledir: Şeytana kendisine uyanı saptıracağı kararı verildi. Ebu İmran el – Cevni, kâfın fethi ile "ketebe", hemzenin fethi ile "ennehu" ve hemzenin kesri ile "feinnehu" okumuştur. Ebu Miclez, Ebu'l – Aliye, İbn Ebi Leyla, Dahhak ve İbn Yamur, "innehu" "feinnehu" diyerek ikisinde de hemzenin kesri ile okumuşlardır. Biz de "sair"in manasını Nisa suresi, ayet: 10'da beyan etmiştik.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ ف۪ي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ
فَاِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ
مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْۜ وَنُقِرُّ فِي
الْاَرْحَامِ مَا نَشَٓاءُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا
ثُمَّ لِتَبْلُغُٓوا اَشُدَّكُمْۚ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى وَمِنْكُمْ
مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ
شَيْـًٔاۜ وَتَرَى الْاَرْضَ هَامِدَةً فَاِذَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ
اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَاَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَه۪يجٍ ﴿٥﴾
ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّهُ يُحْيِ الْمَوْتٰى وَاَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌۙ
﴿٦﴾ وَاَنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ ف۪يهَاۙ وَاَنَّ اللّٰهَ يَبْعَثُ مَنْ
فِي الْقُبُورِ ﴿٧﴾

5 – Ey insanlar, eğer öldükten sonra dirilmeden bir şüphe içinde iseniz, şüphesiz biz sizi topraktan, sonra meniden, sonra kan pıhtısından, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir çiğnem etten yarattık ki, size (üstün kudretimizi) açıklayalım, diye. Dilediğimiz şeyi rahimlerde belli bir süreye kadar durduruyoruz. Sonra da sizi bir çocuk olarak çıkarıyoruz. Sonra da kuvvetinize ulaşmanız için (sizi yaşatıyoruz). İçinizden kimi öldürülüyor, içinizden kimi de ömrün en reziline döndürülüyor ki, bilginin ardından hiçbir şey bilmesin. Yeryüzünü kupkuru görürsün. Üzerine suyu indirdiğimiz zaman hareteke geçer kabarır ve her göz alıcı çiftten bitirir.

6 – Sebebi şu ki, şüphesiz Allah O haktır. Şüphesiz O, ölüleri diriltir. Şüphesiz O, her şeye kadirdir.

7 – Gerçekten kıyamet gelicidir, onda şüphe yoktur. Şüphesiz Allah kabirlerde olan kimseleri diriltir.

"Ey insanlar": Yani, ey Mekke halkı, demektir. "Eğer öldükten

sonra dirilmeden bir şüphe içinde iseniz": Yani kıyametten şüphe içinde iseniz, demektir. "Biz sizi topraktan yarattık": Yani Adem'i, "sonra meniden": Yani Onun evlatlarını, mana da şöyledir: Eğer öldükten sonra dirilmenizde şüphe içinde iseniz, ilk yaratılışınızı ve işinizin başını düşünün; o zaman kudretimizde başlamakla tekrar etmek arasında bir fark olmadığını görürsünüz. Nutfte ise: Meni demektir. Alaka da: Taze kan pıhtısıdır. Ona alaka denilmesi, yanındaki şeye yapışmasındandır. Kuruduğu zaman artık alaka değildir. Mudga ise: Küçük et parçasıdır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Ona böyle denilmesi, bir çiğnem kadar olmasındandır. Nitekim: Gurfe de: Bir avuç, demektir.

"Yaratılışı belli belirsiz (muhallekatin ve ğayra muhallekatin)': Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Muhalleka: Tam yaratılmış, gayri muhallaka ise: Rahmin dışarı attığı menidir. O da yaratılmadan önceki kandır. Bunu da İbn Mes'ud, demiştir.

İkincisi: Muhalleka: Ruh üfürülmekle yaratılışı tam olandır, o da gününde doğandır. Gayri muhalleka ise: Ruh üfürülmekle tamamlanan düşüktür. Bu da İbn Abbas'ın görüşünün manasıdır.

Üçüncüsü: Muhalleka: Suret verilmiş gayri muhalleka da: Suret verilmemiş, demektir. Bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: Muhalleka ve gayri muhalleka: Bir defa meni ve alaka olarak düşen, bir defa kısmen suret verilmiş, bir defa da tam suret verilmiş olarak düşendir. Bunu da Süddi, demiştir.

Beşincisi: Muhalleka: Tam, gayri muhalleka da: Düşük demektir. Bunu da Ferra ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

"Size açıklayalım diye": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Sizi yarattık ki ne yapıp ne yapmadığınızı bilelim diye.

İkincisi: Size Kur'an'da ilk yaratılmanızı ve değişik evrelerden geçmenizi açıklayalım diye.

Üçüncüsü: Yaratılma evrelerinizdeki kemal-i hikmet ve kudretimizi açıklayalım diye.

Dördüncüsü: Öldükten sonra dirilmenin hak olduğunu size açıklayalım diye.

Ebu İmran el – Cevni, ye ile "liyübeyyine leküm" okumuştur.

"Ve nukırru filerhami": İbn Mes'ud ile Ebu Reca, merfu ye, meftuh kaf ve merfu ra ile "ve yukarru" okumuşlar; Ebu'l – Cevza ile Ebu İshak es – Sebii de merfu ye, meksur kaf ve mansub ra ile "ve yukır-

ra" okumuşlardır. Rahimlerde durdurulan da düşük olmayandır. "Belli bir süreye kadar": O da doğum süresidir. "Sümme nuhricüküm tıflen": Ebu Ubeyde: O, etfal yerinde kullanılmıştır, demiştir. Araplar bazen tekili cemi manasında kullanır. Allah Teala: "Velmelaiketü bade zalike zahîr" *(Tahrim: 4)* demiştir, zuherae demektir. Ebu Ubeyde şu beyti misal getirmiştir:

Müslüman olun, biz kardeşiz, dedik,
Kalplerde kin diye bir şey kalmamıştır.

Şunu da misal getirmiştir:

Yaratılışınızda büyüklük vardır, biz de üzüldük.

Başkası da şöyle demiştir: Tekil olarak "tıflen" demesi, "nuhricüküm" kavlini cemi olarak demesindendir; o zaman etfalen demeye ihtiyaç kalmamıştır.

"Sümme litebluğu": Bunda izmar (gizleme) vardır, takdiri şöyledir: Sümme nuammirüküm litebluğu eşüddeküm. "Eşüdd"ün manası da yukarıda geçmiştir *(En'am: 153)*. "İçinizden kimisi öldürülüyor": Güçlü çağa yetişmeden önce, "içinizden kimi de ömrün en reziline döndürülüyor": Biz de bunu Nahl: 70'te şerh etmiş bulunuyoruz. Sonra Allah Teala yeri diriltmekle onları da dirilteceğini gösterip: "Yeryüzünü kupkuru görürsün (hamideten)" dedi. İbn Kuteybe: Ölü ve kuru görürsün, demiştir. Hemedetin naru da böyledir ki: Ateş sönüp gitmektir.

"Onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman": Yani yağmuru demektir. "Harekete geçer": Bitki bitirmek için demektir, şöyleki bitki göründüğü zaman o yükselir, işte "rebet"in manası budur ki yükselmek ve kabarmaktır. Müberrid de: İhtezze nebatüha ve reba (bitkisi harekete geçer ve kabarır) demiştir ki, muzaf hazfedilmiştir. Ferra da şöyle demiştir: Ebu Cafer el – Medeni, beden sonra meftuh hemze ile "ve rebeet" okumuştur. Eğer toplumu koruyan bekçi manasına alıyorsa, yükselmek manasına olur, yoksa yanlıştır.

"Ve her göz alıcı çiftten bitirir": Yani neşe veren her güzel sınıftan bitirir, demektir. O (behîc) feîl veznindedir, fail manasınadır.

"Sebebi şu ki (zalike)": Yani durum size anlatıldığı gibi böyledir, demektir.

En iyisi "zalike"nin mahallen merfu olmasıdır, mana itibarı ile mansub olması da caizdir: Fealellahu zalike bieennehu huvel hak (Allah bunu hak olması sebebiyle yaptı).

"Ve gerçekten kıyametin": Yani kıyametin "gelici" olduğunu bilmeniz için, demektir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى
وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٨﴾ ثَانِيَ عِطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُ
فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٩﴾ ذَٰلِكَ
بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿١٠﴾

8 – İnsanlardan kimi Allah hakkında bilgisizce, rehbersiz ve aydınlatıcı kitapsız mücadele eder.

9 – (İnsanları) Allah'ın yolundan saptırmak için yanını büker. Onun için dünyada rezillik vardır ve ona kıyamette yangın azabı tattıracağız.

10 – Bu da iki elinin öne sürdüğü o şey sebebiyledir. Şüphesiz Allah kullara zulmedici değildir.

"İnsanlardan kimi mücadele eder": Bunun da açıklaması yukarıda geçmiştir. Bu da Nadr hakkında inenlerdendir. Hüden: Beyan ve kanıt demektir.

"Saniye ıtfihi": Itf: Yan taraf demektir. İtferrecül: Adamın sağ ve sol iki yanıdır. O da insanın yürümek istemediği zaman eğdiği ve büktüğü yeridir. Zeccac şöyle demiştir: "Saniye": Hâl olmak üzere mansuptur, manası tenvinle "saniyen ıtfehu" demektir. Tefsirde şöyle gelmiştir: Onun manası: Boyun kıvırandır, bu da kibirlinin sıfatıdır. Mana da şöyledir. İnsanlar içinde bilgisizce kibirlenerek mücadele eden vardır.

"Saptırmak için": Yani sonu sapıklığa varmak için, sanki sapması takdir edilmese de onun sonu oraya varır, demektir. "Onun için dünyada rezillik vardır": O da Bedir savaşında başına gelendir ki orada öldürülmüştür. Bundan sonrasının tefsiri: "İnsanlardan kimi de Allah'a bir kıyıdan ibadet eder" kavline kadar Yunus: 70'te geçmiştir Bunun iniş sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Bazı Araplar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelir: Biz senin dinindeniz, derlerdi. Eğer geçimleri bollaşır, atları yavrular ve kadınları erkek doğurursa, memnun kalır ve: Bu, gerçek dindir, derlerdi. Eğer durum böyle gitmezse: Bu, kötü bir dindir, der ve dinlerinden dönerlerdi. İşte ayet bunun üzerine indi. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür; çoğunluk da böyle demişlerdir.

İkincisi: Yahudilerden bir adam Müslüman oldu; gözü, malı ve evladı gitti; bunu İslam'ın uğursuzluğundan bilip Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Benimle yaptığın antlaşmayı boz, dedi. O da: İslam akdi bozulmaz, dedi. O da: Ben bu dinde bir hayır görmedim; gözümü, malımı ve evladımı aldı, dedi. Efendimiz de: Ey Yahudi, ateş nasıl demirin, gümüşün ve altının kirini alırsa, İslam da insanların kirini öyle alır, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Atıyye, Ebu Said el – Hudri'den rivayet etmiştir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍۚ فَاِنْ اَصَابَهُ خَيْرٌۨ اطْمَاَنَّ بِهٖۚ
وَاِنْ اَصَابَتْهُ فِتْنَةٌۨ انْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِهٖۚ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَۜ
ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبٖينُ ﴿١١﴾ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُ
وَمَا لَا يَنْفَعُهُۜ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعٖيدُۚ ﴿١٢﴾ يَدْعُوا لَمَنْ ضَرُّهُٓ
اَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهٖۜ لَبِئْسَ الْمَوْلٰى وَلَبِئْسَ الْعَشٖيرُ ﴿١٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ
يُدْخِلُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرٖي مِنْ
تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۜ اِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرٖيدُ ﴿١٤﴾

11 – İnsanlardan kimi de Allah'a bir kıyıdan ibadet eder. Eğer ona bir hayır dokunursa, onunla huzur bulur. Eğer ona bir fitne dokunursa, yüzü üstü döner. Dünyayı da ahireti de ziyan etti. İşte o apaçık ziyandadır.

12 – Allah'tan başka, kendisine ne zarar ne de fayda vermeyen şeye ibadet eder. İşte o derin sapıklıktır.

13 – Zararı yararından daha çok olana ibadet eder. Ne kötü yardımcı ve ne kötü arkadaş!

14 – Şüphesiz Allah; iman edip iyi şeyler yapanları altlarından ırmaklar akan cennetlere girdirir. Şüphesiz Allah istediğini yapar.

"Ala harf": Mücahit ile Katade: Şüphe üzere, demişlerdir. Ebu Ubeyde de: Bir şeyde bütün şüphe edenler, bir kıyıdadır, sebat ve devam etmez, demiştir. Bunun açıklaması da şudur: Bir şeyin kıyısında duran, oraya tam yerleşemez; işte şüphe eden ona benzetilmiştir. Çünkü o, dininde endişelidir, sabit değildir. "Eğer ona bir hayır dokunursa" sözü de bunu izah eder: Yani bolluk ve afiyet görürse, "onda

huzura erer": Allah'a ibadette huzurlu olur. "Eğer ona bir fitne dokunursa": Kıtlık ve mal azalmasıyla "yüzü üstü döner": Yani dininden küfre döner, mana da şöyledir: Eski haline döner ki o da küfürdür. "Dünyayı ziyan etti": Çünkü istediğini elde edemedi. "Ahireti de": Ziyan etti; dininden dönmekle. Ebu Rezin el – Ukayli, Ebu Miclez, Mücahit, Talha bin Musarrif, İbn Ebi Able ve Zeyd de Yakup'tan rivayet ederek, sin'den önce elifle "hâsireddünya", ranın nasbı ve tenin cerri ile "velahireti" okumuşlardır. "İbadet eder": Bu döner, "kendisine zarar vermeyene", ibadet etmediği takdirde, "fayda vermeyene de" itaat ettiği takdirde. "Bu", yani yaptığı şey, haktan "uzak bir bir sapıklıktır". "Yed'u lemen darruhu": Bazıları şöyle demiştir: Lam, zaittir, mana da: Yed'u men darruhu, demektir. Zeccac da Basralılar ve Kufelilerden lamın tehir manasına olduğunu, anlamın da: Yed'u men ledarruhu (zararı) "yararından daha yakın" olana ibadet eder olduğunu nakletmiş ve şöyle demiştir: Bunun açıklaması da şöyledir: Lam yemin ve tekit içindir, onun hakkı sözün başında olmaktır; o nedenle hakkı olan baş tarafa geçirilmiştir. Süddi de şöyle demiştir: Onun ahiretteki zararı, dünyada ona taptığı için, yararından daha yakındır (çoktur).

Eğer: "Puta tapmanın herhangi bir şekilde yararı olur mu?" denilirse,

Cevap şöyledir: Onun aslında hiçbir yararı yoktur, ancak bu, Arap diline göre gelmiştir, onlar, olmayacak bir şeye: Bu uzaktır, derler.

"Ne kötü yardımcı ve ne kötü arkadaş! (lebi'sel mevla velebi'sel aşir)": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Mevla: Veli, demektir, aşir de: Arkadaş ve dost, demektir.

مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ
لَنْ يَنْصُرَهُ اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ اِلَى السَّمَاءِ
ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ ﴿١٥﴾
وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍۙ وَاَنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ
﴿١٦﴾ اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ
وَالنَّصَارٰى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ اَشْرَكُوا اِنَّ اللّٰهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١٧﴾

15 – Kim Allah'ın kendisine dünya ve ahirette asla yardım etmeyeceğini zannediyorsa, göğe bir ip uzatsın, sonra da kessin de hilesi kendini kızdıran şeyi giderecek mi, baksın?

16 – Bunun gibi onu da ancak ayetler olarak indirdik. Şüphesiz Allah dilediği kimseye hidayet eder.

17 – Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Sabiiler, Hıristiyanlar, Mecusiler ve müşrikler, şüphesiz Allah kıyamet gününde aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah her şeye şahittir.

"Kim Allah'ın kendisine dünya ve ahirette asla yardım etmeyeceğini zannediyorsa": Mukatil şöyle demiştir: Bu ayet, Esed ve Gatafan kabilelerinden bazı kimseler hakkında indi. Onlar: Biz, Muhammed'in yardım görmeyeceğinden korkuyoruz. O zaman Yahudilerle yaptığımız antlaşmalar kesilir, dediler. Ebu Hamze es – Sümali ile Süddi de aynı kanaate sahiptirler. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle nakletmiştir: Bu ayette rızıkları bollaşmadı diye İslam'dan dönenlere işaret edilmektedir. Biz de kıssayı "ve minennası men ya'budullahe ala harf" ayetinde şerh etmiş bulunuyoruz.

"Yansuruhu"daki he zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, "men"e racidir, nasr ise: Rızık manasınadır. Bu da Ata rivayetinde İbn Abbas'ın görüşüdür; Mücahit de böyle demiştir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Kapımıza Bekr oğullarından bir dilenci dikildi: Men yansuruni nasarahullah, dedi, yani: Bana verene Allah da versin, demek istedi. Nasaral mataru arda keza: Yağmur falanca yere cömert davrandı ve orayı ihya etti, demektir. Şair Rai de şöyle demiştir:

Amir toprağını canlandır.

İkincisi: O zamir, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, mana da şöyledir: Kim Allah'ın Muhammed'e yardım etmeyeceğini zannediyorsa. Bunu Temimi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ata ile Katade de böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu, daha önce zikri geçmeyen kimselere racidir. Bazı Müslümanlar müşriklere aşırı kin beslediklerinden dolayı Allah'ın Resul'üne ettiği va'din geciktiğini zannettiler. Diğerleri de ona tabi olmak istiyorlar, ancak işi bitiremeyeceğinden endişe ediyorlardı. O da bu ayeti iki grup için söyledi. Sonra bu yardımın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, galibiyettir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas ile cumhurdan demiştir.

İkincisi: O, rızıktır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiştir.

"Göğe bir ip atsın": Gökten ne murat edildiği hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, evinin tavanıdır, mana da şöyledir: Evinin tavanına bir ip atsın ve onunla kendini boğsun. "Sonra kessin": İpi, boğularak ölmek için. Bu da çoğunluğun görüşüdür. Ayetin manası da: Bu durumu tasavvur etsin, yoksa, yapsın, değildir. Çünkü boğulduğu zaman bakmak ve bilmek mümkün olmaz.

İkincisi: O, bilinen göktür, mana da: Eğer gücü yeterse Resulullah'ın vahyini kessin, demektir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir

"Sümmel yakta'": Ebu Amr ile İbn Amir, lamın kesri ile "sümme liyakta" okumuşlardır. İbn Amir de buna şunları ilave etmiştir: "Ve liyufu" *(Hac: 29);* "ve liyetufu" *(Hac: 29)* İbn Kesir ise sadece "sümme liyakdu"yu lamın kesri ile okumuştur. Asım, Hamze ve Kisai de, bu lamları sakin okumuştur. Kur'an'nın her yerinde, eğer ondan (lamdan) önce vav veya fe olursa böyledir. Sonra Ferra şöyle demiştir: Her emir lamı vava veyahut feye bitişirse, Arapların çoğu onu sakin okurlar. Bazıları da meksur okurlar. Ebu Ali şöyle demiştir: Aslolan meksur okumaktır, çünkü sen söze onunla başlarsan: Liyekum zeydün, dersin.

"Hilesi gerçekten giderecek mi?": İbn Kuteybe, mana: Elinden gelen gayreti göstersin, demiştir.

"Bunun gibi": Yani geçen Kur'an ayetleri gibi, "onu indirdik": Yani Kur'an'ı demektir. Bundan sonrası: "Şüphesiz Allah onların arasında hüküm verecektir" kavline kadar olan kısmı açıktır. "Kıyamet gününde" aralarında hüküm verecektir; mü'minleri cennete, ötekileri de cehenneme girdirmekle. "Şüphesiz Allah her şeye": Amellerinden her şeye "şahittir".

أَلَمْ تَرَ
أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ
وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ
مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا
لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ۩ ﴿١٨﴾

18 – Görmedin mi göklerde ve yerde kim varsa, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insandan birçoğu şüphesiz Allah'a secde ederler. Çoğuna da azap hak oldu. Allah kimi hor ederse, onun için bir şereflendiren yoktur. Şüphesiz Allah dilediğini yapar.

"Görmedin mi göklerde ve yerde kim varsa, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar ve hayvanlardan... varsa": Görmedin mi, bilmedin mi, demektir. Biz de aklı olan ve olmayanın secde etmesinin manasını Nahl suresi, ayet: 49'da beyan etmiş bulunuyoruz.

"İnsanlardan birçoğu": Allah'a secde eden muvahhitler kastediliyor.

"Çoğuna da azap hak oldu": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kafirlerdir; onlar da secde ederler, onların secdesi gölgelerinin secde etmesidir. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Onlar secde etmezler, mana da şöyledir: İnsanlardan çokları secdeden kaçındılar, onlara da secdeyi terk etmelerinden dolayı azap hak oldu. Bu da Ferra'nın görüşüdür.

"Allah kimi hor ederse": Yani Allah kimi bedbaht ederse, onu mutlu edecek yoktur. "Şüphesiz Allah dilediğini yapar": Mahlukuna şeref verme ve onu hor etme gibi ne dilerse onu yapar.

هَٰذَانِ خَصْمَانِ
اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِّن نَّارٍ
يُصَبُّ مِن فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ ﴿١٩﴾ يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ
وَالْجُلُودُ ﴿٢٠﴾ وَلَهُم مَّقَامِعُ مِنْ حَدِيدٍ ﴿٢١﴾ كُلَّمَا أَرَادُوا
أَن يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٢٢﴾

19 – İşte bu ikisi, Rableri hususunda dava ettiler: Kafirler için onlara ateşten elbiseler kesilmiştir. Başlarının üzerinden kaynar su dökülür.

20 – Onunla karınlarındaki şeyler ve derileri eritilir.

21 – Onlar için demirden topuzlar vardır.

22 – Her ne zaman ızdıraptan oradan çıkmak isterlerse, oraya iade edilirler ve onlara: "Yangın azabı tadın" denilir.

"İşte bu ikisi dava ettiler": Kimin hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Bedir savaşında birbirleriyle düello eden kimseler, yani Hamza, Ali, Ubeyde bin Haris, Rebia'nın oğulları Utbe ve Şeybe ve Velid bin Utbe hakkında indi. Bu da Ebu Zer'in görüşüdür.

İkincisi: O, Ehl-i kitap hakkında indi; onlar, mü'minlere: Biz Allah'a sizden daha yakın ve kitap bakımından sizden daha eskiyiz, peygamberimiz de sizin peygamberinizden öncedir, dediler. Mü'minler de: Biz Allah'a sizden daha haklıyız, Muhammed'e iman ettik, sizin peygamberinize iman ettik, Allah'ın indirdiği kitaplara iman ettik, siz ise bizim peygamberimizi biliyorsunuz, sonra hasedinizden onu inkar ettiniz, dediler. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu da İbn Abbas ile Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: O, bütün mü'minler ve kafirler hakkında inmiştir; Hasen, Ata ve Mücahit de bu manaya kail olmuşlardır.

Dördüncüsü: O, cennet ile cehennemin çekişmesi hakkında indi; cehennem: Allah beni azabı için yarattı, dedi; cennet de: Allah beni de rahmeti için yarattı, dedi. Bunu da İkrime, demiştir.

"Hazani": İbn Abbas, İbn Cübeyr, Mücahit, İkrime ve İbn Kesir, nunun şeddesiyle "hazanni hasmani" okumuşlardır, manası da: İki topluluktur, iki adam değildir. Bunun içindir ki, "ihtesamu" dedi; ihtesama, demedi. Kaldı ki İbn Mes'ud ile İbn Ebi Able, "ihtesama" okumuşlardır.

Davaları hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, Rablerinin dini hakkındadır, bu da ilk iki görüşe göredir. *İkincisi:* Öldükten sonra dirilme hakkındadır, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Bu, İkrime'nin görüşüne göre övünme davası (iddiası)dır.

"Onlara elbiseler kesildi": Yani düzenlendi ve biçildi, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Ateşten gömlekler biçildi. Said bin Cübeyr de: Burada ateşten maksat, bakırdır, demiştir. "Hamim" ise: Kaynar sudur. "Yusharu bihi": Onunla eritilir, demektir. Sahartüş şahme binnari, içyağını ateşle erittim, demektir. Müfessirler: Sıcak su ile eritilir, demişlerdir.

"Karınlarındakiler": Yani içyağları veyahut bağırsaklar, öyleki arkalarından çıkar. Derileri pişer, sıcağından düşer. "Onlar için kamçılar vardır": Dahhak: Onlar çekiçler, tokmaklardır, demiştir. Hasen de şöyle demiştir: Ateş onları alevi ile atar, en üstüne geldikleri zaman, tokmaklarla vurulurlar, yetmiş yıllık ateş çukuruna yuvarlanırlar. En dibine vardıkları zaman, alevinin uğultusu onları vurur, bir saat dahi kalamazlar. Mukatil de şöyle demiştir: Cehennem kaynadığı zaman onları yukarıya atar, onlar da çıkmak isterler. Cehennemin hazinleri onları tokmaklarla karşılayıp vururlar, her biri o vuruştan cehennemin çukurunu boylar. Başkası da şöyle demiştir: Ateş onları ittiği zaman, dışarıya atacak sanırlar; zebaniler onları demir topuzlarla geri iterler.

إِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ اَسَاوِرَ
مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٢٣﴾
وَهُدُوا اِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا اِلٰى صِرَاطِ الْحَمِيدِ ﴿٢٤﴾

23 – Şüphesiz Allah iman edip iyi ameller işleyenleri altlarından ırmaklar akan cennetlere girdirir. Orada altından bilezikler ve incilerle bezenirler. Orada elbiseleri de ipektir.

24 – Sözden en güzele iletilirler ve övülen (Allah'ın) yoluna iletilirler.

"Ve lü'lüa": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, cer ile: "Ve lü'lüin" okumuşlar; Nafi, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, nasb ile "ve lü'lüa" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir. Kim cer ederse, mana şöyledir: Altın ve inciden bileziklerle bezenirler. Kim de nasb ederse: İncilerle bezenirler.

"Ve hüdu": Dünyada irşat edilirler, demektir. "En güzel söze": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, "lailahe illallah, velhamdülillah"tır. Bunu İbn Abbas, demiştir. İbn Zeyd de buna, "vallahu ekber" ilave etmiştir.

İkincisi: Kur'an'dır, bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: İyiliği emir ve kötülüğü mendir, bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Övülen yol": İbn Abbas, o İslam yoludur, demiştir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ
وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ
فِيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِاِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ
عَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٢٥﴾

25 – Şüphesiz kafir olup da insanları Allah'ın yolundan ve kendisini yerli ve taşralı insanlar için eşit kıldığımız Mescid-i Haram'dan

çevirenler (Allah'ın azabına duçar olacaklardır). Kim orada zulüm ile doğrudan sapmak isterse, ona acıklı azaptan tattırırız.

"Allah'ın yolundan çevirirler": Yani insanları İslam'a girmekten men ederler. Zeccac şöyle demiştir: "Ve yesuddune" lafzı, muzaridir, mazinin üzerine atfedilmiştir. Çünkü "kafir oldular"ın manası: Kafir olanlar demektir. Sanki: İnnel kafirin ves saddin, demiş gibidir. "İnne"in haberi ise mahzuftur; o zaman mana şöyle olur: Sıfatları bu olanlar helak edildiler.

Mescid-i Haram üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Bütün harem bölgesidir, Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar haremin tamamını mescit kabul ederlerdi.

İkincisi: Bizzat mescittir, bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Ellezi cealnahu linnas": Burada kıraat ilminde vakf-ı tam vardır (durulacaktır). Manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu bütün insanlar için kıldık, bazılarını çıkarıp da bazılarına has kılmadık. Bu da onun bütün harem olmasına göredir.

İkincisi: Onu namazlarına kıble, haclarına da ibadet mahalli kıldı. Bu da bizzat mescit olmasına göredir. İbrahim Nahai, İbn Ebi Able ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek nasb ile "sevaen" okumuşlardır. O zaman "sevaen" üzerinde durmak gerektir. Bazı kurralar böyle vakfetmişlerdir. Ebu Ali el – Farisi de şöyle demiştir: Akif lafzı, nas'tan bedeldir, şöyleki o ikisi bütün insanları kaplamış gibidir; bu durumda mana şöyle olur: Onu yerli ve yabancı için eşit kıldık. Akif: Mukim (yerli)dir, badi de: Oralı olmayıp taşradan gelendir. Bu da: Bedel kavmu sözünden gelir ki, hazardan (meskun mahalden) kıra çıktı, demektir. İbn Kesir ile Ebu Amr ye ile "badiy" okumuşlar; ancak İbn Kesir ye ile vakfetmiş; Ebu Amr ise yesiz vakfetmiştir. Asım, İbn Amir, Hamze, Kisai ve Müseyyebi de Nafi'den rivayet ederek, iki durumda da yesiz okumuşlardır.

Sonra kelamın manasında iki görüş vardır:

Birincisi: Yerli de yabancı da Mekke'de oturmada ve orada konaklamada eşittirler; konaklama hususunda birinin diğerinden daha fazla hakkı yoktur. Ancak hiç kimse evinden çıkarılmaz. Bu da İbn Abbas, Said bin Cübeyr ve Katade'nin görüşüdür. Ebu Hanife ile İmam Ahmed'in mezhebi de böyledir. Bunlar Mekke evlerini kiralama ve satmanın haram olduğu görüşündeler. Bu da Mescid'in bütün harem manasına gelmesi esasına dayanır.

İkincisi: Onlar onu üstün göstermede, hürmet etmede ve ibadetlerini orada yapmada eşittirler. Bu da Hasen ile Mücahid'in görüşüdür. Onlardan kimisi Mekke evlerini satmayı caiz görürler; Şafii de buna kaildir. Buna göre mescitten haremi anlamak da caizdir, bizzat mescidi anlamak da caizdir.

"Ve men yürid biilhadin": İlhad: Doğruluktan sapmaktır, be zaittir; "tenbütü biddühni" *(Mü'minun: 20)* kavlinde olduğu gibi.

Şu şiiri delil getirmişlerdir:

Yemen vadisinde ki yukarısı yaban cevizi bitirir,
Aşağısı da merh ve şebehan (marsama gibi bir ot) bitirir.

Mana şöyledir: Ve esfeluhu yünbitül merhe.

Bir başkası da şöyle demiştir:

O kadınlar hürdürler; başörtülü değildirler,
Kara gözlüdürler, Kur'an sureleri okumazlar.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Biz Ca'de oğullarıyız, ırmakların sahipleri,
Kılıçla vurur, aydınlığı umarız.

Bu, genel dilcilerin görüşleridir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Be, kelamda ziyade edilir, mesela şuralarda olduğu gibi: "İkra' bismi rabbik" *(Alak: 1)*; "ve hüzzi ileyki bicizin nahleti" *(Meryem: 24)*; "biey-yikümül meftun" *(Kalem: 6)*; "tulkune iliyhim belmeveddeti" *(Mümtehine: 1)*; "aynen yeşrebu biha" *(İnsan: 6)*, yeşrebuha, demektir. Bazen "min" de zait kılınır, şurada olduğu gibi: "Maüridü minhüm min rızkın" *(Zariyat: 57)*. Bazen de "lam" zait kılınır, mesela "vellezine hüm lirabbihim yerhebun" *(A'raf: 154)* gibi. Kaf zait kılınır: "Leyse kemislihi şey'ün" *(Şura: 11)* gibi. "An" zait kılınır, "yuhalifune an emrihi" *(Nur: 63)* gibi. "İnne" zait kılınır, "Feinnehu mülakîküm" *(Cumua: 8)* gibi. Muhaffef "in" zait olur, "fima in mekkennaküm fih" *(Ahkaf: 26)* gibi. "Ma" zait olur, "amma kalilin leyusbihünne nadimin": *(Mü'minun: 40)* gibi. "Vav zait olur, "ve tellehu lilcebin ve nadeynahu" *(Saffat: 103, 104)* gibi.

Bu ilhad'dan ne murat edildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O zulümdür, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit de şöyle demiştir: O kötü ameldir, buna göre onun içine bütün günahlar girer. Ömer bin Hattab radıyallahu anh'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mekke'de gıda karaborsacılığı yapmayın; zira Mekke'de gıda karaborsacılığı yapmak, zulüm ile sapmadır.

İkincisi: O şirktir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen ile Katade de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Şirk ve adam öldürmedir, bunu da Ata, demiştir.

Dördüncüsü: İhram yasaklarını helal saymadır, bu mana da yine Ata'dan nakledilmiştir.

Beşincisi: Haramı kasden helal saymaktır, bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

Eğer: "İnsan yapmadığı halde Mekke'de zulmü aklından geçirmekle sorumlu tutulur mu?" denilirse,

Cevap iki türlüdür:

Birincisi: O, özel olarak haremde böyle şey düşünürse, ceza çeker. Bu da İbn Mes'ud'un görüşüdür. Çünkü o şöyle demiştir: Eğer bir adam bir kötülük düşünürse onu yapmadıkça ona günah yazılmaz. Eğer bir adam Beytullah'ın yanında bir mü'mini öldürmeyi düşünürse, "Aden -i Ebyen" de olsa bile Allah ona dünyada acıklı bir azap tattırır. Dahhak da şöyle demiştir: Bir adam başka bir toprakta olduğu halde Mekke'de bir hata düşünürse, yapmasa da ona günah yazılır. Mücahit de: Mekke'de iyilikler kat kat olduğu gibi kötülükler de kat kat olur, demiştir. İmam Ahmed'e: "Bir kötülük birden fazla yazılır mı?" diye sordular, o da şöyle dedi: Hayır, ancak Mekke hariçtir, çünkü o beldeye hürmet etmek lazımdır. Bu nedenle İmam Ahmed, Mekke'de mücaveretin faziletine inanırdı. Cabir bin Abdullah mücaveret etmişti. İbn Ömer de orada ikamet ederdi.

İkincisi: "Yürid" (isteme)nin manası: Yapmak demektir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Bu, diğerlerinden aktardıklarımıza muhaliftir.

وَاِذْ بَوَّاْنَا لِاِبْرٰهٖيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ
اَنْ لَا تُشْرِكْ بٖي شَيْـٔاً وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّٓائِفٖينَ وَالْقَٓائِمٖينَ
وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿٢٦﴾ وَاَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ
رِجَالاً وَعَلٰى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتٖينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمٖيقٍ ﴿٢٧﴾
لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ فٖٓي اَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ
عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهٖيمَةِ الْاَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا

وَاَطْعِمُوا الْبَٓائِسَ الْفَقٖيرَ ﴿٢٨﴾ ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ
وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتٖيقِ ﴿٢٩﴾

26 – Hatırla o zamanı ki İbrahim'e Beyt'in yerini hazırlamıştık, bana hiçbir şeyi şirk koşma ve Ev'imi tavaf edenler, kıyam edenler, ruku edenler ve secde edenler için temizle diye.

27 – Haccı insanlara ilan et; yaya olarak ve her uzak yoldan gelen her arık develer üzerinde sana gelirler.

28 – Kendi yararlarına şahit olsunlar ve belli günlerde Allah'ın adını kendilerine rızık ettiği dilsiz hayvanların üzerine ansınlar. Onlardan yiyin, fakir yoksula da yedirin.

29 – Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Eski Ev'i (Kabe'yi) tavaf etsinler.

"Ve iz bevve'na liibrahime": İbn Abbas: Kıldık, demiştir. Mukatil de: Ona delil olup gösterdik, demiştir: Saleb de şöyle demiştir: Lam'ın gelmesi, "bevve'na"nın, "cealna" manasına olmasındandır. O zaman "redife leküm" *(Neml: 72)* gibi, redifeküm manasına lam zait olur. Biz de Beyt'in nasıl yapıldığını Bakara: 129'da şerh etmiştik.

"Bana hiçbir şeyi şirk koşma diye": Mana: Ona bunu vahyettik, demektir. "Tahhir beytiye": Nafi, Hafs'tan yaptığı rivayette bu ye'yi harekeli okumuştur. Biz de ayeti Bakara: 125'te şerh etmiştik.

"Kıyam edenler"den murat edilenler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Namazda kıyam edenlerdir, bunu da Ata ile cumhur, demiştir. *İkincisi:* Mekke'de ikamet edenlerdir, bu da Katade'den aktarılmıştır.

"İnsanlara haccı ilan et": Müfessirler şöyle demişlerdir: İbrahim Beytullah'ı yapma işini bitirince, Allah Teala ona haccı insanlara ilan etmesini buyurdu. İbrahim: "Ya Rabbi, benim sesim nereye yetişir?" dedi. O da: Sen ilan et; duyurmak banadır, dedi. O da: Ebu Kubeys dağının başına çıktı: Ey insanlar, Rabbiniz bir Ev yaptı, onu haccedin, dedi. Allah'ın ezeli ilminde haccetmesi yazılanlardan erkeklerin bellerinde ve kadınların rahimlerinde olanlar duydular. Lebbeyk Allahümme lebbeyk, diyerek cevap verdiler. Ezan: Çağırmak ve bildirmektir. Bu ezanla emredilen de cumhura göre İbrahim'dir. Ancak Hasen bir rivayete göre onunla emredilen Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, demiştir. Burada insanlar da cumhura göre bütün âdemoğullarıdır, ancak el – Avfi'nin rivayetinde İbn Abbas: İnsanlardan ehl-i kıble kastedilmiştir, demiştir.

Bil ki: İbrahim'in davet ettiği Beyt'e gelen herkes İbrahim'e gelmiş gibidir. Çünkü onun çağrısına cevap vermiştir. Burada rical'in tekili racildir; sahib ve sıhab gibi. Mana da: Sana yaya olarak gelirler, demektir. Rivayete göre İbrahim ile İsmail yaya olarak haccetmişlerdir. Hasen bin Ali de yirmi beş kere Medine'den Mekke'ye yaya olarak haccetmiştir, yanında da asil develer çekilirdi. İmam Ahmed de iki veya üç kere yaya olarak haccetmiştir.

"Her arık develer üzerinde": Yani uzun yollarda arık develere binerek, demektir.

Ferra da şöyle demiştir: "Ye'tine" (gelmek) develerin işidir. Zeccac da: Develerin üzerinde demiştir. İbn Mes'ud ile İbn Ebi Able vav ile "ye'tune" okumuşlardır.

"Min külli feccin amik": Uzak yerlerden demektir. Biz de fecc'in tefsirini "ve cealna fiha ficacen" kavlinde zikretmiştik *(Enbiya: 31)*.

"Şahit olsunlar": Hazır olsunlar diye. "Kendi yararlarına": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ticarettir, bunu da İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Ahiret menfaatleridir, bunu da Said bin Müseyyeb, Zeccac ve diğerleri demişlerdir.

Üçüncüsü: Her ki dünyanın yararlarıdır, bunu da Mücahit, demiştir. Bu da en doğrusudur, çünkü maksat tek başına ticaret olamaz, asıl maksat haccı kastetmektir. Ticaret ona bağlıdır.

Belli günlerde de altı görüş vardır:

Birincisi: Onlar zilhicce'nin on günleridir, bunu da Mücahit, İbn Ömer'den; Said bin Cübeyr de İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Ata, İkrime, Mücahit, Katade ve Şafii de böyle demişlerdir.

İkincisi: On günün dokuzudur, bunu da Ebu Musa'l – Eş'ari, demiştir.

Üçüncüsü: Kurban bayramı ile ondan sonraki üç gündür, bunu da Nafi, İbn Ömer'den, Mukassim de İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir.

Dördüncüsü: Onlar teşrik günleridir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ata el – Horasani, Nahai ve Dahhak da böyle demişlerdir.

Beşincisi: Onlar beş gündür, ilki de tevriye günüdür, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Altıncısı: Üç gündür, ilki de Arafe günüdür. Bunu da Malik bin Enes, demiştir. "Belli" demesi, hac vaktinin sonunda hesaba özen

gösterilmesi içindir, denilmiştir. Burada zikir, kesilecek hayvana besmele çekmeyi gösterir; çünkü Allah Teala: "Allah'ın kendilerine rızık ettiği dilsiz hayvanlara" demiştir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Burada zikredilen zikrin vacip kan akıtmak, temettü'e ve kıran için vacip olan kurbanlara olma ihtimali de vardır, şeytan taşlarken ve teşrik tekbiri getirirken edilen zikre de ihtimali vardır; çünkü ayet bunlar için geneldir.

"Onlardan yiyin": Yani kesilen hayvanlardan, demektir. Bu da mubah emirdir.

Cahiliye halkı kestikleri kurbandan yemeyi helal görmezlerdi, aziz ve celil olan Allah bunun caiz olduğunu bildirdi. Ancak bu, nafile kurbandadır. Temettü ve kıran kurbanlarından yemek bizde (yani Hanbelilerde) caizdir, Şafii ise: Caiz değildir, demiştir. Ata, İbn Abbas'tan, onun her kurbandan yenir, ancak fidye veya ceza veyahut adak kurbanı hariçtir, dediğini rivayet etmiştir. "Ayette geçen "bais": düşkün demektir ki aşırı fakir manasınadır.

"Sonra kirlerini gidersinler": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, başı tıraş etmek, bıyığı kırpmak, koltuk altı kılını yolmak, etek tıraşı olmak, tırnak kesmek, yanaklardan almak, şeytan taşlamak ve Arafat'ta durmaktır. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Hac ibadetleridir, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir, İbn Ömer de bu görüştedir.

Üçüncüsü: Başı tıraş etmektir, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Saç ve tırnaklardır, bunu da İkrime, demiştir.

Birinci görüş daha doğrudur, çünkü tefes: Saçın ve tırnakların uzamasından ve dağınıklıktan doğan kirdir. Onu kaza etmek de onu bozmak ve gidermektir. Hacı ise toza toprağa belenmiş, koku sürmemiş ve ustura kullanmamıştır. İbadetlerini bitirip de tıraş olarak veya saçını kısaltarak, tırnaklarını keserek, elbiselerini giyerek ve benzeri şeyleri yaparak ihramdan çıkarsa, işte kirlerini gidermiş olur. Zeccac da şöyle demiştir: Dilciler tefes'i ancak tefsirden öğrendiler, sanki o, ihram yasağından helale çıkmaktır.

"Velyufu nuzurehüm": Ebu Bekir, Asım'dan lamın sükunu ve fe'nin şeddesiyle "velyuveffu" rivayet etmiştir. İbn Abbas da: O, iribaş hayvan adaklarını kesmektir, demiştir. Başkası da: O, hac günlerinde adak ettikleri hayır işleridir, demiştir. Çünkü insan bazen eğer Allah rızık verirse sadaka vermeyi ve Ka'be'yi görmeyi adak eder. Bazen de üzerinde mutlak adaklar olur; en iyisi bunları Mekke'de eda etmektir.

"Eski Ev'i tavaf etsinler": Bu da vacip olan tavaftır; çünkü bunu boğazlamadan sonra yapması emredilmiştir ki boğazlama ancak kurban gününde olur. Bu da bunun farz tavaf olduğunu gösterir.

Beyt'e atîk / eski denme sebebinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Çünkü Allah Teala onu zorbalardan azat etmiştir. Abdullah bin Zübeyr, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Beyt'e şunun için atîk demiştir; çünkü Allah Teala onu zorbalardan azat etmiş; hiçbir zorba onu ele geçirememiştir.[3]

İkincisi: Atîk: Eski demektir, bunu da Hasen ile İbn Zeyd, demişlerdir.

Üçüncüsü: Çünkü o, ele geçirilmemiştir, bunu da bir rivayette Mücahit ve Süfyan bin Uyeyne demişlerdir.

Dördüncüsü: Çünkü onu Nuh tufanında sulara gömülmekten halas etmiştir, bunu da İbn Saib, demiştir. Biz de bu surede 'liyakdu", "velyufu" ve "velyattavvafu" üzerinde yeterince konuşmuş bulunuyoruz.

ذٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللّٰهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ
رَبِّهِ وَاُحِلَّتْ لَكُمُ الْاَنْعَامُ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا
الرِّجْسَ مِنَ الْاَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ ﴿٣٠﴾
حُنَفَاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَكَاَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ
فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ اَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ ﴿٣١﴾ ذٰلِكَ وَمَنْ
يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللّٰهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ ﴿٣٢﴾ لَكُمْ
فِيهَا مَنَافِعُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَا اِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٣٣﴾

30 – İşte böyle. Kim Allah'ın yasaklarına saygı gösterirse, o Rabbinin yanında onun için daha hayırlıdır. Hayvanlar size helal kılındı, ancak size okunanlar hariç. Pislikten yani putlardan sakının ve yalan sözden çekinin.

31 – Allah'a şirk koşmayan muvahhitler olarak. Kim Allah'a

3 – Tirmizi, Tefsirü suretil Hac, bab, 3.

şirk koşarsa, sanki gökten düşmüş de onu kuş kapmış yahut rüzgar onu uzak bir yere atmış gibi olur.

32 – İşte böyle. Kim Allah'ın sembollerine saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvasındandır.

33 – Onlarda sizin için belli bir süreye kadar menfaatler vardır. Sonra kesilecekleri yer Eski Ev'e (Ka'be'ye)dir.

"İşte böyle": Yani zikredilen hac ibadetleri böyledir. "Kim Allah'ın yasaklarına saygı gösterirse": Allah'ın emrine tazim ederek Allah'ın ihramda haram kıldıklarından sakınırsa, demektir. Leys de: Hurmet, çiğnenmesi helal olmayan şeydir, demiştir. Zeccac da: Hurmet: Yerine getirilmesi vacip olan ve hakkında kusur etmek haram olan şeydir, demiştir.

"O": Yani saygı göstermek" ahirette "onun için Rabbi katında daha hayırlıdır". "Hayvanlar size helal kılındı": Bunun açıklaması da Maide: 1'de geçmiştir. "Ancak okunanlar hariç": Yani Maide: 3'te haram oldukları bildirilen boğulmuş vb. hariç, demektir. Şöyle de denilmiştir: İhramda hayvanlar size helal kılındı, ancak size okunan av hariçtir, çünkü o, haramdır.

"Fectenibur ricse": Pislikten sakının, yani onu bir tarafa bırakın, demektir. Burada "min" bir cinsi cinslerin içinden çıkarmak içindir. Mana: Put demek olan pislikten sakının olur. Biz de ricsin manasını Maide: 90'da şerh etmiş bulunuyoruz.

"Yalan sözden": Bundan da ne murat edildiği hususunda dört görüş vardır:

Birincisi: Yalancı şahitliğidir, bunu da İbn Mes'ud, demiştir. *İkincisi:* Yalandır, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Şirktir, bunu da Ebu Malik, demiştir. *Dördüncüsü:* Müşriklerin hayvanlar hakkında: Bu, helaldir, bu da haramdır, demeleridir. Bunu da Zeccac, demiştir. "Hunefae lillah": Hal olmak üzere mansuptur, tevili de: Müslimine la yünsebune ila dinin ğayril islami (İslam'dan başka bir dine intisap etmeyen Müslümanlar olarak) demektir. Sonra Allah Teala müşrik için bir misal getirdi ve: "Ve men yüşrik billahi... sahîk" dedi. Sahîk de: Uzak manasınadır.

"Fetahtafuhu": Kurralar bunun okunuşunda ihtilaf etmişlerdir; cumhur, hının sükunu, tı da şeddesiz olarak "fetahtafuhu" okumuştur. Nafi ise, tı'nın şeddesi ile okumuştur. Ebu'l – Mütevekkil ile Muaz el – Kari de, tenin ve hının fethi, tının şeddesi ve fenin nasbı ile okumuşlardır. Ebu Rezin, Ebu'l – Cevza ve Ebu İmran el – Cevni, tenin ve hının kesri, tının şeddesi ve fenin de ref'i ile okumuşlardır. Hasen ile

A'meş de, tenin fethi, hının kesri, tının şeddesi ve fenin ref'i ile okumuşlardır. Hepsi de tıyı fethali okumuşlardır.

Misalden kastedilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'a şirk koşan, hidayetten uzaklık ve helakte gökten düşene benzetilmiştir. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Müşrikin kıyamet gününde nefsine yarar sağlamama ve bir zararı def etmemedeki hali gökten düşene benzetilmiştir. Bunu da Sa'lebi hikâye etmiştir.

"İşte böyle": Yani durum dediğimiz gibidir. "Kim Allah'ın sembollerine (şeair'e) saygı gösterirse": Biz de şeair'in manasını Bakara: 158'de şerh etmiş bulunuyoruz.

Burada ondan ne murat edildiği hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar develerdir, onlara saygı göstermek de onları güzelleştirip şişmanlatmaktır. "Sizin için onlarda menfaatler vardır": onlara kurbanlık adını vermeden veya onları işaretleyip ve vacip kılmadan önce demektir. Eğer bunları yaparsa, onda hiçbir menfaati olmaz. Bu manayı Mukassim, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Katade ve Dahhak da böyle demişlerdir. Ata bin Ebi Rebah da şöyle demiştir: Sizin için bu kurbanlıklarda onları vacip kılıp ve kurbanlık diye isimlendirdikten sonra bunlardan bir şeye ihtiyaç duyar ve sütlerini içmeye mecbur kalırsanız size menfaatler vardır, demiştir. "Belli bir süreye kadar": O da kesilmeleridir.

İkincisi: Şeair: Hac ibadetleri ve Mekke'nin ziyaret edilecek yerleridir, mana da şöyledir: Sizin için bunlarda belli bir süreye yani Mekke'den çıkıncaya kadar menfaatler vardır. Bunu da Ebu Rezin, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Şöyle de denilmiştir: Sizin için bunlarda belli bir süreye yani hac günlerinin bitimine kadar hac ibadetlerini yerine getirmede ecir ve sevap menfaatleri vardır.

"Şüphesiz bu": Yani bu pislikten ve yalan sözden uzak durma, sembollere saygı gösterme gibi zikredilen işler, demektir. Ferra da: "Şüphesiz bu": Yani faaliyet, demiştir. "Kalplerin takvasındandır", takvanın kalplere izafe edilmesi, gerçek takvanın kalplerin takvası olmasındandır.

"Sümme mehillüha": Yani onların kesilecek yeri "Eski Ev'e'dir": Yani kesilecek yeri Beytullah'ın yanıdır, maksat haremin tamamıdır. Çünkü bildiğimiz gibi ne Beyt'in yanında ne de mescidin içinde kurban kesilmez. Bu, birinci görüşe göredir. İkinciye göre de mana şöyle olur: Sonra insanların ihram yasağından çıkmaları, Beyte'dir, o da bütün ibadetleri yaptıktan sonra onu tavaf etmeleridir.

وَلِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ
مِنْ بَه۪يمَةِ الْاَنْعَامِ فَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ اَسْلِمُوا وَبَشِّرِ
الْمُخْبِت۪ينَ ﴿٣٤﴾ اَلَّذ۪ينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِر۪ينَ
عَلٰى مَٓا اَصَابَهُمْ وَالْمُق۪يمِي الصَّلٰوةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣٥﴾

34 – Her ümmete kurban ibadeti kıldık ki, Allah'ın adını kendilerine rızık ettiğimiz dilsiz hayvanların üzerine ansınlar. İşte İlahınız bir tek İlahtır; O'na teslim olun. Mütevazı olanları müjdele.

35 – (O mütevazı olanlar) onlar ki, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Başlarına gelen musibetlere sabredenleri, namazı dosdoğru kılanları ve kendilerine rızık ettiklerimizden (Allah yolunda) harcayanları da müjdele.

"Ve cealna likülli ümmetin mensekâ": Hamze, Kisai ve Ebu Amr'in bazı arkadaşları sinin kesri ile (mensikâ) okumuşlar; kalanlar da fethi ile (mensekâ) okumuşlardır. Kim fethi ile okursa, mastar kastetmiştir, kim de kesri ile okursa, meclis ve matli' gibi kesim yerini kastetmiştir. Ayetin manası da şöyledir: Geçmiş her iman eden ümmet için kurban kesmeyi meşru kıldık. "Kendilerine rızık ettiği şeylere (behimetül en'am) Allah'ın adını anmaları için": Neden özellikle behime tahsis edilmiştir; çünkü kurbanda meşru olan onlardır. Ayetten murat edilen de şudur: Kurban kesmek bu ümmetin özelliğinden değildir; Allah'ın adını anarak kurban kesmek, bu ümmetten önce de meşru idi.

"İşte İlahınız bir tek İlahtır": Yani kestiklerinizin üzerine O'ndan başkasını anmanız uygun değildir. "O'na teslim olun": Yani O'na tabi olun ve O'na boyun eğin. İhbat'ın manasını da Hud: 23'te zikretmiştik. Bundan sonra gelecek ayetteki lafızları anlatmıştık.

وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَٓائِرِ اللّٰهِ لَكُمْ ف۪يهَا خَيْرٌ
فَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا صَوَٓافَّ فَاِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا
مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ كَذٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ
تَشْكُرُونَ ﴿٣٦﴾ لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَٓاؤُ۬هَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ

ٱلتَّقْوَىٰ مِنكُمْ كَذَٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا
هَدَىٰكُمْ وَبَشِّرِ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٣٧﴾

36 – Develeri de sizin için Allah'ın sembollerinden kıldı. Onlarda sizin için hayır vardır. Onlar üç ayakları üzerinde dururken Allah'ın adını onlara anın. Yanları (yere) düştüğü zaman onlardan yiyin ve kanaatkâr fakire, aç gözlü dilenciye de yedirin. Onları size böyle ram ettik, umulur ki şükredersiniz.

37 – Onların ne etleri ne de kanları Allah'a asla ulaşmaz; fakat O'na sizden takva ulaşır. Onları size böyle ram etti ki, size gösterdiği şeye karşı Allah'ı tekbir edesiniz. İyilik edenleri müjdele.

"Velbüdne": Hasen ile İbn Yamur, dalın ref'i ile (velbüdüne) okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Büdn ve büdün denir, sükun daha güzel ve daha çoktur. Çünkü "faale" vezninde olup da cem'inin başı mazmum olursa sükun yapılabilir, mesela ekeme ve ükm, ahame ve ahm, haşebe ve huşb gibi. Zeccac da şöyle demiştir: "velbünde" zahir fi'lin tefsir ettiği zamir fiille mansuptur, mana da: Ve caalnel büdne demektir. İstersen onu söz başı olmak üzere merfu edersin, fakat nasb daha güzeldir. Büdn ve büdün ve bedene denir, tıpkı sümr ve sümür ve semere gibi. Bedene denmesi şişmanlamasından dolayıdır.

Müfessirlerin bedene hakkında üç görüşleri vardır:

Birincisi: Onlar, develer ve sığırlardır, bunu da Ata, demiştir.

İkincisi: Özellikle devedir, bunu da Zeccac nakletmiş ve birincisi merkez fakihlerinin çoğunluğunun görüşüdür, demiştir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bedene lügatte özellikle deveye denir, sığır da hükümde onun yerine geçer. Çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bedeneyi yedi kişiye ve sığırı da yedi kişiye kurban kılmıştır.

"Onları sizin için Allah'ın sembollerinden kıldık": Yani size onlarda Allah'a ibadet sayılan şeyler kıldık, demektir, mesela Beytullah'a sürülmesi, gerdanlık takılması, işaretlenmesi, kesilmesi ve etinden yedirilmesi gibi. "Sizin için onlarda hayır vardır": O da dünyada fayda ve ahirette de sevaptır. "Onların üzerine Allah'ın adını anın": Yani keserken, demektir. İbn Mes'ud, İbn Abbas ve Katade, nun ile "savafine" okumuşlar; Hasen, Ebu Miclez, Ebu'l – Aliye, Dahhak ve İbn Yamur, ye ile "savafiye" okumuşlardır. "Savaffe" hal olmak üzere mansuptur, ancak gayri munsarif olduğu için tenvin almaz. Anlamı: Ayakları bir hizaya gelmiş, demektir. Mana şöyledir: Kesilirken üzerle-

rine Allah'ın adını anın. Deve ayakta kesilir. Bu ayet de bunu gösterir. Kim de "savafine" okursa, sâfin: Üç ayağı üzerinde duran, demektir. Deveyi kesmek istedikleri zaman ön ayaklarından biri bağlanır, o zaman sâfin olmuş olur. Cem'i de: Savafin'dir. Bu, meftuh ye ile tenvinsiz okuyanlara göredir. Tefsiri de: Halis olarak demektir ki, Allah için halis olarak, onu keserken başkasının adını karıştırmadan demektir. "Yanları düştüğü zaman (vecebet)": Yere düştüğü zaman demektir. Vecebel haitü vecbeten, duvar birden düşmek, göçmek manasınadır. Vecebel kalbu veciben ise: Kalbin korkudan titremesidir. Bil ki deveyi ayakta kesmek sünnettir, yere düşmesinden maksat da ölmesidir. Ondan yeme emri ise, ibahadır, serbesttir. Bu da kurbanlardadır.

"Ve etimul kania vel mu'ter": Hasen, ranın kesri ile şeddesiz olarak okumuştur. Kani ve mu'ter hakkında da altı görüş vardır:

Birincisi: Kani, isteyendir, mu'ter de sokulup da istemeyendir. Bunu Ebu Bekir bin Abdullah, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr de böyle demiş ve Ferra da bunu tercih etmiştir.

İkincisi: Kani, tok gönüllüdür, mu'ter de dilencidir, bunu Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade ile Nahai de böyle demişlerdir. Hasen'den de iki görüş de nakledilmiştir.

Üçüncüsü: Kani, evinde oturduğu halde kendisine verilene kanaat edendir, mu'ter ise, sana sokulur, yaklaşır, fakat istemez. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'dan rivayet etmiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Kani: Verdiğinle kanaat eden komşundur, mu'ter ise, sokulup fakat istemeyendir. Bu da Kurazi'nin görüşüdür. Buna göre kaniin manası: Verilene kanaat eden olur. Kim: O iffetini koruyandır, derse, kendi yanındaki ile kanaat eden manasına alır.

Dördüncüsü: Kani, Mekke halkıdır, mu'ter ise Mekke dışından gelip bastırandır. Bunu da Husayf, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Beşincisi: Kani, zengin de olsa komşudur, mu'ter ise, sokulandır. Bunu da Leys, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Altıncısı: Kani, dilenen yoksuldur, mu'ter de, ziyaret eden dosttur, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir. Kanaa yaknau kunuan denir ki: Dilenmektir. Kania yaknau kanaaten ise, haline razı olmaktır. Mu'ter için: İ'terreni va'terani ve arani, denir. Zeccac şöyle demiştir: Lügatçiler şu kanaattadırlar ki kani: Dilencidir, mesela kanaa, yaknau kunuan derler ki: Dilenmektir, ism-i faili de kani' gelir. Şair Şemmah şöyle demiştir:

İnsanın halini düzeltip ihtiyacını görerek
Fakirlikten kurtulması, dilenmekten daha onurludur.

Beyitte geçen kunu': Dilenmek demektir. Kania kanaaten haline razı olmaktır. Mu'ter ile mu'teri, birdir.

"Böylece": Yani onların ayakta kesilmelerini anlattığımız gibi, "onları size ram ettik": Bizden size bir nimet olarak, ta ki onları sünnet üzere kesmeniz mümkün olsun diye. "Umulur ki şükredersiniz": Yani şükretmeniz için, demektir.

"Len yenalallahe luhumuha": Asım el – Cahderi, İbn Ya'mur, İbn Ebi Able ve Yakup, te ile "len tenalallahe luhumuha" okumuşlardır. "Velakin tenaluhut takva"yı da te ile okumuşlardır.

İniş sebebi şöyledir: Müşrikler kurban kestikleri zaman kanı kıbleye akıtır ve Kabe tarafına saçarlardı. Müslümanlar da bunu yapmak istediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

Müfessirler, ayetin manası şöyledir, demişlerdir: Onların ne etleri ne de kanları Allah'a yükselmez, ancak ona takva yükselir. O da sizden istenen rızasıdır. Kim te ile "tenaluhut takva" okursa, takva lafzından dolayı müennes etmiş olur, kim de ye ile "yenaluhu" okursa, takvanın tuka manasına olmasındandır. Bu ayette eğer etler ve kanlar Allah'ın takvasından sadır olmazsa, kabul edilmeyeceğine işaret vardır. O ancak takvayı kabul eder. Bu da amellerin doğru niyetle yapılmadığı takdirde kabul edilmeyeceğine bir uyarıdır.

"Böylece onları size ram etti": Bunun tefsiri de Hac: 37'de geçmiştir. "Size hidayet ettiği şeyden dolayı Allah'ı tekbir etmeniz için": Yani size beyan edip sizi dininin alametlerine ve haccının ibadetlerine irşat ettiği için, demektir. Bu da Allahu ekber ala ma hedana demekle olur. "İyilik edenleri müjdele": İbn Abbas: Allah'ı bir bilenleri, demiştir.

إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ
آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ﴿٣٨﴾
أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ
لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا
أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ
لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا

اسْمُ اللّٰهِ كَث۪يرًاۜ وَلَيَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُۜ اِنَّ اللّٰهَ
لَقَوِيٌّ عَز۪يزٌ ﴿٤٠﴾ اَلَّذ۪ينَ اِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْاَرْضِ اَقَامُوا الصَّلٰوةَ
وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ وَاَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِۜ وَلِلّٰهِ
عَاقِبَةُ الْاُمُورِ ﴿٤١﴾

38 – Şüphesiz Allah iman edenleri savunur. Şüphesiz Allah her çok haini, çok nankörü sevmez.

39 – Kendileri ile savaşılanlara uğradıkları zulüm yüzünden (düşmanla savaşma) izni verildi. Şüphesiz Allah elbette onlara yardıma kadirdir.

40 – Onlar ki yurtlarından sadece, "Rabbimiz Allah'tır" demelerinden ötürü haksız yere çıkarıldılar. Eğer Allah'ın bazı insanları bazıları ile savması olmasa idi, mutlaka manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adının çokça zikredildiği mescitler yıkılırdı. Allah kendine yardım edenlere mutlaka yardım edecektir. Şüphesiz Allah gerçekten çok güçlüdür, mutlak galiptir.

41 – Onlar ki yeryüzünde kendilerine imkân verirsek, namazı dosdoğru kılar, zekatı verir ve iyiliği emreder, kötülükten men ederler. İşlerin sonu Allah'ındır.

"İnnallahe yüdafiu anillezine amenu": İbn Kesir ile Ebu Amr, elifsiz olarak "yedfeu" "velevla def'ullahi" okumuşlardır. Bu da "defea"nın mastarıdır. Asım, İbn Kesir, Hamze ve Kisai de elifle "inallahe yüdafiu" "velevla def'u" okumuşlardır. Bu da "Dafea"nın mastarıdır, mana da şöyledir: Allah, onları korumak ve onlara yardım etmekle iman edenlerden müşriklerin gailesini uzaklaştırır. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Bunu yapar da cahillerin kurban kesme ve şirklerinde yaptıkları şeylere muhalefet ederseniz, şüphesiz Allah kendi taraftarlarını müdafaa eder. "Havvan". Hiyanetten fa'al veznindedir, mana da şöyledir: Kim Allah'tan başkasının ismini anar ve putlara kurban keserse, o çok haindir.

"Üzine lillezine yukatelune biennehüm zulimu": İbn Kesir, İbn Amir, Hamze ve Kisai, meftuh hemze ile "ezine" okumuşlar; Nafi, Ebu Amr, Ebu Bekir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek hemzenin zammı ile "üzine" okumuşlardır.

"Lillezine yukatelune": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek tenin kesresiyle (yukatilune) okumuşlar; Nafi, İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, te'nin fethi ile okumuşlardır. İbn Abbas şöyle demiştir: Mekke halkının müşrikleri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabına eziyet ederlerdi. O da onlara: "Sabredin, ben henüz savaşmakla emrolunmadım" derdi. Sonunda Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hicret etti; Allah da ona bu ayeti indirdi. Bu, savaş hakkında inen ilk ayettir. Mücahit de şöyle demiştir: Onlar hicret etmek üzere Mekke'den çıkan birtakım insanlardır, Kureyş müşrikleri onlara yetiştiler; onlara savaş için izin verildi. Zeccac da, ayetin manası şöyledir, demiştir: Kendileriyle savaşılanlara savaşmaları izni verildi. "Zulmedilmeleriyle": Yani kendilerine zulüm edilmesi sebebiyle demektir. Sonra da onlara: "İnnallahe ala nasrihim lekadîr" diyerek zafer va'detti. Bu "inne"nin enne okunması caiz değildir, bunda da lügatçiler arasında ihtilaf yoktur. Çünkü "inne"den sonra lam gelirse, asla meftuh okunmaz. "Rabbimiz Allah'tır demeleriyle çıkarıldılar": Manası: Tevhitlerinden (Allah'ı birlemelerinden) dolayı çıkarıldılar, demektir.

"Allah'ın savması olmasaydı": Biz de bunu Bakara: 251'de tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Lehuddimet": İbn Kesir ile Nafi, şeddesiz olarak "lehudimet" okumuşlar; diğerleri ise dal'ın şeddisiyle okumuşlardır.

Savami'de ise iki görüş vardır:

Birincisi: O, rahiplerin manastırlarıdır, bunu da İbn Abbas, Ebu'l Aliye, Mücahit ve İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: Onlar Sabiilerin mabetleridir, bunu da Katade ile İbn Kuteybe demişlerdir.

Biye' ise: Bia'nın cem'idir, o da Hıristiyanların kiliseleridir.

Salavat'tan kastedilen şey üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Namaz yerleridir. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Yahudilerin havralarıdır, bunu da Katade ile Dahhak demişlerdir. Ben şeyhimiz Ebu Mansur Lügavi'den: "Salavat'ın" Yahudilerin havraları olduğunu okudum. O İbranice'de "Salusa"dır. *İkincisi:* Onlar Sabiilerin mescitleridir. Bunu da Ebu'l – Aliye demiştir.

İkincisi: Onlar gerçek namazlardır, mana da şöyledir: Eğer Allah Müslümanları müdafaa etmese idi, mescitlerde namazlar kesilirdi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Mesacitler ise: Müslümanların camileridir. Zeccac, ayetin mana-

sı şöyledir, demiştir: Eğer Allah bazı insanları müdafaa etmeseydi, Musa zamanında havralar, İsa zamanında kilise ve manastırlar, Muhammed zamanında da mescitler yıkılırdı.

"Oralarda Allah'ın adı zikredilir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Zamir adı geçen ibadet mekanlarına racidir, bunu da Dahhak, demiştir.

İkincisi: Özellikle mescitlere racidir, çünkü adı geçen mabetlerin çoğunda genellikle şirk galiptir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Elbette Allah kendine yardım edene yardım edecektir": Yani dinine ve şeriatına demektir.

"Onlar ki kendilerine yeryüzünde imkan verirsek": Zeccac: Bu, O'na yardım edenlerin sıfatlarıdır, demiştir. Müfessirler de şöyle demişlerdir: Yeryüzünde imkan vermek; onları düşmanlarına galip kılmaktır. İyilik ise: Lailahe illallah, kötülük ise: Şirktir. Çoğunluk: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır, demişlerdir. Ka'b el – Kurazi de: Onlar idarecilerdir, demiştir.

"İşlerin sonu Allah'ındır": Yani işler sonunda O'na döner, demektir. Çünkü Allah'ın mülkünden başka her mülk zevale erer.

وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ
قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودُ ﴿٤٢﴾ وَقَوْمُ اِبْرٰهٖيمَ وَقَوْمُ لُوطٍ ﴿٤٣﴾
وَاَصْحَابُ مَدْيَنَ وَكُذِّبَ مُوسٰى فَاَمْلَيْتُ لِلْكَافِرٖينَ
ثُمَّ اَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكٖيرِ ﴿٤٤﴾ فَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ
اَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا وَبِئْرٍ
مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَشٖيدٍ ﴿٤٥﴾ اَفَلَمْ يَسٖيرُوا فِي الْاَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ
قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا اَوْ اٰذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَاِنَّهَا لَا تَعْمَى
الْاَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتٖي فِي الصُّدُورِ ﴿٤٦﴾
وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَاِنَّ يَوْمًا

عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾ وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ
أَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهَا وَإِلَيَّ الْمَصِيرُ ﴿٤٨﴾

42 – Eğer seni yalanlıyorlarsa gerçekten onlardan önce Nuh, Ad ve Semud kavimleri de yalanlamışlardı.

43 – İbrahim kavmi de, Lut kavmi de.

44 – Medyen halkıda. Musa da yalanlanmıştı. Ben de kafirlere süre vermiş, sonra da onları yakalamıştım, İnkarım nasıl oldu?

45 – Nice zalim kentleri helak ettik. Onlar şimdi tavanlarının üzerine düşmüştür. Nice terk edilmiş kuyuları ve nice yüksek sarayları da (bomboş bıraktık).

46 – Yeryüzünde dolaşmadılar mı ki, onlarla düşünecekleri kalpleri olsun yahut onlarla dinleyecekleri kulakları olsun. Gerçek şu ki gözler kör olmaz, fakat göğüslerdeki kalpler kör olur.

47 – Senden azabı acele isterler. Allah va'dinden asla caymaz. Şüphesiz Rabbinin yanında bir gün, sizin saydıklarınızdan bin yıl gibidir.

48 – Nice zalim kentlere süre tanıdım, sonra da onları yakaladım. Dönüş yalnız banadır.

"Dolaşmadılar mı?": Müfessirler şöyle demişlerdir: Senin kavmin Yemen ve Şam topraklarında gezmediler mi? "Onlarla düşünecekleri kalpleri olsun": Helak olanların kalıntılarına baktıkları zaman. Yahut onlarla dinleyecekleri kulakları olsun: İnanmayan milletlerin haberlerini. "Gerçekten gözler kör olmaz (feinneha)": Ferra şöyle demiştir: Ha zamiri kıssaya racidir, mana da: Onların gözleri kör olmaz, ancak kalpleri kör olur, demektir. "Göğüslerdeki": Kavli de tekittir, çünkü kalp ancak göğüslerde olur. Şuralarda da öyledir: "Tilke aşeretün kamileh" *(Bakara: 196)*, "yatıyru bicenahayhi" *(En'am: 38)*, yekulune biefvahihim" *(Al-i İmran: 167)*.

"Senden azabı acele isterler": Mukatil: Nadr bin Haris el – Kureşi hakkında inmiştir, demiştir. Başkası da: Azap dedikleri "bu va'd ne zamandır?" *(Mülk: 25)* vb. sözleridir, demiştir. "Allah va'dinden asla caymaz": Dünyada onlara azabı indirmede; nitekim onlara Bedir'de indirdi. "Şüphesiz Rabbinin katında bir gün": Yani ahiret günlerinden demektir. "Sizin saydıklarınızdan bin sene gibidir": Dünya günlerinden. Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, te ile "teuddun" okumuşlar; İbn Kesir, Hamze ve Kisai de ye ile "yeuddun" okumuşlardır.

Eğer: "Söz nasıl azaptan "Allah katında bir gün bin yıl gibidir" kavline döndü?" denilirse, bunun iki cevabı vardır:

Birincisi: Onlar azabı dünyada acele ile istediler; onlara şöyle denildi: Allah dünyada azap indirme va'dinden asla caymaz. Sizin ahiretteki azap günlerinizden bir gün, dünya senelerinden bin yıl gibidir; artık azabı nasıl istiyorsunuz? Ayet onlara dünya ve ahiret azabını içine almıştır. Bu da Ferra'nın görüşüdür.

İkincisi: Allah katında bir gün ile bin sene onun azaba kadir olmasında birdir; kudret bakımından acele istedikleri şey ile onun tehiri bakımından fark yoktur, meğerki Allah onlara süre vermekle lütfede. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٤٩﴾ فَالَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٥٠﴾
وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿٥١﴾

49 – De ki. "Ey insanlar, ben ancak sizin için apaçık bir uyarıcıyım".

50 – İman edip iyi şeyler yapanlar var ya, onlar için bir bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır.

51 – Bizi ayetlerimizde aciz bırakmak için koşanlar var ya, işte onlar da cehennemin yaranlarıdır.

"Tükenmez rızık": Bundan cennetteki güzel rızık kastedilmiştir.

"Ayetlerimizde koşanlar": Yani onları iptal etmeye çalışanlar, demektir. "Muacizin": Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, elifsiz olarak. "Mu'cizin" okumuşlar; İbn Kesir ile Ebu Amr da, elifle: "Mucizin" okumuşlardır. Zeccac da, "muacizin": Bizi aciz bırakacaklarını zannederek koşanlar, demiştir. Çünkü onlar öldükten sonra dirilmeyeceklerini zannettiler. Ve şöyle demiştir: Tefsirde, mucizin, inat ederek de, denilmiştir. Bu da birinci görüşün dışında değildir. "Mucizin"in tevili de şöyledir: Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e tabi olanları taciz edip onları geri çevirmeye çalışırlardı.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا
تَمَنَّىٰ أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ

ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٢﴾ لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي
الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ
وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا
الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ
وَإِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٤﴾
وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتَّىٰ تَأْتِيَهُمُ
السَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ ﴿٥٥﴾

52 – Senden önce ne bir elçi ne de bir peygamber göndermedik, ancak bir şey temenni ettiği zaman şeytan onun temennisinin içine (bir fitne) atar. Allah da şeytanın attığını iptal eder, sonra da Allah ayetlerini sağlamlaştırır. Allah pekiyi bilen, hikmet sahibidir.

53 – (Allah bunu) şeytanın attığını, kalplerinde hastalık bulunanlar ve kalpleri katı olanlar için bir fitne kılması için (yapar). Şüphesiz zalimler gerçekten, uzak / derin bir muhalefettedirler.

54 – (Bir de) kendilerine kitap verilenler, şüphesiz bunun Rabbinden (gelen) hak olduğunu bilsinler de ona iman etsinler ve kalpleri ona yatsın. Şüphesiz Allah iman edenleri elbette doğru yola iletecektir.

55 – Kafirler ise kıyamet kendilerine ansızın gelinceye kadar yahut kısır bir günün azabı kendilerine gelinceye kadar hep ondan bir şüphe içinde kalırlar.

"Senden önce ne bir elçi ne de bir peygamber göndermedik...": Müfessirler şöyle demişlerdir: İniş sebebi şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, kendisine Necm suresi inip de onu "eferaeytül late veluzza ve menates salisetel uhra" *(Necm: 20)* kavline kadar okuyunca, şeytan onun diline: Tilkel ğarinukul ula ve inne şefaatehünne letürteca (bunlar yüksek turnalardır ve şüphesiz bunların şefaatleri umulur), kavlini getirdi. Kureyş de bunu duyunca sevindiler. Hemen Cebrail geldi: "Ne yaptın? İnsanlara Allah'ın sana indirmediğini okudun!" dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de buna çok üzüldü. Bunun

üzerine onun kalbini hoş etmek ve peygamberlerin de başlarına böyle şeyler geldiğini bildirmek üzere bu ayet indi. Araştırmacı alimler şöyle demişlerdir: Bunun aslı yoktur, çünkü Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bu gibi şeylerden masumdur. Eğer doğru olsa bile mana şöyle olur: Bazı insan şeytanları bu kelimeleri demiştir. Çünkü onlar Efendimiz okuduğu zaman gürültü yaparlardı. Nitekim Allah Teala şöyle buyurur: "Kafirler: Bu Kur'an'ı dinlemeyin; gürültü yapın derler" *(Fussilet: 26).* Ve şöyle demiştir: "Temenna"nın manısında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, okumaktır, bunu da çoğunluk, demişler ve şu beyti şahit getirmişlerdir:

İlk gece Allah'ın kitabını okudu (temenna),
Sonunda da emr-i hak yerini buldu (öldü).

Başkası da şöyle demiştir:

(Osman) son gecesinde Allah'ın kitabını ağır ağır okudu,
Davud'un Zebur'u ağır ağır okuduğu gibi.

İkincisi: Temennidendir, şöyleki Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, bir gün kendisine kavmini nefret ettirecek bir şeyin gelmemesini temenni etti; şeytan da onun diline temenni ettiği (etmediği) şeyi düşürdü. Bunu da Muhammed bin Ka'b el – Kurazi, demiştir.

"Allah şeytanın attığını iptal eder": Yani onu hükümsüz kılar ve götürür, demektir. "Sonra Allah kendi ayetlerini sağlamlaştırır": Mukatil: Onu batıla karşı muhkem hale getirir, demiştir.

"Liyecale": Bu, "elkaş şeytan" kavlinin üzerine matuftur. Burada fitne bela ve mihnet manasınadır. "Hastalık" ise: Şüphe ve münafıklıktır. "Kalpleri katı olanlar için": Yani imanı kuruyanlar için, demektir. Sonra onların zalim ve sürekli şikak içinde olduklarını bildirdi. Şikak da: Aşırı düşmanlıktır.

"Kendilerine ilim verilenler bilsinler diye": O ilim de tevhit ve Kur'an'dır, onlar da mü'minlerdir. Süddi: (İlim) Allah'ın neshini tasdik etmektir, demiştir.

"Şüphesiz o haktır": Şeytanın attığı şeye işarettir, mana da şöyledir: Onun neshinin ve iptalinin Allah tarafından hak olduğunu bilmeleri için. "İman etsinler": Neshe. "Ona kalpleri yatışsın": Yani boyun eğsin ve zillet göstersin, demektir. Sonra ayetin kalan kısmında iman ve ihbatın (kalp huzurunun) sadece Allah'ın lütuf ve hidayeti ile olacağını açıklamıştır.

"Ondan bir şüphe içindedir": Yani şek ve tereddüt içinde, demektir.

"Minhü"deki zamirde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, "tilkel ğaranikul ula" kavline racidir.

İkincisi: Necm suresindeki secdesine racidir. İki görüş de Said bin Cübeyr'dendir. O zaman mana şöyle olur: Onlar: Neden önce ilahlarımızı andı da sonra onlardan döndü?

Üçüncüsü: O, Kur'an'a racidir, bunu da İbn Cüreyc demiştir.

Dördüncüsü: Dine racidir, bunu da Sa'lebi nakletmiştir.

"Onlara kıyamet gelinceye kadar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Müşriklerin başına kopacak kıyamet gelinceye kadar, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Ölüm saatleri demektir, bunu da Vahidi, demiştir.

"Yahut onlara kısır bir günün azabı gelinceye kadar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Bedir savaşıdır, bu da İbn Abbas, Mücahit, Katade ve Süddi'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: O, kıyamet günüdür, bunu da İkrime ile Dahhak, demişlerdir. Ukm'un aslı, doğum kısırlığıdır, imreetün akîm, denir ki: Doğurmayan kadındır. Recülün akîm de: Çocuğu olmayan erkektir. Misal için şu şiiri okumuşlardır:

Kadınlar kısır oldu, onun gibisini doğurmazlar,
Şüphesiz kadınlar onun gibisine kısırdırlar.

Rüzgara da böyle denir, çünkü o da yağmur bulutunu getirmez. Ona: Kısır gün denilmesi, hayır getirmediği içindir. O, Bedir savaşıdır, diyenlere göre ona kısır denilmesinde üç görüş vardır:

Birincisi: Onda kafirler için hayır ve bereket yoktu, bunu da Dahhak, demiştir.

İkincisi: Çünkü onlara geceye kadar süre tanınmadı, bilakis akşamdan önce öldürüldüler. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

Üçüncüsü: Onun gibi büyük ve önemli bir gün yoktur, çünkü onda melekler savaştılar. Bunu da Yahya bin Selam, demiştir.

O, kıyamet günüdür, diyenlere göre de ona böyle denmesinde iki görüş vardır:

Birincisi: Çünkü onun gecesi yoktur, bunu da İkrime, demiştir.

İkincisi: Çünkü o, müşriklere ne hayır ne de ferahlık getirir. Bunu da bazı müfessirler demişlerdir.

الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٥٦﴾ وَالَّذِينَ
كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ
مُهِينٌ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا
أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ
خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٥٨﴾ لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ
وَإِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿٥٩﴾

56 – O gün mülk Allah'ındır. Onların aralarında hükmeder. İman edip iyi şeyler yapanlar, Naîm cennetlerindedir.

57 – Kafir olup ayetlerimizi yalanlayanlar ise, işte onlar için hor edici bir azap vardır.

58 – Allah yolunda hicret edip sonra öldürülen yahut ölenlere Allah elbette güzel bir rızık verecektir. Şüphesiz Allah gerçekten O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.

59 – Onları elbette razı olacakları bir yere girdirecektir. Şüphesiz Allah hakkıyle bilendir, pek yumuşaktır.

"O gün mülk": Yani kıyamet gününde, demektir. "Allah'ındır": Bunda itiraz ve iddia eden yoktur. "Aralarında hüküm verir": Yani Müslümanlarla müşriklerin aralarında. Hükmü de bu ayetle arkasındakinde gösterilmiştir. Sonra hicret edenlerin faziletlerini zikredip şöyle dedi: "Allah yolunda hicret edenler": Yani Mekke'den Medine'ye hicret edenler, demektir.

Güzel rızık hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, helal rızıktır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Cennet rızkıdır, bunu da Süddi, demiştir.

"Sümme kutilu ev matu": İbn Amir, şeddele ile: "Kuttilu" okumuştur.

"Leyudhilennehüm müdhalen": Nafi, mim'in fethi (medhalen) okumuştur. "Razı olacakları": Yani cennet, demektir. Müdhal'in mastar olması da caizdir, o zaman da mana şöyle olur: "Leyüdhilennehüm

idhalen yükremune bihi feyerdavnehu (onları cennete öyle bir girdirir ki ikram görür ve razı olurlar). İsm-i mekân olması da caizdir. Medhal de mimin fethi iledir, takdir de: Feyedhulune medhalen demektir. "Şüphesiz Allah hakkıyle bilendir" niyetlerini, "pek yumuşaktır" onlara karşı.

ذٰلِكَۚ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ
مَا عُوقِبَ بِهٖ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللّٰهُۜ اِنَّ اللّٰهَ
لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٦٠﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ الَّيْلَ
فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَاَنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ
بَص۪يرٌ ﴿٦١﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ
مِنْ دُونِهٖ هُوَ الْبَاطِلُ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَب۪يرُ ﴿٦٢﴾

60 – Durum böyle. Kim cezalandığı şey kadar ceza verir de sonra üzerine saldırılırsa, Allah ona mutlaka yardım edecektir. Şüphesiz Allah elbette affedici, çok bağışlayıcıdır.

61 – Bu böyledir; çünkü Allah geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar ve şüphesiz Allah hakkıyle işiten, hakkıyle görendir.

62 – Bu böyledir; çünkü Allah hakkın ta kendisidir ve O'ndan başka ibadet ettikleri şeyler de batılın ta kendisidir. Şüphesiz Allah pek yücedir, pek büyüktür.

"Durum böyledir": Zeccac şöyle demiştir: Durum, yani size anlattıklarımız böyledir. "Vemen âkabe bimisli ma ukıbe bihi": Ukubet: Ceza (karşılık) demektir. Birincisi ceza değildir; fakat ukubet (ceza) denilmesi, iki fiilin de kötülük bakımından eşit olmasındandır, mesela: "Ve cezau seyyietin seyyietün mislüha" *(Şura: 40)* kavli de böyledir. Karşılık, kötü bir şeye karşılık olduğu için kötülük diye isimlendirilmiştir. "Allahu yestehziü bihim" *(Bakara: 15)* de böyledir. Bunu Hasen demiştir. Ayetin manası da şöyledir: Kim müşriklerle savaşır da "sonra üzerine saldırılırsa": Yani yurdundan çıkarılmakla zulme uğrarsa, demektir. Mukatil ayetin şu sebeple indiğini iddia etmiştir: Müşrikler Muharrem'den bir gece kala Müslümanlarla karşılaştılar, onlarla savaştılar. Müslümanlar da: Allah için olsun, haram ayda bizimle savaşma-

yın, dediler. Onlarsa, savaşmakta ısrar ettiler; Müslümanlar da sebat gösterdiler, Allah da müşriklere karşı onlara yardım etti. Müslümanların içinde haram ayda savaşmaktan bir kuşku kaldı. Bunun üzerine bu ayet indi ve şöyle dedi: "Şüphesiz Allah elbette pek affedicidir" onları, "çok bağışlayıcıdır" haram aydaki savaşlarını.

"Bu böyledir": Yani bu yardım ve zafer, demektir. "Çünkü Allah" dilediğini yapmaya kadirdir.

O'nun kudretinin nişanelerinden biri de şudur: "Geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar ve şüphesiz Allah hakkıyle işitendir": Mü'minlerin duasını, "hakkıyle görendir" onları, çünkü onlara iman ve takva vermiştir. "Bu böyledir": Yani mü'minlere yaptığı yardım böyledir, "çünkü Allah hakkın ta kendisidir": Yani O, hak mabuttur. "Ve enne ma yed'une": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze. Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, ye ile "yed'une" okumuşlar; Nafi, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, te ile okumuşlardır. Mana da şöyledir. "O'ndan başka ibadet ettikleri batıldır.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ
مُخْضَرَّةً إِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿٦٣﴾ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٦٤﴾

63 – Görmedin mi, Allah gökten su indirdi de yeryüzü onunla yemyeşil oluyor. Şüphesiz Allah çok latiftir, her şeyden haberdardır.

64 – Göklerdeki ve yerdeki şeyler O'nundur. Şüphesiz Allah gerçekten zengindir, övgüye layıktır.

"Görmedin mi Allah gökten su indirdi": Yani yağmur indirdi, demektir. "Yeryüzü yemyeşil oluyor": Bitki ile. Zeccac, Halil'den şöyle dediğini nakletmiştir: Kelamın manası tembihtir, sanki şöyle demiştir: İşitmedin mi Allah gökten bir su indirdi de şöyle şöyle oldu. Saleb de şöyle demiştir: Ayetin manası Ferra'ya göre haberdir, sanki şöyle demiştir: Bil ki Allah gökten su indirir de yeryüzü şöyle şöyle olur. Eğer istifham olsa, fe de şart edatı olsa idi, fiili nasb ederdi.

"Şüphesiz Allah çok latiftir": Yerden kullara rızık için bitki çıkarmakla. "Haberdardır": Yağmuru geciktirdiği zaman onların kalplerinde olanlardan. Ğaniyyül hamid'in manası da Bakara: 267'de geçmiştir.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِي
فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا
بِإِذْنِهِ إِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٦٥﴾ وَهُوَ الَّذِي
أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ ﴿٦٦﴾

65 – Görmedin mi, şüphesiz Allah yerde olan şeyleri ve denizde emri ile akan gemileri size ram etti. İzni ile olması hariç, göğü yerin üzerine düşmekten O tutar. Şüphesiz Allah elbette çok şefkatli, çok merhametlidir.

66 – O ki sizi diriltti. Sonra da sizi öldürür, sonra (yine) diriltir. Şüphesiz insan gerçekten çok nankördür.

"Görmedin mi, şüphesiz Allah yerde olan şeyleri size ram etti": Binilen hayvanları murat ediyor. "İzni ile olması hariç, göğü yerin üzerine düşmekten O tutar": Zeccac: Düşmesini istemediği için, demiştir. Başkası da: Düşmesin, diye demiştir. "Şüphesiz Allah insanlara elbette çok şefkatli, çok merhametlidir": Onlara ram ettiği şeylerde ve göğün üzerlerine düşmesi gibi onlardan durdurduğu şeylerde. "O ki sizi diriltti": Ölü meniler olduktan sonra, "sonra sizi öldürecek" ecelleriniz geldiği zaman, "sonra sizi diriltecek" hesap vermeniz için. "Şüphesiz insan": Yani müşrik "gerçekten çok nankördür": Allah'ın nimetlerine karşı, çünkü O'nu bir bilmemektedir.

لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُنَّكَ
فِي الْأَمْرِ وَادْعُ إِلَى رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلَى هُدًى مُسْتَقِيمٍ ﴿٦٧﴾
وَإِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ اللّٰهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٦٨﴾ اَللّٰهُ يَحْكُمُ
بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٦٩﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ
أَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّ ذٰلِكَ فِي كِتَابٍ
إِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ ﴿٧٠﴾

67 – Her ümmet için onunla amel edecekleri bir şeriat kıldık. Artık sakın seninle bu işte çekişmesinler. Rabbine davet et. Şüphesiz sen, gerçekten doğru bir hidayet üzerindesin.

68 – Eğer seninle mücadele ederlerse, de ki: "Allah yaptıklarınızı daha iyi bilendir".

69 – Allah ihtilaf ettiğiniz şeylerde kıyamet gününde aranızda hüküm verecek.

70 – Bildin mi ki şüphesiz Allah gökte ve yerde olanları bilir. Şüphesiz bu, bir kitaptadır. Şüphesiz bu, Allah'a çok kolaydır.

"Her ümmet için bir şeriat kıldık": Bunun açıklaması bu surede geçmiştir *(Hac: 34)*. "Artık seninle sakın çekişmesinler": Yani boğazlanan hayvanlar hakkında. Şöyleki Kureyş ve Huzaa kafirleri boğazlanan hayvanlar hakkında Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile tartıştılar: "Nasıl kendi öldürdüklerinizi yiyorsunuz da Allah'ın öldürdüğünü yemiyorsunuz?" dediler, bundan da ölüyü kastediyorlardı.

Eğer: "Onunla onlar çekişiyorlarsa, nasıl "seninle sakın çekişmesinler" dedi?" denilirse,

Buna Zeccac cevap vermiş ve şöyle demiştir: Maksat, onun onlarla tartışmasını men etmektir, mana da: Onlarla asla tartışma, demektir. Nitekim sen bir adama: Filanca bu işte seninle asla tartışmasın, dersin. Bu, ancak iki kişi arasında yapılan işlerde caizdir. Çünkü mücadele ve tartışma, ancak iki kişi arasında olur. Filan seninle tartışmasın, dediğin zaman bu: Sen onunla tartışma, demektir. Bu, "falan sana vurmasın" deyip de: Sen ona vurma demeyi kastettiğin zaman caiz olmaz, Fakat: "Falanca seninle dövüşmesin" dersen, onunla dövüşme demiş gibi olursun. Bu cevabı: "Eğer seninle tartışırlarsa" kavli de gösterir (yani işteşli fiilde caizdir demek istiyor. Mütercim).

"Sen Rabbine davet et": Yani O'nun dinine ve O'na imana davet et, demektir. "Seninle mücadele ederlerse": Kesilen hayvanlar hakkında seninle tartışırlarsa, demektir. "De ki: Allah yaptıklarınızı daha iyi bilendir": Yani yalanlamanızı, ona göre size ceza verir. "Allah aranızda kıyamet gününde hüküm verecek": Yani karar verecektir. "İhtilaf ettiğiniz şeylerde": Yani dinde, mana: Mü'minlere muhalefet ettiğiniz şeylerde demektir. Bu da Allah'ın, kullarına kendileriyle inatla tartışanları reddetmede, onlara cevap vermemede ve onlarla münakaşa etmemede öğrettiği güzel bir edeptir,

Hüküm: Müfessirlerin çoğunluğu şöyle demişlerdir: Bu, savaş emrinden önce indi, sonra da kılıç ayetiyle neshedildi. Bazıları da

şöyle demişlerdir: Bu, münafıklar hakkında indi, onların söz ve davranışlarında şirklerini gösteren kaçamaklar görünürdü, sonra da bunun üzerinde mücadele ederlerdi; işte onların işini Allah Teala ya havale etti. Ayet buna göre muhkemdir (mensuh değildir).

"Bilmedin mi ki şüphesiz Allah gökte ve yerde olanları bilir": Bu, onaylanması istenen bir sorudur, mana da: Gerçekten bildin, demektir. "Şüphesiz bu": Yani göklerde ve yerde cereyan eden şeyler, "bir kitaptadır": Yani Levh-i Mahfuz'dadır. "Şüphesiz bu": Yani Allah'ın bütün bunları bilmesi, "Allah'a kolaydır": önemsizdir, onları bilmek ona imkansız değildir.

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَمْ
يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ وَمَا لِلظَّالِمِينَ
مِنْ نَصِيرٍ ﴿٧١﴾ وَإِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فِي
وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ
يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَا قُلْ اَفَاُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكُمُ النَّارُ
وَعَدَهَا اللّٰهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٢﴾

71 – Onlar, Allah'tan başka ona bir delil indirmediği ve o hususta onların bilgisi olmadığı şeylere tapıyorlar. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.

72 – Onlara ayetlerimiz açıkça okunduğu zaman kafirlerin yüzlerinde hoşnutsuzluk bilirsin / görürsün. Neredeyse onlara ayetlerimizi okuyanların üzerine saldıracaklar. De ki: "Size bundan daha kötüsünü haber vereyim mi? Ateş! Allah onu kafirlere va'detti. Ne kötü dönüş yeridir.

"Tapıyorlar": Yani Mekke kafirleri tapıyorlar, "ona bir delil indirmediği şeye": Yani kanıt indirmediği şeye demektir. "Bilgileri olmadığı şeye": Yani onun İlah olduğuna dair. "Zalimler için yoktur": Yani müşrikler için yoktur, "hiçbir yardımcı": Yani azaba mani olacak biri, demektir. "Onlara ayetlerimiz okunduğu zaman": Yani Kur'an. Burada münker de hoşnutsuzluk demektir, mana da şöyledir. Yani inkar hoşnutsuzluğu ve surat asma onlarca bilinen bir şeydir, demektir.

"Neredeyse saldıracaklar": Yani şiddet uygulayacak ve kendilerine Kur'an okuyanlara kötü şey yapacaklar. Seta aleyhi ve seta bihi: Birine şiddet uygulamaktır. "De ki.": Ey Muhammed, "size bundan daha kötüsünü haber vereyim mi?": Yani size Kur'an okumadan daha zorunu ve daha sevmediğinizi haber vereyim mi? Sonra bunu zikredip: "Ateş" dedi. Yani o da ateştir, demektir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ
مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ
الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ
٧٣ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ٧٤

73 – Ey insanlar, bir misal getirildi; onu dinleyin: Şüphesiz Allah'tan başka ibadet ettikleriniz, asla bir sinek (bile) yaratamazlar, bunun için toplansalar da. Eğer sinek onlardan bir şey kaparsa, onu ondan kurtaramazlar. İsteyen de zayıf, istenen de.

74 – Allah'ı hakkı ile takdir edemediler. Şüphesiz Allah elbette çok güçlüdür, mutlak galiptir.

"Ey insanlar bir misal getirildi": Ahfeş şöyle demiştir: Eğer: "Misal nerede?" denirse,

Cevap şöyledir: Burada misal yoktur, mana ancak şöyledir: Ey insanlar bana bir misal verildi, yani putlara bir benzetme getirildi, "onu dinleyin", bu misali dinleyin. Ayetin tevili (yorumu) şöyledir: Müşrikler putları bana ortak koşup benimle beraber onlara ibadet ettiler; onların halini dinleyin. Sonra da bunu: "Şüphesiz Allah'tan başka ibadet ettikleriniz "ted'une" kavli ile beyan etti, yani taptıklarınız, demektir. İbn Abbas, Ebu Rezin ve İbn Ebi Able, meftuh ye ile "yed'une" okumuşlar; İbn Semeyfa, Ebu Reca ve Asım el – Cahderi de mazmum ye ve meftuh ayınla "yüd'avne" okumuşlardır. Bunlardan da putlar kastedilmektedir. "Len yahluku zübaben": Zübab (sinek) tekildir, cemi kılleti: Ezibbe, cemi kesreti de: Zibbandır, tıpkı ğurab, eğribe ve ğirban gibi. Şöyle de denilmiştir: Özellikle sineğin zikredilmesi, horluğundan pisliğinden ve çokluğundan dolayıdır. "Toplansalar da": Yani putlar "bunun için": Yani sineği yaratmak için. "Eğer sinek onlardan kaparsa": Yani putlardan kaparsa demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar putlarına safran sürerlerdi, o da kururdu. Sinek gelir onu kapardı. İbn Cüreyc de şöyle

demiştir: Putlarına koku sürdükleri zaman içine bal vb. gibi tatlı bir şey katarlardı; ona da sinek konar ve onu çalardı. Mabutlar da onlara tapanlar da buna mani olamazlardı. Süddi de şöyle demiştir: Tanrılarına yemek verirlerdi, sinek de üzerine konar ve ondan yerdi. Sa'leb şöyle demiştir: "La yestenkızuhu minhü" deyip onu insanların fiili gibi kabul etmesi, onların putlara saygı göstermelerinden, onlar için kurbanlar kesip onlarla konuşmalarındandır. Mesela: "Ya eyyühen nemlüd hulu mesakineküm" *(Neml: 18)* (ey karıncalar yuvalarınıza girin) gibi, onlara da insan gibi hitap etmiştir. Şu da öyledir "Raeytühüm li sacidin" "ayın ve yıldızların bana secde ettiklerini gördüm" *(Yusuf: 4)*. Biz de bu manayı A'raf suresi "vehüm yuhlekun" kavlinde beyan etmiştik.

"İsteyen de aciz, istenen de": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İsteyen: Puttur, istenen de: Sinektir. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: İsteyen: Sinektir, putun üzerinden kaptığı kokulu maddeyi istemektedir. İstenen de: Puttur ki o da kendisinden kapılanı istemektedir. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: İsteyen putlara tapanlardır, onlara ibadet etmekle onlara yaklaşmak istemektedirler. İstenen de: Puttur. Bu mana da Dahhak ile Süddi'nin görüşlerinden çıkarılmıştır.

"Allah'ı hakkı ile takdir edemediler": Yani O'na layıkı vechile tazim edemediler demektir. Çünkü putları O'na ortak koştular. "Şüphesiz Allah elbette çok güçlüdür": Mağlup edilmez. "mutlak galiptir": Yanına yaklaşılmaz.

اَللّٰهُ يَصْطَفٖي مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِۜ اِنَّ اللّٰهَ سَمٖيعٌ بَصٖيرٌۚ
﴿٧٥﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْۜ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٧٦﴾

75 – Allah, meleklerden ve insanlardan elçiler seçer. Şüphesiz Allah hakkıyle işiten, kemaliyle bilendir.

76 – Onların önlerindekini ve arkalarındakini bilir. İşler yalnız Allah'a döndürülür.

"Allah, meleklerden elçiler seçer": Mesela Cebrail, Mikail, İsrafil ve ölüm meleği gibi. "İnsanlardan da": Mesela gönderilen peygamberler gibi. "Şüphesiz Allah hakkıyle işitendir" kullarının sözlerini, "kemaliyle görendir": Elçi edindiğini. Mukatil bu ayet: "Aramızdan zikir ona mı indirildi?" *(Sad: 8)* demeleri üzerine indirildi, demiştir.

"Onların önlerindekini ve arkalarındakini bilir": Seçtiği kimselere işaret edilmektedir. Biz de bu manayı Ayetel Kürsi'de beyan etmiş bulunuyoruz *(Bakara: 255).*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا
رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٧٧﴾ وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ
حَقَّ جِهَادِه۪ؕ هُوَ اجْتَبٰيكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدّ۪ينِ
مِنْ حَرَجٍؕ مِلَّةَ اَب۪يكُمْ اِبْرٰه۪يمَؕ هُوَ سَمّٰيكُمُ الْمُسْلِم۪ينَ مِنْ قَبْلُ
وَف۪ي هٰذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَه۪يدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ
عَلَى النَّاسِۚ فَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِؕ
هُوَ مَوْلٰيكُمْۚ فَنِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّص۪يرُ ﴿٧٨﴾

77 – Ey o iman edenler, ruku edin, secde edin ve Rabbinize ibadet edin. Hayır işleyin ki muradınıza eresiniz.

78 – Allah uğrunda hakkı ile cihat edin. Sizi O seçti. Dinde üzerinize bir zorluk kılmadı. Atanız İbrahim'in dini gibi. Size önceden o Müslümanlar adını verdi. Bunda da Peygamber size şahit olsun; siz de insanlara şahit olasınız, diye. Öyleyse namazı dosdoğru kılın, zekatı verin ve Allah'a sarılın. O, sizin Mevla'nızdır. Ne güzel Mevla ve ne güzel yardımcı!

"Ruku edin, secde edin": Müfessirler maksat: Namaz kılın, demişlerdir; çünkü namaz rukusuz ve secdesiz olmaz. "Rabbinize ibadet edin": Yani O'nu birleyin. "Hayır işleyin": İyiliklerin çeşitleri kastediliyor. "Umulur ki muradınıza erersiniz": Yani mutlu olur, cennette ebedi kalırsınız.

Hüküm: İlim adamları Hac suresinin ilk secdesinde ihtilaf etmemiş, bu sonuncusunda etmişlerdir. Hazreti Ömer, İbn Ömer, Ammar, Ebudderda, Ebu Musa ve İbn Abbas'tan: Hac suresinde iki secde vardır; bu sure diğerlerine iki secde ile üstün kılınmıştır, demişlerdir. Bizim arkadaşlarımız da böyle demişlerdir. Şafii radıyallahu anh'in mezhebi de böyledir. İbn Abbas'tan: Hac suresinde bir secde vardır, dediği de rivayet edilmiştir; Said bin Müseyyeb, Said bin Cübeyr,

İbrahim, Cabir bin Zeyd, Ebu Hanife ve arkadaşları, İmam Malik de böyle demişlerdir. Ukbe bin Amir'den rivayet edilen şu şey de, birinci görüşü desteklemektedir: "Ya Resulallah, Hac suresinde iki secde mi var?" dedim. O da: Evet, kim onlarda secde etmezse onları okumasın, dedi.[4]

Alimler Kur'an secdelerinin sayısında ihtilaf etmişlerdir: İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır: *Birincisi:* Onlar on dörttür, Şafii de böyle demiştir. *İkincisi:* Onlar on beştir, Sad 24'teki secdeyi ilave etmiştir. Ebu Hanife de: Onlar on dörttür, demiş; Sad'ın sonundakini çıkarmış, onun yerine Sad 24'tekini koymuştur.

Hüküm: Tilavet secdesi sünnettir, Ebu Hanife: Vaciptir, demiştir. Tilavet secdesi ancak iftitah tekbiri ve selamla sahih olur. Ebu Hanife'nin arkadaşları ile Şafii'nin bazı arkadaşları buna muhalefet ederler. Ruku tilavet secdesinin yerine geçmez. Ebu Hanife ise: Geçer, der. Eğer okuyan secde etmezse, işiten de etmez; İmam Ahmed radıyallahu anh bunu açıkça ifade etmiştir. Gizli okunan namazlarda secde ayetini okumak mekruhtur, Şafii'de mekruh değildir.

"Allah yolunda cihat edin": Bu cihatta da üç görüş vardır:

Birincisi: O, bütün taatleri yapmaktır, bu da çoğunluğun görüşüdür. *İkincisi:* O, kafirlerle yapılan cihattır, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Nefis ve arzu ile cihat etmektir, bunu da Abdullah bin Mübarek demiştir.

Hakkı ile cihatta ise üç görüş vardır:

Birincisi: O, cihatta ciddiyet gösterip bütün imkanları kullanmaktır. *İkincisi:* O, aziz ve celil olan Allah'a karşı temiz niyet beslemektir. *Üçüncüsü:* Aziz ve celil olan Allah'ın hakkını yerine getirmek için gerekenleri yapmaktır.

Hüküm: Bazıları bu ayetin mensuh olduğunu iddia etmişlerdir, nesh eden hakkında da iki görüş belirtmişlerdir: *Birincisi:* O, "la yükelli fullahu nefsen illa vüs'aha" *(Bakara: 286)* ayetidir.

İkincisi: "Fettekullahe mesteta'tüm" *(Teğabün: 16)* ayetidir. Diğerleri de: Hayır, o muhkemdir, demişlerdir. Hakkı ile cihadı açıklayan ilk iki görüş de bunu tekit eder ki doğrusu da budur. Çünkü Allah Teala hiç kimseye gücünün yetmediği şeyi teklif etmez.

"Sizi O seçti": Yani sizi dini için o seçip tercih etti. Harec: Darlıktır; binaenaleyh insan böyle bir şeyin içine düşerse mutlaka ondan tövbe

4 - Tirmizi, Cumua, bab, 54; Ahmed, Müsned, 4/151, 154.

veya kefaret veya ruhsata geçiş vs. ile mutlaka bir çıkış yolu bulur. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Harec: İsrail oğullarına yüklenen ağır yük ve zorluklardır; Allah onu bu ümmetin üzerinden attı.

"Babanız İbrahim'in dini gibi": Ferra, mana şöyledir, demiştir: Vesseallahu aleyküm kemilleti ebiküm (Allah atanız İbrahim'in dini gibi size genişlik verdi). Kâf'ı attığın zaman mansup okursun. Emir olmak üzere mansup olması da caizdir; çünkü kelamın başı emirdir; o da "irkau vescudu"dur. Mana: Velzemu millete ebiküm (atanızın dininden ayrılmayın) demektir.

Eğer: "Bu, Müslümanlara hitaptır, İbrahim de hepsinin babası değildir?" denilirse,

Cevap şöyledir: O, bütün Müslümanlara hitaptır; o da onların atası gibidir, onlarda baba gibi hakkı vardır. Eğer hitap özellikle Araplara olursa, İbrahim bütün Arapların atasıdır. Bu da müfessirlerin görüşüdür. Bana göre ise hitap Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem'edir; çünkü İbrahim onun atası idi. Ümmet-i Muhammed de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e hitap edilen şeye dahildir.

"Size o Müslümanlar adını verdi": İşaret edilen zat hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'tır, bunu da İbn Abbas, Mücahit ve cumhur, demişlerdir. Buna göre "önceden" kavlinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Kur'an inmeden önce indirdiği kitaplarda size bu ismi verdi. *İkincisi:* "Önceden" yani ana kitapta demektir. "Bunda da" kavli ise, Kur'an'dır.

İkincisi: O, İbrahim aleyhisselam'dır, çünkü "zürriyetimizden Müslüman bir ümmet çıkar" demişti. Mana da şöyledir: Bu vakitten önce, o da İbrahim aleyhisselam'ın zamanıdır. Bu vakitte dediği de: "Zürriyetimizden Müslüman bir ümmet çıkar" dediğidir. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

"Peygamber olsun diye": Mana şöyledir: Sizi seçti ve size Müslümanlar adını verdi ki, Peygamber yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem "size şahit olsun": Size tebliğ ettiğine dair kıyamet gününde şahit olsun. Biz de bu manayı Bakara: 143'te "ve atuz zekate" kavline kadar şerh etmiştik.

"Allah'a sarılın": İbn Abbas: Sizi bütün kızacak ve nefret edecek şeylerden korumasını isteyin, demiştir. Hasen de: Allah'ın dinine sarılın, demiştir. Bundan sonrası da Enfal: 40'ta şerh edilmiştir.



23-MÜ'MİNUN SURESİ

Mekke'de inmiştir. 118 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَۙ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ ف۪ي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَۙ ﴿٢﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ
عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَۙ ﴿٣﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ لِلزَّكٰوةِ فَاعِلُونَۙ ﴿٤﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ
لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَۙ ﴿٥﴾ اِلَّا عَلٰٓى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ
فَاِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُوم۪ينَۚ ﴿٦﴾ فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَٓاءَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الْعَادُونَۚ ﴿٧﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ لِاَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَۙ ﴿٨﴾
وَالَّذ۪ينَ هُمْ عَلٰى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَۢ ﴿٩﴾ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَۙ
﴿١٠﴾ اَلَّذ۪ينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَۜ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿١١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Gerçekten mü'minler kurtuluşa erdi.

2 – Onlar ki namazlarında mütevazıdırlar.

3 – Onlar ki boş şeylerden yüz çevirenlerdir.

4 – Onlar ki zekatı yapanlar / verenlerdir.

5 – Onlar ki namuslarını koruyanlardır.

6 – Ancak zevcelerine yahut sağ ellerinin sahip olduklarına karşı (olması hariç). Çünkü onlar (bundan) kınanmazlar.

7 – Artık kim bundan ötesini isterse, işte onlar mütecavizlerin ta kendileridir.

8 – Onlar ki emanetlerine ve sözlerine riayet ederler.

9 – Onlar ki namazlarına devam ederler.

10 – İşte onlar mirasçıların ta kendileridir.

11 – Onlar ki Firdevs'e mirasçı olurlar. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar.

Mü'minun suresi ittifakla Mekki'dir, Ömer bin Hattab radıyallahu anh, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den: Üzerimize on ayet indirildi ki kim onları ayakta tutarsa (tatbik ederse), cennete girer" dediğini, sonra da "gerçekten mü'minler kurtuluşa erdi..." on ayetleri okuduğunu rivayet etmiştir. Bunu Hakim Ebu Abdullah, "Sahih"inde rivayet etmiştir.[1] Ebu Said el – Hudri de, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Teala cennetin duvarını bir kerpici altından ve bir kerpici gümüşten olmak üzere yarattı. Ağaçlarını kendi eliyle dikti ve ona: Konuş, dedi. O da: Mü'minler kurtuluşa erdi, dedi. Allah Teala da: Senin gibi kralların yurdu cennete ne mutlu, dedi.[2] Ferra şöyle demiştir: Burada "kad" edatının mü'minlerin kurtuluşunu tekit için gelmiş olması da caizdir, maziyi şimdiki zamana yaklaştırmak için olması da caizdir. Çünkü "kad" edatı, maziyi hale (şimdiki zamana) yaklaştırır, öyleki hüküm bakımından ona ulaştırır. Baksanıza, namaz başlamadan önce kad kametis salah (naz başladı) derler. Buna göre mana: Kurtuluş onlar için gerçekleşti ve onlar şimdi o hal üzeredirler, demek olur. Übey bin Ka'b, İkrime, Asım el – Cahderi ve Talha bin Musarrif, hemzenin zammı, lamın kesri ve hanın fethi ile, edilgen olarak "kad ufliha" okumuşlardır. Zeccac da, ayetin manası şöyledir, demiştir: Mü'minler devamlı hayrın içinde ölümsüzlüğe nail oldular. Kim hemzenin zammı ile "kad ufliha" okursa, manası: Kurtuluşa erdirildiler, olur. Huşuun aslı da lügatte: Boyun eğmek ve alçak gönüllülük göstermektir.

---

1 - Müstedrek, 2/392.

2 – İbn Kesir, Bezzar da onu Ebu Said el – Hudri'den merfu olarak rivayet etmiştir.

Namazda huşudan murat edilen şey hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, secde yerine bakmaktır. Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem namaz kılarken göğe bakardı; bunun üzerine "onlar ki namazlarını huşu ile kılarlar" ayeti indi. O zaman başını eğdi.[3]

İkincisi: Namazda göz ucu ile sağa sola bakmayı terk etmek ve yanındaki müslümana yumuşak davranmaktır. Bunu da Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh, demiştir.

Üçüncüsü: O, namazda sükunettir, bunu da Mücahit, İbrahim ve Zühri, demişlerdir.

Dördüncüsü: O, Allah korkusudur, bunu da Hasen, demiştir.

Burada lağvden ne murat edildiği hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: O, şirktir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Batıldır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Masiyet (günah)lardır, bunu da Hasen, demiştir. *Dördüncüsü:* Yalandır, bunu da Süddi, demiştir. *Beşincisi:* Kafirlerin Müslümanlara duyurdukları sövme ve eziyetlerdir. Bunu da Mukatil, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Lağv: Bütün oyun ve eğlenceler, atılan ve hükmü olmayan bütün günahlardır. Buna göre mana şöyle olur: Allah'ın onlara emrettiği şeylerdeki ciddiyet, onları boş şeylerden alıkoymuştur.

"Zekatı yapanlardır": Yani eda edenlerdir, demektir. Fiili yapma diye ifade edilmesi, onun da bir fiil olmasındandır.

"İlla ala ezvacihim": Ferra, "ala" "min" manasınadır, demiştir.

Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Onlar mahzurları yapmada kınanırlar ve onu muhafaza etmekle emrolundular, ancak zevcelerine "veya cariyelerine karşı olması hariçtir" ki bundan kınanmazlar.

"Kim isterse": Yani ararsa, "bunun ötesini" yani eşler ve cariyelerin dışında bir şey ararsa, "işte onlar mütecavizlerin ta kendileridir": Yani haksızlar ve zalimlerdir, demektir. Çünkü onlar helal sınırından haram sınırına geçmişlerdir. "Vellezine hüm liemanatihim": İbn Kesir ism-i cins olarak "liemanetihim" okumuştur, mana da kendilerine edilen emaneti muhafaza ederler, demektir. Emanet de bazen Allah'la kul arasında, bazen de kul ile kendi hemcinsleri arasında olur. Hepsine

3 - Hakim rivayet etmiş ve sahih olduğunda ihtilaf yoktur, demiştir; Taberi, 18/2. Müslim bin Yesar ile Katade de bu manaya kail olmuşlardır.

riayet etmesi lazımdır. Söz de öyledir. "Raun"un manası: Muhafaza edenler demektir. Zeccac şöyle demiştir: Riayetin aslı lügatte gütmeyi üstlendiği her şeyi ıslah etmeye çalışmaktır.

"Ala salavatihim": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, cemi sıgasıyla "salavatihim" okumuşlar; Hamze ile Kisai de tekil olarak "salatihim" okumuşlardır ki o da ism-i cinstir. Namazları muhafaza etmek de: Onları vaktinde kılmaktır.

"Onlar mirasçılardır": Süddi, şeyhlerinden şöyle rivayet etmiştir: Allah Teala cenneti kafirlerin gözlerinin önüne getirir, onlar da itaat etmiş olsalardı girecekleri yerlere bakarlar. Sonra da onlar mü'minlerin arasında paylaştırılır; onlar da böylece mirasçı olurlar. İşte "onlar mirasçıların ta kendileridir" dediği budur. Biz de bunu A'raf: 43'te "uristümuha" kavlinde şerh etmiş bulunuyoruz. Firdevs'in manasını da, Kehf: 107'de şerh etmiş bulunuyoruz.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا
الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ
مَكِينٍ ﴿١٣﴾ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ
مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ
اَنْشَاْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ﴿١٤﴾
ثُمَّ اِنَّكُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾

12 – Andolsun, gerçekten insanı çamurdan bir hulasadan (özden) yarattık.

13 – Sonra onu çok sağlam bir karargahta bir meni kıldık.

14 – Sonra o meniyi kan pıhtısı yarattık; derken kan pıhtısını bir çiğnem et; derken bir çiğnem eti kemikler (yaptık). Kemiklere de et giydirdik. Sonra onu başka bir yaratılışla inşa ettik. Yaratanların en güzeli Allah çok yücedir!

15 – Sonra şüphesiz siz bunun ardından mutlaka öleceksiniz.

16 – Sonra şüphesiz siz kıyamet gününde diriltileceksiniz.

"Andolsun, gerçekten insanı yarattık": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, Adem aleyhisselam'dır. "Min sülaletin (bir hulasadan)": Çünkü o, yerin her tarafından alınan topraktan süzülmüştür. Bu, Selman Farisi'nin, bir rivayette İbn Abbas'ın ve Katade'nin görüşüdür.

İkincisi: O, ademoğludur, sülale: Çamurdan süzülmüş menidir, Çamur da Adem aleyhisselam'dır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Sülale: Füâle veznindedir, o da süzülen az şeydir. Bütün "füâle" vezninde olanlardan azlık manası kastedilir; mesela: Fudale (fazlalık), nuhâle (elenti) ve kulâme (kırpıntı) bundandır.

"Sonra onu kıldık": Yani ademoğlunu, "bir karargahta meni": O da rahimdir. "Mekin" ise sağlam demektir. O, çocuğun istikrarı için hazırlanmıştır. Biz de nutfe, alaka ve mudga'nın manasını Hac: 5'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Fehalaknel mudgate izamen": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek cemi sigasıyla "izamen fekesevnel izame" okumuşlar; İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek tekil olarak "azmen fekesevnel azme" okumuşlardır.

"Sonra onu başka bir yaratılışla inşa ettik": Bu da yedi hal (evre)dir. Hazreti Ali radıyallahu anh şöyle demiştir: Üzerinden yedi evre geçmedikçe mev'ude (diri gömülen kız çocuğu) olmaz, demiştir:

Bu inşanın yeri hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ana karnıdır, sonra inşanın niteliği hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, ona ruh üfürülmesidir, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ebu'l – Aliye, Şa'bi, Mücahit, İkrime vd. de böyle demişlerdir. *İkincisi:* Onu erkek veya dişi kılmasıdır, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: O, anasının karnından çıktıktan sonradır. Sonra bu inşanın niteliği hususunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* O inşanın başı çocuğun doğarken ses vermesi (ağlaması)dır, sonra memeyi bulması, oturuncaya kadar iki ayağını uzatmayı öğrenmesi, iki ayağının üzerinde dik durması, sütten kesilmesi, buluğa ermesi ve ülkede dolaşmasıdır. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* O, gençliğin tekamül etmesidir, bunu da İbn Ömer ile Mücahit, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Dişlerin ve saçların çıkmasıdır, bunu da Dahhak, demiştir. Kendisine: "Çocuk başında saç olarak doğmaz mı?" dediler. O da: "Etek ve koltuk altı kılları nerede?" dedi. *Dördüncüsü:* Ona akıl ve fehim (anlayış) verilmesidir. Bunu da Salebi nakletmiştir.

"Fetebarekallah": Allah tazim ve övgüye layıktır, demektir. Biz de "tebareke"nin manasını A'raf: 54'te şerh etmiş bulunuyoruz. "Yaratıcıların en güzeli": Yani suret verenlerin ve takdir edenlerin (ölçüp biçenlerin) en güzeli, demektir. Halk, lügatte: Takdir etmek, ölçüp biçmektir. Hadiste şöyle gelmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, bu ayeti okudu, yanında da Hazreti Ömer vardı, "halkan ahar" kavline gelince, Hazreti Ömer: "Fetebarekallahu ahsenül halikin" dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Ey Hattab'ın oğlu, bu ayet senin dediğin kelimelerle sona erdi, dedi.[4]

Eğer: "Yaratıcıların en güzeli" kavli ile "Allah'tan başka bir yaratıcı var mı?" *(Fatır: 3)* kavli nasıl uzlaştırılır?" denilirse,

Cevap şöyledir: Halk icat etme manasınadır, Allah'tan başka da icat eden yoktur. Bunun bir de takdir (şekil verme, tasarım yapma) manası vardır, mesela Şair Züheyr'in şu beyitinde olduğu gibi:

Sen takdir ettiğini gerçekleştirirsin,
Bazıları ise takdir eder, fakat gerçekleştiremez.

İşte burada bundan murat edilen budur. İnsanlar şekil verirler, takdir eder ve bir şey yaparlar, Allah ise şekil verenlerin ve takdir edenlerin en hayırlısıdır. Ahfeş de şöyle demiştir: Yaratanlar burada sanatkârlardır, Allah ise yaratanların en hayırlısıdır.

"Sonra şüphesiz siz bundan sonra": Yani zikredilen yaratmanın tamamlanmasından sonra "mutlaka ölülersiniz": Ecelleriniz geldiği zaman. Ebu Rezin el – Ukayli, İkrime ve İbn Ebi Able, elifle "el- maitun" okumuşlardır. Araplar henüz ölmeyene: İnneke maitün an kalil (sen az sonra öleceksin) ve meyyitün (öleceksin) derler. Ölmüş biri için: Haza maitün demezler. Bu sadece gelecekte kullanılır. Aynı şekilde: Haza seyyidü kavmihi (bu, kavminin efendisidir) denir. Az sonra efendi olacak için ise: Haza saidü kavmihi an kalil (bu, yakında kavminin efendisi olacaktır) derler. Şerifül kavm ve haza şarifül kavm de böyledir. Bütün bu bap, Arapça'da sana anlattığım gibidir.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ
سَبْعَ طَرَآئِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ ﴿١٧﴾
وَأَنزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّا عَلَى

4 - Suyuti, ed - Dürrül Mensur, İbn Ebi Şeybe rivayeti.

ذَهَابٍ بِهِ لَقَادِرُونَ ﴿١٨﴾ فَأَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ
لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَجَرَةً تَخْرُجُ
مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِلْآكِلِينَ ﴿٢٠﴾

17 – Andolsun, gerçekten üstünüzde yedi yollar yarattık. Biz mahluktan gafiller değiliz.

18 – Gökten ölçü ile su indirdik de onu yere yerleştirdik. Şüphesiz biz onu gidermeye gerçekten güç yetirenleriz.

19 – Onunla size hurmalıklardan ve bağlardan bahçeler yetiştirdik. Onlarda sizin için birçok meyveler vardır ve onlardan yersiniz de.

20 – Ve Tur-i Sina'dan çıkan; yağı ile ve yiyenler için bir katıkla biten bir ağaç (yetiştirdik).

"Andolsun, gerçekten üstünüzde yedi yol yarattık": Yani yedi kat gökler demektir. Zeccac: Her biri bir yoldur, demiştir. İbn Kuteybe de: Onlara "taraik" denilmesi, üst üste geldiği içindir; çünkü onlar birbirinin üzerindedir. Taraktüş şey'e: İki şeyi birbirinin üstüne koymaktır.

"Biz mahluktan gafiller değiliz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Biz onlardan gafil olmadık, çünkü üzerlerine bir gök bina ettik, onda da güneşi ayı ve yıldızları doğdurduk.

İkincisi: Onları rızıksız bırakacak değiliz, onlara yağmur indirdik.

Üçüncüsü: Üzerlerine göğün düşüp de onları helak etmekten muhafazada gafil değiliz.

"Gökten ölçü ile su indirdik": Yani Allah'ın ilmi ile demektir. Mukatil: Geçimlerine yetecek kadar, demiştir.

"Ve bir ağaç (ve şecereten): Bu da "cennatin" kavline matuftur. Ebu Miclez, İbn Ya'mur ve İbrahim Nahai, merfu olarak: "Ve şeceretün" okumuşlardır. Bu ağaçtan da zeytin ağacı murat edilmiştir.

Eğer: "Neden ağaçlar arasından özellikle bu tahsis edildi?" denilirse,

Buna dört türlü cevap verilmiştir:

Birincisi: Çünkü ondan çok yararlanırlardı; nimetlerinden bildiklerini onlara hatırlattı. İlk Ayette hurma ve üzüm ağaçlarının tahsisi de böyledir; çünkü bu ikisi Hicaz ve çevresinin en çok bilinen meyvele-

ridir. Hurma Medine halkının, üzüm de Taif halkının baş meyvesiydi.

İkincisi: Çünkü onlar onu neredeyse sulamazlardı, o yağın çıktığı ağaçtır.

Üçüncüsü: O, ateşin zıddı olan su ile biter, meyvesinde de ateş için hayat ve onun için madde vardır.

Dördüncüsü: Çünkü ilk zeytin Mukatil'in iddiasına göre o mekanda yetişmiştir.

"Turi seynae": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, meksur sin ile "Turi sinae" okumuşlar; Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, meftuh sin ile okumuşlardır. Hepsi de medli okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir; Bütün Araplar meftuh sin ile "seynae" derken, ancak Kinane oğulları sini meksur telaffuz ederler. Ebu Ali şöyle demiştir: Bu kelime gayri munsariftir, çünkü o, buk'a veya ard'a isim kılınmıştır. "Sinin" de öyledir. Eğer mekan veya menzil veyahut bunlara benzer müzekker bir isme verilirse, munsarif olur. Çünkü sen o zaman müzekkere müzekker ismi vermiş olursun. Tur ise: Dağ demektir.

"Seynae"nin manasında da beş görüş vardır:

Birincisi: O, güzel manasınadır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Dahhak da: "Tur" Süryanice'de dağ manasına, "seynae" de Nabatça'da güzel manasınadır, demiştir. Ata da: Güzel dağ demek istenmiştir, demiştir.

İkincisi: O, mübarektir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, belli bir taşın ismidir, yanında bulunduğu için dağ ona izafe edilmiştir. Bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Turı Seyna: Ağaçlı dağdır, bunu da İbn Saib, demiştir.

Beşincisi: Seyna, dağın olduğu yerin ismidir, bunu da Zeccac, demiştir. Görüşlerin en doğrusu da budur. İbn Zeyd de: O, Musa'ya nida edilen dağdır, Mısır ile Eyle arasındadır, demiştir.

"Tenbütü biddühni": İbn Kesir ile Ebu Amr, tenin ref'i ve benin kesri ile "tünbitü" okumuşlar; Nafi, Asım, Hamze ve Kisai de, tenin fethi ve benin zammı ile (tenbütü) okumuşlardır. Ferra da: Nebetet ve enbetet, ikisi de lügattir, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Nebeteş şecerü ve enbete ikisi bir manayadır, Şair Züheyr şöyle demiştir:

İhtiyaç sahiplerinin, evinin etrafında mesken
Tuttuklarını gördüm, ta sebzeler bitinceye kadar.

Şöyle demiştir: "Tenbütü biddühn": Yağ ile beraber biter, demek-

tir, tıpkı: Caeni zeydün bisseyfi, dediğin gibi ki, bana kılıçla geldi, demektir. Ebu Ubeyde de, ayetin: Tenbütüd dühne (yağ bitirir) manasına geldiğini, be'nin de zait olduğunu söylemiştir, tıpkı "ve men yürid fihi biilhadin bizulmin" *(Hac: 25)* kavlinde olduğu gibi. Biz de bu manayı orada beyan etmiştik.

"Ve sıbğin": İbn Mes'ud, İbn Ya'mur, İbrahim Nahai ve A'meş, nasb ile "ve sıbğan" okumuşlar; İbn Semeyfa' da mecrur olarak elifle "ve sıbağin" okumuştur. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Sıbğ, sıbağ gibidir, tıpkı dibğ ve dibağ, libs ve libas gibi. Müfessirler şöyle demişlerdir: Buradan sıbğ (boya)dan maksat, zeytinyağıdır; çünkü o, içine batırılan ekmeği boyar. Maksat onun ekmek batırılacak katık olmasıdır.

وَاِنَّ لَكُمْ فِي الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٢١﴾ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾

21 – Şüphesiz sizin için hayvanlarda gerçekten bir ibret vardır. Size karınlarında olan şeyden (sütten) içiriyoruz. Sizin için onlarda daha birçok yararlar vardır ve onlardan yersiniz de.

22 – Onların üzerinde ve gemilerin üzerinde taşınırsınız.

"Ve inne leküm filen'ami leibreten nüskıküm": Nafi, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, nunun fethi ile "neskıküm" okumuşlar; İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, zammı ile (nüskıküm) okumuşlardır. Biz de bunu Nahl: 66'da "veleküm fiha menafiu kesiretün" kavline kadar şerh etmiş bulunuyoruz. Birçok yararlar: Sırtları, sütleri, yavruları, yünleri ve kılları gibi şeylerdir. "Onlardan yersiniz de": Etlerinden, yavrularından ve üzerlerinde kazançtan, demektir.

"Onların üzerinde": Yani özellikle develerin üzerinde demektir. "ve gemilerin üzerinde": Develer karada, gemiler de denizde yük taşır.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلَى قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ الْمَلَؤُا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا هٰذَا

إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَنْزَلَ
مَلَائِكَةً مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ
بِهِ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا بِهِ حَتَّى حِينٍ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا
كَذَّبُونِ ﴿٢٦﴾ فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا
وَوَحْيِنَا فَإِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ فَاسْلُكْ فِيهَا
مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ
مِنْهُمْ وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ﴿٢٧﴾
فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلْكِ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
نَجَّانَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢٨﴾ وَقُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلًا
مُبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ﴿٢٩﴾ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ وَإِنْ كُنَّا
لَمُبْتَلِينَ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ أَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ ﴿٣١﴾ فَأَرْسَلْنَا فِيهِمْ
رَسُولًا مِنْهُمْ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣٢﴾
وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاءِ الْآخِرَةِ
وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا
تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَرًا
مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٣٤﴾ أَيَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ
تُرَابًا وَعِظَامًا أَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ ﴿٣٥﴾ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ
﴿٣٦﴾ إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٣٧﴾
إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ

﴿٣٨﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٣٩﴾ قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ
نَادِمِينَ ﴿٤٠﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَاءً فَبُعْدًا
لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾ ثُمَّ أَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُونًا آخَرِينَ ﴿٤٢﴾
مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٤٣﴾ ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا
تَتْرَا كُلَّ مَا جَاءَ أُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ فَأَتْبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا
وَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ فَبُعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٤٤﴾

23 – Andolsun, gerçekten Nuh'u kavmine gönderdik: "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Sizin için O'ndan başka İlah yoktur. Korkmuyor musunuz?" dedi.

24 - Kaviminin kafirlerinden ileri gelenler: "Bu da ancak sizin gibi bir insandır; size karşı üstün olmak istiyor. Eğer Allah dileseydi, elbette melekler indirirdi. Biz bunu önceki atalarımızda işitmedik" dediler.

25 – "O, ancak kendisinde delilik olan bir adamdır. Onu bir zamana kadar gözetim altında tutun".

26 – (Nuh) dedi: "Rabbim, beni yalanlamalarından dolayı bana yardım et".

27 – Biz de ona: "Gemiyi gözümüzün önünde yap. Emrimiz gelip de fırın kaynadığı zaman ona her çiftten ikiyi ve aileni de bindir; ancak onlardan hakkında söz geçen hariç. Zalimler hakkında bana hitap etme. Şüphesiz onlar boğulmuşlardır".

28 – "Sen, yanındakilerle beraber gemiye kurulduğun zaman: "Bizi zalimler kavminden kurtaran Allah'a hamdolsun" de.

29 – "Rabbim, beni inecek mübarek bir yere indir. Sen indirenlerin en hayırlısısın" de.

30 – Şüphesiz bunda ibretler vardır. Gerçekten biz, elbette imtihana çekenleriz.

31 – Sonra onların ardından başka nesil(ler) meydana getirdik.

32 – Onlara kendilerinden: "Allah'a ibadet edin. Sizin için O'ndan başka bir İlah yoktur. Korkmuyor musunuz?" diyen bir peygamber gönderdik.

33 – Kavminden kafir olup da ahireti yalanlayan ve kendilerini dünya hayatında refaha kavuşturduğumuz ileri gelenler: "Bu da ancak sizin gibi bir insandır; sizin yediklerinizden yiyor ve sizin içtiklerinizden içiyor", dedi(ler).

34 – "Andolsun, eğer sizin gibi bir insana boyun eğerseniz, şüphesiz siz o takdirde mutlaka ziyan edenlersiniz".

35 – "Size: Şüphesiz öldüğünüz, toprak ve kemikler olduğunuz zaman muhakkak sizler çıkarılacaksınız, diye mi va'dediyor?"

36 – "Va'dolunduğunuz o şey ne uzak!"

37 – "O, dünya hayatımızdan başkası değildir. Ölürüz, diriliriz. Biz yeniden diriltilmişler değiliz".

38 – "O, ancak Allah'a karşı yalan uyduran bir adamdır. Biz ona inananlar değiliz".

39 – (Nuh) dedi: "Rabbim, beni yalanladıkları o şey sebebiyle bana yardım et".

40 – (Rabbi) dedi: "Az bir zaman sonra mutlaka pişmanlar olacaklar".

41 – Derken onları o ses hak / adaletle yakaladı. Biz de onları bir selinti kıldık. Zalimler kavmi için artık uzaklık (uzak olsunlar!).

42 – Sonra onların ardından başka başka nesiller meydana getirdik.

43 – Hiçbir ümmet ecelini geçemez de geri kalamaz da.

44 – Sonra elçilerimizi arka arkaya gönderdik. Bir ümmete ne zaman elçisi gelse, onu yalanladılar. Biz de bazılarını bazılarının arkasına düşürdük ve onları hikayeler / masallar kıldık. İman etmeyen kavim için artık uzaklık (uzak olsunlar)!

"Andolsun, Nuh'u kavmine gönderdik": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem için, bu sabırlı peygambere uyması ve kendinden önceki peygamberlerin de yalanlandıklarını bilmesi için bir tesellidir.

"Size karşı üstün olmak istiyor": Yani faziletle üstünüze çıkmak ve lider olmak istiyor, demektir. "Eğer Allah dileseydi" kendinden başkasına ibadet edilmemesini "mutlaka melekler indirirdi": O'nun emrini tebliğ ederlerdi, O da bir insanı elçi olarak göndermezdi. "Biz bunu işitmedik": Yani Nuh'un bizi davet ettiği tevhidi, "önceki atalarımızda". Cinnet ise: Deliliktir.

"Bir zamana kadar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ölümdür, takdiri de: Ölümünü bekleyin, demektir. *İkincisi:* Belirsiz bir süredir.

"Kale rabbin surni": İkrime ile İbn Muhaysın, burada ve öteki kıssada be'nin zammesiyle "rabbu" okumuşlardır.

"Bima kezzebuni": Yakup, burada ve şu gelecek yerlerde ye ile "kezzebunî" okumuştur: "Fettekunî" *(Mü'minun: 52)*, "en yahdurunî" *(Mü'minun: 98)*, "rabbir ciunî" *(Mü'minun: 99)*, "vela tükellimunî" *(Mü'minun: 108)*, Yakup iki halde de (vasılda da vakıfta da) ye ile okumuştur. Mana da: Yalanlamaları nedeniyle bana yardım et, yani: Yalanlamalarına ceza olarak onları helak etmekle bana yardım et, demektir. Biz de bunu Hud: 37'de "feslük fiha" kavline kadar şerh ettik. Son cümle de: "Gemine girdir" demektir. "Min küllin zevceynisneyni": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, lamın kesri ile tenvinsiz olarak "min külli" okumuşlardır. Hafs da Asım rivayetinde tenvinle "min küllin" okumuştur. Ebu Ali şöyle demiştir: Cumhurun okuyuşu, "küll"ü "zecceyn"e muzaf etme şeklindedir, Hafs'ın okuyuşu da zevceyne dönüktür. Çünkü mana: Min küllil ezvaci zevceyni, demektir.

"Ve kurrabbi enzilni münzelen": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek mimin zammı ile "müzelen" okumuşlardır. Ebu Bekir de Asım'dan, mimin fethi ile "menzil" rivayet etmiştir ki o da inecek yer, demektir. Zammı ile münzel ise, inmek manasına mastardır. Enzeltuhu inzalen ve münzelen, dersin.

Nuh'un bunu ne zaman dediğinde ise iki görüş vardır:

Birincisi: Gemiye bindiği zaman. *İkincisi:* Gemiden indiği zaman.

"Şüphesiz bunda vardır": Yani Nuh ve kavminin kıssasında, demektir. "Elbette ibretler". "Biz gerçekten idik imtihana çekenler": Yani Nuh'u onlara göndermekle onları imtihana çekenler idik, demektir. "Sonra onların ardından başka nesiller gönderdik": O da Hud'dur, bu da çoğunluğun görüşüdür. Ebu Süleyman Dımeşki ise: Onlar Semud kavmidir, peygamber de Salih'tir, demiştir. Bundan sonrası "eyeidüküm enneküm" kavline kadar açıktır. Zeccac: "Enneküm" kavli mana itibarı ile mansuptur, o da: Eyeidüküm enneküm muhracun iza müttüm (öldüğünüz zaman kabirlerden çıkarılacağınızı mı va'dediyor) demektir. Söz uzadığı için "enne"yi tekrar zikretti, mesela şurada olduğu gibi: "Elem ya'lemu ennehu men yuhadidillahe veresulehu feenne lehu nara cehenneme" *(Tevbe: 63)*.

"Heyhate heyhate": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr, İbn Amir,

Hamze ve Kisai, ikisinde de vasılda tenin fethi, vakıfta da sükunu ile "heyhate heyhate" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Ebu Miclez ve Harun da Ebu Amr'dan rivayet ederek, nasb ve tenvin ile "heyhaten heyhaten" okumuşlardır. Asım el – Cahderi, Ebu Hayve el – Hadrami ve İbn Semeyfa', ref ve tenvin ile "heyhatün heyhatün" okumuşlardır. Ebu'l – Aliye ile Katade, cer ve tenvin ile "heyhatin heyhatin" okumuşlardır. Ebu Cafer de, cer ile tenvinsiz olarak "heyhati heyhati" okumuştur. Ebu'l – Mütevekkil en – Naci, Said bin Cübeyr ve İkrime de, ref ile tenvinsiz olarak "heyhatü heyhatü" okumuşlardır. Muaz el – Kari, İbn Ya'mur, Ebu Reca ve Harice de Ebu Amr'dan naklen, ikisinde de tenin sükunu ile "heyhat heyhat" okumuşlardır. Heyhat'ta on lügat vardır, yedisini kurralardan naklettik, sekizincisi "iyhat"tır. Dokuzuncusu da nun ile "ihyan"dır. Bunları İbn Kasım zikretmiştir. Ahvas da iki kıraatı göstermek üzere şu beyiti aktarmıştır:

Sen çocukluğun geçen günlerini hatırlıyorsun,
Heyhati heyhaten onların dönmesi uzaktır.

Zeccac şöyle demiştir: Feth kıraatında vakıf, he iledir: "Heyhah" dersin. Feth okur ve durursan böyle dersin. Meksur okur da te üzerinde vakfedersen, vasılda tenvin ederlerden veya tenvin etmeyenlerden olursun. "Heyhat"ın tevili de: Size va'dolunan şey uzaktır, demektir. "Heyhate ma kulte" dersen, manası: Dediğin şey uzaktır, demektir. "Heyhate lima kulte" dersen, manası: Dediğin şey akla uzaktır, demektir. "Eyhat" da "heyhat" manasındadır, bunun için de şu beyiti şahit getirmişlerdir:

Ve eyhate eyhate Akik'te olanlar,
Akik'tekiler göremeyeceğimiz kadar uzaktırlar.

Ebu Amr da şöyle demiştir: "Heyhat"ın üzerinde durursan: "Heyhah" de. Ferra da şöyle demiştir: Kisai he ile vakfı tercih ederdi, ben ise te'yi tercih ederim.

"Lima tuadun": İbn Mes'ud ile İbn Ebi Able, lamsız olarak "ma tuadun" okumuşlardır. Müfessirler şöyle demişlerdir: O kavim, ilk yaratılışlarını ve Allah'ın onları var etmeye gücünün yettiğini göz ardı ettiklerinden öldükten sonra dirilmeyi uzak gördüler ve bu uzak ihtimal karşısında bunun hiçbir zaman olmayacağını kastettiler. "O, dünya hayatımızdan başkası değildir" dediler, yani hayat, içinde bulunduğumuzdan ibarettir; ölümden sonra hayat yoktur, demek istediler.

Eğer: "Nasıl "ölürüz, diriliriz" dediler, hâlbuki onlar öldükten sonra dirilmeyi kabul etmiyorlardı?" denilirse,

Buna üç cevap verilmiştir, bunları da Zeccac zikretmiştir:

Birincisi: Biz ölürüz, evlatlarımız dirilir, sanki onlar: Bir nesil ölür, başka bir nesil gelir, demiş gibidirler.

İkincisi: Nahya ve nemut "yaşar ve ölürüz" demektir, çünkü vav cemi içindir, tertip için değildir.

Üçüncüsü: Başlangıcımız esas yaratılışımızda ölüdür, sonra dirilir, arkasından da ölürüz.

"İn hüve (o değildir)": Yani Peygamber'i kastediyorlar. Bundan sonrasının tefsiri de Hud: 7 ve Nahl: 38'de, "amma kalilin" kavline kadar geçmiştir. Zeccac: An kalilin, demiş ve ma'nın zait olduğunu ve tekit için geldiğini söylemiştir.

"Mutlaka pişmanlar olacaklar": Yani küfürlerine demektir. "Derken onları o ses hak ile yakaladı": Yani küfürleri nedeniyle azabı hak etmeleri yüzünden yakaladı, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Cebrail onlara bir haykırdı, altlarındaki yer titredi; onun şiddetinden selinti (ğusa) haline geldiler. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Ğusa: Selin üzerinde sürüklenen ve yararlanılmayan şeydir. İbn Kuteybe de, mana şöyledir, demiştir: Onları selinti gibi helak olmuş hale getirdik. O da selin üzerindeki köpük ve kırık kırpık şeylerdir. Çünkü gider ve dağılır. Zeccac da şöyle demiştir: Ğusa: Selin köpükle birlikte sürüklediği ağaç yapraklarıdır.

Bundan sonra "sümme erselna rüsülena tetra" kavline kadar olanların tefsiri de Hicr: 15'te geçmiştir. İbn Kesir, Ebu Amr ve Ebu Cafer "tetren küllema" şeklinde tenvinle okumuş, elifle de vakfetmişlerdir. Nafi, İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai de tenvinsiz olarak okumuşlardır. Vakıf, Nafi ve İbn Amir'e göre elifledir. Hübeyre ve Hafs da Asım'dan, onun ye ile vakfettiğini rivayet etmiştir. Ebu Ali şöyle demiştir: Ye ile vakfederdi, kavlinin manası: İmaleli elifle dururdu demektir (tetrey). Ferra şöyle demiştir: Arapların çoğu tenvini terk eder, bazıları da tenvinler. İbn Kuteybe de, mana şöyledir, demiştir: Biz iki peygamber arasındaki boşluğu sürekli kılarız. O da tevatür'den gelir ki, aslı: Vetra'dır. Takva ve tuhme kelimelerinde olduğu gibi vav te'ye kalbolunmuştur. Zeccac da, Asmai'den şöyle dediğini hikaye etmiştir: Vatertül habere'nin manası: Arka arkaya haber verdim, iki haberin arasında da biraz zaman vardı, demektir. Ben şeyhimiz Ebu Mansur Lügavi'den şöyle okudum: Arapların yanlış kullandığı kelimelerden biri de: Tevateret kütübi ileyke deyip de, mektubum sana kesintisiz ulaştı demek istemeleridir. Böylece tevatür'ü kesintisiz yerine kullanırlar, bu ise yanlıştır. Tevatür bir şeyin kesildikten sonra gelmesidir. O da vitr kökünden tefaul veznindedir, tek demektir. Vatertül

habere demek, arka arkaya haber verdim, iki haberin arasında biraz zaman vardı, demektir. Allah Teala "sümme erselna rüsülena tetra" demiştir ki aslı, vetra'dır, o da müvatereden gelir. Böylece te vavdan dönmedir. Manası da kesik ve farklı demektir. Çünkü iki peygamber arasında uzun bir zaman vardır.

Ebu Hureyre şöyle demiştir: La be'se bi kadai ramazane tetra: Yani ramazan orucunu kesik kesik kaza etmede bir sakınca yoktur, demektir. Vatere fülanün kütübehu denirse: Mektupları birbirini izledi, her iki mektup arasında bir zaman boşluğu vardır, demektir.

"Derken bazılarını bazılarının arkasına düşürdük": Yani onları arka arkaya helak ettik, demektir. "Onları hikayeler kıldık": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Onları kötülük timsali kıldık. İyilikte ise: Caaltühu hadisen (onu hikaye kıldık) denilmez.

ثُمَّ اَرْسَلْنَا
مُوسٰى وَاَخَاهُ هٰرُونَ بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبٖينٍۙ ﴿٤٥﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ
وَمَلَا۬ئِه۪ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا عَالٖينَۚ ﴿٤٦﴾ فَقَالُٓوا اَنُؤْمِنُ
لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَۚ ﴿٤٧﴾ فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا
مِنَ الْمُهْلَكٖينَ ﴿٤٨﴾

45 – Sonra Musa ile Harun'u ayetlerimizle ve apaçık delille gönderdik.

46 – Fir'avn'e ve ileri gelenlerine. Onlar da büyüklük tasladılar ve mütekebbir bir kavim oldular.

47 – "Bizim gibi iki insana mı iman edeceğiz? Oysa kavimleri bize kulluk ediyorlar?" dediler.

48 – O ikisini yalanladılar; o nedenle helak edilenlerden oldular.

"Büyüklük tasladılar: Yani Allah'a iman ve O'na ibadetten, demektir. "Mütekebbir bir kavim oldular": Yani zulüm etmek ve tepeden bakmakla insanları ezen kimseler oldular, demektir.

"Kavimleri bize kulluk eden": Yani emrimizde yaşayan, demektir Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Her krala boyun eğen ona kulluk etmiştir

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾
وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهُ اٰيَةً وَاٰوَيْنَاهُمَا اِلٰى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ
وَمَعِينٍ ﴿٥٠﴾

49 – Gerçekten andolsun, belki doğru yolu bulurlar diye, Musa'ya o kitabı verdik.

50 – Meryem oğlunu ve anasını bir ibret kıldık ve o ikisini düz ve akarsuya sahip bir tepeye barındırdık / yerleştirdik.

"Gerçekten andolsun, Musa'ya o kitabı verdik": Yani Tevrat'ı, Fir'avn suya boğulduktan sonra ona bir seferde verilmiştir. "Belki onlar": Yani İsrail oğulları, doğru yolu bulurlar diye.

"Ve cealnebne meryeme ve ümmehu ayeten": İbn Mes'ud ile İbn Ebi Able, tesniye kalıbı ile "ayeteyni" okumuşlardır. Bu da "ve cealna vebneha ayeten" *(Enbiya: 91)* kavli gibidir. Bunun şerhi de yukarıda geçmiştir.

"Aveynahüma": O ikisini barındırdık, demektir. "İla rebvetin": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, ranın zammesi ile "rübvetin" okumuşlar; Asım ile İbn Amir de, fethi ile okumuşlardır. Biz de rebve'nin manasını Bakara: 265'te şerh etmiştik. "Düz": Yani orada ikamet edenler rahat duracak şekilde demektir, mana da: İstikrarlı yer demektir. Zeccac da: Yerleşik, demiştir. "Maîn" ise: Uyundan'dan gelir ve akarsu demektir. İbn Kuteybe de: Zati karar: İmara uygun, demiştir. Maîn de: Açıktan akan sudur. Onun ayn kökünden meful manasına olduğu ve aslının da ma'yun olduğu söylenmiştir; mesela sevbun mahîtün (dikili elbise), bürrün mekilün (ölçülmüş buğday) gibi.

Müfessirler bu tepelik yerin mevkii hakkında dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O Şam'dır, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Abdullah bin Selam ile Said bin Müseyyeb de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, Beyti Mukaddes'tir, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir. Hasen'den de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, Filistin toprağından Remle'dir, bunu da Ebu Hureyre, demiştir.

Dördüncüsü: Mısır'dır, bunu da Vehb bin Münebbih, İbn Zeyd ve İbn Saib, demişlerdir.

O tepelik yere yerleşmelerinin sebebine gelince: Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle demiştir: Meryem, oğlunu krallarından kaçırdı, on iki yıl sonra ailesine döndü. Vehb de: Kral onu öldürmek istemişti, demiştir.

يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا
إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ (٥١) وَإِنَّ هَٰذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ
فَاتَّقُونِ (٥٢) فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ
فَرِحُونَ (٥٣) فَذَرْهُمْ فِي غَمْرَتِهِمْ حَتَّىٰ حِينٍ (٥٤) أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ
بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ (٥٥) نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ (٥٦)

51 – Ey o peygamberler, temiz şeylerden yiyin ve iyi şey yapın. Şüphesiz ben yaptıklarınızı iyi bilenim.

52 – Gerçekten bu, sizin bir tek ümmetinizdir. Ben de Rabb'inizim. Benden korkun.

53 – İşlerini (dinlerini) aralarında fırkalara ayrılarak parçaladılar. Her fırka kendi yanlarındaki ile sevinmektedir.

54 – Onları bir süreye kadar dalgınlıkları içinde bırak.

55 – Kendilerine verdiğimiz malı ve oğulları sanıyorlar mı ki,

56 – Onlar için hayırlarda koşturuyoruz? Hayır, onlar farkına varmıyorlar.

"Ey o peygamberler": İbn Abbas, Hasen, Mücahit, Katade ve diğerleri, peygamberler ifadesinden yalnız Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in kastedildiğini söylemişlerdir. Araplar da çoğul kullanır, tekil kastederler; bu da bütün peygamberlere aynı şeyin emredildiğini gösterir. İbn Kuteybe ile Zeccac da bu kanaattedirler. Temiz şeylerden maksat da: Helaldir. Amr bin Şurahbil: Hazreti İsa, annesinin eğirdiği yün parası ile geçinirdi, demiştir.

"Ve inne hazihi ümmetüküm": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, feth ve şedde ile "ve enne" okumuşlar; İbn Amir de fethte onlara katılmış, ancak o, nunu sakin okumuştur. Asım, Hamze ve Kisai de, hemzenin kesri ve nunun şeddesiyle: "Ve inne" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Fetha ile okuyan "inni bima ta'melune" kavlinin üzerine atfeder. O zaman mana: Bienne hazihi ümmetüküm şeklinde olur. İstersen onu

gizli bir fiille mansup edersin, sanki: Va'lemu haza (bunu bilin) demiş gibi olursun. Meksur okuyan da yeni cümle başı yapar. Ebu Ali el – Farisi şöyle demiştir: İbn Amir, şeddeli nunu hafif (şeddesiz) okumuştur; şeddesiz okuduğun zaman, ona şeddeli iken ne taalluk ederse, buna da eder. Biz de ayetin ve arkasındakinin manasını Enbiya: 92'de "zübüren"e kadar şerh etmiştik. İbn Abbas ile Ebu Amr el – Cevni, zenin ref'i ve benin fethi ile "zübera" okumuşlar; Ebu'l – Cevza ile İbn Semeyfa' da zenin ref'i ve benin sükunu ile "zübra" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim benin zammesiyle "zübüra" okursa, tevili: Dinlerini farklı kitaplar haline getirdiler, olur ki o, zebur'un çoğuludur. Kim de benin fethi ile "zübera" okursa, parça parça ettiler demek ister.

"Her fırka kendi yanlarındaki ile sevinmektedir": Yani uydurdukları dini beğenmektedirler, onun hak olduğu görüşündedirler, demektir.

Onların kimler olduğunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar, ehl-i kitaptır, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Onlar ehl-i kitap ile Arap müşrikleridir. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Fezerhüm fi ğamretihim": İbn Mes'ud ile Übey bin Ka'b, cemi sîgasıyla "ğameratihim" okumuşlardır. Zeccac da: Onları körlüklerinde ve şaşkınlarında bırak, demiştir. "Bir süreye kadar": Yani kendilerine va'dedilen azap gelinceye kadar. Mukatil: Mekke kafirleri kastedilmiştir, demiştir.

Nesh: Bu ayet mensuh mudur değil midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, kılıç ayetiyle mensuhtur. *İkincisi:* Manası, tehdittir, bu durumda da muhkemdir.

"Eyahsebune ennema nümiddühüm bihi": İkrime ile Ebu'l – Cevza, merfu ye ve meksur mim ile" yümiddühüm" okumuşlar; Ebu İmran el – Cevni de, meftuh nun ve merfu mim ile "nemüddühüm" okumuştur. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Sanıyorlar mı ki onlara verdiğimiz "mal ve oğullar" onlar için mükafattır? O, ancak istidraçtır (gazabınadır). "Nüsariu lehüm fiyhayrati": Onları onunla hayırda koşturuyoruz. İbn Abbas, İkrime ve Eyyub Sahtiyani, merfu ye ve meksur ra ile "yüsariu" okumuşlar; Muaz el – Kari ile Ebu'l – Mütevekkil de öyle okumuşlar, ancak o ikisi rayı fethalamışlardır. Ebu İmran el – Cevni, Asım el – Cahderi ve İbn Semeyfa', merfu ye, sakin sin, mansup ra ile elifsiz olarak "yüsrau" okumuşlardır.

"Hayır, onlar farkına varmıyorlar": Yani bunun kendileri için gazabına olduğunu bilmiyorlar.

إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ هُمْ
بِآيَاتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٨﴾ وَالَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾
وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ
رَاجِعُونَ ﴿٦٠﴾ أُولَٰئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ ﴿٦١﴾

57 – Şüphesiz onlar ki Rablerinin korkusundan titrerler.

58 – Onlar ki Rablerinin ayetlerine inanırlar.

59 – Onlar ki Rablerine şirk koşmazlar.

60 – Onlar ki verdiklerini, Rablerine dönecekleri için kalpleri titreyerek verirler.

61 – İşte onlar hayırlara koşuşurlar ve onlar onun için önde giderler.

Sonra mü'minlerden bahsedip şöyle dedi: "Şüphesiz onlar ki Rablerinin korkusundan titrerler": Biz de bu manayı: "Vehüm min haşyetihi müşfikun" kavlinde şerh etmiştik *(Enbiya: 28).*

"Vellezine yü'tune ma âtev" Asım el – Cahderi, hemze-i maksura ile "ye'tune ma etev" okumuştur. Hazreti Aişe, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bu ayetten sordu: "Ya Resulallah, onlar titreyerek günah işleyenler mi?" dedi. O da şöyle dedi: Hayır, tam tersine onlar titreyerek namaz kılanlardır, titreyerek oruç tutanlardır, kendilerinden kabul olunmaz diye titreyerek sadaka verenlerdir.[5] Zeccac şöyle demiştir: "Yu'tune"nin manası: Verdiklerini kabul olunmaz korkusuyla korkarak verirler, demiştir. "Rablerine dönecekleri için": Yani O'na dönmeye kesin inandıkları için, demektir. "Ye'tune"nin manası ise: Hayırları yaparlar; gayrette kusur etme endişesiyle kalpleri titreyerek işlerler, demektir. "Ulaike yüsariune filhayrat": Ebu'l – Mütevekkil ile İbn Semeyfa', merfu ye, sakin sin, meksur ra ile elifsiz olarak "yüsriun" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Esra'tu ile sara'tu bir manayadır, ancak "sara'tu" "esra'tü"den daha abartılıdır. "Ve hüm leha": Yani onun için, demektir. Bu: Ben filâncaya senin için ikram ediyorum, sözüne benzer. Bazı ilim adamları da: Burada zikredilen korku, gizli bir şeye olmuştur, demişlerdir.

---

5 – İmam Ahmed, Müsned; Tirmizi; İbn Mace ve Hakim, sahih olduğunu söylemiştir. Ayrıca bkz. Suyuti, ed – Dürrrülmensur; Firyabi; Abd bin Humeyd; İbn Cerir vd.

وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ
لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٢﴾ بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِنْ هَٰذَا وَلَهُمْ أَعْمَالٌ مِنْ دُونِ
ذَٰلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ ﴿٦٣﴾ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِمْ بِالْعَذَابِ إِذَا
هُمْ يَجْأَرُونَ ﴿٦٤﴾ لَا تَجْأَرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُمْ مِنَّا لَا تُنْصَرُونَ ﴿٦٥﴾
قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ ﴿٦٦﴾
مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ ﴿٦٧﴾

62 – Hiç kimseye gücünün yetmeyeceğini teklif etmeyiz. Yanımızda hakkı konuşan bir kitap vardır. Onlar zulme uğratılmazlar.

63 – Hayır, onların kalpleri bundan dalgınlıktadır. Onların bundan başka yaptıkları ameller vardır.

64 – Nihayet onların refah içinde bulunanlarını yakaladığımız zaman, bir bakarsın onlar sızlanıyorlar.

65 – Bugün sızlanmayın. Çünkü sizler bizden yardım olunmazsınız.

66 – Gerçekten size ayetlerim okunurdu da ökçelerinizin üzerinde döner idiniz.

67 – Ona karşı kibir taslayarak, gece konuşup saçmalayarak.

"Yanımızda bir kitap vardır": Yani Levh-i Mahfuz vardır, demektir. "Hakkı konuşur": Onda mahlukatın amelleri tesbit edilmiştir; o nedenle yaptıklarını konuşur. "Onlar zulme uğratılmazlar": Amellerinin sevabından eksiltilmez. Sonra kafirlere dönüp: "Hayır, kalpleri bundan dalgınlıktadır" dedi. Mukatil: Kur'an'a imandan gaflet içindedir, demiştir. İbn Cerir de: Bu Kur'an'dan körlük içindedir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bunun "onlar hayırlara koşarlar" kavlinde nitelenen iyi amellere işaret olması caizdir. O zaman mana şöyle olur: Hayır, kalpleri bundan körlük içindedir. Kitaba işaret olması da caizdir. O zaman da mana: Bilakis, kalpleri hakkı konuşan ve içinde amellerinin sayıldığı kitaptan gaflet içindedir, olur.

Bu durumda "haza = bu" edatıyla işaret edilen şeyde üç görüş meydana çıkmış olur:

Birincisi: Kur'andır. *İkincisi:* İyi amellerdir. *Üçüncüsü:* Levh-i Mahfuz'dur.

"Onların bundan başka amelleri de vardır": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Şirkten başka kötü amellerdir, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O hakkın ötesinde birtakım hatalardır, bunu da Mücahit, demiştir. İbn Cerir de: Mü'minlerin ve Allah'tan çekinen ve korkan kimselerin amellerinden başka, demiştir.

Üçüncüsü: Zikredilen amellerinden başka ileride yapacakları ameller, bunu da Zeccac, demiştir.

Dördüncüsü: Allah'ın onlara azap etmesini takdir ettiği zaman gelmeden önce çeşitli isyanlarıdır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Onlar onu yapacaklardır": Bu da kendilerine yazılan ve ileride mutlaka yapacakları kötü amellerini haber vermektedir.

"Nihayet onların refah içinde olanlarını yakaladığımız zaman": Yani zengin ve reislerini demektir. Kureyş'e işaret edilmektedir. Azaptan murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bedir savaşında kılıçtan geçirilmeleridir, bunu da İbn Abbas, Mücahit ve Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: Yedi yıl açlık çektikleri kıtlıktır, bunu da İbn Saib, demiştir.

"Sızlanırlar": Feryat ederler, demektir. "Bugün sızlanmayın": Yani Azaptan kurtulmak için yardım istemeyin, "bizden yardım olunmayacaksınız": Yani kimse size edeceğimiz azaba mani olamaz, demektir. "Size gerçekten ayetlerim okunurdu da": Yani Kur'an okunurdu da, "ökçelerinizin üzerine gerisin geri dönerdiniz": Yani onlara iman etmekten geri çekilirdiniz. "Müstekbirine (kibir taslayarak)": Hâl olarak mansuptur. "Bihi = onunla" zamiri de Beytulahil harama'a racidir, o da daha önce geçmediği halde ondan kinaye edilmiştir. Mana da şöyledir: Sizler Beytullah ve harem ile övünüyordunuz, çünkü halk yurtlarında korku içinde iken sizler orada emniyette idiniz: Bizler harem halkıyız, Beytullah'ın adamları ve idarecileriyiz, kimseden korkmayız, diyordunuz. Bu da İbn Abbas ile bir başkasının görüşüdür. Zeccac da şöyle demiştir: "Bihi"deki he zamirinin kitaba raci olması caizdir, o zaman mana şöyle olur: Onu size okuması size kibirlik veriyordu.

"Gece konuşarak (samiren, müsamere ederek)": Ebu Ubeyde, manası: Müsamere ederek saçmalıyordunuz, demiştir. Burada samir,

sümmar (çoğul) yerine kullanılmıştır, tıpkı tıfl'ın etfal yerine kullanıldığı gibi. O da gece sohbet etmektir. İbn Kuteybe: Samiren: Gece konuşarak, demiştir. Semer: Gece sohbetidir. Übey bin Ka'b, Ebu'l – Aliye ve İbn Muhaysın, sinin zammı ve mimin şeddesi ve fethi ile "sümmeren" okumuşlardır ki, samir'in çoğuludur. İbn Mes'ud, Ebu Reca ve Asım el–Cahderi de, sinin ref'i, mimin şeddesi ve arkasından elifle "sümmâren" okumuşlardır.

"Tehcurun": İbn Kesir, Asım, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, tenin fethi ve cimin zammı ile "tehcurun" okumuşlardır. Manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın zikrini ve hakkı terk ediyordunuz, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Allah'ın kitabını ve Peygamberini – Allah'ın salât ve selamı onun üzerine olsun – terk ediyordunuz. Bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Beytullah'ı terk ediyordunuz, bunu da Ebu Salih, demiştir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Kureyş Beytullah'ın etrafında gece sohbet eder, onunla övünür, onu tavaf etmezlerdi.

Dördüncüsü: Kötü söz söylersiniz ki o da boş laf ve saçmalıktır. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Ferra şöyle demiştir: Hecerer recülü fi menamihi denir ki. Adam uykusunda sayıkladı, demektir. Mana da şöyledir: Sizler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hakkında onda olmayan ve ona zarar vermeyen şeyler söylüyorsunuz.

İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Katade, İbn Muhaysın ve Nafi, tenin zammı ve cimin kesri ile, "tühcirun" okumuşlardır ki o da hucr'dan gelir; sövme ve müstehcen konuşmadır. Maksat da onların Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ona tabi olanlardır. Ebu'l – Aliye İkrime, Asım el – Cahderi ve Ebu Nehik, cimin şeddesi ve tenin ref'i ile "tüheccirun" okumuşlardır. Manası da İbn Abbas'ın okuyuşu manasınadır.

أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ
مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾ أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ
مُنْكِرُونَ ﴿٦٩﴾ أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ بَلْ جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ
كَارِهُونَ ﴿٧٠﴾

68 – Bu sözü iyice düşünmediler mi? Yoksa ilk atalarına gelmeyen şey kendilerine mi geldi?

69 – Yoksa peygamberlerini tanımadılar da onu inkar mı ediyorlar?

70 – Yoksa: "Onda delilik mi var" diyorlar? Hayır, onlara hakkı getirdi. Onların çoğu haktan nefret ediyorlar.

"Bu sözü iyice düşünmediler mi?": Yani Kur'an'ı iyice düşünüp de onda Peygamberlerinin doğruluğunu gösteren delil ve ibretleri tanımadılar mı? "Yoksa ilk atalarına gelmeyen şey onlara mı geldi?": Mana da şöyledir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem gönderildiği gibi diğer peygamberler de ümmetlerine gönderilmediler mi? "Yoksa peygamberlerini tanımadılar mı?": Bu da onlar için azarlamadır, çünkü onlar onun soyunu ve doğruluğunu; çocukken ve yetişkinken güvenirliğini biliyorlardı. Sonra ondan yüz çevirdiler. Cinnet ise: Deliliktir. "Hayır, onlara hakkı getirdi": Yani Kur'an'ı demektir.

وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمٰوَاتُ
وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ
مُعْرِضُونَ ﴿٧١﴾ أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ
الرَّازِقِينَ ﴿٧٢﴾ وَإِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٧٣﴾

71 – Eğer hak onların keyiflerine uysaydı, göklerle yer ve onlardakiler bozulurdu. Hayır, biz onlara zikirlerini / şereflerini getirdik. Onlar ise zikirlerinden yüz çeviriyorlar.

72 – Yoksa sen onlardan bir ücret mi istiyorsun? Rabbinin ücreti daha hayırlıdır. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.

73 – Şüphesiz sen onları elbette dosdoğru bir yola davet ediyorsun.

"Eğer hak onların keyiflerine uysaydı": Haktan murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'tır. Bunu da Mücahit, İbn Cüreyc, Süddi ve diğerleri, demişlerdir.

İkincisi: O, Kur'an'dır, bunu da Ferra ile Zeccac, demişlerdir. Birinci görüşe göre mana şöyledir: Eğer Allah onların istediği gibi kendi nefsi için bir ortak edinseydi. İkinciye göre de şöyledir: Kur'an'ı onların istedikleri gibi Allah'a şirk koşarak indirseydi. "Göklerle yer ve onlardakiler mutlaka bozulurdu. Hayır, biz onlara zikirlerini indirdik": Yani içinde şerefleri ve övünecekleri şey bulunanı indirdik ki o da Kur'an'dır.

"Onlar kendi zikirlerinden yüz çeviriyorlar": Yani kendilerine gelen dünya ve ahiret şerefinden yüz çeviriyorlar, demektir. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, Ebu Reca ve Ebu'l – Cevza, ikisinde de elifle "bel eteynahüm bizikrâhüm fehüm an zikrâhüm mu'ridun" okumuşlardır. "Yoksa onlardan istiyor musun?": Onlara getirdiğin şeye karşılık olarak. "Harcen": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Asım, elifsiz olarak "harcen" okumuşlardır. "Feharac" ise elifledir. İbn Amir de ikisinde de elifsiz olarak "harcen ve feharcü" okumuştur. Hamze ile Kisai de ikisini de elifle "harâcen" "feharâcü" okumuşlardır. "Harc"ın manası da ücret ve maldır. "Feharacü rabbik": Rabbinin sana verdiği ecir ve sevap, "daha hayırlıdır. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır": Yani en bol verendir. Bu da onlardan ücret istemediğine bir uyarıdır, istediğine değil. Nâkib de: Sapandır, nekebe anit tarik, denir ki: Yoldan saptı, manasınadır.

وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ ﴿٧٤﴾
وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلَجُّوا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ
﴿٧٥﴾ وَلَقَدْ أَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ
وَمَا يَتَضَرَّعُونَ ﴿٧٦﴾ حَتَّىٰ إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ
إِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٧﴾

74 – Gerçekten ahirete iman etmeyenler elbette doğru yoldan sapıyorlar.

75 – Eğer onlara acıyıp da onlardaki sıkıntıyı açsaydık, elbette bocalayarak taşkınlıklarında devam ederlerdi.

76 – Andolsun, gerçekten onları azapla yakaladık; yine de Rablerine boyun eğmediler, yalvarmıyorlar da.

77 – Nihayet üzerlerine şiddetli azap sahibi bir kapı açtığımız zaman, birden ondan umutlarını keserler.

"Eğer onlara acıyıp da onlardaki sıkıntıyı açsaydık": İbn Abbas: Burada sıkıntı "durr" Mekke halkının aç kalmasıdır, demiştir; şöyleki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onlara beddua etti: Allah'ım, onlara Yusuf zamanındaki gibi yedi yıl kıtlık ver, demişti. Ebu Süfyan, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi; ona sıkıntıdan dert yandı, onlar açlıktan sırım ve kemik yiyorlardı. Bu ve bundan sonraki ayet bunun üzerine indi. O da: "Andolsun, gerçekten onları azapla yakaladık" kavlinde zikredilen azaptır.

"Nihayet üzerlerine şiddetli azap sahibi bir kapı açtığımız zaman": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Bedir savaşıdır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, yakalandıkları açlıktır, bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Ahirette cehennem azabından bir kapıdır. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"İzahüm fihi müblisun": Ebu Abdurrahman as – Sülemi, Ebu'l – Mütevekkil, Ebu Nehik ve Muaz el – Kari, lamın fethi ile "müblesun" okumuşlardır. Biz de müblis'in manasını En'am: 45'te şerh etmiştik.

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ
وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾ وَهُوَ الَّذِي
ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٩﴾ وَهُوَ الَّذِي يُحْيِي
وَيُمِيتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٨٠﴾
بَلْ قَالُوا مِثْلَ مَا قَالَ الْأَوَّلُونَ ﴿٨١﴾ قَالُوا أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا
تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٨٢﴾ لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا هَٰذَا
مِنْ قَبْلُ إِنْ هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٨٣﴾ قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ
وَمَنْ فِيهَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٤﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٨٥﴾

78 – O (Allah) ki size kulaklar, gözler ve gönüller yarattı. Ne de az şükrediyorsunuz.

79 – O ki sizi yeryüzünde yaratıp türetti ve yalnız O'na toplanacaksınız.

80 – O ki can verir ve öldürür. Gece ile gündüzün arka arkaya gelmesi O'na aittir. Aklınızı çalıştırmıyor musunuz?

81 – Hayır, onlar da evvelkiler gibi dediler:

82 – "Öldüğümüz ve toprak ve kemikler olduğumuz zaman mı, gerçekten biz mi diriltileceğiz?" dediler.

83 – "Andolsun, gerçekten bu, bize ve daha önce atalarımıza da va'dolundu. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir.

84 – De ki: "Eğer biliyorsanız, yer ve ondakiler kimindir?"

85 – "Allah'ındır" diyecekler. De ki: "İbret almıyor musunuz?"

"Ne de az şükrediyorsunuz": Müfessirler: Hiç şükretmiyorsunuz denmek istenmiştir, demişlerdir.

"Sizi yeryüzünde yarattı": Yani sizi topraktan yarattı, demektir.

"Gece ile gündüzün arka arkaya gelmesi O'na aittir": Yani onları bu şekilde siyah ve beyaz (aydınlık ve karanlık) olarak yaratan O'dur, demektir. "Aklınızı çalıştırmıyor musunuz?": O'nun yaptıklarını gördüğünüz şeyler üzerinde?! Bundan sonrakiler "de ki: Yer kimindir" kavline kadar açıktır, yani öldükten sonra dirilmeyi inkar eden Mekke halkına de ki: Yer kimindir? "Ve ondaki" yaratıklar? "Eğer biliyorsanız", onların halini. "Seyekulune lillah": Ebu Amr, burada elifsiz olarak "lillah" ve bundan sonraki ikisinde de elifli olarak okumuştur. Diğerleri de üç yerde de "lillah" okumuşlardır. Ebu Amr'ın okuyuşu kıyasa uygundur. Zeccac şöyle demiştir: Kim "seyekulunallah" okursa bu, sualin cevabıdır. Kim de "lillah" okursa, o da iyidir; çünkü sen: Men sahibü hazihiddar, dersen, Lizeydin, derler ki, caizdir. Zira "men sahibü hazihiddar" ın manası, "limen hiye?" (kime aittir?) demektir. Ebu Ali el – Farisi de şöyle demiştir: Kim diğer iki yerde "Allah" diye okursa, sözün gelişine göre değil de manaya göre cevap vermiş olur. Said bin Cübeyr, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu'l – Cevza, hepsinde de elifle "Allah" "Allah" "Allah" okumuşlardır. Ebu Ali el – Ehvazi de şöyle demiştir: Basra halkının Mushaflarında üçünde de elif iledir.

"İbret almıyor musunuz?": Ki o zaman ilk defa yaratanın ölüleri diriltmeye de kadir olduğunu bilirdiniz.

قُلْ مَن رَّبُّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ
﴿٨٦﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٨٧﴾ قُلْ مَن بِيَدِهِ
مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِن كُنتُمْ
تَعْلَمُونَ ﴿٨٨﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ فَأَنَّىٰ تُسْحَرُونَ ﴿٨٩﴾

86 – De ki: "Yedi (kat) göklerin ve ulu Arş'ın Rabbi kimdir?"

87 – "Allah'ındır" diyecekler. De ki: Korkmuyor musunuz?"

88 – De ki: "Eğer biliyorsanız, her şeyin mülkü elinde olan ve himaye eden, kendisi himaye edilmeyen kimdir?"

89 – "Allah'tır diyecekler. De ki: "Nasıl da büyüleniyorsunuz?"

"Korkmuyor musunuz?": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O'ndan başkasına ibadet etmekten. *İkincisi:* O'nun azabından. Melekut'un manasını da En'am: 75'de şerh etmiştik.

"O ki himaye eder, kendisi himaye edilmez": Yani dilediğini kötülükten uzaklaştırır; kötülük etmek istediğine de kimse mani olamaz, demektir. Ecertü fülanen, onu himaye ettim, demektir. Ecertü aleyhi ise: Birilerini ondan himaye ettim, demektir.

"Nasıl da büyüleniyorsunuz?": İbn Kuteybe: "Nasıl da aldatılıyor ve bundan çevriliyorsunuz?!" demiştir.

بَلْ اَتَيْنَاهُمْ بِالْحَقِّ وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٩٠﴾ مَا اتَّخَذَ اللّٰهُ مِنْ وَلَدٍ
وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ اِلٰهٍ اِذًا لَذَهَبَ كُلُّ اِلٰهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا
بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٩١﴾ عَالِمِ الْغَيْبِ
وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٩٢﴾

90 – Hayır, biz onlara hakkı getirdik. Gerçekten onlar muhakkak yalancılardır.

91 – Allah evlat edinmedi ve O'nunla beraber bir İlah da olmadı. Olsaydı muhakkak her İlah yarattığı ile gider ve gerçekten bazıları bazılarının üstüne çıkardı. Allah onların nitelendikleri şeylerden münezzehtir.

92 – Görünmeyeni ve görüneni bilendir. Şirk koştukları şeylerden yücedir.

"Hayır, biz onlara hakkı getirdik": Yani tevhidi ve Kur'an'ı demektir. "Gerçekten onlar muhakkak yalancılardır": Allah'a nisbet ettikleri evlat ve ortakta. Daha sonra dedikleri ile bu ikisinin kendinde olmadığını bildirdi... ve "o zaman her biri yarattığı ile giderdi" dedi. Yani her bir İlah kendi yarattığı ile bağımsızlık ilan eder, yarattığının ve nimetlerinin başkasına izafe edilmesine razı olmaz ve öteki İlahı kendi yarattığına karışmaktan men ederdi, demektir. "Bazıları bazılarının üstüne çıkardı": Yani biri diğerini yenerdi.

"Alimil ğaybi" İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek cer ile "alimi" okumuşlar; Nafi, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek ref ile "alimü" okumuşlardır. Ahfeş de şöyle demiştir: Cer (esre) daha güzeldir, çünkü o zaman iki söz ara-

sında birlik olur. Refi de gizli mübtedaya haber olmasına göredir. İlk sözün bitmiş olması da bunu destekler.

قُلْ رَبِّ إِمَّا تُرِيَنِّي
مَا يُوعَدُونَ ﴿٩٣﴾ رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٩٤﴾
وَإِنَّا عَلَىٰ أَنْ نُرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَادِرُونَ ﴿٩٥﴾ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ
أَحْسَنُ السَّيِّئَةَ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ ﴿٩٦﴾ وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ
مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ﴿٩٧﴾ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ ﴿٩٨﴾

93 – De ki: "Rabbim, eğer va'dolunanı bana gösterirsen",

94 - "Rabbim, beni zalimler kavminin içinde kılma".

95 – Şüphesiz biz onlara va'dettiğimizi sana göstermeye mutlaka gücü yetenleriz.

96 – Kötülüğü en güzeli ile defet. Biz onların niteledikleri şeyi çok iyi bileniz.

97 – De ki: "Rabbim, şeytanların dürtüklemelerinden sana sığınırım".

98 – De ki: "Rabbim, bana sokulmalarından sana sığınırım".

"İmma türiyennî": Ebu İmran el – Cevni ile Dahhak, ra ile nun arasında hemze ile yesiz de olarak "türiennî" okumuşlardır, mana da şöyledir: Eğer onlara va'dolunan öldürülme ve azap edilme gibi şeyleri bana gösterirsen, beni onların dışında tut ve beni onların helakı ile helak etme. Allah da onlara va'dettiğini ona Bedir'de ve diğer yerlerde gösterdi; kendisini ve yanındakileri kurtardı.

"Kötülüğü en güzeli ile defet": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Kötülük edenin kötülüğünü görmezden gelerek defet. Bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Çirkin sözü selam ile defet (karşıla). Bunu da Ata ile Dahhak, demişlerdir.

Üçüncüsü: Şirki tevhit ile defet, bunu da İbn Saib, demiştir.

Dördüncüsü: Kötülüğü öğüt ile defet, bunu da Maverdi hikaye etmiştir. Bazı müfessirler de bunun kılıç ayeti ile neshedildiğini söylemişlerdir.

"Biz onların niteledikleri şeyi çok iyi biliyoruz": Yani dedikleri şirk ve yalanlamaları. Mana da şöyledir: Biz onları dedikleri şeye karşı cezalandıracağız. "De ki: Rabbim, sığınırım": Yani iltica eder ve güçlenirim, "sana, şeytanların dürtüklemelerinden": İbn Kuteybe şöyle demiştir: O, şeytanın dürtmesi ve (iğne) batırmasıdır. Başkalarını ayıplayan kimseye de bu nedenle: Hümeze denilmiştir, o da ayıpladığı kimseye bir şey batırır gibi olur. İbn Faris de, hemz: Sıkmak gibidir, demiştir. Hemeztüş şey'e fi keffi: Bir şeyi avucun da sıkmaktır. Kelimeyi hemzelemek de bundandır ki harfi vurgulamış gibi olur. Başkası da şöyle demiştir: Hemz lügatte: İtmektir, şeytanların hemezatı ise: İnsanları günahlara itmeleridir.

"Bana sokulmalarından": Yani yanımda hazır olmalarından demektir, mana da şöyledir: Bana bir kötülük etmelerinden. Çünkü şeytan âdemoğluna ancak kötülük etmek için sokulur. Sonra öldükten sonra dirilmeyi kabul etmeyen bu kafirlerin ölüm anında dünyaya dönmek isteyeceklerini bu ayet ve devamı ile haber verdi. Bu isteğin ruhlarını kabzeden meleklere yapılacağı da söylenmiştir.

Eğer: "Nasıl, irci'ni demek istediği halde "irciuni" dedi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Araplar bu kalıbı büyük bir şey için kullanırlar; kendini cemi sîgasıyla ifade ederler; mesela şu ayette olduğu gibi: "Şüphesiz biz diriltiriz ve öldürürüz" *(Kaf: 43)*. Ayetteki hitap da bu kabildendir. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ ﴿٩٩﴾ لَعَلِّىٓ
أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَآئِلُهَا وَمِنْ
وَرَآئِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٠٠﴾ فَإِذَا نُفِخَ فِى الصُّورِ
فَلَآ أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَآءَلُونَ ﴿١٠١﴾ فَمَنْ ثَقُلَتْ
مَوَازِينُهُ فَأُولَٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٢﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ
فَأُولَٰٓئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوٓا أَنْفُسَهُمْ فِى جَهَنَّمَ خَالِدُونَ
﴿١٠٣﴾ تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ ﴿١٠٤﴾

99 – Nihayet onlardan birilerine ölüm geldiği zaman: "Rabbim, beni geri döndür" der.

100 – "Olur ki ben bıraktığım şeyde iyi bir amel yaparım". Hayır, bu, onun söylediği (boş) bir sözdür. Ötelerinde diriltilecekleri güne kadar bir engel vardır.

101 – Sura üfürüldüğü zaman artık o gün aralarında soy yoktur, birbirlerini sormazlar da.

102 – Artık kimin tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtulanların ta kendileridir.

103 – Kimin de tartıları hafif gelirse, işte onlar kendilerini ziyan etmişlerdir. Cehennemde ebedi kalıcıdırlar.

104 – Ateş yüzlerini yalar. Onlarsa orada sırıtırlar.

"Olur ki bıraktığım şeyde iyi bir şey yaparım": İbn Abbas: Geçen ömrümde, demiştir. Mukatil de: Bıraktığım iyi amelde, demiştir.

"Hayır": Yani dünyaya dönmez, demektir, "şüphesiz o": Yani dönüş istemesi, "onun söylediği boş bir sözdür": Yani onda hiçbir faydası yoktur, demektir. "Onların ötelerinde de": Yani önlerinde, demektir. "Bir engel (berzah)" vardır: İbn Kuteybe şöyle demiştir: Berzah dünya ile ahiret arasıdır. İki şey arasındaki her engel de berzahtır. Zeccac şöyle de demiştir: Berzah lügatte engeldir, burada ise ölmekle yeniden dirilme arasıdır.

"Sura üfürüldüğü zaman": Bu üfürmede de iki görüş vardır:

Birincisi: O, ilk üfürmedir, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, ikincisidir, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Fela ensabe beynehüm": Kelamda atılmalar vardır, takdiri de şöyledir: La ensabe beynehüm yevmeizin yetefaharune biha ev yetekataune biha (o gün aralarında övünecekleri veya kesişecekleri soylar yoktur) demektir. Çünkü o gün soylar kesilmez, sadece ilişki ve onlarla övünmek kaldırılır.

"Birbirlerini sormazlar da": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Soylarla birbirlerinden haklarını terk etmeyi (almamayı) istemezler.

İkincisi: Birbirlerinin durumlarını sormazlar, çünkü herkes kendi nefsiyle meşguldür.

Üçüncüsü: Birbirlerine: "Sen hangi kabiledensin?" diye sormazlar, nitekim Araplar soyu bilip de adamın kadrini tanımak için böyle yaparlar. Bundan sonrası da "telfehu vücuhehümün nar" kavline kadar A'raf: 8'de geçmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Telfehu ile tenfuhu aynı

manayadır. Ancak lefhin tesiri daha büyüktür. Kâlih de dudağı sıyrılıp da dişi görünen (sırıtan)dır, tıpkı dişleri görünen ve dudakları büzülmüş koyun başları gibi. İbn Mes'ud da: Pişmiş kelle gibi sırıtandır, demiştir. Ebu Abdullah el – Hakim, Sahih'inde şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, bu ayette şöyle demiştir: Ateş onu pişirir; öyleki üst dudağı büzülür, başının ortasına varır, alt dudağı da sarkar, göbeğine varır.[6]

أَلَمْ تَكُنْ اٰيَاتٖي تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٠٥﴾
قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَٓالّٖينَ ﴿١٠٦﴾ رَبَّنَٓا
اَخْرِجْنَا مِنْهَا فَاِنْ عُدْنَا فَاِنَّا ظَالِمُونَ ﴿١٠٧﴾ قَالَ اخْسَؤُا فٖيهَا وَلَا
تُكَلِّمُونِ ﴿١٠٨﴾ اِنَّهُ كَانَ فَرٖيقٌ مِنْ عِبَادٖي يَقُولُونَ رَبَّنَٓا اٰمَنَّا
فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمٖينَ ﴿١٠٩﴾ فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا
حَتّٰٓى اَنْسَوْكُمْ ذِكْرٖي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ ﴿١١٠﴾ اِنّٖي جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ
بِمَا صَبَرُٓوا اَنَّهُمْ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿١١١﴾

105 – (Onlara): "Size ayetlerim okunmuyor muydu ki onları yalanlıyordunuz?" (denir).

106 – Derler: Rabbimiz, bedbahtlığımız bizi yendi ve biz bir sapıklar kavmi idik".

107 – "Rabbimiz, bizi buradan çıkar; eğer (yine küfre) dönersek, gerçekten zalimleriz".

108 – Dedi: "Sinin orada. Benimle konuşmayın!"

109 – "Çünkü kullarımdan bir grup: "Rabbimiz, iman ettik; bizi bağışla, bize merhamet et. Sen merhamet edenlerin hayırlısısın" diyorlardı da,

110 – "Onları eğlence edindiniz; ta ki size zikrimi unutturdular. Siz de onlara gülerdiniz".

111 – "Şüphesiz ben de bugün onları sabrettikleri o şeyle mükâfatlandırdım. Şüphesiz onlar muratlarına erenlerin ta kendileridir".

---

6 – Müstedrek, 2/395.

"Değil miydi": Yani onlara: "Değil miydi?" denir. "Size ayetlerim okunuyor?": Yani Kur'an, demektir. "Kalu Rabbena ğalebet aleyna şıkvetüna": İbn Kesir, Asım, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, şinin kesri ile elifsiz olarak "şikvetüna" okumuşlar; Amr bin As, Ebu Rezin el – Ukayli ve Ebu Reca da aynı şekilde okumuşlardır, ancak şini fethalamışlardır. İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Hasen, A'meş, Hamze ve Kisai de şinin ve kafın fethi, elifle "şekavetüna" okumuşlardır. Hasen ile Katade'den de böyle rivayet edilmiş, ancak şin meksurdur. Müfessirler şöyle demiştir: O güruh, üzerlerine yazılan bedbahtlığın kendilerini hidayetten alıkoyduğunu ikrar etmişlerdir.

"Rabbimiz, bizi bundan çıkar": Yani cehennemden çıkar, demektir. İbn Abbas: Dünyaya dönmek istemişlerdir, demiştir. "Eğer dönersek": Yani küfür ve isyanlara demektir.

"Sinin orada (ihseu)": Zeccac, Gazaba uğrayarak uzak olun, demiştir. Hase'tül kelbe: Köpeği azarlayarak uzaklaştırdım, demektir.

"Benimle konuşmayın": Yani sizden azabın kaldırılması hakkında. Abdullah bin Amr da şöyle demiştir: Cehennem halkı, Malik'e kırk sene yalvarırlar; cevap vermez. Sonra da: "Burada kalacaksınız" *(Zuhruf: 77)* der. Sonra Rablerine seslenirler: "Rabbimiz, bizi buradan çıkar" diye, onları dünyanın ömrü kadar bekletir, sonra da: "Şüphesiz sizler kalacaksınız" der. Sonra yine Rablerine dua ederler: "Rabbimiz bizi buradan çıkar" diye, yine onları dünyanın yaşı kadar bekletir, sonra da onlara: "Sinin orada, benimle konuşmayın" diye cevap verir. Artık o zümre iç çekmek ve hıçkırmaktan başka bir kelime edemezler.

Sonra niçin, sinin orada dediğini şu sözüyle beyan etti: "İnnehu (çünkü)"; İbn Mes'ud, Ebu İmran el – Cevni ve Asım el – Cahderi, hemzenin fethi ile "ennehu" okumuşlardır. "Kullarımdan bir grup idi": İbn Abbas: Muhacirleri murat etmiştir, demiştir.

"Fettehaztümühum": Zeccac şöyle demiştir: En iyisi zalı teye idgam etmektir, çünkü mahreçleri yakındır. İstersen idgam etmezsin de (fekkedersin).Çünkü zal bir kelimeden, te de bir kelimedendir. Zal ile te'nin mahreçleri birbirine uzaktır.

"Sihriyya": Nafi, Hamze, Kisai, Ebu Hatim de Yakup'tan rivayet ederek sinin zammı ile burada ve Sad: 69'da "sühruyya" okumuşlardır. Mufaddal da Sad: 32'de onu izlemiştir. İbn Kesir, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir de, iki surede de sinin kesri ile okumuşlardır. Zuhruf: 32'dekinin zammında ise ihtilaf etmemişlerdir. Ferra zammı, Zeccac da kesri tercih etmiştir. İkisi bir manaya mıdır?

Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar iki lügattir, bir manayadır, bunu da Halil ile Sibeveyh, demişlerdir. Arapların şu kelimeleri de öyledir: Bahrün lücciyyün ve licciyyün, kevkebün dürriyyün ve dirriyyün.

İkincisi: Kesr (sihriy) ayıplama (maskaraya alma) manasınadır. Zam da (suhriy) angarya çalıştırmak ve köle etmektir. Bunu da Ebu Ubeyde demiş, Ferra da bunu nakletmiştir. Bu, Hasen ile Katade'den de rivayet edilmiştir.

Ebu Ali de şöyle demiştir: Kesre ile okunanın kıraatı zamme ile okuyanın kıraatından daha üstündür, çünkü o, alay etmektir, alay da da sinin kesri daha çoktur. Mukatil şöyle demiştir: Ebu Cehil, Ukbe ve Velid gibi Kureyş kafirlerinin liderleri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Ammar, Bilal, Habbab ve Suhayb gibi ashabını alaya alır onlarla dalga geçer ve onlara gülerlerdi.

"Size zikrimi unutturdular": Yani onlarla alay ederek dalga geçmeniz, size benim zikrimi unutturdu. Fiil, yapmasalar da mü'minlere nisbet edilmiştir; çünkü meydana gelmesine onlar sebep olmuşlardır; "şüphesiz onlar insanlardan birçoğunu saptırdılar" *(İbrahim: 36)* kavli de böyledir.

"Ben de bugün onları sabrettikleri şeyle mükafatlandırdım": Yani sizin eziyet ve alayınıza demektir. "Ennehüm": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, hemzenin fethi ile "ennehüm" okumuşlar; Hamze ile Kisai de kesri ile "innehüm" okumuşlardır. Kim fetha ile "ennehüm" okursa mana: Ben onları sabırları nedeniyle mükafatlandırdım, demektir. Kim de kesre ile "innehüm" okursa, yeni söze başlamış olur.

قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْاَرْضِ عَدَدَ
سِنِينَ ﴿١١٢﴾ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَسْـَٔلِ الْعَادِّينَ ﴿١١٣﴾
قَالَ اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا قَلِيلًا لَوْ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١٤﴾ اَفَحَسِبْتُمْ اَنَّمَا
خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَاَنَّكُمْ اِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾ فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ
الْحَقُّ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ ﴿١١٦﴾ وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللّٰهِ
اِلٰهًا اٰخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَاِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ
الْكَافِرُونَ ﴿١١٧﴾ وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١١٨﴾

112 – Dedi: "Yerde seneler sayısınca ne kadar kaldınız?"

113 – Dediler: "Bir gün yahut bir kısımı; sayanlara sor".

114 – Dedi: "Eğer gerçekten biliyor olsaydınız, ancak pek az kaldınız".

115 – "Sizi ancak boş yere yarattığımızı ve gerçekten bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"

116 – Gerçek Padişah Allah çok yücedir. O'ndan başka İlah yoktur. İhtişamlı Arş'in Rabbidir.

117 – Kim Allah'la beraber kendisi için bir delil olmayan başka bir İlaha dua ederse, onun hesabı ancak Rabbinin yanındadır. Şüphesiz kafirler iflah olmazlar.

118 – De ki: "Rabbim, bağışla, merhamet et. Sen merhamet edenlerin en hayırlısısın".

"Kale kem lebistüm": Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, "kale kem lebistüm" okumuşlardır. Bu, Allah Teala'nın kafirlere sorusudur. Onun vaktinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar dirildikleri gün soracaktır.

İkincisi: Cehenneme girmelerinden sonra soracaktır.

İbn Kesir, Hamze ve Kisai de: "Kul kem lebistüm" okumuşlardır; bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, onlardan her birine hitaptır, mana da: De ki: Ey o kafir.

İkincisi: Mana şöyledir: Deyiniz. Bunu da tekile emir yerinde kullanmıştır, maksat çoğuldur. Çünkü mana anlaşılmaktadır. Ebu Amr, Hamze ve Kisai "lebistüm"ün se'sini (te'ye) idgam ederler (lebittüm). Diğerleri idgam etmezler. Kim idgam ederse, se ile tenin mahreçleri yakın olduğu için eder. Kim de idgam etmezse, iki mahrecin farklı olduğundan etmez.

Yerden neresi murat edildiğinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, kabirlerdir. *İkincisi:* Dünyadır. O insanlar gördükleri şiddet ve azap karşısında kaldıkları süreyi az görüp "bir gün yahut yarım gün kaldık" demişlerdir. Ferra da, mana: Ne kadar kaldığımızı bilmiyoruz, demiştir.

Sayanlardan kimlerin murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Meleklerdir, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Hesap uzmanlarıdır, bunu da Katade, demiştir. Hasen, Zühri, Ebu İmran el – Cevni ve İbn Ya'mur, şeddesiz dal ile "el - âdiyn" okumuşlardır.

"Kale in lebistüm": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, "kale in lebistüm" okumuşlar; Hamze ile Kisai de "kul in lebistiüm" okumuştur. Mana da şöyledir: Ey ne kadar kaldıklarını soran kimse, de ki. Kufelilerin Mushaflarında böyle olduğunu iddia etmişler; Hamze ile Kisai de Mushaflarındakine göre okumuşlardır. Yani: Yeryüzünde kalmadınız, "ancak az kaldınız". Çünkü yerde (dünyada) ne kadar uzun kalsalar da, o sonludur, ateşte kalacakları ise sonsuzdur.

"Eğer gerçekten biliyor olsa idiniz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yeryüzünde ne kadar kaldığınızı bilseydiniz.

İkincisi: Eğer Allah'a döneceğinizi bilseydiniz, bunun için amel ederdiniz.

"Efehasibtüm": Sandınız mı, demektir. "Ennema halaknaküm abesen": Yani abes için, abes de lügatte: Oyun demektir. Onun gerçek bir maksatla yapılmayan iş olduğu da söylenmiştir. "Ve enneküm ileyna la türceun": İbn Kesir, Ebu Amr ve Asım, te'nin zammesi ile "la türceun" okumuşlar; Hamze ile Kisai de fethi ile okumuşlardır. "Allah çok yücedir": Cahillerin O'nu nitelediklerí şirk ve evlattan. "el – Melik": Hattabi şöyle demiştir: O, bütün mülkler için mülkü tam olandır. Malik ise: Mülkü halis olandır. Biz de "hakk"ın manasını Yunus: 32'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Rabbul arşil kerim": Kerîm, cansızların sıfatı olduğu zaman: Güzel manasınadır. İbn Muhaysın da mimin ref'i ile "el – kerimü" okumuştur, yani: Kerem sahibi Allah, Arş'in rabbidir, demektir.

"Onun hakkında onun için delil yoktur": Yani o hususta kanıt ve delili yoktur, demektir. Bazıları da: O hususta burhanı yoktur, demişlerdir.

"Onun hesabı Rabbinin yanındadır": Yani cezası Rabbinin yanındadır, demektir.



24-NUR SURESİ

Medine'de inmiştir.

64 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سُورَةٌ اَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَاَنْزَلْنَا فِيهَا اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

﴿١﴾ اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ

بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلْيَشْهَدْ

عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾ اَلزَّانِي لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةً

وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا اِلَّا زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Bu bir suredir; onu indirdik ve onu farz ettik. Belki öğüt alırsınız diye onda açık açık ayetler indirdik.

2 – Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Allah'ın dininde onlara karşı sizi bir acıma tutmasın, eğer Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsanız. Cezalarına mü'minlerden bir grup şahit olsun.

3 – Zina eden erkek ancak zina eden veya müşrik kadınla nikahlanır. Zina eden kadın da ancak zina eden erkek yahut müşrik bir erkek nikahlanır. Bu, mü'minlere haram edilmiştir.

Surenin tamamı ittifakla Medeni'dir.

Ebu Abdullah Hakim, "Sahih"inde Aişe hadisinde Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onları (kadınları) üst kattaki odalara çıkarmayın, onlara yazı öğretmeyin; onlara ip eğirmesini ve Nur suresini öğretin.[1] Bu sahih bir hadistir, Buhari ile Müslim kitaplarına almamışlardır, demiştir. Zehebi ise onu eleştirmiş ve: Ben de hadisin mevzu (uydurma) olduğunu söylerim. Bu da ravi Abdülvehhab bin Dahhak'tan kaynaklanıyor, demiştir.

"Suretün": Cumhur ref' ile okumuştur; Ebu Rezin el – Ukayli, İbn Ebi Able ve Mahbub da Ebu Amr'dan, nasb ile "sureten" okumuşlardır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Kim merfu okursa, müpteda yapmış olur, demiştir. Zeccac da: Bu, çok çirkindir; çünkü nekiredir ve "enzelnaha" da onun sıfatıdır, demiştir. Ref de: Hazihi suretün takdirine göredir. Nasb'ın iki mülahazası vardır: *Birincisi:* Mana: Enzelna sureten (bir sure indirdik)tir. *İkincisi:* Ütlü sureten (bir sure oku) demektir.

"Ve faradnaha": İbn Kesir ile Ebu Amr şeddeli (farradna) okumuşlardır. İbn Mes'ud, Ebu Abdurrahman Sülemi, Hasen, İkrime, Dahhak, Zühri, Nafi, İbn Amir, Asım, Hamze, Kisai, Ebu Cafer, İbn Ya'mur, A'meş ve İbn Ebi Able de şeddesiz okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim şeddeli okursa, iki izahı vardır: *Birincisi:* Teksir manasına göredir, yani biz onda çok farzlar koyduk, demektir. *İkincisi:* Ondaki helal ve haramı iyice açıkladık ve ayırdık, demektir. Kim de şeddesiz okursa, mana şöyledir: Ondakilerle amel etmeyi size lazım kıldık. Başkası da şöyle demiştir: Kim şeddeli okursa, farzlarını açıkladık, demek ister. Kim de şeddesiz okursa, ondakileri farz kıldık, demek ister.

"Ezzaniyetü vezzani": Meşhur kıraat ref iledir. Ebu Rezin el – Ukayli, Ebu'l – Cevza, İbn Ebi Able ve İsa bin Ömer, nasb ile "ezzaniyete" okumuşlardır. Halil ile Sibeveyh de çoğunluk gibi ref'i yeğlemişlerdir. Zeccac şöyle demiştir: Ref, Arap'çada daha kuvvetlidir, çünkü manası şöyledir: Kim zina ederse ona celde (değnek) vurun. Dayanağı da müpteda olmasıdır. Mansub olması da caizdir ki manası şöyledir: İclüdüzzaniyete. Celde ise, cilde yani deriye vurmaktır. Celedehu denir ki: Derisine vurdu demektir; batanehu denir ki: Karnına vurdu demektir.

---

1 – Hakim, Müstedrek, 2/396.

Müfessirler, ayetin manası şöyledir, demişlerdir: Zina eden kadın ve erkek hür, baliğ ve bekar iseler, "onlardan her birine yüzer değnek vurun".

Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah şöyle demiştir: Bu ayet, bekâra da dula da değnek vurulmasını iktiza eder, öngörür. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den bekâr hakkında celdeden fazla olarak bir sene sürgün, dul hakkında da celdeden fazla olarak recim rivayet edilmiştir. Ubade bin Samit, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bekâr bekârla zina ederse, yüz değnek ve bir yıl sürgün, dul dulla zina ederse, yüz değnek ve taşla recim vardır.[2] Bekâr hakkında sürgünün vacip olduğunu söyleyenlerden bazıları şunlardır: Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, İbn Ömer, onlardan sonra Ata, Tavus, Süfyan, Malik, İbn Ebi Leyla, Şafii, Ahmed ve İshak. Dul (önceden evlenmiş) için hem değnek hem de recim diyenler de şunlardır: Ali bin Ebu Talib, Hasen Basri, Hasen bin Salih, Ahmed ve İshak. Şöyle demiştir: Bazıları da, ayette zikredilen değnek bekâr hakkındadır. Daha önce evlenene ise celde lazım gelmez; ancak recim lazım gelir. Nahai, Zühri, Evzai, Sevri, Ebu Hanife ve Malik de böyle demişlerdir. İmam Ahmet'ten de bir rivayette böyle gelmiştir.

"Vela te'huzküm": Ebu Abdurrahman Sülemi, Ebu Rezin, Dahhak, İbn Ya'mur ve A'meş ye ile "ye'huzküm" okumuşlardır. "Bihima re'fetün": Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai de hemzenin sükunu ile "re'fetün" okumuşlar; Ebu'l - Mütevekkil, Mücahit, Ebu İmran el - Cevni ve İbn Kesir, hemzenin fethi ve kasrı ile raafe vezninde (reefe) okumuşlardır. Said bin Cübeyr, Dahhak ve Ebu Reca el - Utaridi de seâme ve keâbe vezninde "reâfe" okumuşlardır.

Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara karşı sizi acıma tutup da hafif dövmeyin, fakat canlarını yakın. Bunu da Said bin Müseyyeb, Hasen, Zühri ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: Onlara karşı sizi acıma tutup da hadleri tatbik etmek ve uygulamaktan vazgeçmeyin. Bunu da Mücahit, Şa'bi, İbn Zeyd ve diğerleri, demişlerdir.

Hüküm: Alimler hudutlarda darbın şiddeti konusunda ihtilaf etmişlerdir; Hasen Basri şöyle demiştir: Zina dayağı, iftiradan daha şid-

2 - Müslim, Hudud, hadis no. 12, 13, 14; Ebu Davud, Hudud, bab, 23; Tirmizi, Hudud, bab, 8; İbn Mace, Hudud, bab, 7; Darimi, Hudud, bab, 2; Siyer, bab, 11; Ahmed, Müsned, 5/313, 318, 320, 321, 327.

detlidir. İftiranınki de içki içmeninkinden daha şiddetlidir. İçki içene tazir dayağından daha sert vurulur. Bizim arkadaşlarımızın mezhebi de böyledir. Ebu Hanife ise şöyle demiştir: Tazirin dayağı en şiddetlidisidir. Zina dayağı, içki dayağından daha şiddetlidir. İçki içenin dayağı da iftira edenin dayağından daha şiddetlidir. İmam Malik de şöyle demiştir: Bütün hadlerdeki dayak eşittir; yaralamadan vurulur.

Vurulucak organlara gelince: Meymuni, İmam Ahmet'ten zina dayağında şöyle dediğini rivayet etmiştir: Soyulur, her organa gereği kadar vurulur. Yüzüne ve başına vurulmaz. Yakup bin Bahtan da: Başa, yüze ve üreme organlarına vurulmayacağını nakletmiştir. Ebu Hanife de bu görüştedir. İmam Malik de: Ancak sırta vurulur, demiştir. Şafii de: Üreme organından ve yüzden uzak durulur, demiştir.

"Allah'ın dininde": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'nun hükmünde demektir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Allah'a taatte, bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Velyeşhed azabehüma taifetün minel mü'minin": Zeccac: Kıraat lamın sükunu iledir, kesri de caizdir, demiştir. Azaplarından maksat da dayaktır.

Gruptan ne kastedildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Bir ve daha fazla kişidir. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit de böyle demiştir. Nahai de: Bir kişi de gruptur, demiştir.

İkincisi: İki ve yukarısıdır, bunu da Said bin Cübeyr ile Ata, demişlerdir. İkrime'den de iki görüşün de benzeri rivayet edilmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Birinci görüş, lügatçilerin dediğine uymaz, çünkü taife (grup) cemaat manasındadır; cemaatin de en azı iki kişidir.

Üçüncüsü: Üç ve yukarısı, bunu da Zühri, demiştir.

Dördüncüsü: Dört kişidir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: On kişidir, bunu da Hasen Basri, demiştir.

"Zina eden erkek ancak zina eden kadını nikahlar": Abdullah bin Amr şöyle demiştir: Bir kadın zina ederdi, evleneceği kimseye de nafakasını temin etme şartını ileri sürerdi. Müslümanlardan bir erkek onunla evlenmek istedi, bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e anlattı; ayet bunun üzerine indi.[3] İkrime de şöyle demiştir: Ayet birtakım fahişeler hakkında indi; onlar Mekke'de ikamet ederlerdi. Onlardan dokuz tanesi bayraklı idi. Cahiliyede onların evlerine gene-

3 - İmam Ahmed, Müsned, 2/159, 225.

lev denirdi. Onların yanına ehl-i kıbleden ancak zina eden veya putperestlerden müşrik girerdi. Müslümanlardan bazıları onlarla evlenmek istediler; bunun üzerine bu ayet indi. Müfessirler, ayetin manası şöyledir, demişlerdir: Müslümanlardan zina eden ancak o fahişelerden biri ile evlenir. "Yahut bir müşrik kadını": Çünkü onlar da öyle idiler. "Zina eden kadını" yani onlardan bir kadını "ancak zina eden veya müşrik bir erkek nikah eder": Arkadaşlarımızın mezhebi şöyledir: Bir erkek bir kadınla zina ederse, evlenmeleri ancak her ikisinin de tövbe etmelerinden sonra caiz olur.

"Vu hurrime zalike": Übey bin Ka'b, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu'l – Cevza, Allah ismini ziyade ederek "ve harremallahu zalike" şeklinde bütün harfleri fetha ile okumuşlardır. Zeyd bin Ali de, hanın fethi, şeddesiz ranın zammı ile "harume zalike" okumuşlardır. Sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, zina edenlerin evlenmesidir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Zinadır, bunu da Ferra, demiştir.

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ
ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ
﴿٤﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥﴾

4 – Namuslu kadınlara iftira edip de sonra dört şahit getirmeyenlere, onlara seksen değnek vurun ve onların şahitliklerini kabul etmeyin. İşte onlar fasıkların ta kendileridir.

5 – Ancak bunun ardından tövbe edip (hallerini) ıslah edenler müstesna. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Namuslu kadınlara iftira edenler": Zinada recmi gerektiren namusluluğun (ihsanın) şartları bize göre dörttür: Buluğ, hürriyet, akıl ve geçerli nikahla cima etmek. İslam ise ihsanda şart değildir, Ebu Hanife ile İmam Malik'e göre şarttır. İftira atmada ihsanın şartları da dörttür: Hürriyet, İslam, iffet ve iftiraya uğrayanın cima edilir hale gelmesi. Ayetin manası şöyledir: Namuslu kadınlara zina isnat ederler, daha önce geçtiği için muhsanat lafzı zikredilmemiştir. "Sonra getirmeyenler": İftira ettiklerine, "dört şahit": Adil ve karşı tarafın bunu yaptığını gördüklerine dair şahitlik eden, demektir. "Onlara değnek vurun": Yani iftira edenlere.

Hüküm: Ayet şunu ifade etmektedir: İftira eden, eğer isbat edemezse, ona had lazım gelir, şahitliği kabul olunmaz ve fasık sayılır. Fasıklığına bizzat iftira etmekle mi yoksa had vurulmakla mı hüküm verileceğinde ihtilaf etmişlerdir: Bizim arkadaşlarımıza göre; eğer isbat edemezse, fasıklığına hükmedilir, şahitliği de reddedilir. Şafii de bu görüştedir. Ebu Hanife ile Malik: Ona had tatbik edilmedikçe fasıklığına hükmedilmez, şahitliği de kabul olunur, demişlerdir.

Hüküm: Üstü kapalı şekilde iftira etse, mesela: Sen zina eden değilsin, annen de fahişe değildir, dese, bizim mezhebimizin meşhur kavline göre had lazım gelir. Ebu Hanife: Had lazım gelmez, demiştir. İftirada kölenin haddi, hürün haddinin yarısı kadardır, o da kırk değnektir. Bunu da çoğunluk demiştir. Ancak Evzai: Seksen değnektir, demiştir. Deliye iftira atana ise, cumhur: Had vurulmaz, demiştir. Lesy ise: Vurulur, demiştir. Çocuk, eğer cima edecek ve eğer kız ise cima edilecek yaşa gelmişse, iftira edene, had vurulur. İmam Malik: Emsali cima edilen kız çocuğuna iftira atana had vurulur, bu durumdaki erkek çocuğa iftira edene had vurulmaz, demiştir. Ebu Hanife ile Şafii, ikisine de iftira edene had vurulmaz, demişlerdir. Eğer bir kelime ile bir topluluğa iftira ederse, ona bir had lazım gelir. Eğer her birine ayrı ayrı iftira ederse, her biri için bir had lazım gelir. Bu da Şa'bi ile İbn Ebi Leyla'nın görüşüdür. Ebu Hanife ile arkadaşları: Ona bir had lazım gelir, ister bir kelime ile isterse birkaç kelime ile iftira etsin, demişlerdir.

İftira haddi kul hakkıdır, ondan temize çıkarmak ve onu affetmek caizdir. Ebu Hanife ise: O, Allah hakkıdır, demiştir. Bize göre iftiraya uğrayan istemedikçe ceza verilmez. Bu da çoğunluğun görüşüdür. İbn Ebi Leyla ise: İftiraya uğrayan istemese de devlet ona had vurur, demiştir.

"Ancak tövbe edenler müstesnadır": Yani iftiradan tövbe edenler, demektir. "Islah olanlar": İbn Abbas: Açıktan tövbe edenler, demiştir. Başkası da tekrar namuslu kadınlara iftira etmeyenler, demiştir.

Bu istisnada iki görüş vardır:

Birincisi: O, iftira haddinin ve şahitliği düşürmenin birlikte neshedilmesidir. Bu da İkrime, Şa'bi, Tavus, Mücahit, Kasım bin Muhammed, Zühri, Şafii ve Ahmed'in görüşleridir.

İkincisi: O, sadece fasıklık ile ilgilidir, şahitlik ise ebediyen kabul olunmaz. Bunu da Hasen, Şureyh, İbrahim ve Katade, demişlerdir. Buna göre söz, "ebeden"de bitmiştir. İkinci görüşe göre istisna bütün kelamdandır. Bu daha doğrudur, çünkü çirkin kelimeyi konuşanın

günahı, onu irtikâp edenden daha büyük değildir. İftiraya uğrayanın cürmü, sabit olduktan sonra şahitliği kabul edilirse, iftira atanınki haydi haydi kabul edilir. İftira atanın günahı kafirinkinden daha ağır değildir; o, Müslüman olduğu takdirde şahitliği kabul olunur.

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ
فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٦﴾
وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٧﴾ وَيَدْرَؤُا
عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ
﴿٨﴾ وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ
﴿٩﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

6 – Eşlerine iftira atıp da kendilerinden başka şahitleri olmayanlar (ise), onlardan birinin şahitliği, şüphesiz doğru söyleyenlerden olduğuna dair Allah'a dört şahitliktir.

7 – Beşincisi de, eğer yalancılardan ise, muhakkak Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasıdır.

8 – Kocasının gerçekten yalancılardan olduğuna dair Allah'a dört şahitlik etmesi, ondan (kadından) cezayı defeder.

9 – Beşincisi de, eğer kocası doğru ise, Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasıdır.

10 – Eğer üzerinizde Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı ve Allah tövbeleri çok kabul eden ve hikmet sahibi olmasaydı (haliniz nice olurdu?)

"Eşlerine iftira atanlar": İniş sebebi şöyledir: Hilal bin Ümeyye, ailesinin yanında bir erkek buldu, onu gözü ile gördü ve kulağı ile işitti. Sabah oluncaya kadar sükunetini bozmadı; erkenden Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gitti: Ya Resulallah, ben aileme geldim; yanında bir erkek buldum; gözlerimle gördüm, kulaklarımla işittim, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onun bu hareketinden hoşlanmadı, ona çok zor geldi. Sa'd bin Ubade diyor ki: Şimdi Resulullah Hilal'e vurur ve şahitliğini iptal eder, dedi. Hilal de: Allah'a yemin ederim ki, Allah bana bir çıkış yolu gösterecektir, dedi. Allah'a

yemin ederim ki, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ona dayak atılmasını emretmek istemişti ki, birden üzerine vahiy indi. Bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Başka bir hadis de şöyledir: Hilal'in suçladığı adam Şerik bin Sahma'dır ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem karısına iftira atan Hilal'e: Bana dört şahit getir, yoksa sırtını kırbaçlarım, dedi. Bu ayet bunun üzerine indi.[4] Böylece iftira eden koca hakkında değnek cezası neshedildi.

AYETİN HÜKMÜNÜN AÇIKLANMASI

Bir erkek karısına zina isnat ederse, ona (erkeğe) had lazım gelir; isbat etmek veya lanetleşmekle bundan kurtulabilir. Eğer isbat ederse, kadına had lazım gelir. Eğer kadınla lanetleşirse, kadına zinayı ispat etmiş olur, kadın da lanetleşmekle kurtulur. Eğer koca lanetleşmekten vazgeçerse, ona iftira cezası lazım gelir. Eğer eş cayarsa, had lazım gelmez; lanetleşinceye veya zinayı ikrar edinceye kadar hapsedilir, iki rivayetten birinde böyledir. Diğerinde ise serbest bırakılır. Ebu Hanife ise şöyle demiştir: Onlardan hiçbirine had vurulmaz, koca lanetleşinceye kadar hapsedilir. İmam Malik ile Şafii de: Onlardan cayana had lazım gelir, demişlerdir.

Lanetleşme ancak hakimin huzurunda gerçekleşir; eğer kadın utangaç ise, hakim onları lanetleştirecek bir vekil gönderir. Lanetleşmenin (lian'ın) şekli şöyledir: Kocadan başlanır, o da: Allah'a şahitlik ederim ki ben ona isnat ettiğim zinada doğruyum, der ve bunu dört defa tekrar eder. Sonra beşincide: Eğer yalancılardan ise Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını söyler. Sonra da kadın dört defa: Şahitlik ederim ki o bana isnat ettiği zina suçunda yalancıdır, der, sonra da: Eğer doğru ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını söyler. Sünnet olan lanetleşmenin ayakta yapılmasıdır. Koca lanet kelimesine gelince ona: Allah'tan kork; bu insanı ateşte yakar; dünya azabı ahiret azabından çok hafiftir, denilir. Aynısı gazap kelimesine gelince eşe de söylenir. Eğer çocukları varsa, onun babadan silinmesi için lanetleşmeye konulması gerekir; şahitlikte, bu çocuk benim değildir, der. Kadın da: Bu onun çocuğudur, diye ilavede bulunur.

Hüküm: Fakihler lanetleşen eşler hakkında ihtilaf etmişlerdir; İmam Ahmet'ten meşhur olan şudur: İftirası sahih olan her eşin lanetleşmesi de sahih olur; bunun altına Müslüman, kafir, hür ve köle

4 - Buhari, Şahadat, bab, 21; Tefsirü sure 24, bab, 3; Tirmizi, Tefsirü sure, 24, bab, 3 İbn Mace, Talak, bab, 27.

girer. Kadın da böyledir. Bu Malik ile Şafii'nin görüşleridir. Ebu Hanife ise: Lanetleşme hür ile cariye arasında, köle ile hür kadın arasında, iki zimmi arasında yahut birisi zimmi ise caiz değildir. Harb, İmam Ahmet'ten böyle nakletmiştir. Mezhebin görüşü birincisidir. İmam Ahmet'ten kesin rivayet vardır ki lanetleşme ayrılığı yalnız kocanın lanetleşmesi ile gerçekleşmez. Hakim ayırmadan gerçekleşmesinde ise iki rivayet vardır. Lanetleşmenin meydana getirdiği haramlık, ebedidir. Eğer lanetleşen erkek yalan söylediğini itiraf ederse, zevcesi ona yine helal olmaz. Bunu Hazreti Ömer, Ali ve İbn Mes'ud demişlerdir. İmam Ahmet'ten de iki rivayet vardır, birisi budur. İkincisi de yalan çıktıktan sonra bir araya gelecekleridir. Ebu Hanife de bu görüştedir.

"Velemtekün lehüm şühedaü illa enfüsühüm": Ebu'l-Mütevekkil, İbn Ya'mur ve Nahai, te ile "tekün" okumuşlardır.

"Feşehadetü ahadihim erbau şehadatin": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek ayn'ın fethası ile "Erbaa" okumuşlardır. Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, aynın ref'i ile okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim ref ile okursa, mana şöyledir: Birinin iftira cezasını defedecek şahitliği dörttür. Kim de nasb ile okursa, mana: Onlara lazım gelen birin dört şahitlik etmesidir.

"Velhamisetü": Hafs, Asım'dan rivayet ederek nasb ile "velhamisete" okumuştur. Bunu da "Erbaa şehadatin"e atfederek yapmış olur.

"Enne lanetallahi aleyhi": Nafi, Yakup ve Mufaddal, iki yerde de nunu şeddesiz ve sakin "en lanetullahi" ve "en ğadabullahi"; "lanetü"nün hesini ve "ğadabu"nun besini de merfu okumuşlardır. Ancak Nafi dad'ı meksur ve beyi de meftuh okuyarak "ğadıbe" okumuştur.

"Ve yedreü anha": Kadından defeder, "azabı": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Haddir. *İkincisi:* Hapistir, bu ikisini İbn Cerir zikretmiştir. *Üçüncüsü:* Ardır.

"Eğer Allah'ın lütfu ve rahmeti üzerinizde olmasaydı": Yani örtmesi ve nimeti, demektir. Zeccac şöyle demiştir: "Levla"nın cevabı burada zikredilmemiştir, mana da şöyledir: Eğer bu olmasa idi, içinizden yalancıya büyük bir azap dokunurdu. Başkası da şöyle demiştir: Eğer Allah'ın lütfu olmasaydı, eşlerden yalancıyı açığa çıkarır ve ona had uygulanırdı. "Ve Allah tövbeleri çok kabul eden olmasaydı": Bu da günahtan dönene rahmet edeceğini gösterir. "Hikmet sahibi": Farz kıldığı hadlerde, demektir.

إن الذين جاءو بالإفك عصبة منكم لا تحسبوه شرا لكم بل هو
خير لكم لكل امرئ منهم ما اكتسب من الإثم والذي تولى كبره
منهم له عذاب عظيم ﴿١١﴾ لولا إذ سمعتموه ظن المؤمنون
والمؤمنات بأنفسهم خيرا وقالوا هذا إفك مبين ﴿١٢﴾ لولا جاءو
عليه بأربعة شهداء فإذ لم يأتوا بالشهداء فأولئك عند الله
هم الكاذبون ﴿١٣﴾ ولولا فضل الله عليكم ورحمته في الدنيا
والآخرة لمسكم في ما أفضتم فيه عذاب عظيم ﴿١٤﴾ إذ تلقونه
بألسنتكم وتقولون بأفواهكم ما ليس لكم به علم وتحسبونه
هينا وهو عند الله عظيم ﴿١٥﴾ ولولا إذ سمعتموه قلتم ما
يكون لنا أن نتكلم بهذا سبحانك هذا بهتان عظيم ﴿١٦﴾
يعظكم الله أن تعودوا لمثله أبدا إن كنتم مؤمنين ﴿١٧﴾ ويبين
الله لكم الآيات والله عليم حكيم ﴿١٨﴾ إن الذين يحبون أن تشيع
الفاحشة في الذين آمنوا لهم عذاب أليم في الدنيا
والآخرة والله يعلم وأنتم لا تعلمون ﴿١٩﴾ ولولا فضل
الله عليكم ورحمته وأن الله رءوف رحيم ﴿٢٠﴾

11 – Şüphesiz o iftirayı getirenler (atanlar), içinizden bir zümredir. Onu sizin için bir şer sanmayın. Bilakis o, sizin için bir hayırdır. Onlardan herkes için günahtan kazandığı vardır. Onlardan büyüğünü üstlenen için de ona büyük bir azap vardır.

12 – Onu işittiğiniz zaman mü'min erkekler ve mü'min kadınlar içlerinde bir hayır zannedip, "bu, gerçekten apaçık bir iftiradır" demeli değiller miydi?

13 – Ona dört şahit getirmeli değiller miydi? Getirmedilerse, işte onlar Allah katında yalancıların ta kendileridir.

14 – Eğer dünya ve ahirette üzerinizde Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız bu şeyde size mutlaka büyük bir azap dokunurdu.

15 – Çünkü siz onu dillerinize doluyor ve o hususta hiç bilginiz olmayan şeyi ağızlarınızla konuşuyorsunuz ve onu basit sanıyorsunuz. Halbuki o, Allah katında büyüktür.

16 – Onu işittiğiniz zaman: "Bizim için bunu konuşmak olmaz. Seni tenzih edeniz. Bu, büyük bir buhtandır" demeli değil miydiniz?

17 – Eğer mü'minler iseniz, Allah size böyle bir şeye ebediyen dönmekten size öğüt veriyor / yasaklıyor.

18 – Allah size ayetlerini açıklıyor. Allah hakkıyle bilendir, hikmet sahibidir.

19 – Şüphesiz iman edenler arasında çirkin şeylerin yayılmasını sevenler var ya, onlar için dünya ve ahirette acıklı bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.

20 – Eğer üzerinizde Allah'ın lütuf ve rahmeti olmasaydı, şüphesiz Allah çok şefkatli, çok merhametli olmasaydı (haliniz nice olurdu?)

"Şüphesiz o iftirayı atanlar": Müfessirler bu ayetin ve ondan sonra ona bağlı olanların Hazreti Aişe kıssasında indiğinde müttefiktirler. İfk (iftira) hadisinde bundan onuncu ayete kadar olanlar Aişe kıssasında inmiştir. Biz de ifk hadisini "Kitabu'l – Hadaik" ve "Kitabu'l – Muğni fi't – Tefsir'de zikrettiğimiz için burada tekrar zikrederek uzatmadık. Çünkü bizim maksadımız ezberlenmesi için bu kitabı kısa yazmaktır.

Usbe: Cemaat manasınadır, "sizden" kavlinin manası da: Mü'minlerden demektir. Hazreti Aişe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar dört kişidirler: Hassan bin Sabit, Abdullah bin Übey, Mistah bin Esase ve Hamne bint Cahş. Mukatil de onları böyle saymıştır.

"Onu sizin için bir şer sanmayın": Müfessirler: Bu, Hazreti Aişe ile Safvan bin Muattal'a hitaptır, demişlerdir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Ebu Bekir ve Aişe'ye diyenler de olmuştur. Mana da şöyledir: Sizler ondan ecir kazanacaksınız. "Onlardan herkes için vardır": Yani yalancı zümreden, demektir. "Günahtan kazandığı": Yani olayın içine ne kadar dalmışsa yaptığı günahtan o kadar cezası vardır, demektir. "Vellezi tevella kibrehu minhüm": İbn Abbas, Ebu Rezin,

İkrime, Mücahit, İbn Ebi Able, Hasen, Mahbub da Ebu Amr'dan ve Yakup, kâfın zammı ile "kübrehu" okumuşlardır. Kisai de: İkisi de lügattir, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kibrüşşey': Bir şeyin çoğudur. Bu ayet de ondandır. Şair Kays bin Hatîm, bir kadını zikrederek şöyle demiştir:

Hakkındaki şeylerin çoğunu kabul etmiyor,
Kalktığı zaman da neredeyse (yaşlılıktan) beli iki büklüm oluyor.

Bunu üstlenende de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Abdullah bin Übey'dir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, Urve de Hazreti Aişe'den rivayet etmiştir. Mücahit, Süddi ve Mukatil de böyle demişlerdir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Olayı yayan odur, onun için cehennemde büyük azap vardır. Dahhak da: İşi başlatan odur, demiştir.

İkincisi: O, Hassan'dır, Şa'bi, Hazreti Aişe'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hassan'ın şiirinden daha güzelini görmedim, onun için cennet umuyorum. Kendisine: "Ey Mü'minlerin annesi, Allah Teala: "Onlardan işin büyüğünü üstlenen için büyük bir azap vardır" demiyor mu?" dediler, o da: "Gözü gitmedi mi?" dedi. Mesruk da ondan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hangi azap körlükten daha şiddetlidir? Belki de Allah o büyük azabın yerine gözünü almıştır, böyle derken Hassan'ı kastetmiştir.

Sonra aziz ve celil olan Allah, iftira olayına kendilerini kaptıranlar hakkında ret mahiyetinde şöyle dedi: "Onu işittiğiniz zaman ": Yani ey yalancı güruh, Aişe'ye iftira atıldığını işittiğiniz zaman " mü'min erkekler zannetmeli değil miydi?" bunlar da o yalancı gruptan Hassan ile Mistah'tır. "Ve mü'min kadınlar": O da Hamne bint Cahş'tir. "İçlerinde": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Annelerini. *İkincisi:* Kız kardeşlerini. *Üçüncüsü:* Dinlerinden olanları. Çünkü mü'minler bir tek nefis gibidirler. "Bu, apaçık iftiradır, demeli değil miydiler?": Yani yalan olduğu besbelli. Tefsirde şöyle gelmiştir: Ebu Eyyub el – Ensari'ye annesi: "İnsanların Aişe hakkında dediklerini işitmedin mi?" dedi. O da: "Bu, apaçık bir iftiradır, ey anne, sen olsan bunu yapar mıydın?" dedi. O da: Allah korusun, dedi. O da: Allah'a yemin ederim ki, Aişe senden daha hayırlıdır, dedi. Bu ayet de bunun üzerine indi.

"Levla cau": Hella manasınadır, anlamı da: "O yalancı gruh Aişe'ye attıkları iftira hakkında getirmeli değiller miydi?" demektir. "Bierbaati şühedae": Dahhak ile Asım el – Cahderi, tenvinli olarak "bierbaatin" okumuşlardır. Mana da: Attıkları iftirayı gören dört şahit, demektir.

"Şahitleri getirmeyince onlar Allah katında": Yani O'nun hükmünde "yalancılardır". Sonra münafıklardan bahsederek şöyle dedi: "Eğer üzerinizde Allah'ın lütuf ve rahmeti olmasaydı": Yani eğer Allah size böyle ihsan etmeseydi, "elbette size dokunurdu": Yani sizi çarpardı "tutup içine daldığınız şeyde" o da yalan ve iftiradır "büyük bir azap": Dünya ve ahirette. Sonra o lütfu olmasaydı çarpılacakları azabın vaktini zikredip "iz telekkavnehu" dedi. Erkekler birbirleriyle karşılaşır: Ben şöyle bir şey duydum, der, o da onu alır başkasına ulaştırırdı. Ömer bin Hattab, şeddesiz merfu bir te, sakin lam, merfu ve şeddesiz kaf ile "iz tulkunehu" okurdu. Muaviye ile İbn Semeyfa' da öyle okurlardı, ancak o ikisi teyi ve kafi fethalı okurlardır. İbn Mes'ud da, iki te, mansup lam ve şeddeli kaf ile "tetelekkavnehu" okumuştur. Übey bin Ka'b, Aişe, Mücahit ve Ebu Hayve, şeddesiz meftuh bir te, meksur lam ve merfu kaf ile "telikunehu" okumuşlardır. Zeccac: "Telikunehu": Onu birbirlerine atar, ulaştırırlar, demiştir. Telikunehu'nun manası da Yalanı hızla yayardınız, demektir. Velaka yeliku: Yalan ve saireyi hızla yaymaktır.

Şair şöyle demiştir:

Ans onu Şam'dan hızla getirdi.

Yani süratle, demektir. İbn Kuteybe de: "Telekkavnehu": Onu kabul ediyorsunuz, demiştir. Kim "telikunehu" okursa: Velk'tan getirir ki o da yalandır.

"Bilginiz olmadığı şeyi ağızlarınızla söylüyorsunuz": Yani onun gerçek olduğunu bilmeden, demektir. "Onu sanıyorsunuz": Yani o iftirayı. "Basit": Yani günah olmayan önemsez bir şey sanıyorsunuz. "Hâlbuki o Allah katında büyüktür": Günah bakımından. Sonra onları daha çok reddederek: "Onu işittiğiniz zaman bizim için olmaz demeli değil miydiniz?" dedi. Yani: Bize helal olmaz ve bize yakışmaz deseydiniz. "Bunu konuşmak, sübhallah": Bunun tenzihe de şaşmaya da ihtimali vardır. Hazreti Aişe rivayet etmiştir: Ebu Eyyub el – Ensari'nin karısı, ona: "Halkın konuştuklarını işitmedin mi?" dedi. O da: "Bizim böyle şeyleri konuşmamız yaraşmaz..." dedi. Ayet de bunun üzerine indi. Az önce bunu annesinin dediğini, geçen ayetin de onun üzerine indiğini rivayet etmiştik. Said bin Cübeyr'den rivayet edilmiştir: Sa'd bin Muaz, bunu işitince: Sübhaneke haza bühtanün azim, dedi. İnsanlara da: Sa'd gibi deseydiniz, ya, denildi.

"Allah size öğüt veriyor": Yani Allah sizi yasaklıyor, "bunun gibi bir şeye dönmenizden", yani bu kabilden şeylere, demektir. "Eğer mü'minler iseniz": Çünkü namuslu kadınlara iftira etmemek imanın

şartındandır. "Allah size ayetleri açıklıyor": Emir ve yasak hususunda.

Sonra iftira atanları: "Şüphesiz çirkin şeylerin yayılmasını sevenler" diyerek tehdit etti, yani fuhuş iftirası atanları ki o da zinadır. "İman edenler arasında, onlar için dünyada acıklı bir azap vardır": O da celde (dayak) demektir, "ahirette de": O da cehennem azabıdır. Amre, Hazreti Aişe'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Benim temiz olduğuma dair vahiy gelince, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem minbere çıktı; bunu zikretti ve inen Kur'an ayetlerini okudu. Aşağı inince iki erkekle bir kadına had vurulmasını emretti.[5] Ebu Salih de İbn Abbas'tan Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Abdullah bin Übey, Mistah bin Esase, Hassan bin Sabit ve Hamne bint Cahş'e değnek vurduğunu rivayet etmiştir.[6]

Üç kişiye gelince, onlar tövbe ettiler. Abdullah bin Übey ise münafık olarak öldü. Bazı alimler bunun sıhhatini kabul etmez ve: Hiç kimseye had vurmadı, derler.

"Allah bilir": İçine daldığınız şeyin kötülüğünü ve bağrında ne gibi gazab-ı İlahi sakladığını. "Sizler bilmezsiniz": Bunu. "Eğer üzerinizde Allah'ın lütfu olmasaydı": Cevabı mahzuftur, o da şöyledir: Aişe'ye dediğiniz şey için sizi mutlaka cezalandırırdı. İbn Abbas: Mistah, Hassan ve Hamne'yi murat etmiştir, demiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ
عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكٰى مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ
يُزَكّٖي مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢١﴾

21 – Ey o iman edenler, şeytanın adımlarını izlemeyin. Kim şeytanın adımlarını izlerse, şüphesiz o, çirkin ve kötü şeyleri emreder. Eğer üzerinizde Allah'ın lütfu ve merhameti olmasaydı, içinizden hiçbir kimseyi ebediyen temizlemezdi. Ancak Allah dilediği kimseyi temizler. Allah hakkıyle işiten, kemaliyle bilendir.

"Şeytanın adımlarını izlemeyin": Yani onun Aişe'ye atılan iftirayı süslemesini, demektir.

---

5 – Ebu Davud, Hudud, bab, 34; Tirmizi, Tefsirü Suretin Nur, bab, 5; İbn Mace, Hudud, bab, 15.

6 – Ebu Davud, Sünen, hadis no, 4475.

"Hutuvat"ın şerhi ve fahşa ile münkerin açıklaması da Bakara: 168, 169'da geçmiştir.

"Ma zeka minküm": Hasen, Mücahit ve Katade, kâfın şeddesiyle "ma zekka" okumuşlardır.

Bununla muhatap olanlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, bütün insanlar için geneldir. *İkincisi:* O, iftirayı konuşanlara özeldir.

Sonra bunun manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Hidayete eremezdi, demektir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Müslüman olamazdı, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Üçüncüsü:* Halini ıslah edemezdi, bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* Temizlenemezdi, bunu İbn Kuteybe demiştir.

"Ancak Allah dilediğini temizler": Yani dilediğini tövbe ve mağfiret ile günahtan temizler, demektir. Mana da: Sizin tövbe etmenizi diledim demektir. "Allah hakkıyle işiten, kemaliyle bilendir": İçlerinizdeki tövbe ve pişmanlığı bildi, demektir.

وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ
وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ
اللّٰهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ
رَحِيمٌ ﴿٢٢﴾

22 – İçinizden fazilet ve bolluk sahibi olanlar; akrabalara, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere vermemelerine yemin etmesinler. Affetsinler, vazgeçsinler. Allah'ın, sizi bağışlamasını istemez misiniz? Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Vela ye'teli": Hasen, Ebu'l – Aliye, Ebu Cafer ve İbn Ebi Able, te ile lam arasında meftuh hemze, şeddeli lam ile yetealle vezninde "vela yetealle" okumuşlardır. Müfessirler iniş sebebi şöyledir, demişlerdir: Ebu Bekir es – Sıddik, akrabalığı ve fakirliğinden dolayı Mistah'a nafaka verirdi. O, Aişe olayına dalınca, Ebu Bekir: Allah'a yemin ederim ki ona bir daha yardım etmeyeceğim, dedi. Bu ayet de bunun üzerine indi. "Fadl": Ebu Ubeyde: O, ihsan demiştir. Saat de: Bolluktur. Müfessirler: Ondan murat edilen de Ebu Bekir'dir, demişlerdir.

"En yu'tu": İbn Kuteybe, manası: En la yu'tu (vermemeye) demiş-

tir, "la" da hazfedilmiştir. "Akrabalardan" maksat da Mistah'tır, o, Ebu Bekir'in teyzesinin oğlu idi, yoksul ve muhacir idi. Müfessirler şöyle demişlerdir: Ebu Bekir: "Allah'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz?" sözünü duyunca: Evet, ya Rabbi, dedi ve Mistah'a tekrar yardım etmeye başladı.

إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا
فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ
أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾ يَوْمَئِذٍ
يُوَفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ ﴿٢٥﴾

23 – Şüphesiz bir şeyden habersiz namuslu mü'min kadınlara iftira atanlar, dünyada ve ahirette lanet edilmişlerdir. Onlar için büyük bir azap vardır.

24 – O günde dilleri, elleri ve ayakları yaptıkları şeylere dair aleyhlerine şahitlik edecektir.

25 – O gün Allah onlara hak ettikleri cezalarını verecektir ve şüphesiz Allah'ın apaçık hak olduğunu bileceklerdir.

"Şüphesiz namuslu kadınlara iftira atanlar": Yani iffetli kadınlara demektir. "Bir şeyden habersiz": Fuhuştan, demektir. "Lanet edildiler dünyada": Yani değnek cezası ile, ahirette de ateşle demektir.

Alimler bunun kimler hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, özellikle Hazreti Aişe hakkında inmiştir. Husayf şöyle demiştir: Said bin Cübeyr'e bu ayeti sordum: "Namuslu bir kadına iftira atana Allah lanet mi eder?" dedim. O da: Hayır, bu ayet özellikle Hazreti Aişe hakkında indi, dedi.

İkincisi: O, özelilkle Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in eşleri hakkındadır, bunu da Dahhak, demiştir.

Üçüncüsü: O, hicret eden kadınlar hakkındadır. Ebu Hamze es-Sumali şöyle demiştir: Bize ulaştığına göre bir kadın hicret etmek üzere Medine'ye çıktı, Mekke müşrikleri ona iftira edip: Fuhuş yapmak için çıktı, dediler. Bu ayet de bunun üzerine indi.

Dördüncüsü: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in hanımları ve diğerleri için geneldir, bunu da Katade ile İbn Zeyd, demişlerdir.

Eğer: "Niçin namuslu kadınlar denildi de erkeklerden bahsedilmedi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Mü'min bir kadına iftira eden mutlaka onunla beraber erkeğe de etmiştir, onun için mü'min erkeklerden bahsedilmedi. Şu ayet de öyledir: "Elbiseler sizi sıcaktan korur" *(Nahl: 81)*. Soğuktan da korur denmek istenmiştir. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Yevme teşhedü aleyhim elsinetühüm": Hamze, Kisai ve Halef, ye ile "yeşhedü" okumuşlardır. Dillerinin şahitliği de konuştukları iftiraları ikrar etmesidir. Ebu Süleyman Dımeşki, şöyle demiştir: Bunlar, ağızları mühürlenecek olanlardan başkadır. İbn Cerir de, mana şöyledir, demiştir: Bazılarının dilleri bazılarına şahitlik eder.

"O gün Allah onlara hak olan cezalarını verecektir": Yani adil şekilde hesaba çekecektir, demektir. Hak ettikleri cezayı diyenler de olmuştur. Mücahit, Ebu'l – Cevza, Humeyd bin Kays ve A'meş merfu kaf ile "dinehümül hakku" okumuşlardır. "Şüphesiz Allah'ın apaçık hak olduğunu da bilecekler": İbn Abbas: Olay şudur: Abdullah bin Übey, dinde şüphe ederdi, kıyamet olduğu zaman bilecek, fakat fayda sağlamayacaktır, demiştir.

اَلْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ
لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ اُولٰٓئِكَ مُبَرَّؤُنَ مِمَّا يَقُولُونَ
لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٢٦﴾

26 – Kötü kadınlar kötü erkeklere, kötü erkekler kötü kadınlara, temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler temiz kadınlara (yakışır). İşte onlar (başkalarının) dediklerinden münezzehtirler. Onlar için bir bağışlanma ve bol bir rızık vardır.

"Kötü kadınlar kötü erkeklere": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Kötü kelimeleri ancak kötü erkekler ve kadınlar konuşur, iyi kelimeleri de ancak iyi erkekler ve kadınlar konuşurlar.

İkincisi: Kötü kelimeler ancak kötü erkek ve kadınlara yapışır. İyi kadınlar ve iyi erkeklere gelince, onlar hakkında ancak iyi konuşmak yaraşır.

Üçüncüsü: Kötü kadınlar kötü erkekler içindir, iyi kadınlar da iyi erkekler içindir.

Dördüncüsü: Kötü ameller kötü insanlara, kötü insanlar da kötü amellere yaraşır, iyiler de böyledir.

"İşte onlar": Yani Aişe ile Safvan, "münezzehtirler", "onların dediklerinden": Yani iftiradan. "Onlar için bir bağışlanma vardır": Günahları için. "Ve bol bir rızık vardır": Cennette.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا
لَا تَدْخُلُوا بُيُوتاً غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَاْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلٰٓى
اَهْلِهَاۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (٢٧)
فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا فٖيهَٓا اَحَداً فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتّٰى يُؤْذَنَ لَكُمْۚ وَاِنْ
قٖيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ اَزْكٰى لَكُمْۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
عَلٖيمٌ (٢٨) لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتاً غَيْرَ مَسْكُونَةٍ
فٖيهَا مَتَاعٌ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ (٢٩)

27 – Ey o iman edenler, evlerinizden başka evlere, durumu öğreninceye ve halkına selam verinceye kadar girmeyin. İşte bu, sizin için daha hayırlıdır. Belki iyice düşünürsünüz.

28 – Eğer orada bir kimse bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size: "Dönün" derlerse, dönün. Bu, sizin için daha temizdir. Allah yaptıklarınızı hakkıyle bilendir.

29 – Oturulmayan ve içinde eşyanız bulunan evlere girmenizde size bir günah yoktur. Allah açıkladığınızı da gizlediklerinizi de bilir.

"Evlerinizden başka evlere girmeyin": Tefsirciler şöyle demişlerdir: Ayetin iniş sebebi şudur: Ensardan bir kadın, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Ya Resulallah, ben evimde öyle halde bulunuyorum ki o halde beni kimsenin görmesini istemiyorum. Ailemden bir erkek ise durmadan yanıma girip çıkıyor, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. O indikten sona Ebu Bekir: "Ya Resulallah, hanlar, içinde kimsenin olmadığı meskenler ne olacak?" dedi. Bunun üzerine de: "Oturulmayan evlere girmenizde size bir günah yoktur" kavli indi. "Evlerinizden başka evlere girmeyin" kavlinin manası: Size ait olmayan evlere, demektir. Kurralar "buyut" kelimesinin be'sinde ihtilaf ettiler: Bazıları zammı ile (buyut) okudular, bazıları da kesri ile (biyut) okudular. Biz de bunu Bakara: 189'da açıklamıştık.

"Hatta teste'nisu": Ferra, kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri de:

Hatta tüsellimu ve teste'nisu, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: "Teste'nisu" lügatte: İzin istemektir. Tefsirde de böyledir. İstizan bilgi edinmektir: Âzentuhu bikeza dersin ki, ona bildirdim, demektir. Ânestü minhü keza ise: Ondan bildim, demektir. "Fein ânestüm minhüm rüşden" *(Nisa: 6)* kavli de böyledir ki: Onlardan bilirseniz, demektir. Ayetin manası da: Ev sahiplerinin girmenizi isteyip istemediklerini bilinceya kadar, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bilgi isteme şöyle olur: "Esselamü aleyküm, gireyim mi?" dersin. Bu ayetten dolayı izinsiz girmen caiz değildir. "Bu sizin için daha hayırlıdır": İzinsiz girmekten. "Belki iyice düşünürsünüz": İzin istemenin hayırlı olduğunu düşünür ve onu uygularsınız. Ata şöyle demiştir: İbn Abbas'a: "Aynı evde yaşadığımız halde annemin ve kız kardeşimin yanına girerken izin mi isteyeceğim?" dedim. O da: "Onları çıplak görmek ister misin?" dedi. Ben de: Hayır, dedim. O da: Öyleyse izin iste, dedi.

"Orada bir kimse bulamazsanız": Yani onu boş bulursanız, demektir. Size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size: "Dönün" derlerse, siz de dönün": Yani sizi kabul etmezlerse, kapılarında durup beklemeyin. "O sizin için daha temizdir": Yani dönmek sizin için daha hayırlı ve daha erdemlidir. "Allah yaptıklarınızı" izinli veya izinsiz girdiğinizi "hakkıyla bilendir".

Bu ayet mensuh mudur değil midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onun hükmü bütün evler için geneldir, sonra onlardan içinde sahipleri olmayan evler neshedildi, çünkü "içinde oturulmayan evlere girmenizde size günah yoktur" dedi. Bu da Hasen ile İkrime'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: Ayetin ikisi de muhkemdir; izin birincide, evin sahipleri olursa şarttır. İkincisi de oturanı olmayan evler hakkında varit olmuştur. İzin de izin veren olmadan düşünülemez. İzin iptal olursa, boş evler de birinciye dahil olmaz. Bu daha doğrudur.

"Oturulmayan evlere girmeniz": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar hanlar, barınak olarak ve eşya koymak için yapılan sebil evlerdir (kervan saraylardır). Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Onlar harabe evlerdir, meta da: Orada büyük ve küçük abdest bozma gibi şeylerdir.

Üçüncüsü: Onlar Mekke evleridir, bunu da Muhammed bin Hanefiyye, demiştir.

Dördüncüsü: Çarşıda tüccarların dükkanlarıdır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: Onlar içinde oturan olmayan bütün evlerdir. Çünkü izin, içinde oturandan dolayıdır. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

Bu durumda "meta"ın manasında üç görüş ortaya çıkmış olur:

Birincisi: Alınıp satılan emtiadır. *İkincisi:* Büyük küçük abdest bozmadır. *Üçüncüsü:* Sıcaktan ve soğuktan korunmak için evlerden istifade etmektir.

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ
أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾ وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ
يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ
زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ
وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ
بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي
إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ
أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ
أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا
يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا
إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣١﴾

30 – Mü'min erkeklere söyle gözlerini kapatsın ve namuslarını muhafaza etsinler. Bu, onlar için daha temizdir. Şüphesiz Allah onların yaptıklarından haberdardır.

31 – Mü'min kadınlara da söyle gözlerini kapatsın, namuslarını muhafaza etsin ve ziynetlerini, görünen kısmı hariç, göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerine vursunlar. Ziynetlerini de göstermesinler; ancak şunlar hariç: Kocaları yahut babaları yahut kocalarının babaları yahut kocalarının oğulları yahut kardeşleri yahut kardeşlerinin oğulları yahut kız kardeşlerinin oğulları yahut kadınları (hemcinsleri) yahut sağ ellerinin sahip oldukları (köleleri) ya-

hut erkeklerden kadınlara ihtiyacı olmayan uyuntular veyahut kadınların avret yerlerini fark etmeyen çocuklar. Gizledikleri ziynetleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey mü'minler, hep birlikte Allah'a tövbe edin, belki muradınıza erersiniz.

"Kul lilmü'minine yeğuddu min ebsarihim": "Min" üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, sıladır, yani zaittir. *İkincisi:* Asıldır, çünkü gözlerini mutlak olarak yummakla emrolunmadılar; sadece helal olmayan şeylerden kapatmakla emrolundular.

"Namuslarını muhafaza etsinler": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kendilerine helal olmayan şeylerden, bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* Görünmekten, bu da onlar için kapatma emridir. Bunu da Ebu'l – Aliye ile İbn Zeyd, demişlerdir.

"Bu": Gözü kapatmaya ve namusları muhafaza etmeye işarettir. "Onlar için daha temizdir": Yani Daha hayırlı ve daha faziletli, demektir. "Şüphesiz Allah onların yaptıklarından haberdardır": Gözlerde ve avret yerlerinde yaptıklarından demektir. Sonra erkeklere emrettiğini kadınlara da emretti.

"Ziynetlerini göstermesinler": Yani mahrem olmayanlara açmasınlar. Ziynetleri iki kısımdır: Gizlidir; mesela bilezikler, küpeler, pazuya takılan bilezikler, gerdanlıklar vb. gibi. Açık olanı da "Ancak görünen kısmı hariç" kavlinde işaret edilendir ki, onda da yedi görüş vardır:

Birincisi: Onlar giysilerdir, bunu Ebu'l – Ahvas, İbn Mes'ud'dan rivayet etmiştir. Başka bir lafız (varyant)ta da: Üstlüktür, demiştir. *İkincisi:* O el, yüzük ve yüzdür. *Üçüncüsü:* Sürme ve yüzüktür. Bu ikisini Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Boncuktan dizilen bilezikler, yüzük ve sürmedir. Bunu da Misver bin Mahreme, demiştir. *Beşincisi:* Sürme, yüzük ve kınadır, bunu da Mücahit, demiştir. *Altıncısı:* Yüzük ve bileziktir, bunu da Hasen, demiştir. *Yedincisi:* Yüz ve ellerdir, bunu da Dahhak, demiştir. Kadı Ebu Ya'la: Kıyasa en yakın olan ilk görüştür, demiştir. İmam Ahmed de bunu açıkça belirtmiş: Açık ziynet: Elbisedir, kadının her şeyi, hatta tırnağı bile avrettir, demiştir. Bu, yabancı kadınlara mazeret olmadan bakmanın da haram olduğunu ifade eder. Eğer onunla evlenmek veya aleyhine şahitlik etmek istemesi gibi bir mazeret olursa, özel olarak bu iki durumda yüzüne bakabilir. Ama mazeret olmadan ona bakmak, ne şehvetle ne de şehvetsiz caiz değildir. Bunda yüz, eller ve bedenin diğer kısımları birdir.

Eğer: "Neden kadın yüzünü açmakla namazı bozulmuyor?" denilirse,

Cevap şöyledir: Çünkü onda külfet olduğu için affedilmiştir.

"Velyadribne bihumurihinne": Humur, himar'ın çoğuludur, o da: Kadının başını örttüğü şeydir. Mana da: Peçeleri atsınlar "yakalarının üzerine" demektir; maksat da onunla saçlarını, küpelerini ve boyunlarını kapatmaktır. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, İbrahim Nahaı ve A'meş, cimin kesri "ala ciyubihinne" okumuşlardır. "Ziynetlerini göstermesinler": Yani gizli ziynetlerini, demektir. Bunun da açıklaması az önce geçmiştir. "Ancak kocalarına": İbn Abbas: Çarşaf ve başörtülerini ancak kocaları için bırakabilirler, demiştir.

"Yahut kadınlarına": Yani Müslüman kadınlara, demektir. İmam Ahmed şöyle demiştir: Müslüman kadının gayri Müslim Yahudi ve Hıristiyan kadınların yanında başını açması helal değildir, onlar Müslüman kadını öpemezler, demiştir.

"Yahut sağ ellerinin sahip olduklarına": Arkadaşlarımız: Bundan maksat da: Erkek köleler değil cariyelerdir, demişlerdir. Şafii'nin arkadaşları: Buna köleler de dahildir; onlara göre kadının mahremlerine açtığı yerleri kölelerine de açması caizdir. Çünkü Şafii mezhebine göre onlar da mahremdir. Bize göre ise mahrem değildir; yüzünden ve ellerinden başka yerlere bakması caiz değildir. İmam Ahmet de, kölenin, hanımefendisinin saçına bakması caiz değildir, demiştir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Ayette sadece cariyelerden bahsedilmesi, şunun içindir; çünkü birisi kadının ziynetlerini cariyelere de açması caiz değildir zannedebilir. Zira daha önce zikredilenler hürler idi. Cariyeler zikredilince, müşkil ortadan kalkmış oldu.

"Yahut uyuntulara": Bunlar da o kavme tabi olup onlara hizmet için yanlarında bulunanlardır. Zira onlar da onların arasında yetişmişlerdir.

Müfessirlerin bunlar hakkında da dokuz görüşleri vardır:

Birincisi: O, kadının iştah duymadığı ve erkeğin de onu kıskanmadığı ahmak kimsedir. Bunu da Katade demiştir. Mücahit de şöyle demiştir: O, yemek isteyip de kadın istemeyen geri zekalıdır. *İkincisi:* O, erkeklik organı kesik olandır, bunu da İkrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Hünsadır (er dişidir), o erkeğe tabi olur, yemeğine yardım eder, kadınlarla olamaz ve onları gönlü çekmez. Bunu da Hasen, demiştir. *Dördüncüsü:* O, pir -i fanidir. *Beşincisi:* O, hizmetçidir, bu ikisini İbn Saib, demiştir. *Altıncısı:* O, kadınlara ilgi duymayandır; ya yaşlılığından yahut ihtiyarlığından yahutta küçüklüğünden dolayı. Bunu da arkadaşlarımızdan İbn Münadi, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: "Ğayri" kelimesi tabiin'in sıfatıdır, bunda da "yahut sağ ellerinin sahip oldu-

ğuna" kavlinin manasının "erkeklerden kadınlara ihtiyacı olmayan" demek olduğuna delil vardır; bunun da manası: Ziynetlerini ne kölelerine ne de hizmetçilerine göstermesinler, ancak ihtiyaç sahibi olmamaları hariç, demektir. İrbe de: İhtiyaçtır, manası da: Kadınlara ihtiyaç duymayan demektir.

"Evittıfl": İbn Kuteybe; Etfal murat etmiştir, demiştir. Delili de "lem yazheru ala avratin nisai" kavlidir ki: Onları bilmeyen çocuklar demektir.

"Ayaklarını vurmasınlar": Yani birini diğerine vurmasınlar da halhal halhala değip de iki halhalı olduğu anlaşılmasın.

وَاَنْكِحُوا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ وَالصَّالِحٖينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَاِمَائِكُمْ اِنْ يَكُونُوا
فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلٖيمٌ ﴿٣٢﴾ وَلْيَسْتَعْفِفِ
الَّذٖينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتّٰى يُغْنِيَهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ وَالَّذٖينَ
يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ اِنْ عَلِمْتُمْ فٖيهِمْ خَيْرًا
وَاٰتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللّٰهِ الَّذٖٓي اٰتٰيكُمْ وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَٓاءِ
اِنْ اَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ
فَاِنَّ اللّٰهَ مِنْ بَعْدِ اِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكُمْ
اٰيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَمَثَلًا مِنَ الَّذٖينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً
لِلْمُتَّقٖينَ ﴿٣٤﴾

32 – İçinizden bekârları, köle ve cariyelerinizden iyileri evlendirin. Eğer Fakir olurlarsa, Allah onları lütfundan zengin eder. Allah geniştir, hakkıyle bilendir.

33 – Evlenme imkanı bulamayanlar, Allah'ın, kendilerini lütfundan zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar. Sağ ellerinizin sahip oldukları kölelerden (azat olmak için) yazışmak isteyenlere, eğer onlarda bir hayır olduğunu bilirseniz, onlarla yazışın. Allah'ın size verdiği malından onlara verin. Genç cariyelerinizi, eğer namuslarını korumak isterlerse, dünya hayatının metaını istemeniz için fuhşa zorlamayın. Kim onları zorlarsa, şüphesiz Allah, onları zorlamanın ardından (o cariyeleri) çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

34 – Andolsun, gerçekten size apaçık ayetler ve sizden önce geçenlerden bir misal ve müttakiler için bir öğüt indirdik.

"Bekârları evlendirin": Onlar eşleri olmayan erkekler ve kadınlardır. Recülün eyyimün vemreetün eyyimün, ve recülün ermilün vemreetün ermiletün, ve recülün bikrün vemreetün bikrün, denir, evlenmemişlerse. Vemreetün seyyibün ve recülün seyyibün denir, evlenmişlerse (dul).

"Kölelerinizden iyileri": Abd, ibad ve abîd denir, kelb, kilâb ve kelîb denildiği gibi. Hasen ile Muaz el – Kari, "min abîdiküm" okumuşlardır.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Buradaki emir menduptur. Burada iyiliğin manası da imandır. İbad da kölelerdir. Mana da şöyledir: Köle ve cariyelerinizden mü'min olanları evlendirin. Sonra hürlere dönüp şöyle dedi: "Eğer fakir olurlarsa, Allah onları kendi lütfundan zengin eder": Onlara evlenmenin fakirliği kovacağını haber verdi.

"Evlenme imkânı bulamayanlar iffetlerini korusunlar": Yani kim mehir ve nafaka gibi imkân bulamazsa, zinadan ve haramdan iffetini korusun, demektir. İbn Mes'ud, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ey gençler, evlenin, kim de imkân bulamazsa, oruç tutsun, çünkü oruç onun için bir enemedir *(hadım edilme)*.[7] "Yazışmak isteyenler": Yani ve köle ve cariyelerden yazışmak isteyenler "onlarla yazışın": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, menduptur, bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: O, vaciptir, bunu da Ata ile Amr bin Dinar, demişlerdir. Müfessirler şöyle zikretmişler: Bu ayet Huveytıb bin Abdüluzza'nın Subeyh adında bir kölesi hakkında indi; efendisinden yazışmak istedi, o da kabul etmedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Huveytıb da onunla yüz dinara yazıştı, içinden onunu bağışladı.

"Eğer onlarda bir hayır bilirseniz": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Onlarda mal olduğunu bilirseniz, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Ata ve Dahhak da böyle demişlerdir. *İkincisi:* Onlarda bir çare yani kazanç bilirseniz. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Onlarda din olduğunu bilirseniz, bunu da Hasen, demiştir. *Dördüncüsü:* Onların bundan hayır istediğini bilirseniz, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Beşincisi:* Namazı kılarlarsa, bunu da Ubeyde es – Selmani, demiştir. *Altıncısı:* Onlarda doğruluk ve vefakârlık bilirseniz, bunu da İbrahim, demiştir.

---

7 - Buhari, Savm, bab, 10; Nikah, bab, 2, 3; Müslim, Nikah, hadis no, 1; Nesei, Sıyam, bab, 43; İbn Mace, Nikah, bab, 1; Darimi, Nikah, bab, 2, Ahmed, Müsned, 1/57, 378, 424, 425, 432.

"Onlara Allah'ın size verdiği malından verin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, üzerlerine zekat farz olan zenginlere hitaptır, yazışan kölelere köle hissesinden vermeleri emredildi. Ata bu ayette İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: O köleler hissesi (fonu)dur, ondan yazışan kölelere verilir.

İkincisi: O, köle sahiplerine hitaptır, yazışan kölelerine bir şeyler vermeleri emredildi. Ahmed ile Şafii: Vermek vaciptir, demişlerdir. Ahmed onu yazışma bedelinin dörtte biriyle sınırlamıştır. Şafii ise belli bir sınır yoktur, demiştir. Ebu Hanife ile Malik de: Vermek vacip değildir, demişlerdir. Rivayete göre Ömer bin Hattab'ın Ebu Ümeyye adında bir kölesi onunla yazıştı; va'desi gelince ona taksitini getirdi, o da: Ey Ebu Ümeyye, git bununla yazışman (bedelin) için yararlan, dedi (taksiti almadı, ikram etti). O da: Ey Mü'minlerin Emiri, bunu taksitlerin sonuna koysaydın, dedi. O da: Ey Ebu Ümeyye, o zamana çıkamayacağımdan korkuyorum, dedi, sonra da: Onlara Allah'ın size verdiği malından verin" ayetini okudu. İkrime de: İslam'da ilk yatırılan taksit bu idi, dedi.

"Genç cariyelerinizi fuhşa zorlamayın": Müslim, Sahih'inde Ebu Süfyan'ın Cabir'den rivayet ettiği hadiste şöyle demiştir: Abdullah bin Übey'in bir cariyesi vardı, ona: Git, fuhuş yap, bize ücret getir, derdi. Ayet bunun üzerine indi. Müfessirler şöyle demişlerdir: Onun Muaze ile Müseyke adlarında iki cariyesi vardı, onları zinaya zorlar ve onlardan vergi alırdı. Cahiliyette böyle yaparlardı, cariyelerini kiraya verirlerdi. İslam gelince, Muaze, Müseyke'ye: İçinde bulunduğumuz bu durum eğer hayır ise onu çok yaptık, eğer şer ise onu bırakma zamanımız geldi, dedi. Ayet de bunun üzerine indi. Mukatil de şöyle demiştir: Abdullah bin Übey'in Muaze, Müseyke, Ümeyme, Kuteyle, Amre ve Erva adlarında altı cariyesi vardı. Feteyat: Cariyeler demektir. Biğa da: Zinadır. Tahassun ise: İffetini korumaktır.

"Eğer namuslarını korumak isterlerse"nin manasında dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Kelam bir sebep üzerine söylenmiştir, o da zikrettiğimiz şeydir. Yasak o sebebi niteleyerek gelmiştir, yoksa bu, şart değildir.

İkincisi: Namusunu koruma istemek şunun için şart kılınmıştır; çünkü zorlama ancak koruma isteği olduğu zaman düşünülür. Eğer kadın namusunu korumak istemezse, tabiatıyla fuhuş yapar.

Üçüncüsü: "İn" "iz" manasınadır, şuralarda olduğu gibi: "Ve zeru ma bekıye miner riba in küntüm mü'minin" *(Bakara: 278)*; "veentümül a'levne in küntüm mü'minin" *(Al-i İmran: 139)*.

Dördüncüsü: Kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: "Ve enkihul eyama... imaiküm in eredne tahassuna". Genç cariyelerinizi fuhşa zorlamayın "dünya metaını istemeniz için": O da kazançları ve doğurdukları çocukları satmadır. "Kim onları zorlarsa, şüphesiz Allah, onları zorlamanın ardından çok bağışlayıcıdır" zorlanan cariyeleri "çok esirgeyendir": İbn Abbas, Ebu İmran el–Cevni ve Cafer bin Muhammed: Min ba'di ikrahihinne lehünne ğafurur rahim" okumuşlardır.

"Ayatin mübeyyinatin": İbn Amir, Ebu Bekir dışında Kufe halkı ve Eban, iki yerde de *(Nur: 34, 46 ve Talak: 11)* yenin kesresi ile okumuşlardır.

"Ve geçenlerden bir misal": Yani ey yalanlayanlar, onların hali de sizinkine benzer. Bu da öncekilerin başlarına gelen şeylerin bunların da başlarına gelmesiyle onları korkutmadır.

اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ مَثَلُ نُورِه۪
كَمِشْكٰوةٍ ف۪يهَا مِصْبَاحٌ اَلْمِصْبَاحُ ف۪ي زُجَاجَةٍ اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا
كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا
غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُض۪يٓءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلٰى نُورٍ
يَهْدِي اللّٰهُ لِنُورِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ
وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٣٥﴾

35 – Allah göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun misali, içinde kandil bulunan duvarda bir oyuk (taka) gibidir. O kandilde cam (fanus) içindedir. Cam da sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır. (O kandil), ne doğulu ne de batılı olmayan, yağı, neredeyse ateş dokunmadan yanacak mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna hidayet eder. Allah insanlara misaller verir. Allah her şeyi çok iyi bilendir.

"Allah göklerin ve yerin nurudur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Göklerde ve yerdekilere hidayet edendir. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Enes bin Malik de böyle demiştir. Bu nurun lügattaki açıklaması ziya (ışık)tır. Gözlerin görmesini sağlayan odur. Nur Allah Teala'ya nisbet edilmiştir, çünkü mü'minlere hi-

dayet eden ve onlara hidayeti bulacakları şeyleri açıklayan O'dur. Mahlukat O'nun nuru ile yollarını bulurlar.

İkincisi: Gökleri ve yeri idare edendir, bunu da Mücahit ile Zeccac, demişlerdir. Übey bin Ka'b, Ebu'l – Mütevekkil ve İbn Semeyfa, nun ile vavın fethi ve şeddesi, ranın da nasbı ile "Allah nevvere", cer ile "semavati", nasb ile de "elarda" okumuşlardır.

"Meselü nurihi": He zamirinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'a racidir. İbn Abbas: Meselü hüdahu fi kalbil mü'mini (mü'minin kalbindeki hidayetinin misali) demiştir.

İkincisi: O mü'mine racidir, takdiri şöyledir: Meselü nuril mü'mini. Bunu da Übey bin Ka'b, demiştir. Übey ile İbn Mes'ud: "Meselu nuri men amene bihi" okurlardı.

Üçüncüsü: O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, bunu da Ka'b, demiştir.

Dördüncüsü: O, Kur'an'a racidir, bunu da Süfyan, demiştir.

Mişkâta gelince, onda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, kandilin fitil konan hortum gibi yeridir. Mısbah ise: Işıktır. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, kandildir, mısbah ise: Fitildir. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: O, tavana yakın kapalı küçük penceredir. Mısbah da kandildir. Bunu Ka'b, demiştir. Ferra da böyle: Mişkat: Kapalı penceredir, demiştir. İbn Kuteybe de: Mişkat: Habeş dilinde perceredir, demiştir. Zeccac da: O Arapça'dır, demiştir. Mısbah da: Kandildir. Cam fanusun zikredilmesi, şunun içindir; çünkü camın içindeki şey başkasından daha çok ışık verir. Ebu Reca el – Utaridi ile İbn Ebi Able, ikisinde de ze'nin fethası ile "fi zecacetin ezzecacetü" okumuşlardır. Muaz el – Kari, Asım el – Cahderi ve İbn Ya'mur, ikisinde de ze'nin kesri ile okumuşlardır. Bazı maani alimleri de, ayetin manası: Kemeseli mısbahin fi mişkatin, demişlerdir ki maklub (yerleri değiştirilmiş) olur.

Dürriy: Ebu Amr, Kisai ve Eban da Asım'dan rivayet ederek meksur dal, şeddesiz ye, med ve hemze ile "Dirriyün" okumuşlardır. İbn Kuteybe de buna göre mana: O doğan yıldızlardan gelir, demiştir. Zeccac da: Deree yedreü'den gelir ki yıldız kayıp ışığı artmaktır, demiştir. Tedareer recülani: İki adam itiştiler, demektir. Mufaddal da Asım'dan dalın kesri, ye şeddeli, hemzesiz ve medsiz rivayet etmiştir.

Abdullah bin Ömer ile Zühri'nin kıraatı da böyledir. İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek dalın zammı, ranın kesri, yenin şeddesi, medsiz ve hemzesiz "dürriyyün" okumuşlardır. Osman bin Affan, İbn Abbas ve Asım el – Cahderi de dalın fethi, ranın kesri, medli ve hemzeli okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Said bin Müseyyeb ve Katade, dalın fethi, ranın ve ya'nın şeddesi ile medsiz ve hemzesiz okumuşlardır. İbn Mes'ud, Said bin Cübeyr, İkrime, Katade ve İbn Ya'mur, dalın fethi, ranın kesri ile hemze-i maksura ile okumuşlardır. Zeccac da: Dürriy: Saflıkta ve güzellikte inciye benzer, demiştir. Kisai de: Dürriy': İnciye benzer, dirriy': Akan, derriy' de: Parlayan, demiştir. Hamze, Ebu Bekir de Asım'dan, Velid, Utbe'den, o da Amir'den rivayet ederek, dalın zammı, şeddesiz ye, medli hemze ile okumuşlardır. Zeccac: Nahivciler, bu izahı bilmezler, demiştir. Ferra da: Bu, Arapça'da caiz değildir, demiştir. Çünkü dilde "fu'iyl" vezninde bir şey yoktur, ancak mürriyk vb. gibi birkaç yabancı kelime vardır. Ben de şeyhimiz dilci Ebu Mansur'dan şöyle okudum: Mürrik: Aspur demektir, yabancıdır, sonradan Arapçalaşmıştır. Arapların dilinde fu'iyl vezninde bir isim yoktur. Ebu Ali de şöyle demiştir: Sibeveyh, Ebu'l – Hattab'tan şöyle nakletmiştir: Kevkebün dürriy: Sıfattır, isimlerden de bu vezinde mürriyk vardır ki o da aspur, demektir.

"Tevekkade": İbn Kesir ile Ebu Amr, meftuh te, şeddeli kaf ve mansup dal ile okumuşlardır ki, kandili kastetmişlerdir; çünkü yanan odur. Nafi, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek mazmum ye ve mazmum dal ile "yukadu" okumuşlar, onlar da kandili kastetmişlerdir. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, tenin ve dalın zammesiyle "tukadu" okumuşlar ve camı kastetmişlerdir. Zeccac da: Maksat: Camın kandilidir, muzaf atılmıştır, demiştir.

"Min şeceretin": Yani Min zeyti şeceretin, demektir ki muzaf atılmıştır. Bunu da "yekâdu zeytüha yudıyü" kavli gösterir. Burada ağaçtan maksat zeytin ağacıdır. Bereketi de birkaç yöndendir: O, hem katık hem yağ hem de yakıttır. Zeytinin odunu yakılır, külü ile ibrişim yıkanır ve yağı çok kolay çıkarılır. Dalı da başından sonuna kadar yaprak verir. Burada başkası değil de sadece onun zikredilmesi, yağının daha saf ve daha çok aydınlatıcı olmasındandır.

"Ne doğulu ne de batılı değildir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, ağaçlar arasında olduğu için yeşil ve tazedir, ona güneş değmez. Bunu da Übey bin Ka'b, demiştir. Bunu Said bin Cübeyr de İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O çöldedir, ne dağ ne de mağara onu gölgelemez, onu hiç-

bir şey kapatmaz. Bu, yağı en kaliteli olandır. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit ile Zeccac da böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O, cennet ağacındandır, dünya ağacından değildir, bunu da Hasen, demiştir.

"Yağı neredeyse ışık verecek": Yani o kadar saftır ki ateş değmeden de yanacak gibidir. "Nur üstüne nur": Mücahit: Ateş zeytinyağının üstündedir, demiştir. İbn Saib de: Kandil nur, cam da nurdur, demiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de: Ateşin nuru, zeytinyağının nuru ve fanusun nuru, demiştir. "Allah nuruna hidayet eder": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Kur'an'ın nuruna. *İkincisi:* İmanın nuruna. *Üçüncüsü:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in nuruna. *Dördüncüsü:* İslam dinine.

Bu teşbihteki benzeşme noktasına gelince, bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in nurunu ışık saçan kandile benzetmiştir. Buna göre mişkât Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in içidir, kandil de onun kalbindeki nurdur. Fanus da onun kalbidir. O, mübarek bir ağaçtandır; o da İbrahim aleyhisselam'dır. Ona mübarek ağaç, demiştir; çünkü peygamberlerin çoğu onun sulbünden gelmiştir. "Ne doğulu ne de batılı değildir": Ne Yahudidir ne de Hıristiyandır. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem de konuşmasa bile insanlar neredeyse onun peygamber olduğunu anlayacaklardır. Kurtubi de şöyle demiştir: Mişkat: İbrahim, Zücace: İsmail, Mıbsah da: Muhammed'dir. Allah hepsine salat ve selam etsin. Dahhak şöyle demiştir: Abdülmuttalib mişkâta, Abdullah fanusa, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem de kandile benzetilmiştir.

İkincisi: Mü'minin kalbindeki iman nuru kandile benzetilmiştir, mişkât da kalbidir, kandil de ondaki iman nurudur. Mişkât onun göğsü, kandil de: Göğsündeki Kur'an ve imandır. Fanus da kalbidir, denilmiştir. Sanki ondaki Kur'an ile iman bir ağaçtan tutuşan ve ışık saçan bir yıldızdır ki o da ihlastır. Ondaki ihlas güneşin değmediği ağaç gibidir. O mü'min de öyledir ki fitnelerin dokunmasından korunmuştur; eğer bir şey verilirse şükreder, eğer derde mübtela olursa, sabreder, eğer konuşursa doğru söyler ve eğer karar verirse adil verir. Buna göre mü'minin kalbi ona hidayet gelmeden de hidayetle amel eder; ona ilim gelince de hidayeti artar, tıpkı bu zeytinyağının ateş dokunmadan önce neredeyse yanacak olması gibi. Ateş dokunursa ışığı daha da artar. Binaenaleyh mü'minin sözü nur, ameli nur, girişi nur, çıkışı nur ve kıyamet gününde gidecek yeri de nurdur.

Üçüncüsü: Kur'an ışık saçan ve ışığı azalmayan kandile benzetilmiştir. Fanus da mü'minin kalbidir, mişkât da dili ve ağzıdır. Mübarek ağaç ise vahiy ağacıdır. Kur'an'ın delilleri neredeyse okunmadan da açığa çıkacaktır. Şöyle de denilmiştir: Düşünen ve tefekkür eden için Kur'an'ın delilleri neredeyse Kur'an inmese de ışık verecektir. "Nur üstüne nur": Yani Kur'an Allah'tan halkına bir nurdur, üstelik Kur'an inmeden önce daha birçok delil ve alametler sunmuştur.

"Allah misaller getirir": Yani fehimlere yaklaştırmak ve idrak yollarını kolaylaştırmak için insanlara açıklama yapar demektir.

فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ
وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ ﴿٣٦﴾
رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ
الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ ﴿٣٧﴾
لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ
مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٨﴾

36 – (O kandil) öyle evlerde yakılır ki Allah, onların yüceltilmesine izin vermiştir. O'nu orada sabah akşam tesbih eder.

37 – Birtakım adamlar ki onları ne ticaret ne de alışveriş Allah'ın zikrinden, namazı dosdoğru kılmaktan ve zekatı vermekten alıkoymaz. Öyle bir günden korkarlar ki onda gözler ve kalpler döner.

38 – (Bu da) Allah'ın onları, yaptıklarının en güzeli ile mükafatlandırması ve onlara lütfundan fazla vermesi içindir. Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır.

"Fi buyutin": Zeccac şöyle demiştir: "Fi" "kemişkatin" kavline bağlıdır, mana da: Evlerdeki mişkat gibidir, olur. "O'nu orada tesbih eder" kavline bağlı olması da caizdir ki, tekit üstüne tekit olur. Mana da şöyledir: Allah'ı birtakım kimseler bazı evlerde tesbih ederler.

Eğer: "Mişkat ancak bir tek evde olur, nasıl "evlerde" dedi?" denilirse,

Buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: O tekille başlayıp çoğulla sona eren sanatlı hitaplardandır, mesela: "Ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman" *(Talak: 1)* ayetinde olduğu gibi.

İkincisi: O, evlerden her birine racidir, mana da: Her evde mişkât vardır, olur.

Evlerden ne murat edildiği hususunda da müfessirlerin üç görüşü vardır:

Birincisi: Onlar mescitlerdir, bunu da İbn Abbas ile cumhur, demiştir. *İkincisi:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in eşlerinin evleridir. Bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Beytü'l – Mukaddes'tir. Bunu da Hasen, demiştir.

"Ezine": Emretti manasınadır. "Yüceltilmesine": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Tazim edilmesine, demektir. Bunu da Hasen ile Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: Yapılmasına, demektir ki bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

"Orada adının anılmasına": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'nun tevhidi (birlenmesi)dir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Orada kitabının okunmasıdır. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Yüsebbihü": İbn Kesir, Hafs da Asım'dan, Nafi, Ebu Amr, Hemze ve Kisai, be'nin kesri ile "yüsebbihu" okumuşlar; İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek be'nin fethi ile okumuşlardır. Muaz el – Kari ile Ebu Hayve de, merfu te, meksur be ve merfu ha ile "tüsebbihu" okumuşlardır.

"O'nu orada tesbih eder"in manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, namazdır, sonra ğuduv namazında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, sabah namazıdır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Kuşluk namazıdır. İbn Ebi Müleyke, İbn Abbas'tan: Şüphesiz kuşluk namazı Allah'ın kitabında vardır, ona ancak dalgıçlar dalar, dediğini ve sonra da "yüsebbihü lehu fiha bilğuduvvi velâsal" ayetini okuduğunu rivayet etmiştir. Asâl namazında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarıdır. Bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* İkindi namazıdır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

İkincisi: O, bilinen tesbihattır, bunu bazı müfessirler demişlerdir.

"Adamlar vardır, onları alıkoymaz": Yani meşgul etmez, demektir. "Ne ticaret ne de alışveriş": İbn Saib şöyle demiştir: Tüccarlar: Mal celbedenlerdir. Satıcılar da: İkamet edenlerdir. Vakıdi de: Burada ticaret satın alma manasınadır, demiştir.

Allah'ın zikrinden ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Farz namazdır, bunu da İbn Abbas ile Ata, demişlerdir. Salim, İbn Ömer'den şöyle rivayet etmiştir: O, çarşıda idi, namaz için kamet getirildi, insanlar dükkanlarını kapatıp mescide girdiler; İbn Ömer de: Onları ne ticaret ne de alışveriş Allah'ın zikrinden alıkoymaz, ayeti bunlar hakkında indi, dedi.

İkincisi: Allah'ın hakkını eda etmektir, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Allah'ı dil ile zikretmektir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Namazı dosdoğru kılmaktan": Yani vaktinde ve tam olarak kılmaktan, demektir.

Eğer: "Allah'ın zikrinden namaz kılmak murat edilirse, onu tekrar etmenin manası nedir?" denilirse,

Cevap şöyledir: O, onların namazı vaktinde eda ettiklerini açıklar.

"Onda kalpler ve gözler döner": Bunun manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Kimin kalbi öldükten sonra dirilmeye ve mahşerde toplanmaya iman ederse, kendisine va'dedilen şeyi görmekle basireti artar, kimin kalbi de başka türlü olursa, o da kıyamet olayına kesin inanacak hale gelir. Bunu da Zeccac demiştir.

İkincisi: Kalpler kurtuluş umudu ile helak korkusu arasında döner dolaşır. Gözler de döner; kitapların nereden, sağ taraftan mı yoksa sol taraftan mı verileceğine ve sağdan mı yoksa soldan mı tutulacaklarına bakar. Bunu da İbn Cerir, demiştir.

Üçüncüsü: Kalpler döner, gırtlağa varır, gözler de siyahken maviliğe, görürken körlüğe döner.

"Allah'ın onları cezalandırması için": Mana şöyledir: Allah'ı tesbih ederler ki "onları yaptıklarının en güzeli ile mükafatlandırsın": Yani iyilikleri ile mükafatlandırması için. Kötülüklerine gelince, onlarla cezalandırmaz. "Onlara lütfundan fazlasını vermesi için": O da amelleriyle hak etmedikleridir. "Allah dilediğine hesapsız rızık verir": Bunu da Al-i İmran: 27'de şerh etmiş bulunuyoruz.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ
بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ
اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّاهُ حِسَابَهُ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٣٩﴾ أَوْ كَظُلُمَاتٍ
فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ
بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ
لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ ﴿٤٠﴾

39 – Kafirlerin amelleri düz bir yerdeki serap gibidir. Susuz (kimse) onu su zanneder. Nihayet ona geldiği zaman onun bir şey olmadığını görür. Allah'ı onun (amelinin) yanında bulur. Allah hesabı çabuk görendir.

40 – Yahut (onların amelleri) derin bir denizde karanlıklar gibidir ki, onu bir dalga kaplar, üstünden bir dalga, üstünden de bir bulut kaplar. Birbiri üstünde karanlıklar. Elini çıkardığı zaman onu neredeyse göremez. Allah kime nur vermezse, onun nuru yoktur.

Sonra kafirler için bir misal getirip şöyle dedi: "Kafirlerin ameli serap gibidir": Serap: Günün ortasında güneşten su gibi gördüğün şeydir. Âl da gündüzün başında ve sonunda gördüğün şeydir. O her şeyi yükseğe kaldırır zannedilir. Kıy'a ile ka' birdir. Übey bin Ka'b, Asım el–Cahderi ve İbn Semeyfa, "bikıy'âtin" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kıy'a, Ka'ın çoğuludur, câr ve ciyre gibi. Kıy'a ve ka': Üzerinde bitki olmayan düz yerdir. Orada yürüyen orada akarsu görür gibi olur. İşte o, seraptır. Âl da serap gibidir, ancak o, kuşluk vaktinde gökle yer arasında su gibi yükselir. Susuz kimse onu su zanneder. Serabın olduğu yere gelince de susuz bir toprak görür. Allah Teala serabı su zanneden gibi kafirin de, amelinin Allah katında kendine yarar vereceğini zannettiğini haber veriyor, oysa ameli yok olup gitmiştir.

"Onun yanında Allah'ı bulur": Yani Allah'a varır, "O da ona hesabını eksiksiz öder": Yani amelinin karşılığını verir, demektir. Bu, zahirde susuzdan haberdir, aslında kafirden haberdir.

"Allah hesabı çabuk görendir": Bu da Bakara: 202'de tefsir edilmiştir.

"Yahut karanlıklar gibidir": Bu temsilde de iki görüş vardır:

Birincisi: O kafirin ameli içindir, bunu da cumhur, demiş, Zeccac da tercih etmiştir.

İkincisi: O kafirin kalbinin akletmeyeceği ve görmeyeceği hususunda bir misaldır. Bunu da Ferra demiştir. Lücciy ise: Çok derin demektir. "Onu kaplar": Yani o denizin üzerine çıkar, demektir. "Üstünden bir dalga": Yani dalganın üstünde dalga demektir. Mana da: Dalga dalgayı kovalar, öyle ki birbirinin üzerinde olur, demektir. "onun üstünden": Yani o dalganın üstünden" de "bir bulut".

Sonra yeni söze başlayıp "Karanlıklar" dedi: Yani denizin karanlığı, ilk dalganın karanlığı, dalganın üstündeki dalganın karanlığı ve bulutun karanlığı, demektir. İbn Kesir ile İbn Muhaysın, muzaf olarak "sehabu zulumatin" okumuşlardır. "Elini çıkardığı zaman": Yani biri elini çıkardığı zaman demektir. "Neredeyse onu göremez": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu görmez, demektir. Bunu Hasen demiş, Zeccac da tercih etmiştir. Ve şöyle demiştir: Çünkü o karanlıkların ardından elini göremez. İbn Enbari de böyle demiş, manası da: Asla göremez demektir, demiştir. Çünkü yoğun karanlıklarda görme tamamen yok olur. Bu kelamdan "yeked" kavlinin zait olduğu ortaya çıkmıştır. Bu da "amma kalilin liyusbihunne nadimin" *(Mü'minun: 40)* kavlindeki "ma" gibidir.

İkincisi: Onu ancak büyük çabadan sonra görür, bunu da Müberrid, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Bu, Ma kittü ebluğu ileyke (sana neredeyse yetişemeyecektim) sözüne benzer, ama yetişmişsindir. Ferra da: Arapça'da izahı böyledir, demiştir.

Misalin izahı da şöyledir: Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah mü'mine nur misalini verince, kafire de karanlıklar misalini verdi, mana da şöyledir: Kafir şaşkınlık içindedir, doğru yolu bulamaz. Şöyle de denilmiştir: Karanlıklar: Şirkin ve günahların karanlıklarıdır. Bazıları da şöyle demişlerdir: Karanlıklar ameline, derin deniz kalbine, dalga kalbini kaplayan şirk, cehalet ve şaşkınlığa, bulut şüpheye ve kalbinin mühürlenmesine misaldir. Artık onun sözü karanlıktır, ameli karanlıktır, girişi karanlıktır, çıkışı karanlıktır ve kıyamet gününde varacağı yer de karanlıktır.

"Allah kime nur vermezse": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Din ve iman, demektir, bunu da İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Hidayettir, bunu da Zeccac, demiştir.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ
وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٤١﴾ وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ ﴿٤٢﴾

41 – Görmedin mi, Allah'ı göklerde ve yerde olan kimseler ve kanat açan kuşlar tesbih eder. Her biri gerçekten duasını ve tesbihini bilmiştir. Allah onların yaptıklarını pekiyi bilendir.

42 – Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Dönüş yalnız Allah'adır.

"Görmedin mi, Allah'ı göklerde ve yerde olan kimseler tesbih eder": Bunun tefsiri de Bakara: 30'da geçmiştir.

"Ve kuşlar": Yani O'nu kuşlar da tesbih eder, demektir. "Sâffatin": Havada kanatlarını açarak, demektir. Neden özellikle kuşlar zikredildi? Çünkü onlar gökle yer arasında uçarken göklerdeki ve yerdekilerin dışında kalırlar.

"Her biri": Yani zikredilenlerden her biri "kendi duasını ve tesbihini bilmiştir": Müfessirler şöyle demişlerdir: Namaz insanoğlu içindir, tesbih de diğer mahluklar içindir.

"Bilmiştir": Burada işaret edilenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'dır, mana da şöyledir: Allah namaz kılanın namazını ve tesbihini bilmiştir. Bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: O, namaz kılan ve tesbih edendir. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Namaz kılan kendi namazını ve tesbihini bilmiştir, yani bunlardan mükellef olduğu şeyi bilmiştir, demektir. *İkincisi:* Namaz kılan, Allah'ın namazını ve tesbihini bilmiştir, yani bunun bir tek Allah için olduğunu bilmiştir, demektir.

Katade, Asım el – Cahderi ve İbn Ya'mur aynın ref'i ve lamın kesri ile "küllün kad ulime" ve ikisinde de ref' ile "salatuhu ve tesbihuhu" okumuşlardır.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ
ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَيُنَزِّلُ

مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ
عَنْ مَنْ يَشَاءُ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ ﴿٤٣﴾
يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ ﴿٤٤﴾

43 – Görmedin mi, Allah bulutu sürüyor, sonra arasını birleştiriyor, sonra da onu bir yığın kılıyor. Arasından yağmurun çıktığını görürsün. (Allah) gökten dağlar (gibi bulutlardan) dolu indiriyor da onunla dilediği kimseyi vuruyor ve onu dilediği kimseden çeviriyor. Şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri giderecek / alacak!

44 – Allah geceyi ve gündüzü çeviriyor. Şüphesiz bunda göz sahipleri için gerçekten ibret vardır.

"Görmedin mi Allah bulutu sürüyor": Yüzci, sevk ediyor, demektir. "Sonra arasını birleştiriyor": Yani birbirine ekliyor; dağınık parçaları tek parça haline getiriyor. Sehab'ın lafzı tekil ise de manası çoğuldur. Onun için "yüellifü beynehu sümme yec'aluhu rükâmen" demiştir ki, bulutları birbiri üstüne yığar, demektir. "Vedk": Yağmurdur, Leys şöyle demiştir: Vedk: Şiddetli ve hafif her türlü yağmura denir.

"Min hilalihi": İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu'l – Aliye, Mücahit ve Dahhak, "min halelihi" okumuşlardır. Hilal de, halel'in çoğuludur, cibal ve cebel gibi. "Ve yünezzilü mines semai": İnzal fiilinin mef'ulü hazfedilmiştir, takdiri de şöyledir: Ve yünezzilü mines semai min cibalin fiha min beredin bereden. Belli olduğu için mef'ulün zikrine gerek duyulmamıştır. Birinci "min" sonucun başlangıcı içindir, çünkü yağmur indirmenin başı göktendir. İkincisi ise teb'iz (parça) manasınadır; zira Allah o dağların bir kısmını indirmiştir. Üçüncüsü de cinsi beyan etmek içindir; çünkü o dağların cinsi dolu cinsindendir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar gökte doludan oluşmuş dağlardır. Zeccac da, kelamın manası şöyledir, demiştir: Yünezzilü mines semai min cibalin beredin fiha. Bu da: Haza hatemün fi yedi min hadidin kavline benzer ki, mana: Haza hatemü hadidin fi yedi (bu demir yüzüktür, parmağımdadır) demektir.

"Onunla vuruyor": Yani dolu ile, "dilediği kimseyi": Onun ekinine ve meyvesine zarar veriyor. Sena: Işık demektir. "Yezhebü": Mücahit ile Ebu Cafer, yenin zammı ve henin kesri ile "yüzhibü" okumuşlardır. "Allah geceyi ve gündüzü çeviriyor": Yani onu götürüp bunu getiriyor. "Şüphesiz bunda": Yani bu getirip götürmede "göz sahipleri için ger-

çekten ibret vardır": Yani gözü va aklı olanlar için Allah'ın birlik ve kudretine delalet vardır, demektir.

وَاللّٰهُ خَلَقَ كُلَّ دَٓابَّةٍ مِنْ مَٓاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلٰى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ
مَنْ يَمْشِي عَلٰى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلٰٓى اَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ اِنَّ اللّٰهَ
عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٥﴾

45 – Allah her canlıyı sudan yarattı. Onlardan kimi karnı üzeri yürür. Onlardan kimi de iki ayak üzere yürür. Onlardan kimi de dört ayak üzere yürür. Dilediği şeyi yaratır. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

"Vallahu haleka külle dabbetin": Hamze ile Kisai: "Vallahu haliku külli dabbetin" okumuşlardır. Suda da iki görüş vardır:

Birincisi: Su, bütün canlıların aslıdır.

İkincisi: O, menidir, ondan maksat da dünyada müşahede edilen bütün canlılardır. "Feminhüm" demesi, akıllıları daha çok gördüğü içindir. Neden dört ayaktan daha çoğu üzere yürüyeni zikretmedi? Çünkü o da dört ayak üzere yürür gibi görünür. Onun yürürken dört ayağa yaslandığı da söylenmiştir. Karnı üzere gidene neden yürüyor, dedi? Zira her giden ve devam edene, canlı olmasa da, yürüyen denir. Hatta: Bu iş yürüdü, denir. Bu da Zeccac'ın görüşüdür. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Bu, yürüyene benzetme yolu iledir, çünkü yürümek, karın üzerine olmaz; ancak ayakları olan için olur. Ayakları olanla olmayanlar karışınca, bu caizdir. Nitekim: Ekmek ve süt yedim denir de, süt yedim denilmez.

لَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اٰيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَاللّٰهُ يَهْدِي
مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٤٦﴾ وَيَقُولُونَ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ
وَبِالرَّسُولِ وَاَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلّٰى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَمَٓا
اُولٰٓئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾ وَاِذَا دُعُٓوا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ
بَيْنَهُمْ اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٨﴾ وَاِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُٓوا اِلَيْهِ
مُذْعِنِينَ ﴿٤٩﴾ اَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ اَمِ ارْتَابُٓوا اَمْ يَخَافُونَ اَنْ يَحِيفَ

اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ بَلْ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٥٠﴾ اِنَّمَا كَانَ
قَوْلَ الْمُؤْمِن۪ينَ اِذَا دُعُٓوا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ اَنْ يَقُولُوا
سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥١﴾ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ
وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللّٰهَ وَيَتَّقْهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٥٢﴾

46 – Andolsun, gerçekten size açık açık ayetler indirdik. Allah dilediği kimseyi dosdoğru yola iletir.

47 – (Münafıklar); "Allah'a ve Peygamber'e itaat ettik" derler. Sonra bunun ardından içlerinden bir zümre yüz çevirir. Onlar mü'minler değiller.

48 – (Peygamber) aralarında hüküm vermesi için (münafıklar) Allah'a ve Peygamberine çağrıldıkları zaman, bir bakarsın içlerinden bir zümre yüz çevirenlerdir.

49 – Eğer hak onların olursa, ona koşa koşa gelirler.

50 – Kalplerinde hastalık mı var, yoksa Allah ve Resulu'nün kendilerine haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır, asıl zalimler onlardır.

51 – Mü'minlerin (Peygamber) aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Resul'üne çağrıldıkları zaman ancak sözü: "İşittik ve itaat ettik" demeleri oldu. İşte asıl felah bulanlar onlardır.

52 – Kim Allah'a ve Resul'üne itaat eder, Allah'tan korkar ve O'ndan çekinirse, işte asıl kurtuluşa erenler onlardır.

"Allah'a iman ettik, derler": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, münafıklardan Bişr denen bir adam hakkında indi, onunla bir Yahudi arasında dava vardı. Yahudi, münafığı, aralarında hüküm vermesi için Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e davet etti. Münafık da Yahudi'ye: Muhammed bize haksızlık eder, fakat biz Ka'b bin Eşref'e gidelim, dedi. Bu ayet bunun üzerine indi.

"Sonra içlerinden bir zümre yüz çevirir": Yani münafıklardan, demektir. "Bunun ardından": Yani, iman ettik, sözlerinin ardından. "Onlar değiller": Yani Allah ve Resul'ünün hükmünden yüz çevirenler, demektir. "Mü'minler. Davet edildikleri zaman" Yani Allah'ın kitabına "ve aralarında hüküm vermesi için peygamberine" Resulullah'a, "bir bakarsın onlardan bir zümre yüz çevirenlerdir": Kelamın manası

şöyledir: Onlar Resulullah'ın onlara vereceği hükümden yüz çevirirlerdi, çünkü onun hak ile hüküm vereceğini bilirler. Eğer başkalarına karşı hak kendilerinin olursa, hükmüne koşa koşa gelirler; çünkü lehlerine karar vereceğine güvenirler. Zeccac şöyle demiştir: İz'an lügatte: İtaat ederek koşmaktır. Ez'ane lî, dersin ki istediğim şeyde bana itaat etti, demektir.

"Kalplerinde hastalık mı vardır?": Yani küfür ve inkar, demektir. "Yoksa şüphe mi ettiler?": Yani Kur'an'dan şüphe mi ettiler? Bu, kınama ve azarlama sorusudur, mana da: Onlar öyledirler, demektir. Bunu soru kalıbıyla zikretmesi onları daha çok kınamak içindir.

Nitekim Şair Cerir şöyle demiştir:

Sizler, bineklere binenlerin en hayırlısı değil misiniz?

Yani, öylesiniz, demektir. Hayf de: Hükümde taraf tutmaktır. Hafe fi kadıyyetihi denir ki, haksızlık etti, demektir. "Hayır, asıl zalimler onlardır": Yani Allah ve Resul'ü kimseye haksızlık etmezler, bilakis onlar inkar etmek ve Resulullah'ın hükmünden yüz çevirmekle kendilerine zulmedenlerdir.

Sonra mü'minleri niteleyip şöyle dedi: Mü'minlerin sözü ancak şu oldu": Ferra şöyle demiştir: Bu, geçmişi haber vermiyor; ancak mü'minler davet edildikleri zaman sözü şöyle demek olmalıdır, diyor. Hasen ile Ebu'l-Cevza, lamın zammı ile "innema kâne kavlul mü'minine" okumuşlar; Ebu Cafer, Asım el-Cahderi ve İbn Ebi Leyla, yenin ref'i ve kâfın fethi ile "liyuhkeme" okumuşlardır. Müfessirler, mana şöyledir demişlerdir: Biz Resulullah'ın sözünü işitip emrine itaat ettik. Hoşlarına gitmeyen şeylerde de böyle derler.

"Allah'tan korkarsa": Yani geçmiş günahları hususunda, "ve O'ndan sakınırsa": ileride edecekleri günahlar hakkında. İbn Kesir, Hamze, Kisai, Verş de Nafi'den, ye ile "ve yettakhî" okumuşlardır. Kalun da Nafi'den henin kesri ve sonuna ye bitiştirmeden "ve yettakhi feülaike" rivayet etmiştir. Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek cezimle "ve yettakıh" okumuşlardır.

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ اَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ لَا تُقْسِمُوا

طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٥٣﴾

قُلْ اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ

وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْۜ وَاِنْ تُطٖيعُوهُ تَهْتَدُواۜ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا
الْبَلَاغُ الْمُبٖينُ ﴿٥٤﴾

53 – Olanca yeminleri ile Allah'a yemin ettiler ki, "eğer sen onlara (cihadı) emredersen, mutlaka çıkacaklardır". De ki: "Yemin etmeyin. Normal şekilde itaat (sizin için daha hayırlıdır). Şüphesiz Allah yaptıklarınız şeylerden haberdardır".

54 – De ki: "Allah'a da itaat edin, Peygambere de itaat edin. Eğer yüz çevirirseniz, ancak ona düşen yüklendiğidir, size düşen de yüklendiğinizdir. Eğer ona itaat ederseniz, hidayete erersiniz. Peygamberin üzerine düşen ancak apaçık tebliğdir.

"Allah'a yemin ettiler": Müfessirler şöyle demişlerdir: Münafıklar hakkında onların Allah'ın hükmüne razı olmadıklarını beyan eden ayetler inince, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Allah'a yemin ederiz ki, eğer bize yurtlarımızdan, mallarımızdan ve kadınlarımızdan çıkmayı emredersen mutlaka çıkarız. Senin hükmüne nasıl razı olmayız?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Biz de "cehde eymanihim" kavlinin manasını Maide: 53'te beyan etmiştik. "Eğer onlara emredersen mutlaka çıkacaklardır" mallarından ve yurtlarından. Cihada çıkacaklardır da, denilmiştir. "De ki: Yemin etmeyin": Söz burada bitti. Sonra da: "Taatün marufeh" dedi. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Doğru olmayan yemininizden daha iyisi normal şekilde itaat etmektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bazı nahivciler şöyle derler: Burada takdir şöyledir: Sizden normal itaat olsun, yani doğru ve içinde münafıklık olmayan itaat, demektir.

"Eğer yüz çevirirlerse (fein tevellev)": Bu onlara hitaptır, mana da: Fein tetevellev demektir ki iki te'den biri hazfedilmiştir. Tevellinin manası da Allah'a ve Resul'üne itaattan yüz çevirmektir. "Ona ancak": Yani Peygambere "yüklendiği vardır": O da tebliğdir. "Size de ancak yüklendiğiniz vardır": O da: İtaattir. Bazı müfessirler bunun kılıç ayetiyle mensuh olduğunu söylerler ki doğru değildir.

"Eğer ona itaat ederseniz": Yani Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e, "hidayete erersiniz": Seleften bazıları şöyle derlerdi: Kim sünneti kendine sözde ve işte amir yaparsa, hikmet konuşur. Kim de heva ve hevesi kendine amir yaparsa, bid'at konuşur. Çünkü Allah Teala: "Ona itaat ederseniz hidayete erersiniz" demiştir.

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْاَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضٰى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ
اَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْـًٔا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ
فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٥٥﴾ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ
وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٥٦﴾

55 – Allah içinizden iman edip iyi şeyler yapanlara va'detti ki, mutlaka yeryüzünde onları (kafirlerin) yerine geçirecektir, kendilerinden öncekileri geçirdiği gibi. Elbette onlar için beğendiği dinlerini yerleştirecek ve onları mutlaka korkularının ardından güvenliğe değiştirecek / kavuşturacaktır. Bana ibadet edersiniz ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazsınız. Kim bunun ardından nankörlük ederse, işte asıl fasıklar onlardır.

56 – Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin. Umulur ki merhamet olunursunuz.

"Allah içinizden iman edenlere va'detti": Ebu Abdurrahman el – Hakim, "Sahih"inde Übey bin Ka'b hadisi olarak şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabı ile Medine'ye gelip de ensar da onları barındırınca, Araplar onlara karşı ittifak kurdular; onlar da silahla yatar silahla kalkarlardı. "Biz de yaşar da emniyet yüzü görür müyüz, Allah'tan başka kimseden korkmaz mıyız?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi.[8] Ebu'l – Aliye de şöyle demiştir: Allah Teala Resul'ünü Arap yarımadasına hakim kılınca, silahı bırakıp emin oldular. Sonra Allah, Nebisinin ruhunu kabzetti; Ebu Bekir'in, Ömer'in ve Osman'ın hilafetlerinde de emniyette idiler. Nihayet olanlar oldu ve nimete nankörlük ettiler. Allah da içlerine korku saldı; onlar hallerini değiştirince, Allah da onlardaki nimetini değiştirdi. Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir: Bu, Allah Teala'nın ümmet-i Muhammed'e Tevrat ve İncil'de ettiği vaattir. Mukatil şu iddiada bulunmuştur: Mekke kafirleri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Müslümanları Hudeybiye senesinde geri çevirince, Müslümanlar: Keşke Allah bize Mekke'yi fethettirse, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi.

8 – Hakim, Müstedrek, 2/401

"Leyestahlifen nehüm": Onları kendilerinden öncekilerin yerine geçirecektir, demektir. Mana da şöyledir: Arap ve acem kafirlerinin topraklarını onlara miras kılacak; onları krallar, idareciler ve ülkenin sakinleri yapacaktır. Mukatil'e göre, yerden maksat, Mekke'dir.

"Kemes tahlefen nellezine min kablihim": Ebu Bekir, Asım'dan, tenin zammı ve lamın kesri ile "kemestuhlife" okumuştur. Onlardan da İsrail oğullarını kastetmiştir. Şöyle ki: Mısır'da zorbalar helak olunca, Allah onların topraklarını, yurtlarını ve mallarını onlara geçirdi.

"Elbette dinlerini yerleştirecektir": O da İslam'dır, yerleştirmek de onu bütün dinlere üstün kılmaktır. "Veleyübed dilen nehüm": İbn Kesir, Ebu Bekir, Eban ve Yakup, benin sükunu, dal da şeddesiz olarak "vele yübdilen nehüm" okumuşlardır. "Korkularından sonra güvenliğe": Çünkü onlar mazlum ve ezilmiş idiler. "Bana ibadet ederler": Bu da onları öven yeni söz başıdır. "Kim bundan sonra nankörlük ederse": Bu nimetlere karşı, yani kim bunların hakkını inkar ederse, demektir. Müfessirler: Bu nimeti ilk inkar edenler Osman'ı öldürenlerdir, demişlerdir.

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَأْوٰيهُمُ النَّارُ وَلَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٥٧﴾

57 – Sakın kafirlerin yeryüzünde bizi aciz bırakacaklarını sanma. Onların varacakları yer ateştir. Orası ne kötü varış yeridir.

"La tahseben nellezine keferu": İbn Amir, Hamze de Asım'dan rivayet ederek, ye ve meftuh sin ile "la yahsebenne" okumuşlardır. Diğerleri de te ve meksur sin ile okumuşlardır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ
وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلٰثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلٰوةِ الْفَجْرِ
وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلٰوةِ
الْعِشَاءِ ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ
جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلٰى بَعْضٍ
كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٨﴾

وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا
اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ
وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٩﴾ وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِي
لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَن يَضَعْنَ
ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَن يَسْتَعْفِفْنَ
خَيْرٌ لَّهُنَّ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٦٠﴾

58 – Ey o iman edenler, sağ ellerinizin sahip oldukları ile sizden ergenliğe varmayanlar üç defa izin istesinler. Sabah namazından önce, öğle sıcağından elbiselerinizi çıkardığınız zaman ve yatsı namazından sonra. (Bunlar) üç mahrem (vakit)lerdir. Bunlardan sonra size de onlara da günah yoktur. Onlar sizi dolaşırlar, bazınız bazılarını. İşte Allah size ayetlerini böyle açıklıyor. Allah hakkıyle bilen, hikmet sahibidir.

59 – Sizden çocuklar ergenliğe ulaştıkları zaman, kendilerinden öncekiler izin istedikleri gibi onlar da izin istesinler. Allah size ayetlerini böyle açıklıyor. Allah hakkıyle bilen, hikmet sahibidir.

60 – Oturan (hayızdan, nifastan kesilmiş) evlenme beklemeyen kadınların süs ile teşhire çalışmaksızın (dış) elbiselerini bırakmalarında / çıkarmalarında onlara günah yoktur. İffetlerini korumaları onlar için daha hayırlıdır. Allah hakkıyle işiten, hakkıyle bilendir.

"Sağ ellerinizin sahip oldukları sizden izin istesin": İniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ensardan Müdlic bin Amr denen bir köleyi öğle vakti davet etmek üzere Ömer bin Hattab'a gönderdi. O da içeri girdi, Ömer'i hoşlanmayacağı bir şekilde gördü. Ömer: Ya Resulallah, içeri girmek için izin isteme hususunda keşke Allah bize emirler ve yasaklar koysaydı, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi.

İkincisi: Esma bint Mersed'in bir kölesi vardı, hoşlanmayacağı bir vakitte yanına girdi; o da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Hizmetçilerimiz ve kölelerimiz bizim hoşlanmayacağımız vakitlerde yanımıza giriyorlar, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi.

Sağ ellerinizin sahip oldukları sizden izin istesin, ayetinin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlardan dişiler değil de erkekler kastedilmiştir. Bunu da İbn Ömer, demiştir.

İkincisi: Hem erkekler hem de kadınlar kastedilmiştir, bunu da Ebu Husayn, Ebu Abdurrahman'dan rivayet etmiştir. Kelamın manası da: Köleleriniz yanınıza girmek için sizden izin istesin, demektir. Kadı Ebu Ya'la: Zahire göre bundan murat edilenler küçük köleler ve küçük cariyelerdir. Çünkü hanımefendisine bakmanın haramlığında köle, yetişkin hür gibidir. Artık mükellef olmayan çocuklar kategorisine nasıl katılır?

"Vellezine lem yebluğul hulume": Abdülvarıs, lamın sükunu ile "hulme" okumuştur. "Sizden": Yani hür erkek ve kadınlardan, demektir. "Üç defa": Yani üç vakitte, demektir. "Sabah namazından önce": Zira insan çıplak yatabilir veya kimsenin görmesini istemediği bir halde olabilir. "Öğle sıcağından elbiselerinizi çıkardığınız zaman": Yani kaylule yaparken, demektir. "Ve yatsı namazından sonra": Erkeğin eşine yaklaştığı an, demektir. "Selasü avratin": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, "selas"ın se'sinin ref'i ile "selasü avratin" okumuşlardır. Mana da: Bu üç vakit avret vakitlerdir, demektir. Çünkü insan bu vakitlerde elbisesini çıkarır, bazen de avreti görünebilir. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek se'nin nasbı ile "selase avratin" okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Onu "selase merratin" kavlinden bedel kılmışlardır, vakitler avret değildir. Ancak mana: Enneha evkatü selaseti avratin demektir ki muzaf hazfedilmiş ve hazfedilenin irabını almıştır. Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Said bin Mansur ve A'meş, vavın fethi ile "avaratin" okumuşlardır. "Size yoktur": Yani hür mü'minlere, "ne de onlara": Yani hizmetçi ve kölelere, demektir. "günah": Yani sıkıntı yoktur, demektir. "Bunlardan sonra": Yani bu vakitler geçtikten sonra izin almamada, demektir. Her iki gruptan da zorluk kaldırılmıştır. "Çokça dolaşırlar": Yani bazınız dolaşır, onlar da kölelerdir, bazılarınızı, onlar da hürlerdir.

Alim müfessirlerin çoğu bu ayetin muhkem olduğu görüşündedir. Bu, İbn Abbas, Kasım bin Muhammed, Cabir bin Zeyd ve Şa'bi'den rivayet edilmiştir. Said bin Müseyyeb'ten ise, "sizden çocuklar erginliğe ulaştıkları zaman izin istesinler" kavli ile neshedilmiştir, dediği de hikaye edilmiştir. Birincisi daha doğrudur. Çünkü bu ayetin manası: Sizden çocuklar veya hürler ergenliğe ulaştıkları zaman, izin istesinler, demektir. Yani yanınıza girmek için bütün vakitlerde demektir.

"Onlardan öncekiler de izin istedikleri gibi": Yani büyük hürler izin istedikleri gibi ki onlar da kendilerinden önce var olanlardır, onlar da he zaman izin isteme durumunda olanlardır. Netice olarak, baliğ kimse her vakit izin ister; çocuklarla köleler ise üç mahrem vakitte izin isterler.

"Velkavaid minen nisai": İbn Kuteybe: Yaşlı kadınlar demiştir, tekili kaid'dir. Ona kaid denilmesi, hayız ve nifasten kesildiği içindir. Bazen hayızdan kesilir de onun gibisi evlenmek ister. Kanaatimce ona kaid denilmesi, sırf oturmasından dolayıdır. Çünkü yaşlandığı zaman işten ve çok hareketten aciz kalır ve uzun süre oturur, ona he'siz olarak "kaid" denilmiştir ki, he'nin atılması onun yaşlılıktan oturduğunu göstersin. Nitekim "imreetün hamil" denir ki, he'yi atmakla onun karnında yük taşıdığını göstermek isterler. Başkası için ise: Kaidetün fi beytiha (evinde oturuyor) ve hamiletün ala zahriha (sırtında yük taşıyor) denir.

"Elbiselerini bırakmalarında": Yani erkeklerin yanında demektir. Elbise ile de çarşaf, manto ve başörtüsünün üstünde olan peçe gibi dışarılık şeyler kastedilmiştir. Elbiselerden maksat budur, yoksa bütün elbiseler değildir. "Süs ile teşhire çalışmaksızın": Yani çarşafı atmakla ziynetlerini göstermek istemeden demektir. Teberrüc de: Kadının güzelliklerini göstermesidir. "İffetlerini korumaları": Yani o elbiselerini çıkarmamaları "onlar için daha hayırlıdır": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Araplar: İmreetün vadıun derler ki: Yaşlılıktan başörtüsünü atan kadın demektir. Bu da ancak yaşlılıkta olur. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bunda yaşlı kadınların yüz ve ellerini erkeklerin yanında açmasının mubah olduğuna delil vardır. Saçına gelince, ona bakmak, genç kadının saçı gibi haramdır.

لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى
حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْاَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَر۪يضِ حَرَجٌ
وَلَا عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ اَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ
اٰبَٓائِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اُمَّهَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اِخْوَانِكُمْ اَوْ بُيُوتِ
اَخَوَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَعْمَامِكُمْ اَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ
اَوْ بُيُوتِ اَخْوَالِكُمْ اَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ اَوْ مَا مَلَكْتُمْ

مَفَاتِحَهُ أَوْ صَدِيقِكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا
جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى
أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةً
كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦١﴾

61 – Köre zorluk yoktur, topala zorluk yoktur, hastaya zorluk yoktur. Evlerinizden yahut babalarınızın evlerinden yahut annelerinizin evlerinden yahut kardeşlerinizin evlerinden yahut kız kardeşlerinizin evlerinden yahut amcalarınızın evlerinden yahut halalarınızın evlerinden yahut dayılarınızın evlerinden yahut teyzelerinizin evlerinden yahut anahtarlarına sahip olduğunuz evlerden yahut dostunuzun evlerinden yemenizde size günah yoktur. Topluca yahut ayrı ayrı yemenizde size günah yoktur. Evlere girdiğiniz zaman Allah katından mübarek, hoş bir selamla kendinize selam verin. Allah size ayetleri böylece açıklıyor. Belki siz aklınızı çalıştırırsınız.

"Köre zorluk yoktur": İniş sebebinde beş görüş vardır:

Birincisi: "Mallarınızı aranızda batıl sebeplerle yemeyin" *(Nisa: 29)* ayeti inince, Müslümanlar hastaların, müzminlerin, körlerin ve topalların yemeklerini yemekten çekindiler: Yemek mallardan daha üstündür, dediler. Allah Teala da malı batıl sebeple yemeyi men etti, kör ise yemeğin iyi tarafını görmez, hasta yemeği tam yiyemez, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: İnsanlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile çıkınca evlerinin anahtarlarını körlerin, topalların, hastaların ve akrabalarının yanlarına koyarlardı. Onlara ihtiyaç duydukları zaman evlerindekinden yemelerini söylerlerdi, onlar da yemekten çekinir ve: Belki gönülleri razı olmaz, bundan korkuyoruz, derlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir. *Üçüncüsü:* Topallar ve körler sağlıklı kimselerle yemekten kaçınırlardı; çünkü insanlar onlarla yemekten tiksinirlerdi. Bunu da Said bin Cübeyr ile Dahhak, demişlerdir.

Dördüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı yanlarında hastalara ve kötürümlere yedirecek olmayınca onları babalarının, analarının ve bu ayette adları geçen bazılarının evlerine götürürlerdi. Müzmin hastaların sahipleri o yemekten çekinirlerdi, çünkü

onlara asıl mal sahibi olmayan yedirmişti. İşte bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mücahit, demiştir.

Beşincisi: Bu ayet, adı geçen özürlülerden cihadın düşürülmesine dair inmiştir. Bunu da Hasen ile İbn Zeyd, demiştir.

Birinci görüşe göre ayetin manası şöyledir: Ne körle ne de topalla beraber yemekte size zorluk yoktur, demektir. Bu durumda âla" "fi" manasına olur. Bunu da İbn Cerir, demiştir. Diğer maddelerin manası da buna göre çıkarılır. Bir grup müfessir, sözün "hastaya da zorluk yoktur"da bittiğine, arkasının da yeni söz başı olduğuna ve ona bağlı olmadığına kail olmuşlardır. Bu da Hasen ile İbn Zeyd'in görüşlerini destekler.

"Kendi evlerinizden yemenizde": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar, evlatların evleridir.

İkincisi: Oturdukları ve içinde başkalarının ailesi bulunduğu evlerdir. Bu durumda hitap adamın ailesine, çocuklarına, hizmetçilerine ve evde bulunanlara olur. Evlerin onlara nisbet edilmesi, onda oturmalarından dolayıdır.

Üçüncüsü: Onlar kendi evleridir, maksat da aile ve eşlerinin malından yemektir. Çünkü kadının evi, erkeğin evi gibidir.

Zikredilen akrabaların evlerinden yemenin mubah edilmesi, onlara yemek vermenin adet olmasındandır. Eğer yemek saklı bir yerde olursa, o saklı yeri açmak caiz değildir.

"Yahut anahtarlarına sahip olduğunuz evlerden": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, vekildir, onun az bir şey yemesinde beis yoktur. Bu da İbn Abbas'ın görüşünün manasıdır. Onu Said bin Cübeyr ile Ebu'l – Aliye mimin zammesi, lamın şeddesi ve kesri ile meçhul olarak "mülliktüm" okumuştur. Said de onu anahtar elinde bulunan vekilharç ile tefsir etmiştir. Enes bin Malik, Katade ve İbn Yamur, mimin kesri ile tekil olarak "miftahahu" okumuşlardır.

İkincisi: İnsanın sahip olduğu kendi evidir, bu da Katade'nin görüşünün manasıdır.

Üçüncüsü: Kölelerin evleridir, bunu da Dahhak, demiştir.

"Yahut arkadaşınızın": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu; Haris bin Amr hakkında indi; o, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile gazaya çıktı, yerine Malik bin Zeyd'i ailesinin başına geçirdi. Döndüğü zaman onu bitkin buldu; o da: İznin olmadan yemeğinden yemek istemedim,

dedi. Bu ayet bunun üzerine indi. Hasen ile Katade arkadaşın evinden izinsiz olarak yemeyi caiz görürlerdi.

"Topluca yahut ayrı olarak yemenizde de size günah yoktur": Bu ayetin iniş sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Kinane oğullarından kendilerine Leys oğulları denen bir kabile mensupları tek başlarına yemek yemekten çekinirlerdi; bazen adam yemek önünde iken sabahtan akşama kadar oturur beklerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Katade ile Dahhak demişlerdir.

İkincisi: Ensardan bir topluluk misafirleri gelince onlarsız yemek yemezlerdi, bu ayet bunun üzerine indi ve onlara topluca veyahut ayrı ayrı yemek yemelerine müsaade edildi. Bunu da İkrime, demiştir.

Üçüncüsü: Müslümanlar özürlü kimselerle yemek yemekten çekinirlerdi, bunu da onları kayırdıkları ve yemek üzerinde toplanmaktan kaçındıkları için yaparlardı. Çünkü kimi az kimi ise çok yerdi. Allah bu hususta kolaylık sağladı ve onlara: "Topluca" yani birlik hainde "veya ayrı ayrı yemenizde bir günah yoktur" dedi.

"Evlere girdiğiniz zaman": Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: Kendi evlerinize girdiğiniz zaman kendinize ve ailenize selam verin, bunu da Cabir bin Abdullah, Tavus ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: Onlar mescitlerdir, oradakilere selam verin, demektir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: Başkalarının evleridir, mana da şöyledir: Başkalarının evlerine girdiğiniz zaman onlara selam verin. Bunu da Hasen, demiştir.

"Tahiyyeten": Mastar olarak mansuptur, çünkü "fesellimu" kavli, hayyu manasınadır; birbirinizi selamlayın, demektir. "Allah katından": Mukatil şöyle demiştir: Sevabı artmış olarak. "Pek hoş" da: Güzel, demektir.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ أَمْرٍ
جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَٰئِكَ
الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ
فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦٢﴾

62 – Mü'minler ancak Allah'a ve Resul'üne iman eden kimselerdir. Onunla beraber ictimai bir iş üzerinde oldukları zaman ondan

izin almadan gitmezler. Şüphesiz sizden izin isteyenler, işte onlar Allah'a ve Resul'üne iman eden kimselerdir. Senden bazı işleri için izin istedikleri zaman, onlardan istediğine izin ver. Onlar için Allah'tan bağış dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Onunla beraber oldukları zaman": Yani Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber, demektir. İctimai bir iş üzerinde": Yani cihat, cuma, bayram vb. gibi toplandıkları bir taat üzerinde demektir. "Ondan izin istemeden gitmezler": Müfessirler şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem minbere çıktığı zaman, bir adam bir ihtiyaç veya mazeretten dolayı mescitten çıkmak isterse, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onu görecek şekilde karşısında durmadan çıkmazdı. Onun izin almak için kalktığını bilirdi; içlerinden istediğine izin verirdi. Bu hususta yetki onda idi. Mücahit de şöyle demiştir: Cuma günü imamın izin vermesi, eliyle işaret etme şeklindedir.

"Onlar için Allah'tan bağış dile": Yani, eğer onların mazeretlerini görürsen cemaatten ayrılmaları için demektir.

لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا
قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ
عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦٣﴾ أَلَا إِنَّ لِلَّهِ
مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قَدْ يَعْلَمُ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ
يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٦٤﴾

63 – Peygamber'i çağırmayı kendi aranızda kiminizin kiminizi çağırması gibi kılmayın. Gerçekten Allah içinizden saklanarak sıvışanları bilir. Onun emrine muhalefet edenler, başlarına bir fitne gelmesinden yahut başlarına acıklı bir azap gelmesinden sakınsınlar.

64 – Bilin ki, şüphesiz göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Gerçekten neyin üzerinde olduğunuzu biliyor. O'na döndürüldükleri gün yaptıklarını onlara haber verecektir. Allah her şeyi pekala bilendir.

"Peygamberi çağırmayı kendi aranızda kiminizin kiminizi çağırması gibi yapmayın": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i kızdırmaya yanaşmaktan mendir, çünkü o, bir kimseye beddu ederse, duası hemen kabul olunur. Bunu da İbn Abbas demiştir.

İkincisi: Onlara: Ya Resulallah, demeleri; ya Muhammed, dememeleri emredildi. Bunu da Said bin Cübeyr, Alkame, Esved, İkrime ve Mücahit, demişlerdir.

Üçüncüsü: Bu; onlara bir şey emrettiği zaman geciktirmekten veya onları çağırdığı zaman geri kalmaktan mendir. Bunu da Maverdi aktarmıştır. Hasen, Ebu Reca, Ebu'l-Mütevekkil ve Muaz el-Kari, şeddeli ye ve be'den önce de nun ile "duaer resuli nebiyyiküm" okumuşlardır.

"Kad yalemullahül lezine yetesellelune": Tesellül: Gizlice çıkmak, livaz da kendini kimse görmesin diye bir şeyin arkasına gizlenmektir. "Gerçekten Allah biliyor" kavlinden maksat, ceza ile tehdittir. Ferra şöyle demiştir: Münafıklar cumada hazır bulunurdu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de onlardan bahseder ve onları haklarında inen ayetlerle ayıplardı. Eğer birisi gizlice kalkabilirse kalkardı. İşte "Allah içinizden saklanarak sıvışanları gerçekten biliyor" kavli budur. Yani biribirinin arkasına saklanarak demektir. "Livazen" demesi, "laveztü"nün mastarı olmasındandır. Eğer "lüztü"nün mastarı olsa idi, lüztü liyazen, derdi, tıpkı: Kumtü kıyamen gibi. Salep de böyle: Fiil laveze mülavezeten babından geliyor; eğer laze yeluzu babından gelse idi: Liyazen der idi, demiştir. Bunun hendek kazılırken olduğu söylenmiştir; şöyle ki münafıklar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem izin vermeden gizlice sıvışır, kaytarırlardı.

"Onun emrine muhalefet edenler sakınsın (emrihi)": Bu he zamirinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O aziz ve celil olan Allah'a racidir. Bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, bunu da Katade, demiştir.

"An" üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, zaittir, bunu da Ahfeş, demiştir. *İkincisi:* "Yuhalifune"nin manası: Yu'ridune an emrihi demektir.

Burada fitne hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, sapıklıktır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Dünyada beladır, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Küfürdür, bunu da Süddi ve Mukatil, demiştir.

"Yahut başlarına acıklı bir azap gelmesinden": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Dünyada öldürülmedir. *İkincisi:* Ahirette cehennem azabıdır.

"Gerçekten neyin üzerinde olduğunuzu biliyor": Yani içinizdekileri ve vicdanlarınızdaki iman ve nifakı demektir. Bu da bundan ceza görecelerine bir uyarıdır.



25-FURKAN SURESİ

Mekke'de inmiştir. 77 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

تَبَارَكَ الَّذٖى نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلٰى عَبْدِهٖ لِيَكُونَ لِلْعَالَمٖينَ نَذٖيرًا ﴿١﴾

اَلَّذٖى لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ

شَرٖيكٌ فِى الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَیْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدٖيرًا ﴿٢﴾

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهٖ اٰلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ

وَلَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ

مَوْتًا وَلَا حَيٰوةً وَلَا نُشُورًا ﴿٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Alemlere bir uyarıcı olması için kuluna Furkan'ı indiren Allah pek yücedir!

2 – O ki, göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Evlat edinmedi. Mülkte ortağı yoktur. Her şeyi yaratıp takdir etmekle (iyice) takdir etti.

3 – O'ndan başka bir şey yaratmayan, kendileri yaratılan; kendileri için ne bir zarara ne bir yarara sahip olmayan; ne öldürmeye ne diriltmeye ne de öldükten sonra diriltmeye sahip olmayan şeyleri İlahlar edindiler.

İbn Abbas, Hasen, Mücahit, İkrime, Katade ve diğerleri: Mekki'dir demişlerdir. İbn Abbas ile Katade'den: Ancak üç ayet Medeni'dir, dedikleri nakledilmiştir; onlar da şunlardır: "Vellezine la yed'une maallahi ilahen aher... ğafurar rahima" *(Furkan: 68 – 70).*

"Tebareke": Bunu A'raf: 54'te şerh etmiş bulunuyoruz. Furkan: Kur'an demektir. Ona, Furkan denilmesi, hak ile batılı ayırdığı içindir.

Kulundan murad edilen de Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. "Liyekune (olması için)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, kuluna racidir, bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* Kur'an'a racidir, bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Alemlere": Yani cinlere ve insanlara, demektir. "Bir uyarıcı": Yani Allah'ın azabından bir korkutucu, demektir.

"Her şeyi yaratıp takdir etmekle (iyice) takdir etti": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onu kendine uygun şey için düzeltti ve hazırladı; artık onda arıza ve düzensizlik yoktur. *İkincisi:* Onu ıslah edecek ve onu doğrultacak şeyi takdir etti. *Üçüncüsü:* Ona ecel ve rızık gibi şeyler takdir etti.

Sonra müşriklerin yaptıklarını zikrederek şöyle dedi: "O'ndan başka İlahlar edindiler": Yani putları tanrı edindiler, demektir. "Onlar bir şey yaratamazlar, kendileri yaratılmıştır": Yani yoktan var edilmiştir. "Kendi nefisleri için bir zarara sahip değiller": Yani bir zararı def etmeye ve bir yararı celbetmeye sahip değiller; çünkü onlar cansızdır, güçleri yoktur. "Öldürmeye sahip değiller": Yani kimseyi öldüremez ve kimseyi diriltemez, ölülerden birine de hayat veremezler. Mana şöyledir: Bu sıfattaki şeylere nasıl tapıyor ve bütün bunlara gücü yetene ibadeti nasıl terk ediyorlar?

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا

إِنْ هٰذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرٰيهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ اٰخَرُونَ

فَقَدْ جَاؤُ ظُلْمًا وَزُورًا ﴿٤﴾ وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا

فَهِيَ تُمْلٰى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَاَصِيلًا ﴿٥﴾ قُلْ اَنْزَلَهُ الَّذ۪ي يَعْلَمُ السِّرَّ
فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ اِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٦﴾

4 – Kafirler: "Bu (Kur'an), ancak onun uydurduğu ve ona başka bir kavmin yardım ettiği bir iftiradır" dediler. Böylece gerçekten bir zulüm ve haksızlık getirdiler.

5 – "Öncekilerin masalıdır, onu yazdırdı. O, ona sabah akşam okunuyor" dediler.

6 – De ki: "Onu göklerde ve yerde gizliyi bilen (Allah indirdi). Şüphesiz O, çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Kafirler dediler": Yani Kureyş müşrikleri, demektir. Mukatil: O, Abdüddar oğullarından Nadr bin Haris'tir, demiştir. "Ma haza": Bu değildir, yani Kur'an'ı kastediyorlar, "ancak bir iftiradır": Yani yalandır. "Onu uydurdu": Yani onu kendisi icat etti, "ona başka bir kavim yardım etti": Mücahit şöyle demiştir: Yahudileri kastediyorlar. Mukatil de şöyle demiştir: Huveytıb'ın azatlısı Addas'a ve Amir el – Hardami'nin Yesar ve Cebr adlarında iki kölesine işaret ediyorlar. Bu üçü ehl-i kitap idiler.

"Fekad cau zulmen ve zura": Zeccac, mana: Fekad cau bizulmin ve zurin, demiştir. Be düşünce fiil devreye girip nasbetti. Zur da: Yalandır. "Öncekilerin masallarıdır": Mana şöyledir: Onun getirdiği şey, öncekilerin masallarıdır. Biz de bunu En'am: 25'te açıklamış bulunuyoruz. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bunu diyen de Nadr bin el – Haris'tir. "İktetebeha"nın manası da: Onu yazdırdı, yazmasını emretti, demektir. İbn Mes'ud, İbrahim Nahai ve Talha bin Musarrif, ilk te'nin ref'i ve ikincisinin kesri ile "uktutibeha" okumuşlardır. Bununla başlanırsa hemze merfu okunur. "Ona okunuyor": Yani ezberlemesi için ona okunuyor, yazması için değil. Çünkü o yazmayı bilmezdi. "Bükreten ve asilâ": Sabah akşam demektir. "De ki": Ey Muhammed, "onu indirdi": Yani Kur'an'ı "gizliyi bilen": Yani O'na "göklerde ve yerde" hiçbir şey gizli kalmayan indirdi, demektir.

وَقَالُوا مَالِ هٰذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْش۪ي فِي الْاَسْوَاقِۜ
لَوْلَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذ۪يرًاۙ ﴿٧﴾ اَوْ يُلْقٰٓى
اِلَيْهِ كَنْزٌ اَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَاۜ وَقَالَ

الظَّالِمُونَ اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ﴿٨﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ
ضَرَبُوا لَكَ الْاَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٩﴾

7 – Dediler: "Bu Peygamberin nesi var ki, yemek yiyor ve sokaklarda dolaşıyor? Ona yanında onunla beraber bir uyarıcı olması için bir melek indirilmeli değil miydi?"

8 – "Yahut ona bir hazine atılmalı yahut ondan yiyeceği bir bahçesi olmalı değil miydi?" O zalimler: "Siz ancak büyülenmiş birine tabi oluyorsunuz!" dediler.

9 – Bak, sana nasıl misaller getirdiler; böylece sapıttılar; artık doğru bir yola güç getiremezler.

"Dediler": Yani müşrikler. "Bu Peygamberin nesi var, yemek yiyor?": Peygamberin beşer olmasını ve diğer insanlar gibi rızık aramak için sokakta yürümesini yadırgadılar. Mana da şöyledir: O, ne bir melektir ne de bir meliktir; çünkü melekler yemez, melikler (krallar) da sokaklarda sıradan hareket etmezler. İnsanlara benzeyip de ayrıcalık taşımamasına şaşırdılar. Hâlbuki Allah onu insan kılmıştı ki gönderildiği kimselerin cinsinden olsun. Onu sokakta dolaşmaktan utanan bir kral da yapmadı; çünkü bu, zorbalık işaretidir. Sonra onları davet etmekle emrolunduğu için onların arasında dolaşmak zorunda idi.

"Ona bir melek indirilmeli değil miydi?": Ona: Rabbinden iste de seni tasdik edecek bir melek göndersin ve sana bahçeler, saraylar ve hazineler versin, dediler. Bu da: "Yahut ona bir hazine atılsın" sözlerinden anlaşılmaktadır; yani ona gökten bir hazine insin, "yahut ondan yediği bir bahçesi olsun": Yani meyvelerinden yediği bir bostanı olsun. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, ye ile "ye'külü minha" okumuş ve Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i kastetmişlerdir. Hamze ile Kisai de nun ile "ne'külü minha" okumuşlardır. Ebu Ali mana şöyledir, demiştir: Onun bahçesinden yemekle bize karşı bir ayrıcalığı olsun. Ayetin kalan kısmı ise İsra: 47'de tefsir edilmiştir.

"Bak": Ya Muhammed, "sana nasıl misaller getirdiler?": Çünkü onu büyülenmişe, kâhine, deliye ve şaire benzettiler. "Böylece sapıttılar" doğru yoldan. "Artık doğru bir yola güç getiremezler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ona verdikleri misallerden çıkamazlar, bunu da Mücahit demiştir, mana şöyledir: Onu inkâr ettiler, sözlerini de bir delil ve kanıt ile ispatlayamadılar. Ferra: Senin hakkında bir çare bulamazlar, demiştir.

İkincisi: Taate giden bir yol bulamazlar, bunu da Süddi, demiştir.

تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَٰلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلْ لَكَ قُصُورًا ﴿١٠﴾ بَلْ كَذَّبُوا
بِالسَّاعَةِ وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا ﴿١١﴾
إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا ﴿١٢﴾
وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا
﴿١٣﴾ لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا ﴿١٤﴾

10 – O (Allah) pek yücedir ki, dilerse sana bundan daha hayırlısını, altlarından ırmaklar akan cennetler kılar ve sana saraylar kılar.

11 – Hayır, onlar kıyameti yalanladılar. Biz de kıyameti yalanlayanlara çılgın bir ateş hazırladık.

12 – Onları uzaktan gördüğü zaman onlar, onun için bir öfkelenme ve uğultu duyarlar.

13 – Elleri kelepçeli olarak onun dar bir yerine atıldıkları zaman orada "helâk / ölüm!" diye çağırırlar.

14 – Bir helak / ölüm çağırmayın, çok ölüm / helâk çağırın.

Sonra dileseydi ona dünyada onların dediklerinden daha hayırlısını vereceğini haber verdi. O da: "Bundan daha hayırlısı" kavlidir. Yani eğer istersem sana dünyada onların dediklerinden daha hayırlısını veririm. Çünkü bunu ona ahirette vermeyi dilemiştir. "Ve yec'al leke kusura": İbn Kesir, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, merfu lam ile "ve yec'alü leke kusura" okumuşlardır. Ebu Amr, Nafi, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, meczum lam ile "ve yec'al" okumuşlardır. Kim cezm ile okursa mana: Eğer dilerse sana bahçeler kılar ve sana saraylar kılar, demek olur. Kim de yeni söz başı olarak merfu okursa, mana: Sana ahirette saraylar verir, olur. "A'tedna"nın manası Nisa: 37'de, "saîr"in manası da Nisa: 10'da geçmiştir.

"Onları uzak bir yerden gördüğü zaman": Süddi, şeyhlerinden: Yüz yıllık yoldan demiştir.

Eğer: "Saîr müzekkerdir, nasıl "iza reethüm" dedi?" denilirse,

Cevap şöyledir: O, saîr demekle nar'ı (ateşi) irade etmiştir.

"Semiu leha teğayyuzan": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Öfkelenme galeyani, bunu da Zeccac, demiştir. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Cehennem onlara öfkelenir; onun öfkelenme ve uğultusunu işitirler, tıpkı öfkeden göğsü kaynayan kızgın insan gibi.

İkincisi: Orada azap görenlerin öfkelenme ve uğultularını duyarlar, bunu da İbn Kuteybe aktarmıştır.

"Elleri kelepçeli olarak onun dar bir yerine atıldıkları zaman orada ölümü çağırırlar": Müfessirler şöyle demişlerdir: Temrenin arkasındaki delik nasıl daraltılırsa onlara öyle daraltılır; onlar şeytanlarla beraber zincire vurulurlar. Sübur ise: Helaktir. Asım el - Cahderi ile İbn Semeyfa, se'nin fethi ile "sebura" okumuşlardır.

"Ved'u süburan kesira": Zeccac şöyle demiştir: Sübur mastardır, aza da çoğa denilir; mesela darabtuhu darben kesiren sözü gibi, mana da: Onlar ölümü defalarca çağırırlar, demektir. Enes bin Malik, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Cehennemliklerden ilk giydirilecek olan İblis'tir, ona ateşten bir hulle (takım) giydirilir. Onu kaşlarının (gözlerinin) üzerine koyar, onu arkasından sürükler. Zürriyeti de arkasından gelir. Kendisi: "Küller başıma!" der. Onlar da: "Küller başımıza!" derler. Sonunda ateşin üzerinde dururlar, o: "Küller başıma!" diye feryat eder. Onlar da: "Küller başımıza!" diye feryat ederler. Allah Teala da "Bir ölüm çağırmayın, çok ölüm çağırın" der.[1]

قُلْ اَذٰلِكَ خَيْرٌ اَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّت۪ي وُعِدَ الْمُتَّقُونَۜ
كَانَتْ لَهُمْ جَزَٓاءً وَمَص۪يرًا ﴿١٥﴾ لَهُمْ ف۪يهَا مَا يَشَٓاؤُ۫نَ
خَالِد۪ينَۜ كَانَ عَلٰى رَبِّكَ وَعْدًا مَسْؤُ۫لًا ﴿١٦﴾

15 – De ki: "Bu mu daha hayırlıdır yoksa müttakilere va'dolunan ölümsüzlük cenneti mi?" O onlar için bir mükafat ve bir varış yeri oldu.

16 – Onlar için orada ne dilerlerse vardır. Orada ebedi kalıcılar. Bu, Rabbinin üzerine sorumlu bir va'd oldu.

"De ki: Bu mu?": Yani çılgın ateş mi "daha hayırlıdır yoksa ölümsüzlük cenneti mi?": Bu, iki derece arasında çok olduğuna dair bir

1 – İmam Ahmed, Müsned, 3/152, 153, 154, 249.

uyarıdır, yoksa cehennemde de hayır olduğunu göstermez. Zeccac şöyle demiştir: Cennetle cehennem arasında eşitlik, ikisinin de menzil olmasındandır; onun içindir ki aralarında üstünlük söz konusu olmuştur.

"Onlar için bir mükafat oldu": Yani sevap oldu, demektir. "Masiyra": Yani varış yeri oldu.

"Rabbinin üzerine oldu": Oldu diye işaret edilen şey de ya giriştir yahutta ölümsüzlüktür. "Va'den": Allah onu peygamberlerin dili ile va'detmiştir.

"Sorumlu": Bunun manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: İstenen şey. İsteyen hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar mü'minlerdir; Allah'tan kendilerine va'dettiği şeyi dünyada yerine getirmesini istemişlerdir. *İkincisi:* Melekler bunu onlar için istemişlerdir. O da: "Rabbimiz, onları va'dettiğin Adn cennetlerine girdir" *(Ğafir: 8)* kavlidir. *İkincisi:* Sorumlu'nun manası: Vacip olan, demektir.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ
وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَقُولُ ءَاَنْتُمْ اَضْلَلْتُمْ عِبَادِى
هٰٓؤُلَٓاءِ اَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ ﴿١٧﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ
يَنْبَغِى لَنَٓا اَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ وَلٰكِنْ
مَتَّعْتَهُمْ وَاٰبَٓاءَهُمْ حَتّٰى نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا ﴿١٨﴾
فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ بِمَا تَقُولُونَ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا
نَصْرًا وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا ﴿١٩﴾ وَمَٓا
اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ اِلَّٓا اِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ
وَيَمْشُونَ فِى الْاَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ
فِتْنَةً اَتَصْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا ﴿٢٠﴾

17 – Onları ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri topladığı gün: "Kullarımı siz mi saptırdınız yoksa onlar mı sapıttılar?" der.

18 – Onlar da: "Seni tenzih ederiz. Senden başka dostlar edinmek bizim için olmaz (yaraşmaz). Ancak sen onları ve atalarını yararlandırdın, ta ki zikri unuttular ve helak olan bir kavim oldular" dediler.

19 – (Allah Teala): "İşte gerçekten (yalancı mabutlar) sizi, dediğiniz şeyde yalanladılar. Artık ne (azabı sizden) çevirmeye ne de yardıma güç yetiremezsiniz. Sizden kim zulmederse, ona büyük bir azap tattırırız".

20 – Senden önce ancak gerçekten yemek yiyen ve sokaklarda gezen peygamberler gönderdik. Kiminizi kiminize fitne / imtihan kıldık; "(birbirinize) sabredecek misiniz?" diye. Rabbin hakkıyle görendir.

"Ve yevme yahşürühüm" İbn Kesir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, ikisinde de ye ile "yahşürühüm" "feyekulu" okumuşlar; Ebu Amr, Hamze, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek nun ile "nahşürühüm" ve ye ile "feyekulu" okumuşlardır. İbn Amir, ikisinde de nun ile "nahşürühüm" "fenekulu" okumuş ve müşrikleri kastetmiştir. "Ve taptıkları şeyleri": Mücahit: İsa, Uzeyr ve melekler kastedilmiştir, demiş; İkrime ile Dahhak da: Putlar kastedilmiştir, demişlerdir. Allah putların konuşmasına izin verir ve onlara hitap eder: "Kullarımı siz mi saptırdınız" der. Yani, kullarıma size ibadet etmelerini siz mi emrettiniz, der? "Yoksa onlar mı yolu sapıttılar?": Yani yolu şaşırdılar? "Derler": Yani putlar, "seni tenzih ederiz": Başkasına ibadet edilmekten Allah Teala'yı tenzih ederler. "Senden başka dostlar edinmek bize yaraşmaz": Onları dost bilmek, mana da şöyledir: Bize senden başkasına ibadet etmek yaraşmaz; artık nasıl bize ibadet edilmesini isteriz? Bu cevap, ibadeti onların emretmediğini gösterir. Ebu Abdurrahman Sülemi, İbn Cübeyr, Hasen, Katade, Ebu Cafer, İbn Ya'mur ve Asım el – Cahderi, nunun ref'i ve hının fethi ile "en nüttahaze" okumuşlardır. Sonra imanı terk etmelerinin sebebini zikredip: "Fakat onları sen yararlandırdın" dediler: Yani Onlara uzun ömür ve bol rızık verdin, demektir. "Ta ki zikri unuttular": Yani Kur'an'a imanı ve ondan öğüt almayı terk ettiler. "Helak olan bir kavim oldular": İbn Abbas: Bur'u, helkâ ile tefsir etmiştir. Başka bir rivayette de: Bur, Ezdiuman dilinde: Bozuk manasınadır, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O, bare yeburu'dan gelir ki helak ve batıl olmaktır. Baret taam: Gıda satılmadı, demektir. Barel eyyim de: Evlenmemiş kadına rağbet edilmemektir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, kızların evlerde kalmasından Allah'a sığınırdı. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Recülün burun ve kavmun burun denir ki, cemi ve tesniyesi yapılmaz. Şairin şu beytini kanıt getirmiştir:

Ey büyük Kralın elçisi, şüphesiz dilim,
Tutuktur, açılmadı, ben de helak olmuşum!

Recülün bair, şeklini de işitmiş bulunuyoruz, onların bazen "fail" veznini "fu'l" şeklinde cemi ettiklerini de görmüşüzdür; mesela: Aiz ve ûz, şarif ve şürf gibi. Müfessirler şöyle demişlerdir: O zaman kafirlere: "Sizi yalanladılar": Yani mabutlar: Onlar tanrılardır, sözünüzü yalanladılar, demektir. Said bin Cübeyr, Mücahit, Muaz el – Kari ve İbn Şenbuz da Kunbul'dan rivayet ederek, ye ile "bima yekulun" okumuşlar; mana da: "Seni tenzih ederiz bize yaraşmaz..." sözleriyle sizi yalanladılar, demektir. Bu, çoğunluğun görüşüdür. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Hitap mü'minleredir, mana da şöyledir: Müşrikler, sizin "Muhammed Allah'ın elçisidir, demenizi yalanladılar.

"Fema yestetıune sarfen ve la nasra":Çoğunluk ye ile okumuştur, bunda iki izah yolu vardır:

Birincisi: Mabutlar sizden azabı çeviremezler de size yardım edemezler de. *İkincisi:* Kafirler Allah'ın azabını kendilerinden çeviremezler de kendi nefislerine yardım edemezler de. Hafs, Asım'dan rivayet ederek, te ile "testetıune" okumuşlardır. İbn Kuteybe, Yunus'tan şöyle dediğini aktarmıştır: Sarf: Hile ve çare manasınadır, O, tasarruf eder sözünden alınmadır.

"Sizden kim zulmederse": Yani şirk ile demektir. "Ona tattırırız (nüzıkhu)": Ahirette. Asım el – Cahderi, Dahhak, Ebu'l – Cevza ve Katade, ye ile "yüzıkhu" okumuşlardır. "Büyük bir azap": Şiddetli azap demektir. "Ma erselna kableke minel mürseline": Zeccac, ayette atılan kelime vardır, takdiri de şöyledir, demiştir: Vema erselna kableke rüsülen minel mürseline. "Rüsülen" hazfedilmiştir; çünkü "minel mürseline" ona delalet etmektedir.

"Ancak onlar yemek yer ve sokaklarda gezerlerdi": Yani onlar da senin gibi idiler, artık sen onlardan nasıl farklı olabilirsin?

"Eğer: "İnnehüm" burada niçin meksur okundu, hâlbuki Tevbe: 54'te "en tukbele minhüm nefekatuhum illa ennehüm" denilmişti?" denilirse, biz orada fethin illetini açıklamıştık. Bu kesreye gelince, İbn Enbari bunda iki mülahaza zikretmiştir:

Birincisi: Burada gizli hal vavının olmasıdır, ondan sonra cümle başı olduğu için "inne" meksur okunur, takdir de şöyle olur: İlla ve innehüm leye'külunet taame. Bu durumda vav gizlenmiştir, tıpkı "evhüm kailun" *(A'raf: 4)* kavlinde olduğu gibi ki, tevili: Ev vehüm kailun, demektir.

İkincisi: Ondan önce "men" gizlendiği için meksur olmuştur, o zaman takdir şöyle olur: Vema erselna kableke minel mürseline illa men innehüm leye'külune. Şair de şöyle demiştir:

Onlardan kiminin gözyaşı onu geçti,
Kiminінki de ağır ağır akmaktadır.

Men dem'uhu, demek istemiştir.

"Ve cealna ba'daküm bibadın fitneh": Fitne deneme ve imtihan demektir. Kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, fakirin zenginle imtihanıdır; beni zengin kılsaydı, der. A'manın görenle imtihanı, hastanın sağlarla imtihanı da böyledir. Bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Eşraftan birinin sıradan biriyle, Arabın Arap olmayanla imtihanıdır. Şerefli kimse Müslüman olmak istediği zaman sıradan birinin kendini geçmiş olduğunu görür, bunu kabullenemez ve küfründe ısrar eder. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Üçüncüsü: Kureyş'ten alaycılar fakir mü'minleri gördükleri zaman: Muhammed'e uyanlara bakın, hep bizim kölelerimiz ve ayak takımlarımızdır, derler. Bunu da Mukatil, demiştir.

Birinciye göre "sabredecek misiniz?" hitabı denenen kimselere olur. İkinciye göre reislere olur. O zaman da mana şöyle olur: Kölelerin ve size uyanların sizi geçmesine sabredecek misiniz? Üçüncüye göre fakirleredir; mana da şöyledir: Kafirlerin eziyet ve alayına sabredecek misiniz? Mana da şöyledir: Sabredenlere ne va'dedildiğini bilmiş durumdasınız. "Rabbiniz hakkıyle görendir": Sabredenle etmeyeni.

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلٰٓئِكَةُ
أَوْ نَرٰى رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبِيرًا ﴿٢١﴾
يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلٰٓئِكَةَ لَا بُشْرٰى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ
حِجْرًا مَحْجُورًا ﴿٢٢﴾ وَقَدِمْنَا إِلٰى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً
مَنْثُورًا ﴿٢٣﴾ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا ﴿٢٤﴾

21 – Bize kavuşmayı ummayanlar: "Üzerimize melekler indirilmeli yahut Rabbimizi görmeli değil miydik?" dediler. Andolsun, gerçekten içlerinde kibir tasladılar ve büyük bir azgınlıkla azdılar.

22 – Melekleri görecekleri gün, o gün günahkarlar için müjde yoktur. "Yasaklanmıştır, yasak!" derler.

23 – Onların yaptıkları amele vardık, onu saçılmış / dağılmış toz yaptık.

24 – Cennet yaranları o gün kalacak yer bakımından daha hayırlı ve dinlenecek yer bakımından daha güzeldir.

"Bize kavuşmayı ummayanlar": Yani yeniden dirilmekten korkanlar, demektir. "Levla (değil miydi?): "Üzerimize melekler indirilmeli": Bize elçiler olsalar da senin doğruluğunu haber verselerdi. "Yahut Rabbimizi görseydik": Bize senin Peygamber olduğunu haber verirdi. "Andolsun gerçekten içlerinde kibir tasladılar": Yani bu mucizeleri isterken kendilerini çok büyük gördüler. "Ve atev utuvven kebira": Zeccac şöyle demiştir: Utuv lügatte: Haksızlıkta sınırı aşmaktır.

"Melekleri görecekleri gün (yevme yerevnel melaikete)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ölüm anında.

İkincisi: Kıyamet gününde.

Zeccac şöyle demiştir: Yevme'nin mansup olması şu manaya göredir: La Büşra lilmücrimine yevme yerevnel melaikete (günahkarlara melekleri gördükleri gün müjde yoktur). "Yevmeizin" ise "yevme yerevnel melaikete"yi tekit etmektedir, mana da şöyledir: Onlar o gün müjdeden men edilirler. "Yevme"nin şu mana ile mansup olması da caizdir: Üzkür yevme yerevnel melaikete (melekleri görecekleri gün zikret). Sonra da haber verip: "Müjde yoktur" dedi. Günahkarlardan murat edilen de: Kafirlerdir.

"Ve yekulune hicren mahcura": Katade, Dahhak ve Muaz el – Kari ha'nın zammesiyle "hucren" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Hucrun aslı lügatte: Engellediğin yani ulaşılmasına mani olduğun şeydir. Kadı'nın yetimlere kısıtlama getirmesi de bundandır.

Bu sözü söyleyenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Melekler kafirlere: Hicren mahcura derler ki, haram ve yasaktır, demektir. Onlara haram edilen şey hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Müjdedir, mana da şöyledir: Onlara müjde olması haramdır. Bunu da Dahhak, Ferra, İbn Kuteybe ve Zeccac, demişlerdir. *İkincisi:* Cennete girmeniz haramdır, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Bu, müşriklerin azabı gördükleri zaman dedikleri bir sözdür, manası da: Meleklerden sığınmaktır. Bu da Mücahit'ten rivayet edilmiştir. İbn Faris şöyle demiştir: Hicren: Bana eziyet etmek sana ha-

ramdır, demektir. Müşrikler kıyamet gününde melekleri gördükleri zaman: Hicren mahcura, derler; bunun dünyada olduğu gibi onlara fayda sağlayacağını zannederler.

"Vardık": Kastettik ve niyet ettik, demektir. Aslı şudur: Bir yere varmak, ona gitmeyi niyet etmekle olur.

"Yaptıkları amele": Yani hayır amellerine demektir. "Onu toz kıldık": Çünkü şirkten sakınılmayan amel kabul olunmaz.

"Heba" üzerinde de beş görüş vardır:

Birincisi: Güneşte pencereden toz gibi görünen uçuşan şeylerdir, bunu Hazreti Ali, Hasen, Mücahit, Said bin Cübeyr, İkrime ve dilciler demişlerdir. Mana şöyledir: Allah onların amellerini boşa çıkardı, toz duman etti.

İkincisi: O, dökülen sudur, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, rüzgarın savurduğu toprak ve ağaç kırıntıları gibi şeylerdir. Bunu da Ata el – Horasani, İbn Abbas'tan, demiştir.

Dördüncüsü: O, ateş alevlendiği zaman uçuşan kıvılcımlardır, düştüğü zaman yok olup gider. Bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: O, hayvanların tırnağından yükselen şeylerdir, bunu da Mukatil, demiştir. Mensur da: Dağılan, demektir.

"Cennet yaranları o gün": Yani kıyamet gününde "kalacak yer bakımından daha hayırlıdır": Yerleri müşriklerinkinden daha üstündür. "Ve ahsenü makıyla": Makıyl; Kaylule vaktinde durulan yerdir. O da gündüzün ortasında uyumaktır. Ezheri şöyle demiştir: Araplara göre kaylule: Gündüzün ortasında sıcak kızdığı zaman dinlenmektir, ister ki uyku olmasın. İbn Mes'ud ile İbn Abbas şöyle demişlerdir: Kıyamet gününde gün yarı olmaz ki cennet veya cehennem halkı kaylule yapsınlar.

وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلٰٓئِكَةُ تَنْزِيلًا
﴿٢٥﴾ اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمٰنِ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ
عَسِيرًا ﴿٢٦﴾ وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلٰى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ
مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا ﴿٢٧﴾ يَا وَيْلَتٰى لَيْتَنِي لَمْ اَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا

لَقَدْ اَضَلَّن۪ي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ اِذْ جَٓاءَن۪يۜ وَكَانَ الشَّيْطَانُ ﴿٢٨﴾
لِلْاِنْسَانِ خَذُولًا ﴿٢٩﴾

25 – Hatırla o günü ki, gök bulutla yarılır ve melekler bir indirilmekle indirilir.

26 – O gün gerçek mülk Rahman'ındır. O gün kafirlere zor bir gündür.

27 – O günde zalim, ellerini ısırır ve: "Keşke ben Peygamber'le beraber bir yol tutsa idim!" der.

28 - "Eyvah bana, keşke ben falancayı dost edinmese idim!"

29 – "Andolsun, gerçekten zikir bana geldikten sonra beni (ondan) şaşırttı. Şeytan insanı yardımcısız bırakandır".

"Hatırla o günü ki gök bulutla yarılır ve melekler bir indirilmekle indirilir": Bu, "yevme yerevnel melaikete" kavline matuftur. İbn Kesir, Nafi ve İbn Amir, teşdid ile "teşşeakkaku" okumuş, teyi şine idgam etmişlerdir. Çünkü aslı: Teteşakkaku"dur. Ferra, mana şöyledir, demiştir: Gök bulutla yarılır ve ondan melekler iner. "Ala", "an" ve "be" burada aynı manayadır. Çünkü Araplar şöyle derler: Remeytü anil kavsi ve bilkavsi ve alel kavsi, hepsi bir manayadır. Ebu Ali el – Farisi şöyle demiştir: Gök yarılır, üzerinde bulutla, tıpkı: Emir silahıyla bindi, elbiseleriyle çıktı, gibi. Gök de ancak meleklerin inmesi için yarılır. İbn Abbas şöyle demiştir: Gök bulutla yarılır, o da beyaz buluttur, melekler bulutun içinde inerler. Mukatil de: Gökten maksat göklerdir, bulutla yarılması da sis gibi beyaz buluttur. Yarıldığı zaman melekler iner, demiştir. İbn Kesir, ilki mazmum, ikincisi sakin ve lam da merfu olmak üzere "ve nünezzilü", "melaikete"yi de nasb ile okumuştur. Asım el – Cahderi ile Ebu İmran el – Cevni, tek ve meftuh nun, mansup ve şeddeli ze ve lamın fethi ile "ve nezzele", nasb ile de: elmelaikete" okumuşlardır. İbn Ya'mur, nunun, lamın, zenin fethi ve şeddesiz olarak "nezele" ve ref ile de "elmelaiketü" okumuştur.

"O gün gerçek mülk Rahman'ındır": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Hak yani gerçek mülk Rahman'ındır. Asir ise: Kafirlere zor, mü'minlere farz namaz kadar kolay gelen demektir.

"O günde zalim ellerini ısırır": İniş sebebinde üç görüş vardır:

Birincisi: Übey bin Halef, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in meclisinde oturur, ona iman etmezdi. Ukbe bin Mu'yat onu bundan

men etti; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ata el – Horasani, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Ukbe, bir ziyafet verdi, insanları davet etti, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de aralarında idi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem yemedi ve: Lailahe illallah ve enni Resulullah kelime-i şehadetini söylemedikçe yemem, dedi. Ukbe de bunun üzerine şehadet getirdi. Bu, Übey bin Halef'e ulaştı, onun dostu idi: Ey Ukbe, sapıttın, dedi. Bunu da Mücahit demiştir.[2]

Üçüncüsü: Ukbe, Ümeyye bin Halef'in dostu idi, Ukbe Müslüman oldu, Ümeyye: Eğer Muhammed'in arkasına düşersen, bir daha yüzüne bakmam, dedi; o da Ümeyye'nin hatırı için kafir oldu ve dinden döndü. Bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu da Şa'bi, demiştir.

Burada zikredilen zalim ise: Kafirdir, onda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Übey bin Halef'tir, bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Ukbe bin Ebi Mu'yat'tır, bunu da Mücahit, Said bin Cübeyr ve Katade, demişlerdir. Ata da şöyle demiştir: Ellerini yer, ta dirseklere varır, sonra yeniden biterler. Yeniden çıktıkça onu yer, yaptığına pişmanlığının cezasını böyle çeker.

"Ya leytenit tehaztü": Çoğunluk "ya leyteni"nin ya'sını sakin okumuşlardır; Ebu Amr ise harekeli okurdu (ya leyteniye). Ebu Ali: Aslı harekelidir, demiştir. Çünkü o, hitap kâf'ının yerindedir, ancak lîn harfinde hareke hoş değildir. Sakin okuyanlar onun için sakin okumuşlardır. Mana da şöyledir: Keşke ona tabi olsaydım da onunla beraber hidayete giden bir yol tutsaydım.

"Keşke ben falancayı dost edinmeseydim": İşaret edilen kimse hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: Ondan Übey bin Halef kastedilmiştir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Ukbe bin Ebi Mu'yat'tır, bunu da Ebu Malik, demiştir. *Üçüncüsü:* Şeytandır, bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* Ümeyye bin Halef'tir, bunu da Süddi, demiştir.

Eğer: "Kinaye ancak açık konuşmaktan korkulduğu veya iki yüzlülük edildiği zaman yapılır, burada kinaye'nin gerekçesi nedir?" denilirse; cevap şöyledir: Zalim, demekle bütün zalimleri murat etmiş, falan demekle de Allah'a isyan hususunda emri dinlenen ve Allah'ın kızdığı şeyle razı kılınan kimseleri murat etmiştir. Ayet her ne kadar

2 – Suyuti, Eddürrü'l – Mensur, Taberi, Firyabi, İbn Ebi Şeybe, Abd bin Humeyd, İbn Münzir, İbn Ebi Hatim, Mücahitten.

belli bir şahıs hakkında inmişse de durum böyledir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Andolsun, gerçekten beni zikirden şaşırttı": Yani beni Kur'an'dan ve ona imandan çevirdi, demektir, "bana geldikten sonra": Yani Peygamber'le beraber demektir. Söz burada bitti. Sonra Allah Teala: "Şeytan insan için oldu": Yani kafir, "yardımsız bırakan": Ahirette ondan kaçan, ilişiğini kesen.

وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي
اتَّخَذُوا هَٰذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا ﴿٣٠﴾ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا
لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِّنَ الْمُجْرِمِينَ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا ﴿٣١﴾

30 – Peygamber: "Ya Rabbi, şüphesiz kavmim bu Kur'an'ı terk edilmiş bir şey edindiler" dedi.

31 – İşte böyle, her peygamber için günahkarlardan bir düşman kıldık. Yol gösterici ve yardım edici olarak Rabbin yeter!

"Peygamber dedi": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem, ulemanın çoğunluğuna göre bunu kıyamet gününde diyecektir, mana da şöyledir: Peygamber o gün diyecektir. İçlerinde Mukatil de olmak üzere diğerleri ise şu görüşe sahip olmuşlardır: Peygamber kendini yalanladıkları zaman kavminden Allah'a şikayet ederek dedi ki. İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, harekeli ye ile "inne kavmiye" okumuşlar; Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de sakin okumuşlardır (inne kavmiy).

"Terk edilmiş"ten murat edilen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Terk edilmiş, ona iltifat etmez ve ona inanmazlar. Bu mana İbn Abbas ile Mukatil'in görüşlerinden alınmıştır.

İkincisi: Onda saçmaladılar, fülanün yehcürü fi menamihi denir ki, uykusunda sayıklıyor, demektir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Zeccac da: Hücr: Faydasız sözdür, demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah Teala onu teselli edip: "İşte böyle, her peygamber için bir düşman kıldık" dedi. Yani sana kavminin müşriklerinden düşmanlar kıldığımız gibi, her peygamber için de kavminin kafirlerinden bir düşman kıldık, demektir. Mana şöyledir: Bu sana ağır gelmesin, peygamberler senin için birer örnektir. "Rabbin yol gösterici ve yardım edici olarak yeter": Seni düşmanlarından korur. Zeccac şöyle demiştir: "Birabbike"deki ba zaittir, mana da: Kefa rabbüke hadiyen ve nasira, demektir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً
وَاحِدَةً كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا ﴿٣٢﴾
وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا ﴿٣٣﴾
الَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا
وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٣٤﴾

32 – Kafirler: "Kur'an ona bir seferde toptan indirilmeli değil miydi?" dediler. İşte böyle (yaptık ki) onunla gönlünü kuvvetlendirelim, diye. Ve onu tane tane okumakla okuduk.

33 – Sana bir misal getirmezler ki, ancak biz sana hakkı ve tefsirce en güzelini getiririz.

34 – Onlar ki yüzleri üstü haşrolunurlar, işte onlar yerce daha kötü ve yolca daha sapıktır.

"Kur'an ona bir seferde toptan indirilmeli değil miydi?": Yani Tevrat, İncil ve Zebur indirildiği gibi. Allah Teala şöyle dedi: "İşte böyle yaptık": Yani onu parça parça indirdik; çünkü "niçin parça parça indirildi" sözlerinin manası: Böyle indirdik ki "onunla gönlünü kuvvetlendirelim" demektir: Yani kalbini takviye edelim de basiretin artsın. Şöyleki ona her durum ve olay hakkında vahiy inerdi; bu da kalbini daha çok kuvvetlendirir, basiretini daha çok açar ve yalnızlığını daha çok giderirdi. "Onu tane tane okuduk": Yani onu tertil üzere indirdik ki, o da ağır ağır indirip acele etmemektir.

"Sana getirmezler": Yani müşrikler, "bir misal": Seninle tartışırken ve işini iptal etmek için, "ancak biz sana hakkı getiririz": Yani onların hilelerini bozman için hak ile getiririz "tefsirce onlarınkinden daha güzelini getiririz": Yani onların misalinden. Tefsir de: Açıklamak ve keşfetmektir.

Mukatil şöyle demiştir: Sonra ahirette karar kılacakları yeri haber verip şöyle dedi: Onlar yüzleri üstü haşrolunurlar": Şöyleki Mekke kafirleri: Muhammed ve ashabı Allah'ın yarattıklarının en kötüsüdürler, dediler. Bu ayet de bunun üzerine indi.

"İşte onlar yerce daha kötüdürler": Yani menzil ve durak bakımından, "yolca da daha sapıktırlar": Yani din ve gidişat bakımından mü'minlerden çok geridedirler.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا
مَعَهُ اَخَاهُ هٰرُونَ وَزِيرًا ﴿٣٥﴾ فَقُلْنَا اذْهَبَا اِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْمِيرًا ﴿٣٦﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ لَمَّا كَذَّبُوا
الرُّسُلَ اَغْرَقْنَاهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ اٰيَةً وَاَعْتَدْنَا
لِلظَّالِمِينَ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿٣٧﴾ وَعَادًا وَثَمُودَا۟ وَاَصْحَابَ الرَّسِّ
وَقُرُونًا بَيْنَ ذٰلِكَ كَثِيرًا ﴿٣٨﴾ وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ
الْاَمْثَالَ وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا ﴿٣٩﴾

35 – Andolsun, Musa'ya o kitabı verdik ve kardeşi Harun'u da yanında vezir kıldık.

36 – "Ayetlerimizi yalanlayan kavme gidin" dedik. Onları helak etmekle helak ettik.

37 – Nuh kavmini de hatırla. Peygamberleri yalanladıkları zaman onları suda boğduk ve onları insanlar için bir ibret kıldık. Zalimler için acıklı bir azap hazırladık.

38 – Ad'i, Semud'i, Res halkını ve bunların arasındaki birçok nesilleri de hatırla.

39 – Her birine misaller getirdik ve her birini kırıp geçirmekle kırıp geçirdik.

"Ayetlerimizi yalanlayan kavme gidin":

Eğer: Onlar ayetleri ancak Musa'nın mesajından sonra gördüler, ayetler meydana gelmeden önce nasıl yalanlamış olurlar?" denilirse,

Cevap şöyledir: Onlar Allah'ın eski peygamber ve kitaplarını yalanlıyorlardı, kim de bir peygamberi yalanlarsa, diğer peygamberleri de yalanlamış olur. Bunun içindir ki: "Daha önce peygamberleri yalanlayan Nuh kavmini de" demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Bundan tek başına Nuh'un murat edilmiş olması caizdir, cins lafzı ile zikredilmiştir, mesela: Filanca hayvanlara biner, denir ki, aslında bir hayvana binmiştir. Biz de bunu Hud: 59'da "peygamberlere karşı geldiler" ayetinde şerh etmiştik. Tedmir'in manası yukarıda geçmiştir *(A'raf: 137).*

"Res halkını da": Res hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Res denen bir kuyudur, bunu da el – Avfi rivayetinde İbn Abbas, demiştir. İkrime rivayetinde de: O, Azerbeycan'da bir kuyudur. İbn Saib, onun Yemame yakınlarında bir kuyu olduğunu iddia etmiştir. Süddi de: Antakya'da bir kuyudur, demiştir.

İkincisi: Res, Yemame köylerinden bir köydür, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: O, madendir, bunu da Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

Ona Res denilmesinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar, peygamberlerini kuyuya attılar, bunu da İkrime, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Ressehu, dessehu demektir ki, gömmek manasınadır.

İkincisi: Taş örülmemiş her kuyuya res denir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Res halkı hakkında da beş görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onlar bir ağaca taparlardı, Allah onlara Yahuda bin Yakup oğullarından bir peygamber gönderdi, onun için bir kuyu kazıp içine attılar, bu yüzden helak oldular (Yusuf'un kuyuya atılmasını hatırlayın. Mütercim). Bunu da Hazreti Ali demiştir.

İkincisi: Onlar bir kavimdir, peygamberlerine Hanzale bin Safvan diyorlardı. Peygamberlerini öldürdüler, Allah da onları helak etti. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar bir kuyu başına inerlerdi, davarları vardı, putlara taparlardı. Allah onlara Şuayb'i gönderdi; onlar da taşkınlıklarında ileri gittiler; kuyu çöktü; onları ve evlerini de götürdü. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar Habib Neccar'ı öldürenlerdir, onu da kuyularında öldürdüler. "Ey kavmim, gönderilen elçilere uyun" *(Yasin: 20)* diyen odur. Bunu da Süddi, demiştir.

Beşincisi: Onlar bir kavimdir ki peygamberlerini öldürüp yediler İlk büyü yapanlar da onların kadınlarıdır. Bunu da İbn Saib, demiştir

"Ve nesiller": Yani nesiller helak ettik, demektir. "Bunun arasında çok nesiller": Yani Ad ile Res halkı arasında. Karn'in manası da En'am 6'da geçmiştir. Bu kıssalarda Kureyş'e tehdit vardır.

"Her birine misaller getirdik": Yani öğüt vermek ve delil sunmakla mazuruz, demektir. "Her birini kırıp geçirdik (tebberna)": Zeccac şöyle demiştir: Tibr, helak etmektir. Kırdığın ve ufalttığın her şeyi helak etmişsindir. Bundan ötürü cam kırığına ve altın kırığına tibr denilmiştir

وَلَقَدْ اَتَوْا عَلَى
الْقَرْيَةِ الَّت۪ٓي اُمْطِرَتْ مَطَرَ السَّوْءِۜ اَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَاۚ
بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا ﴿٤٠﴾ وَاِذَا رَاَوْكَ اِنْ يَتَّخِذُونَكَ
اِلَّا هُزُوًاۜ اَهٰذَا الَّذ۪ي بَعَثَ اللّٰهُ رَسُولًا ﴿٤١﴾ اِنْ كَادَ
لَيُضِلُّنَا عَنْ اٰلِهَتِنَا لَوْلَٓا اَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَاۜ وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ
ح۪ينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ اَضَلُّ سَب۪يلًا ﴿٤٢﴾ اَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ
اِلٰهَهُ هَوٰيهُۜ اَفَاَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَك۪يلًاۙ ﴿٤٣﴾
اَمْ تَحْسَبُ اَنَّ اَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ اَوْ يَعْقِلُونَۜ اِنْ هُمْ اِلَّا
كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ سَب۪يلًا ﴿٤٤﴾

40 – Andolsun, gerçekten (Mekkeliler) kötü yağmura, taş yağmuruna tutulan o kente geldiler. Onu görmediler miydi? Hayır, onlar dirilmeyi ummuyorlar idi.

41 – Seni gördükleri zaman seni ancak bir eğlence edinirler: "Allah'ın peygamber olarak gönderdiği bu mu?" (derler).

42 – Eğer onların üzerinde sabretmeseydik, neredeyse bizi tanrılarımızdan saptıracaktı". İleride azabı gördükleri zaman yolca kimin daha sapık olduğunu bilecekler.

43 – Arzusunu tanrısı edineni gördün mü? Onun üzerine sen mi vekil olacaksın?

44 – Yoksa gerçekten çoklarının işiteceklerini yahut akıllarını çalıştıracaklarını mı sanıyorsun? Onlar ancak hayvanlar gibiler, hatta onlar yolca daha sapıktırlar.

"Andolsun onlar geldiler": Yani Mekke halkı, demektir. "Kötü yağmura tutulan o kente": Yani taş yağmuruna tutulan Lut kavminin kentine demektir. "Onu görmediler miydi?": Yolculuklarında ki, ibret alırlardı!? Sonra onları yalanlamaya cesaretlendiren şeyi haber verip şöyle dedi: "Hayır, onlar dirilmeyi ummuyorlar": Yani yeniden dirilmekten korkmuyorlar. Bu, müfessirlerin görüşleridir. Zeccac da şöyle demiş-

tir: Dilcilerin ittifak ettiği bir şey vardır ki o da reca korku manasına değildir. Asıl mana: Onlar hayır amele sevap ummuyorlar, o yüzden de isyan ediyorlar, demektir.

"Seni gördükleri zaman seni edinmezler, ancak bir eğlence edinirler": Yani eğlenilen şey edinirler, demektir. Sonra da eğlence yollu ne dediklerini zikredip şöyle dedi: "Allah'ın peygamber olarak gönderdiği bu mudur? Neredeyse bizi tanrılarımızdan saptıracaktı": Yani tanrılarımıza ibadet etmekten demektir. "Eğer ona sabretmeseydik": Yani onlara ibadet etmeye. Allah Teala şöyle buyurdu: "İleride azabı gördükleri zaman bileceklerdir": Ahirette. "Kim daha sapıktır": Doğru yolu kim şaşırmış, onlar mı yoksa mü'minler mi?

Sonra arzularının davet ettiği şeye ibadet etmekle peygamberlerinin dikkatini çekerek şöyle dedi: "Arzusunu tanrısı edineni gördün mü?": İbn Abbas şöyle demiştir: Onlardan kimisi taşa tapardı, ondan daha güzelini görünce, onu atar ötekisine tapardı. Katade de şöyle demiştir: O kafir aklına ne eserse onu yapardı. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Keyfine uyar ve hakkı terk eder, böylece o şey tanrısı gibi olur.

"Ona sen mi vekil olacaksın?": Yani onu keyfine uymaktan alıkoyacak muhafız, demektir. Kelbi, bu ayetin savaş ayetiyle mensuh olduğunu iddia etmiştir.

"Yoksa gerçekten çoklarının işiteceklerini mi sanıyorsun?": Yani Mekke halkının, Maksat: Anlamak isteyen gibi dinleyeceklerini mi sanıyorsun, demektir. "Yahut akıllarını çalıştıracaklarını": Ki o zaman çeşitli delilller ve alametle görürler. "Onlar ancak hayvanlar gibidirler": Hayvanlara benzetilmelerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Hayvanlar sesi işitir, sözü anlamaz.

İkincisi: Onların yemek ve içmekten başka bir derdi yoktur.

"Hatta onlar yolca daha sapıktır": Çünkü hayvanlar, otlağın yolunu bilir, sahibinin arkasına düşer ve kendine iyilik edene yaklaşır. Onlarsa bunu yapmazlar.

أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ
مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ
دَلِيلًا ﴿٤٥﴾ ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا ﴿٤٦﴾ وَهُوَ الَّذِي
جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ

نُشُورًا ﴿٤٧﴾ وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ ۚ
وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا ﴿٤٨﴾ لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا
وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنَاسِيَّ كَثِيرًا ﴿٤٩﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ
بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٥٠﴾ وَلَوْ شِئْنَا
لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا ﴿٥١﴾ فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ
بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا ﴿٥٢﴾

45 – Rabbine bakmadın mı, gölgeyi nasıl uzattı? Eğer dileseydi onu elbette durgun kılardı. Sonra güneşi ona delil kıldık.

46 – Sonra onu azar azar kendimize çektik.

47 – O ki geceyi size örtü, uykuyu dinlenme ve gündüzü de dağılma zamanı kıldı.

48 – O ki rüzgarı rahmetinin önünde müjdeciler kıldı. Gökten de temizleyici su indirdik.

49 – Onunla ölü bir beldeyi diriltmemiz ve yarattığımız hayvanlara ve birçok insanlara içirtmemiz için.

50 - Andolsun, gerçekten onu (suyu) ibret almaları için aralarında çevirdik. Fakat insanların pek çoğu nankörlükten başka bir şeyi kabul etmedi.

51 – Eğer dileseydik her kente elbette bir uyarıcı gönderirdik.

52 – Öyleyse kafirlere itaat etme ve onunla (Kur'an'la) onlara karşı büyük bir cihatla cihat et.

"Rabbine bakmadın mı?": Yani Rabbinin yaptığına demektir. Zeccac da: Manası, bilmedin mi, demiştir. Bu da kalp görüşüdür. Göz görüşü olması da caizdir, mana da şöyle olur: Gölgeye bakmadın mı, Rabbin onu nasıl uzattı? Gölge şafağın sökmesinden güneşin batmasına kadardır. "Eğer dileseydi onu elbette durgun kılardı": Yani yerinden oynamayan devamlı kılardı, demektir. "Sonra güneşi ona delil kıldık": Güneş gölgenin delilidir; eğer güneş olmasa idi, onun bir şey olduğu bilinmezdi. Nitekim nur olmasaydı, karanlık bilinmezdi. Her şey zıddı ile bilinir (kaimdir).

"Sonra onu kendimize çektik": Yani gölgeyi, "azar azar çekmekle": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hızla, demektir, bunu da İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Gizlice demektir, bunu da Mücahit, demiştir.

Gölgeyi çekme zamanında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Güneş doğarken gölge çekilir, yayılmış parçaları güneşin vurması ile toplanır, sonunda yavaş yavaş silinir. *İkincisi:* Güneş batarken gölgenin parçaları çekilir, onun her parçasının yerine karanlık gelir.

"O ki geceyi size örtü kıldı": Yani karanlığı ile kapatıcı kıldı, çünkü onun karanlığı şahısları bürür, üzerlerine elbise gibi geçer. "Uykuyu da dinlenme (sübat)": İbn Kuteybe: Rahatlık, demiştir. Sebt günü de ondandır, çünkü mahlukat cuma günü yaratıldı, cumartesi günü iş yapılmadı. İsrail oğullarına: O gün istirahat edin, onda hiçbir şey yapmayın, denildi. O nedenle ona sebt, yani dinlenme günü, denildi. Sebt'in aslı uzanmadır, kim uzanırsa rahat eder. İbn Enbari de şöyle demiştir: Sebtin aslı kesmektir, mana da şöyledir: Uykuyu işleriniz için bir kesme kıldık.

"Gündüzü de dağılma zamanı kıldı": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onda rızık aramak için dağılırlar, bunu da İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Uyanmakla ruhlar dağılır, tıpkı dirilen cesetlere dağıldığı gibi. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"O ki rüzgarları gönderdi": Bunu da A'raf: 57'de "gökten temizleyici su (tahur) indirdik" kavline kadar şerh etmiştik, o da yağmurdur. Ezheri şöyle demiştir: Tahur, lügatte: Temizleyici ve temizlik maddesi demektir. Mesela vadu' gibi ki o da abdest alınan sudur, fatur da iftar edilen şeydir.

"Linühyiye beldeten meyta": Ebu'l-Mütevekkil, Ebu'l-Cevza ve Ebu Cafer, şedde ile "meyyita" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Belde lafzı müennestir, "meyta" denilmesi, beldenin beled manasına olmasındandır. Başkası da şöyle demiştir: "Meyta" demesi, beldeden mekân kastedildiği içindir. Beldenin ölümle sıfatlanmasının manası A'raf: 57'de, "nüskıyhi"nin manası da Hicr: 24'te geçmiştir. Ebu Miclez, Dahhak, A'meş ve İbn Ebi Able, nun ile "ve neskıyehu" okumuşlardır. Enasiy lafzına gelince, Zeccac şöyle demiştir: O, insiy'nin çoğuludur, mesela kürsiy ve kerasiy gibi. İnsanın çoğulu olması da caizdir, o zaman ye nun'dan bedel olur. Aslı. Enasiyn'dir, serahiyn gibi. Ebu Miclez, Dahhak, Ebu'l-Aliye ve Asım el-Cahderi, şeddesiz olarak "ve enasiy" okumuşlardır.

"Andolsun gerçekten onu çevirdik": Yani yağmuru "aralarında": Bir defa bu memlekete, bir defa da o memlekete. "İbret almaları için": Yani Allah'ın nimetlerini düşünüp de O'na şükretmeleri için, demektir. Hamze ile Kisai, zal şeddesiz olarak "liyezkürü" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Yezzekkere, yetezekkere manasınadır. "İnsanların

pek çoğu nankörlükten başka bir şeyi kabul etmediler": Onlar da: Şu şu burçlardan bize yağmur yağdı demeleridir. Böylece Allah'ın nimetini inkar ettiler. "Eğer dileseydik her kente elbette bir uyarıcı gönderirdik": Mana şöyledir: Sen bizim yanımızda çok kıymetli olduğun için seni bütün kentlere gönderdik. "Öyleyse kafirlere itaat etme": Çünkü Mekke kafirleri onu atalarının dinine davet etmişlerdi. "Ve onunla onlara karşı büyük bir cihatla cihat et": Yani Kur'an'la demektir. "Büyük cihad": Eksiksiz ve şiddetli demektir.

وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَٰذَا عَذْبٌ
فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا
مَحْجُورًا ﴿٥٣﴾ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ
نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴿٥٤﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ
مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ وَكَانَ الْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِ ظَهِيرًا ﴿٥٥﴾

53 – O ki iki denizi salıverdi; bu tatlıdır, bu da tuzlu acıdır. Aralarına bir engel ve yasaklanmış bir yasak kıldı.

54 – O ki sudan bir insan yarattı; onu bir soy sop kıldı. Rabbin her şeye kadirdir.

55 – Allah'tan başka, kendilerine fayda vermeyen, zarar da vermeyen şeylere tapıyorlar. Kafir Rabbinin aleyhine yardımcı oldu.

"O ki iki denizi salıverdi": Zeccac: Serbest bıraktı, demiştir. Merectüd dabbete ve emrectüha denir ki: Hayvanı otlağa salmaktır. "Mericet uhuduhum ve emanetuhum"[3] hadisi de bundandır ki söz ve emanetleri birbirine karıştı, demektir. Mana da şöyledir: Allah onları kendi mecralarına saldı, birbirinin içine girmezler. Ne tuzlu tatlıya karışır ne de tatlı tuzluya karışır. O da "bu" sözüdür ki: İki denizden biridir. "tatlıdır": hoştur. Azübel mau yazübü uzubeten fehüve azbün denir. Zeccac da şöyle demiştir: Furat, azb'in sıfatıdır, o da çok tatlı su demektir. Ücac da milh'in sıfatıdır, o da çok tuzlu demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O, çok tuzlu sudur. Acımtırak sudur, diyenler de olmuştur. Maün milh denir de, malih, denilmez. Berzah ise: Engeldir. Bu engelde de iki görüş vardır:

3 – Ebu Davud, Melahim, bab, 17; İbn Mace, Fiten, bab, 10; İmam Ahmed, Müsned, 2/162, 212, 220, 221; Hakim, Müstedrek, 4/435. Sahih demiş, Zehebi de onaylamıştır.

Birincisi: O, Allah Teala'nın kudretinden oluşmuş bir manidir, bunu da çoğunluk, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: O iki gözle bakıldığı zaman karışıktır, Allah'ın kudretinde ise ayrıdırlar, biri diğerine karışmaz.

Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Ben Basra ovasında Abbadan'nın yanında Dicle'de denize dökülen tatlı su gördüm, denizden de med geliyordu; karşılaştılar; birinin suyu diğerine karışmadı. Denizin suyu yemyeşil, Dicle'nin suyu da hafif kırmızı olarak görünüyordu. Su almak isteyen, Dicle'nin tatlı suyundan alıyordu, ona da bir şey karışmıyordu, yanında da aynı yerde deniz suyu vardı.

İkincisi: Engel; toprak ve kuruluktur, bu da Hasen'in görüşüdür. Birincisi daha doğrudur.

"Yasaklanmış bir yasak": Ferra şöyle demiştir: Birinin diğerini mağlup etmesi tamamen yasaklanmıştır.

"O ki sudan bir insan yarattı": Yani meniden beşer, yani insan yarattı, demektir. "Fecealehu neseben ve sıhra": Yani za nesebin ve sıhrin, demektir. Hazreti Ali radıyallahu anh: Nesep: Nikahı helal olmayandır, sıhr da: Nikahı helal olandır, demiştir. Dahhak da: Nesep yedidir, o da: "Size analarınız... haram kılındı... ve kızkardeş kızları" kavlidir. Sıhr da: Beştir: O da: "Ve ümmehatüküm ellati erda'neküm... min aslabiküm" *(Nur: 23)* kavlidir. Tavus da şöyle demiştir: Emişme sıhrdır. İbn Kuteybe de: "Neseben: Soy yakınlığı, "sıhran" da nikah yakınlığıdır, demiştir. Baba ve kardeş gibi koca tarafından olan yakınlara ahma (hısım) denir. Tekili hamen'dir, kafen gibi, hamüvdür, ebüv gibi ve ham'ündür, hemzeli ve mim sakindir va hamündür ebün gibi. Hamatül mer'e de kayın ata gibi akrabalardır. Onun bundan başka lügati yoktur. Bu gibi şeylerden kadın tarafından olanlara ahtan, denir. Sahr da hepsini içine alır. İbn Faris, Halil'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ev sahibi erkeğin ahtanı (damatları) olur, ev sahibi kadının da asharı olur. Sahr bir şeyi eritmektir. Maverdi şöyle demiştir: Evlenme işlerine eshar denilmesi eriyen şeyin birbirine karışması gibi olmasındandır.

"Kafir, Rabbinin aleyhine yardımcı oldu": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Rabbine karşı şeytana yardımcı oldu, çünkü onun putlara tapması şeytana yardımdır.

İkincisi: Allah Teala'yı birlememede müşriklere yardımcı oldu.

Üçüncüsü: Rabbinin velilerinin aleyhine yardımcı oldu.

Dördüncüsü: Kafir Rabbine karşı değersiz ve hor oldu. Bu da: Zahertü bifülanin kavlinden gelir ki, birini arkaya atıp da ona bakmamaktır. Burada kafirden Ebu Cehil'in murat edildiği de söylenmiştir.

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٥٦﴾ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ
عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَنْ شَاءَ أَنْ يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا ﴿٥٧﴾ وَتَوَكَّلْ
عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ وَكَفَىٰ بِهِ بِذُنُوبِ
عِبَادِهِ خَبِيرًا ﴿٥٨﴾ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا
بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ الرَّحْمَٰنُ فَاسْأَلْ
بِهِ خَبِيرًا ﴿٥٩﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَٰنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَٰنُ
أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا ﴿٦٠﴾

56 – Seni ancak müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik.

57 – De ki: "Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum, ancak Rabbine karşı bir yol edinmek isteyen müstesnadır".

58 – Ölmeyen gerçek hayat sahibine tevekkül et ve onun hamdi ile tesbih et. O'nun kullarının günahlarından haberdar olması yeter.

59 – O ki gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı gün(ler)de yarattı, sonra da Arş'e hükümran oldu. Rahman'dır. Bunu bir bilene sor.

60 – Onlara: "Rahman'a secde edin" denildiği zaman: "Rahman nedir? Bize emrettiğine secde mi edeceğiz?" derler. Bu da onların kaçmalarını artırır.

"Buna karşılık sizden istemiyorum": Yani Kur'an'a ve vahyi tebliğe karşı, demektir, "bir ücret": Bu, onun doğruluğunu tekit etmektedir; çünkü eğer onlardan mal isteseydi, onu suçlarlardı. "Ancak dilediği kimse hariç": Manası şöyledir: Ancak bir kimse "Rabbine bir yol dilerse" malını O'nun rızasına harcama gibi, bunu yapar. Sanki şöyle demek istiyor: Sizden kendim için bir şey istemiyorum. Sizin Allah rızası için bir şey harcamak istemeniz hariç. Bundan sonraki kelimelerin tefsiri Al – i İmran: 159, Bakara: 30 ve A'raf: 54'te geçmiştir. "Fes'el bihi habira": "Bihi" "anhu" manasınadır. Şair Alkame şöyle demiştir:

Eğer bana kadınlardan sorarsan, şüphesiz ben,
Kadınların hastalıklarını bilirim, ben kadın doktoruyum.

"Bihi"nin he'sinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, Aziz ve celil olan Allah'a racidir. *İkincisi:* Rahman ismine racidir; çünkü onlar: Biz Rahman'ı bilmeyiz, demişlerdi. *Üçüncüsü:* Göklerin, yerin ve diğer şeylerin yaratılması gibi zikredilen şeylere racidir.

"Habîr" (bilen)de de dört görüş vardır:

Birincisi: O, Cebrail'dir, bunu da İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* O, aziz ve celil olan Allah'tır, mana da: Ben haberdarım, demektir. *Üçüncüsü:* O, Kur'an'dır, bunu da Şimr, demiştir. *Dördüncüsü:* Ehl-i kitaptan Müslüman olanlardır, bunu da Ebu Süleyman, demiştir. Bu da onların: Biz Rahman'ı bilmeyiz, demelerine karşılık: Ehl-i kitabın Müslümanlarına sorun, denilmiştir. Çünkü Allah Teala Musa'ya Tevrat'ta Rahman ismi ile hitap etti. Buna göre, hitap Peygambere'dir, maksad da ondan başkasıdır.

"Onlara denildiği zaman": Yani Mekke kafirlerine, "Rahman'a secde edin; "Rahman nedir?" derler": Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar: Biz Yemame'nin Rahmanı Müseyleme'den başkasını bilmeyiz, deyip Allah'ın isimlerinden olmasını inkar ettiler. "Enescüdü lima te'müruna": Hamze ile Kisai, ye ile: Lima ye'müruna Muhammed (Muhammed'in dediğine mi secde edeceğiz?). Bu da ret manasına bir istifhamdır ki, manası: Bize secde etmeyi emrettiğin Rahman'a secde etmeyiz, demektir. "Onların artırdı" Rahman'ı zikretmek "kaçmalarını": Yani imandan uzaklaşmalarını demektir.

تَبَارَكَ الَّذِي

جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا ﴿٦١﴾

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ

أَوْ أَرَادَ شُكُورًا ﴿٦٢﴾

61 – Gökte burçlar kılan ve onda bir kandil, bir de nur saçan ay kılan (Allah) pek yücedir!

62 – O ki, iyice düşünmek isteyen yahut şükretmek isteyen için geceyi ve gündüzü art arda kıldı.

"Gökte burçlar kılan ve onda nur saçan bir ay kılan Allah pek yücedir": Bunu Hicr: 16'de şerh etmiştik. Siraç'tan maksat: Güneştir. Hamze ile Kisai, sinin ve ra'nın zammesi ile elifsiz olarak "sürücen" okumuş-

lardır. Zeccac: Güneşi ve büyük yıldızları murat etmiştir, demiştir. Ra'nın sükunu ile "sürcen" okumak da caizdir, rüsl ve rüsül gibi. Maverdi de şöyle demiştir: Güneşin sıcaklığında yakıcılık da olduğu için onu ısısından dolayı kandil kılmıştır. Ayda bu olmadığı için de onu nur kılmıştır.

"O ki, geceyi ve gündüzü art arda kıldı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Her birinin rengi diğerine uymaz, bu beyaz, o ise siyahtır. Bu manayı İbn Abbas, Dahhak'tan, İbn Ebi Necih de Mücahit'ten rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir.

İkincisi: Onlardan her biri diğerini takip eder, bunu da Amr bin Kays el – Mulai, Mücahit'ten rivayet etmiş; İbn Zeyd ile dilciler de böyle demişlerdir. Züheyr'in şu beyitini misal getirmişlerdir:

Orada antiloplar (ceylanlar) ve ak geyikler arka arkaya yürürler,
Yavruları da ağıllarda sıçrarlar.

Hilfetin: Arka arkaya gruplar halinde gelmektir.

"İyice düşünmek isteyen için": Yani onların farklı oluşundan öğüt ve ibret almak isteyen için, demektir. Hamze, şeddesiz zal ve mazmum kâf ile "yezküre" okumuştur. Bu da: Yetezekkerü manasınadır. "Yahut şükretmek isteyen": Yani bu ikisinde Allah'a şükretmek isteyen için, demektir.

وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ
عَلَى الْاَرْضِ هَوْناً وَاِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَاماً ﴿٦٣﴾
وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّداً وَقِيَاماً ﴿٦٤﴾ وَالَّذِينَ يَقُولُونَ
رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ اِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَاماً ﴿٦٥﴾
اِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرّاً وَمُقَاماً ﴿٦٦﴾ وَالَّذِينَ اِذَا اَنْفَقُوا
لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذٰلِكَ قَوَاماً ﴿٦٧﴾

63 – Rahman'ın kulları o kimselerdir ki, yeryüzünde vakarla yürürler ve cahiller onlara hitap ettiği zaman: "Selam!" derler.

64 – (Onlar) o kimselerdir ki, Rablerine secde ederek ve ayakta durarak gecelerler.

65 – (Onlar) o kimselerdir ki: "Rabbimiz, cehennem azabını bizden çevir. Şüphesiz onun azabı ayrılmaz" derler.

66 – "Şüphesiz o, karargah olarak da ikametgah olarak da ne kötü yerdir!"

67 – (Onlar) o kimselerdir ki, harcadıkları zaman israf da etmezler, sıkmazlar da. Bunun arasında ortalama olur.

"Ve ibadur rahmani yemşune": Ali, Ebu Abdurrahman es – Sülemi ve İbn Semeyfa, ye'nin ref'i, mimin ve şinin fethi ve şinin şeddesi ile "yümeşşune" okumuşlardır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O kulları kendine nisbet etmesi, onları seçmesinden dolayıdır, mesela: "Allah'ın dişi devesi" *(A'raf: 73)* gibi. "Hevnen"in manası: Ağır yürümektir. Ahbib habibeke hevnen ma (dostunu aşırı sevme) de öyledir. Mücahit de: Vakar ve sükunetle yürürler, demiştir. "Cahiller onlara hitap ettiği zaman: "Selam!" derler", yani doğru konuşurlar. Hasen de: Kimseye karşı cahillık etmezler; kendilerine cahillik edilirse, halim selim davranırlar, demiştir. Mukatil de. "Selamen": Günaha düşmeyecek söz söylerler, demiştir. Bu ayet çoklarına göre muhkemdir (mensuh değil)dir. Bazıları da şöyle iddia etmişlerdir: Bunlar kafirlere: Bizimle sizin aranızda selamdan başka bir şey yoktur, derler. Sonra bu, kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

"Vellezine yebitune lirabbihim": Zeccac şöyle demiştir: Kim geceye kavuşur da uyusa da uyumasa da: Bate, derler. Bate fülanün kalikan (geceyi endişeyle geçirdi) denir ki, mebiyt: Geceye kavuşmaktır.

"Kane garama": Bunda birbirine yakın beş görüş vardır:

Birincisi: Devamlı, demektir, bunu da Ebu Said, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.

İkincisi: İncitici, demektir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Israrcıdır, bunu da İbn Saib, demiştir. İbn Cüreyc de: Ayrılmaz, demiştir.

Dördüncüsü: Helâktir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Beşincisi: Garam lügatte: Şiddetli azap demektir. Şair şöyle demiştir:

Nisar ve Cifar savaşları azap idi,
Hem de şiddetli azap idi.

Bunu da Zeccac, demiştir.

"Karargah olarak ne kötüdür!" Yani istikrar ve ikamet yeri olarak, demektir.

"Vellezine iza enfeku lem yüsrifu ve lem yaktüru": İbn Kesir ile Ebu Amr, meftuh ye ve meksur te ile "yaktiru"okumuşlardır. Asım, Hamze

ve Kisai de, meftuh ye ve mazmum te ile "yaktüru" okumuşlardır. Nafi ile İbn Amir de, mazmum ye ve meksur te ile "yuktiru" okumuşlardır.

Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: İsraf, harcamada haddi aşmak, iktar da: Lüzumlu şeyde kusur etmektir. Hazreti Ömer bin Hattab'ın şu sözü de bunu gösterir: Bir insanın her istediğini yemesi israf olarak yeter.

İkincisi: İsraf, az da olsa Allah'a isyan hususunda harcamaktır, iktar da: Allah'ın hakkını vermemektir. Bunu İbn Abbas, Mücahit, Katade, İbn Cüreyc ve diğerleri demişlerdir.

"Oldu": Yani harcama, "bunun arasında": Yani israf ile tutuculuk arasında, "ortalama": Yani adil ve mutedil oldu, demektir. Salep: Kavam, kafın fethi ile: Doğru ve adil demektir, kafın kesri ile de: Bir şeyin devam ve istikrarını sağlayan şey demektir.

وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلٰهًا اٰخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ
اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفْ لَهُ
الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ﴿٦٩﴾ إِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا
صَالِحًا فَأُولٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٧٠﴾

68 – (Onlar) o kimselerdir ki Allah'la beraber başka bir İlaha tapmazlar. Allah'ın haram ettiği cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Kim bunu yaparsa, ceza ile karşılaşır.

69 – Ona kıyamet gününde azap katlanır ve içinde ebedi olarak kalır.

70 – Ancak tövbe eden, iman eden ve iyi bir amel eden(ler) müstesnadır ki, işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Onlar o kimselerdir ki Allah'la beraber başka bir İlaha tapmazlar": İniş sebebi hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Buhari ile Müslim, İbn Mes'ud'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Hangi günah daha büyüktür?" diye sordum; şöyle dedi: "Seni yaratan Allah'a şirk koşmandır. "Sonra hangisi?" dedim, o da: Seninle beraber yemek yer korkusuyla çocuğunu öldürmendir, dedi. "Sonra hangisidir?" dedim, o da: Komşunun karısı ile zina etmendir, dedi. Allah Teala da bunu tasdik et-

mek üzere "onlar ki Allah'la beraber başka bir İlaha tapmazlar... " ayetini indirdi.[4]

İkincisi: Müşriklerden bazıları adam öldürdüler hem de çok öldürdüler, zina ettiler hem de çok ettiler, sonra Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: Senin dediğin ve davet ettiğin şey gerçekten doğrudur; yaptıklarımızın kefareti olup olmadığını da bize haber versen, dediler. Bunun üzerine 'gafurar rahima'ya kadar bu ayet indi.[5]

Üçüncüsü: Hamza'nın katili Vahşi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Ya Muhammed, gelip sana sığındım; beni himaye et, ben de Allah'ın kelamını dinleyeyim, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Seni sığınmadan başka bir şekilde görmek isterdim; mademki bana gelip sığındın, sen Allah'ın kelamını işitinceye kadar himayemdesin, dedi. O da: Ben Allah'a şirk koştum, Allah'ın haram kıldığı cana kıydım ve zina ettim; Allah benim tövbemi kabul eder mi?" dedi. Bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem sustu, nihayet bu ayet indi. Bunu ona okudu; o da: Bunda bir şart görüyorum; belki ben iyi bir amel etmedim; ben sana sığındım, Allah'ın kelamını işitmek istiyorum, dedi. Bunun üzerine: "Şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz, bundan ötesini dilediğine bağışlar" *(Nisa: 48)* ayeti indi, onu kendisine okudu. O da: Belki ben Allah'ın dilemediklerindenim; ben Allah'ın kelamını işitinceye kadar senin himayendeyim, dedi. Bunun üzerine de: "Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin..." *(Zümer: 53)* ayeti indi. Vahşi: Pekiyi, şimdi bir şart göremiyorum, deyip Müslüman oldu. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu Vahşi, Hazreti Hamza'nın katilidir. Bu zikredilen hadiste itiraz yeri vardır, pek sağlam değildir. Onun Müslüman olmasında başka bir hadis vardır o da şöyledir: O, Taif elçileriyle beraber geldi; hiçbir şart ileri sürmeksizin Müslüman oldu. "Yed'une": Ya'budune, yani ibadet ederler, demektir. Haksız yere adam öldürmenin açıklaması da En'am: 151'de geçmiştir.

"Yelka esama": Said bin Cübeyr ile Ebu'l – Mütevekkil ye'nin ref'i, lamın fethi ve kafın da fethi ve şeddesi ile "yulakka" okumuşlardır. İbn Abbas da: Cezasını çeker, bedelini öder, demiştir. Mücahit ile İkrime de: O (esam) cehennemde bir deredir, demişlerdir. İbn Kuteybe de: Azaba çarpar, demiş ve şu beyiti getirmiştir:

---

4 – Buhari, Tefsirü sure, 2, baba, 3; Tefsirü sure, 25, bab, 2; Edeb, bab, 20; Diyat, bab, 1; Hudud, bab, 20; Tevhid, bab, 40; Müslim, İman, hadis no, 141, 142; Ebu Davud, Talak, bab, 50; Tirmizi, Tafsirü sure, 1, bab, 2; Nesei, Tahrim, bab, 4; Ahmed, Müsned, 1/380, 431, 434, 462.

5 – Müslim, İman, hadis no, 193.

Allah Urve oğlunu cezalandırdı, çünkü o, akşam,
İsyan etti, isyanın da cezası vardır.

Zeccac da şöyle demiştir: "Yelka esama": Şartın cezası olarak meczumdur. Ebu Amr Şeybani de şöyle demiştir: Kad lekıye esame zalike, denir ki: Yaptığının cezasını çekti, demektir. Sibeveyh ile Halil de, manası: Günahın cezasını çeker, demişlerdir. Sibeveyh de şöyle demiştir: "Yudaaf lehul azabu"nun cezm olması, azabın katlanması günahın karşılığı olmasındandır, bunun için cezm olmuştur, nitekim şair şöyle demiştir:

Kim bize gelir de yurdumuza uğrarsa,
Orada bol odun ve tutuşmuş ateş görür.

Çünkü beyitte geçen ityan, ilmam manasınadır. "Tülmim" de ondan meczum olmuştur. Çünkü o da "te'ti" (gelmek) manasınadır. Hasen de "yuda'af" okumuştur ki o da çok güzeldir. Dâaftüşşey'e ve Da'aftuhu dersin (aynı manayadır). Asım da ref' ile "yudaafu" okumuş, "yelka esama"yi tefsir etmiştir. Sanki biri: "Günahın karşılığı nedir?" demiş gibi oldu, ona da: "Yudaaf lehul azabu" (azabı kat kat edilir) denildi. Ebu'l-Mütevekkil Katade ve Ebu Hayve, yenin ref'i, dadın sükunu ve aynın fethi ile elifsiz olarak "yud'af" okumuşlardır. Ebu Husayn el-Esedi ile Ömeri de Ebu Cafer'den böyle okumuşlardır, ancak ayni meksur "el- azabe"yi de nasb ile okumuşlardır.

"Ve yahlud": Ebu Hayve, Katade ve A'meş, yenin ref'i, hının sükunu, lamın da fethi ile şeddesiz olarak "ve yuhled" okumuşlardır. Asım el - Cahderi, İbn Ya'mur ve Ebu'l - Mütevekkil de öyle, ancak lamı şeddeli okumuşlardır.

Nasih - Mensuh alimlerinin bu ayette iki görüşleri vardır:

Birincisi: O mensuhtur, onu nesheden hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah Teala'nın: "Kim bir mü'mini kasten öldürürse onun cezası cehennemdir" *(Nisa: 93)* ayetidir. Bunu İbn Abbas, demiştir. O: Bu, Mekki'dir, Nisa'daki ise Medeni'dir, derdi. *İkincisi:* O "şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz, bundan ötesini bağışlar..." *(Nisa: 48)* ayetidir. *Üçüncüsü:* Birincisi ikincisiyle neshedilmiştir, o da, "ancak tövbe eden müstesnadır" kavlidir.

İkincisi: O, muhkemdir; ebedi kalış, öldürmenin yanı sıra şirkin de olmasındandır. Birinci görüşün tutarsız olduğu açıktır; çünkü adam öldürme çoğunluğa göre cehennemde ebedi kalmayı gerektirmez. Biz de bunu Nisa: 93'te açıklamıştık. Şirk koşan kimse o hal üzere ölürse bağışlanmaz. İstisna ise nesih değildir.

"Ancak tövbe eden müstesnadır": İbn Abbas şöyle demiştir: Biz,

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında iki sene "Allah'la beraber başka bir İlaha dua etmezler" şekliyle okuduk; sonra "ancak tövbe eden müstesnadır" şartı indi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in buna ve "sana apaçık bir fetih verdik" *(Feth: 1)* ayetine sevindiği kadar başka bir şeye sevindiğini görmedim.

"Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir": Bu çevirmenin oluş zamanında ihtilaf ettiler; İbn Abbas şöyle demiştir: Allah onların şirklerini imana, öldürmelerini bu fiili yapmamaya, zinalarını namuslu olmaya çevirir. Bu da bunun dünyada olacağını gösterir. Bu manaya gidenlerden bazıları şunlardır: Said bin Cübeyr, Mücahit, Katade ve İbn Zeyd. *İkincisi:* Bu, ahirette olacaktır, bunu da Selman radıyallahu anh, Said bin Müseyyeb ve Ali bin Hüseyn, demişlerdir. Amr bin Meymun da şöyle demiştir: Allah mü'mini bağışladığı zaman onun kötülüklerini iyiliklere çevirir, öyleki kul, günahlarının daha çok olmasını temenni eder. Hasen'den de her iki görüşün aynısı rivayet edilmiştir. Hasen'den şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Bir kavim kıyamet gününde günahlarının daha çok olmasını isteyecektir. "Bunlar kim?" dediler. O da: Onlar, Allah Teala'nın onların hakkında: "Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir" dediği kimselerdir, dedi. Bu görüşü, Ebu Zer'in Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet ettiği şu hadis de teyit eder: Kıyamet gününde bir adam getirilir; küçük günahlarını ona gösterin, denir. Ona küçük günahları gösterilir, büyükleri ise ondan uzaklaştırılır, ona: Falanca gün şöyle ettin, denir, o da ikrar eder, inkar etmez. Fakat o, büyük günahlardan korkar: Ona yaptığı her kötülüğün yerine bir iyilik verin, denir.[6]

وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ
مَتَابًا ﴿٧١﴾ وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ
مَرُّوا كِرَامًا ﴿٧٢﴾ وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ
لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴿٧٣﴾ وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا
هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا
لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا ﴿٧٤﴾

6 - Müslim, Kitabu'l - İman, hadis no, 314.

71 - Kim tövbe eder iyi amel işlerse, şüphesiz o, bir dönüşle Allah'a döner.

72 - (Onlar) o kimselerdir ki, yalancı şahitliği etmezler. Boş şeylere uğradıkları zaman onurla çeker giderler.

73 - (Onlar) o kimselerdir ki, kendilerine Rablerinin ayetleri okunduğu zaman üzerine sağırlar ve körler olarak kapanmazlar.

74 - (Onlar) o kimselerdir ki: "Rabbimiz, bize eşlerimizden ve soylarımızdan gözler aydınlığı bağışla. Bizi müttakilere önder kıl" derler.

"Kim tövbe ederse": Bu tövbenin zahirine bakılırsa o, zikredilen günahlardan edilen tövbedir. İbn Abbas: Yani kim adam öldürmez ve zina etmezse, demiştir. "İyi bir amel işlerse": Ben onu, Peygamberimi öldürenin ve haramlarımı helal sayanların önüne geçirir ve onlardan üstün kılarım.

"Şüphesiz o, bir dönüşle Allah'a döner": İbn Enbari, manası: Kim tövbe etmek ister ve onu gerçekten ararsa, onun bu hareketiyle Allah'ın rızasını istemesi ve içine onu bozacak şey karıştırmaması gerekir, demiştir. Bu şuna benzer: Bir adam: Kim ticaret yapacaksa kumaş ticareti yapsın, kim münazara edecekse nahiv ilminde etsin, der ki, kim bunu yapmak isterse, bu sanata yönelmeli demektir. İbn Enbari şöyle de demiştir: Ayetin manasının şöyle olması da caizdir: Kim tövbe eder ve iyi bir şey yaparsa, onun sevabı ve mükafatı onun için tövbe etmekle rızasını kazanmak istediği Rabbinin yanında büyütülür. "Şüphesiz o, bir dönüşle Allah'a döner" kavli bu manayı yerine getirdiği için, ona gerek kalmamıştır. Bu şuna benzer: Bir adam bir adama: Konuştuğun zaman bil ki sen vezirle konuşuyorsun, der, yani konuşmanı bilen ve sana mükafat verenle konuş, demektir. Şu da öyledir:"Eğer benim konumum ve size Allah'ın ayetlerini hatırlatmam ağır geldiyse, ben Allah'a tevekkül ettim" *(Yunus: 71)*. Yani ben, bana yardım eden ve beni düşmana teslim etmeyene tevekkül ediyorum, demektir. Bir grup da, ayetin manası şöyledir demişler: Şüphesiz o, Allah'a öyle bir döner ki O da onu kabul eder.

"Onlar ki yalancı şahitliği etmezler (zûr): Bunda da sekiz görüş vardır:

Birincisi: O, puttur, Dahhak, İbn Abbas'tan, onun müşriklere ait bir put olduğunu söylediğini rivayet etmiştir. *İkincisi:* O şarkıdır, bunu da Muhammed bin Hanefiyye ile Mekhul, demişlerdir. Leys, Mücahit'ten: Onlar şarkı dinlemezler, dediğini rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O, şirktir, bunu da Dahhak ile Ebu Miclez, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Onların ca-

hiliye döneminde bir oyunlarıdır, bunu da İkrime, demiştir. *Beşincisi:* Yalandır, bunu da Katade ile İbn Cüreyc, demişlerdir. *Altıncısı:* Yalancı şahitliğidir, bunu da Ali bin Ebi Talha, demiştir. *Yedincisi:* Müşriklerin bayramlarıdır, bunu da Rebi bin Enes, demiştir. *Sekizincisi:* Müstehcen meclislerdir, bunu da Amr bir Kays, demiştir.

Burada boş şeylerden ne murat edildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Günahlardır, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Müşriklerin onlara yaptıkları eziyetlerdir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Batıldır, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Şirktir, bunu da Dahhak, demiştir. *Beşincisi:* Onlar nikahtan bahsedince kinaye yollu söylerlerdi, bunu da Mücahit, demiştir. Muhammed bin Ali de: Onlar cinsel organlardan bahsedince onu kinaye yollu ifade ederlerdi, demiştir.

"Onurla geçerler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Akıllıca geçerler, bunu İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Ondan yüz çevirerek geçerler, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Mana şöyledir: Boş şeylere rastladıkları zaman çeker giderler, bunu da Ferra, demiştir.

"Onlara hatırlatıldığı zaman": Yani öğüt verildiği zaman, "Rablerinin ayetleriyle": Onlar da Kur'an'dır. "Üzerine sağırlar ve körler olarak kapanmazlar": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Onlardan gafil olmazlar; sanki sağırlar gibi duymamış ve körler gibi görmemiş olmazlar. Başka bir lügatçi de şöyle demiştir: Sanki duymamış ve görmemişler gibi ilk halleri üzere kalmazlar. Burada gerçekten yere kapanma olayı yoktur; Araplar: Filancaya sövdüm, kalktı ağladı, oturdu ağıt yaktı, gelip özür diledi, şaşırıp gitti, derler; aslında ne kalkma ne de oturma vardır.

"Heb lena min ezvacina ve zürriyyatina": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, cemi sıgasıyla "zürriyyatina" okumuşlar; Ebu Amr, Hamze, Kisai, Ebu Bekr, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, tekil kalıbıyla "zürriyetina" okumuşlardır. "Kurrete a'yün": İbn Mes'ud ile Ebu Hayve "Kurrâti a'yün" okumuşlar; kim sana taatte bulunursa, sen de onunla dünyada ve ahirette gözlerimizi aydın edersin, demek istemişlerdir. Hasen Basri'ye "göz aydınlığı" dünyada mı yoksa ahirette mi?" diye sordular, o da şöyle dedi: Bir mü'minin eşini ve evladını Allah'a itaat eder görmesi kadar gözünü aydın edecek bir şey var mı? Allah'a yemin ederim ki onlar başka değil, Allah'a itaat edilip de gözlerinin aydın olmasını istemişlerdir. Ferra da şöyle demiştir:

"Aydınlık" fiildir, fiil de neredeyse çoğul yapılmaz. Baksanıza, "üd'u süburan kesiren" *(Furkan: 14)* demiş, onu çoğul yapmamıştır. Kurret mastardır, karret aynuhu kurreten, denir. Eğer: Kurrete aynin veya kurrati aynin denilse, yine doğru olur. Başkası da şöyle demiştir: Kurret'in aslı soğukluktur, çünkü Araplar sıcağı hazzetmezler, soğukta rahat ederler.

"Bizi müttakilere önder kıl": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bizi arkasına düşülen liderler kıl, bunu da İbn Abbas, demiştir. Başkası da şöyle demiştir: Bu (imam) tekildir, ondan çoğul kastedilmiştir; şuralarda olduğu gibi: "İnna resulü rabbil alemin" *(Şuara: 16)*, "feinnehüm adüvvün li" *(Şuara: 77)*.

İkincisi: Bizi müttakilere uyan ve onların ardına düşen kimseler kıl, bunu da Mücahit demiştir. Buna göre kelam ters çevrilmiştir, mana da şöyledir: Vec'alil müttakine lena imamen (müttakileri bize lider kıl).

أُولَٰئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا
صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا ﴿٧٥﴾ خَالِدِينَ فِيهَا
حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٧٦﴾ قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّي
لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا ﴿٧٧﴾

75 – İşte onlar sabrettikleri şeylere karşılık oda ile mükafatlandırılırlar ve orada esenlikle ve selamla karşılanırlar.

76 – Orada ebedi kalıcılar olarak. (Orası) karargah olarak da ikametgah olarak da ne güzeldir!

77 – De ki: "Eğer duanız olmasa Rabbim size değer vermez. Gerçekten yalanladınız; ileride (azap) gerekli olacaktır.

"İşte onlar oda ile mükafatlandırılırlar": İbn Abbas: Yani cennetle demiştir. Başkası da şöyle demiştir: Gurfe (oda): Her yüksek binadır, maksat cennet odalarıdır; onlar da zebercet, inci ve yakuttandır. "Sabrettikleri şeylere karşılık": Dinlerine ve müşriklerin eziyetlerine karşılık, demektir.

"Ve yulakkavne fiha": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, mazmum ye ve meftuh ve şeddeli lam ile "ve yulekkavne" okumuşlar; İbn Amir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, meftuh ye, sakin ve şeddesiz mim ile "ve yelkavna" oku-

muşlardır. "Esenlikle ve selamla": İbn Abbas şöyle demiştir: Birbirlerini selamlarlar, aziz ve celil olan Rableri de onlara selam gönderir. Mukatil şöyle demiştir: "Tehiyye" selamdır, "selamen" ise: Allah işlerini onlara teslim eder ve onlardan vazgeçer, demektir.

"De ki: Rabbim size değer vermez": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Size ne yapar, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O'nun yanında ne itibarınız olur? Ma abe'tü bifülanin denir ki: Onun benim yanımda değeri ve itibarı yoktur, demektir. Bunu da Zeccac, demiştir. *Üçüncüsü:* Size niye azap etsin, demektir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Duanız olmasa idi": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: İmanınız olmasa idi, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: İbadetiniz olmasa idi, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Ona ibadet etmek için eğer duanız olması idi, bunu da Mücahit, demiştir, maksat halkın yararlanmasıdır; çünkü Allah Teala muhtaç değildir.

Dördüncüsü: Eğer O'nu birlemese idiniz, bunu da Zeccac nakletmiştir. Çoğunluğa göre ayette söylenmeyen kelimeler vardır; İbn Kuteybe de takdir şöyledir, demiştir: Ma ya'beü biazabiküm levla ma ted'unehu mineş şeriki velveled (eğer O'na ortak ve evlat isnat etmese idiniz, size azap etmezdi). Bunu da "azap ileride gerekli olacaktır" kavli açıklar. Şairin şu sözü de onun gibidir:

Kim isterse kendini dar bir uçuruma atar,
Fakat onu dardan kim çıkarır?

Yani o dar yerden çıkarmak için kim vardır? Bu mü'minlere mi yoksa kafirlere mi hitaptır? Bunda da iki görüş vardır. Amma: "Gerçekten yalanladınız (inanmadınız)" kavli, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i yalanlayan Mekke halkına hitaptır. "İleride olacak": Yani yalanlamanız "gerekli": Yani kaçınılmaz bir azap olacaktır. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onları Bedir savaşında öldürmesidir, o zaman öldürüldüler, ahiret azabı da arkalarından gelecektir. Bu da İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, Mücahit ve diğerlerinin görüşleridir. *İkincisi:* O ölümdür, bunu da İbn Abbas, demiştir. *Üçüncüsü:* Lizam, savaş demektir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.



26-ŞUARA SURESİ

Mekke'de inmiştir.

227 ayettir.

Tamamı Mekki'dir, ancak ondan dört ayet Medine'de inmiştir. Onlar da: "Veşşuarau yettebihumul ğavun *(Şuara: 224 – 227)* ayetleridir. Bunu da İbn Abbas ile Katade, demişlerdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

طٰسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ﴿٢﴾ لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ اَلَّا
يَكُونُوا مُؤْمِن۪ينَ ﴿٣﴾ اِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَٓاءِ اٰيَةً فَظَلَّتْ
اَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِع۪ينَ ﴿٤﴾ وَمَا يَأْت۪يهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ اِلَّا
كَانُوا عَنْهُ مُعْرِض۪ينَ ﴿٥﴾ فَقَدْ كَذَّبُوا فَسَيَأْت۪يهِمْ اَنْبٰٓؤُا مَا كَانُوا بِه۪
يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٦﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الْاَرْضِ كَمْ اَنْبَتْنَا ف۪يهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ
كَر۪يمٍ ﴿٧﴾ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٨﴾ وَاِنَّ
رَبَّكَ لَهُوَ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ ﴿٩﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ta. Sin. Mim.

2 – Bunlar apaçık kitabın ayetleridir.

3 – Belki sen, mü'min olmuyorlar diye canına kıyacaksın.

4 – Eğer dilersek üzerlerine gökten bir mucize indiririz de hemen ona boyunları bükülür.

5 – Onlara ne zaman Rahman'dan yeni bir zikir gelse, mutlaka ondan yüz çevirirler.

6 – Gerçekten yalanladılar; onlara alay ettikleri şeyin haberleri gelecektir.

7 – Yere bakmadılar mı, onda değerli / güzel her çiftten ne kadar bitirdik!

8 – Şüphesiz bunda gerçekten bir ibret vardır. Onların çoğu iman edecek değiller.

9 – Gerçekten Rabbin, elbette O, mutlak galiptir, çok esirgeyendir.

"Ta. Sin. Mim.": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, tının fethi, ve "sin" hecesindeki nun'un mime idgamı ile (Ta. Sîm. Mîm) okumuşlar; Hamze, Kisai, Eban ve Mufaddal da hem burada hem de Neml'de tının imalesiyle tıy, sîn, mîm okumuşlardır. Hamze de hem burada hem de Kasas'ta "sîn" hecesindeki nunu açık olarak okumuşlardır.

"Ta. Sin. Mim"in manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar bazı kelimelerin harfleridir. Sonra bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Ali bin Ebi Talib radıyallahu anh rivayet etmiştir: "Ta. Sin. Mim" indiği zaman Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle dedi: Ta: Tur-ı Sinadır, Sin: İskenderiye'dir, Mim de: Mekke'dir. *İkincisi:* Tı: Taybe'dir, Sin: Beytü'l – Mukaddes'tir, mim de Mekke'dir. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Tı: Tuba ağacıdır. Sin: Sidretü'l – Münteha'dır. Mim de: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Bunu da Cafer-i Sadık demiştir.

İkincisi: O, Allah'ın yemin ettiği şeylerden bir yemindir, o Allah Teala'nın isimlerindendir. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Biz de bu gibilerin nasıl Allah'ın isimlerinden olduğunu Meryem suresinin başında beyan etmiştik. Kurazi de: Allah kendi kuvvetine, senasına (nuruna) ve mülküne yemin etmiştir, demiştir.

Üçüncüsü: O, surenin ismidir, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: O, Kur'an'ın isimlerinden bir isimdir, bunu da Katade ile Ebu Ravk, demişlerdir. Bundan sonrasının tefsiri de Maide: 15 ve Kehf: 6'da geçmiştir. "Mü'min olmuyorlar diye": Mana şöyledir: Onlar imanı terk ettikleri için belki de canına kıyacaksın.

Sonra eğer onları imana zorlayacak şeyi indirmek isteseydi, bunu yapacağını haber vererek şöyle dedi. "İn neşe' nünezzil": Ebu Rezin ile Ebu'l – Mütevekkil, ikisinde de ye ile "in yeşe' yünezzil" okumuşlardır. "Eğer dileseydik üzerlerine gökten bir mucize indiririz de hemen ona boyunları bükülürdü": Fiili önce boyunlara verdi, sonra da "hadıîn" diyerek erkeklere verdi. Çünkü boyunlar bükülürse sahipleri de eğilir. Şöyle de denilmiştir: Boyunları "ademoğullarının sıfatlarından olan bükülme ile niteleyince, fiili de o kalıpta çıkardı. Nitekim durum şu ayette de böyledir: "Veşşemse velkamere raeytühüm li sacidin" *(Yusuf: 4)*. Bu, Ebu Ubeyde'nin tercihidir. Zeccac da şöyle demiştir: "Fezallet"in manası: Fetezallü"dür, çünkü ceza mazi kalıbıyla gelirse müstakbel manasına kullanılır, şurada olduğu gibi: İn te'tini ekremtüke (eğer bana gelirsen sana ikram ederim). Yani ükrimke, demektir. "Hadıîn" demesi, boyunların eğilmesinin sahiplerinin de eğilmesi olmasındandır. Şöyle ki, boyun eğmek ancak boyunların eğilmesiyle olacağından ona izafe edilen şeyle haber vermek caiz olmuştur. Nitekim şair de şöyle demiştir:

Yılların geçmesi benden aldılar,
Tıpkı son gecede gizlenen hilalin aydan aldığı gibi.

Yıllar ancak geçmekle olacağı için yıllardan haber vermiş ve geçmeyi ona izafe etmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Tefsirde geldiğine göre a'nak büyükler ve reisler demektir. Lügatte a'nak ceaat manasına gelmiştir. Caeni unukun minen nas denir ki: Bana bir bölük insan geldi demektir. Bundan sonrasının tefsiri de: Enbiya: 2'de geçmiştir. "Yere bakmadılar mı?": Yani yeniden dirilmeyi inkar edenler, demektir "onda nice bitki bitirdik": Onda bitki yokken, "her güzel çiftten": İbn Kuteybe: Her güzel cinsten, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Zevc: Nevi, tür, manasınadır, kerîm de: Övülen, demektir.

"Şüphesiz bunda vardır": Yani bitki bitirmede vardır, "gerçek bir ibret": Allah'ın birlik ve kudretini gösteren gerçek bir ibret vardır. "Onların çoğu iman edecek değiller": Yani onların çoğu Allah'ın ilminde iman edecek değiller, demektir. "Şüphesiz Rabbin mutlak galiptir": Düşmanlarından intikam alır, "çok esirgeyendir": Dostlarını.

وَإِذْ نَادٰى رَبُّكَ مُوسٰٓى أَنِ ائْتِ
الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠﴾ قَوْمَ فِرْعَوْنَ أَلَا يَتَّقُونَ ﴿١١﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّٓي أَخَافُ
أَنْ يُكَذِّبُونِ ﴿١٢﴾ وَيَضِيقُ صَدْرِي وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانِي فَأَرْسِلْ إِلٰى هٰرُونَ
﴿١٣﴾ وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ ﴿١٤﴾ قَالَ كَلَّا فَاذْهَبَا بِاٰيَاتِنَا
إِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ ﴿١٥﴾ فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَٓا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ
الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾ أَنْ أَرْسِلْ مَعَنَا بَنِٓي إِسْرَٓائِيلَ ﴿١٧﴾ قَالَ أَلَمْ نُرَبِّكَ
فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ ﴿١٨﴾
وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتِي فَعَلْتَ وَأَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾
قَالَ فَعَلْتُهَٓا إِذًا وَأَنَا مِنَ الضَّٓالِّينَ ﴿٢٠﴾ فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا
خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢١﴾ وَتِلْكَ نِعْمَةٌ
تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدْتَ بَنِٓي إِسْرَٓائِيلَ ﴿٢٢﴾

10 – Hatırla o zamanı ki Rabbin, Musa'ya: "O zalimler kavmine git" diye seslendi.

11 – "Fir'avn kavmine. Artık korkup sakınmayacaklar mı?"

12 – (Musa) dedi: "Rabbim, şüphesiz ben, onların beni yalanlamalarından korkuyorum"

13 – "Göğsüm daralıyor, dilim dönmüyor; Harun'a (peygamberlik) gönder".

14 – "Onların benim üzerimde bir suç (davaları) var; beni öldürmelerinden korkuyorum!"

15 – Dedi: "Hayır, ikiniz ayetlerimle gidin. Şüphesiz biz sizinleyiz, dinleyenleriz".

16 – "Fir'avn'e gidin: "Gerçekten biz, alemlerin Rabbinin elçisiyiz" deyin.

17 – "İsrail oğullarını bizimle gönder" diye (elçileriz).

18 – Dedi: "Seni çocukken içimizde büyütmedik mi? Aramızda ömründen yıllarca kalmadın mı?"

19 – "O yaptığın fiilini de yaptın. Sen nakörlerdensin".

20 – (Musa) dedi: "Ben onu yaptım; ben o zaman bilmiyordum".

21 – "Sizden korkunca kaçtım; Rabbim bana hüküm / ilim verdi ve beni mürsellerden kıldı".

22 – "O başıma kaktığın nimet, İsrail oğullarını köle yapmandır".

"Ve iz nada": Manası: Bu kıssayı kavmine anlat, demektir.

"En yükezzibuni": "Yükezzibüni"nin ye'si atılmıştır, şunlar da öyledir:

"En yaktüluni" *(Şura: 14)*, "seyehdini" *(Şuara: 62)*, "fehüve yehdini" *(Şuara: 78)*, "ve yeskıyni" *(Şuara: 79)*, "fehüve yeşfini" *(Şuara: 80)*, "sümme yuhyini": *(Şuara: 81)*; "kezzebuni" *(Şuara: 117)*, "ve etıyuni" *(Şuara: 108)*. Bu sekiz ayette Yakup her iki halde de ye ile okumuştur.

"Göğsüm daralıyor": Beni yalanmalarından, "dilim dönmüyor": Dilindeki bir tutukluk nedeniyle. Yakup ikisinde de kafın nasbı ile "ve yediyka", "vela yentalıka" okumuştur. "Feersil ila Harun": Mana şöyledir: Liyuiyneni (bana yardım etmesi için), bu atılmıştır; çünkü kelamda ona işaret vardır. "Onların bende bir suç davaları vardır": O da Musa'nın yumruk vurup öldürdüğü maktuldür. Mana da şöyledir: Onların bende bir suç davaları vardır. "Beni öldürmelerinden korkuyorum": O suç nedeniyle. "Hayır, dedi": Bu, o zan üzerinde durmayı ret ve engellemedir. Mana da: Seni öldüremeyeceklerdir, onlara bu fırsatı vermeyeceğim. "İkiniz gidin": Yani sen ve kardeşin, "ayetlerimizle": Onlar da o ikisine verdiği mucizelerdir. "Şüphesiz biz": Aziz ve celil olan Allah kendini murat etmiştir, "sizinleyiz": İkisini de çoğul yerinde kullanmıştır. "Dinleyenleriz": Ne diyeceğinizi ve onların ne cevap vereceklerini.

"Gerçekten biz alemlerin Rabbinin elçisiyiz": İbn Kuteybe: Elçi, çoğul (elçiler) manasınadır, demiştir, şuralarda olduğu gibi: "Haulai dayfi" *(Hicr: 68)*, "sümme yuhricüküm tıfla" *(Hac: 5)*. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: İnna risaletü rabbil alemine, ey zevu risaleti rabbil alemine (alemlerin rabbinden mesajla gelenleriz) demektir.

Şair de şöyle demiştir:

Arabozanlar yalan söylemişler, ben onlara sırrımı açmadım,
Onlara elçi (risalet = mesaj) da yollamadım.

"Gönder diye": Mana, göndermen için, "İsrail oğullarını bizimle beraber": Yani onları kölelik bağından salıver. Onlar da Fir'avn'e mesajla geldiler "o da: Seni çocukken içimizde büyütmedik mi, dedi?": Ayette geçen veliden: Sabiyyen sağiran demektir ki, küçük çocukken

manasınadır. "Aramızda ömründen yıllarca kalmadın mı?": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: On sekiz yıl, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Kırk yıl, bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* Otuz yıl, bunu da Mukatil, demiştir. Mana da şöyledir: Seni büyütmemize karşı sen de nimetimize nankörlük ettin, içimizden birini öldürdün. "O fiilini de yaptın": O da adam öldürmektir. Ferra şöyle demiştir: Fe'nin mansup olması mastar bina-i merre olmasındandır. Eğer ondan cilse ve mişye gibi (nevi mastarı) kastedilse idi, meksur okunması caiz olurdu.

"Sen nankörlerdensin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Nimetimi inkar edenlerdensin, bunu da İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Ata, Dahhak ve İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: Tanrını inkar edenlerdensin, sen bizimle iken şimdi ayıpladığın dinimizin üzerinde idin. Bunu da Hasen ile Süddi, demişlerdir. Birinciye göre mana: Sen şimdi kafirlerdensin, demektir. İkinciye göre de: Kafirlerden idin, demektir.

"Ben o zaman bilmiyordum": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Cahil idim, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Said bin Cübeyr ve Katade, demişlerdir. Bazı müfessirler de şöyle demişlerdir: Ben cahildim, bana Allah'tan bir şey gelmemişti.

İkincisi: Hata edenlerden idim, mana da şöyledir: Ben o adamı yanlışlıkla öldürdüm. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Unutanlardan idim, şu ayet de öyledir: "En tedılle ihdahüma" (iki kadından biri unutursa) *(Bakara: 282)*. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

"Sizden kaçtım": Yani aranızdan ayrıldım "sizden korktuğum zaman": Kendim için korkup Medyen'e kaçtım. Asım el – Cahderi, Dahhak ve İbn Ya'mur, lamın kesri ve mim de şeddesiz olarak "lima" okumuşlardır. "Rabbim bana hüküm bahşetti": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamberlik, bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* İlim ve anlayış, bunu da Mukatil, demiştir.

"O bir nimettir, başıma kakıyorsun": Yani büyütmeyi kastediyor, "o da İsrail oğullarını köle yapmandır": Yani onları köle ettin. Abbettü fülanen ve a'bettuhu vesta'bettuhu denir ki: Birini köle edinmektir.

"En"de de iki mülahaza vardır:

Birincisi: "Nimetün"den bedel olmak üzere mahallen merfu olmasıdır.

İkincisi: Harf-i cerin atılmasıyla mahallen mansup olmasıdır, takdiri de şöyledir: Lien abbette ev ta'biydike (köle ettiğin için).

Alimler ayetin tefsirinde ihtilaf etmişlerdir; bir grup onu inkâr (ret), bir grup da onu ikrar (kabul) olmak üzere tefsir etmişlerdir. Kim onu inkar olmak üzere tefsir ederse, mana şöyle olur: O bir nimet midir? (soru tarzında). Şunlar da böyledir: "O, Rabbim midir?" *(En'am: 76)*, "Onlar ölümsüz müdürler?" *(Enbiya: 34)*. Şu beyiti de delil getirmişlerdir:

Yolculuk günü onun duruşunu
Ve göz kapağının yaşlara boğulmasını,

Kervan yürürken şöyle deyişini unutmadım:
"Bizi böyle bırakıp gidiyor musun?"

Bu, bir grup alimin görüşüdür. Sonra onların kelamın manasında ve yorumunda da dört görüşleri vardır:

Birincisi: Fir'avn İsrail oğullarının mallarını aldı, onları köle etti ve ondan da Musa'ya harcadı. Musa da o nimeti hükümsüz saydı, çünkü o, İsrail oğullarının malları idi. Bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Mana şöyledir: Eğer sen İsrail oğullarını öldürmese idin, bakımımı ailem yapardı, annem de beni Nil'e atmak zorunda kalmazdı. Baskının sebep olduğu bir şeyi mi bana nimet sayıyorsun?! Bu da Müberrid, Zeccac ve Ezheri'nin görüşleridir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Özellikle bana ihsanını sayıyor, İsrail oğullarını köle etme kötülüğünü unutuyorsun?! Bunu da Mukatil, demiştir.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Kavmimi köle etmişken beni büyütmeni nasıl bir nimet sayarsın? Kimin kavmi aşağılanmışsa, kendisi de hor olmuştur. Kavmimi köle etmenle iyiliğin boşa gitmiştir. Bunu da Salebi nakletmiştir.

Kim de onu kabul tarzında tefsir ederse şöyle demiş olur: Musa onu nimet saydı, çünkü Fir'avn onu büyüttü, köle de etmedi. Mana da şöyledir: Hayatıma yemin ederim ki o bir nimettir, çünkü beni büyüttün, beni İsrail oğullarını köle ettiğin gibi köle etmedin. Bu durumda "en" atılan bir söze delalet eder, bu da şuna benzer: Sen kölelerinden birini döver, ötekini bırakırsın. O bırakılan: Filancayı dövüp de beni bırakman bana bir ikramdır, der. Sonra "beni bırakman" sözünü atar, çünkü mana bellidir. Bu da Ferra'nın görüşüdür.

قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٣﴾
قَالَ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ ﴿٢٤﴾
قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ اَلَا تَسْتَمِعُونَ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَائِكُمُ
الْاَوَّلِينَ ﴿٢٦﴾ قَالَ اِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِي اُرْسِلَ اِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ ﴿٢٧﴾
قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾

23 – Fir'avn dedi: "Alemlerin Rabbi de nedir?

24 – Dedi: Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbidir, eğer kesin bilgiye sahip iseniz".

25 – (Fir'avn) etrafındakilere: "Duymuyor musunuz?" dedi.

26 – (Musa) dedi: "O, sizin de Rabbiniz ve ilk atalarınızın da Rabbidir".

27 – (Fir'avn) dedi: "Kuşkusuz size gönderilen elçiniz, gerçekten delidir".

28 – (Musa) dedi: O, doğunun, batının ve ikisi arasındakilerin Rabbidir, eğer aklınızı çalıştırıyorsanız".

"Firavn dedi: Alemlerin Rabbi de nedir?": Mahiyeti olmayanın mahiyetinden sordu, o da ona eserlerinden ona delalet edenlerle cevap verdi.

"Eğer kesin bilgiye sahip iseniz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, gökleri ve yeri yarattı. *İkincisi:* Eğer gördüğünüz şeylerin gördüğünüz gibi olduğuna kesin inanıyorsanız, O'nun alemlerin Rabbi ve göklerin ve yerin Rabbi olduğuna da kesin inanın. "Dedi": Yani Fir'avn dedi. "Etrafındakilere": Kavminin eşrafına. "Duymuyor musunuz?": Bunu da şaştığını bildirmek için söylüyor.

Eğer: "Cevap nerede?" denilirse; cevap şöyledir: O, "Musa'nın dediğini duymuyor musunuz?" dedi. Musa da cevap verdi, çünkü cevaptan kastedilen bu idi. Sonra daha çok açıklama yapıp: "Sizin de Rabbiniz ve ilk atalarınızın da Rabbidir" dedi. Fir'avn ona cevap vermekten yüz çevirdi, onu delilikle itham etti. Musa, Fir'avn'in sözüne aldırmadı, kanıtı pekiştirmekle meşgul oldu, "doğunun, batının ve ikisinin arasındakilerin Rabbidir, eğer aklınızı çalıştırıyorsanız, dedi": Eğer aklınız varsa, dediğimi anlamakta zorluk çekmezsiniz.

قَالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ اِلٰهًا غَيْر۪ي لَاَجْعَلَنَّكَ
مِنَ الْمَسْجُون۪ينَ ﴿٢٩﴾ قَالَ اَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُب۪ينٍ ﴿٣٠﴾ قَالَ فَأْتِ
بِه۪ٓ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٣١﴾ فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُب۪ينٌۚ
﴿٣٢﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ فَاِذَا هِيَ بَيْضَٓاءُ لِلنَّاظِر۪ينَ ﴿٣٣﴾ قَالَ لِلْمَلَأِ حَوْلَهُٓ
اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَل۪يمٌۙ ﴿٣٤﴾ يُر۪يدُ اَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِه۪ۗ
فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿٣٥﴾ قَالُٓوا اَرْجِهْ وَاَخَاهُ وَابْعَثْ فِي الْمَدَٓائِنِ
حَاشِر۪ينَۙ ﴿٣٦﴾ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَل۪يمٍ ﴿٣٧﴾ فَجُمِعَ السَّحَرَةُ
لِم۪يقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍۙ ﴿٣٨﴾ وَق۪يلَ لِلنَّاسِ هَلْ اَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَۙ ﴿٣٩﴾
لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ اِنْ كَانُوا هُمُ الْغَالِب۪ينَ ﴿٤٠﴾ فَلَمَّا جَٓاءَ السَّحَرَةُ قَالُوا
لِفِرْعَوْنَ اَئِنَّ لَنَا لَاَجْرًا اِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِب۪ينَ ﴿٤١﴾ قَالَ نَعَمْ وَاِنَّكُمْ
اِذًا لَمِنَ الْمُقَرَّب۪ينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ لَهُمْ مُوسٰٓى اَلْقُوا مَٓا اَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٤٣﴾ فَاَلْقَوْا
حِبَالَهُمْ وَعِصِيَّهُمْ وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ اِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾ فَاَلْقٰى
مُوسٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَۚ ﴿٤٥﴾ فَاُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِد۪ينَۙ
﴿٤٦﴾ قَالُٓوا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿٤٧﴾ رَبِّ مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿٤٨﴾

29 – (Fir'avn) dedi: "Andolsun, eğer benden başka bir tanrı edinirsen, mutlaka seni zindana atılanlardan kılarım".

30 – (Musa) dedi: "Sana apaçık bir şey (bir kanıt) getirsem de mi?"

31 – Dedi: "Getir onu, eğer doğru söyleyenlerden isen".

32 – (Musa) asasını attı; bir de baktılar ki o, apaçık bir ejderha!

33 – Elini (koltuğunun altından çekti); bir de baktılar ki o, görenler için bembeyaz!

34 – (Fir'avn) çevresindekilere: "Şüphesiz bu, elbette çok bilgili bir sihirbazdır" dedi.

35 – "Büyüsü ile sizi toprağınızdan çıkarmak istiyor, ne emredersiniz?"

36 – Dediler: "Onu ve kardeşini beklet, şehirlere toplayıcılar gönder".

37 – "Sana çok bilgili sihirbazları getirsinler",

38 – Sihirbazlar belli bir günün belli vaktinde toplatıldı.

39 – İnsanlara / halka: "Toplandınız mı?" denildi.

40 – "Belki biz sihirbazlara tabi oluruz, eğer onlar galip olurlarsa".

41 – Sihirbazlar gelince, Fir'avn'e: "Gerçekten bize bir ücret var mı, eğer biz galip olursak?" dediler.

42 – Dedi: "Evet, şüphesiz sizler, o takdirde gerçekten yaklaştırılmış olanlardansınız".

43 – Musa onlara: "Atacağınızı atın" dedi.

44 – Onlar da iplerini ve sopalarını attılar ve "Fir'avn'in şerefine, gerçekten biz, elbette galipleriz" dediler.

45 – Musa da asasını attı; bir de ne görsünler, o, onların uydurdukları şeyleri yutuyor!

46 – Bunun üzerine sihirbazlar secdeye atıldılar / kapandılar.

47 – "Biz, alemlerin Rabbine iman ettik" dediler.

48 – "Musa ile Harun"un Rabbine".

"Sana apaçık bir şey getirsem de mi?": Yani benim doğruluğumu bileceğin açık bir şey getirsem de mi beni zindana atacaksın? Bundan sonrasının tefsiri A'raf: 107'de geçmiştir. "Sihirbazlar belli bir günün belli bir vaktinde toplatıldı": Bu da neşe ve bayram günüdür. "İnsanlara denildi": Yani Mısır halkına, İbn Zeyd, bu toplantının İskenderiye'de olduğuna kani olmuştur.

"Umulur ki biz sihirbazlara tabi oluruz": Müfessirlerin çoğu, bunlardan Fir'avn'in sihirbazları kastedilmiştir, demişlerdir, mana da: Belki biz onların işine tabi oluruz, demektir. Bazıları da: Musa ile Harun kastedilmiştir, demişlerdir. Bunu da ancak alay yollu demişlerdir. İbn Cerir de, burada "lealle", "key = için" manasınadır, demiştir. "Fir'avn'in şerefine": Onun büyüklüğüne, demektir.

قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ اِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذ۪ي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَسَوْفَ
تَعْلَمُونَ لَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَاُصَلِّبَنَّكُمْ

أَجْمَعِينَ ﴿٤٩﴾ قَالُوا لَا ضَيْرَ إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ ﴿٥٠﴾ إِنَّا نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ
لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَا أَنْ كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٥١﴾

49 – (Fir'avn) dedi: "Ben size izin vermeden ona iman ettiniz. Şüphesiz o, size büyücülüğü öğreten büyüğünüzdür; o halde yakında bileceksiniz. Elbette ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazdan keseceğim ve hepinizi elbette asacağım!"

50 – Onlar da: "Zararı yok, şüphesiz biz, Rabbimize döneceğiz" dediler.

51 – Şüphesiz biz, inananların ilki olduğumuz için Rabbimizin, günahlarımızı bağışlamasını umuyoruz".

"Fele sevfe ta'lemun": Zeccac: Lam tekit için dahil olmuştur, demiştir.

"La dayra": Yani zararı yok, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bu: Dârahu yeduruhu ve yediruhu'dan gelir, o da zarar vermek manasınadır. Anlam da şöyledir: Dünyada başımıza gelecek şeylerden dolayı bize zarar yoktur, çünkü biz ahirette bağışlamasını ümit ederek Rabbimize döneceğiz.

"En künna": "Lien künna" demektir (olduğumuz için). "İnananların ilki": Şu anda Musa'nın mucizelerine inananların ilki olduğumuz için.

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ
أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٥٢﴾ فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِي الْمَدَائِنِ
حَاشِرِينَ ﴿٥٣﴾ إِنَّ هَٰؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ ﴿٥٤﴾ وَإِنَّهُمْ لَنَا
لَغَائِظُونَ ﴿٥٥﴾ وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ ﴿٥٦﴾ فَأَخْرَجْنَاهُمْ
مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٧﴾ وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٥٨﴾ كَذَٰلِكَ
وَأَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿٥٩﴾

52 – Musa'ya: "Kullarımı gece yürüt; şüphesiz siz takip edileceksiniz" diye vahyettik.

53 – Fir'avn şehirlere toplayıcılar gönderdi.

54 – "Şüphesiz bunlar, az bir topluluktur".

55 – "Şüphesiz onlar bizi kızdırıyorlar".

56 – Şüphesiz biz, elbette müteyakkız (uyanık) bir topluluğuz".

57 – Böylece onları bahçelerden ve pınarlardan çıkardık.

58 – Hazinelerden ve şerefli makamlardan.

59 – İşte böyle. Onları İsrail oğullarına miras kıldık.

"Şüphesiz siz takip olunacaksınız": Yani Fir'avn ve kavmi sizi takip edecektir.

"Şüphesiz bunlar": Mana şöyledir: Fir'avn, İsrail oğullarını kastederek: Şüphesiz bunlar dedi. "Leşirzimetün": İbn Kuteybe: Bir taifedir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Şirzime Arap dilinde: Az, demektir. Müfessirler, onların altı yüz bin olduklarını söylemişlerdir. Onları askerlerine nispetle az görmüştür. Askerinin ise sayısı yoktu.

"Ve innehüm lena leğaizun": Ğazaniş şey'ü dersin ki: Seni kızdırdı, demektir. İbn Cerir şöyle demiştir: Onların kızmaları meleklerin onların ilk doğan çocuklarını öldürmesindendir. Şöyle de demiştir: Muhtemeldir ki kızmaları onların ödünç aldıkları ziynet eşyalarını yanlarında götürmelerindendir. Onların Mısır toprağından izinsiz ayrılıp çıkmalarından olması da ihtimal dahilindedir.

"Ve inna lecemiün hâzirun": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, elifsiz olarak "hazirun" okumuşlar; kalanlar da elifle "hâzirun" okumuşlardır. Aralarında fark var mıdır? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hâzir, hazırlıklı, hazir de, uyanık demektir. Tefsirde şöyle gelmiştir: Hâzirun'un manası: Mu'dun demektir ki, alet ve edavat sahibi, yani silahlı demektir, o da savaş araç ve gerecidir.

İkincisi: Onların ikisi aynı manayadır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Recülün hazirün ve hazürün ve hâzirün, denir. Şerefli makam da: Güzel menzil demektir.

"Böylece": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bana isyan edene böyle yaparım, demektir. Bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Durum böyledir, yani anlattığımız gibidir, demektir. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Onları İsrail oğullarına miras bıraktık": Şöyle ki Allah Teala Fir'avn'i denizde boğduktan sonra geri Mısır'a döndürdü, Fir'avn'e ve kavmine ait olan mesken ve malları onlara verdi. İbn Cerir de şöyle demiştir: Sadece Fir'avn'in yurdu İsrail oğullarına miras kılındı, onları Mısır'a döndürmedi, fakat onların yurdu Şam idi.

فَأَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ ﴿٦٠﴾

فَلَمَّا تَرَاءَى الْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَابُ مُوسَى إِنَّا لَمُدْرَكُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ كَلَّا إِنَّ

مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ ﴿٦٢﴾ فَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ

الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ ﴿٦٣﴾ وَأَزْلَفْنَا

ثَمَّ الْآخَرِينَ ﴿٦٤﴾ وَأَنْجَيْنَا مُوسَى وَمَنْ مَعَهُ أَجْمَعِينَ ﴿٦٥﴾ ثُمَّ أَغْرَقْنَا

الْآخَرِينَ ﴿٦٦﴾ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ

﴿٦٧﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٦٨﴾

60 – Onları sabaha girerlerken takip ettiler.

61 – İki topluluk birbirini görünce, Musa'nın adamları: "Gerçekten bize yetiştiler" dediler.

62 – (Musa): "Hayır, şüphesiz Rabbim benimledir; bana doğru yolu gösterecektir" dedi.

63 – Musa'ya: "Asanı denize vur" diye vahyettik. Deniz birden ayrıldı; her parçası büyük bir dağ gibi oldu.

64 – Ötekilerini de oraya yaklaştırdık.

65 – Musa'yı da yanındakilerin hepsini de kurtardık.

66 – Sonra ötekilerini boğduk.

67 – Şüphesiz bunda elbette bir ibret vardır.

68 – Şüphesiz Rabbin gerçekten mutlak galip, çok esirgeyendir.

"Feetbeuhum": İbn Kuteybe: Onlara, yetiştiler, demiştir. "Müşrikıyn": Güneş parlarken, yani doğarken, demektir. Eşrakna: Güneşin doğmasına girdik / şahit olduk; emseyna (sabaha girdik) ve asbahna da (sabaha çıktık) demektir. Hasen ile Eyyub Sahtiyani, şedde ile "fettebeuhum" okumuşlardır.

"Felemma tearel cem'ani": Ebu Reca, Nahai ve A'meş, ranın kesri ve hemzenin fethi ile "teriaye" okumuşlardır ki her iki fırka birbirini görecek şekilde karşılaşınca, demektir.

"Hayır": Yani bize asla yetişemezler "şüphesiz Rabbim benimledir, bana doğru yolu gösterecektir": Bana kurtuluş yolunu gösterecektir. demektir.

"Fenfeleka": Bunda gizli kelime vardır: "Fedarabe fenfelaka" demektir, yani asasını vurdu; su on iki yerden fışkırdı "her parçası oldu": Yani onun her parçası oldu, demektir. Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza ve Asım el – Cahderi, lam ile "küllü filkın" okumuşlardır. "Kettavd": Tavd da dağdır.

"Ötekilerini de oraya yaklaştırdık": Yani ötekilerini boğulmaya yaklaştırdık demektir ki onlar da Fir'avn'in adamlarıdır. Ebu Ubeyde: Ezlefna": Topladık, demiştir. Zeccac da: Her iki görüş de güzeldir; çünkü onları toplamak birbirine yaklaştırmaktır, demiştir. Arap dilinde zülfa'nın aslı: Yakınlıktır. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, Ebu Reca, Dahhak ve İbn Ya'mur, kaf ile "ezlakna" okumuşlardır. "Üzlifet" *(Şuara: 90)* ayetini de kaf ile (üzlikat) okumuşlardır.

"Şüphesiz bunda elbette bir ibret vardır": Yani Firavn ile kavminin helakinde onlardan sonrakiler için bir ibret vardır, demektir. "Onların çokları mü'minler olmadı": Yani Mısır halkının çoğu mü'minler değildi; sadece Asiye, Fir'avn ailesinin mü'mini Hırbîl, Asiye'nin hizmetkârı ve Musa'ya Yusuf'un kemiklerini gösteren Meryem hatun iman etmişlerdi.

Bu kıssada tefsirini vermediğimiz kelimelerin açıklaması da yukarıda geçmiştir. Aynı şekilde bir yerde zikredilmeyenin açıklaması da ya yukarıda geçmiştir yahutta açık olduğu için üzerinde durulmamıştır. Bunun unutulmaması gerekir.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ اِبْرٰهٖيمَۢ
(٦٩) اِذْ قَالَ لِاَبٖيهِ وَقَوْمِهٖ مَا تَعْبُدُونَ (٧٠) قَالُوا نَعْبُدُ اَصْنَامًا
فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفٖينَ (٧١) قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ اِذْ تَدْعُونَ (٧٢)
اَوْ يَنْفَعُونَكُمْ اَوْ يَضُرُّونَ (٧٣) قَالُوا بَلْ وَجَدْنَا اٰبَاءَنَا كَذٰلِكَ
يَفْعَلُونَ (٧٤) قَالَ اَفَرَاَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ (٧٥) اَنْتُمْ
وَاٰبَاؤُكُمُ الْاَقْدَمُونَ (٧٦) فَاِنَّهُمْ عَدُوٌّ لٖٓي اِلَّا رَبَّ
الْعَالَمٖينَ (٧٧) اَلَّذٖي خَلَقَنٖي فَهُوَ يَهْدٖينِ (٧٨) وَالَّذٖي هُوَ
يُطْعِمُنٖي وَيَسْقٖينِ (٧٩) وَاِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفٖينِ (٨٠) وَالَّذٖي

يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ ﴿٨١﴾ وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ
الدِّينِ ﴿٨٢﴾

69 – Onlara İbrahim'in haberini oku.

70 – Hani, babasına ve kavmine: "Neye tapıyorsunuz?" demişti.

71 – Onlar da: "Putlara tapıyor; onlara ibadete devam ediyoruz" dediler.

72 – Dedi: "Çağırdığınız zaman sizi duyuyorlar mı?"

73 – "Yahut size zarar veya yarar verebiliyorlar mı?"

74 – Dediler: "Hayır, biz atalarımızı böyle yaparlarken bulduk".

75 – Dedi: "İbadet ettiğiniz şeyleri gördünüz mü?

76 – Siz ve önceki atalarınız"

77 – "Şüphesiz onlar benim düşmanımdır; ancak alemlerin Rabbi hariç".

78 – "O ki, beni yarattı; beni doğru yola O iletir".

79 – "O ki, bana O yedirir ve içirir".

80 – "Hasta olduğum zaman bana O şifa verir".

81 – "O ki, beni öldürür, sonra da beni diriltir".

82 – "O ki, ceza gününde günahımı bağışlamasını umuyorum".

"Sizi duyuyorlar mı?": Yani çağırmanızı duyuyorlar mı? Said bin Cübeyr, İbn Ya'mur ve Asım el – Cahderi, ye'nin zammı ve mim'in kesri ile "hel yüsmiuneküm" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: İstersen zal'ı açık okursun, istersen de te'ye idgam edersin; Arapça'da bu daha güzeldir, çünkü zal ile te'nin mahreçleri yakındır.

"Yahut size fayda veriyorlar mı?": Yani onlara ibadet ettiğiniz takdirde, "yahut zarar veriyorlar mı?": Onlara ibadet etmediğiniz takdirde. Onlar da atalarını taklit ettiklerinden haber verdiler.

"Şüphesiz onlar benim düşmanımdır (feinnehüm adüvvün lî)": Bunda da iki düşünce vardır:

Birincisi: Onun lafzı tekil ise de manası çoğuldur, mana da şöyledir: Onlar benim düşmanlarımdır.

İkincisi: Sizin bütün mabutlarınız benim düşmanımdır.

Eğer: "Cansız şeylerin düşman olmasının anlamı nedir?" denilirse; cevap iki açıdandır:

Birincisi: Onun manası şöyledir: Onlara ibadet ettiğiniz için onlar kıyamet gününde benim düşmanımdır.

İkincisi: O, ters çevrilmiş bir cümledir, mana da şöyledir: Feinni adüvvün lehüm (ben onların düşmanıyım). Çünkü senin düşmanlık ettiğin de sana düşmanlık eder. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Ancak alemlerin Rabbi hariç": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, cinsten istisnadır, çünkü onların tanrılarıyla beraber Allah'a da taptıklarını biliyordu. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

İkincisi: Cinsten istisna değildir, mana da şöyledir: Ancak alemlerin Rabbi öyle değildir. Bunu da nahivcilerin çoğu söylemiştir.

"O ki beni yarattı; beni doğru yola iletir": Yani sırat-ı müstakime, demektir. Sizin taptıklarınız ise edemez. "O ki bana yedirir ve içirir": Yani bana yeme ve içme rızkını veren O'dur.

Eğer: "Neden hasta olduğum zaman" dedi de, "beni hasta ettiği zaman" demedi?" denilirse?

Cevap şöyledir: O, Rabbini övmek istedi, o nedenle mahz-ı hayrı (katışıksız hayrı) O'na isnat etti. Çünkü eğer: "Beni hasta eden" dese idi, kavmi bunu onun için ayıp sayarlardı; o da edepçe güzel olanı kullandı. Bunun benzeri Hızır kıssasında geçmiştir, o, gemiyi arızalandırma hususunda: "Ben istedim" *(Kehf: 79)* dedi. Mahz-i hayır hususunda da: "Rabbin istedi" *(Kehf: 82)* dedi.

Eğer: "O ki beni öldürür" kavli bunu reddeder, denilirse,

Cevap şöyledir: O kavim ölümü inkar etmiyorlar, sadece ona aziz ve celil olan Allah'tan başka sebep gösteriyorlardı. İbrahim de onu aziz ve celil olan Allah'a izafe etti. "Sonra beni diriltir": Yani öldükten sonra diriltir, demektir. Bu da onların kabul ettikleri bir durum idi. Bunu da ancak onları susturmak için dedi, mana da şöyledir: Bana katıldığınız şey bana muhalefet ettiğiniz şeyde sözümün doğruluğunu gösterir.

"O ki günahımı bağışlamasını dilerim": Yani benim gibilerden sadır olan zellelerde, demektir. Müfessirler, İbrahim bu sözü ile Enbiya suresi, ayet: 63'te geçen üç kelimeyi kastetmiştir, demişlerdir. "Ceza gününde": Yani mahşerde hesap için toplanma gününde, demektir. Bu da tanrılığa ancak bunları yapan layıktır, diyerek bir protestodur.

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ ﴿٨٣﴾
وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ ﴿٨٤﴾ وَاجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ

ٱلنَّعِيمِ ﴿٨٥﴾ وَٱغْفِرْ لِأَبِىٓ إِنَّهُۥ كَانَ مِنَ ٱلضَّآلِّينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا تُخْزِنِى يَوْمَ
يُبْعَثُونَ ﴿٨٧﴾ يَوْمَ لَا يَنفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا مَنْ أَتَى ٱللَّهَ بِقَلْبٍ
سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾

83 – "Rabbim, bana hüküm bağışla ve beni iyilere kavuştur!"
84 – "Bana sonrakiler arasında doğru dil / (iyi şöhret) ver".
85 – "Beni Naim cennetinin mirasçılarından kıl!"
86 – "Babamı bağışla; çünkü o, yolunu şaşıranlardandır".
87 – "İnsanların diriltilecekleri günde beni rüsva eyleme".
88 – "O günde mal da oğullar da fayda vermez".
89 – "Ancak Allah'a selim kalp ile gelen (hariç)".

"Bana hüküm bağışla": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Peygamberliktir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* Saf akıldır, bunu da İkrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Anlayış ve ilimdir, bunu da Mukatil, demiştir. "Beni iyilere kavuştur" sözünü de Yusuf: 101'de, "doğru dil" kavlini de Meryem: 50'de açıklamış bulunuyoruz. Sonrakilerden maksat da, kendisinden sonra kıyamet gününe kadar gelecek olanlardır.

"Babamı bağışla": Hasen şöyle demiştir: Bana ulaştığına göre annesi onun dinine girip Müslüman olmuştu. Bunun için onu zikretmedi.

Eğer: "Anamı ve babamı bağışla demişti" *(İbrahim: 41)* denilirse?"

Şöyle cevap verilmiştir: Babası daha çok zikredildiği için böyle demiştir. Mü'min olan annesi için de bağış dilemesi caizdir. Babasının küfründe ise şüphe yoktur. Babasına istiğfar etme sebebini de Tevbe: 113'te, hizy'in manasını da Al-i İmran: 192'de beyan etmiştik.

"Diriltilecekleri günde": Yani mahlukatın diriltilecekleri günde, demektir.

"Ancak Allah'a selim kalp ile gelen (hariç)": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Şirkten salim olan, demektir, bunu da Hasen ile İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: Şüpheden salim demektir, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Selim, yani sağlam, demektir ki o da mü'minin kalbidir; çünkü kafir ile münafığın kalbi hastadır. Bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir.

Dördüncüsü: Selim lügatte: Yılan sokmuş demektir, buna göre mana şöyledir: Allah korkusundan yılan sokmuş kalp ile kıvranarak gelen hariç, demektir. Bunu da Cüneyd, demiştir.

Beşincisi: Mal ve oğullardan selim, demektir, bunu da Hüseyn bin Fadl, demiştir.

Altıncısı: Bid'atten selim, sünnetle mutmain, demektir, bunu da Salebi nakletmiştir.

وَاُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّق۪ينَۙ ﴿٩٠﴾ وَبُرِّزَتِ الْجَح۪يمُ لِلْغَاو۪ينَۙ
﴿٩١﴾ وَق۪يلَ لَهُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَۙ ﴿٩٢﴾ مِنْ دُونِ اللّٰهِؕ هَلْ يَنْصُرُونَكُمْ
اَوْ يَنْتَصِرُونَؕ ﴿٩٣﴾ فَكُبْكِبُوا ف۪يهَا هُمْ وَالْغَاوُ۫نَۙ ﴿٩٤﴾ وَجُنُودُ
اِبْل۪يسَ اَجْمَعُونَؕ ﴿٩٥﴾ قَالُوا وَهُمْ ف۪يهَا يَخْتَصِمُونَۙ ﴿٩٦﴾ تَاللّٰهِ اِنْ كُنَّا لَف۪ي
ضَلَالٍ مُب۪ينٍۙ ﴿٩٧﴾ اِذْ نُسَوّ۪يكُمْ بِرَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٩٨﴾ وَمَٓا اَضَلَّنَٓا اِلَّا الْمُجْرِمُونَ
﴿٩٩﴾ فَمَا لَنَا مِنْ شَافِع۪ينَۙ ﴿١٠٠﴾ وَلَا صَد۪يقٍ حَم۪يمٍ ﴿١٠١﴾ فَلَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً
فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٠٢﴾ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةًؕ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ
مُؤْمِن۪ينَ ﴿١٠٣﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ ﴿١٠٤﴾

90 – Cennet müttakilere yaklaştırıldı.

91 – Cehennem azgınlar için açığa çıkarıldı.

92 – Onlara: "İbadet ettikleriniz nerede?" denildi.

93 – "Allah'tan başka. Size yardım ediyorlar mı yahut kendilerine yardım ediyorlar mı?"

94 – Artık onlar da onun içine yüzleri koyun atılmışlardır.

95 – İblis'in bütün orduları da.

96 – Orada çekişirlerken dediler:

97 – "Allah'a yemin ederiz ki, gerçekten biz apaçık bir sapıklık içinde idik'.

98 – "Çünkü sizi alemlerin Rabbi ile eşit tutardık".

99 – "Bizi ancak o günahkârlar saptırdı".

100 – "Artık bizim için şefaatçiler yok".

101 – "Ne de sıcak bir dost".

102 – "Keşke bizim için dünyaya bir dönüş olsa da biz de inananlardan olsa idik!"

103 – Şüphesiz bunda elbette bir ibret vardır. Onların çoğu mü'minler olmadı.

104 – Şüphesiz Rabbin elbette O, mutlak galip, çok esirgeyicidir.

"Cennet müttakilere yaklaştırıldı": Yani ona bakmaları için onlara yaklaştırıldı, demektir. "Cehennem çıkarıldı": Yani açığa çıkarıldı, demektir. "Azgınlar için": Onlar da sapıklardır. "Onlara denildi": Azarlama tarzında, "Allah'tan başka ibadet ettikleriniz nerede? Size yardım ediyorlar mı?": Yani azabınıza engel olabiliyorlar mı veyahut kendileri de ondan uzak kalabiliyorlar mı?

"Artık yüzleri koyun atılmışlardır (kübkibu)": Süddi: Onlar müşriklerdir, demiştir. İbn Kuteybe de: Tepeleri üstü atılmışlardır, demiştir. Maddenin aslı "Kübbibu"dur, kebebtül inae (kabı ters çevirdim) sözünden gelir. Bu durumda ortadaki kâf'ı beye çevirmiştir, çünkü üç benin arka arkaya gelişi dile ağır gelir. Nitekim "kümkimu" demişlerdir ki, bu da "küme"den gelir, aslı "kümmimu"dur (kümelendiler). Zeccac, manası: Birbirlerinin üzerine atıldılar, demiştir. Bunun da aslı, o şekilde atılmanın tekrar edilmesidir. Sanki atıldığı zaman birkaç kere yalpa yapar, sonra yerleşir.

"Azgınlar": Bu hususta da üç görüş vardır:

Birincisi: Müşriklerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Şeytanlardır, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Tanrılardır, bunu da Süddi, demiştir. "İblis'in orduları da": Onun ardına düşen cin ve insanlardır. "Onlar orada çekişirlerken dediler": Yani onlar ve tanrıları, demektir. "Tallahi in künna": Ferra: Lekad künna (gerçekten biz idik) demiştir. Zeccac da: Biz başka değil ancak sapıklıkta idik, demiştir.

"Çünkü sizi eşit tutardık": Yani ibadette Allah'a denk tutardık, demektir. "Bizi ancak o günahkarlar saptırdı": Bunlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Şeytanlardır. *İkincisi:* Onlara uydukları ilkleridir. İkrime de: İblis ile Adem'in katil oğludur, demiştir.

"Bizim için şefaatçiler yoktur": Bunu Peygamberler, melekler ve mü'minler şefaat ettikleri zaman, derler. Cabir bin Abdullah, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Cennette bir adam, "Acaba arkadaşım filan ne yaptı?" der. Arkadaşı da cehennemdedir, bunun üzerine Allah Teala: Onun arkadaşını cennete çıkarın,

der. O zaman ateşte kalanlar: Bizim için şefaatçiler de sıcak bir dost da yoktur, derler. Hamîm: Senin sevdiğin, onun da seni sevdiği yakındır. Mana da şöyledir: Bizim için bizimle ilgilenecek bir yakın yoktur. "Keşke bizim için bir dönüş olsa": Yani dünyaya bir dönüş olsa, demektir. Biz de mü'minlerden olsaydık": Allah'ı bir bilenler şefaate nail oldukları gibi biz de nail olsaydık derler.

كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٠٥﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٠٦﴾
إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٠٧﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٠٨﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ
مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠٩﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١١٠﴾

105 – Nuh kavmi de peygamberleri yalanladı.

106 – Hani, onlara kardeşleri Nuh, "korkmaz mısınız?" demişti.

107 – "Şüphesiz ben sizin için güvenilir bir elçiyim".

108 – "Allah'tan korkun ve bana itaat edin".

109 – "Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak alemlerin Rabbinin üzerinedir".

110 – "Allah'tan korkun ve bana itaat edin".

"Kezzebet kavmu nuhin": Zeccac şöyle demiştir: Kavm müzekkerdir, mana ise şöyledir: Kezzebet cemaatü kavmi nuh (Nuh kavmi topluluğu peygamberleri yalanladı).

"Hani, onlara kardeşleri Nuh, demişti": Bu kardeşlik soy kardeşliği idi, din kardeşliği değildi. "Korkmaz mısınız?": O'nu birleyerek ve O'na itaat ederek azabından korkmaz mısınız, demektir. "Şüphesiz ben sizin için güvenilir bir elçiyim": Benimle Rabbim arasındaki elçilikte güvenilir biriyim. "Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum": Yani tevhide davete karşı demektir.

قَالُوا أَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ ﴿١١١﴾
قَالَ وَمَا عِلْمِي بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٢﴾ إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّي
لَوْ تَشْعُرُونَ ﴿١١٣﴾ وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٤﴾ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ
﴿١١٥﴾ قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ ﴿١١٦﴾

111 – Onlar da: "Sana bayağılar tabi olmuşken sana iman mı edelim?" dediler.

112 – Dedi: "Onların ne yaptıkları hakkında bilgim yoktur".

113 – "Onların hesabı ancak Rabbimin üzerinedir, eğer bilirseniz".

114 – "Ben mü'minleri kovacak değilim".

115 – "Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım".

116 – Dediler: "Ey Nuh, eğer vazgeçmezsen, mutlaka taşlananlardan olursun".

"Vettebeakel erzelun": Yakup, hemzenin fethi, tenin sükunu ve aynın zammı ile "veetbaükel erzelun" okumuştur. Onlarda da üç görüş vardır:

Birincisi: Dokumacılardır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Dokumacılar ve ayakkabıcılardır, bunu da İkrime, demiştir.

Üçüncüsü: Malları ve itibarları olmayan yoksullardır, bunu da Ata, demiştir. Bu da onların cahilliğini gösterir, çünkü sanatlar din işlerine zarar vermez.

"Onların ne yaptıkları hakkında bilgim yoktur": Yani ben onların işlerini ve sanatlarını bilmem, bununla mükellef değilim, ben ancak onları davet etmekle mükellefim. "Hesapları değildir": Yaptıkları şeylerde, "ancak Rabbimin üzerinedir, eğer bilirseniz": Eğer bunu bilirseniz, sanatları hakkında beni ayıplamazsınız. "Ben mü'minleri kovacak değilim": Yani ben sizin iddianıza göre onlar sefiller diye imanlarını kabul etmeyecek değilim.

"Mutlaka taşlananlardan olursun": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Sövülenlerden, bunu da Dahhak, demiştir.

İkincisi: Taşla vurulanlardan, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Taşla öldürülenlerden, bunu da Mukatil, demiştir.

قَالَ رَبِّ

إِنَّ قَوْمِي كَذَّبُونِ ﴿١١٧﴾ فَافْتَحْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنِي وَمَنْ مَعِيَ مِنَ

الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾ فَأَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿١١٩﴾ ثُمَّ

أغرقنا بعد الباقين ﴿١٢٠﴾ إن في ذلك لآية وما كان أكثرهم
مؤمنين ﴿١٢١﴾ وإن ربك لهو العزيز الرحيم ﴿١٢٢﴾

117 – Dedi: "Rabbim, şüphesiz kavmim beni yalanladılar".

118 – "Artık benimle onların arasını bir açma ile aç; beni de benimle beraber olan mü'minleri de kurtar".

119 – Biz de onu da onunla beraber yüklü gemide olanları da kurtardık.

120 – Sonra da kalanları boğduk.

121 – Şüphesiz bunda elbette bir ibret vardır. Onların çoğu mü'minler olmadı.

122 – Şüphesiz Rabbim elbette O, mutlak galip, çok esirgeyendir.

"Artık benimle onların arasını bir açma ile aç": Yani benimle onların arasında azapla bir hüküm ver, demektir. "Beni ve benimle beraber olanları kurtar": O azaptan. Fülk'ün açıklaması da Bakara: 164'te geçmiştir. Meşhun da, dolu demektir. Şehantül inae: Kabı doldurmaktır. Nuh'un gemisi de insanlar, kuşlar ve bütün canlılarla dolmuştu. "Sonra onların ardından suda boğduk": Nuh ve kavminin kurtuluşundan sonra, "kalanları".

كذبت

عاد المرسلين ﴿١٢٣﴾ إذ قال لهم أخوهم هود ألا تتقون ﴿١٢٤﴾ إني لكم
رسول أمين ﴿١٢٥﴾ فاتقوا الله وأطيعون ﴿١٢٦﴾ وما أسألكم عليه
من أجر إن أجري إلا على رب العالمين ﴿١٢٧﴾ أتبنون بكل ريع آية
تعبثون ﴿١٢٨﴾ وتتخذون مصانع لعلكم تخلدون ﴿١٢٩﴾ وإذا بطشتم
بطشتم جبارين ﴿١٣٠﴾ فاتقوا الله وأطيعون ﴿١٣١﴾ واتقوا الذي
أمدكم بما تعلمون ﴿١٣٢﴾ أمدكم بأنعام وبنين ﴿١٣٣﴾ وجنات
وعيون ﴿١٣٤﴾ إني أخاف عليكم عذاب يوم عظيم ﴿١٣٥﴾

123 – Ad (kavmi) elçileri yalanladı.

124 – Hani, kardeşleri Hud onlara: "Korkmaz mısınız?" demişti.

125 – "Şüphesiz ben sizin için güvenilir bir elçiyim".

126 – "Allah'tan korkun ve bana itaat edin".

127 – "Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak alemlerin Rabbinin üzerinedir".

128 – "Her yüksek tepeye bir işaret / alamet yapıyor eğleniyor musunuz?"

129 – "Sanki ölmeyecek gibi yapılar yapıyorsunuz".

130 – "Yakaladığınız zaman zorbalar olarak (zorbaca) yakalıyorsunuz".

131 – "Allah'tan korkun ve bana itaat edin".

132 – "Size bildiğiniz o şeyle yardım edenden korkun".

133 – "Size hayvanlarla ve oğullarla yardım etti".

134 – "Bahçeler ve pınarlarla".

135 – "Şüphesiz ben sizin için büyük bir günün azabından korkuyorum".

"Etebnune bikülli rîin": Asım el – Cahderi, Ebu Hayve ve İbn Ebi Abla, ranın fethi ile "bikülli rey'in" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Onların ikisi de lügattir. Sonra onda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, yüksek mekandır. İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bikülli şerefin (her yüksek yere). Zeccac da: O, zeminden yüksek yerdir, demiştir.

İkincisi: O yoldur, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade de öyle demiştir.

Üçüncüsü: İki dağ arasındaki geniş yoldur, bunu da mücahit, demiştir. Ayet ise: Alamet, işaret, demektir.

Bu yapı ile neyi kastettiğinde ise üç görüş vardır:

Birincisi: Oturmayacağınız meskenler mi yapıyorsunuz, demek istemiştir. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mana da: Yaptıkları lüzumsuz binaları boş saymıştır.

İkincisi: Güvercinliklerdir, bunu da Said bin Cübeyr ile Mücahit, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar geleni geçeni dikizlemek üzere yüksek yerlere kuleler yaparlar, onlarla eğlenir ve oynarlardı. Bu mana da Dahhak'ın görüşünden çıkarılmıştır.

"Yapılar ediniyorsunuz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Yüksek saraylardır, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Yer altında su depolarıdır, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Güvercinliklerdir, bunu da Süddi, demiştir.

"Sanki ölmeyeceksiniz gibi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ebedi kalacaksınız gibi, bunu da İbn Abbas ile Ebu Malik, demişlerdir.

İkincisi: Ebedi yaşamanız için, bunu da Ferra ile İbn Kuteybe, demişlerdir. İkrime, Nahai, Katade ve İbn Ya'mur, tenin ref'i, hının sükunu ve şeddesiz lamın fethi ile "tuhledun" okumuşlar; Asım el-Cahderi ile Ebu Hasıyn da, hının fethi ve lamın şeddesi ile "tuhalledun" okumuşlardır.

"Yakaladığınız zaman zorbaca tutuyorsunuz": Mana şöyledir: Kırbaçlarla vurduğunuz zaman zorbalar gibi vuruyorsunuz, ceza verdiğiniz zaman da öldürüyorsunuz. Bunu niçin kabul etmemiştir; çünkü bunu zulüm olarak yapıyorlardı. Zira eğer kılıç veya kırbaç haklı olarak vursalardı, kınanmazlardı.

"Büyük bir günün azabından": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Dünyada azap edilmezlerdi. *İkincisi:* Cehennem azabıdır.

قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ ﴿١٣٦﴾
إِنْ هَٰذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣٧﴾ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴿١٣٨﴾
فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ
﴿١٣٩﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٤٠﴾ كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٤١﴾
إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ صَالِحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٤٢﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ
﴿١٤٣﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٤٤﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ
أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٤٥﴾

136 – (Kavmi) dediler: "Bize va'z etsen (öğüt versen) de va'z edenlerden olmasan da birdir".

137 – "Bu, ancak öncekilerin ahlakıdır".

138 – "Biz azap görecek değiliz".

139 – Böylece onu yalanladılar; biz de onları helak ettik. Şüphesiz bunda gerçekten bir ibret vardır. Onların çoğu inananlar olmadı.

140 – Şüphesiz Rabbin elbette O, mutlak galip, çok esirgeyicidir.

141 – Semud (kavmi) elçileri yalanladı.

142 – Hani, kardeşleri Salih onlara: "Korkmaz mısınız?" demişti.

143 – "Şüphesiz ben, sizin için güvenilir bir elçiyim".

144 – "Allah'tan korkun ve bana itaat edin".

145 – "Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak alemlerin Rabbinin üzerinedir".

"İn haza illa hulukul evvelin": İbn Kesir, Ebu Amr ve Kisai, hının fethi ve lamın sükunu ile "halku" okumuşlardır. İbn Kuteybe de: Uydurmalarını ve yalan söylemelerini kastetmişlerdir, demiştir. Halaktüll hadise vahtelaktuhu: Sözü uydurdum, demektir. Ferra da şöyle demiştir: Araplar hurafe için: Ehadisül halk, derler. Asım, Ebu Amr, Hamze, Halef ve Nafi, hının ve lamın zammı ile "hulukul evvelin" okumuşlar; İbn Abbas, İkrime ve Asım el – Cahderi, hının ref'i ve lamın sükunu ile "hulku" okumuşlardır. Mana da şöyledir: Onların adet ve halleridir. Katade de şöyle demiştir: Onlar Hud peygambere: İnsanlar yaşadıkları kadar yaşar, sonra da ölürler; ne dirilme ne de hesap vardır, dediler.

"Biz azap görecekler değiliz": Yani dünyada yaptıklarımızdan dolayı, demektir.

أَتُتْرَكُونَ فِي مَا هَاهُنَا آمِنِينَ

﴿١٤٦﴾ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٤٧﴾ وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيمٌ ﴿١٤٨﴾

وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهِينَ ﴿١٤٩﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٥٠﴾

وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ ﴿١٥١﴾ الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ

وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿١٥٢﴾

146 – "Burada güven içinde bırakılacak mısınız?"

147 – "Bahçelerde ve pınarlarda".

148 – "Ekinlerde ve tomurcukları yumuşak hurmalıklarda".

149 – "Dağlardan şımararak evler yontuyorsunuz".

150 – "Allah'tan korkun ve bana itaat edin".

151 – "Aşırıların emrine itaat etmeyin".

152 – "Onlar ki yeryüzünde bozgunculuk ediyorlar, ıslahat yapmıyorlar".

"Burada bırakılacak mısınız?": Yani Allah'ın size dünyada verdiği şeylerin içinde, demektir. "Güvende olarak": Ölümden ve azaptan.

"Tomurcukları yumuşak (tal'uha hadıym)": Tal': Meyve demektir. Hadıymde de yedi görüş vardır:

Birincisi: O, olgunlaşmış ve yetişmiş, demektir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* O, iyice kırılan demektir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Çekirdeği olmayan, demektir. Bunu da Hasen, demiştir. *Dördüncüsü:* Dibinden kızarmaya başlayan hurma koruğudur, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Beşincisi:* Yumuşak demektir, bunu da Katade ile Ferra, demişlerdir. *Altıncısı:* O, birbirinin üstüne binmiş meyve salkımıdır, bunu da Dahhak, demiştir. *Yedincisi:* Kabuğu çatlamamış ve açılmamış hurma tomurcuğudur, yani sıkışık ve sert, demektir. Recülün ehdamul keşhayn de bundandır ki, böğür kasları sert olan adamdır. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Ve tenhitune minel cibali buyuten farihin": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, "ferihin" okumuşlar, kalanlar da elifle "fârihin" okumuşlardır. İbn Kuteybe: "Ferihin" şımarık ve arsız demiştir. Bunda he'nin ha'dan dönüştüğü de söylenmiştir, yani sevinerek, demektir. "Ferah" bazen sevinçten, bazen de şımarıklıktan olur. "İnnallahe layuhibbül ferihin" *(Kasas: 76)* kavli de bundandır ki, Allah şımaranları sevmez, demektir. Kim de "fârihin" okursa, o da başka bir lügattir; ferih ve fârih denir, ferih ve farih gibi. "Farihin": Usta manasınadır diyenler de vardır. İkrime, taş yontmada usta kimseler, demiştir.

"Aşırıların emrine itaat etmeyin": İbn Abbas: Müşriklerin, demiştir. Mukatil de: Onlar deveyi kesen dokuz kişidir, demiştir.

قَالُوٓا اِنَّمَآ اَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَۚ ﴿١٥٣﴾ مَآ اَنْتَ اِلَّا
بَشَرٌ مِثْلُنَاۚ فَاْتِ بِاٰيَةٍ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٥٤﴾ قَالَ هٰذِهٖ نَاقَةٌ
لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍۚ ﴿١٥٥﴾ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوٓءٍ

فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥٦﴾ فَعَقَرُوهَا فَأَصْبَحُوا
نَادِمِينَ ﴿١٥٧﴾ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ
أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٥٨﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٥٩﴾
كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٦٠﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ لُوطٌ
أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٦١﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٦٢﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ
﴿١٦٣﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٤﴾

153 – Dediler: "Sen ancak büyülenmişlerdensin".

154 – "Sen ancak bizim gibi bir insansın. Eğer doğru söyleyenlerden isen bir mucize getir".

155 – Dedi: "İşte bu bir dişi deve; onun bir su içme nöbeti var, sizin de belli bir günün su içme nöbeti var".

156 – "Ona kötülükle dokunmayın; sonra sizi büyük bir günün azabı yakalar".

157 – Derken onu kestiler; pişman oldular.

158 – Onları o azap tuttu. Şüphesiz bunda gerçekten bir ibret vardır. Onların çoğu inananlar olmadı.

159 – Şüphesiz Rabbin, elbette O, mutlak galip, çok esirgeyendir.

160 – Lut kavmi elçileri yalanladı.

161 – Hani, onlara kardeşleri Lut: "Korkmaz mısınız?"

162 – "Şüphesiz ben sizin için güvenilir bir elçiyim".

163 – "Allah'tan korkun ve bana itaat edin".

164 –"Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak alemlerin Rabbinin üzerinedir".

"İnnema ente minel müsahharin": Zeccac şöyle demiştir: Sen sehari yani akciğeri olan birisin, mana da: Sen bizim gibi insansın, demiştir. Bunun sihirden etkilenen manasına gelmesi de caizdir ki anlamı: Sen defalarca büyülenmişsin, demektir.

"Onun bir su içme nöbeti vardır": Yani sudan hissesi vardır, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onun belli bir içmesi vardır, onun ya-

nında bulunmayın, sizin de bir içmeniz vardır, o da sizin yanınızda bulunmasın. Onların günü olduğu zaman suyun başında bulunur, bölüşürlerdi. Devenin günü olduğu zaman bütün suyu içerdi. Katade şöyle demiştir: Onun içme günü olduğu zaman sularını gündüzün başında içer. Sonunda onlara o kadar süt verirdi. Übey bin Ka'b, Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza ve İbn Ebi Able, şinin zammı ile "leha şürbün" okumuşlardır.

"Pişman oldular": İbn Abbas şöyle demiştir: Deveyi kestikleri için azabı görünce pişman oldular. Azapları da ses ile idi.

أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٥﴾ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ
أَزْوَاجِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ ﴿١٦٦﴾ قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ
لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ ﴿١٦٧﴾ قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ ﴿١٦٨﴾ رَبِّ
نَجِّنِي وَأَهْلِي مِمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٩﴾ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ ﴿١٧٠﴾ إِلَّا
عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ ﴿١٧١﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ ﴿١٧٢﴾ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ
مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ﴿١٧٣﴾ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ
أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧٤﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٧٥﴾

165 – "Alemlerden erkeklere mi geliyorsunuz?".

166 – "Rabbinizin sizin için yarattığı eşlerinizi bırakıyorsunuz. Hayır, siz haddi aşan bir kavimsiniz".

167 – Dediler: "Andolsun, ey Lut, eğer vazgeçmezsen, mutlaka çıkarılanlardan olacaksın".

168 – Dedi: "Şüphesiz ben sizin yaptığınıza kızanlardanım".

169 – "Rabbim, beni ve ailemi onların yaptıkları şeyden kurtar".

170 – Biz de onu ve tüm ailesini kurtardık.

171 – Ancak geride kalanlardan yaşlı bir kadın hariç.

172 – Sonra diğerlerini helak ettik.

173 – Üzerlerine bir yağmur yağdırdık. Uyarılanların yağmuru ne kötüdür!

174 – Şüphesiz bunda gerçekten bir ibret vardır. Onların çoğu inananlar olmadı.

175 – Şüphesiz Rabbin, elbette O, mutlak galip, çok esirgeyendir.

"Ete'tunez zükrane": O, zeker'in çoğuludur. "Alemlerden": Yani âdemoğullarından, demektir. "Vetezerune mahalaka leküm rabbukum min ezvaciküm": İbn Mes'ud: "Ma aslaha leküm rabbüküm min ezvaciküm" okumuş, bundan da dişi üreme organlarını kastetmiştir. Mücahit de: Kadınların önünü bırakıp erkeklerin arkalarına yöneldiniz, demiştir.

"Hayır, siz haddi aşan bir kavimsiniz": Yani zalim ve mütecavizsiniz, demektir. "Dediler: Andolsun, ey Lut, eğer vazgeçmezsen mutlaka çıkarılanlardan olursun": Yani beldemizden, demektir. "Dedi: Şüphesiz ben sizin yaptığınıza kızanlardanım": Yani erkeklere yanaşmanızdan, demektir. "Kalîn": İbn Kuteybe: Nefret edenlerdenim, demiştir. Kaleytür recüle: Birinden nefret etmektir.

"Rabbim, beni ve ailemi onların yaptıklarından kurtar": Amellerinin akibetinden, demektir. "Biz de onu ve ailesini kurtardık": Bunu da Hud: 80'de zikretmiş bulunuyoruz. "Ancak yaşlı bir kadın hariç": O da Lut'un karısıdır. "Geride kalanların içinde": Yani azapta kalanların içinde, demektir. "Sonra diğerlerini helak ettik": Onları yere batırmak ve üzerlerine taş yağdırmakla helak ettik. Bunu da: "Üzerlerine taş yağdırdık" kavli göstermektedir.

كَذَّبَ اَصْحَابُ لْـَٔيْكَةِ الْمُرْسَل۪ينَۚ ﴿١٧٦﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ اَلَا تَتَّقُونَۚ ﴿١٧٧﴾
اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌۙ ﴿١٧٨﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِۚ ﴿١٧٩﴾ وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ
عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۚ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَم۪ينَۜ ﴿١٨٠﴾

176 – Eyke halkı da elçileri yalanladı.

177 – "Hani, onlara kardeşleri Şuayb: "Korkmaz mısınız?" demişti.

178 – "Şüphesiz ben sizin için güvenilir bir elçiyim".

179 – "Allah'tan korkun ve bana itaat edin".

180 – "Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak alemlerin Rabbinin üzerinedir".

"Kezze ashabul eyketi": İbn Kesir ile İbn Amir, burada ve Sad: 13'te hemzesiz olarak meftuh te ile "ashabu leykete" okumuşlar; diğerleri ise ikisinde de hemze ve elif ile "el- eyketi" okumuşlardır. Bu maddenin

قَالُوا إِنَّمَا
أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ ﴿١٨٥﴾ وَمَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَإِنْ نَظُنُّكَ لَمِنَ
الْكَاذِبِينَ ﴿١٨٦﴾ فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِنَ السَّمَاءِ إِنْ كُنْتَ
مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٨٧﴾ قَالَ رَبِّي أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨٨﴾ فَكَذَّبُوهُ
فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ إِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٨٩﴾
إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٩٠﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ
لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٩١﴾

185 – Dediler: "Sen ancak büyülenmişlerdensin".

186 – "Sen ancak bizim gibi bir insansın. Gerçekten seni elbette yalancılardan zannediyoruz".

187 – "Eğer doğru söyleyenlerden isen üzerimize gökten bir parça düşür".

188 – Dedi: "Rabbim yaptıklarınızı pekiyi bilendir".

189 – Onu yalanladılar; onları gölge / kara bulut gününün azabı tuttu. Gerçekten o, büyük bir günün azabı idi.

190 – Şüphesiz bunda gerçekten bir ibret vardır. Onların çoğu mü'minler olmadı.

191 – Şüphesiz Rabbin, elbette O, mutlak galip, çok esirgeyicidir.

"Feeskıt aleyna kisefen": İbn Kuteybe: Kisefen, bir parça, demiştir. "Gökten", "kisef", "kisfe'nin çoğuludur, kıta' ve kıt'a gibi.

"Rabbim yaptıklarınızı pekiyi bilendir": Yani ölçüyü ve tartıyı noksan tutmanızı, mana da şöyledir: Dilerse size azap eder; sizin azabınız benim elimde değildir. "Onu yalanladılar; onları gölge gününün azabı tuttu": Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah onların üzerine şiddetli bir sıcak gönderdi; nefes alamadılar, evlerden kaçarak kıra çıktılar; Allah da onların üzerine bir bulut indirdi; onları güneşten gölgeledi. Onun soğukluğunu hissettiler, birbirlerine seslendiler, onlar da onun altında toplandılar. Allah da üzerlerine bir ateş gönderdi. Bu da en büyük azaplardan oldu. Zulle: Onları gölgeleyen buluttur.

وَاِنَّهُ لَتَنْزٖيلُ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿١٩٢﴾ نَزَلَ
بِهِ الرُّوحُ الْاَمٖينُ ﴿١٩٣﴾ عَلٰى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرٖينَ ﴿١٩٤﴾
بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبٖينٍ ﴿١٩٥﴾ وَاِنَّهُ لَفٖي زُبُرِ الْاَوَّلٖينَ ﴿١٩٦﴾ اَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ
اٰيَةً اَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمٰٓؤُا بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ ﴿١٩٧﴾ وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلٰى بَعْضِ الْاَعْجَمٖينَ
﴿١٩٨﴾ فَقَرَاَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ مُؤْمِنٖينَ ﴿١٩٩﴾

192 – Gerçekten o (Kur'an) alemlerin Rabbinin indirmesidir.

193 – Onu güvenilir Ruh / Cebrail indirdi.

194 – Senin kalbine, uyarıcılardan olman için.

195 – Açık Arapça bir dille.

196 – Şüphesiz o, öncekilerin kitaplarındadır.

197 – Onu İsrail oğulları bilginlerinin bilmesi onlar için bir delil olmadı mı?

198 – Eğer onu Arapça bilmeyen bazılarına indirseydik de,

199 – Onu kendilerine okusaydı, yine de ona iman etmezlerdi.

"Gerçekten o": Yani Kur'an "letenzilü rabbil alemine nezele bihir ruhul eminü": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Hafs da Asım'dan rivayetle şeddesiz olarak "nezele bihi" ref' ile "ruhul eminü" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, şeddeli ze ile "nezzele", nasb ile de "erruhal emine" okumuşlardır. Ruhul eminden murat edilen de Cebrail'dir. O, Allah Teala'nın, peygamberlerine gönderdiği vahiy eminidir. "Senin kalbine": Zeccac, manası şöyledir, demiştir: Onu sana indirdi, kalbin de onu kavradı, o da yerleşti; artık onu ebediyen unutmazsın.

"Uyarıcılardan olman için": Yani inanmayanları Allah'ın ayetleriyle uyarman için demektir. "Açık Arapça bir dille": İbn Abbas: Anlamaları için Kureyş lehçesiyle demiştir.

"Ve innehu lefi zübüril evvelin": A'meş be'nin sükunu ile "zübri" okumuştur. İnnehu zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'a racidir, mana da şöyledir: Kur'an'ın bahsi ve haberi onlardadır, bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir. Bunu da Mukatil, demiştir. Zübür: Kitaplar, demektir.

izahı da Hicr: 78'te geçmiştir. "İzkale lehüm şuaybün": Eğer: "Niçin, ehuhum" demedi? Hâlbuki A'raf: 85'te, demişti" denilirse, Cevap şöyledir: Şuayb, Eyke halkının soyundan değildi; onun için, kardeşleri, demedi. Onlara Medyen'e gönderildikten sonra gelmişti. O, Medyen halkındandır. Bunun için orada: Kardeşleri, demişti. Bu da Mukatil bin Süleyman'ın görüşüdür. Biz de Hud suresi, ayet: 94'te Muhammed bin Ka'b el – Kurazi'den şöyle zikretmiştik: Medyen halkı gölgelik azabı ile azap edildiler. Eğer Mukatil'in iddia ettiği gibi Eyke halkından değilse de azapta onlara eşit olmuşlardır. Eğer Medyen halkı ile Eyke halkı aynı iseler – ki bu da İbn Cerir Taberi'nin kanaatidir – kardeş kelimesi akıcılıktan dolayı hazfedilmiş olur. Allah daha iyi bilir.

أَوْفُوا الْكَيْلَ
وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ ﴿١٨١﴾ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ﴿١٨٢﴾
وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿١٨٣﴾
وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْأَوَّلِينَ ﴿١٨٤﴾

181 – "Ölçüyü tam yapın, eksiltenlerden olmayın".

182 – "Doğru terazi ile tartın".

183 – "İnsanların eşyalarını kısmayın ve yeryüzünde fesatçılar olarak bozgunculuk etmeyin".

184 – "Sizi de önceki nesilleri de yaratandan korkun".

"Eksiltenlerden olmayın": Yani ölçüyü eksik tutanlardan olmayın, demektir. Ahsertül keyle vel vezne: Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmaktır. Biz de kıstas'ı İsra: 35'te zikretmiştik.

"Vettekullezi halekaküm velcibillete": Yani halakal cibillete, demektir. Mana: Cibi'le'nin başına ineni hatırlayın, diyenler de olmuştur. "Önceki nesilleri de". Hasen, Ebu Miclez, Ebu Reca, İbn Ya'mur ve İbn Ebi Able, cimin ve benin birlikte ref'i, lam da şeddeli olarak, "velcübüllete" okumuşlardır. Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Dahhak ve Asım el – Cahderi, cimin kesri, benin sükunu ve lam da şeddesiz olarak okumuşlardır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Cibille: Halk, demektir. Cübile ala keza denir ki: Belli karakterde yaratıldı manasınadır. Şair de şöyle demiştir:

Ölüm en büyük olaydır,
Halkın başına gelenler içinde.

"Evelem yekün ayeten en ya'lemehu ulemau beni İsraile": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, ye ile "evelem yekün lehüm", nasb ile de "ayeten" okumuşlardır. İbn Amir ile İbn Ebi Able, te ile "tekün", ref' ile de "ayeten" okumuşlardır. Ebu İmran el – Cevni ile Katade de, te ile "tekün", nasb ile de "ayeten" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Ye ile "yekün" dersen, "ayeten" şeklinde nasb ile okuman tercih edilir, "en" de kâne'nin ismi, "ayeten" de haberi olur. Mana da şöyledir: İsrail oğulları alimlerinin Peygamberin ve peygamberliğinin hak olduğunu bilmeleri onlar için bir delil, yani her şeyi açıklayan bir işaret olmadı mı? Çünkü İsrail oğullarından iman eden alimleri, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatını yanlarındaki Tevrat ile İncil'de yazılı olarak buldular. Kim de te ile "evelem tekün", ref' ile de "ayetün" okursa, "ayet"i isim kılar, "en ya'lemehu" da "tekün"ün haberi olur. Yine te ile "evelem tekün", nasb ile "ayeten" okumak da caizdir, o zaman "sümme lem tekün fitnetühüm" *(En'am: 23)* kavli gibi olur. Şa'bi, Dahhak ve Asım el – Cahderi de, te ile "en ta'lemehu" okumuşlardır.

İbn Abbas şöyle demiştir: Mekke halkı, Medine'deki Yahudilere adam gönderip Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in durumunu sordular; onlar da: Şimdi çıkma zamanıdır, biz Tevrat'ta onun sıfatını görüyoruz, dediler, Bu da onun doğruluğuna işaret oldu.

"Ala badıl a'cemiyyin": Zeccac şöyle demiştir: O, a'cem'in çoğuludur, dişili acmae'dir. A'cemı de: düzgün konuşamayan, demektir. A'cemi de öyledir. Acemi ise: Acem cinsinden olan yabancıdır, düzgün konuşup konuşmaması önemli değildir.

"Yine de ona iman etmezlerdi": Yani Kur'an'ı onlara bir yabancı okusa idi, biz bunu anlamıyoruz der, yine iman etmezlerdi.

كَذٰلِكَ سَلَكْنَاهُ فِي
قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٠٠﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ
﴿٢٠١﴾ فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٠٢﴾ فَيَقُولُوا هَلْ
نَحْنُ مُنْظَرُونَ ﴿٢٠٣﴾ أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿٢٠٤﴾ أَفَرَأَيْتَ
إِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ ﴿٢٠٥﴾ ثُمَّ جَاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٢٠٦﴾
مَا أَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمَتَّعُونَ ﴿٢٠٧﴾ وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا
مُنْذِرُونَ ﴿٢٠٨﴾ ذِكْرٰى وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٢٠٩﴾

200 – Böylece onu günahkarların kalplerine soktuk.

201 – Acıklı azabı görmedikçe ona iman etmezler.

202 – Azap onlara farkında olmadan ansızın gelir.

203 – "Bize süre verilir mi?" derler.

204 – Azabamızı mı acele ediyorlar?

205 – Gördün mü, onları yıllarca yararlandırsak da,

206 – Onlara sonra gelseydi, yine de tehdit edildikleri şeye inanmazlardı.

207 – Faydalandıkları şey onlardan ne savar?

208 – Bir kenti helak ettiysek, mutlaka onların uyarıcıları vardı.

209 – Öğüt vermek için. Biz zalimler olmadık.

"Böylece onu günahkarların kalplerine soktuk": Bunu da Hicr: 12'de şerh etmiş bulunuyoruz. Burada günahkarlar: Müşriklerdir.

"Ona iman etmezler": Ferra, mana: İman etmemeleri için, demiştir. Acıklı azap da, ölüm anındaki azaptır. "Derler": Azap indiği zaman, "bize mühlet verilir mi?": İman ve tasdik etmemiz için bize süre tanınır mı? Mukatil şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onları azapla tehdit edince, "o ne zaman?" dediler. Bunun üzerine Allah Teala: "Azabımızı mı acele ediyorlar?" dedi.

"Gördün mü, onları yıllarca yararlandırsak da": İkrime: Dünyanın ömrü kadar, demiştir.

"Sonra da onlara tehdit edildikleri şey gelse": Yani azap gelse, demektir. "Bir kenti helak ettiysek": Dünyada azapla "mutlaka onların uyarıcıları vardı": Yani onları azapla uyaran elçileri vardı. "Öğüt vermek için": Yani vaaz vermek ve hatırlatmak için, demektir.

وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ
الشَّيَاطِينُ ﴿٢١٠﴾ وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٢١١﴾ إِنَّهُمْ
عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ ﴿٢١٢﴾

210 – Onu şeytanlar indirmedi.

211 – Onlara yaraşmaz da. Buna güçleri yetmez de.

212 – Çünkü onlar dinlemekten elbette azledilmişlerdir.

"Onu şeytanlar indirmedi": Ayetin iniş sebebi şöyledir: Kureyş: Kur'an'ı şeytan getirip Muhammed'in diline atıyor, dediler; bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Onlara yaraşmaz da": Yani Kur'an'ı indirmeleri, "güçleri yetmez de": Onu gökten getirmeye, çünkü onlar melekler ve alevlerle bundan engellenmiştir. "Çünkü onlar dinlemekten": Yani gökten inen vahyi dinlemekten "elbette azledilmişlerdir. Artık onu nasıl indirebilirler? Ata da şöyle demiştir: Onlar Kur'an'ı dinlemekten men edilmişlerdir; çünkü onlar yıldızlarla taşlanırlar.

فَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتَكُونَ مِنَ
الْمُعَذَّبٖينَ ﴿٢١٣﴾ وَاَنْذِرْ عَشٖيرَتَكَ الْاَقْرَبٖينَ ﴿٢١٤﴾ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ
لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٢١٥﴾ فَاِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ اِنّٖي بَرٖيٓءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ
﴿٢١٦﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزٖيزِ الرَّحٖيمِ ﴿٢١٧﴾ اَلَّذٖي يَرٰيكَ حٖينَ تَقُومُ ﴿٢١٨﴾
وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدٖينَ ﴿٢١٩﴾ اِنَّهُ هُوَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ ﴿٢٢٠﴾

213 – Öyleyse Allah'la beraber başka bir İlaha dua etme; sonra azap edilenlerden olursun.

214 – En yakın akrabalarını uyar.

215 – Sana tabi olan mü'minlere kanadını indir.

216 – Eğer sana karşı gelirlerse, "ben yaptığınız şeylerden uzağım" de.

217 – Mutlak galip, çok esirgeyene tevekkül et.

218 – O zat seni kalktığın zaman görür.

219 – Secde edenler arasında dolaşmanı da.

220 – Şüphesiz O, hakkıyle işiten, hakkıyle bilendir.

"Öyleyse Allah'la beraber başka bir İlaha dua etme": İbn Abbas şöyle demiştir: Aslında bu uyarı ile başkalarını ikaz ediyor, diyor ki: Sen mahlukatım arasında en kıymetlisisin, eğer benden başka bir İlah edinirsen sana mutlaka azap ederim.

"En yakın akrabalarını uyar": Buhari ve Müslim, Ebu Hureyre'den şöyle rivayet etmişlerdir: Allah Teala "en yakın akrabalarını uyar" ayetini indirince, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem kalkıp şöyle dedi:

Ey Kureyş, nefislerinizi Allah'tan satın alın, ben sizi Allah'tan gelecek bir şeyden kurtaramam. Ey Abdimenaf oğulları, ben sizi Allah'tan gelecek bir şeyden kurtaramam. Ey Abdülmuttalib oğlu Abbas, ben seni Allah'tan gelecek bir şeyden kurtaramam. Ey Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in halası Safiye, ben seni Allah'tan gelecek bir şeyden kurtaramam. Ey Muhammed'in kızı Fatıme, ben seni Allah'tan gelecek bir şeyden kurtaramam.[1] Bir rivayette şöyledir: "Benden ne isterseniz isteyin".[2] Bir rivayet de şöyledir: "Ancak bir akrabalığınız vardır, ben de ona göre sıla-i rahim yaparım.[3]

"En yakın akrabalarını": En yakın aşiretini demektir. "Eğer sana karşı gelirlerse": Yani aşiret, "ben yaptığınız şeylerden uzağım, de": Yaptığınız küfürden demektir. "Mutlak galip, çok esirgeyene tevekkül et": O'na güven ve işini ona ısmarla. O, intikam almada çok güçlüdür, çok merhametlidir, acele azap etmez. Nafi ile İbn Amir, fe ile "fetevekkel" okumuşlardır. Medine ve Şam halkı Mushaflarında da böyledir.

"O zat seni kalktığın zaman görür": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Namaza kalktığın zaman, bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Yerinden kalktığın zaman, bunu da Ebu'l - Cevza, demiştir. *Üçüncüsü:* Boş kaldığın zaman, demektir, bunu da Hasen, demiştir. "Dolaşmanı da": Yani senin dolaşmanı görürüz, "secde edenler arasında": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Seni çıkardığı zaman peygamberlerin sulplerinden, demektir, bunu da İkrime, İbni Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Cemaatle namaz kılarken rukuda secdede ve kıyamda dolaşmanı, demektir, mana da şöyledir: Seni tek de görür, cemaat içindeyken de görür. Bu da Mukatil'in dahil olduğu bir grubun görüşüdür.

Üçüncüsü: Mü'min ashabının arasında davranışını, gidiş ve gelişini görürüz, demektir. Bunu da Hasen, demiştir.

هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلَىٰ مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ ﴿٢٢١﴾ تَنَزَّلُ عَلَىٰ كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴿٢٢٢﴾ يُلْقُونَ
السَّمْعَ وَأَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ ﴿٢٢٣﴾

---

1 - Buhari, Tefsirü suretiş - Şuara, bab, 2; Vesaya, bab, 11; Müslim, hadis no, 348; 351. Tirmizi, Tefsirü suretiş - Şuara, bab, 2; Nesei, Vesaya, bab, 6; Ahmed, Müsned, 2/323, 360, 519.

2 - Müslim, İman, hadis no, 350, Hazreti Aişe hadisi.

3 - Müslim, Kitabu'l - İman, hadis no, 348, Ebu Hureyre hadisi.

221 – Şeytanların kimin üzerine indiğini size haber vereyim mi?

222 – Her günahkar, çok iftiracının üzerine iner.

223 – (Onlar şeytanlara) kulak verirler. Onların çoğu yalancılar.

"Şeytanların kimin üzerine indiğini haber vereyim mi?": Bu da: "Kur'an'ı ona şeytan getiriyor" demelerine reddiyedir. Effak ise: Çok yalancı, esîm de: Utanmaz, rezil, demektir. Katade: Onlar kahinlerdir, demiştir.

"Kulak verirler": Yani Gökten işittiklerini kahinlere atarlar, demektir. "Onların çoğu yalancılar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar şeytanlardır. *İkincisi:* Kahinlerdir.

وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُنَ ﴿٢٢٤﴾ اَلَمْ تَرَ
اَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ ﴿٢٢٥﴾ وَاَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ ﴿٢٢٦﴾
اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللّٰهَ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا
مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا اَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ ﴿٢٢٧﴾

224 – Şairlere de azgınlar tabi olur.

225 – Görmedin mi onlar her derede başıboş dolaşırlar.

226 – Ve gerçekten onlar, yapmadıklarını söylerler.

227 – Ancak iman edip iyi şeyler yapanlar, Allah'ı çokça zikredip zulme uğradıktan sonra intikam alanlar hariç. Zulmedenler hangi dönüş yerine döneceklerini bilecekler.

"Veşşuarau yettebiuhumul ğavun": Nafi, tenin sükunu ile "yetbeuhum" okumuştur; her iki mülahaza da güzeldir. Tebi'tü ve vetteba'tü de denir. Avfi, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında iki adam vardı, birbirlerini hicvederlerdi, her birinin yanında da onu tutan azgın taraftarları vardı. Allah Teala da: "Şairlere azgınlar tabi olur," dedi. İbn Abbas'tan başka bir rivayet de şöyledir: Onlar müşriklerin şairleridir. Mukatil de: Abdullah bin Zibe'ra, Ebu Süfyan bin Harb, Hübeyre bin Vehb el – Mahzumi ve diğerleri de onlara dahildir, demiştir. Onlar: Biz de Muhammed gibi, deriz, dediler ve şiir söylediler. Azgınlar başlarına toplanıp şiirlerini dinler ve onlardan aktarırlardı.

Azgınlar hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Şeytanlardır, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Beyinsizlerdir, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Müşriklerdir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Elemtere ennehüm fi külli vadin yehimun": Bu da derelerde dolaşanlara misaldir; mana da şöyledir: Onlar yalan ve boş ne gibi söz sanatı varsa onları kullanır; batılla metheder ve batılla yererler, bir şey yapmadıkları halde: Yaptık, derler.

"Ancak iman edenler hariç": İbn Abbas şöyle demiştir: Şairleri kınayan ayetler inince, Ka'b bin Malik, Abdullah bin Revaha ve Hassan bin Sabit geldiler: Ya Resulallah, Allah Teala böyle indirdi, O da bilir ki biz de şairiz, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Müfessirler: Bu istisna, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i methedip onu hicvedenleri yeren Müslüman şairleri hakkındadır, demişlerdir. "Allah'ı çok zikredenler": Yani şiir onları Allah'ın zikrinden meşgul etmedi ve bütün düşüncelerini şiire vermediler, demektir. İbn Zeyd de: Şiirlerinde Allah'ı zikredenler, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Zikirden maksat: Aziz ve celil olan Allah'a itaat hususunda söylenen şiirlerdir.

"İntikam aldılar": Yani müşriklerden "zulme uğradıktan sonra": Çünkü hicvetmeye önce müşrikler başlamışlardı. Sonra müşrik şairleri tehdit edip şöyle dedi: "Eyye munkalebin yenkalibun": Zeccac şöyle demiştir: "Eyye", "yenkalibun" kavli ile mansuptur, "seya'lemun" kavli ile değil. Çünkü "eyyen" ve diğer istifham edatları makablinde amel etmez, kelamın manası şöyledir: Onlar ateşe dönecek ve içinde ebedi kalacaklardır.

İbn Mes'ud, Mücahit de İbn Abbas'tan, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu Reca, iki te ve iki kaf ve ikisinde de şeddeli lam ile "eyye mütekallebin yetekallebun" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, İbn Abbas, Ebu'l – Aliye, Ebu Miclez, Ebu İmran el – Cevni ve Asım el – Cahderi, ikisinde de fe, sakin iki nun ve iki te ile "eyye münfeletin yenfelitun" okumuşlardır. Şureyh de şöyle derdi: Zalimler, yerdiklerinin ne kadar şanslı olduğunu bilecekler; zalim azabı bekleyecek, mazlum ise yardımı bekleyecektir.



27-NEML SURESİ

Mekke'de inmiştir. 93 ayettir.
İcma ile Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
طٰسٓ تِلْكَ اٰيَاتُ الْقُرْاٰنِ وَكِتَابٍ مُب۪ينٍۙ ﴿١﴾ هُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِن۪ينَۙ
﴿٢﴾ اَلَّذ۪ينَ يُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ
يُوقِنُونَ ﴿٣﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ اَعْمَالَهُمْ فَهُمْ
يَعْمَهُونَۜ ﴿٤﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ لَهُمْ سُٓوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ
الْاَخْسَرُونَ ﴿٥﴾ وَاِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْاٰنَ مِنْ لَدُنْ حَك۪يمٍ عَل۪يمٍ ﴿٦﴾ اِذْ
قَالَ مُوسٰى لِاَهْلِه۪ٓ اِنّ۪ٓي اٰنَسْتُ نَاراًۜ سَاٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ اٰت۪يكُمْ بِشِهَابٍ
قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٧﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهَا نُودِيَ اَنْ بُورِكَ مَنْ فِي
النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَاۜ وَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٨﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ta. Sin. Bunlar Kur'an'ın ve apaçık kitabın ayetleridir.

2 – Mü'minler için müjde ve rehberdir.

3 – Onlar ki namazı dosdoğru kılar ve zekatı verirler. Onlar ahirete de kesin inanırlar.

4 – Şüphesiz ahirete iman etmeyenler (var ya), onlara amellerini süsledik. Artık onlar bocalarlar.

5 – İşte onlar o kimselerdir ki, onlar için azabın kötüsü vardır ve onlar, ahirette (evet) onlar en çok ziyan edenlerdir.

6 – Şüphesiz sen, Kur'an sana hikmet sahibi, her şeyi bilen (Allah) tarafından veriliyor.

7 – Hani Musa, ailesine: "Şüphesiz ben bir ateş gördüm. Size ondan bir haber getireceğim yahut size korlu alev / meşale getireceğim. Belki ısınırsınız" demişti.

8 – Oraya geldiği zaman, "Ateşte olan da çevresinde olan da bereketlendi. Alemlerin Rabbi Allah münezzehtir" diye seslenildi.

"Ta. Sin": Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'ın yemin ettiği bir yemindir, o Allah'ın isimlerindendir. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ondan başka bir rivayette de: O, ism-i azam'dır, demiştir.

İkincisi: O, Kur'an'ın isimlerinden bir isimdir, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Tı Latif'ten, sin de Semi'dendir, bunu da Salebi naklemiştir.

"Ve kitabin mübinin": Ebu'l – Mütevekkil, Ebu İmran ve İbn Ebi Able, ikisinde de ref' ile "ve kitabun mübinun" okumuşlardır.

"Müjdedir": Yani içindekini tasdik edenlere sevapla müjdedir.

"Onlara amellerini süsledik": Yani onlara çirkin fiillerini sevdirdik demektir. Gerçek süslemeyi ve bocalamayı Bakara: 15 ve 212'de açıklamıştık. Kötü azap da: Şiddetli azaptır.

"Onlar en çok ziyan edenlerdir": Çünkü onlar kendilerini ve ailelerini ziyan ettiler ve cehenneme gittiler.

"Ve inneke letülekkal kur'ane": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kur'an sana veriliyor, sen de onu alıyor, yani telakki ediyorsun. "Ve izkale musa": Mana şöyledir: Musa'nın dediği vakti yad et, zikret.

"Bişihabin kabesin": Asım, Hamze, Kisai ve Yakup, Zeyd hariç, ten-

vinle "bişihabin"okumuşlar. Kalanlar ise izafetle tenvinsiz olarak okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim şihabı tenvinlerse, kabes'i şihaba sıfat yapar. Beyaz ve ışıklı olan her şeye: Şihab denir. İzafetle okunmasına gelince, Ferra şöyle demiştir: Bu da isimler farklı olduğu takdirde nesnenin kendine izafesindendir, mesela "veledarul ahireti" *(Yusuf: 109)* kavlinde olduğu gibi. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Şihab: Ateş ve kordur, yani meşaledir, Kabestünnara kabsen denir, alınan şeye de kabes (kor) denir.

Tastalun": Isınmak demektir, mevsim kış idi.

"Oraya gelince": Musa ateşe gelince, demektir. O aslında nur idi, onu ateş sandı, "ateşte olan bereketlendi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Ateşte olan kutsandı, ki O, aziz ve celil olan Allah'tır, bunu da İbn Abbas ile Hasen demişlerdir. Mana da şöyledir: Ona ateşten seslenen takdis edildi, yoksa aziz ve celil olan Allah bir şeyin içine girmiş değildir.

İkincisi: "Men" zaittir, mana da: Ateş bereketlendi, demektir, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Ateşin üzerindeki veya içindeki bereketlendi. Ferra şöyle demiştir: Araplar: Barekehullah ve bareke aleyh ve bareke fih derler ki hepsi bir manayadır. Takdir de şöyledir: Burike men fi talebinnar (ateşi arayan mübarek kılındı), o da Musa'dır, hazfedilmiştir. Bu da Allah'tan Musa'ya selamdır, tıpkı İbrahim aleyhisselam'a yanına gelen meleklerin diliyle "rahmetullahi ve berekatuhu aleyküm ehlel beyt" *(Hud: 73)* dediği gibi.

Bu durumda "burike" kavlinde iki mana ortaya çıktı:

Birincisi: Takdis edildi. *İkincisi:* Bereketlendi.

"Ve çevresindekiler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Meleklerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Musa ile meleklerdir, bunu da Muhammed bin Ka'b, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Musa'dır, mana da şöyledir: Onu arayan bereketlendi, bu da diğerlerine yakındır.

يَا مُوسَىٰ إِنَّهُ أَنَا
اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٩﴾ وَأَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ
وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَىٰ لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ
﴿١٠﴾ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١﴾

وَاَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ فِي تِسْعِ اٰيَاتٍ
اِلٰى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿١٢﴾ فَلَمَّا
جَاءَتْهُمْ اٰيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿١٣﴾
وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا اَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ
كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤﴾

9 – "Ey Musa, gerçek şu ki ben, mutlak galip, hikmet sahibi Allah'ım".

10 – "Asanı at". Musa onun küçük bir yılan gibi hareket ettiğini gördüğü zaman, arkasını dönerek kaçtı, geri dönmedi. "Ey Musa, şüphesiz benim, peygamberler benim huzurumda korkmazlar".

11 – "Ancak kim zulmeder, sonra da kötülükten sonra (onu) güzelliği değiştirirse, şüphesiz ben çok bağışlayıcı, çok esirgeyiciyim".

12 – "Elini yakana sok, Fir'avn'e ve kavmine dokuz mucize içerisinde, bir kötülük (hastalık) olmadan bembeyaz çıksın. Şüphesiz onlar bir fasıklar kavmi oldular".

13 – Ayetlerimiz onlara açık vaziyette gelince: "Bu, apaçık bir sihirdir" dediler.

14 – Onları, vicdanları kesin inandığı halde, haksızlık ederek ve böbürlenerek inkar ettiler. Bak, bozguncuların sonu nasıl oldu?

"İnnehu enellah": He, dilcilere göre zamir-i şe'ndir, Süddi'ye göre de o, seslenenden kinayedir; çünkü Musa: "Bu seslenen de kimdir?" deyince, kendisine: "İnnehu enellah" (ben O Allah'ım) denildi.

"Ve elkı asak": Ayette atılan kelimeler vardır, takdiri şöyledir: Feelkaha fesaret hayyeten (onu attı, o da bir yılan oldu). "Felemma raaha tehtezzü keenneha cannün": Ferra şöyle demiştir: Can: ne büyük ne de küçük orta boy yılandır.

"Geri dönmedi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Arkasına bakmadı, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Geri dönmedi, bunu da İbn Kuteybe ile Zeccac, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Dil bilginleri onun akb (ökçe) kökünden geldiğini söylerler.

"Şüphesiz benim, peygamberler benim huzumda korkmazlar":

Benim yanımda korkmazlar, demektir. Şöyle de denilmiştir: Maksat: Kendilerine vahyedilen yerde korkmazlar, demektir. Sanki onu şöyle uyarmıştır: Allah kimi peygamberlikle azabından emin ederse, onun bir yılandan korkması yaraşmaz.

"Ancak zulmeden hariç": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, doğru (muttasıl) bir istisnadır, bunu da Hasen, Katade ve Mukatil, demişlerdir; mana da şöyledir: Ancak onlardan zulmeden hariçtir ki o, korkar. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Allah, Musa'nın içinde yumruk vurup öldürdüğü adamın korkusu olduğunu biliyordu, onun için: "Ancak kim zulmeder, sonra da onu güzelliğe çevirirse" dedi. Yani tövbe eder ve pişman olursa, o korkar, ben de onu bağışlarım demek istiyor.

İkincisi: Munkatı bir istisnadır, mana da şöyledir: Ancak kim zulmederse o korkar. Bunu da İbn Saib ile Zeccac, demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: "Men" söylenmeyen kimselerden istisna edilmiştir, sanki şöyle denilmiştir: Peygamberler huzurumda korkmazlar, ancak başkaları korkarlar, onlar da haksızlık edenlerdir. Bu durumda "men" istisna edilmiş olur. İbn Cerir de şöyle demiştir: Ayette hazf vardır, takdiri şöyledir: İlla men zalem, femen zaleme sümme beddele hüsnen

Üçüncüsü: "İlla" vav manasınadır, "liella yekune linnasi aleyküm hucceten illellezine zalemu minhüm" *(Bakara: 150)* kavli gibi. Bunu da Ferra bazı nahivcilerden nakletmiş, fakat beğenmemiştir.

Übey bin Ka'b, Said bin Cübeyr, Dahhak, Asım el - Cahderi ve İbn Ya'mur, hemzenin fethi ve lam da şeddesiz olarak "ela men zaleme" okumuşlardır.

Müfessirlerin zulumden burada ne kastedidildiği hususunda iki görüşleri vardır:

Birincisi: İsyanlardır. *İkincisi:* Şirktir. "Güzelliğin" manası da: Tövbe ve pişmanlıktır.

İbn Mes'ud, Dahhak, Ebu Reca, A'meş, İbn Semeyfa' ve Abdülvaris de Ebu Amr'dan rivayet ederek, hanın ve sinin fethi ile "hasenen" okumuşlardır. "Kötülükten sonra": Kötü bir şey yaptıktan sonra demektir. Bununla şuna işaret edilmiştir ki, Musa her ne kadar Kıbtı'yı öldürmekle kendine haksızlık etmişse de, Allah onu bağışlayacaktır, çünkü buna pişman oldu ve tövbe etti.

"Edhil yedeke fi ceybik": Ceyb, gömleğin yakasıdır, bu da kesmek kökünden gelir. İbn Cerir şöyle demiştir: Elini yakasına sokmaktan maksat şu idi; çünkü o anda üzerinde kolları olmayan bir giysi vardı. Kötülük de: Baras hastalığıdır.

"Fi tis'i ayatin": Zeccac "fi" "ve elkı asake" "ve edhil yedeke" kavline bağlıdır, demiştir. Bu durum da tevili şöyledir: Dokuz mucize arasında bu ikiyi de göster. "Fi" de "min" manasınadır, tevili de: Dokuz mucizeden bu ikisini de göster, demektir. Mesela: Bana on deve al, ikisi erkek olsun dersin. Biz de bu mucizeleri İsra: 101'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Fir'avn'e ve kavmine": Yani Fir'avn'e ve kavmine gönderilmiş olarak demektir. Bu kısım hazfedilmiştir, çünkü bellidir. "Ayetlerimiz onlara açık olarak gelince": Açık ve net olarak demektir. Bu da "veateyna semuden nakakate mubsıreten" *(İsra: 59)* kavli gibidir. Biz de bunu yukarıda şerh etmiştik.

"Bu dediler": Yani bu gözümüzle gördüğümüz şey, dediler, "apaçık bir sihirdir". "Onu inkar ettiler", kabul etmediler, "vicdanları onlara kesin inandı": Onların Allah katından olduğuna. "Haksızlık ederek": Yani şirk koşarak, "ve böbürlenerek": Kibirlenerek. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Musa'nın getirdiklerinin Allah katından olduğunu bildikleri halde böbürlenerek iman etmediler.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ عِلْمًاۚ
وَقَالَا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلٰى كَثِيرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
﴿١٥﴾ وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُدَ وَقَالَ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ
الطَّيْرِ وَاُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍۜ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ
﴿١٦﴾ وَحُشِرَ لِسُلَيْمٰنَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ
يُوزَعُونَ ﴿١٧﴾ حَتّٰٓى اِذَٓا اَتَوْا عَلٰى وَادِ النَّمْلِۙ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَٓا اَيُّهَا
النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْۚ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ وَجُنُودُهُۙ وَهُمْ
لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٨﴾ فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ
اَوْزِعْنِٓي اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِٓي اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَاَنْ
اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ وَاَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ ﴿١٩﴾

15 – Andolsun, Davud'a ve Süleyman'a ilim verdik. "Bizi, mü'min kullarından birçoğuna üstün kılan Allah'a hamdolsun" dediler.

16 – Süleyman, Davud'a mirasçı oldu ve: "Ey insanlar, bize kuşdili öğretildi ve bize her şeyden verildi. Şüphesiz bu, gerçekten apaçık bir lütuftur" dedi.

17 – Süleyman için cinlerden, insanlardan ve kuşlardan orduları toplandı. Artık onlar sevk olunuyorlar.

18 – Nihayet karınca vadisine gelince, bir karınca: "Ey o karıncalar, yuvalarınıza girin, Süleyman ve orduları, farkında olmadan sizi kırmasınlar" dedi.

19 – (Süleyman) onun sözünden gülerek tebessüm etti, bana ve ebeveynime ihsan ettiği nimete şükretmemi ve razı olacağı iyi amel etmemi bana ilham et. Ve beni rahmetinle iyi kullarının arasına girdir" dedi.

"Andolsun, Davud'a ve Süleyman'a ilim verdik": Müfessirler, karar verme ilmi, kuşdili, hayvanların dili ve dağların tesbihi bilgisi demişlerdir. "Bizi üstün kılan Allah'a hamdolsun, dediler": Peygamberlik, kitap, demiri yumuşatma; şeytanları, cinleri ve insanları çalıştırma ile üstün kıldı. "Mü'min kullarından birçoğuna": Mukatil şöyle demiştir: Davud, Süleyman'dan daha çok ibadet ederdi, Süleyman da mülk ve ilim bakımından daha büyüktü.

"Süleyman, Davud'a mirasçı oldu": Yani peygamberliğine, ilmine ve mülküne mirasçı oldu demektir. Davud'un on dokuz erkek evladı vardı; bunların arasından Süleyman seçildi. Eğer mal mirası olsa idi, bütün evlatları onda eşit olurdu.

"Dedi": Yani Süleyman, İsrail oğullarına: "Ey o insanlar, bize kuşdili öğretildi (ullimna mantıkat tayri)": Übey bin Ka'b, aynın ve lamın fethi ile "alemna" okumuştur. Ferra da: "Kuşdili": Eğer anlaşılırsa kuşdili de konuşma gibidir, demiştir. Şair şöyle demiştir:

Şaştım o güvercine, şarkısı ne kadar da açıktır,
Hâlbuki konuşurken ağzını bile açmadı.

Ayetin manası şöyledir: Biz, kuşların dediğini anladık. Katade de: Karınca da kuştandır, demiştir. "Bize her şeyden verildi": Zeccac: Peygambere ve insanlara verilmesi caiz olan her şeyden, demiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Bize mülk, peygamberlik, kitap, rüzgar ve kuşdili verildi; cinler ve şeytanlar bize amade kılındı.

Cafer bin Muhammed, babasından, demiştir ki: Süleyman'a doğuların ve batıların mülkü verildi. Yedi yüz yıl, altı ay mülk sürdü; cinlerden, insanlardan, şeytanlardan, hayvanlardan, kuşlardan ve canavarlardan bütün dünya halkına hükümdar oldu. Her şeyin ilmi ve her

şeyin dili öğretildi. Onun zamanında acayip sanatlar icra edildi. İşte: "Bize kuşdili öğretildi ve bize her şeyden verildi" dediği budur.

"Şüphesiz bu": Yani bize verilen, "gerçekten apaçık bir lütuftur": Lütuf: Başkalarına verilenden fazla olan şeylerdir. "Süleyman için ordusu toplandı": Yani ordusundan her sınıf ayrı ayrı toplandı, demektir. Bu da yürürken oldu. "Onlar sevk olunuyorlar": Mücahit, toplanmaları için başı durduruluyordu, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Vez'in aslı: durdurmak ve mani olmaktır. Veza'tür recüle: Adamı durdurdum, ona engel oldum, demektir. Vaziul ceyş: Askeri dağılmasın diye toplayan, kaçanı geri çevirendir.

"Nihayet geldiler": Yani yaklaştılar, "karınca vadisine": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Taif'tedir, bunu da Ka'b, demiştir. *İkincisi:* Şam'dadır, bunu da Katade, demiştir.

"Kalet nemletün": Ebu Miclez, Ebu Reca, Asım el – Cahderi ve Talha bin Musarrif, mimin zammı ile "nemületün" okumuşlardır. Yani karınca sesle bağırdı, bu ses anlamlı olduğu için ona söz dedi. Karınca da insan gibi konuşunca, ona da insan gibi kelime kullandı ve: "Girin (udhulu)" dedi. Allah o karıncaya bir mucize olarak Süleyman'ı tanımayı ilham etti. Allah karıncaya diğer hayvanlardan daha çok şey ilham etmiştir; bunlardan biri de sakladığı tohumu yeşermesin diye ikiye keser. Ancak kişniş tohumunu dörde keser; çünkü o ikiye bölünürse yeşerir. Ona bunu ilham eden Allah noksandan münezzehtir.

O karıncanın niteliği hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, dişi koyun kadardı. Nevf eş – Şami de: Süleyman bin Davud zamanındaki karıncalar kurtlar gibiydi, demiştir.

İkincisi: O, küçük bir karınca idi.

"Udhulu mesakineküm": Übey bin Ka'b, Ebu'l – Mütevekkil ve Asım el – Cahderi, tekil olarak "meskeneküm" okumuştur.

"Vela yahtımenneküm": Hatm: Kırmak, demektir. Übey bin Ka'b ile Ebu Reca, lamdan sonra elifsiz olarak "leyahtımenneküm" okumuşlar; İbn Mes'ud da, yenin fethi, hanın sükunu, tı şeddesiz, mim sakin ve nunun da hazfi ile "la yahtımküm" okumuşlardır. Eban da yenin fethi, hanın sükunu yine nun da sakin, tı da şeddesiz olarak "yahtımenküm" okumuştur. Ebu'l – Mütevekkil ile Ebu Miclez, yenin fethi, hanın kesri, tı da şeddeli ve nun ile "la yehıttıhenneküm" okumuşlardır. İbn Semeyfa, İbn Ya'mur ve Asım el – Cahderi de yenin ref'i, hanın sükunu, tı hafif ve nun da şeddeli olarak "yuhtımenneküm"

okumuşlardır. Hatm: Kırmaktır, hutam da: Kırık kırpık şeylerdir. Mukatil de: Süleyman karıncanın konuşmasını üç mil mesafeden duydu, demiştir.

"Farkında olmadan": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Süleyman'ın adamları karıncanın sözünün farkında olmadılar. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Süleyman'ın adamları sizin yerinizi bilmezler, zira o karınca onun zalim olmayan bir kral olduğunu biliyordu. Eğer onlar karıncaları bilselerdi sizi çiğnemezlerdi. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Gülerek tebessüm etti": Zeccac şöyle demiştir: "Dahiken" tekit edici haldir, çünkü "tebesseme" "dahike (güldü)" manasınadır. Müfessirler de şöyle demişler: Karıncanın dediği şeye şaşarak güldü. Onu övmesinden güldü diyenler de vardır. Bazı alimler şöyle demişler: Bu ayet Kur'an'ın en acayip ayetlerindendir; çünkü "ya" diye seslendi, "ey o" diye uyardı, "enneml" diyerek tayin etti, "girin" diyerek emretti, "yuvalarınıza" diyerek vurguladı, "sakın sizi çiğnemesinler" diyerek ikaz etti, "Süleyman" diyerek özel isim kullandı, "ve askerleri" diyerek genelleme yaptı, "bilmeden" diyerek özür beyan etti.

"Kale rabbi evzi'ni": İbn Kuteybe, bana ilham et, demiştir. İyza': Bir şeye kışkırtmaktır. Evza'tuhu bikeza, denir ki: Ona kışkırttım, demektir. Ve hüve muvezzeun bikeza ve muleun bikeza denir ki: Bir şeye düşkün olmaktır. Zeccac, lügatte tevili şöyledir, demiştir: Beni nimetine şükrün dışında her şeyden çek. Daha açıkçası: Beni senden uzaklaştıracak şeyden uzaklaştır, demektir. "Amel etmemi": Yani bana amel etmemi ilham et, "razı olacağın iyi bir amel": Müfessirler şöyle demişler: Allah'a şükretmesi şundandır; çünkü rüzgar ona karıncanın sesini getirdi, o da onu anladı.

وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَٓا اَرَى الْهُدْهُدَۘ اَمْ كَانَ
مِنَ الْغَٓائِبٖينَ ﴿٢٠﴾ لَاُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدٖيدًا اَوْ لَاَاذْبَحَنَّهُٓ
اَوْ لَيَأْتِيَنّٖي بِسُلْطَانٍ مُبٖينٍ ﴿٢١﴾ فَمَكَثَ غَيْرَ بَعٖيدٍ فَقَالَ اَحَطْتُ
بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَاٍ بِنَبَاٍ يَقٖينٍ ﴿٢٢﴾
اِنّٖي وَجَدْتُ امْرَاَةً تَمْلِكُهُمْ وَاُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ

عَظٖيمٌ ﴿٢٣﴾ وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبٖيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٢٤﴾
اَلَّا يَسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذٖي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ
مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿٢٥﴾ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ
الْعَظٖيمِ ﴿٢٦﴾

20 – Kuşları teftiş etti: Hüdhüd'ü niçin göremiyorum, kayıplara mı karıştı?" dedi.

21 – "Ona mutlaka şiddetli bir işkence edeceğim yahut onu mutlaka boğazlayacağım yahutta mutlaka bana açık bir kanıt getirir!"

22 – Az durdu, (Hüdhüd): "Senin kavramadığın bir şeyi kavradım ve sana Saba (ülkesin)den kesin bir haber getirdim" dedi.

23 – "Gerçekten ben, onlara kraliçelik eden bir kadın buldum. Ona her şeyden verilmiş. Onun büyük de bir tahtı var!"

24 – "Onu ve kavmini Allah'tan başka güneşe secde ederlerken buldum. Şeytan ona amellerini süsleyip onları yoldan çevirmiş. Artık onlar doğru yolu bulamazlar".

25 – (Bunu); göklerde ve yerde gizliyi çıkaran, gizlediklerini ve açıkladıklarını bilen Allah'a secde etmemek için (yapıyorlar).

26 – Allah, kendisinden başka İlah yoktur. Ulu Arş'in Rabbidir.

"Ve tefekkadet tayra": Tefekkud: Kaybettiğin şeyi aramaktır, mana da: Kaybettiği kuşları aradı, demektir. Tayr: Cins ismidir. Kuşlar Süleyman'a yolculuğunda katılır ve onu kanatlarıyla gölgelerdi. "Fekale maliye la erel hüdhüde": İbn Kesir, Asım ve Kisai, yenin fethi ile "maliye la erel hüdhüde" okumuştur. Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hamze de, sükun ile okumuşlardır. Mana da: Hüdhüd'ü niçin göremiyorum, demektir. Araplar: Ma liye erake keiyben: Seni niçin üzgün görüyorum, derler, neyin var, demektir. Bu da manası belli ters çevrilmiş deyimlerdendir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Süleyman karınca vadisinden ayrılınca, engebeli bir yere düştü, ordu susadı; ondan su istediler. Hüdhüd de suyun yerini gösterirdi. Ona: Su buradadır, deyince, şeytanlar kayaları yarar, su da çadırlar kurulmadan fışkırırdı. Hüdhüd yerin altındaki suyu camdaki gibi görürdü. O gün Hüdhüd'ü aradı,

bulamadı. Bazıları da şöyle demişler: Onu araması şunun içindi, çünkü kuşlar onları güneşten gölgelerdi, Hüdhüd'ün yeri boş kaldı, o boşluktan güneş ışıkları vurdu.

"Em kâne": Zeccac: Manası: Bel kâne (bilakis oldu) demiştir.

"Ona mutlaka şiddetli bir azapla işkence edeceğim": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Tüyünü yolmaktır, bunu da cumhur ile İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Tüyünü yolup güneşe atmaktır, bunu da Abdullah bin Şeddad, demiştir. *Üçüncüsü:* Ayaklarını bağlayıp güneşe atmaktır, bunu da Dahhak, demiştir. *Dördüncüsü:* Onu katrana batırıp güneşe atmaktır, bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir. *Beşincisi:* Onu kafese tıkamaktır. *Altıncısı:* Onu arkadaşından ayırmaktır, bu ikisini Salebi nakletmiştir.

"Ev leye'tiyenni": İbn Kesir, iki nunla "ev yele'tiyenneni" okumuştur. Onların Mushaflarında da böyledir. Sultan ise: Kanıt demektir. Özür diyenler de olmuştur.

Tefsirde şöyle gelmiştir: Süleyman yolda konaklayınca, Hüdhüd: O, yere inmekle meşgul, ben de yükseleyim, dünyanın enine boyuna bakayım, dedi. Yükseldi, Belkıs'ın bahçesini gördü. Yeşilliğe doğru süzüldü, bahçeye kondu. Başka bir Hüdhüdle karşılaştı: "Nereden geliyorsun?" dedi. O da: Şam'dan, sahibim Süleyman'ın yanından, "sen nereden geliyorsun?" dedi. O da: "Bu ülkeden, Kraliçesi de Belkis adında bir kadındır, benimle onun mülkünü görmeye gider misin?" dedi. O da: Süleyman'ın namaz vakti suya ihtiyacı olacağı için beni aramasından korkuyorum, dedi. O da: Sahibine bu haberi götürürsen sevinir, dedi. O da onunla gitti, Belkıs'a ve mülküne baktı. "Femekese ğayra baidin": Cümhur kâfın zammı ile okumuş, Asım da fethi ile okumuştur. İbn Mes'ud da te ziyadesiyle "fetemekkese"okumuştur. Mana da: Çok geçmeden geldi, demektir. Süleyman: "Niye geciktin?" dedi. O da: "Senin kavramadığın şeyi kavradım" dedi. Yani bir şeyi senin bilmediğin şekilde her taraftan öğrendim, dedi. "Ve ci'tüke min Sebein bi nebein yakin": İbn Kesir ile Ebu Amr, gayri munsarif olarak nasb ile "sebee" okumuşlar; diğerleri de tenvinli olarak cerle okumuşlardır. Hadiste şöyle gelmiştir: Sebe' Araplardan bir adamdır. Katade: O, Yemen'de Me'rib denen bir yerdir, demiştir. Ebu'l – Hasen Ahfeş de: İstersen "sebeen" der munsarif eder, onu atalarının ismi veya semtin ismi yaparsın, istersen gayri munsarif yapar onu kabilenin veya bir yerin ismi yaparsın. Zeccac şöyle demiştir: Nahivcilerden bir topluluk onun bir adam olduğunu söylemişlerdir. Diğerleri de şöyle demişler-

dir: İsmin ne olduğu bilinmezse, gayri munsarif olur. Her ki görüş de hatalıdır, çünkü isimlerin hakkı munsarif olmaktır, eğer ismin müzekker veya müennes olduğu bilinmezse, gayri munsarif olduğu bilininceye kadar onun hakkı munsarif olmaktır. Çünkü Sebe' Yemen'de Me'rib diye bilinen bir yerdir. Sana'ya olan uzaklığı üç günlük yoldur. Kim de onu munsarif yapmazsa onu şehir ismi yapar. Kim de munsarif kılarsa onu beled (yer) ismi yapar. O zaman müzekker ismi konulmuş bir müzekker olur.

"Kesin bir haberle": Doğru bir haberle demektir. "Ben onlara kraliçelik yapan bir kadın buldum": Belkıs'ı kastediyor. "Ona her şeyden verilmiş": Zeccac, manası: Krallara ve insanlara verilen her şeyden, demiştir. Arş de: Kralın tahtıdır. Katade: Onun tahtı altından, ayakları da inci ile süslü mücevherdendi, demiştir. Ebeveyninden biri cindendi. Ayaklarından birinin arkası hayvan tırnağı gibi idi. Mücahit de şöyle demiştir: Ayakları merkep tırnağı gibiydi. İbn Saib de şöyle demiştir: Ayaklarında bir şey yoktu, cinler onu bu sözle Süleyman'a kesmişler, gıybet etmişlerdi. Saraya girince yalanları meydana çıktı. Mukatil de şöyle demiştir: Tahtının yüksekliği seksen çarpı seksen arşın idi. Bu haber niçin Hüdhüd için mazeret olmuştur? Çünkü Süleyman yeryüzünde kendininkine benzer bir krallık düşünmüyordu. Bununla beraber cihat etmeyi severdi. Hüdhüd ona başka bir memleket ve cihat edeceği kafir bir kavim gösterince, bu onun için mazeret oldu.

"Ella yescudu": Çoğunluk şedde ile "ella yescudu" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Mana da: Şeytan secde etmemeyi onlara süsledi. Yani secde etmesinler diye onları çevirdi. İbn Abbas, Ebu Abdurrahman Sülemi, Hasen, Zühri, Katade, Ebu'l – Aliye, Hamid el - A'rec, İbn Ebi Able ve Kisai, şeddesiz olarak ela yescudu okumuşlar, haberiniz olsun, ey o kimseler, secde edin, demiştir. O zaman kelamda "haulai" sözcüğü atılmış olur, ye de onun yerine geçer. Vakıf da "ela ya"da olur. "Üscudu" da yeni söz başı olur. Ferra da şöyle demiştir: Bu kıraate göre o secde ayetidir, şeddeli kıraate göre ise secde olmaması daha uygundur. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bu, Allah'ın yeni bir söz başıdır, yani Ey insanlar, secde edin, demektir. İbn Mes'ud ile Übey, he ile "hella yescudu" okumuşlardır.

"Ellezi yuhricül hab'e fisemevati velardı": İbn Kuteybe şöyle demiştir: O ikisinde gizli olanı bilir. Bu da: Habe'tüş şey'e'den gelir ki. Bir şeyi gizlemektir. Göklerin gizlisi: Yağmur, yerin gizlisi de: Bitkidir, denilmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Sakladığın her şey: Hab'dır,

hab': Görünmeyen her şeydir. Mana da şöyledir: Allah göklerin ve yerin gizlisini bilir. İbn Cerir şöyle demiştir: "Fi", "min" manasınadır, takdiri de yuhricül hab'e fissemavati (göklerdeki gizliyi çıkarır) demektir.

"Ve ya'lemu ma tuhfune ve ma tu'linun": Hafs, Asım'dan rivayet ederek, Kisai de ikisinde de te ile okumuşlardır. Diğerleri de ye ile okumuşlardır. İbn Zeyd de: "Ehattu'dan azimi'ye kadar olan kısım, Hüdhüdün sözüdür, demiştir. Dahhak ile İbn Muhaysın, mimin ref'i ile elazimü" okumuşlardır.

قَالَ سَنَنظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٢٧﴾ اذْهَب
بِّكِتَابِي هَٰذَا فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾
قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ ﴿٢٩﴾ إِنَّهُ مِن سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ ﴿٣٠﴾ أَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ وَأْتُونِي
مُسْلِمِينَ ﴿٣١﴾

27 – Dedi: "Doğru mu söyledin yoksa yalancılardan mı oldun, bakacağız".

28 – "Şu mektubumu götür; onu onlara bırak. Sonra geri çekil, bak ne cevap verecekler?"

29 – (Kraliçe Belkıs) dedi: "Ey o ileri gelenler, şüphesiz bana değerli bir mektup bırakıldı".

30 – "Şüphesiz o, Süleyman'dan (geliyor) ve şüphesiz o: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla".

31 – "Bana baş kaldırmayın ve bana Müslümanlar olarak gelin".

Hüdhüd sözünü bitirince "bakacağız, dedi": Bize getirdiğin habere bakacağız, dedi. "Doğru mu söyledin" dediğin şeyde "yoksa yalancılardan mı oldun?" Neden onun haberinden şüphe etti? Çünkü yeryüzünde başkasının öyle bir mülkü olacağını zannetmiyordu. Sonra bir mektup yazdı, onu kendi mührü ile mühürledi ve onu Hüdhüd'e verdi ve: "şu mektubumu götür; onu onlara bırak (izheb bikitabi haza feelkıh ileyhim"): İbn Kesir, İbn Amir ve Kisai, sonunda ye ile "feelkıhiy" okumuşlar; Ebu Amr, Asım, Ebu Cafer ve Hamze, henin sükunu ile "feelkıh" okumuşlardır. Kalun, Nafi'den henin kesri ile işba yapmadan ha-

fifçe okumuştur. Bundan da Sebe (Saba) halkını kastetmiştir. "Sonra onlardan geri çekil": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yüz çevir. *İkincisi:* Geri çekil. "Bak ne cevap verecekler".

Eğer: "Onlardan geri çekilirse cevaplarını nasıl bilir?" denilirse, bunun da iki cevabı vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Seni görmeyecekleri şekilde onlardan uzaklaş, ne cevap vereceklerine bak. Bu da Vehb bin Münebbih'in görüşüdür.

İkincisi: Kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Ne cevap vereceklerine bak, sonra da onlardan uzaklaş. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

Katade şöyle demiştir: Hüdhüd ona geldi, o ise uyuyordu, mektubu göğsünün üzerine bıraktı, o da okudu ve kavmine haber verdi. Mukatil şöyle demiştir: Onu gagasında taşıdı, kadının başında durdu, bir süre uçtu, insanlar da ona bakıyorlardı. Kadın başını kaldırdı, o da mektubu kucağına attı. Kadın mührü görünce korktu, başını eğdi ve yanındaki askerler de eğdiler.

Neden dolayı mektup için kıymetli dedi? Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: Çünkü mühürlü idi, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Çünkü onun aziz ve celil olan Allah tarafından olduğunu zannetti. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* "Kerim" sözcüğünün manası: İçindeki güzeldir, demektir. Bunu da Katade ile Haccac, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Sahibinin kereminden dolayı, çünkü o kral idi. Bunu da İbn Cerir, demiştir. *Beşincisi:* Çünkü heybetli idi, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. *Altıncısı:* Hüdhüde taşıttığı için, bunu da Maverdi nakletmiştir. *Yedincisi:* Çünkü baş tarafında bismillahirrahmanirrahim gördü, bunu da Salebi nakletmiştir.

"Şüphesiz o Süleyman'dan": Yani mektup ondan geliyor, "şüphesiz ki o"; Yani o yazılan: "Bismillahirrahmanirrahim. Bana baş kaldırmayın": Yani böbürlenmeyin. İbn Abbas, noktalı ğayınla "tağlu" okumuştur. "Bana Müslümanlar olarak gelin": Yani boyun eğerek ve itaat ederek, demektir. Sonra Belkıs, kavmi ile istişare etti: "Ey ileri gelenler": Yani, ey eşraflar, dedi. Onlar da üç yüz on üç komutan idiler. Her birinin on bin askeri vardı. İbn Abbas da şöyle demiştir: Yanında yüz bin küçük prens, her prensin de yüz bin askeri vardı. Bütün askerlerinin bir milyon iki yüz bin olduğu da söylenmiştir.

قَالَتْ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اَفْتُونِي فٖٓي اَمْرٖيۚ مَا كُنْتُ قَاطِعَةً
اَمْرًا حَتّٰى تَشْهَدُونِ ﴿٣٢﴾ قَالُوا نَحْنُ اُو۬لُوا قُوَّةٍ وَاُو۬لُوا بَأْسٍ
شَدٖيدٍۙ وَالْاَمْرُ اِلَيْكِ فَانْظُرٖي مَاذَا تَأْمُرٖينَ ﴿٣٣﴾ قَالَتْ
اِنَّ الْمُلُوكَ اِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً اَفْسَدُوهَا وَجَعَلُٓوا اَعِزَّةَ
اَهْلِهَٓا اَذِلَّةًۚ وَكَذٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٣٤﴾ وَاِنّٖي مُرْسِلَةٌ
اِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ ﴿٣٥﴾

32 – Dedi: "Ey o ileri gelenler, bu işimde bana görüş bildirin. Siz yanımda bulunmadan ben bir işi kesip atmam".

33 – Dediler: "Biz kuvvetli ve çetin savaşçı kimseleriz. Emir senindir. Bak, ne emredeceksin?"

34 – Dedi: "Krallar bir kente girdikleri zaman orayı fesada verirler ve halkının şereflilerini şerefsizler ederler ve böyle yaparlar".

35 – "Gerçekten ben, onlara bir hediye göndereceğim. Bakacağım elçiler ne ile dönecekler?"

"Bana görüş bildirin": Yani ne yapmamı bana açıklayın ve bana akıl verin. Ferra şöyle demiştir: İstişareye fetva dedi, bu da dil müsait olduğu için caizdir.

"Ben bir işi kestirmem": Yani yaptığım işi, demektir. "Siz yanımda bulunmadan": Mana şöyledir: Ancak sizin huzurunuzda ve istişarenizle yaparım.

"Biz kuvvet sahibi kimseleriz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar bedenen kuvvetli olduklarını söylemek istediler. *İkincisi:* Sayı, şiddet ve savaşta cesaret bakımından demek istediler.

Bu sözden de neyi kastettiklerinde iki görüş vardır: *Birincisi:* İşi Kraliçe'ye bırakmak. *İkincisi:* Emrettiği takdirde savaş istemelerine işaret vardır.

Sonra da: "Söz senindir" dediler, yani savaşıp savaşmama da söz senindir, dediler. "O da: Krallar bir kente girdikleri zaman" dedi. Zeccac mana şöyledir, demiştir: Bir kente savaşarak ve yenerek zorla girdikleri zaman.

"Orayı fesada verirler": Yani harabe ederler, "halkının şereflilerini şerefsizler ederler": Yani İşi ellerine almak için eşrafı hor görürler. Kelamın manası da şöyledir: Onları Süleyman'ın hareketinden ve ülkelerine girmesinden uyardı.

"Böyle yaparlar": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, Allah Teala tarafından, Kraliçenin sözünü tasdiktir. Bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: O, Kraliçe'nin sözünün devamıdır, mana da şöyledir: Süleyman ve adamları ülkemize girdikleri zaman böyle yaparlar. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Gerçekten ben onlara bir hediye göndereceğim": İbn Abbas şöyle demiştir: Hediye göndermesi, Süleyman'ın durumunu öğrenmek içindi: Eğer peygamber ise dünyayı istemez, eğer kral ise taşınan hediyelere razı olurdu. Ona üç altın kerpiç gönderdi, her kerpiçin ağırlığı yüz rıtıl idi. Kırmızı bir yakut gönderdi, onun da uzunluğu bir karıştı ve delikti. Otuz erkek hizmetçi, otuz da kadın hizmetçi gönderdi. Erkeği kadından ayırmaması için onlara aynı kıyafeti giydirdi. Sonra ona şöyle yazdı: Sana bir hediye gönderdim, onu kabul et. Sana bir karış uzunluğunda bir yakut gönderdim, ona bir iplik geçir. İpliğin iki ucunu da kendi mührünle mühürle. Sana otuz erkek ve otuz da kız hizmetçi gönderdim. Kızlarla erkekleri ayır. Şeytanların amiri geldi, ona Belkıs'ın gönderdiklerini haber verdi, Süleyman ona şöyle dedi: Git, meclisimden itibaren sekiz mile sekiz mil mesafeye altın kerpiç döşe. O da gitti, şeytanları gönderdi. Onlar da dağlardan kerpiçler kestiler, onları altın suyuna batırıp döşediler. Yola da kırmızı yakut sütunlar diktiler. Elçiler geldi, birbirlerine: Bu adamın yanına nasıl üç kerpiçle girersiniz, yanında gördüğünüz bunca şeyler varken, dediler? Başları: Bizler sadece elçileriz, dedi. Onlar da yanına girip kerpiçleri önüne koydular. O da: "Bana mali yardım mı ediyorsunuz?" dedi. Sonra bir küçük karınca çağırdı, ona bir ip bağladı, onu yakutun içine soktu, o da ipliği öbür tarafından çıkardı. Sonra ipliğin iki ucunu birleştirdi, onu mühürleyip onlara verdi. Sonra erkeklerle dişi hizmetçileri ayırdı. Bütün bunlar İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Belkıs erkeklere kadın elbisesi, kadınlara da erkek elbisesi giydirmişti. Süleyman onları da ayırdı, Belkıs'ın hediyesini kabul etmedi.

Kadın ve erkek hizmetçilerin sayısında beş görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Otuz erkek, otuz da kadın idi. Biz de bunu İbn Abbas'tan zikretmiştik. *İkincisi:* Beş yüz erkek, beş yüz kadın idi, bunu da Vehb,

demiştir. *Üçüncüsü:* İki yüz erkek, iki yüz cariye idi. Bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* On erkek köle, on da cariye idi, bunu da İbn Saib, demiştir. *Beşincisi:* Yüz erkek, yüz de kadın hizmetçi idi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Onları nasıl ayırdığı hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlara abdest almalarını emretti, erkekler dirsekten ele doğru, kızlar da elden dirseğe doğru başladılar; onları bu şekilde ayırdı. Bunu Said bin Cübeyr, demiştir.

İkincisi: Erkekler bileklerin dışlarını içlerinden önce yıkamaya başladılar, kızlar ise bunun tersini yaptılar. Bu da Katade'nin görüşüdür.

Üçüncüsü: Erkekler suyu elleriyle avuçladılar, kızlar ise ellerinin üzerine döktüler. Bunu da Süddi, demiştir. Tefsirde şöyle gelmiştir: Belkıs, kızlara Süleyman'la erkek gibi konuşmalarını, erkeklere de kız gibi konuşmalarını emretti. Ve Süleyman'a bir bardak gönderdi; bunu yerden de gökten de olmayan bir su ile doldurmasını istedi. O da atları koşturdu, onu atların terinden doldurdu.

"Bakacağım elçiler ne ile dönecekler?": Yani kabul ile mi ret ile mi? İbn Cerir şöyle demiştir: "Bime"nin aslı bima'dır, elif şunun için düşürülmüştür; çünkü Araplar "ma" "eyyü" manasına olur da sonra ona bir harfi cer eklerlerse, istifhamla haberi birbirinden ayırmak için elifini düşürürler; mesela "amme yetesaelun" *(Nebe': 1)* ve "kalu fime küntüm" *(Nisa: 97)* ayetlerinde olduğu gibi. Nitekim şair şöyle demiştir:

Niçin o adi kalkmış bana sövüyor,
Küle belenmiş bir domuz gibi.

فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمٰنَ قَالَ اَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ فَمَا اٰتٰينِيَ اللّٰهُ خَيْرٌ مِمَّا اٰتٰيكُمْ بَلْ
اَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ ﴿٣٦﴾ اِرْجِعْ اِلَيْهِمْ فَلَنَاْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا
قِبَلَ لَهُمْ بِهَا وَلَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْهَا اَذِلَّةً وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٣٧﴾ قَالَ يَا اَيُّهَا
الْمَلَؤُا اَيُّكُمْ يَاْتِينِي بِعَرْشِهَا قَبْلَ اَنْ يَاْتُونِي مُسْلِمِينَ ﴿٣٨﴾ قَالَ
عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ اَنَا اٰتِيكَ بِهِ قَبْلَ اَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ وَاِنِّي عَلَيْهِ
لَقَوِيٌّ اَمِينٌ ﴿٣٩﴾ قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ اَنَا اٰتِيكَ بِهِ قَبْلَ

أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هٰذَا مِنْ فَضْلِ
رَبِّي لِيَبْلُوَنِي ءَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ
وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ ﴿٤٠﴾

36 – Elçi Süleyman'a gelince, (Süleyman): "Bana mal ile mi yardım ediyorsunuz? Allah'ın bana verdiği, size verdiğinden daha hayırlıdır. Hayır, siz hediyenizle seviniyorsunuz".

37 – "Dön onlara. Andolsun, onlara mutlaka bir ordu ile geleceğiz ki, onların ona karşı (koymaya) güçleri yoktur. Onları mutlaka oradan hor olarak küçülerek çıkaracağız" dedi.

38 – (Süleyman) dedi: "Ey o ileri gelenler, o bana Müslüman olarak gelmeden önce onun tahtını bana kim getirir?"

39 – Cinlerden bir ifrit: "Onu sana makamından kalkmadan önce getiririm. Benim buna gücüm yeter ve şüphesiz ben elbette güvenilir biriyim" dedi.

40 - Yanında kitaptan bir bilgi olan (birisi): "Ben onu sana gözün sana dönmeden getiririm" dedi. (Süleyman) onu yanında durur görünce: "Bu, Rabbimin lütfundandır. Şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü edeceğim, diye beni denemesi için. Kim şükrederse, ancak nefsi için şükreder. Kim de nankörlük ederse, şüphesiz Rabbin zengindir, kerem sahibidir" dedi.

"Süleyman'a gelince": Yani Belkıs'ın elçisi gelince, demektir. Onun ihsanı gelince demek de caizdir.

"Etümidduneni bimalin": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr: İki nun ve vasılda ye ile "etümiddunenî" okumuşlar. Müseyyebi de Nafi'den şeddesiz tek nun ve vasılda ve vakıfta ye ile "etümidduni" rivayet etmiştir. Asım, İbn Amir ve Kisai de, vasılda ve vakıfta yesiz olarak "etümidduneni" okumuşlardır. Hamze de, şeddeli nun ile "etümidunnî" okumuş vakıfta ye ile durmuştur.

"Fema atanillahu": İbn Kesir, İbn Amir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle "nunun kesri ve yesiz olarak "fema atanillahu" okumuşlardır. Ebu Amr, Nafi, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, yenin fethi ile "ataniye" okumuşlardır. Kisai'nin dışında hepsi teyi fetha ile okumuşlardır. Hamze de "ene atike bihi" nin nununu işmam ederek hafif kesre ile okumuştur. Mana da: Allah'ın bana verdiği peygamber-

lik ve mülk demektir. "Size verdiğinden daha hayırlıdır": Yani maldan daha hayırlıdır, demektir. "Hayır, siz hediyenizle seviniyorsunuz": Yani biriniz birinize hediye ettiği zaman sevinir, ben ise sevinmem, demektir. Sonra elçiye: "Dön onlara, onlara bir ordu ile geleceğiz ki ona karşı koyamayacaklardır ve sizi oradan çıkaracağız": Yani memleketinizden. Elçileri onlara bu haberle dönünce, Belkıs: Ben onun kral olmadığını ve ona karşı duramayacağımızı bilmiştim, dedi ve ona şu haberi gönderdi: Ben sana kavmimin prensleri ile geliyorum, bizi davet ettiğin şeye bakmak istiyoruz. Sonra Belkıs tahtının iç içe yedi odaya gizlenmesini emretti. Onu korumak için muhafızlar dikti. Her birinin elinin altında binlerce asker bulunan on iki bin prensle Süleyman'a geldi. Süleyman heybetli biri idi, kendisi sormadıkça ona doğrudan bir şey söylenmezdi. Bir gün tahtına oturdu, yakınında bir duman gördü, "bu nedir?" dedi. Onlar da: Belkıs oraya indi, dediler. Bir fersahlık mesafede idi. Çıkmadan önce tahtını emniyete aldığını öğrenmişti. "Ey ileri gelenler, onun tahtını bana kim getirir?" dedi. Onu istemesinde de beş görüş vardır:

Birincisi: Hüdhüdün doğrulunu bilmek için, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bunu peygamberliğine delil kılmak için, çünkü Belkıs onu sarayda bırakmış ve onu garanti altına almıştı. Tahtının kendisinden önce geldiğini gördü. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Üçüncüsü: Belkıs'ın aklını ve zekasını denemek için, bakalım tahtını tanıyacak mıydı? Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Dördüncüsü: Çünkü tahtın niteliği onu şaşırtmıştı: Müslüman olur da malını almak haram olur diye korkmuş; bundan önce onu almak istemişti. Bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: Ona Allah'ın gücünü ve büyük saltanatını göstermek istemişti. Bunu da Salebi nakletmiştir.

"Cinlerden bir ifrit dedi": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: İfrit, cin olsun insan olsan, en yüksek reis demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: İfrit: Sıkı bağlanmış demektir. Zeccac da: İfrit: İşe aklı eren kötü ve dahi kimse demiştir.

Übey bin Ka'b, Dahhak, Ebu'l – Aliye, İbn Yamur ve Asım el – Cahderi, aynın fethi ve ranın kesri ile "kale afritün" okumuşlardır. İbn Ebi Şüreyh de, Kisai'den yenin fethi ve şeddesiz olarak "ifriyetün" rivayet etmiştir. Yine ondan müennes olarak yenin şeddesi ve he'nin de tenvini ile rivayet edilmiştir. İbn Mes'ud ile İbn Semeyfa da, aynın kesri, ranın fethi, elifle yesiz olarak "ifratün" okumuşlardır.

"Makamından kalkmadan önce": Yani meclisinden, demektir, "fi makamin emin" *(Duhan: 51)* kavli de öyledir. Süleyman şafaktan güneşin doğuşuna kadar insanların davalarına bakmak için yerinde otururdu. Öğleye kadar diyenler de vardır. "Şüphesiz ben ona karşı" yani onu getirmeye "elbette güçlüyüm". Gücüm yeter.

"Güvenilir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ondaki mücevher, inci ve diğer şeylere karşı güvenilir, bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Onun yerine başkasını getirmekten emin, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Süleyman: Ben daha hızlı istiyorum, dedi. "Yanında kitaptan bilgi olan biri şöyle dedi": Bu, insan mıdır yoksa melek midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İnsandır, bunu da İbn Abbas, Dahhak ve Ebu Salih, demişlerdir. Sonra bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, İsrail oğullarından bir adamdır, adı da Asaf bin Berhiya'dır. Bunu da Mukatil, demiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: Asaf dua etti - Asaf, Süleyman'ın yanında elinde kılıç duruyordu - Allah melekler gönderdi; onlar tahtı yerin altından toprağı yara yara getirdiler, Süleyman'ın huzurunda toprak delindi, meydana çıktı. *İkincisi:* O, Süleyman aleyhisselam'dır. Bir adam ona: Onu sana gözünü açıp kapamadan önce getiririm, deyince, o da: Getir, dedi. O da: Sen peygamber oğlu peygambersin, eğer Allah'a dua edersen onu sana getirir, dedi. O da dua etti, Allah da onu getirdi. Bunu Muhammed bin Münkedir, demiştir. *Üçüncüsü:* O, Hızır'dır, bunu da İbn Lehiâ demiştir. *Dördüncüsü:* O, bir abitti, denizde bir adadan çıktı, Süleyman'ı buldu, o da dua etti, taht getirildi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

İkincisi: O, meleklerdendi. Sonra da bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, Cebrail aleyhisselam'dır. *İkincisi:* Meleklerden bir melektir, Allah onunla Süleyman'ı destekledi. Bu ikisini Salebi nakletmiştir.

Kitaptan bilgisi hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, ism-i azamdır, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Katade ve cumhur demişlerdir.

İkincisi: O, Süleyman'ın Belkıs'a yazdığı mektup hakkında bilgidir.

Üçüncüsü: O, Allah'ın, âdemoğullarına yazdığının bilgisidir. Bu da onun melek olmasına göredir. İki görüşü de Maverdi nakletmiştir.

"Gözün sana dönmeden önce": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Baktığın şeyin en uzağı sana gelmeden önce, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

İkincisi: En uzağa baktığın zaman gözün sana dönmeden önce, bunu da Vehb, demiştir.

Üçüncüsü: Devamlı baktığın zaman gözün yorgun olarak sana dönmeden önce, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Gözünü açıp kapatacak kadar, bunu da Zeccac, demiştir. Mücahit de: Ye zelcelali velikram diye dua etti, demiştir. İbn Saib de, sadece: Ya hayyu ya kayyum, dedi, demiştir.

"Felamma raahu": Kelamda söylenmeyen sözler vardır, takdiri şöyledir: Allah'a dua etti, taht da getirildi, "Süleyman onun yanında durduğunu görünce": Yani huzurunda sabit görünce, "bu dedi": Yani muradın hasıl olması.

"Şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü edeceğim?": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bana getirilen taht için şükür mü edceğim yoksa dünyalıkta benden aşağı birinin benden daha bilgili olmasına karşı nankörlük mü edeceğim? Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bunun bana Allah'ın bir lütfu olduğuna şükür mü edeceğim yoksa O'na şükrü terk ederek nankörlük mü edeceğim? Bunu da İbn Cerir, demiştir.

قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنْظُرْ
أَتَهْتَدِي أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٤١﴾ فَلَمَّا جَاءَتْ قِيلَ أَهٰكَذَا
عَرْشُكِ قَالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ وَأُوتِينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ
﴿٤٢﴾ وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ إِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ
كَافِرِينَ ﴿٤٣﴾ قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً
وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ قَالَتْ
رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمٰنَ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٤﴾

41 – "Ona tahtını tanınmaz hale getirin; bakalım; doğruyu bulacak mı yoksa doğruyu bulamayanlardan mı olacak?"

42 – (Kraliçe) gelince, ona: "Senin tahtın da böyle mi?" denildi. O da: "Sanki o. Bize bundan önce bilgi verildi ve biz Müslüman olduk" dedi.

43 – Allah'tan başka taptığı şeyler onu çevirdi. Şüphesiz o, kafirler kavminden idi.

44 – Ona: "Köşke gir" denildi. Onu görünce derin su zannetti ve iki bacağından (biraz) açtı. (Süleyman): "O, dümdüz sırçadan avludur" dedi. O da: "Şüphesiz ben kendime zulmettim ve Süleyman'la beraber alemlerin Rabbine teslim oldum" dedi.

"Onun tahtını tanınmaz hale getirin, dedi": Müfessirler şöyle demişlerdir: Şeytanlar Süleyman, Belkıs'la evlenir de cinlerin esrarı ifşa olur diye korktular. Çünkü Belkıs'ın annesi cin bir kadındı (peri idi). O zaman Süleyman'ın ve ondan sonra da zürriyetinin hizmetinden çıkamazlardı. Bu nedenle onu kötülediler ve: Aklında bir şeyler vardır, ayağı da merkep tırnağı gibidir, dediler. Süleyman da tahtını değiştirmekle onu denemek ve sırça avluyu yapmakla da ayaklarına bakmak istedi. "Nekkiru"nun manası: Değiştirin, demektir. Nekkertüş şey'e fetenekkere: Bir şeyi değiştirdim, o da değişti, demektir, yani bozdum, o da tanınmaz hale geldi, demektir.

Onun nasıl değiştirildiği hususunda da müfessirlerin altı görüşü vardır:

Birincisi: Onda artırma ve eksiltme yapıldı, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Onlar tahtın üzerindeki altın kaplamaları gümüşlerin yerine, gümüş kaplamaları da altınların yerine; zebercedin yerine yakutu, incinin yerine da başka bir cins inci, zebercet ayakların yerine de iki yakut ayak koydular. Yine bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar tahtın üzerindeki kakma ve mücevherleri söktüler, Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Onlar ondaki kırmızıların yerine yeşil, yeşillerin yerine de kırmızı koydular. Bunu da Mücahit, demiştir.

Beşincisi: Onlar altını üstüne, önüne arkasına getirdiler, ilave ve eksiltmeler yaptılar. Bunu da Katade, demiştir.

Altıncısı: Onlar ona balık kabartmaları koydular, bunu da Ebu Salih, demiştir.

"Sanki odur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu hem tanır hem de tanımaz gibi davrandı, sonra da

içinden: "Yedi evin içinde ve bekçiler tarafınan korunan tahta nasıl varır?" dedi. Arkasından da: Sanki o, dedi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Katade de: Onu kendi tahtına benzetti, demiştir. Süddi de şöyle demiştir: Onda tanıdığı şeyler gördü, onu inkar etmedi, tanımadığı şeyler gördü, onda da ısrar etmedi, onun için, sanki o, dedi.

İkincisi: Onu tanıdı, fakat onlar şüphe ettikleri gibi o da şüphe etti. Eğer onlar: Bu senin tahtındır, deselerdi, o da: Evet, derdi. Bunu da Mukatil, demiştir. Müfessirler şöyle demiştir: Ona: Bu senin tahtındır, onu kapalı kapılar arkasına saklaman bir fayda sağlamadı, denildi.

"Bize bilgi verildi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bu, Süleyman'ın sözüdür, bunu da Mücahit, demiştir. Sonra bunun manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bize Allah ve dilediği şeye gücü yeteceğine dair bu kadından önce bilgi verildi. *İkincisi:* Müslüman olduğuna ve itaat ederek bize geleceğine dair bize bilgi verildi ve biz de Allah'a teslim olanlarız, demektir.

İkincisi: O, Belkıs'ın sözündendir, çünkü o, tahtını görünce: Ben bu mucizeyi gördüm ve geçen mucizeler nedeniyle Süleyman'ın gerçek peygamber olduğuna dair bilgi edindik, dedi. Geçen mucizeler de hüdhüdün ve elçilerin durumudur. Biz de gelmeden önce sana teslim olduk ve itaat ettik.

Üçüncüsü: O, Süleyman kavminin sözündendir, bunu da Maverdi, nakletmiştir.

"Allah'tan başka taptığı şeyler onu çevirdi": Ferra, kelamın manası şöyledir, demiştir: O akıllı bir kadındır, onu Allah'a ibadetten sadece güneşe ve aya ibadet etmesi çevirdi. Bu da atalarının dininde bir adet idi. Mana da şöyledir: İbadet etmekte olduğu şey, onu Allah'a ibadetten çevirdi. Süleyman onu ibadet ettiği şeyden çevirdi, de denilmiştir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Üzerinde bulunduğu adet onu imandan çevirdi; çünkü o, öyle yetişmişti ki güneşe tapan bir kavimden başkasını görmemişti. İbadetini de: "İnneha kânet min kavmin kâfirin" sözü ile açıkladı. Said bin Cübeyr ile İbn Ebi Able, hemzenin fethi ile "enneha kânet" okumuşlardır.

"Ona: Köşke gir, denildi": Müfessirler şöyle demişlerdir: Süleyman emretti, şeytanlar ona sırça bir zemin gibi bir avlu yaptılar.

Ona bunu emretme sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, Belkıs'a kendi mülkünden daha kıymetli bir mülk göstermek istedi. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

İkincisi: O, bacağını açmasını emretmeden ona bakmak istedi. Çünkü ona: Belkıs'ın ayağı merkep tırnağı gibidir, denilmişti. O da Belkıs için suyun üzerine sırçadan bir ev yapılmasını emretti. Süleyman'ın tahtı da evin önüne konuldu. Bu da Muhammed bin Ka'b el – Kurazi'nin görüşüdür.

Üçüncüsü: Belkıs nasıl onu hizmetçilerle denemek istediyse, bu da onu böyle denemek için yaptı. Bunu da İbn Cerir, demiştir. Sarh'a gelince, İbn Kuteybe; O, köşktür, çoğulu da suruh gelir, demiştir. Şair Hüzeli'nin şu beyti de öyledir:

Onun işaretlerini köşkler sanırsın.

Ve şöyle demiştir: Sarh: Belkis için sırçadan yapılmış bir saraydır. Altına su, içine de balık salıverilmişti. Mücahit de şöyle demiştir: O bir havuz idi, Süleyman onun üzerine sırça çektirdi. Mukatil de: Suyun üzerine yapılmış bir köşk, içine de balık bırakılmıştı, demiştir.

"Onu derin su zannetti": Belkis onu çok miktarda su zannetti "ve iki bacağından (biraz) açtı": Suya girmek için, Süleyman ona: "O, düz bir avludur, sırçadandır" diye seslendi. O da: "Rabbim, şüphesiz ben kendi nefsime zulmettim, dedi": Yani senden başkasına ibadet etmekle. Şöyle de denilmiştir: O, Süleyman'ın kendisini suda boğmak istediğini zannetti. Onun düz bir sırça zemin olduğunu öğrenince, Rabbim, böyle düşünmekle kendime haksızlık ettim, dedi. Sonra Süleyman onunla evlendi. Şöyle de denilmiştir: Onu memleketine iade etti, onu her ay bir kere ziyaret eder ve yanında üç gün kalırdı. Ondan çocuğu olduğu da söylenmiştir. Onu bazı prenslerle evlendirdiği, kendisinin onunla evlenmediği de söylenmiştir.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ فَإِذَا هُمْ
فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٥﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ
لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٦﴾ قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ
قَالَ طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ ﴿٤٧﴾

45 – Andolsun, Semud (kavmine) de kardeşleri Salih'i, Allah'a ibadet edin diye gönderdik. Birden onlar birbiriyle çekişen iki gruba ayrıldılar.

46 – Dedi: "Ey kavmim, neden iyilikten önce kötülüğü acele istiyorsunuz? Allah'a istiğfar etsenize! Belki merhamet olunursunuz!"

47 – Dediler: "Senin ve seninle beraber olanların yüzünden uğursuzluğa uğradık". Dedi: "Uğursuzluğunuz Allah'ın katındadır. Bilakis siz denenen bir kavimsiniz".

"Birden onlar iki grupturlar": Yani mü'min ve kâfir olmak üzere. "Çekişiyorlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onların "Salih'in Rabbinden gönderilmiş biri olduğunu biliyor musunuz?" sözleridir *(A'raf: 75 – 80).*

İkincisi: O, her grubun: Biz haklıyız, demeleridir.

"Kötülüğü neden acele ile istiyorsunuz?": Bu da: Eğer bize getirdiğin hak ise bize azabı getir, dedikleri zaman oldu. Kötülük ve iyilik hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Kötülük: Azaptır, İyilik de: Rahmettir. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Kötülük: Beladır, iyilik de: Sağlık ve esenliktir. Bunu da Süddi, demiştir.

"Levla = değil miydiniz?" "Allah'a istiğfar etmeli" şirkten, "umulur ki merhamet olunursunuz" da azap edilmezsiniz. "Kaluttayyerna": İbn Kuteybe, mana: Tetayyerna ve teşaemna (senin yüzünden başımıza uğursuzluk geldi) demektir. Te tıya idgam edildi, arkasındaki sükun engeli kalksın diye. Zeccac da aslı: Tetayyernadır, demiştir. Te tıya idgam edildi, tı sakin olduğu için başa bir hemze getirildi. Onunla başladığın zaman: İttayyerna, dersin, başa bir şey getirirsen, elifi telaffuz etmez, düşürürsün, çünkü o, hemze-i vasıldır. Neden "başımıza uğursuzluk geldi?" dediler. Çünkü kıtlık olmuş, aç kalmışlardı. O da onlara: "Uğursuzluğunuz Allah'ın katındadır" dedi. Biz de bu manayı, A'raf: 131'de şerh etmiştik.

"Deneniyorsunuz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Hayır ve şerle deneniyorsunuz, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Dininizden döndürülüyorsunuz, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* İtaat ve isyanla imtihan ediliyorsunuz. Bunu da Katade, demiştir.

وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿٤٨﴾
قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَأَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ
لِوَلِيِّهِ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ أَهْلِهِ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٤٩﴾

وَمَكَرُوا مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٠﴾
فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ أَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ
وَقَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٥١﴾ فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا إِنَّ
فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥٢﴾ وَأَنْجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٣﴾

48 – Şehirde dokuz adam vardı, yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlardı. Islahat yapmıyorlardı.

49 – Dediler: "Allah'a yemin edin, gece ona ve ailesine elbette baskın yapacağız, sonra da ailesine: "Biz, ailesinin helakine şahit olmadık ve biz şüphesiz elbette doğru söylüyoruz" deriz.

50 – Onlar bir tuzak kurdular, biz de onlar farkında değillerken bir tuzak kurduk.

51 – Bak, tuzaklarının sonucu nasıl oldu? Şüphesiz biz onları da kavimlerini de toptan helak ettik.

52 – İşte zulümleri yüzünden çökmüş evleri. Şüphesiz bunda bilen bir kavim için gerçekten bir ibret vardır.

53 – İman edip sakınanları kurtardık.

"Şehirde vardı": O da Salih'in oturduğu Hicr'dir. "Dokuz adam, yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlardı": Maksat: Hicr toprağıdır. Bozguncuklukları da inkar ve isyanlarıdır. Onlar kan döker, mallara ve namuslara saldırırlardı. Dişi deveyi öldürenler de onlardır. Said bin Cübeyr ile Ata bin Ebi Rebah'tan, bozgunculuklarının dirhem ve dinarları kırpmalarıdır, dedikleri rivayet edilmiştir.

"Dediler": Kendi aralarında "Allah'a yemin edin": Allah'a ant için "gece ona elbette baskın yapacağız": Yani elbette Salih'i öldüreceğiz, "ve ailesini" geceleyin. "Sümme lenekulenne": Hamze ile Kisai, ikisinde de te ile "letübeyyitünnehu ve ehlehu sümme letekulünne" okumuşlar; Mücahit, Ebu Reca ve Hamid bin Kays de merfu ye ve te ile "leyübeyyitünnehu"; meftuh ye, merfu kaf, sakin ve merfu lam ile "sümme leyekulünne" okumuşlardır. "Velisine": Yani kanını isteyene, eğer bize sorarsa "şahit olmadık": Yani hazır bulunmadık, "mehlike ehlihi" (ailesinin helakine): Çoğunluk mimin zammı ve lamın fethi ile okumuşlardır. Mehlik'in helak etmek manasına mastar olması da ca-

izdir, ism-i mekân olması da caizdir. Ebu Bekir ve Eban da Asım'dan, helak manasına mimin ve lamın fethi ile (mehlek) rivayet etmişlerdir. Heleke yehlikü mehleken, denir. Ondan Hafs ile Mufaddal da, ism-i mekân olarak mimin fethi ve lamın kesri ile (mehlik) rivayet etmişlerdir. Manası da: Biz onun helak olduğu yerde hazır değildik, demektir. İşte tuzakları bu idi. Allah da onları bununla cezalandırıp helak etti.

Nasıl helak oldukları hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar kılıçlarını çekerek Salih'in evine geldiler; melekler de onlara taş atarak onları öldürdü. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Allah onların üzerine bir kaya parçası atıp onları öldürdü. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar Salih'in gelmesini beklemek üzere bir mağaraya girdiler; Allah da üzerlerine bir kaya parçası gönderdi; mağaranın kapısını tıkadı. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar birbirlerini beklemek üzere bir dağın eteğine kondular, dağ da üzerlerine devrilip onları helak etti. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Enna demmernahüm": Asım, Hamze ve Kisai, hemzenin fethi ile "enna demmernahüm", kalanlar ise kesri ile okumuşlardır. Kim kesre okursa söz başı yapar, kim de fetha okursa, Ebu Ali bunda da iki yöntem vardır, demiştir:

Birincisi: "Akibetü mekrihim"den bedel olmasıdır.

İkincisi: Gizli mübtedanın haberi olmasıdır, sanki: Hüve enna demmernahüm demiş gibi olur.

"Fetilke buyutuhum haviyeten": Zeccac, hal olmak üzere mansuptur, mana da şöyledir, demiştir: Fanzur ila buyutihim haviyeten (boş evlerine bak).

وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٥٤﴾
أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿٥٥﴾
فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ
إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٥٦﴾ فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَاهَا
مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٥٧﴾ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٥٨﴾

54 – Lut'u da hatırla. Hani, kavmine: "Göz göre göre o çirkin harekete mi geliyorsunuz?" demişti.

55 – "Gerçekten siz mi, kadınlardan başka erkeklere geliyorsunuz? Hayır, siz cahillik eden bir kavimsiniz".

56 – Kavminin cevabı, ancak: "Lut hanedanını kentinizden çıkarın. Şüphesiz onlar, birtakım pislikten kaçınan insanlardır!" demeleri oldu.

57 – Biz de onu ve ailesini kurtardık; ancak karısı hariç. Onun geride kalanlardan (olmasını) takdir ettik.

58 – Üzerlerine bir yağmur gönderdik. Uyarılanların yağmuru ne kötüdür!

"Göz göre göre o çirkin harekete mi geliyorsunuz?": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onun fahiş bir şey olduğunu bildiğiniz halde.

İkincisi: Birbirinizin gözü önünde.

"Hayır, siz cahillik eden bir kavimsiniz": İbn Abbas: Kıyameti ve isyanın akibetini bilmiyorsunuz, demiştir.

"Onu geride kalanlardan takdir ettik": Yani kaza ve kaderimizle onun azapta kalmasını takdir ettik, demektir. Ebu Bekir, Asım'dan, şeddesiz olarak "kadernaha" rivayet etmiştir. O da şeddeli manasınadır.

Kıssanın kalanı Hud: 77'de geçmiştir.

قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفٰىۜ آٰللّٰهُ خَيْرٌ اَمَّا
يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾ اَمَّنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ
لَكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءًۚ فَاَنْبَتْنَا بِه۪ حَدَٓائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍۚ
مَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَاۜ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِۜ بَلْ هُمْ
قَوْمٌ يَعْدِلُونَۜ ﴿٦٠﴾ اَمَّنْ جَعَلَ الْاَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ
خِلَالَهَٓا اَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ
حَاجِزًاۜ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِۜ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَۜ ﴿٦١﴾

59 – De ki: "Hamdolsun Allah'a ve selam olsun Allah'ın seçtiği kulların üzerine. Allah mı daha hayırlıdır yoksa şirk koştukları şeyler mi?"

60 – (Onlar mı daha hayırlıdır) yoksa gökleri ve yeri yaratan ve gökten su indiren mi? Biz o su ile güzelliklere sahip bahçeler yarattık ki sizin için onun ağacını bitirmek bile mümkün değildir. Allah'la beraber İlah var mı? Hayır, onlar bir topluluktur ki (haktan) sapıyorlar.

61 - (Onlar mı hayırlı) yoksa yeri bir karargah kılan, arasında ırmaklar akıtan, onun için sabit dağlar koyan ve iki denizin arasına bir engel kılan (çeken Allah) mı? Allah'la beraber İlah var mı? Hayır, onların çoğu bilmezler.

"De ki: Hamdolsun Allah'a": Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e hitaptır; kafir milletlerin helaki üzerine Allah'a hamdetmesi buyuruldu. Bütün nimetlerine hamdetmesi de denilmiştir. "Seçtiği kullarına da selam olsun": Bunlarda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar peygamberlerdir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ondan İkrime şöyle dediğini de rivayet etmiştir: Allah İbrahim'i Halil, Musa'yı kelim ve Muhammed'i de cemalini müşahede etmekle seçmiştir.

İkincisi: Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır, bunu da Ebu Malik, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Süddi de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Onlar Allah'ı birleyip O'na iman edenlerdir, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da İbn Saib, demiştir.

"Âllahu hayrun emma yüşrikun": Ebu Ubeyde, bunun mecazı, yoksa şirk koştukları şeyler mi, demiştir. Bu da Müşriklere hitaptır, mana da şöyledir: Kendine ibadet eden için Allah mı daha hayırlıdır, yoksa onlara tapanlar için putlar mı? Kelamın manası da şöyledir: Allah onlara geçmiş ümmetlerin kıssalarını anlatınca, kendine ibadet edenleri kurtardığını, putların ise onlara bir faydası olmadığını haber verdi.

"Emmen halakas semavati": Takdiri şöyledir: Şirk koştukları şeyler mi daha hayırlıdır, yoksa gökleri "ve yeri yaratan, gökten sizin için su indirip de onunla güzelliklere sahip bahçeler çıkaran mı?" Hadaik için, İbn Kuteybe şöyle demiştir: Onlar bahçelerdir, tekili de hadika'dır. Ona hadika denilmesi, etrafı çitle çevrilmesindendir. Behçet de: Güzellik, demektir.

"Siz onların ağacını bile bitiremezsiniz": Yani bu size yaraşmaz, çünkü buna gücünüz yetmez. Sonra da sorarak ve reddederek: "Allah'la beraber İlah var mı?" dedi. Yani O'nunla beraber İlah yoktur, demektir. "Hayır, onlar": Yani Mekke kafirleri, "bir kavimdirler ki (haktan) sapıyorlar". Bunun manasını da En'am suresinin başında şerh etmiştik. "Yoksa yeri bir karargah kılan mı?": Yani halkı sarsmasın diye karargah kılan mı? "Onun arasına ırmaklar koydu ve ona sabit dağlar kıldı": Yani sağlam dağlar attı, demektir. "İki denizin arasına bir engel koydu": Yani tatlı ile tuzlu karışmasın diye bir mani koydu, demektir. "Hayır, onların çoğu bilmezler": Allah'ın büyük kudretini bilmezler, demektir.

أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ
خُلَفَاءَ الْأَرْضِ أَإِلَٰهٌ مَعَ اللَّهِ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾ أَمَّنْ
يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ
يَدَيْ رَحْمَتِهِ أَإِلَٰهٌ مَعَ اللَّهِ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٣﴾
أَمَّنْ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ
أَإِلَٰهٌ مَعَ اللَّهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦٤﴾
قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ وَمَا يَشْعُرُونَ
أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٦٥﴾ بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ
مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ ﴿٦٦﴾ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَإِذَا كُنَّا تُرَابًا
وَآبَاؤُنَا أَئِنَّا لَمُخْرَجُونَ ﴿٦٧﴾ لَقَدْ وُعِدْنَا هَٰذَا نَحْنُ وَآبَاؤُنَا
مِنْ قَبْلُ إِنْ هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ
فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٦٩﴾ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا
تَكُنْ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿٧٠﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ
إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٧١﴾ قُلْ عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ

الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٧٢﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ
وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ
صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٤﴾ وَمَا مِنْ غَائِبَةٍ فِي السَّمَاءِ
وَالْأَرْضِ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٧٥﴾

62 – (Onlar mı hayırlı) yoksa darda kalana dua ettiği zaman icabet eden, kötülüğü açan (defeden) ve yeryüzünde sizleri halifeler kılan mı? Allah'la beraber İlah var mıdır? Hayır, ne de az düşünüyorsunuz!

63 – (Onlar mı hayırlıdır) yoksa karanın ve denizin karanlıklarında size doğru yolu gösteren ve rüzgarları rahmetinin önünde müjdeciler olarak gönderen mi? Allah'la beraber İlah var mı? Hayır, Allah onların şirk koştuğu şeylerden pek yücedir!

64 – (Onlar mı hayırlı) yoksa yaratmayı başlatıp onu tekrar eden ve size gökten ve yerden rızık veren mi? Allah'la beraber İlah var mı? De ki: Eğer doğru söylüyorsanız, getirin kanıtınızı!

65 – De ki: "Göklerde ve yerde Allah'tan başka kimse gaybı bilmez. Onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler."

66 – Hayır, ilimleri ahirette sona erdi. Hayır, onlar ondan şüphe içindedirler. Hayır, onlar ondan körlerdir.

67 – Kafirler: "Bizler ve atalarımız toprak olduğumuz zaman mı, gerçekten bizler mi elbette (kabirlerden) çıkarılacağız?"

68 - "Andolsun, gerçekten biz ve atalarımız önceden bununla tehdit edildik. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir" dediler.

69 – De ki: Yeryüzünde gezin de, günahkarların akibeti nasıl oldu, bakın!"

70 – Onlara üzülme ve kurdukları tuzaklardan da sıkıntı içinde olma.

71 – "Eğer doğru söyleyenlerden iseniz bu va'd (azap) ne zaman" derler.

72 – De ki: "Acele ettiğiniz bazı şeylerin arkanıza düşmesi umulur".

73 – Şüphesiz Rabbin gerçekten insanlara karşı lütuf sahibidir. Fakat onların çoğu şükretmezler.

74 – Şüphesiz Rabbin, (onların) göğüslerinin gizlediğini ve (onların) açıkladığını elbette bilir.

75 – Gökte ve yerde ne gaip varsa, mutlaka apaçık bir kitaptadır.

"Darda kalana icabet eden mi?": Darda kalan da üzgün ve meşakkatli demektir. "Kötülüğü açar": Yani sıkıntıyı defeder. "Sizleri yeryüzünün halifeleri kılar": Yani bir nesli helak eder, yerine başkalarını getirir. "Tezekkerun": Düşünür ve öğüt alırsınız, demektir. Ebu Amr ye ile diğerleri de te ile okumuşlardır. "Size doğru yolu gösteren mi?": Yani sefere çıktığınız zaman sizi menzil-i maksuda götüren, demektır. "Karanın ve denizin karanlıklarında": Biz de bunu En'am: 63 ve 97'de şerh etmiştik. Arkasındakileri de yukarıda A'raf: 57 ve Yunus: 4'te şerh etmiştik. "Bilmezler": Yani göklerde ve yerde olanlar, "ne zaman diriltileceklerini": Yani ölümlerinden sonra ne zaman diriltileceklerini bilmezler, demektir.

"Beliddareke ilmühüm filahireti": İbn Kesir, Ebu Amr, "bel edreke" okumuşlardır. Mücahit de: "Bel", "em" manasınadır, anlam da: İlimleri yetişmedi, demiştir. Ferra da, mana şöyledir, demiştir: İlimleri ahiret ilmine yetişti mi? Buna göre mana şöyle olur: Onlar dünyada ahiretin gerçek bilgisine vakıf olamazlar. Nafi, İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai, "beliddareke" okumuşlar ve: Tedareke manasına almışlardır ki, ilimleri birbirini takip eder ve ulanır, demektir. Te dala idgam edilmiştir. Sonra onun manasında iki görüş vardır:

Birincisi: İlimleri kıyamette kemale erer, çünkü onlar diriltilmişlerdir. Bunu da Zeccac, demiştir. İbn Abbas da: Dünyada bilmediklerini ahirette bilirler, demiştir.

İkincisi: Bilakis ahirete hüküm hakkındaki zan ve tahminleri birbirine yetişti; bir defa, olacak, derler, bir defa da, olmayacak, derler. Bunu da İbn Kuteybe demiştir. Ebu Bekir, Asım'dan, edrektü'den getirerek ifteala vezninde: "Beliddereke" rivayet etmiştir.

"Hayır, onlar ondan şüphe içindeler": Yani, hayır onlar bugün kıyametten şüphe içindeler, demektir. "Hayır, onlar, ondan körlerdir": İbn Kuteybe: Onun ilminden, demiştir. Bundan sonrası da Nahl: 127 ve Mü'minun: 35 ve 82 ayetlerinde geçmiştir. "Bu vaad ne zamandır?": Tehdit ettiği azabı kastediyorlar. "De ki: Acele ettiğiniz bazı şeylerin arkanıza düşmesi umulur": İbn Abbas: Size yaklaştı, demiştir. İbn Kuteybe de: Tebiaküm, demiştir ki, lam zaittir. Sanki: Redifeküm, demiş gibidir. O acele ettiklerinden peşlerine düşen nedir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bedir savaşıdır. *İkincisi:* Kabir azabıdır.

"Şüphesiz Rabbin insanlara lütuf sahibidir": Mukatil: Mekke halkına lütuf sahibidir; çünkü onlara acele azap etmedi, demiştir.

"Şüphesiz Rabbin onların göğüslerinin gizlediğini bilir": Yani sakladığını, ihfa ettiğini demektir. "Ve açıklarını da": Dilleriyle sana düşmanlık ve muhalefet gibi açıkladıklarını da bilir. Mana da: Onları buna göre cezalandırır, demektir. "Ne gaip varsa": Yani ne gaip cümle varsa, "mutlaka bir kitaptadır": Yani Levh-i Mahfuz'dadır. Mana da şöyledir: Acele ettiğiniz azap, halktan gaip olsa da Allah katında açıktır.

اِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَقُصُّ
عَلٰى بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ اَكْثَرَ الَّذ۪ي هُمْ ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٧٦﴾
وَاِنَّهُ لَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٧٧﴾ اِنَّ رَبَّكَ يَقْض۪ي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِه۪ۚ وَهُوَ
الْعَز۪يزُ الْعَل۪يمُ ﴿٧٨﴾ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ اِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُب۪ينِ ﴿٧٩﴾ اِنَّكَ
لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَٓاءَ اِذَا وَلَّوْا مُدْبِر۪ينَ ﴿٨٠﴾
وَمَٓا اَنْتَ بِهَادِي الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ اِنْ تُسْمِعُ اِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا
فَهُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾ وَاِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَٓابَّةً مِنَ
الْاَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ اَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِاٰيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ ﴿٨٢﴾

76 – Şüphesiz bu Kur'an, İsrail oğullarına ihtilaf ettikleri şeyin çoğunu anlatmaktadır.

77 – Gerçekten o, mü'minler için elbette bir rehber ve bir rahmettir.

78 – Şüphesiz Rabbin, aralarındaki hükmünü yerine getirecektir. O, mutlak galip, her şeyi bilendir.

79 – Öyleyse Allah'a tevekkül et. Şüphesiz sen apaçık hak üzerindesin.

80 – Şüphesiz sen ölülere duyuramazsın, sağırlara da arkalarını dönüp kaçtıkları zaman çağrıyı duyuramazsın.

81 – Sen körleri sapıklıklarından hidayet edici değilsin. Sen ancak ayetlerimize iman edene duyurursun. İşte Müslümanlar onlardır.

82 – O söz aleyhlerine gerçekleştiği zaman onlar için yerden bir hayvan çıkarırız ki, şüphesiz insanların, ayetlerimize kesin inanmadıklarını onlara konuşur.

"Şüphesiz bu Kur'an İsrail oğullarına anlatır": Şöyleki ehl-i kitap kendi aralarında ihtilaf edip de birbirine dil uzatacak hiziplere ayrılınca, Kur'an onların ihtilaf ettikleri şeyin açıklamasıyla indi. Eğer onu alsalardı, ihtilaftan kurtulurlardı. "Şüphesiz Rabbin aralarında hükmünü verecek (bihükmih)": Ebu'l – Mütevekkil, Ebu İmran el – Cevni ve Asım el – Cahderi, ha'nın kesri ve kâfın fethi ile "bihikemihi" okumuşlardır.

"Şüphesiz sen ölülere duyuramazsın": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, Allah Teala'nın kafirler için verdiği bir misaldir; onları ölülere benzetmiştir.

"Vela tüsmius summed duae": İbn Kesir, mimin fethi ile "yesmeu" ve yine mimin zammı ile "essummu" okumuştur.

"Arkalarını dönüp kaçtıkları zaman": Yani sağırlar sana arkalarını dönüp kaçtıkları zaman onlara seslensen, duymazlar; kafirler de öyledir. "Sen körleri hidayet edecek değilsin": Yani sen Allah'ın doğru yolu göstermediği kimseyi irşat edecek değilsin, demektir. "Sen duyuramazsın": Anlamaz duymasıyla "ancak ayetlerimize iman edenlere duyurursun".

"Ve iza vekaal kavlu aleyhim ahrecna lehüm dabbeten minel ardı": Ayette geçen "vekaa" "vecebe" (vacip olmak, gerçekleşmek) manasınadır.

"O söz"den murat edilen şey hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Azaptır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Gazaptır, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Delildir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Bu ne zaman olur? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İyiliği emretmeyip kötülükten men etmedikleri zaman, bunu da İbn Ömer ile Ebu Said el – Hudri demişlerdir.

İkincisi: Düzelme umudu kalmadığı zaman, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir ki, Ebu'l – Aliye'nin görüşünün manası da budur. "Onlara" diye işaret edilen kimseler de Dabbetülarz'ın onların zamanında çıkacağı kafirlerdir.

Müfessirlerin de bu Dabbe hakkında dört görüşleri vardır:

Birincisi: O, yapağı ve tüyü olan bir hayvandır. Bunu Huzeyfe bin el – Yeman, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. İbn Abbas da: İnce tüyü ve yelekleri olan dört ayaklı bir hayvandır, demiştir.

İkincisi: Onun başı öküz başı, gözü domuz gözü, kulağı fil kulağı, boynuzu dağ keçisi boynuzu, göğsü aslan göğsü, rengi kaplan rengi, beli kedi beli, kuyruğu koç kuyruğu, ayakları deve ayakları gibidir. Her

ekleminin arası on iki arşın boyundadır. Bunu da İbn Cüreyc, Ebüzzübeyr'den rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onun yüzü erkek yüzü gibidir, diğer organları da kuş organı gibidir. Bunu da Vehb, demiştir.

Dördüncüsü: Onun dört ayağı, tüyü ve iki kanadı vardır, bunu da Mukatil, demiştir.

Çıkacağı yer hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: Safa'dan çıkar. Huzeyfe bin el – Yeman, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: İsa, yanında Müslümanlarla beraber Beytullah'ı tavaf ederken altlarından yer sarsılır, Safa, sa'y mahalline yakın bir yerden yarılır, o hayvan Safa'dan çıkar. Onun ilk görünen organı başıdır, O da parlaktır, yapağılı ve tüylüdür. Kovalayan ona yetişemez, kaçan ondan kurtulamaz.[1] Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den gelen diğer hadiste de: "Uzunluğu altmış arşındır" denilmiştir. İbn Mes'ud da böyle: Safa'dan çıkar, demiştir. İbn Ömer de şöyle demiştir: Safa'dan hızlı atın çıkması gibi çıkar; üç günde ancak üçte biri çıkar. Abdullah bin Ömer de şöyle demiştir: Dabbe çıkar, başı göğe değer, ayakları ise henüz yerden çıkmamıştır.

İkincisi: O, Ecyad dağ yollarından çıkar. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile İbn Ömer'den de böyle rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Tihame'nin bir bölgesinden çıkar, bunu da İbn Abbas, demiştir.

Dördüncüsü: Sadom denizinden çıkar, bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Beşincisi: Tihame'de Safa ile Merve arasından çıkar, bunu da Zeccac nakletmiştir. Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: O Dabbe çıkar, yanında Süleyman'ın mührü, Musa'nın asası olur; mü'minin yüzüne asa ile vurur, parlar, kafirin burnuna mühür basar. Öyleki ev halkı toplanır: Bu mü'mindir, bu da kafirdir, der.[2] Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Mü'minin alnına mühür basar, mü'min yazısı çıkar, kafirin alnına da mühür basar, kafir yazısı çıkar. Üç çığlık atar; doğu ile batı arasındakiler duyar.[3] Huzeyfe bin Esid

---

1 - İbn Kesir, Tefsir, isnadı sahih değildir.

2 - Tirmizi, Tefsirü suretin Neml, bab, 1; İbn Mace, Fiten, bab, 31; Ahmed, Müsned, 2/295, 491.

3 - Suyuti, ed Dürrül Mensur, İbn Merduye ve Beyhaki'ye nispet etmiştir, hadisi Ebu Hureyre merfu olarak rivayet etmiştir.

de şöyle demiştir: Dabbe üç defa çıkar: Bir defa çöllerde çıkar, kaybolur. Bir defa da bazı kentlerde çıkar, yine kaybolur. İnsanlar en şerefli mescidin yani Mescid-i Haram'ın yanında iken birden yer yükselir, insanlar korkularından kaçarlar, kaçanlar onun elinden kurtulamazlar. Sonunda namaz kılan bir adama gelir: Namaza mı sığınıyorsun? Allah'a yemin ederim ki sen namazlı değilsin, der ve ona mühür basar. Mü'minin de yüzü parlar. Abdullah bin Amr şöyle demiştir: O mü'minin yüzüne bir siyah nokta vurur, o yüzüne yayılır ve yüzü kapkara olur. Mü'minin yüzüne de beyaz bir nokta vurur, nokta yüzüne yayılır, öyle ki yüzü bembeyaz olur. İnsanlar mü'mini, kafiri tanırlar. Ben onu bir hac kervanının arkasında çıkmış gibi görüyorum.

"Tükellimühüm":Çoğunluk lamın şeddesiyle okumuşlardır. Bu da kelamdan yani konuşmadan gelir.

Konuştuğu şey hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, onlara: Şüphesiz insanlar ayetlerimize kesin inanmıyorlardı, der. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: İslam dininden başka dinlerin batıl olduğunu söyler, bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: Bu mü'min, bu da kafirdir, der. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

İbn Ebi Able ile Cahderi, kâfın sükunu, lamın kesri ve tenin fethi ile okumuşlardır ki o da kelm'den gelir. Salebi, manası onları yaralar, demiştir. İbn Abbas'a her iki kıraatten de soruldu: Allah'a yemin ederim ki bunların hepsini yapar; mü'minle konuşur; günahkar ve kafiri ise yaralar, dedi.

"Ennen nase": Asım, Hamze ve Kisai, hemzenin fethi ile okumuşlardır; kalanlar ise kesri le okumuşlardır. Kim fetha ile okursa, tükellimühüm biennen nase, demek ister. İbn Mes'ud ile Ebu İmran el – Cevni, hemzenin fethi ile beraber be ziyade ederek "tükellimühüm biennen nase" okumuşlardır. Kim de kesre ile okursa, manası: Tekulu lehüm: İnnennase, olur. Kelam da söz manasınadır.

وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِن كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا مِّمَّن يُكَذِّبُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ
يُوزَعُونَ ﴿٨٣﴾ حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوا قَالَ أَكَذَّبْتُم بِآيَاتِي وَلَمْ تُحِيطُوا بِهَا
عِلْمًا أَمَّاذَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾ وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِم بِمَا ظَلَمُوا

فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٨٥﴾ اَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا الَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فِيهِ
وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٨٦﴾

83 – Hatırla o günü ki her ümmetten ayetlerimizi yalanlayan bir cemaat toplayacağız; artık onlar sevk olunurlar.

84 – Nihayet (hesap yerine) geldikleri zaman (Allah Teala der): "Onları ilimce kavrayamadığınız halde ayetlerimi yalanladınız mı yoksa ne yapıyordunuz?"

85 – Ettikleri zulüm yüzünden o söz onlara gerçekleşti. Artık onlar konuşmazlar.

86 – Görmediler mi biz, geceyi dinlenmeleri için (karanlık), gündüzü de (çalışmaları için) aydınlık kıldık. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için gerçekten ibretler vardır.

"Yevme nahşürü min külli ümmetin fevcen": Fevc: Zümre (grup) gibi insan cemaatidir. Ondan murat edilen de: Başkanları ve küfürde üstleridir. Mahşere toplandıkları zaman delil karşısında bir şey diyemezler. "Yuzeun"un manası da yukarıda geçmiştir *(Neml: 17)*. "Nihayet geldikleri zaman": Yani hesap yerine demektir, "der" Allah Teala onlara: "Ayetlerimi yalanladınız mı?": Bu da ret mahiyetinde bir istifham ve onlara bir tehdittir. "İlimce kavramadığınız": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu hakkı ile bilmediniz.

İkincisi: Onun batıl olduğunu ilimle kavramadınız. Mana da şöyledir: Siz onun doğruluğu hakkında düşünmediniz. "Yoksa ne yapıyordunuz?": Dünyada size emrettiğim ve sizi men ettiğim şeylerde?!

"Ve vakaal kavlu aleyhim": Bunu da az önce şerh etmiştik *(Neml: 82)*. "Zulümleri yüzünden": Şirkleri nedeniyle, demektir. "Artık konuşmazlar": Çünkü aleyhlerine getirilen delil karşısında diyecekleri bir şey yoktur. Sonra onlara bu ayetin arkasından bir delil daha getirdi. "Gündüzü aydınlık kıldık": Bunun manası da rızık aramanız için her şeyi gösterdik, demektir.

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي
الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ وَكُلٌّ اَتَوْهُ دَاخِرِينَ ﴿٨٧﴾ وَتَرَى
الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللّٰهِ

الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴿٨٨﴾
مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ ﴿٨٩﴾
وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا
مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٠﴾

87 – Hatırla o günü ki, sura üfürülür, göklerde ve yerde olan (herkes) dehşete kapılır, ancak Allah'ın dilediği kimse hariç. Hepsi O'na hor ve hakir olarak gelirler.

88 – Dağları görür, onları donuk sanırsın; oysa onlar bulutun geçmesi gibi geçer. (Bu), her şeyi sağlam yapan Allah'ın işidir. Şüphesiz O, yaptıklarınızdan haberdardır.

89 – Kim iyilikle gelirse, onun için ondan daha hayırlısı vardır. Onlar o gün korkudan emindirler.

90 – Kim kötülükle gelirse, onların yüzü ateşe atılır. (Onlara): "Ancak yaptıklarınızla cezalanıyorsunuz" (denir).

"Hatırla o günü ki sura üfürülür": İbn Abbas: Bu, ilk üfürmedir, demiştir.

"Göklerdekiler ve yerdekiler dehşete kapılır": Müfessirler şöyle demişlerdir: Mana şöyledir: Onlar dehşetten ölürler, yani dehşet onları ölüme götürür, demektir.

"Ancak Allah'ın dilediği kimse hariç": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar şehitlerdir, bunu da Ebu Hureyre, İbn Abbas ve Said bin Cübeyr, demişlerdir.

İkincisi: Cebrail, Mikail, İsrafil ve ölüm meleğidir. Sonra Allah Teala bunun ardından onları da öldürür. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar cennetteki huri ve diğerleridir. Cehennemde olanlar da böyledir; çünkü onlar ebediyet için yaratılmışlardır. Bunu da arkadaşlarımızdan Ebu İshak bin Şakılla zikretmiştir.

"Hepsi": Yani diri iken öldürülüp de diriltilenlerin hepsi, demektir. "Etevhü": Hamze, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, tenin fethi ve hemze de maksur olarak, "etevhü" okumuşlardır ki, kıyamet gününde Allah'a gelirler, demektir. "Hor ve hakir olarak": İbn Abbas, Mücahit ve Katade: Küçülerek, demişlerdir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: "Küll" lafzı tekil ise de manası çoğuldur, bu ayette de çoğul yerindedir.

"Dağları görürsün": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bu, sura üfürüldüğü zaman olur; dağlar toplanır ve yürütülür; onlar çok olduğu için onları, donuk (hareketsiz) sanırsın. "Onlar ise yürür": Yani bulut gibi yürür. Bütün büyük ordular da uzaktan bakıldığı zaman yürüdüğü halde duruyor gibi görünür. Şair Ca'di bir orduyu nitelerken şöyle demiştir:

Dağ gibi yürüyen orduyu ihtiyaç için
Durdurmuş sanırsın, oysa hızla ilerlemektedir.

"Sun'allah": Zeccac: O mastar olarak mansuptur, demiştir; çünkü "veterel cibale tahsebüha camideten" o sanatı göstermektedir. Sanki: Sanaalahu zalike sun'an, demiş gibidir. Zalike sun'ullah (bu Allah'ın işidir) manasında merfu okumak da caizdir. İtkan ise: Bir şeyi sağlam yapmaktır.

"İnnehu habirün bima tef'alun": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, ye ile, Nafi, Asım, Hamze ve Kisai de te ile okumuşlardır.

"Kim iyilikle gelirse": İyiliği ve kötülüğü En'am'ın sonunda, ayet 160'da şerh etmiştik.

"Onun için daha hayırlısı vardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ondan daha hayırlısı vardır, ona da kavuşacaktır, o da sevaptır. Bunu İbn Abbas, Hasen ve İkrime, demişlerdir.

İkincisi: Ondan daha faziletlisi vardır; çünkü o bir iyilikle gelir, ona ise on katı verilir. Bunu da Zeyd bin Eslem, demişlerdir.

"Ve hüm min fezein yevmeizin": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, muzaf olarak "min fezei yevmiizin" okumuşlar; Asım, Hamze ve Kisai de tenvinle "min fezein", mimin fethi ile de "yevmeizin" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: İzafet Arapça'da daha hoşuma gidiyor, çünkü o, belli bir dehşettir, baksanıza, Allah Teala: "La yahzünühül fezaül ekberü" *(Enbiya: 103)* demiş; onu belli kılmıştır. Belli bir yere izafe etmen bana daha hoş gelir. Ebu Ubeyde ise tenvinli okumayı tercih etmiş ve: İki mananın en genişi budur, demiştir. O zaman o günün bütün dehşetlerinden emin olur. Ebu Ali el – Farisi de şöyle demiştir: Tenvinlense de ondan bir dehşeti de daha çoğunu da kastetmek caizdir. Çünkü o, mastardır, mastar da lafzı tekil olsa da çoğa da delalet eder, mesela: "İnne enkerel asvati lesavtül hamir" *(Lokman: 19)* kavli gibi. İzafe edildiği zaman da ondan bir dehşeti kastetmek de caizdir, çoğunu kastetmek de caizdir. Bu görüşe göre, iki okuyuş da eşittir. Eğer çok dehşet kastedilirse, o, kıyamet günündeki bütün dehşetlere şamil olur. Eğer tek kastedilirse, o da: "En büyük dehşet onları üzmez"

(Enbiya: 103) kavli ile işaret edilen olur. İbn Saib şöyle demiştir: Ateş oradakilerin üzerine kapaklandığı zaman öyle bir dehşete kapılırlar ki onun gibisi görülmemiştir. Cennet halkı ise o dehşetten emindirler.

"Kim bir kötülükle gelirse": Müfessirler: O, şirktir, demişlerdir. "Fekübbet vücuhuhum": Kebebtür recüle denir ki: Birini yüzükoyun atmaktır. Cehennem bekçileri onlara: "Ancak yaptıklarınızla cezalanıyorsunuz" derler: Yani ancak dünyada yaptığınız şirk ile cezalanıyorsunuz, derler.

إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هٰذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذ۪ي
حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِم۪ينَ ﴿٩١﴾ وَأَنْ
أَتْلُوَا الْقُرْاٰنَ فَمَنِ اهْتَدٰى فَإِنَّمَا يَهْتَد۪ي لِنَفْسِه۪ وَمَنْ ضَلَّ
فَقُلْ إِنَّمَا أَنَا مِنَ الْمُنْذِر۪ينَ ﴿٩٢﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ سَيُر۪يكُمْ
اٰيَاتِه۪ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

91 – De ki: "Ben, ancak haram ettiği (kutsal kıldığı) şu şehrin Rabbine ibadet etmekle emrolundum ki, her şey O'nundur. Ve ben, Müslümanlardan olmamla emrolundum".

92 – "Kur'an okumamla (emrolundum). Artık kim doğru yolu bulursa, ancak kendisi için bulur. Kim de saparsa, de ki; "Ben ancak uyarıcılardanım".

93 – De ki: "Allah'a hamdolsun, size ayetlerini gösterecek, siz de onları tanıyacaksınız. Rabbin yaptıklarınızdan gafil değildir".

"Ben ancak emrolundum": Mana şöyledir: Müşriklere de ki: Ben ancak emrolundum, "en a'büde rabbe hazihil beldetillezi harremeha": İbn Mes'ud ile Ebu İmran el – Cevni, "elleti harremeha" okumuşlardır, o da Mekke'dir. Onun haram olması da: Orada adam öldürmek, esir almak, avlanmak ve ağacını kesmek gibi şeyleri ihlal etmenin haram kılınmasındandır. "Her şey O'nundur": Çünkü onun yaratıcısı ve sahibidir. "Müslümanlardan olmamla emrolundum": Yani birleyerek Allah'a ihlas göstermekle emrolundum, "Kur'an okumamla", size okumamla, demektir. "Artık kim doğru yolu bulursa, kendisi için bulmuş olur": Yani doğru yolu bulmanın sevabı kendinindir. "Kim de saparsa": Yani doğru yoldan saparsa, "De ki: Ben ancak uyarıcılardanım": Yani bana tebliğ etmekten başkası yoktur. Müfessirler, bu ayetin kılıç aye-

tiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir. "Allah'a hamd olsun de": Yani sapanlara de ki: O Allah'a hamdolsun ki sizin reddettiğiniz şeyi kabule bizi muvaffak kıldı. "Size ayetlerini gösterecektir":

Onlara ne zaman gösterecektir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Dünyada, sonra bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlardan bazısı şunlardır: Duman, ayın ikiye bölünmesi, bunu da göstermiştir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Size ayetlerini gösterecek, siz de onları gökte, nefislerinizde ve rızıkta bileceksiniz. Bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Bedir'de öldürmedir, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Size ayetlerini ahirette gösterecek; siz de onları dünyada dediği gibi bulacaksınız. Bunu da Hasen, demiştir.

"Vema rabbüke biğafilin amma ta'melun": Nafi, İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek te ile "ta'melun" okumuşlar; onlara de ki, manasını vermişlerdir. Diğerleri de ye ile okumuşlardır, bu da amellerine ceza olarak onlar için bir tehdittir.



28-KASAS SURESİ

Mekke'de inmiştir. 88 ayettir.

Sure, bir ayetin dışında tamamen Mekki'dir, o da: "innellezi farada aleykel kur'ane" *(Kasas: 85)* ayetidir, O, hicret vaktinde Cuhfe'de inmiştir. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür. Hasen, Ata ve İkrime'den, onun tamamının Mekki olduğu rivayet edilmiştir. Mukatil, onda Medeni olarak "ellezine ateynahümül kitabe min kablihi hüm bihi yü'minun... la nebteğil cahilin" *(Kasas: 52 – 55)* ayetlerinin bulunduğunu iddia etmiştir. Onda öyle bir ayet de vardır ki o, ne Mekki'dir ne de Medeni'dir; o da "innellezi farada aleykel kur'ane" *(Kasas: 85)* ayetidir ki, Cuhfe'de inmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

طٰسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾ نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَاِ مُوسٰى وَفِرْعَوْنَ
بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣﴾ اِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْاَرْضِ وَجَعَلَ اَهْلَهَا
شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَٓائِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ اَبْنَٓاءَهُمْ وَيَسْتَحْيٖ نِسَٓاءَهُمْ
اِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٤﴾ وَنُرِيدُ اَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا

فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ ﴿٥﴾
وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا
مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ ﴿٦﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ta. Sin. Mim.

2 – Bunlar apaçık kitabın ayetleridir.

3 – Sana Musa ile Fir'avn'in haberinden (bir kısmını), iman eden bir toplum için, hak ile okuyacağız.

4 – Şüphesiz Fir'avn o yerde büyüklendi, halkını sınıflara ayırdı ve onlardan bir grubu zayıflatıyor, oğullarını kesiyor ve kadınlarını sağ bırakıyordu. Gerçekten o, bozgunculardandı.

5 – Biz de yeryüzünde zaafa uğratılanlara lütfetmek, onları liderler kılmak ve onları mirasçılar kılmak istiyorduk.

6 – O yerde onlara imkan verelim; Fir'avn'e, Haman'a ve ordularına onlardan sakındıklarını gösterelim.

"Ta. Sin. Mim": Bunun tefsiri Şuara suresinde geçmiştir.

"Şüphesiz Fir'avn o yerde büyüklendi": Yani Mısır toprağında taşkınlık ve zorbalık etti. "Halkını sınıflara ayırdı": Kendi hizmetinde fırkalara ve sınıflara ayırdı. "Onlardan bir grubu zayıflatıyordu" Onlar da İsrail oğullarıdır. Onları zayıflatması, onları köle yapması idi. "Şüphesiz o bozgunculardan idi": Öldürüyor ve kötü işler yapıyordu. "Yüzebbihu ebnaehüm": Ebu Rezin, Zühri, İbn Muhaysın ve İbn Ebi Able, yenin fethi, zalın sükunu ve şeddesiz olarak "yezbehu" okumuşlardır.

"Lütfetmek istiyoruz": Yani nimet vermek istiyoruz, "zaafa uğratılanlara": Onlar da İsrail oğullarıdır, "onları liderler kılmak istiyoruz": Hayırda örnek alınan liderler. Katade: İdareciler ve krallar kılmak istiyoruz, demiştir. "Onları mirasçılar kılmak istiyoruz": Suya boğulduktan sonra Fir'avn'in mülküne mirasçılar, demektir.

"Ve nüriye fir'avne ve hamane ve cünudehuma": Hamze, Kisai ve Halef, yenin fethi ve ra'dan sonraki elifin imalesiyle "yeriy" ve "fir'avnü ve hamanu ve cünuduhuma"yı da ref' ile okumuşlardır. Ayetin manası da şöyledir: Onlara helakleri İsrail oğullarından bir adamın eliyle olacağı haber verildi. Onlar da bunun korkusunu çekiyorlardı. Allah da onlara gocundukları şeyi gösterdi.

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّ مُوسٰٓى
اَنْ اَرْضِع۪يهِۚ فَاِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَاَلْق۪يهِ فِي الْيَمِّ وَلَا
تَخَاف۪ي وَلَا تَحْزَن۪يۚ اِنَّا رَٓادُّوهُ اِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَل۪ينَ
﴿٧﴾ فَالْتَقَطَهُٓ اٰلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًاۜ
اِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِـ۪ٔينَ ﴿٨﴾
وَقَالَتِ امْرَاَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ ل۪ي وَلَكَۜ لَا تَقْتُلُوهُۗ
عَسٰٓى اَنْ يَنْفَعَنَٓا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾

7 – Musa'nın annesine: "Onu emzir; onun adına korktuğun zaman onu denize at. Korkma, üzülme. Gerçekten biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız" diye vahyettik.

8 – Onu Fir'avn hanedanı buldu ki onlara bir düşman ve bir keder olsun. Şüphesiz Fir'avn, Haman ve orduları günahkar idiler.

9 – Fir'avn'in karısı: "Benim için de senin için de gözaydınlığı! Onu öldürmeyin. Bize yarar vermesi yahut onu evlatlık edinmemiz umulur" dedi. Onlar (başlarına geleceği) bilmiyorlardı.

"Musa'nın annesine vahyettik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, ilhamdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Cebrail ona bu haberi getirdi, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* O, uykuda görülen rüya idi, bunu da Maverdi nakletmiştir. Mukatil: Musa'nın annesinin adı: Yuhabez'dir, demiştir.

"Onu emzir diye": Müfessirler şöyle demişlerdir: Ebelerden biri Musa'nın annesine dürüst davrandı, doğum yapınca işlerini gördü, sonra da çıktı; casuslarla karşılaştı. Onlar da Musa'nın annesinin yanına girmek üzere geldiler; (Musa'nın) kız kardeşi: Anne, işte gözcüler kapıdalar, dedi; onu bir beze sarıp fırına attı, o da tutuşmuş idi. Gözcüler girip çıktılar. Annesi, Musa'nın kız kardeşine: "Çocuk nerede?" dedi. O da: Bilmiyorum, dedi. Fırından onun ağıt sesini duydu, yanına girdi ki Allah ateşi ona soğuk ve selamet yapmış. Onu doğumundan sonra üç ay emzirdi. Dört ay diyenler de vardır. Ondan korkunca ona bir tabut yaptı.

"Onun adına korktuğun zaman": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onun öldürülmesinden korktuğun zaman, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Seslenip yahut ağlayıp da sesinin duyulmasından korktuğun zaman. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Korkma": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Suya boğulmasından. *İkincisi:* Kaybolmasından. Bunu da Mukatil, demiştir.

Asmai şöyle demiştir: Bir Arap kadınına: Ne kadar düzgün konuşuyorsun, dedim. O da şöyle dedi: Bu ayetten sonra düzgün konuşma var mıdır, o da şudur: "Musanın annesine onu emzir diye vahyettik. Ondan korktuğu zaman onu denize at; korkma, üzülme. Şüphesiz biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız". Burada iki emir, iki nehiy, iki haber ve iki müjdeyi bir araya getirmiştir.

"Fir'avn hanedanı onu buldu (feltekatahu)": İltikat: Bir şeyi aramadan bulmaktır. Fir'avn hanedanından maksat da: Tabutu denizden alma işini yapanlardır.

Onu alanlar hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Fir'avn'in karısının cariyeleridir, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Fir'avn'in kızıdır, bunu da Muhammed bin Kays, demiştir. *Üçüncüsü:* Fir'avn'nin yardımcılarıdır, bunu da İbn İshak, demiştir.

"Onlara bir düşman ve bir keder olması için": Yani işin onları oraya götürmesi için demektir, yoksa bunun için aldılar demek değildir. Bu lam'a akibet lam'ı adı verilir, biz de onu Yunus: 88'de şerh etmiştik. Müfessirlerin bu kelamın manasında da iki görüşleri vardır:

Birincisi: Onlar için dinlerinde bir düşman ve onlara yapacağı şey için de bir keder olması için.

İkincisi: Erkeklerine düşman, kadınlarına keder; erkekleri suda boğularak öldürüldü, kadınlar da köle edildi. "Fir'avn'in karısı dedi ki": O da: Asiye bint Müzahim'dir, İsrail oğullarından idi, Fir'avn'le evlenmişti. "Kurratü aynin": Zeccac şöyle demiştir: "Kurratü aynin", bunun merfu olması gizli hüve iledir, Müfessirler şöyle demiştir: Fir'avn'in hep kız çocukları olurdu, karısı: "Belki bize yarar verir" ondan hayır görürüz "veya onu evlatlık ediniriz, dedi". "Onlar bilmiyorlardı": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onun kendileri için bir düşman olduğunu bilmiyorlardı, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Helaklerinin onun eliyle olacağını

bilmiyorlardı, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* İsrail oğulları onu saraya aldığımızı bilmiyorlardı. Bunu da Muhammed bin Kays, demiştir. *Dördüncüsü:* Benim dilediğimi yapacağımı, onların istediğini yapmayacağımı bilmiyorlardı. Bunu da Muhammed bin İshak, demiştir.

وَاَصْبَحَ فُؤٰادُ اُمِّ مُوسٰى فَارِغًاۜ اِنْ كَادَتْ لَتُبْدٖى بِهٖ لَوْلَٓا اَنْ رَبَطْنَا
عَلٰى قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿١٠﴾ وَقَالَتْ لِاُخْتِهٖ
قُصّٖيهِۘ فَبَصُرَتْ بِهٖ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَۙ ﴿١١﴾
وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ اَدُلُّكُمْ
عَلٰٓى اَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ ﴿١٢﴾
فَرَدَدْنَاهُ اِلٰٓى اُمِّهٖ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ اَنَّ
وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾

10 – Musa'nın annesinin gönlü bomboş sabahladı; eğer inananlardan olması için kalbine bağ vurmasaydık neredeyse onu açıklayacaktı.

11 – Kız kardeşine: "Onu izle" dedi. Onu uzaktan gördü. Onlarsa fark etmiyorlardı.

12 – (Anasına) dönmeden önce ona (Musa'ya) emziren kadınları haram ettik. (Kız kardeşi): "Sizin için ona kefil olacak (bakacak) bir ev kadını göstereyim mi? Onlar onun için iyi niyetliler" dedi.

13 – Böylece onu annesine döndürdük ki gözü aydın olsun, üzülmesin ve şüphesiz Allah'ın va'dinin hak olduğunu bilsin. Ancak onların çoğu bilmezler.

"Musa'nın annesinin gönlü bomboş sabahladı": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Musa'nın düşüncesinden başka her şeyden boş sabahladı. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, İkrime, Katade ve Dahhak da böyle demişlerdir.

İkincisi: Annesinin gönlü telaşlı sabahladı, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir; Ebu Rezin, Ebu'l – Aliye, Dahhak, Katade ve Asım el – Cahderi, noktalı (keskin) ze ile "fezian" okumuşlardır.

Üçüncüsü: Unuttuğu için vahyimizden boş olarak sabahladı. Bunu da Hasen ile İbn Zeyd, demişlerdir.

Dördüncüsü: Kederden boş olarak, çünkü onun öldürülmediğini biliyordu. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu, en acayip tefsirdir, Allah Teala: "Eğer kalbine bağ vurmasaydık" dediği halde bu nasıl olur? Bağ ancak telaş eden ve üzülen kimsenin kalbine vurulmaz mı?

"İn kâdet letübdi bihi (neredeyse onu açıklayacaktı)": Bu he'de de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Musa'ya racidir. Bunu ne zaman istedi? Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Ondan ayrıldığı zaman; Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Neredeyse: Vah oğlum, diyecekti! Katade: Bunu şiddetli özleminden, demiştir. *İkincisi:* Onu emzirmek üzere saraya götürüldüğü zaman, neredeyse: O benim oğlumdur, diyecekti. Bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Musa büyüyüp de insanların: Fir'avn'in oğlu Musa, diye çağırdıkları zaman istedi. Neredeyse: Hayır, o benim oğlumdur, diyecekti. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: O, vahye racidir, mana da şöyledir: Neredeyse vahyi açıklayacaktı. Bunu da İbn Cerir, nakletmiştir.

"Eğer kalbine bağ vurmasaydık": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Kalbini takviye etmeseydik. Bağlamak, takviye etmek de: Sabır ilham edip kalbini sarmak ve pekiştirmektir.

"İnananlardan olması için": Yani Allah'ın va'dini tasdik edenlerden olması için, demektir. "Musa'nın kız kardeşine: Onu izle, dedi": İbn Abbas şöyle demiştir: Onun izini sür, onu ara, ondan bir haber duyacak mısın? Yani hayatta mıdır yoksa onu hayvanlar mı yedi? Allah'ın ona ettiği va'di unutmuştu. Vehb şöyle demiştir: Kız kardeşine: Onu izle demesi, şunun içindi, çünkü Fir'avn'in tabutta bir çocuk bulduğunu işitmişti. Mukatil de: Kız kardeşinin adı: Meryem'dir, demiştir. İbn Kuteybe de: Kussiyhi: onu izle, takip et, demiştir. "Onu uzaktan gördü": Yani Musa'dan uzaktan ve yan taraftan. Anlamasınlar diye uzaktan takip etmişti. İşte uzak durması bunun içindi. Übey bin Ka'b ile Ebu Miclez, cimin ve nunun fethi, ikisinden sonra elifle "an cenabin" okumuşlar; İbn Mes'ud ile Ebu İmran el – Cevni de, cimin fethi, nunun kesri ve ikisinin arasında elifle "an canibin" okumuşlardır. Katade, Ebu'l – Aliye ve Asım el – Cahderi de, cimin fethi, nunun sükunu, eliifsiz olarak "an cenbin" okumuşlardır.

"Onlarsa fark etmiyorlardı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar onun kendileri için bir düşman olduğunu fark etmiyorlardı. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Onun kız kardeşi olduğunu bilmiyorlardı, bunu da Süddi, demiştir.

"Ve harremna aleyhil meradıa": Meradı, mürdı'ın çoğuludur. "Önceden": Yani onu annesine döndürmeden önce demektir. Bu haramlık da yasak manasınadır, yoksa şer'an haram değildir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Sekiz gün ve gece kaldı, ne zaman bir emzirici geldiyse memesini kabul etmedi; bu da onları düşündürdü, onlara zor geldi. "Kız kardeşi dedi" onlara: "Size ona bakacak birini göstereyim mi?" Onlar da: Evet, kimdir o, dediler? O da: Annemdir, dedi. "Sütü var mıdır?" dediler; o da: Kardeşim Harun'u emziriyor, dedi, Kadın gelince, çocuk onun memesini kabul etti. Kız kardeşi: "Onlar onun için iyi niyetliler" deyince: Herhalde onun ailesini biliyorsun, dediler. O da: Hayır, ancak ben: Onlar krala saygılıdırlar demek istedim, dedi.

"Böylece onu annesine iade ettik": Biz de bunu Taha: 40'ta şerh etmiş bulunuyoruz.

"Allah'ın va'dinin hak olduğunu bilsin": Bu da aynel yakin bir bilgidir. "Ancak onların çoğu bilmezler": Allah'ın onu kendisine iade edeceği va'dini.

وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَىٰ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي
الْمُحْسِنِينَ ﴿١٤﴾ وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَىٰ حِينِ غَفْلَةٍ مِّنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ
فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَٰذَا مِن شِيعَتِهِ وَهَٰذَا مِنْ عَدُوِّهِ ۖ
فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِي مِن شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ فَوَكَزَهُ مُوسَىٰ
فَقَضَىٰ عَلَيْهِ ۖ قَالَ هَٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ ۖ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُّضِلٌّ مُّبِينٌ ﴿١٥﴾
قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ ۚ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ
الرَّحِيمُ ﴿١٦﴾ قَالَ رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِّلْمُجْرِمِينَ ﴿١٧﴾

14 – (Musa) erginlik (çağı)na eriştiği zaman ona hikmet ve ilim verdik. Biz iyilik edenleri böyle mükafatlandırırız.

15 – Halkının gafil olduğu zamanda şehre girdi. Orada iki adamı dövüşüyorlarken buldu. Şu kendi tarafından, şu da düşmanından

idi. Kendi tarafından olan düşmanına karşı ondan yardım istedi. Musa ona bir yumruk vurdu; işini bitirdi. (Bu), şeytanın işindendir. Şüphesiz o, apaçık saptırandır, dedi.

16 – "Rabbim, ben kendime zulmettim; beni bağışla" dedi. O da onu bağışladı. Çünkü O, çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

17 – "Rabbim, bana ihsan ettiğin şey hakkı için, suçlulara asla arka olmayacağım!" dedi.

"Ve lemma belağa eşuddehu": Biz de bunu Yusuf: 22'de tefsir etmiştik. Müfessirlerin iki kelam hakkındaki sözleri birbirine yakındır, ancak onlar erginlik ile istiva arasında fark görmüşlerdir. Erginliğe varmanın açıklaması da En'am: 152'de geçmiştir.

İstivanın süresi hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, kırk yıldır, bunu da Mücahit, Katade ve İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: Altmış yıldır, bunu da İbn Cerir, demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Musa sütten kesilinceye kadar annesinin yanında kaldı, sonra onu onlara iade etti. O da Fir'avn ile karısının kucağında büyüdü, onu evlatlık edindiler.

"Şehre girdi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Mısır'dır. *İkincisi:* Mısır yakınında bir şehirdir.

Süddi şöyle demiştir: Fir'avn bir gün atına bindi, yanında da Musa yoktu, Musa gelince o da binip izini takip etti, o şehirde öğle uykusuna çekildi. Başkası da şöyle demiştir: Fir'avn, Musa'nın düşman olduğundan kuşkulanınca şehirden çıkarılmasını emretti; o da büyüdükten sonra bir gün oraya "halkının gafil olduğu bir vakitte girdi".

O vakitte de dört görüş vardır:

Birincisi: O, onların bayram günü idi, eğlenceleriyle meşgul idiler. Bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir.

İkincisi: O, oraya öğle üzeri girdi, bunu da bir topluluk, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Akşamla yatsı arasında girdi. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar onu çıkarınca büyüyünceye kadar oraya girmedi, onu anmaktan gafil oldukları zaman girdi; çünkü onu unutmuşlardır. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Şu kendi tarafından": Arkadaşlarından, İsrail oğullarından idi. "Şu da düşmanındandı": Yani düşmanlarından, Kıptilerdendi. Adüv te-

kil ve çoğul için de denilir. Zeccac şöyle demiştir: Gaip için: Şu ve şu, demesi, huzuru hikaye içindir, mana da şöyledir: Biri onlara baksa: Şu, onun tarafından, şu da düşmanından, derdi.

Müfessirler şöyle demiştir: Kıbtı, İsrailliye angarya olarak odun yüklemiş, Fir'avn'in sarayına götürmesini istemişti. "Ondan yardım istedi": Ondan destek istedi, "Musa da ona yumruk vurdu": Yani elini yumruk yaparak vurdu, demektir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: vekeztuhu ve lekeztuhu ve leheztuhu denir ki: Birini itmektir. "İşini bitirdi": Yani onu öldürdü. Bitirdiğin her işe: Kadaytuhu ve kadaytu aleyhi dersin.

Ne ile ittiği hakkında da müfessirlerin iki görüşü vardır:

Birincisi: Eliyle, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Asasıyla, bunu da Katade, demiştir.

Kıptı ölünce Musa pişman oldu, çünkü onu öldürmek istememişti. "Bu, şeytanın işindendir, dedi": Yani beni o öfkelendirdi, ben de ona vurdum, demektir. "Şüphesiz o düşmandır": Âdemoğluna, "saptırıcıdır" onu, "açıktır" düşmanlığı. Sonra istiğfar edip "Rabbim, ben kendime zulmettim, dedi": Yani bunu öldürmekle; bir peygambere emredilinceye kadar birini öldürmek yaraşmaz. "Rabbim, bana ihsan ettiğin o şey hakkı için": Beni bağışlamakla, "bir daha suçlulara arka olmayacağım, dedi". Bu da Musa'dan yardım isteyen o İsrailli'nin kafir olduğunu gösterir.

فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ
بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ قَالَ لَهُ مُوسَى إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُبِينٌ ﴿١٨﴾
فَلَمَّا أَنْ أَرَادَ أَنْ يَبْطِشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَا قَالَ يَا مُوسَى أَتُرِيدُ
أَنْ تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ
جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٩﴾ وَجَاءَ رَجُلٌ
مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَى قَالَ يَا مُوسَى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ
لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ ﴿٢٠﴾

18 – Şehirde bekleyerek korkarak sabahladı. Bir de baktı ki, dün kendisinden yardım isteyen, kendisine sesleniyor. Musa ona: "Şüphesiz sen elbette azgınsın" dedi.

19 – İkisinin de düşmanı olanı tutmak isteyince: "Ey Musa, dün bir adam öldürdüğün gibi (bugün de) beni mi öldürmek istiyorsun? Sen başka değil, yeryüzünde bir zorba olmak istiyorsun ve ıslahatçılardan olmak istemiyorsun!" dedi.

20 – Şehrin en uzak yerinden bir adam koşarak geldi: "Ey Musa, şüphesiz ileri gelenler, seni öldürmek için seninle ilgili istişare ediyorlar. Çık, şüphesiz ben sana öğüt verenlerdenim" dedi.

"Şehirde sabahladı": O da Kıbtı'yı öldürdüğü şehirdir. "Korkarak": Kendi nefsinden, "bekleyerek":Yani onlardan gelecek bir kötülüğü bekleyerek ve öldürülmesinden korkarak. "Baktı ki dün kendisinden yardım isteyen" o da İsrailli'dir, "kendisine sesleniyor": Yani kendisine angarya yüklemek isteyen bir Kıbtı'ye karşı yardım istiyor. "Musa ona dedi": Bu zamirde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kıbtı'ye racidir. *İkincisi:* İsrailli'ye racidir. Bu daha doğrudur. Birinciye göre mana şöyle olur: "Şüphesiz sen elbette bir azgınsın": Angarya çalıştırmandan ve zulmünden dolayı. İkinciye göre de onda iki görüş vardır:

Birincisi: Ğavi, muğvi manasınadır; elîm ve vecî' gibi ki mü'lim ve muci', demektir. Mana da şöyledir: Sen şüphesiz saptırıcı birisin, çünkü dün senin yüzünden bir adam öldürdüm. Bugün ise beni başka birine davet ediyorsun.

İkincisi: Ğavi, ğâvi manasınadır, tevili de şöyledir: Şüphesiz sen şerrini kendinden def edemediğin biri ile kavga etmekle azgın birisin.

"İkisinin de düşmanı olanı tutmak isteyince": O da Kıbtı'dır, "ey Musa, dedi": Bu, İsrailli'nin sözüdür, bunda da müfessirler arasında ihtilaf olduğunu bilmiyoruz. Şöyle dediler: İsrailli, Musa'nın ona "şüphesiz sen apaçık azgın birisin" dediği zaman kendisine kızdığını ve Kıbtı'yı yakalamak istediğini görünce, kendisini kastettiğini zannetti ve kendinden korkup: "Ey Musa, beni öldürmek mi istiyorsun?" dedi. Fir'avn kavmi Kıbtı'nın katilinin kim olduğunu bilmiyorlardı. Ancak onlar Fir'avn'e gittiler: İsrail oğulları, bizden bir adam öldürdü, onu yakala ve hakkımızı al, dediler. O da: Peşine düşün, kim ona şahitlık ederse, sizin hakkınızı alırım, dedi. Onlar dolaşır ve katilin kim olduğunu bilmezlerken, o İsrailli ile Kıbtı arasında ikinci gün yine kavga çıktı. İsrailli, Musa'ya: "Dün bir adam öldürdüğün gibi beni de mi öldürmek istiyorsun" deyince, Kıbtı, Fir'avn'e gitti; o adamı Musa'nın öl-

dürdüğünü haber verdi. O da Musa'nın öldürülmesini emretti. Bunu da Musa'nın taraftarlarından biri öğrendi, gelip ona haber verdi. İşte: "Şehrin en uzak yerinden bir adam koşarak geldi" dediği budur. Cebbar ise: Adam öldürmekten çekinmeyen kimse demektir. Biz de bunu Hud: 59'da şerh etmiştik. Şehrin en uzak yeri: Sonu ve ucudur. Yes'a da: Koşmak manasınadır. İbn Abbas: Bu adam, Fir'avn ailesinden iman eden kimsedir, demiştir. İsmi hakkındaki ihtilaf Ğafir suresi, ayet: 28'de gelecektir. Mele' ise: Halkın ileri gelenleri ve eşrafı demektir.

"Ye'temirune bik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Seni öldürmek için istişare ediyorlar, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

İkincisi: Sana bir şey yapmak istiyorlar, bunu İbn Kuteybe, demiştir.

Üçüncüsü: Seni öldürmek için birbirlerine emrediyorlar, bunu da Zeccac, demiştir.

فَخَرَجَ مِنْهَا
خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢١﴾
وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسَى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ
﴿٢٢﴾ وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ
وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا
لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاءُ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ ﴿٢٣﴾
فَسَقَى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ
مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ ﴿٢٤﴾ فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ
قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا فَلَمَّا
جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتَ
مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢٥﴾ قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ
إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ ﴿٢٦﴾ قَالَ إِنِّي أُرِيدُ

اَنْ اُنْكِحَكَ اِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلٰٓى اَنْ تَاْجُرَنٖي ثَمَانِيَ
حِجَجٍۚ فَاِنْ اَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَۚ وَمَٓا اُرٖيدُ اَنْ اَشُقَّ
عَلَيْكَۜ سَتَجِدُنٖٓي اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿٢٧﴾
قَالَ ذٰلِكَ بَيْنٖي وَبَيْنَكَۜ اَيَّمَا الْاَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا
عُدْوَانَ عَلَيَّۜ وَاللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَكٖيلٌ ﴿٢٨﴾

21 – Oradan korkarak bekleyerek çıktı. "Rabbim, beni zalimler topluluğundan kurtar" dedi.

22 – (Musa) Medyen tarafına yönelince: "Rabbimin beni doğru yola iletmesini umarım" dedi.

23 – Medyen suyuna varınca, onun üzerinde (davarlarını) sulayan bir cemaat buldu ve onların gerisinde de davarlarını (sudan) men eden iki kadın buldu. Onlara: "Neyiniz var?" dedi. Onlar da: "Çobanlar çekilmedikçe biz davarlarımızı sulamayız. Babamız da büyük bir ihtiyar" dediler.

24 – Onların davarlarını suladı, sonra da gölgeye çekildi: "Rabbim: şüphesiz ben, bana indirdiğin hayırdan muhtacım" dedi.

25 – İki kadından birisi yürüyorken utanarak ona geldi: "Şüphesiz babam, bizim için suladığının ücreti için seni çağırıyor" dedi. (Musa) ona gelip de hikayeyi anlatınca: "Korkma, o zalimler kavminden kurtuldun" dedi.

26 – İki kadından biri: "Baba, onu işçi tut. Şüphesiz işçi tuttuğun kimselerin en hayırlısı güçlü ve güvenilir olandır" dedi.

27 – O da: "Bana sekiz sene işçilik etmen karşılığında, şu iki kızımdan birini sana nikahlamak istiyorum. Eğer on'a tamamlarsan, o da sendendir. Sana zorluk vermek istemiyorum. İnşallah beni iyilerden bulacaksın" dedi.

28 – O da: "Bu benimle senin arandadır. İki süreden hangisini tamamlarsam, bana tecavüz yoktur. Allah dediklerimize vekildir" dedi.

"Oradan çıktı": Yani Mısır'dan, demektir. "Korkarak": Bunun tefsiri, Kasas: 18'de geçmiştir.

"Beni zalimler kavminden kurtar": Yani Mısır halkının müşriklerinden, demektir.

"Velemma teveccehe tilkae medyene": İbn Kuteybe: Tücahe medyene ve nahveha, demiştir ki, aslı: Lika'dır, ona te ilave edilmiştir. Şair de şöyle demiştir:

Bugün sana kavuşma umudum kalmadı.
Mısrada geçen tilka, lika, manasınadır.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Oradan korkarak ve azıksız ve bineksiz olarak çıktı. Mısır'la Medyen arasında sekiz günlük mesafe vardır. Yolu da bilmiyordu, onun için: "Rabbimin beni doğru yola iletmesini umarım" dedi. İbn Abbas şöyle demiştir: Onun Rabbine karşı iyi düşüncesinden başka yol hakkında hiçbir bilgisi yoktu. Süddi de şöyle demiştir: Allah Teala ona bir melek gönderdi, o da ona rehberlik etti. Şöyle de demişlerdir: Yolda ağaç yapraklarından başka yiyeceği de yoktu. Medyen suyuna vardığında zayıflığından karnındaki sebzelerin yeşilliği görünüyordu. Ayette geçen ümmet: Cemaat, demektir. "Suluyorlar": Yani davarlarını suluyorlar, demektir. "Onların gerisinde buldu": Yani cemaatin gerisinde, demektir. "İki kadın": Onlar da Şuayb'in kızlarıdır. Mukatil şöyle demiştir: Büyüğün adı: Sabura, küçüğün adı da: Abra'dır. "Tezudan": İbn Kuteybe: Tezudani ğanemehuma (koyunlarını men ediyorlar) demiştir ki, kısaltmak için ğanem hazfedilmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bunu yapmaları, insanların işlerini bitirip de kuyunun başını boşaltmaları içindi. Musa: "Neyiniz var?" dedi. Yani: "Neden koyunlarınızı sulamıyorsunuz, dedi?" dedi. Onlar da: "La neskıy (biz sulamayız) dediler": İbn Mes'ud, Ebu'l – Cevza, İbn Ya'mur ve İbn Semeyfa, nunun ref'i ile "la nüskıy" okumuşlardır. "Hatta yusdirer riau": Ebu Amr, İbn Amir ve Ebu Cafer, ye'nin fethi ve dalın zammı ile "yasdure" okumuşlardır ki, çobanlar dönünceye kadar, demektir. Diğerleri de, ye'nin zammı ve dalın kesri ile "yusdire" okumuşlardır ki: Çobanlar koyunlarını sudan çekinceye kadar demek, istemiştir. Ria': Rain'in çoğuludur; sahib ve sıhab gibi. İkrime, Said bin Cübeyr, İbn Ya'mur ve Asım el – Cahderi de, ranın zammesiyle "erruau" okumuşlardır. Mana da: Biz iki kadınız, erkeklere sokulamayız, demektir. "Babamız da büyük bir ihtiyardır": Yaşlılıktan dolayı sürüsünü sulayamaz. Onun için biz sulamak mecburiyetinde kaldık. O kuyunun ağzında büyük bir kaya parçası vardı, çobanlar giderken kuyunun ağzını kapatmışlardı. O iki kadın gelir, çobanların oluklarında arta kalan su ile koyunları sularlardı. "Musa da onlar için suladı".

Ne yaptığı hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O üzerinde ancak bir kalabalığın kaldırabileceği bir taş olan başka bir kuyuya gitti, onu yerinden uzaklaştırdı ve onların ko-

yunlarını suladı. Bunu da Ömer bin Hattab ile Şüreyh, demişlerdir.

İkincisi: O, kalabalığın arasına sokuldu, onların koyunlarını suladı. Bunu da İbn İshak, demiştir. Mana da: Koyunları onlar için suladı, demektir.

"Sonra çekildi": Yani az uzağa "gölgeye": O da bir ağacın gölgesi idi. "Fekale rabbi inni lima": Lam, ila manasınadır, takdiri de şöyledir: İnni ila ma "enzelte ileyye min hayrin fakir": Hayırdan da: Yiyecek kastetmiştir. İbn Cerir şöyle nakletmiştir: O, aç olduğunu bildirmek için sesini iki kadına duyurmak istedi. "O ikisinden biri ona geldi": Mana şöyledir: Koyunları su içince onlar babalarının yanına döndüler; ona Musa'nın haberini verdiler. O da Musa'yı çağırmak üzere ikiden birini gönderdi. Bunda da iki görüş vardı:

Birincisi: O, küçük olandır. *İkincisi:* Büyük olandır. "Ona yürüyerek, utanarak geldi": Yüzünü gömleğinin yeni ile kapatmıştı.

Utanma sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, doğuştan utangaç idi, girip çıkmaya alışmamış biri gibi yürüyordu.

İkincisi: Çünkü onu ücret için çağırmıştı, ona göre karşılıksız çağırmak daha kibar idi.

Üçüncüsü: Çünkü o, babasının elçisiydi.

"Bizim için suladığını sana ödemek için seni çağırıyor": Müfessirler şöyle demişlerdir: Musa bu sözü duyunca hoşlanmadı ve onunla gitmek istemedi, fakat içinde bulunduğu zor durum sebebiyle de gitmekten başka çare bulamadı. Rüzgar kadının elbisesine vuruyor, vücudunun bazı hatları belli oluyordu. Ona: Ey Allah'ın cariyesi, sen arkama düş ve bana yolu göster, dedi. "Ona gelince": Musa, Şuayb'e geldi, "ona kıssayı anlattı": Yani doğumundan kaçışına kadar durumunu haber verdi. "O da: Korkma, zalimler kavminden kurtuldun, dedi": Yani Fir'avn bizim toprağımıza hükmedemez, çünkü onun memleketi değildir, dedi. "İki kızdan biri" ki o da büyükleridir, "baba, onu işçi tut, dedi": Yani ücretle çalışsın, "şüphesiz işçi tuttuklarının en hayırlısı güçlü ve emin olandır": Yani iş için tuttuğunun en hayırlısı, işine gücü yeten ve emanete riayet edendir. Ona, güçlü demesi şunun içindi; çünkü o, kuyunun ağzındaki taşı kaldırmıştı. Şöyle de denilmiştir: O, ancak birkaç erkeğin çıkarabileceği bir kova ile su çekmişti. Ona güvenilir demesi de arkasında yürümesini istemesinden dolayıdır. Süddi şöyle demiştir: Şuayb kızına: "Onun kuvvetini gördün, güvenilir olduğunu nasıl bildin?" dedi. O da bunu anlattı. Müfessirler şöyle demiştir: Şuayb ona: "Sana nikahlamak

istiyorum", yani seninle evlendirmek istiyorum, "iki kızımdan birini, sekiz yıl işçilik etmek üzere": Ferra şöyle demiştir: Te'cürüni ve te'cirünü, cimin zammı ve kesri ile ikisi de lügattir. Zeccac da: Bana sekiz yıl işçilik edersin, demiştir. "Eğer on'a tamamlarsan, bu da sendendir": Yani bu bize bir lütuftur, senin için şart değildir.

"Sana zorluk çıkarmak istemiyorum": Yani on yıl istemekle. "İnşallah beni iyilerden bulacaksın": Yani güzel sohbette ve dediğimi yerine getirmede. "Dedi: Musa ona dedi, "bu, seninle benim aramdadır": Yani anlattığın ve bana şart koştuğun şey senin hakkın, onlardan birini benimle evlendirmen için şart koştuğun da benimdir, mesele aramızda böyledir. Söz burada bitti. Sonra şöyle dedi. "Eyyemel eceleyni (iki süreden hangisini)": Yani sekiz ve on'dan hangisini: Ebu Ubeyde: "Ma" zaittir, demiştir.

"Bitirirsem": Yani tamamlarsam, "bana tecavüz yoktur": Yani buna hakkın yoktur, mana da şöyledir: Daha fazla çalışmam için beni zorlama. "Dediğimize Allah vekildir": Zeccac şöyle demiştir: Yani birbirimizle yaptığımız antlaşmaya Allah şahittir.

Alimler Musa'yı işçi tutan bu kimse hakkında dört görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Allah'ın Peygamber'i Şuayb aleyhisselam'dır. Müfessirlerin çoğu bu görüştedirler. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den bunu gösteren hadisler de vardır. Vehb ile Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, Medyen hakimidir, adı da Yesribi'dir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: Şuayb kavminden bir adamdır, bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: O, Şuayb'in kardeşi oğlu Yesrun'dur. Bunu da Amr bin Mürre, Ebu Ubeyde bin Abdullah bin Mes'ud'dan rivayet etmiş, İbn Saib de böyle demiştir.

Musa'nın evlendiği kız hakkında da iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Küçük kızdır, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Büyük kızdır, bunu da Mukatil, demiştir.

Evlendiği kızın adında da üç görüş vardır:

Birincisi: Safuriya'dır, bunu da Ebu İmran el - Cevni aktarmıştır. *İkincisi:* Safura'dır, bunu da Şuayb el - Cübai, demiştir. *Üçüncüsü:* Sabura'dır, bunu da Mukatil, demiştir.

فَلَمَّا قَضٰى مُوسَى الْاَجَلَ وَسَارَ بِاَهْلِه۪ٓ اٰنَسَ مِنْ جَانِبِ
الطُّورِ نَارًاۚ قَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُٓوا اِنّ۪ٓي اٰنَسْتُ نَارًا لَعَلّ۪ٓي اٰت۪يكُمْ
مِنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٢٩﴾ فَلَمَّٓا
اَتٰيهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْاَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ
مِنَ الشَّجَرَةِ اَنْ يَا مُوسٰٓى اِنّ۪ٓي اَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿٣٠﴾ وَاَنْ
اَلْقِ عَصَاكَۜ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَٓانٌّ وَلّٰى مُدْبِرًا وَلَمْ
يُعَقِّبْۜ يَا مُوسٰٓى اَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ اِنَّكَ مِنَ الْاٰمِن۪ينَ ﴿٣١﴾
اُسْلُكْ يَدَكَ ف۪ي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَٓاءَ مِنْ غَيْرِ سُٓوءٍ وَاضْمُمْ
اِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ
اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪ۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِق۪ينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ
رَبِّ اِنّ۪ي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِ ﴿٣٣﴾
وَاَخ۪ي هٰرُونُ هُوَ اَفْصَحُ مِنّ۪ي لِسَانًا فَاَرْسِلْهُ مَعِيَ
رِدْءًا يُصَدِّقُن۪يٓ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾ قَالَ سَنَشُدُّ
عَضُدَكَ بِاَخ۪يكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ
اِلَيْكُمَا بِاٰيَاتِنَاۚ اَنْتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ ﴿٣٥﴾

29 – Musa süreyi bitirip de ailesi ile gece yürüyünce, Tur tarafından bir ateş gördü. Ailesine: "Bekleyin, şüphesiz ben bir ateş gördüm. Umarım ki size ondan bir haber yahut bir kor getiririm de belki ısınırsınız" dedi.

30 – Musa ona gelince, derenin sağ kenarından mübarek bir yerde ağaçtan: "Ey Musa, şüphesiz ben, evet ben alemlerin Rabbi Allah'ım" diye seslenildi.

31 – "Asanı at". Musa onun küçük bir yılan gibi hareket ettiğini

görünce arkasını dönerek kaçtı, geri dönmedi. "Ey Musa, dön, korkma. Şüphesiz sen eminlerdensin".

32 – Ellerini koynuna sok, kötülüksüz bembeyaz çıkacaktır. Korkudan (açılan) kanadını kendine çek/yapıştır. İşte bu ikisi sana Rabbinden Fir'avn'e ve ileri gelenlerine iki delildir. Çünkü onlar bir fasıklar topluluğu oldular".

33 – Dedi: "Rabbim, ben onlardan bir can (adam) öldürdüm; beni öldürmelerinden korkuyorum" dedi.

34 – "Kardeşim Harun o, dilce benden daha düzgündür; onu benimle beraber beni tasdik eden yardımcı olarak gönder. Şüphesiz ben, beni yalanlamalarından korkuyorum" dedi.

35 – (Rabbi) dedi: "Senin pazunu kardeşinle takviye edeceğiz (elini kuvvetlendireceğiz) ve size bir delil kılacağız da size ayetlerimiz sayesinde ulaşamayacaklar. İkiniz ve size tabi olanlar galiplersiniz".

"Musa süreyi bitirince": İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Musa iki süreden hangisini bitirdi?" denildi, o da: En uzununu ve en temizini dedi.[1] Mücahit de şöyle demiştir: Musa süre bittikten sonra orada bir on yıl daha kaldı. Vehb bin Münebbih de: Onların yanında ailesiyle gerdeğe girdikten sonra iki yıl daha kaldı, demiştir. Bu ayetin tefsiri de Taha: 10'da "ev cezvetin" kavline kadar geçmiştir. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Kisai, cimin kesri ile "cizvetin" okumuşlardır. Asım da fethi ile okumuştur. Hamze, Halef ve Velid de Amir'den rivayet ederek, zammı ile okumuşlardır, hepsi de geçerli lügattir. İbn Abbas şöyle demiştir: Cezve: Ucunda ateş olan odun parçasıdır. Ebu Ubeyde de: Alevi olmayan kalın odundur, demiştir. O, cizme gibi ağacın kökündendir. İbn Mukbil şöyle demiştir:

Layla'nın oduncu kadınları ona aradılar,
Çürük ve bozuk olmayan kökler.

Beyitte geçen deir: Çürümüş manasınadır, recülün dair de bundandır ki: Bozuk adam demektir.

"Derenin kenarından seslenildi": O da yanı demektir. "sağ": O da Musa'nın sağ yanıdır. "Buk'a": Yer parçası demektir. "Mübarek": Musa'nın orada konuşmasıyla bereketlenmiş. "ağaçtan": Yani ağaç tarafından demektir. O ağaç hakkında da iki görüş vardır:

1 Buhari, Şehadat, bab 28

Birincisi: O, hünnap ağacıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Tekedikenidir, bunu da Katade, İbn Saib ve Mukatil, demişlerdir.

Bundan sonrasının açıklaması "şüphesiz sen eminlerdensin" kavline kadar Neml: 10'da geçmiştir. Yani kötülük dokunmasından eminsin, demektir.

"Elini sok": Yani girdir, demektir. "Vadmum ileyke cehaneke (kanadını sana yapıştır)": Cenahı da Taha: 22'de tefsir etmiştik. Ancak bazı müfessirler iki lafız arasında fark görmüşlerdir, biz de onu şerh etmiştik. İbn Zeyd, cenah: Kol, pazu ve eldir, demiştir. Zeccac da, burada cenah: Pazudur, demiştir. Elin hepsine de, cenah, denir. İbn Enbari, Ferra'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Burada cenah: Asadır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Cenah insanın kuşun kanadına benzeyen yeridir; Araplar bazı durumlarda insanın ayaklarını kuşun kanatlarına benzetir: Filanca iki kanadıyla uçarak geldi, derler ki, ayaklarıyla koşarak, demek isterler. Bazı hallerde de pazuyu kanat gibi kabul ederler, mesela: "Udmum yedeke ila cenahike" kavlinde olduğu gibi. Bazı halde de sopayı kanada benzetirler; çünkü insan kuşun kendini kanadıyla koruduğu gibi nefsini sopa ile korur; mesela: "Vadmum ileyke cenahake minerrehbi" kavlinde olduğu gibi. Kanadın bu şeylere denilmesi teşbih ve istiare yolu iledir. Mesela: İnsanın kanadını kesti, eli ve ayağı kesildi, denir ki: Onu davranmaktan alıkoyan bir afete maruz kaldı, demektir. Bazen bir adam, birine: Sen benim elim, ayağımsın, der; yani sen beni sevdiklerime kavuşturan aracımsın, demek ister. Şair Cerir de şöyle demiştir:

Tüyümü bana geri verdiğin için sana teşekkür ederim,
Ve kanatlarımda ön tüylerini bitirdiğin için.

Bir Arap kadını asil kocasına ağıt yakarak şöyle demiştir:

Ey beni belalardan koruyan
Ve ey benim asil dayanağım ve ey sağ elim,

Yüzümün suyunu koruduğun gibi ben koruyamam,
Senin yüzün kara toprakta çürürken.

Rehb'e gelince: İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, ranın ve henin fethi ile "minerrehbi" okumuşlar; Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, ranın zammı ve henin sükunu ile "minerrühbi" okumuşlar; Hafs ve Eban da Asım'dan rivayet ederek, ranın fethi ve henin sükunu ile "minerrehbi" okumuşlardır. Bu; İbn Mes'ud ile İbn Semeyfa'nın da kıraatıdır. Übey bin Ka'b, Hasen ve Katade, ranın ve he-

nin zammı ile okumuşlardır. Zeccac, rühb ve reheb aynı manayadır; tıpkı rüşd ve reşed gibi, demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Rühb ve rehbet, korku ve endişe manasınadır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Rehb, rühüb, reheb; şağl, şuğl ve şeğal; bahl, buhul ve behal gibidir demiştir. Bunlar korku ve endişe manasına gelen lügatlerdir.

Müfessirlerin ayetin manasında üç görüşleri vardır:

Birincisi: Musa yılandan kaçınca Allah ona telaşının geçmesi için kanadını kendine yapıştırmasını emretti. İbn Abbas, mana şöyledir, demiştir: Korkudan elini göğsüne bitiştir, sana korku yoktur. Mücahit de şöyle demiştir: Her korkan kimse elini göğsüne bitiştirirse, telaşı geçer.

İkincisi: Elinin beyazlığı ve parıltısı onu düşündürünce, elini koynuna sokması emredildi, eli eski haline döndü.

Üçüncüsü: Kelamın manası şöyledir: Korkunu teskin et ve yüreğini sağlam tut. Ebu Ali de şöyle demiştir: Burada birbirine bitiştirilecek iki şey yoktur; mesele azim ve kararlılıktır. Mesela: Üşdüd hayazimeke lelmevti, ölüme göğsünü bağla da böyledir ki, ölümden korkma, demektir.

"Fezanike": İbn Kesir ile Ebu Amr, şedde ile "fezannike" okumuşlar; diğerleri ise şeddesiz olarak "fezanike" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Şeddelisi "zalike"nin tesniyesidir, şeddesizi de "zake"nin tesniyesidir. "Zalike"deki lam "zannike"deki şeddeli nuna alternatif kılınmıştır. "Burhanani": İki açıklama (mucize) demektir. Müfessirler "o ikisi": Yani asa ile beyaz el, Allah'tan Musa'nın doğruluğuna iki kanıttır, demişlerdir. "Fir'avn'e": Yani seni bu iki mucize ile Fir'avn'e gönderdik, demektir. Bundan sonrasının tefsiri de "hüve efsahu minni lisanen"e kadar Şuara: 14'te geçmiştir. "O, dilce benden daha düzgündür": Yani daha güzel konuşur, demektir; çünkü Musa'nın, ağzına götürdüğü kordan dolayı dilinde bir tutukluk vardı. "Feersilhü maiye rid'en": Çoğunluk, dalın sükunu ve ondan sonra hemze olmak üzere "rid'en" okumuşlardır. Ebu Cafer ise, dalın fethi, arkasından elifle, tenvinsiz ve hemzesiz olarak "rida" okumuştur. Nafi' de öyle okumuş, ancak o, tenvinlemiştir. Zeccac, rid': Yardımdır, demiştir. Rede'tuhu erdeuhu rid'en denir ki. Birine yardım etmektir.

"Yusaddikuni": Asım ile Hamze, kafın zammı ile "yusaddikuni" okumuşlar; kalan kurralar ise kafın sükunu ile okumuşlardır. Zeccac, şöyle demiştir: Kim "yusaddıkni" şeklinde cezimle okursa, sualin cevabı olur, yani: Ersilhü yusaddikni, demek olur. Kim de merfu okursa, mana: Rid'en musaddikan li (beni tasdik eden bir yardımcı olarak) demek ister. Müfessirlerin çoğu, "beni tasdik etsin" ile Harun'a işaret edil-

diğini söylemişlerdir; ancak Mukatil bin Süleyman, Fir'avn beni tasdik etsin, demiştir.

"Pazunu kardeşinle takviye edeceğiz": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Sana kardeşinie yardım edeceğiz. Adut (pazu) lafzı temsil cihetiyle zikredilmiştir; çünkü eli pazusu ile durur. Bütün yardımcılara pazu denir. "İkiniz için bir delil kılacağız (sultan)": Yani açık bir kanıt kılacağız. Zeytinyağına salit, denilmiştir, çünkü onunla aydınlanılır. Sultan da: Kanıtların en açığıdır.

"İkinize ulaşamayacaklardır": Yani ne öldürmek ne de eziyet etmekle.

"Ayetlerimiz sayesinde (biayatina)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Onlardan ayetlerimizle korunacaksınız, size ulaşamayacaklardır.

İkincisi: O, arkasındakine bağlıdır, mana da şöyledir: Ayetlerimizle ikiniz ve size tabi olanlar galip olacaksınız.

Üçüncüsü: Kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Size ayetlerimizle kanıt vereceğiz, artık size ulaşamayacaklardır.

فَلَمَّا جَاءَهُمْ مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هَٰذَا إِلَّا
سِحْرٌ مُفْتَرًى وَمَا سَمِعْنَا بِهَٰذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ ﴿٣٦﴾
وَقَالَ مُوسَىٰ رَبِّي أَعْلَمُ بِمَنْ جَاءَ بِالْهُدَىٰ مِنْ عِنْدِهِ وَمَنْ
تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٣٧﴾

36 – Musa onlara açık açık ayetlerimizi getirince, "Bu, uydurulmuş bir sihirden başkası değildir ve biz önceki atalarımızda böyle bir şey işitmedik" dediler.

37 – Musa dedi: "Rabbim, yanından hidayeti getiren kimseyi ve yurdun akibeti kimin olduğu kimseyi daha iyi bilendir. Şüphesiz zalimler iflah olmaz".

"Bu, uydurulmuş sihirden başkası değildir": Yani bu senin getirdiğin kendi uydurduğun ve seninle gönderilmeyen bir şeydir. "Biz bunu işitmedik": Bizi ona davet ettiğin şeyi. "Önceki atalarımızda". "Vekale musa rabbi a'lemü": İbn Kesir, vavsız olarak "kale musa" okumuştur. Onların Mushaflarında da böyledir. "Hidayeti getireni": Yani

O, içimizden haklı olanı daha iyi bilir. "Vemen tekunu lehu akıbetüd dar": Hamze, Kisai, Halef ve Mufaddal, ye ile "yekunu" okumuşlar; kalanlar da te ile okumuşlardır.

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَاُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْر۪يۚ
فَاَوْقِدْ ل۪ي يَا هَامَانُ عَلَى الطّ۪ينِ فَاجْعَلْ ل۪ي صَرْحاً لَعَلّ۪ٓي اَطَّلِعُ اِلٰٓى
اِلٰهِ مُوسٰىۙ وَاِنّ۪ي لَاَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٣٨﴾ وَاسْتَكْبَرَ
هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ اِلَيْنَا
لَا يُرْجَعُونَ ﴿٣٩﴾ فَاَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّۚ
فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِم۪ينَ ﴿٤٠﴾
وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَدْعُونَ اِلَى النَّارِۚ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ
لَا يُنْصَرُونَ ﴿٤١﴾ وَاَتْبَعْنَاهُمْ ف۪ي هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةًۚ
وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوح۪ينَ ﴿٤٢﴾

38 – Fir'avn dedi: "Ey ileri gelenler, ben sizin için benden başka bir tanrı bilmedim. Ey Haman, sen benim için çamurun üzerine ateş yak (tuğla dök); bana bir kule yap. Belki Musa'nın tanrısına çıkarım. Şüphesiz ben elbette onu yalancılardan zannediyorum" dedi.

39 – O ve askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve bize dönmeyeceklerini zannettiler.

40 – Biz de onu ve askerlerini yakalayıp onları denize attık. Bak, zalimlerin sonu nasıl oldu!

41 – Onları ateşe (cehenneme) çağıran liderler yaptık. Kıyamet gününde yardım olunmazlar.

42 – Bu dünyada da arkalarına lanet taktık. Kıyamet gününde de onlar çirkinlerdendir.

"Ey Haman, sen benim için çamurun üzerine ateş yak": İbn Kuteybe: Mana: Benim için tuğla yap, demiştir. "Benim için bir kule yap (fec'al li sarhan)": Yani yüksek bir saray yap. Zeccac şöyle demiştir: Sarh: Geniş ve yüksek binadır. Tefsirde şöyle gelmiştir: O, veziri

Haman'a kule yapmasını emredince, o da bütün işçileri topladı, sonunda yamaklardan başka elli bin yapı ustası toplandı. Kuleyi yükselttiler ve sağlam yaptılar. Öyle yükseldi ki onun gibisi görülmemişti. Fir'avn onun üzerine çıktı, okçusuna, göğe doğru bir ok atmasını emretti, ok kanlı olarak geri döndü. Musa'nın İlahını öldürdüm, dedi. Allah da Cebrail'i gönderdi, ona kanadı ile vurdu; onu üç parçaya ayırdı. Bir parçası Fir'avn'in askerinin üzerine düştü, bir milyon adamını öldürdü. Bir parçası denize düştü, ötekisi de batı tarafına düştü.

"Belki Musa'nın İlahına çıkarım": Yani çıkar, ona bakarım, "gerçekten ben onu mutlaka zannediyorum": Yani Musa'yı, "yalancılardan": Benden başka tanrı iddiasında. İbn Cerir, mana şöyledir, demiştir: Ben Musa'yı gökte bir tanrı olduğu ve onu gönderdiği iddiasında onu yalancı zannediyorum. "O ve askerleri yeryüzünde büyüklük tasladı": Yani Mısır toprağında demektir. "Haksız yere": Yani batıl ve zulüm ile. "Bize dönmeyeceklerini zannettiler": Ceza için dirilmekle. İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, yenin ref'i ile "yürceun" okumuşlar; Nafi, Hamze ve Kisai de, fethi ile okumuşlardır.

"Onları kıldık"; yani dünyada, "liderler": Yani kendilerine azgınların uyduğu küfrün önderleri kıldık. "Ateşe davet ediyorlar": Çünkü onlara itaat edenler ona girer. "Yardım olunmazlar": Yani azaptan çevrilmezler, demektir. Bundan sonrası da Hud: 60 ve 99'da tefsir edilmiştir.

"Çirkinlerden": Yani rahmetten uzaklaştırılan mel'unlardan. Ebu Zeyd şöyle demiştir: Kabahallahu fülanen denir ki: Allah onu her türlü hayırdan uzaklaştırdı, demektir. İbn Cüreyc de, ayetin manası şöyledir, demiştir: Onların arkasına bu dünyada bir lanet taktık, ahirette de başka bir lanet. Sonra yeniden söze başladı ve: Onlar çirkinlerdendir, dedi.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى
الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْاُولٰى
بَصَٓائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٣﴾
وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ اِذْ قَضَيْنَٓا اِلٰى مُوسَى الْاَمْرَ وَمَا
كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَۙ ﴿٤٤﴾ وَلٰكِنَّٓا اَنْشَاْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ

عَلَيْهِمُ الْعُمُرُۚ وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا ف۪ٓي اَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ
اٰيَاتِنَاۙ وَلٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِل۪ينَ ﴿٤٥﴾ وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ
الطُّورِ اِذْ نَادَيْنَا وَلٰكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا
مَٓا اَتٰيهُمْ مِنْ نَذ۪يرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٦﴾ وَلَوْلَٓا
اَنْ تُص۪يبَهُمْ مُص۪يبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا
لَوْلَٓا اَرْسَلْتَ اِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ اٰيَاتِكَ وَنَكُونَ
مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٤٧﴾

43 – Andolsun gerçekten Musa'ya evvelki nesilleri helak ettikten sonra insanlar için basiretler ve bir hidayet ve bir rahmet (olması) için o kitabı verdik. Belki öğüt alırlar.

44 – Biz Musa'ya o emri verirken sen (Tur'un) batı tarafında değildin ve şahitlerden de değildin.

45 – Ancak biz nesiller meydana getirdik de üzerlerine ömür uzadı (aradan çok zaman geçti). Sen Medyen halkı arasında ikamet edip onlara ayetlerimizi okumuyordun. Fakat biz (sana eskilerin haberlerini), göndericiler idik.

46 – Biz nida ettiğimiz zaman sen Tur tarafında değildin. Ancak (seni) Rabbinden bir rahmet olarak senden öncekilerine bir uyarıcı gelmeyen bir kavmi uyarman için (gönderdik). Belki öğüt alırlar.

47 – Ellerinin öne sürdüğü şey yüzünden başlarına bir musibet geldiği zaman: "Rabbimiz, bize bir peygamber gönderseydin de ayetlerine tabi olsaydık ve mü'minlerden olsaydık" diyecek olmasalardı (onlara azap ederdik).

"İlk nesilleri helak ettikten sonra": Nuh, Ad, Semud ve diğer kavimleri kastediyor. "Basiretler olması için": Yani onunla görüp hidayete ermeleri için, demektir.

"Sen batı tarafında değildin": Zeccac, şöyle demiştir: Sen dağın batı tarafında değildin.

"Musa'ya o emri verdiğimiz zaman": Yani onu Fir'avn'e ve kavmine gönderme işini sağlama bağladıktan sonra, demektir. "Sen şahitlerden

de değildin": O emre şahitlerden değildin. Bunda da Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'in gerçek peygamber olduğuna açıklama vardır; çünkü onlar onun kitapları okumadığını ve cereyan eden şeyi müşahede etmediğini bilirlerdi. Eğer kendisine bu vahyedilmese idi, bunu bilmezdi.

"Ancak nesiller meydana getirdik": Yani Musa'dan sonra ümmetler yarattık, demektir. "Üzerlerine ömür uzadı": Yani onlara verilen süre uzadı; onlar da Allah'a verdikleri sözü unuttular, emrini terk ettiler. Bu da Musa ve kavmine Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem hakkında sözler verildiğini ve ona iman etmekle emrolunduklarını gösterir. Verilen süre uzayınca, sözlere riayet etmekten yüz çevirdiler. "Makünte saviyen": Sen ikamet ediyor değildin, demektir. "Medyen halkı arasında" ki Musa, Şuayb ve iki kızının haberini öğrene idin de bunu Mekke halkına okuya idin. "Fakat bizler göndericiler idik": Seni Mekke halkına gönderdik ve sana öncekilerin haberini verdik. Eğer böyle olmasa idi, bunu bilmezdin. "Sen Tur tarafında değildin": Yani üzerinde Musa ile konuşulan dağ tarafında değildin, demektir. "Ona seslendiğimiz zaman": Musa'ya seslendiğimiz ve onunla konuştuğumuz zaman demektir. Ebu Hureyre: Bu seslenme: Ey ümmet-i Muhammed, size benden istemeden önce verdim, bana dua etmeden önce de kabul ettim, şeklinde idi, demiştir.

"Ancak Rabbinden bir rahmet olarak": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Sen peygamberlerin kıssalarını müşahede etmedin, fakat Rabbinden bir rahmet olarak biz sana vahyettik ve sana anlattık.

"Velevla en tusibehüm musibetün": "Levla"nın cevabı hazfedilmiştir, takdiri şöyledir: Eğer kendilerine peygamber gönderilmemesini kötüye kullanmasa idiler, onlara derhal azap ederdik. Şöyle de denilmiştir: Eğer öyle olmasa idi, peygamberler göndermek ve delil ileri sürmek durumunda kalmazdık.

فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا
أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسٰى أَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ
مُوسٰى مِنْ قَبْلُ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا إِنَّا بِكُلٍّ
كَافِرُونَ ﴿٤٨﴾ قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ هُوَ أَهْدٰى مِنْهُمَا
أَتَّبِعْهُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٩﴾ فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ

أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ
هُدًى مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٠﴾
وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥١﴾ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ
الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ قَالُوا آمَنَّا
بِهِ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ ﴿٥٣﴾ أُولَٰئِكَ
يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ
وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٥٤﴾ وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ
وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي
الْجَاهِلِينَ ﴿٥٥﴾

48 – Onlara katımızdan hak gelince: "Bize de Musa'ya verilenin benzeri verilmeli değil miydi?" dediler. Daha önceden Musa'ya verileni inkar etmemişler miydi? "İki sihir birbirine destek oldu" dediler. "Biz hepsini inkar ediyoruz" dediler.

49 – De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız Allah katından ikisinden daha doğru bir kitap getirin de ona tabi olayım".

50 – Eğer sana cevap vermezlerse, bil ki onlar ancak keyiflerine tabi oluyorlar. Allah'tan bir yol gösterici olmadan keyfine tabi olandan daha sapık kimdir? Şüphesiz Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez.

51 – Andolsun, gerçekten onlara sözü ulaştırdık, belki öğüt alırlar.

52 – Bundan önce kendilerine kitap verdiklerimiz ona inanırlar.

53 – Onlara (Kur'an) okunduğu zaman: "Ona iman ettik. Şüphesiz o, Rabbimizden gelen haktır. Gerçekten biz bundan önce Müslümanlar idik" derler.

54 – İşte onlara sabrettikleri o şey yüzünden mükafatları iki defa verilir, onlar kötülüğü iyilikle defeder ve onlara rızık ettiğimiz şeyden (Allah yolunda) harcarlar.

55 – Boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirir ve: "Bizim amelimiz bize, sizin ameliniz de sizedir. Selam size. Cahilleri istemiyoruz" derler.

"Onlara gelince": Yani Mekke halkına demektir, "katımızdan hak": O da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile Kur'an'dır. "Levla (değil miydi?)", derler, "verilmeli" Muhammed'e mucizeler verilmeli değil miydi? "Musa'ya verildiği gibi": Mesela asa ve beyaz el mucizesi gibi. Müfessirler şöyle demişlerdir: Yahudiler, Kureyş'e, Muhammed'den; Musa'ya verilenler gibi mucizeler istemelerini önerdiler; Allah Teala da: "Musa'ya verileni inkar etmediler mi?" dedi. Yani onlar Musa'nın mucizelerini de inkar ettiler, demektir. Ve dediler": İşaret edilenler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Yahudilerdir. *İkincisi:* Kureyşlilerdir. "Sihrani": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, "sahirani" okumuşlardır. "Tezahera": Birbirine destek oldu. Abbas el – Ensari, Ebu Amr'dan, zı'nın şeddesiyle, "tezzahera" rivayet etmiştir.

Bunlardan kimin kastedildiğinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Musa ile Muhammed'dir, bunu da İbn Abbas, Hasen ve Said bin Cübeyr, demişlerdir. Buna göre bu, Arap müşriklerinin sözündendir.

İkincisi: Musa ile Harun'dur, buna göre de bu, risaletin başında Yahudilerin onlara dediği sözdendir.

Üçüncüsü: Muhammed ile İsa'dır, bunu da Katade, demiştir. Buna göre de bu, Peygamberimize iman etmeyen Yahudilerin sözlerindendir.

Asım, Hamze ve Kisai, "sihrani (iki sihir)" okumuşlardır ki, bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Tevrat ile Kur'an'dır, bunu da İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: İncil ile Kur'an'dır, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Tevrat ile İncil'dir, bunu da Ebu Miclez ile İsmail bin Ebi Halid, demişlerdir. Mana da şöyledir: Bunlardan her sihir, diğerini takviye etmektedir. Destekleme iki sihre nisbet edilmiştir; bu da dilin genişliğinde caizdir. "Biz hepsini inkar edenleriz, dediler": Bundan da yukarıda geçen değişik görüşlere göre zikredilen şeyleri kastetmişlerdir. "De ki": Mekke kafirlerine, "Allah katından bu ikisinden daha doğru bir kitap getirin": Yani Tevrat ile Kur'an'dan, demektir. "Eğer doğru söyleyenler iseniz": O ikisinin sihir olduğunu. "Eğer sana cevap vermezlerse": Yani Tevrat ile Kur'an'ın benzerini getirmezlerse, "bil ki onlar keyiflerine tabi oluyorlar": Yani irtikap ettikleri küfre onları bir delil götürmüş değildir, ancak o hususta heva ve heveslerine uymuşlardır. "Kim daha sapıktır": Yani kimse daha sapık değildir, demektir. "Yol göstericisiz keyfine tabi olandan": Yani mürşit olmadan ve bir

açıklama gelmeden, demektir. "Allah'tan". "Velekad vassalna lehümül kavle": Hasen, Ebu'l – Mütevekkil ve İbn Ya'mur, sadı şeddesiz olarak "velekad vasalna" okumuşlardır.

İşaret edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Kureyşlerdir, bunu da aralarında Mücahit olmakla beraber çoğunluk, demiştir.

İkincisi: Yahudilerdir, bunu da Rifaa el – Kurazi, demiştir.

Mana da şöyledir: Kur'an ayetlerini birbirinin ardından ve belki öğüt alırlar diye geçmiş milletlerin nasıl azap olunduklarını haber verir şekilde indirdik.

"Kendilerine kitap verdiklerimiz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar ehl-i kitabın mü'minleridir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit de böyle demiştir.

İkincisi: Onlar İncil'e inananlardan Müslüman olanlardır. Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Necaşi'nin adamlarından kırk tanesi Resulullah salallahu aleyhi ve sellem'e geldiler, onunla beraber Uhut savaşında hazır bulundular. Bu ayet de bunun üzerine indi.

Üçüncüsü: Yahudilerin Müslümanlarıdır, mesela Abdullah bin Selam ve diğerleri gibi. Bunu da Süddi, demiştir.

"Ondan önce": Yani Kur'an'dan önce demektir. "Hüm bihi (onlar ona)": Zamirde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, çünkü onun adı yanlarındaki kitaplarında yazılı idi; onlar da ona iman ettiler. *İkincisi:* Kur'an'a racidir.

"Onlara okunduğu zaman": Yani Kur'an okunduğu zaman demektir. "Ona iman ettik, derler". "Şüphesiz biz ondan önce idik": Yani Kur'an'ın indirilmesinden önce demektir. "Müslümanlar": Yani Allah'a ihlas gösterenler ve Muhammed'i tasdik edenler idik. Zira onun zikri kendi kitaplarında geçmekte idi; böylece ona iman ettiler. "Onlara mükafatları iki defa verilir": İşaret edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar ehl-i kitaptan iman edenlerdir, bu da cumhurun görüşüdür. Açık olan da budur. Sabrettikleri şeyde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar birinci kitaba imana sabrettiler ve Muhammed'e tabi olmaya sabrettiler. Bunu da Katade ile İbn Zeyd, demişlerdir. *İkincisi:* Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem gönderilmeden önce ona imana sabrettiler, sonra da gönderildiği zaman ona tabi olmaya sabrettiler. Bunu da Dahhak, demiştir.

İkincisi: Onlar müşriklerden Müslüman olan bir topluluktur; kavimleri onlara eziyet ederlerdi; onlar da eziyete sabrettiler. Bunu da Mücahit, demiştir.

"Kötülüğü iyilikle defederler": Bunda da birkaç görüş vardır ki onları Ra'd: 22'de şerh etmiştik.

"Boş söz işittikleri zaman": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Eziyet ve sövmedir, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Şirktir, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar Yahudilerden iman eden bir gruptur; Yahudilerin Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatına dair bozdukları şeyleri dinler, bundan hoşlanmaz ve yüz çevirirlerdi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Bu, mensuh mudur, değil midir? Bunda da iki görüş vardır.

"Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz de sizedir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bizim dinimiz bize, sizin dininiz de sizedir. *İkincisi:* Bizim ağırbaşlılığımız bize, sizin hafifliğiniz de sizedir.

"Selam size": Zeccac şöyle demiştir: Bundan (normal) selamı kastetmediler, ancak: Aramızda silah bırakışma vardır, demek istediler. Bu da savaş emredilmeden önce idi. Müfessirler bunun kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir.

"Biz cahilleri istemiyoruz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Cahillerin dinini istemiyoruz, demektir. *İkincisi:* Onlarla komşuluk etmek istemiyoruz. *Üçüncüsü:* Cahiller gibi olmak istemiyoruz.

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي
مَن يَشَاءُ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾ وَقَالُوا إِن نَّتَّبِعِ الْهُدَىٰ
مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنَا ۚ أَوَلَمْ نُمَكِّن لَّهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجْبَىٰ إِلَيْهِ
ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِّزْقًا مِّن لَّدُنَّا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾
وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا ۖ فَتِلْكَ
مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا ۖ وَكُنَّا
نَحْنُ الْوَارِثِينَ ﴿٥٨﴾

56 – Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi hidayete erdiremezsin. Ancak Allah dilediğini hidayete erdirir. O hidayete erenleri en iyi bilindir.

57 – Dediler: "Eğer biz seninle beraber doğru yola tabi olursak toprağımızdan kapılırız (bizi kaçırırlar)" dediler. Onları katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünleri oraya toplandığı güvenilir bir Harem'e yerleştirmedik mi? Ancak çokları bilmezler.

58 – Geçiminden şımaran nice kentler helak ettik. İşte meskenleri, onlardan sonra oturulmadı, ancak pek az (süre meskun oldu). Mirasçılar biz olduk biz.

"Sen sevdiğin kimseyi hidayete erdiremezsin": Bunu iniş sebebini de: " Mü'minler için de Peygamber için de müşriklere istiğfar etmeleri olmaz" *(Tevbe: 113)* ayetinde zikretmiştik. Müslim, Buhari'den ayrı olarak, Ebu Hureyre'den şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, amcasına: "Lailahe illallah, de; sana kıyamet gününde şahitlik edeyim, dedi. O da: Eğer Kureyş kadınları, ölüm korkusuyla Müslüman oldu diye beni ayıplamasalardı, ben de seni memnun ederdim, dedi. Bunun üzerine Allah Teala: "Şüphesiz sen istediğini hidayete erdiremezsin" dedi.[2] Zeccac: Müfessirler bunun Ebu Talip hakkında indiğinde müttefiktirler, demiştir.

"Sevdiğin": Bunun üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Hidayetini sevdiğin demektir.

İkincisi: Akrabalığından dolayı sevdiğin demektir.

"Ancak Allah dilediği kimseyi hidayete erdirir": Yani dilediği kimseyi dinine irşat eder, demektir. "O, hidayete erenleri en iyi bilendir": Yani hidayetini takdir ettiği kimseyi demektir.

"Eğer seninle beraber doğru yola tabi olursak": İbn Abbas, el – Avfi rivayetinde: Bunu söyleyenler Kureyş'ten bazı insanlardır, demiştir. İbn Ebi Müleyke rivayetinde de şöyle demiştir: Bunu söyleyen Haris bin Amir bin Nevfel'dir. Mukatil şöyle zikretmiştir: Haris bin Amir, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Biz şüphesiz senin dediklerinin hak olduğunu biliyoruz; ancak seninle beraber doğru yola gidersek, yurdumuzdan yani Mekke'den Arapların bizi kapmalarından korkarız, dedi. Ayetin manası da şöyledir: Eğer senin dinine tabi olursak, onlara muhalefet etmiş olacağımızdan dolayı Araplardan korkarız. Tahattuf: Süratle çekip almaktır, kapmaktır. Allah da onların sözlerini reddetti ve şöyle dedi: "Biz onları bir Harem'e yerleştir-

---

2 Müslim, Kitabu'l - İman, hadis no. 41.

medik mi?": Yani onları Harem'e yerleştirip onlara mekan kılmadık mı? "Güvenli": Bunun manası da: İnsanların emin olduğu güvenli bir yer, demektir. Şöyleki Araplar birbirlerine saldırırlardı, Mekke halkı ise Harem'de oldukları için öldu·rülmekten, esir edilmekten ve yağmalanmaktan emin olurlardı. Yani güvenli Harem'de iken Müslüman oldukları zaman nasıl korkarlar, demektir? "Yücba": Nafi, te ile "tücba" okumuştur ki, ona her taraftan meyveler toplanır ve taşınır, demektir. "Katımızdan bir rızk olarak": Yani yanımızdan, demektir. "Fakat onların çoğu": Yani Mekke halkının çoğu "bilmezler": Bunu onlara yapanın Allah olduğunu ve şükretmenin gerekli olduğunu. Ayetin manası şöyledir: Siz benim Haremimde güven içinde iken, rızkımı yerken ve benden başkasına ibadet ederken; bana ibadet ve iman ettiğiniz*(i söylediğiniz)* halde nasıl korkarsınız? Sonra da onları geçmiş milletlerin azabı ile korkutup şöyle dedi: "Ve kem min karyetin batıret maişeteha": Zeccac şöyle demiştir: "Maişeteha" "fi"nin düşmesiyle mansuptur, mana da: Batıret fi maişetiha (geçiminde şımardı) demektir. Ata da: Şımarıklık içinde yaşadılar; Allah'ın rızkını yiyip putlara ibadet ettiler, demiştir.

"İşte meskenleri, onlardan sonra oturulmadı, ancak pek az (süre meskun oldu)": İbn Abbas şöyle demiştir: Ancak yolcular, oradan geçenler bir gün veyahut birkaç saat oturdular. Mana da şöyledir: Onlardan sonra pek az meskun oldu. "Mirasçılar biz olduk biz": Yani onların helakinden sonra yerlerine kimse geçmedi, harap ve gayri meskun olarak kaldı, demektir.

وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى
حَتّٰى يَبْعَثَ ف۪ٓي اُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَاۚ وَمَا
كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرٰٓى اِلَّا وَاَهْلُهَا ظَالِمُونَ ﴿٥٩﴾
وَمَٓا اُو۫ت۪يتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَز۪ينَتُهَاۚ وَمَا
عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ وَاَبْقٰىۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٠﴾ اَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعْدًا
حَسَنًا فَهُوَ لَاق۪يهِ كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ
هُوَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مِنَ الْمُحْضَر۪ينَ ﴿٦١﴾

59 – Rabbin ana merkezine onlara ayetlerimizi okuyan bir peygamber göndermedikçe kentleri helak edici değildir. Biz halkı zalin olmayan kentleri helak ediciler değiliz.

60 – Size verilen şey, dünya hayatının metaı ve onun süsüdür. Allah'ın katındaki daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Aklınızı çalıştırmıyor musunuz?

61 – Kendisine güzel bir va'd ettiğimiz ve ona da kavuşan kimse, kendisini dünya hayatının geçici metaı ile faydalandırdığımız, sonra da o, kıyamet gününde huzura getirilenlerden olan kimse gibi midir?

"Rabbin kentleri helak edici değildir": Yani halkı zalim olan kentleri, ana merkezine gönderinceye kadar"; Yani başkentine, demektir, "bir peygamber": Neden peygamber özellikle başkente gönderiliyor; çünkü peygamber ancak eşrafa gönderilir, eşraf ise onların krallarıdır; onlar da çevrenin merkezinde otururlar. Katade şöyle demiştir: Başkent: Mekke, Peygamber de: Muhammed'dir.

"Onlara ayetlerimizi okur": Mukatil şöyle demiştir: Peygamber onlara, iman etmedikleri takdirde azabın geleceğini haber verir.

"Biz halkı zalim olmayan kentleri helak ediciler değiliz": Yani ben onları zulümleri sebebiyle helak ederim. Zulümleri de şirkleridir. "Size verilen şey": Yani size verilen mal ve hayır, "dünya hayatının metaıdır": Yaşadığınız günlerde onlardan istifade edersiniz, sonra fani ve yok olur. "Allah'ın katındaki ise": Yani sevap, "daha hayırlı ve daha kalıcıdır": Faziletlidir ve sahibi için daha süreklidir. "Aklınızı çalıştırmıyor musunuz?": Bakinin faniden daha faziletli olduğunda.

"Kendisine güzel bir vaat ettiğimiz": Kimin hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf edilmiştir: *Birincisi:* O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebu Cehil hakkında indi. *İkincisi:* Ali ile Hamza radıyallahu anhuma hakkında indi. Bu iki görüş Mücahit'ten rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Mü'minle kafir hakkında indi. Bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Ammar ile Velid bin Muğire hakkında indi. Bunu da Süddi, demiştir.

Güzel va't hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Cennettir. *İkincisi:* Zaferdir.

"Ona kavuşucudur": Yani onu elde edecek ve ona ulaşacaktır. "Geçici dünya zevki ile faydalandırdığımız gibi midir?": Yani fani olacak ve yakında yok olacak bir şeyle faydalanan gibi midir? "Sonra o, kıyamet gününde getirilecektir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah'ın azabına hazır edilecektir. Bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Ceza için hazır edilecektir.

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ
الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٦٢﴾ قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا
هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا أَغْوَيْنَاهُمْ كَمَا غَوَيْنَا تَبَرَّأْنَا إِلَيْكَ مَا كَانُوا
إِيَّانَا يَعْبُدُونَ ﴿٦٣﴾ وَقِيلَ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ
يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَرَأَوُا الْعَذَابَ لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ ﴿٦٤﴾
وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ ﴿٦٥﴾ فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ
الْأَنْبَاءُ يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لَا يَتَسَاءَلُونَ ﴿٦٦﴾ فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ
وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسَى أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ ﴿٦٧﴾

62 – O günde ki onlara nida edip: "İddia ettiğiniz ortaklarım (putlar) nerede?" der.

63 – Onlara söz (azap) hak olanlar: "Rabbimiz, işte bunlar azdırdıklarımızdır. Biz azdığımız gibi onları da azdırdık. Onlardan beri olduk, (sana) döndük. Onlar bize ibadet etmiyorlardı" derler.

64 – "Ortaklarınızı çağırın" denildi; onlar da çağırdılar. Onlara cevap vermediler ve azabı gördüler. Keşke onlar doğru yolda olsalardı!

65 – Onlara seslendiği gün: "Peygamberlere ne cevap verdiniz?" der.

66 – O gün artık haberler onlara kör olmuştur (kararmıştır). Onlar birbirini sormazlar.

67 – Amma kim tövbe ve iman eder, iyi amel işlerse, onların muradına erenlerden olması umulur.

"O gün onlara nida eder": Yani Allah Teala, kıyamet gününde müşriklere nida eder; "ortaklarım nerede?" der": Bu, onların sözleri hikaye tarzındadır, mana da: "Sizin demenize göre ortaklarım nerede?" demektir. "Kendilerine söz hak olanlar": Yani azap vacip olanlar, demektir ki onlar da sapıklığın başlarıdır. Onlar hakkında da iki görüş vardır. *Birincisi:* Onlar müşriklerin reisleridir. *İkincisi:* Onlar şeytanlardır. "Rabbimiz, bunlar azdırdıklarımızdır": Kendilerine tabi olanları kas-

tediyorlar. "Biz azdığımız gibi onları da azdırdık": Yani biz saptığımız gibi onları da saptırdık. "Sana beri olduk": Yani onlardan beri olup sana geldik, mana da şöyledir: Onlar birbirlerinden beri ve birbirlerine düşman olurlar. "Denildi": Âdemoğlunun kafirlerine "ortaklarınızı çağırın": Yani sizi kurtarmaları için tanrılarınızdan yardım isteyin, demektir. "Onları çağırdılar, onlar da cevap vermediler": Yani yardımlarına cevap vermediler, demektir. "Azabı gördüler. Keşke doğru yolda olsalardı (lev ennehüm kânu yehtedun)": Zeccac şöyle demiştir: "Lev"in cevabı hazfedilmiştir, mana da şöyledir: Eğer onlar doğru yolu bulsalardı, onlara uymazlar ve azabı da görmezlerdi.

"Onlara seslendiği günde": Yani Allah'ın kafirlere seslendiği ve sorduğu günde "peygamberlere ne cevap verdiniz?" der". "Feamiyet aleyhimül enbau": Ebu Rezin el – Ukayli, Katade, Ebu'l – Aliye, Ebu'l – Mütevekkil ve Asım el – Cahderi, aynın ref'i ve mimin şeddesi ile "feummiyet" okumuşlardır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bir şey diyecek delil bulamazlar. Ona haberler denilmesi, haber verilen şey olmasındandır. İbn Kuteybe, de mana şöyledir, demiştir: Aşırı korkularından dolayı kör gibi olur, cevap veremezler. "Enbâ" burada deliller ve kanıtlar, demektir.

"Onlar birbirini sormazlar": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Birbirlerine delilden sormazlar, bunu da Dahhak, demiştir. *İkincisi:* Mana şöyledir: Susarlar, o saatte bir şey sormazlar, bunu da Ferra, demiştir. *Üçüncüsü:* Birbirlerinden günahlarını taşımalarını istemezler. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Amma kim tövbe ederse" şirkten "ve iman ederse": Yani Allah'ın birliğini tasdik ederse, "iyi amel işlerse": Yani farzları eda ederse, "muradına erenlerden olması umulur" Umut Allah'tan ise ona bel bağlamak vaciptir.

وَرَبُّكَ يَخْلُقُ
مَا يَشَآءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللّٰهِ وَتَعَالٰى
عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٨﴾ وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا
يُعْلِنُونَ ﴿٦٩﴾ وَهُوَ اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْاُولٰى
وَالْاٰخِرَةِ وَلَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٧٠﴾

68 – Rabbin dediğini yaratır ve seçer. Onlar için seçim yoktur. Allah onların şirk koştukları şeyden münezzeh ve pek yücedir!

69 – Rabbin onların kalplerinin gizlediğini ve onların açıkladıklarını bilir.

70 – O Allah'tır. O'ndan başka İlah yoktur. Önünde sonunda hamd (övgü) O'nundur. Hüküm de O'nundur ve yalnız O'na döndürüleceksiniz.

"Rabbin dilediğini yaratır ve seçer": El – Avfi, İbn Abbas'tan bu ayet üzerinde şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar cahiliye döneminde mallarının en iyilerini tanrılarına ayırırlardı. Mukatil de şöyle demiştir: Velid bin Muğire: "Bu Kur'an iki kentin adamlarından bir büyüğe indirilmeli değil miydi?" *(Zuhruf: 31)* deyince, bu ayet indi, mana da şöyledir: Peygamberler onların seçimine göre gönderilmez.

Zeccac da şöyle demiştir: "Ve yahtâr" kavli üzerinde durmak daha iyidir, o zaman "ma" nefy edatı olur, mana da şöyledir: Allah'a karşı onların seçim yapma hakları yoktur. "Ma"nın "ellezi" manasına olması da caizdir, o zaman da mana şöyle olur: İbadet etmelerini istediği ve onları davet ettiği şeylerden onlar için seçim (hayır) olan şeyi ister. Ferra da şöyle demiştir: Araplar tercih ettiğin şey için: A'tıni elhiyrete velhıyerete ve hayrete derler. Sa'lep de: Hepsi de geçerli lügattir, demiştir.

"Ve göğüslerinin gizlediğini": Yani gizlediği küfür ve düşmanlığı bilir. "Ve açıkladıklarını da": Yani dilleriyle söylediklerini de bilir.

"Önünde sonunda hamd O'nundur": Yani dostları O'nu dünyada da överler ve O'nu cennette de överler, demektir.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ الَّيْلَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ
مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَاْت۪يكُمْ بِضِيَٓاءٍۜ اَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ
اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ اِلٰهٌ
غَيْرُ اللّٰهِ يَاْت۪يكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ ف۪يهِۜ اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٧٢﴾ وَمِنْ
رَحْمَتِه۪ جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا ف۪يهِ وَلِتَبْتَغُوا
مِنْ فَضْلِه۪ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَيَوْمَ يُنَاد۪يهِمْ

فَيَقُولُ اَيْنَ شُرَكَٓاءِيَ الَّذ۪ينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٧٤﴾ وَنَزَعْنَا
مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَه۪يدًا فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ فَعَلِمُٓوا
اَنَّ الْحَقَّ لِلّٰهِ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٧٥﴾

71 – De ki: “Bana haber verin, eğer Allah geceyi kıyamet gününe kadar üzerinize sürekli kılarsa, size Allah’tan başka ışık getirecek kimdir? Dinlemeyecek misiniz?

72 – De ki: “Bana haber verin, eğer Allah gündüzü üzerinize kıyamet gününe kadar sürekli kılsa, size Allah’tan başka dinleneceğiniz geceyi getirecek İlah kimdir? Görmeyecek misiniz?

73 – O, rahmetinden geceyi ve gündüzü sizin için içinde dinlenmeniz ve lütfundan aramanız için kıldı. Belki şükredersiniz.

74 – Hatırla o günü ki, onlara seslenip: “İddia ettiğiniz ortaklarım nerede?” der.

75 – Her ümmetten bir şahit çıkarıp: “Kesin delilinizi getirin”: dedik. Onlar da gerçekten hak Allah'ın olduğunu bildiler. Uydurdukları şeyler (putlar) da onlardan saptı.

“Dinlemeyecek misiniz?”: Anlama ve kabul dinlemesi ile; o zaman onu Allah Teala'nın birliğine delil getirmiş olursunuz?! “Teskunune fih” kavlinin manası da: Hareket ve yorgunluktan dinlenirsiniz, demektir. “Görmeyecek misiniz?”: Üzerinde bulunduğunuz hata ve sapıklığı? Sonra gece ile gündüzün kendinden bir rahmet olduğunu haber verip “onda dinlenmeniz için” dedi. Yani gecede, demektir. “Lütfundan aramanız için”: Yani gündüz çalışarak rızkınızı aramanız için, demektir. “Belki şükredersiniz”: Gece ile gündüzde size verdiği nimetlere.

“Her ümmetten bir şahit çıkardık”: Yani her ümmetten onlara tebliğ ettiğine dair şahitlikte bulunması için peygamberini çıkardık, demektir. “Onlara: Kesin delilinizi getirin, dedik”: Yani benden başkasına ibadet ettiklerinize dair delilinizi, demektir. “Allah'ın gerçekten hak olduğunu bildiler”: Yani O'ndan başka İlah olmadığını bildiler, demektir. “Onlardan saptı”: Yani ahirette batıl oldu, demektir “uydurdukları şeyler”: dünyadaki ortakları.

اِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسٰى فَبَغٰى عَلَيْهِمْ وَاٰتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ

مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوأُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ
لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ ﴿٧٦﴾
وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ
مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ
الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٧٧﴾

76 – Şüphesiz Karun, Musa kavminden idi; onlara karşı azgınlık etti. Ona o kadar hazineler verdik ki gerçekten anahtarları(nı taşımak) kuvvetli topluluğa ağır gelirdi. Hani, kavmi ona: "Şımarma, şüphesiz Allah şımaranları sevmez" demişti.

77 – "Allah'ın sana verdiklerinde ahiret yurdunu ara. Dünyadan nasibini de unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi sen de ihsan et. Yeryüzünde fesat arama. Şüphesiz Allah fesatçıları sevmez".

"Şüphesiz Karun, Musa kavminden idi": Yani onun aşiretinden, oymağından idi. Onun soyu hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, Musa'nın amcası oğlu idi. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Abdullah bin el – Haris, İbrahim ve İbn Cüreyc de böyle demişlerdir.

İkincisi: Teyzesinin oğlu idi. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, Musa'nın amcası idi, bunu da İbn İshak, demiştir.

Zeccac şöyle demiştir: "Karun" ismi, yabancıdır, gayri munsariftir, eğer Arapça'dan "karantüş şey'e'den gelen "Faûl" vezninde olsa idi, munsarif olurdu.

Onlara karşı azgınlık etti": Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* O, fahişe bir kadına Musa'ya iftira etmesi için mal verdi, o da bunu yaptı. Musa da ona yemin verdirdi, o da hikayeyi anlattı. İşte azgınlık etmesi bu idi. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O, Allah Teala'yı inkar etmekle azgınlık etti. Bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Kibir ile azgınlık etti, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* O, elbisesini bir karış uzattı, bunu da Ata el – Horasani ile Şehr bin Havşeb, demişlerdir. *Beşincisi:* O, Fir'avn'e hizmet eder ve İsrail oğullarına saldırır ve onlara zulmederdi. Bunu da Maverdi, nakletmiştir.

Anahtarlarından murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar, hazinelerinin kapılarını açan anahtarlarıdır, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. A'meş de Hayseme'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Karun'un anahtarları altmış katır yükü idi. Onlar deridendi, her anahtar da parmak kadardı.

İkincisi: Onlar hazineleridir, bunu da Süddi, Ebu Salih ve Dahhak, demişlerdir. Zeccac da: Anahtarların malının hazineleri manasına gelmesi daha uygundur. İbn Kuteybe de buna kail olmuştur. Ebu Salih de şöyle demiştir: Onun hazineleri kırk katıra yüklenirdi.

"Bir topluluğa ağır gelirdi (letenuu bilusbeti)": Yani onlara ağır gelir, bellerini bükerdi, demektir. Kelamın manası da: Letüniül usbete demektir. "Usbe"ye be dahil olunca te'yi nesb etti. Nitekim: Haza yezhebü bilesbari ve haza yüzhibül ebsara, dersin. Ferra, İbn Kuteybe, Zeccac ve diğerlerinin tercihi de budur. Bazıları şöyle demişlerdir: Bu, makluptur (tersinedir), takdiri de şöyledir: Ma inil usbetu letenuu bimefatihihi; nitekim inneha letenuu biha acizetüha denir ki; Hiye tenuu biacizetiha (kadın kalçasını çekemiyor) demektir. Şöyle bir şiir getirmişlerdir:

Ruhuna canımı ve malımı feda ettim,
Senin için her şeye katlanırım.

Yani fedeytü binefsi vebimali nefsehu (canına canımı ve malımı feda ettim) demektir. Ebu Ubeyde ile Ahfeş'in tercihi de budur. Biz de usbe'nin manasını Yusuf: 8'de beyan etmiştik. Usbe'den ne murat edildiği hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Kırk adamdır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Üç – on arasıdır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* On beştir, bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* On'dan kırka kadardır, bunu da Katade, demiştir. *Beşincisi:* Yetmiş adamdır, bunu da Ebu Salih, demiştir. *Altıncısı:* Beş ile kırk arasıdır, bunu da Zeccac hikaye etmiştir.

"Hani kavmi ona demişti": Bunu diyende de iki görüş vardır: Onlar kavminin mü'minleridir, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Bu sözü diyen Musa'dır, bunu da Maverdi hikaye etmiştir.

"Şımarma": İbn Kuteybe, mana: Taşkınlık etme, mağrur olma, demiştir.

Şair de şöyle demiştir:

Zaman beni sevindirdiği zaman şımarmam,
Onun dönekliğinden de feryat etmem.

Yani ben şımarık değilim, demektir. Sevinç ise mekruh değildir. "Şüphesiz Allah şımaranları sevmez":

Ebu Reca, Ebu Hayve, Asım el-Cahderi ve İbn Ebi Able, elifle, "fârihin" okumuşlardır.

"Allah'ın sana verdiği o şeyde ara": Yani Allah'ın sana verdiği mallarda ara, demektir. Ebu'l-Mütevekkil ile İbn Semeyfa, tenin şeddesi, benin kesri, arkasından sakin ayınla "vettebi'" okumuşlardır. "Ahiret yurdu" da: Cennettir. Bu da malı Allah'ın rızasına harcamak ve nimet verene şükretmekle olur. "Dünyadan nasibini de unutma": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Dünyada ahiret için amel etmektir. Bunu da İbn Abbas, Mücahit ve cumhur, demişlerdir. *İkincisi:* Fazlasını ahirete göndermek ve yetecek kadarını tutmaktır. Bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Haramı bırakıp helalle yetinmektir, bunu da Katade, demiştir.

"Allah sana ihsan ettiği gibi sen de ihsan et": Bunun manasında da Maverdi'nin naklettiği üç görüş vardır: *Birincisi:* Allah sana ihtiyacından fazlasını verdiği gibi sen de malının fazlasını ver. *İkincisi:* Sana nimet vermekle ihsan ettiği gibi sen de sana farz ettiği şeylerde ihsan et. *Üçüncüsü:* Sana helal ihsan ettiği gibi sen de helali aramada ihsan et.

"Yeryüzünde fesat arama": Orada isyanlarla amel etme, demektir.

قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِندِي ۚ أَوَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ
مِن قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَأَكْثَرُ جَمْعًا ۚ
وَلَا يُسْأَلُ عَن ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٧٨﴾

78 – (Karun): "Bu, bana bendeki ilim sayesinde verildi!" dedi. Allah'ın, kendisinden önceki nesillerden kendisinden kuvvetçe daha çetin ve malca daha çok olan kimseleri helak ettiğini bilmedi mi?"

"Bu, ancak bana verildi": Yani mal, "bendeki ilim sayesinde": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Bendeki altın yapma sanatıyla, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bunun aslı yoktur, çünkü kimya batıldır, gerçek değildir. *İkincisi:* Allah'ın benden razı olmasıyla verildi, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Üçüncüsü:* Allah'ın bende bildiği hayır sayesinde verildi, bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* Bu bana ilmimin fazileti sayesinde verildi, bunu da Ferra,

demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: O, malın kendisine Tevrat bilgisi ile verildiğini iddia etmiştir. *Beşincisi:* Bu bana kazanç yollarını bildiğim için verilmiştir, bunu da Maverdi, nakletmiştir.

"Bilmedi mi?" yani Karun, "Allah'ın gerçekten helak ettiğini": Azapla "kendisinden önceki nesilleri" peygamberleri yalanlamakla dünyada azap ettiğini bilmedi mi? "Kendisinden kuvvetçe daha çetin ve malca da daha çok olan kimseleri".

"Suçlular günahlarından sorulmaz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kendileri tarafından bilinsin diye onlara sorulmaz, sorulsa da azarlamak için sorulur. Bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Melekler onları simalarından tanıdıkları için günahlarını sormazlar, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Ateşe hesap sorulmadan girerler, bunu Katade, demiştir. Süddi de şöyle demiştir: Azap olunurlar, günahlarından sorulmazlar.

فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِهٖ فٖي زٖينَتِهٖۜ
قَالَ الَّذٖينَ يُرٖيدُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَٓا اُو۫تِيَ
قَارُونُۙ اِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظٖيمٍ ﴿٧٩﴾ وَقَالَ الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ
وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ لِمَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًاۚ وَلَا يُلَقّٰيهَٓا
اِلَّا الصَّابِرُونَ ﴿٨٠﴾

79 – (Karun) ziynetinin içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını isteyenler: "Keşke bizim de Karun'a verilen gibi (malımız) olsaydı. Şüphesiz o, gerçekten büyük bir şansa sahiptir!" dediler.

80 – Kendilerine ilim verilenler ise: "Yazıklar olsun size, iman eden ve iyi amel işleyen için Allah'ın sevabı daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulur" dediler.

"Ziynetinin içinde kavminin karşısına çıktı": Hasen: Kırmızı ve sarı giysiler içinde çıktı, demiştir. İkrime de: Aspurla boyanmış elbiseler içinde demiştir. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Üzerinde kırmızı erguvandan eyerler olan gri bir katır üzerinde çıktı. Yanında da dört bin savaşçı ve üç yüz nedime vardı. Süslenmişlerdi, beyaz katırlara binmişlerdi. Zeccac da şöyle demiştir: Erguvan lügatte: Kırmızı boya demektir.

"o şanslıdır": Yani dünyada bol şansı vardır, demektir.

"Kendilerine ilim verilenler dedi": İbn Abbas: İsrail oğullarının hahamları, demiştir. Mukatil de: Allah'ın ahirette vaadettiği şeyler hakkında bilgisi olanlar, Karun'a verilenin kendilerine verilmesini temenni edenlere, "yazıklar olsun size, Allah'ın sevabı": Yani O'nun yanındaki mükafat, "iman eden için daha hayırlıdır" Karun'a verilenden.

"Ona kavuşturulmaz (vela yulakkaha)": Ebu Ubeyde: Ona muvaffak olmaz ve nasip olmaz, demiştir. Übey bin Ka'b ile İbn Ebi Able, yenin fethi, lamın sükunu ve şeddesiz kaf ile "vela yelkaha" okumuşlardır. İşaret edilen şeyler hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar salih amellerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Cennettir, mana da şöyledir: Onlar ahirette ancak dünyada Allah'ın emirlerine sabredenlere verilir. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar dedikleri kelimelerdir, onlar da "Allah'ın mükafatı daha hayırlıdır" sözleridir. Bunu da Ferra, demiştir.

فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ
مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِينَ ﴿٨١﴾
وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ اللَّهَ
يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَوْلَا أَنْ مَنَّ
اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيْكَأَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٢﴾

81 – Biz de onu ve konutunu yere geçirdik. Ona Allah'tan başka yardım edecek bir grup olmadı. Öç alanlardan da olmadı.

82 – Dün onun yerinde olmayı temenni edenler: "Vay, demek ki Allah, kullarından dilediğine rızkı genişletir ve daraltırmış! Eğer Allah bize lütfetmeseydi, elbette bizi de yere geçirirdi. Vay, demek ki, kafirler iflah olmazmış!"

"Onu ve konutunu yere geçirdik": Karun, yukarıda açıklaması geçtiği üzere o fahişe kadına Musa'ya iftira etmesini söyleyince, Musa kızdı ve ona beddua etti; Allah ona: Ben yere senin emrini dinlemesini buyurdum; ona istediğini emret diye vahyetti. Musa da: Ey yer, onu tut, dedi. Yer onu tuttu, tahtı kayboldu. Bunu görünce Musa'ya akrabalığını hatırlatarak yalvardı; o da ey yer, onu tut, dedi. Onu tuttu, ayak-

ları yere gömüldü. Birkaç kere daha: Onu tut, dedi. Nihayet o da yere batıp kayboldu. Allah Teala ona: "Ey Musa, ne kadar katı kalpli imişsin, celalime and içerim ki eğer bana yalvarsaydı, ona yardım ederdim, dedi. İbn Abbas şöyle demiştir: En alt tabakaya kadar yere battı. Semüre bin Cündeb de şöyle demiştir: Her gün bir adam boyu yere batar, kıyamet gününde yedi kat yerin dibine yetişir. Mukatil de şöyle demiştir: Karun helak olunca, İsrail oğulları, Musa onun malını almak için onu helak etti, dediler. Allah da ondan üç gün sonra yurdunu ve malını da yere batırdı.

"Allah'tan başka ona yardım edecek": Yani onu Allah'tan koruyacak, demektir. "Öç alanlardan da olmadı": Yani üzerine inen azaptan kurtaracak, demektir. Sonra yerinde olmak isteyenlerin de bu temenniden dolayı pişman olduklarını sonrasındaki ayette bize bildirdi.

"Lehusife bina": Çoğunluk hının zammı ve sinin kesri ile "luhusife bina" okumuşlardır. Yakup, Velid de İbn Amir'den, Eban da Asım'dan nakledcrek, hının ve sinin fethi ile okumuşlardır.

"Veyke": İbn Abbas: Manası: Görmedin mi, demiştir. Ebu Ubeyde ile Kisai de böyle demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: "Veyke en" Arap dilinde onaylamadır, mesela bir adama: "Allah'ın yaptığını görmedin mi" sözü gibidir. Biri bana şöyle bir şiir okudu:

Vay, kimin malı ve mülkü olursa sevilir,
Fakir olan da sıkıntıda yaşarmış!

İbn Enbari de, "veyke ennehu"da üç görüş vardır, demiştir:

Birincisi: İstersen: "Veyke" bir kelime, "ennehu" da bir kelimedir, dersin, mana da: Onu görmedin mi, demektir. Bunun delili şairin şu sözüdür:

İki kadın benden boşanma istediler, beni görünce,
Malı az ve bana kötü bir teklifle geldiler.
Vay, kimin malı ve mülkü olursa sevilir,
Fakir olan da sıkıntıda yaşarmış!

İkincisi: "Veyke" bir kelime, "ennehu" da bir kelimedir, manası da "veyleke i'lem ennehu" (yazıklar olsun sana, bil ki) demektir. Bu durumda lam hazfedilmiştir, tıpkı: La ebake deyip de, la eba leke demek istemeleri gibi. Şahit için şu beyti getirdiler:

Beni mutlaka karşılaşacağım ölümle mi,
Ey babasız, korkutuyorsun?

La eba leki demek istemiş ve lam'ı atmıştır.

Üçüncüsü: "Vey" bir kelimedir, "keennehu" da bir kelimedir, mana da: "Vey" taaccüp (şaşmadır), nitekim: Vey, lime faalte keza ve keza (vay, niçin böyle böyle yaptın?) dersin. "Keennehu"nun manası da: Zannederim, bilirim, demek olur. Nitekim: Keenneke bilferahi kad ekbele, dersin ki, manası: Aydınlığın geldiğini seziyorum, demektir. "Veykeennehu" diyerek ye ile kâfı bitişik yazmaları tok (çok harfli) bir kelime elde etmek istemelerindendir. Nitekim "yabneümme" kelimesini de Mushafta bir kelime gibi (bitişik) yazmışlardır, aslında iki kelimedir *(Taha: 94)*. İçlerinde Yakub'un da bulunduğu bir grup, o iki kelimeden "veyke" üzerinde durur, "en" ve "ennehu" ile de yeniden başlarlardı. Zeccac da, Halil'den şöyle dediğini nakletmiştir: "Vey", "keenne"den ayrıdır, şöyleki o günkü insanlar pişman oldular, yaptıklarına nadim olarak "vey" dediler. Zaten pişman olup da pişmanlığını açıklayan herkes: Vey (vay) der. İbn Kuteybe bazı alimlerden, "veykeennehu"nun Himyer lehçesinde, sana acırım manasına geldiğini hikaye etmiştir.

"Eğer Allah bize lütfetmeseydi": Yani rahmet, afiyet ve imanla, "bizi de elbette yere geçirirdi".

تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذٖينَ لَا يُرٖيدُونَ عُلُوًّا فِي
الْاَرْضِ وَلَا فَسَادًاۜ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقٖينَ ﴿٨٣﴾ مَنْ جَاۤءَ
بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَاۚ وَمَنْ جَاۤءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى
الَّذٖينَ عَمِلُوا السَّيِّـَٔاتِ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾

83 – İşte ahiret yurdu, biz onu yeryüzünde ne büyüklük ne de fesat istemeyenlere veririz. Akibet takva sahiplerinindir.

84 – Kim iyilikle gelirse, onun için ondan daha hayırlısı vardır. Kim de kötülükle gelirse, kötülükleri yapanlar ancak yaptıkları ile cezalanırlar.

"İşte ahiret yurdu": Yani cennet, "onu yeryüzünde böbürlenme istemeyenlere veririz": Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* O, azgınlıktır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Şeref ve izzettir, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Zulümdür, bunu da Dahhak, demiştir. *Dördüncüsü:* Şirktir, bunu da Yahya bin Selam, demiştir. *Beşincisi:* İmandan büyüklenmedir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Ne de bozgunculuk": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Yasak şeyleri yapmaktır, bunu da İkrime, demiştir. *İkincisi:* Allah'tan başkasına tapmaya davet etmektir, bunu da İbn Saib, demiştir.

"Akibet takva sahiplerinindir": Yani sonu hayır olan akibet demektir.

"Kim iyilikle gelirse": Biz de bunu Neml: 89'da tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Kötülük yapanlar cezalanmaz": Şirk koşanları murat etmiştir, "ancak yaptıkları şeyle cezalanırlar": Yani yaptıkları şirk ile cezalanırlar, demektir. Onun cezası da ateştir.

إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ مَنْ جَاءَ
بِالْهُدَىٰ وَمَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٨٥﴾ وَمَا كُنْتَ تَرْجُو أَنْ يُلْقَىٰ إِلَيْكَ
الْكِتَابُ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا
يَصُدُّنَّكَ عَنْ آيَاتِ اللَّهِ بَعْدَ إِذْ أُنْزِلَتْ إِلَيْكَ وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ وَلَا
تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٨٧﴾ وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ
كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٨﴾

85 – Şüphesiz Kur'an'ı sana farz eden, elbette seni dönülecek yere döndürecektir. De ki: "Rabbim, hidayetle geleni ve apaçık sapıklıkta olanı daha iyi bilendir".

86 – Sana kitap indirileceğini ummuyordun, ancak Rabbinden bir rahmet olarak (indirildi). Öyleyse kafirlere asla arka çıkan olma!

87 – Allah'ın ayetleri sana indirildikten sonra seni onlardan asla çevirmesinler. Rabbine davet et ve müşriklerden olma.

88 – Allah'la beraber başka bir İlaha tapma. O'ndan başka İlah yoktur. O'nun zatı dışında her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve yalnız O'na döndürüleceksiniz.

"Şüphesiz Kur'an'ı sana farz eden": Mukatil şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem gece mağaradan çıktı, yüzünü Medine'ye çevirip hareket etti, aranmaktan korkarak başka yoldan gitti. Emin olunca da yola döndü, Mekke – Medine arasındaki Cuhfe'ye indi. Mekke'ye giden yolu tanıdı. Ona özlem duydu ve doğduğu yeri

hatırladı. Cebrail ona geldi: "Memleketini ve doğum yerini özledin mi?" dedi. O da: Evet, deyince, Allah Teala: "Şüphesiz sana Kur'an'ı farz eden, seni dönülecek yere elbette döndürecektir" dedi; bu ayet Cuhfe'de indi.

"Sana farz etti" kavlinin manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Kur'an'la amel etmeyi sana farz etti, bunu da Ata bin Ebi Rebah ile İbn Kuteybe, demişlerdir. *İkincisi:* Sana Kur'an'ı verdi, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Sana Kur'an'ı indirdi. Bunu da Mukatil, Ferra ve Ebu Ubeyde, demişlerdir.

"Seni dönülecek yere elbette döndürecektir": Kavlinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Mekke'ye döndürecektir, bunu da el-Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; bir rivayette Mücahit ile Dahhak da böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bir kimsenin meadı (dönecek yeri): Memleketidir; çünkü ülkede dolaşır, ticaret eder, sonra memleketine döner.

İkincisi: Cennetten dönülecek yere, demektir. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen ve Zühri de böyle demişlerdir. Eğer buna itiraz edilir de: Dönmek daha önce orada olmayı gerektirir, denilirse, buna üç cevap verilir: *Birincisi:* Atası Adem cennette idi, sonra çıkarıldı, sanki çocukları da ondan çıkarılmış gibi oldu. Ona girdiği zaman da ona iade edilmiş oldu. *İkincisi:* Ona miraç gecesi girmişti, kıyamet günü oraya girdiği zaman oraya döndürülmüş gibi olur. Bu ikisini İbn Cerir, demiştir. *Üçüncüsü:* Araplar: İş şuraya döndü, derler, daha önce orada olmasa da böyle derler. Şahit olarak şu beyti getirmişlerdir:

(İnsan bir ateş topu gibidir, ışığı)
Yükseldikten sonra küle döner.

Biz de bunu: "İşler yalnız Allah'a döndürülür" *(Bakara: 210)* ayetinde şerh etmiştik.

Üçüncüsü: Seni ölüme döndürecektir, demektir. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ebu Said el-Hudri de böyle demiştir.

Dördüncüsü: Seni yeniden diriltmekle kıyamete döndürecektir. Bunu da Hasen, Zühri, bir rivayette Mücahit ve Zeccac, demişlerdir.

Sonra Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i sapıklığa isnat eden kafirleri reddetmek için yeni söze başlayıp "De ki: Rabbim hidayetle geleni daha iyi bilir" dedi. Mana da şöyledir: Şu bilinen bir şeydir ki hi-

dayeti ben getirdim ve siz apaçık bir sapıklıktasınız. Sonra ona nimetini hatırlatıp ": Sana kitap indirileceğini ummuyordun" dedi. Yani Peygamber olacağını ve sana Kur'an'ın indirileceğini, demektir. "Ancak Rabbinden bir rahmet olarak indirildi": Ferra şöyle demiştir: Bu, istisna-i munkatı'dır, mana da şöyledir: Rabbinin sana rahmet edip onu sana indirmesi müstesnadır. "Öyleyse kafirlere asla arka çıkan olma": Yani dinlerinde onlara yardımcı olma. Bu da şöyledir; onlar onu atalarının dinlerine davet ettiler; onlardan uzak durması emredildi. Bu ve benzeri şeylerde hitap ona ise de maksat kafirlere yardımcı olmamak ve onlara katılmamak için dininden olanlaradır.

"O'nun zatı dışında her şey yok olacaktır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'nun rızası için istenen şey hariç. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Sevri de böyle demiştir.

İkincisi: Ancak O hariç, bunu da Dahhak ile Ebu Ubeyde, demişlerdir.

"Hüküm O'nundur": Ahirette mahlukat arasında hüküm vermek O'na aittir, başkasına değil. Yalnız O'na döndürüleceksiniz": Ahirette.



29-ANKEBUT SURESİ

Mekke'de inmiştir. 69 ayettir.

NEREDE İNDİĞİ

El – Avfi, İbn Abbas'tan onun Mekki olduğunu rivayet etmiş; Hasen, Katade, Ata, Cabir bin Zeyd ve Mukatil de böyle demişlerdir. İbn Abbas rivayetinde de o, Medenidir. Müfessir Hibetullah İbn Selame şöyle demiştir: Onun başından onuncu ayete kadar olanlar Mekki'dir, kalanı da Medeni'dir. Başkası da bunun tersini söylemiş: On ayet Medine'de, kalanı da Mekke'de indi, demiştir.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

الٓمٓ ۝١ أَحَسِبَ ٱلنَّاسُ أَن يُتْرَكُوٓا۟ أَن يَقُولُوٓا۟ ءَامَنَّا وَهُمْ
لَا يُفْتَنُونَ ۝٢ وَلَقَدْ فَتَنَّا ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۖ فَلَيَعْلَمَنَّ ٱللَّهُ
ٱلَّذِينَ صَدَقُوا۟ وَلَيَعْلَمَنَّ ٱلْكَٰذِبِينَ ۝٣ أَمْ حَسِبَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ
ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن يَسْبِقُونَا ۚ سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ ۝٤

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif. Lam. Mim.

2 – İnsanlar: "İman ettik" demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannettiler?

3- Andolsun, gerçekten kendilerinden öncekileri imtihan ettik. Allah sadık olanları da mutlaka bilecek ve yalancı olanları da mutlaka bilecektir.

4 – Kötülükleri yapanlar bizi geçeceklerini mi zannettiler? Ne kötü hükmediyorlar!

"Elif. Lam. Mim. İnsanlar bırakılacaklarını mı zannettiler?": İniş sebebinde üç görüş vardır:

Birincisi: Hicret emredilince Müslümanlar Mekke'deki kardeşlerine, hicret etmedikçe islamiyetiniz kabul olunmayacaktır, diye yazdılar. Onlar da Medine'ye doğru çıktılar; Kureyş onlara yetişip onları geri döndürdüler. Bunun üzerine aziz ve celil olan Allah bu surenin başından on ayet indirdi. Onlar da bu inen ayetleri onlara yazdılar; onlar da: Biz de çıkarız, eğer bir kimse bizi takip ederse, onunla savaşırız, dediler ve çıktılar. Müşrikler de onları takip edip onlarla savaştılar. İçlerinden kimi öldürüldü, kimi de kurtuldu. Bunun üzerine aziz ve celil olan Allah onların hakkında: "Sonra Rabbin fitneye uğradıktan sonra hicret edenler içindir" *(Nahl: 110)* ayetini indirdi. Bu da Hasen ile Şa'bi'nin görüşüdür.

İkincisi: O, Ammar bin Yasir hakkında indi, çünkü o, aziz ve celil olan Allah uğrunda işkence ediliyordu. Bunu da Ubeydullah bin Ubeyd bin Umeyr, demiştir.

Üçüncüsü: O, Hazreti Ömer'in Bedir'de öldürülen azatlısı Mihce' hakkında indi, Anası ile babası ona feryat ettiler; Allah Teala da ebeveyni ve karısı hakkında bu ayeti indirdi.

"İnsanlar zan mı etti?": İbn Abbas: İnsanlardan Mekke'de iman eden Ayyaş bin Ebi Rebia, Ammar bin Yasir, Seleme bin Hişam vb. murat edildi, demiştir.

Zeccac da şöyle demiştir: Ayetin lafzı haber, manası ise onaylama ve azarlamadır, tevili de şöyledir. İnsanlar, iman ettik demekle bırakılacakları nı mı zannettiler, yani yalnız iman ettik demelerine kanaat edileceğini ve imanlarını gerçek şekilde açığa çıkaracak şeyle imtihan edilmeyeceklerini mi zannettiler? "İmtihan edilmeden": Yani imanlarının sadık veya yalan olduğunu bildirecek şeyle denenmeden, demektir.

Müfessirlerin bunda da iki görüşleri vardır: *Birincisi:* Öldürülmek

ve işkence edilmekle can denemesine tabi tutulmak. Bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Emir ve yasaklarla sınavdan geçmek.

"Andolsun, gerçekten kendilerinden öncekileri denedik": Yani onları denedik ve imtihan ettik. "Allah mutlaka bilecektir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah imtihan sırasında kazasına sabrettikleri takdirde imanlarında samimi olanları gösterecektir. Bela anında şikayet etmekle de imanlarında yalancı olanları da gösterecektir. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Ayıracaktır, çünkü O, bunu daha önce de bilmişti. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Üçüncüsü: Bunu açığa çıkaracaktır, öyleki bilinir hale gelecektir, bunu da Sa'lebi nakletmiştir.

Ali bin Ebu Talib ile Cafer bin Muhammed, yenin zammı ve lamın kesri ile "feleyu'limen nallahu" "veleyu'limennel kazibin" "veleyu'limen nallahul lezine amenu veleyu'limen nel münafikin" *(Ankebut: 11)* okumuşlardır.

"Em hasibe": Zan mı eder, demektir. "Kötülükleri yapanlar": Şirk işleyenler, "bizi geçeceklerini": Yani elimizden kurtulup bizi çaresiz bırakacaklarını mı, demektir. "Ne kötü hükmediyorlar": Yani bunu zannetmekle nefisleri için verdikleri hüküm ne kötüdür, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Bundan Velid bin Muğire, Ebu Cehil, As bin Hişam vd. kastedilmiştir.

مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ
اللّٰهِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ لَاٰتٍ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٥﴾ وَمَنْ جَاهَدَ
فَاِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهٖ اِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٦﴾
وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ
وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَحْسَنَ الَّذٖي كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٧﴾

5 – Kim Allah'a kavuşmayı umarsa, şüphesiz Allah'ın eceli (tayin ettiği vakit) elbette gelecektir. O, her şeyi işiten ve bilendir.

6 – Kim cihat ederse, ancak kendisi için cihat eder. Şüphesiz Allah elbette alemlerden müstağnidir.

7 – İman edip iyi şeyler yapacakların kötülüklerini mutlaka örteceğiz ve onları yaptıklarının en güzeli ile mükafatlandıracağız.

"Kim Allah'a kavuşmayı umarsa": Bunu da Kehf'in sonunda şerh etmiştik. "Şüphesiz Allah'ın eceli elbette gelecektir": Yani yeniden diriltme için belirlediği vakit, demektir, mana da şöyledir: O gün için amel etsin. "O, her şeyi işiten": dediğini duyan "ve bilendir" yaptığını bilendir. "Kim cihat ederse ancak kendisi için cihat eder": Yani sevabı ona döner, demektir.

"Kötülüklerini mutlaka örteceğiz": Yani onları iptal edeceğiz, öyleki yapılmamış gibi olur. "Onları yaptıklarının en güzeli ile mükafatlandıracağız": Yani amellerinin en güzeli ile ki o da taattir; onları kötü amelleriyle cezalandırmayacağız.

وَوَصَّيْنَا الْإِنسَانَ
بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِن جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا
تُطِعْهُمَا إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾
وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ ﴿٩﴾

8 – İnsana ana babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Eğer o ikisi bilgin olmadığı şeyi bana şirk koşman için seninle uğraşırlarsa, onlara itaat etme. Dönüşünüz yalnız banadır. Yaptıklarınızı size haber vereceğim.

9 – İman edip iyi şeyler yapanları mutlaka iyilerin arasına girdireceğiz.

"Ve vassaynel insane bivalideyhi hüsna": Übey bin Ka'b, Ebu Miclez ve Asım el – Cahderi, elifle "ihsanen" okumuşlar; İbn Mes'ud ile Ebu Reca da ha'nın ve sin'in fethi ile "hasenen" okumuşlardır.

Ebu Osman en – Nehdi, Sa'd bin Ebi Vakkas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bu ayet benim hakkımda indi; ben anneme çok muti bir adamdım, ben Müslüman olunca: Ey Sa'd: Bu icat ettiğin din de nedir? Ya bu dinini bırakırsın ya da ölünceye kadar yemem, içmem, seni de bu yüzden kınarlar, anasının katili, derler, dedi. Ben de: Anne, bunu yapma, ben hiçbir şey için dinimi bırakmam, dedim. Birkaç gün yemedi, sonunda bitkin düştü. Sonra bir gün daha yemedi, bunu görünce: Anne, şunu bil ki eğer senin yüz canın olsa da teker teker çıksa, ben dinimi hiçbir şey için bırakmam; ister ye ister yeme, dedim. Bunu görünce yedi; bunun üzerine de bu ayet indi. Şöyle de denilmiştir: Bu ayet Ayyaş bin Ebi Rebia hakkında indi, onun da annesiyle böyle bir

macerası olmuştur. Bazı müfessirler de bu, Lokman 15 ve Ahkaf 15 ayetlerinin Sa'd kıssasında indi, demişlerdir.

Zeccac şöyle demiştir: Kim "hüsnen" okursa, manası şöyledir: Biz insana ana babasına güzel şey yapmasını tavsiye ettik. Kim de "ihsanen" okursa, manası: İnsana ana babasına iyilik etmesini tavsiye ettik, olur. "Hüsnen" iyilik bakımından daha geneldir.

"O ikisi seninle uğraşırlarsa": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Burada mecaz yoluyla zamir hazfedilerek kısaltma cihetine gidilmiştir, mana da: Ona dedik: Eger seninle uğraşırlarsa, demektir.

"Bana şirk koşman için": Manası şöyledir: Bilmediğin ve kimsenin de o hususta bilgisi olmadığı bir şeyi bana şirk koşman için uğraşırlarsa, "onlara itaat etme".

"Onları mutlaka iyilerin arasına gireceğiz (lenüdhilen nehüm)": Yani onları cennette iyiler zümresine dahil edeceğiz, demektir. Mukatil de: "fi", "maa" manasınadır, demiştir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ فَاِذَٓا اُو۫ذِيَ فِي اللّٰهِ
جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللّٰهِ وَلَئِنْ جَٓاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ
لَيَقُولُنَّ اِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ اَوَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ
الْعَالَمِينَ ﴿١٠﴾ وَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ ﴿١١﴾

10 – İnsanlardan kimi: "Allah'a iman ettik" der. Allah uğrunda eziyet görünce, insanların işkencesini Allah'ın azabı gibi sayar. Andolsun, eğer Rabbinden bir yardım gelirse, elbette: "Şüphesiz biz de sizinle idik" derler. Allah, alemlerin göğüslerindekini daha iyi bilen değil midir?

11 – Allah iman edenleri de mutlaka bilir ve münafıkları da mutlaka bilir.

"İnsanlardan kimi: Allah'a iman ettik, der": Kimler hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Müşriklerin Bedir savaşına çıkarıp da onların da dinden döndüğü kimseler hakkında inmiştir. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, dilleriyle iman eden, başlarına Allah'tan bir bela veya canlarına veyahut mallarına bir musibet geldiği zaman fitneye kapılan kimseler hakkında inmiştir. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Mekke'deki birtakım münafıklar hakkında inmiştir: başlarına müşriklerden bir bela geldiği zaman şirke dönerlerdi. Bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: Ayyaş bin Ebi Rebia hakkında inmiştir; o Müslüman olmuştu; ailesinden ve kavminden canına gelecek riskten korktu Mekke'den kaçarak Medine'ye çıktı. Bu da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Medine'ye gelişinden önce idi. Annesi dayanamadı, kardeşleri Ebu Cehil ile Haris bin Hişam'a – ki bu ikisi onun anne bir kardeşi idiler – Allah'a yemin ederim ki onu bana getirmedikçe ne evde yatar, ne yemek yer ne de su içerim, dedi. Onlar da onu aramaya çıktılar; onu yakaladılar; onunla uğraştılar, o da arkalarına düştü, onu annesine getirdiler. Annesi de onu bağladı ve: Allah'a yemin ederim ki Muhammed'i inkar etmedikçe bağlarını çözmem, dedi. Sonra da onu kırbaçlamaya başladı; sonunda dayağa dayanamayıp Muhammed aleyhisselam'ı inkar etti. Bu ayet de onun hakkında indi. Sonra hicret etti ve güzel Müslüman oldu. Bu, İbn Saib ile Mukatil'in görüşleridir. Mukatil'in bir rivayeti de şöyledir: İki kardeşi yolda ona iki yüz sopa vurdular; o da Muhammed'in dininden döndü; bu ayet de bunun üzerine indi.

"Allah uğrunda eziyet görünce": Yani imanı sebebiyle bir eziyet veya işkence görünce, "insanların işkencesini": Yani dünyada başına gelen azabı "Allah'ın azabı gibi sayar" ahiretteki azabı gibi sayar. Mü'mine yaraşan sevabı hatırı için Allah uğrunda çektiği eziyete sabretmektir. "Andolsun, eğer Rabbinden bir yardım gelirse": Yani devlet mü'minlerin olursa, "elbette şöyle derler": Yani münafıklar mü'minlere derler, "şüphesiz biz de sizinle idik" dininizde idik, derler. Allah onları yalanladı: "Allah alemlerin göğüslerindekini bilmez mi?" dedi. Yani göğüslerindeki iman ve nifakı, demektir. Biz de bundan sonra gelen ayeti surenin başında tefsir etmiştik.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا
وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ
إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٢﴾ وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَعَ
أَثْقَالِهِمْ وَلَيُسْأَلُنَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣﴾

12 – Kafirler, iman edenlere: "Yolumuza uyun; günahlarınızı taşıyalım" derler. Oysa onlar onların günahlarından hiçbir şey taşıyacak değiller. Şüphesiz onlar elbette yalancılardır.

13 – Kendi yüklerini de kendi yükleri ile beraber nice yükler de taşıyacaklar. Kıyamet gününde uydurdukları şeylerden elbette sorulacaklardır.

"Yolumuza uyun": Yani dinimize girin, demek istiyorlar. Mücahit şöyle demiştir: Bu, Kureyş kafirlerinin Mekke halkından iman edenlere dedikleri sözdür. Onlara şöyle dediler: Ne biz ne siz yeniden dirilecek değiliz, siz bizi dinleyin; eğer bir şey olursa, vebali boynumuzadır.

"Velnahmil hatayaküm": Zeccac şöyle demiştir: Bu, şart veceza hükmünde emirdir, yani: Eğer bizim yolumuza gelirseniz, günahlarınızı yükleniriz, demektir. Ahfeş de şöyle demiştir: Sanki onlar bunu kendi nefislerine emretmişlerdir. Hasen de lamın kesri ile "velinahmil" okumuştur. İbn Kuteybe de: Vav zaittir, mana da: Linahmil hatayaküm demiştir.

"Şüphesiz onlar elbette yalancılardır": Yüklenecekleri günahlarda verdikleri garanti konusunda. "Elbette kendi yüklerini taşıyacaklardır": Yani kendi günahlarını demektir. "Kendi yükleriyle beraber nice yükler": Yani kendi günahlarıyla beraber, demektir ki o da saptırdıklarının günahlarıdır. Bu: "Kıyamet gününde kendi günahlarının tamamını ve bilgisizce azdırdıklarının da bazı günahlarını taşımaları için" *(Nahl: 25)* ayeti gibidir. "Kıyamet gününde elbette sorulacaklar": Bu da azarlama ve paylama sorusudur. "Uydurdukları şeylerden": Aziz ve celil olan Allah'a karşı uydurdukları yalandan demektir. Mukatil de: "Allah'tan size gelecek bütün sorumluluğa kefiliz" sözlerinden, demiştir.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖ فَلَبِثَ فِيهِمْ اَلْفَ سَنَةٍ اِلَّا
خَمْسِينَ عَامًاؕ فَاَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٤﴾
فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَصْحَابَ السَّفِينَةِ وَجَعَلْنَاهَٓا اٰيَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿١٥﴾

14 – Andolsun, Nuh'u kavmine gönderdik. Aralarında elli sene hariç bin yıl kaldı. Onlar zalimler iken onları tufan yakaladı.

15 – Onu da gemi arkadaşlarını da kurtardık ve bunu alemlere bir ibret kıldık.

"Andolsun, Nuh'u kavmine gönderdik": Bu kıssada Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e teselli vardır, çünkü kendinden önceki peygamberlerin denendiklerini bildirmiştir. Bunda şirkin üzerinde duranlara da ağır tehdit vardır; onlara mühlet verilse de Nuh kavmine daha çok mühlet verilmiş, sonra yakalanmışlardır.

"Aralarında elli sene hariç, bin yıl kaldı": Nuh'un ömründe beş görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, kırk yaşından sonra peygamber gönderildi, kavminin arasında elli yıl hariç, bin sene kalıp onları dine davet etti. Tufandan sonra da altmış yıl yaşadı. Bunu Yusuf bin Mihran, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onların arasında elli yıl hariç, bin sene kaldı, ondan sonra da yetmiş yıl yaşadı. Bütün ömrü bin yirmi yıldır. Bunu da Ka'bu'l - Ahbar, demiştir.

Üçüncüsü: O, üç yüz elli yaşında iken peygamber gönderildi, aralarında elli yıl hariç, bin sene kaldı. Bundan sonra da üç yüz elli yıl yaşadı. Bunu da Avn bin Ebi Şeddad, demiştir.

Dördüncüsü: Onları dine davet etmeden önce aralarında üç yüz sene kaldı, onları üç yüz sene de davet etti. Tufandan sonra da üç yüz elli sene kaldı. Bunu da Katade, demiştir. Vehb bin Münebbih de: Elli yaşında peygamber gönderildi, demiştir.

Beşincisi: Bu ayet, onun tüm ömrünü bildirmiştir. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

Eğer: "Elli yıl hariç" demesinin ne faydası vardır? Dokuz yüz elli sene deseydi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Bundan maksat sayıyı çoğaltmak (abartmak)tır. Bin kelimesi daha abartılı ve sayısı daha çok bir lafızdır.

Zeccac da şöyle demiştir: İstisnanın manası Arap dilinde tekit etmektir; mesela: Bana kardeşlerin geldi, ancak Zeyd hariç, sözü topluluğun geldiğini tekit eder, Zeyd'i ise çıkarır. Bir şeyin yarısını istisna etmek çok çirkindir, Arap bunu konuşmaz. Ancak eksiltmeyi konuştuğu gibi istisnayı da telaffuz eder. Yanımda bir dirhem vardır, bir kırat eksik, dersin. Eğer: Yarısı eksik, dese idin: Yanımda yarım dirhem vardır, derdin. İstisna Arap dilinde ancak çoktan azı çıkarmak için yapılır.

"Onları tufan yakaladı": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ölümdür, Hazreti Aişe, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den "onları tufan yakaladı" kavlinde "ölümdür" dediğini rivayet etmiştir.[1]

İkincisi: Yağmur, bunu da İbn Abbas, Said bin Cübeyr ve Katade, demişlerdir. İbn Kuteybe de: O, şiddetli yağmurdur, demiştir.

---

1 - Taberi, Tefsir, 13/51.

Üçüncüsü: Suya boğulmadır, bunu da Dahhak, demiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Tufan: Her şeyden olur; mesela bir topluluğu kuşatan her çok şeye denir, birçok şehri içine alan yağmur: Tufandır. Hızlı soykırım, ölet de tufandır.

"Onlar zalimlerdir": İbn Abbas: Kafirlerdir, demiştir.

"Bunu kıldık": Yani gemiyi, demektir. Katade şöyle demiştir: Allah onu Cudi'nin tepesinde bir ibret kıldı. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Bundan maksat, onları suda boğma faaliyeti olması da caizdir. "Ayet": İbret demektir. "Alemler için": Kendilerinden sonra gelenler için.

وَاِبْرٰهٖيمَ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوهُ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ
لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٦﴾ اِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
اَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ اِفْكًا اِنَّ الَّذٖينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللّٰهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ
وَاشْكُرُوا لَهُ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَاِنْ تُكَذِّبُوا فَقَدْ كَذَّبَ
اُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبٖينُ ﴿١٨﴾

16 – İbrahim'i de hatırla, hani, kavmine: "Allah'a ibadet edin ve O'ndan korkun. Eğer bilirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır" demişti.

17 – "Siz ancak putlara tapıyorsunuz ve yalan uyduruyorsunuz. Şüphesiz Allah'tan başka ibadet ettikleriniz sizin için rızık vermeye sahip değiller. Öyleyse rızkı Allah katında arayın ve O'na ibadet edin. Yalnız O'na döndürüleceksiniz".

18 – Eğer yalanlarsanız, gerçekten sizden önceki ümmetler de yalanladılar. Peygambere apaçık tebliğden başka bir şey yoktur.

"Ve İbrahime": Bu, Nuh'un üzerine atfedilmiştir, mana da: İbrahim'i de gönderdik, demektir.

"Bu"; Yani Allah'a ibadet "sizin için daha hayırlıdır": Putlara ibadetten. "Eğer bilirseniz": Sizin için hayırlı olanı şerli olandan. Mana da: Fakat siz bilmezsiniz, demektir. "İnnema ta'budune min dunillahi evsanen": Ferra şöyle demiştir: "İnnema": Burada tek bir harftir (edattır), "ellezi" manasına değildir. "Ve tahlukune ifken": Bu da "innema"ya dö-

nüktür: İnnema tefalune keza ve innema tefalune keza (sadece şöyle yapıyorsunuz, sadece şöyle yapıyorsunuz) demek gibidir. Mukatil de şöyle demiştir: Evsan: Putlardır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Onun tekili vesen'din, o da taştan veya alçıdan yapılan idoldur.

"Ve tahlukune ifken": İbn Semeyfa ile Ebu'l – Mütevekkil, bir te ilavesiyle "ve tahtelikune" okumuşlardır. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Sizin iddianıza göre yalan tanrılar uyduruyorsunuz. *İkincisi:* Putlar yapıyorsunuz, mana da şöyledir: Kendi yaptığınız putlara tapıyorsunuz. Sonra onların acizliklerini "size rızık vermeye sahip değiller" diyerek açıkladı, yani: Size rızık vermeye güçleri yetmez, demektir. "Rızkı Allah'ın katında arayın": Yani rızkı Allah'tan isteyin çünkü ona gücü yeten O'dur.

"Eğer yalanlarsanız": Bu, Kureyş için tehdittir, "sizden önceki ümmetler de yalanladı": Mana da: Helak edildiler, demektir.

أَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى
اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿١٩﴾ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ
ثُمَّ اللَّهُ يُنْشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَاءُ وَإِلَيْهِ
تُقْلَبُونَ ﴿٢١﴾ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ
وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٢٢﴾
وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَلِقَائِهِ أُولَٰئِكَ
يَئِسُوا مِنْ رَحْمَتِي وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٣﴾

19 – Görmüyorlar mı Allah, yaratmayı nasıl başlatıyor, sonra da onu tekrar ediyor. Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır.

20 – De ki: "Yeryüzünde gezin de bakın Allah yaratmayı nasıl başlatmış görün. Sonra Allah ahiret oluşumunu yaratır. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

21 – (Allah) dilediğine azap eder, dilediğine de merhamet eder. Yalnız ona döndürüleceksiniz.

22 – Siz ne yeryüzünde ne de gökte (bizi) aciz bırakacak değilsiniz. Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı yoktur.

23 – Allah'ın ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkar edenler, işte onlar rahmetimden ümit kesmişlerdir. İşte onlar için acıklı bir azap vardır.

"Evelem yerev": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, ye ile "yerev" okumuşlar; Hamze ile Kisai de, te ile okumuşlardır. Asım'dan da iki kıraat rivayet edilmiştir. Kelamdan da Mekke kafirleri kastedilmiştir. "Allah yaratmayı nasıl başlatıyor": Yani onları önce meniden, sonra kan pıhtısından, sonra da bir çiğnem etten başlatıp tam bir mahluk oluncaya kadar nasıl yaratıyor? "Sonra da onu tekrar ediyor": Yani onu ahirette yeniden diriltirken tekrar ediyor, demektir. Ebu Ubeyde mana şöyledir, demiştir. Allah'ın ilk yaratmayı nasıl başlattığını, sonra onu tekrar ettiğini görmediler mi? Bunda da iki lügat vardır: Ebdee ve eade, ism-i faili mübdi' ve müid'dir, bedee ve ade, bunun ism-i faili de badi' ve aid'dir.

"Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır": Yani ilk yaratma ve ikinci yaratma, demektir.

"De ki: Yeryüzünde gezin": Yani yeryüzündeki mahlukata bakın, onları araştırın; Allah'tan başka yaratıcıları var mıdır? O'ndan başka yaratıcı olmadığını bildikleri zaman da yeniden diriltilme hususunda diyecekleri bir şey kalmaz. Bu da: "Sonra Allah ahiret oluşumunu yaratır" sözüdür ki, Allah yeniden diriltme anında onları ikinci kez var eder, demektir. Kurraların çoğu şinin sükunu ve medsiz olarak "en – neş'ete" okumuşlardır. İbn Kesir ile Ebu Amr da, med ile "en – neşâete" okumuşlardır.

"Dilediğine azap eder": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ahirette onları yeniden var ettiği zamandır.

İkincisi: O, dünyadadır. Sonra bunda da beş görüş vardır ki bunları da Maverdi nakletmiştir: *Birincisi:* O, dilediğine hırs ile azap eder, dilediğine de kanaatle merhamet eder. *İkincisi:* Dilediğine kötü huy ile azap eder, dilediğine de güzel huy ile merhamet eder. *Üçüncüsü:* Bid'atleri izlemekle azap eder, sünnete sarılmakla da merhamet eder. *Dördüncüsü:* Bütün vaktini dünyaya vermekle azap eder, ondan yüz çevirmekle de merhamet eder. *Beşincisi:* Dilediğine insanların buğzetmesiyle azap eder, dilediğine de insanların sevmesiyle merhamet eder.

"Yalnız O'na döndürüleceksiniz": Yani O'na gönderileceksiniz,

demektir. "Yeryüzünde aciz bırakacak değilsiniz": Bunda da Zeccac'ın nakleттiği iki görüş vardır:

Birincisi: Siz yeryüzünde aciz bırakamazsınız, göktekiler de gökte aciz bırakamazlar.

İkincisi: Siz, yeryüzünde aciz bırakamazsınız, gökte olsanız da bırakamazsınız. Kutrub şöyle demiştir: Bu: Filanca elimden kurtulamaz, ne burada ne de Basra'da sözüne benzer ki, Basra'da olsa da orada da kurtulamaz, demektir. Mukatil şöyle demiştir: Hitap Mekke kafirlerinedir, mana da şöyledir: Allah'ın önüne geçemezsiniz, sonunda sizi kötü amellerinizle cezalandırır. "Sizin için Allah'tan başka ne bir dost": Yani size menfaati dokunacak bir yakın, "ne de bir yardımcı yoktur": Yani Allah'tan gelecek şeye mani olacak, demektir.

"Allah'ın ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkar edenler": Yani Kur'an'ı ve yeniden dirilmeyi inkar edenler, "işte onlar rahmetimden ümit kestiler": Rahmette de iki görüş vardır: *Birincisi:* Cennettir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Af ve mağfirettir, bunu da Ebu Süleyman, demiştir. İbn Cerir de: Bu, ahirette azap görüldüğü an olacaktır, demiştir.

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ
حَرِّقُوهُ فَأَنْجَاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ
يُؤْمِنُونَ ﴿٢٤﴾ وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا مَوَدَّةَ
بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ
بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَمَأْوَاكُمُ
النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٥﴾

24 – Kavminin cevabı ancak: "Onu öldürün yahut yakın" demeleri oldu. Allah da onu ateşten kurtardı. Şüphesiz bunda inanan bir kavim için elbette ibretler vardır.

25 –(İbrahim) dedi: "Siz ancak dünya hayatında aranızda sevgi için Allah'tan başka birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet gününde kiminiz kiminizi inkar edecek ve kiminiz kiminize lanet edecek. Barınacağınız yer cehennemdir. Ve sizin için yardımcılar yoktur".

Sonra İbrahim kıssasına döndü, o da: "Kavminin cevabı ancak şu oldu" sözüdür: Yani onları Allah'a davet edip de putlardan men edince, "onu öldürün yahut yakın, demeleri oldu": Bu da onun deliline böyle karşılık vermekle ne kadar akılsız olduklarını göstermektedir.

"Allah da onu kurtardı": Mana şöyledir: Onu ateşe attılar, Allah da onu kurtardı "ateşten".

"Şüphesiz bunda vardır": İbrahim'i kurtarmasına işaret etmektedir.

"Dedi": Yani İbrahim dedi, "innemet tehaztüm min dunillahi evsanen meveddete beyniküm": İbn Kesir ile Ebu Amr, ref' ve izafetle "meveddetü beyniküm" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: "Meveddetü" gizli "hiye" zamiri ile merfudur, sanki: Tikle mevedetü beyniküm demiş gibidir, yani putlar üzerinde uzlaşmanız ve birleşmeniz aranızda sevgi oluşturdu, demektir. Bunun da manası şudur: Bu putları edinmeniz, dünya hayatında sevişmeniz içindir. "Ma"nın ellezi manasına olması da caizdir.

İbn Abbas, Said bin Müseyyeb, İkrime ve İbn Ebi Able, ref' ile "meveddetü" ve nasb ile de "beyneküm" okumuşlardır.

Nafi, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, "meveddeten beyneküm" okumuşlardır. Mana da: Putları sevişmek için edindiniz, demektir. "Beyneküm" de zarf olarak mansuptur, amili de el-meveddetü'dür.

Hamze, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, "meveddete"yi nasb ve izafetle "meveddete beyniküm" okumuşlardır. Bu da zarfın kendisine muzaf edilen şeye isim yapılmasını caiz görme esasına dayanır.

Müfessirler, kelamın manası şöyledir, demişlerdir: Siz bunları ancak aranızda sevgiyi sürdürmek ve onların yanında buluşmak ve toplanmak için edindiniz; bunların zarar ve yarar vermediğini bilirsiniz. "Sonra kıyamet gününde kiminiz kiminizi inkar eder": Yani liderler, arkalarına düşenlerden alakalarını keser "ve kiminiz kiminize lanet eder": Arkalarına düşenler liderlere lanet ederler; çünkü onlara küfrü onlar süslemişlerdir.

فَآمَنَ لَهُ لُوطٌ وَقَالَ إِنِّي
مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٦﴾ وَوَهَبْنَا لَهُ
إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ
وَآتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ

﴿٢٧﴾ وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ
مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾ أَئِنَّكُمْ
لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ
الْمُنْكَرَ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا
ائْتِنَا بِعَذَابِ اللَّهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ
﴿٢٩﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدِينَ ﴿٣٠﴾

26 – Ona Lut iman etti. (İbrahim): "Ben Rabbime hicret ediyorum. Şüphesiz O, mutlak galip, hikmet sahibidir" dedi.

27 – Ona İshak'ı ve Yakub'u bağışladık. Onun soyuna peygamberlik ve kitap tahsis ettik. Ona mükafatını dünyada verdik. Şüphesiz o, ahirette elbette iyilerdendir.

28 – Lut'u da hatırla. Hani kavmine: "Şüphesiz siz elbette o çirkinliğe geliyorsunuz ki onda sizi alemlerden hiçbir kimse geçmemiştir.

29 – "Gerçekten siz mi erkeklere geliyor, yol kesiyor ve meclisinizde o kötüye geliyorsunuz?" Kavminin cevabı ancak: "Eğer doğru söyleyenlerden isen bize Allah'ın azabını getir" demeleri oldu.

30 – (Lut) dedi: "Rabbim, bozguncular topluluğuna karşı bana yardım et".

"Ona Lut iman etti": Yani İbrahim'i tasdik etti. "ve dedi": Yani İbrahim "ben Rabbime hicret ediyorum": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Rabbimin rızasına gidiyorum. *İkincisi:* Rabbimin emrettiği yere gidiyorum. Böylece Irak düzlüğünden Şam'a hicret etti, müşrik olan kavmini terk etti. "Ona İshak'ı bağışladık" İsmail'den sonra. "Yakub'u da" İshak'tan. "Onun soyuna peygamberlik verdik" : Bu da şöyledir: Allah Teala ne zaman İbrahim'den sonra bir peygamber gönderdiyse mutlaka onun sulbünden göndermiştir. "Ona mükafatını dünyada verdik": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Güzel addır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Güzel övgü ve salih evlattır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Afiyet, güzel amel ve övgüdür;

dünyada hangi milletten biri ile karşılaşsan, mutlaka ona sahip çıkar. Bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Ona cennetteki yeri gösterilmiştir.

"Şüphesiz o ahirette elbette iyilerdendir": Bunun da açıklaması Bakara: 130'da geçmiştir. İbn Cerir şöyle demiştir: Orada ona iyilerin mükafatı verilecektir; dünyada verilenden dolayı da ahiretteki mükafatı eksilmeyecektir. Bundan sonrasının açıklaması da "yol kesiyorsunuz" kavline kadar A'raf: 80'de geçmiştir. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar o kötü işlerinden dolayı yanlarından geçenlerin yolunu keserlerdi, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Onlar meclislerine oturdukları zaman yoldan geçenlere taş atar ve yolcunun yolunu keserlerdi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Bu, kadınları bırakıp erkeklere yanaşmalarından dolayı nesli (zürriyeti) kesmektir. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Meclislerinizde o kötü harekete geliyorsunuz": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Nâdiy: Meclistir, münker de söz ve davranış olarak çirkinlikleri içine alan şeydir.

Müfessirlerin bu münkerden murat edilen şey üzerinde de dört görüşleri vardır:

Birincisi: Onlar yoldan geçenlere fiske taşı atar ve onlarla alay ederlerdi; işte münker dediği budur. Bunu Ümmü Hani bint Ebu Talib, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. İkrime ile Süddi de: Yanlarından geçen herkese fiske taşı atarlardı, demişlerdir.

İkincisi: Gömleği ele dolamak, düğmeleri açık bırakmak, eteği sürümek, fiske taşı atmak, güvercin uçurtmak, ıslık çalmak vb.dir. Bunu da Meymun bin Mihran, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, yellenmedir, bunu da Urve, Hazreti Aişe'den rivayet etmiştir. Kasım bin Muhammed de böyle tefsir etmiştir.

Dördüncüsü: Meclislerde erkeklere yanaşmaktır, bunu da Mücahit, Katade ve İbn Zeyd, demişlerdir.

Bu ayet; toplanan kimselerin ancak aziz ve celil olan Allah'a yaklaştıracak şey üzerinde birlik olmalarını; alay ve oyun üzerine toplanmamalarını bildirmektedir.

"Rabbim, bana yardım et": Yani Azap hakkındaki sözümü tasdik etmekle.

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرٰهِيمَ بِالْبُشْرٰى قَالُوا إِنَّا مُهْلِكُوا
أَهْلِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ ﴿٣١﴾ قَالَ
إِنَّ فِيهَا لُوطًا قَالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا لَنُنَجِّيَنَّهُ وَأَهْلَهُ
إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٣٢﴾ وَلَمَّا أَنْ جَاءَتْ
رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالُوا
لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ إِنَّا مُنَجُّوكَ وَأَهْلَكَ إِلَّا امْرَأَتَكَ
كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٣٣﴾ إِنَّا مُنْزِلُونَ عَلٰى أَهْلِ هٰذِهِ
الْقَرْيَةِ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٣٤﴾
وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَا آيَةً بَيِّنَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٣٥﴾

31 – Elçilerimiz İbrahim'e müjde ile geldikleri zaman: "Şüphesiz biz, şu kent halkını helak edeceğiz. Şüphesiz onun halkı zalimler idiler" dediler.

32 – (İbrahim) dedi: "Gerçekten orada Lut vardır". Onlar da: "Orada kimlerin olduğunu biz daha iyi biliriz. Onu ve ailesini mutlaka kurtaracağız, ancak karısı hariç. O, geride (azapta) kalanlardan oldu" dediler.

33 – Elçilerimiz Lut'a gelince: Onlar için tasalandı ve onlar için göğsü daraldı: "Korkma, üzülme; gerçekten biz seni ve aileni kurtaracağız, ancak karın hariç. O, geride (azapta) kalanlardan oldu" dediler.

34 – "Şüphesiz biz, bu kent halkının üzerine, ettikleri fasıklık yüzünden gökten bir azap indireceğiz".

35 – Andolsun, ondan geriye, aklını çalıştıracak topluluk için apaçık bir ibret bıraktık.

"Şüphesiz biz, şu kent halkını helak edeceğiz": Lut'un kentini kastediyorlar.

"Lenünecciyennehu": Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Asım, iki kelimeyi de şeddeli okuyarak "lenünecciyennehu" ve "ve inna münec-

cuke" okumuşlardır. Hamze ile Kisai de şeddesiz okumuşlardır. Ebu Bekir, Asım'dan rivayet ederek, şedde ile "lenünecciyennehu" ve sakin nun ile de "ve inna müncuke" okumuşlardır. Burada zikretmediklerimizin tefsiri de "biz bu kent halkının üzerine, ettikleri fasıklık yüzünden bir azap indireceğiz" kavline kadar, Hud: 77'da geçmiştir. Ayette geçen ricz de taşlama ve yere batırmadır.

"Andolsun ondan bıraktık": kinaye yollu söylenen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, onlara yaptığı iştir. Buna göre ayette üç görüş vardır: *Birincisi:* O, bu ümmetin ilklerinin üzerine atılan taşlardır, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Yeryüzeyindeki kara sudur, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlara yapılanı haber vermedir.

İkincisi: O, kenttir, buna göre ayetten murad edilen şey hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, onların harap olan yurtlarıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Kentlerinde şu ana kadar duran ibret; altının üstüne gelmesi ve çatılarının yere çökmesidir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, nakletmiştir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Onu bir ibret olarak bıraktık, mesela: Gökte ibret vardır, dersin ki, onun kendisi ibrettir, demektir. Bunu da Ferra, söylemiştir.

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًا فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ
وَارْجُوا الْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ
﴿٣٦﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا
فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٣٧﴾ وَعَادًا وَثَمُودَا وَقَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ
مِنْ مَسَاكِنِهِمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ
فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ ﴿٣٨﴾
وَقَارُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مُوسٰى
بِالْبَيِّنَاتِ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْاَرْضِ وَمَا كَانُوا سَابِقِينَ

٣٩ فَكُلًّا اَخَذْنَا بِذَنْبِهٖۚ فَمِنْهُمْ مَنْ اَرْسَلْنَا
عَلَيْهِ حَاصِبًاۚ وَمِنْهُمْ مَنْ اَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُۚ وَمِنْهُمْ
مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْاَرْضَۚ وَمِنْهُمْ مَنْ اَغْرَقْنَاۚ وَمَا كَانَ
اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ٤٠

36 – Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'i (gönderdik). "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin, ahiret gününü umun ve yeryüzünde fesatçılar olarak bozgunculuk etmeyin" dedi.

"Ahiret gününü umun": Müfessirler şöyle demişlerdir: Amellerinizin karşılığını göreceğiniz yeniden dirilmekten korkun.

37 – Derken onu yalanladılar; onları sarsıntı tuttu; yurtlarında diz çökerek kaldılar (öldüler).

38 – Ad ve Semud (kavimlerini) de (helak ettik). Sizin için onların meskenleri meydana çıkmıştır. Şeytan onlara amellerini süsledi; onları yoldan çevirdi, oysa onlar bakıp görenler (basiretli kimseler) idiler.

39 – Karun'u, Fir'avn'i ve Haman'ı da (helak ettik). Andolsun, gerçekten Musa onlara mucizelerle geldi; onlarsa yeryüzünde büyüklük tasladılar ve bizi geçenler (azabımızdan kurtulanlar) olmadılar.

40 – İşte onlardan her birini günahı ile yakaladık. Onlardan kiminin üzerine taş (yağmuru) gönderdik, kimilerini korkunç ses yakaladı, onlardan kimilerini yere geçirdik ve onlardan kimilerini suda boğduk. Allah onlara zulmedecek değildi, ancak onlar kendilerine zulmediyorlardı.

"Ad ve Semud'u da": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Ad ve Semud'u da helak ettik; çünkü daha önce "onları sarsıntı tuttu" demiştir.

"Onların meskenleri sizin için meydana çıkmıştır": Yani ey Mekke halkı, onların Hicaz ve Yemen'de helak ettiğimiz yurtları size görünmüştür. "Onlar bakıp görenler idiler": Yani basiretli kimseler idiler, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Onlar yaptıklarını yaptılar; bunun sonunun azap olduğu da onlara göründü. Başkası da şöyle demiştir: Onlar kendilerini basiretli ve haklı zannediyorlardı.

"Onlar geçenler olmadılar": Yani Allah'ın onlara yapmak istediğinden kurtulamadılar, demektir.

"İşte her birini günahıyla yakaladık": Yani inanmadığı için cezalandırdık, demektir. "Onlardan kimisine taş gönderdik": Lut kavmini kastediyor. "Onlardan kimisini korkunç ses tuttu": Semud ile Şuayb kavmini kastediyor. "Onlardan kimisini yere geçirdik": Karun ve adamlarını kastediyor. "Onlardan kimini de suda boğduk": Nuh kavmini ve Fir'avn'i kastediyor. "Allah onlara zulmedecek olmadı": Onlara günahsız azap edecek değildi. "Ancak kendilerine zulmediyorlardı": Günahların üzerinde durmakla.

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ
الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَاِنَّ اَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ
الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ
مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٤٢﴾ وَتِلْكَ
الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا اِلَّا الْعَالِمُونَ ﴿٤٣﴾

41 – Allah'tan başka dostlar edinenlerin misali, bir ev (ağ) edinen örümceğin misali gibidir. Şüphesiz evlerin en çürüğü elbette örümceğin evidir, eğer biliyor olsalardı.

42 – Şüphesiz Allah, kendisinden başka taptıkları şeyleri bilir. O, mutlak galip, hikmet sahibidir.

43 – İşte bu misalleri insanlara veriyoruz. Onları ancak alimler anlarlar.

"Allah'tan başka dostlar edinenlerin misali": Yani yarar ve yardımını umarak putlar edinen müşrikleri demek istiyor. Onların çaresizliklerinin misali "bir ev edinen örümceğin misali gibidir": Salep şöyle demiştir: Ankebut dişidir, bazı Araplar onu erkek kabul ederler. Şair şöyle demiştir:

(Hattal dağlarında evleri vardır),
Sanki onları örümcekler yapmıştır.

"Şüphesiz Allah kendisinden başka taptıkları şeyleri bilir": Yani O, kendisinden başka taptıkları şeyleri bilir; ona bu hususta gizli kalmaz, demektir. Mana da şöyledir: Onları küfürlerine karşı cezalandırır. "Bu

misaller": Yani Kafirlerin hallerini benzettiği bu misallar, demektir. "Tilke"nin "hazihi" manasına olduğu da söylenmiştir. "Alimler": Yani aziz ve celil olan Allah'ı düşünenler anlar, demektir.

خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ
لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِنٖينَ ﴿٤٤﴾ اُتْلُ مَا اُوحِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ
وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ
وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴿٤٥﴾

44 – Allah gökleri ve yeri hak ile yarattı. Şüphesiz bunda inananlar için gerçekten bir ibret vardır.

45 – Sana kitaptan vahyedileni oku ve namazı dosdoğru kıl. Şüphesiz namaz edepsizlikten ve kötülükten alıkoyar. Elbette Allah'ı zikretmek en büyüktür. Allah yaptıklarınızı bilir.

"Allah gökleri ve yeri hak ile yarattı": Yani hak için ve hakkı açıklamak için demektir.

"Şüphesiz namaz edepsizlikten ve kötü şeyden alıkoyar": Namazdan murat edilen şey hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, bilinen namazdır, bunu da çoğunluk, demiştir. Enes bin Malik, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kimi namazı çirkin ve kötü şeylerden men etmezse, o gittikçe Allah'tan uzaklaşır.[2]

İkincisi: Namazdan maksat: Kur'an'dır, bunu da İbn Ömer demiştir, delili de: "Vela techer bisalatike" *(İsra: 110)* ayetidir. Biz de fahşa ile münkerin manasını yukarıda Bakara: 168 ve Nahl: 90'da şerh etmiştik.

Alimlerin bu ayetin manasında üç görüşleri vardır:

Birincisi: İnsan namazı gerektiği gibi ve onda okuduklarını iyice düşünerek eda ederse, namazı onu çirkin ve kötü şeylerden men eder. Bunun gereği ve sonucu budur.

İkincisi: O, namazda olduğu sürece onu bunlardan men eder.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Namaz çirkin ve kötü şeylerden men etmelidir.

---

2 – Taberani, İbn Ebi Hatim, İbn Merduye, İbn Abbas'tan merfu olarak rivayet etmişlerdir. Leys bin Ebi Süleym'den ötürü zayıftır.

"Allah'ı zikretmek en büyüktür": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın sizi zikretmesi, sizin O'nu zikretmenizden daha büyüktür. Bunu İbn Ömer, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiş; İbn Abbas, İkrime, Said bin Cübeyr, Mücahit vd. de böyle demişlerdir.

İkincisi: Allah'ın zikri ondan başka her şeyden daha üstündür, bu da Ebudderda, Selman ve Katade'nin görüşleridir.

Üçüncüsü: Allah'ı namazda zikretmek, seni çirkinlikten ve kötülükten men ettiği şeylerden daha büyüktür. Bunu da Abdullah bin Avn, demiştir.

Dördüncüsü: Kul namazda olduğu sürece Allah'ın onu zikretmesi, kulun Allah'ı zikretmesinden daha büyüktür. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

وَلَا تُجَادِلُوٓا اَهْلَ الْكِتَابِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُۗ اِلَّا
الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوٓا اٰمَنَّا بِالَّذ۪يٓ اُنْزِلَ اِلَيْنَا
وَاُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَاِلٰهُنَا وَاِلٰهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ
مُسْلِمُونَ ﴿٤٦﴾

46 – Kitap ehli ile ancak en güzel şeyle mücadele edin. Ancak onlardan zalimler hariç. "Biz, bize indirilene ve size indirilene iman ettik. Bizim İlahımız ve sizin İlahınız bir tektir. Biz O'na teslim olanlarız" deyin.

"Kitap ehli ile ancak en güzeli ile mücadele edin": En güzeli hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, lailahe illallah'tır. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* O, cizye verdikleri takdirde onlardan vazgeçmektir; eğer kabul etmezlerse, onlarla savaşılır. Bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* O; Kur'andır, ayet ve delillerle Allah'a davet etmektir.

"Ancak onlardan zalimler hariç": Onlar da savaş ilan edip cizye vermek istemeyenlerdir ki onlarla Müslüman oluncaya veya cizye verinceye kadar mücadele edin. "Ve deyin": Onlardan cizye verip de size kitaplarında olanlardan haber verdikleri zaman "biz bize indirilene ve size indirilene iman ettik..." Ebu Hureyre şöyle demiştir: Ehl-i kitap Tevrat'ı İbranice okur ve onu Müslümanlara Arapça açıklarlardı; bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle dedi:

"Ehl-i kitabı tasdik de etmeyin, yalancı da çıkarmayın; bize indirilene ve size indirilene iman ettik..."[3]

Bu ayetin neshi üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, "Allah'a iman etmeyenlerle savaşın..." *(Tevbe: 29)* ayetiyle neshedilmiştir. Bunu da Katade ile Kelbi, demişlerdir.

İkincisi: Onun hükmü sabittir (mensuh değildir) bu da İbn Zeyd'in kanaatidir.

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ فَالَّذِينَ
اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِهٖ وَمِنْ هٰٓؤُلَٓاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِهٖ
وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا الْكَافِرُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا كُنْتَ
تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهٖ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ اِذًا لَارْتَابَ
الْمُبْطِلُونَ ﴿٤٨﴾ بَلْ هُوَ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فٖي صُدُورِ الَّذِينَ اُوتُوا
الْعِلْمَ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا الظَّالِمُونَ ﴿٤٩﴾

47 – İşte böyle, sana da bu kitabı indirdik. Kendilerine kitap verdiklerimiz buna iman ederler. Bunlardan da ona iman eden vardır. Ayetlerimizi ancak kafirler inkar ederler.

48 – Sen bundan önce kitaptan okumaz ve onu sağ elinle de yazmazdın. Eğer öyle olsa idi, elbette batılcılar şüphe ederlerdi.

49 – Hayır, o (Kur'an), kendilerine ilim verilenlerin sinelerinde apaçık ayetlerdir. Ayetlerimizi de ancak zalimler inkar ederler.

"İşte böyle": Yani onlara kitap indirdiğimiz gibi "sana da bu kitabı indirdik. Kendilerine kitap verdiklerimiz buna iman ederler": Ehl- i kitabın mü'minleri kastediliyor. "Bunlardan": Yani Mekke halkından "kimi ona iman eder": Onlar da Müslüman olanlardır. "Ayetlerimizi ancak kafirler inkar ederler": Katade. İnkar ancak tanıdıktan sonra olur, demiştir. Mukatil de: Onların Yahudiler olduğunu söylemiştir.

"Sen bundan önce kitap okumazdın": Ebu Ubeyde: Manası: Makünte takrau kablehu kitaben (sen bundan önce kitap okumazdın), "min" zaitir, demiştir. "Kablehu"daki he de Kur'an'a racidir, mana da:

3 – Buhari, Şahadat, bab, 29.

Sen vahiyden önce okuryazar değildin, demektir. Onun Tevrat ve İncil'deki sıfatı ümmi olduğu ve okuryazar olmadığı şeklinde idi. Bu da onun getirdiği şeyin Allah katından olduğunu gösterir.

"Eğer öyle olsa idi, elbette batılcılar şüphe ederlerdi": Yani eğer okuryazar olsa idin, Yahudiler senden şüphe eder ve: Bizim kitabımızdaki sıfatı böyle değildir, derlerdi. Batılcılar ise: Batılı getirenlerdir ki burada o hususta iki görüş vardır: *Birincisi:* Kureyş kafirleridir, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Yahudilerin kafirleridir. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Hayır, o apaçık ayetlerdir": Kapalı şekilde söylenen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Sonra kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Mana şöyledir: Hayır, ehl-i kitabın kendi kitaplarında, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem okuryazar değildir, o ümmidir, diye bulmaları, onların ezberlerinde apaçık ayetlerdir. Bu, İbn Abbas, Dahhak ve İbn Cüreyc'in görüşlerdir. *İkincisi:* Mana şöyledir: Hayır, Muhammed kendilerine ilim verilen ehl-i kitabın göğüslerinde apaçık ayetlerin sahibidir; çünkü onu sıfat ve özellikleriyle buluyorlar.

İkincisi: O Kur'andır, ilim verilenler de: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında Kur'an'ı ezberleyenler ve onu sonraki nesillere aktaranlardır. Ezber ancak bu ümmete verilmiştir, onlardan öncekiler ancak bakarak okurlardı. Kitabı kapattıkları zaman ezberlerinde kalmazdı, ancak peygamberler bundan müstesna idiler. Bu da Hasen'in görüşüdür.

Burada zalimlerden murat edilenler hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Müşriklerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Yahudilerin kafirleridir, bunu da Mukatil, demiştir.

وَقَالُوا

لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ
اللّٰهِ وَاِنَّمَا اَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٥٠﴾ اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّا اَنْزَلْنَا
عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلٰى عَلَيْهِمْ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَرَحْمَةً
وَذِكْرٰى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾ قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ

شَهِيدًاۚ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا
بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللّٰهِۙ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٥٢﴾

50 – (Kafirler): "Ona Rabbinden mucizeler indirilmeli değil miydi?" dediler. De ki: "Ancak mucizeler Allah katındadır. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım".

51 – Gerçekten onlara okunan o kitabı sana indirmemiz onlara yetmedi mi? Şüphesiz bunda inanan bir toplum için elbette bir rahmet ve bir öğüt vardır.

52 – De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. O göklerde ve yerde olanı bilir. Batıla iman edenler, işte onlar ziyan edenlerin ta kendileridir".

"Dediler": Yani Mekke kafirleri "levla ünzile aleyhi ayatün min rabbih": Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, cemi sıgasıyla "ayatün" okumuşlardır. İbn Kesir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek tekil olarak "ayetün" okumuşlardır. Bundan da: Peygamberlerin mucizeleri gibi şeyleri kastetmişlerdir. "De ki: Ancak mucizeler Allah katındandır": Yani onları göndermeye O'nun gücü yeter, onlar benim elimde değildir. Bazı tefsir alimleri de: "Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım": kavlinin kılıç ayetiyle mensuh olduğunu iddia etmişlerdir.

Sonra aziz ve celil olan Allah: "Sana bu kitabı indirmemiz onlara yetmedi mi?" diyerek istedikleri mucizeler içinden Kur'an'ın yeteceğini beyan etmiştir. Yahya bin Ca'de şöyle demiştir: Müslümanlardan bazı kimseler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e yazdıkları yazıları getirdiler; onların içinde de Yahudilerin dedikleri bazı şeyler vardı. Onlara bakınca, onları attı ve şöyle dedi: Bir topluluğun, peygamberlerinin getirdiği şeylerden yüz çevirip de başkalarının getirdiği şeylere rağbet etmeleri onlar için ahmaklık veya sapıklık olarak yeter. Bunun üzerine: "Onlara yetmedi mi?.." ayeti indi.

"De ki: Allah yeter": Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar Kur'an'a inanmayınca: "De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter" ayeti indi. Yani benim O'nun Resulü olduğuma şahitlik etmesi, sizin de yalanladığınıza dair şahitlik etmesi yeter, demektir. Allah'ın ona şahitliği de ona kitap indirmekle mucizesini tespit etmesidir. "Batıla iman edenler": İbn Abbas: Allah'tan başkasına iman edenler, demiştir. Mukatil de: Şeytana ibadete iman edenler, demiştir.

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَوْلَا اَجَلٌ مُسَمًّى لَجَاءَهُمُ الْعَذَابُ
وَلَيَأْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٣﴾ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ
وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٥٤﴾ يَوْمَ يَغْشٰيهُمُ الْعَذَابُ
مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ وَيَقُولُ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٥﴾

53 – Senden azabı acele istiyorlar. Eğer belli bir süre olmasaydı, azap onlara mutlaka gelirdi. Onlar farkında olmadan azap onlara elbette ansızın gelecektir.

54 – Senden azabı acele istiyorlar. Şüphesiz cehennem kafirleri elbette kuşatıcıdır.

55 – O günde ki azap onları üstlerinden ve ayaklarının altından kaplayacak. (Azap meleği): "Yaptıklarınızı tadın" diyecek.

"Senden azabı acele istiyorlar": Mukatil şöyle demiştir: Ayet, Nadr bin el – Haris hakkında indi, çünkü o, "üzerimize gökten taş yağdır" *(Enfal: 32)* demişti.

Belli süre hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* O, kıyamet günüdür, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Ölüm anına kadar hayat süresi ve yeniden dirilme anına kadar da ölüm süresidir. Bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Ömürlerinin süresidir, bunu da Dahhak, demiştir. *Dördüncüsü:* Bedir savaşı günüdür, bunu da Salebi nakletmiştir.

"Veleye'tiyennehüm (onlara elbette gelecektir)": Yani azap gelecektir. Muaz el – Kari, Ebu Nehik ve İbn Ebi Able, te ile "velete'tiyennehüm" okumuşlardır. "Ansızın, onlar farkında olmadan": Onun geldiğinden.

"Şüphesiz cehennem kafirleri kuşatıcıdır": Yani onları toplayacaktır.

"Veyekulu zuku": İbn Kesir nun ile (venekulu) okumuştur; Nafi de ye ile okumuştur. Kim ye ile okursa, onların azabı ile görevli melek der ki, olur. Kim de nun ile okursa, Allah'ın emri ile olduğu için O'na nisbet edilmesi caiz olmuştur. "Yaptıklarınızı" kavlinin manası da: İşlediğiniz küfür ve yalanlamanın cezasını tadın, demek olur.

يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّ اَرْضِي وَاسِعَةٌ فَاِيَّايَ فَاعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ كُلُّ

نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿٥٨﴾ الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ
يَتَوَكَّلُونَ ﴿٥٩﴾ وَكَأَيِّنْ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا
وَإِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦٠﴾

56 – Ey iman eden kullarım, şüphesiz arzım geniştir; öyleyse sadece bana ibadet edin.

57 – Her nefis ölümü tadıcıdır. Sonra da yalnız bize döndürüleceksiniz.

58 – İman edip iyi şeyler yapanları, mutlaka altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalıcılar olarak cennetlere yerleştireceğiz. Çalışanların mükafatı ne güzeldir!

59 – Onlar ki sabrettiler ve Rablerine tevekkül ederler.

60 – Nice canlı vardır ki rızkını taşımaz; onlara da size de Allah rızık veriyor. O, hakkıyle işiten, her şeyi bilendir.

"Ya ibadiyellezine amenu": İbn Kesir, Nafi, Asım ve İbn Amir, harekeli ye ile "ya ibadiye" okumuşlardır; Ebu Amr, Hamze ve Kisai de sakin ye ile (ya ibadiy) okumuşlardır.

"İnne ardi vasiatün": Yalnız İbn Amir ye'nin fethi ile "ardıye" okumuştur. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Mekke halkından iman edenlere hitaptır, onlara "benim arzım", yani Medine "geniştir" denildi: Artık Mekke toprağında zalimlere komşu olmayın. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Mukatil de bu şekilde: Ayet Mekke Müslümanlarının zayıfları hakkında indi, demiştir. Yani, eğer Mekke'de imanınızı açıklamada darlık içinde iseniz, Medine toprağı geniştir, demektir.

İkincisi: Mana şöyledir: Bir yerde günahlar işleniyorsa, oradan çıkın. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ata da böyle demiştir.

Üçüncüsü: Sizin için rızkım geniştir, bunu da Mutarrif bin Abdullah, demiştir.

"Feiyyaye fa'buduni": Yakup her iki halde de ye ile okumuş; di-

ğerleri ise ye'yi atmışlardır. Zeccac şöyle demiştir: Onlara Allah'a ibadetin mümkün olmadığı yerden ibadetin mümkün olduğu yere hicret etmelerini emretti; sonra da onları "her nefis ölümü tadacaktır" diyerek ölümle korkuttu ki hicret onlara kolay gelsin. Mana da şöyledir: Ölümden korkup da şirk yurdunda ikamet etmeyin. "Sonra bize döndürüleceksiniz": Ölümden sonra, biz de sizi amellerinizle cezalandıracağız. Çoğunluk, hitap te'si ile "turceun" okumuşlar; Ebu Bekir ise Asım'dan rivayet ederek ye ile okumuştur.

"Lenübevviennehüm": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, be ile "lenübevviennehüm" okumuşlardır ki manası: Onları indireceğiz, demektir. Hamze, Kisai ve Halef de, peltek se ile "lenüsviyennehüm" okumuşlardır ki, o da seveytü bilmekâni: Bir yerde ikamet etmekten gelir. Zeccac şöyle demiştir: Severrecülü: İkamet etmektir. Esveytuhu ise birini ikamet edeceği bir yere indirmektir.

"Nice canlı vardır ki rızkını taşımaz": İbn Abbas şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye çıkmalarını emredince: Ya Resulallah, Medine'ye çıkacağız, orada ne akrabamız ne de malımız var? Bizi kim barındıracak ve bizi kim yedirecek, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. İbn Kuteybe, ayetin manası şöyledir, demiştir: Nice canlı vardır ki yarın için hiçbir şey kaldırmaz. İbn Uyeyne de şöyle demiştir: İnsan, fare ve karıncadan başka gıda biriktiren canlı yoktur.

Müfessirler şöyle demişlerdir:

"Onlara Allah rızık veriyor": Yani nereye giderse, demektir. "Size de": Yani eğer Medine'ye hicret ederseniz size de rızık verir, demektir. "O hakkıyle işiten"dir: Medine'de harcayacak bir şey bulamayız, sözünüzü. "Hakkıyla bilendir": Kalplerinizdekini.

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰى
يُؤْفَكُونَ ﴿٦١﴾ اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهٖ
وَيَقْدِرُ لَهُ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٦٢﴾ وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ
مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ
اللّٰهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٣﴾

61 – Andolsun, eğer onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı; güneşi ve ayı size kim ram ettim?" diye sorsan, elbette, "Allah derler", Öyleyse (tevhitten) nasıl da döndürülüyorlar!

62 – Allah, kullarından dilediğine rızkı genişletir de kısar da. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyle bilendir.

63 – Andolsun, eğer onlara: "Gökten kim su indirdi de onunla ölümünden sonra yeri diriltti?" diye sorsan, mutlaka, "Allah" derler. Allah'a hamdolsun, de. Hayır, onların çoğu aklını kullanmazlar.

"Andolsun, eğer onlara sorsan": Yani Mekke kafirlerine, demektir. Onlar O'nun Yaratıcı ve rızık verici olduğunu ikrar ederlerdi. Ona "Allah'a hamdolsun" diye emretmesi şunun içindir; çünkü bu, onları delille ilzam eder ve Allah'ı birlemeye zorlar. "Hayır, onların çoğu aklını kullanmazlar": O'nun Yaratıcı olduğunu ikrar etmelerine rağmen bir olduğunu akıl etmezler. Çoğunluktan maksat da hepsidir.

وَمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌۜ وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ
لَهِيَ الْحَيَوَانُۢ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٦٤﴾ فَاِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللّٰهَ
مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَۚ فَلَمَّا نَجّٰيهُمْ اِلَى الْبَرِّ اِذَا هُمْ يُشْرِكُونَۙ
﴿٦٥﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَٓا اٰتَيْنَاهُمْۚ وَلِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾

64 – Bu dünya hayatı bir eğlence ve bir oyundan başka bir şey değildir. Gerçekten ahiret yurdu, elbette o, hayatın ta kendisidir, biliyor olsalardı!

65 – Gemiye bindikleri zaman, dini O'na has kılarak Allah'a yalvarırlar. Onları karaya çıkarınca, bakarsın, onlar şirk koşuyorlar.

66 – Kendilerine verdiklerimizi inkar etmeleri ve zevklenmeleri için. Yakında bilirler.

"Bu dünya hayatı bir eğlence ve bir oyundan başka bir şey değildir": Mana da şöyledir: Bu dünya hayatı, az sonra sona erecek bir aldanmadan başka bir şey değildir. "Gerçekten ahiret yurdu", yani cennet "elbette hayatın ta kendisidir (lehiyel hayavan)": Ebu Ubeyde: "Lehiye"deki lam zaittir, demiştir. Hayavan ile hayat birdir, mana da şöyledir: Elbette o, içinde ölüm olmayan ve dünyadaki gibi zehir olmayan bir hayattır. "Biliyor olsalardı": Yani eğer bilselerdi, faniden bakiye rağbet ederlerdi, fakat bilmezler.

"Gemiye bindikleri zaman": Yani müşrikler "dini O'na has kılarak Allah'a yalvarırlar": Yani yalnız O'na dua ederler. Mukatil şöyle demiştir: Din tevhit manasınadır, mana da şöyledir: Onlar, O'na ortaktır, dedikleri şeylere dua etmezler. "Onları çıkardığı zaman": Yani onları denizin korkularından kurtarıp da karaya çıktıkları zaman, "bakarsın onlar şirk koşuyorlardır": Karada. Bu da onların inatlarını haber vermektedir. "Liyekfuru bima ateynahüm (kendilerine verdiğimiz o şeyi inkar etmeleri için)": Bu, emir lam'ıdır, manası da tehdit ve gözdağıdır, tıpkı "istediğinizi yapın" *(Fussilet: 40)* kavlinde olduğu gibi. Mana da şöledir: Allah'ın onları kurtarma nimetini inkar etmeleri için. "Veliyetemetteu": İbn Kesir, Hamze ve Kisai, sakin emir lamı ile okumuşlardır, mana da: Ömürlerinin kalan kısmından istifade etmeleri için, demektir. "Yakında bilirler": Küfürlerinin akibetini. Diğerleri de "liyetemetteu"daki lamı meksur okumuş ve iki lamı da "key" manasına almışlardır, takdiri, likey yekfuru ve liyetemetteu'dur ki kelamın manası şöyle olur: Bakarsın şirk koşarlar, inkar etmek ve zevklenmek için, yani şirklerinde onlara bir yarar yoktur, ancak küfür ve dünya hayatında zevklendikleri şeyler vardır; ahirette de nasipleri yoktur.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ
أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ ﴿٦٧﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ
مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ ۚ أَلَيْسَ
فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾ وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا
لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا ۚ وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٦٩﴾

67 – Görmediler mi, kendileri için güvenilir bir harem kıldık. İnsanlar etraflarından kaçırılıyor. Batıla inanıp da Allah'ın nimetini mi inkar ediyorlar?

68 – Allah'a yalan uydurandan yahut kendisine gelen hakkı yalanlayandan daha zalim kimdir? Cehennemde kafirler için barınak yok mu?

69 – Bizim uğrumuzda cihat edenlere, elbette yollarımızı göstereceğiz. Şüphesiz Allah elbette iyilik edenlerle beraberdir.

"Görmediler mi?": Yani Mekke kafirleri, "gerçekten biz güvenli bir harem kıldık": Yani Mekke, demektir. Bu manayı Kasas: 57'de şerh et-

miştik. "İnsanlar çevrelerinden kaçırılıyor": Yani Araplar birbirlerini esir ediyor, Mekke halkı ise güven içinde idiler. "Batıla mı inanıyorlar?" Batıl hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Şirktir, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Putlardır, bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* Şeytandır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Yü'minun": Ebu Abdurrahman es – Sülemi ile Asım el – Cahderi, ikisinde de te ile "tü'minune vebinimetillahi tekfurune" okumuşlardır.

"Allah'ın nimetini": Yani Muhammed ve İslam'ı demektir. Onları yedirir ve güvenli kılarken verdiği nimeti, diyenler de olmuştur. "İnkar ediyorlar": "Allah'a yalan uydurandan daha zalim kimdir?" Yani O'nun şeriki olduğunu iddia eden ve çirkin şeyleri önerenden daha zalim kimdir, demektir. "Yahut kendisine gelen hakkı yalanlayandan": Yani Muhammed ile Kur'an'ı demektir. "Cehennemde kafirler için barınak yok mudur?": Bu da onaylama mahiyetinde bir sorudur, Şair Cerir'in şu sözü gibi:

Sizler bineklere binenlerin en cömerdi değil misiniz?

"Bizim uğrumuzda cihat edenlere": Yani bizin için düşmanlarla savaşanlara "elbette yollarımızı göstereceğiz": Yani onları doğru yolu bulmaya elbette muvaffak kılacağız, demektir. Hidayetlerini artıracağız, diyenler de vardır. "Şüphesiz Allah elbette iyilik edenlerle beraberdir": Yardım ve desteği ile. İbn Abbas: İyilik edenlerden kendini birleyelenleri murat etmiştir, demiştir. Başkası da: Mücahitleri murat ediyor, demiştir. İbn Mübarek şöyle demiştir: Kim zor bir mesele karşısında kalırsa, onu sınırları bekleyenlere sorsun, çünkü Allah Teala: "Onlara yollarımızı elbette göstereceğiz" demiştir.



ZADÜ'L-MESİR

Fİ İLMİ'T-TEFSİR

5. CİLT

Ofset Hazırlık
Yedigece
•
Baskı
Ofis Matbaa Ltd. Şti.
Davutpaşa Kışla Cd. 75/386 Topkapı-İst.
Sertifika No: 14973

•
İstanbul
2009
•
ISBN 978-975-7954-40-8 (Takım)
ISBN 978-975-7954-43-9 (5.Cilt)

KAHRAMAN
YAYINLARI
Merkez:
Davutpaşa Cd. TİM-2 12/322 Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 613 83 05 Fax: 0212 565 25 84
info@kahramanyayinlari.com
Şube:
Çatalçeşme Sk. 19/1 Kat: 4 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0212. 512 32 69

İMAM EBU'L – FEREC
CEMALÜDDİN ABDURRAHMAN ALİ
İBN MUHAMMED CEVZİ

Kur'an-ı Kerim Tefsiri



ZADÜ'L–MESİR
Fİ İLMİ'T–TEFSİR

Tefsir İlminde Yolculuk Azığı

5. CİLT

TERCÜME:
DOÇ. DR. ABDÜLVEHHAB ÖZTÜRK

**KAHRAMAN
YAYINLARI**

BU CİLTTE YER ALAN SURELER



30-RUM SURESİ

Mekke'de inmiştir. 60 ayettir.

Tamamı ittifakla Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ غُلِبَتِ الرُّومُ ﴿٢﴾ ف۪ٓي اَدْنَى الْاَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ

﴿٣﴾ ف۪ي بِضْعِ سِن۪ينَ لِلّٰهِ الْاَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ

الْمُؤْمِنُونَ ﴿٤﴾ بِنَصْرِ اللّٰهِ يَنْصُرُ مَنْ يَشَٓاءُ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ ﴿٥﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif. Lam. Mim.

2 – Rumlar mağlup oldu.

3 – En yakın yerde. Oysa onlar mağlubiyetlerinin ardından galip geleceklerdir.

4 – Birkaç yıl içerisinde. Emir önünde de sonunda da Allah'ındır. O gün mü'minler sevinecekler.

5 – Allah'ın yardımı ile. Allah dilediğine yardım eder. O, mutlak galip, çok esirgeyicidir.

"Rumlar mağlup oldu": Tefsirciler şöyle demişlerdir: Rumlarla İranlılar arasında savaş vardı; İranlılar Rumları mağlup ettiler. Bu da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabına ulaştı, onlara zor geldi. Bundan da müşrikler sevindiler. Çünkü İranlıların kitabı yoktu, öldükten sonra dirilmeyi inkar eder ve putlara taparlardı. Rumların ise kitabı vardı. Müşrikler, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabına: Sizlerin kitabı var, Hıristiyanların da var; biz ise ümmiyiz. İranlı kardeşlerimiz sizin Rum kardeşlerinizi yendiler; eğer siz de bizimle harp ederseniz mutlaka biz de sizi yeneriz, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Ebu Bekir de bunu müşriklere götürdü. Onlar da: Bu, senin arkadaşının sözüdür, dediler, O da: Bunu Allah indirdi, dedi. Ebu Bekir'e: Rumların İranlıları mağlup edemeyeceklerine dair seninle bahse gireriz, dediler; o da: Ayette geçen bıd' kelimesi üç ila on yıldır, dedi. Onlar da: Ortalaması altı yıldır, dediler ve ortaya ödül koydular. Bu da bahis haram edilmeden önce idi. Ebu Bekir, arkadaşlarına döndü; onlara haber verdi, onlar da onu kınadılar: Onu Allah'ın ortaya koyduğu gibi koysaydın?! Eğer Allah istese idi, altı, derdi, dediler. Altı yıl geçince Rumlar İranlıları yenemediler. Yedinci yılda Rumlar İranlıları yendiler. İbn Abbas rivayet edip şöyle demiştir: "Elif. Lam. Mim. Rumlar mağlup oldu" ayeti inince, Ebu Bekir, Kureyşle bahse girdi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ona: İhtiyatlı davransa idin, zira ayette geçen bıd'ı yedi – dokuz arasıdır, dedi. Bazıları onların beş yıl tespit ettiklerini demişlerdir. Bazıları da: Üç yıldır, dediler; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Bıd' ancak üç ile dokuz arasıdır, dedi.[1] Bunun üzerine Ebu Bekir çıktı: Ödülü artırıyor, süreyi de dokuz yıla çıkarıyorum, dedi. Öyle yaptılar; Ebu Bekir onları yendi ve bahislerini aldı.

Müşriklerden bahis işini idare edenin kimliği hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Übey bin Halef'tir, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Ebu Süfyan bin Harp'tir, bunu da Süddi, demiştir.

"Fi ednel ard": Übey bin ka'b, Dahhak, Ebu Reca ve İbn Semeyfa, meftuh hemze ve dal ile "edanil ardı" okumuşlardır ki, Rum toprağının İran toprağına en yakın yerlerinde demek olur. İbn Abbas da: O, Şam tarafıdır, demiştir.

Bu yerin adında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Cezire'dir, orası Rum toprağının İran toprağına en yakın kısmıdır, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Ezruat ve Kesker'dir, bunu da İkrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Ürdün ve Filistin'dir, bunu da Süddi, demiştir.

---

1 – Aynısını Tirmizi, Tefsirü suretir Rum, bab, 1 ve 3'te İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Onlar": Yani Rumlar, "min ba'di ğalebihim": Ebudderda, Ebu Reca, İkrime ve A'meş lamın sükunu ile "ğalbihim" okumuşlardır ki, İranlıların onları mağlup etmesinden sonra demektir. Ğaleb ve ğalebe ikisi de iyi lügattir. "Galip geleceklerdir": İranlılar "fi bı'di sinin": Bıd' hususunda dokuz görüş vardır, onları da Yusuf: 42'de zikretmiştik. Müfessirler şöyle demişlerdir: O, burada yedi yıl manasında kullanılmıştır. Bu da Kur'an'ın hak olduğunu gösteren gayb ilmindendir. "Önünde sonunda emir Allah'ındır": Yani Rumların mağlubiyetinden ve galip gelmelerinden sonra demektir. Mana şöyledir: Galibin galibiyeti ve mağlubun mağlubiyeti Allah'ın emri ve takdiri iledir. "O gün": Yani Rumlar İranlıları mağlup ettiği gün, "mü'minler Allah'ın (Rumlara) yardımı ile sevinecekler". İki ordunun karşılaşması İranlıların onları mağlup edişinden yedi yıl sonra olmuş ve Rumlar onları yenmişti. Cebrail gelip Rumların İranlıları yendiği haberini verdi; bu da Bedir savaşı gününe denk geldi. Hudeybiye diyenler de olmuştur.

وَعْدَ اللّٰهِۜ لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ
﴿٦﴾ يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ
غَافِلُونَ ﴿٧﴾ اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فٖٓي اَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللّٰهُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّىۜ
وَاِنَّ كَثٖيرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَٓائِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ ﴿٨﴾

6 – Allah'ın va'di olarak. Allah va'dinden asla caymaz, ancak insanların çoğu bilmezler.

7 – Onlar dünya hayatının dışını bilirler. Oysa onlar ahiretten gafildirler.

8 – Kendi içlerinde düşünmediler mi ki Allah, gökleri, yeri ve ikisinin arasındaki şeyleri ancak hak ile ve belli bir süre ile yaratmıştır. Şüphesiz insanların çoğu Rablerine kavuşmayı mutlaka inkar ediciler.

"Va'dallah": Yani vaadallahu zalike va'den demektir. "Allah va'dinden caymaz": Rumların İranlıları yeneceği va'dinden. "Fakat insanların çoğu": Yani Mekke kafirleri "bilmezler": Allah'ın bu hususta ettiği vaatten caymayacağını.

Sonra Mekke kafirlerini niteleyip şöyle dedi: "Onlar dünya hayatının dışını bilirler": İkrime şöyle demiştir: O da geçim yollarıdır. Dahhak da şöyle demiştir: Saraylar yapmayı ve kanallar açmayı bilirler. Hasen de: Ne zaman ekeceklerini ve ne zaman biçeceklerini bilirler. Allah'a yemin ederim ki bu hususta o kadar mahir idiler ki, birileri tırnağı ile dirhemi kazır; ağırlığını sana haber verirdi, fakat namaz kılmayı bilmezdi.

"Oysa onlar ahiretten gafildirler": Çünkü ona inanmazlar. Zeccac şöyle demiştir: Onları ikinci kez zikretmesi tekit içindir; mesela Zeydün hüve alimün dersin ki o, Zeydün alimün sözünden daha kuvvetlidir.

"Kendi içlerinde düşünmediler mi?": Zeccac, manası şöyledir demiştir: "Evelem yetefekkeru feyalemu", "feyalemu" lafzı atılmıştır, çünkü kelamda ona delalet eden şey vardır. "Ancak hak ile": Yani hak için ve hakkı yerine getirmek için, demektir. "Belli bir süre ile": o da ceza vaktidir. "Şüphesiz insanların çoğu Rablerine kavuşmayı mutlaka inkar edicilerdir": Mana şöyledir: Lekafirune bilikai rabbihim, be öne alınmıştır; çünkü o, kafirune'ye bağlıdır; "İnne"nin haberine bağlı olanın da lamdan önce gelmesi caizdir. Lamın haber geçtikten sonra gelmesinin caiz olmamasında ise nahivciler arasında ihtilaf yoktur. Mesela: İnne zeyden lekafirün billah, demen caiz değildir: çünkü lamın hakkı ya müptedanın yahut haberin başına veyahutta müpteda ile haberin arasına gelmektir. Zira o, cümleyi tekit eder. Mukatil: "Belli bir süre ile" kavlinde şöyle demiştir: Göklerle yerin varacağı bir eceli vardır, o da kıyamet günüdür. "Şüphesiz insanlardan çoğu": Yani Mekke kafirlerinin demektir, "Rablerine kavuşmayı": Yani öldükten sonra dirilmeyi "inkar edicilerdir".

أَوَلَمْ يَسِيرُوا
فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا
أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَثَارُوا الْأَرْضَ وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا
عَمَرُوهَا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ
لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾ ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ
الَّذِينَ أَسَاءُوا السُّوأَىٰ أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَكَانُوا بِهَا
يَسْتَهْزِئُونَ ﴿١٠﴾ اللَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾

9 – Yeryüzünde gezip bakmadılar mı, kendilerinden öncekilerin akibeti nasıl oldu? Onlar kuvvetçe kendilerinden daha çetin idiler. Yeri kazdılar ve onu kendilerinin imar ettiklerinden daha çok imar ettiler. Peygamberleri onlara açık deliller getirmişti. Allah onlara zulmedecek değildi, ancak onlar kendilerine zulmediyorlardı.

10 – Sonra kötülük edenlerin akibeti, Allah'ın ayetlerini yalandıkları ve onlarla alay ettikleri için pek fena oldu.

11 – Allah yaratmaya başlar, sonra da onu tekrar eder. Sonra yalnız O'na döndürüleceksiniz.

"Yeryüzünde gezip bakmadılar mı?": Yani gezip de kendilerinden önceki ümmetlerin yalanlamaları yüzünden nasıl helak edildiklerine bakıp da ibret almadılar mı?

"Yeri kazdılar": Yani ziraat için altını üstüne getirdiler. Bundan dolayıdır ki ineğe: Müsiyre (saban çeken) denilmiştir. Übey bin Ka'b, Muaz el – Kari ve Ebu Hayve, medli hemze, meftuh se ve merfu ra ile "âserul arda" okumuşlardır. "Onu kendilerininkinden daha çok imar ettiler": Yani Mekke halkının imarından daha çok, demektir. Çünkü onların ömürleri daha uzun ve kuvvetleri daha fazla idi. "Peygamberleri onlara açık deliller getirmişti. Allah onlara zulmedecek değildi": Günahsız yere onlara azap etmekle. "Fakat kendilerine zulmediyorlardı": Küfür ve inkar nedeniyle. Bu da onların inanmadıkları için helak edildiklerini gösterir.

Sonra akibetlerini bildirip: "Sonra kötülük edenlerin akibeti pek fena oldu" dedi. Pek fenada da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, azaptır, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Cehennemdir, bunu da Süddi, demiştir.

"En kezzebu": Ferra: Lien kezzebu demiştir; lam atılınca mansup oldu. Zeccac da: Allah'ın ayetlerini yalanlamaları ve onlarla alay etmeleri için, demiştir. Sûa'nın isaet gibi mastar olduğu da söylenmiştir, mana da şöyledir: Sonra işlerinin sonu yalanlama oldu, yani bunun üzerine öldüler, demektir. Sanki Allah Teala o kötülüklerine karşılık olarak onları cezalandırmış; kalplerini mühürlemiştir. Sonunda da kendileri için bir azap olmakla o yalanlama üzerinde öldüler. Nahivci Mekki bin Ebi Talib şöyle demiştir: "âkıbetü" lafzı, kâne'nin ismidir, sûa da haberidir, "en kezzebu" da mefulunleh'tir. "Sûa"nın "esau"nun mefulu, "en kezzebu"nun da kâne'nin haberi olması da caizdir. Kim "âkıbete"yi mansup okursa, onu "kâne"nin haberi, "sûa"yı da ismi yapar. "En kezzebu"nun kâne'nin ismi olma-

sı da caizdir. A'meş de "sûu"yu merfu okuyarak "esaus suu" okumuştur.

"Allah yaratmaya başlar, sonra da onu tekrar eder": Yani onları önce yaratır, sonra da onu ölümün ardından eskisi gibi diriltir. "Sümme ileyhi türceun": İbn Kesir, İbn Amir, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, te ile "turceun" okumuşlardır. Buna göre kelam (üslup) haberden hitaba dönmüş olur. Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, ye ile okumuştur, çünkü daha önce gaip sıgası geçmiştir. O'na dönmeden murat edilen de amellerin karşılığıdır. Halk ise mahlukat manasınadır. "Yuiduhu" demesi, halk lafzı itibariyledir.

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٢﴾ وَلَمْ يَكُن لَّهُم
مِّن شُرَكَائِهِمْ شُفَعَاءُ وَكَانُوا بِشُرَكَائِهِمْ كَافِرِينَ ﴿١٣﴾
وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ ﴿١٤﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ ﴿١٥﴾
وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ
فَأُولَٰئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿١٦﴾

12 – Kıyamet kopacağı gün suçlular ümitsizlikten susacaklar.

13 – Onların Allah'tan başka ortaklarından şefaatçileri olmadı. Onlar ortaklarını inkar ediciler oldular.

14 – Kıyametin kopacağı gün, o gün ayrılırlar.

15 – İman edip iyi şeyler yapanlara gelince, işte onlar, bir bahçede mesrur olurlar.

16 – Kafir olup ayetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayanlara gelince, işte onlar da azapta hazır edilmişlerdir.

"Yüblisül mücrimun": İblas kelimesini En'am: 44'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Onlar için ortaklarından olmadı": Yani ibadet ettikleri putlarından "şefaatçiler" kıyamet gününde. "Onlar ortaklarını inkar ediciler oldular": Onlar onlardan uzak dururlar, onlar da onlardan uzak dururlar.

"O gün ayrılırlar": Bu da hesaptan sonradır ki bir topluluk cennete, bir topluluk da cehenneme dönerler.

"Onlar bir bahçede mesrur olurlar": Ravda: Yeşil bitkilerle donanmış yer demektir. Özellikle ravzadan (bahçe'den) bahsedilmesi, Arapların en hoşlandıkları şey olmasındandır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Arapların nazarında yeşil bahçeden daha güzel ve ondan daha hoş kokan şey yoktur. Şair A'şa şöyle demiştir:

Yayladaki yeşil ve üzerine şiddetli yağmurun yağdığı
Bahçe kadar akşamüzeri ondan daha güzel ve
Ondan daha hoş kokan bir şey yoktur.

Müfessirler: Bahçeden maksat, cennet bahçeleridir, demişlerdir.

"Mesrur olurlar": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: İkram edilirler, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Nimet görürler, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Habre lügatte: Hoş nağme demektir.

Üçüncüsü: Neşelenirler, bunu da Süddi, demiştir. İbn Kuteybe de: Yuhberun, sevinirler, demiştir ki, habre: Neşe demektir.

Dördüncüsü: Habr: Cennette musiki dinlemektir, cennet halkı musiki dinlemeye başladıkları zaman ne kadar ağaç varsa çiçek açar. Bunu da Yahya bin Ebi Kesir, demiştir. Yahya bin Muaz'a en güzel hangisidir, dediler; o da şöyle dedi: Ünsiyet çalgılarıyla, kudsiyet kamaralarında, hamd nağmeleriyle, övgü bahçelerinde "sadakat koltuğunda, güçlü padişahın yanında" *(Kamer: 55)* demiştir.

"İşte onlar azapta hazır edilmişlerdir": Yani onlar ebedi olarak azaba hazır edilmişlerdir, onlardan hafifletilmez.

فَسُبْحَانَ اللّٰهِ حِينَ تُمْسُونَ
وَحِينَ تُصْبِحُونَ ﴿١٧﴾ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ ﴿١٨﴾ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ
الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِي الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١٩﴾

17 – Akşamladığınız ve sabahladığınız zaman Allah'ı tesbih edin.

18 – Göklerde ve yerde hamd O'nundur. Gündüzün sonunda ve öğleye girdiğiniz zaman da (O'nu tesbih edin).

19 – Ölüden diriyi çıkartır. Yeri ölümünden sonra diriltir. (siz de böyle kabirlerden) çıkarılırsınız.

Sonra cennetin ne ile elde edileceği ve cehennemden ne ile uzaklaşılacağını zikredip "Allah'ı akşamladığınız ve sabahladığınız zaman tesbih edin" dedi. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Akşamladığınız yani akşama girdiğiniz zaman Allah için namaz kılın, "sabahladığınız zaman da": Yani sabaha girdiğiniz zaman da namaz kılın, demektir. "Öğleye girdiğiniz zaman da": Zahiyre: Zeval vaktidir. "Aşiyyen": Yani O'nu gündüzün sonunda da tesbih edin, demektir. Bu ayet beş vakit namazı toplamıştır: "Akşamladığınız" kavli akşamla yatsıyı; "sabahladığınız zaman" sabah namazını, "aşiyyen" ikindiyi "öğleye girdiğiniz zaman da" öğleyi hatırlatmaktadır.

"Göklerde ve yerde hamd O'nundur": İbn Abbas şöyle demiştir: Gök ve yer halkı O'na hamd eder ve O'nun için namaz kılarlar, demiştir.

"Ölüden diriyi çıkarır": Bunda da bazı görüşler vardır ki bunları Al-i İmran: 27'de zikretmiştik.

"Yeri ölümünden sonra diriltir": Yani onu üzerinde bitki yokken bitirecek hale getirir. İşte onun dirilmesi budur. "Ve kezalike tuhrecun": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, tenin zammı ile "tuhracun" okumuşlardır. Hamze ile Kisai de fetha ile okumuşlardır. Maksat: Kıyamet gününde yerden çıkarılırsınız demektir, yani yeri bitki ile dirilttiği gibi sizi de ölümden sonra can vermekle diriltir.

وَمِنْ اٰيَاتِهٖٓ اَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ اِذَٓا اَنْتُمْ بَشَرٌ
تَنْتَشِرُونَ ﴿٢٠﴾ وَمِنْ اٰيَاتِهٖٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ
اَزْوَاجًا لِتَسْكُنُٓوا اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً
اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾ وَمِنْ اٰيَاتِه۪
خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَاَلْوَانِكُمْ
اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِلْعَالِم۪ينَ ﴿٢٢﴾ وَمِنْ اٰيَاتِه۪ مَنَامُكُمْ
بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَٓاؤُ۬كُمْ مِنْ فَضْلِه۪ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ
لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَمِنْ اٰيَاتِه۪ يُر۪يكُمُ الْبَرْقَ
خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَيُحْي۪ بِهِ الْاَرْضَ

بَعْدَ مَوْتِهَا اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٤﴾
وَمِنْ اٰيَاتِهٖٓ اَنْ تَقُومَ السَّمَٓاءُ وَالْاَرْضُ بِاَمْرِهٖ ثُمَّ اِذَا دَعَاكُمْ
دَعْوَةً مِنَ الْاَرْضِ اِذَٓا اَنْتُمْ تَخْرُجُونَ ﴿٢٥﴾ وَلَهُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿٢٦﴾ وَهُوَ الَّذٖى يَبْدَؤُا الْخَلْقَ
ثُمَّ يُعٖيدُهُ وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِ وَلَهُ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى فِى السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٢٧﴾ ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا
مِنْ اَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَٓاءَ فٖى مَا
رَزَقْنَاكُمْ فَاَنْتُمْ فٖيهِ سَوَٓاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخٖيفَتِكُمْ اَنْفُسَكُمْ
كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾ بَلِ اتَّبَعَ الَّذٖينَ
ظَلَمُٓوا اَهْوَٓاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَمَنْ يَهْدٖى مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُ
وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرٖينَ ﴿٢٩﴾

20 – Sizi topraktan yaratması O'nun delillerindendir. Sonra birden siz (yeryüzüne dağılan) beşersiniz.

21 – O'nun delillerinden (biri de) size kendilerine ısınasınız diye kendinizden eşler yaratması ve aranıza sevgi ve merhamet koymasıdır. Şüphesiz bunda iyice düşünen bir toplum için gerçekten ibretler vardır.

22 – O'nun delillerinden (biri de) gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olmasıdır. Şüphesiz bunda alemler için gerçekten ibretler vardır.

23 – O'nun delillerinden (biri de) gece ve gündüz uyumanız ve lütfundan aramanızdır. Şüphesiz bunda işiten bir toplum için gerçekten ibretler vardır.

24 - O'nun delillerinden (olarak) size korku ve ümit (vermek) için şimşeği gösterir ve gökten su indirip onunla ölümünden sonra yeri diriltir. Şüphesiz bunda aklını çalıştıran bir toplum için gerçekten ibretler vardır.

25 – O'nun delillerinden (biri de) göğün ve yerin O'nun emri ile durmasıdır. Sonra sizi bir davetle çağırdığı zaman hemen yerden çıkarsınız.

26 – Göklerde ve yerde kimler varsa, hepsi O'na boyun eğicidir.

27 – O ki yaratmaya başlar ve onu tekrar eder. O, O'na pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce misal O'nundur. O mutlak galip, hikmet sahibidir.

28 – Size kendinizden bir misal getirdi: Sizin sağ ellerinizin sahip olduklarından size verdiğimiz rızıkta kendileri ile eşit olduğunuz ve kendinizden korktuğunuz gibi onlardan da korktuğunuz ortaklar var mı? İşte akıllarını çalıştıran bir toplum için ayetleri böyle açıklıyoruz.

29 – Hayır, zalimler bilgisizce keyiflerine uydular. Artık Allah'ın saptırdığını kim hidayet eder? Onlar için yardımcılar yoktur.

"O'nun delillerinden biri de": Yani kudretinin delillerinden, demektir. "Sizi topraktan yaratması": Yani Adem'i yaratmasıdır, çünkü o, beşerin aslıdır. "Sonra beşersiniz": Yani etten ve kandan oluşmuş beşersiniz ki onun zürriyetini kastediyor. "Dağılan": Yani yeryüzüne dağılan, demektir.

"Sizin için kendinizden eşler yaratması": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bundan Adem'i kastediyor; Havva'yı onun eğesinden yaratmıştır. Bu da Katade'nin görüşünden alınmıştır.

İkincisi: Mana şöyledir: Sizin için sizler gibi insandan eşler yarattı, onları başka cinsten yaratmadı. Bunu da Kelbi, demiştir.

"Kendilerine ısınasınız diye": Yani onlara sokulasınız diye. "Aranızda sevgi ve merhamet kıldı": Çünkü eşler akraba olmadıkları halde birbirlerini sever ve merhamet ederler. "Şüphesiz bunda": Yani zikrettiği sanatında "iyice düşünenler için gerçekten ibretler vardır": Allah'ın kudret ve ululuğunu düşünenler için demektir.

"Dillerinizin değişik olması": Yani dillerin Arapça, yabancı vs. olması, "renklerinizin" çünkü insanlar siyah, beyaz ve kızıldırlar, hâlbuki onlar bir erkekle bir kadının çocuklarıdırlar. Dillerin değişikliğinden nağme ve seslerin farklı olması murat edilmiştir, diyenler de vardır. Öyleki ana baba bir kardeşlerin bile sesleri birbirine benzemez. Renklerin farklılığından maksat da: Suretlerin değişik olmasıdır. Şekilleri benzeştiği halde iki suret birbirine benzemez. "İnne fi zalike leayatin lilalimin": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze Kisai, Ebu Bekir de Asım rivayetinde lamın fethi ile "lilalemin" oku-

muşlardır. Hafs da Asım'dan rivayet ederek lamın kesri ile "lilalimin" okumuştur.

"Ve min ayatihi menamüküm billeyli vennehari": Menam nevm manasınadır, Ebu Ubeyde: Menam nevm gibi mastardır, demiştir, tıpkı kame yekumu kıyamen ve mekaman gibi. Müfessirler, ayetin takdiri şöyledir, demiştir: Menamüküm billeyli (gece uyumanız) "ve lütfundan istemeniz" o da gündüz rızık aramaktır. "Şüphesiz bunda işiten bir toplum için gerçekten ibretler vardır": İbret almak, düşünmek ve tefekkür etmek dinleyen için demektir. "Ve min ayatihi yüriykümül berka" lügatçiler: "En"in atılma sebebi kelamda ona delalet eden şey olduğu içindir, demiştir. Kanıt için şu şiirleri getirmişlerdir:

Zaman ancak iki defadan ibarettir:
Bir defasında ölürüm, öbüründe de yorularak rızık ararım.

Manası: Fetareten emutu fiha, demektir. Şair Tarafa da şöyle demiştir:

Ey kavgaya katılmamı istemeyen kimse,

En ahdura demek istemiştir. Biz de korku ve ümidin manasını Ra'd suresinde şimşeğin gösterilmesi meselesinde şerh etmiştik.

"Yerin ve göğün durması": Yani ayakta devam etmesi demektir. "O'nun emri ile. Sonra sizi bir davetle davet ettiği zaman": O davet de İsrafil'in aziz ve celil olan Allah'ın emriyle sura son kez üfürmesidir. "Yerden": Yani kabirlerinizden "siz hemen çıkarsınız": Onlardan. Bundan sonrasının tefsiri "ve hüve ehvenü aleyhi" kavline kadar Bakara: 116 ve Ankebut: 19'da geçmiştir. "Ve hüve ehvenü aleyhi": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Yaratmayı tekrar etmek O'nun için başlamaktan daha kolaydır, gerçi hepsi de ona kolaydır, bunu da Mücahit ile Ebu'l – Aliye demişlerdir.

İkincisi: "Ehven" "heyyin" manasınadır, mana da: Ona kolaydır, demektir. Bazen "ef'al" kalıbı, "fail" kalıbının yerine konulur, mesela ezanda, Allahu ekber kavli, Allahu kebir yerinde kullanılmıştır. Şair Ferezdak şöyle demiştir:

Göğü yükselten Allah bize öyle bir bina yapmıştır ki,
Dayanakları sağlam ve uzundur.

Ma'n bin Evs el – Müzeni de şöyle demiştir:

Hayatına yemin ederim ki ben korkuyorum;
Ölümün hangimize daha önce geleceğinden.

Ve inni levecilün demektir. Başkası da şöyle demiştir:

Sabahleyin kalktım, senden yüz çeviriyorum,
Sana yemin ederim ki yüz çevirmekle beraber sana meyyalim.

Şöyle bir beyit de aktarmışlardır:

Bazı adamlar ölmemi arzuluyorlar, eğer ölürsem,
Bu yol yalnız benim gittiğim yol değildir ki!

Yani, evhad'i, vahid yerinde kullanmıştır. Bu, Ebu Ubeyde'nin görüşüdür. Bu, Hasen ile Katade'den de rivayet edilmiştir. Übey bin Ka'b, Ebu İmran el – Cevni ve Cafer bin Muhammed, "ve hüve heyyinün aleyhi" okumuşlardır.

Üçüncüsü: O, kullara akıllarının ereceği şekilde hitap etmiş; onlara öldükten sonra dirilmenin kendi takdir ve kararlarında başlamaktan daha kolay olması gerektiğini bildirmiştir; binaenaleyh kim baştan yaratmaya kadir ise öldükten sonra diriltmek onun için daha kolay olur. Bu; Ferra, Müberrid ve Zeccac'ın tercihi, Mukatil'in de görüşüdür. Bu görüşlere bakılırsa "aleyhi"deki he zamiri Allah Teala'ya raci olur.

Dördüncüsü: He zamiri mahluka racidir, çünkü onu meni, sonra kan pıhtısı, sonra bir çiğnem et şeklinde O yarattı; kıyamet gününde de ona "ol" der, o da oluverir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir; Kutrub'un tercihi de budur.

"En yüce misal O'nundur": Müfessirler şöyle demişlerdir: En yüce sıfatlar O'nundur "göklerde ve yerde": O da O'ndan başka İlah'ın olmadığıdır.

"Size bir misal getirdi": İniş sebebi şöyledir: Cahiliye halkı lebbeyk okudukları zaman: Buyur Allah'ım, buyur, ortağın yoktur, ancak bir ortağın vardır ki ona da mülküne de sen sahipsin, derlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Said bin Cübeyr ile Mukatil, demişlerdir. Ayetin manası şöyledir: Ey müşrikler, Allah size bir benzetme getirdi; bu benzetme de "kendi nefislerinizdendir", sonra da bunu açıklayıp "sizin sağ ellerinizin sahip olduklarından var mı?" dedi. Yani kölelerinizden, demektir. "Size rızık ettiğimiz şeylerde ortaklarınız": Rızk ettiğimiz mallardan, ailelerden ve kölelerden, demektir. Yani köleleriniz mallarınıza ortak mıdır? "Siz onda eşitsiniz": Yani siz ve kölelerinizden ortaklarınız ortaksınız, "kendinizden korktuğunuz gibi onlardan da korkuyorsunuz?": Yani kendi emsalleriniz gibi hürlerden, babalar ve oğullar gibi akrabalardan? İbn Abbas şöyle demiştir: Birbirinize mirasçı olduğunuz gibi bunların da size mirasçı olmalarından korkarsınız? Başkası da şöyle

demiştir: Ortaklarınızın yaptığı gibi mallarınızı bölüşmelerinden korkarsınız. Daha açıkça mana şöyledir: Biriniz kölesinin kendisine malında ve ailesinde ortak olup da aynı haklara sahip olmasını ister mi? O, Diğer hür ortaklar adına korktuğu gibi ondan da malında istediği gibi tasarruf etmesinden korkar mı?! Kendiniz için buna razı olmazsanız, öyleyse neden benim halkımdan benim mülküm olan kimseleri bana ortak kılmaya razı oluyorsunuz? "İşte böyle": Yani bu misali açıkladığımız gibi, "akıllarını çalıştıran bir kavim için de ayetleri açıklıyoruz". Allah'ı düşünenlere. Sonra onların şirklerinde sadece keyiflerine uyduklarını beyan edip "hayır, zalimler tabi oldular": Yani Allah'a şirk koşanlar tabi oldular "bilgisizce keyiflerine tabi oldular. Artık Allah'ın saptırdığını kim hidayet eder?" Bu da onların Allah'ın saptırmasıyla şirk koştuklarını gösterir. "Onlar için yardımcılar yoktur": Yani Allah'ın azabından uzaklaştıracak yardımcılar yoktur, demektir.

فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدّ۪ينِ حَن۪يفًاۜ
فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّت۪ي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَاۜ لَا تَبْد۪يلَ لِخَلْقِ اللّٰهِۜ
ذٰلِكَ الدّ۪ينُ الْقَيِّمُۙ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَۙ ﴿٣٠﴾
مُن۪يب۪ينَ اِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَلَا تَكُونُوا
مِنَ الْمُشْرِك۪ينَۙ ﴿٣١﴾ مِنَ الَّذ۪ينَ فَرَّقُوا د۪ينَهُمْ وَكَانُوا
شِيَعًاۜ كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٣٢﴾
وَاِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُن۪يب۪ينَ اِلَيْهِ ثُمَّ اِذَٓا اَذَاقَهُمْ
مِنْهُ رَحْمَةً اِذَا فَر۪يقٌ مِنْهُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَۙ ﴿٣٣﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَٓا
اٰتَيْنَاهُمْۜ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾ اَمْ اَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا
فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِه۪ يُشْرِكُونَ ﴿٣٥﴾ وَاِذَٓا اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً
فَرِحُوا بِهَاۜ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْ اِذَا هُمْ
يَقْنَطُونَ ﴿٣٦﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُۜ

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣٧﴾ فَآتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ
وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ ذَٰلِكَ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يُرِيدُونَ
وَجْهَ اللَّهِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٣٨﴾

30 – Yüzünü bir muvahhit olarak dine çevir. Allah'ın, insanları onun üzerine yarattığı fıtratına. Allah'ın yaratması için değişiklik yoktur. İşte doğru din budur. Ancak insanların çoğu bilmezler.

31 – (Yüzünüzü dine çevirin) O'na yönelerek. O'ndan korkun ve namazı kılın. Müşriklerden olmayın.

32 – Onlar ki dinlerini darmadağın ettiler ve fırka fırka oldular. Her zümre yanlarındaki şeyle şımarmaktadır.

33 – İnsana zarar dokunduğu zaman Rablerine dönerek O'na dua ederler. Sonra kendinden onlara bir rahmet tattırdığı zaman, bir bakarsın onlardan bir grup Rablerine şirk koşuyorlar.

34 – Onlara verdiğimiz şeye nankörlük etmeleri için. Hele zevklenin. Yakında bileceksiniz.

35 – Yoksa biz onlara kesin bir delil indirdik de şirk koştukları şeyi o mu söylüyor?

36 – İnsanlara bir rahmet tattırdığımız zaman onunla şımarırlar. Eğer ellerinin öne sürdüğü şey sebebiyle başlarına bir kötülük gelirse, hemen onlar ümitlerini keserler.

37 – Görmediler mi ki şüphesiz Allah dilediği kimse için rızkı genişletir ve daraltır. Şüphesiz bunda iman eden bir kavim için elbette ibretler vardır.

38 – Öyleyse akrabaya, yoksula ve yol oğluna (yolda kalana) hakkını ver. Bu, Allah'ın cemalini isteyenler için daha hayırlıdır. İşte onlar umduklarına nail olanlann ta kendileridir.

"Yüzünü çevir": Mukatil: Dinin İslam'ı halis eyle "dine"; Yani tevhide, demektir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Dinini Allah'ın seni yönelttiği yöne döndür. Başkası da: İşini doğrult, demiştir. Ayette geçen vech: Yönelinen şeydir. İnsanın ameli ve dini de: Doğrultmak ve düzgün hale getirmek için yöneldiği şeydir.

"Hanifen": Zeccac şöyle demiştir: Hanif, bir şeye yönelip de ondan dönmeyen kimsedir, tıpkı ayaktaki dışa dönük sakatlık gibi. Böylesi bir kimse bunu bir türlü değiştiremez. "Fıtratallahi":

Mansuptur, mana da: İttebi' fıtratallahi demektir. Çünkü "feekım vecheke"nin manası: Dosdoğru dine tabi ol, Allah'ın fıtratına tabi ol, yani dinine tabi ol, demektir. Fıtrat: Allah'ın insanları onun üzerine yarattığı karakterdir. Aleyhisselam'ın: Her doğan çocuk fıtrat üzerine doğar, sözü de böyledir[2] ki Allah'a iman üzere doğar demektir. Mücahit de: "Allah'ın, insanları yarattığı fıtrat" kavli üzerinde: O, İslam'dır, demiştir, Katade de böyle demiştir. Zeccac'ın işaret ettiği şey daha doğrudur. İbn Kuteybe de onu tutup şöyle demiştir: Bu hadiste bizimle kadercilerin arasındaki fark şudur: Onlara göre fıtrat; İslam'dır, bize göre ise Allah'ı ikrar etmek, O'nu tanımaktır; İslam değildir. Fıtratın manası: Yaratılışın başı demektir. Allah Teala: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" *(A'raf: 172)* dediği zaman herkes bunu ikrar etti. O'ndan başka birine ibadet etse, O'na başka bir isim verse de O'nun bir yaratıcısı, bir idarecisi olduğunu ikrar etmeyen bir kimse bulamazsın. Hadisin manası da şöyledir: Alemdeki her çocuk o söz ve ilk ikrar üzeredir; o da fıtrattır. Sonra Yahudiler çocuklarını Yahudi eder, yani onlara bunu öğretirler. İlk ikrara terettüp eden bir hüküm ve sevap yoktur. Bunun bir benzerini de Ebu Bekir el – Esrem, demiştir. Buna şunu delil getirmiştir: İnsanlar şunun üzerinde müttefiktirler ki, Müslüman kafire mirasçı olmaz, kafir de Müslüman'a mirasçı olmaz. Sonra şunda da ittifak ettiler ki bir Yahudi ölür de küçük bir çocuğu kalırsa, ona mirasçı olur. Hıristiyan ve Mecusi de böyledir. Eğer fıtratın manası İslam olsa idi, ona ancak Müslümanlar mirasçı olurdu. Aleyhisselam Efendimiz: Her yeni doğan çocuk fıtrat üzere doğar derken, Adem'in sulbünden çıkarılırken vahdaniyet ikrar ettikleri o başlangıcı murat etmiştir. Onlardan kimi daha sonra bu ikrarı inkar etti. İyad bin Himar'ın Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet ettiği hadis de böyledir: Aziz ve celil olan Allah buyurdu: Ben kullarımı hanif (muvahhit) olarak yarattım.[3] Şöyleki onları kalu bela gününde (elestü bezminde) ancak bir kelimeyi söylemeye davet etti. Onlar da buna müsbet cevap verdiler.

---

2 – Buhari, Cenaiz, bab, 80, 93; Tefsirü sure Rum, bab, 1; Müslim, Kader, hadis no, 22, 25; Ahmed, Müsned, 2/233, 275, 393.

3 – Bu, Müslim'in, Sahih'inde, Sıfatül cennet kitabında rivayet ettiği uzun bir hadisin parçasıdır: Şunu bilin ki, Rabbimin bilmediğiniz şeylerden bugün bana öğrettiğini size öğretiyorum: Kuluma verdiğim her mal helaldir. Ben bütün kullarımı muvahhit olarak yarattım. Şeytan onlara geldi, onları dinlerinden döndürdü, benim helal ettiğimi onlara haram etti. Hakkında bir delil indirmediğim şeyi bana şirk koşmalarını emretti. Allah yeryüzündekilere baktı, Arab'ına ve acemine buğzetti, ancak ehl-i kitaptan kalan birkaç kişi hariç. Ve şöyle dedi: Ben seni ancak denemek ve benimle imtihan etmek için gönderdim...

"Allah'ın yaratması için değişiklik yoktur": Bunun lafzı menfi ise de manası yasaklamadır, takdir de: Allah'ın yarattığını değiştirmeyin, demektir. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, hayvanları enemektir (hadım etmektir), bunu da Ömer bin Hattab radıyallahu anh, demiştir. *İkincisi:* Allah'ın dinidir, bunu da Mücahid, Said bin Cübeyr, Katade, Nahai vd. demişlerdir. İbn Abbas'tan da iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

"İşte doğru din budur": Yani dosdoğru tevhit budur, demektir. "Ancak insanların çoğu" yani Mekke kafirleri "bilmezler" Allah'ın birliğini.

"O'na yönelerek" Zeccac şöyle demiştir: Bütün nahivciler mananın şöyle olduğunda müttefiktirler: O'na yönelerek yüzlerinizi döndürün; çünkü peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitaba ümmeti de dahildir. "Münibine"nin manası: Bütün emirlerinde ona dönün; hiçbir şeyde emrinden çıkmayın, demektir. Bundan sonrasının tefsiri de "insana bir zarar dokunduğu zaman Rablerine dönerek O'na dua ederler. Sonra kendinden onlara bir rahmet tattırdığı zaman" kısmına kadar Bakara: 3 ve En'am: 159'da geçmiştir. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O (zarar) kıtlıktır, rahmet de: Yağmurdur. *İkincisi:* O, beladır, rahmet de: Afiyettir. "Bir bakarsın onlardan bir grup": Onlar da müşriklerdir, mana da şöyledir: Hepsi başlarına gelen zorluklarda O'na sığınırlar, müşrikler o zaman putlarına dönüp bakmazlar.

"Onlara verdiğimiz şeye nankörlük etmeleri için": Bunu da Ankebut'un sonunda ayet: 67'de şerh etmiş idik. "Zevklenin": Bu da onlardan haber verdikten sonra onlara hitaptır.

"Yoksa biz onlara indirdik mi?": Yani o müşriklere demektir. "Kesin bir delil": Yani bir kanıt ve gökten bir kitap, demektir. "Şirk koştukları şeyi o mu konuşuyor?": Yani onlara şirki o mu emrediyor? Bu, ret manasına bir sorudur, manası da: Durum öyle değildir, demektir.

"İnsanlara tattırdığımız zaman": Mukatil: Yani Mekke kafirlerine, demiştir. "Bir rahmet": O da yağmurdur, kötülük de: Açlık ve kıtlıktır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Rahmet: Nimettir, kötülük de: Musibettir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Burada zikredilen sevinç, içinde şükür olmayan şımarma sevincidir. Kunut (yaknetun) ise: Allah'ın lütfundan ümit kesmedir. O ise mü'minin sıfatının tam tersidir; çünkü o; nimet anında şükreder, bela anında da ümit eder. Biz de bunu İsra: 26'da "zalike = bu" kavline kadar şerh etmiştik, yani

hakkı vermek, "daha hayırlıdır": Yani vermemekten, "Allah'ın cemalini dileyenler için": Yani amelleriyle Allah'ın sevabını arayanlar için, demektir.

وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رِبًا

لِيَرْبُوَا۟ فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكَوٰةٍ

تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ ﴿٣٩﴾ اللَّهُ الَّذِي

خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ هَلْ مِنْ

شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذَٰلِكُمْ مِنْ شَيْءٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا

يُشْرِكُونَ ﴿٤٠﴾

39 – İnsanların mallarında artsın diye verdiğiniz faiz, Allah katında artmaz. Allah'ın cemalini isteyerek verdiğiniz zekat ise, işte mükafatlarını katlayanlar (onu verenlerin) ta kendileridir.

40 – Allah O (zat) ki sizi yarattı, sonra size rızık verdi. Sonra sizi öldürecek, sonra da sizi diriltecektir. Ortaklarınızdan bunların hiçbirini yapan var mı? O münezzehtir ve onların şirk koştukları şeyden pek yücedir.

"Verdiğiniz faiz": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Burada riba (faiz) bir adamın bir adama daha fazla karşılık maksadıyla verdiği hediyedir. Bu da İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Mücahit, Tavus, Dahhak, Katade ve Kurazi'nin görüşleridir. Dahhak şöyle demiştir: Bunda sevap da günah da yoktur. Katade de şöyle demiştir: Allah bunu kabul etmez de mükafat vermez de, bunda vebal de yoktur.

İkincisi: O, yasaklanan faizdir, bunu da Hasen Basri, demiştir.

Üçüncüsü: Bir adam, zengin olsun diye bir akrabasına mal verir; bundan da Allah'tan sevap beklemez. Bunu da İbrahim Nahai, demiştir.

Dördüncüsü: Bir adam kendine hizmet edene Allah için değil de hizmeti için bir şeyler verir. Bunu da Şa'bi, demiştir.

"Liyerbuve fi emvalin nasi": Nafi ile Yakup te ve sakin vav ile "literbüv" okumuşlardır, yani insanların mallarını celp ve cezp etmek

için, demektir. "Allah katında artmaz": Yani temizlenmez ve katlanmaz, çünkü siz fazla karşılık beklediniz, Allah'a yaklaşmak istemediniz.

"Verdiğiniz zekatı ise": Yani karşılık beklemeden verdiğiniz sadakayı ise, Allah katındaki karşılığını bekleyerek verirsiniz. "İşte onlar sevaplarını katlarlar": İbn Kuteybe: Sevabını kat kat ve fazlasıyla bulurlar, demiştir. Zeccac da: Sevapları kat kat olur, demiştir. buradaki mud'if, sevabı kat kat olan manasınadır, nitekim: Recülün mukvin denir ki, kuvvetli demektir. Musir denir ki, zengin demektir.

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي
النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾
قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ
كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ ﴿٤٢﴾ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ
أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ ﴿٤٣﴾

41 – İnsanların elleriyle kazandıkları şeyler yüzünden karada ve denizde bozukluk görüldü ki, yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın. Belki dönerler.

42 – De ki: "Yeryüzünde gezin de öncekilerin akibeti nasıl olmuş görün! Onların çokları müşrik idiler.

43 – O gün gelmeden önce yüzünü o dosdoğru dine çevir. Allah'tan onu döndürecek yoktur. O gün bölük bölük olacaklar.

"Karada ve denizde bozukluk görüldü": Bu bozuklukta dört görüş vardır:

Birincisi: Bereketin azalmasıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Günahların irtikâp edilmesidir, bunu da Ebu'l – Aile, demiştir. *Üçüncüsü:* Şirktir, bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Yağmurun azalmasıdır, bunu da Atıyye, demiştir.

Kara (berr) ise: İbn Abbas: Yanında ırmak olmayan çöldür, demiştir. Denizde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, nehir kıyısındaki şehir ve köylerdir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. İkrime de şöyle demiştir: Ben bu denizinizdir demiyorum, fakat bütün mamur kentlerdir, diyorum. Katade de şöyle

demiştir: Karadan maksat: Çöllerdekiler, denizden maksat da: Kentlerdekilerdir. Zeccac şöyle demiştir: Denizden maksat: Nehir kıyılarında olan şehirlerdir, sulu her yere deniz, denir.

İkincisi: Bilinen geniş sudur, Mücahit şöyle demiştir: Karada bozukluğun görülmesi: Adem'in oğlu Kabil'in Habil'i öldürmesidir; denizde bozukluğun görülmesi de bütün gemileri gasp ederek alan zalim hükümdardır. Atıyye'ye: "Denizdeki bozukluk nasıl olur?" dediler, o da: Yağmur az olursa, denizden çıkan şeyler azalır, dedi.

"İnsanların ellerinin kazandığı şeyler yüzünden": Yani yaptıkları günahlar yüzünden demektir. "Liyüzikahüm": Ebu Abdurrahman es – Sülemi, İkrime, Katade, İbn Muhaysın, Revh de Yakup'tan, Kunbul da İbn Kesir'den rivayet ederek nun ile "linüzikahum" okumuşlardır. "Yaptıklarının bir kısmını": Yani bazı amellerinin cezasını tatsınlar, demektir. Mesela kıtlık bir cezadır, bereketin azalması bir cezadır, günah işlemek de yine günahlarının peşin verilen cezasıdır.

"Belki dönerler": İşaret edilen kimseler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar, ceza çekenlerdir, sonra dönmelerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Günahlardan dönerler, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir. *İkincisi:* Hakka dönerler, bunu da İbrahim, demiştir.

İkincisi: Onlar arkadan gelenlerdir, mana da: Belki onlardan sonra gelenler dönerler, demektir. Bunu da Hasen, demiştir.

"De ki: Yeryüzünde gezin": Yani sefer edin, "öncekilerin akibeti nasıl olmuş görün": Yani sizden öncekilerin demektir. Mana da: Onların yurtlarına ve eserlerine bakın, demektir. "Onların çokları müşrikler idiler": Mana şöyledir: Şirkleri yüzünden helak edildiler.

"Yüzünü dine çevir": Yani dine tabi olmaya özen göster, demektir. "Dosdoğru": O da eğrisi olmayan İslam'dır. "Allah'tan onu döndürecek yoktur": Yani kıyamet günü demektir ki kimse onu döndüremez; çünkü Allah onun olmasına hüküm vermiştir. "O gün bölük bölük olacaklar": Yani cennete ve cehenneme ayrılırlar.

مَنْ كَفَرَ
فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِأَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ ﴿٤٤﴾ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٤٥﴾

44 – Kim inkar ederse, inkarı kendi aleyhinedir. Kim de iyi bir şey yaparsa, kendileri için hazırlık yaparlar.

45 – (Bölük bölük olacaklar) iman edip O'nun lütfundan iyi şeyler yapanları mükafatlandırması için. Çünkü O, kafirleri sevmez.

"Kim inkar ederse inkarı kendi aleyhinedir": Yani inkarının cezası demektir. "Kim de iyi bir şey yaparsa, kendileri için hazırlık yaparlar": Mücahit: Kabirlerde rahat yer hazırlarlar, demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: "Men" edatı tekil, ikil, çoğul, erkek ve dişi için kullanılır. Burada mecazen cemi manasına kullanılmıştır. "yemhedü" kazanır, çalışır ve hazırlık yapar, demektir.

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ يُرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيُذ۪يقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِه۪
وَلِتَجْرِيَ الْفُلْكُ بِاَمْرِه۪ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِه۪ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
﴿٤٦﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَٓاؤُ۫هُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ فَانْتَقَمْنَا مِنَ الَّذ۪ينَ اَجْرَمُواۜ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ
الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٤٧﴾

46 – O'nun delillerinden biri de rüzgarları müjdeciler olarak göndermesidir. Bir de rahmetinden size tattırmak için, gemilerin O'nun emriyle akması için ve O'nun lütfundan aramanız için. Belki şükredersiniz.

47 – Andolsun, senden önce kendi kavimlerine peygamberler gönderdik. Onlara açık deliller getirdiler; biz de suç işleyenlerden intikam aldık. Mü'minlere yardım etmek üzerimize hak oldu.

"O'nun delillerinden biri de rüzgarları müjdeciler olarak göndermesidir": Yağmurun müjdecileri olarak "ve size rahmetinden tattırması için": O da yağmur ve bolluktur. "Gemilerin akması için": Gemilerin denizlerde o rüzgarlarla akması için. "O'nun emriyle ve istemeniz için" deniz ticareti ederek "lütfundan" o da rızıktır. Bütün bunlar rüzgar iledir.

"Onlara açık deliller getirdiler": Yani doğruluklarını gösteren deliller, demektir. "Suç işleyenlerden intikam aldık": Yani inanmayanlara azap ettik, "bize hak oldu": Yani kendine vacip kıldığı hak oldu demektir. "Mü'minlere yardım etmek": Onları peygamberlerle beraber inanmayanların azabından kurtarmak demektir.

اَللّٰهُ الَّذ۪ي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُث۪يرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ
فِي السَّمَٓاءِ كَيْفَ يَشَٓاءُ وَيَجْعَلُهُ كِسَفًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ
خِلَالِه۪ۚ فَاِذَٓا اَصَابَ بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ٓ اِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ
﴿٤٨﴾ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِه۪ لَمُبْلِس۪ينَ
﴿٤٩﴾ فَانْظُرْ اِلٰٓى اٰثَارِ رَحْمَتِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ
اِنَّ ذٰلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتٰىۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٥٠﴾
وَلَئِنْ اَرْسَلْنَا ر۪يحًا فَرَاَوْهُ مُصْفَرًّا لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِه۪ يَكْفُرُونَ
﴿٥١﴾ فَاِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَٓاءَ اِذَا
وَلَّوْا مُدْبِر۪ينَ ﴿٥٢﴾ وَمَٓا اَنْتَ بِهَادِ الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْۜ
اِنْ تُسْمِعُ اِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٥٣﴾ اَللّٰهُ الَّذ۪ي
خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ
مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةًۜ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۚ وَهُوَ الْعَل۪يمُ الْقَد۪يرُ
﴿٥٤﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ
سَاعَةٍۜ كَذٰلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ ﴿٥٥﴾ وَقَالَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ
وَالْا۪يمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ ف۪ي كِتَابِ اللّٰهِ اِلٰى يَوْمِ الْبَعْثِۘ فَهٰذَا يَوْمُ
الْبَعْثِ وَلٰكِنَّكُمْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٥٦﴾ فَيَوْمَئِذٍ
لَا يَنْفَعُ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٥٧﴾

48 – Allah O (zattır) ki, rüzgarları gönderir de bulutu kaldırır, onu gökte nasıl dilerse öyle yayar. Onu parça parça eder. Yağmurun onun arasından çıktığını görürsün. Onu kullarından dilediğine nasip ettiği zaman, birden onlar sevinirler.

49 – Oysa onlar daha önce üzerlerine indirilmeden önce gerçekten ümit kesenler idiler.

50 – Allah'ın rahmetinin eserlerine bak, yeri ölümünden sonra nasıl diriltiyor? Şüphesiz O, elbette ölüleri de diriltici̇dir. O, her şeye kadirdir.

51 – Andolsun, eğer rüzgar göndersek de onu (bitkiyi) sararmış görseler, mutlaka ondan sonra nankörlük etmeye devam ederlerdi.

52 – Şüphesiz sen ölülere duyuramazsın. Sağırlara da arkalarını dönüp gittikleri zaman daveti duyuramazsın.

53 – Sen körleri sapıklıklarından doğru yola iletici değilsin. Sen ancak ayetlerimize iman edip de teslim olanlara duyurabilirsin.

54 – Allah O (zattır) ki sizi zayıflıktan yarattı, sonra zayıflığın ardından kuvvet verdi, sonra kuvvetin ardından da zayıflık ve ihtiyarlık verdi. O, dilediğini yaratır. O, hakkıyle bilen, üstün kudret sahibidir.

55 – Kıyametin kopacağı gün günahkarlar, (kabirlerinde) bir saatten başka kalmadıklarına yemin ederler. İşte (haktan) böyle döndürülüyorlardı.

56 – Kendilerine ilim ve iman verilenler: "Andolsun ki, Allah'ın kitabında yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu da yeniden dirilme günüdür. Ancak siz bilmiyor idiniz" derler.

57 – O gün zalimlere mazeretleri fayda vermez, onlardan mazeret (beyan etmeleri) de istenmeyecektir.

"Yürsilür riyaha": İbn Mes'ud, Ebu Reca, Nahai, Talha bin Musarrif ve A'meş, elifsiz olarak "yürsilür riha" okumuşlardır.

"Bulutu kaldırır": Yani onu yerinden kaldırır, demektir. "Onu yayar" Allah "gökte nasıl dilerse" isterse onu bir günlük, iki günlük veya daha az veya daha çok bölgeye yayar "onu parça parça kılar" yani ayrı parçalara böler, demektir. Çoğunluk sin'in fethi ile "kisefen" okumuşlardır. Ebu Rezin, Katade, İbn Amir, Ebu Cafer ve İbn Ebi Able de, sin'in sükunu ile (kisfen) okumuşlardır. Ebu Ali: Sidre ve sider gibi olması caizdir ki iki okuyuşun da manası bir olur, demiştir. "Feterel vedka yahrucu min hilalihi": İbn Mes'ud, İbn Abbas, Mücahit ve Ebu'l – Aliye, "min halelihi" okumuşlardır. Bunu da Nur: 43'te şerh etmiş bulunuyoruz. "Onu nasip ettiği zaman" yani yağmuru değdirdiği zaman, demektir. "Seviniyorlar"ın manası da yağmurla seviniyorlar, demektir. "Oysa onlar daha önce üzerlerine indirilmeden

önce" yani yağmur indirilmeden önce, demektir. "Daha önce (min kablihi)": Bu tekrarda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, tekit içindir, mesela "fesecedel melaiketü küllühüm ecmeun" *(Hicr: 30)* ayetinde olduğu gibi. Bunu da Ahfeş ile diğerleri söylemişlerdir.

İkincisi: İlk "kable" yağmurun indirilmesi içindir, ikincisi yağmur içindir, bunu da Kutrub, demiştir. İbn Enbari de mana şöyledir, demiştir: Min kabli nüzulil matari, min kablil matari. Bu da şunun gibidir: Birine: Atiyke min kabli en tetekelleme, min kabli en tatmainne fi meclisike (sen konuşmadan önce, yerine yerleşmeden önce sana gelirim) dersin; bu tekrar da kötü karşılanmaz. Çünkü iki şey farklıdır.

Üçüncüsü: "min kablihi"deki he zamiri, daha önce geçmemişse de hidayete racidir; o zaman mana şöyle olur: Kanu yaknetune min kalbi nüzulil matari, min kablil hüda (onlar yağmur inmeden önce, hidayetten önce ümit keserlerdi), hidayet ve İslam gelince ümitsizlik sona erdi. Bunu İbn Enbari, Ebu Amr ed - Duri ile Ebu Cafer bin Kadim'den nakletmiştir. Müblisun ise: Meyus olanlar, ümit kesenler demektir. Bu hususta söz En'am: 44'te geçmiştir.

"Fanzur ila asari rahmetillahi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Ebu Bekir de Asım'dan "ila eseri" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek cemi sıgasıyla "ila asari" okumuşlardır. Burada rahmetten maksat yağmur, eseri de: Bitkidir, mana da şöyledir: Onun yerdeki güzel eserine bak. "Yeri nasıl diriltiyor?": Yani onu bitki yokken nasıl bitki verir hale getiriyor. Osman bin Affan, Ebu Reca, Ebu İmran el – Cevni ve Süleyman bin Teymi, merfu te ve meksur ye ile "keyfe tuhyi" ve meftuh dad ile de el -arda" okumuşlardır.

"Andolsun, ona bir rüzgar göndersek": Yani soğuk ve zararlı bir rüzgar demektir. Riyh tekil olarak gelirse, ondan azap kastedilir. Bunun içindir ki Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem rüzgar eserken "Allahümmecalha riyahan vela tec'alha riyhan" (Allah'ım onu rahmet rüzgarı kıl, azap rüzgarı kılma) derdi.[4] "Onu sararmış görseler": Yani bitkiyi demektir. "Raevhu"daki zamir esere racidir. Zeccac da mana şöyledir, demiştir: Feravün nebte kadisfarre ve ceffe (bitkiyi sararmış ve kurumuş görseler). "Lezallu min ba'dihi yekfurun": Manası "leyezallünne" demektir; çünkü kelamın manası şart ve cezadır; onlar yağmurla sevinirler; yağmur kesilip de bitki kuruduğu zaman da inkar

4 – İmam Şafii, Ümm, uzun olarak rivayet etmiştir.

ederler. Başkası da şöyle demiştir: Allah'ın rahmetinden murat, yağmurdur. "Zallu" da: Saru (olurlar) manasınadır. "Ardından": Yani bitkinin sararmasından sonra eski nimetleri inkar ederler. Bundan sonrası da "Allah sizi zayıflıktan yarattı" kavline kadar Neml suresinde tefsir edilmiştir. Bu hususta Enfal 66'da da gereken kelamı zikretmiştik. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Sizi zayıf bir sudan yarattı, o da menidir. "Sonra zayıflığın ardından da kıldı": Yani çocukluğun zayıflığından sonra gençliğin kuvvetini verdi, sonra gençliğin kuvvetinin ardından da yaşlılığın zayıflığını ve ihtiyarlığı verdi. "Dilediğini yaratır": Yani zayıflıktan, kuvvetten, gençlikten ve ihtiyarlıktan sonra demektir. "O hakkıyla bilendir" mahlukunun idaresini bilir, "üstün kudret sahibidir" istediği şeye gücü yeter.

"O saat koptuğu zaman": Zeccac şöyle demiştir: Saat Kur'an'da kıyametin kopacağı saate denir. Bunun içindir ki hangi saat olduğu belirtilmemiştir.

"Günahkarlar yemin ederler": Müşrikler ant içerler "kalmadılar diye" kabirlerde "bir saatten başka. İşte böyle döndürülüyorlardı (yü'fekun): İbn Kuteybe şöyle demiştir: Üfikerrecülü denir ki: Adam doğruluktan saptırıldı, demektir. Mana şöyledir: Onlar dünyada yalan söyledikleri gibi bu vakitte de yalan söylediler. Başkası da şöyle demiştir: Allah Teala onları kıyamet gününde mü'minlerin arasında rezil etmek istedi; onlar da mü'minlerin yalan olduğunu bildikleri bir şeye yemin ettiler. Bundan da onların dünyada da yalan söylediklerini çıkardılar.

Sonra mü'minlerin onların hallerini beğenmediklerini: "Kendilerine ilim ve iman verilenler dedi ki" diyerek zikretti. Onlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar meleklerdir. *İkincisi:* Mü'minlerdir.

"Andolsun Allah'ın kitabında yeniden dirilme gününe kadar kaldınız": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunda takdim ve tehir vardır, takdiri de: Ve kalellezine utul ilme bikitabillahi velimani billahi, demektir. Bunu da bir grup müfessirle birlikte İbn Cüreyc, demiştir.

İkincisi: O, bu nazımdaki haliyledir, sonra manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah'ın ilminde şu kadar kaldınız, bunu da Ferra demiştir. *İkincisi:* Kitabın haberine göre kaldınız, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"İşte bu yeniden dirilme günüdür": Yani bu inkar ettiğiniz gün, demektir "ancak siz bilmiyor idiniz" dünyada iken bunun olacağını.

"Feyevmeizin layenfaul lezine zalemu maziretühüm": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, te ile "latenfau" okumuşlar; Asım, Hamze ve Kisai de ye ile (layenfau) okumuşlardır; çünkü o hakiki müennes değildir.

İbn Abbas: Şirk koşanlardan ne özür ne de tövbe kabul edilmez, demiştir.

"Onlardan mazeret de istenmeyecektir": Yani ahirette ne rızalık ne de dönüş istenmeyecektir.

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ
بِاٰيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُبْطِلُونَ ﴿٥٨﴾
كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٩﴾ فَاصْبِرْ اِنَّ
وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ ﴿٦٠﴾

58 – Andolsun, gerçekten biz insanlar için bu Kur'an'da her misalden getirdik. Andolsun, eğer onlara bir ayet getirsen, kafirler mutlaka: "Siz ancak batılcılarsınız" derler.

59 – İşte Allah, bilmeyenlerin kalplerine böyle mühürler basar.

60 – Sabret. Şüphesiz Allah'ın va'di haktır. Kesin inanmayanlar sakın seni hafife almasın.

"Andolsun, eğer onlara bir ayet (mucize) getirsen": Musa'nın asası ve beyaz eli gibi "mutlaka kafirler siz değilsiniz, derler": Yani ey Muhammed ve ashabı, sizler değilsiniz, derler "ancak batılcılarsınız": Yani batılı tutan kimselersiniz, derler. Bu da onların inadını gösterir. "İşte böyle": Yani onların kalplerini mühürleyip de ayetleri tasdik etmedikleri gibi "Allah bilmeyenlerin de kalplerini mühürler": Yani Allah'ın birliğini bilmeyenlerin, demektir. Bu durumda kafirlerin tevhitten kaçınmalarının sebebi, kalplerinin mühürlenmesidir.

"Sabret, şüphesiz Allah'ın va'di haktır": Sana yardım ve seni düşmanlarına galip kılacağı va'di. "Vela yestehiffenneke": Revh ve Zeyd rivayetleri müstesna, Yakup sakin nun ile "vela yestehiffenke" okumuştur. Zeccac da: Seni dininden tedirgin etmesinler, demiştir. "Kesin inanmayanlar": Onlar da sapıklar ve şüphecilerdir. Başkası da şöyle demiştir: Yeniden dirilmeye ve cezaya inanmayanlar. Bazı müfessirler de bu ayetin mensuh olduğunu iddia etmişlerdir.



31-LOKMAN SURESİ

Mekke'de inmiştir. 34 ayettir.

Çoğunluğun görüşüne göre Mekki'dir. Ata'dan ise: Onun iki ayet dışında Mekki'dir, dediği rivayet edilmiştir; onlar da "velev enne mafilardı min şeceretin aklamun" ile arkasındaki ayettir *(Lokman: 27, 28)*. Hasen'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ancak bir ayeti Medine'de inmiştir, o da: "Vellezine yukimunes salate ve yu'tunezzekate" *(Lokman: 4)* ayetidir. Çünkü namaz ile zekat Medine'de farz kılınmıştır.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ ٱلْحَكِيمِ ﴿٢﴾ هُدًى وَرَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ ﴿٣﴾ ٱلَّذِينَ
يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَهُم بِٱلْءَاخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾
أُو۟لَٰٓئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾ وَمِنَ ٱلنَّاسِ
مَن يَشْتَرِى لَهْوَ ٱلْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا
هُزُوًا أُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٦﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ءَايَٰتُنَا وَلَّىٰ

مُسْتَكْبِرًا كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ
أَلِيمٍ ﴿٧﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ ﴿٨﴾
خَالِدِينَ فِيهَا وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٩﴾ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ
بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَأَلْقَىٰ فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَبَثَّ
فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا
مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴿١٠﴾ هَٰذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ
الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿١١﴾
وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ
لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿١٢﴾ وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ
وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿١٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif. Lam. Mim.

2 – İşte bunlar, hikmetli kitabın ayetleridir.

3 – İyi davrananlar için bir hidayet ve bir rehber olarak.

4 – (İyi davrananlar) onlar ki namazı dosdoğru kılarlar, zekatı verirler ve ahirete de kesin inanırlar.

5 – İşte onlar Rablerinden bir hidayet üzerindedirler. Ve işte onlar muratlarına erenlerin ta kendileridir.

6 – İnsanlardan kimi sözün eğlencesini (insanları) bilgisizce Allah'ın yolundan saptırmak ve onu (o yolu) alay edinmek için satın alır. İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır.

7 – Ona ayetlerimiz okunduğu zaman büyüklenerek yüz çevirir; sanki onu işitmemiş gibi, sanki iki kulağında ağırlık varmış gibi. Sen de onu acıklı bir azap ile müjdele.

8 – Şüphesiz iman edip iyi şeyler yapanlar için Naim cennetleri vardır.

9 – Orada ebedi kalarak. Allah'ın bir gerçek va'di olarak. O, mutlak galip, hikmet sahibidir.

10 – Gökleri ve yeri direksiz yarattı, onu görüyorsunuz. Sizi sarsar diye de sabit dağlar attı ve onda her canlıdan yaydı. Gökten su indirdik de orada her güzel çiftten yarattık.

11 – İşte bunlar Allah'ın yaratmasıdır. Siz de bana O'ndan başkasının ne yarattığını gösterin. Hayır. Zalimler apaçık bir sapıklıktadır.

12 – Andolsun, gerçekten biz, Lokman'a Allah'a şükret, diye hikmet verdik. Kim şükrederse, ancak kendi için şükreder. Kim de nankörlük ederse, şüphesiz Allah çok zengindir, övgüye layıktır.

13 – Hani, Lokman, oğluna öğüt vererek: "Ey oğulcuğum, Allah'a şirk koşma. Şüphesiz şirk elbette büyük bir zulümdür!" demişti.

"Hüden ve rahmeten": Yalnız Hamze ref' ile "ve rahmetün" okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Nasb kıraati hal olmak üzeredir, mana da: Bunlar kitabın ayetleridir, hidayet ve rahmet halinde, demektir. Mübtedayı gizleyerek merfu okumak da caizdir, mesela "hüve hüden ve rahmetün" gibi, "tilke hüden ve rahmetün manasına merfu okumak da caizdir. Surenin başındakilerin tefsiri de "ve minennasi men yeşteri lehvel hadisi" ayetine kadar Bakara 1 – 5 ayetlerinde geçmiştir. İbn Abbas: Bu ayet, şarkıcı bir cariye satın alan bir adam hakkında indi, demiştir. Mücahit de: Kadın şarkıcı ve müzisyen alanlar hakkında indi, demiştir. İbn Saib ile Mukatil de şöyle demişlerdir: Ayet, Nadr bin Haris hakkında indi; o, tüccardı, İran'a gider gelirdi; acemlerin haberlerini getirir onları Kureyş'e anlatır ve onlara: Muhammed size Ad ve Semud'un haberlerini veriyor, ben de size Rüstem ve İsfendiyar ile Kisraların haberlerini veriyorum, derdi. Bu da onların hoşuna giderdi; bu yüzden Kur'an dinlemeyi terk ederlerdi. Bu ayet bunun üzerine indi.

Sözün eğlencesinden murat edilen şey hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, şarkıdır, İbn Mes'ud: Allah'a yemin ederim ki o, şarkıdır der ve bunu üç defa tekrar ederdi. İbn Abbas, Mücahit, Said bin Cübeyr, İkrime ve Katade de böyle demişlerdir. İbn Ebi Necih, Mücahit'ten: Ayette geçen lehv, davuldur, dediğini rivayet etmiştir.

İkincisi: O, insanı Allah'tan alıkoyan şeydir, bunu da Hasen, demiştir. Ondan birinci görüşün benzeri de rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O şirktir, bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: Batıldır, bunu da Ata, demiştir.

"Satın alır"ın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Malıyla satın alır, demektir. Nadr hadisi de bunu desteklemektedir. *İkincisi:* Tercih eder ve sever, demektir. Bunu da Katade ile Matar, demişlerdir.

Bu şeylere "eğlendirici söz" denilmesi; Allah'ın zikrinden alıkoymasındandır.

"Liyedılle": Manası: İşinin sapıklığa dönmesi için, demektir. Biz de bu manayı Hac: 9'da beyan etmiştik.

Ebu Rezin, Hasen, Talha bin Musarrif, A'meş ve Ebu Cafer, ye'nin zammı ile okumuşlardır ki mana: Başkasını saptırmak için demek olur. Başkasını saptırınca kendisi de sapmış olur.

"Veyettehizeha": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, zal'ın ref'i ile "veyettehizüha" okumuşlardır. Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, zal'ın nasbı ile okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Kim mansup okursa "liyudılle"ye atfeder ve "yettehize" okur; kim de merfu okursa, "yeşteri"ye atfeder ve "yettehizü" okur.

"Veyettehizeha = onları edinir" diye işaret edilen şeylerde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar ayetlerdir. *İkincisi:* Sebil (yol)dur.

Bundan sonrası da birkaç yerde tefsir edilmiş ve şuralarda geçmiştir: İsra: 46; En'am: 25; Bakara: 25; Ra'd: 2; Nahl: 15; Şuara: 7. "Andolsun, gerçekten biz, Lokman'a hikmet verdik": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Anlayış ve akıldır, bunu da çoğunluk, demiştir. *İkincisi:* Peygamberliktir. Onun peygamberliğinde iki görüş halinde ihtilaf edilmiştir:

Birincisi: O, hikmet sahibi (hekîm) idi, peygamber değildi. Bunu da Said bin Müseyyeb, Mücahit ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: O peygamber idi, bunu da Şa'bi, İkrime ve Süddi, demişlerdir. Vahidi onlardan böyle nakletmiş ve tarif etmemiştir. Ancak bu, tek başına İkrime'nin dediği bir sözdür. Birinci görüş daha doğrudur.

Onun sanatında üç görüş vardır:

Birincisi: O terzi idi, bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir. *İkincisi:* Çoban idi, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Üçüncüsü:* Marangoz idi, bunu da Halid er – Rib'î, demiştir.

Sıfatı: İbn Abbas, o Habeşli bir köle idi, demiştir. Said bin Müseyyeb

de şöyle demiştir: Lokman Mısır Sudan'ından bir zenci idi. Mücahit de: Dudakları yarık, ayakları çatlak idi, İsrail oğullarının kadısı idi, demiştir.

"Allah'a şükret diye": Mana şöyledir: Ona: Allah'ın sana verdiği hikmete şükret, dedik. "Kim şükrederse kendisi için şükreder": Yani kendi nefsi için yapar "kim de nankörlük ederse" nimete nankörlük ederse, şüphesiz Allah kullarının ibadetine muhtaç değildir.

وَوَصَّيْنَا الْإِنسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَىٰ
وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ
الْمَصِيرُ ﴿١٤﴾ وَإِن جَاهَدَاكَ عَلَىٰ أَن تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ
فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ
مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ
﴿١٥﴾ يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِن تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ فَتَكُن فِي صَخْرَةٍ
أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ
خَبِيرٌ ﴿١٦﴾ يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنكَرِ
وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴿١٧﴾

14 – Biz insana ana babasını tavsiye ettik. Anası onu za'f üstüne za'fla taşıdı. Sütten kesilmesi de iki yıldadır. Ona: "Bana da ebeveynine de şükret. Dönüş yalnız banadır" (dedik).

15 – Eğer o ikisi, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana şirk koşman için seni zorlarlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin. Bana dönenlerin yoluna uy. Sonra da dönüşünüz yalnız banadır. Ben de size yaptıklarınızı haber veririm.

16 – Ey oğulcuğum, gerçekten o (iyilik), bir hardal tanesi kadar olsa da bir kaya içinde olsa yahut göklerde yahut yerde olsa, Allah onu getirir. Şüphesiz Allah latiftir, her şeyden haberdardır.

17 – Ey oğulcuğum, namazı dosdoğru kıl, iyiliği emret ve kötülükten men et. Başına gelene sabret. Şüphesiz bu, azmedilmeye değer işlerdendir.

"İnsana ana babasını tavsiye ettik": Mukatil: Ayet Sa'd bin Ebi Vakkas hakkında inmiştir, demiştir. Biz de bunu Ankebut: 8'de şerh etmiştik.

"Hamelethü ümmuhu vehnen ala vehn": Dahhak ile Asım el – Cahderi, ikisinde de he'nin fethi ile "vehenen ala vehen" okumuşlardır. Zeccac da: Za'fen ala za'f, demiştir ki mana: Annesi onu karnında taşımakla defalarca zafiyete duçar oldu demektir. "En" "vassayna" ile mahallen mansuptur, mana da: İnsana bana ve ebeveynine şükret diye vasiyet ettik demektir ki, bize de şükretmesini, onlara da şükretmesini tavsiye ettik, demektir.

"Sütten kesilmesi iki yıldadır": Yani sütten kesilmesi iki yıl içinde gerçekleşir, demektir. İbrahim Nahai, Ebu İmran ve A'meş, fe'nin fethi ile "ve fesaluhu" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Hasen, Ebu Reca, Talha bin Musarrif, Asım el – Cahderi ve Katade, fe'nin fethi, sadın sükunu ve elifsiz olarak "ve fasluhu" okumuşlardır. Maksat annenin hamilelikten sonra meşakkatine dikkat çekmektir.

"Eğer ikisi seni zorlarlarsa": Biz de bunu Ankebut: 8'de "vesahibhüma fiddünya marufa" kavline kadar tefsir etmiştik. Zeccac şöyle demiştir: Musahaben marufen demektir ki, sahabehu musahaben ve musahabeten, denir. Maruf da güzel görülen işlerdir.

"Bana dönen kimsenin yoluna tabi ol": Yani bana rucu edenin demektir. Müfessirler bu ayetin Sa'd bin Vakkas hakkında indiğini, onunla muhatap olanın o olduğunu söylerler.

Allah'a dönenin kim olduğu hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Ebu Bekr es – Sıddik'tir. Sa'd'e: İmanda onun yoluna git, denilmiştir. Ata rivayetinde İbn Abbas'ın görüşünün manası da budur. İbn İshak şöyle demiştir: Osman bin Affan, Talha, Zübeyr, Sa'd bin Ebi Vakkas ve Abdurrahman bin Avf, Ebu Bekir es – Sıddik aracılığıyla Müslüman olmuşlardır.

İkincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da İbn Saib, demiştir.

Üçüncüsü: Muhammed ile ashabının yoluna gidenlerdir, bunu da Salebi zikretmiştir.

Sonra Lokman'dan haber vermeye döndü: "Ey oğulcuğum" dedi. İbn Cerir şöyle demiştir: Lokman'ın vasiyetinin arasına giren bu ayetlere yapılan itiraza, bunların da Lokmanın, oğluna vasiyetine dahil olmasıyla cevap verilir.

"İnneha in tekü miskale habbetin": Yalnız Nafi lamın ref'i ile "miskalu habbetin" okumuştur.

Lokman'ın, oğluna bunu deme sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Lokman'ın oğlu, babasına: "Eğer bir habbe (tohum) denizin dibinde olsa, Allah onu bilir mi?" dedi. O da ona bu ayetle cevap verdi. Bunu Süddi, demiştir.

İkincisi: O: "Babacığım, beni kimsenin görmediği yerde bir hata işlesem, Allah onu nasıl bilir?" dedi. O da bununla cevap verdi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Kim "tekü" müennes olmakla beraber miskalu şeklinde merfu okursa "miskalu habbetin min hardelin" kavlinin "hardeletin" manasına olmasından dolayı okur. Mana da: İn tekü habbeten min hardelin gibi olur. Kim de "miskale habbetin" okursa, şu manayı nazar-ı itibara alarak okur: İnnelleti seelteni anha in tekü miskale habbetin. Mana da şöyle olur: İnsanın yaptığı şey ne kadar küçük de olsa, Allah onu getirir. Biz de "miskale habbetin min hardelin" kavlinin manasını Enbiya: 47'de beyan etmiştik.

"Bir kaya içinde olsa": Katade: Bir dağda olsa, demiştir. Süddi de: O, yedi kat yerin altındaki kayadır; ne gökte ne de yerdedir, demiştir.

"Allah onu getirir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah onu bilir, bunu da Ebu Malik, demiştir. *İkincisi:* Onu açığa çıkarır, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. *Üçüncüsü:* Allah karşılığını vermek üzere onu ahirette getirir.

"Şüphesiz Allah latiftir": Zeccac, onu ortaya çıkarmada latiftir, demiştir. "Haberdardır" Onun yerinden. Bu da kulların amelleri için misaldir, maksat şudur: Allah kıyamet gününde onların amellerini getirir; kim zerre kadar hayır işlerse onu görür, kim de zerre kadar şer işlerse onu da görür.

"Başına gelene sabret": Yani iyiliği tavsiye eder ve kötülükten men ederken başına gelen eziyete sabret, demektir. Ayetin kalan kısmı da Al-i İmran: 186'de tefsir edilmiştir.

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا ۖ إِنَّ اللَّهَ
لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿١٨﴾ وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ
مِنْ صَوْتِكَ ۚ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ﴿١٩﴾

18 – İnsanlara yanağını çevirme, yeryüzünde şımarık yürüme. Şüphesiz Allah her kendini beğeneni sevmez.

19 – Yürüyüşünde mutedil ol. Sesini kıs. Çünkü seslerin en kötüsü merkebin sesidir.

"Vela tusa'ir haddeke linnasi": İbn Kesir, İbn Amir, Asım, Ebu Cafer ve Yakup aynın şeddesiyle elifsiz olarak "tusa'ir" okumuşlardır. Nafi, Ebu Amr, Hamze ve Kisai de, şeddesiz olarak elifle okumuşlardır. Ferra: İkisi de lügattir, manaları da kibir nedeniyle yüz çevirmektir, demiştir. Übey bin Ka'b, Ebu Reca, İbn Semeyfa ve Asım el – Cahderi de sadın sükunu, şeddesiz ayın ve elifsiz olarak "vela tus'ir" okumuşlardır. Zeccac da, manası: Kibir göstererek insanlardan yüz çevirme, demiştir. Esabel beire saarun denir ki, deveye boynunu eğriltecek hastalık geldi, demektir. İbn Abbas da: O, kendisine selam verildiği zaman boynunu çeviren kimsedir, demiştir. Ebu'l – Aliye de şöyle demiştir: Senin nazarında zenginle fakir aynı seviyede olsun. Mücahit de: O, din kardeşi ile kendi arasında nefret olup da ondan yüz çeviren kimsedir, demiştir. Ayetin kalan bir kısmı İsra: 37, bir kısmı da Nisa: 36'da tefsir edilmiştir.

"Yürüyüşünde mutedil ol": Yani yürüyüşün mutedil olsun; kibirli ve hızlı olmasın, Ata da: Vakar ve sükunetle yürü, demiştir.

"Sesini kıs": Yani onu alçalt, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Ğadattu basari ve fülanün yeğuddu min fülanin de ondandır ki, gözünü biraz yummak ve birinin itibarını zedelemektir.

"İnne enkerel asvati" Ebu'l – Mütevekkil ile İbn Ebi Able, hemzenin fethi ile "inne enkerel asvati" okumuşlardır. "Enker"in manası da: En çirkin, demektir. Etana fülanün bivechin mükerin denir ki: Bize çirkin bir suratla geldi, demektir. Müberrid de, tevili şöyledir, demiştir: Yüksek ses hoş değildir, o, kötü ses grubuna dahildir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Lokman, oğluna, konuşur ve tartışırken sesi yükseltmenin çirkinliğini merkep sesinin çirkinliği ile anlattı, çünkü o da yüksektir. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Eğer sesi yükseltmek hayır olsa idi, Allah onu merkebe vermezdi. Süfyan Servi de şöyle demiştir: Her şeyin sesi Allah'ı tesbih eder, ancak merkep bundan müstesnadır; çünkü o faydasız yere anırır.

Eğer: Nasıl "lesavtü" dedi de, "leasvatül hamir" demedi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Her cinsin sesi vardır, sanki: Cins seslerinin en çirkini bu cinstir, demiş gibidir.

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ
وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ
فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٢٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ

اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ
كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٢١﴾

20 – Görmediler mi ki, Allah göklerde ve yerde ne varsa, hepsini sizin emrinize verdi. Size açık ve gizli olarak nimetlerini bol bol verdi. İnsanlardan kimi ne bilgisi ne rehberi ve ne de aydınlatıcı bir kitabı olmadan Allah hakkında tartışır.

21 – Onlara: "Allah'ın indirdiğine tabi olun" denildiği zaman: "Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeylere tabi oluruz" derler. Ya şeytan onları yalınlı ateşin azabına çağırıyor idiyse!

"Size bol bol verdi": Geniş ve mükemmel surette demektir. "Niamehu": Nafi, Ebu Amr ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek "niamehu" okumuşlar ve verdiği bütün nimetleri kastetmişlerdir. İbn Kesir, İbn Amir, Hamze, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, tekil halinde "nimeten" okumuşlardır. Dahhak da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e sordum, "ya Resulallah, bu açık ve gizli nimet nedir?" dedim. O da şöyle dedi: Açık dediği: İslam, Allah'ın seni sağlam yaratması ve sana rızık ihsan etmesidir. Gizli de: Kötü amellerini örtmesi ve seni rezil etmemesidir. Dahhak da şöyle demiştir: Gizli: Marifettir, açık da: Suret güzelliği, endamlılık ve elin, yüzün düzgün olmasıdır.

"Ya şeytan onları yalınlı ateşin azabına çağırıyor idiyse!" Bunun cevabı verilmemiştir, takdiri şöyledir: Yine de onun ardına düşecek misiniz?

وَمَنْ يُسْلِمْ
وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى
وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿٢٢﴾ وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُ إِلَيْنَا
مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٣﴾
نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلَى عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٢٤﴾ وَلَئِنْ
سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ
بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٥﴾ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٦﴾ وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ
أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِن بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ
كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٧﴾

22 – Kim iyilik eden olarak yüzünü / kendini Allah'a teslim ederse, en sağlam kulpa sarılmıştır. İşlerin sonu yalnız Allah'a (dayanır).

23 – Kim inkar ederse, onun inkarı seni üzmesin. Dönüşünüz yalnız banadır; onlara yaptıklarını haber vereceğiz. Şüphesiz Allah göğüslerin sahibini (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir.

24 – Onları az bir şey yararlandırırız, sonra da onları ağır bir azaba mecbur ederiz.

25 – Andolsun, eğer onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka: "Allah" derler. De ki: "Allah'a hamdolsun". Hayır, onların çoğu bilmezler.

26 – Göklerdeki ve yerdeki şeylerin hepsi Allah'ındır. Şüphesiz Allah, gerçek zengin, övgüye layık olandır.

27 – Eğer yerdeki ağaçlar kalem olsa, deniz de, arkasından yedi deniz, ona yardım etse (hepsi mürekkep olsa), Allah'ın sözleri bitmez. Şüphesiz Allah mutlak galip, hikmet sahibidir.

"Vemen yüslim vechehu": Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Ebu'l – Aliye ve Katade, sinin fethi ve lamın şeddesiyle "ve men yüsellim" okumuşlardır. Müfessirler: "Kim inkar ederse, onun inkarı seni üzmesin" kavlinin kılıç ayetiyle mensuh olduğunu zikretmişlerse de doğru değildir. Çünkü bu, üzülmemesi için tesellidir, bu da savaş emrine aykırı değildir. Bundan sonrasının tefsiri de birkaç yerde *(Hud: 48; Ankebut: 61; Bakara: 267)* geçmiştir. "Eğer yerdeki ağaçlar kalem olsa": Bunun iniş sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Yahudi hahamları Resulullah salallahu aleyhi ve sellem'e: "Gördün mü Allah: "Size ancak ilimden az bir şey verildi" *(İsra: 85)* diyor; bundan bizi mi kastediyor yoksa kavmini mi?" dediler. O da: Her ikisini de, dedi. Bunun üzerine: "Sana indirilen Kur'an'da, bize Tevrat verildiği ve onda da her şeyin açıklaması olduğu yazılı değil mi?" dediler. O da: O, Allah'ın ilmine nispetle azdır, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Müşrikler Kur'an hakkında: O bir sözdür, yakında biter ve kesilir, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Katade, demiştir.

Ayetin manası şöyledir: Eğer yeryüzünün ağaçları kalem olsa, yedi derya da mürekkep olsa, kelamda söylenmeyen kısımlar vardır ve şöyledir: O kalemler ve mürekkeplerle Allah'ın kelimeleri yazılsa, kalemler kırılır ve denizler tükenirdi, Allah'ın kelimeleri ise tükenmezdi, yani kesilmezdi.

"Velbahr" kelimesine gelince: İbn Kesir, Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, ref ile "velbahru" okumuşlardır. Ebu Amr ise nasb ile okumuştur. Zeccac da şöyle yorumlamıştır: Kim nasb ile "velbahre" okursa, onu "ma" edatının üzerine atfeder; mana da: Yerdekiler ve denizdekiler, demek olur. Ref ise güzeldir, manası da: Deniz bu haldeyken demek olur. Yezidi de şöyle demiştir: "Denize de yardım eder (velbahru yemudduhu min ba'dihi)" kavlinin manası: Ona ilave etmektir. Müdde kıdrek, denir ki, tencerene su ilave et, demektir. İbn Kuteybe böylece "yemudduhu" midaddan gelir, imdaddan değil, demiştir. Medettü devati bilmidadi (hokkama mürekkep koydum), ve emdettuhu bilmali verricali (ona mal ve adam yardımında bulundum) denir.

مَا خَلْقُكُمْ وَلَا
بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾
أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ
الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى وَأَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٩﴾
ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ
هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٣٠﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ
لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣١﴾ وَإِذَا
غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا
نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ
كَفُورٍ ﴿٣٢﴾

28 – Sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz, ancak bir tek nefis gibidir. Şüphesiz Allah hakkıyla işiten, hakkıyla görendir.

29 - Görmedin mi Allah geceyi gündüze sokuyor, gündüzü de geceye sokuyor. Güneşi ve ay'ı (size) ram etti. Her biri belli bir süreye kadar akar. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

30 - Bu böyledir. Çünkü Allah O, gerçek haktır. O'ndan başka taptıkları şeyler batıldır. Şüphesiz Allah, O, pek yüce, çok büyüktür.

31 - Görmedin mi, gerçekten gemiler denizde Allah'ın lütfu ile akar; size delillerinden göstermesi için. Şüphesiz bunda her çok sabreden, çok şükreden için ibretler vardır.

32 - Onları gölgeler gibi bir dalga kapladığı zaman, dini O'na has kılarak Allah'a yalvarırlar. Onları karaya çıkarınca / kurtarınca, içlerinden kimi orta yolu tutandır. Ayetlerimizi ancak her gaddar, nankör inkar eder.

"Sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz ancak bir tek nefis gibidir": İniş sebebi şöyledir: Kureyş'ten Übey bin Ka'b ve diğerleri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Allah bizi meni, kan pıhtısı, bir çiğnem et ve kemik halinde evre evre yaratıyor; sonra da sen bizim bir saatte yeniden yaratılacağımızı iddia ediyorsun?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi, manası da şöyledir: Ey insanlar, sizin hepinizin yaratılması, bir tek nefsin yaratılması gibidir ve hepinizin yeniden diriltilmesi bir tek nefsin diriltilmesi gibidir. Bunu da Mukatil, demiştir.

Bundan sonrasının tefsiri de "görmedin mi, gerçekten gemiler denizde Allah'ın lütfu ile akar" kavline kadar Al-i İmran: 27; Ra'd: 2; Hac: 62'de geçmiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: Gemilerin akması da O'nun nimetlerindendir. "Size ayetlerinden göstermek için": Yani size denizde ve rızık aramada acayip sanatını göstermek için, demektir. "Şüphesiz bunda her çok sabreden için vardır": Mukatil: Allah'ın emrine çok sabreden için, demiştir. "çok şükreden" nimetlerine çok şükreden için, demektir.

"Onları kapladığı zaman": Yani kafirleri, bazıları da: Bu, kafirler ve Müslümanlar için geneldir, demişlerdir. "Mevcün kezzuleli": İbn Kuteybe: Zulle'nin çoğuludur, maksat da birbirinin üstüne binip çokluğundan dolayı da siyah görünen dalgalardır, demiştir.

"Dini O'na has kılarak Allah'a yalvarırlar": Bunun şerhi de Yunus: 22'de geçmiştir, mana da şöyledir: Onlar şiddet anlarında putlarını hatırlamaz, sadece bir tek Allah'ı zikrederler. Hadiste şöyle gelmiştir: İkrime bin Ebu Cehil, Mekke'nin fethinde Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den kaçınca, gemiye bindi; gemileri fırtınaya tutuldu; gemidekiler: İhlas gösterin; çünkü burada tanrılarınızın size bir faydası olmaz, dediler. İkrime de: "Siz ne diyorsunuz?" dedi. Onlar da: Burası

öyle bir yerdir ki burada Allah'tan başkası fayda vermez, dediler. O da: O, Muhammed'in bizi davet ettiği İlah'tır, eğer beni denizde ihlastan başka bir şey kurtarmazsa, karada da O'ndan başkası kurtarmaz; bizi geri döndürün, dedi. Dönüp Müslüman oldu.

"İçlerinden kimi orta yolu tutandır": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, mü'mindir, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Sözünde orta yolu tutan (ılımlı)dır ki o da kafirdir, yani o, içinde şirk gizlese de onu kurtarmaya gücü yetenin bir tek Allah olduğunu itiraf eder, demektir.

Üçüncüsü: O, denizde söz verdiği şeyi karada da yerine getirmeye özen gösteren adaletli kimsedir. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Hattar"a gelince, Hasen: O, gaddardır, demiştir. İbn Kuteybe de: Hatr: Gadrin en çirkini ve şiddetlisidir, demiştir.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْماً
لَا يَجْزٖي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهٖ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِهٖ شَيْـٔاً
اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ
بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿٣٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ
وَيَعْلَمُ مَا فِي الْاَرْحَامِ وَمَا تَدْرٖي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَداً
وَمَا تَدْرٖي نَفْسٌ بِاَيِّ اَرْضٍ تَمُوتُ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ خَبٖيرٌ ﴿٣٤﴾

33 – Ey o insanlar, Rabbinizden korkun. O günden çekinin ki, bir baba çocuğuna fayda vermez, çocuğu da babasına hiçbir şeyle fayda vermez. Şüphesiz Allah'ın va'di haktır. Öyleyse dünya hayatı sakın sizi aldatmasın, Allah'a karşı aldatıcı şeytan da aldatmasın!

34 – Şüphesiz Allah, kıyametin bilgisi O'nun katındadır. Yağmuru indirir. Rahimlerdekini bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilmez. Hiç kimse hangi yerde öleceğini bilmez. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, her şeyden haberdardır.

"Ey o insanlar, Rabbinizden korkun": Müfessirler: Bu, Mekke kafirlerine hitaptır, demişlerdir. "Baba çocuğuna bir fayda vermez": Yani onun cinayet ve zulümlerinden bir şey ödemez. Mukatil: Bundan kafirler kastedilmiştir, demiştir. Biz de bunu Bakara: 48'de şerh etmiş bu-

lunuyoruz. Zeccac şöyle demiştir: "Hüve cazin": Mushaflarda ye'siz gelmiştir, aslı zamme ve tenvinle caziyün'dür. Sibeveyh ile Halil şöyle demişlerdir: Tercihe şayan olan ye'siz "cazin" şeklidir. Fasih konuşan Araplar ye'nin geçiş halinde düştüğünü bildirmek için böyle vakfetmişlerdir. Yunus da bazı güvenilir Araplardan ye ile vakfettiklerini haber vermiştir. Ancak en iyisi mushafa uymaktır.

"Şüphesiz Allah'ın va'di haktır": Yani yeniden diriltme ve ceza va'di, demektir. "Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın": Ziynetini göstererek sizi İslam'dan ve ahirete hazırlıktan aldatmasın. "Sizi Allah'a karşı aldatmasın": Yumuşaklığı ve mühlet vermesiyle, "aldatıcı" şeytan. O (ğarur) aldatmayı huy haline getiren, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: el – Ğarur, feul veznindedir, feul da mübalağa isimlerindendir. Fülanün ekulun derler ki, çok yiyendir, darubun derler ki, çok dövendir. Şeytana da ğarur denilmesi, çok aldattığındandır. İbn Kuteybe de, ğaynın fethi ile garur: Şeytandır, zammı ile de: Batıldır, demiştir.

"Şüphesiz kıyametin bilgisi Allah'ın katındadır": İniş sebebi şöyledir: Bedevilerden biri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Benim karım hamiledir, ne zaman doğuracağını bana haber ver, yurdum kuraktır, yağmurun ne zaman yağacağını bana haber ver. Ne zaman doğduğumu biliyorum, ne zaman öleceğimi bana haber ver, dedi. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Mücahit, demiştir.

Ayetin manası şöyledir: "Şüphesiz Allah" celle celaluhu "kıyametin bilgisi O'nun katındadır" ne zaman kopacağını O'ndan başkası bilmez. "Veyünezzilül ğays": Nafi, Asım ve İbn Amir, şedde ile "ve yünezzilü" okumuşlardır. Kimse yağmurun ne zaman düşeceğini, gece mi yoksa gündüz mü bilmez. "Rahimlerdekini bilir": Ondan başka kimse onlardakini bilmez, erkek midir yoksa dişi midir, beyaz mıdır yoksa siyah mıdır? "Kimse yarın ne kazanacağını bilmez" hayır mı yoksa şer mi kazanacağını bilmez. "Kimse hangi yerde öleceğini bilmez": Yani nerede öleceğini, demektir. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b ve İbn Ebi Able, meksur te ile "bieyyeti ardın" okumuşlardır. Mana da: Kimse düşüp öleceği yer neresidir, bilemez, karada mı yahut denizde mi veyahut dağda mı? Ebu Ubeyde: Bieyyi ardın ve bieyyeti ardın ikisi de lügattir, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Bieyyi ardın demekle ardın müennesliği itibari ile eyyetü'de başka bir te'nis alameti getirmeye lüzum görmemiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Bu beş şeyi ne Allah'a yakın bir melek ne de seçkin bir peygamber bilmez. Zeccac da şöyle demiştir: Kim bunlardan birini bildiğini iddia ederse, O, Kur'an'ı inkar etmiştir, çünkü ona muhalefet etmiştir.



32-SECDE SURESİ

Mekke'de inmiştir. 30 ayettir.

Ona Madaci suresi de denir.[1] O, ittifakla Mekki'dir.

Kelbi de şöyle demiştir: Onda üç ayet Medenidir, *Birincisi:* "Efemen kane mü'minen *(Secde: 18)* ayetidir. Mukatil de: Onda Medeni bir ayet vardır, o da: "Tetecafa cunubuhum anelmedacii" *(Secde: 16)* ayetidir, demiştir. Bu ikinin dışındakiler de: Onda Medeni beş ayet vardır, *Birincisi:* "Tetecafa cunubuhum" *(Secde: 16)* ayetidir, demişlerdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓ ﴿١﴾ تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ ف۪يهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٢﴾
اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُۚ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَٓا
اَتٰيهُمْ مِنْ نَذ۪يرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣﴾ اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ

---

1 - İçinde bu kelimenin geçtiği şu ayetten dolayı: tetecafa cunbuhum anil medacii yed'une rabbehum havfen ve tamean ve mimma razaknahüm yünfikun, ayet: 16.

ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ
عَلَى ٱلْعَرْشِ مَا لَكُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَلِىٍّ وَلَا شَفِيعٍ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif. Lam. Mim.

2 – Kitabın indirilmesi – ki onda şüphe yoktur – alemlerin Rabbindendir.

3 – Yoksa, "onu kendi mi uydurdu?" diyorlar. Hayır, o Rabbinden (gelen) haktır; senden önce kendilerine bir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için. Umulur ki doğru yolu bulurlar.

4 – Allah (O zat) ki, gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yarattı. Sonra da Arş'e hükümran oldu. Sizin için O'ndan başka ne bir dost ne de bir şefaatçi yoktur. İyice düşünmeyecek misiniz?

"Kitabın indirilmesinde şüphe yoktur": Mukatil, mana şöyledir, demiştir: Onun indirilmiş olmasında şüphe yoktur "alemlerin Rabbinden".

"Yoksa diyorlar mı?": Hayır, diyorlar, yani müşrikler "onu kendi uydurdu" Muhammed kendiliğinden uydurdu. "Hayır o, Rabbinden haktır, senden önce kendilerine bir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için" yani Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e yetişip de kendilerine Muhammed aleyhisselam'dan önce bir uyarıcı gelmemiş Arapları, demektir. Bundan sonrasının tefsiri de A'raf: 54'te geçmiştir. "Sizin için O'ndan başka bir dost yoktur": Yani kafirler için demektir. Demek istiyor ki: Sizin için O'nun azabına karşı bir dost yoktur, yani azabını sizden def edecek bir yakın yoktur, demektir. "Şefaatçi de yoktur": Size şefaat edecek "İyice düşünmeyecek misiniz?" ki o zaman iman ederdiniz.

يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ إِلَى ٱلْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ
فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُۥٓ أَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴿٥﴾ ذَٰلِكَ عَٰلِمُ
ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٦﴾ ٱلَّذِىٓ أَحْسَنَ كُلَّ
شَىْءٍ خَلَقَهُۥ وَبَدَأَ خَلْقَ ٱلْإِنسَٰنِ مِن طِينٍ ﴿٧﴾ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُۥ

مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ ﴿٨﴾ ثُمَّ سَوّٰيهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ
وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَ قَلِيلًا
مَا تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾

5- İşi gökten yere (O) idare eder. Sonra (o iş), süresi sizin saydıklarınızdan bin sene olan bir günde O'na yükselir.

6 – İşte o (Yaratıcı) görünmeyeni ve görüneni bilen, mutlak galip, çok merhametlidir.

7 – O ki yarattığı her şeyi güzel yaptı ve insanı yaratmaya çamurdan başladı.

8 – Sonra onun zürriyetini kıymetsiz bir sudan bir özden kıldı / yarattı.

9 – Sonra onu düzeltti ve ona ruhundan üfürdü ve size kulaklar, gözler ve gönüller verdi. Ne de az şükrediyorsunuz!

"İşi gökten yere O idare eder": Ayetin manasında iki görüş vardır:

Birincisi: Gökten yere hükmeder, onu da meleklerle yere indirir "sonra çıkar" melek "O'na bir günde" dünya günlerinden bir günde. Böylece melek dünya günlerinden bir günde iniş ve çıkışında insanoğlunun yürüyüşünden bin senelik bir mesafe kat etmiş olur.

İkincisi: Dünya işini dünya günlerinin süresinde idare eder; kaza ve kaderi gökten yere indirir. "Sonra çıkar O'na": Yani amirlerin emri ve hakimlerin hükmü kesildiği zaman iş ve idare O'na döner, emir bir tek Allah'ın elinde kalır. "Süresi bin sene olan bir günde": Bu da kıyamet günüdür; çünkü ahiret günlerinden her gün bin sene gibidir.

Mücahit de şöyle demiştir: Bir günde bin senelik iş bitirir, sonra onu meleklere verir. Bin sene geçince, başka bin sene için hükmeder, böylece ebediyete kadar devam eder.

Müfessirlerin emir hususunda da üç görüşleri vardır:

Birincisi: O vahiydir, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Kaza (hüküm)dür, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Dünya işidir.

"Ya'rucu" yükselir manasınadır, Zeccac şöyle demiştir: Arectü fissüllemi a'rucu (merdivene çıktım) ve aricer recülü ya'recu: Topal olmak demektir.

Muaz el – Kari, İbn Semeyfa ve İbn Ebi Able, merfu ye, meftuh ra ile "sümme yu'racu ileyhi" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza da meftuh ye

ve meksur ra ile "ya'ricü" okumuşlardır. Asım el – Cahderi de meftuh te ve merfu ra ile "sümme ta'rucu" okumuştur.

"O ki yarattığı her şeyi güzel yaptı": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onu güzel yaptı. *İkincisi:* Her şeyi sağlam yaptı, bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Birincisini Katade, ikincisini de Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Onu bildi, kimseden öğrenmedi, nitekim fülanün yühsinü keza denir ki, bir şeyi bilmektir. Bunu da Süddi ile Katade, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Mana şöyledir: Yarattığı her şeye muhtaç olduğu şeyi ilham etti; sanki onlara bütün bunları bildirmiş ve ihsan etmiş gibidir. Bunu da Ferra, demiştir. *Beşincisi:* Her şeye yaratılışını ihsan etti, bunu da Maverdi, nakletmiştir.

"Halkahu": Bunda da iki kıraat vardır: İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, sakin lam ile "halkahu" okumuşlar; kalanlar da lamı harekelemişlerdir. Zeccac şöyle demiştir: Meftuh olması mazi fiili, sakin olması da bedel olması mülahazasıyladır. O zaman mana: Yarattığı her şeyi güzel etti, olur. Ebu Ubeyde de, mana şöyledir demiştir: Her şeyin yaratılışını güzel etti. Araplar böyle der; takdim ve tehir ederler.

"İnsanı yaratmaya çamurdan başladı": Yani Adem'i, demektir. "Sonra zürriyetini kıldı": Yani nesil ve evlatlarını demektir. Ayetin manası Mü'minun: 12'de geçmiştir.

Tekrar Adem'e dönüp "sonra onu düzeltti ve ona ruhundan üfürdü" dedi. Bunun beyanı da Hicr: 29'da geçmiştir. Sonra tekrar zürriyetine dönüp "size kulaklar ve gözler verdi" dedi. Yani meni olmanızdan sonra demektir.

وَقَالُوٓا أَءِذَا ضَلَلْنَا فِى الْأَرْضِ أَءِنَّا لَفِى خَلْقٍ
جَدِيدٍ بَلْ هُمْ بِلِقَآءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ ﴿١٠﴾ قُلْ يَتَوَفّٰيكُمْ مَلَكُ
الْمَوْتِ الَّذِى وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾
وَلَوْ تَرٰٓى إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُؤُسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا
أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ ﴿١٢﴾

10 – Dediler: "Yerde kaybolduğumuz zaman mı, gerçek biz mi, elbette yeni bir yaratılışta olacağız?" Evet onlar, Rablerine kavuşmayı inkar edicilerdir.

11 – De ki: "Sizin canınızı, size görevlendirilen ölüm meleği alır. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz".

12 – Günahkarları Rablerinin huzurunda başlarını eğmiş bir vaziyette dururken bir görsen! "Rabbimiz, gördük ve duyduk. Bizi (dünyaya) geri gönder de iyi iş yapalım. Gerçekten biz kesin inananlarız" derler.

"Dediler": Yani yeniden dirilmeyi inkar edenler "eiza dalelna filardı": Ali bin Ebu Talib, Ali bin Hüseyn, Cafer bin Muhammed, Ebu Reca, Ebu Miclez, Humeyd ve Talha, noktalı ve meftuh dad ve ilk lamın kesri ile "dalilna" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Dalelna ve dalilna ikisi de iyi lügattir, mana da: Kemiklerimiz ve etlerimiz yer gibi toprak olduğu zaman demektir. Dallel mau fillebeni ve dalleşşey'ü denir ki su ve başka bir şey, bir şeyi örtüp ona baskın gelmektir. Ebu Nehik, Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza, Ebu Hayve ve İbn Ebi Able, noktalı dalın zammesi, ilk lamın şeddesi ve kesri ile "dullilna" okumuşlardır. Hasen, Katade ve Muaz el – Kari de noktasız ve meftuh sad ile "salelna" okumuşlardır. Zeccac onun iki manasını vermiştir: *Birincisi:* Kokuştuğumuz, bozulduğumuz ve şekillerimiz değiştiği zaman. Sallel lahmu ve esalle denir ki, et bozulmak ve kokmaktır. *İkincisi:* Salle cinsinden olduğumuz zaman demektir ki o da kuru topraktır.

"Gerçekten biz mi yeni bir yaratılışta olacağız?": Bu da ret manasına bir sorudur.

"Size görevlendirilen": Yani ruhlarınızı kabzetmekle demektir. "Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz": Ceza gününde.

Sonra kıyametteki hallerinden haber verip "günahkarları başlarını eğmiş vaziyette görsen" dedi. Yani utanç ve pişmanlıklarından başlarını aşağı eğmiş vaziyette, demektir. "Rabbimiz": Bunda söylenmeyen kelime vardır; o da "Rabbimiz, derler" şeklindedir. "Gördük ve duyduk": Yani yalanladığımız şeylerin doğruluğunu gördük ve duyduk, demektir. "Bizi geri gönder": Dünyaya, lev'in cevabı atılmıştır, takdiri şöyledir: Eğer hallerini görseydin, ibret alınacak bir şey görür ve acayip nesne müşahede ederdin.

وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي
لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٣﴾ فَذُوقُوا بِمَا
نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا إِنَّا نَسِينَاكُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ

الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾ إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا
ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ
لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿١٥﴾ تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ
رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿١٦﴾ فَلَا تَعْلَمُ
نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾

13 – Eğer isteseydik, her nefse hidayetini verirdik. Ancak: "Cehennemi bütün cinlerden ve insanlardan mutlaka dolduracağım" diye benden söz hak (sadır) olmuştur.

14 – (Cehennem bekçileri onlara): "Bu gününüze kavuşmayı unuttuğunuzdan dolayı (azabı) tadın. Gerçekten biz de sizi unuttuk. Yaptığınız şeylerden dolayı ölümsüzlük azabını tadın" (derler).

15 – Ayetlerimize ancak onlar kendilerine bunlarla öğüt verildiği zaman secdeye kapananlar, Rablerini hamd ile tesbih edenler ve kibirlenmeyenler iman ederler.

16 – (Gece namazı için) yanları yataklardan uzaklaşır. Rablerine korkarak ve umarak dua ederler ve kendilerine rızık verdiğimiz şeylerden (Allah yolunda) harcarlar.

17 – Hiçbir kimse, yaptıklarına mükafat olarak kendilerine ne gibi göz aydınlığı saklandığını bilmez.

"Ancak benden söz hak oldu": Yani vacip oldu ve geçti, demektir. O da İblis'e: "Andolsun ki cehennemi senden ve sana tabi olanlardan mutlaka dolduracağım" *(Sad: 85)* sözüdür.

"Cehennemi bütün cinlerden ve insanlardan mutlaka dolduracağım": Yani her iki fırkanın kafirlerinden demektir.

"Bu gününüze kavuşmayı unuttuğunuzdan dolayı (azabı) tadın": Mukatil şöyle demiştir: Cehenneme girdikleri zaman bekçiler onlara: Azabı tadın, derler. Başkası da şöyle demiştir: Orada bağrıştıkları zaman onlara: Unuttuğunuz için yani bu gününüze kavuşmak için ameli terk ettiğiniz için, demektir. "Gerçekten biz de sizi unuttuk": Yani sizi rahmetten uzak tuttuk, demektir.

"Ayetlerimize ancak onlar kendilerine bunlarla öğüt verildiği zaman secdeye kapananlar iman ederler": Yani secdeye kapanarak yüz-

leri üstü düşerler. Mananın şöyle olduğu da denilmiştir: Beş vakit farz namazlara ancak kendilerine ezan ve ikametle hatırlatıldığı zaman secdeye kapananlar iman ederler.

"Yanları uzaklaşır": Kimler ve hangi namaz için yanları yataklardan uzaklaşanlar hakkında indiğinde dört görüş vardır:

Birincisi: Ayet, gece teheccüde kalkanlar hakkında inmiştir. Muaz bin Cebel'den, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in, "yanları yataktan uzaklaşır" kavlinde "kulun gece namazıdır, dediği rivayet edilmiştir.[2] Diğer bir lafızda da Muaz'a: "Sana hayır kapılarını haber vereyim mi?" demiş; o da: "Evet, ya Resulallah, deyince şöyle demiştir: Oruç kalkandır, sadaka günahlara kefarettir, bir de bir adamın Allah rızası için gece kalkıp namaz kılmasıdır, demiş, sonra da "yanları yataklardan uzaklaşır" ayetini okumuştur.[3] Hasen, Mücahit, Ata, Ebu'l – Aliye, Katade ve İbn Zeyd de böyle gece namazı olduğunu söylemişlerdir. El – Avfi de İbn Abbas'tan şöyle dediğini zikretmişlerdir: Allah'ı zikretmek için yanları yataklardan uzaklaşır; her uyandıkça Allah'ı zikrederler; ister namazda ister ayakta, ister otururken veya yanları üzeri Allah'ı zikrederler. Aziz ve celil olan Allah'ın zikrinden geri kalmazlar.

İkincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in akşamla yatsı arasında namaz kılan ashabından bazı kimseler için inmiştir. Bunu da Enes bin Malik, demiştir.

Üçüncüsü: O, yatsı namazı hakkında indi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı yatsıyı kılmadan uyumazlardı. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

Dördüncüsü: O, yatsı ve sabah namazlarını cemaatle kılma hakkında inmiştir, bunu da Ebuderda ile Dahhak, demişlerdir. "Tetecafa'-nın manası, kalkar, uzaklaşır, demektir. Madaci' de mad'ca'ın çoğuludur ki insanın uzanıp yatacağı yerdir.

"Rablerine korkarak dua ederler": Azabından korkarak, "umarak "rahmet ve sevabını umarak, demektir. "Kendilerine rızık ettiğimiz şeylerden Allah yolunda harcarlar": Vacip ve nafile hangisi olursa, demektir.

"Fela ta'lemu nefsun ma uhfiye lehüm": Hamze ile Yakup sakin ye ile "uhfiy" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Bunda bu ayetten murat edilenin gece yarısı kılınan namaz olduğuna delil vardır; çünkü o, insanın gizli tuttuğu bir ameldir; mükafatları da "kendilerine gizle-

---

2 – İmam Ahmed, Müsned, 5/232.

3 – Uzun bir hadisten parçadır; Hakim, Müstedrek, 2/413.

nen şey" ifadesiyle karşılanmıştır. "Uhfiye" diye yenin fethası ile okursan, meçhul fiil-i mazi kabul etmiş olursun, manası da mazi fiiline göre olur. Sakin okursan, mana: Benim onlar için gizlediğim şeklinde olur, Allah Teala'dan haber verilmiş olur. Hasen Basri de böylece Uhfi lehüm okumuş; gizliye gizli, açığa açık mükafat verilir, demiştir. Ebu Hureyre de Resulullah salallahu aleyhi ve sellem'den şu kudsi hadisi rivayet etmiştir: Ben iyi kullarıma gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, hiçbir insanın kalbine gelmediği şeyler hazırladım. Delili de "hiçbir nefis kendileri için saklanan şeyleri bilmez, ayetidir.

"Min kurreti a'yünin": Ebudderda, Ebu Hureyre, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Şa'bi ve Katade, cemi sıgası üzere elifle "min kurrati a'yünin" okumuşlardır.

أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ ﴿١٨﴾ أَمَّا
الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَى نُزُلًا بِمَا
كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ
كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ
ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٠﴾
وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَى دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٢١﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا
إِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ ﴿٢٢﴾

18 – Hiç mü'min olan kimse fasık olan gibi midir? Bir olmazlar.

19 – Amma iman edip iyi şeyler yapanlar için, yaptıklarına karşılık olarak Me'va cenneti vardır.

20 – Amma fasıkların barınağı ise ateştir. Her ne zaman ondan çıkmak isteseler oraya iade edilirler. Onlara "Yalanladığınız ateş azabını tadın!" denir.

---

4 – Buhari, Tevhid, bab, 35; Bed'ül – Halk, bab, 8; Tefsirü sure 32, bab, 1; Müslim, İman, hadis no, 312; Sıfatü'l – Cennet, hadis no, 2 – 5; Tirmizi, Sıfatü'l – Cennet, hadis no, 15; Tefsirü sure 32, bab 2 ve Sure 56, bab, 1; İbn Mace, Zühd, bab, 39; Ahmed, Müsned,2/313, 407, 416, 462, 466, 495, 506.

21 – Andolsun, onlara en büyük azaptan önce en yakın azabı mutlaka tattıracağız ki, belki onlar dönerler.

22 – Kendisine Rabbinin ayetleri ile öğüt verilip de sonra onlardan yüz çevirenlerden daha zalim kimdir? Şüphesiz biz, günahkarlardan intikam alacağız.

"Hiç mü'min olan kimse fasık olan gibi midir?": İniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Velid bin Ukbe bin Muayt, Ali bin Ebu Talib'e: Benim mızrağım senden daha keskindir, dilim senden daha sivridir, askerim senden daha çoktur, dedi. Ali de ona: Sus, sen ancak fasıksın, dedi. Bu ayet bunun üzerine indi. Buna göre mü'minden Ali, münafıktan da Velid kastedildi. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ata bin Yesar, Abdurrahman bin Ebi Leyal ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, Ömer bin Hattab ile Ebu Cehil hakkında nazil olmuştur, bunu da Şerik, demiştir.

"Bir olmazlar": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Mü'minlerle kafirler bir olmazlar. İki için de olması caizdir; çünkü iki de cemaattir. Allah Teala bu kelam ile Hazreti Ali'nin imanına ve cennetlik olduğuna şahitlik etmiştir, çünkü "iman edip iyi şeyler yapanlar için Me'va cenneti vardır" demiştir. İbn Mes'ud ile Talha bin Musarrif, tekil olarak "cennetül me'va" okumuşlardır.

"Nüzülen": Hasen, Nahai, A'meş ve İbn Ebi Able, sakin ze ile "nüzlen" okumuşlardır. Bundan sonrasının tefsiri de "onlara en büyük azaptan önce en yakın azabı mutlaka tattıracağız" kavline kadar Hac: 22'de geçmiştir. Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: O, Bedir savaşında başlarına gelendir, bunu da Mesruk, İbn Mes'ud'dan rivayet etmiş; Katade ile Süddi böyle demişlerdir.

İkincisi: Onlar yakalandıkları kıtlık yıllarıdır, bunu da Ebu Ubeyde, İbn Mes'ud'dan rivayet etmiş; Nahai de böyle demiştir. Mukatil de: Yedi yıl kıtlık çektiler, demiştir.

Üçüncüsü: Dünya meşakkatleridir, bunu da Übey bin Ka'b, İbn Ebi Talha rivayetinde İbn Abbas, Ebu'l – Aliye, Hasen, Katade ve Dahhak, demişlerdir.

Dördüncüsü: Hadlerdir, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: Kabir azabıdır, bunu da Bera, demiştir.

Altıncısı: Öldürülme ve kıtlıktır, bunu da Mücahit, demiştir.

"En büyük azaptan önce": En büyük azap gelmeden önce demektir. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, kıyamet gününün azabıdır, bunu da İbn Mes'ud, demiştir. *İkincisi:* O, Bedir savaşında öldürülmedir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Belki onlar dönerler": Ebu'l – Aliye: Belki tövbe ederler, demiştir. İbn Mes'ud da: Belki kalanlar tövbe ederler, demiştir. Mukatil de: Küfürden imana dönmeleri için, demiştir.

"Daha zalim kimdir?": Bunu da Kehf: 57'de tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Biz günahkarlardan intikam alıcılarız": Zeyd bin Rüfey': Onlar kadercilerdir, demiştir. Mukatil de: Onlar Mekke kafirleridir, Allah Bedir'de öldürülmekle onlardan intikam aldı, melekler yüzlerine ve arkalarına vurdular, ruhlarını tez elden cehenneme gönderdi.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ
فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَٓائِهِ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ ﴿٢٣﴾ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ
اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِاٰيَاتِنَا يُوقِنُونَ ﴿٢٤﴾ اِنَّ
رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ف۪يمَا كَانُوا ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ
﴿٢٥﴾ اَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ
يَمْشُونَ ف۪ي مَسَاكِنِهِمْ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ اَفَلَا يَسْمَعُونَ
﴿٢٦﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا نَسُوقُ الْمَٓاءَ اِلَى الْاَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ
بِه۪ زَرْعاً تَأْكُلُ مِنْهُ اَنْعَامُهُمْ وَاَنْفُسُهُمْ اَفَلَا يُبْصِرُونَ
﴿٢٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْفَتْحُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٢٨﴾
قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنْفَعُ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا ا۪يمَانُهُمْ وَلَا هُمْ
يُنْظَرُونَ ﴿٢٩﴾ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ اِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ ﴿٣٠﴾

23 – Andolsun, gerçekten Musa'ya o kitabı verdik; ona kavuşmaktan şüphe içinde olma. Onu İsrail oğulları için bir rehber kıldık.

24 – Onlardan sabrettikleri zaman emrimizle yol gösteren liderler kıldık / çıkardık. Onlar ayetlerimize kesin inanıyorlardı.

25 – Rabbin, işte O, onların ihtilaf ettikleri şeyde kıyamet gününde aralarında hüküm verecektir.

26 – (Şu olay) onları hidayete sevk etmedi mi ki, biz kendilerinden önce nesilleri helak ettik. Şimdi onların yurtlarında yürüyorlar / dolaşıyorlar. Şüphesiz bunda elbette ibretler vardır. Hala duymuyorlar mı?

27 – Görmediler mi, gerçekten biz, suyu kupkuru yere gönderiyoruz da onunla ekin çıkarıyoruz, ondan da hayvanları ve kendileri yiyor. Hala görmüyorlar mı?

28 – "Eğer doğru söylüyorsanız bu fetih ne zaman?" derler.

29 – De ki. "Fetih günü kafirlere imanları fayda vermez ve onlar(ın yüzlerin)e bakılmaz da".

30 – Artık onlardan yüz çevir ve bekle. Şüphesiz onlar da bekliyorlar.

"Andolsun, gerçekten Musa'ya o kitabı verdik": Yani Tevrat'ı, demektir. "Ona kavuşmaktan şüphe içinde olma": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Musa'nın Rabbine kavuşacağından şüphe içinde olma. Bunu İbn Abbas, Resulullah salallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.

İkincisi: Miraç gecesinde Musa'ya kavuşmaktan şüphe için olma, bunu da Ebu'l – Aliye, Mücahit, Katade ve İbn Saib, demişlerdir.

Üçüncüsü: Musa gibi eziyete maruz kalacağından şüphe içinde olma.

Dördüncüsü: Musa'nın Allah'ın kitabını rıza ve kabul ile alacağından şüphe içinde olma, bunu da Süddi, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Kitaba kavuşacağından şüphe içinde olma. O zaman he zamiri kitaba raci olur. Ebu Ali el – Farisi de şöyle demiştir: Min likai musel kitabe (Musa'nın kitaba kavuşacağından). Bu durumda mastar kitabın zamirine muzaf kılınmış olur. Bunda da emredildiği şeyi yerine getirmesine karşı medih ve böyle bir fiili yapmasına da ikaz vardır.

"Onu bir rehber kıldık": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kitabı, demektir, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Musa'yı, bunu da Katade, demiştir.

"Onlardan kıldık": Yani İsrail oğullarından, "liderler": Yani hayırda öncüler, demektir. "Emrimizle yol gösterirler" insanları Allah'a itaate davet ederler. "Lemma saberu": İbn Kesir, Asım, Ebu Amr ve İbn

Amir, lamın fethi ve mimin şeddesi ile "lemma saberu" okumuşlar: Hamze ile Kisai de, lamın kesri ile şeddesiz olarak okumuşlardır. İbn Mes'ud da: Lamın yerine be ile "bima" okumuştur. Murat edilen mana da: Dinlerine ve düşmanlarının eziyetlerine sabrettiler, demektir. "Ayetlerimize de kesin inanırlardı": Onların aziz ve celil olan Allah'tan olduğuna. Bunlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar peygamberlerdir. *İkincisi:* Onlar peygamberlerin dışında iyi kimselerdir. Bunda da Kureyş'e: Eğer itaat ederseniz sizden de liderler çıkarırım diye uyarı vardır.

"Şüphesiz Rabbin onların arasında hüküm verecektir": Yani hüküm ve karar verecektir. İşaret edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar peygamberlerle ümmetleridir. *İkincisi:* Mü'minlerle müşriklerdir.

Sonra: "Evelem yehdi" diyerek Mekke kafirlerini korkuttu; Ebu Abdurrahman es - Sülemi de, nun ile "nehdi" okumuştur. Bunun tefsiri de Taha: 128'de geçmiştir.

"Suyu gönderdiğimizi görmediler mi?": Yani yağmuru ve seli "kupkuru yere" o da ot bitirmeyen kısımdır. Bunu da Kehf'in başında ayet: 8'de zikretmiştik. Su gelince yerde insanların ve hayvanların yiyeceği şeyler biter.

"Derler" Mekke kafirlerini kastediyor, "bu fetih ne zaman, derler?": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, Bedir gününde fethedilen şeydir. İkrime, bu ayette İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bedir günü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e fetih (keşif) oldu, kafirlere de ölümden sonra imanları fayda vermedi.

İkincisi: O, kıyamet günüdür; o sevap ve azapla hüküm verme günüdür. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: O, dünyada onlara azabın geleceği gündür, bunu da Süddi, demiştir.

Dördüncüsü: Mekke'nin fethidir, bunu da İbn Saib, Ferra ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Bu görüşe itiraz edilmiş; "fetih günü kafirlere imanı nasıl fayda vermez? O gün bir bölük insan Müslüman olmuş ve o günde Müslümanlıkları kabul olunmuştu" denilmiştir. Buna da iki cevap verilir:

Birincisi: O gün öldükten sonra iman etmeleri kafirlere kâr etmez, bunu da İbn Abbas'tan zikretmiştik. Siyer alimleri şöyle demişlerdir: Halid bin Velid, Mekke fethedildiği gün şehre Resulullah sallallahu

aleyhi ve sellem'in girdiği yerin dışından girdi; Safvan bin Ümeyye, Süheyl bin Amr vd. onunla karşılaşıp savaştılar. Halit de arkadaşlarına seslendi ve onlarla savaştı. Kureyş'ten yirmi dört, Hüzeyl'den dört kişi öldürüldü. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem duruma hakim olunca. "Ben sizi savaştan men etmedim mi?" dedi. Kendisine: Halit'le savaştılar, o da savaşmak zorunda kaldı, dediler.

İkincisi: Kafirlere verilen aman onlara fayda sağlamaz; çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Kim kapısını kapatırsa güvendedir, kim Ebu Süfyan'ın evine girerse güvendedir"[5] demişti. Zeccac şöyle demiştir: Buna göre mana şöyledir: Bu aman onlardan Allah'ın azabını def etmez. Savunduğumuz bu görüş tercihe şayan değildir; sadece söylendiği için beyan etmiş bulunuyoruz.

Bu anlattıklarımızdan fetihten iki görüş meydana çıkmıştır: *Birincisi:* O, hüküm ve karardır, tercih ettiğimiz de budur. *İkincisi:* Şehrin fethedilmesidir.

"Onlardan yüz çevir ve bekle": Yani azaplarını bekle demektir. "Şüphesiz onlar da bekliyorlar": Başına çeşitli olayların gelmesini. Müfessirler: Bu ayet, kılıç ayetiyle neshedilmiştir, demişlerdir.

---

5 - Mü[illegible]m, Kitabu'l [illegible]had ve[illegible] Siyer, hadis no, 8[illegible]



33-AHZAB SURESİ

Medine'de inmiştir. 73 ayettir.

İttifakla Medine'de inmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللّٰهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِر۪ينَ وَالْمُنَافِق۪ينَۜ
اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَل۪يماً حَك۪يماًۙ ﴿١﴾ وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ
مِنْ رَبِّكَۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يراًۙ ﴿٢﴾ وَتَوَكَّلْ
عَلَى اللّٰهِۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلاً ﴿٣﴾ مَا جَعَلَ اللّٰهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ
ف۪ي جَوْفِه۪ۚ وَمَا جَعَلَ اَزْوَاجَكُمُ الّٰٓـ۪ٔي تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ
اُمَّهَاتِكُمْۚ وَمَا جَعَلَ اَدْعِيَٓاءَكُمْ اَبْنَٓاءَكُمْۜ ذٰلِكُمْ
قَوْلُكُمْ بِاَفْوَاهِكُمْۜ وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّب۪يلَ ﴿٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ey o peygamber, Allah'tan kork, kafirlere ve münafıklara itaat etme. Şüphesiz Allah her şeyi bilen, hikmet sahibidir.

2 – Rabbinden sana vahyolunana tabi ol. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

3 – Allah'a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter.

4 – Allah hiçbir adamın içinde iki kalp kılmamış; zıhar yaptığınız eşlerinizi de anneleriniz yapmamış ve evlatlıklarınızı da oğullarınız kılmamıştır. Bu, sizin ağızlarınızdaki (boş) bir sözünüzdür. Allah hakkı söyler. O, (doğru) yolu gösterir.

"Ey o Peygamber, Allah'tan kork": İniş sebebi şöyledir: Ebu Süfyan bin Harb, İkrime bin Ebu Cehil ve Ebu'l – A'ver es – Sülemi, barış meselesinden dolayı Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler; Abdullah bin Übey, Muattib bin Kuşeyr ve Ced bin Kays'e konuk oldular. Kendi aralarında konuştular. Sonra da Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler, onu kendi fikirlerine davet ettiler ve ona bazı şeyler teklif ettiler; o da bunlardan hoşlanmadı; bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den Lat ve Uzza'yı zikretmemesini ve onların şefaat edeceklerini söylemesini istediler. Bu ayet bunun üzerine indi. İbn Cerir de şöyle demiştir: "Kafirlere itaat etme": Onlar: Etrafındaki zayıf Müslümanları bizden uzaklaştır, kov demişlerdi. "Münafıklara da": Onların da görüşlerini kabul etme.

Eğer: "Allah Teala'nın, Resul'üne korkmasını emretmesinin faydası nedir, zaten o Allah'tan korkanların efendisidir?" denilirse, buna üç cevap verilir:

Birincisi: Bundan maksat, olduğu hale devam etmesidir. *İkincisi:* Onu daha çok yapmasıdır. *Üçüncüsü:* o, bir hitaptır, ona tevcih edilmiştir, murat edilen ise ümmetidir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayette kafirlerden Ebu Süfyan, İkrime ve Ebu'l – A'ver, münafıklardan da Abdullah bin Übey, Abdullah bin Sa'd bin Ebi Serh ve Tu'me bin Übeyrık kastedilmiştir. Bundan sonrasının tefsiri de "Allah bir adama iki kalp vermedi" kavline kadar Nisa: 81'de geçmiştir. Bunun iniş sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Münafıklar şöyle derlerdi: Muhammed'in iki kalbi vardır; bir kalbi bizimledir, bir kalbi de ashabı iledir. Allah Teala da onları yalancı çıkardı ve bu ayet indi. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, Cemil bin Ma'mer el – Fihri hakkında indi, Bir bölük müfessir onu böyle tanıtmışlardır. Ferra ise şöyle demiştir: Cemil bin

Esed, künyesi Ebu Amr'dır. Mukatil de şöyle demiştir: Ebu Ma'mer bin Enes el – Fihri, akıllı, duyduğunu unutmayan biri idi. Kureyş: Bu şeyleri unutmaması iki kalbi olmasındandır, derlerdi. O da: Benim iki kalbim vardır: Her biri ile Muhammed'in düşündüğünden daha fazlasını düşünürüm, derdi. Bedir savaşı başlayıp da müşrikler yenilgiye uğrayınca - ki aralarında Cemil bin Ma'mer de vardı – Ebu Süfyan onunla karşılaştı; o sırada Ma'mer ayakkabılarının birini eline almış, diğeri ise ayağında idi. Ebu Süfyan ona: "Savaş nasıl oldu?" dedi. O da: Bizimkiler yenildiler, dedi. Ebu Süfyan: "Neden ayakkabılarının biri elinde, diğeri de ayağında?" dedi. O da: İkisini da ayağımda zannediyordum, dedi. O zaman iki kalbi olsa idi, ayakkabısının elinde olduğunu unutmazdı, dediler. Bu, bir grup müfessirin görüşüdür. Zühri ise bu hususta acayip bir söz söylemiştir: Bize ulaştığına göre bu, Zeyd bin Harise hakkında söylenmiş bir misaldir, onun için, "başkasının oğlu senin oğlun değildir, demişlerdi. Ahfeş de "min kalbeyni" kavlindeki "min"in zait olduğunu söylemiştir.

Zeccac da şöyle demiştir: Allah Teala bu, benim iki kalbim vardır, diyen adamı yalancı çıkardı, sonra da bu söz ile müşriklerin ve diğerlerinin söyledikleri şeyin aslı olmadığını tespit etti ve şöyle dedi: "Zıhar yaptığınız kadınları da anneleriniz kılmadı". Böylece Allah Teala zevcenin anne olmadığını bildirdi. Cahiliye halkı, kadınlarına: Sen benim nazarımda annemin sırtı gibisin, derlerdi. "Evlatlıklarınızı da oğullarınız kılmadı" sözü de böyledir: Yani oğul dediğiniz kimseyi gerçek evlat kılmadı. "Bu sizin ağzınızdaki (boş) bir sözdür": Yani nesebi gerçek olmayana nesep nispet etmeniz asılsız bir sözdür, demektir. "Allah hakkı söyler": Yani başkasının oğlunu kendi oğlunuz kılmaz. "O, doğru yolu gösterir": Yani eğri olmayan yolu demektir.

Müfessirler: "Kendilerinden zıhar yaptığınız kadınları anneleriniz kılmadı" kavlinin Evs bin Samit ile karısı Havle bint Sa'lebe hakkında indiğini zikretmişlerdir.

Kelamın manası da şöyledir: Kendilerinden zıhar yaptığınız kadınları anneleriniz gibi haram kılmadı, bu sözünüz günahtır ve onda kefaret vardır. Zevceleriniz ise size helaldir. Biz de bunu Mücadele suresinde şerh edeceğiz, inşallah. Ve müfessirler: "Evlatlıklarınızı da oğullarınız kılmadı" kavlinin de Zeyd bin Harise hakkında indiğini söylemişlerdir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onu azat etti ve vahiy gelmeden önce de evlat edindi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Zeynep bint Cahş ile evlenince, Yahudilerle münafıklar: Muhammed, herkesi men ettiği halde oğlunun karısı ile evlendi, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi.

ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا
آبَاءَهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ
فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَٰكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ وَكَانَ اللَّهُ
غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٥﴾ النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ
أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ
اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُمْ
مَعْرُوفًا كَانَ ذَٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٦﴾

5 – Onları (evlatlıklarınızı) babalarına nisbetle çağırın. Bu, Allah katında daha adildir. Eğer babalarını bilmezseniz, dinde kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Hata ettiğiniz şeyde size günah yoktur. Ancak kalplerinizin kastettiği şeyler(de günah vardır). Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

6 – Peygamber, mü'minlere nefislerinden daha yakındır, eşleri de onların analarıdır. Akrabalar da Allah'ın kitabında birbirlerine mü'minlerden ve muhacirlerden daha yakındır. Ancak dostlarınıza bir iyilik yapmanız (serbesttir). Bu, kitapta satır satır yazılmıştır.

"Onları babalarına nisbetle çağırın": İbn Ömer şöyle demiştir: Biz, Zeyd bin Harise'yi, Zeyd bin Muhammed diye çağırırdık, nihayet "onları babalarına nisbet ederek" (onların adıyla) çağırın ayeti indi.

"O daha adildir": Yani adalete daha yakındır, demektir. "Eğer babalarını bilmezseniz": Yani eğer babalarını tanımazsanız, "kardeşlerinizdir": Yani onlar sizin kardeşlerinizdir, ona: Kardeşim, deyin. "Dostlarınızdır": Zeccac: Amca çocuklarınızdır, demiştir. "Dostlarınız" kardeşleriniz demek de caizdir.

"Hata ettiğiniz şeyde size günah yoktur": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Yasaktan önce hata ettiğiniz şeyde, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Öyle bildiğiniz halde babasından başkasına nisbet ederek çağırmanızda, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Yanıldığınız şeyde, bunu da Habib bin Ebi Sabit, demiştir.

Birinciye göre mana şöyle olur: "Ancak kalplerinizin kastettiği şey hariç": Yani yasaktan sonra demektir. İkinci ve üçüncüye göre de şöyledir: Bir adamı babasından başkasına kasten nisbet etme.

"Peygamber mü'minlere kendi nefislerinden daha yakındır": Yani daha haklıdır, onlar için istediği kararı verir, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onları bir şeye çağırdığı ve nefisleri de bir şeye çağırdığı zaman, ona itaat etmek nefislerine itaat etmekten evladır. Bu da doğrudur; çünkü kendi nefisleri onları helake davet edebilirken Peygamber onları kurtuluşa davet eder.

"Eşleri onların analarıdır": Yani nikahlarının ebediyen haram olup, onlara saygı ve hürmette kusur etmemede. Onlar her şeyde ana hükmünde değildir; eğer öyle olsa idi, hiç kimsenin onların kızlarıyla evlenmeleri caiz olmaz ve onlar Müslümanlara mirasçı olurlardı, onlarla halvet caiz olurdu. Mesruk'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir kadın, Hazreti Aişe'ye: Anne, diye seslendi, o da: Ben senin annen değilim, ben ancak erkeklerinizin anasıyım, dedi. Bu hadisten şu anlaşıldı ki anne olmalarının manası, sadece nikahlarının haram olmasıdır. Mücahit de şöyle demiştir: "Eşleri onların analarıdır" kavline göre, o da (Peygamber de) babalarıdır demek olur. Bundan sonrası da "mü'minlerden ve muhacirlerden" kavline kadar Enfal'ın sonunda tefsir edilmiştir. Mana da şöyledir: Akrabalar birbirlerine kan bağı ile mirasçı olmada iman ve hicret ile mirasçı olmalarından daha yakındır, nitekim nesihten önce böyle idi. "Ancak dostlarınıza bir iyilik yapmanız hariç": Bu da istisna-i munkatı'dır, mana da şöyledir: Ancak dostlarınıza iyilik yapmanız caizdir. Bu da şöyle: Allah Teala yemin ve hicret ile miraslaşmayı neshedince, yeminle dostluk kuranlara vasiyet etmeyi mubah kıldı. İnsan dostuna malının üçte birinden vasiyet edebilir. İyilik burada vasiyet manasınadır.

"Bu oldu": Yani hicret ile mirasın neshedilip akrabalara devri "kitapta": Yani Levh-i Mahfuz'da, mestura": Satır satır yazılmış oldu.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرٰهِيمَ
وَمُوسٰى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿٧﴾ لِيَسْـَٔلَ
الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ وَأَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٨﴾
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
بَصِيرًا ﴿٩﴾

7 – Hani, Peygamberlerden, senden, Nuh'tan, İbrahim'den, Musa'dan ve Meryem oğlu İsa'dan sözlerini almıştık. Ve onlardan ağır bir söz almıştık.

8 – Doğrulara doğruluklarından sorması için. Allah kafirler için acıklı bir azap hazırlamıştır.

9 – Ey o iman edenler, Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani, size ordular gelmişti de biz de üzerlerine bir rüzgar ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah yaptıklarınızı görmektedir.

"Hani almıştık": Mana şöyledir: Hatırla o zamanı ki almıştık. "Peygamberlerden sözlerini": Yani akitlerini, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamberlerden söz almak: Birbirlerini tasdik etmeleridir, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Allah'a ibadet edip O'na ibadete davet etmeleri, birbirlerini tasdik edip kavimlerine iyi niyet beslemeleridir. Bunu da Mukatil, demiştir.

Bu söz, onlardan Adem'in belinden küçük karıncalar gibi çıkarıldıkları zaman alınmıştır. Übey bin Ka'b şöyle demiştir: Mahlukattan söz alındığı zaman özellikle peygamberlerden de başka bir söz daha alındı.

Eğer: "Neden özellikle beş peygamber zikredildi de diğerleri zikredilmedi?" denilirse,

Cevap şöyledir: O, böylece onların faziletlerine dikkat çekmiştir; çünkü onlar kitap ve şeriat sahipleridir. Bizim Peygamberimizin öne alınması ise onlardan üstün olmasındandır. Katade: Bizim peygamberimiz bütün peygamberlerden önce yaratıldı, demiştir.

"Ağır bir söz": Yani üstlendikleri şeyi yerine getirmeye dair ağır bir söz demektir. Müfessirler, bu ağır söz aziz ve celil olan Allah'a yemin etmekle alınmıştır, demişlerdir.

"Doğrulara sorması için": Diyor ki: Onlardan söz aldık ki doğrulara soralım. Onlar da peygamberlerdir. "Doğruluklarından": Tebliğdeki doğruluklarından, demektir. Onların doğruluklarını bildiği halde onlara sormanın manası, onlara inanmayanları azarlamak içindir. Söz

burada bitti. Sonra da bunun ardından peygamberler aracılığı ile kafirlere hazırladığı şeylerden haber verdi.

"Ey o iman edenler, Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani, size ordular gelmişti": Onlar da Hendek savaşında Resululah sallalahu aleyhi ve sellem'in üzerine gelen müttefik düşman birlikleridir.

KISSAYA İŞARET

Siyer alimleri şöyle anlatmışlardır: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Nadiyr oğullarını Medine'den sürünce, Hayber'e gittiler; eşraflarından birkaç kişi Mekke'ye çıkıp Kureyş'i tahrik ettiler. Onları Resulullah'la savaşa çağırdılar. Sonra da yanlarından çıkıp Gatafan ve Süleym oğullarına geldiler. Onlardan da o şekilde ayrıldılar. Kureyş ve onlara tabi olanlar hazırlık yaptılar, dört bin kişi oldular. Ebu Süfyan'ın kumandasında çıktılar, onlara Merrüzzahran bölgesinde Süleym oğulları katıldı. Esed oğulları, Fezare, Eşca ve Mürre oğulları da çıktılar; Hendek'te toplanan kabilelerin sayısı on bine ulaştı. İşte Ahzap denen birlikler onlardır. Onların Mekke'den çıktıkları Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e ulaşınca insanlara onların haberini verdi. Onlarla müşavere etti. Selman hendek kazılması teklifinde bulundu, bu da Müslümanların hoşuna gitti. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabını Sel' dağının eteğinde topladı, Sel'i arkasına aldı. Ebu Süfyan bin Harb, Huyey bin Ahtab'ın aklını çeldi, onu Kurayza oğullarına gönderdi, Resulullah'la yaptıkları antlaşmayı bozmalarını ve kendilerine katılmalarını istedi. Onlar da kabul ettiler. Korku arttı, bela büyüdü. Sonra aralarında çatışma ve savaş cereyan etti. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabı on küsur gece abluka altında kaldılar, çok tedirgin oldular. Nuaym bin Esved el – Eşcai Müslüman olmuştu, Kureyş, Kurayza ve Gatafan arasına fitne soktu, birliklerini bozdu. Herkes arkadaşından ürker oldu. Kurayzalılar Cumartesini bahane ettiler: Biz onda savaşmayız, dediler. Cumartesi gecesi şiddetli bir fırtına çıktı, Ebu Süfyan: Ey Kureyşliler, Allah'a yemin ederim ki burası duracak yer değildir, deve de at da kırıldı, ortalıkta yiyecek bir şey yok, Kurayzalılar sözünde durmadı, fırtınanın da ne kadar şiddetli olduğunu görüyorsunuz, hareket edin, ben de ediyorum, dedi. Sabahleyin askerler çekilip oradan ayrıldılar. Mücahit de şöyle demiştir: Onların üzerine gönderilen yel saba rüzgarı idi, öyleki kazanları devrildi, çadırların kazıkları söküldü. Ayette geçen askerler: Meleklerdir. O gün savaşmadılar. Meleklerin kazıkları söktüğü, ateşleri söndürdüğü ve askerlerin etrafında tekbir getirdiği söylenir. Bu onlara çok zor geldi, savaşmadan yenildiler.

"Lem terevha": Nahai, Cahderi, Cevni ve İbn Semeyfa, ye ile "yerevha" okumuşlardır. "Ve kanallahu bima tamelune basira": Ebu Amr da ye ile "yamelune" okumuştur.

اِذْ جَاؤُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ اَسْفَلَ مِنْكُمْ وَاِذْ زَاغَتِ
الْاَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللّٰهِ الظُّنُونَا ﴿١٠﴾
هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا ﴿١١﴾ وَاِذْ يَقُولُ
الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ
اِلَّا غُرُورًا ﴿١٢﴾

10 – Hani, size üstünüzden ve aşağınızdan gelmişlerdi de o zaman gözler kaymış ve yürekler gırtlaklara gelmişti. Siz Allah'a çeşitli zanlar ediyordunuz.

11 – İşte orada mü'minler denendi ve şiddetli bir sarsıntı ile sarsıldılar.

12 – O vakit münafıklarla kalplerinde hastalık olanlar: "Allah ve Resul'ü bize ancak aldatmaca va'dettiler" diyorlardı.

"Hani, size üstünüzden ve aşağınızdan gelmişlerdi": Yani vadinin yukarısından ve aşağısından, demektir. "Gözler kaymıştı": Yani dönmüş ve yerinden oynamıştı, nereye baksa düşmanların geldiğini görüyordu. "Ve beleğatil kulubul hanacire": Hanacir, hancere'nin çoğuludur, hancere ise boğazın iç kısmıdır. Katada şöyle demiştir: Gözler yerinden oynadı; eğer gırtlaklar onları sıkmasa idi, dışarı çıkardı. Başkası da, mana şöyledir, demiştir: Onlar korktular, çokları paniklediler. Korkak kimse çok korktuğu zaman ciğeri şişer, o zaman kalp (yürek) gırtlağa gelir. Bu mana İbn Abbas ile Ferra'dan rivayet edilmiştir. İbn Kuteybe de şu manaya gitmiştir: Kalpler korkudan neredeyse boğazlara gelecekti. İbn Enbari şöyle demiştir: Son cümledeki "kâde" gizlenmez, konuşulmadıkça da manası bilinmez.

"Allah'a çeşitli zanlar ediyordunuz": Hasen: Zanlar farklı idi: Münafıklar Muhammed ile ashabının kökünün kazılacağını zannettiler, mü'minler de onun muzaffer olacağını zannettiler.

İbn Kesir, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, vakıfta elifle "ezzununa" ,"erresula" ve "essebila" okumuşlar, vasılda da elifi atmışlardır. Hübeyre de, Hafs'ın Asım'dan, vasılda da vakıfta da elifle

okuduğunu rivayet etmiştir. Nafi, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, vasılda da vakıfta da elifle okumuşlardır. Ebu Amr, Hamze ve Kisai de vasılda da vakıfta da elifsiz okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Usta nahivciler ve sünnete uyan kurralar "ezzununâ" diye vakfeder, vasılda böyle yapmazlardı. Bunu yapmaları da ayet sonlarına riayet etmelerinden dolayıdır, bunların sonunda da elif vardır.

"İşte orada": Yani o zaman "mü'minler denendiler": Savaş ve muhasara ile imtihan edildiler ki mü'minle münafık ayrılsın. "Sarsıldılar": Rahatsız edildiler ve korku ile tahrik edildiler. Onlarsa hep sabır gösterdiler. Ferra şöyle demiştir: Fitneye tahrik edildiler, ama korundular.

"O vakit münafıklarla kalplerinde hastalık olanlar diyorlardı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, şirktir, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Nifaktır, bunu da Katade, demiştir. "Allah ve Resul'ü bize ancak aldatmaca va'dettiler": O gün şöyle dediler: Muhammed bize Kisra ile Kayser'in şehirlerini fethedeceğimizi va'dediyor, biz ise yükümüzün başından ayrılamıyoruz. Bu, yemin olsun ki, aldatmacadır! İbn Saib de: Bunu diyenin Muattib bin Kuşeyr olduğunu söylemiştir.

وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ
لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ
بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا ﴿١٣﴾ وَلَوْ
دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ لَآتَوْهَا وَمَا
تَلَبَّثُوا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا ﴿١٤﴾ وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللَّهَ
مِنْ قَبْلُ لَا يُوَلُّونَ الْأَدْبَارَ وَكَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْئُولًا ﴿١٥﴾
قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ وَإِذًا لَا تُمَتَّعُونَ
إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٦﴾ قُلْ مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا
أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا
وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧﴾

13 – O zaman onlardan bir grup: "Ey Medine halkı, sizin için durmak yok, geri dönün!" demişti. Onlardan bir bölük de Peygamberden: "Gerçekten evlerimiz açıktır" diyerek izin istiyordu. Hâlbuki onlar açık değildi. Onlar sadece kaçmak istiyorlardı.

14 – Eğer üzerlerine çevrelerinden girilse, sonra da onlardan fitne çıkarmaları istense, elbette bunu getirirler ve orada da ancak pek az kalırlardı.

15 – Andolsun, gerçekten daha önce arkalarını dönmeyeceklerine dair söz vermişlerdi. Allah'ın sözü ise mesuldür (sorumluluğu muciptir).

16 – De ki: "Eğer ölümden yahut öldürülmekten kaçarsanız, kaçmak size asla fayda vermeyecektir. O takdirde ancak pek az faydalanacaksınız".

17 – De ki: "Sizi Allah'tan kim koruyacak, eğer size bir kötülük etmek isterse yahut size rahmet etmek isterse?" Kendileri için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulamazlar.

"Onlardan bir grup dedi": Yani münafıklardan bir grup, onlardan bunu diyenler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Abdullah bin Übey ile arkadaşlarıdır, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Münafıklardan Salim oğullarıdır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Ey Yesrib halkı": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Yesrib bir yerin adıdır, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in Medine'si onun bir kenarındadır.

"Lamekame leküm": Hafs, Asım rivayetinde mimin zammesiyle "lamukame" okumuştur. Zeccac da şöyle demiştir: Kim mimi zammeli okursa, mana: Sizin için ikamet yoktur, olur. Kim de fetha ile okursa, mana: Sizin için ikamet edecek yer yoktur, olur. Onlar da mü'minleri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e katılmaktan engelleyen kimselerdir.

"Geri dönün": Yani Medine'ye dönün, demektir. Çünkü Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Müslümanları götürüp Sel' dağı eteğinde kamp kurmuştu, hendek de onlarla düşmanların arasında idi. Münafıklar insanlara: Sizin için burada durmak yoktur, çünkü düşman çoktur, demişlerdi. Bu, cumhurun görüşüdür. Maverdi de başka iki görüş nakletmiştir:

Birincisi: Sizin için Muhammed'in dininde durmak yoktur; müşrik Arapların dinine dönün, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Sizin için savaşta durmak yoktur, aman istemeye dönün, bunu da Kelbi, demiştir.

"Onlardan bir bölük Peygamberden izin istiyordu": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Harise oğullarıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. Mücahit de: Harise bin el – Haris bin el Hazrec oğulları, demiştir. Süddi de: Sadece Harise oğullarından iki adam izin istediler, demiştir.

İkincisi: Harise oğulları ile Seleme bin Cüşem oğullarıdır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Gerçekten evlerimiz açıktır (inne buyutena avretün)": İbn Kuteybe, evlerimiz boştur, demiştir. Avretin aslı: Perdesi ve mahfazası olmayandır. Sanki erkekler evlerin örtüsü ve mahfazasıdır. Onlar gittiği zaman evler açık kalır. Araplar: A'vere menzili derler ki: Evin perdesi gitmek veya duvarı çökmektir. A'verel farisü de: Atlının kılıç vurmak veya mızrak saplamak için bir yeri açılmaktır. Allah Teala: "Hâlbuki onlar açık değildi" diyor; çünkü onları Allah koruyordu, fakat onlar kaçmak istiyorlardı. Hasen ile Mücahit şöyle demişlerdir: Evlerimiz perişandır, hırsızlardan korkuyoruz. Katade de şöyle demiştir: Evlerimiz düşman tarafındadır, ailelerimizden emin değiliz. Allah onları yalanladı ve maksatlarının firar etmek olduğunu bildirdi.

"Eğer üzerlerine çevrelerinden girilse idi": Yani Medine'nin demektir. Aktar çevre ve etraf demektir, tekili: Katr'dır. "Sümme süilül fitnete": Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh, Dahhak, Zühri, Ebu İmran, Ebu Cafer ve Şeybe, sin'in ref'i, ye'nin kesri ve hemzesiz olarak "süyilu" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Mücahid ve Ebu'l – Cevza, sinin ref'i, vavın meddi, arkasından meksur hemze ile "sûilu" okumuşlardır. Hasen, Ebu'l – Eşheb ve Asım el – Cahderi sinin kesri, yenin sükunu, hemzesiz ve vavsız olarak "siylu" okumuşlardır. "Süilül fitnete"nin manası da: Onu yapmaları istense, demektir, fitne de şirktir. "Leetevha": İbn Kesir ve Nafi kısa hemze ile "leetevha" okumuşlardır ki, onu hedefler ve yaparlar, demektir. Asım, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, med ile "leâtevha" okumuşlardır ki, onu verirler, demektir. İbn Abbas da ayetin manası şöyledir, demiştir: Eğer müttefik orduları Medine'ye girseler de sonra onlara şirk koşmaları emredilse idi, muhakkak şirk koşarlardı.

"Orada ancak pek az kalırlardı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Küfre icabette ancak çok az kalırlardı, demektir, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Medine'de ancak çok kısa kalır, sonunda azap edilirlerdi. Bunu da Süddi, demiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de ayet üzerinde çok enteresan bir görüş nakletmiştir: Burada fitne savaştır, mana da şöyledir: Eğer Medine halkının üzerine çevresinden girilse de sonra bu

münafıklardan savaş istense idi, hemen ona koşarlardı, üzerlerine giren ordu da pek az kalır, oradan çıkardı. Onları savaştan ancak dinlerine giren şüphe men etmiştir. Ebu Süleyman: Ben bu manayı Vakıdi'nin kitabından ezberledim, demiştir.

"Daha önce Allah'a söz vermişlerdi": Ne zaman söz verdiklerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Bedir savaşında bulunamadılar, Allah Teala'nın Bedir'e katılanlara ettiği ikramı öğrenince: Andolsun, eğer bir savaşta hazır bulunursak, mutlaka savaşırız, dediler. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Onlar Akabe biatinde bulunanlardır, onlar yetmiş kişi idiler, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e biat ettiler; Allah'a itaat ve Resul'üne yardım edeceklerine söz verdiler.

Üçüncüsü: Uhut'ta müslümanların başına o şey gelince, Muattib bin Kuşeyr ile Salebe bin Hatıb: Bir daha düşmana arka dönmeyiz, dediler. Hendek savaşı çıkınca münafıklık ettiler. Bunu Vakıdi, demiş; Ebu Süleyman Dımeşki de bunu tercih etmiştir ki bu, öncekinden daha münasiptir. Söz münafıklar hakkında olunca, bütün Akabe mensuplarına nasıl teşmil edilir?

"Allah'ın sözü mesuliyeti muciptir": Yani ahirette ondan sorulurlar.

Sonra firarın ecele faydası olmayacağını haber verip: "Deki: Eğer ölmekten yahut öldürülmekten kaçarsanız, kaçmak size asla fayda vermeyecektir" dedi. Dünyada firar ettikten sonra demektir. "O takdirde ancak pek az faydalanacaksınız": O da kalan ömrünüzde demektir.

Sonra onlar hakkında takdirinin değişmeyeceğini şu sözü ile haber verdi: "Sizi Allah'tan kim koruyacak?": Yani sizi kim himaye eder ve sizi kim korur? "Eğer size bir kötülük etmek isterse": O da helak etmek, hezimete uğratmak ve bela vermektir. "Yahut size rahmet etmek isterse": O da zafer, afiyet ve esenliktir. "Kendileri için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulamazlar": Yani onları Allah'ın kendilerine murat ettiğinden koruyacak bir dost ve bir yardımcı bulamazlar, demektir.

قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الْمُعَوِّق۪ينَ مِنْكُمْ وَالْقَٓائِل۪ينَ
لِاِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ اِلَيْنَاۚ وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ اِلَّا قَل۪يلًاۙ ﴿١٨﴾ اَشِحَّةً عَلَيْكُمْۚ
فَاِذَا جَٓاءَ الْخَوْفُ رَاَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ اِلَيْكَ تَدُورُ اَعْيُنُهُمْ كَالَّذ۪ي

يُغْشٰى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِۚ فَاِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِاَلْسِنَةٍ حِدَادٍ
اَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِۜ اُو۬لٰٓئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاَحْبَطَ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْۜ وَكَانَ
ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يرًا ﴿١٩﴾ يَحْسَبُونَ الْاَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُواۚ
وَاِنْ يَأْتِ الْاَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ اَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْاَعْرَابِ
يَسْـَٔلُونَ عَنْ اَنْبَٓائِكُمْۜ وَلَوْ كَانُوا ف۪يكُمْ مَا قَاتَلُٓوا اِلَّا قَل۪يلًا ﴿٢٠﴾
لَقَدْ كَانَ لَكُمْ ف۪ي رَسُولِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا
اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَذَكَرَ اللّٰهَ كَث۪يرًا ﴿٢١﴾ وَلَمَّا رَاَ الْمُؤْمِنُونَ
الْاَحْزَابَۙ قَالُوا هٰذَا مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللّٰهُ
وَرَسُولُهُۘ وَمَا زَادَهُمْ اِلَّٓا ا۪يمَانًا وَتَسْل۪يمًا ﴿٢٢﴾

18 – Allah içinizden (insanları) engelleyenleri ve kardeşlerine: "Bize gelin" diyenleri muhakkak biliyor. Onlar savaşa ancak pek az gelirler / yanaşırlar.

19 – Size karşı pek cimri olarak. Korku geldiği zaman onların sana ölümden bayılan gibi gözleri dönerek baktıklarını görürsün. Korku gidince de sizi sivri dilleriyle incitirler. Hayra karşı pek cimriler olarak. İşte onlar iman etmediler; Allah da onların amellerini boşa çıkardı. Bu da Allah'a kolaydır.

20 – Düşman birliklerini gitmediler zannederler. O birlikler gelirse, isterler ki bedeviler içinde çölde bulunsunlar da haberlerinizi sorsunlar. Eğer içinizde olsalardı ancak pek az savaşırlardı.

21 – Andolsun, gerçekten sizin için; Allah'ı ve ahiret gününü umup Allah'ı çok zikredenler için, Allah'ın Resul'ünde güzel örnek vardır.

22 – Mü'minler o birlikleri görünce: "İşte bu, Allah ve Resul'ünün bize va'dettiği şeydir. Allah ve Resul'ü doğru söyledi" dediler ve bu, onların ancak iman ve teslimiyetlerini artırdı.

"Allah içinizden engelleyenleri muhakkak biliyor": İniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Bir adam hendek savaşında Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanından ayrıldı, öz kardeşinin yanında kebap ve şıra buldu, ona: "Sen buradasın, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ise mızraklar ve kılıçlar arasındadır?!" dedi. O da: "Bana gel, senin sahibin (Muhammed) her taraftan kuşatılmıştır. Yemini hak eden Allah'a ant içerim ki Muhammed onlara asla karşı koyamayacaktır!" dedi. O da: Yalan söyledin, ben de yemini hak eden Allah'a ant içerim ki, gidip bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e söyleyeceğim, dedi. Haber vermek üzere Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gitti. Cebrail'in "yesiren" kavline kadar bu ayeti indirdiğini gördü. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

İkincisi: Abdullah bin Übey, Muattib bin Kuşeyr ve münafıklar Hendek'ten Medine'ye döndüler, yanlarına bir münafık geldiği zaman ona: Canına acı, otur, çıkma, derlerdi. Kamptaki kardeşlerine "Medine'ye gelin, biz sizi bekliyoruz, diye yazarlardı. Onları savaşmaktan engellerlerdi. Askeri kampa ancak çaresiz kalırlarsa giderlerdi; kendilerini göstermek için ispat - ı vücut ederlerdi. Kendilerini kimse görmediği zaman da Medine'ye dönerlerdi. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Muavvik: Engelleyen demektir, "âkani fülanün, va'takani ve avvekani dersin, seni istediğin şeyden men edene böyle dersin. Münafıklar ona yardım etmek isteyenleri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den engellerler idi.

"Kardeşlerine: Bize gel, diyenleri": Bunlar hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, kardeşine böyle diyen kimsedir, bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

İkincisi: Onlar münafık kardeşlerini savaşı terk etmeye çağıran Yahudilerdir. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar Müslümanları Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den uzaklaştırmaya çalışan münafıklardır. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

Savaşa gelmezler": Yani Allah yolunda savaşta hazır bulunmazlar "ancak pek az": Allah için değil de gösteriş ve riya için bulunurlar. Eğer o az şey Allah için olsa idi çok olurdu.

"Size karşı pek cimri olarak (eşihhaten aleyküm)": Zeccac: O, hal olarak mansuptur, mana da şöyledir, demiştir: Harbe ancak özür beyan etmek için ve size karşı cimri olarak gelirler.

Cimrilik ettikleri şeyde de müfessirlerin dört görüşleri vardır:

Birincisi: Hayra cimri olarak, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Allah yolunda harcamaya. *Üçüncüsü:* Ganimete, bu ikisi Katade'den rivayet edilmiştir. Zeccac da: Zafer ve ganimete, demiştir. *Dördüncüsü:* Sizinle savaşmaya, bunu da Maverdi nakletmiştir.

Sonra korkaklıklarını haber verip "korku geldiği zaman" dedi. Yani savaş başladığı zaman demektir. "Onların sana ölümden bayılan gibi gözleri dönerek baktıklarını görürsün": Yani gözleri ölümden bayılan insanın dönmesi gibi döner. O da ölümü yaklaşıp ölüm sebepleri kendisini bürüyen kimsedir. Çünkü o, korkar ve aklı gider, gözü açık kalır, bir türlü kapanmaz. İşte bunlar da öyledir, çünkü onlar da öldürülmekten korkarlar.

"Korku gittiği zaman sizi incitirler": Ferra: Emniyet konusunda konuşarak sizi incitirler, demiştir. "Sivri dillerle": Bozuk ve yaralayıcı dillerle. Araplar, sad ile salakuküm derlerse de bu, kıraatta caiz değildir. Bu da Ferra'nın görüşüdür. Übey bin Ka'b, Ebu'l - Cevza, Ebu İmran el - Cevni, İbn Ebi Able vd. sad ile okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: "Selekuküm"ün manası: Size ganimet konusunda ağır ve özlü ifadelerle hitap ederler. Hatîbün mislak da: Beliğ konuşan hatiptir. "Hayra karşı pek cimri olarak": Yani onlar mala ve ganimete karşı pek cimri olarak size hitap ederler, demektir. Katade de şöyle demiştir: Ganimet dağıtma zamanı olunca size dil döker: Bize de verin, siz ona bizden daha haklı değilsiniz, derler. Ama savaş anında insanların en korkağı ve hakkı en az müdafaa edenidirler. Ganimet anında ise toplumun en cimrisidirler.

Burada hayırdan ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, ganimettir. *İkincisi:* Allah yolunda harcayacakları mala karşı cimrilik, demektir. *Üçüncüsü:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in zaferine karşı, demektir.

"Onlar iman etmediler": Yani onlar iman gösterdiler, mü'min değildirler. Nifaklarından dolayı da "Allah amellerini boşa çıkardı": Mukatil şöyle demiştir: Cihatlarını iptal etti, çünkü o, imanla yapılmış değildi. "Bu oldu": Boşa çıkarma "Allah'a kolay oldu".

Sonra korkaklıklarını gösteren şeyi haber verip: "Düşman birliklerini gitmedi zannederler" dedi. Yani münafıklar aşırı korku ve tedirginliklerinden yenilip giden birliklerin gitmediğini zannederler. "Eğer o birlikler geri gelirse": Yani savaş için ikinci kez dönerlerse, "isterler ki bedeviler içinde çölde bulunsunlar da": Yani korkularından çölde bedevilerin içinde olsunlar da "haberlerinizi sorsunlar": Yani sizden uzakta olup da haberlerinizi sormak isterler: "Muhammed ve ashabı ne yaptı?" derler. Korku ve endişelerinden dolayı halinizi müşahede

ederek değil de duyarak öğrenmek isterler. Şöyle de denilmiştir: Müslümanların başına gelene sevinerek böyle sorarlar. "Eğer içinizde olsalardı": Yani sizinle beraber savaşta hazır olsalardı "ancak pek az savaşırlardı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ancak taş atarak savaşırlardı, bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Allah rızası için değil de riya için savaşırlardı. Bunu da Mukatil, demiştir.

Sonra savaşa katılmayıp da Medine'de kalanları şu sözü ile ayıpladı: "Andolsun, gerçekten sizin için Allah'ın Resul'ünde güzel bir örnek vardır": Yani iyi bir model vardır, mana da şöyledir: Sizin için onda uyulacak şey vardır; eğer onun gibi sabrederseniz - nitekim Uhut'ta dişi kırılmış, alnı kanamış ve amcası öldürülmüştü- bununla beraber size her türlü yardımda bulunurdu.

Asım hemzenin zammesiyle "üsvetün", diğerleri ise kesresi ile okumuşlardır ki ikisi de iyi lügattir. Hicaz halkı ile Esed oğulları kesre ile "isve", Temim ile Kays oğullarının bazıları da zamme ile "üsve" derler. Allah Teala bu örneği özellikle Müslümanlar için kılmış: "Allah'ı ve ahiret gününü umanlar için" demiştir. Mana da şöyledir: Resulullah'taki örnek ancak Allah'ı ve ahiret gününü umanlar içindir, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'nun yanındaki sevap ve nimeti umanlar, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Allah'tan ve öldükten sonra dirilmekten korkanlar için, bunu da Mukatil, demiştir.

"Allah'ı çok zikreden": Çünkü Allah'ı zikreden O'nun emirlerine uyar; ondan gafil olan ise öyle değildir.

Sonra düşman birlikleri ile karşılaşan mü'minlerin hallerini niteleyip şöyle dedi: Mü'minler düşman birliklerini gördüğü zaman: Bu, Allah'ın ve Resul'ünün bize va'dettiği şeydir, derler. Bu vaatte de iki görüş vardır:

Birincisi: O, "Sizden öncekilerin halleri sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi zannettiniz?" *(Bakara: 214)* kavlidir. Bunlar o gün belayı gözleriyle görünce: Bu, Allah ve Resul'ünün bize va'dettiği şeydir, dediler. Bunu da İbn Abbas, Katade vd. demişlerdir.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onlara zafer ve Kisra'nın şehirlerini ve Hiyre'nin saraylarını va'detti. Bunu da Maverdi ve diğerleri zikretmişlerdir.

"Bu onların artırmadı": Yani gördükleri şeyler "ancak imanı artırdı": Allah'ın va'dine imanı demektir. Ve emrine "teslimiyeti artırdı".

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ
قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾ لِيَجْزِيَ اللَّهُ
الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ أَوْ يَتُوبَ
عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٢٤﴾ وَرَدَّ اللَّهُ
الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ
الْقِتَالَ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا ﴿٢٥﴾ وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ
مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ
فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا ﴿٢٦﴾ وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ
وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَمْ تَطَئُوهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيرًا ﴿٢٧﴾

23 – Mü'minlerden birtakım erkekler vardır ki, Allah'a verdikleri söze sadık kaldılar. Onlardan kimi adağını ödedi; kimi de beklemektedir. (Verdikleri sözü) asla değiştirmediler.

24 – Allah doğruları doğrulukları ile mükafatlandırsın yahut dilerse münafıklara azap etsin veyahut tövbelerini kabul etsin diye. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

25 – Allah, kafirleri bir hayır elde etmeden öfkeleri ile geri çevirdi. Allah savaşta mü'minlere yetti. Allah pek güçlü, mutlak galiptir.

26 – Onlara arka çıkan kitap ehlini de kalelerinden indirdi ve kalplerine korku düşürdü. Bir kısmını öldürüyor ve bir kısmını esir alıyordunuz.

27 – Yerlerine, yurtlarına, mallarına ve oraya ayak basmadığınız yere sizi mirasçı etti. Allah her şeye kadirdir.

"Mü'minlerden birtakım erkekler vardır ki Allah'a verdikleri söze sadık kaldılar": Kimler hakkında indiğinde iki görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Enes bin Nadr hakkında indi, bunu da Enes bin Malik,

demiştir. Buhari ve Müslim, Enes bin Malik'ten şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Amcam Enes bin Nadr, Bedir savaşında bulunamadı; gelince, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in müşriklere ilk yaptığı savaşta bulunamadım; eğer aziz ve celil olan Allah beni bir savaşta bulundurursa, Allah ne yapacağımı mutlaka görecektir, dedi. Uhut savaşı çıkınca, insanlar yarıldılar, o da: Allah'ım, şu müşriklerin yaptıklarından sana teberri ederim; şu Müslümanların yaptıklarından da senden özür dilerim, dedi. Sonra kılıcı ile yürüdü; Sa'd bin Muaz ile karşılaştı; ona: Ey Sa'd, Uhut tarafından cennetin kokusunu duyuyorum, ne de hoş kokuyor, dedi. Sa'd: Ya Resulallah, o öyle bir şey yaptı ki ben yapamazdım, dedi. Enes diyor ki: Onu öldürülenler arasında bulduk, üzerinde kılıç darbesi, mızrak saplaması ve ok değmesi türünden seksen küsur yara vardı. Ona işkence de etmişlerdi. Biz onu tanıyamadık; onu ancak kız kardeşi parmağından tanıdı. Enes diyor ki: Biz: "Mü'minlerden öyle erkekler vardır ki Allah'a verdikleri söze sadık kaldılar" ayetinin o ve arkadaşları hakkında indiğini söylerdik.

İkincisi: O, Talha bin Ubeydullah hakkında indi; Nezzal bin Sebre, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten şöyle rivayet etmiştir, kendisine: Bize Talha'dan anlat, dediler; o da şöyle dedi: O, öyle bir zattır ki onun hakkında Allah'ın kitabından "kimisi adağını yerine getirdi" ayeti indi. Ona ileride hesap yoktur.

Bazı müfessirler de: Ayetin bu kadarının Talha, başının ise Enes hakkında indiğini söylemişlerdir. İbn Cerir de, ayetin manası şöyledir, demiştir: Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler. Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Akabe gecesinde İslam'a ve ona yardım edeceklerine söz verdiler.

İkincisi: Onlar Bedir'de bulunamayan kimselerdir; bir daha hiçbir savaştan geri kalmayacaklarına söz verdiler.

Üçüncüsü: Onlar düşmanla karşılaştıkları zaman kaçmayacaklarına söz verdiler ve buna da sadık kaldılar.

Dördüncüsü: Onlar zorluklara, sıkıntılara ve savaşa göğüs gereceklerine söz verdiler.

"Onlardan kimisi adağını yerine getirdi, kimisi de beklemektedir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlardan kimisi öldü, kimisi de ölümü beklemektedir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlardan kimi öldürülse de veya yaşasa da sözünü yerine

getirdi, onlardan kimi de savaşmak veya düşmana ciddi şekilde direnmekle ölümü beklemektedir. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Kimisi ettiği adağı yerine getirdi, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. Bu durumda nahb kelimesi birinci görüşe göre ecel, ikinciye göre de adak olur. İbn Kuteybe de: "Kada nahbehu": Öldürüldü, demiştir. Nahb'in aslı adaktır; bazıları, eğer düşmanlarla karşılaşırlarsa, öldürülünceye veya Allah fetih nasip edinceye kadar direteceklerini adak etmişlerdi. Öldürüldüler, bunun üzerine: Fülanün kada nahbehu denildi ki, öldürüldü, demektir. Bu durumda nahb istiare yolu ile ecel yerine kullanılmıştır. Çünkü ecel nahb vasıtasıyla gerçekleşmiş ve nahb ona sebep olmuştur. Bundan dolayıdır ki ihsana "menn" denilmiştir. Çünkü kime bir şey verilirse, minnet eder. İbn Abbas da: Adaklarını yerine getirenlerden bazıları şunlardır, demiştir: Hamza bin Abdülmuttalib, Enes bin Nadr ve arkadaşları. İbn İshak da: "adaklarını yerine getirenler" Bedir ve Uhut'ta şehit düşenlerdir, demiştir. "Onlardan kimisi de beklemektedir" Allah'ın va'dettiği zaferi veyahut arkadaşları gibi şehit olmayı. "Değiştirmediler": Yani münafıkların tersine Rablerine verdikleri sözü değiştirmediler, demektir.

"Allah doğruları doğrulukları ile mükafatlandırsın diye": Onlar da Allah'a verdikleri sözde duran mü'minlerdir. "Münafıklara azap etsin diye" sözlerini bozdukları için "dilerse" o da onları münafıklıkları üzerine öldürmektir. "Veya tövbelerini kabul etsin": Dünyada, o zaman onları münafıklıktan imana çıkarır ve onları bağışlar.

"Allah kafirleri geri çevirdi": Yani müttefik orduları, onları püskürttü ve Müslümanlara karşı zafer kazanmaktan alıkoydu. "öfkeleriyle": Yani muratlarına nail olmadan, yürekleri soğumadan, demektir. "Bir hayır elde edemediler": Müslümanlara karşı muzaffer olamadılar. Bu onlara göre hayırdı, onlara kullandıkları kelimelerle hitap edildi. "Allah savaşta mü'minlere yetti": Fırtına ve melek göndermekle. "Onlara arka çıkanları indirdi": Yani düşman ordularına yardım edenleri. Onlar da Kurayza Yahudileridir; şöyle ki: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile yaptıkları antlaşmayı bozdular ve müşriklerle elbirliği ettiler.

KISSALARINA İŞARET

İlim ve siyer adamları şöyle anlatırlar: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Hendek'ten dönünce, savaş giysilerini çıkardı ve gusül etti. Ona Cebrail göründü: Bakıyorum da savaş giysilerini çıkarmışsın, melekler ise kırk gündür silahlarını çıkarmadılar? Allah sana Kurayza

oğullarının üzerine yürümeni emrediyor, ben de oraya gidiyorum, kalelerini başlarına yıkacağım, dedi. O da Hazreti Ali'yi çağırdı, sancağı ona verdi ve Bilal'i gönderdi, insanlara seslendi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ikindi namazını yalnız Kurayza oğullarında kılmanızı emrediyor, dedi. Sonra onlara yürüdü, onları on beş gün sıkıca kuşattı. Yirmi gün, diyenler de vardır. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e haber gönderdiler: Bize Ebu Lübabe bin Münzir'i gönder, dediler. O da gönderdi. Onunla istişare ettiler; o da elini boğazına götürdü: Bu ölümdür, dedi. Sonra Ebu Lübabe pişman oldu: Allah'a ve Resul'üne hiyanet ettim, dedi. Gitti, kendini mescidin sütununa bağladı, sonunda Allah Teala tövbesini kabul etti. Sonra Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kararına razı oldular, o da onlara Muhammed bin Mesleme'yi emir yaptı. Elleri arkalarından bağlandılar, bir tarafa atıldılar. Kadınlarla çocuklar da bir tarafa bırakıldılar. Evsliler, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile onları bağışlaması için konuştular, onlar Yahudilerle müttefik idiler. Resulullah Sa'd bin Muaz'ı hakem tayin etti. Muhammed bin Sa'd böyle zikretmiştir. Başkası da şöyle nakletmiştir: Onlar Sa'd bin Muaz'ın hakemliğini kabul ettiler; aralarında antlaşma vardı, ondan kendilerine yumuşak davranılmasını rica ettiler; o da tüyü bitenlerin öldürülmesine, kadınlarla çocukların esir edilmesine ve mallarının da taksim edilmesine karar verdi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: "Allah'a yemin ederim ki yedi kat göğün üzerinden karar verdin" dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem döndü, onların Medine'ye getirilmelerini buyurdu. Onlar için pazar yerinde hendek kazıldı, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabı oturdular, onlar da çıkarılıp boyunları vuruldu. Altı ile yedi yüz arasında idiler.

"Min sayasıyhim": İbn Abbas ile Katade: Kalelerinden, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Sayasıy'nin aslı: Sığır boynuzudur, çünkü onunla kendini korur ve müdafaa eder. Kalelere: Sayasıy denilmesi onlarla korunulduğu içindir. Zeccac da şöyle demiştir: Her boynuza: Sıysa, denir. Suysatüdiyk de: Horozun mahmuzudur.

"Kalplerine korku düşürdü": Yani içlerine korku saldı, demektir. "Bir kısmını öldürüyorsunuz" onlar da savaşa katılanlardır "bir kısmını da esir ediyorsunuz" onlar da kadınlarla çocuklardır. "Yerlerine ve yurtlarına sizi mirasçı etti": Yani gayri menkullerine, hurmalıklarına ve evlerine demektir. "Ve mallarına": Altın, gümüş, süs eşyası, köleler ve cariyeler gibi. "Oraya ayak basmadığınız yere de": Yani henüz ayak basmadığınız topraklardır ki yakında size fethedeceğiz. Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O; İran ile Rumdur, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Müslümanların kıyamet gününe kadar elde edecekleri yerlerdir. Bunu da ikrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Mekke'dir, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Hayber'dir, bunu da İbn Zeyd, İbn Saib, İbn İshak ve Mukatil, demişlerdir.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ
الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ اُمَتِّعْكُنَّ وَاُسَرِّحْكُنَّ
سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٢٨﴾ وَاِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ
الْاٰخِرَةَ فَاِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾
يَا نِسَٓاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ يُضَاعَفْ
لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾
وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلّٰهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَٓا
اَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَاَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾ يَا نِسَٓاءَ
النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَاَحَدٍ مِنَ النِّسَٓاءِ اِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ
بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا
﴿٣٢﴾ وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ
الْاُولٰى وَاَقِمْنَ الصَّلٰوةَ وَاٰتِينَ الزَّكٰوةَ وَاَطِعْنَ اللّٰهَ
وَرَسُولَهُ اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ
الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴿٣٣﴾ وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلٰى فِي بُيُوتِكُنَّ
مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ وَالْحِكْمَةِ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا ﴿٣٤﴾

28 – Ey o peygamber, eşlerine de ki: "Eğer siz dünya hayatını ve süsünü istiyor idiyseniz, gelin, size boşanma bedellerini vereyim ve sizi güzelce salıvereyim".

29 – "Eğer Allah'ı, Resul'ünü ve ahiret yurdunu istiyor idiyseniz, şüphesiz Allah içinizden iyilik edenlere büyük bir mükafat hazırlamıştır".

30 – Ey Peygamberin hanımları, sizden kim apaçık edepsizlik ederse, onun azabı iki kat katlanır. Bu da Allah'a kolaydır.

31 – Sizden kim Allah'a ve Resul'üne itaat eder ve iyi iş yaparsa, ona mükafatını iki defa / kat veririz. Ve onun için hoş bir rızık hazırladık.

32 – Ey peygamberin hanımları, sizler sakınırsanız, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Öyleyse sözü yumuşak söylemeyin; sonra kalbinde hastalık olan umut eder. Ve iyi bir söz söyleyin (normal konuşun).

33 – Evlerinizde oturun ve ilk cahiliye açılması gibi açılmayın. Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin ve Allah'a ve Resul'üne itaat edin. Allah ancak sizden, ey ehl-i beyt (Peygamberin ev halkı), kiri gidermek ve sizi tertemiz etmek istiyor.

34 – Evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah lütuf sahibi, her şeyden haberdardır.

"Ey Peygamberin hanımları...": Tefsirciler şöyle demişlerdir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in hanımları ondan dünya malı istediler; ondan daha fazla nafaka istediler, birbirlerini kıskanmakla ona eziyet ettiler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de onlardan bir ay ayrıldı, yüksek odasına çekildi, orada kaldı. Bunun üzerine bu ayet indi. O gün dokuz hanımı vardı: Aişe, Hafsa, Ümmü Habibe, Sevde, Safiye el – Hayberiyye, Meymune el – Hilaliyye, Zeynep bint Cahş ve Cüveyriye bint el – Haris. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem indi, onlara ayeti sundu; Aişe'den başladı; o da Allah ve Resul'ünü seçti, sonra da: Ya Resulallah, seni seçtiğimi kadınlarına söyleme, dedi. O da: Allah beni tebliğ edici olarak gönderdi, baskıcı olarak göndermedi, dedi. Ben de bu seçme hadisini el – Hadaik ve el – Muğni kitaplarında uzunluğuna anlatmış bulunuyorum.

Onları hangi hususta serbest bıraktığında iki görüş vardır:

Birincisi: Onları boşamakla yanında kalmak arasında serbest bıraktı. Bu da Aişe radıyallahu anha'nın görüşüdür.

İkincisi: Onları dünyayı tercih edip ayrılmak veya ahireti tercih edip tutmakla serbest bıraktı; onları boşama hususunda serbest bırakmadı. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

Onları serbest bırakma hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar kendisinden nafakalarını artırmasını istediler.

İkincisi: Onlar kıskanmakla kendisini rahatsız ettiler. İki görüş de tefsirde meşhurdur.

Üçüncüsü: Kendisi dünya mülkü ile ahiret nimeti arasında serbest bırakılıp da ahireti seçince, kadınlarının da öyle olması emredildi. Bunu da Ebu'l – Kasım Saymeri nakletmiştir.

"Ümetti'künne": Boşama bedelidir, salıvermekten maksat da: Boşamadır. Biz de bunu Bakara: 231'de zikretmiş bulunuyoruz. Ahiret yurdundan murat edilen de: Cennettir. İyilik yapanlar da: Ahireti tercih edenlerdir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar aziz ve celil olan Allah'ı tercih edince, Allah da onları üç şeyle mükafatlandırdı: *Birincisi:* "Sizler herhangi bir kadın gibi değilsiniz" kavli ile dünya kadınlarının üzerine üstün kılmakla. *İkincisi:* Onları mü'minlerin anneleri kılmakla. *Üçüncüsü:* "Bundan sonra sana kadınlar helal değildir" *(Ahzab: 52)* kavli ile onları boşamasını ve onların yerine başka kadınlar almasını yasaklamakla. Bundan sonra onların üzerine evlenmesi serbest bırakıldı mı? Bunda da iki görüş vardır; bunlar da yakında gelecektir, inşallah.

"Sizde kim apaçık bir edepsizlik yaparsa": Yani açıktan bir günah işlerse, demektir. İbn Abbas: Kocaya itaatsizlik ve kötü ahlak demiştir. "Ona azap iki kat katlanır": Yani günah cürmünün azabı iki cürüm azabı gibi kılınır, nitekim bir taat üzerine ecri de iki defa verilir. Azapları niçin iki kat olmuştur? Çünkü onlar başka kadınların görmedikleri engelleyici şeyler görmektedirler. Bundan da çekinmezlerse iki kat azabı hak ederler. Sonra onların isyan etmelerinden Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem rahatsızlık duyar. Kim de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i rahatsız ederse, cürmü başkalarınkinden daha büyük olur.

"Bu da Allah'a kolaydır": Yani onun azabı Allah'a kolaydır, demektir.

"Vemen yaknüt": Kim itaat ederse, demektir. "biz de ona hazırladık": Bunun da açıklaması Nisa: 37'de geçmiştir. Hoş rızık: Güzel rızıktır ki o da cennettir.

Sonra: "Sizler herhangi bir kadın gibi değilsiniz" demekle başka kadınlara karşı faziletlerini açıkladı. Zeccac şöyle demiştir: Niçin, kevahidetin minen nisai, demedi? Çünkü "ahad" lafzı genel bir olumsuzluk ifade eder; erkeği, dişiyi, tekili ve çoğulu içine alır. İbn Abbas da, şöyle demek istiyor, demiştir: Benim nazarımda sizin kadriniz diğer iyi

kadınlar gibi değildir; sizler daha kıymetlisiniz, sevabınız da daha büyüktür. "Eğer sakınırsanız": Onlara takvayı (sakınmayı) şart koşması, faziletlerinin takvaya bağlı olduğunu bildirmek içindir, yoksa sadece Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ilişkilerinden dolayı değildir.

"Öyleyse yumuşak söylemeyin": Yani yumuşak konuşmayın "o zaman kalbinde hastalık olan umut eder": Yani kalbinde bozukluk olan, demektir. Mana da şöyledir: Bir münafık veya günahkarın size yakınlık hissedeceği şekilde konuşmayın. Kadından, kendisine yabancılara hitap ettiği zaman kaba (sırıtmadan) konuşması istenmiştir. Çünkü o zaman şüphe tamamından daha uzak olur.

"İyi bir söz söyleyin": Yani kötünün umuda kapılmayacağı şekilde doğru ve iffetli konuşun.

"Vekarne fi buyutikünne": Nafi, Asım – Eban rivayet hariç – Hübeyre, Velid bin Müslim de İbn Amir'den rivayet ederek, kafın fethi ile "vekarne"; diğerleri ise kesri ile "ve kırne" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Kim fetha ile okursa, karertü filmekâni'den getirir ve ra'nın birini atarak kelimeyi hafifletir; mesela "zalte aleyhi ve akifa" *(Taha: 90)* dediği gibi. Kim de kesre ile okursa, vekar'dan getirir; kır fi menzilike denir ki: Evinde otur, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kim kesre ile okursa, o, vekar'dandır: Vekara fi menzilihi yekıru vekuran denir. Kim de kafın zammı ile okursa, onu karar'dan getirir. Übey bin Ka'b ile Ebu'l – Mütevekkil kafın sükunu, ilk ranın fethi ve ikincinin sükunu ile "vakrerne" okumuşlar; İbn Mes'ud ile İbn Amir de öyle okumuşlar, ancak onlar ilk rayı meksur kılmışlardır.

Müfessirler ayetin manası şöyledir, demişlerdir: Kadınlara evlerinde vakar ve sükunetle oturmaları ve dışarı çıkmamaları emredilmiştir.

"Vela teberrecne": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Teberrüc: Kadının güzelliklerini açmasıdır. Zeccac da şöyle demiştir: Teberrüc: Ziyneti ve erkeğin şehvetini tahrik edecek şeyi açmaktır. "İlk cahiliye": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, İdris'le Nuh arasıdır ki bin sene idi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, İbrahim aleyhisselam zamanında idi, bu da Hazreti Aişe radıyallahu anha'nın görüşüdür.

Üçüncüsü: Nuh ile Adem arasıdır, bunu da Hakem, demiştir.

Dördüncüsü: İsa ile Muhammed aleyhimesselam arasıdır, bunu da Şa'bi, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: "İlk" denmesi, her öncekinin

ilk olmasındandır. Tevili de onların Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'den önce olmalarıdır.

İlk cahiliyenin nasıl açıldıkları hakkında da altı görüş vardır:

Birincisi: Kadın çıkar erkeklerin arasında yürürdü, işte teberrüc budur. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Kırıtarak ve cilveli yürüyüş idi, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: O, böbürlenmedir, bunu da İbn Ebi Necih, demiştir.

Dördüncüsü: Kadın inci ile süslü elbise giyer sonra yolun ortasında yalnız o elbise ile yürürdü. Bu da İbrahim aleyhisselam zamanında idi. Bunu da Kelbi, demiştir.

Beşincisi: Kadın başörtüsünü başından atar, onu bağlamazdı; küpeleri ve kolyeleri görünürdü, bunu da Mukatil, demiştir.

Altıncısı: Kadın mali imkanı olduğu halde cesedini örtmeyecek elbise giyerdi. Bunu da Ferra nakletmiştir.

"Allah ancak sizden kiri gidermek istiyor": Bunda da müfessirlerin beş görüşü vardır:

Birincisi: O şirktir, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Günahtır, bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Şeytandır, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Dördüncüsü:* Şüphedir. *Beşincisi:* Günahlardır, bu ikisini de Maverdi nakletmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Bütün yiyecek veya yapılacak veyahut çirkin şeyler rics'tir (kirdir).

"Ehlel beyt" tamlamasının mansup okunması iki mülahaza iledir: *Birincisi:* A'ni ehlel manasına göredir (gizli fiilledir). *İkincisi:* Nida yolu iledir, mana da: Ya ehlel beyt, demektir (münada mansuptur).

Burada ehl-i beytten kimler murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hanımlarıdır, çünkü evindedirler. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbs'tan rivayet etmiş; İkrime, İbn Saib ve Mukatil de böyle demişlerdir. Geçen cümlelerin Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in eşleri ile ilgili olması da bu görüşü destekler. Bu görüşün sahiplerine bir itiraz vardır; o da şu: Cem-i müennes nun iledir, öyleyse nasıl "anküm" ve "ve yutahhireküm" denilmiştir. Cevap da şöyledir: Aralarında Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem olduğu için erkek ciheti galip gelmiştir.

İkincisi: Bu; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Hazreti Ali, Fatıme, Hasan ve Hüseyin'e özgüdür, bunu da Ebu Said el – Hudri demiştir. Enes, Aişe, Ümmü Seleme'den de aynısı rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile eşleridir. Bunu da Dahhak, demiştir.

Zeccac onların Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in eşleriyle âl'i sayılan erkekler olduğunu nakletmiş ve şöyle demiştir: Lügat de bunun erkekler ve kadınlar için birlikte olduğunu gösterir; çünkü "anküm" kavli mim iledir. Eğer yalnız kadınlar için olsa idi ancak "ankünne", "ve yutahhirkünne" caiz olurdu.

"Sizi tertemiz etmek istiyor": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Şirkten, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Kötülükten, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Günahtan, bunu da Süddi ile Mukatil, demişlerdir.

"Hatırlayın": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, onlara, yani kadınlara nimeti hatırlatmadır.

İkincisi: Onlara bunu ezberleme emridir, bu durumda "hatırlayın"ın manası "ezberleyin" demek olur. "Evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini": Yani Kur'an'ı.

Hikmette de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, sünnettir, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Emir ve yasaktır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Şüphesiz Allah lütuf sahibidir": Yani size lütuf sahibidir; çünkü sizi içlerinde ayetleri okunan evlere koydu. "Haberdardır": Sizden; çünkü sizi Resul'ü için seçmiştir.

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ
وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ
وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ
وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ
وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا
وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٣٥﴾

35 – Şüphesiz Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, itaat eden erkekler ve itaat eden kadınlar, sadık erkekler ve sadık kadınlar, sabırlı erkekler ve sabırlı kadınlar, mütevazı erkekler ve mütevazı kadınlar, sadaka veren

erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, namuslarını muhafaza eden erkekler ve muhafaza eden kadınlar ve Allah'ı çokça zikreden erkekler ve kadınlar, (işte) onlar için Allah bir bağış ve büyük bir mükafat hazırlamıştır.

"Şüphesiz Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar": İniş sebebinde beş görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hanımları: "Neden sadece mü'min erkekler zikrediliyorlar da hiçbir konuda mü'min kadınlar zikredilmiyor?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Zabyan, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Ümmü Seleme: "Ya Resulallah, erkekler zikrediliyor, bizse zikredilmiyoruz, dedi; bunun üzerine bu ayet ile "içinizden hiçbir amel edenin amelini zayi etmem" *(Al-i İmran: 195)* kavli indi. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Ümmü Umare diyor ki: "Ya Resulallah, anam babam sana kurban olsun, neden erkeklerden bahsediliyor da kadınlardan bahsedilmiyor?" dedim. Onun üzerine bu ayet indi. Bunu da İkrime, demiştir. Mukatil bin Süleyman da: Bunu Ümmü Seleme ile Ümmü Umare dediler; bu ayet de onların demeleri üzerine indi, demiştir.

Dördüncüsü: Allah Teala Resul'ünün hanımlarını zikredince Müslüman kadınları onların yanlarına girip: Siz zikredildiniz, bizse zikredilmedik; eğer bizde hayır olsa idi, biz de zikredilirdik, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: Esma bint Umeys, Habeşistan'dan dönünce, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hanımlarının yanına girdi: "Bizim hakkımızda Kur'an'dan bir şey indi mi?" dedi. Onlar da: Hayır, deyince, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: "Ya Resulallah, kadınlar, zarar ve ziyan ettiler" dedi. O da: "Neden?" dedi. Esma da: Onlar erkekler gibi zikredilmiyorlar, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Mukatil bin Hayyan, demiştir.

Ayetteki lafızların tefsiri de çeşitli yerlerde geçmiştir: Bakara: 45, 109, 129; Ahzab: 31; Al-i İmran: 17, 181; Yusuf: 88; Enbiya: 91.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ اِذَا قَضَى اللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَمْرًا اَنْ يَكُونَ
لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ اَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ
ضَلَالًا مُبِينًا ﴿٣٦﴾ وَاِذْ تَقُولُ لِلَّذٖٓي اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَاَنْعَمْتَ عَلَيْهِ

أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللّٰهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللّٰهُ
مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللّٰهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشٰيهُ فَلَمَّا قَضٰى زَيْدٌ مِنْهَا
وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ
أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولًا ﴿٣٧﴾

36 – Allah ve Resul'ü bir şeye karar verdiği zaman, ne mü'min bir erkek ne de mü'min bir kadın için, onlar için işlerinde seçme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Resul'üne isyan ederse, gerçekten apaçık bir sapıklıkla sapmıştır.

37 – Hatırla o zamanı ki sen, Allah'ın nimet verdiği ve senin de nimet verdiğin o kimseye: "Eşini üzerinde tut ve Allah'tan kork" diyordun. İçinde bir şey gizliyordun ki Allah onu açığa çıkaracaktı ve insanlardan korkuyordun. Oysa korkmana en haklı olan Allah'tır. Zeyd ondan ihtiyacını bitirince, onu sana zevce kıldık ki, evlatlıkları onlardan (kadınlarından) ihtiyaçlarını bitirdikleri zaman mü'minlerin üzerine bir sıkıntı olmasın. Allah'ın emri yerine getirilmiştir.

"Allah ve Resul'ü bir şeye karar verdiği zaman...": Ayetin iniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Zeynep bint Cahş'i Zeyd bin Harise'ye istemeye gitti: O da: Hayır, onunla evlenmem, dedi. Resulullah salllallahu aleyhi ve sellem de: "Hayır, onunla evleneceksin" dedi. O yine kabul etmedi, sonra bu ayet indi. Bu mana İbn Abbas, Mücahit, Katade ve cumhurdan rivayet edilmiştir. Bazı müfessirler Zeyneb'in kardeşi Abdullah bin Cahş de bunu kabul etmedi, derler. Ayet inince ikisi de razı olup teslim oldular. Mukatil şöyle demiştir: İman eden erkekten maksat: Abdullah bin Cahş, iman eden kadından maksat da: Zeynep bint Cahş'tir.

İkincisi: Bu, Ümmü Külsum bint Ukbe bin Ebu Mu'yat hakkında indi; o, ilk hicret eden kadındı. Kendini Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e hibe etti; o da: "Seni kabul ettim" dedi ve onu Zeyd bin Harise ile evlendirdi. O ve kardeşi bunu istemediler: Biz, Resulullah'ı istedik; o ise kölesi ile evlendiriyor, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu İbn Zeyd, demiştir. Müfessirlere göre birincisi daha doğrudur.

"Allah ve Resul'ü bir şeye karar verdiği zaman": Yani ona hükmettiği zaman demektir. "En tekune": Kufeliler ye ile "en yekune" okumuşlardır.

Ebu Miclez ile Ebu Reca, yenin sükunu ile "el-hiyretü" okumuşlardır. Zamirde "lehüm" diye çoğul kullanması, bütün erkek ve kadın mü'minlerin murat edilmiş olmasındandır. El- Hiyret: Seçim ve tercih, demektir. Aziz ve celil olan Allah Teala Allah ve Resul'ünün hükmüne karşı tercih hakkı olmadığını bildirmiştir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, onu Zeyd'le evlendirince onun yanında bir zaman kaldı. Sonra Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Zeyd'in evine gitti, onu (Zeyneb'i) gördü; beyaz tenli ve güzeldi; Kureyş kadınlarından kusursuz biri idi. İçine ona karşı bir his düştü: Kalpleri evirip çeviren Allah'ı noksanlıklardan tenzih ederim, dedi. Zeyd bunu fark etti: Ya Resulallah, izin ver onu boşayayım, dedi. Bazıları da şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Zeyd'in evine geldi; Zeyneb'i gördü, sübhane mukallibel kulub, dedi. Zeynep bunu işitti; Zeyd gelince bunu ona söyledi. Zeyd de ona karşı bir hissi olduğunu anladı; geldi: Ya Resulallah, bana izin ver, onu boşayayım, dedi. Zeyd diyor ki: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem kapıya geldi, kapıda da kıl bir perde vardı; rüzgar perdeyi kaldırdı; Zeyneb'i gördü. Kalbine bir şey girince, başkasına gitmesini istemedim. Geldim: Ya Resulallah, ondan ayrılmak istiyorum, dedim. O da: Allah'tan kork, dedi. Mukatil de şöyle demiştir: Zeyd, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in sübhanallah dediğini duyunca: Ya Resulallah, bana izin ver, onu boşayayım, o kibirli bir kadındır; bana karşı böbürleniyor ve beni dili ile rahatsız ediyor, dedim. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de bana: Onu nikahında tut ve Allah'tan kork, dedi. Sonra Zeyd onu boşadı; Allah Teala da: "Hatırla o zamanı ki sen, Allah'ın nimet verdiği" kavlini indirdi. Allah'ın nimet vermesi, ona Müslümanlık nasip etmesidir. "senin de nimet verdiğin" o da azat etmesidir.

Allah'tan kork": Yani o kadın hususunda Allah'tan kork, onu boşama, demektir. "İçinde gizliyordun": Kalbinde saklıyordun, "Allah'ın açıklayacağı o şeyi": Yani meydana çıkaracağı, demektir. Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onun sevgisi, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Zeyneb'in onun zevcesi olacağına dair Allah'ın verdiği söz, Zeyd gelip de ondan şikayet edince: "Zevceni nikahında tut ve Allah'tan kork" dedi. Allah'ın açıklayacağını da içinde gizledi. Bunu da Ali bin Hüseyn, demiştir.

Üçüncüsü: Onun boşanmasını tercih etmesi, bunu da Katade, İbn Cüreyc ve Mukatil, demişlerdir.

Dördüncüsü: Gizlediği şey: Eğer Zeyd onu boşarsa, onunla evlenirim, demesidir.

"İnsanlardan korkuyordun": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Yahudilerin: Muhammed, oğlunun karısı ile evlendi, demesinden korkuyordu. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, insanların: Bir adama, karısını boşamasını emretti, sonra da onunla evlendi, demelerinden korkuyordu.

"Allah O'ndan korkmana en haklıdır": Yani bütün hallerde en çok korkman gereken Allah'tır. Maksat, onun bu halde Allah'tan korkmadığı değildir, ancak korkusunun az da olsa halkla ilişkisi olduğu için ona: Onlardan çok Allah'tan korkmalısın, denildi. Hazreti Aişe şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bu ayetten daha zoru inmedi; eğer vahiyden bir şey gizleyecek olsa idi, mutlaka bunu gizlerdi.

Bazı alimler, bu, tefsirlerde yaygın olmasına rağmen Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in o kadının sevgisinden ve Zeyd'in onu boşamasını istemesinden münezzeh olduğunu söylemişler ve şöyle demişlerdir: O, bu kıssada iki şey için itap edildi:

Birincisi: Allah, Zeyneb'in onun zevcesi olacağını haber verdi, o da Zeyd'e: Zevceni nikahında tut, dedi. Zeyd'den utandığı için Allah'ın haber verdiğini Zeyd'e söylemedi. Bu da Ali bin Hüseyn'den naklettiğimiz görüşten çıkmaktadır; Salebi ile Vahidi de bunu desteklemişlerdir.

İkincisi: O, Zeyd ile Zeynep arasındaki geçimsizliği görünce, onların bir daha anlaşamayacaklarını ve Zeyd'in ondan ayrılacağını zannetti, içinde, eğer Zeyd onu boşarsa, akrabalık hatırı için onunla evlenmeyi gizledi. Çünkü Zeynep onun halası Ümeyme bint Abdülmuttalib'in kızı idi. Allah da onu Zeyd'e: "Zevceni nikahında tut" derken içinde sakladığı şeyden dolayı kınadı; içinin ve dışının halka karşı bir olmasını istedi. Nitekim öldürmek istediği adam kıssasında kendisine: Öldürülmesini bize işaret etse idin, dediklerinde: "Bir peygamberin hain bir bakışı olamaz"[1] demişti.

"Felemma kada zeydün minha vataren": Zeccac şöyle demiştir: Önem verdiğin her ihtiyaç senin için vatar'dır. Kişi o ihtiyacı gördüğü zaman: Kada vatarahu, denir. Başkası da şöyle demiştir: Lügatte kadaul vatar: İçinde sakladığın önemli şeye ulaşmaktır. Sonra bu, talaktan ibaret sayıldı. Çünkü bir adam karısını ancak ona ihtiyacı kalmadığı zaman boşar. Mana da şöyledir: Zeyd onun nikahına olan ihtiyacını görünce, "o kadını sana zevce yaptık" burada kadaul vatar deyimini kullanması, evlatlığın karısının, ona duhul etse de boşandığı takdirde helal olması içindir. O da: "Ta ki evlatlıkları onlardan (kadınlarından) ihtiyaçlarını

---

1 - Ebu Davud, Hudud, bab, 1; Cihd, bab, 117; Nesei, Tahrim, bab, 14.

gördükleri zaman mü'minlerin üzerine (onları nikahlamada) bir sıkıntı olmasın" kavlidir. Mana da şöyledir: Zeyneb'i -ki o da evlatlık edindiğin Zeyd'in karısıdır- sana zevce ettik ki evlatlığın karısını nikahlamanın helal olmadığı zannedilmesin. Müslim'in, yalnız kendisinin rivayet ettiği hadiste Enes bin Malik şöyle demiştir: Zeyneb'in iddeti sona erince, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Zeyd'e: "Git, onu bana iste" dedi. Zeyd diyor ki: Gittim, onu görünce, içime sığmadı, ona bakamadım; çünkü Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onu istemişti, Ona arkamı döndüm ve geri çekildim: Ey Zeynep, seni Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e istemeye geldim, dedim. O da: Ben Rabbime danışmadan hiçbir şey yapmam, dedi. Kalkıp namaz odasına geçti; Kur'an ayeti indi; Resulullah salallahu aleyhi ve sellem de gelip izin almadan yanına girdi.[2]

İlim adamları şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in özelliklerinden biri de mehirsiz evlenmesinin caiz olmasıdır; böylece zevceleri karşılıksız olarak Allah rızasını kastetmiş olsunlar. Ona velisiz evlenmek de caiz kılınmıştır; çünkü onun denk olduğu su götürmez. Onun nikahta şahide de ihtiyacı yoktur. Zeynep Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in kadınlarına karşı iftihar eder ve: Sizi aileleriniz evlendirdi; beni ise aziz ve celil olan Allah evlendirdi, derdi.[3]

مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ
خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَقْدُورًا ﴿٣٨﴾ الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ
رِسَالَاتِ اللَّهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ
حَسِيبًا ﴿٣٩﴾ مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَٰكِنْ رَسُولَ
اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٤٠﴾

38 – Allah'ın ona farz kıldığı şeylerde Peygamberin üzerine bir zorluk yoktur; tıpkı Allah'ın önceden geçenlerdeki sünneti gibi. Allah'ın emri yerine getirilmiş bir kaderdir.

39 – O (Peygamberler) ki, Allah'ın mesajlarını tebliğ ederler ve O'ndan korkarlar. Allah'tan başka kimseden korkmazlar. Hesap görücü olarak Allah yeter.

---

2 - Müslim, Nikah, hadis no, 89; Ahmed, Müsned, 3/195.

3 - Buhari, Tevhid, bab, 22; Tirmizi, Tefsirü sure 33, bab, 16.

40 – Muhammed, erkeklerinizden bir kimsenin babası değildir, Ancak Allah'ın Resul'ü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkı ile bilendir.

"Allah'ın ona farz kıldığı şeylerde peygamberin üzerine bir zorluk yoktur": Katade: Allah'ın ona helal kıldığı kadınlarda, demiştir.

"Sünnetallahi": Bu, mastar (mef'ul-ı mutlak) olarak mansuptur; çünkü "ma kâne alennebiyyi min harecin"in manası: Sennallahu sünneten vasiaten laherece fiha, demektir. Geçenler de peygamberlerdir, mana da şöyledir: Allah'ın Muhammed'e farz kıldığı şeylerdeki genişliği geçmiş peygamberlerin adeti gibidir. İbn Saib şöyle demiştir: Allah'ın peygamberlerdeki sünneti böyledir, mesela Davud gibi ki onun da yüz karısı vardı, Süleyman'ın da yedi yüz karısı ve üç yüz cariyesi vardı. "Allah'ın emri yerine getirilmiş bir kaderdir": Yerine getirilmiş bir hükümdür. İbn Kuteybe "Allah'ın geçen nesillerdeki sünneti", haram edilmeyen şeyde ona zorluk yoktur, demiştir.

Sonra Allah şöyle diyerek Peygamberleri methetti: "Onlar ki Allah'ın mesajlarını tebliğ ederler ve O'ndan korkarlar. Allah'tan başka kimseden korkmazlar": Yani insanların kınamasından ve kendilerine helal edilen şeylerde dedikodularından korkmazlar, demektir.

Ayetin kalan kısmının açıklaması da Nisa: 6'da geçmiştir.

"Muhammed erkeklerinizden bir kimsenin babası olmadı": Müfessirler şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Zeynep'le evlenince, insanlar: Muhammed oğlunun karısı ile evlendi, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Mana da şöyledir: Muhammed, Zeyd'in babası değildir ki eşiyle evlenmek ona haram olsun. "Ancak Allah'ın Resul'üdür (velakin resulallahi)": Zeccac şöyle demiştir: Kim mansup okursa, mana şöyledir: Ancak Allah'ın Resul'üdür ve peygamberlerin sonuncusudur. Kim de merfu okursa, mana şöyledir: Ancak o, Allah'ın Resul'üdür. Kim te'nin kesri ile "hatim" okursa, manası: Peygamberleri sona erdirdi, olur. Kim fetha ile okursa, mana: Peygamberlerin sonuncusudur, olur. İbn Abbas şöyle demiştir: Demek istiyor ki: Eğer onu son peygamber kılmasa idim, evladını da kendinden sonra peygamber yapardım.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا ﴿٤١﴾ وَسَبِّحُوهُ
بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٤٢﴾ هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ

41 - Ey o iman edenler, Allah'ı çok zikredin.

42 - O'nu sabah akşam tesbih edin.

43 - O ki, sizi karanlıklardan nura çıkarmak için size rahmet eder, melekleri de. O, mü'minleri çok esirgeyendir.

44 - O'na kavuştukları gün esenlik dilekleri, selam'dır. Ve onlara kıymetli bir mükafat hazırlamıştır.

"Allah'ı çok zikredin": Mücahit: O, O'nu hiçbir zaman unutmamaktır, demiştir. İbn Saib de: "Çok zikretmek" beş vakit namazla olur, demiştir. Mukatil bin Hayyan da: O her hal u kârda; tesbih, tahmid, tehlil ve tekbirdir, demiştir. Ebu Hureyre, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rabbiniz der ki: Kulum beni zikrettiği ve dudakları kımıldadıkça onunla beraberim.[4]

"Ve sebbihuhu bükreten ve asiyla": Ebu Ubeyde, asiyl: Akşamdan geceye kadardır, demiştir. Müfessirlerin bu tesbihte de iki görüşleri vardır:

Birincisi: O, namazdır, bu görüşün sahipleri şunda müttefiktirler ki sabahleyin tesbihten maksat: Sabah namazıdır.

Asiyl namazı hakkında da üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O, ikindi namazıdır, bunu da Ebu'l - Aliye, demiştir. *İkincisi:* O; öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarıdır. Bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* O; öğle ve ikindi namazlarıdır. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: O, dille tesbihtir; o da şudur: Sübhanallah velhamdülillah vela ilahe illallahu vallahu ekber vela havle vela kuvvete illa billah. Bunu da Mücahit, demiştir.

"O ki, size salat eder, melekleri de": Allah'ın bize salat etmesinde de beş görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'ın rahmetidir, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Mağfiretidir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* Onun övmesidir, bunu da Ebu'l - Aliye, demiştir. *Dördüncüsü:* İkramıdır, bunu da Süfyan, demiştir. *Beşincisi:* O'nun bereketidir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Meleklerin salatında da iki görüş vardır:

---

4 - Buhari, Tevhid, bab, 43.

Birincisi: Onların duasıdır, bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir. *İkincis*
İstiğfarlarıdır, bunu da Mukatil, demiştir.

Burada karanlıklar ve nur hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Sapıklık ve hidayettir, bunu da İbn Zeyd, demişti *İkincisi:* İman ve küfürdür, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsi* Cennet ve cehennemdir, bunu da Maverdi, demiştir.

"Tahiyyetühüm": Hüm zamiri de mü'minlere racidir.

"Yelkavnehu": Hu zamirinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'a racidir, sonra bunda da üç gö rüş vardır: *Birincisi:* Mana, şöyledir: O'na kavuştukları gün esenlik di lekleri selamdır. Suhayb, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'de şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah cennet halkına selam eder. *İkin cisi:* Allah'a kavuştukları gün meleklerden esenlik dilekleri selamdı bunu da Mukatil, demiştir. Ebu Hamze es – Sümali de şöyle demişti Kıyamet gününde melekler onlara selam verir ve onları kabirlerinde çıkarken müjdelerler. *Üçüncüsü:* Rablerine kavuştukları gün birbirle rine esenlik dilekleri selamdır, o da birbirlerini selam ile karşılamala rıdır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

İkincisi: Hu zamiri ölüm meleğine racidir. Bu da meleklerin ara sında zikredilmiştir. İbn Mes'ud şöyle demiştir: Ölüm meleği mü'min ruhunu kabzetmek için geldiği zaman ona: Rabbin sana selam söylü yor, der. Bera bin Azib de, "O'na kavuştukları gün esenlik dilekleri" kav linde şöyle demiştir: Ölüm meleği hangi mü'minin ruhunu kabze derse muhakkak ona selam verir. Kıymetli mükafat da: Güzel mükafa demektir ki, o da cennettir.

يَٓا اَيُّهَا
النَّبِيُّ اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذ۪يرًاۙ ﴿٤٥﴾ وَدَاعِيًا
اِلَى اللّٰهِ بِاِذْنِه۪ وَسِرَاجًا مُن۪يرًا ﴿٤٦﴾ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ بِاَنَّ لَهُمْ
مِنَ اللّٰهِ فَضْلًا كَب۪يرًا ﴿٤٧﴾ وَلَا تُطِعِ الْكَافِر۪ينَ وَالْمُنَافِق۪ينَ
وَدَعْ اَذٰيهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلًا ﴿٤٨﴾

45 – Ey O Peygamber, gerçekten biz seni bir şahit, bir müjdeci v bir uyarıcı olarak gönderdik.

46 – Allah'ın izni ile O'na bir davetçi ve nur saçan bir kandil olarak gönderdik.

47 – Mü'minlere, gerçekten kendilerine Allah'tan büyük bir lütuf olduğunu müjdele.

48 – Kafirlere ve münafıklara itaat etme. Eziyetlerini bırak (aldırış etme) ve Allah'a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter.

"Ey O Peygamber, gerçekten biz seni bir şahit olarak gönderdik": Yani tebliğle ümmetine şahit olarak, demektir. "Bir müjdeci": Seni tasdik edeni cennetle müjdeleyici "ve bir uyarıcı": Yani sana inanmayanı ateşle korkutucu, demektir. "Allah'a bir davetçi": Yani O'nun birlik ve taatine davetçi, demektir. "İzni ile": Yani emri ile demektir; bunu sen kendiliğinden yapmadın. "Nur saçan bir kandil olarak": Yani sana tabi olana bir kandil olarak, daha açıkçası: Sen karanlıkta yol gösteren bir ışık gibisin, demektir.

"Mü'minlere gerçekten kendilerine Allah'tan büyük bir lütuf olduğunu müjdele": Büyük lütuf da cennettir. Cabir bin Abdullah şöyle demiştir: Allah, "gerçekten biz sana apaçık bir fetih verdik..." ayetini indirince, ashap: "Sana mübarek olsun, ya Resulallah, bize ne var?" dediler, bunun üzerine bu ayet indi.

"Kafirlere itaat etme": Bunun tefsiri de surenin başında geçmiştir.

"Eziyetlerini bırak": Ulema, manası şöyledir, demişlerdir: Onlara ceza verme "Allah'a tevekkül et" şerlerine yeteceğine ve onu def edeceğine. Bu, kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

يَٓا اَيُّهَا
الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ
اَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَاۚ فَمَتِّعُوهُنَّ
وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحاً جَم۪يلاً ﴿٤٩﴾

49 – Ey o iman edenler, mü'min kadınları nikahlayıp da sonra da onları kendilerine dokunmadan boşadığınız zaman, sizin için onların üzerinde sayacağınız bir iddet yoktur. Onları faydalandırın ve onları güzel bir şekilde salıverin.

"Mü'min kadınları nikahladığınız zaman": Zeccac "nekahtüm"ün manası: Onlarla evlendiğiniz zaman, demiştir. "Onlara dokunmak

da": Yaklaşmak demektir. Hamze ile Kisai, elifle "temâssuhünne" okumuşlardır.

"Sizin için onların üzerinde sayacağınız bir iddet yoktur": Alimler şunda müttefiktirler ki eğer boşama temastan önce olursa, iddet yoktur. Bize göre[5] iddet vaciptir, mehir de tespit edilir. Buna Şafii muhalefet eder.

"Onları faydalandırın": Maksat, mehri belirtilmeyen, demektir. Çünkü Bakara suresinde: "Yahut mehirlerini kesmeden" demiştir. Biz de müt'ayi orada açıklamıştık. Said bin Müseyyeb ile Katade şöyle demişlerdir: Bu ayet "kestiğiniz mehrin yarısı" *(Bakara: 237)* kavli ile mensuhtur.

"Onları güzel bir salıverme ile salıverin": Yani zarar vermeden, demektir. Katade: O da temizlik döneminde cima etmeden boşamaktır, demiştir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: En açığı şudur ki bu salıverme boşama değildir; çünkü talakı zikretmişti; o ancak ona dokunulmayacağına dair bir açıklamadır; erkeğin onu elinden ve bağlarından salıvermesidir.

Hüküm: Alimler şunda ihtilaf etmişlerdir: Bir kimse: Eğer filanca kadınla evlenirsem boştur dese de sonra da onunla evlense, bize göre boşanmaz. Bu, İbn Abbas, Aişe ve Şafii'nin de görüşleridir. Arkadaşlarımız bu ayeti delil getirmişlerdir; çünkü talakı nikahtan sonraya bırakmıştır. Simak bin Fadl da şöyle demiştir: Nikah bir bağdır (düğümdür), talak ise onu çözer; bağlanmayan bir şey nasıl çözülür? Simak, bu sözü ile Sana'ya kadı atandı. Ebu Hanife de: Talak vaki olur, nikah yapıldığı zaman talak vaki olur, demiştir. Malik ise: Özel kadınlarda olur, o da nikahın belli bir kadına olmasıdır. Genelde olmaz. Ama: Filanca köleye sahip olursam hürdür, derse, bunda da İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ
أَزْوَاجَكَ اللَّاتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا
أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتِ
خَالِكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ اللَّاتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَامْرَأَةً

---

5 - Yani biz Hanbelilere göre.

مُؤْمِنَةً اِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ اِنْ اَرَادَ النَّبِيُّ اَنْ يَسْتَنْكِحَهَا
خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا
عَلَيْهِمْ فِي اَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ
عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٥٠﴾
تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي اِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ
مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذٰلِكَ اَدْنٰى اَنْ تَقَرَّ اَعْيُنُهُنَّ
وَلَا يَحْزَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَا اٰتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا فِي
قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَلِيمًا ﴿٥١﴾ لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ
مِنْ بَعْدُ وَلَا اَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ اَزْوَاجٍ وَلَوْ اَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ
اِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا ﴿٥٢﴾

50 – Ey O Peygamber, biz sana ücretlerini / mehirlerini verdiğin eşlerini ve Allah'ın sana ganimet olarak verdiği şeylerden sağ elinin sahip olduğu cariyelerini ve amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını, seninle beraber hicret eden teyzelerinin kızlarını ve bir kadın kendini Peygambere bağışlar da Peygamber de onu nikahlamak isterse, onu da diğer mü'minlere değil, sana has olarak helal kıldık. Zevceleri ve sağ ellerinin sahip olduğu şeyler hakkında onlara farz kıldığımız şeyleri gerçekten bilmiş bulunuyoruz. Ta ki sana bir zorluk olmasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

51 – Onlardan dilediğini geri bırakır ve dilediğini yanına alırsın. Uzaklaştırmak istediğinde de sana günah yoktur. Bu, (kadınların) gözlerinin aydın olması, üzülmemeleri ve hepsine verdiklerine razı olmaları için daha yakındır. Allah kalplerinizdekini bilir. Allah hakkıyle bilendir, yumuşaktır.

52 – Bundan sonra sana ne kadınlar ne de güzellikleri hoşuna gitse de onları değiştirmen sana helal değildir. Ancak sağ elinin sahip olduğu cariyeler hariç. Allah her şeyi gözetleyendir.

"Sana eşlerini helal kıldık": Allah Teala ona helal kıldığı evlenme çeşitlerini zikredip "ücretlerini verdiğin eşlerini dedi": Yani mehirlerini verdiğin demektir. Onlar da başlıkla evlendiğin kadınlar, demektir. "Sağ elinin sahip olduğunu": Yani cariyeleri demektir. "Allah'ın sana ganimet olarak verdiğinden": Yani sana kafirlerden verdiklerinden demektir o da Safiye ve Cüveyriye gibidir; çünkü o ikisini azat edip onlarla evlenmişti. "Amcanın kızlarını, halanın kızlarını": Yani Kureyş kadınlarını, demektir. "Dayının kızlarını ve teyzelerinin kızlarını": Yani Zühre oğulları kadınlarını demektir. "Seninle beraber hicret eden kadınları": Medine'ye hicret eden kadınları. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bunun zahiri gösteriyor ki kendisiyle hicret etmeyen kadınların nikahı ona helal değildir. Ümmü Hani şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem beni istedi; ben de ona bir özür beyan ettim, sonra Allah Teala "seninle beraber hicret eden kadınlara" kadar "sana eşlerini helal ettik" ayetini indirdi. Ümmü Hani diyor ki: Ben ona helal değildim; çünkü ben onunla hicret etmemiştim, ben boşanan kadınlardandım. Buna da onun inancına göre hicret edenleri belirtmesi, hicret etmeyen kadınların yasak olduğunu öngörmüştür.

Bazı müfessirler: Nikahı helal olmada hicret şartı neshedilmiştir, demiş, fakat neshedeni belirtmemiştir. Maverdi bu hususta iki görüş nakletmiştir: *Birincisi:* Hicret kadınların ona helal olmasında genel şarttır. *İkincisi:* Yabancı kadınları değil de ayette zikredilen akraba kadınların helal olması için şarttır.

"Eğer mü'min bir kadın": Yani şu mü'min kadını da sana helal ettik ki "kendini bağışlar" sana, "eğer peygamber de onu nikahlamak isterse": Yani onunla evlenmeyi tercih ederse, "sana has olarak": Zeccac şöyle demiştir: "in vehebet nefseha linnebiyyi" deyip de "leke = sana" dememesi şunun içindir; eğer "leke" dese idi, bunun amca kızları ve teyze kızları gibi Resulullah'tan başkasına caiz olduğu akla gelirdi. "Halisatan" kelimesi de hal olarak mansuptur.

"Has olarak": Müfessirlerin bu hususta üç görüşleri vardır:

Birincisi: Kadın kendini ona bağışlarsa, ona mehri lazım gelmez, diğer mü'minler ise böyle değildir. Bunu da Enes bin Malik ile Said bin Müseyyeb, demişlerdir.

İkincisi: Onu velisiz ve mehirsiz nikah etmesi helaldir, diğer mü'minlere değildir. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Bağışlama lafzı ile onun nikahına sahip olursun, diğer mü'minlere böyle değildir. Bu da Şafii ile Ahmed'in görüşleridir.

Kendini Peygambere bağışlayan kadın hakkında birkaç görüş var-

dır: *Birincisi:* O, Ümmü Şerik'tir. *İkincisi:* Havle bint Hakîm'dir, bu ikisinden hiçbirine duhul etmemiştir. Anlattıklarına göre Leyla bint el – Hatîm kendini Peygambere bağışladı; o ise kabul etmedi. İbn Abbas şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında kendini bağışlayan kadın olmadı. Yine İbn Abbas'tan, kendini bağışlayan kadının Meymune bint el – Haris olduğu nakledilmiştir. Şabi'den de: Onun Zeynep bint Huzeyme olduğu nakledilmiştir ki birincisi daha doğrudur.

"Onlara ne farz etmiş olduğumuzu bilmiş durumdayız": Yani senden başka mü'minlere, demektir. "Eşleri hususunda": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bir adam dörtten fazla kadın alamaz, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Bir erkek bir kadınla ancak veli, iki şahit ve mehirle evlenebilir, bunu da Katade, demiştir.

"Sağ ellerinin sahip oldukları": Yani dört hür kadının yanında onlara sayısız şekilde cariyeyi mübah kıldık, demektir. "Ta ki sana bir zorluk olmasın": Bunda takdim vardır, mana şöyledir: Sana zevcelerini helal kıldık... diğer mü'minlere değil de sana has olarak" "ta ki sana bir zorluk olmasın".

"Türci men teşaü minhünne": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek hemze ile "türciü" okumuşlar; Nafi, Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek hemzesiz okumuşlardır. İniş sebebi de şöyledir: Geçen serbest bırakma ayeti inince Peygamberimizin hanımları boşanmaktan korktular: Ey Allah'ın Nebisi, malından ve nefsinden bize istediğini ver, bizi kendi halimize bırak, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Rezin, demiştir.

Ayetin manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Kadınlarından istediğini boşarsın, istemediğini tutarsın, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: İstediğinin nikahını bırakır, ümmetinin kadınlarından istediğini nikah edersin. Bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Eşlerinden istediğinden ayrılırsın, boşamadığın halde ona gelmezsin, eşlerinden istediğinden de ayrılırsın, boşamadığın halde ona gelirsin. Bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Kendilerini sana bağışlayan mü'min kadınlardan istediğini kabul edersin, istemediğini de terk edersin. Bunu da Şabi ile İkrime, demişlerdir.

Alimlerin çoğu bu ayetin Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e

kadınları ile nöbet ve eşitlik vacip olmamak üzere istediği şekilde sohbet etmesini serbest bırakmak üzere indiği görüşündeler; ancak kendisi aralarında eşit muamele ederdi. Zühri şöyle demiştir: Biz Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in onlardan birini geri plana ittiğini bilmiyoruz; ölünceye kadar hepsini barındırmıştır. Ebu Rezin de şöyle demiştir: Barındırdığı şunlardır: Aişe, Ümmü Seleme, Hafsa ve Zeynep. Bunlara nefsini ve malını vermede eşitlik gösterirdi. Geri bıraktığı da şunlardır: Sevde, Cüveyriye, Safiye, Ümmü Habibe ve Meymune. Bunlara istediği şekilde nöbet uygulardı. Bunlardan ayrılmak istemişti, onlar da: Bize istediğin şekilde nöbet uygula, bizi kendi halimize bırak, dediler. Bazıları da şöyle demişlerdir: Yalnız Sevde'yi geri plana attı, çünkü o, nöbetini Aişe'ye vermişti. Efendimiz vefat ettiğinde böyle nöbet uyguladığı sekiz kadını vardı.

"Tü'vi": Yanına alırsın, demektir. "Uzaklaştırmak istediğinde de": Yani nöbetten çıkardığın bir kadını tekrar yanına almak istersen, demektir "sana günah yoktur": Yani sana kınama ve sitem tevcih edilmez. "Bu, onların gözlerinin aydın olmasına daha yakın bir davranıştır": Yani seni onlarla sohbette serbest bırakmamız onların rızalarına daha yakındır, mana da şöyledir: Onlar bunun Allah'ın emri olduğunu bilirlerse, kalpleri daha rahat olur. İbn Muhaysın ile Ebu İmran el - Cevni, tenin zammı ve kafın kesri ile "en tukırre" ve nunun nasbı ile de "a'yünehünne" okumuşlardır.

"Onlara verdiğine daha çok razı olmalarına etki eder": Onlara tanıdığın yakınlık ve erteleme hususunda. "Allah kalplerinizdekini bilir": Bazılarına olan meylinizi, mana da şöyledir: Sana kolaylık olsun diye seni serbest bıraktık.

"Vela yehillu leken nisau": Bütün kurralar ye ile "layehillu" okumuşlar; ancak Ebu Amr te ile okumuştur. Nisa'nın tenisliği gerçek değildir, o cemi manası taşıdığı içindir. Her iki okuyuş da güzeldir.

"Bundan sonra": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Serbest bırakılıp da onların da Allah ve Resul'ünü tercih etmelerinden sonra, bunu da İbn Abbas, Hasen, Katade ve diğerleri demişlerdir. Bunlar dokuz kadın idiler. Bunlarla sınırlı kaldı, diğerlerine gitmesi yasaklandı. İlim adamları şöyle demişlerdir: Hafsa'yı boşaması ve Sevde'yi boşamaya niyet etmesi bu serbest bırakılmadan önce idi.

İkincisi: Sana helal ettikten sonra, kadınlarından sonraki serbestlik "sana eşlerini helal ettik... sırf sana has olarak" kavline kadarki kısımda zikredilenlerle sınırlı idi. Bunu da Übey bin Ka'b ile Dahhak, demişlerdir.

Üçüncüsü: Müslüman olmayan Yahudi, Hıristiyan ve müşrik kadınları sana helal değildir, sana ancak Müslüman kadınları helaldir. Bunu da Mücahit, demiştir.

"Onları değiştermen de": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Zevcelerini boşayıp onları diğerleriyle değiştirmen. Bunu da Dahhak, demiştir.

İkincisi: Müslüman kadınları müşrik kadınlarla değiştirmen. Bunu Mücahit ile diğerleri demişlerdir.

Üçüncüsü: Bir adama kendi eşini verip onun eşini alman da sana helal değildir; nitekim bu cahiliyede adet idi. Bunu da Ebu Hureyre ile İbn Zeyd, demişlerdir.

"Ancak sağ elinin sahip olduğu hariç": Yani cariyeler demektir.

Kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Ancak esir almakla sahip olman müstesnadır, o zaman onunla temas etmen sana helal olur, ister ki sana helal ettiğim sınıflardan olmasın. Übey bin Ka'b ile diğerleri de bu manaya işaret etmişlerdir.

İkincisi: Ancak bir Yahudi veya Hıristiyan kadınını ele geçirip cariye olarak onunla temas etmen müstesnadır. Bunu da İbn Abbas ile Mücahit, demişlerdir.

Üçüncüsü: Ancak kendi cariyeni başkasının cariyesiyle değiştirmen müstesnadır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Ebu Süleyman şöyle demiştir: Bu görüşler caizdir, ancak biz Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in bir Yahudi veya Hıristiyan kadını ile evlendiğini ve bir cariye elde ettiğini bilmiyoruz. Reyhane el – Kurazıyye'yi esir etti, o da Müslüman oluncaya kadar ona yaklaşmadı.

Nasih ve mensuh alimleri ayette iki görüşle ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu, "sana eşlerini helal ettik..." kavli ile neshedilmiştir. Bu da Hazreti Ali, İbn Abbas, Aişe, Ümmü Seleme, Ali bin Hüseyn ve Dahhak'tan rivayet edilmiştir. Aişe şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem vefat ettiğinde kendisine kadınlar helal edilmişti.[6] Ebu Süleyman Dımeşki de: Hicret eden ve etmeyen kabile kadınlarını kastetmiştir, demiştir.

İkincisi: Bu, muhkemdir, mensuh değildir, sonra bunda da iki görüş vardır:

---

6 - Tirmizi, Tefsirü sureti'l - Ahzab, bab, 19.

Birincisi: Allah Teala kadınlar onu tercih etmekle onları mükafatlandırdı, onlarla sınırladı; onlardan başkasını ona helal etmedi, bunu nesih de etmedi. Bunu Hasen, İbn Sirin, Ebu Ümame bin Sehl ve Ebu Bekr bin Abdurrahman bin el – Haris demiştir.

İkincisi: Buradaki kadınlardan maksat: Kafir kadınlardır, ona kafir bir kadınla evlenmesi caiz görülmemiştir. Bunu da Mücahit, Said bin Cübeyr, İkrime ve Cabir bin Zeyd demişlerdir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ اِلَّٓا اَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ
اِلٰى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِر۪ينَ اِنٰيهُ وَلٰكِنْ اِذَا دُع۪يتُمْ فَادْخُلُوا فَاِذَا
طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِس۪ينَ لِحَد۪يثٍ اِنَّ ذٰلِكُمْ
كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْي۪ مِنْكُمْ وَاللّٰهُ لَا يَسْتَحْي۪
مِنَ الْحَقِّ وَاِذَا سَاَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعاً فَسْـَٔلُوهُنَّ مِنْ وَرَٓاءِ حِجَابٍ
ذٰلِكُمْ اَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ
اَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللّٰهِ وَلَٓا اَنْ تَنْكِحُٓوا اَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِه۪
اَبَداً اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظ۪يماً ﴿٥٣﴾

53 – Ey iman edenler, Peygamberin evlerine girmeyin; ancak pişmesini beklemeksizin size yemeğe izin verilmesi hariç. Fakat davet edildiğiniz zaman girin. Yemeğinizi yediğiniz zaman, konuşmaya dalmaksızın dağılın. Şüphesiz bu, Peygambere eziyet veriyordu; sizden utanıyordu. Allah ise haktan utanmaz. Onlardan (Peygamberin hanımlarından) bir şey istediğiniz zaman onlardan perdenin arkasından isteyin. Bu, sizin kalpleriniz için de onların kalpleri için de daha temizdir. Sizin için ne Resulullah'a eziyet etmeniz ne de onlardan sonra eşlerini nikah etmeniz ebediyen caiz değildir. Şüphesiz bu, Allah katında pek büyük bir şeydir.

"Ey iman edenler, Peygamberin evlerine girmeyin": İniş sebebinde altı görüş vardır:

Birincisi: Buhari ile Müslim, Sahihlerinde Enes bin Malik'ten şöyle rivayet etmişlerdir: Resulallah sallallahu aleyhi ve sellem, Zeynep bint Cahş ile evlenince, düğün yemeği verdi; davetliler yediler, sonra da otu-

rup konuştular. Kendisi kalkar gibi hareket etti, onlarsa kalkmadılar. Bunu görünce kalktı, davetlilerden de birkaç kişi kalktı. Üç kişi oturdu. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem geldi, içeri girdi, onların hala oturduklarını görünce döndü; onlar da kalkıp gittiler. Ben de geldim, gittiklerini Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e haber verdim. O da geldi, içeri girdi. Ben içeri girmek üzere gittim, benimle onun arasına perde gerildi. Allah Teala da bu ayeti indirdi.[7]

İkincisi: Mü'minlerden bir bölük Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in yemeğini gözetler, yemekten önce içeri girer, yemek pişinceye kadar beklerlerdi. Sonra da yerler, çıkmazlardı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de bundan rahatsız olurdu. Ayet bunun üzerine indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: Ömer bin Hattab diyor ki: Ya Resulullah, kadınlarının yanına iyisi de kötüsü de giriyor, onlara emretsen de perdenin arkasına çekilseler, dedim. Bunun üzerine perde ayeti indi. Bunu Buhari Enes'ten, Müslim de İbn Ömer'den rivayet etmiştir. İkisi de Ömer'dendir.[8]

Dördüncüsü: Ömer, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hanımlarına perde arkasına çekilmelerini emretti, Zeynep de: Ey Hattab'ın oğlu, sen bizi kıskanıyorsun, vahiy ise bizim evimizde iniyor, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Mes'ud, demiştir.

Beşincisi: Ömer, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Kadınlarını perde arkasına al, derdi; o da yapmazdı; Sevde karanlık bir gecede çıktı; Ömer: Ey Sevde, seni tanıdık, dedi, maksadı perde ayetinin inmesi idi. Bunun üzerine perde ayeti indi. Bunu İkrime, Aişe'den rivayet etmiştir.[9]

Altıncısı: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabından birkaç kişiye yemek vermişti; birinin eli Aişe'nin eline değdi; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bundan hoşlanmadı; bunun üzerine perde ayeti indi. Bunu da Mücahit, demiştir.

"Size yemeğe izin verilmesi hariç": Yani yemeğe davet edilmeniz, demektir. "Pişmesini beklemeksizin": Zeccac şöyle demiştir: "en" mahallen mansuptur, mana da: İlla bien yu'zene leküm ev lien yü'zene le-

---

7 - Buhari, Tefsirü sureti'l - Ahzab, bab, 8; İsti'zan, bab, 10, 32; Müslim, Nikah, hadis no, 92; Ahmed, Müsned, 3/163, 200, 236, 241.

8 - Buhari, Salat, bab, 32; Tefsirü suretil Bakara: bab, 9; Müslim, Fedailus's - Sahabe, hadis no, 24; Ahmed, Müsned, 1/23, 24, 36.

9 - Taberi, Tefsir, 22/40.

küm, demektir. "Ğayra" da hal olmak üzere mansuptur, mana da: size izin verilmesi müstesna, pişmesini beklemeden, demektir. "İnahu" da pişmesi ve dinlenmesi demektir.

"Dağılın": Yani çıkın, demektir.

"Konuşmaya dalmaksızın": Mana: Konuşmak için girmeyin, demektir. Çünkü onlar yemekten sonra oturur, uzunca konuşurlardı. Bu da ona eziyet verirdi. Onlara: Kalkın, demekten de utanırdı. Allah onlara yemek adabını öğretti "Allah haktan utanmaz" dedi. Yani hak olan bir şeyi size açıklamadan bırakmaz, demektir. "Onlardan bir şey istediğiniz zaman": Meta', ev araç ve gereçlerinden yararlanılacak ve zevk alınacak şey demektir. "Onlardan perdenin arkasından isteyin. Bu, sizin için daha temizdir": Yani onlardan bir şeyi perde arkasından istemeniz, demektir. "Sizin kalpleriniz için de onların kalpleri için de" şüpheden daha temiz bir davranıştır, demektir.

"Allah'ın Resul'üne eziyet etme hakkınız yoktur": Yani hiçbir şey de ona eziyet edemezsiniz, demektir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Burada "kâne" fiili zaittir, mana da şöyledir: Maleküm en tu'zu resulallahi "Ondan sonra eşlerini nikahlamanız da size ebediyen helal değildir": Ata, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından biri: Eğer Resulullah vefat ederse Aişe ile evlenirim, derdi. Allah Teala da bunun üzerine indireceğini indirdi. Mukatil de o adamın Talha bin Ubeydullah olduğunu iddia etmiştir.

"Şüphesiz bu": Yani Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in eşlerini nikahlamak "Allah katında pek büyük bir şeydir": Yani cezası ağır bir günahtır.

إِنْ تُبْدُوا شَيْئًا
أَوْ تُخْفُوهُ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٥٤﴾
لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِي آبَائِهِنَّ وَلَا أَبْنَائِهِنَّ وَلَا إِخْوَانِهِنَّ وَلَا
أَبْنَاءِ إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءِ أَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَائِهِنَّ وَلَا
مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ وَاتَّقِينَ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ
شَهِيدًا ﴿٥٥﴾

54 – Eğer bir şeyi açıklar veya onu gizlerseniz, şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

55 – Kadınların üzerinde ne babalarında ne oğullarında ne kardeşlerinde ne kardeşlerinin oğullarında ne kız kardeşlerinin oğullarında ne kadınlarında (hemcinslerinde) ne de sağ ellerinin sahip olduğu şeylerde (kölelerde) günah yoktur. (Ey kadınlar) Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah her şeye şahittir.

"Eğer bir şeyi açıklar veya onu gizlerseniz": Bunun o kimsenin: "Eğer Resulullah ölürse mutlaka Aişe ile evlenirim" diyerek açıklaması üzerine indiği söylenmiştir.

"Babalarında size günah yoktur": Müfessirler şöyle demişlerdir: Perde ayeti inince, babalar, oğullar ve akrabalar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Biz de mi onlarla perdenin arkasından konuşacağız?" dediler. Bunun üzerine Allah Teala: "Babalarında onlara günah yoktur" kısmını indirdi. Yani onları perde arkasında olmadan görmelerinde demektir. "Kadınlarında da": Yani mü'minlerin kadınlarında da, demektir. Çünkü Yahudi ve Hıristiyan kadınları Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kadınlarını görürlerse onları kocalarına anlatırlar.

Eğer: "Neden amca ve dayı zikredilmedi?" Denirse, buna iki cevap verilmiştir:

Birincisi: Çünkü kadın onların oğullarına helaldır, o nedenle amcasının ve dayısının yanında başörtüsünü vurunmaması onun için mekruh görülmüştür. Çünkü onlar da kadını oğullarına anlatırlar. Bu da Şa'bi ile İkrime'nin görüşüdür.

İkincisi: Çünkü o ikisi de ebeveyn yerindedir, o nedenle zikredilmemişlerdir. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Sağ ellerinin sahip olduklarında": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunlardan cariyeler kastedilmiştir, erkek köleler değil. Bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir.

İkincisi: O, erkek köleler ve cariyeler için geneldir. İbn Ubeyd şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in eşleri kölelerinden örtünmezlerdi. Bunun tefsiri de Nur suresi, ayet: 31'de geçmiştir.

"(Ey kadınlar) Allah'tan korkun": Sizi bunlardan başkasının görmesinden, "şüphesiz Allah her şeye şahittir": Yani hiçbir şey O'nun gözünden kaçmaz.

إِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَٓا اَيُّهَا
الَّذٖينَ اٰمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلٖيمًا ﴿٥٦﴾ اِنَّ الَّذٖينَ

يُؤْذُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاَعَدَّ
لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ
بِغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٨﴾

56 – Şüphesiz Allah ve melekleri Peygambere salat ederler. Ey o iman edenler, siz de ona salat edin ve selam etmekle selam edin.

57 – Şüphesiz Allah'a ve Resul'üne eziyet edenlere Allah dünyada da ahirette de lanet etmiş ve onlar için aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır.

58 – Mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, bir şey kazanmadıkları / yapmadıkları halde eziyet edenler, gerçekten bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir.

"Şüphesiz Allah ve melekleri Peygambere salat ederler": Allah'ın ve meleklerin salatında birkaç görüş vardır; bunlar da bu surede *(Ahzab: 43'te)* geçmiştir.

"Ona salat edin": Ka'b bin Ucre diyor ki: "Ya Resulallah, sana selam vermeyi biliyoruz, sana salat nasıldır?" dedik. O da: Allahümme salli ala muhammedin ve ala ali muhammedin kema salleyte ala ibranime inneke hamidün mecid ve barik ala muhammedin kema barekte ala İbrahime inneke hamidün mecid, deyiniz, dedi. Hadisi Buhari ile Müslim rivayet etmişlerdir.[10] Sana selam vermeyi biliyoruz'un manası: Tahiyyattaki: Esselamü aleyke eyyühen nebiyyü ve rahmetullahi ve berekatuhu'dur. İbn Saib, selam vermenin manası: Size emrettiği şeye teslim olun, demiştir.

"Şüphesiz Allah'a ve Resul'üne eziyet edenler": Kimler hakkında indiğinde üç görüş üzerinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Safiye bint Huyey ile evlenince ona dil uzatanlar hakkında indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Resim yapanlar hakkında inmiştir, bunu da İkrime, demiştir.

Üçüncüsü: Müşrikler, Yahudiler ve Hıristiyanlar hakkında inmiştir; onlar Allah'a evlat isnat ettiler, Resul'üne inanmadılar, yüzünü ya-

---

10 – Buhari, Tefsirü sureti'l - Ahzab, bab, 10; Ehadisü'l - Enbiya, bab, 10; Daavat, bab, 31, 32; Müslim, Salatü'l - Müsafirin, hadis no, 65, 66, 68, 69.

raladılar, ön dişlerini kırdılar: Şair, sihirbaz ve yalancıdır, dediler. Allah'a eziyet etmenin manası da: O'nu kendisine layık olmayan şeylerle niteleyip isyan etmektir. Onlara dünyada laneti: Öldürme ve sürgün iledir, ahirette de ateş iledir.

"Mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara eziyet edenler": İniş sebebinde dört görüş vardır: *Birincisi:* Ömer bin Hattab, açık bir cariye gördü, onu dövdü ve ziynetlerini kopardı. O da ailesine gidip şikayet etti. Onlar da çıkıp ona eziyet ettiler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, Medine sokaklarında dolaşıp kadınların arkasına düşen, kadınlar gece ihtiyaçlarını görmek üzere çıktığı zaman onlara yaklaşıp onları çimdikleyen kötü kimseler hakkında indi. Onlar ancak cariyeleri rahatsız ederlerdi, fakat cariye hür kadından bilinmezdi. Onlar da kocalarına şikayet ederlerdi. Bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e anlattılar; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: Bu, İftira olayında Aişe ile Safvan hakkında konuşanlar için indi, bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: Münafıklardan birkaç kimse Ali bin Ebu Talib'i rahatsız ettiler, bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Müfessirler: Ayetin manası: Onlara iftira atanlar, demişlerdir.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَٓاءِ الْمُؤْمِن۪ينَ
يُدْن۪ينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَاب۪يبِهِنَّ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا
يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٥٩﴾ لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ
الْمُنَافِقُونَ وَالَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَد۪ينَةِ
لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ ف۪يهَٓا اِلَّا قَل۪يلًا ﴿٦٠﴾
مَلْعُون۪ينَ اَيْنَمَا ثُقِفُٓوا اُخِذُوا وَقُتِّلُوا تَقْت۪يلًا ﴿٦١﴾ سُنَّةَ اللّٰهِ
فِي الَّذ۪ينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْد۪يلًا ﴿٦٢﴾

59 – Ey O Peygamber, eşlerine, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına söyle, dışarı elbiselerini üzerlerine yaklaştırsınlar. Bu, tanınıp rahatsız edilmemelerine daha yakındır. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

60 – Andolsun, eğer münafıklar, kalplerinde hastalık olanlar ve Medine'de kötü haber yayanlar (bu davranışlarına) son vermezlerse, elbette seni onlara musallat ederiz. Sonra da orada sana pek az komşu olurlar.

61 – Lanetlenmiş olarak. Nerede bulunurlarsa yakalanırlar ve öldürülmekle (fena şekilde) öldürülürler.

62 – Allah'ın daha önce geçen kimseler hakkındaki kanunu gibi. Allah'ın kanunu için asla bir değişiklik bulamazsın.

"Ey O Peygamber, eşlerine söyle": Ayetin iniş sebebi şöyledir: Fasıklar gece ihtiyaçları için çıkan kadınları rahatsız ederlerdi. Kadını örtülü görünce bırakırlar ve: Bu, hür bir kadındır, derlerdi. Onu örtüsüz görünce: Cariyedir, deyip eziyet ederlerdi. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Süddi, demiştir.

"Dışarı elbiselerini üzerlerine yaklaştırsınlar": İbn Kuteybe: Mantolarını giysinler, demiştir. Başkası da şöyle demiştir: Başlarını ve yüzlerini örtsünler ki hür oldukları anlaşılsın. "Bu daha yakındır": Yani daha layık ve daha yakındır "tanınmalarına" hür olduklarına "eziyet edilmemelerine".

"Andolsun, eğer münafıklar son vermezlerse": Yani münafıklıklarına, "ve kalplerinde hastalık olanlar"; Yani kötülük olanlarki onlar da zina edenlerdir, "Medine'de kötü haber yayanlar": Yalan ve asılsız haberler. Düşman geliyor, birlikleriniz öldürüldü ve yenildiler, derlerdi. "Elbette seni musallat ederiz": Seni musallat ederiz de onları öldürmeni emrederiz. Müfessirler şöyle demişlerdir: Zaten musallat edildi de, kendisine: "Kafirler ve münafıklarla savaş" denildi.[11] Ve Cuma günü hutbede: Ey filan, mescitten çık, sen münafıksın, ey filan kalk, sen de münafıksın, dedi.[12] "Sonra sana komşu olmazlar": Yani Medine'de "ancak pek az": Sonunda helak edilirler. "Mel'unine": Hal olarak mansuptur, yani sana ancak lanetlenmiş olarak komşu olurlar, demektir. "Nerede yakalanırlarsa": Bulunur ve ele geçirilirlerse "yakalanır ve öldürülürler": Kelamın manası şöyledir: Onların hakkındaki hüküm budur. "Allah'ın kanunu gibi": Yani Allah peygamberlere münafıklık edenlere ve asılsız haber yayanlara böyle yapılmasını adet haline getirmiştir.

يَسْـَٔلُكَ ٱلنَّاسُ عَنِ ٱلسَّاعَةِ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ ٱللَّهِ وَمَا يُدْرِيكَ
لَعَلَّ ٱلسَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا ﴿٦٣﴾ إِنَّ ٱللَّهَ لَعَنَ ٱلْكَٰفِرِينَ وَأَعَدَّ لَهُمْ

11 – Tevbe: 3; Tahrim: 9.

12 – Taberi, 11/10. Uzun bir hadisin parçasıdır.

سَعِيرًا ﴿٦٤﴾ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٦٥﴾
يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ
وَأَطَعْنَا الرَّسُولَا ﴿٦٦﴾ وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا
فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا ﴿٦٧﴾ رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنْهُمْ
لَعْنًا كَبِيرًا ﴿٦٨﴾

63 – İnsanlar sana kıyametten sorarlar. De ki: "Onun bilgisi Allah katındadır. Ne biliyorsun, belki kıyamet yakındır!

64 – Şüphesiz Allah kafirlere lanet etti ve onlara alevli ateş hazırladı.

65 – Orada ebedi kalıcılar olarak. Ne bir dost ne de bir yardımcı bulamazlar.

66 – O günde ki yüzleri ateşte çevrilir. "Keşke biz Allah'a itaat etseydik ve Resul'e itaat etseydik!" derler.

67 – Dediler: "Ey Rabbimiz, şüphesiz biz, efendilerimize ve büyüklerimize itaat ettik; bizi yoldan saptırdılar.

68 – "Rabbimiz, onlara azaptan iki kat ver ve onlara büyük bir lanetle lanet et!"

"İnsanlara sana kıyametten sorarlar": Urve: Bu soruyu soran, Ukbe bin Rebia'dır, demiştir.

"Ne biliyorsun": Yani kıyametin durumunu ve ne zaman olacağını sana ne bildiriyor? Mana da şöyledir: Sen bunu bilemezsin. Sonra: "Belki kıyamet yakındır" dedi.

Eğer: "Niçin "karibeten" demedi?" denilirse, buna üç cevap verilir: *Birincisi:* Bundan zarf irade etmiştir, eğer bizzat saatin sıfatı olmasını murad etse idi, karibeten, derdi. Bu, Ebu Ubeyde'nin görüşüdür. *İkincisi:* Mana ba's'e ve kıyametin gelmesine (meciüs saate) racidir. *Üçüncüsü:* Saat'in müennesliği hakiki değildir. Bu ikisini Zeccac zikretmiştir. Bundan sonraki lafızların tefsiri de şuralarda geçmiştir: Bakara: 159; Nisa: 10; İsra: 97.

"Ve eta'ner resulâ": Zeccac şöyle demiştir: En iyisi elif üzerine vakfetmektir, çünkü ayetlerin sonları ve fasılalar beyitlerin sonu gibidir.

Onlara anladıkları kelam şekliyle hitap edilmiştir ki bir harf ilavesiyle durma, sözün tamam olduğunu göstersin. Biz de buna "ez zununâ" *(Ahzab: 10)* kavlinde işaret etmiştik.

"Efendilerimize ve büyüklerimize itaat ettik": Yani eşraf ve ulularınıza, demektir. Mukatil: Onlar Bedir gazasında yemek verenlerdir, demiştir. Bütün kurralar "sadetena" diyerek tekil okumuşlar; ancak İbn Amir, te'nin kesri ile çoğul olarak "sadatina" okumuştur. Mufaddal ile Yakup da ona katılmışlardır, ancak Ebu Hatim müstesna. "Bizi yoldan saptırdılar": Yani doğru yoldan, demektir. "Rabbimiz, onlara ver": efendilerini kastediyorlar "iki kat": Yani iki kat azap ver, demektir. "Velanhüm lanen kebira": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, se ile "kesira" okumuşlardır. Asım ile İbn Amir de be ile kebira okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Çokluk (kesir) tekrarlanan şeylere kebirden daha çok benzemektedir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذ۪ينَ اٰذَوْا مُوسٰى
فَبَرَّاَهُ اللّٰهُ مِمَّا قَالُواۜ وَكَانَ عِنْدَ اللّٰهِ وَج۪يهاًۜ ﴿٦٩﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ
اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَقُولُوا قَوْلاً سَد۪يداًۙ ﴿٧٠﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ اَعْمَالَكُمْ
وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْۜ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزاً
عَظ۪يماً ﴿٧١﴾

69 – Ey o iman edenler, Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın; Allah onu onların dediklerinden temize çıkardı. O, Allah katında yüzü olan (itibarlı) biri idi.

70 – Ey o iman edenler, Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin.

71 – Amellerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve Resul'üne itaat ederse, gerçekten büyük bir kurtuluşla kurtulmuş demektir.

"Musa'ya eziyet edenler gibi olmayın": Yani İsrail oğulları Musa'ya eziyet ettiği gibi siz de Muhammed'e eziyet etmeyin; sonra onlara inen azap size de iner.

Musa'ya hangi konuda eziyet etmişlerdi? Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar, yumurtalıkları büyük, dediler; bir gün yıkanmak üzere gitti, elbisesini bir taşın üzerine koydu; taş elbisesini kaçırdı; o da onu aramaya çıktı. Onu bu haliyle gördüler ve: Vallahi onda bir kusur yokmuş dediler. Hadis bütün Sıhahlarda Ebu Hureyre hadisi olarak mevcuttur. Ben de onu isnadiyle beraber el – Muğni ve el – Hadaik kitaplarında zikrettim. İbn Kuteybe, metinde geçen "ader": Yumurtaları büyüktür, demiştir.

İkincisi: Musa dağa çıktı, yanında da Harun vardı, Harun orada öldü, İsrail oğulları: Onu sen öldürdün, dediler. Böylece ona eziyet ettiler. Allah Teala meleklere emretti; onlar da onu taşıyıp İsrail oğullarının olduğu yere getirdi. Melekler onun ölümünü konuştular, sonunda İsrail oğulları onun öldüğünü anladılar. Allah da Musa'yı bundan temize çıkardı. Bunu Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir.

Üçüncüsü: Karun, Musa'ya iftira etmesi için İsrail oğulları içinden bir fahişe kiraladı; Allah o kadını korudu, Musa'yı da bundan temize çıkardı. Bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar Musa'ya, sihirbaz ve deli deyip iftira ettiler. Bunu da Maverdi, nakletmiştir.

"Allah katında itibarlı biri idi": İbn Abbas: Allah katında kıymetli, ne isterse verirdi, demiştir. Biz de vecih'in manasını Al-i İmran: 45'te açıklamıştık. İbn Mes'ud, A'meş ve Ebu Hayve, tenvin, be ve lamın kesri ile "ve kâne abden lillahi" (Allah'ın bir kulu idi) okumuşlardır.

"Doğru söz söyleyin": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: İsabetli, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Doğru, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Adaletli, bunu da Süddi, demiştir. *Dördüncüsü:* Ilımlı, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Sonra bu sözden ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, lailahe illallah'tır, bunu da İbn Abbas ile İkrime demişlerdir. *Üçüncüsü:* bütün söz ve işlerde doğruluktur, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Zeyd ile Zeynep hakkında Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e yakışmayan söz söylemeyin, bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir.

"Amellerinizi düzeltsin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İyiliklerinizi kabul etsin, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Amellerinizi arıtsın, bunu da Mukatil, demiştir.

"Gerçekten büyük bir kurtuluşla kurtulmuştur": Yani hayra nail olmuş ve onu elde etmiştir.

إِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَالْجِبَالِ فَاَبَيْنَ اَنْ يَحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُۜ
اِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًاۙ ﴿٧٢﴾ لِيُعَذِّبَ اللّٰهُ الْمُنَافِقِينَ
وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللّٰهُ عَلَى
الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٧٣﴾

72 – Gerçekten biz, emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onu taşımaktan çekindiler ve ondan korktular. Onu insan yüklendi. Şüphesiz o, pek zalim, pek cahildir.

73 - Ta ki münafık erkeklere ve münafık kadınlara, müşrik erkeklere ve müşrik kadınlara azap etsin ve Allah mü'min erkeklerin ve mü'min kadınların tövbesini kabul etsin. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Gerçekten biz, emaneti teklif ettik": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, farzlardır, Allah onu göklere, yere ve dağlara teklif etti: eğer onu yerine getirirse, ona sevap verecek ve eğer onu zayi ederse, ona azap edecektir. Bunlar bunu istemediler; onu Adem'e teklif etti; o da her şeyi ile kabul etti. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Said bin Cübeyr de böyle demiştir: Emanet Adem'e teklif edildi, ona: Onu her şeyi ile alıyor musun? Eğer itaat edersen seni bağışlarım, eğer isyan edersen sana azap ederim, dedi. O da: Kabul ettim, dedi. Henüz ikindi akşam arası kadar bir zaman geçmemişti ki o günahı işledi (yasak ağaçtan yedi). Katade, Dahhak ve cumhur onun farzlar olduğunu söylemişlerdir.

İkincisi: O, insanların birbirlerine ettikleri emanettir. Süddi, şeyhlerinden şöyle rivayet etmiştir: Adem haccetmek isteyince, göğe: Evladımı emanet olarak koru, dedi. O da kabul etmedi. Yere, dedi; o da kabul etmedi. Dağlara dedi, onlar da kabul etmedi; Kabil'e dedi; o da, peki, gider gelirsin, aileni memnun kalacağın vaziyette bulursun, dedi. Adem gidince, Kabil, Habil'i öldürdü. Adem döndü; oğlunun, kardeşini öldürdüğünü gördü. Bunun içindir ki aziz ve celil olan Allah: Gerçekten biz, emaneti teklif ettik... onu insan yüklendi, dedi. O da Adem'in oğludur, onu yerine getirmedi.

İbn Kuteybe, bazı müfessirlerden şöyle nakletmiştir: Adem öleceği

zaman: "Ya Rabbi, benden sonra kimi yerime halife edeyim?" dedi. Kendisine: Hilafetini bütün mahlukata arz et, denildi. O da etti; hepsi çekindiler, ancak evladı kabul etti.

Müfessirlerin emanetin göklere ve yere arz edilmesinde iki görüşleri vardır:

Birincisi: Allah Teala bu varlıklara akıl verdi ve hitabını onlara anlattı; onları bu teklife karşı cevap vermekle konuşturdu. "Çekindiler" sözünden muhalefeti kastetmedi, ancak onlar korktukları ve endişe ettikleri için çekindiler; çünkü bu teklif, serbest bırakma şeklinde idi, zoraki değildi. "Eşfakne": Onu eda edemezler de azaba çarpılırlar diye korktular. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Ayetten murat edilen şudur: Biz, emaneti göklerdeki, yerdeki ve dağlardaki meleklere teklif ettik. Bunu da Hasen Basri, demiştir.

İnsandan kim murat edildiği hususunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Ademdir, bu da cumhurun görüşüdür. *İkincisi:* Kabil'dir, bu da Süddi'nin görüşüdür. *Üçüncüsü:* Kafirle münafıktır, bunu da Hasen, demiştir. *Dördüncüsü:* Bütün insanlardır. Bunu da Sa'leb, demiştir.

"Şüphesiz o pek zalim, pek cahildir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Nefsine karşı zalim, Rabbinin emrine karşı aldanmıştır. Bunu da İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: Nefsine karşı pek zalim, akibetini bilme hususunda da pek cahildir. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Rabbine isyan etmekle pek zalim, emanetin akibetini bilmemekle de pek cahildir. Buna da İbn Saib, demiştir.

Zeccac ayette diğerlerinin görüşlerine muhalif bir görüş ileri sürmüş ve bunun tefsire uygun olduğunu söylemiş ve şöyle demiştir: Allah Teala âdemoğullarına farz ettiği taati emanet etti, göklere ve yere de kendine itaat etmelerini ve baş eğmelerini emanet etti. Göklerle yer: "Biz sana itaat ederek geldik" *(Fussilet: 11)* dediler. Ve bize bazı taşların Allah korkusundan yukarıdan yuvarlandığını; güneş, ay, yıldızlar, dağlar ve meleklerin de Allah'a secde ettiklerini bildirdi. Dolayısıyla göklerin ve yerin emaneti yüklenmediklerini öğretti; çünkü onu eda ettiler. Edaları da Allah'a itaat etmek ve O'na karşı gelmemektir. Emanete hiyanet eden herkes onu yüklenmiş oldu. Aynı şekilde günah işleyen de günahı yüklenmiş olur. Hasen de böyle: "Onu insan yüklendi" demiştir, yani onu kafirle münafık yüklendiler; hiyanet edip itaat etmediler, demektir. İtaat edene: Zalim ve cahil denilmez.

"Ta ki münafık erkeklere ve münafık kadınlara, müşrik erkeklere ve müşrik kadınlara azap etsin ve Allah mü'min erkeklerin ve mü'min kadınların tövbesini kabul etsin": İbn Kuteybe, mana şöyledir, demiştir: Bunu teklif ettik ki münafığın münafıklığı ve müşrikin müşrikliği meydana çıksın da Allah da onlara azap etsin. Mü'minlerin imanı da belli olsun da tövbelerini kabul etsin. Yani eğer taatta kusur ederlerse, onlara tekrar rahmet etsin ve onları bağışlasın.



34-SEBE' SURESİ

Mekke'de inmiştir.
54 ayettir.

İttifakla Mekki'dir. Dahhak ile İbn Saib şöyle demişlerdir:

Onda bir ayet Medeni'dir, o da "ve yerellezine utul ilme" *(Sebe': 6)* ayetidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْاٰخِرَةِۜ
وَهُوَ الْحَك۪يمُ الْخَب۪يرُ ﴿١﴾ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْاَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ
مِنَ السَّمَٓاءِ وَمَا يَعْرُجُ ف۪يهَاۜ وَهُوَ الرَّح۪يمُ الْغَفُورُ ﴿٢﴾ وَقَالَ الَّذ۪ينَ
كَفَرُوا لَا تَأْت۪ينَا السَّاعَةُۜ قُلْ بَلٰى وَرَبّ۪ي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِۚ

لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ وَلَا اَصْغَرُ
مِنْ ذٰلِكَ وَلَا اَكْبَرُ اِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٣﴾ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ
﴿٤﴾ وَالَّذِينَ سَعَوْ فِي اٰيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ
اَلِيمٌ ﴿٥﴾ وَيَرَى الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي اُنْزِلَ اِلَيْكَ
مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقَّ وَيَهْدِي اِلٰى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿٦﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Övgü Allah'a mahsustur. O ki göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Ahirette de övgü O'nundur. O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır.

2 – Yere gireni, yerden çıkanı, gökten ineni ve ona çıkanı bilir. O, çok esirgeyicidir, çok bağışlayıcıdır.

3 – Kafirler: "Bize kıyamet gelmez" dediler. De ki: "Hayır, görünmeyeni bilen Rabbime yemin ederim ki size elbette gelecektir. Ne göklerde ne yerde zerre ağırlı(nda bir şey) O'ndan kaçmaz. Ne bundan küçük ne de bundan büyük varsa, ancak apaçık bir kitaptadır.

4 – İman edip iyi şeyler yapanları mükafatlandırması için. İşte onlar için bir bağış ve hoş bir rızık vardır.

5 – Bizi aciz bırakacaklarını sanarak ayetlerimize koşanlar (saldıranlar var ya), işte onlar için pek acıklı murdar bir azap vardır.

6 – Kendilerine ilim verilenler, sana indirilen şeyin, onun, Rabbinden bir hak olduğunu ve mutlak galip, övgüye layık (Allah)ın yoluna ilettiğini görürler.

"Yere gireni bilir" tohum veya yağmur veya hazine veyahut başka bir şey gibi. "Ondan çıkanı bilir" ekin, bitki vs. gibi. "Gökten ineni" yağmur veya rızık veyahut melek gibi. "Ona çıkanı" melek veya amel veyahut dua gibi.

"Kafirler dediler": Yani yeniden dirilmeyi inkar edenler "bize kıyamet gelmez": Yani tekrar dirilmeyiz, dediler.

"Alimil ğaybi": İbn Kesir, Asım ve Ebu Amr, mimin kesri ile "alimil ğaybi" okunuşlardır. Nafi ile İbn Amir, ref'i ile okumuşlardır.

Hamze ile Kisai de, lamın kesri ve eliften önce lam ile "allamil ğaybi" okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Kim kesre ile okursa, mana şöyledir: Görünmeyeni bilen Allah'a hamd olsun. Kim de ref' ile okursa, "alimül ğaybi"nin mahzuf mübtedanın haberi olması caizdir, takdiri de: Hüve alimül ğaybi demektir. Mübteda olup haberinin de "la yazübü anhu" olması da caizdir. "Allam" ise "alim"den daha mübalağılıdır. Yalnız Kisai, zenin kesresi ile "layazibü" okumuştur ki, bunların ikisi de lügattir.

"Vela asğarü min zalike": İbn Semeyfa, Nahai ve A'meş ikisinde de nasb ile "vela asğara minzalike vela ekbere" okumuşlardır.

"İman edenleri mükafatlandırması için": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Evet, Rabbime yemin ederim ki ceza görme günü mutlaka gelecektir. İbn Cerir de mana şöyledir, demiştir: Zerre miktarını ve ondan daha küçüğünü apaçık bir kitapta tesbit etmiştir ki iman edenlere mükafat versin ve kendilerine ilim verilenlere göstersin.

"Min riczin elimün" İbn Kesir, Hafs da Asım'dan, Yakup ve Mufaddal, ref ile "min riczin elimün" okumuşlar, kalanlar da ikisinde de cer ile okumuşlardır.

"Kendilerine ilim verilenler" hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Abdullah bin Selam ve arkadaşları gibi ehl-i kitabın mü'minleridir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır. Bunu da Katade, demiştir.

"Rabbinden sana indirilen şeyin": Yani Kur'an'ın "onun hak olduğunu (hüvel hakka)": Ferra şöyle demiştir: Bu, "ellezi"nin" dayanağıdır, onun içindir ki hakka nasb edilmiştir. Burada açıklamasını yapmadıklarımız da çeşitli yerlerde geçmiştir: Hac: 51, 52; Bakara: 130, 267.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ إِذَا
مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿٧﴾
أَفْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَمْ بِهِ جِنَّةٌ ۗ بَلِ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ
فِي الْعَذَابِ وَالضَّلَالِ الْبَعِيدِ ﴿٨﴾ أَفَلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا بَيْنَ
أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ۚ إِنْ نَشَأْ نَخْسِفْ

لِاٰيَةً لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ ﴿٩﴾

7 – Kafirler: "Size bir adam gösterelim mi ki, tamamen parçalandığınız zaman şüphesiz sizin yeni bir yaratılışta olacağınızı size haber veriyor" dediler.

8 – "Allah'a karşı yalan mı uydurdu yoksa onda delilik mi var" Hayır, ahirete inanmayanlar azapta ve uzak / derin bir sapıklıktalar.

9 – Önlerindeki ve arkalarındaki göğe ve yere bakmadılar mı? Eğer dilersek onları yere geçiririz yahut üzerlerine gökten parçalar düşürürüz. Şüphesiz bunda Allah'a dönen her kul için elbette bir ibret vardır.

"Kafirler dediler": Onlar da yeniden dirilmeyi inkar edenlerdir, birbirlerine dediler: "Size bir adam gösterelim mi ki size haber veriyor": Yani size diyor: Şüphesiz "siz tamamen parçalandığınız zaman": Yani tamamen ayrıldığınız zaman, burada mümezzak temzik manasında mastardır "şüphesiz sizler elbette yeni bir yaratılıştasınız": Yani yeniden dirilmek için yaratılışınız yenilenecektir. Sonra birbirlerine cevap verip": Allah'a karşı yalan mı uydurdu?" bizim yeniden dirileceğimizi iddia ettiği zaman. "Eftera"nın elifi istifham içindir, o da taaccüp ve ret manasınadır. "Yoksa onda bir delilik mi var?" Allah da onları reddedip: "Hayır" dedi, yani durum sizin dediğiniz delilik ve iftira gibi değildir. Hayır "ahirete inanmayanlar": Onlar da yeniden dirilmeyi inkar edenlerdir "azaptatır" ahirette dirildikleri zaman "ve uzak bir sapıklıktadır" dünyada haktan.

Sonra onlara öğüt verip şöyle dedi: "Önlerindeki ve arkalarındaki göğe ve yere bakmadılar mı?": Şöyleki insan göğe ve yere baktığı zaman onu önünde ve arkasında, sağında ve solunda görür. Mana da şöyledir: Onlar nerede olsalar göğüm ve yerim onları kuşatmıştır. Benim onlara gücüm yeter; istersem onları yere batırırım, eğer istersem onların üzerine gökten bir parça düşürürüm. "Şüphesiz bunda vardır": Yani gördüğünüz gökte ve yerde "elbet bir ibret vardır": Allah'ın yeniden diriltmeye ve onları yere geçirmeye gücünün yettiğine. "Her dönen kul için": Yani Allah'ın taatine dönen ve gördüğü şeyleri düşünen için, demektir.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ مِنَّا فَضْلًاۜ
يَا جِبَالُ اَوِّب۪ي مَعَهُ وَالطَّيْرَۚ وَاَلَنَّا لَهُ الْحَد۪يدَۙ ﴿١٠﴾ اَنِ اعْمَلْ
سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحاًۜ اِنّ۪ي بِمَا تَعْمَلُونَ
بَص۪يرٌ ﴿١١﴾

10 – Andolsun, gerçekten Davud'a bizden bir lütuf verdik. "Ey dağlar ve kuşlar, onunla beraber (tesbihi) tekrarlayın" dedik. Ona demiri yumuşattık.

11 – "Bol bol zırhlar yap ve dokumada ölçü(yü gözet). (Ey Davud hanedanı), iyi şeyler yapın. Şüphesiz ben yaptıklarınızı görmekteyim.

"Andolsun, gerçekten Davud'a bizden bir lütuf verdik": O da peygamberlik, Zebur, dağların ve kuşların emrine verilmesi ve Allah'ın verdiği sair nimetlerdir. "Ey dağlar, onunla beraber tekrarlayın": Halebi, Abdülvaris'ten hemzenin zammı ve şeddesiz olarak "Ûbiy" okumuştur: Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Onunla beraber tesbih edin ve tekrarlayın. Kim "ûbiy" okursa, manası: O tesbihe döndükçe siz de tekrar edin, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Evvibiy": Tesbih edin, demektir. Te'vib, yürüyüşte kullanılan bir deyimdir ki o da bütün gün yürüyüp gece konaklamaktır. Sanki bütün gün geceye kadar tesbih edin demek istemiştir.

"Vettayra": Ebu Rezin, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Ebu'l – Aliye ve İbn Ebi Able, ref ile "vettayru" okumuşlardır. Mansup okumaya gelince: Ebu Amr bin el – Ala: O, "velekad ateyna davude minna fadla"nın üzerine matuftur, demiştir. "Vettayra": Ve sahherna lehut tayra demektir. Zeccac da münada olarak mansup olması da caizdir, demiştir, sanki: Deavnel cibale vettayre demiş gibi olur. Bu durumda tayr cibalin mahalline atfedilmiş olur. Basra ekolüne göre bütün münadalar mahallen mansuptur. Ref ise iki cihetledir: *Birincisi:* "Evvibi"nin üzerine atfedilmesidir, mana da şöyle olur: Ya cibalü recciit tesbihe meahu enti vettayru. *İkincisi:* Nida üzere merfudur, mana da: Ya cibalü evvibi veya eyyühet tayru evvibi maahu, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: O tesbih ettiği zaman kuşlar da onunla beraber tesbih ederdi. Okuduğu zaman onu duyan her canlı okumasını dinler ve ağlamasına katılırdı. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Dağlara: Tesbih edin, kuşlara da: Cevap verin, der, sonra da bu arada o Davudi

sadasıyla Zebur okurdu. İnsanlar ondan daha hoş bir şey görmez ve ondan daha tatlı bir şey işitmezlerdi.

"Demiri ona yumuşattık": Yani onun için yumuşak hale getirdik, demektir. Katade şöyle demiştir: Allah demiri ateşe değmeden emrine vermişti, onu eliyle düzeltirdi, onu ateşe sokmaz, çekiçle dövmezdi. İlk zırh yapan odur, ondan önce tabaka halinde idi.

"Eni'mel sabiğatin": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Ona yap, dedik. Bu da "lien yamele manasında olur. Sabiğatin: Geniş zırhlar, demektir. Sıfatı zikretmekle yetinmiştir; çünkü mevsuf anlaşılmaktadır.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Davud demiri eliyle tutar, onu hamur gibi yoğurur, istediği şekli verirdi. Yarım günde zırh yapar, onu çok paraya satardı. Ondan yer ve sadaka verirdi. Sabiğat: Giyenin vücudunu baştan aşağı örtüp daha da fazla kalan ve yerde sürünen geniş zırha denir.

"Dokumada ölçüyü gözet": Yani onu ihtiyaca göre ve gereği kadar yap, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Serd: Dokuma demektir. Onun için zırh yapana: Serrad ve zerrad, denir, tıpkı serrad ve zerrad gibi. Burada sin ze ile değiştirilmiştir, mesela serrat ve zerrat denir. Zeccac şöyle demiştir: Serd lügatte bir şeyi sunup arka arkaya yapmaktır. Serede fülanün elhadise bundandır ki duraklamadan konuşmaktır.

Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Çiviyi halkaya ölçülü geçirmek; onu küçük yapmaktır; yoksa oynar, büyük de yapmamaktır, aksi takdirde halka ayrılır. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Halkalarını geniş yapmamaktır, o zaman giyeni korumaz. Bunu da Katade, demiştir.

"İyi şey yapın": Davud hanedanına hitaptır.

وَلِسُلَيْمٰنَ الرّ۪يحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌۚ
وَاَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِۜ وَمِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِاِذْنِ
رَبِّه۪ۜ وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ اَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّع۪يرِ ﴿١٢﴾
يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَٓاءُ مِنْ مَحَار۪يبَ وَتَمَاث۪يلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ
وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍۜ اِعْمَلُٓوا اٰلَ دَاوُ۫دَ شُكْرًاۜ وَقَل۪يلٌ مِنْ عِبَادِيَ

الشَّكُورُ ﴿١٣﴾ فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ
إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ
أَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ ﴿١٤﴾

12 – Süleyman'a da rüzgarı (müsahhar kıldık). Onun sabah gidişi bir aydır, akşam dönüşü de bir aydır. Onun için erimiş bakır pınarını akıttık. Cinlerden kimi de, Rabbisinin izni ile önünde çalışır. Onlardan kim emrimizden saparsa, ona alevli ateş azabını tattırırız.

13 – Onu için kalelerden, heykellerden, havuzlar gibi / kayık tabaklardan ve sabit kazanlardan ne dilerse yaparlardı. Ey Davud hanedanı, şükür için çalışın! Kullarımdan şükredenler azdır.

14 – Ona ölümü hükmettiğimiz zaman, onun ölümünü onlara ancak asasını yiyen ağaç kurdu gösterdi. Ne zaman ki düştü, cinler bildiler ki, eğer gaybi bilselerdi, o aşağılayıcı azabın içinde durmazlardı.

"Veli süleymaner riha": Çoğunluk rih'in nasbı ile okumuşlar, mana şöyledir: Ve sehharna lisüleymaner riha. Ebu Bekir ile Mufaddal, Asım'dan ref ile "errihu" okuduğunu rivayet etmişlerdir ki, lehu teshirür rihi, demektir. Ebu Cafer de cemi sıygasıyla "erriyaha" okumuştur.

"Onun sabah gidişi bir aydır": Katade şöyle demiştir: Sabahtan gün yarısına kadar bir aylık yol, gün sonuna kadar da bir aylık yol giderdi. O bir günde iki aylık yol katederdi. Hasen de şöyle demiştir: Allah'ın nebisini atlar namazdan alıkoyunca onları kesti; Allah da onun yerine onlardan daha hızlı olan rüzgarı verdi. O sabahleyin Şam'dan hareket eder, öğleyin Istahr'a varırdı. İkisinin arasında hızlı giden atlı için bir aylık yol vardır. Sonra Istahr'dan hareket eder, Kabil'de akşamlardı. Bunların arasında da hızlı giden atlı için bir aylık yol vardır.

"Ve eselna lehu aynel kıtri": Zeccac, kıtr: Bakırdır, demiştir. O da pirinçtir. O zaman eritildi, Süleyman'dan önce eritilmezdi.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah Süleyman'a bakır pınarını akıttı, öyleki ondan ateş değmeden istediğini yaptı, nitekim Davud'a da ateş değmeden demir yumuşatılmıştı. Üç gün üç gece su gibi devamlı aktı. İnsanlar bugün Süleyman'a verilenden bir şeyler yapıyorlar.

"Ve minel cinni": Yani ona cinleri de müsahhar kıldık, demektir. "Önünde Rabbinin izni ile çalışırdı": Yani O'nun emri ile demektir.

Allah onları Süleyman'ın emrine verdi ve ona itaat etmelerini buyurdu. Kelamdan ona itaat etmeyenlerin de olduğu anlaşılmaktadır. "Onlardan kim saparsa": Yani "emrimizden çıkarsa" Süleyman'a itaat emrimizden saparsa, "ona alevli ateşin azabından tattırırız": Bu dünyada mı idi yoksa ahirette midir? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ahirettedir, bunu da Dahhak, demiştir: *İkincisi:* Dünyadadır, bunu da Mukatil, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Süleyman'ın yanında elinde ateşten bir kırbaç olan bir melek vardı; cinlerden kim onun emrinden çıkarsa melek ona o kırbaçla vururdu.

"Ona dilediklerinden mihraplar yaparlardı": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar mescitlerdir, bunu da Mücahit ile İbn Kuteybe, demişlerdir. *İkincisi:* Saraylardır, bunu da Atıyye, demiştir. *Üçüncüsü:* Mescitler ve saraylardır, bunu da Katade, demiştir. Temasil ise: Heykellerdir. Hasen: O gün için heykeller haram edilmiş değildi, demiştir. Sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar tavus, kartal ve akbaba heykelleri idi, tahtının ve yatağının basamaklarında idi, bu da ona yaklaşmak isteyenlerin korkmaları içindi. Bunu da Dahhak, demiştir.

İkincisi: Onlar peygamberlerin ve meleklerin heykelleri idi, insanlar onları o şekilde görsünler de onlara benzeyerek onlar gibi ibadet etsinler içindi. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Onların nelerden yapıldığında da iki görüş vardı: *Birincisi:* Bakırdan, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Mermer ve pirinçten, bunu da Katade, demiştir.

"Havuzlar gibi tabaklardan (ve cifanin kelcevabi)": Cifan: Cefne'nin çoğuludur, o da büyük tabak demektir. Cevabi ise: Cabiye'nin çoğuludur, o da içine su biriktirilen büyük havuzdur.

İbn Kesir ile Ebu Amr, ye ile "kelcevabiy" okumuşlar, ancak İbn Kesir, vasılda da vakıfta da ye ile okumuş; Ebu Amr ise vakıfta değil vasılda öyle okumuştur. Zeccac da şöyle demiştir: Kurraların çoğu yesiz vakfederler. Asıl olan ye ile vakfetmektir, ancak kesre de onun yerini tutar.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar deve havuzları gibi çanaklar yaparlardı, bir çanağın üzerinde yemek için bin adam toplanırdı.

"Ve kudurir rasiyat": Sağlam kazanlar, demektir. Resa yersu şeklinde çekimi yapılır ki, sağlam olmaktır.

Sağlam olmasının sebebinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Ayakları kendinden idi, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar çok büyük oldukları için yere indirilmezdi. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: O dağlar gibi kazanlar yerinden kımıldatılmazdı, bir kazandan bin adam yerdi.

"Ey Davud hanedanı, şükür için çalışın": Mana şöyledir: Onlara: Allah'ın size verdiklerine şükretmek için Allah'a itaat edin, dedik.

"Ona ölümü hükmettiğimiz zaman": Yani Süleyman'a, demektir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: İnsanlar: Cinler gaipten yarın ne olacağını bilir, derlerdi. Süleyman mihrabında asasına yaslanarak namaza durdu, öldü. Böylece bir sene kaldı; cinler ise o zor işlerde çalışıyordu, onun öldüğünü bilmiyorlardı. Nihayet güve Süleyman'ın asasını içinden yedi, o da yere düştü. Böylece ölümünü bildiler. İnsanlar da cinlerin gaybi bilmediğini anladılar.

Şöyle de denilmiştir: Süleyman Allah'tan ölümünü cinlere bildirmemesini istedi; Allah da bunu onlardan bir yıl sakladı.

Bunu isteme sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Cinler insanlara: Biz gerçekten gaybi biliriz, derlerdi, Allah da onları yalancı çıkarmak istedi.

İkincisi: Çünkü Mescid-i Aksa'nın yapımı bitmemişti.

"Ağaç kurdu": O da güvedir. Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza ve Asım el – Cahderi, ranın fethası ile "dabbetül aradı" okumuşlardır.

"Minsee" de asadır. Zeccac, şöyle demiştir: Ona minsee denilmesi onunla yaramaz şeylerin kovulmasındandır. Ferra da şöyle demiştir: Hicazlılar hemzesiz olarak minse, derler. Temim ile Kays'in düzgün konuşanları da hemze ile (minsee) derler.

"Düşünce meydana çıktı": Yani cinlerin gaybi bilmedikleri insanlar için anlaşıldı, demektir. Eğer bilselerdi "o aşağılayıcı azabında içinde durmazlardı": Yani hayatta olduğunu zannettikleri Süleyman'ın emrine amade olarak çalışmazlardı. Şöyle de denilmiştir: O zaman cinler bildiler, çünkü onlar gökten kulak hırsızlığı ederek gaybi bildiklerini sanırlardı. Böylece bu zannın yanlış olduğu meydana çıktı. Üveys, Yakup'tan te ile benin ref'i ve yenin kesri ile "tübüyyinet" okuduğunu rivayet etmiştir.

لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ اٰيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا
مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ ﴿١٥﴾
فَاَعْرَضُوا فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ

جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ اُكُلٍ خَمْطٍ وَاَثْلٍ وَشَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَليلٍ ﴿١٦﴾
ذٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازٓي اِلَّا الْكَفُورَ ﴿١٧﴾ وَجَعَلْنَا
بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقُرَى الَّتي بَارَكْنَا فيهَا قُرًى ظَاهِرَةً وَقَدَّرْنَا
فيهَا السَّيْرَ سيرُوا فيهَا لَيَالِيَ وَاَيَّامًا اٰمِنينَ ﴿١٨﴾ فَقَالُوا
رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ اَسْفَارِنَا وَظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ اَحَاديثَ
وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ اِنَّ في ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ
﴿١٩﴾ وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ اِبْليسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ اِلَّا فَريقًا
مِنَ الْمُؤْمِنينَ ﴿٢٠﴾ وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ اِلَّا لِنَعْلَمَ
مَنْ يُؤْمِنُ بِالْاٰخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا في شَكٍّ وَرَبُّكَ عَلٰى كُلِّ
شَيْءٍ حَفيظٌ ﴿٢١﴾

15 – Andolsun, gerçekten Sebe' (kavmi) için yurtlarında bir ibret vardı. Sağından ve solundan iki bahçe. (Onlara): "Rabbinizin rızkından yiyin ve O'na şükredin. Hoş bir ülke ve çok bağışlayıcı bir Rab" denildi.

16 – Yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların iki bahçelerini ekşi yemişli, acı ılgınlı ve az bir şey de Arabistan kirazından (olmak üzere) iki bahçe ile değiştirdik.

17 – İşte onları kafir oldukları şey yüzünden cezalandırdık. Biz nankörden başkasını cezalandırır mıyız?

18 – Onlara bereket verdiğimiz kentlerin arasında sırt sırta kentler kıldık ve onlardan (eşit mesafelerde) yürümeyi takdir ettik ve: "Orada gecelerde ve gündüzlerde güvende olarak yürüyün" dedik.

19 – Onlarsa: "Rabbimiz, seferlerimizin arasını uzaklaştır" deyip kendilerine zulmettiler. Biz de onları masallara çevirdik ve onları büsbütün parçaladık. Şüphesiz bunda her çok sabreden ve çok şükreden için gerçekten ibretler vardır.

20 – Andolsun, gerçekten İblis onlara zannını doğruladı da mü'minlerden bir grup hariç, ona tabi oldular.

21 – Hâlbuki onun kendileri üzerinde bir gücü yoktu. Ancak bunu ahirete iman edenle ondan şüphe içinde olanı bilmemiz için (yaptık). Rabbin her şeyi gözetleyicidir.

"Le kad kâne limeskenihim ayetün": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, "fi mesakinihim" okumuşlar; Hamze ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek kâfın fethi ve elifsiz olarak "meskenihim" okumuşlardır. Kisai ile Halef de, kâfın kesri ile "meskinihim" okumuşlardır ki bu da lügattir.

Müfesirler şöyle demişlerdir: Burada Sebe'den maksat: Sebe' bin Yeşcüb bin Yarub bin Kahtan'ın evlatlarıdır. Biz de bu husustaki ihtilafları Neml: 22'de anlatmıştık. Bazıları da: O, bir şahıs ismi değil, yer ismidir, derler. Zeccac bu mekân hakkında şöyle demiştir: Kim feth ile "lisebee" okur da onu gayri munsarif yaparsa, onu kabile ismi kılar; kim de munsarif yapar da meksur ve tenvinle okursa onu mahalle ve şahıs ismi yapar. Hepsi de caizdir. "Ayetün" merfudur, "Kâne"nin ismidir. "Cennetani" iki mülahaza ile merfudur: *Birincisi:* O,"ayetün"den bedeldir. *İkincisi:* Gizli kelime vardır; sanki "ayetün" denince "elayetü cennetani, denmiştir.

KISSALARINA İŞARET

Tefsir alimleri şöyle demişlerdir: Belkıs kavmine kraliçe olunca onlar derelerindeki su için çatışmaya başladılar; onları men ettiyse de dinlemediler. O da kraliçelikten çekildi, sarayına gitti. Araları iyice kötüleşip de pişman olunca ona geldiler; ondan idarenin başına geçmesini istediler. O da kabul etmedi. Onlar: Ya dönersin ya da seni öldürürüz, dediler. O da: Siz bana itaat etmiyorsunuz, sizin aklınız yoktur, dedi. Onlar da: Sana itaat edeceğiz, dediler. Vadilerine geldi – ki yağmur yağdığı zaman ona günlerce uzak yerden sel gelirdi – emretti; iki dağın arasına set çektiler; su setin arkasında toplandı. Ona üst üste kapılar yaptılar; geride su birikti. Ona kanalların sayısınca on iki çıkış yeri koydular. Su aralarından eşit olarak çıkardı. Sonunda Neml: 29 – 49'da anlattığımız gibi Süleyman'la o macerayı yaşadı. Ondan sonra da o hal üzere kaldılar. Şöyle de denilmiştir: Bu barajı yapmaları su taşıp da mallarını helak etmemesi içindi. Onlar barajın kapısını istedikleri kadar açar, gerektiği kadar su alırlardı. Onların vadilerinin sağında ve solunda iki bahçeleri vardı. Bolluk oldu ve meyveleri çoğaldı. Öyleki kadın iki bahçe arasında başında sepetle yürürdü, döndüğü zaman hiçbir şeye elini sürmeden sepet dolmuş olurdu. Memleketlerinde yılan, akrep, sivrisinek ve pire gibi hiçbir şey olmazdı. Yabancı elbise-

sinde bit olarak memleketlerine gelirdi, havasının temizliğinden bit ölürdü. Onlara: "Rabbinizin rızkından yiyin ve O'na şükredin. Temiz bir memleket" denildi. Yani burası temiz bir memlekettir, çorak değildir. Onda rahatsız edecek hiçbir şey yoktur, demektir. "Çok bağışlayıcı Rab": Yani Allah çok bağışlayıcı Rab'tır, demektir. On üç kent idi, Allah on üç peygamber gönderdi. Peygamberlere inanmadılar, Allah'ın nimetlerini ikrar etmediler. İşte "yüz çevirdiler" dediği budur, yani haktan yüz çevirdiler, peygamberleri yalanladılar. "Biz de üzerlerine arim selini gönderdik": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Arim, şiddetli demektir. Bunu Ali bin Ebu Talib, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn el A'rabi de şöyle demiştir: Arim güç yetmez sel demektir.

İkincisi: O, vadinin ismidir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade, Dahhak ve Mukatil de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O settir, bunu da Mücahit, Ebu Meysere, Ferra ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Ebu Ubeyde de: Arim, arime'nin çoğuludur, o da iki nehrin arasındaki settir, demiştir.

Dördüncüsü: Arim, Seddi delen sıçandır, bunu da Zeccac naklet-miştir.

Bu selin nasıl gönderildiği hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala setlerine yerden bir hayvan gönderdi, o da onda bir delik açtı. Su, boşa gitti, ondan yararlanamadılar. Bunu da el-Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Katade ile diğerleri de şöyle demişlerdir: Allah huld adında bir sıçan gönderdi, huld da kör sıçan yani köstebek demektir. Onu dibinden deldi, Allah da bahçelerini su altında bıraktı ve yurtlarını harap etti.

İkincisi: Onların üzerine kızıl bir su gönderdi; onu baraja gönderdi, onu sarstı, onu yıkıp vadiyi oydu. Su setten dolayı kızıl değildi, onu sel getirmişti. Bunu da Mücahit, demiştir.

"Onların iki bahçelerini değiştirdik": Yani meyve veren iki bahçelerini demektir, "cenneteyni zevatey ükülin hamtın": İbn Kesir, Nafi Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, tenvinle "ükülin" okumuşlar; Ebu Amr da izafetle "üküli" okumuştur. İbn Kesir ile Nafi kâfı şeddeli, diğerleri de şeddesiz okumuşlardır. Ükül ise meyvedir.

Hamt'tan murat edilen şey hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O misvak ağacıdır, bunu da İbn Abbas, Hasen, Mücahit ve cumhur, demişlerdir. Buna göre onun ükül'ü meyvesi demektir. Erak ağacına berir denir.

İkincisi: O, dikenli her ağaçtır, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Üçüncüsü: O yenmeyecek kadar tadı acı olan her türlü bitkidir, bunu da Müberrid ile Zeccac, demişlerdir. Buna göre hamt: Yenen şeyin adıdır. Bu kıraata göre onu tenvinle okuyanların kıraatı güzel olur. Bir öncekine göre ise o, bir ağacın adıdır, ükül de onun meyvesidir. O zaman da izafet edenlerin kıraatı güzel olur.

Esl'e gelince: Onda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, ılgın ağacıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O, muğaylan ağacıdır, bunu da İbn Cerir nakletmiştir. *Üçüncüsü:* O, ılgına benzeyen, ancak ondan daha büyük bir ağaçtır.

"Ve şeyin min sidrin kalil": Bunda da takdim ve tehir vardır; takdiri şöyledir: Ve şeyin kalilin min sidrin. O da Arabistan kirazıdır. Mana da şöyledir: Ekşi ve ılgın ağacı bahçelerinde Arabistan kirazından daha çoktu. Katade şöyle demiştir: Ağaçları ağaçların en güzeli iken, Allah onları en kötü ağaca çevirdi.

"İşte onları cezalandırdık": Yani bu değiştirme ile onları cezalandırdık "kafir oldukları şey yüzünden, biz nankörden başkasını cezalandırır mıyız?"

Eğer: Bazen mü'min de kafir de cezalandırılır, bu tahsisin manası nedir?" denilirse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: Mü'min için yücza kalıbı kullanılır, yücaza kullanılmaz. En fasih lügatte: Cezallahül mü'mine denir, cazahu denilmez. Çünkü cazahu karşılığını verdi, demektir. Kafire kötülüğünün misli ile muamele edilir. Mü'minin ise sevabı arttırılır, ona lütfedilir. Bu da Ferra'nın görüşüdür.

İkincisi: Kafirin kötülüğünü silip süpürecek iyiliği yoktur; bütün günahları ile cezalandırılır. Mü'mimin ise iyilikleri kötülüklerini imha eder. Bu da Zeccac'ın görüşüdür. Tavus da şöyle demiştir: Kafir cezalandırılır, bağışlanmaz, mü'min ise zor hesap görmez.

"Ve cealna beynehüm" bu, "lekad kane lisebin" kavline matuftur, mana da şöyledir: Onların hikayesi şöyledir: Onları kıldık "bereket verdiğimiz kentler arasında": Onlar da Şam'ın kentleridir. Ondaki bereketin manası da yukarıda geçmiştir *(Enbiya: 71).* Bu da cumhurun görüşüdür. İbn Saib şöyle hikaye etmiştir: Allah Teala onların iki bahçelerini helak edince, peygamberlere: Allah'ın nimetlerini tanıdık; andolsun ki eğer bize yeniden nimet verirse, ona katlanılması zor ibadet ederiz, dediler. Allah da onlara sırt sırta köyler verdi. Onlar ise tekrar bozgunculuğa döndüler ve: Seferlerimizin arasını uzaklaştır, dediler. O yüzden de paramparça edildiler.

"Sırt sırta kentler": Yani birbirine bitişik, demektir. "Oralarda yürümeyi takdir ettik": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar sabahleyin bir kentten çıkar, öğle uykusunu öteki kentte geçirirlerdi. Öğleden sonra da bir kentten çıkar, başka bir kentte gecelerlerdi. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: O, iki kent arasında eşit miktar kıldı, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Oralarda yürüyün": Mana: Onlara: Oralarda yürüyün, dedik şeklindedir. "Gecelerce günlerce": Yani gece gündüz, demektir. "Güvende olarak": Açlık veya susuzluk veya canavar veya yorgunluk gibi yolcuğun korkularından emin olarak. Onlar dört ay emniyet içinde yürürlerdi; bu nimetten şımardılar, İsrail oğullarının kudret helvası ile bıldırcın etinden bıktıkları gibi ondan tiksindiler. "Rabbimiz, seferlerimizin arasını uzaklaştır (baid), dediler": İbn Kesir ile Ebu Amr, aynın şeddesi ve kesri ile "Be'id" okumuşlar; Nafi, Asım ve Hamze de aynın kesri ve elifle "bâid" okumuşlardır. İbn Abbas'tan da her iki kıraat nakledilmiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar şöyle dediler: Eğer bahçelerimiz birbirinden daha uzak olsa idi, gönlümüz yemişlerini daha çok çekerdi. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Peygamberleri onlara Allah'ın nimetlerini hatırlatınca, içinde bulundukları halin nimet olduğunu inkar ettiler ve Allah'tan seferlerinin arasını uzaklaştırmasını istediler. Yakup, benin ref'i ile "rabbuna", aynın ve dalın fethi ile de "bâade" okumuş; Allah'ın onlara indirdiği nimetleri haber verme tarzında mazi fi'li kılmıştır. Ali bin Ebu Talib, Ebu Abdurrahman es - Sülemi, Ebu Reca, İbn Semeyfa ve İbn Ebi Able, aynın ref'i, dalın fethi ve elifsiz olarak aziz ve celil olan Allah'a şikayet mahiyetinde "beude" şeklinde okumuştur. Asım el – Cahderi ile Ebu İmran el – Cevni de benin ref'i, vavın sükunu ve aynın kesri ile "bûide" okumuşlardır.

"Kendilerine zulmettiler": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İnkar etmek ve peygamberleri yalanlamakla. *İkincisi:* "Seferlerimizin arasını uzaklaştır" demekle.

"Biz de onları masallar kıldık": Kendilerinden sonra gelenlere, onlara ne yapıldığını konuşurlar. "Onları büsbütün parçaladık": Yani onları ülkenin her tarafına dağıttık; çünkü Allah onların yurtlarını sular altında bırakıp da bahçelerini ortadan kaldırınca, ülkelere dağıldılar. Araplar ayrılık için Sebe'i misal getirmeye başladı. "Şüphesiz bunda vardır": Yani onlara yapılanda "gerçekten ibretler, "her çok sabreden için" Allah'a isyanlardan "çok şükreden için" O'nun nimetlerine.

"Velekad saddeka aleyhim iblisü zannehu": "Aleyhim" "fihim" manasınadır. Zannının onlar hakkında doğru çıkması da onları azdırdığı zaman ona uymalarını düşünmesidir ki bu da gerçek oldu. "Onları mutlaka saptıracağım ve onları kuruntulara düşüreceğim" *(Nisa: 119)* demesi de zan iledir, bilerek değildir. Kim şedde ile "saddeka" okursa, mana: Onlara olan zannını onlara yaptığı ile gerçekleştirdi, olur. Kim de şeddesiz okursa mana: Onlara olan zannında doğru çıktı, olur.

İşaret edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Sebe' halkıdır. *İkincisi:* İblis'e itaat eden diğer kimselerdir.

"Onların üzerinde bir gücü yoktu": Bunu da "onların üzerinde gücün yoktur" *(Hicr: 42)* ayetinde şerh etmiştik. Hasen şöyle demiştir: Yemin olsun ki İblis onları sopa ile dövmedi, onları hiçbir şeye zorlamadı, ancak onları kuruntulara ve boş hayallere sürükledi.

"Ancak bilelim diye": Yani onu onlara musallat etmemiz mü'minleri şüphe edenden ayırmamız içindir. Zühri merfu ye ile meçhul kalıbında "illa liyu'leme" okumuştur. İbn Yamur da fenin fethi ile "liyaleme" okumuştur.

Onun burada bilmesinden murat edilen şey hususunda da üç görüş vardır ki onları da Ankebut'un başında, ayet: 3'te şerh etmiştik. "Rabbin her şeyin üzerinde gözetleyicidir": Şüphe ve iman hususlarında. "Hafîz": İbn Kuteybe: Hafîz, hâfız manasınadır, demiştir. Hattabi de şöyle demiştir: O, faîl veznindedir, fâil manasındadır; tıpkı kadîr ve alîm gibi. O, gökleri, yeri ve içindekileri süresini doldurması için muhafaza eder. Kullarını tehlikelerden korur, amellerini koruma altına alır ve niyetlerini bilir. Dostlarını günahlara düşmekten muhafaza eder, onları şeytanın hilelerinden esirger.

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ
وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِنْ شِرْكٍ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ ﴿٢٢﴾
وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ حَتّٰى إِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ
قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٢٣﴾

22 – De ki: Allah'tan başka iddia ettiklerinizi çağırın; onlar ne göklerde ne de yerde zerre ağırlığına sahip olmazlar. Onlar için bu ikisinde bir ortaklık yoktur ve O'nun için de onlardan bir arka çıkan yoktur.

23 – O'nun huzurunda şefaat ancak izin verdiğine fayda verir. Nihayet kalplerinden korku giderildiği zaman: "Rabbiniz ne dedi?" derler. Onlar da: "Gerçeği söyledi" (izin verdi) derler. O, pek yücedir, çok büyüktür.

"De ki: Allah'tan başka iddia ettiklerinizi çağırın": Mana şöyledir Kafirlere de ki: Onların tanrılar olduğunu iddia ettiğiniz kimseleri çağırın da size bir nimet versin veya sizden bir belayı kaldırsınlar. Sonra onlardan haber vererek şöyle dedi: "Onlar ne göklerde ne de yerde zerre ağırlığına sahip değiller": Hayır ve şer, yarar ve zarar gibi. "Onlar için bu ikisinde bir ortaklık yoktur" onları yaratmada bize ortak olmadılar. "O'nun için yoktur" yani Allah için yoktur, demektir. "Onlardan": Yani İlahlardan "bir arka çıkan": Yani herhangi bir şeye yardım eden, demektir.

"Vela tenfauş şefaatü illa limen ezine leh": İbn Kesir, Nafi ve İbn Amir, hemzenin fethi ile "ezine leh" okumuşlardır; Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Halef de hemzenin zammı ile "üzine leh" okumuşlardır. Asım'dan da iki kıraatın aynısı rivayet edilmiştir. Yani şefaate izin verilmedikçe ne bir melek ne de bir peygamber şefaat edemez, demektir. Şefaat edeceği kimselere izin verilmedikçe diyenler de olmuştur. Bunda da: Bu tanrılar bize şefaat ederler diyenlere reddiye vardır.

"Hatta iza füzzia an kulubihim": Çoğunluk fenin zammı ve zenin kesri ile "füzzia" okumuşlardır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Korkuları hafifletildiği zaman. Zeccac da, mana: Kalplerinden korku giderildiği zaman, demiştir. İbn Amir, Yakup ve Eban fenin ve zenin fethi ile "fezea" okumuşlardır ki fiil aziz ve celil olan Allah'a ait olur. Hasen, Katade ve İbn Yamur noktasız ra ve noktalı ğayınla "füriğa" okumuşlardır ki o da birincinin manasınadır; çünkü korkudan boşaldığı zaman demek olur. Başkası da: Şüphe ve şirkten boşaldığı zaman demiştir.

İşaret edilenler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar meleklerdir. Kelamdan anlaşılmaktadır ki onlar Allah'tan gelen yeni bir emirle telaşa kapılırlar. Bunu da ayette zikretmemiştir. Çünkü korkunun kalplerinden çıkarılması onun meydana geldiğini gösterir. Korkularının sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala'nın kelamını işittikleri için korkarlar. İbn Mes'ud, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini ri-

vayet etmiştir: Allah Teala vahiyle konuştuğu zaman gök halkı düz taş üzerinde çekilen zincir sesi gibi bir ses duyarlar, bundan korkarlar. Bu böyle devam eder, nihayet onlara Cebrail gelir. Cebrail geldiği zaman kalplerinden korku gider: Ey Cebrail, Rabbin ne dedi?" derler. O da: Hakkı söyledi, der. O zaman: Hak, hak diye nida ederler.[1] Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Aziz ve celil olan Allah gökte bir şeye hükmettiği zaman melekler O'nun sözüne kulak vermek için kanatlarını çırparlar; bundan da düz taşın üzerinde zincir çekiliyormuş gibi bir ses çıkar. Kalplerinden korku gittiği zaman: "Rabbiniz ne dedi?" derler. Onlar da: Hak, dedi, derler. "O, pek yücedir, çok büyüktür".

İkincisi: Onlar kıyametin kopmasından korkarlar. Kıyametin yaklaştığını zannetmeleri sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: İsa ile Muhammed sallallahu aleyhimesselam arasındaki boşluk olup da sonra da Allah, Muhammed'i gönderince, Cebrail'le vahyi indirdi. İnince melekler onun kıyametle ilgili bir şey indirdiğini zannedip korktular. Cebrail gelip onların korkularını izale etmeye çalıştı ve onlara vahyi haber verdi. Bunu da Katade, Mukatil ve İbn Saib, demişlerdir. Şöyle de denilmiştir: Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e vahyin geldiğini öğrenince, korktular, çünkü onun çıkmasının kıyamet alametlerinden olduğunu biliyorlardı.

İkincisi: Yeryüzüne gidip gelen ve amelleri yazan takipçi melekleri Allah Teala onları gönderip de aşağı indikleri zaman onların şiddetli bir sesi işitilir, onlardan aşağı olan melekler kıyametle ilgili bir şey indirildiğini zanneder, secdeye kapanır ve korkarlar. Bu her seferinde onlara uğradıkları zaman böyle olur. Bunu Dahhak, İbn Mes'ud'dan rivayet etmiştir.

İkinci görüş: Burada işaret edilenler müşriklerdir. Sonra kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Ölüm anında müşriklerin kalplerindeki perde – diyecekleri bir şey kalmaması için – açılınca melekler onlara: "Rabbiniz dünyada ne dedi?" derler. Onlar da: Hakkı söyledi, derler; ikrarın fayda vermeyeceği bir zamanda ikrar ederler. Bunu da Hasen ile İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: Kıyamet gününde kalplerinin üzerindeki perde kaldırılınca onlara: "Rabbiniz ne dedi?" denir. Bunu da Mücahit, demiştir.

---

1 – Ebu Davud, Sünnet, bab, 20.

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ وَاِنَّٓا
اَوْ اِيَّاكُمْ لَعَلٰى هُدًى اَوْ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٢٤﴾ قُلْ لَا تُسْـَٔلُونَ
عَمَّٓا اَجْرَمْنَا وَلَا نُسْـَٔلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٥﴾ قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا
ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَهُوَ الْفَتَّاحُ الْعَل۪يمُ ﴿٢٦﴾ قُلْ اَرُونِيَ
الَّذ۪ينَ اَلْحَقْتُمْ بِه۪ شُرَكَٓاءَ كَلَّا بَلْ هُوَ اللّٰهُ الْعَز۪يزُ
الْحَك۪يمُ ﴿٢٧﴾

24 – De ki: "Size göklerden ve yerden rızık veren kimdir?" De ki: "Allah'tır. Biz yahut siz doğru yol üzerindeyiz yahut apaçık bir sapıklık içindeyiz".

25 – De ki: "Siz, bizim işlediğimiz günahtan sorulmazsınız, biz de sizin yaptıklarınızdan sorulmayız".

26 – De ki: "Rabbimiz aramızı birleştirir. Sonra aramızı hak ile açar. O, açan / hükmedendir, her şeyi bilendir.

27 – De ki: "O'na kattığınız ortakları bana gösterin". Hayır, bilakis O, mutlak galip hikmet sahibi Allah'tır.

"De ki: Size gökten rızık veren kimdir?": Yani yağmur veren, demektir "ve yerden": Yani bitkiler ve ürünler, demektir. Neden kafirlere bunu sorması emredildi? Asıl rızık verenin Allah olduğuna ve ibadete müstahak bulunduğuna dair diyecekleri bir şey kalmaması içindir. Onlar ondan başka rızık veren bilmezler. Bunun içindir ki ona: "Allah'tır, demesi" emredilmiştir. Çünkü onlar bundan başka bir cevap veremezler. Söz burada bitti. Sonra ona şöyle demesi emrolundu: "Biz yahut siz doğru yol üzerindeyiz yahut apaçık bir sapıklık içindeyiz": Müfessirlerin kanaati burada "ev" edatının vav manasına olduğu doğrultusundadır. Ebu Ubeyde: Kelamın manası şöyledir, demiştir: Ben şüphesiz doğru yoldayım, siz ise kuşkusuz apaçık bir sapıklık içindesiniz. Ferra da şöyle demiştir: Müfessirlere göre "ev" vav manasınadır, mana da öyledir, ancak Arap dili buna müsait değildir; "ev" vav manasına olamaz; ancak o, iki şeyden birini tercih etmek içindir. Nitekim: İn şi'te fehuz dirhemen ev isneyn (istersen bir dirhem al yahut iki) dersin, onun bir veya iki dirhem alma hakkı vardır; üç alma hakkı yoktur. Ayetin manası da şöyledir: Biz ya sapıkız ya da doğru yoldayız; siz de yine ya sapıksınız ya da doğru yol-

dasınız. O, Resul'ünün doğru yolda olduğunu ve onun sapık olmadığını biliyor. Nitekim yalancı çıkarmak istediğin bir adama: Allah'a yemin ederim ki birimiz muhakkak yalancıdır, der, bunu demekle onu kastedersin, onu üstü kapalı şekilde yalanlarsın. Bir adam da: Filanca geldi, der; onun yalancı olduğunu bilen kimse de: İnşallah, der; onu açık olmayarak güzelce yalancı çıkarır. Araplar şöyle derler: Katelehullah (Allah canını alsın), sonra da bunu çirkin görerek, kateahullah, derler, bazıları da kâteahullah, derler. Bir adama beddua mahiyetinde cuan, derler. Sonra bunu beğenmeyip cuden derler. Bazıları da cusen, derler. Veyhak ve veysek de bu kabildendir; bunlar "veylek" manasında ise de ondan biraz daha hafiftir.

"De ki: Siz bizim işlediğimiz günahlardan sorulmazsınız": Yani ondan mesul olmazsınız, demektir. "Biz de sizin yaptıklarınızdan sorulmayız" inkar ve yalanlamadan demektir. Mana da, onlardan uzak olduğunu göstermektir. Bu ayet, müfessirlerin çoğuna göre kılıç ayetiyle neshedilmiştir. Bunun da izahı yoktur.

"De ki: Rabbimiz aramızı birleştirir": Yani ahirette yeniden dirilirken, "sonra aramızı açar" yani hüküm verir "hak ile" yani adaletle, demektir. "O açandır" hükmedendir, "her şeyi bilendir" verdiği hükmü. "De ki:" kafirlere, "O'na kattığınız ortakları bana gösterin": Yani onları hangi gerekçe ile O'na ilhak ettiğinizi bana bildirin, hâlbuki onlar yaratmazlar ve rızık vermezler. "Hayır" azarlama ve uyarmadır, mana da: Bu sözden vazgeçin, sapıklığınızdan uyanın; durum sizin dediğiniz gibi değildir, demektir.

وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا كَٓافَّةً لِلنَّاسِ بَش۪يراً
وَنَذ۪يراً وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾ وَيَقُولُونَ
مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٢٩﴾ قُلْ لَكُمْ م۪يعَادُ
يَوْمٍ لَا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٠﴾

28 – Seni ancak bütün insanlar için müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bilmezler.

29 – "Eğer doğru söyleyenler iseniz bu tehdit ne zamandır?" derler.

30 – De ki: "Sizin için bir günün randevusu vardır ki, ondan ne bir saat geri kalırsınız ne de bir saat ileri gidersiniz".

"Seni ancak bütün insanlar için gönderdik": Yani bütün mahlukat

için genel olarak gönderdik. Kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Vema erselnake illa linnasi kâffeten. "Kâffeten linnasi"nin manası: İnsanları üzerinde bulundukları küfür halinden men etmek için gönderdik, olduğu da söylenmiştir. Ondaki he de mübalağa içindir.

"Bu tehdit ne zamandır?" derler. Bundan da onlara kıyamet günü va'dettiği azabı kastederler. Bunu demeleri, yeniden dirilmeyi inkâr ettikleri içindir. "De ki: Sizin için bir günün randevusu vardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, can çekişme ve ölüm anıdır, bunu da Dahhak, demiştir. *İkincisi:* Kıyamet günüdür, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهَٰذَا الْقُرْآنِ وَلَا بِالَّذِي بَيْنَ
يَدَيْهِ وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ
بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ الْقَوْلَ يَقُولُ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا
لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ (٣١)
قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا أَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ
عَنِ الْهُدَىٰ بَعْدَ إِذْ جَاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ (٣٢) وَقَالَ الَّذِينَ
اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ
إِذْ تَأْمُرُونَنَا أَنْ نَكْفُرَ بِاللَّهِ وَنَجْعَلَ لَهُ أَنْدَادًا وَأَسَرُّوا النَّدَامَةَ
لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ وَجَعَلْنَا الْأَغْلَالَ فِي أَعْنَاقِ الَّذِينَ كَفَرُوا
هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (٣٣)

31 – Kafirler: "Biz ne bu Kur'an'a ne de onun önündeki (Tevrat ile İncil'e) asla iman etmeyiz" dediler. Zalimleri Rablerinin katında durdurulmuşken bir görsen! Bazıları bazılarına sözü döndürürler (söz atarlar). Zayıf görülenler kibir taslayanlara: "Eğer siz olmasa idiniz muhakkak biz mü'minler olmuştuk" derler.

32 – Kibir taslayanlar da zayıf görülenlere: "Siz doğru yol geldikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik? Hayır, siz suçlular idiniz!" derler.

33 – Zayıf görülenler de büyüklük taslayanlara: "Hayır, (yaptığınız) gece gündüz hile idi; çünkü bize Allah'ı inkar etmemizi ve O'na eşler koşmamızı emrederdiniz" derler. Azabı görünce pişmanlığı gizlediler / açığa çıkardılar. Kafirlerin boyunlarına tasmalar geçirdik. Onlar yaptıklarından başka bir şeyle mi cezalanıyorlar?!

"Kafirler dediler": Yani Mekke müşrikleri dediler, "Biz ne bu Kur'an'a ne de onun önündekine asla iman etmeyiz": Tevrat ile İncil'i kastediyorlar; çünkü ehl-i kitabın mü'minleri: Muhammed'in sıfatı kitabımızda mevcuttur, dediler; Mekke halkı da onların kitaplarını inkar ettiler.

Sonra onların kıyametteki hallerinden haber verip şöyle dedi: "Zalimleri bir görsen": Mekke müşriklerini kastediyor, "Rablerinin katında durdurulmuşlardır" ahirette "birbirlerine söz atarlar": Yani tartışma ve kınama içinde birbirlerini reddederler, demektir. "Zayıf görülenler der" onlar da astlardır, "kibir taslayanlara" onlar da eşraf ve ileri gelenlerdir: "Eğer siz olmasa idiniz muhakkak biz mü'minler olmuştuk": Yani Allah'ın birliğini tasdik edenler, mana da şöyledir: Bizi imandan siz men ettiniz. Üstler de onlara şöyle cevap verir: "Sizi doğru yoldan biz mi çevirdik?": Yani sizi imandan biz mi men ettik? "Size onu getirdikten sonra" Peygamber. "Hayır, sizler suçlular idiniz" imanı terk etmekle. Bunda da kafirlere şu hususta uyarı vardır ki dünyada birbirlerine itaat etmek, onların ahirette düşmanlıklarına sebep olur. Astlar da bunu reddedip şöyle dediler: "Hayır, gece ve gündüzün hilesi": Yani sizin gece gündüz yaptığınız hile, demektir. Ferra şöyle demiştir: Bu, manası açık olduğu için Arap dilinde caiz olan şeylerdendir, nitekim: Leyluhu kaim ve neharuhu saim (gecesi namaz kılar, gündüzü oruç tutar) derler ki fiili insandan başkasına isnat ederler, mana ise onlara aittir. Ahfeş de şöyle demiştir: Bu, "seni çıkaran kent"in *(Muhammed: 13)* sözü gibidir. Şair Cerir de şöyle demiştir:

Ey Ümmü Ğaylan, bizi bütün gece yürüdüğümüz için kınadın,
Sen ise uyudun, yolcunun gecesi uyumaz.

Said bin Cübeyr, Ebu'l – Cevza ve Asım el – Cahderi, kâfın ve ranın fethi ile "bel mekere" ikisinin de ref'i ile "elleylü venneharu" okumuşlardır. İbn Yamur da kâfın sükunu, ranın ref'i ve tenvini ile "bel mekrün" nasb ile de "elleyle venehare" okumuştur.

"Çünkü bize Allah'ı inkar etmemizi emrediyordunuz" çünkü onlar: Bizim dinimiz hak, Muhammed ise çok yalancıdır, derlerdi. "Pişmanlığı gizlediler / açıkladılar" bunun izahı da Yunus: 54'te geçmiştir.

"Kafirlerin boyunlarına tasmalar geçirdik": Cehenneme girdikleri zaman elleri boyunlarına bağlanır, cehennem bekçileri onlara: "Dünyada yaptığınızdan başkasıyla mı cezalanıyorsunuz?" der. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Burada "hel" ile yapılan sorudan mecazen müspet cevap çıkar, bu soru manasına değildir. Asıl mana: Ancak yaptıklarınızın cezasını çekiyorsunuz, demektir.

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ
إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ ﴿٣٤﴾ وَقَالُوا نَحْنُ
أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴿٣٥﴾ قُلْ إِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ
الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ
﴿٣٦﴾ وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرِّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَىٰ
إِلَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ جَزَاءُ الضِّعْفِ
بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِي الْغُرُفَاتِ آمِنُونَ ﴿٣٧﴾ وَالَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِي
آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿٣٨﴾ قُلْ إِنَّ رَبِّي
يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ وَمَا أَنْفَقْتُمْ
مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٣٩﴾

34 – Bir kente bir uyarıcı göndermedik, ancak oranın varlıkla şımaranları: "Şüphesiz biz sizinle gönderilen şeyi inkar ediyoruz" dediler.

35 – "Biz malca da evlatça da sizden daha çoğuz ve biz azap edileceklerden de değiliz" dediler.

36 – De ki: "Şüphesiz Rabbim dilediği kimseye rızkı bollaştırır ve daraltır. Fakat insanların çoğu bilmezler".

37 – Ne mallarınız ne de evladınız sizi bize yaklaştıracak değildir. Ancak iman edip iyi şey yapan müstesnadır ki, işte onlar için yaptıklarına karşılık iki kat mükafat vardır. Ve onlar odalarda güvendedirler.

38 – Bizi aciz bırakmak için ayetlerimize koşanlar (saldıranlar) ise, işte onlar da azaba celbedilmişlerdir.

39 – De ki: "Rabbim kullarından dilediğine rızkı bollaştırır ve ona daraltır. (Hayırda) ne harcarsanız onun ivazını verir. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.

"Bir kente bir uyarıcı göndermedik": Yani uyaran bir peygamber, demektir. "Ancak varlıkla şımaranları şöyle dedi": Onlar da zenginleri ve reisleridir.

"Biz malca da evlatça da sizden daha çokuz, dediler": Burada işaret edilen kimseler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar her ümmetin varlıkla şımaranlarıdır. *İkincisi:* Mekke müşrikleridir; onlar cahilliklerinden Allah'ın onlara mal ve evlat vermesini O'nun yanında kıymetli olmalarından zannedip: "Biz azap edileceklerden değiliz" dediler. Çünkü Allah bize verdiği şeyi ihsan etmiştir; artık bize azap etmez. Allah da kendisinin "rızkı dilediğine bol ve dar vereceğini" haber verdi. Mana da şöyledir: Rızkın bol veya dar olması imtihan ve denemedir; rızık bolluğu Allah'ın rızasını göstermez, darlığı da gazabına delalet etmez. "Ancak insanların çoğu bilmezler" bunu. Sonra bu manayı: "Ne mallarınız ne de evlatlarınız sizi bize yaklaştıracak değildir" diyerek açıkladı. Ferra şöyle demiştir: Ayette geçen "elleti" lafzının mallara ve evlatlara birlikte dönük olması caizdir; çünkü mallar cemidir, evlat da cemidir. İstersen onu mallara tevcih eder, onu zikretmekle evlada gerek duymazsın.

Merrar el – Esedi'nin şöyle bir beyitini naklederler:

Biz yanımızdakine sen de yanındakine
Razıyız, ancak görüşler farklıdır.

Biz bunu "Onu Allah yolunda harcamazlar" *(Tevbe: 34)* ayetinde şerh etmiş durumdayız. Zeccac da şöyle demiştir: Mallarınız sizi bize yaklaştıracak değildir, evlatlarınız da sizi yaklaştıracak değildir; kısa olması için ikinci (yaklaştıracak kavli) atılmıştır. Übey bin Ka'b, Hasen ve Ebu'l – Cevza "billatiy tükarribüküm" okumuşlardır. Ahfeş de şöyle demiştir: "Zülfa" burada mastardır, sanki tükarribüküm indena izdilafern demiş gibidir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Zülfa": Katımızda yakınlık ve derece kazandıracak değildir.

"Ancak iman eden müstesnadır": Mana şöyledir: Mallar ancak iman edeni ve onu Allah'a itaatte harcayanı yaklaştırır. "İşte onların mükafatı kat kattır": Burada bundan maksat, iyiliklerin on kat olmasıdır. Tevili de: Onların mükafatı miktarını size bildirdiğim katçadır, de-

mektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ehl-i nazara göre –Allah bilir ya– onların bir veya iki misliyle mükafatlanacaklarını murat etmemiştir; fakat katını murat etmiştir. O da kaça varırsa varsın yaptığının bir mislidir, sanki kat, fazla manasınadır, mana da şöyledir: Onların mükafatı artmaktır. Said bin Cübeyr, Ebu'l – Mütevekkil, Rüveys ve Zeyd bin Yakup, nasb ve tenvinle "lehüm cezaen" ve vasılda da tenvinin kesri ve ref ile de "eddı'fu" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza, Katade ve Ebu İmran el – Cevni, ref ve tenvinle "lehüm cezaün" , ref ile de eddı'fu" okumuşlardır.

"Onlar odalardadır": Yani cennet odalarındadır; onlar da binaların üst katındaki odalardır. Hamze tekil olarak "filğurfeti" okumuş ve cinsi murat etmiştir. Hasen ile Ebu'l – Mütevekkil de ğaynın zammı, ranın sükunu ve elifle "filğurfati" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile İbn Yamur da ğaynın zammı, ranın fethi ve elifle okumuşlardır. "Güvendedirler": Ölüm ve saireden demektir. Bundan sonrasının tefsiri "hayırda ne harcarsanız onun ivazını verir" kavline kadar Hac: 51 ve Ra'd: 26'da geçmiştir. İvazı da bedeli, demektir. Ahlefallahu lehu ve aleyhi denir ki, gidenin yerine verdi manasınadır. Kelamın manasında da dört görüş vardır.

Birincisi: İsraf etmeden ve kısmadan Allah yolunda ne harcarsanız onun ivazını verir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

İkincisi: O'nun taatinde ne harcarsanız, ahirette ecri ile onun ivazını verir. Bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: Hayır ve iyilikte ne harcarsanız onun ivazını verir, ya dünyada hemen verir yahutta ahirette sizin için biriktirir. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Dördüncüsü: İnsan bazen malını hayır yolunda harcar, hiçbir zaman ivazını görmez, ayetin manası şöyledir: İvaz olursa bil ki O'ndandır.

"O rızık verenlerin en hayırlısıdır": Dillerde, "sultan askerin rızkını verir, filan, ailesinin rızkını temin eder, yani verir" ifadeleri dolaştığı için verenlerin en hayırlısı kendi olduğunu haber verdi.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اَهٰٓؤُلَٓاءِ اِيَّاكُمْ
كَانُوا يَعْبُدُونَ ﴿٤٠﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ اَنْتَ وَلِيُّنَا مِنْ دُونِهِمْ بَلْ كَانُوا
يَعْبُدُونَ الْجِنَّ اَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾ فَالْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ

لِبَعْضٍ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا وَنَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّتِي
كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿٤٢﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا
مَا هَٰذَا إِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ أَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُكُمْ
وَقَالُوا مَا هَٰذَا إِلَّا إِفْكٌ مُفْتَرًى وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا
جَاءَهُمْ إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٤٣﴾ وَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا
وَمَا أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذِيرٍ ﴿٤٤﴾ وَكَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
وَمَا بَلَغُوا مِعْشَارَ مَا آتَيْنَاهُمْ فَكَذَّبُوا رُسُلِي فَكَيْفَ كَانَ
نَكِيرِ ﴿٤٥﴾

40 – Hatırla o günü ki (Allah) onların hepsini toplar, sonra da meleklere: "Size tapanlar bunlar mı?" der.

41 – Onlar da: "Seni tenzih ederiz; bizim sahibimiz sensin. Bilakis onlar cinlere tapıyorlardı. Onların çoğu onlara inanıyorlardı" derler.

42 – Bugün kiminiz kiminize ne fayda ne de zarar vermeye sahip değilsiniz. Zalimlere: "İnkar ettiğiniz cehennem azabını tadın" deriz.

43 – Onlara ayetlerimiz açık açık okunduğu zaman: "Bu, ancak sizi atalarınızın taptığı şeylerden çevirmek isteyen bir adamdır" dediler. "Bu, ancak uydurulmuş bir yalandır" dediler. Kafirler kendilerine gelen hak için: "Bu, ancak apaçık bir sihirdir" dediler.

44 – Biz onlara okuyacakları kitaplar göndermedik ve biz onlara senden önce bir uyarıcı da göndermedik.

45 – Kendilerinden öncekiler de yalanladılar. Bunlar onlara verdiklerimizin onda birine ulaşamadıkları halde elçilerimizi yalanladılar. Benim reddim (beni inkar etme) nasıl oldu?

"Onların hepsini topladığı gün": Yani müşrikleri, demektir. Mukatil de: Meleklerle onlara tapanları, demiştir. "Sonra meleklere, "size tapanlar bunlar mı?" der": Bu, onaylatma ve ibadet edenleri azarlama sorusudur. Melekler de Rablerini şirkten tenzih ederek "sübhanek" yani seni onların sana nispet ettikleri ortaklardan tenzih ederiz, dediler. "Bizim sahibimiz sensin, onlar değil" dediler, yani biz onlardan uza-

ğız, biz ne onları dost tuttuk ne de onları ibadet edenler yaptık. Biz senden başka dost istemiyoruz. "Bilakis onlar cinlere tapıyorlardı": Yani bize ibadet ederken şeytanlara itaat ediyorlardı. "Çoğu onlara": Yani şeytanlara "inanıyorlardı": Onların yalan yere, melekler Allah'ın kızlarıdır, diye verdikleri haberleri tasdik ediyorlardı. "Allah Teala der ki: "Bugün" yani ahirette "kiminiz kiminize veremez" yani tapanlar da kendilerine tapılanlar da "ne bir fayda" şefaat etmekle "ne de bir zarar" azap etmekle. "Biz zalimlere deriz" Allah'tan başkasına ibadet eden zalimlere, "ateşin azabını tadın..."

Sonra gelecek ayetle onların Muhammed'i ve Kur'an'ı yalanladıklarını haber verdi. Onun da tefsiri açıktır.

Sonra onların bunu bir delile dayandırarak demediklerini, Muhammed'i kesin bilerek yalanlamadıklarını ve bozuk işlerini haber veren bir kitap veya bir peygamber gelmediğini haber vererek: "Biz onlara okuyacakları bir kitap vermedik" dedi: Katade şöyle demiştir: Allah Araplara Kur'an'dan önce ne bir kitap indirdi ne de onlara Muhammed'den önce bir peygamber gönderdi. Bu da onları ikaz edenin Peygamberimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem olmasına göredir. İsmail de Arapların uyarıcısı idi.

Sonra kendilerinden önce peygamberlere inanmayanların akibetini haber verip şöyle dedi: "Kendilerinden öncekiler de yalanladılar": Yani kafir milletleri kastediyor. "Onlara verdiklerimizin onda birine ulaşamadılar": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Mekke kafirleri, kendilerinden önce gelen ümmetlere verdiğimiz kuvvet, mal ve uzun ömrün onda birine ulaşamadılar. Bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: Kendilerinden öncekiler bunlara verdiğimiz kanıt ve delillerin onda birine ulaşamadılar.

Üçüncüsü: Kendilerinden öncekiler onlara verdiğimize şükrün onda birine ulaşamadılar. Bu iki görüşü Maverdi nakletmiştir. Mi'şar: Öşr yani onda bir demektir. Nekîr de: inkar manasına isimdir. Zeccac da, mana: Fekeyfe kâne nekîrî'dir, ayet sonu olduğu için ye atılmıştır, demiştir.

قُلْ اِنَّمَٓا اَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍۚ اَنْ تَقُومُوا لِلّٰهِ مَثْنٰى وَفُرَادٰى
ثُمَّ تَتَفَكَّرُواࣞ مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍۜ اِنْ هُوَ اِلَّا نَذِيرٌ
لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ﴿٤٦﴾ قُلْ مَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍ فَهُوَ

لَكُمْ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ
﴿٤٧﴾ قُلْ إِنَّ رَبِّي يَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٤٨﴾
قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ ﴿٤٩﴾ قُلْ إِنْ ضَلَلْتُ فَإِنَّمَا أَضِلُّ
عَلَى نَفْسِي وَإِنِ اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحِي إِلَيَّ رَبِّي إِنَّهُ سَمِيعٌ قَرِيبٌ ﴿٥٠﴾

46 – De ki: "Size bir öğüt veriyorum: Allah için ikişer ikişer, teker teker kalkmanızı, sonra da arkadaşınızda bir delilik olmadığını; onun ancak sizin için çetin bir azabın önünde bir uyarıcı olduğunu (bilmenizi öğüt veriyorum).

47 – De ki: "Ben sizden bir ücret istedi isem o, sizin olsun. Benim ücretim ancak Allah'ın üzerinedir. O, her şeye şahittir.

48 – De ki: "Rabbim gerçeği atar / indirir. Gaybleri çok iyi bilendir.

49 – De ki: "Hak geldi. Batıl ise (yaratmayı) başlatamaz da tekrar edemez de".

50 – De ki: "Eğer ben saparsam ancak kendi aleyhime saparım. Eğer doğru yolu bulursam, Rabbimin bana vahyettiği şey ile (onun sayesinde)dir. Şüphesiz O, hakkıyle işitendir, çok yakındır".

"De ki: Size öğüt veriyorum": Yani emrediyor ve size vasiyet ediyorum, demektir. "Bir şeyi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, lailahe illallah'tır, bunu da Leys, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

İkincisi: Allah'a itaattir, bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O "Allah için ikişer ikişer ve teker teker kalkmanızdır" kavlidir. Bunu da Katade demiştir. Mana da şöyledir: Size vereceğim öğüt şudur: Hakkı aramak için kalkıp kollarınızı çemremenizdir. Bu da ayak üzeri kalkmak değildir: "İkişer ikişer" sözünden murat edilen de şudur: İki kimse bir araya gelsin, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in durumunu gözden geçirsinler. "Teker teker"den maksat da şudur: Bir adam tek başına düşünsün, sözün manası da şudur: İçinizden bir kişi düşünsün, başkasıyla baş başa kalsın, münazara etsin, istişare etsin; eserden müessire ulaşsın, ona tabi olmak üzere Peygamberi tasdik etsin. Bir adam, arkadaşına şöyle desin: Gel, birbirimize doğruyu söyleyelim; hiç bu adamda şimdiye kadar bir delilik gördük mü veya

şimdiye kadar hiçbir yalanına şahit olduk mu? Söz "arkadaşınızda bir delilik yoktur" kısmında tamam oldu. Bunda da kısaltma vardır, takdiri şöyledir: Sonra düşünün ki, size emrettiğim şeyin doğru olduğunu ve Peygamberin deli olmadığını bilesiniz. "O ancak sizin için çetin bir azabın önünde bir uyarıcıdır" yani ahirette.

"De ki: Sizden bir şey yani ücret istedi isem" mesajı iletmek için "o, sizin olsun": Mana, sizden bir şey istemedim, demektir. Şu da böyledir: Mesela bir kimse: Bunda neyim varsa, onu sana bağışladım, der, benim onda bir şeyim yoktur, demek ister.

"De ki: Rabbim hakkı indirir": Yani peygamberlerine vahyi gönderir. "Allamül ğuyub": Ebu Reca mimin nasbı ile "allame" okumuştur.

"De ki: Hak geldi": O da İslam ile Kur'an'dır.

Batıldan murat edilen şey hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, şeytandır; kimseyi yaratamaz da onu yeniden diriltemez de. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: O, putlardır; bir şey yaratamaz da ölüyü diriltemez de. Bunu da Dahhak, demiştir. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Put kendinden bir söz başlatamaz da gelen hakkı da delille reddedemez de.

Üçüncüsü: O, hakkın karşıtı olan batıldır; mana da şöyledir: Batıl hakkın gelmesiyle gitmiştir, ondan geriye hiçbir şey kalmamıştır; artık o, ne ileri gidebilir ne geri dönebilir ne başlatabilir ne de tekrar edebilir. Bunu da bir grup müfessir, demiştir.

"De ki: Eğer saparsam ancak kendi aleyhime saparım": Yani sapma günahım kendimedir. O, atalarının dinini terk edince, Mekke kafirleri, onun saptığını iddia etmişlerdi. "Eğer doğru yolu bulursam, Rabbimin bana hidayet etmesiyledir": Hikmet ve açıklama iledir.

وَلَوْ تَرٰٓى
اِذْ فَزِعُوا فَلَا فَوْتَ وَاُخِذُوا مِنْ مَكَانٍ قَرٖيبٍۙ ﴿٥١﴾ وَقَالُٓوا اٰمَنَّا بِهٖۚ وَاَنّٰى
لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِنْ مَكَانٍ بَعٖيدٍۚ ﴿٥٢﴾ وَقَدْ كَفَرُوا بِهٖ مِنْ قَبْلُۚ وَيَقْذِفُونَ
بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَعٖيدٍ ﴿٥٣﴾ وَحٖيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ
كَمَا فُعِلَ بِاَشْيَاعِهِمْ مِنْ قَبْلُۜ اِنَّهُمْ كَانُوا فٖي شَكٍّ مُرٖيبٍ ﴿٥٤﴾

51 – Onları telaşlandıkları zaman görsen! Artık kaçış yoktur; yakın bir yerden yakalanırlar.

52 – "Ona iman ettik" dediler. Uzak yerden onu (imanı) nereden alacaklar?!

53 – Hâlbuki onu daha önce inkar etmişlerdi. Uzak bir yerden gaybe atıyorlar.

54 – Onlarla arzuladıkları şeyin arasına engel konuldu; nitekim daha önce benzerlerine aynı şey yapılmıştı. Çünkü onlar kuşku verici bir şüphe içinde idiler.

"Onları telaşlandıkları zaman görsen!" Bu telaşın zamanında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, kabirlerden kalktıkları zamandır, bunu da çoğunluk demiştir.

İkincisi: O, dünyada azabın görüldüğü zamandır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir.

Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: O, düz arazide yere batırılacak olan ordudur; onlardan bir kişi kalır, o da başlarına geleni insanlara haber verir. Bu hadis tefsirde açıklanmıştır. Bu ordu da Beytullah'ı harap etmek için gelen ordudur, Allah onları yere batırır. Dahhak ile Zeyd bin Eslem de; Bu ayet Bedir savaşında öldürülen müşrikler hakkındadır, demişlerdir.

"Kaçış yoktur": Mana şöyledir: Onlar için kaçış yoktur, yani elimizden kaçmaları mümkün değildir. "Yakın bir yerden yakalanırlar": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bedir savaşında bulundukları yerden, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir.

İkincisi: Ayaklarının altlarından yere batırılmakla, bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Kabirlerden, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Nerede olsalar onlar Allah'a yakındır.

"Dediler": Azabı gözleriyle gördükleri zaman, "ona iman ettik": O zamiri hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'a racidir, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Yeniden dirilmeye racidir, bunu da Hasen Basri, demiştir.

Üçüncüsü: Peygambere racidir, bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: Kur'an'a racidir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Ve enna lehümüt tenavüşü"; İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayetle hemzesiz olarak "tenavüş" okumuşlardır; Ebu Amr, Hamze, Kisai, Mufaddal da Asım'dan rivayet ederek hemzesiz okumuşlardır. Ferra da şöyle yorumlamıştır: Kim onu hemzelerse onu "neeştü"den getirir, kim hemzelemezse, onu "nüştü"den getirir ki ikisi birbirine yakındır. Tenaveltüş şey'e'nin manası: Zimtüşşey'e ve zeemtuhu demektir, kusur bulmaktır. Ve kattenaveşel kavmu baduhum badan birrimahi denir ki, savaşçılar birbirlerine fazla yaklaşmadan mızrakla fırsat kollamaktır. "Nüştü"den kabul ederek hemze ile "tenaüş" okumak da caizdir; mesela "ve izerrüsülü ukkıtet" *(Mürselat: 11)* kavlinde olduğu gibi. Zeccac şöyle demiştir: Kim "tenaüş" diye hemze ile okursa, vavın mazmum olmasındandır. Kelimenin aslından olan her mazmum vavı istersen hemzeye çevirebilirsin, istersen çevirmeyebilirsin de. Mesela ed'ür gibi. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Ulaşmak istedikleri şeye ve elde etmek istedikleri tövbeye nereden ulaşacaklar? "Uzak bir yerden": O da tövbenin kabul olunacağı yerdir. Müfessirler şöyle demişlerdir: İmana ve tövbeye nereden el uzatacaklar? Onu dünyada bıraktılar; dünya ise çoktan gitmiştir!

"Oysa onu inkar etmişlerdi": O zamirinde dört görüş vardır ki onlar da "amenna bih" *(Sebe': 52)* kavlinde geçmiştir. "Daha önceden" sözünün manası da dünyada ahiret korkularını müşahede etmeden önce demektir. "Gaybe atıyorlar": Yani zanna atıyorlar demektir "uzak bir yerden" o da dedikleri şeyi bilmekten uzak olmalarıdır.

Onu demelerinde murat edilen şey hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar dünyaya döndürüleceklerini zannediyorlar, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Dünyada, bizim için yeniden dirilme yoktur, cennet ve cehennem yoktur, demeleridir. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hakkında: Sihirbazdır, kâhindir, şairdir, demeleridir. Bunu da Mücahit, demiştir.

"Onlarla arzuladıkları şeyin arasına engel konuldu": Yani kafirler istedikleri şeyden men edildiler, demektir ki bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: O, dünyaya dönmektir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Aile, mal ve evlattır, bunu Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: İmandır, bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: Allah'a itaattir, bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: Tövbedir, bunu da Süddi, demiştir.

Altıncısı: Kâbe'yi yıkmak için çıkan ordu yere batırılmakla bundan engellendi, bunu da Mukatil, demiştir.

"Kema fuile": İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b ve Ebu İmran, fenin ve aynın fethi ile "kema feale" okumuşlardır. "Önceki benzerlerine": Yani onların yollarından gidenlere. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Kendileri gibi daha önceki kafirlere yapıldığı üzere bunlarla da arzuladıkları şeylerin arasına engel konulmuştur. Dahhak şöyle demiştir: Onlar Kâbe'yi tahrip etmek isteyen Fil ordusudur. "Onlar bir şüphe içinde idiler": yeniden dirilmekten ve onlara azabın gelmesinden. "Kuşku verici": Yani şüpheye ve töhmete sebep olan bir şüphe demektir.



35-FATIR SURESİ

Mekke'de inmiştir. 45 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا اُولٖٓي اَجْنِحَةٍ
مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَٓاءُ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيرٌ ﴿١﴾ مَا يَفْتَحِ اللّٰهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا
يُمْسِكْ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهٖ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Övgü; gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer ve dörder kanatlı kılan Allah'adır. Mahlukata dilediği şeyi artırır. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

2 – Allah insanlara rahmetten neyi açarsa, onu tutucu yoktur. Neyi de tutarsa, onu gönderici yoktur. O, mutlak galip, hikmet sahibidir.

"Övgü; gökleri ve yeri yaratan Allah'adır": Yani onları örneksiz baştan yaratanadır. İbn Abbas şöyle demiştir: Ben ayetteki fatır kelimesini bilmiyordum; bir gün iki bedevi bir kuyu hakkında tartıştılar biri: Ene fatartuha dedi ki: Onu ben kazdım, demek istiyordu.

"Cailül melaiketi": Halebi ile Kazaz, Abdülvaris'ten ref ve tenvinle "cailün" nasb ile de "elmelaikete" okuduğunu rivayet etmişlerdir "Elçiler": Onları peygamberlere ve dilediği şeylere gönderir. "Kanatlar sahibi": Yani kanatlı demektir. "İkişer üçer dörder": Bazıları iki kanatlı bazıları üç kanatlı, bazıları da dört kanatlı, demektir. "Mahlukta artırır dilediği şeyi": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Kanatları yaratmada artırır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Kanatlarda dilediğini artırır, bunu da Abbad bin Mansur Hasen'den rivayet etmiş; Mukatil de böyle demiştir.

Üçüncüsü: O güzel ahlaktır, bunu da Avf, Hasen'den rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O, güzel sestir, bunu da Zühri ile İbn Cüreyc demişlerdir

Beşincisi: Gözlerdeki güzelliktir.

"Allah insanlara rahmetten neyi açarsa": Yani hayır ve rızıktan demektir. Bundan yağmuru murat ettiği de söylenmiştir. "Fela mümsike leha": Übey bin Ka'b ile İbn Ebi Able "fela mümsike lehu" okumuşlardır. Ayette, O'ndan başka İlah olmadığına dikkat çekilmiştir: çünkü kimse O'nun açtığını kapatamaz, kapattığını da açamaz.

يَٓا اَيُّهَا
النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللّٰهِ يَرْزُقُكُمْ
مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٣﴾
وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٤﴾
يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَلَا
يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿٥﴾ اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا اِنَّمَا
يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ اَصْحَابِ السَّعٖيرِ ﴿٦﴾ اَلَّذٖينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ

شَدِيدٌ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ
كَبِيرٌ ﴿٧﴾

3 – Ey o insanlar, Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Allah'tan başka size gökten ve yerden rızık verecek bir yaratıcı var mıdır? O'ndan başka İlah yoktur. Nasıl da çevriliyorsunuz?

4 – Eğer seni yalanlıyorlarsa, senden önce peygamberler de yalanlanmıştır. İşler yalnız Allah'a döndürülür.

5 – Ey o insanlar, Allah'ın va'di haktır; artık dünya hayatı sizi aldatmasın ve çok aldatıcı (şeytan) da sakın sizi aldatmasın.

6 – Şüphesiz şeytan sizin için düşmandır; onu düşman edinin. Kendi partisini ateşin halkından olmak için çağırır.

7 – Kafirler için çetin bir azap vardır. İman edip iyi şeyler yapanlar için de, bağışlanma ve büyük bir mükafat vardır.

"Ey insanlar, Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın": Müfessirler: Mekke halkına hitaptır, demişler. "Hatırlayın" da: Hafızanızda tutun manasınadır. Allah'ın nimeti de: Onları Harem'de oturtması, onları yağmalanmaktan korumasıdır.

"Hel min halikın ğayrullahi": Hamze ile Kisai, ranın esresi ile "ğayrillahi" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Bu iki kurra, onu lafzi sıfat yapmışlardır. Bu da cer dikkate alındığı için güzeldir. Bu istifham onaylatma ve azarlama sorusudur, mana da: O'ndan başka yaratıcı yoktur, demektir. "Size gökten rızık veren": Yağmur indiren, "yerden de" bitki bitiren, demektir. Bundan sonrasının açıklaması da şuralarda geçmiştir: En'am: 95; Al-i İmran: 184; Bakara: 210 ve Lokman: 33. "Şüphesiz şeytan sizin için bir düşmandır": Yani sizin helakinizi ister, demektir. "Onu düşman bilin": Yani onu kendinizin düşmanı yerine koyun ve ona itaat etmekten uzak durun. "O ancak partisini çağırır": Yani taraftarlarını küfre davet eder ki "çılgın ateşin halkından olsunlar".

اَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوٓءُ عَمَلِهِ فَرَاٰهُ حَسَنًاۜ فَاِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ
مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْدٖي مَنْ يَشَٓاءُۘ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍۜ
اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٨﴾ وَاللّٰهُ الَّذٖٓي اَرْسَلَ الرِّيَاحَ فَتُثٖيرُ

سَحَابًا فَسُقْنَاهُ اِلٰى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَاَحْيَيْنَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذٰلِكَ
النُّشُورُ ﴿٩﴾

8 – Kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse (Allah'ın hidayet ettiği kimse gibi midir?) Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Öyleyse nefsin onlara hasret gitmesin (onlara üzülme). Şüphesiz Allah yaptıklarını bilir.

9 – Allah O (zattır) ki rüzgarları gönderir, onlar da bulutu savurur. Biz de onu ölü bir beldeye sürdük de onunla ölümünden sonra yeri dirilttik. İşte dirilme de böyledir.

"Kötü ameli kendisine süslü gösterilen": Bunun kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Ebu Cehil ve Mekke müşrikleri hakkında inmiştir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Doğru yoldan sapan bozuk fırkalar hakkında inmiştir. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar Yahudiler, Hıristiyanlar ve Mecusilerdir, bunu da Ebu Kılabe, demiştir.

Eğer: "Ameli kendisine süslü gösterilen, nerede?" denilirse; cevap iki mülahaza iledir; bunları da Zeccac zikretmiştir:

Birincisi: Cevap zikredilmemiştir, mana da şöyledir: "Kötü ameli kendisine süslü gösterilen kimse, Allah'ın hidayet ettiği gibi midir?" Bunu da: "Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir" kavli göstermektedir.

İkincisi: Mana şöyledir: Kötü ameli kendisine süslü gösterilip de Allah'ın saptırdığı kimseye üzülecek misin? Buna da "nefsin onlara hasret gitmesin" kavli delalet etmektedir.

Ebu Cafer, tenin zammı ve henin kesri ile "fela tüzhib" ve sinin nasbı ile de "nefseke" okumuştur.

İbn Abbas da şöyle demiştir: Onların imanı terk etmelerine üzülüp de kendini helak etme.

"Rüzgarı savurur": Yani onu yerinden kaldırır, demektir. Ebu Ubeyde de: Onu toplar ve getirir, demiştir. "Suknahu" "nesukuhu" manasınadır. Araplar bazen "fealna" kalıbını "nefalü" yerinde kullanırlar. Delil için şu beyiti getirmişlerdir:

Eğer şüpheli bir şey duyarlarsa sevinçlerinden uçarlar,
Eğer iyi bir şey işitirlerse, toprağa gömerler.

Beyitte geçen taru ve defenu fiilleri yetiru ve yedfenu (mazi muzari) yerine kullanılmıştır.

"Kezaliken nuşur": Bu da yeniden dirilme demektir. Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah toprağı ölümünden sonra dirilttiği gibi ölüleri de kıyamette öyle diriltir. Ebu Rezin el – Ukayli şöyle rivayet etmiştir: "Ya Resulallah, Allah ölüleri nasıl diriltir? Bunun mahlukat içerisinde misali nedir?" dedim. O da şöyle dedi: Sen kuraklıktan helak olan bir vadi gördün mü? Sonra ona uğradığın zaman (yağmurla) yemyeşil olur? Ben de: Evet, dedim. İşte mahlukat içinde onun misali budur, dedi.[1]

İkincisi: Allah Teala ölü toprağı su ile dirilttiği gibi ölüleri de su ile diriltir. İbn Mes'ud şöyle demiştir: Allah Teala Arş'in altından erkeklerin menisi gibi bir su gönderir, insanların etleri ve vücutları ıslak topraktaki bitki gibi biter. Sonra da bu ayeti okudu. Biz de bu şerhin benzerini A'raf: 57'de zikretmiştik.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا اِلَيْهِ يَصْعَدُ
الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ
لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ اُولٰئِكَ هُوَ يَبُورُ ﴿١٠﴾

10 – Kim şeref istiyorsa, bütün şeref Allah'ındır. Hoş söz yalnız O'na yükselir. Onu da iyi amel yükseltir. Kötülükleri tuzak kuranlar için çetin bir azap vardır. Onların tuzağı mahvolur!

"Kim şeref istiyorsa": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kim putlara tapmakla şeref istiyorsa, "bütün şeref Allah'a aittir" bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Kim şeref istiyorsa, Allah'a itaatten istesin. Bunu da Katade, demiştir. Enes de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kim iki dünyanın şerefini isterse, aziz (şerefli) olan Allah'a itaat etsin.[2]

Üçüncüsü: Kim şerefin kime ait olduğunu bilmek isterse, şüphesiz o, tamamen Allah'a aittir. Bunu da Ferra, demiştir.

---

1 – İmam Ahmed, Müsned, 4/11.

2 – Taberi, Mecmaul Beyan, senetsiz.

"İleyhi yasadül kelimüt tayyib": İbn Mes'ud, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Nahai, Cahderi, Şeyzeri de Kisai'den, "yasadül kelamüt tayyib" okumuşlardır. "İyi amel de onu yükseltir" Ali el – Medini şöyle demiştir: Güzel söz, lailahe illallah'tır, iyi amel de farzları eda etmek ve haramlardan kaçınmaktır.

"Yerfeuhu"daki zamir hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, güzel söze racidir, mana da şöyledir: İyi amel güzel sözü göğe yükseltir. Bunu da İbn Abbas, Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahit ve Dahhak, demişlerdir. Hasen şöyle derdi: Söz fiile arz edilir; eğer söz fiile uyarsa, kabul edilir; eğer uymazsa reddedilir.

İkincisi: O, iyi amele racidir, mana da şöyledir: İyi ameli güzel söz göğe yükseltir. Bu da birincinin tam tersidir; Ebu Salih ile Şehr bin Havşeb böyle demişlerdir. Eğer biz, güzel söz kelime-i tevhittir, dersek, bu sözün faydası şöyle olur: İyi amel ancak muvahitten sadır olursa kabul olunur.

Üçüncüsü: O, aziz ve celil olan Allah'a racidir, mana da şöyledir Allah iyi ameli kendine yükseltir, yani onu kabul eder. Bunu da Katade demiştir.

"Kötülükleri tuzak kuranlar": Yani kazanan ve işleyenler demektir sonra işaret edilen bu kimseler hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Darunnedve'de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e tuzak hazırlayanlardır, bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir.

İkincisi: Riya ve gösteriş yapanlardır, bunu da Mücahit ile Şehr bin Havşeb, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar kötülük yapanlardır. Bunu da Katade ile İbn Saib, demişlerdir.

Dördüncüsü: Onlar şirk söyleyenlerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Yeburu (mahvolur)": Bunun manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Batıl olur, demektir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir. *İkincisi:* Bozulur, demektir, bunu da Zeccac, demiştir.

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ
مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ اَزْوَاجًا وَمَا تَحْمِلُ
مِنْ اُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِهِ وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ
مِنْ عُمُرِهِ اِلَّا فِي كِتَابٍ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ ﴿١١﴾

وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ
وَهٰذَا مِلْحٌ اُجَاجٌ وَمِنْ كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ
حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاخِرَ لِتَبْتَغُوا
مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾ يُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ
وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِاَجَلٍ
مُسَمًّى ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ
مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ ﴿١٣﴾ اِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ
وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُونَ
بِشِرْكِكُمْ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ ﴿١٤﴾

11 – Allah sizi topraktan, sonra da meniden yarattı. Sonra sizi çiftler kıldı. Bir dişi ancak onun ilmi ile gebe kalır ve doğurur. Ömrü uzatılanın ömrünün uzatılması ve onun ömründen eksiltilmesi ancak bir kitaptadır. Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır.

12 – İki deniz (bol su) bir olmaz; şu tatlıdır ve susuzluğu keser, içimi boğazdan kolay geçer. Şu da tuzlu ve acıdır. Her birinden taze et yer ve giyeceğiniz bir süs çıkarırsınız. O'nun lütfundan aramanız için gemilerin onda suyu yardıklarını görürsün. Belki şükredersiniz.

13 – Geceyi gündüze sokar, gündüzü de geceye sokar. Güneşi ve ayı boyun eğdirdi. Her biri belli bir süre için akıyor. İşte Rabbiniz Allah budur. Mülk yalnız O'nundur. O'ndan başka taptıklarınız bir çekirdeğin zarına sahip değiller.

14 – Eğer onlara seslenirseniz, çağırmanızı duymazlar. Duysalar da size cevap veremezler. Kıyamet gününde şirkinizi inkar ederler. (Dünya ve ahireti) sana her şeyden haberdar (Allah) gibi (kimse) haber vermez.

"Allah sizi topraktan yarattı": Yani Adem'i, "sonra meniden" yani onun neslini. "Sonra sizi çiftler yaptı": Yani erkek ve dişi olmak üzere sınıflara ayırdı. Katade şöyle demiştir: Bazınızı bazınızla çift kıldı.

"Ömrü uzatılanın ömrünün uzatılması" yani bir kimsenin ömrünün uzaması demektir. "Vela yunkasu": Hasen ile Yakup, yenin fethi ve kafın zammı ile "yenkusu" okumuşlardır. "Min umurihi": Bu he'de de iki görüş vardır:

Birincisi: O, ötekine racidir, çünkü mana: Ötekinin ömrünün kısatılması, demektir. Bu mana, el-Avfi rivayetinde İbn Abbas'tan alınmıştır. Mücahit ile diğerleri de böyle demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Ondan birincisi gibi söz edilmiştir; çünkü ikinci lafzı görünse idi, birinci gibi olurdu. Sanki vela yunkasu min umri muammerin (çok yaşayanın ömrünün kısaltılması) demiş gibidir. Bu, konuşurken: Yanımda bir dirhem ve yarısı vardır sözüne benzer ki: Yanımda bir buçuk dirhem vardır, demektir. Mana: Başka bir yarım vardır, demektir.

İkincisi: O, zikri geçen muammere racidir, mana da şöyledir: Bu uzun ömürlünün ömründen bir günün veya gecenin geçmesi, mutlaka bir kitaptadır. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Kitabın başında: Onun ömrü şu kadar yıldır, yazılıdır, sonra da altına: Bir gün gitti, iki gün gitti, üç gün gitti, yazılır, sonunda ömrü biter. Bu mana İbn Cübeyr rivayetinde İbn Abbas'tan alınmış; İkrime, Ebu Malik ve diğerleri de böyle demişlerdir.

Kitap ise Levh-i Mahfuz'dur.

"Şüphesiz bu Allah'a kolaydır" sözünde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, ecellerin yazılmasına racidir. *İkincisi:* Ömrün uzamasına ve kısalmasına racidir.

"İki deniz bir olmaz": Yani tatlı ve tuzlu su demektir: Bu ve bundan sonraki ayetlerin açıklaması şuralarda geçmiştir: Furkan: 53; Nahl: 14; Al-i İmran: 27 ve Ra'd: 2. "Mayemlikune min kıtmîr": İbn Abbas: Kıtmîr, çekirdeğin üzerindeki zardır, demiştir.

"Onlara seslenirseniz, çağırmanızı duymazlar": Çünkü onlar cansızdır. "Duysalar da" mesela Allah onlara kulaklar verse de "size cevap veremezler": Yani onların verecekleri cevap yoktur. "Kıyamet gününde şirkinizi inkar ederler": Yani ibadetinizi kabul etmezler. "Sana haber veremez" ey Muhammed, "her şeyden haberdar olan gibi": Yani eşyayı tam anlamıyla bilen Allah gibisi. Mana da şöyledir: Allah neyi haber vermişse, mutlaka olacaktır.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ

اَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُ اِلَى اللّٰهِۚ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿١٥﴾

إِن يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٦﴾ وَمَا ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ
بِعَزِيزٍ ﴿١٧﴾ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَإِن تَدْعُ مُثْقَلَةٌ
إِلَىٰ حِمْلِهَا لَا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ إِنَّمَا تُنذِرُ
الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَمَن
تَزَكَّىٰ فَإِنَّمَا يَتَزَكَّىٰ لِنَفْسِهِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ ﴿١٨﴾
وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ ﴿١٩﴾ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ
﴿٢٠﴾ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ ﴿٢١﴾ وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا
الْأَمْوَاتُ إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَن يَشَاءُ وَمَا أَنتَ بِمُسْمِعٍ مَّن فِي
الْقُبُورِ ﴿٢٢﴾ إِنْ أَنتَ إِلَّا نَذِيرٌ ﴿٢٣﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا
وَنَذِيرًا وَإِن مِّنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ ﴿٢٤﴾ وَإِن يُكَذِّبُوكَ
فَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ
وَبِالزُّبُرِ وَبِالْكِتَابِ الْمُنِيرِ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ أَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا
فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٢٦﴾

15 – Ey o insanlar, sizler Allah'a muhtaçlarsınız. Allah ise O, çok zengin, övgüye layıktır.

16 – Eğer dilerse sizi götürür, yeni bir mahluk getirir.

17 – Bu da Allah'a güç değildir.

18 – Hiçbir günahkar başkasının günahını çekmez. Eğer ağır yüklü biri onu taşımaya çağırırsa, ondan hiçbir şey yüklenilmez, akraba olsa da. Sen ancak görmeden Rablerinden korkanları ve namazı dosdoğru kılanları uyarırsın. Kim temizlenirse, ancak kendisi için temizlenir. Dönüş yalnız Allah'adır.

19 – Körle gören bir olmaz.

20 – Karanlıklarla, ışık da.

21 – Gölge ile sıcak da.

22 – Dirilerle ölüler de bir olmaz. Şüphesiz Allah dilediğine duyurur. Sen mezarlardakine duyuracak değilsin.

23 – Sen ancak bir uyarıcısın.

24 – Şüphesiz biz seni hak ile bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik. İçinde uyarıcı geçmeyen hiçbir ümmet yoktur.

25 – Eğer seni yalanlıyorlarsa, gerçekten kendilerinden öncekiler de yalanladı. Peygamberler onlara mucizelerle, suhuflarla ve nur saçan kitapla geldiler.

26 – Sonra da ben kafirleri yakaladım. Benim reddim (beni reddetmek) nasıl oldu (gör)!

"Ey o insanlar, sizler Allah'a muhtaçlarsınız": Yani sizler Allah'ın fakirlerisiniz "Allah ise O, çok zengindir" sizin ibadetinize muhtaç değildir. "Övgüye layıktır": Onlara ihsan etmekle halkı tarafından övgüye layıktır. Bundan sonrasının açıklaması da şuralarda geçti: İbrahim: 19 ve En'am: 164. "Eğer ağır yüklü biri çağırırsa": Yani ağır günah yükü olan biri "onu taşımaya" taşıdığı günahları başkasının taşımasına çağırırsa "ondan hiçbir şey taşınmaz, ister ki olsun" o çağırdığı kimse "akraba" yani hısım. "Sen ancak görmeden Rablerinden korkanları uyarırsın": Görmedikleri halde O'ndan korkanları, demektir. Mana da şöyledir: Senin korkutman ancak korkanlara yarar sağlar; sanki sen başkalarını değil de ancak onları korkutursun, çünkü özellikle yararlanacak olan onlardır. "Kim temizlenirse kendisi içindir": Onun düzelmesi kendisi içindir. "Dönüş yalnız Allah'adır": O da amellerin karşılığını verir.

"Körle gören bir olmaz": Yani mü'min ile müşrik, demektir. "Karanlıklarla": Yani şirk ve sapıklıklarla "ışık da": Hidayet ve imanla. "Gölge ile sıcak da": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Gecenin serinliği ve gündüzün sıcaklığı, bunu da Ata, demiştir.

İkincisi: Gölge cennettir, harur da cehennemdir, bunu da Mücahit, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Harur sam yeli gibidir ki o da sıcak esen rüzgardır. Harur gece ve gündüz olur. Semum ise ancak gündüz olur. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Harur gündüz güneşle olur. Rube de şöyle demiştir: Harur gece, semum da gündüz olur.

"Dirilerle ölüler de bir olmaz": Bunlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Diriler: Mü'minlerdir. Ölüler de: Kafirlerdir.

İkincisi: Diriler: Akıllılardır. Ölüler de cahillerdir.

Bu ayette zikredilen "la" hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, zaittir, tekit içindir. *İkincisi:* O, zikredilen iki şeyden birinin diğeriyle olumsuzlukta eşit olması içindir.

Katade şöyle demiştir: Bunlar Allah Teala'nın mü'min ve kafir için getirdiği misallerdir, diyor ki: Bu şeyler bir olmadığı gibi kafirle mü'min de bir olmaz.

"Allah dilediği kimseye duyurur": Yani anlamasını istediği kimseye anlatır. "Vema ante bimüsmiin men fil kubur": Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Hasen ve Cahderi izafetle "bimüsmii men" okumuşlardır. Mezarlardakiler de kafirlerdir ki onları ölülere benzetmiştir. "Sen ancak bir uyarıcısın": Bazı müfessirler: Ayetin manası kılıç ayetiyle neshedilmiştir, demişlerdir.

"İçinde uyarıcı geçmeyen hiçbir ümmet yoktur": Yani kendilerine bir peygamber gelmeyen ümmet yoktur, demektir. Bundan sonrasının açıklaması da: Al-i İmran: 184 ve Hac: 44'te geçmiştir. "Fekeyfe kâne nekir": Yakup her iki halde de ye ile okumuştur. Verş de ona vasılda katılmıştır.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً
فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ
بِيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ ﴿٢٧﴾ وَمِنَ النَّاسِ
وَالدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذٰلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى
اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ ﴿٢٨﴾

27 – Görmedin mi, Allah gökten su indirdi. Biz de onunla renkleri farklı ürünler çıkardık. İşte böyle, dağlardan da renkleri değişik, beyaz, kırmızı ve kuzguni siyah yollar (yaptık).

28 – İnsanlardan, sürünenlerden ve hayvanlardan da renkleri farklı olanlar vardır. Kulları içinde Allah'tan ancak alimler korkar. Şüphesiz Allah mutlak galip, çok bağışlayıcıdır.

"Dağlardan da beyaz yollar yaptık": Yani yarattıklarımız arasından dağlardan da yollar yarattık, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Cüded: dağlardaki yollardır; bazısı beyaz, bazısı siyahtır. Bazısı da kuzguni siyahtır. Burada geçen: Ğarabib: Ğirbib'in çoğuludur, o da çok

siyah demektir. Araplar bunun için; Esvedün ğirbibün, derler. Kelam "ve kezalik" kavlinde tamam olmuştur. Diyor ki: Dağlardan bazısı da değişik renktedir "insanlardan, sürüngenlerden ve hayvanlardan da böyle renkleri değişik olan vardır": Meyveler gibi onlar da değişiktir. Ferra, kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri: Ve sudun ğarabibu, demiştir. Çünkü esvedü ğirbib denir, ğırbibün esvedü ise pek az denir. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Dağlardan kuzguni siyah yollar vardır, onlar da siyah kayalardır. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Ğirbib: Siyah demektir. Sanırım bu ğurab (karga) kelimesinden türemiştir (kuzguni siyah bunun tam Türkçe karşılığıdır. Mütercim).

Müfessirlerin ğarabib üzerinde üç görüşleri vardır:

Birincisi: Siyah yollardır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Siyah vadilerdir, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Kara dağlardır, bunu da Süddi, demiştir.

Sonra başka söze başlayıp şöyle dedi: "Kulları içinden Allah'tan ancak alimler korkar": Yani aziz ve celil olan Allah'ı bilenler, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Mahlukatım arasından benden ancak azametimi, gücümü ve saltanatımı bilen korkar. Mücahit ile Şabi de şöyle demişlerdir: Alim, Allah'tan korkan, demektir. Rebi bin Enes de şöyle demiştir: Kim Allah'tan korkmazsa alim değildir.

إِنَّ الَّذِينَ
يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا
رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ ﴿٢٩﴾ لِيُوَفِّيَهُمْ
أُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٠﴾
وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا
بَيْنَ يَدَيْهِ إِنَّ اللَّهَ بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ ﴿٣١﴾

29 – Şüphesiz Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı dosdoğru kılanlar ve kendilerine rızık ettiğimiz şeylerden gizli ve açık harcayanlar, asla revaçtan düşmeyecek bir ticaret umarlar.

30 – (Bu da) onlara mükafatlarını tastamam ödemesi ve onlara lütfundan vermesi içindir. Şüphesiz O, çok bağışlayan ve çok karşılık verendir.

31 – Sana kitaptan vahyettiğimiz o şey, önündekini tasdik edici olarak gerçektir. Şüphesiz Allah kullarından gerçekten haberdardır, her şeyi çok iyi görendir.

"Şüphesiz Allah'ın kitabını okuyanlar": Yani Kur'an okuyanlardır ki Allah onları Kur'an okumakla övmüştür. Mutarrif: Bu, kurraların ayetidir, derdi.

"Yetlune": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Okurlar. *İkincisi:* Tabi olurlar, demektir.

Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Ve namazı dosdoğru kılarlar" bunun manası namaza devam etmek ve onu vakit ve sınırlarına uygun olarak devam ettirmektir.

"Ticaret umarlar": Bu, "Okuyanlar" kavlinin cevabıdır. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Onlar bu fiillerinden bozulmayan, geçmeyen ve revaçtan düşmeyen ticaret umarlar. "Onların mükafatlarını tastamam ödemesi için": Yani amellerinin karşılığını, demektir. "Lütfundan onlara fazla vermesi için": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu, gözlerin görmediği ve kulakların işitmediği şeylerin dışındadır.

Şekur: Hattabi şöyle demiştir: O, az taati kabul edip ona bol sevap veren ve çok nimet verip az şükre razı olandır. Şükrün Allah'a nisbet edilmesinin manası şudur: Kulun az taatine razı olup onu kabul etmesi ve ona bol sevap vermesidir. Allah'ı şekur olarak övmenin manası şöyle de olabilir: Bu, az olsun çok olsun halkı taate teşvik etmektir; ta ki az ameli azımsamasın ve basit olanı terk etmesinler.

ثُمَّ أَوْرَثْنَا
الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ
وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِإِذْنِ اللّٰهِ
ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ﴿٣٢﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا
يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ
فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٣٣﴾

32 – Sonra kitaba seçtiğimiz kullardan bazılarını mirasçı kıldık. İçlerinden kimi nefsine zulmedici, içlerinden kimi orta yolda, içlerinden kimi de Allah'ın izni ile hayırlarda öncüdür. İşte bu, büyük lütuftur.

33 – (O lütuf) Adn cennetleridir ki, onlara girerler, orada altından ve inciden bileziklerle süslendirilirler. Orada elbiseleri de ipektir.

"Sonra kitaba mirasçı kıldık": "Sümme = sonra" hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, vav (ve) manasınadır.

İkincisi: Sıra bildirmek içindir, mana şöyledir: Geçmiş kitapları indirdik, sonra da o kitaba "seçtiğimiz kimseleri" mirasçı kıldık. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar ümmet-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar peygamberle onlara tabi olanlardır, bunu da Hasen, demiştir.

Kitapta da iki görüş vardır:

Birincisi: O, cins ismidir, bundan maksat da aziz ve celil olan Allah'ın indirdiği kitaplardır. Bu da her iki görüşe uygundur. Eğer: Seçilenler ümmet-i Muhammed'dir, dersek, o zaman İbn Abbas şöyle demiştir: Şüphesiz Allah, ümmet-i Muhammed'i indirdiği her kitaba mirasçı kılmıştır. İbn Cerir Taberi de, bunun manası şöyledir, demiştir: Onları hepsine iman etmekle bütün kitaplara mirasçı kıldı. Bütün kitaplar da Kur'an'a tabi olmayı emreder. Binaenaleyh onlar kitapların gereği (mucebi) ile amel ederler. Bunun doğruluğuna delil olarak şöyle demiştir: Allah Teala bundan önce: "Kitaptan sana vahyettiğimiz haktır" demiş ve arkasından da: "Sonra mirasçı kıldık" demiştir. O zaman bunların ümmet-i Muhammed olduğunu anladık. Çünkü miras, bir topluluktan bir topluluğa intikal eden şeydir. Bizim zamanımızda da kendilerine kitap intikal eden onlardan başka bir ümmet yoktur. Eğer: Onlar, peygamberlerle onlara tabi olanlardır, dersek, mana şöyle olur: Her peygambere indirilen her kitaba bu peygamberi ve tabilerini mirasçı kıldık.

İkincisi: Kitaptan murat edilen Kur'an'dır.

"Miras kıldık" kavlinin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Verdik, demektir. Çünkü miras vermektir, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Sonraya bıraktık, demektir, miras da ondandır; çünkü o da ölüden geriye kalır. Mana da şöyledir: Kur'an'ı geçmiş milletlerden geriye bıraktık ve onu ikram olarak bu ümmete verdik. Bunu da bazı maani adamları demişlerdir.

"Onlardan kimi nefsine zulmedicidir": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar küçük günah sahipleridir; Ömer bin Hattab, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Önde gidenimiz ötekileri geçendir, orta yolda olanımız kurtulandır, zalimimiz de bağışlanandır.[3] Ebu Said el – Hudri de bu ayette, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den: "Onların hepsi de cennettedir"[4] dediğini rivayet etmiştir.

İkincisi: O, büyük günah üzere ölüp de ondan tövbe etmeyendir. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, kafirdir, bunu da Amr bin Dinar, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bunu İbn Ömer de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e dayanarak (merfu olarak) rivayet etmiştir. Buna göre seçme, üzerine bütün kitap indirilenlerin tamamı için olur; nitekim: "Gerçekten o (Kur'an) senin ve kavmin için elbette şereftir" *(Zuhruf: 44)* demiştir. Nice ikram edilen vardır ki ikramı kabul etmemiştir!

Dördüncüsü: O, münafıktır, bu da Hasen'den nakledilmiştir. Hasen'den şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Zalim: İyilikleri kötülüklerine ağır basandır. Orta yolda olan: İyilikle kötülükleri eşit gelendir. Öncü de: İyilikleri ağır basandır. Osman bin Affan'dan bu ayeti okuduğu ve şöyle dediği rivayet edilmiştir: Öncümüz mücahitlerimizdir. Orta yolda olanımız şehirlerde ikamet edenlerdir. Zalimimiz de bedevilerimizdir.

"Veminhüm sabikun": Ebu'l – Mütevekkil, Cahderi ve İbn Semeyfa, fe'al vezninde "sebbâk" okumuşlardır. "Hayırlarda": Yani cennete veya rahmete götüren iyi amellerde, demektir. "Allah'ın izni ile"; Yani iradı ve emri ile demektir. "İşte bu, o büyük lütuftur": Yani onları kitaba mirasçı etmesi.

Sonra sevaplarını haber verip onları cennete girdirmede birleştirdi: "Adn cennetlerine girerler" dedi. Yalnız Ebu Amr yenin zammı ile "yudhaluneha" okumuş; kalanlar ise fethi ile okumuşlardır. Nafi, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek nasb ile "ve lu'lua" okumuşlardır. Ebu Bekir, Asım'dan onun ikinci vavı hemzelediğini, birinci vavı hemzelemediğini rivayet etmiştir. Başka bir rivayette de birinciyi hemzelediği, ikinciyi hemzelemediği söylenmiştir. Ayet ise Hac suresi: 23'te tefsir edilmiştir. Ka'b de şöyle demiştir: Kâbe'nin Rabbine yemin ederim ki onlar amelleriyle üst derecelere çıkacaklardır.

---

3 – Hafız İbn Hacer, Tahricü'l – Keşşaf, sahife, 139. Bunu Said bin Mansur, Ferec bin Fadale'den rivayet etmiştir.

4 – İmam Ahmed, Müsned, 4/312.

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ
إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٤﴾ الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ
مِنْ فَضْلِهِ لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ ﴿٣٥﴾
وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضَى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ
عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا كَذَلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَفُورٍ ﴿٣٦﴾ وَهُمْ
يَصْطَرِخُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا
نَعْمَلُ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ
فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ ﴿٣٧﴾ إِنَّ اللّٰهَ عَالِمُ غَيْبِ
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٣٨﴾
هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَلَا يَزِيدُ
الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِلَّا مَقْتًا وَلَا يَزِيدُ
الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ إِلَّا خَسَارًا ﴿٣٩﴾

34 – "Bizden üzüntüyü gideren Allah'a hamdolsun. Şüphesiz Rabbimiz elbette çok bağışlayıcı, çok karşılık verendir" dediler.

35 – "O (Allah) ki bizi lütfundan ikamet yurduna kondurdu. Orada bize bir yorgunluk dokunmaz ve orada bize bir usanç dokunmaz".

36 – Kafirler için cehennem ateşi vardır. Onlara hüküm verilmez ki ölsünler. Orada onun azabından da hafifletilmez. İşte biz, bütün küfürde ileri gidenleri böyle cezalandırırız.

37 – Onlar orada feryat ederler: "Rabbimiz, bizi çıkar da yaptığımızdan başka iyi şey yapalım!" (derler). Size düşünenin iyice düşüneceği kadar ömür vermedik mi? Tadın (azabı)! Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.

38 – Şüphesiz Allah göklerin ve yerin gaybini bilendir. Çünkü O, göğüslerin sahibini (özünü) çok iyi bilendir.

39 – O (Allah) ki sizi yeryüzünde halifeler kıldı. Artık kim küfrederse, kendi aleyhinedir. Kafirlerin küfrü Rableri katında ancak gazabı artırır. Kafirlerin küfrü ancak ziyanı artırır.

Sonra cennete girerken diyecekleri şeyi haber verip "bizden üzüntüyü gideren Allah'a hamdolsun" dedi. Ayette geçen hazen ve hüzn birdir, behal ve buhl gibidir.

Üzüntüden murat edilen şey hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, mahşerde çok kalmaktan dolayı üzüntüdür. Ebudderda, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Önde giden cennete hesapsız girer. Orta yolda olan kolay hesap görür. Nefsine zulmeden de o makamda üzülendir. O da Allah Teala'nın "hamdolsun O Allah'a ki bizden üzüntüyü giderdi" dediği üzüntüdür.[5]

İkincisi: O, açlıktır, bunu da yine Ebudderda, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir, hadis sahih değildir, Şimr bin Atıyye de böyle demiştir. Şimr'in bir lafzında da: Üzüntü, ekmek kaygısıdır, demiştir. Said bin Cübeyr'den de: O, dünyada ekmek kaygısıdır dediği rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, cehennem kaygısıdır, bunu da Ebu'l – Cevza, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O, dünyada geçmiş günahlarına üzüntüdür. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: Ölüm kaygısıdır, bunu da Atıyye, demiştir.

Ayet genel olup bütün bu görüşleri içine almaktır. Bu üzüntüyü özellikle ekmek vb. kaygısına indirgemek çirkindir. Onlar başka değil günahlarına ve korkunun sonucuna üzülmüşlerdir.

"O ki bizi kondurdu" yani bizi indirdi "daral mukameti": Ferra şöyle demiştir: Mukamet ikametin kendisidir, makamet ise: Başka değil meclistir, oturacak yerdir. Şairde şöyle demiştir:

İki gün vardır: Bir gün meclisler ve kulüpler günüdür,
Bir gün de düşmanın üzerine yürüme günüdür.

"Lütfundan": Zeccac lütfundan verdi, amellerimizle değil, demiştir. Nasab da: Yorgunluktur. Luğub ise yorgunluktan kaynaklanan bitkinliktir. Luğubun manası: Bitkinlik veren şeydir ki, bizi bitkin düşürecek şeyle mükellef kılınmayız, demektir.

"Onlara hüküm verilmez ki ölsünler": Yani helak olup da içinde bulundukları şeyden rahat etmezler. (Layukda aleyhim feyemutu, sözü)

---

5 – Suyuti, ed – Dürrü'l – Mensur, İman Ahmed, Feryabi, Abd bin Humeyd'e... nisbet etmiştir.

"fevekezehu musa fekada aleyhi kavli gibidir *(Kasas: 51).*

"Vekezalike neczi külle kefur": Ebu Amr ye ile "yücza" lamın ref'i ile de "küllü" okumuş; diğerleri ise nun ile "neczi" lamın nasbı ile de "külle okumuşlardır.

"Onlar orada feryat ederler (yestarihun)": O, surah kökünden iftial babından gelmektedir, mana da: İmdat çağırırlar, demektir, şöyle derler: "Rabbimiz, bizi çıkar da iyi amel edelim": Yani seni birleyip itaat edelim. "Yaptığımızdan başkasını yapalım": Şirk ve isyanlardan. Allah Teala da onları: "Size ömür vermedim mi?" diye azarladı. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bunun manası onaylatmadır, soru sorma değildir, anlamı da: Size iyice düşünecek bir kimsenin düşüneceği kadar zaman vermedim mi, demektir?

Bu ömrün süresinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Yetmiş yıldır, İbn Ömer: Bu ayet, yetmişlikler içindir, demiştir.

İkincisi: Kırk yıldır.

Üçüncüsü: Altmış yıldır, bu ikisini Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen de birincisi, İbn Saib de ikincisi gibi, demiştir.

Dördüncüsü: On sekiz yıldır, bunu da Ata, Vehb bin Münebbih, Ebu'l-Aliye ve Katade, demişlerdir. "Size uyarıcı geldi": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O yaşlılıktır, bunu da İbn Ömer, İkrime ve Süfyan bin Uyeyne, demişlerdir: Mana da: Size, saçınız ağaracak kadar uzun ömür vermedim mi, demektir? *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da Katade, İbn Zeyd, İbn Sikkit ve Mukatil, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Ailenin ve akrabanın ölmesidir. *Dördüncüsü:* Sıtmadır, bu ikisini Maverdi, zikretmiştir.

"Öyleyse tadın": Yani azabı "zalimler için hiçbir yardımcı yoktur" Yani azaplarına mani olacak hiçbir şey yoktur, demektir. Bundan sonrasının beyanı da Maide: 7'de geçmiştir. "Yeryüzünde halifeler": O da kendinden öncekinin yerine gelen ve geçmişlerden ibret alacak şeyler gören ümmettir. "Artık kim küfrederse küfrü kendi aleyhinedir": Yani cezası kendisinedir.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ شُرَكَٓاءَكُمُ الَّذ۪ينَ
تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِؕ اَرُون۪ي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْاَرْضِ اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ

فِي السَّمٰوَاتِۚ اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ عَلٰى بَيِّنَتٍ مِنْهُۚ بَلْ اِنْ يَعِدُ
الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا اِلَّا غُرُورًا ﴿٤٠﴾ اِنَّ اللّٰهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُولَاۚ وَلَئِنْ زَالَتَا اِنْ اَمْسَكَهُمَا مِنْ اَحَدٍ مِنْ بَعْدِه۪ۜ
اِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤١﴾

40 – De ki: Allah'tan başka taptığınız ortaklarınızı gördünüz mü? Bana gösterin; yerden ne yarattılar? Yoksa onların göklerde ortaklığı mı var? Yoksa onlara bir kitap verdik de onlar ondan dolayı bir delil üzerindeler mi? Hayır, zalimler birbirine ancak aldatmaca va'dediyorlar.

41 – Şüphesiz Allah yeri ve gökleri zeval bulmalarından tutuyor. Eğer zeval bulurlarsa, O'ndan sonra onları hiçbir kimse tutamaz. Gerçekten O, çok yumuşak, çok bağışlayıcıdır.

"Ortaklarınızı gördünüz mü?": Mana şöyledir: Bana haber verin, Allah'tan başka taptıklarınıza ve iddianıza göre ortak edindiklerinize, ne suretle onlara ortaklık verdiniz? Yerden yarattıkları bir şeyle mi? Yoksa göklerin yaratılmasına ortak oldukları bir şeyle mi? Sonra kafirlere dönüp şöyle dedi: "Yahut onlara bir kitap verdik de" yaptıklarını emreden bir kitap verdik mi ki öyle yapıyorlar? "Fehüm ala beyyenetin min rabbihim": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek tekil kalıbıyla "ala beyyinetin" okumuşlar; Nafi, İbn Amir, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek cemi sıgasıyla "beyyinatin" okumuşlardır. Beyyineden murat edilen de Allah'ın yanındaki ortaktır (haşa). "Hayır, zalimler va'detmiyor" yani müşrikler "birbirlerine" putların kendilerine şefaat edeceğini ve kendilerine hesap ve azap olmayacağını va'dediyor. Mukatil de şöyle demiştir: Şeytan kafirlere putların şefaatine dair ancak batıl şeyleri va'deder.

"Şüphesiz Allah yeri ve gökleri zeval bulmalarından tutuyor": Yani onların zeval bulmasına ve gidip yok olmasına mani oluyor, demektir. Ferra şöyle demiştir: "Velein" "velev" manasına, "in" de "ma" manasınadır, takdiri de: Velev zaleta ma emsekhüma min ahadin (düşseler de O'ndan başkası tutamaz) demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Hıristiyan: Mesih İsa, Allah'ın oğludur, Yahudiler de: Uzeyr, Allah'ın oğludur, deyince, neredeyse gökler parçalanacak, dağlarla yer de yarılacaktı; onları aziz ve celil olan Allah tuttu. Neden "semavat" çoğul ol-

duğu halde "ard"ı tekil zikretti? Çünkü onun tekili çoğula delalet eder. "Eğer zeval bulurlarsa": Bunun da iki ihtimali vardır: *Birincisi:* Zevalleri kıyamet günündedir. *İkincisi:* Takdiri: Zeval bulmasalar da, demektir. Burası kudrete delalet edecek yer olmakla beraber ancak O, burada yumuşalıktan bahs etti; çünkü o ikisini, kafirler "Allah evlat edindi" *(Meryem: 88)* dedikleri zaman düşmekten tutunca, yumuşak davrandı, onlara hemen azap etmedi.

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ
جَٓاءَهُمْ نَذ۪يرٌ لَيَكُونُنَّ اَهْدٰى مِنْ اِحْدَى الْاُمَمِۚ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ نَذ۪يرٌ
مَا زَادَهُمْ اِلَّا نُفُورًاۙ ﴿٤٢﴾ اِسْتِكْبَارًا فِي الْاَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِۜ وَلَا
يَح۪يقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ اِلَّا بِاَهْلِه۪ۜ فَهَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا سُنَّتَ الْاَوَّل۪ينَۚ فَلَنْ
تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَبْد۪يلًاۚ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَحْو۪يلًا ﴿٤٣﴾

42 – Onlar yeminlerinin var gücüyle Allah'a (şöyle) yemin ettiler: "Andolsun, eğer kendilerine bir uyarıcı gelirse, elbette herhangi bir ümmetten mutlaka daha doğru yolda olacaklar". Onlara bir uyarıcı gelince, bu, onların ancak kaçmalarını artırdı.

43 – Yeryüzünde kibir taslamak ve kötü tuzak kurmak için. Kötü tuzak ise ancak sahibini kuşatır. Onlar ancak öncekilerin kanununu mu bekliyorlar? Sen Allah'ın kanunu için asla bir değişiklik bulamazsın. Allah'ın kanunu için asla bir döneklik bulamazsın.

"Onlar yeminlerinin var gücüyle Allah'a yemin ettiler": Yani Mekke kafirleri Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem gönderilmeden önce Allah'a yemin ettiler, "eğer onlara bir uyarıcı gelirse": Yani bir elçi gelirse "mutlaka daha doğru yolda olacaklar": Yani daha doğru dinde olacaklar "ümmetlerin herhangi birinden": Yani Yahudi, Hıristiyan ve Sabiiler'den, demektir. "Onlara bir uyarıcı gelince" ki o da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir "onları artırmadı" onun gelmesi "ancak kaçmalarını" yani doğru yoldan uzaklaşmalarını artırdı. "Yeryüzünde kibir taslamak için": Yani Allah'a karşı gelmek ve O'na imandan kibir taslamak için böyle yaptılar, demektir. Ahfeş şöyle demiştir: "İstikbaren" nufur'dan bedeldir. Ferra da şöyle demiştir: Mana: Bunu kibir taslamak için yaptılar. "Mekresseyyi'": Mekr'in seyyi'e izafesi "lehakkul yakin *(Hakka: 51)* kavli gibidir (şey nefsine izafe edilmiştir.

Mütercim). Bunun tasdiki de Abdullah bin Mes'ud kıraatindeki "ve mekren seyyien" okunuşudur. "Esseyyi"" deki hemze de mecrurdur. A'meş ise harekeler arka arkaya geldiği için onu sakin okumuştur. Zeccac da şöyle demiştir: Bu, usta dilcilere göre irap hatasıdır, ancak zaruretten dolayı şiirde caiz olur. Ebu Cafer en – Nahhas da şöyle demiştir: A'meş "mekresseyi'" diye vakfeder, harekeyi bırakırdı. Bu da güzel ve mükemmel bir duruştur. Onun vasılda irabı attığı, Hamze'nin de o hatada ona uyup vakfetmediği halde harekeyi terk ettiği rivayet edilmiştir.

Müfessirlerin kötü tuzak hususunda da iki görüşleri vardır:

Birincisi: O, şirktir. İbn Abbas şöyle demiştir: Şirkin kötü akibeti şirk yapandan başkasının başına gelmez.

İkincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e yapılan tuzaktır. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Onlar ancak öncekilerin kanununu mu bekliyorlar?": Azabın kendilerinden öncekilere geldiği gibi kendilerine de mi gelmesini bekliyorlar? "Allah'ın kanunu için asla bulamazsın" azap konusunda "bir değişiklik" gecikse de. "Allah'ın kanunu için asla bulamazsın bir döneklik": Yani kimse o azabı onlardan başkasına çeviremez.

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ وَكَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ
فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا ﴿٤٤﴾
وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظَهْرِهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَٰكِنْ
يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا ﴿٤٥﴾

44 – Yeryüzünde gezmediler mi ki, kendilerinden öncekilerin sonu nasıl oldu görsünler? Onlar kendilerinden daha kuvvetli idiler. Ne göklerde ne de yerde hiçbir şey Allah'ı aciz bırakacak değildir. Şüphesiz O, hakkıyla bilen, her şeye gücü yetendir.

45 – Eğer Allah insanları kazandıkları şeyle sorumlu tutsa idi, onun sırtında (yeryüzünde) bir canlı bırakmazdı. Ancak onları belli bir süreye erteliyor. Ecelleri geldiği zaman, şüphesiz Allah kullarını hakkıyla görendir.

"Eğer Allah insanları kazandıkları şeyle sorumlu tutsa idi": Bu, genel bir hükümdür, insanlardan müşrikleri murat etmiştir, mana da şöyledir: Eğer onları fiilleriyle sorumlu tutsa idi, onlara hemen azap ederdi. Biz de bu ayeti Nahl: 61'de şerh etmiş bulunuyoruz. Kalanların açıklaması da Yusuf: 109; Rum: 9; A'raf: 34 ve Nahl: 61'de geçmiştir.

"Şüphesiz Allah kullarını hakkıyla görendir": İbn Cerir şöyle demiştir: Kimin azabı hak ettiğini ve kimin de ikramı hak ettiğini çok iyi görendir.



36-YASİN SURESİ

Mekke'de inmiştir. 83 ayettir.

Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, Mekki'dir, bunu da İbn Abbas, Hasen, İkrime, Katade ve cumhur, demişlerdir. İbn Abbas ile Katade'den şöyle dedikleri de rivayet edilmiştir; O, Mekki'dir, ancak bir ayeti Medeni'dir ki o da: Veiza kıyle lehüm enfiku mimma razekakümullahu" (Yasin: 45) ayetidir.

İkincisi: Medeni'dir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiş ve: Meşhur, değildir, demiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يٰسۤ ﴿١﴾ وَالْقُرْاٰنِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ اِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣﴾ عَلٰى
صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٤﴾ تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ﴿٥﴾ لِتُنْذِرَ قَوْمًا
مَٓا اُنْذِرَ اٰبَٓاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ ﴿٦﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ya. Sin.

2 – Hikmet dolu Kur'an'a andolsun ki,

3 – Gerçekten sen elbette gönderilenlerdensin.

4 – Doğru bir yol üzerindesin.

5 – (Bu Kur'an) mutlak galip, çok esirgeyen (Allah'ın) indirmesidir.

6 – Ataları uyarılmayan; bu yüzden gafil (kalan) bir kavmi uyarman için.

"Ya. Sin": Bunda beş görüş vardır:

Birincisi: Manası: Habeş dilinde: Ey insan, demektir. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Said bin Cübeyr, İkrime ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, Allah'ın ettiği yeminlerden bir kasemdir, O'nun isimlerindendir. Bunu da Ali bin Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Manası: Ey Muhammed, demektir, bunu da İbn Hanefiyye ile Dahhak, demişlerdir.

Dördüncüsü: Manası: Ey adam, demektir, bunu da Hasen, demiştir.

Beşincisi: Kur'an'ın isimlerinden bir isimdir, bunu da Katade, demiştir.

Hasen ile Ebu'l – Cevza, yenin fethi ve sin'in kesri ile "Ya Sini" okumuşlar; Ebu'l – Mütevekkil, Ebu Reca ve İbn Ebi Able, yenin ve nunun ikisinin de fethi ile okumuşlardır. Ebu Husayn el – Esedi de yenin kesri ve nunun izharı ile okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Bence Arap dilcilerine göre bu, surenin girişi gibidir. Bazı Araplar: Nunun fethi ile "Yasine velkur'ani" derler. Bu, Arapça'da iki düşünceden dolayı caizdir: *Birincisi:* "Yasin" surenin adıdır, sanki: Ütlü Yasine (Yasini oku) demiş gibidir. Bu da Habil ve Kabil veznindedir ve gayri munsariftir. *İkincisi:* O, iki sakin bir araya geldiği için böyle okunmuştur. Sakin daha güzeldir, çünkü o, hece harfidir.

"Hikmet dolu Kur'an'a andolsun ki": Bu yemindir, hakîm'in manası da Bakara: 32'de geçmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Cevabı, "inneke leminel mürselin"dir. Arapça'ya göre en güzeli "leminel mürselin" kavlinin "inne"nin haberi olup "ala sıratın müstakim" kavlinin de ikinci haber olmasıdır. O zaman mana şöyle olur: Şüphesiz sen gönderilen peygamberlerdensin, şüphesiz sen doğru yol üzerindesin. "Ala sıratın" kavlinin "mürselin"e bağlı olması da caizdir; o zaman mana şöyle olur: Şüphesiz sen elbette doğru yol üzerinde gönderilen elçilerdensin.

"Tenzilel azizi": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, lamın ref'i ile tenzilü" okumuş; İbn Amir, Hamze ve Kisai de lamın nasbı ile "tenzile" okumuş-

lardır. Asım'dan da iki kıraat rivayet edilmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Kim nasb ile okursa mastar olarak okur, mana da: Nezzelallahu zalike tenzilen olur. Kim de ref' ile okursa, mana: Sana indirilen bu şey mutlak galip Allah'ın indirmesidir, şeklinde olur. Ferra da şöyle demiştir: Kim mansup okursa, şöyle demek ister: İnneke leminel mürseline tenzilen hakkan münezzelen; refi' de yeni cümle başı olur, mesela: Zalike tenzilül azizi gibi. Übey bin Ka'b, Ebu Rezin, Ebu'l – Aliye, Hasen ve Cahderi, lamın kesri ile "tenzili" okumuşlardır. Mukatil de şöyle demiştir: Bu Kur'an mülkünde güçlü ve halkına şefkatli Allah'ın indirmesidir.

"Litünzire kavmen ma ünzire abauhum": "Ma" üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, olumsuzluk edatıdır; bu da Katade, Zeccac ve çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: O, "kema" manasınadır, bunu da Mukatil, demiştir. "Ellezi" manasına olduğu da denilmiştir.

"Onlar gafillerdir": Yani tevhit delillerinden ve yeniden dirilme kanıtlarından, demektir.

لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَىٰ
أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٧﴾ إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ
أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ ﴿٨﴾ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ
أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ
لَا يُبْصِرُونَ ﴿٩﴾ وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾ إِنَّمَا تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ
فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ ﴿١١﴾ إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا
وَآثَارَهُمْ وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ ﴿١٢﴾

7 – Andolsun, gerçekten söz (azap) çoklarına hak oldu; artık onlar iman etmezler.

8 – Gerçekten biz, onların boyunlarına tasmalar geçirdik; onlar çenelere kadar indiği için; başları yukarı kalkmıştır.

9 – Onların önlerinden bir set ve arkalarından bir set çektik de onları sardık; artık onlar görmezler.

10 – Onları uyarsan da uyarmasan da birdir; iman etmezler.

11 – Sen ancak zikre tabi olan ve görmeden Rahman'dan korkanları uyarırsın. Öyle ise onu bir bağışlanma ve değerli bir mükafat ile müjdele.

12 – Gerçekten biz ölüleri diriltiriz; önden gönderdiklerini ve eserlerini yazarız. Biz her şeyi apaçık bir asılda saydık.

"Gerçekten söz hak oldu": Bunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Azap vacip oldu. *İkincisi:* Küfürlerine söz geçti.

"Çoklarına": Yani Mekke halkına, demektir. Bu da küfürleri için geçen Allah'ın iradesine işarettir. "Artık onlar iman etmezler": Çünkü kader böyle tecelli etmiştir.

"Gerçekten biz onların boyunlarına demir halkalar geçirdik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, misaldir, aslında demir halka filan yoktur. Bu da araştırmacıların görüşüdür. Sonra bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, her türlü hayırdan mahrum olmalarına misaldir, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Demir halkalar gibi manilerle Allah yolunda harcamaktan engellendiklerine misaldir, bunu da Ferra ile İbn Kuteybe, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Onların imandan men edilmelerine misaldir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

İkincisi: Onlar tıpkı demir halkanın engellediği gibi gözle görülen engellerdir; Mukatil bu sadette şöyle demiştir: Ebu Cehil, eğer Muhammed'i namaz kılarkan görürse onun beynini parçalayacağına yemin etti. Geldi ki o namaz kılıyor; bir taş kaldırdı; eli kurudu, taş eline yapıştı. Arkadaşlarına dönüp durumu haber verdi. İçlerinden biri kalkıp taşı aldı; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e yaklaştı; Allah gözünü silip kör etti; onu göremedi. Arkadaşlarına döndü, onları göremedi, ona seslenmek zorunda kaldılar. Ebu Cehil hakkında: "Şüphesiz biz onların boyunlarına halkalar geçirdik" kısmı indi; diğeri hakkında da "önlerinden bir set çektik" ayeti indi.

Üçüncüsü: O, gerçektir, ancak Allah Teala'nın onlara cehennemde edeceği azabı temsil etmektedir. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Fehiye ilel ezkani": Ferra şöyle demiştir: "Fehiye" sağ ellere racidir; onlar da zikredilmemiştir: çünkü demir halka ancak boyunda birleşen sağ ellerde olur. Birini söylemekle yetinilmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: O, ellere racidir, veciz olması için zikredilmemiştir. Çünkü demir halka eli de boynu da içine alır. Beyit:

Bilmiyorum, bir yere gitmek istesem hayır murat etsem,
Bu ikiden hangisi karşıma çıkar.

Neden "bu ikisinden" dedi? Çünkü hayrın da şerrin de insanın karşısına çıkacağını biliyordu. Ferra şöyle demiştir: Ezkan: Çene kemiklerinin aşağı kısmıdır, mukmah da: Başını kaldırıp gözünü yumandır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Her başını kaldırana: Mukamih ve kamih, denir. Çoğulu da: Kımah'tır. Eğer bu bir insana yapılırsa ona mukmah, denir, bu ayet de ondandır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Baîrün kamihü ve ibilün kamihün derler ki suya kanmış ve başını kaldırmış manasınadır. Şair de bir gemiyi anlatırken şöyle demiştir:

Biz onun yanlarında oturuyoruz,
Su içip de başını kaldıran develer gibi gözlerimiz yumuktur.

Ezheri şöyle demiştir: Maksat şudur: Elleri boyunlarına bağlanınca, tasmalar çenelerini ve başlarını yukarı kaldırır; tasmalar onları kaldırmakla başları da kalkar.

"Ve cealna min beyni eydihim sedden": Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek sinin fethi ile okumuşlar; kalanlar da zammı ile okumuşlardır. Biz de aralarında ne fark olduğunu Kehf: 94'te anlatmış bulunuyoruz. Ayetin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onları çeşitli manilerle imandan engelledik; artık küfürden çıkamazlar.

İkincisi: Onları Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e eziyet etmek istedikleri zaman karanlığa boğarak bundan men ettik.

"Onları sardık": İbn Kuteybe: Onları bürüdük ve gözlerini kör edip doğru yoldan saptırdık, demiştir.

İbn Abbas, İkrime, Said bin Cübeyr, Hasen, Katade ve Yahya bin Yamur noktasız ayınla "a'meynahüm" (onları kör ettik) okumuşlardır. Sonra uyarmanın onlara fayda vermeyeceğini zikretti; çünkü onları arkadan gelen ayetle saptırdığını bildirmiştir. Sonra uyarmanın kime yarar vereceğini zikrederek: "Sen ancak uyarırsın" dedi, yani uyarman ancak "zikre tabi olana fayda verir" dedi ki o da Kur'an'dır. O kimse Kur'an'a tabi oldu ve "görmeden Rahman'dan korktu". Biz de bunu Enbiya: 49'da şerh etmiş bulunuyoruz. Değerli mükafat da: güzel mükafat demektir ki o da cennettir. "Gerçekten biz ölüleri canlandıracağız": Yeniden dirilme için "önden gönderdikleri şeyleri de yazacağız" dünyada yaptıkları hayır ve şerleri. Nahai ile Cahderi merfu ye ve meftuh te ile "yüktebu" ve merfu ra ile de "asaruhum" okumuşlardır.

Eserleri hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar ayakları ile attıkları adımlardır, bunu da Hasen, Mücahit ve Katade, demişlerdir. Ebu Said el – Hudri de şöyle demiştir: Selime oğulları Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e evlerinin mescide uzaklığından dert yandılar. Allah Teala da "önden gönderdiklerini ve ayak izlerini yazacağız" ayetini indirdi.[1] Katade ile Ömer bin Abdülaziz şöyle demişlerdir: Eğer Allah Teala bir şeyden gafil olsa idi, âdemoğlunun rüzgarın sildiği ayak izlerinden gafil olurdu.

İkincisi: Onlar, cumaya gitmek için atılan adımlardır, bunu da Enes bin Malik, demiştir.

Üçüncüsü: Ortaya koydukları ve kendilerinden sonra uygulanan iyilik ve kötülükleridir. Bunu da İbn Abbas ile Said bin Cübeyr, demiş; Ferra, İbn Kuteybe ve Zeccac da tercih etmişlerdir.

"Ve külle şeyin": İbn Semeyfa' ile İbn Ebi Able, lamın ref'i ile "küllü" okumuşlardır. Yani bütün amellerini demektir. "onu saydık": Yani "apaçık bir asıla (kütüğe) kaydettik" demektir ki o da Levh-i Mahfuz'dur.

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿١٣﴾
إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا
إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ ﴿١٤﴾ قَالُوا مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَمَا
أَنْزَلَ الرَّحْمَٰنُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ ﴿١٥﴾ قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا
إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ ﴿١٦﴾ وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿١٧﴾ قَالُوا
إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُمْ
مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٨﴾ قَالُوا طَائِرُكُمْ مَعَكُمْ أَئِنْ ذُكِّرْتُمْ
بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ ﴿١٩﴾

13 – Onlara o kent halkını misal getir. Hani ona elçiler gelmişti.

14 – O zaman biz onlara iki (elçi) gönderdik; o ikisini bir üçüncü ile takviye ettik. "Gerçekten biz size gönderildik" dediler.

15 – Onlar (kent halkı) da: "Siz ancak bizim gibi bir insansınız.

---

1 – Tirmizi, Tefsiru sure-i Yasin, bab, 1; Hakim, Müstedrek, 2/428.

Rahman hiçbir şey indirmemiştir. Siz de ancak yalan söylüyorsunuz" dediler.

16 – (Elçiler de): "Rabbimiz bilir ki, gerçekten biz, size elbette gönderildik" dediler.

17 – "Bize ancak apaçık tebliğ etmek düşer".

18 – Dediler: "Gerçekten biz, sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık. Andolsun, eğer (bundan) vazgeçmezseniz, mutlaka sizi taşlarız ve elbette size bizden acıklı bir azap dokunur".

19 – Dediler: "Uğursuzluğunuz sizinledir; size öğüt verildi diye mi (inkar ediyorsunuz)? Hayır, siz aşırı giden bir kavimsiniz.

"Onlara bir misal getir": Mana şöyledir: Mekke halkına bir misal ver, yani bir benzetme yap.

Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Onlara misal getir "ashabel karyeti" bu, mesel'den bedeldir, sanki: Üzkür lehüm ashebl karyeti (onlara kent halkını anlat) demiş gibi olur. Katade de: Bu kent, Antakya'dır, demiştir.

"Onlara iki elçi gönderdik": Onların isimlerinde üç görüş vardır: *Birincisi:* Sadık ile Saduk'tur, bunu da İbn Abbas ile Ka'b, demişlerdir. *İkincisi:* Yuhanna ile Pavlos'tur. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir. *Üçüncüsü:* Tuman ile Pavlos'tur, bunu da Mukatil, demiştir.

"Feazzezna": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek ze'nin şeddesiyle "feazzezna" okumuşlardır. İbn Kuteybe, mana: Takviye edip tekit ettik, demiştir. Teazzeze lahmün nakati: Dişi devenin eti sertleşmektir. Ebu Bekir ve Mufaddal da Asım'dan rivayetle şeddesiz olarak "feazezna" okumuşlardır. Ebu Ali: Galip geldik, demiştir. Mukatil de: Bu üçüncünün adı: Şem'un'dur, o da havarilerdendi, İsa aleyhisselam'ın vasisidir, demiştir. Vehb de şöyle demiştir: Allah Şem'un'a haber vererek vahyetti; o ikisinin haberini anlattı ve onlara yardım etmesini emretti. O da onları niyet ederek yola çıktı. Ferra bu üçüncüsünün o ikiden önce gönderildiğini söylemiş ve: Kur'an'da bunun o ikiden sonra olduğunu görüyoruz, demiştir. Mana da şöyledir: Üçüncü ile ondan önceki ikiyi destekledik. Müfessirler bunun o ikiye yardım için gönderildiğini söylerler, sonra şüphesiz üçüncü ikinciden sonra olur. Ama ikiyi geçerse o birinci olur. Doğrusu ben, Ferra'nın görüşüne şaşıyorum.

Bu elçileri kimin gönderdiğinde de iki görüşle ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onları Allah Teala gönderdi, bu da Kur'an'dan açıkça anlaşılmaktadır. Bu; İbn Abbas, Ka'b ve Vehb'ten rivayet edilmiştir.

İkincisi: Onları İsa gönderdi. Bunun Allah'a izafe edilmesi caizdir, çünkü onlar elçisinin elçileridir. Bunu da Katade ile İbn Cüreyc, demişlerdir.

"Siz ancak bizim gibi insanlarsınız": Yani bize hiçbir hususta üstünlüğünüz yoktur. "Rahman hiçbir şey indirmemiştir": Yani kitap indirmedi ve peygamber göndermedi. Bundan sonrası da "sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık" kısmına kadar açıktır. Çünkü onlara yağmur yağmamıştı; onlar da bu, sizin yüzünüzdendir, demişlerdi. "Andolsun, eğer vazgeçmezseniz": Yani susmazsanız "mutlaka sizi taşlarız" Yani sizi muhakkak öldürürüz, demektir.

"Uğursuzluğunuz sizinledir, dediler": Yani uğursuzluğunuz küfrünüzdendir, bizim yüzümüzden değildir. "Ein zükkirtüm": İbn Kesir bir hemze ve arkasından ye ile "eyin zükkirtüm" okumuş, Ebu Amr da ona katılmıştır, ancak o, med ile (uzun) okurdu. Ahfeş de, mana: Size öğüt verilir ve korkutulursanız, demiştir. Bu, cevabı verilmemiş bir sorudur, takdiri de şöyledir: Eğer size hatırlatılırsa yine mi bizden uğursuzlanacaksınız? Şöyle de denilmiştir: Eğer size hatırlatılırsa yine mi böyle diyeceksiniz? Aşırı gidenler de burada müşriklerdir.

وَجَٓاءَ مِنْ اَقْصَا الْمَد۪ينَةِ
رَجُلٌ يَسْعٰى قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَل۪ينَۙ ﴿٢٠﴾ اِتَّبِعُوا
مَنْ لَا يَسْـَٔلُكُمْ اَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢١﴾ وَمَا لِيَ لَٓا اَعْبُدُ
الَّذ۪ي فَطَرَن۪ي وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٢﴾ ءَاَتَّخِذُ مِنْ دُونِه۪ٓ اٰلِهَةً
اِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمٰنُ بِضُرٍّ لَا تُغْنِ عَنّ۪ي شَفَاعَتُهُمْ شَيْـًٔا
وَلَا يُنْقِذُونِ ﴿٢٣﴾ اِنّ۪ٓي اِذًا لَف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٢٤﴾ اِنّ۪ٓي اٰمَنْتُ
بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ ﴿٢٥﴾ ق۪يلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْم۪ي
يَعْلَمُونَۙ ﴿٢٦﴾ بِمَا غَفَرَ ل۪ي رَبّ۪ي وَجَعَلَن۪ي مِنَ الْمُكْرَم۪ينَ ﴿٢٧﴾
وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلٰى قَوْمِه۪ مِنْ بَعْدِه۪ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَٓاءِ وَمَا كُنَّا
مُنْزِل۪ينَ ﴿٢٨﴾ اِنْ كَانَتْ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَاِذَا هُمْ خَامِدُونَ ﴿٢٩﴾

20 – Şehrin en ucundan bir adam koşarak geldi: "Ey kavmim (halkım), elçilere tabi olun" dedi.

21 – "Sizden bir ücret istemeyen ve doğru yolda olanlara tabi olun".

22 – "Ben, neden beni yaratana kulluk etmeyeceğim? Siz yalnız O'na döndürüleceksiniz!"

23 – "O'ndan başka tanrılar edinir miyim? Eğer Rahman bana bir zarar vermek isterse, onların şefaati benden hiçbir şeyi savamaz ve beni kurtaramazlar".

24 – "Gerçekten ben, o takdirde apaçık bir sapıklık içindeyim".

25 – "Şüphesiz ben, sizin Rabbinize iman ettim; beni dinleyin!"

26 – (Ona): "Cennete gir!" denildi. (O da): "Keşke kavmim bilselerdi!" dedi.

27 – "Rabbim beni ne ile bağışladı ve beni ikram görenlerden eyledi".

28 – O'nun ardından kavmine gökten hiçbir ordu indirmedik. Biz indirenler olmadık.

29 – O ancak bir tek haykırma idi; birden onlar sönenlerdir (söndüler).

"Şehrin en ucundan bir adam koşarak geldi": Adı: Habib Neccar'dır, cüzzamlı idi. Kente gelen elçilere iman etmişti. Evi kentin en uzak kapısının yanında idi. Hemşehrilerinin elçilere inanmadığı ve onları öldürmeye yeltendikleri haberi kendisine ulaşınca koşarak geldi: Allah Teala'nın bize anlattığı şeyleri "onlar doğru yoldadırlar" cümlesine kadar söyledi, yani peygamberler doğru yoldadırlar, diyordu. Onu tutup Krala çıkardılar. Kral ona: "Sen onlara tabi oluyor musun?" dedi. O da: "Vema liye" (niye olmayayım?) dedi. Hamze, Halef ve Yakup bu ye'yi sakin okumuşlardır. "Beni Yaratana niçin ibadet etmeyeyim?": Yani eğer Halıkımıza ibadet etmezsem benim neyim olur, dedi. "Ve yalnız O'na döndürüleceksiniz" yeniden diriltilirken. O zaman sizi küfrünüzle cezalandırır.

Eğer: "Neden yaratılmayı kendine nisbet etti de yeniden dirilmeyi onlara nisbet etti? Hâlbuki onları da yarattığını ve onları da diriltceğini biliyordu?" denilerse,

Cevap şöyledir: Allah Teala'nın nimeti var etmesi, şükrü gerektirir, kıyamette dirilme ise tehdittir, azarlanmayı gerektirir; o nedenle nimeti kendisine izafe etmesi şükür açısından daha münasip, yeniden diril-

meyi de onlara nisbet etmesi dönmeleri için daha uygundur.

Sonra: "O'ndan başka tanrılar mı edineceğim?" diyerek putlara tapmayı reddetti.

"Şefaatleri benden hiçbir şeyi savmaz": Yani onların şefaat yetkisi yoktur ki bana yarasın, demektir. "Vela yunkızuni": Yakup ile Verş her iki halde de ye ile okumuşlardır, mana: Beni o kötülükten kurtaramazlar, demektir. "İnni izen" Nafi ile Ebu Amr da ye ile okumuşlardır.

"İnni amentü birabbiküm": Hicaz halkı ile Ebu Amr, bu yeyi fetha ile okumuşlardır.

İman ettiğini kime karşı açıkladığında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Halkına açıkladı, bunu da İbn Mes'ud, demiştir. *İkincisi:* Elçilere açıkladı.

"Beni dinleyin": Bana böyle şahitlik edin, bunu da Ferra, demiştir. Ebu Ubeyde de, mana: Benden duyun, demiştir. "Fesmeuni": Yakup her iki halde de ye ile okumuştur. İbn Mes'ud şöyle demiştir: Halkına böyle seslenince, onu ayaklarının altında ezdiler. Süddi de: Onu taşla öldürdüler, demiştir. O ise: Allah'ım, kavmimi hidayet eyle, diyordu.

"Cennete gir, denildi": Onu öldürdükleri zaman Allah'a kavuştu, kendisine: "Cennete gir" denildi. Oraya girince: "Keşke kavmim bilselerdi, Rabbimin beni ne ile bağışladığını, dedi": Burada geçen "ma" edatı hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, "ğafere" fiiliyle beraber mastar yerindedir, mana da: Biğufranillahi li (Allah'ın beni bağışlamasını) demektir.

İkincisi: O, "ellezi" manasınadır, anlamı da: Keşke Rabbimin beni ne ile bağışladığını bilselerdi de iman etselerdi, demek olur. Onlara diri iken de ölü iken de öğüt verdi.

Onu öldürünce Allah Teala onlara hemen azap etti; bu da "biz onun kavminin üzerine indirmedik" sözüyle ifade edilmektedir. Yani Habib'in kavminin üzerine, demektir. "kendisinden sonra": Yani öldürülmesinden sonra, demektir. "Gökten hiçbir ordu": Yani melekler, daha açıkçası: Onlardan gökten inen ordu ile intikam almadı "biz değildik": Yani ümmetleri helak ettiğimiz zaman onları indirecek değildik, demektir. Mananın şöyle olduğu da söylenmiştir: Biz ondan sonra onlara bir peygamber göndermedik ve onlara mesaj da iletmedik.

"O ancak bir tek haykırma idi": Müfessirler şöyle demişlerdir: Cebrail aleyhisselam şehir kapısının sövelerinden tuttu, sonra onlara bir haykırdı, birden ölü düştüler, hiçbir hisleri kalmadı, sönen ateş gibi oldular. İşte "birden onlar sönenlerdir" dediği budur. Yani sönmüş kül gibi ses ve sedaları çıkmadı, demektir.

يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ
يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٣٠﴾ أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ
إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٣١﴾ وَإِنْ كُلٌّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ
﴿٣٢﴾ وَآيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا
مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ ﴿٣٣﴾ وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ
مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ ﴿٣٤﴾ لِيَأْكُلُوا
مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٥﴾ سُبْحَانَ الَّذِي
خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا
لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾

30 – Ey kulların üzerindeki hasret (gel artık, gelme zamanıdır)! Ne zaman onlara bir elçi gelse, mutlaka onunla alay ederlerdi.

31 – Onlardan önce nice nesilleri helak ettiğimizi, gerçekten onların, kendilerine dönmediklerini görmediler mi?

32 – Hepsi mutlaka katımıza hazır edilmişlerdir.

33 – Ölü yer onlar için bir ibrettir. Biz onu dirilttik ve ondan tane çıkardık; ondan yiyorlar.

34 – Onda hurmalıklardan ve bağlardan bahçeler kıldık ve onda pınarlar akıttık.

35 – Meyvesinden ve ellerinin yapmadığı şeylerden yemeleri için şükretmeyecekler mi?

36 – Yerin bitirdiğinden, kendi nefislerinden ve bilmedikleri şeylerden bütün çiftler yaratan O zat münezzehtir.

"Ya hasreten alel ibad": Ferra, mana: Ne yazık kullara, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Hasret, insanın üzerine sonsuz keder çöküp de kalbinin zayıf düşmesidir. Kullara hasret duyan hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kendi nefislerine hasret duyarlar. Zeccac şöyle demiştir: Elçilerle alay etmeleri ahirette kendileri için hasret olur. Ebu

Ubeyde de şöyle demiştir: Onlar azabı gözleriyle gördükleri zaman: Eyvah, peygamberlere hasret kaldık, şimdi nasıl edelim de onlara iman edelim, derler!

İkincisi: Bu, kulların peygamberlere inanmamaları yüzünden meleklerin onlara üzülmeleridir. Bunu da Dahhak, demiştir.

Sonra kafirleri korkutup "görmediler mi?" dedi. Yani bilmediler mi, demektir. "Onlardan önce nice nesillerden helak ettik" ibret alsınlar da kendilerini de tez elden helak etmemizden korksunlar. Nitekim öncekileri de helak etmiştik, dünyaya da dönmemişlerdi. Ferra şöyle demiştir: "Ennehüm"ün hemzesi meftuhtur, çünkü mana: Elem yerev ennehüm ileyhim layerciun demektir. Hasen ise onu meksur okumuştur, sanki rü'yet maddesinin "kem"i etkilemediğini ve "enne"ye ulaşmadığını düşünmüştür. Eğer onu yeni söz başı yaparsan hemzeyi meksur okursun.

"Vein küllün lema": Asım, İbn Amir ve Hamze şedde ile "lemma" okumuşlardır. "Cemiün ledeyna muhdarun": Yani ümmetler kıyamet gününde hazır edilir ve amellerine göre karşılık alırlar. Zeccac şöyle demiştir: Kim şeddesiz olarak "lema" okursa, "ma" zaittir, tekit içindir, mana da "Ve in küllün lecemiün" demektir ki bunun da anlamı: Hepsi mutlaka huzurumuza getirilir, demektir. Kim de şedde ile "lemma" okursa, o da "illa" manasınadır; tıpkı: Seeltüke lemma fealte ve illa fealte (mutlaka yapmanı istiyorum) gibidir.

"Ve ayetün lehümül ardul meytetü": Nafi şedde ile "elmeyyitetü" okumuştur ki aslolan da budur, şeddesiz meyte şekli de çoktur, ikisi de caizdir. "Ve ayetün" mübteda olarak merfudur, haberi de "lehüm"dür. Haberinin "elardul meytetü" olması da caizdir ki, o zaman mana şöyle olur: Yer onlar için Allah'ın birliğini ve Allah'ın ölüleri dirilteceğini gösteren bir ayettir, nitekim o, ölü toprağı da canlandırır.

"Ondan yiyorlar": Yani azık için hazırladıkları hububattan, demektir.

"Ve cealna fiha" ve "feccerna fiha"daki ha zamirleri yere racidir.

"Meyvesinden yemeleri için": Yani hurma ağacının meyvesinden demektir, zaten o da lafzen zikredilmiştir.

"Veme amilethü eydihim": İbn Kesir, Nafi. Ebu Amr, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, he ile "amilethü" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek hesiz olarak "amilet" okumuşlardır. He Mekke, Medine, Şam ve Basra Mushaflarında mevcuttur, Kufe halkının Mushaflarında ise yoktur.

Zeccac şöyle demiştir: "Ma" mahallen mecrurdur, mana da şöyledir: Onun meyvesinden ve ellerinin yaptığı şeylerden yesinler. "Ma"nın nefiy edatı olması da caizdir, mana da şöyledir: Onu elleri yapmadı. Bu da he ile okuyanların kıraatine göredir. He'yi attığın zaman "ma"nın mahallen mecrur olması tercihe şayandır. "Ma" ellezi manasına olur ve he'nin hazfi güzel olur. Müfessirler iki görüşü de zikretmişlerdir. Kim birincisini kabul ederse: Ellerinin yaptığından yemeleri için demiş olur ki o da yorularak diktikleri ağaçlar ve ektikleri ekinlerdir. Kim de ikincisini kabul ederse: Kendi yapmadıkları, ancak aziz ve celil olan Allah'ın yaptığı şeylerden yemeleri için olur. "Şükretmeyecekler mi?" Allah Teala'ya ve onu birlemeyecekler mi?

Sonra kendini tenzih edip "bütün çiftleri yaratan O zat münezzehtir" dedi. Yani bütün cinsleri yaratan demektir. "Yerin bitirdiklerinden" onlar da meyveler, hububat vs.dir. "Kendi nefislerinden": O da erkekler le dişilerdir. "Ve bilmediklerinden": Kara ve deniz hayvanlarından ve gerçek haline vakıf olmadıkları başka şeylerden demektir.

وَآيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُمْ
مُظْلِمُونَ ﴿٣٧﴾ وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَٰلِكَ
تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿٣٨﴾ وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ
عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ ﴿٣٩﴾ لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ
الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٤٠﴾

37 – Gece onlar için bir ibrettir; ondan gündüzü soyarız; birden onlar karanlığa girerler.

38 – Güneş de kendi karargahı için akar. Bu, mutlak galip, her şeyi bilenin takdiridir.

39 – Ay'a da menziller takdir ettik. Sonun da eski hurma salkımının çöpü gibi döner.

40 – Güneşin aya yetişmesi yaraşmaz; gece de gündüzü geçmez. Hepsi bir yörüngede yüzerler.

"Gece onlar için bir ibretti; ondan gündüzü soyarız": Yani bizim birliğimizi ve kudretimizi gösteren bir ibrettir. Gündüzü ondan soyarız. Ferra: Gündüzü ondan atarız, demiştir. "Minhü" "anhü" manası-

nadır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Çünkü gündüzün ışığı havanın içine girer, aydınlatır. Ondan çıktığı zaman da kararır. "Feiza hüm muzlimun": Birden karanlığa girerler, demektir.

"Güneş de": Yani güneş de onlar için bir ibrettir "karargahı için akar": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Karar kılacağı yere, demektir. Ebu Zer şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e "güneşin karargahını" sordum, "onun karargahı Arş'in altıdır" dedi ve şöyle devam etti: O gider Rabbinin huzurunda secdeye kapanır; doğmak için izin ister; kendisine izin verilir.[2]

İkincisi: Onun karargahı batacağı yerdir ki onu geçemez de ondan geri kalamaz da. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Geçemeyeceği bir vakit için akar demektir, bunu da Katade, demiştir. Mukatil de: Kıyamet günündeki vakti için, demiştir.

Dördüncüsü: Menzillerini dolaşır, sonra geçemeyeceği karargahına varır. Sonra da ilk menziline döner. Bunu da İbn Saib, demiştir. İbn Kuteybe de: Karargahına demiştir ki onun karargahı en uzak batma noktasıdır; çünkü o, en uzaktaki batış yerine doğru durmadan ilerler, sonra da döner, demiştir.

İbn Mes'ud, İkrime, Ali bin el – Hüseyn ve Şeyrezi de Kisai'den, "la müstekarre leha" okumuşlardır ki manası: Ebediyen akar, bir yerde durmaz, demektir.

"Bu" yani gecenin, gündüzün ve güneşin durumundan bu anlatılanlar "güçlü Allah'ın takdiridir" yani mülkünde güçlü, demektir. "Her şeyi bilenin" takdir ettiği her şeyi bilenin, demektir.

"Velkamere": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr ref' ile "velkamerü" okumuşlar; Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de nasb ile "velkamere" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim nasb ile okursa mana: Ve kaddernel kamere kaddernahu menazile olur. Kim ref' ile okursa mana: Ve ayetün lehümül kamerü kaddernahu olur. Mübteda olarak ve "kaddernahu" da haberi olarak merfu okumak da caizdir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Ayın menzilleri yirmi sekizdir, ayın başından sonuna kadar o menzillerden geçer. Biz de onların isimlerini Yunus suresi ayet: 5'te vermiştik. Son menziline varınca incelir, eski hurma salkımının çöpü gibi olur. Ayette geçen urcun, üzerinde hurma salkımları olan çöptür. Kuruyunca eğrilir ki ay ona benzetilmiştir. İbn

2 - Buhari, Tevhid, bab, 23; Müslim, hadis no, 251.

Kuteybe de şöyle demiştir: Burada "eski" üzerinden yıl geçmiş manasınadır; ayın son doğduğu geceki hali ona benzetilmiştir. Zeccac da: Urcun inirac kökünden fu'lun veznindedir, demiştir.

Ebu Miclez, Ebu Reca, Dahhak, Asım el – Cahderi ve İbn Semeyfa' aynın kesri ile "kelirceyni" okumuşlardır.

"Güneşin aya yetişmesi yaraşmaz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İkisi gökte birleştikleri zaman, biri ötekisinin önünde olur, menzilleri ortak olmaz, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Birinin ışığı diğerinkine benzemez. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Birinin ışığı ötekisininki ile birleşmez; biri gelince diğerinin yetkisi sona erer. Bunu da Katade, demiştir. Bundaki hikmetin esprisi de şudur: Eğer ışıklar birleşse idi gece bilinmezdi.

"Velelleylü sabikunnehar": Ebu'l–Mütevekkil, Ebu'l–Cevza, Ebu İmran ve Asım el–Cahderi tenvinle "sabikun" ve nasb ile de "ennahare" okumuşlardır ki bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Gündüz kemalini bulmadan gece ilerlemez.

İkincisi: İkisinin arasına gündüz girmeden iki gece birleşmez. Ayetin kalan kısmı da Enbiya: 33'te tefsir edilmiştir.

وَاٰيَةٌ لَهُمْ اَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِۙ ﴿٤١﴾ وَخَلَقْنَا
لَهُمْ مِنْ مِثْلِه۪ مَا يَرْكَبُونَ ﴿٤٢﴾ وَاِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَر۪يخَ لَهُمْ
وَلَا هُمْ يُنْقَذُونَۙ ﴿٤٣﴾ اِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَمَتَاعاً اِلٰى ح۪ينٍ ﴿٤٤﴾ وَاِذَا
ق۪يلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ اَيْد۪يكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ
﴿٤٥﴾ وَمَا تَأْت۪يهِمْ مِنْ اٰيَةٍ مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِمْ اِلَّا كَانُوا عَنْهَا
مُعْرِض۪ينَ ﴿٤٦﴾

41 – Zürriyetlerini dolu gemide taşımamız gerçekten onlar için bir delildir.

42 – Onlar için onun benzerinden binecekler de yarattık.

43 – Eğer istersek onları suda boğarız da onlar için ne bir yardımcı vardır ne de onlar kurtarılırlar.

44 - Ancak bizden bir rahmet ve bir süreye kadar faydalandırma hariç.

45 - Onlara: "Önünüzdeki şeyden (dünya azabından) ve arkanızdaki şeyden (ahiret azabından) sakının ki, merhamet edilesiniz" denildiği zaman (yüz çevirirler).

46 - Onlara ne zaman Rablerinin ayetlerinden bir ayet gelse, mutlaka ondan yüz çevirirler.

"Ve ayetün lehüm enna hamelna zürriyyetehüm": Nafi ile İbn Amir cemi sıgasıyla "zürriyyatihim" okumuşlar, yedi kurradan kalanlar da tekil olarak "zürriyyetehüm" okumuşlardır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bundan Nuh'un gemisi kastedilmiştir; zürriyetin muhataplara nisbet edilmesi, onların cinsinden olmalarındandır. Sanki: İnsan zürriyeti demiş gibidir. Ferra da: Zürriyete men hüve minhüm, demiş; onları geçmiş de olsa Nuh zürriyetinden saymıştır. Başkası da şöyle demiştir: Bu, gemiye binerken peygamberlerin atalarının sulplerinde taşınmasıdır. Abbas'ın şu sözü de öyledir:

Hayır, onlar meni idi, gemiye bindi,
Ötekiler ise Nesr putu ile beraber dudaklarına kadar suyun altında kaldılar.

Mufaddal da şöyle demiştir: Zürriyet; Nesildir; çünkü onlar Allah'ın yarattıkları onlardandır. Zürriyet aynı zaman da atalardır da; çünkü nesil onlardan meydana gelmiştir. Bu, zıt anlamlı kelimelerdendir, bu ayet de ondandır. Biz de bunu Al-i İmran: 34'te "zürriyyeten baduha min ba'd" kavlinde şerh etmiştik. Meşhun ise: Dolu demektir.

"Onlara onun benzerinden binecek şeyler yarattık": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Nuh'un gemisi gibi demektir. Bu manayı Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak, Ebu Malik ve Ebu Salih de böyle demişlerdir. Bundan maksat da gemilerin yapıldığı ahşabı yaratmakla minnet (ihsan) etmektir.

İkincisi: Onlar develerdir; onları denizdeki gemilerin karadaki alternatifi olarak yaratmıştır. Bunu el-Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit ile İkrime de böyle demişlerdir. Hasen ile Katade'den de iki görüşün aynısı rivayet edilmiştir.

"Onların yardımcıları yoktur": Yani imdatlarına koşan ve onları himaye eden yoktur, demektir. "Kurtarılmazlar da"; Yani boğulmaktan kurtarılmazlar, demektir. Enkazehu vestenkazehu, birini kötülükten kurtarmaktır. "Ancak bizden bir rahmet hariç": Mana şöyledir: Onlara

merhamet etmemiz ve onları ecelleri gelinceye kadar yararlandırmamız hariç.

"Onlara denildiği zaman": Yani kafirlere, "önünüzdeki ve arkanızdaki şeylerden": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: "Önünüzdeki": Geçen günahlardır, "arkanızdaki" de gelecek günahlardır. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: "Önünüzdeki": Allah'ın eski milletlere azabıdır "arkanızdaki" de kıyametin durumudur. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: "Önünüzdeki" dünya, "arkanızdaki" de ahiret azabıdır. Bunu da Süfyan, demiştir.

Dördüncüsü: "Önünüzdeki" ahiret işidir, "arkanızdaki" de dünya işidir ki ona aldanmayın, demektir. Bunu da İbn Abbas ile Kelbi, demişlerdir.

"Belki merhamet edilirsiniz": Yani Allah'ın rahmetini umut edecek durumda olmanız için demektir. "İza"nın cevabı verilmemiştir, onu da "vema ye'tihim min ayetin" kavli göstermektedir, yani Resulullah'ın doğruluğunu gösteren bir işaret, demektir.

وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمْ اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُۙ قَالَ الَّذ۪ينَ
كَفَرُوا لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنُطْعِمُ مَنْ لَوْ يَشَٓاءُ اللّٰهُ اَطْعَمَهُٓۗ اِنْ اَنْتُمْ
اِلَّا ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٤٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ
صَادِق۪ينَ ﴿٤٨﴾ مَا يَنْظُرُونَ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ
يَخِصِّمُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَا يَسْتَط۪يعُونَ تَوْصِيَةً وَلَٓا اِلٰٓى اَهْلِهِمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٥٠﴾ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَاِذَا هُمْ مِنَ الْاَجْدَاثِ اِلٰى
رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ ﴿٥١﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا
هٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمٰنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٢﴾ اِنْ كَانَتْ اِلَّا
صَيْحَةً وَاحِدَةً فَاِذَا هُمْ جَم۪يعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٥٣﴾ فَالْيَوْمَ
لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا وَلَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٤﴾

إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَ ﴿٥٥﴾ هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ
فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَّكِئُونَ ﴿٥٦﴾ لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ
مَا يَدَّعُونَ ﴿٥٧﴾ سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ ﴿٥٨﴾

47 – Onlara: "Allah'ın size rızık ettiği şeylerden hayra harcayın" denildiği zaman, kafirler, iman edenlere: "Allah'ın dileseydi yedireceği kimseye mi yedireceğiz? Siz ancak apaçık bir sapıklıktasınız" derler.

48 – "Eğer doğru söylüyorsanız bu tehdit ne zaman?" derler.

49 – Onlar sadece çekişip dururlarken kendilerini yakalayacak olan tek bir haykırmayı bekliyorlar.

50 – O zaman ne bir tavsiyeye güçleri yeter ne de ailelerine dönebilirler.

51 – Sura üfürüldü; birden onlar kabirlerden (kalkmışlar) Rablerine koşuyorlar.

52 – "Eyvah bize, bizi uyuduğumuz yerden kim kaldırdı? Bu, Rahman'ın va'dettiği ve peygamberlerin doğru söylediği şeydir!" derler.

53 – Sadece tek bir haykırma idi; birden hepsi katımızda hazır edilmişlerdir.

54 – Bugün hiçbir kimseye hiçbir şeyle haksızlık edilmez. Siz de ancak yaptığınız şeyle karşılık görürsünüz.

55 –Şüphesiz bugün cennet yaranları meşguliyet içinde neşelidirler.

56 – Onlar ve eşleri gölgelerde, koltuklara yaslanmışlar.

57 – Onlar için orada meyve ve istedikleri her şey vardır.

58 – Çok merhametli Rabden selam sözü vardır.

"Onlara Allah'ın size rızık ettiği şeyden harcayın, denildiği zaman": Kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Yahudiler hakkındadır, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Zındıklar hakkındadır, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Kureyş müşrikleri hakkındadır, bunu da Mukatil, demiştir. Zira mü'minler Mekke kafirlerine: Ekin ve davarlarda Allah'ın size emrettiğini iddia ettiğiniz hisseleri yoksullara verin, dedikleri zaman: "Dileseydi Allah'ın yedireceği kimselere mi yedireceğiz?" dediler. İbn Saib şöyle demiştir:

As bin Vail'den bir yoksul bir şey istediği zaman: "Sen Rabbine git, O sana benden daha yakındır, der ve: Ona Allah vermemiş ben mi vereceğim?" derdi. Kelamın manası: Onlar: "Eğer Allah onlara rızık vermek isteseydi, verirdi, biz Allah'ın iradesine uygun hareket ediyor ve onlara vermiyoruz". Bu ise hatadır; çünkü Allah Teala bazı halkını zengin etmiş, bazısını da fakir etmiştir ki zengini fakirle denesin de ona farz ettiği zekatı versin. Mü'min Allah'ın iradesine itiraz etmez, o ancak emre uyar. Bunu alay yollu dedikleri de söylenmiştir.

"Siz ancak apaçık bir sapıklıktasınız": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu, kafirlerin mü'minlere dediği sözlerdendir, demek istiyorlar ki: Sizler Muhammed'e uymakla hata ediyorsunuz. *İkincisi:* Bu, Allah Teala'nın kafirlere dediği sözlerdendir; çünkü mü'minlere öyle cevap vermişlerdi.

"Bu tehdit ne zamandır?": Kıyameti kastediyorlar, mana da şöyledir: Bu va'd ne zaman yerine gelecek? "Eğer doğru söyleyenlerden iseniz" Muhammed ile ashabını kastediyorlar.

"Ancak bir haykırma bekliyorlar": O da sura ilk üfürmedir. "Yehıssımun" yahtesımun, demektir; te sad'a idgam edilmiştir. İbn Kesir ile Ebu Amr yenin ve hının fethi ve sadın şeddesiyle "yahassımun" okumuşlardır. Ebu Amr'dan hının harekesini ihtilas ettiği (medde yaklaştırmadığı) rivayet edilmiştir. Hamze de hıyı sakin, sadı da şeddesiz okumuştur. Yani yahsımu ba'duhum badan (birbirleriyle çekişirler) demektir. Übey bin Ka'b de te ilavesiyle "yahtesımun" okumuştur. Mana da şöyledir: Kıyamet onlara en gafil, alışverişleriyle en meşgul oldukları anda gelir. "Bir vasiyete güçleri yetmez": Mukatil, sıkıştırılırlar; vasiyet edemeden ölürler, demiştir. "Ailelerine de dönemezler": Yani sokaklardan evlerine dönemezler. Bu, sura ilk üfürmede karşılaştıkları şeyin tarifidir. Sonra ikinci üfürmede ne ile karşılaşacaklarını zikredip şöyle dedi: "Sura üfürüldü; birden onlar kabirlerden Rablerine koşuyorlar": Yani süratle çıkıyorlar. Biz de bu manayı Enbiya: 96'da şerh etmiş idik. "Kalu yaveylena men beasena min merkadina": Ali bin Ebu Talib, Ebu Rezin, Dahhak ve Asım el – Cahderi, mimin ve se'nin kesri ve aynın sükunu ile "min ba'sina" okumuşlardır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bunu demeleri şunun içindir; çünkü Allah Teala iki üfürme arasında onlardan azabı kaldırmıştı. Übey bin Ka'b de: Yeniden dirilmeden önce hafifçe uyurlar, dirildikleri zaman da bunu söylerler, demiştir.

"Bu, Rahman'ın va'dettiği şeydir": Bu sözü söyleyenler hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, mü'minlerin sözüdür, bunu da Mücahit, Katade ve İbn Ebi Leyla, demişlerdir. Katade de: Ayetin başı kafirlere, sonu da mü'minleredir, demiştir.

İkincisi: O, meleklerin onlara dediği sözdür, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: O, kafirlerin sözüdür; birbirlerine: Bu, peygamberlerin bize dirileceğimizi ve amellerimizin karşılığını göreceğimizi söyledikleri şeydir, derler.

Zeccac şöyle demiştir: "Min merkadina": Burada vakf-ı tam vardır; "haza"nın "merkadina" lafzının sıfatı olması da caizdir, o zaman mana: "Bizi uyumakta olduğumuz bu mezarımızdan kim kaldırdı?" olur."Ma vaaderrahmanu" kavlinde iki kelimeden biri, ya "haza" yahut "hak" gizlenmiş olur; mana da şöyledir: Hakkun ma vaader rahman (Rahman'ın va'dettiği haktır).

Sonra ikinci üfürülüşü zikredip "o ancak bir tek haykırma idi" dedi. Bundan sonrası da "şüphesiz bugün cennet yaranları meşguliyet içindedir" kavline kadar açıktır. "Fi şuğulin": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, ğaynın sükunu ile "fi şuğlin" okumuştur. Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, şinin ve ğaynın zammı ile "fi şuğulin" okumuşlar; Ebu Hureyre, Ebu Reca ve Eyyub Sahtiyani, şinin ve ğaynın fethi ile "fi şeğalin" okumuşlar; Ebu Miclez, Ebu'l-Aliye, İkrime, Dahhak, Nahai, İbn Yamur ve Cahderi de şinin fethi ve ğaynın sükunu ile "fi şağlin" okumuşlardır. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onların meşguliyetleri bakirelerle gerdeğe girmektir, bunu Şakik, İbn Mes'ud ile Mücahit'ten rivayet etmiş; Said bin Müseyyeb, Katade ve Dahhak böyle demişlerdir.

İkincisi: Müzik çalmaktır, bunu da İkrime İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İkrime'den de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir, fakat bu görüş sabit değildir.

Üçüncüsü: Nimettir, bunu da Mücahit, demiştir. Hasen de: Meşguliyetleri cehennem halkının azabını fark etmemeleridir, demiştir.

"Fakihun": İbn Mes'ud, Ebu Abdurrahman es-Sülemi, Ebu'l-Mütevekkil, Katade, Ebu'l-Cevza, Nahai ve Ebu Cafer "fekihun" okumuşlardı. Aralarında fark var mıdır? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Aralarında fark vardır.

İkincisi: "Fakihun"da dört görüş vardır: *Birincisi:* Neşelidirler, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Şaşkındırlar, bunu da Hasen ile

Katade, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Nimet içindedirler, bunu da Ebu Malik ile Mukatil, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Meyve sahibidirler, nitekim: Fülanün labinün tamirün denir ki, süt sahibidir, hurma sahibidir, demektir. Bunu da Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

"Fekihun"e gelince: Onda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Fekih: Eğlenen demektir. Araplar yemek veya meyve veyahut halkın namusu ile eğlenene: İnne fülanen lefekihün bikeza derler ki, bunlarla oynuyor ve eğleniyor, demektir. Şaka için de: Fükahe, derler. Bunu Ebu Ubeyde, demiştir. *İkincisi:* Fekihin, neşeliler manasınadır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

İkinci görüş: Fakihin ile fekihin bir manayadır, mesela hâzir ve hazir gibi, bunu da Ferra, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Fakihun ile fekihin neşeliler manasınadır. Ebu Zeyd de şöyle demiştir: Fekih: Şen şakrak ve güleç kimsedir ki recülün fakihün ve fekihün, denir.

"Onlar ve eşleri": Yani haremleri (hanımları) "fi zılalin": Hamze, Kisai ve Halef "fi zulelin" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Zılal, zıll'in çoğulu, zulel de zulle'nin çoğuludur. Bazen zılal zullenin de çoğulu olur. Nitekim: Hulle ve hulel denildiği gibi. Cemi kesretinde de hılal, hilal ve kılal denir. Mukatil de şöyle demiştir: Zılal: Sarayların izbe köşeleridir. Ebu Ubeyde de mana: Onlar güneşte kalmazlar, demiştir. Eraik'i ise Kehf suresi, ayet: 31'de beyan etmiş durumdayız.

"Onlar için her istedikleri vardır": İbn Kuteybe: Temenni ettikleri vardır, demiştir. İnsanlar: Onun için istediğinin en hayırlısı vardır, derler ki, temenni ettiğinin en hayırlısı vardır, demektir. Araplar: İddei ma şi'te derler ki: İstediğini temenni et, demektir. Zeccac da: O duadan gelmektedir, mana da: Cennet halkına her istediği (çağırdığı) verilir, demiştir.

"Selam" "ma"dan bedeldir, mana da şöyledir: Onlar için temenni ettikleri vardır, o da selamdır, yani cennet halkının temennisi Allah'ın kendilerini selamlamasıdır. "Kavlen" bu da: Selamun yekuluhullahu kavlen (selam, Allah'ın dediği bir sözdür) manasına mansuptur. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Selam" "lehüm" haberinin mübtedası olarak merfudur, mana da şöyledir: Lehüm fiha fakihetün velehüm fiha selam (onlar için orada meyveler vardır ve onlar için orada selam vardır). Ferra da, kelamın manası şöyledir, demiştir: Onlar için her istedikleri özel olarak teslim edilir, kavl maddesi de mansup olmuştur, sanki kalehu kavlen demiş gibi olursun. İstersen onu "velehüm mayeddeune kavlen" sözünden mansup edersin ki "İdeten minallahi" sözü gibi gibi olur. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b ve Cahderi ikisinin de nasbı ile "selamen kavlen" okumuşlardır.

وَامْتَازُوا
الْيَوْمَ اَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٩﴾ اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يَا بَن۪ٓي اٰدَمَ اَنْ لَا
تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُب۪ينٌ ﴿٦٠﴾ وَاَنِ اعْبُدُون۪ي
هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَق۪يمٌ ﴿٦١﴾ وَلَقَدْ اَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَث۪يرًا
اَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ ﴿٦٢﴾ هٰذِه۪ جَهَنَّمُ الَّت۪ي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ
﴿٦٣﴾ اِصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٦٤﴾

59 – "Ey o günahkarlar, bugün ayrılın!" (der).

60 – Ey âdemoğulları, size şeytana tapmayın; çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır, diye tavsiye etmedim mi?

61 – Bana ibadet edin. İşte doğru yol budur, diye.

62 – Andolsun, gerçekten (şeytan) içinizden çok halkı azdırdı. Aklınızı kullanmıyor mu idiniz?

63 – İşte bu, tehdit edildiğiniz o cehennemdir.

64 – İnkar ettiğiniz şey yüzünden bugün girin oraya!

"Ey günahkarlar, bugün ayrılın": İbn Kuteybe: Mü'minlerden alakanızı kesin ve onlardan ayrılın, demiştir. Miztüş şey'e mineş şey'i denir ki bir şeyi bir şeyden ayırmaktır. Fenmaze vemtaze, denir, meyyeztuhu fetemeyyeze de böyledir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Ahirette insanlarla cinler karıştığı zaman "ey günahkarlar, bugün ayrılın" denir. Günahkarlara: "Size tavsiye etmedim mi?" denir: Yani size emretmedim mi? Size vasiyet etmedim mi? "Lata'budu" itaat etmeyin, demektir. Şeytan da İblis'tir. Onlara şirki süsledi; onlar da kendisine itaat ettiler. "Şüphesiz o sizin için apaçık bir düşmandır" düşmanlığı açıktır, ebeveyninizi cennetten çıkardı.

"Veeni'buduni": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Kisai, nunun zammı ile "veenu'buduni" okumuşlardır; Asım, Ebu Amr ve Hamze de, nunun kesri ile "veeni'buduni" okumuşlardır. Mana da: Beni birleyin demektir. "İşte doğru yol budur": Yani tevhid (Allah'ın birliği yolu budur).

"Velekad edalle minküm cibillen kesira": İbn Kesir, Hamze, Kisai ve Halef, cimin ve benin zammı ve lam da şeddesiz olarak "cübülen" okumuşlardır. Ebu Amr ile İbn Amir, cimin zammı ve benin sükunu ile "cüb-

len" okumuşlardır. Nafi ile Asım da cimin ve benin kesri ve lamın şeddesi ile "cibillen" okumuşlardır. Ali bin Ebu Talib, İbn Abbas, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Zühri ve A'meş de cimin ve benin zammı, lamın de şeddesi ile "cübüllen" okumuşlardır. Abdullah bin Amr ile İbn Semeyfa' da cimin kesri, benin sükunu ve lam da şeddesiz olarak "ciblen" okumuşlardır. Said bin Cübeyr, Ebu'l – Mütevekkil ve Muaz el – Kari de cimin ref'i velam da şeddesiz olarak "cübelen" okumuşlardır. İbn Yamur ise cimin kesri, benin fethi ve lam da şeddesiz olarak "cibelen" okumuşlardır. Ebu İmran el – Cevni ile Amr bin Dinar da cimin kesri, benin fethi ve elifle "cibalen" okumuşlardır. Bütün bu lügat farklılıklarıyla birlikte kelimenin manası: halk ve cemaat demektir. Mana da: Sizden birçok kimseleri azdırdı, demektir. "Akıl etmiyor mu idiniz?" mana da şöyledir: Sizden önce şeytana uyanların helak eserlerini gördünüz, bunu akıl etmiyor mu idiniz? İbn Abbas, Ebu Rezin, Ebu Abdurrahman Sülemi, Ebu Reca, Mücahit ve İbn Ya'mur ikisinde de ye ile "efelem yekunu yakılun" okumuşlardır. Cehenneme yaklaştırıldıkları zaman onlara: "İşte bu, tehdit edildiğiniz o cehennemdir" denilir. Yani dünyada iken tehdit edildiğiniz, demektir. "İslevha" onun sıcağını çekin, demektir.

اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلٰٓى
اَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَٓا اَيْد۪يهِمْ وَتَشْهَدُ اَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا
يَكْسِبُونَ ﴿٦٥﴾ وَلَوْ نَشَٓاءُ لَطَمَسْنَا عَلٰٓى اَعْيُنِهِمْ
فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَاَنّٰى يُبْصِرُونَ ﴿٦٦﴾ وَلَوْ نَشَٓاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ
عَلٰى مَكَانَتِهِمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا مُضِيًّا وَلَا يَرْجِعُونَ ﴿٦٧﴾ وَمَنْ
نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ اَفَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٨﴾

65 – Bugün ağızlarının üzerine mühür basarız; kazandıkları şeyi bize elleri söyler, ayakları da şahitlik eder.

66 – Eğer dileseydik gözlerini silme kör ederdik de yola koşuşurlardı; nasıl göreceklerdi!

67 – Eğer dileseydik onların oldukları yerde elbette şekillerini değiştirirdik de geçip gidemezlerdi de geri dönemezlerdi de.

68 – Kime uzun ömür verirsek, onu yaratılışta baş aşağı ederiz. Akıllarını çalıştırmıyorlar mı?

"Elyevme nahtimü ala efvahihim": Ebu'l - Mütevekkil ile Ebu'l - Cevza, mazmum ye ve meftuh te ile "yuhtemu" okumuşlardır. "ve tükellimüna" İbn Mes'ud meksur lam ziyadesi ile mimin fethi ve lamdan önce vavla "velitükellimena" okumuşlardır. Übey bin Ka'b ile İbn Ebi Able, meksur lam ile daha önce vavsız ve mimin nasbı ile "litükellimena" okumuşlardır. Hepsi de meksur lam ve mansup dal ile "veliteşhede ercülühüm" okumuşlardır.

"Ve nahtimü"nün manası üzerine mühür vurmaktır. Konuşmaktan men etmeye de mühürlemek diyenler olmuştur. Bunun sebebinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar "Allah'a yemin ederiz ki bizler müşrikler değildik" *(En'am: 23)* dedikleri zaman Allah ağızlarını mühürler, organları konuşur. Bunu da Ebu Musa'l - Eş'ari, demiştir.

İkincisi: İsyan etmelerine yardımcı olan organlarının aleyhlerine şahit olduklarını görsünler diye.

Üçüncüsü: Mahşer halkı onları tanısın da bu sebepten onlardan ayrılsınlar diye.

Dördüncüsü: Çünkü organların itirafı dilin konuşmasından daha etkilidir. Bunları Maverdi söylemiştir.

Eğer: Elin konuşmasına kelam, ayağın konuşmasına da şahitlik demenin hikmeti nedir?" denilirse,

Cevap şöyledir: El işe direkt girişir, ayak işe hazır olur. Hazır olanın başkasına bir şeyler demesi gördüğüne şahitliktir, işi yapanın kendi nefsine söylemesi de yaptığını ikrardır.

"Eğer dileseydik gözlerini silme kör ederdik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Eğer dileseydik, gözlerini alırdık; öyleki onların ne göz çukuru ne de göz kapağı görünürdü. Silme kör: İki göz kapağı arasında çukur olmayan, demektir. "Yola koşuşurlardı": Yani acele ile yola çıkarlardı "nasıl göreceklerdi!": Gözlerini kör etmişken nasıl görürlerdi?! Ebu Bekir es - Sıddik, Urve bin Zübeyr ve Ebu Reca, benin kesri ile "festebiku", te ile de "feenna tubsırun" okumuşlardır. Bu da Mekke halkı için tehdittir, bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Eğer dileseydik onları saptırır ve gözlerini hidayetten kör ederdik; o zaman hakkı nasıl göreceklerdi? Bunu da İbn Ebi Talha İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Eğer dileseydik sapıklık gözlerini çıkarır, onları sapıklıklarından kör eder ve gözlerini sapıklıktan hidayete çevirirdik de doğru yollarını görürlerdi; ama onlara bunu yapmadığımız halde na-

sıl görecekler? Bu da içlerinde Mukatil'in de bulunduğu bir cemaat tarafından rivayet edilmiştir.

"Eğer dileseydik onların oldukları yerde elbette şekillerini değiştirirdik (mekânetihim)": Ebu Bekir, Asım'dan bu kelimeyi çoğul şekliyle "mekânatihim" rivayet etmiştir. Bunun açıklaması da Bakara: 65'te geçmiştir.

"Şekillerini değiştirirdik (mesh ederdik)": Bundan murat edilen şey hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onları helak ederdik, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onları arkaları üstü oturturduk, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Onları taşa çevirirdik, bunu da Ebu Salih ile Katade, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Onları ruhsuz maymunlar ve domuzlar yapardık. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Geçip gidemezlerdi de geri dönemezlerdi de": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* İleri gitmeye de geri de kalmaya güç yetiremezlerdi, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Azaptan çekip gidemezlerdi de şekilleri değiştikten sonra ilk hallerine dönemezlerdi de. Bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Dünyadan gitmeye de ona dönmeye de güçleri yetmez. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan nakletmiştir.

"Vemen nuammirhü nünekkishu filhalk": Hamze ilk nunun zammesi ve ikincisinin fethası ile şeddeli olarak "nünekkishü" okumuş; kalanlar ise, ilk nunun fethası ve ikincinin sükunu ile şeddesiz olarak okumuşlardır. Asım'dan iki kıraat da rivayet edilmiştir. Kelamın manası da şöyledir: Kimin ömrünü uzatırsak onu yaratılışta baş aşağı ederiz; kuvvetini zayıflığa, gençliğini ihtiyarlığa çevirir, onu bunaklığa götürürüz. "Efela yakılun": Nafi ile Ebu Amr te ile "efela takılun"; kalanlar da ye ile "yakılun" okumuşlardır. Mana da şöyledir: Bunu yapanın ölüleri diriltmeye gücü yeteceğini akıl etmiyorlar mı?

وَمَا عَلَّمْنَاهُ
الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ ﴿٦٩﴾
لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧٠﴾

69 – Biz ona (Peygambere) şiir öğretmedik; ona yaraşmaz da. O, ancak bir zikir ve apaçık bir Kur'an'dır.

70 – Diri olan kimseyi uyarması ve kafirlere de söz hak olması için.

"Biz ona şiir öğretmedik": Müfessirler şöyle demişlerdir: Mekke kafirleri: Bu Kur'an şiirdir, Muhammed de şairdir, dediler; bunun üzerine Allah Teala "biz ona şiir öğretmedik; ona yaraşmaz da" dedi. Yani şiir söylemek ona kolay gelmez, müfessirler şöyle demişlerdir: O, bir beyit şiir dizemez; öyleki o bir gün örnek olarak bir mısra aktarmak istedi:

Kefa bilislami veşşeybi lilmeri nahiyen, dedi.

Ebu Bekir de: Ya Resulallah, şair ancak şöyle demiştir:

Kefeşşeybü velislamu lilmeri nahiyen

(Ak saç da İslam da insanı (kötülükten) men etmeye yeter).

Şahitlik ederim ki sen gerçekten Allah'ın Resul'üsün ve sana şiir öğretmemiştir, sana yaraşmaz, dedi. Bir gün Abbas bin Mirdas'ı çağırdı, ona:

Etecalü nehbi ve nehbel abidi
Beynel akrai ve uyeynete

diyen sen misin, dedi?

Ebu Bekir de: Anam babam sana kurban olsun, o böyle demedi, dedi ve onu orijinali ile okudu. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Hangisinden başlasan sana zarar vermez, dedi. Ebu Bekir de: Vallahi sen şair değilsin, şiir sana yaraşmaz da, dedi. Yine bir gün örnek olarak:

Ve ye'tike men lem tüzevvidhü bilahbari,

dedi, Ebu Bekir de: Öyle değil, ya Resulallah, dedi. Kendisi de: Ben şair değilim, bana yaraşmaz da, dedi.[3] Ona şiir söyleme kabiliyetinin verilmemesi o kavmin içine şüphe girip de getirdiği Kur'an için: Onu şairlik kabiliyeti ile söylüyor, dememeleri içindir.

"O değildir" yani Kur'an değildir, "ancak bir zikirdir" bir öğüttür, "ve apaçık bir Kur'an'dır": Onda farzlar, sünnetler ve hükümler vardır.

"Liyünzire": İbn Kesir, Asım, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, ye ile "liyünzire" okumuş ve Kur'an'ı kastetmişlerdir. Nafi, İbn Amir ve Yakup da te ile "litünzire" okumuş ve Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i kastetmişlerdir: Yani Ey Muhammed, insanları Kur'an'daki şeylerle uyarman için, demektir. Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza ve İbn Semeyfa, merfu ye, meftuh zal ve ra ile "liyünzere" okumuşlardır.

"Diri olanı": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Kalbi ve basireti diri (açık) olanı, bunu da Katade demiştir.

---

3 - İmam Ahmed, Müsned, Hazreti Aişe'den.

İkincisi: Akıllı olanı, bunu da Dahhak, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Kendisine hitap edileni anlayanı; zira kafir uyarıcıyı dinlememede ölü gibidir.

Üçüncüsü: Hidayeti bulanı, bunu da Süddi, demiştir. Mukatil de: Allah'ın ilminde hidayeti bulanı, demiştir.

Dördüncüsü: Mü'min olanı, bunu da Yahya bin Selam, demiştir. Bu da "sen ancak Rablerinden korkanları uyarırsın" *(Fatır: 18)* kavlinde geçen manaya göredir. Şöyle demek de caizdir: Senin uyarın ancak Allah'ın ilminde mü'min olana fayda verir.

"O sözün kafirlere hak olması için": Manası: Vacip olması için, demektir. O sözden murat edilen şeyde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, azaptır. *İkincisi:* Delildir.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُم مِّمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ
﴿٧١﴾ وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ ﴿٧٢﴾ وَلَهُمْ
فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبُ أَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَاتَّخَذُوا مِن دُونِ اللَّهِ
آلِهَةً لَّعَلَّهُمْ يُنصَرُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُندٌ
مُّحْضَرُونَ ﴿٧٥﴾ فَلَا يَحْزُنكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٦﴾

71 – Onlar görmediler mi ki, gerçekten biz onlar için ellerimizin yaptığından hayvanlar yarattık; onlar onlara sahiptirler.

72 – Onları kendilerine boyun eğdirdik. Binitleri onlardan ve onlardan yiyorlar da.

73 – Kendileri için onlarda birçok menfaatler ve içecekler vardır. Hâlâ şükretmiyorlar mı?

74 – Allah'tan başka tanrılar edindiler; belki yardım edilirler (diye).

75 – Kendilerine yardıma güç yetiremezler. Oysa onlar için hazırlanmış (hazırolda duran) askerlerdir.

76 – Onların dediği seni üzmesin. Şüphesiz biz onların gizlediklerini de açıkladıklarını da biliriz.

"Onlar görmediler mi ki, gerçekten biz onlar için ellerimizin yaptığı hayvanlar yarattık": İbn Kuteybe, mananın şöyle olması da caizdir, demiştir: Kuvvet ve kudretimizle yaptığımız. Çünkü elde işe karşı kuv-

vet ve kudret vardır. El, istiare yolu ile onun yerine konulmuştur. Bu, bu maddenin tahammül edeceği bir mecazdır. Ne murat ettiğini Allah daha iyi bilir. Başkası da şöyle demiştir: Burada elin zikredilmesi yarattığını tek başına var ettiğini göstermek içindir. Mana da: Onları var etmede kimse bize katılmadı, demektir. İçimizden biri: Bunu elimle yaptım, der; yani yaparken bana kimse katılmadı, demek ister. Ebu Süleyman Dımeşki de, ayetin manası: Kudret ve kuvvetimizle icat ettiğimiz, demiştir. Bu da bizim dediğimizden başkasını murat etmediğine dair icmadır.

"Onlar onlara sahiptirler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onları zaptederler, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir. Zeccac da bunun bir benzeri şu şiirde geçmiştir, demiştir:

Sabahleyin kalktım, silahı taşıyamıyorum,
Ürken devenin başını da zaptedemiyorum.

İkincisi: Onları işlerinde çalıştırmaya muktedirler. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Onları boyun eğdirdik": Yani emirlerine amade ettik, verdik. Onlar kendilerine itaat ederler. "Binitleri onlardan": İbn Kuteybe: Rekub: Binilecek hayvandır, halub da: Sağılacak hayvandır, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Eğer bir okuyucu: "feminha rukubuhum" okursa, bu da şık olur, nitekim: Minha eklühüm ve şürbühüm ve rukubuhum (yemeleri, içmeleri ve binmeleri onlardandır) denir. Hasen, Ebu'l – Aliye, A'meş, İbn Yamur ve diğerleri de ranın zammesiyle okumuşlardır. Übey bin Ka'b ile Aişe de ranın ve benin fethası ve merfu bir te ilavesiyle "rekubetühüm" okumuşlardır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Hayvanlardan develere biner, koyunları yerler. "Kendileri için onlarda menfaatler vardır": Yünlerinden, yapağılarından, kıllarından ve yavrularından. "Ve içecekler vardır": Sütlerinden. "Hâlâ şükretmiyorlar mı?" Bu nimetlerin sahibine şükredip de onu bir bilmiyorlar mı?

Sonra cahilliklerini dile getirip şöyle dedi: "Allah'tan başka tanrılar edindiler; belki yardım edilirler (diye)": Yani azaplarına mani olurlar, diye. Sonra da "kendilerine yardıma güç yetiremezler" diyerek bunun olamayacağını haber verdi. Yani putlar Allah'ın onlara etmek istediğine mani olamazlar, demektir. "Oysa onlar" yani kafirler "onlar için" yani putlar için "hazırolda bekleyen askerlerdir": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Dünyada askerlerdir, ateşte hazıroldadırlar, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Hesap anında hazırdırlar, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Müşrikler putların askerleridir, onlar için dünyada kızarlar, onlarsa kendilerine ne bir hayır getirir ne de kendilerinden bir şer def edebilir. Mukatil şöyle demiştir: Kafirler tanrılar için kızarlar, dünyada onların yanında hazır olurlar. Zeccac da şöyle demiştir: Onlar putların tarafını tutarlar, onlar ise kendilerine yardım edemezler.

Dördüncüsü: Onlar putların yanında onlara tapan hazır askerlerdir. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Onların dediği seni üzmesin": Yani Mekke kafirlerinin yalanlamaları seni üzmesin, demektir. "Biz onların gizlediklerini biliriz": İçlerinde sakladıkları seni yalanlamalarını "açıkladıklarını da": Bu hususta dilleri ile söylediklerini de. Mana da şöyledir: Seni mükafatlandırır ve onları cezalandırırız.

أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ
مُبِينٌ ﴿٧٧﴾ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ
وَهِيَ رَمِيمٌ ﴿٧٨﴾ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ
خَلْقٍ عَلِيمٌ ﴿٧٩﴾ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَا أَنْتُمْ
مِنْهُ تُوقِدُونَ ﴿٨٠﴾ أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ
عَلٰى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلٰى وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ﴿٨١﴾ إِنَّمَا
أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾ فَسُبْحَانَ
الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

77 – İnsan görmedi mi, gerçekten biz onu meniden yarattık; birden o, apaçık bir hasımdır.

78 – Bize bir misal getirdi ve yaratılışını unuttu: "Çürümüş kemikleri kim diriltir?" dedi.

79 – De ki: "Onu ilk defa var eden diriltir. O, her mahluku hakkıyle bilendir.

80 – O ki, size yeşil ağaçtan ateş kıldı; birden siz onu tutuşturuyorsunuz.

81 – Gökleri ve yeri yaratan, kendi gibilerini yaratmaya kadir değil mi? Evet, O, çok yaratıcı, hakkıyle bilendir.

82 – O'nun emri ancak bir şey istediği zaman ona "ol" demektir. O da oluverir.

83 – Her şeyin hakimiyeti kendi elinde olan O Zat, münezzehtir. Yalnız O'na döndürüleceksiniz.

"İnsan görmedi mi, gerçekten biz onu meniden yarattık": Bu ve bundan sonraki ayetlerin kimler hakkında indiğinde beş görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, As bin Vail es – Sehmi'dir, Batha (Mekke) deresinden bir kemik aldı, onu ufaladı, sonra da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Allah bunu diriltir mi?" dedi. O da: Evet, seni öldürür, sonra da seni diriltir ve seni cehenneme sokar, dedi. Bunun üzerine bu ayetler indi. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.[4]

İkincisi: O, Abdullah bin Übey bin Selul'dur, onun da böyle bir macerası olmuştur. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, Ebu Cehil bin Hişam'dır, onun da böyle bir macerası olmuştur. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O, Ümeyye bin Halef'tir, bunu da Hasen, demiştir.

Beşincisi: O, Übey bin Halef el – Cumahi'dir, onun da böyle bir kıssası geçmiştir. Bunu da Mücahit, Katade, cumhur demişlerdir, müfessirler de bu görüştedirler.

Kelamın manası da şöyledir: Yeniden dirilmeyi inkar eden bu mücadelecinin haline şaşılır. Mana da şöyledir: O bilmez mi ki kendisi de yaratılmıştır; nasıl yaratıldığını düşünsün de çekişmeyi terk etsin. Şöyle de denilmiştir: Bu, Allah'ın ona nimet verdiğine bir ikazdır; çünkü onu meniden yaratmış, o da tartışan bir adam haline gelmiştir.

"Bize bir misal getirdi": Çürümüş kemiği elinde ufalayarak yeniden dirilmeyi inkar etmede ve: Onu Allah diriltir, diyene şaşmada. "Kendi yaratılışını unuttu": Yani onu yaratmamızı unuttu, daha açıkçası meniden yaratılma safhasını düşünmedi "çürümüş kemikleri kim yaratır?" dedi. Remel azmu, kemik çürümektir, sıfat-ı müşebbehesi de remim'dir; çünkü o, fail kalıbından çıkarılmıştır. Esas kaynağından ve vezninden sapan her şey eski irabı almaz, mesela "vema kânet ummuki bağiyya" *(Meryem: 28)* kavlinde olduğu gibi; bundan he düşürülmüştür; çünkü o, "bâğıyeten"den dönmedir. Bu kafir, Allah'ın kudretini

4 – Hakim, Müstedrek, 2/429.

mahlukun kudretine kıyas edip mahlukun gücü yetmeyeceği için çürümüş kemiğin dirilmesini inkar etmiştir. "De ki: Onu var eden diriltir": Yani ilk defa yaratan, demektir. "O, her türlü yaratmayı" ilk defa olsun, tekrar etme olsun "hakkıyle bilendir".

"O ki size yeşil ağaçtan ateş kıldı": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bu, Arapların merh ve afar ağaçlarından düzdükleri çakmaktır.

Eğer: "Niçin "eşşeceril ahdari" dedi de, eşşeceril hudri demedi?" denilerse,

Cevap şöyledir: Şecer kelimesi cemidir, o müzekker de müennes de olur. Allah da şöyle demiştir: "Femaliune minhel butun" *(Vakıa: 53)*. "Birden siz onu tutuşturursunuz".

Sonra insanın yaratılmasından daha büyüğünü zikredip şöyle dedi: "Gökleri ve yeri yaratan, kendi gibilerini yaratmaya kadir değil mi (bikadirin)": Ebu Bekir es – Sıddik ile Asım el – Cahderi, elifsiz olarak ye ile "yakdirü" okumuşlardır. Bu, onaylama türü istifhamdır, mana da: Bu büyüğe gücü yeten, o basite de gücü yeter, demektir. Biz de "kendi gibilerini yaratma"nın manasını İsra: 99'da tefsir etmiştik. Sonra bu soruya cevap verip "evet O, çok yaratandır" dedi. Hallak: Arka arkaya yaratan, demektir. Übey bin Ka'b, Hasen ve Asım el – Cahderi "ve hüvel halikul azimü" okumuşlardır ki, bütün bilinenleri en ince ayrıntılarına kadar bilendir, demektir. Melekut ile mülk aynı manayadır. Surenin kalan kısmının şerhi de şuralarda geçmiştir: Bakara: 32, 117; En'am: 75.



37-SAFFAT SURESİ

Mekke'de inmiştir. 182 ayettir.

Tamamı icma ile Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالصَّٓافَّاتِ صَفًّاۙ ﴿١﴾ فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًاۙ ﴿٢﴾ فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًاۙ ﴿٣﴾ اِنَّ
اِلٰهَكُمْ لَوَاحِدٌۜ ﴿٤﴾ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِۜ ﴿٥﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Andolsun, saf tutmakla tutanlara,

2 – Sürmekle sürenlere,

3 – Zikir okuyanlara ki,

4 – Gerçekten İlahınız elbette birdir.

5 – Göklerin, yerin ve ikisinin arasındakilerin ve doğuların Rabbidir.

"Andolsun, saf tutmakla tutanlara": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar meleklerdir, bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas, Said bin Cübeyr, İkrime, Mücahit, Katade ve cumhur, demişlerdir. İbn

Abbas şöyle demiştir: Onlar gökte saf tutan meleklerdir, hiçbir melek yanındakini tanımaz; aziz ve celil olan Allah onu yarattığından beri etrafına bakmamıştır. Şöyle de denilmiştir: Onlar havada kanat çırpmadan duran meleklerdir; Allah Teala'nın dilediği şeyi emretmesine kadar dururlar.

İkincisi: Onlar kuşlardır, tıpkı "vettayru saffatin" *(Nur: 41)* kavli gibi. Bunu da Salebi nakletmiştir.

"Sürmekle sürenlere": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar bulutu süren meleklerdir, bunu İbn Abbas ile cumhur, demişlerdir.

İkincisi: Onlar Kur'an'ın kötülüklerden engellediği ayetleriyle çirkin şeyleri engelleyen bütün o türden şeylerdir. Bunu da Katade, demiştir.

Zikir okuyanlarda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Allah Teala'nın kitaplarını okuyan meleklerdir. Bunu da İbn Mes'ud, Hasen ve cumhur, demişlerdir.

İkincisi: Onlar peygamberlerdir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Kur'anda ümmetler hakkında okunan haberlerdir. Bunu da Katade, demiştir.

Bu, bu şeylerle yapılan yemindir, cevabı da: Gerçekten İlahınız elbette birdir, kavlidir. Manasının şöyle olduğu da söylenmiştir: Bu şeylerin Rabbine yemin ederim ki, şüphesiz O, birdir.

"Doğuların Rabbidir": Süddi şöyle demiştir: Doğular üç yüz altmıştır, batılar da o kadardır; senenin günleri sayısıncadır.

Eğer: "Niçin batılar zikredilmedi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Doğular batılara delalet eder, çünkü doğmak batmaktan öncedir.

إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ ﴿٦﴾ وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ
مَارِدٍ ﴿٧﴾ لَا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلَى وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ ﴿٨﴾ دُحُورًا
وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ ﴿٩﴾ إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ
ثَاقِبٌ ﴿١٠﴾

6 – Gerçekten biz, dünya göğünü bir süsle, yıldızlarla süsledik.

7 – İnatçı her şeytandan korumak için.

8 – O en yüce heyete kulak veremezler ve her taraftan atılırlar.

9 – Kovulmakla onlar için devamlı bir azap vardır.

10 – Ancak bir kapış kapan hariç. Onu da delici bir alev takip eder.

"Gerçekten biz dünya göğünü süsledik": Yani yere yakın göğü ki o da göklerin yere en yakın olanıdır. "Biziynetinil kevakib": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Ebu Amr ve Kisai, muzaf olarak "biziynetil kevakib" okumuşlardır ki onların güzelliği ve ışığı ile demektir. Hamze, Hafs da Asım'dan rivayet ederek tenvinle "biziynetin" ve cer ile de "elkavkibi" okumuşlardır. "Kevakib"i ziynetten bedel kılmıştır; çünkü ikisi aynıdır, mesela: Merertü biebi Abdillahi Zeydin, dersin ki Ebu Abdullah ile Zeyd aynıdır. Mana da şöyledir: Biz dünya göğünü yıldızlarla süsledik. Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek tenvinle "biziynetin" ve nasb ile de "elkevakibe" okumuştur. Mana da şöyledir: Biz dünya göğünü süsledik, yıldızları onda süslemekle, onları yerlerine koymak ve onları nurlu kılmakla. Zeccac da şöyle demiştir: "Kevakib"in mansup olarak "biziynetin"den bedel olması da caizdir; çünkü "biziynetin" mahallen mansuptur. Übey bin Ka'b, Muaz el – Kari, Ebu Nehik, Ebu Husayn el – Esedi, diğerleriyle birlikte tenvinle "biziynetin" ve benin ref'i ile de "elkevakibü" okumuşlardır. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Biz yıldızların onu süslemesiyle dünya göğünü süsledik. "Ve hıfza": Yani ve hafiznaha hifza, demektir. Marid ise: İnatçı, küstah demektir. Biz de bunu "şeytanen merida" *(Nisa: 117)* kavlinde şerh etmiştik.

"La yesmeune": Ferra şöyle demiştir: La burada "kezalike selek-nahu fi kulubil mücrimine la yü'minune bihi" *(Şuara: 200, 201)* kavli gibidir. Bu manaya göre "la"da cezm de uygundur; çünkü Araplar: Rabattül ferese la yenfelit (atı bağladım ki kaçmasın) derler. Başkası da şöyle demiştir: Likey la yessemmeu ilel melil a'la (mele-i a'layı dinlemesinler diye). Onlar ise gökteki meleklerdir. Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan ve Halef, sinin şeddesi ile "la yessemmeune" okumuşlardır ki aslı: Yetesemmeune'dir; te sine idgam edilmiştir. Neden "ilel meleil a'la" dedi? Çünkü Araplar: Semi'tü min fülanin ve ila fülanin derler (min de ila da kullanırlar, demektir. Mütercim).

"Her taraftan atılırlar": Alevlerle "duhuren" Katade: Alevler atmakla, demiştir. İbn Kuteybe de: Kovmak için, demiştir. Dehartuhu dehren ve duhuren: İtmektir. Ali bin Ebu Talib, Ebu Reca, Ebu Abdurrahman, Dahhak, Eyyub Sahtiyani ve İbn Ebi Able, dalın fethi ile "dehuran" okumuşlardır.

"Vasıb" üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Devamlı demektir ki bunu da İbn Abbas, Mücahit, İkrime, Katade, Ferra ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: Acıklı demektir, bunu da Ebu Salih ile Süddi, demişlerdir.

Bu azabın zamanında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O ahirettedir. *İkincisi:* O dünyadadır; onlar alevlerle dışarı çıkarılır ve sura ilk üfürmeye kadar sersemletilirler.

"İlla men hatıfel hatfete": İbn Semeyfa, hının fethi, tının kesri ve şeddesiyle "hattıfe" okumuşlardır. Ebu Reca ile Cahderi de hının ve tının ikisinin de kesri ve şeddesiz olarak okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Hatafe ve hatıfe, tı meftuh da olur, meksur da olur. Keza: Hataftü ahtıfü ve hatıftü ahtafu da denir ki, bir şeyi süratle almaktır (kapmaktır). Hının fethi ve tının şeddesiyle "illa men hattafe" okumak da caizdir; hının kesri ve tının fethi ile "hıtafa" okumak da caizdir ki mana: İhtetafa, demektir; te tıya idgam edilmiş, hı harekeli olduğu için elif düşmüştür. Kim hıyı fethalerse, ona "ihtetafa"daki tenin fethasini atar. Kim de hıyı kesre ile okursa, onun ve tının sakin olduğu için yapar. Hının ve tının kesri ile "hıtıf" okumanın dayanağı yoktur, ancak zayıf bir dayanağı vardır; o da tının hının kesresine uymasıdır. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Ancak meleklerin sözlerinden bir aşırma yapan hariç. "Onu da takip eder" yani arkasına düşer "delici bir alev": İbn Kuteybe: Parlak bir yıldız, demiştir. Eskıb nareke denir ki, ateşini harlandır, demektir. Sükub da: Ateşi harlandıran şeydir.

فَاسْتَفْتِهِمْ أَهُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ مَنْ خَلَقْنَا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ
لَازِبٍ ﴿١١﴾ بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ ﴿١٢﴾ وَإِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ ﴿١٣﴾ وَإِذَا
رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخِرُونَ ﴿١٤﴾ وَقَالُوا إِنْ هٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾
ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿١٦﴾ اَوَاٰبَاؤُنَا
الْاَوَّلُونَ ﴿١٧﴾ قُلْ نَعَمْ وَاَنْتُمْ دَاخِرُونَ ﴿١٨﴾ فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ
فَاِذَا هُمْ يَنْظُرُونَ ﴿١٩﴾ وَقَالُوا يَا وَيْلَنَا هٰذَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿٢٠﴾ هٰذَا
يَوْمُ الْفَصْلِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢١﴾ اُحْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا

وَأَزْوَاجَهُمْ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ ﴿٢٢﴾ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَاهْدُوهُمْ
إِلَىٰ صِرَاطِ الْجَحِيمِ ﴿٢٣﴾ وَقِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ ﴿٢٤﴾
مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ ﴿٢٥﴾ بَلْ هُمُ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ ﴿٢٦﴾

11 – Onlara sor: Yaratılışta onlar mı daha kuvvetli yoksa yarattıklarımız mı? Gerçekten biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık.

12 – Hayır, sen hayrette kaldın, onlarsa alay ediyorlar.

13 – Öğüt verdikleri zaman öğüt almazlar.

14 – Bir mucize gördükleri zaman maskaraya alırlar.

15 – "Bu, ancak apaçık bir büyüdür" dediler.

16 – "Öldüğümüz, toprak ve kemikler olduğumuz zaman mı, gerçekten bizler mi muhakkak diriltileceğiz?"

17 – "Önceki atalarımız da mı?"

18 – De ki: Evet, siz küçülerek (hor ve hakir olarak dirileceksiniz).

19 – O ancak bir tek sestir; birden onlar bakacaklar.

20 – "Eyvah bize, bu ceza günüdür!" derler.

21 – (Evet) bu, yalanladığınız ayrım günüdür.

22 – O zulmedenleri, eşlerini ve taptıklarını toplayın.

23 – Allah'tan başka. Onları cehennem yoluna götürün.

24 – Onları durdurun. Çünkü onlar sorguya çekilecekler.

25 – Size ne oluyor da yardımlaşmıyorsunuz?

26 – Hayır, onlar bugün teslim olanlardır.

"Onlara sor": Yani onaylatmak için onlara sor, "yaratılışta onlar mı daha kuvvetlidir" yani yapısı daha sağlamdır "yoksa yarattıklarımız mı?" Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Yoksa yaratılışlarını saydığımız melekler, şeytanlar, gökler ve yer mi? Bunu da İbn Cerir (Taberi) demiştir.

İkincisi: Kendilerinden önce yarattığımız geçmiş ümmetler mi? Mana da şöyledir: Bunlar onlardan daha kuvvetli değillerdir, oysa onları inanmadıkları için helak etmişizdir. Bunları emniyette kılan nedir?

Sonra insanın yaratılışını zikredip: "Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık" dedi. Ferra ile İbn Kuteybe: Yapışkan, bırakmayan çamurdan (min tının lazimin), demişlerdir. Be, mimden dönüşmüştür,

çünkü mahreçleri yakındır. İbn Abbas da: O (lazib) kaliteli ve yapışkan çamurdur, demiştir. Başkası da: O, suyu çeken, ıslaklığı içinde kalan, mum gibi ele yapışan çamurdur, demiştir. Bu, onlarla kendilerinden öncekilerin yaratmada asıllarının bir olduğunu gösterir; binaenaleyh güçlüleri helak edebilen zayıfları daha kolay helak eder.

"Bel acipte": Bel'in manası: İlk söyleneni bırakıp başka söze geçmektir, sanki: Ya Muhammed, geçeni bırak, demiş gibidir.

"Acipte"de de iki okuyuş vardır: İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, tenin fethi ile "bel acibte" okumuşlardır. Ali bin Ebu Talib, İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu Abdurrahman es - Sülemi, İkrime, Katade, Ebu Miclez, Nahai, Talha bin Musarrif, A'meş, İbn Ebi Leyla, Hamze, Kisai vd. tenin zammı ile "bel acibtü" okumuşlardır, Ferra da bunu tercih etmiştir. Kim fetha ile okursa: Sen, ya Muhammed hayrette kaldın demek ister. "Onlarsa alay ediyorlar": İbn Saib şöyle demiştir: Sen onlardan hayret ediyorsun, onlarsa seninle alay ediyorlar. Onların nesine hayret ettiğinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Kafirlerin Kur'an'a iman etmemelerine. *İkincisi:* Yeniden dirilmeyi inkar etmelerine. Kim zamme ile (acibtü) okursa, aziz ve celil olan Allah'ın hayret ettiğini demek ister. Ferra: Bu da Ali, Abdullah ve İbn Abbas'ın okuyuşudur ki daha hoşuma gider, demiştir. Bazıları bu okuyuşu beğenmemiştir, Kadı Şurayh da onlardandır; çünkü o: Allah hayret etmez; ancak bilmeyen hayret eder, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bu ret, yanlıştır; çünkü Allah'ın hayreti âdemoğullarının hayreti gibi değildir. Bu: "Allah tuzak kurar" *(Enfal: 30)* ve "Allah onlarla alay eder" *(Tevbe: 79)* kavli gibidir. Hayretin lügatte aslı şudur: İnsan hoşlanmadığı ve emsali az olan bir şey gördüğü zaman: Şuna hayret ettim, der. İnsanlar da aziz ve celil olan Allah'ın hoşlanmadığı bir şey yaptıkları zaman Allah Teala'nın: Hayret ettim, demesi caizdir. Allah her şeyi olmadan önce bilir. İbn Enbari de, mana şöyledir, demiştir: Onları hakka hayret etmelerinden dolayı cezalandırdım. Bir şeye aynı şeyle verilen karşılığa ceza denilmiştir; o nedenle yaptığı şeye şaşma demiştir ki aslında şaşma değildir. Çünkü şaşan kimse dehşete kapılır ve hayret eder. Aziz ve celil olan Allah ise böyle şeyden yücedir. Sevabı büyütmeye de hayret denilmiştir; çünkü son haddine varan bir şeye hayret edilir. Araplar bir şeye birkaç yönden benzeyen ve birçok yönden benzemeyen şeye onun adını verir. Şair Adiy şöyle demiştir:

Sonra öyle oldular ki zaman onlarla oynadı.

Zamanın onları helak edip bozmasına oyun, demiştir. İbn Cerir de

şöyle demiştir: Kim zamme ile (acibtü) derse, mana şöyle olur: Bana ortak tutmaları ve benim indirdiğimi inkar etmeleri benim nazarımda büyük bir olay oldu. Başkası da şöyle demiştir: Allah'a hayret izafe edilmesi iki türlüdür: *Birincisi:* Ret ve kınama manasınadır, bu ayet gibi. *İkincisi:* Beğenme ve tam rıza manasınadır, mesela: Rabbin oyuna meyletmeyen genci beğenir hadisi gibi.[1]

"Öğüt verildikleri zaman öğüt almazlar": Yani Kur'an'la öğüt verildiği zaman öğüt almaz, nasihat kabul etmezler. Said bin Cübeyr, Dahhak, Ebu'l – Mütevekkil, Asım el – Cahderi ve Ebu İmran kâfı şeddesiz olarak "zükiru" okumuşlardır.

"Bir mucize gördükleri zaman": İbn Abbas: Ayın yarıldığını gördükleri zaman, demiştir. "Yesteshirun": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Yesteshirun ile yesharun aynıdır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Sehire vesteshara derler, tıpkı karre vestekarre, acibe vestacebe, dedikleri gibi. Başka müşriklerden Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile alay etmelerini isterler, demek de caizdir, nitekim istatebtuhu denir ki özür dilemesini istemektir. İstevhebtuhu da: Hibe etmesini istemek, istafeytuhu da affetmesini istemektir.

"Dediler: Bu değildir": Yani ayın yarılması, "ancak apaçık bir büyüdür": Onun sihir olduğunu düşünen için apaçık, demektir.

"Öldüğümüz zaman mı?": Bu ayetin açıklaması da Meryem: 66'da geçmiştir.

"Eve abaunel evvelun?": Bu, atıf harfinin başına geçmiş istifham hemzesidir, tıpkı "eve emine ehlül kura" *(A'raf: 98)* ayetinde olduğu gibi. Nafi ile İbn Amir, burada ve Vakıa: 48'de vavın sükunu ile "ev abaunel evvelun" okumuşlardır.

"De ki: Evet": Yani siz öldükten sonra diriltileceksiniz "küçülerek". "O ancak bir tek sestir": Yani yeniden dirilme olayı İsrafil'in bir tek sesinden ibarettir, o da dirilme üfürmesidir. Ona zecre (azarlama) denilmesi ondan maksadın azarlama olmasındandır. "Birden onlar bakacaklar": Zeccac: Canlandırılır ve yeniden diriltilirler, etraflarına bakarlar, demiştir. Yeniden dirildiklerini görünce de peygamberlerin bu husustaki haberlerini hatırlarlar. "Eyvah bize, bu ceza günüdür, derler": Yani hesap ve ceza günüdür, derler. Melekler: "Bu ayrım günüdür" derler. Yani iyilik edenle kötülük edenin ayrılacağı hüküm günüdür, derler. Aziz ve celil olan Allah, meleklere: "Zalimleri toplayın" oldukları yerden, der. Bunlar hakkında da iki görüş vardır:

1 – Ahmed, Müsned, 4/151.

Birincisi: Onlar müşriklerdir. *İkincisi:* O bütün zalimler için geneldir. Eşlerini de": Bunlar hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Emsal ve benzerleridir, bu da Ömer, İbn Abbas, Numan bin Beşir, Mücahit ve diğerlerinin görüşleridir. Hazreti Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Riyacı riyacı ile zinacı zinacı ile içkici içkici ile haşrolunur.

İkincisi: Eşleri, müşrik kadınlardır, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Taraftarlarıdır, bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: Kendilerini saptıran şeytanlarıdır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Taptıklarını da": Bunlar hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Putlardır, bunu da İkrime ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Yalnız İblis'tir, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Şeytanlardır, bunu da Maverdi ile diğerleri demişlerdir.

"Onları cehennem yoluna götürün": Yani onlara onun yolunu gösterin, demektir, mana da: Onları oraya götürün demektir. Zeccac şöyle demiştir: Hedeytürrecüle: Birine delalet etmektir, hedeytül aruse ila zevciha ve ehdeytül hediyyete denir. Eğer gelini hediye gibi kabul edersen; Ehdeytüha dersin ki onu kocasına hediye ettim, demektir.

"Onları durdurun": Yani hapsedin, demektir. "Çünkü onlar sorumlular (innehüm mesulunu)": İbn Semeyfa, hemzenin fethi ile "ennehüm" okumuştur. Müfessirler şöyle demişlerdir: Sıratın yanında niçin durduruluyorlar? Çünkü sorgu orada olacaktır. Bu sorguda altı görüş vardır:

Birincisi: Onlar, dünyadaki iş ve sözlerinden sorulacaklar. *İkincisi:* "Lailahe illallah"tan sorulacaklar, bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Günahlarından sorulacaklar, bunu da Dahhak, demiştir. *Dördüncüsü:* Cehennem bekçileri onlara "size uyarıcı gelmedi mi?" *(Mülk: 8)* diye veya benzer şeyler soracak. Bunu da Mukatil, demiştir. *Beşincisi:* Onlar taptıkları şeylerden sorulacaklar, bunu da İbn Cerir zikretmiştir. *Altıncısı:* Onların sorgusu: "Neden birbirinize yardım etmiyorsunuz?" şeklinde olacaktır. Bunu da Maverdi, zikretmiştir. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Neden dünyadaki gibi birbirinize yardım etmiyorsunuz? Bu, Ebu Cehil'e cevaptır; çünkü o, Bedir savaşında "biz yardımlaşan bir topluluğuz" *(Kamer: 44)* demişti. Kendisine bir azarlama olarak bugün böyle denecektir. Müsteslim de: Hor olarak itaat eden, demektir. Mana da: Onlar çaresiz itaat ederler, demektir.

وَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ
عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٢٧﴾ قَالُٓوا اِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمٖينِ ﴿٢٨﴾
قَالُوا بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنٖينَ ﴿٢٩﴾ وَمَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ
بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا طَاغٖينَ ﴿٣٠﴾ فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَٓا اِنَّا لَذَٓائِقُونَ ﴿٣١﴾
فَاَغْوَيْنَاكُمْ اِنَّا كُنَّا غَاوٖينَ ﴿٣٢﴾ فَاِنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٣﴾
اِنَّا كَذٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمٖينَ ﴿٣٤﴾ اِنَّهُمْ كَانُٓوا اِذَا قٖيلَ لَهُمْ لَٓا اِلٰهَ
اِلَّا اللّٰهُ يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٣٥﴾ وَيَقُولُونَ اَئِنَّا لَتَارِكُٓوا اٰلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ
مَجْنُونٍ ﴿٣٦﴾ بَلْ جَٓاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَّقَ الْمُرْسَلٖينَ ﴿٣٧﴾ اِنَّكُمْ لَذَٓائِقُوا
الْعَذَابِ الْاَلٖيمِ ﴿٣٨﴾ وَمَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٩﴾ اِلَّا عِبَادَ
اللّٰهِ الْمُخْلَصٖينَ ﴿٤٠﴾ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ ﴿٤١﴾ فَوَاكِهُ وَهُمْ
مُكْرَمُونَ ﴿٤٢﴾ فٖي جَنَّاتِ النَّعٖيمِ ﴿٤٣﴾ عَلٰى سُرُرٍ مُتَقَابِلٖينَ ﴿٤٤﴾ يُطَافُ
عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعٖينٍ ﴿٤٥﴾ بَيْضَٓاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبٖينَ ﴿٤٦﴾ لَا فٖيهَا
غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ ﴿٤٧﴾ وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ
عٖينٌ ﴿٤٨﴾ كَاَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ ﴿٤٩﴾

27 – Kimileri kimilerine döndü; birbirlerine soruyorlar.

28 – Dediler: "Gerçekten siz, bize sağdan gelirdiniz".

29 – Dediler: "Hayır, siz iman edenler değildiniz".

30 – "Bizim sizin üzerinizde bir yetkimiz yoktu; bilakis siz bir taşkınlar toplumu idiniz".

31 – "Böylece üzerimize Rabbimizin sözü hak oldu. Şüphesiz biz azabı elbette tadıcılarız".

32 – "Sizi azdırdık; çünkü gerçekten biz azgınlar idik".

33 – Şüphesiz onlar azapta ortaktırlar.

34 – Şüphesiz biz, suçlulara böyle yaparız.

35 – Çünkü onlar, kendilerine: "Lailahe illallah" (Allah'tan başka İlah yoktur) denildiği zaman, büyüklük taslarlardı.

36 – "Gerçekten biz, deli bir şair için tanrılarımızı bırakacak mıyız?" derlerdi.

37 – Hayır, onlara hakkı getirdi ve peygamberleri tasdik etti.

38 – Şüphesiz siz, acıklı azabı elbette tadacaksınız.

39 – Ancak yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz.

40 – Ancak Allah'ın ihlaslı kulları hariç.

41 – İşte onlar, evet onlar için bilinen bir rızık vardır.

42 – Meyveler (vardır). Onlar ikram edilmişlerdir.

43 – Naim cennetlerinde.

44 – Karşılıklı koltuklar üzerinde.

45 – Üzerlerinde (etraflarında) kaynaktan doldurulmuş kadehle dolaşılır.

46 – Bembeyaz, içenler için lezzetli.

47 – Onda ne baş ağrısı vardır ne de ondan sarhoş olurlar.

48 – Yanlarında gözlerini (kocalarına) diken iri (ceylan) gözlü (dilber)ler vardır.

49 – Sanki onlar saklı yumurtalardır.

"Kimileri kimilerine döndü": Bunlarda iki görüş vardır: *Birincisi:* İnsanlar cinlere döndü. *İkincisi:* Astlar üstlere döndü. "Birbirlerine soruyorlar": Bu; azarlama, suçlama ve kınama sorgusudur. Astlar üstlere: "Bizi niçin aldattınız?" derler. Üstler de: "Bizden niçin kabul ettiniz?" derler. İşte "derler" yani astlar üstlere derler "gerçekten bize sağdan gelirdiniz" dediği budur ki bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Sizler bizi üzerimizdeki gücünüzle ezerdiniz; çünkü sizler bizden daha güçlü idiniz. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Din tarafından gelir, bizi ondan saptırırdınız. Bunu da Dahhak, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bize din tarafından gelir, bizi en kuvvetli sebeplerle aldatırdınız.

Üçüncüsü: Bize dediklerinize yeminlerle güven verirdiniz; bize ettiğiniz yeminlerle gelirdiniz. Bunu da Ali bin Ahmed en – Nisaburi, demiştir. Üstler de onlara şöyle derler: "Hayır, sizler iman edenler de-

ğildiniz": Yani hak üzerinde değildiniz ki sizi ondan saptırsaydık, küfür ancak sizin tarafınızda idi.

"Bizim sizin üzerinizde bir yetkimiz yoktu": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Baskıdır. *İkincisi:* Delildir. O zaman birinciye göre mana şöyle olur: Bizim sizin üzerinizde bir gücümüz yoktu ki onunla sizi ezelim de sizi bize tabi olmaya zorlayalım. İkinciye göre de şöyledir: Biz sizi o davet ettiğimiz şeylere peygamberler gibi delil getirmedik.

"Üzerimize Rabbimizin sözü hak oldu": Yani azap sözü üzerimize hak oldu, o da: "Cehennemi mutlaka dolduracağım" *(A'raf: 18)* fermanıdır. "Şüphesiz bizler elbette tadıcılarız": Azabı hepimiz, biz de siz de tadıcılarız. "Sizi azdırdık": Yani sizi üzerinde bulunduğumuz şeye çağırmakla doğru yoldan saptırdık, o da: "Gerçekten biz azgınlar idik" sözüdür.

Sonra astlarla üstlerden haber vererek şöyle dedi: "Şüphesiz onlar bugün azapta ortaktırlar". Öteki ayette geçen suçlular da müşriklerdir. "Çünkü onlar idiler" dünyada "kendilerine, lailahe illallah (Allah'tan başka İlah yoktur) denildiği zaman": Yani bu kelimeyi söyleyin, denildiği zaman "büyüklük taslarlardı": Onu söylemeyi kibirlerine yediremezlerdi. "Gerçekten biz tanrılarımızı bırakacak mıyız, derlerdi?" Yani tanrılarımıza ibadeti terk mi edeceğiz? "Bir şair için": Bir şaire uymak için, demektir. Bundan da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i kastediyorlar. Allah da onları reddedip şöyle dedi: "Hayır": Yani durum onların dediği gibi değildir; bilakis o "hakkı getirdi": O da tevhit ile Kur'an'dır. "Peygamberleri tasdik etti": Kendisinden öncekileri, demektir. Mana da: Getirdiğini getirdi, demektir. Sonra bunun ardından "ancak Allah'ın ihlaslı kulları hariç" sözüne kadar müşriklere hitap etti, halis kullar da muvahhitlerdir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Araplar: İnneküm lezahibune illa zeyden (siz, Zeyd hariç, elbette gidiyorsunuz) derler. İstisna ettikleri şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: Amellerin cezasından, mana da şöyledir: Biz onları kötü amellerinden sorumlu tutmayacağız, bilakis onları bağışlayacağız. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

İkincisi: Onlara azap yoktur, demektir; çünkü onlar azabı tatmayacaklardır. Bunu da Mukatil, demiştir.

"İşte onlar için bilinen bir rızık vardır": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, cennettir, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Cennetteki rızıktır, bunu da Süddi, demiştir.

Buna göre "belli" kelimesinin manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, sabah ve akşam yemeği kadardır, bunu da İbn Saib, de-

miştir. *İkincisi:* Gönülleri çektiği zaman kendilerine getirilir. Bunu da Mukatil, demiştir.

Sonra rızkı açıklayıp "fevahik" dedi ki o da fakihe'nin çoğuludur, o da yaş ve kuru bütün meyvelerdir. "Onlar ikram edilmişlerdir": Allah'ın kendilerine verdiği ile. Bundan sonrasının tefsiri de Hıcr: 47'de geçmiştir. "Etraflarında kaynaktan doldurulmuş kadehle dolaşılır": Dahhak şöyle demiştir: Kur'an'da geçen her ke's (kadeh)ten içki bardağı kastedilmiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Ke's içinde şarap olan bardaktır. Maîn de: Meydanda akan sudur. Zeccac şöyle demiştir: Ke's içinde içki olan bardaktır, ke's içki içenin elindeki bardaktır. Eğer boş olursa ona ke's denmez. Maîn de yeryüzünde akan pınarlar gibi şaraba denir.

"Bembeyaz": Hasen şöyle demiştir: Cennet şarabı sütten daha beyazdır. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Bu da ke'sten şarabı kastettiğini gösterir; çünkü "beydae" diyerek müennes kılmıştır. Eğer yalnız kabı irade etse idi, ebyad, derdi. İbn Cerir de şöyle demiştir: Beydae'den bardağı irade etmiştir; ke's müennes olduğu için müennes olarak beydae demiştir.

"Lezzetin": İbn Kuteybe: Lezzetli, demiştir. Şerabün lezazün denir ki: Hoş içecek demektir. Zeccac da: Lezzeti olandır, demiştir.

"Onda baş ağrısı (ğavl) yoktur": Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: Onda baş ağrısı yoktur, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onda karın ağrısı yoktur, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Onda baş ağrısı yoktur, bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: Onda rahatsız edici ve hoşa gitmeyen bir şey yoktur, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Beşincisi: Akılları gitmez, bunu da Süddi, demiştir. Zeccac da Akılları gidip de bir ağrı duymazlar, demiştir.

Altıncısı: Onda günah yoktur, bunu da İbn Cerir nakletmiştir.

Yedincisi: Onda hiçbir afet yoktur, çünkü başına bu afetlerden biri gelen kimse için: Kad ğalethu ğulun (onu gul çarptı) denir. Doğrusu onda gulun olmaması bu afetlerin hepsi için geçerlidir. Bu da İbn Cerir'in tercihidir.

"Velahüm anha yünzefun": Hamze ile Kisai, burada ve Vakıa: 19'da zenin kesri ile okumuşlardır. Asım da burada zenin fethi ve Vakıa

19'da kesri ile okumuştur. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir iki surede de zenin kesri ile okumuşlardır. Kim fetha ile okursa, mana: Onu içmekle akılları gitmez, şeklinde olur. Sarhoşa: Nezif ve menzuf, denir. Kim kesre ile okursa, bunda iki mülahaza vardır: *Birincisi:* Şarapları tükenmez, yani devamlıdır, demektir. *İkincisi:* Sarhoş olmazlar demektir. Şair de şöyle demiştir:

Hayatıma yemin ederim ki siz sarhoş da olsanız, ayık da olsanız,
Ey Ebcer oğulları, siz ne kötü meclis arkadaşlarısınız.

"Yanlarında gözlerini kocalarına diken ceylan gözlü dilberler vardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar gözlerini kocalarına dikmişlerdir; başkalarına bakmazlar. Ayette geçen kasr'ın aslı: Hapsetmektir. İbn Zeyd şöyle demiştir: Onlardan bir kadın kocasına: Rabbimin izzetine yemin ederim ki cennette senden daha güzel bir şey görüyorum. Beni sana zevce ve seni bana koca kılan Allah'a hamdolsun.

İkincisi: Kocaların gözlerini başka kadınlardan çevirmişlerdir, çünkü kendileri eşsiz güzeldirler. Bunu da Şeyh Ebu Muhammed bin el – Haşşab en – Nahvi'den işittim.

İyn kelimesinde üç görüş vardır: *Birincisi:* Gözleri güzeldir, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Gözleri iridir, bunu da Süddi ile İbn Zeyd, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Gözleri büyük ve güzeldir. Tekili aynae'dir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Keennehüne beydun meknun": Burada beyd'dan ne murat edildiğinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O incidir, bunu Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ebu Ubeyde de böyle demiştir.

İkincisi: Devekuşu yumurtasıdır, bunu da Hasen, İbn Zeyd ve Zeccac demişlerdir. Bir grup dilci de şöyle demişlerdir: Araplar beyaz ve rengi hoş olan güzel kadını devekuşu yumurtasına benzetirler. Kadınlar için en güzel renk budur; o da kadının beyaz ve sarı karışımı (sarışın) olmasıdır.

Üçüncüsü: O, el değmeden soyulan yumurtaya denir. Bunu da Süddi, demiştir. Said bin Cübeyr, Katade ve İbn Cerir de bu manaya kail olmuşlardır.

Meknun ise: Dokunulmamış demektir, birinci görüşe göre o, sadefinde saklıdır. İkinci görüşe göre de devekuşunun tüyleri arasında saklıdır. Üçüncüye göre de: Kabuğunda saklıdır

فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ
يَتَسَاءَلُونَ ﴿٥٠﴾ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ إِنِّي كَانَ لِي قَرِينٌ ﴿٥١﴾
يَقُولُ أَئِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّقِينَ ﴿٥٢﴾ أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا
وَعِظَامًا أَئِنَّا لَمَدِينُونَ ﴿٥٣﴾ قَالَ هَلْ أَنْتُمْ مُطَّلِعُونَ ﴿٥٤﴾
فَاطَّلَعَ فَرَآهُ فِي سَوَاءِ الْجَحِيمِ ﴿٥٥﴾ قَالَ تَاللَّهِ إِنْ كِدْتَ لَتُرْدِينِ
﴿٥٦﴾ وَلَوْلَا نِعْمَةُ رَبِّي لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَرِينَ ﴿٥٧﴾ أَفَمَا نَحْنُ بِمَيِّتِينَ ﴿٥٨﴾
إِلَّا مَوْتَتَنَا الْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴿٥٩﴾ إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ الْفَوْزُ
الْعَظِيمُ ﴿٦٠﴾ لِمِثْلِ هَٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ ﴿٦١﴾

50 – Kimi kimilerine döndü; birbirlerine soruyorlar.

51 – Onlardan bir sözcü: "Şüphesiz benim bir arkadaşım vardı" dedi.

52 – "Gerçekten sende mi (öldükten sonra dirilmeyi) kesinlikle tasdik edenlerdensin?" derdi.

53 – "Öldüğümüz, toprak ve kemikler olduğumuz zaman mı, gerçekten biz mi elbette cezalanacağız?"

54 – Dedi: "İyice bakar mısınız?"

55 – Baktı; onu cehennemin ortasında gördü.

56 – "Allah'a andolsun ki, gerçekten neredeyse beni helak edecektin!"

57 – "Eğer Rabbimin nimeti olmasaydı, mutlaka (cehenneme) celbedilenlerden olacaktım".

58 – Biz ölecek değilmiş miyiz?"

59 – "Ancak ilk ölümümüz hariç. Biz azap görmeyecekmiş miyiz?"

60 – Gerçekten bu, elbette büyük kurtuluştur.

61 – Çalışanlar bunun gibisi için çalışsınlar.

"Kimi kimilerine döndü": Yani cennet halkının, demektir, "birbirlerine soruyorlar": Dünyadaki hallerinden.

"Onlardan bir sözcü: "Şüphesiz benim bir arkadaşım vardı": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, dünyadaki arkadaştır. *İkincisi:* O, ortaktır. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Şeytandır, bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* O, kardeştir. Mukatil şöyle demiştir: O ikisi, Kehf suresi, ayet: 32'de "onlara iki adamın misalini ver" diye geçen iki adamdır, mana da şöyledir: Benim bir arkadaşım veya bir kardeşim vardı, yeniden dirilmeyi inkar ederdi. "Gerçekten sen de kesinlikle tasdik edenlerden misin?" derdi": Zeccac şöyle demiştir: Burada geçen musaddikin kelimesinde sad şeddesizdir. O saddeka yusaddiku fehüve musaddikun babındandır. Burada sadın şeddesi caiz değildir. Müfessirler de mana şöyledir, demişlerdir: Gerçekten sen de öldükten sonra dirilmeyi tasdik edenlerden misin? Bekr bin Abdurrahman el – Kadı, Hamze'den, sadın teşdidi ile "el – musaddikin" okuduğunu rivayet etmiştir.

"Biz mi gerçekten cezalanacağız?": Yani amellerimizle cezalanacağız, demektir. Dintuhu bima sanaa, onu yaptığı şeye karşılık cezalandırdım, demektir. Mü'min kafir arkadaşını görmek istedi, cennettekilere: "İyice bakar mısınız?" dedi: Yani sizin ve onların yeri hakkında fikir edinmek için cehenneme bakar mısınız, dedi. İbn Abbas, Dahhak, Ebu İmran ve İbn Yamur, tının sükunu ve şeddesiz olarak "hel entüm mutliun" okumuşlardır. Utlia da merfu hemze ve sakin tı iledir. Ebu Rezin ile İbn Ebi Able nunun kesri ile "mutliuni" okumuşlardır. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Baktı, sonra arkadaşlarına dönüp: Ateşte kaynayan kafatasları gördüm, dedi. İbn Abbas da şöyle demiştir: Çünkü cennette bir delik vardır, oradan cehenneme bakarlar.

"Onu gördü" yani kafir arkadaşını gördü, "cehennemin ortasında": Yani göbeğinde.

Şöyle denilmiştir: Ortaya seva denilmesi, çevrenin ona eşit mesafede olmasındandır. Huleyd el – Asri de şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim eğer Allah onu tanıtmasa idi tanıyamazdı; çünkü rengi ve görüntüsü değişmiştir. İşte o zaman: "Allah'a yemin ederim ki gerçekten neredeyse beni helak edecekti!" dedi. Müfessirler, mana: Neredeyse beni mahvedecekti, demişlerdir. Erdeytü fülanen: Birini helak etmektir. "Eğer Rabbimin nimeti olmasaydı": Yani bana İslam'ı ihsan etmese idi "mutlaka cehenneme celbedilenlerden olacaktım": Seninle beraber cehenneme getirilecektim, demektir.

"Biz ölecek değilmiş miyiz?": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, ölüm boğazlandığı zamandır. Cennet halkı şöyle dediler: "Biz ölecek değilmiş miyiz? Ancak ilk ölümümüz hariç" o da dünyada olandır. "Biz azap görmeyecekmiş miyiz?" onlara: Hayır, de-

nilir, işte o zaman: "Gerçekten bu, elbette büyük kurtuluştur" derler. Allah Teala da: "Çalışanlar bunun gibisi için çalışsınlar" der. Bunu da İbn Saib demiştir. Bunu melekler der, diyenler de olmuştur.

İkincisi: O, mü'minin arkadaşlarına dediği sözdür, ona: Sen ölmezsin, derler. O da: "Gerçekten bu, elbette büyük kurtuluştur" der. Bunu da Mukatil, demiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Mü'minin cennet halkına böyle hitap etmesi nimetin devamına sevindiği içindir; soru sormak için değildir. Çünkü onların ölmeyeceklerini gerçekten bilir, ancak bu sözü tekrar etmesi onu işitmekle daha çok sevinmek içindir.

Üçüncüsü: O, mü'minin kafir arkadaşına beğenmediği şeyi reddetmek için söylediği sözdür. Bunu da Salebi zikretmiştir.

"Bunun gibisi için": Yani "onlar için belli bir rızık vardır" *(Saffat: 41)* kavlinde zikrettiği nimeti kasdetmiştir. Bu da O'na itaat etmekle aziz ve celil olan Allah'ın sevabını istemeye teşviktir.

أَذٰلِكَ خَيْرٌ نُزُلًا أَمْ
شَجَرَةُ الزَّقُّومِ ﴿٦٢﴾ إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ ﴿٦٣﴾ إِنَّهَا شَجَرَةٌ
تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ ﴿٦٤﴾ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّيَاطِينِ ﴿٦٥﴾
فَإِنَّهُمْ لَاٰكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ ﴿٦٦﴾ ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ
عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ ﴿٦٧﴾ ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ
﴿٦٨﴾ إِنَّهُمْ أَلْفَوْا اٰبَاءَهُمْ ضَالِّينَ ﴿٦٩﴾ فَهُمْ عَلٰى اٰثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ
﴿٧٠﴾ وَلَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ أَكْثَرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٧١﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا
فِيهِمْ مُنْذِرِينَ ﴿٧٢﴾ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٧٣﴾
إِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿٧٤﴾

62 – İkramca bu mu hayırlı yoksa zakkum ağacı mı?

63 – Gerçekten biz onu zalimler için bir fitne kıldık.

64 – Şüphesiz o, cehennemin dibinde çıkan bir ağaçtır.

65 – Tomurcuğu sanki şeytanların başlarıdır.

66 – Şüphesiz onlar elbette ondan yiyecek, ondan karınlarını doyuracaklar.

67 – Sonra gerçekten onlar için onun üzerine elbette kaynar sudan bir karışım vardır.

68 – Sonra gerçekten onların gideceği yer, elbette cehennemdir.

69 – Şüphesiz onlar atalarını sapıklar (olarak) buldular.

70 – Onlar da izlerinden soluk soluğa koşuyorlar.

71 – Andolsun, gerçekten onlardan önce evvelkilerin çoğu sapıttı.

72 – Andolsun, gerçekten onlara uyarıcılar gönderdik.

73 – Bak, uyarılanların sonucu nasıl oldu?

74 – Ancak Allah'ın ihlaslı kulları hariç.

"Bu mu daha hayırlıdır": Cennet halkı ile ilgili olarak anlatılanlara işarettir. "nüzülen (ikramca)": İbn Kuteybe: Rızıkça, demiştir: İkametül enzal (ikram ikameti) ve enzalül ecnad (ordunun ikramı) da bundandır ki rızıkları demektir. Zeccac: Nüzül burada artma ve fazlalıktır, demiştir. Haza taamun lehu nüzlün ve nüzülün denir ki: Bu gıda maddesi artığındır, demektir. Mana şöyledir: Gıda olarak alınan ve yanında ikamet edilen bu ikramlar mı daha hayırlıdır yoksa cehennem halkınınki mi? O da: "Yoksa zakkum ağacı mıdır?" dediğidir.

Alimler, bu ağaç dünyada mıdır yoksa değil midir diye ihtilaf etmişlerdir: Kutrub şöyle demiştir: O, Tihame toprağında biten en kötü bir ağaçtır. Başkası da şöyle demiştir: Zakkum: meyvesinin tadı çok kötü olan bir ağaçtır. Onun dünyada bilinmeyen, ancak cehennemde olan ve cehennem halkının onu yemeye zorlandıkları bir ağaç olduğu da söylenmiştir.

"Gerçekten biz onu zalimler için bir fitne kıldık": Yani kafirler için, demektir. Fitneden murat edilen şey hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onun cehennemde olduğu söylenince, fitneye kapılıp inkar ettiler ve: "Ateşte ağaç nasıl olur? Ateş ağacı yakar, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Katade, demiştir. Süddi de: Ebu Cehil için fitnedir, demiştir.

İkincisi: Fitne azap manasınadır, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Üçüncüsü: Fitne deneme manasınadır; onunla denenip inkar ettiler.

"Cehennemin dibinde çıkan": Yani derinliklerinde biten, demektir. Hasen şöyle demiştir: Onun kökü cehennemin dibindedir, dalları da bütün derinliklerine iner. "Tal'uha (tomurcuğu): Meyvesi demektir. Ona tal' denilmesi tulu' edip doğmasındandır. Sanki o, şeytanların başlarıdır".

Eğer: "Onu nasıl görülmeyen bir şeye benzetti?" denilirse, buna üç cevap verilir:

Birincisi: İnsanların içinde şeytanların çirkin olduğu iyice yerleşmiştir, görülmese de çirkin olarak bilinen bir şeye benzetilmesi caizdir. Şair İmruulkays şöyle demiştir:

Beni öldürecek mi, yanımda keskin kılıç
Ve gulyabaninin dişleri gibi sivri mızrak vardır?

Zeccac şöyle demiştir: O, gulyabaniyi de dişlerini de görmemiştir, ancak erkeklerde çirkinliği şeytana benzetmek ve dişilerde gul yabaniye benzetmek daha abartılıdır.

İkincisi: Mekke ile Medine arasında şeytanların başı diye isimlendirdikleri bir ağaç vardır, onu ona benzetmiştir. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Üçüncüsü: Şeytanlar demekle başları ve yeleleri olan yılanları kastetmiş, o ağacın meyvelerini o yılanların başlarına benzetmiştir. Bunu da Zeccac, demiştir. Ferra şöyle demiştir: Araplar bazı yılanlara şeytan, derler. O, yelesi olan çirkin suratlı bir yılandır.

"Şüphesiz onlar elbette ondan yiyecekler" yani onun meyvesinden yiyecekler "ondan karınlarını doyuracaklardır": Öyleki ondan yemeye zorlanacak ve karınları dolacaktır.

"Sonra gerçekten onlar için üzerine elbette kaynar sudan bir karışım vardır": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Sıcak sudan bir karışım vardır, üzerine onu içeceklerdir. Araplar şöyle derler: Başkasıyla karıştırdığın her bir şey karışımdır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Zakkumu yedikten sonra üzerine kaynar su içerler. Kaynar su karınlarında zakkuma karışır; böylece bir karışım meydana gelir.

"Sonra gerçekten onların gidecekleri yer": Yani zakkum yiyip kaynar su içtikten sonra gidecekleri yer "elbette cehennemdir": Çünkü kaynar su cehennemin dışındadır; onlar susuz develer gibi ona götürülürler, sonra cehenneme döndürülürler. "Onunla kaynar su arasında dolaşırlar" *(Rahman: 44)* kavli de bunu göstermektedir. "Elfev": Buldular, demektir. "Yuhraun"un manası da Hud: 87'de şerh edilmiştir. Mana da: Onlar süratle atalarını takip ederler, demektir. "Andolsun, gerçekten onlardan önce saptı": Yani o müşriklerden önce demektir. "Öncekilerin çoğu": Geçmiş ümmetlerin çoğu anlamınadır.

"Ancak Allah'ın ihlaslı kulları hariç": Yani Allah'ı bir bilenler, demektir; çünkü onlar azaptan kurtulmuşlardır. İbn Cerir şöyle demiştir: Neden istisna güzel düşmüştür? Çünkü mana şöyledir: Bak, uyarılanları nasıl helak ettik, ancak Allah'ın kulları hariç.

وَلَقَدْ نَادٰينَا نُوحٌ فَلَنِعْمَ
الْمُجِيبُونَ ﴿٧٥﴾ وَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾
وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ ﴿٧٧﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْاٰخِرِينَ ﴿٧٨﴾
سَلَامٌ عَلٰى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ ﴿٧٩﴾ اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٠﴾
اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨١﴾ ثُمَّ اَغْرَقْنَا الْاٰخَرِينَ ﴿٨٢﴾

75 – Andolsun, gerçekten Nuh bize seslendi. Biz ne güzel cevap verenleriz!

76 – Onu da ailesini de o büyük sıkıntıdan kurtardık.

77 – Onun zürriyetini, onları kalıcılar kıldık.

78 – Sonrakiler içinde ona (iyi bir ad) bıraktık.

79 – Alemler içinde Nuh'a selam olsun.

80 – Şüphesiz biz iyi davrananları böyle mükafatlandırırız.

81 – Gerçekten o, mü'min kullarımızdandı.

82 – Sonra ötekilerini suda boğduk.

"Andolsun, gerçekten Nuh bize seslendi": Yani dua etti. Onun ettiği duada iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah'tan yardım isteyerek kavmine beddua etti. *İkincisi:* Onu boğulmaktan kurtarması için dua etti. "Biz ne güzel cevap verenleriz": Mana şöyledir: Biz onu kurtardık, kavmini ise helak ettik.

"Büyük sıkıntı": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, suda boğulmaktır. *İkincisi:* Kavminin eziyetidir. "Onu ve zürriyetini kalıcılar kıldık": Şöyleki gemide onun nesli dışındakiler yok oldular; bütün insanlar Nuh evladındandır. "Ona bıraktık": Yani ona iyi bir ad bıraktık. "Sonrakiler içinde": Onlar da kendisinden sonra kıyamet gününe kadar gelecek olanlardır. Zeccac, o güzel ad "alemler içinde Nuh'a selam olsun" kavlidir, demiştir. Onlar da kendisinden sonra gelenlerdir. Mana da şöyledir: Ötekiler arasında kıyamet gününe kadar ona dua edilmesini bıraktık. "Şüphesiz biz iyi davrananları böyle mükafatlandırırız": Mukatil şöyle demiştir: Allah ona iyiliklerine karşılık alemler içinde güzel mükafat vermiştir.

وَإِنَّ مِنْ

شِيعَتِهِ لَإِبْرَاهِيمَ ﴿٨٣﴾ إِذْ جَاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٤﴾ إِذْ قَالَ
لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَاذَا تَعْبُدُونَ ﴿٨٥﴾ أَئِفْكًا آلِهَةً دُونَ اللَّهِ
تُرِيدُونَ ﴿٨٦﴾ فَمَا ظَنُّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨٧﴾ فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ
﴿٨٨﴾ فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ ﴿٨٩﴾ فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِينَ ﴿٩٠﴾ فَرَاغَ إِلَىٰ آلِهَتِهِمْ
فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٩١﴾ مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ ﴿٩٢﴾ فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا
بِالْيَمِينِ ﴿٩٣﴾ فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ ﴿٩٤﴾ قَالَ أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ
﴿٩٥﴾ وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾ قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَأَلْقُوهُ
فِي الْجَحِيمِ ﴿٩٧﴾ فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ ﴿٩٨﴾ وَقَالَ
إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيَهْدِينِ ﴿٩٩﴾ رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٠٠﴾
فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ ﴿١٠١﴾

83 – İbrahim de elbette onun taraftarlarındandır.

84 – Hani, Rabbine sağlam (temiz) bir kalp ile gelmişti.

85 – Hani, babasına ve kavmine: “Neye tapıyorsunuz?” demişti.

86 – Yalan için mi, Allah’tan başka tanrılar istiyorsunuz?

87 – Alemlerin Rabbine zannınız ne?

88 – Yıldızlara bir bakış baktı:

89 – “Gerçekten ben hastayım” dedi.

90 – Arkalarını dönerek ondan yüz çevirdiler.

91 – Tanrılarına gizlice döndü, “yemez misiniz?” dedi.

92 – “Neden konuşmuyorsunuz?”

93 – Sağ eli ile vurmak için üzerlerine gizlice yürüdü.

94 – Koşarak ona yöneldiler.

95 – “Yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?” dedi.

96 – "Sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı".

97 – "Onun için bir bina yapın" dediler ve onu alevli ateşe attılar.

98 – Ona tuzak kurmak istediler; biz de onları en aşağılar kıldık.

99 – "Ben Rabbime gidiyorum; O beni doğru yola iletecektir" dedi.

100 – Rabbim, bana iyilerden bir (çocuk) bağışla.

101 – Biz de onu uslu bir erkek çocuğu ile müjdeledik.

"İbrahim de elbette onun taraftarlarındandır": Yani dininin mensuplarındandır, demektir. "Şiatihi"deki zamir çoğunluğa göre Nuh'a aittir; İbn Saib ise, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e aittir, demiştir.

Eğer: Nasıl dininin mensuplarından olabilir; oysa o daha öncedir, denilirse?

Cevap şöyledir: Bu da "Onların zürriyetlerini gemide taşıdık" *(Yasin: 41)* kavli gibidir, onlar da önce olmakla beraber onları da zürriyetlerinden saymıştı. Bunu Yasin: 41'de şerh etmiştik.

"Hani Rabbine gelmişti": Yani Allah'ı tasdik edip O'na iman etmişti. "Sağlam bir kalp ile": Şirkten ve bütün kirlerden temiz, demektir. Bunda da birkaç görüş vardır ki onları da Şuara: 89'da zikretmiştik.

"Neye tapıyorsunuz?": Bu, azarlama mahiyetinde bir sorudur, sanki onları Allah'tan başkasına taptıkları için azarlamıştır. "Yalan için mi?": Yani yalan mı söylüyor ve Allah'tan başkasına tapıyorsunuz? "Alemlerin Rabbine zannınız ne?": O'ndan başkasına ibadet edip de O'nun huzuruna çıktığınız zaman? Sanki: "Size ne yapacağını zannediyorsunuz?" demiş gibidir.

"Yıldızlara bir bakış baktı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, yıldız ilmine baktı; o kavim yıldız ilmiyle uğraşırlardı; onlara bildikleri şeyle muamele etti ve onlara, sizin bildiklerinizi ben de biliyorum, demek istedi ki onu reddetmesinler. İbn Müseyyeb şöyle demiştir: O, doğmakta olan bir yıldıza baktı, yoksa yıldız ilmine değil.

Eğer: "Maksadı ne idi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Onların bayramları idi, putlarına tuzak kurmak için onlara katılmadı; böyle diyerek bahane uydurdu.

"Gerçekten ben hastayım": Bu da üstü kapalı sözlerdendir. Sonra bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Manası: Ben hasta olacağım, demektir. Bunu da Dahhak, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Aziz ve celil olan Allah, bildiği

bir yıldız doğduğu zaman onu hasta edeceğini bildirdi. Yıldızı görünce, hasta olacağını anladı.

İkincisi: Ben sizin için iyi düşünmüyorum; çünkü siz yarar ve zarar vermeyen yıldızlara bakarak kehanette bulunuyorsunuz. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Üçüncüsü: Bir arazdan dolayı hastayım, bunu da Maverdi nakletmiştir. Süddi de şöyle anlatmıştır: Onlarla beraber bayrama çıktı, biraz gittikten sonra kendini yere attı, ayağım burkuldu diyerek şikayet etti. "Arkalarını dönerek ondan yüz çevirdiler. Tanrılarına gizlice döndü": Yani onlara doğru gitti – bereketlensin diye önlerine yiyecekler koymuşlardı – "dedi" yani İbrahim bu durumla alay ederek "yemez misiniz?" dedi.

"Sağ eliyle vurmak için (darben bilyemin)": Yemin lafzında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, sağ eldir, bunu da Dahhak, demiştir.

İkincisi: Kuvvetle sertçe, demektir. Bunu da Süddi ile Ferra, demişlerdir.

Üçüncüsü: Daha önce yaptığı yemin gereği; o da: "Allah'a yemin ederim ki putlarınıza tuzak kuracağım" *(Enbiya: 57)* sözüdür.

Zeccac da şöyle demiştir: Darben mastardır, mana da: Putlara döndü; onlara sağ eliyle vurmağa başladı. Neden "aleyhim" dedi, hâlbuki zamir putlara racidir? Çünkü onları akıllı sınıfından sayıyorlardı.

"Feakbelu ileyhi yeziffun": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr, İbn Amir ve Kisai, yenin fethi, zenin kesri ve fenin şeddesiyle "yeziffun" okumuşlar; Hamze ve Mufaddal da Asım'dan rivayet ederek yenin ref'i, zenin kesri ve fenin şeddesiyle okumuşlardır. İbn Semeyfa, Ebu'l – Mütevekkil ve Dahhak, yenin fethi, zenin kesri, fe de şeddesiz olarak "yezifun" okumuşlar; İbn Ebi Able ile Ebu Nehik de yenin fethi, zenin sükunu ve fe de şeddesiz olarak "yezfun" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Okuyuşların en düzgünü yenin fethi ve fenin şeddesiyle olandır, aslı da zefifü neam'dan gelir ki o da devekuşunun koşmaya başladığı ilk andır. Zeffen neamü yeziffü, denir. Yenin zammesiyle olanın manası ise: Zefife döndü, demektir. Şiir:

Husayn horluğa ve zillete döndü (sonunda rezil oldu).

Yani sara ilel kahri (ezildi) demektir. Zenin kesri ve fenin de şeddesiz okunmasına gelince, o da: Vezefe yezifü'den gelir ki sür'at yapmaktır. Kisai ile Ferra bunu bilmiyorlar, başkaları ise biliyorlar.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar İbrahim'in yaptıklarını duyunca koştular, ona varınca da, İbrahım onları susturmak için "yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?" yani ellerinizle "sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı" dedi. İbn Cerir de "ma" edatı üzerinde iki görüş vardır, demiştir:

Birincisi: Mastar manasına olmasıdır, o zaman mana şöyle olur: Sizi de amelinizi de Allah yarattı. *İkincisi:* "ellezi" manasına olmasıdır, o zaman da mana şöyle olur: Sizi de ellerinizle yaptığınız putları da Allah yarattı. Bu ayette kullarının fiillerinin Allah tarafından yaratıldığına delil vardır (yani kullar yaratmamıştır. Mütercim).

Bu delile bir şey diyemeyince "onun için bir bina yapın" dediler. Biz de bu kıssayı Enbiya: 52 – 75 ayetlerinde, cahimin manasını da Bakara: 119'da şerh etmiştik. Burada ona kurmak istedikleri tuzak da onu yakmaktır.

"Biz de onları en aşağılar yaptık": Yani İbrahim onları delille mağlup etti, çünkü Allah onu onların hilesinden esirgedi ve helak onların başına geldi.

İbrahim: "Ben Rabbime gidiyorum, dedi": Bu gidişte de iki görüş vardır:

Birincisi: O gerçekten gidiştir, bunu ne zaman dediği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kavminden hicret etmek istediği zaman, mana da şöyledir: Ben aziz ve celil olan Rabbimin emrettiği yere gidiyorum. "Beni doğru yola iletecektir": Beni emrettiği yere, o da Şam'dır. Bunu da çoğunluk demiştir. *İkincisi:* Ateşe atıldığı zaman, bunu da Süleyman bin Surad, demiştir. Buna göre manada iki görüş vardır: *Birincisi:* Ben ölmekle Allah'a gidiyorum, beni cennete iletecektir. *İkincisi:* Rabbimin bana hükmettiği şeye gidiyorum; beni ateşten kurtuluşa iletecektir.

İkincisi: Ben kalbim, amelim ve niyetimle Rabbime gidiyorum. Bunu da Katade, demiştir.

Kutsal toprağa gelince, Rabbinden evlat istedi: "Rabbim bana iyilerden bir (çocuk) bağışla" dedi. Yani iyilerden iyi bir evlat, demektir. Kısaltmak için iyilerden demekle yetinmiştir. Şu ayet de öyledir: "O hususta rağbetsiz idiler" *(Yusuf: 20)*. Rabbi de bunu kabul etti, o da: "Biz de onu uslu bir erkek çocuğu ile müjdeledik" kavlidir. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O İshak'tır. *İkincisi:* O İsmail'dir. Zeccac şöyle demiştir: Bu onun bir erkek çocukla müjdelendiğini ve onun yaşlanıp halim selim biri olacağını göstermektedir.

فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ اِنّ۪ٓي
اَرٰى فِي الْمَنَامِ اَنّ۪ٓي اَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرٰىۜ قَالَ يَٓا اَبَتِ
افْعَلْ مَا تُؤْمَرُۘ سَتَجِدُن۪ٓي اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّابِر۪ينَ ﴿١٠٢﴾
فَلَمَّٓا اَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَب۪ينِۚ ﴿١٠٣﴾ وَنَادَيْنَاهُ اَنْ يَٓا اِبْرٰه۪يمُۙ
﴿١٠٤﴾ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَاۚ اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِن۪ينَ ﴿١٠٥﴾ اِنَّ
هٰذَا لَهُوَ الْبَلٰٓؤُا الْمُب۪ينُ ﴿١٠٦﴾ وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظ۪يمٍ ﴿١٠٧﴾ وَتَرَكْنَا
عَلَيْهِ فِي الْاٰخِر۪ينَۖ ﴿١٠٨﴾ سَلَامٌ عَلٰٓى اِبْرٰه۪يمَ ﴿١٠٩﴾ كَذٰلِكَ نَجْزِي
الْمُحْسِن۪ينَ ﴿١١٠﴾ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١١١﴾ وَبَشَّرْنَاهُ بِاِسْحٰقَ
نَبِيًّا مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١١٢﴾ وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلٰٓى اِسْحٰقَۜ وَمِنْ
ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِنَفْسِه۪ مُب۪ينٌ ﴿١١٣﴾

102 – Çocuk onunla koşmaya başlayınca: "Ey oğulcuğum, gerçekten ben rüyamda seni boğazladığımı görüyorum; bak, ne görüyorsun?" dedi. O da: "Ey babacığım, emrolunduğun şeyi yap; inşallah beni sabredenlerden bulacaksın" dedi.

103 – İkisi de teslim olup da onu alnı üzere yatırınca:

104 – Ona: "Ey İbrahim!" diye seslendik.

105 – "Rüyayı yerine getirdin. Şüphesiz biz, iyilik edenleri böyle mükafatlandırırız!"

106 – Şüphesiz bu, gerçekten apaçık imtihandır.

107 – Ona büyük bir kurbanlık fidye verdik.

108 – Ona sonrakiler arasında (iyi bir ad) bıraktık.

109 – İbrahim'e selam olsun.

110 – Biz, iyilik edenleri böyle mükâfatlandırırız.

111 – Gerçekten o, mü'min kullarımızdandır.

112 – Onu iyilerden bir peygamber olarak İshak'la müjdeledik.

113 – Ona da İshak'a da bereket verdik. İkisinin neslinden iyi davranan da nefsine apaçık zulmeden de vardır.

"Çocuk onunla koşmaya başlayınca": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Burada koşmaktan maksat çalışmaktır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, yürümektir, mana da: Babasıyla beraber yürüyünce, demektir. Bunu da Katade, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Babasıyla gidip gelecek ve ona yardım edecek duruma gelince. İbn Saib de: Onun on üç yaşında olduğunu söylemiştir.

Üçüncüsü: Koşmaktan maksat: İbadettir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. Buna göre buluğa ermiş olur.

"Rüyamda seni boğazladığımı görüyorum": Alimlerin çoğu rüyada onu boğazladığını görmediği, ancak boğazlamakla emrolunduğu görüşündedirler. "Sana emrolunanı yap" kavli de bunu gösterir. Bazıları da onu boğazlamaya çalıştığını, kanın aktığını görmediğini demişlerdir. Katade şöyle demiştir: Peygamberlerin rüyası haktır, onlar bir şey gördükleri zaman onu yaparlar. Süddi de şeyhlerinden şöyle nakletmiştir: Cebrail Sara'yı çocukla müjdeleyince, İbrahim: Öyleyse o, Allah yoluna kurbandır, dedi. Beytullah'ı yapma işini bitirince, rüyasında kendisine: Adağını yerine getir, denildi.

Boğazlanan hakkında da iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O İshak'tır. Bunu da şunlar demişlerdir: Ömer bin Hattab, Ali bin Ebu Talib, Abbas bin Abdülmuttalib, İbn Mes'ud, Ebu Musa'l – Eş'ari, Ebu Hureyre, Enes, Ka'bu'l – Ahbar, Vehb bin Münebbih, Mesruk, Ubeyd bin Umeyr, Kasım bin Ebu Bezze ve Mukatil bin Süleyman. İbn Cerir de bunu tercih etmiştir. Bunlar: Bu kıssa Şam'da gerçekleşti, derler. Şöyle de denilmiştir: Yer dürüldü; öyleki onu bir saat içinde Mina'da kurban kesilen yere götürdü.

İkincisi: O İsmail'dir, bunu da şunlar demişlerdir: İbn Ömer, Abdullah bin Selam, Hasen Basri, Said bin Müseyyeb, Şa'bi, Mücahit, Yusuf bin Mihran, Ebu Salih, Muhammed bin Ka'b el – Kurazi, Rebi bin Enes ve Abdurrahman bin Sabit. İbn Abbas'tan ise farklı rivayetler gelmiştir; İkrime ondan, boğazlananın İshak olduğunu; Ata, Mücahit, Şa'bi, Ebu'l – Cevza ve Yusuf bin Mihran'ın da onun İsmail olduğunu rivayet etmişlerdir. Said bin Cübeyr de bu iki görüşü rivayet etmiştir. Said bin Cübeyr, İkrime, Zühri, Katade ve Süddi'den de iki rivayet gelmiştir: İmam Ahmed radıyallahu anhten de iki rivayet gelmiştir.

Her tarafın kendine has delili vardır, burası onun yeri değildir. Bizim arkadaşlarımız birinci görüşü desteklerler.

BOĞAZLAMA OLAYINA İŞARET

Siyer ve tefsir alimleri şöyle demişlerdir: İbrahim, çocuğunu boğazlamak isteyince, ona: Gidelim, aziz ve celil olan Allah'a bir kurban takdim edelim, dedi. Bıçak ve ip aldı, sonra gitti, nihayet dağların arasına gelince, çocuk ona: "Baba, kurbanın nerede?" dedi. O da: Oğulcuğum, rüyamda seni boğazladığımı görüyorum, dedi. O da: Ellerimi sıkı bağla ki çırpınmayayım, elbiseni benden uzak tut ki sana kanım bulaşmasın; sonra annem görür de üzülür. Bıçağı boğazıma hızlı sür ki ölümüm kolay olsun. Anneme gittiğin zaman benden ona selam söyle, dedi. İbrahim ona döndü, onu öpmeye ve ağlamaya başladı: Ey oğulcuğum, sen aziz ve celil olan Allah'ın emrine karşı ne güzel yardımcısın, dedi. Sonra bıçağı boğazına sürdü, hiçbir eser göremedi. Mücahit şöyle demiştir: Onu boğazına sürtünce: "Baba, neyin var?" dedi. O da: Bıçak ters döndü, dedi. O da: Hızlıca sapla, dedi. Süddi: Allah onun boğazına bakırdan bir tabaka geçirdi, demişse de buna gerek yoktur; kudretle kesilmemesi daha etkilidir. Alimler şöyle demişlerdir: Ona bıçağı dürtünce, bıçağın ağzı döndü, bundan teslimiyetlerinde samimi olduklarını anladılar. Bunun üzerine: Ey İbrahim, rüyanı yerine getirdin, işte bu, oğlunun fidyesidir, diye seslenildi. İbrahim baktı, Cebrail'i alaca bir koçla gördü.

"Bak, ne görüyorsun?": Bunu aziz ve celil olan Allah'ın emrini ona danışmak için demedi, ancak görüşünü öğrenmek istedi. Hamze, Kisai ve Halef, tenin zammı ve ranın kesri ile "maza türi" okumuşlardır. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bana sabrından ve paniğinden ne göstereceksin? Bunu da Ferra demiştir. *İkincisi:* Ortaya ne koyacaksın? Bunu da Zeccac, demiştir. Başkası da: "Ne diyeceksin?" demiştir.

"Sana emredileni yap": İbn Abbas: Boğazlanmam hususunda sana vahyedileni yerine getir, demiştir. "İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın": Belaya sabredenlerden, demektir.

"İkisi de teslim olunca": Yani baba oğul ikisi de aziz ve celil olan Allah'ın emrine teslim olup da itaat ederek rıza gösterince, demektir. Hazreti Ali, İbn Mes'ud, İbn Abbas, Hasen, Said bin Cübeyr, A'meş ve İbn Ebi Able, lamın teşdidi ile sinden önce hemzesiz olarak "felemma sellema" okumuşlardır. Mana da: Aziz ve celil olan Allah'ın emrine teslim olunca, demektir.

"Felemma eslema"nın cevabında da iki görüş vardır:

Birincisi: Cevabı "venadeynahu"dur, vav da zaittir. Bunu da Ferra, demiştir.

İkincisi: Cevap hazfedilmiştir, çünkü kelamda ona delalet eden şey

vardır, mana da şöyledir: Bunu yapınca mutlu oldu ve sevabı artırıldı. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Ve tellehu lilcebin": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Onu alnı üzere yatırdı; bir yanı yere geldi. Alnın yanlarına cebinan denir. Alın bu ikisinin arasındaki kısımdır. O da secde de yere değen bölgedir. Halk cebin ile cepheyi ayıramazlar; cephe (alın) insanın secde ederken başının yere gelen kısmıdır. Cebinan ise alnın iki yanıdır.

"Ona seslendik": Müfessirler şöyle demişlerdir: Ona dağdan seslenildi: "Ey İbrahim, rüyayı yerine getirdin" denildi. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sana emrettiğimi yaptın, bu da onu boğazlamak için elinden geleni yapmasıdır. Oğlu da boğazlanmayı kabul edip sessiz kalmakla ona itaat etti, ancak aziz ve celil olan Allah bunu istediği şekilde ondan uzaklaştırdı. Boğazlama gerçekleşmemiş olsa da boğazlamış gibi oldu.

İkincisi: O rüyasında boğazlama işlemini görmüştü, kanın aktığını görmemişti. Rüyada gördüğünü uyanıkken yapınca, kendisine: "Rüyayı yerine getirdin" denildi.

Ebu'l-Mütevekkil, Ebu'l-Cevza, Ebu İmran ve Cahderi, dalı şeddesiz olarak "kad sadakter rü'ya" okumuşlardır. Söz burada tamam oldu. Sonra Allah Teala şöyle dedi: "İşte biz böyle" yani çocuğunun boğazlanmasını affettiğimiz gibi "iyilik edenleri de mükafatlandırırız".

"Şüphesiz bu, gerçekten apaçık imtihandır": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu, apaçık nimettir, bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Büyük imtihandır, bunu da İbn Zeyd ile İbn Kuteybe, demişlerdir. Birinciye göre "bu" boğazlamayı affa işaret olur. İkinciye göre de çocuğunu boğazlamakla imtihanına işaret olur.

"Ona fidye verdik": Yani boğazlanan çocuğa, demektir. "Bizibhin": O zalın kesri iledir, boğazlanan hayvan, demektir. Zalın fethi ile de: Zebahtü fiilinin mastarıdır. Bunu İbn Kuteybe, demiştir. Ayetin manası şöyledir: Onu fidye karşılığında boğazlanmaktan kurtardık. Bu kurbanlık hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O boynuzlu bir koçtu, bundan önce cennette kırk yıl otlamış idi. Bunu Mücahit rivayetinde İbn Abbas, demiştir. Said bin Cübeyr rivayetinde şöyle demiştir: O, Adem'in oğlunun kurban ettiği ve kendinden kabul olunan koçtur, fidye olarak verilinceye kadar cennette idi.

İkincisi: İbrahim oğluna ak, iri gözlü ve boynuzlu iki koç fidye verdi. Bunu da Ebuttufeyl, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, İbrahim'in fidye olarak verdiği bir antiloptur, Sebir dağından kendine indirilmişti. Bunu da Hasen, demiştir.

"Büyük" sıfatında da dört görüş vardır:

Birincisi: Büyüktü, çünkü cennette otlamıştı, bunu İbn Abbas ile İbn Cübeyr, demişlerdir.

İkincisi: Çünkü o, İbrahim'in dinine ve sünnetine göre boğazlanmıştı. Bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Çünkü kabul olunmuştu, bunu da Mücahit, demiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Adem'in oğlu onu kurban edince, diri olarak göğe kaldırılıp cennette otladı. Sonra da boğazlanan çocuğa fidye olarak verildi; böylece iki kere kabul edildi.

Dördüncüsü: Çünkü o iri ve bereketli idi, bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Ona sonrakiler arasında (iyi bir ad) bıraktık": Bunu da Saffat suresi, ayet: 78'de tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Onu İshakla müjdeledik": Kim: Boğazlanan İshak idi, derse, şöyle demiş olur: İbrahim İshak'ın peygamberliği ile müjdelendi ve İshak peygamberliğe sabrettiği için ödüllendirildi. Bu İkrime rivayetinde İbn Abbas'ın görüşüdür; Katade ile Süddi de böyle demişlerdir. Kim de: Boğazlanan İsmail idi, derse şöyle demiş olur: Allah, İbrahim'i bu kıssadan sonra itaat ve sabrına mükafat olarak peygamber olacak bir evlatla müjdeledi. Bu da Said bin Müseyyeb'in görüşüdür.

"Ona da İshak'a bereket verdik": Yani zürriyetlerini çoğaltmakla, demektir. Bütün Esbatlar onlardan gelir.

"İkisinin neslinden iyi davranan da vardır": Yani Allah'a itaat eden, demektir, "zulmeden de vardır": O da O'na isyan edendir. İyi olan mü'mindir, zalim de kafirdir, diyenler de olmuştur.

وَلَقَدْ مَنَنَّا
عَلٰى مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿١١٤﴾ وَنَجَّيْنَاهُمَا وَقَوْمَهُمَا مِنَ الْكَرْبِ
الْعَظِيمِ ﴿١١٥﴾ وَنَصَرْنَاهُمْ فَكَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ ﴿١١٦﴾ وَاٰتَيْنَاهُمَا
الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ ﴿١١٧﴾ وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ
﴿١١٨﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِمَا فِي الْاٰخِرِينَ ﴿١١٩﴾ سَلَامٌ عَلٰى مُوسٰى وَهٰرُونَ

﴿١٢٠﴾ إِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢١﴾ إِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا
الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٢٢﴾ وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾ إِذْ قَالَ
لِقَوْمِهِ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾ أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ
الْخَالِقِينَ ﴿١٢٥﴾ اللّٰهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٢٦﴾
فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴿١٢٧﴾ إِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ
﴿١٢٨﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ ﴿١٢٩﴾ سَلَامٌ عَلٰى إِلْ يَاسِينَ ﴿١٣٠﴾
إِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣١﴾ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣٢﴾

114 – Andolsun, gerçekten Musa ve Harun'a da lutfettik.

115 – Onları ve kavimlerini büyük sıkıntıdan kurtardık.

116 – Onlara yardım ettik; onlar da galipler oldular.

117 – Onlara (hakikati) apaçık gösteren o kitabı verdik.

118 – Onları doğru yola ilettik.

119 – Sonrakiler arasında onlara (iyi bir ad) bıraktık.

120 – Musa ile Harun'a selam olsun.

121 – Gerçekten biz, iyilik edenleri böyle mükafatlandırırız.

122 – Şüphesiz onlar mü'min kullarımızdandır.

123 – Gerçekten İlyas da elbette gönderilenlerdendir.

124 – Hani, kavmine: "Korkmaz mısınız?" demişti.

125 – Yaratanların en güzelini bırakıp Ba'l'e mi tapıyorsunuz?

126 – Rabbiniz ve ilk atalarınızın Rabbi Allah'ı bırakıp.

127 – Onu yalanladılar; şüphesiz onlar elbette (cehenneme) celp edilecekler.

128 – Ancak Allah'ın ihlaslı kulları hariç.

129 – Sonrakiler arasında ona (iyi bir ad) bıraktık.

130 – İlyaslara selam olsun.

131 – Şüphesiz biz, iyilik edenleri böyle mükafatlandırırız.

132 – Şüphesiz o, mü'min kullarımızdandır.

"Gerçekten Musa ve Harun'a lütfettik": Yani onlara peygamberlik nimeti verdik.

"Büyük sıkıntı": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Fir'avn'e kölelik ve onun belasıdır, bu da Katade'nin görüşünden alınmıştır. *İkincisi:* Suda boğulmadır, bunu da Süddi, demiştir.

"Onlara yardım ettik": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar zamiri Musa, Harun ve kavimlerine racidir. *İkincisi:* O yalnız ikisine racidir, cemi sıgası ile verilmiştir; çünkü Araplar başkanı askerleri ve adamlarıyla beraber çoğul kabul ederler. Bu iki görüşü İbn Cerir zikretmiştir. Bundan sonrasının beyanı da Enbiya: 48'de geçmiştir. "Gerçekten İlyas da elbette gönderilenlerdendir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, İsrail oğulları peygamberlerindendir, bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: O İdris'tir, bunu İbn Mes'ud ile Katade, demişlerdir. İbn Mes'ud, Ebu'l-Aliye ve Ebu Osman en-Nehdi, "İlyas" yerine: "Ve inne idrise" okumuşlardır.

"Hani, kavmine: "Korkmaz mısınız?" demişti. Yani Allah'tan korkup da O'nu birleyerek ibadet etmez misiniz, demektir. "Ba'l'e mi tapıyorsunuz?" Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, rab manasınadır, bunu İbn Abbas, Mücahit, Ebu Ubeyde ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Dahhak da şöyle demiştir: Bu kelime İbn Abbas'ı çok yormuştu, bir gün yanından dişi devesi kaybolan bir bedevi geçti: "Men vecede naketen ene ba'luha?" dedi. Çocuklar, ey dişi devenin kocası, diyerek onun arkasına düştüler; İbn Abbas onu çağırdı: "Yazıklar olsun sana, ba'l demekle ne kastettin?" dedi. O da: Ben onun sahibiyim, dedi. İbn Abbas da: Allah "Ba'l'e mi tapıyorsunu" demekle doğru söyledi ve sahip manasını murat etti, dedi. Katade de: Bu, Yemen aksanıdır, demiştir.

İkincisi: O, bir putlarının ismi idi, bunu da Dahhak ile İbn Zeyd, demişlerdir. İbn Cerir de: "Balbek" ismi de oradan gelir, demiştir.

Üçüncüsü: O, taptıkları bir kadın idi, bunu da Muhammed bin İshak, demiştir.

"Allahe rabbeküm": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek ref' ile "Allahu rabbukum" okumuş; Hamze, Kisai, Hafs da Asım rivayetinde, Halef ve Yakup nasb ile "Allahe' okumuşlardır.

"Onu yalanladılar; şüphesiz onlar elbette celp edileceklerdir" ce-

henneme. "Ancak Allah'ın ihlaslı kulları hariç": Onlar O'nu yalanlamadıkları için cehennemde hazır olmayacaklardır.

KISSAYA İŞARET

Tefsir ve siyer alimleri şöyle demişlerdir: Peygamber Hazkil'in vefatından sonra olaylar çoğalıp da putlara tapılınca, Allah Teala onlara İlyas'ı gönderdi. İbn İshak şöyle demişlerdir: Onun soyu şöyledir: İlyas bin Teşbi bin Finhas bin Ayzar bin Harun bin İmran. Onları davet ettiyse de dinlemediler, o da onlara yağmurun yağmaması için beddua etti. Çok sıkıntı çektiler; İlyas da onlardan korktuğu için gizlendi. Sonra bir gün onlara şöyle dedi: Sıkıntıdan helak oldunuz, hayvanlar ve ağaçlar da günahlarınızdan helak oldu; putlarınızla çıkın, onlara dua edin. Eğer size cevap verirlerse mesele sizin dediğiniz gibidir. Eğer bunu yapmazlarsa, bilin ki siz batıl üzerindesiniz; onu terk edersiniz. Ben de Allah'a dua ederim, sıkıntınızı defeder. Onlar da: Haklısın, dediler ve putları ile beraber çıktılar. Dua ettiler, duaları kabul olunmadı; o zaman dalalet içinde olduklarını anladılar ve: Bizim için Allah'a dua et, dediler. Allah da onlara yağmur gönderdi, ülkeleri yeniden hayat buldu. Yine de eski hallerini bırakmadılar; İlyas da kendisini alması ve rahat ettirmesi için Rabbine dua etti. Kendisine: Filanca gün filanca yere çık; yanına ne gelirse ona bin, denildi. O da çıktı; ateşten bir at geldi, onu alıp götürdü. Allah ona tüy giydirdi, üzerine nur geçirdi, yemekten içmekten kesildi; meleklerin yanına uçtu; böylece hem insan hem melek hem yerli hem de göklü (göksel) oldu.

"Selamün ala İlyasin": İbn Kesir, Asım, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, bitişik olarak meksur hemze ve sakin lam ile "İlyasin" okumuşlar, onu bir kelime saymışlardır. Hasen de onlar gibi okumuş, ancak o, hemzeyi fethalemiştir. Nafi, İbn Amir, Abdülvaris ve Yakup – Zeyd rivayeti hariç – ayrı olarak "İl Yasin" okumuş ve onu iki kelime kabul etmişlerdir.

Bitişik kıraatinde iki görüş vardır:

Birincisi: Bu peygamber ve ona iman eden ümmeti için çoğuldur, bir şeye aynı lafızla nispet edilenlerde böyle çoğul yapılır. Raeytül Mehalibe der, Mühellebleri kastedersin, Mesamia der, Mismaları ve Misma oğullarını kastedersin.

İkincisi: O, yalnız bu peygamberin ismidir, o da İbrani bir isimdir, acemi isimlere de aynısı yapılır; mesela Mikal ve Mikail, dersin. İki görüşü de Ferra ile Zeccac zikretmişlerdir.

Ayrı olarak "İl Yasin" kıraatine gelince, onda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar adı geçen o peygamberin ailesidir, o da onlara da-

hildir; Peygamber aleyhisselam'ın: "Allahümme salli ala âl-i Ebi Evfa"[2] demesi gibi. O da onlara dahildir. Çünkü duadan kastedilen odur.

İkincisi: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in âl'idir, bunu da Kelbi, demiştir. Abdullah bin Mes'ud "selamün ala İdrasin" şeklinde okurdu. Onun prensibini de İlyas'ın İdris olduğunu açıklamakla bildirmiştik.

Eğer. "Nasıl "İdrasin" der, İdris tekildir, çoğulu: İdrisiy'dir; ne İdras ne de İdrasiy'dir?" denilerse,

Cevap şöyledir: Onun da lügat olması caizdir, mesela İbrahim ve İbrahim gibi. Şu da öyledir:

Kadni min nasril Hubeybeyni kadi

(İki Hubeyb'e yardımınız bana yeter" (kad ve kadni, demiştir, nunlu ve nunsuz. Mütercim).

Übey bin Ka'b ile Ebu Nehik, hemzeyi ve lamı atarak: "Selamün ala Yasin" okumuşlardır.

وَإِنَّ لُوطًا لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٣٣﴾ إِذْ نَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ ﴿١٣٤﴾
إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ ﴿١٣٥﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ ﴿١٣٦﴾ وَإِنَّكُمْ
لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ ﴿١٣٧﴾ وَبِاللَّيْلِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٣٨﴾

133 – Gerçekten Lut da elbette peygamberlerdendir.

134 – Hani, onu ve tüm ailesini kurtarmıştık.

135 – Ancak kalanlar içinde bir koca karı hariç.

136 – Sonra diğerlerini helak ettik.

137 – Şüphesiz sizler sabahleyin elbette onlara uğruyorsunuz.

138 – Gece de. Akıllanmıyacak mısınız?

"İz necceynahu": "İz" burada makabline müteallık değildir; çünkü o kurtarıldığı zaman peygamber olarak gönderilmemişti (daha önce gönderilmişti. Mütercim). Ancak o, mahzuf bir şeye müteallıktır takdiri de şöyledir: Üzkür ya Muhammed, iz necceynahu (ey Muhammed, onu kurtardığımız vakti hatırla). Bundan sonrasının tefsiri de Şuara: 171'de geçmiştir. "Şüphesiz sizler sabahleyin elbette onlara uğruyorsunuz": Bu, Mekke halkına hitaptır; onlar Şam'a gider gelirlerdi. Sabah akşam Lut kavminin helak olan kentlerine uğrarlardı. "Akıllanmıyacak mısınız?" İbret almayacak mısınız?

---

2 – Sünen sahipleri rivayet etmişlerdir.

وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٣٩﴾ إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿١٤٠﴾ فَسَاهَمَ
فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ ﴿١٤١﴾ فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ
﴿١٤٢﴾ فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ ﴿١٤٣﴾ لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ
يُبْعَثُونَ ﴿١٤٤﴾ فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَقِيمٌ ﴿١٤٥﴾ وَأَنْبَتْنَا عَلَيْهِ
شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ ﴿١٤٦﴾ وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ
﴿١٤٧﴾ فَآمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَى حِينٍ ﴿١٤٨﴾

139 – Yunus da elbette peygamberlerdendir.

140 – Hani, dolu gemiye kaçmıştı.

141 – Kur'a çekti; kaybedenlerden oldu.

142 – Onu balık yuttu; o, kendini kınıyordu.

143 – Eğer tesbih edenlerden olmasa idi,

144 – Elbette onun karnında (ölülerin) diriltileceği güne kadar kalırdı.

145 – Biz de onu hasta bir vaziyette açık alana attık.

146 – Üzerine kabak (türünden) bir ağaç bitirdik.

147 – Onu yüz bin veyahut daha çok kişiye gönderdik.

148 – Ona iman ettiler; biz de onları bir süreye kadar faydalandırdık.

"İz ebeka": Müberrid şöyle demiştir: Ebeka'nın tevili: Uzaklaşmaktır. Ebu Ubeyde de: Sığındı, demiştir: Zeccac da: Kaçtı, demiştir. Bazı manaya aşine kimseler de şöyle demişlerdir: Kendine izin verilmeden çıktı; böylece efendisinden kaçan köle durumuna düştü. Zeccac Şöyle demiştir: Fülk: Gemidir, meşhun da: Doludur. Saheme ise: Kur'a çekmek manasınadır. Minel müdhadiyn de: Kaybedenlerden oldu, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Edhadallahu huccetehu denir ki: Allah onun delilini çürüttü, yani geçersiz ve zail kıldı, demektir. Dahd'ın aslı: Ayak kaymaktır.

YUNUS KISSASINA İŞARET

Kıssanın bir kısmını Enbiya: 86'da ayetlerin tahammülüne göre şerh etmiştik. Şimdi burada da bu ayetlerin tahammüllerine göre onu

zikredeceğiz. Abdullah bin Mes'ud şöyle demiştir: Yunus kavmini azapla tehdit ettikten sonra onlar aziz ve celil olan Allah'a sığındılar, tövbe ve istiğfar ettiler; Allah da azabı onlardan kaldırdı. O ise kavmine kızarak bir gemiye vardı; gemidekiler onu tanıyıp içeri aldılar. Binince gemi durdu: "Geminizin nesi var?" dedi. Onlar da: Bilmiyoruz, dediler. O ise: Ben biliyorum; bir köle, Rabbinden kaçtı, onu suya atmadıkça yürümez, dedi. Onlar da: Ey Allah'ın Nebisi, yemin olsun ki seni atmayız, dediler. Kur'a çekelim, kime çıkarsa o kendini atsın, dediler. Kur'a Yunus'a çıktı; onu atmak istemediler. Tekrar kur'a çektiler; kur'a üç defa Yunus'a çıktı. Tavus şöyle demiştir: İçinizde uğursuz bir adam vardır, gemi onun yüzünden yürümüyor, diyen geminin kaptanıdır. Kur'a çekelim, kime çıkarsa onu suya atalım, dedi. Üç seferinde de kur'a Yunus'a çıktı.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah ona bir balık müvekkel etti; kendini suya atınca onu yuttu. Ona zarar vermemesi ve onu yaralamaması emredildi. Gemi de derhal yürüdü. İltekamehu'nun manası: Onu lokma gibi yuttu, demektir.

"Ve hüve mülim": İbn Kuteybe: Günahkardır, demiştir. Elamerrecülü denir ki; Kınanacak bir günah işledi, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Kim din kardeşine yardım etmezse, kınanır.

"Eğer tesbih edenlerden olmasa idi": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Namaz kılanlardan, demektir, bunu da İbn Abbas ile Said bin Cübeyr, demişlerdir. *İkincisi:* İbadet edenlerden demektir, bunu da Mücahit ile Vehb bin Münebbih, demişlerdir. *Üçüncüsü:* "Lailahe illa ente sübhaneke inni küntü minez zalimin" *(Enbiya: 87)* sözüdür, bunu da Hasen, demiştir. İmran el – Kattan'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah'a yemin ederim ki o, balığın karnında ilk defa ettiği bir duadır. Bu görüşe göre balığın karnındaki tesbihidir. Ülemanın çoğunluğu ise şöyle demişlerdir: Eğer onu balık yutmadan önce tesbih etmemiş olsa idi "onun karnında ölülerin dirileceği güne kadar kalırdı": Katade şöyle demiştir: Balığın karnı ona kıyamete kadar kabir olurdu, ancak o bol zamanlarında çok dua ettiği için Allah onu bu sayede kurtardı.

Balığın karnında ne kadar kaldığında da beş görüş vardır: *Birincisi:* Kırk gün, bunu da Enes bin Malik, Ka'b, Ebu Malik, İbn Cüreyc ve Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Yedi gün, bunu da Said bin Cübeyr ile Ata, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Üç gündür, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Yirmi gündür, bunu da Dahhak, demiştir. *Beşincisi:* Günün bir kısmıdır; balık onu kuşluk vakti yuttu, güneş bat-

madan önce de onu açık araziye attı. Bunu da Şabi, demiştir.

"Fenebeznahü": İbn Kuteybe: Onu attık, demiştir. "Bilarâi": O da ağaç veya başka bir şeyin kapatmadığı sanki çıplak arazidir.

"O hasta idi": İbn Mes'ud: Tüyleri yolunmuş civciv gibi idi, demiştir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Allah Teala onu karaya at, diye balığa vahyetti. Balık da onu attı; üzerinde ne deri ne de tırnak vardı.

"Üzerine kabak türünden bir ağaç bitirdik": İbn Abbas, ayette geçen kar': Kabaktır, demiştir. Ümeyye bin Ebi Salt da İslam'dan önce şöyle demiştir:

Üzerine Allah'dan bir rahmet olarak kabak ağacı bitirdi,
Eğer Allah olmasa idi, güneşte kalırdı.

Zeccac da şöyle demiştir: Kabak, karpuz ve acıhıyar gibi gövdesi üzerinde durmayan ve yere yayılan her bitkiye yaktin, denir. Bu da katana bilmekani kökünden gelir ki bir yerde ikamet etmektir. Bu bitkinin bütün yaprakları yerin üzerinde olur. Onun içindir ki ona: Yaktin, denilmiştir. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Ondan gölgelenir, ondan istifade ederdi, ağaç kuruyunca Yunus ona ağladı: Allah Teala da ona: "Kuruyan bir ağaca ağlıyorsun da yüzbin veya daha çok insanın helak olmasına ağlamıyorsun?" dedi. Yezid bin Abdullah bin Kusayt da şöyle demiştir: Allah ona arkadaş olarak dağ koyunlarını (antilopları) gönderdi, sabah akşam ona gelirler; o da sütlerini içerdi, ta etleninceye kadar böyle devam etti.

Eğer: "Başka değil de kabak bitirmenin faydası nedir?" denilirse,

Cevap şöyledir: O, balığın karnından tüyü yolunmuş civciv gibi çıkmıştı: derisi erimişti; ona yaklaşan her şey ona eziyet ederdi. Kabak bitkisinde ise bir özellik vardır; o da neyin üzerine bırakılırsa, ona sinek yaklaşmaz. Allah onun üzerine kabak bitirdi ki yaprakları onu örtsün de onu sineklerin üşüşmesinden korusun.

"Onu yüz bin kişiye gönderdik": Alimler ihtilaf ettiler; Yunus onu balık yutmadan önce mi peygamber gönderilmişti yoksa sonra mı? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Yunus: 98'de anlattığımız gibi balığın onu dışarı atmasından sonra idi, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

İkincisi: O, kendisini balık yutmadan önce idi, bu da çoğunluğun görüşüdür; Hasen ile Mücahit de onlardandır, doğrusu da budur. Mana da şöyledir: Biz onu yüz bin kişiye göndermiş idik. Balığın karnından çıkınca peygamber olarak gönderildiği kavmine dönmesi emredildi.

"Ev" edatı üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, "bel = hayır" manasınadır, bunu da İbn Abbas Ferra, demişlerdir.

İkincisi: O, vav manasınadır, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Ü bin Ka'b, Muaz el – Kari, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu İmran el – Ce elifsiz olarak "ve yezidun" okumuşlardır.

Üçüncüsü: O, aslı üzeredir, mana da şöyledir: Yahut sizin tak nize göre, biri onlara baktığı zaman: Bunlar yüz bindir veyahut d fazladır, diyeceği kalabalık bir kavme gönderdik.

Ne kadar fazla olduklarında da dört görüş vardır: *Birincisi:* O yüz yirmi bin kişi idiler. Bunu da Übey bin Ka'b, Resulullah sallall aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. *İkincisi:* Onlar yüz otuz bin idiler. *Üçüncüsü:* Yüz otuz küsur bin idiler. Bu ikisi İbn Abbas'ta vayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* Onlar yüz yetmiş bin kişi idiler, bun Said bin Cübeyr ile Nevf, demişlerdir.

"İman ettiler": Ne zaman iman ettiklerinde de iki görüş va *Birincisi:* Azabı gördükleri zaman. *İkincisi:* Onlara Yunus gönderil zaman. "Onları bir süreye kadar faydalandırdık": Ecelleri gelinceye dar, demektir.

فَاسْتَفْتِهِمْ أَلِرَبِّكَ
الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَ ﴿١٤٩﴾ أَمْ خَلَقْنَا الْمَلَٰٓئِكَةَ إِنَاثًا
وَهُمْ شَاهِدُونَ ﴿١٥٠﴾ أَلَا إِنَّهُمْ مِنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ ﴿١٥١﴾
وَلَدَ اللَّهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٥٢﴾ أَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ ﴿١٥٣﴾
مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿١٥٤﴾ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٥﴾ أَمْ لَكُمْ سُلْطَانٌ
مُبِينٌ ﴿١٥٦﴾ فَأْتُوا بِكِتَابِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٥٧﴾ وَجَعَلُوا بَيْنَهُ
وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴿١٥٨﴾ سُبْحَانَ اللَّهِ
عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٥٩﴾ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿١٦٠﴾ فَإِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ ﴿١٦١﴾
مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ ﴿١٦٢﴾ إِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ الْجَحِيمِ ﴿١٦٣﴾

149 – Onlara sor, kızlar Rabbinin de oğlanlar onların mı?

150 – Yoksa biz melekleri dişiler olarak yarattık da onlara şahitler mi?

151 – Bilin ki, gerçekten onlar yalanlarından diyorlar:

152 – "Allah doğurdu". Gerçekten onlar elbette yalancılar.

153 – Kızları oğlanların üzerine mi seçti?

154 – Size ne oluyor, nasıl hüküm veriyorsunuz?

155 – Hiç düşünmüyor musunuz?

156 – Yoksa açık kanıtınız mı var?

157 – Eğer doğru söylüyorsanız, kitabınızı getirin.

158 – O'nunla (Allah'la) cinler arasında bir soy uydurdular. Andolsun, gerçekten cinler şüphesiz kendilerinin de (cehenneme) celp edileceklerini bildiler.

159 – Allah, onların nitelediklеri şeyden münezzehtir.

160 – Ancak Allah'ın ihlaslı kulları hariç.

161 – Şüphesiz siz ve taptıklarınız,

162 – O'na karşı (insanları) yoldan çıkaranlar değilsiniz (bir şey yapamazsınız).

163 – Ancak cehenneme girecek olan müstesna.

"Onlara sor": Yani Mekke halkına, azarlama ve onaylatma için sor, çünkü onlar meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia ettiler. "Onlar şahitler mi?": Yani orada hazırlar mı? "Bilin ki gerçekten onlar yalanlarından": Yani uydurmalarından "Allah doğurdu, diyorlar": Meleklerin Allah'ın kızları olduklarını iddia etmekle.

"Kızları mı seçti (estafel benati)": Ferra şöyle demiştir: Bu, bir sorudur, içinde onlar için azarlama vardır. Bazen azarlama türü sorudan istifham hemzesi atılır, mesela "ezhebtüm tayyibatiküm" *(Ahkaf: 20)* ayetinde olduğu gibi. "Ezhetüm" istifhamla da okunur, istifhamsız da okunur, ikisinin de manası birdir. Ebu Hureyre, İbn Müseyyeb, Zühri, İbn Cemmaz da Nafi'den, Ebu Cafer ve Şeybe, vasıl ile hemzesiz ve medsiz olarak "veinnehüm lekazibunestafa" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle yorumlamıştır: Bu, haber verme tarzındadır, sanki: Onların dediği gibi kızları oğlanlara tercih etmiştir. Örneğin şu ayette olduğu gibi: "Azabı tat, gerçekten sen onurlu ve saygıdeğer birisin" *(Duhan: 49)*.

"Size ne oluyor, nasıl hüküm veriyorsunuz?" kızların Allah'a, oğlan-

ların da size ait olduğuna? "Yoksa açık kanıtınız mı var?": Yani dediklerinizi isbat edecek. "Kitabınızı getirin" içinde kanıtınız olan kitabınızı.

"O'nunla cinler arasında bir soy uydurdular": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar: O'nunla İblis kardeştirler, dediler, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Maverdi şöyle demiştir: Bu, zındıkların ve hayır Allah'tan, şer de İblis'tendir, diyenlerin sözleridir.

İkincisi: Kureyş kafirleri: Melekler Allah'ın kızlarıdır, cinler de meleklerin cinnet denilen bir sınıfıdır, dediler.

Üçüncüsü: Yahudiler: Allah cinle evlendi onlardan da melekler oldu, dediler. Bunu da Katade ile İbn Saib, demiştir.

Bu durumda cinnetten iki görüş çıkmış oldu: *Birincisi:* Onlar meleklerdir. *İkincisi:* Cinlerdir.

Birinciye göre "cinler bildi ki" sözünün manası "melekler bildi ki" olur. "Şüphesiz kendileri" yani o müşrikler "celp edilecekler" yani cehenneme, demektir.

İkinciye göre "gerçekten cinler bildi ki şüphesiz onlar" bizzat cinler bildi şeklindedir. "Elbette celp edilecekler" hesap vermek için.

"Ancak Allah'ın ihlaslı kulları hariç": Yani O'nu bir bilenler, demektir. Neden istisna edildikleri hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ateşte hazır olmaktan, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Onların niteledikleri şeyden. Bu da İbn Saib'in görüşünün manasıdır.

"Şüphesiz siz": Yani müşrikler "ve taptıklarınız" Allah'tan başka, "o şeyler ki üzerindesiniz": Yani tapıyorsunuz, "yoldan çıkaranlar değilsiniz": Yani kimseyi saptırmazsınız, demektir. "Ancak cehenenem girecek olan müstesna": Yani Allah'ın ezeli ilminde cehenneme gireceği geçmiş olanlar, demektir.

وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ
مَقَامٌ مَعْلُومٌ ﴿١٦٤﴾ وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ ﴿١٦٥﴾ وَإِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ ﴿١٦٦﴾
وَإِنْ كَانُوا لَيَقُولُونَ ﴿١٦٧﴾ لَوْ أَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْأَوَّلِينَ ﴿١٦٨﴾ لَكُنَّا
عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿١٦٩﴾ فَكَفَرُوا بِهِ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿١٧٠﴾ وَلَقَدْ
سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ ﴿١٧١﴾ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ ﴿١٧٢﴾

وَاِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿١٧٣﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى حِينٍ ﴿١٧٤﴾ وَاَبْصِرْهُمْ
فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٥﴾ اَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٧٦﴾ فَاِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ
فَسَٓاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ ﴿١٧٧﴾ وَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى حِينٍ ﴿١٧٨﴾ وَاَبْصِرْ
فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٩﴾ سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ
﴿١٨٠﴾ وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ ﴿١٨١﴾ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٨٢﴾

164 – Bizden kim varsa, mutlaka onun bilinen bir makamı vardır.

165 – Gerçekten bizler elbette saf tutanlarız.

166 – Gerçekten bizler elbette tesbih edenleriz.

167 – Gerçekten elbette derlerdi:

168 – "Eğer yanımızda öncekilerden bir zikir olsaydı",

169 – "Elbette Allah'ın ihlaslı kulları olurduk".

170 – Onu (Kur'an'ı) inkar ettiler; elbette bilecekler.

171 – Andolsun, gerçekten gönderilen kullarımız için sözümüz geçti.

172 – "Şüphesiz onlar gerçekten onlar, yardım edilmişlerdir".

173 – Gerçekten bizim ordumuz, onlara galiplerdir.

174 – Bir süreye kadar onlardan yüz çevir.

175 – Onları gör; ileri de görecekler.

176 – Azabımızı mı acele istiyorlar?

177 – Meydanlarına inince, uyarılanların sabahı ne kötüdür!

178 – Bir süreye kadar onlardan yüz çevir.

179 – Onları gör; ileride görecekler.

180 – Senin Rabbin, galipliğin Rabbi onların niteledikleri şeyden münezzehtir.

181 - "Gönderilmiş (peygamber)lere selam olsun.

182 – Alemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun.

Sonra "bizden kim varsa" diyerek meleklerden haber verdi, mana da: Biz meleklerden kim varsa, demektir. "Mutlaka onun bilinen bir makamı vardır": Yani göklerde Allah'ın ibadet edildiği bir makamı vardır. "Gerçekten bizler elbette saf tutanlarız": Katade: Göklerdeki saflardır, demiştir. Süddi de: O namazdır, demiştir. İbn Saib de: Dünya halkının yerdeki safları gibi meleklerin gökteki saflarıdır, demiştir.

"Gerçekten bizler elbette tesbih edenleriz": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar namaz kılanlardır. *İkincisi:* Aziz ve celil olan Allah'ı kötülükten tenzih edenlerdir. Ömer bin Hattab namaz vakti olduğu zaman yüzünü insanlara döner şöyle derdi: Allah sizden melekler gibi davranmanızı istiyor; gerçekten bizler elbette saf tutanlarız ve gerçekten bizler elbette tesbih edenleriz (saflarınızı sık ve düzgün tutun).

Sonra müşriklerden haber vermeye dönüp "gerçekten elbette derlerdi (ve in kânu leyekulune)" dedi. "Leyekulune"deki lam tekit içindir, mana da şöyledir: Kureyş kafirleri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem gönderilmeden önce gerçekten şöyle derlerdi: "Eğer yanımızda bir zikir olsa idi": Yani bir kitap olsa idi, "öncekilerden": Yani öncekilerin kitapları gibi; onlar da Yahudilerle Hıristiyanlardır. "Elbette Allah'ın ihlaslı kulları olurduk": Yani aziz ve celil olan Allah'a ihlasla ibadet ederdik.

"Onu inkar ettiler": Burada kısaltma vardır, takdiri şöyledir: Onlara istediklerini verince, onu inkar ettiler. "İleride bilecekler": İnkarlarının akibetini. Bu da onlar için tehdittir.

"Andolsun gerçekten sözümüz geçti": Yani peygamberlere yardım va'dimiz geçti, demektir; o da: "Allah: Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz, diye yazdı" *(Mücadele: 21)* sözüdür. "Şüphesiz onlar gerçekten onlar, yardım edilmişlerdir" delille. "Gerçekten bizim ordumuz": Yani mü'min topluluklarımız "onlara galiplerdir" yine delil ve zaferle. "Onlardan yüz çevir": Yani Mekke kafirlerinden yüz çevir, "bir zamana kadar": Yani onlara verdiğimiz süre bitinceye kadar. Mücahit şöyle demiştir: Sana savaşmanı emredinceye kadar. Buna göre ayet muhkemdir. Bir rivayette de: Ölüme kadar, demiştir. Katade de böyle demiştir. İbn Zeyd de: Kıyamete kadar, demiştir. Buna göre ona nesih arız olabilir. Mukatil bin Hayyan da: Onu savaş ayeti neshetmiştir, demiştir.

"Onları gör": Yani azap indiği zaman onlara bak, demektir. Mukatil bin Süleyman: O da Bedir'deki azaptır, demiştir. Hallerini kalp gözünle gör, diyenler de olmuştur. "İleride görecekler": İnkar ettikleri şeyi. Onu yalanlamak için azabı acele isterlerdi, onun için: "Azabımızı mı acele istiyorlar?" dedi.

"Feiza nezele (azap indiği zaman)": İbn Mes'ud, Ebu İmran, Cahderi ve İbn Yamur, nunun ref'i, zenin kesri ve şeddesiyle "fe iza nüzile" okumuşlardır. "Meydanlarına": Alanlarına ve çevrelerine, demektir. Ayette geçen saha: Evin avlusudur. Ferra şöyle demiştir: Araplar saha, mahalle demekle yetinir, oturanları kastederler: Nezele bikel

azabu ve bisahatike (sana ve meydanına azap indi) derler. Zeccac da: O kavmin azabı da öldürülmek idi, demiştir. "Uyarılanların sabahı ne kötüdür!": Yani azapla uyarılanların sabahı ne kötüdür, demektir.

Sonra azap tehdidini tekit etmek için geçen ifadeyi iki ayette tekrar edip: "Onlardan yüz çevir..." dedi.

Sonra şöyle diyerek kendini onların dediklerinden tenzih edip: "Senin Rabbin, galipliğin Rabbi münezzehtir" dedi. Mukatil: Dünya Kralları gibi onurlanan Rabbin, demiştir.

"Niteledikleri şeylerden": Yani kadın ve evlat edinmekten münezzehtir, demektir.

"Gönderilmişlere selam olsun": Bunda da iki mülahaza vardır: *Birincisi:* Onurlandırmak için onlara selam vermesidir. *İkincisi:* Selamette olmalarını haber vermesidir.

"Alemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun": Müşrikleri helak edip peygamber ve elçilerine yardım ettiği için.



38-SAD SURESİ

Mekke'de inmiştir. 88 ayettir.

Ona Davud suresi de denir. O, icma ile Mekki'dir.

İniş sebebi ise şöyledir: Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kureyşliler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i Ebu Talib'e şikayet ettiler; o da: "Kardeşimin oğlu, kavminden ne istiyorsun?" dedi. O da: Amca, ben onlardan sadece bir kelime istiyorum; bu kelime Arapları onlara baş eğdirecek ve Acemleri onlara cizye verdirecektir, dedi. O da: "Bir kelime mi?" dedi. O da: Bir kelime, dedi. "O nedir?" dedi. O da: Lailahe illallahtır, dedi. Bunun üzerine: "Tanrıları bire mi indirdi?" dediler. İşte onların hakkında: Sad velkur'ani zizzikr... in haza illehtilak ayetleri indi.[1]

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

صٓ وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ ﴿١﴾ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ ﴿٢﴾

كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوْا وَلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ ﴿٣﴾

1- Tirmizi, Tefsirü sure-i Sad, bab, 1; Hakim, Müstedrek, 2/432; sahih demiş ve Zehebi de ona katılmıştır.

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Zikir sahibi Kur'an'a andolsun,

2 – Hayır, kafirler bir gurur ve anlaşmazlık içindedir.

3 – Onlardan önce nice nesiller helak ettik de feryat ettiler. Hâlbuki kaçma zamanı değildir.

Sad'ın manasında yedi görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Allah'ın ant içtiği bir yemindir, O'nun isimlerindendir. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, Muhammed doğru söyledi manasınadır, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Allah doğru söyledi manasınadır, İbn Abbas'tan, onun manası: Va'dettiği şeyde doğrudur, dediği rivayet edilmiştir. Zeccac da, manası: Doğru söyleyen Allah Teala'dır, demiştir.

Dördüncüsü: O, Kur'an'ın Allah Teala'nın onunla yemin ettiği isimlerindendir, bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: O, başı Arş'in altında, kuyruğu yedinci kat yerin altında bir yılanın ismidir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiş ve: İkrime'den olduğunu zannediyorum, demiştir.

Altıncısı: O: Hadisil Kur'ana, yani ona bak, manasınadır. Bunu da Hasen demiştir. Bu da meksur okuyanların kıraatına göredir; İbn Abbas, Hasen ve İbn Ebi Able de bunlara dahildir. İbn Cerir şöyle demiştir: Mana şöyle olur: Amelini Kur'an'a arzet. "Onu ameline arz et et, bakalım ona uyuyor mu?" da denilmiştir.

Yedincisi: O şu manayadır: Muhammed halkın kalplerini avladı, onları kendine çekti; onlar da onu sevip iman ettiler. Bunu da Salebi nakletmiştir. Bu da fetih okuyuşuna göredir. Bu da Ebu Reca, Ebu'l – Cevza, Humeyd ve Mahbubu'un da Ebu Amr'dan okuyuşudur. Zeccac şöyle demiştir: Okuyuş, dalın sükunu ile "sâd" şeklindedir; çünkü o, hece harflerindendir. Fethe ve kesre ile de okunmuştur: Kim fetha ile okursa, o da iki kısımdır: *Birincisi:* İki sakin yan yana geldiği içindir. *İkincisi:* "Ütlü sâde = Sad'ı oku" manasınadır. O zaman sad, surenin ismi olur, cer ve tenvin kabul etmez. Kim meksur okursa, o da iki kısımdır: *Birincisi:* Yine iki sakin yan yana geldiği içindir. *İkincisi:* Şu manayadır: Kur'an'ı amelinle karşılaştır; çünkü bu, sâdâ yusadi kavlinden gelir ki, karşılaştırmak ve denkleştirmek demektir. Sadeytuhu da karşılaştırdım, demektir.

"Zikir sahibi": Burada zikirden murat edilen şey hususunda da üç

görüş vardır: *Birincisi:* O, şereftir, bunu da İbn Abbas, Said bin Cübeyr ve Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* O, beyandır, açıklamadır, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Hatırlatmadır, bunu da Dahhak, demiştir.

Sad velkur'ani zizzikr" kavlinin cevabı nerede denilirse,

Buna beş cevap verilmiştir:

Birincisi: Sad, velkur'an'inin cevabıdır, bu durumda sad: Allah'a yemin ederim ki vacip oldu, Allah'a yemin ederim ki indi ve Allah'a yemin ederim ki, hak oldu, manasındadır. Bunu da Ferra ile Saleb, demişlerdir.

İkincisi: Sad'ın cevabı "kem ehlekna min kablihim min karnin" kavlidir, manası da: Leküm (sizin için) demektir. Kelam uzayınca, lam hazfedildi. Şu da onun gibidir: "Veşşemsi ve duhaha, "kad eflaha" *(Şems: 1 ve 9)*. Çünkü mana: Lekad eflaha, demektir. Ancak araya söz girince, "kad eflaha" sözü onu takip etti. Yine bunu da Ferra ile Salep, demişlerdir.

Üçüncüsü: O, "in küllün illa kezzeber rüsüle" *(Sad: 14)* kavlidir. Bunu da Ahfeş nakletmiştir.

Dördüncüsü: O, "inne zalike lehakkun tahasumu ehlin nar" *(Sad: 64)* kavlidir. Bunu da Kisai, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Bunu Arapçada doğru bulmuyoruz; çünkü "velkur'ani" kavlinden çok uzaktadır.

Beşincisi: Onun cevabı mahzuftur, takdiri de şöyledir: Velkur'ani zizzikri melemrü kema yekulul küffaru. Bu hazfedilenleri de "belil lezine keferu fi izzetin ve şikak" kavli göstermektedir. Bunu da müfessirlerden bir grup demişlerdir. Katade de aynı kanaattedir. İzzet ise: Hamiyet (gayret) ve hak tanımazlıktır. Amr bin el – As, Ebu Rezin, İbn Yamur, Asım el – Cahderi, Mahbub da Asım'dan rivayet ederek, noktalı ğayın ve noktasız ra ile "fi ğırretin" okumuşlardır. Şikak ise: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e muhalefet ve düşmanlık etmektir. İki kelimenin de açıklaması şuralarda geçmiştir: Bakara: 138, 206.

Sonra onları "onlardan önce nice nesiller helak ettik" demekle korkuttu, yani geçmiş milletleri demektir. "Feryat ettiler": Helak olurken, bu feryatta da iki görüş vardır: *Birincisi:* O duadır. *İkincisi:* Yalvarmadır.

"Velate hine menas": Dahhak, Ebu'l – Mütevekkil, Asım el – Cahderi ve İbn Yamur, tenin fethi ve nunun ref'i ile "velate hinü" okumuşlardır. İbn Abbas: Onu gördükleri zaman kaçma yoktur, demiştir.

Ata da şöyle demiştir: Yemen lügatinde "late" "leyse" manasınadır. Vehb bin Münebbih de: O Süryanice'dir, demiştir. Ferra da: O "leyse" manasınadır, mana da: Kaçma zamanı değildir, demiştir. Kurralardan kimi "lati" diyerek cer ile okurlar, doğrusu nasbtır, çünkü o, "leyse" manasınadır: Mufaddal bana şöyle bir şiir okudu:

Leyla'nın sevgisini hatırladı, ama zamanı değildi.
Ak saç da dostları benden uzaklaştırdı.

İbn Enbari şöyle demiştir: Ferra, Kisai, Halil, Sibeveyh, Ahfeş ve Ebu Ubeyde "velate"deki tenin "hiyne"den ayrı olduğu görüşünde idiler. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bana göre vakıf, "vela" harfi üzerindedir. Yeniden "tehiynü" diye başlar; bunun da üç delili vardır:

Birincisi: İbn Abbas'ın tefsiri buna şahitlik eder, çünkü o: Onu gördükleri zaman kaçma yoktur, demiştir. Şu bilinmektedir ki "leyse" "la" ile kardeştir ve onun manasındadır.

İkincisi: Biz Arap dilinde "late" diye bir şey bulamıyoruz; bilinen ancak "la"dır.

Üçüncüsü: Bu te, ancak "hiyne", "el'ane" ve "evane"nin başına geçer: Kane haza tehiynü kane zalike, derler. Aynı şekilde: "Teevanu" derler. İzheb telane, derler, Şair Ebu Vecze es - Sa'di'nin şu şiiri de böyledir:

Şefkat gösterenler yokken şefkat gösterirler,
Yemek yediren yokken yemek yedirirler.

İbn Kuteybe de İbn el - A'rabi'den, beytin manasının he ile "elatıfuneh" olduğunu, sonra da "hiyne ma min atıfin" diyerek başladığını söylemiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu, yanlıştır, çünkü te ancak kesik ve sakin yerlerde nun'un üzerine dahil olur. Bitişik yerlerde ise o yoktur. Ali bin Ahmed en - Neysaburi de şöyle demiştir: Nahivciler "vela" üzerinde şöyle derler: O "la"dır, ona te ilave edilmiştir, tıpkı şuralarda olduğu gibi: Sümme ve sümmet, rübbe ve rübbet. Aslı he'dir, "la"ya bitişmiş, "lah" demişlerdir. Onu bitiştirince de onu te yaptılar. Zeccac ve Ebu Ali'ye göre bu da vakıf te iledir, Kisai'ye göre de he iledir. Ebu Ubeyd'e göre de "la" üzerindedir.

Menas ise: Firar etmek, kaçmaktır. Ferra şöyle demiştir: Navs: Arap dilinde gerilemektir, bevs da ilerlemektir. Şair İmruulkays şöyle demiştir:

Sana geldiğimiz zaman Selma'yı anmaktan geri mi çekiliyorsun?
Bir adım geri atıp bir adım ilerliyor musun?

Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Menas: Nasa yenusu'dan mastardır, o da kurtuluş ve başarıdır.

وَعَجِبُوٓا
اَنْ جَٓاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هٰذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴿٤﴾
اَجَعَلَ الْاٰلِهَةَ اِلٰهًا وَاحِدًا اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ ﴿٥﴾ وَانْطَلَقَ الْمَلَاُ
مِنْهُمْ اَنِ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلٰٓى اٰلِهَتِكُمْ اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ ﴿٦﴾ مَا سَمِعْنَا
بِهٰذَا فِي الْمِلَّةِ الْاٰخِرَةِ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا اخْتِلَاقٌ ﴿٧﴾ ءَاُنْزِلَ عَلَيْهِ
الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْر۪ي بَلْ لَمَّا يَذُوقُوا عَذَابِ ﴿٨﴾
اَمْ عِنْدَهُمْ خَزَٓائِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَز۪يزِ الْوَهَّابِ ﴿٩﴾ اَمْ لَهُمْ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَلْيَرْتَقُوا فِي الْاَسْبَابِ ﴿١٠﴾ جُنْدٌ
مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِنَ الْاَحْزَابِ ﴿١١﴾

4 – İçlerinden kendilerine bir uyarıcı gelmesine şaştılar. Kafirler: "Bu, çok yalancı bir sihirbazdır" dediler.

5 – "Tanrıları bir tek tanrı mı kıldı? Gerçekten bu, şaşılacak bir şeydir!"

6 – İçlerinden ileri gelenler gittiler; yürüyün, tanrılarınızın üzerinde diretin. Şüphesiz bu, elbette istenen bir şeydir", diye.

7 – "Bunu öteki dinde görmedik. Bu, ancak uydurma bir şeydir!"

8 – "Aramızda zikir ona mı indirildi?" Hayır, onlar zikrimden şüphededir. Hayır, azabımı henüz tatmadılar.

9 – Yoksa çok güçlü, çok bağışlayan Rabbinin rahmet hazineleri onların yanında mı?

10 – Yoksa göklerin, yerin ve ikisi arasındaki şeylerin mülkü onların mı? Öyleyse sebeplerin içinde (göğe) yükselsinler.

11 – Orada (seni inkarda) gruplardan yenilmiş herhangi bir ordu!

"Şaştılar": Yani kafirler, demektir. "İçlerinden kendilerine bir uyarcı gelmesine": Yani içlerinden kendilerini ateşten korkutacak bir elçinin gelmesine şaştılar.

"Tanrıları bir tek tanrı mı kıldı?": Çünkü onları bir tek Allah'a da-

vet etti ve tanrılara tapmalarını iptal etti. Bu da Ebu Talib'in yanında toplandıkları zaman dedikleri sözleridir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem geldi: Bana bir kelime verir misiniz, o sayede Araplara sahip olursunuz, acemler de size itaat eder, dedi, o da, lailahe illallah'tır. Onlar da kalktılar: "Tanrıları bire mi indirdi?" dediler. Onların hakkında da bu ayet indi.[2] "Gerçekten bu": Yani Muhammed'in dediği tek tanrı inancı "şaşılacak bir şeydir": Yani acayip bir durumdur. Ebu Abdurrahman es - Sülemi, Ebu'l - Aliye, İbn Yamur ve İbn Semeyfa cimin şeddesiyle "uccab" okumuşlardır. Uccab ile acib aynı manayadır. Mesela şunlar gibi: Kebir, kübar ve kübbar, kerim, küram ve kürram, tavil, tuval ve tuvval gibi. Ferra da şöyle bir şiir getirmiştir:

Acayibül acayip bir av getirdiler;
Gözleri mavi ve kuyruğu uzun.

Katade şöyle demiştir: O, bir tek Allah'a davet etti, diye şaşırdılar ve: "Bir tanrı hepimizi duyar mı?" dediler.

"İçlerinden ileri gelenler gitti": Müfessirler şöyle demişlerdir: Kureyş eşrafı Ebu Talib'in yanında toplanıp da, daha önce geçtiği gibi Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i ona şikayet edince, "lailahe illallah" sözünden ürktüler ve Ebu Talib'in yanından çıktılar. İşte: "İntalakal meleü minhüm" dediği budur. İntilak: Yavaşça gitmektir. Talaktül vech, yüzdeki parlaklık da bundan gelir. Mele' ise Kureyş'in eşrafıdır. Onun yanından çıktılar birbirlerine: Yürüyün diyorlardı. "En" ise, yani manasınadır. Zeccac: Mananın: Yürüyerek gidin olması da caizdir, demiştir, yani bu sözle gidin, demektir. Bazıları da, mana şöyledir, demişlerdir: Ebu Talib'e gidin, yeğenini ona şikayet edin, diyerek çıkıp gittiler. "Tanrılarınızın üzerinde diretin": Yani onlara ibadette sebat gösterin, "şüphesiz bu" yani Muhammed'in ashabının çoğalması, "elbette istenen bir şeydir": Yani bize yapılması istenen bir şeydir, demektir.

"Bunu duymadık": Yani Muhammed'in getirdiği tevhidi duymadık, "öteki dinde": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O Hıristiyanlıktır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan, İbrahim bin Muhacir de Mücahit'ten rivayet etmiş; Muhammed bin Ka'b el - Kurazi ile Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: O Kureyş'in dinidir, bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Yahudilikle Hıristiyanlıktır; bunu da Ferra ile Zeccac, demişlerdir. Mana da şöyledir: Yahudiler Uzeyr'le şirk koştular,

2 - Hadisin tahrici surenin başında geçmiştir.

Hıristiyanlar: Allah üçün üçüncüsüdür, dediler. Bunun içindir ki Kureyş Allah'ın birliğini inkar etti.

"Şüphesiz bu": Yani Muhammed'in getirdiği "ancak uydurma bir şeydir": Yani yalandır. "Zikir ona mı indirildi?": Bundan Kur'an'ı kastediyorlar. "Aramızdan": Yani nasıl bize değil de ona has olabilir; o ise soyca bizden üstün değildir, şerefçe bizden daha büyük değildir?! Allah Teala da şöyle dedi: "Hayır, onlar zikrimden şüphededir": Yani Kur'an'dan demektir, mana da şöyledir: Onlar dedikleri şeyde kesin bilgi üzerinde değiller; onlar başka değil şüphecidirler. "Bel lemma": Mukatil şöyle demiştir: "Lemma" "lem" manasınadır, şurada olduğu gibi: "Velemma yedhulil imanu fi kulubiküm" *(Hucurat: 14)*. Başkası da şöyle demiştir: Bu, onlar için tehdittir, mana da şöyledir: Eğer onlara azap inse idi, Muhammed'in dediğinin hak olduğunu bilirlerdi. Yakup her iki halde de "azabî"yi ye ile okumuştur.

Zeccac şöyle demiştir: "Zikir ona mı indirildi?" sözü onların hasedini gösterince, aziz ve celil olan Allah mülk ve risaletin O'na ait olduğunu bildirip "yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mı?" dedi. Müfessirler, ayetin manası şöyledir, demişlerdir: Peygamberliğin anahtarları onların ellerinde midir ki, onu istedikleri yere koysunlar?! Mana da şöyledir: Ellerinde değildir, göklerin ve yerin mülkü de onların değildir. Eğer bunlardan bir şey iddia ederlerse, "sebeplerin içinde yükselsinler": Said bin Cübeyr: Gök kapılarından yükselsinler, demiştir. Zeccac da: Kendilerini göğe ulaştıracak sebeplere yükselsinler, demiştir.

"Cündün": Onlar cünttür, cünt de: İnsana tabi olan kimselerdir. Sanki: Onlar taklitçi adamlardır, içlerinde aklı başında bilen biri yoktur, demektir. "Ma" ise zaittir. "Şurada": İse Bedir'e işarettir. Ahzab da Peygamberlerin üzerine bölük bölük gelen bütün kimselerdir. Katade şöyle demiştir: Allah Teala Mekke'de olan Peygamberine müşrikleri hezimete uğratacağını haber vermiştir. Ayetin tevili Bedir savaşında meydana çıkmıştır.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ
وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ ﴿١٢﴾ وَثَمُودُ وَقَوْمُ لُوطٍ وَأَصْحَابُ
لْـَٔيْكَةِ أُولَٰئِكَ الْأَحْزَابُ ﴿١٣﴾ إِنْ كُلٌّ إِلَّا كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ
عِقَابِ ﴿١٤﴾ وَمَا يَنْظُرُ هَٰؤُلَاءِ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً مَا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ ﴿١٥﴾

12 – Onlardan önce Nuh kavmi, Ad ve kazıklı Fir'avn de (peygamberleri) yalanladılar.

13 – Semud, Lut kavmi ve Eyke halkı. İşte o gruplar.

14 – Hepsi peygamberleri yalanladılar; azabım (onlara) hak oldu.

15 – Bunlar, ancak iki sağım aralığı kadar sürmeyecek tek bir haykırışı bekliyorlar.

"Kezzebet kablehüm kavmu nuhin": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bazı Araplar kavim kelimesini müennes yapmış, bazıları da müzekker yapmışlardır. Eğer onlara bu ayet delil getirilirse, aşiret manasına alınmıştır, derler ve "kella inneha tezkireh" *(Abese: 11)* kavlini delil getirir ve: Gizlenen kelime müzekkerdir, derler.

"Kazıklar sahibi Fir'avn": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: O, insanları bağladığı kazıklarla işkence ederdi, sonra insanın üzerine bir kaya parçası kaldırılır; kafası kırılırdı. Bunu da İbn Mes'ud ile İbn Abbas, demişlerdir. Hasen ile Mücahit de böyle demişlerdir: O, insanları ellerine ve ayaklarına çaktığı kazıklarla işkence ederdi.

İkincisi: O, sağlam bina sahibi idi, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; Dahhak ile el – Kurazi de böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de bunu tercih etmiştir. Araplar: O, sağlam kazığa bağlı bir onur içindedir, sağlam kazığa bağlı bir mülk içindedir, derler, devamlı ve sağlam kastederler. Bunun da aslı şudur: Onların evleri (çadırları) kazıkla sağlamlaştırılırdı. Esved bin Yağfur şöyle demiştir:

Sağlam kazığa bağlı mülkün sayesindedir.

Üçüncüsü: Kazıklardan maksat: Ordulardır, bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir; çünkü onun mülkünü sağlamlaştırırlar; kazık nasıl bir şeyi ayakta tutarsa öyle takviye ederlerdi.

Dördüncüsü: Ona yüksek bir sunak yapmışlardı; onun üzerinde insanlar boğazlardı.

Beşincisi: Onun dört sütunu vardı, adamı tutar, sütuna bağlar ve işkence ederdi. Bu iki görüş Said bin Cübeyr'den rivayet edilmiştir.

Altıncısı: Onun kazıkları, yularları ve oyun yerleri vardı; onlarla oynardı. Bunu da Ata ile Katade, demişlerdir.

İnanmayanları zikredince, "onlar gruplardır" dedi; Kureyş müşriklerinin de onlardan olduğunu bize bildirdi. Onlar da azap edilip helak edildiler. "Fehakka ikabî": Yakup her iki halde de ye ile okumuştur.

"Beklemiyor": Yani Mekke kafirleri "ancak bir haykırışı": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O sura ilk üfürmedir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* O son üfürmedir, bunu da İbn Saib, demiştir.

"Fevak"ta da iki okuma vardır; Hamze, Halef ve Kisai, fenin zammı ile okumuşlar; diğerleri de fethi ile okumuşlardır. Aralarında fark var mıdır, yok mudur? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O ikisi bir manayadır, bu da Ferra, İbn Kuteybe ve Zeccac'ın görüşleridir. Ferra, mana şöyledir, demiştir: Onun için bir rahat ve ayılma yoktur. Bunun da aslı hayvan emzirmede ifakadan gelir ki, yavru annesini emdiği zaman az bekler ki sütü insin. İşte ifakat dediği budur. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den: Hasta ziyareti deveyi sağma kadardır, dediği rivayet edilmiştir.[3] Kim fetha ile okursa o, kaliteli ve yüksek bir lügattir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Fuvak ile fevak birdir, o da: Devenin sağılıp kalan sütün gelmesi için bekletilmesidir, ondan sonra bir daha sağılır; işte iki sağım arasındaki fevak budur. Fevak istiare yolu ile eğleşme ve beklemede kullanılmıştır. Zeccac da şöyle demiştir: Fuvak: Dişi devenin iki sağımı arasıdır; o rucudan gelir; çünkü iki sağım arasında süt memeye döner. Hastalığından ifakat buldu, denir ki: Sağlığına kavuştu, demektir.

İkincisi: Kim onu fetha ile okursa, onun için rahat yoktur, demek ister. Kim de zamme ile okursa: Devenin sağımı demek ister. Bunu Ebu Ubeyde, demiştir.

Müfessirlerin kelamın manasında da dört görüşleri vardır:

Birincisi: Onun için dönüş yoktur, sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Tekrar yoktur, demektir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Mana da şöyledir: O ses tekrar edilmez. *İkincisi:* Onun için dünyaya dönüş yoktur. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir; mana da şöyledir: Onlar onun ardından dünyaya dönmezler.

İkincisi: Onlar için ayılma yoktur; bilakis helak olurlar. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Onun için gevşeme ve kesilme yoktur, bunu da İbn Cerir, demiştir.

Dördüncüsü: Onun için bir rahat yoktur. Bunu da müfessirlerden bir cemaat hikaye etmişlerdir.

---

3 – Beyhaki, Şuabu'l – İman, hadis no, 9222.

وَقَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ ﴿١٦﴾
اِصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْاَيْدِۚ اِنَّهُ اَوَّابٌ ﴿١٧﴾
اِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِشْرَاقِ ﴿١٨﴾ وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةًۜ
كُلٌّ لَهُ اَوَّابٌ ﴿١٩﴾ وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَاٰتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ ﴿٢٠﴾

16 – "Rabbimiz, amel defterimizi hesap gününden önce acele ver" dediler.

17 – Dediklerine sabret. Kuvvet sahibi kulumuz Davud'u an. Gerçekten o, (Allah'a) dönendir.

18 – Gerçekten dağları ona ram ettik; onunla sabah ve kuşluk tesbih ediyorlardı.

19 – Topluca kuşları da. Hepsi ona (Davud'a) dönücü idi.

20 – Onun mülkünü sağlamlaştırdık ve ona hikmeti ve sözün ayrımını verdik.

"Rabbimiz, amel defterimizi hesap gününden önce ver": Bunu demelerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara cennette olan şeyler zikredilince, bunu dediler. Bunu da Said bin Cübeyr ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: "Kime kitabı sağından verilirse..." *(Hakka: 19 – 37)* ayetleri inince, Kureyş şöyle dedi: Ey Muhammed, sen bizim kitaplarımızı solumuzdan alacağımızı iddia ettin; öyleyse amel defterlerimizi acele iste, dediler. Bunu da onu yalanlamak için, dediler. Bunu da Ebu'l – Aliye ile Mukatil, demişlerdir.

Kıt hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O sahife (amel defteri)dir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. Ferra şöyle demiştir: Kıt, Arap dilinde çektir (yazılı kağıttır). Kutut da ödül yazılan kağıtlardır. Hasen, Mukatil ve İbn Kuteybe bu manaya kail olmuşlardır.

İkincisi: Kıt, hesaptır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O hükümdür, bunu da Ata el – Horasani, demiştir, mana da şöyledir: Onlar aralarında hüküm olunacağı ile tehdit edilince, bunu istediler.

Dördüncüsü: O hissedir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Zeccac

da şöyle demiştir: Kıt, nasiptir, aslı, insana yazılan ve ona ulaşacak olan sayfadır. Katattü'den gelir ki, kestim, demektir. Nasip de kesilen bir şeydir. Sonra bu görüşte müfessirlerin iki görüşleri vardır: *Birincisi:* Onlar cennetten hisselerini istediler, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Onlar azaptan hisselerini istediler, bunu da Katade, demiştir. Bütün görüşlere göre bunu alay yollu istemişlerdir. Çünkü kıyamete inanmıyorlardı.

"Dediklerine sabret": Yani yalanlama ve eziyetlerine, demektir. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ülülazm peygamberlerin yoluna gitmesi için sabretmekle emrolundu. Bu durumda muhkemdir.

İkincisi: O Kelbi'nin iddiasına göre kılıç ayetiyle mensuhtur.

"Kulumuz Davud'u an": Bununla "sabret" kavli arasındaki münasebette iki görüş vardır:

Birincisi: O Davud'un ibadet ve taate kuvveti zikredilmekle sabra kuvvet göstermesi emredildi.

İkincisi: Mana şöyledir: Onlara şöyle tarif et ki, peygamberler – selam onların üzerine olsun – benden korkarlardı; işte Davud, ibadete bunca kuvvetiyle beraber, durmadan ağlar ve istiğfar ederdi. Artık bu fiilleriyle onların hali nasıl olacaktır?!

"Kuvvet sahibi": İbn Abbas: O ibadette kuvvettir, demiştir. Buhari ile Müslim'de Abdullah bin Amr hadisinde şöyle denilmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bana dedi ki: Allah'ın en sevdiği oruç Davud'un orucudur; bir gün tutar ve bir gün yerdi. Allah'ın en sevdiği namaz da Davud'un namazıdır; gecenin yarısını uyur, üçte birini ibadetle geçirir ve altıda birini uyurdu.[4]

Evvab hakkında da çeşitli görüşler vardır ki onları da İsrail (İsra) suresi, ayet: 25'te zikretmiştik.

"Gerçekten dağları ona ram ettik; onunla sabah ve kuşluk tesbih ederlerdi": Dağların onunla tesbih etmesini de Enbiya: 79'da zikretmiştik. Aşiy kelimesinin manasını da yukarıda: Al-i İmran: 41; En'am: 53'te zikretmiştik; İşrak'ın manasını da Hicr: 73'te, "müşrıkıyn" kavlinde zikretmiştik. Zeccac şöyle demiştir: İşrak: Güneşin doğup aydınlatmasıdır. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kuşluk namazını aradım; onu ancak bu ayette buldum. Ondan: Kuşluk namazının Nur: 36 "bilğuduvvi velasal" kavlinde zikredildiğini ifade etmiştik.

---

4 – Buhari, Savm, bab, 57 ve 59; Ehadisü'l – Enbiya, bab, 37 ve 38; Müslim, Sıyam, hadis no, 182. Ayrıca bkz. İmam Ahmed, Ebu Davud, Nesei, İbn Mace ve Darimi.

"Vettayra mahşureh": İkrime, Ebu'l – Cevza, Dahhak ve İbn Ebi Able, ikisinde de ref ile "vettayru mahşuretün" okumuşlardır. Manası da: Başına toplanmış vaziyette onunla beraber Allah'ı tesbih ederdi, demektir. "Küllün lehu": Bu zamirde de iki görüş vardır:

Birincisi: O Davud'a racidir, yani hepsi Davud'a dönerdi, onun itaatine ve emrine koşardı, demektir. Mana da şöyledir: Hepsi onunla beraber tesbih etmede ona itaat ederdi. Bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Allah'a racidir, mana da şöyledir: Hepsi Allah'ı tesbih eder. Bunu da Süddi, demiştir.

"Mülkünü sağlamlaştırdık": Mülkünün ne ile sağlamlaştırıldığı hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Koruma ve ordularla. İbn Abbas şöyle demiştir: Onu her gece otuz altı bin kişi korurdu.

İkincisi: İnsanların kalplerine ona karşı bir heybet konulmuştu. Bu mana da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Ona hikmet verdik": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* O anlayıştır, bunu İbn Abbas, Hasen ve İbn Zeyd, demişlerdir. *İkincisi:* İsabettir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Sünnettir, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Peygamberliktir, bunu da Süddi, demiştir.

Söz ayrımı hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O kadılık ilmi ve adalettir, bunu İbn Abbas ile Hasen, demişlerdir.

İkincisi: Sözü açıklamaktır, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Maverdi onun bütün maksatlara yeten söz olduğunu zikretmiştir.

Üçüncüsü: Emma ba'dü (imdi) sözüdür ki onu ilk kullanan odur, bunu da Ebu Musa'l – Eş'ari ile Şa'bi, demişlerdir.

Dördüncüsü: Davacıdan isbat, davalıdan yemin istemektir, bunu da Şureyh ile Katade, demişlerdir ki bu, güzel bir görüştür; çünkü dava ancak bununla karara bağlanır.

وَهَلْ اَتٰيكَ نَبَؤُا الْخَصْمِۢ اِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَۙ ﴿٢١﴾ اِذْ دَخَلُوا عَلٰى
دَاوُ۫دَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْۚ خَصْمَانِ بَغٰى بَعْضُنَا عَلٰى بَعْضٍ فَاحْكُمْ
بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَٓا اِلٰى سَوَٓاءِ الصِّرَاطِ ﴿٢٢﴾ اِنَّ هٰذَٓا
اَخ۪ي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِيَ نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ اَكْفِلْن۪يهَا

وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ ﴿٢٣﴾ قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ إِلَى
نِعَاجِهِ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ إِلَّا الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَلِيلٌ مَا هُمْ وَظَنَّ دَاوُودُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ
فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ ﴿٢٤﴾ فَغَفَرْنَا لَهُ ذَٰلِكَ
وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَىٰ وَحُسْنَ مَآبٍ ﴿٢٥﴾ يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ
خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ
الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ
اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ ﴿٢٦﴾

21 – Hasımların haberi sana geldi mi? Hani mihraba tırmanmışlardı.

22 – Hani, Davud'un karşısına girmişlerdi (çıkmışlardı) da onlardan korkmuştu. "Korkma, biz birbirine tecavüz (haksızlık) eden iki hasımız; aramızda hüküm ver, aşırı gitme ve bizi yolun doğrusuna ilet" dediler.

23 – "Şüphesiz şu, benim kardeşimdir; onun doksan dokuz dişi koyunu var, benim de tek bir dişi koyunum var. Onu da bana ver, dedi ve beni konuşmada mağlup etti.

24 – (Davud) dedi: "Andolsun, gerçekten senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle sana haksızlık etti. Şüphesiz ortaklar elbette bazıları bazılarına haksızlık eder. Ancak iman edip iyi şeyler yapanlar müstesnadır ki, bunlar da pek azdır". Davud, onu imtihan ettiğimizi zannetti. Rabbine istiğfar etti ve ruku ederek (Rabbine) döndü.

25 – Biz de onun bu hareketini bağışladık. Gerçekten onun için yanımızda yakınlık ve dönüş güzelliği (dönecek güzel bir yer) var.

26 – Ey Davud, şüphesiz biz seni yeryüzünde halife kıldık; sen de insanların arasında hak ile hükmet, hevese uyma; sonra seni Allah'ın yolundan saptırır. Şüphesiz Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unuttuklarından dolayı şiddetli bir azap vardır.

"Hasımların haberi sana geldi mi?": Ebu Süleyman, mana şöyledir,

demiştir: Sana kesin olarak geldi; sen de onu dinle, onu sana anlatacağız.

Alimler Davud'un ne sebeple imtihan edildiği hususunda beş görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O şöyle dedi: Ya Rabbi, İbrahim, İshak ve Yakub'a öyle ün verdin ki benim de öyle olsun isterim. Allah Teala da şöyle dedi: Ben onları seni imtihan etmediğim şeylerle imtihan ettim; eğer istersen seni de onların imtihanı ile imtihan eder ve onlara verdiğimi sana da veririm? O da: Peki, dedi. Bir gün namaz odasında iken üzerine bir güvercin düştü, onu almak istedi; o da uçtu. Onu yakalamak üzere gitti, yıkanan bir kadın gördü. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Süddi de böyle demiştir.

İkincisi: O ibadette öyle çabaladı ki yakınındaki melekler ona göründüler. Onunla beraber namaz kılar ve ağlamada ona eşlik ederlerdi. Onlara alışınca: Bana haber verin, siz benim neyimle görevlisiniz, dedi? Onlar da: Sana günah yazmıyoruz; aksine iyi amel yazıyoruz, sana sebat veriyoruz, seni muvaffak kılıyoruz ve kötülüğü senden savıyoruz, dediler. İçinden şöyle dedi: Keşke bilseydim, beni nefsimle baş başa bıraksalardı nasıl olurdum? Nasıl olacağını bilmek için nefsi ile baş başa kalmak istedi. Allah Teala da yakınındaki meleklerden ondan uzaklaşmalarını istedi ki aziz ve celil olan Allah'a muhtaç olduğunu anlasın. Onları kaybedince, ibadette iki kat çalıştı; nefsini yendiğini zannetti. Allah Teala da ona zayıflığını anlatmak istedi; ona cennet kuşlarından bir kuş gönderdi. Kuş onun mihrabına düştü, namazını bozup ona elini uzattı, yerinden ayrıldı; gözü ile onu takip etti. Birden Orya'nın karısı ile karşılaştı. Bu da Vehb bin Münebbih'in görüşüdür.

Üçüncüsü: O ve İsrail oğulları oturup müzakere ediyorlardı: "İnsanın günah işlemediği gün olur mu?" dediler. Davud bunu içinde sakladı ve bunu yapabileceğini düşündü. İbadet günü olunca kapılarını kapattı, yanına kimsenin girmemesini emretti ve Zebur okumaya koyuldu. Birden altın bir güvercin gördü, ona doğru uzandı, o da uçtu. Onu takip ederken o kadını gördü. Bunu da Matar, Hasen'den rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O, Kral olduğu zaman İsrail oğullarına: Allah'a yemin ederim ki aranızda adalet edeceğim, dedi, inşallah demedi; bu yüzden de imtihan edildi. Bunu da Katade, Hasen'den rivayet etmiştir.

Beşincisi: Amelinin çokluğu onun hoşuna gitti, bu yüzden de başı belaya girdi. Bunu da Ebu Bekir el – Verrak, demiştir.

İMTİHAN KISSASINA İŞARET

Vehb'ten şöyle dediğini rivayet etmiştik: O güvercin cennet kuşlarından idi, Süddi de şöyle demiştir: Şeytan ona bir güvercin kılığında göründü. Müfessirler şöyle demişlerdir: O, güvercini takip edince, bahçede havuzunda yıkanan bir kadın gördü, damda yıkanan diyenler de olmuştur. Onun güzelliğine vuruldu, dönüp ona baktı; kadın da onun gölgesini gördü. Saçını çözdü, onunla vücudunu kapattı; bu daha da beğenisini artırdı. Onu sordu; onun Orya'nın karısı olduğunu, kocasının gazada bulunduğunu söylediler. Davud o ordunun kumandanına, Orya'yı falanca yere göndermesini ve onu Tabut tarafına salmasını emretti. Tabut tarafına giden de fetih yapmadıkça veya şehit düşmedikçe dönemezdi. Bunu yaptı; fetih nasip oldu. Davud'a durumu bildirdi. Davud komutana, onu filanca düşmanlara göndermesini yazdı, yine fetihle döndü. Onu başka düşmanlara göndermesini yazdı; o da üçüncü seferde öldürüldü. Kadının iddeti bitince Davud onunla evlendi. İşte Süleyman'ın annesi odur. Onunla gerdeğe girince az sonra Allah ona insan suretinde iki melek gönderdi. Meleklerin ona Süleyman doğup da büyüyünceye kadar gelmediği de söylenmiştir. Sonra iki melek ona geldi, onu ibadet mihrabında buldular. Korumalar onların girmesine mani oldular, onlar da mihraba tırmandılar. Müfessirlerin çoğu bu anlattığımız görüştedirler. Aynısını el–Avfi de İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen, Katade, Süddi, Mukatil ve diğerlerinden de rivayet edilmiştir. Bir grup müfessir de şöyle demişlerdir: Davud kadına bakınca ona sordu, kocasını öldürülünceye kadar üst üste gazaya gönderdi. Aynısı İbn Abbas, Vehb ve bir grupla beraber Hasen'den de rivayet edilmiştir. Musannif der ki: Bu, nakil yoluyla sahih değildir, mana bakımından da caiz değildir; çünkü peygamberler böyle şeylerden münezzehtirler.

Araştırmacı alimler de onun hangi günahından dolayı tekdir edildiğinde dört görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Davud ona aşık olunca, kocasına: Benim için ondan çekil, dedi: bu yüzden itaba maruz kaldı. Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Davud, kadının sahibine: Onu bana bırak, benim için ondan çekil, demekten başka bir şey söylemedi. Bunun benzeri İbn Mes'ud'dan da rivayet edilmiştir. Ebu Süleyman da şöyle nakletmiştir: Davud, Orya'ya haber gönderdi, onu gazadan getirtti, onu yakınına oturttu ve ona ikram etti. Sonunda ona: Kadınını bana bırak, İsrail oğullarından istediğin kadını sana alayım veya istediğin cariyeyi senin için satın alayım, dedi. O da: Ben kadınımı başkasıyla değiştir-

mek istemiyorum, dedi. Davud'un isteğine olumsuz cevap verince, onu gaza bölgesine geri gönderdi.

İkincisi: O kadını helal olarak elde etmek istedi, içinden bunu geçirdi; Orya da tesadüfen gazaya gidip helak oldu; Davud onun ölümüne çalışmadı, helakini istemedi. Ölüm haberi ona ulaşınca diğer askerleri gibi ona sızlanmadı, sonra da karısı ile evlendi. Bundan dolayı da itab(azar)a maruz kaldı. Peygamberlerin günahları, küçük de olsa o, aziz ve celil olan Allah katında büyüktür.

Üçüncüsü: Davud'un gözü kadına çarpınca, ona iyice baktı, içine sevgisi düştü.

Dördüncüsü: Orya o kadını istemişti, Davud da Orya'nın istediğini bildiği halde onu istedi ve onunla evlendi; Orya buna üzüldü, Allah Teala da o kadını ilk isteyene bırakmadığı için Davud'a itap etti. Kadı Ebu Ya'la, bu görüşü beğenmiş ve "azzeni filhitab" kavlini buna delil getirmiş ve şöyle demiştir: Bu da gösteriyor ki söz ikisinin de o kadını istemesindedir, yoksa biri evlenmiş değildir. Davud peygamberlere yaraşmayan iki şeyden dolayı itap edildi: *Birincisi:* Başkasının istediği kadını istemesi. *İkincisi:* Çok kadını varken evlenmeye hırs göstermesi, bunu günah kabul etmemişti. Allah Teala da bundan dolayı ona itap etti. Kadını görünce ona aşık olduğunun ve kocasını ölüme gönderdiğinin izahı yoktur; çünkü bu, peygamberler için caiz değildir. Zira peygamberler bilerek günah işlemezler.

Zeccac şöyle demiştir: tekil kalıbı ile "hasm" deyip, sonra da "cemi kalıbı ile "tesevverül mihraba" demesi şunun içindir; çünkü hasm kelimesi tekil, ikil, çoğul, erkek ve dişiye müsaittir; mesela şöyle dersin: Haza hasmun, vehiye hasmun, vehüma hasmun, vehüm hasmun. Bütün bunlara müsait olması mastar olmasındandır. Mesela hasamtuhu ahsumuhu hasman dersin. Mihrap da burada oda gibi bir şeydir. Şair şöyle demiştir:

Nice oda sahibi kadın vardır ki ben ona geldiğim zaman,
Merdivenle çıkmadıkça onunla görüşemem.

Tesevveru kelimesi de onun yüksek olduğuna işarettir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar iki melektiler, bunların Cebrail ile Mikail aleyhimesselam oldukları da söylenmiştir. Onu tövbe için uyarmak üzere geldiler. Onlar iki kişi oldukları halde "tesevveru" demesi şundandır; çünkü cemi bir şeyin bir şeye eklenmesidir, iki ve yukarısı da bu itibarla cemidir.

"Hani Davud'un yanına girmişlerdi": Ferra şöyle demiştir: "Tesev-

veru"nun dahalu manasına olması caizdir ki o zaman tekrar olur. "İza"nın "lemma" manasına olması da caizdir, o zaman da mana şöyle olur: Yanına girdikleri zaman mihraba tırmandılar, tırmanınca da girdiler.

"Onlardan telaşlandı": Çünkü ona davacılar gibi gelmemişlerdi; muhakeme zamanı dışında gelmişlerdi. İzinsiz olarak duvara tırmanarak gelmişlerdi. Ebu'l – Ahvas şöyle demiştir: Her biri diğerinin saçından tutarak yanına girmişlerdi. "Hasmani" gizli "nahnu" zamiri ile merfudur. İbn Enbari, mana: Nahnu kehasmeyni ve misli hasmeyni (biz iki hasım gibiyiz, iki hasıma benzeriz), demek olur, demiştir. Kâf düşmüş, hamsani onun yerine geçmiştir. Nitekim Araplar: Abdullah elkamerü hüsnen, derler, Abdullah ay gibi güzeldir, demek isterler.

Hint bint Utbe de babası ve amcasına ağıt yakarken şöyle demiştir:

Kim şöyle iki kardeş gördü, dal gibidirler,
Kim iki aslan gördü, avcıları en nefis avlarından el çektiren,
Boyun eğmez iki şahin, yanlarına yaklaşılmaz,
Kim iki Bahreyn mızrağı gördü,
Onları ancak göğün ortasında görürsün.

İki aslan gibi, iki şahin gibi demek istemiş; gibiyi atmış, ondan sonrasına dayamıştır. Sonra aziz ve celil olan Allah "ba'duna"daki elif ve nunu "nahnu" zamirine çevirdi. Nitekim Araplar: Nahnu kavmun şerüfe ebuna ve nahnu kavmun şerüfe ebuhum, derler ki aynı manayadır. Hak da burada adalet manasınadır.

Velatuştıt: Haksız karar verme, demektir. Şatta ve eşatta denir ki: Haksızlık etmektir. İbn Ebi Able, tenin fethi ve tının zammı ile "vela teştut" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Bazı Araplar: Şetatte aleyye fissevmi derler ki, pazarlıkta benden uzaksın, demektir. Daha çok elifle eşatta kullanılır. Şettat dar: Ev uzak olmaktır.

"Bizi yolun doğrusuna ilet": Yani haktan uzak olmayan yola demektir, mana da: Bizi hakka götür, demektir. Davud onlara: Konuşun, dedi. Biri: "Bu benim kardeşimdir" dedi. İbn Enbari, mana şöyledir, demiştir: Melek donundaki hasımlardan biri: Bu benim kardeşimdir, dedi, mana açık olduğu için, dedi kelimesi Kur'an'da zikredilmedi. "Onun doksan dokuz dişi koyunu vardır": Zeccac şöyle demiştir: Dişi koyun kinaye yolu ile kadın yerine kullanılmıştır. Başkası da şöyle demiştir: Araplar kadınları dişi koyuna benzetir, tevriye ile de koyun ve inek derler. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Dişi koyun demekle üstü kapalı olarak kadın demek istemiştir.

Nitekim Şair Antere de şöyle demiştir:

Ey dişi koyun, sen hangi avcıya helalsin?
Bana haramsın, keşke haram olmasa idin!

Dişi koyun demekle genç kadın, demek istemiştir. Melek neden bu sayıdan bahsetmiştir? Çünkü Davud'un o kadar kadını vardı.

"Veliye nacetün vahidetün": Hafs, Asım'dan yeyi fethe ile okuduğunu rivayet etmiştir. Diğerleri ise sakin okumuşlardır.

"Fekale ekfilniha (onu bana ver, dedi)": İbn Kuteybe: Benim koyunlarıma kat, onun bakımını bana bırak, demiştir. Zeccac da: Sen ondan vazgeç, bakımını bana bırak, demiştir.

"Ve azzeni filhitab" (konuşmada beni mağlup etti)": Sözde beni mağlup etti, demektir. Ömer bin Hattab, Ebu Rezin el – Ukayli, Dahhak, İbn Yamur ve İbn Ebi Able, elifle "ve âzzeni" okumuşlardır. İbn Mes'ud ile İbn Abbas da: Sözde beni mağlup etti üzerinde: Onu bana bırak demekten başka bir şey söylemedi, demişlerdir. El – Avfi de, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Eğer ben ve o, adam çağırırsak onunki daha çok olur, eğer ben ve o yakalarsak onunki daha sert olur.

Eğer: "O iki melek bunu nasıl dediler, hâlbuki yanlarında hiç öyle şey yoktu?" denirse,

Cevap şöyledir: Alimler şöyle demişlerdir: Bunu misal ve teşbih yolu ile dediler, Davud'un kıssasını ona benzettiler, şöyle demek istediler: Ne dersin, sana iki davacı gelseler de şöyle şöyle deseler? Davud, ne yapsa sorumlu olmadığı görüşünde idi; Allah Teala da onu iki melekle uyandırdı. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu, Allah Teala'nın onun hatasına dair getirdiği bir misaldir. Biz de az önce mananın: Biz iki hasım gibiyiz, şeklinde olduğunu söylemiştik.

"Dedi", yani Davud "andolsun, gerçekten senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle sana haksızlık etmiştir": Ferra: Bisualihi naceteke, demiştir. Sualden he'yi düşürürsen fiili naceye yanaştırırsın. Şu ayet de böyledir: "Layesemül insanu min duail Hayri" *(Fussilet: 49)*, yani min duaihi bilhayri demektir. He atılınca, fiil hayra yanaştırıldı, hayırdaki be de atıldı. Şiir:

Hayatta olduğum sürece teslim edecek değilim,
Zeyd'i Emire teslim edecek değilim.

Yani: Biteslimin alel emiri, demektir.

"İla niacihi (koyunlarına)": Yani onu da onlara katmak istemekle, demektir. İbn Kuteybe, mana: Senin koyununu kendi koyunlarına katmakla, demektir, ancak kısaltmak istemiştir, demiştir. "İla"nın "maa" manasına olduğu da söylenmiştir.

Eğer: Davud, ötekinin sözünü dinlemeden nasıl karar verdi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Öteki hasım da ikrar etmişti; ikrarı ile karar vermişti. Dinleyici anlayacağı için ikrar kelimesini zikretmedi. Araplar şöyle derler: Sana ticaret yapmanı söyledim; sen de mal kazandın, ticaret edip mal kazandın, demektir. Süddi'nin yorumu da bunu gösterir: Davud öteki hasma: "Sen ne diyorsun?" dedi. O da: Evet, onu alıp koyunlarımı tamamlamak istiyorum fakat o, bunu istemiyor, dedi. Davud: O zaman seni bırakmayız; eğer böyle niyet ediyorsan şununun ve bununun üzerine vururuz, dedi ve burnunu ve alnını gösterdi. O da: Ey Davud, buralarına vurulmaya en müstehak sensin; çünkü senin doksan dokuz kadının vardır, Orya'nın ise ancak bir tek kadını var, dedi. Davud baktı, kimseyi göremedi, içine düştüğü tehlikenin büyüklüğünü anladı.

"Ve inne kesiren minel huletai": Yani ortakların çoğu, demektir. Tekili ise: Halit'tir, o da malı seninkine karışık olandır. Bunu demesi, onları iki ortak zannetmesindendir. "Ancak iman edenler müstesnadır": Yani onlar birbirlerine haksızlık etmezler. "Ve kalilün ma hüm": "Ma" zaittir, mana da: Kalilün hüm, demektir. Mana şöyledir diyenler de olmuştur: Hüm kalilün, yani iyiler zulüm etmezler.

"Davud zannetti": Yani kesin bildi, demektir. "Ennema fetennahu": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onu denedik. *İkincisi:* Onu o kadına bakıp da ona tutulmasıyla belaya uğrattık. Ömer bin Hattab, hem te'nin hem de nun'un şeddesiyle "ennema fettennahu" okumuştur. Enes bin Malik, Ebu Rezin, Hasen, Katade, Ali bin Nasr da Ebu Amr'dan rivayet ederek hem te hem de nun şeddesiz olarak "ennema fetenahu" okumuşlar, bundan da iki meleği kastetmişlerdir. Ebu Ali el-Farisi de ona yöneldiler, demiştir. Bunu anlama ve uyandırma sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Melekler bunu ona açıkça söylediler, nitekim bunu da Süddi'nin görüşü olarak anlatmıştık.

İkincisi: Onlar: Adam kendi aleyhine karar verdi, diyerek oradan ayrıldılar. O da kendisini kastettiklerini anladı. Bunu da Vehb, demiştir.

Üçüncüsü: Aralarında karar verince, biri diğerine bakıp güldü sonra göğe yükseldiler, Davud da onlara bakakaldı ve Allah Teala'nın kendisini imtihan ettiğini anladı. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Rabbine istiğfar etti": Müfessirler şöyle demişlerdir: Davud günahını fark edince, rukua gitti. İbn Abbas: Secdeye kapandı, demiştir. Secde yerine ruku ifade etmesi, ikisinin de eğilmek manasına olma-

sındandır. Bazıları da, mana: Rukudan sonra secdeye kapandı, demişler.

Hüküm: Alimler bunun vacip secdeden olup olmadığında iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Vacip secdelerden değildir, bunu da Şafii, demiştir. *İkincisi:* Vacip secdelerdendir, bunu da Ebu Hanife, demiştir. İmam Ahmet'ten de iki rivayet vardır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Secdesinde kırk gün kaldı, başını ancak farz namaz veya zaruri ihtiyacı için kaldırırdı. Yemez içmezdi, toprak yere gelen kısımlarını yara etti, gözyaşlarından ot bitti. Secdesinde şöyle derdi Ey Davud'un Rabbi, Davud öyle bir kaydı ki doğu ile batı arasından daha uzağa düştü. Mücahit de şöyle demiştir: Gözyaşlarından ot bitti, öyle ki boyunu geçti. Sonra Rabbine şöyle seslendi: Rabbim, alnım yara oldu, gözyaşlarım kurudu, Davud ise hatasından zerre dönmedi. Kendisine şöyle seslenildi: Aç mısın yedirelim, hasta mısın şifa verelim, mazlum musun intikamını alalım? O zaman öyle sesli bir ağladı ki biten her şey harekete geçti, işte o zaman Allah onu bağışladı. Sabit el - Bünani şöyle demiştir: Davud yedi kıl döşek aldı, içlerini külle doldurdu, sonra o kadar ağladı ki gözyaşları onları delip geçti. Gözyaşı karışmadık hiçbir şey içmedi. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Kendisine şöyle nida edildi: Ey Davud, başını kaldır, biz seni bağışladık. Başını kaldırdı, ihtiyarlamış, titrer hale gelmişti.

"Ve enabe": Bunun manası: Günahından tövbe ederek Rabbine döndü, demektir. "Biz de onun bu hareketini bağışladık": Yani günahını demektir. "Gerçekten onun için yanımızda yakınlık vardır": İbn Kuteybe: İleri bir derece ve yakınlık vardır, demiştir.

"Dönüş güzelliği": Mukatil: Bu da Allah Teala'nın onun için cennette hazırladığı şeydir, demiştir.

"Ey Davud": Bunun manası: Ey Davud, dedik "şüphesiz biz seni kıldık" yani seni yaptık "yeryüzünde halife": Yani kulların işlerini bizim adımıza idare edersin, sanki bizim halifemiz gibisin. "İnsanlar arasında hak ile hükmet": Yani adaletle demektir. "Hevese uyma": Yani aziz ve celil olan Allah'ın emrine ters düştüğü zaman keyfine uyma, demektir. "Sonra seni Allah'ın yolundan saptırır": Yani dininden, demektir. "İnnellezine yedillune": Ebu Nehik, Ebu Hayve ve İbn Yamur, yenin zammesiyle "yudıllune" okumuşlardır.

"Hesap gününü unutmalarından dolayı": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Hesap günü için amel etmeyi bırakmalarından. Bunu da Süddi, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: O gün için amel etmeyi bırakıp da unutanlar gibi olmalarından dolayı.

İkincisi: Kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Hesap gününde onlar için şiddetli azap vardır, unuttuklarından dolayı, yani adaletle hükmetmeyi, bu da İkrime'nin görüşüdür.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذَٰلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ
كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ ﴿٢٧﴾ أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ ﴿٢٨﴾
كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو
الْأَلْبَابِ ﴿٢٩﴾

27 – Biz, göğü, yeri ve ikisinin arasındakileri boşuna yaratmadık. Bu, kafirlerin zannıdır. Kafirlere ateşten dolayı eyvahlar olsun!

28 – Biz iman edip iyi şeyler yapanları yeryüzünde bozguncular gibi kılar mıyız yahut takva sahiplerini kötüler gibi kılar mıyız?

29 – (Bu), ayetlerini iyice düşünsünler ve saf akıl sahipleri de öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır.

"Biz yeri, göğü ve ikisinin arasındakileri boşuna yaratmadık": Yani faydasız, demektir. "Bu, kafirlerin zannıdır": Yani bunlar boş yere yaratılmıştır zannederler; aslında sevap ve azap için yaratılmıştır.

"Biz iman edenleri kılar mıyız?": Mükatil şöyle demiştir: Kureyş kafirleri mü'minlere: Bize ahirette size verilenin aynısı verilir, dediler, bunun üzerine bu ayet indi. İbn Saib de şöyle demiştir: Bedir savaşında düello eden altı kişi hakkında indi: Hazreti Ali radıyallahu anh, Hamza radıyallahu anh, Ubeyde bin el – Haris radıyallahu anh, Utbe, Şeybe ve Velid bin Utbe. Bunları günah işledikleri için yeryüzünde bozgunculuk etmekle zikretti, mü'minleri ise şirkten korundukları için müttakiler olarak isimlendirdi. Ayetin hükmü ise geneldir.

"Kitab": Yani haza kitab demektir ki Kur'an'ı kastediyor. Biz de bereketin manasını Enam suresi, ayet: 92'de anlatmış bulunuyoruz.

"Liyeddebberu ayatihi": Asım bir rivayette, te ve dal da şeddesiz olarak "litedebberu ayatihi" okumuştur ki içindekileri iyice düşünsünler de sağlamlığı kafalarına yer etsin. "Öğüt alsınlar diye" içindeki nasihatlerden "saf akıl sahipleri": Bunun açıklaması Rad'd: 19'da geçmiştir.

وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمٰنَ نِعْمَ الْعَبْدُ اِنَّهُ اَوَّابٌ ﴿٣٠﴾
اِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ ﴿٣١﴾ فَقَالَ اِنّ۪ٓي اَحْبَبْتُ
حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبّ۪ي حَتّٰى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ ﴿٣٢﴾ رُدُّوهَا عَلَيَّ
فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْاَعْنَاقِ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمٰنَ وَاَلْقَيْنَا
عَلٰى كُرْسِيِّه۪ جَسَدًا ثُمَّ اَنَابَ ﴿٣٤﴾ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ ل۪ي وَهَبْ ل۪ي مُلْكًا
لَا يَنْبَغ۪ي لِاَحَدٍ مِنْ بَعْد۪يۚ اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٣٥﴾ فَسَخَّرْنَا لَهُ الرّ۪يحَ
تَجْر۪ي بِاَمْرِه۪ رُخَٓاءً حَيْثُ اَصَابَ ﴿٣٦﴾ وَالشَّيَاط۪ينَ كُلَّ بَنَّٓاءٍ
وَغَوَّاصٍ ﴿٣٧﴾ وَاٰخَر۪ينَ مُقَرَّن۪ينَ فِي الْاَصْفَادِ ﴿٣٨﴾ هٰذَا عَطَٓاؤُنَا
فَامْنُنْ اَوْ اَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٩﴾ وَاِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ
مَاٰبٍ ﴿٤٠﴾ وَاذْكُرْ عَبْدَنَٓا اَيُّوبَۢ اِذْ نَادٰى رَبَّهُٓ اَنّ۪ي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ
بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ ﴿٤١﴾ اُرْكُضْ بِرِجْلِكَۚ هٰذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ ﴿٤٢﴾
وَوَهَبْنَا لَهُٓ اَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنَّا وَذِكْرٰى لِاُو۬لِي
الْاَلْبَابِ ﴿٤٣﴾ وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَاضْرِبْ بِه۪ وَلَا تَحْنَثْۜ اِنَّا
وَجَدْنَاهُ صَابِرًاۜ نِعْمَ الْعَبْدُۜ اِنَّهُٓ اَوَّابٌ ﴿٤٤﴾

30 – Davud'a Süleyman'ı bağışladık. (Süleyman) ne güzel kuldu! Gerçekten o, (Allah'a) çok dönendi.

31 – Hani, ona akşamüzeri safin koşu atları arz edilmişti.

32 – "Gerçekten ben, hayır sevgisini Rabbimin zikrinden istedim" demişti". Nihayet (atlar) perde ile kayboldu.

33 – "Onları bana çevirin". Bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı.

34 – Andolsun, gerçekten Süleyman'ı denedik ve tahtının üstüne bir ceset attık. Sonra da (tahtına) geri döndü.

35 – "Rabbim, beni bağışla. Bana öyle bir mülk lütfet ki benden sonra kimseye layık olmasın. Şüphesiz sen, evet sen, çok lütufkârsın!" dedi.

36 – Ona rüzgarı ram ettik (emrine verdik). İstediği yere emri ile yumuşakça akıp giderdi.

37 – Şeytanları, her yapıcı (bina ustası) ve dalgıcı da.

38 – Zincirlere bağlanmış başkalarını da.

39 – Bu vergimizdir; artık ister ver yahut hesapsız tut (dedik).

40 – Gerçekten onun için yanımızda elbette bir yakınlık ve dönüş güzelliği vardır.

41 – Kulumuz Eyyub'u da an. Hani, Rabbine: "Şüphesiz bana şeytan bir yorgunluk ve bir azap dokundurdu" diye seslenmişti.

42 – "Ayağını yere vur, İşte yıkanacak ve içecek soğuk bir" (su, dedik).

43 – Ona bizden bir rahmet ve saf akıl sahipleri için bir öğüt olmak üzere ailesini de onlarla beraber bir mislini de bağışladık.

44 – "Eline bir demet sap al; onunla (karına) vur ve yeminini bozma" (dedik). Gerçekten biz onu sabırlı bulduk. (O) ne güzel kuldu! Gerçekten o, (Rabbine) çok yönelen idi.

"Ne güzel kul idi": Yani Süleyman.

"Evvab (çok dönen)" hakkında da İsra suresi, ayet: 25'de bazı görüşler geçmiştir. Buraya en münasip olanı ise, onun gösterdiği dalgınlık ve gafletten dolayı tövbe ile Allah'a çok dönen olmasıdır.

"iz urıda aleyhi biyaşiyyi": Aşiyy zevaldan sonrasıdır, safinat da atlardır. Safinatın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Üç ayağı üzerine durup, ön veya arka ayaklarından birinin de ucuna basan, demektir. Mücahit ile İbn Zeyd bu manaya kail olmuşlar; Zeccac da bunu tercih etmiş ve şöyle demiştir: Genellikle at böyle ayakta durur ve böyle yaparak dinlenir. Şair şöyle demiştir:

Safin durmaya alışmış, öyle ki
Üç ayağı üzere durmaktan birini kırık sanırsın.

İkincisi: O, ayakta duran demektir, ister üç ayak üzerinde dursun isterse başka türlü dursun. Ferra şöyle demiştir: Arapları bu anlayışta gördüm. Şiirleri de onun özellikle duruş olduğunu gösterir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Safin, Arap dilinde ayakta duran at ve sairedir. Şu hadis de ondandır: "Kim insanların, önünde ayakta durma-

larını isterse, cehennemdeki yerine hazırlansın".[5] Hadiste geçen sufun: Devamlı ayakta duranlar, demektir.

Ciyad ise: Hızlı koşan demektir. Atların ona arz edilme sebebinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Ona arz edildi, çünkü bir düşmanı ile cihat etmek istemişti. Bunu da Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh, demiştir.

İkincisi: Onlar deniz hayvanlarındandı. Hasen şöyle demiştir: Bana ulaştığına göre onlar denizden çıkmıştı, kanatları vardı. İbrahim Teymi de şöyle demiştir: Kanatlı yirmi at idi. İbn Zeyd de: Şeytanlar onları kendisi için denizden çıkarmıştı.

Üçüncüsü: Onlar babası Davut aleyhisselam'dan miras kalmış ve ona arz edilmişti. Bunu da Vehb bin Münebbih ile Mukatil, demişlerdir.

Dördüncüsü: O bir ordu ile savaştı, onu yendi ve atları ganimet olarak aldı; onları istedi, kendisine arz edilip sunuldu. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Sayılarında da dört görüş vardır: *Birincisi:* On üç bindir, bunu da Vehb, demiştir. *İkincisi:* Yirmi bindir, bunu da Said bin Mesruk, demiştir. *Üçüncüsü:* Bin attır, bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Yirmi attır, bunu da İbrahim et-Teymi'den zikretmiştik.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Güneş batıncaya kadar atlar ona arz edildi (gösteri yapıldı); ikindi namazını kaçırdı. Kendisi heybetli biri idi, kimse ona bir şey söyleyemezdi, o nedenle hatırlatmadılar, o da unuttu. Güneş kaybolunca namazı hatırladı: "Fekale inni ahbebtü" dedi. Hicaz halkı ile Ebu Amr "inniye" şeklinde yeyi fetha ile okumuşlardır. "Hayır sevgisi"nde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, mal sevgisidir, bunu da Said bin Cübeyr ile Dahhak, demişlerdir. *İkincisi:* At sevgisidir, bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir. İki görüşte aynı manaya varır, çünkü hayırdan hayli kastetmiştir ki o da maldır. Ferra şöyle demiştir: Araplar hayle (ata) hayr derler. Zeccac da şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de Zeydülhayl'in adını Zeydülhayr'la değiştirdi. "Ahbebtü"nün manası da: Hayır sevgisini Rabbimin zikrine tercih ettim, demektir. Zeccac'tan başkası da şöyle demiştir: "An" "ala" manasınadır. Bazıları da, mananın: Beni Rabbimin zikrinden alıkoydu anlamına gelme ihtimali de vardır, demişlerdir. Ebu Ubeyde de, kelamın manası: Ahbebtü hubbendir, sonra hubb'u hayra muzaf kılmıştır, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Hayl'e

5 - Hadisi bu lafızla görmedik, benzer lafızlar için bkz. Ebu Davud, hadis no. 5229; Ahmed, Müsned, 4/91.

hayr denilmesi onda hayır olduğu içindir. Müfessirler Rabbinin zikrinden murat edilenin ikindi namazı olduğu üzerindedirler. Bunu da Hazreti Ali, İbn Mes'ud, Katade ve diğerleri demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Bilmiyorum, o zamanlar ikindi namazı farz mı idi değil miydi? Ancak atların sunulması onu Allah'ı zikrettiği vakitten alıkoymuştu. "Nihayet atlar perde ile kayboldu": Musannif İbn Cevzi der ki: Dilciler, perdeden güneşi kastederler, o da hiç geçmedi. Bu düşünceye yeteri kadar akıl yorduklarını sanmıyorum, çünkü ayette güneşe delil vardır, o da "âşiy" kelimesidir. Onun manası, atlar ona güneşin zevalinden sonra arz olundu, güneş de perdenin arkasına çekildi, demektir. Bir şey daha önce zikredilmedikçe veya zikrine dair bir delil geçip de zikredilmiş gibi olmadıkça zamir kullanılmaz. Hicab ise, bir şeyi gözlerden gizleyen engeldir.

"Onları bana çevirin": Müfessirler şöyle demişlerdir: At gösterisi onu namazdan meşgul edip de o da vakti çıktıktan sonra kılınca, üzüldü ve kızdı, "onları bana çevirin" dedi. Yani atları bana getirin, dedi. "Fetafika": İbn Kuteybe: Akbele "meshan", Ahfeş de: Yemsehu meshan, demiştir.

Suk ise, sak'ın çoğuludur, mesela duur ve dar gibi. İbn Kesir hemze ile su'k okumuştur. Ebu Ali de hemzesiz daha güzeldir, demiştir. Ebu İmran el - Cevni ile İbn Muhaysın, ruus vezninde "bissuuki" okumuşlardır. Burada mesihten murat edilen şeyde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onları kılıçla vurmaktır, Übey bin Ka'b, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den kılıçla vurdu, dediğini rivayet etmiştir. Mücahit de İbn Abbas'tan: Atların boyunlarını ve bacaklarını kılıçla sıvazladı, demiştir. Hasen, Katade ve İbn Saib de: Boyun ve bacaklarını kesti, demişlerdir. Bu da Süddi, Mukatil, Ferra, Ebu Ubeyde, Zeccac, İbn Kuteybe, Ebu Süleyman Dımeşki ve cumhurun tercihidir.

İkincisi: Atların yelelerini ve diz arkası kirişlerini onları sevmek için sıvazladı. Bunu da Aliy bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit de: Eliyle sıvazladı, demiştir. Bu da İbn Cerir Taberi ile Kadı Ebu Yala'nın görüşüdür.

Üçüncüsü: O atların bacak ve boyunlarını dağladı ve onları Allah yoluna vakfetti. Bunu da Salebi nakletmiştir.

Müfessirler birinci görüş üzerinde durur, ikinci görüşe itiraz ederler ve: "Onu namazdan alıkoymakla onları sevmek için yelelerini sıvazlamak arasında ne münasebet var?" derler. "Onları sevmek için" sözünün İbn Abbas'tan sabit olduğunu bilmiyorum. Mücahid'in: Eliyle sıvazladı, sözünü de boyunlarını vurma anlamına almışlardır.

Eğer: "Birinci görüş de tutarlı değildir, hayvanın günahı yoktur, ona nasıl ceza verdi ve onları öldürmekle yüreğini soğuttu?" denilirse,

Cevap şöyledir: O mutlaka kendisi için mubah olan bir şeyi yapmıştır. Bizim şeriatimizde men edilen bir şeyin ona mubah olması caizdir. Üstelik onları kestiği zaman kurban oldu, at eti yemek de caizdir. Bir kusur söz konusu değildir. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Bacak ve boyunlarını vurunca Allah Teala bu hareketini makbul saydı, onun yerine ona rüzgarı musahhar kıldı. O görünüş bakımından daha güzel, yürüyüş bakımından daha hızlı ve konuşma bakımından daha dikkat çekicidir.

"Andolsun, gerçekten Süleyman'ı denedik": Yani mülkünü elinden almakla onu sınava çektik ve imtihan ettik. "Tahtının üzerine attık": Yani kürsüsünün üzerine demektir, "bir ceset": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O ceset şeytandır, bunu da İbn Abbas ile cumhur, demişlerdir.

O şeytanın adında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Sahr'dır, bunu el-Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Alimler onun azgın olup Süleyman'a itaat etmediğini zikretmişlerdir. *İkincisi:* Asaf'tır, bunu da Mücahit, demiştir, ancak o ism-i azamı bilen Asaf değildir; fakat bazı tefsir nakilcileri onun kitaptan bilgisi olan Asaf olduğunu söylemişlerdir. Süleyman imtihan edilince mühür elinden düştü, parmağınca durmadı, Asaf: Allah tövbeni kabul edinceye kadar ben yerine geçerim, dedi, onun yerine geçti, ülkeyi güzel idare etti. Bu, doğru değildir, hiç güvenilir bir kimse de bunu dememiştir. *Üçüncüsü:* Habkık'tır, bunu da Süddi, demiştir. Mana da şöyledir: Onun mülkünde tahtının üzerine bir şeytan oturttuk. "Sonra döndü":

Neden döndüğünde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Günahından tövbe etti. *İkincisi:* Mülküne geri döndü, bunu da Dahhak, demiştir.

Süleyman'ın bununla imtihan edilmesinde de beş görüş vardır: *Birincisi:* Onun Cerade adında bir karısı vardı, o kadınla bazı akrabaları arasında anlaşmazlık çıkmıştı, onların arasında adaletle hükmetti, ancak kadın tarafının kazanmasını istedi. Bundan dolayı eşit düşünmediği için cezalandırıldı. Allah Teala, sana bela gelecektir, diye vahyetti. O da gökten mi veyahut yerden mi geleceğini bilemedi. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Onun eşi Cerade en gözde karısı idi, bir gün ona: Kardeşimle filancanın arasında dava vardır, onun lehine hüküm vermeni istiyorum, dedi. O da, peki, dedi, fakat yapmadı. Bu dediğinden dolayı imtihan edildi. Bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Eşi Cerade'yi bir savaşta esir etmişti, o

kralın kızı idi, Müslüman oldu. Onun yanında gece gündüz ağlardı, ona durumunu sordu, o da: Babamı ve eski günlerimi hatırlıyorum; eğer şeytanlara emredersin de evimde onun bir heykelini yaparlarsa, onunla teselli olurum, dedi. O da yaptı. Kadın, Süleyman dışarı çıktığı zaman hizmetçileriyle birlikte ona kırk gün secde ettiler. Süleyman bunu öğrenince o heykeli kırdı, kadını ve nedimelerini de cezalandırdı. Sonra evinde olanlardan dolayı tövbe istiğfar ederek Allah'a yalvardı. Bu nedenle mührüne şeytan musallat oldu. Bu da Vehb bin Münebbih'in görüşüdür. *Dördüncüsü:* O üç gün halka görünmedi, Allah Teala da ona şöyle vahyetti. Ey Süleyman, sen üç gün halktan gizlendin, kullarımın işlerine bakmadın, mazlumun hakkını zalimden almadın. Bu nedenle mührüne şeytan musallat oldu. Bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir. *Beşincisi:* O kadınlarından birine hayız veya başka bir durumda yaklaştı. Bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Kürsüsüne atılan cesetten maksat doğan bir çocuğudur; şeytanlar toplandılar, birbirlerine: Eğer bu çocuk yaşarsa, başımız beladan kurtulmaz, ey iyisi onu öldürmek veya geri zekalı yapmaktır, dediler. Allah da onu şeytanlardan korktuğu için kınadı. O çocuk öldü, kürsüsünün üzerine ceset olarak atıldı. Bunu da Şabi, demiştir.

Müfessirler birinci görüşün üzerindedirler. Biz de cumhurun görüşüne göre imtihan kıssasını anlatacağız.

İMTİHAN KISSASINA İŞARET

Alimler Süleyman'ın mührünün nasıl gittiği hususunda iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O deniz kıyısında oturuyordu, elinden denize düştü, bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir.

İkincisi: Onu bir şeytan aldı, bunun da nasıl olduğunda dört görüş vardır:

Birincisi: O bir gün hamama gitti, mührü yatağının altına koydu, şeytan da gelip onu alarak denize attı. Şeytan: Allah'ın nebisi benim, dedi. Bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir.

İkincisi: Süleyman, şeytana: "Siz insanları nasıl kandırıyorsunuz?" dedi. O da mührünü bana göster, sana anlatayım, dedi. O da mührünü ona verdi. Böylece Süleyman'ın mülkü gitti. Şeytan da tahtına kondu. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Hamama gitti, yüzüğünü en güvendiği karısının yanına bıraktı; şeytan ona geldi, Süleyman'ın şekline büründü, ondan mührü

aldı. Süleyman çıkınca ondan mührü istedi, o da: Sana vermiştim, dedi. Süleyman kaçtı, şeytan da gelip mülkün üzerine oturdu. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Dördüncüsü: Hamama gitti, mührünü şeytana verdi, şeytan da onu denize attı. Böylece Süleyman'ın mülkü gitti, şeytan da onun suretine büründü. Bunu da Katade, demiştir.

Şeytan kıssası da şöyledir: Müfessirler şöyle anlatmışlardır: O mührü alınca denize attı, Süleyman'a benzedi, tahtının üzerine oturdu. Memleket meselelerine bakmaya başladı. Süddi şöyle demiştir: Süleyman'ın yerinden kaçana kadar onu denize atmadı. Süleyman'ın kadınlarına gelir miydi? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bunu yapamadı, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Onlara adet günlerinde gelirdi; onlar da bundan hoşlanmadılar. Bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir. Birincisi doğrudur. Şöyle demişlerdir: Bozuk kararlar verirdi, caiz olmayan hükümler beyan ederdi. İsrail oğulları bundan hoşlanmadılar, birbirlerine: Ya siz ölüsünüz ya da kralınız ölüdür. Kadınlarına gidin, bunu sorun, dediler. Gittiler, kadınları da: Vallahi biz de onun bu halini beğenmiyoruz, dediler. Bela zamanı geçinceye kadar o haline devam etti.

Şeytanın Süleyman'ın mülkünden nasıl uzaklaştığı hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Süleyman mührünü buldu, onu parmağına geçirdi. Sonra gelip şeytanın saçından yakaladı, bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir.

İkincisi: Süleyman mülküne dönüp de rüzgar, kuşlar ve şeytanlar ona gelince, o şeytan kaçıp denize girdi. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Kırk gün geçince şeytan onun meclisinden uçup gitti, bunu da Vehb, demiştir.

Dördüncüsü: İsrail oğulları onun halini beğenmeyince, gidip ona yakından baktılar, sonra Tevrat'ı açıp okudular; bunun üzerine şeytan önlerinden uçup gitti, kendini denize attı. Mühür de denize düştü, onu bir balık yuttu. Bunu da Süddi, demiştir.

Şeytanın ne kadar kaldığı hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kırk gün, bunu da çoğunluk, demiştir. *İkincisi:* On dört gün, bunu da Salebi nakletmiştir.

Süleyman aleyhisselam'ın kıssası da şöyledir: Yüzük elinden gidince, mülkü de gitti, o da kaçıp uzaklaştı. Mücahit şöyle demiştir: Yiyecek isterdi, vermezlerdi: Eğer beni tanısaydınız bana yemek verirdiniz, ben Süleyman'ım, derdi. Onu kovarlardı. Sonunda bir kadın

ona bir balık verdi, yüzüğünü onun karnında buldu. Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Süleyman deniz kıyısına gitti, iki avcı buldu, çok balık avlamışlardı, bazı balıklar kokmuştu. Onlara gidip istedi, onlar da: Git şu balıklardan al, dediler, o da: Bana bundan vermeyin, dedi. Onlarsa dinlemediler. Bana verin, ben Süleyman'ım, dedi; onlardan bir adam sıçrayıp ona sopa ile vurmaya başladı. O da gidip o kokmuş balıklardan birkaç tane aldı. Bir balığın karnını yardı, baktı ki mührü. Hasen şöyle demiştir: Bana anlatıldığına göre kimse onu evine almadı, kırk gün tanınmadı. Yoksul bir kadının yanına giderdi, bir gün nehir kenarında iken bir balık buldu, onu o kadına getirdi. Kadın balığın karnını yarınca mühürle karşılaştı. Dahhak da şöyle demiştir: Bir kadından balık aldı, karnını yarınca mührünü buldu.

Mülkünden ne kadar uzak kaldığında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kırk gündür, nitekim bunu Hasen'den zikretmiş bulunuyoruz. *İkincisi:* Elli gündür, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Mührü parmağına geçirince, Allah ona heybetini ve mülkünü geri verdi. Kuşlar onu gölgeledi, hangi cin, kuş, taş ve ağaçla karşılaştı ise ona secde ettiler. Nihayet sarayına geldi. Süddi şöyle demiştir: Sonra o şeytana adam gönderdi, getirdiler, onu demir bir sandığa koymalarını buyurdu. Sonra onu içine koyup kilitledi. Mührü ile de mühürledi, sonra denize atılmasını emretti. O kıyamete kadar orada kalacaktır. Vehb de şöyle demiştir: Bir kayayı oyup onu içine koydu, sonra da onu demir ve kurşunla bağladı, sonra da onu denize attı.

"Vehebli mülken layenbeği liehadin min badiye": Nafi ile Ebu Amr badiye'nin yesini fetha ile okumuşlardır. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bana öyle bir mülk ver ki, benden sonra kimsede olmasın. Bunu Mukatil ile Ebu Ubeyde, demişlerdir. Buhari ve Müslim, Ebu Hureyre hadisinden Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Cinlerden bir ifrit, gece bana tebelleş oldu, namazımı bozmak istedi. Allah bana imkan verdi, onu yakaladım, onu mescidin sütunlarından birine bağlamak istedim. Hepinizin onu görmesini arzu ettim. Sonra kardeşim Süleyman'ın: "Bana öyle bir mülk lütfet ki benden sonra kimseye nasip olmasın" sözünü hatırladım; onu rezil vaziyette bıraktım.[6]

İkincisi: Ben hayatta iken onu elimden almak kimseye nasip olmasın, nitekim tahtına oturan şeytan öyle yapmıştı. Bunu da Hasen ile

---

6 – Buhari, Salat, bab, 75; Ahadisü'l - Enbiya, bab, 40; Tefsirü sure Sad, bab, 38; Müslim, Mesacid, hadis no, 39; Ahmed, Müsned, 2/298.

Katade, demişlerdir. Neden böyle bir mülk istedi? Bağışlandığını bilmek ve duasını kabul etmekle Allah katındaki itibarını öğrenmek için. Bunu da Dahhak, demiştir. Bu duayı ettiği zaman mülkünde rüzgarla şeytanlar yoktu. "Fesehharna lehurriha": Ebu'l – Cevza, Ebu Cafer ve Ebu'l – Mütevekkil cemi sıgasıyla "erriyaha" okumuşlardır.

"Yumuşakça (ruhaen): Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İtaat ederek, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen ile Dahhak da böyle demişlerdir. *İkincisi:* Hoş vaziyette, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Yumuşakça, bu da reahavetten alınmıştır, bunu da dilciler, demişlerdir.

Eğer: "Enbiya suresi, ayet: 81'de onu fırtına şeklinde niteledikten sonra burada nasıl böyle sıfatladı?" denilirse,

Cevap şöyledir: Müfessirler şöyle demişlerdir: O bazen fırtınaya emrederdi, bazen de ılımlı esen rüzgara emrederdi. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O istediği zaman şiddetlenir ve istediği zaman da yumuşardı.

"İstediği yere (haysü esab)": Yani hedeflediği ve arzuladığı yere demektir. Asmai şöyle demiştir: Araplar: Esabe fülanün essavabe feahtael cevabe (doğru düşündü, yanlış cevap verdi) derler.

"Şeytanları da": Yani şeytanları da emrine verdik, "bütün yapı ustalarını" ona istediği yapıyı yaparlardı, "dalgıçları da": Denize dalar ona inci çıkarırlardı. "Başkalarını da": Yani diğerlerini ona müsahhar ettik, demektir ki onlar da azılı şeytanlardır. Onları da emrinde çalıştırdı, onları küfürlerinden dolayı zincire vurdu. Mukatil şöyle demiştir: Onları demire bağladı. Biz de mukarranine filesfadi"nin manasını İbrahim suresi, ayet: 49'da şerh etmiş idik. "Bu vergimizdir": Mana şöyledir: Ona: Bu vergimizdir, dedik. İşaret edilen (verilen) şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O bütün verdikleridir. "Artık ver veya tut": İstediğine mal ver, istemediğine verme. Men (minnet): Sevabı beklenmeyen kimseye vermektir.

İkincisi: O emrine amade kılınan şeytanlara işarettir, mana da şöyledir: İstediğine salarak ihsanda bulun, istediğini de emrinde tut. Her iki görüş de İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Hesapsız": Hasen şöyle demiştir: Sana dünyada da ahirette de sorgu yoktur. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Sana kıyamet gününde hesap yoktur. Kelamda takdim ve tehir olduğu da söylenmiştir ki, takdiri şöyledir: Bu hesapsız vergimizdir; artık ister ikram et, ister elinde tut.

Bundan sonrasının tefsiri "bana şeytan dokundurdu" kavline kadar şuralarda geçmiştir: Sebe': 37; Ra'd: 29; Enbiya: 83. Şeytanın dokundurması da ona musallat edilmesidir. Başına gelen şeytana nisbet edilmiştir.

"Binusbin": Çoğunluk nunun zammesi ve sadın sükunu ile okumuştur. Hasen, İbn Ebi Able, İbn Semeyfa, Cahderi ve Yakup da ikisinin fethi ile okumuşlardır. Aralarında fark var mıdır? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Eşittir, Ferra şöyle demiştir: Onlar rüşd ve reşed, udm ve adem, hüzn ve hazen gibidir. İbn Kuteybe ile Zeccac da böyle demişlerdir. Müfessirler: Nusubtan maruz kaldığı sıkıntı murat edilmiştir, demişlerdir.

İkincisi: Sadın sükunu ile nusb: Şer, harekeli olarak nuusub da: Bitkinliktir. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Hazreti Aişe, Mücahit, Ebu İmran, Ebu Cafer, Şeybe, Ebu İmare de Hafs'tan rivayet ederek nunun ve sadın, ikisinin de zammı ile okumuşlardır. Ebu Abdurrahman es-Sülemi, Ebu'l-Cevza ve Hübeyre de Hafs'tan rivayet ederek nunun fethi ve sadın sükunu ile "binasbin" okumuşlardır.

Azaptan ne kastedildiğinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O yakalandığı hastalıktır. *İkincisi:* O malının ve evladının alınmasıdır.

"Vur": Yani yere, demektir "ayağınla": Rakettül ferese de bundan gelir. O da vurdu, bir su pınarı fışkırdı. Aziz ve celil olan Allah'ın "işte yıkanacak ve içecek soğuk bir su" dediği budur. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Muğtesel, sudur, aynı zamanda yıkanılır da. Hasen de şöyle demiştir: Ayağı ile vurdu, bir pınar kaynadı, onda yıkandı. Sonra kırk arşın kadar gitti, ayağını bir daha vurdu, bir pınar daha kaynadı, ondan da içti. Ulemanın çoğunluğu iki defa vurduğu, ondan da iki pınar kaynadığı; birinden yıkandığı, diğerinden de içtiği üzerindedir.

"Eline bir demet al": Eğer Allah şifa verirse karısına yüz değnek vuracağına yemin etmişti. Bu yemin sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: İblis, Eyyub'un karısının yoluna doktor kılığında oturdu, kadın ona: "Ey Allah'ın kulu, burada derde müptela biri vardır, onu tedavi edebilir misin?" dedi. O da: İsterse ona şifa veririm, ancak iyileştiği zaman, sen şifa verdin demek şartıyla, dedi. O da gelip kocasına haber verdi, o da: O şeytandır, yemin olsun ki eğer Allah bana şifa verirse, sana yüz değnek vururum, dedi. Bunu da Yusuf bin Mihran, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: İblis kadınla karşılaştı: Bunu Eyyub'a yapan benim, ben yer tanrısıyım, ondan aldıklarım elimdedir, gel, sana göstereyim, dedi. Onu biraz götürdü, sonra gözünü boyadı; ona derin bir vadi gösterdi; içinde Eyyub'un ailesi, çocukları ve malları vardı. Kadın gelip Eyyub'a haber verdi, o da: O şeytandır, yazıklar olsun sana, onun sözünü nasıl dinledin? Allah'a yemin ederim ki, eğer Allah bana şifa verirse, sana mutlaka yüz sopa vururum, dedi. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Üçüncüsü: İblis, Eyyub'un karısına bir kuzu getirdi: Bunu benim için boğazlasın, iyi olur, dedi. O da bunu haber verdi, Eyyub da, ona sopa vuracağına yemin etti. Biz de bunu Enbiya suresi, ayet: 83'te Hasen'den zikretmiştik.

Dığs'a gelince: Ferra şöyle demiştir: O, yaş ot gibi şeylerden yapılmış demektir. Şöyle de demiştir: Gövdesi üzere kalkar uzar da sen de onu toplarsan, işte o dığs'tır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O kürdan ve çöplerden oluşmuş bukettir. Zeccac da şöyle demiştir: O taze ot, kokulu bitkiler vb. gibi demettir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah onun karısını güzelce sabrettiği için mükafatlandırdı, onun dayağını kolaylaştırdı; Eyyub da yüz çöp topladı, yüz başak da denilmiştir, onun hasırotu olduğu, ayrık otu olduğu da söylenmiştir, üzerinde salkımlar olan üzüm dalı olduğu denilmiştir; onlarla bir defa vurdu, yemini yerine geldi. Bu ona has mıdır yoksa değil midir? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O geneldir; İbn Abbas, Ata bin Ebi Rebah ve İbn Ebi Leyla böyle demişlerdir. *İkincisi:* O Eyyub'a hastır, bunu da Mücahit, demiştir.

Hüküm: Alimler şunda ihtilaf etmişlerdir: Bir kimse kölesine yüz sopa vuracağına yemin etse de onları bir araya getirip hepsi ile birden vursa; Malik ile Leys bin Sa'd: Yemini bozulur, demişlerdir. Bizim arkadaşlarımız da böyle demişlerdir. Ebu Hanife ile Şafii de şöyle demişlerdir: Bir vuruşta hepsi değerse, yemini yerine gelir, delilleri de Eyyub aleyhisselam kıssasının genel oluşudur.

"Gerçekten biz onu sabırlı bulduk": Yani ona verdiğimiz belaya karşı sabırlı, demektir.

وَاذْكُرْ عِبَادَنَا إِبْرٰهِيمَ وَإِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ أُو۬لِي الْأَيْدٖي وَالْأَبْصَارِ ﴿٤٥﴾
إِنَّا أَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ ﴿٤٦﴾ وَإِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ
الْأَخْيَارِ ﴿٤٧﴾ وَاذْكُرْ إِسْمٰعٖيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ وَكُلٌّ مِنَ الْأَخْيَارِ

﴿٤٨﴾ هٰذَا ذِكْرٌ وَاِنَّ لِلْمُتَّق۪ينَ لَحُسْنَ مَاٰبٍۙ ﴿٤٩﴾ جَنَّاتِ عَدْنٍ مُفَتَّحَةً
لَهُمُ الْاَبْوَابُۚ ﴿٥٠﴾ مُتَّكِـ۪ٔينَ ف۪يهَا يَدْعُونَ ف۪يهَا بِفَاكِهَةٍ كَث۪يرَةٍ
وَشَرَابٍ ﴿٥١﴾ وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ اَتْرَابٌ ﴿٥٢﴾ هٰذَا مَا تُوعَدُونَ
لِيَوْمِ الْحِسَابِ ﴿٥٣﴾ اِنَّ هٰذَا لَرِزْقُنَا مَا لَهُ مِنْ نَفَادٍۚ ﴿٥٤﴾

45 – Eller ve gözler sahipleri kullarımız İbrahim, İshak ve Yakub'u an.

46 – Gerçekten biz onları yurdu hatırlama hasletiyle halis kıldık.

47 – Gerçekten onlar elbette seçilmiş hayırlı kimselerdendir.

48 – İsmail, Elyesa ve Zülkifl'i de hatırla. Hepsi de iyilerdendir.

49 – Bu bir zikirdir. Gerçekten müttakiler için elbette dönüş güzelliği vardır.

50 – Kapıları onlar için açılmış Adn cennetleri (vardır).

51 – Orada (koltuklara) yaslanırlar. Orada bir-çok meyve ve içecek isterler.

52 – Yanlarında gözlerini (kocalarına) diken yaşıt (cennet kadınları) vardır.

53 – Bu, hesap günü için size va'dolunan şeydir.

54 – Şüphesiz bu bizim rızkımızdır ki onun için tükenme (diye bir şey) yoktur.

"Vezkür ibadena": İbn Abbas, Mücahid, Humeyd, İbn Muhaysın ve İbn Kesir, İbrahim aleyhisselam'a işaret ederek "abdena" okumuşlar; İshak ile Yakub'u da ona atfetmişlerdir; çünkü o asıldır, onlarsa onun evlatlarıdır. Mana da şöyledir: Onların sabırlarını an; İbrahim ateşe atıldı, İshak kurban edilmek istendi, Yakub gözünün gitmesine sabretti ve evladını kaybetmekle müptela oldu. İsmail'i onlarla saymadı, çünkü o, onlar gibi derde mübtela olmadı.

"Eller sahipleri": Yani taatte kuvvet demektir, "gözler" din ve ilimde basiret sahipleri demektir. İbn Cerir şöyle demiştir: Ellerin zikredilmesi misaldir, şöyle ki elle kavranılır, kavrama ile de fonksiyonların gücü bilinir. Bunun içindir ki güçlü kimseye: El sahibi, denilmiştir. Gözden de kalp gözü kastedilmiştir. Eşya da onunla tanınır. İbn Mes'ud, Ameş ve İbn Ebi Able her iki halde de yesiz olarak "ülil eydi" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Bunun iki izahı vardır: *Birincisi:* Okuyucu "eleydî" de-

mek istemiş, yeyi atmıştır ki bu doğrudur, mesela elcevari ve elmünadi gibi. *İkincisi:* Kuvvet ve destekten gelmesidir, mesela "onu Ruhulkıds ile destekledik" *(Bakara: 87)* ayetinde olduğu gibi.

"Gerçekten biz onları halis kıldık": Yani onları seçtik ve halis kimseler kıldık; özel bir hayır hasletiyle de tek kıldık. Sonra onu da: "Yurdu hatırlama" diye açıkladı.

Burada yurttan murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ahirettir. *İkincisi:* Cennettir.

Zikra üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O zikirdendir, buna göre mana şöyle olur: Onları ahireti zikirle halis kıldık; onların başka zikri yoktur. Bunu da Mücahit, Ata ve Süddi, demişlerdir. Fudayl bin İyad rahmetullahi aleyh şöyle derdi: O kalpte devamlı bulunan korkudur.

İkincisi: O hatırlatmadır, mana da şöyledir: Onlar insanları ahirete ve Allah Teala'ya ibadete davet ederler. Bunu da Katade, demiştir.

Nafi, "bihalisati zikreddar" şeklinde okumuş, "halisaten"i "zikreddar'a muzaf etmiştir. Ebu Ali şöyle demiştir: Tenvinli okuyanın iki şıkka ihtimali vardır: *Birincisi:* "Zikra"nın "halisaten"den bedel olması, takdir de şöyledir: Ahlesnahüm bizikreddar. *İkincisi:* Mananın şöyle olmasıdır: Ahlesnahüm bien yezkürudddare bitteehhübi lilahireti vezhdüdi fiddünya. Kim muzaf okursa mana şöyledir: Onları yurdu, korku ile zikretmede samimi oldukları için halis kıldık. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Onları cennetteki en üstün şeyle halis kıldık.

"Gerçekten onlar elbette katımızda seçilmiş kimselerdendir": Yani süzüp kirlerden temizlediğimiz seçkin kimselerdendir, demektir. "Ahyar" da: Seçip beğendiğimiz kimseler demektir.

"İsmail, Elyesa ve Zülkifl'i de hatırla": Yani üstünlük ve sabırlarını hatırla ki onların yoluna gidesin. Elyesa peygamberdir, yabancı bir isimdir. Onu da En'am: 85'te zikretmiştik. Zilkifl kıssasını da Enbiya suresi, ayet: 85'te şerh etmiştik. İsmail üzerinde de Bakara: 125'te konuşmuştuk. Mukatil, bu İsmail'in, İbrahim'in oğlu İsmail olmadığını iddia etmiştir.

"Bu bir zikirdir": Yani ve yad-ı cemildir, sonsuza kadar onunla anılırlar. "Gerçekten müttakiler için elbette dönüş güzelliği vardır": Yani ahirette oraya dönecekleri güzel yer vardır, demektir.

Sonra bunu açıklayıp şöyle dedi: "Kapıları onlar için açılmış Adn cennetleri": Ferra şöyle demiştir: El- ebvabu'nun merfu okunması mananın şöyle olmasındandır: Müfettehaten lehüm ebvabuha. Araplar elif lamı izafete bedel kılar, şöyle derler: Merertü ala recülin hasenil ayni, kabihil enfi, mana şöyle demektir: Hasenetün aynuha, kabihün

enfuhu (yüzü güzel, burnu çirkin bir adama rastladım). Şuayet te ondandır: "Feinnel cehaime hiyel me'va" *(Naziat: 39)*. Mana: Me'vahu, demektir. Zeccac da ayetin manası şöyledir, demiştir: Müfetteheten lehümül ebvabu minha; bu durumda elif lam tarif içindir, bedel için değildir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Kapıların açık olmasını zikretmenin faydası şudur: Aziz ve celil olan Allah o kapıların girenlerin eliyle değil de emriyle açılacağını haber vermiştir. Hasen de şöyle demiştir: O kapılarla konuşulur; açıl, kapan, denir.

"Orada gözlerini kocalarına diken kadınlar vardır": Bunun izahı da Saffat: 48'de geçmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Etrab: Yaşıt, çok genç ve gayet güzel kadınlardır.

"Haza ma tuadun": Ebu Amr ile İbn Kesir, ye ile okumuşlar, diğerleri ise te ile okumuşlardır.

"Liyevmil hisab": Lam "fi" manasınadır. Nefad ise: Bitip tükenmektir. Süddi de şöyle demiştir: Cennet rızkından her alındıkça yerine yenisi gelir.

هَٰذَا ۚ وَإِنَّ لِلطَّاغِينَ لَشَرَّ مَآبٍ ﴿٥٥﴾ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٥٦﴾
هَٰذَا فَلْيَذُوقُوهُ حَمِيمٌ وَغَسَّاقٌ ﴿٥٧﴾ وَآخَرُ مِنْ شَكْلِهِ أَزْوَاجٌ ﴿٥٨﴾
هَٰذَا فَوْجٌ مُقْتَحِمٌ مَعَكُمْ ۖ لَا مَرْحَبًا بِهِمْ ۚ إِنَّهُمْ صَالُو النَّارِ ﴿٥٩﴾
قَالُوا بَلْ أَنْتُمْ لَا مَرْحَبًا بِكُمْ ۖ أَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنَا ۖ فَبِئْسَ الْقَرَارُ
﴿٦٠﴾ قَالُوا رَبَّنَا مَنْ قَدَّمَ لَنَا هَٰذَا فَزِدْهُ عَذَابًا ضِعْفًا فِي النَّارِ ﴿٦١﴾
وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرَىٰ رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْأَشْرَارِ ﴿٦٢﴾ أَتَّخَذْنَاهُمْ
سِخْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ الْأَبْصَارُ ﴿٦٣﴾ إِنَّ ذَٰلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ أَهْلِ
النَّارِ ﴿٦٤﴾ قُلْ إِنَّمَا أَنَا مُنْذِرٌ ۖ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ
﴿٦٥﴾ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ ﴿٦٦﴾

55 – Bu (mü'minler içindir). Taşkınlar için elbette gidecek yerin en kötüsü vardır.

56 – Cehennem. Ona girerler. Ne kötü yataktır!

57 – Bu (azabı), evet onu tatsınlar (ki o) kaynar su ve irindir.

58 – Daha o türden çift çift başka vardır.

59 – Bu, sizinle giren bir gruptur. Onlara hoş geldin yoktur. Çünkü onlar cehenneme girecekler.

60 – Dediler: "Hayır. Asıl size hoş geldin yok. Onu bize siz takdim ettiniz. O, ne kötü karargahtır!"

61 – Dediler: "Ey Rabbimiz, bize bunu kim takdim etti ise onun azabını ateşte bir kat artır!"

62 – Dediler: Kendilerini şerlilerden saydığımız birtakım adamları neden görmüyoruz?"

63 – "Onları alaya almış mıydık yoksa gözler onlardan kaydı mı?"

64 – Şüphesiz cehennem halkının bu çekişmesi elbette bir gerçektir.

65 – De ki: "Ben ancak bir uyarıcıyım. Tek ve galip Allah'tan başka bir Tanrı yoktur".

66 – "Göklerin, yerin ve ikisinin arasındakilerin Rabbi, çok güçlü, çok bağışlayıcıdır"

"Bu": Mana: Bu zikrettiğimiz, demektir. "Şüphesiz taşkınlar için": Yani kafirler için "elbette gidecek yerin kötüsü vardır": Sonra bunu "cehennem" sözü ile açıkladı. Mihad ise: Yataktır. "Haza felyezukuhu": Ferra, ayette takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir, demiştir: Haza hamimün ve ğassakun felyezukuhu. İstersen hamimi söz başı yaparsın, sanki: Haza felyezukuhu, sonra da: Minhü hamimün ve minhü ğassakun, demiş gibi olursun. Tıpkı şairin şu sözü gibi:

Alaca karanlık yerini sabah aydınlığına bırakıp da
Sebzeden uzaklaşılınca, kiminin yatık, kiminin kesik olduğu görüldü.

Hamim ise kaynar sudur. Ğassak'ta da iki lügat vardır: Hamze, Kisai, Halef ve Hafs, şedde ile okumuşlardır. Amma yetesaelun: 25 te de öyledir. Mufaddal da Amme yetesaelun suresinde onları izlemiştir. Diğerleri ise şeddesiz okumuşlardır. Ğassak'ta dört görüş vardır:

Birincisi: O zemheri soğuğudur, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit şöyle demiştir: Ğassak soğukluğundan tadılamayacak olan içecektir.

İkincisi: O cehennem halkının vücudundan akan sarı sudur, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Atıyye, Katade ve İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Ğassak cehennemde bir pınardır ki yılan, akrep vb. gibi bütün zehirlilerin zehri oraya akar. Orada birikir; adamı getirir

içine daldırırlar, çıkar ki derisi ve eti kemiklerinden soyulmuş. Elbisesini nasıl sürürse etini de öyle sürür. Bunu da Ka'b, demiştir.

Dördüncüsü: O, onların akan gözyaşlarıdır. Bunu da Süddi, demiştir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Ğasakitl aynü velcürhu denir. Ben dilci şeyhimiz Ebu Mansur'un İbn Kuteybe'den naklen şöyle dediğini okudum: Ebu Ubeyde Kur'an'da Arapça'dan başka kelime olmadığını söyler ve şöyle derdi: Bu tesadüfen iki dilde bulunan bir kelimedir. Başkası da şöyle derdi: Ğassak Türk dilinde soğuk ve kokmuş şey demektir. Bunun ğaseka yağsiku kökünden geldiği de söylenmiştir. Buna göre Arapça olur. Manasının da: Çok soğuk demek olduğu söylenmiştir. Cehennemliklerin gövdesinden akan irindir, diyenler de olmuştur.

"Veaharu": Ebu Amr ile Mufaddal, hemzenin zammı ve medsiz olarak "ve uharu" okumuşlar; çoğul olan ezvac'ın sıfatı olduğu için çoğul yapmışlardır. Diğerleri ise hemzenin fethi ve meddi ile tekil olarak okumuşlardır. Delil olarak şöyle demişlerdir: Araplar aksiyon halindeki isme az ve çok sıfat verirler. Ferra şöyle demiştir: Azabu fülanin durubun şetta ve darbani muhtelifani, dersin. Eğer istersen ezvacı hamim, ğassak ve ahar'a sıfat yaparsın, onlar üç tanedirler. En iyisi onu birine sıfat yapmaktır. Zeccac şöyle demiştir: Kim med ile "ve âharu" okursa, mana: Ve azabun âharu demektir. "Min şeklihi" de: Birinci gibidir, demektir. Kim de "uharu" okursa, mana: Ve envaun uharu, demektir. "Ezvac" da: Çeşit manasınadır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Min şeklihi" o çeşitten, "ezvac" da sınıflar, demektir. İbn Cerir de şöyle demiştir: "Min şeklihi": Yani kaynar su türünden demektir. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: "Ve uharu min şeklihi": Zemheri soğuğudur. Hasen de şöyle demiştir: Allah Teala dünyada olan azabı zikredince, "ötürden başkası vardır" dedi, yani dünyada görülmemiş başkası vardır, demektir.

"Bu bir gruptur": Bu, zebaniler küfürde ileri giden önderlere adamlarını getirdikleri zaman dedikleri sözdür. Şöyle de denilmiştir: Hayır, bu meleklerin arka arkaya cehenneme getirdikleri ümmetlere dedikleri sözdür. Fevc: Cehennemdeki grup demektir, çoğulu da: Efvac'tır. Muktehim ise: Bir şeyin içine kendini atarcasına giren manasınadır. İbn Saib şöyle demiştir: Melekler onları demir topuzlarla döverler, onlar da kendilerini ateşin içine atarlar, o topuzlardan korktukları için onun içine zıplarlar. Melekler cehennemdekilere bunu deyince, onlar da: Onlara hoş geldin, yoktur, derler. Söz, bir tek kelammış gibi iç içe girmiştir. Aslında birincisi meleklerin, ikincisi cehennemliklerindir. Bunun bir benzerini de "liyaleme enni lem ehunhu bilgeaybi" kavlinde açıklamıştık *(Yusuf: 52).* Merhab ve ruhb genişliktir, mana da: Yerleri

geniş olmasın, demektir. Araplar gelen bir kimseye: La merhaben bik, derler ki: Dünya başına dar gelsin, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Merhaba ve ehlen'in manası: Geniş yere, ailenin içine geldin, yabancılara değil. Artık rahat ol, canın sıkılmasın, demektir. Sehlen de: Düz yere geldin, engebeli yere değil, demektir. Bu dua yerinde kullanılır, nitekim: Lekıyte hayren (hayır göresin) de böyledir. Zeccac şöyle demiştir: "Merhaben": "Rahubet biladüke merhaben ve sadefte merhaben kavli ile mansuptur. Bu mananın başına "la" getirilmiştir.

"Çünkü onlar cehenneme gireceklerdir": Yani bizim gibi onlar da girecek ve sıcağını çekecekler, demektir. Oradakiler da onlara: "Hayır. Asıl size hoş geldin yok. Onu bize siz takdim ettiniz, derler": Eğer biz: Bu, adamların, başkanlara sözüdür, dersek, mana şöyledir: Küfrü bize siz yaldızladınız, demek olur. Eğer: O sonraki giren topluluğun ilk giren topluluğa sözüdür, dersek, mana şöyle olur: Küfrü bize siz meşru kıldınız ve ilk önce onu siz başlattınız; bizden önce de cehenneme girdiniz. "Ne kötü karargahtır": Yani orası ne kötü karargah ve konaktır.

"Dediler: Rabbimiz, bize bunu kim takdim etti ise": Yani kim kanunlaştırıp meşru kıldı ise "onun azabını ateşte bir kat artır": Bunu da A'raf: 38'de şerh etmiş idik. Bunu diyenlerde iki görüş vardır: *Birincisi:* O, bütün cehennemdekilerin sözüdür, bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Asların sözüdür, bunu da Mukatil, demiştir.

"Dediler" yani cehennemdekiler, "kendilerini şerlilerden saydığımız birtakım adamları neden görmüyoruz?": Müfessirler şöyle demişlerdir: Ateşe girdikleri zaman bakarlar, dünyada kendilerine muhalefet eden mü'minleri görmezler; o zaman bunu derler. Mücahit de şöyle demiştir: Ebu Cehil cehennemde: "Suhayb nerede, Ammar nerede, Habbab'ın oğlu nerede, Bilal nerede?" der.

"Ettehaznahüm sihriyyen": Ebu Amr, Hamze ve Kisai, haber tarzında kesintisiz olarak "mineleşrarittehaznahüm" okumuşlardır ki, biz onları alaya aldık demektir. Bunlar hemzenin kesri ile başlarlar (ittehaznahüm). Diğerleri ise meftuh hemze-i kat' ile istifham tarzında okumuşlardır. Bunlar da hemzenin fethi ile başlarlar. Ferra şöyle demiştir: Bu, şaşma ve azarlama manasına bir istifhamdır, mana da, onlar mü'minlere yaptıklarından dolayı kendilerini kınarlar, demektir. "Suhriyya" ise sinin zammı ve kesri ile de okunur. Biz de bunu Mü'minun suresinin sonunda (ayet: 110'da) şerh etmiş idik. "Yoksa gözler onlardan kaydı mı?": Yani onlar cehennemde bizimle de biz onları görmüyor muyuz? Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Em" burada "bel" manasınadır.

"Şüphesiz bu haktır": Zeccac şöyle demiştir: Yani onlardan anlattığımız bu şey haktır, sonra da: O, "ateş halkının çekişmesidir (tahasumu)": Ebu'l – Cevza, Ebeşşa'sa, Ebu İmran ve İbn Ebi Able, sadın ref'i ve mimin fethi ile "tahasume" ve "ehli"nin lamının kesri ile okumuşlardır. Ebu Miclez, Ebu'l – Aliye, Ebu'l – Mütevekkil ve İbn Semeyfa, sadın ve mimin fethi ve lamın ref'i ile "tehasame ehlü" okumuşlardır.

قُلْ هُوَ نَبَؤٌا عَظِيمٌۙ ﴿٦٧﴾ اَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ ﴿٦٨﴾ مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَاِ
الْاَعْلٰى اِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٦٩﴾ اِنْ يُوحٰى اِلَيَّ اِلَّا اَنَّمَا اَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٧٠﴾ اِذْ
قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ اِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ ﴿٧١﴾ فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ
فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ﴿٧٢﴾ فَسَجَدَ الْمَلٰئِكَةُ كُلُّهُمْ
اَجْمَعُونَۙ ﴿٧٣﴾ اِلَّا اِبْلِيسَۜ اِسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٧٤﴾ قَالَ
يَا اِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّۜ اَسْتَكْبَرْتَ اَمْ كُنْتَ
مِنَ الْعَالِينَ ﴿٧٥﴾ قَالَ اَنَا خَيْرٌ مِنْهُۜ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ
﴿٧٦﴾ قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَجِيمٌۚ ﴿٧٧﴾ وَاِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي اِلٰى
يَوْمِ الدِّينِ ﴿٧٨﴾ قَالَ رَبِّ فَاَنْظِرْنِي اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٧٩﴾ قَالَ
فَاِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَۙ ﴿٨٠﴾ اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٨١﴾ قَالَ فَبِعِزَّتِكَ
لَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَعِينَۙ ﴿٨٢﴾ اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ﴿٨٣﴾
قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقَّ اَقُولُۚ ﴿٨٤﴾ لَاَمْلَـَٔنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ
اَجْمَعِينَ ﴿٨٥﴾ قُلْ مَا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ وَمَا اَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ
﴿٨٦﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿٨٧﴾ وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَاَهُ بَعْدَ حِينٍ ﴿٨٨﴾

67 – De ki: "Bu, büyük bir haberdir".

68 – "Sizse ondan yüz çevirenlersiniz".

69 – "En yüksek kuruldakiler çekişirlerken benim onlar hakkında bilgim yoktur".

70 – "Bana ancak benim apaçık bir uyarıcı olduğum vahyolunuyor".

71 – Hani, Rabbin meleklere: "Şüphesiz ben çamurdan bir insan yaratacağım" demişti.

72 – "Onu düzenleyip de ona ruhumdan üfürdüğüm zaman ona secdeye kapanın".

73 – Bütün melekler toptan secde ettiler.

74 – Ancak İblis büyüklük tasladı. Kafirlerden oldu.

75 – "Ey İblis, iki elimle yarattığım şeye secde etmekten seni ne men etti? Kibir mi tasladın yoksa yücelenlerden mi oldun?"

76 – Dedi: "Ben ondan daha hayırlıyım; beni ateşten yarattın; onu ise çamurdan yarattın".

77 – Dedi: "Çık oradan; çünkü sen kovuldun!"

78 – "Şüphesiz ceza gününe kadar lanetim senin üzerinedir".

79 – Dedi: "Rabbim, diriltilecekleri güne kadar bana süre ver".

80 – Dedi: "Şüphesiz sen süre verilenlerdensin".

81 – "Bilinen vaktin gününe kadar".

82 – Dedi: "Senin gücüne andolsun ki, mutlaka onların hepsini azdıracağım".

83 – "Ancak onlardan ihlaslı kulların hariç".

84 – Dedi: "İşte bu gerçek. Ben de gerçeği söylerim".

85 – "Cehennemi senden ve onların içinden sana tabi olanlardan elbette kesinlikle dolduracağım".

86 – De ki: "Sizden buna karşı bir ücret istemiyorum. Ve ben zorlananlardan (zoraki davrananlardan) değilim.

87 – O (Kur'an) ancak alemler için bir öğüttür.

88 – Onun haberini elbette bir zaman sonra kesinlikle bileceksiniz".

"Kul hüve nebeün azim": Nebe': Haber demektir. İşaret edilen şey hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O Kur'an'dır, bunu da İbn Abbas, Mücahit ve cumhur, demişlerdir. *İkincisi:* Ölümden sonra dirilmedir, bunu da Katade, demiştir. "Sizse ondan yüz çeviriyorsunuz": Yani onun üzerinde düşünmüyorsunuz; o zaman peygamberliğimde doğru olduğumu bilirdiniz. Benim geçmişlerin kıssalarına ait getirdiğim haberler ancak vahiy iledir. Bu manaya da: "En yüksek kurulda olanlardan haberim yoktur" kavli delalet eder. Kuruldan melekler kastedil-

miştir. "Çekişirlerken" Adem'in yaratılması hakkında, Allah Teala: "Şüphesiz ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" dediği zaman *(Bakara: 30).* Mana da şöyledir: Ben bunu ancak vahiy ile bildim. "Bana vahyolunmuyor, ancak benim apaçık bir uyarıcı olduğum vahyolunuyor": Yani benim ancak bir peygamber olduğumu bildiriyor, sizi uyarıyor ve ne yapacağınızı ve neden uzak duracağınızı size açıklıyorum.

"Hani Rabbin demişti": Bu, "çekişiyorlar" kavline bağlıdır, aralarına "in yuha" ayeti girmiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar Adem'in yaratılması üzerinde tartıştılar; Allah Teala: "Şüphesiz ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Bu çekişme aralarında bir münazara tarzında idi. Münazaralarında da iki görüş vardır:

Birincisi: O da onların "orada fesat çıkaracak birilerini mi yaratacaksın?" sözleridir *(Bakara: 30).*

İkincisi: Onların: Allah bizden daha kıymetli ve bizden daha bilgili birini yaratmaz, sözleridir. Bunu Hasen, demiştir. Bu da müfessirlerin çoğunun görüşüdür. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Aziz ve celil olan Rabbimi gördüm, bana: "Yüksek kurul neyi tartışıyor?" dedi. Ben de: Sen daha iyi bilirsin, ya Rabbi, dedim. O da şöyle dedi: Kefaretleri ve dereceleri tartışıyorlar; kefaretler: Soğuk sabah vakitlerinde abdesti tam almak, cemaatle namazlara gitmek, namazın ardından namazı beklemektir. Dereceler ise şunlardır: Selamı yaygınlaştırmak, yemek yedirmek, insanlar uyurlarken gece namaz kılmak.[7]

"Kibir mi tasladın?": Yani secde etmemekle kendin kibir mi gösterdin "yoksa yücelenlerden mi oldun?": Yani kibir gösteren kimselerden olduğun için mi kibir gösteriyorsun?

"Çünkü sen kovuldun": Yani kınama ve lanetle kovuldun, demektir.

"Bilinen vaktin gününe kadar": O da sura ilk üfürmedir. O da mahlukatın ölüm anıdır.

"Febiizzetike" yemindir, gücüne andolsun ki demektir. Bu kıssada dokunmadıklarımız da A'raf: 12; Hicr: 34 vd. yerlerde zikredilmiştir.

"Kale felhakku velhakka ekul": Asım – Hasnun'un Hübeyre'den rivayeti hariç – Hamze, Halef ve Zeyd de Yakup'tan rivayet ederek birincide ref, ikincide nasb ile "felhakku velhakka" okumuşlardır. Bu da İbn Abbas ile Mücahit'ten rivayet edilmiştir. İbn Abbas da anlamında: Feenelhakku ve ekulul hakka (ben hakkım, hakkı da derim) demiştir.

---

7 – Hadisin Suyuti'nin er – Dürrü'l - Mensur'unda çeşitli rivayetleri vardır; İmam Ahmed de Müsned'de Muaz'dan rivayet edilen uzun bir hadiste (5/243) rivayet etmiştir.

Başkası da şöyle demiştir: Hakkın haberi mahzuftur, takdiri de: Elhakku minni (hak bendendir). Mahbub da Ebu Amr'dan rivayet ederek, ikisinde de ref' ile okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Kim ikisini de ref' ederse, mana şöyle olur: Feenel hakku velhakku ekulu (ben hakkım, hakkı da derim). İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Kisai, ikisinde de nasb ile okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Bu da: Hakkan leatiyenneke sözünle aynı manayadır. Elif lamın bulunup bulunmaması birdir. Bu da: Hamden lillah sözün gibidir. Mekki bin Ebi Talib de şöyle demiştir: Birinci hak, iğra yolu ile mansup olmuştur: Yani ittebiül hakka vesmeu velzemul hakka (hakka sarılın) demektir. Onun yemin olarak mansup olduğu da söylenmiştir; nitekim: Allahe leefalenne dersin ki, cer harfini attığın için nasp edersin, çünkü takdiri: Febilhakkı, demektir. İkinci hakkın ise birinci gibi olması caizdir, o zaman tekit için tekrar edilmiş olur. Ekulu lafzı ile mansup olması da caizdir, sanki: Veekulul hakka demiş gibi olur. İbn Abbas, Mücahit, İkrime, Ebu Raca, Muaz el - Kari ve A'meş de kafın kesri ile "felhakkı", ikinci kafın nasbı ile de "velhakka" okumuşlardır. Ebu İmran el - Cevni de ikisinde de kesr ile okumuştur. Ebu'l - Mütevekkil, Ebu'l - Cevza ve Ebu Nehik, nasb ile "felhakka", ref' ile de "vehlakku" okumuşlardır.

"Cehennemi mutlaka senden dolduracağım": Yani kendinden ve zürriyetinden, demektir.

"De ki: Sizden buna karşı bir ücret istemiyorum": Yani vahyi tebliğe karşı, demektir. "Ve ben zorlayanlardan değilim": Yani size nefsim tarafından gelmeye zorlanmıyorum (zoraki peygamber değilim); ancak size gelmeye emrolundum, Kur'an'ı kendimden demedim, ancak bana vahyedildi.

"O" yani Kur'an "başka değil, ancak bir öğüttür" nasihattır, "alemler için".

"Kesinlikle bileceksiniz": Ey kafirler, "onun haberini" yani Kur'an'ın doğruluk haberini, demektir. "Bir zaman sonra": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Ölümden sonra. *İkincisi:* Kıyamet gününde. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Birincisini Katade, ikincisini İkrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Bedir savaşında, bunu da Süddi ile Mukatil, demişlerdir. İbn Saib şöyle demiştir: Kim Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem galip gelinceye kadar yaşarsa, bunu bilir, kim de ölürse, ölümden sonra bilir. Bazı müfessirler de bu ayetin kılıç ayetiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir ki, bir izah tarzı yoktur.



39-ZÜMER SURESİ

Mekke'de inmiştir. 75 ayettir.
Buna Ğuref suresi de denir.

İNİŞ SEBEBİ

El – Avfi ile İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan onun Mekki olduğunu söylediğini rivayet etmişler; Hasen, Mücahit, İkrime, Katade ve Cabir bin Zeyd de böyle demişlerdir. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onda iki ayet vardır ki onlar Medine'de inmiştir; onlar da "Allahu nezzele ahsenel hadisi" *(Zümer: 23)* ve "ya ibadiyellezine esrefu" *(Zümer: 53)* ayetidir. Mukatil de şöyle demiştir: Onda Medeni olarak şu ayetler vardır: "Kul ya ibadiyellezine esrefu" (ayet: 53) ve "lillezine ahsenu fi hazihiddünya haseneh" (ayet: 10). Ondan bir rivayet de şöyledir: Onda Medeni iki ayet vardır: "Yaibadiyellezine esrefu" *(Zümer: 53)* ve "ya ibadiyellezine amenutteku rabbeküm" *(Zümer: 10)*. Seleften bazıları da şöyle demişlerdir: Onda üç Medeni ayet vardır: "Kul ya ibadiyellezine esrefu... ve entüm la teşurun" *(Zümer: 53 – 55)*.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِ ﴿١﴾ اِنَّا اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ

بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللّٰهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ ﴿٢﴾ اَلَا لِلّٰهِ الدِّينُ الْخَالِصُ
وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَا
اِلَى اللّٰهِ زُلْفٰى اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ
اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ ﴿٣﴾ لَوْ اَرَادَ اللّٰهُ اَنْ يَتَّخِذَ
وَلَدًا لَاصْطَفٰى مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ سُبْحَانَهُ هُوَ اللّٰهُ الْوَاحِدُ
الْقَهَّارُ ﴿٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Kitabın indirilmesi mutlak galip, hikmet sahibi Allah'tandır.

2 – Şüphesiz biz kitabı sana hak ile indirdik; sen de dini O'na halis kılarak Allah'a ibadet et.

3 – Bilin ki halis din Allah'ındır. O'ndan başka dostlar edinenler: "Biz onlara (putlara) ancak bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz" (derler). Şüphesiz Allah ihtilaf ettikleri şeyde aralarında hükmeder. Şüphesiz Allah yalancı, gerçek kafire hidayet etmez.

4 – Eğer Allah evlat edinmek isteseydi, yarattığı şeylerden dilediğini elbette seçerdi. O, münezzehtir. O; bir ve galip Allah'tır.

"Kitabın indirilmesi (tenzilül kitabı)": Zeccac şöyle demiştir: Kitap burada Kur'an'dır. Tenzilü'nün merfu okunması iki itibarladır: *Birincisi:* Mübteda olması hasebiyledir, haber de "minallah"tır. Mana da şöyledir: O, Allah katından indi. *İkincisi:* Gizli mübteda iledir: Haza tenzilül kitabi. "Muhlisan" ise hal olarak mansuptur, mana da şöyledir: Allah'ı birleyerek ibadet et, O'na hiçbir şeyi ortak koşma.

"Bilin ki halis din Allah'ındır": Yani şirkten arınmış din Allah'ındır, demektir. Gerisi Allah'ın emrettiği din değildir. Mana şöyledir de denilmiştir: Halis din ancak Allah'ın hakkıdır.

"O'ndan başka dostlar edinenler": Yani tanrılar edinenler demektir ki bunun içine "Uzeyr Allah'ın oğludur" ve "Mesih İsa Allah'ın oğludur" *(Tevbe: 30)* diyenlerle bütün putlara tapanlar girer. Buna da "eğer Allah dileseydi evlat edinirdi" *(Zümer: 4)* ayeti delalet etmektedir.

"Biz onlara tapmıyoruz": Yani: Biz onlara tapmıyoruz, derler. "Ancak bizi Allah'a yaklaştırmaları için": Yani Allah katında bize şefaat etmeleri için tapıyoruz. Zülfa da: Yakınlıktır, o da mastar yerine geçmiş

isimdir. Sanki: Liyukarribuna ilallahi takriben, demiş gibi oldu.

"Şüphesiz Allah aralarında hükmeder": Yani din müntesipleri arasında ihtilaf ettikleri hususlarda. Bir topluluk bu ayetin kılıç ayetiyle mensuh olduğunu söylemişlerse de izahı yoktur.

"Şüphesiz Allah hidayet etmez": Yani irşat etmez, "yalancıyı" tanrılar şefaat eder diye yalan söyleyeni. "Gerçek (kızıl) kafiri": Yani onları tanrı edinmekle kafir olanı. Bu da onların Allah'ın ezeli ilminde hidayetten mahrum olduklarını haber vermektedir.

"Eğer Allah evlat edinmek isteseydi": Bunu Allah'a nispet edenlerin iddialarına göre, "elbette seçerdi": Yani yarattıklarından beğenirdi. Mukatil de: Meleklerden, demiştir.

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ يُكَوِّرُ الَّيْلَ
عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ
كُلٌّ يَجْرِي لِاَجَلٍ مُسَمًّىۜ اَلَا هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ ﴿٥﴾

5 – Gökleri ve yeri hak ile yarattı. Geceyi gündüzün üzerine sarar, gündüzü de gecenin üzerine sarar. Güneşi ve ayı ram etti. Her biri belli bir süre için akar. Bilin ki O, mutlak galip, çok bağışlayıcıdır.

"Gökleri ve yeri hak ile yarattı": Yani onları boşuna yaratmadı, demektir. "Geceyi gündüzün üzerine sarar (yükevvirü)": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bunu onun içine girdirir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Tekvirin aslı sarmaktır, sarığın kevri, kıvrımı da ondan gelir. Başkası da şöyle demiştir: Tekvir, bir şeyi üst üste atmaktır.

"Güneşi ve ayı ram etti": Yani onları kendi iradesine göre yürümeye mahkum etti, demektir. "Her biri belli bir süre için akar": Yani Allah'ın dünyaya verdiği ömrün sonuna kadar, demektir. Biz de azizin manasını Bakara: 129, ğaffarın manasını da Taha: 82'de şerh etmiş idik.

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَاَنْزَلَ لَكُمْ
مِنَ الْاَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍۜ يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا
مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلٰثٍۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُۜ لَا اِلٰهَ
اِلَّا هُوَۚ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ ﴿٦﴾

6 – Sizi tek bir nefisten yarattı. Sonra da ondan eşini kıldı (meydana getirdi). Sizin için hayvanlardan sekiz çift indirdi. Sizi analarınızın karınlarında üç karanlık içinde bir yaratmanın ardından bir yaratma ile yaratıyor. İşte Rabbiniz Allah budur. Mülk O'nundur. O'ndan başka İlah yoktur. Nasıl da çevriliyorsunuz!

"Sizi tek bir nefisten yarattı": Yani Adem'i, "sonra da ondan eşini kıldı": Yani sizi yaratmadan önce ondan eşini yarattı. Çünkü Havva, zürriyetten önce yaratıldı. Bu da: Bugün sana verdim, dün verdiğim daha çoktu, sözüne benzer. Bu Ferra'nın tercihidir. Başkası da şöyle demiştir: Sonra ondan da eşini yarattığını size haber verdi. "Sizin için hayvanlardan indirdi": Yani yarattı. "Sekiz çift": Biz de bunu En'am: 143'te beyan etmiş idik.

"Bir yaratmanın ardından bir yaratma ile": Yani meni, kan pıhtısı, bir çiğnem et, sonra kemik, sonra et, sonra da kıl bitirdi. Çocuk olarak çıkıncaya kadar daha birçok evrelerden geçirdi. Bu da cumhurun görüşüdür. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Sizi Adem'in belinde yarattıktan sonra analarınızın karınlarında yaratmakla.

"Üç karanlıklarda": Karnın karanlığı, rahmin karanlığı ve eşin (plasentanın) karanlığı. Bunu da cumhur demiştir, İbn Zeyd de onlarladır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: O babanın belinin karanlığı, ananın karnının karanlığı ve rahmin karanlığıdır.

"Nasıl da çevriliyorsunuz!": Yani bu kadar açıklamadan sonra nasıl da haktan döndürüyorsunuz!

إِن تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنكُمْ وَلَا
يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ وَإِن تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ
وِزْرَ أُخْرَىٰ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُم مَّرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ
تَعْمَلُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

7 – Eğer küfrederseniz şüphesiz Allah sizden müstağnidir. Kulları için küfre razı olmaz. Eğer şükrederseniz sizin için buna razı olur. Bir günahkar başkasının günahını taşımaz. Sonra dönüşünüz Rabbinedir. Size yaptıklarınızı haber verir. Şüphesiz O, göğüslerin sahibini (içindekileri) hakkıyla bilendir

"Eğer küfrederseniz şüphesiz Allah sizden müstağnidir": Yani iman

ve ibadetinize muhtaç değildir, demektir. "Kulları için küfre razı olmaz": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Buna mü'minler için razı olmaz, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* İradesiyle de olsa hiç kimse için razı olmaz. İrade ile rıza arasında fark vardır. Biz de buna "vallahu la yuhibbül fesad" (Bakara: 205) kavlinde işaret etmiştik.

"Eğer şükrederseniz sizin için razı olur": Yani o şükrünüzden razı olur, demektir. "Şüphesiz O, göğüslerin sahibini bilir"; Yani kalplerde olanı demektir.

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ
ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ
مَا كَانَ يَدْعُو إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَجَعَلَ لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ
قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ ﴿٨﴾

8 – İnsana bir sıkıntı dokunduğu zaman O'na yönelerek Rabbine dua eder. Sonra ona kendinden bir nimet verirse, önceden ettiği duayı unutur. Yolundan saptırmak için Allah'a eşler kılar. De ki: "Küfrünle biraz faydalan. Şüphesiz sen ateş halkındansın (cehennemliksin).

"İnsana bir sıkıntı dokunduğu zaman": Kimin hakkında indiğinde iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Utbe bin Rebia hakkında. *İkincisi:* Ebu Huzeyfe bin el – Muğire hakkında inmiştir. Bunu da Mukatil, demiştir. Durr ise: Sıkıntı ve zorluk demektir.

"Müniyben ileyh": Şirkinden O'na dönerek, demektir. "Bir nimet": Başına gelen musibetten sonra bir nimet verirse, demektir; mesela hastalıktan sonra sağlık, fakirlikten sonra zenginlik gibi. "Unutur": Ettiği duayı, bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Allah Teala'ya yalvardığı duayı unutur. *İkincisi:* Kaldırması için Allah Teala'ya dua ettiği sıkıntıyı unutur. *Üçüncüsü:* Yalvarıp yakardığı Allah'ı unutur. Zeccac şöyle demiştir: "Ma" edatı Allah Teala'ya delalet eder, tıpkı "vela entüm abidune ma a'bud" *(Kafirun: 3)* ayetinde olduğu gibi. Ferra da: Dua ettiği şeyi unutur, demiştir. Endad'ın manası Bakara: 22, "liyudılle an sebilillah"ın manası da Hac: 9'da geçmiştir.

"De ki: Küfrünle biraz faydalan": Lafzı emir ise de manası tehdittir; "faydalanın; yakında bileceksiniz" *(Nahl: 55)* ayetinde olduğu gibi.

أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ
آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ
قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ
أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿٩﴾ قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ
لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ
وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿١٠﴾

9 – Gece saatlerinde secde ederek, kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten sakınan ve Rabbinin rahmetini uman kimse (O'na asi olan kimse gibi midir?) De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak saf akıl sahipleri öğüt alır".

10 – De ki: "Ey iman edenler, Rabbinizden korkun. Bu dünyada iyilik edenler için iyilik vardır. Allah'ın yeri geniştir. Ancak sabredenlere mükafatları hesapsız bol bol verilir".

"Emmen hüve kanitün": İbn Kesir, Nafi, Hamze, Ebu Cafer, Mufaddal da Asım'dan, Zeyd de Yakup'tan, şeddesiz olarak "emen" okumuşlar; kalanlar ise şedde ile okumuşlardır. Şeddelinin manası şöyledir: Bu anlattığımız mı daha hayırlıdır yoksa o ibadet eden mi? "Emmen"in aslı em artı mendir; mim mime idgam edilmiştir. Şeddesize gelince, onda üç mülahaza vardır:

Birincisi: O, nida (ünlem) manasınadır. Ferra şöyle demiştir: Onu öyle okuyanlar şöyle izah etmişlerdir: Ya men hüve kanitün (ey dua eden kimse)! Bu da güzel bir izah tarzıdır. Araplar ya ile nida ettikleri gibi hemze ile de ederler; mesela: Ya Zeydü akbil, derler. O zaman ayetin manası: Unutan kafiri zikretmiş, sonra da iyi kimsenin kıssasını da nida ederek anlatmıştır; mesela şu söz gibi: Filanca oruç da tutmaz namaz da kılmaz; ey oruç tutan, sana müjdeler olsun!

İkincisi: Takdiri şöyledir: O dua eden etmeyen gibi midir?

Üçüncüsü: Dua eden Allah'a eş tutan gibi midir?

Biz de kunut'un manasını Bakara: 116'da, ânaelleyli'nin manasını da Al-i İmran: 113'te anlatmış bulunuyoruz.

"Secde ederek, kıyamda durarak": Yani namaz kılarak, demektir. Kimin hakkında indiğinde beş görüş vardır: *Birincisi:* Ebu Bekir es – Sıddik'tır, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Osman bin

Affan'dır, bunu da İbn Ömer, demiştir. *Üçüncüsü:* Ammar bin Yasir'dir, bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* İbn Mes'ud, Ammar, Suhayb ve Ebu Zer'dir. Bunu da İbn Saib, demiştir. *Beşincisi:* O Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da Yahya bin Selam nakletmiştir.

"Ahiretten sakınıyor": Yani ahiret azabından demektir. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, İbn Abbas, Urve, Said bin Cübeyr, Ebu Reca ve Ebu İmran azap ilave ederek: "Yahzeru azabel ahireti" okumuşlardır.

"Rabbinin rahmetini umuyor": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O bağışlamadır, bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Cennettir, bunu da Mukatil, demiştir.

"De ki: Hiç bir olur mu, bilenlerle" Allah'ın va'dettiği sevap ve azabın hak olduğunu "bilmeyenler": Ayetin kalan kısmı Ra'd: 19'da geçmiştir. "Bu dünyada iyilik edenler için iyilik vardır" kavli de Nahl: 30'da geçmiştir.

"Allah'ın yeri geniştir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu Mekke'den emniyette olacakları yere hicrete teşviktir. *İkincisi:* O teşvik ettiği cennet toprağıdır.

"Ancak sabredenlere bol bol verilir": Onlar da başlarına gelene Allah için sabredenlerdir. "Hesapsız": Yani onlara öyle çok ve öyle bol verilir ki akıl da almaz, amellerini de çok aşar.

قُلْ اِنّ۪ٓي اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ مُخْلِصًا لَهُ الدّ۪ينَۙ ﴿١١﴾ وَاُمِرْتُ لِاَنْ اَكُونَ
اَوَّلَ الْمُسْلِم۪ينَ ﴿١٢﴾ قُلْ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّ۪ي عَذَابَ يَوْمٍ
عَظ۪يمٍ ﴿١٣﴾ قُلِ اللّٰهَ اَعْبُدُ مُخْلِصًا لَهُ د۪ين۪يۙ ﴿١٤﴾ فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ
مِنْ دُونِه۪ۜ قُلْ اِنَّ الْخَاسِر۪ينَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَاَهْل۪يهِمْ يَوْمَ
الْقِيٰمَةِۜ اَلَا ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُب۪ينُ ﴿١٥﴾ لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ
وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌۜ ذٰلِكَ يُخَوِّفُ اللّٰهُ بِه۪ عِبَادَهُۜ يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ ﴿١٦﴾
وَالَّذ۪ينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ اَنْ يَعْبُدُوهَا وَاَنَابُٓوا اِلَى اللّٰهِ لَهُمُ الْبُشْرٰىۚ
فَبَشِّرْ عِبَادِۙ ﴿١٧﴾ اَلَّذ۪ينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ اَحْسَنَهُۜ
اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ هَدٰيهُمُ اللّٰهُ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمْ اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ ﴿١٨﴾

11 – De ki: Şüphesiz ben, dini O'na has kılarak Allah'a ibadet etmekle emrolundum".

12 – "Müslümanların ilki olmakla emrolundum".

13 – De ki: Şüphesiz ben eğer Rabbime isyan edersem, büyük bir günün azabından korkarım".

14 – De ki: "Dinimi O'na has kılarak Allah'a ibadet ederim".

15 – Öyleyse siz de O'ndan başka istediğinize ibadet edin. De ki: "Şüphesiz ziyan edenler, kıyamet gününde kendi nefislerini ve ailelerini ziyan edenlerdir. Bilin ki bu, apaçık bir ziyandır".

16 – Onlar üstlerinden ateşten gölgeler ve altlarından gölgeler vardır. İşte Allah kullarını bununla korkutuyor. Ey kullarım, benden korkun!

17 – Tağuttan, ona ibadet etmekten uzak durup da Allah'a dönenler için müjde vardır. Öyleyse kullarımı müjdele.

18 – Onlar ki sözü dinleyip de en güzeline tabi olurlar. İşte onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir ve işte onlar saf akılların sahipleridir.

"De ki: Şüphesiz ben emrolundum": Mukatil şöyle demiştir: Kureyş kafirleri, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Bize getirdiğin bu şeye seni ne zorluyor?! Atalarının dinine sarılmak sana yetmez mi?" dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Mana da şöyledir: "De ki: Şüphesiz ben, dini O'na halis kılarak Allah'a ibadet etmekle emrolundum": Yani O'na tevhit üzere ve şirkten uzak olarak ibadet etmekle emrolundum, bu ümmetten" Müslümanların ilki olmakla emrolundum".

"De ki: Şüphesiz ben eğer Rabbime isyan edersem korkarım": Atalarımın dinine dönmekle "büyük bir günün azabından": Bu ve benzeri ayetlerin mensuh olduğunda ihtilaf etmişlerdir ki biz de bunu En'am: 15'te beyan etmiştik.

"De ki: Dinimi O'na has kılarak Allah'a ibadet ederim": Yani tevhitle demektir. "Öyleyse siz de O'ndan başka istediğinize ibadet edin": Bu tehdittir. Bazıları, bunun kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir ki geçerli değildir. Zira eğer emir olsa idi mensuh olurdu. Tehdit olunca neshi için bir anlam yoktur.

"De ki: Şüphesiz ziyan edenler, kıyamet gününde kendi nefislerini ve ailelerini ziyan edenlerdir": Cehenneme gitmekle. Ailelerini ziyan etmelerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: İtaat ettikleri takdirde cennette kendileri için hazırlana-

cak olan hurileri ziyan etmişlerdir. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: Cehennemdeki ailelerini ziyan etmişlerdir; çünkü onların orada (cennette) aileleri yoktur. Bunu da Mücahit ile İbn Zeyd, demişlerdir.

Üçüncüsü: Dünyadaki ailelerini ziyan etmişlerdir. Çünkü onlar inançsızlıkları yüzünden cehenneme giderken aileleri ise imanları sayesinde cennete gitmişlerdir. Bunu da Maverdi, demiştir.

"Onlar için üstlerinden ateşten gölgeler vardır": Onlar da cehennemin katlarıdır. "Altlarından gölgeler demesi" çünkü onlar altlarındakiler için gölgeler şeklindedir. "İşte bu": Yani Allah'ın kullarına nitelediği azap "Allah'ın, kullarını korkuttuğu şeydir": Yani mü'min kullarını demektir.

"Tağuttan uzak duranlar": İbn Zeyd, babasından şöyle rivayet etmiştir: Bu ve bundan sonraki ayetler cahiliye döneminde Allah'ın birliğine inanan üç kimse hakkında inmiştir: Zeyd bin Amr bin Nüfeyl, Ebu Zer ve Selman Farisi radıyallahu anhum. "Onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir": Kitapsız ve peygambersiz olarak.

Burada tağuttan murat edilen şey hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Şeytanlardır, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Kâhinlerdir, bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* Putlardır, bunu da Mukatil, demiştir. Mukatil'in bu sözüne göre "yabuduha" demesi, onun müennes olmasındandır. Ahfeş de şöyle demiştir: "yabuduha" demesi, tağutun cemaat manasına olmasındandır. Eğer istersen onu tekil müennes de kabul edebilirsin.

"Enabu ilallah" Allah'a tövbe ederek döndüler, demektir. "Onlar için müjde vardır": Cennet müjdesi. "Febeşşir ibadiy": Ye iledir, Ebu Amr da bu ye'yi harekeli okumuştur.

Sonra onları niteleyip: "Onlar sözü dinlerler" dedi. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O Kur'an'dır. Bunu da cumhur, demiştir. Buna göre ayetin manasında birkaç görüş vardır ki biz de onları A'raf: 145'te: "Kavmine onun en güzelini almalarını emret" ayetinde şerh etmiş idik.

İkincisi: Bütün sözlerdir, sonra bunun manasında da iki görüş vardır: Birincisi o, bir mecliste bir cemaatle oturup da onların konuşmalarını dinleyen kimsedir; duyduklarının güzeli ile amel eder ve onu gittiği yerde konuşur. Kötülüklerinden de göz yumar onu kimseye açmaz. Bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Müseyleme bir Kur'an geti-

rip kâhinler de yaldızlı boş sözler ortaya koyunca, mü'minler bunlarla Allah kelamını ayırıp Allah'ın kelamına tabi oldular, onların batıl sözlerini terk ettiler. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.[8]

أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ أَفَأَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِي النَّارِ ﴿١٩﴾ لٰكِنِ
الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ مَبْنِيَّةٌ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَعْدَ اللّٰهِ لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ الْمِيعَادَ ﴿٢٠﴾

19 – Üzerine azap sözü hak olan kimseyi mi, ateşteki kimseyi mi kurtaracaksın?

20 – Ancak Rablerinden korkanlar için odalar, üstlerinden yapılmış ve altlarından ırmaklar akan odalar vardır. Allah'ın va'di olarak. Allah sözünden caymaz.

"Üzerine azap sözü hak olan kimseyi mi?": İbn Abbas: Allah'ın ilm-i ezelisinde cehennemlik olduğu geçen, demiştir.

Eğer: "Bu ayette nasıl iki soru cevapsız olarak toplandı?" denilirse,

Şöyle denilmiştir: Ferra: Bundan bir soru murat edilmiştir, demiştir. Birinci soru tam yerine düşmeyince, ikincisi yerine konulmuştur; bu durumda mana şöyle olur: Efeente tünkızü men finnari men hakkat aleyhi kelimetül azap (sen cehennemdekini mi, üzerine azap sözü hak olanı mı kurtaracaksın)? Şu ayet de öyledir: Eyeidüküm enneküm iza mittüm ve küntüm türaben ve izamen enneküm muhracun" *(Mü'minun: 35)*. Enneküm lafzını iki kere tekrar etti, mana da şöyledir: Öldüğünüz zaman kabirlerden çıkarılacağınızı mı size va'dediyor? Şu ayet de öyledir: "Latahse bennellezine yefrehune bima etev", sonra da şöyle dedi: "Fela tahsebennehüm" *(Al-i İmran: 188)*. Tahsebenne lafzını iki kere tekrar etti, mana da şöyledir: Azaptan kurtulacaklarına sevinenleri zannetme... Zeccac da şöyle demiştir: Kelamda mahzufun olması da caizdir, takdiri şöyledir: Efemen hakka aleyhi kelimetül azabi feyetehallesa minhü ev yencüve (üzerine azap hak olanın halas olup kurtulacağını mı zannediyorsun)? Müfessirler şöyle demişlerdir: Sen onu kaderinden kurtarıp da onu mü'min kılacağını mı zannediyorsun? Mana da şöyledir: Buna gücün yetmez. Ata da şöyle demiştir: Bu ayetle Ebu Leheb ile ile Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in aşiretinden imandan geri kalanları murat etmiştir.

"Lakinillezinettekav": Ebu'l – Mütevekkil ile Ebu Cafer nunun şed-

8 – Üçüncü görüşü söylemedi, belki bu ikisi ile yetinmiştir. Muhakkıkın notu.

desi ve fethi ile "lakinne" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: El – Ğuref: Cennette yüksek konutlardır. "Üstlerinde de odalar vardır": Yani onlardan daha yüksek konutlar vardır, demektir.

"Va'dallah": Mastar olarak mansuptur, mana da şöyledir: Vaadehümüllahu ğurefen va'den (Allah onlara yüksek cennet odaları va'detmiştir). Kim de ref' ile: Va'dullahi okursa, mana: Bu, Allah'ın va'didir, olur.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ
بِهِ زَرْعًا مُّخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ
يَجْعَلُهُ حُطَامًا ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿٢١﴾

21 – Görmedin mi Allah gökten su indirdi de onu yerdeki pınarlara soktu. Sonra onunla renkleri farklı ekinler çıkarıyor. Sonra kurur; onu sapsarı görürsün. Sonra onu bir kırıntı kılar. Şüphesiz bunda saf akıl sahipleri için elbette bir öğüt vardır.

"Gökten su indirdi": Şa'bi şöyle demiştir: Yerdeki her şey gökten indirilmiştir. "Onu pınarlara soktu": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Onu yere sokup pınarlar kıldı, yani kaynayan pınarlar, demektir. "Sümme yehicü": Sona kurur, demektir. Asmai şöyle demiştir: Bitki tam kuruduğu zaman: Hace yehicü heycen, denir.

Hutam'ın manasına gelince, Ebu Ubeyde şöyle demiştir: O, kuruyup da kırılan bitkidir, rüfat ta öyledir. Mukatil şöyle demiştir: Bu, dünyanın misalidir; bitkiyi yemyeşil görürken bir de bakarsın ki sararıp helak olmuştur. Dünya ve süsü de öyledir. Başkası da şöyle demiştir: Bu açıklama aziz ve celil olan Allah'ın kudretini göstermektedir.

أَفَمَن شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٍ مِّن رَّبِّهِ ۚ فَوَيْلٌ
لِّلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُم مِّن ذِكْرِ اللَّهِ ۚ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٢٢﴾

22 – Allah'ın, göğsünü İslam'a açtığı ve onun Rabbinden bir nur üzerinde olan kimse (kalbi mühürlenen kimse gibi midir)? Vay, kalpleri Allah'ın zikrinden katılaşanlara! İşte onlar apaçık bir sapıklık içindedir.

"Allah'ın, göğsünü açtığı kimse?": Zeccac, cevabı terk edilmiştir, çünkü kelamda ona delalet eden kısım vardır, takdiri de şöyledir, demiştir: Allah'ın, göğsünü açıp da hidayet bulan kimse kalbini mühür-

leyip de hidayet bulmayan kimse gibi midir? "Vay kalpleri katı olanların haline" kavli de bunu gösterir. İbn Mes'ud şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bu ayeti okudu, biz de: "Ya Resulallah, bu açma nasıldır?" dedik. O da bir hadis söyledi; biz de onu "Allah kime hidayet etmek isterse, onun göğsünü İslam'a açar" *(En'am: 125)* ayetinde şerh etmiştik.

"O Rabbinden bir nur üzerindedir": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Yakin (kesin inançtır), bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Başvuracağı ve onu referans kabul edeceği Allah'ın kitabıdır, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Açıklamadır, bunu da İbn Saib, demiştir. *Dördüncüsü:* Hidayettir, bunu da Mukatil, demiştir.

Bu ayet kimin hakkında inmiştir? Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O Ebu Bekir es – Sıddik ile Übey bin Halef hakkında inmiştir. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Hazreti Ali ve Hamza ile Ebu Leheb ve oğlu hakkında inmiştir.

Üçüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebu Cehil hakkında inmiştir.

"Vay kalpleri Allah'ın zikrinden katılaşanlara": Katılaşmanın manasını da Bakara: 74'te beyan etmiştik.

Eğer: "Kalp Allah'ın zikrinden nasıl katılaşır" denilirse?

Cevap şöyledir: Onlara inanmadığı Allah'ın zikri her okundukça, kalpleri ona iman etmekten katılaşır. Mukatil ile bazıları da, buradaki "men"in "an" manasına olduğuna kail olmuşlardır. Ferra da: Bu: Üthimtü an taamin ekeltuhu ve min taamin ekeltuhu (yediğim yemekten midem bozuldu) sözüne benzer, demiştir. Kalpleri Allah'ın zikrinden katılaşması, onu yalan saymakla kalpleri çok sertleşmesindendir. Kim de: Kaset kulubum ahhu demek isterse, ondan yüz çevirdi manasını verir. Übey bin Ka'b, İbn Ebi Able ve Ebu İmran, "min" yerine "an" ile "kulubuhum an zikrillahi" okumuşlardır.

اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَد۪يثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَۗ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ
جُلُودُ الَّذ۪ينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْۚ ثُمَّ تَل۪ينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ اِلٰى
ذِكْرِ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْد۪ي بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ
فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٢٣﴾

23 – Allah sözün en güzelini ahenktar ikişerli bir kitap olarak indirdi. Ondan Rablerinden korkanların derileri ürperir. Sonra derileri ve kalpleri Allah'ın zikrine yumuşar. İşte bu, Allah'ın, dilediğine hidayet ettiği hidayettir. Allah kimi saptırırsa, onun için bir yol gösterici yoktur.

"Allah sözün en güzelini indirdi": Yani Kur'an'ı demektir. Biz de iniş sebebini Yusuf suresinin başında zikretmiştik.

"Ahenktar bir kitap olarak": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Birbirlerine ayette ve harflerde benzer; ayet ayete benzer, kelime kelimeye benzer, harf harfe benzer.

İkincisi: Birbirini doğrular; onda tutarsızlık ve çelişki yoktur.

"İkişerli": Çünkü onda kıssalar, farzlar, sevap ve azap tekrar edilmiştir.

Eğer: "Biri yettiği halde kıssaların tekrar edilmesindeki hikmet nedir?" denilirse,

Cevap şöyledir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e Arap heyetleri gelirdi, Müslümanlar da onlara Kur'an'dan parçalar okurlardı; bu da onlara yeterdi. Değişik kabilelere de farklı sureleri gönderirdi; eğer haberler ve kıssalar tekrar edilmese idi, Musa kıssası bir kavme, İsa kıssası bir kavme ve Nuh kıssası da bir kavme düşerdi. Allah Teala ise bu kıssaların yerin her tarafında meşhur olup bütün insanlara ulaşmasını irade etti. Aynı cinsten kelamın tekrarındaki faydayı da ileride "febieyyi alai rabbiküma tükezziban" (er – Rahman); "la abudu ma tabudun (Kafirun); "evla leke feevla" *(Kıyamet: 34, 35)* "vema edrake ma yevmüddin" *(İnfitar: 17, 78)* ayetlerinde zikredeceğiz.

"Ondan Rablerinden korkanların derileri ürperir": Yani onları bir titreme tutar, o da korkudan insan derisinde meydana gelen değişikliktir. Abbas bin Abdülmuttalib, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir kulun Allah korkusundan derisi ürperirse, kuru ağacın yaprakları nasıl dökülürse, günahları öyle dökülür".[9]

Ayetin manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O'nun tehdidinden titrer, va'dinden yumuşar, bunu Süddi, demiştir. *İkincisi:* Korkudan titrer, umuttan yumuşar. *Üçüncüsü:* O'nu tazim ettiği için derisi ürperir, onu okuduğu zaman da yumuşar, bu ikisini Maverdi zikretmiştir.

Manaya aşina olan bazıları da şöyle demişlerdir: "İla zikrillah"ta zik-

---

9 – Suyuti, ed – Dürrü'l – Mensur, Hakîm Tirmizi'nin Nevadirül – Usul rivayetinden.

rin mef'ulü belli olduğu için atılmıştır. Mana da şöyledir: Kalpleri Allah'ın cennet ve sevabı zikretmesiyle yatışır. Bu da Allah'ın veli kullarının sıfatıdır; derileri ürperir ve kalpleri yumuşar. Onları, akılları gitmek ve bayılmakla nitelemedi; bu ancak bid'at ehli kimselerde görülür, bu da şeytandandır. Ebu Hazim şöyle rivayet etmiştir: İbn Ömer yere düşmüş bir Iraklı adam gördü: "Nesi var?" dedi. Onlar da: Ona Kur'an okunduğu zaman başına böyle bir hal gelir, dediler. O da: Biz de aziz ve celil olan Allah'tan korkuyoruz, ama yere düşmüyoruz, dedi. Amir bin Abdullah bin Zübeyr diyor ki: Babama geldim, "neredeydin?" dedi. Ben de: Bir topluluk buldum, şimdiye kadar onlardan daha iyisini görmedim; aziz ve celil olan Allah'ı zikrediyor; onlardan birileri aziz ve celil olan Allah'ın korkusundan bayılıyor, dedim. Bir daha onlarla beraber oturma, dedi. Beni sözü kafama yer etmemiş gibi görünce şöyle dedi: Ben Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i Kur'an okurken gördüm, Ebu Bekir ile Ömer'i Kur'an okurlarken gördüm; onların başına böyle bir şey gelmiyordu. Sen onların Ebu Bekir ile Ömer'den daha mı çok Allah'tan korktuklarını zannediyorsun? Ben de sonradan durumun onun dediği gibi olduğunu gördüm. İkrime de şöyle demiştir: Ebu Bekir'in kızı Esma'ya: "Eskiler korkudan bayılırlar mı idi?" diye sordular, o da: Hayır, ancak onlar ağlarlardı, dedi. Abdullah bin Urve bin Zübeyr diyor ki: Nenem Esma bint Ebu Bekir'e: "Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı Kur'an okunduğu zaman nasıldı?" diye soruldu, o da: Onlar, Kur'an'ın onları nitelediği gibi idiler; gözleri yaşarır ve derileri ürperirdi, dedi. Ben de: Bugün insanlar onlara Kur'an okunduğu zaman birileri bayılıp düşüyorlar, dedim. O da: Euzu billahi mineş şeytanir recim (kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım) dedi. Cevvab da zikir anında titrerdi, İbrahim Nahai ona: "Eğer kendine sahip isen sen sahtekârsın, eğer sahip değilsen, senden öncekilere muhalefet ettin" dedi.

"İşte bu, Allah'ın hidayetidir": Bu diye işaret edilen şeyde iki görüş vardır: *Birincisi:* O Kur'an'dır, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* O, mü'minlere Kur'an okunduğu zaman içinde geçen tehditlerden dolayı derilerinin ürpermesi ve vaatten dolayı da yumuşamasıdır. Bunu da İbn Enbari, demiştir.

أَفَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ سُوٓءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
وَقِيلَ لِلظَّالِمِينَ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٢٤﴾ كَذَّبَ الَّذِينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٥﴾ فَأَذَاقَهُمُ اللّٰهُ

الْخِزْيَ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ
﴿٢٦﴾ وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ
لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَۚ ﴿٢٧﴾ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذ۪ي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ
يَتَّقُونَ ﴿٢٨﴾

24 – Kıyamet gününde kötü azaptan yüzü ile sakınan (cennete emniyetle giren gibi midir)? Zalimlere: "Kazandığınız şeyi tadın" denilir.

25 – Kendilerinden öncekiler de yalanladılar azap onlara fark etmedikleri yerden geldi.

26 – Allah onlara dünya hayatında rezilliği tattırdı. Gerçekten ahiretin azabı daha büyüktür, biliyor olsalardı!

27 – Andolsun, gerçekten bu Kur'an'da insanlara, belki öğüt alırlar diye her (çeşit) misalden verdik.

28 – Arapça, eğriliği olmayan bir Kur'an olarak. Belki sakınırlar.

"Kıyamet gününde kötü azaptan yüzü ile sakınan mı?": Yani şiddetli azaptan, demektir. Zeccac, cevabı mahzuftur, takdiri de şöyledir, demiştir: Cennete giren gibi midir? Tefsirde şöyle gelmiştir: Kafir ateşe elleri bağlı olarak atılır, yüzü ile sakınmaktan başka bir şey yapamaz.

Sonra cehennem bekçilerinin kafirlere ne diyeceklerini haber vererek: "Zalimlere denir" dedi, yani kafirlere, "kazandığınız şeyi tadın": Yani kazancınızın karşılığını, demektir.

"Kendilerinden öncekiler de yalanladılar": Yani Mekke kafirlerinden öncekiler, demektir, " onlara azap fark etmedikleri yerden geldi": Yani eminlerken ve azaptan gafillerken geldi. "Allah onlara rezilliği tattırdı": Yani aşağılığı ve azabı, demektir. "Gerçekten ahiretin azabı daha büyüktür": Dünyada başlarına gelenlerden. "Biliyor olsalardı!" Fakat bunu bilmezler.

"Andolsun, gerçekten bu Kur'an'da insanlara verdik", yani onlara anlattık "her türlü misalden": Yani hallerine benzeyen her türlü şeylerden, demektir.

"Arapça Kur'an olarak (Arabiyyen)": Zeccac, Arabiyyen hal olmak üzere mansuptur, mana da şöyledir, demiştir: İnsanlara Arapça olan bu Kur'an'da misaller getirdik. Kur'an lafzı tekit için zikredilmiştir, nitekim şöyle dersin: Caeni zeydün recülen salihan ve caeni amrun in-

sanen akılan (Zeyd bana iyi bir kimse, Amr da akıllı bir insan olarak geldi). Recül ve insan tekit olarak zikredilmiştir.

"Eğriliği olmayan": İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan, gayri mahluk olarak, demiştir. Başkası da: Doğru, ihtilaflı olmayan, demiştir.

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلًا ف۪يهِ شُرَكَٓاءُ مُتَشَاكِسُونَ
وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ
اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٩﴾ اِنَّكَ مَيِّتٌ وَاِنَّهُمْ مَيِّتُونَ
﴿٣٠﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ ﴿٣١﴾

29 – Allah onda çekişen ortaklar olan bir adamla bir adama özgü olan adamı misal verdi. Bu ikisi misalde bir olurlar mı? Allah'a hamdolsun. Doğrusu onların çoğu bilmezler.

30 – Şüphesiz sen öleceksin ve şüphesiz onlar da ölecekler.

31 – Sonra gerçekten siz kıyamet gününde Rabbinizin huzurunda duruşacaksınız.

"Allah misal verdi": Sonra bunu "onda çekişen ortaklar olan adam" demekle açıkladı. İbn Kuteybe: Müteşakisun: İhtilaf edenler, çekişenler ve tartışanlar, demiştir. Recülün şekisün denir. Yezidi de, şekis: Titiz adama denir, demiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, Allah Teala'nın mü'min ve kafir için verdiği bir misaldir. Çünkü kafir bir sürü tanrıya tapar; onu hizmetinde rekabet eden birçok efendilerin bulunduğu köleye benzetmiştir. O hepsini razı edemez. Mü'min ise bir tek Allah'a ibadet eder; onu da bir efendinin kölesine benzetmiştir. Onun isteklerini bilir, razı olacağı yolu da tanır. O, ortakların çekişmesinden emindir. İşte: Salimen lirecül dediği budur. İbn Kesir, Ebu Amr – ancak Kazaz rivayeti dışında Abdülvaris hariç – Eban da Asım'dan rivayet ederek elifle, lamın kesri ile naspla ve ikisinde tenvinle "ve recülen salimen" okumuşlardır, mana da şöyledir: Yalnız bir efendinin kölesi olan, onda çekişen başkaları olmayan adam. Bunu Kazaz hariç Abdülvaris de böyle rivayet etmiş, ancak o iki ismi de merfu okumuş: Ve rücülün salimün lirecülin, demiştir. İbn Ebi Able de sinin kesri ve mimin ref'i ile "silmün lirecülin" okumuştur. Diğerleri ise sinin ve lamın fethi, ikisinde de nasb ve tenvinle "ve recülen selemen" okumuşlardır, manası da: Barıştır. Silm de öyledir. Zeccac şöyle demiştir: Kim "silmen" ve

"selmen" okursa, bu ikisi mastardır, sıfat yerinde kullanılmıştır, mana da: Recülen zasilmin lirecülin ve zaselmin lirecülin, demektir. Za silmin demektir. Selm de sulhtur, silm de öyledir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kim "selemen lirecülin" okursa, ona selam verdi ve onunla barışıktır, demek ister. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Silm ve selm sulhtur.

"Misalca bir olurlar mı?": Bu, ret manasına bir sorudur, bir olmazlar, demektir. Çünkü bir sahibe ait olan kimse birçok çekişen ortakların sahip olduğu kimseden daha çok yardım ve iyilik görür. Şöyle de denilmiştir: Bu ikisi rahatlık bakımından eşit olmazlar; çünkü bu, sahibinin rıza yolunu bilir, öteki ise ortaklar arasında şaşakalır. Saleb şöyle demiştir: "Neden "hel yesteviyani meselen" dedi de, meseleyni demedi, denilirse, şunun içindir; çünkü ikisi birlikte bir misal kılınmıştır. Şu ayet de öyledir: "Ve cealnebne meryeme ve ummehu ayeten" *(Mü'minun: 50)*. Ayeteyni demedi, çünkü ikisinin durumu birdir. Söz burada tamam oldu. Sonra "Allah'a hamd olsun" dedi, yani hamd diğer mabutlara değil de yalnız O'na mahsustur. "Doğrusu onların çoğu bilmezler": Maksat hepsi bilmezler, demektir.

Sonra bu sözün ardından Peygamberine öleceğini ve ona inanmayanların da öleceklerini, aziz ve celil olan Allah'ın huzurundan haklı ve haksız, zalim ve mazlum duruşmak için toplanacaklarını haber verdi. İbn Ömer şöyle demiştir: Bu ayet indiğinde tefsirini bilmiyorduk; bizimle ehl-i kitap hakkında indiğini düşünüyorduk. Hazreti Osman öldürülünce, bunun onlar hakkında indiğini anladık. Bir ifade de şöyledir: Nihayet Ali ile Muaviye davası çıkınca meseleyi öğrendik.

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللّٰهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ إِذْ جَاءَهُ
أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرِينَ ﴿٣٢﴾ وَالَّذِي جَاءَ
بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿٣٣﴾ لَهُمْ مَا
يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذٰلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٤﴾ لِيُكَفِّرَ اللّٰهُ
عَنْهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي عَمِلُوا وَيَجْزِيَهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ الَّذِي
كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٥﴾

32 – Allah'a karşı yalan söyleyenden ve kendisine geldiği zama doğruyu yalanlayandan daha zalim kimdir? Cehennemde kafirl için yer yok mu?

33 – Doğruyu getiren ve onu tasdik eden var ya, işte onlar mü takilerin ta kendileridir.

34 – Onlar için Rablerinin katında her istedikleri vardır. İşte iy lik edenlerin mükafatı budur.

35 – Allah onların yaptıklarının en kötüsünü örtsün ve onla mükafatlarını da yaptıklarının en güzeli ile ödesin diye.

"Allah'a karşı yalan söyleyenden daha zalim kimdir?": O'na evlat ortak iddia etmekle "ve kendisine geldiği zaman doğruyu yalanlaya dan": O da tevhit ve Kur'an'dır. "Cehennemde kafirler için yer yo mu?": Yani inkar edenler için durak, demektir. Bu da onaylatma m nasında bir istifhamdır, mana da: Evet vardır, demektir.

"Doğruyu getiren": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da A bin Ebu Talib, İbn Abbas, Katade ve İbn Zeyd, demişlerdir. Sonra g tirdiği doğruda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O "lailahe illallah"t bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübe de böyle demiştir. *İkincisi:* O Kur'an'dır, bunu da Katade, demiştir. On tasdik edende de üç görüş vardır: *Birincisi:* O yine Resulullah sallallah aleyhi ve sellem'dir; o doğruluğu getirmiş ve onu tasdik etmiştir. Bun İbn Abbas ile Şa'bi, demişlerdir. *İkincisi:* Ebu Bekir'dir, bunu da Ali b Ebu Talib, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar mü'minlerdir, bunu da Katad Dahhak ve İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: Doğruluğu getiren Kur'an ehlidir, o da kıyamet günün getirecekleri doğruluktur; onun hakkını eda etmişler ve onu doğrul mışlardır. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Doğruluğu getirenler peygamberlerdir, bunu da Rel demiştir. Buna göre onu tasdik edenler de mü'minlerdir.

Dördüncüsü: Doğruluğu getiren Cebrail'dir, onu tasdik eden Muhammed'dir. Bunu da Süddi, demiştir.

"İşte onlar gerçek mü'minlerin ta kendileridir": Yani şirkten kc kanlardır. "Hüm" dedi, çünkü "ellezi" çoğul manasınadır. Dilcil böyle demişler; Ebu Ubeyde ile Zeccac şu beyti delil getirmişlerdir:

Felç mevkiinde kanları akıtılacak olanlar,
Ey Ümmü Halid, kavimdir, hem de hepsidir!

"Allah onlardan örtsün diye": Mana şöyledir: Onlara istediklerini verdi ki onlardan örtsün diye, "yaptıkları şeyin en kötüsünü": Yani onu bağışlayarak örtsün diye. " Ve onlara mükafatlarını ödesin diye" amellerinin en güzelleriyle ödesin diye, kötüleriyle değil.

أَلَيْسَ اللّٰهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ وَيُخَوِّفُونَكَ
بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٦﴾
وَمَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ أَلَيْسَ اللّٰهُ بِعَزِيزٍ ذِي
انْتِقَامٍ ﴿٣٧﴾ وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ
لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلْ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ إِنْ
أَرَادَنِيَ اللّٰهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ أَوْ أَرَادَنِي
بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ قُلْ حَسْبِيَ
اللّٰهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٣٨﴾

36 – Allah kuluna yetmez mi? Seni O'ndan başkalarıyla (putlarla) korkutuyorlar. Allah kimi saptırırsa, onun için bir yol gösterici yoktur.

37 – Allah kime de hidayet ederse, onun için de bir saptırıcı yoktur. Allah mutlak galip, intikam sahibi (alıcı) değil mi?

38 – Andolsun, eğer onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, elbette "Allah" derler. De ki: "Allah'tan başka taptıklarınızı gördünüz mü, eğer Allah bana bir zarar vermek isterse, onlar O'nun zararını açarlar mı yahut bana bir rahmet dilerse, onlar O'nun rahmetini tutarlar mı?" De ki: "Allah bana yeter. Tevekkül edenler yalnız O'na tevekkül etsinler".

"Allah kuluna yetmez mi?": Müfessirler şöyle anlatmışlar: Mekke müşrikleri: Ya Muhammed, sen durmadan tanrılarımızı diline dolayıp onları ayıplıyorsun, sana bir kötülük gelmesinden kork, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Burada kulundan murat edilen de, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Hamze ile Kisai, cemi sıgasıyla "ibadehu" okumuşlardır ki onlar (o kullar da) peygamberlerdir. Çünkü ümmetleri onlara kötülük yapmak istediler. Mana da şöyledir: O, sen-

den öncekilere yettiği gibi sana da yeter. Sa'd bin Ebi Vakkas ile Ebu İmran el – Cevni, ye ile "bikâfi" ve dalın ve henin kesri ile elifsiz olarak da "abdihi" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Ebu'l – Aliye, Ebu'l – Cevza ve Şa'bi de öyle okumuşlardır. Ancak onlar "ibadihi" şeklinde elifi yerinde bırakmışlardır. Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Ebu Cafer, Şeybe ve A'meş de tenvinle "bikâfin", cemi sıgasıyla da "ibadehu" okumuşlardır. İbn Mes'ud, Ebu Reca el – Utaridi de kâftan önce merfu ye, feden sonra da sakin ye ile "yükâfiy", cemi sigasıyla da "ibadehu" okumuşlardır.

"Seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar": Yani O'ndan başka taptıkları ile ki onlar da putlardır.

Sonra bunu ardından hidayet etme ve saptırmanın Allah Teala'ya ait olduğunu ve kendine isyan edenden intikam alacağını bildirdi. Sonra da onlara tapmakla beraber O'nun Halık olduğunu ikrar ettiklerini haber verdi. Daha sonra da taptıkları şeylerin onlardan bir zararı defedemeyeceğini ve bir iyilik temin edemeyeceğini buyurdu.

Ebu Amr ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek tenvinle "kaşifatün durrahu" ve "mümsikatün rahmetehu"; diğerleri ise izafetle "kaşifatü durrihi" ve "mümsikatü rahmetihi" okumuşlardır.

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى
مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾ مَنْ يَأْتِيهِ
عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٤٠﴾
إِنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ لِلنَّاسِ بِالْحَقِّ فَمَنِ اهْتَدَى
فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ
بِوَكِيلٍ ﴿٤١﴾

39 – De ki: "Ey kavmim, durumunuza göre amel edin. Şüphesiz ben de ediyorum. İleride bileceksiniz.

40 – Kendisini perişan eden azap kime gelecek ve sürekli azap kimin üzerine inecek?

41 – Şüphesiz biz sana kitabı insanlar için hak ile indirdik. Artık kim doğru yolu seçerse, kendi yararınadır. Kim de saparsa, ancak kendi zararına sapar. Sen onların üzerinde bir vekil değilsin.

"De ki: "Ey kavmim, amel edin": Bazı müfessirler bunun kılıç ayetiyle neshedildiğini demişlerdir.

"Şüphesiz ki sana kitabı indirdik": Yani Kur'an'ı, "insanlar için": Yani bütün mahlukat için. "Hak ile" onda batıl yoktur. Ayetin tamamı Yunus'un sonunda ayet: 108'de tefsir edilmiştir. Bunun da kılıç ayetiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir.

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ ح۪ينَ مَوْتِهَا وَالَّت۪ي لَمْ تَمُتْ ف۪ي
مَنَامِهَاۚ فَيُمْسِكُ الَّت۪ي قَضٰى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْاُخْرٰٓى
اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾

42 – Allah canları ölürken alır, ölmeyeni de uykusunda alır. Ölümüne hükmettiğini tutar ve diğerini belli süreye kadar salıverir. Şüphesiz bunda iyice düşünen bir toplum için elbette deliller vardır.

"Allah canları ölürken alır": Yani ruhları cesetler ölürken kabz eder. "Ölmeyeni de": Yani ölmeyen canı da "uykusunda alır".

"Tutar": Yani cesetten ve nefisten tutar "elleti kada aleyhel mevte": Hamze ile Kisai, kafın zammı ve yenin fethi ile "kudıye", ref' ile de "elmevtü" okumuşlardır.

"Diğerini salıverir" cesede "belli bir süreye kadar" o da ömrün bitmesidir. "Şüphesiz bunda iyice düşünen bir toplum için elbette deliller vardır" yeniden dirilme hususunda. Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Dirilerin ruhları ile ölülerin ruhları uykuda buluşurlar; tanışır ve soruşurlar. Sonra dirilerin ruhları cesetlerine döndürülür. Hiçbir hata yapılmaz. "Şüphesiz bunda iyice düşünenler için elbette deliller vardır": İbn Abbas başka bir rivayette şöyle demiştir: Ademoğlunda hem nefis hem de ruh vardır; nefisle düşünür ve iyiyi kötüyü ayırır; ruh ile de nefes alır ve hareket eder. İnsan uyuduğu zaman Allah onun nefsini kabzeder, ruhunu kabz etmez. İbn Cüreyc de şöyle demiştir: İnsanda ruh ve nefis vardır; aralarında da bir perde vardır. Allah Teala uyku sırasında nefsi tutar, sonra onu uyanırken cesede iade eder. Kulu uykusunda öldürmek istediği zaman da nefsi döndürmez, ruhu kabz eder.

Alimler nefisle ruh arasında fark olup olmadığında iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir ki ben de onları "el – Vücuh ve'n – Nezair" kitabında zikretmiştim. "Nezair" kitabında da bu ayette geçen ölüm hakkında daha fazla bilgi verdim. Bazı alimler uyuyan hakkındaki ölü-

mün kendi ölümü olduğunu söylemişlerdir. Bu da Ferra ile İbn Enbari'nin tercihleridir. Buna göre uyuyanın ölmesinin manası, nefsinin hareketten alıkonulması, salıverilmesi de uyanmakla hareket için serbest bırakılmasıdır.

أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُفَعَاءَ قُلْ أَوَلَوْ كَانُوا
لَا يَمْلِكُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٣﴾ قُلْ لِلّٰهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا
لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٤٤﴾

43 – Allah'tan başka şefaatçiler mi edindiler? De ki: "Onlar hiçbir şeye sahip olmuyor ve akıllarını çalıştırmıyorlar olsalar da mı?"

44 – De ki: "Şefaatin hepsi Allah'ındır. Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Sonra O'na döndürüleceksiniz".

"Şefaatçiler mi edindiler?": Yani Mekke kafirleri, demektir.

Şefaatçilerden ne murat edildiği hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar putlardır, onların ihtiyaçlarında aracılık edeceklerini iddia ettiler. Bunu çoğunluk, demiştir. *İkincisi:* Meleklerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

"De ki: Onlar hiçbir şeye sahip olmasalar da mı?": Yani hiçbir şefaat hakkına, demektir. "Akıllarını çalıştırmıyor olsalar da mı?": Sizin kendilerine ibadet etmenizi. Bu sorunun cevabı verilmemiştir, takdiri şöyledir: Bu sıfatta olsalar da mı onları şefaatçiler edinecekler?

"De ki: Şefaatin hepsi Allah'ındır": Yani ona ancak O'nun müsaadesiyle sahip olunur. Ancak O'nun izni ile birilerine şefaat edilir.

وَإِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ
وَإِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٥﴾
قُلِ اللّٰهُمَّ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ
وَالشَّهَادَةِ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِي مَا كَانُوا فِيهِ
يَخْتَلِفُونَ ﴿٤٦﴾ وَلَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا
وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ مِنْ سُوءِ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ

وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ ﴿٤٧﴾
وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٤٨﴾

45 – Allah tek başına anıldığı zaman, ahirete iman etmeyenlerin kalpleri tiksinir. O'ndan başkaları (putlar) anıldığı zaman, onlar birden neşelenirler.

46 – De ki: "Ey gökleri ve yeri yaratan, görünmeyeni ve görüneni bilen Allah'ım, ihtilaf ettikleri şeylerde kullarının arasında sen hüküm verirsin".

47 – Eğer yerdeki her şey ve onlarla beraber bir misli zalimlerin olsaydı, kıyamet gününde kötü azaptan (kurtulmak için) mutlaka onu fidye verirlerdi. Onlara Allah'tan hesap etmedikleri şeyler göründü.

48 – Onlara kazandıkları şeylerin kötülükleri göründü ve alay ettikleri şeyler onları kuşattı.

"Allah tek başına anıldığı zaman, ahirete iman etmeyenlerin kalpleri tiksinir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Tevhitten daralır, bunu da İbn Abbas ile Mücahit, demişlerdir. *İkincisi:* Kibir gösterir, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Nefret eder, bunu da Ebu Ubeyde ile Zeccac, demişlerdir.

"O'ndan başkaları anıldığı zaman": Yani putlar, demektir. "Birden onlar neşelenirler": Ferahlar, sevinç duyarlar. Bundan sonrasının tefsiri de "onlara Allah'tan hesap etmedikleri şeyler göründü" kavline kadar En'am: 14; Bakara: 113 ve Ra'd: 18'de geçmiştir.

Süddi şöyle demiştir: Onlar amellerinin iyilik olduğunu zannettiler; onlara kötülük göründü. Başkası da şöyle demiştir: Kendilerine faydası olacağını zannettikleri birtakım ameller ettiler; şirkleriyle birlikte onlara fayda vermedi. Mukatil de şöyle demiştir: Yeniden diriltildikleri zaman başlarına geleceğini zannetmedikleri şeyler göründü. Bu görüşün de iki mülahazaya ihtimali vardır:

Birincisi: Onlar putlara tapmakla Allah'a yakın olacaklarını umuyorlardı; azap görünce, zannetmedikleri şey karşılarına çıktı.

İkincisi: Yeniden dirilmek ve ceza görmek hesaplarında yoktu. Muhammed bin Münkedir'den ölüm anında telaşlandığı ve: Bu ayetten, hesap etmediğim şeyin karşıma çıkmasından korkuyorum, dedi.

"Onları kuşattı": Yani onlara indi, "alay ettikleri şeyler": Yani inkar edip de yalanladıkları şeyler, demektir.

فَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ اِذَا خَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِنَّا
قَالَ اِنَّمَا اُوتِيتُهُ عَلٰى عِلْمٍ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ
﴿٤٩﴾ قَدْ قَالَهَا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَمَا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ
﴿٥٠﴾ فَاَصَابَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا كَسَبُوا وَالَّذِينَ ظَلَمُوا
مِنْ هٰٓؤُلَٓاءِ سَيُصِيبُهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا كَسَبُوا وَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٥١﴾
اَوَلَمْ يَعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُ
اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾

49 – İnsana bir zarar dokunduğu zaman bize dua eder. Sonra ona bizden bir nimet verdiğimiz zaman: "Bu bana bilgim sayesinde verildi" der. Hayır, o bir imtihandır. Fakat onların çoğu bilmezler.

50 – Bunu kendilerinden öncekiler de demişlerdi de kazandıkları şeyler onlardan hiçbir şeyi defetmemişti.

51 – Kazandıkları şeylerin kötülükleri başlarına geldi. Bunlardan (bunların içinden) zalim olanlara da yaptıklarının kötülükleri dokunacaktır ve onlar (bizi) aciz bırakamazlar.

52 – Bilmediler mi ki Allah, dilediğine rızkı genişletir ve daraltır. Gerçekten bunda iman eden bir toplum için elbette ibretler vardır.

"İnsana bir zarar dokunduğu zaman bize dua eder": Mukatil şöyle demiştir: O, Huzeyfe bin el – Muğire'dir. Bunun benzerinin tefsiri de bu surede *(Zümer: 8'de)* geçmiştir. Nimete neden hu zamiri ile işaret edildi; çünkü ondan in'am murat edilmiştir.

"Bana bilgim sayesinde verildi": Yani yanımdaki bilgiden dolayı der, bu da: Allah'ın bende olduğunu bildiği hayır sayesinde, demektir. Şöyle de denilmiştir: Allah benim ona layık olduğumu bildiği için verdi. Allah Teala da şöyle dedi: "Hayır, o" yani Allah'ın ona verdiği nimet "bir imtihandır": Yani kul onunla denenecek; şükür mü edecek, nankörlük mü edecek bilinsin, diye. "Fakat onların çoğu bilmezler": Bunun gazab ve imtihan olduğunu bilmezler. Şöyle de denilmiştir: "Hayır o," yani söylediği söz "bir imtihandır".

"Bunu gerçekten dedi": Yani o kelimeyi, o da: "Bu bana ancak bendeki ilimden dolayı verilmiştir" sözüdür. "Kendilerinden öncekiler":

Bunlarda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar geçmiş ümmetlerdir, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Karun'dur, bunu da Mukatil, demiştir.

"Onlardan def etmedi": Yani onlardan azabı savmadı, "kazandıkları şeyler": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* İnkardır. *İkincisi:* Putlara tapmadır. *Üçüncüsü:* Mallardır.

"Kazandıkları şöylerin kötülükleri başlarına geldi": Yani kötülüklerinin karşılığı, demektir ki o da azaptır.

Sonra Mekke kafirlerini tehdit edip şöyle dedi: "Bunların içinden zalim olanlara da yaptıklarının kötülükleri dokunacaktır ve onlar bizi aciz bırakamazlar": Yani onlar Allah'ı aciz bırakamazlar da O'nun elinden kurtulamazlar da.

Mukatil şöyle demiştir: Sonra yedi yıl kıtlıktan sonra yağmur vermekle birliğini bilmeleri için onlara öğüt verip şöyle dedi: "Bilmediler mi ki Allah, dilediğine rızkı genişletir ve daraltır. Gerçekten bunda vardır": Yani rızkın bollaştırılıp daraltılmasında, "iman eden bir toplum için elbette ibretler (vardır)".

قُلْ يَا عِبَادِيَ
الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ
إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ
(٥٣) وَأَنِيبُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَأَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ
ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ (٥٤) وَاتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ
مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَغْتَةً وَأَنْتُمْ
لَا تَشْعُرُونَ (٥٥)

53 – De ki: "Ey nefislerine karşı israf eden (aşırı giden) kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir".

54 – "Rabbinize dönün ve size azap gelmeden önce O'na teslim olun. Sonra size yardım edilmez".

55 – Farkında olmadan ve size azap ansızın gelmeden önce size Rabbinizden indirilenin en güzeline tabi olun.

"De ki: Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım": İniş sebebinde dört görüş vardır:

Birincisi: Müşriklerden bazı kimseler adam öldürmüşler hem de çok öldürmüşler, zina etmişler hem de çok etmişlerdi; sonra Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: Senin davet ettiğin din güzeldir, keşke yaptığımız şeylerin bir kefareti olsaydı, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. [10]

İkincisi: Bu; Ayyaş bin Ebi Rebia, Velid ve Müslümanlardan bazı kimseler hakkında indi; bunlar Müslüman olmuşlardı, sonra işkence görünce dinlerinden döndüler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı: Allah bunların ne farzını ne de nafilesini kabul etmez; bunlar gördükleri işkence yüzünden dinlerini terk ettiler, dediler. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Hazreti Ömer; Ayyaş, Velid ve o birkaç kişiye bunu yazdı; onlar da Müslüman olup hicret ettiler. Bu da İbn Ömer'in görüşüdür.[11]

Üçüncüsü: Vahşi hakkında indi, bu görüşü de Furkan'ın sonunda, ayet: 68'de İbn Abbas'tan şerh edilmiş şekilde zikretmiş bulunuyoruz.

Dördüncüsü: Mekke halkı: Muhammed putlara tapanın ve Allah'ın haram ettiği cana kıyanın bağışlanmayacağını iddia ediyor; biz nasıl hicret ederiz ki bu gibi şeyleri yapmış bulunuyoruz, dediler. İşte bunun üzerine bu ayet indi. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Nefislerine karşı aşırı gidenler"in manası: Büyük günah işleyenler, demektir. Kunut ise: Ümitsizliktir. "Enibu": Şirki ve günahları bırakarak Allah'a dönün, demektir. "Ona teslim olun": Bu da tevhitte samimi olun, demektir. Yardım olunursunuz" da azabınıza mani olunur, demektir.

"Size indirilenin en güzeline tabi olun": Bunu da "onun en güzelini alsınlar" *(A'raf: 145)* kavlinde beyan etmiştik.

أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتَىٰ عَلَىٰ
مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ وَإِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرِينَ ﴿٥٦﴾
أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿٥٧﴾ أَوْ تَقُولَ
حِينَ تَرَى الْعَذَابَ لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾

10 – Müslim, İman, hadis no, 193; Nesei, Tahrim, bab, 2.

11 – Taberi Tefsiri, 24/15.

بَلٰى قَدْ جَٓاءَتْكَ اٰيَاتٖي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ
مِنَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٥٩﴾

56 – Bir nefsin: "Allah'ın yanında ettiğim kusurdan dolayı eyvah başıma. Gerçekten ben alay edenlerdendim" demesinden önce (çalışın).

57 – Yahut: "Eğer Allah bana hidayet etseydi, elbette müttakilerden olurdum" demesinden önce (çalışın).

58 – Yahut: "Azabı gördüğü zaman: Keşke benim için bir dönüş olsaydı, ben de iyilik edenlerden olurdum" demesinden önce (çalışın).

59 – (Ona Allah tarafından): "Hayır, gerçekten sana ayetlerim geldi; sen de onları yalanladın, büyüklük tasladın ve kafirlerden oldun!" (denir).

"Bir nefsin demesinden önce": Müberrid, mana şöyledir, demiştir: Bir nefis böyle demeden önce, bir nefsin böyle demesinden sakınarak. Zeccac da şöyle demiştir: Bu sözü söyleyecek hale düşme korkusundan önce. "Ya hasreta": Eyvah başıma, eyvah pişmanlık ve üzüntüme, demektir. Tahassür: Kaçan şeye kederlenmektir. "Hasreta"daki elif, mütekillim yassıdır, mana da, izafetle: Ya hasreti (ey üzüntüm!) demektir. Ferra şöyle demiştir: Araplar feryat manası taşıyan her sözde yayı elife çevirir ve onu dua tarzına aktarırlar. Araplar çoğu zaman bu eliften sonra bir he getirirler, bazen de onu merfu getirirler. Hasen, Ebu'l – Aliye, Ebu İmran ve Ebu'l – Cevza, nefse muzaf ederek te'nin kesresi ile "ya hasreti" (ey üzüntüm) okumuşlar; Muaz el – Kari ile Ebu Cafer de teden sonra elif ve meftuh ye ile "ya hasretaye" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Ferra henin fethi ile "ya hasretahe ala keza" ve zam ve kesr ile "ya hasretahu" (ya hasretahi) şekillerinin de caiz olduğunu iddia etmiştir. Bütün nahivciler vasıl halinde bu yenin yerinde bırakılmasını caiz görmezler.

"Allah'ın yanında": Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Allah Teala'ya itaatta, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Allah hakkında, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* Allah'ın emrinde, bunu da Mücahit ile Zeccac, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Allah'ın zikrinde, bunu da İkrime ile Dahhak, demişlerdir. *Beşincisi:* Allah'ın yakınlığında. Ferra'dan: Cenb, yakınlıktır, yani Allah'ın yakınlığında ve himayesinde dediği rivayet edilmiştir. Fülanün yeişü fi cenbi fülanin derler ki, onun yakınında ve himayesinde yaşıyor, demektir. Buna göre mana şöyledir: Allah'ın yakınlığını yani cenneti istemedeki kusurumda.

"Gerçekten ben alay edenlerden idim": Yani ben dünyada başka değil ancak Kur'an ve mü'minlerle alay edenlerden idim, demektir.

"Yahut: Allah bana hidayet etseydi": Yani beni kendi dinine irşat etseydi "elbette müttakilerden olurdum": Şirkten sakınanlardan olurdum. "Bela kad caetke ayati": Zeccac şöyle demiştir: Bela olumsuza cevaptır; kelamda ise olumsuzluk yoktur, ancak "eğer Allah bana hidayet etse idi" sözünün manası "ma hüdiytü" (bana hidayet edilmedi) demektir. "Bela kad caetke ayati": İbn Ebi Süreyc, Kisai'den üçünde de tenin kesri ile "caetki", "fekezzebti" "ve künti" rivayet etmiş ve nefse hitap etmiştir. "İstekberte"nin manası da: İmana karşı büyüklük tasladın, demektir.

وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللّٰهِ
وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ اَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٦٠﴾
وَيُنَجِّي اللّٰهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ لَا يَمَسُّهُمُ السُّٓوءُ وَلَا هُمْ
يَحْزَنُونَ ﴿٦١﴾

60 – Allah'a karşı yalan söyleyenlerin kıyamet gününde yüzlerinin kapkara olduğunu görürsün. Kibirliler için cehennemde yer yok mudur?

61 – Allah, sakınanları muratlarına nail olmaları ile kurtarır, onlara kötülük dokunmaz ve onlar üzülmezler de.

"Allah'a karşı yalan söyleyenleri kıyamet gününde görürsün": Bunlar O'na evlat ve ortak isnat edenlerdir. "Yüzlerinin kapkara olduğunu": Hasen şöyle demiştir: Onlar: İstersek yaparız, istemezsek yapmayız, diyenlerdir. Ayetin kalan kısmını az önce: Zümer: 32'de zikretmiştik.

"Ve yüneccil lahullezinet tekav bimefazetihim": Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek cemi sıgasıyla "bimefazatihim" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Bu: Kattebeyyene emrülkavmi ve umuruhum vertefatis savtü velasvatü sözüne benzer ki tekil ile çoğulun manası birdir. Bunda müfessirlerin üç görüşleri vardır: *Birincisi:* Onları faziletleri ile kurtarır, demektir, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Amelleriyle. Bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Cehennemden kurtulmalarıyla, demektir.

Müberrid şöyle demiştir: Mefaze: fevz kökünden mef'ale veznin-

dedir, eğer cemi yapılırsa güzel olur; mesela seadet ve seâdât gibi, mana da: Allah onları cehennemden kurtulup cenneti elde etmeleriyle halas eder, demektir.

اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
وَك۪يلٌ ﴿٦٢﴾ لَهُ مَقَال۪يدُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا
بِاٰيَاتِ اللّٰهِ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٣﴾

62 – Allah her şeyin yaratıcısıdır. O, her şeyin üzerinde vekildir.

63 – Göklerin ve yerin anahtarı O'nundur. Allah'ın ayetlerini inkar edenler, işte onlar ziyan edenlerin ta kendileridir.

"Göklerin ve yerin anahtarları (mekalid) O'nundur": İbn Kuteybe: Anahtarları ve hazineleri, demiştir; çünkü anahtarlara sahip olan hazinelere de sahip olur. Onun tekili: İklid (kilit)tir, müfredi bozularak cemi yapılmıştır; tıpkı zekerin çoğulu mezakir olduğu gibi. Onun Farsça'dan Arapçalaşmış olduğu söylenmiştir. Ben şeyhimiz dilci Ebu Mansur'dan şöyle okudum: İklid: Farsça'dır, Arapçalaşmıştır. Recez şairi şöyle demiştir:

Horoz öterek onu rahatsız etmedi.
Kilitle de kapalı kapıları zorlamadı.

Miklid de iklid'de ayrı bir lügattir, çoğulu da: Mekalid'dir.

Müfessirlerin mekalid üzerinde iki görüşleri vardır: *Birincisi:* Anahtarlardır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Hazinelerdir, bunu da Dahhak, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bunun tefsiri şöyledir: Göklerde ve yerde ne varsa, onu yaratan ve kapısını açan O'dur, yani Allah'tır. Müfessirler şöyle demiştir: Göklerin anahtarları yağmurdur, yerin anahtarları da bitkidir.

قُلْ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ
تَأْمُرُٓونّ۪ٓي اَعْبُدُ اَيُّهَا الْجَاهِلُونَ ﴿٦٤﴾ وَلَقَدْ اُو۫حِيَ اِلَيْكَ
وَاِلَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكَۚ لَئِنْ اَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ
وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٦٥﴾ بَلِ اللّٰهَ فَاعْبُدْ وَكُنْ
مِنَ الشَّاكِر۪ينَ ﴿٦٦﴾

64 – De ki: "Ey cahiller, bana Allah'tan başkasına mı ibadet etmemi emrediyorsunuz?"

65 – Andolsun, gerçekten sana ve senden öncekilere şöyle vahyedilmiştir: "Andolsun, eğer şirk koşarsan, amelin elbette boşa gider ve sen de elbette ziyan edenlerden olursun".

66 – Hayır, Allah'a ibadet et ve şükredenlerden ol.

"Efe ğayrallahi te'murûnnî a'büdü": Nafi ile İbn Amir şeddesiz nunla "te'muruni" okumuşlar, ancak Nafi yeyi fetha ile okumuş, İbn Amir ise fetha ile okumamıştır. İbn Kesir de nunun şeddesi ve yenin fethi ile okumuştur. Diğerleri de yenin sükunu ile okumuştur. Bu da onu atalarının dinine davet ettikleri zaman olmuştur. "Ey cahiller": Yani ey istedikleri şeyi bilmeyen nadanlar, demektir.

"Velekad uhiye ileyke ve ilellezine min kablike": Bunda takdim ve tehir vardır, takdiri de şöyledir: Velekad uhiye ileyke lein eşrekte leyahbetanne amelüke vekezalike uhiye ilellezine minkablik (sana şöyle vahyolundu: Andolsun, eğer şirk koşarsan amelin mutlaka boşa gider, senden öncekilere de böyle vahyolundu). Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Buradaki espri şudur: Geçen iki şeyden birinden haber verip ötekinden es geçmektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Bu, Allah Teala'nın peygamberine öğrettiği bir edeptir, başkası için de tehdittir. Çünkü aziz ve celil olan Allah onu şirkten korumuştur. Başkası da şöyle demiştir: Ona böyle hitap etmesi şunun içindir ki başkaları da bilsinler ki şirk, velevki peygamberden sadır olsun, geçmiş amelleri boşa çıkarır. Ebu İmran, İbn Semeyfa ve Yakup nun ile "lenuhbitanne", nasb ile de "ameleke" okumuşlardır. "Hayır, ancak Allah'a ibadet et": Yani O'nu birle, demektir.

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖ
وَالْاَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَالسَّمٰوَاتُ
مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهٖ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٧﴾

67 – Allah'ı hakkı ile takdir edemediler. Yer, kıyamet gününde O'nun avucudur (avucundadır). Gökler ise sağ eli ile dürülmüştür. O münezzehtir ve şirk koştukları şeylerden yücedir.

"Allah'ı hakkı ile takdir edemediler": İniş sebebi şöyledir: Ehl-i kitaptan bir adam, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Ey Kasım'ın babası, bana ulaştığına göre Allah Teala mahlukatı bir par-

makla, yerleri bir parmakla, ağaçları bir parmakla, ıslak toprağı da bir parmakla kaldırır, demişsin, dedi. Bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem öyle güldü ki azı dişleri göründü. Bunun üzerine Allah Teala bu ayeti indirdi. Bunu da İbn Mes'ud, demiştir. Buhari ile Müslim de Sahihlerinde İbn Mes'ud'dan benzerini rivayet etmişlerdir. Biz de bu ayetin başını En'am: 91'de tefsir etmiş bulunuyoruz. İbn Abbas da: Bu ayet, kafirler hakkındadır, demiştir. Ama kim de Allah'ın her şeye gücü yettiğine iman ederse, O'nu hakkı ile takdir etmiştir.

Sonra azametini zikredip şöyle dedi: "Yer kıyamet gününde O'nun avucundadır. Gökler de sağı ile dürülmüştür": Buhari ile Müslim, Sahihlerinde, Ebu Hureyre hadisi olarak Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle rivayet etmişlerdir: Allah Teala kıyamet gününde yeri kabzasına alır, göğü de sağ eli ile dürer. Sonra da: "Büyük Kral benim, dünya Kralları nerede?" der.[12] Yine o ikisi İbn Ömer'den şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdular: Aziz ve celil olan Allah kıyamet gününde gökleri dürer, sonra onları sağ eliyle tutar, sonra da: "Büyük Padişah benim, zorbalar nerede? Mütekebbirler nerede?" der.[13] İbn Abbas da: Bütün gökler Allah'ın sağ elindedir, demiştir.

Said bin Cübeyr de: Gökler bir avucunda, yerler de bir avucundadır, demiştir.

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ
اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ اُخْرٰى فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ
﴿٦٨﴾ وَاَشْرَقَتِ الْاَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِٓيءَ
بِالنَّبِيِّنَ وَالشُّهَدَٓاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ
﴿٦٩﴾ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٧٠﴾

68 - Sura üfürüldü; göklerde ve yerde kim varsa öldü, ancak Allah'ın diledikleri hariç. Sonra ona bir defa daha üfürüldü; birden onlar ayakta (etraflarına) bakıyorlar.

---

12 - Buhari, Tefsirü suri-i Zümer, bab, 2; Müslim, Sıfatü'l - Münafikine ve ahkamuhum, hadis no, 23.

13 - Buhari, Tefsirü sure-i Zümer, bab, 3; Müslim, Sıfatü'l - Münafikine ve ahkamuhum, hadis no, 24, 25.

69 – Yer Rabbinin nuru ile parladı, kitap (amel defteri) konuldu; peygamberler ve şahitler getirildi. Aralarında hak ile hükmedildi. Onlar zulmedilmezler.

70 – Her nefse yaptığı tam verildi. O, onların yaptıklarını pekiyi bilendir.

"Venufiha fissuri fesaika": İbn Semeyfa, İbn Yamur ve Cahderi, sadın zammı ile "fesuika" okumuşlardır. "Göklerdekiler ve yerdekiler": Yani korkudan ve şiddetli sesten hepsi ölürler, demektir. Biz de bu ayeti ve ölümden istisna edilenleri Neml: 87'de beyan etmiştik.

"Sonra ona bir defa daha üfürüldü": O da yeniden dirilme üfürmesidir (kalk borusudur). "Birden onlar" yani mahlukat "ayakta (etraflarına) bakıyorlar".

"Yer Rabbinin nuru ile parladı": Yani aydınlandı, demektir. Yerden maksat da Arasat meydanıdır.

"Kitap konuldu": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Amel defterleridir, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Hesaptır, bunu da Süddi, demiştir. Şahitler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar halkın amellerine şahitlik edenlerdir, bunu da cumhur demiştir. Sonra onların hakkında da dört görüş vardır: *Birincisi:* Onlar gönderilen peygamberlerdir. *İkincisi:* Muhammed ümmetidir ki onlar peygamberlere risaleti tebliğ ettiklerine ve ümmetlerin de onları yalanladığına şahitlik ederler. Bu ikisi İbn Abbas radıyallahu anh'ten rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Hafaza melekleridir, bunu da Ata, demiştir. *Dördüncüsü:* Peygamberler, melekler, ümmet-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ve organlardır. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

İkincisi: Onlar Allah yolunda öldürülenlerdir, bunu da Katade, demiştir. Birincisi daha doğrudur. "Her nefse yaptığı şey tam verildi": Yani amelinin karşılığı demektir. "O, onların yaptıklarını pekiyi bilendir": Yani katibe ve şahide ihtiyaç duymaz.

وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا
فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ
يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا
قَالُوا بَلَىٰ وَلَٰكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧١﴾

قِيلَ ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى
الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٢﴾ وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ
زُمَرًا حَتَّى إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا
سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ ﴿٧٣﴾ وَقَالُوا الْحَمْدُ
لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ
مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿٧٤﴾
وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ
وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧٥﴾

71 – Kafirler cehenneme bölük bölük sürüldü. Nihayet ona geldikleri zaman kapıları açıldı. Onun bekçileri onlara: "Size içinizden Rabbinizin ayetlerini okuyacak ve sizi bugününüze kavuşmaktan uyaracak elçiler gelmedi mi?" dediler. Onlar da: "(evet) geldi, ancak azap sözü kafirlere hak oldu" dediler.

72 – "Girin cehennemin kapılarından, orada ebedi kalıcılar olarak. Kibirlilerin yeri ne kötüdür!" denildi.

73 – Rablerinden korkanlar da cennete bölük bölük sürüldüler. Nihayet ona geldikleri zaman, zaten kapıları da açılmış, bekçileri onlara: "Selam size! Temizlendiniz. Ebedi kalıcılar olarak girin oraya" dediler.

74 – Onlar da: "Hamdolsun O Allah'a ki, bize va'dini doğruladı ve bizi bu yere mirasçı kıldı. Cennetten dilediğimiz yere konarız. Çalışanların mükafatı ne güzel!" dediler.

75 – Meleklerin Arş'in etrafını kuşattıklarını görürsün. Rablerinin hamdi ile tesbih ederler. Aralarında hak ile hükmolundu. "Alemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun!" denildi.

"Ve sikallezine keferu ila cehenneme zümera": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Zümer: Ayrı fakat birbirinin ardından giden topluluklardır, tekili: Zümre'dir.

"İçinizden elçiler": Yani kendi toplumunuzdan, demektir. "Azap sözü": O da "cehennemi mutlaka dolduracağım" *(A'raf: 18)* kavlidir.

"Fütihat ebvabuha": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, iki kelimeyi de şedde ile "füttihat" "ve füttihat" okumuşlardır. Asım, Hamze ve Kisai de şeddesiz okumuşlardır.

Bu vav'da da üç görüş vardır:

Birincisi: O zaittir, bu da içlerinde Ferra'nın da bulunduğu bir cemaatten rivayet edilmiştir.

İkincisi: O hâl vavıdır, mana da şöyledir: Ona kapıları açılmış olarak gelirler. Vav onlar gelmeden önce cennet kapılarının açık olduğunu göstermek için gelmiştir. Cehennem kıssasında atılmıştır, çünkü onlar gelmeden önce kapalı olması açıklanmak istenilmiştir. Bundaki hikmet de üç açıdan irdelenir:

Birincisi: Cennet kapıları onlar gelmeden önce açılmıştır ki vakit kaybetmeden neşe ve surura kavuşsunlar. Cehennem halkı ise oraya gelirler, kapılarını kapalı görürler ki sıcaklığı kaybolmasın. Bunu da arkadaşlarımızdan Ebu İshak bin Şakla zikretmiştir.

İkincisi: Kapalı kapının yanında ayakta beklemek bir nevi züldür, cennet halkı bundan esirgenmiş, buna karşılık cehennem halkına reva görülmüştür. Bunu da bana bazı şeyhlerimiz anlattılar.

Üçüncüsü: Eğer cennet kapısını kapalı bulsalardı, açılmasını beklemek onların saygınlığını zedelerdi. Cehennem kapısını onlar gelinceye kadar kapalı tutmak, kerem gereğidir; çünkü kerem sahibi kimse acele ikram eder de hemen hakaret etmez. Allah Teala da: "Eğer şükreder ve iman ederseniz Allah size niçin azap etsin ki" *(Nisa: 147)* demiştir.

Üçüncü görüş: Vav zaittir, çünkü cennet kapıları sekizdir, cehennem kapıları ise yedidir. Araplar sayı sekizi geçtikten sonra vav ile atıf yaparlar, mesela "veyekulune sebatün ve saminühüm kelbühüm" *(Kehf: 22)* ayetinde olduğu gibi. Bu ve bundan önceki görüşü Salebi nakletmiştir.

Alimler bu ayetin cevabının nerede olduğunda üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Cevap verilmemiştir, bunu da Ebu Ubeyde, Müberrid, Zeccac ve diğerleri demişlerdir. Bu verilmeyen cevabın takdirinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Takdiri şöyledir: "Hatta iza cauha... suidu" (ona geldikleri zaman mutlu olurlar). Bunu da Müberrid, demiştir. *İkincisi:* "Hatta iza cauha... dehaluha" (ona geldikleri zaman girerler). Çünkü kelamda bunu gösteren şeyler vardır. Bu da Zeccac'ın tercihidir.

İkincisi: Cevap: Kale lehüm hazenetüha kavlidir, vav da zaittir. Bunu Ahfeş zikretmiş ve örneği şu şiirdir, demiştir:

Bir de bakarsın ki, ey Kübeyşe, o
Uyuyanın gördüğü bir hayal gibidir.

Feiza vezalike, demişse de, feiza zalike demek istemiştir.

Üçüncüsü: Cevap: Hatta iza cauha fütihat ebvabuha kavlidir, vav da zaittir, bunu da Zeccac dil bilginlerinden nakletmiştir.

"Temizlendiniz": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar cennet kapısına varınca orada bir ağaç görürler; onun gövdesinin altından iki pınar çıkar; birisinden içerler; böylece içlerinde ne kadar eziyet verici ve rahatsız edici şey varsa hepsi çıkar. Ötekisinden de yıkanırlar; bir daha tenleri kararmaz ve saçları ebediyen tozlanmaz. Cennet kapısına vardıkları zaman bekçileri onlara: "Selam size, temizlendiniz" derler. Bunu da Asım bin Damre, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten rivayet etmiştir.

Biz de bunun benzerini A'raf: 44'te İbn Abbas'tan zikretmiştik.

İkincisi: Yeriniz hoş oldu (hoş geldiniz) demektir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: Allah'a itaat etmekle temizlendiniz, demektir, bunu de Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar cennete girmeden önce bağışlanmak ve birbirlerinden kısas yapmakla temizlenmişlerdir. Kirlerden arınınca da bekçiler onlara: Temizlendiniz, derler. Bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: Dünyada temiz idiniz, bunu da Zeccac, demiştir.

Oraya girince: "Hamdolsun O Allah'a ki bize va'dini doğruladı" derler, o da cennettir. "Bizi bu yere mirasçı kıldı" yani cennet toprağına demektir. "Cennetten dilediğimiz yere konarız": Yani ondan istediğimiz yerde konutlar ediniriz. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle nakletmiştir: Ümmet-i Muhammed cennete bütün ümmetlerden önce girerler. İstedikleri yere konarlar, sonra da oraya diğer ümmetler konarlar. İşte aziz ve celil olan Allah'ın "ondan istediğimiz yere konarız" dediği budur. "Çalışanların mükafatı ne güzeldir": Yani dünyada itaat edenlerin cennet mükafatları ne güzeldir, demektir.

"Meleklerin Arş'in etrafını kuşattıklarını görürsün": Hâffine kuşatmak demektir, haffel kavmu bifülanin, birinin etrafını sarmaktır. "Min" tekit için gelmiştir, mesela: Macaeni min ahadin (bana hiç kimse gelmedi) sözünde olduğu gibi.

"Rablerinin hamdi ile tesbih ederler": Süddi ile Mukatil: Rablerinin emri ile, demişlerdir. Bazıları şöyle demişlerdir: Allah'ı bir bilenler

cennete girdikleri zaman O'nu hamd ile tesbih ederler. İbn Cerir de: Tesbih burada namaz manasınadır, demiştir.

"Aralarında hüküm olundu": Yani mahlukların arasında, demektir "hak ile": Yani adaletle demektir. "Alemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun, denildi": Bu Allah'ın verdiği nimetlere şükür için cennet halkının sözüdür.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah Teala mahlukatını zikretmeye hamd ile başladı: "Gökleri ve yeri yaratan Allah'a hamdolsun" *(En'am: 1)* dedi, işin sonunu da – ki o da iki grubun yerlerine yerleşmeleridir – bu ayetle Allah'ın hamdi ile mühürledi; böylece önünde de sonunda da O'na hamdetmenin gereğine dikkat çekti.



40-ĞAFİR (MÜ'MİN) SURESİ

Mekke'de inmiştir. 85 ayettir.

Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Ona: Tavl suresi de denir. Mekke'de inmiştir. Bunu da İbn Abbas, Hasen, Mücahit, İkrime ve Katade, demişlerdir. İbn Abbas ile Katade'den onda iki ayetin Medeni olduğunu söyledikleri rivayet edilmiştir, onlar da şunlardır: "Ellezine yücadilune fi ayatillahi" ve arkasındaki ayet *(Ğafir: 35, 36)*. Zeccac şöyle demiştir: Bütün Hamimlerin Mekke'de indiği söylenmiştir.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Hamim "Allah'ın isimlerinden bir isimdir, bu sure ona nispet edilmiştir; sanki: Allah'ın suresi, demek olur. Bu da şerefinden ve faziletinden dolayıdır. Onlara: Âl-i hamim, denir. Bütün sureler de Allah'ın olmakla beraber ona özellikle denilmiştir. Bu da Beytullah (Allah'ın Evi), haremullah ve Nakatullah (Allah'ın devesi) gibidir.

Şair Kümeyt de şöyle demiştir:

Sizin için Âl-i Hamim suresinde bir ayet bulduk,
Onu içimizden takva sahibi ve dilbilgisi olanlar tevil ettiler.

Hamim surenin ismi de sayılabilir, o zaman irab alır, gayri munsarif olur. Bunu diyen, çoğulunda: Havamim, der, tıpkı "Tasin"de

Tavasin, dediği gibi. Muhammed bin Kasım el – Enbari de şöyle demiştir: Araplar: Hamimlere geldi, Al-i Hamim'e geldi, derler.

Ebu Ubeyde kanıt için şu beyiti getirmiştir:

Uzun yedi sure ile yemin ettim,
Arkasından gelen yüzer ayetlik surelerle de.
İkinci olarak mesani denen tekrarlanan surelerle
Üçüncü olarak da Tasinlerle.
Ve yedi Hamimlerle.

Kim: Al-i Hamim'e geldi, derse onu bütün surelere isim yapar. Kim de: Havamim (Hamimler) derse, her birini bir isim sayar, tıpkı Kabîl ve Habîl gibi. Ben şeyhimiz dilci Ebu Mansur'dan şöyle okudum: Hamimleri okudum, demek yanlıştır, Arap dilinde böyle bir şey yoktur. Doğrusu: Al-i Hamim, demektir. İbn Mes'ud hadisinde şöyle denilmiştir: Ben Al-i Hamimlere geldiğim zaman sanki ıslak ve yumuşak bahçelere gelmiş gibi olurum. Şair Kümeyt de şöyle demiştir:

Sizin için Al-i Hamim'de bir ayet bulduk.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْعَل۪يمِۙ ﴿٢﴾ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ
التَّوْبِ شَد۪يدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِۜ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ اِلَيْهِ الْمَص۪يرُ ﴿٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ha. Mim.

2 – Kitabın indirilmesi mutlak galip, hakkıyla bilen Allah'tandır.

3 – Günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, azabı çetin ve lütuf sahibi. O'ndan başka İlah yoktur. Dönüş yalnız O'nadır.

"Ha. Mim'de dört görüş vardır:

Birincisi: O Allah'ın yemin ettiği bir kasemdir, aziz ve celil olan Allah'ın isimlerinden bir isimdir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Kasem'in cevabı: "İnnellezine keferu yünadevne" *(Ğafir: 10)* diyenler de olmuştur.

İkincisi: O aziz ve celil olan Allah'ın isimlerinden bir kelimedir. Sonra onda da üç görüş vardır:

Birincisi: Elif, lam ra, ha, mim ve nun Rahman isminin harfleridir. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Ha "Hamid" isminin baş harfidir, mim Mecid isminin baş harfidir, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir.

Üçüncüsü: Ha Allah Teala'nın başı ha olan bütün isimlerinin baş harfidir; mesela Hakîm, Halîm ve Hay gibi. Mim de başı mim olan isimlerinin baş harfidir, mesela Melik, Mütekebbir ve Mecid gibi. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiştir. Aynısı Ata el – Horasani'den de rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Hamim'in manası, olacak şey hükme bağlandı, demektir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Dahhak ile Kisai'den de aynısı rivayet edilmiştir; sanki o ikisi hanın zammı ve mimin şeddesi ile humme fi'line işaret etmişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Hamimde: Hummel emrü denilmiştir.

Dördüncüsü: Hamim Kur'an'ın isimlerinden bir isimdir, bunu da Katade, demiştir. İbn Kesir de, hamim hanın fethi iledir, demiştir. İbn Amir, Hamze ve Kisai de kesri ile okumuşlardır. Diğerleri de farklı okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Mim İsa bin Ömer hariç bütün kurraların kıraatinde sakindir; ancak o fetha ile okumuştur. Fethası da iki kısımdır:

Birincisi: Hamim'in surenin ismi olup onu nasb ederek tenvinsiz okumasıdır; çünkü o Habil ve Kabil gibi yabancı isim gibidir.

İkincisi: Ütlü hamime (hamimi oku) manasına mansuptur. En iyisi iki sakin birleştiği için fetha okumaktır ki o zaman surenin ismi kılınmış ve hece harfi de hikaye edilmiş olur.

"Tenzilül kitabi": Yani: Haza tenzilül kitabi demektir. Tevb de: Tevbe'nin çoğuludur; tabe yetubu tevben'den mastar olması da caizdir. Tavl da: Lütuf demektir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Fülanün zu tavlin ala kavmihi: Toplumuna karşı lütufkârdır, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Tul aleyye yerhamkallah denir ki: Bana lütfet manasınadır. Hattabi de şöyle demiştir: Zu nispet harfidir, nisbet Arapçada üç şekilde gösterilir:

Birincisi: Ya ile mesela: Esediy ve Bekriy gibi.

İkincisi: Çoğul yaparak, mesela Mehalibe (Mühellebler) Mesamia (Müsmiler) ve Ezarike (Gökgözler) gibi.

Üçüncüsü: Zi ve zat ile yapılır, mesela recülü malin, yani za malin (mal sahibi), ve kebşün safin, yani zu sufin (yünlü koç) ve nakatün damir, yani zatü dumrun (sıska deve) gibi. Buna göre: Züttavl de: Varlıklı ve lütfu bol, demektir.

مَا يُجَادِلُ فِي آيَاتِ اللَّهِ إِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَا يَغْرُرْكَ تَقَلُّبُهُمْ
فِي الْبِلَادِ ﴿٤﴾ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَالْأَحْزَابُ مِنْ بَعْدِهِمْ
وَهَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا
بِهِ الْحَقَّ فَأَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٥﴾ وَكَذَٰلِكَ حَقَّتْ
كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ أَصْحَابُ النَّارِ ﴿٦﴾

4 – Allah'ın ayetlerinde ancak kafirler mücadele ederler. Onların ülkede dolaşmaları seni aldatmasın.

5 – Onlardan önce Nuh kavmi, onlardan sonra da hizipler yalanladı. Her ümmet onu yakalamak için peygamberine kastetti ve hakkı kaydırmak için batılla (batıl sebeplerle) mücadele ettiler. Ben de onları yakaladım. Azabım nasıl oldu?

6 – Böylece Rabbinin kafirlere: "Gerçekten onlar cehennemin halklarıdır" sözü hak oldu.

"Allah'ın ayetlerinde mücadele etmez": Yani onları yalanlamak ve onları reddetmek üzere "ancak kafirler mücadele eder". Ayetin kalan kısmı Al-i İmran: 196'da tefsir edilmiştir, mana da şöyledir: Onların akibeti de onlardan öncekilerin akibeti gibi azaptır.

"Her ümmet onu yakalamak için peygamberine kastetti": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onu öldürmek için, bunu da İbn Abbas ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Tutuklayıp işkence etmek için. Esire de ahîz (tutsak) denir. Bunu da İbn Kuteybe hikaye etmiştir. Ahfeş de şöyle demiştir: "Liye'huzuhu" diye çoğul yapması "kül" lafzından dolayıdır; çünkü o müzekkerdir ve cemaat manasınadır. Bundan sonrası Kehf: 56'da tefsir edilmiştir. "Ben de onları yakaladım": Yani azap ve helak ettim, demektir. "Azabım nasıl oldu?": Bu başlarına gelen azabı onaylatma manasında bir sorudur. "Bunun gibi, böylece": Yani yalanlayan ümmetlere hak olduğu gibi "Rabbinin sözü de hak oldu" azap sözü demektir ki o da "andolsun cehennemi mutlaka dolduracağım" *(A'raf: 18)* kavlidir, bu da senin kavminden inkar edenlerle demektir. Nafi ile İbn Amir "hakkat kelimetü rabbike... ennehüm" okumuşlardır; Ahfeş de, liennehüm veya biennehüm "ashabunnar" diye sebep göstermiştir.

الَّذِينَ يَحْمِلُونَ
الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ
وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا
فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿٧﴾
رَبَّنَا وَأَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ
مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ
﴿٨﴾ وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ وَمَنْ تَقِ السَّيِّئَاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ
وَذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٩﴾

7 - Arş'i taşıyanlar ve çevresindekiler Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler ve iman edenler için bağış dilerler. "Rabbimiz, sen her şeyi rahmet ve ilimle kapladın; tövbe edenleri ve senin yoluna uyanları bağışla. Onları cehennem azabından koru!" (derler).

8 – "Rabbimiz, onları ve atalarından, zevcelerinden ve nesillerinden salih olanları kendilerine va'dettiğin Adn cennetlerine girdir. Şüphesiz sen, evet sen, mutlak galip, hikmet sahibisin".

9 – "Onları kötülüklerden koru. Sen o gün kimi kötülüklerden korursan, onu esirgemişsindir. İşte bu, en büyük kurtuluştur!"

Sonra mü'minlerin faziletlerini haber vererek: "Arş'i taşıyanlar" dedi; onlar da dört melektir. Kıyamet günü olduğu zaman sekize çıkarılırlar "ve çevresindekiler": Vehb bin Münebbih şöyle demiştir: Arş'in çevresinde onu tavaf eden yetmiş bin saf melek vardır. Onların arkasında da yüz saf daha melek vardır ki onların içinde başkasının tesbihini çeken bir melek yoktur (değişik tesbih ederler). Başkası da şöyle demiştir: Arş'in etrafındakiler Kerrubiyun melekleriyle meleklerin ileri gelenleridir. Biz de geçen surelerde "Rablerini hamd ile tesbih ederler" *(Zümer: 75)* kavlinin manasını zikretmiş bulunuyoruz.

"Rabbimiz": Yani, Rabbimiz, derler, "sen her şeyi rahmet ve ilimle kapladın": Zeccac: O temyiz olarak mansuptur, demiştir. Başkası da mana şöyledir, demiştir: Rahmetin ve ilmin her şeyi kaplamıştır. "Tövbe edenleri bağışla" şirkten tövbe edenleri "ve senin yoluna uyanları" o da İslam dinidir. Bundan sonrası açıktır. "Kötülüklerden koru" da, azaptan koru, demektir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادَوْنَ
لَمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ مِن مَّقْتِكُمْ أَنفُسَكُمْ إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمَانِ
فَتَكْفُرُونَ ﴿١٠﴾ قَالُوا رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ
فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَىٰ خُرُوجٍ مِّن سَبِيلٍ ﴿١١﴾
ذَٰلِكُم بِأَنَّهُ إِذَا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ وَإِن
يُشْرَكْ بِهِ تُؤْمِنُوا فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ ﴿١٢﴾

10 – Şüphesiz kafirlere: "Elbette Allah'ın hıncı sizin kendinize olan hıncınızdan daha büyüktür. Çünkü siz imana çağrılırdınız da küfrederdiniz" diye seslenilir.

11 – (Onlar da): "Rabbimiz, bizi iki kere öldürdün ve bizi iki kere dirilttin. Günahlarımızı itiraf ettik; çıkış için bir yol var mı?" dediler.

12 – Bu size şundan ki, Allah tek başına çağrıldığı zaman inkar ederdiniz. O'na şirk koşulduğu zaman iman ederdiniz. Artık hüküm; çok yüce, çok büyük Allah'ındır.

"Şüphesiz kafirlere: Elbette Allah'ın hıncı diye seslenilir": Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar amellerini görüp de ateşe girince kötü fiillerinden dolayı kendilerine kızarlar; bir ünleyici onlara şöyle seslenir: Allah'ın size dünyada "imana çağrılıp da inkar ettiğiniz zamanki hıncı" sizin kendinize hıncınızdan daha büyüktür.

Sonra ateşin içinde dediklerini şu sözüyle haber verdi: "Rabbimiz, bizi iki kere öldürdün ve iki kere de dirilttin", bu da şu ayete benzer: "Sizler ölüler idiniz de sizi diriltti, sonra sizi öldürecek, sonra da diriltecektir" *(Bakara: 28)*. Bunu da orada tefsir etmiş idik.

"Çıkmaya var mı?" yani cehennemden çıkıp da dünyaya dönerek amel etmemiz için var mı? "Bir yol": Kelamda kısaltma vardır, takdiri (açılımı) şöyledir: Onlara: Buna yol yoktur, denir ve onlara şöyle denilir: "Bu size": Yani başınıza gelen bu azap şundan ki "Allah tek başına çağrıldığı zaman inkar ederdiniz": Yani "lailahe illallah" denildiği zaman inkar ederdiniz, eğer O'na şirk koşulursa iman ederdiniz. "Artık hüküm Allah'ındır": Müşriklerin cehenneme gideceklerine O hüküm vermiştir. El – Aliy'nin manasını Bakara: 255'te, el – Kebir'in manasını da Ra'd: 9'da beyan etmiştik.

هُوَ الَّذٖى يُرٖيكُمْ اٰيَاتِهٖ وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ رِزْقًاۜ
وَمَا يَتَذَكَّرُ اِلَّا مَنْ يُنٖيبُ ﴿١٣﴾ فَادْعُوا اللّٰهَ مُخْلِصٖينَ
لَهُ الدّٖينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿١٤﴾ رَفٖيعُ الدَّرَجَاتِ
ذُو الْعَرْشِۚ يُلْقِى الرُّوحَ مِنْ اَمْرِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖ
لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِۙ ﴿١٥﴾ يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَۚ لَا يَخْفٰى عَلَى اللّٰهِ
مِنْهُمْ شَيْءٌۜ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَۜ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿١٦﴾
اَلْيَوْمَ تُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْۜ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَۜ اِنَّ اللّٰهَ سَرٖيعُ
الْحِسَابِ ﴿١٧﴾

13 – O ki size ayetlerini gösterir ve size gökten rızık indirir, Ancak (O'na) dönen kimse öğüt alır.

14 – Öyleyse dini O'na has kılarak Allah'a ibadet edin. Kafirler hoşlanmasa da!

15 – (O'nun) dereceleri yüksektir, Arş'in sahibidir. Ruhu emri ile kullarından dilediğinin üzerine bırakır, kavuşma gününden korkutmak için.

16 – O gün (kabirlerinden) çıkarlar. Onlardan Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz. "Bugün mülk kimindir?" (denir). Bir tek, kahreden Allah'ındır (cevabı verilir).

17 – Bugün her nefis kazandığı şeyle cezalanır. Bugün haksızlık yoktur. Şüphesiz Allah hesabı çabuk görendir.

"O size ayetlerini gösterir": Yani birlik ve kudretine delalet eden eserlerini, demektir. Rızk burada: Yağmurdur; ona rızk denmesi, rızkların sebebi olmasındandır. "Yetezekkerü" öğüt almak, "yünibü" de itaate dönmektir.

Sonra mü'minlere O'nu birlemelerini emredip "dini O'na has kılarak Allah'a ibadet edin" dedi, yani O'nu birleyerek, demektir.

"Dereceleri yüksektir": İbn Abbas: Yani göğü yükseltendir, demiştir. Maverdi de bazı müfessirlerden, mananın: Sıfatları büyüktür dediklerini nakletmiştir.

Arş'in sahibidir": Yani Yaratıcısı ve malikidir, demektir.

"Ruhu bırakır": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O Kur'an'dır. *İkincisi:* Peygamberliktir. Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Birincisini İbn Zeyd, ikincisini de Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Vahiydir, bunu da Katade, demiştir. Kur'an'a ve vahye ruh denilmesi, dini ayakta tuttuğu içindir, tıpkı bedeni ruhun ayakta tuttuğu gibi.

Dördüncüsü: Cebrail'dir, bunu da Dahhak, demiştir. *Beşincisi:* Rahmettir, bunu da İbrahim el – Harbi aktarmıştır.

"Min emrihi": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Hükmünden, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Emri ile, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Sözünden, bunu da Salebi zikretmiştir.

"Kullarından dilediğine": Yani peygamberlere gönderir, demektir.

"Korkutması için": Korkutacak olanda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Aziz ve celil olan Allah'tır. *İkincisi:* Kendisine vahyolunan peygamberdir.

"Kavuşma (telaki) gününden murat edilen de kıyamet günüdür. İbn Kesir ile Yakup iki halde de ye ile okumuş; Ebu Cafer de onlara vasılda katılmıştır. Diğerleri ise iki halde de yesiz okumuşlardır.

Ona böyle denilmesinde de beş görüş vardır:

Birincisi: Onda gök ehli ile yer ehli kavuşur, bunu Yusuf bin Mihran, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onda öncekilerle sonrakiler kavuşurlar, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Onda mahluk ile Halık buluşur, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir.

Dördüncüsü: Onda zalim ile mazlum buluşurlar, bunu da Meymun bin Mihran, demiştir.

Beşincisi: Onda kişi ameliyle buluşur, bunu da Salebi nakletmiştir.

"O gün çıkarlar": Yani kabirlerinden çıkarlar, demektir. "Onlardan Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz".

Eğer: "Bugün onlardan Allah'a gizli bir şey kalır mı?" denilirse,

Cevap şöyledir: Hayır, ancak kelamın manası ceza ile tehdittir. Müfessirlerin de bunda üç görüşleri vardır:

Birincisi: Yaptıklarından hiçbir şey O'na gizli kalmaz, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Hiçbir dağ ve tepe onları ondan gizlemez,

bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Mana şöyledir: Onların hepsini açığa çıkarır; çünkü onlardan hiçbir şey gizli kalmaz. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Bugün mülk kimindir?" Bunun Allah Teala'nın mahlukat yok olduktan sonra söyleyeceğinde ittifak etmişler; ne zaman diyeceği hususunda da iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bunu halk yok olup da cevap verecek kimse kalmadığı zaman der; o vakit kendine cevap verir ve: "Kahreden bir tek Allah'ındır" der. Bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: Onu kıyamet gününde der.

O zaman kime cevap vereceği hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kendi kendine cevap verir, çünkü mahlukat onun sözüne karşı sessiz kalmıştır. Bunu da Ata, demiştir. *İkincisi:* Mahlukat O'na cevap verir ve: "Kahreden bir tek Allah'ındır" der. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

وَأَنذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى
الْحَنَاجِرِ كَاظِمِينَ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ
﴿١٨﴾ يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ ﴿١٩﴾

18 – Onları o yakın günden uyar; o zaman kalpler gamla dolu olarak gırtlakların yanındadır (yürekler ağızlara gelir). Zalimler için ne sıcak bir dost ne de itaat edilen bir şefaatçi yoktur.

19 – Gözlerin hainini ve göğüslerin sakladığını bilir.

"Onları o yakın günden uyar": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O kıyamet günüdür, bunu da cumhur, demiştir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kıyamete böyle denilmesi, yakın olduğu içindir. Ezife şahsu fülanin denir ki: Karaltısı yaklaştı, demektir.

İkincisi: O ölümün hazır olduğu bir gündür, bunu da Kutrub, demiştir.

"Kalpler gırtlaklardadır": Şöyleki kalpler hançerelere gelir, ne çıkar ne de geri döner. Bu, birinci görüşe göredir. İkinci görüşe göre ise: Ölüm hazır olduğu zaman gırtlaklara gelen yüreklerdir. Zeccac şöyle demiştir: "Kâzımin": Hâl olarak mansuptur, hal de manaya göredir; çünkü kalpler için: Kâzımin denilmez, ancak kalplerin sahiplerine denilir. Bu durumda mana şöyledir: O zaman insanların kalpleri üzgün

bir vaziyette gırtlaklardadır. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Kâzımin": Kederli, korku ve üzüntü dolu demektir. Kâzım: Bir şeyi yapmaktan vazgeçen kimseye denir. Biz de buna "velkazıminel ğayza" *(Al-i İmran: 134)* kavlinde işaret etmiştik.

"Zalimler için yoktur": Yani kafirler için yoktur, "sıcak bir dost": Yani fayda sağlayacak bir yakın, demektir. "Ne de dinlenen bir dost": Dinlenip de şefaati kabul edilen, demektir.

"Gözlerin hainini bilir"; İbn Kuteybe. Haine ile hiyanet birdir, demiştir. Müfessirlerin bu hususta da dört görüşleri vardır:

Birincisi: O, topluluk içinde bulunan bir adamdır ki oradan bir kadın geçer, ona bakmadığını sezdirir; onların daldıklarını görünce de kadına bakar. Eğer fark edeceklerinden korkarsa gözünü yumar. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O gözün yasak şeye bakmasıdır, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: O göz işareti yapmaktır, bunu da Dahhak ile Süddi, demişlerdir. Katade de şöyle demiştir: O Allah'ın sevmeyip razı olmayacağı şeye göz işareti yapmaktır.

Dördüncüsü: Arka arkaya bakmaktır, bunu da İbn Saib, demiştir.

"Göğüslerin sakladığını da bilir": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Elinden gelse idi yapacağı şeyi saklamasıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Vesvesedir, bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Kalbte saklanan güvenirlilik veya hainliktir. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

وَاللّٰهُ
يَقْضِي بِالْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ
إِنَّ اللّٰهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿٢٠﴾ أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ
فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ
كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَآثَارًا فِي الْأَرْضِ فَأَخَذَهُمُ اللّٰهُ
بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٢١﴾ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ
كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَكَفَرُوا فَأَخَذَهُمُ

اللّٰهُ اِنَّهُ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢٢﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى
بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٢٣﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ
فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴿٢٤﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنَا
قَالُوا اقْتُلُٓوا اَبْنَٓاءَ الَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ وَاسْتَحْيُوا
نِسَٓاءَهُمْ وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ اِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴿٢٥﴾

20 – Allah hak ile hükmeder. O'ndan başka taptıkları ise hiçbir şeyle hükmedemezler. Şüphesiz Allah, O hakkıyle işiten, hakkıyle görendir.

21 – Yeryüzünde gezmediler mi ki kendilerinden öncekilerin sonu nasıl olmuş görsünler? Onlar kuvvetçe ve yeryüzünde eserlerce kendilerinden daha çetin idiler. Yine de Allah onları günahları ile yakaladı. Onlar için Allah'tan bir koruyan olmadı.

22 – Bu, şundandır ki onlara peygamberleri mucizelerle gelirdi; onlar ise inkar ettiler. Allah da onları yakaladı. Çünkü O, çok güçlüdür, azabı şiddetlidir.

23 – Andolsun, gerçekten Musa'yı ayetlerimiz ve apaçık delille gönderdik.

24 – Fir'avn'e, Haman'a ve Karun'a. Çok yalancı bir sihirbazdır, dediler.

25 – Onlara katımızdan hakkı getirince: "Onunla beraber iman edenlerin oğullarını öldürün ve kadınlarını diri bırakın" dediler. Kafirlerin tuzağı ancak bir sapıklık içindedir (hedefine ulaşmaz).

"Allah hak ile hükmeder": Yani onunla karar verip iyiliğe ve kötülüğe karşılığını verir. "Vellezine yedune min dunihi (O'ndan başka ilahlar)": Nafi ile İbn Amir, te ile "tedune" okumuşlar ve şu manayı hedeflemişlerdir: Onlara de ki: "Onlar hiçbir şeyle hükmedemezler": Yani hiçbir şeyle karar verip onunla ceza veremezler. Allah Teala bu ifade ile kendisinin diri olduğuna dikkat çekmiştir; çünkü ancak diri olan emir verir ve hükmeder. Bunu da kulak ve gözü zikrederek teyit etti. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Bundan sonrasının bir kısmı Yusuf: 109'da geçmiştir, bir kısmı da "kanu hüm eşedde minhüm kuvveten" kavline kadar açıktır; İbn Amir kâf ile "eşedde minküm" okumuştur. Onların Mushaflarında da böyledir. Böylece gaipten hitap üs-

lubuna geçmiştir. "Onlar için Allah'tan olmadı": Yani Allah'ın azabından "bir koruyan". "Bu": Yani başlarına gelen bu azap "şundandır ki onlara peygamberler mucizelerle gelirdi..."

Sonra ibret almaları için Musa ile Fir'avn kıssasını zikretti ve: "Onunla beraber iman edenlerin oğullarını öldürün" demekten de daha önce olduğu gibi öldürmeyi tekrar başlatın, demek istedi. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Katade de şöyle demiştir: Fir'avn oğlan çocuklarını öldürmeyi durdurmuştu; Allah, Musa'yı gönderince, onları tekrar öldürttü ki bu sayede onları Musa'nın ardına düşmekten men etsin.

"Kafirlerin tuzağı ancak bir sapıklık içindedir": Yani onu boşa çıkarır ve aziz ve celil olan Allah'ın murat ettiği şey de onları sarar.

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَى وَلْيَدْعُ رَبَّهُ إِنِّي أَخَافُ
أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ ﴿٢٦﴾ وَقَالَ
مُوسَى إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ
الْحِسَابِ ﴿٢٧﴾ وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ
أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ
مِنْ رَبِّكُمْ وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِنْ يَكُ صَادِقًا
يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ
كَذَّابٌ ﴿٢٨﴾ يَا قَوْمِ لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظَاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ
فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءَنَا قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا
مَا أَرَى وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ ﴿٢٩﴾ وَقَالَ الَّذِي
آمَنَ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ ﴿٣٠﴾
مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ
وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ ﴿٣١﴾ وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ
عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ ﴿٣٢﴾ يَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرِينَ مَا لَكُمْ

مِنَ اللّٰهِ مِنْ عَاصِمٍۚ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾
وَلَقَدْ جَٓاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ
مِمَّا جَٓاءَكُمْ بِهٖۜ حَتّٰٓى اِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِهٖ
رَسُولًاۜ كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌۚ ﴿٣٤﴾

26 – Fir'avn dedi: "Bırakın beni, Musa'yı öldüreyim; Rabbine dua etsin. Çünkü ben, sizin dininizi değiştirmesinden yahut yeryüzünde fesat çıkarmasından korkuyorum".

27 – Musa dedi: "Şüphesiz ben, hesap gününe iman etmeyen her kibirliden benim de Rabbim'e, sizin de Rabbinize sığındım".

28 – Fir'avn hanedanından olup da imanını saklayan bir adam şöyle dedi: "Rabbim Allah'tır" dedi diye bir adamı öldürmek mi istiyorsunuz? O ki size Rabbinizden mucizeler getirdi. Eğer yalancı ise yalanı kendi üzerinedir. Eğer doğru ise sizi tehdit ettiklerinin bazısı size çarpar. Şüphesiz Allah haddi aşan, çok yalancıya hidayet etmez".

29 – "Ey kavmim (halkım), bugün mülk, yeryüzünde galipler olarak sizindir. Eğer bize gelirse, Allah'ın azabından bize kim yardım eder?" Fir'avn dedi: "Size ancak kendi gördüğümü gösteriyorum. Sizi ancak doğruluk yoluna (doğru yola) iletiyorum".

30 – İman eden o kimse dedi: "Ey kavmim, şüphesiz ben, sizin için hiziplerin günü gibisinden korkuyorum".

31 – "Nuh, Ad, Semud ve onlardan sonraki kavimlerin (cezası) gibisinden (korkuyorum). Allah kullara zulüm isteyecek değildir.

32 – "Ey kavmim, sizin için çağrışma gününden korkuyorum".

33 – "O günde arkanızı dönerek kaçarsınız. Sizin için Allah'tan bir koruyucu yoktur. Allah kimi şaşırtırsa, onun için bir yol gösterici yoktur".

34 – Andolsun, Yusuf size önceden açık delillerle geldi; siz onun getirdiğinden hala şüphedesiniz. Nihayet helak olduğu zaman: "Allah ondan sonra asla bir peygamber göndermez" dediniz. İşte Allah aşırı giden şüpheciyi böyle şaşırtır".

"Fir'avn dedi: Bırakın beni Musa'yı öldüreyim": Bunu demesi şunun içindir; çünkü Fir'avn'in gözdeleri arasında helak korkusu ile onu öldürmekten men edenler vardı. "Rabbine dua etsin": Kendisini gön-

derdiğini iddia ettiği Rabbine yalvarsın da onu öldürülmekten korusun. "Çünkü ben, sizin dininizi değiştirmesinden koruyorum": Yani bana ibadetten, demektir, "yahut yeryüzünde fesat çıkarmasından (ev en yuzhire filardıl fesad)": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, hemzesiz olarak "ve en" okumuşlar; Asım, Hamze ve Kisai de vavdan önce hemze ile "ev en" okumuşlar ve şu manayı amaçlamışlardır: Dininizi değiştirmese bile ülkede bozgunculuk eder. Ancak Nafi ile Ebu Amr, yenin zammesiyle "yuzhire", nasb ile de "elfesade" okumuşlar; diğerleri ise yenin fethi ile "yazhere", ref' ile de "elfesadü" okumuşlardır. Mana da şöyledir: Düzenimizi bozarak bozgunculuk eder. Bunu da kendi iddiasına göre bozgunculuk kabul etmiştir. Şöyle de denilmiştir: Sizin onlara yaptığınız gibi o da sizin oğullarınızı öldürür.

Fir'avn bunu deyince Musa, Rabbine sığınıp "inni üztü birabbi ve rabbiküm" dedi. İbn Kesir, Asım ve İbn Amir zal'ı açık olarak idgamsız okumuşlar; Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Ebu Cafer idgamla okumuşlardır. "Her kibirliden": Yani iman etmeyi kendine yediremeyenden demektir. Fir'avn, Musa'yı öldürmeyi düşündü, o zaman "Fir'avn hanedanından bir adam şöyle dedi..."

Burada âl (hanedan) hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Aile ve soy demektir. Süddi şöyle demiştir: O, Fir'avn'in amcası oğlu idi. "Şehrin en uzak yerinden bir adam koşarak geldi" *(Kasas: 20)* dediği budur.

İkincisi: O kabile ve aşiret manasınadır, Katade: O Kıptı idi, demiştir: Bazıları da onun İsrailli olduğunu söylemişlerdir. Mana da şöyledir: Fir'avn hanedanından imanını gizleyen bir adam dedi ki. Adında da beş görüş vardır:

Birincisi: Hazbil'dir, bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Habib'tir, bunu da Ka'b, demiştir. *Üçüncüsü:* Noktasız sin ile Sem'un'dur, bunu da Şuayb el - Cübbai, demiştir. *Dördüncüsü:* Cibril'dir. *Beşincisi:* Noktalı şin ile Şem'an'dır. Bu ikisi İbn İshak'tan rivayet edilmiştir. Haccac da aynı şekilde şin ile "Şem'an" demiştir. Yine İbn Makula da noktalı şin ile demiştir. Çoğunluk onun, Musa geldiği zaman ona iman ettiği görüşündeler. Hasen de: Musa gelmeden önce mü'min idi, demiştir. Fir'avn'in karısı da öyle idi. Mukatil de şöyle demiştir: İmanını Fir'avn'den yüz sene sakladı.

"Rabbim Allah'tır, dedi diye bir adamı öldürmek mi istiyorsunuz?": Bu da olumsuzluk manasında bir istifhamdır (öldüremezsiniz, demektir). "Size mucizeler getirmiştir": Doğruluğunu gösteren şeyler demektir. "Eğer yalancı ise yalanı kendi üzerinedir": Yani bu size zarar vermez.

"Eğer doğru ise sizi tehdit ettiklerinin bazısı size çarpar" tehdit ettiği bazı azaplar, demektir. "Ba'z" kelimesi üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, "küll" (hepsi) manasınadır, bunu da Ebu Ubeyde demiş ve Şair Lebid'in şu beytini kanıt getirmiştir:

Eğer beğenmezsem ben oraları hemen terk ederim,
Yahutta o yolda bazı canımı veririm.

Burada, bütün canımı, demek istemiştir.

İkincisi: Dolgu maddesidir, zaittir, mana da şöyledir: Yusıbküm ellezi yeidüküm. Bu da Leys'ten nakledilmiştir.

Üçüncüsü: O, (zait değil) asıldır, sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, iman ettikleri takdirde kurtulacaklarını, inkar ettikleri takdirde de helak olacaklarını va'detti. Ba'z kelimesi iki halden birini bildirmek için zikredilmiştir. *İkincisi:* İnkar ettikleri takdirde dünyada helak olacaklarını, ahirette de azap göreceklerini va'detti; böylece dünyada helakları va'din bir bölümünü teşkil eder. Bu ikisini Maverdi zikretmiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Bu münazarada hasmın en kolay yolla susturulması kabilindendir; bunda hepsi olmaz diye bir şey yoktur. Şairin şu sözü öyledir:

Temkinli davranan bazı ihtiyaçlarını elde eder,
Acele edenin ise ayağı kayar.

Burada bazı zikretmesi tamamını vacip kılmak içindir. Çünkü parça da bütündendir. Ancak biri: Temkinli davranan en az bazı ihtiyaçlarını elde eder, acele edenin de en az ayağı kayar derse, temkinli davrananın acele edene karşı üstünlüğünü açıklamış olur ki hasmı da bunu reddedemez. Sanki o mü'min kimse onlara şöyle demiştir: O doğru ise en azından va'dettiğinin bir kısmından istifade edersiniz; diğer kısmı da helakinizdir. Şair Lebid'in beyitine gelince, bazı nefisler demekle yalnız kendini kastetmiştir.

"Şüphesiz Allah hidayet etmez": Yani doğruya muvaffak kılmaz demektir, "haddi aşanı": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O şirk koşandır, bunu Katade, demiştir. *İkincisi:* Kan dökendir, bunu da Mücahit, demiştir.

"Yeryüzünde galipler olarak": Yani Mısır toprağında üst sınıf olarak, demektir. "Bize kim yardım eder?": Yani bizi kim korur "Allah'ın azabından", mana da şöyledir: Yalanlayarak ve peygamberi öldürerek kendinizi azap riskine atmayın. Fir'avn o zaman şöyle dedi: "Ben size göstermiyorum" bu, görüş ve öğüt manasınadır, "ancak kendi gördü-

ğümü": Yani kendim için düşündüğümü demektir. "Sizi iletmiyorum": Yani sizi ancak Musa'yı yalanlama ve bana imanda doğru yola davet ediyorum, demektir. Bu da onun o mü'min kişiye cevap vermekten vazgeçtiğini gösterir.

"İman eden o kimse dedi: Ey kavmim, şüphesiz ben, sizin için hiziplerin günü gibisinden korkuyorum": Zeccac şöyle demiştir: Hiziplerin teker teker başlarına gelenden korkuyorum. Mana da şöyledir: Küfrünüzün üzerinde durup da başınıza peygamberlerini yalanlayan ümmetlerin başlarına gelen azabın gelmesinden korkuyorum.

"Yevmettenadi": Asım, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, yesiz olarak, "ettenadi" okumuşlar; İbn Kesir ile Yakup da hem vasılda hem de vakıfta ye ile okumuşlardır. Ebu Cafer de vasılda onlara katılmıştır. Ebu Bekr es – Sıddik, İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Ebu'l – Aliye ve Dahhak, dalın şeddesiyle "ettenaddi" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Ye'li okumak esastır, atılması da güzeldir, çünkü kesre onu gösterir. O ise ayet başıdır, ayetlerin sonu da dal'dır. Kim şedde ile okursa o, nedde fülanün ve neddel bairü kavlinden gelir ki insan ve deve ürküp kaçmaktır. "O gün arkanızı dönerek kaçarsınız" kavli ile "o gün kişi kardeşinden kaçar" *(Abese: 34)* kavilleri de buna delalet eder. Ebu Ali de, kelamın manası şöyledir, demiştir: Ben sizin için çağrışma gününün azabından korkuyorum. Dahhak da şöyle demiştir: İnsanlar cehennemin kükremesini duydukları zaman ondan ürküp kaçarlar. Nereye dönseler mutlaka karşılarında melekleri görürler; geldikleri yerden geri dönerler. Başkası da şöyle demiştir: Onların cehenneme götürülmesi emredilir; onlar da kaçarlar, fakat koruyucu kimse bulamazlar. Şeddesiz okuma ise nidadan gelir, müfessirler onda da dört görüş vardır, demişlerdir:

Birincisi: O sura ilk üfürme sırasındadır ki birbirlerine seslenirler: Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Aziz ve celil olan Allah İsrafil'e ilk üfürmeyi yapmasını emreder ve telaş üfürmesini başlat, der. O zaman göklerde ve yerde kim varsa paniğe kapılır, ancak Allah'ın istisna ettiği bazı kimseler hariç. Dağlar yürütülür, yer sarsılır, emzikli kadınlar çocuklarını unutur, hamile kadınlar düşük yaparlar. İnsanlar arkalarını dönüp kaçarlarken birbirlerine seslenirler. İşte "çağrışma günü" budur.[1]

İkincisi: O cennetlik ve cehennemliklerin birbirlerini çağırmalarıdır, nitekim A'raf: 44'te zikredilmiştir. Bu da Katade'nin görüşüdür.

1 – Uzun bir hadisten bir bölümdür. Hafız İbn Kesir bunu En'am: 73'te uzun olarak zikretmiştir.

Üçüncüsü: O: Eyvah, ah başımıza gelenler, sözüdür, bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

Dördüncüsü: O öyle bir gündür ki bütün insanlar liderleriyle beraber mutluların mutluluğunu ve mutsuzların mutsuzluğunu seslenirler.

"O gün arkanızı dönerek kaçarsınız": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Cehennemden kaçarlar. *İkincisi:* Cehenneme doğru kaçarlar.

"Sizin için Allah'tan bir koruyucu yoktur": Yani azabını önleyecek biri demektir.

"Andolsun, Yusuf size geldi": O da Yakup oğlu Yusuf'tur. Başkası olduğu da söylenmiştir ki, ciddi değildir.

"Önceden": Yani Musa gelmeden önce demektir. "Delillerle": Onlar da tevhidi gösteren açıklamalardır; mesela: "Darmadağın tanrılar mı hayırlıdır?..." *(Yusuf: 39)* kavli gibi. İbn Saib de şöyle demiştir: Bu deliller; rüya tabiri ile gömleğin arkadan yırtılmasıdır, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Hayır, Allah onu Mısır kralının ölümünden sonra Kıptılara peygamber olarak gönderdi.

"Siz onun getirdiklerinden hala şüphedesiniz": Yani bir tek Allah'a ibadetten, demektir. "Nihayet helak olduğu zaman" yani öldüğü zaman, " Allah ondan sonra asla bir peygamber göndermez" dediniz, yani küfrünüzün üzerinde durdunuz ve Allah'ın size yeni deliller getirmeyeceğini zannettiniz. "İşte böyle": Yani bu sapıklık gibi "Allah aşırı gideni şaşırtır": Yani müşriki şaşırtır demektir. "Şüpheci" de tevhitte ve peygamberin doğruluğunda şüphe eden demektir.

الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَيْهُمْ
كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ
يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ ﴿٣٥﴾ وَقَالَ فِرْعَوْنُ
يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ ﴿٣٦﴾ أَسْبَابَ
السَّمَوَاتِ فَأَطَّلِعَ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا
وَكَذَلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءُ عَمَلِهِ وَصُدَّ عَنِ السَّبِيلِ
وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ ﴿٣٧﴾

35 – O kimseler ki kendilerine gelen delil olmadan Allah'ın ayetlerinde mücadele ederler. (Bu), Allah katında ve iman edenler yanında büyük buğza sebeptir. İşte Allah her kibirli zorbanın kalbini böyle mühürler".

36 – Fir'avn dedi: "Ey Haman, bana yüksek bir kule yap; belki ben sebeplere yetişirim".

37 – "Göklerin sebeplerine. Musa'nın tanrısına çıkarım. Gerçekten ben onu elbette bir yalancı zannediyorum". İşte böylece Fir'avn'e kötü ameli süslendi ve yoldan çevrildi. Fir'avn'in tuzağı ancak hüsrandadır.

"O kimseler ki mücadele ederler": Zeccac: Bu, aşırı giden şüphecinin izahıdır, mana da şöyledir, demiştir: Onlar Allah'ın ayetlerinde mücadele eden kimselerdir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Onları iptal etmek ve belge olmadığı halde onları yalanlamak için uğraşırlar, yani Allah'tan kendilerine gelen bir delil olmadan, demektir.

"Büyük buğuzdur": Yani onların tartışmaları Allah katında da iman edenler katında da büyük nefreti muciptir. Mana da şöyledir: O uğraş nedeniyle mü'minler onlardan nefret ederler.

"İşte böyle": Allah onların kalplerini mühürleyip de onlar da inkar edip batıl argümanlarla mücadele ettikleri gibi her kibirli zorbanın kalbini de böyle mühürler": Allah'a ibadet etmek ve birlemekten kibir gösteren her kalbi mühürler, demektir. Cebbar'ın manası da Hud: 59'da geçmiştir. Ebu Amr tenvinle "ala külli kalbin" okumuş; yedi kurradan diğerleri ise izafetle okumuştur. Ebu Ali, mana şöyledir, demiştir: Allah bütün mütekebbirlerin kalplerini mühürler. Zeccac da izafetle okumayı tercih etmiş; çünkü kibirli olan insandır, kalp değildir, demiştir.

Eğer: "Bu kıraat doğru olsa idi, kalb küllün üzerine geçerdi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Bu Araplarca caizdir, Ferra şöyle demiştir: Bunun başta ve sonda olması birdir. Bazı Araplardan: Hüve yüreccilü şa'rehu yevme külli cumuatin dediğini işittim ki, külle yevmi cumuatin demek istiyordu (o her Cuma saçını tarar). İbn Mes'ud ile Ebu İmran el – Cevni, kalbi başa alarak, "ala kalbi külli mütekebbirin" okumuşlardır.

Müfessirler şöyle demişler: O mü'min kimse Fir'avn'e öğüt verip de Musa'nın katlini tehlikeli gösterince, Fir'avn vezirine: "Ey Haman, bana bir kule yap" dedi. Biz de bunu Kasas: 38'de zikretmiştik.

"Belki sebeplere yetişirim": İbn Abbas ile Katade: Göklerin kapılarına, demişlerdir. Ebu Salih de: Göklerin yollarına demiştir. Başkası

da mana şöyledir, demiştir: Belki bir gökten bir göğe giden yollara yetişirim. Zeccac da: Belki beni göklere yetiştirir, demiştir. Bundan sonrası da Kasas: 38'de tefsir edilmiştir. "İşte böyle": Yani bu anlattığımız gibi "Fir'avn'e kötü ameli süslendi" ve doğru yoldan çevrildi. Asım, Hamze ve Kisai, sadın zammı ile "ve sudde" okumuşlar; kalanlar ise fethi ile okumuşlardır. "Fir'avn'in tuzağı değildir": Musa'nın mucizelerini iptal etmek için kurduğu tuzak "ancak hüsrandadır": Batıl ve ziyandadır.

وَقَالَ الَّذِيٓ اٰمَنَ
يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ اَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ ﴿٣٨﴾ يَا قَوْمِ
اِنَّمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَاِنَّ الْاٰخِرَةَ هِيَ دَارُ
الْقَرَارِ ﴿٣٩﴾ مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزٰىٓ اِلَّا مِثْلَهَا
وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ
يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٤٠﴾

38 – İman eden kimse: "Ey kavmim, bana tabi olun; size doğruluğun yolunu göstereyim" dedi.

39 – "Ey kavmim, bu dünya hayatı ancak geçici bir faydadır. Şüphesiz ahiret o, karar yurdudur".

40 – "Kim bir kötülük yaparsa, ancak misli ile cezalanır. Kim de erkek yahut dişiden, mü'min olarak bir şey yaparsa, işte onlar, cennete girerler, orada hesapsız rızıklanırlar".

Sonra o mü'minin öğütlerine geri döndü, o da şöyledir: "Bana uyun, size doğruluğun yolunu göstereyim" sözüdür ki doğru yolu göstereyim, demektir. "Ey kavmim, bu dünya hayatı ancak geçici bir faydadır": Yani bu dünyada hayat, birkaç gün sürüp sonra kesilen zevk gibidir. "Şüphesiz ahiret o, karar yurdudur": Onun zevali yoktur.

"Kim bir kötülük yaparsa": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O şirktir, onun misli de cehennemdir, bunu da çoğunluk demiştir. *İkincisi:* İsyanlardır, misli de o kadar azaptır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Birinciye göre iyi amel tevhittir. İkinciye göre de geneldir.

"Feülaike yedhulunel cennete": İbn Kesir ile Ebu Amr, yenin zammesiyle "yudhalune" okumuşlar; Nafi, İbn Amir, Hamze ve Kisai de feth ile okumuşlardır. Asım'dan da iki okuyuş da rivayet edilmiştir.

"Hesapsız": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlara cennette verilenler için sorumluluk yoktur, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Ona rızık kısıntısız olarak aktarılır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

وَيَا قَوْمِ مَا لِي أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاةِ وَتَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ ﴿٤١﴾
تَدْعُونَنِي لِأَكْفُرَ بِاللَّهِ وَأُشْرِكَ بِهِ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ
وَأَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ ﴿٤٢﴾ لَا جَرَمَ أَنَّمَا تَدْعُونَنِي
إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْآخِرَةِ وَأَنَّ مَرَدَّنَا
إِلَى اللَّهِ وَأَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ ﴿٤٣﴾
فَسَتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ وَأُفَوِّضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ
إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٤٤﴾ فَوَقَاهُ اللَّهُ سَيِّئَاتِ مَا
مَكَرُوا وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ ﴿٤٥﴾ النَّارُ
يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ
أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ ﴿٤٦﴾

41 – "Ey kavmim, neden ben sizi kurtuluşa davet ediyorum da siz beni ataşe davet ediyorsunuz?"

42 – "Beni Allah'ı inkar etmem ve O'na bilgim olmayan şeyi şirk koşmam için davet ediyorsunuz. Ben ise sizi mutlak galip, çok bağışlayan (Allah)a davet ediyorum.

43 – "Şüphesiz, beni davet ettiğiniz şey için ne dünyada ne ahirette davet (yetkisi) yoktur. Gerçekten dönüşümüz Allah'adır ve gerçekten aşırılar, onlar ateşin yaranıdırlar".

44 – "Size dediklerimi hatırlayacaksınız. Ben işimi Allah'a ısmarlıyorum. Şüphesiz Allah kulları çok iyi görendir".

45 – Allah da onu kurdukları tuzağın kötülüklerinden korudu. Fir'avn hanedanını da azabın kötüsü kuşattı.

46 – O da ateş. Ona sabah akşam sunulurlar. Kıyamet koptuğu gün, "Fir'avn ailesini azabın en çetinine sokun" (denilecek).

"Ey kavmim, neden ben sizi davet ediyorum": Yani neyiniz var, demektir. Nitekim: Mali erake hazinen (seni niçin üzgün görüyorum) dersin ki, neyin var, demektir. Ayetin manası da şöyledir: Bu durumun nasıl olduğunu bana haber verin. Ben davet ediyorum "kurtuluşa" iman edip ateşten kurtulmaya. "Siz ise beni ateşe davet ediyorsunuz": Yani ateşin sebebi olan şirke demektir. Sonra iki daveti de bunun ardından açıkladı.

"O hususta bilgim yoktur" sözünün manası: Bu iddia ettikleri şeyi O'nun ortağı olarak bilmiyorum, demektir. Bundan sonrasının izahı da Bakara: 129 ve Taha: 82'de geçmiştir. "Onun davet yetkisi yoktur": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onun duayı kabul etme yetkisi yoktur. Bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Onun şefaat etme hakkı yoktur, bunu da İbn Saib, demiştir.

"Dönüşümüz Allah'adır": Yani O'na rucu edeceğiz, mana da: Bizi amellerimize göre cezalandıracaktır, demektir. Müsriflerde de iki görüş vardır ki onları da "müsrifün kezzab" kavlinde zikretmiştik *(Ğafir: 28).*

"Fesetezkürune ma ekulu leküm": İbn Mes'ud, Ebu'l – Aliye, Ebu İmran el – Cevni ve Ebu Reca, şeddesiz meftuh zal ve şeddeli meftuh kâf ile "fesetezekkerune" okumuşlardır, yani size azap geldiği zaman size dünyada ettiğim nasihatları hatırlarsınız, demektir.

"Ben işimi Allah'a ısmarlıyorum": Yani O'na havale ediyorum, demektir; buna da dinlerine uymadığı için onu tehdit etmeleri üzerine söylemiştir. "Şüphesiz Allah kulları çok iyi görendir": Yani hem dostlarını hem de düşmanlarını.

Sonra o imanlı kişi aralarından çıktı; onu aradılarsa da bulamadılar. Musa ile beraber denizi geçerek kurtuldu. İşte: "Allah onu kurdukları tuzağın kötülüklerinden korudu" dediği budur ki, ona dokundurmak istedikleri şerden korudu, demektir. "Fir'avn hanedanını da kuşattı": Denize girince "azabın kötüsü": O da boğulmaktır.

"O da ateş. Ona sabah akşam sunulurlar": İbn Mes'ud ile İbn Abbas şöyle demişlerdir: Fir'avn ailesinin ruhları siyah kuşların kursaklarındadır, günde iki kere ateşe sunulurlar. Onlara: Ey Fir'avn hanedanı, işte yurdunuz burasıdır, denir. İbn Cerir şöyle demiştir: Bir adam Evzai'ye sordu: "Biz denizden çıkan batı tarafına bölük bölük gi-

den beyaz kuşlar gördük, sayılarını ancak Allah bilir. Akşam olduğu zaman siyahlaşmış olarak aynı şekilde dönerler?" dedi. O da: "Bunu fark ettiniz mi?" dedi. Onlar da: Evet, dediler. O da şöyle dedi: O kuşların kursaklarında Fir'avn hanedanının ruhları vardır, bunlar sabah akşam ateşe sunulurlar. Yuvalarına döndükleri zaman tüyleri yanmış ve kararmış olur. Gece yerine beyaz tüyler çıkar, siyah tüyler dökülür. Sonra ateşe sabah akşam arz olunurlar. Bu da dünya durdukça devam eder. Kıyamet günü olduğu zaman aziz ve celil olan Allah: "Fir'avn hanedanını en çetin azaba sokun" der. Buhari ile Müslim, Sahihlerinde, İbn Ömer hadisi olarak Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Biriniz öldüğü zaman ona yeri sabah akşam gösterilir; eğer cennetlik ise cennetten, eğer cehennemlik ise cehennemden gösterilir. Ona: İşte kıyamet gününde kabirden kalkacağın zamana kadar yerin budur, denir.[2]

Bu ayet kabir azabının var olduğunu gösterir; çünkü ahirette başlarına geleceği ayrıca açıklamış ve: "Ve yevme tekumussaatü edhilu" demiştir: İbn Kesir, İbn Amir, Ebu Amr, Ebu Bekr, Eban da Asım'dan rivayet ederek zamme ve hının zammesi ile "essatüdhulu" okumuşlardır, manası girme emridir. Buradan okumaya başlanınca elifle başlanır. Kalanlar da meksur hı ve hemze-i kat' ile (edhilu) okumuşlardır ki, bu da meleklere onları ateşe sokmaları için emirdir. Buradan başlayanlar da hemzenin fethi ile okurlar.

وَإِذْ يَتَحَٓاجُّونَ فِي النَّارِ
فَيَقُولُ الضُّعَفَٓاؤُا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُٓوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ
تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا نَصِيبًا مِنَ النَّارِ
﴿٤٧﴾ قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُٓوا إِنَّا كُلٌّ فِيهَٓا إِنَّ اللّٰهَ
قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ ﴿٤٨﴾ وَقَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ
جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْمًا مِنَ الْعَذَابِ ﴿٤٩﴾
قَالُٓوا أَوَلَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا بَلٰى

2 - Buhari, Cenaiz, bab, 90; Müslim, Cenaiz, hadis no, 65, 66; Tirmizi, Cenaiz, 70; Nesei, Cenaiz, 116; İbn Mace, Zühd, bab, 32; Malik, Cenaiz, hadis no, 47; Ahmed, Müsned, 2/16, 15, 116.

قَالُوا فَادْعُوا وَمَا دُعَٰٓؤُا الْكَافِرِينَ اِلَّا فِي ضَلَالٍ
﴿٥٠﴾ اِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
وَيَوْمَ يَقُومُ الْاَشْهَادُ ﴿٥١﴾ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ
مَعْذِرَتُهُمْ وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُٓوءُ الدَّارِ ﴿٥٢﴾

47 – Hatırla o zamanı ki ateşte tartışırlar. Zayıflar, kibir taslayanlara: "Gerçekten biz, size tabi idik. Bizden ateşten bir parça savar mısınız?" derler.

48 – Kibir taslayanlar da: "Gerçekten biz, hepimiz (ateşin) içindeyiz. Şüphesiz Allah kulların arasında gerçekten hüküm verdi" dediler.

49 – Ateştekiler, cehennemin bekçilerine: "Rabbinize yalvarın, bizden azabı bir gün hafifletsin!" derler.

50 – Onlar da: "Size peygamberleriniz mucizeler getirmediler mi?" dediler. Onlar da: "Evet" dediler. Onlar da: "Siz yalvarın. Kafirlerin duası ancak hüsrandadır!" dediler.

51 – Gerçekten biz, peygamberimize de iman edenlere de dünya hayatında da şahitlerin durduğu günde de elbette yardım edeceğiz.

52 – O günde zalimlere mazeretleri fayda vermez. Onlar için lanet vardır, onlar için yurdun en kötüsü vardır.

"Hatırla o zamanı ki ateşte tartışırlar": Mana şöyledir: Ya Muhammed, kavmine yani cehennemliklere onların tartışacakları zamanı hatırlat. Ayet İbrahim: 21'de tefsir edilmiştir. Kibir taslayanlar liderlerdir. "Gerçekten hepimiz onun içindeyiz" kavlinin manası: Biz de siz de ateşin içindeyiz, demektir. "Şüphesiz Allah kulların arasında gerçekten hüküm verdi": Yani bize de size de kararını bildirdi, demektir. Bekçilerin onlara "siz yalvarın" demelerinin manası, biz size dua etmeyiz, demektir. "Kafirlerin duası ancak hüsrandadır": Yani o batıldır, hiçbir yarar sağlamaz.

"Gerçekten biz, peygamberlerimize de iman edenlere de dünya hayatında elbette yardım edeceğiz": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bu, delillerinin sabit olmasıyladır. *İkincisi:* Düşmanlarının helak olmasıyladır. *Üçüncüsü:* Akibetin onların lehine olmasıyladır. Sözün özü: Onlara mutlaka yardım edilecektir; bu bazen durumlarının üste çıkması

ile olur, mesela Davud ile Süleyman'a bütün kafirleri ezecek mülkün verilmesi ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in düşmanlarına galip kılınması gibi. Bazen de peygamberleri kurtararak ve düşmanlarını helak ederek yalanlayanlardan intikam almasıyla olur; mesela Nuh kavmine ve Musa kavmine yapıldığı gibi. Bazen de peygamberlerin vefatından sonra yalanlayanlardan intikam almakla olur, mesela Yahya'nın katillerinin üzerine Buhtunassar'ın musallat edilmesi gibi. Şahitlerin durduğu gündeki yardımlarına gelince, şüphesiz Allah onları azaptan kurtaracaktır. Eşhad'ın tekili şahid'dir, ashabın tekili sahib olduğu gibi.

Şahitlerde de üç görüş vardır:

Birincisi: Meleklerdir, peygamberlere görevi yaptıklarına, ümmetlere de yalanladıklarına dair şahitlik ederler. Bunu da Mücahit ile Süddi, demişlerdir. Mukatil de şöyle demiştir: Onlar hafaza melekleridir.

İkincisi: Meleklerle peygamberlerdir, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar dört tanedir: Peygamberler, melekler, mü'minler ve organlardır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Yevme la yenfau (fayda vermez)": İbn Kesir ile Ebu Amr te ile "tenfau" okumuşlar; kalanlar ise ye ile okumuşlardır. Çünkü mazeret ile itizar aynı manayadır. "Zalimlere mazeretleri (fayda vermez)": Yani özür diledikleri takdirde özürleri kabul olunmaz. "Onlar için lanet vardır": Rahmetten uzaklık vardır. Ra'd: 25'de "lehüm"ün "aleyhim" manasına olduğunu beyan etmiştik. "Yurdun en kötüsü" de: Cehennemdir.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْهُدٰى وَاَوْرَثْنَا بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ
الْكِتَابَۙ ﴿٥٣﴾ هُدًى وَذِكْرٰى لِاُولِى الْاَلْبَابِ ﴿٥٤﴾ فَاصْبِرْ
اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ
رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ ﴿٥٥﴾ اِنَّ الَّذٖينَ يُجَادِلُونَ فٖٓى اٰيَاتِ
اللّٰهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ اَتٰيهُمْۙ اِنْ فٖى صُدُورِهِمْ اِلَّا كِبْرٌ
مَا هُمْ بِبَالِغٖيهِۚ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِۜ اِنَّهُ هُوَ السَّمٖيعُ
الْبَصٖيرُ ﴿٥٦﴾ لَخَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَكْبَرُ مِنْ
خَلْقِ النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾

وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمٰى وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسٖٓيءُ قَلٖيلًا مَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾
اِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ فٖيهَا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٩﴾ وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونٖٓي اَسْتَجِبْ لَكُمْ اِنَّ
الَّذٖينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتٖي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرٖينَ
﴿٦٠﴾ اَللّٰهُ الَّذٖي جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فٖيهِ وَالنَّهَارَ
مُبْصِرًا اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ
النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦١﴾ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ
شَيْءٍ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٦٢﴾ كَذٰلِكَ يُؤْفَكُ
الَّذٖينَ كَانُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٦٣﴾ اَللّٰهُ الَّذٖي جَعَلَ
لَكُمُ الْاَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَٓاءَ بِنَٓاءً وَصَوَّرَكُمْ
فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ
رَبُّكُمْ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمٖينَ ﴿٦٤﴾ هُوَ الْحَيُّ
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصٖينَ لَهُ الدّٖينَ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ
رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٦٥﴾ قُلْ اِنّٖي نُهٖيتُ اَنْ اَعْبُدَ الَّذٖينَ
تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَمَّا جَٓاءَنِيَ الْبَيِّنَاتُ مِنْ رَبّٖي
وَاُمِرْتُ اَنْ اُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٦٦﴾
هُوَ الَّذٖي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ
ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُٓوا اَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا

شُيُوخًا وَمِنكُم مَّن يُتَوَفَّىٰ مِن قَبْلُ وَلِتَبْلُغُوٓا۟ أَجَلًا مُّسَمًّى

وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾ هُوَ ٱلَّذِى يُحْىِۦ وَيُمِيتُ ۖ فَإِذَا قَضَىٰٓ

أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٦٨﴾

53 – Andolsun, gerçekten Musa'ya o kılavuzu verdik ve İsrail oğullarını o kitaba mirasçı kıldık.

54 – Rehber olmak ve saf akıl sahiplerine öğüt olmak için.

55 – Sabret. Şüphesiz Allah'ın va'di haktır. Günahın için istiğfar et. Rabbine hamdi ile akşamüzeri ve sabahleyin tesbih et.

56 – Allah'ın ayetlerinde kendilerine gelen bir delil olmadan tartışanlar (var ya), onların göğüslerinde ancak bir kibir vardır ki ona asla yetişemezler. Allah'a sığın. Çünkü O, hakkıyle işiten, çok iyi görendir.

57 – Elbette göklerin ve yerin yaratılışı insanların yaratılışından daha büyüktür. Ancak insanların çoğu bilmezler.

58 – Kör ile gören, iman edip iyi şeyler yapanlarla kötülük yapan bir olmaz. Ne de az düşünüyorsunuz!

59 – Şüphesiz kıyamet elbette gelicidir, onda şüphe yoktur. Fakat insanların çoğu iman etmezler.

60 – Rabbiniz dedi: Bana dua edin, size icabet edeyim. Şüphesiz benim ibadetimden büyüksünenler, cehenneme hor olarak gireceklerdir.

61 – Allah O zattır ki geceyi onda dinlenmeniz için, gündüzü de aydınlatıcı olarak yarattı. Gerçekten Allah insanlara elbette lütuf sahibidir. Ancak insanların çoğu şükretmezler.

62 – İşte Rabbiniz Allah her şeyin yaratıcısıdır. O'ndan başka İlah yoktur. Nasıl da çevriliyorsunuz!

63 – Allah'ın ayetlerini inkar edenler işte böyle çevrilirler.

64 – Allah O'dur ki yeri sizin için bir karargah, göğü de bir bina kıldı. Size suret verdi; suretlerinizi güzelleştirdi. Size temiz şeylerden rızık verdi. İşte Rabbiniz Allah budur. Alemlerin Rabbi Allah yücedir.

65 – O diridir. O'ndan başka İlah yoktur. Dini O'na has kılarak O'na ibadet edin. Alemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun.

66 – De ki: "Gerçekten ben, bana Rabbimden açık deliller geldiği

zaman sizin Allah'tan başka ibadet ettiklerinize ibadet etmekten men edildim ve alemlerin Rabbi Allah'a teslim olmakla emrolundum.

67 – O ki sizi topraktan, sonra meniden, sonra kan pıhtısından yarattı. Sonra da sizi bir çocuk olarak çıkarıyor. Sonra güçlü çağınıza yetişmeniz, sonra da ihtiyarlar olmanız için. İçinizden kimi önceden öldürülür ve belli bir ecele yetişmeniz için. Umulur ki aklınızı çalıştırırsınız.

68 – O ki diriltir ve öldürür. Bir şeye hükmettiği zaman ona ancak, "ol" der; o da oluverir.

"Andolsun, gerçekten Musa'ya o kılavuzu verdik": Sapıklıktan hidayeti verdik ki o da Tevrat'tır. "İsrail oğullarını o kitaba mirasçı kıldık": Bu da çoğunluğun görüşüne göre Tevrat'tır. İbn Saib ise: Tevrat, İncil ve Zebur'dur, demiştir. Zikra da: Öğüt demektir.

"Sabret": Onların eziyetlerine demektir. "Şüphesiz Allah'ın va'di haktır": Bu ayet bu surede iki yerde geçmektedir (Ğafir: 55, 77), onun kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir. "Sebbih"in manası da: Namaz kıl, demektir.

Akşamüzeri ve sabahleyin kılınan namazdan hangisi kastedildiğinde üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar beş vakit namazdır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Sabah ve ikindi namazlarıdır, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Namaz farz kılınmadan önce kılınan bir namazdır; iki rekat sabahleyin ve iki rekat da akşamüzeri kılınırdı. Bunu da Hasen Basri, demiştir.

Bundan sonrası "ancak onların göğüslerinde bir kibir vardır" kısmına kadar az önce Ğafir: 4'te geçmiştir. Bu ayet Kureyş hakkında inmiştir, manası da şöyledir: Onları seni yalanlamaya zorlayan şey sadece sana karşı gösterdikleri kibirdir. O kibrin gereğine hiçbir zaman ulaşamayacaklardır, çünkü Allah Teala onları hor edecektir. "Allah'a sığın": Onların şerrinden. Sonra kudretine dikkat çekerek şöyle dedi: "Elbette göklerin ve yerin yaratılışı insanların yaratılışından daha büyüktür": Yani onları tekrar yaratmaktan demektir. Çünkü göklerin ve yerin parçaları daha çok ve cisimleri daha büyüktür. Halkı yeniden yaratmaya gücü yettiğine dikkat çekti. "Ancak insanların çoğu bilmezler": Yani kafirler bunu Allah'ın birliğine delil olarak kullanmazlar, demektir. Mukatil şöyle demiştir: Yahudiler Deccal'i gözlerinde çok büyüttüler ve: Bizim adamımız ahir zamanda gönderilecektir, onun buna karşı delili olacaktır, dediler. Allah da: "Allah'ın ayetlerinde mücadele edenler"

ayetini indirdi; çünkü Deccal da O'nun ayetlerindendir. "Delilsiz": Yani kanıtsız demektir. Öyleyse Deccal fitnesinden Allah'a sığın. "İnsanların yaratılmasından" Deccal kastedilmiştir diyenler vardır. Ebu'l – Aliye de bu görüşe kail olmuşsa da birincisi daha doğrudur.

Bundan sonrası "bana dua edin size icabet edeyim" kavline kadar açıktır. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Beni birleyin ve bana ibadet edin ki size sevap vereyim. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Benden isteyin ki size vereyim, bunu da Süddi, demiştir.

"Şüphesiz benim ibadetimden büyüksünenler": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Tevhidimden büyüksünenler, demektir. *İkincisi:* Bana dua etmek ve benden istemekten, demektir. "Seyedhulune cehenneme": İbn Kesir, Ebu Bekir de Asım'dan, Abbas bin Fadl da Ebu Amr'dan rivayet ederek yenin zammesiyle "seyüdhalune" okumuşlar; diğerleri ise fethi ile okumuşlardır. Dahir ise: Küçülen demektir.

Bundan sonrası da çeşitli yerlerde geçmiştir: Yunus: 67; Kasas: 73; En'am: 95; Neml: 61; A'raf: 54, 29; Hac: 5. "Belli bir ecele yetişmeniz için": O da hayatın ölüme kadar ecelidir. "Umulur ki aklınızı çalıştırırsınız" da Allah'ın birlik ve kudretini anlarsınız.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ
يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ أَنَّى يُصْرَفُونَ ﴿٦٩﴾ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِالْكِتَابِ
وَبِمَا أَرْسَلْنَا بِهِ رُسُلَنَا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٧٠﴾ إِذِ الْأَغْلَالُ
فِي أَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ ﴿٧١﴾ فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ
يُسْجَرُونَ ﴿٧٢﴾ ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٧٣﴾ مِنْ دُونِ
اللَّهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا بَلْ لَمْ نَكُنْ نَدْعُو مِنْ قَبْلُ شَيْئًا
كَذَٰلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ الْكَافِرِينَ ﴿٧٤﴾ ذَٰلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ
تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ ﴿٧٥﴾
ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى
الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٦﴾ فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ

الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٧٧﴾
وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا
عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ
أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ فَإِذَا جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ
وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ ﴿٧٨﴾ اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ
الْأَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٧٩﴾ وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ
وَلِتَبْلُغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً فِي صُدُورِكُمْ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ
تُحْمَلُونَ ﴿٨٠﴾ وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَأَيَّ آيَاتِ اللَّهِ تُنْكِرُونَ ﴿٨١﴾
أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْهُمْ وَأَشَدَّ قُوَّةً وَآثَارًا
فِي الْأَرْضِ فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾ فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ
رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وَحَاقَ بِهِمْ
مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٨٣﴾ فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا
آمَنَّا بِاللَّهِ وَحْدَهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ ﴿٨٤﴾ فَلَمْ
يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِي
قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ ﴿٨٥﴾

69 – Allah'ın ayetlerinde tartışanları görmedin mi, nasıl da çevriliyorlar?

70 – Onlar ki kitabı ve elçilerimizle gönderdiğimiz şeyleri yalanladılar. Yakında bilirler.

71 – O zaman boyunlarında demir halkalar ve zincirler sürüklenirler.

72 – Kaynar suda. Sonra da ateşte yakılırlar.

73 – Sonra onlara: "Şirk koştuğunuz şeyler nerede?" denildi.

74 – "Allah'tan başka". Onlar da: "Bizden kayboldular. Daha doğrusu, biz önceden hiçbir şeye tapmıyorduk" dediler. İşte Allah kafirleri böyle şaşırtır.

75 – Bu size, yeryüzünde haksız yere neşeleniyor olmanızdan ve şımarıyor olmanızdan dolayıdır!

76 – Girin cehennemin kapılarından, orada ebedi kalıcılar olarak. Mütekebbirlerin yeri ne kötüdür!

77 – Sabret. Şüphesiz Allah'ın va'di haktır. Eğer sana onları tehdit ettiğimiz şeyin bir kısmını gösterirsek (bu olabilir), yahut seni öldürürsek (o zaman da) yalnız bize döndürülürler.

78 – Andolsun, gerçekten senden önce peygamberler gönderdik; onlardan kimini sana anlattık, onlardan kimini de sana anlatmadık. Allah'ın izni olmadan bir peygamber bir ayet getiremez. Allah'ın emri geldiği zaman hak ile hükmolunur. Orada batılcılar ziyan ederler.

79 – Allah O'dur ki hayvanları onlardan bazılarına binmeniz için yarattı. Onlardan bazılarını da yersiniz.

80 – Onlarda sizin için faydalar vardır. Onların üzerinde göğüslerinizdeki bir ihtiyaca ulaşmanız için. Onların ve gemilerin üzerinde de taşınırsınız.

81 – Size ayetlerini gösteriyor. Artık Allah'ın hangi ayetlerini inkar edersiniz?

82 – Yeryüzünde gezmediler mi ki, baksınlar da kendilerinden öncekilerin sonu nasıl olmuş, görsünler. Onlar kendilerinden daha çok idiler. Kuvvetçe ve yeryüzünde eserlerce de daha çetin idiler de kazandıkları şeyler onlara fayda vermedi.

83 – Peygamberleri onlara mucizeler getirince, yanlarındaki ilimden (alay ederek) sevindiler. Alay ettikleri şey de onları kuşattı.

84 – Şiddetli azabımızı görünce: "Bir tek Allah'a iman ettik ve şirk koştuğumuz şeyleri de inkar ettik" dediler.

85 – Şiddetli azabımızı görünce imanları onlara fayda vermedi. Allah'ın, geçmiş kulları arasındaki adeti üzere. Kafirler orada ziyan ettiler.

"Allah'ın ayetlerinde tartışanları görmedin mi?" Yani Kur'an'da, O Allah katından değildir, derler. "Nasıl da çevriliyorlar?": Yani nasıl da

haktan batıla çevrildiler? Onlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar müşriklerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar kaderiyecilerdir, bunu da müfessirlerden bir grup demişlerdir. İbn Sirin şöyle derdi: Eğer bu ayet kaderiyeciler hakkında inmedi ise kimin hakkında indiğini bilmiyorum.

İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu Rezin, Ebu Miclez, Dahhak, İbn Yamur ve İbn Ebi Able, lamın ve yenin fethi ile "vesselasile yeshabune" okumuşlardır. İbn Abbas da şöyle demiştir: Zincirleri çekmeleri onlara daha çetin gelir.

"Yakılırlar": Mücahit: Onlarla ateş tutuşturulur; böylece yakıt olurlar, demiştir.

"Şirk koştuğunuz şeyler nerede?"; Bu da A'raf: 190'da tefsir edilmiştir.

"Biz önceden hiçbir şeye tapmıyorduk": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar putların hiçbir şey olmadığını kastetmişlerdir; zira onlar zarar da vermezler yarar da vermezler. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Onlar bunu inkar mahiyetinde söylemişlerdir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"İşte böyle": Yani Allah onları saptırdığı gibi kafirleri de saptırır.

"İşte bu" yani başınıza gelen azap, yeryüzünde haksız yere neşeleniyor olmanızdan dolayıdır": Yani batılla seviniyor olmanızdan, demektir. "Ve şımarıyor olmanızdan dolayıdır": Biz de şımarmayı İsra: 37'de şerh etmiştik. Bundan sonrası da tamamıyla şuralarda geçmiştir: Nahl: 29; Yunus: 109; Nisa: 164. "Allah'ın izni olmadan bir peygamber bir ayet getiremez": Bunu demesi, müşriklerin ona ayet getirmesini teklif etmelerindendir. "Allah'ın emri geldiği zaman": O da peygamberlerle ümmetleri arasındaki hükmüdür. "Batılcılar" da: Batılı müdafaa edenlerdir.

"Onların üzerinde göğüslerinizdeki (içinizdeki) bir ihtiyaca ulaşmanız için": Yani ülke çapında ihtiyaçlarınıza demektir.

"Artık Allah'ın hangi ayetlerini inkar edersiniz?": Bu da azarlama türünden bir istifhamdır.

"Fema ağna anhüm": "Ma" edatı üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Olumsuzluk edatıdır. *İkincisi:* Soru edatıdır (onlara ne faydası oldu?). Bu ikisini İbn Cerir Taberi zikretmiştir.

"Yanlarındaki ilimden sevindiler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar peygamberlere inanmayan ümmetlerdir, bunu da cumhur demiştir. Sonra kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar: Biz onlardan daha çok biliyoruz, yeniden dirilmeyeceğiz de hesap görmeyeceğiz de, dediler. Bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Yanlarında böyle ilim olmasından sevindiler, bunu da Süddi, demiştir.

İkincisi: Onlar peygamberlerdir, mana da şöyledir: İnanmayanlar helak olunca peygamberler sevindiler ve yanlarındaki Allah bilgisi ile kurtuldular; çünkü bu bilgi doğrulanmış oldu. Bunu da Ebu Süleyman ile diğerleri demişlerdir.

"Onları kuşattı": Yani alay ettikleri azap inkar edenleri kuşattı, demektir. Be's de: Azaptır. "Sünnetallahi"nın manası: O Allah'ın ümmetlere koyduğu bir kanundur, yani azabı gördükleri zaman imanları onlara fayda vermez, demektir. "Kafirler orada ziyan ettiler".

Eğer: "Sanki daha önce ziyan etmemişler gibi?" denirse,

Bunun iki cevabı vardır:

Birincisi: Ziyan, helak manasınadır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Çünkü onların ziyanı ancak başlarına azap geldiği zaman meydana çıkar. Bunu da Zeccac, demiştir.



41-FUSSİLET SURESİ

Mekke'de inmiştir. 54 ayettir.

İcma ile tamamı Mekki'dir. Ona Secde suresi, mesabih (kandiller) suresi de denir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْز۪يلٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِۚ ﴿٢﴾ كِتَابٌ فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ قُرْاٰناً عَرَبِياًّ
لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَۙ ﴿٣﴾ بَش۪يراً وَنَذ۪يراًۚ فَاَعْرَضَ اَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٤﴾
وَقَالُوا قُلُوبُنَا ف۪ٓي اَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَٓا اِلَيْهِ وَف۪ٓي اٰذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا
وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ اِنَّنَا عَامِلُونَ ﴿٥﴾ قُلْ اِنَّمَٓا اَنَا۬ بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰٓى اِلَيَّ
اَنَّمَٓا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَاسْتَق۪يمُٓوا اِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُۜ وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِك۪ينَۙ
﴿٦﴾ اَلَّذ۪ينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٧﴾
اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٨﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ha. Mim.

2 – Rahman ve Rahim'den indirilen

3 – Bir kitaptır. Ayetleri bilen bir toplum için Arapça bir Kur'an olarak açıklanmıştır.

4 – (O Kur'an) müjdeci ve uyarıcı olarak. Onların çoğu yüz çevirdiler. Artık onlar dinlemezler.

5 – "Kalplerimiz sizin bizi çağırdığınız şeyden örtüler içindedir, kulaklarımızda da ağırlık var. Seninle bizim aramızda bir perde vardır. Sen çalış, biz de çalışanlarız!" dediler.

6 – De ki: "Ben ancak sizin gibi bir insanım. Bana ancak, İlahınızın bir tek İlah olduğu vahyolunuyor. O'na yönelin ve O'ndan mağfiret dileyin. Vay müşriklerin başına gelenlere!"

7 – Onlar ki zekatı vermezler ve onlar ahireti de inkar ederler.

8 – Şüphesiz iman edip iyi şeyler yapanlar için, kesilmeyen bir mükafat vardır.

"Tenzilün": Ferra şöyle demiştir: "Tenzilün"ün "hamim" ile merfu olması da caizdir, gizli "haza" ile olması da caizdir. Zeccac da şöyle demiştir: Tenzilün mübtedadır, haberi de "kitabun fussilet ayatuhu"dur. Bu, Basra ekolünün görüşleridir. "Kur'anen" ise hâl olarak mansuptur, mana da şöyledir: Toplu olarak ayetleri açıklanmıştır. "Bilen bir toplum için": Yani bilen kimseler için demektir.

"Onların çokları yüz çevirdi": Yani Mekke halkının, demektir. "Artık onlar dinlemezler": Kibirlerinden dolayı. "Kalplerimiz örtüler içindedir, dediler": Yani kalplerimiz kapalıdır, sözünü anlamıyoruz, demektir. "Ekinne" ile vakr'ın manası da En'am: 25'te geçmiştir, mana da şöyledir: Biz senin sözünü terk etmede duymayan ve anlamayan kimseler gibiyiz. "Bizim aramızla senin aranda perde vardır": Yani inanç ve din konusunda engel vardır, demektir. Ahfeş de, buradaki "min" tekit içindir, demiştir.

"Sen çalış": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Sen bizim işimizi iptal etmeye çalış, biz de senin işini iptal etmeye çalışıyoruz. *İkincisi:* Sen kendi dininde çalış, biz de kendi dinimizde çalışıyoruz.

"De ki: Ben ancak sizin gibi bir insanım": Yani, eğer vahiy olmasa idi sizi davet etmezdim.

"O'na yönelin": Yani itaat ederek O'na dönün, şirkten O'na istiğfar edin, demektir.

"Onlar ki zekatı vermezler": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar "lailahe illallah" diye şehadet getirmezler, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan, rivayet etmiş; İkrime de böyle demiştir. Mana da şöyledir: Nefislerini tevhit sayesinde şirkten temizlemezler.

İkincisi: Zekata inanmaz ve onu kabul etmezler, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: Amellerini temizlemezler, bunu da Mücahit ile Rebi, demişlerdir.

Dördüncüsü: Sadaka vermezler, sevap yolunda harcamazlar. Bunu da Dahhak ile Mukatil, demişlerdir.

Beşincisi: Mallarının zekatını vermezler. İbn Saib şöyle demiştir: Hacceder, umre yaparlardı, zekat vermezlerdi.

"Kesilmeyen": Yani bitmeyen ve eksilmeyen, demektir.

قُلْ أَئِنَّكُمْ
لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَندَادًا
ذَٰلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٩﴾ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِن فَوْقِهَا وَبَارَكَ
فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِّلسَّائِلِينَ
﴿١٠﴾ ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ
ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ ﴿١١﴾
فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا وَزَيَّنَّا
السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَحِفْظًا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿١٢﴾

9 – De ki: "Gerçekten siz, yeri iki günde yaratanı mı inkar ediyor ve O'na eşler koşuyorsunuz? İşte O, alemlerin Rabbidir".

10 – Onda, üstünden sabit dağlar kıldı (koydu), ona bereketler verdi. Onda azıklarını da dört günde takdir etti; soranlar için eşit olarak.

11 – Sonra duman halindeki göğe yöneldi; ona ve yere: "İsteyerek yahut istemeyerek gelin!" dedi. Onlar da: "İsteyerek geldik" dediler.

12 – Onları iki günde yedi gökler olarak bitirdi. Her göğe emrini

vahyetti. Dünya göğünü kandillerle süsledik ve onları koruduk. Bu, mutlak galip, her şeyi bilen (Allah)ın takdiridir.

"Yeri iki günde yarattı": İbn Abbas: Pazar ve Pazartesi günlerinde, demiştir. Abdullah bin Selam, Süddi ve çoğunluk da böyle demişlerdir. Mukatil de: Salı ve Çarşamba günlerinde, demiştir. Müslim yalnız kendinin rivayet ettiği Ebu Hureyre hadisinde şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem elimden tuttu ve şöyle dedi: Aziz ve celil olan Allah toprağı Cumartesi günü yarattı, ondaki dağları Pazar günü yarattı, ondaki ağaçları Pazartesi günü yarattı, kötülüğü Salı günü yarattı, nuru Çarşamba günü yarattı. Canlıları da onda Perşembe günü yaydı.[1] Bu hadis yukarıdakine muhalif ise de ondan daha sağlamdır.

"O'na eşler koşuyorsunuz": Bunu da Bakara: 22'de şerh etmiş bulunuyoruz. "İşte O" yani bu zikredilenleri yapan "alemlerin Rabbidir".

"Ona sabit dağlar koydu": Yani yeryüzeyine sağlam dağlar attı, demektir. "Ona bereket verdi": Bir tohum birkaç tane, çekirdek de koca ağaç olarak çıkar. "Onda rızıklarını takdir etti (akvateha)": Ebu Ubeyde: O kut'un çoğuludur, o da rızıklar ve ihtiyaç duyulan şeylerdir, demiştir.

Müfessirlerin bu takdir etme ifadesinde de beş görüşleri vardır:

Birincisi: O nehirleri yardı ve ağaçları dikti, bunu da İbn Abbas demiştir.

İkincisi: O kulların ve hayvanların rızıklarını taksim etti, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Rızıklarını yağmurdan takdir etti, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Her memlekete özgü şeyler takdir etti; mesela Yemen kumaşları ancak Yemen'de, Herat kumaşları da ancak Herat'ta en iyi şekilde yapılır ki birbirlerinden ticaret ederek geçinsinler. Bunu da İkrime ile Dahhak, demişlerdir.

Beşincisi: Bir bölge halkına buğday, bir bölge halkına hurma, bir bölge halkına da mısır takdir etti. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Dört günde": Yani dört günün tamamında demektir. Ahfeş şöyle demiştir: Mesela: Dün bir kadınla evlendim, bugün de iki, dersin ki birisi dün evlendiğindir.

Müfessirler şöyle demiştir: Maksat Salı ve Çarşamba günleridir. Bu ikisi Pazar ve Pazartesiyle beraber dört gündür.

"Sevaen": Ebu Cafer ref' ile "seavün" okumuş; Yakup ile Abdülvaris

1 – Müslim, Sıfatü'l – Münafıkıne ve ahkamuhum, hadis no, 27.

de cer ile "sevain" okumuşlar; on kurradan kalanlar ise nasb ile okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim cer ile okursa, onu eyyam'ın sıfatı kılar, mana da: Tastamam dört günde demek olur. Kim nasb ile okursa, meful-i mutlak yapar, mana da: Tam dört günde olur. Kim de merfu okursa, hiye sevaün (o eşittir) şeklinde olur.

"Soranlar"da da iki görüş vardır: *Birincisi:* Azık soranlardır, çünkü herkes azık arar ve onu sorar. *İkincisi:* "Yer kaç günde yaratıldı?" diyen kimse için. Ona: Eşit dört günde yaratıldı, ne eksik ne fazla, denir.

"Sonra göğe yöneldi": Bunu da Bakara: 29'da şerh etmiştik. "O duman halinde idi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah suyu yaratınca ona rüzgarı gönderdi, ondan da duman çıkıp yükseldi; ona da sema (gök) adını verdi.

İkincisi: Yeri yaratınca ona ateş gönderdi, ondan duman çıkıp yükseldi, gök oldu.

"Ona ve yere dedi": İbn Abbas şöyle demiştir: Göğe: Güneşini, ayını ve yıldızlarını çıkar, dedi. Yere de: Nehirlerini yar, meyvelerini çıkar, dedi. "İsteyerek yahut istemeyerek (tav'an ev kerha)": Zeccac, hâl olmak üzere mansuptur, demiştir. Neden "taiatin" demedi; çünkü onları aklı ve ayrımı olan yerine koydu, tıpkı yıldızlar için: "Ve küllün fi felekin yesbehun" *(Yasin: 40)* dediği gibi. Şöyle de denilmiştir: Onlar da: Biz de bizim içimizdekiler de itaat ederek geldik, dediler.

"Fekadahünne": Onları yarattı ve yaptı demektir. Ebu Züeyb el – Hüzeli şöyle demiştir:

Üzerlerinde iki zırh vardı ki onları Davud
Yahut o bol zırhları Tübba'lılar yapmıştır.

Beyitte geçen kadahuma: Onları yaptı ve dokudu, demektir.

"İki günde": İbn Abbas ile Abdullah bin Selam: Onlar da Perşembe ve Cuma günleridir, demişler. Mukatil de: Pazar ve Pazartesi, demiştir. Çünkü onun kanaatine göre gök yerden önce yaratılmıştır. Biz de bu günlerin miktarını A'raf: 54'te beyan etmiştik.

"Her göğe emrini vahyetti": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Murat ettiğini vahyetti ve dilediğini emretti, bunu da Mücahit ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Her gökte oranın mahlukunu yarattı. Bunu da Süddi, demiştir.

"Biz dünya göğünü süsledik": O da yere en yakın olan göktür. "Kandillerle": Onlar da yıldızlardır. Kandiller de lambalardır; yıldıza kandil denmesi, aydınlattığı içindir. "Onları koruduk": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Onları şeytanların dinlemesinden yıldızlarla koruduk.

فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِّثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ ﴿١٣﴾
إِذْ جَاءَتْهُمُ الرُّسُلُ مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ
قَالُوا لَوْ شَاءَ رَبُّنَا لَأَنزَلَ مَلَائِكَةً فَإِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ
كَافِرُونَ ﴿١٤﴾ فَأَمَّا عَادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ
وَقَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ
أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿١٥﴾ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ
رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَّحِسَاتٍ لِّنُذِيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ
الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَخْزَىٰ وَهُمْ لَا يُنصَرُونَ ﴿١٦﴾ وَأَمَّا ثَمُودُ
فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَىٰ عَلَى الْهُدَىٰ فَأَخَذَتْهُمْ صَاعِقَةُ
الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٧﴾ وَنَجَّيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا
وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿١٨﴾

13 – Eğer yüz çevirirlerse, de ki: "Ben sizi Ad ve Semud'un yıldırımı gibi bir yıldırımdan uyardım.

14 – Hani, onlara elçileri: "Ancak Allah'a ibadet edin" diye önlerinden ve arkalarından gelmişti. Onlar da: "Rabbimiz isteseydi, elbette melekler indirirdi. Gerçekten biz sizinle gönderilen şeyi inkar ediyoruz" dediler.

15 – Ad'e gelince: Yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve: "Kuvvetçe bizden daha çetin kimdir?" dediler. Onları yaratan Allah'ın kuvvetçe kendilerinden daha çetin olduğunu görmediler mi? Onlarsa ayetlerimizi inkar ediyorlardı.

16 – Biz de onların üzerlerine uğursuz günlerde dondurucu bir rüzgar gönderdik ki, onlara dünya hayatında rezillik azabını tattıralım diye. Elbette ahiret azabı daha rezil edicidir. Onlar yardımlanmazlar da.

17 – Semud'a gelince: Onlara doğru yolu gösterdik; onlarsa körlüğü hidayete tercih ettiler. Onları kazandıkları şey yüzünden hakaret azabının yıldırımları yakaladı.

18 – İman edenleri ise kurtardık. Onlar (Allah'tan) çekiniyorlardı.

"Eğer yüz çevirirlerse": Bu açıklamadan sonra imandan yüz çevirirlerse, demektir. "Fekul enzertüküm saikaten": Saika: Helak eden her şeydir, mana da şöyledir: Sizi onların azabı gibi bir azapla uyardım. Neden özellikle bu iki kabileden bahsedildi? Çünkü Kureyşliler yolculuklarında bunların yurtlarından geçerlerdi.

"Hani, onlara elçileri önlerinden gelmişti": Yani atalarına ve kendilerinden öncekilere gelmişti, "ve arkalarından": Yani atalarının arkasından demektir ki onlar da bu helak edilenlere gönderilenlerdir. "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin diye. Onlar da: Rabbimiz dileseydi, dediler": Yani halkı davet etmek isteseydi "mutlaka melekler indirirdi, dediler".

"Büyüklük tasladılar": Yani imana karşı kibir gösterdiler ve hak dışı amel ettiler. Hud aleyhisselam onları azapla tehdit etmişti. Onlar da: Biz gücümüz sayesinde onu defedebiliriz, dediler. Burada geçen ayetler ise: Deliller ve burhanlar, demektir.

Dondurucu (sarsar) rüzgarında da dört görüş vardır:

Birincisi: O soğuktur, bunu da İbn Abbas, Katade ve Dahhak, demişlerdir. Ferra şöyle demiştir: O ateş gibi yakan soğuk rüzgardır. Zeccac da böyle: O cidden soğuk rüzgardır, demiştir. Sarsar, soğuğu tekerrür eden demektir; mesela akleltüşşey'e ve kalkaltuhu denir ki akleltuhu kaldırdım manasınadır, kalkaltuhu da: Tekrar tekrar kaldırdım, demektir.

İkincisi: O, çok sıcak rüzgardır, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Şiddetli ses çıkaran rüzgardır, bunu da Süddi, Ebu Ubeyde ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

Dördüncüsü: Çok soğuktur, bunu da Mukatil, demiştir.

"Fi eyyamin nehisatin": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, hanın sükunu ile "nahsatin" okumuşlar; kalanlar ise kesri ile okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim ha'yı kesre okursa, onun tekili "nahis"tir, kim de sakin okursa, tekili "nahs"dir, manası da: Uğursuz, demektir.

Bu günlerin ilkinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Pazar sabahıdır, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Cuma günüdür, bunu da Rebi bin Enes, demiştir. *Üçüncüsü:* Çarşamba günüdür, bunu da Yahya bin Selam, demiştir. Hizy ise: Aşağılıktır.

"Semud'a gelince: Onlara doğru yolu gösterdik": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlara açıkladık, demektir, bunu da İbn Abbas ile Said bin Cübeyr, demişlerdir. Katade de şöyle demiştir: Onlara hayır ve şer yolunu açıkladık. *İkincisi:* Onları davet ettik, demektir. Bunu da

Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlara hayra gidecek yolu gösterdik, bunu Ferra, demiştir.

"Onlarsa körlüğü tercih ettiler": Yani küfrü imana tercih ettiler, demektir. "Onları hakaret azabının yıldırımı yakaladı": Yani hakarete sahip azap demektir ki onları aşağılayan manasınadır.

وَيَوْمَ يُحْشَرُ اَعْدَاءُ اللّٰهِ اِلَى النَّارِ فَهُمْ
يُوزَعُونَ ﴿١٩﴾ حَتّٰى اِذَا مَا جَاؤُهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ
وَاَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٠﴾
وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا اَنْطَقَنَا اللّٰهُ الَّذٖى اَنْطَقَ
كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢١﴾
وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ اَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا اَبْصَارُكُمْ وَلَا
جُلُودُكُمْ وَلٰكِنْ ظَنَنْتُمْ اَنَّ اللّٰهَ لَا يَعْلَمُ كَثٖيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٢﴾
وَذٰلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذٖى ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ اَرْدٰيكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ مِنَ
الْخَاسِرٖينَ ﴿٢٣﴾ فَاِنْ يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ وَاِنْ يَسْتَعْتِبُوا
فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبٖينَ ﴿٢٤﴾ وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَاءَ فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ
اَيْدٖيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فٖى اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ
مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرٖينَ ﴿٢٥﴾

19 – Hatırla o günü ki, Allah'ın düşmanları ateşe sürülür. Onlar sevk ediliyorlar.

20 – Nihayet ona geldikleri zaman kulakları, gözleri ve derileri yaptıkları şeylere karşı aleyhlerine şahitlik eder.

21 – Derilerine: "Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?" derler. Onlar da: "Bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturdu" dediler. Sizi ilk defa yaratan O'dur ve yalnız O'na döndürülürsünüz.

22 - Ne kulaklarınızın, ne gözlerinizin ne de derilerinizin aleyhinizde şahitlik edeceğinden saklanmıyordunuz. Ancak Allah'ın, yaptıklarınızdan çoğunu bilmeyeceğini sanmıştınız.

23 - İşte Rabbinize olan bu zannınızdır ki sizi helak etti; siz de ziyan edenlerden oldunuz.

24 - Eğer sabrederlerse, ateş onların durağıdır. Eğer rıza talep ederlerse, onlar hoş görülmezler.

25 - Onlara arkadaşlar musallat ettik; onlar da kendilerine önlerindekini ve arkalarındakini süslediler ve kendilerinden önce geçen cin ve insan ümmetlerinin içinde onlara da söz (azap) hak oldu. Çünkü onlar ziyan edenler idiler.

"Ve yevme yuhşeru a'daullah": Nafi nun ile "nahşuru" ve nasb ile de "a'dae" okumuştur.

"Sevk ediliyorlar": Yani toplanmaları için baş tarafları durdurulmuştur.

"Nihayet ona geldikleri zaman": Yani ona doğru sürüldükleri ateşe geldikleri zaman "Onlara kulakları, gözleri ve derileri şahitlik eder": Deriden murat edilen şey hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Eller ve ayaklardır. *İkincisi:* Cinsel organlardır. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Onlar bizzat derilerdir, bunu da Maverdi nakletmiştir. Müslim'in, tek başına rivayet ettiği hadiste Enes bin Malik şöyle demiştir: Biz Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında idik, güldü: "Niçin güldüğümü biliyor musunuz?" dedi. Biz de: Allah ve Resul'ü daha iyi bilirler, dedik, o da şöyle dedi: Kulun Rabbine hitabından güldüm, kul der ki: "Ya Rabbi, beni haksızlıktan korumadın mı?" Allah Teala da: Evet, der, O da: Ben, kendi şahidimden başkasını kabul etmem, der. Allah Teala da: Peki, sana nefsin şahitlik etsin, kiramen katibin melekleri şahitlik etsinler, der ve ağzına mühür vurulur; organlarına: Konuşun, denir. Onlar da yaptıkları amelleri konuşur. Sonra kendinin konuşmasına izin verilir, o da: Olmaz olsun sizin gibiler, ben de sizi savunuyordum, der.[2]

"Onlar da: Bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturdu" dediler. Yani konuşabilecekleri konuşturan Allah, demektir. Söz burada bitti, bundan sonrası derilerin cevabından değildir.

"Ne kulaklarınızın ne gözlerinizin ne de derilerinizin aleyhinizde şahitlik edeceğinden saklanmıyordunuz": Buhari ile Müslim,

---

2 - Müslim, Kitabu'z - Zühd ve'r - Rakaik, hadis no. 17.

Sahih'lerinde İbn Mes'ud'dan şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Ben Ka'be'nin örtüsü arkasında gizlenmiştim; üç kimse geldi: Birisi Kureyşli, ikisi de Sakifli damatları idiler yahut biri Sakifli idi, ikisi de Kureyşli damatları idiler, karınları büyük, akılları küçük idiler. Bir şeyler konuştular, tam anlayamadım; biri: "Sizce Allah bu konuşmamızı duyar mı?" dedi. Öteki ikisi de: Eğer sesimizi yükseltirsek duyar, eğer yükseltmezsek duymaz, dediler. Ötekisi de: Eğer ondan bir şey duyarsa hepsini duyar, dedi. Ben de bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e anlattım; bunun üzerine Allah Teala: "kulaklarınızın... size şahitlik edeceğinden saklanmıyordunuz" ayetini indirdi. Ayette geçen "testetirun": Gizlenmek demektir. "En yeşhede" de: Şahitlik etmesinden, yani "kulaklarınızın size" şahitlik etmesinden, demektir. Çünkü sizler organlarınızdan saklanamazsınız ve size şahitlik edeceklerini zannetmezsiniz. "Ancak Allah'ın, yaptıklarınızdan çoğunu bilmeyeceğini sanmıştınız": İbn Abbas şöyle demiştir: Kafirler şöyle derlerdi: Allah içimizdekini bilmez, ancak dışa vurulanı bilir. "Bu zannınız": Yani Allah bilmez zannınız "sizi helak etti".

"Eğer sabrederlerse" yani ateşe, o barınaklarıdır, "eğer rıza talep ederlerse" yani sevdikleri bir şeye dönmelerini isterlerse, buna imkan tanınmaz, çünkü onu hak etmezler. A'tebeni fülanün denir ki: Beni kızdırdıktan sonra razı etti, demektir. İstatebtuhu ise: Beni razı etmesini istedim, demektir.

"Onlara arkadaşlar musallat ettik": Yani onlara şeytanları yaklaştırdık "onlar da kendilerine önlerindekini ve arkalarındakini süslediler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Önlerindeki ahiret işleridir ki cennet yok, cehennem yok, dirilme yok, hesap da yok, derler. Arkalarındaki de dünya işleridir ki onlara zevkleri, mal biriktirmeyi ve hayır yolunda harcamamayı süslediler.

İkincisi: Önlerindeki dünya işidir, arkalarındaki de ahiret işidir. Bu da birinci görüşün tersidir.

Üçüncüsü: Önlerindeki yaptıkları şeylerdir, arkalarındakiler de yapmaya karar verdikleri şeylerdir. Ayetlerin kalan kısmı ise İsra: 16 ve A'raf: 38'de tefsir edilmiştir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا

لَا تَسْمَعُوا لِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ ﴿٢٦﴾

فَلَنُذِيقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَابًا شَدِيدًا وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَسْوَأَ
الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾ ذَٰلِكَ جَزَاءُ أَعْدَاءِ اللَّهِ النَّارُ لَهُمْ
فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ جَزَاءً بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٢٨﴾

26 – Kafirler: "Bu Kur'anı dinlemeyin, onda gürültü edin, belki galip gelirsiniz" dediler.

27 – Biz de kafirlere elbette şiddetli bir azap tattıracağız ve onları yaptıklarının en kötüsü ile elbette cezalandıracağız.

28 – İşte bu, Allah'ın düşmanlarının cezası ateştir. Onlar için orada ayetlerimizi inkar etmelerine karşılık ölümsüzlük yurdu vardır.

"Kafirler: Bu Kur'an'ı dinlemeyin, onda gürültü edin, dediler": Yani ona boş laf karıştırın, dediler. Kafirler birbirlerine şöyle tavsiye ederlerdi: Muhammed ve ashabından Kur'an dinlediğiniz zaman seslerinizi yükseltin ki sözleri karışsın. Mücahit de şöyle demiştir: Resulullah Kur'an okuduğu zaman parmaklarınızı ağızlarınıza sokarak veya dil ve dudaklarınızla ıslık çalın, "belki galip gelirsiniz" de susarlar, demiştir.

"İşte bu, Allah'ın düşmanlarının cezasıdır": Yani bu zikredilen azap, demektir. "Nar" (ateş) de cezadan bedeldir (ikisi aynı şeydir). "Onlar için orada ölümsüzlük yurdu vardır": Yani ikamet edecekleri yurt vardır, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Ateş de yurttur, bu şuna benzer: Birine: Bu evde senin için neşe evi vardır, dersin ki ikisi aynıdır. Şair de şöyle demiştir:

O kıymetli şeylerin adamıdır; onları verir ve ister
Haksızlığı kabul etmez; vergisi bol ve efendidir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرِنَا الَّذَيْنِ أَضَلَّانَا مِنَ الْجِنِّ
وَالْإِنْسِ نَجْعَلْهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا لِيَكُونَا مِنَ الْأَسْفَلِينَ ﴿٢٩﴾
إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ
عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا
بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٣٠﴾ نَحْنُ أَوْلِيَاؤُكُمْ فِي الْحَيَاةِ

الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ
وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ ﴿٣١﴾ نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَحِيمٍ ﴿٣٢﴾

29 – Kafirler: "Rabbimiz, bizi saptıran cin ve insanları bize göster de en aşağılardan olmaları için onları ayaklarımızın altına alalım" dediler.

30 – Gerçekten "Rabbimiz Allah'tır" deyip de sonra doğru olanların üzerine melekler iner, "korkmayın, üzülmeyin, size va'dolunan cennetle sevinin" derler.

31 – "Biz sizin dünya hayatında da ahirette de dostlarınınız. Sizin için orada canınızın çektiği her şey ve sizin için orada istediğiniz her şey vardır".

32 – "Çok bağışlayıcı, çok esirgeyici (Allah)tan bir ziyafet olarak.

"Kafirler dediler": Ateşe girdikleri zaman "erinellezeyni edallana (bizi saptıranları bize göster)": İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, ranın sükunu ile "erna" okumuşlardır. Müfessirler: Saptıranlardan İblis ile Kabil'i kastetmişlerdir, demişlerdir. Çünkü günah işlemeyi adet eden o ikisidir. "En aşağılardan olmaları için onları ayaklarımızın altına alalım": Yani cehennemin en alt katına demektir; çünkü oranın azabı diğerlerinden daha çetindir.

Sonra mü'minleri zikredip "gerçekten Rabbimiz Allah'tır deyip" yani O'nu birleyip de "sonra doğru olanlar" dedi. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın birliğinde doğru oldular, bunu da Ebu Bekir Sıddik ile Mücahit, demişlerdir.

İkincisi: Allah'a itaatte ve farzlarını yerine getirmede, bunu da İbn Abbas ile Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: İhlasta ve ölünceye kadar amelde, bunu da Ebu'l – Aliye ile Süddi, demişlerdir: Ata da İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Bu ayet Ebu Bekir es – Sıddik hakkında indi, şöyleki müşrikler: Rabbimiz Allah'tır, melekler O'nun kızlarıdır, bu putlar da Allah katında şefaatçilerimizdir, dediler; doğru olamadılar. Yahudiler de: Rabbimiz Allah'tır, Uzeyr O'nun oğludur, Muhammed de peygamber değildir, dediler; onlar da doğru olamadılar. Hıristiyanlar da: Rabbimiz Allah'tır, İsa O'nun oğludur, Muhammed de peygamber değildir, dediler; onlar da doğru olamadılar. Ebu Bekir de: Rabbimiz bir tek Allah'tır, Muhammed O'nun kulu ve Resul'üdür, dedi ve doğru oldu.

"Melekler iner "korkmayın (ella tehafu)": Yani bien latehafu, demektir. Onların iniş vaktinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ölüm anında, bunu da İbn Abbas ile Mücahit, demişlerdir. Buna göre "korkmayın"ın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ölümden korkmayın, evlatlarınız için üzülmeyin, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Önünüzdeki şeylerden korkmayın, arkanızdakilerden de üzülmeyin. Bunu da İkrime ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Melekler onlara kabirlerinden kalktıkları zaman iner, bunu da Katade demiştir. Bu durumda "korkmayın"ın manası şöyle olur: Onlara kıyamette korku ve kederin olmadığı müjdesini verirler.

"Biz sizin dostlarınızız": Bu, meleklerin onlara dediği bir sözdür, mana da şöyledir: Biz sizin dünyada işlerinizi gören kimseleriz; çünkü melekler mü'minlere yaklaşır ve onları severler. Zira onların göğe yükselen amellerini görürler. "Ahirette de": Yani ahirette de sizinle beraberiz; cennete girinceye kadar sizden ayrılmayız. Süddi: Bunlar hafaza melekleridir, demiştir. İşte "biz sizin dünya ve ahirette dostlarınızız" dediği budur. Onların ruhları kabzetmeye gelen melekler olduğu da söylenmiştir.

"Sizin için orada vardır": Yani cennette vardır, demektir.

"Nüzülen: Zeccac manası: Ebşiru bilcenneti tenziluneha nüzülen (cennetle sevinin, orada konuk olacaksınız) demiştir. Ahfeş de: Orada her istediğiniz vardır, sizi oraya konuk ettik, demiştir.

وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلاً مِمَّنْ دَعَٓا اِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحاً وَقَالَ
اِنَّن۪ي مِنَ الْمُسْلِم۪ينَ ﴿٣٣﴾ وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ
اِدْفَعْ بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ فَاِذَا الَّذ۪ي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَاَنَّهُ
وَلِيٌّ حَم۪يمٌ ﴿٣٤﴾ وَمَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا الَّذ۪ينَ صَبَرُواۚ وَمَا يُلَقّٰيهَٓا
اِلَّا ذُو حَظٍّ عَظ۪يمٍ ﴿٣٥﴾ وَاِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ
نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِۜ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٣٦﴾

33 – Allah'a çağıran, iyi şey yapan ve: "şüphesiz ben Müslümanlardanım" diyenden sözü daha güzel olan kimdir?

34 – İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzelle sav; o zaman seninle kendisi arasında düşmanlık olan, sanki sıcak bir dost olur.

35 – Bunlar ancak sabredenlere verilir. Bunlar ancak büyük bir nasibe sahip olana verilir.

36 – Eğer seni şeytandan kesin bir dürtme dürterse, Allah'a sığın. Çünkü O, hakkıyla işiten, kemaliyle bilendir.

"Allah'a çağırandan sözü daha güzel olan kimdir?": Bundan kimlerin murat edildiği hususunda üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar mü'minlerdir. Cabir bin Abdullah, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den: "Bu ayet mü'minler hakkında indi" dediğini rivayet etmiştir. Bu da Hazreti Aişe, Mücahit ve İkrime'nin görüşüdür.

İkincisi: O lailahe illallah kelime-i tevhidine davet eden Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Bunu da İbn Abbas, Süddi ve İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: O Allah'ın davetine icabet eden ve insanları buna çağıran mü'mindir. "İyi bir şey yaptı": İcabet ettiği zaman. Bunu da Hasen, demiştir.

"İyi bir şey"de de üç görüş vardır:

Birincisi: Ezandan sonra iki rekat namaz kıldı, bu da Hazreti Aişe ile Mücahid'in görüşleridir. İsmail bin Ebi Halid, Kays bin Hazim'den "Allah'a davet edenden sözü daha güzel kimdir" üzerinde, onun ezan olduğunu rivayet etmiştir. "İyi bir şey yaptı": Ezanla ikamet arasında namaz kıldı, demiştir.

İkincisi: Farzları yaptı ve Allah'ın haklarını yerine getirdi, bunu da Ata, demiştir.

Üçüncüsü: Oruç tuttu ve namaz kıldı, bunu da İkrime, demiştir.

"Vela testevil hasenetü velasseyyieh": Zeccac: "La" zaittir, tekit için gelmiştir, mana da: Vela tastevil hasenetü vesseyyietü (iyilikle kötülük bir olmaz) demiştir. Müfessirlerin bunun üzerinde de üç görüşleri vardır:

Birincisi: İyilik iman, kötülük de şirktir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Yumuşaklık ve ahlaksız sözdür, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Nefret ve sabırdır, bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Kötülüğü en güzelle sav": Bu da öfkeyi sabırla, kötülüğü afla savmak gibidir. Eğer bunu yaparsan seninle arasında düşmanlık olan yakın dost gibi olur. Ata da şöyle demiştir: Bu karşılaştığın zaman düşmanına selam vermektir. Müfessirler: Bu ayet kılıç ayetiyle neshedilmiştir, demiştir.

"Bu verilmez": Zeccac şöyle demiştir: Bu haslet (davranış) veril-

mez, o da kötülüğü iyilikle savmaktır, "ancak sabredenlere verilir" yani öfkesini yenenlere verilir. "Bu ancak büyük bir nasibe sahip olana verilir": Hayır nasibine sahip olana demektir. Süddi de: Ancak varlık sahibine, demiştir. Katade de: Büyük nasip: Cennettir, mana da: Bu ancak cenneti hak edene verilir, demiştir.

"Eğer seni şeytandan kesin bir dürtme dürterse": bunu da A'raf: 200'de tefsir etmiş bulunuyoruz.

وَمِنْ اٰيَاتِهِ
الَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُۜ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا
لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذ۪ي خَلَقَهُنَّ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ
تَعْبُدُونَ ﴿٣٧﴾ فَاِنِ اسْتَكْبَرُوا فَالَّذ۪ينَ عِنْدَ رَبِّكَ
يُسَبِّحُونَ لَهُ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْـَٔمُونَ ﴿٣٨﴾
وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنَّكَ تَرَى الْاَرْضَ خَاشِعَةً فَاِذَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ اهْتَزَّتْ
وَرَبَتْۜ اِنَّ الَّذ۪ٓي اَحْيَاهَا لَمُحْيِ الْمَوْتٰىۜ اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٣٩﴾

37 – O'nun delillerinden biri de gece ile gündüz ve güneşle aydır. Ne güneşe ne de aya secde etmeyin. Onları yaratan Allah'a secde edin, eğer O'na ibadet ediyorsanız.

38 – Eğer büyüklenirlerse, Rabbinin yanındakiler O'nu gece gündüz tesbih ederler ve onlar usanmazlar da.

39 – O'nun delillerinden olarak görürsün ki, yer boyun bükmüştür. Onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman harekete geçer, kabarır. Şüphesiz onu dirilten elbette ölüleri de diriltir. Çünkü O, her şeye kadirdir.

"Eğer büyüklenirlerse": Tevhit ve ibadete karşı kibir taslarlarsa "Rabbinin yanındakiler" yani melekler "tesbih ederler" yani namaz kılarlar. "Yes'emun" da usanmak demektir.

Tilavet secdesinin nerede yapılacağında iki görüş vardır:

Birincisi: Yes'emun kavlindedir, bunu da İbn Abbas, Mesruk ve Katade, demişler; Kadı Ebu Yala da bunu tercih etmiştir; çünkü söz orada bitmiştir.

İkincisi: "İnküntüm iyyahu tabudun"dadır, bu da Abdullah bin Mes'ud'un arkadaşları ile Hasen ve Ebu Abdurrahman'dan rivayet edilmiştir.

"O'nun delillerinden biri de görürsün ki yer boyun bükmüştür" Katade: Çatlamış, toz haline gelmiştir, demiştir. Ezheri de şöyle demiştir: Yer kurur da yağmur yağmazsa, haşeat (boyun büktü) denir.

"Harekete geçer": Yani bitki ile harekete geçer "kabarır": Yani yükselir; çünkü bitki görünmek isterse toprak ona yer açar. Bunun açıklaması da Hac: 5'te geçmiştir.

إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ
خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
بَصِيرٌ ﴿٤٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ
عَزِيزٌ ﴿٤١﴾ لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ
مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ ﴿٤٢﴾

40 – Şüphesiz ayetlerimizden sapanlar bize gizli kalmazlar. Ateşe atılan mı daha hayırlıdır yoksa kıyamet gününde güvenle gelen mi? İstediğinizi yapın. Çünkü O, yaptıklarınızı görendir.

41 – Şüphesiz kendilerine gelen zikri inkar edenleri (cezalandıracağız). Gerçekten o, elbette güçlü bir kitaptır.

42 – Batıl ona ne önünden ne de arkasından gelemez. Hikmet sahibi, övgüye layık (Allah)tan indirilmiştir.

"İnnellezine yülhidune fi ayatine": Mukatil: Bu ayet Ebu Cehil hakkında inmiştir, demiştir. Biz de ilhad'ın manasını Nahl: 103'te şerh etmiş idik. Burada ondan ne murat edildiği hususunda beş görüş vardır:

Birincisi: O sözü yerine koymamaktır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O Kur'an okunurken ıslık çalmaktır, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: O ayetlere inanmamaktır, bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: O inatlaşmaktır, bunu da Süddi, demiştir.

Beşincisi: Ayetlere imandan sapmaktır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Bize gizli kalmazlar": Bu da ceza tehdididir. "Ateşe atılan mı daha

hayırlıdır yoksa kıyamet gününde güvenle gelen mi?": Bu da geneldir. Ancak müfessirlerin bundan kimlerin murat edildiğinde yedi görüşleri vardır:

Birincisi: O Ebu Cehil ile Ebu Bekir es – Sıddik'tir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Ebu Cehil ile Ammar bin Yasir'dir, bunu da İkrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Ebu Cehil ile Resulullah sallallahu aleyih ve sellem'dir. Bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Ebu Cehil ile Osman bin Affan'dır, bunu da Salebi nakletmiştir. *Beşincisi:* Ebu Cehil ile Hamza'dır, bunu da Vahidi nakletmiştir. *Altıncısı:* Ebu Cehil ile Ömer bin Hattab'tır. *Yedincisi:* Kafir ile mü'mindir, bu ikisini de Maverdi hikaye etmiştir.

"İstediğinizi yapın": Zeccac şöyle demiştir: Bu emir şeklinde ise de manası gözdağı ve tehdittir.

"Şüphesiz zikri inkar edenler": Yani Kur'an'ı demektir. Sonra zikri anlatmaya başladı, "inne"nin cevabını da vermedi. Burada onun cevabında da iki görüş vardır:

Birincisi: O "ülaike yünadevne min mekanin baidin" kavlidir, bunu da Ferra zikretmiştir.

İkincisi: Cevap terk edilmiştir, onun takdirinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Şüphesiz kendilerine gelen zikri inkar edenler ona inanmadılar, demektir. *İkincisi:* İnkar edenler küfürlerinin cezasını çekerler, demektir.

"Gerçekten o, elbette güçlü bir kitaptır": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* O korunmuştur, şeytan ona yol bulamaz, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Allah nazarında kıymetlidir, bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* Batıl ona yaklaşamaz, bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* İnsanların onun gibisini söylemeleri imkansızdır, bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Batıl ona gelemez": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Yalanlamadır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Şeytandır. *Üçüncüsü:* Değiştirmedir, bu ikisi Mücahit'ten rivayet edilmiştir. Katade de: Şeytan onun ne hakkını kısabilir ne de ona batıl bir şey ilave edebilir. Mücahit de şöyle demiştir: İçine ondan olmayan bir şey sokamaz. "Ne önünden ne de arkasından": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* İndirilmeden önce ve indirildikten sonra, demektir. Ondan önce onu iptal edecek kitap yoktur, ondan sonra da onu iptal edecek kitap gelmeyecektir. *Üçüncüsü:* Batıl ona geçmişlerden verdiği haberlerde de gelemez, gelecekten verdiği haberlerde de gelemez.

مَا يُقَالُ لَكَ اِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ
مِنْ قَبْلِكَ اِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ اَلِيمٍ ﴿٤٣﴾ وَلَوْ
جَعَلْنَاهُ قُرْاٰنًا اَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ ءَاَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ
قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا هُدًى وَشِفَاءٌ وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ
فِي اٰذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى اُولٰئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَكَانٍ
بَعِيدٍ ﴿٤٤﴾

43 – Sana da ancak gerçekten senden önceki peygamberlere denen şey deniyor. Şüphesiz Rabbin elbette bağışlama sahibidir ve acıklı azap sahibidir.

44 – Eğer biz onu yabancı (dilde) bir Kur'an kılsaydık, mutlaka: "Ayetleri açıklanmalı değil miydi? Yabancı mıdır, Arapça mıdır?" derlerdi. De ki: "O, iman edenler için hidayet ve şifadır". İman etmeyenlerin ise kulaklarında ağırlık vardır. O, onlara karşı körlüktür. İşte onlara uzak bir yerden seslenilir.

"Sana da ancak gerçekten senden önceki peygamberlere denen şey deniyor": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Senden önceki peygamberlere: Sihirbaz, kahin ve deli denildi; sen yalanlandığın gibi onlar da yalanlandı. Bu da Hasen, Katade ve cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Sana da senden önceki peygamberlere, Allah'ın çok bağışlayıcı ve azap edici olduğu haberi veriliyor.

"Eğer onu kılsaydık": Yani sana indirilen kitabı "yabancı bir Kur'an": Yani Arapça'dan başka bir dille indirseydik, "ayetleri açıklanmalı değil miydi?" derlerdi": Yani ayetleri Arapça açıklanmalı idi ki biz de anlayalım, derlerdi. "Ea'cemiyyün ve arabiyyün": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek uzun hemze ile "âcemiyyün" okumuşlar; Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek iki hemze ile "ea'cemiyyün" okumuşlardır ki mana: "Yabancı kitap, Arap peygamber mi?" demektir. Bu da ret manasında bir sorudur ki, eğer öyle olsa idi daha çok inkar ederlerdi demektir.

"De ki: O": yani Kur'an, "iman edenler için hidayettir" sapıklıktan

"ve şifadır" şüpheler ve acılar için. "Vakr" da: Sağırlıktır. Onlar kabul etmemede kulakları sağırlar gibidirler.

"O, onlara karşı körlüktür": Katade şöyle demiştir: Kur'an'dan sağır ve kör oldular. "İşte onlara uzak bir yerden seslenilir": Yani onlar uzaktan seslenilen kimse gibi duymazlar ve anlamazlar.

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ
وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ
لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿٤٥﴾ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ
وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿٤٦﴾

45 – Andolsun, gerçekten Musa'ya o kitabı verdik de onda ihtilaf edildi. Eğer Rabbinden geçen bir söz olmasa idi, elbette aralarında hüküm verilirdi. Gerçekten onlar ondan elbette kuşku verici bir şüphe içindeler.

46 – Kim iyi bir şey yaparsa, kendi lehinedir. Kim de kötülük ederse, kendi aleyhinedir. Rabbin kullarına zulmedici değildir.

"Andolsun, gerçekten Musa'ya o kitabı verdik": Bu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem için tesellidir, mana da şöyledir: Senin kitabına bir kavim iman edip bir kavim inkar ettiği gibi Musa'nın kitabına da aynısı yapıldı. "Eğer Rabbinden geçmiş bir söz olmasa idi" azabın belli bir süreye yani kıyamete kadar tehiri hususunda "elbette aralarında hüküm verilirdi": inanmayanlara inen bir azapla hüküm verilirdi. "Gerçekten onlar elbette bir şüphe içindedirler" senin doğruluğundan ve kitabından, demektir. "Kuşku verici": Yani onları işkillendiren bir şüphe, demektir.

إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا
وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَى وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ
أَيْنَ شُرَكَائِي قَالُوا آذَنَّاكَ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ ﴿٤٧﴾ وَضَلَّ
عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ وَظَنُّوا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٤٨﴾

47 – Kıyametin ilmi yalnız O'na döndürülür. Kapçıklarından çıkan meyveler ve dişinin gebe kalması hep O'nun ilmi iledir. "Ortaklarım nerede?" diye seslendiği günde, onlar da: "Sana bildirdik, içimizden hiçbir şahit yok" dediler.

48 – Daha önceden taptıkları şeyler onlardan kayboldu. Kaçış yeri olmadığını iyice anladılar.

"Kıyametin ilmi yalnız O'na döndürülür": İniş sebebi şöyledir: Yahudiler, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Eğer iddia ettiğin gibi peygambersen bize kıyametten haber ver, dediler. Bunu da Mukatil, demiştir. Ayetin manası da şöyledir: Onun kopmasını ancak Allah bilir; ondan sorulacak olursa, onun ilmi yalnız O'na döndürülür.

"Vema tahrucu min semeretin": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, "min semeretin" okumuşlar; Nafi, İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, cemi sıgasıyla "min semeratin" okumuşlardır. "Min ekmamiha": Kapçıklarından demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Gizlendiği yerlerden. Her şeyin kılıfı onun kümmü'dür. Elbisenin yenine kümm denilmesi de bundandır. Zeccac da şöyle demiştir: Ekmam, kapatan şeydir. Kapalı şeyi açığa çıkaran her ağaç, kapçık sahibidir. Hurma ağacının kapçığı da hurma ağacının özünü saklayan iç yaprağı, lifi ve gövdesidir. Hurma ağacının her çıkardığı şey kapçıktır; mesela ilk çıkan meyvenin kapçığı kabuğudur. Bu itibarla da erkeklerin başa giydikleri şeye: Kümme denilmiştir; çünkü başı örter. Gömleğin yenine de küm denir ki elleri kapatmasındandır.

"Onlara seslendiği gün": Yani Allah Teala müşriklere seslendiği gün "ortaklarım nerede, diye?" iddia ettiğiniz ortaklarım, "onlar da: Sana bildirdik" dediler. Ferra ile İbn Kuteybe: Sana bildirdik demişler; Mukatil de: Sana duyurduk, demiştir. "Bizden hiçbir şahit yok": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, müşriklerin sözlerindendir, mana da şöyledir: Senin ortağın olduğuna dair bizden bir şahit yoktur. O gün daha önce dedikleri şeylerden ilişkilerini keserler. Bu da Mukatil'in görüşüdür.

İkincisi: Bu tapılan tanrıların sözlerindendir, mana da şöyledir: Onların dediklerine dair bizden bir şahit yoktur. Bunu da Ferra ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

"Onlardan kayboldu": Yani ahirette onlardan batıl oldu "taptıkları şeyler": Yani dünyada taptıkları şeyler, demektir. "Kaçış yeri olmadığını iyice anladılar": Biz de ayette geçen mahis'in manasını Nisa suresi ayet: 121'de şerh etmiş idik.

لَا يَسْـَٔمُ الْاِنْسَانُ مِنْ دُعَٓاءِ الْخَيْرِ وَاِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَؤُ۫سٌ
قَنُوطٌ ﴿٤٩﴾ وَلَئِنْ اَذَقْنَاهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُ
لَيَقُولَنَّ هٰذَا ل۪ي وَمَٓا اَظُنُّ السَّاعَةَ قَٓائِمَةًۙ وَلَئِنْ رُجِعْتُ
اِلٰى رَبّ۪ٓي اِنَّ ل۪ي عِنْدَهُ لَلْحُسْنٰىۚ فَلَنُنَبِّئَنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِمَا عَمِلُوا
وَلَنُذ۪يقَنَّهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَل۪يظٍ ﴿٥٠﴾ وَاِذَٓا اَنْعَمْنَا عَلَى الْاِنْسَانِ اَعْرَضَ
وَنَاٰ بِجَانِبِه۪ۚ وَاِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعَٓاءٍ عَر۪يضٍ ﴿٥١﴾
قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِه۪
مَنْ اَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ ف۪ي شِقَاقٍ بَع۪يدٍ ﴿٥٢﴾

49 – İnsan hayır istemekten usanmaz. Eğer ona şer dokunursa, hemen ümidini keser, bunu açığa vurur.

50 – Andolsun, eğer ona, kendisine dokunan sıkıntıdan sonra bir rahmet tattırırsak, elbette: "Bu benimdir. Kıyametin kopacağını da sanmam. Andolsun, eğer Rabbime döndürülürsem, gerçekten O'nun yanında benim için elbette en güzeli var" der. Elbette biz kafirlere yaptıklarını haber vereceğiz ve onlara ağır bir azaptan elbette tattıracağız.

51 – İnsana bir nimet verdiğimiz zaman yüz çevirir ve yan çizer. Ona kötülük dokunduğu zaman pek geniş bir duanın sahibidir (uzun uzadıya dua eder).

52 – De ki: "Gördünüz mü, eğer o (Kur'an), Allah katından ise sonra siz de onu inkar ettiniz ise, uzak bir muhalefet içinde olandan daha sapık kimdir?"

"İnsan usanmaz": Müfessirler ondan murat kafirdir, mana da şöyledir, demişlerdir: Kafir usanmaz "hayır istemekten": Yani hayrı, yani mal ve afiyeti istemekten, demektir. "Eğer ona şer dokunursa": O da fakirlik ve zorluktur, mana da şöyledir: Bununla denenirse, Allah'ın verdiği rahat ve rahmetten ümit keser. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Yeus: Yeese'den feul veznindedir, kanut da kanata'dan feul veznindedir.

"Andolsun, eğer ona bizden bir rahmet tattırırsak": Yani bir hayır,

afiyet ve zenginlik, demektir "elbette: Bu benimdir, der": Yani bu amelimin karşılığıdır, hakkımdır, der. Sonra da ölümün ardından dirilmeyi inkar eder": "Kıyametin kopacağını da sanmam": Yani öldükten sonra dirilmede kesin kanaat sahibi değilim. "Andolsun, eğer Rabbime döndürülürsem, gerçekten O'nun yanında benim için elbette en güzeli var, der": Yani cennet var, bana dünyada verdiği gibi ahirette de verir, der. "Elbette biz kafirlere yaptıklarını haber vereceğiz": Yani onlara kötü amellerini haber vereceğiz. Bundan sonrası da İbrahim: 17 ve İsra: 83'te geçmiştir. "Ve nea bicanibih": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr "naa" gibi "nea" okumuşlar; İbn Amir de meftuh ve medli nun ve eliften sonra hemze ile "Nâe" okumuştur. Hamze de meksur nun ve hemze ile "niye" okumuştur.

"Fezu duain arîd": Ferra ile İbn Kuteybe: Arîd çok manasınadır, demişlerdir. Eğer duayı uzunluk veya enle nitelersen kelamda caizdir.

"De ki:" ey Muhammed, Mekkelilere "gördünüz mü, eğer ise" Kur'an "Allah katından, sonra siz de onu inkar ettiniz ise, ondan uzak bir muhalefet içinde olandan daha sapık kimdir?": Hakka karşı çıkandan, demektir. O isimdir, mana da: Sizden daha sapık yoktur, demektir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Ayetin manası şöyledir: Sonra inkar ettinizse, siz hakka muhalefet ve doğrudan uzaklıkta değil misiniz? Bunu ayetin kalan kısmının yerine koymuştur.

سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا
فِي الْاٰفَاقِ وَفٖٓي اَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّۜ اَوَلَمْ
يَكْفِ بِرَبِّكَ اَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهٖيدٌ ﴿٥٣﴾ اَلَٓا اِنَّهُمْ
فٖي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَٓاءِ رَبِّهِمْۜ اَلَٓا اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحٖيطٌ ﴿٥٤﴾

53 – Onlara ayetlerimizi ufuklarda ve nefislerinde göstereceğiz ki onlar için onun gerçekten hak olduğu meydana çıksın. Rabbinin, şüphesiz O'nun her şeye şahit olması yetmez mi?

54 – Bilin ki, onlar Rablerine kavuşmaktan bir şüphe içindeler. Bilin ki, şüphesiz O, her şeyi kuşatandır.

"Onlara ayetlerimizi ufuklarda ve nefislerinde göstereceğiz": Bunda beş görüş vardır:

Birincisi: Ufuklarda: Dünyanın çeşitli bölgelerinin fethidir, nefis-

lerinde de: Mekke'nin fethidir. Bunu da Hasen, Mücahit ve Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Ufuklarda olanlar: Geçmiş milletlerin olaylarıdır, nefislerindekiler de: Bedir zaferidir. Bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Ufuklardaki: Bütün bölgelere yağmurun düşmemesidir, nefislerindekiler de: Bedenlerine gelen belalardır. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

Dördüncüsü: Ufuklardakiler: Gökteki güneş, ay ve yıldızlar gibi alametlerdir, nefislerindekiler de: Yeryüzündeki olaylardır. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. İbn Zeyd'den şöyle dediği de nakledilmiştir: Nefislerindekiler: Büyük ve küçük abdest yollarıdır; çünkü insan bir yerden yer ve içer, iki yerden çıkar.

Beşincisi: Ufuklardakiler o yalanlayanlardan önce gidenlerdir, nefislerindekiler de: Onların meniden, sonra kan pıhtısından sonra bir çiğnem etten sonra da kemiklerden yaratılıp sonunda aklı başında insan olmalarıdır. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Ta ki onun hak olduğu meydana çıksın (ennehul hakku)": Bu he zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O Kur'an'a racidir.

İkincisi: Peygamberin bütün davet ettiği şeylere racidir. İbn Cerir, mana şöyledir, demiştir: Muhammed'e indirdiğimiz şeylerin ve ona dinini bütün dinlere galip kılacağımız va'dinin gerçek olduğunu bilsinler.

"Rabbinin, şüphesiz O'nun her şeye şahit olması yetmez mi?": Yani O'nun her şeyin üzerinde şahit olması yetmez mi? Mana da şöyledir: Rabbinin şahitliği onlara yetmez mi?

Burada yetmenin manası: Onlara birliğine ve peygamberlerinin doğruluğuna delalet edecek şeyleri açıklamış olmasıdır.



42-ŞURA SURESİ

Mekke'de inmiştir. 53 ayettir.

O, Mekkidir, bunu da el – Avfi ve diğerleri İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, İkrime, Mücahit, Katade ve cumhur da böyle demişlerdir. İbn Abbas ile Katade'den şöyle dedikleri de rivayet edilmiştir: Ancak onun dört ayeti Medine'de inmiştir: *Birincisi:* "Kul laeselüküm aleyhi ecra" *(Şura: 23)* ayetidir. Mukatil de şöyle demiştir: Onda Medeni olanlar şunlardır: "Zalikellezi yübeşşirüllahu ibadehüllezine amenu... *(Şura: 24)* "vellezine iza esabehümül bağyü..." *(Şura: 41).*

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

حمٓ ﴿١﴾ عٓسٓقٓ ﴿٢﴾ كَذَٰلِكَ يُوحِيٓ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكَ اللَّهُ
الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣﴾ لَهُۥ مَا فِي السَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَلِيُّ
الْعَظِيمُ ﴿٤﴾ تَكَادُ السَّمَٰوَٰتُ يَتَفَطَّرْنَ مِن فَوْقِهِنَّ وَالْمَلَٰٓئِكَةُ
يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَن فِي الْأَرْضِ أَلَآ إِنَّ اللَّهَ

هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٥﴾ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ اللَّهُ حَفِيظٌ
عَلَيْهِمْ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ ﴿٦﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ha. Mim.

2 – Ayn. Sin. Kaf.

3 – İşte mutlak galip, hikmet sahibi Allah sana ve senden öncekilere şöyle vahyeder.

4 – Göklerde ve yerde olanlar O'nundur. O, çok yüce, çok uludur.

5 – Neredeyse üstlerindeki gök çatlayacak. Melekler Rablerini hamd ile tesbih eder ve yerdekilere bağış dilerler. Bilin ki şüphesiz Allah, O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

6 – O'ndan başka dostlar edindikleri şeylere (gelince), Allah onların üzerinde gözetleyicidir. Sen onların üzerinde vekil değilsin.

"Ha. Mim": Bunun tefsiri Ğafir suresinde geçmiştir.

"Ayn. Sin. Kaf": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O Allah'ın yemin ettiği bir kasemdir, O'nun isimlerindendir. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O isimlerden bir isimdir; sonra bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Ayn Allah'ın ilmidir, sin ululuğudur, kaf da kudretidir. Bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Ayn'da azap vardır, sin'de mesh (insanı hayvana çevirme) vardır, kaf'ta kazf (cehenneme atma) vardır. Bunu da Ebu'l – Cevza, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Ha harptendir, mim mülkün tahvilinden (değiştirilmesin)dendir, ayn ezilen adüv (düşman)dandır, sin de Yusuf zamanındaki şiddetli kıtlık gibi isti'sal (kökünü kazımak)tandır, kaf da Allah'ın dünya krallarına verdiği kudrettendir. Bunu da Ata, demiştir. *Dördüncüsü:* Ayn alimdendir, sin kuddus'tandır, kaf da kadirdendir, bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: O Kur'an'ın isimlerinden bir isimdir, bunu da Katade, demiştir.

"İşte sana böyle vahyeder": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Bütün peygamberlere "Ha. Mim. Ayn. Sin. Kaf" vahyettiğim gibi onları sana da vahyediyoruz. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Senden öncekilere vahyettiğimiz gibi sana da gayb ha

berlerini vahyediyoruz. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: "Ha. Mim. Ayn. Sin. Kaf" azap hakkında inmiştir, buna göre şöyle denilmiştir: Senden öncekilere vahyettiğimiz gibi azap seni inkar edenlere de inecektir, bunu da Mukatil, demiştir.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Sana böyle vahyediyoruz, bunu da İbn Cerir, demiştir.

İbn Kesir, yenin zammı ve hanın fethi ile "yuha" okumuştur. Sanki: "Kim vahyediyor?" denilmiş; Allah diye cevap verilmiştir. Eban da Asım'dan nun, hanın da kesri ile "nuhi" rivayet etmiştir. "Tekadüs semavatü yetefattarne": İbn Kesir, İbn Amir ve Hamze ye, meftuh te, tının fethası ve şeddesiyle "yetefettarne" okumuşlar; Nafi ile Kisai de İbn Kesir'inki gibi ye ile "yekâdü" "yetefatterne" okumuşlardır. Ebu Amr, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek te ile "tekadü", nun, tının kesri ve şeddesiz olarak "yenfetırne" okumuşlardır, manası da, parçalanır, demektir. "Üstlerinden": Yani Rahman'ın azametinden dolayı yerlerin üstünden demektir. Müşriklerin "Allah evlat edindi" sözlerinden diyenler de olmuştur, bir benzeri de Meryem: 90 ayetidir.

"Melekler Rablerini hamd ile tesbih ederler": Bazıları, Rablerinin emri ile namaz kılarlar, demişlerdir. Bazıları da: O'nu layık olmayan sıfatlardan tenzih ederler, demişlerdir. "Yerdekilere bağış dilerler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bundan mü'minleri murat etmiştir, bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Onlar mü'minler için bağış dilerlerdi; Harut ile Marut melekleri Babil'de sınanınca yerdekilere bağış dilediler.

Bağış dilemelerinin manası da onlara rızık istemeleridir. Bunu da İbn Saib, demiştir. İçlerinde Mukatil'in de olduğu bir grup, bu ayetin "mü'minler için bağış dilerler" *(Ğafir: 7)* ayetiyle neshedildiğini iddia etmişlerdir ki hiçbir değeri yoktur. Çünkü mü'minler için bağış dilerler, kafirler için değil. Bu durumda ayetin lafzı genel, manası özeldir. Özel olduğuna da "mü'minler için bağış dilerler" *(Ğafir: 7)* ayeti delalet eder. Çünkü kafir kendisi için bağış dilemeyi hak etmez.

"O'ndan başka dostlar edinenler": Yani Tanrılar edinip de O'nu bırakarak onlara tapan Mekke kafirleri demektir. "Allah onların üzerinde gözetleyicidir": Yani cezalarını vermek için amellerini kayıt altına almaktadır, demektir. "Sen onların üzerinde vekil değilsin": Yani seni vekil etmedik ki onların yerine sorumlu olasın. Bu ayet de müfessirlerin çoğunluğuna göre kılıç ayetiyle mensuhtur ki, doğru değildir.

وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا
لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ فِيهِ فَرِيقٌ
فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ ﴿٧﴾ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً
وَلَٰكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا
نَصِيرٍ ﴿٨﴾ أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَهُوَ يُحْيِي
الْمَوْتَىٰ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٩﴾

7 – İşte böyle, sana Arapça bir Kur'an vahyettik ki kentlerin anasını (Mekke'yi) ve çevresindekileri uyarasın ve onda şüphe olmayan toplanma gününden uyarasın. Bir grup cennette ve bir grup alevli ateştedir.

8 – Eğer Allah dileseydi onları tek bir ümmet yapardı. Fakat dilediğini rahmetine girdirir. Zalimler için ne bir dost ne de bir yardımcı yoktur.

9 – Yoksa O'ndan başka dostlar mı edindiler? Asıl dost Allah'tır. O, diriltir ve öldürür. O, her şeye kadirdir.

"İşte böyle": Yani bu anlattığımız gibi "sana Arapça bir Kur'an vahyettik": Ondaki şeyleri anlamaları için. "Kentlerin anasını uyarman için": Yani Mekke'yi demektir ki maksat halkıdır. "Toplanma gününden uyarasın": Yani onları toplanma gününden uyarasın, demektir ki o da kıyamet günüdür. Allah onda önceki ve sonrakilerle gökler ve yer halkını toplar. "Onda da şüphe yoktur": Yani o toplantının olacağında şüphe yoktur, demektir. Sonra toplantının ardından dağılırlar, o da: "Bir grup cennette ve bir grup ateştedir" kavlidir.

Sonra ayrılma sebebini anlatıp "eğer Allah dileseydi onları tek bir ümmet yapardı" dedi. Yani bir din üzerinde toplardı, demektir. "Onları hidayet üzerinde toplardı" *(En'am: 35)* kavli de böyledir. "Fakat dilediğini rahmetine girdirir": Yani dinine demektir. "Zalimlerin" yani kafirlerin "onların ne bir dostu vardır" onlardan azabı önleyecek "ne de bir yardımcıları vardır" onları azaptan koruyacak.

"Yoksa O'ndan başka edindiler mi?": Yani, hayır, kafirler Allah'tan başka edindiler, demektir "dostlar" sahip çıkacakları İlahlar edindiler, demektir. "Asıl dost Allah'tır": Yani veli kullarının dostudur; öyleyse tanrıları değil de O'nu dost edinsinler. İbn Abbas da şöyle demiştir: Ey Muhammed, O senin de sana tabi olanların da dostudur.

وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ
فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿١٠﴾
فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا
وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ
السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿١١﴾ لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَبْسُطُ
الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٢﴾ شَرَعَ لَكُمْ
مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا
وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰ أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا
تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي
إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ ﴿١٣﴾ وَمَا تَفَرَّقُوا
إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ
مِنْ رَبِّكَ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا
الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿١٤﴾

10 – İhtilaf ettiğiniz şeyin hükmü Allah'adır. İşte Rabbim Allah budur. Yalnız O'na tevekkül ettim ve yalnız O'na dönerim.

11 – Göklerin ve yerin yaratıcısı. Size kendinizden eşler kıldı, hayvanlardan da (erkek ve dişi) eşler kıldı. Sizi onda üretiyor. O'nun gibisi yoktur. O, hakkıyle işiten, her şeyi görendir.

12 – Göklerin ve yerin anahtarı O'nundur. Rızkı dilediği kimse için genişletir ve daraltır. Çünkü O, her şeyi çok iyi bilendir.

13 – Dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi; İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi size şeriat yaptı ki, dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin, diye. Senin ona davet ettiğin şey müşriklere ağır geldi. Allah dilediğini kendine seçer ve (taatine) döneni kendine iletir.

14 – Onlar ancak kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki ihtirastan dolayı ayrılığa düştüler. Eğer Rabbinden belli bir süreye kadar bir söz geçmiş olmasaydı, elbette aralarında hüküm verilirdi. Gerçekten onlardan sonra kitaba mirasçı kılınanlar elbette ondan kuşku verici bir şüphe içindedirler.

"İhtilaf ettiğiniz şeyin": Yani din işlerinden, demektir. Hayır bu geneldir, diyenler de vardır, "hükmü Allah'adır": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onun hükmü Allah'ın yanındadır. *İkincisi:* Onda ancak O hükmeder. Mukatil şöyle demiştir: Mesele şöyledir: Mekke halkının bazısı Kur'an'ı inkar etti, bazısı da iman etti. Allah Teala da: Ona karar verecek benim, dedi. "İşte Allah" ihtilaf edenler arasında hüküm verecek olan Allah "benim Rabbimdir, yalnız O'na tevekkül ettim" önemli işlerimde "ve yalnız O'na dönerim". Yani ahirette O'na dönerim, demektir.

"Göklerin ve yerin yaratıcısı": Bunun açıklaması da En'am: 14'te geçmiştir: "Size kendinizden kıldı": Yani sizin gibi yaratılanlardan, demektir, "eşler" kadınlar, "hayvanlardan da eşler kıldı": Erkek ve dişi sınıflar, mana da şöyledir: Sizin için bütün hayvanlardan erkek ve dişi kıldı (hizmetinize verdi). "Sizi onda üretiyor": Bunda üç görüş vardır: *Birincisi:* Sizi yaratıyor, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Sizi geçindiriyor, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Sizi çoğaltıyor, bunu da Ferra, demiştir. "Onda" kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: "Fihi (onda)" asıldır, bunu da çoğunluk, demiştir. Buna göre he zamirinde üç görüş vardır:

Birincisi: O dişilerin karınlarına racidir, eşlerin zikri de daha önce geçmiştir, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir. Buna göre mana şöyle olur: Sizi kadınların karınlarında yaratıyor. İbn Kuteybe de buna kail olmuş ve: Sizi rahimde veya eşte yaratıyor, demiştir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Sizi eşlerinizde yaratıyor ve sizin için yarattığı hayvanlarda da geçiminizi sağlıyor.

İkincisi: O, yere racidir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. Buna göre de mana şöyledir: Sizi yarattığı göklerde ve yerde üretiyor.

Üçüncüsü: O daha önce geçen "kıldı" ifadesine racidir, sonra kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Sizi yarattığı hayvanlarla geçindiriyor, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Sizi anlattığı bu eşlerde yaratıyor, bunu da Vahidi, demiştir.

İkincisi: "Fihi" "bihi" manasındadır, anlamı da: Böyle yaptığı şeyle sizi çoğaltıyor. Bunu da Ferra ile Zeccac, demiştir.

"O'nun gibisi (kemislihi) yoktur": İbn Kuteybe: O'nun mahiyetinde biri yoktur, demiştir. Araplar misl'i o şeyin yerine koyarlar, mesela: Bu benim gibisine denmez, dersin ki, bu bana denilmez, demektir. Zeccac da: Kemislihi'deki kâf tekit içindir, mana da: O'nun misli yoktur, demiştir. Bundan sonrası da Zümer: 63 ve Ra'd: 26'da geçmiştir. "Size şeriat yaptı": Yani beyan edip açıkladı, demektir. "Dinden Nuh'a tavsiye ettiğini": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O helali helal, haramı haram etmektir, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Kız kardeşler ve analarla evlenmeyi haram etmektir, bunu da Hakem, demiştir. *Üçüncüsü:* Tevhittir, şirki terk etmektir.

"Sana vahyettiğimizi": Yani Kur'an ve İslam şeriatinden, demektir. Zeccac da, mana şöyledir demiştir: Sana vahyettiğimizi şeriat kıldı ve İbrahim, Musa ve İsa'ya tavsiye ettiğini size şeriat kıldı. "Dini doğru tutun, diye": Bu da: "İbrahim'e, Musa ve İsa'ya vasiyet ettiğimiz" sözünün tefsiridir. "Nuh'a tavsiye ettiğimiz" sözünün ve "sana vahyettiğimiz"in ve "İbrahim, Musa ve İsa'ya tavsiye ettiğimizin" tefsiri olması da caizdir. O zaman mana şöyle olur: Size ve sizden öncekilere dini doğru tutmayı ve ayrılığı terk etmeyi şeriat kıldı. Peygamberlere tabi olmada birleşmeyi şeriat kıldı. Mukatil de şöyle demiştir: "Dini doğru tutun" tevhidi doğru tutun, demektir. Ayrılığa düşmeyin de: İhtilaf etmeyin, demektir. "Müşriklere ağır geldi": Yani Mekke müşriklerine ağır geldi, demektir, "onları çağırdığın şey" ey Muhammed, davet ettiğin tevhit onlara ağır geldi, demektir.

"Allah kendine seçer": Yani kullarından dini için seçer "dilediğini ve iletir" dinine "kendine döneni" yani taatine döneni demektir.

Sonra onlara ayrılığı terk etmeyi vasiyet ettikten sonra ayrılmalarını zikredip şöyle dedi: "Ayrılığa düşmediler" yani ehl-i kitaplar, "ancak kendilerine ilim geldikten sonra düştüler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İhtirası çok iyi bildikten sonra. *İkincisi:* Ayrılığın sapıklık olduğunu bilmelerinden sonra. *Üçüncüsü:* Kendilerine Kur'an geldikten sonra, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e ihtiraslarından dolayı.

"Eğer Rabbinden bir kelime geçmiş olmasa idi": Bu ümmetten inanmayanların kıyamete kadar ertelendiklerine dair "elbette aralarında hüküm verilirdi": inanmayanlara azabın inmesi hakkında. "Gerçekten kitaba mirasçı kılınanlar" yani Yahudi ve Hıristiyanlar "onlardan sonra" yani peygamberlerinden sonra "elbette bir şüphe içindedirler": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'den demektir.

فَلِذٰلِكَ فَادْعُۚ
وَاسْتَقِمْ كَمَٓا اُمِرْتَۚ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْۚ وَقُلْ اٰمَنْتُ بِمَٓا
اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنْ كِتَابٍۚ وَاُمِرْتُ لِاَعْدِلَ بَيْنَكُمْۜ اَللّٰهُ رَبُّنَا
وَرَبُّكُمْۜ لَنَٓا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْۜ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا
وَبَيْنَكُمْۜ اَللّٰهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَاۚ وَاِلَيْهِ الْمَص۪يرُۜ ﴿١٥﴾
وَالَّذ۪ينَ يُحَٓاجُّونَ فِي اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُج۪يبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ
عِنْدَ رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ شَد۪يدٌ ﴿١٦﴾

15 – İşte bunun için davet et ve emrolunduğun gibi doğru ol. Onların keyfine uyma. "Allah'ın kitaptan indirdiğine iman ettim. Aranızda adalet etmekle emrolundum" de. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz de sizedir. Bizimle sizin aranızda hiçbir düşmanlık yoktur. Allah (kıyamet gününde) aramızı birleştirir (hükmünü verir). Dönüş yalnız O'nadır.

16 – Allah'ın dini hakkında, kabul edilen şeyden (peygambere imandan) sonra tartışan kimselerin delilleri, Rableri katında geçersizdir. Onların üzerinde gazap vardır ve onlar için zorlu bir azap vardır.

"İşte bunun için davet et (felizalike fed'ü)": Ferra şöyle demiştir: Deavtü ila fülanin ve deavtü lifülanin denir. "Zalike" "haza" manasınadır. Bunda da müfessirlerin iki görüşü vardır: *Birincisi:* O Kur'an'dır, bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* O tevhittir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Onların keyiflerine uyma": Yani ehl-i kitabın, demektir, çünkü onu kendi dinlerine davet etmişlerdi.

"Aranızda adalet etmekle emrolundum": Bir nahivci, mana şöyledir, demiş: Ümirtü key a'dile beyneküm (aranızda adalet etmek için emrolundum). Bir başkası da şöyle demiştir: Mana: Ümirtü biladli demektir. "Ümirtü" "en", "key" ve "lam" ile kullanılır; ümirtü en a'dile ve key a'dile ve lia'dile denir.

Sonra hangi hususta adalet etmesi emrolundu? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kendisine getirdikleri davalarda. *İkincisi:* Risaleti tebliğ etmede.

"Allah bizim de Rabbimizdir, sizin de Rabbinizdir": Yani O, biz ihtilaf etsek de Rabbimizdir; bize amellerimizin karşılığını verir. Bu da "bizim amelimiz bizedir" kavlidir ki: Karşılığını verir, demektir.

"Aramızda hiçbir düşmanlık yoktur": Mücahit: Sizinle bizim aramızda hiçbir husumet yoktur, demiştir.

Hüküm: Bu ayette iki görüş vardır:

Birincisi: O korkutmakla yetinmeyi öngörmüştür, bu da savaştan öncedir, sonra da kılıç ayeti inip onu neshetti. Bunu çoğunluk demiştir.

İkincisi: Manası şöyledir: Bu kadar delil ve burhanlardan sonra aramızda denecek bir şey kalmamıştır. Buna göre de ayet muhkemdir. Bunu da şeyhimiz Ali bin Ubeydullah, bir grup müfessirden nakletmiştir.

"Allah'ın dini hakkında tartışanlar": Yani dini üzerinde çekişenler, demektir. Katade şöyle demiştir: Onlar Yahudilerdir: Bizim kitabımız sizin kitabınızdan öncedir, bizim peygamberimiz sizin peygamberinizden öncedir, binaenaleyh biz sizden hayırlıyız, dediler. Mücahid'in kavline göre, onlar müşriklerdir, cahiliye devrinin geri gelmesini ümit etmişlerdir.

"Onun için kabul edildikten sonra": Yani insanlar İslam'ı kabul ettikten sonra, demektir. "Delilleri geçersizdir": Yani davaları hükümsüzdür.

اللَّهُ الَّذِي أَنزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ ۗ وَمَا يُدْرِيكَ
لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ ﴿١٧﴾ يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا ۖ
وَالَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا وَيَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ ۗ أَلَا
إِنَّ الَّذِينَ يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ لَفِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿١٨﴾ اللَّهُ
لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَن يَشَاءُ ۖ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ
﴿١٩﴾ مَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ ۖ وَمَن
كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ
مِن نَّصِيبٍ ﴿٢٠﴾

17 – Allah O'dur ki kitabı ve teraziyi hak ile indirdi. Ne biliyorsun, belki kıyamet yakındır!

18 – Ona iman etmeyenler onu acele isterler. İman edenler ise ondan korkarlar ve onun gerçekten hak olduğunu bilirler. Bilin ki, gerçekten kıyamet hakkında tartışanlar elbette (haktan) uzak bir sapıklıktalar.

19 – Allah kullarına lütufkârdır. Dilediğine rızık verir. O, çok güçlü, mutlak galiptir.

20 – Kim ahiret ekinini isterse, ekininde onun için artırırız. Kim de dünya ekinini isterse, ona da ondan veririz ve onun için ahirette hiçbir nasip yoktur.

"Allah O'dur ki kitabı indirdi": Yani Kur'an'ı "hak ile": Yani onu boşuna indirmedi, demektir. "Teraziyi de": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O adalettir, bunu da İbn Abbas, Katade ve cumhur, demişlerdir. *İkincisi:* O tartı aleti terazidir, bu da Mücahit'ten nakledilmiştir. Onun indirilmesinin manası da: Halka onunla amel etmelerinin ilham edilmesi ve aziz ve celil olan Allah'ın onlara insaflı davranmalarını emretmesidir. Adalete terazi denilmesi, onun insaf ölçüsü ve halk arasında eşitliğin aracı olmasındandır. Ayetin tamamı Ahzab: 63'te şerh edilmiştir.

"Ona iman etmeyenler onu acele isterler": Çünkü onlar içindekinden korkmazlar, zira olacağına inanmamışlardır. Onlar onun kopmasını uzak gördüklerinden ve alay ettiklerinden onu isterler. "İman edenler ise ondan korkarlar": Yani ondan titrerler, demektir. Çünkü hesaba çekilecek ve amellerinin karşılığını göreceklerdir. Sonlarının ne olacağını bilmemektedirler. "Onun hak olduğunu bilirler": Yani mutlaka gerçekleşeceğine inanırlar. "Bilin ki, gerçekten kıyamet hakkında tartışanlar": Yani onun kopması hakkında mücadele edenler "elbette (haktan) uzak bir sapıklıktalar": Onun üzerinde derin düşünmemekle. Eğer düşünselerdi Allah'ın onu gerçekleştirmeye gücünün yeteceğini bilirlerdi.

"Allah kullarına lütufkârdır": Biz de "latif"in manasını En'am: 102'de şerh etmiştik.

Burada kullarından kimler kastedildiğinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar mü'minlerdir. *İkincisi:* O herkes için geneldir. Günahkâra lütfu da onu helak etmemesidir.

"Dilediğine rızık verir": Yani onun rızkını bollaştırır, demektir.

"Kim ahiret ekinini isterse": İbn Kuteybe: Yani ahiret amelini isterse

demiştir. Fülanün yahrüsüd dünya, denir ki: Dünya için çalışıyor, mal biriktiriyor, demektir. Mana da: Kim ameliyle ahireti isterse demektir. "Ekininde onun için artırırız": Yani onun sevabı katlarız, demektir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Kim ameliyle Allah'ın rızasını isterse, Allah onun ibadetine yardım eder. Kim de dünyayı ahirete tercih ettiği ve ona inanmadığı için dünyayı isterse, ona da ondan verir ki o da onun için taksim edilen rızıktır. "Onun ahirette hiçbir hissesi yoktur": Çünkü ona inanmadığı için amel etmez.

Alimler şunda müttefiktirler ki bu ayetin başından "harsihi" lafzına kadar olan kısım muhkemdir, kalanında ise iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O da; "istediğimiz için ona karşılığını peşin veririz" *(İsra: 18)* kavli ile mensuhtur. Bu da içlerinde Mukatil'in de bulunduğu bir cemaatin görüşüdür.

İkincisi: İki ayet de muhkem ve manaları da birdir, çünkü bu ayette: Ona istediğini veririz, dememiştir. Bundan da anlaşıyor ki Allah ona ancak kendi istediğini verir. Bu da "istediğimiz kimse için" kavline uygundur. İki ayetin lafızlarının haber, manalarının da haber olması da bunu teyit eder. Çünkü o durumda mensuh olmaz. Bu da Katade'nin dahil olduğu bir cemaatin görüşüdür.

أَمْ لَهُمْ شُرَكَٰٓؤُا۟ شَرَعُوا۟ لَهُم مِّنَ ٱلدِّينِ مَا لَمْ
يَأْذَنۢ بِهِ ٱللَّهُ ۚ وَلَوْلَا كَلِمَةُ ٱلْفَصْلِ لَقُضِىَ بَيْنَهُمْ ۗ
وَإِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢١﴾ تَرَى ٱلظَّٰلِمِينَ مُشْفِقِينَ
مِمَّا كَسَبُوا۟ وَهُوَ وَاقِعٌۢ بِهِمْ ۗ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟
ٱلصَّٰلِحَٰتِ فِى رَوْضَاتِ ٱلْجَنَّاتِ ۖ لَهُم مَّا يَشَآءُونَ
عِندَ رَبِّهِمْ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَضْلُ ٱلْكَبِيرُ ﴿٢٢﴾
ذَٰلِكَ ٱلَّذِى يُبَشِّرُ ٱللَّهُ عِبَادَهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ ۗ
قُل لَّآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا ٱلْمَوَدَّةَ فِى ٱلْقُرْبَىٰ ۗ وَمَن يَقْتَرِفْ
حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُۥ فِيهَا حُسْنًا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٢٣﴾ أَمْ

يَقُولُونَ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَإِنْ يَشَإِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ وَيَمْحُ
اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٤﴾

21 – Yoksa onların ortakları var da dinden Allah'ın izin vermediği şeyi onlar için şeriat mi yaptılar? Eğer (cezanın ahirette olacağına dair) ayrım sözü olmasaydı, elbette aralarında hüküm verilirdi. Şüphesiz zalimlere, onlar için acıklı bir azap vardır.

22 – Zalimlerin kazandıkları şeylerden korktuklarını görürsün. O ise onlara gerçekleşecektir. İman edip iyi şeyler yapanlar cennet bahçelerindedir. Onlar için Rableri katında diledikleri (her) şey vardır. İşte büyük lütuf budur.

23 – İşte bu, Allah'ın, iman edip iyi şeyler yapan kullarını müjdelediği şeydir. De ki: "Sizden akrabalıkta sevgiden başka bir şey istemiyorum". Kim bir iyilik kazanırsa, onun için onda bir güzellik artırırız. Şüphesiz Allah çok bağışlayan, şükrü kabul edendir.

24 – Yoksa: "Allah'a karşı yalan mı uydurdu" diyorlar? Eğer Allah dilerse, kalbinin üzerine mühür vurur. Allah batılı imha eder ve hakkı (gökten indirdiği) kelimeleriyle gerçekleştirir. Şüphesiz O, göğüslerin sahibini (içindekini) çok iyi bilindir.

"Yoksa onların ortakları mı var?": Yani Mekke kafirlerinin, mana da: Onların tanrıları mı var, demektir. "Şeriat yaptılar": Yani uydurdular "onlar için" Allah'ın izin vermediği bir din?! "Eğer ayrım sözü olmasaydı": O da cezanın kıyamette olacağına dair geçmiş hüküm demektir. "Elbette aralarında hüküm verilirdi": İnanmayanların başına dünyada azabın geleceğine dair. Bu ve arkasından gelen ayette geçen zalimler: Müşrikler, manasınadır. İşfak ise: Korkmaktır. Kazandıkları şey de: İnkar ve yalanlamadır. "O onlara gerçekleşecektir": Yani cezası demektir. Bundan sonrası da "zalike" kavline kadar açıktır. "Zalike" de: Zikredilen cennetler demektir. "İşte bu şey Allah'ın kullarına verdiği müjdedir": Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: "Zalike" (işte bu): Size verdiğim haber, Allah'ın kullarına müjdesidir, manasınadır. İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, yenin fethi, benin sükunu ve şinin zammı ile "yebşürü" okumuşlardır.

"De ki: Sizden bunun için bir ücret istemiyorum": Bu ayetin iniş sebebinde üç görüş vardır:

Birincisi: Müşrikler Mekke'de Resulullah sallallahu aleyhi ve sel-

lem'e eziyet ederlerdi; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O Medine'ye geldiği zaman başına bir sürü sıkıntı gelirdi, elinde de imkan yoktu. Bunun üzerine ensar: Allah sizi bu kimsenin yüzü suyu hürmetine hidayet etti, elinde de imkan yoktur, ona sizi de zora sokmayacak mal toplayın, dediler. Bunu da yapıp ona getirdiler. İşte bunun üzerine bu ayet indi. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Müşrikler bir mecliste toplandılar, birbirlerine: "Yoksa Muhammed bu görevinden dolayı bir şey mi istiyor?" dediler; işte bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Katade demiştir. "Aleyhi"deki zamir de onun gösterdiği doğru yoldan kinayedir.

Burada, ancak diye edilen istisnada iki görüş vardır: *Birincisi:* O cinsten istisnadır, buna göre ücret istemiş olur. İbn Abbas da Dahhak rivayetinde buna işaret etmiş, sonra da bunun "de ki: Sizden ne ücret istediysem sizin olsun" *(Sebe': 47)* kavliyle neshedildiğini söylemiştir. Mukatil de bu manaya gitmiştir.

İkincisi: O, istisna-i munkatı'dır, çünkü peygamberler mesajlarından dolayı bir ücret istemezler, mana başka değil şöyledir: Ancak size akrabalık sevgisini hatırlatırım. Bu manayı da bir cemaat İbn Abbas'tan rivayet etmiştir ki el - Avfi de içlerine dahildir. Bu da araştırmacı alimlerin tercihidir ve de doğrudur: Öyleyse onun nesihle hiçbir alakası yoktur.

Akrabalıktan ne murat edildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Kelamın manası şöyledir: Ancak size olan akrabalığımı yerine getirmenizi istiyorum. Bunu da İbn Abbas, İkrime Mücahit ve birçokları demişlerdir. İbn Abbas şöyle demiştir: Kureyş'ten ne kadar oba varsa Resulullah sallallahu aleyhi ve sellim'in onda akrabalığı vardı.

İkincisi: Akrabalığımı yerine getirmenizi istiyorum, bunu da Ali bin Hüseyn, Said bin Cübeyr ve Süddi, demişlerdir. Sonra akrabalığından kimlerin kastedildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Hazreti Ali, Fatıme ve evlatlarıdır, bu da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e merfu olarak rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Onlar sadaka almaları haram olanlar ve beşte birden hisse alanlardır ki Haşim ve Muttalib oğullarıdır.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Meğerki sizi Allah Teala'ya yaklaştıracak iyi amelde bulunasınız. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

Dördüncüsü: Meğerki akrabalarınızı sevdiğiniz gibi benim de akrabalarımı sevesiniz, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: Meğerki akrabalarınızı sevesiniz ve sıla-i rahim edesiniz, bunu da Maverdi, nakletmiştir. Birincisi daha doğrudur.

"Ve men yakterif": Kim kazanırsa, demektir "sizden bir iyilik, onun için onda bir güzellik artırırız (nezid)": Yani onu bire on ve daha fazlasıyla katlarız. İbn Semeyfa, İbn Yamur ve Cahderi, ye ile "yezid" okumuşlardır. "Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır" günahları "şükrü kabul edendir" azı çoğa sayar.

"Yoksa diyorlar mı?": Yani: Hayır Mekke kafirleri diyorlar, "Allah'a karşı yalan uydurdu?" Kur'an'ın Allah katından olduğunu iddia etmekle. "Eğer Allah dilerse, kalbinin üzerine mühür vurur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kalbini mühürler; sana Kur'an'ı unutturur, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Kalbini onların eziyetlerine karşı sabırla takviye eder ki: Sen müfterisin, demeleri sana ağır gelmez. Bunu da Mukatil ile Zeccac, demişlerdir.

"Allah batılı imha eder": Ferra şöyle demiştir: Bu, "yahtim"e matuf değildir ki meczum olsun; o yeni cümle başıdır. Şu da bunun gibi vavın hazfine misaldir: "Ve yed'ul insanu bişşerri" *(İsra: 11)*. Kisai: Onda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir, demiştir: Vallahu yemhul batıle. Zeccac da şöyle demiştir: Vakf vav ve elifle "yemhû" şeklindedir, mana da Allah her hal u kârda batılı imha eder, demektir. Ancak Mushaflarda vavsız yazılmıştır, çünkü vav, iki sakinin yan yana gelmesinden dolayı düşer; vasılda öyle yazılır, aslında vav sabittir, mana da şöyledir: Allah şirki imha eder ve hakkı da kitabından Resul'ünün diline indirdiği şeyle gerçekleştirir.

وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُوا عَنِ السَّيِّئَاتِ
وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٢٥﴾ وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ﴿٢٦﴾ وَلَوْ
بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ
مَا يَشَاءُ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ ﴿٢٧﴾

25 – O ki, kullarından tövbeyi kabul eder, kötülüklerden affeder ve yaptıklarınızı bilir.

26 – İman edip iyi şeyler yapanlara cevap verir ve onlara lütfundan artırır. Kafirler için çetin bir azap vardır.

27 – Eğer Allah kulları için rızkı genişletse idi, elbette yeryüzünde azarlardı. Ancak dilediği miktarda indirir. Şüphesiz O, kullarından haberdar, çok iyi görendir.

"O ki, kullarından tövbeyi kabul eder": Bunu da Beraet: 104'te zikretmiştik.

"Ve yaptıklarınızı bilir": Ne hayır ve şer yaparsanız, demektir. Hamze, Kısai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek te ile okumuşlar (tef'alun); kalanlar da ye ile okumuşlardır (yef'alun). Bu da müşriklerden haber vermekle beraber onlar için tehdit manası taşır.

"Yestecibü": Cevap verir demektir ki bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Allah onlar bir şey istedikleri zaman onlara icabet eder. Katade, Ebu İbrahim el – Lahmi'den "iman edenlere cevap verir" kavlinin manasında şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar din kardeşlerine şefaat eder, "lütfundan artırır" bunda da: kardeşlerinin kardeşlerine şefaat ederler, demiştir.

İkincisi: Onlar mü'minlerdir, mana da şöyledir: Onlar O'na cevap verirler. *Birincisi:* Doğrudur.

"Eğer Allah kulları için rızkı genişletse idi": Habbab bin el – Eret şöyle demiştir: Bu ayet bizim hakkımızda indi, şöyleki biz Kurayza oğullarının ve Nadıyr oğullarını mallarına baktık; onları kendimiz için temenni ettik; bunun üzerine bu ayet indi. Mana da şöyledir: Eğer Allah kullarının rızıklarını genişletse idi, şımarırlar ve birbirlerine saldırırlardı: "Ancak dilediği miktarda indirir": Yani onların işlerini düzeltecek ve onları azdırmayacak şekilde takdir ederek indirir. "Şüphesiz O, kullarından haberdar, çok iyi görendir": Onlardan kimini ancak zenginlik ıslah eder, onlardan kimini de ancak fakirlik ıslah eder.

وَهُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ
مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٨﴾ وَمِنْ
آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ وَهُوَ
عَلٰى جَمْعِهِمْ اِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ ﴿٢٩﴾ وَمَا اَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا
كَسَبَتْ اَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ ﴿٣٠﴾ وَمَا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ
فِي الْاَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٣١﴾

28 – O ki, yağmuru (kullar) ümit kestikten sonra indirir ve rahmetini yayar. O, gerçek dost, övgüye layıktır.

29 – Gökleri, yeri ve bu ikisinde yaydığı canlıları yaratması, O'nun (varlık) delillerindendir. O, dilediği zaman onları toplamaya kadirdir.

30 – Başınıza gelen bir musibet ellerinizin kazandığı şeyledir. Çoklarından da affeder.

31 – Sizler yeryüzünde (bizi) aciz bırakacaklar değilsiniz. Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı yoktur.

"O ki, yağmuru indirir": Yani rahmeti ihtiyaç anında indirir, "kullar ümit kestikten sonra": Yani bir daha yağmaz diye inandıktan sonra, demektir. Bu da onları daha çok şükre sevk eder. "Rahmetini yayar": Burada rahmetten murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Yağmurdur, bunu Mukatil demiştir. *İkincisi:* Yağmurdan sonra güneşin çıkmasıdır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiştir. Biz de "veli"nin manasını Nisa: 45, "hamîd"in manasını da Bakara: 267'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Başınıza gelen bir musibet": Musibet mü'minin başına gelen istenmeyen şeydir. "Ellerinizin kazandığı şey iledir": Yani günahlar iledir, demektir. Nafi ile İbn Amir fe'siz olarak "bima kesebet eydiküm" okumuşlardır; Medine ve Şam halkının Mushaflarında da böyledir. "Çoklarından da affeder": Çok günahlardan demektir ki onlarla cezalandırmaz. Ebu Süleyman Darani'ye: "Akıllıları kendilerine kötülük edeni kınamaktan men eden nedir?" dediler; o da: Allah'ın kendilerini günahları yüzünden mübtela kıldığını bilmeleri, dedi ve bu ayeti okudu.

"Sizler bizi yeryüzünde aciz bırakacaklar değilsiniz": Eğer Allah size ceza vermek isterse, buna da bütün kafirlerle günahkarlar dahildir.

وَمِنْ اٰيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْاَعْلَامِ ﴿٣٢﴾ اِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرّ۪يحَ
فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلٰى ظَهْرِه۪ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ
شَكُورٍ ﴿٣٣﴾ اَوْ يُوبِقْهُنَّ بِمَا كَسَبُوا وَيَعْفُ عَنْ كَث۪يرٍ ﴿٣٤﴾ وَيَعْلَمَ
الَّذ۪ينَ يُجَادِلُونَ ف۪ٓي اٰيَاتِنَا مَا لَهُمْ مِنْ مَح۪يصٍ ﴿٣٥﴾ فَمَٓا اُو۫ت۪يتُمْ
مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ وَاَبْقٰى لِلَّذ۪ينَ
اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٣٦﴾

32 – Denizde dağlar gibi gemiler de O'nun delillerindendir.

33 – Eğer dilerse, rüzgarı durdurur da onun sırtında durakalırlar. Gerçekten bunda her çok sabreden, çok şükreden için elbette ibretler vardır.

34 – Yahut onları kazandıkları o şeyle helak eder ve çoğundan da affeder.

35 – (Onları suda boğar) ki ayetlerimizle mücadele edenler kendileri için kaçacak bir yer olmadığını bilsinler.

36 – Size verilen şey, dünya hayatının geçimliğidir. Allah'ın katındaki ise iman eden ve Rablerine tevekkül eden için daha hayırlı ve daha kalıcıdır.

"Ve min ayatihil cevari filbahri": Cevariden murat edilen: Gemilerdir. İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr vasılda ye ile "elcevariy" okumuşlar; ancak İbn Kesir vakıfta da ye ile okumuştur. Yakup da İbn Kesir'e katılmıştır. Diğerleri ise vasılda ve vakıfta yesiz okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: İbn Kesir'in okuyuşu kıyasa uygundur. Kim yeyi hazfederze bu da Arap dilinde çoktur.

"Kel'a'lâm": İbn Kuteybe: Dağlar gibidir, demiştir. Tekili alem'dir. Halil bin Ahmet'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Araplara göre her yüksek şey alemdir.

"Eğer dilerse rüzgarı durdurur": Gemileri yüzdüren rüzgarı "onlar da olurlar" yani gemiler "denizin sırtında durakalırlar": Yani denizin yüzünde sakin olurlar, akmazlar, demektir.

"Yahut onları helak eder": Kırar suya batırır demektir, maksat gemi yolcularıdır, bunun içindir ki: "bima kesebu" demiştir. Yani yaptıkları günah yüzünden, demektir. "Çoklarından da affeder" günahlarının çoğundan; onları helak olmaktan kurtarır.

"Ve yalemellezine yücadilune": Nafi ile İbn Amir ref' ile yeni söz başı ve yukarısından kesik olarak "yalemü" okumuşlar, kalanlar ise nasb ile okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: O cezme matuftur, ancak ondan çevrilmiştir, cezimden de matufu çevrilirse mansup olur (yaleme aslında yubikhünne'ye matuf iken ondan çevrilmiş, liyentekımeye atfedilmiştir, o nedenle mansup olmuştur. Mütercim).

Müfessirlerin ayetin manasında iki görüşleri vardır:

Birincisi: Allah'ın ayetlerinde mücadele edenler boğulacakları zaman onlar için bir sığınak olmadığını bilirler.

İkincisi: Onlar yeniden dirildikten sonra azaptan kaçacak yerlerinin olmadığını bilirler.

"Size verilen şey": Yani size verilen dünyalık bir geçimliktir, ondan bir süre istifade edersiniz, sonra çabucak yok olur gider. "Allah'ın katındaki ise daha hayırlıdır ve iman edenler için daha kalıcıdır" kafirler için değil; çünkü onlara ahirette azap hazırlamıştır.

وَالَّذ۪ينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَٓائِرَ الْاِثْمِ
وَالْفَوَاحِشَ وَاِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَۚ ﴿٣٧﴾ وَالَّذ۪ينَ اسْتَجَابُوا
لِرَبِّهِمْ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَۖ وَاَمْرُهُمْ شُورٰى بَيْنَهُمْۖ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ
يُنْفِقُونَۚ ﴿٣٨﴾ وَالَّذ۪ينَ اِذَٓا اَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ ﴿٣٩﴾
وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَاۚ فَمَنْ عَفَا وَاَصْلَحَ فَاَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِۜ
اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِم۪ينَ ﴿٤٠﴾ وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِه۪ فَاُو۬لٰٓئِكَ مَا عَلَيْهِمْ
مِنْ سَب۪يلٍۜ ﴿٤١﴾ اِنَّمَا السَّب۪يلُ عَلَى الَّذ۪ينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ
فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّۜ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٤٢﴾ وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ
اِنَّ ذٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿٤٣﴾

37 – Büyük günahlardan sakınanlar ve kızdıkları zaman bağışlayanlar için (daha hayırlıdır).

38 – Rablerine icabet edenler, namazı doğru kılanlar, işleri aralarında danışma ile olanlar ve kendilerine rızık ettiğimiz şeylerden (hak yolunda) harcayanlar için (daha hayırlıdır).

39 – Başlarına bir zulüm geldiği zaman intikam alanlar için (daha hayırlıdır).

40 – Bir kötülüğün cezası benzer bir kötülüktür. Kim affeder ve düzeltirse, onun mükafatı Allah'ın üzerinedir. Şüphesiz O, zalimleri sevmez.

41 – Elbette kim haksızlığının ardından intikam alırsa, işte onların aleyhine bir yol yoktur.

42 – Yol ancak insanlara zulmedenler ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlerin aleyhinedir. İşte onlar için çok acıklı bir azap vardır.

43 – Elbette kim sabreder ve bağışlarsa, şüphesiz bu, elbette azme değer işlerdendir.

"Vellezine yectenibune kebairel ismi": Hamze ile Kisai, tekil ve elifsiz olarak "kebirel ismi" okumuşlar, kalanlar ise elifle okumuşlardır. Burada çirkin şeylerden ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Zinadır. *İkincisi:* Had gerektiren şeylerdir.

"Kızdıkları zaman bağışlarlar": Yani kendilerine haksızlık edenleri Allah Teala'nın sevabı hatırı için bağışlarlar.

"Onlar ki Rablerine icabet ederler": Yani kendilerini davet ettiği şeyle cevap verirler.

"İşleri aralarında danışma iledir": İbn Kuteybe: Kendi aralarında istişare ederler, demiştir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Onlar tek başlarına karar vermezler, toplu halde karar alırlar.

"Başlarına bir zulüm geldiği zaman intikam alırlar": Bu zulüm üzerinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu, kafirlerin Müslümanlara zulmüdür. Ata şöyle demiştir: Onlar kafirlerin Mekke'den çıkardığı ve onlara zulüm ettikleri mü'minlerdir, sonra Allah onlara imkan verdi, onlar da intikam aldılar. Zeyd bin Eslem de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı Mekke'de iki gruptu; bir grubu eziyet görür; müşrikleri affederlerdi. Bir grubu da yine eziyet görürlerdi; fakat intikam alırlardı. Aziz ve celil olan Allah her iki tarafı da övdü; intikam almayanlar için "kızdıkları zaman bağışlarlar" dedi. İntikam alanlar için de: Zulme uğradıkları zaman intikam alırlar" dedi, yani müşriklerden intikam alırlar, demektir. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Muhacirleri zikretti; onlar da iki sınıf idiler: Affeden sınıf ve intikam alan sınıf. "Onlar kızdıkları zaman affederler" diyerek onlardan başladı. İntikam alanlar için de: "Zulme uğradıkları zaman intikam alırlar" dedi, yani müşriklerden intikam alırlar, demektir. "Rablerine icabet edenler"den "harcarlar" kavline kadar geçen kısım da ensar içindir. Sonra üçüncü sınıfı zikredip "zulme uğradıkları zaman intikam alırlar" dedi, yani müşriklerden intikam alırlar, demektir.

İkincisi: O, özellikle Müslümanların Müslümanlara zulmetmesidir.

Üçüncüsü: O bütün zalimler için geneldir, ister Müslüman olsunlar, ister kafir olsunlar fark etmez.

Nasih ve mensuh alimleri bu ayette ihtilaf etmişler; bazıları bunun müşrikler hakkında olup kılıç ayetiyle mensuh olduğunu söylemişler; sanki onun müşriklerin zulmünden sonra intikama cevaz verdiğine işaret etmişlerdir. Buna göre bizim için onlara savaş başlatmamız caiz olunca, onun mensuh olduğunu göstermiştir. Bunun Müslümanlar hakkında olduğunu görenlerin de iki görüşleri vardır:

Birincisi: O "sabreden ve bağışlayan" *(Şura: 43)* ayetiyle mensuhtur; sanki o, intikam almayı metheder gibidir. Sonra da bize sabır ve bağışlamanın daha da övülen şeyler olduğunu bildirince, mensuh olduğu açığa çıkmış oldu.

İkincisi: O muhkemdir, çünkü sabır ve bağışlamak fazilettir, intikam almak da mubahtır; buna göre ayet muhkem olur. Doğrusu da budur.

Eğer: "Zahiri intikam almayı metheden bu ayetle affa teşvik eden ayetler nasıl uzlaştırılır?" denirse, buna üç türlü cevap verilir:

Birincisi: O, Müslümanların kafirlerden intikam almasıdır; bu da Ata'dan zikrettiğimiz gibi cihadın üstün bir derecesidir.

İkincisi: İntikam alan mübah fiilin dışına çıkmaz, gerçi af bundan daha faziletli ise de böyledir. Kim de yaptığı fiille şeriatin dışına çıkmazsa onu methetmek güzeldir. İbn Zeyd şöyle demiştir: Allah mü'minleri iki sınıfa ayırdı: Affeden sınıf, önce bundan başladı ve intikam alan sınıf.

Üçüncüsü: Bir mü'mine bir fasık saldırırsa, bu da fasığın mü'mine karşı horozlandığını gösterdiği için, mü'minin bu zilleti kabul etmesi doğru değildir. Onun için asilerin gücünü kırması lazımdır ki izzet dindarların olsun. İbrahim Nahai de şöyle demiştir: Onlar mü'minlerin zillet gösterip de fasıkların onlara aslan kesilmesini hoş karşılamazlardı. Güçleri yettiği halde affederlerdi. Kadı Ebu Yal'a da şöyle demiştir: Bu ayet tecavüz edip bunu adet haline getirenler içindir. Af ayeti ise suçlunun pişman olması durumuna bağlıdır.

"Bir kötülüğün cezası benzeri bir kötülüktür": Mücahit ile Süddi şöyle demişlerdir: Bu da çirkin söze cevap vermektir. O bir kelime söylerse aşırı gitmeden ona misliyle cevap verir. Mukatil de şöyle demiştir: Bu yaralama ve kanlarda kısas hakkındadır.

"Kim affeder" kısas yapmaz da halini "düzeltirse, onun mükafatı Allah'ın üzerinedir. Şüphesiz O zalimleri sevmez": Yani zulmü başlatanı demektir. Neden karşılık vermeye de kötülük denildi? Bunun gerekçesini de: "Kim size saldırırsa siz de ona saldırın" *(Bakara: 194)* ayetinde açıklamıştık. Hasen de şöyle demiştir: Kıyamet günü olduğu zaman bir tellal: Mükafatı Allah'ın üzerine olanlar kalksın, diye ünler. Ancak affedenler ayağa kalkarlar.

"Kim haksızlığının ardından intikam alırsa": Yani zalimin ona zulmetmesinden sonra demektir. Burada mastar mefulüne muzaftır, bunun benzeri de şunlardır: "min duail hayri" *(Fussilet: 49)*, "bisuali nacetike" *(Sad: 24)*. "İşte onlara" yani intikam alanlara "onlara bir yol

yoktur": Yani onları kınamaya ve had vurmaya, demektir. "Yol ancak insanlara zulmedenleredir": Yani zulmü başlatıp "yeryüzünde haksız olarak taşkınlık edenleredir": Yani orada günah işleyenleredir.

"Elbette kim sabreder "intikam almaz "ve bağışlarsa, şüphesiz bu" sabır ve bağışlama "elbette azme değer işlerdendir": Biz de bunu Al-i İmran: 186'da şerh etmiştik.

وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهِ
وَتَرَى الظَّالِمِينَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ يَقُولُونَ هَلْ إِلٰى مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ ﴿٤٤﴾
وَتَرٰيهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ
طَرْفٍ خَفِيٍّ وَقَالَ الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا
اَنْفُسَهُمْ وَاَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَلَا اِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ
مُقِيمٍ ﴿٤٥﴾ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ اَوْلِيَاءَ يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَنْ
يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ سَبِيلٍ ﴿٤٦﴾

44 – Allah kimi şaşırtırsa, onun için ondan sonra bir dost yoktur. Zalimlerin, azabı gördükleri zaman (dünyaya): "Dönmeye bir yol var mı?" dediklerini görürsün.

45 – Onların zilletten başları eğik olarak ona (ateşe) sunulduklarını görürsün. Sana gizli bakıştan bakarlar. İman edenler: "Gerçekten ziyan edenler; kıyamet gününde kendilerini ve ailelerini ziyan edenlerdir" dediler. Bilin ki, gerçekten zalimler sürekli azaptalar.

46 – Onlar için Allah'tan başka kendilerine yardım edecek dostlar yoktur. Allah kimi şaşırtırsa, onun için hiçbir yol yoktur.

"Allah kimi şaşırtırsa, onun için bir dost yoktur": Yani Allah onu saptırdıktan sonra onu hidayet edecek kimse yoktur, demektir.

"Zalimleri görürsün": Yani müşrikleri "azabı gördükleri zaman" ahirette, dünyaya dönmek isterler. "Dönmek için bir yol var mı, derler?"

"Onların ona sunulduklarını görürsün": Yani ateşe sunulduklarını görürsün "başları eğik olarak": Boyunları bükük alçalmış olarak, demektir. "Zilletten dolayı, sana gizli bakıştan bakarlar": bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Hor gözden demektir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit de böyle demiştir. Ahfeş de şöyle demiştir: Zayıf gözle bakarlar. Başkası da: "min" "be" manasınadır, demiştir.

İkincisi: Kaçamak nazarla bakarlar, bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir.

Üçüncüsü: Yarım gözle bakarlar, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar ateşe kalpleriyle bakarlar, çünkü kör olarak haşrolunmuşlardır; onu gözleriyle göremezler. Bunu da Ferra ile Zeccac, demişlerdir. Bundan sonrasının tefsiri de En'am: 12 ile Hud: 39'da geçmiştir. "Onlara Allah'tan başka yardım edecek": Yani Allah'ın azabına mani olacak yoktur, demektir.

اسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ
يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَكُمْ مِنْ مَلْجَإٍ يَوْمَئِذٍ وَمَا لَكُمْ
مِنْ نَكِيرٍ ﴿٤٧﴾ فَإِنْ أَعْرَضُوا فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا
إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ وَإِنَّا إِذَا أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً
فَرِحَ بِهَا وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَإِنَّ الْإِنْسَانَ
كَفُورٌ ﴿٤٨﴾ لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ
يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَاثًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ
﴿٤٩﴾ أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَاثًا وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا
إِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٥٠﴾

47 – Onun için Allah'tan dönüş olmayan bir gün gelmeden önce Rabbinize icabet edin. O gün sizin için bir sığınak yoktur ve sizin için bir inkar yoktur.

48 – Eğer yüz çevirirlerse, seni onların üzerine bekçi göndermedik. Senin üzerine ancak tebliğ vardır. Gerçekten biz insana bizden bir rahmet tattırdığımız zaman, ona sevinir. Eğer ellerinin öne sürdüğü şeyle başlarına bir kötülük gelirse, gerçekten insan çok nankördür.

49 – Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Dilediği şeyi yaratır. Dilediği kimseye dişiler bağışlar ve dilediği kimseye erkekler bağışlar.

50 – Yahut onları erkekler ve dişiler olarak çift yapar ve dilediğini de kısır kılar. Şüphesiz O, hakkıyle bilen, her şeye gücü yetendir.

"Rabbinize icabet edin": Yani Resulü aracılığı ile sizi davet ettiği şeye, demektir. "Bir gün gelmeden önce" o da kıyamet günüdür. "Onun için Allah'tan dönüş yoktur": Yani kimse onu ret ve defetmeye güç yetiremez. "Sizin için bir sığınak yoktur": Başınızı sokacak bir delik demektir. "Sizin için bir inkar da yoktur": Mücahit: Size yardım edecek bir taraftar, demiştir. Başkası da: Başınıza geleni durduracak bir güç yoktur, demiştir.

"Eğer yüz çevirirlerse" icabet etmekten "biz seni onların üzerine bekçi göndermedik" amellerini kayıt altına alacak muhafız, demektir. "Sana ancak tebliğ vardır": Senin görevin ancak mesajı tebliğ etmektir. Bu müfessirlere göre kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

"Gerçekten biz insana bizden bir rahmet tattırdığımız zaman, ona sevinir": Müfessirler, bundan maksat kafirdir, demişlerdir. Rahmet ise: Zenginlik, sağlık, yağmur vb. şeylerdir. Kötülük de: Hastalık, fakirlik, kıtlık vs. şeylerdir. Burada insandan maksat: Cins ismidir, bunun içindir ki: "Eğer onlara ellerinin öne sürdüğü şey ile bir kötülük gelirse" demiştir. Ellerinin öne sürdüğü de eskiden yaptıkları muhalefettir. "Gerçekten insan çok nankördür": Geçmiş nimetleri inkar hususunda.

"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır": Yani onlarda istediği gibi tasarruf etmek O'na aittir, demektir. "Dilediği kimseye dişiler bağışlar": Yani içlerinde erkekler olmayan kızlar verir, demektir; nitekim Lut'un ancak kız çocukları olmuştu. "Dilediğine de erkekler bağışlar": Yani içlerinde kız olmayan oğlan çocukları demektir; nitekim İbrahim aleyhisselam'ın hep erkek çocukları olmuştu.

"Yahut onları çift yapar": Yani erkekli ve dişili. Zeccac, onları çift yaparın manası şöyledir, demiştir: Onları yaklaştırır, birbirine yakın her iki şey çifttir, onlardan her birine: Eş (teki) denir. Yanımda iki çift ayakkabı vardır demek, iki tek vardır, demektir.

Kelamın manasında da müfessirlerin iki görüşü vardır: *Birincisi:* O kadının erkek doğurup sonra kız, sonra oğlan, sonra yine kız doğurmasıdır. Bunu da Mücahit ile cumhur demişlerdir. *İkincisi:* O kadının ikiz olarak bir kız, bir de oğlan doğurmasıdır, bunu da İbn Hanefiyye, demiştir. Şöyle demişlerdir; mesela Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in olduğu gibi ki ona oğlanlar ve kızlar verilmişti. "Dilediğini de kısır kılar": Çocuğu olmaz; mesela Zekeriya oğlu Yahya'nın olduğu gibi. Onların ikisine de selam olsun. Bu kısımlar diğer insanlar için de geçerlidir; peygamberler misal olarak zikredilmişlerdir.

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ

اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَائِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا

فَيُوحِيَ بِاِذْنِهٖ مَا يَشَٓاءُ اِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ ﴿٥١﴾

وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ رُوحًا مِنْ اَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرٖي مَا الْكِتَابُ

وَلَا الْاٖيمَانُ وَلٰكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدٖي بِهٖ مَنْ نَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِنَا

وَاِنَّكَ لَتَهْدٖٓي اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٥٢﴾ صِرَاطِ اللّٰهِ الَّذٖي لَهُ

مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ اَلَٓا اِلَى اللّٰهِ تَصٖيرُ الْاُمُورُ ﴿٥٣﴾

51 – Bir insan için, vahiy yahut perde arkasından olmak veyahut bir elçi gönderip de izni ile dilediğini vahyetmek dışında Allah'ın onunla konuşması olmadı.

52 – Bunun gibi sana da emrimizden bir ruh (Kur'an) vahyettik. Sen kitap nedir ne de iman nedir bilmezdin. Ancak onu bir nur kıldık. Onunla kullarımızdan dilediğimize hidayet ederiz. Şüphesiz sen, elbette doğru bir yola götürürsün.

53 – Göklerde ve yerde olan şeylerin mülkü kendinin olan Allah'ın yoluna. Bilin ki, işler yalnız Allah'a varır.

"Bir insan için Allah'ın onunla vahiy dışında konuşması olmadı": İniş sebebi şöyledir: Yahudiler, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Eğer gerçek peygamber isen Allah'la konuşsan ve O'na baksan ya; nitekim Musa O'nunla konuşmuş ve O'nu görmüştü, dediler. O da onlara: Musa Allah'ı görmedi, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Burada vahiyden maksat, rüyadaki vahiydir.

"Yahut perde arkasından": Musa ile konuştuğu gibi.

"Ev yürsile": Nafi ile İbn Amir ref' ile "yürsilü" ve yenin sükunu ile de "feyuhiy" okumuşlardır; ötekiler de lamın nasbı ile "yürsile", ye de harekeli olarak "feyuhiye" okumuşlardır, mana da şöyledir: Yahutta bir elçi göndermekle, mesela Cebrail gibi. "O da vahyeder" o elçi, gönderilen kimseye vahyeder "izni ile dilediğini". Mekki bin Ebi Talib şöyle demiştir: Kim nasb ile "ev yürsile" okursa, onu "illa vahyen"in manasına atfeder, çünkü onun manası: İlla en yuhiye, demektir. Kim de ref' ile okursa, onu mübteda kılar, sanki: Ev hüve yürsilü demiş gibi olur.

Kadı Ebu Yala da şöyle demiştir: Bu ayet Allah'ın ancak dünya yurdunda bir insanla perde arkasından konuşacağını gösterir.

"Bunun gibi (ve kezalik)": Yani peygamberlere vahyettiğimiz gibi "sana da vahyettik": Vavın surenin başına atfettiğini söyleyenler de olmuştur, o zaman mana şöyle olur: Sana da senden öncekilere de böyle vahyederiz.

"Bunun gibi sana da emrimizden bir ruh vahyettik": İbn Abbas: O Kur'an'dır, demiştir. Mukatil de: Emrimizle vahyettik, demiştir.

"Sen kitap nedir bilmezdin": Çünkü o, vahiyden önce Kur'an'ı bilmezdi, "iman da nedir bilmezdin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O imana davet manasınadır, bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir.

İkincisi: Bundan maksat imanın getirdiği şeriat emirleri ve alametleridir; bütün bunlar da imandır. Namaza da iman denildiği "Allah imanınızı zayi edecek değildir" *(Bakara: 143)* ayetinde geçmişti. Bu da İbn Kuteybe ile Muhammed bin İshak bin Huzeyme'nin görüşüdür.

Üçüncüsü: O beşikte iken imanı bilmezdi, buluğdan önce çocuk iken de, bunu da Vahidi nakletmiştir. Asıl söz İbn Kuteybe ile İbn Huzeyme'nin tercih ettikleridir. Hadiste şu meşhurdur: Aleyhisselam Efendimiz peygamberlikten önce de Allah'ı bir bilir; Lat ve Uzza'dan nefret eder; hac ve umre yapar, İbrahim aleyhisselam'ın dinini tutardı.

İmam Ahmed bin Hanbel şöyle demiştir: Kim Peygamberin kendi kavminin dininde idi derse, bu kötü bir sözdür; onun dikili taşlar üzerinde putlara kesilen kurbanları yemediği bilinmiyor mu?

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Hadiste onun kırk yaşına kadar kavminin dinine tabi olduğu söylenmiştir. Bunun manası da şudur: Araplar İsmail dininden kalanlar üzerinde idiler; haccetmek, çocukları sünnet etmek, üç talak sonunda ayrılmak, bir ve iki talakta dönüş hakkını tanımak, diyet olarak yüz deve vermek, cenabetten gusül etmek, kan bağı veya hısımlıkla yakın akrabalarla evlenmemek de o cümledendir. Aleyhissalat vesselam Efendimiz onlar gibi Allah'a iman eder o günkü şeriat ile amel eder, çocukları sünnet eder, gusül yapar ve hac ederdi. Putlara yaklaşmazdı ve onları ayıplardı. Kendi diliyle getirdiği şeriati o zaman bilmezdi. İşte "kitap nedir bilmezdin" dediği budur. Bundan maksat Kur'an'dır, "iman da" imanın gereği olan şer'i emirlerdir. Yoksa Allah'ı ikrar etme olan iman kastedilmemiştir. Çünkü onun ataları şirk üzere ölmüşlerdi; şirkleriyle beraber Allah'a iman eder ve Beytullah'ı tavaf ederlerdi.

"Velakin cealnahu": Bu he zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O Kur'an'a racidir.

İkincisi: İmana racidir.

"Bir nur": Yani Allah'ın birliğini gösteren ışık ve delil, demektir. "Onunla dilediğimize hidayet ederiz" kullarımızdan dilediğimizi hak dinine hidayet ederiz. "Şüphesiz sen de hidayet edersin" yani davet edersin, demektir "doğru yola" O da İslam'dır.



43-ZUHRUF SURESİ

Mekke'de inmiştir. 89 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ وَالْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ﴿٢﴾ اِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ
تَعْقِلُونَ ﴿٣﴾ وَاِنَّهُ ف۪ٓي اُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيٌّ حَك۪يمٌ ﴿٤﴾ اَفَنَضْرِبُ
عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا اَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِف۪ينَ ﴿٥﴾ وَكَمْ اَرْسَلْنَا
مِنْ نَبِيٍّ فِي الْاَوَّل۪ينَ ﴿٦﴾ وَمَا يَأْت۪يهِمْ مِنْ نَبِيٍّ اِلَّا كَانُوا بِه۪
يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٧﴾ فَاَهْلَكْنَٓا اَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمَضٰى مَثَلُ
الْاَوَّل۪ينَ ﴿٨﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ
لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَز۪يزُ الْعَل۪يمُ ﴿٩﴾ اَلَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ
الْاَرْضَ مَهْدًا وَجَعَلَ لَكُمْ ف۪يهَا سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ha. Mim.

2 – Apaçık kitaba andolsun.

3 – Gerçekten biz onu Arapça bir Kur'an kıldık. Belki anlarsınız.

4 – Şüphesiz o, huzurumuzda ana kitapta elbette pek yüce, hikmet doludur.

5 – Sizler aşırı giden bir toplum oldunuz diye geri durarak sizi uyarmaktan vaz mı geçeceğiz?

6 – Öncekilerden ne kadar peygamberler gönderdik.

7 – Onlara bir peygamber geldiği zaman mutlaka onunla alay ederlerdi.

8 – Kuvvetçe onlardan daha çetinini helak ettik. Öncekilerin misali geçti.

9 – Andolsun, eğer onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, elbette: "Onları mutlak galip, her şeyi bilen (Allah) yarattı" derler.

10 – O ki yeri sizin için bir beşik kıldı ve size orada yollar kıldı (açtı). Belki doğru yola gidersiniz.

"Ha. Mim." Bunun açıklaması geçmiştir, bkz. Ğafir suresi.

"Apaçık kitaba andolsun": Kur'an'a yemindir.

"Gerçekten biz onu kıldık": Said bin Cübeyr: Biz onu indirdik, demiştir. Bundan sonrasının açıklaması da Nisa: 82 ve Yusuf: 2'de geçmiştir. "Şüphesiz o": Yani Kur'an "ana kitaptadır": Zeccac: Yani asıl kitapta, demiştir. Her şeyin aslı onun anasıdır. Kur'an da aziz ve celil olan Allah katında Levh-i Mahfuz'dadır.

"Bizim huzurumuzda": Yani yanımızda "elbette pek yücedir": çok yüksektir.

"Hakîm"in manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Muhkemdir, yani batıl ona sokulamaz, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: İman ehlinin cennete, küfür ehlinin de cehenneme gideceğine karar verecektir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir,

mana da şöyledir: Ey Mekke halkı, eğer yalanlarsanız şüphesiz o bizim katımızda çok şereflidir, yeri çok büyüktür.

"Efenadribü ankümüz zikre safhan": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Sizden geri durup da yüz çevirdiğimiz için sizden bahsetmeyecek miyiz? Safahtü an fülanin, denir ki: Birinden yüz çevirmektir. Bunun aslı birine ense dönmektir.

Şair Küseyyir bir kadını anlatırken şöyle der:

Çok yüz çevirir, kavuşmaya çok cimridir,
Kim onun vuslatından usanırsa o da hemen usanır.

Darabtü an fülanin keza: Yaklaşmayıp ondan yüz çevirmektir. "En küntüm": İbn Kesir, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, nasb ile "en küntüm" okumuşlar: Yani aşırı giden bir toplum olduğunuz için, demektir. Nafi, Hamze ve Kisai de, kesre ile "in küntüm" okumuşlardır. Zeccac, bu istikbal manasına göredir, yani siz ileri giden kimseler olursanız sizden yüz mü çevireceğiz, olur, demiştir.

Zikirden murat edilen şey üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O azabın zikridir, mana da şöyledir: Azabınızı tutup da sizi küfrünüzün üzerinde mi bırakacağız? Bu; İbn Abbas, Mücahit ve Süddi'nin görüşlerinin manasıdır.

İkincisi: O Kur'andır, mana da şöyledir: Sizler ona iman etmiyorsunuz diye Kur'an'ı indirmekten vaz mı geçeceğiz? Bu da Katade ile İbn Zeyd'in görüşlerinin manasıdır.

Katade: İleri gidenler, müşrikler manasınadır, demiştir.

Sonra bunun ardından gelen ayetlerle de peygamberine şunu bildirdi: Şüphesiz ben peygamberler gönderdim; kavimleri tarafından yalanlandılar; ben de yalanlayanları helak ettim.

"Onlardan daha çetin": Yani Kureyş'ten daha çetin, demektir "kuvvetçe. Öncekilerin misali geçti": Yani azaplarının nasıl olduğu sana indirilen ayetlerde geçti. Şöyle de denilmiştir: Yalanlamada bunların halinin onların haline benzediği geçti; o zaman aralarındaki benzeşme helakte olmuş olur.

Sonra göklerin ve yerin halıkı olduğunu ikrar edip de O'ndan başkasına ibadet ettikleri zaman cahilliklerini bundan sonra gelen ayetle haber verdi. Bundan sonrası da Taha: 53'te tefsir edilmiştir. "Belki doğru gidersiniz": Yani yolculuklarınızda menzil-i maksuda ulaşırsınız.

وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا
كَذَٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١١﴾ وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ
لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ ﴿١٢﴾ لِتَسْتَوُوا عَلَىٰ
ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ
الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ ﴿١٣﴾ وَإِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا
لَمُنْقَلِبُونَ ﴿١٤﴾

11 – O ki, gökten bir ölçü ile su indirdi de, onunla ölü bir beldeyi dirilttik. (Kabirlerden de) işte böyle çıkarılırsınız.

12 – O ki, bütün çiftleri yarattı. Sizin için gemilerden ve hayvanlardan binecek şeyler yaptı.

13 – Sırtlarına kurulmanız ve üzerlerine kurulduğunuz zaman sonra da Rabbinizin nimetini hatırlayıp: "Bunu bize ram eden (emrimize veren) Allah münezzehtir. Yoksa biz ona güç yetiremezdik" demeniz için.

14 – "Gerçekten biz Rabbimize elbette döneceğiz" (demeniz için).

"O ki gökten bir ölçüde su indirdi": İbn Abbas şöyle demiştir: Demek istiyor ki O, Nuh kavmine indirdiği gibi ölçüsüz indirip de onları boğmamıştır, bilakis faydalı olması için belli bir miktarda indirmiştir. "Enşerna"nın manası da: Dirilttik, demektir.

"Kezalike tuhrecun": Hamze, Kisai ve İbn Amir, tenin fethi ve ranın zammı ile "tuhrecun" okumuşlar; kalanlar ise tenin zammesi ve ranın fethası ile okumuşlardır. Bundan sonrası da Yasin: 36 ve 42 ayetlerinde geçmiştir. "Listestevu ala zuhurihi": He zamirinin müzekker olması "ma" edatından dolayıdır.

"Sonra Rabbinizin nimetini hatırlamanız için": Çünkü o biniti size karada ve denizde musahhar etmiştir. "Vema künna lehu mukrinin": İbn Abbas: Gücü yetenler, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ene mukrinün leke denir ki: Sana dayanabilirim, demektir. Bu da: Ene kırnün lifülanin kavlinden gelir ki: Ben kuvvette onun akranıyım, demektir. Eğer kafın fethi ile: Ene karnün lifülanin dersen, bunun manası: Yaşta eşit (yaşıt) olmaktır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Mukrinin:

Zaptetmektir, fülanün mukrinün lifülanin denir ki: Onu zapteder, kontrol altına alır, demektir.

"Gerçekten biz Rabbimize elbette döneceğiz": Yani ahirette döneceğiz, demektir.

وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا إِنَّ الْإِنْسَانَ
لَكَفُورٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾ أَمِ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَأَصْفَاكُمْ
بِالْبَنِينَ ﴿١٦﴾ وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَٰنِ مَثَلًا ظَلَّ
وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿١٧﴾ أَوَمَنْ يُنَشَّأُ فِي الْحِلْيَةِ وَهُوَ
فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ ﴿١٨﴾

15 – O'na kullarından bir parça kıldılar (melekler Allah'ın kızlarıdır, dediler). Şüphesiz insan elbette apaçık pek nankördür.

16 – Yarattıklarından kızlar edindi de size oğlanları mı beğenip seçti?

17 – Onlardan biri, Rahman için getirdiği şeyle (kız çocuğu ile) müjdelendiği zaman yüzü kapkara olur ve (öfkesini) yutkunur.

18 – Süs içinde yetiştirilip de maksadını açıklayamayanı mı (Allah'a nisbet ediyorlar)?

"O'na kullarından bir parça kıldılar": Burada ca'l (kılmak): Bir şeye hüküm vermektir. Onlar meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia ettiler. Manası: O'na evlattan bir hisse verdiler, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Dilcilerden biri bana kanıt için bir beyit getirdi; cüz'ün kız çocuğu manasına olduğunu gösteriyor. Bu şiirin eski mi yoksa uydurma mı olduğunu bilmiyorum:

Eğer hür kadın bir gün dişi doğurursa, bunda şaşılacak bir şey yoktur;

Hep erkek doğuran hür kadın bazen de kız doğurur.

Beyitte geçen eczeet kelimesi: Kız doğurmaktır.

"Şüphesiz insan": Yani kafir, "elbette nankördür": Yani aziz ve celil olan Allah'ın nimetini inkar eder "apaçık" küfrü meydandadır.

Sonra onların yaptıklarını beğenmeyip şöyle dedi: "Yarattıklarından kızlar mı edindi?": Bu azarlama ve beğenmeme manasında bir sorudur, "beğenip size seçti" yani size tahsis etti "oğlanları" (öyle mi)?

"Onlardan biri Rahman için misal getirdiği şeyle müjdelendiği zaman": Yani Allah'a benzer kıldığı, demektir. Çünkü her yeşin yavrusu ona benzer ve onun cinsinden olur. Ayet Nahl: 58'de tefsir edilmiştir.

"Evemen yüneşşeü": Hamze, Kisai ve Halef, yenin zammesi, nunun fethasi ve şinin şeddesi ile "yüneşşeü" okumuşlar; diğerleri ise yenin fethi ve nunun sükunu ile okumuşlardır. Takdiri de şöyledir: Eve yecalune men yenşeü "filhilyeti" süs içinde yetişeni mi Allah'a isnat ediyorlar? Ebu Ubeyde: Hilye tekildir, çoğulu da: hila'dır, demiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir:

Bundan murat edilen kızlardır, çünkü onlar süs pas içinde yetiştirilir. Hisam da tartışma manasınadır. "Açıklayamayan" da: Delili ifade edemeyen demektir. Katade şöyle demiştir: Bir kadının, dediğini isbat için delil getirdiği az olur, ne zaman böyle bir şeye kalkışırsa aleyhine delil getirir (kendi kalesine gol atar).

Bazıları da: Süs içinde yetiştirilen putlardır, demişlerdir.

وَجَعَلُوا الْمَلٰٓئِكَةَ الَّذٖينَ هُمْ
عِبَادُ الرَّحْمٰنِ اِنَاثًاۜ اَشَهِدُوا خَلْقَهُمْۜ سَتُكْتَبُ
شَهَادَتُهُمْ وَيُسْـَٔلُونَ ﴿١٩﴾ وَقَالُوا لَوْ شَٓاءَ الرَّحْمٰنُ مَا عَبَدْنَاهُمْۜ
مَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍۗ اِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَۜ ﴿٢٠﴾ اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ
كِتَابًا مِنْ قَبْلِهٖ فَهُمْ بِهٖ مُسْتَمْسِكُونَ ﴿٢١﴾ بَلْ قَالُٓوا اِنَّا وَجَدْنَٓا
اٰبَٓاءَنَا عَلٰٓى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢٢﴾
وَكَذٰلِكَ مَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فٖى قَرْيَةٍ مِنْ نَذٖيرٍ اِلَّا قَالَ
مُتْرَفُوهَٓا اِنَّا وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا عَلٰٓى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ
﴿٢٣﴾ قَالَ اَوَلَوْ جِئْتُكُمْ بِاَهْدٰى مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ اٰبَٓاءَكُمْۜ
قَالُٓوا اِنَّا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِهٖ كَافِرُونَ ﴿٢٤﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَانْظُرْ
كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبٖينَ ﴿٢٥﴾

19 – Rahman'ın kulları olan melekleri dişiler kıldılar. Onların yaratılışına şahit mi oldular. Şahitlikleri yazılacak ve sorulacaklar.

20 – "Eğer Rahman dileseydi, biz onlara ibadet etmezdik" dediler. Onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar.

21 – Yoksa biz onlara bundan önce bir kitap verdik de onlar ona mı sarılıyorlar?

22 – Hayır: "Biz atalarımızı bir din üzerinde bulduk ve gerçekten biz izlerinin üzerinde doğru yoldayız" dediler.

23 – Böylece senden önce ne zaman bir kente bir uyarıcı göndersek, mutlaka varlıkla şımaranları: "Gerçekten biz atalarımızı bir din üzerinde bulduk ve gerçekten biz oların izlerine uyuyoruz" dediler.

24 – (O peygamber): "Size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz şeyden daha doğrusunu getirsem de mi?" dedi. Onlar da: "Gerçekten biz sizinle gönderilen şeyi inkar ediyoruz" dediler.

25 – Biz de onlardan intikam aldık. Bak, yalanlayanların sonucu nasıl oldu?

"Melekleri kıldılar (cealul melaikete)": Zeccac şöyle demiştir: Burada kılmak, demek ve bir şeye karar vermektir. Cealtü Zeyden a'lemen nasi, sözü onu böyle niteledim ve böyle karar verdim, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: melekleri dişi kılmaları: Onlar Allah'ın kızlarıdır, demeleridir.

"Ellezine hüm ibadür rahmani": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Yakup, Eban da Asım'dan, Şirazi de Kisai'den, nun ile, elifsiz olarak "inder rahmani" okumuşlar; diğerleri ise "ibadür rahmani" okumuşlardır. Bu okuyuşun manası şöyledir: O'na kullarından kızlar verdiler. Birinci okuyuş: "Rabbinin katındakiler" *(A'raf: 206)* ayetine daha uygundur. Onlar gökte olduklarına göre melekleri bilme şansları yoktur. "Eşehidu halkahum": Nafi, Mufaddal da Asım'dan rivayet ederek, ilki meftuh ve ikincisi mazmum iki hemze ile "eüşhidu" okumuşlardır. Müseyyebi de Nafi'den, eşhettü'den getirerek medli olarak "evüşhidu" okumuşlardır. Diğerleri ise med etmezler.

"Eşehidu": Şehidtü'den gelir ki hazır olup da onların kızlar olduklarını bildiler mi demektir. Bu da onları azarlamadır, çünkü görmekle bilinecek bir şeyi görmeden söylemişlerdir. "Şahitlikleri yazılacak": Melekler Allah'ın kızlarıdır diye ettikleri şahitlik, demektir. Mukatil de şöyle demiştir: Allah Teala: "Onların yaratılışına şahit mi oldular?"

deyince, bundan soruldular, onlar da: Hayır, dediler. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: "Onların kız olduklarını nereden biliyorsunuz?" dedi. Onlar da: Atalarımızdan işittik, onların yalan söylemediklerine şahitlik ederiz, dediler. Bunun üzerine Allah Teala: "Şahitlikleri yazılacak ve sorulacaklar" dedi, yani ahirette ondan sorulacaklar, demektir. Ebu Rezin ile Mücahit, meftuh nun ile "senektübü" ve mansup te ile "şahadetehüm" okumuşlardır; İbn Ebi Able de "senektübü"de onlara katılmış, elifle de "şahadatihim" okumuştur.

"Eğer Rahman dileseydi, biz onlara ibadet etmezdik": Bunlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar meleklerdir, bunu da Katade, Mukatil ve diğerleri demişlerdir. *İkincisi:* Putlardır, bunu da Mücahit, demiştir. Bunu demekle şunu kastetmişlerdir: Eğer bizim onlara ibadetimizden razı olmasa idi, bize derhal azap ederdi. Allah da onların sözlerini: "Onlar için bu hususta bilgi yoktur" diyerek reddetti. Bazı müfessirler de "onların bu hususta bilgileri yoktur" sözü ile onların, meleklerin dişi olduklarını iddialarına işaret etmiş; "eğer Allah dileseydi onlara ibadet etmezdik" sözlerine temas etmemiştir; çünkü bu, doğru bir sözdür, demişlerdir. Bizim dayandığımız delil ise daha kuvvetlidir. Çünkü bu ayet şunlara benzer: "Eğer Allah dileseydi biz şirk koşmazdık" *(En'am: 148)*, "Allah'ın dileseydi rızık vereceğine mi yedireceğiz? *(Yasin: 47)*. Biz de bu manayı orada açıklamıştık. "Yahrusun" da yalan söylüyorlar, demektir. Neden onları yalancı çıkardı? Çünkü onlar küfürlerini din olarak kabul ettiler.

"Yoksa onlara bundan önce bir kitap mı verdik?": Yani bu Kur'an'dan önce, demektir. Daha açıkçası: Allah'tan başkasına ibadet etmeleri için, "ona mı sarılıyorlar?": İçindeki ile amel ediyorlar?

"Hayır, biz atalarımızı bir din üzerinde bulduk, dediler": Yani bir gelenek, itikat ve din üzerinde demektir. "İzlerinin üzerinde doğru yoldayız": Kendilerini delilsiz olarak sırf atalarını taklit etmekle doğru yolda zannettiler. Sonra başkalarının da böyle dediklerini haber verip "böylece" dedi. Yani Onlar gibi, kendilerinden öncekiler de öyle dediler. "Biz onların izlerini takip ediyoruz": Yollarından gidiyoruz.

"Kul evelev ci'tüküm": İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek elifle "kale evelev ci'tüküm" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Faale veznindeki fiilin faili uyarıcıdır; mana da, uyarıcı onlara dedi ki olur. Ebu Cafer de elif ve nunla "evelev ci'naküm" okumuşlardır. "Biehda": Daha doğru ve kısa demektir. Zeccac, kelamın manası şöyledir, demiştir: De ki: Atalarınızı üzerinde bulduğunuz şeye mi tabi olacaksınız? Size ondan daha doğrusunu getirsem de mi? Bu ayette tak-

lit ile hüküm vermenin batıl olduğuna delil vardır. Mukatil de şöyle demiştir: Peygamberi reddedip: "Gerçekten biz sizinle gönderilen şeyi inkar ediyoruz" dediler; sonra da geçmiş milletlere dönüp "onlardan intikam aldık..." dedi.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ لِأَبِيهِ
وَقَوْمِهِۦٓ إِنَّنِى بَرَآءٌ مِّمَّا تَعْبُدُونَ ﴿٢٦﴾ إِلَّا ٱلَّذِى فَطَرَنِى فَإِنَّهُۥ
سَيَهْدِينِ ﴿٢٧﴾ وَجَعَلَهَا كَلِمَةًۢ بَاقِيَةً فِى عَقِبِهِۦ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾ بَلْ مَتَّعْتُ هَٰٓؤُلَآءِ وَءَابَآءَهُمْ حَتَّىٰ جَآءَهُمُ ٱلْحَقُّ وَرَسُولٌ
مُّبِينٌ ﴿٢٩﴾ وَلَمَّا جَآءَهُمُ ٱلْحَقُّ قَالُوا۟ هَٰذَا سِحْرٌ وَإِنَّا بِهِۦ كَٰفِرُونَ ﴿٣٠﴾

26 – Hani, İbrahim, babasına ve kavmine: "Gerçekten ben, sizin taptıklarınızdan uzağım" demişti.

27 – "Ancak beni yaratan hariç. Şüphesiz O, beni doğru yola iletecektir".

28 – Allah da onu (kelime-i tevhidi) neslinde kalıcı bir kelime kıldı.

29 – Daha doğrusu, ben onları ve atalarını onlara hak ve apaçık bir elçi gelinceye kadar yararlandırdım.

30 – Onlara hak gelince: "Bu bir sihirdir ve gerçekten biz onu inkar ediyoruz" dediler.

"İnneni beraün": Zeccac şöyle demiştir: Bera, beri (uzak) manasınadır. Araplar tekil için: Enel beraü minke, derler; ikil, çoğul, erkek ve dişi için de: Nahnül beraü minke velhalaü minke, derler; nahnul beraani minke, beraune minke, demezler. Mana da şöyledir: İnna zül berai minke, nahnu zülbarai minke (senden uzağız) derler; tıpkı recülün adlün vemreetün adlün, dedikleri gibi. Biz de İbrahim'in, aziz ve celil olan Rabbini onların taptıkları şeylerden ayrımasını "ancak alemlerin Rabbi müstesnadır" *(Şuara: 77)* ayetinde açıklamıştık.

"Onu kıldı": Yani kelime-i tevhidi kıldı, o da: Lailahe illallah'tır. "Neslinde kalıcı bir kelime": Yani kendinden sonra gelecek evladında; bir daha onlardan ayrılmaz, demektir. "Belki dönerler": Tevhide dönerler, ataları İbrahim'in putlardan ilişiğini kesip de aziz ve celil olan Allah'ı birlediğini duyunca hepsi tevhide dönerler.

Sonra Kureyş'e olan nimetini zikredip "daha doğrusu ben onları ve atalarını yararlandırdım" dedi, mana da şöyledir: Ben onlara bol bol nimetler verdim, onlara acele ile azap etmedim. "nihayet onlara hak geldi": Ki o da Kur'an'dır, "ve apaçık bir elçi geldi": O da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Onların da nimetleri elçiye itaat etmekle karşılamaları gerekirdi; onlarsa tersini yaptılar.

"Onlara gelince": Çoğunluğa göre Kureyş'e demektir. Katade ise: Onlar Yahudilerdir, demiştir. "hak" da: Kur'an'dır.

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَٰذَا الْقُرْآنُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ
﴿٣١﴾ أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُم مَّعِيشَتَهُمْ
فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَتَّخِذَ
بَعْضُهُم بَعْضًا سُخْرِيًّا وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾
وَلَوْلَا أَن يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَّجَعَلْنَا لِمَن يَكْفُرُ بِالرَّحْمَٰنِ
لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِّن فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ ﴿٣٣﴾
وَلِبُيُوتِهِمْ أَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِئُونَ ﴿٣٤﴾ وَزُخْرُفًا
وَإِن كُلُّ ذَٰلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ عِندَ رَبِّكَ
لِلْمُتَّقِينَ ﴿٣٥﴾

31 – Bu Kur'an iki kentten büyük bir adama indirilmeli değil miydi?" dediler.

32 – Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Dünya hayatında geçimliklerini aralarında biz taksim ettik. Kimilerini kimilerinin üzerine yükselttik ki, kimileri kimilerini işçi edinsinler. Rabbinin rahmeti onların topladıklarından daha hayırlıdır.

33 – Eğer insanlar tek bir ümmet olmasa idi, Rahman'ı inkar edenlerin evleri için gümüş tavanlar ve üzerinde çıkacakları merdivenler kılardık.

34 – Evleri için kapılar ve yaslanacakları koltuklar.

35 – Ve süs / altın... Bunların hepsi ancak dünya hayatının metaıdır. Ahiret ise Rabbinin katında müttakiler içindir.

"Bu Kur'an iki kentten büyük bir adama indirilmeli değil miydi, dediler?": İki kent: Mekke ile Taif'tir, bunu da İbn Abbas ile bir bölük müfessir, demişlerdir. Mekke'nin büyüğünde iki görüş vardır:

Birincisi: Velid bin Muğire el – Kureşi'dir, bunu da el – Avfi ve diğerleri İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade ile Süddi de böyle demişlerdir.

İkincisi: Utbe bin Rebia'dır, bunu da Mücahit, demiştir.

Taif'in büyüğünde de beş görüş vardır:

Birincisi: Habib bin Amr bin Umeyr es – Sakafi'dir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Mes'ud bin Amr bin Ubeydullah'tır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Ebu Mes'ud Urve bin Mes'ud es – Sekafi'dir. Bunu da Leys, Mücahit'ten rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir.

Dördüncüsü: O İbn Abdi Yalil'dir, bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Beşincisi: Kinane bin Abd bin Amr bin Umeyr et – Taifi'dir, bunu da Süddi, demiştir.

Aziz ve celil olan Allah onları ret ederek ve yaptıklarını beğenmeyerek: "Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar?" dedi. Yani peygamberliği onlar mı veriyorlar ki onu istediklerine versinler. Çünkü onlar bu dedikleri ile Allah'a itiraz etmişlerdir.

"Geçimliklerini aralarında biz taksim ettik": Mana şöyledir: Peygamberlikten daha geri olan rızıklar Allah'ın takdiri ile olup da kişinin tedbiri ile olmayınca, Peygamberlik nasıl olacaktır? Katade şöyle demiştir: Sen öyle çaresiz ve dili dönmez insanla karşılaşırsın ki Allah ona bol rızık vermiştir. Öyle çok kurnaz ve dilbaz insanla da karşılaşırsın ki rızkı dardır.

"Kimilerini kimilerinin üzerine derecelerle yükselttik": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Zenginlik ve fakirlikle. *İkincisi:* Hürriyet ve kölelikle. "Liyettehize baduhum badan sühriyya": İbn Semeyfa ile İbn Muhaysın, sinin kesri ile "sihriyya" okumuşlardır. Sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Zenginler fakirleri mallarıyla hizmetlerinde çalıştırırlar; böylece alemin düzeni devam eder. Bu da birinci görüşe göredir.

İkincisi: Bazıları bazılarına malları ile sahip olur, onları köle edinirler. Bu da ikinci görüşe göredir.

"Rabbinin rahmeti": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Peygamberlik onların biriktirdikleri mallardan daha hayırlıdır. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Cennet onların dünyada topladıklarından daha hayırlıdır, bunu da Süddi, demiştir.

"Eğer insanlar tek bir ümmet olmasa idi": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İnsanlar küfür üzerinde toplanmasalardı, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Dünyayı dine tercih etmede, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Rahman'ı inkar edenlerin evleri için gümüşten tavanlar kılardık": Çünkü dünya bizim nazarımızda o kadar değersizdir. Ferra şöyle demiştir: İstersen "libüyutihim"deki lam'ı mükerrer kabul edersin, mesela "yes'eluneke aniş şehril harami kıtalin fihi" *(Bakara: 217)* kavli gibi, istersen onu "ala" manasına alırsın, sanki: Cealna lehüm ala buyutihim, demiş gibi olur. Bir adam: Cealna leke likavmike el- a'tıyete der ki: Senin hatırın için kavmine ihsanlarda bulundum, demektir.

İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, tekil olarak "safken" okumuşlar; diğerleri ise sinin zammı ile çoğul olarak "sükufen" okumuşlardır.

Zeccac şöyle demiştir: Sakf tekil olmakla beraber çoğula delalet eder, mana da şöyledir: Onlardan her birinin evine gümüşten tavan yapardık. "Vemarice": Onlar da merdivenlerdir, mana da şöyledir: Gümüşten merdivenler yapardık. "Evleri için kapılar" ifadesi de öyledir ki, gümüşten kapılar yapardık, demektir. "Ve koltuklar": Yani gümüşten koltuklar yapardık, demektir.

"Yezharun": İbn Kuteybe: Çıkarlar, yükselirler, demiştir. Zahertü alel beyti denir ki: Evin damına çıkmaktır.

"Ve zuhrufa": O altındır, mana da şöyledir: Onlar için bunların yanı sıra altın ve zenginlik de verirdik. "İn küllü zalike lema metaul hayatid dünya": Mana lemetaul hayatid dünya (dünya metaı) demektir. "Ma" zaittir. Asım ile Hamze şedde ile "lemma" okumuş; onu "illa" manasına almışlardır, anlam da şöyledir: O, azıcık istifade edilip sonra yok olan bir şeydir. "Ahiret Rabbinin katında müttakiler içindir": Onlara mahsustur.

وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا
فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ ﴿٣٦﴾ وَإِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ
أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٧﴾ حَتّٰى إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ

بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ ﴿٣٨﴾ وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ
أَنَّكُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٩﴾ أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ
أَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ وَمَنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٤٠﴾

36 – Kim Rahman'ın zikrini görmezden gelirse, ona bir şeytan musallat ederiz. O artık onun için arkadaştır.

37 – Gerçekten onlar elbette yoldan çevriliyorlar ve kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlar.

38 – Nihayet bize geldiği zaman: "Keşke benimle senin aranda iki doğu uzaklığı olsaydı. (Sen) ne kötü arkadaşsın!" der.

39 – (Bu temenniniz) bugün size asla fayda vermeyecektir. Çünkü siz zulmettiniz. Muhakkak siz azapta ortaksınız.

40 – Sen mi sağırlara duyuracaksın yahut körlere ve apaçık sapıklıkta olana yol göstereceksin?

"Ve men ya'şü": Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: Yüz çevirirse, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan demiş; Katade, Ferra ve Zeccac da böyle demişlerdir.

İkincisi: Kim kör olursa, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; Ata ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O zayıf görmedir, bunu da Maverdi nakletmiştir. Ebu Ubeyde de: Gözü kararırsa, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Kim "ya'şü" okursa, manası: Yüz çevirmektir. Kim şini nasb ederse (ya'şe okursa): Onu görmezse, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ben Ebu Ubeyde'ninkinden başka bir görüş benimsemiyorum; hiç kimsenin de "aşevtü anişşey'iye, yüz çevirdim manasını verdiğini görmedim. Sadece: Teaşeytü an keza denir ki: Ondan gafil oldum, görmemiş gibi oldum, derler. Teameytü de ondandır ki: Görmezden geldim, demektir. Araplar: Aşevtü ilennari derler ki: Uzaktan zayıf bir ateş (ışık) gördüm demektir. Şair Hutay'a da şöyle demiştir:

Ne zaman uzaktan zayıf gördüğün ateşine gelirsen,
Orada en hayırlı bir ateş ve en hayırlı bir yakıcı görürsün.

İbn Müseyyeb hadisi de ondandır ki: İnne ihda ayneyhi zehebet vehüve ya'şu biluhra denilmiştir ki bir gözü gitmiş, diğeri de az görüyordu, demektir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Kim Rahman'ın zikrini görmezden

gelirse" azabından korkmaz ve sözüne iltifat etmezse, demektir. "Nukayyıd lehu" ona musallat ederiz, "bir şeytan" amelinin karşılığını öyle veririz. "Artık o onun için arkadaştır" ondan ayrılmaz.

"Gerçekten onlar" yani şeytanlar "elbette onları çevirirler" yani kafirleri doğru yoldan uzaklaştırırlar. "Leyesuddunehüm" şeklinde cemi yapması, "men" edatının cemi için de kullanılmasındandır. "Onlar sanarlar" yani kafir insanlar, demektir. "Kendilerinin doğru yolda olduklarını.

"Hatta iza caena": Ebu Amr, Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek tekil kalıbı ile "caena" okumuşlar; İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek tesniye elifiyle "caâna" okumuşlar ve kafir ile şeytanı kastetmişlerdir. Tefsirde şöyle gelmiştir: Kıyamet gününde ikisi bir zincire bağlanır, cehenneme varıncaya kadar bir daha da ayrılmazlar. "Dedi": Kafir şeytana dedi, "keşke seninle benim aramda iki doğunun uzaklığı olsaydı": Yani iki doğu arası kadar uzaklık olsaydı, demektir. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O yılın en kısa gününde güneşin doğduğu yer ile en uzun gününde doğduğu yerdir, bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Bundan doğu ile batıyı murat etmiş; genelleme yaparak doğu demiştir. Nitekim: Sünnetül Ömereyni derler ki Ebu Bekir ile Ömer'in sünneti, demektir.

Kanıt olarak şu beyiti getirmişlerdir:

Göğünüzün ufuklarına engel olduk;
Onun iki ayı ile doğan yıldızları bizimdir.

İki aydan: Güneşle ayı kastetmiştir. Başka bir beyit:

Ezd Basrası bizdendir, Irak bizimdir,
İki Musul da bizimdir, Mısır ile Harem de bizimdir.

İki Musul'dan: Cezire ile Musul'ı kastetmiştir. Bu da Ferra ile Zeccac'ın tercihidir.

"Sen ne kötü arkadaşsın": Yani sen şeytan ne kötü arkadaşsın, demektir. Aziz ve celil olan Allah, o gün kafirlere şöyle der: "(bu temenniniz) size asla fayda vermeyecektir. Çünkü siz zulmettiniz": Yani dünyada şirk koştunuz. "Azapta ortak olmanız": Yani aynı azabı görmeniz size asla fayda vermeyecektir; çünkü onlardan her birinin azaptan bol hissesi olacaktır. Müberrid şöyle demiştir: Başkalarının da azap görmesinden az da olsa rahatlamadan men edilmişlerdir; zira ortaklık acıyı azaltır. Bu manada Hansa'nın, kardeşi Sahr bin Malik için söylediği mersiye örnektir:

Etrafımda kardeşlerinin öldürülmelerine ağlayanlar
Çok olmasaydı, kendimi öldürürdüm,
Onların arasında benim kardeşim gibisi yoktur,
Yine de onları örnek alarak kendimi teselli ediyorum.

İbn Amir de, hemzenin kesri ile: "İnneküm" okumuştur.

Sonra onların ezeli kaza ve kaderle bedbaht olduklarını haber verip: "Sağırlara sen mi duyuracaksın?..." dedi.

فَاِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَاِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ ﴿٤١﴾ اَوْ نُرِيَنَّكَ الَّذ۪ي
وَعَدْنَاهُمْ فَاِنَّا عَلَيْهِمْ مُقْتَدِرُونَ ﴿٤٢﴾ فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذ۪ٓي
اُو۫حِيَ اِلَيْكَۚ اِنَّكَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٤٣﴾ وَاِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ
وَلِقَوْمِكَۚ وَسَوْفَ تُسْـَٔلُونَ ﴿٤٤﴾

41 – Eğer seni kesinlikle götürürsek, şüphesiz biz, onlardan intikam alırız.

42 – Yahut onlara va'dettiğimizi sana kesinlikle gösterirsek, şüphesiz biz onlara güç yetirenleriz.

43 – Öyleyse sana vahyolunana sarıl. Şüphesiz sen doğru bir yol üzerindesin.

44 – Şüphesiz o, senin ve kavmin için elbette bir şereftir. İleride sorulacaksınız.

"Feimma nezhebenne bike": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Manası: "Fein nezhebenne" demektir. Zeccac da şöyle demiştir: "Ma" şartı tekit etmek için dahil olmuştur. "Nezhebenne"ye nun-i sakile de o da tekit etmek için dahil olmuştur, mana da şöyledir: Eğer seni öldürürsek, şüphesiz biz onlardan intikam alırız, ya da onlara va'dettiğimizi sana gösteririz, sana da onlara karşı zafer va'dettik. İbn Abbas da: O Bedir savaşıdır, demiştir. Bazı müfessirler de "eğer seni götürürsek" kavlinin kılıç ayetiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir ki hiçbir izah tarzı yoktur.

"Şüphesiz o" yani Kur'an "senin için zikirdir" yani onu sana Allah vermekle senin için şereftir "kavmin için de": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Bütün Araplar için şereftir. *İkincisi:* Kureyş için. *Üçüncüsü:* Ona bütün iman edenler için. Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Bu iş senden sonra kimindir?" diye sorulduğu zaman, hiçbir şekilde haber vermezdi. Nihayet bu ayet indi. Bundan sonra sorulduğu zaman "Kureyş"in,

derdi. Bu da şunu gösterir ki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Müslümanların başına peygamberlik gereği ve Kur'an şerefi ile geçti, kavmi de ondan sonra bu yetkiyi içlerinden birine indirilen Kur'an şerefine ellerine alacaklardır. Mücahid'e göre burada kavim: Araplardır. Kur'an da onlar için şereftir; çünkü onların diliyle inmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Neden zikir (ün) şeref yerine konuldu? Çünkü şerefli kimse dillerde zikredilir. "İleride sorulacaksınız" kavlinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Size verilen şeyin şükründen sorulacaksınız. *İkincisi:* Bu hususta üzerinize düşen haklardan sorulacaksınız.

وَسْـَٔلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ
مِن رُّسُلِنَآ أَجَعَلْنَا مِن دُونِ ٱلرَّحْمَٰنِ ءَالِهَةً يُعْبَدُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَقَدْ
أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِـَٔايَٰتِنَآ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِي۟هِۦ فَقَالَ إِنِّى رَسُولُ
رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٤٦﴾ فَلَمَّا جَآءَهُم بِـَٔايَٰتِنَآ إِذَا هُم مِّنْهَا يَضْحَكُونَ ﴿٤٧﴾
وَمَا نُرِيهِم مِّنْ ءَايَةٍ إِلَّا هِىَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا ۖ وَأَخَذْنَٰهُم
بِٱلْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤٨﴾ وَقَالُوا۟ يَٰٓأَيُّهَ ٱلسَّاحِرُ ٱدْعُ
لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِندَكَ إِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا
عَنْهُمُ ٱلْعَذَابَ إِذَا هُمْ يَنكُثُونَ ﴿٥٠﴾ وَنَادَىٰ فِرْعَوْنُ فِى قَوْمِهِۦ
قَالَ يَٰقَوْمِ أَلَيْسَ لِى مُلْكُ مِصْرَ وَهَٰذِهِ ٱلْأَنْهَٰرُ تَجْرِى
مِن تَحْتِىٓ ۖ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٥١﴾ أَمْ أَنَا۠ خَيْرٌ مِّنْ هَٰذَا ٱلَّذِى هُوَ
مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ ﴿٥٢﴾ فَلَوْلَآ أُلْقِىَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِّن
ذَهَبٍ أَوْ جَآءَ مَعَهُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ مُقْتَرِنِينَ ﴿٥٣﴾ فَٱسْتَخَفَّ
قَوْمَهُۥ فَأَطَاعُوهُ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَوْمًا فَٰسِقِينَ ﴿٥٤﴾
فَلَمَّآ ءَاسَفُونَا ٱنتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَٰهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٥٥﴾
فَجَعَلْنَٰهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِّلْءَاخِرِينَ ﴿٥٦﴾

45 – Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerden sor. Allah'tan başka tapılacak tanrılar kıldık mı?

46 – Andolsun, Musa'yı mucizelerimizle Fir'avn'e ve ileri gelenlerine gönderdik de: "Şüphesiz ben alemlerin Rabbinin elçisiyim" dedi.

47 – Onlara mucizelerimiz gelince, birden onlara gülüyorlar.

48 – Onlara ne zaman bir mucize göstersek, mutlaka o, kardeşinden (bir öncekinden) daha büyüktür. Onları belki dönerler diye azapla yakaladık.

49 – "Ey sihirbaz, Rabbine senin yanında va'dettiği şey sebebiyle dua et; şüphesiz biz elbette doğru yolu bulacağız" dediler.

50 – Onlardan azabı kaldırınca, birden onlar (verdikleri sözü) bozuyorlar.

51 – Fir'avn kavminin içinde seslendi: "Ey kavmim, Mısır mülkü benim değil mi? Bu ırmaklar benim altımdan akıyor, görmüyor musunuz?" dedi.

52 – "Yoksa ben o hordan ve neredeyse maksadını açıklayamayandan daha hayırlı değil miyim?"

53 – "Üzerine altından bilezikler atılmalı değil miydi yahut onunla melekler birbiri ardınca gelmeli değil miydi?"

54 – Böylece kavmini küçümsedi; onlar da ona itaat ettiler. Çünkü onlar bir fasıklar topluluğu idiler.

55 – Onlar bizi öfkelendirince onlardan intikam aldık; hepsini suda boğduk.

56 – Onları sonrakiler için bir geçmiş ve bir misal kıldık.

"Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor": Eğer: "Peygamberlere nasıl sorulur, onlar kendisinden önce ölmüşlerdir?" denilirse, buna üç cevap verilir:

Birincisi: O miraca çıkarıldığı zaman peygamberler toplandı; onlara namaz kıldırdı. Sonra da Cebrail ona: Senden önceki peygamberlere sor... dedi. O da: Sormam, bu bana yeter, dedi. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu; Said bin Cübeyr, Zühri ve İbn Zeyd'in de görüşleridir; şöyle demişlerdir: Miraç gecesinde peygamberler toplandı; onlarla görüştü ve onlara sorması emredildi; o da şüphe de etmedi, sormadı da.

İkincisi: Maksat şudur: Kendilerine peygamberler gönderilen ehl-i kitabın mü'minlerine sor. Bu da İbn Abbas, Hasen, Mücahit, Katade, Dahhak, Süddi ve diğerlerinden rivayet edilmiştir. İbn Enbari, mana şöyledir, demiştir: Senden önce peygamberlere tabi olanlara sor. Nitekim şöyle dersin: Cömertlik Hatim'dir, yani Hatim'in cömertliği-

dir. Şiir Züheyr'dir, yani Züheyr'in şiiridir. Müfessirlere göre bu iki görüş üzerine onlara sormadı. Zeccac da şöyle demiştir: Bu, onaylatma sorusudur. Bütün ümmetlere sorduğu zaman, hiçbiri kitaplarında: Benden başkasına ibadet edin, şeklinde bir şey getirmedi.

Üçüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitaptan maksat, ümmetine hitaptır; o zaman mana: Siz sorun, olur. Zeccac şöyle demiştir: Bundan sonrası "birden ondan gülerler" kavline kadar açıktır. Ona alay ederek ve inanmayarak gülerler.

"Onlara ne zaman bir mucize göstersek, mutlaka o, kardeşinden daha büyüktür": Yani başlarına arka arkaya gelen tufan, çekirge, kımıl, kurbağalar, kan ve mallarının silinmesi gibi. Böylece her mucize kendinden öncekinden daha büyük olur. Onlar da "onları azapla yakaladık" kavlinde zikredilen azaptır. Onlar kendileri için azap, Musa aleyhisselam için ise mucizeler olurdu.

"Ey sihirbaz, dediler": Onların Musa'ya böyle hitap etmelerinde üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar: Ey alim, demek istediler, çünkü sihirbaz onlarda büyük kimse idi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar bunu alay yollu dediler, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar ona daha önce sihirbaz dedikleri için böyle hitap ettiler. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Şüphesiz bizler elbette doğru yolu bulanlarız": Yani sana iman edeceğiz; Musa da dua etti; belaları kalktı; yine iman etmediler. Burada zikretmediklerimizi de A'raf: 135'te zikretmiştik.

"Ben mi daha hayırlıyım?": Ebu Ubeyde: Hayır, ben daha hayırlıyım, demek istedi, demiştir. Zeccac, Sibeveyh ile Halil'den: "Ene" "em" ile "efela tubsirun"e atfedilmiştir, dediklerini nakletmiştir: Görmüyor musunuz, yoksa görüyor musunuz? Çünkü onlar: Sen ondan daha hayırlısın, dedikleri zaman, onun nazarında ileriyi gören kimseler oldular. Zeccac da şöyle demiştir: Mehin: Az demektir. Şeyün mehinün denir ki: Az bir şey demektir. Mukatil de: Mehin: Zayıf manasınadır, demiştir.

"Neredeyse maksadını açıklayamayan": Dilinde olup da sonra Allah Teala'nın ondan giderdiği tutukluğa işaret ediyor; sanki eskiden olup da gitmiş bir şeyle onu ayıplıyor. O arızanın gittiğini "ey Musa, sana istediğin verildi" *(Taha: 36)* ayeti göstermektir. Musa'nın istekleri arasında "dilimdeki düğümü çöz" ifadesi de vardı *(Taha: 27)*. Bazı alimler de: Neredeyse delil getiremeyen ve anlaşılır bir açıklama yapamayan, demişlerdir.

"Felevla ulkıye aleyhi esaviretün min zehebin": Hafs, Asım'dan rivayet ederek, elifsiz olarak "esviretün" okumuştur. Ferra da şöyle demiştir: Esavire'nin tekili: İsvar'dır, bazen esavire esvire'nin çoğulu olur, nitekim: Eskıye'nin çoğulunda: Esakiy; Ekru'un çoğulunda da: Ekari', denir. Zeccac da şöyle demiştir: Esavire'nin cem'in cem'i olması da uygundur: Esvire ve esavire, dersin; tıpkı: Ekval ve ekaviyl gibi. İsvar'ın cem'i olması da caizdir. Esavire'nin munsarif olup tenvin kabul etmesi, ona he ilave edilmesindendir. O zaman "alaniyet" gibi tekile benzemiş oldu.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Fir'avn'in böyle demesi şunun içindir; çünkü onlar başkan olan birine bilezikler takarlardı.

"Mukterinin": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Arka arkaya demektir. *İkincisi:* Onunla beraber yürüyenler, demektir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Festehaffe kavmehu": Ferra: Onları tahrik etti, demiştir. Başkası da şöyle demiştir: Onları küçümsedi; hile ve aldatmasıyla onları hafifliğe sevk etti. "Onlar da ona itaat ettiler": Musa'yı yalanlama hususunda.

"Felemma asefuna": İbn Abbas: Bizi öfkelendirdikleri zaman, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Esef, gazaptır, esiftü esefen denir ki: Kızdım, öfkelendim, demektir.

Fecealnahüm selefen": Yani onları geçmiş bir kavim kıldık (tarihte kalan). Ebu Hureyre, Said bin Cübeyr, Mücahit ve Humeyd el – A'rec, sinin zammı ve lamın fethi ile "sülefen" okumuşlar; sanki tekilinin kıt'a gibi sülfe olduğunu ima etmişlerdir. Tekaddemet sülfetün minennas denir ki: İnsanlardan bir bölük geçti, demektir. Hamze ile Kisai de sinin ve lamın zammı ile "sülüfen" okumuşlardır ki o da "selef"in cem'idir, tıpkı: Haşeb ve huşub, semer ve sümür dedikleri gibi. Onun "selif"in çoğulu olduğu da söylenmiştir ki hepsi geçmekten gelir. Zeccac şöyle demiştir: "Selif" cemidir, geçmiş manasınadır, anlamı da: Onları geçmiş selef yaptık ki sonrakiler onlardan ibret alsınlar.

"Bir misal kıldık": Yani ibret ve öğüt kıldık, demektir.

وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ

مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ ﴿٥٧﴾ وَقَالُوا أَآلِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ

مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ ﴿٥٨﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا

عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿٥٩﴾
وَلَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلَائِكَةً فِي الْأَرْضِ يَخْلُفُونَ ﴿٦٠﴾
وَإِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هَٰذَا صِرَاطٌ
مُسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾ وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ إِنَّهُ لَكُمْ
عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٦٢﴾ وَلَمَّا جَاءَ عِيسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ
بِالْحِكْمَةِ وَلِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ فَاتَّقُوا اللَّهَ
وَأَطِيعُونِ ﴿٦٣﴾ إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَٰذَا
صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٦٤﴾ فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ
لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ أَلِيمٍ ﴿٦٥﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ
أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٦﴾

57 – Meryem oğlu (İsa) misal getirilince, kavmin birden ondan gülüyorlar.

58 – "Bizim tanrılarımız mı daha hayırlı yoksa o mu?" dediler. Bunu da sana sadece tartışmak için bir misal getirdiler. Daha doğrusu onlar azılı düşman bir topluluktur.

59 – O, başka değil, kendisine nimet verdiğimiz ve onu İsrail oğullarına bir örnek kıldığımız bir kuldur.

60 – Eğer dileseydik, sizden (bedel) yeryüzünde elbette melekler kılardık da size halef olurlardı.

61 – Gerçekten o (İsa), kıyamet için bir ilimdir (alamettir); öyleyse artık onda şüphe etmeyin ve bana tabi olun. İşte bu doğru yoldur.

62 – Sakın şeytan sizi çevirmesin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.

63 – İsa mucizelerle gelince: "Gerçekten size hikmetle ve ihtilaf ettiğiniz bazı şeyleri size açıklamam için geldim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin" dedi.

64 – "Şüphesiz O Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir; O'na ibadet edin. İşte dosdoğru yol budur".

65 – Aralarında hizipler ihtilaf ettiler. Zalimlere acıklı günün azabından yazıklar olsun.

66 – Onlar kıyametin kendilerine farkında olmadan ansızın gelmesini mi bekliyorlar?

"Meryem oğlu misal getirilince": Müfessirlerin çoğu bu ayetin İbn Zibe'ra'nın, "şüphesiz sizler ve Allah'tan başka ibadet ettikleriniz..." *(Enbiya: 98)* ayetinin Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e inmesi nedeniyle onunla mücadele etmesi üzerine indiği görüşündeler. Biz de o kıssayı Enbiya: 101 ayetinde şerh etmiş idik. Buradaki müşrikler İsa'yı tanrılarına misal getirip ona benzetenlerdir. Çünkü o ayet putlardan bahsetmişti. Onlar da Allah'tan başka ibadet edilenler sınıfında idiler; böylece İsa'yı mecburen içine kattılar ve onu putlarına misal getirdiler. Zira o da Hıristiyanların mabudu idi. Resulullah'ın kavminden maksat da: Müşriklerdir.

"Yesıddun": İbn Amir, Nafi ve Kisai, sadın zammı ile okumuşlar, diğerleri ise kesri ile okumuşlardır. Zeccac da: İkisinin de manası: Gürültü etmektir, demiştir. Zammelisinin manasının: Yüz çeviriyorlar olması da caizdir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Kim sadı kesre okursa, manası: Şamata etmektir, kim de zamme okursa, manası: Sapmadır.

"Bizim tanrılarımız mı daha hayırlıdır yoksa o mu?": Yani bizimkiler ondan daha hayırlı değildir, demektir. Eğer o, Allah'tan başka tapıldığı için ateşte olursa, biz de bizim tanrılarımızın onun gibi olmasına razı oluruz.

"Bunu da sana sadece tartışma için misal getirdiler": İsa'dan zikretmeleri sırf seninle tartışmak içindir; çünkü onlar "cehennem kütüğüdür" kavlinden murat edilenlerin cansızlar olduğunu bilirler. "Daha doğrusu onlar azılı düşman bir topluluktur": Yani çekişmeyi seven kimselerdir.

"Onu bir misal kıldık": Yani bir alamet ve bir ibret kıldık "İsrail oğullarına" onunla Allah'ın, istediği şeye gücü yettiğini bilirler; çünkü onu babasız yaratmıştır.

Sonra Mekke kafirlerine hitap edip "eğer dileseydik sizden bedel kılardık" dedi. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Sizden bedel kılardık "melekler". "Size halef olurlardı" kavlinin manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Birbirlerine halef olurlardı, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Size

bedel olmak için size halef olurlardı, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Peygamberlere halef olurlardı; onlar da onlara bedel olarak size elçi olarak gönderilirlerdi. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

İkincisi: Mana şöyledir: Eğer dileseydik sizden melekler kılardık": Yani yaratılışı ters çevirir; bazınızı melekler kılar; sizden gidenlerin yerine halef olurlardı.

"Gerçekten o, kıyamet için ilimdir": Zamirde iki görüş vardır:

Birincisi: O, İsa aleyhisselam'a racidir. Sonra kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* İsa'nın gökten inmesi kıyametin yaklaştığını gösteren bir alamettir. Bu da İbn Abbas, Mücahit, Katade, Dahhak ve Süddi'nin görüşleridir. *İkincisi:* İsa'nın ölüleri diriltmesi kıyamete ve öldükten sonra dirilmeğe delildir. Bunu da İbn İshak, demiştir.

İkincisi: O, Kur'an'a racidir, bunu da Hasen ile Said bin Cübeyr, demişlerdir.

Cumhur ayn'in kesri ve lamın sükunu ile "leilmün" okumuşlar; İbn Abbas, Ebu Rezin, Ebu Abdurrahman, Katade, Humeyd ve İbn Muhaysın, ikisinin de fethi ile okumuşlardır.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kim ayn'in kesri ile okursa, mana şöyledir: O kendisiyle kıyametin yakın olduğu bilinen biridir. Kim de ayn'in ve lamın fethi ile okursa, o da alamet ve delil manasınadır.

"Onda artık şüphe etmeyin": Yani ondan kuşku duymayın. "Bana tabi olun": Tevhit üzerinde. "Bu" üzerinde bulunduğum şey "dosdoğru yoldur".

"İsa mucizelerle gelince": Biz de bunu Bakara: 87'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Gerçekten size hikmetle geldim": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Peygamberlikle, bunu da Ata ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* İncil'dir, bunu da Mukatil, demiştir. "İhtilaf ettiğiniz bazı şeyleri size açıklamam için geldim": Yani din işlerinizde, demektir. Mücahit de: İhtilaf ettiğiniz bazı şeylerde, Tevrat'ı değiştirmenizde, demiştir. İbn Cerir de: Tevrat'ın hükümlerinde, demiştir. Bazıları da burada bazı kelimesinin kül (bütün) manasına olduğunu söylemişlerdir. Biz de bunu Hamim, Mü'min: 28'de şerh etmiş idik. Zeccac da şöyle demiştir Doğrusu, baz'ın bütün manasına olmamasıdır; İsa onlara ihtiyaç duyup da ihtilaf ettikleri bazı şeyleri açıklamıştı. İbn Cerir de şöyle demiştir Aralarında din ve dünya işlerinde anlaşmazlık vardı; onlara sadece din işlerini açıkladı. Bundan sonrasının açıklaması da Nisa: 175 ve Meryem: 37'de geçmiştir. "Bekliyorlar mı?": Yani Mekke kafirleri, demektir.

ٱلْأَخِلَّآءُ يَوْمَئِذٍۭ
بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٦٧﴾ يَٰعِبَادِ لَا خَوْفٌ
عَلَيْكُمُ ٱلْيَوْمَ وَلَآ أَنتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٦٨﴾ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا
وَكَانُوا۟ مُسْلِمِينَ ﴿٦٩﴾ ٱدْخُلُوا۟ ٱلْجَنَّةَ أَنتُمْ وَأَزْوَٰجُكُمْ
تُحْبَرُونَ ﴿٧٠﴾ يُطَافُ عَلَيْهِم بِصِحَافٍ مِّن ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ
وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ ٱلْأَنفُسُ وَتَلَذُّ ٱلْأَعْيُنُ وَأَنتُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ
﴿٧١﴾ وَتِلْكَ ٱلْجَنَّةُ ٱلَّتِىٓ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧٢﴾
لَكُمْ فِيهَا فَٰكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِّنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٧٣﴾

67 – Can dostları o gün kimileri kimilerine düşmandır; ancak müttakiler hariç.

68 – Ey kullarım, bugün size korku yoktur. Sizler üzülmezsiniz de.

69 – (Kullarım) o kimselerdir ki ayetlerime iman ettiler ve müslümanlar oldular.

70 – Cennete siz ve eşleriniz neşelenerek girin.

71 – Etraflarında altından tepsilerle ve bardaklarla dolaşılır. Orada canların çektiği ve gözlerin zevk aldığı şeyler vardır. Ve sizler orada ebedi kalacaksınız.

72 – İşte bu, yaptıklarınıza karşılık ona mirasçı kılındığınız cennettir.

73 – Sizin için orada pek çok meyve vardır, onlardan yersiniz.

"Can dostları": Dünyada can dostları, demektir. "O gün" Yani kıyamette "birbirlerine düşmandır": Zira dostluk küfür ve isyanda olursa kıyamet gününde düşmanlık haline gelir. Mukatil: Ayet Ümeyye bin Halef ile Ukbe bin Muayt hakkında nazil oldu, demiştir. "Ancak müttakiler hariç": Yani Allah'ı bir bilen muvahhitler hariçtir. Kıyamet günü ortalığı korku sardığı zaman bir tellal ünler": "Ey kullarım, size bugün korku yoktur, sizler üzülmezsiniz de" der. O zaman mahlukat başlarını kaldırır; "ayetlerimize iman eden ve Müslüman olanlar derler": O zaman kafirler başlarını eğerler. Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek iki halde de ye'yi ispat ederek ve sakin olarak

okumuşlardır (ya ibadiy). Şunlar da iki halde de onu hazfetmişlerdir: İbn Kesir, Hamze, Kisai, Mufaddal da Asım'dan ve Halef.

Eşleri hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Zevceleridir. *İkincisi:* Yakınlarıdır.

"Tuhberun": Bunun manası da Rum: 15'de geçmiş idi.

"Yutafu aleyhim bisıhafin": Zeccac: Tekili safhadır, o da yemek tabağıdır, demiştir. Ekvab ise: Tekili kub'tur, o da sapsız yuvarlak kaptır. Ferra da: Kub, başı yuvarlak, kulağı (sapı) olmayan bardaktır, demiştir. Şair Adiy de şöyle demiştir:

Yaslanmış, kapıları kapalı,
Köle de etrafında bardakla koşturur.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ekvab: Kulpsuz ibriklerdir. Şeyhimiz dilci Ebu Mansur da şöyle demiştir: Bardağın kulpsuz olması, isteyenin her tarafından içmesi içindir. Çünkü kulp olursa belli bir yerden içmek gerekir.

"Ve fiha ma teştehil enfüsü": Nafi, İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, he ilavesiyle "teştehihi" okumuşlardır. He'nin olması ve olmaması mana bakımından birdir.

"Ve telezzül a'yün": Leziztüş şey'e vestelzeztuhu denir, mana da, canların çektiği ve gözün zevk aldığı ne varsa, cennette mevcuttur, demektir. Allah Teala cennetin bütün nimetlerini bu iki sınıfta toplamıştır; çünkü ne kadar nimet varsa ya can çeker ya da göz zevk alır. Nimetin tamamına ermesi de ölümsüzlüktür; çünkü eğer kesilse idi, o kadar hoş olmazdı.

"İşte bu cennet": Yani "cennete girin" ve "mirasçı kılındığınız cennet" ayetlerinde zikri geçen cennet, demektir. Biz de bunu A'raf: 43'te "ona mirasçı kılındınız" kavlinde şerh etmiştik.

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابِ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَهُمْ
فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٥﴾ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَٰكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ
﴿٧٦﴾ وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَاكِثُونَ ﴿٧٧﴾
لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٨﴾ أَمْ أَبْرَمُوا أَمْرًا
فَإِنَّا مُبْرِمُونَ ﴿٧٩﴾ أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ بَلَىٰ وَرُسُلُنَا

لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ ﴿٨٠﴾ قُلْ اِنْ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌ فَاَنَا اَوَّلُ الْعَابِدِينَ ﴿٨١﴾

سُبْحَانَ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٨٢﴾ فَذَرْهُمْ

يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذ۪ي يُوعَدُونَ ﴿٨٣﴾

74 – Şüphesiz günahkarlar cehennem azabında ebedi kalıcılardır.

75 – Onlardan gevşetilmez. Onlar orada umutlarını kesmişlerdir.

76 – Onlara biz zulmetmedik; ancak onlar kendileri zalimler idiler.

77 – "El Malik, Rabbin bizi öldürsün!" diye seslendiler. O da: "Şüphesiz sizler kalıcılarsınız" dedi.

78 – Andolsun, gerçekten size hakkı getirdik. Fakat çoğunuz haktan hoşlanmıyorsunuz.

79 – Yoksa bir iş mi kararlaştırdılar? Gerçekten kararlaştıranlar bizleriz.

80 – Yoksa gerçekten sırlarını ve fısıltılarını duymadığımızı mı sanıyorlar? Hayır, yanlarındaki elçilerimiz yazıyorlar.

81 – De ki: "Eğer Rahman için bir evlat varsa, (ona) ibadet edenlerin ilki benim".

82 – Göklerin ve yerin Rabbi, Arş'in Rabbi onların niteledikleri şeyden münezzehtir.

83 – Öyleyse bırak onları, tehdit edildikleri günlerine kavuşuncaya kadar (batıla) dalsınlar ve oynasınlar.

"Şüphesiz günahkarlar": Yani kafirler, demektir. "Gevşetilmez": Yani hafifletilmez "onlardan, onlar orada": Yani azapta "umutlarını yitirenlerdir": İbn Kuteybe: Allah'ın rahmetinden meyus olanlardır, demiştir. Biz de bunu En'am: 44'te şerh etmiştik. "Biz onlara zulmetmedik": Yani onlara günahsız yere azap etmedik, "ancak onlar kendileri zalim idiler": İşledikleri cinayet yüzünden. Zeccac şöyle demiştir: Basralılar buradaki "hum" zamirine fasl, derler, bu adı verirler, Kufeliler ise: İmad, derler.

"Ve nadev ya malikü": Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh, İbn Mes'ud ve İbn Yamur, Kâfsız olarak ve lamın kesri ile "ya Mali" okumuşlardır. Zeccac da: Nahivciler buna terhim, derler, ancak ben Mushaf'a uymadığı için ondan hoşlanmıyorum, demiştir. (Terhim, kelimenin sonundan harf atmaktır. Bazı karadeniz türkülerinde böyledir; mesela: Nedir bu güzel(likler). Mütercim).

Müfessirler şöyle demişlerdir: Cehennem hazini Malik'e seslenirler: "Rabbin bize hükmünü versin" yani bizi öldürsün, derler, mana da şöyledir: Allah'tan onlar için ölüm istesin de azaptan rahat etsinler diye onu aracı kılarlar; o da bir süre susar onlara cevap vermez. Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Kırk sene susar, bunu da Abdullah bin Amr ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Otuz sene, bunu da Enes, demiştir. *Üçüncüsü:* Bin sene, bunu da İbn Abbas, demiştir. *Dördüncüsü:* Yüz sene, bunu da Ka'b, demiştir.

Susup da onlara bu kadar uzun zamanda cevap vermemesinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O susar, sonunda Allah ona: Onlara cevap ver, diye vahyeder. *İkincisi:* Çünkü seslenme ile cevabın arasının uzaması onlar için daha büyük rezillik ve daha aşağılayıcı zillettir.

Maverdi şöyle demiştir: Malik onlara cevap verir: "Şüphesiz sizler kalıcılarsınız" der, yani azapta kalacaksınız, der.

"Andolsun, gerçekten size hakkı getirdik": Yani elçilerimizi tevhitle gönderdik, demektir. "Fakat çoğunuz": İbn Abbas: hepiniz demek istemiştir, demiştir. "Hoşlanmayanlarsınız": Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem onu getirdiği zaman.

"Em ebremu emren (yoksa bir iş mi kararlaştırdılar?)": "Em" edatı üzerinde iki görüş vardır: *Birincisi:* İstifham içindir. *İkincisi:* "Bel (hayır) manasınadır. İbram da: Sağlam yapmaktır, bu işte de üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i öldürmek veya yurttan çıkarmak için Darunnedve'de tuzak kurmalarıdır. Kıssanın açıklaması da Enfal: 30'da geçmiştir. Bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: O yalanlama işlerini sağlamlaştırmalarıdır, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: O kendilerini azaptan kurtaracak bir işi sağlama bağlama çabalarıdır, bunu da Ferra, demiştir.

"Gerçekten kararlaştıranlar bizleriz": Yani onların ceza işini sağlamlaştıranlar, demektir.

"Yoksa gerçekten sırlarını duymadığımızı mı sanıyorlar?": O da başkalarından gizledikleri şeylerdir. "Ve fısıltılarını": Kendi aralarında gizli konuşmalarını. "Bela": Mana şöyledir: Biz gerçekten onu işitiyoruz. "Elçilerimiz": Hafaza melekleri "yanlarında yazıyorlar".

"Kul in kâne lirrahmani veledün": Bu "in" üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: Onun şart manasına olmasıdır, mana da şöyledir: Eğer

O'nun sizin sözünüze ve iddianıza göre bir çocuğu varsa. Buna göre "ben ibadet edenlerin ilkiyim" sözü üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Ben inkar edenlerin ilkiyim, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Abbas'tan başka bir rivayet de şöyledir: İki bedevi onun yanında dava ettiler, biri: İnne haza kanet fi yedihi ardun, feabedeniha, dedi. İbn Abbas da: Allahu ekber, ayetin manası şöyledir, dedi: Allah'ın çocuğu olduğunu inkar edenlerin ilki benim.

İkincisi: Sizin sözlerinize muhalefet ederek Allah'a ilk ibadet eden benim. Bu da Mücahid'in görüşüdür. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Eğer Rahman'ın çocuğu olduğunu iddia ediyorsanız, Allah'ı bir bilenlerin ilki benim.

Üçüncüsü: Sizin dediğinizden Allah'ı tenzih edenlerin ilki benim. Bunu da İbn Saib ile Ebu Ubeyde, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Abittü min keza, a'bedü abeden, feene abidün ve âbidün denir ki: Kabul etmemektir. Şair Ferezdak bir mısraında şöyle demiştir:

Ben Temim'in Darimle yerilmesinden istinkâf ederim.

Yani kabul etmem demektir. Ebu Ubeyde de şu beyiti şahit getirmiştir:

Kavmim aracılığı ile onlara sövmeyi kabul etmem,
Darimi de Rezah oğullarını da tercih ederim.

Dördüncüsü: Ayetin manası şöyledir: Ben nasıl Allah'a ilk ibadet eden değilsem, aynı şekilde O'nun evladı da yoktur. Bu şu sözüne benzer: Eğer sen katip isen ben de matematikçiyim, yani sen katip değilsin, ben de matematikçi değilim, demektir. Bu görüşü el – Vahidi, Süfyan bin Uyeyne'den aktarmıştır.

İkincisi: "in" "ma" manasınadır, bunu da Hasen, Mücahit, Katade ve İbn Zeyd, demişlerdir. O zaman mana şöyle olur: Rahman'ın çocuğu yoktur, ben de Allah'a O'nun kesin olarak çocuğu olmadığı halde ibadet edenlerin ilkiyim. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bu görüşe göre fe, vav manasınadır.

"Öyleyse onları bırak": Yani Mekke kafirlerini, "dalsınlar" batıllarına, "ve oynasınlar" dünyalarında. "Hatta yülaku": Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza, İbn Muhaysın ve Ebu Cafer, yenin ve kafın fethi, lamın sükunu ve elifsiz olarak "hatta yelkav" okumuşlardır, murat edilen mana da: Kıyamete kavuşuncaya kadar kadar, demektir. Bu ayet cumhura göre kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

وَهُوَ الَّذِي
فِي السَّمَاءِ إِلَٰهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَٰهٌ ۚ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ ﴿٨٤﴾
وَتَبَارَكَ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَعِنْدَهُ
عِلْمُ السَّاعَةِ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٥﴾ وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ
مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾
وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ ۖ فَأَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ
﴿٨٧﴾ وَقِيلِهِ يَا رَبِّ إِنَّ هَٰؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾
فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ ۚ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾

84 – O ki, gökte de İlahtır, yerde de İlahtır. O, hikmet sahibi, her şeyi bilendir.

85 – Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkü kendinin olan (Allah) yücedir. Kıyametin ilmi O'nun yanındadır ve yalnız O'na döndürüleceksiniz.

86 – O'ndan başka ibadet ettikleri şeyler şefaate sahip değiller. Ancak bildikleri halde hakka şahitlik edenler hariç.

87 – Andolsun, eğer onlara: "Kendilerini kim yarattı?" diye sorsan, elbette: "Allah" derler. Nasıl da (ibadetten) çevriliyorlar?

88 – Onun: "Ya Rabbi, gerçekten onlar iman etmez bir kavimdir" demesinin (ilmi de O'nun yanındadır).

89 – Öyleyse onlardan yüz çevir, ve: "Selam" de. İleride bilecekler.

"O ki, gökte de İlahtır, yerde de İlahtır": Mücahit ile Katade: Gökte de ibadet edilir, yerde de ibadet edilir, demişlerdir. Zeccac şöyle demiştir: O gökte de birlenmiştir, yerde de. Ömer bin Hattab, İbn Mes'ud, İbn Abbas, İbn Semeyfa, İbn Yamur ve Cahderi, elif lam ile tenvinsiz ve ikisinde de hemzesiz olarak: "Fissemai Allah ve filardı Allah" okumuşlardır. Bundan sonrasının beyanı da A'raf: 54 ve Lokman: 34'te geçmiştir. "O'ndan başka ibadet ettikleri şeyler şefaate sahip değiller": İniş sebebi şudur: Nadr bin Haris ile yanındaki birkaç adam: Eğer Muhammed'in dediği doğru ise biz de melekleri tutarız. Onlar bize

Muhammed'den daha çok şefaat ederler, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Ayetin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O'ndan başka ibadet ettiklerinden murat, tanrılarıdır, sonra İsa, Uzeyr ve melekleri ayırdı, "ancak hakka şahitlik edenler hariç" dedi. O da: Lailahe illallah diyerek şehadet etmektir. "Bilerek": Dilleriyle şahitlik ettiklerini kalpleriyle hissederek, demektir. Bu da çoğunluğun kanaatidir, Katade de içlerine dahildir.

İkincisi: İbadet ettiklerinden maksat; İsa, Uzeyr ve Allah'a şirk koşanların ibadet ettikleri meleklerdir; bunlar hiç kimseye şefaat etme yetkisine sahip değildirler. "Ancak şahitlik eden hariç" ancak şahitlik eden hariç": Yani "hak ile" şahitlik eden hariç, demektir. O da kelime-i ihlastır. "Onlar bilirler" aziz ve celil olan Allah'ın İsa'yı, Uzeyr'i ve melekleri yarattığını. Bu da bir grubun kanaatidir, Mücahit de içlerine dahildir. Ayette bütün şahitliklerde şahitlik edenin şahitlik ettiği şeyi bilmesi şartı vardır.

"Onun: "Ya Rabbi demesinin (ilmi de O'nun yanındadır): Katade şöyle demiştir: Bu, peygamberinizdir, kavmini Rabbine şikayet etmektedir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Kavminin imandan geri kalmalarını Allah'a şikayet etti. İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Ebu Amr lamın nasbı ile "ve kiylehu" okumuşlardır. Bunda da üç mülahaza vardır:

Birincisi: O, bunun yanı sıra kavl maddesini gizlemiştir, sanki: Vekale kıylehu ve şeka şekvahu ile rabbihi (sözünü dedi ve şikayetini Rabbine yaptı).

İkincisi: O, "em yahsebune enna la nesmau sirrehüm ve necvahüm" kavline atfetmiştir, mana da şöyledir: Biz onun dediğini işitiyoruz. Bu iki görüşü Ferra ile Ahfeş zikretmişlerdir.

Üçüncüsü: O: Ve indehu ilmussaati ve yamlemu kıylehu manası ile mansuptur; çünkü "ve indehu ilmüssaati"nin manası: Yalemussaate ve yalemu kıylehu, demektir. Bu da Zeccac'ın tercihidir. Asım ile Hamze de, lamın kesri ye'ye varacak şekilde he'nin de kesri ile "ve kıylihî" okumuşlardır, mana da şöyledir: Kıyametin ilmi de dediği sözün ilmi de O'nun yanındadır. Ebu Hureyre, Ebu Rezin, Said bin Cübeyr, Ebu Reca, Cahderi, Katade ve Humeyd de lamın ref'i ile okumuşlardır, mana da şöyledir: Bu kelime ile nida edip: Ya Rabbi, demesi. Ferra ile Zeccac cer ve ref kıraatlarının illetini zikretmişlerdir.

"Fesfah anhüm": Onlardan yüz çevir, demektir. "Selam, de": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kötülüklerine karşılık hayır söyle, bunu da Süddi, demiştir.

İkincisi: Onlara mantıklı cevap ver, bunu da Mükatil, demiştir.

Üçüncüsü: Onlara şerlerinden selamet bulacak şey söyle. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"İleride bilecekler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Küfürlerinin sonucunu bileceklerdir.

İkincisi: Sen doğrusun.

Üçüncüsü: Onlara azabın gelmesi. Bu da onlar için tehdittir. "Fesevfe yalemun": Nafi ile İbn Amir te ile "talemun" okumuşlardır. Kim ye ile okursa, peygambere onlara böyle hitap etmesi için emir olarak okur. Bunu da Mukatil, demiştir. Kılıç ayeti yüz çevirip selam, demeyi, neshetmiştir.



44-DUHAN SURESİ

Mekke'de inmiştir. 59 ayettir.

Tamamı icma ile Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ وَالْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ﴿٢﴾ اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ ف۪ي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ اِنَّا كُنَّا
مُنْذِر۪ينَ ﴿٣﴾ ف۪يهَا يُفْرَقُ كُلُّ اَمْرٍ حَك۪يمٍ ﴿٤﴾ اَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا اِنَّا كُنَّا
مُرْسِل۪ينَ ﴿٥﴾ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٦﴾ رَبِّ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِن۪ينَ ﴿٧﴾ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْي۪ وَيُم۪يتُ
رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿٨﴾ بَلْ هُمْ ف۪ي شَكٍّ يَلْعَبُونَ ﴿٩﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ha. Mim.

2 – Açıklayan kitaba andolsun.

3 – Gerçekten biz onu mübarek bir gecede indirdik. Şüphesiz biz uyarıcılar idik.

4 – Onda hikmetli her iş ayrılır.

5 – Katımızdan bir emirle. Gerçekten biz göndericileriz.

6 – Rabbinden bir rahmet olarak. Şüphesiz O, hakkıyle işiten, her şeyi bilendir.

7 – Göklerin, yerin ve ikisinin arasındaki şeylerin Rabbi. Eğer kesin inananlar iseniz.

8 – O'ndan başka İlah yoktur. Diriltir ve öldürür. Sizin de Rabbiniz ve sizden öncekilerin de Rabbidir.

9 – Hayır, onlar şüphe içinde oynuyorlar.

"Ha. Mim velkitabil mübin": Bunun açıklaması Ğafir ve Zuhruf'ta geçmiştir. Kasemin cevabı da "İnna enzelnahu"dur. He zamiri de kitaba racidir ki o da Kur'andır. "Mübarek bir gecede": Onda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Kadir gecesidir, bu da çoğunluğun görüşüdür. İkrime, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kur'an Kadir gecesinden Rahman'ın yanından toplu olarak indirildi; dünya göğüne konuldu; sonra da parça parça indirildi. Mukatil de şöyle demiştir: Kur'an'ın tamamı Kadir gecesinde Levh-i Mahfuz'dan dünya göğüne indi.

İkincisi: O Şaban'ın on beşinci gecesidir, bunu da İkrime, demiştir.

"Şüphesiz biz uyarıcılar idik": Yani azabımızdan korkutanlar idik.

"Onda": Yani o gecede "yufraku": Ayrılır; Ebu'l – Mütevekkil, Ebu Nehik ve Muaz el – Kari, yenin fethi ve ranın kesri ile "yefriku", lamın nasbı ile de "külle" okumuşlardır. "Emrin hakîmin" de: Hikmetli iş demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Kadir gecesinde ana kitapta o sene içinde meydana gelecek olan hayır, şer, rızıklar, eceller, hatta hacılar yazılır. Öyleki bir adamın sokakta yürüdüğünü görürsün, hâlbuki adı ölüler defterine yazılmıştır. İkrime'den rivayet edildiğine göre o Şaban'ın on beşinci gecesinde yapılır. Ondan gelen rivayet karışıktır, ravi farklı ifadelerde bulunmuştur. İkrime'den, onun Kadir gecesinde yapıldığı da rivayet edilmiştir. Buna katılan müfessirler de vardır.

"Emren min indina": Ahfeş şöyle demiştir: "Emren" ve "rahmeten" hâl olarak mansupturlar, mana da şöyledir: İnna enzelnahu amirine emren ve rahimine rahmeten. Zeccac da şöyle demiştir. "Yufraku" ile mansup olması da caizdir, sanki yüfraku ferkan demiş gibi olur. Çünkü "emren" "ferkan" manasınadır. Ferra da şöyle demiştir: Rahmet'in "mürsilin"in etkisi ile mansup olması da caizdir; o zaman rahmet Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den ibaret olur. Mukatil de şöyle demiştir: "Mürsilin" bu Kur'an'ı indirenleriz, biz onu iman eden-

lere indirdik, demek olur. "Katımızdan bir emirle": Yani Levh-i Mahfuz'dan yazılacakların yazılmasını emrederiz, demektir. "Gerçekten biz göndericileriz": Peygamber göndericileriz. "Rahmet olarak": Kullarımıza. "Rabbussemavati": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, ref' ile: "Rabbu" okumuşlar; Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek benin kesri ile "rabbi" okumuşlardır. Bundan sonrası da açıktır. "Hayır onlar": Yani kafirler "şüphe içindedir" getirdiğimiz şeylerden, "oynuyorlar": onunla alay ediyorlar.

فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ ﴿١٠﴾ يَغْشَى النَّاسَ هَٰذَا
عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١﴾ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾ أَنَّىٰ
لَهُمُ الذِّكْرَىٰ وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ ﴿١٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ
وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ ﴿١٤﴾ إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ
عَائِدُونَ ﴿١٥﴾ يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَىٰ إِنَّا مُنْتَقِمُونَ ﴿١٦﴾

10 – Gözetle; o günü ki gök apaçık bir dumanla gelir.

11 – İnsanları bürür. Bu, acıklı bir azaptır.

12 – "Rabbimiz, azabı bizden aç / kaldır. Gerçekten biz iman edenleriz" (derler).

13 – Onlar için öğüt almak nerede! Oysa onlara apaçık bir elçi geldi.

14 – Sonra ondan yüz çevirdiler ve "bir öğretilmiş, bir delidir" dediler.

15 – Şüphesiz biz, azabı biraz açacağız / kaldıracağız; şüphesiz siz tekrar (küfre) döneceksiniz.

16 – En büyük tutma ile tutup yakaladığımız gün, gerçekten biz intikam alacağız.

"Gözetle": Bekle, demektir. "O günü ki gök apaçık bir dumanla gelir": Bu dumanda ve vaktinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O kıyametten önce gelecek olan dumandır; İbn Abbas, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Duman gelir; kafirlerin nefesleri kesilir, mü'minler de nezleye yakalanmış gibi olurlar. Abdullah bin Ebi Müleyke şöyle demiştir: Bir gün erkenden İbn Abbas'ın yanına gittim: Bu gece sabaha kadar uyuyama-

dım, dedi. Ben de: "Niçin?" dedim. O da: Bir kuyruklu yıldız doğdu, arkasından dumanın bastıracağından korktum, dedi. Bu mana Hazreti Ali, İbn Ömer, Ebu Hureyre ve Hasen'den de rivayet edilmiştir.

İkincisi: Kureyş kıtlığa yakalandı, öyleki göğü dumanlı görürlerdi. Buhari ile Müslim, Sahihlerinde Mesruk hadisi olarak şöyle rivayet etmişlerdir: Biz Abdullah bin Mes'ud'un yanında idik, içeri bir adam girdi: Sana mescitten geldim, orada bir adam bıraktım; bu "o gün gök apaçık bir dumanla gelir" ayetini okuyor, bunun kıyamet öncesi olacağını; kafirlerin nefesleri kesilip mü'minlerin de nezleye tutulmuş gibi olacaklarını söylüyor, dedi. Abdullah bin Mes'ud da: Kim bir şey biliyorsa söylesin, bir şey bilmeyen de: Allah bilir, desin; bu Kureyş için olan bir şeydi; onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e diretince, onlara Yusuf zamanındaki gibi yedi yıl kıtlık olması için beddua etti; onlar da kıtlık ve zorluğa maruz kaldılar; öyleki kemikleri ve ölü etini yediler. Adam göğe bakardı, bitkinliğinden onu dumanlı görürdü, dedi. "Rabbimiz azabı bizden kaldır, gerçekten biz iman edeceğiz" dediler. Allah Teala da: "Şüphesiz biz azabı biraz kaldıracağız; şüphesiz siz de (küfre) döneceksiniz" dedi. Azabı onlardan kaldırdı; onlar da küfre döndüler. Bedir savaşında yakalandılar. İşte: "En büyük tutma ile yakaladığımız gün" dediği budur. Mücahit, Ebu'l – Aliye, Dahhak, İbn Saib ve Mukatil de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O Mekke'nin fethidir ki o gün her tarafı (askerden kalkan) duman kaplamıştı. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Bu bir azaptır": Yani, bu bir azaptır, derler.

"Azabı bizden kaldır": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Açlıktır. *İkincisi:* Dumandır. "Bizler iman edeceğiz": Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile Kur'an'a.

"Onlar için öğüt almak nerede!": Yani bu azap indikten sonra onlar için öğüt ve ibret almak nerede? "Hâlbuki onlara apaçık bir elçi gelmişti": Yani doğruluğu apaçık, demektir.

"Sonra ondan yüz çevirdiler": Yani ondan yan çizip sözünü kabul etmediler, "bir öğretilmiş, bir delidir, dediler": Yani ona bir insan öğretiyor, peygamberlik iddia etmekle de delidir, dediler. Allah Teala da şöyle dedi: "Biz azabı biraz kaldıracağız": Yani az bir süre için, demektir. Azapta da iki görüş vardır:

Birincisi: O, başlarına gelen darlıktır ki bollukla kaldırılmıştır. Bu da İbn Mes'ud'un kavline göredir. Mukatil de: Onun kaldırılması Bedir savaşıdır, demiştir.

İkincisi: O dumandır, bunu da Katade, demiştir.

"Şüphesiz sizler döneceksiniz": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Şirke dönecekiniz, bunu da İbn Mes'ud, demiştir. *İkincisi:* Allah'ın azabına döneceksiniz, bunu da Katade, demiştir.

"Yevme nebtışül batşetel kübra": Hasen, İbn Yamur ve Ebu İmran, merfu te ve meftuh tı ile "yevme tübtaşu" ve ref' ile de "elbetşatu" okumuşlardır. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Üzkür yevme nebtışu (onları yakalayacağımız günü söyle). Bunun (yevme'nin) "müntekımun" ile mansup olması caiz değildir, çünkü "inna"nın maba'di makablinde amel etmez.

Bu günde de iki görüş vardır:

Birincisi: O Bedir savaşı günüdür, bunu da İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, Ebu Hureyre, Ebu'l – Aliye, Mücahit ve Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: Kıyamet günüdür, bunu da İbn Abbas ile Hasen Basri, demişlerdir. Batş de: Şiddetle yakalamaktır.

وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَاءَهُمْ رَسُولٌ
كَرِيمٌ ﴿١٧﴾ أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٨﴾
وَأَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿١٩﴾ وَإِنِّي عُذْتُ
بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ ﴿٢٠﴾ وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاعْتَزِلُونِ
﴿٢١﴾ فَدَعَا رَبَّهُ أَنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ مُجْرِمُونَ ﴿٢٢﴾ فَأَسْرِ بِعِبَادِي
لَيْلًا إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ
﴿٢٤﴾ كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٢٥﴾ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٢٦﴾
وَنَعْمَةٍ كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ ﴿٢٧﴾ كَذَلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخَرِينَ
﴿٢٨﴾ فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ ﴿٢٩﴾

17 – Andolsun, gerçekten kendilerinden önce Fir'avn kavmini denedik. Onlara değerli bir elçi gönderdik.

18 – "Allah'ın kullarını bana teslim edin. Çünkü ben sizin için güvenilir bir elçiyim" diye.

19 – Allah'a karşı böbürlenmeyin. Şüphesiz ben size apaçık bir kanıt getiriyorum" diye.

20 – "Gerçekten ben beni taşlamanızdan benim de Rabbime, sizin de Rabbinize sığındım" (dedi).

21 – "Eğer bana iman etmezseniz, benden uzaklaşın".

22 – Böylece Rabbine: "Gerçekten bunlar bir günahkar kavimdir" diye dua etti.

23 – (Rabbi): "Kullarımı geceleyin yürüt; şüphesiz siz takip edileceksiniz" (dedi).

24 – "Denizi açık bırak. Çünkü onlar suya boğulan bir ordudur".

25 – Nice bahçeler ve pınarlar bıraktılar.

26 – Ekinler ve güzel meclisler.

27 – İçinde sefa sürdükleri nimetler.

28 – İşte böyle. Bunları başka bir kavme miras bıraktık.

29 – Onlara gök de yer de ağlamadı ve onlara mühlet de verilmedi.

"Andolsun, denedik": Yani imtihan ettik, "onlardan önce": Yani senin kavminden önce demektir. "Fir'avn kavmini": Onlara Musa'yı göndermekle. "Onlara değerli bir elçi geldi": O da İmran oğlu Musa'dır.

"Değerli"nin manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Ahlakı güzel, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Rabbinin nazarında kıymetli, bunu da Ferra, demiştir. *Üçüncüsü:* Şerefli, soylu, demektir. Bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

"Bana teslim edin diye (bien eddu, demektir), "Allah'ın kullarını": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sizi davet ettiğim hakkı bana tabi olmakla bana eda edin. Bu manayı el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Buna göre "ibadallah" münada olarak mansup olur. Zeccac da, mana şöyle olur, demiştir: Ey Allah'ın kulları, size emrettiğim şeyi bana eda edin.

İkincisi: İsrail oğullarını benimle gönderin. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir, mana da şöyledir: Onları angarya çalıştırmayın ve onları bana teslim edin.

"Allah'a karşı böbürlenmeyin": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O'na iftira etmeyin, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O'na inat etmeyin, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* O'na karşı büyüklenmeyin, bunu da Zeccac, demiştir. "Şüphesiz ben size apaçık bir kanıt getiriyorum": Yani doğruluğumu gösteren bir delil, demektir.

Musa bunu deyince, onu ölümle tehdit ettiler; o da: "Gerçekten beni taşlamanızdan benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz (Allah'a) sığındım" (dedi): Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O laf atmaktır, bunu da İbn Abbas, demiştir. O zaman mana şöyle olur: Şair veya deli demenizden.

İkincisi: Öldürmektir, bunu da Süddi, demiştir.

"Eğer bana iman etmezseniz benden uzak durun": Beni yalnız bırakın; onlarsa inkar ettiler, inanmadılar. "Fedea rabbehu enne haulai": Zeccac şöyle demiştir: Kim "enne" şeklinde meftuh okursa, mana: Bienne haulai olur. Kim de kesre okursa, mana: Kale haulai olur. Kavl maddesinden sonra da inne meksur okunur. Müfessirler şöyle demişlerdir: Burada mücrimlerden maksat: Müşriklerdir.

Allah duasını kabul edip "kullarımı geceleyin yürüt" dedi. Yani mü'minleri, demektir. "Şüphesiz siz takip edileceksiniz": Fir'avn ve kavmi sizi takip edecektir, Onları takip edeceklerini, bunun da onların suda boğulmasına sebep olacağını bildirdi.

"Denizi açık bırak": Yani senin için yarıldıktan sonra hali üzere sakin bırak, Fir'avn ve ordusu girinceye kadar eski haline dönmesini isteme. Rahv ise: Sakin sakin yürümektir.

Katade şöyle demiştir: Musa aleyhisselam denizi geçince, dönüp kavuşması için asası ile denize vurmak istedi ve Fir'avn ile ordularının ona yetişmesinden korktu. Kendisine: "Denizi sakin bırak" yani olduğu gibi kupkuru bırak, denildi.

"Çünkü onlar suya boğulan bir kavimdir": Aziz ve celil olan Allah onların boğulacaklarını haber verdi ki denizi hali üzere bırakırken gönlü rahat olsun.

"Nice bıraktılar": Suya boğulduktan sonra "bahçeler": Biz de ayeti Şuara: 57'de tefsir etmiş bulunuyoruz. Nimet ise: Rahat ve bol geçimdir. Bundan sonrasının açıklaması da Yasin: 55'te geçmiştir. "Bunları başka bir kavme miras bıraktık": Yani İsrail oğullarına, demektir.

"Onlara gök ağlamadı": Yani Fir'avn ailesine, demektir. Bunun manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: O gerçektir, Enes bin Malik, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Her müslümanın mutlaka gökte iki kapısı vardır; birinden ameli yükselir, birinden de rızkı iner. Öldüğü zaman kapılar ona ağlar.[1] Efendimiz sonra da bu ayeti oku-

---

1 - Tirmizi, Tefsirü suretid - Duhan, bab, 2.

muştur. Hazreti Ali radıyallahu anh de şöyle demiştir: Mü'min öldüğü zaman namaz kıldığı yer ile gökte amelinin çıktığı kapı ağlar. Fir'avn ailesinin ise ne yerde namaz kıldığı bir şey vardı ne de gökte amelinin yükseldiği bir kapı. Allah Teala da: "Onlara gök de yer de ağlamadı" dedi. İbn Abbas, Dahhak ve Mukatil bu görüştedirler. İbn Abbas şöyle demiştir: Gökteki kızıllık onun ağlamasıdır. Mücahit de şöyle demiştir: Ne zaman bir mü'min ölürse gök ile yer ona kırk gün ağlar. Ona: "Ağlar mı?" dediler. O da: Yer niye ağlamasın, o kimse ruku ve secdesi ile orayı imar ediyordu? Gök niçin ağlamasın, oradan tesbihi arı vızıltısı gibi yukarı çıkıyordu?!

İkincisi: Maksat: Gökteki ve yerdeki kimseler, demektir. Bunu da Hasen, demiştir. Benzeri de şu ayettir: "Savaş ağırlıklarını bırakıncaya kadar" *(Muhammed: 4)*, yani savaşanlar demektir.

Üçüncüsü: Araplar bir büyüğün ölümünü abartmak istedikler zaman şöyle derler: Güneş karardı, o kaybolduğu için ay tutuldu; rüzgar şimşek, gök ve yer ona ağladı. Maksat acıyı abartmaktır. Bu onlar için yalan değildir, çünkü bunu hepsi yaparlar, bunu işiten de konuşanın ne demek istediğini anlar. Onların: Güneş karardı, derken niyetleri: Neredeyse karardı; ay tutuldu derken de: Neredeyse tutuldu demek isterler. "Neredeyse" fiili bir şeyi yapmaya yeltenip de yapmamaktır. Şair İbn Müferriğ de bir adama yaktığı ağıtta şöyle demiştir:

Rüzgar ona üzüntüsünden ağlar,
Şimşek de bulutlar arasından parlar.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Güneş doğmuştur, tutulmuş değildir,

Ona ağlar, ama gecenin yıldızlarını ve ayı bastırmış değildir (ışığı zayıflamıştır).

Demek istiyor ki: Güneş doğmuş, ona ağlıyor; doğmuş olmakla beraber yıldızları ve ayı bastırmış değildir, çünkü ışığı kararmıştır. Onun ışığı karardığı zaman gecenin yıldızları gündüzün görünür. O zaman kelamın manası şöyle olur: Allah Fir'avn kavmini helak edince onlara hiç kimse ağlamadı, kimse feryat etmedi, yoklukları fark edilmedi. Bütün bunlar İbn Kuteybe'nin sözleridir.

وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ مِنَ ٱلْعَذَابِ ٱلْمُهِينِ ﴿٣٠﴾ مِن فِرْعَوْنَ
إِنَّهُۥ كَانَ عَالِيًا مِّنَ ٱلْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾ وَلَقَدِ ٱخْتَرْنَٰهُمْ عَلَىٰ عِلْمٍ

عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٣٢﴾ وَآتَيْنَاهُمْ مِنَ الْآيَاتِ مَا فِيهِ بَلَاءٌ مُبِينٌ ﴿٣٣﴾
إِنَّ هَٰؤُلَاءِ لَيَقُولُونَ ﴿٣٤﴾ إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا الْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ
بِمُنْشَرِينَ ﴿٣٥﴾ فَأْتُوا بِآبَائِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٦﴾ أَهُمْ
خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ أَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا
مُجْرِمِينَ ﴿٣٧﴾ وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ
﴿٣٨﴾ مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾
إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٠﴾ يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلًى
عَنْ مَوْلًى شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤١﴾ إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ
إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٤٢﴾

30 – Andolsun, gerçekten İsrail oğullarını aşağılayıcı azaptan kurtardık.

31 – Fir'avn'den. Gerçekten o, aşırı gidenlerden bir mütekebbir idi.

32 – Andolsun, gerçekten onları bir bilgi üzerine (bilerek) alemlerin üzerine seçmiştik.

33 – Onlara içinde apaçık bir imtihan olan ayetlerden vermiştik.

34 – Gerçekten bunlar elbette diyorlar:

35 – "Bu, bizim ancak ilk ölümümüzdür ve biz yeniden diriltilecekler değiliz".

36 – "Eğer doğru söyleyenler iseniz atalarımızı getirin".

37 – Onlar mı daha hayırlı yoksa Tübba' kavmi ve onlardan öncekiler mi? Onları helak ettik. Çünkü onlar suçlular idiler.

38 – Gökleri, yeri ve aralarındakini oyuncular olarak (oynamak için) yaratmadık.

39 – Biz o ikisini ancak hak ile yarattık. Fakat onların çoğu bilmezler.

40 – Şüphesiz ayrım günü onların hepsinin belli vaktidir.

41 – O günde dost dosttan hiçbir şey defedemez ne de onlar yardım olunurlar.

42 - Ancak Allah'ın merhamet ettiği müstesna. Şüphesiz O, O mutlak galip, çok esirgeyicidir.

"Aşağılayıcı azaptan": Yani oğlan çocuklarını öldürme, kadınları hizmette kullanma ve Fir'avn'in zor işlerinde yorulmadır. "Şüphesiz o bir mütekebbirdi": Yani bir zorba idi.

"Andolsun, gerçekten onları seçtik": Yani İsrail oğullarını "bir bilgi üzerine" Allah'ın onlarda bildiği bilgi üzerine, zamanlarının insanlarına üstün kıldık. "Onlara mucizelerden vermiştik": Denizin yarılması, bulutun gölgelik etmesi, kudret helvası ve bıldırcın eti indirilmesi vs. gibi. "Onlarda açık bir imtihan vardı": Yani açık bir nimet demektir.

Sonra Mekke kafirlerini zikretmeye dönüp: "Bu, bizim ancak ilk ölümümüzdür" dedi. Bundan dünyadaki ölümü kastediyorlar "biz yeniden diriltilecek değiliz": Yani mahşere getirilecek değiliz, demektir. "Atalarımızı getirin": Onları bizim için diriltin "eğer doğru söyleyenler iseniz" yeniden dirilme hususunda. Bu da onların iki açıdan cahilliklerini gösterir:

Birincisi: Onlar delil olacak kadar mucize görmüşlerdi; beğenmezlik edemezlerdi.

İkincisi: Yeniden dirilme; ceza ve mükafat içindir, bu da dünyada değil ahirette olur.

Sonra onları kendilerinden öncekilerin azabı ile korkuttu: "Onlar mı daha hayırlıdır?" dedi, yani daha zor ve kuvvetli, demektir. "Yoksa Tübba' kavmi mi?": Yani bunlardan daha hayırlı değildirler. Ebu Hureyre, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Tübba'ın ne olduğunu bilmiyorum; peygamber midir değil midir? Hazreti Aişe de şöyle demiştir: Tübba'a sövmeyin; o iyi bir kimse idi. Baksanıza Allah Teala kavmini kötülediği halde onu kötülememiştir. Vehb de şöyle demiştir: Tübba' Müslüman oldu, kavmi ise Müslüman olmadı. Çünkü kavmi zikredildiği halde o zikredilmedi. Bazı müfessirler de onun ateşe taptığını, sonra Müslüman olup kavmi Himyer'i İslama davet ettiği; onlarınsa kabul etmedikleri görüşündeler.

Ona "Tübba'" denilmesine gelince, Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bütün Yemen Krallarına Tübba' denirdi. Çünkü ölenin yerine gelirdi. İslam'da halife ne ise cahiliyede de Tübba' odur. Mukatil de şöyle demiştir: Ona Tübba' denilmesi adamlarının çok olmasındandır. Adı ise: Melkeykerb'tir. Tübba' kavminin zikredilmesi, helak bakımından Mekke kafirlerine yakın olmalarındandır. Bundan sonrası da Enbiya: 16 ve Hicr: 85'te geçmiştir. "Şüphesiz ayrım günü": O da aziz ve celil olan Allah'ın kullar arasında ayrım yapıp karar vereceği gündür.

"Onların belli vaktidir": Onlar için tespit edilen gündür, "hepsi" öncekiler ve sonrakiler O'na gelirler.

"O günde dost dosttan hiçbir şey defedemez": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yakın yakınına fayda vermez, bunu da Mukatil, demiştir. İbn Kuteybe de: Yakın yakınına akrabalığından dolayı fayda vermez, demiştir.

İkincisi: Amcaoğlu amcaoğluna fayda vermez, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

"Onlara yardım olunmaz": Yani Allah'ın azabından çevrilmezler. "Ancak Allah'ın merhamet ettiği müstesna": Onlar da mü'minlerdir. Çünkü birbirlerine şefaat ederler.

إِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّومِ ﴿٤٣﴾ طَعَامُ الْأَثِيمِ
﴿٤٤﴾ كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ ﴿٤٥﴾ كَغَلْيِ الْحَمِيمِ ﴿٤٦﴾ خُذُوهُ
فَاعْتِلُوهُ إِلَىٰ سَوَاءِ الْجَحِيمِ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ
عَذَابِ الْحَمِيمِ ﴿٤٨﴾ ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ ﴿٤٩﴾ إِنَّ هَٰذَا
مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ ﴿٥٠﴾ إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ ﴿٥١﴾ فِي
جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٢﴾ يَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلِينَ
﴿٥٣﴾ كَذَٰلِكَ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ ﴿٥٤﴾ يَدْعُونَ فِيهَا
بِكُلِّ فَاكِهَةٍ آمِنِينَ ﴿٥٥﴾ لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ
الْأُولَىٰ وَوَقَاهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿٥٦﴾ فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ
ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٥٧﴾ فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ
لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾ فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ ﴿٥٩﴾

43 – Gerçekten Zakkum ağacı.

44 – Günahkarın yiyeceğidir.

45 – Erimiş maden gibi karınlarda kaynar.

46 – Sıcak suyun kaynaması gibi.

47 – "Tutun onu; ta cehennemin ortasına sürükleyin onu" (denir).

48 – "Sonra başının üstüne kaynar su azabından dökün".

49 – "Tat (azabı); çünkü sen (evet) sen, pek izzetli, çok şerefli idin!"

50 – "Gerçekten bu, sizin şüphe ettiğiniz şeydir".

51 – "Gerçekten sakınanlar emniyetli bir yerdedir".

52 – "Cennetlerde, pınar (baş)larında".

53 – "İnce ve kalın ipekten giysiler, karşı karşıya (oturarak).

54 – İşte böyle. Onları iri gözlü hurilerle eş yaptık.

55 – Orada her meyveyi emniyet içinde isterler.

56 – Orada ölümü tatmazlar, ancak ilk ölüm hariç. (Allah) onları cehennem azabından korumuştur.

57 – Rabbinden bir lütuf olarak. İşte büyük kurtuluş budur.

58 – Ancak onu (Kur'an'ı) senin diline kolaylaştırdık, belki onlar öğüt alırlar.

59 – Bekle; çünkü onlar da beklemekteler.

"Gerçekten Zakkum ağacı": Bunu da Saffat: 62'de zikretmiş bulunuyoruz. Esim ise: Günahkar demektir. Mukatil de: O, Ebu Cehil'dir demiştir. Mühl'in manasını da Kehf: 29'da zikrettik.

"Yağli filbutun": İbn Kesir, İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, ye ile "yağli" okumuşlar; diğerleri ise te ile okumuşlardır. Kim te ile okursa, şecere kelimesi müennes olduğu içindir, kim de ye ile okursa, onu taam manasına almış olur. Ebu Ali el-Farisi şöyle demiştir: Ğaly'in mühl için düşünülmesi caiz değildir; çünkü mühl erimeye misal olmak için zikredilmiştir; asıl kaynayan ona benzetilen şeydir. "Sıcak suyun kaynaması gibi": O da çok sıcak suyun şiddetli kaynamasıdır.

"Tutun onu": Yani zebanilere: Onu tutun, denir. "Fa'tiluhu": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Yakup tenin zammı ile okumuşlar; diğerleri ise kesri ile okumuşlardır. İbn Kuteybe, manası şöyledir, demiştir: Onu şiddetle sürükleyin. Ciye bi fülanin ilessultani denir ki: Hükümdara sürükleyerek getirdiler demektir. "Sevaül cahim" ise: Cehennemin ortasıdır. Mukatil de şöyle demiştir: Bu ayetler Ebu Cehil hakkındadır; cehennem bekçilerinden melekler onun başına demir tokmaklarla vuracak beynini delecekler. Beyni de vücudunun üzerine akacak, sonra da melek o delikten son derece sıcak kaynar su dökecek, karnına girecektir. Sonra da melek ona şöyle diyecektir: Azabı "tat, çünkü sen pek

izzetli, çok şereflisin!". Bu da onu azarlamadır. Ebu Cehil: Ben Kureyş'in en onurlu ve en şereflisiyim, derdi. Kisai, hemzenin fethi ile: "Zuk enneke" okurdu. Diğerleri ise kesri ile okurlardı. Ebu Ali şöyle demiştir: Kim kesre ile okursa, manası şöyledir: Sen kendi iddiana göre şereflisin. Kim de fetha ile okursa, mana şöyledir: Çünkü sen şereflisin!

Eğer: "Nasıl şerefli denir ki, o öyle değildir?" denilirse,

Cevap üç türlüdür:

Birincisi: Bu, onunla alay etmek için, denir, bunu da Said bin Cübeyr ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Sen kendince onurlu ve şereflisin, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Sen kavminin arasında şerefli, ailenin nazarında da değerlisin. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

Cehennem bekçileri ateştekilere şöyle derler: "Gerçekten bu, sizin şüphe ettiğiniz şeydir": Yani olmasında şüphe ettiğiniz şeydir, demektir.

Sonra sakınanların yerlerinden bahsedip "innel müttakine fi makamin emin" dedi. Nafi ile İbn Amir mimin zammı ile "mukamin" okumuşlar, diğerleri ise fethi ile (makamin) okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Mimin fethi ile makam: Yer, mevki demektir. Zammı ile de: İkamet etmek demektir.

"Emin": Değişikliklerden ve olaylardan emin demektir. Biz de "cennat " kelimesini Bakara: 25'te zikretmiştik. "Uyun" ile "mütekabilin"in manalarını da Hicr: 45 ve 46'da zikretmiştik. "Sündüs ile istebrak"ı da Kehf: 31'de zikretmiş bulunuyoruz.

"İşte böyle": Yani durum anlattığımız gibidir. "Ve zevvecnahüm bihurin iyn": Müfessirler mana şöyledir, demişlerdir: Ehl-i cennetin erkeklerini eşler kıldık. "Bihurin iyn" (iri gözlü hurilerle). Bir erkeğe: Zevvic hazenna'lel ferde, dersin ki: Şu tek olan pabucu çiftle dersin, yani onu çift yap, dersin. Mana da şöyledir: Onları iki iki yaptık. Yunus da şöyle demiştir: Araplar (evlenme için): Tezevvece biha, demezler, sadece: Tezevvecha, derler. "Ve zevvecnahum bihurin iyn"in manası da: Onları hurilere yaklaştırdık, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Zevvectuhu imreeten ve zevveçtuhu bimreetin (onu birkadınla evlendirdim), derler. Ebu Ali el – Farisi de şöyle demiştir: Kur'an Yunus'un dediğine göre inmiştir, o da: "Ve zevvecnakeha"dır *(Ahzab: 37)*, zevvecna bike, değildir.

Hur lafzına gelince, Mücahit: O saf beyazdır. Ferra da şöyle de-

miştir: Havra: Beyaz devedir. Hurul iyn'de iki lügat vardır: Hurun iyn, hıyrun iyn. Kanıt:

İri gözlü kadınların zamanı, neşe anlarıdır,
O iri gözlü kadınlar, hıril iyn'dendir.

Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Havrâ: Gözünün akı gayet beyaz, siyahı gayet siyah kadındır. Biz de "iyn"in manasını Saffat: 48'de açıklamıştık.

Orada her meyveyi emniyet içinde isterler: Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bazı anlarda kesilmesinden eminler. *İkincisi:* Meyvenin dokunmasından, hastalıklardan ve afetlerden eminler.

"Ancak ilk ölüm hariç": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İlla "siva" manasınadır, kelamın takdiri de şöyledir: cennette dünyada tattıkları ölümün dışında ölüm tatmazlar. "Vela tankihu ma nekaha abaukum illa ma kad selef" *(Nisa: 22)* ayetindeki illa ile "halidine fiha madametis semavatü velardu illa ma şae rabbuk" *(Hud: 107)* ayetindeki illa da böyledir: Yani Rabbinin dünya miktarına dilediğinin dışında, demektir. Bu da Ferra ile Zeccac'ın görüşleridir.

İkincisi: Mutlular ölecekleri zaman rahatlık ve güzel kokulara giderler, onlardan da yerlerini görürler. Öldükleri zaman sanki cennette ölmüş gibi olurlar; çünkü cennetle ilişkili şeylere kavuşur ve onları müşahede ederler. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Üçüncüsü: "İlla" "ba'de (sonra) manasınadır, nitekim bu ihtimallerden birini "illa ma kad selef" *(Nisa: 22)* kavlinde zikretmiştik. Bu da İbn Cerir'in görüşüdür.

"Rabbinden bir lütuf olarak": Yani Allah bunu onlara kendinden bir lütuf olarak yaptı, demektir.

"Ancak onu kolaylaştırdık": Yani kolay hale getirdik, demektir. "Yessernahu"daki zamir Kur'an'a racidir, "diline": Yani Arap dili ile demektir. "Belki öğüt alırlar": Yani öğüt alıp iman etmeleri için, demektir. "Bekle": Onlara azabı bekle, demektir. "Onlar da bekliyorlar" senin helakini. Bu da müfessirlerin çoğunluğuna göre kılıç ayetiyle mensuhtur ki, doğru değildir.



45-CASİYE SURESİ

Mekke'de inmiştir. 37 ayettir.

Ona Şeriat suresi de denir. El – Avfi, İbn Abbas'tan onun Mekki olduğunu rivayet etmiştir. Hasen, İkrime, Mücahit ve cumhur da bu görüştedirler. Mukatil de şöyle demiştir: Onun tamamı Mekki'dir. İbn Abbas ile Katade'den, onun bir ayet dışında Mekki olduğu nakledilmiştir, o da "kul lillezine amenu yağfiru" ayetidir (Casiye: 14).

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِ ﴿٢﴾ اِنَّ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
لَاٰيَاتٍ لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٣﴾ وَف۪ي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَٓابَّةٍ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ
يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَٓاءِ
مِنْ رِزْقٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْر۪يفِ الرِّيَاحِ اٰيَاتٌ
لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٥﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِاَيِّ

حَد۪يثٍ بَعْدَ اللّٰهِ وَاٰيَاتِه۪ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ وَيْلٌ لِكُلِّ اَفَّاكٍ اَث۪يمٍۙ ﴿٧﴾
يَسْمَعُ اٰيَاتِ اللّٰهِ تُتْلٰى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَاَنْ لَمْ يَسْمَعْهَاۚ
فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٨﴾ وَاِذَا عَلِمَ مِنْ اٰيَاتِنَا شَيْـًٔا اتَّخَذَهَا هُزُوًاۜ
اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُه۪ينٌۜ ﴿٩﴾ مِنْ وَرَٓائِهِمْ جَهَنَّمُۚ وَلَا يُغْن۪ي عَنْهُمْ
مَا كَسَبُوا شَيْـًٔا وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْلِيَٓاءَۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ
عَظ۪يمٌۜ ﴿١٠﴾ هٰذَا هُدًىۚ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ
رِجْزٍ اَل۪يمٌ ﴿١١﴾ اَللّٰهُ الَّذ۪ي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلْكُ ف۪يهِ بِاَمْرِه۪
وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِه۪ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَۚ ﴿١٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِ جَم۪يعًا مِنْهُۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ha. Mim.

2 – Kitabın indirilmesi çok güçlü, hikmet sahibi Allah'tandır.

3 – Gerçekten göklerde ve yerde inananlar için elbette deliller vardır.

4 – Sizin ve hayvanların yaratılışında da kesin inanan bir toplum için deliller vardır.

5 – Gece ile gündüzün art arda gelişinde, Allah'ın gökten indirip de onunla yeryüzünü ölümünden sonra dirilttiği suda ve rüzgarları çevirmesinde akıllarını çalıştıran bir toplum için ibretler vardır.

6 – İşte bunlar, Allah'ın ayetleridir; onları sana hak ile okuyoruz. Allah'tan ve ayetlerinden sonra hangi söze inanacaklar?

7 – Her çok yalancının, çok günahkarın vay haline!

8 – Kendisine okunan Allah'ın ayetlerini işitir, sonra da işitmemiş gibi büyüklük taslayarak ısrar eder. İşte onu acıklı bir azapla müjdele.

9 – Ayetlerimizden bir şey bildiği zaman onu eğlence edinir. İşte onlar için alçaltıcı bir azap vardır.

10 – Arkalarından da cehennem. Ne kazandıkları şeyler ne de Allah'tan başka edindikleri dostlar, onlardan hiçbir şey gidermez. Onlar için büyük bir azap vardır.

11 – İşte bu hidayettir. Rabbinin ayetlerini inkar edenler için çok şiddetli acı verici bir azap vardır.

12 – Allah O'dur ki denizi size ram etti ki onda gemiler emri ile aksın ve O'nun lütfundan arayasınız. Belki şükredersiniz.

13 – Göklerde ve yerde ne varsa, hepsini kendinden size ram etti. Şüphesiz bunda iyi düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.

"Kitabın indirilmesi": Bunu Ğafir'in başında şerh etmiştik.

"Yaratılışınızda": Yani topraktan, sonra da meniden insanın yaratılışı tamamlanıncaya kadarki safhalarda. "Yaydığı hayvanlarda": Yani yeryüzüne değişik yaratılış ve surette dağıttığı canlılarda, demektir. "Ayatün (deliller vardır)": Birliğine deliller vardır. İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, merfu olarak "ayatün" okumuşlardır. "Ve tasrifir riyahi ayatün" bunu da merfu okumuşlardır. Hamze ile Kisai de ikisini de kesr ile (ayatin) okumuşlardır. Burada rızık yağmur manasınadır.

"İşte bunlar Allah'ın ayetleridir": Yani bunlar Allah'ın delilleridir, demektir. "Onları sana hak ile okuyoruz. Allah'tan sonra hangi söze inanacaklar?": Yani Allah'ın sözünden sonra, demektir. "Ve ayetlerinden sonra" bu müşrikler neye inanacaklar?!

"Her çok yalancının, çok günahkarın vay haline!": Ebu Salih, İbn Abbas'tan bunun Nadr bin el – Haris hakkında indiğini rivayet etmiştir. Biz de bunun manasını Şuara: 222'de beyan etmiştik. Bundan sonra gelen ayet de Lokman: 7'de tefsir edilmiştir.

"Ayetlerimizden bir şey bildiği zaman": Mukatil, bunun manası: Onu işittiği zaman, demiştir. İbn Mes'ud, aynin ref'i, lamın kesri ve şeddesi ile "ve iza ullime (öğretildiği zaman)" okumuştur.

"Onu eğlence edinir": Yani onu alaya alır. Bu da Ebu Cehil'in yaptığı gibidir; o, "şüphesiz zakkum ağacı günahkârların yiyeceğidir" *(Duhan: 43, 44)* ayetleri indiği zaman, hurma ile kaymak istedi ve: Zıkkımlanın, Muhammed size bundan başka bir şey va'detmiyor, dedi. "Ulaike" demesi, kelamın "küll" (hepsi) manasına alınmasındandır.

"Arkalarından da cehennem": Bunu da İbrahim: 16'da tefsir etmiş bulunuyoruz. "Kazandıkları şeyler onlardan gidermez": Yani ne mallar ne de taptıkları tanrılar, demektir.

"İşte bu hidayettir": Yani Kur'an hidayettir. "Onu inkar edenler için çok şiddetli acı verici bir azap vardır (min riczin elimün)": İbn Kesir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek azabın sıfatı olması hasebiyle ref' ile "elimün" okumuşlardır. Kalanlar ise ricz'in sıfatı olmak üzere kesre ile (elimin) okumuşlardır. Ricz de azap manasınadır. Biz de onu A'raf: 134'te şerh etmiştik.

"Hepsi kendinden": Yani onları emrinize vermesi kendindendir, başkasından değildir; O'nun lütfundandır. Abdullah bin Amr, İbn Abbas, Ebu Miclez, İbn Semeyfa, İbn Muhaysın ve Cahderi, nunun fethi ve şeddesi, te de mansup ve tenvinli olarak "minneten" okumuşlardır. Said bin Cübeyr de, mimin fethi, şeddeli nunun ref'i ve he ile "mennuhu" okumuşlardır.

قُلْ لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذٖينَ لَا يَرْجُونَ اَيَّامَ اللّٰهِ لِيَجْزِيَ
قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهٖ
وَمَنْ اَسَاءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١٥﴾ وَلَقَدْ
اٰتَيْنَا بَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ
الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمٖينَ ﴿١٦﴾ وَاٰتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ
مِنَ الْاَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُٓوا اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ
اِنَّ رَبَّكَ يَقْضٖي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فٖيمَا كَانُوا فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ
﴿١٧﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلٰى شَرٖيعَةٍ مِنَ الْاَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَ
الَّذٖينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨﴾ اِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا
وَاِنَّ الظَّالِمٖينَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُتَّقٖينَ ﴿١٩﴾
هٰذَا بَصَٓائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٢٠﴾
اَمْ حَسِبَ الَّذٖينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّـَٔاتِ اَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذٖينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَٓاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَٓاءَ

مَا يَحْكُمُونَ ﴿٢١﴾ وَخَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ
وَلِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

14 – İman edenlere söyle, Allah'ın günlerini ummayan kimseleri bağışlasınlar ki, Allah bir toplumu kazandıkları şeyle mükafatlandırsın.

15 – Kim iyi bir şey yaparsa, kendi lehinedir. Kim de kötülük ederse, kendi aleyhinedir. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.

16 – Andolsun, gerçekten İsrail oğullarına kitabı, hükmü ve peygamberliği verdik; onlara temiz şeylerden rızık ettik ve onları alemlere üstün kıldık.

17 – Onlara işten (din işlerinden) açık delililler verdik. Onlarsa ancak kendilerine ilim geldikten sonra sırf aralarındaki ihtirastan dolayı ihtilaf ettiler. Şüphesiz Rabbin ihtilaf ettikleri şeyde kıyamet gününde aralarında hüküm verir.

18 – Sonra seni de işten (din işinden) bir şeriat üzerinde kıldık; sen de ona uy ve bilmeyenlerin keyiflerine uyma.

19 – Gerçekten onlar senden Allah'tan (gelecek) hiçbir şeyi savamazlar. Gerçekten zalimler birbirlerinin dostlarıdır. Allah da takva sahiplerinin dostudur.

20 – İşte bu; insanlar için basiretlerdir; kesin inanan bir toplum için de bir rehber ve bir rahmettir.

21 – Kötülükleri kazananlar; kendilerini dirimleri ve ölümleri eşit olmak üzere iman edip iyi şeyler yapanlar gibi kılacağımızı mı zannettiler? Ne kötü hükmediyorlar!

22 – Allah gökleri ve yeri hak ile yarattı; (bir de) her nefis kazandığı şeyle cezalandırılsın diye. Onlar zulmedilmezler.

"İman edenlere söyle, bağışlasınlar...": Ayetin iniş sebebinde dört görüş vardır:

Birincisi: Ashap Mustalık oğulları savaşında Müreysi denen bir kuyunun başına indiler; Abdullah bin Übey, su çekmesi için kölesini kuyuya gönderdi, gelince: "Niçin geç kaldın?" dedi. O da: Ömer'in kölesi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in kırbaları, Ebu Bekir'in kırbaları doluncaya kadar kimseye su çektirmedi, sonra da efendisinin kırbalarını doldurdu, dedi. Bunun üzerine Abdullah: "Bizimle onlar şuna benzeriz dedi ve: Köpek besle seni ısırsın atasözünü (besle kar-

gayı oysun gözünü) söyledi. Onun bu sözü Ömer'e ulaştı; ona doğru gitmek üzere kılıcını kuşandı; hemen bu ayet indi. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: "Kim Allah'a güzel bir ödünç verir" *(Bakara: 245)* ayeti inince, Medine'de Finhas adında bir Yahudi: Muhammed'in Rabbi muhtaç düştü, dedi. Ömer bunu işitince, yine kılıcına sarıldı, onu aramak üzere çıktı. Cebrail aleyhisselam da bu ayeti indirdi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Ömer'in arkasından adam gönderdi, gelince: Ey Ömer, kılıcını kınına sok, dedi ve ona bu ayeti okudu. Bunu Meymun bin Mihran, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Mekke halkından ashabından birkaç kişi savaş emredilmeden önce müşriklerden çok eziyet görüyorlardı; bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e şikayet ettiler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da el - Kurazi ile Süddi, demişlerdir.

Dördüncüsü: Kureyş kafirlerinden biri Ömer bin Hattab'a sövdü, Ömer onu yakalamak istedi, bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Ayetin manası şöyledir: Kul lillezine amenuğfiru, ancak şart ve cezaya benzetilmiştir, mesela şu ayette olduğu gibi: "Kul liibadiyellezine amenu yukımussalate" *(İbrahim: 31)*. Bunun açıklaması da yukarıda geçmiştir.

"Ummayanları": Yani Allah'ın geçmiş milletlerdeki olaylarından korkmayanlar demektir; çünkü ona inanmıyorlar, o nedenle O'nun azabından korkmazlar. Şöyle de denilmiştir: Allah onlara nimet verdi mi vermedi mi bilmezler. "Allah'ın günleri"nin manası da İbrahim suresi, ayet: 5'te geçmiştir.

Müfessirlerin çoğunluğu bu ayetin mensuh olduğu kanaatindeler; çünkü ayet müşriklerden yüz çevirmeyi içermektedir. Onu nesheden üzerinde de üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, faktülül müşrikine" *(Tevbe: 5)* kavlidir. Bunu da Mamer, Katade'den rivayet etmiştir.

İkincisi: O, Enfal: 75'teki "feimma teskafennehüm" kavli ile Beraet: 36'daki "ve katilül müşrikine kâffeten" kavlidir. Bunu da Said, Katade'den rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: "Üzine lillezine yukatelune biennehüm zulimu" *(Hac: 38)* ayetidir. Bunu da Ebu Salih, demiştir.

"Liyecziye kavmen": İbn Amir, Hamze ve Kisai, nun ile "linecziye"

okumuşlardır. "Kavmen de" kafirlerdir. Sanki: Onları siz cezalandırmayın, biz cezalandıracağız, demiş gibidir.

Bundan sonrası İsra: 7'de geçmiştir. "Andolsun, İsrail oğullarına kitabı verdik": Yani Tevrat'ı demektir, "hükmü" o da kitabı anlamadır "ve onlara temiz şeylerden rızık ettik" o da kudret helvası ile bıldırcın etidir. "Onları alemlere üstün kıldık": Zamanları alemlerine (o günkü insanlara) demektir.

"Onlara açık deliller verdik": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Helal ve haramın açıklanmasıdır, bunu da Süddi, demiştir.

İkincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in gönderilmesi ve peygamberlik delillerine dair bilgidir. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

Bundan sonrasının açıklaması da Al-i İmran: 19'da geçmiştir. "Sonra seni de bir şeriat üzerinde kıldık": İniş sebebi şöyledir: Kureyş ileri gelenleri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i atalarının dinine davet edince, bu ayet indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

"Bir şeriat üzerinde": İbn Kuteybe: Bir din ve mezhep üzerinde demiştir. Buradan hareketle: Şerea fülanün fi keza derler ki: Bir işe başlamaktır. Meşariül ma da ondandır ki nehrin kıyısında iskele gibi su aldıkları yerdir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Seni de Musa'dan sonra din yolunun başına getirdik. "Ona uy". "Bilmeyenler de": Kureyş kafirleridir.

"Onlar senden savamazlar": Yani eğer onlara tabi olursan Allah'ın azabını senden savamazlar. "Şüphesiz zalimler": Yani müşrikler, demektir. "Allah takva sahiplerinin (sakınanların) dostudur": Şirkten sakınanların dostudur. Bu ve bundan sonraki ayet A'raf'ın sonunda: 203'te tefsir edilmiştir.

"Kötülükleri kazananlar zan mı ettiler?": İniş sebebi şöyledir: Mekke kafirleri, mü'minlere: Ahirette bize de size verilenin aynısı verilir, dediler. Bunu da Mukatil, demiştir. Buradaki istifham, ret manasınadır. "İcterehu" ise: Kazanmak demektir.

"Sevaen mahyahüm ve mematühüm": Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan, Zeyd de Yakup'tan rivayet ederek, nasb ile "sevaen", kalanlar ise ref ile (sevaun) okumuşlardır. Kim ref' ile okursa mübteda yapar, kim de nasb ile okursa, onu ikinci mef'ul yapar, takdir de şöyle olur: Ennecale mahyahüm ve mematehüm sevaen. Mana da şöyledir: Onlar mü'minler olarak yaşar ve mü'minler olarak ölürler, bunlar ise kafirler olarak yaşar ve kafirler olarak ölürler. Onların hâlleri ve gele-

cekleri çok farklıdır! "Ne kötü hükmediyorlar!": Yani karar verdikleri şey ne kötüdür!

Sonra bunun ardından gelen ayetle gökleri ve yeri hak ile yani hak için, adalet etmek için yarattığını zikretti ki kafir küfrünün karşılığını görmeyeceğini zannetmesin.

اَفَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلٰى سَمْعِهٖ
وَقَلْبِهٖ وَجَعَلَ عَلٰى بَصَرِهٖ غِشَاوَةًۜ فَمَنْ يَهْد۪يهِ مِنْ بَعْدِ اللّٰهِۜ اَفَلَا
تَذَكَّرُونَ ﴿٢٣﴾ وَقَالُوا مَا هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا
يُهْلِكُنَٓا اِلَّا الدَّهْرُۚ وَمَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍۚ اِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٢٤﴾
وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا ائْتُوا
بِاٰبَٓائِنَٓا اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٢٥﴾ قُلِ اللّٰهُ يُحْي۪يكُمْ ثُمَّ يُم۪يتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ
اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ ف۪يهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾ وَلِلّٰهِ
مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ الْمُبْطِلُونَ
﴿٢٧﴾ وَتَرٰى كُلَّ اُمَّةٍ جَاثِيَةً كُلُّ اُمَّةٍ تُدْعٰٓى اِلٰى كِتَابِهَاۜ اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ
مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ هٰذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّۜ اِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ
مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٩﴾ فَاَمَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ
رَبُّهُمْ ف۪ي رَحْمَتِه۪ۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُب۪ينُ ﴿٣٠﴾ وَاَمَّا الَّذ۪ينَ كَفَرُواۜ اَفَلَمْ
تَكُنْ اٰيَات۪ي تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنْتُمْ قَوْمًا مُجْرِم۪ينَ ﴿٣١﴾

23 – Keyfini tanrısı edineni gördün mü? Allah onu bilerek şaşırttı, kulağının ve kalbinin üzerine mühür vurdu. Gözünün üzerine de perde çekti. Artık ona Allah'tan sonra kim hidayet eder? Öğüt almıyor musunuz?

24 – Hayat ancak dünya hayatımızdan ibarettir. Ölürüz, diriliriz. Bizi ancak zaman helak eder, dediler. Onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece zannediyorlar.

25 – Onlara ayetlerimiz apaçık okunduğu zaman delilleri, sadece: "Eğer doğru söylüyorsanız bize atalarımızı getirin" demeleri oldu.

26 – De ki: "Sizi Allah diriltir, sonra da öldürür. Sonra da sizi onda şüphe olmayan kıyamet gününde toplar. Ancak insanların çoğu bilmezler.

27 – Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Kıyamet koptuğu günde, o gün batılcılar ziyan ederler.

28 – Her ümmeti diz çökmüş görürsün. Her ümmet kitabına çağrılır. "Bugün ancak yaptıklarınızla cezalandırılacaksınız" (denir).

29 – İşte bu kitabımız, size karşı hakkı konuşur. Gerçekten biz yaptıklarınızı kaydediyor idik.

30 – İman edip iyi şeyler yapanlara gelince, Rableri onları rahmetine sokacak. İşte bu, apaçık kurtuluştur.

31 – Kafirlere gelince: "Sizlere ayetlerim okunmuyor mu idi de büyüklük tasladınız ve bir günahkarlar toplumu oldunuz?" (denir).

"Keyfini tanrısı edineni gördün mü?": Bunu da Furkan: 43'te şerh etmiştik. Mukatil: Bu ayet Haris bin Kays es – Sehmi hakkında inmiştir, demiştir.

"Allah onu bilerek şaşırttı": Yani onu ezeli ilmindeki hidayete ermez hükmü ile şaşırttı, demektir. "Kulağının üzerine mühür vurdu": Yani onu mühürledi, artık o doğruyu işitmez. "kalbine de" artık hidayeti akletmez. Perde ile mührün manasını da Bakara: 7'de zikretmiştik.

"Artık ona Allah'tan sonra kim hidayet eder?": Yani Allah'ın onu şaşırtmasından sonra, demektir. "Öğüt almıyor musunuz?": O zaman Allah'ın dilediği şeye gücünün yettiğini bilirdiniz. Bundan sonrası da Mü'minun: 37'de tefsir edilmiştir. "Bizi ancak zaman helak eder": Yani gece ile gündüzün değişmesi, demektir. "Onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur": Yani bunu bilerek demediler; sadece onda şüphe ederek dediler. Bundan ötürüdür ki Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem: "Dehre (zamana) sövmeyin; çünkü Allah dehrdir, demiştir.[1] Yani onları helak eden O'dur, yoksa vehmettikleri gibi zamanın geçmesi değildir. Bundan sonrası açıktır, Bakara: 28 ve Şura: 7'de geçmiştir. "Batılcılar ziyan ederler": Yani yalanlayıp da inkar eden batılcılar demektir. Mana da şöyledir: O gün ziyanları açığa çıkar. "Her ümmeti görürsün": Ferra bütün din mensuplarını, demiştir. "Casiyeten (diz çökmüş)": Zeccac şöyle demiştir: Diz üstü oturmuş görürsün.

1 – Müslim, Edeb vd. hadis no. 5; Ahmed, Müsned, 5/299, 311.

Cesa fülanün cüsüvven denir ki: İki dizi üzerine çökmektir. Ceza yeczu da öyledir, ancak cüzüvdeki çökme cüsuvdakinden daha abartılıdır. Çünkü cüzuv, kişinin parmaklarının ucuna yaslanarak oturmasıdır. İbn Kuteybe de: Mana: Kararsız oturmak, tam yerleşmemek, demiştir.

"Her ümmet kitabına çağrılır": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O iyilik ve kötülüklerin yazıldığı kitaptır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Ümmetin hesabıdır, bunu da Şa'bi, Ferra ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

Üçüncüsü: Peygamberine indirilen kitabıdır, bunu da Maverdi nakletmiştir.

Onlara "bugün ancak yaptıklarınızla cezalandırılırsınız" denir.

"İşte bu kitabımızdır": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Hafaza meleklerinin yazdığı amel defteridir, bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Levh-i Mahfuz'dur, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Kur'an'dır, mana da şöyledir: Onlar onu okur, o da onlara yol gösterir ve onları düşündürür. Sanki onlara konuşmuş gibi olur. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Gerçekten biz yaptıklarınızı kaydediyor idik": Yani meleklere amellerinizi yazmalarını, yani deftere geçmelerini emrediyorduk. Müfessirlerin çoğu bu kaydetmenin Levh-i Mahfuz'dan olduğu görüşü üzerindeler; melekler insanların amellerini her sene yazarlar; onlar da bunun yaptıklarına uyduğunu görürler. Şöyle de demişler: İstinsah (kayıt) ancak asıldan olur. Ferra da şöyle demiştir: İki melek insanın bütün amelini göğe çıkarır; Allah da onda sevap veya azap olanı tesbit eder, boş olanı da atar. Zeccac da şöyle demiştir: Biz hafaza meleklerinin yazdıklarını kopya ederiz, o da aziz ve celil olan Allah'ın yanında sabit kalır.

"Rahmetine": Mukatil: Cennetine girdirir, demiştir.

"Ayetlerim değil miydi?": Burada gizleme vardır, açılımı şöyledir: Onlara: "Ayetlerim yani Kur'an size değil miydi?" denir. "Size okunmuyor muydu; siz de büyüklük tasladınız" onlara iman etmekten. "Suçlu bir toplum oldunuz": İbn Abbas: Kafir bir toplum oldunuz demiştir.

وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا
نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ ﴿٣٢﴾
وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٣٣﴾

وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسٰيكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا وَمَأْوٰيكُمُ النَّارُ
وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٤﴾ ذٰلِكُمْ بِأَنَّكُمُ اتَّخَذْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا
وَغَرَّتْكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ
﴿٣٥﴾ فَلِلّٰهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَرَبِّ الْاَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٦﴾
وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣٧﴾

32 – "Gerçekten Allah'ın va'di haktır. Kıyamette şüphe yoktur" denildiği zaman: "Biz bilmiyoruz, kıyamet nedir? Biz ancak zannediyoruz. Biz kesin inananlar değiliz" dediniz.

33 – Yaptıkları şeyin kötülükleri onlara göründü ve alay ettikleri şeyler onları kuşattı.

34 – "Siz bugününüze kavuşmayı nasıl unuttunuzsa, biz de bugün sizi unutacağız. Barınağınız ateştir. Sizin için yardımcılar da yoktur" denildi.

35 – İşte bu size; çünkü siz Allah'ın ayetlerini eğlence edindiniz ve dünya hayatı sizi aldattı. İşte bugün oradan çıkarılmazlar ve onlardan özür talep edilmez.

36 – Hamd; göklerin Rabbi, yerin Rabbi ve alemlerin Rabbi Allah'ındır.

37 – Göklerde ve yerde büyüklük yalnız O'nundur. O mutlak galip, hikmet sahibidir.

"Gerçekten Allah'ın va'di, denildiği zaman": öldükten sonra diriltme va'di "haktır" yani olacaktır, demektir. "Vessaatü" Hamze nasb ile "vessaate" okumuştur. "Onda şüphe yoktur": Yani şüphesiz gelecektir. "Biz bilmiyoruz, kıyamet nedir, dediniz": Yani onu inkar ettiniz. "Biz ancak zannediyoruz": Yani onu bilmiyoruz, ancak zan ve tahmin ediyoruz, olacağına kesin inanmıyoruz, dediniz.

Bundan sonrası da Zümer: 48'de geçmiştir: "Bugün sizi unutacağız, denildi": Yani sizi ateşte bırakacağız, demektir. "Bugününüzü unuttuğunuz gibi": Yani imanı ve bugününüze kavuşmayı terk ettiğiniz gibi, biz de sizi unuttuk.

"İşte bu" Size yaptığımız şey "Allah'ın ayetlerini alaya almanızdandır" yani onlarla dalga geçtiğiniz içindir. "Dünya hayatı sizi aldattı":

Öyleki: Ne dirilme vardır ne de hesap, dediniz. "Felyevme layuhracun": Hamze ile Kisai, yenin fethi ve ranın zammı ile "la yahrucun" okumuşlar; diğerleri ise yenin zammı ve ranın fethi ile "la yuhracun" okumuşlardır. "Onlardan özür de talep edilmez": Yani onlardan aziz ve celil olan Allah'a itaate dönmeleri de istenmez; çünkü orası ne tövbe etme ne de özür dileme yeridir.

"Büyüklük O'nundur": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Güçtür, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Şereftir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Üçüncüsü:* Azamettir, bunu da Yahya bin Selam ile Zeccac, demişlerdir.



46-AHKAF SURESİ

Mekke'de inmiştir. 35 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِ ﴿٢﴾ مَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّىۜ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا عَمَّٓا اُنْذِرُوا
مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَرُون۪ي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ
الْاَرْضِ اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمٰوَاتِۜ اِيتُون۪ي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هٰذَٓا اَوْ اَثَارَةٍ
مِنْ عِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ha. Mim.

2 – Kitabın indirilişi mutlak galip, hikmet sahibi Allah tarafındandır.

3 – Gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri ancak hak ile belli bir

süre ile yarattık. Kafirler ise uyarıldıkları şeyden yüz çeviriyorlar.

4 – De ki: "Gördünüz mü, Allah'tan başka taptığınız şeyler ne yarattı? Yoksa onların göklerde ortaklığı mı var? Bana bundan önce bir kitap yahut ilimden bir kalıntı getirin, eğer doğru söylüyorsanız".

İniş Sebebi:

El - Avfi ile İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan onun Mekki olduğunu söylediğini rivayet etmişler; Hasen, Mücahit, İkrime, Katade ve cumhur da böyle demişlerdir. İbn Abbas ile Katade'den: Onda Medeni bir ayet vardır, o da: "Kul ereeytüm inkane min indillahi" ayetidir *(Ahkaf: 10)* dedikleri rivayet edilmiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Şu iki ayet dışında Mekke'de inmiştir: "Kul ereeytüm in kane min indillahi" *(Ahkaf: 10)* ve "fasbir kema sabera ülül azmi minerrüsüli" *(Ahkaf: 35)*. Bu ikisi Medine'de inmiştir. Giriş kısmının tefsiri de Ğafir'de geçmiştir. "Belli bir süre" de: Göklerin ve yerin ecelidir ki o da kıyamet günüdür.

"De ki: Gördünüz mü?": Bu da Fatır: 40'ta tefsir edilmiştir. "Bana bir kitap getirin": Ayette kısaltma vardır, takdiri şöyledir: Eğer mahlukat içinde tanrılarının yaptığı bir şey olduğunu iddia ederlerse, bana bir kitap getirin, de. "Bundan önce": Yani Kur'an'dan önce, içinde putlarınızın Allah'ın ortakları olduğuna dair kanıt bulunan bir kitap getirin. "Veya ilimden bir kalıntı getirin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, ortaya çıkaran kimsenin ifşa ettiği bir şeydir, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Öncekilerden nakledilen ilim bakiyesidir, bunu da İbn Kuteybe, demiş; Ferra ile Ebu Ubeyde de buna kail olmuşlardır.

Üçüncüsü: İlimden bir işarettir, bunu da Zeccac, demiştir.

İbn Mes'ud, Ebu Rezin, Eyyub Sahtiyani ve Yakup, se'nin fethi ile şeceretin vezninde "eseretin" okumuşlar, sonra da manasında üç görüş zikretmişlerdir:

Birincisi: O çizgidir, bunu da İbn Abbas, demiştir. Ve şöyle demiştir: O Arapların yere çizdikleri bir çizgidir, Ebu Bekr bin Ayyaş da: O falla (kuşun uçması ile) ilgili bir çizgidir, demiştir.

Üçüncüsü: O özel bir ilimdir, bunu da Katade, demiştir.

Übey bin Ka'b, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Hasen, Katade, Dahhak ve İbn Yamur, se'nin sükunu ve elifsiz olarak nazratin vezninde "esretin" okumuşlardır.

Ferra da şöyle demiştir: "Esaretin" ve "eseretin" şeklinde okunmuştur ki bunlar da geçerli lügatlerdir. Hepsinin manası: ilim kalıntı-

sıdır. Eskilerin kitaplarından nakledilen bir şey, derler. Kim "esaretin" okursa, semahat ve şecaat vezninde olur; kim de "eseretin" okursa, onu eserden getirmiş olur. Kim de "esretin" okursa, hatfe *(Saffat: 10)* ve "Recfe" *(A'raf: 78)* vezninde olur.

Yezidi şöyle demiştir: Esare: Kalıntıdır, esere de eserehu ye'süruhu'nun mastarıdır ki bir şeyi zikredip rivayet etmektir. Me'sur hadis de ondan gelir.

وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ
اللّٰهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ ﴿٥﴾
وَإِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ ﴿٦﴾
وَإِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ
هٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا
تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ كَفٰى بِهِ شَهِيدًا
بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٨﴾

5 – Allah'tan başka kendisine kıyamet gününe kadar cevap veremeyecek kimseye (putlara) ibadet edenden daha sapık kim vardır? Onlarsa ibadetlerinden gafiller.

6 – İnsanlar (kıyamette) toplatıldıkları zaman onlar (putlar) onlara düşman olurlar ve onların ibadetlerini inkar ederler.

7 – Onlara ayetlerimiz açık açık okunduğu zaman kendilerine gelen hakkı inkar edenler: "Bu, apaçık bir sihirdir" dediler.

8 – Yoksa "onu kendisi mi uydurdu?" diyorlar. De ki: Eğer onu ben uydurdu isem, bana Allah'tan hiçbir şey yapmaya sahip olamazsınız. O, sizin içine daldığınız şeyi pekiyi bilendir. Benimle sizin aranızda şahit olarak O yeter. O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir".

"Kendisine cevap veremeyen": Putlardır. "Onlar onların ibadetinden gafiller": Çünkü onlar cansızdır. Kıyamet olduğu zaman putlar dünyada kendilerine ibadet edenlere düşman olurlar. Bundan sonrasında da onların Kur'an'a sihir, Muhammed'e de onu uydurdu, demelerini zikretti.

"Bana Allah'tan benim için hiçbir şeye sahip olamazsınız": Yani O'nun azabını benden def etmeye güç yetiremezsiniz, artık sizin için nasıl iftira ederim ki siz benim azabımı def edemez misiniz, demektir. "O içine daldığınız şeyi daha iyi bilir": Yani Kur'an hakkında deyip de içine daldığınız yalanlama ve sihir demenizi. "Benimle sizin aranızda şahit olarak O yeter": Kur'an'ın Allah katından geldiğine "O çok bağışlayan, çok esirgeyendir": Azabı sizden ertelemede. Zeccac şöyle demiştir: Burada bağışlama ve rahmetten bahsetmesi onlara şunu bildirmek içindir; kim sizin bu yaptığınızı yapar sonra da tövbe ederse, şüphesiz Allah onu bağışlar ve ona merhamet eder.

قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا
مِنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى
إِلَيَّ وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٩﴾ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ
وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى مِثْلِهِ فَآمَنَ
وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠﴾

9 – De ki: "Ben peygamberlerden örneği olmayan biri değilim. Ne bana ne de size ne yapılacağını bilmiyorum. Ben ancak bana vahyedilene uyarım. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım".

10 – De ki: "Eğer (Kur'an) Allah katından ise, siz de onu inkar ettiniz, İsrail oğullarından bir şahit de onun benzerine şahitlik edip iman ettiyse, siz de kibir tasladınızsa, (zalim olmaz mısınız?) Şüphesiz Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez.

"De ki: Ben peygamberlerden örneği olmayan biri değilim": Yani ben ilk peygamber değilim. Cümlede geçen bid' ve bedî': Her şeyin ilkine denir (prototip). "Ne bana ne de size ne yapılacağını bilmiyorum (ma yüf'alu)": İbn Yamur ile İbn Ebi Able, yenin fethi ile "mayef'alu" okumuşlardır. Sonra da bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O bundan dünyada yapılacak olanı murat etmiştir, sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı aşırı şekilde sıkıştırılınca, kendisi rüyasında hurmaklıklı, ağaçlı ve sulu olan bir yere hicret ettiğini gördü. Bundan sevindiler; çünkü müşriklerden çok eziyet görüyorlardı. Sonra onlar bir süre yaşadılar, bunu görmediler

(hicret olmadı): "Ya Resulallah, o gördüğün yere ne zaman hicret edeceksin?" dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem sustu, Allah Teala da "bana ve size ne yapılacağını bilmiyorum" kavlini indirdi. Yani bilmiyorum, rüyamda gördüğüm yere çıkarılacak mıyım yoksa çıkarılmayacak mıyım? Sonra şöyle dedi: Ben rüyada gördüğüm şeyi dedim, "ben ancak bana vahyolunana tabi olurum". Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Atıyye de aynı şekilde demiştir: Bilmiyorum, beni Mekke'de bırakır mı yoksa ondan çıkarır mı?

İkincisi: Bilmiyorum, benden önce çıkarılan peygamberler gibi çıkarılır mıyım veya onlar gibi ben de öldürülür müyüm; bana ne yapılacağını bilmiyorum; siz de geri mi bırakılırsın, tasdik mi edilirsiniz yoksa tekzip mi edilirsiniz, bilmiyorum.

İkinci görüş: O, bundan ahirette yapılacakları murat etti. İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bu ayet inince, arkasından da: "Allah'ın senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlaması için" *(Feth: 2)* ayeti ile "erkek ve kadın mü'minleri cennetlere girdirmesi için..." *(Feth: 4)* ayeti indi. Kendisine ve mü'minlere ne yapılacağı bildirildi. Şöyle de denilmiştir: Bu ayet inince müşrikler neşelendiler ve: Muhammed'in işi ile bizim işimiz birdir; eğer o dediği şeyi kendisi uydarmasa idi, onu gönderen, ona ne yapacağını haber verirdi, dediler. İşte bunun üzerine: "Allah'ın seni bağışlaması..." ayeti indi *(Feth: 2)*. Bunun üzerine ashap: "Seni tebrik ederiz, bize ne yapılacak?" dediler. Bunun üzerine de "erkek mü'minlerle kadın mü'minleri cennetlere girdirmesi için..." ayeti *(Feth: 5)* ayeti indi. Bu görüşte olanlar şunlardar: Enes, İkrime ve Katade. Bu, Hasen'den de rivayet edilmiştir.

"De ki: Gördünüz mü, eğer o Allah katından ise": Yani Kur'an "siz de onun inkar ettiniz ve İsrail oğullarından bir şahit de ona şahitlik etti ise?": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Abdullah bin Selam'dır, bunu da el-Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Mücahit, Katade, Dahhak ve İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

İkincisi: O İmran oğlu Musa aleyhisselam'dır, bunu da Şa'bi ile Mesruk, demişlerdir.

Birinci görüşe göre "mislihi" lafzı dolgu maddesi, mana da şöyle olur: Ve şehide şahidün min beni israile aleyhi: Yani Allah katından ise, demektir. "İman etti" o şahit, ki o da İbn Selam'dır. "Siz de kibir tasladınızsa": Ey Yahudi toplumu.

İkinciye göre de mana şöyle olur: Musa, Kur'an'ın misli olan Tevrat'a, onun (Tevrat'ın) Allah katından olduğuna şahitlik ederse,

tıpkı Muhammed'in Kur'an'a onun Allah kelamı olduğuna şahitlik ettiği gibi. "İman ederse": Musa'ya ve Tevrat'a iman eden "siz de kibir taslarsanız" yani ey Arap toplumu, Muhammed'e ve Kur'an'a iman etmekten.

Eğer: "İn"in cevabı nerede?" denilirse, o gizlidir, denir ve takdirinde de altı görüş vardır: *Birincisi:* Onun cevabı: Sizden daha sapık kimdir? Bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Kelamın takdiri şöyledir: İsrail oğullarından bir şahit onun misline şahitlik eder de iman ederse, siz iman etmez misiniz? Bunu da Zeccac, demiştir. *Üçüncüsü:* Takdiri şöyledir: Allah'ın azabından emin olur musunuz? Bunu da Ebu Ali el – Farisi, demiştir. *Dördüncüsü:* Takdiri şöyledir: Helak olmaz mısınız? Bunu da Maverdi zikretmiştir. *Beşincisi:* İçimizden kim haklıdır, kim haksızdır? Bunu da Salebi zikretmiştir. *Altıncısı:* Takdiri şöyledir: Zalim olmuş olmaz mısınız? Bu söylenmeyen cümleye de "şüphesiz Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez" kavli delalet etmektedir. Bunu da Vahidi zikretmiştir.

وَقَالَ الَّذِينَ
كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ
لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَٰذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ ﴿١١﴾ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ
مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً وَهَٰذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا لِيُنْذِرَ
الَّذِينَ ظَلَمُوا وَبُشْرَىٰ لِلْمُحْسِنِينَ ﴿١٢﴾ إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ
ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٣﴾ أُولَٰئِكَ
أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾
وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ
كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ
أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ
عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي

إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٥﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ
عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَن سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ
وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿١٦﴾

11 – Kafirler iman edenlere: "Eğer (iman) bir hayır olsa idi, bizi geçemezdiniz" dediler. Mademki onu rehber almadılar, "bu, eski bir yalandır" diyecekler.

12 – Ondan önce de Musa'nın kitabı bir önder ve bir rahmet olarak vardı. Bu da Arapça bir dille (onu) tasdik edici bir kitaptır. Zalimleri uyarmak ve iyilik edenlere müjde olmak için (gönderilmiştir).

13 – Şüphesiz: "Rabbimiz Allah'tır" deyip de sonra da dosdoğru olanlara korku yoktur. Onlar üzülmeyecekler de.

14 – İşte onlar cennet yaranlarıdır. Yaptıklarına bir mükafat olarak orada ebedi kalırlar.

15 – İnsana ana babasına iyilik yapmasını tavsiye ettik. Anası onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Onun taşınması ve sütten kesilmesi otuz aydır. Nihayet olgunluğa yetişip de kırk yaşına erişince: "Rabbim, bana ve ebeveynime ihsan ettiğin nimetine şükretmemi ve razı olacağın iyi amel yapmamı bana ilham et ve benim için soyumu düzelt. Şüphesiz ben sana döndüm ve şüphesiz ben Müslümanlardanım" dedi.

16 – İşte onlar o kimselerdir ki yaptıklarının en güzelini kabul ederiz ve kötülüklerinden geçeriz, cennet yaranları içinde. Kendilerine edilen doğruluk va'di olarak.

"Kafirler iman edenlere dedi ki...": Ayetin iniş sebebinde beş görüş vardır:

Birincisi: Kafirler: Eğer Muhammed'in dini hayırlı olsa idi, Yahudiler onda bizi geçemezlerdi, dediler. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Mesruk, demiştir.

İkincisi: Gözü az gören bir kadın Müslüman oldu, Kureyş eşrafı onunla alay eder ve: Eğer Muhammed'in getirdiği hayırlı olsa idi bu kadın bizi geçemezdi, derlerdi. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Ebuzzinad, demiştir.

Üçüncüsü: Ebu Zer el – Ğifari Müslüman oldu ve ona bakarak

kavmi de Müslüman oldu. Kureyş: Eğer bu hayır olsa idi bizi geçemezlerdi, dediler. Bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu da Ebu'l – Mütevekkil, demiştir.

Dördüncüsü: Müzeyne ile Cüheyne kabileleri hidayeti bulup da Müslüman olunca, Esed ile Gatafan kabileleri: Eğer bir hayır olsa idi koyun çobanları bizi geçemezlerdi, dediler. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Beşincisi: Yahudiler: Eğer Muhammed'in dini hayırlı olsa idi, bizi geçemezdiniz, çünkü sizin bu hususta bilginiz yoktur. Eğer o hak olsa idi elbette biz ona girerdik, dediler. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Bu da ayetin Medine'de indiği varsayımına göredir. Kim de: Mekkidir, derse: Bu, Müşriklerin sözüdür, der, Bu durumda "kafirler" hakkında iki görüş ortaya çıkmış oldu: *Birincisi:* Onlar müşriklerdir. *İkincisi:* Yahudilerdir.

"Eğer bir hayır olsa idi": Yani Muhammed'in dini bir hayır olsa idi "onda bizi geçemezlerdi".

Kim: Onlar müşriklerdir, derse: Biz daha şerefli ve daha faziletliyiz, demek isterler. Kim de: Onlar Yahudilerdir, derse: Çünkü biz daha bilgiliyiz, demek isterler.

"Mademki onu rehber almadılar": Yani Kur'an'ı "bu, eski bir yalandır diyecekler": Yani eski bir yalandır, öncekilerin masallarıdır, diyecekler.

"Ondan önce de Musa'nın kitabı vardı": Yani Kur'an'dan önce de Tevrat, demektir. Kelamda hazfedilmiş cümle vardır, takdiri şöyledir: Onu rehber edinmediler, çünkü müşrikler Tevrat'ı önder olarak bilmediler.

"İmamen": Zeccac şöyle demiştir: O, hâl olarak mansuptur, "rahmeten" de ona matuftur. "Bu da tasdik edici bir kitaptır": Yani Tevrat'ı tasdik edici, demektir. "Lisanen arabiyyen" hâl olarak mansuptur, mana da şöyledir: Arapça olarak ondan önce geçen kitabı tasdik eder. "Lisanen" tekit olarak zikredilmiştir. Mesela: Caeni zeydün recülen salihan dersin: Caeni zeydün salihan demek istersin.

"Liyünzirellezine zalemu": Asım, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, ye ile "liyünzire" okumuşlar; Nafi, İbn Amir ve Yakup da, te ile "litünzire" okumuşlardır. İbn Kesir'den iki kıraat de rivayet edilmiştir. "Zulmedenler": Müşriklerdir. "Müjde olmak için": Yani o müjdedir, "iyilik edenler için": Onlar da Allah'ı bir bilenlerdir ki onları cennetle müjdelemiştir.

Bundan sonrasının tefsiri de Fussilet: 30'da geçmiştir. "Bivalideyhi hüsnen": Asım, Hamze ve Kisai, elifle "ihsanen" okumuşlardır.

"Hamelethu ümmuhu kürhen": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, kâfın fethi ile "kerhen" okumuşlar: diğerleri ise zammı ile okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Nahivciler burada zammı tercih eder, fetihten hoşlanmazlar, bunun illetini de "ve hüve kürhün leküm" *(Bakara: 216)* ayetinde beyan etmiştik. Zeccac, mana: Annesi onu meşakkatle taşıdı, "ve doğurdu" meşakkatle demiştir.

"Ve fisaluhu" Yakup fenin fethi, sadın sükunu ile elifsiz olarak "ve fasluhu" okumuştur ki sütten kesilmesi "otuz aydır": İbn Abbas şöyle demiştir: "Onu meşakketle doğurdu": Doğum sancısını kasdetmiştir. Bil ki: Bu, gebeliğin en az, emzirmenin de en çok süresini belirtmektedir. Eşüdd ise: Onda da birkaç görüş vardır ki onlar da yukarıda geçmiştir. Zeccac onun otuz yaşına varma olduğunu tercih etmiştir; çünkü o insanın bedenen tekemmül ettiği, güç ve kuvvetinin, iyiyi kötüyü ayırma kabiliyetinin zirveye çıktığı vakittir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Erkeğin kemale ermesiyle yetimin kemale ermesi farklıdır; çünkü erkekte kemale erme orta yaş ile deneyim kazanıp görüş ve aklının sağlamlaşmasıdır, bu da otuz yaşıdır. Bunun otuz sekiz yaşı olduğu da söylenmiştir. Oğlan çocuğunun güçlü vakti ise: Bedeninin güçlenip, büyümesinin durmasıdır. Biz de eşüdd'ü En'am: 153 ile Yusuf: 22'de zikretmiştik. Burada da daha çok incelemiş olduk. Bu ayetin kimin hakkında indiğinde üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O Ebu Bekr es – Sıddik radıyallahu anh hakkında inmiştir; şöyleki o, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e on sekiz yaşında arkadaş oldu, o ise yirmi yaşında idi. Şam'a ticarete gidiyorlardı, bir sedir ağacının gölgesine konakladılar; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem gölgede oturdu, Ebu Bekir ise oradaki bir rahibe dinden bir şeyler sormaya gitti. Rahip ona: "Sidre ağacının altında oturan kim?" dedi. O da: Abdülmuttalib oğlu Abdullah oğlu Muhammed'dir, dedi. Rahip de: O, Allah'a yemin ederim ki peygamberdir, İsa'dan sonra onun altında ancak Muhammed peygamber gölgelendi, dedi. Ebu Bekir'in kalbine kesin iman ve onu tasdik etme düştü. Seferde ve hazarda Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanından ayrılmadı. Resulullah kırk yaşında peygamber olunca, Ebu Bekir de otuz sekiz yaşında idi, onu tasdik etti. Kırk yaşına varınca da: Rabbim, bana verdiğin nimetlere şükretmemi bana ilham et, dedi. Çoğunluk böyle demişler. Şunu da demişlerdir: Ebu Bekir kırk yaşına varınca, aziz ve celil olan Allah'a bu ayetteki duygularla dua etti; Allah da ondan kabul buyurdu. Ebeveyni ile oğlan ve kız çocukları Müslüman oldu. Bu ondan başka hiçbir sahabeye nasip olmadı.

İkincisi: O Sa'd bin Ebi Vakkas hakkında indi, biz de onun kıssasını

Ankebut: 8'de şerh etmiştik. Bu da Dahhak ile Süddi'nin görüşleridir.

Üçüncüsü: O, genel olarak indi, bunu da Hasen, demiştir. Biz de Neml: 10'da "evzi'ni" kelimesinin manasını şerh etmiştik.

"Razı olacağın iyi amel yapmamı": İbn Ababs şöyle demiştir: Allah da ona icabet etti, yani Ebu Bekir'e, o da aziz ve celil olan Allah yolunda işkence gören dokuz mü'mini azat etti. Ne zaman bir hayır istese Allah onu muvaffak ederdi. Onun, zürriyeti hakkındaki duasını da kabul etti, onlar da iman ettiler. "Şüphesiz sana döndüm": Yani senin bütün sevdiğin şeylere döndüm, demektir.

"İşte onlar o kimselerdir ki yaptıklarının en güzelini kabul ederiz ve kötülüklerinden vaz geçeriz (netekabbelü)": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekr de Asım'dan rivayet ederek, yenin zammı ile ikisinde de "yütakabbelü" ve "yütecavezü" okumuşlardır. Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek ve Halef, ikisinde de nun ile "netekabbelü" ve "netcavezü" okumuşlar; Ebu'l – Mütevekkil, Ebu Reca ve Ebu İmran el – Cevni, ikisinde de meftuh ye ile okumuşlardır. Bu görüşün sahipleri, ahsen'in hasen manasına olduğuna kanidirler.

"Cennet yaranları içinde": Yani vazgeçtiklerimiz arasında demektir ki onlar da cennet yaranlarıdır. "Fi"nin "maa" manasına olduğu da söylenmiştir.

"Va'dessıdk": Zeccac şöyle demiştir. O mansuptur, çünkü meful-ı mutlaktır; zira "ulaikellezine netekabbelü anhüm" kavli va'd manasınadır. Çünkü onlara "va'dıssıdk" diyerek onlardan kabul edeceğini va'detmiştir. Bunu da "ellezi kanu yuadun" kavli teyit eder. Yani dünyada onlara peygamberlerin dilleriyle va'dedilen şeyler, demektir.

وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ
أُفٍّ لَكُمَا أَتَعِدَانِنِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا
يَسْتَغِيثَانِ اللَّهَ وَيْلَكَ آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَٰذَا
إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٧﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي
أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا
خَاسِرِينَ ﴿١٨﴾ وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَلِيُوَفِّيَهُمْ أَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا

يُظْلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ
فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ
بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ ﴿٢٠﴾

17 – O kimse ki ebeveynine: "Öf size, beni (kabirden) çıkarılmamla mı tehdit ediyorsunuz? Halbuki benden önce nesiller geçmiştir" dedi. O ikisi de Allah'a yalvararak: "Yazık sana, iman et. Şüphesiz Allah'ın va'di haktır" (dediler). O ise: "Bu, öncekilerin masallarından başkası değildir!" dedi.

18 – İşte onlar o kimselerdir ki, kendilerinden önce geçen cin ve insan ümmetlerinin içinde onlara söz (azap) hak oldu. Şüphesiz onlar, ziyan edenler oldular.

19 – Her biri için yaptıkları şeylerden dereceler vardır. Bir de (bu), onlar zulme uğratılmadan onlara amellerini tastamam ödemesi içindir.

20 – Kafirler ateşe sunuldukları gün, (onlara): Zevklerinizi dünya hayatınızda giderdiniz ve onlarla sefa sürdünüz. İşte bugün yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve fasıklık etmenizden dolayı aşağılık azabı ile cezalandırılacaksınız!" (denir).

"Vellezi kale livadeyhi üffin leküma": Ebu Amr, Hamze, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, tenvinsiz olarak cer ile "üffi leküma" okumuşlardır. İbn Kesir ile İbn Amir, fenin fethi ile okumuşlardır; Nafi ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, cer ve tenvinle "üffin" okumuşlardır; İbn Yamur da fenin şeddesi, merfu ve tenvinli olarak "üffün" okumuşlardır; Humeyd ile Cahderi de fenin şeddesi, nasb ile tenvinli olarak "üffen" okumuşlardır. Amr bir Dinar da fenin şeddesi, tenvinsiz olarak ref' ile "üffü" okumuştur. Ebu'l – Mütevekkil, İkrime ve Ebu Reca, fenin sükunu ile şeddesiz olarak "üf leküma" okumuşlardır. Ebu'l – Aliye ile Ebu İmran, fenin şeddesi, sakin ye ile imaleli okumuşlardır. İbn Abbas'tan onun Ebu Bekir'in oğlu Abdurrahman hakkında Müslüman olmadan önce inmiştir, dediği rivayet edilmiştir. Ebeveyni onu İslam'a davet ederlerdi; o da kabul etmezdi. Bu da müfessirlerin çoğunluğunun görüşüdür. Hazreti Aişe bu ayetin Abdurrahman hakkında indiğini inkar eder ve buna ant içer ve: Eğer isteseydim kimin hakkında indiğini size ismen söylerdim, derdi. Zeccac da şöyle demiştir: O, Abdurrahman hakkında indi diyenlerin

görüşleri geçersizdir, zira "onlara azap sözü hak olmuştur" denilmiştir. Allah onların iman etmeyeceklerini bildirdi; Abdurrahman ise mü'mindir. En doğru tefsir onun ana babasına isyan eden kafir hakkında indiğidir. Mücahit'ten onun Abdullah bin Ebu Bekir hakkında indiği rivayet edilmiştir. Hasen de onun bir grup Kureyş kafirleri hakkında indiği rivayet edilmiştir; onlar atalarına böyle demişlerdi.

"Benden önce nesiller geçmiştir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Nesiller geçmiştir; onlardan kimse dönmemiştir. Bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Nesiller onu yalanlayarak geçmiştir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Onlar Allah'a yalvarıyorlar": Yani hidayete dönmesi için Allah'a dua ediyorlar ve ona: "İman et" diyorlar, yani: Öldükten sonra dirilmeyi tasdik et, diyorlar. "O da: Bu değildir, diyor": yani sizin dediğiniz değildir "ancak öncekilerin masallarıdır" bunun şerhi de En'am: 25'te geçmiştir.

"İşte onlar": Yani kafirler "onlara söz hak oldu": Yani onlara Allah'ın, onlar cehennemliktir diye hüküm vermesi hak oldu, demektir. "Ümmetlerde": Yani diğer ümmetlerle beraber. Allah Teala bu iki ayetten önce ana babasına itaat edip aziz ve celil olan Allah'ın emri ile amel edenleri zikretti, sonra da o emirle amel etmeyeni; ne Rabbine ne de ebeveynine itaat etmeyeni zikretti. "İnnehüm kanu hasirin": İbn Semeyfa' ile Ebu İmran, hemzenin fethi ile "ennehüm" okumuşlardır.

"Her biri için yaptıkları şeylerden dereceler vardır": Yani kazandıkları iman ve küfürden dolayı dereceler ve rütbeler vardır. Cennettekiler ikramda birbirinden üstündür, cehennemdekiler de azapta birbirinden farklıdır. "Ve liyüveffiyehüm a'malehüm": İbn Kesir, Asım ve Ebu Amr, ye ile "ve liyüveffiyehüm" okumuşlar; diğerleri ise nun ile okumuşlardır: Yani onlara amellerinin karşılığını vermemiz için, demektir.

"Ve yevme yu'radu" mana şöyledir: Onlara arz olunacakları günü zikret. "Ezhebtüm" onlara: Ezhebtüm (giderdiniz, bütün hakkınızı kullandınız) denir. İbn Kesir, uzun hemze ile "âzhebtüm" okumuş, İbn Amir de iki hemze ile "eezhebtüm" okumuştur. Nafi, Asım, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, haber tarzında "ezhebtüm" okumuşlardır ki bu, onlar için azarlamadır. Ferra ile Zeccac şöyle demişlerdir: Araplar elifle de elifsiz de azarlar: Ezehebte ve faalte keza derler; zehebte ve fealte de (gittin böyle mi yaptın?) derler. Müfessirler şöyle demişlerdir: Zevklerinden maksat ahiretten gafil olup da şükründen yüz çevirdikleri lezzetlerdir. Onları bununla kınayınca, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı ile onlardan sonra gelen iyi kimseler mükâfatları

tam olmak ve ahiretlerinden gafil kalmamak için yaşamın zevk ve lezzetinden uzak kalmayı tercih ettiler. Rivayete göre Ömer bin Hattab, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanına girdi, o da o sırada çok kalın bir örtüye bürünmüş, bir kısmı toprağa değmişti, başının altında da içi hurma lifi ile dolu bir yastık vardı. Ey Allah'ın Resul'ü, sen ki Allah'ın Peygamberi ve en seçkin kulusun, Kisra ile Kayserler altın tahtlarda oturuyor, atlas ve ipek döşeklerde yatıyorlar, dedi. O da: Ey Ömer, onlara güzellikleri dünyada verilmiştir, onun da kesilmesi yakındır, bizim güzelliklerimiz ise ahirete bırakılmıştır, dedi.[1] Cabir bin Abdullah'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ömer bin Hattab elimde taşıdığım bir parça kemikli et gördü: "Ey Cabir, bu nedir?" dedi. O da: Canım et çekti, bunu satın aldım, dedi. O da: "Ey Cabir, her canının çektiğini satın mı alacaksın? "Sizler güzelliklerinizi dünya hayatınızda bitirdiniz" ayetinden korkmuyor musun?" dedi. Şöyle de rivayet edilmiştir: Hazreti Ömer'e: Emretsen de sana bundan daha lezzetli yemekler yapılsa, dediler. O da: Ben Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den bazı kimseleri kınadığını ve onlara: "Sizler zevklerinizi dünya hayatınızda bitirdiniz" dediğini işittim, dedi.

"Yeryüzünde büyüklük taslıyorsunuz": Yani Allah'a ibadetten ve O'na iman etmekten büyüksünüyorsunuz, demektir.

وَاذْكُرْ اَخَا عَادٍ اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْاَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ
يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِه۪ٓ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَ اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ
يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿٢١﴾ قَالُٓوا اَجِئْتَنَا لِتَأْفِكَنَا عَنْ اٰلِهَتِنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا
اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٢٢﴾ قَالَ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاُبَلِّغُكُمْ مَٓا
اُرْسِلْتُ بِه۪ وَلٰكِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٣﴾ فَلَمَّا رَاَوْهُ عَارِضًا
مُسْتَقْبِلَ اَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا هٰذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ
بِه۪ ر۪يحٌ ف۪يهَا عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٢٤﴾ تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِاَمْرِ رَبِّهَا فَاَصْبَحُوا
لَا يُرٰٓى اِلَّا مَسَاكِنُهُمْ كَذٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِم۪ينَ ﴿٢٥﴾

1 - Hakim, Müstedrek, ayrıca bkz. İbn Mace.

21 – Ad'in kardeşini (Hud'u) da hatırla, hani, Ahkaf'ta kavmini yarmıştı. Onun önünden ve arkasından uyarıcılar gerçekten geçmiştir. "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin. Gerçekten ben sizin in büyük bir günün azabından korkuyorum" diye (uyarmıştı).

22 – Onlar dediler: "Bizi tanrılarımızdan çevirmen için mi bize eldin? Eğer doğru söyleyenlerden isen bize ettiğin tehdidi getir".

23 – Dedi: "O bilgi ancak Allah'ın katındadır. Ben size benimle önderilen şeyi tebliğ ediyorum. Ancak ben sizi cahillik eden bir avim olarak görüyorum".

24 – Onu (azabı) vadilerinin karşısında geniş (yayvan) bir bulut alinde görünce: "İşte, bize yağmur yağdıracak bir bulut!" dediler. ayır, o, sizin acele istediğiniz şeydir. İçinde acıklı bir azap bulunan ir rüzgardır!

25 – Her şeyi Rabbinin emri ile helak eder. Derken sabahleyin urtları dışında hiçbir şey görünmüyordu. İşte biz suçlular toplumunu böyle cezalandırırız.

"Ad"in kardeşini an": Yani Hud'u demektir. "Hani, kavmini hkaf'ta uyarmıştı": Halil: Ahkaf, büyük kumluktur, demiştir. İbn uteybe de şöyle demiştir: Ahkaf'ın tekili hıkf'tır, o da yüksek ve kıvmlı kum yığınıdır. İbn Cerir de şöyle demiştir: O yüksek, fakat dağ kaar olmayan kum yığınıdır.

Bu ismi alan yer hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O Şam'da bir dağdır, Bunu İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: O, bir vadidir, bunu da Atıyye zikretmiştir. Mücahit de: O ir yerdir, demiştir. İbn Cerir de onun Uman ile Mühre arasında bir adi olduğunu nakletmiştir. İbn İshak da şöyle demiştir: Ahkaf halkı man – Hazramut arasında ve bütün Yemen'e yerleşen bir kavim idi.

Üçüncüsü: Ahkaf Şihr denen yerde denize hakim bir bölgedir. unu da Katade, demiştir.

"Gerçekten önünden uyarıcılar geçmişti": Yani Hud'dan önce ve onra ümmetlerini uyaran peygamberler geçmiştir. "Allah'tan başkana ibadet etmeyin, diye": Mana da şöyledir: Ne Hud'dan önce ne de ndan sonra bir peygamber gönderilmemiş olsun ki bir tek Allah'tan aşkasına ibadet etmiş olsun. Bu da Hud'un uyarması ile kavmine söyediği sözler arasına giren itiraz cümlesidir. Sonra Hud'un sözüne öndü, "ben sizin için korkuyorum" dedi.

"Bizi çevirmen için": Yani bizi tanrılarımıza ibadetten yalanınla çeirmen için, demektir.

"O bilgi ancak Allah'ın katındadır": Yani azabın size ne zaman geleceğini O bilir, demektir.

"Onu görünce" yani "bima teidüna" kavlinde tehdit edildikleri şeyi görünce, demektir "arıdan (geniş bir bulut halinde)": Yani gök tarafından bir bulut halinde. İbn Kuteybe: Arıd buluttur, demiştir. Müfessirler de şöyle demişlerdir: Ad kavmine yağmur yağmaz olmuştu. Allah da onlara kara bir bulut gönderdi; onu görünce sevindiler "bu bize yağmur yağdıracak buluttur" dediler. Hud da onlara: "Hayır, o sizin acele istediğiniz şeydir" dedi. Sonra onun ne olduğunu beyan edip "içinde acıklı bir azap bulunan bir buluttur" dedi. O rüzgar o buluttan oluşmuştu (hortum). "Her şeyi helak eder": Yani uğradığı insan, hayvan ve mal gibi uğradığı her şeyi mahveder. Amr bin Meymun da şöyle demiştir: O rüzgar, devesine binmiş kadını göğe kaldırırdı, öyleki bir çekirge kadar görünürdü. "Derken oldular" yani Ad kavmi, "la yüra illa mesakinühüm": Asım ile Hamze ye'nin ref'i ile "la yüra" nunun ref'i ile de "illa mesakinühüm" okumuşlardır. Ali, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Hasen, Katade ve Cahderi, mazmum te ile "latüra" okumuşlardır. Ebu İmran ile İbn Semeyfa' da, meftuh te ile tekil olarak "illa meskenühüm" okumuşlardır. Neden yalnız meskenleri görünüyordu, çünkü sakinlerini rüzgar kumla kaplamıştı, görünmüyorlardı.

وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَا إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ
سَمْعًا وَأَبْصَارًا وَأَفْئِدَةً فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَا
أَبْصَارُهُمْ وَلَا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ
وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٢٦﴾ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا
مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرَى وَصَرَّفْنَا الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٧﴾
فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْبَانًا آلِهَةً بَلْ
ضَلُّوا عَنْهُمْ وَذَلِكَ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٨﴾

26 – Andolsun, gerçekten onları sizi yerleştirdiğimiz yere yerleştirmiştik. Onlara kulaklar, gözler ve gönüller verdik. Ne kulakları ne gözleri ne de gönülleri onlardan hiçbir şey savmadı. Çünkü onlar Allah'ın ayetlerini inkar ediyorlardı. Alay ettikleri şeyler onları kuşattı.

27 – Andolsun, gerçekten etrafınızdaki kentlerden helak ettik. Belki dönerler diye ayetleri tekrar ettik.

28 – Kendilerini Allah'a yaklaştırmak için tanrılar edindikleri (putlar) onlara yardım etmeli değil miydi? Bilakis onlar onlardan kayboldular. İşte bu, onların yalanları ve uydurdukları şeylerdir.

Sonra Aziz ve celil olan Allah, Mekke kafirlerini korkutup: "Andolsun, gerçekten onları sizi yerleştirdiğimiz yere yerleştirdik" dedi. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ayette geçen "in" lem (olumsuzluk edatı) manasınadır, bunu da İbn Abbas ile İbn Kuteybe demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: O, inkarda "ma" gibidir, kelamın takdiri de şöyledir: Onları sizi yerleştirmediğimiz yere yerleştirdik.

İkincisi: O zaittir, mana da: Fima mekkennaküm fihi şeklindedir, yine bunu da İbn Kuteybe nakletmiştir.

Sonra onlara anlamak için organlar verdiğini, onlarınsa düşünmediklerini, onları tevhide götürecek delil olarak kullanmadıklarını haber verdi. Müfessirler şöyle demişlerdir: Gönüllerden maksat kalplerdir, bu organlar onlardan Allah'ın azabını men etmedi.

Sonra Mekke kafirlerini daha çok korkutup şöyle dedi. "Andolsun, gerçekten etrafınızdaki kentlerden helak ettik": Mesela Ad, Semud diyarı gibi, Lut kavmi ve diğer helak olan kavimler gibi. "Ayetleri tekrar ettik": Yani onları açıkladık, demektir, "belki onlar" yani kentler halkı "dönerler" inkarlarından. Burada söylenmemiş cümle vardır, o da şöyledir: Onlarsa küfürlerinden dönmediler.

"Kendilerini Allah'a yaklaştırmak için edindikleri putlar onlara yardım etmeli değil miydi?": Yani kendi iddialarına göre Allah'a yaklaşmak için ibadet ettikleri putlar bunu yapmalı değil miydi? Bu da ret manasına bir sorudur, anlamı da: Onlara yardım etmediler, demektir. "Bilakis onlar onlardan kayboldular": Yani azap indiği zaman onlara fayda vermediler (ortalıkta görülmediler), demektir. "İşte bu" yani tanrılara ibadetleri "onların yalanlarıdır (ifkühüm): Sa'd bin Ebi Vakkas, İbn Yamur ve Ebu İmran, hemzenin fethi ve kısa olarak, fenin de fethi ve şeddesi, kâfın da nasbı ile "ve zalike effekehüm" okumuşlardır (yalana sürükledi). Übey bin Ka'b, İbn Abbas, Ebu Rezin, Şa'bi, Ebu'l – Aliye ve Cahderi, hemzenin fethi ve kasrı, kâfın ve fenin nasbı ile şeddesiz olarak "efekehüm" okumuşlardır. İbn Cerir de: Onları saptırdı, demiştir. Zeccac da, manası: Onları haktan çevirip sapıklar haline getirdi, demiştir. İbn Mes'ud ile Ebu'l – Mütevekkil de hemzenin fethi ve meddi, fenin de kesri ve şeddesiz, kâfın da ref'i ile "âfikühüm" okumuşlardır ki: Onları saptıran demektir.

وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ
قَالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ ﴿٢٩﴾ قَالُوا
يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ
يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٣٠﴾ يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ
اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣١﴾
وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ
أَوْلِيَاءُ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٢﴾

29 – Hatırla o zamanı ki, cinlerden bir grubu Kur'an'ı dinlemek üzere sana çevirmiştik. Ona hazır olunca: "Susun!" dediler. İş bitirilince, uyarıcılar olarak kavimlerine döndüler.

30 – "Ey kavmimiz, gerçekten biz, Musa'dan sonra, önündekini tasdik edici, hakka ve doğru yola ileten bir kitap dinledik" dediler.

31 – "Ey kavmimiz, Allah'ın davetçisine icabet edin ve O'na iman edin ki günahınızı bağışlasın ve sizi acıklı bir azaptan korusun".

32 – Kim Allah'ın davetçisine icabet etmezse, yeryüzünde (Allah'ı) aciz bırakamaz. Onun için O'ndan başka dostlar yoktur. İşte onlar apaçık sapıklıktalar.

"Hatırla o zamanı ki, cinlerden bir grubu sana çevirmiştik": Aziz ve celil olan Allah bu ayetle cinlerin iman etmelerini örnek göstererek Kureyş kafirlerini haşladı. Onların Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e yönlendirilmelerinde üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar gökten ateş yağmuruna tutulunca ona yönlendirildiler. Buhari ile Müslim, Sahihlerinde İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, bir bölük ashabı ile Ukaz panayırına doğru gitti. O sırada şeytanlar gökten haber alamaz olmuşlar üzerlerine ateş topu gönderilmişti. Şeytanlar döndüler, "ne oluyor?" dediler. Birbirlerine: Gökten haber alamaz olduk, üzerimize ateş güllesi gönderiliyor, dediler. Mutlaka bir şeyler olmuştur, yerin doğusunu, batısını araştırın, bu meseleyi açığa çıkarın, dediler. Birkaç cin Tihame tarafına Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in olduğu yöne gittiler, O da o sırada Nahle denen yerde ashabına

sabah namazını kıldırıyordu. Kur'an'ı duyunca iyice dinlediler: İşte gökten haber almamıza engel olan budur, dediler. O zaman kavimlerine dönüp "gerçekten biz, doğruya götüren acayip bir Kur'an işittik" *(Cin: 1, 2)* dediler. Bunun üzerine Allah, Peygamberine: "De ki: Birkaç nefer cin Kur'an dinledi" *(Cin: 1)* ayetini indirdi.[2] Said bin Cübeyr de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem cinlere Kur'an okumadı da onları görmedi de; ancak onlar kendisi Nahle mevkiinde iken gelip Kur'an dinlediler.

İkincisi: Onlar kendisine onları uyarması için yönlendirilmişlerdi, onlara Kur'an okuması emredildi. Bu da içlerinde Katade'nin olduğu bir grup müfessirin görüşüdür. Müslim'in, tek olarak rivayet ettiği Alkame hadisinde şöyle deniyor: Abdullah bin Mes'ud'a: "Cin gecesinde içinizden Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile kim vardı?" dedim, o da şöyle dedi: Onun yanında bizden kimse yoktu, bir gece onu kaybettik, biz Mekke'de idik, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e suikast yapıldı yahut aklı başından gitti, dedik. Dağ yollarına giderek onu aramaya başladık. Onun Hira tarafından geldiğini gördük: "Ya Resulallah, neredeydin, senden korktuk, seni kaybedince bu geceyi çok kötü geçirdik, dedik. O da: Bana cinlerin davetçisi geldi, ben de gidip onlara Kur'an okudum, dedi ve bizi götürdü, onların izlerini ve ateş küllerini gösterdi.[3] Katade şöyle demiştir: Bize şöyle anlatıldı, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: "Bana cinlere Kur'an okumam emredildi, kim arkama düşer?" dedi. Herkes başını eğdi. Sonra yine arkasına düşecek adam istedi; yine başlarını eğdiler. Sonra yine istedi, yine başlarını eğdiler; sonunda Abdullah bin Mes'ud onun arkasına düştü. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Şi'bulhacun denilen bir dağ yoluna girdi. Abdullah'ın önüne bir hat çizdi, orayı geçmemesini istedi. O da diyor ki: Çok şiddetli bir gürültü duydum, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem için korktum, dönünce: "Ey Allah'ın Nebisi, o işittiğim gürültü neydi?" dedim. O da şöyle dedi: Cinler bir ölülerinden dolayı başıma toplandılar, ben de aralarında adaletle karar verdim, dedi.[4]

Üçüncüsü: O okurken onlar ona uğradılar, Kur'an dinlediler. Müfessirlerden biri şöyle demiştir: O Mekke halkının cevap vermelerinden ümidini kesince Taif'e çıktı, onları davet etmek istedi. Bir rivayette: Yardım istemek için çıktı, denilmiştir. Bu da Ebu Talib'in ölümünden sonra idi. Batnı Nahle denen yere gelince kalktı sabah

2 - Buhari, Ezan, bab, 105; Tefsirü sure, 72, bab, 1; Müslim, Salat, hadis no, 149.

3 - Müslim, Salat, hadis no, 150, 151; Ahmed, Müsned, 1/453.

4 - Bu rivayet mürseldir, onu İbn Cerir ile İbn Ebi Hatim, Katade'den rivayet etmişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar peygamberlerden fitneye maruz kalmayanlardır, bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar Arap peygamberlerdir, bunu da Mücahit ile Şa'bi, demiştir.

Beşincisi: Onlar İbrahim, Musa, Davud, Süleyman, İsa ve Muhammed sallallahu aleyhim ve sellem'dir. Bunu da Süddi, demiştir.

Altıncısı: Onlar İsmail, Yakup, Eyyub'tur; Adem, Yunus ve Süleyman onlardan değildir. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

Yedincisi: Onlar cihat ve savaşla emrolunanlardır, bunu da İbn Saib, demiş; Süddi'den de böyle nakledilmiştir.

Sekizincisi: Onlar bütün peygamberlerdir; çünkü Allah azim sahibi olmayan bir peygamber göndermemiştir. Bunu da İbn Zeyd, demiş; İbn Enbari de tercih etmiştir. Ve şöyle demiştir: "Min" cins için gelmiştir, ba'z manasına değildir, tıpkı şunun gibi: Kad raeytüs siyabe minel hazzi velcibabe minel kazzi (ipek elbiseler, ibrişim cübbeler gördüm).

Dokuzuncusu: Onlar En'am: 83 – 86'da zikredilen on sekiz peygamberdir. Bunu da Hüseyn bin Fadl, demiştir.

Onuncusu: Onlar Yunus hariç bütün peygamberlerdir, bunu da Sa'lebi nakletmiştir.

"Onlar için acele etme": Yani azabı acele isteme, demektir. Bir müfessir de şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bunaldı ve kavminden kabul etmeyenlere azabın inmesini istedi; bunun üzerine sabretmesi emrolundu.

"Sanki onlar tehdit edildikleri şeyi görünce": Yani azabı demektir, "kalmamışlar" dünyada "ancak gündüzden bir saat kalmışlar": Çünkü giden ne kadar uzun olsa da yok gibidir. Şöyle de denilmiştir: Çünkü dünyada kaldıkları süre ahiret azabının yanında azdır. Söz burada bitti. Sonra da "bir tebliğ" dedi, yani bu Kur'an ve içindeki açıklama, Allah'tan size bir tebliğdir, demektir.

Kur'an'ın bir tebliğ olarak nitelenmesinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Belağ tebliğ manasınadır.

İkincisi: Onun manası, yeter demektir; bu durumda mana şöyle olur: Onlara haber verdiğimiz bu şeyler onlara bol bol yeter.

İbn Cerir başka bir mülahaza zikretmiştir, o da mananın şöyle olmasıdır: Gündüzden ancak bir saat kaldılar, bu kalışları onlar için bir ulaşımdır, onları dünyada ecellerine ulaştırır. Sonra "bu ulaşımdır" cümlesi, anlaşıldığı için atılmıştır.

namazında Kur'an okumaya başladı. Sonra ona Nusaybin cinlerinden bir grup uğradı, Kur'an dinlediler. Bu ve birinci görüşe nazaran Allah Teala ona haber verinceye kadar onların geldiklerini bilmedi. İkinci görüşe göre onlar geldiği zaman bildi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in okumasını dinledikleri yer hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Hacun'dur, onu da İbn Mes'ud'dan zikretmiş bulunuyoruz, Katade de öyle demiştir. *İkincisi:* Batnı Nahle'dir, onu da İbn Abbas'tan zikretmiş bulunuyoruz; Mücahit de öyle demiştir.

Nefer kelimesine gelince, İbn Kuteybe şöyle demiştir: Nefer üç – on arasına denir. Müfessirlerin bu neferin sayısında üç görüşleri vardır:

İkincisi: Onlar yedi idiler, bunu da İbn Mes'ud, Zir bin Hubeyş, Mücahit demiş, onu İkrime de İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi. Dokuzdur, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: On iki bindir, bu da İkrime'den rivayet edilmiştir, doğru değildir. Çünkü nefer çok sayıda kimselere denilmez.

"Ona hazır olunca": Yani onu dinlemeye hazır olunca, demektir. "Bitirlidi": Yani okuma sona erdi manasınadır. "Uyarıcılar olarak kavimlerine döndüler": Yani onları iman etmedikleri takdirde Allah'ın azabından uyarıcılar olarak döndüler, demektir.

Kavimlerini kendiliklerinden mi uyardılar yoksa Allah onları kavimlerine elçiler olarak mı gönderdi? Bunda da iki görüş vardır.

Ata şöyle demiştir: O cinlerin dini Yahudilik idi, onun içindir ki "Musa'dan sonra" demişlerdir.

"Allah'ın davetçisine icabet edin": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e demektir. Bu da onun cin ve insanlara gönderildiğini gösterir.

"Sizin için günahlarınızdan bağışlasın (min zünubiküm)": Buradaki "min" zaittir. "Yeryüzünde aciz bırakacak değildir": Yani Allah Teala'yı aciz bırakamaz. "Onun O'ndan başka dostları yoktur": Yani onu Allah'ın azabından koruyacak yardımcıları, demektir. "İşte onlar": Yani paygamberlere icabet etmeyenler "apaçık bir sapıklıktalar".

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ
بَلَىٰ إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٣﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ

أَلَيْسَ هَٰذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ
تَكْفُرُونَ ﴿٣٤﴾ فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا
تَسْتَعْجِل لَّهُمْ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً
مِّن نَّهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٣٥﴾

33 – Görmediler mi, gökleri ve yeri yaratan ve onları yaratmakla yorulmayan Allah, ölüleri diriltmeye kadir değil mi? Evet, şüphesiz O, her şeye kadirdir.

34 – Kafirler ateşe arz olundukları gün, (onlara): "Bu gerçek değil mi?" (denir). Onlar da: "Evet, Rabbimize ant içeriz" derler. O da: "İnkar ettiğiniz şeyle azabı tadın" der.

35 – Azim sahibi peygamberler sabrettiği gibi sen de sabret. Onlar için acele etme. Sanki onlar tehdit edildikleri şeyi gördükleri gün (dünyada) gündüzden ancak bir saat kalmış gibi (olurlar). Fasıklar kavminden başkası mı helak edilir?

Sonra: "Görmediler mi..?" diyerek ölüleri dirilteceğine kanıt getirdi. Burada görmek bilmek manasınadır.

"Yorulmadı": Yani bundan aciz kalmadı, demektir. Ayye fülanün biemrihi denir ki: çıkacak yol bulamamaktır. Zeccac da şöyle demiştir: Ayiytü bilemri denir ki: Çözüm yolunu bilememektir, a'yeytü ise yorulmaktır.

"Bikadirin": Ebu Ubeyde ile Ahfeş: Be zaittir, demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Araplar inkar sırasında be getirirler; mesela: Ma ezunnüke bikaimin (ayağa kalkacağını sanmıyorum) derler. Kisai de bu görüştedir. Zeccac ile Yakup, meftuh ye, sakin kaf, merfu ra ile elifsiz olarak "yakdirü" okumuşlardır. Bundan sonrası da açıktır. "Azim sahibi peygamberler sabrettiği gibi": Yani kararlı ve sabırlı peygamberler, demektir. Onlar hakkında da on görüş vardır:

Birincisi: Onlar şunlardır: Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed sallallahu aleyhim ve sellem. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Katade, Ata el – Horasani ve İbn Saib de böyle demişlerdir.

İkincisi: Nuh, Hud, İbrahim ve Muhammed sallallahu aleyhim ve sellem, bunu da Ebu'l – Aliye er – Riyahi, demiştir.

Ebu'l – Aliye ile Ebu İmran, lamın kesri ve şeddesi, ğaynın sükunu ile elifsiz olarak "belliğ" okumuşlardır.

"Fehel yühlekü": Ebu Rezin, Ebu'l – Mütevekkil ve İbn Muhaysın, yenin fethi ve lamın kesri ile "yehlikü" (helak olur mu) okumuşlardır, azabı gördükleri zaman, "fasıklar kavminden başkası?" Aziz ve celil olan Allah'ın emrinden dışarı çıkanlar?



47-MUHAMMED SURESİ

Medine'de inmiştir. 38 ayettir.

Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Medeni'dir, bunu da çoğunluk, demiştir, Mücahit ile Mukatil de onlardandır. İbn Abbas ile Katade'den, onun Medeni olduğunu söyledikleri rivayet edilmiştir. Ancak haccettikten sonra Mekke'den çıkarken Beytullah'ın karşısında inen şu ayet hariç, o da: "Vekeeyyin min karyetin hiye eşeddü kuvveten min karyetike" *(Muhammed: 10)* ayetidir.

İkincisi: O Mekki'dir, bunu da Dahhak ile Süddi, demişlerdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
اَلَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ اَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ ﴿١﴾ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاٰمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ
عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَاَصْلَحَ بَالَهُمْ ﴿٢﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا

الْبَاطِلَ وَأَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِن رَّبِّهِمْ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ
لِلنَّاسِ أَمْثَالَهُمْ ﴿٣﴾ فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ
إِذَا أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّىٰ
تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَٰلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَٰكِن
لِّيَبْلُوَ بَعْضَكُم بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ
﴿٤﴾ سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ﴿٥﴾ وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ﴿٦﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Kafir olup (başkalarını) Allah'ın yolundan çevirenler (var ya, Allah) onların amellerini boşa çıkarmıştır.

2 – İman edip iyi şeyler yapanlar ve Muhammed'e Rabbinden indirilen hakka iman edenler (var ya, Allah) onların da kötülüklerini örttü ve durumlarını düzeltti.

3 – Bu, şu sebeplerdir kafirler batıla uydular; gerçekten iman edenler de Rablerinden (gelen) hakka uydular. İşte Allah insanlar için böyle misaller getirir.

4 – Kafirlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onları kırıp geçirdiğiniz zaman bağı bağlayın (onları esir alın). (Ondan sonra) ya lutfetmek (serbest bırakmak) ya da fidye almak (vardır). Ta ki savaş ağırlıklarını bırakır. Durum bu. Eğer Allah dilerse elbette onlardan intikam alır. Ancak kiminizi kiminizle denemek için (böyle yapıyor). Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmayacak.

5 – Onlara hidayet edecek ve durumlarını düzeltecek.

6 – Onları kendilerine tarif ettiği cennete girdirecek.

"Kafir olup" Allah'ın birliğini inkar edenler "ve insanları O'na iman etmekten çevirenler" onlar da Kureyş müşrikleridir. "Onların amellerini boşa çıkardı": Yani onları iptal etti, onlara sevap vermedi, onları yok gibi kabul etti. Onlar yemek yedirir, sıla-i rahim eder, sadaka verir ve ibadet saydıkları şeyleri yaparlardı.

"İman edip iyi şeyler yapanlar" onlar da Resulullah Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır.

"Ve amenu bima nüzzile ala muhammedin": İbn Mes'ud, nunun ve zenin fethi ve şeddesi ile "nezzele" okumuşlardır. Übey bin Ka'b ile Muaz el – Kari, mazmum hemze ve meksur ze ile "ünzile" okumuşlardır. Ebu Rezin, Ebu'l – Cevza ve Ebu İmran, nunun ve zenin fethi ve şeddesiz olarak "nezele" okumuşlardır. "Onların kötülüklerini örttü": Yani bağışladı "ve durumlarını düzeltti": Yani hallerini demektir. Bu da Katade ile Müberrid'in görüşleridir.

"Bu" Zeccac: Bu durum demiştir. Batıla tabi oldukları için bu saptırma ve mü'minlerin hakka tabi olmasıyla bu hidayet ve örtme demek de caizdir. "İşte Allah insanlar için böyle misaller verir": Yani mü'minlerin iyiliklerini ve kafirlerin kötülüklerini bunun gibi açıklar, demektir.

"Fedarberrikab": Teşviktir, mana da: Onları öldürün demektir. Böyle demesi öldürmenin genellikle boyun vurmakla olmasındandır. "Nihayet onları kırıp geçirdiğiniz zaman": Yani onları çok öldürdüğünüz zaman demektir "Bağı bağlayın": Yani esirlerin bağını demektir. Esir almak ancak ileri derecede öldürmeden sonra olur. "Vesak" ise iysak'tan isimdir: Evsaktuhu iysakan ve visakan denir ki: Esiri kaçmasın diye sıkıca bağlamaktır. "Feimma mennen ba'dü" Ebu Ubeyde şöyle demiştir: İmma en temunnu ve imma en tüfadu, bu da sakyen ve ra'yen gibidir ki, sukıyte ve ruiyte (suyunu iç, hayvanların da otlatılacaktır) demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Ya onları esir aldıktan sonra karşılıksız bırakırsınız ya da fidye karşılığında bırakırsınız.

Bu ayet ulemanın çoğunluğuna göre muhkemdir, karşılıksız ve karşılıklı bırakmanın geçerli olup mensuh olmadığına kail olanlardan bazıları şunlardır: İbn Ömer, Mücahit, Hasen, İbn Sirin, İmam Ahmed ve İmam Şafii. Bir grup fakih de onun: "Müşrikleri nerede bulursanız öldürün" ayetiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir. İbn Cüreyc, Süddi ve Ebu Hanife de bunlardandır. Biz de her iki görüşe de Beraet: 5'te işaret etmiştik.

"Savaş ağırlıklarını bırakıncaya kadar": İbn Abbas: Müşriklerden kimse kalmayıncaya kadar, demiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Ta ki İslam'dan başka din kalmayıncaya kadar. Said bin Cübeyr de: İsa Mesih çıkıncaya kadar, demiştir. Ferra da: Ya Müslüman ya da teslim olan dışında kimse kalmayıncaya kadar, demiştir. Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Savaşanlar silahlarını bırakıncaya kadar, Şair A'şa şöyle demiştir:

Savaş için ağırlıklar hazırladım;
Uzun mızraklar ve erkek atlar.

"Vizr"in aslı taşıdığın şeydir, silaha da evzar denilmesi taşındığı içindir. Bu da İbn Kuteybe'nin görüşüdür.

İkincisi: Ta ki harbiniz ve savaşınız müşriklerin ağırlık ve günahlarını bırakıncaya kadar, bu da Müslüman olup Allah'tan başkasına ibadet etmemeleri ile olur. Bunu da Vahidi zikretmiştir.

"Durum bu": Yani durum anlattığımız gibidir. "Eğer Allah dilerse onlardan elbette intikam alır": Dilediği şekilde onları helak etmek veya onlara azap etmekle. "Ancak": Size savaşı emretti ki "kiminizi kiminizle denesin": Mü'mine sevap versin ve ona şehitlik ikram etsin, kafiri de öldürmek ve azap etmekle perişan etsin.

"Vellezine kutilu": Ebu Amr, Hafs da Asım'dan rivayet ederek kafın zammı ve tenin kesri ile "kutilu" okumuşlar; diğerleri ise elifle "katelu" okumuşlardır.

"Onlara hidayet edecek": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Onları en doğru şeye hidayet edecektir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar için hidayeti gerçekleştirecektir, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Münker Nekir'e cevap verdirecektir. *Dördüncüsü:* Cennet yoluna hidayet edecektir. Bu ikisini Maverdi nakletmiştir.

"Cenneti onlara tarif etti": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Oradaki menzillerini onlara tarif etti; onlara varmak için delil aramazlar ve yolunu şaşırmazlar. Bu da cumhurun görüşüdür; Mücahit ile Katade bunlardandır. Ferra ile Ebu Ubeyde de bunu tercih etmişlerdir.

İkincisi: Onlar için orayı kokuladı, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bu, dilcilerin görüşüdür, taamun muarrefun derler ki: Koku katılmış (aromalı) yemek demektir.

Ebu Miclez, Ebu Reca ve İbn Muhaysın, şeddesiz ra ile "arefeha lehüm" okumuşlardır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ ﴿٧﴾
وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعْسًا لَهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴿٨﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا مَا
أَنْزَلَ اللَّهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ ﴿٩﴾ أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ
كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا
﴿١٠﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَىٰ لَهُمْ ﴿١١﴾

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا
الْأَنْهَارُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ
مَثْوًى لَّهُمْ ﴿١٢﴾ وَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِّن قَرْيَتِكَ الَّتِي أَخْرَجَتْكَ
أَهْلَكْنَاهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ ﴿١٣﴾ أَفَمَن كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِ كَمَن زُيِّنَ
لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ ﴿١٤﴾

7 – Ey o iman edenler, eğer Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlamlaştırır.

8 – Kafirler ise, beter olsunlar (Allah) onların amellerini boşa çıkardı.

9 – Bunun sebebi şudur; çünkü onlar Allah'ın indirdiğinden hoşlanmadılar; O da onların amellerini boşa çıkardı.

10 – Yeryüzünde dolaşmadılar mı ki baksınlar; kendilerinden öncekilerin sonu nasıl olmuş? Allah onları imha etti. Kafirler için de benzerleri vardır.

11 – Bunun sebebi şudur; çünkü Allah iman edenlerin Mevlasıdır. Gerçekten kafirlerin Mevlası yoktur.

12 – Şüphesiz Allah'a iman edip iyi şeyler yapanları altlarından ırmaklar akan cennetlere girdirir. Kafirler ise zevklenirler ve hayvanların yediği gibi yerler. Onların yeri de ateştir.

13 – Seni çıkaran kentinden daha kuvvetli nice kentleri helak ettik. Artık onlar için yardımcı yoktur.

14 – Rabbinden bir delil üzerinde olan kimse, kötü ameli kendisine süslü gösterilen ve keyiflerine uyan kimseler gibi midir?

"Eğer Allah'a yardım ederseniz": Yani O'nun dinine ve Peygamberine yardım ederseniz, demektir. "O da size yardım eder": Düşmanınıza karşı size yardım eder "ve ayaklarınızı sağlamlaştırır" savaş anında. Mufaddal, Asım'dan, "şeddesiz olarak "ve yüsbit" okuduğunu rivayet etmiştir.

"Kafirler ise beter olsunlar": Ferra: Allah onları kahretsin, demiştir. Dua bazen emir ve yasak yerine geçer. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O: teastü kavlinden gelir ki tökezledim ve düştüm manasınadır. Zeccac da şöyle demiştir: Ta's lügatte çökmek ve sürçmektir. Bundan

sonrasının açıklaması da Kehf: 104 ve Yusuf: 109'da geçmiştir. "Allah onları imha etti": Yani onları helak etti, demektir. "Kafirler için de benzerleri vardır": Yani o akibetin benzeri vardır, demektir.

"Bu şunun içindir": Yani mü'minlere yardım ve kafirleri imha etmesi şundandır "çünkü Allah onların mevlasıdır" yani velisidir, demektir.

Bundan sonrası da "onlar hayvanlar gibi yerler" ifadesine kadar açıktır, şöyle demektir: Hayvanlar yer ve içer, yarın ne olduğunu bilmez, kafirler de öyledir, onlar da ahirete iltifat etmezler. Mesva da: Menzil ve durak, demektir.

"Nice (ve keeyyin)" bu da Al-i İmran: 146'da şerh edilmiştir. Onun kentinden maksat: Mekke'dir. Gücü ve çıkarmayı ona isnat etmiştir, maksat halkıdır. Bunun içindir ki: "Biz onları helak ettik" demiştir.

"Rabbinden bir delil üzerinde olan kimse": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Bunu da Ebu'l-Aliye, demiştir. *İkincisi:* O mü'mindir, bunu da Hasen, demiştir.

"Delil"de de iki görüş vardır: *Birincisi:* Kur'an'dır, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *İkincisi:* Dindir, bunu da İbn Saib, demiştir.

"Kötü ameli kendisine süslü gösterilen gibi midir?": Yani putlara tapmasıdır ki o da kafirdir. "Keyiflerine uydular": Onlara tapmakla.

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ
فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ
مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ
الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً
حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ ﴿١٥﴾

15 – Mü'minlere va'dolunan cennetin misali (şöyledir): Onda bozulmamış sudan ırmaklar, tadı değişmemiş sütten ırmaklar, içenler için lezzetli şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır. Onlar için orada her türlü meyvelerden ve Rablerinden bir bağış vardır. (Bu), ateşte ebedi kalıp da kaynar su içirilen; dolayısıyla bağırsaklarını doğradığı kimse gibi midir?

"Cennetin misali" yani sıfatı şöyledir. Biz de bunu Ra'd: 35'te şerh etmiştik. Müfessirlere göre "müttakiler": Şirkten sakınanlardır. "Asin" kokusu bozulmuş, demektir. Bunu da Ebu Ubeyde ile Zeccac, demişlerdir. İbn Kuteybe de: O tadı ve kokusu değişmiş, demiştir. "Âcin" de öyledir. İbn Kesir medsiz olarak "ğayri asinin" okumuştur. Biz de "içenler için lezzetli" ifadesini Saffat: 46'da şerh etmiş idik.

"Süzme baldan": Yani öyle baldan ki dünya balları gibi içinde ne tortu ne de bulanıklık vardır.

"Ateşte ebedi kalan gibi midir?": Ferra şöyle demiştir: Bu nimetin içinde kalan ateşte kalan gibi midir?

"Kaynar su": O da gayet sıcak su demektir. "Em'a" ise karnın içindeki bütün bağırsaklardır.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتّٰىٓ إِذَا
خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ اٰنِفًا
أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُوٓا أَهْوَٓاءَهُمْ ﴿١٦﴾
وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَاٰتٰيهُمْ تَقْوٰيهُمْ ﴿١٧﴾ فَهَلْ
يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَٓاءَ أَشْرَاطُهَا فَأَنّٰى لَهُمْ
إِذَا جَٓاءَتْهُمْ ذِكْرٰيهُمْ ﴿١٨﴾

16 – Onlardan kimisi seni dinlerler. Nihayet yanından çıktıkları zaman, ilim verilenlere: "Az önce ne dedi?" derler. İşte onlar, Allah'ın, kalplerine mühür bastığı ve keyiflerine uyan kimselerdir.

17 – Hidayete erenlerin ise hidayetlerini artırdı ve onlara takvalarını verdi.

18 – Onlar ancak kıyametin kendilerine ansızın gelmesini mi bekliyorlar? Gerçekten onun alametleri gelmiştir. Onlara geldiği zaman onlar için öğütleri nerede?

"Onlardan kimisi seni dinler": Yani münafıklar dinler. Ne dinledikleri hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Cuma hutbesidir. *İkincisi:* Genel olarak onu dinlemeleridir. "Kendilerine ilim verilenler" ise: Ashabın bilginleridir.

"Az önce ne dedi (maza kale anifa)": Zeccac: Şu saatte ne dedi, demiştir. O da: İste'neftüş şey'eden gelir ki: Bir şeye başlamaktır. Ravdatün ünüf denir ki: Devşirilmemiş bahçedir. Yani ilk meyvesi henüz duruyor demektir. Mana şöyledir: Yakın zamanda ne dedi? Sa'leb'in kölesi Ebu Amr'dan anlatıldığına göre o, "anifen" bir saat öncedir, demiştir. İbn Kesir, ondan gelen bazı rivayetlerde kasr ile (medsiz) "enifen" okumuştur. İkrime, Humeyd ve İbn Muhaysın'ın okumaları da böyledir. Ebu Ali şöyle demiştir: İbn Kesir'in onu hâzir ve hazir, fâkih ve fekih gibi düşünmüş olması caizdir.

Bu soruyu sormalarında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Çünkü ne dediğini anlamadılar, ayetin kalan kısmı da bunu gösteriyor. *İkincisi:* Bunu alay yollu demişlerdir.

"Hidayete erenler": Bunlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Müslümanlardır, bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* Ehl-i kitaptan bir topluluktur ki onlar hem peygamberlerine hem de Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman etmişlerdi. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem gönderilince de ona iman ettiler. Bunu da İkrime, demiştir.

Hidayetlerini artıran şey hakkında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O aziz ve celil olan Allah'tır. *İkincisi:* Peygamberin sözüdür. *Üçüncüsü:* Münafıkların alayı mü'minlerin hidayetini artırmıştır. Bu görüşleri Zeccac zikretmiştir. Hidayetin manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O ilimdir. *İkincisi:* Basirettir.

"Onlara takvalarını verdi": Bunda da üç görüş vardır: Onlara takvalarının sevabını ahirette verdi, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Mensuhtan çekinip nasihle amel etmektir, bunu da Atıyye, demiştir. *Üçüncüsü:* Hidayetlerinin yanı sıra onlara hidayet verdi, onlar da azabından korktukları için O'na isyandan çekindiler. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Yenzurun": Beklemek manasınadır. "En te'tiyehüm": Übey bin Ka'b, Ebu'l – Eşheb ve Humeyd, hemzenin kesri ile te'den sonra yesiz olarak "en te'tihim" okumuşlardır. Eşrat ise: Alametlerdir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Eşrat alametlerdir, emniyet görevlisine şurat denilmesi üniformalarından dolayıdır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in gönderilmesi kıyamet alametlerindendir; ayın yarılması, duman vs. gibi.

"Onlara geldiği zaman onlar için öğütleri nerede?": Katade şöyle demiştir: Kıyamet geldiği zaman ibret alıp tövbe etmeleri nerede!

فَاعْلَمْ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ
وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوٰيكُمْ ﴿١٩﴾
وَيَقُولُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَاِذَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ
وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَاَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ
اِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَاَوْلٰى لَهُمْ ﴿٢٠﴾ طَاعَةٌ وَقَوْلٌ
مَعْرُوفٌ فَاِذَا عَزَمَ الْاَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللّٰهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ ﴿٢١﴾

19 – Bil, gerçek şu ki, Allah'tan başka İlah yoktur. Günahın için, erkek mü'minler için ve kadın mü'minler için bağış dile. Allah sizin dolaştığınız yeri de barındığınız yeri de bilir.

20 – İman edenler: "Bir sure indirilmeli değil miydi?" derler. Muhkem bir sure indirilir ve onda da savaş zikredilirse, kalplerinde hastalık olanların, sana ölüm korkusu ile bayılanın bakması gibi bakarlar. Ölüm başlarına gelsin!

21 – (Onların vazifesi) itaatti ve güzel sözdü. İş kesinleştiği zaman, eğer Allah'a karşı doğru olsalardı, elbet onlar için hayırlı olurdu.

"Bil, gerçek şu ki, Allah'tan başka İlah yoktur": Bazıları: İlminin üzerinde sabit dur, demişlerdir. Bir topluluk da: Bundan maksat başkasına hitaptır, demiştir. Biz de bunu Ahzab'ın başında şerh etmiştik. Şöyle de denilmiştir: Onların dediklerinden göğsü daralırdı, kendisine: Bil ki sendeki bu sıkıntıyı Allah'tan başka def edecek yoktur, denildi.

"Günahın için bağış dile": Şüphesiz o, günde yüz defa istiğfar ederdi; erkek ve kadın mü'minlere ikram olmak üzere onlar için de istiğfar etmesi emredildi; çünkü o, kabul olunan bir şefaatçidir.

"Allah sizin dolaştığınız yeri de barındığınız yeri de bilir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Dünyada dolaştığınız, ahirette de barınacağınız yeri bilir, bu da İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: Erkeklerin bellerinden kadınların rahimlerine kadar dolaştığınız yerleri de, kabirlerdeki barınağınızı da bilir, bunu da İkrime, demiştir.

Üçüncüsü: Gündüz dolaştığınız yeri de gece barındığınız yeri de bi-ir, bunu da Mukatil, demiştir.

"İman edenler: "Bir sure indirilmeli değil miydi?" dediler": Müfessirler şöyle demişlerdir: Rablerinden içinde Allah yolunda çarpışmanın sevabı bildirilen bir sure indirilmesini istediler; vahye karşı şevkleri artsın ve cihada karşı istekleri şiddetlensin arzu ediyorlardı; 'levla" dediler ki bu, hella (teşvik) manasınadır. Ebu Malik el – Eşcai şöyle derdi: Burada la zaittir, mana da: Lev ünzilet suretün demektir. Bilgilerin artması ve farzların çoğalması nedeniyle sevap ve mükafatlarının büyümesini istiyorlardı.

"Muhkem"in manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* İçinde savaş zikri geçen demektir. Bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* İçinde helal ve haram zikredilen demektir. *Üçüncüsü:* İçinde mensuh bulunmayan demektir. Bu ikisini Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiştir.

"İçinde savaş zikredilen": Yani cihat farz edilen demektir.

Hastalıktan murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Münafıklıktır, bunu İbn Abbas, Hasen, Mücahit ve cumhur demişlerdir. *İkincisi:* Şüphedir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Sana bakarlar": Yani gözlerini dikerek sana bakarlar, bir insanın ölüm anındaki gibi gözlerini kıpırdatmadan bakarlar. Çünkü onlar savaştan hoşlanmazlar, münafıklıkları anlaşılır diye de savaşa gitmemekten korkarlar.

"Feevla lehüm" Asmai şöyle demiştir: Bu tehdittir, manası da: Hoşlanmadığın şey sana yaklaştı, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu tehdittir, bir adama kötülük yapmak istersin de bunu da elden kaçırırsan: Evla lek (ölümün yakındır) dersin. Sonra yeni söze başlayıp "itaat ve güzel söz" dedi. Sibeveyh ile Halil: İtaat ve güzel söz daha münasiptir, demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: İtaat Arap dilinde bilinen bir şeydir, onlara: Şunu yapın denildiği zaman: Sem'ün ve taatün (baş göz üstüne) derler. Allah Teala onların sure indirilmeden önce böyle dediklerini, indiği zaman da bundan hoşlanmadıklarını anlattı. Hibban, Kelbi, Ebu Salih kanalıyla İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Teala "feevla" dedi. Sonra da "lehüm" dedi ki, onlardan iman edenler için "itaat etmek" vardır, dedi. Bu durumda "evla" kelimesi savaştan hoşlanmayan için tehdit oldu. "Onlar için itaat vardır" diyerek de yeni söze başladı. Bize göre birincisi Arapların anlayışına daha yakın ise de bu da, yani Ebu Salih'in görüşü de yabana atılamayacak bir fikirdir. Bazı müfessirler kelimenin yukarıya bağlı olduğunu ve mananın da şöyle olduğunu söylemişlerdir: Onlara yaraşanı itaat etmek ve icabet ettiklerini gösteren söz söylemektir.

"İş kesinleşince": Hasen, iş ciddileşince, demiştir. Başkası da: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabı cihat konusunda ciddileşip de savaşın farz olması gündeme gelerek iş artık herkes tarafından bilinince, demiştir. "İza"nın cevabı hazfedilmiştir, takdiri de şöyledir: Fe iza azelem emrü nekelu (iş ciddiye binince cayarlar). Bunu da "eğer Allah'a karşı doğru olsalardı" ifadesi gösterir, yani iman ve cihatlarında doğru olsalardı, "elbette kendileri için hayırlı olurdu" isyandan ve istememeden.

فَهَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ تَوَلَّيْتُمْ اَنْ تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ وَتُقَطِّعُوا
اَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فَاَصَمَّهُمْ وَاَعْمٰٓى
اَبْصَارَهُمْ ﴿٢٣﴾ اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ اَمْ عَلٰى قُلُوبٍ
اَقْفَالُهَا ﴿٢٤﴾ اِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلٰٓى اَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ
مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَاَمْلٰى لَهُمْ
﴿٢٥﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ
سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْاَمْرِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِسْرَارَهُمْ
﴿٢٦﴾ فَكَيْفَ اِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ
وَاَدْبَارَهُمْ ﴿٢٧﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمُ اتَّبَعُوا مَٓا اَسْخَطَ اللّٰهَ
وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَاَحْبَطَ اَعْمَالَهُمْ ﴿٢٨﴾

22 – Umulur mu sizden, geri dönerseniz yeryüzünde bozgunculuk edip rahim (akrabalık bağlarını) kesmeniz?

23 – İşte onlar o kimselerdir ki, Allah onlara lanet etmiş, onları sağır etmiş ve gözlerini kör etmiştir.

24 – Kur'an'ı iyice düşünmüyorlar mı yoksa kalplerinin üzerinde kilitleri mi var?

25 – Şüphesiz o kimseler ki, kendileri için doğru yol belli olduktan sonra arkaları üzerine / geriye döndüler. İşte şeytan onlara (amellerini) süslü gösterdi ve onlara süre tanıdı (boş hülyalara saldı).

26 – Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar, Allah'ın indirdiğinden hoşlanmayanlara: "Bazı işte size itaat edeceğiz" dediler. Allah onların gizlemelerini bilir.

27 – Melekler, onların yüzlerine ve arkalarına vurarak canlarını aldığı zaman nasıl olur?

28 – Bunun sebebi şudur: Çünkü onlar Allah'ı kızdıran o şeye uydular ve O'nun rızasından hoşlanmadılar. O da onların amellerini boşa çıkardı.

"Umulur mu sizden geri dönerseniz": Bununla muhatap olanlarda dört görüş vardır: *Birincisi:* Münafıklardır ki o da açıktır. *İkincisi:* Yahudilerin münafıklarıdır, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Haricilerdir, bunu da Bekr bin Abdullah el - Müzeni demiştir. *Dördüncüsü:* Kureyş'tir, bunu içlerinde Maverdi'nin de olduğu bir grup demiştir.

"Tevelleytüm": Bu, yüz çevirmek manasınadır, mana da şöyledir: Eğer İslam'dan yüz çevirirseniz. "Yeryüzünde bozgunculuk etmeniz" cahiliyeye geri dönüp de birbirinizi öldürmek ve mallarınızı yağma etmekle. Bunu da müfessirlerden bir cemaat zikretmiştir.

İkincisi: O insanların işlerini üzerine almak, yönetici olmaktır, bunu da Kurazi, demiştir. Buna göre mana şöyle olur: "Yeryüzünde bozgunculuk etmeniz beklenir mi" zulüm ve haksızlıkla.

Yakup tenin ve tının fethi, şeddesiz ve kafın da sükunu ile "ve taktau" okumuştur. Sonra bunu yapmak isteyenleri de takip eden ayetle kınamıştır.

Bundan sonrası da Nisa: 82'de geçmiştir. "Em ala kulubin akfaluha': "Em" "bel" manasınadır. Akfal'in (kilitlerin) zikredilmesi de istiaredir. Maksat şudur: Kalp kilitli ev gibidir, ona hidayet ulaşmaz. Mücahit de şöyle demiştir: Rân kalbin mühürlenmesinden daha hafiftir, mühürleme de kilitlemeden daha hafiftir, bütün bunların en zoru kilitlemedir. Halid bin Ma'dan şöyle demiştir: Her insanoğlunun dört gözü vardır: ikisi başında, onlarla dünyasını temin eder ve geçimini sağlar, iki de kalbinde gözü vardır, onlarla da dinini kazanır ve Allah'ın gayb olarak va'dettiği şeyi temin eder. Allah bir kuluna hayır murat ederse, kalbindeki iki gözü görür. Ona bundan başkasını murat ederse, onları köreltir. İşte: "Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?" dediği budur.

"Şüphesiz arkaları üzerine geri dönenler": Yani kafir olarak geri dönenler demektir ki bunların hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar münafıklardır, bunu da İbn Abbas, Süddi ve İbn Zeyd, demişlerdir. *İkincisi:* Onlar Yahudilerdir, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir. "Kendileri için doğru yol belli olduktan sonra": Yani kendileri için hak

açığa çıktıktan sonra, demektir. Kim: Onlar Yahudilerdir, derse: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kitaplarındaki sıfatı belli olduktan sonra demiş olur. "Sevvele" süsledi manasınadır. "Ve emla lehüm": Ebu Amr, Zeyd de Yakup'tan rivayet ederek, hemzenin zammı, lamın kesri ve arkasından meftuh ye ile "ve ümliye" okumuşlardır. Zeyd rivayeti dışında Yakup ve Eban da Asım'dan rivayet ederek böyle okumuşlardır, ancak o ikisi yeyi sakin kılmışlardır. Diğerleri ise hemzenin ve lamın fethi ile okumuşlardır. İmla'nın manası da Al-i İmran: 178 ve A'raf: 183'te geçmiştir.

"Bunun sebebi şudur": Zeccac mana: Durum böyledir, demiştir. Yani bu saptırma, "Allah'ın indirdiğinden hoşlanmayanlara böyle demelerindendir". Bu hoşlanmayanlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar münafıklardır, buna göre "size bazı işte itaat edeceğiz" kavlinin manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e yardım etmemede. Bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* Size meyledip Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in aleyhine çalışmada. *Üçüncüsü:* İman ettikten sonra dinden dönmede. Bu ikisini Maverdi nakletmiştir.

İkincisi: Onlar Yahudilerdir, buna göre de onlara itaat ettikleri şeyde iki görüş vardır: *Birincisi:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in dediği hiçbir şeyi tasdik etmemede, bunu da Dahhak, demiştir. *İkincisi:* Onun peygamberliğine dair bildikleri şeyi gizlemede. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

"Vallahu ya'lemü israrehüm": Hamze, Kisai, Hafs da Asım rivayetinde, Velid de Yakup rivayetinde, esrertü'nün mastarı olmak üzere hemzenin kesri ile okumuşlardır. Kalanlar ise, sırrın çoğulu olmak üzere hemzenin fethi ile okumuşlardır. Mana şöyledir: O, Yahudilerle münafıkların arasındaki sırrı bilir.

"Melekler onların canlarını aldığı zaman nasıl olur?": Yani o zaman halleri nice olur? Biz de "yüzlerine ve arkalarına vurma"nın manasını Enfal: 5'de beyan etmiştik.

"O'nun rızasından hoşlanmadılar": Yani onun razı olacağı şeyden demektir ki o da iman ve itaattir.

أَمْ حَسِبَ

الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ أَن لَّن يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ ﴿٢٩﴾

وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُم بِسِيمَاهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ

وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٠﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتّٰى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ
مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَۙ وَنَبْلُوَا اَخْبَارَكُمْ ﴿٣١﴾ اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَشَٓاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدٰىۙ
لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْـٔاًۜ وَسَيُحْبِطُ اَعْمَالَهُمْ ﴿٣٢﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ
اٰمَنُٓوا اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُٓوا اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٣﴾
اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ
فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ﴿٣٤﴾

29 – Kalplerinde hastalık olanlar, Allah'ın onların kinlerini asla (açığa) çıkarmayacağını mı zannettiler?

30 – Eğer dilersek elbette onları sana gösteririz; sen de onları simalarından tanırsın. Onları mutlaka sözün üslubundan tanırsın. Allah amellerinizi bilir.

31 – İçinizden mücahitleri ve sabredenleri bilinceye kadar sizi elbette deneyeceğiz ve haberlerinizi açığa çıkaracağız.

32 – Şüphesiz ikrar edip de (başkalarını) Allah'ın yolundan çevirip de kendileri için doğru yol belli olduktan sonra Peygambere muhalefet edenler, Allah'a asla hiçbir şekilde zarar veremezler ve Allah onların amellerini boşa çıkaracaktır.

33 – Ey o iman edenler, Allah'a itaat edin ve Peygambere itaat edin, amellerinizi iptal etmeyin.

34 – Şüphesiz inkar edip (başkalarını) Allah'ın yolundan çevirip de sonra kafirler olarak ölenleri, onları Allah asla bağışlamayacak.

"Kalplerinde hastalık olanlar zan mı ettiler?": Yani münafıklık olanlar demektir. "Allah'ın onların kinlerini asla açığa çıkarmayacağını mı zannettiler?": Ferra şöyle demiştir: Allah'ın onların Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e düşmanlık ve kinlerini açığa çıkarmayacağını mı zannettiler? Zeccac da şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e düşmanlıklarını açığa çıkarıp onu nifaklarından haberdar etmeyeceğini mi zannettiler?

"Eğer dilersek elbette onları sana gösteririz": Yani onları sana ta-

nıtırız. Sana şu işi gösterdim dersin ki, onu sana tanıttım, tarif ettim, demektir. Mana da şöyledir: Eğer dilersek münafıklara alamet koyarız, o da simalarıdır. "Sen de onları simalarından tanırsın": Yani o alametle demektir. "Onları mutlaka sözün üslubundan tanırsın": Yani anlamından demektir. Bu da konuşan kimsenin sözünün ve tavrının onun niyetini belli ettiğini gösterir. İnsanlar: Kad lehane fülanün derler ki, tevili: Doğrudan sapmaya başladı, doğrudan ayrılıp o tarafa meyletti, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Doğrudan sapan bir mantık, o kadın zaman zaman kapalı konuşur,
Sözün hayırlısı kapalı olanıdır.

Tevili şöyledir: Onun gibi bir kadının en hayırlı konuşması, kimsenin anlamayacağı, sözlerinin tümünü dinledikten sonra çıkan manadır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Onları elbette sözün fahvasından, manasından ve maksadından tanırsın. Çünkü onlar seni eleştirirler ve müslümanlarla alay ederler. İbn Cerir de şöyle demiştir: Sonra Allah onları ona tanıttı.

"Sizi elbette deneyeceğiz": Yani size cihadı emretmekle deneyen biri gibi muamele edeceğiz "ki bilelim" pratiğe dökülen ve cezayı gerektiren bilgi ile bilelim. Biz de bunu Ankebut: 3'te şerh etmiştik.

"Haberlerinizi açığa çıkaralım": Yani savaş istemeyen ve cihada sabredemeyen kimsenin kaçınmasıyla onu açıklayıp keşfedelim. Ebu Bekir, Asım'dan şu üç yerde "veleyeblüvenneküm", "hatta yaleme" ve "yeblüve" şeklinde ye ile okumuştur. Muaz el – Kari ile Eyyub Sahtiyani de "hayr"ın çoğulu olarak, ye ile "ahyaraküm" okumuşlardır.

"Şüphesiz inkar edenler": Bu ayetin kimin hakkında indiğinde dört görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O Bedir savaşında muhaliflere yemek yedirenler hakkında inmiştir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O Haris bin Süveyd ile Vahvah el – Ensari hakkında inmiştir; bu ikisi Müslüman oldular, sonra da dinden döndüler. Haris tövbe etti ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e döndü, arkadaşı ise dönmek istemedi, ölünceye kadar ısrar etti. Bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: O Yahudiler hakkında indi, bunu da Mukatil, demiştir.

Dördüncüsü: O Kurayza ve Nadıyr kabileleri hakkında indi, bunu da Vahidi zikretmiştir.

"Amellerinizi iptal etmeyin": Onu iptal eden şey hakkında da dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Onlar isyanlar ve büyük

günahlardır, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Şüphe ve nifaktır, bunu da Ata, demiştir. *Üçüncüsü:* Gösteriş ve şöhrettir, bunu da İbn Saib, demiştir. *Dördüncüsü:* Başa kakmadır. Şöyle ki, bir takım bedeviler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: İtaat ederek sana geldik, bu nedenle sende hakkımız vardır, dediler. Bunun üzerine bu ayet ile "Müslüman olmalarını başına kakarlar" *(Hucurat: 17)* ayeti indi. Bu da Mukatil'in görüşüdür. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bu da şunu gösterir ki, kim bir ibadete başlarsa onu tamamlamadan ondan çıkması caiz değildir. Bu da hac ibadetinde zahirine göredir (vaciptir), namaz ve oruçta ise müstehaptır.

فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَأَنْتُمُ
الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتِرَكُمْ أَعْمَالَكُمْ ﴿٣٥﴾ إِنَّمَا الْحَيٰوةُ
الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ
وَلَا يَسْـَٔلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ ﴿٣٦﴾ إِنْ يَسْـَٔلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ
تَبْخَلُوا وَيُخْرِجْ أَضْغَانَكُمْ ﴿٣٧﴾ هَا أَنْتُمْ هٰؤُلَاءِ تُدْعَوْنَ
لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخَلُ وَمَنْ يَبْخَلْ فَإِنَّمَا
يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِهِ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ وَإِنْ تَتَوَلَّوْا
يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ ﴿٣٨﴾

35 – Onun için gevşeyip de siz en üstün iken barışa davet etmeyin. Allah sizinledir. Amellerinizi asla eksiltmeyecek.

36 – Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir. Eğer iman eder ve sakınırsanız, size mükafatınızı verir ve sizden mallarınızı istemez.

37 – Eğer sizden onları ister, size ısrar ederse, cimrilik edersiniz ve kinlerinizi (açığa) çıkarır.

38 – İşte siz o kimselersiniz ki, Allah yolunda harcamak için davet ediliyorsunuz. İçinizden kimi cimrilik ediyor. Kim de cimrilik ederse, ancak kendinden cimrilik eder. Allah çok zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer yüz çevirirseniz, sizi sizden başka bir kavimle değiştirir, sonra da sizin gibi olmazlar.

"Gevşemeyin": Yani zayıflamayın, "ve ted'u ilesselmi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, sinin fethi ile "ilesselmi" okumuşlardır. Hamze, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, sinin kesri ile "ilessilmi" okumuşlardır. Mana da şöyledir: Barışı önce siz istemeyin. Bunda şuna işaret vardır ki müşriklerden barış istemek caiz değildir. Şuna da delalet vardır ki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'ye barışla girmemiştir; çünkü onu barıştan men etmiştir.

"Siz en üstün iken": Yani onlardan daha güçlü, argümanınız daha sağlam iken. Bazen sizi yenseler de sonuç sizindir. "Allah sizinledir": Yardım ve desteği ile "sizden asla eksiltmeyecektir": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Sizden kısmayacak ve size haksızlık etmeyecektir. Vetereni hakki denir ki: Hakkını kısmaktır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Amellerinizin sevabından hiçbir şey azaltmayacaktır.

"Sizden mallarınızı da istemez": Yani onların hepsini istemez, demektir.

"Size ısrar ederse": Ferra: Sizi zorlarsa, demiştir. İbn Kuteybe de: Malınızda vacip olan şeyde size ısrar ederse, demiştir. "Cimrilik edersiniz": Ahfani bilmeseleti ve elhafe denir ki: Israr etmektir. Süddi de şöyle demiştir: Sizden ellerinizdekinin tamamını isterse, cimrilik edersiniz.

"Ve yuhric edğaneküm": Sa'd bin Ebi Vakkas, İbn Abbas ve İbn Yamur, merfu ye ve meftuh ra ile "ve yuhrac", ref' ile 'edğanuküm" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Ebu Rezin, İkrime, İbn Semeyfa', İbn Muhaysın ve Cahderi, meftuh te ve merfu ra ile "ve tuhrac", ref' ile de "edğanuküm" okumuşlardır. İbn Mes'ud, Velid de Yakup'tan rivayet ederek, merfu nun ve meksur ra ile "ve nuhric", nunun nasbı ile de "edğaneküm" okumuşlardır ki: Allah ve Resul'üne nefretinizi açığa çıkarırdı, ancak o size daha kolayını farz etti, demektir.

Bu çıkarmanın kime nispet edileceğinde ise iki mülahaza vardır:

Birincisi: Aziz ve celil olan Allah'a. *İkincisi:* Cimriliğe. Bu ikisini de Ferra nakletmiştir. Bazıları da bu ayetin zekat ayetiyle mensuh olduğunu iddia etmişlerdir ki doğru değildir. Çünkü biz ayetin manasının: Eğer sizden mallarınızın hepsini isterse, cimrilik edersiniz, şeklinde olduğunu beyan etmiştik ki zekat buna zıt değildir.

"İşte siz o kimselersiniz ki, Allah yolunda harcamak için davet ediliyorsunuz": O da mallarınızda size farz kılınan şeylerdir. "İçinizde kimi cimrilik ediyor": Yani ona farz kılınan zekat konusunda, demektir. "Kim cimrilik ederse, ancak kendinden cimrilik eder": yani ahirette

kendine fayda verecek şeyde kendi aleyhine cimrilik eder, demektir. "Allah çok zengindir" size de mallarınıza da ihtiyacı yoktur. "Sizlerse fakirlersiniz": O'na ve O'nun yanındaki hayır ve rahmete. "Eğer yüz çevirirseniz" O'na itaatten "sizi sizden başka bir kavimle değiştirir" kendisine daha çok itaat edenle. "Sonra da sizin gibi olmazlar": Bilakis sizden daha hayırlı olurlar. Bu kavimde de sekiz görüş vardır:

Birincisi: Onlar acemlerdir (Arap olmayanlardır). Bunu da Hasen, demiştir. Bunda Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği bir hadis vardır, diyor ki: "Eğer yüz çevirirseniz Allah sizi sizden başka bir kavimle değiştirir" ayeti inince, Selman, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında oturuyordu, "ya Resulallah, biz yüz çevirdiğimiz zaman yerimize gelecek olanlar kimlerdir?" dediler; o da Selman'ın omzuna vurarak: "İşte bu ve kavmidir. Ruhumu elinde tutan Allah'a yemin ederim ki eğer din Süreyya yıldızına asılı olsa idi, Fars'tan bazı adamlar ona uzanırlardı"[1] dedi.

İkincisi: Farslarla Rumlardır, bunu da İkrime, demiştir.

Üçüncüsü: Dilediği bütün insanlardır, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Sizden başka gelecek olanlardır, bu da Katade'nin görüşünden çıkarılmıştır.

Beşincisi: Kinde ve Naha' kabileleridir, bunu da İbn Saib, demiştir.

Altıncısı: Yemenlilerdir, bunu da Raşid bin Sa'd, Abdurrahman bin Cübeyr ve Şurayh bin Ubeyd, demişlerdir.

Yedincisi: Ensar'dır, bunu da Mukatil, demiştir.

Sekizincisi: Meleklerdir, bunu da Zeccac nakletmiştir ki uzak bir görüştür; çünkü meleklere (kavim) denilmez, kavim ancak insanlara denir. Zeccac, şöyle diyenler de olmuştur, demiştir: Eğer Mekke halkı yüz çevirirse, Allah onları Medine halkı ile değiştirir. Bu da Mukatil'den dediğimizle aynıdır.

---

1 -Taberi, Tefsir, 26/66.



48-FETİH SURESİ

Medine'de inmiştir. 29 ayettir.

Tamamı icma ile Medenidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ﴿١﴾ لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ
وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٢﴾ وَيَنْصُرَكَ اللّٰهُ نَصْرًا
عَزِيزًا ﴿٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Gerçekten sana apaçık bir fetih açtık,

2 – Ki Allah senin geçmiş ve geri kalan (gelecek) günahlarını bağışlasın, sana nimetini tamamlasın ve seni doğru bir yola iletsin.

3 – Ve Allah sana çok güçlü bir yardımla yardım etsin.

"Gerçekten sana apaçık bir fetih açtık": Ayetin iniş sebebi şöyledir: "Bana ve size ne yapılacağını bilmiyorum" *(Ahkaf: 9)* ayeti inince Yahudiler: Daha kendisine ne yapılacağını bilmeyen bir adamın ar-

kasına nasıl düşeriz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Fetihten ne murat edildiği hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O Hudeybiye barışıdır, bunu da çoğunluk demiştir. Bera bin Azib şöyle demiştir: Biz Rıdvan biatini (Hudeybiye seferini) fetih sayardık. Şa'bi de şöyle demiştir: O Hudeybiye fethidir, onun geçmiş ve gelecek günahları bağışlandı, Hayber hurması yediler, kurbanlık mahalline yetişti, Rumlar İranlıları yendi ve mü'minler ehl-i kitabın Mecusileri mağlup etmesiyle sevindiler. Zühri de şöyle demiştir: Hudeybiye barışından daha büyük bir fetih olmadı; zira müşrikler Müslümanlarla karışınca onların sözlerini duydular, böylece İslam onların kalplerine yer etti. Üç sene içerisinde birçok insan Müslüman oldu, böylece İslam sayısı arttı. Mücahit de şöyle demiştir: Fetihle Allah Teala'nın Resul'üne Hudeybiye'de kurban kesme ve başını tıraş etme hükmü murat edilmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Gerçekten sana apaçık bir fetih nasip ettik": Yani senin lehine büyük bir karar verdik. O yüzden kadıya da: Fettah, denir. Ferra da şöyle demiştir: Fetih bazen sulh ile olur, bazen bir şeyi zorla alma ile olur, bazen de savaşla olur. Başkası da şöyle demiştir: Fetih lügatte kapalıyı açmaktır; Hudeybiye'de müşriklerle yapılan barış da kapalı ve imkansız idi, nihayet Allah onu açtı.

HUDEYBİYE KISSASINA İŞARET

Hazreti Aişe radıyallahu anha rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem rüyasında birinin kendisine: Mescid-i Haram'a inşaallah emniyet içinde gireceksiniz, dedi. O da sabahleyin gördüğü rüyayı insanlara anlattı ve umreye gitmek için hazırlık yapmalarını emretti. Siyer alimleri şöyle anlatmışlardır: O umreye çıktı, ashabını da umre için çıkmaya davet etti. Bu da hicretin altıncı senesinde idi Yanlarına ancak kılıç almışlardı, onlar da kınlarında idi. O ve ashabı büyük baş kurbanları sürdüler, onlara Zülhuleyfe'de öğle namazını kıldırdı. Sonra kurbanlıklara çul atılmasını buyurdu, sonra onlara işaret vurdu, boyunlarına gerdanlık gibi işaretler taktı. Bunu ashabı da yaptılar. İhrama girdi, lebbeyk okudu. Onun bu çıkışı müşriklere ulaştı, onu Mescid-i Haram'a sokmamaya karar verdiler. Askerleriyle "Beldah" denen bölgeye geldiler. İki yüz atlıyı da Kuraulğamim'e yönlendirdiler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem yürüdü, nihayet Hudeybiye yakınına geldi. Zeccac şöyle demiştir: Orası bir kuyudur, o mekan kuyunun adıyla anılır. Orası ile Mekke arasında dokuz mil olduğu söylenir.

Bineği ayaklarını atmadı, Müslümanlar, onu yürütmeye çalıştılarsa da kabul etmedi. Onlar: Kavsa devesi inat etti, dediler. Efendimiz de: İnat etmedi, ancak Ebrehe'nin filini durduran onu da durdurdu, dedi. Allah'a yemin ederim ki benden Allah'a saygı yapılan ne hareket isterseniz ona yaptırırım, dedi. Sonra onu çekti; o da kalktı; az sonra dönüp Hudeybiye'nin az sulu bir kuyusunun başına çöktü. Efendimiz de tirkeşinden bir ok çıkardı, kuyuya attı; kuyunun suyu çoğaldı. Büdeyl bin Verka bir bölük adamla geldiler: Kavminin yanından geliyoruz, senin için Huzaa ve Kinane'den sayısız adam topladılar, tek kişi kalıncaya kadar seni Beytullah'a sokmamaya karar verdiler, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Biz savaş için gelmedik, biz Beytullah'ı tavaf için geldik; kim bize mani olmak isterse onunla çarpışırız, dedi. Büdeyl de dönüp Kureyş'e haber verdi. Onlar da Urve bin Mes'ud'u gönderdi; ona da aynı şekilde konuştu. O da dönüp durumu Kureyş'e anlattı, onlar da: Onu bu sene sokmayacağız, dönecek ertesi sene Mekke'ye girecek ve Beyt'i tavaf edecek, dediler. Bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Osman bin Affan'ı elçi olarak gönderdi: "Kureyş'e git, bizim kimse ile savaşa gelmediğimizi söyle; biz ancak Beytullah'ı ziyarete geldik. Yanımızda kurbanlık vardır, onları kesip döneceğimizi söyle dedi. Gidip onlara bunu bildirdi, onlar da: Bu asla olmaz, bu sene Mekke'ye giremez, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Osman'ın öldürüldüğü haberi geldi, o da: Onlarla savaşmadan asla buradan ayrılmayacağız, dedi. İşte o zaman Müslümanları Biatürrıdvan'a davet etti, onlardan ağaç altında biat aldı.

O gün kaç kişi olduklarında dört görüş vardır:

Birincisi: Bin dört yüz kişi idiler, bunu da Bera, Seleme bin Ekva', Cabir ve Makıl bin Yesar, demişlerdir.

İkincisi: Bin beş yüz kişi idiler, yine bu da Cabir'den rivayet edilmiş; Katade de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Bin beş yüz yirmi beş kişi idiler, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Bin üç kişi idiler, bunu da Abdullah bin Ebi Evfa, demiştir. O gün Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Osman için sol elini sağ eline vurdu: O Allah ve Resul'ünün işi için gitti, dedi. Aralarında elçiler gelip gitmeye başladı, sonunda barışa karar verdiler; Süheyl bin Amr'i birkaç adamla gönderdiler. O da Beraet: 7'de anlattığımız gibi onlarla sulh yaptı. Hudeybiye'de on küsur gün kaldı. Yirmi gün diyenler de olmuştur. Sonra döndü. Dacanan denen mevkiye gelince üzerine: "İnna fetahna leke fethan mübina" ayeti indi. Cebrail de:

Seni tebrik ederim, dedi ve Müslümanlar da tebrik ettiler.

İkincisi: Bu fetih Mekke'nin fethidir, bunu da Mesruk, Hazreti Aişe'den rivayet etmiş; Süddi de böyle demiştir. Bu görüşte olanların bazıları da: Bu ayetle sadece Mekke'nin fethi va'dedilmiştir, demişlerdir.

Üçüncüsü: O Hayber'in fethidir, bunu da Mücahit ile el – Avfi, demişlerdir. Enes bin Malik'ten bu iki görüşün aynısı rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Onun adına İslam'a hükmedilmesidir, bunu da Mukatil, demiştir. Başkası da şöyle demiştir: Dininin üste çıkmasına ve düşmanlarına karşı sana yardıma karar verdik.

"Liyağfirelekellahu": Salep şöyle demiştir: Lam "key" lamıdır, mana da, bağışlanma ile beraber fetihteki nimet tamam olsun diye. Bağışlamaya yeni bir şey ilave edilince "key = için" manası güzel olmuştur. Fetih bağışlanma sebebi değildir, diyenler yanılmışlardır.

"Geçmiş ve gelecek günahların": İbn Abbas, mana şöyledir, demiştir: Cahiliyede "geçmiş günahın" ve senin bilmediğin "gelecek günahın". Bu da tekit yoluyla söylenmiştir; mesela: Filanca karşısına çıkana da vurur, çıkmayana da, denir.

"Nimetini sana tamamlaması için": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O cennettedir. *İkincisi:* O peygamberlik ve bağışlanma iledir. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Mekke, Taif ve Hayber'in fethi iledir, bunu da Maverdi nakletmiştir. *Dördüncüsü:* Dininin diğer dinlere üstün gelmesiyledir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Ve seni doğru yola iletsin": Yani sana o hususta sebat versin, demektir. Senin aracılığınla başkalarına hidayet versin diyenler de olmuştur. "Allah sana yardım etsin" düşmanlarına karşı. "Güçlü bir yardımla": Zeccac: Öyle bir yardım etsin ki onurlu olsun, gururunu incitmesin, demiştir.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا
مَعَ إِيمَانِهِمْ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا
﴿٤﴾ لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ
فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَكَانَ ذَلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٥﴾

وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ
الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَغَضِبَ اللَّهُ
عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٦﴾
وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٧﴾
إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٨﴾ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ
وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٩﴾
إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ
فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ
فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٠﴾

4 – O (Allah) ki imanlarıyla beraber imanları artsın diye mü'minlerin kalplerine huzur indirdi. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah hakkıyle bilen, hikmet sahibidir.

5 – Mü'min erkekleri ve mü'min kadınları altlarından ırmaklar akan içinde ebedi kalacakları cennetlere girdirsin ve onların kötülüklerini örtsün. Bu, Allah katında büyük bir başarı oldu.

6 – Allah'a kötü zanda bulunan münafık erkekler ve münafık kadınlara, müşrik erkekler ve müşrik kadınlara azap etsin, diye. Kötülük çemberi üzerlerine olsun! Allah onlara gazap ve lanet etti. Onlara cehennemi hazırladı. Ne kötü varacak yerdir!

7 – Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah çok güçlü, hikmet sahibidir.

8 – Gerçekten biz seni bir şahit, bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik.

9 – Allah'a ve Resul'üne iman etmeniz, ona yardım etmeniz ve ona saygı göstermeniz için. Ve sabah akşam O'nu (Allah'ı) tesbih etmeniz için.

10 – Şüphesiz sana biat edenler, ancak Allah'a biat ediyorlar. Allah'ın eli onların ellerinin üstündedir. Artık kim (biati) bozarsa, ancak kendi aleyhine bozar. Kim de Allah'a söz verdiği şey üzerinde vefa gösterirse, ona büyük bir mükafat verecektir.

"O huzur indirdi": Yani sükunet ve kuvve-i maneviye demektir. "Mü'minlerin kalplerine": Ta ki başlarına gelen şeylerden rahatsız olmasınlar da Allah'ın takdirine razı olsunlar. Çünkü müşriklerin onları Beytullah'tan çevirmeleri çok zorlarına gitmişti. Öyle ki Hazreti Ömer: Dinimiz için bu alçaltıcı şeyi neden kabul ediyoruz, demişti. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Ben Allah'ın kulu ve Resul'üyüm, O'nun emrine asla muhalefet etmem, O da beni perişan etmez, dedi.[1] Sonra Allah olan biten şeylerle Müslümanların kalplerine razılık verdi, onlar da teslim olup itaat ettiler.

"İmanları artsın diye": Çünkü farzlar arttıkça imanları da artar. "Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır": Demek istiyor ki göklerdeki ve yerdekilerin hepsi Allah'ın mülküdür, eğer peygamberine sizden başkalarıyla yardım etmek isterse, bunu da yapar, ancak bunun için sizi tercih etmiştir; öyleyse O'na şükredin.

"Mü'minleri girdirsin diye": Ayetin iniş sebebi şöyledir: "Sana apaçık bir fetih verdik" ayeti inince Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı: "Ya Resulallah, Allah'ın sana bu verdiği şeyden dolayı seni tebrik ederiz, bize ne vardır?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Enes bin Malik, demiştir.[2] Mukatil de şöyle demiştir: Abdullah bin Übey bunu işitince, bir bölük insanla Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gitti: "Allah katında bize ne var?" dedi. Bunun üzerine "Münafıklara da azap etsin diye" ayeti indi.

İbn Cerir şöyle demiştir: "Liyüdhile" ve "liyağfire"de lamlar tekrar edilmiştir, mana da şöyledir: Sana bir fetih verdik ki Allah senin için mü'minleri cennetlere girdirsin. Bunun içindir ki aralarına atıf vavı girmemiştir, mana da: Girdirip azap etmesi için, demektir.

"Aleyhim dairetüsu'": İbn Kesir ile Ebu Amr sinin zammı ile okumuşlar; diğerleri fethi ile (sev') okumuşlardır.

"Bu oldu": Yani onları cennete girdirip kötülüklerini örtme va'di oldu "Allah katında" yani O'nun hükmünde "büyük bir başarı oldu" onlar için, mana da şöyledir: Onların başarılarına hükmetti, bunun için de onları cennete girdirmeyi va'detti.

"Allah'a kötü zanda bulunanlar": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar Allah'ın ortağı var zannettiler. *İkincisi:* Allah, Muhammed ile ashabına yardım etmez zannettiler. *Üçüncüsü:* Onlar

---

1 – Buhari, Cizye, bab, 18; Tefsirü sure 48, bab, 5; Müslim, Cihad, hadis no, 94; Ahmed, Müsned, 3/486.

2 – İmam Ahmed, Müsned, Buhari ve Müslim, Sahihleri, Suyuti, ed – Dürrül Mensur.

o Hudeybiye'ye çıkınca öldürülecek veya hezimete uğrayacak ve zaferle dönmeyecek zannettiler. *Dördüncüsü:* Onlar kendileriyle Resulullah'ın Allah katında aynı derecede olduklarını zannettiler. *Beşincisi:* Allah'ın ölüleri diriltmeyeceğini zannettiler. "Kötülük çemberi"nin manasını da Beraet: 98'de beyan etmiş bulunuyoruz.

Bundan sonrasının açıklaması da Feth: 4 ve Ahzab: 45'te geçmiştir. "Liyü'minu": İbn Kesir ile Ebu Amr, "liyü'minu", "ve yuazziruhu ve yuvakkıruhu ve yüsebbihuhu" lafızlarını ye ile okumuşlar; diğerleri ise te ile okumuşlardır, mana da şöyledir: Onlara de ki: Gerçekten biz seni iman etmeniz için gönderdik. Ali bin Ebu Talib ile İbn Semeyfa' iki ze ile "ve yuazzizuhu" okumuşlardır. Biz de "yuazziruhu"nun manasını "ve azzeruhu ve nasaruhu" kavlini açıklarken A'raf: 157'de zikretmiştik.

"Ve yuvakkıruhu": O'na saygı gösterip onurlandırmak için, demektir. Kurraların çoğu burada durmayı tercih etmişlerdir, çünkü bu zamirde ve arkasındakilerde ihtilaf vardır.

"Ve sebbihuhu": Bu he zamiri aziz ve celil olan Allah'a racidir. O'nu tesbih etmekten maksat, O'nun için namaz kılmaktır. Müfessirler şöyle demişler: Sabah tesbihinden maksat sabah namazıdır, akşam tesbihinden maksat da beş vakit namazın kalanıdır.

"Şüphesiz sana biat edenler": Yani Hudeybiye'de Rıdvan biati edenler demektir. Ne üzerine biat etmişlerdi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ölüm üzerine biat ettiler, bunu da Ubade bin Samit, demiştir.

İkincisi: Kaçmamak üzere, bunu da Cabir bin Abdullah demiştir ki, ikisi birbirine yakındır. Çünkü, ölseniz de kaçmayın, demiştir. Ona biat (bey') denilmesi, canlarını cennet karşılığında Allah'a satmalarındandır. Akit Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile yapılmıştı, o nedenle sanki aziz ve celil olan Allah'a biat etmiş gibi oldular. Zira onlara vefalarına karşılık cenneti va'detmişti.

"Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın eli vefakârlıkta onların ellerinin üzerindedir. *İkincisi:* Allah'ın eli sevapta onların ellerinin üzerindedir. *Üçüncüsü:* Allah'ın onlara hidayet ihsan etme eli onların itaat etme ellerinin üzerindedir. Bu görüşleri Zeccac zikretmiştir. *Dördüncüsü:* Allah'ın kuvvet ve yardımı onların kuvvet ve yardımlarının üstündedir. Bunu da İbn Cerir ile İbn Keysan, demişlerdir.

"Kim (biati) bozarsa": Yani akdettiği bu biati bozarsa, demektir "ancak kendi aleyhine bozar": Yani bozma onun aleyhine döner. "Kim de Allah'a söz verdiği şey üzerinde vefa gösterirse" yaptığı biatte durursa, demektir "fesenü'tihi": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Eban da Asım'dan rivayet ederek nun ile "fesenü'tihi" okumuşlardır. Asım, Ebu Amr, Hamze ve Kisai de ye ile okumuşlardır. "Büyük bir mükâfat": O da cennettir. İbn Saib de şöyle demiştir: Onlardan bir kişiden başkası biatini bozmadı, o da Ced bin Kays adında biridir. O da münafık idi.

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْاَعْرَابِ
شَغَلَتْنَٓا اَمْوَالُنَا وَاَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ
بِاَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا
اِنْ اَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا اَوْ اَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا بَلْ كَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
خَب۪يرًا ﴿١١﴾ بَلْ ظَنَنْتُمْ اَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ
اِلٰٓى اَهْل۪يهِمْ اَبَدًا وَزُيِّنَ ذٰلِكَ ف۪ي قُلُوبِكُمْ وَظَنَنْتُمْ
ظَنَّ السَّوْءِ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا ﴿١٢﴾ وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ
وَرَسُولِه۪ فَاِنَّٓا اَعْتَدْنَا لِلْكَافِر۪ينَ سَع۪يرًا ﴿١٣﴾ وَلِلّٰهِ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ وَكَانَ
اللّٰهُ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿١٤﴾

11 – Geri bırakılan bedeviler sana: "Bizi mallarımız ve ailelerimiz meşgul etti; bizim için bağış dile" diyecekler. Kalplerinde olmayan şeyi dilleri ile derler. De ki: "Eğer Allah size bir zarar isterse yahut bir yarar isterse, size Allah'tan kim bir şeye sahip olur? Hayır, Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

12 – Doğrusu, Peygamber ve mü'minler ebediyen ailelerine dönmeyecek sandınız ve bu, kalplerinizde süslendirildi. Kötü zannettiniz (kötü düşündünüz) ve helak olan bir topluluk oldunuz.

13 – Kim Allah'a ve Peygamberine iman etmezse, şüphesiz biz, kafirler için alevli bir ateş hazırladık.

14 – Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Dilediğini bağışlar ve dilediğine azap eder. Allah çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir.

"Geri bırakılan bedeviler diyecekler ki": İbn İshak şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem umre yapmak isteyince, Medine çevresindeki taşralıları ve bedevileri de kendisiyle beraber çıkmaya davet etti. Çünkü kendisine saldırılmasından veya geri döndürülmesinden korkuyordu. Birçokları ağır davrandılar. Onlar da "geri bırakılan bedeviler sana diyecekler" kavlinde ifadesini bulmuştur. Ebu Salih, İbn Abbas'ın, onlar Gıfar, Müzeyne, Cüheyne, Eşca', Deyl ve Eslem kabileleri olduklarını söylemiştir. Yunus en – Nahvi şöyle demiştir: Abdülkays Deyl'inde ye sakindir, Hanife'ninkinde ise vav sakindir (Duvl). Kinane'nin bir kolu da Ebu'l – Esved ed – Düeli'nin nispet edildiği Düil'dir. Geri bırakılanlar ise öldürülme korkusu ile sefere katılmayanlardır. "Bizi mallarımız ve ailelerimiz meşgul etti": Onların telef olmalarından korktuk, demektir. "Bizim için bağış dile": Yani senden geri kaldığımız için Allah'ın bizi bağışlamasını dile. "Onlar kalplerinde olmayanı dilleriyle derler": Yani onlar için bağış dilesen de dilemesen de aldırış etmezler.

"Femen yemlikü leküm minallahi şey'en in erade biküm darran": Hamze, Kisai ve Halef, dadın zammı ile "durran" okumuşlardır. Kalanlar ise feth ile okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Feth ile "darr" yararın zıddıdır, zam ile ise, kötü haldir. İkisinin de fakr ve fukr gibi lügat olması caizdir. Onlar geri kalmalarının onları zarardan koruyacağını ve onlara canlarında ve mallarında yarar sağlayacağını düşünmüşlerdi. Allah Teala da bunun onlardan hiçbir şeyi savmayacağını bildirdi, hiç kimse de O'ndan gelecek bir şeyi onlardan def edemedi. "Hayır, Allah yaptıklarınızdan haberdardır": Onların seferden geri kalıp da Müslümanlar kırılacaklar demelerinden haberdardır. Bu da "hayır, zannettiniz" kavli ile ifade edilmiştir ki vehmettiniz, demektir. "Peygamber ve mü'minler ailelerine dönmeyecek zannettiniz": Yani Medine'ye dönmeyecekler, çünkü düşman onların kökünü kazıyacak zannettiniz. "Bu, kalplerinizde süslendirildi" bu da şeytanın süslemesindendir.

"Helak olan bir topluluk oldunuz": Bunu da Furkan: 18'de zikretmiştik.

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انْطَلَقْتُمْ
إِلَىٰ مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا

كَلَامَ اللّٰهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذٰلِكُمْ قَالَ اللّٰهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ
بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ اِلَّا قَل۪يلًا ﴿١٥﴾

15 – Geri bırakılanlar, ganimetlere gittiğiniz zaman: "Bizi bırakın size tabi olalım" derler. Allah'ın sözünü değiştirmelerini isterler. De ki: "Bize asla tabi olmayacaksınız. Allah önceden böyle söyledi". Sana: "Hayır, bizi çekemiyorsunuz" diyecekler. Hayır, onlar pek az anlayan kimselerdir.

"Geri bırakılanlar diyecekler": Onlar Hudeybiye seferinden geri kalanlardır. "Ganimetlere gittiğiniz zaman": Şöyle ki onlar Hudeybiye'den sulh ile dönünce, Allah onlara Hayber'in fethini va'detti ve bunu da Hudeybiye'de bulunanlara tahsis etti, onlar da oraya gittiler. Bu geride kalanlar da: "Bizi bırakın size tabi olalım" dediler. Allah Teala da: "Allah'ın kelamını değiştirmek istiyorlar" dedi. Hamze, Kisai ve Halef, lamın kesri ile "en yübeddilu kelimallahi" okumuşlardır.

Manada da iki görüş vardır:

Birincisi: O Allah'ın özelikle Hudeybiye seferine katılanlara Hayber ganimetini va'tleridir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Allah'ın, Peygamberine onunla beraber onlardan kimsenin katılmaması emridir; çünkü o Hudeybiye'de iken Allah ona Hayber'i fethedeceğini va'detti ve onu geride kalanlardan hiçbirini yanına almaktan men etti. Bunu da Mukatil, demiştir.

İki görüşe göre de onlar Allah'ın emrine muhalif olarak Resulullah'ın onlara icazet vermesini istemiş oldular ki o zaman Allah'ın emri değiştirilmiş olur.

"Allah önceden böyle dedi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Şöyle dedi: Gerçekten Hayber ganimetleri Hudeybiye'de bulunanlar içindir. Bu da birinci görüşe göredir.

İkincisi: O "bize asla tabi olmayacaksınız" sözüdür. Bu da Mukatil'in görüşüdür.

"Bizi çekemiyorsunuz, diyecekler": Yani haset sizi sizinle beraber ganimetten pay sahibi olmamızdan men ediyor.

قُلْ لِلْمُخَلَّف۪ينَ مِنَ الْاَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ اِلٰى قَوْمٍ اُو۬ل۪ي بَأْسٍ شَد۪يدٍ

تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا
وَإِنْ تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦﴾ لَيْسَ
عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ
وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
وَمَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٧﴾

16 – Geri bırakılan bedevilere de ki: "Çetin kuvvet sahibi bir topluluğa davet edileceksiniz, onlarla savaşırsınız yahut Müslüman olurlar. Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükafat verir. Eğer daha önce yüz çevirdiğiniz gibi yüz çevirirseniz, size acıklı bir azapla azap eder".

17 – Köre zorluk yoktur, topala zorluk yoktur, hastaya zorluk yoktur. Kim Allah'a ve Resul'üne itaat ederse, onu altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar. Kim yüz çevirirse, ona acıklı bir azapla azap eder.

"Bir topluluğa davet edileceksiniz": Mana şöyledir: Eğer gaza ve ganimet istiyorsanız bir kavme davet edileceksiniz "çetin bir kuvvete sahip topluluğa".

Bu toplulukta da altı görüş vardır:

Birincisi: Onlar Perslerdir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ata bin Ebi Rebah, Ata el – Horasani, İbn Ebi Leyla, İbn Cüreyc ve diğerleri de böyle demişlerdir. *İkincisi:* Perslerle Rumlardır, bunu da Hasen, demiş; İbn Ebi Necih de Mücahit'ten rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Onlar putperestlerdir, bunu da Leys, Mücahit'ten rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Onlar Rumlardır, bunu da Ka'b, demiştir. *Beşincisi:* Onlar Hevazin ve Gatafan kabileleridir, bu da Huneyn cenginde gerçekleşmiştir. Bunu da Said bin Cübeyr ile Katade, demişlerdir. *Altıncısı:* Yemame savaşındaki düşman Hanife oğullarıdır, onlar da Müseyleme el – Kezzab'ın adamlarıdır. Bunu da Zühri, İbn Saib ve Mukatil, demişlerdir. Mukatil şöyle demiştir: Ebu Bekir'in hilafeti bunu apaçık desteklemektedir. Rafi bin Hadiç de şöyle demiştir: Biz bu ayeti okurduk, onların kim olduğunu bilmezdik; nihayet Ebu Bekir, Hanife oğulları ile savaşa davet etti, o zaman onlar olduklarını anladık. Bazı ilim adamları da şöyle demişlerdir: Bu ayetin Araplar dışında anlaşılması caiz de-

ğildir; çünkü Allah Teala "onlarla savaşırsınız ya da Müslümanlar olurlar" demiştir ki İranlı ve Romalılarla ya Müslüman olmak ya da cizye vermek için savaşılır. Bir grup ilim adamı da bu ayeti Ebu Bekir ile Ömer'in hilafetlerinin doğruluğuna delil getirmişlerdir; çünkü eğer onlardan (o çetin topluluktan) Hanife oğulları kastedilirse, Ebu Bekir onlarla savaşa davet etmiştir. Eğer İranlılarla Rumlar kastedilirse, Ömer onlarla savaşa davet etmiştir. Ayet onların davet ettiklerinin mutlaka emre itaat etmelerini öngörmekte ve geri kalıp da katılmayanları azapla tehdit etmektedir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bu, ikisinin hilafetinin doğru olduğunu göstermektedir; çünkü onlara itaat etmek istemeyenleri azaba müstahak saymaktadır.

"Eğer itaat ederseniz": İbn Cüreyc şöyle demiştir: Eğer Ebu Bekir ile Ömer'e itaat ederseniz "eğer yüz çevirirseniz" onlara itaat etmekten "daha önce yüz çevirdiğiniz gibi" Hudeybiye seferine çıkmakta Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e itaatten yüz çevirdiğiniz gibi. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Eğer tövbe eder, münafıklığı bırakır ve cihat ederseniz, Allah size güzel bir mükafat verir. Eğer yüz çevirir de münafıklıkta ısrar eder ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem zamanında yüz çevirdiğiniz gibi iman ve cihattan yüz çevirirseniz size acıklı bir azapla azap eder.

"Köre zorluk yoktur": Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah Hudeybiye'ye katılmayan müzmin hastaları bu ayetle mazur görmüştür.

"Yüdhilhu cennatin": Nafi ile İbn Amir, ikisinde de nun ile "nüdhilhu" ve "nuazzibhu", diğerleri de ye ile okumuşlardır.

لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ
إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ
عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾ وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا
وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٩﴾ وَعَدَكُمُ اللّٰهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً
تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هٰذِهِ وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ
وَلِتَكُونَ اٰيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٢٠﴾
وَأُخْرٰى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللّٰهُ بِهَا وَكَانَ اللّٰهُ

عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿٢١﴾ وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا
الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٢٢﴾ سُنَّةَ اللّٰهِ
الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾
وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ
مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
بَصِيرًا ﴿٢٤﴾

18 – Andolsun, gerçekten Allah sana o ağacın altında biat ederlerken mü'minlerden razı olmuştur. Onların kalplerindekini bildi de üzerlerine kuvve-i maneviye indirdi ve onları yakın bir fetihle mükafatlandırdı.

19 – Ve alacakları pek çok ganimetlerle, Allah mutlak galip, hikmet sahibidir.

20 – Allah size alacağınız pek çok ganimetler va'detti de size bunu peşin verdi ve insanların ellerini sizden çekti. (Bunu da) mü'minler için bir alamet olması ve sizi doğru bir yola iletmesi için yaptı.

21 – Ve henüz güç yetiremediğiniz, Allah'ın ise onu kuşattığı başka (ganimetler). Allah her şeye kadirdir.

22 – Eğer kafirler sizinle savaşsalardı, mutlaka arkalarını dönerler, sonra da ne bir dost ne de bir yardımcı bulamazlardı.

23 – Allah'ın önceden geçmiş adeti olarak. Sen Allah'ın adeti için asla bir değişiklik bulamazsın.

24 – O ki, Mekke'nin karnında / göbeğinde sizi onlara muzaffer kıldıktan sonra onların ellerini sizden, sizin de ellerinizi de onlardan çekti. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görendir.

Sonra niyetlerinin halis olduğunu ve Rıdvan biatinde hazır bulunduklarını "andolsun, gerçekten Allah mü'minlerden razı olmuştur" sözü ile zikretti. Biz de bu biatin sebebini az önce zikretmiştik. Ona Rıdvan biati denilmesi "Allah o ağacın altında sana biat eden mü'minlerden razı olmuştur" sözündendir. İyas bin Seleme bin el – Ekva, babasından şöyle dediğini rivayet etmiştir: Biz Hudeybiye'de öğle istirahatına çekilmiştik; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in tellalının:

"Ey insanlar, biate biate, Ruhulkuds indi, diye seslendiğini işittik; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e seğirttik, o da bir semüre ağacının altında idi; ona biat ettik. Abdullah bin Muğaffel de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, o ağacın altında insanlardan biat alıyordu, ben de ağacın dallarını başının üstünden kaldırıyordum. Bükyr bin el – Eşec de şöyle demiştir: ağaç Mekke taraflarında genişçe bir dağ yolunda idi. Nafi de şöyle demiştir: İnsanlar o ağaca gelir, yanında namaz kılarlardı; bu Ömer bin Hattab'a ulaştı; o da onları tehdit edip ağacın kesilmesini buyurdu ve kesildi.

"Kalplerindekini bildi": Yani kalplerindeki sadakat ve vefayı demektir, mana da: Onlar samimidirler, demektir. "Onlara kuvve-i maneviye indirdi": Yani huzur, sükun ve rıza indirdi, onlar da savaşmaya ve kaçmamaya biat ettiler. "Onları mükafatlandırdı": Yani kazasına rıza gösterdikleri ve emrine sabrettikleri için onlara ivazını verdi "yakında bir fetih olarak" o da Hayber'in fethidir. "Ve alacakları çok ganimetler" yani Hayber'den alacakları ganimetler demektir. Çünkü orada çok gayrimenkul ve mal vardı. Ama bundan sonra gelen "Allah size alacağınız birçok ganimetler va'detti" sözü ise müfessirlerin dediğine göre Müslümanların kıyamete kadar yapacakları fetihlerdir.

"Size bunu peşin verdi": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O Hayber ganimetidir, bunu da Mücahit, Katade ve cumhur, demiştir. *İkincisi:* O Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Kureyş'in yaptıkları barıştır. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"İnsanların ellerini sizden çekti": Bu kimseler hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir; Müslümanların Medine'de bıraktıkları ailelerine suikast yapmak istediler, Allah da onlara bu fırsatı vermedi. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Onlar Esed ve Gatafan kabileleridir, Hayberlilere yardım için geldiler. Allah da kalplerine korku düşürdü, onlar da çekilip gittiler. Bunu da Mukatil, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Esed ve Gatafan kabileleri Hayber halkı ile birlik idiler; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onların üzerine yürüdü, onlarla barış yaptı, onlar da Hayber'e yürümesine izin verdiler. Başkaları da şöyle demişler: Hayır, onlar Medine halkına suikast yapmak isteyen Esed ve Gatafan kabileleridir; Allah da onlara bu imkânı vermedi.

Üçüncüsü: Onlar Mekke halkıdır, Allah onları sulh ile durdurdu. Bu ikisini de Salebi ve diğerleri nakletmişlerdir.

"Anküm (sizden)": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O aslı üze-

redir, bunu da çoğunluk demiştir. *İkincisi:* Ailelerinizden, demektir, bu da Katade'nin görüşünden çıkmaktadır.

"Mü'minler için bir alamet olması için": Alamet olacak şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O size karşı onların ellerini çektirmesidir ki bu mü'minler için alamet olmuş; onlar da kendilerini görünür görünmez şartlarda himaye eden ve koruyanın Allah olduğunu bilmişlerdir.

İkincisi: O Hayber'dir, onun fethi Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in mü'minlere va'dettiği şeyde doğru olduğunun alameti olmuştur.

"Ve sizi doğru bir yola iletmesi için yaptı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Size O'na tevekkül ve itimat yolunu göstermesi için yaptı, bu da birinci görüşe göredir.

İkincisi: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i Allah'tan taraf fetih ve ganimet gibi va'dettiği şeyde tasdik etmekle hidayetinizi artırmak için yaptı.

"Başka ganimetler de": Manası şöyledir: Allah size başka ganimetler de va'detti. Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, Müslümanlar için bundan sonra olacak fetihlerdir. Simak el - Hanefi, İbn Abbas'tan "henüz güç yetiremediğiniz ganimetler" üzerinde: Allah'ın size nasip ettiği bu fetihler, dediğini rivayet etmiştir. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: O Hayber'dir, bunu da Atıyye ile Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmişler; İbn Zeyd de öyle demiştir.

Üçüncüsü: Persler ve Rumlardır, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; Hasen ile Abdurrahman bin Ebi Leyla da böyle demişlerdir.

Dördüncüsü: Mekke'dir, bunu da Katade ile İbn Kuteybe zikretmişlerdir.

"Gerçekten Allah onu kuşatmıştır": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İlmiyle ileride yapacağınızı bildiği fetihlerdir. *İkincisi:* Sizi muhafaza edip fetihler yapmanız için sizi diğerlerinden korumasıdır.

"Eğer kafirler sizinle savaşsalardı": Bu da Hudeybiye seferine katılanlara hitaptır, bunu da Katade, demiştir. Kafirler de Kureyş müşrikleridir. Buna göre mana şöyle olur: Eğer Hudeybiye günü sizinle savaşsalardı, "mutlaka arkalarını dönerlerdi". Çünkü kalplerinde korku vardı. "Sonra bir dost bulamazlardı": Çünkü Allah onları perişan etmişti. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Eğer savaşmayanlar seninle savaşsalardı, mutlaka onlara karşı zafer kazanırdın. Çünkü Allah'ın adeti,

dostlarına yardım etmektir. "Sünnetallah" bu mastar olarak mansuptur, çünkü "levellevül edbara"nın manası: Sennallahu azze ve celle hizlanehüm sünneten (Allah onların perişan olmasını adet edinmiştir) şeklindedir. Bunun benzeri de "kitaballahi aleyküm" *(Nisa: 24)* ve "sun'allah" *(Neml: 88)* kavillerinde geçmiştir.

"O ki ellerini sizden çekti": Enes bin Malik bunların seksen kişi olduklarını rivayet etmiştir. Bunlar Mekke halkından idiler, Ten'im dağından silahlı olarak ansızın Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in üzerine indiler. Peygamber de onları barışla etkisiz hale getirdi ve canlarını bağışladı. Allah da bu ayeti indirdi.[3] Abdullah bin Muğaffel de şöyle rivayet etmiştir: Biz Hudeybiye'de o ağacın altında Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber idik, birden karşımızda otuz genç peyda oldu. Üzerimize çullandılar, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onlara beddua etti; Allah da onların gözlerini aldı. Biz de kalkıp onları yakaladık. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onlara: "Bir antlaşma ile mi geldiniz?" dedi. Onlar da: Hayır, vallahi, dediler. O da onları serbest bıraktı. Bu ayet de indi. Katade de şöyle anlatmıştır: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem birkaç atlı gönderdi, onlar da kafirlerden on iki atlı getirdiler; Resulullah da onları salıverdi. Mukatil de şöyle demiştir: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile savaşmak üzere çıktılar, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem mızrak sallayarak ve ok atarak onları hezimete uğrattı, kaçarak Mekke evlerine girdiler. Müfessirler, ayetin manası şöyledir demişlerdir: Allah Teala minnetinden bahsetti; çünkü iki fırkanın arasına girdi, onlar da savaşmadılar, işi sulh ile bitirdiler.

Mekke'nin göbeğinde: Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O Hudeybiye'dir, bunu da Enes demiştir. *İkincisi:* Mekke vadisidir, bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Ten'im'dir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiştir.

"Mekke" kelimesine gelince, Zeccac şöyle demiştir: O, müennes olduğu için gayri munsariftir, "Bekke" gibi türemesi caizdir, mim de be'den bedeldir; darbetün lazimün ve lazibün denildiği gibi. İmtekkel fasilü ma fiddar'i kavlinden gelmesi de caizdir ki deve yavrusu annesinin memesindeki sütü son damlasına kadar emdi, demektir. Bu itibarla ona Mekke denilmesi oradaki izdihamdan dolayıdır. Birinci görüş daha güzeldir. Kutrub da şöyle demiştir: Mekke, temekkektül muhha'dan gelir ki kemikteki iliği sömürmektir. İbn Faris de: Temekkektül azme denir ki: Kemiğin iliğini çıkarmaktır, demiştir.

3 - Müslim, Cihad ve Siyer, hadis no, 133.

Temekkük, bir şeyi sonuna kadar götürmektir. Hadiste: Borçlularınızı son kuruşuna kadar sıkıştırmayın, denilmiştir.

Ona "Mekke" denilmesinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Çünkü orası bütün dağ yollarından halkın toplandığı yerdir, sanki onları çeker. Bu da: İmtekkel fasilü ma fi dar'innakati (deve yavrusu annesinin memesindeki sütü son damlasına kadar emdi) sözünden gelir.

İkincisi: Ona Mekke denilmesi: Bekektür recüle'den gelir ki birini alçaltmak, itibarını kırmaktır; sanki o da orada haksızlık edeni kırar ve alçaltır. Şöyle bir beyit getirmişlerdir:

Ey Mekke, kötüye istediğini yap (onu ez);
Mezhic ile Ak kabilelerine bir şey yapma.

Üçüncüsü: Ona bu ad verilmesi halkının sıkıntısındandır.

Dördüncüsü: Suyunun kıtlığındandır.

Mekke ile Bekke bir midir? Biz de bunu Al-i İmran: 96'da zikretmiştik.

"Sizi onlara muzaffer kıldıktan sonra (min ba'di en ezfereküm aleyhim)": Bu da "bihim" demektir. Çünkü: Zafirtü bifülanin de denir, zafirtü aleyhi de denir.

"Ve kânallahu bima ta'melune basira": Ebu Amr ye ile diğerleri de te ile okumuşlardır.

هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيَ
مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ
مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَؤُهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ
بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا
الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٢٥﴾ إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا
فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ
عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا
أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٢٦﴾

25 – Onlar o kimselerdir ki, kafir oldular ve sizi Mescid-i Haram'dan, kurbanlığı da hapsedilerek yerine varmaktan çevirdiler. Eğer kendilerini tanımadığınız mü'min erkekler ve mü'min kadınları bilmeden çiğneyip de o yüzden başınıza bir vebal gelecek olmasa idi (size fetih için izin verirdi. İzin verilmemesi) Allah'ın, dilediğini rahmetine sokması içindir. Eğer ayrılsalardı, onlardan kafirlere acıklı bir azapla azap ederdik.

26 – O zaman kafirler kalplerine taassubu, cahiliyet taassubunu, Allah da huzurunu Resul'ünün ve mü'minlerin üzerine indirmiş ve onları takva kelimesine zorlamıştı. Onlar da buna daha haklı ve ehil / layık idiler. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

"Onlar o kimselerdir ki kafir oldular": Yani Mekke halkı demektir, "ve sizi Mescid-i Haram'dan çevirdiler" onu tavaf edip umrenizi yapmaktan "ve kurbanlığı": Yani onu da çevirdiler, "hapsedilerek" çevirdiler, "ulaşmasından, yerine" yeri de kesilecek kurban mahallidir. "Eğer mü'min erkekler ve mü'min kadınlar olmasaydı" ki onlar Mekke'de zayıf görülen kimselerdi "bilmediğiniz" yani tanımadığınız demektir. "Çiğnemekten" öldürmekle ezilmekten. Ayetin manası şöyledir: Eğer öldürülmekle çiğnenecek, ezilecek ve tanımadığınız erkek ve kadın mü'minler olmasaydı. "O yüzden başınıza bir vebal gelmeseydi": Ayette vebal diye tercüme edilen maarre kelimesinde dört görüş vardır: *Birincisi:* Günahtır bunu da İbn Zeyd, demiştir. *İkincisi:* Diyet borcudur, bunu da İbn İshak demiştir. *Üçüncüsü:* Yanlışlıkla öldürme kefaretidir, bunu da İbn Saib, demiştir. *Dördüncüsü:* Dininizden olanları öldürme ayıbı, bunu da bir bölük müfessir nakletmiştir. Ayette atılan kelime vardır, takdiri şöyledir: Sizi bu sene Mescid-i Haram'a girdirirdim. Buna engel olmam sadece "Allah'ın, rahmetine girdirmesi içindir" yani dinine girdirmesi içindir "dilediğini" Mekke halkından. Onlar da Hudeybiye sulhundan sonra Müslüman oldular. "Eğer ayrılsalardı": İbn Abbas: Bir tarafa çekilselerdi, demiştir. İbn Kuteybe ile Zeccac da: Bilinselerdi, demişlerdir. Müfessirler de: Eğer müşriklerden seçilselerdi, demişlerdir. "mutlaka kafirlere azap ederdik" ellerinizle öldürmek ve esir etmekle. Bir cemaat de şöyle demişler: Eğer mü'minler kafirlerin bellerinden (sulplerinden) ayrılsalardı. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Mutlaka azap ederdik" kavli, iki kelamın cevabıdır: *Birincisi:* Eğer bazı erkekler olmasaydı, ikincisi de: Eğer ayrılsalardı kavlidir. "İz ceala (o zaman)": Bu "mutlaka azap ederdik, kavline bağlıdır. Hamiyet: Taassup ve kibir demektir. Onlar şöyle dediler: Muhammed'in ashabı, oğullarımızı ve kardeşlerimizi öldürdükleri halde Mekke'ye girerlerse, Araplar bunu başımıza kakarlar. Allah'a yemin ederiz ki bu olmaz, dediler. "Allah da Resul'ünün ve mü'minlerin üzerine

huzurunu indirdi" onlar da aynı duyguya kapılıp da savaşarak Allah'ın emrine karşı gelmediler. Şöyle de denilmiştir: Zikri geçen taassup (fanatizm) elçi Süheyl bin Amr'ın sulh metnine "Rahman Rahim" ve "Allah'ın Resul'ü" gibi ifadeleri yazmak istememesidir.

"Allah da onları takva sözüne zorladı": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: "Lailahe illallah"tır, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Said bin Cübeyr, İkrime, Katade, Dahhak, Süddi, İbn Zeyd ve diğerleri demişlerdir. Peygamber sallallahu aleyhi ve selleme isnat edilen hadis olarak da zikredilmiştir. Buna göre "elzemehüm" kelimesinin manası: Onlar için hükmetti olur ki o da şirki onlardan bertaraf etmesidir.

İkincisi: "Lailahe illallahu vallahu ekber"dir, bunu da İbn Ömer, demiştir. Ali bin Ebu Talip'ten de iki görüş nakledilmiştir.

Üçüncüsü: "Lailahe illallahu vahdehu laşerike leh, lehül mülkü velehül hamdü ve hüve ala külli şeyin kadir" kelimesidir. Bunu da Ata bin Ebi Rebah, demiştir.

Dördüncüsü: "Lailahe illallah Muhammedün Resulullah"tır, bunu da Ata el – Horasani, demiştir.

Beşincisi: "Bismillahirrahmanirrahim"dir. Bunu da Zühri, demiştir.

Buna göre mana şöyle olur: Müşrikler sulh kağıdına bunu yazmak istemeyince Allah da bunu mü'minlerin kalplerine yazdı. "Onlar da buna daha haklı idiler" müşriklerden "ve ehil idiler" Allah Teala'nın ilminde.

لَقَدْ
صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّءْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ
إِنْ شَاءَ اللّٰهُ اٰمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ
لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ
فَتْحًا قَرِيبًا ﴿٢٧﴾ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ
الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا ﴿٢٨﴾

27 – Andolsun, gerçekten Allah, Resul'üne gördüğü rüyayı hak ile tasdik etti. Eğer Allah dilerse, muhakkak Mescid-i Haram'a başlarınızı tıraş ederek ve kısaltarak korkmadan güvenle gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bildi de bunun ötesinden yakın bir fetih kıldı.

28 – O ki Resul'ünü hidayetle ve hak din ile gönderdi ki onu (hak dini) bütün dinlerin üzerine galip kılsın. Allah şahit olarak yeter.

"Andolsun, gerçekten Allah, Resul'üne gördüğü rüyayı tasdik etti": Müfessirler, iniş sebebi şöyledir, demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Hudeybiye seferine çıkmadan önce rüyasında biri: "Elbette Mescid-i Haram'a gireceksiniz..." dedi. Kendisi ve ashabının Mekke'ye saçlarını tıraş etmiş ve kısaltmış olarak girdiklerini gördü. Bunu da ashabına haber verdi, onlar da sevindiler. Hudeybiye seferine çıkınca Mescid-i Haram'a o sene gireceklerini zannettiler. Girmeden geri dönünce münafıklar: "Gördüğü rüya nerede?!" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi; onlar da ertesi sene girdiler.

"Eğer Allah dilerse (inşallah)": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: "İn" "iz" (zaman) manasınadır, bunu da Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: O Allah'tan istisnadır, bildiği halde böyle demiştir, insanlar ise bilmedikleri şeyde böyle derler. Bunu da Salep demiştir. Buna göre mana şöyledir: O, onların gireceklerini bildi, ancak insanların inşaallah demesi gibi onlar adına inşaallah, dedi.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Mescid-i Haram'a elbette gireceksiniz, eğer Allah size bunu emrederse. Bunu da Zeccac, demiştir.

Dördüncüsü: İnşallah, bazılarının veya hepsinin gireceklerine raci olabilir, çünkü bazılarının öleceklerini biliyordu. Bunu da Maverdi aktarmıştır.

Beşincisi: Bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in rüyasında birinin "Mescid-i Haram'a inşaallah emniyet içinde gireceksiniz" şeklindeki sözün hikaye edilmesidir, bunu da Kadı Ebu Ya'la nakletmiştir.

Altıncısı: O güven ve korkuya racidir; girişte ise şüphe yoktur. Bunu da Salebi aktarmıştır.

"Güvende olarak" düşmanlardan, "başlarınızı tıraş etmiş veya kısaltmış olarak" saçlarınızı "korkmadan" düşmandan.

"Sizin bilmediğinizi O bildi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, yararın sulhta olduğunu bildi. *İkincisi:* Geç girmede yarar olduğunu bildi. *Üçüncüsü:* Size bundan önce Hayber'i fethedeceğini bildi.

"Bunun öncesinden de yakın bir fetih kıldı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hayber'in fethidir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ata, İbn Zeyd ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: Hudeybiye barışıdır, bunu da Mücahit ile İbn İshak, demişlerdir. Biz de nasıl fetih olduğunu surenin başında açıklamıştık.

Bundan sonrası da "şahit olarak Allah yeter" kavline kadar Beraet: 33'te tefsir edilmiştir. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, İslam'ı bütün dinlerin üzerine çıkaracağına kendine karşı şahitlik etti. Bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Muhammed'in Allah'ın Resul'ü olduğuna O'nun şahitliği yeter. Bunu da Mukatil, demiştir.

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ
بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا
سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَمَثَلُهُمْ
فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى
عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾

29 – Muhammed Allah'ın Resul'üdür. Onun yanındakiler kafirlere karşı pek çetinler, kendi aralarında pek merhametliler. Onların ruku ve secde ettiklerini görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Yüzlerinde secde izinden nişanları vardır. İşte bu, onların Tevrat'taki misalidir. Onların İncil'deki misali de şöyledir: (Onlar) filizini çıkarıp da onu güçlendiren, kalınlaşıp gövdesi üzerine dikilen, çiftçinin hoşuna giden bir ekin gibidir. (Onların buna benzetilmesi) onlarla kafirleri kızdırması içindir. Allah onlardan iman edip iyi şeyler yapanlara bir bağış ve büyük bir mükafat va'detmiştir.

"Muhammedün resulullah": Şa'bi, Ebu Reca, Ebu'l – Mütevekkil ve Cahderi, ikisinde de nasb ile "muhammeden resulallah" okumuşlardır. İbn Abbas da: Onun resullüğüne şahitlik etti, demiştir.

"Onun yanındakiler": Ashabını kastediyor, eşidda' da şedid'in çoğuludur. Zeccac şöyle demiştir: Aslı eşdida'dır, tıpkı nasib ve ensıba' gibi. Ancak dallar harekeli olduğu için birincisi ikincisine idgam edilmiştir. "Men yertedde minküm" *(Maide: 54)* de böyledir.

"Ruhamau beynehüm": Ruhama, da rahim'in çoğuludur, mana da

şöyledir: Onlar kafirlere serttirler, birbirlerini ise severler. "Onları ruku ve secde ederlerken görürsün": Çok namaz kılmaları ile niteliyor. "Allah'tan lütuf isterler" o da cennettir, "rıza isterler" o da kendilerinden razı olmasıdır. Bu sıfat cumhura göre bütün ashap içindir. Mübarek bin Fedale de Hasen'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Yanındakiler" Ebu Bekir'dir, "kafirlere serttirler" de Ömer'dir, "kendi aralarında merhametliler" de Osman'dır, "onları ruku ve secde ederlerken görürsün" Ali bin Ebu Talip'tir. "Allah'tan lütuf ve rıza isterler" de Talha, Zübeyr, Abdurrahman, Sa'd, Said ve Ebu Ubeyde'dir.

"Nişanları" yani alametleri "yüzlerindedir. Bu alamet dünyada mıdır yoksa ahirette midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Dünyadadır, sonra bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O güzel tavırdır, bunu da İbn Ebi Talha rivayetinde İbn Abbas, demiştir. Mücahit rivayetinde de şöyle demiştir: O gördüğünüz şey değildir, ancak o, İslam siması, tarzı ve alçak gönüllülüğüdür. Mücahit de şöyle demiştir: O alındaki nasır işareti değildir, fakat huşu, vakar ve tevazudur.

İkincisi: O abdest suyunun ve ıslak toprağın izidir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Ebu'l – Aliye de şöyle demiştir: Çünkü onlar kumaş üzerinde değil toprağa secde ederlerdi. Evzai de şöyle demiştir: Bana ulaştığına göre o, alna yapışan topraktır.

Üçüncüsü: O solgunluktur, adamın yüzü gece solarsa, sabahleyin sararır. Hasen Basri de şöyle demiştir: Yüzlerindeki simaları" sarılıktır. Said bin Cübeyr de: Uykusuzluğun eseridir, demiştir. Şimr bin Ata da: O gece uykusuz kalmaktan dolayı yüzdeki sarılıktır, demiştir.

İkincisi: O ahirettedir, sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onların kıyamet gününde secde yerleri diğer yerlerinden daha çok beyaz olur, bunu da Atıyye al – Avfi, demiştir. Hasen ile Zühri de bu görüştedirler. El – Avfi, İbn Abbas'tan: Namazları kıyamet gününde yüzlerinde görünür, demiştir.

İkincisi: Onlar kıyamet gününde abdest azaları bembeyaz olarak haşrolunurlar.

"İşte bu onların misalidir": Yani sıfatı ve niteliğidir, mana da şöyledir: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabının Tevrat'taki sıfatı budur.

"İncil'deki misali": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bu Tevrat'ta zikredilen misal onların İncil'de de misalidir. Mücahit şöyle demiştir: Onların Tevrat ve İncil'deki misali birdir.

İkincisi: Geçen misalleri Tevrat'tadır, ama İncil'deki misali de "bir ekin gibidir" sözüdür. Bu da Dahhak ile İbn Zeyd'in görüşüdür.

Üçüncüsü: Onların Tevrat ve İncil'deki misali bir ekin gibidir. Bu görüşleri Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir.

"Ahrece şat'ehu": İbn Kesir ile İbn Amir, tının ve hemzenin fethi ve hemze ile "şataehu" okumuşlar; Nafi, Ebu Amr, Hamze ve Kisai de, tının sükunu ile "şat'ehu" okumuşlardır. Hepsi de meftuh hemze ile okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Ebu'l – Aliye ve İbn Ebi Able de tının fethi, hemzenin meddi ve elifle "şetâehu" okumuşlardır. Ebu Ubeyde: Filizi, demiştir. Eştaez zeru fehüve muştıün denir ki: Ekin yavrulamak, filiz çıkarıp çatallamaktır. "Feazerehu" onu güçlendirdi, filiz ana dal gibi oldu demektir. İbn Amir de fealehu gibi "feezerehu" okumuştur. İbn Kuteybe de: Ona yardım etti ve kuvvetlendirdi, demiştir. "Festağleza" kalınlaştı, demektir. "Festeva ala sukıhi" sûk, sak'ın çoğuludur, bu da aziz ve celil olan Allah'ın Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem için getirdiği bir misaldir; o tek başına çıktı, onu ashabı ile takviye etti, tıpkı tek ekin dalını yanlarından çıkan filizlerle takviye ettiği gibi. O da büyüdü, kalınlaştı ve sağlamlaştı. İbn Kesir, hemze ile "ala su'kıhi" okumuş, diğerleri ise hemzesiz okumuşlardır. Katade şöyle demiştir: İncil'de şöyle deniyor: Bir kavim çıkacaktır, ekin gibi bitecektir.

Bu misalden kimlerin kastedildiğinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ekinin aslı: Abdulmuttalib'tir, "filizini çıkardı" Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i çıkardı, demektir. "Kalınlaştı" Ömer'le "dikeldi" Osman'la "gövdesi üzerine" Ali bin Ebu Talip'le. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Ekinden maksat: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. "Filizini çıkardı" Ebu Bekir'dir. "Onu güçlendirdi" Ömer'le "kalınlaştı" Osman'la, "gövdesi üzerine dikeldi" Ali ile. "Ekincilerin hoşuna gider" yani mü'minlerin, demektir. "Kafirleri kızdırması için" O da Ömer'in Mekkelilere: Bugünden sonra Allah'a gizli ibadet edilmeyecektir, sözüdür. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan, Mübarek de Hasen'den rivayet etmiştir.

"Kafirleri kızdırması için": Yani onları çoğalttı ve güçlendirdi ki kafirler onlara kızsınlar. Malik bin Enes şöyle demiştir: Kim sabahleyin kalkar da kalbinde Resulullah salallahu aleyhi ve sellem'in ashabına karşı kin olursa, onu bu ayet çarpar. İbn İdris de şöyle demiştir: Onların kafirlere yani rafizilere benzeyeceklerinden korkarım, çünkü Allah Teala "kafirleri kızdırması için" buyurmuştur.

"Allah onlardan iman edip iyi şeyler yapanlara bir bağış ve büyük bir mükafat va'detmiştir": Ayette geçen "min" edatı hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Cinsi diğerlerinden ayırmak içindir mesela "fectenibur ricse minelevsan" *(Hac: 30)* ayetinde olduğu gibi. Şu sözde de böyledir: Enfik minedderahimi (dirhemlerden harca) yani masrafın o cinsten olsun demektir. İbn Enbari de, ayetin manası şöyledir, demiştir: Allah bu cinsten yani ashap sınıfından olup da iman edenlere şöyle va'detmiştir (açıkçası: Ashabın hepsi öyledir, demektir. Mütercim).

İkincisi: Bu va'din onlardan iman ve iyi amel üzerinde duranlara olduğudur.



49-HUCURAT SURESİ

Medine'de inmiştir. 18 ayettir.

İcma ile Medeni'dir. Sevban, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah bana Tevrat'ın yerine yedi uzun sure verdi, bana İncil'in yerine yüzlük (miun) surelerini verdi. Zebur'un yerine mesani surelerini verdi. Mufassal surelerle de bana ikram etti.[1] Yedi uzun sureden "velekad ateynake seb'an minel mesani" kavlinde bahsetmiştik *(Hicr: 87).* Miun da İbn Kuteybe'ye göre uzun surelerden sonrakilerdir. Onlara miun denilmesi, ayetlerinin yüzden fazla veya yakın olmasındandır. Mesani de onları takip edip yüzden aşağı olanlardır; sanki miun birinciler, mesani de ikinciler demiş gibi olur. Mufassal da mesani'den sonraki kısa surelerdir. Onlara mufassal denilmesi kısa olup besmele ile aralarının açık olmasındandır.

Maverdi tefsirinin başında Mufassal hakkında üç görüş beyan etmiştir: *Birincisi:* O Muhammed suresinin başından Kur'an'ın sonuna kadardır. Bunu da çoğunluk demiştir. *İkincisi:* Kaf suresinin başından sona kadardır. Bunu da İsa bin Ömer, birçok sahabeden nakletmiştir. *Üçüncüsü:* Duha suresinden sona kadardır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

---

1 - İmam Ahmed, Müsned, 4/107, Vasile bin Eska'dan.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَاتَّقُوا اللّٰهَ
اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿١﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَرْفَعُٓوا اَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ
صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ اَنْ تَحْبَطَ
اَعْمَالُكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٢﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَغُضُّونَ اَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ
رَسُولِ اللّٰهِ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ امْتَحَنَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوٰى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ
عَظ۪يمٌ ﴿٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ey o iman edenler, Allah'ın ve Resul'ünün önüne geçmeyin. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah hakkıyla işiten, her şeyi bilendir.

2 – Ey o iman edenler, seslerinizi Peygamberin sesinin üzerine yükseltmeyin. Kiminizin kiminize bağırması gibi ona sözle bağırmayın. Sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider.

3 – Şüphesiz Allah'ın Resul'ünün yanında seslerini kısanlar (var ya), işte Allah onların kalplerini takva için imtihan etmiştir. Onlar için bir bağış ve büyük bir mükafat vardır.

"Ey iman edenler, Allah'ın ve Resul'ünün önüne geçmeyin": İniş sebebinde dört görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Temim oğullarından bir heyet geldi, Ebu Bekir: Ka'ka' bin Ma'bed'i Emir et, dedi. Ömer de: Akra' bin Habis'i Emir et, dedi. Ebu Bekir: Sen sırf bana muhalefet etmek istedin, dedi; Ömer de: Ben sana muhalefet etmek istemedim, dedi. İkisi tartıştılar, sesleri yükseldi; bunun üzerine: "Ey iman edenler, Allah ve Resul'ünün önüne geçmeyin" ayetleri indi *(Hucurat: 1 – 5)*. Bu ayetten sonra Ömer, Resulullah'a sesini işittirmezdi, öyle ki ona ne demek istediğini sorardı. Bunu Abdullah bin Zübeyr rivayet etmiştir.

İkincisi: Bir kavim kurban bayramı günü Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bayram namazını kılmadan önce kurbanlarını kestiler; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onlara kurbanlarını iade etmelerini buyurdu, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: O: Allah şu şu konularda şöyle şöyle indirseydi, diyen birileri hakkında; Allah bundan hoşlanmadı ve önlerine geçerek onları durdurdu. Bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: O Amr bin Ümeyye ed – Damri hakkında indi, o Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e danışmadan Süleym oğullarından bir adam öldürmüştü. Bunu da İbn Saib, demiştir. İbn Ebi Talha da İbn Abbas'tan: Kitap ve sünnete muhalif bir şey söylemeyin, dediğini rivayet etmiştir. El – Avfi de ondan: Onun huzurunda konuşmaktan men edildiler, dediğini rivayet etmiştir. Hazreti Aişe radıyallahu anha'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Peygamberiniz oruç tutmadan önce oruç tutmayın. Ayetin manası bütün görüşlere göre şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir şey demeden veya bir şey yapmadan siz demeyin ve yapmayın. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Fülanün yukaddimü beyne yedeyil imami ve beyn yedey ebihi (filanca, imamdan veya babasından önce emir ve yasak koyuyor) denir.

"Tükaddimu": İbn Mes'ud, Ebu Hureyre, Ebu Rezin, Aişe, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, İkrime, Dahhak, İbn Sirin, Katade, İbn Yamur ve Yakup, tenin ve dalın fethi ile okumuşlardır. Ötekiler de tenin zammı ve dalın kesri ile okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: İkisi de doğrudur: Kaddemtü ve tekaddemtü de denir. Zeccac: İkisi de birdir, demiştir. "Allah'ın ve Resul'ünün ellerinin arasına (önüne) geçmeyin. Bu, ön demektir; zira insanın iki elinin arası önü demektir. Mana şöyledir: Emir'in (amirin) önüne geçmeyin.

"Seslerinizi yükseltmeyin": İniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Az önce Zübeyr hadisinde zikrettiğimiz gibi Ebu Bekir ile Ömer seslerini yükselttiler, bu da İbn Ebi Müleyke'nin görüşüdür.

İkincisi: O, Sabit bin Kays bin Şemmas hakkında inmiştir; o yüksek sesli biri idi, genellikle Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in huzurunda konuştuğu zaman onu sesiyle rahatsız ederdi. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Ona sözle bağırmayın": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, hitap ederken bağırmaktır, bunu çoğunluk demiştir.

İkincisi: Onu birbirinizi çağırdığınız gibi ismi ile çağırmayın, fakat: Ya Resulullah, ya Nebiyyallah, deyin. Bu da Said bin Cübeyr, Dahhak ve Mukatil'in görüşleridir.

"Amelleriniz boşa gitmesin diye": Bunu İbn Kuteybe, demiştir. Ahfeş de: Boşa gider korkusu ile demiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Burada boşa gitmenin manası, derecesinin düşmesidir yoksa küfürde olduğu gibi tamamen yok olması değildir.

"Şüphesiz seslerini kısanlar": İbn Abbas şöyle demiştir: "Seslerinizi yükseltmeyin" kavli inince Ebu Bekir, Resulullah'la ancak bir sırdaş gibi sessiz konuşacağına yemin etti. Bunun üzerine Allah Teala, Ebu Bekir hakkında "seslerini kısanlar" ayetini indirdi. Ayette geçen ğadd, "kul lilmü'minine yeğuddu" *(Nur: 30)* ayetinde anlattığımız gibi eksiltmek ve kısmaktır.

"Allah onların kalplerini imtihan etti": İbn Abbas: İhlaslı kıldı, demiştir. "Takva için" günahtan arındırdı. Zeccac da şöyle demiştir: Kalplerini yokladı, onları ihlaslı buldu. Nitekim: Bu altını ve gümüşü denedim denir ki: Eriterek onları denedim, her birinin saf olduğunu anladım manasınadır. İbn Cerir de şöyle demiştir: Onları imtihan ederek denedi; onları takva için saf ve halis hale getirdi.

إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِن وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾
وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّىٰ تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ
رَّحِيمٌ ﴿٥﴾

4 – Şüphesiz sana odaların arkasından seslenenlerin çoğu akıl etmez kimselerdir.

5 – Eğer onlar senin çıkmana kadar sabretselerdi, elbette onlar için daha hayırlı olurdu. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

"Şüphesiz sana odaların arkasından seslenenler": İniş sebebinde üç görüş vardır:

Birincisi: Temim oğulları Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler, kapıda durup: Ya Muhammed, dışarı çık, bizim methimiz güzel, kınamamız çirkindir, dediler. O da: "Bunu ancak Allah yapar" diyerek dışarı çıktı. Onlar da: Biz Temim oğullarından gelen kimseleriz, sana şairimiz ve hatibimizle geldik; seninle şiirde yarışacak ve seninle karşılıklı övüneceğiz dediler, O da: Ben ne şiirle gönderildim ne de övünmekle emrolundum, ancak yine de getirin, dedi. Zibrikan bin Bedir, içlerinden bir gence: Kalk, kendi üstünlüğünü ve kavminin üstünlüğünü anlat, dedi. O da kalkıp anlattı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de Sabit bin Kays'e emretti; o da ona cevap verdi. Şairleri kalktı, ona da Hassan cevap verdi. Akra' bin Habis: Allah'a yemin ederim ki bu nasıl oluyor bilmiyorum; hatibimiz konuştu, onların hatibi daha güzel konuştu. Şairimiz şiir söyledi, onların şairi daha güzel şiir söyledi, dedi sonra da ilerleyip Müslüman oldu. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de ona ihsanda bulundu ve kisvet giydirdi. Resulullah

sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında sesler yükseldi, gürültü çoğaldı; bunun üzerine bu ayet indi. Bu Cabir bin Abdullah ile diğerlerinin görüşüdür. İbn İshak da şöyle demiştir: Bu ayet Temim oğullarının kaba adamları hakkında indi, içlerinde de Akra' bin Habis, Uyeyne bin Hısn, Zibrikan bin Bedr, Kays bin Asım el – Minkari, Halid bin Malik ve Süveyd bin Hişam vardı. Bu ikisi Nehşel kabilesinden idiler. Temim'den Ka'ka' bin Ma'bed, Ata bin Habis ve Veki bin Veki de vardı.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Anber oğullarına bir birlik gönderdi, başlarına Uyeyne bin Hısn el – Fezari'yi kumandan tayin etti. Onlar bunu öğrenince kaçtılar ve ailelerini terk ettiler. Uyeyne de onları esir aldı. Onlar da gelip zürriyetlerinin fidyelerini vermek istediler. Öğle üzeri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem istirahatta iken geldiler, ya Muhammed, dışarı çık, diye bağırdılar, onu uykusundan uyandırdılar. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: Araplardan birkaç kişi birbirlerine: Şu adama gidelim, eğer peygamber ise onunla mutlu oluruz, eğer kral ise koltuğunda yaşarız, dediler. Geldiler; Ya Muhammed, ya Muhammed, diye bağırmaya başladılar. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Zeyd bin Erkam, demiştir.

"Hucurat" kelimesini Übey bin Ka'b, Hazreti Aişe, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Mücahit, Ebu'l – Aliye, İbn Yamur, Ebu Cafer ve Şeybe, cimin fethi ile okumuşlardır; Ebu Rezin, Said bin Müseyyeb ve İbn Ebi Able de sükunu ile okumuşlardır. Diğerleri ise zammı ile okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: En güzeli ha ile cimin zammeli olmasıdır, Bazı Araplar; el – Hucurat verrükübat, derler. Bazen de hafifçe: el-Hucrat derler. Temimler sakin, Hicazlılar harekeli söylerler. İbn Kuteybe şöyle demiştir: el – Hucuratın tekili hucre'dir, zulmet ve zulumat gibi. Müfessirler de şöyle demişlerdir: Odaların arkasından çağırmaları, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hangi odada olduğunu bilmemelerindendir.

"Eğer onlar senin çıkmana kadar sabretselerdi, elbette onlar için daha hayırlı olurdu": Zeccac şöyle demiştir: Sabır onlar için daha hayırlı olurdu. Hangi açıdan hayırlı olacağında da iki görüş vardır:

Birincisi: Zürriyetleri için verdikleri fidyede hayırlı olurdu; eğer sabretselerdi onları fidyesiz salıverirdi. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Allah'a ve Resul'üne itaatte kendileri için daha güzel olurdu.

"Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir": Yani içlerinden tövbe edenler için demektir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا
أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ ﴿٦﴾
وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ
وَلَٰكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ
إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ ﴿٧﴾
فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَنِعْمَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٨﴾

6 – Ey o iman edenler, eğer size bir fasık bir haber getirirse, araştırın; sonra bir topluma bilmeden sataşırsınız da yaptığınıza pişman olursunuz.

7 – Bilin ki, içinizde Allah'ın Resul'ü vardır. Eğer birçok işte size itaat ederse, elbette sıkıntıya düşersiniz. Ancak Allah size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde süsledi. Size küfrü, fasıklığı ve isyanı kötü gösterdi. İşte onlar doğru yolda olanlardır.

8 – Allah'tan bir lütuf ve nimet olarak. Allah hakkıyla bilen, hikmet sahibidir.

"Eğer size bir fasık bir haber getirirse": Velid bin Ukbe hakkında inmiştir, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zekatlarını almak üzere onu Mustalık oğullarına gönderdi, cahiliyede de onunla aralarında düşmanlık vardı. Biraz gittikten sonra korkup döndü ve: Onlar zekat vermek istemediler ve beni öldürmek istediler, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de onlara başkasını gönderdi. Bu ayet de bunun üzerine indi. Ben de olayı "el – Muğni" kitabında normal ve "el – Hadaik" kitabında da uzun uzadıya anlattım. "Araştırın" kavlinin manasını da Nisa: 94'te zikrettim.

Nebe' ise haberdir, "en" de "liella" manasınadır. Bilmeden demek de: O toplumun durumunu bilmeden demektir. "Yaptığınıza olursunuz": yanlışlıkla onlara verdiğiniz zarardan dolayı "pişmanlar".

Sonra onları korkutup "Bilin ki, içinizde Allah'ın Resul'ü vardır" dedi. Yani ona yalan söylerseniz Allah ona haber verir, siz de rezil olursunuz, demektir. Sonra şöyle dedi: "Eğer size birçok işte itaat ederse" Yani ona verdiğiniz asılsız haberlerde sizi dinlerse, "elbette sı-

kıntıya düşersiniz" zor durumda kalırsınız. İbn Kuteybe: Anet, sıkıntı ve kötülüktür, demiştir. Başkası da şöyle demiştir: O günah ve helaktir, zira müslümanlar o kavmin kafir olduklarını işitince: Ya Resulallah, üzerlerine asker gönder, onlarla savaş ve onları öldür, dediler. Sonra da mü'minlere hitap edip: "Ancak size imanı sevdirdi... isyankarlığı kötü gösterdi" dedi. Sonra da dönüp onlardan haber verdi: "İşte doğru yolda olanlar onlardır" dedi. İşin doğrusunu bilenler onlardır, demektir. "Allah'tan bir lütuf ve rahmet olarak": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Size bunu bir lütuf olarak yaptı, yani izzet ikram olarak yaptı, demektir.

وَاِنْ طَٓائِفَتَانِ
مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ اقْتَتَلُوا فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَاۚ فَاِنْ بَغَتْ اِحْدٰيهُمَا عَلَى
الْاُخْرٰى فَقَاتِلُوا الَّت۪ي تَبْغ۪ي حَتّٰى تَف۪ٓيءَ اِلٰٓى اَمْرِ اللّٰهِۚ فَاِنْ فَٓاءَتْ فَاَصْلِحُوا
بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَاَقْسِطُواۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِط۪ينَ ﴿٩﴾
اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ فَاَصْلِحُوا بَيْنَ اَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ
تُرْحَمُونَ ﴿١٠﴾

9 – Eğer mü'minlerden iki topluluk savaşırlarsa, aralarını bulun. Eğer ikisinden biri diğerine saldırırsa, saldıran Allah'ın emrine dönünceye kadar onunla savaşın. Eğer dönerse, aralarını adaletle düzeltin ve adil olun. Şüphesiz Allah adilleri sever.

10 – Mü'minler ancak kardeştir. Kardeşlerinizin aralarını bulun. Allah'tan korkun. Umulur ki esirgenirsiniz.

"Eğer iki topluluk": İniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Buhari ile Müslim, Sahih'lerinde Enes bin Malik'ten şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Abdullah bin Übey'e gitsen" dediler. O da bir merkebe bindi, onunla beraber Müslümanlar da yaya olarak gittiler. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ona gelince, "bana yaklaşmayın, Allah'a yemin ederim ki merkebinin kokusu beni rahatsız etti" dedi. Ensar'dan biri de: Allah'a yemin ederim ki senin kokundan daha güzeldir, dedi. Abdullah'ın aşiretinden biri kızdı, ashaptan ona aynı tonla karşılık verenler oldu. Birbirlerine hurma dalı, tokat ve pabuçlarla girdiler. Bize ulaştığına göre "eğer iki

topluluk savaşırlarsa" ayeti onların hakkında indi.[2] Yine iki hadisçi Üsame'den de şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Sa'd bin Ubade'yi ziyarete çıktı, aralarında Abdullah bin Übey ile Abdullah bin Revaha'nın da oldukları bir meclise uğradı; İbn Übey yüzünü ridasiyle kapattı ve: Toz etmeyin, dedi... Müslümanlar, müşrikler ve Yahudiler birbirlerine sövdüler.[3] Ben de hadisi "el – Muğni" ve "el – Hadaik" kitaplarında uzun uzadıya anlattım. Mukatil de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ensarın yanında merkebin üzerinde durdu, merkep idrar yaptı, Abdullah bin Übey de: Öf, dedi ve burnunu tuttu. Abdullah bin Revaha da: Allah'a yemin ederim ki o senden daha hoş kokuyor, dedi. İbn Übey'in aşireti ile İbn Revaha'nın aşireti arasında pabuçlarla, tokatlarla ve hurma dallarıyla vuruşma oldu. Ayet de bunun üzerine indi.

İkincisi: O ensardan iki kimse hakkında indi, aralarında bir hak meselesinde tartışma oldu. Biri: Hakkımı zorla alırım, dedi, çünkü aşireti kalabalıktı. Ötekisi de onu hakem olarak Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e davet etti. Anlaşamadılar, tokatlarla pabuçlarla birbirilerine girdiler. Bunu Katade demiştir. Mücahit de şöyle demiştir: İki toplumdan maksat: Evs ile Hazreç'tir. Onlar sopalarla kavga ettiler. Übey bin Ka'b, İbn Mes'ud ve Ebu Amr el–Cevni tesniye müzekker fiil kalıbıyla "iktetela" okumuşlardır; Ebu'l–Mütevekkil en–Naci ile İbn Ebi Able de tesniye müennes kalıbıyla te ve lamdan sonra da elifle "ikteteleta" okumuşlardır. Hasen, Katade ve Süddi de şöyle demişlerdir: "Aralarını bulun" onları aziz ve celil olan Allah'ın kitabına davet etmek ve içindekine kayıtsız şartsız razı olmakla. "Eğer biri diğerine saldırırsa": Haksız bir talepte bulunur da barışa yanaşmazsa "dönünceye kadar onunla savaşın" Allah'ın emrine" yani emrettiği sulhu kabul edinceye kadar, demektir.

"Adil olun": Yani aralarını bulmada adaletle hükmedin, demektir.

"Mü'minler ancak kardeştir": Zeccac şöyle demiştir: Dinlerinde bir olurlarsa, bu birlik nedeniyle köklerine dönmüş olurlar. Çünkü onlar Adem ile Havva'dan gelmektedirler. Dinleri farklı olursa, soyları da farklı olur.

"Feeslihu beyne ehaveyküm": Çoğunluk tesniye ye'si ile "ehaveyküm" okumuşlar; Übey bin Ka'b, Muaviye, Said bin Müseyyeb, İbn Cübeyr, Katade, Ebu'l – Aliye, İbn Yamur, İbn Ebi Able ve Yakup, cemi olarak hemzenin kesri ve te ile "beyne ihvetiküm" okumuşlardır. Ali bin

---

2 – Buhari, Sulh, bab, 1; Müslim, Cihad, hadis no, 117.

3 – Buhari, Tefsirü sure-i Al-i İmran, bab, 15; İstizan, bab, 20; Müslim, Cihad, hadis no, 116; Ahmed, Müsned, 5/203.

Ebu Talib, Ebu Rezin, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Hasen, Şa'bi ve İbn Sirin nun ile ondan önce de elifle "beyne ihvaniküm" okumuşlardır. Katade: Bundan Evs ile Hazreç kastedilmiştir, demiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا
خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ
وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ
بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿١١﴾

11 – Ey o iman edenler, bir topluluk bir toplulukla alay etmesin, kendilerinden daha hayırlı olmaları umulur. Kadınlar da kadınlarla alay etmesinler; kendilerinden daha hayırlı olmaları umulur. Kendinizi kötülemeyin ve lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü addır. Kim tövbe etmezse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.

"Bir topluluk bir toplulukla alay etmesin": Bu ayet üç sebeple inmiştir: Başından "onlardan hayırlı olmaları umulur" kavline kadar bir sebeple inmiştir; bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sabit bin Kays bin Şemmas, bir gün Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e yakın oturmak üzere geldi, kulağında sağırlık vardı. Önündeki bir adama: Yer ver, dedi. Adam da ona: Başka yer var, dedi. O da kızarak oturdu. Sonra adama: "Sen kimsin?" dedi. O da: Ben filanım, dedi. Sabit de: Demek sen, filanca kadının oğlusun, dedi. Cahiliyede ayıplanan kötü bir kadından bahsetti. Adam sesini çıkarmadı, başını eğdi. Bunun üzerine: "Bir topluluk bir toplulukla alay etmesin, kendilerinden daha hayırlı olmaları umulur" ayeti indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Temim heyeti Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in fakir ashabı ile alay ettiler, çünkü perişan hallerini gördüler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Dahhak ile Mukatil, demişlerdir.

"Kadınlar da kadınlarla alay etmesinler": Bu da bir sebeple inmiştir; onda da üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kadınları, Ümmü Seleme'yi kısalıkla kınadılar, bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu da Enes bin Malik, demiştir. Mukatil de Aişe'nin, Ümmü Seleme'nin kısalığı ile alay ettiğini iddia etmiştir.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kadınlarından ikisi, yine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in karısı ümmü Seleme ile dalga geçtiler. Ümmü Seleme bir gün dışarı çıkmıştı, dış örtüsünün bir ucunu beline bağlamış, öbür ucun da arkasına atmıştı. O iki kadından biri diğerine: Ümmü Seleme'nin arkasındaki şeye bak, sanki köpek dili gibidir, dedi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

Üçüncüsü: Safiye bint Huyey, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Kadınlar beni ayıplıyor ve: Ey iki Yahudinin kızı Yahudi, diyorlar, dedi. O da: Benim babam Harun, amcam Musa, kocam da Muhammed'dir, deseydin, ya dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Kendinizi kötülemeyin ve lakaplarla çağırmayın": Bu da bir sebeple inmiştir, onda da üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye geldi, insanlar birbirlerini lakaplarla çağırıyorlardı. Ya Resulallah, onlar bundan hoşlanmıyorlar, denildi. Bunun üzerine: "Birbirinize lakap takmayın" kavli indi. Bunu da Ebu Cübeyre bin Dahhak, demiştir.

İkincisi: Ebu Zer'le bir adam arasında çekişme geçti, adam: Ey Yahudi kadının oğlu, dedi. Bunun üzerine "birbirinizi lakaplarla çağırmayın" kavli indi, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Ka'b bin Malik el – Ensari ile Abdullah bin Ebi Hadred el – Eslemi arasında bir söz geçti, ona: Ey Bedevi, dedi. Abdullah da ona: Ey Yahudi, dedi. Bu ikisi hakkında "kendinizi kötülemeyin ve lakaplarla çağırmayın" ayeti indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Ayetlerin tefsirine gelince: "Bir topluluk bir toplulukla alay etmesin": Yani zengin fakirle günahı gizli olan açık olanla yüksek soylu soyu düşük olanla ve kusur sayılabilecek şeylerle alay etmesin, umulur ki o Allah katında kendisinden daha hayırlı olur. Biz de Bakara: 54'te kavmin kadınlar değil erkekler topluluğuna denildiğini açıklamıştık. Bunun içindir ki ayrıca "kadınlar da kadınlarla alay etmesinler" dedi. "Vela telmizu": Ayıplamayın, demektir. Bunun açıklaması da Tevbe: 58'de geçmiştir. Burada nefislerinizden (kendinizden): Kardeşler kastedilmiştir. Mana da şöyledir: Müslüman kardeşlerinizi ayıplamayın; çünkü onlar da sizin gibidirler. Tenabüz: Nebz kökünden tefaul veznindedir, o da mastardır, nebz ise isimdir. Elkap da lakabın çoğuludur, o da: Esas isimden başka insanın çağrıldığı şöhretidir. İbn Kuteybe: "Vela tenabezu bilelkab": Birbirinizi lakaplarla çağırmayın, demiştir. "Elkab" ile "enbaz" birdir, "nebzühüm er – rafizatu" hadisi de ondandır ki lakapları Rafizi'dir, demektir. Bu lakaplardan ne murat edildiği hususunda da müfessirlerin dört görüşleri vardır:

Birincisi: Tövbe edeni daha önce yaptığı kötülükle ayıplamaktır, bunu da Atıyye el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O İslamdan önceki dini ile çağırmaktır, mesela bir Yahudi Müslüman olduğu halde onu: Ey Yahudi, diye çağırmak gibi. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; Hasen, Said bin Cübeyr, Ata el – Horasani ve el – Kurazi de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O, bir adamın bir adama: Ey kafir, ey münafık, demesidir, bunu da İkrime demiştir.

Dördüncüsü: O kötü amellerle ad takmaktır; mesela: Ey zani, ey hırsız, ey fasık, demek gibi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. İlim adamları şöyle demişlerdir: Bu lakaplardan maksat, çağrılan kişinin hoşlanmadığı veya kendisi için kötüleme kabul edilen şeylerdir. Amma övgü kazandıran, doğru olanlar kötü değildir; nitekim Ebu Bekir'e: Atîk, Ömer'e: Faruk, Osman'a: Zinnureyn, Ali'ye; Ebu Türab, Halid'e: Seyfullah denilmesi gibi. "Fasıklık ne kötü addır": Yani iman ettiği halde ona fasık veya kafir demek ne kötüdür. "Kim tövbe etmezse" lakap takmaktan "işte onlar zalimlerin ta kendileridir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar günahlarıyla kendilerine zarar verenlerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar lakap takılan kimselerden daha zalimdirler. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا
تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ
أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ ﴿١٢﴾

12 – Ey o iman edenler, zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bazısı günahtır. Kusur araştırmayın. Kiminiz kiminizi gıybet etmesin. Biriniz kardeşinin ölü iken etini yemekten hoşlanır mı? İşte ondan tiksindiniz! Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah tövbeleri çok kabul eden, çok esirgeyendir.

"Zannın birçoğundan sakının": İbn Abbas: Allah Teala mü'mini mü'mine kötü düşünmekten men etmiştir, demiştir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: O, bir adam bir adamdan kötü bir kelime söylediğini işitir, o ise bir kötülük düşünmez, veya onun bir yere girdiğini görür, o ise bir kötülük düşünmez, Müslüman kardeşi ise onu görür ve onun için kötü düşünür. Zeccac da şöyle demiştir: O iyi kimseyi kötü zan-

netmektir. Kötüler ve fasıklar için ise bizim onlardan gördüğümüz şekilde düşünme hakkımız vardır. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bu ayet bütün zanların men edilmediğini gösterir; zan ise dört kısımdır: Mahzurlu, emredilen, mübah ve mendup. Mahzurlu olan şudur: O Allah Teala hakkında kötü düşünmektir. O'nun hakkında iyi düşünmek vaciptir. Dış görünüşleri adil olan Müslümanlar için kötü düşünmek de mahzurludur. Emredilen zan ise, aleyhinde ilme götüren delil olmayan zandır. Biz buna hüküm vermekle emrolunmuşuzdur. Zann-ı galiple yetinmek ve hükmü ona göre vermek vaciptir. Mesela adil şahitlerin şahitliklerini kabul etmek, kıbleyi tespit etmek, başkasının yenen haklarını değerlendirmek, miktarları şeriatçe belirtilmeyen diyet miktarlarını tespit etmek bu kabildendir. Bu ve benzeri şeylerde zann-ı gaiple karar vermeye davet edilmişizdir. Mübah zan ise imamın namazda şüphe etmesi gibidir ki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bu gibi durumda zann-ı galibe göre hareket etmeyi buyurmuştur. Eğer onu yaparsa mubah olur, eğer yapmaz da azını alır, eksiğini tamamlarsa o da caiz olur. Ebu Hureyre, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den: "Zannettiğiniz zaman gerçek kabul etmeyin"[4] dediğini rivayet etmiştir. Din kardeşi hakkında kalbine gelen şüpheler de bu türdendir, onu gerçek kabul etmemelidir. Mendup ise Müslüman kardeşi hakkında iyi düşünmektir ki bu istenen bir şeydir ve ondan dolayı sevap kazanılır. "Kötü düşünerek mallarınızı insanlardan koruyun"[5] hadisi ise malı korumak için kötü ihtimali düşünmeyi tavsiye etmiştir; mesela: Eğer kapımı açık bırakırsam hırsızların çalmasından korkarım, demek gibi. *(Dilimizde de: Sen kötüsünü düşün, deriz. Mütercim).*

"Zannın bazısı günahtır": Müfessirler şöyle demişlerdir: O Müslüman kardeşi hakkında kötü düşündüğünü konuşmaktır; eğer onu konuşmazsa bunda bir beis yoktur. Bazıları da bu zannı konuşmasa da bizzat düşünmekle günah olur demişlerdir.

"Vela tecessesu": Ebu Rezin, Hasen, Dahhak, İbn Sirin, Ebu Reca ve İbn Yamur, ha ile "vela tehassesu" okumuşlardır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Tecessüs ile tahassüs birdir, o da araştırmaktır. Casus da buradan gelir. Yahya bin Ebi Kesir'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Tecessüs cim iledir: İnsanların gizli taraflarını araştırmaktır. Ha ile tahassüs ise birilerini dinlemektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Tecessüs: Müslümanların ayıp ve açıklarını araştırmaktır. Mana da şöyledir: biriniz kardeşinin kusurunu araştırmasın, Allah'ın örttüğü ayı-

4 - İbn Kesir, Tefsir, Taberani'den.

5 - Taberani, Evsat; Heysemi, Mecmauz Zevaid, 8/86.

bını açığa çıkarmak istemesin. İbn Mes'ud'a: Şu Velid bin Ukbe'nin sakalından içki damlıyor, dediler; o da: Biz tecessüsten men edildik, eğer bir şey görürsek ona göre hükmederiz, dedi.

"Kiminiz kiminizi gıybet etmesin": Yani arkasından kötü konuşmasın, demektir. Ebu Hureyre rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e "gıybet nedir?" denildi. O da: Din kardeşinden kötü bahsetmektir, dedi. "Ya dediğimiz onda varsa?" dediler. O da: Eğer dediğin onda varsa onu gıybet ettin, eğer yoksa ona bühtan ettin, dedi.[6]

Sonra Allah gıybete bir misal getirdi: "Biriniz kardeşinin ölü iken etini yer mi (meyten)" dedi. Nafi şedde ile "meyyiten" okumuştur. Zeccac da, bunun açıklaması şöyledir, demiştir: Hazırda olmayan birinden kötü bahsetmek, onun ölü iken etini yemeye benzetilmiştir ki, o bunu hissetmez. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bu, gıybetin şiddetle haram olduğunu gösterir; çünkü Müslüman'ın etini yemek haramdır. Ayrıca insan bundan doğal olarak tiksinir; o nedenle gıybet de onun gibi kötü kabul edilmelidir.

"Fekerihtümuhu": Dahhak ile Asım el – Cahderi, kâfın ref'i ve ranın şeddesi ile: "Fekürrihtümuhu" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Ondan tiksindiniz, öyleyse onu yapmayın. Kim "fekürrihtümuhu" okursa, o size kötü gösterildi, demektir, mana da birdir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Onun ölü iken etini yemek istemediğiniz gibi arkasından onu kötülükle zikretmekten de uzak durun.

"Allah'tan korkun": Yani gıybet hakkında, "şüphesiz Allah tövbeleri çok kabul edendir" tövbe eden için, "çok esirgeyendir" onu.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا
وَقَبَٓائِلَ لِتَعَارَفُوا اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ
خَبٖيرٌ ﴿١٣﴾

13 – Ey o insanlar, gerçekten biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Tanışmanız için sizi milletler ve kabileler kıldık. Şüphesiz Allah katında en değerliniz (O'ndan) en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, her şeyden haberdardır.

---

6 – Müslim, Birr, hadis no, 70; Ebu Davud, Edeb, bab, 35; Tirmizi, Birr, bab, 23; Ahmed, Müsned, 2/230, 284, 386, 458.

"Ey o insanlar, gerçekten biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık": İniş sebebinde üç görüş vardır:

Birincisi: Sabit bin Kays ve onun, kendisine yer vermeyen kimseye: "Sen falanca kadının oğlusun" demesi hakkında indi. Biz de bunu "bir topluluk başka bir toplulukla alay etmesin" *(Hucurat: 11)* ayetinde İbn Abbas'tan zikretmiştik.

İkincisi: Mekke fethedildiği gün Resulallah sallallahu aleyhi ve sellem, Bilal'e Ka'be'nin damına çıkmasını emretmişti. Bununla da müşrikleri hor duruma düşürmek istemişti. Bilal ezan okuyunca, Attab bin Esiyd: Allah'a hamdolsun ki babam Esiyd'in canını aldı da bugünü görmedi, dedi. Haris bin Hişam da: "Muhammed bu kara kargadan başka bir müezzin bulamadı?" dedi. Süheyl bin Amr da: "Eğer Allah bir şeyi beğenmezse onu değiştirir, dedi. Ebu Süfyan da şöyle dedi: Ben bir şey demem, eğer bir şey dersem gök bana şahitlik eder ve yer benden onu haber verir. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Siyahi bir köle hasta oldu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onu ziyaret etti, sonra da köle öldü. Onun yıkanıp kefenlenmesini ve defnedilmesini temin etti. Bu da ashabı çok etkiledi, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Yezid bin Şecere demiştir. Erkek ile kadından maksat, Adem ile Havva'dır, mana da: Sizler soyda eşitsiniz, demektir. Bu da soy sopla övünmeyi men etmektedir. Şuub: Şab'in çoğuludur, o da Mudar ve Rebia gibi büyük halk topluluğudur. Kabile ondan küçüktür; Rebia'dan Bekr, Mudar'dan Temim gibi. Bu da müfessirlerin çoğunluğunun ve dilcilerin görüşüdür. Ata da, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Şuub'tan Arap olmayanlar, kabilelerden de Araplar kastedilmiştir. Ebu Rezin de şöyle demiştir: Şuub: Kökleri kimseye dayanmayan dağlılardır, kabileler de Arap oymaklarıdır. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Kabilelerin kök oldukları, şuubun da onlardan çıkan dallar olduğu söylenmiştir. Bu da birinci görüşün tersidir.

"Tanışmanız için": Yani birbirinizi yakın ve uzak soyda bilmeniz için. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Sizi tanışmanız için böyle yaptık, övünmeniz için değil. Sonra onlara Allah katında en değerlilerinin O'ndan en çok sakınanlar olduğunu haber verdi. Übey bin Ka'b, İbn Abbas, Dahhak, İbn Yamur ve Eban bin Asım, aynın sükunu, ranın kesri ve elifsiz olarak "litarifu" okumuşlardır. Mücahit, Ebu'l – Mütevekkil ve İbn Muhaysın da şeddeli tek te ve şeddesiz meftuh ra ile "littearefu" okumuşlardır. Ebu Nehik ile A'meş de, iki te, şeddeli ra ve elifsiz olarak "litetearrefu" okumuşlardır.

"İnne ekremeküm": Ebu Abdurrahman es - Sülemi, Mücahit ve Ebu'l - Cevza, hemzenin fethi ile "enne" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Kim fetha ile "enne" okursa, sanki: Litearefu enne ekremeküm ettekıyyü (en kıymetlinizin Allah'tan korkanlar olduğunu bilmeniz için) demiş gibi olur. Eğer tam öyle olsa idi, "lita'rifu" derdi. Ancak şu manaya öyle olması da caizdir: Bazınız bazınıza Allah katında en kıymetlinizin O'ndan en çok korkanlar olduğunu tanıtması için.

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَٰكِنْ قُولُوا
أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ
وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ
رَحِيمٌ ﴿١٤﴾ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ
ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿١٥﴾ قُلْ أَتُعَلِّمُونَ اللَّهَ بِدِينِكُمْ وَاللَّهُ
يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٦﴾
يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ
عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٧﴾ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ
غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

14 – Bedeviler: "İman ettik" dediler. De ki: "Siz iman etmediniz, ancak "Müslüman olduk" deyin. İman kalplerinize henüz girmedi. Eğer Allah'a ve Peygamber'e itaat ederseniz, amellerinizden hiçbir şey eksiltmez. Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

15 – Mü'minler ancak Allah'a ve Resul'üne iman eden, sonra da şüphe etmeyen ve malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenlerdir. İşte onlar doğruların ta kendileridir.

16 – De ki: "Allah'a dininizi siz mi öğretiyorsunuz? Allah göklerde ve yerde olanı bilir. Allah her şeyi bilendir.

17–Müslüman olmalarını başına kakıyorlar. De ki: Müslümanlığınızı başıma kakmayın. Bilakis Allah sizi imana iletmekle size lütufta bulunur; eğer doğru kimseler iseniz!

18 – Şüphesiz Allah göklerin ve yerin gaybını bilir. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görendir.

"Bedeviler: İman ettik, dediler": Mücahit: Ayet, Esed bin Huzeyme oğulları hakkında indi, demiş, başkası da onları şöyle nitelemiştir: Onlar bir kıtlık yılında Medine'ye geldiler, Müslüman olduklarını gösterdiler, aslında iman etmiş değillerdi. Medine'nin yollarını pislikleriyle kirlettiler, fiyatları yükselttiler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in başına kakar: Sana ağırlıklarımız ve ailelerimizle geldik, seninle savaşmadık, dediler. Bu ayet onların hakkında indi. Süddi de şöyle demiştir: Ayet Müzeyne, Cüheyne, Eslem, Eşca ve Gıfar bedevileri hakkında indi. Bunlar Allah Teala'nın Feth suresinde zikrettiği kimselerdir. Kendilerini emniyete almak için: Allah'a iman ettik, derlerdi. Hudeybiye seferine katılmaları istenince, geri çekildiler. Bu ayet de onların hakkında indi. Mukatil de şöyle demiştir: Yurtları Mekke ile Medine arasında idi. Yanlarından Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in birlikleri geçince, kanlarını ve mallarını korumak için: İman ettik, derlerdi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Hudeybiye seferine çıkınca, ona katılmadılar.

"De ki: Siz iman etmediniz": Yani tasdik etmediniz. "Ancak: Müslüman olduk, deyin": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kılıç korkusuyla teslim olduk ve itaat ettik, deyin. Zeccac da şöyle demiştir: İslam, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in getirdiklerine baş eğip teslim olmaktır. Bu sayede kanları akıtılmaz. Eğer bununla beraber itikat ve kalpte tasdik de olursa, işte iman odur. Allah bunları "iman kalplerinize girmedi" kavli ile imandan çıkardı. Yani siz tasdik etmediniz, ancak öldürülmekten emin olmak için teslim oldunuz. Mukatil de şöyle demiştir: "Lemma" "lem" manasınadır, tasdik kalplerinize girmedi, demektir.

"Eğer Allah'a ve Resul'üne itaat ederseniz": İbn Abbas: Eğer hulus-ı kalp ile iman ederseniz, demiştir. "Layelitküm": Ebu Amr, elif ve hemze ile "ye'litküm" okumuştur. Ondan hemzeyi terk ederek sakin elifle okuduğu da rivayet edilmiştir. Diğerleri ise elifsiz ve hemzesiz "yelitküm" okumuşlardır. Ebu Amr'in okuyuşu, elete ye'litü'den'dir, diğerlerinin okuyuşu ise late yeliytü'dendir. Ferra: İkisi de lügattir, manaları da birdir, demiştir, anlamı da: Amellerinizden eksiltmez, demektir. Ebu Ubeyde de onda üç lügat vardır, takdiri şöyledir, demiştir:

Elete yelitü, takdiri (vezni): Efeke ye'fikü'dür, ve elate yüliytü, vezni ekâle yukıylu'dür, ve late yeliytü'dür. Şair Rube de şöyle demiştir:

Nice nemli geceler vardır ki yürüdüm,
Hiçbir eksiklik beni onda yürümekten alıkoymadı.

"Amellerinizden": Yani onların sevabından eksiltmez, demektir. Sonra imanlarında sadık olanları bundan sonraki ayetle niteledi. "Yertabu"nun manası da şüphe ederler, demektir. Cihad'ın zikredilmesi de o zamanda Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile cihadın farz olmasındandır. "İşte doğrular onların ta kendileridir": İmanlarında doğru olanlar, demektir. Bu iki ayet inince Resulullah sallahu aleyhi ve sellem'e geldiler, sadık mü'minler olduklarına yemin ettiler. Ayet de bunun üzerine indi.

"Kul etüallimunallaha bidiniküm": "Alleme" (a'leme) bildirdi manasınadır, bunun içindir ki "bidiniküm" kavlinde be gelmiştir, mana da şöyledir: Üzerinde bulunduğunuz dini Allah'a mı bildiriyorsunuz? Yani O bunu bilmektedir, haber vermenize muhtaç değildir. Onların hakkında da "Müslüman olmalarını başına kakanlar" ayeti indi, onlar: Müslüman olduk, seninle savaşmadık, dediler. Allah daha iyi bilir.



50-KAF SURESİ

Mekke'de inmiştir. 45 ayettir.

Ona Basikat suresi de denir, el – Avfi ve diğerleri İbn Abbas'tan onun Mekki olduğunu rivayet etmişlerdir. Hasen, Mücahit, İkrime, Katade ve cumhur da böyle demişlerdir. İbn Abbas ile Katade'den onda bir ayet Medeni olduğu nakledilmiştir, o da: "Velad halaknes semavati velarda..." (Kaf: 38) ayetidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قٓ وَالْقُرْاٰنِ الْمَجِيدِ ﴿١﴾ بَلْ عَجِبُوا اَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ الْكَافِرُونَ
هٰذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿٢﴾ ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذٰلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ ﴿٣﴾
قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْاَرْضُ مِنْهُمْ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ ﴿٤﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا
جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي اَمْرٍ مَرِيجٍ ﴿٥﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Kaf. O şerefli Kur'an'a andolsun.

2 – Bilakis onlar içlerinden kendilerine bir uyarıcı gelmesine şaştılar. Kafirler: "Bu, şaşılacak bir şeydir" dediler.

3 – Öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı (tekrar hayata döneceğiz)? Bu, çok uzak bir dönüştür.

4 – Yerin onlardan eksilttiğini gerçekten bildik. Yanımızda tespit eden bir kitap vardır.

5 – Bilakis kendilerine geldiği zaman hakkı yalanladılar. Artık onlar karışık bir durumdadırlar.

"Kaf": Cumhur kafın sükunu ile okumuşlardır. Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Ebu'l – Mütevekkil, Ebu Reca ve Ebu'l – Cevza, fenin nasbı ile "Kafe" okumuşlardır. Ebu Rezin ile Katade de, fenin ref'i ile "Kafu" okumuşlardır. Hasen ile Ebu İmran da fenin kesri ile "Kafi" okumuşlardır. "Kaf" üzerinde beş görüş vardır:

Birincisi: O Allah Teala'nın yemin ettiği bir kasemdir, O'nun isimlerindendir. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O yeşil zebercetten bir dağdır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. İkrime, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah "Kaf" adında bir dağ yarattı, alemi kuşatmıştır, damarları yedi kat yerin altındaki kayaya gider. Aziz ve celil olan Allah bir kenti sarsmak isterse, o dağa emreder, o da o kente bağlı damarı sallar. Mücahit de şöyle demiştir: O, yeri kuşatan bir dağdır. Dahhak'tan onun yeşil zümrütten olduğu rivayet edilmiştir, göğün kenarları ona dayanmaktadır ve göğün maviliği ondandır.

Üçüncüsü: O cehennemde ateşten bir dağdır, bunu da bir rivayette Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir.

Dördüncüsü: O Kur'an'ın isimlerinden bir isimdir.

Beşincisi: O bir kelimeden bir harftir. Sonra bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* O, "Kadîr" isminin baş harfidir, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir. *İkincisi:* O Kadîr, Kahir, Karîb vb. gibi isimlerin baş harfidir. Bunu de el – Kurazi, demiştir. *Üçüncüsü:* O "kudıyel emr (iş bitirildi) cümlesinin baş harfidir, şu mısraı şahit getirmişlerdir:

O kadına "dur" dedik, o da: Kaf, dedi.

Manası: Duruyorum, demektir. "Ekıfü" yerine kaf demekle yetinmiştir. Bunu da içlerinde Zeccac'ın olduğu bir cemaat nakletmiştir. *Dördüncüsü:* Emir ve yasağımızın yanında dur, onları geçme. Bunu da

Ebu Bekir el - Verrak, demiştir. *Beşincisi:* Kul ya Muhammed (ey Muhammed, de ki). Bunu da Salebi nakletmiştir.

"O şerefli Kur'an'a andolsun": İbn Abbas ile İbn Cübeyr: Mecid: Değerli ve şerefli, demişlerdir. Bu kasemin cevabında da dört görüş vardır:

Birincisi: O gizlidir, takdiri de "öldükten sonra dirileceksiniz" kavlidir, bunu da Ferra ile İbn Kuteybe, demiştir. "Bu şaşılacak bir şeydir" sözü de buna işaret etmektedir.

İkincisi: O, "yerin onlardan ne eksilttiğini gerçekten bildik" kavlidir ki mana şöyle olur: Kaf'a ve şerefli Kur'an andolsun ki biz bildik (kad alimna). Kad'den önceki lam atılmıştır, çünkü ondan önce geçenler onun yerini tutmaktadır, mesela "veşşemsi ve duhaha... kad efleha" *(Eşşems: 1-9)* gibi ki aslı: Lekad, demektir. Bu görüşü Zeccac kabul etmiştir.

Üçüncüsü: O, "ma yelfizu min kavlin" sözüdür, bu da Ahfeş'ten nakledilmiştir.

Dördüncüsü: O, başka bir surededir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki nakletmiş, hangi surede olduğunu açıklamamıştır.

"Bilakis şaştılar": Bu da Sad: 4'te: "Bu şaşılacak bir şeydir" sözüne kadar tefsir edilmiştir. Acîb de: Acayip, tuhaf şey demektir.

"Öldüğümüz zaman mı?": Ahfeş şöyle demiştir: Bu söz bir cevap üzerine denilmiştir, sanki onlara: Siz döneceksiniz, denildi de onlar da: "Öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı?" dediler. Başkası da şöyle demiştir: Kelamın takdiri şöyledir, Kaf. Şerefli Kur'an'a andolsun ki elbette diriltileceksiniz. Onlar da: "Öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı?" dediler. Manası da şöyledir: Böyle olduğumuz zaman mı diriltileceğiz? İbn Cerir de şöyle demiştir: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i yalanlamaları üzerine Allah'ın tehdidine şaştılar: Bu şaşılacak bir şeydir, dediler. Sanki onlara: Yeniden dirildiğiniz zaman Muhammed'i yalanlamanın ne demek olduğunu bileceksiniz, dedi, onlar da: "Öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı?" dediler.

"Bu bir dönüştür": Yani hayata dönüştür, "çok uzaktır": İbn Kuteybe: Olmaz, demiştir.

"Yerin onlardan ne eksilttiğini gerçekten bildik": Yani öldükleri zaman etlerinden, kanlarından ve saçlarından yediğini demektir, daha açıkçası: Bu ilmimizden kaçmaz, demektir. "Yanımızda vardır": Onu bilmemizle beraber "tespit eden bir kitap": Yani onların sayılarını, isimlerini ve yerin onlardan ne eksilttiğini kaydeden demektir ki o da Levh-i Mahfuzdur, olacak şeyler onda tespit edilmiştir.

"Bilakis hakkı yalanladılar": O da Kur'an'dır. Merîc ise: Karışık demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Merice emrünnasi ve mericeddinü denir ki iş karışmaktır. Bunun da aslı bir şey sarsılıp karar kılmamaktır. Mericel hatemü fi yedi, denir ki yüzük zayıflıktan dolayı parmağımda durmadı, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: İşlerinin karışmasının manası şöyledir: Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e bazen sihirbaz, bazen şair, bazen de öğretilmiş derlerdi. Kur'an için de bazen sihir, bazen uydurma, bazen de recez (yeknesak bir şiir türü) derlerdi. O yüzden işleri (kafaları) karışmıştı.

أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا
وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ ﴿٦﴾ وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ
وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ﴿٧﴾ تَبْصِرَةً وَذِكْرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ
﴿٨﴾ وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ
الْحَصِيدِ ﴿٩﴾ وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ ﴿١٠﴾ رِزْقًا لِلْعِبَادِ
وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذَٰلِكَ الْخُرُوجُ ﴿١١﴾ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ
وَأَصْحَابُ الرَّسِّ وَثَمُودُ ﴿١٢﴾ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ وَإِخْوَانُ لُوطٍ ﴿١٣﴾
وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ ﴿١٤﴾
أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٥﴾

6 – Üstlerindeki göğe bakmadılar mı? Onu nasıl bina ettik ve süsledik. Onun yarıkları / çatlakları yoktur.

7 – Yeri de uzattık ve ona sabit dağlar attık. Onda her göz alıcı çiftten yarattık.

8 – (Allah'a) dönen her kulun gözünü açmak ve ibret için.

9 – Gökten mübarek bir su indirdik de onunla bahçeler ve hasat edilen hububat bitirdik.

10 – Dizilmiş tomurcukları olan yüksek hurma ağaçları (bitirdik).

11 – Kullara rızık için. Ve onunla ölü yeri dirilttik. (Kabirden) çıkış da böyledir.

12 – Onlardan önce Nuh kavmi, Res halkı ve Semud (kavmi) yalanladı.

13 – Ad (kavmi), Fir'avn ve Lut'un kardeşleri.

14 – Eyke halkı ve Tübba' kavmi. Hepsi peygamberleri yalanladı; tehdidim de hak oldu.

15 – Biz ilk yaratmadan acizlik mi gösterdik? Hayır, onlar yeni yaratmadan şüphe içindeler.

Sonra: "Üstlerindeki göğe bakmadılar mı? Onu nasıl bina ettik" direksiz, sözü ile yeniden diriltmeye gücü yeteceğini gösterdi. "Onu süsledik" yıldızlarla. "Onun yarıkları yoktur": Yani çatlakları yoktur, demektir. "Zevc": Sınıf ve cins, "behîc" de güzel ve çekici, demektir. Ebu Ubeyde: Behic ihtişamlı, görkemli, demiştir.

"Allah'a dönen her kulun gözünü açmak için": Zeccac şöyle demiştir: Bunu yaptık ki kuvvet ve kudretimizi gösterelim. Münib de: Allah'a dönen ve kudretini tefekkür eden kimsedir.

"Gökten su indirdik" o da yağmurdur, "mübarek" yani hayrı bol, onda her şey için hayat var, demektir. "Onunla bahçeler bitirdik", yani bostanlar "ve habbel hasıyd (hasat edilen hububat)" elhabbel hasıyd demektir, burada şey nefsine izafe edilmiştir, tıpkı şunlar gibi: "Lehüve hakkal yakin" *(106 – Vakıa: 95)* ve "min hablil verid" *(107 – Kaf: 16)*. Çünkü habl, veridin ta kendisidir. Nitekim: Salatül ula denir ki, essalatül ula, demektir. Mescidül cami denir ki el – mescidül cami demektir. Burada bu şeylerin kendi nefislerine izafesi lafızlar farklı olduğu için caiz görülmüştür. Bu Ferra ile İbn Kuteybe'in görüşleridir. Başkası da şöyle demiştir: Bundan: Habben nebtil hasıyd murat edilmiştir. "Hurma ağaçları" Yani hurma ağaçları da bitirdik, demektir. "Basikat": Uzun demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Besekeş şey'ü yebsuku büsukan denir ki, uzamaktır. Nadiyd ise: Üst üste dizilmiş, istif edilmiş manasınadır. Bu da açılmaktır. Yarılır da kapçığı kurur ve dağılırsa, nadiyd denilmez.

"Kullara rızık için": Yani bu şeyleri rızık için bitirdik, demektir. "Onunla dirilttik": Yani yağmurla, "ölü yeri, çıkış da böyledir" kabirden.

Sonra bunun ardından inanmayan ümmetleri zikretti, bunun açıklaması da yukarıda geçmiştir. "Tehdidim hak oldu": Yani azabım vacip oldu, demektir.

"Biz ilk yaratmadan aciz mi kaldık?": Bu da "bu çok uzak bir dönüştür" kavlinin cevabıdır, mana da şöyledir: Biz, yaratmayı başlatmaktan aciz mi kaldık, o da ilk yaratmadır. Ondan aciz mi kaldık ki ye-

niden diriltmeden aciz kalalım, o da ikinci yaratmadır. Bu da onlara onaylatmadır, çünkü onlar O'nun yaratıcı olduğunu itiraf ettiler ve yeniden dirilmeyi inkar ettiler. "Hayır, onlar şüphe içindeler": Yani kuşku içindeler "yeni yaratmadan" o da öldükten sonra diriltmedir.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهٖ نَفْسُهُ وَنَحْنُ اَقْرَبُ
اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ﴿١٦﴾ اِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ
قَعِيدٌ ﴿١٧﴾ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ اِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴿١٨﴾ وَجَاءَتْ سَكْرَةُ
الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذٰلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ ﴿١٩﴾ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ ذٰلِكَ يَوْمُ
الْوَعِيدِ ﴿٢٠﴾ وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ ﴿٢١﴾ لَقَدْ كُنْتَ
فِي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴿٢٢﴾

16 – Andolsun, gerçekten biz insanı yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi biliriz. Biz ona şahdamarından daha yakınız.

17 – Hatırla o zamanı ki sağdan ve soldan oturan iki alıcı vardır.

18 – Bir söz telaffuz ederse, mutlaka yanında hazır bir gözcü vardır.

19 – Ölüm sarhoşluğu gerçek olarak geldi. İşte senin kaçtığın şey budur.

20 – Sura üfürüldü. İşte bu, tehdit günüdür.

21 – Her nefis yanında bir sürücü ve bir şahitle geldi.

22 – Andolsun, gerçekten sen bundan gaflet içinde idin. Senden perdeni açtık; bugün gözün çok keskindir.

"Andolsun, gerçekten biz insanı yarattık": Yani âdemoğlunu, demektir. "Nefsinin ona verdiği vesveseyi biliriz": Yani içinden geçeni, demektir. Zeccac şöyle demiştir: İçinde sakladığını biliriz.

"Biz ona daha yakınız": Yani bilgi ile "şahdamarından (min hablil verid)": Habl veridin ta kendisidir. Nefsine nasıl izafe edildiğini az önce geçen "ve habbel hasıyd" *(107 – Kaf: 9)* kavlinde şerh etmiş idik. Ferra şöyle demiştir: Verid: Boğazla boyun sinirleri arasında bir damardır. Yine ondan şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Gerdan ile boyun sinirleri arasında bir damardır. Zeccac da şöyle demiştir: Verid: Boynun iç kısmında bir damardır, bunlar karşılıklı olarak iki tanedir.

Boyun siniri denen ilbavan da boynun ense kısmında bulunur. Lebbetan da: Boyunda küpenin sarktığı yerdir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Lebbe, kulak memesine yakın yerde küpenin sallandığı kısımdır. Bazı alimlerden de şöyle dedikleri nakledilmiştir: Verid: Bedene yayılan ve bütün organlara dallanan bir damardır. İnsan organları birbirini kapattığı için Allah Teala hiçbir şeyin O'nu perdeleyemeceğini bildirdi, mana da şöyledir: Ona iki yaklaşan yaklaştığı zaman biz ona damarlarından daha yakınız. İki yaklaşan da insanoğluna görevlendirilmiş iki melektir. Onun amellerini kaydederler. "Hatırla o zamanı ki iki alıcı alır" yani o şeyi alır ve tespit ederler. "Sağdan" o da iyilikleri yazandır, "soldan" o da kötülükleri yazandır. Zeccac şöyle demiştir: "Sağda oturan ve solda oturan" biri diğerine de işaret ettiği için birinci oturan atılmıştır. Şair şöyle demiştir:

Biz kendi yanımızdakine sen de kendi yanındakine
Razısın, ancak görüşler farklıdır.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Bana bir iftira attı, ben ve babam
Ondan beri idi, kuyu meselesinden bana iftira attı.

Mana: Ben ondan beriydim, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Kaîd" kaid manasınadır, nitekim kadîr de kadir manasınadır. Kaîd bazen mukaid manasına da gelir, mesela ekîl'in muakil, şerîbinde de muşarib manasına geldiği gibi.

"Telaffuz etmez": Yani insan bir kelime söyleyip de ağzından atmayadursun, "mutlaka onun yanında bir gözcü": Yani bir muhafız vardır, o da ona görevlendirilmiş melektir; o da ya sağda oturur ya da solda. "hazır" sabit durur, ondan ayrılmaz. Başkası da: Atiyd: Nereye gitse onun yanında hazırdır, demiştir. Ebu Ümame rivayet etmiştir, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: İyilikleri yazan sağında, kötülükleri yazan da solunda oturur; iyilikleri yazan kötülükleri yazanın amiridir; kul bir iyilik yaptığı zaman onun için on iyilik yazar, bir kötülük yaptığı ve soldaki de onu yazmak istediği zaman sağdaki: Bekle, der, o da birkaç saat bekler. Eğer o günahtan istiğfar ederse, ona bir şey yazılmaz. Eğer istiğfar etmezse, ona bir kötülük yazılır. İbn Abbas da şöyle demiştir: Allah âdemoğlunun yanına gündüz iki muhafız koymuştur. Bütün yaptıklarını yazar mı diye iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onlar her şeyini yazarlar, öyleki hastayken inlemesini bile yazarlar, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Ancak sevap veya günah olanı yazarlar. İkrime de şöyle demiştir: Kur'an onların sağda ve solda oturduklarını söylemiştir. Biz de

Ebu Umame hadisinde zikretmiştik. Hazreti Ali kerremallahu veche de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Senin iki meleğin öndişlerinin üzerinde otururlar; dilin onların kalemi, tükrüğün onların mürekkebidir. Sen ise füzuli şeylerin arkasında koşturur durursun.[1] Hasen ile Dahhak'tan da şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Onlar senin çene kıllarının altında otururlar.

"Ölüm sarhoşluğu geldi": O da insanı bürüyen, aklını bastıran ve öleceğini gösteren ölüm dalgınlık ve şiddetidir. "Gerçekle" Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Manası şöyledir: Ölüm gerçeği ile geldi.

İkincisi: Ahiret işinden gerçekle geldi; insan için ahiret işinden açık olmayan şeyi açığa çıkardı. Bu iki mülahazayı da Ferra ile İbn Cerir zikretmişlerdir.

Ebu Bekr es – Sıddik radıyallahu anh: "Ve caet sekretül hakkı bilmevti" (hak sarhoşluğu ölümle geldi) okumuştur. İbn Cerir bu okuyuşun iki mülahazası vardır, demiştir:

Birincisi: Hakk'ın Allah Teala olmasıdır, o zaman mana şöyle olur: Allah'ın dalgınlığı (Allah'tan gelen dalgınlık) ölümle geldi.

İkincisi: Sarhoşluğun ölüm olmasıdır, o zaman da kendi nefsine muzaf kılınmış olur, mesela "lehüvel hakkul yakıyn" *(Vakıa: 95)* kavli gibi. Bu durumda mana şöyle olur: Gerçek sarhoşluk ölümle geldi" bu durumda "hak" önce zikredilmiştir. Ebu Mes'ud ile Ebu İmran şöyle okumuşlardır: "Ve caet sekeratü" bunda cemi sıgasıyla okunmuş, "elhakku bilmevti" denmekle de hak önce gelmiştir. Übey bin Ka'b ile Said bin Cübeyr, cemi sıgasıyla "ve caet sekeratül mevti bihkak" okumuşlardır ki hak ertelenmiş olur.

"İşte bu": Yani o zaman insana şöyle denir "işte bu" yani bu ölüm "senin kaçtığın şeydir": Yani kaçıp firar ettiğin şeydir. İbn Abbas da: Hoşlanmadığın şeydir, demiştir.

"Sura üfürüldü": Bu da yeniden dirilme üfürmesidir "işte bu" gün "tehdit günüdür": Yani tehdidin gerçekleştiği gündür.

"Onunla beraber bir sürücü vardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sürücü: Melektir ki onu mahşer yerine sürer, bunu da Ebu Hureyre demiştir. *İkincisi:* O yanındaki şeytandır ki ona, sürücü denilmiştir; çünkü onu teşvik etmese de onu takip eder.

---

1 – Suyuti, ed – Dürrül Mensur, İbn Ebiddünya'dan merfu olarak.

"Bir de şahit": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, ameline şahitlik eden melektir, bunu da Osman bin Affan ile Hasen, demişlerdir. Mücahit de: İki melek sürücü ve şahittir, demiştir. İbn Saib de şöyle demiştir: Sürücü: Kötülüklerini yazandır, Şahit de: İyiliklerini yazandır.

İkincisi: O, insana şahitlik eden ameldir, bunu da Ebu Hureyre, demiştir.

Üçüncüsü: İnsanın ameline şahitlik eden elleri ve ayaklarıdır, bunu da Dahhak, demiştir.

Bu ayetler genel midir, özel midir? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O geneldir, bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* Kafire özeldir, bunu da Dahhak ile Mukatil, demişlerdir.

"Andolsun, gerçekten sen idin": Yani ona şöyle denilir: "Andolsun, gerçekten sen bundan gaflette idin" bugünden. Bu ayetin muhatapları hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, kafirdir, bunu da İbn Abbas, Salih bin Keysan ve diğerleri demişlerdir.

İkincisi: O, iyi ve kötü için geneldir, bunu da Hüseyn bin Abdullah bin Ubeydullah bin Abbas, demiş; İbn Cerir de bunu tercih etmiştir.

Üçüncüsü: O Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür. Birinci görüşe göre mana şöyle olur: Sen dünyada bunu inkar etmekle bu günden gafildin. İkinciye göre de şöyledir: Sen kıyamet korkularından gafildin. "Senden perdeni açtık" dünyada kalbini, kulağını ve gözünü bürüyen perdeni. Mananın şöyle olduğu da söylenmiştir: Sana kapalı olanı gösterdik. Üçüncüye göre de şöyledir: Sen vahiyden önce, sana vahyedilenden gaflette idin. "Senden perdeni açtık" vahy ile. "Bugün gözün çok keskindir": Gözden murat edilen şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: Bilinen gözdür, bunu da Dahhak, demiştir. *İkincisi:* İlimdir, bunu da Zeccac, demiştir. "Bugün" üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O kıyamet günüdür, bunu da çoğunluk, demiştir. *İkincisi:* O dünyadadır, bu da İbn Zeyd'in görüşüne binaendir. "Hadîd" lafzı için İbn Kuteybe şöyle demiştir: O, hâd manasınadır ki kartal gözlü demektir. Sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Gözün keskindir; mizana konulan iyilik ve kötülüklerini çok iyi görür. Bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* O, ahireti gördüğü için gözünü kırpmamaktadır, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* İleri görüştür, bunu da Zeccac, demiştir.

وَقَالَ قَرِينُهُ هٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ ﴿٢٣﴾ اَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ
﴿٢٤﴾ مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ ﴿٢٥﴾ اَلَّذِي جَعَلَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَاَلْقِيَاهُ
فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ ﴿٢٦﴾ قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا اَطْغَيْتُهُ وَلٰكِنْ كَانَ
فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿٢٧﴾ قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ اِلَيْكُمْ
بِالْوَعِيدِ ﴿٢٨﴾ مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا اَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿٢٩﴾

23 – Yoldaşı (olan melek): "Bu, yanımda hazır olan şeydir" dedi.

24 – İkiniz, her azılı, inatçı kafiri cehenneme atın.

25 – Hayrı engelleyen, mütecaviz şüpheciyi.

26 – O ki Allah'la beraber başka bir İlah kıldı / kabul etti. İkiniz onu çok çetin azabın içine atın.

27 – Yoldaşı (şeytan): "Rabbimiz, onu ben azdırmadım. Ancak o uzak / derin bir sapıklık içinde idi" dedi.

28 – (Allah Teala): "Huzurumda çekişmeyin. Ben size tehdit takdim etmiştim" dedi.

29 – "Benim huzurumda söz değiştirilmez. Ve ben kullara zulümkâr değilim".

"Yoldaşı dedi": Mukatil: O dünya evinde kötü amelini yazan meleğidir, demiştir. Rabbine der ki: Bana emrettiğin şeyi yazmıştım, işte onun çirkin ameli yanımda hazırdır; onu ve amelini sana getirdim, der. "Ma" edatı hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O "men" manasınadır, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Şey manasınadır, takdiri de: O şey yanımda hazırdır, demektir. Bunu da Zeccac, demiştir. Atid'in manasını da bu surede *(Kaf: 18)* zikretmiştik.

O zaman Allah Teala şöyle der: "İkiniz cehenneme atın": Hitabın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: O tesniye lafzı ile teke hitaptır, Ferra şöyle demiştir: Araplar teke de çoğula da tesniye ile hitap ederler, bir adama: Veylek irhalaha vezcüraha (ne duruyorsunuz, ikiniz hayvanı yükleyin ve sürün) derler. Ben bunu Araplardan işittim.

Biri bana şahit için şöyle bir beyit getirdi:

Arkadaşıma: İkiniz beni eğlemeyin, dedim,
Otun köklerini çekerek. Yavşanotundan dal kopar (yeter).

Ebu Servan da şunu örnek getirmiştir:

Ey Affan'ın oğlu, eğer beni ikiniz kovarsanız, çeker giderim.
Eğer beni bırakırsanız, kale gibi namusumu korurum.

Görüldüğü gibi bizim konumuz da bunlardandır. Çünkü bir adamın deve ve koyunlarında en az arkadaşı ikidir, yol arkadaşı da en az böyledir. Böylece o iki arkadaşına göre söz etmiştir. Baksanıza, bu, şiirde çok görülür: Ey iki arkadaşım, ey iki dostum gibi sözler söylenir. İmruulkays de şöyle demiştir:

İki arkadaşım, Ümmü Cündüb'e uğrayalım,
Orada işkence çeken gönül arzularımızı yerine getirelim.

Sonra şöyle demiştir:

Görmedin mi, ben her gece geldiğimde onda,
Koku sürünmese de koku duyarım.

Böylece sözünün başı iki ise de sonradan tek arkadaşa dönmüştür. Mukatil de bu görüştedir ve: "İkiniz cehenneme atın" sözünün tek bir hazine *[hazin; yerine koyan]* hitap olduğunu söylemiştir.

İkincisi: O, tekit için tesniye yapılmış bir fiildir, sanki "ikiniz atın" sözü: At at sözünün yerine geçmiştir. "Kıfa nebki" (ikiniz durun, ağlayalım) sözü de böyledir ki: Dur dur demektir. İki fiilin yerine geçince, tesniye edilmiştir. Bunu da Müberrid, demiştir.

Üçüncüsü: O, iki meleğe yani sürücü ile şahide hitaptır, bu da Zeccac'ın tercihidir.

"Keffar" kalıbı ise kafirden daha mübalağalıdır (kart kafir) demektir. "Anîd"i de Hud: 59'da tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Hayrı engelleyen": Burada hayırdan murat edilen şey hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Farz kılınan zekattır, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: O, İslam'dır, insanları ona girmekten men eder. Bunu da Dahhak ile Mukatil, demişlerdir. Bunun Velid bin Muğire hakkında indiği söylenmiştir ki o, amcası oğlunun İslam'a girmesine mani olmuştu.

Üçüncüsü: O, söz olsun iş olsun her türlü hayır için geneldir, bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Mütecaviz": Yani tevhidi ikrar etmeyen bir zalimdir. "Şüpheci (mürib)": Haktan kuşku duyan demektir. Eraber recülü sözünden gelir ki: Şüpheci olmaktır.

"Yoldaşı dedi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Şeytanıdır, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Katade ve cumhur, demiştir. Kelamda kısaltma vardır, takdiri şöyledir: İnsan yoldaşı olan şeytanın kendini saptırdığını iddia etti, o da: "Rabbimiz, ben onu azdırmadım" dedi. Yani bende onu zorla azdıracak kuvvet yoktu, o ancak kendi sapmasıyla azdı.

İkincisi: O, kötülüklerini yazan melektir.

Sonra kafirin melekte iddia ettiği şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, fazla yazdı, der. Melek de: Onu ben azdırmadım, yani ona ilave etmedim, der. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

İkincisi: O: Benim acele tövbe etmeme mani oldu, der. O da: Rabbimiz, onu ben azdırmadım, der.

"Ancak o uzak sapıklık içinde idi": Yani hidayetten uzak demektir. Allah Teala da: "Huzurumda çekişmeyin" der. Bu çekişmede de iki görüş vardır:

Birincisi: O boş yere özür dilemeleridir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O kendini azdıran yanındakilerle çekişmesidir, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir. Dünyada yaptıkları haksızlıklarının ise ihmali caiz değildir, çünkü orası adalet günüdür.

"Ben size tehdidi takdim etmiştim": Yani beni inkar edenlere azap edeceğimi peygamberlerin dili ile size haber vermiştim.

"Benim huzurumda söz değiştirilmez": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Va'dettiğim sevap ve azapta söz değiştirilmez, bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: Yalanlanmaz ve başka tarafa çekilmez, çünkü ben gaybi bilirim, nasıl saptıklarını bilirim ve onları nasıl saptırdıklarını bilirim. Bu da İbn Saib'in görüşü ve Ferra ile İbn Kuteybe'nin tercihidir. "Benim huzurumda söz değiştirilmez" ifadesi de bunu gösterir; çünkü "benim sözüm değiştirilmez" dememiştir. "Ben kullara asla haksızlık etmem" ki kötünün kötülüğüne ilave edeyim veya iyinin iyiliğini eksilteyim.

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ﴿٣٠﴾ وَأُزْلِفَتِ
الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ ﴿٣١﴾ هَٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ
﴿٣٢﴾ مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَٰنَ بِالْغَيْبِ وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ ﴿٣٣﴾ ادْخُلُوهَا

بِسَلَامٍ ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ ﴿٣٤﴾ لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ﴿٣٥﴾
وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَنَقَّبُوا
فِي الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٣٦﴾ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ
أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا
بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ﴿٣٨﴾ فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ
وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ ﴿٣٩﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ
فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ ﴿٤٠﴾

30 – O günde ki cehenneme: "Doldun mu?" deriz. O da: "Fazlası var mı?" der.

31 – Cennet, uzak olmayarak müttakiler için yaklaştırılmış.

32 – (Onlara): "Bu, sizden (Allah'a) her dönen, (hududunu) muhafaza eden için va'dolunan şeydir" (denir).

33 – Rahman'dan gıyaben korkan ve (O'na) yönelen bir kalp ile gelen kimse (için).

34 – (Onlara): "Oraya selametle girin. İşte bu, ebedilik günüdür" (denir).

35 – Onlar için orada istedikleri vardır. Yanımızda fazlası vardır.

36 – Onlardan önce kendilerinden kuvvetçe çetin nice nesiller helak ettik. Onlar ülkeyi delik deşik ettiler, kaçacak yer var mı? (diye).

37 – Gerçekten bunda kalbi olan yahut huzur-ı kalp içinde kulak veren için elbette öğüt vardır.

38 – Andolsun, gerçekten biz gökleri, yeri ve aralarındaki şeyleri altı günde yarattık. Bize yorgunluk da dokunmadı.

39 – Onların dediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce ve batmasından sonra Rabbini hamd ile tesbih et.

40 – Geceden de secdelerin arkasından da O'nu tesbih et.

"Yevme nekulu licehenneme": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, meftuh nun ve mazmum kaf ile "yevme nekulu" okumuşlardır. Nafi, Ebu Bekir, Mufaddal da Asım rivayetinde, meftuh ye

ve mazmum kaf ile "yevme yekulu" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Hasen, Abdülvaris de Ebu Amr'dan rivayet ederek, mazmum ye, meftuh kaf ve elifle "yevme yukalu" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Yevme'nin mensup oluşu iki mülahaza iledir: *Birincisi:* Şu manaya göredir: Mayübeddelül kavlü ledeyye fizalikel yevmi. *İkincisi:* Şu manaya göredir: Ve enzirhüm yevme nekulu licehenneme.

Onun dolu olup olmadığını bildiği halde ona bu soruyu sormanın faydası; oraya giren için haşlamadır, kötülüğünü artırmadır ve "andolsun, cehennemi mutlaka dolduracağım" *(A'raf: 18)* sözünü yerine getirmedir.

"Fazlası var mı?": Bunda da dilcilerin iki görüşü vardır:

Birincisi: O bunu dolduktan sonra der, mana da şöyle olur: Bende dolmadık yer kaldı mı? Gerçekten doldum.

İkincisi: O, Allah Teala'ya isyan edenlere öfkesinden der. Allah ona ayrım ve hitap etme gücü verir, nitekim karıncaya da: "Yuvalarınıza girin" *(Neml: 18)* dedirtmiş ve mahlukata da O'nu tesbih etme gücü vermişti.

"Cennet müttakilere yaklaştırılmıştır": Yani şirkten uzak duranlara demektir. "Uzak olmayarak": Yani mahşer halkının göreceği şekilde Arş'in sağına getirilmiştir. Onlara şöyle denir: "İşte" bu gördüğünüz " size va'dolunan şeydir (matuadun)": Osman bin Affan, İbn Ömer, Mücahit, İkrime ve İbn Muhaysın, ye ile yuadun okumuşlardır. "Likülli evvab": Bunda da bazı görüşler vardır ki onları da İsra suresi, ayet: 25'te zikretmiştik. "Hafiz (muhafaza eden)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlardan dönmek için günahlarını muhafaza eden, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Allah Teala'nın emrini muhafaza eden, bunu da Mukatil, demiştir.

"Rahman'dan gıyaben korkan": Bunu da Enbiya: 49'ta beyan etmiş bulunuyoruz. "Yönelen bir kalp ile gelen": Yani isyanından vazgeçip Allah'a itaate dönen demektir.

"Girin oraya": Yani onlara: Cennete girin, denir, "selametle": Şöyle ki artık onlar Allah'ın azabından sahil-i selamete çıkmışlardır; orada kederden, değişiklik ve zevaldan emin olmuşlardır, Allah ve melekleri onlara selam ederler. "İşte bu ebedilik günüdür": Cennette, çünkü orada ölüm de yoktur, zeval de yoktur.

"Onlar için orada her diledikleri vardır": Şöyleki onlar her şeyi Allah'tan isterler, sonunda isteyecek bir şey kalmaz; onlara istedikleri

verilir, sonra da ilaveten istemedikleri de verilir. İşte "yanımızda fazlası vardır": sözü budur. Müfessirlerin bundan ne murat edildiği hususunda da üç görüşleri vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'a bakmaktır. Hazreti Ali radıyallahu anh, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den "yanımızda fazlası vardır" konusunda: Allah onlara tecelli eder, dediğini rivayet etmiştir. Enes bin Malik de "yanımızda fazlası vardır" kavlinde: Allah Teala her Cuma günü onlara tecelli eder, demiştir.

İkincisi: Bulut cennet halkının yanından geçer, onlara huri yağdırır, huriler: Bizler aziz ve celil olan Allah'ın "yanımızda fazlası vardır" buyurduğu şeyiz, derler.

Üçüncüsü: Temenni edip de istedikleri şeylere ilaveten verilenler; kulakların duymadığı, hiçbir insanın aklına gelmeyen şeylerdir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, zikretmiştir.

Sonra bunun ardından "fenakkabu filbilad" cümlesine kadar olanlarla Mekke halkını korkuttu. Cumhur, nunun fethi ve kafın da fethi ve şeddesiyle "fenakkabu" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, İbn Abbas, Hasen, İbn Semeyfa ve Yahya bin Yamur da böyle okumuşlardır. Ancak onlar tehdit olmak üzere emir kalıbı ile "nakkıbu" okumuşlardır. Ömer bin Hattab, Ömer bin Abdülaziz, Katade, İbn Ebi Able, Ubeyd de Ebu Amr'dan rivayet ederek kafın fethası ile şeddesiz olarak "fenekabu" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: "Fenakkabu"nun manası: Ölüm korkusu ile "kaçacak yer var mı?" diye ülkenin her tarafını dolaştılar, demiştir. Burada "kâne" fiili gizlenmiştir, tıpkı "ehleknahüm fela nasıra lehüm" *(Muhammed: 13)* ayetinde olduğu gibi ki: Felem yekün lehüm nasırun (onlar için bir yardımcı olmadı) demektir. Kim kafın kesri ile "fenakkıbu" okursa, bu tehdit gibidir, mana da şöyle olur: Ülkeyi baştan aşağı dolaşın da ölümden kaçacak yer bulabilir misiniz? Zeccac da şöyle demiştir: "Nakkıbu" dolaşın ve araştırın, ölümden kaçacak yer bulamazsınız, demiştir. Şair İmruulkays de şöyle demiştir:

Ülkeyi dolaştım, öyle ki, ganimet yerine,
Sağ salim dönmeye razı oldum.

Mahîs ise sapacak, kaçacak yer demektir. Biz de onu Nisa: 121'de enine boyuna şerh etmiştik.

"Gerçekten bunda": Yani zikrettiği kentlerin helakinde, "elbette öğüt vardır" hatırlatma ve nasihat vardır, "kalbi olan için": İbn Abbas: Aklı olan için, demiştir. Ferra da: Bu caizdir, lügatte şöyle diyebilirsin: Senin kalbin yoktur, içinde kalp yoktur, der bundan aklı kastedersin.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kalp aklın yeri olduğu için öyle denilmiştir. Zeccac mana: Kalbini anlamaya çevirenler için, demiştir. "Ya da kulak veren" yani benden dinleyen için, demektir. "Huzur-ı kalp ile" yani aklı dinlediğinde olan, demektir. Ferra da: Huzur-ı kalbi, yani orda olup da aklı başka yerde olmayan diye açıklamıştır.

"Biz gökleri ve yeri yarattık": Müfessirler şöyle anlatmışlardır: Yahudiler: Allah gökleri, yeri ve aralarındakileri altı günde yarattı, sonu da Cuma günü idi, cumartesi günü de istirahat etti, biz de onun için çalışmıyoruz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Aziz ve celil olan Allah onları "bize bir yorgunluk dokunmadı" diyerek onları yalancı çıkardı. Zeccac: Lüğub: Yorgunluk ve bitkinliktir, demiştir.

"Onların dediklerine sabret": Yani iftira ve yalanlarına, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Sabret" kavlinin hükmü kılıç ayetiyle neshedilmiştir. "Rabbini hamd ile tesbih et": Yani Rabbini methederek ve batılcıların dediklerinden tenzih ederek O'nun için namaz kıl. "Güneşin doğmasından önce": O da sabah namazıdır "ve batmasından önce": Onda da iki görüş vardır:

Birincisi: Öğle ile ikindi namazlarıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: İkindi namazıdır, bunu da Katade, demiştir. Buhari ile Müslim, Sahih'lerinde Cabir bin Abdullah'tan şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Biz bir dolunay gecesinde Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında idik: Şüphesiz şu ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi ayan beyan göreceksiniz, hem de hiç izdiham etmeden. Eğer güneş doğmadan önce ve güneş batmadan önce namaz kılabilirseniz bunu yapın, dedi ve: "Güneşin doğmasından önce ve batmasından önce Rabbini hamd ile tesbih et" ayetini okudu.[2]

"Geceden de O'nu tesbih et": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, bütün gece namazıdır, hangi vakitte olsa kılar. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Yatsı namazıdır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Akşam ve yatsı namazlarıdır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Ve edbares sücud": İbn Kesir, Nafi, Hamze ve Halef, hemzenin kesri ile okumuşlar; diğerleri fethi ile okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim hemzenin fethi ile "edbar" okursa, o dübür'ün çoğuludur, kim de kesri ile okursa, o da edbere yüdbirü'den mastardır.

---

2 - Buhari, Tevhid, bab, 224; Mevakit, bab, 16, 26; Tefsirü sure 50, bab, 2; Müslim, Mesacid, hadis no, 211; Ebu Davud, Sünnet, bab, 19; Tirmizi, Sıfatül Cennet, bab, 16, 17; İbn Mace, Mukaddime, bab, 13; Ahmed, Müsned, 4/360, 362, 365.

Müfessirlerin bu tesbih üzerinde üç görüşleri vardır:

Birincisi: O akşam namazından sonra kılanan iki rekattır; Hazreti Ömer, Hazreti Ali, Hasen bin Ali – Allah onlardan razı olsun – Ebu Hureyre, Hasen, Mücahit, Şa'bi, Nahai, Katade ve diğerlerinden de böyle rivayet edilmiştir. Bu aynı zamanda el – Avfi'nin, İbn Abbas'tan rivayetidir de.

İkincisi: O, farzlardan sonra nafilelerdir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: O, farz namazların ardından yapılan tesbihattır, bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu'l – Ahvas'tan bu iki ayette zikredilen bütün tesbihler için de böyle dediği rivayet edilmiştir.

وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ
قَرِيبٍ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾ إِنَّا نَحْنُ
نُحْيِي وَنُمِيتُ وَإِلَيْنَا الْمَصِيرُ ﴿٤٣﴾ يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا
ذَلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ ﴿٤٤﴾ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا أَنْتَ
عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ ﴿٤٥﴾

41 – Dinle, o günde ki seslenici yakın bir yerden seslenir.

42 – O günde o sesi hak ile gerçekten duyarlar. İşte bu, çıkış günüdür.

43 – Şüphesiz biz, evet biz, diriltir ve öldürürüz. Dönüş yalnız bizedir.

44 – O günde ki yer onlardan hızla yarılır. İşte bu, bize göre kolay bir haşirdir.

45 – Biz, onların dediğini pekiyi biliriz. Sen onların üzerinde bir zorba değilsin. Öyleyse tehdidimden korkana Kur'an'la öğüt ver.

"Vestemi' yevme yünadil münadî": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, vasılda ye ile "yünadil münadî" okumuşlardır. İbn Kesir ye ile vakfetmiştir. Nafi ile Ebu Amr da ye'siz vakfetmişlerdir. Ebu Süleyman, mana şöyledir, demiştir: Seslenicinin seslendiği gündeki sözü dinle. Müfessirler şöyle demişlerdir: Seslenici İsrafil'dir, Beytül Mukaddes kayasının üzerine çıkar: Ey insanlar, hesap vermeye gelin, şüphesiz Allah size karar vermek için toplanmanızı emrediyor, diye seslenir. Bu da

sura son üfürmedir. Yakın yer de: Beytül Mukaddes'in kayasıdır. Ka'b ile Mukatil şöyle demişlerdir: Orası göğe on sekiz mil daha yakın olan bir noktadır. İbn Saib de: On iki mil, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: O kayanın yerin tam ortasında olduğu söylenir.

"O günde o sesi işitirler": O da ikinci üfürmedir, "hak ile" yani onda şüphe olmayan dirilme ile demektir. "İşte bu, çıkış günüdür" kabirlerden.

"Şüphesiz biz, evet biz, diriltir ve öldürürüz": Yani dünyada öldürür ve hesap sormak için diriltiriz. "Dönüş yalnız bizedir": Dirildikten sonra. O da: "O günde ki yer onlardan yarılır (yevme teşekkakul ardu)" kavlidir: İbn Kesir ile İbn Amir, şin'in şeddesi ile "teşşekkaku" okumuşlar, kalanlar ise şeddesiz okumuşlardır. "Hızla": Yani ondan süratle çıkarlar "işte bu, bize kolay gelen bir haşirdir": Yani basit, demektir.

Sonra Peygamberini teselli edip şöyle dedi: "Biz, onların dediğini pekiyi biliriz": Yani Mekke kafirlerinin seni yalanlarken dediklerini. "Sen onların üzerinde bir zorba değilsin": İbn Abbas: Sen onları İslam'a zorlamak için gönderilmedin, ancak hatırlatıcı olarak gönderildin, demiştir. Bu da onlara savaşla emrolunmadan önce idi. Ferra bu sözü beğenmemiş ve şöyle demiştir: Araplar: "Ef'altü"den "faal", demezler."Harrac" deyip de "muhric" demek, "dehhal" deyip de "müdhil" demek istemezler. Ancak fealtü'den "faal" derler. Cebbar da burada sulta yerindedir ki zorlamadır. Araplar tek bir kelimede "edrektü"den "derrak" demişlerdir ki o da kural dışıdır. Eğer bu kelimeyi de öyle kabul ederlerse, belki caiz olabilir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Cebbar": Musallat, demektir. Cebbar da: Kral manasınadır, ona böyle denilmesi, zorlamasından dolayıdır. Demek oluyor ki: Sen onların başına musallat bir kral değilsin. Yezidi de: Sen onlara musallat olmadın ki onları İslam'a zorlayasın, demiştir. Mukatil de: Onları öldüresin, demiştir. Müfessirler "sen onların üzerinde bir zorba değilsin" sözünün kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir.

"Kur'an'la öğütü ver": Yani onunla va'z et. "men yahafu vaîdi": Yakup her iki halde de ye ile okumuştur. Yani bana isyan edene va'dettiğim azabı hatırlat, demektir.



ZADÜ'L-MESİR

Fİ İLMİ'T-TEFSİR

6. CİLT

Ofset Hazırlık
Yedigece
•
Baskı
Ofis Matbaa Ltd. Şti.
Davutpaşa Kışla Cd. 75/386 Topkapı-İst.
Sertifika No: 14973

•
İstanbul
2009
•
ISBN 978-975-7954-40-8 (Takım)
ISBN 978-975-7954-44-6 (6.Cilt)

KAHRAMAN
YAYINLARI
Merkez:
Davutpaşa Cd. TİM-2 12/322 Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 613 83 05 Fax: 0212 565 25 84
info@kahramanyayinlari.com
Şube:
Çatalçeşme Sk. 19/1 Kat: 4 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0212. 512 32 69

İMAM EBU'L - FEREC
CEMALÜDDİN ABDURRAHMAN ALİ
İBN MUHAMMED CEVZİ

Kur'an-ı Kerim Tefsiri



ZADÜ'L–MESİR
Fİ İLMİ'T–TEFSİR

Tefsir İlminde Yolculuk Azığı

6. CİLT

TERCÜME:
DOÇ. DR. ABDÜLVEHHAB ÖZTÜRK

**KAHRAMAN
YAYINLARI**

BU CİLTTE YER ALAN SURELER



51-ZARİYAT SURESİ

Mekke'de inmiştir. 60 ayettir.

Tamamı icma ile Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالذَّارِيَاتِ ذَرْواًۙ ﴿١﴾ فَالْحَامِلَاتِ وِقْراًۙ ﴿٢﴾ فَالْجَارِيَاتِ يُسْراًۙ ﴿٣﴾

فَالْمُقَسِّمَاتِ اَمْراًۙ ﴿٤﴾ اِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌۙ ﴿٥﴾ وَاِنَّ الدّ۪ينَ لَوَاقِعٌۜ ﴿٦﴾

وَالسَّمَٓاءِ ذَاتِ الْحُبُكِۙ ﴿٧﴾ اِنَّكُمْ لَف۪ي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍۙ ﴿٨﴾ يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ اُفِكَۜ ﴿٩﴾

قُتِلَ الْخَرَّاصُونَۙ ﴿١٠﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ ف۪ي غَمْرَةٍ سَاهُونَۙ ﴿١١﴾ يَسْـَٔلُونَ اَيَّانَ يَوْمُ

الدّ۪ينِۜ ﴿١٢﴾ يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ ﴿١٣﴾ ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْۜ هٰذَا الَّذ۪ي

كُنْتُمْ بِه۪ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٤﴾ اِنَّ الْمُتَّق۪ينَ ف۪ي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍۙ ﴿١٥﴾ اٰخِذ۪ينَ

مَٓا اٰتٰيهُمْ رَبُّهُمْۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذٰلِكَ مُحْسِن۪ينَۜ ﴿١٦﴾ كَانُوا قَل۪يلاً

مِنَ الَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَبِالْاَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿١٨﴾ وَف۪ٓي اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ

لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾ وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِي أَنْفُسِكُمْ
أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾ وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ ﴿٢٢﴾ فَوَرَبِّ
السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ ﴿٢٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Andolsun, savurdukça savuranlara,

2 – Yük taşıyanlara,

3 – Kolayca akanlara,

4 – İşi taksim edenlere,

5 – Ki, gerçekten size va'dolunan şey elbette doğrudur.

6 – Şüphesiz ceza elbette gerçekleşecek.

7 – Çizgili yollara sahip göğe andolsun ki,

8 – Gerçekten siz, elbette farklı söz (görüş)tesiniz.

9 – Döndürülen ondan döndürülür.

10 – O yalancılar kahrolsun.

11 – O kimseler ki onlar, sapıklık içinde gafillerdir.

12 – "Ceza günü ne zaman?" diye sorarlar.

13 – O günde onlar ateş üzerinde yakılır.

14 – (Onlara): "Yakılmanızı tadın. Bu, acele istediğiniz şeydir" (denir).

15 – Şüphesiz müttakiler cennetlerde ve pınarlardadır.

16 – Rablerinin kendilerine verdiğini alıcılar olarak. Şüphesiz onlar bundan önce iyilik edenlerdir.

17 – Gece pek az uyurlardı.

18 – Seherlerde onlar istiğfar ederlerdi.

19 – Onların mallarında dilenci ve yoksul için bir hak vardır.

20 – Yeryüzünde kesin inananlar için ibretler vardır.

21 – Nefislerinde de; görmüyor musunuz?

22 – Gökte rızkınız ve size va'dolunan şey vardır.

23 – Göğün ve yerin Rabbi hakkı için, şüphesiz o, konuştuğunuz şey gibi elbette gerçektir.

"Andolsun, savurdukça savuranlara": Yani rüzgarlara demektir.

Zeretir rihut türabe tezruhu zerven denir ki: Rüzgar toprağı dağıtmaktır. Zeccac da şöyle demiştir: Zeret fehiye zariyetün, fehiye müzriyetün, bu ikisi bir manayadır.

"Vezzariyati": Kasem olarak mecrurdur, mana da: bu şeylere yemin ederim ki, demektir. Cevap da: "Gerçekten size va'dolunan şey elbette doğrudur" cümlesidir. Bir grup da: Savuranların ve akanların Rabbine yemin ederim ki, demiştir.

"Yük taşıyanlara": Yani su yükü taşıyan bulutlara, demektir. "Kolayca akanlara": Yani suda rahatça yüzen gemilere, demektir. "İşi taksim edenlere": Yani işleri Allah'ın emrettiği gibi taksim eden meleklere, demektir. İbn Saib de: Taksim edenler dörttür, demiştir: Cebrail ki o, vahiy ve şiddet görevlisidir. Mikail ki o da rızık ve rahmet görevlisidir. İsrafil: O da Sur ve Levh-i Mahfuz görevlisidir. Azrail de: Ruhları kabzetmekle görevlidir. Bu şeylere yemin etmesi, bunların O'nun eserine ve kudretine delalet etmesindendir.

Sonra yemin konusunu zikredip "size va'dolunan şey" yani kıyamet günündeki sevap ve azap "elbette doğrudur": Yani gerçektir, dedi.

"Şüphesiz ceza": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hesaptır. *İkincisi:* Amelin karşılığıdır, "elbette gerçekleşecek" yani olacaktır.

Sonra başka bir yemini zikredip şöyle dedi: "Çizgili yollara andolsun ki (vessemai zatil hubuki)": Ömer bin Hattab ile Ebu Rezin, ha ile be'nin ikisinin de kesri ile "hibiki" okumuşlardır. Osman bin Affan, Şa'bi, Ebu'l - Aliye ve Ebu Hayve, hanın kesri ve benin sükunu ile "hibki" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, İbn Abbas, Ebu Reca ve İbn Ebi Able, hanın ref'i ve benin sükunu ile "hubki" okumuşlardır. İbn Mes'ud ile İkrime de hanın ve benin ikisinin de fethi ile "habeki" okumuşlardır. Ebudderda, Ebu'l - Cevza, Ebu'l - Mütevekkil, Ebu İmran el - Cevni ve Asım el - Cahderi de hanın fethi ve benin kesri ile "habiki" okumuşlardır.

Sonra "hubuk"in manasında da dört görüş vardır: *Birincisi:* Güzel yaratılan, demektir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade de öyle demiştir. *İkincisi:* Sağlam yapılı, demektir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Süslü, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Hasen de: Hubuk, gökteki yıldızlardır, demiştir. *Dördüncüsü:* Yollara sahip, demektir. Bunu da Dahhak ile dilciler, demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Hafif rüzgarın şekillendirdiği kum gibi, rüzgarın dalgalandırdığı su gibi, kıvırcık saçtaki lüleler gibi şeylere hubuk derler ki dalgalı demektir. Tekili de hibak ve habike'dir. Zeccac da şöyle de-

miştir: Dilciler hubuk diye: Hoş yollara derler. Lügatte mahbuk: Güzel yapılan şeydir. Suda gördüğün bütün dalgalar ve rüzgarın şekillendirdiği kum kıvrımlarıdır. Abdullah bin Amr'dan da: O, yedinci kat göktür, dediği rivayet edilmiştir.

Sonra da ikinci yeminin cevabını zikredip şöyle dedi. "Gerçekten siz" yani Mekke halkı, "elbette farklı görüştesiniz" Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem hakkında. Kiminiz: Şairdir, kiminiz: Delidir, diyorsunuz. Kur'an hakkında da kiminiz: Sihirdir, kiminiz de kehanet ve recez (yeknesak halk şiiri) vs. diyorsunuz.

"Döndürülen ondan döndürülür": Döndürülüp de mahrum kalan ondan çevrilir. "Anhu"daki he zamiri Kur'an'a racidir. Şöyle de denilmiştir: Çevrilen bu sözden, yani bu söz için ve bu sebepten dolayı imandan çevrilir. Katade de hemze ve fe'nin fethi ile "men efeke" okumuştur. Amr bin Dinar da, hemzenin fethi ve fe'nin kesri le "men efike" okumuştur.

"O yalancılar kahrolsun": Ferra şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem için yalancı bir sihirbaz ve şairdir, diyen ve bilmedikleri şeyi yalanla söyleyenlere lanet olsun. El – Avfi rivayetinde de İbn Abbas: Onlar kahinlerdir, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Katl kelimesi Allah hakkında söylenirse, lanet manasınadır; çünkü Allah'ın lanet ettiği kimse öldürülmüş ve helak olmuş gibidir.

"O kimseler ki onlar sapıklıktadır": Ahiret işine karşı körlük ve cehalet içindedir. "Gafiller": Sehv içindedirler, sehv de bir şeyden gafil olup onu aklına getirmemektir.

"Ceza günü ne zaman, diye sorarlar": Yani: Ey Muhammed, hesap günü ne zaman, derler, bunu da yalanlamak ve alay etmek için söylerler.

Sonra o günden haber verip "o günde onlar ateş üzerinde" Zeccac: "Elyevme" manaen mansuptur demiştir, mana da: Onlar ateş üzerinde oldukları gün ceza gerçekleşir, demektir, "yakılırlar (yüftenun)": Yani azap görürler. Bundan dolayıdır ki yanmış gibi simsiyah karataşa: Fetîn, denir.

"Tadın": Yani onlara tadın, denir "fitneteküm (fitnenizi)": Bunun manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Yalanlamanızı, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Yanmanızı, bunu da Mücahit, demiştir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Söz burada bitti. Sonra yeniden başlayıp şöyle dedi: "Bu, acele istediğiniz şeydir": Müfessirler şöyle demiştir: Yani dünyada alay yollu acele is-

tediğiniz şeydir. Sonra Allah'ın cennet halkına va'dettiği şeyi zikredip şöyle dedi: "Şüphesiz müttakiler cennetlerde ve pınarlardadır": Bunun şerhi de Bakara: 25 ve Hicr: 45'te geçmiştir.

"Ahizine": Zeccac şöyle demiştir: Bu, hâl olmak üzere mansuptur, mana da şöyledir: Cennetlerde ve pınar başlarındadır alma durumunda olarak "Rablerinin kendilerine verdiğini": Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah'ın kendilerine ettiği ikramı. "Şüphesiz onlar bundan önce iyilik edenler idiler": İyi ameller edenler, demektir. Ayette başka bir yorum da vardır: "Rablerinin verdiğini alarak": Yani onlara emrettiği farzları yerine getirerek. "Şüphesiz onlar bundan önce idiler" onlara farz kılınmadan önce "iyilik edenler" Yani itaat edenler. Bu da Müslim el – Batin rivayetinde İbn Abbas'ın görüşünden çıkarılmıştır.

Sonra da iyiliklerinden bahsedip: "kanu kalilen minelleyli ma yehceun (gece pek az uyurlardı)" dedi. Hucu: Gece uyumaktır, gündüz değil.

"Ma" edatı hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Olumsuzluktur, sonra onun manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Gece uykusuz kaldıkları az olurdu (az da olsa uyurlardı). Enes bin Malik ile Ebu'l – Aliye şöyle demişlerdir: O akşamla yatsı arasıdır. *İkincisi:* Gece az uyumazlardı. Bazı kurralar "kalilen" kavli üzerinde vakfı tercih etmişlerdir, mana şöyle olur: İnsanlar içinde az idiler. Sonra yeni söze başlayıp "gece az uyurlardı" dedi. Mana da gece hiç uyumazlardı, demek olur. Bu da Dahhak ile Mukatil'in görüşleridir.

İkincisi: "Ma" ellezi manasınadır, anlam şöyle olur: Uyudukları gece az idi, bu da Hasen, Ahnef bin Kays ve Zühri'nin görüşleridir. Buna göre "ma"nın zait olma ihtimali vardır.

"Seherlerde onlar istiğfar ederlerdi": Biz de bunu Al-i İmran: 17'de şerh etmiştik.

"Mallarında bir hak vardır": Yani hisse vardır, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O; sıla-i rahim yaptıkları veya misafire ikram ettikleri veyahut mahrum birine yardımda bulunduklarıdır, zekat değildir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O zekattır, bunu da Katade ile İbn Sirin, demişlerdir.

"Dilenci için" o da isteyendir.

"Mahrum"da da sekiz görüş vardır:

Birincisi: Müslümanların ganimetinde hissesi olmayandır ki ona memnu denir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. İbrahim de: Ganimette payı olmayandır, demiştir.

İkincisi: O artan bir şeyi olmayandır, bunu da Mücahit, demiştir. Ata da böyle: O rızkı ve ticareti gelişmeyendir, demiştir.

Üçüncüsü: O fakir müslümandır, bunu da Muhammed bin Ali, demiştir.

Dördüncüsü: Kimseden bir şey istemeyen onurlu kimsedir, bunu da Katade ile Zühri, demişlerdir.

Beşincisi: O ganimetten sonra gelendir, ona hisse yoktur. Bunu da Hasen bin Muhammed bin el – Hanefiyye, demiştir.

Altıncısı: O serveti ve ekini veyahut nesil ve davarı afete maruz kalandır. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Yedincisi: O köledir, bunu da Maverdi nakletmiştir.

Sekizincisi: O köpektir, bu da Ömer bin Abdülaziz'den rivayet edilmiştir. Şa'bi şöyle derdi: Mahrumun ne manaya geldiğini bir türlü anlayamadım. Görüşlerin en açığı Katade ile Zühri'nin görüşleridir. Çünkü onu isteyenle yanyana zikretmiştir; iffetli kimse istemez – insanlar da neredeyse istemeyene vermezler – sonra iffetli kimse fakir görüntüsü vermekten kaçınır; o zaman istemediği için kendi tarafından mahrum olur, vermedikleri için insanlar tarafından da mahrum olur. Onu ancak uyanık kimse anlar. Müfessirler bu ayetin mensuh olduğunu söylemişlerdir ki doğru değildir.

"Yeryüzünde ibretler vardır": Dağlar, ırmaklar, ağaçlar, meyveler vs. gibi. "kesin inananlar için": Aziz ve celil olan Allah'a inanıp O'nu eserleriyle tanıyanlar için.

"Kendi nefislerinizde" de ayetler vardır, çünkü bir zamanlar meni idiniz, sonra kemikler oldunuz, sonra kan pıhtısı, sonra bir çiğnem et parçası ve diğer çeşitli evreler gibi. Sonra da suretler, renkler ve tabiatlar değişti, kuvvetli organlar verildi; kulak, göz ve akıl ihsan edildi, yediğini kolayca çıkarma ve insanoğlunda görülen daha birçok acayip şeyler gibi. "Kendi nefislerinizde" söz burada bitti. Sonra "görmüyor musunuz?" dedi. Mukatil: Sizi nasıl yarattığını görüp de ölüleri diriltmeye gücünün yettiğini anlamaz mısınız, demiştir.

"Ve fissemai rizkuküm": Übey bin Ka'b, Humeyd ve Ebu Husayn el – Esedi, sakin ra ve ze ile kaf arasında elifle "erzakuküm" okumuşlar; İbn Mes'ud, Dahhak ve Ebu Nehik, meftuh ra, meksur ze ve ikisinin arasında elifle "razikuküm" okumuşlardır. İbn Muhaysın'dan da bu ikisi gibi okuduğu rivayet edilmiştir. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O yağmurdur, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, Leys de Mücahit'ten rivayet etmiştir. O da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Cennettir, bunu da İbn Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

"Size va'dedilen": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O hayır ile şerdir, ikisi de gökten gelir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, İbn Ebi Necih de Mücahit'ten demiştir.

İkincisi: Cennettir, bunu da Leys, Mücahit'ten rivayet etmiştir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bunun mecaz yönü: Rızkınız gökte olanın yanındadır ve size va'dolunan da O'nun yanındadır. Araplar bazı kelimeyi gizlerler. Nabiğa Zübyani şöyle demiştir:

Sanki sen Ukayş oğulları devesindensin,
Arka ayaklarına ses çıkaran kuru deri bağlanmış.

Sanki sen Ukayş oğulları develerinden bir devesin, demek istemiştir.

"Şüphesiz o elbette gerçektir": Yani onun zikrettiği ayetler, rızık, va'dolunan şeyler ve Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in durumu, "mislü ma enneküm tentıkun": Hamze, Kisai, Ebu Bekir de Asım rivayetinde, lamın ref'i ile "mislü" okumuşlardır. Kalanlar ise lamın nasbı ile okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim ref' ile "mislü" okursa, hakka sıfat yapmış olur, mana da şöyledir: Şüphesiz o konuşmanız gibi gerçektir. Kim de nasb ile okursa, bu da iki mülahaza iledir:

Birincisi: Mahallen merfu olmasıdır, ancak "enne"ye izafe edildiği için meftuh olmuştur.

İkincisi: Tekit için mansup olmuştur, mana da şöyledir: İnnehu lehakkun hakkan misle nutkıküm. Bu da şu sözün gibidir: İnnehu lehakkun kema enneke tetekellemü.

هَلْ اَتٰيكَ
حَدٖيثُ ضَيْفِ اِبْرٰهٖيمَ الْمُكْرَمٖينَۢ ﴿٢٤﴾ اِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًاۜ
قَالَ سَلَامٌۚ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٢٥﴾ فَرَاغَ اِلٰٓى اَهْلِهٖ فَجَٓاءَ بِعِجْلٍ سَمٖينٍۙ ﴿٢٦﴾
فَقَرَّبَهُٓ اِلَيْهِمْ قَالَ اَلَا تَأْكُلُونَۘ ﴿٢٧﴾ فَاَوْجَسَ مِنْهُمْ
خٖيفَةًۜ قَالُوا لَا تَخَفْۜ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلٖيمٍ ﴿٢٨﴾ فَاَقْبَلَتِ
امْرَاَتُهُ فٖي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقٖيمٌ ﴿٢٩﴾
قَالُوا كَذٰلِكِۙ قَالَ رَبُّكِۜ اِنَّهُ هُوَ الْحَكٖيمُ الْعَلٖيمُ ﴿٣٠﴾

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٣١﴾ قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ ﴿٣٢﴾
لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ طِينٍ ﴿٣٣﴾ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ ﴿٣٤﴾
فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣٥﴾ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ
مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٣٦﴾ وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٣٧﴾

24 – Sana İbrahim'in saygı değer misafirlerinin haberi geldi mi?

25 – Hani, yanına girmişler: "Selam!" demişlerdi. O da: "Selam. Tanınmamış bir topluluk(sunuz, sizi tanıyamadım) demişti.

26 – Hemen ailesine sıvıştı; semiz bir dana (kızartması) getirdi.

27 – Onu onlara yaklaştırdı: "Yemez misiniz?" dedi.

28 – Onlardan bir korku hissetti. "Korkma" dediler ve onu bilgili (akıllı) bir oğulla müjdelediler.

29 – Karısı çığlık içinde gelip yüzünü tokatladı: "(Ben) kısır bir karıyım" dedi.

30 – Onlar da: "Öyledir, Rabbin, dedi. Çünkü O, hikmet sahibi, her şeyi bilendir" dediler.

31 – Dedi: "Meseleniz nedir, ey elçiler?"

32 – Dediler: "Gerçekten biz, bir suçlular kavmine gönderildik".

33 – "Onların üzerlerine çamurdan taş gönderelim, diye".

34 – "Rabbinin katında aşırı gidenler için işaretlemiş (taşlar).

35 – Derken orada mü'minlerden kim varsa, hepsini çıkardık.

36 – Orada Müslümanlardan bir evden başkasını bulamadık.

37 – Orada acıklı azaptan korkanlar için bir işaret bıraktık.

"Hel etake hadisü dayfi ibrahimel mükremin (sana İbrahim'in saygı değer misafirlerinin haberi geldi mi?): "Hel" İbn Abbas ile Mukatil'in görüşlerinde "kad" manasınadır, o zaman anlam şöyle olur: Sana gerçekten geldi, sen de onu dinle, onu sana anlatacağız. Misafirleri de: Müjde getirenlerdir. Onların sayılarını da Hud: 70'te zikretmiştik. Orada misafirin manasını da zikretmiştik.

"Mükremin"in manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Çünkü onlara dana kızartması ikram etmişti, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiş; Mücahit de öyle demiştir.

İkincisi: Onlara kendisi ve karısı bizzat ikram etmişlerdi, bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: Onlara Allah katında ikram edilmiştir (saygı değer), bunu da Abdülaziz bin Yahya, demiştir.

Dördüncüsü: Çünkü misafirdirler, misafire ise ikram edilir, bunu da Ebu Bekr el – Verrak, demiştir.

"Selam, dediler": Bunu da Hud: 70'te zikretmiştik.

"Tanınmamış bir topluluksunuz (kavmun münkerun)": Zeccac: Entüm kavmün münkerun manasında merfu olmuştur, demiştir.

Onları tanımamasında da müfessirler dört görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: Çünkü onları bilmiyordu, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Çünkü ona öyle bir selam vermişlerdi ki o zamanda o yerde öyle selam yoktu. Bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir.

Üçüncüsü: Çünkü yanına izinsiz girmişlerdi.

Dördüncüsü: Çünkü hem insana hem de meleklere benziyorlardı.

"Ferağa ila ehlihi (hemen ailesine sıvıştı)": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Gizlice onlara doğru gitti, revağ ancak gizli gidip gelmeye denir.

"Semiz bir dana getirdi": O kızarmış idi. Onu onlara yaklaştırdı": Zeccac şöyle demiştir: Ondan yemeleri için onu onlara yaklaştırdı; yemediler, "yemez misiniz?" dedi. Hoşlanmayarak, yani yememeniz kabul edilir bir durum değildir, dedi.

"Onlardan bir korku hissetti": Bunu da Hud: 70'te şerh etmiş idik. "Bilgili (uslu) çocuğu da Hicr: 54'te zikretmiştik.

"Karısı çığlık içinde geldi": O da Sara'dır. Ferra ile İbn Kuteybe şöyle demişlerdir: Karısı bir yerden bir yere gelmedi, bu şunun gibidir: Akbele yeştümüni (bana sövmeye başladı), asbaha yesihu ve yettekilü (bağırmaya ve dayanmaya başladı) yani bu hareketi yaptı, demektir. Sarra ise: Çığlıktır. Ebu Ubeyde: Sarra, şiddetli sestir, demiştir.

Nasıl bir ses çıkardığında da iki görüş vardır:

Birincisi: Ah etti, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Eyvah, dedi, bunu da Ferra zikretmiştir.

"Yüzünü tokatladı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yüzüne tokat vurdu, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Şaşkınlığından alnını dövdü, bunu da Mücahit, demiştir. Sakk'in manası: Bir şeye yassı bir şeyle vurmaktır.

"Ve kalet acuzun": Ferra şöyle demiştir: Bu, gizli bir fiille merfudur, "etelidü acuzun (yaşlı kadın doğurur mu?) demektir. Zeccac da mana şöyledir, demiştir: Ene acuzun akimün fekeyfe elidü (ben kısır bir ka-

rıyım, nasıl doğururum?) Biz de "akim"in manasını Hud: 72'de zikretmiştik.

"Öyledir, dediler": Sen bir oğlan doğuracaksın, mana da şöyledir: Biz sana aziz ve celil olan Allah'tan haber veriyoruz, O hikmet ve ilim sahibidir, kısırı doğurgan yapmaya gücü yeter. İbrahim o zaman onların melek olduklarını anladı.

"Dedi: Meseleniz nedir?": Bu da Hicr: 57'de tefsir edilmiştir.

"Çamurdan taş": İbn Abbas: Tuğla, demiştir.

"Rabbinin katında işaretlenmiş": Bunu da Hud: 83'te şerh etmiştik.

"Aşırı gidenler için": İbn Abbas: Müşrikler için, demiştir.

"Orada kim varsa çıkardık": Yani Lut'un kentlerinden, "mü'minlerden": Bu da "Aileni gece yürüt" kavlidir *(Hud: 82)*.

"Orada Müslümanlardan bir evden başkasını bulamadık": O da Lut ile iki kızıdır. Aziz ve celil olan Allah onları iman ve İslam'la niteledi; çünkü nerede bir mü'min varsa aynı zamanda müslümandır.

"Orada bir işaret bıraktık": Yani Allah'ın azabından korkanlara Allah'ın onları helak ettiğini gösterecek bir işaret demektir. Biz de bunu Ankebut: 35'te şerh etmiştik. Orada zamirin merciini de göstermiştik.

وَفِي مُوسَىٰ إِذْ أَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٣٨﴾ فَتَوَلَّىٰ بِرُكْنِهِ
وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ ﴿٣٩﴾ فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ
وَهُوَ مُلِيمٌ ﴿٤٠﴾ وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ ﴿٤١﴾
مَا تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمِيمِ ﴿٤٢﴾ وَفِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ
لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٤٣﴾ فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ
وَهُمْ يَنْظُرُونَ ﴿٤٤﴾ فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَ
﴿٤٥﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٤٦﴾ وَالسَّمَاءَ
بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ﴿٤٧﴾ وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ
الْمَاهِدُونَ ﴿٤٨﴾ وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

﴿٤٩﴾ فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٥٠﴾ وَلَا تَجْعَلُوا
مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٥١﴾

38 – Musa'da da (bir işaret bıraktık). Hani, onu açık bir delille Fir'avn'e göndermiştik.

39 – (Fir'avn) erkanı ile yüz çevirdi ve: (Bu), bir sihirbaz yahut delidir" dedi.

40 – Biz de onu ve ordularını yakalayıp onları denize attık. O ise kendini kınıyordu.

41 – Ad (kavmin)de de (bir işaret bıraktık). Hani, onların üzerlerine de o kısır rüzgarı göndermiştik.

42 – Üzerinden geçtiği her şeyi mutlaka çürümüş gibi bırakıyordu.

43 – Semud'da da (bir işaret bıraktık). Hani onlara: "Bir süreye kadar istifade edin" denilmişti.

44 – Onlar Rablerinin emrine baş kaldırdılar da onları bakarlarken yıldırım yakaladı.

45 – Kalkmaya güç yetiremediler ve öç alanlar da olmadılar.

46 – Nuh kavmini de daha önceden (helak ettik). Çünkü onlar bir fasıklar kavmi idiler.

47 – Göğü kuvvetle bina ettik ve gerçekten biz, elbette genişletenleriz.

48 – Yeri, onu da döşedik; biz ne güzel döşeyenleriz.

49 – Her şeyden iki çift yarattık, umulur ki iyice düşünürsünüz.

50 – Allah'a koşun. Şüphesiz ben sizin için O'ndan apaçık bir uyarıcıyım.

51 – Allah ile başka bir İlah kılmayın. Şüphesiz ben sizin için bir uyarıcıyım.

"Musa'da da": Yani onda da bir işaret vardır. "Hani onu açık bir delille Fir'avn'e göndermiştik": Açık kanıtla demektir. "Fetevella": Yüz çevirdi, "erkanı ile": Mücahit: Adamları ile demiştir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Erkanı ve etrafı aynı manayadır, o da çevresi demektir. "Sihirbaz dedi": Yani Musa için: O sihirbazdır, dedi. "Yahut delidir (ev mecnun)": Ebu Ubeyde: "Ev" ve manasınadır, demiştir. "Yemm"i A'raf: 136'da, "mülim"i de de Saffat: 142'de zikretmiştik.

"Ad'de de": Yani onların helakinde de işaret vardır. "Hani onlar kısır rüzgarı göndermiştik": O da hayırsız ve bereketsiz demektir ağacı aşılamaz, yağmur taşımaz; o sadece mahvetmek içindir. Said l Müseyyeb de: O güney rüzgarıdır, demiştir.

"Üzerinden geçtiği her şeyi": Can olsun mal olsun, "çürümüş g yapardı": Eskimiş ve helak olmuş gibi yapardı. Ferra şöyle demiş Remim: Kuruyan ve ezilen ottur. Zeccac da, remim: Kuruyan ve k lan yapraktır, demiştir ki heşim de o manayadır.

"Semud'da da": Yine onlarda da bir ayet ve ibret vardır, "hani onla Bir süreye kadar istifade edin, denilmişti": Bunda da iki görüş vardı

Birincisi: Onlara tehdit mahiyetinde: Dünyada ecelleriniz gelince kadar istifade edin, denilmişti.

İkincisi: Salih Peygamber, deve kesildikten sonra onlara: Size gün süre verilmiştir, dedi. O sürenin dolması ecellerinin gelmesi "Rablerinin emrine baş kaldırdılar": Mukatil: O'nun emrine karşı g diler, demiştir. "Onları yıldırım yakaladı": Yani azap, o da Cebrail'in siyle ölmektir. Yalnız Kisai, aynın sükunu ile elifsiz olarak "es – sa'ka okumuştur, o da azaptan işitilen sestir.

"Oysa onlar bakıyorlardı": Bunda da iki görüş vardı:

Birincisi: Onu gözleriyle görüyorlardı. *İkincisi:* Onlar azabı bel yorlardı; Cumartesi günü onlara çığlık halinde geldi.

"Kalkmaya güç yetiremediler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O çarpılmadan kalkamadılar.

İkincisi: Allah'ın azabına dayanamadılar, "öç de alamadılar":Ya azaba mani de olamadılar, demektir.

"Ve kavme nuhin min kablü": Ebu Amr – Abdülvaris rivayeti ha – Hamze ve Kisai, mimin kesri ile (ve kavmi) okumuşlardır. Abdülva ise mimin ref'i ile rivayet etmiştir. Diğerleri ise nasbı ile okumuşlard Zeccac şöyle demiştir: Kim kavm'i mecrur okursa, ve fi kavmi nul ayetün demek istemiştir. Kim de mansup okursa, onu "feehazethüm saikatü" kavlinin manasına atfetmiş olur; çünkü onun mana Ehleknahüm (onları helak ettik) demektir. O zaman mana şöyle ol Ve ehlekna kavme nuhin. En güzeli – Allah bir ya – "feehaznahü ve nudehu fenebeznahüm filyemmi" kavline bağlanmasıdır; zira ma Ağraknahu ve ağrakna kavme nuhin, demektir.

"Göğü de bina ettik (vessemae beneynaha)": Mana: Vebeneyn semae beneynaha, demektir. "Bieydin": Kuvvetle demektir. İbn Abb Mücahit, Katade, diğer müfessir ve dilciler de: Bieydin, kuvvetle m nasınadır, demişlerdir.

"Gerçekten biz elbette genişletenleriz": Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Rızkı yağmurla genişletiyoruz, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Göğü genişletiyoruz, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Üçüncüsü:* Güçlüyüz, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. *Dördüncüsü:* Gökle yerin arasını genişletmekteyiz. Bunu da Zeccac, demiştir. *Beşincisi:* Genişiz, istediğimiz şeyi yapamamaktan daralmayız. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Velarda fereşnaha fenimel mahidun": Zeccac şöyle demiştir: Bu, makabline matuftur, gizli bir fiille mansuptur, onu da "fereşnaha" göstermektedir; mana: Fereşnel arda fereşnaha demektir. "Fenimel mahidun": Fenimel mahiduna nahnu, demektir. Mukatil: Onu döşedik, yani onu yaydık, o da beş yüz yıllık yoldur, demiştir ki uzak ihtimaldir. Katade ise şöyle demiştir: Yerin çevresi yirmi bin fersahtır. Allah daha iyi bilir.

"Her şeyden iki çift yarattık": Yani erkek ve dişi, kara ve deniz, gece ve gündüz, tatlı ve acı, aydınlık ve karanlık vb. gibi iki sınıf ve iki çift yarattık, demektir. "Umulur ki iyice düşünürsünüz": O zaman çiftleri yaratanın tek olduğunu görürsünüz.

"Allah'a koşun": Günahlarınızdan tövbe ederek, mana da şöyledir: İnkar ve isyan gibi azap gerektiren şeylerden itaat ve iman gibi sevap gerektiren şeylere koşun.

كَذٰلِكَ مَٓا اَتَى الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ اَوْ مَجْنُونٌ
﴿٥٢﴾ اَتَوَاصَوْا بِهٖۚ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٥٣﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَٓا اَنْتَ
بِمَلُومٍ ﴿٥٤﴾ وَذَكِّرْ فَاِنَّ الذِّكْرٰى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٥٥﴾ وَمَا خَلَقْتُ
الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ مَٓا اُرٖيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَٓا اُرٖيدُ
اَنْ يُطْعِمُونِ ﴿٥٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتٖينُ ﴿٥٨﴾
فَاِنَّ لِلَّذٖينَ ظَلَمُوا ذَنُوبًا مِثْلَ ذَنُوبِ اَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ
﴿٥٩﴾ فَوَيْلٌ لِلَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذٖي يُوعَدُونَ ﴿٦٠﴾

52 – İşte böyle. Kendilerinden öncekilere de bir peygamber gelse, mutlaka: "Bir sihirbaz yahut bir deli" dediler.

53 – Bunu birbirlerine tavsiye mi ettiler? Hayır, onlar azgın bir topluluktur.

54 – Onlardan yüz çevir. Sen kınanmış değilsin.

55 – Öğüt ver; zira öğüt mü'minlere fayda verir.

56 – Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler, diye yarattım.

57 – Ben onlardan bir rızık istemiyorum ve onlardan beni yedirmelerini de istemiyorum.

58 – Şüphesiz Allah; rızık veren, sağlam kuvvet sahibi O'dur.

59 – Şüphesiz zalimler için arkadaşlarının (azap) hissesi gibi bir hisse vardır. Öyleyse beni aceleye getirmesinler.

60 – Vay kafirlere, kendilerine va'dolunan günlerinden dolayı!

"İşte böyle": Yani senin kavmin seni inkar edip de sihirbazdır veya delidir, dedikleri gibi senden öncekiler de peygamberler için aynısını dediler.

"Bunu birbirlerine tavsiye mi ettiler?": Yani bu inkarı öncekiler sonrakilere tavsiye mi ettiler? Bu, azarlama sorusudur. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bunda anlaştılar da birbirlerinden mi aldılar?

"Hayır, onlar azgın bir topluluktur": Kendilerine verilen şeylerdeki taşkınlık onları yalanlamaya sürükledi. İşaret edilenler de Mekke halkıdır.

"Onlardan yüz çevir" sen onlara tebliğ ettin, "sen kınanmış değilsin" çünkü sen mesajı ilettin. Müfessirlerin çoğuna göre bu ayet mensuhtur. Onu nesh eden hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, "sen hatırlat, hatırlatma mü'minlere fayda verir" kavlidir. *İkincisi:* Kılıç ayetidir *(Hac: 39)*. "Zekkir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Öğüt ver, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Onlara Allah'ın belli günlerini, azap ve rahmetini hatırlat. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Vema halaktül cinne velinse illa liyabüduni": Yakup vasılda da vakıfta da "yabuduni" ve "yutimuni" ve "vela yastaciluni"de ye ile okumuştur. Bu ayette dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bana ibadet etmelerini emretmek için yarattım, bunu da Ali bin Ebu Talib demiş; Zeccac da bunu tercih etmiştir.

İkincisi: Kulluğu ister istemez ikrar etmeleri için, bunu da İbn Abbas, demiştir. Bunun açıklaması da: "Eğer onlara, kendilerini kim yarattı, diye sorsan, elbette Allah, derler" *(Zuhruf: 87)* ayetidir.

Üçüncüsü: O, mü'minlere özeldir, Said bin Müseyyeb şöyle de-

miştir: Ben bana ibadet edenleri ancak bana ibadet etmeleri için yarattım. Dahhak, Ferra ve İbn Kuteybe de şöyle demişlerdir: Bu, O'na itaat edenlere hastır. Bu da Kadı Ebu Ya'la'nın tercihidir, çünkü o şöyle demiştir: Bunun manası özeldir, genel değildir. Çünkü geri zekalılar, çocuklar ve deliler, insan olmakla beraber muhatap değildirler. Kafirler de "andolsun biz cin ve insanlardan çoğunu cehennem için yarattık" *(A'raf: 279)* ayetinin delaletiyle bunun dışındadırlar. Binaenaleyh kim bedbaht olmak ve cehennemde yanmak için yaratılmışsa, ibadet için yaratılmamıştır (yazarın bu görüşüne hemen katılmak mümkün değildir. Mütercim).

Dördüncüsü: Boyun eğmeleri ve zillet göstermeleri için yarattım, ibadetin lügattaki manası: Horluk ve bağlılıktır. Bütün mahlukat aziz ve celil olan Allah'ın hükmüne boyun eğmiş ve zillet göstermiştir. Aziz ve celil olan Allah'ın kaza ve kaderinin dışına çıkamazlar. Bu da bir grup ilim adamının görüşleridir.

"Ben onlardan bir rızık istemiyorum": Yani kendilerine rızık vermelerini istemiyorum "beni yedirmelerini de istemiyorum": Yani halkımdan bir kimseyi yedirmelerini de istemiyorum. Çünkü gerçek rızık veren benim. Neden beni yedirmeleri diyerek kendine isnat etti? Çünkü halk Allah'ın ailesidir, kim de bir kimsenin ailesini yedirirse onu yedirmiş gibi olur. Sahih hadiste Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Aziz ve celil olan Allah kıyamet gününde: Ey ademoğlu, senden beni yedirmeni istedim, beni yedirmedin, der.[1]

"Rezzak": Dahhak ile İbn Muhaysın, alim vezninde "Razık" okumuşlardır. Hattabi de şöyle demiştir: O rızka kefil olup her nefsin gıdasını veren demektir. "Metin": Çok kuvvetli, gücü bitmeyen ve yaptığı işlerden dolayı sıkıntı duymayan manasınadır. Kuteybe, Kisai'den, nunun kesresi ile "el – metini" rivayet etmiştir ki Ebu Rezin, Katade, Ebu'l – Aliye ve A'meş de öyle okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: "Züllkuvvetil metin": Çok güçlü ve muktedir, demektir; kim "el – metinü" diyerek merfu okursa, aziz ve celil olan Allah'a sıfat yapmış olur. Kim de kesre ile okursa kuvvete sıfat yapmış olur. Çünkü kuvvet kelimesinin müennesliği mevize'de olduğu gibi gerçek değildir. Şu ayette de durum aynıdır: "Femen caehu mevizetün min rabbihi" *(Bakara: 275).*

"Şüphesiz zalimler için vardır" yani Mekke müşrikleri için "bir hisse": Yani azaptan bir hisse demektir. "Arkadaşlarının hissesi gibi":

---

1 – Uzun bir hadisten bir parçadır; Müslim onu Ebu Hureyre'den rivayet emiştir, Kitabu'l – Birri ve's – Sıla ve'l – Adab, hadis no, 43.

Yani Nuh, Ad ve Semud kavimleri gibi helak olan kavimlerin demektir. Ferra da şöyle demiştir: Zenub Arap dilinde: Büyük kovaya denir, ancak Araplar sonra ona nasip ve hisse manası vermişlerdir. Şair şöyle demiştir:

Bizim kovalarımız vardır, sizin de kovalarınız vardır,
Eğer kabul etmezseniz bizim eski kuyumuz vardır.

Zenub müzekker de müennes de kullanılır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Zenub'un aslı: Büyük kovadır, onlar su çekerlerdi, her birinin bir kovası olurdu. O nedenle "zenub" şans ve hisse manasına kullanılmıştır.

"Öyleyse beni aceleye getirmesinler": Yani eğer azapları kıyamete bırakılırsa, acele etmesinler ki o, kendilerine va'dedilen gündür. Onun: Bedir savaşı günü olduğu da söylenmiştir.



52-TUR SURESİ

Mekke'de inmiştir. 49 ayettir.
İcma ile Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
وَالطُّورِ ﴿١﴾ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ ﴿٢﴾ ف۪ي رَقٍّ مَنْشُورٍ ﴿٣﴾ وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ ﴿٤﴾
وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ ﴿٥﴾ وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ ﴿٦﴾ اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ ﴿٧﴾ مَا لَهُ
مِنْ دَافِعٍ ﴿٨﴾ يَوْمَ تَمُورُ السَّمَٓاءُ مَوْرًا ﴿٩﴾ وَتَس۪يرُ الْجِبَالُ سَيْرًا ﴿١٠﴾ فَوَيْلٌ
يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَ ﴿١١﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ ف۪ي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ ﴿١٢﴾ يَوْمَ يُدَعُّونَ اِلٰى
نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا ﴿١٣﴾ هٰذِهِ النَّارُ الَّت۪ي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٤﴾
اَفَسِحْرٌ هٰذَٓا اَمْ اَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ ﴿١٥﴾ اِصْلَوْهَا فَاصْبِرُٓوا اَوْ لَا تَصْبِرُوا
سَوَٓاءٌ عَلَيْكُمْ اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Andolsun, Tur'a,

2 – Satır satır yazılmış kitaba,

3 – Yayılmış ince deriye (yazılmış).

4 – Beyt-i Mamur'a,

5 – Yükseltilmiş tavana,

6 – Kaynatılmış denize,

7 – Ki, şüphesiz Rabbinin azabı elbette vaki olacaktır.

8 – Onun için bir önleyici yoktur.

9 – O günde ki gök bir çalkalanmakla çalkalanır.

10 – Dağlar bir yürümekle yürür.

11 – O gün vay yalanlayanlara!

12 – O kimseler ki onlar, daldıkları şeyde oynuyorlar.

13 – O gün cehenneme bir itilmekle itilirler.

14 – "İşte yalanladığınız ateş budur!" denir.

15 – "Bu sihir midir yoksa siz görmüyor musunuz?"

16 – "Girin oraya; ister sabredin ister sabretmeyin; size birdir. Ancak yaptığınız şeyle cezalandırılıyorsunuz!"

"Tur'a andolsun": Bu, Allah Teala'nın Musa aleyhisselam'la üzerinde konuştuğu dağa yemindir. O Medyen toprağındadır, adı da Zebir'dir.

"Satır satır yazılmış kitaba": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O Levh-i Mahfuz'dur, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Ademoğullarının amel defterleridir, bunu da Mukatil ile Zeccac, demişlerdir.

Üçüncüsü: Tevrat'tır.

Dördüncüsü: Kur'an'dır, bu ikisini de Maverdi nakletmiştir.

"Fi rakkın": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Rak: Kağıttır, menşur da: Yayılmış, açılmış manasınadır.

"Beyt-i Mamur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O gökte bir evdir. O hangi göktedir? Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O yedinci kat göktedir, bunu da Enes, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. Buhari ile Müslim'de rivayet edilen Malik bin Sa'saa hadisi de bunu göstermektedir.

İkincisi: O altıncı kat göktedir, bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir.

Üçüncüsü: O dünya göğündedir, bunu da Ebu Hureyre, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: O Ka'be istikametindedir, her gün onu yetmiş bin melek tavaf eder, bir daha da dönmezler. Bu kıyamete kadar devam eder. Ona Durah, denir. Rebi bin Enes de şöyle demiştir: Beytülmamur, Adem zamanında Kabe'nin yerinde idi, Nuh zamanı gelince onu haccetmelerini emretti. Su taşınca dünya göğünde Beytullah'ın hizasına kaldırıldı.

İkincisi: O Beytullah'tır, bunu da Hasen, demiştir. Ebu Ubeyde de: Mamurun manası: Ziyaretçisi çok demiştir.

"Yükseltilmiş tavan": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O göktür, bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh ile cumhur, demiştir.

İkincisi: Arş'tir, bunu da Rebi, demiştir.

"Deniz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Arş'in altında bir denizdir, suyu koyudur, sura ilk üfürüldükten sonra ondan kulların üzerine kırk gün yağmur yağar; onlar da kabirlerinde ot gibi biterler. Bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir.

İkincisi: O dünya denizidir, bunu da Maverdi, zikretmiştir.

"Mescur": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Doludur, bunu da Hasen, Ebu Salih, İbn Saib ve bütün dilciler demişlerdir.

İkincisi: Tutuşmuş, demektir, bunu da Mücahit ile İbn Zeyd, demişlerdir. Şimir bin Atıyye de şöyle demiştir: O tutuşmuş fırın gibidir.

Üçüncüsü: O kurumuş, suyu çekilmiştir, bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir. Hasen'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: O denizler tutuşturulur, öyleki suyu gider, bir damla kalmaz. Bu iki görüş Mücahid'in görüşüne dayanmaktadır. Hadiste de Allah Teala'nın bütün denizleri ateşe çevireceği ve cehenneme ilave edileceği nakledilmiştir.

Dördüncüsü: "Mescur": Tatlısı tuzlusuna karışmış, demektir, bunu da Rebi bin Enes, demiştir. Allah Teala bu şeylerle yemin etti, çünkü bunlarda müşriklere edeceği azaba gücünün rahat yeteceğine delil vardır. O nedenle: "Şüphesiz Rabbinin azabı elbette vaki olacaktır" dedi. Yani ahirette gerçekleşecektir. Sonra ne zaman gerçekleşeceğini açıklayıp "o gün gök bir çalkalanmakla çalkalanır" dedi. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Dönmekle döner, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet

etmiş; Mücahit de böyle demiştir. Onu Ferra, İbn Kuteybe ve Zeccac da tercih etmişlerdir.

İkincisi: Sarsıldıkça sarsılır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir. Ebu Ubeyde de: Salınır, demiştir. Şair A'şa da bu manada kullanmıştır:

Komşusunun evinden çıkıp bir yürüyüşü vardır ki
Bulut gibi ağar, ne yavaş ne hızlı.

Üçüncüsü: Allah Teala'nın emrinden dolayı birbirine girer, bunu da Dahhak, demiştir. Bundan sonrasının açıklaması da Neml: 88'de geçmiştir. "Onlar daldıkları şeyin içinde oynuyorlar": Yani Muhammed'den konuşurken onu yalanlamak ve onunla alay etmekle konuşmaya daldıkça dalıyorlar, O'nun zikrini unutuyorlar. Yazıklar olsun onlara!

"Yevme yuda'une": İbn Kuteybe: İtilirler, demiştir. Dea'tuhu edu'uhu, itmek manasınadır. "Yedu'ul yetime" *(Maun: 2)* de bundandır. İbn Abbas da: Boyunlarından çekilir, ta cehenneme atılırlar, demiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Elleri boyunlarına bağlanır, perçemleri ayaklarıyla birleştirilir, sonra da cehenneme yüzleri üstü sürüklenirler. Ona yaklaştıkları zaman bekçileri onlara: "İşte bu, inanmadığınız o ateştir" denilir, yani dünyada iken inanmadığınız, demektir. "Bu sihir midir?": Yani bu gördüğünüz azap. Çünkü sizler pegamberlerin sihirbaz olduklarını iddia ettiniz "yoksa görmüyor musunuz?" ateşi. Ona atıldıkları zaman bekçileri onlara: "girin içine" derler. Başkası da şöyle demiştir: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i gözbağcı sihirbaz olarak niteleyince, ateşi gördükleri zaman bu şekilde azarlanırlar ve onlara: "islevha": Onun sıcağını çekin, denilir. "Sabredin" azaba "ister sabretmeyin, sizin için birdir" sabretmek de etmemek de "ancak cezalanıyorsunuz" cezasını çekiyorsunuz, "yaptığınız şeylerin" küfür ve yalanlama gibi.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي
جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ ﴿١٧﴾ فَاكِهِينَ بِمَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ وَوَقَاهُمْ رَبُّهُمْ
عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿١٨﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾
مُتَّكِئِينَ عَلَىٰ سُرُرٍ مَصْفُوفَةٍ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ ﴿٢٠﴾

17 – Şüphesiz müttakiler cennetlerde ve nimetlerdedir.

18 – Rablerinin kendilerine verdiği ile zevk sürerek. Rableri onları cehennem azabından korumuştur.

19 – Yiyin, için; yaptığınız şeylerle afiyetle.

20 – Sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak. Onları iri gözlü hurilere eş yaptık.

Sonra bunun ardından mü'minler için hazırlanan şeyleri niteledi, "fakihin": Elifle de elifsiz de okunmuştur. Biz de bunu Yunus: 55'te şerh etmiş idik. "Onları korudu": Yani onlardan çevirdi, demektir. "Cahim" de Bakara: 119'da zikredilmiştir.

"Yiyin": Yani onlara: Yiyin, denir, "için, afiyetle" ondan hastalanmaktan emin olunuz. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Bu son halinizden dolayı sizi tebrik ederiz. Biz de bunu Nisa: 4'de şerh etmiştik. Sonra yiyip içerken hallerini zikretti: "Koltuklara yaslanarak" dedi. İbn Cerir şöyle demiştir: Burada söylenmeyen kelime vardır, takdiri şöyledir: Ala nemarika ala sürürin (sedirler üzerindeki yastıklara yaslanarak). Sürür de serir'in çoğuludur. "Sıra sıra dizilmiş": Yan yana konulmuş, demektir. Ayetin kalan kısmı da Duhan: 54'te tefsir edilmiştir.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ
وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ ﴿٢١﴾
وَأَمْدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهَةٍ وَلَحْمٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢٢﴾ يَتَنَازَعُونَ فِيهَا
كَأْسًا لَا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَأْثِيمٌ ﴿٢٣﴾ وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَهُمْ
كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ ﴿٢٤﴾ وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ
﴿٢٥﴾ قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ ﴿٢٦﴾ فَمَنَّ اللَّهُ
عَلَيْنَا وَوَقَانَا عَذَابَ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾ إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ
إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ ﴿٢٨﴾

21 – İman edip de zürriyetleri kendilerine imanla tabi olanlara zürriyetlerini de onlara kattık. Onların amellerinden hiçbir şey eksiltmedik. Her kişi kazandığı şeye karşılık rehindir.

22 – Onlara canlarının çektiği meyve ve etten bol bol verdik.

23 – Orada bir bardak kapışırlar ki onda ne boş laf ne de günaha sokma yoktur.

24 – Etraflarında saklı inciler gibi uşakları dolaşır.

25 – Kimileri kimilerine döndü, soruşturuyorlar.

26 – Dediler: "Gerçekten biz bundan önce ailemizin içinde korkardık".

27 – "Allah bize lütfetti ve bizi insanın içine işleyen o azaptan korudu".

28 – "Şüphesiz biz bundan önce O'na ibadet ediyorduk. Şüphesiz O, ihsanı bol, çok esirgeyendir".

"Veetbanahüm zürriyyatihim": İbn Kesir, Asım, Hamze ve Kisai te ile "vettebathüm", tekil olarak da "zürriyyetehüm" yine tekil olarak " bihim zürriyyetühüm" okumuşlardır. Nafi de, tekil olarak "vettebeathüm zürriyyetühüm" ve çoğul olarak da "zürriyyatihim" okumuştur. İbn Amir de, iki yerde de "ve etbanahüm zürriyyatihim" ve "bihim zürriyyatihim" okumuştur. Tefsirinde de üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bunun manası şudur: Zürriyetleri imanla onları takip ettiler, biz de mü'min olan zürriyetlerini cennette onlara kattık. Bunlar atalarının derecesine ulaşmasalar da Allah Teala atalarına ikram olarak onları evlatları ile birleştirir. Bu mana Said bin Cübeyr ile İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

İkincisi: Zürriyetleri imanla onlara tabi oldular yani baliğ olup iman ettiler, biz de iman derecesine ermeyen küçük zürriyetlerini onlara kattık. Bu mana da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş, Dahhak da böyle demiştir. Bu görüşün manası şöyledir: Onların büyük zürriyetleri iman etmekle onlara tabi oldular, küçük çocukları da babalarının iman etmeleriyle kendilerine tabi oldular. Çünkü baba Müslüman olursa çocuk da hükmen Müslüman sayılır.

Üçüncüsü: "Zürriyetlerini onlara tabi kıldık" babalarının iman etmeleriyle, o yüzden onları da cennete girdirdik. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Vema eletnahüm": Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai, lamın fethi ve hemze ile "eletnahüm" okumuşlar; İbn Kesir de lamın kesri ile "elitnahüm" okumuştur. İbn Şünbuz da Kunbul'dan rivayet ederek hemzesiz olarak lamın kesri ile "velitnahüm" okumuşlardır. Ebu'l – Aliye, Ebu Nehik ve Muaz el – Kari, hemzesiz olarak lamın fethi ile okumuşlardır. İbn Semeyfa hemzeyi meftuh ve medli olarak "âletnahüm" okumuştur. Dahhak ile Asım el – Cahderi de, meftuh vav, mansup lam ile hemzesiz okumuşlardır. İbn Mes'ud ile Ebu'l – Mütevekkil, cealtühüm kalıbında "vema elettühüm" okumuşlardır.

Biz bu kelimeyi Hucurat: 140'ta zikretmiştik, mana da: Zürriyetlerine vermekle babaların hakkını kısmadık, demektir.

"Her kişi kazandığı şeye karşılık rehindir": Yani ameline karşı ipotektir, kimse kimsenin amelinden sorulmaz. Bu kelamın cehennemliklere mahsus olduğu da söylenmiştir. Söz burada tamam oldu.

"Onlara bol bol verdik": İbn Abbas: bu haklarının üzerine yapılan ilavedir, demiştir.

"Kapışırlar": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Karşılıklı alıp verirler, dolaştırırlar. Şair Ahtal şöyle demiştir:

Kuzey rüzgarı ile soğumuş hoş kokulu bardağı elinden kaptım,
Horoz da öttü, gece yürüme vakti geldi.

Zeccac da şöyle demiştir: Bu, bardağı onun elinden alır, o da bunun elinden alır, demektir. Ke's kelimesini ise Saffat: 45'te şerh etmiş idik.

"La lağvun fiha vela te'sim": İbn Kesir ile İbn Amir nasb ile "lalağve fiha vela te'sime" şeklinde rasb ile okumuşlar; diğerleri ise ref' ile tenvinli olarak "lalağvun fiha vela te'simün" okumuşlardır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Akılları gidip de boş konuşarak günaha girmezler, nitekim dünya içkilerinde öyle olur. Başkası da şöyle demiştir: Te'sim, ism kökünden tef'il kalıbındadır, âsemehu denir ki: Birini günaha sokmaktır, mana da şöyledir: O bardak onları günaha sokmaz.

"Etraflarında dolaşır" hizmet için "uşakları, sanki onlar" güzellik ve beyazlıkta "saklı bir incidir": Yani korunmuştur, el değmemiştir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Ya Nebiyyallah, hizmetçi böyledir, gör ki efendi nasıldır?" dediler, o da şöyle dedi. Efendinin hizmetçiye karşı üstünlüğü dolunayın diğer yıldızlara karşı üstünlüğü gibidir.

"Kimileri kimilerine döndü, soruştururlar": İbn Abbas: Dünyadaki korku ve yorgunluklarını hatırlarlar, demiştir. O da arkadaki cümledir: "Gerçekten biz bundan önce ailemizin içinde": Yani dünyada iken "korkardık": yani azaptan korkardık. "Allah bize lütfetti" bağışlamakla "ve bizi insanın içine işleyen azaptan korudu": Yani ateş azabından. Hasen şöyle demiştir: Semum cehennemin isimlerindendir. Başkası da şöyle demiştir: O cehennemin yalını ve sıcaklığıdır. "Şüphesiz biz bundan önce O'na ibadet ediyorduk": Yani O'nu birliyor ve O'na karşı ihlas gösteriyorduk. "İnnehu hüvel berrü": Nafi ile Kisai, hemzenin fethi ile "ennehu" okumuşlardır.

"Berr"in manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Va'dinde sadık demektir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Lütufkârdır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Kullarına karşı şefkatli, onlara iyilik eden, lütfundan kimseyi dûr etmeyen (uzaklaştırmayan)dır. Bunu da Ebu Süleyman Hattabi, demiştir.

فَذَكِّرْ فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ
بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ ﴿٢٩﴾ أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَتَرَبَّصُ
بِهِ رَيْبَ الْمَنُونِ ﴿٣٠﴾ قُلْ تَرَبَّصُوا فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ ﴿٣١﴾
أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَحْلَامُهُمْ بِهٰذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٣٢﴾ أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ
بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾ فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٣٤﴾

29 – Sen öğüt ver; sen Rabbinin nimeti sayesinde ne bir kahinsin ne de bir deli.

30 – Yoksa: "Şairdir, ona zamanın hadiselerini mi bekliyoruz?" diyorlar.

31 – De ki. "Bekleyin; şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim!"

32 – Yoksa onlara bunu akılları mı emrediyor yoksa onlar bir azgınlar toplumu mudur?

33 – Yoksa: "Onu kendi uydurdu" mu diyorlar? Hayır, onlar inanmıyorlar.

34 – Öyleyse onun gibi bir söz getirsinler, eğer doğru söyleyenler iseler.

"Sen öğüt ver": Yani Kur'an'la öğüt ver, "sen Rabbinin nimeti sayesinde değilsin": Yani O'nun sana peygamberlik nimeti sayesinde "bir kahin" o gaybı bildiğini vehmeder ve vahiy gelmediği halde yarın ne olacağını haber verir. Mana da şöyledir: Sen ancak vahiyle konuşursun, Mekke kafirlerinin sana dediği gibi değilsin.

"Em yekulune şairün": Yani hüve şairün (o şairdir mi diyorlar?) Ebu Ubeyde: "Em" "bel" (hayır) manasınadır, demiştir. Şair Ahtal da bu mana da şöyle demiştir:

Gözün sana yalan söyledi, hayır, sen Vasıt'ta gördün,
Alaca karanlıkta sisin altında hayal (gördün).

Şair burada sormuyor, kesin gördüğüne hükmediyor.

"Neterabbesu bihi reybel menun": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Reybel menun ölümdür, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Zamanın hadiseleridir, bunu da Mücahit, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Zamanın hadiseleri, acıları ve musibetleridir. "Menun" dehr (zaman) demektir. Şair Ebu Zueyb şöyle demiştir:

Zamandan ve cilvesinden mi sızlanıyorsun,
Zaman (dehr, felek) kimsenin gözyaşına bakmaz.

Asmai beyti bize böyle aktardı. O, menun'un zaman manasına geldiğini söylerdi. Şiirde geçen "veddehrü leyse bu mutibin" kavli de bunu gösterir, sanki "zamandan ve cilvesinden mi acınıyorsun" demek istemiştir. Kisai de şöyle demiştir: Araplar: Laukellimüke ahirel menuni derler ki: Seninle dünyanın sonuna kadar konuşmam, demektir.

"De ki: Bekleyin": Yani benim için bunu bekleyin, "ben de sizinle beraber beklemekteyim": Yani ben de sizin azabınızı bekliyorum. Onlar Bedir savaşında kılıçla azap gördüler. Bazı müfessirler de: Bu, kılıç ayetiyle mensuhtur, demişlerdir ki, doğru değildir. Çünkü iki ayet arasında çelişki yoktur.

"Yoksa onlara bunu akılları mı emrediyor?": Müfessirler şöyle demişlerdir: Kureyş ulularına ahlam denir ki akıl (âkil) adamlar, demektir. Allah da akıllarını küçük düşürdü. Çünkü akılları onları batıldan çıkarıp hakka götürmedi. Amr bin As'a: "Senin kavmin neden Allah onları akıllı kimseler olarak nitelediği halde iman etmediler?" dediler. O da: Çünkü akılları hidayetten mahrumdu, dedi.

"Em te'mürühüm" ve "em hüm fihi" kavillerinde iki görüş vardır:

Birincisi: Onların ikisi de "bel" (hayır) manasınadır, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

İkincisi: İstifham edatı manasınadır, bunu da Zeccac, demiştir. Mana da şöyledir: Yoksa akılları onlara kendilerini tevhide davet edeni terk etmeyi mi emrediyor ve buna deliller mi getiriyor? Yoksa hak belli olduktan sonra taşkınlık ederek inanmıyorlar mı? İbn Kuteybe de, mana şöyledir, demiştir: Yoksa bunu onlara akılları mı söylüyor. Çünkü anlayış akılla olur, ayette de akıl yerine hilm kullanılmıştır.

"Yoksa onu kendi mi uydurdu, diyorlar?": Yani onu kendiliğinden mi söylüyor, diyorlar? Ayette geçen tekavvül: Zoraki söz söylemektir, ancak yalanda kullanılır. "hayır" yani durum onların iddia ettikleri gibi değildir. "İman etmiyorlar": Kibirlerinden Kur'an'a inanmıyorlar.

"Öyleyse onun gibi bir söz getirsinler": O nazımda ve onun kadar açık ve güzel. Ebu Reca, Ebu Nehik, Müverrık el – İclî ve Asım el – Cahderi, tenvinsiz olarak "bihadisi mislihi" okumuşlardır. "Eğer doğru söyleyenler iseler" onu Muhammed uydurdu iddialarında.

أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ ﴿٣٥﴾ أَمْ خَلَقُوا السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ
بَلْ لَا يُوقِنُونَ ﴿٣٦﴾ أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ ﴿٣٧﴾ أَمْ لَهُمْ
سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٣٨﴾ أَمْ لَهُ
الْبَنَاتُ وَلَكُمُ الْبَنُونَ ﴿٣٩﴾ أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ
﴿٤٠﴾ أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٤١﴾ أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا فَالَّذِينَ كَفَرُوا
هُمُ الْمَكِيدُونَ ﴿٤٢﴾ أَمْ لَهُمْ إِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٣﴾

35 – Yoksa bir şeysiz mi yaratıldılar? Yoksa yaratanlar onlar mı?

36 – Yoksa gökleri ve yeri kendileri mi yarattılar? Hayır, onlar kesin şekilde inanmıyorlar.

37 – Yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mı? Yoksa onlar zorbalar mı?

38 – Yoksa onların çıkıp dinleyecekleri merdiven mi var? Öyleyse dinleyicileri açık bir kanıt getirsin.

39 – Yoksa kızlar O'nun da oğullar sizin mi?

40 – Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da ağır borç altında mı kalmışlar?

41 – Yoksa gayb onların yanında da onlar mı (ona bakarak mı) yazıyorlar.

42 – Yoksa tuzak kurmak mı istiyorlar? Asıl kafirler tuzağa düşenlerdir.

43 – Yoksa onların Allah'tan başka bir İlahı mı var? Allah onların şirk koştukları şeyden münezzehtir.

"Yoksa bir şeysiz mi yaratıldılar?": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Yaratıcı bir Rab olmadan mı yaratıldılar?

İkincisi: Babaları ve anaları olmadan mı yaratıldılar da o yüzden akıl etmiyorlar?

Üçüncüsü: Yoksa gökler ve yer gibi bir şeysiz mi yaratıldılar, yani onlar yaratılma bakımından göklerden ve yerden daha zor değildirler; çünkü onlar bir şey olmadan (yoktan) var edildiler; kendileri ise Adem'den yaratıldılar. Adem de topraktan yaratıldı.

Dördüncüsü: Yoksa hiçbir şey için (gayesiz) mi yaratıldılar? O zaman "min" lam manasına gelmiş olur, mana da şöyledir: Boş yere yaratılmadılar ki emir ve yasak altına girmesinler.

"Yoksa yaratanlar onlar mı?" ki bu yüzden emir ve yasak altına girmiyorlar. Çünkü Yaratıcı emir ve yasak altına girmez.

"Hayır, kesin inanmıyorlar" hakka, o da Allah'ın birliği ve yeniden yaratmaya gücünün yettiğidir.

"Yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mı?": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Yağmur ve rızıktır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Peygamberliktir, bunu da İkrime, demiştir.

Üçüncüsü: Gayb ilmidir, bunu da Salebi zikretmiştir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Rabbinin hazinelerindeki ilim onların yanında mı? Rabbinin yanındaki rızık da, denilmiştir. Bunlara ihtiyaçları olmadığı için mi Rablerinden yüz çeviriyorlar?

"Em hümül musaytırun": İbn Kesir, sin ile "müseytırun" okumuştur. İbn Abbas da: Musallat manasını vermiştir. Ebu Ubeyde de, el – musaytırun: Tanrılar, demiştir. Teseytarte aleyye denir ki, beni köle edindin, demektir. Arap dilinde "müfeyil" vezninde ancak beş isim gelmiştir: Müheymin, müceymir, musaytır, mübeytır ve mübeykır. Müheymin: Her şeyi sayıp kaydeden Allah'tır ki hiçbir şey O'nun gözünden kaçmaz. Museytır: Musallat, demektir. Mübeytır: Baytardır, mübeykır da: Bir yerden çıkıp bir yere gidendir. Beykara denir ki: Diyar diyar dolaştı, demektir.

Şair İmruulkays de şöyle demiştir:

Haberiniz olsun, o kadına haber mi geldi -ki olaylar gayet çoktur-
Temlik oğlu İmruulkays diyar diyar dolaşıyor?

Zeccac da, el – Musaytırun: Musallat tanrılardır, demiştir. Teseytara aleyna ve tesaytara denir ki sin ile de sad ile de söylenir. Aslı sin'dir, her sin'den sonra tı gelirse, sad'a çevrilmesi caizdir. Setara ve satara, seta aleyna ve sata, denir. Müfessirler, kelamın manası şöyledir, demişlerdir: Yoksa onlar tanrılar da dilediklerini yaparlar ve kimsenin emri ve yasağı altına girmezler?

"Yoksa onların merdiveni mi var?" Yani göğe çıkacak asansörleri mi var? "Yestemiune fihi" onun üzerinde vahyi dinlerler? Burada "fi" "ala" manasınadır, "ficuzuin nahli" *(Taha: 71)* ayetinde de böyledir. Mana: Vahyi dinlerler de haklı olduklarını mı öğrenirler? "Öyleyse dinleyicileri getirsin": Eğer bunu iddia ederse "açık bir kanıt": Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem gibi o da kendi sözüne bir delil getirsin.

"Yoksa kızlar O'nun da oğullar sizin mi?": Bu da onların kızları Allah'a nisbet etmelerine rettir.

"Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da ağır borç yükü altında mı kalmışlar?": Yani sen getirdiğin din için onlardan ücret mi istiyorsun ki bu isteğin onlara ağır gelmiş olsun da onların İslam'a girmelerine mani olsun? Mağrem ile ğurm aynı manayadır. Biz de bunu Beraet: 98'de şerh etmiştik.

"Yoksa gayb onların yanında mı?": Bu da "ona zamanın getireceklerini bekliyoruz" sözlerine cevaptır. Mana da şöyledir: Gayb onların yanında mıdır? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Levh-i Mahfuz'dur, "onlar yazıyorlar": Ondakileri yazıp insanlara haber veriyorlar. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Gayb ilmi onların yanında mı ki Muhammed'in onlardan önce öleceğini biliyorlar. "Onlar yazıyorlar": Yani hüküm verip: Seni ezeceğiz, diyorlar. Kitap: Hüküm manasınadır, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in: "Aranızda Allah'ın kitabı ile hüküm vereceğim"[1] hadisi de bundandır. Yani aziz ve celil olan Allah'ın hükmü ile hüküm vereceğim, demektir. İbn Kuteybe de bu manaya kail olmuştur.

"Yoksa tuzak kurmak mı istiyorlar?": O da Darunnedve'de verdikleri karardır. Biz de bunu "Hani bir zamanlar kafirler senin için tuzak kuruyorlardı" *(Enfal: 30)* ayetinde şerh etmiştik. "Asıl kafirler tuzağa düşenlerdir" sözünün manası da: Tuzaklarının ceremesini kendileri çekerler, demektir. Çünkü bunun zararı onlara döner. Nitekim Bedir savaşında ve diğer yerlerde öldürüldüler.

"Yoksa onların Allah'tan başka bir İlahı mı var?": Yani onlara rızık veren ve onları Allah'tan başka muhafaza eden bir tanrı mı var? Mana şöyledir: Putlar İlah değildir, çünkü onlar fayda ve zarar vermezler. Sonra da ayetin kalan kısmında kendini onların koştukları şirkten tenzih etti.

---

1 - Buhari, Müslim ve Sünen sahiplerinin Ebu Hureyre'den rivayet ettikleri uzun bir hadisten parçadır)

وَاِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَٓاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَرْكُومٌ ﴿٤٤﴾ فَذَرْهُمْ
حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذ۪ي ف۪يهِ يُصْعَقُونَۙ ﴿٤٥﴾ يَوْمَ لَا يُغْن۪ي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ
شَيْـًٔا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَۜ ﴿٤٦﴾ وَاِنَّ لِلَّذ۪ينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذٰلِكَ
وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٧﴾ وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَاِنَّكَ بِاَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ
بِحَمْدِ رَبِّكَ ح۪ينَ تَقُومُۙ ﴿٤٨﴾ وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَاِدْبَارَ النُّجُومِ ﴿٤٩﴾

44 – Eğer gökten bir parça düştüğünü görseler: "Üst üste yığılmış bir bulut" derler.

45 – Bırak onları, ta çarpılacakları günlerine kavuşuncaya kadar.

46 – O günde tuzakları onlardan bir şey savmaz ne de onlara yardım edilir.

47 – Gerçekten zalimler için bundan başka azap vardır. Fakat onların çoğu bilmezler.

48 – Rabbinin hükmüne sabret: Çünkü sen gözlerimizdesin. Kalktığın zaman Rabbini hamd ile tesbih et.

49 – Geceden ve yıldızların batmasından sonra O'nu tesbih et.

"Eğer gökten bir parça düştüğünü görseler": Mana şöyledir: Gökten üzerlerine bir parça düşse yine küfürlerinden vazgeçmezler ve bu, üst üste yığılmış bir bulut parçasıdır, derler.

"Bırak onları": Onları kendi hallerine bırak "hatta yulaku": Ebu Cafer, ye'nin ve kafın fethi, lamın sükunu ve elifsiz olarak, "yelkav" okumuşlardır. "Günlerine kavuşuncaya kadar": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O ölüm günleridir. İkinci: Kıyamet günüdür. *Üçüncüsü:* Sura ilk üfürme günüdür.

"Yusakun": Asım ile İbn Amir, ye'nin ref'i ile meçhul olarak "yus'akun" okumuşlardır. Diğerleri de fethi ile malum olarak (yes'akun) okumuşlardır.

"Yus'akun"da da iki görüş vardır:

Birincisi: Ölürler. *İkincisi:* Bayılırlar, mesela "ve harra musa saika" *(A'raf: 143)* ayetinde de böyledir. Bu da: O kıyamet günüdür diyenlere göredir ki onlar korkularından bayılırlar. Müfessirler bu ayetin kılıç ayetiyle neshedildiğini söylerler ki doğru değildir. Çünkü ayetin manası tehdittir (tehditte de nesih olmaz).

"O günde tuzakları onlardan bir şey savmaz": Bu da ilk gündür, mana şöyledir: Tuzakları onlara fayda da vermez, onlardan azabı da savmaz. "Onlara yardım da edilmez": Azaptan uzaklaştırılmazlar da.

"Gerçekten zalimler için": Yani şirk koşanlar için, "bundan başka bir azap vardır", yani o günden önce. Onda da dört görüş vardır:

Birincisi: O kabir azabıdır, bunu da Bera ile İbn Abbas, demişlerdir. *İkincisi:* Bedir savaşında öldürülmedir, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; Mukatil de böyle demiştir. *Üçüncüsü:* Dünyada başlarına gelen musibetlerdir. Bunu da Hasen ile İbn Zeyd, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Açlık azabıdır, bunu da Mücahit, demiştir.

"Fakat onların çoğu bilmezler": Yani başlarına ne geleceğini bilmezler.

"Rabbinin hükmüne sabret": Yani sana vereceği karara demektir. "Çünkü sen gözlerimizdesin": Zeccac şöyle demiştir: Biz seni görür, muhafaza eder ve seni kollarız; sana bir kötülük yapamazlar. Müfessirler: Sabrın manasının kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir ki doğru değildir; çünkü aralarında tezat yoktur.

"Kalkacağın zaman Rabbini hamd ile tesbih et": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Uykundan kalktığın zaman Allah için namaz kıl, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Meclisinden kalktığın zaman: "Sübhanekellahümme ve bihamdik (Allah'ım, seni hamdinle tesbih ederim). Bunu da Ata, Said bin Cübeyr, Mücahit ve diğerleri demişlerdir.

Üçüncüsü: Namaza kalktığın zaman: "Sübhanekellahümme vebihamdik vetebarekesmük veteala ceddük velahilahe ğayruk) de. Bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: Uykundan kalktığın zaman Allah'ı tesbih et, bunu da Hassan bin Atıyye, demiştir.

Beşincisi: Öğle uykusundan kalktığın zaman öğle namazını kıl. Bunu da Zeyd bin Elsem, demiştir.

Altıncısı: Yatağından kalkıp da namaza girinceye kadar Allah'ı dilinle tesbih et. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Geceden de O'nu tesbih et": Mukatil şöyle demiştir: Akşamı kıl, yatsıyı da kıl "ve idbaren nücum": Zeyd, Yakup'tan, Harun, Ebu Amr'dan ve Cu'fi de Ebu Bekir'den rivayet ederek, hemzenin fethi ile "ve edbaren nücum" okumuşlar; diğerleri ise kesri ile okumuşlardır. Biz

de bunu Kaf: 140'ta şerh etmiş idik. Mana da şöyledir: Yıldızların arkasından onun için namaz kıl, yani yıldızlar arkalarını dönüp giderken, daha açıkçası: Sabah aydınlığı ile kayıp olurken, demektir. Bu namazda da iki görüş vardır:

Birincisi: O sabah namazından önce kılınan iki rekat sünnetidir, bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. Bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: O sabah namazının iki rekat farzıdır, bunu da Dahhak ile İbn Zeyd, demişlerdir.



53-NECM SURESİ

Mekke'de inmiştir. 62 ayettir.

İcma ile Mekki'dir. Ancak İbn Abbas ile Katade'den "ellezine yectenibune kebairel ismi" (Necm: 32) ayetinin Medeni olduğunu söyledikleri nakledilmiştir. Mukatil de aynı şekilde demiştir ve şöyle demiştir: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Mekke'de ilk defa açık okuduğu suredir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالنَّجْمِ اِذَا هَوٰى ﴿١﴾ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوٰى ﴿٢﴾ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ
الْهَوٰى ﴿٣﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى ﴿٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Andolsun yıldıza, battığı zaman,

2 – Arkadaşınız sapmadı da, azmadı da.

3 – Keyfinden konuşmaz.

4 – O ancak (kendisine) vahyolunan bir vahiydir.

"Andolsun, yıldıza, battığı zaman": Bu yemindir, yıldızdan murat edilen şey hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O Süreyya yıldızıdır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan, İbn Ebi Necih de Mücahit'ten rivayet etmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Araplar Süreyya'ya – ki o altı yıldızlı bir takımdır – yıldız, der. Başkası da şöyle demiştir: O yedili bir takımdır; altısı görünür, birisi gizlidir, insanlar gözlerini onunla imtihan ederler.

İkincisi: Yıldızlardan atılan parçadır, yani şeytanların taşlandığı şeydir, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O parça parça inen Kur'an'dır, bunu da Ata, İbn Abbas'tan, A'meş de Mücahit'ten demişlerdir. Mücahit şöyle derdi: Kur'an üçerli dörderli... ayet halinde inerdi.

Dördüncüsü: Gökteki bütün yıldızlardır, yine bu da Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

Beşincisi: O Venüs yıldızıdır, bunu da Süddi, demiştir.

O: Süreyya yıldızıdır diyenlere göre batması, kaybolmasıdır. Kim de: Şeytanlara atılan taşlardır derse, batması atılmasıdır. Kim de: Kur'an'dır derse, batması inmesidir. Kim de: Gökteki bütün yıldızlardır derse, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Batması kaybolmasıdır. *İkincisi:* Kıyamet gününde dökülmesidir.

İbn Kesir ile İbn Amir bütün surenin ayet sonlarını fetha ile okumuşlardır. Ebu Amr ile Nafi de fetha ile kesre arası okumuşlardır. Hamze ile Kisai de hepsini imale ile okumuşlardır.

"Arkadaşınız sapmadı, azmadı da": Bu, yeminin cevabıdır, mana da: Doğru yoldan sapmadı, demektir. Ondan murat edilen de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir.

"Keyfinden konuşmaz": Yani batıl konuşmaz, demektir. Ebu Ubeyde: "An" be manasınadır, demiştir. Çünkü onlar: O, Kur'an'ı kendiliğinden söylüyor, demişlerdi.

"O değildir": Yani Kur'an değildir, "ancak vahiydır" Allah'tan "vahyolunan". Bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in içtihat etmesinin caiz olmadığını ileri sürenlerin delilidir; mesele onların zannettiği gibi değildir; çünkü içtihat vahiyden sadır olursa, bunun vahye nisbet edilmesi caizdir.

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ ﴿٥﴾ ذُو مِرَّةٍ
فَاسْتَوَىٰ ﴿٦﴾ وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَىٰ ﴿٧﴾ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ ﴿٨﴾ فَكَانَ

قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰى ﴿٩﴾ فَاَوْحٰٓى اِلٰى عَبْدِهٖ مَٓا اَوْحٰى ﴿١٠﴾ مَا كَذَبَ
الْفُؤَادُ مَا رَاٰى ﴿١١﴾ اَفَتُمَارُونَهُ عَلٰى مَا يَرٰى ﴿١٢﴾ وَلَقَدْ رَاٰهُ نَزْلَةً اُخْرٰى
﴿١٣﴾ عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهٰى ﴿١٤﴾ عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَاْوٰى ﴿١٥﴾ اِذْ يَغْشَى
السِّدْرَةَ مَا يَغْشٰى ﴿١٦﴾ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰى ﴿١٧﴾ لَقَدْ رَاٰى مِنْ اٰيَاتِ
رَبِّهِ الْكُبْرٰى ﴿١٨﴾

5 – Ona çetin güçleri olan öğretti.
6 – Akl-i selim sahibi. Dikeldi,
7 – O en yüksek ufukta idi.
8 – Sonra yaklaşıp sarktı.
9 – İki yay kadar yahut daha yakın oldu.
10 – Kuluna vahyettiğini vahyetti.
11 – Gönül gördüğünü yalanlamadı.
12 – Gördüğü şey üzerinde onunla mücadele mi ediyorsunuz?
13 – Andolsun, gerçekten onu diğer bir defa daha gördü.
14 – Sidretü'l – Münteha'nın yanında.
15 – Onun yanında Me'va cenneti vardır.
16 – O zaman Sidre'yi bürüyen bürüyordu.
17 – Göz kaymadı da aşmadı da.
18 – Andolsun, gerçekten Rabbinin en büyük delillerinden gördü.

"Ona çetin güçleri olan öğretti": O da Cebrail aleyhisselam'dır ki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e öğretti. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bunun aslı "kuvel habl"den gelir ki ipin sapları (katları, telleri)dir.Tekili: Kuvvettir. "Zu mirreh": Güçlü demektir. Mirre'nin aslı: Bükmektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: (Cebrail) o kadar güçlü idi ki Lut kavminin kentlerini söktü, onları kanadı ile kaldırıp ters yüz ederek yere çarptı. Semud kavmine bir haykırdı, sönüp gittiler.

"Dikeldi, o en yüksek ufukta idi": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Cebrail dikeldi, "vehüve" (o da), yani Peygamber de. Mana şöyledir: İkisi de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem miraca çıkarıldığı zaman en yüksek ufukta dikeldiler. Bunu da Ferra, demiştir.

İkincisi: Cebrail dikeldi, "vehüve" (o) yani Cebrail en yüksek ufukta esas suretinde idi; çünkü o, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e vahiy getirdiği zaman bir erkek suretinde inerdi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ise onu gerçek suretinde görmek isterdi. O da doğu ufkunda dikeldi, ufku doldurdu. O zaman mana şöyle olur: Cebrail en yüksek ufukta esas suretinde göründü. Bu da Zeccac'ın görüşüdür. Mücahit de şöyle demiştir: En yüksek ufuk, güneşin doğduğu yerdir. Başkası da şöyle demiştir: Ona "en yüksek" denilmesi, havada değil de yeryüzünde batı tarafının üzerinde olmasındandır.

"Sonra yaklaşıp sarktı": Ferra, mana şöyledir, demiştir: Sonra sarkıp yaklaştı, ancak mana bir olduktan sonra iki fiilden istediğini öne almak caizdir; bu nedenle kad dena fekarube ve karube fedena, şeteme fe esae ve esae feşeteme (sövüp kötülük etti, kötülük edip sövdü). "İkterebis saatü venşekkal kamer" *(Kamer: 1)* ayeti de böyledir ki, mana – Allah bilir ya – Ay yarıldı, kıyamet yaklaştı, demektir. İbn Kuteybe de mana şöyledir, demiştir: Sarkıp yaklaştı, çünkü yaklaşmak için sarktı ve sarkarak yaklaştı. Zeccac da şöyle demiştir: Dena yaklaştı manasınadır, tedella ise daha da yaklaştı, demektir. İki lafzın da manası birdir. Başkaları da şöyle demiştir: Sarkmak bir şeye yaklaşacak şekilde aşağı inmektir, o nedenle yaklaşma yerine konulmuştur.

"Sonra yaklaştı" diye işaret edilen hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Aziz ve celil olan Allah'tır. Buhari ile Müslim, Sahih'lerinde Enes bin Malik'ten şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: İzzet sahibi Rab yaklaştı, öyle ki ona iki yay kadar veya daha az kaldı. Ebu Seleme de İbn Abbas'tan, "sonra yaklaştı" kavli üzerinde: Rabbi yaklaşıp sarktı, dediğini rivayet etmiştir. Mukatil'in tercihi de budur, miraç gecesinde Rabbi Muhammed'e yaklaştı; ona iki yay kadar veya daha az kaldı, demiştir. Ben de bu görüşün izahını "el – Muğni" kitabında açıkladım, onun mesafeyi kat ederek cisimlerin yaklaşması gibi olmadığını beyan ettim. Çünkü mesafe kat etmek cisimlere hastır, Allah ise bundan münezzehtir.

İkincisi: Muhammed Rabbine yaklaştı, bunu da İbn Abbas ile Kurazi, demişlerdir.

Üçüncüsü: O Cebrail'dir, sonra onda da iki görüş vardır:

Birincisi: Cebrail yerin en yüksek ufkunda dikeldikten sonra yaklaşıp Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e indi. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: Cebrail, aziz ve celil olan Rabbine yaklaştı; ona iki yay kadar veya daha yakın oldu. Bunu da Mücahit, demiştir.

"Fekâne kabe kavseyni ev edna": İbn Mes'ud ile Ebu Rezin dal ile "kade kavseyni" okumuşlardır. Ebu Ubeyde: Kab ile kad birdir, demiştir. İbn Faris de şöyle demiştir: Kab miktar demektir. Şöyle de denilmiştir: Hayır, kab: Yayın baştan kıvrık yerinden kabzasına kadar olan yerdir ki yarım yay kadar demek olur. Yayın uçlardan kabzaya doğru iki kıvrık yeri vardır.

İki yaydan kastedilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O ok atılan yaydır, bunu da İbn Abbas, demiş; İbn Kuteybe de tercih ederek: İki yay kadar demiştir. Kisai'de: İki yaydan bir yay kastedildi, demiştir.

İkincisi: Yay (kavs): Arşındır, mana da şöyledir: İkisinin arasında bir arşın kadar kaldı demektir. Bunu İbn Kuteybe nakletmiştir. Bu aynı zamanda İbn Mes'ud, Said bin Cübeyr ve Süddi'nin görüşleridir. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Cebrail ona yaklaştı, öyle ki bir arşın veya iki arşın kaldı.

"Veya daha yakın (ev edna)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: "Ev" edatı "bel" (hayır) manasınadır, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Onlara kendi dilleriyle hitap edildi, mana da sizin takdir ettiğiniz kadar veya daha az, demektir. Bu da Zeccac'ın tercihidir.

"Kuluna vahyettiğini vahyetti": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah Muhammed'e doğrudan aracısız vahyetti, bu da: Bu miraç gecesinde oldu diyenlere göredir.

İkincisi: Cebrail, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e vahyetti, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Allah Cebrail'e vahyettiğini etti, bu da Hazreti Aişe radıyallahu anha, Hasen ve Katade'den rivayet edilmiştir.

"Ma kezebel fuadu ma rea": Ebu Cafer, Hişam da İbn Amir'den ve Eban da Asım'dan rivayet ederek, zalın şeddesiyle "ma kezzebe" okumuşlar; diğerleri ise şeddesiz okumuşlardır. Kim şeddeli okursa: Gözünün gördüğünü gönlü yalanlamadı, demek ister. Kim de şeddesiz okursa: Gönlü görmediği şeyi gördü zannetmedi, bilakis gönül onun gördüğünü tasdik etti.

Görenin kim olduğunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O aziz ve celil olan Allah'tır, bunu da İbn Abbas, Enes, Hasen ve İkrime, demişlerdir.

İkincisi: O, Cebrail'i yaratıldığı suretinde gördü, bunu da İbn Mes'ud ile Hazreti Aişe demişlerdir.

"Efetumarunehu": Hamze, Kisai, Mufaddal, Halef ve Yakup: "Efetemrunehu" okumuşlardır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Efetumarunehu"nun manası: Onunla mücadele mi ediyorsunuz, demektir. O da Mira' kökünden gelir. "Efetemrunehu" ise: Onu inkar mı ediyorsunuz, demektir.

"Andolsun, gerçekten onu diğer bir defa daha gördü": Zeccac: Bir kez daha gördü, demiştir. İbn Abbas da: Muhammed, Rabbini gördü, demiştir. Bunun açıklaması da şöyledir: O beş vakit namazın tesbiti için birkaç kere gidip geldi. O seferlerden birinde Rabbini bir defa daha gördü. Ka'b de şöyle demiştir: Allah Teala Muhammed ve Musa ile konuşmasını ve görünmesini taksim etti; Muhammed O'nu iki defa gördü; Musa da O'nunla iki defa konuştu. İbn Mes'ud'dan bu görmenin Cebrail'i görme olduğu ve onu yaratıldığı şekli ile gördüğü de rivayet edilmiştir.

Sidretü'l – Münteha'ya gelince. O Arabistan kirazı ağacıdır, sahih hadiste Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onun meyveleri Hecer testileri gibidir, yaprakları fil kulağı gibidir.[1] Onun yerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O yedi kat göğün üzerindedir, bu da Sahihayn'de Malik bin Sa'saa hadisinde zikredilmiştir. Mukatil de: O Arş'in sağındadır, demiştir.

İkincisi: O altıncı kat göktedir, bunu da Müslim, tek başına rivayet ettiği hadiste İbn Mes'ud'dan nakletmiş; Dahhak da böyle demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Ona Sidretü'l – Münteha denilmesi şundandır: Çünkü yerden çıkan orada son bulur ve oradan alınır; yukarıdan inen de orada son bulur ve oradan alınır. Meleklerin bilgileri orada sona erer.

"Ve indeha": Muaz el – Kari, İbn Yamur ve Ebu Nehik, merfu müzekker he zamiri ile "indehu" okumuşlardır. "Cennetül me'va": İbn Abbas: O Cebrail ile meleklerin barındığı cennettir, demiştir. Hasen de: Cennet halkının varacağı yerdir, demiştir. Mukatil de: O şehit ruhlarının barındığı cennettir, demiştir. Said bin Müseyyeb, Şa'bi, Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza ve Ebu'l – Aliye, zamir olmayan ve merfu he ile "cennehul me'va" okumuşlardır. Salep de: Ecennehu demek istemişlerdir ki, bu şaz (kural dışı)dır, demiştir. "İndeha"nın manasının: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem orada geceledi şeklinde olduğu da denilmiştir.

---

1 – Buhari, Menakıb, bab, 42; Müslim, İman, hadis no, 264; Nesei, Salat, bab, 1; Ahmed, Müsned, 3/128, 164.

"O zaman Sidre'yi bürüyen bürüyordu": Müslim'in, tek başına rivayet ettiği bir hadiste İbn Mes'ud: Onu altın kelebekler bürümüştü, demiştir. Malik bin Sa'saa hadisinde de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Onu Allah'ın emriyle bürüyen bürüyünce değişti, artık Allah'ın hiçbir kulu onun güzelleğini anlatamaz. Hasen ile Mukatil de: Onu ağaçlara üşüşen kargalar gibi melekler bürüdü, demişlerdir. Dahhak da: Alemlerin Rabbi olan Allah'ın nuru bürüdü, demiştir.

"Göz kaymadı": Yani Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in gözü ne sağa ne de sola sapmadı "aşmadı": Yani artmadı, gördüğünü aşmadı, demektir. Bu, Sallallahu aleyhi ve sellem'in o makamda gösterdiği edebin tasviridir.

"Andolsun, gerçekten Rabbinin en büyük delillerinden gördü": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Rabbinin büyük ayetlerinden gördü. *İkincisi:* Rabbinin muhteşem kanıtlarından gördü.

Gördüğü ayetler hususunda da müfessirlerin üç görüşleri vardır:

Birincisi: O cennetten yeşil bir refref (döşek) gördü, ufku kaplamıştı.

İkincisi: O, Cebrail'i göklerde olduğu suretinde gördü. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: O Rabbinin alamet ve delillerinden büyük alamet ve deliller gördü.

أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ ﴿١٩﴾ وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ
﴿٢٠﴾ أَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنثَىٰ ﴿٢١﴾ تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَىٰ ﴿٢٢﴾
إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنتُمْ وَآبَاؤُكُم مَّا أَنزَلَ اللَّهُ
بِهَا مِن سُلْطَانٍ ۚ إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنفُسُ ۖ وَلَقَدْ
جَاءَهُم مِّن رَّبِّهِمُ الْهُدَىٰ ﴿٢٣﴾ أَمْ لِلْإِنسَانِ مَا تَمَنَّىٰ ﴿٢٤﴾ فَلِلَّهِ
الْآخِرَةُ وَالْأُولَىٰ ﴿٢٥﴾ وَكَم مِّن مَّلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ
شَيْئًا إِلَّا مِن بَعْدِ أَن يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَن يَشَاءُ وَيَرْضَىٰ ﴿٢٦﴾

19 – Lat ve Uzza'yı gördünüz mü?

20 – Diğer üçüncü Menat'ı.

21 – Erkek sizin de dişi O'nun mu?

22 – O zaman bu, insafsız (adil olmayan) bir taksimdir.

23 – Onlar (putlar) ancak sizin ve atalarınızın taktığı, onlara bir kanıt indirmediği birtakım isimlerdir. Onlar ancak zanna ve nefislerin heves ettiği şeye tabi oluyorlar. Andolsun, gerçekten onlara Rablerinden rehber geldi.

24 – Yoksa insan için arzuladığı şey mi vardır?

25 – Son da ilk de Allah'ındır.

26 – Göklerde ve yerde nice melek vardır ki şefaatleri hiçbir şey sağlamaz, ancak Allah'ın, dilediğine ve razı olduğuna izin vermesinden sonra.

Zeccac şöyle demiştir: Allah Teala bu kıssaları anlatınca: "Lat ve Uzza'yı gördünüz mü?" dedi. Mana şöyledir: Bize ibadet ettiğiniz bu tanrılardan haber verin; onların Rabbül izzete verilen kudret ve ululuk gibi sıfatları var mı?

"Lat" kelimesine gelince: Cumhur te'yi şeddesiz okumuştur. O Sakif kabilesinin Allah'tan başka taptıkları bir putun ismidir. Onlar putlarına Allah'ın isimlerinden türeterek isimler verirlerdi; "Allah"tan Lat, "Aziz"den Uzza, derlerdi. Ebu Süleyman Hattabi de şöyle demiştir: Müşrikler bazı putlarına "Allah" ismini verirlerdi; Allah da kendi ismini korumak ve savunmak için onu Lat'a çevirdi. İbn Abbas, Ebu Rezin, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Dahhak, İbn Semeyfa, Mücahit, İbn Yamur, A'meş, Verş de Yakup rivayetinde, tenin şeddesi ile "el – Latt" okumuşlardır. Bunun tefsirinde İbn Abbas ile Mücahit'ten şöyle gelmiştir: Bir adam hacılara püre (lett) hazırlardı, ölünce onun kabrinin başında toplanıp ona taptılar. Zeccac da şöyle demiştir: O adam püre (lett) yapar ve onu o putun yanında satardı. Bu nedenle o puta: Lat, denildi. Kisai, vakıfta he ile durur ve "lah" derdi. Bu da kıyasa uygundur. En iyisi Mushafa uymak için te ile vakfetmektir.

"Uzza"ya gelince: Onda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Gatafan kabilesinin taptığı bir ağaçtır, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Bir putlarıdır, bunu da Dahhak, demiştir. "Menat" ise: Hüzeyl ile Huzaa kabilelerinin putları idi, ona Mekke halkı da tapardı. Katade: Hayır o ensara ait bir put idi, demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Lat, Uzza ve Menat taştan yontulmuş, Ka'be'nin içinde putlar idi, onlara taparlardı. İbn Kesir, medli hemze ile "Menâet" okumuştur.

"Üçüncü (essalise)": Bu "Menat"ın sıfatıdır, o da anlatımda üçüncü, demektir. "Diğer" bu da onun sıfatıdır. Salebi şöyle demiştir:

Araplar: Salise için sıfat olarak el uhra demezler, ancak uhra saniye'nin sıfatı olur. Bu durumda manada iki düşünce ortaya çıkar:

Birincisi: Bu, ayet başlarına (fasılalara) riayet içindir, mesela "mearibe uhra" *(Taha: 18)* kavli gibi. Aher demedi, bunu da Halil, demiştir.

İkincisi: Ayette takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Efereaytümüllate veluzza el - uhra ve menates salisete, bunu da Hüseyn bin Fadl, demiştir.

"Erkek sizin mi?": İbn Saib şöyle demiştir: Kureyş müşrikleri putlar ve melekler için: Allah'ın kızları, derlerdi. Onlardan bir erkeğe kız çocuğu müjdesi verildiği zaman bundan hoşlanmazdı. Allah Teala bu durumu reddederek: "Erkek sizin de dişi O'nun mu?" dedi, onlar da kız ismi taşıyan putlardır.

"Tilke izen kısmetün dıyza": Asım, Nafi, İbn Amir, Hamze ve Kisai, dadın kesri ile hemzesiz olarak "dıyza" okumuşlardır. İbn Kesir de dadın kesrinde onlara katılmıştır, ancak o, hemze ile okumuştur. Übey bin Ka'b ile Muaz el - Kari, dadın fethi ile hemzesiz olarak "dayza" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Dıyza Arap dilinde, haksız yere eksik vermektir. Dazehu yedıyzuhu denir ki, hakkını kısmaktır. Hemze ile de daezehu yedezuhu da denir. Nahiv bilginleri şunda müttefiktirler ki dıyza'nın aslı duza'dır. Delilleri de şudur: O "fu'la" vezninde duvza'dan dıyza'ya çevrilmiştir, sebebi de ye harfinin selametidir. Nitekim Ebyad ve biyd derler ki aslı: Buvd'dur, zamme kesreye çevrilmiştir. Ben lügat bilginlerinden "dıyza"da şu lügatlerin olduğunu okudum: Dıyza, duvza, du'za, da'za, "fe'la" vezninde. Kur'anda ise ancak hemzesiz ve ye ile "dıyza" caiz olur: Neden nahivciler, onun aslı üzere kalamayacağını söylediler? Çünkü onlar Arap dilinde sıfat olarak "fi'la" kalıbını bilmezler. Onlar sıfatlarda ancak "fe'la" vezninde sekra ve gadba ile zammeli olarak da hubla ve fudla gibi şeyleri bilirler.

"Onlar değildir" yani putlar "ancak birtakım isimlerdir", mana da şöyledir: Bu isimleri verdikleri putlar, anlamları olmayan şeylerdir; çünkü bunlar fayda veya zarar vermezler. Bunlar cansızlara verilmiş isimlerdir. "Allah onlara bir kanıt indirmedi": Yani bunların tanrılar olduğuna dair içinde delil bulunan bir kitap indirmedi, demektir. Sonra onlara hitabının ardından onlardan haber vermeye dönüp şöyle dedi: "Tabi olmuyorlar" bunların ilahlığında ancak "zanna ve nefislerin hevesine tabi oluyorlar" o da şeytanların onlara süslediği şeydir. "Andolsun, gerçekten onlara Rablerinden rehber geldi": O da kitap ve peygamber ile açıklamadır. Bu da hallerine şaşmadır, çünkü iş ayan beyan ortaya çıktığı halde onlara ibadeti bırakmadılar.

Sonra onların şefaatlerini temenni etmelerini beğenmeyerek şöyle dedi: "Yoksa insan için arzuladığı şey mi vardır?" yani kafir için temenni ettiği putların şefaati mi vardır? "Son da ilk de Allah'ındır": Yani bu ikide hiç kimse onun izni olmadan bir şeye sahip olamaz. Sonra bu sözünü tekit edip şöyle dedi: "Göklerde ve yerde nice melek vardır ki şefaatleri hiçbir şey sağlamaz": Neden şefaatühüm diye cemi zamiri kullandı? Çünkü kelamın manası cemidir. "Ancak Allah'ın izin vermesinden sonra" şefaate "dilediğine ve razı olduğuna": Mana da şöyledir: Onlar ancak Allah'ın razı olduklarına şefaat ederler.

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَيُسَمُّونَ الْمَلَٰٓئِكَةَ تَسْمِيَةَ الْأُنْثَىٰ
٢٧ وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي
مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا ٢٨ فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا
الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ٢٩ ذَٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ
ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدَىٰ ٣٠

27 – Şüphesiz ahirete inanmayanlar, meleklere dişi isimleri verirler.

28 – Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Ancak zanna tabi olurlar. Şüphesiz zan da haktan hiçbir şeyi fayda vermez.

29 – Zikrimize arka dönen ve ancak dünya hayatını isteyenden yüz çevir.

30 – İşte onların ilimden ulaşacakları budur. Şüphesiz Rabbin, kendi yolundan sapanı en iyi bilen O'dur. O, doğru yolu bulanı da pekiyi bilendir.

"Şüphesiz ahirete inanmayanlar": Yani öldükten sonra dirilmeye inanmayanlar, "meleklere kesin dişi isimleri verirler": Çünkü onların Allah'ın kızları olduklarını iddia ediyorlar. "Onlar için yoktur" bu hususta "bir bilgi": Yani onların dişi olduklarından emin değiller. "Ancak zanna tabi olurlar. Şüphesiz zan da haktan hiçbir şeyi fayda vermez": Yani ilim yerine geçmez. Burada hak, ilim manasınadır.

"Zikrimize arka dönenden yüz çevir": Yani Kur'an'dan dönenlere, demektir. Bu, müfessirlere göre kılıç ayetiyle mensuhtur.

"İşte onların ilimden ulaşacakları budur": Zeccac şöyle demiştir:

Onlar ancak geçimleri için ihtiyaç duydukları şeyleri bilirler, ahireti arkalarına atmışlardır.

"O, yolundan sapanı daha iyi bilir..." mana şöyledir: O, her iki takımı da bilir; onları layık oldukları şekilde cezalandırır.

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ
وَمَا فِي الْأَرْضِ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا
بِالْحُسْنَى ﴿٣١﴾ الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ
إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ
وَإِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ
بِمَنِ اتَّقَى ﴿٣٢﴾

31 – Göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır. (Bu da) kötülük edenleri yaptıkları ile cezalandırması ve iyilik edenleri de en güzelle mükâfatlandırması içindir.

32 – (İyilik edenler) o kimselerdir ki, küçük günahlar müstesna, büyük günahlardan ve çirkin şeylerden kaçınırlar. Şüphesiz Rabbin bağışlaması geniş olandır. O; sizi yerden meydana getirdiği zaman da analarınızın karınlarında döller iken de sizi çok iyi bilendir. Öyle ise kendinizi temize çıkarmayın. O sakınanı pekiyi bilendir.

"Göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır": Bu, O'nun kudretini ve mülkünün genişliğini haber vermedir. O, ilk ayetle "kötülük edenleri cezalandırması için" kavli arasına giren mutarıza cümlesidir. Çünkü "liyezciye"deki lam, ilk ayetin manasına bağlıdır. Zira O, ikisinde olanları pekiyi bilince, her birini hak ettiği şeyle cezalandırması caiz olur. Bu, akibet lam'ıdır. Çünkü O'nun her iki takımı bilmesi, onları hak ettikleri ile cezalanmaya götürdü. İki takıma da ceza vermeye gücü yeten, ancak mülkü geniş olan Allah'tır. Onun için "göklerdeki ve yerdeki şeylerin hepsi Allah'ındır" diyerek bunu haber vermiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Kötülük edenler müşrikler, iyilik edenler de müvahitlerdir. En güzel de: Cennettir. Büyük günahlar da Nisa suresi, ayet: 31'de zikredilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Büyük günahlar: Karşılığında cehennem gösterilenlerdir; çirkin şeyler de: Had gerektiren bütün günahlardır. Hamze, Kisai, Mufaddal ve Halef, "kebirel

ismi" şeklinde okumuşlardır. Lemem Arap dilinde: Bir şeye yaklaşmaktır. Bundan murat edilen şeyde de altı görüş vardır:

Birincisi: Cahiliye döneminde yaptıkları günahlardır ki o, İslam'da bağışlanır. Bunu da Zeyd bin Sabit, demiştir.

İkincisi: Bir günaha bulaştığı zaman tövbe edip bir daha ona dönmemektir. Bunu da İbn Abbas, Hasen ve Süddi, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar zina dışında öpme ve bakma gibi küçük günahlardır. Bunu da İbn Mes'ud, Ebu Hureyre, Şa'bi ve Mesruk, demişlerdir. Bu, Ebu Hureyre'nin Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet ettiği şu hadisi desteklemektedir: Şüphesiz Allah âdemoğluna zinadan hissesini yazmıştır; binaenaleyh gözlerin zinası bakmaktır, dilin zinası konuşmaktır. Nefis ise iştah duyar ve çeker. Cinsel organ da bunları ya tasdik eder ya da yalanlar.[2] Eğer işe cinsel organ karışırsa zina olur, yoksa o küçük günahtır.

Dördüncüsü: O, insanın aklından geçen şeydir, bunu da Muhammed bin el – Hanefiyye, demiştir.

Beşincisi: O, kalbe gelen hatıradır, bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir.

Altıncısı: O, istemeden bakmaktır, bunu da Hüseyn bin el – Fadl, demiştir. İlk iki görüşe göre istisna muttasıldır (aralıksızdır), diğer görüşlere göre de munkatıdır (kesilmiştir).

"Şüphesiz Rabbin bağışlaması geniş olandır": İbn Abbas: Bunu yapıp da sonra tövbe eden için, demiştir. Burada söz bitti. Sonra şöyle dedi: "O, sizi daha iyi bilir": Yani sizi yaratmadan önce demektir. "Sizi yerden yaratmıştı": Yani Âdem aleyhisselam'ı. "Sizler döller (cenin) idiniz": Ecinne, cenin'in çoğuludur, mana da şöyledir: O sizin yaptıklarınızı da bilir, sonunuzun ne olacağını da. "Öyleyse kendinizi temize çıkarmayın": Yani temiz ve günahtan beri olduğunuzu söylemeyin. Şöyle de denilmiştir: Kendinizi güzel amellerle methetmeyin. Ayetin iniş sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Yahudiler bir çocukları öldüğü zaman: Sıddık'tır (cennet serçesi), derlerdi; bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Hazreti Aişe radıyallahu anha'nın görüşüdür.

İkincisi: Müslüman bazı kimseler: Bizler namaz kıldık, oruç tuttuk ve şöyle şöyle yaptık, dediler, kendilerini temize çıkarmak istediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

---

2 – Buhari, İsti'zan, bab, 12; Kader, bab, 9; Müslim, Kader, hadis no, 20/2; Ebu Davud, Nikah, bab, 43; Ahmed, Müsned, 2/276.

"O sakınanı pekiyi bilendir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İyi amel edip de günahtan çekinendir. Bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir. *İkincisi:* Allah için ihlasla amel edendir, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Şirkten sakınıp iman edendir, bunu da Salebi, demiştir.

أَفَرَءَيْتَ الَّذِي تَوَلَّىٰ ﴿٣٣﴾ وَأَعْطَىٰ قَلِيلًا وَأَكْدَىٰ ﴿٣٤﴾
أَعِندَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهُوَ يَرَىٰ ﴿٣٥﴾ أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَىٰ
﴿٣٦﴾ وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّىٰ ﴿٣٧﴾ أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ﴿٣٨﴾ وَأَن
لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ ﴿٣٩﴾ وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَىٰ ﴿٤٠﴾ ثُمَّ
يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَىٰ ﴿٤١﴾

33 – Yüz çeviren kimseyi gördün mü?

34 – Az verip elini sıkı tutanı.

35 – Gaybin ilmi onun yanında da onu görüyor mu?

36 – Yoksa Musa'nın sahifelerindekinden haberdar edilmedi mi?

37 – (Görevini) tastamam yapan İbrahim'in (sahifelerindekinden) de.

38 – Bir günahkâr başkasının yükünü taşımaz, diye.

39 – İnsan için çalıştığından başkası yok, diye.

40 – Şüphesiz onun çalışması sonra (ahirette) görülür.

41 – Sonra da onunla, en mükemmel ödülle ödüllendirilir.

"Yüzünü çeviren kimseyi gördün mü?": Kimin hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O Velid bin Muğire'dir, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in dinine girmişti, bir müşrik onu kınadı ve: "Ulularının dinini terk ettin, onları sapık ilan ettin?" dedi. O da: Allah'ın azabından korktum, dedi. O da ona malından bir miktar vermek ve eski şirkine dönmek şartı ile aziz ve celil olan Allah'ın azabını yükleneceğini garanti etti. O da ona bir şeyler verdi. Sonra da cimrilik edip vermedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mücahit ile İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: O Nadr bin el – Haris'tir, bir Müslüman fakire beş genç ve dinç deve verdi, o da İslam'dan döndü, o da ona günahını yükleneceğine söz verdi. Bunu da Dahhak, demiştir.

Üçüncüsü: Ebu Cehil'dir, o: Allah'a yemin ederim ki Muhammed bize güzel ahlakı tavsiye ediyor, demişti. Bunu da Muhammed bin Ka'b el – Kurazi, demiştir.

Dördüncüsü: O As bin Vail es – Sehmi'dir, neredeyse bazı işlerde Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e uymak üzere idi. Bunu da Süddi, demiştir.

"Tevella": İmandan yüz çevirdi, demektir.

"Az verdi": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Az verdi, sonra da isyan etti. Bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Nasihati az dinledi, sonra keserek hiç yapmadı, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Malından az verdi, sonra da hiç vermedi. Bunu da Dahhak, demiştir. *Dördüncüsü:* Dili ile az hayır söyledi, sonra da kesti, bunu da Mukatil, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Ekda"nın manası kesmektir. Bu da kuyunun dibinde çıkan sağlam kayadır. Kazıcı oraya varınca, kazma işini keser. Şöyle de denilmiştir: Bir şey isteyip de sonuna varamayan veya biraz verip de tamamlamayan herkese böyle denir.

"Gaybin ilmi onun yanında da onu görüyor mu?": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O ahiretteki halini görüyor mu? Bunu da Ferra, demiştir. *İkincisi:* O ahiret ve diğer işlerinden gaip olanı görüyor mu? Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Yoksa Musa'nın sahifelerindekinden haberdar edilmedi mi?" yani Tevrat'tan. "Ve İbrahim'inkinden": Yani İbrahim'in sahifelerinkinden, demektir. Ebu Zer hadisinde Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Allah İbrahim'e on suhuf indirdi, Musa'ya da Tevrat'tan önce on suhuf indirdi.

"Ellezi vefa": Said bin Cübeyr, Ebu İmran el – Cevni ve İbn Semeyfa', şeddesiz fe ile "vefa" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: "Veffa" kalıbı "vefa" kalıbından daha abartılıdır, zira onun (İbrahim'in) imtihan edildiği şey, en ağır imtihanlardandı. "Onun tastamam yaptığı şey hakkında da müfessirlerin on görüşü vardır:

Birincisi: O günlük işini gündüzün başında dört rekat namazla tamamladı. Bunu da Ebu Umame, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.

İkincisi: O dediği bazı kelimeleri (duaları) tamamladı. Sehl bin Muaz bin Enes el – Cüheni, babasından, o da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Size Allah Teala'nın

İbrahim'e niçin vefalı dost, dediğini haber vereyim mi? O her sabah ve akşam şöyle dua derdi: "Fe sübhanallahi hine tümsune ve hine tusbihune..." *(Rum: 17)* ayeti sonuna kadar okudu.[3]

Üçüncüsü: O oğlu ile ilgili emir işini tastamam yaptı. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; el – Kurazi de böyle demiştir.

Dördüncüsü: Rabbinin İslam şeriati ile ilgili bütün emirlerini yerine getirdi. Bu manayı İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: O risaleti tebliğ etme emrini yerine getirdi, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Altıncısı: O kendine emredileni yaptı, bunu da Hasen, Said bin Cübeyr ve Katade, demişlerdir. Mücahit de: Kendine farz kılınanı yerine getirdi, demiştir.

Yedincisi: O "kimse kimsenin günah yükünü taşımaz..." ayetlerinin tebliğini tam yaptı. Bu da İkrime, Mücahit ve Nahai'den rivayet edilmiştir.

Sekizincisi: Hac ibadetlerini tastamam yerine getirmiştir. Bunu da Dahhak, demiştir.

Dokuzuncusu: O kimseden hiçbir şey istememeye söz verdi; ateşe atılınca, Cebrail ona: "Bir ihtiyacın var mı?" dedi. O da: Sana yoktur, dedi. Böylece sözünü tuttu. Bunu da İbn Saib, zikretmiştir.

Onuncusu: O emaneti eda etti, bunu da Süfyan bin Uyeyne, demiştir.

Sonra o ikisini suhuflarında olanları: "Bir günahkâr başkasının yükünü taşımaz" diye açıkladı: Yani taşıyan bir nefis başkasının yükünü taşımaz, demektir, mana da başkasının günahından sorulmaz, demektir.

"İnsan için çalıştığından başkası yok, diye": Zeccac: Bu da o ikisinin suhufundadır, demiştir, manası da şöyledir: İnsan için ancak çalışmasının karşılığı vardır; eğer hayır işlerse onun karşılığını görür ve eğer şer işlerse onun karşılığını görür. Alimler bu ayet üzerinde sekiz görüş ileri sürerek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O "zürriyetlerini de imanla onlara kattık" *(Tur: 21)* ayetiyle neshedilmiştir. Çünkü çocuklar babalarının iyiliği dolayısıyla cennete girdirilmiştir. Bunu da İbn Abbas, demiştir ki doğru değildir; zira iki ayetin de lafzı haberdir, haber de neshedilmez.

İkincisi: O İbrahim ve Musa kavmi içindi, bu ümmete gelince, onlar hem çalışmalarının hem de başkalarının çalışmalarının karşılığını görürler. Bunu da İkrime demiş ve delil olarak Peygamber sallallahu

---

3 – İmam Ahmed, Müsned, 3/339.

aleyhi ve sellem'e: "Babam öldü, haccetmedi" diye soran kadına: "Onun yerine sen haccet" demesini göstermiştir.[3]

Üçüncüsü: Burada insandan maksat kafirdir; mü'min ise kendi çalışmasından da başkasının kendisi için çalışmasından da istifade eder. Bunu da Rebi bin Enes, demiştir.

Dördüncüsü: İnsan için yalnız çalışmasının olması, adalet bakımındandır, ama ikram bakımından Allah'ın ona dilediği şeyi fazladan vermesi caizdir. Bunu da Hüseyn bin Fadl, demiştir.

Beşincisi: "Çalışmasının" manası: Niyet ettiği şeydir, bunu da Ebu Bekr el – Verrak, demiştir.

Altıncısı: Kafir için dünyada yaptığı hayrın karşılığı vardır; onun sevabını görür, ahirette ise ona hiçbir hayır kalmaz. Bunu da Salebi zikretmiştir.

Yedincisi: "Lam" "ala" manasınadır, takdiri şöyledir: Leyse alel insani illa ma sea (insan ancak kendi yaptığından sorumlu olur).

Sekizincisi: Onun için ancak çalışması vardır, fakat sebepler farklıdır; bazen çalışması ona bir akraba kazandırır, çocuğu ona merhamet eder, bir dost kazanır; bazen de dine ve ibadete çalışır; böylece dindarların sevgisini kazanır; bu da kendi çalışması ile meydana gelen bir sebep olur. Bu iki görüşü Ali bin Abdullah Zağvani nakletmiştir.

"Şüphesiz onun çalışması sonra görülür": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sonra bilinir, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Kul sonra çalışmasının karşılığını ahirette görür, yani amelini mizanda görür. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Yüczahu" he zamiri çalışmaya racidir. "Elcezael evfa" da: Tam karşılık, demektir.

وَأَنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنْتَهَىٰ ﴿٤٢﴾ وَأَنَّهُ
هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَىٰ ﴿٤٣﴾ وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا ﴿٤٤﴾
وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَىٰ ﴿٤٥﴾ مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تُمْنَىٰ ﴿٤٦﴾
وَأَنَّ عَلَيْهِ النَّشْأَةَ الْأُخْرَىٰ ﴿٤٧﴾ وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَىٰ وَأَقْنَىٰ ﴿٤٨﴾ وَأَنَّهُ هُوَ

---

3 – Buhari, Hac, bab, 1; Sayd, bab, 23, 24; Ebu Davud, Menasik, bab, 25; Tirmizi, Hac, bab, 54; Nesei, Hac, bab, 9, 11, 112; Kada, bab, 9, İbn Mace, Menasik, bab, 10; Malik, Muvatta, hadis no, 97.

رَبُّ الشِّعْرَىٰ ﴿٤٩﴾ وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَىٰ ﴿٥٠﴾ وَثَمُودَا فَمَا أَبْقَىٰ
﴿٥١﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَأَطْغَىٰ ﴿٥٢﴾ وَالْمُؤْتَفِكَةَ
أَهْوَىٰ ﴿٥٣﴾ فَغَشَّاهَا مَا غَشَّىٰ ﴿٥٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكَ تَتَمَارَىٰ ﴿٥٥﴾

42 – Gerçekten son gidiş Rabbinedir.

43 – Gerçekten O, güldürdü ve ağlattı.

44 – Gerçekten O, öldürdü ve diriltti.

45 – Gerçekten iki çifti, erkek ile dişiyi O yarattı.

46 – Meniden (rahme) döküldüğü zaman.

47 – Gerçekten öteki diriltme de O'nun üzerinedir.

48 – Gerçekten O, zengin ve fakir etti.

49 – Gerçekten O, O'dur Şi'ra yıldızının Rabbi.

50 – Gerçekten O, birinci Âd'i helak etti.

51 – Semud'u da; geriye bırakmadı.

52 – Daha önceden Nuh kavmini de. Çünkü onlar daha zalim ve daha azgın idiler.

53 – Mü'tefike'yi yere çaktı.

54 – Onlara giydirdiğini giydirdi.

55 – Artık Rabbinin hangi nimetlerinde kuşkuya düşüyorsun?

"Gerçekten son gidiş Rabbinedir": Kulların son varacağı ve müracaat edecekleri O'dur. Zeccac şöyle demiştir: Bütün bunlar İbrahim ile Musa suhuflarındadır.

"Gerçekten O güldürdü ve ağlattı": Hazreti Aişe şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem gülen bir cemaatin yanından geçti: "Eğer benim bildiklerimi bilse idiniz, az güler, çok ağlardınız" dedi. Bunun üzerine Cebrail aleyhisselam bu ayeti indirdi; o da onlara döndü: "Kırk adım atmamıştım ki bana Cebrail geldi: Sen onlara öyle dedin, onlara Allah'ın "güldüren de ağlatan da O'dur" dediğini söyle dedi.[4] Bunda şu uyarı vardır ki bütün ameller Allah'ın kaza ve kaderi iledir, hatta gülme ve ağlama bile. Mücahit de şöyle demiştir: Cennet halkını güldürdü ve cehennem halkını ağlattı. Dahhak da: Yeri bitki ile güldürdü ve göğü yağmurla ağlattı, demiştir.

4 – Suyuti, ed – Dürrü'l – Mensur, Merdeveyh'ten.

"Gerçekten O, öldürdü" dünyada "ve diriltti" ahirette.

"Gerçekten iki çifti yarattı" iki sınıfı "erkek ile dişiyi": Bütün canlılardan "meniden (rahme) dökülen": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Rahme döküldüğü zaman, bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Yaratılır ve takdir edilirken.

"Gerçekten öteki diriltme de O'nun üzerinedir": O da kıyamet gününde toplanma için ikinci yaratmadır.

"Gerçekten O zengin etti": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Yeterlik vererek zengin etti, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Geçindirmekle, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Mallarla, bunu da Ebu Salih, demiştir. *Dördüncüsü:* Kanaatle, bunu da Süfyan, demiştir.

"Akna": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Verdiği ile razı etti, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Hizmetçi vermekle, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. Mücahit'ten de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: İnsana sermaye verdi, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

"Gerçekten O, O'dur Şi'ra yıldızının Rabbi": İbn Kuteybe şöyle demiştir: O, ikizler burcunda doğan yıldızdır demiştir (Ak yıldız). Bazı Araplar ona taparlardı.

"Ve ennehu ehleke adenil ula": İbn Kesir, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, tenvinli olarak, "adenil ula" okumuşlardır: Nafi ile Ebu Amr da bitişik ve idgamlı olarak "aden lula" okumuşlardır. Sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Hud kavmidir, onların nesilleri vardı, onlar da sonra Ad oldular. Bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Hud kavmi son Ad'dir, onlar da ilk Ad'in evlatlarındandır. Bunu da Ka'bu'l – Ahbar, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: "el – ula" da birkaç lügat vardır, en iyisi lamın sükunu ile hemzeli olandır. Ondan sonra da iyisi lamın zammesi ile hemzesiz olandır. Araplardan, ula manasında "lula" diyenler vardır; lam harekeli olduğu için hemze atılır.

"Daha önceden Nuh kavmini de": Yani Ad ile Semud'dan önce, demektir. "Çünkü onlar daha zalim ve daha azgın idiler": Diğerlerinden daha azgın idiler, çünkü Nuh onları uzun zaman dine davet etmiş, onlarsa isyan etmişlerdi.

"Mü'tefike'yi de" Lut kavminin kentleridir "yere çaktı": Yani yere attı, demektir. Bunu yapan da Cebrail'di, onları göğe kaldırdıktan

sonra yere attı. Arkasından Allah da üzerlerine taş yağdırdı. İşte "feğaşşaha" dediği budur ki onlara giydirdi" demektir "giydirdiğini" yani taş giydirdi, üzerlerini taşla kapattı. "Artık Rabbinin hangi nimetlerinde kuşkuya düşüyorsun?": Bu da insana hitaptır. Allah birliğini gösteren şeylerden yaptıklarını sayınca şöyle dedi: Artık Rabbinin birliğini gösteren nimetlerinden hangisinden kuşku duyuyorsun? İbn Abbas da şöyle demiştir: Ey Velid, yani ey Velid bin Muğire, Rabbinin hangi nimetlerini inkar ediyorsun?

هَٰذَا نَذِيرٌ مِنَ النُّذُرِ الْأُولَىٰ ﴿٥٦﴾ أَزِفَتِ الْآزِفَةُ ﴿٥٧﴾ لَيْسَ لَهَا مِنْ
دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ ﴿٥٨﴾ أَفَمِنْ هَٰذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ ﴿٥٩﴾ وَتَضْحَكُونَ
وَلَا تَبْكُونَ ﴿٦٠﴾ وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ ﴿٦١﴾ فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا ﴿٦٢﴾

56 – Bu, ilk uyarıcılardan bir uyarıcıdır.

57 – Yaklaşan yaklaştı.

58 – Onun için Allah'tan başka açığa çıkaracak yoktur.

59 – Bu sözden mi şaşıyorsunuz?

60 – Gülüyorsunuz, ağlamıyorsunuz!

61 – Siz(i gidi) oyuna düşkün gafiller!

62 – Allah'a secde ve ibadet edin.

"Bu bir uyarıcıdır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Kur'an'dır, eski kitaplar ne ile uyarmışsa o da onlarla uyarmıştır, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: O Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir, peygamberlerin uyardığı şeyle uyarmıştır. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

"Yaklaşan yaklaştı": Yani kıyamet yaklaştı, demektir. "Onun için Allah'tan başka açığa çıkaracak yoktur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mahlukatı kıyametin şiddet ve korkuları sarınca, onu kimse açamaz ve kimse geri çeviremez. Bunu da Ata, Katade ve Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: Onun bilgisini Allah'tan başka açığa çıkaracak yoktur, yani onu Allah'tan başka kimse bilmez. Bunu da Ferra, demiştir. Ve şöyle demiştir: "kaşifetün"ün müennesliği "hel tera lehüm min bakıyeh" *(Hakka: 8)* kavlindeki gibidir (hakiki değildir) demek istiyor ki: Beka manasınadır. Afiyet, bakıyet ve nahiyet'in hepsi mastardır.

Başkası da şöyle demiştir: Kaşifetün: Nefsün kaşifetün takdirindedir.

"Bu sözden mi?": Mukatil: Kur'an'dan mı, demiştir "şaşıyorsunuz": Onu yalan sayarak "ve gülüyorsunuz" onunla alay ederek. "ağlamıyorsunuz" içindeki tehditlerden. Bunlardan da Mekke kafirlerini kastetmiştir. "Ve entüm samidin": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Eğlenenenler, bunu da el-Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ferra ile Zeccac da böyle demişlerdir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Da' anke sumudeke denir ki: Eğlenmeyi bırak, demektir.

İkincisi: Yüz çevirenler, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Şarkıdır, bu da Yemen dilindedir. Onlar: Üsmüd lena derler ki: Bize şarkı söyle demektir. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İkrime de: O, Himyer dilinde şarkıdır, demiştir.

Dördüncüsü: Gafillerdir, bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: Küstah ve şımarıklar, bunu da Dahhak, demiştir.

"Allah'a secde edin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O tilavet secdesidir, bunu da İbn Mes'ud, demiştir.

İkincisi: Namazda farz olan secdedir.

Mukatil de şöyle demiştir: "Secde edin": Beş vakit namazdır.

"İbadet edin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Tevhittir.

İkincisi: İbadettir.



54-KAMER SURESİ

Mekke'de inmiştir. 55 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ ﴿١﴾ وَاِنْ يَرَوْا اٰيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا
سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ ﴿٢﴾ وَكَذَّبُوا وَاتَّبَعُوا اَهْوَاءَهُمْ وَكُلُّ اَمْرٍ مُسْتَقِرٌّ ﴿٣﴾
وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْاَنْبَاءِ مَا ف۪يهِ مُزْدَجَرٌ ﴿٤﴾ حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ
فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ ﴿٥﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Kıyamet yaklaştı ve ay ikiye ayrıldı.

2 – Eğer bir mucize görürlerse, yüz çevirirler ve: "Sürekli bir büyüdür" derler.

3 – Yalanladılar ve keyiflerine uydular. Her iş bir sonuca varır.

4 – Andolsun, gerçekten onlara haberlerden öyle şey geldi ki onda vazgeçirme vardır.

5 – O tam bir hikmettir. Uyarıcılar fayda vermiyor.

Kamer suresi ittifakla Mekki'dir. Mukatil de şöyle demiştir: Mekki'dir, ancak "seyühzemül cem" *(Kamer: 45)* ayeti değildir. Ondan şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Ancak şu üç ayet Mekki değildir: Em yekulune nahnü cemiün muntasır... ve emer" *(Kamer: 44 – 46)*. İbn Abbas da şöyle demiştir: Müşrikler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e toplandılar: Eğer doğru isen bize ayı ikiye ayır, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de onlara: "Eğer yaparsam iman eder misiniz?" dedi. Onlar da: Evet, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de dedikleri şeyi Rabbinden istedi; ay da iki parçaya ayrıldı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: Ey filan, ey filan, şahit olun, dedi. Bu da hicretten önce Mekke'de idi.[1] Buhari ile Müslim de Sahih'lerinde İbn Mes'ud'dan şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: "Şahit olun" dedi.[2] Ayın yarılma hadisini rivayet edenlerden bazıları şunlardır: Abdullah bin Ömer, Huzeyfe, Cübeyr bin Mut'im, İbn Abbas ve Enes bin Malik. Bütün müfessirler bunda icma etmişlerdir. Ancak bir topluluk katılmamış: Kıyamet gününde yarılacaktır, demiştir. Osman bin Ata, babasından böyle rivayet etmiştir. Bu görüş, kural dışıdır, icmaa karşı koyamaz. Bir de "inşakka" kavli mazidir, maziyi de müstakbel manasına almak ancak bir karine ve bir delile muhtaçtır. Bu ise mevcut değildir. "Eğer bir mucize görürlerse, yüz çevirirler" kavlinde de bunun olduğuna delil vardır. "İkterebet 'in manası: Yaklaştı, demektir. "Saat" ise kıyamettir. Ferra, burada takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir, demiştir: İnşakkal kamerü vekterebetis saatü. Mücahit de şöyle demiştir: Ay yarıldı, iki parça oldu; bir parçası yerinde kaldı, bir parçası ise dağın arkasına çekildi. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Ay yarıldığı zaman yarısı Kuaykıan üzerinde görüldü, öteki yarısı da Ebukubeys dağının üzerinde. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Ay yarıldığı zaman Kureyş: İbn Ebi Kebşe (Muhammed) sizi büyüledi, yolculardan sorun, dediler. Onlar da sordular, yolcular: Evet, biz de gördük, dediler. Bunun üzerine aziz ve celil olan Allah "kıyamet yaklaştı, ay ikiye ayrıldı" ayetini indirdi.

"Eğer bir mucize görürlerse": Yani Peygamberin doğruluğunu gösteren, demektir. Burada ondan maksat da ayın yarılmasıdır. "Yüz çevirirler" onu tasdik etmekten. "Sihrün müstemir, derler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Giden, demektir. Bu da merreş şey'ü vestemerre kavlin-

---

1 – Suyuti, ed – Dürrül Mensur, Ebu Nuaym, Hilye'den.

2 – Buhari, Menakıb, bab, 27; Menakbu'l – Ensar, bab, 36, Tefsirü sure 54, bab, 1; Müslim, Sıfatü'l – Münafikin, hadis no, 43, 45; Ahmed, Müsned, 1/377.

den gelir ki, gitmek manasınadır. Bunu da Mücahit, Katade, Kisai ve Ferra, demişlerdir. Buna göre mana şöyle olur: Bu sihirdir, sihir de gider, sabit kalmaz.

İkincisi: Keskin ve kuvvetli demektir, bunu da Ebu'l – Aliye ile İbn Kuteybe, demişlerdir. Bu da, mirre sözcüğünden gelir ki, bükmek, demektir.

Üçüncüsü: Sürekli demektir, bunu da Zeccac nakletmiştir.

"Yalanladılar": Yani Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i ve gördükleri kudret-i İlahiyeyi yalanladılar, "keyiflerine uydular" şeytanın süslediği şeylere uydular. "Her iş bir sonuca varır": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Her iş sahibinde karar kılar; hayır hayır sahibinde karar kılar, şer de şer sahibinde karar kılar. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Her sözün bir sonucu ve gerçeği vardır. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Yalanlama kararları bir noktada duracak ve tasdik edenlerin tasdik kararları da bir noktada duracaktır, öyle ki gerçek sevap ve azabı bileceklerdir.

"Andolsun, onlara öyle şey geldi" yani Mekke halkına, demektir "haberlerden": Yani Kur'an'da gerçeğe inanmayan milletlerin haberlerinden "onda vazgeçirme vardır": İbn Kuteybe: Öğüt ve ve vazgeçme vardır, demiştir.

"O tam bir hikmettir (hikmetün baliğatün)": Zeccac şöyle demiştir: O merfudur, çünkü o, "ma"dan bedeldir, mana şöyledir: Ve lekad caehüm hikmetün baliğatün. Eğer istersen onları gizli mübteda ile merfu edersin: Hüve baliğatün, dersin. "Fema tuğnin nüzür" kavlindeki "ma"nın azarlama manasına istifham olması da caizdir ki, o zaman mana şöyle olur: Uyarıcılar ne işe yarar? Nefiy edatı olması da caizdir ki, mana şöyle olur: Uyarıcılar bir fayda vermez. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Onlara Kur'an geldi, o da tam bir hikmettir, hikmetin de zirvesidir. İman etmedikleri takdirde uyarıcılar ne işe yarar?

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَىٰ شَيْءٍ نُكُرٍ ﴿٦﴾

خُشَّعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ ﴿٧﴾

مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكَافِرُونَ هَٰذَا يَوْمٌ عَسِرٌ ﴿٨﴾

6 – Öyleyse onlardan yüz çevir, o günde ki davetçi hoşa gitmeyen bir şeye çağırır.

7 – Gözleri yere bakarak. Kabirlerden sanki yayılan çekirgeler gibi çıkarlar.

8 – Davetçiye koşarak. Kafirler: "Bu, zor bir gün" derler.

"Fetevelle anhüm": Zeccac burada vakf-ı tam vardır, demiştir. "Yevme": Bu da "yahrucune minel ecdasi" kavli ile mansuptur. Mukatil de: Fetevelle anhüm ila yevmi "yed'üd daiy" demiştir. Yakup her iki halde ye ile okumuştur. Ebu Cafer ile Ebu Amr da vasılda ona katılmışlardır. Çoğu ise ya'yı iki halde de atmışlardır. "Davetçi" İsrafil'dir, ikinci üfürmeyi yapar. "İla şey'in nükür": İbn Kesir, sükunla "nükrün" okumuştur ki feci durum demektir. Mukatil de: "Nükür" hoşa gitmeyen şeydir ki o da kıyamettir, demiştir. Ondan hoşlanmamaları onun büyük bir gün olduğunu gösterir. Ayette geçen yüz çevirme olayı müfessirlere göre kılıç ayetiyle mensuhtur.

"Huşşean ebsaruhum": Hicaz halkı, İbn Amir ve Asım, hı'nın zammı, şin'in şeddesi ve elifsiz olarak "huşşean" okumuşlar; Ebu Amr, Hamze ve Kisai, hı'nın fethi, arkasından elif ve şeddesiz şin ile "Haşian" okumuşlardır. Zeccac da, mana: Yahrucuna haşian ve huşşaan demektir ki hal olarak mansup olur, demiştir. İbn Mes'ud da "haşiaten" okumuştur. Cemilerden önce geçen ismül failleri tekil, tenis ve cemi ile okuman caizdir; şöyle diyebilirsin: Merertü bişübbanin hasenin evcühühüm ve hisanin evcühühüm ve hasenetin evcühühüm (yüzleri güzel gençlere rastladım). Şair de şöyle demiştir:

Yüzleri güzel gençler,
İyad bin Nizar bin Ma'd kabilesinden.

Müfessirler, mana şöyledir, demişler: Azabı gördükleri zaman zilletten gözlerini yere dikerler. Ecdas da kabirlerdir. Onları yayılmış çekirgelere benzetmesi şunun içindir, çünkü çekirge istikamet takip etmez, rast gele karışık vaziyette uçarlar. Onlar da kabirlerden telaşla çıkarlar, hedefsiz olarak sağa sola koşarlar. Davetçi de İsrafil'dir. İbn Kesir ile Yakup iki halde de ye ile "ed – daiy" okumuşlar; Nafi ile Ebu Amr da onlara katılmışlardır. Diğerleri ise iki halde de ye'yi atmışlardır. "Muhtıin"in manasını da İbrahim suresi, ayet: 43'te beyan etmiştik. Asir ise: Zor ve çetin demektir.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ
قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ ﴿٩﴾ فَدَعَا رَبَّهُ

أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ ﴿١٠﴾ فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ ﴿١١﴾
وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ ﴿١٢﴾ وَحَمَلْنَاهُ عَلَى
ذَاتِ أَلْوَاحٍ وَدُسُرٍ ﴿١٣﴾ تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءً لِمَنْ كَانَ كُفِرَ ﴿١٤﴾
وَلَقَدْ تَرَكْنَاهَا آيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿١٥﴾ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ
﴿١٦﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿١٧﴾ كَذَّبَتْ عَادٌ
فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿١٨﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا
فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ ﴿١٩﴾ تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ
﴿٢٠﴾ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿٢١﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ
لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٢٢﴾

9 – Onlardan önce Nuh kavmi kulumuzu yalanladılar: "Deli" dediler ve men edildi.

10 – O da Rabbine dua etti: "Şüphesiz ben mağlubum; bana yardım et" diye.

11 – Biz de göğün kapılarını şarıl şarıl dökülen su ile açtık.

12 – Yeri de pınarlar halinde fışkırttık da su gerçekten takdir edilen emir üzerine birleşti.

13 – Onu tahtaların ve mıh*(çivi)*ların sahibine (gemiye) yükledik.

14 – İnkar edilen kimse için gözlerimizin önünde akıyordu.

15 – Andolsun, gerçekten onu bir ibret olarak bıraktık; ibret alan var mı?

16 – Azabım ve uyarılarım nasıl oldu?

17 – Andolsun, gerçekten Kur'an'ı düşünmek için kolaylaştırdık; öğüt alan var mı?

18 – Ad (kavmi) de yalanladı; azabım ve uyarılarım nasıl oldu?

19 – Şüphesiz üzerlerine uğursuz sürekli bir günde gürültülü bir rüzgar gönderdik.

20 – İnsanları sanki kökünden koparılmış hurma kütükleri gibi çekip alıyordu.

21 – Azabım ve uyarılarım nasıl oldu?

22 – Andolsun, Kur'an'ı düşünmek için kolaylaştırdık; öğüt alan var mı?

"Onlardan önce yalanladı": Yani Mekkelilerden önce, demektir, "Nuh kavmi, yalanladılar kulumuzu" Nuh'u demektir."Delidir, dediler ve men edildi": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Üzdicire üftüile veznindedir, müfessirler, konuşmaktan men edildi, demişlerdir. "O da dua etti" Nuh onlar için beddua etti "Rabbine" "şüphesiz ben mağlubum, yardım et diye": Yani beni yalanlayanlardan intikamımı al, dedi. Zeccac şöyle demiştir: İsa bin Ömer en – Nahvi, hemzenin kesri ile "inni" okumuş; Sibeveyh de onu açıklayıp: Bu, kavl maddesi gizleme esasına dayanır, mana da: Kale inni mağlubun (ben mağlubum, dedi) olur. Kim de fetha ile okursa, mana: Dea rabbehu bienni mağlubun (Rabbine ben mağlubum, diye dua etti) olur.

"Fefetahna ebvabes semai": İbn Amir şedde ile "fefettahna" okumuştur. Münhemir ise, İbn Kuteybe'ye göre çok ve hızlı dökülen sudur. Hemerer recülü de ondan gelir ki: Adam çok ve hızlı konuşmaktır. Hazreti Ali radıyallahu anh'ten de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Göğün su kapıları onlara Samanyolu galaksisinden açıldı. Hazreti Ali'nin açıklamasında geçen mecerre: Suyolu demektir. Hud: 44'te kıssasını anlattığımız üzere onlara gelen yağmur buradaki "göğün kapılarını açtık" kavli ile murat edilendir. Müfessirler şöyle demiştir: Su onlara kırk gün üstlerinden geldi, yerden de kırk gün pınarlar fışkırdı.

"Feltekal mau": Übey bin Ka'b, Ebu Reca ve Asım el – Cahderi, hemze ve elif ile nun da meksur olarak "elmaani" okumuşlardır. İbn Mes'ud da ya ve elif ile nun da meksur olarak hemzesiz "elmayani" okumuştur. Hasen ile Ebu Amr da vav ve elifle nun da meksur olarak "elmavani" okumuşlardır. Zeccac da: Sudan göğün ve yerin suyu kastedilmiştir, demiştir. İki su da caizdir, çünkü su ismi göğün ve yerin suyunu birleştiren bir isimdir.

"Takdir edilen emir üzerine": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Göğün suyunun miktarı yerin suyunun miktarı kadardı. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Levh-i Mahfuz'da takdir edilmişti. Bunu da Zeccac, demiştir. O zaman mana: Onlara takdir edilen emir üzere olur ki o da boğulmaktır.

"Onu yükledik" yani Nuh'u tahtaların ve mıhların sahibi üzerine": Yani tahta levhalardan yapılmış gemiye demektir. Müfessirler şöyle de-

mişlerdir: Levhaları gemiyi meydana getiren yassı tahtalardır. Düsür üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar mıhlardır, bunu da el – Valibi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade, Kurazi ve İbn Zeyd de böyle demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Düsür: Levhaları birbirine bağlayan çiviler ve çemberlerdir. Çivi vb. gibi şeyleri bir yere kuvvetle girdirmeye desr denir. Desertül mismare edsüruhu ve edsiruhu denir ki: Çivi çakmaktır. Tekili disar'dır, himar ve humur gibi.

İkincisi: O geminin göğsüdür, ona böyle denilmesi suyu itmesindendir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen ile İkrime de böyle demişlerdir. Anber (balina türü) hadisinde geçen "şey'ün deserehül bahrü" ifadesi de ondan gelir ki: Denizin attığı şey, demektir.

Üçüncüsü: Düsür: Geminin tahtalarıdır, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Düsür: Geminin iki ucu ve gövdesidir, levhalar ise iki yanıdır. Bunu da Dahhak, demiştir.

"Gözlerimizin önünde akıyor": Yani bizden gaip değildi, "cezaen (bir mükafat olarak)": Ferra şöyle demiştir: Buna ve onlara yaptığımız kurtarma ve suya boğma gibi şeyleri inkar edilene karşılık olarak yaptık. "İnkar edilen kimse (men) hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O aziz ve celil olan Allah'tır, bu da Mücahid'in görüşüdür; bu durumda mana şöyle olur: Allah için ve onu inkâr ettikleri için cezalandılar.

İkincisi: O Nuh'tur, o inkar edildi, emrine karşı gelindi, bunu da Ferra, demiştir.

Üçüncüsü: "Men" "ma (şey) manasınadır, anlam da şöyledir: Boğulanların inkar ettikleri İlahi nimetlere karşılık olarak. Bunu da İbn Cerir nakletmiştir. Katade de kâfın ve fenin fethi ile "limen kâne kefere" okumuştur.

"Onu bıraktık": İşaret edilen şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: O gemidir, Katade şöyle demiştir: Allah onu Cudi dağının üzerinde bıraktı; öyle ki bu ümmetin ilkleri ona yetiştiler.

İkincisi: O, olaya racidir, mana da şöyledir: Biz o olayı ve geminin durumunu ayet yani ibret alınacak bir alamet olarak bıraktık, demektir. "Fehel min müddekir": Aslı müdtekir'dir; ta dal'a kalbolmuştur, nitekim bunu "veddekere ba'de ümmetin" *(Yusuf: 45)* kavlinde anlatmıştık. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Aslı Müztekir'dir, ta zala idgam edilmiş, sonra da şeddeli dal'a kalbedilmiştir. Müfessirler, mana şöy-

ledir, demişler: Düşünecek, bundan ibret alacak yok mu? "Fekeyfe kâne azabi ve nüzür": Bu surede altı yerde "ve nüzür" vardır, Yakup hepsini ya ile okumuş, Verş de ona vasılda katılmıştır; diğerleri ise ya'yı atmışlardır. "Azabım nasıl oldu?": Bu da bu durumu sormaktadır, mana ise o azabı büyütmektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Nüzür burada nezir'in çoğuludur, o da uyarmaktır. Nekir de öyledir ki inkâr manasınadır. Müfessirler: Bu, Mekke müşriklerini korkutmadır, demişlerdir.

"Gerçekten Kur'an'ı kolaylaştırdık": Kolay hale getirdik "lizzikri": Yani ezberlemek ve okumak için. "Öğüt alan var mı?": Yani onu düşünecek ve okuyacak var mı? Mana da şöyledir: Bu, onu okuyup öğrenmeye teşviktir. Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Allah'ın Kur'an dışında tamamı ezberlenen bir kitabı yoktur. "Rihan sarsaran" kavlini ise Hamim Secde: 160'da zikretmiştik.

"Fi yevmin nahsin müstemir": Hasen, nahs'in yevm'in sıfatı olmak üzere tenvinle "fi yevmin" okumuştur. Müstemir ise sürekli ve uğursuz, demektir. Uğursuzluğu ile birlikte onlara uzun sürdü. İbn Abbas da şöyle demiştir: O kavim o günü uğursuz sayarlardı. Onun o ayın sonundaki Çarşamba günü olduğu da söylenmiştir.

"İnsanları çekip alıyordu": Yani onları ayaklarının altındaki yerden söküyor, onları boyunları üstü yere çarpıyor, boyunlarını kırıyor; başı cesetten ayırıyordu. "Keennehüm a'cazu nahlin munkair": Übey bin Ka'b ile İbn Semeyfa, cimin ref'i ve cimden sonra elifsiz olarak "a'cüzü nahlin" okumuşlardır. İbn Mes'ud, Ebu Miclez ve Ebu İmran da aynın ve cimin zammı ile "keennehüm ucuzu nahlin" okumuşlardır. Kelamın manası da: Sanki onlar "kökünden koparılmış" hurma kütükleridir, demektir. Ferra: Munkair: Yere düşen hurma ağacıdır, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kaartuhu fenkaara denir ki: Onu çektim, o da düştü manasınadır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Nahl kelimesi müzekker de müennes de olur. Bu ayet müzekker yapanlara göredir. "A'cazu nahlin haviyeh" *(Hakka: 8)* kavli de müennes yapanlara göredir. Mukatil de şöyle demiştir: Onları şiddetli azaptan dolayı yere düştükleri zaman devrilen başsız hurma kütüklerine benzetmiştir. Onları hurma ağacına benzetmesi, uzun olmalarından dolayıdır. Onların her biri on iki arşın idi.

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ ﴿٢٣﴾ فَقَالُوٓا اَبَشَرًا
مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُٓ اِنَّآ اِذًا لَفٖي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ ﴿٢٤﴾ ءَاُلْقِيَ الذِّكْرُ

عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ أَشِرٌ ﴿٢٥﴾ سَيَعْلَمُونَ غَدًا مَنِ الْكَذَّابُ
الْأَشِرُ ﴿٢٦﴾ إِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ فِتْنَةً لَهُمْ فَارْتَقِبْهُمْ وَاصْطَبِرْ ﴿٢٧﴾
وَنَبِّئْهُمْ أَنَّ الْمَاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ كُلُّ شِرْبٍ مُحْتَضَرٌ ﴿٢٨﴾ فَنَادَوْا
صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطَى فَعَقَرَ ﴿٢٩﴾ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿٣٠﴾ إِنَّا
أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ ﴿٣١﴾ وَلَقَدْ
يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٣٢﴾

23 – Semud (kavmi) de uyarıcıları yalanladı.

24 – "İçimizden tek bir adama mı tabi olacağız? Gerçekten biz bu durumda elbette sapıklık ve delilikteyiz!"

25 – "Vahiy aramızdan ona mı indirildi? Hayır, o, çok yalancı, şımarıktır" dediler.

26 – Yarın bileceklerdir, kim yalancı, şımarıkmış?

27 – Gerçekten biz dişi deveyi onları imtihan etmek için gönderenleriz; onları gözetle ve sabret.

28 – Suyun gerçekten aralarında taksim edilmiş olduğunu haber ver. Her içme hakkı gelişledir.

29 – Arkadaşlarına seslendiler; o da (kılıca) sarıldı, (deveyi) kesti.

30 – Azabım ve uyarılarım nasıl oldu?

31 – Gerçekten biz üzerlerine tek bir ses gönderdik; ağılcının kuru otu gibi oldular.

32 – Andolsun, gerçekten Kur'an'ı düşünmek için kolaylaştırdık; öğüt alan var mı?

"Semud kavmi uyarıcıları yalanladı (binnüzür)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, nezir'in çoğuludur, biz de şöyle izah etmiştik: Bir peygamberi yalanlayan hepsini yalanlamış olur.

İkincisi: Nüzür uyarma manasınadır, nitekim bunu "fekeyfe kane azabi ve nüzür" kavlinde beyan etmiştik. Sanki onlar Salih'in getirdiği uyarıyı yalanlamışlardı. "Fekalu ebeşeren minna": Zeccac şöyle demiştir: Ebeşeren gizli bir fiille mansuptur, açık olan tefsiri de şöyledir: İçimizden bir beşere mi tabi olacağız? Müfessirler şöyle demişlerdir:

O da bizim gibi bir adamdır, üstelik tektir, ona tabi olamayız. "Gerçekten biz bu durumda": Yani bunu yaparsak, "elbette sapıklık ve delilikteyiz": Yani hatalı ve eğri yoldayız. "Suur": İbn Abbas: Deliliktir, demiştir. İbn Kuteybe de: O tesa'aretin naru kavlinden gelir ki: Çılgın ateştir, demiştir. Nakatün mes'uretün de: Deli gibi hareketli deve, demektir. Başkası da şöyle demiştir: Eğer ona tabi olursak bedbaht olur, sıkıntıya düşeriz.

Sonra ona vahiy gelmesini kabullenemeyip "vahiy ona mı bırakıldı?" dediler, yani "bizim aramızdan" vahiy ona mı indirildi? Peygamberlik ve vahiy nasıl ona tahsis edilir? "Hayır, o çok yalancı, şımarıktır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, şımarık ve mütekebbirdir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

İkincisi: Mağrurdur, bunu da Zeccac, demiştir.

"Seyalemune ğaden": İbn Amir ile Hamze, te ile "setalemune" okumuşlardır. "Yarın" bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kıyamet günüdür, bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Onlara azabın indiği gündür, bunu da Mukatil, demiştir.

"Gerçekten biz dişi deveyi gönderenleriz": Olay şöyle olmuştur: Onlar Salih peygamberden kendilerine bir kayadan dişi deve çıkarmasını istediler; Allah Teala da: "Gerçekten biz dişi deveyi gönderenleriz": Yani onu istedikleri gibi kayadan çıkaracağız, dedi. "Onları imtihan için": Yani denemek ve onlara ateşten gömlek giydirmek için. "Onları gözetle": Yani ne yapacaklarına bak "ve sabret" başına gelecek sıkıntılara. "Suyun gerçekten aralarında taksim edilmiş olduğunu haber ver": Yani Semud kavmi ile deve arasında; bir gün onun, bir gün de onların. İşte "her içme hakkı gelişledir" dediği budur. Sahibi ve hak edeni hazır olur, demektir.

"Arkadaşlarına seslendiler" adı: Kudar bin Salif'tir, "teata": İbn Kuteybe: Deveyi kesme işini üstlendi, demiştir. "Deveyi kesti": Yani öldürdü. Biz de bunu A'raf: 77'de beyan etmiştik.

"Gerçekten biz üzerlerine tek bir ses gönderdik": Bu da Cebrail aleyhisselam'ın sesi idi. Buna da Hud: 61'de işaret etmiştik. "Ağılcının kuru otu gibi oldular": İbn Abbas şöyle demiştir: Bir adam koyunları yırtıcı hayvanlardan korumak için ağaç dallarından ve dikenlerden bir ağıl yapar, ondan düşen ve ayakaltında çiğnenen şeylere heşim, denir. Biz de heşim'in manasını Kehf: 45'te beyan etmiştik. Zeccac da şöyle demiştir: Heşim; kuruyan, kırılan ve ayakaltında çiğnenen şeydir. Mana da

şöyledir: Onlar ağıl yapanın yakmak için topladığı çok kuru otlar gibi oldular. Hasen, zı'nın fethi ile "muhtazar" okumuştur ki o da ağıl demektir. Mana da şöyledir: Kuru odun parçaları gibi oldular. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: O duvardan dökülen topraktır. Katade de şöyle demiştir: Yanmış ve çürümüş kemik gibi oldular. Bütün bunlardan maksat: Onlar çiğnenen şey gibi helak oldular, demektir.

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ ﴿٣٣﴾
اِنَّٓا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا اِلَّٓا اٰلَ لُوطٍ نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ ﴿٣٤﴾ نِعْمَةً مِنْ
عِنْدِنَا كَذٰلِكَ نَجْز۪ي مَنْ شَكَرَ ﴿٣٥﴾ وَلَقَدْ اَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا فَتَمَارَوْا
بِالنُّذُرِ ﴿٣٦﴾ وَلَقَدْ رَاوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِه۪ فَطَمَسْنَٓا اَعْيُنَهُمْ فَذُوقُوا
عَذَاب۪ي وَنُذُرِ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ ﴿٣٨﴾ فَذُوقُوا
عَذَاب۪ي وَنُذُرِ ﴿٣٩﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٤٠﴾

33 – Lut kavmi uyarıcıları yalanladılar.

34 – Gerçekten biz üzerlerine taş yağdıran fırtına gönderdik, ancak Lut ailesi hariç. Onları seher vakti kurtardık.

35 – Katımızdan bir nimet olarak. İşte biz şükreden kimseyi böyle mükafatlandırırız.

36 – Andolsun, onları sert tutuşumuzdan / pençemizden uyardı; onlarsa uyarımı yalanladılar.

37 – Andolsun, gerçekten onun misafirlerinden murat almak istediler; biz de gözlerini silme kör ettik. "Azabımı ve uyarımı tadın" (dedik).

38 – Andolsun, gerçekten onları sabahleyin sürekli bir azap bastırdı.

39 – "Azabımı ve uyarımı tadın" (dedik).

40 – Andolsun gerçekten Kur'an'ı düşünmek için kolaylaştırdık; öğüt alan var mı?

"Gerçekten biz üzerlerine taş yağdıran fırtına gönderdik": Ayette geçen hasıb, atılan taştır. "Ancak Lut ailesi hariç": Yani Lut ile iki kızı, demektir. "Onları kurtardık" o azaptan "biseherin": Ferra şöyle demiştir: Burada "biseherin" nekire olduğu için mecrur olmuştur, tıpkı "necceynahüm bileylin" sözü gibi. Araplar ondan be'yi atınca cer ver-

mezler, çünkü onu eliflamlı kullanırlar; mazale indena münzüs seher, derler, neredeyse başka türlü demezler. Ondan eliflam atılırsa, munsarif olmaz. Zeccac da şöyle demiştir: Seher nekire olur da ondan herhangi bir seher kastedilirse, munsarif olur. Eğer belli bir günün seheri kabul edilirse, munsarif olmaz.

"İşte biz şükreden kimseyi böyle mükâfatlandırırız": Mukatil şöyle demiştir: Kim Allah'ı birlirse, müşriklerle beraber azap görmez.

"Andolsun, gerçekten onun misafirlerinden murat almak istediler": Yani onları kendilerine teslim etmesini istediler, onlar da meleklerdir. "Biz de gözlerini silme kör ettik": Cebrail kanadıyla vurdu, gözlerini alıp götürdü. Biz de kıssayı Hud suresi, ayet: 81'de zikretmiştik. Söz burada tamam oldu. Sonra: "Tadın" dedi. Yani Lut kavmine azap gelince: "Azabımı ve uyarımı tadın" dedik. Uyarı da Lut'un ikazlarıdır. "Andolsun, gerçekten onları sabahleyin bastırdı": Yani onlara sabahleyin geldi "sürekli bir azap": Başlarına inen azap demektir. Mukatil de: Azap başlarına sabahleyin çullandı, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Araplar ğudveten'i tenvinle okurlar da "bükreten"i okumazlar. Ğudveten'de tenvinsiz çoktur, bükreten'de ise tenvinli çoktur. Kim tenvinli okumazsa onu marife yapar, çünkü o, emsi (dün) ve "ğad" (yarın) gibi tek bir vakitte olur. Ğudveten genellikle âşiyyeten ile birlikte zikredilirse tenvin alır, o zaman Leatiyennehüm ğudveten ve aşiyyeten derler. Bazıları da "ğudve" diyerek tenvin vermezler, "aşiyyeten" diyerek tenvin verirler. Kimi de "ğudveten" ile birlikte çok söylendiği için "aşiyyeten"e tenvin vermezler. Zeccac da şöyle demiştir: El – ğudve ve el – bükre nekire olurlarsa, tenvin alır ve munsarif olurlar; onlardan bulunduğun günün sabahını ve yarınını kastedersen, onları munsarif yapmazsın. Bükre burada nekire olduğu için munsarif olması daha iyidir. Çünkü o azabın belli bir ayın belli bir gününde olduğuna dair rivayet sabit değildir.

وَلَقَدْ جَاءَ آلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُ ﴿٤١﴾ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا
فَأَخَذْنَاهُمْ أَخْذَ عَزِيزٍ مُقْتَدِرٍ ﴿٤٢﴾ أَكُفَّارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ أُولَٰئِكُمْ
أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ ﴿٤٣﴾ أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُنْتَصِرٌ ﴿٤٤﴾ سَيُهْزَمُ
الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ ﴿٤٥﴾ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهَىٰ
وَأَمَرُّ ﴿٤٦﴾

41 – Andolsun, gerçekten Fir'avn hanedanına uyarılar geldi.

42 – Ayetlerimizin hepsini yalanladılar; biz de onları muktedir pek güçlünün yakalaması ile yakaladık.

43 – Sizin kafirleriniz bunlardan daha mı hayırlı yoksa sizin için kitaplarda bir berat mı var?

44 – Yoksa: "Biz intikam alan bir topluluğuz" mu diyorlar.

45 – O topluluk mağlup edilecek ve arkalarını dönecekler.

46 – Doğrusu, onların belirtilen zamanı (onlara verilen randevu) kıyamettir. Kıyamet de daha belalı ve daha acıdır.

"Andolsun, gerçekten Fir'avn hanedanına geldi" yani Kıptilere, demektir "uyarılar (nüzür)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O nezir'in çoğuludur, o da Musa'nın onları korkuttuğu mucizelerdir.

İkincisi: Nüzür uyarı manasınadır, biz de bunu az önce açıklamıştık. "Onları yakaladık" azapla, "pek güçlünün yakalaması ile" intikam alan Allah'ın yakalaması ile "muktedir" onları helak etmeye muktedir, demektir.

Sonra Mekke halkını korkutup: "Sizin kafirleriniz mi?" dedi, ey Arap müşrikleri, "daha hayırlıdır": Yani daha çetin ve güçlüdür, "bunlardan?" Bu da istifham ise de manası rettir, anlam da şöyledir: Onlar Nuh, Ad ve Semud kavimlerinden daha güçlü değiller, biz onları bile helak ettik. "Yoksa sizin için berat mı var?" Onlara gelen azap size gelmeyecek diye? "kitaplarda" yani eski kitaplarda, demektir. "Yoksa "biz intikam alan bir topluluğuz" mu diyorlar? Mana da şöyledir: Biz muhaliflerimize karşı tekeliz, onlardan intikam alırız. Muntasır lafzının tekil olması, cemi lafzından dolayıdır, çünkü o da cemaatin ismi olmakla beraber "tekil" lafzındadır. "Seyühzemül cem'ü" Ebu Hatim, Yakup'tan nun ile "senehzimü" nasb ile de "el-cem'a" okuduğunu rivayet etmiştir. "tüvellune" de te iledir. Cemi'den maksat da Mekke kafirleridir. "Ve yuvelluned dübür": El – edbar demedi, ikisi de caizdir. Ferra şöyle demiştir: Bu "inne fülanen lekesirüd dinarı veddirhemi (falancanın altını ve gümüşü çoktur) sözüne benzer. Bu da Allah Teala'nın gayble ilgili verdiği bir haberdir ki bu yenilgi Bedir savaşında gerçekleşti.

"Kıyamet daha belalıdır" Mukatil: Daha fecidir, demiştir. "Daha acıdır": Öldürülmekten, Zeccac şöyle demiştir: Dahiye: İçinden çıkılmaz zor durumdur. "Emerr" ise öldürülmekten ve esir olmaktan daha acıdır, demektir.

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ ﴿٤٧﴾ يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ
عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ ﴿٤٨﴾ إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ﴿٤٩﴾
وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ ﴿٥٠﴾ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا
أَشْيَاعَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٥١﴾ وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ
فِي الزُّبُرِ ﴿٥٢﴾ وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ ﴿٥٣﴾ إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ
وَنَهَرٍ ﴿٥٤﴾ فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ ﴿٥٥﴾

47 – Şüphesiz suçlular bir sapıklıkta ve çılgın ateşlerdeler.

48 – O günde ateşte yüzleri üstü sürüklenirler, (onlara): "Cehennemin dokunuşunu tadın" (denir).

49 – Gerçekten biz her şeyi bir takdir ile yarattık.

50 – Bizim emrimiz ancak bir tek göz kırpması gibidir.

51 – Andolsun, gerçekten benzerlerinizi helak ettik; öğüt alan var mı?

52 – Yaptıkları her şey kitaplardadır.

53 – Her küçük ve büyük yazılmıştır.

54 – Gerçekten takva sahipleri cennetlerde ve ırmaklardadır.

55 – Kudretli ve azametli hükümdarın doğruluk meclisinde.

"Şüphesiz suçlular bir sapıklıkta ve çılgın ateşlerdedir": İniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Mekke müşrikleri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip kader hakkında tartıştılar, bunun üzerine "onu bir takdir ile yarattık" kavline kadar olan kısmı indi. Bunu da Müslim yalnız olarak Ebu Hureyre'den rivayet etmiştir.[3] Ebu Umame de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den, "bu ayetin kaderi inkar edenler hakkında indi" dediğini rivayet etmiştir.[4]

İkincisi: Necran Piskoposu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Ya Muhammed, sen günahların da takdir ile olduğunu iddia ediyorsun ki, öyle değildir, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sel-

3 – Ayrıca bkz. Ahmed, Müsned, Tirmizi ve İbn Mace.

4 – Suyuti, ed – Dürül Mensur, Taberi, Abd bin Humeyd, İbn Münzir ve İbn Merduye'den nakletmiştir.

lem de: Sizler Allah'ın hasımlarısınız, dedi, bunun üzerine de "innel mücrimine... bikader" ayetleri indi. Bunu da Ata, demiştir.

"Suur": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Deliliktir. *İkincisi:* Meşakkattir, bu ikisini surenin başında zikretmiştik. *Üçüncüsü:* Onların üzerinde tutuşan ateştir.

"Sekar" hakkında da Zeccac şöyle demiştir: O cehennemin isimlerinden bir isimdir, munsarif değildir, çünkü marifedir. O da müennestir. Ben Şeyhimiz Ebu Mansur'dan şöyle okudum: Sekar ahiret narının *(ateşinin)* ismidir, yabancıdır. Şöyle diyenler de olmuştur: Hayır, Arapça'dır, sekarethüş şemsü kavlinden gelir ki güneş bir şeyi eritmektir. Ona böyle denilmesi de içine atılan cisimleri eritmesindendir. Ömer bin Hattab radıyallahu anh, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah mahlukatı kıyamet gününde topladığı zaman bir tellal ünler, onu ilkler ve sonlar duyar: "Allah'ın hasımları nerede?" der. Kaderi inkar edenler kalkarlar; onların cehenneme gitmesi emredilir. Allah Teala şöyle der: "Sekar ateşinin dokunuşunu tadın, biz gerçekten her şeyi bir kaderle yarattık".[5] Onlara: "Allah'ın hasımları" denilmesi günahın takdir edilip de sonra da onun üzerine azabın caiz olmamasını söylemelerindendir. Hişam bin Hassan, Hasen'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah'a yemin ederim ki eğer kaderi inkar eden biri o kadar oruç tutsa da ip gibi olsa, sonra da o kadar namaz kılsa da sırım gibi olsa, sonra da yalan ve dolan ve haksız yere yakalansa da Rükn ile Makam arasında boğazlansa, yine de Allah onu yüzükoyun cehenneme atar. "Biz her şeyi kaderle yarattık": Müslim, tek başına rivayet ettiği İbn Ömer hadisinde Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Her şey kader iledir; hatta acizlik ve akıllılık bile".[6] İbn Abbas da şöyle demiştir: Her şey kader iledir, hatta elini yanağına koyman bile. Zeccac da, "kader iledir" cümlesinin manasının şöyle olduğunu söylemiştir: Her şeyi vukuundan önce Levh-i Mahfuz'da yazılmış bir kaderle yarattık. "Külle şey'in"in mansup olması da gizli bir fiilledir, manası da şöyledir: İnna halakna külle şeyin halaknahu bikader.

"Bizim emrimiz bir tektir": Ferra şöyle demiştir: Yani bir seferdir. Mukatil de: Bir defadır, tekrar edilmez, demiştir. Ata da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Demek istiyor ki: Benim halkım üzerindeki hükmüm göz kırpmadan daha hızlıdır. İbn Saib de, mana şöy-

5 - Suyuti, ed - Dürrül Mensur, Merdeveyh'ten.

6 - Müslim, Kitabu'l - Kader, hadis no, 18.

ledir, demiştir: Kıyametin kopmasındaki emrimiz göz kırpmadan daha hızlıdır. Göz kırpma da hızla bakmaktır.

"Andolsun, gerçekten benzerlerinizi helak etti": Yani geçmiş ümmetlerden küfürde benzer ve emsallerinizi helak ettik, demektir. "Öğüt alan var mı?": Yani nasihat dinleyen var mı, demektir. "Yaptıkları her şey kitaplardadır": Yani ümmetlerin yaptıkları, demektir. "Zübür"de de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Hafaza meleklerinin tuttuğu amel defterleridir. *İkincisi:* Levh-i Mahfuz'dur.

"Her küçük ve büyük": Yani geçmiş amellerin küçük ve büyüğü "müstetar" yazılmıştır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: O setartü, yazdım manasından "müfteal" veznindedir, yazılmış manasındadır.

"Fi cennatin ve neher": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Fi cennatin ve enharin (bahçelerde ve nehirlerde). Tekil isim çoğula delalet eder, o zikredilerek cemi söylemeye ihtiyaç kalmamıştır. Sibeveyh ile Halil şu kanıtı getirmişlerdir:

Orada cılız develerin leşleri vardır, kemikleri,
Beyazdır, derisi ise kaskatıdır.

Şair: Derileri demek istemiştir. Şu da öyledir:

Boğazınızda kemik vardır, çok üzüldük.

Şu da öyledir:

Yarı karın yiyin, rahat yaşarsınız.

İbn Kuteybe de, Ferra'dan ayet başı olduğu için tekil getirilmiş; diğer ayetlerle uyum sağlanmıştır, dediğini nakletmiştir.Ve şöyle demiştir: Neher: Işık ve genişliktir; enhertüt tanete sözünden gelir ki: Geniş yara açtım, demektir. Şair Kays bin Hatiym, bir yarayı anlatırken şöyle demiştir:

Kılıcı elime iyice alıp geniş bir yara açtım,
Öyle ki bakan arkasını görürdü (delip geçmiştir).

Ben de derim ki: Bu, Dahhak'ın görüşüdür. A'meş ise: "Ve nühürin" okumuştur.

"Doğruluk meclisinde": Yani güzel mecliste, demektir. Biz de manaya "enne lehüm kademe sıdkın" (Yunus: 2) kavlinde dikkat çekmiştik. Melîk'e gelince: Hattabi şöyle demiştir: el – Melîk, malik manasınadır. Faîl kalıbı sıfatta mübalağa içindir. Melîk bazen de melik manasına gelir, bu ayet de ondandır. Muktedir ise Kehf: 45'te şerh edilmiştir.



55-RAHMAN SURESİ

78 ayettir.

Nerede indiğinde iki görüş vardır:

Birincisi: O Mekki'dir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Ata, Mukatil ve cumhur da böyle demişlerdir. Ancak İbn Abbas: Onda bir ayet hariç, demiştir ki o da: "Yes'eluhu men fis-semavati veladr" (Rahman: 29) kavlidir.

İkincisi: O Medenidir, bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İbn Mes'ud da öyle demiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلرَّحْمٰنُۙ ﴿١﴾ عَلَّمَ الْقُرْاٰنَۜ ﴿٢﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَۙ ﴿٣﴾ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ ﴿٤﴾
اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍۙ ﴿٥﴾ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ ﴿٦﴾
وَالسَّمَٓاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْم۪يزَانَۙ ﴿٧﴾ اَلَّا تَطْغَوْا فِي الْم۪يزَانِ ﴿٨﴾
وَاَق۪يمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْم۪يزَانَ ﴿٩﴾ وَالْاَرْضَ وَضَعَهَا

لِلْأَنَامِ ﴿١٠﴾ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ ﴿١١﴾ وَالْحَبُّ
ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ ﴿١٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Rahman,

2 – Kur'an'ı öğretti.

3 – İnsanı yarattı.

4 – Ona konuşmayı öğretti.

5 – Güneş ile ay hesapladır.

6 – Sapsız bitkiler ve ağaçlar secde ederler.

7 – Göğü yükseltti ve teraziyi koydu.

8 – Tartıda taşkınlık etmeyin, diye.

9 – Tartıyı adaletle tutun, tartılanı eksik yapmayın.

10 – Yeri mahlukat için alçalttı.

11 – Onda meyve ve tomurcuklara sahip hurma ağaçları vardır.

12 – Ekin yaprağına sahip taneler ve kokulu bitkiler.

13 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız.

"Errahman, allemel Kur'an": Mukatil şöyle demiştir: "Rahman'a secde edin" *(Furkan: 60)* ayeti inince, Mekke kafirleri: "Rahman nedir?" deyip hoşlanmadılar ve: Biz Rahman'ı bilmiyoruz, dediler. Allah Teala da: "Rahman" yani bilmedikleri Rahman, "Kur'an'ı öğretti" dedi.

"Kur'an'ı öğretti" kavlinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Onu Muhammed'e öğretti, Muhammed de ümmetine öğretti. Bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Kur'an'ı kolaylaştırdı, bunu da Zeccac, demiştir.

"İnsanı yarattı": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O cins ismidir, mana da şöyledir: Bütün insanları yarattı. Bunu da çoğunluk, demiştir. Buna göre "beyan"da altı görüş vardır: *Birincisi:* Konuşma ve ifade-i meram etmedir. Bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Helal ve haramdır, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Kendinin dediği ve kendine denendir, bunu da Muhammed bin Ka'b, demiştir. *Dördüncüsü:* Hayır ve şerdir, bunu da Dahhak, demiştir. *Beşincisi:* Hidayet yollarıdır, bunu da İbn Cüreyc, demiştir. *Altıncısı:* Yazma ve çizmedir, bunu da Yeman, demiştir.

İkincisi: O Adem'dir, bunu da İbn Abbas ile Katade, demişlerdir.

Buna göre de "beyan"da üç görüş vardır: *Birincisi:* Her şeyin isimleridir. *İkincisi:* Her şeyin açıklamasıdır. *Üçüncüsü:* Dillerdir.

Üçüncüsü: O Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir; ona olmuş ve olacağı öğretti. Bunu da İbn Keysan, demiştir.

"Güneş ile ay hesapladır": Yani hesap ve evrelerledir, onları geçmezler. Biz de bu manayı En'am: 96' da açıklamış bulunuyoruz. Ahfeş şöyle demiştir: Haberi gizlemiştir, sanırım – Allah bilir ya – şöyledir: Yecriyani bihüsbanin (bir hesaba göre akarlar).

"Vennecmü veşşecerü yescüdan": Necm hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O gövdesi olmayan bitkidir, bu da İbn Abbas, Süddi, Mukatil ve dilcilerin görüşleridir. *İkincisi:* O gökteki yıldızdır. Bundan maksat da bütün yıldızlardır, bunu da Mücahit, demiştir. Şecer ise: Gövdesi olandır. Ferra şöyle demiştir: Bunların secde etmeleri: Doğan güneşe dönmeleridir, sonra da gölge dönünceye kadar onunla beraber meylederler. Ben de Nahl: 49'da akılsız varlıkların secdesine işaret etmiştim. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Fiillerinin tesniye olması lafızlarından dolayıdır.

"Göğü yükseltti": Bunu yapması hayvanların yaşayıp rahat nefes almaları içindir. Mahlukat rahat etsin diye gökle yer arasında rüzgar estirdi. Eğer bu olmasa idi mahlukat daralmaktan ölürdü.

"Teraziyi koydu": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O adalettir, bunu da çoğunluk demiştir; Mücahit, Süddi ve dilciler de bunlara dahildir. Zeccac şöyle demiştir: Bu da dengeyi sağlamak içindir. *İkincisi:* O bilinen terazidir, insanlar birbirlerinden haklarını alsınlar diye. Bunu da Hasen, Katade ve Dahhak, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O Kur'an'dır, bunu da Hüseyn bin Fadl, demiştir.

"Ella tetğav": Zeccac şöyle demiştir: "En"de iki mülahaza vardır: *Birincisi:* Onun lam manasına olmasıdır, mana da: Taşkınlık etmeyesiniz diye, olur. *İkincisi:* O tefsir (açıklama) içindir; bu durumda da "la" nehy için olur, mana da şöyledir: Taşkınlık etmeyin, yani adaleti aşmayın.

"Tartıyı eksik yapmayın": İbn Kuteybe: Tartıyı eksik tutmayın, demiştir. Enam kelimesine gelince: Onda da üç görüş vardır: *Birincisi:* İnsanlardır, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Bütün canlılardır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Şa'bi, Katade, Süddi ve Ferra da böyle demişlerdir. *Üçüncüsü:* İnsanlarla cinlerdir. Bunu da Hasen ile Zeccac, demişlerdir.

"Orada meyve vardır": Fakihe eğlencelik yemişlerdir. "Vennahlu

zatül ekmam": Ekmam: Kapçık ve torbacıklardır. Bunu da geniş olarak Hamim, Secde: 47'de şerh etmiştik.

"Hububat": Arpa, buğday vs. gibi bütün taneler kastedilmiştir. İbn Amir, benin nasbı ile "velhabbe", elifle de "zelasfi" ve nunun nasbı ile de "verreyhane" okumuştur. Hamze, Kisai – İbn Ebi Süreyc rivayeti hariç – ve Halef nunun kesri le "velhabbü zülasfı verreyhani" okumuşlar; diğerleri ise nunun zammı ile "verreyahanu" okumuşlardır.

"Asf"ta da iki görüş vardır: *Birincisi:* O rüzgârın savurduğu ekin yaprağı ve samandır, bunu da İbn Abbas, demiştir. Mücahit de böyle: O ekin yaprağıdır, demiştir. İbn Kuteybe de: Asf: Ekin yaprağıdır, sonra kuruyup da gevrer ve çiğnenirse, saman olur. *İkincisi:* Asf, yenen her türlü hububattır. Bunu da Ferra nakletmiştir.

"Reyhan"da da dört görüş vardır:

Birincisi: O rızıktır, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İkrime, Mücahit ve Said bin Cübeyr de böyle demişlerdir. Ferra şöyle demiştir: Reyhan Arap dilinde: Rızıktır. Harecna natlubu reyhanallahi (Allah'ın rızkını aramaya çıktık) dersin. Zeccac da Nemr bin Tevleb'in şöyle bir beytini misal getirmiştir:

Allah'ın selamı, rızkı
Rahmet ve kesilmeyen yağmuru üzerine olsun.

İkincisi: O, yeşil ekindir, bunu da Valibi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Buna göre ona reyhan denilmesi; nefsin ona bakmakla rahat etmesindendir.

Üçüncüsü: O kokladığınız güzel kokudur. El – Avfi, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Reyhan, yerden biten hoş kokulu şeylerdir. Bu da Hasen, Dahhak ve İbn Zeyd'in görüşleridir.

Dördüncüsü: O yenmeyen hububattır, asf da yenendir. Bunu da Ferra nakletmiştir.

"Febieyyi alai rabbiküma tükezziban": Eğer: "Nasıl ikiye hitap etti, aslında yalnız insanı zikretmişti?" denilirse, buna iki cevap verilir, bunları da Ferra zikretmiştir. *Birincisi:* Araplar bire iki kalıbı ile hitap ederler, nitekim bunu "elkıya fi cehenneme" *(Kaf: 24)* kavlinde açıklamıştık. *İkincisi:* Bundan insanla cin kastedilmiştir; o nedenle surenin başından sonuna kadar o ikisine hitap etmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Allah Teala bu surenin başında insanı yaratma, güneşi, ayı, göğü ve yeri yaratma gibi birliğine delalet eden şeyleri zikredince, cin ve insana hitap edip: "Artık Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?" dedi, yani bu zikredilen şeylerden Rabbinizin hangi nimetini

inkar edersiniz. Çünkü bunların hepsi size verilmiştir; bunlar onun birliğine delalet eder, bunları size rızık etmekle de varlığınızı sürdürürsünüz. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Alâ: Nimet manasınadır, tekili: Elen'dir, kafan gibi ve ilen'dir, mian gibi.

خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ ﴿١٤﴾ وَخَلَقَ الْجَانَّ
مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ ﴿١٥﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٦﴾
رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ ﴿١٧﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٨﴾ مَرَجَ
الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴿١٩﴾ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ ﴿٢٠﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٢١﴾ يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ ﴿٢٢﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ
رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٣﴾ وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنْشَاٰتُ فِي الْبَحْرِ كَالْاَعْلَامِ ﴿٢٤﴾
فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٥﴾

14 – İnsanı saksı gibi kuru balçıktan yarattı.
15 – Cinleri yalından, ateşten yarattı.
16 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?
17 – İki doğunun ve iki batının Rabbidir.
18 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini inkar edersiniz.
19 – Birleşen iki denizi salıverdi;
20 – Aralarında bir engel vardır; tecavüz etmezler.
21 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız.
22 – İkisinden inci ve mercan çıkar.
23 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?
24 – Denizde dağlar gibi inşa edilmiş akar gemiler O'nundur.
25 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini inkar edersiniz?

"İnsanı yarattı": yani Adem'i, kuru balçıktan": salsal va cann'ı Hicr: 26 ve 27'de zikretmiştik. "Fehhar"a gelince: Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Pişmemiş kuru çamurdan yarattı, vurulduğu zaman ses çıkarır, o kuruluğundan saksı gibidir. Fehhar: Ateşte pişmiş şeydir.

Maric: İbn Abbas şöyle demiştir: O ateş alevlendiği zaman ucunda dil gibi görünen şeydir. Mücahit de şöyle demiştir: O ateş yakıldığı za-

man kızıl, sarı ve yeşil alevlerin karışımıdır. Mukatil de şöyle demiştir: O ateşin dumansız saf alevidir. Ebu Ubeyde de: Karışık ateştir, demiştir. İbn Kuteybe ise: Ateşin alevidir, demiştir, kad mericeşşey'ü sözünden gelir ki, sarsılmak ve karar kılmamaktır. Zeccac da: O ateşin dumanına karışan alevidir, demiştir.

Eğer: Allah Teala Adem aleyhisselam'ın yaratılışını değişik lafızlarla ifade etti; bazen "onu topraktan yarattı" *(Al-i İmran: 59)*, bazen "kuru balçıktan", bazen "yapışkan çamurdan" *(Saffat: 11)*, bazen "saksı gibi" *(Rahman: 14)*, bazen de "kokuşmuş balçıktan" *(Hicr: 29)* dedi, bunun hikmeti nedir denilirse, cevap şöyledir: Aslı topraktır, ondan çamur yapılmıştır, sonra kokuşmuş balçık gibi olmuş, sonra saksı gibi kuru balçık olmuştur. Bütün bunlar aslının aldığı değişik hallerdir. Eğer: "Febieyyi alai rabbiküma tükezziban" kavlini tekrar etmesinin faydası nedir, denilirse, cevap şöyledir: Bu, nimetleri zihinlere yerleştirmek ve onlarla verilen öğüdü pekiştirmek için yapılan tekrardır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Araplar pekiştirme ve iyice anlatma için tekrar ederler, nitekim hafifletmek ve veciz kılmak için de kısa keserler; çünkü konuşmacının ve hatibin çeşitli sanat dallarında dolaşması, tek sanat üzerinde durmasından (tek düzeden) daha güzeldir. Mesela bir konuşmacı: Allah'a yemin ederim ki onu yapmam, der, sonra da, Allah'a yemin ederim ki onu yapmam, der, onu yapmamasını pekiştirmek ve yapmasından ümitleri kesmek için böyle der. Nitekim kısa kesmek için de, olumsuzluk edatını gizleyerek: "Allah'a yemin ederim ki onu yaparım" der (aslında yapmam demek ister). Acele konuşan da muhatabına. Acele et, acele et, ok atacak olana da: At, at, der. Şair de şöyle demiştir:

Onun nice nimetleri vardı, nice nice...

Başkası da şöyle demiştir:

Kinde topluluğuna arkalarını döndükleri zaman
Sorsaydın: Nereye nereye, diye?

Bazen bir sıfat gelir, onu tekit etmek isterler, onu aynen tekrar etmekten hoşlanmazlar; o nedenle bir harfini değiştirir, hemen arkadan söylerler mesela: Atşane netşane, şeytana leytane, Hasen besen, derler. İbn Düreyd de şu örnekleri vermiştir: Cai' nai', melih karih, kabih şakih, şahih nahih, habis nebis, kesir besir, seyyiğ leyyiğ, saiğ laiğ, hakir nakir, dail beil, hadır madır, ifrit nifrit, sika nika, kinn inn, vahid fahid, hair bair ve semh lemh gibi (Türkçe'mizde de: Yalan dolan, kitap mitap, bardak mardak gibi çok örnekleri vardır. Mütercim). İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Allah Teala bu surede nimetlerini sayıp da

kullarına hatırlatıp kudretine dikkat çekince, bunlardan her iki nimetin arasına bu cümleyi koydu; maksat nimetleri iyice anlatmak ve onları onaylatmaktır. Mesela birine şöyle dersin: Sen kovgundun, sana barınak temin etmedim mi? Bunu inkar mı ediyorsun? Sen hiç hacca gitmemiştin, seni hacca göndermedim mi? Bunu inkar mı ediyorsun? Hakim Ebu Abdullah, Sahih'inde Cabir bin Abdullah hadisinde şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bize Rahman suresini okudu, onu hatmetti, sonra da şöyle dedi: "Neden susuyorsunuz? Cinler sizden daha iyi dinleyicilerdi; onlara bu "Rabbinizin hangi nimetlerini inkar edersiniz?" diye okuduğumda mutlaka: Rabbimiz, hiçbir nimetini inkar etmeyiz, sana hamd olsun, diye karşılık verdiler.[1]

"Rabbul meşrikayni": Ebu Reca ile İbn Ebi Able, kesre ile "rabbil meşrikayni ve rabbil mağribeyni" okumuşlardır. İki doğu ile iki batı da ay ve güneş için yaz ve kış doğu ve batılarıdır.

"İki denizi salıverdi": Yani tatlı ile acıyı saldı. Onları serbest bıraktı ve onları "birleşmeye bıraktı, aralarında bir engel vardır" Allah'ın kudretinden bir engel vardır, "tecavüz etmezler": Yani karışıp da biri diğerinin üzerine çıkmaz. İbn Abbas şöyle demiştir: Her sene göğün denizi ile yerin denizi birleşirler. Hasen de şöyle demiştir: "İki denizi salıverdi" yani Fars denizi ile Rum denizini salıverdi, aralarında engel vardır, yani adalar vardır, demektir. Bunun açıklaması da Furkan: 53'te geçmiştir.

"İkisinden inci ve mercan çıkar": Zeccac şöyle demiştir: Bunlar ancak tuzlu denizden çıkar. Onları birleştirmesi şunun içindir; çünkü birinden çıkınca, ikisinden çıkmış olur. Şu da öyledir: "Ve cealel kamere fihinne" *(Nuh: 16)*. Ebu Ali el - Farisi şöyle demiştir: Yahrucu min ahadihima demek istemiş, muzafı hazfetmiştir. İbn Cerir de "minhüma" demesi, yağmur damlasından, sedeflerden çıkmasındandır, demiştir.

İnci ve mercan, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mercan, küçük incidir, lü'lü' de büyük taneli incidir. Bu da çoğunluğun görüşüdür, İbn Abbas, Katade, Dahhak ve Ferra da içlerine dahildir. Zeccac da şöyle demiştir: İnci (lü'lü') denizden çıkan bütün tanelere denir. Mercan ise ufaklarıdır.

İkincisi: İnci küçükleridir, mercan da büyükleridir, bunu da Mücahit, Süddi ve Mukatil, demişlerdir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Yağmur yağdığı zaman sadefler ağızlarını açar, içine düşen damla inci

---

1 - Hakim, Müstedrek, 3/473.

olur. İbn Cerir de şöyle demiştir: Nereye düşerse inci olur. Ben şeyhimiz dilci Ebu Mansur'dan şöyle okudum: Bazı dilciler mercanın yabancı bir kelime olduğunu söylemişlerdir. Ebu Bekir yani İbn Düreyd şöyle demiştir: Ben onun çekimli bir fiilini işitmedim, bu nedenle yabancı olması daha uygundur. İbn Mes'ud da: Mercan kırmızı boncuk demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Mercan çok beyazına denir. Kadı Ebu Ya'lâ da şöyle demiştir: Mercan: Çubuk gibi bir tür incidir.

"Akanlar O'nundur" yani akan gemiler O'nundur "inşa edilmiş" Mücahit şöyle demiştir: O yelkenleri açılan gemilerdir, açılmayanlar değil. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Onlar "denizde" yeni baştan inşa edilen gemilerdir. Hamze, "el – münşiat" okumuştur ki oluşan demektir. Mesela enşeetis sehabu tümtıru denir ki: Yağmur yağmaya başladı, demektir. Enşeeş şairü denir ki: Şair söylemeye başladı, demektir. A'lam ise: Dağlar manasınadır. Bu da Şura: 32'de geçmiştir.

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ﴿٢٦﴾ وَيَبْقَىٰ وَجْهُ
رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴿٢٧﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٨﴾
يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ ﴿٢٩﴾ فَبِأَيِّ
آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٠﴾

26 – Onun (yerin) üzerindeki her şey fanidir.

27 – (Ancak) celal ve ikram sahibi Rabbinin yüzü (zatı) baki kalır.

28 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

29 – Göklerde ve yerde olan kimse O'ndan ister. O her gün (başka) bir durumdadır.

30 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

"Onun üzerindeki her şey fanidir": Yani yerin üzerindeki demektir. Bu da zikredilmeyen nimetlerden kinayedir. "fanin" helak oldu, demektir.

"Rabbinin yüzü baki kalır": Yani Rabbin baki kalır demektir. "Zülcelali vel ikram": Celal mastardır, ululuk ve azameti açık olan demektir. İkram ise, ekreme yükrimü ikramdan mastardır, mana da şöyledir: Allah Teala ululamaya ve hürmet göstermeye layıktır, inkar edilemez, yadsınamaz. Mananın şöyle olma ihtimali de vardır: O, veli kullarına ikram eder, onların derecelerini yükseltir. Şöyle iki ihtimal de

vardır: *Birincisi:* Celal sıfatı olmak üzere Allah'a izafe edilmiştir. Ötekisi de (ikram) kula izafe edilmiştir. Mesela "hüve ehlüt takva ve ehlül mağfireh" *(Müddessir: 56)* kavli gibi ki iki şeyden biri Allah'a izafe edilmiştir o da bağışlamadır, ötekisi de kula izafe edilmiştir, o da korkmaktır.

"Göklerde ve yerde olan kimse O'ndan ister": Mana şöyledir: Herkes O'na muhtaçtır, O'ndan isterler; O'nunsa onlara ihtiyacı yoktur. "O her gün başka bir durumdadır": Mesela dirilme ve öldürme, aziz ve hor etme, hastalara şifa verme, isteyene ikram etme vs. fiilleri gibi. Hasen bin Fadl da şöyle demiştir: O mukadderatın yerini bulmasıdır. Mukatil de şöyle demiştir: Bu ayetin iniş sebebi şöyledir: Yahudiler: Allah Cumartesi günü hiçbir şey yapmaz, dediler; bunun üzerine "O her gün bir durumdadır" ayeti indi.

سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلَانِ ﴿٣١﴾ فَبِأَيِّ
آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٢﴾ يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ
أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ
إِلَّا بِسُلْطَانٍ ﴿٣٣﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٤﴾ يُرْسَلُ
عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرَانِ ﴿٣٥﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٣٦﴾

31 – Ey iki ağırlık (cinler ve insanlar), sizin (hesabınızı görmek) için boş kalacağız.

32 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

33 – Ey cin ve insan topluluğu, eğer göklerin ve yerin bucaklarından çıkmaya güç yetirebilirseniz, haydi çıkın. Ancak bir güçle çıkarsınız.

34 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

35 – Üzerinize ateşten bir yalın ve duman gönderilir de yardımlaşamazsınız.

36 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

"Senefruğu leküm": İbn Kesir, Nafi. Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, meftuh nun ile "senefruğu" okumuşlardır. İbn Mes'ud, İkrime, A'meş,

Hamze, Kisai ve Abdülvaris, meftuh ye ile "seyefruğu" okumuşlardır. İbn Semeyfa', İbn Yamur, İbn Ebi Able, Asım el-Cahderi, Abdülvaris'ten rivayet ederek mazmum ye ve meftuh ra ile "seyufrağu" okumuşlardır. Bu da Allah'tan tehdittir, çünkü O'nu hiçbir şey meşgul edemez. İşi olmayan birine: Benim için boş vakit buldun, bana sövüyorsun, dersin ki: Bu işe başladın ve ona yöneldin, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Ferağ lügatte iki kısımdır: *Birincisi:* Bir meşguliyeti bitirmektir. *İkincisi:* Bir şeye yönelmektir. İçinde bulunduğum işten ayrıldım dersin ki, meşguliyetim sona erdi, demektir. Bir de: Filanca için boşalacağım, dersin ki, ona döneceğim, demektir. Ayetin manası da: Hesabınızı görmeye yöneleceğiz, demektir. "Sekalan" ise cin ile instir, onlara böyle denilmesi, yere ağırlık vermelerindendir.

"En tenfuzu": Çıkmanız demektir. Nefezeşşey'ü mineşşey'i denir ki delip geçmektir, mesela okun hedefi delip geçmesi gibi. Aktar da etraf ve çevre demektir, kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Eğer göklerde ve yerde olanları bilmeye gücünüz yeterse bilin, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Eğer göklerin ve yerin çevrelerinden kaçmaya gücünüz yeterse, kaçın, ondan çıkın. Maksat şudur: Sizler nerede olsanız ölüm sizi bulur, demektir. Bu da Dahhak, Mukatil ve diğerlerinin görüşüdür.

Üçüncüsü: Eğer göklerin ve yerin uçlarından geçip de Rabbinizin elinden kurtulabilirseniz, geçin. Bu da onlara kıyamet gününde denir. Bunu da İbn Cerir, demiştir.

"Ancak bir güçle çıkarsınız": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Ancak Allah'ın saltanat ve mülküne çıkarsınız, çünkü O, her şeyin sahibir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Ancak bir delille çıkarsınız, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Ancak mülkle çıkarsınız, sizin de mülkünüz yoktur, bunu da Katade, demiştir.

"Yurselu aleyküma": Lafızdan dolayı (ins ve cin) tesniye olmuş; "inistetatüm" kavlinde de manadan dolayı cemi olmuştur.

"Şuvaz" lafzında da üç görüş vardır: *Birincisi:* O ateşin alevidir, bunu da İbn Abbas, demiştir. Mücahit de: Ateşten ayrılan yeşil alevdir, demiştir. *İkincisi:* Dumandır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* Sırf ateştir, bunu da Ferra demiştir. Ebu Ubeyde de: Dumansız yanan ateştir, demiştir. Şuvaz ve şivaz okunur. İbn Kesir şinin kesri ile okumuştur. Yine o ve Basralılar cer ile "ve nuhasin" okumuşlar, diğerleri ise ikisini de merfu okumuşlardır.

"Nuhas"ta da iki görüş vardır:

Birincisi: O ateşin dumanıdır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, Ferra, Ebu Ubeyde, İbn Kuteybe ve Zeccac da böyle demişlerdir.

Bir kadından bahseden şair el – Ca'di'nin şu beyti de bundandır:

Zeytinyağı gibi ışık vermektedir,
Allah ona hiç duman koymamıştır.

Ferra ise beyitte geçen selit hakkında üç görüş zikretmiştir: *Birincisi:* O hörgüç yağıdır, kandile konulduğu zaman dumanı çıkmaz. *İkincisi:* Susam yağıdır. *Üçüncüsü:* Zeytinyağıdır.

İkincisi: O cehennemdekilerin başlarına aktarılan erimiş bakırdır. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit ile Katade de böyle demişlerdir. Mukatil de şöyle demiştir: Ayetten maksat cin ve insanların kafirleridir. Ahirette üzerlerine ateş alevi ile erimiş bakır gönderilir. Bunlar da beş nehirdir, Arş'in altından cehennemliklerin başlarına akar. Üçü gece süresince, ikisi de gündüz süresince akar. "Yardımlaşamazsınız": Yani buna mani olamazsınız, demektir.

فَإِذَا انْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً
كَالدِّهَانِ ﴿٣٧﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٨﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ
عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ ﴿٣٩﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٠﴾
يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ ﴿٤١﴾
فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٢﴾ هَٰذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ
﴿٤٣﴾ يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ آنٍ ﴿٤٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٥﴾

37 – Gök yarılıp da kırmızı sahtiyan gibi bir gül olduğu zaman,

38 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

39 – İşte o gün ne bir insan ne de bir cin günahından sorulmaz.

40 - O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

41 – Suçlular simalarından tanınır; perçemlerden ve ayaklardan tutulur.

42 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

43 – İşte bu, suçluların yalanladığı cehennemdir.

44 – Onunla çok sıcak (kaynar) su arasında dolaşırlar.

45 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

"Gök yarılıp da": Yani içindekilerin inmesi için samanyolundan ayrılıp da "gül olduğu zaman": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Verde gül rengi at demektir, bunu da Ebu Salih ile Dahhak, demişlerdir. Ferra: Verde gül rengi (doru) attır, demiştir. O baharda kızıl olur sarıya çalar, sıcak kızdığı zaman da kızıllaştır. Bundan sonra da boz olur. Göğün renk değiştirmesi bu dondaki atlara benzetilmiştir. Zeccac böyle demiş: "Bir gül olduğu zaman": Yani doru at rengi aldığı zaman, demiştir. Kestane rengi at, renkten renge girer; yazınki rengi kışınkine, kışınki rengi de yazınkine benzemez, işte gök de büyük korkudan dolayı renkten renge girer. İbn Kuteybe de, mana şöyledir, demiştir: Gül rengi at gibi kızıl olur.

İkincisi: O bildiğimiz gül çiçeğidir, onun değişik renkleri vardır; ancak kırmızı renk galiptir. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

Dihan'da da iki görüş vardır: *Birincisi:* O tekildir, o da kırmızı deridir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O dühn'ün çoğuludur, dühn de (yağ) yeşil, kırmızı ve sarı olur. Bunu da Yezidi nakletmiş, Mücahit de benzeri şeyler söylemiştir. Ferra da şöyle demiştir: Göğün renklenmesi gül rengi atlara benzetilmiştir. Gül de çeşitli renkleriyle yağa benzetilmiştir.

"İşte o gün ne bir insan ne de bir cin günahından sorulmaz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Halleri bilinmek için sorulmaz, çünkü Allah Teala onları kendilerinden daha iyi bilir.

İkincisi: Birbirlerine hallerini sormazlar; çünkü herkes kendi nefsi ile meşguldür. Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Günahları sorulmaz; çünkü onlar simalarından tanınır; kafirin yüzü kara; mü'minin ise abdest azaları abdestten dolayı bembeyazdır. Bunu da Ferra, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Kimseye günahı öğrenilmek için sorulmaz, ancak azarlamak için sorulur.

"Suçlular simalarından tanınır": Hasen: Yüzleri siyah, gözleri mavi olur, demiştir. "Perçemlerden ve ayaklardan tutulur": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Cehennem bekçileri ayaklarını saçlarıyla arkadan bağlar, sonra da onları yüzükoyun cehenneme atarlar. Bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Perçemler ve ayaklardan tutulur, cehenneme sürüklenirler. Bunu da Salebi zikretmiştir. Merdeveyh es – Saiğ şöyle demiştir: İmam bize sabah namazı kıldırdı, "er – Rahman" su-

resini okudu, aramızda da Ali bin Fudayl bin İyad vardı, imam "suçlular simalarından tanınır" ayetini okuyunca, bayılıp düştü, biz namazı bitirinceye kadar öyle kaldı, sonra kendisine, imamın "çadırlarda hapsolunmuş huriler vardır" okuduğunu duymadın mı?" dedik. O da: "Suçlular simalarından tanınır, perçemlerden ve ayaklardan tutulur" kavli aklımdan çıkmadı, dedi.

"İşte bu cehennemdir": Yani onlara: "İşte bu, suçluların yalanladığı cehennemdir" denilir. Suçlular müşriklerdir. "Yetufune beyneha" Ebu'l – Aliye ile Ebu İmran el – Cevni, mazmum ye ve şeddeli vav ile "yutavvifune" okumuşlardır. A'meş de öyle, ancak o, te ile okumuştur.

"Ve beyne hamimin ân": İbn Kuteybe: Hamim, sıcak sudur, demiştir. Ân ise gayet sıcak demektir. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Onlar cehennem azabı ile kaynar su arasında koştururlar; ateşten feryat ettikleri zaman onlara gayet sıcak kaynar su ile imdat edilir.

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ ﴿٤٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ
﴿٤٧﴾ ذَوَاتَا أَفْنَانٍ ﴿٤٨﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٩﴾ فِيهِمَا
عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ ﴿٥٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥١﴾ فِيهِمَا مِنْ كُلِّ
فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ ﴿٥٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٣﴾

46 – Rabbinin makamından korkan için iki cennet vardır.

47 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

48 – Dalların sahibi (dallı budaklı iki cennet).

49 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

50 – O ikisinde akan iki pınar vardır.

51 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

52 – O ikisinde her meyveden iki çift vardır.

53 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

"Rabbinin makamından korkan için iki cennet vardır": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ceza gününde aziz ve celil olan Rabbinin huzurunda durması. *İkincisi:* Yaptıklarını sorgulamak için Allah'ın kulun tepesinde durması. Tefsirde şöyle gelmiştir: Bir kul bir günah işlemeyi düşünür de aziz ve celil olan Allah korkusu ile onu terk ederse, onun için iki cennet, yani iki bahçe vardır.

"Zevata efnan": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Dallı budaklı demektir, efnan, fenen'in çoğuludur ki uzunluğuna yükselen dal demektir. Bu da Mücahit, İkrime, Atıyye, Ferra ve Zeccac'ın görüşleridir.

İkincisi: O her şeyden renkler ve çeşitler demektir, fenen'in çoğuludur. Bu da Said bin Cübeyr'in görüşüdür. Dahhak da: Çeşitli meyvelere sahip, demiştir.

Ata da iki görüşü birleştirip: Her dalında çeşitli meyveler olan demiştir.

"O ikisinde akan iki pınar vardır": İbn Abbas şöyle demiştir: Soğuk su akan iki pınar, demektir ki biri Selsebil, diğeri: Tesnim'dir. Atıyye de: Birinden berrak su akar, diğerinden de cennet şerbeti, demiştir. Ebu Bekr el – Verrak da şöyle demiştir: Onlarda dünyada iken ağlayan iki gözü olan için akan iki pınar vardır.

"O ikisinde her meyveden iki çift vardır": Yani iki sınıf ve çeşit vardır, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: O ikisinde yaş ve kuru olmak üzere zevk alınan her türlü meyve vardır, fazilette biri diğerinden geri kalmaz.

مُتَّكِـِٔينَ
عَلَىٰ فُرُشٍۭ بَطَآئِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ ۚ وَجَنَى ٱلْجَنَّتَيْنِ دَانٍ ﴿٥٤﴾
فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٥﴾ فِيهِنَّ قَـٰصِرَٰتُ ٱلطَّرْفِ
لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَآنٌّ ﴿٥٦﴾ فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٥٧﴾ كَأَنَّهُنَّ ٱلْيَاقُوتُ وَٱلْمَرْجَانُ ﴿٥٨﴾ فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٥٩﴾ هَلْ جَزَآءُ ٱلْإِحْسَـٰنِ إِلَّا ٱلْإِحْسَـٰنُ ﴿٦٠﴾ فَبِأَيِّ
ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦١﴾

54 – Astarları kalın atlastan döşeklere yaslanmış olarak. İki cennetin devşirilmiş meyveleri yakındır.

55 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

56 – Onlarda gözlerini (kocalarına) diken, kendilerinden önce onlara ne insanların ne de cinlerin dokunmadığı kadınlar vardır.

57 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

58 – Sanki onlar yakut ve mercanlar.

59 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

60 – İyiliğin mükâfatı yine iyilikten başka mıdır?

61 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

"Yaslanmış olarak": Bu zikredilenlerin halidir, "döşeklerin üzerine (ala furuşin)": Firaş'ın çoğuludur, "Betainüha": Bu da bitane'nin çoğuludur, bitane de yüzün altındaki astardır. Ebu Hureyre şöyle demiştir: Astarları böyle ise, gör ki yüzleri nasıldır! İbn Abbas da şöyle demiştir: Yüzünden bahsetmedi, çünkü onun ne olduğunu kimse bilmez. Katade de: Betain yüz kısma gelendir ki bir kavmin dilinde yüz demiştir. Ferra da şöyle derdi: Bazen astar yüz, yüz de astar olur; çünkü her biri yüz olabilir. Araplar şöyle derler: Bu göğün dışı yani gördüğümüz kısmı için: İçidir, derler. İbn Zübeyr de Osman'ın katillerini ayıplayarak şöyle demiştir: Ona kentten hırsızlar gibi çıktılar, Allah onlara her türlü ölümü reva görsün, onlardan kurtulanlar yıldızların altında kurtuldular, yani gece kaçtılar demek istemiştir. Bu durumda yıldızların görünen kısmını iç kısım saymıştır, bu da Arap dilinde caizdir (bu Türkçemiz'de de vardır; altımızdaki katın tavanı bizim tabanımızdır. Mütercim). İbn Kuteybe bu görüşü cidden yadırgamış ve şöyle demiştir: Allah bize anladığımız şekilde bu döşeklerin üstünlüğünü anlattı ve onlardan yere gelen kısma istebrak dedi. Eğer yere gelen kısmı böyle olursa, yüzü daha kıymetli ve daha şereflidir. Namaz kılan kimsenin yüzü için bitane, yere gelen kısmı için de zıhara demek caiz olur mu? Bu ancak eşit iki yüzü olan için caizdir, mesela duvarın senden taraf olan kısmına: Haza zahrul haiti (bu duvarın sırtıdır) dersin, arkadaşın da kendinden taraf olana, haza zahrul haiti (bu duvarın sırtıdır) der. Gök de böyledir: Bizden taraf olanı göğün sırtıdır, yine o, üstünde olanın altıdır (tıpkı bizim taban ve tavan misali gibi. Mütercim). Biz de istebrakı Kehf: 31'de zikretmiş bulunuyoruz.

"O iki cennetin devşirilmiş meyveleri yakındır": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Devşirilecek meyvesi yakındır, devşiren kimseyi yormaz.

"Onlarda gözlerini kocalarına diken kadınlar vardır": Bunu da Saffat: 48'de şerh etmiştik.

"Fihinne" zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O iki bahçeye ve bu kıssanın sahibi için hazırladığı diğer şeylere racidir, bunu da Zeccac, demiştir. *İkincisi:* O döşeklere racidir. Bunu da Ali bin Muhammed en – Neysaburi zikretmiştir.

"Lem yetmishünne": Kisai mimin zammı ile diğerleri ise kesri ile okumuşlardır; ikisi de lügattir: Yatmisü ve yatmüsü denir, tıpkı ya'kifü ve ya'küfü gibi. Manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Bekaretlerini izale etmedi, tams: Kanatarak bekareti izale etmektir. Bundan dolayı hayızlı kadına: Tamis, denir. Bunu da Ferra demiştir.

İkincisi: Onlara dokunmadı, demektir, ma tamese hazel baire hablün kattu denir ki: Bu deveye hiç ip dokunmamıştır, demektir. Bunu da Ebu Ubeyde demiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Çünkü onlar cennette yaratılmışlardır. Buna göre bu hurilerin sıfatıdır. Şabi de şöyle demiştir: Onlar dünya kadınlarıdır, ilk yaratılmalarından itibaren onlara kimse dokunmamıştır. Ayette cinnî bir erkeğin insan gibi dünya kadınına dokunacağına delil vardır.

"Sanki onlar yakut ve mercanlar": Katade şöyle demiştir: Onlar saflıkta yakut, beyazlıkta da mercan gibidir. Zeccac da tefsircilerin ve dilcilerin şöyle dediklerini zikretmiştir: Onlar yakut gibi saf, mercan gibi de beyazdır. Mercan küçük incilerdir, o çok beyazdır. Ben şeyhimiz dilci Ebu Mansur'dan şöyle okudum: Yakut Farsçadır, Arapçalaşmıştır, çoğulu da: Yavakit'tir. Araplar o kelimeyi kullanmışlardır. Malik bin Nüveyre el – Yerbui şöyle demiştir:

Zebercet, yakut ve altın taç,
Adi kimsenin adiliğini gidermez.

"İyiliğin mükafatı yine iyilikten başka mıdır?": Zeccac şöyle demiştir: Dünyada iyilik edenin mükafatı ahirette iyilik görmektir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Lailahe illallah diyen ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in getirdiklerini yapan kimsenin mükafatı cennetten başkası değildir. Enes bin Malik de şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bu ayeti okudu: "Rabbiniz ne diyor, biliyor musunuz?" dedi. Onlar da: Allah ve Resulü daha iyi bilir, dediler. O da Rabbiniz: "Kendisine tevhit nasip ettiğimiz kimsenin mükafatı cennetten başkası değildir" diyor, dedi.[2]

وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ ﴿٦٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٦٣﴾ مُدْهَامَّتَانِ ﴿٦٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٥﴾

2 – Suyuti, ed – Dürrül Mensur, Hakim Tirmizi, Nevadirül Usul, Deylemi, Müsnedül Firdevs, İbn Neccar, Tarih.

فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ ﴿٦٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٧﴾
فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ﴿٦٨﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٩﴾
فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ ﴿٧٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧١﴾ حُورٌ
مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ ﴿٧٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٣﴾ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ
إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ ﴿٧٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٥﴾
مُتَّكِئِينَ عَلَىٰ رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ ﴿٧٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٧٧﴾ تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴿٧٨﴾

62 – O ikiden başka iki cennet (daha) vardır.

63 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

64 – Koyu yeşildirler.

65 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

66 – O ikisinde fışkıran iki pınar vardır.

67 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

68 – İkisinde meyve, hurma ve nar vardır.

69 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

70 – Onlarda hayırlı güzel (kadın)lar vardır.

71 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

72 – Çadırlarda hapsolunmuş huriler.

73 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

74 – Onlara kendilerinden önce ne insanlar ne de cinler dokunmamıştır.

75 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

76 – Yeşil yüksek döşeklerde ve güzel döşemelere yaslanarak.

77 – O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?

78 – Celal ve ikram sahibi Rabbinin adı yücedir!

"O ikisinden başka iki cennet daha vardır": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Rabbinin huzurunda durmaktan korkanlar için iki cennet vardır, bunlardan başka iki cennet daha vardır.

"Ve min dunihima": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Derece itibarı ile o ikiden aşağıda, demektir. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Fazilette o ikisinden geri demektir, nitekim Ebu Musa, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: İki cennet altından ve iki cennet de gümüştendir.[3] İbn Zeyd ile Mukatil de bu kanaattadırlar.

"Koyu yeşildirler": İbn Abbas ile İbn Zübeyr: Yeşile doymuşlar, demişlerdir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Yeşilliklerinden siyahlaşmışlardır. Zeccac şöyle demiştir: Yeşildirler, koyuluklarından siyaha çalmışlardır. Bütün yeşiller son dereceye gelince siyaha çalar.

"Naddahatan": Ebu Ubeyde: Fışkıranlar, demiştir. İbn Kuteybe de: Köpürenler, demiştir. Fışkırma farklıdır, kimisi daha şiddetli olur. Fışkırarak ne attıklarında da dört görüş vardır:

Birincisi: Misk ile kâfur fışkırtırlar, bunu da İbn Mes'ud, demiştir. *İkincisi:* Su fışkırtırlar, bunu da İbn Abbas, demiştir. *Üçüncüsü:* Hayır ve bereket yayarlar, bunu da Hasen, demiştir. *Dördüncüsü:* Çeşitli meyve ile bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

"O ikisinde hurma ve nar vardır": İbn Abbas şöyle demiştir: Cennet hurmasının gövdesi yeşil zümrüttür, yaprak kökleri çil altındır. Yaprakları cennet halkının giysileridir, bütün kestirdikleri kumaşlar ve süsler ondandır. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Cennet hurmasının gövdesi altındandır, damarları altındandır, kütükleri zümrüttendir, taze meyvesi kova büyüklüğündedir. Sütten beyaz, kaymaktan daha yumuşaktır, baldan daha tatlıdır. Çekirdeği yoktur. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Onlar daha önce geçen meyvelere dahil olduğu halde hurma ile narı tekrar zikretmesi, faziletlerini açıklamak içindir. Nitekim "ve melekleri, elçileri ve Cebrail ve Mikail" *(Bakara: 98)* ayetinde de buna işaret etmiştik. Bu genel olarak tefsircilerle dilcilerin görüşleridir. Ferra ile Zeccac şöyle nakletmişler: Bir topluluk bu ikisinin meyve olmadığını söylemiştir. Ferra da şöyle demiştir: Onlar öyle düşünmüşler ama Araplar o ikisini meyve sayarlar. Ezheri de şöyle demiştir: Araplardan hurma ile üzümü meyve saymayan hiçbir kimse duymadım. Bunu diyen Arap dilini bilmediği için demiştir. Araplar bir şeyleri toptan zikrederler, sonra da faziletini beyan etmek istediklerini de onlardan ayrı olarak zikrederler; mesela melekler dedikten sonra

3 - Buhari, Tevhid, bab, 24; Tefsirü sure 55, bab, 1 ve 2; Müslim, İman, hadis no, 296; Tirmizi, Sıfatü'l - Cennet, bab, 3 ve 7; İbn Mace, Mukaddime, bab, 13; Ahmed, Müsned, 4/411, 416.

"Cebrail ve Mikail" *(Bakara: 98)* demeleri gibi. Kim, o ikisi meleklerden değildir, derse kafir olur. Kim de hurma ile nar meyvelerden değildir, derse, cahillik etmiş olur.

"Fihinne" yani o dört cennette vardır, demektir "hayırlı kadınlar" huriler. Muaz el – Kari, Asım el – Cahderi ve Ebu Nehik yenin şeddesi ile "hayyiratün" okumuşlardır. Dilciler de şöyle demişlerdir: Aslı şedde ile "hayyiratün"dür, sonradan hafifletilmiştir, nitekim: Heynün leynün, heyyinün leyyinün, derler. Ümmü Seleme de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den: "Ahlakları düzgün, yüzleri güzel"[4] dediğini rivayet etmiştir.

"Hurun maksuratun": Hurun manasını Duhan suresi, ayet: 54'te beyan etmiştik. Maksurat'ta da iki görüş vardır:

Birincisi: Haclelerde tutuklu, bunu da İbn Abbas, demiştir; Hasen, Ebu'l – Aliye, Kurazi, Dahhak ve Ebu Salih'in görüşleri de böyledir.

İkincisi: Gözlerini kocalarına dikmiş kadınlar, başkalarına bakmazlar, bunu da Rebi, demiştir. Mücahit'ten de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir. Birincisi daha doğrudur. Çünkü Araplar: İmreetün maksuratun ve kasiretün ve kasuratün derler ki, haremlikten ayrılmayan kadındır. Şair Küseyyir de şöyle demiştir:

Hayatıma yemin ederim ki sen bana bütün kısaları sevdirdin,
Kısa derken neyi kastediyorum?

Hareminden çıkamayanı kastediyorum,
Adımları kısaları değil, çünkü en kötü kadınlar boyu kısa olanlardır.

"Çadırlar" ifadesinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar evlerdir.

İkincisi: Köşklere bitişik çadırlardır. Buhari ile Müslim Sahihlerinde Ebu Musa hadisi olarak Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Mü'minin cennette içi oyuk tek inciden bir çadırı vardır ki altmış mil yüksekliğindedir. Mü'minin orada aileleri vardır, onları dolaşır, birbirlerini görmezler.[5] Ömer bin Hattab, İbn Mes'ud ve İbn Abbas: Çadırlar, içi boş tek incidendir, demişlerdir. İbn Abbas şöyle de demiştir: Çadır, tek incidendir, dört fersaha dört fersah çapındadır. Dört bin kapı kanadı vardır.

"Müttekiine ala refrefin": Osman bin Affan, Asım el – Cahderi ve

---

4 – İbn Cerir Taberi, 27/158; Suyuti, ed -Dürrülmensur.

5 - Buhari, Tefsirü sure 55, bab, 2; Bed'ü'l – Halk, bab, 8; Müslim, Sıfatü'l – Cenneti, hadis no, 23 – 25; Tirmizi, Cennet, bab, 3; Ahmed, Müsned, 4/400, 411, 419.

İbn Muhaysın, cemi sıgası ile gayri munsarif olarak "ala refarife" okumuşlardır. Dahhak, Ebu'l – Aliye ve Ebu İmran el – Cevni de onlar gibi okumuşlardır, ancak onlar "refarif"i munsarif okumuşlardır. Saleb de şöyle demiştir: Ahdar dememesi refref'in cemi olmasındandır, tekili refrefe'dir, tıpkı "ellezi ceale leküm mineşceril ahdari naren" *(Yasin: 80)* ayetinde olduğu gibi. Hudr dememesi, şecerin cemi olmasındandır. Haza hasan ebyad ve hasan esved (bu beyaz çakıl taşıdır, bu da siyah çakıl taşıdır) dersin. Şair de şöyle demiştir:

Ey Allah'ın kulları, Erak ağaçları yeşil olduğu sürece
Hircab'a gitmemem hak mıdır?

Müfessirler refreften ne kastedildiği hususunda üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O çarşaf ve halıların fazlalıklarıdır, saçaklarıdır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Ubeyde de: O döşekler ve halılardır, demiştir. Ferra ile İbn Kuteybe de: O çarşaftır demişlerdir. Nakkaş da: Döşeklerin üzerine serilen yeşil çarşaflardır, demiştir.

İkincisi: Cennet bahçeleridir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Onlar yastıklardır, bunu da Hasen, demiştir.

"Abkariyyin hisan": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar halılardır, bunu da İbn Abbas, Katade, Dahhak ve İbn Zeyd, demişlerdir. İbn Kuteybe de böyle. Abkari, sık dokunmuş kadife halılardır, demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Her türlü yaygıya: Abkari, denir.

İkincisi: O, kalın atlastır, bunu da Mücahit, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Aslında abkari lügatte çok enfes şeylere denir, bunun da aslı şudur: Abkar halı vb. şeylerin dokunduğu bir memlekettir, bütün kaliteli şeyler oraya nisbet edilir. Şair Züheyr şöyle demiştir:

Üzerlerinde Abkar cinleri binili atlarla,
Bunlar nereye gitseler elleri boş dönmezler, galip gelirler.

Osman bin Affan, Asım el – Cahderi ve İbn Muhaysın, meksur kaf, meftuh ye, tenvinsiz olarak elifle "abakıriyyin" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Bu okuyuşun Arapça'da izahı yoktur, çünkü elifinden sonra iki harf bulunan mesacid ve mefatih gibi cemilerde abakıriy gibi denmesi caiz değildir; çünkü üçü geçen şey nisbet ya'sı ile cemi edilmez, eğer abkariy cemi edilecek olursa, çoğulu "abakıra" olur. Nitekim sen "Mühellebi"yi cemi yapacak olursan, "Mehalibe" dersin, "Mehalibiy" demezsin. Ve Zeccac şöyle demiştir: Eğer: "Abkariy tekil-

dir, hisan da çoğuldur, nasıl caiz oldu" denirse, cevabı şöyledir: Aslında bunun tekili "abkariyyetün"dür, tıpkı temretün ve temrün, levzetün ve levzün, dediğin gibi. Yine abkariy cins ismi de olabilir.

Dahhak, Ebu'l – Aliye ve Ebu İmran, elif ve tenvinle "abakıriyyün" okumuşlardır.

"Tebarekesmü rabbik": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: "İsim" lafzı dolgu maddesidir, mana: Tebareke rabbuk, demektir.

İkincisi: Asıldır (zait değildir), İbn Enbari mana şöyledir, demiştir: Tebareke bereketten tefaale veznindedir, bereket O'nun ismi ile elde edilir ve kazanılır, demektir. Biz de tebareke'nin manasını A'raf: 54'te zikretmiştik. "Zilcelal vel ikram"ın manasını da Rahman: 27'de zikretmiştik. İbn Amir: Zülcelali şeklinde okurdu, Şam halkının Mushaflarında da böyledir. Diğerleri ise, zilcelali okurlar, Hicaz ve Irak halkının Mushaflarında da öyledir. Onlar 27. ayette geçeni "zu" şeklinde okumada müttefiktirler.



56-VAKIA SURESİ

Mekke'de inmiştir. 96 ayettir.

Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Mekki'dir, bunu da çoğunluk demiştir; İbn Abbas, Hasen, Ata, İkrime, Katade, Cabir ve Mukatil de onlara dahildir. İbn Abbas'tan şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Onda bir Medeni ayet vardır, o da: "Ve tecalune rizkaküm enneküm tükezzibun" kavlidir *(Vakıa: 83).*

İkincisi: O, Medeni'dir, bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُۙ ﴿١﴾ لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌۢ ﴿٢﴾ خَافِضَةٌ رَافِعَةٌۙ ﴿٣﴾
اِذَا رُجَّتِ الْاَرْضُ رَجًّاۙ ﴿٤﴾ وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّاۙ ﴿٥﴾ فَكَانَتْ هَبَٓاءً مُنْبَثًّاۙ
﴿٦﴾ وَكُنْتُمْ اَزْوَاجًا ثَلٰثَةًۜ ﴿٧﴾ فَاَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَٓا اَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِۜ ﴿٨﴾
وَاَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِ مَٓا اَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِۜ ﴿٩﴾ وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَۙ ﴿١٠﴾
اُو۬لٰٓئِكَ الْمُقَرَّبُونَۚ ﴿١١﴾ ف۪ي جَنَّاتِ النَّع۪يمِ ﴿١٢﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – O olacak olduğu zaman,

2 – Ki onun olması için bir yalanlayıcı yoktur.

3 – Alçaltıcı, yükselticidir.

4 – Yer sarsılmakla sarsıldığı zaman,

5 – Dağlar parçalanmakla parçalandığı zaman,

6 – Dağılmış toz olduğu (zaman),

7 – Siz çift çift olduğunuz zaman,

8 – Sağın sahipleri, nedir sağın sahipleri?

9 – Solun sahipleri, nedir solun sahipleri?

10 – Öne geçenler öne geçenlerdir.

11 – İşte onlar yaklaştırılanlardır.

12 – Naim cennetlerinde.

"O olacak olduğu zaman": Ebu Süleyman Hattabi şöyle demiştir: Müşrikler: "Bu vaat ne zamandır? Bu fetih ne zamandır?" deyince, "o olacak olduğu zaman" ayetleri indi. Mana da: O, olacak olduğu zaman olur, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Vakıa: Kıyamettir ve olması beklenen her şeye, olduğu zaman: Oldu, gerçekleşti, denir. Burada bundan maksat, kıyametin kopması için sura üfürülmesidir.

"Ki onun olması için bir yalanlayıcı yoktur": Yani olması yalan değildir. Bu "latesmau fiha lağiyeh" *(Ğaşiye: 11)* kavline benzer ki lağv manasınadır. Zeccac da şöyle demiştir: Kazibeh, mastardır; afahullahu afiyeten ve kezebe kazibeten gibi. Bunlar isimdir, mastar yerinde kullanılmıştır. Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onun için dönüş ve tekrarlanma yoktur, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Onun hakkında verilen haber yalan değildir. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Hafidatün": Yani hiye hafidatün, demektir. "Rafiatün": Ebu Rezin, Ebu Abdurrahman, Ebu'l – Aliye, Hasen, İbn Ebi Able, Ebu Hayve ve Yezidi de kendi tercihi olarak, nasb ile "hafidaten raifaten" okumuşlardır. Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O alçak sesle konuşmuş, yakına duyurmuştur; sesini yükseltmiş; uzağa duyurmuştur. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu da vakıadan, kıyamette duyulacak ses murat edildiğini gösterir.

İkincisi: O, birtakım insanları alçalttı, diğerlerini de yükseltti. Bunu

da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bazılarını alçaltır, cehennemin esfel-i safilinine atar, bazılarını da yükseltir, cennetin a'lay-ı illiyyinine çıkarır.

"Yer sarsılmakla sarsıldığı zaman": Yani şiddetle sarsılıp da deprendiği zaman demektir. Bu da o sarsılıp da üzerindeki bütün yapılar devrildiği ve üzerindeki dağlar paramparça olduğu zaman gerçekleşecektir. Onun sarsılmasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, üzerindeki canlıları öldürmek içindir. *İkincisi:* İçindeki ölüleri çıkarmak içindir.

"Dağlar parçalanmakla parçalandığı zaman": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Un ufak olduğu zaman, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit de öyle demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Dağılıp da un gibi ve karıştırılmış kavut (pelte) gibi olduğu zaman.

İkincisi: Karıştırıldığı zaman, Zeccac: Karıştırılıp ezildiği zaman demiştir. Şair de şöyle demiştir:

Ekmek yapmayın, ıslatıp iyice karıştırın, yeter.

Heba kelimesini de Furkan: 23'te zikretmiştik. İbn Kuteybe: Heba, atların tırnaklarından sıçrayan şeydir, demiştir. O, hebve'den gelir, hebve de: Toz demektir. Mana da: Yükselen toz haline geldiği zaman şeklindedir.

"Siz üç çift" yani üç sınıf "olduğunuz zaman.

"Sağın sahipleri": Bunda da sekiz görüş vardır:

Birincisi: Onlar zürriyeti belinden çıkarılırken Adem'in sağında olanlardır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar amel defterleri sağ ellerine verilenlerdir, bunu da Dahhak ile el – Kurazi, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar nefisleri mübarek olanlardır, bunu da Hasen ile Rebi, demişlerdir.

Dördüncüsü: Onlar Adem'in sağından alınanlardır, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir.

Beşincisi: Onların yeri sağ olanlardır, bunu da Meymun bin Mihran, demiştir.

Altıncısı: Onlar cennetliklerdir, bunu da Süddi, demiştir.

Yedincisi: Onlar yüksek derece sahipleridir, bunu da Zeccac, demiştir.

Sekizincisi: Onlar sağ tarafa çekilip cennete götürülenlerdir. Bunu da Ali bin Ahmed Neysaburi zikretmiştir.

"Nedir sağın sahipleri?": Ferra şöyle demiştir: Peygamberinin dikkatini çekti, mana da: Onlar nasıl kimselerdir, demektir. Bu kalıp Arapça'da şaşkınlık ifade etmek için kullanılır, aziz ve celil olan Allah için mevzu bahis olduğu zaman bir şeyi kullara önemsetmek manasına gelir. "Hakka nedir?" *(Hakka: 1)* ve "Karia nedir?" *(Karia: 2)* ayetleri gibi. Zeydün ma zeydün, sözü de böyledir ki: "Zeyd, ne adamdır!" demektir.

"Solun sahipleri, nedir solun sahipleri": Burada meş'eme zikredilmiştir ki Araplar sol ele: eş – Şu'ma, sol tarafa da: el – eşem, derler. Yümn ve şü'm de buradan gelir; yümn (bereket) sanki sağ taraftan gelen, demek olur. Şü'm (uğursuzluk) da sol taraftan gelen demek olur. Yemen ve Şam da buradan gelir; çünkü Ka'be'nin sağında ve solunda bulunurlar. Müfessirler şöyle demişlerdir: Sağın sahipleri: Sağ taraftan tutulup kitapları sağlarından verilenlerdir. Solun sahiplerinin izahı da sağın sahiplerinin izahı gibidir. Mana da: "Onlar nasıl kimselerdir, onlar için ne azaplar hazırlanmıştır?!" demektir.

"Öne geçenler öne geçenlerdir": Bunlarda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar her ümmetten imanda öne geçenlerdir, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Onlar iki kıbleye de namaz kılanlardır, bunu da İbn Sirin, demiştir. *Üçüncüsü:* Kur'an ehlidirler, bunu da Ka'b, demiştir. *Dördüncüsü:* Peygamberlerdir, bunu da Muhammed bin Ka'b, demiştir. *Beşincisi:* Mescitlere ve Allah yolunda çıkmaya ilk safta koşanlardır. Bunu da Osman bin Ebi Bürde, demiştir.

İkinci kez zikredilmelerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, tekit içindir.

İkincisi: Mana şöyledir: Allah'a itaatte önde koşanlar, Allah'ın rahmetine de önde koşanlardır. Bu ikisini Zeccac zikretmiştir.

"İşte onlar yaklaştırılanlardır": Ebu Süleyman Dımeşki, şöyle demiştir: Onlar Allah'ın Arş'inin gölgesinde ve civarında olanlardır.

ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣﴾ وَقَلِيلٌ
مِنَ الْآخِرِينَ ﴿١٤﴾ عَلَىٰ سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ ﴿١٥﴾ مُتَّكِئِينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِلِينَ ﴿١٦﴾
يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ ﴿١٧﴾ بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ وَكَأْسٍ مِنْ
مَعِينٍ ﴿١٨﴾ لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزِفُونَ ﴿١٩﴾ وَفَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ

۝٢٠ وَلَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ ۝٢١ وَحُورٌ عِينٌ ۝٢٢ كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ
الْمَكْنُونِ ۝٢٣ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝٢٤ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا
وَلَا تَأْثِيمًا ۝٢٥ إِلَّا قِيلًا سَلَامًا سَلَامًا ۝٢٦

13 – Öncekilerden pek çok.

14 – Sonrakilerden pek az.

15 – Altın ve cevahirle süslü tahtların üzerinde.

16 – Karşılıklı, üzerlerine yaslanmışlar.

17 – Etraflarında ölümsüz gençler dolaşır.

18 – Testilerle ibriklerle ve kaynaktan (doldurulmuş) bardakla.

19 – Ondan baş ağrısına tutulmazlar, sarhoş da olmazlar.

20 – Seçtikleri meyvelerle.

21 – Canlarının çektiği kuş eti ile.

22 – Ve iri gözlü hurilerle.

23 – Saklı inci timsali gibi.

24 – Yaptıklarına mükafat olarak.

25 – Orada ne boş laf ne de günaha sokma duymazlar.

26 – Ancak bir söz: selam selam!

"Sülletün minel evvelin": Sülle, sayısı belli olmayan cemaattir.

Burada öncekiler ve sonrakiler hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Öncekiler: Adem zamanından bizim Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem zamanına kadar olanlardır; sonrakiler de: Bu ümmettir.

İkincisi: Öncekiler: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır. Sonrakiler de: Tabiin'dir.

Üçüncüsü: Öncekiler de sonrakiler de: Peygamberimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır.

Birinciye göre mana şöyle olur: Öncekiler ve sonrakiler geçmiş ümmetlerden bir cemaattir ki bunlar peygamberlerini tasdikte kendilerinden sonra mü'min olarak gelenleri geçmişlerdir. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ümmeti içinde sayıları daha azdır. Çünkü bütün peygamberleri görüp de onları tasdik edenler, bizim Peygamberimizi görüp de onu tasdik edenlerden daha çokturlar.

İkinciye göre ise öne geçenler, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından bir cemaattir, onlar da muhacir ve ensarın ilkleridir. Tabiinler ise daha azdır, onlar da onlara güzellikle tabi olanlardır.

Üçüncüye göre ise öne geçenler: Muhacir ve ensardan ilklerdir, daha sonra gelenler de daha azdır, çünkü sonrakiler öncekilerin derecesini yakalayamazlar. Öncülükte onlara yaklaşanlar azdır.

"Mevdune": İbn Kuteybe: Dokunmuş, sanki birbirine girdirilmiş ve üst üste istif edilmiştir, demiştir. Bunun içindir ki zırha da: Mevdune denir, Devenin kolanına da sırımları birbirine girdirildiği için vadiyn, denilmiştir. Ferra da şöyle demiştir: Bazı Araplardan el – acurru mevdunetün baduhu ala ba'd dediklerini işittim ki: Tuğla üst üste dizilmiştir, demektir.

Müfessirlerin mevdune hakkında iki görüşleri vardır:

Birincisi: Altınla işlenmiş, demektir. Bunu Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İkrime de: İnci ve yakutla süslü, demiştir. İbn Kuteybe'den naklettiğimiz şey de bu manayadır. Çoğunluk da böyle demiştir.

İkincisi: Dizili demektir, Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Bundan sonrasının tefsiri de "vildanun muhalledun" kavline kadar Kehf: 30'da geçmiştir. Vildan da: Oğlan çocuğu demektir. Hasen Basri şöyle demiştir: Bunlar iyilikleri olmadığı için ödüllendirilmeyen, kötülükleri olmadığı için de cezalandırılmayan erkek çocuklardır, onun için buraya konulmuşlardır.

Muhalled üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Mana, onlar ölümsüzdürler, devamlı kalmak için yaratılmışlardır, değişmezler. Onlar aynı yaştadırlar. Ferra da şöyle demiştir: Araplar yaşlanıp da saçı ağaran kimse için: Muhalled (ölümsüz) derler. Bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Küpelidirler, bileziklidirler de denilmiştir. Bunu da Ferra ile İbn Kuteybe zikretmişler ve şu beyiti şahit getirmişlerdir:

Kollarında gümüş bilezikler vardır,
Kalçaları da küçük kum tepeleri gibidir.

"Biekvabin ve ebarika": Kub: Kulpsuz ve hortumsuz kaptır (kupa). Bunu da Zuhruf: 72'de zikretmiştik. Ebarik ise: Kulpu ve hortumu olan kaptır. Ben şeyhimiz dilci Ebu Mansur'dan şöyle okudum: İbrik Farsça'dır, Arapçalaşmıştır, Farsça'den tercüme edilirse iki mana çıkar. Ya su yolu demektir ya da suyu yavaş dök, demektir. Araplar eskiden beri bu kelimeyi kullanırlar, şair Adiy bin Zeyd bir beyitinde şöyle demiştir:

Bir gün sabah şarabını istedi; bir cariye
Sağ elinde bir ibrikle geldi.

Ayetlerin kalan kısımları da Saffat: 46'da geçmiştir.

"Ondan baş ağrısına tutulmazlar, sarhoş da olmazlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Dünyada şarap içenler gibi başları ağrımaz. "Anha" zamiri de adı geçen bardağa racidir. Ondan murat edilen de içkidir. Bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Ondan dağılmazlar, demektir. Sadda'tuhu fensadaa kavlide bundan gelir. Bunu da İbn Kuteybe nakletmiştir. "Vela yünzifun" da Saffat: 47'de tefsir edilmiştir.

"Mimma yetehayyerun": Seçtikleri meyvelerden demektir. Tehayyertüş şey'e denir ki: Bir şeyi seçip iyisini almaktır.

"Kuş eti": İbn Abbas şöyle demiştir: Cennetteki kimsenin aklına kuş gelir; hemen önünde istediği şekilde hazır olur. Muğis bin Sümey de şöyle demiştir: Tuba ağacının dallarına Horasan develeri gibi kuşlar konar, adamın ondan gönlü çekti mi gelir sofrasına konulur. Bir tarafından pastırma, diğer tarafından da kebap yer. Sonra kuş olarak uçar gider.

"Ve hurun iyn": İbn Kesir, Asım, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, ikisinde de ref' ile "ve hurun iynun" okumuşlardır. Ebu Cafer, Hamze, Kisai ve Mufaddal da Asım rivayetinde, ikisinde de cer ile okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Hazreti Aişe, Ebu'l – Aliye ve Asım el – Cahderi, ikisinde de nasb ile "ve huren iynen" okumuşlardır. Zeccac şöyle yorumlamıştır: Merfu okuyanlar, kesre okumaktan hoşlanmamışlardır; çünkü o "yetufu aleyhim" kavline matuftur. Huriler dolaştırılmaz, demişlerdir. Ancak o, bunların dediklerinin aksine mecrurdur, çünkü mana şöyledir: Yetufu aleyhim vildanun muhalledune biekvabin yunamune biha vekezalike yunamune bilahmi tayrin fekezalike yunamune bihurin iynin (etraflarında ölümsüz çocuklar dolaşırlar, bundan nimetlenirler, aynı şekilde kuş etinden nimetlenirler ve aynı şekilde iri gözlü hurilerden de nimetlenirler). Merfu okumak en güzelidir, mana da şöyledir: Velehüm hurun iynün (onlar için iri gözlü huriler vardır). Kim de "ve huran iynen" diyerek mansup okursa, manaya bağlamış olur; çünkü mana şöyledir: Yu'tavne hazihil eşyae ve yu'tavne huren iynen (onlara bu şeyler verilir ve onlara huriler verilir). Ancak bu, Mushafa muhalif olduğu için mekruhtur. "İnci timsali": Yani saflıkları ve parıltıları inci gibidir. Meknun da: zamanın ve değişik kullanışların bozmadığı demektir. Onlar sadefinden yeni çıkmış inci gibidirler.

وَلَا مَمْنُوعَةٍ ﴿٣٣﴾ وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ ﴿٣٤﴾ إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً ﴿٣٥﴾
فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا ﴿٣٦﴾ عُرُبًا أَتْرَابًا ﴿٣٧﴾ لِأَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٣٨﴾ ثُلَّةٌ
مِنَ الْأَوَّلِينَ ﴿٣٩﴾ وَثُلَّةٌ مِنَ الْآخِرِينَ ﴿٤٠﴾

27 – Sağın sahipleri, nedir sağın sahipleri?
28 – Dikensiz kirazlarda,
29 – İstifli muzlarda,
30 – Uzamış gölgede,
31 – Devamlı akan suda,
32 – Pek çok meyvede,
33 – Kesilmemiş, yasaklanmamış,
34 – Yükseltilmiş döşeklerde.
35 – Gerçekken biz onları yeniden yarattık.
36 – Onları bakireler kıldık.
37 – Kocalarına düşkünler, yaşıtlar.
38 – Sağın sahipleri için.
39 – Öncekilerden pek çok.
40 – Sonrakilerden de pek çok.

Biz "ve ashabul yemin" kavlinin manasını "feashabul yemin" kavlinde *(Vakıa: 9'da)* şerh etmiştik. Hazreti Ali radıyallahu anh'ten, sağın sahipleri: Mü'minlerin çocuklarıdır, dediği rivayet edilmiştir.

"Dikensiz kirazlarda": İniş sebebi şöyledir: Müslümanlar Taif'teki verimli Vec vadisine baktılar, kirazları hoşlarına gitti: Keşke bizim de böyle olsa, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ebu'l – Aliye ile Dahhak, demişlerdir.

"Mahdûd" kavlinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Dikensizdir, bunu da Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İkrime ile Kasame bin Züheyr de böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de: Onun sanki dikenleri sökülmüştür, demiştir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in "la yuhdadu şevkuha" (Haremin dikenleri sökülmez, koparılmaz) hadisi de bundandır.[1]

1 – Sıhah sahiplerinin rivayet ettikleri uzun bir hadisten parçadır.

"Cezaen" mef'ulunleh olarak mansuptur, mana da şöyledir: Onlara bu, amellerine karşılık için yapılır. Mastar (mef'ulu mutlak) olarak mansup olması da caizdir; çünkü "yetufu aleyhim vildanun muhalledun" kavlinin manası: Yücazevne cezaen bia'malihim (amelleriyle mükafatlanmakla mükafatlanırlar) demektir. Nahivcilerin çoğu bu görüştedirler.

"La yesmaune fiha lağven": Lağvin ve selamın manasını Meryem suresinin başında *(Meryem: 62)*, te'simin manasını Tur'da (ayet: 23'te), "ma ashabul yemin"in manasını da bu surede *(Vakıa: 9'da)* tefsir etmiştik.

Eğer: "Günaha sokma işitilmez, onu işitilen şeyle nasıl birlikte zikretti?" denilirse,

Cevap şöyledir: Araplar sözün sonunu başına bağlarlar, birinde güzel olan diğerinde güzel olmasa da böyle yaparlar; mesela: Ekeltü hubzen ve lebenen (ekmek ve süt yedim) derler, hâlbuki süt yenilmez, ancak yenilen bir şeyin yanında zikri güzel olmuştur.

Ferra da şöyle demiştir: Bir Arap bana şöyle bir beyit okudu:

Güzel kadınlar bir gün çıkıp da
Kaşlarını ve gözlerini inceltti klerinde.

Göz için inceltme tabirini kullanmıştır, hâlbuki göz inceltilmez, sürmelenir. Onu da kaşa atfetmiştir; çünkü mana bilinmektedir.

Bir başkası da bana şunu söyledi:

Savaşta kocana rastladım,
Kılıç ve mızrak kuşanmıştı.

Bir başkası da bana şunu söyledi:

Ona yem olarak saman ve su verdim.

Hâlbuki su yem olarak verilmez; ancak içirtilir. Onu da samana atfetmiştir. Ferra: Cer ile "ve hurin iynin" okuyanların dayanakları da budur, demiştir. Bu sadece sözün sonunu başına bağlamaktır ki Arapça'da caizdir.

وَاَصْحَابُ الْيَمِينِ مَٓا
اَصْحَابُ الْيَمِينِ ﴿٢٧﴾ ف۪ي سِدْرٍ مَخْضُودٍ ﴿٢٨﴾ وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ ﴿٢٩﴾ وَظِلٍّ
مَمْدُودٍ ﴿٣٠﴾ وَمَٓاءٍ مَسْكُوبٍ ﴿٣١﴾ وَفَاكِهَةٍ كَث۪يرَةٍ ﴿٣٢﴾ لَا مَقْطُوعَةٍ

İkincisi: Meyve yüklüdür, demektir, bunu da el-Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit ile Dahhak da böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Meyve yüklüdür, dikeni de yoktur, bunu da Katade zikretmiştir.

"Talh" hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O muzdur, bunu da Hazreti Ali, İbn Abbas, Ebu Hureyre, Ebu Said el-Hudri, Hasen, Ata, İkrime, Mücahit ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: O, iri dikenli büyük bir ağaçtır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: O Araplara göre muz ağacıdır. El-Hadiy şöyle demiştir:

Rehberi onu müjdeledi:
Yarın muzu ve dağları göreceksin, dedi.

Eğer: "Muzun ne faydası vardır?" denilirse,

Cevap şöyledir: Onun çiçeği ve hoş kokusu vardır. Allah onlara bildikleri ve hoşlandıkları şeyi va'detmiştir; bunlar dünyadakilere uymasa da böyle yapmıştır. Mücahit de şöyle demiştir: Onlar Taif'teki Vec vadisinden ve ondaki muz ve kirazlardan hoşlanırlardı. Mandut hakkında İbn Kuteybe şöyle demiştir: O başından sonuna kadar meyve veya yapraklarla istif edilmiştir. Onun görünürde gövdesi yoktur. Mesruk da şöyle demiştir: Cennetin ağaçları dibinden başına kadar istiflidir.

"Uzamış gölgede": Yani devamlıdır, onu güneş silmez.

"Devamlı akan suda": Yani akar, kurumaz.

"Kesilmemiş, yasaklanmamış": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Meyvesi zaman zaman kesilmez, duvarlar ve bekçilerle de yasaklanmış değildir. O isteyen için serbesttir. Bu da İbn Abbas, Hasen, Mücahit ve Katade'nin görüşleridir. Bazıları da bunu şöyle özetlemişlerdir: Zamanla kesilmez, paralarla yasaklanmaz.

İkincisi: Devşirildiği zaman bitmez, istendiği zaman da kimseden esirgenmez. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Yok olup bitmez, bozularak men edilmez. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Yükseltilmiş döşeklerde": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Oturmak ve uyumak için içleri doldurulmuştur. Yükseltilmesinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Sedirlerin üzerinde yükselmiştir. *İkincisi:* Onların yükseltilmesi, daha hoş kullanılmaları için içlerinin sıkıca doldurulmasıdır.

İkincisi: Döşeklerden kastedilen, kadınlardır; Araplar kadınlara: Döşek, izar ve örtü, derler. Onların yükseltilmelerinin manası da

:Güzelliklerinin dünya kadınlarınkinden a'la olmasıdır. *İkincisi:* Kirlerden yükseltilmişlerdir. *Üçüncüsü:* Onlara çok meyledildiği için kalplerde yükseltilmişlerdir.

"Gerçekten biz onları yeniden yarattık": Yani kadınları demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Döşek demekle yetindi; çünkü orası kadınların yeridir. İşaret edilen kadınlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar dünyadaki mü'min kadınlardır, sonra onların yeniden yaratılmalarında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O onların kabirlerden kaldırılmalarıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Saçları ağardıktan ve yaşlandıktan sonra genç bakire haline getirilmeleridir. Bunu da Dahhak, demiştir.

İkincisi: Onlar hurilerdir, onların yeni baştan yaratılmaları da doğumsuz var edilmeleridir, bunu da Zeccac, demiştir. Doğrusu şöyle demektir: Hepsi yeniden yaratılmışlardır: Huriler doğrudan yaratılmışlar, mü'min kadınlar ise yeniden yaratılmış ve sıfatları değiştirilmiştir. Enes bin Malik, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yeniden yaratılanlar, dünyada gözleri iyi görmeyen ve çapaklı koca karılardır.[2]

"Onları bakireler kıldık": Yani el değmemiş kız oğlan kız kıldık, demektir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Onlara kocaları ne zaman yaklaşsa, onları bakire bulurlar.

"Uruben": Cumhur ranın zammesi ile okumuşlardır. Hamze ile Halef de ranın sükunu ile okumuşlardır. İbn Cerir de: O Temim ve Bekr kabilelerinin lehçesidir, demiştir.

Müfessirlerin uruben üzerinde beş görüşleri vardır:

Birincisi: Onlar kocaları tarafından sevilen kadınlardır, bunu da el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, İbn Kuteybe ve Zeccac da böyle demişlerdir.

İkincisi: Onlar kocalarına aşıktırlar, bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Katade, Mukatil ve Müberrid de böyle demişlerdir. Mücahit'ten de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Kocalarının haklarına gayet güzel riayet eden kadınlardır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ebu Ubeyde de böyle demiştir.

Dördüncüsü: Edalı, cilveli kadınlardır, bunu da İkrime, demiştir.

Beşincisi: Güzel (tuti) dillidirler, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Etrab'ı da Sad: 52'de zikretmiştik.

---

2 - Tirmizi, Tefsirü suretil Vakıa, bab, 5.

"Öncekilerden pek çok, sonrakilerden de pek çok": Bu da sağın sahiplerinin sıfatıdır. Öncekiler ve sonrakiler hakkında değişik görüşler vardır, bunun şerhi de Vakıa: 13'te geçmiştir. Mukatil şöyle iddia etmiştir: İlk ayet, yani "sonrakilerden pek az" ayeti inince, Müslümanlar bundan çok üzüldüler; nihayet "sonrakilerden de pek çok" ayeti indi, onu neshetti. Urbe bin Ruveym'den de bu mananın benzeri rivayet edilmiştir.

Ben de derim ki: Burada nesih iddiasının üç sebepten dolayı tutarı yoktur:

Birincisi: Nasih ve mensuh alimleri bunda birlik değildirler.

İkincisi: Kelam iki ayette de haberdir, habere ise nesih girmez, burada da böyle bir durum yoktur.

Üçüncüsü: Sülle fırka ve topluluk manasınadır. Zeccac da şöyle demiştir: O kat' manasından türetilmiştir, çünkü sülle: Kırmak ve kesmektir. Buna göre sülle'nin az manasına gelmesi caizdir.

وَاَصْحَابُ الشِّمَالِ مَٓا اَصْحَابُ
الشِّمَالِ ﴿٤١﴾ فٖي سَمُومٍ وَحَمٖيمٍ ﴿٤٢﴾ وَظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ ﴿٤٣﴾ لَا بَارِدٍ
وَلَا كَرٖيمٍ ﴿٤٤﴾ اِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذٰلِكَ مُتْرَفٖينَ ﴿٤٥﴾ وَكَانُوا يُصِرُّونَ
عَلَى الْحِنْثِ الْعَظٖيمِ ﴿٤٦﴾ وَكَانُوا يَقُولُونَ اَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا
وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٤٧﴾ اَوَ اٰبَٓاؤُنَا الْاَوَّلُونَ ﴿٤٨﴾ قُلْ اِنَّ
الْاَوَّلٖينَ وَالْاٰخِرٖينَ ﴿٤٩﴾ لَمَجْمُوعُونَ اِلٰى مٖيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿٥٠﴾
ثُمَّ اِنَّكُمْ اَيُّهَا الضَّٓالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ ﴿٥١﴾ لَاٰكِلُونَ مِنْ
شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ ﴿٥٢﴾ فَمَالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ ﴿٥٣﴾ فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ
الْحَمٖيمِ ﴿٥٤﴾ فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهٖيمِ ﴿٥٥﴾ هٰذَا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدّٖينِ ﴿٥٦﴾

41 – Solun sahipleri, nedir solun sahipleri?

42 – Sam rüzgarında, kaynar suda.

43 – Kapkara dumandan gölgede.

44 – Serin değil, hoş değil.

45 – Çünkü onlar bundan önce nimetle şımaranlar idiler.

46 – Büyük günah üzerinde ısrar ederlerdi.

47 – "Öldüğümüz, toprak ve kemikler olduğumuz zaman mı, gerçekten biz mi elbette dirilenler?" derlerdi.

48 – Önceki atalarımız mı?

49 – De ki: "Şüphesiz öncekiler ve sonrakiler",

50 – Elbette belli bir günün belli bir vaktinde toplatılmışlar.

51 – Sonra sizler, ey sapıklar, yalanlayanlar,

52 – Zakkumdan bir ağaçtan mutlaka yiyecek,

53 – Ondan karınları(nızı) dolduracaksınız.

54 – Üstüne kaynar sudan içeceksiniz.

55 – Susuz develerin içmesi gibi içeceksiniz.

56 – İşte bu, ceza günü onların ikramıdır!

"Solun sahipleri nedir": Biz de bunun onların haline şaşma olduğunu açıklamıştık, mana da şöyledir: Onlara ne var? Onlar için ne gibi kötülük hazırlanmış? Sonra varacakları kötü yeri beyan edip "sam rüzgarındalar" dedi. İbn Kuteybe de: O ateşin hararetidir, demiştir.

"Fi zıllin min yahmum": İbn Abbas: Dumandan gölgede, demiştir. Ferra da: Kara dumandan, demiştir. "La baridin vela kerim": Makabline tabi olduğu için mecrur okunmuştur. "Zeytunetin la şarkıyyetin vela ğarbiyyetin" *(Nur: 35)* ve "fakihetin kesiretin la maktuatin vela memnuatin" kavilleri de böyledir. Eğer "la"dan sonra merfu okursan o da doğru olur. Araplar kınamak istedikleri ve menfi kullandıkları sözden sonra hep kerim sıfatını getirir: Mahazihid daru bivasiatin vela kerimetin (bu ev geniş de değildir, hoş da değildir), vema haza biseminin vela kerimin (bu etli de değildir, hoş da değildir) derler. İbn Abbas da: Girişi serin değil, manzarası da hoş değildir, demiştir.

"Çünkü onlar bundan önce idiler" dünyada iken "şımaranlar": Yani Allah'ın emrini terk etmeden zevk alırlardı, şımarmaları onları ibret almaktan ve ibadet etmekten alıkoymuştu.

"Israr ederlerdi": Yani dururlardı "büyük günah üzerinde (alel hinsi)": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O şirktir, bunu da İbn Abbas, Hasen, Dahhak ve İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: Tövbe etmedikleri büyük günahtır, bunu da Mücahit, demiştir. Katade iki görüşün benzerini demiştir.

Üçüncüsü: O yemin -i ğamustur (insanı boyu beraber günaha sokan yemindir), bunu da Şa'bi, demiştir.

Dördüncüsü: Şirktir, yeniden dirilmeyi inkardır, bunu da Zeccac, demiştir.

"Eve abaunel evvelun": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Vav harekelidir; "ev"in vav'ı değildir, aslı "ve abauna"dır. Üzerine istifham hemzesi dahil olmuş ve fethali olarak bırakılmıştır. Medine halkı ile Ebu Amir, vavın sükunu ile "ev abauna" okumuşlardır.

Burada anlatılmayanların izahı da Hud: 103, Saffat: 62 ve Enam: 70'te geçmiştir. "Feşaribune şürbel hiym": Medine halkı, Asım ve Hamze, şin'in zammı ile "şürbe" okumuşlar, kalanlar ise fethi ile okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Araplar: Şeribtuhu şürben, derler, daha çok Necid halkı fetha ile şerben, derler. Bana birçokları şöyle bir şiir okudular:

Eğer onu ziyaret ederse, ona bir şiş ciğer kebabı yeter,
Ve küçük bir bardak su yeter.

Kisai de Sa'd bin Temim oğullarından bir grubun da kesre ile "şirbel hiym" dediklerini iddia etmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Şerb mastardır, zamme ile şürb ise isimdir. Onun da mastar olduğunu söyleyenler vardır.

"Hiym" hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O susuz develerdir, bunu da İbn Ebi Talha ile el-Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmişler; Mücahit, İkrime, Ata, Dahhak ve Katade de böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de: O susuzluk hastalığına yakalanmış devedir, demiştir. Müzekkeri için: Bairün ehyem, dişi için de: Nakatün heymae denir.

İkincisi: O suya doymayan toprak veya kumdur, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Ebu Ubeyde de: Suya doymayan kum veya devedir, demiştir.

"İşte bu, onların ikramıdır": Yani rızıklarıdır. Bunu Abbas, Ebu Amr'dan, za'nın sükunu ile "nüzlühüm" rivayet etmiştir. "Din" lafzında da iki görüş vardır ki onları da Fatiha'da zikretmiştik.

نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ ﴿٥٧﴾ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ ﴿٥٨﴾
ءَاَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ ﴿٥٩﴾ نَحْنُ قَدَّرْنَا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ
وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ ﴿٦٠﴾ عَلَىٰ أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ وَنُنْشِئَكُمْ فِي
مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولَىٰ فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾

57 – Biz, sizi yarattık; tasdik etmeli değil misiniz?

58 – Akıttığınız meniyi gördünüz mü?

59 – Onu yaratanlar siz misiniz yoksa yaratanlar biz miyiz?

60 – Biz aranızda ölümü takdir ettik ve biz geçilenler (aciz olanlar) değiliz.

61 – (Sizi) benzerlerinizle değiştirmekten ve sizi bilmediğiniz şeyde yeniden yaratmaktan.

62 – Andolsun, gerçekten ilk yaratmayı bildiniz, düşünmeli değil misiniz?

Sonra yeniden yaratmaya onları ilk defa yaratmaya gücü yettiğini delil getirdi ve: "Akıttığınız meniyi gördünüz mü?" dedi. Zeccac şöyle demiştir: Yani sizden oluşan meniyi demektir. Emner recülü yümni ve mena yemni diye çekimi yapılır. Eğer rivayet varsa tenin fethası ile "temnun" okumak da caizdir.

"Onu yaratanlar siz misiniz yoksa yaratanlar biz miyiz?": Yani akıttığınız meniyi insan olarak yaratan siz misiniz? Bunda da iki şeye dikkat çekiliyor:

Birincisi: Minnet etmesi, çünkü değersiz bir sudan düzgün bir insan yaratmıştır.

İkincisi: Esas varlığınızdan müşahede ettiğiniz şeyi yaratmaya gücü yetenin görmediğiniz şeyden sizi yeniden yaratmaya daha çok gücü yeter.

"Nahnu kaderna beynekümül mevte": İbn Kesir, dalı şeddesiz olarak "kaderna" okumuştur. Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Size ölümü takdir ettik.

İkincisi: Ölümü aranızda eşit kıldık. "Sizi benzerlerinizle değiştirmekten aciz değiliz": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Eğer sizden başka bir mahluk yaratmak istersek, önümüze kimse geçemez, bu da elimizden kaçmaz. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Sizin yerinize benzerlerinizi getirmekten aciz değiliz.

"Sizi bilmediğiniz şeyde yeniden yaratmaktan": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Sizden öncekilere yaptığımız gibi sıfatlarınızı değiştirip sizleri maymunlara ve domuzlara çevirmekten. Bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Sizleri Berhut kuyusunda bulunan kara kuşların kursaklarında yeniden yaratmaktan. Bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir.

Üçüncüsü: Sizi istediğimiz herhangi bir mahluk şeklinde yaratmaktan, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Sizi başka türlü yaratmaktan, bunu da Süddi, demiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Sizi bilmediğiniz suretlerde yaratmaktan.

"Andolsun, gerçekten ilk yaratmayı bildiniz": O da sizi ilk defa meniden ve kan pıhtısından yaratmadır. "Düşünmeli değil misiniz?": İbret alıp da Allah'ın kudretini bilerek yeniden diriltmeyi ikrar etmeli değil misiniz?

أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ ﴿٦٣﴾ أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ ﴿٦٤﴾
لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ ﴿٦٥﴾ إِنَّا لَمُغْرَمُونَ
﴿٦٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٦٧﴾ أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ ﴿٦٨﴾ أَأَنْتُمْ
أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ ﴿٦٩﴾ لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا
فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ ﴿٧٠﴾ أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ ﴿٧١﴾ أَأَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ
شَجَرَتَهَا أَمْ نَحْنُ الْمُنْشِئُونَ ﴿٧٢﴾ نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذْكِرَةً وَمَتَاعًا
لِلْمُقْوِينَ ﴿٧٣﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾

63 – Ektiğiniz şeyi gördünüz mü?

64 – Onu siz mi ekiyorsunuz, yoksa ekenler biz miyiz?

65 – Eğer dilersek, onu elbette kırıntı yaparız da şaşardınız.

66 – "Gerçekten biz elbette borçlananlarız" (derdiniz).

67 – "Daha doğrusu: "Biz mahrumlarız".

68 – İçtiğiniz suyu gördünüz mü?

69 – Onu buluttan siz mi indirdiniz yoksa indirenler biz miyiz?

70 – Eğer dilersek, onu tuzlu yaparız. Şükretmeli değil misiniz?

71 – Çaktığınız ateşi gördünüz mü?

72 – Onun ağacını siz mi yaptınız yoksa yapanlar biz miyiz?

73 – Biz onu (cehennem ateşi için) bir hatırlatma ve yolcular için bir yararlanma kıldık.

74 – Öyleyse ulu Rabbinin adını tesbih et.

"Ektiğiniz şeyi gördünüz mü?": Yani toprağı sürüp attığınız tohumu demektir. "Onu siz mi ekiyorsunuz?" siz mi topraktan bitiriyorsunuz?! Bu kelamda bazı şeylere dikkat çekmiştir; mesela ölüleri diriltme, rızık vererek minnet etme, birliğini gösteren büyük güç gibi.

"Onu elbette kılarız": Yani ekini "kırıntı": Ata: Tanesiz saman, demiştir. Zeccac da: Onu bozardık, öyle ki tanesiz kırıntı olurdu, içinde hiçbir şey olmazdı, demiştir.

"Fezaltüm": Şa'bi, Ebu'l-Aliye ve İbn Ebi Able, zı'nın kesri ile "fezaliltüm" okumuşlardır. Biz de bunu "zalte aleyhi akifa" kavlinde açıklamıştık *(Taha: 97)*.

"Tefekkehun": Übey bin Ka'b, İbn Semeyfa', Kasım bin Muhammed ve Urve, nun ile "tefekkenun" okumuşlardır. Manada da dört görüş vardır:

Birincisi: Şaşarsınız, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Ata ve Mukatil, demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Ekininizin maruz kaldığı şeye şaşar kalırsınız.

İkincisi: Pişman olursunuz, bunu da Hasen ile Zeccac, demişlerdir. Katade'den de bu iki görüş nakledilmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Tefekkehun": Pişman olursunuz, demektir, tefekkenun da öyledir, o da Ukl kabilesinin lehçesidir.

Üçüncüsü: Birbirinizi kınarsınız, bunu da İkrime, demiştir.

Dördüncüsü: Sızlanırsınız, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Elbette borçlananlarız": Zeccac şöyle demiştir: Borç altına girdik ve ekinimiz mahvoldu, dersiniz. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Lemuğremun" Azab olunanlardır.

"Daha doğrusu: "Biz mahrumlarız": Yani ekinimizde beklediğimiz üründen mahrum kaldık. Bununla iki şeye dikkat çekmiştir:

Birincisi: Onlara nimet vermesidir, çünkü ekinlerini kırıntı haline getirmemiştir.

İkincisi: Ekini helak etmeye gücü yettiği gibi onları helak etmeye de gücü yeter. Müzn ise: Buluttur, tekili de: Müzne'dir.

Bundan sonrası da "turun" kavline kadar açıktır, Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bu kelime: Çıkarırsınız manasınadır, evreytü'den gelir, daha çok: Vereytü, denir. İbn Kuteybe de: Çakmaktan ateş çıkarırsınız, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: "Turun": Çakmak çakmaktır, evreytün nara denir ki: Çakmak çakarak ateş yakmaktır.

"Eentüm enşe'tüm şecereteha": Şecereden murat edilen şey üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O demirdir (çakmağın demiridir), bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O çakmak yapılan ağaçtır, o da iki tahta parçasıdır, birbirine sürtülür, ondan ateş çıkar. Bu da İbn Kuteybe ile Zeccac'ın görüşüdür.

Üçüncüsü: Onun ağacı, aslıdır, bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Biz onu bir hatırlatma yaptık": Müfessirler şöyle demişlerdir: İnsan onu gördüğü zaman cehennem ateşini ve onun korkulan azabını hatırlar; ondan da Allah'a sığınır. "Bir yararlanma": Yani faydalanma kıldık. "lilmukvin": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar yolculardır, bunu da İbn Abbas, Katade ve Dahhak, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Onlara mukvin denilmesi, kavaya indikleri içindir, o da yabandır. Bazı alimler de şöyle demişlerdir: Yolcular ateşe yerlilerden daha çok ihtiyaç duyarlar; çünkü onlar ateş yaktıkları zaman canavarlar onlardan kaçar ve kaybolan yolunu bulur.

İkincisi: Onlar hem yolcular hem de yerlilerdir, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar açlardır, İbn Zeyd şöyle demiştir: el – Mukvi, Arap dilinde aç, demektir.

Dördüncüsü: Onlar azıkları ve malları olmayanlardır, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

"Öyleyse ulu Rabbinin adını tespih et": Zeccac şöyle demiştir: Allah Teala birliğini, kudretini ve nimetini gösteren şeyleri zikredince, "tesbih et" dedi, yani Allah'ı onların niteledikleri şeylerden tenzih et, demektir. Dahhak da, manası şöyledir, demiştir: Rabbinin adıyla tesbih et, yani tekbir getirerek namaza başla. İbn Cerir de şöyle demiştir: Rabbinin zikriyle ve adını anmakla tesbih et. Be'nin zait olduğu da söylenmiştir, o zaman isim zat manasına gelir, mana da: Rabbini tesbih et, olur.

فَلَآ أُقْسِمُ
بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ ﴿٧٥﴾ وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ ﴿٧٦﴾
إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ ﴿٧٧﴾ فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ ﴿٧٨﴾ لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ
﴿٧٩﴾ تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨٠﴾ أَفَبِهَٰذَا الْحَدِيثِ أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ ﴿٨١﴾
وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ ﴿٨٢﴾

75 – Hayır, yıldızların düştükleri yere yemin ederim,

76 – Gerçekten bu, eğer bilirseniz, elbette büyük yemindir.

77 – Şüphesiz o elbette Kur'an-ı Kerim'dir.

78 – Saklı bir kitapta.

79 – Ona ancak iyice temizlenenler el sürer.

80 – Alemlerin Rabbinden indirilme.

81 – Bu sözü mü siz küçümsüyorsunuz?

82 – Rızkınızı muhakkak onu yalanlamak mı kılıyorsunuz?

"Fela uksimu": "La"de iki görüş vardır:

Birincisi: O (zaittir) tekit için gelmiştir, mana da, yemin ederim, demektir. "Liella ya'leme ehlül kitabi" *(Haşr: 29)* kavlinde böyledir. Zeccac: Said bin Cübeyr de bu görüştedir, demiştir.

İkincisi: O asıldır, sonra onun manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O yukarıda geçenlere racidir, manası da, men etmektir, kelamın takdiri şöyledir: Zikrettiğim nimet ve kanıtları yalanlamayın, inkar etmeyin. Bunu da Maverdi, demiştir.

İkincisi: "La" kafirlerin Kur'an için: O sihirdir, şiirdir, kehanettir demelerine rettir. Sonra da kasemle söze başlamış, şüphesiz o Kur'an-ı Kerim'dir, demiştir. Bunu da Ali bin Ahmed en – Neysaburi, demiştir. Hasen de lam ile hemze arasında elifsiz olarak, feleuksimu" okumuştur.

"Bimevakıa": Hamze ile Kisai, tekil olarak "bimevkıi" okumuşlardır. Ebu Ali de: Düştükleri yerlerdir, demiştir. Kim tekil olarak okursa, ism-i cins olduğu içindir, cemi olarak okursa, yerlerinin farklı olmasındandır. Yıldızlarda da iki görüş vardır:

Birincisi: Gökteki yıldızlardır, bunu da çoğunluk demiştir. Buna göre yıldızların düştükleri yerde üç görüş vardır: *Birincisi:* Kıyamet gününde düşüp dökülmeleridir, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Yerleridir, bunu da Ata ile Katade, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Batıda kaybolduklan yerdir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

İkincisi: O, Kur'an'ın parça parça inmesidir, bunu da İbn Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Buna göre ona nucum denilmesi farklı zamanlarda inmesindendir, düşmesi de inmesidir. "Veinnehu lekasemün": He zamiri kinaye olarak kaseme racidir. Kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Veinnehu lekasemün azimün ve innehu lev talemune azimün (gerçekten o büyük bir yemindir, eğer büyüklüğünü bilirseniz öyledir). Sonra da üzerine yemin edilen şeyi zikredip: "Şüphesiz o elbette Kur'an-ı Kerim'dir" dedi. Kerim, bütün övülecek

şeyleri içinde toplayan bir isimdir; çünkü onda açıklama, hidayet ve rahmet vardır. O aziz ve celil olan Allah katında çok büyüktür.

"Kitaptadır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Levh-i Mahfuz'dur, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Ellerimizdeki Mushaf'tır, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

"Saklı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Halktan saklıdır, bunu da Mukatil, demiştir. Bu da birinci görüşe göredir.

İkincisi: Dokunulmazdır, bunu da Zeccac, demiştir.

"Ona ancak iyice temizlenenler el sürer": Kim: O, Levh-i Mahfuz'dur derse, ona göre iyice temizlenenler: Meleklerdir. Bu da İbn Abbas, İkrime, Mücahit ve Said bin Cübeyr'in görüşleridir. Buna göre kelam haber olur. Kim de: Mushaf'tır derse, iyice temizlenenlerde dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar hadesten taharet edenlerdir, bunu da cumhur, demiştir. Buna göre kelamın dışı olumsuz, manası yasak olur (dokunmasınlar).

İkincisi: Şirkten temizlenenlerdir, bunu da İbn Saib, demiştir.

Üçüncüsü: Günahlardan temizlenenlerdir. Bunu da Rebi bin Enes, demiştir.

Dördüncüsü: Kelamın manası şöyledir: Onun tadını ve yararını ancak ona iman eden alır. Bunu da Ferra nakletmiştir.

"Tenzilün": Yani hüve tenzilün, demektir, mana da: Hüve münezzelün, demektir. Münezzele tenzil denilmesi dilin buna müsaade etmesindendir. Nitetim makdur yerine: Kader, mahluk yerine de: Halk denilir.

"Bu sözü mü": Yani Kur'an'ı mı "entüm müdhinun (siz küçümsüyorsunuz)?": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yalanlıyorsunuz, bunu da İbn Abbas, Dahhak ve Ferra, demişlerdir.

İkincisi: Onu inkarda kafirlere destek oluyorsunuz, bunu da Mücahit, demiştir. Ebu Ubeyde de, mana şöyledir, demiştir: Yağcılık ediyorsunuz. İbn Kuteybe de aynı şekilde: "Müdhinun" müdahinun manasınadır, demiştir. Edhene fi dinihi ve dahene denir ki: Dinde ikiyüzlülük etmektir. "Rızkınızı onu yalanlamak mı kılıyorsunuz?": Müslim, Sahih'inde[3] İbn Abbas hadisinde şöyle dediğini rivayet etmiştir:

3 – Kitabu'l - İman, hadis no, 125.

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında yağmur yağdı, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: İnsanlardan kimi şükreden, kimi de inkar eden şeklinde sabahladı, dedi. (Şükredenler): Bu Allah'ın rahmetidir, onu istediği yere koyar, dediler. Bazıları da: Falanca yıldız doğru söyledi (ondan yağdı) dediler. Bunun üzerine "yıldızların düştükleri yerlere yemin ederim ki" ayeti indi. Buhari ile Müslim, Sahih'lerinde Zeyd bin Halid el - Cüheni hadisinde şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Hudeybiye seferinde bir yağmurun ardından bize namaz kıldırdı, namazdan ayrılınca, insanlara döndü: "Rabbinizin ne dediğini biliyor musunuz?" dedi. Onlar da Allah ve Resul'ü daha iyi bilir, dediler. Kendisi de şöyle dedi: Kullarımdan kimi mü'min, kimi de kafir olarak sabahladı; mü'min: "Allah'ın lütuf ve rahmesi sayesinde bize yağmur yağdı" diyendir. Bu, aynı zamanda yıldızları inkar etmiştir. Ama kim de: Filanca yıldız sayesinde yağdı dediyse, beni inkar etmiş, yıldızlara iman etmiştir.[4]

Müfessirlerin bu ayetin manasında üç görüşleri vardır:

Birincisi: Rızık burada şükür manasınadır, Hazreti Aişe, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den "rızkınızı kılıyorsunuz" ayetinde şükrünüzü dediğini rivayet etmiştir.[5] Ali bin Ebu Talip ile İbn Abbas'ın görüşleri de böyledir. Hazreti Ali "ve tecalune şükreküm" şeklinde okurdu.

İkincisi: Mana şöyledir: Rızkınıza şükrü yalanlamanız haline getiriyorsunuz (şükredeceğinize inkar ediyorsunuz). Bu da çoğunluğun görüşüdür. Zira onlara yağmur yağmış, onlar da: Felanca yıldızdan yağdı, demişlerdi.

Üçüncüsü: Rızık, nasip manasınadır, anlamı da şöyledir: Kur'an'dan şans ve nasibinizi onu yalanlama yapıyorsunuz. Bunu da Salebi zikretmiştir. Übey bin Ka'b, Mufaddal da Asım rivayetinde, tenin fethi, kâfın sükunu, zal da şeddesiz olarak, "tekzibun" okumuşlardır.

فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ ﴿٨٣﴾

وَأَنْتُمْ حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَ ﴿٨٤﴾ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَٰكِنْ لَا تُبْصِرُونَ

﴿٨٥﴾ فَلَوْلَا إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ ﴿٨٦﴾ تَرْجِعُونَهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٨٧﴾

4 - Buhari, Ezan, bab, 156; İstiska, bab, 28; Mağazi, bab, 35; Müslim, hadis no, 125; Ebu Davud, Tıb, bab, 22; Malik, Muvatta', İstiska, hadis no, 4; Ahmed, Müsned, 4/117.

5 - İmam Ahmed, Müsned, 5/77, Hazreti Ali hadisidir; Aişe hadisi olarak bulamadık.

فَاَمَّآ اِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٨٨﴾ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ ﴿٨٩﴾ وَاَمَّآ
اِنْ كَانَ مِنْ اَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٩٠﴾ فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ اَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٩١﴾
وَاَمَّآ اِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّآلِّينَ ﴿٩٢﴾ فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ ﴿٩٣﴾ وَتَصْلِيَةُ
جَحِيمٍ ﴿٩٤﴾ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ ﴿٩٥﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٩٦﴾

83 – Can boğaza dayandığı zaman değil mi?

84 – O zaman siz bakarsınız.

85 – Biz ona sizden daha yakınız, ancak siz görmezsiniz.

86 – Eğer cezalandırılmıyorsanız, değil mi?

87 – Eğer doğru söylüyorsanız, onu geri döndürmeli (değil misiniz?)

88 – Şimdi, eğer o yaklaştırılanlardan ise,

89 – Rahatlık, güzel koku ve Naim cenneti.

90 – Ama eğer sağın sahiplerinden ise,

91 – Selam sana, sağın sahiplerinden.

92 – Ama eğer yalanlayanlardan, sapıklardan ise,

93 – Kaynar sudan bir ikram.

94 – Cehenneme atılış.

95 – Şüphesiz bu, elbette kesin bilginin gerçeğidir.

96 – Öylese ulu Rabbinin adını tesbih et.

"Değil miydi, boğaza dayandığı zaman?" yani can, anlaşıldığı için zikredilmemiştir. Şu da ondandır:

Bir gün hırıltı çıkardığı ve göğüs ona daraldığı zaman.

(Can hırladığı zaman demektir. Mütercim).

"Siz" yani ölünün ailesi, "bakarsınız" Allah'ın gücüne ve emrine. *İkincisi:* O durumdaki insana bakarsınız ve ona hiçbir şey yapamazsınız. "Biz ona sizden daha yakınız": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ölüm meleğidir ki ona ailesinden daha yakındır, "ancak siz görmezsiniz" melekleri. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Biz ona ilim, kudret ve görme bakımından sizden daha yakınız, "ancak siz görmezsiniz": Yani bilmezsiniz. Hitap kafirleredir, bunu da Vahidi zikretmiştir.

"Eğer cezalandırılmıyorsanız (ğayra medinine)": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Hesaba çekilmiyorsanız, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, İbn Cübeyr, Ata ve İkrime de böyle demişlerdir. *İkincisi:* Eğer kesin inanmıyorsanız, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Tekrar dirilmeyecekseniz, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Cezalandırılmıyorsanız, dintuhu ve kema tedinü tüdan (onu cezalandırdım, kime ne yaparsan karşılığını görürsün) kavli de bundan gelir. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. *Beşincisi:* Sefil köleler, demektir, bu da dintü lehu bittaati kavlinden gelir ki, ona baş eğip itaat ettim, demektir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Onu geri döndürmeli değil misiniz?": He zamiri cana racidir, mana da şöyledir: Sizi hesaba çekecek ve cezalandıracak Tanrıyı inkar ediyorsanız, çıkacak canı geri getirsenize! Sizin için bu mümkün olmayınca, bilin ki iş başkasının elindedir.

Ferra şöyle demiştir: "Terciuneha" "felevla iza belağatil hulkuma" ve "felevla inküntüm ğayra medinine" kavillerinin cevabıdır; ikisine bir cevap verilmiştir. Şu ayet de öyledir: "Fe imma ye'tiyenneküm mini hüden femen tebia hüdaye fela havfun aleyhim" *(Bakara: 38).* Sonra Allah Teala ölüm anında insanların derecelerini zikredip şöyle dedi: "Şimdi eğer o": Yani canı gırtlağa gelen kimse "yaklaştırılanlardan ise" yani Allah katında böyle ise, demektir. Ebu'l – Aliye: Onlar öncülerdir, demiştir. "Güzel koku" onun için güzel koku vardır. Cumhur ra'yı meftuh olarak (ravh) okurlar. Onun manasında da altı görüş vardır:

Birincisi: Ferahlıktır, bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Rahatlıktır, bunu da Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Bağışlanma ve merhamettir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Cennettir, bunu da Mücahit, demiştir. *Beşincisi:* İçinde bulunduğu sıkıntıdan rahatlamadır, bunu da Muhammed bin Ka'b, demiştir. *Altıncısı:* Kabirde güzel kokudur, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Ebu Bekr es – Sıddik, Ebu Rezin, Hasen, İkrime, İbn Yamur, Katade, Üveys de Yakup'tan ve İbn Ebi Süreyc de Kisai'den, ra'nın ref'i ile "ferûhun" okumuşlardır. Bu okuyuşun manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Manası: Rahmettir, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Hayat ve ölümsüzlüktür, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Zeccac da, manası şöyledir, demiştir: Sürekli bir yaşam vardır, ölüm yoktur. "Güzel koku (reyhan) hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O rızıktır, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O istirahatgâhtır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O cennettir, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

Dördüncüsü: O kokladığımız fesleğen çiçeğidir (güzel kokudur). Ebu'l – Aliye şöyle demiştir: Allah'a yakın hiç kimse, kendisine cennetten hoş kokulu bir dal getirilip de onu koklamadıkça can vermez. Hasen de aynısını söylemiştir. Ebu İmran el – Cevni de şöyle demiştir: Bize ulaştığına göre mü'minin ruhu kabzedildiği zaman kendisine cennetten hoş kokulu bir buket çiçek getirilir, ruhu onun içine konulur.

"Selam sana sağın sahiplerinden": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Senin için azaptan esenlik vardır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Ona melekler selam verir ve onun sağın sahiplerinden olduğunu bildirirler, bunu da Ata, demiştir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Sen onların arasında istediğin güvenliği görürsün. Onlar için ne gibi mükafatlar hazırlandığını zaten biliyorsun. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Eğer yalanlayanlardan ise": Yani öldükten sonra dirilmeyi, "sapıklardan ise" hidayetten sapanlardan ise "fenüzülün" bunu da bu surede *(Vakıa: 56'da)* beyan etmiştik.

"Şüphesiz bu": Yani bu surede zikredilenler, "kesin bilginin gerçeğidir" Yani o kesin gerçektir. Burada şey (hak) kendine (yakine) izafe edilmiştir, tıpkı şuralarda olduğu gibi: Salatul ula (ilk namaz), salatul asr (ikindi namazı) "veledarul ahireti" *(Yusuf: 109)*. Bu mana yukarıda geçmiştir. Bir grup alim de mana: O gerçek takva sahipleri içindir, demişler. Hakkın yakiyn manasına geldiğini söyleyenler de olmuştur.

"Öyleyse ulu Rabbinin adını tesbih et": Biz de bunu bu surede *(Vakıa: 74'te)* zikretmiştik.



57-HADİD SURESİ

Medine'de inmiştir. 29 ayettir.

Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Medeni'dir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Mücahit, İkrime, Cabir bin Zeyd, Katade ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: Mekki'dir, bunu da İbn Saib, demiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١﴾ لَهُ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ يُحْي۪ وَيُم۪يتُۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢﴾ هُوَ الْاَوَّلُ
وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٣﴾
هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى
عَلَى الْعَرْشِۜ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْاَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَٓاءِ

وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ
﴿٤﴾ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٥﴾ يُولِجُ اللَّيْلَ
فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٦﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Göklerde ve yerde kim varsa, hepsi Allah'ı tesbih etti.

2 – Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Diriltir ve öldürür. O, her şeye kadirdir.

3 – O; ilktir, sondur, görünendir, görünmeyendir. O, her şeyi hakkıyle bilendir.

4 – O ki gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra Arş'ın üzerine kuruldu. Yere gireni, ondan çıkanı, gökten ineni ve ona çıkanı bilir. O, nerede olursanız sizinledir. Allah yaptıklarınızı hakkıyle görendir.

5 – Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. İşler yalnız Allah'a döndürülür.

6 – Geceyi gündüze sokar, gündüzü geceye sokar. O, göğüslerin sahibini (içini) bilir.

"Göklerde ve yerde kim varsa, hepsi Allah'ı tesbih etti": Akıllıların tesbihi bellidir, akılsızların tesbihini de "O'nu tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur" *(İsra: 44)* ayetinde zikretmiştik.

"O ilktir": Ebu Süleyman Hattabi şöyle demiştir: O her şeyden önce var idi "sondur" mahlukat yok olduktan sonra da baki kalacaktır. "Görünendir" meydandaki delilleri, açık kanıtları ve gerçek birliğini gösteren şahitleriyle görünendir. Görünen: Kudretiyle her şeyin üstünde olan manasına gelir, bazen üste çıkmakla da olur, galip gelmekle de olur. Görünmeyen de: Mahlukatın gözüne görünmeyen, nasıl olduğu halk tarafından anlaşılmayan manasınadır. Bazen görünmek ve görünmemek; bakanların gözüne görünmemek, tefekkür edenlerin basiretlerine tecelli etmek manasına da olur. Manası da şöyle olur: O; görünen şeyleri bilen, görünmeyen şeylerden de haberdar olandır. "O ki gökleri ve yeri yarattı": Bu da A'raf: 54'te tefsir edilmiştir. "Yere gireni bilir": Bu da Sebe': 2'de tefsir edilmiştir. "O, nerede olursanız sizinledir": Yani ilmi ve kudreti ile sizinledir, demektir. Bundan sonrası da "Allah'a ve Resul'üne iman edin" kavline kadar açıktır. Bu da Kureyş kafirlerine hitaptır. "Size vekalet verilen şeylerden harcayın": Yani başkalarının elle-

rinde olup da Allah'ın helak ettiği ve Kureyş'e verdiği o mallardan Allah yolunda harcayın, demektir. Kureyş böylece onların yerine geçmiş olur.

آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ
آمَنُوا مِنْكُمْ وَأَنْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿٧﴾ وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ
وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَىٰ عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ
مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿٩﴾ وَمَا لَكُمْ
أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ
دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ
الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٠﴾ مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ
قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١١﴾

7 – Allah'a ve Peygamberine iman edin ve size vekalet verilen şeylerden harcayın. Sizden iman edip harcayanlar için büyük bir mükafat vardır.

8 – Size ne oluyor da iman etmiyorsunuz, Peygamber sizi Rabbinize iman etmeniz için davet ediyor. Oysa sizden gerçekten sözünüzü almıştı, eğer mü'minlerseniz.

9 – O ki, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarması için kuluna apaçık ayetler indiriyor. Şüphesiz Allah size elbette çok şefkatli, çok merhametlidir.

10 – Size ne oluyor da Allah yolunda harcamıyorsunuz? Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. İçinizden fetihten önce harcayıp da savaşanlar bir değildir. İşte onlar sonradan harcayıp da savaşanlardan derece itibarı ile daha büyüktür. Gerçi Allah her birine en güzelini va'detmiştir. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

11 – Kim Allah'a güzel bir ödünç verir ki, Allah ona katlayıversin. Onun için çok değerli bir mükafat vardır.

"Size ne oluyor da Allah'a iman etmiyorsunuz?": Bu ret mahiyetinde bir sorudur, mana da şöyledir: Allah'a iman etmediğiniz takdirde ahirette ne sevabınız olabilir? "Ve kad ehaze misakaküm": Ebu Amr hemzenin ref'i ile "uhize" okumuştur. Diğerleri ise hı'nın fethi ile "ehaze" ve kafın fethi ile "misakaküm" okumuşlardır. Alınan kesin sözden maksat da Adem'in belinden çıkarıldıkları zaman (kalu bela'da, elestü bezminde) alınan sözdür. "Eğer inananlar iseniz": Delil ve kanıtlara.

"O ki kuluna indiriyor": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e "açık ayetler" yani Kur'an'ı indiriyor, "sizi karanlıklardan çıkarması için" yani şirkten "nura" iman nuruna. "Şüphesiz Allah size elbette çok şefkatli, çok merhametlidir" size elçi göndermek ve deliller getirmekle. Sonra onları Allah yolunda harcamaya teşvik edip: "Size ne oluyor da Allah yolunda harcamıyorsunuz? Oysa göklerin ve yerin mirası Allah'ındır" dedi. Yani ölürken mallarınızı terk ettiğinizde sizi aziz ve celil olan Allah'a yaklaştıracak harcamayı yapmamada ne gibi mazeretiniz vardır, demektir? Sonra da infakta diğerlerini geçenlerin faziletlerini beyan edip: "Sizden fetihten önce harcayanlar eşit değildir" dedi. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Mekke'nin fethidir, bunu da İbn Abbas ile cumhur, demiştir.

İkincisi: Hudeybiye'nin fethidir, bunu da Şa'bi demiştir, mana da şöyledir: Bundan önce harcayanlar eşit değildir. "Savaşan": Fetihten sonra bunu yapan, demektir. Müfessirler: Bu ayet Ebu Bekr es – Sıddik hakkında indi, demişlerdir. "Onların derecesi daha büyüktür": İbn Abbas: dereceleri Allah katında daha yüksektir, demiştir. Ata da şöyle demiştir: Cennetin dereceleri fazilet bakımından farklıdır; fetihten önce harcayanlar en üstünündedirler. Zeccac da şöyle demiştir: Çünkü öncekilerin basiretleri daha açık idi ve daha çok sıkıntı çekmişlerdir. "Gerçi Allah her birine en güzeli va'detmiştir": Yani Allah her iki gruba da cenneti va'detmiştir. İbn Amir ref' ile "ve küllün" okumuştur.

"Men zellezi yukridullaha karden hasenen feyudaifehu lehu": İbn Kesir ile İbn Amir, şedde ile elifsiz olarak "feyuda'ifehu" okumuşlar; ancak İbn Kesir fe'yi zammeli, İbn Amir de fethali okumuştur. Nafi, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, fenin zammesi ve elifle "feyudaifehu" okumuşlardır; Asım da onlara katılmış, ancak o, feyi meftuh okumuştur. Ebu Ali şöyle demiştir: Yudaifu ile yuda'ifu aynı manayadır, ancak "yudaifu"da ref' daha iyidir, çünkü o, "yukridu"ya bağlıdır yahut yeni söz başıdır. Sanki, fehüve yudaifu demiş gibidir. Mansup okuyanlar da ma-

nayı göz önüne almışlardır; çünkü o, "men zellezi yukridullahe'nin manası: Eyukridullaha ahadun feyudaifehu, demektir. Ayet Bakara: 245'te tefsir edilmiştir. Çok değerli mükafat da: Cennettir.

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنٖينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعٰى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ
بُشْرٰيكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَا ذٰلِكَ
هُوَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ ﴿١٢﴾ يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ
لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قٖيلَ ارْجِعُوا وَرَاۤءَكُمْ
فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فٖيهِ الرَّحْمَةُ
وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ ﴿١٣﴾ يُنَادُونَهُمْ اَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلٰى
وَلٰكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ اَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ
الْاَمَانِيُّ حَتّٰى جَاۤءَ اَمْرُ اللّٰهِ وَغَرَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿١٤﴾ فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ
مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذٖينَ كَفَرُوا مَأْوٰيكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلٰيكُمْ وَبِئْسَ
الْمَصٖيرُ ﴿١٥﴾

12 – O günde mü'min erkekler ve mü'min kadınları görürsün ki, nurları önlerinde ve sağlarında koşmaktadır. Bugün müjdeniz, altlarından ırmaklar akan cennetlerdir, içinde ebedi kalıcılar olarak. İşte büyük kurtuluş budur.

13 – O günde erkek münafıklar ve kadın münafıklar iman edenlere: "Bizi bekleyin de nurunuzdan alalım" derler. (Onlara): "Arkanıza dönün de nur arayın" denir. Aralarına kapısı olan bir sur vurulur. Onun içinde rahmet, dış tarafında da azap vardır.

14 – Onlara: "Biz de sizinle değil miydik?" (diye) seslenirler. "Evet, ancak siz kendinizi yaktınız, beklediniz, şüphe ettiniz ve kuruntular sizi aldattı. Nihayet Allah'ın emri geldi ve sizi çok aldatan (şeytan) aldattı" derler.

15 – "Bugün ne sizden ne de kafirlerden fidye alınmaz. Barınağınız ateştir. Size yaraşan odur. Ne kötü varış yeridir!"

"Nurları koşar": Müfessirler şöyle demişlerdir: Sırat köprüsü üze-

rinde amelleri kadar nurları olacaktır. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Kiminin nuru dağ kadardır, nuru en az olanınki de başparmağında parlayacak, bir sönecek bir yanacaktır. "Sağlarında" kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Kitapları onlara sağ taraflarından verilir, bunu da Dahhak, demiştir.

İkincisi: Nurları koşar, yani önlerine, sağlarına ve sollarına geçer, demektir. Ba "fi" manasına; "fi" de "an" manasınadır. Bu da Ferra'nın görüşüdür.

"Bugün müjdeniz": Bunu da onlara melekler der.

"Unzuruna naktebis": Hamze hemze-i kat' ile meftuh, zı da meksur olarak, "enzıruna" okumuştur. Müfessirler şöyle demişlerdir: Kıyamet gününde insanları zifiri bir karanlık kaplar; bunun üzerine mü'minlere nur verilir; münafıklar ise mü'minlerin nurlarında yürürler. Mü'minler onları geçince, münafıklar: Bizi bekleyin, nurunuzdan alalım, derler. "arkanıza dönün denilir": Bunu diyende de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar mü'minlerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Meleklerdir. Kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Nuru aldığınız yere dönün, onlar da dönerler; hiçbir şey göremezler.

İkincisi: Dönün; Allah'ın size nur kılacağı amel işleyin.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Yanımızda sizin için nur yoktur. "Aralarına bir sur vuruldu": İbn Abbas: O A'raf'tır, o da cennetle cehennem arasında bir surdur, demiştir. "İçinde rahmet vardır": O da cennettir."Dış tarfında da" yani surun dış tarafında "azap vardır" o da cehennemdir. Bazıları bu surun Beytülmukaddes'te doğu surunun yerinde Cehennem vadisi denen yerle rahmet kapısı denen yer arasında olacağını söylemişlerdir. Ubade bin Samit, Abdullah bin Amr ve Ka'b de bu görüştedirler.

"Onlara seslenirler": Yani münafıklar surun arkasından mü'minlere seslenirler "biz de sizinle değil miydik, derler?" Yani sizin dininizde idik, sizin gibi namaz kılar ve sizinle beraber gaza ederdik? Mü'minler onlara şöyle derler: "Evet ancak siz kendinizi yaktınız" Zeccac şöyle demiştir: Fitnelere kapıldınız. Başkası da: Kendinizi nifak yüzünden günaha soktunuz, demiştir. "Beklediniz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Tövbeyi geciktirdiniz.

İkincisi: Muhammed'in ölmesini beklediniz ve: Yakında ölürse rahat ederiz, dediniz. "Şüphe ettiniz": Hakta tereddüt gösterdiniz "kuruntular sizi aldattı" yani mü'minlerin başına gelecek belaları beklemeniz sizi aldattı, demektir. "Nihayet Allah'ın emri geldi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O ölümdür.

İkincisi: Ateşe atılmalarıdır. "O çok aldatan sizi aldattı": Yani şeytan Allah'ın hükmü ve mühlet vermesiyle sizi aldattı, demektir. "Felyevme layu'hazu minküm fidyetün": Ebu Cafer, İbn Amir ve Yakup te ile "latu'hazu" okumuşlardır. Yani azabınıza karşılık ve bedel alınmaz, demektir. Bu da münafıklara hitaptır. Bunun içindir ki Allah Teala: "Kafirlerden de alınmaz" demiştir.

"Size yaraşan odur": Ebu Ubeyde: Size en yakını odur, demiştir.

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا
نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ
عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ
﴿١٦﴾ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ
لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٧﴾

16 – İman eden kimseler için, kalplerinin Allah'ın zikrine ve Hak'tan inene saygı duyacağı ve önceden kendilerine kitap verilip de üzerlerinden uzun zaman geçtiği için kalpleri katılaşanlar gibi olmayacakları vakit gelmedi mi? Onlardan çoğu fasıklardır.

17 – Bilin ki Allah yeri ölümünden sonra diriltir. Size ayetleri gerçekten açıkladık. Umulur ki aklınızı çalıştırırsınız.

"İman edenler için vakit gelmedi mi?": Kimler hakkında indiğinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O mü'minlerin hakkında indi, İbn Mes'ud şöyle demiştir: Bizim İslam'a girmemizle bu ayet ile sitem edilmemiz arasında ancak dört sene geçti.[1]

İkincisi: O münafıklar hakkında indi, bunu da Ebu Salih, İbn

1 – Müslim, Tefsir, hadis no, 24.

Abbas'tan demiştir. Mukatil de şöyle demiştir. Münafıklar Selman-ı Farisi'ye sordular: Bize Tevrat'tan konuş; gerçekten onda acayip şeyler var, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Zeccac da şöyle demiştir: Bu ayet birtakım mü'minler hakkında indi, bunlar ince kalpliliğe ve tevazua teşvik edilmişlerdi. Aziz ve celil olan Allah'ın tevazu ve ince kalplilikle niteledikleri mü'minler bunların üstünde olan bir kesimdir. Birinciye göre iman gerçek olur. İkinciye göre de mana şöyle olur: Dilleriyle "iman edenler için vakit gelmedi mi?" Eneşşey'ü denir ki: Bir şeyin vakti ve zamanı gelmektir.

"Kalplerinin saygı duyması": Yani Allah'ın zikri ile incelip yumuşaması demektir. Mana da şöyledir: Zikir onlara yufka kalplilik ve tevazu kazandırmalıdır. "Vema nezele minel hak": İbn Kesir, Asım, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, nunun ve şeddeli zenin fethi ile "nezzele" okumuşlardır. Nafi, Hafs, Mufaddal da Asım rivayetinde nunun fethi ve şeddesiz ze ile "nezele" okumuşlardır. Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Ebu'l – Aliye, İbn Ya'mur, Yunus bin Habib de Ebu Amr rivayetinde ve Eban da Asım rivayetinde, nunun ref'i ve meksur ve şeddeli ze ile "nüzzile" okumuşlardır. İbn Mes'ud ile Ebu Reca da, meftuh hemze ve meftuh ze ile "vema enzele" okumuşlardır. Ebu Miclez ile Amr bin Dinar da böyle, ancak hemzenin zammı ve zenin kesri ile okumuşlardır. "hak" da Kur'an'dır. "Vela yekunu": Rüveys, Yakup'tan te ile "vela tekunu" okuduğunu rivayet etmiştir. "Kendilerine kitap verilenler" de: Yahudilerle Hıristiyanlardır. "Fetale aleyhimül emedü": Emed zaman demektir. İbn Kuteybe de, emed: Hedef ve gayedir, demiştir. Mana da: Onların peygamberleri ve iyi kimseleri görmeleri çok eskidendi, demektir. "Kalpleri katılaştı, onlardan çoğu da fasıktırlar": Onlar İsa'ya da Muhammed'e de iman etmediler. "Bilin ki Allah yeri ölümünden sonra diriltir": Yani kuruduktan sonra ondan bitki çıkarır. Böylece ölüleri diriltmeye de gücü yeter. "Umulur ki aklınızı çalıştırırsınız": Yani düşünüp taşınırsınız.

إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا
اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١٨﴾
وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ
وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١٩﴾

18 – Gerçekten sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar ve Allah'a güzel bir ödünç verenler için (ödünçleri) katlanır ve onlar için pek güzel bir mükafat vardır.

19 – Allah'a ve peygamberine iman edenler (yok mu), işte onlar Rablerinin katında sıddikler ve şehitlerdir. Onlar için mükafatları ve nurları vardır. İnkar edip ayetlerimizi yalanlayanlar (var ya), işte onlar cehennemin yaranıdırlar.

"İnnel mussaddikine velmussaddikati": İbn Kesir, Hafs rivayeti hariç Asım, tasdikten gelmek üzere ikisinde de şeddesiz sad ile okumuşlardır; kalanlar ise sadakadan gelmek üzere şedde ile okumuşlardır.

"Ulaike humussıddikune inde rabbihim": Ayetin nazmında (vakf mahallinde) iki görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Kelam: "Ulaike humussıddikune"de tamam olmuş, sonra da "veşşühedau inde rabbihim" diyerek söz başı yapmıştır. Bu İbn Abbas, Mesruk, Ferra ve diğerlerinin görüşleridir.

İkincisi: Görüldüğü gibidir, "veşşühedaü"deki vav atıf vavıdır. Sonra manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Her mü'min sıddık ve şehittir, bunu da İbn Mes'ud ile Mücahit, demişlerdir.

İkincisi: O özel bir topluluk hakkında inmiştir; onlar İslam'a ilk giren şu sekiz kimsedir: Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hamza bin Abdülmuttalib, Talha, Zübeyr, Sa'd ve Zeyd. Bunu da Dahhak, demiştir. Şüheda lafzında da iki görüş vardır:

Birincisi: O şahidin çoğuludur, sonra onlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar hususiyle peygamberlerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar Rableri katında mü'min olduklarına şahitlik edenlerdir. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: O şehidin çoğuludur, bunu da Dahhak ile Mukatil, demişlerdir.

اِعْلَمُوٓا اَنَّمَا الْحَيٰوةُ
الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْاَمْوَالِ
وَالْاَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ اَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرٰيهُ
مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ

وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا مَتَاعُ
الْغُرُورِ ﴿٢٠﴾ سَابِقُوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ
السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ اُعِدَّتْ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ ذٰلِكَ
فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢١﴾

20 – Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, aranızda övünme ve mallarda ve çocuklarda çokluk yarışıdır. (Bunlar) bitkisi çiftçilerin hoşuna giden bir yağmur gibidir. Sonra o bitki kurur, onu sararmış görürsün. Sonra da bir kırıntı olur. Ahirette (dünyayı tercih edenler için) çetin bir azap var ve (dünyayı tercih etmeyenler için) de Allah'tan bir bağış ve hoşnutluk vardır. Dünya hayatı ancak aldanma metaıdır.

21 – Rabbinizden bir mağfirete ve eni göğün ve yerin eni gibi geniş olan ve Allah'a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanan cennete koşuşun. İşte bu, Allah'ın lütfudur; onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.

"Bilin ki dünya hayatı": Yani bu yurttaki hayat "ancak bir oyun ve bir eğlenceden ibarettir": Yani aldanmadır, tez zamanda elden çıkar. Bazı müfessirler burada kafirin dünyadaki haline işaret edilmiştir, demişlerdir; çünkü onun hayatı eğlence, oyun ve dünya zevki ile geçer. Akranlarına ve komşularına karşı övünür, mallarının ve evlatlarının çokluğu ile gururlanır. Meşru olmayan yerlerden mal toplar, Allah'ın velilerine karşı malı, hizmetçileri ve evlatlarıyla böbürlenir; ömrünü bu şeylerle tüketir, ahiret ameline iltifat etmez. Sonra bu hale bir misal verdi: "Bir yağmur gibi" dedi "a'cebel küffara" (çiftçilerin hoşuna gider): Küffar çiftçilerdir, onlara küffar denilmesi attığı tohumu örttüğü içindir. "Bitkisi" yani o yağmurdan biten şey demektir. "Sonra kurur; onu sapsarı kesilmiş görürsün" yeşerdikten ve suya kandıktan sonra. "Sonra da bir kırıntı olur" yani kırılır ve kuruduktan sonra ezilir. Bu misalin açıklaması, "innema meselül hayatid dünya" kavlinde *(Yunus: 24)* ve "vadrib lehüm meselel hayati dünya" *(Kehf: 45)* kavlinde geçmişti.

"Ahirette de şiddetli bir azap vardır": Yani Allah'ın düşmanlarına "ve Allah'tan bir bağışlanma ve bir hoşnutluk vardır" dostlarına ve kendisine itaat edenlere. Bundan sonrası da Al-i İmran: 185'de geçmiştir. "Bu Allah'ın lütfudur": Burada da hiç kimsenin Allah'ın lütfu olmadan cennete giremeyeceğini beyan etmiştir.

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ
مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿٢٢﴾ لِكَيْلَا
تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ
كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿٢٣﴾ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ
بِالْبُخْلِ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٤﴾

22 – Yerde ve nefislerinizde başınıza gelen herhangi bir musibet, mutlaka onu yaratmamızdan önce bir kitaptadır. Şüphesiz bu, Allah'a pek kolaydır.

23 – (Allah bunu haber verdi) ki kaçırdığınıza üzülmeyesiniz ve size verdiğine de sevinmeyesiniz. Allah her kendini beğeneni, çok övüneni sevmez.

24 – Onlar ki cimrilik ederler ve insanlara cimriliği emrederler. Kim yüz çevirirse, şüphesiz Allah, O zengindir, övgüye layıktır.

"Yerde başınıza gelen herhangi bir musibet": Musibet; yağmur kıtlığı, ürün azlığı ve meyve eksikliğidir. "Nefislerinizde" bunlar da hastalık ve çocuk kaybıdır. "Mutlaka bir kitaptadır": O da Levh-i Mahfuz'dur. "Onu yaratmamızdan önce" yani nefisleri yaratmamızdan önce demektir. "Şüphesiz bu, Allah'a pek kolaydır": Çok olmalarına rağmen bunları yapmak aziz ve celil olan Allah'a karşı basittir. "Üzülmemeniz içn kaçırdığınız" dünyalığa "ve size verdiğine sevinmemeniz için" Ebu Amr, Yezidi rivayeti hariç, kısa hemze ile, size gelen dünyalık manasında (etaküm) okumuştur. Diğerleri ise medli hemze ile, size verdiği manasında "âtaküm" okumuşlardır. Burada Allah Teala şunu bildirmiştir ki kim takdirinde olanın başına geleceğini bilirse, üzüntüsü ve sevinmesi az olur. Kuteybe bin Sin Said şöyle rivayet etmiştir: Bir Arap kabilesine gittim, geniş bir meydanlıkta sayısız ölü develer gördüm, bir ihtiyar kadına, "bu develer kimindi?" dedim; bir tepenin başında yün eğiren bir ihtiyarı gösterdi; ben de ona: "Ey ihtiyar, bu develer senin miydi?" dedim. O da: Benim adıma idi, dedi. Ben de: "Onlara ne oldu?" dedim, o da: Sahibi geri aldı, dedi. Bu hususta bir şey (şiir) söyledin mi, dedim. O da: Evet şöyle bir şiir söyledim, dedi:

Hayır, kendisine taptığım Allah'a yemin ederim ki,
Kişi ağır kayıplarla keder arasındadır.

Develerimin canlı olması beni sevindirmedi,
Rabbimin takdir ettiği şey mutlaka olacaktır.

Bundan sonrasını da Nisa: 37'de zikretmiştik. Orada cimrilik hakkında denenler burada "kim yüz çevirirse" cümlesine kadar ifade edilmiştir. Yüz çevirme de imandan geri durmaktar. "Şüphesiz Allah zengindir" kullarına ihtiyacı yoktur, "övgüye layıktır": Dostları tarafından övülmeye. Bu iki ismin manası da Bakara: 267'de geçmiştir. Nafi ile İbn Amir "hüve"siz "feinnallahel ğaniyyül hamid" okumuşlardır. Medine ve Şam halklarının Mushaflarında da böyledir.

لَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ
وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِۚ وَاَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ
بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ
بِالْغَيْبِۜ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢٥﴾

25 – Andolsun, gerçekten peygamberlerimizi kesin delillerle gönderdik ve onlarla beraber kitabı ve teraziyi indirdik ki insanlar adaleti ayakta tutsunlar diye. Demiri de indirdik; onda çetin bir sertlik ve insanlar için faydalar vardır. Ve Allah gıyapta kendine ve peygamberine kim yardım ediyor bilsin diye. Şüphesiz Allah pek güçlüdür, mutlak galiptir.

"Gerçekten peygamberlerimizi kesin delillerle gönderdik": Yani ayetlerle burhanlarla demektir. "Onlarla beraber kitabı indirdik" şeriatleri ve hükümleri açıklayarak. "Terazi"den kastedilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O adalettir, bunu da İbn Abbas ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: O tartı aletidir, bunu da İbn Zeyd ile Mukatil, demişlerdir. Birinci görüşe göre, mana şöyle olur: Adaleti emrettik. İkinci görüşe göre de şöyle olur: Teraziyi koyduk, yani onu emrettik ki "insanlar adaleti ayakta tutsun" yani adaletten ayrılmasınlar.

"Demiri de indirdik": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala Adem'le beraber cennetten örs, çekiç ve maşa indirdi. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Mana, onu var ettik ve yarattık, demektir, tıpkı "sizin için sekiz sınıf hayvan indirdi" *(Zümer: 6)* ayetinde olduğu gibi.

"Onda çetin bir sertlik vardır": Zeccac şöyle demiştir: Çünkü onunla korunulur ve onunla savaşılır. "insanlar için faydalar vardır" alet ve edavat yapmada, kap kacak hazırlamada.

"Veliyalemallahu" bu "liyekumennasu" kavline matuftur, mana da şöyledir: Ta ki insanlar adaletle muamele etsinler ve Allah da bilsin "kendisine yardım edeni" yolunda savaşmakla dinine yardım etmekle. Çünkü O indirdiği kitapta bunu emretmiştir. "Allah bilsin" kavlinin manası da birkaç yerde geçmiştir. "Gıyabında" sözü de: Allah'ı ve ahiret hükümlerini görmediği halde, demektir. Ancak çabalayan ve görmediği halde Allah'a itaat eden sevap kazanır.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا
وَاِبْرٰهٖيمَ وَجَعَلْنَا فٖى ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ
وَكَثٖيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا
بِعٖيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجٖيلَ وَجَعَلْنَا فٖى قُلُوبِ الَّذٖينَ
اتَّبَعُوهُ رَاْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةَ ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا
عَلَيْهِمْ اِلَّا ابْتِغَٓاءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا
فَاٰتَيْنَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا مِنْهُمْ اَجْرَهُمْ وَكَثٖيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٧﴾

26 – Andolsun, gerçekten Nuh'u ve İbrahim'i gönderdik ve soylarına peygamberlik ve kitap verdik. Onlardan kimi doğru yoldadır. Onlardan çoğu da fasıklardır.

27 – Sonra da arkalarından peygamberlerimizi gönderdik. Arkasından da Meryem oğlu İsa'yı gönderdik ve ona İncil'i verdik. Ona tabi olanların kalplerine bir şefkat ve bir rahmet koyduk. Ruhbanlığı ise onu kendileri icat ettiler. Onu üzerlerine biz yazmadık, ancak Allah'ın rızasını aramak için. Ona da hakkı ile riayet edemediler. Onlardan iman edenlere mükafatlarını verdik. Onlardan çoğu da fasıklardır.

Ve soylarına peygamberlik ve kitap verdik": Yani kitaplar demektir. "Onlardan" yani soylarından "doğru yolda olanlar vardır, onlardan çoğu da fasıklardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kafirlerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Asilerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Sonra da arkalarından gönderdik": Yani Nuh, İbrahim ve zürriyetlerinin ardından demektir. "İsa'yı" İsrail oğullarının son peygamberi idi. "Ona tabi olanların kalplerine koyduk": Yani onun dinine tabi olan Havarilerle diğerlerinin kalplerine demektir "bir şefkat". Bunun izahı da Nur: 2'de geçmiştir ki: Birbirlerini severler demektir. Nitekim Allah Teala Peygamberimiz aleyhissalatu vesselam'ın ashabını da "kendi aralarında merhametlidirler" *(Feth: 29)* diye nitelemiştir.

"Rahbaniyyeten ibtedauha" bu daha önce geçene matuf değildir, ancak arkasından gelen kısmın da gösterdiği gizli bir fiille mansuptur. Takdiri de şöyledir: Vebtedeu rahbaniyyeten ibtedauha: Yani onu kendiliklerinden yaptılar, demektir ki o da ibadette aşırılıkları; kendilerini yemeden, içmeden, giymeden ve evlenmeden men edip dağlarda ibadete çekilmeleridir. "Onu biz onlara yazmadık" yani onu kendilerine biz farz kılmadık. "Ancak Allahın rızasını aramak için": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, "onu kendileri icat ettiler" kavline bağlıdır, takdiri de şöyledir: Onu biz farz etmedik, ancak kendileri Allah'ın rızasını aramak için uydurdular. Bunu da Ali bin İsa, Rummani de Katade'den ve Zeyd bin Eslem, demişlerdir.

İkincisi: O "onu biz yazmadık" kavline racidir, bu durumda kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onu dine girmelerinden sonra biz sadece Allah rızasını aramaları için yazdık. Hasen de şöyle demiştir: Onu nafile olarak uydurdular, sonra da Allah onlara farz etti. Zeccac da şöyle demiştir: Onu nafile olarak zorunlu hale getirince, tamamlamaları lazım geldi. Nitekim bir insan kendisine farz olmayan bir orucu lazım kılarsa, onu tamamlaması gerekir. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: İcat etme bazen adak yapma ve kendine lazım kılmakla olur. Bazen de o şeye girmekle olur. Ayetin genel hükmü ikisini de içine almaktadır. Bundan şu sonuç çıkmıştır ki, bir kimse söz veya fiil halinde bir ibadeti kendine lazım kılarsa, ona riayet edip tamamlaması gerekir. *İkincisi:* Mana şöyledir: Biz onlara ancak aziz ve celil olan Allah'ı razı edecek şeyi emrettik, başkasını değil. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Ona da hakkı ile riayet etmediler": İşaret edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar ruhbanlığı icat edenlerdir, bunu da cumhur, demiştir. Sonra bu kelamın manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Dinlerini değiştirdikleri ve bozdukları için ona riayet etmediler, bunu da Atıyye el-Avfi, demiştir. *İkincisi:* Kendilerine lazım kıldıkları şeyde

kusur ettikleri için. *Üçüncüsü:* Sonradan gönderilen Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i inkar ettikleri için. Bu iki görüşü Zeccac zikretmiştir.

İkincisi: Onlar ruhbanlığı icat edenlerin arkalarına düşenlerdir ki ilklerinin yoluna gitmemekle ona riayet etmediler. Bu manayı Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Onlardan iman edenlere mükafatlarını verdik": Bunlarda üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Muhammed'e iman edenlerdir. "Onlardan çokları da fasıklardır" onlar da ona iman etmeyenlerdir.

İkincisi: İman edenler, İsa'ya iman edenlerdir, fasıklar da müşriklerdir.

Üçüncüsü: İman edenler, ruhbanlığı uyduranlardır, fasıklar da onlara yanlış şekilde uyanlardır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَاٰمِنُوا بِرَسُولِه۪ يُؤْتِكُمْ
كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِه۪ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُوراً تَمْشُونَ بِه۪ وَيَغْفِرْ لَكُمْ
وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٢٨﴾ لِئَلَّا يَعْلَمَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَلَّا
يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ
يُؤْت۪يهِ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ ﴿٢٩﴾

28 – Ey o iman edenler, Allah'tan korkun ve Peygamberine iman edin ki, size rahmetinden iki pay versin, size onunla yürüyeceğiniz bir nur versin ve sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

29 – Ehl-i kitap Allah'ın lütfundan hiçbir şeye güçlerinin yetmeyeceğini ve lütfun Allah'ın elinde olduğunu; onu dilediğine vereceğini bilsinler. Allah büyük lütuf sahibidir.

"Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve Peygamberine iman edin": Müfessirlerin büyük çoğunluğu bunun Yahudi ve Hıristiyanlara hitap olduğu görüşündeler, mana da şöyledir: Ey Musa'ya ve İsa'ya iman edenler, Allah'tan korkun ve O'nun Resul'ü Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman edin. "Size iki pay versin" yani ki hisse ve iki nasip versin "rahmetinden". Zeccac şöyle demiştir: Kifl: Bineğin üze-

rindekini düşmekten koruyan örtüye denir, mana da şöyledir: Size iki pay versin de sizi günahların tehlikesinden muhafaza etsin. Biz de "kifl"in manasını Nisa: 85'te açıklamıştık. İki paydan ne murat edildiğinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Biri geçmiş peygamberlere imanlarından dolayı, diğeri de Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e imanları içindir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Biri dünya sevabıdır, ötekisi de ahiret mükafatıdır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Sizin için bir nur kılsın": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Kur'an'dır, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Sırat üzerinde önünüzü aydınlatacak olan nurdur, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Hidayettir, bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* İmandır, bunu da İbn Saib, demiştir.

"Liella ya'leme": "La" zaittir, Ferra şöyle demiştir: Araplar başında veya sonunda inkar bulunan kelamın başına dolgu maddesi olarak "la" getirir; bu da sonunda inkar bulunan bir kelamdır. Mana da: Ehl-i kitabın bilmesi için" demektir. "Ellayakdirune" güçlerinin yetmediğini "Allah'ın lütfundan hiçbir şeye" mana şöyledir: O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman edenlere iki mükafat verdi ki iman etmeyenlere Allah'ın lütfundan ne bir mükafat ne de bir nasip olmadığını bilsinler. "Gerçekten lütfun Allah'ın elinde olduğunu, onu dilediğine vereceğini bilsinler" onu da mü'minlere verdi. Bu iki ayette cumhurun görüşünün özeti budur. Bazıları da şuna kail olmuşlardır: Ehl-i kitaptan Müslüman olanlar hakkında "ondan önce kendilerine kitap verdiklerimiz ona iman ederler... onlara mükafatları iki kat verilir" *(Kasas: 52 - 54)* ayetleri inince, mükafatlarının fazla olmasıyla Müslümanlara karşı övündüler, bu da Müslümanlara zor geldi; bunun üzerine de bu iki ayet indi. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mukatil de böyle demiştir. Buna göre hitap Müslümanlaradır, mana da şöyle olur: Size iki mükafat verdi ki kitap ehli Allah'ın size özel olarak verdiği ve sizi bütün mahlukata üstün kıldığı lütuftan hiçbir şeye güçlerinin yetmediğini bilsinler. Katade de şöyle demiştir: "Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve Resul'üne iman edin..." ayeti inince, ehl-i kitaplar müslümanları kıskandılar; bunun üzerine de Allah Teala: "Ehl-i kitap bilsinler ki..." ayetini indirdi.



58-MÜCADELE SURESİ

Medine'de inmiştir. 22 ayettir.

O; İbn Abbas, Hasen, Mücahit, İkrime ve cumhura göre Medeni'dir. Ata'dan onun: İlk on ayetinin Medeni, kalanının ise Mekki olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. İbn Saib'ten de, onun: "Ma yekunu min necva selasetin" ayeti dışında Medeni olduğu da rivayet edilmiştir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ
يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Gerçekten Allah kocası hakkında seninle mücadele eden ve Allah'a şikayette bulunan kadının sözünü duydu. Allah karşılıklı konuşmanızı işitiyor, Çünkü Allah hakkıyla işiten, her şeyi görendir.

"Gerçekten Allah kocası hakkında seninle mücadele eden kadının sözünü duydu": İniş sebebi şöyledir: Hazreti Aişe'den şöyle dediği ri-

vayet edilmiştir: Bütün sesleri en ince teferruatına kadar işiten Allah pek yücedir, mücadele eden kadın geldi; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile konuştu; ben de evin bir köşesinde idim, onun konuşmasını işitiyordum; bir kısmını anlamıyordum. O ise kocasından şikayet ediyor ve: Ya Resulallah, kocam gençliğimi bitirdi, ben ona karnımı döşek yaptım; yaşım ilerleyip de çocuktan kesilince, bana zıhar yaptı. Allah'ım onu sana şikayet ediyorum, diyordu. Henüz evden ayrılmamıştı ki Cebrail bu ayetleri indirdi.[1]

Tefsiri: "Kad semiallahu" Zeccac şöyle demiştir: Mahreçleri yakın olduğu için dal'ı sin'e idgam etmek güzeldir; çünkü ikisi de dilin ucundan çıkan harflerdendir. Dal'ı ızhar ile okumak da caizdir; çünkü her ne kadar mahreci sinin mahrecine yakın ise de onun çıkış yeri ayrıdır. Dalın çıktığı yerden tı ile te çıkar. Bu üç harf aynı yerden çıkar; sin, ze ve sad da başka bir yerden çıkar. Bunlara safir (ıslık) harfleri denir. Mücadele eden kadının ismi hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Havle bint Saleb'dir, bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İkrime, Katade ve Kurazi de böyle demişlerdir.

İkincisi: Havle bint Huveylid'dir, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Havle bint Samit'tir, bunu da el-Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Havle bint Delic'tir, bunu da Ebu'l-Aliye, demiştir. Kocasının ismi de: Evs bin Samit'tir, ikisi de ensardan idiler.

İbn Abbas şöyle demiştir: Cahiliye döneminde bir erkek karısına Sen bana göre anamın sırtı gibisin, derdi, böylece karısı ona haram olurdu. İslam'da ilk zıhar yapan Evs'tir, sonra pişman oldu, karısına: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e git; ona sor, dedi. O da geldi; bunun üzerine bu ayetler indi.[2] Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile mücadelesi de şudur: Ona her seferinde: Sen kocana haram oldun dediği zaman: Allah'a yemin ederim ki boşamayı ağzına almadı, demesidir. O da: Bu hususta bana bir şey vahyedilmedi dedi. Kadın Allah'a şikayet etmeye başladı. Teşteki, teşku manasınadır. İştekeytü ma bi ve şekevtuhu (ona şikayet ettim) demektir. Kadın: Benim küçük çocuklarım var; eğer onları ona bırakırsam perişan olurlar; eğer yanıma alırsam aç kalırlar, dedi. Tehavur, karşılıklı konuşma (diyalog) de-

1 - Hakim, Müstedrek, 2/481. Sahihtir, demiş, Zehebi de ona katılmıştır; Beyhaki, es-Sünen el-Kübra, 7/382.
2 - Beyhaki, Sünen, 7/383.

mektir. Antere atını anlatırken şöyle demiştir:

Eğer karşılıklı konuşmanın ne olduğunu bilse idi dert yanardı,
Eğer konuşmanın ne olduğunu bilse idi, benimle konuşurdu.

الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ
مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا
مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٢﴾ وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ
مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا ذَٰلِكُمْ
تُوعَظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٣﴾ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ
مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعَامُ سِتِّينَ
مِسْكِينًا ذَٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ
وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٤﴾

2 – O kimseler ki kadınlarından zıhar yapıyorlar, o kadınlar onların anaları değildir. Onların anaları ancak onları doğuran kadınlardır. Gerçekten onlar hoşa gitmeyen ve yalan bir söz diyorlar. Şüphesiz Allah elbette çok affedici, çok bağışlayıcıdır.

3 – Kadınlarından zıhar edip de sonra dediklerine dönenler, temaslarından önce bir köle azat (ederler). İşte size verilen öğüt budur. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

4 – Artık kim bunu bulamazsa, temas etmelerinden önce arka arkaya iki ay oruç tutar. Kimin de buna gücü yetmezse, altmış fakiri doyurur. İşte bu, Allah'a ve Resul'üne iman etmeniz içindir. İşte bunlar Allah'ın hudutlarıdır. Kafirler için pek acıklı bir azap vardır.

"Ellezine yüzahirune minküm": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, ye'nin fethi, zının şeddesi ve fethi, henin de fethi ve elifsiz olarak "yazzahherune" okumuşlardır. Ebu Cafer, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, yenin fethi, zının şeddesi ile elifle, heyi de şeddesiz okumuşlardır. Asım da, yenin zammesi, zı ve he şeddesiz, he de iki yerde de meksur olarak elifle, "yüzahirune" okumuştur. İbn Mes'ud, ye, te ve elifle "yetezaherune" okumuştur. Übey bin Ka'b, ye, te, ye de şeddesiz, he şeddeli, elif-

siz olarak "yetezahherune" okumuştur. Hasen, Katade ve Dahhak, ye ile zının fethi, şeddesiz, he de meksur ve şeddeli olarak, "yezahherune" okumuşlardır. Mana da şöyledir: Onlara: Siz kadınlar analarımızın sırtı gibisiniz, dersiniz. "mahünne ümmehatihim": Çoğunluk tenin kesri ile okumuştur. Mufaddal da Asım'dan ref'ini rivayet etmiştir, mana da şöyledir: Mellavati tücalne kelümmehati biümmehatihim (anneleri gibi kılınan kadınlar onların anneleri değildir). Ferra da şöyle demiştir: Burada "ümmehatihim"in mansup olması, benin atılması iledir. Bu da Abdullah bin Mesud'un kıraatidir ki o, "mahünne biümmehatihim" okumuştur. "Mahaza beşerün" *(Yusuf: 31)* de böyledir, mana da: Mahaza bibeşerin, demektir. Be atılınca etkisi yerinde kalmıştır, o da nasbtır. Bu Hicaz halkının konuşmasına göredir. Necid halkı ise be'yi attıkları zaman merfu okur ve "mahünne ümmehatühüm" ve "mahaza beşerün" derler. Bir Arap bana şöyle bir şiir okudu:

Hüseyl'in bineği yaz sonunda iridir,
Amr'ın devesinin de semeri üzerinden indirilmez.

Hüseyl, kendisinin kavminin bir kolu olduğunu zannediyor.
Ey Hüseyl, sen ne kolsun, ne de köksün.

"Gerçekten onlar" yani zıhar yapanlar "elbette kötü bir söz söylüyorlar": Eşlerini annelerine benzetmekle, hâlbuki anneleri ebediyen haramdır; eşleri ise öyle değildir. "Ve yalan" bir söz söylüyorlar. "Şüphesiz Allah elbette çok affedici, çok bağışlayıcıdır" zira size bunun kefaretini meşru kılmıştır.

"Sümme yeudune lima kalu": "Lima"daki lam "ila" manasınadır, mana da şöyledir: Sonra kendi nefislerine haram ettikleri zevceleriyle teması yeniden temasa azmetmekle helal etmeye dönerlerse. Ferra da, ayetin manası şöyledir, demiştir: Dediklerinden ve dedikleri şeyi bozmaya dönerlerse. Said bin Cübeyr de, mana şöyledir demiştir: Kendi nefislerine haram ettikleri cimaa yeniden dönmek isterlerse. Hasen, Tavus ve Zühri: Avd cimadır demişlerdir ki bu da bizim dediğimiz aynı manayadır. Şafii de şöyle demiştir: O zıhardan sonra boşaması mümkün iken boşamayıp da tutmasıdır. Eğer böyle bir şey olursa, kefaret vermesi kesinleşir. Çünkü o, zıharla kadının haram olmasını kastetmiştir. Eğer bunun arkasından talak verirse, başladığı şeye dönmüş olur. Eğer talakı telaffuz etmezse, başladığı şeye pişman olmuş olur ki bu da eski haline dönmektir; o zaman da kefaret vacip olur Davud da şöyle demiştir: O, kelimeyi ikinci kez tekrar etmektir, çünkü "dönerler" sözünün manası, lafzı tekrar etmeyi gösterir. Zeccac da şöyle demiştir: Bu, dili bilmeyenin görüşüdür. Ebu Ali el – Farisi de

şöyle demiştir: Bunda onların iddia ettikleri gibi bir şey yoktur; çünkü dönmek daha önce yapmadığı şey için de olur. Ahirete mead denilmiştir; hâlbuki kimse önceden orada değildi. Şair Hüzeli de şöyle demiştir:

Delikanlı sanki orta yaşlı birine döndü, dedikleri,
Hak dışı bir şey değildi, böylece kınayan kadınlar da rahat etti.

Biz de bunu "işler Allah'a döndürülür" *(Bakara: 210)* ayetinde şerh etmiştik. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kim zıhar ikinci kez telaffuz edilmeden gerçekleşmez sanırsa, bu hiçbir şey değildir. Çünkü insanlar zıharın bir lafızla gerçekleşeceğine icma etmişlerdir. Ayetin tevili şöyledir: Cahiliye halkı zıharla boşarlardı, Allah Teala da İslam'da zıharın hükmünü onlardaki hükmünden çıkardı ve "karılarına zıhar yapanlar" ayetini indirdi ki cahiliyeye dönmeyi murat etti. "Sonra da dönerler" dedi ki, İslam'da dönerler, yani dedikleri bu söze dönerler, demektir. "Bir köle azat etmektir": Müfessirler şöyle demişlerdir: Onların bunu yapmaları yahut bir köle azat etmeleri gerekir. Kadının imanlı olması şart mıdır? İmam Ahmet'ten bu hususta iki görüş vardır.

"Temas etmelerinden önce": Bu da cimadan kinayedir. Ulema zıhar yapanın ellemek veya öpmekle istifade etmesi caiz midir, diye ihtilaf etmişlerdir. İmam Ahmet'ten bu hususta da iki görüş vardır.

Ebu'l – Hasen Ahfeş, ayetin takdiri şöyledir, demiştir: "Kadınlarına zıhar yapanlar, dedikleri şeyden dolayı bir köle azat ederler", sonra da kadınlarına dönerler.

Zıhar eden kefaret vermeden önce cima ederse, günahkar olur, kefaret de kesinleşir. Ebu Hanife de: Zıhar da kefaret de düşer, demiştir. Alimler, üzerine vacip olan şeyi yapan kimse hakkında ihtilaf etmişlerdir: Hasen, Said bin Müseyyeb, Tavus, Mücahit, İbrahim ve İbn Sirin: Ona bir kefaret gerekir, demişlerdir. Zühri ile diğerleri de: İki kefaret gerekir, demişlerdir. Eğer: Sen bana bugün anamın sırtı gibisin, derse, günün geçmesiyle zıhar iptal olur. Bu bizim arkadaşlarımızın, Ebu Hanife, Sevri ve Şafii'nin görüşüdür. İbn Ebi Leyla, Malik ve Hasen bin Salih de: Sonsuza kadar zıhar yapmış olur, demişlerdir.

Cariyeye zıhar yapma hususunda da ihtilaf etmişlerdir: İbn Abbas: Cariyede zıhar yoktur, demiştir; Said bin Müseyyeb, Şa'bi, Nahai, Ebu Hanife ve Şafii de böyle demişlerdir. Said bin Cübeyr, Tavus, Ata, Evzai, Sevri ve Malik de: O zıhardır, demişlerdir. Ebu Talib, İmam Ahmed'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Cariyesinden zıhar yapmış olmaz, ancak ona zıhar kefareti lazım gelir, nitekim kadın da kocasından zıhar yaparsa, zıhar yapmış olmaz, ona zıhar kefareti lazım gelir.

Birkaç kere zıhar yapan hakkında ihtilaf etmişlerdir: Ebu Hanife ile Şafii: Eğer ayrı ayrı meclislerde yaparsa, ona o kadar kefaret lazım gelir; eğer bir mecliste olursa, bir kefaret yeter, demişlerdir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bizim arkadaşlara göre ise, bir kefaret lazım gelir, ister bir mecliste olsun, ister ayrı ayrı meclislerde olsun, kefaret vermedikçe böyledir. Bu da Malik'in görüşüdür.

"İşte size verilen öğüt budur": Zeccac şöyle demiştir: Bu ağırlaştırma size verilen bir öğüttür, mana da şöyledir: Kefaretin ağırlığı zıharı bırakmanız sizin için bir öğüttür.

"Kim bulamazsa" yani bir köle bulamazsa, "iki ay oruç tutar": Yani iki ay oruç tutması gerekir. "Arka arkaya. Kimin de buna gücü yetmezse" yani oruç tutmaya "onun kefareti altmış fakiri doyurmaktır. Bu": Yani anlattığımız bu farz "Allah'a ve Resul'üne iman etmeniz içindir": Yani bunu Allah'ın emrettiğini tasdik etmeniz ve bunu Resul'ün de getirdiğini ikrar etmeniz içindir. "İşte bunlar Allah'ın hudutlarıdır" yani Allah'ın zıharda tarif ettiği kefaretlerdir. "Kafirler için pek acıklı bir azap vardır": İbn Abbas şöyle demiştir: Bunu inkar edip yalanlayanlar için.

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ
كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ
وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٥﴾ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ
بِمَا عَمِلُوا أَحْصَاهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٦﴾
أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ
إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَدْنَى مِنْ ذَٰلِكَ
وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ
إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٧﴾

5 – O kimseler ki Allah'a ve Resul'üne muhalefet ediyorlar, kendilerinden öncekiler perişan edildiği gibi onlar da perişan edildiler. Gerçekten açık açık ayetler indirdik. Kafirler için aşağılayıcı bir azap vardır.

6 – O günde ki Allah onların hepsini diriltecek de onlara yaptıklarını soracaktır. Allah onu saydı (kaydetti), onlarsa onu unuttular. Allah her şeye hakkıyla şahittir.

7 – Görmedin mi, Allah göklerde ve yerde ne varsa, bilir. Üç kişinin fısıltısı olsa, mutlaka O, dördüncüleridir. Beş kişinin olsa, mutlaka O, altıncılarıdır. Bundan daha az ve daha çok da olsa, mutlaka O, nerede olsalar, onlarla beraberdir. Sonra da onlara yaptıklarını kıyamet gününde haber verir. Şüphesiz Allah her şeyi pekiyi bilendir.

"İnnellezine yuhaddunallaha ve resulehu" burada geçen muhaddenin manasını Tevbe: 63', "kübitü" kelimesinin manasını da Al – İmran'da "ev yekbitehüm" *(Al-i İmran: 127)* kavlinde zikretmiştik. İbn Abbas şöyle demiştir: Onlardan önce peygamberlerle savaşanlar perişan oldukları gibi onlar da Hendek savaşında yenilmekle perişan oldular.

"O günde ki Allah hepsini kaldıracak" yani kabirlerinden, "yaptıklarını onlara haber verecektir" emrine karşı gelmeleri ve farzlarını zayi etmeleri gibi günahlarını. "Allah onu saydı" yani aleyhlerine kaydetti, "onlarsa onu unuttular. Allah her şeye" gizli ve açık yaptıklarına "şahittir". "Görmedin mi?" Yani bilmedin mi, demektir.

"Ma yekunu min necva selasetin": Ebu Cafer, te ile "ma tekunu" okumuştur. İbn Kuteybe de, necva: Gizli konuşma, fısıltıdır, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Üç kişinin bir halvete çekilip gizli bir şey konuşmalarıdır. "Mutlaka O, dördüncüleridir": Yani onu bilir. "Necva" necve'den türemedir ki yüksek yer demektir. Yakup ref' ile "vela ekseru" okumuştur. Dahhak da "mutlaka onlarladır": İlmi onlarladır, demiştir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوٰى ثُمَّ
يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ
الرَّسُولِ وَإِذَا جَاؤُكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللّٰهُ وَيَقُولُونَ
فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللّٰهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا
فَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٨﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا
بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوٰى

وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ٓي اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩﴾ اِنَّمَا النَّجْوٰى مِنَ الشَّيْطَانِ
لِيَحْزُنَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَلَيْسَ بِضَٓارِّهِمْ شَيْـٔاً اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ
وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾

8 – Fısıltı etmekten yasaklanıp da sonra yasaklandıkları şeye geri dönenleri ve günahla düşmanlıkla ve Peygambere isyanla fısıldaşanları görmedin mi? Sana geldikleri zaman seni Allah'ın selamlamadığı şeyle selamlarlar ve içlerinden: "Dediğimiz şeyle Allah bize azap etmeli değil miydi?" derler. Cehennem onlara yeter. Oraya girecekler. Orası ne kötü dönüş yeridir.

9 – Ey o iman eden kimseler, gizli konuştuğunuz zaman günahla düşmanlıkla ve Peygambere isyanla gizli konuşmayın; iyilikle ve takva ile gizli konuşun. Kendisine toplanacağınız Allah'tan korkun.

10 – Fısıltı ancak, iman edenleri üzmesi için şeytandandır. Allah'ın izni olmadan onlara hiçbir şeyle zarar vermez. Mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsinler.

"Fısıltı etmekten yasaklananları görmedin mi?": İniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Yahudiler ve münafıklar hakkında indi, şöyle ki onlar mü'minleri bırakıp kendi aralarında fiskos ederler, mü'minlere bakarak göz kırparlardı. Mü'minler de onların fiskos ettiklerini görünce: Mutlaka askeri birlikle çıkan akraba ve kardeşlerimizin öldürüldüğünü veya öldüğünü veyahut başlarına bir musibet geldiğini biliyorlardır, derler bu da onları üzerdi. Arkadaşları dönünceye kadar bu tereddüt içinde kalırlardı. Bu durum uzayıp da çoğalınca mü'minler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e şikayet ettiler; o da onlara mü'minlerin yanında böyle gizli konuşmamalarını emretti. Onlarsa buna son vermediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Yahudiler hakkında indi, bunu da Mücahit, demiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Yahudilerle Resulullah'ın arasında barış olmuştu, onlar bir Müslümanı tek başına gördükleri zaman kendi aralarında fiskos ederlerdi, o Müslüman da kendini öldürmeyi veya kendine bir kötülük yapmayı konuştuklarını zannederdi; korkusundan yolu terk ederdi. Bu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e ulaştı, onları fiskostan men etti. Onlarsa vazgeçmediler, bunu tekrar yaptılar. Bunun üzerine bu ayet indi. İbn Saib de şöyle demiştir: Münafıklar

hakkında indi. Necva da: fiskos etmektir. "Sonra dönerler" yasaklandıkları fiskosa demektir. "Ve yetenacevne" Hamze, Zeyd rivayeti dışında Yakup ve Revh da "yeteneccevne" okumuşlardır, diğerleri ise elifle "veyetenacavne" okumuşlardır. "Günah ve düşmanlıkla fısıldaşmalarının" manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Müslümanları üzecek şeyle fısıldaşırlardı; bundan da doğal olarak günah ve düşmanlık meydana gelir; birbirlerine de Peygambere isyan etmeyi tavsiye ederlerdi.

İkincisi: Peygamberin yasağından sonra fiskos ederlerdi ki bu da günah, düşmanlık ve Peygambere isyan demektir.

"Sana geldikleri zaman seni Allah'ın selamlamadığı şeyle selamlarlar": Kimler hakkında indiğinde iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Yahudiler hakkında indi, Hazreti Aişe radıyallahu anha şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bazı Yahudiler geldiler: Essamu aleyke, ya Ebelkasım, (ölüm üzerine olsun) dediler. Ben de: Ölüm sizin üzerinize olsun ve Allah canınızı alsın, dedim. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Sakin ol, ya Aişe, şüphesiz Allah kaba konuşanı, kaba konuşmaya çalışanı sevmez, dedi. Ben de: "Ya Resulallah, dediklerini duymadın mı?" dedim. O da şöyle dedi: "Benim de nasıl karşılık verdiğimi görmedin mi? Ben de onlara: Sizin üzerinize olsun, dedim. Bunun üzerine bu ayet indi.[3] Zeccac da, sam: Ölümdür, demiştir.

İkincisi: Münafıklar hakkında indi, bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Hayyevke"nin manası şöyledir: Seni Allah'ın selamlamadığı şekilde selamlarlar. Onlar: Samun aleyke, derlerdi. Yanından çıkınca da içlerinden veyahut birbirlerine: Eğer peygamber olsa idi ona dediğimiz bu söz dolayısıyla azap edilirdik, derlerdi.

"Ey o iman eden kimseler, gizli konuştuğunuz zaman": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Münafıklar hakkında indi, mana da şöyledir: "Ey o kendi iddialarına göre iman edenler. Bu da Ata ile Mukatil'in görüşleridir.

İkincisi: O mü'minler hakkındadır, mana da şöyledir: Bu, onları münafıklarla Yahudilerin yaptıkları şeylerden men ediyor. Bu da içlerinde Zeccac'ın da bulunduğu bir cemaatin görüşüdür.

---

3 - Müslim, Selam, hadis no, 10, 11, 13; Ahmed, Müsned, 6/37, 116, 134, 135, 199, 229.

"Tetenacev": Bir grup böyle elifle okumuşlardır, yalnız Yakup "felateteneccev" okumuştur. "İyilik" itaat, "takva" da isyan etmemektir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: "İyilik" doğruluk, "takva" da yalan söylememektir. Sonra da Yahudilerle münafıkların yaptıklarının şeytandan olduğunu zikredip "ancak fısıltı şeytandandır" dedi. Yani onun süslemesidir, mana da şöyledir: Bunu ancak o süslü gösterir. "İman edenleri üzmesi için": Biz de bu gizli konuşmadan mü'minleri üzen şeyleri az önce açıklamıştık. "Onlara hiçbir şeyle zarar veremez": Yani şeytan hiçbir şekilde onlara zarar veremez, "ancak Allah'ın izni ile zarar verir" yani dilemesiyle demektir. "Mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsinler": Yani işlerini ona ısmarlasınlar.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا
إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا
قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ
أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١﴾

11 – Ey o iman edenler, size: "Meclislerde genişleyin" denildiği zaman genişleyin ki, Allah da size genişlik versin. Size: "Kalkın" denildiği zaman, hemen kalkın. Allah içinizden iman edenleri yükseltir. Kendilerine ilim verilenleri ise derecelerle (yükseltir). Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"İza kıyle leküm tefessehu filmecalisi": Asım çoğul olarak "filmecalisi" okumuştur. Zira her oturanın bir meclisi (oturduğu yeri) vardır, mana da şöyledir: İçinizden herkes yeni gelene yer versin. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, birkaç mü'min hakkında inmiştir, onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in meclisine koşarlardı; muhacirler ve İslam'a ilk girenler geldikleri zaman, mecliste yer bulamazlardı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de kendinden bazı şeyleri almaları için fazilet sahibi kimselerin kendine yakın oturmalarını isterdi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem mescidin dar sofasında oturuyordu, Bedir gazilerinden birkaç kişi geldi, içlerinde de Sabit bin Kays bin Şemmas vardı; selam verdiler, kendilerine yer açılmasını beklediler; bazıları yer açtı, bazıları da öyle kaldılar. Bu da Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hoşuna gitmedi: Ey fülan, kalk, ey fülan, sen de kalk, dedi. Ayakta duran önder kimselerin sayısınca adam kal-

dırdı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, kalkanların yüzlerinde hoşnutsuzluk gördü; münafıklar bu hususta konuşup, Allah'a yemin ederiz ki, adil davranmadı, dediler; işte ayet bunun üzerine indi. Katade de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in meclisinde yer kapmak için rekabet ederlerdi; biri geldiği zaman yerlerini esirgerlerdi. Allah da onlara birbirlerine yer vermelerini buyurdu. Müfessirler, şöyle demişlerdir: "Tefessehu"nun manası, genişleyin, demektir. Çünkü onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in etrafında sıkışarak otururlardı; başkası onun yanında yer bulamazdı. Bütün insanlar ondan eşit nasip alsınlar diye onlara başkalarına da yer vermelerini ve Bedir gazileri ve diğer önemli kimselerin üstünlüklerini göstermelerini emretti.

Burada "meclis"ten ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, savaş meclisidir ve harp siperleridir, bir adam savaş safına gelir, onlara: Yer verin, derdi; onlar da savaşa hırslarından dolayı bunu kabul etmezlerdi. Bu; İbn Abbas, Hasen, Ebu'l – Aliye ve Kurazi'nin görüşleridir.

İkincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in meclisidir, bunu da Mücahit, demiştir. Katade de şöyle demiştir: Bu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile özellikle onun çevresinde oturanlara aittir.

Üçüncüsü: Bütün zikir meclisleridir, bu da yine Katade'den rivayet edilmiştir. Ali bin Ebu Talib, Ebu Rezin, Ebu Abdurrahman, Mücahit, Hasen, İkrime, Katade, İbn Ebi Able ve A'meş de "çoğul şeklinde elifle : "Tefessuhu filmecalisi" okumuşlardır.

"Yefsehillahu leküm": Allah da size cennette ve meclislerinde geniş yer versin, demektir. "Ve iza kıylenşuzu": Nafi, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan, şin'in ref'i ile "ünşuzu fenşuzu" okumuşlardır. İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai de, ikisinde de şin'in kesri ile okumuşlardır. "Ünşüzü"nun manası: Ayağa kalkın, demektir. İkisi de lügattir. Bu kalkmaktan ne murat edildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, namaza kalkmaktır; bazı adamlar bunu ağırdan alırlardı; onlara: Namaz için çağrıldığı zaman kalkın, denildi. Bu da İkrime ile İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: O, düşmanla savaşmak için kalkmaktır, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: O; savaş, iyiliği emir vb. gibi her türlü hayra kalkmaktır, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in evinden çıkmaktır; çünkü onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in evinde oturdukları zaman en son kalkan kendileri olmak için uzun otururlardı. Bu nedenle, kendilerine: Kalkın, denildiği zaman, kalkmaları emredildi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: Mana şöyledir: Kardeşleriniz için kalkın, davranın ve yer verin. Bunu da Salebi demiştir.

"Allah içinizden iman edenleri yükseltir": Yani onları imanları dolayısıyla imanda aynı derecede olmayanların üzerine çıkarır, demektir. "Kendilerine ilim verilenleri ise derecelerle yükseltir" alim olmayanların üzerine. Bu yükseltme dünyada mıdır yoksa ahirette midir? Bunda da iki düşünce vardır:

Birincisi: Bu, cennetteki derecelerin yükselmesini haber vermektedir. *İkincisi:* O dünyadaki yerlerinin yükselmesidir; o zaman dereceleri din ve ilimdeki faziletlerine paralel olarak yükselir. İbn Mes'ud şöyle derdi: Bu ayeti iyi anlayın ve sizi ilme teşvik etsin, çünkü Allah alim mü'mini alim olmayanın üzerine fazla derecelerle yükseltecektir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ
صَدَقَةً ذَٰلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ
﴿١٢﴾ ءَأَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا
وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ
وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٣﴾

12 – Ey o iman eden kimseler, Peygamber'le gizli konuştuğunuz zaman, gizli konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Eğer bulamazsanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

13 – Gizli konuşmanızdan önce sadakalar takdim etmekten korktunuz mu? Madem ki yapmadınız, Allah da size tövbe bahşetti, öyleyse namazı dosdoğru kılın, zekatı verin ve Allah'a ve Resul'üne itaat edin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"Peygamberle gizli konuştuğunuz zaman": İniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: İnsanlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e sordular, öyle ki onu zor duruma soktular, Allah da Peygamberine hafiflik vermek istedi; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bu zenginler hakkında indi, çünkü onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile gizli konuşurlardı, meclislerde fakirlere yer bırakmazlardı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bundan hoşlanmadı, bunun üzerine bu ayet indi. Fakir olanlar verecek bir şey bulamadılar, zenginler ise cimri davrandılar; bu da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabına zor geldi, bunun üzerine bu müsaade indi. Bunu Mukatil bin Hayyan, demiş; Mukatil bin Süleyman da benzer görüş beyan etmiştir; ancak o şöyle demiştir: O zaman fakirler de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile özel konuşma imkanı buldular. Zenginler içinde Ali bin Ebu Talip'ten başkası sadaka takdim etmedi.

Mücahit, Ali bin Ebu Talip'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah'ın kitabında bir ayet vardır ki onunla benden önce amel eden olmadı, benden sonra da olmayacaktır; o da: Gizli konuşma ayetidir. Benim bir dinarım vardı, onu on dirheme bozdurdum; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile her gizli konuşmak istediğimde bir dirhem sadaka verdim. Öteki "sadaka vermekten korktunuz mu...?" ayeti onu neshetti.

"Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir": Yani gizli konuşmadan önce sadaka vermeniz sizin için daha hayırlıdır, onda Allah'a itaat vardır ve günahlarınızı daha çok temizleyicidir. "Eğer bulamazsanız": Yani ey fakirler, bu imkanı bulamazsanız "şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir": Çünkü imkan bulamayanı affetmiştir.

"Korktunuz mu?": Yani sadaka vermekle fakirlikten mi korktunuz? "Allah size tövbe bahşetti": Yani sizden vazgeçti, sadakanın vacipliğini nesh etmekle hükmü hafifletti. Mukatil bin Hayyan şöyle demiştir: Bu, ancak on gün sürdü. Katade de: Ancak gündüz bir saat yürürlükte kaldı, demiştir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا
غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَا مِنْهُمْ وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَهُمْ
يَعْلَمُونَ ﴿١٤﴾ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ
﴿١٥﴾ اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ

مُهِينٌ ﴿١٦﴾ لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا
أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٧﴾ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا
فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ أَلَا إِنَّهُمْ
هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٨﴾ اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنْسَاهُمْ ذِكْرَ
اللَّهِ أُولَٰئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٩﴾

14 – Allah'ın gazap ettiği bir kavmi dost edinenleri görmedin mi? Onlar; ne sizden ne de onlardandır. Onlar bilerek yalan üzerine yemin ederler.

15 – Allah onlar için çetin bir azap hazırladı. Gerçekten onların yaptıkları ne kötüdür!

16 – Yeminlerini kalkan edip (insanları) Allah'ın yolundan çevirdiler. Artık onlar için alçaltıcı bir azap vardır.

17 – Ne malları ne de evlatları onlardan Allah'tan hiçbir şey savmaz. İşte onlar ateşin arkadaşlarıdır. Onlar orada ebedidirler.

18 – Hatırla o günü ki Allah onları toptan diriltecek; size yemin ettikleri gibi O'na da yemin edecekler. Kendilerinin bir şey üzerinde (bir şey) olduklarını sanıyorlar. Bilin ki gerçekten onlar, yalancıların ta kendileridir.

19 – Şeytan onlara hakim oldu da onlara Allah'ın zikrini unutturdu. İşte onlar şeytanın partisidir. Bilin ki şeytanın partisi, ziyan edenlerin ta kendisidir.

"Allah'ın gazap ettiği bir kavmi dost edinenleri görmedin mi?": Yahudileri dost edinen ve mü'minlerin sırlarını onlara aktaran münafıklar hakkında inmiştir. Süddi ile Mukatil şöyle demişlerdir: Ayet, münafık Abdullah bin Nebtel hakkında indi; o, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile oturur, konuştuğu şeyleri Yahudilere iletirdi. Bir gün yanına girdi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ona: "Sen ve arkadaşların bana niçin sövüyorsunuz?" dedi. O da böyle bir şey yapmadığına Allah'a yemin etti. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de ona: "Yaptın" dedi. Onlar da, sövmediklerine dair Allah'a yemin ettiler. Allah da bunun üzerine bu ayetleri indirdi. Hakim Ebu Abdullah,

"Sahih"inde, İbn Abbas hadisi olarak şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem odalarından birinin gölgesinde oturuyordu, yanında da bir bölük Müslüman vardı: "Size bir adam gelecek, size şeytan gözüyle bakacaktır. Geldiği zaman onunla konuşmayın" dedi. Gök gözlü bir adam geldi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onu çağırdı: "Sen ve filan ve filan bana niçin sövüyorsunuz?" dedi. Adam gidip onları çağırdı; Allah'a yemin ettiler, özür dilediler. Bunun üzerine Allah Teala. "Hatırla o günü ki Allah onları toptan diriltecek..." ayetini indirdi.[4]

Tefsir: Dost edinenler: Münafıklardır. Gazaba uğrayanlar da Yahudilerdir. "Onlar sizden değildir": Yani münafıklar Müslümanlardan da Yahudilerden de değildir, demektir. "Yalan yere yemin ederler": O da iniş sebebinde anlattığımız şeylerdir. Bazıları da şöyle demişlerdir:

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e sövmediklerine ve Yahudileri dost edinmediklerine yemin ettiler. "Bilerek" yani kendilerinin yalancı olduklarını bilerek demektir. "Yeminlerini kalkan edindiler": Yani onu ölümden korunmak için bir engel edindiler.

İbn Kuteyb de, mana şöyledir, demiştir: Yalanın arkasına sığındılar; ceza görmelerini gerektirecek bir şey çıktıkça yalan yere yemin ettiler. "Allah'ın yolundan çevirdiler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İnsanları İslam dininden çevirdiler, bunu da Süddi, demiştir.

İkincisi: Öldürülmek ve mallarını almakla kendilerine karşı cihat yapılmasını men ettiler.

"O'na yemin edecekler": Mukatil ile Katade şöyle demişlerdir: Ahirette mü'min olduklarına yemin edecekler, tıpkı dünyada dostlarına yemin ettikleri gibi. "Kendilerini bir şey sanıyorlar" yalan yeminlerinden dolayı. "Bilin ki onlar, yalancıların ta kendileridir". Sözlerinde ve yeminlerinde.

"İstahveze aleyhimüş şeytan" Ebu Ubeyde: Şeytan onları mağlup ve alt etti, demiştir. Biz de bunu Nisa suresi "nestahviz aleyküm" kavlinde açıklamıştık (ayet: 141).

Bundan sonrası ise "onlar alçakların arasındalar" kavline kadar açıktır. Alçaklar da: Mağluplar demektir. Onlar için dünyada zillet, ahirette de rezalet vardır.

4 - Hakim, Müstedrek, 2/482. Sahihtir ve Müslim'in şartını haizdir, demiş; Zehebi de onu onaylamıştır.

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَٰئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ ﴿٢٠﴾
كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢١﴾
لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ
وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ
أُولَٰئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا
عَنْهُ أُولَٰئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٢٢﴾

20 – Şüphesiz Allah'a ve Peygamberine muhalefet edenler, işte onlar alçakların arasındalar.

21 – Allah: "Elbette ben ve Peygamberim galip olacağız" diye yazdı. Şüphesiz Allah çok güçlüdür, mutlak galiptir.

22 – Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir kavmi, Allah'a ve peygamberine muhalefet eden kimselere sevgi besler bulamazsın; ister ki babaları yahut oğulları yahut kardeşleri veyahut akrabaları olsunlar. İşte Allah onların kalplerine imanı yazdı ve onları kendinden bir ruh ile destekledi. Onları altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacak, orada ebedi kalıcılar olarak. Allah onlardan razı oldu, onlar da O'ndan razı oldular. İşte onlar Allah'ın partisi. Bilin ki şüphesiz Allah'ın partisi, onlar muratlarına erenlerdir.

"Allah yazdı": Yani hükmetti, demektir "leağlibenne ene ve rüsüliye" Nafi ile İbn Amir, ye'nin fethi ile bu şekilde okumuşlardır.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Savaş emri ile gönderilen peygamberler sonunda kazanmışlardır. Savaşla gönderilmeyenler de delille galip gelmişlerdir. "Şüphesiz Allah çok güçlüdür, mutlak galiptir": Kendi partisini hor olmaktan koruyacaktır.

"Latecidü kavmen...": Ayetin kimler hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Ebu Ubeyde bin el – Cerrah hakkında indi, çünkü o, Uhut savaşında babasını öldürmüştü; Ebu Bekir hakkında da indi, çünkü o da Bedir savaşında oğlunu düelloya davet etmiş: Ya

Resulullah, bırak beni, öncü bölükte olayım, demişti. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: Ey Ebu Bekir, sana çok ihtiyacımız var, demişti. Aynı zamanda Mus'ab bin Umeyr hakkında indi; çünkü o da kardeşi Ubeyd bin Hamne'yi Uhut savaşında öldürmüştü. Amr da kardeşi As bin Hişam'ı Bedir savaşında öldürmüştü. Ali ile Hamza hakkında da indi; çünkü o ikisi de Uhut savaşında Utbe ile Şeybe'yi öldürmüşlerdi. Bunu da İbn Mes'ud, demiştir.

İkincisi: Ebu Bekr es - Sıddik hakkında indi; şöyle ki babası Ebu Kuhafe, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e sövdü; Ebu Bekir de ona bir tokat vurup yere düşürdü, sonra da bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e anlattı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: "Bunu yaptın mı?" dedi. O da: Evet, deyince, Efendimiz: Bir daha öyle bir şey yapma, dedi. Ebu Bekir de: Vallahi, eğer yanımda kılıç olsa idi onu kesinlikle öldürürdüm, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi.

Üçüncüsü: Abdullah bin Übey hakkında indi; o, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında oturuyordu; Resulullah su içti, Abdullah da: Ya Resulallah, artığını ver, dedi. O da: "Ne yapacaksın?" dedi. O da: Babama içireceğim, belki Allah onun kalbini temizler, dedi. O da verdi, Abdullah da suyu babasına getirdi. "Bu nedir?" dedi. O da: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in artığıdır, belki Allah kalbini temizler, dedi. O da: Annenin sidiğini getirseydin, dedi. O da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e döndü: Ya Resulallah, izin ver, babamı öldüreyim, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Ona nazik davran ve ona iyilik et, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Süddi, demiştir.

Dördüncüsü: O, Hatıb bin Ebi Beltea hakkında indi, o da Mekkelilere Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in üzerlerine yürümek istediğini yazdı. Bunu da Mukatil demiş; Ferra ile Zeccac da bunu tercih etmişlerdir.

Bu ayet şunu açıkça ortaya koymuştur ki kafirlerle dostluk kurmak, imanın sıhhatine zararlıdır ve mü'min bir kimse babası yahut oğlu veyahut aşireti de olsa bir kafirle dostluk kuramaz.

"İşte onlar": Yani Allah ve Resul'üne muhalefet edenle dostluk kurmayanlar, "ketebe fi kulubihimül imane (Allah kalplerine imanı yazmıştır): Mufaddal Asım'dan rivayet ederek onun kâfın ve "el - imanu"daki nunun da ref'i ile okuduğunu rivayet etmiştir. Yazma hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: İmanı kalplerine yerleştirdi, bunu da Rebi bin Enes, demiştir.

İkincisi: Kalplerinde imanı kıldı, bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Kalplerinde iman olduğunu Levh-i Mahfuz'a yazdı. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

Dördüncüsü: İmanlarına hükmetti. Kalplerin zikredilmesi, imanın yeri olmasındandır. Bunu da Salebi zikretmiştir.

Beşincisi: Kalplerinde imanı topladı, o da kemale erdi. Bunu da Vahidi, demiştir.

"Onları destekledi": Yani takviye etti, "kendinden bir ruh ile", burada ruhtan ne murat edildiği hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: O zaferdir, bunu da İbn Abbas ile Hasen, demişlerdir. Bu zafere ruh denilmesi, durumlarını canlandırmasındandır.

İkincisi: İmandır, bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: Kur'an'dır, bunu da Rebi, demiştir.

Dördüncüsü: Rahmettir, bunu da Mukatil, demiştir.

Beşincisi: Cebrail aleyhisselam'dır, Allah onları Bedir savaşında onunla takviye etti. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Allah'ın partisi"ne gelince, Zeccac şöyle demiştir: Onlar Allah'ın beğenip seçtiği topluluğa dahil olanlardır. "Elâ" kelimesi uyarmak ve kıssayı tekit etmek içindir.

-



59-HAŞR SURESİ

Medine'de inmiştir. 24 ayettir.

Tamamı icma ile Medeni'dir.

Müfessirler tamamının Nadiyr oğulları hakkında indiğini söylemişlerdir. İbn Abbas bu sureye "Nadiyr oğulları suresi" derdi. Kıssaları şöyledir:

Tefsir ve siyer alimleri şöyle anlatmışlardır: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Kuba mescidine çıktı, yanında da birkaç ashabı vardı. Orada namaz kıldı, sonra Nadiyr oğullarına gitti, bir diyet hususunda kendisine yardım etmelerini istedi. Aman verdiği iki adam öldürülmüştü, onları da Amr bin Ümeyye ed – Damri bilmeden öldürmüştü. Onlar da: Peki, dediler ve ona ihanet etmek istediler. Amr bin Cahhaş: Ben damın başına çıkar, onun üzerine bir kaya parçası atarım, dedi. Sellam bin Mişkem de: Yapmayın, aklınızdan geçen ona haber verilir, dedi. Haber Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e ulaştı, o da hızlıca kalktı, Medine'ye yöneldi. Ashabı da arkasına düştüler: "Niçin kalktığını bilemedik?" dediler. O da: Yahudiler bana ihanet etmek istediler, bunu bana Allah bildirdi, ben de kalktım, dedi. Onlara Muhammed bin Mesleme'yi gönderdi: Benim memleketimden çıkın, benimle beraber oturmayın, mademki bana bunu yapmak istediniz, çıkın, size on gün süre verdim. Ondan sonra kim görülürse boynunu vururum, dedi. Onlar da hazırlanmak için birkaç gün kaldılar. Abdullah bin Übey onlara: Çıkmayın, yanımda kavmimden ve başkalarından iki bin adam

vardır, Kurayza da size imdat eder, zaten Gatafanlılar da müttefikinizdir, diye haber gönderdi. Huyey bin Ahtab, İbn Übey'in dediklerine kandı; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Biz çıkmıyoruz, elinden geleni yap, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem tekbir getirdi, tekbirini duyan Müslümanlar da tekbir getirdiler. Kendisi: Yahudiler savaş açtı, dedi. Sonra ashabıyla birlikte üzerlerine yürüdü. Onu görünce ok ve taşlar alarak kalelerine çekildiler. Kurayzalılar onlara yardıma gelmedi, İbn Übey ile müttefikleri Gatafanlılar da onları yalnız bıraktılar. Başkanları Ka'b bin Eşref idi, Mekke'ye gitmiş, Resulullah'a karşı müşriklerle antlaşma yapmıştı. Allah bunu Resul'üne haber verdi o da Muhammed bin Mesleme'yi gizlice ona gönderdi; o da onu öldürdü. Resulullah onları kuşattı, hurma ağaçlarını kesti: Onlar da: Ülkenden çıkıyoruz, dediler, böylece onları Medine'den sürdü. Bazıları Şam'a, bazıları da Hayber'e gittiler. Resulullah onların silahlarını ve mallarını aldı; elli zırh, elli miğfer ve üç yüz kırk kılıç buldu.

Tefsirine gelince: Bu surenin girişini Hadid: 1'de zikretmiştik.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١﴾ هُوَ
الَّذ۪ٓي اَخْرَجَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِاَوَّلِ
الْحَشْرِۜ مَا ظَنَنْتُمْ اَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ
مِنَ اللّٰهِ فَاَتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ ف۪ي قُلُوبِهِمُ
الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِاَيْد۪يهِمْ وَاَيْدِي الْمُؤْمِن۪ينَ فَاعْتَبِرُوا
يَٓا اُو۬لِي الْاَبْصَارِ ﴿٢﴾ وَلَوْلَٓا اَنْ كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَٓاءَ
لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَاۜ وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ ﴿٣﴾
ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ شَٓاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُۚ وَمَنْ يُشَٓاقِّ اللّٰهَ فَاِنَّ اللّٰهَ
شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٤﴾ مَا قَطَعْتُمْ مِنْ ل۪ينَةٍ اَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَٓائِمَةً
عَلٰٓى اُصُولِهَا فَبِاِذْنِ اللّٰهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِق۪ينَ ﴿٥﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 - Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi Allah'ı tesbih etti. O, mutlak galip, hikmet sahibidir.

2 - O ki, kitap ehlinden kafirleri, ilk sürgün için yurtlarından çıkardı. Çıkacaklarını zannetmediniz. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah'tan koruyacağını zannettiler. Allah onlara hesap etmedikleri yerden geldi ve kalplerine korku saldı. Evlerini kendi elleri ve mü'minlerin elleriyle harap ediyorlar. Ey basiret sahipleri, ibret alın.

3 - Eğer Allah onların üzerine sürgünü yazmasa idi, mutlaka onlara dünyada azap ederdi. Onlar için ahirette ateş azabı vardır.

4 - Sebebi şudur; çünkü onlar Allah'a ve Peygamberine karşı geldiler. Kim Allah'a karşı gelirse, şüphesiz Allah azabı çetin olandır.

5 - Hurma ağacından ne kestiniz yahut kökleri üzerine dikili bıraktınızsa, (hepsi) Allah'ın izni iledir. (Bir de bu), fasıkları perişan etmesi içindir.

"O ki, kitap ehlinden kafirleri çıkardı": Yani Nadiyr oğulları Yahudilerini, "yurtlarından" yani evlerinden "ilk sürgün için": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar sürülüp yurtlarından ilk çıkarılan kimselerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir. İbn Saib de şöyle demiştir: Onlar kitap ehlinden ilk sürülendir.

İkincisi: Bu ilk sürgünleri idi, ikinci sürgün'de kıyamette mahşere olacaktır. Bunu da Hasen, demiştir. İkrime de şöyle demiştir: Kim mahşer yerinin Şam olacağında şüphe ederse bu ayeti okusun. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onlara: Çıkın, dedi. Onlar da: "Nereye?" dediler. O da: Mahşer yerine, dedi.

Üçüncüsü: Bu ilk sürgünleri idi, ikinci sürgün de onları doğudan batıya sürecek olan ateştir. Bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: Bu Medine'den ilk sürgünleri idi, ikinci sürgünleri de Ömer ben Hattab zamanında Hayber'den ve bütün Arap yarımadasından Ezruat ve Şam toprağından Eriha'yadır.

"Zannetmediniz": Ey mü'minler "onların çıkacaklarını" yurtlarından, çünkü güçlü ve zapt edilmez idiler, kaleleri de sağlamdı. "Zannettiler": Yani Nadıyr oğulları kalelerinin kendilerini Allah'ın gücünden koruyacağını. "Allah da onlara hesap etmedikleri yerden geldi": Bu da şöyle oldu: Onları öldürmek ve sürmek için Peygamberini gönderdi; onlarsa bunun olacağını zannetmiyor ve akıllarına getirmiyor-

lardı. "Kalplerine korku saldı": Çünkü Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den korkuyorlardı. Reisleri Ka'b bin Eşref'in öldürülmesinden, diyenler de olmuştur. "Yuhribune buyutehüm bieydihim ve eydil mü'minin": Ebu Amr şedde ile "yuharribune" okumuş, kalanlar ise "yahribune" okumuşlardır. Aralarında fark var mıdır? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Şeddelinin manası: Yıkmak ve devirmektir, şeddesizin manası da: Çıkıp orayı harap ve muattal bırakmaktır. Bunu da İbn Cerir nakletmiştir. Ebu Amr'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben şeddeliyi tercih ettim; çünkü Nadıyr oğulları evlerini yıktılar, onu mamur bırakarak göçmek istemediler (geriye enkaz bırakmak istediler).

İkincisi: İki kıraatın da manası birdir; tahrib ile ihrab lügatte aynı manadadır. Bunu da İbn Cerir, dilcilerden nakletmiştir. Evlerine ne yaptıkları hususunda müfessirlerin dört görüşleri vardır:

Birincisi: Müslümanlar ne zaman evlerinden birini ele geçirdilerse savaş alanı genişlesin diye onu yıktılar, onlarsa duvarları deliyor bitişik evlere geçiyorlardı. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Müslümanlar ne zaman onların kalelerinden birini yıktılarsa, onlar da Müslümanların yaptıkları şeyleri yıkıyorlardı. Bunu da Dahhak, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar evlerinin ahşap, direk ve kapılarına bakıyor, evlerini yıkıyor, beğendiklerini söküp yanlarında götürüyorlardı. Mü'minler de kalanını yıkıyorlardı. Bunu da Zühri, demiştir.

Dördüncüsü: Müslümanlar oturmasınlar diye kıskançlık ve ihtiraslarından dolayı onları tahrip ediyorlardı. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"İbret alın ey basiret sahipleri": İbret almak: Bir şeylere bakıp o cinsten başka bir şeyi bilmek için gözden geçirmektir. "Ebsar" ise akıllardır, mana da: Başlarına geleni iyi düşünün, demektir. "Eğer Allah onlara yazmasa idi": Yani hükmetmese idi, "o sürgünü" o da vatanlarından çıkmaktır. Maverdi, çıkarmak ile sürmek arasında iki farktan bahsetmiştir:

Birincisi: Sürmek: Aile ve çocukla beraber olandır. Çıkarmak ise: Aile ve çocuk kalmakla da olur.

İkincisi: Sürmek ancak topluluk için olur, çıkarmak ise: Bir kişi için de topluluk için de olur. Mana da şöyledir: Eğer Allah onların çıkmalarına hükmetmese idi "mutlaka onlara dünyada azap ederdi" tıpkı Kurayzalılara yaptığı gibi. "Onlar için ahirette vardır" dünyada başla-

rına gelenlerin yanı sıra "ateş azabı vardır. Bu" yani başlarına gelenler "Allah'a karşı gelmelerindendir". Ayetin açıklaması da Enfal: 13 ile Muhammed: 32'de geçmiştir. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Ayet şunu göstermektedir ki savaşan düşmanla esir almadan, köle etmeden, cizye vermeden ve herhangi bir sorumluluk altına girmeden sulh yapmak caizdir. Eğer Müslümanlarda onlarla savaşma gücü olursa, bu hüküm mensuhtur; çünkü Allah Teala ya teslim oluncaya veya cizye verinceye kadar onlarla savaşmayı emretmiştir. Bu hüküm ancak Müslümanlar aciz olur da onları İslam'a girdirmeye veya zimmete sokmaya güçleri yetmezse caiz olur. O zaman yurtlarından gitmek şartı ile onlarla barış yapmak caizdir. Bu kıssada belli olmayan mal miktarı üzerinde onlarla sulh yapmanın caiz olduğuna da işaret vardır. Çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onlarla topraklarına, silahlarına ve develerinin götüreceğinden başkasına karşılık olarak sulh yaptı ki bu da meçhul idi (miktarı belli değildi).

"Hurma ağacından ne kestinizse": İniş sebebi şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Nadıyr oğullarının hurmalarını yaktı ve kesti; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Buhari ile Müslim, İbn Ömer hadisinden çıkarmışlardır.[1] Müfessirler şöyle demişlerdir: Nadıyr oğulları hakkında bu ayet inince, kalelerine çekildiler, o da hurma ağaçlarının kesilmesini ve yakılmasını emretti. Onlar da telaşa kapıldılar: "Ya Muhammed, sen iyilik istediğini iddia ediyorsun, ağaçları kesmek ve hurma ağaçlarını kırmak iyilik midir? Sana indirilen ayetlerin arasında yeryüzünde fesat çıkarma var mıdır?" dediler. Bu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e zor geldi, Müslümanlar da onların sözlerinden etkilendiler. Müslümanlar tartışmaya başladılar; bazıları: Kesmeyin, çünkü bu, Allah'ın bize ganimet olarak verdiği bir şeydir, dediler. Bazıları da: Hayır, keserek onları kızdırırız, dediler. Bunun üzerine kesmeyi men edenleri tasdik etmek ve kesmeyi helal sayanların da günah işlemediklerini bildirmek üzere bu ayet indi. Ve kesmenin de yerinde bırakmanın da Allah Teala'nın izni ile olduğunu haber verdi.

"Liyne"den murat edilen şey hususunda da altı görüş vardır:

Birincisi: O, acve dışında bütün hurmalardır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İkrime, Katade ve Ferra da böyle demişlerdir.

---

1 - Buhari, Cihad, bab, 54; Mağazi, bab, 14; Tefsirü suretil Haşr, bab, 2; Müslim, Cihad, hadis no, 29 - 31; Ebu Davud, Cihad, bab, 83; İbn Mace, Cihad, bab, 31; Ahmed, Müsned, 2/8, 52, 80, 123.

İkincisi: O, hurma ve diğer ağaçlardır, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O acve ile berniyye dışında bütün hurma çeşitleridir, bunu da Zühri, Ebu Ubeyde ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Medineliler berni ve acve dışında bütün hurma çeşitlerine (elvan, liyne) derler. "Liyne"nin aslı "livne"dir, vav sakin, makabli de meksur olduğu için ya'ya kalb olmuştur.

Dördüncüsü: O, bütün hurmalardır, bunu da Mücahit, Atıyye ve İbn Zeyd, demişlerdir. İbn Cerir de, ayetin manası şöyledir, demiştir: Hurma çeşitlerinden ne kestinizse.

Beşincisi: O hurmanın iyisidir, bunu da Süfyan, demiştir.

Altıncısı: O bir çeşit hurmadır, meyvesine levn, denir. Gayet sarıdır, dışarıdan bakınca içindeki çekirdeği görünür. En beğendikleri meyveleri o idi. Bunu da Mukatil, demiştir. Müslümanların kestiği hurmaların sayısında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar altı hurma ağacı kesip yaktılar, bunu da Dahhak, demiştir. *İkincisi:* Bir hurma yaktılar, bir tane de kestiler, bunu da İbn İshak, demiştir. *Üçüncüsü:* Dört hurma ağacı kestiler, bunu da Mukatil, demiştir.

"Allah'ın izni iledir": Yezid bin Ruman ile Mukatil: Allah'ın emri iledir, demişlerdir.

"Fasıkları perişan etmesi içindir": Yani Yahudileri. Onları perişan etmesi de: Mallarını Müslümanların istedikleri gibi kullanmasıdır, mana da şöyledir: Fasıkları perişan etmesi içindir, buna da izin verdi. "Febiiznillahi" kavli de bu atılan kısmı göstermektedir.

وَمَٓا اَفَٓاءَ اللّٰهُ عَلٰى
رَسُولِه۪ مِنْهُمْ فَمَٓا اَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ
يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٦﴾
مَٓا اَفَٓاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِه۪ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى فَلِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ
وَلِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينِ وَابْنِ السَّب۪يلِۙ كَيْ لَا يَكُونَ
دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَٓاءِ مِنْكُمْۜ وَمَٓا اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا

نَهٰيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٧﴾
لِلْفُقَرَٓاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ اُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ
فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ اُولٰٓئِكَ
هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿٨﴾ وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْاِيمَانَ
مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ اِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ
حَاجَةً مِمَّا اُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ
خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٩﴾
وَالَّذِينَ جَٓاؤُ مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِاِخْوَانِنَا
الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْاِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا
رَبَّنَٓا اِنَّكَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١٠﴾

6 – Allah'ın, onlardan Peygamberine ganimet verdiği şeylere ne at ne de deve sürmediniz. Ancak Allah, Peygamberini dilediğinin üzerine musallat eder. Allah her şeye kadirdir.

7 – Allah'ın kentler halkından Peygamberine ganimet olarak verdiği şeyler; Allah'a, Peygambere, akrabalara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalanlara aittir; ta ki (bu) içinizden zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın. Peygamber size ne verdi ise, onu alın; sizi neden men etti ise, ona da son verin. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah azabı çetin olandır.

8 – (Bunlar) yurtlarından ve mallarından çıkarılan fakir muhacirler içindir de. Onlar Allah'tan bir lütuf ve rıza istiyorlar. Allah'a ve Peygamberine yardım ediyorlar. İşte onlar, sadıkların ta kendileridir.

9 – Onlardan önce o yurda ve imana yerleşenler de (ensar da), kendilerine hicret edenleri severler ve onlara verilenlerden içlerinde bir ihtiyaç bulmazlar / duymazlar. Kendilerinde ihtiyaç olsa da onları kendi nefislerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar, murada erenlerin ta kendileridir.

10 – Kendilerinden sonra gelenler de. "Ey Rabbimiz, bizi ve imanda bizi geçen kardeşlerimizi bağışla. İman edenler için kalplerimizde kin kalma / bırakma. Şüphesiz sen çok şefkatli, çok merhametlisin" derler.

"Allah'ın, Peygamberine ganimet verdiği şeylere": Yani Müslümanlara aktardığı mallara "onlardan" yani Nadıyr oğullarından "onlara ne at ne de deve sürmediniz": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: İycaf: Acele etmek, koşturmaktır. Rikâb da: Develerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Vecefel feresü velbairü ve evceftuhu denir ki atı ve deveyi hızlı yürütmektir. Zeccac da, ayetin manası şöyledir, demiştir: Bunda sizin bir şeyiniz yoktur; o sadece ve sadece Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'indir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Müslümanlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den Nadıyr oğulları mallarının beşte birini istediler; bunun üzerine bu ayet indi; bunun onların savaşmaları sonucunda meydana gelen bir ganimet olmadığını; sadece Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in insiyatifi ile elde edildiğini, binaenaleyh ona ait olduğunu; onda istediği şeyi yapacağını bildirdi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de onu muhacirlere bölüştürdü, ondan ensara bir şey vermedi; ancak çok muhtaç durumda olan üç kişi hariç, onlar da Ebu Dücane, Sehl bin Huneyf ve Haris bin Sımme'dir. Sonra ganimetin hükmünü zikredip Allah Teala şöyle dedi: Allah'ın kentler halkından Peygamberine ganimet olarak verdiği şeyler": Yani kent kafirlerinden alınan mallar "Allah'a aittir": Yani size istediğini emreder, demektir. "Peygamberine aittir" çünkü Allah ona helal etmiştir. Biz de "akrabaları ve yetimleri" Enfal: 41'de zikretmiş; orada fey' ile ganimet arasındaki farkı da belirtmiştik.

Alimler bu ayetin hükmünde ihtilaf etmişlerdir; bazıları burada fey'den maksat, Müslümanların kafirlerden savaşla aldıkları mal olduğunu söylemişlerdir. Bunun İslam'ın başlangıcında Allah Teala'nın burada isimlerini saydığı sınıflara ait olduğunu bildirmiş; galiplere ve at koşturanlara olmadığını zikretmiştir. Sonra bu hüküm "bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz şey" *(Enfal: 41)* ayetiyle neshedildi. Bu da Katade ile Yezid bin Ruman'ın görüşleridir. Bazıları da şuna kail olmuşlardır ki fey': Müşriklerden at ve deve koşturmadan alınan mallardır; mesela barış, cizye, öşür ve İslam yurdunda mirasçısı olmayarak ölenin malı gibi. Bunlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında beşe bölünürdü; dördü Resulullah'ın idi ki onu istediği gibi sarf ederdi. Kalan beşte bir de bu ayette zikredilenlere verilirdi.

Alimler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hissesinde ölümünden sonra nasıl yapılacağında Enfal: 41'de açıkladığımız şekilde ihtilaf etmişlerdir. Buna göre bu ayet fey'in hükmünü beyan etmiş, Enfal: 41'deki de ganimetin hükmünü beyan etmiş olur. Bu durumda da nesih söz konusu olmaz.

"Olmaması için": Yani fey'in olmaması için "dolaşan bir şey (duvleten)": Duvle, halkın elinde dolaşan şeydir, mana da şöyledir: Onu zenginler kendi aralarında dolaştırıp da fakirleri saf dışı etmesinler. Zeccac da şöyle demiştir: Duvle, elde dolaşan şeye denir. Devlet ise, eylemdir, halden hale geçiştir. "Peygamber size ne verdi ise" ganimetten "onu alın, "sizi neden men etti ise" almaktan "ona da son verin": Bu ganimet hakkında inmiş ise de emrettiği ve yasakladığı her şey için geçerlidir. Zeccac şöyle demiştir: Sonra hakkı olan yoksulları zikretti, Allah Teala şöyle buyurdu: "Bunlar yurtlarından çıkarılan fakir muhacirler içindir": Müfessirler, bundan muhacirler kastedilmiştir, demişlerdir. "Onlar Allah'tan bir lütuf isterler" yani kendilerine gelecek bir rızık isterler "ve rıza isterler": Rableri de onlar hicret yurdu Medine'ye çıktıkları zaman onlardan razı olmuştur. "İşte onlar sadıkların ta kendileridir": İmanlarında sadık olanların. Sonra muhacirlere verilen ganimetten gönül hoşluğu ile feragat eden ensarı methetti, Allah Teala şöyle dedi: "Yurt hazırlayanlar" yani hicret yurdu demektir ki o da Medine'dir. "Kendilerinden önce iman" burada takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir. Onlardan yani muhacirlerden önce yurt ve iman hazırlayanlar. "İman" kelimesi mana itibarı ile değil de dış (lafız) itibarı ile "dar'a" matuftur. Çünkü iman hazırlanacak bir mekan değildir. Onun takdiri de: İmanı tercih ettiler, demektir. Muhacirlerin İslama girişi ensardan öncedir, ensarın da Medine'ye yerleşmeleri muhacirlerden öncedir. Şöyle de denilmiştir: Kelam zahirine göredir, mana da şöyledir: Onlar hicretten önce yurt ve iman hazırladılar. "Kendilerine hicret edenleri severler" Çünkü onları evlerine ve mallarına ortak ettiler. "İçlerinde bir ihtiyaç duymazlar": Yani muhacirlere verilen şeylerden ötürü kin ve haset duymazlar, demektir.

Onlara verilen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Ganimet malıdır; daha önce zikrettiğimiz gibi Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Nadıyr oğullarının mallarını muhacirlere taksim etti, ondan üç kişi dışında ensara bir şey vermedi.

İkincisi: Fazilet ve önceliktir, bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Kendi nefislerine tercih ederler": Mallarını ve evlerini onlara verirler "kendilerinde ihtiyaç olsa da" yani fakir ve muhtaç olsalar da de-

mektir. Allah Teala onların tercihlerinin zenginlikten olmadığını beyan etmiştir. Bu kelamın inişinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Çok sıkışık olan bir adam Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Ya Resulallah, açım, beni doyur, dedi. O da eşlerine haber gönderdi, "yanınızda yiyecek bir şey var mı?" dedi. Hepsi de: Seni hak Peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederiz ki yanımızda sudan başka bir şey yok, dediler. O da: Yanımda sana bu akşam yedirecek bir şey yoktur, dedi, sonra da: "Bunu bu gece kim misafir ederse, Allah ona rahmet eder?" dedi. Bir adam kalktı: Ben, ya Resulallah, dedi ve onu evine götürdü. Ailesine: Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in misafiridir, ona ikram et, ondan hiçbir şey saklama, dedi. O da: Yanımızda sadece çocukların gıdası vardır, dedi. O da şöyle dedi: Kalk onları yemekten oyala, bir şey yemeden uyusunlar, sonra da kandili yak, misafir yemeğe başlayınca, sen kandili düzeltmek istermiş gibi kalk, kandili söndür ve gel; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in misafiri doyuncaya kadar biz çenemizi yalandan oynatalım, dedi. Kadın da öyle yaptı, misafir ikisinin de kendisiyle beraber yediğini zannetti, nihayet doydu; onlar ise aç yattılar. Sabah olunca ikisi de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gittiler; onlara bakınca gülümsedi, sonra da Allah Teala bu gece yaptığınızdan güldü veya hoşlandı, dedi. Allah Teala "kendilerinde ihtiyaç olsa da başkalarını nefislerine tercih ederler" ayetini indirdi. Bunu Buhari ile Müslim, Sahih'lerinde Ebu Hureyre'den rivayet etmişlerdir.[2] Bazı ifadelerde: Misafir suffe cemaatinden, misafir eden de ensardan idi denilmiş, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: "Gerçekten göktekiler sizin yaptığınıza hayran kaldılar, demiştir.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından birine bir koyun başı hediye edildi, o da: falanca ve ailesi buna bizden daha muhtaçtırlar, dedi ve onu onlara gönderdi. O da bir başkasına gönderdi; yedi kapı dolaştıktan sonra tekrar ona geldi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Ömer demiştir. Bu kıssanın bir benzeri de Enes bin Malik'ten rivayet edilmiştir, o şöyle demiştir: Bir sahabiye pişmiş bir koyun kellesi hediye edildi, çok da muhtaçtı, onu bir komşusuna gönderdi, yedi kapı dolaştı, sonunda birinciye geri geldi. Bunun üzerine bu ayet indi.

"Ve men yuka şuha nefsihi": İbn Semeyfa' ile Ebu Reca kafın şeddesi ile "ve men yuvakka" okumuşlardır. Müfessirler cimrilikten ko-

2 - Buhari, Menakıbu'l - Ensar, bab, 10; Müslim, Eşribe, hadis no, 172.

runma: Allah'ın yasakladıklarından bir şey almama, vermesini emrettiği şeylerden birini de engellememedir, demişlerdir. Mana da şöyledir: Ensar ganimeti gönül hoşluğu ile muhacirlere terk ettiklerinden dolayı kendi nefislerinin cimriliğinden korunmuşlardır.

Alimler şuhh ve buhl arasında fark var mıdır yok mudur diye ihtilaf etmişlerdir: İbn Cerir: Şuhh Arap dilinde malın fazlasını vermemektir, demiştir. Ebu Süleyman Hattabi de şöyle demiştir: Şuhh cimrilikten (buhldan) biraz daha sıkıdır; şuhh cins, cimrilik de tür gibidir. Cimrilik için genellikle şöyle denilir: O bazı mallarda ve özel şeylerde olur. Şuhh ise geneldir. O insanın karakter ve yaratılışı itibarı ile ayrılmaz sıfatıdır. Hattabi de birinden şöyle dediğini nakletmiştir: Buhl: Malını esirgemektir, şuhh ise malını ve iyiliğini esirgemektir. Ebuşşa'sa şöyle rivayet etmiştir: Bir adam İbn Mes'ud'a: Helak olmaktan korkuyorum, dedi. O da: "Neyin var?" dedi. Adam: Allah Teala'nın "kim nefsinin cimriliğinden (şuh'dan) korunursa dediğini işitiyorum, ben ise böyle biriyim; neredeyse elimden bir şey çıkmıyor, dedi. O da: Allah Teala'nın Kur'an'da zikrettiği cimrilik o değildir; cimrilik (şuhh) din kardeşinin malını haksız yere yemektir; seninki ise buhldur, o da çok kötü bir şeydir, dedi. Enes bin Malik de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kim zekatı verir, misafiri ağırlar ve zor zamanlarda verirse, cimrilikten korunmuş olur.[3]

"Kendilerinden sonra gelenler": Yani kıyamete kadar tabiinler, demektir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Allah'ın, Peygamberine fey' olarak verdiği Allah'a, Resulullah'a, o Müslümanlara ve onlardan sonra kıyamete kadar gelen ve ashabın yolundan ayrılmayan Müslümanlara aittir. Bunun delili de şudur: "Onlar ki kendilerinden sonra geldiler": Yani geldiler ve "Rabbimiz, bizi ve kardeşlerimizi bağışla" dediler. Binaenaleyh kim Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabına rahmet okur, kalbinde onlara karşı kin ve haset olmazsa, onun Müslümanların elde ettiği ganimette hissesi vardır. Kim de onlara söver, onlara merhamet etmez ve kalbinde de onlara karşı kin bulunursa, Allah ona kitabın açık hükmü ile Müslümanların ganimetinden hiçbir hak vermemiştir. Malik bin Enes radıyallahu anh'ten de: Kim Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabını küçük düşürür veya kalbinde onlara karşı kin ve nefret beslerse, onun Müslümanların ganimetinde hiçbir hakkı yoktur, dediği ve arkasından da bu ayetleri okuduğu rivayet edilmiştir.

3 - Suyuti, ed - Dürrül Mensur, Taberi, İbn Merduye ve Beyhaki'den.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ
لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ
لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ
وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١١﴾ لَئِنْ أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ
مَعَهُمْ وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ وَلَئِنْ نَصَرُوهُمْ
لَيُوَلُّنَّ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٢﴾ لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً
فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٣﴾
لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرًى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ
جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ
شَتَّى ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٤﴾ كَمَثَلِ الَّذِينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا ذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ
﴿١٥﴾ كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا
كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾
فَكَانَ عَاقِبَتَهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدَيْنِ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ
الظَّالِمِينَ ﴿١٧﴾

11 – Münafıkları görmedin mi, kitap ehlinden kafir kardeşlerine: “Andolsun, eğer siz çıkarılırsanız, elbette biz de sizinle beraber çıkarız, sizin hakkınızda hiçbir kimseye ebediyen itaat etmeyiz. Eğer sizinle savaşılırsa, elbette size yardım ederiz” derler. Allah şahitlik eder ki, onlar elbette yalancılardır.

12 – Andolsun, eğer çıkarılırlarsa, onlarla beraber çıkmazlar, eğer savaşılırsa, onlara yardım etmezler. Andolsun, eğer yardım ederlerse de mutlaka arkalarını dönerler. Sonra da yardım olunmazlar.

13 – Muhakkak siz onların göğüslerinde korkuca Allah'tan daha şiddetlisiniz. Bunun sebebi şudur; çünkü onlar bir anlamazlar topluluğudur.

14 – Sizinle topluca savaşmazlar, ancak tahkim edilmiş köylerde yahut duvarların arkalarından savaşırlar. Savaşları kendi aralarında şiddetlidir. Onları toplu (birlik) sanırsın, oysa kalpleri dağınıktır. Bunun sebebi şudur; çünkü onlar bir akıl etmezler topluluğudur.

15 – Onların hali kendilerine yakın (az önce), işlerinin vahim cezasını tadanların hali gibidir. Onlar için acıklı bir azap vardır.

16 – Şeytanın durumu gibi; hani insana: "Kafir ol" demişti. O da kafir olunca: "Şüphesiz ben, senden uzağım. Şüphesiz ben alemlerin Rabbi Allah'tan korkarım" demişti.

17 – İkisinin akibeti, onların ebedi kalıcılar olarak cehennemde kalmaları oldu. İşte zalimlerin cezası budur!

"Münafıkları görmedin mi?": Yani Abdullah bin Übey ile arkadaşlarını, demektir. "Kardeşlerine derler": Din kardeşlerine, çünkü onlar da kendileri gibi kafirdirler, onlar da Yahudilerdir. "Andolsun, eğer siz çıkarılırsanız" Medine'den "andolsun, elbette biz de sizinle beraber çıkarız. Sizin hakkınızda itaat etmeyiz" yani sizi yardımsız bırakmada "hiçbir kimseye ebediyen" Allah Teala bu hususta "Allah şahitlik eder ki, onlar elbette yalancılardır" diyerek onları yalancı çıkardı. Sonra bunu takip eden ayetle de onların çıkma ve yardım etme vaatlarında durmayacaklarını bildirdi. Durum da Allah Teala'nın dediği gibi oldu, çünkü onlar çıkarıldılar; münafıklar onlarla beraber çıkmadılar, savaşıldılar; onlara yardım etmediler. "Andolsun, eğer yardım ederlerse" kavlinin manası: Eğer yardımları var farz edilirse, demektir. Çünkü Allah bu yardımın olmayacağını takdir etmiştir. Bu itibarla var olması caiz değildir. "Sonra da yardım olunmazlar" yani Nadıyr oğullarına yardım edilmez, demektir.

"Muhakkak siz daha şiddetlisiniz" yani siz mü'minleri kastediyor "korkuca onların göğüslerinde" bunlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar münafıklardır, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Nadıyr oğullarıdır, bunu da Ferra, demiştir.

"Sizinle topluca savaşmazlar": Bunlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: Yahudilerle münafıklardır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Mana da şöyledir: Onlar sizinle açıktan savaşmaz-

lar, ancak kalelere çekilerek savaşırlar "fi kuran ev min verai cüdür": İbn Kesir, Ebu Amr ve Eban, elifle "cidar" okumuşlar; Nafi, İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai, cimin ve dalın zammı ile "cüdür" okumuşlar; Ebu Bekir es – Sıddik ile İbn Ebi Able, cimin ve dalın ikisinin de fethi ile "ceder" okumuşlar; Ömer bin Hattab, Muaviye ve Asım el – Cahderi, cimin fethi ve dalın sükunu ile "cedr" okumuşlar; Ali bin Ebu Talib, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, İkrime, Hasen, İbn Sirin ve İbn Ya'mur, cimin zammı ve dalın sükunu ile cüdr" okumuşlardır. "Savaşları kendi aralarında şiddetlidir": Kalelerin arkasında şiddetlidir, size çıktıkları zaman Allah'ın yaratıklarının en korkağıdırlar.

"Onları birlik sanırsın": Bunlarda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerle münafıklardır, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Nadıyr oğullarıdır, bunu da Ferra, demiştir.

"Kalpleri dağınıktır": Zeccac şöyle demiştir: Onlar ihtilaf halindeler, kalpleri bir değildir, toplu yüreklerle yardımlaşmazlar; çünkü Allah Teala kendi taraftarlarına yardım eder, düşmanlarını ise yalnız bırakır.

"Zalike (işte bu)": Yani dağınıklık "onların akıl etmez bir topluluk olmalarındandır" iyiliklerinin nerede olduğunu bilmezler. Sonra Allah Teala Yahudilere bir misal getirip şöyle dedi: "Onların hali kendilerine yakın (az önce) kimselerin hali gibidir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Kaynuka oğullarıdır, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile barış yapmışlardı, sonra hiyanet ettiler, Müslümanlar da onları abluka altına aldılar, sonra da malları, kadınları ve çocukları kendilerinin olmak üzere verdiği hükmü kabul ettiler, mana da şöyledir: Nadıyr oğulların hali kendilerine yapılan şeyde Kaynuka oğullarının hali gibidir.

İkincisi: Onlar Bedir savaşındaki Kureyş kafirleridir, bunu da Mücahit, demiştir. Mana da şöyledir: Bu Yahudilerin hali kendilerinden az önceki müşriklerin hali gibidir. Çünkü Nadıyr oğulları savaşı ile Bedir gazası zaman itibarı ile birbirine yakın idi.

Üçüncüsü: Onlar Kurayza oğullarıdır, mana da şöyledir: Nadıyr oğullarının hali Kurayza oğullarının hali gibidir "işlerinin vahim cezasını tattılar": Şöyle ki savaşanları öldürüldü, çocukları esir edildi. Bunlar da yurtlarından sürüldüler, işlerinin vebalini çektiler. "Onlar için acıklı bir azap vardır" ahirette. Sonra Yahudi ve münafıklara birlikte bir misal getirip Allah Teala şöyle dedi: "Şeytanın durumu gibi" mana da şöyledir: Münafıkların Nadıyr oğullarını aldatmaları ve "eğer

siz çıkarılırsanız elbette biz de sizinle beraber çıkarız, eğer sizinle savaşılırsa, elbette sizlere yardım ederiz, demeleri şeytanın misali gibidir: "Hani, insana "kafir ol" demişti. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Allah Teala'nın kafirin şeytana uymasına getirdiği bir misaldir, bütün insanlar için geneldir. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: O Allah'ın belli bir kimse için verdiği bir misaldir, müfessirlerin çoğunluğu bu görüştedirler. İşte kıssasının izahı şöyledir:

Tefsirciler şöyle anlatmışlardır: İsrail oğullarında Birsısa adında bir rahip vardı, ibadethanesinde kırk yıl ibadet etti, şeytan ona güç yetiremedi. Bir gün büyük şeytan İblis, azılı şeytanları topladı: "Birsıs'ın işini kim halledecek?" dedi. Peygamberlere musallat olan Abyad adındaki şeytan: Onu ben hallederim, dedi. Rahip sıfatına girdi, onun ibadethanesine geldi; ona seslendi, rahip cevap vermedi. O ancak namazından on günde bir ayrılırdı. Ancak on günde bir oruç açardı. Abyad onun cevap vermediğini görünce o da ibadethanenin dibinde ibadete başladı. Birsıs namazını bitirince baktı, birinin ayakta hoş bir şekilde namaz kıldığını gördü, ona: "Bir şey mi istiyorsun?" diye seslendi. O da: Seninle beraber olmak, ilminden almak, edebinden öğrenmek ve seninle birlikte ibadet etmek istedim, dedi. Birsıs da: Ben meşgulüm, sana ayıracak vaktim yok deyip namazına döndü. Abyad da o da dönüp namaz kılmaya başladı. Birsıs kırk gün ona dönüp bakmadı. Sonra baktı, namaz kıldığını gördü. Aşırı çabasını görünce: "Bir ihtiyacın mı var?" dedi. O da aynı cevabı verdi. Ona izin verdi, o da yukarı çıktı; onunla beraber kırk günde bir iftar ederek namaz kıldı, ancak kırk günde bir namazdan ayrıldı. Belki fazla bile yaptı. Birsıs onun gayretini görünce çok beğendi, kendini küçümsedi. Aradan bir yıl geçince Abyad, Birsıs'a: Artık gideceğim, senden başka bir arkadaşım vardır, seni daha çok ibadet eden biri zannediyordum, biz seni daha başka duyuyorduk, dedi. Bu, Birsıs'ın ağırına gitti, ayrılmasını istemedi, Ona veda ederken Abyad: Bildiğim birkaç dua vardır, onları sana öğreteyim, Allah onlarla hastalara şifa verir, dertlilerin derdini hafifletir, dedi. Birsıs da: Ben o dereceye çıkmak istemiyorum; çünkü ben nefsimle meşgulüm; halk beni öyle bilirse, beni ibadetten alıkoyar, dedi. O da ısrar ederek ona duaları öğretti. Sonra da İblis'e gitti: Allah'a yemin ederim ki adamın işini bitirdim, dedi. Abyad gitti; bir adama musallat oldu, onu boğdu (boğazını sıktı), sonra da yalancı bir doktor suretinde adamın ailesine geldi: "Adamınızda delilik var, onu tedavi edeyim mi?" dedi. Onlar da: Peki, dediler. Onlara: Onun içine giren cine gücüm yetmiyor, ancak size dua edecek ve ona şifa verecek birini sa-

lıklayayım dedi. Onlar da kabul ettiler. Siz abit Birsıs'a gidin, o, ism-i azamı bilir, dedi. Onlar da ona gittiler; o da o kelimelerle dua etti, şeytan da ondan uzaklaştı. Abyad herkese bunu yapmaya başladı, sonra da onları Birsıs'a yolladı. İyi oluyor, şifa buluyorlardı. Aradan uzun zaman geçince İsrail oğullarından bir kralın kızına gitti, kızın da üç erkek kardeşi vardı, kızı boğdu, sonra da onlara yalancı doktor suretinde gitti: "Onu tedavi edeyim mi?" dedi. Onlar da: Peki, dediler. O da: Bunun içine güç yetmez azgın bir şeytan girmiş, fakat ben sizi bir adama göndereyim, bunu onun yanına bırakırsınız, şeytanı geldiği zaman kız kardeşiniz için dua eder, dedi. Onlar da: "O kim?" dediler. Birsıs, dedi. "Hastamızı nasıl kabul eder? O çok meşgul büyük bir adamdır, dediler. O da: Kabul ederse ne a'la, eğer etmezse, onu hücresine koyar ve: Sana emanettir, dersiniz, dedi. Onlar da ona gittiler, o ise kabul etmedi; onlar da hastayı onun yanına bıraktılar.

Bir rivayet de şöyledir: Onu o mağaraya bırakın, mağara rahibin ibadethanesinin yanındadır, dedi. Onlar da genç kızı oraya koydular. Şeytan rahibe geldi: Kızın yanına git, ona elini dokundur, şifa bulur, ailesine döner, dedi. O da indi, mağaranın kapısına yaklaşınca, şeytan kızın içine girdi, kız koşmaya başladı; düştü üstü açıldı. Abit ona baktı, onun kadar güzel birini görmemişti. Kendine sahip olamayıp ona saldırdı. Onun yanında yatıp kalkmaya başladı. Nihayet kız hamile kaldı. Şeytan rahibe: Ey Birsıs, yazıklar olsun sana, kendini rezil ettin; onu öldürüp de tövbe etmek ister misin? Eğer sana sorarlarsa: Şeytanı geldi; onu götürdü, dersin, dedi. Bu fiti vere vere rahip sonunda kızı öldürüp toprağa gömdü. Sonra da ibadethanesine çekildi. Namazına devam etti. Kızın kardeşleri gelip onu sordular: "Ey Birsıs, kız kardeşimize ne yaptın?" dediler. O da: Şeytanı geldi onu götürdü, ben onu durduramadım, dedi. Onlar da inandılar, çekilip gittiler.

Bir rivayette de şöyledir: Rahip: Ona dua ettim, Allah da ona sağlık ve afiyet verdi ve size gitti, dedi. Onlar da ayrılıp izini sürdüler. Akşam olunca şeytan büyük kardeşinin rüyasına girdi: Eyvahlar olsun size, rahip Birsısa kardeşine şöyle şöyle yaptı, onu filanca dağın filanca yerine gömdü, dedi. O da: Bu bir rüyadır, Birsıs bunu yapmayacak kadar büyük bir adamdır, dedi. Bu rüyayı üç gece üst üste gördü, aldırmadı. Şeytan aynı şekilde ortanca kardeşine de gitti, sonra da küçük kardeşe gitti. Küçük kardeş büyüklerine: Ben şöyle şöyle rüya gördüm, dedi. Ortanca da: Vallahi ben de gördüm, dedi. Büyükleri: Vallahi ben de gördüm, dedi. Birsıs'a geldiler; kız kardeşlerini sordular, o da "Durumunu size bildirdim, beni suçlar gibisiniz?" dedi. Onlar da Hayır vallahi, dediler, utanıp geri döndüler. Şeytan onlara geldi:

Eyvahlar olsun size. Kız kardeşiniz filanca yerde gömülüdür, eteğinin ucu dışarıdadır, dedi. Oraya gittiler, eştiler, onu gördüler. Rahibe: Ey Allah'ın düşmanı, onu niçin öldürdün? İn aşağı, dediler; ibadethanesini yıktılar, sonra da onu bağladılar, boynuna bir ip geçirdiler. Sonra da onu sürükleyerek krala götürdüler. Orada suçunu itiraf etti. Çünkü şeytan ona göründü: Onu öldürüyorsun, sonra da reddediyorsun, dedi. O da itiraf etti. Kral onun öldürülüp asılmasını emretti. Abyad ona göründü: "Beni tanıyor musun?" dedi. O da: Hayır, dedi. O da: Ben sana o duaları öğreten arkadaşınım, yazıklar olsun sana, Allah'tan korkmadın, emanete hiyanet ettin. Allah'tan utanmadın mı? Bu yetmedi mi bir de ikrar edip kendini ve meslektaşlarını rezil ettin. Eğer bu hal üzere ölürsen bir daha iflah olmazsın, meslektaşların da iflah olmazlar, dedi. O da: "Ne yapayım?" dedi. O da: Bir konuda bana itaat et, ben de seni kurtarayım. Onların gözlerini boyar, seni zindandan çıkarırım, dedi. "Ne istiyorsun?" dedi. Abyad da: Bana secde edeceksin, dedi. O da secde etti. Abyad: İşte senden istediğim bu idi, akibetin küfür (inkar) oldu: "Şüphesiz ben senden uzağım" dedi. Sonra da rahip öldürüldü. Allah bu misali Yahudilere getirdi; çünkü münafıklar onları aldattı, sonra da teslim ettiler.

"İnni ehafullah": İbn Kesir ile Ebu Amr, "inniye" şeklinde nasb ile okudular, diğerleri ise sükun ile okudular. Biz de manayı Enfal: 48'de açıklamıştık. "İkisinin akibeti oldu": Yani şeytan ile o kafirin akibeti, demektir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا
قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾
وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَٰئِكَ
هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١٩﴾ لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ
أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿٢٠﴾

18 – Ey o iman eden kimseler, Allah'tan korkun. Her nefis yarın için önden ne göndermişse ona baksın. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

19 – Allah'ı unutup da Allah'ın da kendilerine nefislerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar, evet onlar fasıklardır.

20 – Cehennemin yaranları ile cennetin yaranları bir olmaz. Cennetin yaranları kurtulanlardır.

"Her nefis yarın için önden ne göndermişse ona baksın": Yani herkes önden ne gönderdiğine baksın; kendini kurtaracak iyi bir amel mi yoksa kendini helak edecek kötü bir amel mi gönderdiğine baksın, demektir. "Allah'ı unutanlar gibi olmayın": Yani emrini terk edenler gibi demektir. "Allah da kendilerine nefislerini unutturdu": Yani onlara nefislerinin yararlarını unutturdu; bu yüzden taatte bulunamadılar, önden bir hayır gönderemediler. İbn Abbas: Kurayza, Nadıyr ve Kaynuka oğulları kastedilmiştir, demiştir.

لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ
عَلٰى جَبَلٍ لَرَاَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ وَتِلْكَ
الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾ هُوَ اللّٰهُ الَّذٖى
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحٖيمُ ﴿٢٢﴾
هُوَ اللّٰهُ الَّذٖى لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ
الْمُهَيْمِنُ الْعَزٖيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٢٣﴾
هُوَ اللّٰهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى يُسَبِّحُ
لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٢٤﴾

21 – Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağın üzerine indirseydik, elbette onu Allah'ın korkusundan baş eğmiş, parçalanmış olarak görürdün. İşte bu misalleri insanlara veriyoruz, belki düşünürler.

22 – Allah O zattır ki, O'ndan başka İlah yoktur. Görünmeyeni ve görüneni bilendir. O çok esirgeyen, çok merhamet edendir.

23 – Allah O'dur ki, O'ndan başka İlah yoktur. Mülkün sahibidir, kutsaldır, esenlik verendir, hıfz edendir, mutlak galiptir, istediğini yaptırandır ve en büyüktür. Allah onların şirk koştukları şeyden münezzehtir.

24 – Allah O'dur ki, yaratandır, var edendir ve suret (şekil) verendir. En güzel isimler O'nundur. Göklerdeki ve yerdeki her şey O'nu tesbih eder. O mutlak galip, hikmet sahibidir.

"Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağın üzerine indirseydik": Allah Teala Kur'an'ın büyüklüğünü ve o kadar sert ve katı olan bir dağa insanoğluna verdiği gibi ona da ayrım gücü verseydi, sonra da Kur'an'ı ona indirseydi, Allah'ın korkusundan ve Kur'an'a saygıda Allah'ın hakkını eda edememe endişesinden paramparça olacağını bildirmektedir."Haşi'": Baş eğen ve tevazu gösteren demektir. "Mutesaddi'" de: Yarılan parçalanan demektir. Bu, Kur'an'a hürmet göstermeyen ve aklı ve fikri olduğu halde kalbine tesir etmeyen için kınamadır. Bunu da: "Bu misalleri insanlara veriyoruz, belki düşünürler" kavli göstermektedir. Sonra da büyüklüğünü ve İlahlığını haber verip şöyle dedi: "Allah O zattır ki, O'ndan başka İlah yoktur". Zeccac: "Huvallahu" kavli, surenin başındaki "göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ı tesbih etti. O mutlak galip ve hikmet sahibidir" kavline bağlıdır, demiştir.

Bu isimlere gelince: Allah, Rahman ve Rahim, Fatiha'da geçmiştir. "Görüneni ve görünmeyeni bilir" kavlinin manası da En'am; 83', Melik'in manasını da Mü'minun suresi, ayet: 116'da zikretmiştik.

"Kuddus": Ebu'l – Eşheb, Ebu Nehik ve Muaz el – Kari, kafın fethi ile "Kaddus" okumuşlardır. Ebu Süleyman Hattabi de: Kuddus: Kusursuz, eş ve evlattan münezzeh demiştir. Kuds, temizlik manasınadır, Beytülmukaddes'e de bu mülahaza ile böyle denilmiştir. Manası da orada günahlardan temizlenilen yer demektir. Cennete de, dünya afetlerinden temizlendiği için: Haziretülkuds, denilmiştir. Kuds abdest alınan kaptır. Fu'ul vezninde ancak Kuddus ve subbuh vardır. Bunlara kaddus ve sebbuh da denir. İsimlerde kıyas olan da budur; mesela seffud (kebap şişi) ve kellub (kanca) gibi.

Selam: İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kendine selam demiştir; çünkü mahlukatta bulunan ayıp, kusur ve yok olma gibi şeylerden selamettedir. Hattabi, manası şöyledir, demiştir: Selamet sahibidir. Selam Allah'ın sıfatı olarak, her türlü ayıplardan salim ve mahlukatta bulunan her çeşit afet ve kusurdan beri olan, demektir. Mahlukat zulmünden emin olandır da denilmiştir.

"Mü'min'de de altı görüş vardır:

Birincisi: O, insanlara zulüm etmekten ve O'na iman edenin azaptan emin olduğu kimsedir. Bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: O, aman verendir, bunu da el – Kurazi, demiştir.

Üçüncüsü: Kendini birleyen mü'minleri doğrulayan, demektir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Dördüncüsü: Kendini birleyendir, çünkü: "Allah kendinden başka İlah olmadığına şahitlik etti" *(Al-i İmran: 18)* demiştir. Bunu da Zeccac, zikretmiştir.

Beşincisi: O kullarına verdiği sözde duran demektir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Altıncısı: Mü'min kullarının zannını doğru çıkaran ve umutlarını boşa çıkarmayan, demektir. Nitekim bir kudsi hadiste şöyle denilmiştir: "Ben kulumun bana olan zannına göreyim".[4]

"Müheymin"de de dört görüş vardır:

Birincisi: O şahittir, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Katade ve Kisai, demişlerdir. Hattabi de: "Ve müheyminen aleyhi" *(Maide: 48)* ayeti de bundandır, Allah yaratıklarının söz ve davranışlarına şahittir, demiştir.

İkincisi: O emindir, bunu da Dahhak, demiştir. Hattabi de şöyle demiştir: Aslı: Müeymin'dir, hemze he'ye kalb edilmiştir; çünkü onlara göre he hemzeden daha hafiftir. Müfeyil vezninde ancak üç kelime vardır: Musaytır, mübaytır ve müheymin. Biz de Tur suresi ayet: 37'de bu kelimelerin beş olduğunu zikretmiştik.

Üçüncüsü: Haber verdiği şeylerde doğru söyleyen, demektir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Dördüncüsü: O eşyanın üzerinde gözcüdür, muhafızdır, bunu da Halil, demiştir. Hattabi de şöyle demiştir: Bazı dilciler şöyle demişlerdir: Heymene: Bir şeyin başında durup onu gözetlemektir, şu beyiti delil getirmişlerdir:

Bilin ki, insanların Peygamberinden sonra en hayırlısı,
İyilikte ve kötülükte haklarına riayet edip onları kollayandır.

Biz de bunu Maide: 48'de daha geniş olarak şerh etmiştik. Aziz'in manasını da Bakara: 129'da açıklamıştık.

Cebbar: Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O uludur, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O insanlara istediğini yaptırandır, bunu da el - Kurazi ile Süddi, demişlerdir. Katade de: Halka istediğini yaptırandır, demiştir. Hattabi de şöyle nakletmiştir: Mahlukatı emir ve yasaklarına zorlayandır. Ceberehus sultanu ve ecberehu denir ki: Hükümdar halkı zorladı, demektir.

---

4 - Uzun bir hadisin parçasıdır. Tamamı için bkz Buhari ve Müslim.

Üçüncüsü: O halkın ihtiyacını gören ve geçim ve rızık sebeplerini temin eden demektir.

Dördüncüsü: O halkının üzerine çıkan demektir. Tecebberen nebatü kavlinden gelir ki: Bitki uzayıp yükselmektir. Bu iki görüşü Hattabi zikretmiştir.

Mütekebbir: Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Bütün kötülüklerden uzak, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Kullarına zulmetmekten uzak, bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Azamet ve mülk sahibidir, bunu da İbn Enbari, demiştir.

Dördüncüsü: Mahlukatın sıfatlarından yücedir.

Beşincisi: Azametini bölüşmek isteyen kullarına karşı uludur, onların bellerini kırar. Bu ikisini Hattabi zikretmiştir. Ve şöyle demiştir: Mütekebbir'deki te, teklik ve özellik te'sidir, çünkü ululuğa yeltenmek mahlukatından hiçbirine layık değildir; kula yaraşan zillet ve alçak gönüllülüktür. Şöyle de denilmiştir: Mütekebbir, kibriya'dan gelir ki o da Allah'ın ululuğudur, halk için kötü olan kibirden gelmemektedir.

Halık: Hattabi şöyle demiştir: O, mahlukatı ilk baştan örneksiz yaratandır. Halk (yaratma) insanların sıfatı olunca, şair Züheyr'in şu beytindeki manayadır:

Sen düşündüğünü karara geçirirsin,
Bazıları ise düşünür, fakat karara geçiremez.

Demek ki halk, düşündüğünü uygulayan demekmiş. Bari de: Halık manasınadır. Bereallahul halka yebreuhum denir ki: Allah mahlukatı yarattı, demektir. Musavvir: Bu da insanları tanışmaları için değişik suretlerde yaratan, suret veren demektir. Suret vermek de: Çizmek ve şekillendirmektir. Hasen, Ebu'l – Cevza, Ebu İmran ve İbn Semeyfa', vavın ve ra'nın ikisinin de fethi ile, el – Bariül musavver okumuşlardır ki, Adem aleyhisselam'a suret veren demektir. Bundan sonrasının açıklaması da A'raf: 180 ile İsra: 110'da geçmiştir.



60-MÜMTEHİNE SURESİ

Medine'de inmiştir. 13 ayettir.
Tamamı icma ile Medeni'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوّ۪ي وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَٓاءَ تُلْقُونَ
اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَٓاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّۚ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ
وَاِيَّاكُمْ اَنْ تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ رَبِّكُمْۜ اِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا ف۪ي سَب۪يل۪ي
وَابْتِغَٓاءَ مَرْضَات۪يۗ تُسِرُّونَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِۗ وَاَنَا۬ اَعْلَمُ بِمَٓا اَخْفَيْتُمْ
وَمَٓا اَعْلَنْتُمْۜ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّب۪يلِ ﴿١﴾
اِنْ يَثْقَفُوكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ اَعْدَٓاءً وَيَبْسُطُٓوا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ
وَاَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّٓوءِ وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَۜ ﴿٢﴾ لَنْ تَنْفَعَكُمْ اَرْحَامُكُمْ
وَلَٓا اَوْلَادُكُمْۚ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۚ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ey o iman eden kimseler, benim düşmanımı, sizin de düşmanınızı kendilerine sevgi ulaştırdığınız dostlar edinmeyin. Oysa onlar size gelen hakkı inkar ettiler. Peygamberi ve sizi Rabbiniz Allah'a iman ettiğiniz için (yurtlarınızdan) çıkarıyorlar. Eğer benim yolumda cihat etmek ve benim rızamı aramak için çıktınız ise (onları dostlar edinmeyin). (İçinizde) onlara sevgi saklıyorsunuz. Ben sizin gizlediğinizi de açıkladığınızı da bilenim. Kim sizden bunu yaparsa, gerçekten doğru yoldan sapmıştır.

2 – Eğer sizi ele geçirirlerse, size düşmanlar olurlar ve size ellerini ve dillerini kötülükle uzatırlar ve kafir olmanızı isterler.

3 – Ne akrabalarınız ne de evlatlarınız size asla fayda vermez. (Allah) kıyamet gününde aranızda hüküm verir. Allah yaptıklarınızı pek âlâ görendir.

"Ey o iman edenler, benim düşmanım, sizin de düşmanınızı dostlar edinmeyin": Tefsirciler bunun Hatıb bin Ebi Beltea hakkında indiğini söylemişlerdir, şöyle ki: Ebu Amr bin Sayfi bin Haşim'in azatlı cariyesi Sara, Mekke'den Medine'ye Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de Mekke'nin fethine hazırlanıyordu. O kadına: "Müslüman olarak mı geldin?" dedi. O da: Hayır, dedi. Efendimiz de: "Öyleyse ne için geldin?" dedi. O da: Siz bizim ailemiz, aşiretimiz ve efendilerimizsiniz, çok muhtaç duruma düştüm, bana bir şeyler vermeniz için, geldim, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: "Mekke'nin gençlerine ne oldu?" dedi. Çünkü kendisi şarkıcı idi. O da: Bedir savaşından sonra benden hiçbir şey istenmedi (herkes yastadır, şarkı söyletmiyorlar) dedi. Bunun üzerine Abdülmuttalib oğullarını ona yardıma teşvik etti; onlar da kadını giydirdiler, onu bir deveye bindirdiler. Hatıb bin Ebi Beltea kadına geldi, ona Mekke halkına götürmesi için bir mektup verdi, taşıma ücreti olarak on dinar verdi. Mektup'ta şöyle yazıyordu: Hatıp'tan Mekke halkına, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem üzerinize yürümek istiyor, tedbirinizi alın. Sara mektubu aldı, yola koyuldu. Cebrail inip Hatıb'ın yaptığını Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e haber verdi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de Hazreti Ali, Ammar, Zübeyr, Talha, Mikdad ve Ebu Mersed'i gönderdi ve: Hah bahçesine kadar gidin, orada genç bir kadın vardır, yanında da Hatıb'ın müşriklere yazdığı bir mektup vardır; onu ondan alın, sonra da onu serbest bırakın. Eğer mektubu size vermezse, boynunu vurun, dedi. Onlar da çıkıp ona yetiştiler, ona: "Mektup nerede?" dediler. O da mektubun olmadığına

dair Allah'a ant içti. Eşyalarını aradılar, bir şey bulamadılar. Dönmek istediler: Hazreti Ali: Allah'a yemin ederim ki ne biz yalan söyledik, ne de bize yalan söylendi, dedi ve kılıcını sıyırdı: Mektubu çıkar, yoksa boynunu vururum, dedi. Kadın işin ciddi olduğunu görünce mektubu saç örgülerinin arasından çıkardı. Onlar da onu serbest bıraktılar. Mektubu da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e getirdiler. Efendimiz, Hatıb'a haber gönderdi, o da geldi. Ona: "Mektup'tan haberin var mı?" dedi. O da: Evet, dedi. "Neden böyle yaptın?" dedi. O da şöyle dedi: Ey Allah'ın Resul'ü, Müslüman olduğumdan beri küfre dönmedim, sana dürüstlük sözü verdikten sonra seni aldatmadım, onlardan ayrıldıktan sonra da onları sevmedim. Ancak muhacirlerden kim varsa, onun kendisini koruyacak bir aşireti vardır. Ben ise onların arasında garip idim. Ailem de aralarındadır; ailemden korktum; onlara yaranmak istedim. Zaten Allah'ın onların belalarını vereceğini, mektubumun da onlara bir fayda sağlamayacağını biliyordum, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onu doğruladı ve mazur gördü. Bunun üzerine Hatıb'ı yaptığından men etmek, mü'minleri de öyle bir şey yapmaktan alıkoymak üzere bu sure indi. Ömer bin Hattab ayağa kalktı: Ya Resulallah, bırak beni, şu münafığın boynunu vurayım, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Ne biliyorsun, ya Ömer, belki Allah Bedir savaşına katılanların kalplerine baktı da: İstediğinizi yapın, sizi bağışladım, buyurdu, dedi.[1] Bu hadis Buhari ile Müslim'de de kısaca rivayet edilmiştir. Orada yalnız Hazreti Ali, İbn Zübeyr ve Ebu Mersed'in isimleri geçmektedir.

"Tulkune ileyhim bilmeveddeti": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Be zaittir, mana da: Tulkune ileyhimül meveddete (onlara dostluk ulaştırıyorsunuz) demektir. "Ve men yürid fihi biilhadin bizulmin" *(Hac: 25)* ayetinde de be öyle zaittir. Bu; Ferra, Ebu Ubeyde, İbn Kuteybe ve cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Sizinle onun arasındaki sevgi dolayısıyla Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in haberlerini ve sırrını iletiyorsunuz, bunu da Zeccac, demiştir.

"Ve kad keferu" vav hal içindir, size gelen hakkı yani Kur'an'ı inkar ettikleri halde, demektir. "Peygamberi ve sizi çıkarıyorlar" Mekke'den "iman ettiğiniz için". "İn küntüm harectüm": Bu şarttır, cevabı da yukarıda geçmiştir. Kelamda takdim ve tehir vardır. Zeccac, ayetin manası şöyledir, demiştir: Eğer benim yolumda cihad etmek ve rızamı ara-

---

1 - Vahidi, Esbabü'n - Nüzul, s. 315.

mak için çıktınızsa, benim de düşmanım ve sizin de düşmanınız olan kimseleri dostlar edinmeyin.

"Tüsirrune ileyhim bilmeveddeti" "elmeveddeti"deki be zaittir, hükmü de birincisinin hükmü gibidir. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Onlara içinizi açıyorsunuz. "Ben gizlediğinizi de daha iyi bilirim" kafirlere olan gizli sevginizi de "ve açıkladığınızı da" dillerinizle açıkladığınızı da. İbn Kuteybe, mana şöyledir, demiştir: Ben sizin gizlediğiniz ve açıkladığınız şeyleri pekiyi bildiğim halde içinizde onlara karşı nasıl sevgi taşırsınız?

"Sizden kim bunu yaparsa": Yani sır vermeyi ve onlara ulaştırmayı "gerçekten doğru yoldan sapmıştır": Yani hidayet yolunu şaşırmıştır. Sonra Allah Teala kafirlerin düşmanlıklarını haber vererek şöyle dedi: "eğer sizi ele geçirirlerse" size karşı zafer kazanırlarsa, "size düşman olurlar" dost olmazlar. "Ellerini size ulaştırırlar" dövmek ve öldürmekle" ve dillerini kötülükle" o da sövmedir. "Kafir olmanızı isterler" dinlerine dönmenizi talep ederler. Mana da şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in haberlerini onlara taşımak size fayda vermez.

"Akrabalarınız size asla fayda vermez": Yani akrabalığınız, mana da akrabalarınız demektir, Yani hatırları için Allah'a isyan ettiğiniz kimseler size asla fayda vermez. "Yevmel kıyameti yefsilu beyneküm": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, ye'nin ref'i, fe'nin sükunu ve sadın da nasbı ile "yüfsalu" okumuşlardır. İbn Amir de, yenin ref'i, şeddeli sadın fethi ile, "yüfassalu beyneküm" okumuş; Hamze, Kisai ve Halef de ona katılmışlardır, ancak onlar sadı meksur okumuşlardır. Asım, Mufaddal rivayetinin dışında ve Yakup yenin fethi, fenin sükunu ve sadın kesresi ve şeddesiz olarak okumuşlardır. Übey bin Ka'b, İbn Abbas ve Ebu'l-Aliye, merfu nun, meftuh fe ve şeddeli ve meksur sad ile "nüfassılü" okumuşlardır. Ebu Rezin, İkrime ve Dahhak, meftuh nun, sakin fe ve şeddesiz ve meksur sad ile "nefsılü" okumuşlardır. Yani çocuğu da olsa mü'minle kafirin arasında hüküm veririz, demektir. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bu kıssada şuna delalet vardır ki mal ve evlat korkusu takıyye yaparak küfür göstermeyi caiz kılmaz, ama can korkusu caiz kılar. Bunu da şu göstermektedir ki Allah Teala hicreti farz kıldı, malları ve evlatları için geri kalmada onları mazur saymadı. Hatıb, takiyye olarak canını koruma gibi çocuğunu korumada da bunun caiz olduğunu zannetti. Hazreti Ömer'in: "Bırak beni, şu münafığın boynunu vurayım, demesi, onun bunu tevil etmeyerek yaptığını zannetmesindendir.

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فٓي اِبْرٰهٖيمَ وَالَّذٖينَ مَعَهُ اِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ
اِنَّا بُرَءٰٓؤُا مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا
وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَٓاءُ اَبَدًا حَتّٰى تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَحْدَهُٓ اِلَّا قَوْلَ
اِبْرٰهٖيمَ لِاَبٖيهِ لَاَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَٓا اَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ رَبَّنَا
عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَاِلَيْكَ اَنَبْنَا وَاِلَيْكَ الْمَصٖيرُ ﴿٤﴾ رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا
فِتْنَةً لِلَّذٖينَ كَفَرُوا وَاغْفِرْ لَنَا رَبَّنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٥﴾
لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فٖيهِمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ
وَمَنْ يَتَوَلَّ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمٖيدُ ﴿٦﴾ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ
وَبَيْنَ الَّذٖينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً وَاللّٰهُ قَدٖيرٌ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌ
﴿٧﴾ لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذٖينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدّٖينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ
مِنْ دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُٓوا اِلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطٖينَ
﴿٨﴾ اِنَّمَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذٖينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدّٖينِ وَاَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ
وَظَاهَرُوا عَلٰٓى اِخْرَاجِكُمْ اَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٩﴾

4 – Gerçekten İbrahim'de ve onunla beraber iman eden kimselerde sizin için güzel bir örnek vardır. Hani, kavimlerine: "Gerçekten biz sizden de Allah'tan başka taptıklarınızdan da uzağız. Sizi inkar ettik. Bizimle sizin aranızda bir tek Allah'a iman etmenize kadar düşmanlık ve kin göründü" demişlerdi. Ancak İbrahim'in, babasına: "Mutlaka senin için istiğfar edeceğim. Senin için Allah'tan hiçbir şeye sahip değilim" sözü hariç. "Rabbimiz, ancak sana tevekkül ettik ve yalnız sana yöneldik ve son varış yalnız sanadır".

5 – "Ey Rabbimiz, bizi kafirler için fitne sebebi kılma. Bizi bağışla, Rabbimiz. Şüphesiz sen mutlak galip, hikmet sahibisin".

6 – Andolsun, gerçekten sizin için, Allah'ı ve ahiret gününü umanlar için onlarda güzel bir örnek vardır. Kim yüz çevirirse, şüphesiz Allah, O zengindir, övgüye layıktır.

7 – Umulur ki Allah sizinle onlardan düşmanlık ettiğiniz kimseler arasında bir dostluk kılar. Allah hakkıyla kadirdir. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

8 – Allah sizi sizinle dinde savaşmayanlara ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik etmenizden ve onlara adil davranmanızdan men etmez. Şüphesiz Allah adil davrananları sever.

9 – Allah sizi ancak dinde sizinle savaşanlara, sizi yurtlarınızdan çıkaranlara ve çıkarılmanız için arka çıkanlara, onlara dostluk etmenizi men eder. Kim onlarla dostluk ederse, işte onlar, evet onlar, zalimlerdir.

"Kad kânet leküm isvetün hasenetün fi İbrahime": Asım, hemzenin zammı ile: "Üsvetün" okumuştur. İkisi de lügattir, yani onda ve onunla beraber iman edenlerde güzel bir nümune vardır, demektir. Onlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar peygamberlerdir.

İkincisi: Mü'minlerdir. "Hani, kavimlerine: "Gerçekten biz sizden uzağız, demişlerdi": Ferra şöyle demiştir: "Ey Hatıb, İbrahim ve kavmini örnek alıp da onlar kavimlerinden ayrıldıkları gibi sen de kavminden ayrılsaydın ya!" demiştir.

"Ancak İbrahim'in, babasına şu sözü hariç": Müfessirler şöyle demişlerdir: İbrahim'i örnek alın, ancak babası için ettiği istiğfar hariç, onu o hususta örnek almayın. Çünkü o, ona daha önceden yaptığı bir vaatten dolayı idi. "Senin için Allah'tan hiçbir şeye sahip değilim": Yani eğer O'na şirk koşarsan, Allah'ın azabını senden savamam, demektir. İbrahim ve ashabının dualarından biri de şu idi: "Rabbimiz, ancak sana tevekkül ettik... Şüphesiz sen mutlak galip, hikmet sahibisin". Ferra şöyle demiştir: Siz de: Rabbimiz, sana tevekkül ettik, deyin. Biz de "bizi kafirler için fitne sebebi kılma" sözünün manasını Yunus: 85'te açıklamıştık. Sonra örneği zikretmeye döndü: "Andolsun, gerçekten sizin için onlarda örnek vardır" dedi. Yani İbrahim ile onunla beraber iman edenlerde, demektir. Çünkü onlar Allah'a karşı gelene kızarlardı. "Limen kâne yercullahe" kavli, "leküm" kavlinden bedeldir (aynı manayadır) ve bu örneğin, Allah'tan korkan ve ahirette azabından çekinenler için olduğunu açıklamadır.

"Kim yüz çevirirse": Yani imandan yüz çevirir de kafirleri dost edinirse, "şüphesiz Allah zengindir" kendi yarattıklarından, "övgüye layıktır" veli kulları tarafından. Mü'minlere kafirlere düşman olmalarını emredince, onlar da akrabalarına düşman oldular, Allah Teala bunun üzerine şu ayeti indirdi: "Umulur ki Allah sizinle onlardan düşmanlık

ettiğiniz kimseler arasında kılar" yani Mekke kafirleri arasında "bir dostluk" ve de bunu yaptı; çünkü onlardan çoğu fetih günü Müslüman oldu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Ebu Süfyan'ın kızı Ümmü Habibe ile evlendi; böylece Ebu Süfyan'ın hızı kesildi, sonunda da Allah onu İslam'a hidayet etti. "Allah hakkıyla kadirdir" dostluk peyda etmeye "ve Allah çok bağışlayıcıdır" onları "çok esirgeyicidir" İslam'a girenleri.

"Allah sizi dinde savaşmayanlara iyilik etmenizden men etmez": Kimler hakkında indiğinde beş görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Ebu Bekir'in kızı Esma hakkında indi, çünkü annesi Katiyle bint Abdüuzza, Medine'ye hediyelerle geldi, o da hediyelerini kabul etmedi ve onu evine sokmadı. Onun adına Hazreti Aişe Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e sordu, bunun üzerine bu ayet indi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de ona, onu evine almasını, hediyelerini kabul edip ona ikram etmesini ve ona iyi davranmasını buyurdu. Bunu da Abdullah bin Zübeyr, demiştir.

İkincisi: O, Huzaa ve Müdlic oğulları hakkında indi, onlar savaşmamak ve ona karşı kimseye yardım etmemek üzere Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile sulh yapmışlardı. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Hasen'den de bunun Huzaa ve Haris bin Abdimenaf oğulları hakkında indiğini söylediği rivayet edilmiştir. Onlarla Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem arasında antlaşma vardı, ona sadık kalmaya devam ettiler.

Üçüncüsü: İçlerinde Abbas'ın da bulunduğu Haşim oğullarından birtakım kimseler hakkında indi, bunu da Atıyye el-Avfi ile Mürre el-Hemedani, demişlerdir.

Dördüncüsü: O, bütün kafirler için geneldir, o da: "Müşrikleri nerede bulursanız öldürün" *(Tevbe: 5)* ayetiyle neshedilmiştir.

Beşincisi: Kadınlar ve çocuklar hakkında indi, bunu da Zeccac nakletmiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayet Müslümanlara savaş ilan etmeyen kimselerle ilişki kurmaya, aralarında dostluk olmasa da onlara iyilik etmeye cevaz vermektedir.

"Sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara": Yani Mekke'den demektir. "Onlara iyilik etmenizden ve onlara adil davranmanızdan men etmez": Sizinle onlar arasındaki muamelelerde hakkaniyet ölçülerine riayet etmenizden men etmez.

"Yurtlarınızdan çıkarılmaya yardım edenlere dostluk etmenizden

men eder": Yani Sizi onlarla dost olmaktan men eder, çünkü Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in sırlarını onlara yazmak, onlarla dostluk kurmaktır. Bazı müfessirler, bu ve bundan önceki ayetin kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Burada nesih için bir gerekçe yoktur, çünkü Müslümanlara savaşanlara akraba olsalar da olmasalar da iyilik etmek haram değildir; yeter ki at ve silah vererek veya Müslümanların zayıf taraflarını bildirerek onlar takviye edilmiş olmasınlar. Esma ve annesinin geçen hadisi de bunu göstermektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ
اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ
إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآتُوهُمْ مَا أَنْفَقُوا
وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَلَا
تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَاسْأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلْيَسْأَلُوا مَا
أَنْفَقُوا ذَٰلِكُمْ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (١٠)
وَإِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعَاقَبْتُمْ فَآتُوا الَّذِينَ
ذَهَبَتْ أَزْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ (١١)

10 – Ey o iman edenler, eğer mü'min kadınlar hicret ederek size gelirlerse, onları sınayın. Allah onların imanlarını pekiyi bilendir. Eğer onların mü'minler olduklarını bilirseniz, onları kafirlere geri döndürmeyin. Ne onlar (kadınlar) onlara helaldir ne de onlar (erkekler) onlara helaldir. Onlara harcadıklarını verin. Onlara (o kadınlara) ücretlerini (mehirlerini) verdiğiniz zaman onları nikahlamanızda size günah yoktur. Kafir kadınların bağlarını tutmayın. Harcadığınızı isteyin, onlar da harcadıklarını istesinler. İşte Allah'ın hükmü budur. Allah aranızda hükmeder. Allah hakkıyla bilendir, hikmet sahibidir.

11 – Eğer eşlerinizden bir şey sizden kafirlere kaçar da çarpışır ganimet elde ederseniz, eşleri gidenlere harcadıkları kadar verin. İnandığınız Allah'tan korkun.

"Ey o iman edenler, eğer mü'min kadınlar hicret ederek size gelirlerse": İbn Abbas şöyle demiştir: Mekke müşrikleri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Hudeybiye seferinde, Mekke halkından gelenleri geri göndermek, Mekkeli ashaptan gelenleri ise göndermemek üzere barış yaptılar. Bunu yazıp mühürlediler. Yazma işi bittikten ve henüz Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Hudeybiye'de iken Sübey'a bint el – Haris el – Eslemiyye, geldi, arkasından da kafir kocası geldi: Ya Muhammed, karımı bana iade et; sen bizden sana geleni reddetmek üzere antlaşma yaptın. Daha yazının mürekkebi kurumadı, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. İçlerinde Vakıdi'nin katibi İbn Sa'd de olan bir grup ulema da, bu ayetin Ümmü Külsum bint Ukbe bin Ebi Muayt hakkında indiğini söylemişlerdir. O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Hicretinden sonra Medine'ye ilk hicret eden kadındır. Hudeybiye barışı yıllarında Medine'ye geldi; kardeşleri Velid ile Umara bin Ukbe de arkasından geldiler: Ya Muhammed, şartımızı yerine getir, dediler. Ümmü Külsum de: Ya Resulallah, ben kadınım, bildiğiniz gibi kadınlar zayıftır; eğer beni kafirlere iade edersen, beni dinimden döndürürler, ben ise buna dayanamam, dedi. Aziz ve celil olan Allah antlaşmayı kadınlar açısından bozdu ve onlar hakkında imtihanı getirdi. Onlara verdiği karara hepsi razı oldular. Ümmü Külsum hakkında da "onları imtihan" edin kısmı indi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de onu imtihan etti, ondan sonra gelen kadınları da imtihan etti: Ancak Allah ve Resul'ü sevgisiyle çıktığınıza ve koca ve mal için çıkmadığınıza yemin edin, dedi. Bunu diyenler bırakıldılar, Mekke'deki ailelerine geri gönderilmediler.

Alimler bu ayetin inişine sebep olan kadın hakkında üç görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Sübey'a'dır, biz de onu az önce İbn Abbas'tan nakletmiştik.

İkincisi: O Ümmü Külsum bint Ukbe bin Ebu Muayt'tır, bunu da bir grup ilim adamlarından zikretmiştik, meşhur olan da budur.

Üçüncüsü: O, Amr bin Avf oğullarından Ümeyme bint Bişr'dir, bunu da Ebu Nuaym el – İsfehani zikretmiştir. Maverdi de şöyle demiştir: İlim adamları kadınları iade etmenin barış antlaşmasına lafzan mı yoksa genel olarak mı girdiğinde ihtilaf etmişlerdir. Bir bölük: Barış metnine lafzan girmişti, Allah Teala geri gönderilmelerini akitten çıkardı, bunu men etti ve erkekler için olanı yerinde bıraktı, demiştir. Bir bölük de şöyle demişlerdir: Geri gönderilmeleri antlaşma metninde açık olarak yoktu, bu erkeklerle aynı hükme tabi olmaları açısından

mütalaa ediliyordu. Aziz ve celil olan Allah da onları genel hükümden çıkardı, iki şeyden dolayı onları erkeklerden ayırdı:

Birincisi: Onlar kadındı, müşriklere haramdı.

İkincisi: Onlar kalpleri yufka ve çabuk dönen bir karaktere sahip idiler. Ama şirkinde ısrar eden, onlara gönderilecekti. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Kadınları onlara iade etmemesi şunun içindi, çünkü fiil gerçekleşmese de gerçekleşme imkanı ortaya çıktıktan sonra nesih caizdir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Ey iman edenler" kavlinden Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem murat edilmiştir; çünkü kadınları bizzat imtihan eden o idi. O olmadığı zaman diğer mü'minler ona vekaleten imtihan edebilirler. İbn Zeyd şöyle demiştir: Onları imtihan etmemiz bize şunun için emredilmiştir; çünkü kadın Mekke'de kocasına kızdığı zaman: Allah'a yemin ederim ki Muhammed'e katılacağım, derdi. Ne ile imtihan edileceklerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Eşhedü enlailahe illallah veenne muhammeden abduhu ve resuluh (şahitlik ederim ki Allah'tan başka İlah yoktur ve Muhammed O'nun kulu ve Resul'üdür). Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, kocasına kızdığı için, değişik yer görmek arzusu ve dünya malı elde etme isteği ile değil de sadece ama sadece Allah ve Resul'ünün sevgisi için çıktığına yemin ettirilirdi. İbn Abbas'tan da böyle rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: "Mü'min kadınlar biat etmek için sana geldikleri zaman..." ayetindeki maddelerle imtihan edilirlerdi. Kim bu şartları kabul ederse, biat ettim, derdi. Bu da Hazreti Aişe'nin görüşüdür.

"Allah onların imanlarını pekiyi bilendir": Yani bu imtihan sizin hakkınızdır, Allah onların imanlarını pekiyi bilir. "Eğer onların mü'minler olduklarını bilirseniz" ki bu da ikrarları ile bilinir, o zaman onları iade etmek helal değildir. "Kafirlere" çünkü Allah mü'min kadını bir müşrike helal etmemiştir. "Onlara verin": Yani kafir kocalarına "harcadıklarını": Yani mehri. Mukatil şöyle demiştir: Bu, müslüman o kadınla evlendiği takdirdedir. Eğer onunla bir kimse evlenmezse, kafir kocası için bir şey yoktur. "onlara ücretlerini verdiğiniz takdirde onlarla evlenmenizde size bir günah yoktur": Yani mehirlerini demektir.

Hür kadın, kocası ona duhul ettikten sonra hicret ederse, iddeti bitmekle ayrılmış olurlar. Eğer kadının iddeti bitmeden önce koca müslüman olursa, onun karısıdır. Bu Evzai, Leys, Malik ve Şafii'nin görü-

şüdür. Ebu Hanif ise: Yurt değişmekle ayrılık gerçekleşir, demiştir.

"Vela tümsiku biisamil kevafiri": İbn Kesir, Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, tenin zammesi ile şeddesiz olarak "tümsiku" okumuşlardır. Ebu Amr ile Yakup, tenin zammesi ve şedde ile "tümessiku" okumuşlardır. İbn Abbas, İkrime, Hasen, İbn Ya'mur ve Ebu Hayve, tenin ve mimin fethi, şeddeli sin ile "temesseku" okumuşlardır. "Kevafir" ise, kâfire'nin çoğuludur, mana da şöyledir: Allah Teala mü'min erkekleri kafir kadınların nikahları üzerinde durmaktan men etmiş ve onlardan ayrılmalarını buyurmuştur. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Kadın kafir olduğu zaman onunla mü'min erkek arasındaki bağ kopar. Yani nikah bağı tamamen kesilmiş olur. İsmet'in aslı, iptir, bir şeyi bağlayan onu korumuş, demektir.

"Harcadığınızı isteyin": Yani sizden bir kadın dininden dönerek aranızda antlaşma bulunan kafirlere katılırsa, eğer size vermezlere harcadığınız mehri isteyin. "Onlar da harcadıklarını istesinler": Yani müşriklerin kadınları mü'min olarak size katılır, siz de onlarla evlenirseniz, kafir kocaları onlarla evlenenlerden "harcadıklarını" istesinler ki o da mehirdir. Mana da şöyledir: Onlar nasıl mehri size ödemek durumunda iseler siz de onlara ödemek durumundasınız.

Siyer alimleri şöyle demişlerdir: Ümmü Külsum hicret ettiği zaman evlenenmemişti, kocası da olmadığı için ona mehri gönderilmemişti. Bu durumda hicret edince Zeyd bin Harise ile evlendi.

"Allah'ın hükmü budur": Yani bu ayette zikredilenlerdir, demektir.

Bazıları da "kafir kadınların bağlarını tutmayın" kavlinin ehl-i kitap kadınları için "kendilerine kitap verilenlerden namuslu kadınlar" kavli ile neshedildiğini söylemişlerdir ki bu, tahsistir, nesih değildir.

"Eğer eşlerinizden bir şey sizden kafirlere kaçar da çarpışır ganimet elde ederseniz": Zeccac şöyle demiştir: Eğer savaşta onları yenerek ganimet olarak elde ederseniz. İbn Mes'ud, Ezheri ve Nahai elifsiz olarak, aynın ve kafın fethi, şeddesiz ve elifsiz olarak "feakabtüm" okumuşlardır. İbn Abbas, Hazreti Aişe, Humeyd ve A'meş de bu şekilde, ancak kafı şeddeli okumuşlardır. Zeccac da: Şeddeli ile şeddesizin manası aynıdır, onları yenmekle sonuç sizin olursa, demiştir. Übey bin Ka'b, İkrime ve Mücahit de, sakin ayn, meftuh ve şeddesiz kaf ile hemzeli olarak "fea'kabtüm" okumuşlardır. Muaz el – Kari ile Ebu İmran el – Cevni de, aynın fethi, kafın kesri, şeddesiz ve elifsiz olarak, "feakıbtüm" okumuşlardır. "Eşleri gidenlere harcadıkları kadar verin": Yani kocalara ganimetten harcadıkları mehir miktarınca verin, demektir.

Bazı müfessirler de, bu ayetin İyaz bin Ganem hakkında indiğini

söylemişlerdir, onun karısı müslüman idi, o da Ebu Süfyan'ın kızı Ümmülhakem'dir, dininden döndü, Mekke'ye kaçtı, Allah müslümanlara ganimetten ona verdiği mehir kadar vermelerini buyurdu. Sonra bu "Beraetün minallahi...(beş ayet)" kavli ile neshedildi.

Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Mehir alıp verme, kocaya ganimetten bedel ödeme veya ehl-i harbe ödenmesi gerek olarak bildirilen bütün bu hükümler, bir grup ilim adamlarına göre neshedilmiştir İmam Ahmed bunu açıkça bildirmiştir. Ben de derim ki: Mukatil de: Bütün bu ayetler kılıç ayetiyle neshedilmiştir, demiştir.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا جَٓاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلٰٓى اَنْ لَا يُشْرِكْنَ
بِاللّٰهِ شَيْـًٔا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْن۪ينَ وَلَا يَقْتُلْنَ اَوْلَادَهُنَّ وَلَا
يَأْت۪ينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَر۪ينَهُ بَيْنَ اَيْد۪يهِنَّ وَاَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْص۪ينَكَ
ف۪ي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٢﴾

12 – Ey o Peygamber, mü'min kadınlar; Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmamak, hırsızlık etmemek, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleri ve ayakları arasında uydurdukları bir iftira getirmemek ve iyilikte sana karşı gelmemek üzere biat etmek için sana gelirlerse, onlara biat et ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

Mü'min kadınlar sana biat etmek üzere gelirlerse": Müfessirler şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'yi fethedince, kadınlar biat etmek üzere ona geldiler, bunun üzerine bu ayet indi. Onlardan biat alırken ayette zikredilen şartları ileri sürdü. Onlarla Safa tepesi üzerinde biat etti. "Zina etmesinler, deyince Hint: "Hür kadın zina eder mi?" dedi. "Evlatlarını öldürmesinler" deyince de: Biz onları küçükken büyüttük, siz de büyüdükleri zaman onları öldürdünüz, siz ve onlar bunu daha iyi bilirsiniz, dedi. Sahih hadiste geldiği üzere Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem biatte kadınlarla tokalaşmadı, sadece sözle biatlerini aldı. Biz de biat eden kadınların adlarını 'Telkih" kitabında alfabetik sıra ile anlattık. Onlar dört yüz elli yedi kadındı. Tevfik Allah'tandır.

"Evlatlarını öldürmesinler": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu da cahiliye halkının yaptığı gibi kızları diri diri toprağa gömme olayıdır.

"Elleri ve ayakları arasında uydurdukları bir iftira ile gelmesinler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kocalarından olmayan çocuklarını onlara isnat etmesinler, bunu da İbn Abbas ile cumhur demişlerdir. Bu şöyle olurdu: Kadın bir çocuk peydah eder, kocasına: Bu sendendir, derdi. İşte uydurulan iftira budur. "Elleri ve ayakları arasında" demesi, çocuğun doğarken annesinin elleri ve ayakları arasına düşmesindendir. "Elleri arasında uydurdukları" sokakta bulunan çocuk, demektir. "Ayakları arasında"ki de veled-i zinadır.

İkincisi: Sihirdir.

Üçüncüsü: Kovuculuk ve arabozuculuk etmektir. Bu ikisini Maverdi zikretmiştir.

"İyilikte sana karşı gelmesinler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, dövünme, feryad ü figan etmedir. Bunu İbn Abbas, demiştir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den de merfu olarak rivayet edilmiştir.[2]

İkincisi: Acı ile bağırıp yüzlerini tırmalamamak, saçlarını yolmamak ve elbiselerini yırtmamaktır. Bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir.

Üçüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in emrettiği İslam şeriat ve adabıdır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Bu ayette idarecilere mubah şeylerde itaatin vacip olduğuna, yasaklarda (haramlarda) olmadığına delil vardır.

"Onlarla biatleş": Mana şöyledir: Seninle bu şartlarda biat ederlerse, biatlerini al.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ
قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْاٰخِرَةِ كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ اَصْحَابِ الْقُبُورِ ﴿١٣﴾

13 – Ey o iman eden kimseler; Allah'ın gazap ettiği bir topluluğu dost edinmeyin. Gerçekten onlar, kafirler nasıl kabirlerdekilerden ümitlerini kesmişlerse, onlar da ahiretten öyle ümit kesmişlerdir.

"Ey o iman eden kimseler, Allah'ın gazap ettiği bir topluluğu dost edinmeyin": Onlar Yahudilerdir, şöyle ki fakir müslümanlardan bazı kimseler Yahudilere Müslümanların haberlerini iletirlerdi, onların

2 – Müslim, Ümmü Atıyye'den rivayet etmiştir.

meyvelerinden ve yemeklerinden nasip almak için onlara yaklaşmaya çalışırlardı.

"Ahiretten ümitlerini kesmişlerdir": Zira Yahudiler, doğru olduğunu bildikleri halde Muhammed'i inkar etmekle ahirette bir hayır elde etmekten ümitlerini kesmişlerdir, mana da şöyledir: Ahiretin sevabından ümit kesmişlerdir. Bu da cumhurun görüşüdür ki doğrudur. Katade de şöyle demiştir: Öldükten sonra dirilmekten ümitlerini kesmişlerdir. "Kafirlerin ümitlerini kestikleri gibi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kafirlerin kabirlerdekilerin dirilmesinden ümit kestikleri gibi, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Ölen kafirlerin ahiret sevabından ümit kestikleri gibi. Zira onlar azap göreceklerinden eminler. Bunu da Mücahit, demiştir.



61-SAF SURESİ

Medine'de inmiştir. 14 ayettir.

Ona: Havariler suresi de denilir.

Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O Medeni'dir, bunu da İbn Abbas, Hasen, Mücahit, İkrime, Katade ve cumhur, demişlerdir.

İkincisi: Mekki'dir, bunu da İbn Yesar, demiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١﴾

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٢﴾ كَبُرَ مَقْتاً

عِنْدَ اللّٰهِ اَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الَّذ۪ينَ

يُقَاتِلُونَ ف۪ي سَب۪يلِه۪ صَفّاً كَاَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ ﴿٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Göklerde ve yerde olan her şey Allah'ı tesbih etti. O mutlak galip, hikmet sahibidir.

2 – Ey o iman edenler, neden yapmadığınız şeyleri söylüyorsunuz?

3 – Yapmadığınız şeyleri söylemek, Allah katında buğuzca büyüktür (büyük buğza muciptir).

4 – Şüphesiz Allah, kendi yolunda saflar halinde kenetlenmiş bir yapı gibi savaşanları sever.

"Neden yapmadığınız şeyleri söylüyorsunuz?": İniş sebebinde beş görüş vardır:

Birincisi: Ebu Seleme, Abdullah bin Selam'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Biz Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı olarak birkaç kişi oturuyorduk: Aziz ve celil olan Allah'ın en sevdiği amel hangisi olduğunu bilse idik, onu yapardık, dedik; bunun üzerine Allah Teala: "Göklerdeki her şey Allah'ı tesbih eder..." suresini indirdi.

İkincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e adam gelir: Şöyle şöyle yaptım, derdi, hâlbuki yapmamıştı, bunun üzerine "yapmadığınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?" ayeti indi. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Dahhak şöyle demiştir: Adam: Ben savaştım derdi, aslında savaşmamıştı, şöyle mızrak sapladım, derdi, aslında saplamamıştı, şöyle sabrettim derdi, aslında sabretmemişti; bunun üzerine bu ayet indi.

Üçüncüsü: Müslümanlardan bazı kimseler, cihat farz kılınmadan önce: Allah Teala'nın en sevdiği amelleri bize göstermiş olduğunu isterdik, derlerdi; cihat emri de inince bazı müslümanlar bundan hoşlanmadılar. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Suhayb, Bedir savaşında bir adam öldürdü, bir adam da gelip onu kendisinin öldürdüğünü iddia etti ve üzerinden çıkanları aldı. Suhayb de: Onu ben öldürdüm, ya Resulallah, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Said bin Müseyyeb, Suhayb'ten rivayet etmiştir.

Beşincisi: Münafıklar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabına: Keşke sizinle beraber biz de çıksak ve size yardım etseydik, dediler. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de savaşa çıkınca, geri döndüler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Kebure makten indallahi": Zeccac şöyle demiştir: "Makten temyiz olmak üzere mansuptur, mana da şöyledir: Yapmadığınız şeyi söylemek Allah katında gazapça daha büyüktür. Sonra aziz ve celil olan Allah sevdiği şeyi bildirip şöyle dedi: "Şüphesiz Allah, kendi yolunda saflar halinde kenetlenmiş bir yapı gibi savaşanları sever": Yani parçaları birbirine bitişmiş bina gibi, demektir. O, cihatta sebat edip perçinli bina gibi yerinden ayrılmayanı sevdiğini bildirdi. Düşmanla sa-

vaşmalarında sebatlarının eşit olup sözlerinin de kurşunlu bina gibi bir olmasını kastetmiş olması da caizdir. "Kenetlenmiş" kavlinden murat edilen şey hususunda da müfessirlerin iki görüşü vardır:

Birincisi: O parçaları birbirine yapışmış binadır; sağlam olduğu için arada boşluk görülmez. Bunu da çoğunluk demiştir.

İkincisi: O perçinli binadır, aynı görüşe Ferra da kani olmuştur. Ebu Bahriye şöyle derdi: Onlar at üzerinde savaşmaktan hoşlanmazlardı, bu ayetten dolayı yerde savaşmayı tercih ederlerdi. Ebu Bahriye'nin adı: Abdullah bin Kays et – Turağımı'dir, Muaz'dan hadis rivayet etmiştir. Sanki bununla at üzerindekiler saf olamazlar, ancak yayalar saf olurlar demek istemiştir.

وَإِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي وَقَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللّٰهِ إِلَيْكُمْ
فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾
وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللّٰهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا
لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا
جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٦﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ
الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعٰى إِلَى الْإِسْلَامِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٧﴾
يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ
﴿٨﴾ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ
وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٩﴾

5 – Hani, Musa kavmine: "Ey kavmim, niçin bana eziyet ediyorsunuz, oysa benim size gönderilen Allah'ın elçisi olduğumu biliyorsunuz?" demişti. Onlar da eğrilince, Allah da onların kalplerini eğriltti. Allah fasıklar topluluğuna hidayet etmez.

6 – Bir zaman Meryem oğlu İsa: "Ey İsrail oğulları, şüphesiz ben size, önümdeki Tevrat'ı tasdik edici ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir elçiyi müjdeleyici olarak gönderilen Allah'ın elçisiyim" demişti. (Ahmed) onlara delillerle gelince: "Bu, açık bir sihirdir" dediler.

7 – İslam'a davet edilirken Allah'a yalan uydurandan daha zalim kimdir? Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez.

8 – Onlar Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar; oysa Allah, kafirler istemese de nurunu tamamlayacaktır.

9 – O ki, Peygamberini hidayetle ve hak din ile gönderdi ki, onu bütün dinlere üstün kılsın, müşrikler istemese de.

"Hani, Musa kavmine demişti ki": Mana şöyledir: Sana eziyet eden münafıklara Musa'ya eziyet edenlere ne yaptığımı anlat. Biz de Musa'ya nasıl eziyet ettiklerini Ahzab: 69'da zikretmiştik.

"Onlar eğrilince" yani haktan sapınca "Allah da onların kalplerini eğriltti" yani yaptıkları o kötülüğe karşı onları haktan saptırdı, demektir. Bundan sonrası da "ye'ti min badiy" kavline kadar açıktır. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, ye'nin fethası ile "min ba'diyesmuhu" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze, Kisai Hafs da Asım'dan rivayet ederek, yenin sükunu ile "min ba'dismuhu" okumuşlardır. "Allah'a yalan uydurandan daha zalim kimdir?" Bunların hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: İsa Allah'ın oğludur, diyen Hıristiyanlardır. Bunu da Ebu Süleyman, demiştir. İbn Mes'ud, Asım el – Cahderi ve Talha bin Musarrif, yenin ve dalın fethi ve şeddesi, aynın da kesri ile "yeddei ilel islami" okumuşlardır. Bundan sonrası da "mütimmü nurihi" kavline kadar Beraet: 32'de geçmiştir. İbn Kesir, Hamze, Kisai, Hafs rivayetinde Asım ve Halef, izafetle "mütimmü nurihi" okumuşlardır. Nafi, Ebu Amr ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, merfu ve tenvinli olarak "mütimmün" okumuşlardır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى تِجَارَةٍ
تُنْج۪يكُمْ مِنْ عَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿١٠﴾ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَتُجَاهِدُونَ
ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَۙ ﴿١١﴾
يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ
طَيِّبَةً ف۪ي جَنَّاتِ عَدْنٍۜ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُۙ ﴿١٢﴾ وَاُخْرٰى تُحِبُّونَهَاۜ

نَصْرٌ مِنَ اللّٰهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا
كُونُوا أَنْصَارَ اللّٰهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللّٰهِ
قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللّٰهِ فَاٰمَنَتْ طَائِفَةٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ
وَكَفَرَتْ طَائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ اٰمَنُوا عَلَى عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ ﴿١٤﴾

10 – Ey o iman edenler, sizi acıklı bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi?

11 – Allah'a ve Peygamberine iman edersiniz ve Allah yolunda mallarınızla canlarınızla cihat edersiniz. İşte bu, eğer bilirseniz, sizin için daha hayırlıdır.

12 – (Böyle yapın ki) günahlarınızı bağışlasın ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere ve Adn cennetlerinde pek hoş meskenlere girdirsin. İşte büyük başarı budur.

13 – Ve size seveceğiniz başka bir (nimet daha versin): Allah'tan yardım ve yakın bir fetih. Mü'minleri müjdele.

14 – Ey o iman edenler, Allah'ın yardımcıları olun; nitekim Meryem oğlu İsa, Havarilere: "Benim (Allah'a giden yolda) yardımcılarım kimdir?" demişti. Havariler de: "Allah'ın yardımcıları biziz" demişlerdi. Bunun üzerine İsrail oğullarından bir grup iman etti; bir grup da inkar etti. Biz de iman edenleri, düşmanlarına karşı destekledik. Onlar da galip oldular.

"Size bir ticaret göstereyim mi?": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayet, bazı kimselerin: Allah Teala'nın en sevdiği amelin hangisi olduğunu bilseydik, ebediyyen onu yapardık demeleri üzerine indi. Allah Teala da onlara bunu gösterdi. Bunu da kazanacakları ticarete benzetti.

"Tünciküm": İbn Amir şedde ile "tüneccikûm" okumuş; diğerleri ise şeddesiz okumuşlardır. Sonra ticareti açıklayarak "Allah'a iman edersiniz... (böyle yapın ki) günahlarınızı bağışlasın" dedi. Zeccac da şöyle demiştir: "Yağfir leküm" kavli "tücahidune"nin cevabıdır; çünkü emir manasınadır, o da: Aminu billahi ve cahidu yağfirleküm (Allah'a iman edin ve cihat edin ki sizi bağışlasın) demektir, yani eğer bunu yaparsanız, sizi bağışlar, demektir. Bazı nahivciler yanılıp: Bu, "hel" edatının cevabıdır, demişlerdir. Çünkü onları faydalı şeyi göstermekle bağışlamaz, ancak bunu yaptıkları takdirde bağışlar. Kim rayı lama id-

gam ederek "yağfillehüm" okursa, bu Sibeveyh ve Halil'e göre caiz değildir; zira onlara göre ra lama idgam edilmez. Ebu Amr bin Ala'dan ise idgamla okuduğu rivayet edilmiştir; o büyük bir imamdır; Araplardan duymasa idi böyle okuyacağını zannetmem. Sibeveyh, Halil ve Ebu Amr dışında bütün Basralılar lamı raya idgam etmezler, dayanakları da ranın tekrar sıfatını haiz kuvvetli bir harf olmasıdır. Eğer lama idgam edilirse, bu tekrarlanma sıfatını kaybeder. Bundan sonrası da "seveceğiniz başka bir nimet daha vardır" sözüne kadar yukarıda geçmiştir. Ferra, mana şöyledir, demiştir: Sizin için ahiret sevabının yanında bir de peşin sevap vardır. Sonra da Allah Teala onu açıklayıp "Allah'tan yardım ve yakın bir fetih" dedi. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Mekke'nin fethidir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: İran ile Rum diyarının fethidir, bunu da Ata, demiştir.

"Mü'minleri müjdele" dünyada zafer, ahirette de cennetle. Sonra da onları dinine yardıma teşvik edip "künu ensarallahi (Allah'ın yardımcıları olun)" dedi: İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, tenvinli olarak "künu ensaran lillahi" okumuşlardır. Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de "ensarallahi" okumuşlardır. Ayetin manası şöyledir: Bulunduğunuz hale devam edin ve Allah'ın dinine yardım edin; İsa'nın "men ensari ilallah" demesi üzerine Havarilerin yardım ettikleri gibi siz de yardım edin. Nafi ye'yi harekeleyerek "men ensariye ilallahi" okumuştur. Kelamın tefsiri de Al-i İmran: 52'de geçmiştir. "İsrail oğullarından bir grup iman etti" İsa'ya "bir grup da inkar etti. Biz de iman edenleri destekledik" İsa'ya iman edenleri demektir, "düşmanlarına karşı" onlar da İsa'ya muhalefet edenlerdir. İbn Abbas, Mücahit ve cumhur böyle demişlerdir. Mukatil de şöyle demiştir: Söz "ve keferet taifetün" de tamam oldu. "Biz de iman edenleri destekledik" Muhammed'e iman edenler, demektir. "Düşmanlarına karşı; onlar da galip oldular" Muhammed sayesinde diğer dinlere galip oldular, demektir. İbrahim Nahai de şöyle demiştir: İsa'ya iman edenlerin delili, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in, İsa Allah'ın kelimesi ve ruhudur, sözünü tasdik etmekle galip geldi. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Galip geldiler": Yani Muhammed sayesinde onlara galip geldiler, demektir. Bu da: Zaherte ala fülanin ve zaherte alassathi sözünden gelir ki birine üstün gelmek ve damın üzerine çıkmaktır.



62-CUMA SURESİ

Medine'de inmiştir. 11 ayetir.

Bu, ittifakla Medeni'dir. Giriş kısmının tefsiri yukarıda geçmiştir. Ebudderda, Ebu Abdurrahman es - Sülemi, İkrime, Nahai, Velid de Yakup rivayetinde "bütün sıfatlarda ref' ile "el – melikül kuddusül azizül hakimü" okumuşlardır.

Eğer: "Bu surede tesbihi tekrar etmenin faydası nedir? "denilirse,

Cevap şöyledir: Bu, sureyi aziz ve celil olan Allah'ın sıfatları ile başlatmak içindir, tıpkı bismillahirrahmanirrahim ile başlatmış gibi olur. Allah'ı ululamada mana ne kadar derin olursa, onunla başlamak da o kadar güzel olur.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ
الْحَكِيمِ ﴿١﴾ هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْاُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهِ
وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ

مُبِينٍ ﴿٢﴾ وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ
﴿٣﴾ ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Göklerde ve yerde olan şeyler; mülk sahibi, kutsal, mutlak galip ve hikmet sahibi Allah'ı tesbih eder.

2 – O ki, ümmilerin içinde kendilerinden, onlara ayetlerini okuyacak, onları temizleyecek ve onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir Peygamber gönderdi. Gerçi onlar önceden elbette apaçık bir sapıklık içinde idiler.

3 – Onlardan başka henüz kendilerine yetişmeyenlere de (böyle yapar). O (Allah) mutlak galip, hikmet sahibidir.

4 – Bu, Allah'ın lütfudur; dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.

"O ki, ümmilere gönderdi": Yani Araplara, onlar okuryazar değillerdi. Biz de bu manayı Bakara: 78'de şerh etmiştik. "Bir Peygamber": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i. "Kendilerinden": Yani kendi cins ve soylarından, demektir.

Eğer: "Ümmi peygamber göndermek nasıl bir nimetti?" denilirse,

Cevap üç türlüdür:

Birincisi: Çünkü peygamberlerin kitaplarındaki müjdeye uygun düşmektedir.

İkincisi: Durumlarına uygun olduğu için onlarla daha kolay anlaşır

Üçüncüsü: Daha öncekilerin kitaplarını bildiği zannedilmesin, diye. Bundan sonrası da Bakara: 129'da geçmiştir. "Gerçi onlar daha önce apaçık bir sapıklık içinde idiler": O apaçık sapıklık da şirktir.

"Onlardan başkalarına da": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Muhammed'i başka ümmilere de gönderdi, demektir.

İkincisi: O başkalarına da öğretir ve onları da temizler. Başkalarından murat edilenler hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Arap olmayanlardır, bunu da İbn Ömer ile Said bin Cübeyr, demişlerdir. Leys'in Mücahit'ten rivayeti de böyledir. Buna göre "onlardan (kendilerinden) demesi, müslüman oldukları takdirde onlardan olacakları içindir; çünkü müslümanlar tekeldir ve tek millettir.

İkincisi: Onlar tabiinlerdir, bunu da İkrime ile Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Kıyamet gününe kadar İslam'a girecek olanlardır. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Ebu Necih'in, Mücahit'ten rivayeti de böyledir.

Dördüncüsü: Onlar çocuklardır, bunu da Maverdi, nakletmiştir.

"Henüz kendilerine yetişmeyenlere de": Yani yetişmemiş olanlara da, demektir.

"Bu, Allah'ın lütfudur": Yani İslam ve hidayet Allah'ın lütfudur, demektir. "Allah büyük lütuf sahibidir": Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i göndermekle büyük lütuf etmiştir.

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرٰيةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ
يَحْمِلُ اَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ
لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥﴾ قُلْ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا اِنْ زَعَمْتُمْ
اَنَّكُمْ اَوْلِيَاءُ لِلّٰهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ
﴿٦﴾ وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ
﴿٧﴾ قُلْ اِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَاِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى
عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

5 – Tevrat'ı yüklenip de onu taşımayanlar, koca kitaplar taşıyan eşeğin misaline benzerler. Allah'ın ayetlerini yalanlayan o kavmin misali ne kötüdür!

6 – De ki: "Ey o Yahudi olanlar, eğer siz, insanlardan başka Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız, eğer doğru söylüyorsanız, ölümü temenni edin".

7 – Ellerinin öne sürdüğü şeyler sebebiyle onu asla temenni etmezler. Allah zalimleri hakkıyla bilendir.

8 – De ki: "Şüphesiz, ondan kaçtığınız ölüm şüphesiz size ulaşacaktır. Sonra da görünmeyeni ve görüneni bilene döndürülürsünüz; o da size yaptıklarınızı haber verecektir.

Sonra Tevrat'la amel etmeyi bırakan Yahudilere bir misal getirdi: "Tevrat'ı yüklenenlerin misali" dedi. Yani içindekilerle amel etmekle

sorumlu tutulanların misali, demektir. "Sonra da taşımayanlar" yani gereğince amel etmeyip hakkını yerine getirmeyenler "koca kitaplar taşıyan merkebin misali gibidir": Esfar, sifr'in çoğuludur, o da kitap demektir. Onları taşıdığı şeyi anlamayan merkebe benzetti. Çünkü onlar da Tevrat'taki şeylerden yararlanmadılar. Bu da Muhammed'e imanı göstermektedir. Bu misal, Kur'an'la amel etmeyen ve manalarını anlamayanlar için de geçerlidir. "O kavmin misali ne kötüdür": Onların misallerini kötüledi, maksat onları kötülemektir. Yahudiler Muhammed'e iman etmemekle Kur'an'ı da Tevrat'ı yalanladılar. "Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez": Peygambere inanmayanlara, demektir.

"Eğer siz Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız": Çünkü Yahudiler: Biz İsrailullah'ın evlatlarıyız, biz Allah'ın kurbanının oğluyuz, biz Halilullah'ın oğluyuz ve biz, Allah Teala'ya diğer insanlardan daha yakınız, peygamberlik yalnız bizde olur, dediler. Bunun üzerine aziz ve celil olan Allah, Peygamberine – salat ve selam onun üzerine olsun – şöyle dedi: "De ki", onlara de ki: eğer siz idiyseniz "Allah'ın dostları, öyleyse ölümü temenni edin". Çünkü ölüm, Allah'ın dostları için dünyadan daha hayırlıdır. Biz de bu manayı ve arkasındakileri Bakara: 94'te açıklamıştık. "De ki: kaçtığınız ölüm", çünkü Yahudiler, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman etmemekle ahiret işlerini bozduklarını bilirlerdi. Onlar ölümden de hoşlanmazlardı; onlara: "Feinnehü mülakiküm (şüphesiz o size ulaşacaktır)" sözü ile başlarına geleceği bildirildi. Ferra şöyle demiştir: Araplar isminde "men" ve "ellezi" gibi mevsul bulunan her haberin başına fe getirir. Burada fe getiren "ellezi"yi ceza ile tevil etmiştir. Abdullah bin Mes'ud kıraatında da "innel mevtellezi tefirrune minhü mülakiküm" denilmiştir. Kıyasa uygun olan da budur. Çünkü sen: İnne ehake kaimün dersin de, fekaimün demezsin. Eğer: İnne daribeke fezalimün dersen caizdir, tevili de şöyledir: İnne men yadribüke fezalimün (sana vuran zalimdir). Zeccac şöyle demiştir: Burada fe'nin gelmesi şunun için caizdir; çünkü kelamda şart ve ceza manası vardır. Kelamın "tefirrune minhü"de tamam olması da caizdir. Sanki: İn ferertüm min eyyi mevtin kane min katlin ev ğayrihi (öldürülme veya başka herhangi bir ölümden kaçarsanız) denilmiş gibi olur. "Feinnehu mülakiküm (şüphesiz o size ulaşır), "feinnehu" birinci haberden sonra söz başı olur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ
اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩﴾ فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ

فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاذْكُرُوا اللّٰهَ
كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠﴾

9 – Ey o iman edenler, Cuma günü namaza çağrıldığı zaman Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Bu, eğer bilirseniz, sizin için daha hayırlıdır.

10 – Namaz eda edilince, yeryüzüne dağılın, Allah'ın lütfundan arayın ve Allah'ı çokça zikredin. Umulur ki felaha erersiniz.

"Namaza çağırıldığı zaman": Bu, imam minbere çıkıp da oturduğu zaman okunan ezandır. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında bundan başka ezan yoktu. Minbere oturduğu zaman Bilal mescidin kapısında ezan okurdu. Ebu Bekir ve Ömer zamanlarında da böyleydi. Osman zamanında insanlar çoğalınca "Zevra" denen evinin kapısında ezan okunmasını emretti, minbere oturduğu zaman bir ezan daha okunurdu.

"Namaz için" yani namaz vakti için, demektir. "Cumua" kelimesinde de üç lügat vardır:

Cimin ve mimin zammıdır (cumua) bu da cumhurun okuyuşudur. Cimin zammı ile mimin sükunudur (cum'a), Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Ebu Reca, İkrime, Zühri, İbn Ebi Leyla, İbn Ebi Able ve A'meş de böyle okumuşlardır. Cimin zammı ve mimin fethi (cumaa), Ebu Miclez. Ebu'l – Aliye, Nahi, Adiy bin Fadl da Ebu Amr'dan böyle okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim mimin sükunu ile okursa, iki zamme dile ağır geldiği için hafifletmek istemiştir. Mimin fethinin manası da, insanları toplayan gün demektir; nitekim çok lanet eden için: Luane, çok gülen için de: Duhake, denir.

Bu güne Cuma denmesinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Çünkü onda Adem'in yaratılması toparlanmıştır, Selman'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bana: "Cuma nedir bilir misin?" dedi. Ben de: Hayır, dedim. "Onda atan Adem toplandı, yani yaratılması o günde tamamlandı, dedi.[1]

İkincisi: İnsanların o gün namaz için toplanmalarındandır.

Üçüncüsü: Mahlukatın o günde toplanmasındandır; çünkü o günde varlığın yaratılması bitirilmiştir.

1 - Uzun bir hadisin parçasıdır, bkz. Ahmed, Müsned, 5/440.

Ona ilk defa Cuma diyen hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Ona Ka'b bin Luey bu adı vermiştir, Cuma gününe daha önce "Arube" derlerdi. Bunu da Ebu Seleme, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Ona bu adın verilmesi, Kureyş'in onda toplanmasındandır.

İkincisi: Ona ilk defa bu ismi ensar vermiştir, bunu da İbn Sirin, demiştir.

"Allah'ın zikrine koşun": Bu koşmada da üç görüş vardır:

Birincisi: O yürümektir, bunu da İbn Abbas, demiştir. İbn Mes'ud "femdu (ilerleyin) şeklinde okur ve eğer "fesav" okursam, ridam düşünceye kadar koşmam lazım, derdi. Ata da: O yürümek ve namaza gitmektir, demiştir.

İkincisi: Koşmaktan maksat çalışmaktır, bunu da İkrime, Kurazi ve Dahhak, demişlerdir. Bu durumda mana şöyle olur: Kendinizi boşaltarak ve temizlik vb. şeyler yaparak Allah'ı zikretmeye çalışın.

Üçüncüsü: O kalp ile niyettir, bunu da Hasen, demiştir. İbn Kuteybe de: O niyet ve ciddiyetle girişmektir, demiştir.

"Allah'ın zikrinden" ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O namazdır, bunu da çoğunluk, demiştir. *İkincisi:* İmamın hutbesidir, bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir.

"Alışverişi bırakın": Yani o vakitte ticaret yapmayın, demektir. Bize göre ezan vaktinde alışveriş yapmak caiz değildir, cuma kılması farz olanın yaptığı alışveriş hükümsüz olur; İmam Malik, çoğunluğa muhalefet ederek böyle demiştir.

Cuma şehirde olup da müezzini duyana vaciptir, Ancak müezzinin sesinin gür, havanın da sakin olması şarttır. İmam Malik bunu bir fersahla sınırlamıştır. İmam Ahmet'ten de sınırlama hususunda benzeri görüş rivayet edilmiştir. Cuma köydekilere vaciptir, Ebu Hanife ise ancak şehirdekilere vacip olur, demiştir. Şehir halkının cumayı şehre yakın kırsalda kılmaları caizdir, Şafii buna muhalefet eder. Cuma kırktan az kişiyle kılınmaz. İmam Ahmed'in ise: En az elli kişi olmalıdır, dediği rivayet edilmiştir. Ondan: En azı üç kişidir, dediği de rivayet edilmiştir. Ebu Hanife ise: İmam ve üç kişi ile kılınır, demiştir. Cumada sayı şarttır, Ebu Hanife, iki rivayetin birinde: Tek başına da hutbe okumak caizdir, demiştir. Kölelere cuma vacip midir? Bunda da İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır. Bize göre: Eğer yedekçisi *(yardımcısı)* varsa âmâya da cuma vaciptir. Ebu Hanife bunu kabul etmez. Cuma köle ve yolcularla kılınmaz, Ebu Hanife buna da muhalefet eder. Cuma ve iki bay-

ram sultanın izni olmadan vacip olur mu? İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır. İhtiyaç olduğu zaman bir beldede iki yerde cuma kılmak caizdir. Malik, Şafii ve Ebu Yusuf: Ancak bir yerde caiz olur, demişlerdir. Cuma zevaldan önce kılınabilir, çoğunluk ise bunu kabul etmez. Bayram cumaya rastlarsa Cuma'nın da yerine geçer mi? Şa'bi ile Nahai bunu kabul etmişlerdir. Çoğunluk ise olmaz, der. Özürlüler için cumayı cemaatle kılmaları müstehaptır. Ebu Hanife ise: Mekruhtur, demiştir. Cuma günü zevaldan sonra sefere çıkmak caiz değildir. Ebu Hanife: Caizdir, demiştir. Şafak söktükten sonra sefere çıkmak caiz midir? İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır. İmam Ahmet'ten: Cuma günü ancak cihada çıkmak caizdir, dediği de rivayet edilmiştir. Ebu Hanife: Her yolculuk için caizdir, demiştir. Şafii de: Asla caiz olmaz, demiştir.

Cumada hutbe şarttır. Davud ise: Müstehaptır, demiştir. Hutbede abdest şart değildir, Şafi iki görüşünden birinde buna muhalefet eder. Hutbeyi ayakta okumak şart değildir; Şafii buna da muhalefet eder. İki hutbe arasında oturmak da vacip değildir, Şafii buna da muhalefet eder.

Hutbede hamdele, peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e salavat getirmek, bir ayet okumak ve va'zetmek de şarttır. Ebu Hanife ise: Bir tesbih getirerek hutbe okumak caizdir, demiştir.

İki hutbe de vaciptir. İkinci hutbede okumak şarttır, Şafii buna muhalefet eder.

İmam minbere çıktığı ve halka yüzünü döndüğü zaman selam verebilir, Ebu Hanife ile İmam Malik buna muhalefet ederler. Hutbe dinlerken konuşmak haram mıdır? İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır. Dinleyiciye haramdır da hutbe okuyana değil. Hutbeye başlamadan önce ve hutbeyi bitirdikten sonra konuşmak mekruh değildir, Ebu Hanife'ye göre ise mekruhtur.

İmam hutbe okurken tahiyyetül mescit namazı kılmak müstehaptır, Ebu Hanife ile Malik buna muhalefet ederler.

Bir kimsenin hutbe okuyup bir başkasının da namaz kıldırması caiz midir? İmam Ahmet'ten bu konuda iki rivayet vardır.

"Bu sizin için daha hayırlıdır, eğer bilirseniz" Yani eğer en iyisini bilirseniz, demektir. "Namaz bittiği zaman" ondan ayrıldığınız zaman demektir. "Yeryüzüne dağılın": Bu mubah bir emirdir. "Allah'ın lütfundan arayın" "alışverişi bırakın" yasağından sonra rızık aramak için ticarat yapma da mubahtır. Hasen ile İbn Cübeyr: O ilim aramadır, demişlerdir.

وَاِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا اِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللّٰهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ⑪

11 – Onlar bir ticaret yahut bir eğlence gördükleri zaman, ona dağılırlar ve seni ayakta bırakırlar. De ki: "Allah'ın katındaki şey, eğlenceden de ticaretten de daha hayırlıdır. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır":

"Bir ticaret gördükleri zaman": İniş sebebi şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Cuma günü hutbe okuyordu, birden bir kervanın geldiği öğrenildi; ona çıktılar, öyle ki yanında ancak on iki erkek kaldı. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Buhari ile Müsilm, Sahih'lerinde Cabir bin Abdullah'tan rivayet etmişlerdir.[2] Hasen şöyle demiştir: Açlık vardı, fiyatlar yükselmişti, onun geldiğini işitince ona çıktılar. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: Eğer hepsi çıksa idi, vadilerini ateş kaplardı, dedi.[3] Müfessirler şöyle demişlerdir: Ticaret yapan Dihye bin Halife el – Kelbi idi. Mukatil de: Bu, Müslüman olmadan önce idi, demiştir. Diyorlar ki: Şam'dan geldi, gelişini halka duyurmak için davullar çalındı. Kervan gelince böyle yapmak adet idi. Cabir bin Abdullah: Kervanda gıda maddesi vardı, demiştir. Ebu Malik de: Zeytinyağı, demiştir. Eğlenceden maksat da davul çalmaktır. "Dağılırlar": Senden ayrılır, ona giderler, demektir. "İleyha" zamiri ticarete racidir. Sadece ona raci olması, onlar için çok önemli olmasındandır. Bu da Ferra ile Müberrid'in görüşüdür. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Bir ticaret gördükleri zaman ona dağılırlar veya bir eğlence gördükleri zaman ona dağılırlar. Birini zikretmemesi ikincinin atılan şeye delalet etmesindendir. İbn Mes'ud ile İbn Ebi Able, tesniye sıgasıyla "infaddu ileyhima" okumuşlardır. İbn Mes'ud ile İbn Ebi Able'den, müzekker zamiri ile "infaddu ileyhi" okudukları da rivayet edilmiştir. "Seni ayakta bırakırlar" Bu da hutbedeki kıyamdır. "De ki: Allah'ın katındaki" sevab ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile sebat "eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır" Çünkü O, kendine iman edip ibadet edene de rızık verir, kendini inkar edip de iman etmeyene de rızık verir. O, isteyene de verir, istemeyene de verir. Başkası ise ancak fayda umduğuna verir ve hizmetine koşana yönelir.

---

2 – Buhari, Tefsirü sure 62, bab, 2; Müslim, Cumua, hadis no, 36.

3 – Suyuti, ed – Dürrül Mensur, Katade'den mürsel olarak nakletmiş ve Beyhaki rumuzunu göstermiştir.



63-MÜNAFİKUN SURESİ

Medine'de inmiştir. 11 ayettir.

O ittifakla Medeni'dir. Müfessirler bunun Abdullah bin Übey ve emsalleri hakkında indiğini bildirmişlerdir. İniş sebebi şöyledir: Abdullah birçok münafıkla beraber Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Müreysi' seferine çıktı. O, Mustalik oğullarına ait bir su idi. Abdullah cihat değil ganimet arıyordu. Çünkü mesafe yakındı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem gazayı bitirince, Cüheyne kabilesinden Sinan adında ve Abdullah bin Übey'in müttefiği bir olan kimse ile Gıfar oğullarından ve Hazreti Ömer'in işçisi Cehcah bin Said denen bir adam su almak için kuyuya geldiler. Aralarında sözle atışma oldu. Gıfarlı elini Cüheyneliye kaldırdı, bir tokat attı; yüzünü kanattı. Cüheyneli: Ey Hazreç oğulları, imdad, diye seslendi; onlar da geldiler. Gıfarlı da: Ey Kureyşliler, dedi, onlar da geldiler; durumu muhacirlerden birkaç kişi düzelttiler. Haber Abdullah'a ulaştı, yanında da bir bölük münafık vardı: Allah'a yemin ederim ki sizin durumunuz tam: Besle kargayı oysun gözünü atasözündeki gibidir; fakat buna siz sebep oldunuz; onları evlerinizde barındırdınız, onlara mallarınızdan harcadınız, onlar da güçlendi, siz zayıfladınız. Allah'a yemin ederim ki eğer ellerinizi sıkı tutsaydınız, bu kalabalık onun başından dağılırdı. Allah'a yemin ederim ki, eğer Medine'ye dönersek, şerefliler şerefsizleri ora-

dan çıkaracaktır. O cemaatin arasında Zeyd bin Erkam da vardı. O gün için gençti, kendisine önem verilmiyordu. Abdullah'a: Allah'a yemin ederim ki şerefsiz ve azınlık olan sensin, dedi. Abdullah da: Ben şaka ediyordum, dedi. Zeyd de haberi Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e ulaştırdı. Hazreti Ömer: Bırak, onun boynunu vurayım, dedi. O da: O zaman büyük burunlar bize gürlerler (büyük başlar bize kükrerler), dedi. O da: Eğer onu bir muhacirin öldürmesini istemiyorsan, Sa'd bin Ubade'ye yahut Muhammed bin Mesleme'ye veyahut Abbad bin Bişr'e emret, onu öldürsün, dedi. O da: O zaman da insanlar: Muhammed ashabını öldürüyor, derler, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Abdullah bin Übey'e adam yolladı, o da geldi, Ona: "Sen böyle dedin mi?" dedi. O da: Sana vahiy indirene yemin ederim ki ben böyle bir şey demedim, Zeyd yalancının tekidir, dedi. Oradakiler de: Bir çocuğun dediğine inanılmaz, belki evham etmiştir, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de Abdullah'ı mazur gördü, bütün ensar Zeyd'i kınadılar, yalancı olduğunu söylediler. Amcası da: "Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabı seni yalanladılar, bunu mu istedin?" dedi. Zeyd mahcup oldu, evinden çıkmadı. Abdullah bin Übey'in oğlu Abdullah babasının durumunu öğrendi; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gitti: Duyduğuma göre babam Abdullah bin Übey'i öldürmek istemişsin, eğer böyle bir şey yapacaksan, bana emret, sana kellesini getireyim. Onu benden başka birinin öldürmesinden korkuyorum. Katilini öldürmedikçe yüreğim soğumaz, o zaman da cehenneme giderim, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Hayır, o bizimle beraber kaldıkça sen ona iyi bakacaksın, dedi. Allah Teala Zeyd'i tasdik etmek ve Abdullah'ı yalanlamak sadedinde Münafikun suresini indirdi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Zeyd'e haber gönderdi; ona sureyi okudu: Allah seni tasdik etti, dedi. Abdullah bin Übey Medine'ye girmek isteyince, oğlu geldi: Geri dön, dedi. O da: "Neyin var?" dedi. O da: Allah'a yemin ederim ki Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem sana izin vermedikçe oraya asla giremezsin; bugün şerefli kim miş şerefsiz kim miş bileceksin, dedi. Abdullah da oğlunun yaptığını Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e şikayet etti. O da: Bırak babanı, girsin, diye haber gönderdi. Sure inip de yalanı açığa çıkınca, kendisine, ey Hubab'ın babası, senin hakkında ağır ayetler indi, Resulullah'a git, sana istiğfar etsin, dediler. Abdullah başını büktü, işte "başlarını bükerler" dediği budur. Kendisine bunu diyenin Ubade bin Samit olduğu da söylenmiştir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ
يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ ﴿١﴾
اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ ﴿٢﴾ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ
لَا يَفْقَهُونَ ﴿٣﴾ وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ
لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ
عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ ﴿٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Münafıklar sana geldikleri zaman: "Şahitlik ederiz ki, sen şüphesiz elbette Allah'ın Peygamberisin" derler. Allah da bilir ki şüphesiz sen elbette O'nun Peygamberisin. Allah şahitlik eder ki, şüphesiz münafıklar, elbette yalancılardır.

2 – Onlar, yeminlerini bir kalkan edindiler de (insanları) Allah'ın yolundan çevirdiler. Şüphesiz onlar ne kötü şey yapıyorlar!

3 – Sebebi şu; çünkü onlar iman ettiler, sonra da kâfir oldular. Bu yüzden kalpleri mühürlendi. Artık onlar anlamazlar.

4 – Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider. Eğer konuşurlarsa, sözlerini dinlersin. Sanki onlar duvara yaslanmış kütüklerdir. Her sesi aleyhlerine sanırlar. Onlar düşmandır; onlardan sakın. Allah onları kahretsin; nasıl da (haktan) çevriliyorlar!

"Münafıklar sana geldikleri zaman": Yani Abdullah bin Übey ile arkadaşları, "şahitlik ederiz ki, sen şüphesiz Allah'ın Peygamberisin, derler". Burada haber bitti. Sonra da Allah Teala yeni söze başlayıp şöyle dedi: "Allah bilir ki şüphesiz sen elbette O'nun Peygamberisin. Allah şahitlik eder ki, şüphesiz münafıklar, elbette yalancılardır": Neden onları yalancı saydı? Çünkü onların içi ile dışı ayrıdır. Ferra da: Ancak onların içlerini yalan çıkardı, demiştir. "Yeminlerini bir kalkan edindiler de (insanları) Allah'ın yolundan çevirdiler. Biz de bunu

Mücadele: 16'da zikretmiştik. Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bu ayet, "şahitlik ederim ki" sözünün yemin olduğunu gösterir; çünkü onlar "şahitlik ederiz" dediler, Allah da onu "yeminlerini bir kalkan edindiler" dedi. İmam Ahmed, Evzai, Sevri ve Ebu Hanife: Şahitlik ederim, kasem ederim, azm ederim, ant içerim kalıplarının hepsinin yemin olduğunu söylemişlerdir. Şafii de şöyle demiştir: "Kasem ederim" yemin değildir. Ancak "Allah'a kasem ederim" der de yemin kastederse yemin olur.

"Sebebi şu; çünkü onlar iman ettiler" dilleriyle "sonra da kafir oldular" içlerinden. "Kalpleri mühürlendi; artık onlar anlamazlar" imanı da Kur'an'ı da. "Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider. Yani onlar iri yarı, gösterişlidirler. İbn Abbas şöyle demiştir: Abdullah bin Übey, iri yarı idi ve düzgün konuşurdu. Hitabeti güzeldi. Konuştuğu zaman, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onun dediğini dinlerdi. Başkası da, mana şöyledir, demiştir: Konuşmalarına kulak verirsin, onun hak olduğunu zannedersin. "Keennehüm huşubun müsennedeh": İbn Kesir, Nafi' Asım, Ebu Amr, İbn Amir ve Hamze: Hının ve şinin ikisinin de zammı ile "huşubun" okumuşlardır ki o, haşebe'nin çoğuludur; tıpkı semere ve sümür gibi. Kisai de hının zammı ve sinin sükunu ile okumuştur, tıpkı bedene ve büdün, ekeme ve üküm gibi. İbn Kesir ile Ebu Amr da öyle okumuşlardır. Ebu Bekr es – Sıddik ile İbn Sirin de hının ve sinin ikisinin de fethi ile "haşebün" okumuşlardır. Ebu Nehik, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu İmran da hının fethi ve sinin sükunu ile okumuşlardır. Allah onları güzel suret ve açık konuşma ile nitelemiş; sonra da onları anlayışsızlık ve basiretsizlikte kütüklere benzetmiştir. Müsennede: Duvara yaslanmış demektir. Maksat şudur: Onlar gelişen ve meyve veren ağaçlar değildir; bilakis duvara yaslanan kuru kütükler gibidir. Sonra da onları korkaklıkla ayıpladı "her sesi aleyhlerine sanırlar" dedi. Yani bir ses işitirlerse sarıldıklarını sanırlar; çünkü sırları açığa çıkar endişeleri vardır. Bu da korkaklığın ileri derecesidir. Bu manada şöyle bir beyit irat ederler:

Eğer bir serçe uçsa, onu sanırsın
Ubeyd ve Eznem kabilesine saldıran atlar.

Yani: Eğer bir serçe uçsa onu korkundan bu iki kabileye saldıran atlılar sanırsın, demektir.

"Onlar düşmandır": Yani onlara sır verme, çünkü onlar kafir düşmanlarının casuslarıdır. "Allah onları kahretsin" bu da Beraet: 30'da tefsir edilmiştir.

وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللّٰهِ لَوَّوْا رُؤُ۫سَهُمْ وَرَاَيْتَهُمْ
يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٥﴾ سَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ اَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ
اَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الْفَاسِق۪ينَ ﴿٦﴾ هُمُ الَّذ۪ينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلٰى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ
اللّٰهِ حَتّٰى يَنْفَضُّوا وَلِلّٰهِ خَزَٓائِنُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَلٰكِنَّ الْمُنَافِق۪ينَ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٧﴾ يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَٓا
اِلَى الْمَد۪ينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْاَعَزُّ مِنْهَا الْاَذَلَّ وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ
وَلِرَسُولِه۪ وَلِلْمُؤْمِن۪ينَ وَلٰكِنَّ الْمُنَافِق۪ينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

5 – Onlara: "Gelin, Allah'ın Peygamberi sizin için istiğfar etsin" denildiği zaman, başlarını bükerler ve onların kibir taslayarak yüz çevirdiklerini görürsün.

6 – Onlar için istiğfar etsen de yahut istiğfar etmesen de birdir: Allah onları asla bağışlamaz. Şüphesiz Allah fasıklar topluluğuna hidayet etmez.

7 – Onlar öyle kimselerdir ki: "Peygamberin yanındakilere harcamayın ki etrafından dağılsınlar" derler. Göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Ancak münafıklar anlamazlar.

8 – Derler ki: "Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, en şerefliler en şerefsizleri oradan elbette çıkaracaktır". Şeref; Allah'ın, Peygamberin ve mü'minlerindir. Ancak münafıklar bilmezler.

"Onlara: Gelin, Allah'ın Peygamberi size istiğfar etsin, denildiği zaman": Bunun sebebini surenin başında açıklamıştık. "Levvev ruusehüm": Nafi', Mufaddal da Asım'dan ve Yakup, şeddesiz olarak "levev" okumuşlardır. Ebu Ubeyde ise şeddeyi tercih etmiş ve şöyle demiştir: Çünkü onlar bunu defalarca yaptılar. Mücahit de şöyle demiştir: Abdullah bin Übey'e: Gel, Rasulullah senin için istiğfar etsin, denildiği zaman başını çevirdi: "Ben ne dedim ki?" dedi. Mukatil de şöyle demiştir: İstiğfara gönülsüzlük ederek başlarını çevirdiler. Ferra da: Peygamber ve duasıyla alay ederek başlarını salladılar, demiştir.

"Yüz çevirdiklerini görürsün": Yani istiğfardan yüz çevirdiklerini demektir. "Onlar kibir taslayanlardır": Yani buna karşı kibir gösterenlerdir, demektir. Sonra istiğfarın onlara fayda sağlamayacağını bildirerek "istiğfar etsen de istiğfar etmesen de birdir" dedi. Ebu Cafer, med ile "âstağferte" okumuştur.

"Onlar öyle kimselerdir ki: Peygamberin yanındakilere harcamayın, derler": Biz de bunun Abdullah bin Übey'in sözü olduğunu açıklamıştık. "Yenfaddu" dağılsınlar, demektir. "Göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır": Müfessirler şöyle demişlerdir: Göklerin hazineleri: Yağmur, yerin hazineleri de: Bitkilerdir. Mana da şöyledir: O muhacirlere rızık veren Allah'tır, onlar değildir. "Ancak münafıklar anlamazlar": Yani kendileri harcasa da rızık verenin Allah olduğunu bilmezler. "Eğer Medine'ye dönersek, derler" bu gazadan, bu da yukarıda geçmişti, bu da Übey'in sözüdür. "En şerefliler çıkaracaktır" kendisini kastediyor, "en şerefsizleri" bundan da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i kastediyor. Hasen, mazmum nun ve meksur ra ile "lenuhricenne", zenin nasbı ile de "eleazze" okumuştur. Elezel hal olarak mansuptur, bu da halin marife olmasını caiz görenlere yahut ondaki "el" takısının zait olması esasına veyahut "misl" takdirine göredir. Mana da şöyledir: Onu nasıl olursa olsun şerefsiz (hor) olarak çıkaracağız. Hepsi "elezelle"yi mansup okumuşlardır. Aziz ve celil olan Allah bunu ona iade ederek: "Şeref Allah'ındır" dedi, o da dayanılmaz güç ve kuvvettir, "Peygamberin ve mü'minlerindir" Allah'ın aziz kılması ve onlara yardım etmesi ile. "Ancak münafıklar bilmezler" bunu.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ
عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩﴾
وَأَنْفِقُوا مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ
لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلٰى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٠﴾
وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجَلُهَا وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١١﴾

9 – Ey o iman edenler, ne mallarınız ne de evlatlarınız sizi Allah'ın zikrinden oyalamasın. Kim bunu yaparsa, işte onlar, ziyan edenlerin ta kendileridir.

10 – Birinize ölüm gelip de: "Rabbim, keşke beni yakın bir süreye

kadar geri bıraksan da sadaka versem ve iyilerden olsam" demesinden önce rızık ettiğimiz şeylerden (Allah yolunda) harcayın.

11 – Allah, bir nefsi, eceli geldiği zaman asla geri bırakmaz. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"Sizi oyalamasın": Yani meşgul etmesin, demektir. Burada Allah'ın zikrinden murat edilen şey hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Cihatta Allah'a itaat etmektir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Farz namazdır, bunu da Ata ile Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Farz namazlar ve diğer emirlerdir, bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: Geneldir. Zeccac: Böylece onları devamlı zikre teşvik etmiştir, demiştir.

"Size rızık ettiklerimizinden harcayın": Bu harcamada (infakta) da üç görüş vardır:

Birincisi: O malların zekatıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O malda vacip olan zekat, hac vs. gibi haklardır. Bu mana Dahhak'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O nafile sadakadır, bunu da Maverdi, zikretmiştir. Buna göre emir, mendup, bundan öncekine göre de vacip olur.

"Birinize ölüm gelmeden önce": Zeccac: Kesin ölüm işaretleri belirmeden önce, demiştir.

"Beni yakın bir süreye kadar bıraksaydın": Bundan sadaka ve zekat vermesi için ecelinin uzatılmasını kastetmektedir, o da "feessaddeka" kavlinden anlaşılmaktır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Feessaddeka" mansuptur; çünkü bütün istifhamların fe alan cevabı mansuptur; mesela: Men indeke featiyeke (yanındaki kim, sana geleceğim) dersin. Hella fealte keza ve keza feefale keza (şöyle yapsaydın, ben de şöyle yapardım) gibi. Sonra (kâne) vavsız olarak "ve ekün, dedi. Ebu Amr şöyle demiştir: O aslında "veekune" idi, vav yazıdan düşmüştür, tıpkı hece harflerini söylerken ebced dediğimiz gibi ki aslı, ebu cad'dır. Ebu Amr böylece vavlı olarak ve nunun nasbı ile "veekune" okur. Diğerleri ise vavsız olarak "ve ekün" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim vavla "veekune" okursa, onu "feessaddeka"nin üzerine atfeder. Kim de cezmle "ekün" okursa, "fessaddeka"nin mahalline atfeder. Çünkü mana: İn ahharteni essaddeka ve ekün, demektir. Ebu Salih de İbn Abbas'tan "feessaddeka"nin malımın

zekatını verseydim, "iyilerden olsaydım"ın da mü'minlerle beraber hac etseydim, manasında olduğunu rivayet etmiştir. "Allah sizin yaptıklarınızdan haberdardır" sözünün manası da şöyledir, demiştir: Sadakaya inanmamanızı bilir. Mukatil de: Münafıkların kastedildiğini söylemiştir. Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Kim ölür de malı olur, zekatını vermez, hacca gücü yeter de hac etmezse, mutlaka ölüm anında Cenab-ı Allah'tan dünyaya dönmek ister. Ona: Bunu ancak kafir ister, dediler, o da: Ben size Kur'an okuyorum, dedi ve bu ayeti okudu.



64-TEGABÜN SURESİ

Medine'de inmiştir. 18 ayettir.

Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Medeni'dir, bunu cumhur demiştir; İbn Abbas, Hasen, Mücahit, İkrime ve Katade onlara dahildir.

İkincisi: O Mekki'dir, bunu da Dahhak, demiştir. Ata bin Yesar da şöyle demiştir: O Mekki'dir ancak üç ayeti Medine'de inmiştir, onlar da "ya eyyühellezine amenu inne min ezvaciküm" ayetiyle arkasındaki iki ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلٰى
كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١﴾ هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ
مُؤْمِنٌ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٢﴾ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ
وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَاِلَيْهِ الْمَص۪يرُ ﴿٣﴾ يَعْلَمُ مَا

فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ وَاللّٰهُ
عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤﴾ أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ
فَذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٥﴾ ذٰلِكَ بِأَنَّهُ
كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُوا أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا
وَتَوَلَّوْا وَاسْتَغْنَى اللّٰهُ وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٦﴾

BİSMİLLAHİRAHMAHİRRAHİM

1 – Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi Allah'ı tesbih eder. Mülk O'nundur, hamd de O'nundur. O her şeye kadirdir.

2 – O ki sizi yarattı; sizden kafir de var, sizden mü'min de var. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görendir.

3 – Gökleri ve yeri hak ile yarattı ve size suret verdi, suretlerinizi güzel yaptı. Dönüş yalnız O'nadır.

4 – Göklerdeki ve yerdeki şeyleri bilir. Gizlediklerinizi de bilir, açıkladıklarınızı da. Allah göğüslerin özünü hakkıyla bilendir.

5 – Önceden kafir olanların haberi size gelmedi mi? Onlar işlerinin vebalini tattılar. Onlar için acıklı bir azap vardır.

6 – Sebebi şudur; çünkü onlara peygamberleri kanıtlarla geldiler; onlar da: "Bizi bir insan mı hidayet edecek?" dediler ve kâfir olup yüz çevirdiler. Allah da onlardan istiğna gösterdi. Allah çok zengindir, övgüye layıktır.

Giriş kısmının tefsiri yukarıda geçmiştir. "Sizden kafir de var, sizden mü'min de": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah âdemoğullarını mü'min ve kafir olarak yarattı. Bunu da Vahibi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir, hadisler de bu görüşü destekler, mesela şunlar gibi: "Fir'avn anasının karnında kafir olarak yaratıldı, Zekeriya oğlu Yahya da anasının karnında mü'min olarak yaratıldı". Ana karnında yaratılan bir çocuk için meleğe rızkını, ecelini, amelini ve bahtsız veya bahtiyar olduğunu yazması emredilir.

İkincisi: Söz "sizi yarattı (halekaküm)" kavlinde bitti. Sonra da onların sıfatlarını anlatıp "sizden kafir de var, sizden mü'min de" dedi. Bu görüşün sahipleri dört mülahaza üzerinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Sizden kafir iman eder, mü'min de kafir olur, bunu da Ebu'l – Cevza, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Sizden kimi hayatında kafirdir, sonunda mü'mindir, sizden kimi hayatında mü'mindir, sonunda kafirdir. Bunu da Ebu Said el–Hudri, demiştir.

Üçüncüsü: Sizden kimi Allah'ı inkar eder, yıldızlara iman eder, sizden kimi de Allah'a iman eder, yıldızları inkar eder. Bunu da Ata bin Ebi Rebah, demiş; bundan da yağmurla ilgili burçları kastetmiştir.

Dördüncüsü: Sizden kiminin ahlakı Allah'ı inkar eder, kiminin ahlakı da Allah'a iman eder. Bunu da Zeccac nakletmiştir. Ahlakın inkar etmesi dehri (ateist) ve tabiatçıların görüşüdür. Bundan sonrası da "size suret verdi, suretlerinizi güzel yaptı" kavline kadar yukarıda geçmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Sizi bütün canlılardan daha güzel biçimde yarattı. A'meş sad'ın kesri ile "sıvereküm" okumuştur. Suretin çoğulunda: Suret ve sıver, denilir, tıpkı lihye'nin çoğulunda lihan ve luhan denildiği gibi. İbn Saib de, "suretlerinizi güzel yaptı" kavlinin manası: Onları muhkem ve sağlam yaptı, demiştir. Bundan sonrası da "ve ya'elmu ma tüsirrune" kavline kadar açıktır. Mufaddal Asım'dan ikisinde de ye ile "yüsirrune" ve yulinune" okuduğunu rivayet etmiştir. "Önceden kafir olanların haberi size gelmedi mi?": Bu da Mekke halkına hitaptır, onları kendilerinden önceki kafirlerin başlarına gelen şeylerle korkuttu; o da "işlerinin vebalini tattılar" kavlidir ki, yaptıklarının cezasını çektiler, demektir. O ise dünyada başlarına gelen azaptır. "Onlar için acıklı bir azap vardır" ahirette. "Bunun sebebi şudur; çünkü onlara peygamberleri kanıtlarla geldiler" onlarsa bunu inkar eder ve "bir insan mı?" derlerdi, yani bizim gibi bir beşer mi "bizi hidayet edecek?" Beşer cins ismidir, lafzı ise tekildir. "Kâfir olup yüz çevirdiler": Yani imandan yan çizdiler, demektir. "Allah da istiğna gösterdi" iman ve ibadetlerine ihtiyacı olmadığını bildirdi.

زَعَمَ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اَنْ لَنْ
يُبْعَثُواۜ قُلْ بَلٰى وَرَبّ۪ي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْۜ وَذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ
يَس۪يرٌ ﴿٧﴾ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَالنُّورِ الَّذ۪ٓي اَنْزَلْنَاۜ وَاللّٰهُ بِمَا
تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿٨﴾ يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذٰلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِۜ وَمَنْ

يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّـَٔاتِهٖ وَيُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ
تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَدًاۜ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿٩﴾
وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ
خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿١٠﴾ مَٓا اَصَابَ مِنْ مُص۪يبَةٍ اِلَّا
بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ يَهْدِ قَلْبَهُۜ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ
عَل۪يمٌ ﴿١١﴾ وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَۚ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاِنَّمَا
عَلٰى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُب۪ينُ ﴿١٢﴾ اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ وَعَلَى اللّٰهِ
فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٣﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ
وَاَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْۚ وَاِنْ تَعْفُوا
وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٤﴾ اِنَّمَا
اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌۜ وَاللّٰهُ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٥﴾
فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَاَط۪يعُوا وَاَنْفِقُوا خَيْرًا
لِاَنْفُسِكُمْۜ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِه۪ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٦﴾ اِنْ
تُقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ
شَكُورٌ حَل۪يمٌۙ ﴿١٧﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١٨﴾

7 – Kafirler asla diriltilmeyeceklerini iddia ettiler. De ki: "Hayır, Rabbin hakkı için, elbette muhakkak diriltileceksiniz, sonra da elbette yaptıklarınızdan haberdar edileceksiniz. Bu da Allah'a çok kolaydır.

8 – Allah'a, Peygamberine ve indirdiğimiz nura iman edin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

9 – O günde ki sizi toplantı günü için toplar. İşte bu, aldanma günüdür. Kim Allah'a iman eder ve iyi şey yaparsa, onun kötülüklerini

örter ve onu altlarından ırmaklar akan cennetlere, orada ebedi kalıcılar olarak sokar. İşte bu büyük kurtuluştur.

10 – O kimseler ki inkar ettiler ve ayetlerimizi yalanladılar, işte onlar, orada ebedi kalıcılar olarak ateşin arkadaşlarıdır. Orası ne kötü varış yeridir.

11 – Hiçbir musibet Allah'ın izni olmadan çatmaz. Kim Allah'a iman ederse, onun kalbine hidayet eder. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

12 – Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin. Eğer yüz çevirirseniz, ancak Peygamberimize apaçık tebliği vardır.

13 – Allah O'dur ki O'ndan başka İlah yoktur. Mü'minler yalnız Allah'a tevekkül etsinler.

14 – Ey o iman eden kimseler, şüphesiz eşlerinizden ve evlatlarınızdan size düşman vardır; onlardan sakının. Eğer affeder, kusurlarını görmez ve bağışlarsanız, şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

15 – Mallarınız ve evlatlarınız ancak bir imtihandır. Büyük mükafat Allah'ın yanındadır.

16 – Öyleyse gücünüz yettiği kadar Allah'tan korkun. Dinleyin ve itaat edin. Harcayın, sizin için hayırlı olur. Kim nefsinin aşırı cimriliğinden korunursa, işte onlar muratlarına erenlerdir.

17 – Eğer Allah'a güzel bir ödünç verirseniz, onu sizin için katlar ve sizi bağışlar. Allah şükrü kabul edendir, çok yumuşaktır.

18 – Görünmeyeni ve görüneni bilendir, mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Kafirler iddia ettiler": İbn Ömer; "Zeamu (iddia)" yalandan kinayedir, derdi. Mücahit de: Zeame fülanün (falanca iddia etti), demeyi sevmezdi.

"Bu da Allah'a çok kolaydır": Yani yeniden diriltme. "Nur da Kur'an'dır, onda yeniden diriltme, hesap ve cezanının durumu vardır.

"Yevme yecmaukum": Bu, "letübasünne sümme letünebbeünne bima amiltüm" kavli ile mansuptur. "Sizi toplantı günü için toplar" o da kıyamet günüdür. Ona böyle denilmesi, onda cinlerin, insanların, gök halkının ve yer halkının toplanmasındandır. "İşte bu aldanma günüdür": Teğabün ğabn'den tefaül babındandır, o da şansı kaçırmaktır. Ona aldanma günü denmesinden ne murat edildiğinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Ne kadar kafir varsa mutlaka onun cennette bir yeri vardır; ona da mü'min mirasçı olur. İşte o zaman kafir aldanmış olur. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Cennet halkının cehennem halkını aldatmasıdır, bunu da Mücahit ile Kurazi, demişlerdir.

Üçüncüsü: O mazlumun zalimi aldattığı gündür; çünkü mazlum dünyada aldatılmış idi, ahirette ise aldatıcı olur. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

Dördüncüsü: O kafirin imanı terk etmesiyle aldandığının, mü'minin de iyilikte kusur etmesinin meydana çıkmasıyla aldandığının meydana çıktığı gündür. Bunu da Salebi zikretmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Bu, alışverişe misal olarak zikredilmiştir; tıpkı şunlar gibi: "Ticaretleri kâr etmedi" *(Bakara: 16)*, "Size bir ticaret göstereyim mi?" *(Saf: 10)*. Bundan sonrası açıktır. "Yükeffir ahnu seyyiatihi": Nafi, İbn Amir ve Mufaddal da Asım'dan, ikisinde de nun ile "nükeffir" "nüdhilhü" okumuşlardır. Kalanlar ise ye ile okumuşlardır. "Başınıza gelen her musibet Allah'ın izni iledir" İbn Abbas: İlmi ve takdiri iledir, demiştir. "Kim Allah'a iman ederse, onun kalbine hidayet eder": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Kalbini yakin için hidayet eder; o zaman başına gelecek olanın onu şaşırmayacağını, gelmeyecek olanın da gelmeyeceğini bilir. Bunu Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Alkame de şöyle demiştir: O başına musibet gelen kişidir ki, onun Allah Teala tarafından geldiğini bilir; teslim ve razı olur.

İkincisi: Geri dönmesi için kalbine hidayet eder, o da: İnna lillah ve inna ileyhi raciun, der Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: O başı belaya girdiği zaman sabreder, bir nimete kavuştuğu zaman da şükreder, zulme uğradığı zaman da bağışlar. Bunu da İbn Saib ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

Dördüncüsü: Kalbine hidayet eder, yani onu hidayete erdirir, demektir. Bunu da Zeccac, demiştir.

Beşincisi: Veli kulunu sabır ve rıza ile hidayete erdirir. Bunu da Ebu Bekir el-Verrak, demiştir.

Altıncısı: İmanı sağlam olduğu zaman sünnete tabi olması için kalbine hidayet eder. Bunu da Ebu Osman el-Hiri, demiştir. Ebu Bekr es-Sıddik, Asım el-Cahderi ve Ebu Nehik, meftuh ye ve mansup dal ile "yehde", ref' ile de "kalbuhu" okumuşlardır ki, bu da hedee yehdeü'den gelir, o da huzura ermektir. Mana şöyledir: Allah'ın emrine tes-

lim olduğu zaman kalbi huzura erer. Osman bin Affan, Dahhak, Talha bin Musarrif ve Erzak da Hamze'den, nun ile "nehdi" okumuşlardır. Ali bin Ebu Talib ile Ebu Abdurrahman da, mazmum ye ve meftuh dal ile "yühde", ref' ile de "kalbuhu" okumuşlardır. Bundan sonrası da açıktır. "Şüphesiz eşlerinizden ve evlatlarınızdan size düşman vardır": İniş sebebi şöyledir:

Bir adam Müslüman olurdu, hicret etmek istediği zaman ailesi ve çocukları onu engeller ve: Allah için olsun, gitme, aileni ve aşiretini bırakıp da Medine'ye ailesiz ve malsız gitme, derlerdi. Kimileri onlara acıdığı için yerinde kalır, hicret etmezdi. İşte bunun üzerine bu ayet indi. Onlar da hicret edip de insanların Medine'de derin din bilgisine sahip olduklarını görünce, kendilerine mani olan ailelerini cezalandırmak istediler. Bunun üzerine Allah Teala: "Eğer affeder, kusurlarını görmezseniz..." ayetini indirdi. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür. Zeccac da şöyle demiştir: Onlar hicret etmek isteyince, eşleri ve çocukları: Biz dinden ayrılmaya dayanırız da sizden ayrılmaya, mallardan ve yurtlardan ayrılmaya dayanamayız, dediler. Aziz ve celil olan Allah böyle olan kimsenin, evlat da olsa, eş de olsa, düşman olduğunu bildirdi. Mücahit de: Bir adamın sevdikleri ve evlatları onu İslam'a girmekten men eder ve onu durdurmaya çalışırlardı, demiştir. Bu durumda: "Sizin için düşman vardır" kavlinde üç görüş ortaya çıkmıştır:

Birincisi: Onu hicretten men etmekle, bu İbn Abbas'ın görüşüne göredir. *İkincisi:* İsyanlara sebep olmaları ile, bu da Mücahid'in görüşüne göredir. *Üçüncüsü:* İslam'a girmesini yasaklamakla, bu da Katade'nin görüşüne göredir.

"Onlardan sakının" Ferra: Geri kalmada onlara itaat etmeyin, demiştir.

"Mallarınız ve evlatlarınız ancak bir fitnedir": Yani beladır ve sizi ahiretten alıkoyar. Mal ve evlat insanı büyük afetlere maruz bırakır, ancak Allah'ın esirgediği müstesna. İbn Kuteybe: Fitne, bir şeye tutulmadır, demiştir. Fütine fülanun bilmer'eti denir ki: Bir kadına tutuldu, aklından çıkaramaz oldu ve çok sevdi, demektir. Ferra da şöyle demiştir: Mana erbabı şöyle demişlerdir: "İnne min ezvaciküm" kavline "min" gelmesi, bütün eş ve evlatların düşman olmamasındandır. "İnnema emvaluküm ve evladüküm fitnetün" demesi ise, bunların bir türlü fitneden hali olmamasından ve kalbin onlarla meşgul olmasındandır. Büreyde, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle rivayet etmiştir: O hutbe okuyordu, Hasan ile Hüseyin radıyallahu anhuma üzerlerinde kırmızı gömlekleri ile düşe kalka geldiler; o da

minberden indi, onları kucağına alıp önüne oturttu, sonra da şöyle dedi: Aziz ve Celil olan Allah "mallarınız ve evlatlarınız ancak fitnedir" derken doğru söyledi; bu iki çocuğu düşe kalka gelirlerken gördüm, dayanamadım, konuşmamı kestim ve onları kürsüye çıkardım.[1]

"Büyük mükafat Allah'ın yanındadır": Yani bol sevap demektir ki o da cennettir. Mana da şöyledir: Evlat sebebiyle O'na isyan etmeyin, onları Allah'ın yanındaki büyük mükafata tercih etmeyin. "Gücünüz yettiği kadar Allah'tan korkun" yani takat getirebildiğiniz kadar demektir. "Dinleyin" size emredileni "itaat edin ve harcayın, sizin için hayırlı olur": Bu harcamada (infakta) da üç görüş vardır:

Birincisi: O sadakadır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Mü'minin kendi nefsine harcadığıdır, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Cihada harcamadır, bunu da Dahhak, demiştir. "Kim nefsinin aşırı cimriliğinden korunursa" malında Allah'ın hakkını verirse demektir. Bunun açıklaması da Haşr: 9'da geçmiştir. Bundan sonrası da surenin bitimine kadar şuralarda geçmiştir: Bakara: 245, Hadid: 11, 18, Haşr: 23, 24.

1 - Ebu Davud, Salat, bab, 227; Tirmizi, Menakıb, bab, 30; Nesi, Cumua, bab, 30; İydeyn, bab, 27; İbn Mace, Libas, bab, 20; Ahmed, Müsned, 5/354.



65-TALAK SURESİ

Medine'de inmiştir. 12 ayettir.

Ona, kısa Nisa, suresi denir. Hepsinin icmaı ile Medeni'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ
وَاَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللّٰهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ
وَلَا يَخْرُجْنَ اِلَّٓا اَنْ يَأْت۪ينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ
وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْر۪ي لَعَلَّ اللّٰهَ
يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا ﴿١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ey o Peygamber, kadınları boşadığınız zaman onları iddetleri içinde boşayın ve iddeti sayın. Rabbiniz Allah'tan korkun. Onları evlerinden çıkarmayın. Onlar da, apaçık çirkin bir hareket getirme-

dikçe, çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, gerçekten kendine haksızlık etmiştir. Bilemezsin, belki Allah bundan sonra (yeni) bir iş meydana getirir.

"Ey o Peygamber, kadınları boşadığınız zaman": Zeccac şöyle demiştir: Bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitaptır, mü'minler de buna dahildir. Manası da: Kadınları boşamak istediğiniz zaman, demektir. Tıpkı "namaza kalktığınız zaman abdest alın" *(Bakara: 6)* ayeti gibi. Bu ayetin iniş sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Hafsa'yı boşadığı zaman inmişti ki kendisine: Onu geri al, çünkü o çok oruç tutan bir kadındır, senin cennetteki eşlerinden biridir, denildi. Bunu da Enes bin Malik, demiştir.

İkincisi: O, Abdullah bin Ömer hakkında indi; karısını hayızlı iken boşamıştı; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ona dönmesini, onu temizlik dönemine kadar tutmasını buyurdu. Bunu da Süddi, demiştir.

"Liiddetihinne": Yani iddet zamanları için, demektir ki o da temizlik dönemidir. Bu da duhul edilen kadın hakkındadır; duhul edilmeyen kadın için iddet yoktur.

Talak (boşama) iki kısımdır: Sünni ve bid'i.

Sünni, kadını cima etmediği temizlik dönemi içinde boşamaktır; işte iddet için boşama budur. Zira kadın o temizlikten itibaren iddet beklemeye başlar, iddet hemen talaktan sonra başlamış olur ve iddet zamanı da uzamaz.

Bid'i talak ise hayız halinde veya cima ettiği temizlik süresi içinde boşamadır; o geçerlidir, bunu yapan da günahkardır. Eğer üç talakı bir seferde verirse, bizim mezhebimizin tercihli görüşüne nazaran o bid'attır.

"İddeti sayın": Yani iddet zamanını demektir. Onu saymada da şu gibi faydalar vardır: Dönme zamanına, nafaka vaktine, eğer üç talak vermek isterse talakın aralıklarla verilmesine riayet edilmiş olur ve böylece kadın kesin ayrılır, kocası da onun kız kardeşi ile ve ondan başka dört kadınla evlenebilir.

"Rabbiniz Allah'tan korkun": Yani emrine isyan etmeyin, demektir. "Onları evlerinden çıkarmayın": Bunda da ona oturacak bir yer temin etmenin vacip olduğuna delil vardır. Evlerin onlara nisbet edilmesi, talaktan önce orada bulunmalarındandır. Kadın için açık bir zorunluluk olmadıkça iddet süresinde evinden çıkması caiz değildir.

Eğer çıkarsa günah kazanır. "Ancak apaçık çirkin bir hareket getirmesi (yapması) hariç": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Ancak müddet bitiminden önce çıkmaları hariç, işte o çıkışları apaçık çirkin bir harekettir. Bu da Abdullah bin Ömer, Süddi ve İbn Saib'in görüşleridir.

İkincisi: Apaçık çirkin hareket zinadır, bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Şabi, İkrime ve Dahhak da böyle demişlerdir. Buna göre mana şöyle olur: Ancak zina etmeleri hariçtir ki üzerlerine had tatbik edilmek için çıkarılırlar.

Üçüncüsü: Apaçık çirkin hareket: Ailesine karşı dil uzatmasıdır; o zaman onu çıkarmaları onlar için helaldir. Bunu da Muhammed bin İbrahim, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O, had tatbik edilme durumunda kalmasıdır ki üzerine had tatbik etmek için çıkarılır. Bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir.

"Bunlar Allah'ın sınırlarıdır": Yani bu zikredilen şeyler, demektir. "Kim de Allah'ın sınırını aşarsa" yani açıkladığı ve emrettiği hükümleri "gerçekten kendine haksızlık etmiştir": Yani kendi ile Allah Teala arasında günah işlemiştir. "Bilemezsin, belki Allah bundan sonra (yeni) bir iş (durum) meydana getirir": Yani bir ve iki kere boşadıktan sonra kalbine karısına geri dönmeyi getirir. Bu da boşamayı ayrı ayrı zamanlarda yapmanın, üçünü bir arada vermemenin müstahap olduğunu gösterir.

فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ
بِمَعْرُوفٍ اَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَاَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ
وَاَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلّٰهِ ذٰلِكُمْ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا ﴿٢﴾ وَيَرْزُقْهُ
مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُ
اِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ اَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا ﴿٣﴾

2 – Onlar sürelerine vardıkları zaman onları iyilikle tutun yahut onlardan iyilikle ayrılın. İçinizden adalet sahibi iki kimseyi şahit tu-

tun. Namazı dosdoğru kılın. İşte Allah'a ve ahiret gününe iman edene bu öğüt veriliyor. Kim Allah'tan korkarsa, ona bir çıkış yeri kılar / gösterir.

3 – Ve ona ummadığı yerden rızık verir. Kim Allah'a tevekkül ederse, O ona yeter. Şüphesiz Allah emrini yerine getirir. Gerçekten Allah her şey için bir süre kılmıştır.

"Onlar sürelerine vardıkları zaman": Yani iddetlerinin bitimine yaklaştıkları zaman "onları iyilikle tutun". Bu da Bakara: 231'de açıklanmıştır. "İçinizden adalet sahibi iki kimseyi şahit tutun": Müfessirler şöyle demişlerdir: Talaka ve ric'ate (kadına dönmeye) şahit tutun. Alimler geri dönmede şahit tutmak vacip midir yoksa müstehap mıdır diye ihtilaf etmişlerdir: Bu hususta İmam Ahmet'ten iki rivayet, Şafii'den de iki görüş vardır. Sonra şahitler için: "Şahitliği Allah için yerine getirin" dedi. Yahi Allah rızası ve vasiyeti yerine getirmek için şahitlik edin, onu doğru olarak icra edin. Bundan sonrası da Bakara: 232'de açıklanmıştır. "Kim Allah'tan korkarsa onun için bir çıkış yeri gösterir": Müfessirler şöyle demişlerdir: Ayet Avf bin Malik el – Eşcai hakkında indi, düşmanlar onun oğlunu esir ettiler, o da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e fakirlikten şikayet etti; o da Allah'tan kork, sabret ve çokça: Lahavle vela kuvvete illa billah, söyle dedi. O da bunları yaptı, düşmanlar bir ara çocuğu bıraktılar; o da koyunlarını sürüp babasına getirdi, dört bin koyun idi. Ayet de bunun üzerine indi. Bunun manasında beş görüş vardır:

Birincisi: Kim Allah'tan korkarsa, onu dünya ve ahirette bütün sıkıntılardan kurtarır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Ona çıkış yeri göstermesi, vermesinin veya vermemesinin Allah tarafından olduğunu bilmesidir, bu da İbn Mes'ud'un görüşünden çıkarılmıştır.

Üçüncüsü: Kim Allah'tan korkar da sünnete göre boşar, sünnete uygun olarak dönerse, Allah ona çıkış yeri gösterir, bunu da Süddi, demiştir.

Dördüncüsü: Kim musibet anında sabrederek Allah'tan korkarsa, Allah ona cehennemden cennete çıkış yerini gösterir. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Beşincisi: Ona haramdan helale çıkış yerini gösterir, bunu da Zeccac, demiştir. Doğrusu, bu geneldir; çünkü Allah Teala kendinden korkanı darlıktan çıkarır, korkmayan da bütün zorlukların içine düşer. Rebi bin Huseym şöyle demiştir: İnsanlara dar gelen şeylerden ona çıkış yeri gösterir. "Ona ummadığı yerden rızık verir": Yani aklına gel-

meyen ve ihtimal vermediği yerden, demektir. Şöyle olması da caizdir: Talakında Allah'tan korkar ve onu sünnete uygun olarak icra ederse, Allah ona ailesinin yerine yeni bir aile verir. "Kim Allah'a tevekkül ederse, Allah ona yeter": Yani kim başına gelen bir şeyde O'na güvenirse, Allah onu düşündüğü şeyden kurtarır. "İnnallaha baliğun emreh": Hafs ile Mufaddal Asım'dan izafetle "baliğu emrih" okuduğunu rivayet etmişlerdir. Mana da: İstediği şeye hükmeder, demektir. "Allah her şey için bir süre kılmıştır": Yani varacağı bir ecel ve sonuç kılmıştır. Allah bütün bunları takdir etti, ileri de gitmez, geri de kalmaz. Mukatil de şöyle demiştir: Allah her zorluk ve kolaylık için bir süre kılmış; "şu fakir ne zaman zengin olacak ve şu zengin ne zaman fakir olacak?" diye takdir etmiştir.

وَالّٰٓـئِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَح۪يضِ مِنْ نِسَٓائِكُمْ اِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلٰثَةُ اَشْهُرٍۙ
وَالّٰٓـئِي لَمْ يَحِضْنَۜ وَاُو۬لَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّۜ
وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِه۪ يُسْرًا ﴿٤﴾ ذٰلِكَ اَمْرُ اللّٰهِ اَنْزَلَهُٓ اِلَيْكُمْۜ
وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّـَٔاتِه۪ وَيُعْظِمْ لَهُٓ اَجْرًا ﴿٥﴾

4 – Kadınlarınızdan hayızdan kesilenlerin ve hayız görmeyenlerin iddeti üç aydır. Yüklü kadınların iddetleri de yüklerini bırakmalarıdır. Kim Allah'tan korkarsa, ona işinden bir kolaylık kılar / sağlar.

5 – İşte bu, Allah'ın size indirdiği emridir. Kim Allah'tan korkarsa, onun kötülüklerini örter ve mükafatını büyütür.

"Hayızdan kesilenler": İniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Bakara suresinde *(ayet: 227, 232)*, boşanan ve kocası ölen kadının iddeti belirtilince, Übey bin Ka'b: "Ya Resulallah, Medine kadınları "haklarında bir şey zikredilmeyen kadınlar kaldı" diyorlar, dedi. O da: "Nedir o?" dedi. Ka'b de: Küçükler, büyükler ve hamile kadınlar, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Amr bin Salim, demiştir.

İkincisi: "Boşanan kadınlar kendi başlarını beklerler..." ayeti inince *(Bakara: 228)* Hallad bin Numan el – Ensari: "Ya Resulallah, hayız görmeyen, henüz hayız olmayan ve gebe kadınların iddeti nedir?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mukatil, demiştir. "Eğer şüphe ederseniz" kavlinin manası: Şüphe eder de iddetlerinin ne ol-

duğunu bilmezseniz, demektir. "Onların ve hayız görmeyenlerin iddeti üç aydır" onların iddeti de bu şekilde üç aydır, dedi.

Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Burada şüpheden maksat, muhatapların iddetten kesilen kadınla küçük kızların iddetlerinin ne kadar olduğundaki şüpheleridir, yoksa ayetin inişinde zikredildiği gibi hayızdan kesilen veya gebelikten ümidini kesen kadınların iddetlerindeki şüpheleri değildir. Çünkü eğer bundan kadınlar murat edilse idi, onlara hitap edilir ve: İnirtebtünne evirtebtünne, denilirdi. Çünkü hayız ancak onlar tarafından bilinir.

Bir kadının arızadan olmamak üzere hayzı gecikirse, ne kadar oturacağı hakkında ihtilaf edilmiştir: Arkadaşlarımızın mezhebi en uzun gebelik süresi kadar oturacağıdır ki o da dokuz aydır, sonra da üç ay daha bekler. İddeti ise dokuzdan sonraki üç aydır. Eğer sene bitmeden önce hayız olursa, yeniden üç ay bekler, eğer hayızsız olarak sene tamam olursa, iddetten çıkar. Malik de böyle demiştir. Ebu Hanife, Şafii de yeni içtihadında: Rahminin temiz olduğu kesin olarak bilininceye kadar bekler, demişlerdir ki o da kendi gibilerin hayız göremeyeceği yaş sınırıdır. Bundan sonra da üç ay iddet bekler.

"Hayız görmeyenler için de öyledir". Yani onların iddeti de yine üç aydır, çünkü bu "vellai lem yehıdne" ifadesi, tam bir cümle değildir, bir zamir lazımdır, zamiri de yukarıda açıkça geçmiştir ki o da ay ile iddet bekleyeceğidir. Bu, arkadaşlarımızın kavillerine göre hayız zamanı gelmeyen kadındır ki o da üç ay iddet bekler. Ama hayız zamanı gelmiş de hayız olmamış ise, o bir sene iddet bekler.

"Yüklü kadınların iddetleri de yüklerini bırakmalarıdır": Bu da boşanan ve kocası ölen kadınlar için geneldir. Bu da Hazreti Ömer, İbn Ömer, İbn Mes'ud el – Bedri, Ebu Hureyre ve merkez fakihlerinin görüşleridir. İbn Abbas'tan; iki süreden sonuncusunu bekler dediği de rivayet edilmiştir. Bizim dediğimizi; ayetin genel oluşu ile "İbn Mes'ud'un "yüklü kadınlar" ayetinin kocası ölen kadınlardan sonra indiğine lanetle yemin ederim sözü ile Ümmü Seleme'nin "Sübey'a, kocasının ölümünden birkaç gün sonra doğum yaptı, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de ona, evlenebileceğini buyurdu, sözü de gösterir.

"Kim Allah'tan korkarsa" yani kendine emredilen şeylerde "Allah ona işinden bir kolaylık sağlar" ona dünya ve ahiret işlerini kolaylaştırır. Bu da çoğunluğun görüşüdür. Dahhak da: Kim sünnet talakı konusunda Allah'tan korkarsa, Allah ona dönüş için işinde kolaylık gösterir, demiştir.

"İşte bu, Allah'ın size indirdiği emridir. Kim Allah'tan korkarsa" O'na itaat etmekle "onun kötülüklerini örter": Yani hatalarını siler "ve mükafatını büyütür" ahirette.

أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا
عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتِ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ
أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ
تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْرَى ﴿٦﴾ لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ
عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا
سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا ﴿٧﴾

6 – Onları bulabildiğinizden, sizin oturduğunuz yerde oturtun. Onlara baskı yapmak için zarar vermeyin. Eğer yük sahipleri (gebe) olurlarsa, yüklerini bırakıncaya kadar onlara nafaka verin. Eğer sizin için emzirirlerse, onlara ücretlerini verin. Aranızda istişare edin. Eğer anlaşmakta zorluk çekerseniz, onu bir başkası emzirir.

7 – Bolluk sahibi bolluğundan nafaka versin. Kimin de rızkı daraltılırsa, o da Allah'ın verdiğinden nafaka versin. Allah bir kimseye ancak verdiğini yükler. Allah zorluktan sonra bir kolaylık kılacaktır.

"Eskinuhunne min haysü sekenktüm" "min" "min vücdiküm" kavline bağlıdır, cumhur vavın zammı ile okumuştur; Ebu Hureyre, Ebu Abdurrahman, Ebu Rezin, Katade, Ravh de Yakup'tan vavın kesri ile (vicdiküm) okumuşlardır. İbn Ya'mur, İbn Ebi Able ve Ebu Hayve, vavın fethi ile okumuşlardır. İbn Kuteybe de: Gücünüzün yettiğinizden, demiştir. Vücd: İmkân ve zenginliktir. İftekara fülanün ba'de vücdin denir ki: Zenginken fakir oldu, demektir. Ferra da: Ne bulursa ondan, demiştir; eğer hali geniş ise mesken ve nafakada geniş davranır, eğer dar ise ona göre davranır.

"Onlara zarar vermeyin": İmkânınız geniş iken onları mesken ve nafaka hususunda sıkıştırmayın, demektir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bundan maksat kesin değil de dönebilecek şekilde (ric'i talak ile) boşanan kadındır, delili de "bilemezsin, belki Allah bunun ardından yeni bir şey meydana getirir" *(Talak: 1)* kavli ile "sürelerinin bitimine ulaştıkları zaman onları iyilikle tutun yahut onlardan iyilikle ay-

rılın" *(Talak: 2)* kavlidir. Bu da bundan ric'i talak murat edildiğini göstermektedir.

Fakihler kesin boşanan kadın için mesken ve iddet müddeti içinde nafaka var mıdır yok mudur, diye ihtilaf etmişlerdir. Bizim arkadaşlarımızın meşhur görüşleri onlar için mesken de nafaka yoktur. İbn Ebi Leyla'nın görüşü de böyledir. Ebu Hanife ise: Onun için mesken de nafaka da vardır, demiştir. Malik ile Şafii de: Mesken var, nafaka yok, demişlerdir. Bunu el – Kevsec, İmam Ahmed'den de rivayet etmiştir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in Fatıme bint Kays'e, "nafaka ancak geri dönebilecek kadın içindir; eğer böyle olmazsa kadın için nafaka da mesken de yoktur"[1] hadisi birinciyi gösterir. Mana (mantık) bakımından da böyledir; çünkü nafaka yararlanma imkanından dolayıdır; bunun da delili şudur ki: İtaat etmeyen kadın için nafaka yoktur.

Hamile ve kocası ölmüş kadın hakkında da İbn Mes'ud, İbn Ömer, Ebu'l – Aliye, Şa'bi, Şurayh ve İbrahim: Nafaka bütün maldandır, demişlerdir. İmam Malik, İbn Ebi Leyla ve Sevri de böyle demişlerdir. İbn Abbas, İbn Zübeyr, Hasen, Said bin Müseyyeb ve Ata da: Onun nafakası kendi malındandır, demişler; Ebu Hanife ile arkadaşları da böyle demişlerdir. İmam Ahmed'den de iki görüşün aynısı rivayet edilmiştir.

"Eğer sizin için emzirirlerse onlara ücretlerini verin": Yani emzirme ücretini demektir. Bunda da kadın ecr-i misille emzirmeye razı olursa, babanın başka emzirici tutma hakkının olmadığına delil vardır. "Aranızda güzelce istişare edin": Yani kadın kocasına karşı emzirme ücreti istemede haddi aşmasın, koca da hak edilen miktarı vermede kusur etmesin. "Eğer anlaşmakta zorluk çekerseniz" ücret konusunda zorluk çeker de ebeveynler bir şeyde anlaşamazlarsa, onu bir başkası emzirir": Bunun lafzı haber ise de manası emirdir, yani baba çocuğun anasından başka birine emzirtsin, demektir.

"Bolluk sahibi bolluğundan nafaka versin": Hali müsait olanlara çocuklarını emziren kadınlara bonker davranmalarını emretmektedir. İbn Semeyfa' kafın fethi ile "liyünfika" okumuştur. "Kimin de rızkı daraltılmışsa" yani kadın boşayanlardan kimin rızkı daraltılmışsa, demektir. Übey bin Ka'b ile Humeyd, kafın zammı ve dalın şeddesi ile "kuddire" okumuşlardır. İbn Mes'ud ile İbn Ebi Able de, kafın fethi ve dalın şeddesi ile "kaddere" ve kafın nasbı ile de "rizkahu" okumuşlardır. "Ona Allah ne verdiyse ondan nafaka versin" yani verdiğine göre

1 - İmam Ahmed, Müsned, 6/373.

demektir. "Allah bir kimseye ancak verdiğini yükler": Yani verdiği mal kadar mükellef tutar. "Allah zorluktan sonra bir kolaylık kılacaktır": Yani darlık ve sıkıntıdan sonra zenginlik ve bolluk verecektir. O zamanlar genellikle fakir idiler, bundan sonra fetihle onları zenginleştireceğini bildirmiştir.

وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ اَمْرِ رَبِّهَا
وَرُسُلِه۪ فَحَاسَبْنَاهَا حِسَابًا شَد۪يدًا وَعَذَّبْنَاهَا عَذَابًا نُكْرًا ﴿٨﴾
فَذَاقَتْ وَبَالَ اَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ اَمْرِهَا خُسْرًا ﴿٩﴾ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ عَذَابًا
شَد۪يدًا فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ اَلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا قَدْ اَنْزَلَ اللّٰهُ
اِلَيْكُمْ ذِكْرًا ﴿١٠﴾ رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ
الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَمَنْ يُؤْمِنْ
بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ
ف۪يهَٓا اَبَدًا قَدْ اَحْسَنَ اللّٰهُ لَهُ رِزْقًا ﴿١١﴾

8 – Nice kentler Rabbinin ve peygamberlerinin emrine isyan ettiler biz de onları çetin bir hesaba çektik ve onlara feci bir azapla azap ettik.

9 – Böylece işinin vebalini çekti ve işinin sonucu hüsran oldu.

10 – Allah onlar için çetin bir azap hazırladı. Ey o iman eden saf akıl sahipleri, Allah'tan korkun. Allah size gerçekten bir zikir indirdi.

11 – Bir de iman edip iyi şeyler yapanları karanlıklardan aydınlığa çıkarması için size Allah'ın açık açık ayetlerini okuyan bir Peygamber (gönderdi). Kim Allah'a iman eder ve iyi şey yaparsa, onu içinde ebediyen kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar. Allah ona gerçekten bir rızık ihsan etmiştir.

"Nice kentler Rabbinin ve Peygamberinin emrine isyan ettiler": Yani halkı baş kaldırdı, demektir. İbn Zeyd: Atet, inkar etti ve Rabbinin emrini dinlemeyip kabul etmedi, demiştir. Ayetin kalan kısmında da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunda takdim ve tehir vardır; mana da şöyledir: Biz onlara dünyada açlık, kılıç ve belalarla azap ettik ve onları ahirette de şiddetli hesaba çektik. Bunu İbn Abbas, Ferra ve diğerleri demişlerdir.

İkincisi: O, nazmı üzeredir (takdim ve tehir yoktur) mana da şöyledir: Onları dünyada amelleriyle hesaba çektik, amellerine göre de azap ederek cezalandırdık. Bu da "ve azzebnaha"dan anlaşılmaktadır ki azapla karşılık vermek, hesap kabul edilmiştir. Çetin hesap da içinde af olmayan hesaptır. Nükr (feci) de kötü demektir. "Böylece işinin vebalini çekti": Yani günahının cezasını demektir. "Ve işinin sonu hüsran oldu": İbn Kuteybe: Hüsran, helak olmaktır, demiştir.

"Allah size gerçekten bir zikir indirdi": Yani Kur'an, demektir, "bir de peygamber" yani onu peygamber olarak gönderdi. Bunu Mukatil, demiştir. Süddi de aynısını söylemiştir. İbn Saib de: Burada Peygamber (elçi) Cebrail'dir, demiştir. Buna göre zikir de elçi de ikisi de indirilmiş olur. Saleb de Elçi: Zikirdir, demiştir. Başkası da: Zikrin buradaki manası: Şereftir, demiştir. Bundan sonrası da şuralarda geçmiştir: Bakara: 257; Ahzab: 43; Teğabün: 9. "Allah ona gerçekten bir rızık ihsan etmiştir": Yani nimeti bitip tükenmeyen cenneti ikram etmiştir, demektir.

اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ سَبْعَ
سَمٰوَاتٍ وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ
عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ وَاَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿١٢﴾

12 – Allah O zattır ki, yedi gökler ve yerden de o kadarını yarattı. Emir onların aralarında iner ki, şüphesiz Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve gerçekten Allah'ın her şeyi ilmi ile kuşattığını bilesiniz.

"Yerden de o kadarını": Yani yeri de göklerin sayısında yarattı. Hadiste şöyle gelmiştir: Her göğün kalınlığı beş yüz yıllık yoldur. Her ikisinin arası da öyledir. Her yerin kalınlığı da beş yüz yıllıktır, her iki yerin arası da öyledir. Ebudduha, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Her yerde (tabakada) Adem'iniz gibi Adem vardır, Nuh'unuz gibi Nuh vardır, İbrahim'iniz gibi İbrahim vardır ve İsa'nız gibi İsa vardır. Bu hadis bazen İbn Abbas'ta, bazen de Ebudduha'da kesiliyor. Bunun manası tam Ebu Süleyman Dımeşki'nin dediği gibidir, o, manasının şöyle olduğunu işittim, demiştir: Her yerde Allah'ın yaratıklarının bir büyüğü vardır; onların büyük ve öncüleri bizim aramızdaki Adem durumundadır; onun zürriyeti de yaş ve kıdemde Nuh'un du-

rumu gibidir. Diğerleri de böyledir. Ka'b de şöyle demiştir: İkinci tabaka yerde: Kısır (hayırsız) deniz vardır, üçüncü de: Cehennemin taşı, dördüncüde: Cehennemin kükürdü, beşincide: Cehennemin yılanları, altıncıda: Cehennemin akrepleri, yedincide de İblis vardır.

"Emir onların aralarında iner": Emirde de iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın kaza ve kaderidir, bunu da çoğunluk, demiştir. Katade de şöyle demiştir: Onun yerinden her yerinde ve onun göğünden her göğünde O'nun mahlukundan bir mahluk, O'nun emrinden bir emir ve O'nun takdirinden bir takdir vardır.

İkincisi: O vahiydir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Şüphesiz Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve gerçekten Allah'ın her şeyi ilmi ile kuşattığını bilesiniz": Bunları size bildir di ki her şeye gücü yettiğini ve her şeyi bildiğini bilesiniz.



66-TAHRİM SURESİ

Medine'de inmiştir. 12 ayettir.

O, hepsinin icmaı ile Medeni'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَۚ تَبْتَغ۪ي مَرْضَاتَ اَزْوَاجِكَۜ وَاللّٰهُ
غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١﴾ قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ اَيْمَانِكُمْۚ وَاللّٰهُ مَوْلٰيكُمْۚ وَهُوَ
الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿٢﴾ وَاِذْ اَسَرَّ النَّبِيُّ اِلٰى بَعْضِ اَزْوَاجِه۪ حَد۪يثاًۚ فَلَمَّا نَبَّاَتْ
بِه۪ وَاَظْهَرَهُ اللّٰهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَاَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍۚ فَلَمَّا نَبَّاَهَا
بِه۪ قَالَتْ مَنْ اَنْبَاَكَ هٰذَاۜ قَالَ نَبَّاَنِيَ الْعَل۪يمُ الْخَب۪يرُ ﴿٣﴾ اِنْ تَتُوبَٓا اِلَى اللّٰهِ
فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَاۚ وَاِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلٰيهُ وَجِبْر۪يلُ
وَصَالِحُ الْمُؤْمِن۪ينَۚ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَه۪يرٌ ﴿٤﴾ عَسٰى رَبُّهُٓ اِنْ طَلَّقَكُنَّ
اَنْ يُبْدِلَهُٓ اَزْوَاجاً خَيْراً مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَٓائِبَاتٍ
عَابِدَاتٍ سَٓائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَاَبْكَاراً ﴿٥﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ey o Peygamber, niçin eşlerinin rızasını aramak için Allah'ın sana helal ettiğini kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

2 – Gerçekten Allah size yeminlerinizi çözmeyi farz kıldı. Allah yardımcınızdır. O, her şeyi bilen, hikmet sahibidir.

3 – Hani, Peygamber bazı eşlerine bir söz sır vermişti. Kadın da ona haber verip de Allah onu açığa çıkarınca, bir kısmını bildirdi, bir kısmından da vazgeçti. Peygamber ona bildirince, kadın: Bunu sana kim haber verdi?" dedi. O da: "Bana her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan (Allah) haber verdi" dedi.

4 – Eğer ikiniz Allah'a tövbe ederseniz (ne âlâ), zaten kalpleriniz kaymıştır. Eğer ona karşı yardımlaşırsanız onun yardımcısı Allah'tır, Cebrail'dir ve mü'minlerin iyileridir. Bundan sonra da melekler yardımcıdır.

5 – Eğer sizi boşarsa, ona sizden bedel dullar ve bakireler olarak Müslüman kadınlar, mü'min kadınlar, divan duran kadınlar, tövbe eden kadınlar, ibadet eden kadınlar ve oruç tutan kadınlar vermesi umulur.

"Allah'ın sana helal ettiğini niçin haram ediyorsun?": İniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Hafsa, babasının yanına konuşmaya gitti, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de cariyesine haber gönderdi, o da Hafsa'nın evinde onunla (Peygamber'le) uzun süre kaldı. O da Aişe'nin nöbet günü idi. Hafsa döndü, cariyeyi kendi evinde buldu, çıkmasını bekledi ve çok kıskandı. Hafsa içeri girince: Yanında kimin olduğunu gördüm, Allah'a yemin ederim ki beni üzdün, dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: Allah'a yemin ederim ki seni razı edeceğim; sana bir sır veriyorum, onu sakla, dedi. O da: "Nedir o?" dedi. O da: Seni şahit tutuyorum ki bu cariyem senin rızan için bana haramdır, dedi. Aişe ile Hafsa Peygamberin diğer kadınlarına karşı birlik idiler. Hafsa, Aişe'ye gitti, ona: Müjde, Peygamber genç cariyesini kendine haram etti, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu mananın bir benzeri de Hazreti Ömer'den rivayet edilmiş, onda şöyle denilmiştir: Hafsa: "Onu kendine nasıl haram edersin, o senin cariyendir, demiştir. O da, ona yaklaşmayacağına yemin etti ve: Bunu kimseye söyleme, dedi. O ise Aişe'ye söyledi. O da kadınlarına bir ay yaklaşmamaya yemin etti. Bunun üzerine bu ayet indi. Dahhak şöyle demiştir: Ona, bu gördü-

ğünü Aişe'ye anlatma, dedi; o da anlattı; Aişe de kızdı; durmadan Peygamberin üzerine gitti, o da cariyesine yaklaşmamaya yemin etti. Said bin Cübeyr, Mücahit, Ata, Şa'bi, Mesruk, Mukatil ve çokları böyle demişlerdir.

İkincisi: Urve, Hazreti Aişe'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem tatlıyı ve balı severdi, ikindi namazından çıktıktan sonra kadınlarının yanına girerdi. Hafsa bint Ömer'in kızının yanına gitti, orada çok eğleşti. O da bunu sordu. Ona aşiretinden bir kadın küçük bir tulum bal hediye etti, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bir bardak bal şerbeti içirdiği söylendi. Ben de (Aişe): Vallahi ona (Peygambere) bir kurnazlık edeceğiz, dedim ve Sevde'ye: O (Peygamber) sana yaklaşacaktır, yanına girdiği zaman ona: "Ya Resulallah sen mağafir balı mı yedin" de. O da sana: Hafsa bana bir bardak bal şerbeti içirdi, der. Sen de: O arı urfut çiçeğinden bal almış de. Ve, ey Safiye, sen de aynısını söyle. Peygamber, Hafsa'nın yanına girince, ona: "Ya Resulallah, sana ondan bir bardak daha içireyim mi?" dedi. O da: Hayır, istemiyorum, ona ihtiyacım yok, dedi. Hazreti Aişe diyor ki: Sevde, "sübhanallah, ona (Peygambere) balı haram ettirdik, dedi. Ben de ona: Sus, dedim. Hadisi Buhari ile Müslim, Sahih'lerinde rivayet etmişlerdir. İbn Ebi Müleyke rivayetinde Efendimize bal şerbeti sunan Sevde'dir, Aişe de ona (Peygamberimize): Senden bir koku duyuyorum, dedi. Sonra Peygamber, Hafsa'nın yanına girdi, o da: Senden bir koku duyuyorum, dedi. O da: Sanırım Sevde'nin yanında içtiğim bal şerbetindendir, Allah'a yemin ederim ki bir daha içmem, dedi. Bu ayet de bunun üzerine indi. Ubeyd bin Umeyr'in hadisinde de yanında bal şerbeti içtiği kadını Zeynep bint Cahş'tir; Hafsa ile Aişe ona böyle demede anlaştılar. Ebu Ubeyd şöyle demiştir: Mağafir, reçine gibi tatlı bir şeydir. Harecen nasu yetemeğğarune derler ki, o reçineyi toplamaktır. Ona bazen de se ile: Mağasir de denir, mesela cedes ve cedef dedikleri gibi. Zeccac da şöyle demiştir: Mağafir: Kötü kokulu bir zamktır. Böylece Allah'ın ona helal ettiği şeyde iki görüş meydana çıkmıştır:

Birincisi: O cariyesidir. *İkincisi:* Baldır.

"Eşlerinin rızasını arıyorsun": Yani bunu haram etmekle onların rızasını arıyorsun, demektir. "Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir": Allah bu haram etmeni bağışlamıştır. "Allah gerçekten size farz kıldı": Mukatil: Allah size açıkladı, demiştir "yeminlerinizi çözmeyi": Yani yeminlerinizin kefaretini. Bu açıklama da Maide: 89'dadır. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Tehille"nin aslı tef'ile vezninde tahli-

le'dir, mana da şöyledir: Allah size yeminlerinizi kefaretle çözmeyi helal etmiştir. Allah ona yemininin kefaretini vermesini buyurdu, o da bir köle azat etti.

Alimler Efendimizin Mariye'yi kendine yeminle mi, yeminsiz mi haram ettiğinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onu yemin zikretmeden haram etti; haram etmesi de yemin kefareti gerektiriyordu. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O yemin etti, onunla da kendine haram etti, bunu da Hasen, Şa'bi ve Katade, demişlerdir. "Allah sizin yardımcınızdır": Yani sahibiniz ve muininizdir.

"Hani, Peygamber bazı eşlerine bir söz sır vermişti": Bu da Hafsa'dır, bunda da hiçbir ihtilaf bilmiyoruz.

Bu sırda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ona şöyle demişti: Sana bir sır veriyorum, bu cariyem bana haramdır, dedi. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ata, Şa'bi, Dahhak, Katade, Zeyd bin Eslem, oğlu ve Süddi de böyle demişlerdir.

İkincisi: Ona şöyle demişti: Baban, Aişe'nin babası, benden sonra insanların başına geçeceklerdir; sakın bunu kimseye haber verme. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Ona, benden sonra halifem Ebu Bekir'dir diye sır vermişti. Bunu da Meymun bin Mihran, demiştir.

"O da Aişe'ye haber verince" yani bunu Aişe'ye aktarınca, "Allah da onu açığa çıkarınca" yani Peygamberini Hafsa'nın Aişe'ye dediğinden haberdar edince, Resulullah'a sallallahu aleyhi ve sellem çok kızdı, zira Hafsa'dan bunu saklamasını istemişti. İşte Allah Teala'nın "bir kısmını bildirdi, bir kısmından da vazgeçti" dediği budur. O kadına bildirdiği şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ona Aişe'nin Ebu Bekir'le Ömer hakkında konuştuğu şeyi demiş; Aişe'nin Mariye'nin haram edilmesiyle ilgili haberinden ise bahsetmemişti. Çünkü bu hususta açıkladığı şeyle ilgilenmemişti. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Bildirdiği: Mariye'nin haram edilmesidir, yüz çevirdiği de: Yayılmasın diye hilafet meselesidir. Bunu da Dahhak, demiş; Zeccac da bunu tercih etmiş ve, bir kısmını bildirdi sözünün manası: Hafsa'ya bildirdiği şeydir, demiştir. Kisai, şeddesiz olarak "arefe" okumuştur. Zeccac da şöyle demiştir: Bu kıraata göre sır verdiği şeyin tamamını bildirmiştir, ancak mana bir kısmı olarak geçer, mesela

"ma tefalu min hayrin yalemhullah" *(Bakara: 179)* kavli gibi ki, Allah onu bilir ve karşılığını da verir, demektir. "Femen yamel miskale zerretin hayran yerah" *(Zelzele: 7)* ayeti de böyledir ki, yaptığı hayrın karşılığını görür, demektir. Şöyle de denilmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Hafsa'yı bir talakla boşadı, bu da ona vereceği ceza oldu. Allah Teala da Peygamberimize Hafsa'yı geri almasını emretti. Mukatil bin Hayyan da: Onu boşamadı, ancak boşamayı düşündü, demiştir. Cebrail de: Onu boşama, çünkü o çok oruç tutan ve çok namaz kılan bir kadındır, dedi. Hasen de: Asil bir kimse yolu tamamen tıkamaz demiş, sonra da "bir kısmını bildirdi, bir kısmından da yüz çevirdi" ayetini okumuştur. İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b ve İbn Semeyfa', ayn'ın ref'i, ranın şeddesi ve elifle "urrafe" cer ile de "badıhi" okumuştur.

"Ona bildirince": Yani Hafsa'ya, sırrını ifşa ettiğini bildirince "Hafsa: "Bunu sana kim bildirdi?" dedi": Yani sırrını ifşa ettiğimi sana kim haber verdi, dedi? "O da: Bana her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan (Allah) haber verdi, dedi". Sonra da Aişe ile Hafsa'ya seslenerek: "Eğer ikiniz Allah'a tövbe ederseniz" dedi. Yani Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e eziyet etmek için yardımlaşmanızdan tövbe ederseniz, demektir. "Zaten kalpleriniz kaymıştır (fekad sağat kulubukuma)": İbn Abbas: Sağat, kaydı ve günahkar oldu, demiştir. Zeccac da: Eğildi, haktan saptı, demiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Biz, "fekad sağat kulubukuma" kavlini basit bir ifade sanırdık; İbn Mes'ud'un: Fekad zağat kulubuma şeklinde okuduğunu görünce, işin ciddiyetini anladık. Neden iki kalbi çoğul yapmıştır? Çünkü iki ve üzeri cemaat manasınadır. Biz de şuralarda buna işaret etmiştik: "Fein kâne lehu ihvetün" *(Nisa: 11)*, "iz tesevverul mihrabe" *(Sad: 11)*. Müfessirler şöyle demişlerdir: Çünkü o iki kadın, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in, cariyesinden uzak kalmaktan hoşlanmamasından memnun kalmışlardı. "Vein tezahera": İbn Mes'ud, Ebu Abdurrahman, Mücahit ve A'meş, zı'yı şeddesiz olarak "tezahera" şeklinde okumuşlardır ki, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i incitmede işbirliği etmeleridir. "Şüphesiz onun yardımcısı Allah'tır" yani ona yardım ve nusret eden velisi Allah'tır, "Cebrail'dir ve mü'minlerin iyileridir": Mü'minlerin iyileri ifadesinde de altı görüş vardır:

Birincisi: Onlar Ebu Bekir ile Ömer'dir, bunu da İbn Mes'ud, İkrime ve Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: Ebu Bekir'dir, bunu da Mekhul, Ebu Umame'den rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Ömer'dir, bunu da İbn Cübeyr, demiştir.

Dördüncüsü: Mü'minlerin seçkinleridir, bunu da Rebi bin Enes, demiştir.

Beşincisi: Onlar Peygamberlerdir, bunu da Katade, Ala bin Ziyad el- Adevi ve Süfyan, demişlerdir.

Altıncısı: Ali radıyallahu anh'tir, bunu da Maverdi nakletmiştir. Ferra da şöyle demiştir. "Mü'minlerin iyisi" sözü bütün ulemanın görüşüne göre tekildir. Nitekim: Bana ancak harp siyasetini bilen gelsin, dersin ki, kim harp siyasetini bilirse onun gelmesi istenmiştir. Şu ayetler de öyledir: "Vessariku vessarikatü" *(Maide: 38)*, "vellezani ye'tiyanihe minküm" *(Nisa: 16)*, "İnnel insane hulika helua" *(Mearic: 19)*. Kur'an'ın birçok yerinde tekil mana çoğul kalıbı ile dile getirilmiştir.

"Bundan sonra da melekler yardımcıdır": Bunun da (zahir'in de) lafzı tekil, manası çoğuldur, şu da öyledir "yuhricüküm tıflen" *(Ğafir: 67)*. Biz de bunu orada şerh etmiştik. Sonra Peygamberin kadınlarını korkutup şöyle dedi: "Eğer sizi boşarsa, umulur ki Rabbi ona kadınlar verir": İniş sebebi şöyledir: Enes bin Malik rivayetine göre Ömer bin Hattab şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in bazı kadınlarının ona eziyet ettiklerini duydum, yanlarına gittim, onları teker teker sorguya çektim: Allah'a yemin ederim ki ya buna son verirsiniz ya da Allah sizlerin yerine ona daha hayırlı eşler verir, dedim. Bunun üzerine bu ayet indi. Mana da şöyledir: Allah'a vaciptir "eğer sizi boşarsa" Resul'ü, "sizin yerinize ona sizden daha hayırlı Müslüman kadınlar vermesi": Yani itaat ederek boyun büken kadınlar, demektir. "Mü'min kadınlar" Allah'ın birliğini tasdik eden kadınlar, "divan duran kadınlar" Yani itaatkâr demektir. "Saihat": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Oruç tutan kadınlar, bunu da İbn Abbas ile cumhur, demiştir. Biz de bu manayı "essaihune" *(Tevbe: 112)* ayetinde şerh etmiştik.

İkincisi: Hicret eden kadınlar, bunu da Zeyd bin Eslem ile oğlu demişlerdir. "Seyyibatin" seyyib'in çoğuludur, o da evlenen, sonra da ebeveyninin yanına dönen kadındır, Sanki kocası yokmuş gibi geri döner. "Ebkâr" ise: Bakireler, demektir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا قُٓوا اَنْفُسَكُمْ
وَاَهْلٖيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلٰٓئِكَةٌ غِلَاظٌ

شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَٓا اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٦﴾ يَٓا اَيُّهَا
الَّذٖينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧﴾
يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا تُوبُٓوا اِلَى اللّٰهِ تَوْبَةً نَصُوحًا عَسٰى
رَبُّكُمْ اَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ
تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللّٰهُ النَّبِيَّ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا
مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعٰى بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ
رَبَّنَٓا اَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٨﴾

6 – Ey o iman edenler, kendinizi ve ailenizi öyle bir ateşten koruyun ki onun yakıtı insanlar ve taşlardır. Onun üzerinde sert, katı melekler vardır ki, onlara emrettiği şeylerde Allah'a isyan etmezler ve kendilerine emrolunanı yaparlar.

7 – Ey o kafirler, bugün özür dilemeyin. Ancak yaptığınız şeylerle cezalanıyorsunuz.

8 – Ey o iman eden kimseler, Allah'a samimi bir tövbe ile tövbe edin. Rabbinizin kötülüklerinizi örtmesi ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere girdirmesi umulur. O günde ki Allah Peygamberi ve onunla beraber iman edenleri perişan etmez. Nurları önlerinde ve sağlarında koşar. "Rabbimiz, nurumuzu tamamla ve bizi bağışla. Şüphesiz sen her şeye kadirsin" derler.

"Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun": Kendini korumak; emirleri yerine getirip yasaklardan kaçınmakla olur; aileyi korumak da onlara sevabı emredip günahtan men etmekle olur. Hazreti Ali radıyallahu anh şöyle demiştir: Onlara öğretin ve terbiye edin (eğitin). "Onun yakıtı insanlarla taşlardır": Biz de bunu Bakara: 24'te zikretmiştik. "Üzerinde katı melekler vardır" cehennem halkına karşı katı, "sert" onlara karşı sert, demektir. Şöyle de denilmiştir: Kalpleri katı, bedenleri serttir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Cehennem hazinleri on dokuzdur, her birinin iki omuz arası bir yıllık yoldur. Gücü de şöyledir: Bir topuzla vurur, o vuruşla yetmiş bin kişiyi cehenneme atar. Onlar da cehennemin dibine giderler. "Emrettiği şeyde Allah'a isyan etmezler": Yani emrettiği şeyde

(Allah'tan başkasından) korkmazlar, "kendilerine emredileni yaparlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Emredilenin dışına çıkmazlar. *İkincisi:* Onu vaktinde yaparlar, geciktirmezler de erken yapmazlar da. Cehennem halkına: "Bugün özür dilemeyin" denilir.

"Tubu ilallahi tevbeten nasuha": Ebu Bekir, Asım'dan, Harice de Nafi'den, nunun zammı ile "nusuha" okumuşlar; diğerleri de fethi ile okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim feth ile okursa, tevbenin sıfatı olur, manası da: Çok samimi tevbe ile demek olur. Feul kalıbı sıfatta mübalağa içindir: Recülün saburun ve şekurun denir ki: Çok sabırlı ve çok şükürlü, adam, demektir. Kim zamme ile okursa, manası: O tövbede samimi olurlar demektir. Bir başkası da şöyle demiştir: Kim zamme ile okursa: Nefsiniz için samimi tövbe demek istemiştir. Ömer bin Hattab da şöyle demiştir: Tevbe-i nasuh: Kulun bir daha dönmemek üzere tövbe etmesidir. Hasen Basri'ye tevbe-i nasuhu sordular, o da şöyle dedi: Kalp ile pişman olmak, dille istiğfar etmek, organlarla yapmamak ve bir daha dönmemeye azmen cezmen kastetmektir. İbn Mes'ud da, tevbe-i nasuh: Bütün günahları siler süpürür, demiş ve bu ayeti okumuştur.

"Yevme la yuhzillahün nebiyye" biz de hizy'in manasını Al-i İmran: 192, "nuruhum yesa beyne eydihim ve bieymanihim"in manasını da Hadid: 12'de beyan etmiştik. "Rabbimiz nurumuzu tamamla, derler": Bu da şöyle olur: Mü'minler, münafıkların nurlarının söndüğünü gördükleri zaman Allah Teala'dan nurlarını tamamlamasını ve o sayede kendilerini cennete ulaştırmasını isterler. İbn Abbas da şöyle demiştir: Kıyamet gününde kendisine nur verilmeyecek kimse yoktur; ama münafığın nuru söner, mü'min de nurunun sönmesinden endişe eder, işte onlar: "Rabbimiz, nurumuzu tamamla" derler.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِق۪ينَ
وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿٩﴾
ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذ۪ينَ كَفَرُوا امْرَاَتَ نُوحٍ وَامْرَاَتَ لُوطٍ
كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا
عَنْهُمَا مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا وَق۪يلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّاخِل۪ينَ

﴿١٠﴾ وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا امْرَاَتَ فِرْعَوْنَۢ
اِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ ل۪ي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّن۪ي مِنْ
فِرْعَوْنَ وَعَمَلِه۪ وَنَجِّن۪ي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَۙ ﴿١١﴾ وَمَرْيَمَ ابْنَتَ
عِمْرٰنَ الَّت۪ٓي اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا ف۪يهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَّقَتْ
بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتُبِه۪ وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِت۪ينَ ﴿١٢﴾

9 – Ey o Peygamber, kafirler ve münafıklarla cihat et, onlara sert davran. Onların barınakları cehennemdir. O ne kötü varış yeridir!

10 – Allah kafirler için Nuh'un karısı ile Lut'un karısını misal verdi: Bu ikisi, kullarımızdan iki iyi kimsenin (nikahları) altında idi. (Onlara) hiyanet ettiler de hiyanetleri onlardan Allah'tan hiçbir şeyi savmadı. Onlara: "Ateşe, girenlerle beraber girin" denildi.

11 – Allah iman edenler için de Fir'avn'in karısını misal verdi: Hani: Rabbim, benim için kendi katında, cennette bir ev yap ve beni Fir'avn'den ve işinden kurtar ve beni zalimler kavminden kurtar" demişti.

12 – Ve İmran kızı Meryem'i (misal verdi). O ki, namusunu korudu; biz de ona ruhumuzdan üfledik. Rabbinin sözlerini ve kitaplarını tasdik etti, divan duranlardan oldu.

"Kafir ve münafıklarla cihat et": Biz de bunu Beraet: 73'te şerh etmiştik.

"Allah kafirler için Nuh'un karısını misal verdi": İçlerinde Mukatil'in de bulunduğu müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, Aişe ile Hafsa'yı korkutmayı da içine alan bir misaldir; eğer bu ikisi de Rablerine isyan ederlerse, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onlardan hiçbir şeyi savamaz. Mukatil şöyle demiştir: Nuh'un karısının adı: Valihe, Lut'un karısının adı da: Valiğa'dır.

"Onlar kullarımızdan iyi iki kimsenin nikahları altında idiler": Yani Nuh ile Lut'un, Allah'ın selamı onların üzerine olsun. "Onlara hiyanet ettiler": İbn Abbas şöyle demiştir: Hiçbir peygamberin karısı fuhuş işlememiştir; onların hiyanetleri ancak din hususunda idi. Nuh'un karısı, halka onun deli olduğunu söylerdi, Lut'un karısı da gelen misafirleri haber verirdi. Lut'a misafir gece geldiği zaman ateş yakar, gündüz geldiği zaman da duman tüttürürdü; böylece kavmi

ona misafir geldiğini anlardı. Süddi de: Onların hiyaneti inkar idi, demiştir. Dahhak da: Kovuculuk yapmalarıdır, demiştir. İbn Saib de: Münafıklık idi, demiştir.

"Onlardan Allah'tan hiçbir şeyi savamadılar": Yani onlardan Allah'ın azabından hiçbir şeyi savamadılar, demektir. Bu ayet şunu kesin olarak haber vermektedir ki, bir kimse günah işlerse, başkasının iyi olması ona fayda sağlamaz. Sonra da "Allah iman edenlere Fir'avn'in karısını misal verdi" sözü ile de şunu da haber verdi ki, başkasının günahı da itaat eden kimseye zarar vermez. Fir'avn'nin karısı: Asiye bint Müzahim'dir, Allah ondan razı olsun. Yahya bin Selam da şöyle demiştir: Allah birinci misali Aişe ile Hafsa radıyallahu anhuma'yı ikaz etmek için getirdi. Sonra da onları taate sarılmak için bu misali verdi. Asiye, Musa'ya iman etmişti. Ebu Hureyre de şöyle demiştir: Fir'avn karısının ellerine ve ayaklarına kazıklar çaktı. Başından ayrıldıkları zaman melekler onu gölgelerdi. O da: "Rabbim, bana cennette kendi yanında bir ev yap" dedi. Allah da gözünden perdeyi kaldırdı; o da ölümünden önce onu gördü. "Rabbim, beni Fir'avn'den ve işinden kurtar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onun ameli onunla cima etmesidir. *İkincisi:* Onun dinidir, bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. "Beni zalimler kavminden kurtar": Yani onun putperest halkından, demektir.

"Velletli ahsanet ferceha": Bunda da iki görüş olduğunu Enbiya suresi, ayet: 92'de zikretmiştik. Kim o, elbisesinin yakasıdır, derse, "fenefahna fihi"deki zamir ona racidir, der. Çünkü Cebrail geceliğinin yakasını genişletmiş, içine girmişti. Kim de: O, çocuğun çıktığı yerdir, derse, he zamiri zikri geçmeyen bir şeye raci olur, çünkü o, fercine değil, geceliğinin yakasına üfürmüştü.

"Rabbinin sözlerini doğruladı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Cebrail'in "ben ancak Rabbinin elçisiyim" *(Meryem: 19)* sözüdür. *İkincisi:* O, daha önce indirilmiş kitaplarda geçen sözlerdir. Übey bin Ka'b, Ebu Miclez ve Asım el - Cahderi, tekil olarak "bikelimeti rabbiha" "ve kütübihi" okumuşlardır. İbn Kesir, İbn Amir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım rivayetinde, tekil olarak "ve kitabihi" okumuşlardır. Ebu Amr, Hafs da Asım rivayetinde, Harice de Nafi rivayetinde cemi olarak okumuşlardır. Onlar da peygamberlere indirilen kitaplardır. Kim tekil olarak "ve kitabihi" okursa, o da Bakara'nın sonunda, ayet 285'te açıkladığımız gibi cins ismidir. Orada kunutun manasını da ayet: 116'da açıklamıştık. Ayetin manası şöyledir: O divan duranlardandır (minel kanitin), onun için: Minel kanitat, dememiştir.



67-MÜLK SURESİ

Mekke'de inmiştir. 30 ayettir.

O ittifakla Mekki'dir. İbn Mes'ud: O, kabir azabına mani olur, demiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١﴾ الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ
وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ ﴿٢﴾
اَلَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرٰى فِي خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ
الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ ﴿٣﴾ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ
خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ ﴿٤﴾ وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا
رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَاَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ ﴿٥﴾ وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ
عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٦﴾ اِذَا اُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا وَهِيَ تَفُورُ

﴿٧﴾ تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ
نَذِيرٌ ﴿٨﴾ قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ
إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ ﴿٩﴾ وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا
فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿١٠﴾ فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿١١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Mülk elinde olan (Allah) ne yücedir! O her şeye kadirdir.

2 – O ki, hanginiz amelce güzeldir, diye denemek için ölümü ve hayatı yarattı. O mutlak galip, çok bağışlayandır.

3 – O ki, yedi göğü birbiri üstünde yarattı. Rahman'ın yaratmasında bir düzensizlik göremezsin. Gözünü çevir bak, bir çatlak görecek misin?

4 – Sonra gözünü bir kere daha çevir; göz sana hor ve bitkin olarak dönecek.

5 – Andolsun, gerçekten dünya göğünü kandillerle süsledik ve onları şeytanlar için atış taneleri kıldık ve onlar için çılgın ateş azabını hazırladık.

6 – Rablerini inkar edenler için cehennem azabı vardır. Ne kötü varılacak yerdir.

7 – Oraya atıldıkları zaman onun için soluma (sesi) duyarlar, o ise kaynıyor.

8 – Neredeyse öfkesinden çatlayacak. Her ne zaman oraya bir bölük atılırsa, bekçileri onlara: "Size bir uyarıcı gelmedi mi?" diye sorar.

9 – (Onlar da): "Evet, gerçekten bize bir uyarıcı geldi; bizse yalanladık ve: "Allah hiçbir şey indirmedi. Siz ancak büyük bir sapıklıktasınız" dedik, derler.

10 – Dediler: "Eğer dinliyor yahut anlıyor olsaydık, çılgın ateşin arkadaşları içinde olmazdık".

11 – Böylece günahlarını itiraf ettiler. Çılgın ateşin arkadaşları (rahmetten) uzak olsunlar.

"Tebareke": Bunu A'raf: 54'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"O ki mülk elindedir": İbn Abbas: Güç O'nun elindedir, aziz de eder, zelil de eder, demiştir.

"O ki ölümü ve dirimi yarattı": Hasen şöyle demiştir: Hayatı ortadan kaldıran ölümü yarattı. Hayat ölümün zıttıdır. "Hanginiz amelce daha güzeldir diye sizi denemek için": Biz de bunu Hud: 7'de şerh etmiş idik. Zeccac şöyle demiştir: "Eyyüküm"e bağlı olan gizlidir, takdiri de şöyledir: Sizi denemek ve hanginizin daha güzel amel ettiğini bilmek için. Çünkü o, aslında istifham içindir, mesela "eyyül hizbeyni ahsa" *(Kehf: 12)* ayetinde olduğu gibi, mana da şöyledir: Hayatı yarattı ki sizi onda denesin, ölümü de yarattı ki sizi yeniden diriltsin ve amellerinizin karşılığını versin. Başkası da şöyle demiştir: "Liyeblüveküm"deki lam hayatın yaratılmasına bağlıdır, ölümün yaratılmasına değil; çünkü deneme hayat iledir. "O ki, yedi göğü birbiri üstünde yarattı": Yani üst üste tabakalar halinde, demektir. "Göremezsin" ey âdemoğlu "Rahman'ın yaratmasında bir düzensizlik (tefavüt)": Hamze ile Kisai, vavın şeddesi ile elifsiz olarak, "min tefevvütin" okumuşlardır. Diğerleri ise elifle okumuşlardır. Ferra: İkisi de birdir, demiştir; mesela teâhettüş şey'e ve teahhettuhu, denir. Tefavüt: Tutarsızlık demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Tefavüt karışıklık ve farklılıktır, aslı fevt'ten gelir ki o da bir şeyin biraz yok olup boşluk meydana gelmesiyle beraber birbirine bağlı olmasıdır.

"Gözünü çevir bak": Yani tekrar tekrar bak "hel tera min futur": Ebu Amr, Hamze ve Kisai, lamı teye idgam ederek, "hettera" okumuşlar, yani onda açıklık ve çatlak görür müsün, demektir.

"Sonra gözünü iki kere daha çevir": Yani tekrar tekrar bak, demektir. "Yenkalib ileykel basaru hasien (göz sana hor ve bitkin olarak dönecek)": İbn Kuteybe: Hasi', uzaklaşmış manasınadır, demiştir. Hase'tül kelbe'den gelir ki köpeği azarlayarak uzaklaştırmaktır. "Bitkin olarak" yani yorgun ve baktığı şeye ulaşmaktan ümitsiz olarak demektir. Zeccac da: Gözün gökte bir arıza görmeden yorulmuş olarak sana döner, demiştir.

"Andolsun, gerçekten dünya göğünü kandillerle süsledik": Biz de bunu Hamim Secde: 12'de şerh etmiş bulunuyoruz. "Onları şeytanlar için atış taneleri kıldık": Yani onlarla kulak hırsızlığı yapanlara atış yapılır. Bu mananın açıklaması da Hicr: 18'de geçmiştir. "Onlar için hazırladık" yani ahirette, "çılgın ateş azabını": Bu ve bundan sonrası "semiu leha şehikan" kavline kadar yukarıda geçmiştir. Şehik eşeğin anırması gibi bir sestir. Biz de şehik'in manasını Hud: 106'da beyan etmiştik. "O kaynıyor" yani onlar içinde olduğu halde kazan gibi kaynıyor, demektir. "Neredeyse çatlayacak": Yani onlara öfkesinden neredeyse parçalanacak. "Her ne zaman oraya bir bölük (fevc) atılırsa" yani

onlardan bir grup atılırsa, demektir. "Bekçileri onlara "size bir uyarıcı gelmedi mi?" diye sorar" bu da azarlama sorusudur.

"Siz ancak büyük bir sapıklıktasınız": Haktan çok uzaktasınız, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Sonra cahilliklerini itiraf edip: "Eğer dinlese idik" dediler. Yani kavrayan ve derin düşünen biri gibi dinlese idik "yahut anlasa idik" iyiyi kötüyü ayıran biri gibi aklımızı çalıştırsaydık "biz olmazdık" cehennemlik". "Fesuhkan": Bu mastar olarak mansuptur, mana da şöyledir: Allah onları rahmetinden uzaklaştırmakla uzaklaştırsın. Sahik, uzak demektir. İbn Ebi Talha da İbn Abbas'tan böyle, "fesuhkan" uzak olmaktır, dediğini rivayet etmiştir. Said bin Cübeyr ile Ebu Salih de: Suhk cehennemde bu ad ile bilinen bir deredir, demişlerdir.

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَب۪يرٌ ﴿١٢﴾
وَاَسِرُّوا قَوْلَكُمْ اَوِ اجْهَرُوا بِه۪ۜ اِنَّهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٣﴾ اَلَا يَعْلَمُ
مَنْ خَلَقَۜ وَهُوَ اللَّط۪يفُ الْخَب۪يرُ ﴿١٤﴾ هُوَ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ
ذَلُولًا فَامْشُوا ف۪ي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِه۪ۜ وَاِلَيْهِ النُّشُورُ ﴿١٥﴾

12 – Şüphesiz Rablerinden gıyaben korkanlar için bir bağış ve büyük bir mükafat vardır.

13 – Sözünüzü ister gizleyin, onu ister açıklayın; şüphesiz O, göğüslerin özünü pekiyi bilendir.

14 – Yaratan bilmez mi? O iç yüzü bilen, her şeyden haberdar olandır.

15 – O ki, yeryüzünü sizin için hor kıldı; onun omuzlarında yürüyün ve O'nun rızkından yiyin. Dönüş yalnız O'nadır.

"Şüphesiz Rablerinden gıyaben korkanlar için" bunu da Enbiya: 49'da şerh etmiş idik. "Onlar için bir bağış vardır" yani günahları için, demektir. "Büyük bir mükafat": O da cennettir. Sonra kafirlere hitap etmeye döndü: "Sözünüzü ister açıklayın, onu ister gizleyin" dedi. İbn Abbas şöyle demiştir: Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e kötü söz söyleyen müşrikler hakkında indi, Cebrail, onların dediklerini ona haber verirdi; onlar da birbirlerine: Sözünüzü gizli söyleyin ki Muhammed'in İlahı duymasın, derlerdi.

"Yaratan bilmez mi?": Yani göğüslerde olanı onları yaratan bilmez mi? Latîf En'am: 103'te, habîr de Bakara: 234'te şerh edilmiştir.

"O ki yeryüzünü sizin için hor kıldı": Yani zelil ve kolay kıldı, itaatsiz ve zor kılmadı, demektir.

"Onun omuzlarında yürüyün": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Yollarında demektir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit de böyle demiştir.

İkincisi: Dağlarında demektir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade de böyle demiş, Zeccac da bunu tercih etmiş ve şöyle demiştir: Size onda yürümeyi kolaylaştırdı; dağlarında yürüme mümkün olunca ovalarında yürümek daha kolay olur.

Üçüncüsü: Etrafında demektir, bunu da Mukatil, Ferra ve Ebu Ubeyde demişler, İbn Kuteybe de bunu tercih etmiş ve: Adamın iki omuzu: İki yanıdır, demiştir.

"Dönüş yalnız O'nadır": Yani kabirlerinizden kalkar O'nun huzurunda toplanırsınız, demektir.

ءَاَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ اَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الْاَرْضَ فَاِذَا هِيَ تَمُورُ ﴿١٦﴾
اَمْ اَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ اَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ
﴿١٧﴾ وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿١٨﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا
اِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا الرَّحْمٰنُ اِنَّهُ
بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ ﴿١٩﴾

16 – Göktekinden, sizi yere batırmasından emin mi oldunuz? Bir de o sallanıyor.

17 – Yoksa göktekinden, üzerinize taş yağmuru göndermesinden emin mi oldunuz? Uyarım nasılmış bileceksiniz!

18 – Andolsun, gerçekten kendilerinden öncekiler de yalanladılar. Tepkim nasıl oldu?

19 – Üstlerinde kanat açarak ve kapatarak uçan kuşlara bakmadılar mı? Onları ancak Rahman tutuyor. Şüphesiz O, her şeyi hakkıyla görendir.

"Eemintüm": İbn Kesir, "ve ilyehin nuşuru ve emintüm" okumuş; Nafi ile Ebu Amr, medli hemze ile "ennuşuru âmentüm" okumuşlar; Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, iki hemze ile "eemintüm" okumuşlardır. "Göktekinden" İbn Abbas şöyle demiştir: Göktekinin azabından

emin mi oldunuz, o da aziz ve celil olan Allah'tır. "Temur": Dönmek manasınadır. Mukatil de: Sizi döne döne en alttaki yere indirmesinden emin mi oldunuz, demiştir.

"Üzerinize taş yağdırmasından" nitekim Lut kavminin üzerine yağdırmıştı. "Uyarım nasıl mış bileceksiniz": Yani size dünyada azap indiği vakit uyarımın sonucu nasılmış bileceksiniz? "Andolsun, gerçekten kendilerinden öncekiler de yalanladılar": Yani kafir milletler, demektir. "Tepkim nasıl oldu?" yani onlara azap ile gösterdiğim tepki demektir.

"Üstlerinde kanat açarak ve kapatarak uçan kuşlara bakmadılar mı?" Yani havada kanatlarını çırparak, açtıktan sonra kapatarak uçan kuşlara demektir. Bu da uçmanın manasıdır ki kanadı açtıktan sonra kapatmaktır. "Onları ancak Rahman tutuyor" düşmekten muhafaza ediyor.

أَمَّنْ هَٰذَا الَّذِي هُوَ جُندٌ لَّكُمْ يَنصُرُكُم مِّن دُونِ
الرَّحْمَٰنِ إِنِ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ ﴿٢٠﴾ أَمَّنْ هَٰذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ
إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ بَل لَّجُّوا فِي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ ﴿٢١﴾ أَفَمَن يَمْشِي مُكِبًّا عَلَىٰ
وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّن يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٢٢﴾
قُلْ هُوَ الَّذِي أَنشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ
قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٢٣﴾ قُلْ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ
وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ
صَادِقِينَ ﴿٢٥﴾ قُلْ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِندَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٢٦﴾
فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سِيئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ هَٰذَا الَّذِي
كُنتُم بِهِ تَدَّعُونَ ﴿٢٧﴾

20 – Yoksa size Allah'tan başka yardım edecek ordunuz şunlar mıdır? Kafirler ancak bir aldanma içindedir.

21 – Yoksa rızkını sizden kestiği takdirde size rızık verecek olan şunlar mıdır? Hayır, onlar azgınlık ve nefrette ısrar ettiler.

22 - Yüzüstü düşerek yürüyen mi daha doğru yoldadır yoksa dosdoğru yolda dümdüz yürüyen mi?

23 - De ki: "O'dur ki sizi meydana getirdi ve size kulaklar, gözler ve gönüller verdi. Ne de az şükrediyorsunuz!

24 - De ki. "O'dur ki sizi yeryüzünde yarattı ve yalnız O'na toplanacaksınız".

25 - Diyorlar ki: "Eğer doğru söylüyorsanız bu va'd ne zamandır?"

26 - De ki: "O bilgi ancak Allah'ın yanındadır. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım".

27 - Onu yakın gördükleri zaman kafirlerin yüzü kötüleşir ve: "İşte iddia ettiğiniz şey budur" denir.

"Yoksa size Allah'tan başka yardım edecek ordunuz şunlar mıdır?": Bu, ret manasında bir sorudur. Cünd lafzı tekildir, bunun içindir ki Allah Teala "hazellezi huve" demiştir. Mana da: Sizin için yoktur" demektir. "Size yardım edecek": Yani Allah istediği takdirde size gelecek azaba mani olacak, demektir. "Kafirler ancak bir aldanma içindedir": Çünkü şeytan onları aldatır: Size azap gelmez, der. "Yoksa size rızık verecek olan şunlar mıdır?": Yani yağmur vs. gibi rızık demektir. "Eğer tutarsa" Allah onu sizden durdurursa, demektir. "Hayır, onlar azgınlıkta ısrar ettiler": Küfürde aşırı gittiler "ve nefrette" imandan ürküp kaçmada.

Sonra Allah Teala bir misal getirip şöyle dedi: "Yüzüstü düşerek yürüyen mi daha doğru yoldadır" İbn Kuteybe şöyle demiştir: Sağını solunu ve önünü germeyen. Ekebbe fülanün ala vechihi ve kebbehullahu ala vechihi denir ki hemzeli de hemzesiz de lügattir. Maksat kör, demektir. Müfessirler: Bu, mü'min ve kafir için misaldir, demişlerdir. Seviy: Mutedil demektir ki yolu gören anlamındadır. Katade de şöyle demiştir: Bu ahirette olacaktır ki Allah kafiri yüzüstü sürünerek haşreder, mü'min de dümdüz yolda dosdoğru yürür.

"Ne de az şükrediyorsunuz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar şükretmezler, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Az şükrederler, bunu da Ebu Ubeyd, demiştir.

"Zereeküm" sizi yarattı, demektir. "Bu va'd ne zamandır, derler?" vaatten azabı kastediyorlar. "Onu yakın gördükleri zaman": Yani azabı hemen yanıbaşlarında gördükleri zaman demektir. "Kafirlerin yüzleri kötüleşir": Zeccac, onlarda kötülük görülür, demiştir. Başkası da: Kararmakla çirkinleşir, demiştir. "İşte iddia ettiğiniz şey budur, denilir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: şedde ile "teddeun" şeddesiz ile aynı manayadır. O da dua kökünden tefteilun veznindedir. Deavtü veddeaytü denir, tıpkı habertü vehtebertü denildiği gibi. Yeddekirun ile yedkurun da öyledir. Bu da Ferra ile İbn Kuteybe'nin izahlarıdır.

İkincisi: Mana şöyledir: Onun hatırı için batılı ve yalanı iddia ettiğiniz şey budur, sizler yeniden dirilmeyeceğinizi iddia ediyordunuz. Bu da Zeccac'ın tercihidir. Ebu Rezin, Hasen, İkrime, Katade, Dahhak, İbn Ebi Able ve Yakup, şeddesiz ve sakin dal ile "ted'un" okumuşlardır ki çağırdığınız demektir. Katade de: Onlar azabı çağırırlardı, demiştir

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَهْلَكَنِيَ اللَّهُ وَمَنْ مَعِيَ
أَوْ رَحِمَنَا فَمَنْ يُجِيرُ الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢٨﴾ قُلْ هُوَ الرَّحْمَٰنُ
آمَنَّا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢٩﴾
قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ ﴿٣٠﴾

28 – De ki: "Gördünüz mü, eğer Allah beni ve yanımdakileri helak eder yahut bize merhamet ederse, kafirleri acıklı azaptan kim kurtarır?"

29 – De ki: "O Rahman'dır, O'na iman ettik ve yalnız O'na güvendik. Kimin apaçık bir sapıklıkta olduğunu bileceksiniz".

30 – De ki: "Gördünüz mü, eğer suyunuz çekilse, size akarsuyu kim getirir?"

"De ki. "Gördünüz mü, eğer Allah beni helak ederse" azabı ile "ve yanımdakileri" mü'minleri, İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hafs da Asım rivayetinde ye'nin fethi ile "maiye" okumuşlar; Ebu Bekir de Asım rivayetinde ve Kisai, sükun ile "maiy" okumuşlardır. "Yahut bize merhamet ederse" bize azap etmezse, "kafirleri kim kurtarır" yani onların azap görmelerine mani olur ve onları kim himaye eder? "Acıklı azaptan": Ayetin manası şöyledir: Biz iman etmekle beraber korku ile ümit arasındayız, artık sizi küfrünüzle beraber azaptan kim korur? Çünkü sizin için mü'minlerde olduğu gibi ümit yoktur. "De ki: O Rahman'dır" bizim ibadet ettiğimiz Rab'tir, "fesetalemune" Kisai, ye ile "feseyalemune" okumuştur. Azabı gördükleri zaman bizim mi kendilerinin mi sapık olduğunu göreceklerdir.

"Eğer suyunuz çekilirse": Bunu da Kehf: 41'de açıklamıştık. "Size akarsuyu kim getirir?": Yani gözlerin gördüğü ve iplerin eriştiği suyu demektir.



68-KALEM SURESİ

Mekke'de inmiştir. 52 ayettir.

Tamamı ittifakla Mekki'dir, ancak İbn Abbas ile Katade'den gelen bir rivayette: "İnna belevnahüm... lev kânu ya'lemun" ayetleri Medeni'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

نٓ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَۙ ﴿١﴾ مَٓا اَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍۚ ﴿٢﴾ وَاِنَّ لَكَ
لَاَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍۚ ﴿٣﴾ وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظٖيمٍ ﴿٤﴾ فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَۙ
﴿٥﴾ بِاَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ ﴿٦﴾ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبٖيلِهٖۖ
وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدٖينَ ﴿٧﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Nun. Andolsun, kaleme ve yazdıkları şeye.

2 – Ki sen, Rabbinin nimeti sayesinde deli değilsin.

3 – Şüphesiz senin için elbette kesilmeyen bir mükafat vardır.

4 – Şüphesiz sen elbette büyük bir ahlak üzerindesin.

5 – Sen de göreceksin, onlar da görecekler.

6 – Delilik hanginizde imiş?

7 – Şüphesiz Rabbin O, yolundan sapanı pekala bilendir ve O, doğru yolda olanı pekiyi bilendir.

"Nun": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Hafs: "Nun velkalemi" okumuşlardır ki nun, hece harflerinin sonuda vavın yanında açık okunmuştur. Bu, Ferra'nın da tercihidir. Ebu Bekır, Asım'dan "nun"daki nunu açık okumadığını rivayet etmiştir. Kisai, Halef ve Yakup da böyle okumuşlardır, Zeccac'ın tercihi de budur. İbn Abbas, Ebu Rezin, Katade ve A'meş de, nunun kesri ile "nuni velkalemi" okumuşlardır. Hasen, Ebu İmran ve Ebu Nehik, nunun ref'i ile "nunu velkalemi" okumuşlardır.

Nun'un manasında da yedi görüş vardır:

Birincisi: O mürekkep hokkasıdır. Ebu Hureyre, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah'ın ilk yarattığı Kalem'dir, sonra da nunu yarattı ki o da hokkadır". Bu, Said bin Cübeyr rivayetinde İbn Abbas'ın görüşüdür; Hasen ile Katede de böyle demişlerdir.

İkincisi: O Rahman isminin son harfidir, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O yerin sırtındaki balıktır, bu mana da Ebu Zabyan rivayetinde İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Mücahit, Süddi, İbn Saib ve Mukatil'in görüşleri de böyledir.

Dördüncüsü: O nurdan bir levhadır, bunu da Muaviye bin Kurra, demiştir.

Beşincisi: O "Nasîr ve Nâsır isimlerinin baş harfleridir, bunu da Ata, demiştir.

Altıncısı: O Allah'ın mü'minlere yardım edeceğine dair ettiği bir yeminder. Bunu da el – Kurazi, demiştir.

Yedincisi: O cennette bir ırmaktır, bunu da Cafer Sadık, demiştir.

Kalem'de de iki görüş vardır:

Birincisi: O Levh-i Mahfuz'a yazı yazan kalemdir.

İkincisi: İnsanların yazı yazdıkları kalemdir. Ona yemin etmesi, kitaplarının onunla yazılmasındandır. "Yazdıkları şeylere": Yazanlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar meleklerdir. Ne yazdıkları hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O zikirdir, bunu da Mücahit ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Âdemoğullarının amelleridir, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Onlar bütün katiplerdir, bunu da Salebi nakletmiştir. "Ki sen, Rabbinin nimeti sayesinde deli değilsin": Yani Rabbinin sana iman ve peygamberlik vermesiyle deli değilsin. Zeccac şöyle demiştir: Bu: "Sen kesin delisin" sözlerinin cevabıdır, tevili de şöyledir: Allah'ın nimetiyle delilik senden uzaktır.

"Şüphesiz senin için vardır" onların sana iftira etmelerine ve sana nisbet ettikleri deliliğe sabrettiğin için vardır "kesilmeyen bir mükafat": Yani bitmeyen ve eksilmeyen demektir. "Şüphesiz sen, elbette büyük bir ahlak üzerindesin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İslam dinidir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Kur'an adabıdır, bunu da Hasen Basri, demiştir.

Üçüncüsü: Hoş karakterdir. Ahlakın aslı, insanın kendini sorumlu tuttuğu edeptir; ona ahlak denilmesi, insanın yaratılışı gibi olmasındandır. Ama insanın esas yaratılışında olana: Hiym denir ki doğal karakteridir, ahlak ise sonradan öğrenilen mizaçtır. Bu, Maverdi'nin görüşüdür. Hazreti Aişe radıyallahu anha'ya, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ahlakını sordular, o da: Onun ahlakı Kur'an idi, dedi[1] ve o, Allah'ın Kur'an'da emrettiği gibi yaşardı, demek istedi.

"Sen de göreceksin, onlar da görecekler": Yani Mekke halkı, demektir. Bu da onları azapla tehdittir, mana da şöyledir: Başlarına Bedir'de azap geldiği zaman sen de göreceksin, onlar da görecekler. "Delilik hanginizde imiş?": Burada geçen meftun kelimesinde dört görüş vardır:

Birincisi: O sapıklıktır, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Şeytandır, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Mecnun (deli)dir, bunu da Dahhak, demiştir. Mana da: Delilikle aklını yemiş demektir. *Dördüncüsü:* Azap edilendir, bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Bieyyiküm"deki be üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O zaittir, bunu da Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe, demişler ve şu mısraı şahit getirmişlerdir:

Nadribü bisseyfi ve nercu bilfereci
(Kılıçla vurur ve aydınlığı umarız).

İkincisi: O asıldır, bu da Ferra ile Zeccac'ın görüşleridir. Zeccac şöyle demiştir: Onun zait olması Arap dilini bilen hiçbir kimseye göre caiz değildir.

---

1 - Uzun bir hadisin parçasıdır, bkz. İmam Ahmed, Müsned, 6/51, 52; Müslim, 1/512; Hakim, Müstedrek, 2/499.

Kelamda da nahivcilerin iki görüşü vardır:

Birincisi: Burada "meftun" fütun, manasınadır. Mastarlar mef'ul kalıbında gelir, Araplar şöyle derler: Leyse haza ma'kudu re'yin (bu bağlayıcı görüş değildir). Sen de: Da'hu ila meysuretin dersin ki, yüsrihi demek istersin (onu bolluğa çıkıncaya kadar bırak).

İkincisi: Senin takımın mı yoksa onların takımı mı delidir? O zaman mana da şöyle olur: İki gruptan hangisi delidir? Ferra da Zeccac'ın açıklamasına benzer görüş beyan etmiştir. Übey bin Ka'b, Ebu İmran ve İbn Ebi Able "fi eyyil meftun" okumuşlardır. Sonra da bunun ardından iki grubu da pekiyi bildiğini haber vermiştir.

فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٨﴾ وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ
فَيُدْهِنُونَ ﴿٩﴾ وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ ﴿١٠﴾ هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ ﴿١١﴾
مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ﴿١٢﴾ عُتُلٍّ بَعْدَ ذٰلِكَ زَنِيمٍ ﴿١٣﴾ أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ
وَبَنِينَ ﴿١٤﴾ إِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٥﴾
سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ ﴿١٦﴾

8 – Öyleyse yalanlayanlara itaat etme.

9 – İsterler ki sen yağ yakasın da onlar da yağ yaksınlar.

10 – İtaat etme her çok yemin edene, aşağılık kimseye.

11 – Daima ayıplayana, hep gammazlıkla gezene,

12 – Hayra hep engel olana, mütecavize, çok günahkâra,

13 – (Bütün) bunlardan sonra kaba, kulağı kesiğe.

14 – Mal ve oğullar sahibi oldu, diye.

15 – Ona ayetlerimiz okunduğu zaman: "Öncekilerin masalları" der.

16 – Burnunun üzerine damga vuracağız.

"Öyleyse yalanlayanlara itaat etme": Bu da şöyledir; Mekke halkının ileri gelenleri onu atalarının dinine davet ettiler; Allah da onu onlara itaat etmekten men etti. "İsterler ki sen yağ yakasın da onlar da yağ yaksınlar": Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: Sen yumuşayasın da onlar da yumuşasınlar. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Sen onların yüzlerine gülesin de onlar da dinlerinde senin yüzüne güleler. Bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Sen inkar edesin de onlar da inkar edeler. Bunu da Atıyye, Dahhak ve Mukatil, demişlerdir.

Dördüncüsü: Sen gevşeklik edesin de onlar da gevşeklik edeler. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Beşincisi: Sen münafıklık ve riyakârlık edesin de onlar da münafıklık ve riyakârlık etsinler. Bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir.

Altıncısı: Sen dininde yağcılık edesin de onlar da dinlerinde yağcılık etsinler (taviz versinler). Ondan bir süre kendi tanrılarına tapmasını, kendilerinin de bir süre Allah'a tapmalarını istemişlerdi. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Ebu Ubeyde: Bu da yağcılıktır, demiştir.

Yedincisi: Onlara yaklaşasın da onlar da sana yaklaşalar. Bunu da İbn Keysan, demiştir.

"İtaat etme her çok yemin edene": Hallaf, haksız yere çok yemin edendir. "Mehîn": Hor ve aşağılık, demektir. El – Avfi, İbn Abbas'tan, mehin: Çok yalan söyleyendir, dediğini rivayet etmiştir.

Bunun kimin hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O Velid bin Muğire'dir, bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Ahnes bin Şerik'tir, bunu da Ata ile Süddi, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Esved bin Abdiyeğus'tur. Bunu da Mücahit, demiştir.

"Hemmaz": İbn Abbas: O gıybet edendir, demiştir. İbn Kuteybe de: O daima ayıplayandır, demiştir.

"Hep gammazlıkla gezene": Yani insanlar arasında kovuculukla dolaşana demektir ki o da ara bozmak için insanlara kötü söz taşıyandır. "Hep hayra engel olana": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, çocuklarının ve oymağının İslam'a girmelerine mani olmuştu. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Malına taalluk eden hakları vermeyendir. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Mutedin": Zalim ve mütecaviz, "esim" de çok günahkar, demektir. "Bütün bunlardan sonra kabadır": Utul hakkında yedi görüş vardır:

Birincisi: O haddini aşan aşırı münafık demektir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O iri yarı, çam yarması gibidir. Bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Sert ve şirret, bunu da Mücahit demiştir. *Dördüncüsü:* Küfründe güçlü (ondan dönmez). Bunu da İkrime, demiştir. *Beşincisi:* Çok yiyip içen, manda gibi kuvvetli, bunu da Ubeyd bin Umeyr, demiştir.

Altıncısı: Haksız yere çok gavga eden. Bunu da Ferra, demiştir. *Yedincisi:* Kaba ve katı, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Zenîm" hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O Kureyş'e sığınmıştı, onlardan değildi. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu da lügatte bilinen bir şeydir ki zenim bir topluma onlardan olmadığı halde dışarıdan katılandır. Ferra, Ebu Ubeyde ve İbn Kuteybe de böyle demişlerdir. Hassan şöyle demiştir:

Sen zenimsin, Haşim oğullarına dışarıdan katılmışsın,
Tıpkı binicinin arkasındaki tek su kabı gibi.

İkincisi: O şer ile bilinen biridir, tıpkı zenemesi (gıdığı ile bilinen koyun) gibi. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onun koyunun küpesi gibi küpesi vardı. İbn Abbas şöyle demiştir: O kadar sıfatı sayıldı, tanınmadı; ne zaman ki zenim denildi, o zaman tanındı. Allah Teala'nın Velid bin Muğire kadar ayıplarını saydığı bir kimse bilmiyoruz. Çünkü onu yemin etmek, değersizlik, insanları ayıplama, kovuculuk etme, cimrilik, zulüm, vefasızlık ve soysuzlukla saydı; ona öyle bir utanç verdi ki ondan dünya ve ahirette ayrılmaz. Zeneme: Keçilerin kulak arkasında sallanan küpe gibi iki deri parçasıdır. İbn Faris de: Kulaklarından sarkan demiştir.

Dördüncüsü: O çok zalimdir, bunu da el – Valibi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"En kân eza malin ve benin": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Hafs da Asım rivayetinde haber olarak "en kâne" okumuşlardır ki, lien kâne (olduğu için) demektir. Mana da şöyledir: Malı ve oğulları için ona itaat etme. İbn Abbas da biri meftuh, diğeri müleyyen iki hemze ile okumuştur. Ebu Cafer de iki hemzenin arasında elif getirmiştir. Hamze de istifham tarzında iki meftuh hemze ile "een kâne" okumuştur. Bunun da iki izahı vardır:

Birincisi: Lien kâne za malin tutiuhu (mal sahibi olduğu için mi ona itaat edeceksin)?

İkincisi: Mal ve oğullar sahibi olduğu için mi? "Ona ayetlerimiz okunduğu zaman" inkar eder ve: "Öncekilerin masalları" der. Bu iki görüşü Ferra zikretmiştir. İbn Mes'ud da, bir tek hemze-i maksure ile okumuştur. Sonra Allah Teala onu tehdit edip şöyle dedi. "Burnunun üzerine damga vuracağız": Hortum: Burun, demektir. Bu damgada da üç görüş vardır:

Birincisi: Ona kılıçla vuracağız, bunu da yaşadığı sürece burnunun üzerinde iz kılacağız. Nitekim Bedir savaşına katıldı, burnunun üs-

tünden kılıç yedi. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Ona öyle bir şey takacağız ki ondan ayrılmayacaktır, bunu da Katade demiş ve İbn Kuteybe de tercih etmiştir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Onun yüzünü kara çıkaracağız. Ferra da şöyle demiştir: Her ne kadar burnuna damga vuracağız denilmişse de bundan yüz kastedilmiştir, çünkü burun da yüzdendir. Zeccac da şöyle demiştir: Ona ahirette öyle bir işaret koyacağız ki cehennem halkı onu yüzünün karasından tanıyacaktır. Allah daha iyi bilir ya, şöyle olması da caizdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e aşırı düşmanlığından dolayı ona çok belirgin bir alamet konacak ve onunla diğer insanlardan ayrılacaktır.

إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا
لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ ﴿١٧﴾ وَلَا يَسْتَثْنُونَ ﴿١٨﴾ فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ
نَائِمُونَ ﴿١٩﴾ فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ ﴿٢٠﴾ فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ ﴿٢١﴾ أَنِ اغْدُوا
عَلَى حَرْثِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ ﴿٢٢﴾ فَانْطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَافَتُونَ ﴿٢٣﴾ أَنْ لَا
يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ ﴿٢٤﴾ وَغَدَوْا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ ﴿٢٥﴾ فَلَمَّا
رَأَوْهَا قَالُوا إِنَّا لَضَالُّونَ ﴿٢٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٢٧﴾ قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ
لَوْلَا تُسَبِّحُونَ ﴿٢٨﴾ قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٢٩﴾ فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ
عَلَى بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ ﴿٣٠﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ ﴿٣١﴾ عَسَى رَبُّنَا
أَنْ يُبْدِلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ ﴿٣٢﴾ كَذَلِكَ الْعَذَابُ وَلَعَذَابُ
الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾ إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ
النَّعِيمِ ﴿٣٤﴾ أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ ﴿٣٥﴾ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٦﴾
أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ ﴿٣٧﴾ إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ ﴿٣٨﴾ أَمْ لَكُمْ
أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بَالِغَةٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ ﴿٣٩﴾ سَلْهُمْ أَيُّهُمْ
بِذَلِكَ زَعِيمٌ ﴿٤٠﴾ أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٤١﴾

17 – Gerçekten onları denedik; bahçe sahiplerini denediğimiz gibi. Hani, "onu sabahleyin elbette keseceklerine (devşireceklerine) yemin etmişlerdi.

18 – İstisna etmiyorlardı.

19 – Onlar uyurlarken üzerine Rabbinden bir dolaşıcı dolaştı;

20 – Koyu karanlık gece gibi oldu.

21 – Sabahleyin seslendiler:

22 – Ekininize çıkın, eğer kesecekseniz, diye.

23 – Fısıldaşarak gittiler.

24 – "Bugün üzerinize bir yoksul sakın girmesin" diye.

25 – Engellemeye güçleri yetermiş gibi erkenden gittiler.

26 – Onu görünce: "Muhakkak biz elbette şaşırdık (yanlış geldik) dediler.

27 – "Hayır, biz mahrumlarız".

28 – Ortancaları: "Tesbih etmeli değil miydiniz demedim mi?" dedi.

29 – Dediler: Rabbimizi tenzih ederiz. Gerçekten biz zalimler olduk".

30 – Kimileri kimilerine dönüp kınamaya başladılar.

31 – Dediler: "Eyvah bize, gerçekten biz azgınlar olduk".

32 – "Rabbimizin bunun yerine bize daha hayırlısını vermesi umulur. Şüphesiz biz Rabbimize yönelenleriz".

33 – İşte azap böyledir. Elbette ahiret azabı daha büyüktür, keşke bilselerdi!

34 – Şüphesiz müttakiler için Rablerinin katında Naim cennetleri vardır.

35 – Biz Müslümanları suçlular gibi kılar mıyız?

36 – Size ne oluyor? Nasıl hükmediyorsunuz?

37 – Yoksa sizin kitabınız var da onda ders mi okuyorsunuz?

38 – Gerçekten sizin için onda seçeceğiniz şeyler mi var?

39 – Yoksa bizim üzerimizde kıyamet gününe ulaşan, gerçekten hükmettiklerinizin sizin olduğuna dair yeminler mi var?

40 – Sor onlara: "Buna hangileri kefildir?"

41 – Yoksa onların ortakları mı var? Öyleyse, eğer doğrular iseler, ortaklarını getirsinler.

"Gerçekten onları denedik": Yani Mekke halkını demektir, onları

açlık ve kıtlıkla denedik. "Bahçe sahiplerini denediğimiz gibi": Bahçeleri helak olduğu zaman.

KISSALARINA İŞARET

Tefsirciler şöyle anlatmışlardır: Yemen taraflarında bahçesi olan bir adam vardı, mü'mindi. Bu da Meryem oğlu İsa'dan sonra idi – Allah'ın selamı ikisinin üzerine olsun. Yeteceği kadar alır, kalanını sadaka ederdi. Şöyle de denilmiştir: Orak artığını, hurma ağaçlarının başından düşenleri ve ekin döverken etrafa saçılanları yoksullara bırakırdı. Bundan da çok şey toplanırdı. Adam üç oğlan çocuğu bırakarak öldü, onlar da: Allah'a yemin ederiz ki mal az, aile çoktur. Babamız bunu yaptığı zaman mal çok, aile az idi. Şimdi ise aynısını yapamayız, dediler. Yoksulları mahrum bırakmaya karar verdiler. Erkenden insanlardan önce çıkacaklarına ve hurmalarını devşireceklerine yemin ettiler. İşte "yemin ettiler, onu keseceklerine sabahleyin" dediği budur. Yoksullara bir şey kalmasın diye alaca karanlıkta çıkmışlardı.

"İstisna etmiyorlardı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İnşallah, demiyorlardı. Bunu da çoğunluk demiştir.

İkincisi: Yoksulların hakkını ayırmıyorlardı, bunu da İkrime demiştir. "Üzerine Rabbinden bir dolaşıcı dolaştı" yani Rabbinin emrinden demektir. Ferra da: Ayette geçen taif (dolaşıcı) ancak gece olur, demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah onun üzerine gece bir ateş gönderdi, yandı, simsiyah oldu. İşte "sabahleyin koyu karanlık gece gibi oldu" dediği budur. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Siyah kül gibi oldu.

İkincisi: Karanlık gece gibi oldu, bunu da Ferra, demiştir. İbn Kuteybe de o şekilde: Yanarak karanlık gece gibi oldu, demiştir. Gece sarim'dir, aynı zamanda sabah da sarim'dir; çünkü her biri diğerini bırakarak çeker gider.

Üçüncüsü: Meyvesi gitti, demektir, sanki kesilmiş ve devşirilmiş gibi oldu. Yine bunu da İbn Kuteybe nakletmiştir.

"Sabahleyin seslendiler": Yani sabah olunca birbirlerini çağırdılar "ekininize çıkın, diye": Yani meyvelere, tarlalara ve bağlara, "eğer kesenlerseniz": Yani hurma salkımlarını kesecekseniz, demektir. "Gittiler" yani bahçelerine gittiler, "fısıldaşarak": İbn Kuteybe: Gizlice konuşarak, demiştir "bugün yanınıza sakın bir yoksul girmesin, diye. Engellemeye güçleri yetermiş gibi (ala hardin)": Bunda da sekiz görüş vardır:

Birincisi: Güçleriyle gittiler, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: İhtiyaçla, bunu da bir rivayette Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Ciddiyetle, bunu da başka bir rivayette yine Hasen, Katade, Ebu'l Aliye, Ferra ve Mukatil, demişlerdir.

Dördüncüsü: Kendi aralarında verdikleri bir kararla, bunu da Mücahit ile İkrime, demişlerdir.

Beşincisi: Hard, bahçenin ismidir, bunu da Süddi, demiştir.

Altıncısı: Yoksullara sinirlenerek ve kızarak, bunu da Şa'bi ile Süfyan, demişlerdir.

Ebu Ubeyde şu beyiti şahit getirmiştir:

Şera bölgesinin aslanları ile Hafiye aslanları karşılaştılar;
Yılanların kanlarını öfke ile nöbetleşe içtiler.

Yedincisi: O (hard) vermemektir, bu da, hâredetis senetü sözünden gelir ki yıl kıtlık olmaktır. Haredetin nakatü de, devenin sütü olmamaktır. Bunu da Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

Sekizincisi: O, kastetmektir, harettü hardeke denir ki: Seni ziyaret etmeyi kastettim, demektir. Bunu da Ferra, Ebu Ubeyde ve İbn Kuteybe, demişler ve şu kanıtı getirmişlerdir:

Allah tarafından bir sel geldi,
Ürün veren bahçeye kastetti.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Onda iki lügat vardır: Hared ve hard, tıpkı derek ve derk gibi.

"Güçleri yetenler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kendilerine göre bahçelerine güçleri yetenler olarak, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Yoksullara güçleri yeterek, bunu da Şa'bi, demiştir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Yoksulları men ettiler, öfkeli vaziyette. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Dediler "onu görünce" yanmış vaziyette, "dediler: Biz elbette şaşırdık": Yani bahçemizin yolunu şaşırdık, bu o değildir. Sonra bunun bir ceza olduğunu anladılar, dediler: "Hayır, biz mahrumlarız": Yani yoksulları men etmekle bahçemizin meyvesinden mahrum kaldık. "Ortancaları dedi": Yani en mutedil ve en üstünleri "tesbih etmeli değil miydiniz?": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İnşaallah demeli değil miydiniz, "sabahleyin onu devşireceğiniz zaman": Bunu da İbn Cüreyc ile cumhur demişlerdir. Mana da şöyledir: İnşaallah deseydiniz ya! Zeccac şöyle demiştir: İnşaallah'a tesbih denilmesi, tesbihin lügatte, aziz ve celil olan Allah'ı tenzih ma-

nasına olmasındandır. İstisna da Allah'ı büyütmektir, Allah dilemedikçe kimsenin bir şey yapamayacağını ikrar etmektir.

İkincisi: Onların inşaallahları "sübhanallah" deme şeklinde idi, bunu da Ebu Salih, demiştir.

Üçüncüsü: Allah'ı tesbih edip size verdiğine karşı O'na şükretmeli değil miydiniz? Bunu da Sa'lebi nakletmiştir. "Rabbimizi tesbih ederiz, dediler" yaptığı şeyde zalim olmaktan O'nu tenzih ettiler; kendilerinin zalim olduklarını ikrar ettiler: "Gerçekten bizler zalimler idik" çünkü yoksulları biz men ettik, dediler. "Kimileri kimilerine dönüp kınamaya başladılar": Biri ötekine: Bunu bana sen hatırlattın, diyordu; öteki de: Sen de yaptın, diyordu. Sonra kendilerine acındılar, "eyvah bize, gerçekten biz azgınlar olduk" dediler; babamızın yaptığını yapmamakla. Sonra Allah Teala'ya dönüp başka bir bahçe vermesini istediler. İşte "Rabbimizin bunun yerine bize daha hayırlı bir bahçe vermesi umulur (yübeddilena)" dediği budur. Bazıları bunu şeddesiz olarak "yübdilena"okumuştur. İkisi de geçerli lügattir. Bazıları da aralarında fark görmüşler ve şöyle demişlerdir: Tebdil: Bir şeyin aslı baki kalarak hal ve sıfatını değiştirmektir. İbdal ise: Bir şeyi ortadan kaldırıp yerine başkasını koymaktır. Şöyle de nakledilmiştir: Allah o üç kardeşe bir bahçe vermiştir ki her hurma salkımı bir katır yükü gelirdi.

"İşte azap böyledir": Onlara yaptığımızı hudutlarımızı aşanlara yaparız. Bahçe sahiplerinin kıssası burada bitti, sonra Allah Teala şöyle dedi: "Elbette ahiret azabı daha büyüktür, keşke bilselerdi": Yani müşrikler bilselerdi. Sonra bunun ardından müttakiler için yanında hazırladığı şeylerden bahsetti. Müşrikler de: Ahirette bize sizinkinden daha iyisi verilir, deyince, Allah Teala onları yalanlayarak: "Biz, Müslümanları suçlular gibi kılar mıyız?" dedi. Zeccac da şöyle demiştir: Bu, soru hemzesidir, tevili de azarlama ve onaylamadır.

"Nasıl hükmediyorsunuz?": Yani nasıl haksız karar veriyorsunuz, "yoksa sizin kitabınız mı var?" Allah katından indirilmiş, "onda" bu mu vardır? "okuyorsunuz": Yani onda okuyorsunuz, "şüphesiz sizin için vardır" o kitapta seçeceğiniz şeyler": Yani tercih edip hoşlandığınız şeyler, demektir. Ebu'l – Cevza, Asım el – Cahderi ve Ebu İmran, hemzenin fethi ile "enne leküm" okumuşlardır. Bu da batılı temenni etmelerinden dolayı onlar için azarlama ve paylamadır. "Sor onlara, buna hangileri kefildir?" "Yoksa sizin için üzerimizde ağır yeminler mi vardır?": Yani bu iddia ettiklerinize karşı Allah'ın üzerinizde sağlam yeminleriniz mi vardır? Son derece iyi ve sağlam olan şeylere: Baliğa, denir. Bunun, kıyamete kadar süren manasına olması da caizdir ki o

zaman, bu yeminler gereklik ve sağlamlık bakımından kıyamete ulaşır, demek olur. "Gerçekten hükmettiklerinizin sizin olduğuna dair" yani Allah katında sizin için hayır ve ikram olduğuna dair yeminler mi vardır, demektir. Ferra şöyle demiştir: Kurralar, ref' ile "baliğatün" okumuşlar, ancak Hasen müstesnadır ki o mastar olarak nasb ile (baliğaten) okumuştur, tıpkı Rum: 47'deki "hakkan" gibi. Ayetin manası da şöyledir: Yoksa sizin bizim üzerimizde kıyamet gününe kadar ulaşan, gerçekten hükmettiklerinizin sizin olduğuna dair yeminler mi vardır? Lam inne'nin cevabında olduğu için onu meksur okutmuştur.

"Sor onlara: Buna hangileri kefildir?": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O (zaîm) kefil manasınadır, bunu da İbn Abbas ile Katade, demişlerdir, mana da şöyledir: Ahirette Müslümanlar için olanların kendileri için de olacağına hangileri kefildir?

İkincisi: O, elçidir, bunu da Hasen, demiştir.

"Yoksa onların ortakları mı var?": Allah'a eş koştukları putları kastediyor, mana da şöyledir: Onların bu iddia ettiklerini yapacak tanrıları mı var? Şöyle de denilmiştir: İddia ettiklerinin doğruluğuna şahitlik edecek ortakları mı var? "Öylese, eğer doğrular iseler, ortaklarını getirsinler" bunların Allah'ın ortakları olduğuna dair. Neden, ortakları, dedi; çünkü onlar putların Allah'ın ortakları olduğunu iddia ederlerdi.

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٤٢﴾
خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ
سَالِمُونَ ﴿٤٣﴾ فَذَرْنِي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهَٰذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٤﴾ وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ ﴿٤٥﴾ أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ
مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ ﴿٤٦﴾ أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٤٧﴾

42 – O günde bacaktan açılır ve secdeye davet edilirler de güç yetiremezler.

43 – Gözleri yerde, onları zillet bürür. Onlar sağlamken secdeye davet ediliyorlardı.

44 – Bırak beni, bu sözü yalanlayanla baş başa. Biz onları bilmedikleri yerden derece derece azaba yaklaştıracağız.

45 – Ben onlara süre veriyorum. Şüphesiz benim tuzağım sağlamdır.

46 – Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da onlar ağır borç altında mı kalmışlar?

47 – Yoksa gayb onların yanında da ondan mı yazıyorlar?

"O gün açılır" mana şöyledir: Bacak açıldığı gün ortaklarını getirsinler. Cumhur, ye'nin zammesi ve şinin fethası ile "yükşefü" okumuştur. İbn Ebi Able, Asım el – Cahderi ve Ebu'l – Cevza, yenin fethi ve şinin kesri ile okumuşlardır. Übey bin Ka'b ile İbn Abbas, meftuh te ve meksur şin ile "tekşifü" okumuşlar; İbn Mes'ud, Ebu Miclez, İbn Yamur ve Dahhak, meftuh nun ve meksur şin ile "nekşifü" okumuşlardır. Bu gün de kıyamet günüdür. İkrime, İbn Abbas'tan, "yevme yükşefu an sakin" kavlinin manası: Şiddet ortaya çıkar, dediğini rivayet etmiş ve şu beyti kanıt getirmiştir:

Savaşımız bacak üzerine dikildi

(Yani şiddetlendi, demektir). Bu da Mücahit ile Katade'nin görüşüdür.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bunun aslı şudur: Bir adam, çok sıkıntılı ciddi bir şeyin içine düştüğü zaman, bacağını çemredi, denir. Bacak istiare yolu ile şiddet yerinde kullanılır. Bu da Ferra, Ebu Ubeyde ve dilcilerin görüşüdür. Bu durum da Allah'a nisbet edilmiştir; çünkü Buhari ile Müslim'de Ebu Said el – Hudri hadisi olarak Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, " (Allah) bacağını açar" demiştir.[2] Bu, O'na nisbet edilmiştir; çünkü hepsi O'nundur ve O'nun fiilidir. Ebu Ömer ez – Zahid de: Bundan nefis murat edilmiştir, demiştir. Hazreti Ali'nin şu sözü de ondandır: Onlarla savaşacağım, ister ki bacağım telef olsun, yani canım çıksın. Buna göre mana: Allah onlara tecelli eder, demek olur.

"Secdeye davet edilirler" yani münafıklar, "güç yetiremezler" sanki sırtlarında demir şişler varmış (oklava yutmuşlar) gibi. Nakkaş şöyle demiştir: Bu, aciz oldukları halde onlara secde etmeleri teklifi değildir, ancak o, secdeyi terk ettikleri için onları azarlamadır. "Gözleri yerde": Yani başları aşağıda demektir, "onları zillet bürür" hor ve hakir olurlar. "Onlar secdeye davet edilirlerdi" yani dünyada iken ezanla, farz namazları kılmaları emredilirdi. "Onlar sağlamken": Yani sağlıklı iken ve oklava yutmuş gibi değillerken. Bunda da cemaatle namazı terk edenler için tehdit vardır. Ka'b şöyle derdi: Allah'a yemin ederim ki bu ayet, cemaatten geri kalanlar için inmiştir. "Bırak beni, bu sözü yalanlayanla baş başa" yani Kur'an'ı yalanlayanla demektir, Mana da:

---

2 – Buhari ve Müslim'in uzun olarak rivayet ettikleri hadisten bir parçadır.

Beni onunla bırak, araya girme, demektir. Zeccac da: Kalbin onunla meşgul olmasın, onu bana havale et, ben hakkından gelirim, demiştir. Bazı müfessirler de "bu sözü inkar edenle beni baş başa bırak" kısmının kılıç ayetiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir. Bundan sonrası da "yoksa onlardan bir ücret mi istiyorsun?" kavline kadar olan kısmı A'raf: 182 ve 183'te, ondan önceki de Tur: 39 ve 40'ta tefsir edilmiştir.

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ
وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ اِذْ نَادٰى وَهُوَ مَكْظُومٌ ﴿٤٨﴾ لَوْلَٓا اَنْ تَدَارَكَهُ
نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّه۪ لَنُبِذَ بِالْعَرَٓاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ ﴿٤٩﴾ فَاجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ
الصَّالِح۪ينَ ﴿٥٠﴾ وَاِنْ يَكَادُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِاَبْصَارِهِمْ لَمَّا
سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ اِنَّهُ لَمَجْنُونٌ ﴿٥١﴾ وَمَا هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَم۪ينَ ﴿٥٢﴾

48 – Öyleyse Rabbinin hükmüne sabret ve balık sahibi gibi olma. Hani, gamla dolu olarak seslenmişti.

49 – Eğer ona Rabbinden bir nimet yetişmese idi, elbette boş alana yerilmiş olarak atılırdı.

50 – Böylece Rabbi onu seçti; onu iyilerden kıldı.

51 – Kafirler, bu zikri (Kur'an'ı) işittikleri zaman neredeyse seni elbette kaydıracaklardı. "Gerçekten o, elbette delidir" diyorlar.

52 – Oysa o, alemler için ancak bir öğüttür.

"Öyleyse Rabbinin hükmüne sabret": Yani Rabbinin tecelli edecek olan takdiri için eziyetlerine sabret. Şöyle de denilmiştir: Sabır emri, kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

"Balık sahibi gibi olma": O da Yunus'tur, hangi hususta onun gibi olmamasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Acele etmede ve öfkelenmede, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Mesajı tebliğde zafiyet göstermede, bunu da İbn Cerir, demiştir.

İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu, Yunus'u ülülazm (büyük peygamberler)den çıkarmaz, çünkü bu, zelledir. Eğer: Her hata yapan peygamber ülülazmden değildir, dersek, Yahya dışında hepsi dışa-

rıda kalır. Sonra Allah Teala, sabretmediği için onun cezasından bahsedip şöyle dedi: "Hani, gamla dolu olarak seslenmişti": Zeccac: Gam ve kederle dolu olarak, demiştir.

"Levla entedarekehu": İbn Mes'ud, İbn Abbas ve İbn Ebi Able, meftuh te, kâftan sonra sakin te ve şeddesiz dal ile "levla en tedarekethü" okumuşlar; Ebu Hureyre ile Ebu'l – Mütevekkil de, tek üstün te ve şeddeli dal ile "teddarekehu" okumuşlardır. Übey bin Ka'b de, iki meftuh te ile "tetedarekehu" okumuştur. "Rabbinden bir nimet": O nimet sayesinde ona merhamet etti ve günahlarından yaptığı tövbeyi kabul etti. "Lenübize bilarai vehüve mezmumu": Biz de el – ara'nın manasını, Saffat: 145'te açıklamıştık. Ayetin manası şöyledir: O, Allah'ın tövbe ve rahmet nimeti sayesinde boş alana yerilmeden atıldı. İbn Cüreyc de şöyle demiştir: Ara'ya atıldı ki o da mahşer yeridir, mana şöyledir: Eğer rahmet olmasa idi, kıyamete kadar orada kalırdı. "Rabbi onu seçti": Yani beğenip seçti ve onu kınanmaktan kurtardı. "Onu iyilerden kıldı": Ona yeniden vahyetti ve kavmi ve nefsi hakkındaki şefaatini kabul buyurdu. "Ve in yekâdüllezine keferu leyüzlikuneke biebsarihim": Çoğunluk, ezlektuhu'dan getirerek ya'nın zammesi ile okumuşlardır; Medine halkı ile Eban da zelaktuhu ezlikuhu'dan getirerek ya'nın fethi ile okumuşlardır. İkisi de Araplarda meşhur lügattir. Zeccac şöyle demiştir: Zelekar recülü re'sehu ve ezlakahu denir ki: Başını tıraş etmektir. Müfessirlerin ayetin manasında iki görüşleri vardır:

Birincisi: Kafirler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e göz etmek istediler; içlerinde de bir adam vardı. İki üç gün bir şey yemezdi, sonra çadırının ucunu kaldırır, yanından geçen davarlar için: Bugünkü gibi ne güzel develer ne de koyunlar gördüm, derdi. Hayvanlar çok gitmeden birçokları düşerdi. Kafirler bu adamdan Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e göz etmesini istediler; Allah da Peygamberini bundan esirgedi ve bu ayeti indirdi. Bu, Kelbi'nin görüşüdür, bazı müfessirler de onu izleyip bu tefsirini almışlardır, onlardan biri de Ferra'dır.

İkincisi: Onlar Peygambere o kadar düşmanca bakarlardı ki neredeyse ayağını kaydıracaklar, yani yere düşüreceklerdi. Bu da Arap dilinde kullanılan bir şeydir: Biri: Filanca bana öyle bir baktı ki neredeyse beni yere çalacaktı, der. Şu beyiti de delil getirmişlerdir:

Bir yerde buluştukları zaman birbirlerine öyle sert bakarlar ki,
Neredeyse ayakları bastıkları yerden kaydıracaklar.

Yani birbirlerine öyle düşmanca sert bakarlardı ki neredeyse ayaklarını kaydıracaklardı. Araştırmacı alimler bu manaya kail olmuşlardır; İbn Kuteybe ile Zeccac da onlardandır. Bunun doğruluğunu şu göste-

rir ki Allah Teala bu bakıştan sonra Kur'an dinlemeyi zikretmiştir. O da: "Zikri işittikleri zaman" kavlidir. O güruh bundan o kadar rahatsız olurlardı ki ona nefretle dik dik bakarlardı. Göz değmek ise beğeni ve hoşlanma ile olur, nefretle olmaz. Artık Kelbi'nin bu ayetin manasını anladığı zannedilmesin. "O değildir" yani Kur'an "ancak bir öğüttür": Yani vaaz ve nasihattır.



69-HAKKA SURESİ

Mekke'de inmiştir. 52 ayettir.

O, hepsinin ittifakı ile Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْحَٓاقَّةُۙ ﴿١﴾ مَا الْحَٓاقَّةُۚ ﴿٢﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْحَٓاقَّةُۜ ﴿٣﴾ كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌۢ
بِالْقَارِعَةِ ﴿٤﴾ فَاَمَّا ثَمُودُ فَاُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ ﴿٥﴾ وَاَمَّا عَادٌ فَاُهْلِكُوا بِر۪يحٍ
صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍۙ ﴿٦﴾ سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ اَيَّامٍۙ حُسُومًا فَتَرَى
الْقَوْمَ ف۪يهَا صَرْعٰىۙ كَاَنَّهُمْ اَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍۚ ﴿٧﴾ فَهَلْ تَرٰى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ ﴿٨﴾
وَجَٓاءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِۚ ﴿٩﴾ فَعَصَوْا رَسُولَ
رَبِّهِمْ فَاَخَذَهُمْ اَخْذَةً رَابِيَةً ﴿١٠﴾ اِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَٓاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِۙ
﴿١١﴾ لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَتَعِيَهَٓا اُذُنٌ وَاعِيَةٌ ﴿١٢﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – O hak olan,

2 – Nedir o hak olan?

3 – Hak olanın ne olduğunu sana ne bildirdi?

4 – Semud ve Ad (kavimler)i kıyameti yalanladılar.

5 – Semud'a gelince, o azgın sesle helak edildi.

6 – Ad'e gelince, onlar da gürültülü, azgın bir rüzgarla helak edildiler.

7 – Onu yedi gece sekiz gün üzerlerine kahırla saldı. O kavmi onda çarpılmış görürsün, sanki onlar içi boş hurma kütükleri gibidirler.

8 – Onlar için bir kalıntı görüyor musun?

9 – Fir'avn, ondan öncekiler ve Mü'tefikeler yanlışlarla geldiler.

10 – Rablerinin elçisine isyan ettiler; O da onları şiddeti (gittikçe) artan bir yakalama ile yakaladı.

11 – Gerçekten biz, su azgınlaştığı zaman sizi akıp gemide taşıdık.

12 – Onu size bir öğüt kılmamız için ve kavrayan kulaklar kavrasın, diye.

"Hakka": Kıyamettir. Ferra şöyle demiştir: Ona: Hakka, denilmesi, onda hak olan işlerin olmasındandır. Zeccac da şöyle demiştir: Ona hakka denilmesi, her insana hayır ve şer amelini hak ettirmesindendir.

"Hakka nedir?" Bu istifhamdır, manası durumu büyütmektir, nitekim şöyle dersin: Zeyd, Zeyd nedir? (ne büyük adamdır!). Bu da onu yüceltmek için denilir. Sonra Allah Teala kıyametin korkunçluğunu artırmak için şöyle dedi: "Hakkanın ne olduğunu sana ne bildirdi?": Yani sen bilemezsin, çünkü onu görmedin, ondaki korkunç şeyleri idrak etmedin. Sonra ona inanmayanlardan haber vererek şöyle dedi: "Semud ve Ad kavimleri kıyameti yalanladı": İbn Abbas şöyle demiştir: Karıa, kıyamet gününün isimlerinden bir isimdir. Mukatil de şöyle demiştir: Ona Karia denilmesi, Allah Teala'nın, düşmanlarını azapla yere çalmasındandır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Karia kıyamettir; çünkü yere çalar. Esabethüm kavariud dehri denir ki, zaman onları çarptı, manasınadır. Zeccac da şöyle demiştir: Çünkü herkesi korku ile yere çalar. Başkaları da şöyle demişlerdir: Çünkü kalplerin kapısını korku ile çalar. "Tağıye" lafzında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, onların taşkınlık ve inkarlarıdır, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Mukatil, Ebu Ubeyde ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Dilcilere göre tağıyenin manası, taşkınlıklarıdır. Faile kalıbı bazen mastar manasına kullanılır; mesela: Akibet ve afiyet gibi.

İkincisi: Çok gürültülü sestir, bunu da Katade, demiştir, çünkü o normal ses duvarını aşıp onları helak etmişti.

Üçüncüsü: Tağıye: (Mucize) deveyi kesendir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. "Birihin sarsarin" bunu da Hamim Secde: 16'da tefsir etmiş bulunuyoruz. Atiye de: Haddini aşan demektir. Tefsirde şöyle gelmiştir: Rüzgar o gün görevlileri dinlemedi, onu zaptedemediler.

"Sehhareha aleyhim": Üzerlerine saldı ve onlara musallat etti. Teshir: Bir şeyi güç yetirerek kullanmaktır. "Husumen": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Arka arkaya demektir, Ferra şöyle demiştir: Husum: Arka arkayadır, birbirini takip edip de arkası kesilemeyen şeye: Huşum denir. Allah bilir ya o, hasmidda' kavlinden alınmıştır ki, kişi dağlanmaktır. Çünkü hasta önce sıtmaya yakalanır, sonra da dağlanır, bu da arka arkaya takip edilir.

İkincisi: Tam demektir, o zaman mana şöyle olur: O rüzgar tamdı, hiç eksiği yoktu; zira güneşin doğumu ile başladı, batarken bitti. Mukatil de şöyle demiştir: Rüzgar sabahleyin esmeye başladı, sekizinci gün akşam üzeri dindi. O günde ruhlarını kabzetti. Sonra Allah Teala onlara siyah kuşlar gönderdi, onları toplayıp denize attı.

Üçüncüsü: Rüzgar onları kesip attı, öyle ki onlardan bir tane bırakmadı; yani onları götürdü, yok etti. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

"O kavmi onda çarpılmış görürsün": Yani o gecelerde ve o gündüzlede, demektir. "Sar'a" bu da sarî'in çoğuludur; zira onlar ölerek çarpıldılar. "Sanki onlar içi boş hurma kütükleridir": Yani "çürümüş" hurma gövdesidir. Biz de bunu Kamer suresi, ayet: 20'de beyan etmiştik.

"Fehel tera lehüm min bakıyeh": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Beka (kalmak)tır, bunu da Ferra, demiştir.

İkincisi: Bakiyedir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir ve bunun Tağıye gibi mastar olduğunu söylemiştir.

Üçüncüsü: Kalıntı, demektir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. "Ve cae firavnü ve men kablehu": Ebu Amr, Yakup, Kisai ve Eban, kafın

kesri ve benin fethi ile (kıbelihi) okumuşlar; diğerleri ise kafın fethi ve benin sükunu ile (kablihi) okumuşlardır. Kim kafı kesre ile okursa, yanında bulunan ve etrafını saran askerleri ve adamlarıdır, demek ister. Kim de fetha ile (kablehu) okursa, ondan önceki kafir milletler demek ister. "Mü'tefkât"ta da üç görüş vardır:

Birincisi: Lut kavminin kentleridir, mana da: Kentlerin halkları demektir. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Onlar günahları ile helak olan kimselerdir ki en büyük günahları ifk (yalan) idi. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: O Karun ile kavmidir, bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Bilhatıeh": Hata yani günahlarla geldiler. Zeccac, hatıe: Büyük hatadır, demiştir. "Rablerinin elçisine isyan ettiler": Yani elçilerini yalanladılar. "O da onları şiddeti gittikçe artan bir yakalama ile yakaladı": Yani olaylarla orantılı olarak artan, demektir. "Gerçekten biz, su azgınlaştığı zaman": Yani Nuh zamanında haddini aşıp da her şeyin üzerine çıkınca, "sizi taşıdık": Yani siz onların sulplerinde iken atalarınızı taşıdık. "Akan şeyde": O da suda yüzen gemidir. "Onu kılmamız için": Yani Nuh kavmini suya gark etme ve gemide taşıdıklarımızı kurtarma fiilini kılmamız için "bir öğüt" yani bir ibret kılmamız için. "Kavrayan kulaklar kavrasın diye": İşittiğini kavrayan ve gereğince amel eden kulaklar, demektir. Ferra da şöyle demiştir: Kulaklar onları saklasın da kendilerinden sonra gelenlere ibret olsun diye.

فَاِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ
نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾ وَحُمِلَتِ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً ﴿١٤﴾
فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ﴿١٥﴾ وَانْشَقَّتِ السَّمَٓاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ
﴿١٦﴾ وَالْمَلَكُ عَلٰٓى اَرْجَٓائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ ﴿١٧﴾
يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفٰى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ ﴿١٨﴾ فَاَمَّا مَنْ اُوتِيَ كِتَابَهُ
بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَٓاؤُمُ اقْرَؤُا كِتَابِيَهْ ﴿١٩﴾ اِنِّي ظَنَنْتُ اَنِّي مُلَاقٍ
حِسَابِيَهْ ﴿٢٠﴾ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ﴿٢١﴾ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿٢٢﴾ قُطُوفُهَا
دَانِيَةٌ ﴿٢٣﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيٓئًا بِمَٓا اَسْلَفْتُمْ فِي الْاَيَّامِ الْخَالِيَةِ ﴿٢٤﴾

وَاَمَّا مَنْ اُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ اُوتَ كِتَابِيَهْ ﴿٢٥﴾ وَلَمْ
اَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ ﴿٢٦﴾ يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ ﴿٢٧﴾ مَا اَغْنٰى عَنِّي
مَالِيَهْ ﴿٢٨﴾ هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهْ ﴿٢٩﴾ خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ الْجَحِيمَ
صَلُّوهُ ﴿٣١﴾ ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ ﴿٣٢﴾ اِنَّهُ
كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ الْعَظِيمِ ﴿٣٣﴾ وَلَا يَحُضُّ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْكِينِ ﴿٣٤﴾
فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هٰهُنَا حَمِيمٌ ﴿٣٥﴾ وَلَا طَعَامٌ اِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ ﴿٣٦﴾ لَا يَأْكُلُهُ
اِلَّا الْخَاطِؤُنَ ﴿٣٧﴾

13 – Sura tek bir üfürme ile üfürüldüğü zaman,

14 – Yer ve dağlar yüklenilip de tek bir ufalanma ile ufalandıkları zaman,

15 – İşte o gün olan olmuştur.

16 – Gök yarılmış, artık o, zayıflayıp sarkmıştır.

17 – Melekler etrafında. Rabbinin Arş'ini o gün üstlerinde sekiz (melek) taşır.

18 – O gün sunulursunuz, sizden hiçbir sır gizli kalmaz.

19 – Kitabı sağından verilene gelince: "Alın kitabımı okuyun" der.

20 – "Gerçekten ben hesabımla karşılacağımı anlamıştım".

21 – Artık o, hoşnut bir yaşamda.

22 – Yüksek bir cennette.

23 – Devşirilecek meyveleri yakın.

24 – Yiyin, için afiyetle, geçen günlerde önceden gönderdiklerinizle.

25 – Kitabı solundan verilene gelince: "Keşke, kitabım bana verilmeseydi!" der.

26 – "Hesabım nedir bilmeseydim".

27 – "Ah keşke, (dünyadaki ölüm) işi bitiren olsaydı!"

28 – Malım bana fayda vermedi".

29 – Gücüm benden yok oldu".

30 – (Cehennem bekçilerine denir): "Onu tutun, bağlayın",

31 – "Sonra onu cehenneme atın".

32 – "Sonra yetmiş arşın bir zincire sokun / vurun onu".

33 – "Çünkü o, ulu Allah'a inanmazdı".

34 – Yoksulu yedirmeye teşvik etmezdi.

35 – "Onun için yoktur ne sıcak bir dost".

36 – Ne de bir yiyecek, ancak irinden",

37 – "Onu ancak günahkâr yer".

"Sura tek bir üfürülme ile üfürüldüğü zaman": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O ilk üfürmedir, bunu da Ata, demiştir.

İkincisi: Son üfürmedir, bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir. "Yer ve dağlar yüklenilip de": Yani yer ve dağlar içlerindeki şeylerle yüklenilip de "tek bir ufalanma ile ufalandıkları zaman": Yani kırılıp da un ufak edildiği, üzerinde bir girinti olmadan yayılmış deri gibi dümdüz edildiği zaman, demektir. Biz de bu manaya A'raf: 143'te "cealehu dekkâ" kavlinde işaret etmiştik. Ferra da şöyle demiştir: Fedükketa deyip de, fedükikne dememesi, dağları tek bir şey kabul etmesindendir, nitekim "ennes semavati velarda kaneta retkan" *(Enbiya: 30)* ayeti de böyledir. Şu beyiti şahit getirmişlerdir:

Onlar iki efendi olduklarını iddia ediyorlar, ancak bize
Koyunlarının doğurması ile efendilik ediyorlar.

Araplar: Kad yesseretil ğanemü derler ki: Koyun doğurmak yahut doğurmaya hazır olmaktır.

"İşte o gün olan olmuştur": Yani kıyamet kopmuştur. "Gök yarılmış" ondaki meleklerin inmesi için "artık o, o gün zayıflayıp sarkmıştır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onun zayıflaması korkudan parçalanmasıdır, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Onun yarılmasıdır, bunu da Ferra demiştir. "Melek" yani melekler, demektir. Melek cins ismidir, "onun etrafındadır": Yanlarındadır. Zeccac şöyle demiştir: Reca her şeyin tarafı, ucudur, medsizdir, tesniyesi recavani, çoğulu da: Erca'dır. Müfessirlerin çoğu he zamirinin göğe raci olması görüşündedir. Dahhak da şöyle demiştir: Gök yarıldığı zaman Allah emredinceye kadar melekler kenarında olur, hemen yere iner; onu ve üzerindeki şeyleri kuşatırlar. Said bin

Cübeyr'den ise, melekler dünyanın etrafında olacakları rivayet edilmiştir.

"Rabbinin Arş'ini o gün üstlerinde sekiz (melek) taşır": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Başlarının üstünde, yani Arş onu taşıyanların başlarının üstündedir, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Etrafındakilerin üstündedir, yani Arş'i taşıyanlar onun etrafındaki meleklerin üzerindedir.

Üçüncüsü: Onlar kıyamet halkının üstündedir, bu ikisini Maverdi nakletmiştir. "O gün" kıyamet günüdür. "Sekiz (melek)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Sekiz melek, hadiste şöyle gelmiştir: Onlar bugün dörttür, kıyamet günü olduğu zaman Allah onlara imdat olarak dört melek daha gönderir. Bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Sekiz saf melektir ki sayılarını ancak aziz ve celil olan Allah bilir. Bunu da İbn Abbas, İbn Cübeyr ve İkrime, demişlerdir.

Üçüncüsü: Kerubiyyun'dan sekiz sınıf melektir ki sayılarını ancak Allah bilir, bunu da Mukatil, demiştir. Ebu Davud, Sünen'inde, Cabir bin Abdullah hadisinde Peygâmber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bana Allah'ın Arş'i taşıyan meleklerinden bir melek hakkında konuşmama izin verildi: Onun kulak memesi ile omuzu arasındaki mesafe yedi yüz yıllık yoldur.[1]

"O gün sunulursunuz": Hesap vermek için Allah'a sunulursunuz, (latahfa aleyhi (ona gizli kalmaz)": Hamze ile Kisai, ye ile "layahfa" okumuşlar; kalanlar ise te ile okumuşlardır. Mana da şöyledir: O'na gizli kalmaz "sizden bir sır" yani gizli bir nefis yahut gizli bir fiil, demektir. Ebu Musa hadisinde Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Kıyamet gününde üç sunuş olur: İkisi tartışma ve mazeret beyan etmedir, üçüncüsünde ise amel defterleri ellerde uçuşur; kimi sağı ile alır, kimi de solu ile alır.[2]

Ömer bin Hattab şöyle derdi: Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin, amelleriniz tartılmadan önce tartın, büyük sunuş için süslenin. O gün sizden hiçbir şey gizli kalmaz. "Feyekulu haum": Zeccac şöyle demiştir: "Haum" çoğul emir kalıbıdır, haküm gibi.

1 – Ebu Davud, Sünnet, bab, 18.

2 – Tirmizi, Kıyamet, bab. 4; İbn Mace, Zühd, bab, 33; Ahmed, Müsned, 4/414.

Tekil için: Ha ya recülü, ikil için: Hauma ya recülani, üç için de: Haum ya ricalu (alın, tutun) dersin.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Bunu da esenliğe kavuşmasına güvendiği ve kurtuluşuna sevindiği için der. Mukatil bunun Ebu Seleme bin Abdülesed hakkında indiğini söylemiştir.

"Ben anlamıştım": Yani dünyada iken bilmiş ve kesin inanmıştım "hesabımla karşılaşacağıma": Yani dirilip, ahirette hesap vereceğime, demektir. "Artık o, bir yaşamda": Yani hoş bir geçim içindedir, "hoşnut bir yaşamda", Ferra: İçinde rızalığın bulunduğu bir yaşamda, demiştir. Zeccac da: Onu yaşayan memnun kalır, demiştir. Ebu Ubeyde de: Radıyeh, merdıyyeh ile aynıdır, demiştir. "Yüksek bir cennette": Yani konakları yüksek, demektir. "Devşirilecek meyveleri yakındır" el yetecek yerdedir. Kutuf: Kıtf'ın çoğuludur, kıtf da: Devşirilecek meyve demektir. Bera bin Azib de: Yatan bile ona uzanabilir, demiştir.

"Yiyin": Yani onlara: Yiyin, denilir "için, afiyetle, geçen günlerde önceden gönderdiğiniz şeylere karşılık" onlar da önceden yapılan iyi amellerdir. Geçen günler de dünya hayatıdır. "Kitabı solundan verilene gelince": Mukatil şöyle demiştir: Esved bin Abdülesved hakkında indi, onu Hazreti Hamza Bedir'de öldürmüştü. O, Ebu Seleme'nin kardeşidir. Ebu Cehil hakkında indiği de söylenmiştir.

"Keşke, kitabım bana verilmeseydi": İçinde çok kötü şeyler gördüğü için, "hesabım nedir bilmeseydim" çünkü o hesaptan eline geçecek yoktur, hepsi aleyhinedir. İbn Mes'ud, Katade ve Yakup vasılda, "kitabiyeh" ve "hisabiyeh"ten heyi atarlardı. Zeccac: Doğrusu bu he'lerin üzerinde durmaktır, demiştir; çünkü bunlar vakıf için gelmiştir. Bazıları vasılda bunu atmışlarsa da ben Mushafa muhalif olduğu için hoşlanmıyorum. "Vema edrake mahiyeh" *(Karia: 10)* da böyledir.

"Keşke o" yani dünyada öldüğü ölüm "işi bitiren olsaydı": Yani hayatı kesip atsaydı. Sanki o, ölümün devamını ve hesap için dirilmemeyi temenni etmiştir. "Gücüm (sultan) benden gitti": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Delilim aklımdan çıkıp gitti, bunu da Mücahit, İkrime, Dahhak ve Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Mülküm elimden gitti. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Onu tutun": Yani Allah Teala: "Onu tutun, bağlayın" der, yani elini boynuna bağlayın, "sonra da onu cehenneme atın": Yani ateşe sokun. Zeccac şöyle demiştir: Onu ateşe girdirin "sonra bir zincire" o

da birbirine geçmiş halkalardır, "yetmiş arşın zincire sokun". İbn Abbas: Meleğin arşını ile demiştir. Nevf eş – Şami de şöyle demiştir: Her arşın yetmiş kulaçtır. Her kulacın uzunluğu da burası ile Mekke arası kadardır. Nevf o zaman Rahbe'de idi. Süfyan da: Her arşın yetmiş arşındır, demiştir. Mukatil de: Birinci arşınla yetmiş arşındır, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Bütün cehennem halkı o zincirin içindedir.

"Sokun": Yani girdirin. Ferra şöyle demiştir: Anlatıldığına göre o zincir kafirin arkasından girer, başından çıkarmış. İşte, ona sokun dediği budur. Mana şöyledir: Ona zinciri sokun, demektir. Ancak Araplar: Başımı külaha soktum da derler, onu başıma geçirdim de derler. Yüzük parmağıma girmiyor denir, aslında parmak yüzüğe girer, ancak mecazen bunu caiz görmüşlerdir; çünkü manası bellidir.

"Çünkü o, ulu Allah'a inanmazdı": Yani O'nun birliğini ve büyüklüğünü tasdik etmezdi. "Yoksulu yedirmeye teşvik etmezdi": Yani onu yedirmezdi, yedirilmesini de istemezdi. "Onun için yoktur ne sıcak bir dost": Yani ona fayda sağlayacak bir yakın ve şefaatçi yoktur. "Ne de bir yiyecek, ancak irinden": Ayette geçen ğıslin hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, cehennem halkının irinidir, bunu da İbn Abbas, demiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Sarı sular aktığı zaman onu ateş yiyip bitirmeden kendileri yemeye koşarlar.

İkincisi: O, cehennem halkının yediği bir bitkidir. Bunu da Dahhak ile Rebi demişlerdir.

Üçüncüsü: O cehennemliklerin içlerinden akan şeylerdir, bunu da Yahya bin Selam, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O ğaseltü kökünden fi'liyn veznindedir, bulaşık suyu gibi bir şeydir.

"Onu ancak günahkarlar yer" Yani kafirler, demektir.

فَلَآ أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ ﴿٣٨﴾ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ ﴿٣٩﴾ إِنَّهُۥ
لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ﴿٤٠﴾ وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ ۚ قَلِيلًا مَّا تُؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾ وَلَا
بِقَوْلِ كَاهِنٍ ۚ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾ تَنزِيلٌ مِّن رَّبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٤٣﴾

38 – Hayır, gördüklerinize yemin ederim,

39 – Görmediklerinize de.

40 – Gerçekten o saygı değer bir elçinin sözüdür.

41 – O bir şair sözü değildir. Ne de az iman ediyorsunuz!

42 – Bir kahin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz!

43 – Alemlerin Rabbinden indirilmedir.

"Fela uksimu" "la" müşriklerin sözünü ret içindir, sanki: Durum müşriklerin dediği gibi değildir, "gördüklerinize ve görmediklerinize yemin ederim" demiş gibidir. Bazıları da: "La" zaittir, tekit içindir, demişlerdir, mana da şöyledir: Gördüklerinize de görmediklerinize de yemin ederim. Bundan bütün varlıkları kastetmiştir. Cisim ve ruhlar da denilmiştir. "Gerçekten o" yani Kur'an "saygı değer bir elçinin sözüdür": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: Cebrail'dir, bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O, elçinin sözüdür demek istememiştir; ancak elçinin Allah Teala'dan sözüdür, demek istemiştir. Zaten elçi kelimesi de bunu gösterir. Onu söylemekle Allah'tan demeye gerek kalmamıştır. "Vema hüve bikavli şairin kalilen ma tü'minun": İbn Kesir ikisinde de ye ile "yü'minun" ve "yezzekkerun" okumuştur. Zeccac da: "Ma" tekit içindir demiştir. Onun iraptan mahalli yoktur, mana da: Kalilen tü'minun (az iman ediyorsunuz) demektir. Başkası da: Hiç iman etmediklerini murat etmiştir, demiştir. Biz de "kahin"in manasını Tur: 29'da açıklamıştık. Zeccac şöyle demiştir: "Tenzilün" gizli hüve ile merfudur, "vema hüve bikavli şair" de ona işaret etmektedir ki: Hüve tenzilün demektir.

وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْاَقَاوِيلِ ﴿٤٤﴾ لَاَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ﴿٤٥﴾ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ
الْوَتِينَ ﴿٤٦﴾ فَمَا مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ ﴿٤٧﴾ وَاِنَّهُ لَتَذْكِرَةٌ
لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٨﴾ وَاِنَّا لَنَعْلَمُ اَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّبِينَ ﴿٤٩﴾ وَاِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى
الْكَافِرِينَ ﴿٥٠﴾ وَاِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ ﴿٥١﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٥٢﴾

44 – Eğer bize karşı bazı sözler söylese idi,

45 – Mutlaka ondan sağını (sağ elini) alırdık.

46 – Sonra elbette ondan kalp damarını keserdik.

47 – İçinizden ondan men edenler de yoktur.

48 – Gerçekten o, müttakiler için elbette bir öğüttür.

49 - Gerçekten biz şüphesiz sizden yalanlayanlar olduğunu biliyoruz.

50 – Gerçekten o, elbette kafirler için bir hasrettir.

51 – Kuşkusuz o, elbette kesin bilginin gerçeğidir.

52 – Haydi tesbih et, Rabbinin azîm ismiyle.

"Eğer bize karşı söylese idi": Yani Muhammed zorlanıp da bizim demediğimiz sözleri söylese idi, "mutlaka ondan sağ elini alırdık": Yani onu güç ve kuvvetle yakalardık, bunu da Ferra, Müberrid ve Zeccac, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Neden sağ el kuvvet yerine kullanıldı; çünkü her şeyin kuvveti sağındadır.

"Sonra elbette ondan kalp damarını keserdik": Vetîn belde dolaşan ve kalbe inen aort damarıdır. Eğer o kesilirse bütün güçler çalışmaz olur ve sahibi ölür. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Vetîn: Kalbe bağlı damarlardır. Şair Şemmah şöyle demiştir:

Beni yerime ulaştırır ve yükümü Arap atına
Yüklersen, yüreğimin kanını iç.

Zeccac da şöyle demiştir: Vetîn: Boru gibi beyaz bir damardır.

"İçinizden ondan men edenler de yoktur": Yani içinizden kimse onu elimizden alamaz. Neden Allah Teala "hacizin" dedi; çünkü tek de cemi' yerine kullanılır; mesela "la nüferriku beyne ahadin min rüsülih" *(Bakara: 285)* ayetinde olduğu gibi. Bu; Ferra, Ebu Ubeyde ve Zeccac'ın görüşüdür. Kelamın manası da şöyledir: O sizin için zoraki yalan söylemez; çünkü bilir ki böyle bir şey yapmaya kalkışırsa, onu elbette cezalandırırız, sonra da cezamızı durdurmaya gücü yetmez. "Gerçekten o" yani Kur'an "elbette kafirler için bir hasrettir": kıyamet gününde, ona iman etmedikleri için pişman olurlar. "Kuşkusuz o, elbette kesin bilginin gerçeğidir (lehakkul yakîn)": Burada şey nefsine izafe edilmiştir, çünkü kelimeler farklıdır, mesela "veledarul ahireti" *(Yusuf: 109)* kavlinde olduğu gibi. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Kuşkusuz o, yakin için gerçek yakindir. Biz de bu ve arkasından gelen manayı Vakıa: 95 ve 96 ayetlerinde şerh etmiş idik.



70-MEARİC SURESİ

Mekke'de inmiştir. 44 ayettir.

Seele sailün suresi, buna: Mearic suresi, Vakı' suresi de denilir. O ittifakla Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سَاَلَ سَٓائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍۙ ﴿١﴾ لِلْكَافِر۪ينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌۙ ﴿٢﴾ مِنَ اللّٰهِ ذِي الْمَعَارِجِۜ
﴿٣﴾ تَعْرُجُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ اِلَيْهِ ف۪ي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْس۪ينَ اَلْفَ سَنَةٍۚ ﴿٤﴾
فَاصْبِرْ صَبْرًا جَم۪يلًا ﴿٥﴾ اِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَع۪يدًاۙ ﴿٦﴾ وَنَرٰيهُ قَر۪يبًاۜ ﴿٧﴾ يَوْمَ تَكُونُ
السَّمَٓاءُ كَالْمُهْلِۙ ﴿٨﴾ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِۙ ﴿٩﴾ وَلَا يَسْـَٔلُ حَم۪يمٌ حَم۪يمًاۚ ﴿١٠﴾
يُبَصَّرُونَهُمْۜ يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَد۪ي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِبَن۪يهِۙ ﴿١١﴾
وَصَاحِبَتِه۪ وَاَخ۪يهِۙ ﴿١٢﴾ وَفَص۪يلَتِهِ الَّت۪ي تُؤْو۪يهِۙ ﴿١٣﴾ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ
جَم۪يعًاۙ ثُمَّ يُنْج۪يهِۙ ﴿١٤﴾ كَلَّاۜ اِنَّهَا لَظٰىۙ ﴿١٥﴾ نَزَّاعَةً لِلشَّوٰىۚ ﴿١٦﴾ تَدْعُوا مَنْ اَدْبَرَ
وَتَوَلّٰىۙ ﴿١٧﴾ وَجَمَعَ فَاَوْعٰى ﴿١٨﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Bir soran inecek azabı sordu.

2 – Kafirler için onu önleyici yoktur.

3 – Merdivenlerin sahibi Allah'tan.

4 – Melekler O'na süresi elli bin sene olan bir günde çıkarlar.

5 – Öyleyse güzel bir sabırla sabret.

6 – Gerçekten onlar onu (o azabı) uzak görüyorlar.

7 – Biz ise onu yakın görüyoruz.

8 – O gündeki gök erimiş maden gibi olur.

9 – Dağlar boyalı yün gibi olur.

10 – Dost dostu sormaz.

11 – Onlara gösterilirler. Suçlu o günün azabından (kurtulmak için) oğullarını feda etmek ister.

12 – Yastık arkadaşını ve kardeşini.

13 – Kendini barındıran aşiretini.

14 – Yeryüzündeki herkesi. Sonra da kendisini kurtarsın (ister).

15 – Hayır, şüphesiz o, halis alevdir.

16 – Baş derisini soyan.

17 – Arkasını dönüp yüz çevireni çağırır.

18 – Toplayıp kap içinde saklayanı.

"Bir soran sordu": Müfessirler şöyle demişlerdir *(Enfal: 32)*: Ayet Nadr bin el – Haris hakkında indi; o şöyle demişti: Allah'ım, eğer bu, senin katından bir hak ise üzerimize gökten taş yağdır".[1] Bu cumhurun görüşüdür; İbn Abbas ile Mücahit de onlara dahildir. Rebi bin Enes: O Ebu Cehil'dir, demiştir. Ebu Cafer, Nafi ve İbn Amir, hemzesiz olarak "sale" okumuşlardır. Kalanlar ise hemze ile okumuşlardır. Kim hemze ile "seele" okursa, bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Biri kendi nefsine gerçek azapla beddua etti.

İkincisi: Bir soran, "gerçek azap kim için, kime inecek ve ne zaman olacak?" diye sordu. Bu da alay yollu idi. Bu durumda "be" "an" manasına olur. Kanıt için şu beyiti getirmişlerdir:

Eğer bana kadınlardan sorarsanız,
Ben kadın hastalıklarını iyi bilen bir doktorum.

---

1 - Hakim, Müstedrek, 2/502.

Üçüncüsü: Seele sailün azaben vakıan demektir ki be zaittir.

Kim de hemzesiz okursa, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O da sual kökünden gelir, ancak hemzeyi yumuşatmış (elif etmiştir); seele ve sale denir. Ferra şahit için şu beyiti getirmiştir:

Geliniz, soralım, insanlar bilsinler;
Uzun zamandan beri kim tabidir?

İkincisi: Mana şöyledir: Sal cehennemde kafirlerin azap göreceği bir deredir. Bu da Zeyd bin Sabit, Zeyd bin Eslem ve oğlu Abdurrahman'ın görüşleridir. İbn Abbas diğerleriyle beraber sin'in fethi ve ye'nin sükunu ile elifsiz ve hemzesiz olarak "sale seylün" okurdu. Eğer: O sualdandır dersek, "kafirler için" sözü, sualin cevabı olur. Sanki: "Azap kimin içindir?" diye sorunca, "kafirler içindir" denilmiştir. Vakı' de: Olacak demektir, mana da şöyledir: Bu kafirin sorduğu azap ahirette muhakkak olacaktır. "Kafirler için onu önleyici yoktur": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: O azap Allah tarafından kafirlere gelecektir.

"Merdivenlerin sahibi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar göklerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir. Mücahit de: Onlar meleklerin çıkış yerleridir, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Mearic'in aslı merdivenlerdir ki o da yukarı çıkmak manasına olan arec'ten gelir. Ferra da şöyle demiştir: Melekler ona çıktığı için, kendini böyle nitelemiştir. Hattabi de şöyle demiştir: Mearic: Merdivendir, tekili ma'rec'tir, o da basamak demektir. Ondan kulların amelleri ve mü'minlerin ruhları çıkar. Mearic: Yukarı çıkılan yollardır.

İkincisi: Mearic: Lütuf ve nimetlerdir. Bunu da Katade, demiştir.

"Tarucul melaiketü": Kisai, ye ile "yarucu" okumuştur. "Ruh"ta da iki görüş vardır:

Birincisi: Cebrail'dir, bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: Ölünün kabzolunan ruhudur, bunu da Kabisa bin Züeyb, demiştir.

"İleyhi (ona)": Yani aziz ve celil olan Allah'a, "süresi elli bin sene olan bir günde çıkar": Bu günde de iki görüş vardır:

Birincisi: O kıyamet günüdür, bunu da İbn Abbas, Hasen, Katade ve el – Kurazi, demişlerdir. Bu da kıyamet gününün dirilme anından mahlukat arasında hüküm verilinceye kadarki süresidir. Hadiste şöyle denilmiştir: O, mü'mine hafifletilir; öyle ki bir farz namazdan daha ha-

fif gelir.[2] Şöyle de denilmiştir: Hayır, halkın hesabını Allah'tan başka biri görecek olsa, onu ancak elli bin senede bitirebilirdi. Hak Teala ise gündüzün bir saatinde bitirir. Ata da şöyle demiştir: Allah halkın hesabını dünya günlerinden yarım günde bitirir. Buna göre mana şöyle olur: Miktarı elli bin sene olacak bir gündeki azabı Allah'tan savacak yoktur, Şöyle de denilmiştir: Bir soran miktarı elli bin sene sürecek bir günde olacak azabı sordu. Buna göre kelamda takdim ve tehir meydana gelmiş olur.

İkincisi: Meleklerin yerin alt katından Arş'e çıktıkları mesafeyi başkaları çıkacak olsa idi, onu ancak elli bin yılda kat ederdi. Bu mana da Mücahid'in görüşünden alınmıştır.

"Öyleyse sabret": Yani seni yalanlamalarına sabret "güzel bir sabırla" içinde endişe olmayan sabırla demektir. Bu da onlarla savaşma emrinden önce idi, sonra kılıç ayetiyle neshedildi. "Gerçekten onlar onu (o azabı) uzak görüyorlar" olmayacak sanıyorlar, biz ise onu yakın görüyoruz" olmuş biliyoruz; çünkü her gelecek yakındır. Sonra bunun ne zaman olacağını haber verip şöyle dedi: "O günde ki gök erimiş bakır gibi olur": Biz de bunu Kehf: 29'da şerh etmiş bulunuyoruz. "Dağlar boyalı yün gibi olur": İhn yün demektir, onu zayıflıkta ve yumuşaklıkta yüne benzetmiştir. Şöyle de denilmiştir: Onu hafiflikte ve yürüyüşte ona benzetmiştir; çünkü onların toz görüntüsünde yürüyeceği nakledilmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: İhn, yündür, tekili ihne'dir, uhne ve uhn da denilir, tıpkı sufe ve suf gibi. İbn Kuteybe de: İhn boyalı yündür, demiştir.

"Vela yeselu hamimün hamima": Çoğunluk, ye'nin fethası ile okumuşlardır, mana da şöyledir: Yakın yakınını sormaz; çünkü kendi nefsiyle meşguldür. Mukatil de şöyle demiştir: Adam akrabasını sormaz, şiddetli korkulardan dolayı onunla konuşmaz. Muaviye, Ebu Rezin, Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahit, İkrime, İbn Muhaysın, İbn Ebi Able ve Ebu Cafer ye'nin zammı ile okumuşlardır. Mana da şöyledir: Dosta: "Dostun nerede?" denilmez.

"Onlara gösterilirler": Yani dost dosta tanıtılır, o da tanır; bununla beraber halini sormaz, kendisiyle meşgul olduğu için onunla konuşmaz. Bassartü zeyden keza denir ki: Zeyd'e onu gösterdim, yani tanıttım demektir. İbn Kuteybe de, ayetin manası şöyledir, demiştir: Akraba akrabasından sormaz, ancak birbirlerine gösterilir, yani tanıtılır. Katade, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu İmran sakin be, şeddesiz ve meksur sad ile (yubsirunehum) okumuşlardır.

2 – İmam Ahmed, Müsned, 3/75.

"Suçlu arzular": Yani müşrik fidyesinin kabul edilmesini temenni eder. "o gün oğullarını ve yastık arkadaşını (karısını) ve aşiretini feda etmek ister" İbn Kuteybe, fasiyle: Aşirettir, demiştir. Zeccac da, en yakın kabilesidir, demiştir. "Tü'vihi" bunun manası da bağrına basmak, barındırmaktır. Bu zikredilenleri feda etmek ister. "Sonra da kendini kurtarsın" bu fidye. "Hayır" bu onu kurtarmaz, "şüphesiz o halis alevdir (Leza'dır)": Ferra şöyle demiştir: O, cehennemin isimlerindendir, bunun içindir ki gayri munsariftir. Bir başkası da şöyle demiştir: Leza'nın lügat manası: Halis alevdir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ona Leza denilmesi, şiddetli tutuşup alevlenmesindendir. Hüve yetelazza denir ki, tutuşuyor, alevleniyor, demektir. Cehennem ateşi de böyle alevlenir ki bu mana kastedilir. Şahit olarak şöyle bir beyit getirmişlerdir:

Öyle bir cehennem ki alevler, bir an dinmez,
Isısı da uzun zamanlar soğumaz.

"Nezzaaten lişşeva": Cumhur ref ile "nezzatün lişşeva" okumuştur ki manası da: Hiye nezzaatün, demektir. Ömer bin Hattab, Ebu Rezin, Ebu Abdurrahman, Mücahit, İkrime, İbn Ebi Able, Hafs da Asım rivayetinde, nasb ile "nezzaaten" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Bu tekit mahiyetinde hal olması hasebiyledir. Nitekim Allah Teala bunun gibi "hüvel hakku musaddikan" *(Fatır: 31)* buyurmuştur. "İnneha tetelazza nezzaten" manasıyla mansup olması da caizdir.

"Şeva"dan murat edilen şey hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Başın derisidir, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Yüzün güzellikleridir, bunu da Hasen ile Ebu'l – Aliye demişlerdir. *Üçüncüsü:* Sinir ve ökçedir, bunu da İbn Cübeyr, demiştir. *Dördüncüsü:* Eller, ayaklar ve baş gibi vücudun etrafıdır, bunu da Ferra ile Zeccac, demişlerdir.

"Arka döneni çağırır": imandan arka döneni, demektir " yüz çevireni" haktan. Müfessirler şöyle demişlerdir: Leza cehennemi: Bana gel, ey müşrik ve ey münafık, der. "Mal topladı, kap içinde sakladı": Ferra şöyle demiştir: Mal toplayıp kasaya tıktı, zekâtını vermedi, sıla-i rahim yapmadı.

إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا ﴿١٩﴾ إِذَا مَسَّهُ
الشَّرُّ جَزُوعًا ﴿٢٠﴾ وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا ﴿٢١﴾ إِلَّا الْمُصَلِّينَ ﴿٢٢﴾ الَّذِينَ هُمْ

عَلٰى صَلَاتِهِمْ دَٓائِمُونَ ﴿٢٣﴾ وَالَّذ۪ينَ ف۪ٓي اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ ﴿٢٤﴾ لِلسَّٓائِلِ
وَالْمَحْرُومِ ﴿٢٥﴾ وَالَّذ۪ينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدّ۪ينِ ﴿٢٦﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ
رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿٢٧﴾ اِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ ﴿٢٨﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ
لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٢٩﴾ اِلَّا عَلٰٓى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ
فَاِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُوم۪ينَ ﴿٣٠﴾ فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَٓاءَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْعَادُونَ
﴿٣١﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ لِاَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٣٢﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ
بِشَهَادَاتِهِمْ قَٓائِمُونَ ﴿٣٣﴾ وَالَّذ۪ينَ هُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٣٤﴾
اُو۬لٰٓئِكَ ف۪ي جَنَّاتٍ مُكْرَمُونَ ﴿٣٥﴾ فَمَالِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِع۪ينَ
﴿٣٦﴾ عَنِ الْيَم۪ينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِز۪ينَ ﴿٣٧﴾ اَيَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ
اَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَع۪يمٍ ﴿٣٨﴾ كَلَّا اِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾
فَلَٓا اُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ اِنَّا لَقَادِرُونَ ﴿٤٠﴾ عَلٰٓى اَنْ نُبَدِّلَ خَيْرًا
مِنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوق۪ينَ ﴿٤١﴾ فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ
الَّذ۪ي يُوعَدُونَ ﴿٤٢﴾ يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْاَجْدَاثِ سِرَاعًا كَاَنَّهُمْ اِلٰى نُصُبٍ يُوفِضُونَ
﴿٤٣﴾ خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذٰلِكَ الْيَوْمُ الَّذ۪ي كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٤٤﴾

19 – Şüphesiz insan hırslı yaratıldı.
20 – Kendisine şer dokunduğu zaman feryat eden,
21 – Kendisine hayır dokunduğu zaman çok cimri.
22 – Ancak namaz kılanlar müstesna.
23 – Onlar ki namazlarına devam ederler.
24 – Onlar ki mallarında belli bir hak vardır.
25 – Dilenci ve mahrum için.
26 – Onlar ki ceza gününü tasdik ederler.
27 – Onlar ki Rablerinin azabından korkarlar.

28 – Gerçekten Rablerinin azabı garantili değildir.

29 – Onlar ki namuslarını korurlar.

30 – Ancak eşlerine yahut sağ ellerinin sahip olduğu cariyelerine; çünkü onlar (bundan) kınanmazlar.

31 – Kim bunun ötesini ararsa, işte onlar haddi aşanlardır.

32 – Onlar ki emanetlerine ve sözlerine riayet ederler.

33 – Onlar ki şahitliklerini yerine getirirler.

34 – Onlar ki namazlarını muhafaza ederler.

35 – İşte onlar cennetlerde ikram edilenlerdir.

36 – Kafirlere ne oluyor da sana doğru devamlı bakıyorlar?

37 – Sağdan ve soldan bölük bölük.

38 – Onlardan her kişi Naim cennetine girdirilmesini umuyor.

39 – Hayır, gerçekten biz onları bildikleri şeyden yarattık.

40 – Yine hayır, doğuların ve batıların Rabbine ant içerim ki, biz elbette kadiriz.

41 – Onların yerine kendilerinden daha hayırlısını getirmeye. Biz geçilenler de değiliz.

42 – Öyleyse bırak onları, dalsınlar ve oynasınlar, tehdit edildikleri günlerine kavuşana dek.

43 – O günde kabirlerinden hızlıca çıkarlar, sanki dikili şeye (hedefe) hızla koşuyorlar.

44 – Gözleri yerde, onları bir horluk bürümüş olarak. İşte bu, tehdit edildikleri gündür.

"Şüphesiz insan hırslı yaratıldı": Mukatil, bundan Ümeyye bin Halef el – Cumahi kastedilmiştir, demiştir. Helu'da da yedi görüş vardır:

Birincisi: O bu ayeti takip eden şeylerle nitelenen kimsedir, bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ebu Ubeyde ile Zeccac da böyle demişlerdir.

İkincisi: O kendisine helal olmayan şeye hırslı kimsedir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O cimridir, bunu da Hasen ile Dahhak, demişlerdir.

Dördüncüsü: Pintidir, bunu da İbn Cübeyr, demiştir.

Beşincisi: Açgözlüdür, bunu da Mücahit demiştir.

Altıncısı: Canı sıkkın, sabırsızdır, bunu da İkrime, Katade, Mukatil ve Ferra, demişlerdir.

Yedincisi: Çok telaşlıdır, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Kendisine şer dokunduğu zaman" yani fakirlik geldiği zaman "feryat eder" sabretmez, sevabını Allah'tan beklemez. "Kendisine hayır dokunduğu zaman": Yani eline mal geçtiği zaman çok cimri" aziz ve celil olan Allah'ın hakkını vermez. "Ancak namaz kılanlar müstesna": Onlar Allah'a inanan kimselerdir. Neden musallin diyerek insandan çoğul şeklinde istisna etti? Çünkü insan cins ismidir. "Onlar ki namazlarına devam ederler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar farz namazlarını kaçırmazlar, bu mana İbn Mes'ud'un görüşünden alınmıştır.

İkincisi: Onlar namaz kılarken göz ucu ile sağa sola bakmazlar. Bunu da Ukbe bin Amir, demiş, Zeccac da tercih etmiş ve şöyle açıklamıştır: O, daim'den türemedir ki sakin duran demektir. Nitekim hadiste: O, durgun (sakin) suya idrar etmeyi yasakladı denilmiştir.

Üçüncüsü: Onlar nafileyi çok yaparlar, bunu da İbn Cüreyc, demiştir. "Onlar ki mallarında belli bir hak vardır": Bu ayetin ve arkasındakilerin şerhi Zariyat: 19'da geçmiştir. "Yevmüddin"in manasını da Fatiha'da beyan ettik. Bundan sonrasını da: Mü'minun: 7 ve 8'de şerh etmiştik. "Liemânâtihim": Yalnız İbn Kesir "liemanetihim" okumuştur. "Vellezine hüm bişehadatihim": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım rivayetinde, tekil olarak, "bişehadetihim" okumuşlardır. Hafs da Asım'dan rivayet ederek çoğul şeklinde "bişehadatihim" okumuştur. "Yerine getirirler": Yani şahitliklerini doğru yaparlar, hakkı gizlemezler. "Kafirlere ne oluyor da sana doğru devamlı bakıyorlar?": Bir grup kafir hakkında inmiştir, bunlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in etrafında oturur, Kur'an'la alay eder ve onu yalanlarlardı. Zeccac şöyle demiştir: Muhtı': Bir şeye gözünü ayırmaksızın bakandır, onlar Peygamber'e düşmanca bakarlardı. Muhtiin hakkındaki ihtilaf da İbrahim: 43 ve Kamer: 8'de geçmiştir.

"Anil yemini ve aniş şimali izin": Ferra şöyle demiştir: el – İzun: halkalar ve cemaatlerdir, tekili: İzet'tir. Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in etrafında oturur: Eğer bunlar, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in dediği gibi cennete girerse, biz mutlaka onlardan önce gireriz, derlerdi. Bunun üzerine "eyatmau küllümriin minhüm en yüdhale cennete naim" ayeti indi. İbn Mes'ud, Hasen, Talha bin Musarrif, A'meş ve Mufaddal da Asım'dan ye'nin fethi ve hı'nın zammı ile "en yedhule" okumuşlardır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: İziyn, izet'in çoğuludur, sübe ve sübiyn gibi ki öbek öbek topluluklardır.

"Hayır" bu olamaz "gerçekten biz onları bildikleri şeyden yarattık": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Meniden, sonra kan pıhtısından, sonra bir çiğnem etten; mana da şöyledir: Hiç kimse iddia ettiği şerefle cenneti hak edemez; çünkü herkesin aslı birdir, cennet ise ancak itaatle hak edilir.

İkincisi: Biz onları pislikten yarattık; iman etmedikleri takdirde cenneti ne ile hak ederler? Bişr bin Cehhaş şöyle rivayet etmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem "biz onları bildikleri şeyden yarattık" ayetini okudu, sonra da tükürdü: Aziz ve celil olan Allah şöyle diyor, dedi: Sen beni nasıl aciz bırakabilirsin ki seni bunun gibi bir şeyden yarattım! Sonra seni eli yüzü düzgün insan ettim, takım elbise giydin, yere gururla bastın; mal topladın, hakkını vermedin, sonunda can köprücük kemiğine gelince: Şunu sadaka ettim, dedin; o vakitte sadaka nerede?[3]

"Fela uksimu": Bunun üzerinde de el – Hakka: 38'de konuşmuştuk. Doğular ve batılardan maksat, her günün doğusu ve batısıdır. "Biz elbette kadirleriz, onların yerine kendilerinden daha hayırlısını getirmeye": Yani onlardan daha mükemmelini ve günah işledikleri takdirde dönüp Allah'a itaat edenini getirmeye, demektir. "Biz geçilenler değiliz": Bu da Vakıa: 60'da tefsir edilmiştir. "Bırak onları dalsınlar" batıla "oynasınlar" dünyalarında. "Hatta yulaku": İbn Muhaysın, yelkav yevmehümüllezi yuadun" şeklinde okumuştur ki, o da kıyamet günüdür. Bu emir ise de manası tehdittir. Müfessirler bunun kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir. Bunun, kıyamet gününe kavuşma olduğunu söylersek, nesih için bir anlam kalmaz. "O günde kabirlerden hızla çıkarlar": Yani koşu yapıyorlarmış gibi hızla atılırlar.

"Keennehüm ila nusubin": İbn Amir, Hafs da Asım rivayetinde nunun ve sadın zammesiyle okumuşlardır. İbn Cerir şöyle demiştir: O, ensab'ın tekilidir, onlar da taptıkları tanrılardır. Buna göre mana şöyle olur: Sanki onlar ibadet ettikleri tanrılarına koşuyorlar. İbn Kesir, Asım, Nafi, Hamze ve Kisai, nunun fethi ve sadın sükunu ile (nasbin) okumuşlardır. Bu da birinci okuyuşla aynı manayadır, ancak bu mastardır, mesela nasabtüş şey'e ensıbuhu nasben denir. Katade, manası şöyledir, demiştir: Sanki onlar dikili bir şeye (hedefe) doğru koşuyorlar. İbn Cerir de, yorumu şöyledir, demiştir: Sanki onlar dikili bir puta doğru koşuyorlar. İbn Abbas, Ebu Miclez ve Nahai, nunun ref'i ve sadın sükunu ile "nusbin" okumuşlardır. Hasen, Ebu Osman en – Nehdi ve

---

3 – İmam Ahmed, Müsned, 4/210; Hakim, Müstedrek, 2/502; İbn Mace, hadis no, 2707.

Asım el – Cahderi de nunun ve sadın birlikte nasbı ile "ila nasabin" okumuşlardır. Nasb, nusb ve nusub okunur. Ferra şöyle demiştir: Nasb ile nusb aynı manayadır, o da mastardır, çoğulu da: Ensab'tır. Zeccac da şöyle demiştir: Nasb ve nusub: Dikili bayraktır. Ferra da: İyfad (yufidun): Hızla koşmaktır, demiştir.

"Terhakuhum zilletün": Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza ve Amr bin Dinar tenvinsiz olarak ve mimin cerri (kesresi) ile "zilletü zalikel yevmi" okumuşlardır. Surenin kalan kısmının açıklaması da Mearic: 42'de geçmiştir.



71-NUH SURESİ

Mekke'de inmiştir. 28 ayettir.
Tamamı ittifakla Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّٓا اَرْسَلْنَا نُوحاً اِلٰى قَوْمِه۪ٓ اَنْ اَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١﴾
قَالَ يَا قَوْمِ اِنّ۪ي لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۙ ﴿٢﴾ اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوهُ وَاَط۪يعُونِۙ ﴿٣﴾
يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرْكُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۜ اِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ اِذَا جَٓاءَ
لَا يُؤَخَّرُۢ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Gerçekten biz Nuh'u kavmine gönderdik, kavmini kendilerine acıklı bir azap gelmeden önce uyar, diye.

2 – (Nuh) dedi: "Ey kavmim, gerçekten ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım".

3 – "Allah'a ibadet edin, O'ndan sakının. Bana itaat edin" diye.

4 – "Sizin için günahınızdan bağışlasın ve sizi belli bir süreye kadar ertelesin. Şüphesiz Allah'ın süresi, geldiği zaman ertelenmez, eğer bilseydiniz".

"En enzir kavmeke": Yani bien enzir kavmeke, demektir. "Acıklı azap" da: Suya boğmadır.

"Eni'budullahe": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Kisai ve Ali bin Nasr da Ebu Amr'dan, nunun zammı ile "enu'budullahe" okumuşlardır. Asım, Hamze, Abdülvaris de Ebu Amr'dan, nunun kesri ile "eni'budullahe" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Zamme ile okuyan kesreden hoşlanmaz.

"Ve etiuniye": Yakup her iki halde de ye ile okumuştur.

"Min zünubiküm": "Min" burada zaittir, mana da: Yağfir leküm zünubeküm, demektir. Bunu Süddi ile Mukatil, demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: "Min" buraya diğer eşyaların arasından günahları vurgulamak için getirilmiştir, bazı günahlar demek değildir. "fectenibür ricse minelevsan" *(Hac: 30)* ayetinde de böyledir. Bazı maani alimleri de, bunun ba'zı manasına olduğunu söylemişlerdir ki mana da şöyledir: İman vaktine kadar işlediğiniz günahları bağışlasın. "Sizi ertelesin" azaptan, "belli bir süreye kadar": O da ecellerinin sonudur, mana da şöyledir: Ecelleriniz geldiği zaman azap görmeden ölürsünüz. "Allah'ın süresi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O ölüm ecelidir, bunu da Mücahit, demiştir; o zaman mana şöyle olur: Allah'ın sizin için tesbit ettiği ecel geldiği zaman ertelenmez, o zaman da iman etmeniz mümkün olmaz.

İkincisi: O, öldükten sonra dirilme ecelidir, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Azap ecelidir, bunu da Süddi ile Mukatil, demişlerdir.

قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا ﴿٥﴾
فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا ﴿٦﴾ وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا
أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَأَصَرُّوا وَاسْتَكْبَرُوا
اسْتِكْبَارًا ﴿٧﴾ ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جِهَارًا ﴿٨﴾ ثُمَّ إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ
وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا ﴿٩﴾ فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا ﴿١٠﴾
يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا ﴿١١﴾ وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ
لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا ﴿١٢﴾ مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا

﴿١٣﴾ وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا ﴿١٤﴾ أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ
طِبَاقًا ﴿١٥﴾ وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا ﴿١٦﴾ وَاللَّهُ
أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا ﴿١٧﴾ ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا ﴿١٨﴾
وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ بِسَاطًا ﴿١٩﴾ لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا
﴿٢٠﴾ قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ
وَوَلَدُهُ إِلَّا خَسَارًا ﴿٢١﴾ وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا ﴿٢٢﴾ وَقَالُوا
لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ
وَنَسْرًا ﴿٢٣﴾ وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا ﴿٢٤﴾

5 – Dedi: "Rabbim, gerçekten ben kavmimi gece gündüz davet ettim."

6 – "Davetim onların ancak kaçmalarını artırdı".

7 – "Gerçekten ben onları, senin onları bağışlaman için ne zaman davet etti isem, parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler. Direttiler ve büyüklük taslamakla büyüklük tasladılar".

8 – "Sonra gerçekten ben onları açıkça davet ettim".

9 – "Sonra gerçekten ben onlara açıkladım ve gizlemekle gizli söyledim",

10 – Dedim: "Rabbinize istiğfar edin. Çünkü O, çok bağışlayandır".

11 – "Üzerinize göğü(n yağmurunu) bol bol göndersin.

12 – "Size mallarla ve oğullarla yardım etsin; sizin için bahçeler kılsın; sizin için ırmaklar kılsın".

13 – "Size ne oluyor da Allah için vakar ummuyorsunuz?"

14 – "O ki sizi gerçekten aşama aşama yarattı".

15 – Görmedin mi, Allah yedi gökleri kat kat nasıl yarattı?

16 – Onlarda ay'ı nur, güneşi de bir lamba kıldı.

17 – Allah sizi yerden bitirmekle bitirdi.

18 – Sonra sizi oraya geri gönderecek ve sizi bir çıkarışla çıkaracak.

19 – Allah yeri sizin için bir döşek kıldı.

20 – Ondan geniş yollara gitmeniz için.

21 – Nuh dedi: "Rabbim, gerçekten onlar, bana isyan ettiler ve malı ve çocuğu ancak zararını artıran o kimseye uydular".

22 – Çok büyük bir tuzak kurdular".

23 – Dediler: "Tanrılarınızı bırakmayın; ne Vedd'i ne Suva'ı, ne Yağus'u ne Yauk'u ne de Nesr'i bırakmayın".

24 – "Gerçekten çoklarını saptırdılar. Zalimlerin sapıklığından başka bir şeylerini artırma".

"Davetim onların ancak kaçmalarını artırdı": Yani imandan uzaklaşmalarını artırdı. "Gerçekten ben onları ne zaman davet ettiysem" iman ve taate "parmaklarını kulaklarına tıkadılar" sesimi işitmemeleri için. "Elbiselerine büründüler", beni görmemeleri için yüzlerini kapattılar. "Direttiler" küfürlerinde "ve büyüklük tasladılar" sana iman etmekten ve bana tabi olmaktan. "Sonra gerçekten ben onları açıkça davet ettim": Davetimi açıktan yaptım. İbn Abbas: En yüksek sesimle, demiştir. "Sonra gerçekten onlara açıkladım": Yani onlara açık daveti tekrarladım "ve gizlemekle gizli söyledim": İbn Abbas şöyle demiştir: Her adamla gizlice teker teker konuştum, onu senin birlik ve ibadetine davet ettim. "Dedim: Rabbinize istiğfar edin": Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah yağmurlarını kesti va kadınlarını kırk yıl kısır bıraktı. Nuh onlara şöyle dedi: "Rabbinize istiğfar edin": Şirkten, yani birleyerek O'ndan bağışlanmanızı dileyin. "Üzerinize göğün bol bol yağmurunu göndersin": Bunu da En'am'ın başında, ayet: 6'da şerh etmiş idik. Kelamın manası şöyledir: Onlara imanın kendilerine dünya ve ahiretin hayrını toplayacağını haber verdi.

"Size ne oluyor da Allah için vakar ummuyorsunuz?": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Allah için ululuk görmüyorsunuz, bunu da Ferra ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: Allah'ın azametinden korkmuyorsunuz, bunu da Ferra ile İbn Kuteybe, demiştir.

Üçüncüsü: Allah'a itaati hak görmüyorsunuz, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Dördüncüsü: İman ve tevhitten iyi sonuç ummuyorsunuz, bunu da Zeccac, demiştir. "O ki sizi gerçekten aşama aşama yarattı": Yani nefsinizde O'nun birliğini gösteren işaret koydu; sizi meniden, sonra kan pıhtısından yavaş yavaş yaratarak kemale erdirdi. İbn Enbari şöyle demiştir: Tavr: Hâl ve durumdur, çoğulu: Etvar'dır. İbn Faris de şöyle de-

miştir: Tavr: Defa (tur), demektir, tavren bade tavrin de dönem dönem manasınadır. Tavrdan görünüşlerin ve ahlakın farklılığı kastedilmiştir, diyenler vardır; mesela uzunluk, kısalık vs. gibi. Sonra da onlara ikrar ettirdi: "Elem terev keyfe halakallahu seba semavatin tıbaka" dedi: İbn Mes'ud ile İbn Ebi Able, kafın iki esresi ile elifsiz olarak "tıbakın" okumuşlardır. Biz de bunu Mülk suresi, ayet: 3'te açıklamıştık.

"Onlarda ay'ı bir nur kıldı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ayın yüzü göklerden tarafadır, arkası da yerden tarafadır, yer halkını aydınlattığı gibi göklerin halkını da aydınlatır. Güneş de öyledir. Bu da Abdullah bin Amr'ın görüşüdür.

İkincisi: Ay dünya göğündedir. "Fihinne" demesi, onları tek bir şey gibi kabul etmesindendir: mesela: Eteytü beni temim (Temim oğullarına geldim) dersin ki ancak birilerine gelmişsindir. Rekibtüs süfüne (gemilere bindim) dersin ki, ancak birine binmişsindir. "Güneşi de bir lamba kıldı": Alemlerin aydınlandığı lamba. "Allah sizi yerden bitirdi": Yani yaratılmanızın başı yerdendir, demektir ki o da Adem'dir, "bitirmekle (nebata): Halil şöyle demiştir: Manası: Fenebettüm nebata (bitmekle bittiniz). Zeccac da şöyle demiştir: "Nebaten" manaya göredir, çünkü enbeteküm'ün manası: Cealeküm tenbütune nebata (sizi bitmekle bitirdi) demektir. İbn Kuteybe de: Burada mastarların babı değişmiştir, demiştir; çünkü o nebete'den gelmiştir (enbete'den gelmeli idi. Mütercim). "Ve tebettel ileyhi tebtila" *(Müzzemmil: 8)* de öyledir, o da "bettele" fiilinden gelmiştir (tebettele'den gelmeli idi. Mütercim). Şair de şöyle demiştir:

İşin hayırlısı önceden planladığındır;
Yoksa arkasına düşüp kovaladığın değildir.

Burada da itteba'tü babından getirmiştir *(aslında tetebbuan demeli idi. Mütercim).*

Bir başkası da şöyle demiştir:

Eğer isterseniz yeniden başlarız.

Mastarlar fiillerine uymayarak da gelir, çünkü fiillerin babları değişse de manası birdir.

"Sübülen ficaca": Ferra: Geniş yollardır, demiştir.

"Vettebeu menlem yezidhu maluhu ve veleduhu": Medine halkı, İbn Amir ve Asım, lamın ve vavın fethi ile "ve veleduhu" okumuşlar; kalan ise, vavın zammı ve lamın sükunu ile "vulduhu" okumuşlardır. Zeccac: İkisi bir manayadır, demiştir, mesela arab, urb ve acem, ucm gibi. Hasen, Ebu'l Aliye, İbn Ya'mur ve Cahderi, vavın kesri ve lamın sü-

kunu ile "ve vilduhi" okumuşlardır. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Uyruklar ve fakirler reislere ve büyüklere uydular.

"Ve mekeru mekren kübbara": Ebu Reca ile Ebu İmran, kâfın ref'i, be de şeddesiz olarak "kübaran" okumuşlardır. İbn Ya'mur, Ebu'l - Cevza ve İbn Muhaysın, kâfın kesri, be de şeddesiz olarak, "kibaren" okumuşlardır. Mana da "kebiren" demektir; kebir de kübar da denilir. Biz de bunu Sad suresinin başında şerh etmiştik. "Mekr (tuzak)ın manası da bozgunculuk etmektir. Zira reisler kendilerine tabi olanları Nuh'a iman etmekten men etmişlerdi. "Latezerünne aliheteküm" tanrılarınıza ibadeti bırakmayın, dediler. "Vela tezerünne vedden": Ebu Cafer ile Asım vavın zammı ile, diğerleri ise, fethi ile okumuşlardır. Bu ve bundan sonraki isimler putlarının adlarıdır. Tefsirde şöyle gelmiştir: Bunlar iyi kimselerin isimleridir, bunlar Adem'le Nuh arasında yaşamışlardı. Kendilerinden sonra gelenler de onların ibadetlerini almışlardı. İblis onlara: Onların heykellerini yapsanız daha aktif ve ibadete daha istekli olursunuz, dedi. Onlar da bunu yaptılar. Sonra onların ardından başka bir kavim yetişti, İblis onlara da: Sizden öncekiler bunlara taparlardı, dedi; onlar da taptılar. Puta tapma o andan itibaren başladı. O heykellere de bu isimler verildi; çünkü bunlar o isimlerin sahipleri idiler. Şöyle de denilmiştir: Bunlar Adem'in bazı evlatlarının isimleridir, bazıları ölmüştü. Şeytan onlara: "Onların heykellerini yapmamı ister misiniz? Onları hatırlarsınız?" dedi ve onların heykellerini yaptı. Sonra biri öldü; onun da heykelini yaptı, nihayet beş heykel oluştu. Sonra aradan uzun zaman geçti; Allah'a ibadeti bıraktılar. Şeytan onlara: "Neden bir şeylere ibadet etmiyorsunuz?" dedi. Onlar da: Kime tapalım?" dediler. O da: "İşte tanrılarınız, onların heykellerini mabedinizde görmüyor musunuz?" dedi. Onlar da tapmaya başladılar. Zeccac şöyle demiştir: Bu putlar Nuh kavmine ait idi, sonra Araplara geçti; Vedd, Kelb kabilesinin, Suva', Hemedan'ın, Yağus ile Yauk, Kinane oğullarının, Nesr de Himyer'in putları idi. Mukatil şöyle demiştir: Suva', Hüzeyl'in, Yauk, Hemadan'ın, Yeğus da Murad'ın bir kolu olan Gatif oğullarının putları idi. Şöyle de denilmiştir: Tufan olunca bu putları kapladı, toprağın altında kaldı. Tufandan sonra meydana çıkınca bu adı geçenlere intikal etti. "Vedd" erkek suretinde, "Suva" kadın suretinde, "Yağus" aslan suretinde, "Yauk" at suretinde, "Nesr" de akbaba suretinde idi.

"Gerçekten çoklarını saptırdılar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Putlar insanlardan çoğunu saptırdılar, yani insanlar onların yüzünden saptılar.

İkincisi: Büyükler insanlardan çoğunu saptırdılar. "Zalimlerin artırma" yani kafirlerin "ancak sapıklığını artır": Bu da Nuh'un onlara bedduasıdır; çünkü Allah ona, artık onlar iman etmezler diye bildirmişti.

مِمَّا خَطِيٓـَٔاتِهِمْ اُغْرِقُوا فَاُدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
اَنْصَارًا ﴿٢٥﴾ وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْاَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ
دَيَّارًا ﴿٢٦﴾ اِنَّكَ اِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوٓا اِلَّا فَاجِرًا
كَفَّارًا ﴿٢٧﴾ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِنًا
وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ اِلَّا تَبَارًا ﴿٢٨﴾

25 – "Günahlarından dolayı suya boğuldular, ateşe sokuldular. Kendileri için Allah'tan başka yardımcılar bulamadılar".

26 – Nuh dedi: "Rabbim, yeryüzünde kafirlerden yurt tutan bırakma".

27 – "Şüphesiz sen eğer onları bırakırsan, kullarını saptırırlar; ancak ahlaksız ve kızıl kafir doğururlar".

28 – "Rabbim, beni, anamı babamı ve mü'min olarak evime gireni, mü'min erkekleri ve mü'min kadınları bağışla! Zalimlerin de ancak helakini artır!"

"Mimma hatiatihim": "Ma" zaittir, mana da: Min hatiatihim, yani hatalarından dolayı, o sebeple suya boğuldular, demektir. Ebu Amr "mimma hatayahüm" okumuş; Ebu'l – Cevza ile Cahderi de, elifsiz olarak "hatietihim" okumuşlardır. "Suya boğuldular, ateşe sokuldular": İbn Saib, mana şöyledir, demiştir: Ahirette ateşe gireceklerdir. Mazi, istikbal yerine kullanılmıştır; çünkü va'd haktır. Bu, çoğunluğun görüşüdür. Dahhak da şöyle demiştir: Dünyada ateşe sokuldular; çünkü onlar bir taraftan suya gark olurken bir taraftan da suyun içinde yanıyorlardı.

"Kendileri için Allah'tan başka yardımcılar bulamadılar": Yani kendilerini Allah'ın azabından koruyacak bir kimse bulamadılar, demektir.

"Deyyara": İbn Kuteybe: Ehaden, yani bir kimse, demektir. Ma biddari min deyyarin denir ki: Mabiha min ehadin (evde kimse yoktur)

demektir. O, dâr kökünden gelir, yani eve konan kimse yoktur, manasınadır. Zeccac şöyle demiştir: Aslı: Deyvar'dır, fey'al vezninde, vav ye'ye kalb olunup sonra da biri diğerine idgam olunmuştur. Nuh onlara niçin böyle beddua etti? Çünkü Allah Teala ona: "Kavminden ancak şimdiye kadar inanan iman eder" *(Hud: 36)* diye vahyetmişti.

"Kullarını saptırırlar": Şöyle ki onlardan bir adam, çocuğunu Nuh'a götürür, onu tasdik etmekten onu ikaz ederdi.

"Ancak ahlaksız ve kızıl kafir doğururlar": Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah Teala Nuh'a onlardan mü'min doğmayacağını bildirdi. Bunun içindir ki itaat dairesi dışına çıkan ahlaksızı bildi.

"Rabbim, beni ve ebeveynimi bağışla": Hasen şöyle demiştir: Çünkü onlar mü'min idiler. Ebu Bekr es – Sıddik, Said bin Müseyyeb, İbn Cübeyr, Cahderi ve el – Cevnî, sakin ye ile tekil olarak, "velivalidiy" okumuşlardır. İbn Mes'ud, Ebu'l – Aliye, İbn Ya'mur, Zühri ve Nahai, elifsiz ve tesniye olarak "ve liveledeyye" okumuşlardır. "Velimen dehale beytiye": Asım da Hafs rivayetinde ye'nin fethi ile "beytiye" okumuştur. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Evine gireni, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Mescidine gireni, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Gemisine bineni, bunu da Salebi nakletmiştir.

"Mü'min erkekleri ve mü'min kadınları": Bu da bütün iman edenler için geneldir. "Zalimlerin artırma": Yani kafirlerin "ancak helakini" artır. Tebar helak demektir, "tebberna tetbira" *(Furkan: 39)* da bundandır.



72-CİN SURESİ

Mekke'de inmiştir. 28 ayettir. İttifakla Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قُلْ اُو۫حِيَ اِلَيَّ اَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُٓوا اِنَّا سَمِعْنَا قُرْاٰنًا عَجَبًاۙ ﴿١﴾
يَهْد۪ٓي اِلَى الرُّشْدِ فَاٰمَنَّا بِه۪ۜ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَٓا اَحَدًاۙ ﴿٢﴾ وَاَنَّهُ تَعَالٰى
جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًاۙ ﴿٣﴾ وَاَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سَف۪يهُنَا
عَلَى اللّٰهِ شَطَطًاۙ ﴿٤﴾ وَاَنَّا ظَنَنَّٓا اَنْ لَنْ تَقُولَ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللّٰهِ
كَذِبًاۙ ﴿٥﴾ وَاَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْاِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ
فَزَادُوهُمْ رَهَقًاۙ ﴿٦﴾ وَاَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ اَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ اَحَدًاۙ ﴿٧﴾
وَاَنَّا لَمَسْنَا السَّمَٓاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلِئَتْ حَرَسًا شَد۪يدًا وَشُهُبًاۙ ﴿٨﴾ وَاَنَّا
كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِۜ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْاٰنَ يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَصَدًاۙ
﴿٩﴾ وَاَنَّا لَا نَدْر۪ٓي اَشَرٌّ اُر۪يدَ بِمَنْ فِي الْاَرْضِ اَمْ اَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًاۙ

﴿١٠﴾ وَاَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذٰلِكَ كُنَّا طَرَآئِقَ قِدَدًا ﴿١١﴾ وَاَنَّا
ظَنَنَّا اَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللّٰهَ فِي الْاَرْضِ وَلَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا ﴿١٢﴾ وَاَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا
الْهُدٰٓى اٰمَنَّا بِهٖ فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهٖ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا ﴿١٣﴾
وَاَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ اَسْلَمَ فَاُولٰٓئِكَ
تَحَرَّوْا رَشَدًا ﴿١٤﴾ وَاَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا
﴿١٥﴾ وَاَنْ لَوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَاَسْقَيْنَاهُمْ مَآءً غَدَقًا
﴿١٦﴾ لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهٖ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا ﴿١٧﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – De ki gerçekten bana vahyolundu ki, cinlerden bir bölük: "Gerçekten biz acayip bir Kur'an işittik" dediler.

2 – "Doğruyu gösteriyor; biz de ona iman ettik. Rabbimize hiç kimseyi asla ortak koşmayacağız".

3 – "Gerçek şu ki, Rabbimizin büyüklüğü pek yücedir. Ne bir eş ne de bir evlat edinmedi".

4 – "Gerçek şu ki, beyinsizimiz, Allah'a karşı saçma söyledi".

5 – "Gerçekten biz, insanların ve cinlerin Allah'a karşı yalan demeyeceğini zannetmiştik".

6 – "Gerçek şu ki, insanlardan birtakım erkekler cinlerden birtakım erkeklere sığınıyorlar; onların taşkınlıklarını artırıyorlardı".

7 – "Gerçek şu ki, onlar da sizin gibi, Allah'ın hiç kimseyi asla diriltmeyeceğini zannettiler".

8 – "Gerçek şu ki, biz göğe dokunduk; onun kuvvetli bekçilerle ve alevlerle doldurulmuş olduğunu gördük".

9 – "Gerçek şu ki, biz dinlemek için ondan oturacak yerlere otururidik. Artık şimdi kim dinlerse, kendisi için gözetleyen bir alev bulur".

10 – "Gerçekten biz bilmiyoruz; yeryüzündekilere şer mi istendi yoksa Rabbi onlara bir hayır mı istedi?"

11 – "Gerçekten bizden iyiler de vardır ve bizden bunun aşağısında olanlar da vardır. Biz çeşitli mezheplere ayrılmıştık".

12 – "Gerçekten biz yeryüzünde Allah'ı aciz bırakamayacağımızı ve kaçmakla onu yine aciz bırakamayacağımızı anladık".

13 – "Gerçekten biz o hidayeti işittiğimiz zaman, ona iman ettik. Artık kim Rabbine iman ederse, eksiklikten de haksızlıktan da korkmaz".

14 – "Gerçekten içimizden Müslümanlar da vardır ve içimizden zulmedenler de vardır. Artık kim Müslüman olursa, işte onlar, doğruyu araştırdılar".

15 – "Zulmedenlere gelince, onlar cehenneme odun oldular".

16 – "Şöyle ki eğer onlar yolda dosdoğru gitselerdi, mutlaka onlara bol bir su içirirdik".

17 – "Onları bunda denememiz için. Kim de Rabbinin zikrinden yüz çevirirse, onu çetin bir azaba sokar".

"De ki: Gerçekten bana vahyolundu ki, cinlerden bir bölük işitti": Bu ayetin iniş sebebini Ahkaf: 29'da zikretmiştik. Orada dinleme sebeplerini, "nefer" kelimesinin manasını ve kaç kişi olduğunu da zikretmiştik. "Acayip bir Kur'an" ise belagatinden dolayı şaşılan demektir. "Doğruya götürüyor": Yani tevhit ve iman gibi yerinde olan şeylere davet ediyor. "Rabbimize hiç kimseyi asla ortak koşmayacağız": Yani mahlukundan hiçbirini O'na denk tutmayacağız, demektir. Bundan İblis'i kastetikleri de söylenmiştir ki, Allah'a şirk koşmada onu dinlemeyeceğiz, demektir.

"Ve ennehu teala ceddü Rabbina": Kurralar bu surede on iki yerdeki hemze üzerinde ihtilaf etmişlerdir, onlar da şunlardır: "Ve ennehu teala", "ve ennehu kâne yekulu", "ve enna zanenna", "ve ennehu kâne ricalün", "ve ennehüm zannu", "ve enna lemesna", "ve enna künna", "ve ennala la nedri", ve "enna minna", "ve enna zanenna enlen nucizellahe", "ve enna lemma semi'na", "ve enna minna". Buralarda İbn Amir, Hamze, Kisai, Halef ve Hafs rivayetinde Asım meftuh okumuşlar; Ebu Cafer de "ve ennehu teala", "ve ennehu kâne yekulu", "ve ennehu kâne ricalün" ayetlerinde onlara katılmıştır. Diğerlerini ise meksur okumuştur. Ötekiler de kesre ile okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Nahivcilerin bu surede tercihleri; vahiyden olanda "enne" şeklinde fetha, cinlerin sözünden olanda da "inne" şeklinde kesredir. Bu da "inna semina kuranen aceben" kavline matuftur. Buna göre mana şöyle olur: "Gerçek şu ki, Rabbimizin büyüklüğü pek yücedir" "ve gerçek şu ki, beyinsizimiz şöyle derdi". Meftuh okuyanlara gelince, nahivcilerden biri, o da Ferra'dır, bunun "feamenna bihi"ve biennehu teala ceddü rabbina deki he'ye matuf olduğunu ve diğerleri-

nin de bu minvalde bulunduğunu söylemiştir. Bu kıyas bakımından kötüdür, çünkü üç harekeyi de kabul eden mütemekkin he'nin üzerine ancak harfi cer'i izhar etmekle atıf mümkündür. Fakat yine de "amenna bihi"nin manası nazar-ı dikkate alınabilir; o zaman mana: Ve saddekna ennehu teala ceddü rabbina (gerçek şu ki Rabbimizin yüceliğini tasdik ettik) şeklinde olur. Müfessirlerin "teala ceddü rabbina"nın manasında da yedi görüşleri vardır:

Birincisi: Rabbimizin kudreti, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Rabbimizin zenginliği, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Rabbimizin celali (ululuğu), bunu da Mücahit ile İkrime, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Rabbimizin azameti, bunu da Katade, demiştir. *Beşincisi:* Rabbimizin emri, bunu da Süddi, demiştir. *Altıncısı:* Zikrinin ve azametinin yüceliği, bunu da Mukatil, demiştir. *Yedincisi:* Rabbimizin mülkü, methi ve saltanatı, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. "Gerçek şu ki beyinsizimiz derdi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O (beyinsiz) İblis'tir, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: O, kafirlerdir, bunu da Mukatil, demiştir. "Şatat da: Haksızlık, yalan ve aşırılıktır ki o da O'na ortak ve evlat nispet etmektir. Sonra cinler şöyle dediler: "Enna zanenna en len tekulel insü velcinnü alallahi şetata": Yakup kafın fethi ve vavın şeddesiyle "en len tekavvele" okumuştur, mana da şöyledir: Biz onları, "Allah'ın eşi (zevcesi) ve çocuğu var" demelerinde doğru olduklarını zannettik. Kur'an dinleyinceye kadar onların yalan söyleyeceklerine ihtimal vermedik. Aziz ve celil olan Allah şöyle diyor: "Gerçek şu ki, insanlardan bir takım erkekler cinlerden birtakım erkeklere sığınıyorlar": Bu da şöyle olurdu: Cahiliye döneminde biri sefere çıkıp ta çölde gecelemek durumunda kalınca: "Kavminin beyinsizlerinin şerrinden şu vadinin efendisine sığınırım der" sabaha kadar onların himayesinde kalırdı. Kerdem bin Ebissaib'in hadisi de ondandır, diyor ki: Babamla beraber bir ihtiyaç için sefere çıktım; bu da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Mekke'de ilk çıktığı günlerde idi, geceyi bir çobanın yanında geçirmek durumunda kaldık. Gece yarılanınca bir kurt geldi, sürüden bir kuzuyu kapıp kaçtı. Çoban sıçradı ve seslendi: Ey vadinin büyüğü, sana dehalet ettim, dedi. Görmediğimiz biri: Ey kurt, onu bırak, diye seslendi. Baktık ki kuzu koşarak geliyor; nihayet sürüye katıldı; üzerinde de bir ısırık izi yoktu. Bunun üzerine Allah, Resul'üne: "Gerçek şu ki, insanlardan birtakım erkekler..." ayetini indirdi.

"Onların taşkınlıklarını artırıyorlardı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İnsanlar onlara sığınmakla cinlerin taşkınlıklarını artırıyorlardı. Bunu da Hasen, demiştir. Mana da şöyledir: İnsanlar cinlerin efendilerine sığınınca, efendileri: Biz cinlere de insanlara da hükmettik, dediler.

İkincisi: Cinler insanların taşkınlıklarını artırdılar, bunu da Zeccac, demiştir. Ebu Ubeyde de: Onların beyinsizlik ve aşırılıklarını artırdılar, demiştir. İbn Kuteybe de: Sapıklıklarını artırdılar, demiştir: Rehk'ın aslı: Ayıp ve kusurdur, "fülanün yerhaku fi dinihi" sözü de ondandır ki, dininde kusurludur, demektir.

"Gerçekten onlar zannettiler": Aziz ve celil olan Allah diyor ki: Cinler zannettiler, "sizin zannettiğiniz gibi" ey müşrik insanlar, öldükten sonra dirilme yoktur, dediğiniz gibi. Cinler de şöyle dediler: "Biz göğe dokunduk": Yani ona geldik, "onun kuvvetli bekçilerle doldurulmuş olduğunu gördük": O da onu şeytanların kulak hırsızlığı etmesinden korumalarıdır. "Ve şühüba": Şühüb, ışık saçan yıldızdır. "Gerçek şu ki biz dinlemek için ondan oturacak yerlere otururduk": Yani dinlerdik, şimdi ise Muhammed sallallahu aleyih ve sellem'in gönderilmesinden sonra dinlemeye çalıştık, üzerimize alev topu atıldı. "Rasad"ın manası da, atmak için gözetleyen demektir. "Gerçekten biz bilmiyoruz, yeryüzündekilere şer mi istendi" Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem gönderilmekle; çünkü onu inkar edip helak oluyorlar "yoksa Rableri onlara bir hayır mı istedi?" O da iman edip doğru yolu bulmalarıdır. Bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Bu, cinlerin kafirlerinin sözleridir, mana da şöyledir: Bilmiyoruz, yıldız atılması ihdas edildikten sonra yeryüzündekilere kötülük mü düşünüldü yoksa iyilik mi? Bunu da Ferra, demiştir. Sonra kendi hallerinden haber verip şöyle dediler: "Gerçekten bizden iyiler de vardır": Onlar da ihlaslı mü'minlerdir. "Ve bizden bunun aşağısında olanlar da vardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerdir.

İkincisi: Onlar müşrikler değil kötü kimselerdir. "Künna taraika kıdeda": Çeşitli görüşleri olan mezhepler demektir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Taraik'ın tekili: Tarikat'tır, kıded'in tekili de, kıdde'dir ki sınıflar, cinsler ve milletlerdir. Hasen şöyle demiştir: Cinler de sizin gibidir: Onların da Kaderiyeleri, Mürcie ve Rafizileri vardır.

"Gerçekten biz zannettik" yani kesin bildik, "yeryüzünde Allah'ı aciz bırakamayacağımızı": Yani bize bir şey yapmak istediği zaman elinden kurtulamayacağımızı, "ve kaçmakla yine O'nu aciz bırakamayacağımızı": Yani nerede olursak olalım bize yetişeceğini anladık,

demektir. "Gerçekten biz hidayeti işittiğimiz zaman": Hidayet Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in getirdiği Kur'an'dır "ona iman ettik": Yani onun aziz ve celil olan Allah tarafından olduğunu tasdik ettik. "Artık kim Rabbine iman ederse, eksiklikten korkmaz". Yani sevabının azalacağından, "haksızlıktan da": Yani zulümden de başına gelecek bir kötülükten de korkmaz. "Gerçekten içimizde Müslümanlar da vardır": Mukatil: Allah'a ihlasla kulluk edenler, demiştir "ve bizden zulmedenler de vardır": Onlar da azılı ifritlerdir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kasitun: Haksızlık edenlerdir. Kasata denir ki, haksızlık etti, demektir; eksata da adalet etti, demektir. Müfessirler: Onlar kafirlerdir, demişlerdir. "Artık kim Müslüman olursa, işte onlar, doğruyu araştırdılar": Yani onu izlediler ve hedeflediler, demektir. "Şöyle ki eğer onlar yolda dosdoğru gitselerdi": Yani hidayet yolunda gitselerdi, demektir. Bu da İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Hasen, Mücahit, Katade ve Süddi'nin görüşleridir. Zeccac da bunu tercih etmiş ve şöyle demiştir: Çünkü et – tarikat burada eliflamlıdır, marifedir. O nedenle hidayet yolu olması gerekmektedir. Bazıları da bundan küfür yolu kastedilmiştir, demişlerdir. Bunu da Muhammed bin Ka'b, Rebi, Ferra, İbn Kuteybe ve İbn Keysan, demişlerdir. Birinciye göre mana şöyledir: Eğer iman etselerdi, elbette onlara bolluk verirdik. "Onları denememiz için": Yani imtihana çekmemiz için, o zaman nasıl şükredeceğinize bakardık. Maen ğadeka: Bol su demektir. Neden örnek olarak su zikredildi? Çünkü bütün hayır yağmurdadır. Hayrın sebebi olması hasebiyle onun yerine zikredildi. İkinciye göre de mana şöyle olur: Eğer küfrün üzerinde dursalardı da hepsi kafir olsalardı, onları denemek için ve gazap olarak çok mal verirdik, sonra da onlara azap ederdik. Şöyle de denilmiştir: Sularınnı çoğaltır, Nuh kavmi gibi onları da boğardık. "Kim de Rabbinin zikrinden yüz çevirirse": Yani Kur'an'dan, demektir, "yeslükhü (onu sokar)": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, nun ile "neslükhü" okumuşlar; Asım, Hamze ve Kisai de ye ile okumuşlardır. "Çetin bir azaba": İbn Kuteybe: Zor bir azaba demiştir. Tesa'adenil emrü denir ki, iş bana zor geldi, demektir. Hazreti Ömer'in şu sözü de öyledir: Ma tesa'adeni şeyün ma tesa'adeni hitbetün nikahi (bana hiçbir şey nikah konuşması kadar zor gelmedi). Bunun aslının suud (yukarı çıkmak) olduğunu zannediyoruz, çünkü o zor ve meşakkatli bir şeydir. Ondan türeyenler de bu manalarda kullanılmıştır. Tefsirde onun cehennemde zorla çıkılması istenen bir dağ olduğu da söylenmiştir. Bunu da "seurhikuhu sauda" *(Müddessir: 17)* kavlinde zikredeceğiz, inşallah.

وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اَحَدًا ﴿١٨﴾ وَاَنَّهُ لَمَّا قَامَ
عَبْدُ اللّٰهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا ﴿١٩﴾ قُلْ اِنَّمَا اَدْعُوا رَبّ۪ي
وَلَا اُشْرِكُ بِه۪ٓ اَحَدًا ﴿٢٠﴾ قُلْ اِنّ۪ي لَٓا اَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا ﴿٢١﴾
قُلْ اِنّ۪ي لَنْ يُج۪يرَن۪ي مِنَ اللّٰهِ اَحَدٌ وَلَنْ اَجِدَ مِنْ دُونِه۪ مُلْتَحَدًا
﴿٢٢﴾ اِلَّا بَلَاغًا مِنَ اللّٰهِ وَرِسَالَاتِه۪ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاِنَّ
لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَدًا ﴿٢٣﴾ حَتّٰٓى اِذَا رَاَوْا مَا يُوعَدُونَ
فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ اَضْعَفُ نَاصِرًا وَاَقَلُّ عَدَدًا ﴿٢٤﴾ قُلْ اِنْ اَدْر۪ٓي
اَقَر۪يبٌ مَا تُوعَدُونَ اَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبّ۪ٓي اَمَدًا ﴿٢٥﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ
فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِه۪ٓ اَحَدًا ﴿٢٦﴾ اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَسُولٍ فَاِنَّهُ
يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِه۪ رَصَدًا ﴿٢٧﴾ لِيَعْلَمَ اَنْ قَدْ اَبْلَغُوا
رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ وَاَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَاَحْصٰى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا ﴿٢٨﴾

18 – Gerçekten mescitler Allah'ındır. Artık Allah'la beraber hiçbir kimseye ibadet etmeyin.

19 – Gerçek şu ki, Allah'ın kulu O'na dua etmek için kalktığı zaman neredeyse üzerinde keçeler gibi olacaklardı (üzerine çullanacaklardı).

20 – De ki. "Ancak ben Rabbime dua ederim ve O'na hiç kimseyi şirk koşmam".

21 – De ki: "Şüphesiz ben sizin için ne bir zarara ne de bir hayra sahip değilim".

22 – De ki: "Şüphesiz ben, beni Allah'tan hiçbir kimse asla kurtaramaz ve ben asla O'ndan başka bir sığınak bulamadım".

23 – "Ancak Allah'tan ve mesajlarından bir tebliğ (ederim). Kim Allah'a ve Peygamberine isyan ederse, şüphesiz onun için, içinde ebedi kalacağı cehennem ateşi vardır".

24 – Nihayet tehdit edildikleri şeyi gördükleri zaman, kimin yardımcı bakımından daha zayıf ve sayıca daha az olduğunu bilecekler.

25 – De ki: "Bilmiyorum, tehdit edildiğiniz şey yakın mı yoksa Rabbim onun için bir süre kılacak mı?

26 – (Rabbim) gaybi bilendir; gaybine kimseyi muttali kılmaz.

27 – Ancak beğendiği bir elçi müstesna. Çünkü O, onun önüne ve arkasına gözetleyiciler dizer.

28 – Bilin ki Rablerinin mesajlarını gerçekten tebliğ etmişler. O da onların yanındakini kuşatmış ve her şeyi saymakla (adam akıllı) saymıştır.

"Gerçekten mescitler Allah'ındır": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Mescitler namaz evleridir, bunu da İbn Abbas, demiştir. Katade de şöyle demiştir: Yahudi ve Hıristiyanlar mabetlerine girdikleri zaman şirk koşarlardı; aziz ve celil olan Allah Müslümanlara mescitlerine girdikleri zaman ihlaslı olmalarını emretti.

İkincisi: Mescitler, kulun secde organlarıdır, bunu da Said bin Cübeyr ile İbn Enbari demiş; Ferra da bunu zikretmiştir. O zaman mana şöyle olur: Bu organlarla O'ndan başkasına secde etmeyin.

Üçüncüsü: Burada mescitlerden maksat, bütün mahallerdir, bunu da Hasen, demiştir. O zaman da mana şöyle olur: Bütün yer secde mahallidir; onun üzerinde Halık'ından başkasına secde etmeyin.

Dördüncüsü: Mescitler, secdedir, çünkü o mescidin çoğuludur. Secettü sücuden ve mesciden, denir, tıpkı: Darabtü filardı darben ve madriben denildiği gibi. Sonra çoğul yapılır: Mesacide ve medaribe, denilir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Buna göre tekili, cimin fethi ile mesced olur, mana da şöyledir: O'na ihlas gösterin, O'ndan başkasına secde etmeyin. Sonra Allah Teala cinlere dönüp şöyle dedi: "Gerçek şu ki, Allah'ın kulu kalktığı zaman": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem, "Ona dua etmek için" yani ibadet etmek için demektir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, açıklaması Ahkaf: 29'da geçtiği üzere Batnınahle'de ibadet ediyordu, "neredeyse üzerinde keçeler gibi olacaklardı (libeda)": Çoğunluk, lamın kesri ve be'nin fethi ile "libeda" okumuşlardır. Hişam, İbn Amir'den rivayet ederek ve İbn Muhaysın da, lamın zammı ve benin de fethi ile şeddesiz olarak "lübeda" okumuşlardır. Ferra: İki okuyuşun da manası birdir, demiştir; libde ve lübde, denilir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Neredeyse birbirlerinin sırtına bineceklerdi. Yere serilen keçeye libd denilmesi de bundandır. Lebede bir şeyi bir şeye ilave etmektir. Hasen ile Cahderi'nin de içlerinde olduğu bir grup, lamın zammı ve benin şeddesi ile "lübbeda" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Bu okuyuşa

göre lübbed, erkeklerin sıfatı olur; tıpkı: Rukka' ve ruku, sücced ve sucud gibi. Zeccac da şöyle demiştir: O, labid'in çoğuludur, raki' ve rükka' gibi. Ayetin manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Bu, Allah Teala'nın cinlerin halini hikaye ederek onlardan haber vermesidir, mana da şöyledir: Allah'ın kulu namaz kılmak için kalktığı zaman neredeyse cinler izdihamdan ve Kur'an'ı dinlemeye şevklerinden dolayı birbirlerinin sırtlarına bineceklerdi. Bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Bu, cinlerin kavimlerine döndükleri zaman söyledikleri sözdür; onlara Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabını ve ruku ve secdede ona uymalarını nitelediler, sanki şöyle dediler: Namaz için kalktığı zaman onun üzerinde keçeler gibi oluyorlar. Bu mana da İbn Cübeyr rivayetinde İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem davete kalktığı zaman insanlar ve cinler keçe gibi olup ona karşı gösteri yaptılar, getirdiği hakkı iptal etmek istediler. Bunu da Hasen, Katade ve İbn Zeyd, demişlerdir.

"Kul innema ed'u rabbi": Asım ile Hamze bu şekilde elifsiz olarak, "kul innema ed'u rabbi" okumuşlar; diğerleri ise Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den haber tarzında "kale" okumuşlardır. Mukatil de şöyle demiştir: Mekke kâfirleri, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Sen eşi görülmemiş büyük bir şey getirdin, dediler; bunun üzerine de bu ayet indi.

"De ki: Şüphesiz ben, sizin için bir zarara sahip değilim": Yani onu sizden uzaklaştıramam, "size bir hayır da getiremem": Buna ancak Allah sahiptir, ben değil. "De ki: Şüphesiz ben, beni Allah'tan hiçbir kimse asla kurtaramaz": Yani eğer O'na isyan edersem, beni O'ndan kimse kurtaramaz. Çünkü onlar: Davet ettiğin şeyi bırak, biz seni koruruz, demişlerdi. "Ve ben asla O'ndan başka bir sığınak bulamam": Bunu da Kehf: 27'de açıklamıştık. "Ancak Allah'tan tebliğ etmem müstesna": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, "sizin için ne bir zarara ne de bir hayra sahip değilim" kavlinden istisnadır, ancak ben tebliğ ederim, demektir.

İkincisi: Eğer O'nun mesajını iletmezsem, beni Allah'tan kimse kurtaramaz, demektir. Birincisini İbn Saib, ikincisini de Mukatil, demiştir. Bazıları da, mana şöyledir demişlerdir: Beni Allah'ın azabından kimse kurtaramaz, meğer ki Allah'ın benimle gönderilen mesajını tebliğ edeyim. İşte beni kurtaracak olan o tebliğdir. "Kim Allah'a ve Peygamberine isyan ederse" iman ve tevhidi terk etmekle, demektir.

"Nihayet gördükleri zaman" yani kafirler, "tehdit edildikleri şeyi" dünyada azabı demektir ki o da öldürülmedir. Ahirette de "kimin yardımcı bakımından daha zayıf ve sayıca daha az olduğunu bilecekler": Yani askeri ve yardımcısı demektir ki, onlar mıdır yoksa mü'minler midir? "De ki: Bilmiyorum, tehdit edildiğiniz şey" azap "yakın mıdır, yoksa Rabbim onun için bir süre kılar mı?": Yani bir sınır ve son koyar mı? Çünkü gaybın bilgisi bir tek Allah'ındır. "Muttali kılmaz": Yani bildiği gaybı insanlardan hiçbirine bildirmez. "Ancak beğendiği bir elçi müstesna": Çünkü onlara gaybı bildirmesi de onların doğruluk delillerindendir. Mana da şöyledir: O kimi risalet için seçmişse onu dilediği gaypten haberdar eder. Bunda şuna delil vardır ki kim yıldızların gaybi göstereceğini iddia ederse kafirdir. Sonra elçiyi haberdar ettiği o şeyi muhafaza edeceğini zikredip "onun önüne dizer (diker)" dedi. Yani o elçinin önüne demektir "ve arkasına gözetleyiciler": Yani vahyi şeytanlar çalıp da kahinlere ulaştırmasın, onlar da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem insanlara haber vermeden önce onu duyurmasınlar diye ona koruyucu melekler verir. Zeccac ise şöyle demiştir: Meleğin önüne ve arkasına gözetleyiciler koyar. Şöyle de denilmiştir: Vahyin önüne bunu koyar. Russad: Gözetleyici meleklerdir ki inen vahyi şeytanlar dinlemesin diye şeytanları uzaklaştırırlar.

"Bilmesi için": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem bilsin ki Cebrail mesajı ona iletmiştir. Bunu da İbn Cübeyr, demiştir.

İkincisi: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem bilsin ki kendinden önceki peygamberler "Rablerinin mesajlarını tebliğ ettiler" ve Allah da onu muhafaza edip onları müdafaa etmiştir.

Üçüncüsü: Peygamberleri yalanlayanlar bilsinler ki peygamberler Rablerinin mesajlarını tebliğ etmişlerdir. Bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Aziz ve celil olan Allah bunu varlık aleminde sevap getirecek şekilde açık olarak bilsin, bu "Allah sizden cihat edenleri henüz bilmedi" *(Al-i İmran: 142)* kavli gibidir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Beşincisi: Peygamber bilsin ki peygamberler ona gelmişler, başkasına ise ulaşmamışlardır. Bunu da Zeccac zikretmiştir. Rüveys, Yakup'tan, meçhul olarak ye'nin zammı ile "liyuleme" okuduğunu rivayet etmiştir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Te ile "litaleme" de okunmuştur ki cinler bilsin ki peygamberler Rablerinden dinlemeyi umdukları şeyleri getirmişlerdir. "Onların yanındakini kuşatmıştır": Yani Allah, Peygamberlerin yanındaki şeyi bilmiştir "ve her şeyi saymakla (teker teker) saymıştır": Öyle ki gözünden bir zerre ve bir hardal tanesi bile kaçmamıştır.



73-MÜZZEMMİL SURESİ

Mekke'de inmiştir. 20 ayettir.

Tamamı icma ile Mekki'dir. Ancak İbn Abbas'tan: Ondan şu iki ayet müstesnadır, dediği rivayet edilmiştir: "Vasbir ala ma yekulune" ile arkasındaki ayet *(Müzzemmil: 10, 11)*. İbn Yesar ile Mukatil de şöyle demişlerdir: Onda bir ayet Medeni'dir, o da şudur: "İnne rabbeka yalemu enneke tekumu" *(Müzzemmil: 20)*.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُۙ ﴿١﴾ قُمِ الَّيْلَ اِلَّا قَل۪يلًاۙ ﴿٢﴾ نِصْفَهُٓ اَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَل۪يلًاۙ
﴿٣﴾ اَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ تَرْت۪يلًاۜ ﴿٤﴾ اِنَّا سَنُلْق۪ي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَق۪يلًا ﴿٥﴾
اِنَّ نَاشِئَةَ الَّيْلِ هِيَ اَشَدُّ وَطْـًٔا وَاَقْوَمُ ق۪يلًاۜ ﴿٦﴾ اِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا
طَو۪يلًاۜ ﴿٧﴾ وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْت۪يلًاۜ ﴿٨﴾ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَك۪يلًا ﴿٩﴾ وَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا
جَم۪يلًا ﴿١٠﴾ وَذَرْن۪ي وَالْمُكَذِّب۪ينَ اُو۬لِي النَّعْمَةِ وَمَهِّلْهُمْ قَل۪يلًا ﴿١١﴾ اِنَّ

لَدَيْنَآ اَنْكَالًا وَجَحِيمًاۙ ﴿١٢﴾ وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا اَلِيمًا ﴿١٣﴾ يَوْمَ
تَرْجُفُ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلًا ﴿١٤﴾ اِنَّآ اَرْسَلْنَآ
اِلَيْكُمْ رَسُولًاۙ شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَآ اَرْسَلْنَآ اِلٰى فِرْعَوْنَ رَسُولًاۜ ﴿١٥﴾
فَعَصٰى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَاَخَذْنَاهُ اَخْذًا وَبِيلًا ﴿١٦﴾ فَكَيْفَ تَتَّقُونَ
اِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًاۗ ﴿١٧﴾ اَلسَّمَآءُ مُنْفَطِرٌ بِه۪ۜ كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولًا ﴿١٨﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ey o (elbisesine) bürünen,

2 – Gece kalk, ancak birazı hariç,

3 – Yarısını yahut ondan biraz eksilt.

4 – Yahut üzerine artır ve Kur'an'ı ağır okumakla tane tane oku.

5 – Gerçekten biz senin üzerine ağır bir söz bırakacağız.

6 – Gerçekten gece kalkması o, oturaklıkça da daha ağır ve sözce de daha sağlamdır.

7 – Gerçekten senin için gündüz (olayların içinde) uzun bir yüzme vardır.

8 – Rabbinin adını an ve O'na çekilmekle çekil.

9 – Doğunun ve batının Rabbi. O'ndan başka İlah yoktur. O'nu vekil edin.

10 – Onların dediklerine sabret ve onlardan güzelce ayrılmakla ayrıl.

11 – Beni nimet sahibi yalanlayanlarla baş başa bırak ve onlara biraz süre tanı.

12 – Gerçekten yanımızda bukağılar ve yakıcı ateş vardır.

13 – Boğaza tıkanan yiyecek ve acıklı bir azap vardır.

14 – O günde ki yer ve dağlar sarsılır ve dağlar kayan bir kum yığını olur.

15 – Gerçekten biz size bir Peygamber, üzerinize bir şahit gönderdik, Fir'avn'e bir peygamber gönderdiğimiz gibi.

16 – Fir'avn o peygambere karşı geldi; biz de onu çetin bir yakalamakla yakaladık.

17 – Eğer inkar ederseniz, çocukları ihtiyar kılacak bir günden nasıl korunacaksınız?

18 – Onunla gök yarılmış. O'nun va'di yerine getirilmiştir.

"Ya eyyühel müzzemmilü": Übey bin Ka'b, Ebu'l – Aliye, Ebu Miclez, Ebu İmran ve A'meş, te'yi açık olarak (idgamsız) "el – mütezemmilü" okumuşlardır. İkrime ile İbn Ya'mur, te'nin hazfi ve şeddesiz za ile "el – müzemmilü" okumuşlardır. Lügatçiler şöyle demişlerdir: El – Müzzemmil: Elbiselerine bürünen demektir. Aslı el – mütezemmilü'dür, te zeye idgam edilmiştir. Tezemmele: Ne olursa olsun elbisesine bürünendir. Zeccac şöyle demiştir: Te'nin zeye idgam edilmesi, mahreçlerinin yakın olmasındandır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Cebrail'in ilk geldiği günlerde korkusundan elbisesine bürünürdü; sonra ona alıştı. Süddi de: Uykuya bürünmüş, demiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Evden çıktı, elbisesini giymişti, Cebrail ona: Ey elbisesine bürünen diye seslendi. Bundan peygamberlik elbisesine bürünen murat edilmiştir, diyenler olmuştur. İkrime de ayetin manasında şöyle demiştir: Zümmilte hazel emre fe kum bihi (bu işi üstlendin; onu yerine getir) denilir. Ona neden Peygamber ve Resul, diye hitap edilmedi? Çünkü o zamanlar henüz tebliğ etmemişti, vahyin daha başlangıcında idi.

"Gece kalk": Yani namaz için, gece namaza kalkmak ona farz idi. "İlla kalilen nisfehu" Bu leyl'den bedeldir, sanki: Darebtü zeyden re'sehu (Zeyd'e, başına vurdum) demiş gibidir. Zeyd'i zikretmesi, sözü pekiştirmek içindir. Çünkü o: Darebtü re'se zeydin (Zeyd'in başına vurdum) sözünden daha etkilidir, mana da şöyledir: Gecenin yarısını kalk, ancak azı hariç. "Yahut ondan biraz eksilt": Yani yarısından. "Veyahut üzerine artır": Yani yarısının. Müfessirler şöyle demişlerdir: Yarıdan üçte bire kadar eksilt veya üçte ikiye kadar artır; böylece namaz süresinde ona genişlik verilmiştir; çünkü sınırlı değildi. Kendisiyle beraber bir grup mü'min de namaza kalkıyorlardı. Kendisine de onlara zor geldi; adam kalkardı, kaç rekat kıldığını ve geceden ne kadarı kaldığını bilmezdi; bu nedenle vacip miktarı eda edememek korkusu ile bütün geceyi namazla geçirirdi. Bu "şüphesiz Rabbin senin gecenin üçte ikisine yakın kısmını namazla geçirdiğini bilir" *(Müzzemmil: 20)* ayetiyle hem kendisinden hem de onlardan kaldırıldı. Bu, bir bölük müfessirin görüşüdür. Şöyle demişlerdir: Kur'an'da bundan başka sonu başını nesheden sure yoktur. Bir topluluk da gece namazının onun hakkında "geceden sana mahsus olmakla nafile kıl" *(İsra: 79)* ayetiyle, mü'minler hakkında da beş vakit namazla neshedildiğini söyle-

mişlerdir. Şöyle de denilmiştir: Ümmetten neshedilmiş, onun hakkında ise sonuna kadar farz olarak kalmıştır. Şöyle de denilmiştir: Ona farz idi, mü'minlere değildi. Bu farzın ne kadar sürdüğü konusunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bir sene. İbn Abbas şöyle demiştir: Elbisesine bürünmenin başı ile sonu arasında bir yıl vardır.

İkincisi: On altı ay, bunu da Maverdi, nakletmiştir. "Kur'an'ı tertil üzere oku": Tertil'i de Furkan: 32'de zikretmiştik.

"Gerçekten biz senin üzerine ağır bir söz bırakacağız": O da Kur'an'dır. Ağırlığı üzerinde de altı görüş vardır:

Birincisi: Vahiy indiği zaman ona ağır gelirdi; bu da Hazreti Aişe'nin görüşüdür, o şöyle demiştir: Çok soğuk bir günde ona vahiy geldiğini gördüm; o hal geçtiğinde alnından terler akıyordu.[1]

İkincisi: Onun farz ve hükümleri ile amel etmek ağırdır, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: O, kıyamet gününde mizanda ağırdır. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Dördüncüsü: O heybetlidir, nitekim akıllı adama: Vakarlı ve ağırbaşlı, denir.

Beşincisi: O hafif de değildir, saçma da değildir; çünkü o, aziz ve celil olan Rabbin kelamıdır. Bunu da Ferra demiştir.

Altıncısı: O sağlamlık, açıklık ve yararlılık bakımından ağırlığı olan bir sözdür, nitekim: Bu sağlam sözdür, denir, yeni söylenmiş söz için. Bunu da Zeccac zikretmiştir.

"Gerçekten gece kalkması": İbn Mes'ud ile İbn Abbas: O, Habeş dilinde gece kalkmaktır, demişlerdir. O gecenin belli bir vaktinde midir yoksa hepsinde midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O gecenin tamamındadır, İbn Ebi Müleyke, İbn Abbas'tan: Bütün gece için geçerlidir, dediğini rivayet etmiştir. Dilciler de bu kanaattedirler. İbn Kuteybe: Gece kalkması gece saatleridir, demiştir. Neşe'tü kökünden gelir ki, başlamak ve oluşmaktır. Zeccac da şöyle demiştir: Gece kalkması onda olan her şeydir. Ebu Ali el – Farisi de şöyle demiştir: Sanki gece kılınan namaz veya gece yapılan amel demiş, gibidir.

---

1 - Buhari, Bedülvahy, bab, 2; Bedülhalk, bab, 6; Müslim, Fedail, hadis no, 78; Tirmizi, Menakıb, bab, 7; Nesei, İftitah, bab, 37; Malik, Muvatta', Kur'an, hadis no, 7; Ahmed, Müsned, 6/158, 163, 257.

İkincisi: O gecenin belli bir vaktidir, bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O akşamla yatsı arasıdır, bunu da Enes bin Malik, demiştir.

İkincisi: O, uyuduktan sonra kalkmaktır, bu da Hazreti Aişe ile İbn el - A'rabi'nin görüşüdür. İmam Ahmed, Mervezi rivayetinde bunu açıkça ifade etmiştir.

Üçüncüsü: O yatsıdan sonradır, bunu da Hasen, Mücahit, Katade ve Ebu Miclez, demişlerdir.

Dördüncüsü: O gecenin başıdır, bunu da Ata ile İkrime, demişlerdir.

Beşincisi: O gecenin sonunda kalkmaktır, bunu da Yeman ile İbn Keysan, demişlerdir.

"Hiye eşeddü vat'en": İbn Amir ile Ebu Amr, vavın kesri ve med ile "vitaen" okumuşlardır, o da vata'tü fülanan ala keza muvataeten ve vitaen sözünden gelir ki biri ile uyuşmaktır. Şunu demek istemiştir: Gece okumasında kalp, dil ve kulak Kur'an'ı anlamada ve manasını sağlam çıkarmada daha iyi anlaşır. "Liyuvatıu iddete ma harremallah" *(Tevbe: 37)* kavli de bundandır. Diğerleri ise vavın fethi ve hemze-i maksura ile vat'en okumuşlardır, mana da şöyledir: O, namaz kılan için gündüz saatlerinden daha ağırdır. Bu da Arapların: İşteddet alelkavmi vatetüs sultan sözünden gelir ki: Devlet ağır şeyler istemektir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in: "Allah'ım, Mudar'a baskını ağırlaştır"[2] sözü de bundandır. İki okuyuşun manasını İbn Kuteybe zikretmiştir. İbn Muhaysın da, vavın ve tının fethi ile medsiz olarak, "eşeddü vataen" okumuştur.

"Sözce de daha ağırdır": Yani sözü daha içten ve dinlenir niteliktedir; zira gecede sesler diner, okuma daha ihlaslı olur. Kalp de okunanı anlamak için kendini iyice verir. Duyması ve anlaması için bir engel kalmaz.

"Gerçekten senin için gündüz (olayların içinde) uzun bir yüzme vardır": Yani uykun ve dinlenmen için rahatlık vardır; sen de gece olayını ibadetine ayır. Bunu İbn Abbas ile Ata, demişlerdir. Hazreti Ali, İbn Mes'ud, Ebu İmran ve İbn Ebi Able, noktalı hı ile "sebhan" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Bunun da manası lügat itibarı ile doğrudur; kad sebahtül kutne denir ki: Pamuğu ditmek ve kabartmaktır. O zaman mana şöyle olur: Gündüzün senin için uzun ve geniş meşguliyet vardır. *(Mealdeki mana buna uygundur. Mütercim)*

---

2 - Müttefekunaleyh. Ebu Hureyre hadisi.

"Rabbinin adını an": Yani gündüz an "ve O'na çekilmekle çekil": Mücahit: O'na gerçek manada ihlas göster, demiştir. İbn Kuteybe de: Ona çekil, demiştir ki, betteltüş şey'eden gelir ki bir şeyi koparmaktır. Zeccac da şöyle demiştir: Her şeyi koparарak (bırakarak) ibadette ona çekil. Hazreti Meryem'e: Betul denilmesi bundandır; çünkü o, her şeyden kesilmiş, kendini Allah'a ibadete vermişti. Sadakatün betletün tabiri de bundandır ki: Sahibinden alakası kesilmiş, Allah rızası için verilmiş sadaka demektir. Esas mastar tebettele tebettülen'dir, Allah Teala'nın "tebtilen" demesi, tebettül manası itibarı iledir. "Rabbul meşrıkı": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım da Hafs rivayetinde, ref' ile "rabbu" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze, Kisai, Asım da Ebu Bekir rivayetinde kesr ile (rabbi) okumuşlardır. Bundan sonrası da Şuara: 28'de geçmiştir. "Onların dediklerine sabret" yalanlama ve eziyetlerine. "Ve onlardan güzelce ayrılmakla ayrıl": Telaş etmeden. Bu ayet müfessirlere göre kılıç ayetiyle neshedilmiştir. "Beni yalanlayanlarla baş başa bırak": Yani onlara aldırma, onlara ben yeterim, demektir. "Nimet sahibi": Yani nimet içinde yüzen demektir. Bundan kimlerin kastedildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Bedir'de yemek verenlerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Onlar Muğire bin Abdullah oğullarıdır, bunu da Mukatil bin Süleyman, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar dalga geçenlerdir ki Kureyş'in eşraf ve yiğitleridir, bunu da Salebi, demiştir.

"Onlara biraz süre tanı": Hazreti Aişe şöyle demiştir: Aradan az bir zaman geçmişti ki Bedir savaşı patlak verdi. Bazı müfessirler de bu ayetin kılıç ayetiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir ki doğru değildir.

"Gerçekten yanımızda bukağılar vardır": "Enkâl": Bağdır, tekili nikl'dir. "Cahim"in manasını da Bakara: 119'da şerh etmiştik. "Boğaza tıkanan yiyecek": Bu da boğazdan rahat geçemeyecek yiyecek demektir. Bunda da müfessirlerin dört görüşü vardır:

Birincisi: O boğaza saplanan dikendir ki ne ileri gider ne de çıkar. Bunu da İbn Abbas ile İkrime, demişlerdir. *İkincisi:* Zakkumdur, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Kuru dikendir, bunu da Zeccac, demiştir. *Dördüncüsü:* Zakkum, irin ve kuru dikendir. Bunu da Salebi nakletmiştir.

"Yevme tercuful ardu": Bu da "İnne ledeyna enkalen" kavli ile mansuptur, mana da şöyledir: Kafirleri cezalandırır, onlara azap eder

"yer sarsıldığı gün": Yani en şiddetli şekilde sarsılıp hareket ettiği gün, demektir.

"Dağlar olur": Mukatil, mana şöyledir, demiştir: Dağlar şiddet ve kuvvetten sonra kum yığını olur. Ferra: "Kesib", kumdur, "mehil" de altı hareket ettiği için üstü göçen yığındır, demiştir. Araplar: Mehil ve mehyul derler, mekil ve mekyul gibi. Zeccac da şöyle demiştir: Kesib'in çoğulu küsban'dır, o da büyük kum yığınıdır. Mehil ise akan, kayan, demektir.

"Gerçekten biz size gönderdik": Yani Mekke halkına demektir, "bir Peygamber" yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i gönderdik. "Üzerinize bir şahit olarak" tebliğ ettiğine ve iman edenin imanına, küfredenin küfrüne şahit demektir. "Fir'avn'e bir peygamber gönderdiğimiz gibi" o da Musa aleyhisselam'dır. Vebil ise şiddetli demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: O, istevbeltül mekane sözünden gelir ki bir yerin havası dokunmaktır. Keleün müstevbelün de: Sindirilmeyen ottur. Zeccac da: Vebil, çok ağır, dokunaklı şeydir, demiştir. Bundan dolayı büyük yağmura: Vabil, denir. Mukatil de şöyle demiştir. Çetin bir yakalamadan maksat: Suya boğmaktır. Bu; Fir'avn'in başına geldiği gibi inanmadıkları takdirde Mekke kafirlerinin de başına azap gelmekle onları korkutmadır.

"Eğer inkar ederseniz bir günden nasıl korunacaksınız?": Yani o günün azabından demektir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: O günün azabından ne ile korunacaksınız ki onun korkusundan küçükler yaşlanmadığı halde saçları ağarır. Übey bin Ka'b ile Ebu İmran, nun ile "necalül vidane" okumuşlardır.

"Essemaü münfatırrün bih": Sema müzekker de müennes de olur, burada müzekker kullanılmıştır. Şair de şöyle demiştir:

Eğer gök bir kavmi kendine kaldırsa,
Biz de bulutla beraber ona yetişirdik.

Zeccac şöyle demiştir: Göğün müzekkerliği iki kısımdır:

Birincisi: Sema, sekf (tavan) manasına olması hasebi iledir.

İkincisi: İmreetün murdıun sözüne nisbetledir ki mana: Essama zatü infitarin, demektir, murdıun de zatü rıdaın, demektir. İbn Kuteybe de, ayetin manası şöyledir, demiştir: Essama münşakkun bih, yani fihi demektir ki gök o günde parçalanır anlamındadır.

"O'nun va'di yerine getirilmiştir": Çünkü O, ölüleri diriltmeyi va'detmiştir, bu da mutlaka olacaktır.

اِنَّ هٰذِهٖ تَذْكِرَةٌۚ فَمَنْ شَٓاءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّهٖ سَب۪يلًا ﴿١٩﴾
اِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ اَنَّكَ تَقُومُ اَدْنٰى مِنْ ثُلُثَيِ الَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَٓائِفَةٌ
مِنَ الَّذ۪ينَ مَعَكَۜ وَاللّٰهُ يُقَدِّرُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَۜ عَلِمَ اَنْ لَنْ تُحْصُوهُ فَتَابَ
عَلَيْكُمْ فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِۜ عَلِمَ اَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضٰىۙ وَاٰخَرُونَ
يَضْرِبُونَ فِي الْاَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِۙ وَاٰخَرُونَ يُقَاتِلُونَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِۘ
فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُۙ وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا
حَسَنًاۜ وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ
خَيْرًا وَاَعْظَمَ اَجْرًاۜ وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٢٠﴾

19 – Şüphesiz bu, bir öğüttür. Dinleyen Rabbine bir yol bulur.

20 – Şüphesiz Rabbin bilir ki gerçekten sen gecenin üçte ikisinden daha az, yarısını ve üçte birini kalkıyorsun. Seninle beraber olanlardan bir grup da (öyle). Geceyi ve gündüzü Allah takdir eder. Onu sayamayacağınızı bildi de size tövbe bahşetti. Artık Kur'an'dan kolay geleni okuyun. Sizden gerçekten hastalar olacağını bildi. Bir kısmı da yeryüzünde seyahat edecek, Allah'ın lütfundan arayacaklar. Bir kısmı da Allah yolunda savaşacaklar. Artık ondan kolay geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin ve Allah'a güzel bir ödünç verin. Kendiniz için önden gönderdiğiniz hayrı, onu Allah katında daha hayırlı ve sevapça daha büyük bulursunuz. Allah'a istiğfar edin. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Şüphesiz bu" yani Kur'an ayetleri, "bir öğüttür": Yani bir hatırlatma ve nasihattir. "Dileyen Rabbine bir yol edinir": İman ve itaat etmekle.

"Şüphesiz Rabbin bilir ki gerçekten sen daha az kalkıyorsun": Edna daha az, demektir. "Min sülüseyil leyli ve nisfehu ve sülüsehu" İbn Kesir ile Kufe halkı fe'nin ve se'nin fethi ile okumuşlardır. Diğerleri ise ikisinin de kesri ile okumuşlardır.

"Seninle beraber olanlardan bir grup da": Yani mü'minlerden, demektir. "Geceyi ve gündüzü Allah takdir eder": Yani o ikisinin mik-

tarını bilir, gece ne kadar kalktığınız miktarı bilir. "Onu sayamayacağınızı bildi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ne gecenin üçte ikisini ne gecenin üçte birini ne de gecenin üçte ikisini kalkmaya gücünüzün yetmeyeceğini bildi. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Gece vakitlerini tam muhafaza edemezsiniz, bunu da Ferra, demiştir. "Size tövbe bahşetti": Sizi bağışladı ve yükünüzü hafifletti. "Artık kolay geleni okuyun" size kolay geleni okuyun "Kur'an'dan": Yani namazda, belirli bir vakit tayin etmeksizin. Hasen: O, akşam ve yatsı namazlarında okunandır, demiştir. Sonra Allah Teala mazeretlerini dile getirip şöyle dedi: "Sizden gerçekten hastalar olacağını bildi" onlar gece kalkmaya dayanamazlar. "Bir kısmı da yeryüzünde seyahat edecek" onlar ticaret için sefer yapanlardır. "Allah"ın lütfundan arayacaklar": Yani rızkından demektir ki onlar da gece kalkmaya dayanamazlar. "Bir kısmı da Allah yolunda savaşacaklar": Onlar da mücahitlerdir ki gece kalkamazlar. "Artık Kur'an'dan kolay geleni okuyun": Alimler bunun Müslümanlar hakkında beş vakit namazla neshedildiğini söylemişlerdir. Bu da "namazı dosdoğru kılın" emridir. Yani beş vakit namazı vaktinde kılın, demektir. "Allah'a güzel bir ödünç verin": Bunun açıklaması da Hadid: 18'de geçmiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: Bu sıla-i rahim ve misafir ağırlama gibi zekat dışı şeylerdir. "Kendiniz için önden gönderdiğiniz hayrı, onu Allah katında bulursunuz": Yani sevabını ahirette bulursunuz, demektir. "Hüve hayran" Ebu Ubeyde, mana: Teciduhu hayran, demiştir. Zeccac da "hüve" ayırmak için gelmiştir, demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Hayırlı" demek, sizin verdiğinizden daha üstün demektir. "Sevabı daha büyük" ölüm anına bıraktığınız vasiyetten, demektir.

74-MÜDDESSİR SURESİ

Mekke'de inmiştir. 56 ayettir.

O, ittifakla Mekki'dir. Mukatil ise onda bir ayet Medeni'dir, demiştir, o da "Vema cealna iddetehüm illa fitneten" *(Müddessir: 31)* ayetidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
يَٓا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُۙ ﴿١﴾ قُمْ فَاَنْذِرْۙ ﴿٢﴾ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْۙ ﴿٣﴾ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْۙ ﴿٤﴾ وَالرُّجْزَ
فَاهْجُرْۙ ﴿٥﴾ وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُۙ ﴿٦﴾ وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْۜ ﴿٧﴾ فَاِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِۙ ﴿٨﴾
فَذٰلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَس۪يرٌۙ ﴿٩﴾ عَلَى الْكَافِر۪ينَ غَيْرُ يَس۪يرٍ ﴿١٠﴾ ذَرْن۪ي وَمَنْ خَلَقْتُ
وَح۪يدًاۙ ﴿١١﴾ وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًاۙ ﴿١٢﴾ وَبَن۪ينَ شُهُودًاۙ ﴿١٣﴾ وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْه۪يدًاۙ
﴿١٤﴾ ثُمَّ يَطْمَعُ اَنْ اَز۪يدَۗ ﴿١٥﴾ كَلَّاۜ اِنَّهُ كَانَ لِاٰيَاتِنَا عَن۪يدًاۜ ﴿١٦﴾ سَاُرْهِقُهُ صَعُودًاۜ ﴿١٧﴾
اِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَۙ ﴿١٨﴾ فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَۙ ﴿١٩﴾ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَۙ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ نَظَرَۙ ﴿٢١﴾
ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَۙ ﴿٢٢﴾ ثُمَّ اَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَۙ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُۙ

﴿٢٤﴾ إِنْ هَٰذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ ﴿٢٥﴾ سَأُصْلِيهِ سَقَرَ ﴿٢٦﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرُ
﴿٢٧﴾ لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ ﴿٢٨﴾ لَوَّاحَةٌ لِلْبَشَرِ ﴿٢٩﴾ عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ ﴿٣٠﴾ وَمَا
جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ
كَفَرُوا لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزْدَادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا وَلَا
يَرْتَابَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ
وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَٰذَا مَثَلًا كَذَٰلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ
وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرَىٰ
لِلْبَشَرِ ﴿٣١﴾ كَلَّا وَالْقَمَرِ ﴿٣٢﴾ وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ ﴿٣٣﴾ وَالصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ ﴿٣٤﴾
إِنَّهَا لَإِحْدَى الْكُبَرِ ﴿٣٥﴾ نَذِيرًا لِلْبَشَرِ ﴿٣٦﴾ لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ ﴿٣٧﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ey o (elbisesine) sarınan,

2 – Kalk uyar.

3 – Rabbini tekbir et.

4 – Elbiselerini temizle.

5 – Azaba götürecek şeyleri terk et.

6 – Çoğunu bekleyerek verme.

7 – Rabbin için sabret.

8 – O boruya üfürüldüğü zaman,

9 – İşte o, o gün çok zor bir gündür.

10 – Kafirlere kolay olmayan (bir gündür).

11 – Beni baş başa bırak o kimse ile ki onu tek yarattım.

12 – Ona uzun boylu mal verdim.

13 – Hazır oğullar (verdim).

14 – Onun için serdikçe serdim.

15 – Sonra da artırmamı umuyor.

16 – Hayır, çünkü o, ayetlerimiz için çok inatçı idi.

17 – Onu yokuşa sardıracağım.

18 – Gerçekten o düşündü, ölçtü.

19 – Kahrolsun, nasıl ölçtü?

20 - Sonra kahrolsun, nasıl ölçtü?

21 – Sonra baktı,

22 – Sonra kaşlarını çattı, surat astı.

23 – Sonra arkasını döndü, kibirlendi.

24 – "Bu, ancak nakledilen bir sihirdir" dedi.

25 – "Bu, ancak insan sözüdür" dedi.

26 – Onu Sekar'a atacağım.

27 – Sekar nedir, bilir misin?

28 – Bir şey koymaz, bırakmaz.

29 – Deriyi çok kavurucudur.

30 – Üzerinde on dokuz (melek) vardır.

31 – Ateşin sahiplerini ancak melekler kıldık ve sayılarını da ancak kafirler için bir sınama kıldık ki, kendilerine kitap verilenler kesin inansınlar, iman edenlerin imanı artsın ve kitap verilenlerle mü'minler şüphe etmesinler ve kalplerinde hastalık olanlarla kafirler: "Allah bu misalle ne istedi?" desinler, diye. İşte Allah dilediğini böyle şaşırtır ve dilediğine hidayet eder. Rabbinin ordularını ancak O bilir. O insan için ancak bir öğüttür.

32 – Hayır, ay'a andolsun,

33 – Arkasını döndüğü zaman geceye andolsun,

34 – Ağardığı zaman sabaha andolsun ki,

35 – Gerçekten o (cehennem), elbette en büyük (belalar)dan biridir.

36 – İnsan için bir uyarıcı olarak.

37 – Sizden ileri gitmek yahut geri kalmak isteyen için.

İniş sebebi: Buhari ile Müslim, Sahih'lerinde Cabir bin Abdullah'tan şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bize şöyle konuştu: Bir ay Hira dağında kaldım, sonunda aşağı indim, vadinin ortalarına gelince, bana seslenildi, önüme, arkama, sağıma, soluma baktım; kimseyi göremedim. Sonra bir daha seslenildi, başımı kaldırdım, onu yani Cebrail aleyhisselam'ı havada gördüm; hemen Hatice'ye koştum, beni bürüyün, beni bürüyün (üzerimi örtün) dedim. Bunun üzerine aziz ve celil olan Allah: "Ey elbise-

sine sarınan, kalk uyar" ayetlerini indirdi.[1] Müfessirler şöyle demişlerdir: Peygamber, Cebrail'i görünce bayıldı, ayılınca Hatice'nin yanına girdi, su istedi, üzerine döktü ve: Üzerimi örtün, dedi. Üzerine bir kadife örttüler; Cebrail ona geldi: "Ey o elbisesine sarınan", dedi. Übey bin Ka'b, Ebu İmran ve A'meş, te'yi açık olarak "el – mütedessir" okumuşlar; Ebu Reca, İkrime ve İbn Ya'mur, te'yi atarak, "el – müddessir" okumuşlardır. Dilciler: "el – müddessir"in aslı, el – mütedessir; te dal'a idgam edilmiştir, demişlerdir. Nitekim aynısını el – mütezemmil'de de söylemiştik. Bu, cumhura göre elbiseye sarınmak manasına tedsirden gelir. Mananın: Ey peygamberlik libasına bürünen ve ağırlığını taşıyan, şeklinde olduğu da söylenmiştir. İkrime de: Düssirte hazel emre fekum (bu işi üstlendin, onu yerine getir) deyiminden gelir, demiştir.

"Kalk uyar": Mekke kafirlerini uyar, eğer, Allah'ın birliğini kabul etmezlerse, demektir. "Rabbini tekbir et": Yani O'nu putperestlerin dediklerinden tenzih et. "Elbiselerini temizle": Bunda da sekiz görüş vardır:

Birincisi: Onu günah ve gaddarlık üzerine giyme, Gaylan bin Seleme es – Sekafi, şöyle demiştir:

Allah'a şükür, ben günahkar elbisesini giymedim,
Gaddarlık peçesine de bürünmedim.

Bu manayı İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Elbiselerin temiz olmayan kazançtan olmasın. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Nefsini günahtan temizle, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. Antere'nin şu sözü de buna şahitlik eder.

Sert mızrağı elbiselerine (canına) sapladım,
Soylular da kargıdan korunmuş değildir.

Beyitte geçen siyab, nefis manasınadır, bu da İbn Kuteybe'nin görüşüdür, mana şöyledir, demiştir: Nefsini günahlardan arındır. Bedene kinaye ile elbise denilmiştir; çünkü bedeni örter. Leyla el – Ahyeliyye de develerden bahsederek şöyle demiştir:

Hafif elbiseleri (canlarını) onların üzerine attılar,
Onlar ürkek deve kuşuna benzer.

Yani develere bindiler, kendilerini üzerine attılar. Araplar iffet için: Etek, derler; çünkü iffetli kimse elbise giymiş gibidir.

1 – Buhari, Tefsirü Suretil Müddessir, bab, 1 – 3; Müslim, İman, hadis no, 257; Ahmed, Müsned, 3/306, 392.

Dördüncüsü: Amelini düzelt, bunu da Dahhak, demiştir.

Beşincisi: Ahlakını güzelleştir, bunu da Hasen ile el – Kurazi, demişlerdir.

Altıncısı: Elbiselerini temizle, onları kısalt ve kıyafetini topla. Bunu da Tavus, demiştir.

Yedincisi: Kalbini temizle, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. İmruulkays'in şu sözü de buna şahitlik eder:

Ey kadın, eğer bir huyum seni üzerse,
Elbiseni elbisemden çek, o zaman sıyrılır çıkarsın.

Yani kalbini kalbimden çek, demek istemiştir.

Sekizincisi: Elbiselerini su ile temizle, bunu da İbn Sirin ile İbn Zeyd, demişlerdir.

"Verrücze fehcür": Hasen, Ebu Cafer, Şeybe, Asım – Ebu Bekir rivayeti hariç – Yakup, İbn Muhaysın ve İbn Semeyfa' ranın zammı ile "verrücze" okumuşlar; diğerleri ise kesri ile (verricze) okumuşlardır. Bundan başka bir yerde de ihtilaf etmemişlerdir. Zeccac da: İki okuyuşun da manası birdir, demiştir. Ebu Ali de şöyle demiştir: Hasen'in okuyuşu zamme iledir ve: O (rücz) bir putun adıdır, demiştir. Katade de: Onlar İsaf ve Naile adlarında iki put idi, demiştir. Kim kesre ile okursa, azap demektir, mana da: Azap sahibini terk et, demektir.

Ricz'in manasında da altı görüş vardır:

Birincisi: O, putlar ve idollardır. Bunu da İbn Abbas, Mücahit, Katade, Zühri, Süddi ve İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: O, günahtır, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Şirktir, bunu da İbn Cübeyr ile Dahhak, demişlerdir.

Dördüncüsü: Günahtır, bunu da Hasen, demiştir.

Beşincisi: Azaptır, bunu da İbn Saib, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Ricz lügatte azaptır, ayetin manası da şöyledir: Allah'ın azabına götürecek şeyi terk et.

Altıncısı: Şeytandır, bunu da İbn Keysan, demiştir. "Çoğunu bekleyerek verme": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Bir şey verip de ondan daha fazlasını bekleme, bunu da İbn Abbas, İkrime ve Katade, demişlerdir. Müfessirler, manası şöyledir, demişlerdir: Malından bir şey verip de ondan daha çoğunu bekleme. Bu da özellikle Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem için edeptir. Ümmetinden bir başkası için ise bir hediye verip de ondan daha çok karşılık beklemede bir günah yoktur.

İkincisi: Amelini dile getirerek onu Rabbine çok görme, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Çok yaptığını sanarak hayırdan zayıflama, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Onlardan ücret almak için peygamberliğini insanların başına kakma.

"Rabbin için": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Rabbinin hatırı için. *İkincisi:* Rabbinin sevabı için. *Üçüncüsü:* Rabbinin emri için. *Dördüncüsü:* Rabbinin va'di için. "Sabret": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Taat ve farzlarına karşı. *İkincisi:* Eziyet ve yalanlayamaya karşı.

"O boruya üfürüldüğü zaman": Yani sura üfürüldüğü zaman demektir. Bu ilk üfürme midir veya ikinci üfürme midir? Bunda da iki görüş vardır: ""İşte o, o gün çok zor bir gündür": Yani işler onda zorlaşır. "Kafirlere kolay olmayan bir gündür": Basit değildir. "Beni baş başa bırak": Bunu da müzzemmil: 11'de şerh etmiş idik. "tek yarattığım kimse ile": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu anasının karnında tek yarattım, ne malı ne de çoluğu çocuğu vardı (dünyaya çıplak geldi), bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Onu tek yarattım; onu yaratmada ortağım yoktu. Bunu da Zeccac, demiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: Velid bin Muğire, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi, Peygamber ona Kur'an okudu, kalbi yumuşar gibi oldu; bu da Ebu Cehil'e ulaştı, ona geldi: Amca, halkın senin için mal toplamak istiyorlar; çünkü sen Muhammed'e gitmiş, ondan bir şeyler istemişsin, dedi. O da: Kureyş şüphesiz bilir ki ben onların malı en çok olanıyım, dedi. O da: Öyleyse bu hususta bir söz söyle ki halkın onu duysun da Muhammed'e inanmadığını bilsin, dedi. O da: Ne diyeyim? Allah'a yemin ederim ki içinizde şiiri benden daha iyi bilen yoktur; Allah'a yemin ederim ki onun dediği şiire benzemiyor; Allah'a yemin ederim ki onun sözünde öyle bir tat ve öyle bir zerafet vardır ki, onun dalları meyveli, kökü bereketlidir. O, yukarı çıkar, onun üzerine çıkılmaz, dedi. Ebu Cehil de: Bu hususta illaki bir şey söyleyeceksin, yoksa kavmin senden razı olmaz, dedi. O da: Beni bırak, biraz düşüneyim, dedi, sonra da: Bu, başkasından aktarılan sihirdir, dedi. Bunun üzerine: Tek başına yarattığım kimse ile beni başbaşa bırak... ayetleri indi. Mücahit de şöyle demiştir: Velid, Kureyş'e şöyle dedi: Benim sizden bir isteğim var, darünnedve'de (ku-

lüpte) toplanın, dedi. Onlara şöyle hitap etti: Sizler soylu ve akıllı kimselersiniz, Araplar size gelir, kafaları karışık olarak dönerler; artık bir şeyde karar kılın; bu adam hakkında ne diyorsunuz? Onlar da: O şairdir, diyoruz, dediler; o zaman suratını ekşitti ve: Şiiri biliyoruz; onun sözü şairlerinkine benzemez, dedi. Onlar da: O kahindir, diyoruz, dediler; O zaman da: O takdirde ona gidersiniz, kahinler gibi konuşmadığını görürsünüz, dedi. Onlar da: O delidir, diyoruz, dediler; o da: Gidin bakın, onun deli olmadığını görürsünüz, dedi. Onlar da: Sihirbazdır, diyoruz, dediler; o da: "Sihirbaz nedir?" dedi. Onlar da: O bir insandır; sevişmeyenleri sevdirir, sevenleri nefret ettirir, dediler. O da: İşte o, sihirbazdır, dedi. Onlar da çıktılar; peygambere rastladıkları zaman; Ey sihirbaz, diye seslendiler. Bu da ona çok zor geldi. Aziz ve celil olan Allah da bunun üzerine: "Ey o elbiselerine sarınan... o ancak nakledilen bir sihirdir" ayetlerini indirdi. Bazı müfessirler de: "Beni o yarattığım kimse ile başbaşa bırak" kavlinin kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir ki doğru değildir.

"Ona uzun boylu mal verdim (memduda)": Memdud'un manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Çoktur, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. *İkincisi:* Devamlıdır, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. *Üçüncüsü:* Kesilmeyendir, bunu da Zeccac, demiştir.

Müfessirlerin bunun miktarında da dört görüşleri vardır:

Birincisi: Her ay geliri vardı, bunu da Ömer bin Hattab, demiştir.

İkincisi: Bin dinar, bunu da İbn Abbas, Mücahit ve İbn Cübeyr, demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Memdud, sayının sonu kılınmıştır, çünkü "bin" sayının sonudur, devam etmek için ondan başlarlar.

Üçüncüsü: Dört bin, bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: O Taif'te bir bahçe idi, yaz kış meyvesi tükenmezdi. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Hazır oğullar verdim": Yani yanında demektir ki iş ve sefer için yanından ayrılmazlardı. Sayılarında da dört görüş vardır:

Birincisi: On, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* On üç, bunu da İbn Cübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* On iki, bunu da Süddi, demiştir. *Dördüncüsü:* Yedi. Bunu da Mukatil, demiştir. "Onun için serdikçe serdim (önüne mal serdim)": Yani ona müreffeh bir hayat ve uzun bir ömür verdim. "Sonra da artırmamı umuyor": Bunda da iki görüş vardır: Onu cennete girdirmemi bekliyor, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Malını ve evladını artırmamı istiyor, bunu da Mükatil, demiştir.

"Hayır": Yani bunu yapmam; Allah onda mal ve evlat bırakmadı; fakir olarak öldü. "Çünkü o, ayetlerimiz için çok inatçı idi": Yani dikkafalı idi.

Ayetlerden ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O Kur'an'dır, bunu da İbn Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Haktır, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da Süddi, demiştir.

"Onu yokuşa sardıracağım": Zeccac: Onu çetin bir azaba taşıyacağım, demiştir. Başkası da: Ona öyle çetin bir azap yükleyeceğim ki onda rahat diye bir şey yoktur, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "es – Saud" Dik yokuştur, "el – kevud" da öyledir. Ebu Said'in Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den "seurhikuhu sauda" kavlinde şöyle denilmiştir: O, cehennemde tırmanılması istenen ateşten bir dağdır; oraya ayağını bastığı zaman erir, kaldırdığı zaman eski haline döner. Ona yetmiş yıl tırmanır, sonra da o kadar zaman içinde uçuruma yuvarlanır. İbn Saib de onun cehennemde kaygan bir kaya olduğunu, oraya çıkılması isteneceğini söylemiştir. Zirvesine ulaştığı zaman dibine kayar, sonra da tekrar çıkması istenilir. Sonsuza kadar böyle devam eder. Önünden demir zincirlerle çekilir, arkasından da demir topuzlarla vurulur; ona kırk senede tırmanır.

"Gerçekten o düşündü": Yani Kur'an hakkında ne diyeceğini iyice düşündü, "ve ölçtü" onun hakkında diyeceğini. "Kahrolsun": Yani lanet edilsin, "nasıl ölçtü, sonra kahrolsun, nasıl ölçtü?": Yani diyeceği her sözü takdir ettiği her hal u kârda kahrolsun. Şöyle de denilmiştir: Burada "nasıl" ifadesi şaşma, ret ve azarlama manasınadır, tekit için tekrar edilmiştir. "Sonra baktı" Kur'an'ı def ve ret edecek şeyi aramaya, "sonra kaşlarını çattı, surat astı": Dilciler şöyle demişlerdir: Yüzünü çirkinleştirdi ve kaşlarını çattı. Beserer recülü denir ki: Kaş çatmak ve yüzünü ekşitmektir. Şair Tevbe şöyle demiştir:

Ondan gördüğün yan çizmeler ve ihtiyacımdan
Yüz çevirip kaşlarını çatması beni kuşkulandırdı.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Yüzünü kötüleştirdi, kötü kötü baktı, bir şeye dalmış ve derin düşünen gibi, "sonra arkasını döndü" imana, "kibirlendi": Yani ona davet edilince, "şöyle dedi: Bu değildir" yani bu Kur'an değildir "ancak nakledilen bir sihirdir": Yani sihirbazlardan intikal eden bir büyüdür. "Bu ancak insan sözüdür": Yani insan kelamıdır, Allah Teala'nın kelamı değildir. Bunun üzerine Allah Teala şöyle dedi: "Onu Sekar'a atacağım": Yani onu ateşe tıkacağım. "Seker" de Kamer suresi, ayet: 48'de geçmiştir. "Sekar nedir, bilir misin?": O ka-

dar büyüktür ki, "bir şey koymaz, bırakmaz": Yani onların ne kadar eti varsa hepsini yakar, tekrar yaratıldıkları zaman da onlardan bir şey bırakmaz. "Deriyi çok kavurucudur": Değiştirici ve karartıcıdır, lahathüş şemsü denir ki: Onu güneş yakıp kararttı, demektir. Şiir:

Ey amca kızı, beni öğle sıcakları kararttı.

İbn Mes'ud, İbn Semeyfa' ve İbn Ebi Able, nasb ile "levvahaten" okumuşlardır. "Beşer" üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, beşere'nin çoğuludur ki insanın dış derisi (cildi)dir, bu da Mücahit, Ferra ve Zeccac'ın görüşleridir.

İkincisi: Onlar cehennemlik insanlardır, beşerdir, bunu da Ahfeş, İbn Kuteybe ve diğerleri demişlerdir.

"Üzerinde on dokuz (melek) vardır: Onlar da Hazinler (görevlilerdir), Malikle beraber on dokuz tanedir. Gözleri şimşek gibi, dişleri kale burçları gibidir. Ağızlarından alevler çıkar. Her birinin iki omuz arası, bir yıllık yoldur. Birisi avucu ile Rebia ve Mudar kabileleri kadar insanı alır. Onlardan rahmet alınmıştır. Bu ayet inince Ebu Cehil şöyle dedi: Muhammed sizi on dokuz melekle korkutuyor; bütün askeri bu kadar mıdır? İçinizden her on kişi, onlardan birine karşı koyamaz mı? Sonra da cehennemden çıkarlar. Ebuleşeddeyn de – bu adamın adı Esiyd bin Kelede'dedir. Başkası da: Kelede bin Halef el Cumehi'dir, demiştir – şöyle dedi: Ey Kureyşliler, ben önünüzde yürür, sağ omzuma onlardan onunu, sol omzuma da dokuzunu alırım, hep beraber cennete gireriz.

"Ateşin sahiplerini ancak melekler kıldık": İnsanlar değil, onlara kimin gücü yeter ve onları kim mağlup eder? "sayılarını kılmadık" bu kadar az olmalarını "ancak bir sınama kıldık" bir saptırma kıldık, "kafirler için" ta ki diyeceklerini dediler. "Kendilerine kitap verilenler iyice bilsinler, diye" Muhammed'in getirdiğinin hak olduğunu; çünkü Tevrat'ta da sayıları on dokuzdur. "İman edenler artsın" ehl-i kitaptan iman edenler "iman bakımından" Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i tasdik açısından. Çünkü haber verdiği şeyin kitaplarına uygun olduğunu gördüler. "Kitap verilenlerle mü'minler de şüphe etmesinler": Yani bunlar Hazinlerin sayısında şüphe etmesinler "ve kalplerinde hastalık olanlar şöyle desin diye": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O nifaktır, bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: Şirktir, bunu da Mukatil, demiş ve onların Medine'deki Yahudiler olduğunu iddia etmiştir. Ona göre bu ayet Medeni'dir.

Üçüncüsü: O, muhalefettir, bunu da Hüseyn bin Fadl, demiş ve: Mekke'de nifak yok idi, o nedenle bu muhalefettir ve ayet de Mekki'dir, demiştir. "Kafirler" ise Arap müşrikleridir. "Allah bu misalle ne istedi?" Yani Allah neyi murat etti? "bununla" bu söz ve haberle. "Misal olarak": Misal da bizzat sözün kendisi olur. Kelamın manası da şöyledir: Derler ki: Bu söz nedir? "İşte böyle": Yani Hazinlerin sayısından beğenmeyeni saptırdığı ve tasdik edeni hidayet ettiği gibi "Allah dilediğini saptırır ve dilediğini hidayet eder". Ebu Cehil'in: "Muhammed'in bütün ordusu on dokuz melek midir?" demesi üzerine de: "Rabbinin ordularını ancak O bilir" ayetini indirdi. Yani cehennem halkına azap etmek için yarattığı meleklerin sayısını ancak kendisi bilir. Çünkü o on dokuz melekten her birinin elinin altında sayılarını ancak Allah'ın bileceği yardımcıları vardır. Maverdi onların on dokuz olmalarındaki hikmeti akla uygun bir şekilde yorumlamış ve şöyle demiştir: On dokuz azın en çoğunu ve çoğun en azını toplayan bir sayıdır; çünkü birler sayıların en azıdır, çoğu da dokuzdur. Birlerin dışındakiler de çoktur (çok sayılır). Çoğun en azı da ondur. Böylece çoğun en azı ile azın en çoğunu birleştiren sayı tercih edilmiştir. Sonra ateşten bahsetmeye döndü, Hak Teala: "O insan için ancak bir öğüttür" dedi, yani dünyadaki ateş, ancak ahiretteki için bir hatırlatmadır "Hayır" yani gerçekten, velkameri iz edbere": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir, Kisai, Ebu Bekir de Asım rivayetinde, "iza edbere" okumuş; Nafi, Hamze, Hafs, Fadl da Asım rivayetinde, zal'ın sükunu, elifsiz olarak "iz", arkasından da dalın sükunu ve ondan önce de hemze ile "edbere" okumuşlardır. İki kıraatin manası bir midir, yoksa değil midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O iki lügatin manası birdir; deberel leyü ve edbere, deberes sayfu ve edbere, denir. Bu da Ferra, Ahfeş ve Saleb'in görüşüdür.

İkincisi: "Debere" izledi, "edbere" ise arkasını döndü demektir. Debereni fülanün denir ki: Arkamdan geldi, demektir. Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe bu manaya kail olmuşlardır.

"İza esfere": Aydınlanıp meydana çıkmak demektir. "Gerçekten o": Yani Sekar cehennemi "leihdel küber": İbn Kuteybe şöyle demiştir: El – Küber, kübra'nın çoğuludur; mesela uvel ve ula, suğar ve suğra gibi. Bu, inneha leihdel azaim (bu büyük belalardan biridir) sözü gibidir. Hasen de şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki Allah bundan daha vahim bir şeyle uyarmamıştır.

İbn Saib ile Mukatil de şöyle demişlerdir: Küber'den, yedi kat cehennemin aşağı inen katları murat edilmiştir.

"Neziren lilbeşer": Zeccac şöyle demiştir: "Neziren" hâl olarak

mansup olmuştur, mana da şöyledir: O uyarma durumunda elbette büyük bir şeydir. "Nezir" müzekker olmuştur; çünkü azap manasınadır. "Nezir"in surenin başına bağlı olarak mansup olması da caizdir, o zaman mana şöyle olur: Kalk, insanları korkutucu olarak.

"Limen şae minküm" bu da "lilbeşer" kavlinden bedeldir. "İleri gitmek veya geri kalmak isteyen": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Allah'a itaatte ileri gitmek veyahut O'na isyanda geri kalmak. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

İkincisi: Cehenneme ilerlemek veyahut cennetten geri kalmak. Bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: Hayırda ileri gitmek veya şerde geri kalmak, bunu da Yahya bin Selam, demiştir.

Dördüncüsü: İmanda ileri gitmek veyahut ondan geri kalmak. Mana da şöyledir: Uyarma ikrar eden veya inkar eden herkes için tahakkuk etmiştir.

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ ﴿٣٨﴾ إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِينِ ﴿٣٩﴾
فِي جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٤٠﴾ عَنِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٤١﴾ مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ ﴿٤٢﴾
قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ ﴿٤٣﴾ وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ ﴿٤٤﴾ وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ
الْخَائِضِينَ ﴿٤٥﴾ وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿٤٦﴾ حَتَّىٰ أَتَانَا الْيَقِينُ ﴿٤٧﴾
فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ ﴿٤٨﴾ فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ ﴿٤٩﴾ كَأَنَّهُمْ
حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ ﴿٥٠﴾ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ ﴿٥١﴾ بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُؤْتَىٰ صُحُفًا
مُنَشَّرَةً ﴿٥٢﴾ كَلَّا بَلْ لَا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ ﴿٥٣﴾ كَلَّا إِنَّهُ تَذْكِرَةٌ ﴿٥٤﴾ فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ
﴿٥٥﴾ وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ هُوَ أَهْلُ التَّقْوَىٰ وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ ﴿٥٦﴾

38 – Her nefis kazandığı şeyle rehindir.

39 – Ancak sağın sahipleri hariç.

40 – Onlar cennetlerde soruşurlar.

41 – Günahkarlardan.

42 – "Sizi Sekar'a ne attı?" diye.

43 – Onlar da dediler: "Biz namaz kılanlardan değildik".

44 – "Yoksulu yedirmezdik".

45 – "(Batıla) dalanlarla beraber dalardık".

46 – "Ceza gününü yalanlardık".

47 – "Nihayet bize ölüm geldi".

48 – Artık onlara, şefaat edenlerin şefaati fayda vermedi.

49 – Onlara ne oluyor da öğütten yüz çeviriyorlar?

50 – Sanki onlar ürken eşeklerdir;

51 – Aslandan kaçan.

52 – Doğrusu, onlardan her kişi kendisine açılmış sahifeler verilmesini ister.

53 – Hayır, doğrusu onlar ahiretten korkmuyorlar.

54 – Hayır, şüphesiz o, bir öğüttür.

55 – Kim dilerse ondan öğüt alır.

56 – Ancak Allah dilerse öğüt alırlar. O, takvanın da ehlidir, mağfiretin de ehlidir.

"Her nefis kazandığı şeyle rehindir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Buluğa ermiş her nefis, hesap vermek için ameli ile rehindir. "Ancak sağın sahipleri hariç" onlar da Müslümanların çocuklarıdır; çünkü onlara hesap yoktur. Zira günahları yoktur. Bunu da Ali demiş, Ferra da tercih etmiştir.

İkincisi: Her nefis cehennemde rehindir, ancak sağın sahipleri hariç, onlar da mü'minlerdir; zira onlar cennettedirler. Bunu da Dahhak, demiştir.

Üçüncüsü: Her nefis hesap vermek için ameli ile rehindir, ancak sağın sahipleri hariç; onlar hesaba çekilmezler. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

"Soruşurlar günahkarlardan": Mukatil şöyle demiştir: Tevhit ehli cehennemden çıktığı zaman mü'minler, ateşte kalanlara: "Sizi Sekar'a ne soktu?" derler. Müfessirler şöyle demişlerdir: Selekeküm, sizi girdirdi, manasınadır. Mukatil de: "Sizi orada ne hapsetti?" demiştir. "Onlar da şöyle dediler: Biz namaz kılanlardan değildik": Dünya yurdunda Allah için namaz kılmazdık. "Yoksulu yedirmezdik": Yani Allah için sadaka vermezdik. "Dalanlarla beraber dalardık": Batıl ehli ve yalanlayanlarla beraber dalardık ."Ceza gününü yalanlardık": Ceza ve hesap gününü, demektir. "Nihayet bize yakin geldi" o da ölümdür. Allah

Teala şöyle diyor: "Onlara şefaatçilerin şefaati fayda vermez" çünkü bu, peygamberlerin, meleklerin, şehitlerin ve mü'minlerin şefaatinden sonra cereyan etmiştir. Bu da şefaatin ancak iman edenlere fayda vereceğini gösterir. "Onlara ne oluyor da öğütten yüz çeviriyorlar?": Yani Kur'an'dan ve onun öğütlerinden kaçan Kureyş kafirlerine ne oluyor? Mana da şöyledir: Onlar için ahirette hiçbir şey yoktur; çünkü onlar Kur'an'dan yüz çevirip ona iman etmediler. Sonra Allah Teala kaçmalarını eşeklere benzetti: "Sanki onlar ürken eşeklerdir (humurun müstenfireh)" dedi. Ebu Cafer, Nafi, İbn Amir, Mufaddal da Asım'dan, fe'nin fethi ile diğerleri ise kesri ile okumuşlardır. Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe şöyle demişlerdir: Kim fetha ile okursa, korkutulmuş, ürkütülmüş de ürkmüş demek ister. Kim de fe'nin kesri ile okursa, ürken demek ister. Ferra da şöyle demiştir: Hicaz halkı: Humurun müstenfereh, der; bazı Araplar da fe'yi kesre ile seslendirirler. Fetha Arap dilinde daha çoktur, bizim kıraatimiz ise kesre iledir. Kisai bana şu beyiti şahit getirdi:

Eşeğini tut, o ürkmüştür,
Gurreb mevkiine yönelmiş eşeklerin arasında.

"Gurreb" bir yerin adıdır.

"Kasvere": Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: O aslandır, bunu da Yusuf bin Mihran, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ebu Hureyre, Zeyd bin Eslem ile oğlu da böyle demişlerdir. İbn Abbas şöyle demiştir: Yabaneşeği aslanı gördüğü zaman ondan kaçar, müşrikler de onun gibi Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i dinledikleri zaman kaçarlardı. Ebu Ubeyde ile Zeccac da bu görüşü benimsemişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kasvere, kasr ve kahr gibidir; aslan vahşi hayvanları yener.

İkincisi: Kasvere: Ok atıcılardır, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ebu Musaleş'ari, Mücahit, Katade, Dahhak, Mukatil ve İbn Keysan de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Kasvere, avcıların ağıdır, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Onlar grup grup erkeklerdir, bunu da Ebu Hamze, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Hamze'nin adı Nasr bin İmran ed – Dab'i'dir.

Beşincisi: O insanların çıkardığı sestir, bu da Ata'nın İbn Abbas'tan ettiği rivayette geçmektedir. Tarifte geçen rikz: İnsanların çıkardığı gürültü ve seslerdir.

Altıncısı: O karanlık ve gecedir, bunu da İkrime, demiştir.

Yedincisi: O, oktur, bunu da Katade, demiştir.

"Doğrusu, onlardan her kişi kendisine açılmış sahifeler verilmesini ister": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e şöyle dediler: Eğer sana uymamızı istiyorsan, sabahleyin her adamın yanında Allah'tan, filan oğlu filana diye bir kitap bulunsun, içinde de sana uymamız gerektiği belirtilsin. Bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: Onlar azap görmeyeceklerine dair bir berat istediler, bunu da Ebu Salih, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar şöyle derlerdi: İsrail oğullarında bir adam günah işlediği zaman bunu sabahleyin bir kağıt içinde yazılı bulurdu, biz neden böyle bir şey görmüyoruz? Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ferra, demiştir. Allah Teala da şöyle dedi: "Hayır": Yani onlara böyle sahifeler verilmez, "doğrusu onlar ahiretten korkmuyorlar": Yani onun azabından korkmuyorlar, demektir. Mana da şöyledir: Eğer onlar ateşten korksalardı bu kadar delillerden sonra mucizeler istemezlerdi. "Kella" doğru, demektir. Şöyle de denilmiştir: "Kella"nın manası: Mesele onların istedikleri ve dedikleri gibi değildir, demektir. "Şüphesiz o bir öğüttür": Hatırlatma ve vaazdır. "Kim dilerse ondan öğüt alır": He zamiri Kur'an'a racidir, mana da şöyledir: Kim dilerse Kur'an'dan öğüt alır ve onu anlar, iyice düşünür. Sonra Allah Teala dilemeyi kendine verdi: "Ancak Allah dilerse öğüt alırlar" dedi, yani ancak hidayetlerini dilerse öyle olur, demektir. "O, takvanın da ehildir" yani kendinden çekinilmeye de ehildir "mağfiretin de ehlidir" yani tövbe edeni bağışlamaya da ehildir. Enes, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle rivayet etmiştir: O, bu ayeti okudu ve şöyle dedi: Aziz ve celil olan Rabbiniz buyurdu ki: Ben kendinden çekinilmeye de ehilimdir; bana şirk koşulmasın; ben başkasını bana şirk koşmaktan korkan için onu bağışlamaya da ehilimdir.[2]

---

2 - Ahmed, Müsned; Tirmizi, Hakim, İbn Mace, Darimi, Taberani, el - Evsat; İbn Adiy, Ebu Ya'la ve Bezzar.



75-KIYAMET SURESİ

Mekke'de inmiştir. 40 ayettir. Tamamı ittifakla Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ ﴿١﴾ وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ ﴿٢﴾ أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ
أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ ﴿٣﴾ بَلٰى قَادِرِينَ عَلٰى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ ﴿٤﴾ بَلْ يُرِيدُ
الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ ﴿٥﴾ يَسْـَٔلُ أَيَّانَ يَوْمُ الْقِيٰمَةِ ﴿٦﴾ فَإِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ ﴿٧﴾
وَخَسَفَ الْقَمَرُ ﴿٨﴾ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ﴿٩﴾ يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ
أَيْنَ الْمَفَرُّ ﴿١٠﴾ كَلَّا لَا وَزَرَ ﴿١١﴾ إِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ ﴿١٢﴾ يُنَبَّؤُا
الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ ﴿١٣﴾ بَلِ الْإِنْسَانُ عَلٰى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ ﴿١٤﴾
وَلَوْ أَلْقٰى مَعَاذِيرَهُ ﴿١٥﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Hayır, yemin ederim kıyamete,

2 – Hayır, yemin ederim çok kınayan nefse ki,

3 – İnsan, kemiklerini asla toplamayacağımızı mı sanıyor?

4 – Evet, onun parmaklarını düzeltmeye gücümüz yeter.

5 – Doğrusu, insan önündekini yalanlamak ister.

6 – "Kıyamet günü ne zaman?" diye sorar.

7 – Göz kamaştığı zaman,

8 – Ay tutulduğu zaman,

9 – Güneşle ay toplandığı zaman,

10 – İnsan: "Kaçacak yer nerede?" der.

11 – Hayır, sığınak yoktur.

12 – O gün karargah Rabbinedir.

13 – O gün insan önceden gönderdiğinden ve geriye bıraktığından haberdar edilir.

14 – Doğrusu, insan nefsine karşı bir şahittir.

15 – Mazeretlerini ortaya atsa da!

"La uksimu": Mananın, "yemin ederim" şeklinde olduğunda ittifak etmişler; "la"da ise ihtilaf etmişlerdir; bazıları onu zait kılmıştır; "liella yaleme ehlül kitab" *(Hadid: 29)* ayetinde olduğu gibi; bazıları da onu yeniden diriltmeyi inkar edenlere ret manasına almışlardır. Yeniden diriltmeye "yemin etmesi" de bunu göstermektedir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "La" inanmayanları ret niyetiyle ziyade kılınmıştır, nitekim, "la vallahi mazak" (hayır, Allah'a yemin ederim ki öyle değildir) sözü gibi. Eğer la atılsa yine caiz olur, ancak bu ret bakımından daha abartılıdır. İbn Kesir – İbn Fuleyh rivayeti hariç – lamdan sonra elifsiz olarak "leuksimu" okumuş; lam'ı "uksimu"nun başına geçirmiştir ki İbn Abbas, Ebu Abdurrahman, Hasen, Mücahit, İkrime ve İbn Muhaysın kıraati de böyledir. Zeccac da şöyle demiştir: Kim "leuksimu" okursa, lam kasem ve tekittir. Bu okuyuş Arapçaya pek uygun değildir; zira kasem lamı müstakbel fi'lin başına ancak nunla gelir; mesela: Leedribenne zeyden dersin; leedribü zeyden, ise caiz değildir.

"Hayır, yemin ederim çok kınayan nefse": Hasen: Birinci ile yemin etti, ikinci ile yemin etmedi, demiştir. Katade de: Hayır bu da aynı hükme tabidir (o da yemindir) demiştir.

"Çok kınayan nefis"te de üç görüş vardır:

Birincisi: O kınanmış nefistir, bunu da İbn Abbas, demiştir. Buna göre o; kınamanın fayda vermeyeceği günde kendini kınayan nefistir.

İkincisi: O inanan nefistir, bunu da Hasen demiş ve şöyle söylemiştir: Mü'min her hâl – u kârda nefsini kınar görülür.

Üçüncüsü: O bütün nefislerdir, Ferra şöyle demiştir: İtaatkâr veya asi her nefis kendini kınar; eğer hayır etmiş ise: Keşke çok yapsaydım, der ve eğer kötü bir şey yapmışsa: Keşke yapmasaydım, der.

"İnsan, kemiklerini asla toplayamayacağımızı mı sanıyor?": Burada insandan maksat: Kafirdir. İbn Abbas şöyle demiştir: Ebu Cehil kastedilmiştir. Mukatil de: Adiy bin Rebia murat edilmiştir, demiştir. Çünkü o: "Allah bu kemikleri toplayabilir mi?" demişti. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: Evet, deyince, onunla alay etmişti; bunun üzerine bu ayet indi. İbn Enbari de şöyle demiştir: Kasemin cevabı zikredilmemiştir; sanki elbette diriltileceksiniz, muhakkak hesaba çekileceksiniz, denilmiştir. "İnsan, kemiklerini asla toplayamayacağımızı mı sanıyor?" kavli bunu gösterdiği için cevap atılmıştır.

"Bela" burada durmak güzeldir, sonra okumaya başlar, "kadirine" der, mana da: Evet, onları toplamaya gücümüz yeter, olur. "Kadirine" tekrarla da nasb edilmiş olabilir ki: Bela felyahsebna kadirine (evet, bizim gücümüzün yettiğini zannetsin) demektir. "Parmaklarını düzeltmeye": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: El ve ayak parmaklarını devenin toynağı ve eşeğin tırnağı gibi tek hale getirebiliriz; o zaman yazı yazma ve dikiş dikme gibi ince işleri yapamaz. Bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Parmaklarını olduğu gibi düzeltmeye gücümüz yeter; kimin küçük kemikleri düzeltmeye gücü yeterse, büyükleri daha rahat düzeltebilir. Bu da İbn Kuteybe ile Zeccac'ın görüşüdür. Biz de benan'ın manasını Enfal: 12'de açıklamıştık.

"Doğrusu, insan önündekini yalanlamak ister": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Önündeki dirilme ve hesap gibi şeyleri yalanlar, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Günahı öne sürer, tövbeyi geriye bırakır ve: Sonra tövbe ederim, der. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Buna göre insandan: Müslüman kastedilmiş; birinciye göre de: Kafir murat edilmiş olur.

"Kıyamet günü ne zaman, diye sorar?": Yani inanmadığı için: O ne zaman der? Bu da kafirdir. "Fe iza birikal basaru": Medine halkı ile Eban da Asım'dan rivayet ederek, ra'nın fethi ile "beraka", kalanlar ise kesri ile okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Araplar berikal basa-

ru yebraku ve beraka yebruku, der, telaş edeceği bir korku gördüğü zaman. "Berika" şekli daha çok ve daha iyidir. Şair şöyle demiştir:

Kendi ölümünü haber ver, benimkini değil;

Yaraları tedavi et, telaş etme.

Beyitte fetha ile tebraku geçmiştir, diyor ki: Yaralarının korkusundan telaş etme. Müfessirler de şöyle demişlerdir: Kıyamet gününde kafirin gözü dikilir kalır; dünyada inkar ettiği acayip şeyleri gördüğü için gözünü kırpamaz. Mücahit de: Göz ölüm anında belerir, demiştir.

"Ay tutulduğu zaman": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Kesefe ile hasefe aynı manayadır, o da ışığı gitmektir.

"Güneşle ay toplandığı zaman": "Cemaa" demesi, ayın müzekker olmasındandır. Bu da Ebu Ubeyde'nin görüşüdür. Ferra da şöyle demiştir: Cumiat dememesi, mananın: cemaa beynehuma olmasından dolayıdır. Ayetin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Kütlelerini topladığı zaman, demektir, İbn Mes'ud da şöyle demiştir: O ikisi birbirine yakın iki deve gibi bir araya getirilir. Ata bin Yesar da şöyle demiştir: İkisi bir araya getirilir, sonra da denize atılır. Ateşe atılır, diyenler de olmuştur. Birleştirilir; batıdan doğarlar da denilmiştir.

İkincisi: Nurlarının gitmesinde birleştirilir. Bunu da Ferra ile Zeccac demişlerdir.

"İnsan der": Yani kıyamet gününe inanmayan insan "eynel mefer" cumhur mimin fethi ile okumuştur. İbn Abbas, Muaviye, Ebu Rezin, Ebu Abdurrahman, Hasen, İkrime, Dahhak, İbn Ya'mur ve İbn Ebi Able, fe'nin kesri ile okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim fetha ile okursa mana: "Kaçış nereyedir?", kim de kesre ile okursa mana: "Kaçacak yer neredir?" der. Celestü meclesen: Culus (oturmak) manasınadır. Meclisen dersen, oturucak yeri kastetmiş olursun.

"Kella la vezer": İbn Kuteybe: Sığınak yoktur, demiştir. Vezer'in aslı, sığınılan dağdır. "O gün karargah Rabbinedir": Yani sonuç ve dönüş demektir.

"O gün insan önceden gönderdiğinden ve geriye bıraktığından haberdar edilir": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Ölümünden önce yaptığından ve ortaya koyup da kendisinden başkasının amel ettiği şeylerden, bunu da İbn Mes'ud ile İbn Abbas, demişlerdir.

İkincisi: Amelinin başından ve sonundan haberdar edilir, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Öne sürdüğü şerden ve yapmayıp geriye bıraktığı hayırdan, bunu da İkrime, demiştir.

Dördüncüsü: Öne sürdüğü farzdan ve yapmayıp geriye bıraktığı farzdan, bunu da Dahhak, demiştir.

Beşincisi: Öne sürdüğü masiyetten ve yapmayıp geriye bıraktığı taatten.

Altıncısı: Öne sürdüğü malından ve mirasçılara bıraktığından, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir.

"Doğrusu, insan nefsine karşı bir şahittir": Ferra, mana şöyledir, demiştir: Doğrusu insanın kendi nefsinden şahitleri yani gözcüleri vardır, ameline şahitlik ederler ki onlar da organlarıdır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Organları kendisinden olduğu için onun yerine geçirilmiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: "Basiretün"deki he müzekker sıfatı içindir, tıpkı "raviye", "tağıye" ve "allame"de olduğu gibi (mübalağa içindir. Mütercim).

"Ve lev elka maazireh": Maazir'de iki görüş vardır:

Birincisi: O özr'ün çoğuludur, mana da, özür dilese de, nefsini savunsa da onun özrünü yalancı çıkaracak birileri vardır ki onlar da organlarıdır. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Maazir: Mi'zar'ın çoğuludur ki o da: perdedir, maazir ise: Perdelerdir, mana da şöyledir: Perdelerini indirse de böyledir. Bu da Dahhak, Süddi ve Zeccac'ın görüşleridir. Buna göre "elka" iki manaya gelmiş olur:

Birincisi: Atmaktır ki "feelkav ileyhimül kavle" *(Nahl: 36)* de bundandır. Bu da birinciye göredir.

İkincisi: Perdeyi indirse de, bu da ikinciye göredir.

لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ ﴿١٦﴾ إِنَّ عَلَيْنَا
جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ ﴿١٧﴾ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ ﴿١٨﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ ﴿١٩﴾
كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ﴿٢٠﴾ وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ ﴿٢١﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ ﴿٢٢﴾
إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ ﴿٢٣﴾ وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ ﴿٢٤﴾ تَظُنُّ أَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ ﴿٢٥﴾

16 – Onu (Kur'an'ı) acele etmen için onunla dilini depretme.

17 – Şüphesiz onu toplamak ve onu okutmak bizim üzerimizedir.

18 – Onu okuduğun zaman onun okunuşunu izle.

19 – Sonra onu açıklamak bizim üzerimizedir.

20 – Hayır, siz bilakis çabuk geçen (dünyayı) seviyorsunuz.

21 – Ahireti bırakıyorsunuz.

22 – O gün bazı yüzler parlaktır.

23 – Rabbine bakmaktadır.

24 – O gün bazı yüzler de buruşuktur.

25 – Belinin kırılacağını iyice bilir.

"Onunla dilini depretme": Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem vahiy inmesinden çok zorluk çekerdi, onu ezberlemek ona zor gelirdi. Ona vahiy indiği zaman ezberleyememek korkusu ile Cebrail vahyi okumayı bitirmeden dilini ve dudaklarını kıpırdatırdı. Bunun üzerine Allah Teala bu ayeti indirdi.[1] Manası da şöyledir: Onu acele almak için dilini Kur'an'la depretme. "Şüphesiz onu toplamak ve onu okumak bizim üzerimizedir": Yani onu birleştirip göğsünde toplamak, demektir. "Onu okuduğumuz zaman" yani onu topladığımız zaman "onun okunuşunu izle": Yani toplanmasını demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Yani Cebrail onu okumayı bitirdiği zaman, böyle yap. İbn Abbas da şöyle demiştir: Onun okunuşunu izle, yani onunla amel et. Katade de şöyle demiştir: Onun helal ve haramını takip et. "Sonra onu açıklamak bizim üzerimizedir": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onu senin dilinle açıklayacağız, sen de Cebrail'in sana okuttuğu gibi okuyacaksın. O da Cebrail geldiği zaman başını eğerdi; gittiği zaman da Allah'ın va'dettiği gibi okurdu. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Ondaki va'd ve tehditleri kıyamet gününde yerine getirmek kuşkusuz bizim üzerimizedir. Bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Ondaki hükümleri, helal ve haramı açıklamak bizim üzerimizedir, bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: Onu Arapça bir Kur'an olarak indirmek bizim üze-

1 - Buhari, Bed'ülvahy, bab, 4; Tevhid, bab, 43; Müslim, Salat, hadis no, 148; Nesei, İftitah, bab, 37.

rimizedir, onda da insanlar için açıklama vardır. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Hayır": Ata şöyle demiştir: Ebu Cehil Kur'an'a da onun açıklamasına da iman etmez. İbn Cerir de, mana şöyledir, demiştir: Bu iş dirilmeyeceğinizden değildir; fakat sizi buna geçici dünyayı sevmeniz itmiştir.

"Bel tuhibbunel acilete": İbn Kesir ile Ebu Amr, ikisinde de ye ile "bel yuhibbunel acilete ve yezerune" okumuşlar; kalanlar ise ikisinde de te ile okumuşlardır. Maksat: Mekke kafirleridir ki onu severler ve onun için çalışırlar, demektir. "Ahireti bırakırlar": Yani dünyayı ona tercih ettikleri için ona çalışmayı terk ederler, demektir.

"O gün bazı yüzler parlaktır": Nimetlerle ışıldamaktadır, demektir. "Rabbine bakmaktadır": Ata, İbn Abbas'tan: Allah'a bakmaktadır, dediğini rivayet etmiştir. Hasen de: Halık'ına bakan yüzlerin parlaması haktır, demiştir. Bu da İkrime'nin görüşüdür. Aziz ve celil olan Allah'ı görmek haktır, onda şüphe yoktur. O konudaki hadisler sahihtir. Ben de onlardan bir kısmını "el – Muğni" ve "el – Hadaik" kitaplarında zikretmiştim.

"Bazı yüzler de buruşuktur": İbn Kuteybe, ekşidir, kaşları çatıktır, demiştir.

"Zanneder" Ferra: Bilir, demiştir. "Fakıreh" de: Felakettir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: O, fekartüzzahr'dan gelir ki belini kırmaktır. Fekartür recüle denir ki adamın omurlarını (belini) kırmaktır, nitekim: Reestuhu, başına vurmak, betantuhu da, karnına vurmaktır. İbn Zeyd de: Fakıreh: Cehenneme girmektir, demiştir. İbn Saib de şöyle demiştir: O Rabbini görmekten engellenip O'na bakmamaktır.

كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ ﴿٢٦﴾ وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ ﴿٢٧﴾ وَظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ ﴿٢٨﴾
وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ ﴿٢٩﴾ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ ﴿٣٠﴾ فَلَا صَدَّقَ وَلَا
صَلَّىٰ ﴿٣١﴾ وَلَٰكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ﴿٣٢﴾ ثُمَّ ذَهَبَ إِلَىٰ أَهْلِهِ يَتَمَطَّىٰ ﴿٣٣﴾ أَوْلَىٰ لَكَ
فَأَوْلَىٰ ﴿٣٤﴾ ثُمَّ أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ ﴿٣٥﴾ أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى ﴿٣٦﴾
أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَىٰ ﴿٣٧﴾ ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّىٰ ﴿٣٨﴾ فَجَعَلَ مِنْهُ
الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَىٰ ﴿٣٩﴾ أَلَيْسَ ذَٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ ﴿٤٠﴾

26 – Hayır, (can) köprücük kemiklerine geldiği zaman,
27 – "Afsunlayan kim?" denildiği zaman,
28 – Onun ayrılık olduğunu iyice bildiği zaman,
29 – Bacak bacağa dolaştığı zaman,
30 – O gün sevk yalnız Rabb'inedir.
31 – Sadaka vermedi, namaz kılmadı.
32 – Fakat yalanladı ve yüz çevirdi.
33 – Sonra gerinerek ailesine gitti.
34 – Sana yaklaştı, daha yaklaştı.
35 – Sonra sana yaklaştı, daha yaklaştı.
36 – İnsan başıboş bırakılacağını mı zanneder?
37 – Dökülen bir meni değil miydi?
38 – Sonra kan pıhtısı oldu; derken onu yaratıp düzeltti.
39 – Ondan erkek ve dişi iki çifti yarattı.
40 – Bu, ölüleri diriltmeye kadir değil mi?

"Hayır" Zeccac şöyle demiştir: Bu, engelleme ve uyarmadır, mana şöyledir: Azaba götürecek şeyden kendinizi çekin. Başkası da şöyle demiştir: "Hayır"ın manası, kafir buna inanmaz, demektir.

"Geldiği zaman": Yani can geldiği zaman, demektir. Bu da zikri geçmeyen bir şeyden kinayedir. "Terakıy" ise boğaz çukurunu sağdan ve soldan çevreleyen kemiklerdir. Terakıy'nın tekili: Terkuve'dir, canın boğaza dayanması da ölüme yaklaşmaktan kinayedir. "Afsunlayan kim?" denilir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, meleklerin birbirine: "Onun ruhunu (göklere) kim çıkaracak; rahmet melekleri mi yoksa azap melekleri mi?" dedikleri sözdür. Bunu da Ebu'l – Cevza, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ebu'l – Aliye ile Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, ailesinin: "Onu kim afsunlayacak?" dedikleri sözdür. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; İkrime, Dahhak, Ebu Kılabe, Katade, İbn Zeyd, Ebu Ubeyde, İbn Kuteybe ve Zeccac da böyle demişlerdir.

"Ve zanne": Ruhu köprücük kemiklerine dayanan iyice bildi "onun ayrılık olduğunu": Dünyadan. "Bacak bacağa dolaştığı zaman": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Dünya işi ahiret işine dolaştığı zaman, bunu da el – Valibi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mukatil de böyle demiştir.

İkincisi: Onda hayat ve ölüm birleştiği zaman, bunu da Hasen, demiştir. Mücahit'ten de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Kefende bacak bacağa dolaştığı zaman, bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir.

Dördüncüsü: Bacakları ölüm anında birbirine dolaştığı zaman. Bunu da Şa'bi, demiştir.

Beşincisi: Şiddet şiddetin içine girdiği zaman, bunu da Katade, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Dünya şiddetinin sonu ahiret şiddetinin başı ile birleştiği zaman.

"O gün sevk yalnız Rabb'inedir": Yani varış Allah'adır. "Fela saddeka vela salla": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "La" burada "lem" manasınadır. Müfessirler de: O Ebu Cehil'dir, demişlerdir. "Fakat yalanladı ve yüz çevirdi" imandan. "Sonra gerinerek ailesine döndü": Yani kibir ve gururla onlara döndü. Ferra: "Yetemetta": Çalım satarak yürümektir, demiştir. Çünkü meta, zahr'dır (beldir), çalımından belini eğerek yürür. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Aslı: Yetemettatu'dur, tı ye'ye kayb olunmuştur, tıpkı yetezanna denildiği gibi ki aslı: Yetazannenü'dür. Mutayta yürüyüşü de ondan gelir. Bütün bunlarda tı'nın aslı dal'dır. Çünkü o, caka satarak yürürken elini uzatır. Metattü, medettü (uzattım) manasınadır.

"Sana yaklaştı, daha yaklaştı": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bu, tehdit ve gözdağıdır. Zeccac şöyle demiştir: Araplar birine kötü şey istedikleri zaman: Evla lifünanin, derler. Ayetin manası şöyledir: Ey Ebu Cehil, o kötü şey (ölümün) sana yaklaştı demektir.

"İnsan zan mı eder?": Yani Ebu Cehil, "başıboş bırakılacağını": İbn Abbas şöyle demiştir: Boş bırakılıp da emir ve yasak edilmeyeceğini, ceza çekmeyeceğini mi zanneder? Esdeytüş şey'e: Bir şeyi ihmal edip boş bırakmaktır. Sonra dirilmenin olacağına şunu delil getirdi: "Elem yekü nutfeten min meniyyin yümna (dökülen bir meni değil miydi?)": İbn Kesir, Nafi, Hamze, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan, te ile "tümna" okumuşlar; İbn Amir, Hafs da Asım'dan ve Yakup, ye ile "yümna" okumuşlardır. Ebu Amr'dan iki okuyuş da rivayet edilmiştir. Biz de bunu Necm: 24'te şerh etmiş idik. "Sonra kan pıhtısı oldu" meniden sonra, "derken onu yarattı": Ona can verdi, onu düzenledi. "Ondan kıldı": Yani suyundan erkekli dişili evlatlar yarattı. "Bu değil mi?" yani bunu yapan değil mi? "bikadirin" yaratmaya muktedir değil mi? Ebu Bekir es – Sıddik, Ebu Reca ve Asım el – Cahderi, "yakdirü" okumuşlardır. "Ölüleri diriltmeye": Bu da onlara onaylatmadır, yani baştan yaratan, tekrar da edebilir, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Biriniz bu ayeti okuduğu zaman: Allahümme bela (Allah'ım evet, sen ölüleri diriltmeye kadirsin) desin.



76-İNSAN SURESİ

Medine'de inmiştir. 31 ayettir.

Hel eta suresi, buna: Dehr suresi de denir. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onun hepsi Medenî'dir, bunu da içlerinde Mücahit ile Katade olmak üzere cumhur, demiştir.

İkincisi: Mekki'dir, bunu da İbn Yesar ile Mukatil demişlerdir, İbn Abbas'tan da nakledilmiştir.

Üçüncüsü: Onda Mekki de Medeni de vardır. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ondan Mekki olan: "Vela tutı' minhüm asimen ev kefura" kısmıdır, kalanı Medeni'dir. Bunu da Hasen ile İkrime, demişlerdir.*İkincisi:* Onun: "İnna nahnu nezzelna aleykel kura'ane" *(İnsan: 24)* kavline kadar olan kısmı Medeni'dir. Bu ayetten sonuna kadar olan da Mekki'dir. Bunu da Maverdi aktarmıştır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا ﴿١﴾ إِنَّا خَلَقْنَا
الْإِنسَانَ مِن نُّطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٢﴾ إِنَّا
هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ﴿٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Gerçekten insanın üzerine uzun devirden bir zaman geçti ki anılır şey değildi.

2 – Gerçekten biz insanı karışık meniden yarattık. Onu deniyoruz. Onu işiten ve gören kıldık.

3 – Gerçekten biz ona yolu gösterdik; ya şükredendir yahut nankördür.

"Hel eta": Ferra, manası: Kad eta şeklindedir, demiştir, "hel" haber de olur, inkâr da olur; burada ise haber içindir; çünkü sen: Hel vaaztüke (sana öğüt verdim mi)? Hel a'taytüke (sana (mal) verdim mi?) yani verdim, dersin ve bunu yaptığını ona ikrar ettirirsin. İnkâr da şöyledir: Hel yakdirü ahadün ala misli haza (bir kimse böyle yapabilir mi)?" Bu da müfessirlerle dilcilerin görüşüdür. Bu insanda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Adem aleyhisselam'dır. Üzerinden geçen zaman da kırk yıldır. O çamurdan tasvir edilmiş, ona ruh üfürülmemişti. Bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: O bütün insanlardır, İbn Abbas ile İbn Cüreyc'ten rivayet edilmiştir. Bura göre insan cins ismi olur, zaman da onun meni, kan pıhtısı ve bir çiğnem et devreleri olur.

"Anılır bir şey değildi": Mana şöyledir: O, bir şey idi, ancak anılır değildi.

"Gerçekten biz insanı yarattık": Yani âdemoğlunu, "karışık meniden": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Emşac, karışık manasınadır, meşectühu fehüve meşicün denir, maksat: Kadının suyunun erkeğin suyu ile karışmasıdır.

"Onu deniyoruz": Ferra, bu başta ise de manası sonradır, çünkü mana şöyledir, demiştir: Onu yarattık ve onu denemek için işitir ve görür kıldık. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Onu böyle kıldık ki onu deneyelim. "Gerçekten biz ona yolu gösterdik": Yani biz, onun gözleri önüne deliller getirmek ve peygamber göndermekle ona doğru yolu gösterdik. "Ya şükredendir" yani onu ya şükreder olarak yarattık "yahut inkar eden": Ferra da şöyle demiştir: Şükretse de inkar etse de biz ona yolu gösterdik.

إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَا

وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا ﴿٤﴾ إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا ﴿٥﴾

عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا ﴿٦﴾ يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ
يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا ﴿٧﴾ وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا
وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا ﴿٨﴾ إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا
﴿٩﴾ إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا ﴿١٠﴾ فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَٰلِكَ الْيَوْمِ
وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا ﴿١١﴾ وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا ﴿١٢﴾
مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا ﴿١٣﴾ وَدَانِيَةً
عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا ﴿١٤﴾ وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآنِيَةٍ
مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَا ﴿١٥﴾ قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا ﴿١٦﴾
وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا ﴿١٧﴾ عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّىٰ سَلْسَبِيلًا
﴿١٨﴾ وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا
مَنْثُورًا ﴿١٩﴾ وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا ﴿٢٠﴾ عَالِيَهُمْ ثِيَابُ
سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ
شَرَابًا طَهُورًا ﴿٢١﴾ إِنَّ هَٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا ﴿٢٢﴾
إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلًا ﴿٢٣﴾ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ
مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا ﴿٢٤﴾ وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٢٥﴾
وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا ﴿٢٦﴾ إِنَّ هَٰؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ
وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا ﴿٢٧﴾ نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ
وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا أَمْثَالَهُمْ تَبْدِيلًا ﴿٢٨﴾ إِنَّ هَٰذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ
إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا ﴿٢٩﴾ وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا
﴿٣٠﴾ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣١﴾

4 – Gerçekten biz, kafirler için zincirler, bukağılar ve çılgın ateş hazırladık.

5 – Şüphesiz iyiler katkısı kâfur dolu bir bardaktan içerler.

6 – O bir pınardır ki onu Allah'ın kulları içerler. Onu patlatmakla patlatırlar.

7 – Onlar adağı yerine getirir ve şerri yaygın olan bir günden korkarlar.

8 – Sevgisine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler.

9 – "Sizi ancak Allah rızası için yediriyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür beklemiyoruz" (derler).

10 – "Gerçekten biz Rabbimizden, asık suratlı pek çetin bir günden korkuyoruz".

11 – Allah da onları o günün şerrinden korudu ve onlara parlaklık ve bir sevinç verdi.

12 – Onları, sabrettikleri şeye karşılık cennet ve ipekle mükafatlandırdı.

13 – Orada koltuklara kurulmuşlar. Orada ne güneş ne de zemheri (soğuğu) görmezler.

14 – Gölgeleri onlara yakın ve meyveleri boyun eğdirilmekle boyun eğdirilmiştir.

15 – Üzerlerinde (etraflarında) gümüşten bir kapla ve billur kupalarla dolaşılır.

16 – Gümüşten billurlar. Onu bir takdirle takdir etmişler.

17 – Orada katkısı zencefil olan bir kadehten içirilirler.

18 – Orada bir pınar vardır ki ona Selsebil adı verilir.

19 – Üzerlerinde (etraflarında) ölümsüz çocuklar dolaşır. Onları gördüğün zaman saçılmış inciler sanırsın.

20 – Gördüğün zaman orada bir nimet ve büyük bir saltanat görürsün.

21 – Üzerlerinde ince ve kalın yeşil ipek elbiseler. Gümüşten bileziklerle süslenmişler.

22 – Gerçekten bu, sizin için bir mükafat oldu ve gayretiniz şükranla karşılanmış oldu.

23 – Gerçekten biz Kur'an'ı sana indirmekle (ağır ağır) indirdik.

24 – Öyleyse Rabbinin hükmüne sabret ve onlardan günahkara yahut gavura itaat etme.

25 – Rabbinin adını sabah akşam tesbih et.

26 – Gerçekten O'na secde et ve gece O'nu uzun (uzadıya) tesbih et.

27 – Gerçekten onlar çabuk geçen (dünyayı) seviyorlar ve arkalarında ağır bir gün bırakıyorlar.

28 – Onları biz yarattık ve mafsallarını pekiştirdik. Dilediğimiz zaman benzerlerini değiştirmekle değiştiririz.

29 – Gerçekten bu bir öğüttür. Kim dilerse, Rabbine bir yol edinir.

30 – Allah dilemezse siz dileyemezsiniz. Şüphesiz Allah hakkıyla bilen, hikmet sahibidir.

31 – Dilediğini rahmetine sokar. Zalimler için ise acıklı bir azap hazırlamıştır.

"İnna a'tedna lilkafirine selasilen": İbn Kesir, İbn Amir ve Hamze, tenvinsiz olarak "selasile" okumuşlar ve elifle (selasila) vakfetmişlerdir. Ebu Amr da elifle vasletmiştir (durmadığı zaman elifle okumuştur). Dilci Mekki bin Ebu Talib şöyle demiştir: "Selasile" ve "kavarira" aslında gayri munsariftir. Onu munsarif yapan kurralar, bazı Araplara uymuşlardır. Şöyle de denilmiştir: Onu munsarif yapması Kur'an'da elifle geçmesindendir, Kur'an yazısına bağlı kalarak onu munsarif okumuştur. Mukatil de şöyle demiştir: Selasil (zincirler) boyunlarında, ağlal (bukağılar) da ellerindedir. Biz de "saiyr"in manasını Nisa: 10'da şerh etmiştik.

"İnnel ebrare": Tekili: Berr ve bârr'dır, onlar da doğru kimselerdir. İtaat edenler de denilmiştir. Hasen de: Onlar karıncayı incitmeyenlerdir, demiştir. "Dolu bardaktan içerler": Yani içinde şarap olan bir bardaktan içerler, demektir. "Onun katkısı": Yani bardağın katkısı "kâfurdur": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O bilinen kâfurdur, bunu da Mücahit ile Mukatil, demişlerdir. Buna göre kâfurdan üç şey murat edilmiştir: *Birincisi:* Soğukluğudur, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Kokusudur, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Tadıdır, bunu da Süddi, demiştir.

İkincisi: O cennette bir pınarın adıdır, bunu da Ata ile İbn Saib, demişlerdir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Katkısı kâfur gibidir, çünkü kokusu o kadar hoştur. Bunu Ferra ile Zeccac caiz görmüşlerdir.

"Aynen": Ferra, o kâfur'u tefsir etmektedir, demiştir. Ahfeş de o manaya göre mansuptur ki, a'ni aynen demiştir. Zeccac ise: En iyisi, ma-

nanın: Min aynin olmasıdır, demiştir (min atılmış, mansup olmuştur. Mütercim). Yeşrebu biha": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Yeşrebü minha, demektir. *İkincisi:* Yeşrebu biha, demektir ki be zait olur. *Üçüncüsü:* Allah'ın kulları cennet şarabını onunla içerler, şaraba karıştırırlar, demektir. Bu pınarda da iki görüş vardır:

Birincisi: O daha önce zikredilen kâfurdur.

İkincisi: Tesnim'dir. "Allah'ın kulları" burada onlar Allah'ın dostlarıdır. "Onu patlatmakla patlatırlar": Mücahit şöyle demiştir: Onu cennetten istedikleri yere akıtırlar. Ferra da şöyle demiştir: Cennet halkından biri isterse onu kendisi için dilediği yere akıtır.

"Yufune binnezri": Ferra şöyle demiştir: Burada gizli bir fiil vardır, o da: "Kânu" (idiler, adaklarını yerine getirir idiler). Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'a itaat hususunda adak ettikleri zaman onu yerine getirirler, bunu da Mücahit ile İkrime, demişlerdir.

İkincisi: Allah'ın onlara farz ettiği şeyleri yerine getirirler, bunu da Katade, demiştir. Nezr'in lügat manası: Vacip kılmaktır, mana da şöyledir: Üzerlerine vacip olan şeyi yerine getirirler. "Ve yehafune yevman kane şerruhu müstetıyra": İbn Abbas: Müstetıyr, açık, manasınadır, demiştir. İbn Kuteybe de: Açık ve yaygın, demiştir. İstetarel hariku: Yangın yayıldı, demektir. İstetarel fecrü de şafağın ışığı yayılmaktır. Şahit olarak şair A'şa'nın şu beyitini getirmişlerdir:

(O kadın) ayrıldı, gönülde ayrılığından dolayı
Geniş bir çatlak bıraktı.

Mukatil de şöyle demiştir: Onun şerri göklerde yayıldı; o yüzden gök yarıldı, yıldızlar döküldü, melekler korktu, ayla güneş dürüldü, dağlar savruldu, sular yerin dibine çekildi, yeryüzündeki her şey ve yapılar devrildi, kıyamet gününün şerri yerde ve gökte yayıldı.

"Sevgisine rağmen yemeği yedirirler": Kimler hakkında indiğinde iki görüş üzerinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Ali bin Ebu Talib hakkında indi, o hurma ağaçlarını sulamak için bir gece bir miktar arpa karşılığında sabaha kadar ücretle çalıştı. Arpayı alınca üçte birini öğüttü, yemek için ondan bir şeyler yaptılar; yemek pişince bir yoksul geldi, çıkarıp ona verdiler. Sonra ikinci üçte birini yaptı, bir yetim gelince, onu da ona yedirdiler. Sonra kalan üçte birini yaptı; tam olunca müşriklerden bir esir geldi, onu da ona yedirdiler; kendileri ise aç karnına yattılar. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O Ebuddahdah el – Ensari hakkında indi, bir gün oruç tuttu, iftar etmek istediği zaman bir yoksul, bir yetim ve bir esir geldi; onlara üç ekmek yedirdiler, kendi ve ailesi için de bir tek ekmek kaldı; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Ala hubbihi (sevgisine rağmen)": He zamirinin mercii hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Yemeğe racidir; sanki onlar ihtiyaçları olduğu halde başkalarını nefislerine tercih etmiş gibi oldular. Bu da İbn Abbas, Mücahit, Zeccac ve cumhurun görüşleridir.

İkincisi: Allah Teala'ya racidir, bunu da ed – Darani, demiştir. Miskin ile yetimin manası da Bakara: 83'te geçmiştir.

Esir hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O ehl-i kıbleden tutuklu kimsedir, bunu da Ata, Mücahit ve İbn Cübeyr, demişlerdir. *İkincisi:* O şirk koşan esirdir, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Kadındır. Bunu da Ebu Hamze es – Sümali, demiştir. *Dördüncüsü:* Köledir, bunu da Maverdi zikretmiştir.

Bir müfessir: Bu ayet müşrik esire yemek yedirmeyi methetmiş, fakat bu kılıç ayetiyle neshedilmiştir, demiştir ki bu görüş hiçbir şey değildir. Çünkü esire yemek yedirmede sevap vardır. Bu da nafile sadakaya göredir. Farzın ise kafirlere verilmesi caiz değildir. Bunu da kadı Ebu Ya'la, demiştir.

"Sizi ancak Allah rızası için yediriyoruz": Yani Allah'ın vereceği sevap için, demektir. Mücahit ile İbn Cübeyr şöyle demişlerdir: Onlar bunu konuşmadılar, ancak Allah kalplerindekini bilerek onları methetti ki başkaları da özensinler de onlar da yapsınlar.

"Sizden bir karşılık beklemiyoruz": Yani fiille beklemiyoruz "teşekkür de beklemiyoruz" sözle de beklemiyoruz. "İnna nehafu min rabbine yevmen": Biz o gündeki şeylerden Rabbimizden korkarız. "Abusen": İbn Kuteybe şöyle demiştir: O günde kaşlar çatılır. Bunu günün sıfatı yaptı, tıpkı "fi yevmin asıf" *(İbrahim: 18)* kavlinde olduğu gibi ki fırtınalı günde demektir. "Kamtarir" lafzına gelince, İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan: Onun uzun manasına geldiğini rivayet etmiştir. El – Avfi de ondan: Kaşları çatık manasına olduğunu rivayet etmiştir. Buna göre gün lafzı, onda cereyan eden şeyle nitelenmiş olur, nitekim "abus"ta da aynısını söylemiştik; çünkü gün, kaşlarını çatmakla nitelenmez. Mücahit ile Katade de şöyle demişlerdir: Kamtarir, yüzü buruşturan, hayatı götüren ve yüzü çirkinleştiren gün demektir. Ferra da:

Şiddetli, demiştir; yevmun kamtarir ve yevmun kumatır, denir. Biri bana şöyle bir beyit aktardı:

Amcaoğulları, o şiddetli ve ağır günde,
Size nasıl bela kesildiğimizi hatırlıyor musunuz?

Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Abus, kamtarir, kumatır, asiyb ve asabsab; Şiddetli ve belalı en uzun günler demektir.

"Allah da onları o günün şerrinden korudu": Dünyada itaat ettikleri için " ve onlara parlaklık verdi": Yani yüzlerine güzellik ve aklık verdi "ve bir sevinç verdi": Kesintisiz. Hasen de şöyle demiştir: Parlaklık yüzlerde, sevinç de kalplerde olur. "Onları, sabrettikleri şeye karşılık mükafatlandırdı": Taatini yaptıkları, masiyetinden kaçtıkları için "cennet ve ipekle" o da cennet halkının giysisidir. "Müttekiine (kurulmuş olarak)": Zeccac şöyle demiştir: O hâl olarak mansuptur, yani onları yaslandıkları vaziyette cennetle mükafatlandırdı, demektir. Biz de bunu Kehf: 31'de şerh etmiştik.

"Orada güneş de görmezler" ki sıcağından rahatsız olsunlar, "zemheri de": O da şiddetli soğuktur, mana da şöyledir: Orada soğuk da sıcak da görmezler. Salep'den: Zemherir, aydır, dediği rivayet edilmiş ve şunu delil getirmiştir:

Nice zifiri geceleri ben geçirdim
Ay da doğmamıştı.

"Daniyeten (yakın)": Ferra, mana şöyledir, demiştir: Onları cennetle mükafatlandırdı; gölgeleri onlara yakın": Yani ağaçlarının gölgeleri onlara yakındır, demektir. "Meyveleri de boyun eğdirildikçe eğdirilmiştir": İbn Abbas şöyle demiştir: Biri onun meyvelerinden almak istediği zaman dallar ona eli yetecek kadar yaklaşır. Başkası da şöyle demiştir: İstedikleri şekilde boyun eğdirilmiştir; ona ayakta, oturarak ve yaslanarak uzanırlar. "Kutufuha daniyeh" *(Hakka: 23)* ayeti de böyledir. "Ekvab"ı da Zuhruf: 71'de şerh etmiş bulunuyoruz. "Billur oldu": Yani o kupalar billurdur, fakat gümüştür. İbn Abbas şöyle demiştir: Dünya gümüşü dövülse de sinek kanadı gibi inceltilse, yine de arkasını göstermez, cennet billurları ise gümüştendir, billur kadar saftır. Ferra ile İbn Kuteybe de şöyle demişlerdir: Bu teşbihtir, mana da şöyledir: Onlar gümüştendir, yani gümüş gibi beyaz, billur gibi şeffaftır. Nafi, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan, "kavariran kavariran" okur ikisini de tenvinle vaslederler, elifle de vakfederlerdi. İbn Amir ile Hamze de ikisini de tenvinsiz olarak vaslederler ve elifsiz olarak vakfederlerdi. İbn Kesir birinciyi tenvinle vasleder, elifle vakfederdi; ikinciyi de tenvinsiz vasleder, elifsiz de vakfederdi. Hafs da Asım'dan "selasile" ve "kavarira ka-

vira" şeklinde tenvinsiz vasl eder ve üçünde de elifle vakfederdi. Amr da birinciyi "kavariran" okur, üzerinde elifle vakfeder, tenvinsiz vaslederdi. Zeccac da şöyle demiştir: Nahivcilerin tercihi "kavarira"nın munsarif olmamasıdır; çünkü elifinden sonra iki harf gelen hiçbir cemi' munsarif olmaz. Kim "kavariran" okursa, birinciyi ayet sonu olduğu için munsarif yapar, ikincisinde sarfı terk eder, çünkü o ayet sonu değildir. Kim de ikinciyi munsarif kılarsa, ses uyumunu dikkate almış olur; çünkü Araplar ses uyumu için bazen irabı değiştirirler, mesela: Cuhru dabbin haribin (kelerin yuvası yıkıktır) derler ki, aslında haribün, cuhr'un sıfatıdır *(cuhru dabbin haribün demek gerekirdi. Mütercim).*

"Kadderuha takdira": Ebu Abddurahman es – Sülemi, Ebu İmran, Cahderi ve İbn Ya'mur, kafın ref'i, dalın da kesri ve şeddesi ile "kuddiruha" okumuşlar; Humeyd ile Amr bin Dinar da, kafın ve dalın fethi, şeddesiz olarak, "kaderuha" okumuşlardır. Sonra ayetin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu içlerinde takdir ettiler, takdir ettikleri gibi de gerçekleşti, bunu da Hasen, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Kabı tam ihtiyaç duydukları ve takdirlerine uygun olarak kıldı.

İkincisi: Onu öyle bir miktarda takdir etti ki ne artar ne de eksilir. Bunu da Mücahit, demiştir. Başkası da şöyle demiştir: Bardağı susuzluklarına göre takdir etti; ne susuzluklarından fazladır ki ele ağır gelsin ne de eksiktir ki fazlasını istesin. Bu da içecek şey için en ideal olanıdır. Bu görüşe göre "kadderu"daki cemi müzekker zamiri saki ve hizmetçilere raci olur, birinciye göre de içenlere raci olur.

"Orada içirirler": Yani cennette, demektir, "katkısı zencefil olan bir kadehten": Araplar zencefille içkiyi birlikte misal getirirler. Müseyyeb bin Ales bir kadının ağzını methederken şöyle der:

Onu dudağında öptüğün zaman
Zencefille karışık şarap tadı alırsın.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Sanki ağzında karanfille zencefil gecelemiştir,
Yeni sağılmış oğul balı gibi de tatlıdır.

Beyitte geçen ery, baldır (arı köküne dikkat. Mütercim). Müşar da petekten sağılmış demektir. Mücahit şöyle demiştir: Zencefil: İyilerin içtiği kaynağın adıdır. Ben de şeyhimiz dilci Ebu Mansur'dan: Zencefil'in sonradan Arapça'ya girdiğini okudum. Dineveri de şöyle demiştir: Zencefil, Uman kırsalında biter, onlar yere işleyen damar-

lardır, taze iken yenen ot değildir. En kalitelisi Çin'den getirilir. Zeccac da şöyle demiştir: Onda (cennet şarabında) zencefil aroması vardır, demek de caizdir. Bu husustaki izah kâfurda geçen gibidir. Şöyle de denilmiştir: Cennet şarabı kâfur gibi soğuk, zencefil gibi tatlı, misk gibi güzel kokuludur.

"Bir pınar": Zeccac, bir pınardan içirilirler, demiştir. Selsebil de: O pınarın adıdır, ancak o, ayet sonu olduğu için munsarif olmuştur. O lügatte gayet akıcı şeyin sıfatıdır; sanki pınar nitelenmiş ve onun sıfatıyla sıfatlanmıştır. Ben şeyhimiz dilci Ebu Mansur'dan şöyle okudum: "Tüsemma selsebila": Onun yabancı ve nekire bir isim olduğu söylenmiş, bunun için munsarif olmuştur. Onun marife olduğu, ancak ayet sonu olduğu için tenvin aldığı da söylenmiştir. Mücahit de: Selsebil şiddetli akandır, demiştir. Suyu akışkan, istediği yere götürülen de denilmiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Selsebil suyun sıfatıdır, boğazdan kolay geçen demektir. Şerabün selsel ve selsal ve selsebil, denir. Maverdi, Ali'nin, mana: Sel sebilen ileyha (ona bir yol sor) dediğini aktarmışsa da doğru değildir.

"Etraflarında ölümsüz çocuklar (uşaklar) dolaşır": Bunun açıklaması da Vakıa: 17'de geçmiştir. "Onları gördüğün zaman saçılmış inciler sanırsın": Yani inci gibi beyaz ve güzeldirler. İnci, ipi kopar da halının üzerine dağılırsa, daha güzel görünür. Saçılmış inciye benzetilmeleri, hizmet için etrafa dağılmış olmalarındandır. Eğer sıra halinde olsalardı, dizili inciye benzetilirlerdi. "Gördüğün zaman orada bir nimet görürsün" yani tarif edilmez bir nimet "ve büyük bir saltanat" geniş bir mülk görürsün ki ne isterlerse elde ederler; melekler bile yanlarına izinle girerler.

"Aliyehüm" Medine halkı, Hamze ve Mufaddal da Asım'dan rivayet ederek, ye'nin sükunu ve he'nin kesri ile (aliyhim) okumuşlardır. Diğerleri ise ye'nin fethi ile okumuşlardır. Ancak el – Cu'fi, Ebu Bekir'den mazmum te ilavesiyle "aliyetühüm" okuduğunu rivayet etmiştir. Enes bin Malik, Mücahit ve Katade, lamın fethi, yenin sükunu ile, tesiz ve elifsiz olarak "aleyhim" okumuşlardır.

Zeccac da şöyle demiştir: Yenin sükunu ile "aliyhim"in tefsiri şöyledir: Mübteda olarak merfudur, haberi de "siyabu sündüsin"dir. Yenin fethi ile "aliyehüm" ise nasbı iki şeyden hâl olmak üzeredir: *Birincisi:* hüm zamirindendir, mana da şöyledir: Etraflarında ölümsüz uşaklar dolaşır, üzerlerinde ipek elbiseler olarak. Çünkü bu, cennetteki hallerinin izahıdır. O zaman şöyle olur: Onlar bu halde etraflarında dolaşırlar. Vildan'dan hâl olması da caizdir, mana da şöyledir: Onları gör-

düğün zaman onları saçılmış inciler sanırsın, üstlerinde elbiseler varken. "Aliyetühüm" ise ref' ile de nasb ile de okunmuştur ki ikisi de Arapçada iyi lügattir. Ancak resm-i Mushaf'a muhaliftir; ben o nedenle o iki kıraati uygun görmem. Onun tefsiri de "aliyhim"in tefsiri gibidir.

"Siyabu sündüsin hudrun": İbn Amir ile Ebu Amr, merfu olarak "hudrun" ve mecrur olarak da "ve istebrakın" okumuşlar; İbn Kesir ve Ebu Bekir de Asım'dan, cer ile "hudrin" ve ref' ile de "ve istebrakun" okumuşlardır. Nafi, Hafs da Asım'dan, ikisini de ref' ile "hudrun ve istebrakun" okumuşlardır. Hamze ile Kisai de, ikisini de cer ile "hudrin ve istebrakın" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim ref' ile "hudrun" okursa o, siyab'ın sıfatıdır, siyab kelimesi de lafız itibarı ile cemidir. Kim de "hudrin" okursa, o da sündüs'ün sıfatıdır, sündüs de mana itibarı ile siyaba racidir. Kim de "istebrekun" okursa o da "siyabun" üzerine atıftır, mana da, ve aleyhim istebrakun, demek olur. Kim de cer ile okursa, sündüs'e atfeder; o zaman da mana şöyle olur: Üzerlerinde bu iki çeşitten libaslar vardır. Biz de sündüs, istebrak ve esavir'in manasını Kehf: 31'de açıklamıştık.

"Rableri onlara tertemiz bir şarap içirmiştir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Cennet şarabını içmekle abdest bozmaz ve idrar çıkarmazlar. Bunu da Atıyye, demiştir.

İkincisi: Çünkü cennet şarabı temizdir; dünya içkisi gibi necis değildir. Bunu da Ferra, demiştir. Ebu Kılabe de şöyle demiştir: Yemekten sonra kendilerine temiz şarap getirilir; onu içerler, karınlarının şişi iner, derilerinden misk kokusu gibi hoş bir rayiha yayılır.

"Gerçekten bu" yani anlatılan cennet nimetleri, "sizin için bir mükâfat oldu" amellerinize karşılık. "Ve gayretiniz şükranla karşılanmış oldu": Yani dünyada yaptığınız taatlar. "Meşkur": Ata şöyle demiştir: Onlara karşı şükrünüzü kabul ettim ve size sevabın en faziletlisini verdim. "Gerçekten biz Kur'an'ı sana (ağır ağır) indirdik": Yani onu parça parça indirdik, toptan indirmedik. "Öyleyse Rabbinin hükmüne sabret": Bunun izahı da şuralarda geçmiştir: Tur: 48 ve Kalem: 48. Müfessirler: Bunun kılıç ayetiyle mensuh olduğunu söylerler ki, doğru değildir. "Onlardan itaat etme": Yani Mekke halkının müşriklerine, demektir, "asimen ev kefura" "ev" vav manasınadır; Allah Teala'nın "evil havaya" *(En'am: 146)* kavli gibi. Bu da yukarıda geçmiştir. Müfessirlerin asim (günahkâr) ve kefurdan murat edilen şeylerde de üç görüşleri vardır:

Birincisi: Bu ikisi Ebu Cehil'in sıfatıdır. *İkincisi:* Asim: Utbe bin Rebia'dır, kefur da Velid bin Muğire'dir. *Üçüncüsü:* Asim: Velid'dir, ke-

fur da: Utbedir. Çünkü o ikisi Peygamberimize: "Bu işten vazgeç, sana istediğin kadar mal verelim ve seni istediğin kadınla evlendirelim" demişlerdi. "Rabbinin adını zikret": Yani O'nu namazda tevhit ile zikret, demektir, "sabah" yani şafak vaktinde "akşam" ikindi vaktinde. Bazıları da: Öğle ve ikindi namazlarında, demişlerdir. "Geceden O'na secde et": Yani akşam ve yatsı namazlarında, demektir. "Gece O'nu uzun uzadıya tesbih et": O da gece namazıdır, ona farz idi, ümmetine ise nafiledir. "Gerçekten onlar": Yani Mekke kâfirleri, "çabuk geçeni seviyorlar" çabuk geçen de dünyadır. "Arkalarında bırakıyorlar": Yani önlerinde olanı demektir, "ağır bir gün" yani zor ve şiddetli demektir, mana da şöyledir: Onlar ona imanı ve onun için amel etmeyi terk ediyorlar. Sonra Allah Teala kudretinden bahsedip şöyle dedi: "Onları biz yarattık ve mafsallarını pekiştirdik": Yani yaratılışlarını demektir. Bunu da İbn Abbas, Mücahit, Katade, Ferra, İbn Kuteybe ve Zeccac, demişlerdir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: İmreetün hasenetül esri, denir ki: Fiziği güzel kadın manasınadır, keenneha üsiret, yani bağlanmış (derli toplu) demektir. Bunun da aslı isar'dan gelir ki o da semerin bağlandığı sırımdır. Ma ahsene ma esere katebehu: Semeri bağladığı sırımı ne güzeldir, demektir. Ebu Hureyre'den, onun mafsallar (eklemler) dediği de rivayet edilmiştir. Hasen'den de: Mafsallarını damarlar ve sinirlerle pekiştirdik, dediği rivayet edilmiştir. "Dilediğimiz zaman benzerlerini değiştirmekle değiştiririz": Yani eğer istersek onları helak eder, onların yerine benzerlerini getiririz, onlarla değiştiririz. "Gerçekten bu bir öğüttür": Bu ayeti de Müzzemmil 19'da şerh etmiş bulunuyoruz.

"Dileyemezsiniz" yol bulmayı "Allah dilemezse" bunu sizin için. İbn Kesir ile Ebu Amr, ye ile "vema yeşaune" okumuşlardır.

"Dilediğini rahmetine sokar": Müfessirler: Burada rahmet, cennettir, demişlerdir. "Vezzalimine": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Zalimine"nin nasbı komşuluk (ses uyumu) iledir, mana da: Vela yüdhilüz zalimine fi rahmetihi (zalimleri rahmetine girdirmez) demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Zalimine, makabli mansup olduğu için nasbedilmiştir, mana da şöyledir: Yüdhilü men yeşau firahmetihi ve yuazzibüzz zalimine (dilediğini rahmetine sokar, zalimlere de azap eder). O zaman Allah Teala'nın, "eadde lehüm" kavli o gizli fiili tefsir etmiş olur. Ebu'l-Aliye, Ebu'l-Cevza ve İbn Ebi Able, merfu olarak "vezzalimuna" okumuşlardır.



77-MÜRSELAT SURESİ

Mekke'de inmiştir. 50 ayettir.

Cumhura göre tamamı Mekki'dir. İbn Abbas, Katade ve Mukatil'den onda bir ayet Medeni olduğu nakledilmiştir; o da şudur: "Ve iza kıyle lehümürkeu la yerkaun" *(Mürselat: 48)*.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًاۙ ﴿١﴾ فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًاۙ ﴿٢﴾ وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًاۙ ﴿٣﴾
فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًاۙ ﴿٤﴾ فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًاۙ ﴿٥﴾ عُذْرًا اَوْ نُذْرًاۙ ﴿٦﴾ اِنَّمَا
تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌۜ ﴿٧﴾ فَاِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْۙ ﴿٨﴾ وَاِذَا السَّمَٓاءُ فُرِجَتْۙ ﴿٩﴾
وَاِذَا الْجِبَالُ نُسِفَتْۙ ﴿١٠﴾ وَاِذَا الرُّسُلُ اُقِّتَتْۜ ﴿١١﴾ لِاَيِّ يَوْمٍ اُجِّلَتْۜ ﴿١٢﴾
لِيَوْمِ الْفَصْلِۚ ﴿١٣﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ الْفَصْلِۜ ﴿١٤﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ
لِلْمُكَذِّب۪ينَ ﴿١٥﴾ اَلَمْ نُهْلِكِ الْاَوَّل۪ينَۜ ﴿١٦﴾ ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْاٰخِر۪ينَ ﴿١٧﴾
كَذٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِم۪ينَ ﴿١٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَ ﴿١٩﴾

أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ ﴿٢٠﴾ فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿٢١﴾ إِلَىٰ قَدَرٍ
مَعْلُومٍ ﴿٢٢﴾ فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ ﴿٢٣﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ
﴿٢٤﴾ أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا ﴿٢٥﴾ أَحْيَاءً وَأَمْوَاتًا ﴿٢٦﴾ وَجَعَلْنَا
فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَأَسْقَيْنَاكُمْ مَاءً فُرَاتًا ﴿٢٧﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ
لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٨﴾ انْطَلِقُوا إِلَىٰ مَا كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٩﴾ انْطَلِقُوا
إِلَىٰ ظِلٍّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ ﴿٣٠﴾ لَا ظَلِيلٍ وَلَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ ﴿٣١﴾ إِنَّهَا
تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ ﴿٣٢﴾ كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ ﴿٣٣﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ
لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٤﴾ هَٰذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٣٥﴾ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ
﴿٣٦﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٧﴾ هَٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِ جَمَعْنَاكُمْ
وَالْأَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُونِ ﴿٣٩﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ
لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٠﴾ إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلَالٍ وَعُيُونٍ ﴿٤١﴾ وَفَوَاكِهَ مِمَّا
يَشْتَهُونَ ﴿٤٢﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي
الْمُحْسِنِينَ ﴿٤٤﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٥﴾ كُلُوا وَتَمَتَّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ
مُجْرِمُونَ ﴿٤٦﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٧﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ
﴿٤٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٩﴾ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٠﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Andolsun arka arkaya gönderilenlere,

2 – Savurdukça savuranlara,

3 – Yaydıkça yayanlara,

4 – Ayırdıkça ayıranlara,

5 – Öğüt bırakanlara,

6 – Özür için yahut uyarmak için.

7 – Gerçekten size va'dolunan şey elbette gerçekleşecek.

8 – Yıldızlar silindiği zaman,

9 – Gök yarıldığı zaman,

10 – Dağlar savrulduğu zaman,

11 – Peygamberler vakitlendirildiği zaman (muayyen vakitleri geldiği zaman),

12 – Hangi gün için ertelendi?

13 – Ayrım günü için.

14 – Ayrım gününün ne olduğunu sana ne bildirdi?

15 – Vay haline o gün (bunu) yalan sayanların!

16 – Öncekileri helak etmedik mi?

17 – Sonra ötekileri arkalarına düşürmedik mi?

18 – İşte biz, günahkarlara böyle yaparız.

19 – Vay haline o gün (bunu) yalan sayanların!

20 – Sizi hakir (değersiz) bir sudan yaratmadık mı?

21 – Onu sağlam bir karargahta kıldık.

22 – Belli bir süreye kadar.

23 – Biz kadir olduk. Biz ne güzel kadirleriz.

24 – Vay haline o gün (bunu) yalanlayanların!

25 – Yeri toplayıcı kılmadık mı?

26 – Diriler ve ölüler için.

27 – Orada yüksek dağlar kıldık ve size tatlı bir su içirdik.

28 – Yazıklar olsun o gün (bunu) yalan sayanlara!

29 – Yalanladığınız o şeye gidin;

30 – Üç kola sahip bir gölgeye.

31 – Ne gölgeleyici ne de alevden savar.

32 – Gerçekten o, saray gibi kıvılcımlar atar.

33 – Sanki o, sarı sarı develerdir.

34 – Vay haline o gün (bunu) yalanlayanların!

35 – Bu bir gün ki konuşmazlar.

36 – Onlara izin verilmez ki özür dilesinler.

37 – Yazıklar olsun o gün (bunu) yalan sayanlara!

38 – Bu ayrım günüdür. Sizi de öncekileri de topladık.

39 – Eğer sizin için bir tuzağınız varsa, bana tuzak kurun.

40 – Yazıklar olsun o gün (bunu) yalan sayanlara!

41 – Şüphesiz sakınanlar, gölgelerde ve pınarlardadır.

42 – Canlarının çektiği meyvelerde.

43 – Yaptıklarınıza karşılık olarak afiyetle yiyin, için.

44 – Gerçekten biz, iyilik edenleri böyle mükafatlandırırız.

45 – Yazıklar olsun o gün (bunu) yalanlayanlara!

46 – Yiyin ve biraz faydalanın. Şüphesiz sizler suçlularsınız.

47 – Yazıklar olsun o gün (bunu) yalanlayanlara!

48 – Onlara: "Ruku edin" denildiği zaman, ruku etmezler.

49 – Yazıklar olsun o gün (bunu) yalanlayanlara!

50 – Bundan sonra hangi söze inanacaklar?

"Andolsun, arka arkaya gönderilenlere": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar birbirinin ardından gönderilen rüzgarlardır, bunu da Ebu'l-Ubeydeyn, İbn Mes'ud'dan, el – Avfi de İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit ile Katade de böyle demişlerdir.

İkincisi: Onlar Allah'ın akla uygun emir ve yasağı ile gönderilen meleklerdir, bunu da Mesruk, İbn Mes'ud'dan rivayet etmiş; Ebu Hureyre ile Mukatil de böyle demişlerdir. Ferra da: Onlar meleklerdir, demiştir. "Urfen": Akla, mantığa yatan şey demektir. Atın yelesi gibi arka arkaya olan da denilmiştir. Araplar: Yerkebün nasü ila fülanin urfen vahiden derler ki: Çok miktarda insanlar birine doğru gitmektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Maksat meleklerin peygamberlerle gönderilen şeyleri takip etmeleridir. Aslı da urful feres (atın yelesin)den gelir. Çünkü o da birbirini takip etmede düz bir satır gibidir. Sonra da istiare yolu ile birbirini izleyen topluluk için kullanıldı.

Üçüncüsü: Onlar bilinen mucizelerle gönderilen peygamberlerdir, bu Ebu Salih'in görüşüdür, bunu da Zeccac zikretmiştir.

Dördüncüsü: Melekler ve rüzgardır, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. Ve şöyle demiştir: "Urfen"in manası birbirini takip edendir. Cauni urfen (bana arka arkaya geldiler) denir. "Savuranlar"da da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar sert esen rüzgârlardır, bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: Meleklerdir, bunu da Müslim bin Subeyh demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Kafirin ruhunu alıp götürür.

"Yaydıkça yayanlar": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar bulutları yayan rüzgârlardır, bunu da İbn Mes'ud ile cumhur, demiştir.

İkincisi: Kitapları yayan (açan) meleklerdir, bunu da Ebu Salih, demiştir.

Üçüncüsü: Allah Teala'ya kulların amellerini açan kitaplardır, bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: Kıyamet için dirilmedir ki onda ruhlar her tarafa yayılır.

Beşincisi: Otları (her tarafa) yayan yağmurdur, bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Ayıranlar": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Hak ile batılı ayırmak için gelen meleklerdir, bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: Helal ile haramı ayıran Kur'an ayetleridir, bunu da Hasen, Katade ve İbn Keysan, demişlerdir.

Üçüncüsü: Bulutu dağıtıp ayıran rüzgârdır, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Peygamberlerdir, bunu da Zeccac nakletmiştir.

"Öğüt bırakanlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Meleklerdir ki yüklendikleri vahyi peygamberlere bırakırlar. Bu da İbn Abbas, Katade ve cumhurun görüşleridir.

İkincisi: Peygamberlerdir ki kendilerine indirileni ümmetlere bırakırlar, bunu da Kutrub, demiştir.

"Uzren ev nüzren": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, sakin olarak "uzren", zammeli olarak da "nüzüren" okumuşlardır. Ebu Amr, Hamze, Kisai, Hafs ve Halef de, sükün ile "uzren ev nüzren" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: O harekeli de olsa sakin de mastardır, nasbı şu mana itibarı iledir: Ürsiltü bima ürsiltü bihi i'zaren minallahi ve inzara (bunu özür dilemek ve uyarmak için getirdim). Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Özür veya uyarma bırakanlar. Mananın şöyle olması da caizdir: Özür veya uyarma için zikir bırakanlar. Zikredilen bu şeyler kasemle mecrurdur, kasemin cevabı da "innema tuadune levakı'" cümlesidir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Size va'dedilen kıyamet, dirilme ve ceza gibi şeyler elbette olacaktır. Sonra Allah Teala bunun ne zaman olacağını zikredip şöyle dedi: "Yıldızlar silindiği zaman": Yani ışığı karardığı zaman, demektir. "Gök yarıldığı zaman": Yani parçalandığı zaman, demektir.

"Dağlar savrulduğu zaman": Zeccac şöyle demiştir: Hızla yerinden götürüldüğü zaman, İnteseftüş şey'e denir ki: Bir şeyi hızla kapmaktır.

"Ve izer rüsülü ukkitet": Ebu Amr, şeddeli kaf ve vav ile "vukkıtet" okumuş, Ebu Cafer de ona katılmış, ancak o, kafı şeddesiz okumuştur. Diğerleri de kafın şeddesiyle birlikte vavın yerine elifle "ukkıtet" okumuşlardır. Zeccac da, şöyle demiştir: Vukkıtet ile ukkıtet aynı manayadır; kim hemze ile "ukkıtet" okursa, hemzeyi vavdan çevirmiştir, çünkü vavın makabli mazmumdur. Her mazmum vavın zammesi devamlı ise onu hemzeye çevirmek caizdir. Ferra da şöyle demiştir: Vav ilk harf olur da mazmum olursa, hemzeye kalp olunur; mesela sallel kavmu uhdanen (toplum ayrı ayrı namaz kıldı) ve hazihi ucuhun hisanun (bu yüzler güzeldir), denir. "Ukkıtet"in manası kıyamet günündeki vaktinde toplanmaktır. İbn Kuteybe de: Bir vakit için toplanmıştır ki o da kıyamet günüdür, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Ümmetler arasında hüküm verilmek için onlara bir vakit ayrıldığı zaman.

"Hangi gün için ertelendi": Yani tehir edildi, demektir. Onları toplamak için süre verilmesi, kulları o günün korkusundan şaşırtır. Sonra Allah Teala onu açıklayıp şöyle dedi: "Ayrım günü için": O da Allah Teala'nın mahlûkat arasında hüküm vereceği gündür. Sonra da şöyle diyerek o günü büyüttü: "Ayrım gününün ne olduğunu sana ne bildirdi? Vay haline o gün yalanlayanların": Ölümden sonra dirilmeyi yalanlayanların, demektir. Sonra Allah Teala yalanlayan ümmetlere ne yaptığını haber vermek üzere şöyle dedi: "Öncekileri helak etmedik mi?": Yani peygamberleri yalanladıkları zaman dünyada azap etmekle. "Sümme nütbiuhumul aharin": Kurralar, "nütbiuhum"daki ayn'ın ref'i görüşündeler, onlardan bazıları da aynı sakin olarak okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: "Nütbiuhum" merfudur, İbn Mes'ud'un "vesenütbiuhumul aharin" okuması da bunu gösterir. Eğer: Öncekileri helak etmeye ve ötekileri de arkalarına düşürmeye gücümüz yetmedi mi?" manasında cezmle "nütbi'hum" okunursa, bu da güzel bir yorum olur. Zeccac şöyle demiştir: Cezm "nühlik" üzerine atıf dolayısıyladır, mana da: Önce ve sonra helak edilen için, şeklinde olur. Ref' de şu manaya göredir: Sonra her önceki günahkârın ardına ötekisini düşürürüz. Mukatil de şöyle demiştir: Sonra ötekileri onların ardına düşürürüz, yani Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i yalanlayan Mekke kafirlerini, demektir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Öncekiler: Nuh, Ad ve Semud kavimleridir; sonrakiler de İbrahim, Lut ve Medyen kavimleridir.

"İşte böyle" yani bunun gibi yaparız, "günahkârlara": Yani yalanlayanlara.

Eğer: "Vay haline o gün yalanlayanların" sözünü tekrar etmenin faydası nedir?" denilirse,

Cevap şöyledir: O her ayette öncekinden başkasını murat etmiştir (yalanlananlar değişmiştir. Mütercim). Çünkü her yeni şey zikrettiği zaman "vay haline o gün yalanlayanların" dedi ki, bunu yalanlayan, demektir.

"Elem nahlükküm": Kalun, Nafi'den kafı açık okuduğunu rivayet etmiştir. Diğerleri ise kâf'a idgam ile okumuşlardır.

"Bir hakir sudan yaratmadık mı?": Yani zayıf, demektir. "Onu sağlam bir karargâhta kıldık": Yani rahme yerleştirdik, demektir. "Belli bir süreye kadar" o da gebelik müddetidir. "Fekaderna": Medine halkı ile Kisai, şedde ile "kadderna" okumuşlar; kalanlar ise, şeddesiz okumuşlardır. Aralarında fark var mıdır? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İkisi aynı manaya lügattir, Ferra da şöyle demiştir: Araplar: Kadere aleyhi ve kaddere aleyhi, derler. Şeddesiz okuyanlar şu delili getirmişlerdir: Eğer şeddeli olsa idi: Feni'mel mukaddirun, derdi. Ferra da buna cevap vermiş ve şöyle demiştir: Araplar bazen iki lügati birleştirirler, mesela "femehhilil kafirine emhilhüm ruveyda" *(Tarık: 17)* ayetinde olduğu gibi. Şair de şöyle demiştir:

(Kadın) beni beğenmedi, benden beğenmediği de
Ak saçlarımla kelliğimdir.

Yani beğenmediği şey herkeste olan şeydir, demek istiyor. (Şair enkeret ve nekiret baplarını aynı manaya kullanmıştır. Mütercim).

İkincisi: Şeddesiz güç ve mülkten gelir, şeddeli de takdir ve kazadan gelir. Sonra ibret alıp kendini birlemeleri için eserlerini açıklayıp şöyle dedi: "Elem necalil arda kifata": Keft lügatte: Zam yapmak ve toplamaktır, mana da şöyledir. Yer dirileri üstünde, ölüleri de altında toplar. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ükfüt haza ileyke denir ki: Bunu yanına al, demektir. Onlar Bakiülğarğad mezarlığına: Ölüleri içine aldığı için kefte, derlerdi.

"Ahyaen ve emvata": Mana şöyledir: Yer onları diri iken de ölü iken de toplar, bunu da cumhur, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Ahyaen ve emvaten kifat'tan etkilenerek mansup olmuştur, sanki şöyle demişsin gibidir: Elem necalil arda kifate ahyain ve emvatin. Tenvinlediğin zaman mansup okursun, tıpkı, "ev itamun fi yevmin zi mesğabetin yetimen" kavlinde olduğu gibi *(Beled: 14)*. Ahfeş de: Hâl olarak mansup olmuştur, demiştir.

İkinci görüş: Yeri bitki ve yapılarla diriltmedik mi, harap ederek ve kurutarak da öldürmedik mi? Bu da Mücahit ile Ebu Ubeyde'nin görüşleridir.

"Onda sabit dağlar kıldık": Bunun açıklaması da yukarıda geçmiştir. "Şamihatin" yüksek demektir. "ve eskaynaküm" "eskayna"nın manası da Hicr: 22 ve Cin: 16'da geçmiştir. "Furat"ın manası da Furkan: 53, Fatır: 12'de geçmiştir. Mana da şöyledir: Bu şeyler öldükten sonra diriltmeden daha acayiptir. Sonra ahirette onlara ne denileceğini zikredip şöyle dedi: "Yalanladığınız o şeye gidin": Dünyada yalanladığınız şeye ki o da ateştir, cehennemdir. "İntaliku ila zıllin" cumhur bu ikincisini emir manasında lamın kesri ile okumuştur. Übey bin Ka'b, Ebu İmran, Rüveys de Yakup'tan mazi gaip olarak lamın fethi ile (intalaku) okumuşlardır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Zıl" burada cehennem ateşinin dumanıdır ki yükselir, sonra da üç dala ayrılır. Büyük dumanlar da yükseldiği zaman böyle olur. Onlara şöyle denilir: Hesap bitinceye kadar bu dumanın içinde kalın, nitekim Allah'ın velileri de Arş'in gölgesinde yahut Allah'ın dilediği bir yerde olurlar. Sonra her zümrenin cennet ve cehennemdeki karargahına gitmeleri emredilir. "Gölgelendirici değildir": Yani sizi o günün sıcağından gölgelemez, bilakis sizi güneşin sıcağından daha yüksek olan ateşin alevine yaklaştırır. Mücahit şöyle demiştir: Onun bir dalı insanın tepesinde, bir dalı sağında, bir dalı da solunda olur, onu her taraftan kuşatır. Dahhak da şöyle demiştir: Üç dal şunlardır: Kuru diken, zakkum ve irin. Bu görüşe göre bu, cehenneme girdikten sonra olur.

"Ne de alevden savar": Yani cehennem alevini sizden savmaz, demektir. Sonra ateşi niteleyip şöyle dedi. "Gerçekten o, saray gibi kıvılcımlar atar (saçar)": Şerer, ateşten sıçrayan kıvılcımlardır. "Kelkasr": Cumhur tekil olarak sad'ın sükunu ile okumuştur ki saray manasınadır. Bu mana İbn Ebi Talha'nın, İbn Abbas rivayetinde geçmektedir, cumhur da bu görüştedir. İbn Abbas, Ebu Rezin, Mücahit ve Ebu'l – Cevza, sadın fethi ile "kelkasar" okumuşlardır. Buhari'nin efrad olarak rivayet ettiği hadiste İbn Abbas şöyle demiştir: Biz tahta ve keresteleri iki veya üç arşın boyunda keser kışa saklardık, buna da kasar, derdik. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kim kasar okursa, kesilen hurma kütüklerinin toprakta kalanını kastetmiş olur. Zeccac da şöyle demiştir: Kasr deve boyunudur. Sa'd bin Ebi Vakkas, Hazreti Aişe, İkrime, Ebu Miclez, Ebu'l – Mütevekkil ve İbn Yamur, kafın fethi ve sadın kesri ile "kelkasır" okumuşlardır. İbn Mes'ud, Ebu Hureyre ve Nahai de, kafın ve sadın ikisinin de ref'i ile "kelkusur" okumuşlardır. Ebudderda ile

Said bin Cübeyr de kafın kesri ve sadın fethi ile "kelkısar" okumuşlardır. Ebu'l - Aliye Ebu İmran, Ebu Nehik ve Muaz el - Kari de, kafın zammı ve sadın sükunu ile "kelkusr" okumuşlardır.

"Keennehu cimalatün": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Kisai, çoğul olarak cimin kesri ile "cimalatün" okumuşlar; Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan, tekil olarak "cimaletün" okumuşlardır. Rüveys de Yakup'tan, cimin zammı ile "cümalatün" okumuş; Ebu Rezin, Humeyd ve Ebu Hayve, tekil olarak cimin ref'i ile "cümaletün" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim kesre ile "cimalatün" okursa o, cimal'ün çoğuludur, tıpkı buyut ve buyutat gibi ki çoğulun çoğulu olur, mana da şöyledir: Kıvılcımlar develer gibidir. Kim zamme ile "cümalatün" okursa, o da "cümaletü"nün çoğuludur. Kim "cimaletün" okursa, o da cemel ve cimale'nin çoğuludur, tıpkı hacer ve hicaretin, zeker ve zikaretin gibi. Cümalatün'da anlattığımız gibi "cümaletün" de okunmuştur. Sufr burada: Siyah demektir. Sarıya çalan siyah develere: İbilün sufrun, denir. Ferra da şöyle demiştir: Sufr: Siyah devedir, nerede bir siyah deve görülürse mutlaka rengi sarıya çalar. Onun içindir ki Araplar siyah deveye: Sufr, derler; tıpkı ceylana da beyazlığının üzerindeki esmerlikten dolayı: Edm, demeleri gibi.

"Bu bir gün ki konuşmazlar": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, kıyametin bazı duraklarında olur. İkrime de şöyle demiştir: Konuşurlar, çekişirler; sonra ağızları mühürlenir; elleri ve ayakları konuşur. O zaman kendilerine faydası olacak bir delil konuşamazlar. Ebu Reca, Kasım bin Muhammed, A'meş ve İbn Ebi Able, mimin nasbı ile "haza yevme la yentıkun" okumuşlardır.

"Bu ayrım günüdür": Yani cennetliklerle cehennemliklerin ayrıldığı gündür. "Sizi topladık": Yani bu ümmetin inanmayanlarını "ve öncekileri" onlar da peygamberlerini yalanlayan inançsızlardır. "Fein kane leküm keydün fekiyduni": Yakup her iki halde de ye ile okumuştur, yani eğer bir çareniz varsa, kendiniz için arayın, demektir. Sonra mü'minlere ne olacağından bahsedip şöyle dedi: "Şüphesiz sakınanlar gölgelerdedir": Yani ağaç gölgelerinde ve sarayların sığınaklarındadırlar. "Pınarlarda" subaşlarında, demektir. Bunun açıklaması da yukarıda geçmiştir. "Yiyin": Yani onlara: Yiyin, için dünyada yaptığınız taatlara karşılık afiyetle yiyin, için denilir. Sonra Mekke kafirlerine şöyle dedi: "Yiyin ve biraz faydalanın": Ecelleriniz gelene kadar. "Şüphesiz sizler suçlularsınız": Yani Allah'a şirk koşanlarsınız, demektir.

"Onlara: Ruku edin" denildiği zaman": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: o kıyamet gününde secdeye davet edildikleri zamandır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O dünyada onlara: Ruku edin, yani namaz kılın, denildiği andır. "Ruku etmezler" yani namaz kılmazlar. Mücahit ile diğerleri bu görüştedirler. Doğrusu da budur. Bunun Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Sakif heyetine namazı emretmesi ile: Biz eğilmeyiz, bu bizim için ayıptır, demeleri üzerine indiği de söylenmiştir ki Peygamberimiz de onlara: Rukuu olmayan dinde hayır yoktur, demişti.

"Bundan sonra hangi söze inanacaklar?": Yani eğer bu Kur'an'ı tasdik etmezlerse, bundan sonra hangi kitabı onaylayacaklar, hâlbuki ondan sonra kitap yoktur!



78-NEBE' SURESİ

40 ayettir. Tamamı ittifakla Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

عَمَّ يَتَسَٓاءَلُونَۚ ﴿١﴾ عَنِ النَّبَاِ الْعَظ۪يمِۙ ﴿٢﴾ اَلَّذ۪ي هُمْ ف۪يهِ مُخْتَلِفُونَۜ ﴿٣﴾ كَلَّا
سَيَعْلَمُونَۙ ﴿٤﴾ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ﴿٥﴾ اَلَمْ نَجْعَلِ الْاَرْضَ مِهَادًاۙ ﴿٦﴾ وَالْجِبَالَ
اَوْتَادًاۖ ﴿٧﴾ وَخَلَقْنَاكُمْ اَزْوَاجًاۙ ﴿٨﴾ وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًاۙ ﴿٩﴾ وَجَعَلْنَا
الَّيْلَ لِبَاسًاۙ ﴿١٠﴾ وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًاۖ ﴿١١﴾ وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا
شِدَادًاۙ ﴿١٢﴾ وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًاۖ ﴿١٣﴾ وَاَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَٓاءً
ثَجَّاجًاۙ ﴿١٤﴾ لِنُخْرِجَ بِه۪ حَبًّا وَنَبَاتًاۙ ﴿١٥﴾ وَجَنَّاتٍ اَلْفَافًاۜ ﴿١٦﴾ اِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ
كَانَ م۪يقَاتًاۙ ﴿١٧﴾ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ اَفْوَاجًاۙ ﴿١٨﴾ وَفُتِحَتِ السَّمَٓاءُ
فَكَانَتْ اَبْوَابًاۙ ﴿١٩﴾ وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًاۜ ﴿٢٠﴾ اِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ
مِرْصَادًاۙ ﴿٢١﴾ لِلطَّاغ۪ينَ مَاٰبًاۙ ﴿٢٢﴾ لَابِث۪ينَ ف۪يهَٓا اَحْقَابًاۚ ﴿٢٣﴾ لَا يَذُوقُونَ

فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا ﴿٢٤﴾ إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا ﴿٢٥﴾ جَزَاءً وِفَاقًا
﴿٢٦﴾ إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا ﴿٢٧﴾ وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَّابًا ﴿٢٨﴾
وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا ﴿٢٩﴾ فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا ﴿٣٠﴾
إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا ﴿٣١﴾ حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا ﴿٣٢﴾ وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا ﴿٣٣﴾
وَكَأْسًا دِهَاقًا ﴿٣٤﴾ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَّابًا ﴿٣٥﴾ جَزَاءً مِنْ رَبِّكَ
عَطَاءً حِسَابًا ﴿٣٦﴾ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمَٰنِ لَا يَمْلِكُونَ
مِنْهُ خِطَابًا ﴿٣٧﴾ يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا
مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَٰنُ وَقَالَ صَوَابًا ﴿٣٨﴾ ذَٰلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ
إِلَىٰ رَبِّهِ مَآبًا ﴿٣٩﴾ إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ
مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا ﴿٤٠﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Hangi şeyden birbirlerine soruyorlar?

2 – O büyük haberden mi?

3 – O ki onlar onda ihtilaf ediciler.

4 – Hayır, yakında bilecekler.

5 – Yine hayır, yakında bilecekler.

6 – Yeri bir döşek kılmadık mı?

7 – Dağları kazıklar.

8 – Sizi çift çift yarattık.

9 – Uykunuzu dinlenme kıldık.

10 – Geceyi örtü kıldık.

11 – Gündüzü geçim vakti kıldık.

12 – Üstünüze sağlam yedi kat (gök) yaptık.

13 – (Onda) çok parlak bir kandil kıldık.

14 – Sıkışan (bulut)lardan şarıl şarıl bir su indirdik.

15 – Onunla hububat ve bitki çıkaralım, diye.

16 – Sarmaş dolaş bahçeler.

17 – Gerçekten ayrım günü, belirlenen vakit oldu.

18 – O gün sura üfürülür; bölük bölük gelirsiniz.

19 – Gök açıldı, kapı kapı oldu.

20 – Dağlar yürütüldü; bir serap oldu.

21 – Şüphesiz cehennem gözlem evi yeri oldu.

22 – Azgınlar için dönüş yeri olarak.

23 – Orada asırlarca kalıcılar.

24 – Orada ne bir serinlik ne de bir içecek tatmazlar.

25 – Ancak kaynar su ve irin.

26 – Uygun bir karşılık olarak.

27 – Çünkü onlar bir hesap ummuyorlardı.

28 – Ayetlerimizi yalanlamakla yalanladılar.

29 – Her şeyi yazarak saydık.

30 – Tadın, sizin ancak azabınızı artıracağız.

31 – Şüphesiz sakınanlar için kurtuluş vardır.

32 – Bahçeler ve üzüm bağları.

33 – Memeleri tomurcuklanmış yaşıt genç kızlar.

34 – Dolu kadehler.

35 – Orada ne boş bir laf ne da yalanlama işitmezler.

36 – Rabbinden bir mükâfat, yeterli bir vergi olarak.

37 – Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rahman Rabbi. O'ndan bir hitaba sahip olamazlar.

38 – O günde Ruh ve melekler saf saf dururlar. Konuşmazlar, ancak Rahman'ın izin verip de doğru diyen müstesna.

39 – İşte bu o hak gündür. Artık kim dilerse, Rabbine bir yol edinir.

40 – Gerçekten biz, sizi yakın bir azapla uyardık. O günde kişi iki elinin önceden gönderdiğine bakar ve kafir: "Ah keşke, toprak olsaydım!" der.

"Amme yetesaelun": Aslı "an ma"dır, nun mime idgam edilmiş, "ma"daki elif de atılmıştır; tıpkı fime ve bime'de olduğu gibi. Müfessirler şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu alayhi ve sellem Allah tarafından gönderilince, müşrikler kendi aralarında: "Ne ge-

tirdi?" dediler ve mücadele ettiler, getirdiği şey hakkında tartıştılar. Bunun üzerine bu ayet indi. Lafız soru ise de mana kıssayı büyütmektir, nitekim: "Zeyd nedir?" derler ki maksat onu büyütmektir. Sonra soruşturdukları şeyi açıklayıp "o büyük haberden mi?" dedi. Yani şanı büyük haberden demektir. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kur'an'dır, bunu da Mücahit, Mukatil ve Ferra demişlerdir. Ferra şöyle demiştir: Cevap verince "amme" sanki şu manaya gelmiş oldu: Hangi şey için Kur'an'dan soruyorlar?

İkincisi: Yeniden dirilmedir, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in durumudur.

"O ki onlar onda ihtilaf ediyorlar": Kim: O, Kur'an'dır, derse, gerçekten müşrikler onda ihtilaf etmişlerdi; bazıları: O sihirdir dediler, bazıları: O şiirdir, dediler, bazıları da evvelkilerin masallarıdır vs. dediler. O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in durumudur, diyenler için de mesele aynıdır. Kim de: O yeniden dirilme ve kıyamettir, derse, bunda da ihtilaflarında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar onu işitince ihtilaf ettiler; kimileri tasdik edip iman etti, kimileri de yalanladı. Bu da Katade'nin görüşünden çıkarılmıştır.

İkincisi: Müslümanlarla müşrikler onda ihtilaf ettiler; Müslümanlar onu tasdik etti, müşrikler ise onu inkar ettiler. Bunu da Yahya bin Selam demiştir.

"Hayır": Bazıları bunun azarlama ve paylama olduğunu söylemişler; bazıları da o, ihtilaflarını rettir, demişlerdir, mana da şöyledir: Mesele onların dediği gibi değildir. "Yakında bilecekler": Durum aydınlandığı zaman yalanlamalarının akibetini bileceklerdir. "Yine hayır, yakında bilecekler": Tehdit üstüne tehdittir. İbn Amir ikisinde de te ile "setalemune" okumuştur. Sonra Allah Teala birliğini tanımaları için eserleri zikredip şöyle dedi: "Yeri bir döşek kılmadık mı?": Yani döşek ve yaygı, "dağları kazıklar kılmadık mı?": Yere kazık yaptık ki sizi sarsmasın, diye. "Sizi çift çift yarattık": Yani sınıflar, zıtlar halinde, erkekli dişili, siyah, beyaz ve kırmızı olarak. "Uykunuzu dinlenme kıldık": İbn Kuteybe: Bedenlerinizin rahat etmesi için, demiştir. Biz de bunu Fur'kan: 47'de şerh etmiştik. Orada "ve cealnel leyle libasen" kavlini de açıklamıştık.

"Gündüzü geçim vakti kıldık": Yani geçiminize sebep kıldık. Maaş: geçimdir, geçime sebep olan her şey: Maaş'tir, mana da şöyledir: Gündüzü rızık aranacak yer yaptık. İbn Kuteybe de: Maaşen, yani ayşen demiştir ki mastar olduğunu hatırlatmak istemiştir. "Üstünüzde

sağlam yedi kat (gök) yaptık": Mukatil: Onlar göklerdir, demiştir. Her göğün kalınlığı beş yüz yıllık yoldur, her iki göğün arası da onun kadardır. O, ey âdemoğulları, üstünüzdedir, isyan edip de üzerinize kapanmasından sakının.

"Onda çok parlak bir kandil kıldık": O da güneştir. "Vehhacen": İbn Abbas: Işık saçan demiştir. Dilciler de, vehhac: Yanan, demişlerdir. Şöyle de denilmiştir: Vehhac ışığı da harareti de olandır.

"Sıkıştıranlardan indirdik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar göklerdir, bunu da Übey bin Ka'b, Hasen ve İbn Cübeyr, demişlerdir.

İkincisi: Onlar rüzgarlardır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, İkrime, Katade ve Mukatil de böyle demişlerdir. Zeyd bin Eslem de şöyle demiştir: Onlar güney rüzgarlarıdır. Buna göre "min" "ba" manasına olur, takdiri de: Bilmu'sıratı (sıkıştıranlardan) olur. Rüzgarlar niçin mu'sırat denildi? Çünkü yağmuru akıtan onlardır.

Üçüncüsü: Onlar buluttur, bunu da el – Valibi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ebu'l – Aliye, Dahhak ve Rebi de böyle demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Sıkışan bulutlar yağmur yağdıran, fakat henüz toplanmamış olan bulutlardır, tıpkı cariye mu'sır denildiği gibi ki genç kız hayız görme çağına gelip de henüz görmemektir. İbn Kuteybe de böyle demiştir: Bulut hayzı yaklaşan genç kızlara benzetilmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Buluta mu'sırat denilmesi, ecezzezzerü fehüve mücez (ekin biçilmeye yüz tuttu) sözü gibidir ki bulut da yağdırmağa yüz tutunca fekad a'sara, denir.

"Şarıl şarıl bir su indirdik": Mukatil: Kesintisiz yağan bol yağmurdur, demiştir. Bir başkası da şöyle demiştir: Seccel mau yesiccü denir ki su dökülmektir. "Onunla çıkaralım diye": Yani o su ile demektir. "Habben ve nebaten": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hab: İnsanların yediği, nebat da: Yerden bitip de insanların ve hayvanların yediği şeylerdir. Bu da cumhurun görüşüdür. Zeccac da şöyle demiştir: Biçilen her şey hububattır, davarların yediği ot da bitkidir.

İkincisi: Hab (tane): İncidir, bitki de: Ottur. İkrime de şöyle demiştir: Allah ne kadar gökten yağmur damlası indirirse, o kadar denizde inci oluşturur, yerde de ot bitirir.

"Bahçeler": Yani bostanlar, "sarmaş dolaş": Ebu Ubeyde: Ağaçları arasında boşluk kalmayacak şekilde birbirine dolaşmış, demiştir.

Elfaf'ın tekili: Leffa'dır, çoğul olarak lüf, denir, çoğulun çoğulu da: Elfaf'tır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah Teala mahlukatını, yeniden diriltmeye delil getirmiştir. Sonra kıyametten haber verip şöyle dedi: "Gerçekten ayrım günü": Yani mahlukat arasında hüküm günü "belirlenen vakit oldu": Allah'ın va'dettiği sevap ve azaba. "O gün sura üfürülür; gelirsiniz": kabirlerinizden "bölük bölük": Yani her taraftan zümre zümre demektir. "Ve futihatis semau": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, şedde ile "ve futtihat" okumuşlar; Asım ile Kisai de şeddesiz olarak okumuşlardır. Gök sadece meleklerin inmesi için açılır. "Kapı kapı oldu": Yani kapıları oldu. "Dağlar yürütüldü": Yerlerinden, bir serap oldu": Yani serap gibi oldu; çünkü dağılmış toz gibi olur, bakan insan o sert ve dayanıklı şeyleri serap gibi görür. "Şüphesiz cehennem gözlem yeri oldu": Müberrid şöyle demiştir: Suçluların gözlendiği yer oldu, yani cehennem hazinleri orada kafirleri beklerler. Ezheri de şöyle demiştir: Mirsad: Pusuya yatanın düşmanı gözetlediği yerdir. Sonra bunun kimler için olduğunu açıklayıp şöyle dedi: "Azgınlar için": İbn Abbas: Müşrikler için, demiştir. Meab da: Dönüş yeri, demektir.

"Labisine": Hamze "lebisine" okumuş ve ikisinin manası birdir, demiştir. Huve labisün bilmekani ve lebisün, denir, tıpkı, tâmi' ve tami', fârih ve ferih, gibi. Ahkab ise: Hukub'un çoğuludur, ondaki ihtilafı da Kehf: 60'da zikretmiştik.

Eğer: "Ahkabı zikretmenin manası nedir, çünkü onlar orada süresiz kalacaklardır?" denilirse, bunun iki cevabı vardır:

Birincisi: Bu, bir sonu göstermez, zira her hukub geçtikçe arkasından bir hukub daha gelir. Eğer: Orada on hukub veya beş hukub kalacaklar, dese idi, bunun bir sonu olabilirdi. Bu da İbn Kuteybe ile cumhurun görüşüdür. Bunun açıklaması da şöyledir: Cennet ve cehennemdekilerin zaman itibarı ile sonu olmamakla beraber yine de bir sayı altına girmesi düşünülebilir.

İkincisi: Mana şöyledir: Orada hukublarca eğleşirler, tatmazlar, o hukublarda "ne bir serinlik ne de bir içecek" ama ebediyetleri devam eder. Bu da Zeccac'ın görüşüdür, açıklaması da şöyledir: Ahkab onların kaynar su ve irinle azaplarının sınırıdır; hukublar bitince başka türlü azapla azap edilirler. "Soğuktan" murat edilen şey hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O şarabın soğukluğudur, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan: Orada ne şarabın soğukluğunu ne de şarabı tadarlar, demiştir.

İkincisi: O güzel koku ve rahatlıktır, bunu da Hasen ile Ata, demişlerdir.

Üçüncüsü: O uykudur, bunu da Mücahit, Süddi, Ebu Ubeyde ve İbn Kuteybe, demişler ve şu beyiti şahit getirmişlerdir:

Eğer istersem öteki kadınları da kendime haram ederim,
Eğer istersem tatlı su ve uyku da tatmam.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Beyitte geçen Nukah: Sudur, berd de: Uykudur; ona berd (soğukluk) denilmesi onda hararetin düşmesindendir. Mukatil de şöyle demiştir: Orada ateşin hararetini dindirecek bir soğuk da tatmazlar, susuzluğu kesecek bir içecek de tatmazlar. "İlla hamimen ve ğassaka (ancak kaynar su ve irin)": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, şeddesiz olarak "ğasakan" okumuşlar; Hamze, Kisai, Mufaddal, Hafs da Asım'dan şedde ile okumuşlardır. Hamim de yukarıda Sad: 57'de geçmiştir. "Uygun bir karşılık olarak": Ferra: Amellerine uygun olarak, demiştir. Başkası da: Amellerine uygun, tam o kadar cezalandılar; şirkten daha büyük günah, ateş azabından daha çetin bir azap yoktur, demiştir.

"Çünkü onlar bir hesap ummuyorlardı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hesaba çekilmekten korkmuyorlardı, çünkü onlar öldükten sonra dirilmeye inanmıyorlardı, bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: Hesaptan sevap ummuyorlardı, çünkü onlar dirilmeye inanmıyorlardı. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Ve kezzebu biayatine kizzaba": Ferra şöyle demiştir: Şedde ile kizzab, Yemen lehcesidir ve düzgündür, onlar: Kezzebtü bihi kizzaben (ona yalan söyledim), harraktul kamisa hırrakan (gömleği yırttım) derler, "Fe'altü" babının bütün mastarları onlarda şeddelidir. Bir bedevi Merve'de benden bir fetva sordu: El- halku ehabbu ileyke emil – kısaru (saçı tıraş etmek mi daha iyidir yoksa kısaltmak mı?) dedi. Kilab oğullarından biri bana şöyle bir şiir okudu:

Ne kadar beni arkadaşlarımdan geri koydu
Ve görülmesi bana şifa veren ihtiyaçlarımdan geri koydu.

Necid halkı ise: Kezzebtü bihi tekziben, derler, Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: El – Kizzab, kizap'tan daha abartılıdır, ikisi de mükazebe'nin mastarıdır. Şair A'şa şöyle demiştir:

Ona doğru da söyledim, yalan da (kizaben)
Bazen yalan insana fayda verir.

"Ve külle şeyin ahsaynahu" Zeccac şöyle demiştir: "Külle" gizli bir fiille mansuptur, ahsaynahu da onu tefsir etmektedir, mana da:

Ahsayna külle şeyin, demektir. "Kitaben" bu "ahsaynahu"yu tekit etmektedir; çünkü "ahsaynahu" ile "ketebnahu" sonuçta birdir, mana da şöyledir: Ketebnahu kitaben (onu yazmakla yazdık). Müfessirler şöyle demişlerdir: Bütün amellerini Levh-i Mahfuza'a kaydettik. "Tadın" yani onlara: Yaptıklarınızın cezasını tadın / çekin, denir. "Sizin yalnız azabınızı artıracağız. Şüphesiz sakınanlar için vardır" onlar da şirk koşmayanlardır, "kurtuluş vardır" bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Gezinti yeri vardır, bunu da İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: Cehennemden kurtulup cennete girmek ve azaptan kurtulup rahmete ermekle kurtuluş vardır, bunu Katade, demiştir. İbn Kuteybe de: "Mefazen" "fevz" gibi mastardır, demiştir. "Hadaik": İbn Kuteybe: Hurma bahçeleri demiştir, tekili hadika'dır (bir hurma bahçesi).

"Ve kevaib": İbn Abbas: Kevaib, memeleri dolgun kızlar, demiştir. İbn Faris de şöyle demiştir: Kaabetil mer'etü fehiye kiabun denir ki: Göğüsleri henüz tomurcuklanan kadındır. Biz de "etrab"ın manasını Sad: 52'de zikretmiştik.

"Ve ke'sen dihaka": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Dolu bardaklardır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Katade ve İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

İkincisi: O arka arkaya demektir, bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İbn Cübeyr de böyle demiştir. Mücahit'ten de her iki görüş de rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O saf ve berrak demektir, bunu da İkrime, demiştir.

"Orada işitmezler": Yani cennette şarap içtikleri zaman "boş laf": Biz de bunu Tur: 23 vd. yerlerde anlatmıştık. "Yalanlama da işitmezler": Yani birbirlerini yalanlamazlar; çünkü dünya insanları içki içtikleri zaman batıl konuşurlar, cennet insanları ise bundan beridirler. Ferra şöyle demiştir: Hazreti Ali radıyallahu anh, şeddesiz olarak "kizaben" okurdu. Sanki – Allah daha iyi bilir ya – orada birbirlerini yalanlamazlar demek isterdi. Kisai de bunu şeddesiz okur, "ve kezzabu biayatina kizzaba"yı ise şeddeli okurdu; çünkü "kezzebu"nun mastarı "kizzab"tır. Bunda ise onu mastar kılacak bir fiil yoktur. Ebu Ubeyde'nin kizzab'ı mükazebe'nin mastarı olarak şeddeli ve şeddesiz okuduğunu zikretmiştik. Ebu Ali el – Farisi de şöyle demiştir: "Kizab" şeddesiz olarak "kezebe"nin mastarıdır, "kitab"ın "ketebe"nin mastarı olduğu gibi.

"Cezaen": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Cazahumullahu bizalike cezaen (Allah onları bununla cezalandırdı). "Ataen" de öyledir, çünkü ata ile cezanın manası birdir. "Hisaben" bunun manası da: Onlara yetecek şekilde, demektir: Yani orada gönüllerinin çektiği her şey vardır, demektir. Ahsebeni keza denir ki: Bana yetti, manasınadır. "Rabbis semavati" Nafi, İbn Kesir, Ebu Amr ve Mufaddal "rabbu"nun besini ve "rahman"ın nun'unu ref'i ile okumuşlardır ki, huve rabbus semavati, demektir. Asım ile İbn Amir de "rabbike"nin sıfatı olmak üzere "be'nin ve nun'un cerri ile okumuşlardır. Hamze ile Kisai de be'nin kesri ve nun'un ref'i ile okumuşlardır. Ferra da bu kıraati beğenmiş, bir grup da ona katılmıştır. Sebep olarak da rabb'in mecrura yakın olup rahman'ın ise uzak olmasını göstermişlerdir.

"O'ndan bir hitaba sahip olamazlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O izin vermedikçe şefaat etme hakkına sahip olamazlar, demektir, bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Mahlukat Allah izin vermedikçe konuşamazlar demektir, bunu da Mukatil, demiştir.

" O günde Ruh kalkar": Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'nın ordularından bir ordudur; melek değildirler. Bunu da İbn Abbas, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Onlar Adem gibi bir mahluktur, yerler, içerler.

İkincisi: O bir melektir ki göklerden, dağlardan ve meleklerden daha büyüktür. Bunu da İbn Mes'ud ile Mukatil bin Süleyman demişlerdir. Ata da, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah ondan daha büyük bir mahluk yaratmamıştır. Kıyamet günü geldiği zaman o tek başına bir saf olur, bütün melekler de bir tek saf olurlar. O ise onlar kadar büyük olur.

Üçüncüsü: O insanların ruhlarıdır, iki üfürme arasında ruhlar cesetlere dönmeden önce meleklerle beraber kalkar. Bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O Cebrail aleyhisselam'dır, bunu da Şa'bi, Said bin Cübeyr ve Dahhak, demişlerdir.

Beşincisi: Onlar âdemoğullarıdır, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

Altıncısı: O Kur'an'dır, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir.

Yedincisi: Onlar meleklerin eşrafıdır, bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir.

"Melekler saf saf olurlar": Şa'bi şöyle demiştir: Orada iki saf vardır: Biri ruhun safı, diğeri ise meleklerin safıdır. Buna göre mana şöyle olur: Ruh bir saf olarak, melekler de bir saf olarak durur. İbn Kuteybe de: "Saffen" kavlinin manası: Saflar halinde, demiştir.

"Konuşmazlar": Yani mahlukat konuşmazlar, demektir. "Ancak Rahman'ın izin verdiği müstesna" konuşmaya izin verdiği, "ve doğru diyen": Yani dünyada doğru konuşan demektir ki o da müfessirlerin çoğunluğuna göre kelime-i tevhittir. Mücahit de şöyle demiştir: Dünyada hak konuşup onunla amel eden müstesnadır. "İşte bu o hak gündür": Vukuunda şüphe olmayan gündür. "Artık kim dilerse, Rabbine bir yol edinir": Yani O'na itaat ederek bir yol bulur. Sonra Allah Teala Mekke kafirlerini korkutup şöyle dedi: "Gerçekten biz sizi yakın bir azapla korkuttuk": O da ahiret azabıdır, her gelecek yakındır. "O günde kişi iki elinin önceden yaptığına bakar": Yani hayır veya şer amelinin deftere kaydedildiğini görür. "Kafir: "Ah keşke, toprak olsaydım" der": Yani keşke dirilmeseydim. Salebi şeyhlerinden birinden, bir tefsirde şöyle gördüğünü nakletmiştir: Burada kafir, İblis'tir, çünkü o, Adem'i topraktan yaratıldığı için kınamıştı. Kıyamet gününde ise Adem'in yerinde olmak ister ve: Keşke toprak olsaydım, der.



79-NAZİAT SURESİ

Mekke'de inmiştir. 56 ayettir.
Tamamı ittifakla Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًاۙ ﴿١﴾ وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًاۙ ﴿٢﴾ وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًاۙ ﴿٣﴾
فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًاۙ ﴿٤﴾ فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًاۢ ﴿٥﴾ يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُۙ ﴿٦﴾
تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُۜ ﴿٧﴾ قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌۙ ﴿٨﴾ اَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌۢ ﴿٩﴾
يَقُولُونَ ءَاِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِۜ ﴿١٠﴾ ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةًۜ ﴿١١﴾ قَالُوا
تِلْكَ اِذًا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌۢ ﴿١٢﴾ فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌۙ ﴿١٣﴾ فَاِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِۜ ﴿١٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Andolsun, şiddetle çekenlere,

2 – Yavaşça çekmekle çekenlere,

3 – Yüzmekle yüzenlere,

4 – Koşmakla koşanlara,

5 – İşi idare edenlere,

6 – O günde sarsan sarsar,

7 – Onu arkadan gelen izler.

8 – O gün kalpler titremektedir.

9 – Gözleri yerdedir.

10 – "Biz mi gerçekten elbette eski hale döndürüleceğiz?" dediler.

11 – "Çürümüş kemikler olduğumuz zaman mı?"

12 – Dediler: "O takdirde işte bu, ziyanlı bir dönüştür".

13 – O ancak bir tek haykırıştır.

14 – Bakarsın ki onlar toprağın üstündedir.

"Andolsun, şiddetle çekenlere": Bunda yedi görüş vardır:

Birincisi: Onlar kafirlerin ruhlarını çeken meleklerdir, bunu da Hazreti Ali ile İbn Mes'ud, demişlerdir. Atıyye de İbn Abbas'tan: Onlar âdemoğullarının canlarını çeken meleklerdir, dediğini rivayet etmiş; Mesruk da böyle demiştir.

İkincisi: O canları çekip alan ölümdür, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar çekilen nefislerdir, bunu da Süddi, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar ufuktan ufuka çekilip doğan, sonra da kaybolan yıldızlardır. Bunu da Hasen, Katade, Ebu Ubeyde, Ahfeş ve İbn Keysan, demişlerdir.

Beşincisi: Onlar, okla çekilen yaylardır, bunu da Ata ile İkrime, demişlerdir.

Altıncısı: Onlar çekilen ve ürken vahşi hayvanlardır, bunu da Maverdi nakletmiştir.

Yedincisi: Onlar ok atanlardır, bunu da Salebi hikaye etmiştir.

"Garka": Bu isimdir, iğrak mastarının yerine geçirilmiştir. İbn Kuteybe, mana şöyledir, demiştir: Vennaziati ğarka, yaya dalan, yani (yayı) son kerteye kadar çekenlere andolsun ki, demektir.

"Vennaşitati neşta": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar meleklerdir, sonra kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar kafirler can verirken onları şiddet ve üzüntü ile çıkarırlar, bunu Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Ölüm meleği kafirin ruhunu çeker, köprücük kemiklerine geldiği zaman onu boğazına tıkar; ona hayatında da

azap eder. Sonra onu boğazından çeker, tıpkı ıslak yüne saplanmış çengeli çeker gibi. *İkincisi:* Onlar mü'minlerin ruhlarını tez alırlar, tıpkı dizindeki ilmeği çözülen deve gibi. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Benim Araplardan işittiğim şu şekildedir: Kema ünşita min ikalin (ilmeği çözülmesi gibi). Burada ikal lafzı elifledir. Devenin dizindeki ipi bağladığın zaman: Neşettuhu, dersin, çözdüğün zaman da: Enşattuhu, dersin.

İkincisi: Onlar mü'minlerin ruhlarıdır ki ölüm anında çıkmak için harekete geçer. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Bunun açıklaması da şudur: Mü'min ölümden önce cennetteki yerini görür; bu nedenle canı hemen çıkmak ister.

Üçüncüsü: Naşitat: İnsanın canını harekete geçiren ölümdür, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar ufuktan ufka giden aktif yıldızlardır, bunu da Katade, Ebu Ubeyde ve Ahfeş, demişlerdir. Yaban öküzüne (ceylan, geyik ve benzerlerine) de nevaşit denir; çünkü o da bir yerden bir yere hızla gider. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Üzüntüler de insanı alıp götürür. Şair Heyman bin Kuhafe de şöyle demiştir:

Kederlerim akşam beni alıp götürdü:
Bir kere Şam'a, bir kere de Vasıt'a.

Beşincisi: O ölümle harekete geçen candır.

"Yüzmekle yüzenlere": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Onlar mü'minlerin ruhlarını yüzdüren meleklerdir, bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir. İbn Saib de şöyle demiştir: Onlar mü'minlerin ruhlarını suda yüzer gibi alırlar; bir ara batar, bir ara çıkarlar; onu incitmeden alırlar, sonra da istirahat etmesi için bırakırlar.

İkincisi: Onlar gökten hızla inen meleklerdir; nitekim koşu atına da, hızlı koştuğu zaman: Sabih denir. Bunu da Mücahit, Ebu Salih ve Ferra, demişlerdir.

Üçüncüsü: O âdemoğullarının ruhları içinde yüzen ölümdür, yine bu da Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Onlar suda yüzen gemilerdir, bunu da Ata, demiştir.

Beşincisi: Onlar; yıldızlar, güneş ve aydır; her biri bir yörüngede yüzerler. Bunu da Katade ile Ebu Ubeyde, demiştir.

Altıncısı: Onlar atlardır, bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Koşmakla koşanlara": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar meleklerdir, sonra kelamın manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar vahyi koşarak peygamberlere şeytanlardan önce getiren meleklerdir, bunu da Ali ile Mesruk, demişlerdir. *İkincisi:* Onlar mü'minlerin ruhlarını koşarak cennete götüren meleklerdir, bunu da Mücahit ile Ebu Ravk, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Onlar âdemoğullarını imana koştururlar.

İkincisi: Onlar Allah Teala'ya iştiyaklarından dolayı melekleri geçen mü'minlerin ruhlarıdır; melekler de onları neşeyi görmüş vaziyette kabzeder. Bunu da İbn Mes'ud, demiştir.

Üçüncüsü: O nefislere koşan ölümdür, yine bu da Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Onlar atlılardır, bunu da Ata, demiştir.

Beşincisi: Onlar yürürken birbirlerini geçen yıldızlardır. Bunu da Katade, demiştir.

"İşi idare edenler": İbn Abbas: Bunlar meleklerdir, demiştir. Ata da şöyle demiştir: Onlar Allah'ın kendilerine yapmayı tarif ettiği birtakım işlerle görevlendirilmiştir. Abdurrahman bin Sabit de şöyle demiştir: Dünya işlerini dört melek idare eder: Cebrail rüzgar ve ordu ile görevlidir; Mikail yağmur ve bitki ile görevlidir; Azrail canları almakla görevlidir; İsrafil de büyük işleri yere indirmekle görevlidir. Şöyle de denilmiştir: Cebrail vahiy ile, İsrafil de suru üfürmekle görevlidir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: İşi idare edenler: Helal ve haramı indirenler, demektir.

Eğer: "Bu yeminlerin cevabı nerede?" denilirse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: Cevap Allah Teala'nın "gerçekten bunda korkan için elbette bir ibret vardır" *(Naziat: 26)* kavlidir. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Cevap gizlidir, takdiri de şöyledir: Elbette öldükten sonra diriltilecek ve hesaba çekileceksiniz. Bunu da "çürümüş kemikler olduğumuz zaman mı?" kavli göstermektedir. Bunu da Ferra, demiştir.

"O günde sarsan sarsar": Bu da bütün mahlukatın öleceği ilk üfürmedir. "Racife": Gök gürültüsü gibi tekrar tekrar dönüp gelen korkunç sestir. "Tercufu" şiddetle hareket etmektir. "Onu arkadan gelen izler": O da ikinci üfürmedir ki birinciyi takip eder, yani ondan sonra gelir. Bir şeyin ardından gelen her şeye "radife" denir. "O gün kalpler titremektedir": Kıyamet korkularını gördüğü için şiddetle sarsılmaktadır. "Gözleri yerdedir": Cehennemi gördüğü için yere bakmaktadır. Ata da şöyle demiştir: Bunlar İslam üzere ölmeyenlerin

gözleridir; bunu da Allah Teala'nın tekrar dirilmeyi inkar edenleri zikrettikten sonra: "Biz mi gerçekten elbette eski hale döndürüleceğiz?" derler" sözü göstermektedir. İbn Amir ile Kufe halkı istifham anlamında iki harekeli hamze ile "einna" okumuşlar; kalanlar ise birincisi harekeli, ikincisi müleyyen (yumuşak) olarak okumuşlardır. Nafi ile Ebu Amr da ikisinin arasında elifle okumuşlardır.

Kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Hafire: Ölümden sonraki hayattır, mana şöyledir: Biz ölümümüzden sonra diri olarak geri mi döneceğiz? Bu da İbn Abbas, Atıyye ve Süddi'nin görüşüdür. Ferra da şöyle demiştir: Demek istiyorlar ki, ilk halimize yani hayata mı döneceğiz? Araplar şöyle derler: Eteytü fülanen sümme raca'tü ala hafireti (filancaya geldim, sonra da geldiğim yerden geri döndüm). Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Recea fülanün fi hafiretihi ve ala hafiretihi (geldiği yerden geri döndü) denir. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

İkincisi: O kabirlerin kazıldığı yerdir, ona hafine denilmiştir, mana da: Mahfure (kazılmış) demektir. Nitekim maün dafik" *(Tarık: 6)* ve "iyşetün radıyeh" *(Hakka: 21)* de böyledir. Bu da Mücahit ile Halil'in görüşleridir. O zaman mana şöyle olur: Bizler yeniden yaratılmak üzere yere, toprağa mı gömüleceğiz?

İbn Kuteybe de "hafire" hususunda şöyle demiştir: İlk durumumuza mı döndürüleceğiz? Kim onu yer (toprak) ile tefsir ederse, bu görüşe katılmış olur; çünkü başlangıcımız ondandır. Şair şöyle demiştir:

Kelimden ve ak saçlarımdan sonra geriye mi döneceğim,
O akılsızlık ve ardan Allah korusun!

Demek istiyor ki: Yaşlandıktan ve saçım döküldükten sonra gençliğimdeki çapkınlık ve aşka geri mi döneceğim?

Üçüncüsü: Hafire: Ateştir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Eiza künna izamen nahirah": Hamze, Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle "nâhireten" okumuşlardır. Ferra da: İkisi de lügatte bir manayadır, demiştir; tıpkı tami' ve tâmi', hazir ve hâzir gibi. Ahfeş de: İkisi de lügattir, demiştir: Nahiral azmu yenhuru fehüve nahirün, denir ki afineş şeyü ya'fünü fe hüve afinün gibi. Nahire içi boş, rüzgar vurdukça horlama (kaval) gibi ses çıkaran kemiktir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bundan murat edilen, onların öldükten sonra dirilmeyi kabul etmeyip öldüğümüz ve kemiklerimiz çürüdüğü zaman dirilecek miyiz, demeleridir. "Bu ziyanlı bir dönüştür": Yani

eğer öldükten sonra tekrar hayata döndürülürsek Muhammed'in dediği şey başımıza gelmekle elbette ziyan etmiş oluruz. Allah da onları diriltmenin kendisi için kolay olduğunu bildirdi: "O" yani sura ikinci üfürme "bir tek haykırıştır" dedi, yani sura bir üfürmedir ki onlar yerde yatarken İsrafil'den duyar ve kabirlerinden çıkarlar. "Bakarsın ki onlar toprağın üstündedir": Burada geçen sahire lafzında da dört görüş vardır:

Birincisi: Sahire yeryüzüdür, bunu da İbn Abbas, Mücahit, İkrime, Dahhak ve dilciler, demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Ona bu ismin verilmesi, canlıların uyuma ve uyanmalarının onda olmasındandır.

İkincisi: O Beytülmukaddes'in yanında bir dağdır, bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Üçüncüsü: O cehennemdir, bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: O Şam toprağıdır, bunu da Süfyan, demiştir.

هَلْ أَتٰيكَ حَدِيثُ مُوسٰى ﴿١٥﴾ إِذْ نَادٰيهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى ﴿١٦﴾
اِذْهَبْ إِلٰى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغٰى ﴿١٧﴾ فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلٰى أَنْ تَزَكّٰى ﴿١٨﴾ وَأَهْدِيَكَ
إِلٰى رَبِّكَ فَتَخْشٰى ﴿١٩﴾ فَأَرٰيهُ الْآيَةَ الْكُبْرٰى ﴿٢٠﴾ فَكَذَّبَ وَعَصٰى ﴿٢١﴾
ثُمَّ أَدْبَرَ يَسْعٰى ﴿٢٢﴾ فَحَشَرَ فَنَادٰى ﴿٢٣﴾ فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلٰى ﴿٢٤﴾
فَأَخَذَهُ اللّٰهُ نَكَالَ الْآخِرَةِ وَالْأُولٰى ﴿٢٥﴾ إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشٰى
﴿٢٦﴾ ءَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ السَّمَاءُ بَنٰيهَا ﴿٢٧﴾ رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوّٰيهَا ﴿٢٨﴾
وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحٰيهَا ﴿٢٩﴾ وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذٰلِكَ دَحٰيهَا ﴿٣٠﴾
أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعٰيهَا ﴿٣١﴾ وَالْجِبَالَ أَرْسٰيهَا ﴿٣٢﴾
مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ ﴿٣٣﴾

15 – Sana Musa'nın sözü geldi mi?

16 – Hani, Rabbi ona Kutsal Tuva vadisinde seslenmişti.

17 – "Fir'avn'e git, çünkü o azdı".

18 – Ona de: "Temizlemene var mısın?"

19 – "Seni Rabbine hidayet edeyim mi, korkarsın".

20 – Ona en büyük mucizeyi gösterdi.

21 – O da yalanladı ve isyan etti.

22 – Sonra koşarak arkasını döndü.

23 – (Adamlarını) topladı da seslendi.

24 – "Sizin en yüce Rabbiniz benim!" dedi.

25 – Allah da onu sonun ve ilkin ibretli cezası ile yakaladı.

26 – Gerçekten bunda korkan için elbette bir ibret vardır.

27 – Yaratma bakımından siz mi daha çetinsiniz yoksa gök mü? Onu (Allah) yarattı.

28 – Boyunu yükseltip onu düzenledi.

29 – Gecesini kararttı, nurunu çıkardı.

30 – Bundan sonra da yeri döşedi.

31 – Ondan suyunu ve otlağını çıkardı.

32 – Dağları dikti.

33 – Sizin ve hayvanlarınızın faydası için.

"Sana Musa'nın sözü geldi mi?": Gerçekten geldi, demektir. Bunu ve sonrasını Taha: 9'da açıklamıştık. İbn Kesir ile Ebu Amr "tuvezheb" okuyarak tenvin vermemişler; diğerleri ise "tuven" şeklinde tenvinle okumuşlardır. "Fekul hel leke ila en tezekka": İbn Kesir ile Nafi, ze'nin şeddesi ile "tezzekka" okumuşlardır ki, şirkten iyice temizlenmektir. "Seni Rabbine hidayet edeyim mi?": Seni O'nu birlemeye ve ibadet etmeye davet edeyim mi? "Korkarsın" azabından. "Ona en büyük mucizeyi gösterdi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Beyaz el ile asa'dır, bunu da müfessirlerin cumhur kısmı demiştir. *İkincisi:* O el mucizesidir, bunu da Zeccac, demiştir.

"O da yalanladı" onun Allah'tan olduğuna inanmadı "ve isyan etti": Nebisine. "Sonra arkasını döndü": Yani imandan yüz çevirdi, "koşarak" yani yeryüzünde bozgunculuk ederek. "Topladı": Yani kavmini ve askerlerini, demektir, "seslendi" onlar toplanınca, "sizin en yüce Rabbiniz benim, dedi": Yani Benim üstümde tanrı yoktur. Şöyle de denilmiştir: Putların tanrılar olduğunu ve kendisinin de onların da sizin de Rabbiniz olduğunu kastetmiştir. Şöyle de denilmiştir: Ben efendilerin de yöneticilerin de tanrısıyım, demek istemiştir.

"Allah da onu sonun ve ilkin ibretli cezası ile yakaladı": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: İlk "sizin için benden başka tanrı bilmiyorum" *(Kasas: 38)*, son da "ben sizin en yüce rabbinizim" sözüdür. Bunu da İbn Abbas, İkrime, Şa'bi, Mukatil ve Ferra, demişlerdir. Bunu İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: İkisinin arasında kırk yıl vardır. Süddi de şöyle demiştir: Sonuncusundan sonra otuz sene daha kaldı. Ferra da, mana şöyledir, demiştir: Allah onu ilk ve sona ibret olmak için yakaladı.

İkincisi: Mana şöyledir: Allah onu dünya ve ahiretin ibreti ile yakaladı; onu dünyada suya boğdu, ahirette de azap etti. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. Rebi bin Enes de şöyle demiştir: Allah ona gündüzün başında suya boğmakla azap etti, sonunda da ateşle azap etti.

Üçüncüsü: İlk: Yalanlayıp isyan etmesidir, son da "en yüce Rabbiniz benim" sözüdür. Bunu da Ebu Rezin, demiştir.

Dördüncüsü: O amellerin başı ve sonudur, bunu da Mansur, Mücahit'ten rivayet etmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Nekâl mefulü mutlak olmak üzere mansuptur, çünkü Ahazehullah'ın manası: Nekelallahu bihi nekâlel ahireti veluala, demektir ki: Allah onu dünyada suya boğdu, ahirette de ona azap edecektir, anlamınadır.

Sonra öldükten sonra dirilmeyi inkar edenlere hitap edip şöyle dedi: "Yaratma bakımından siz mi daha çetinsiniz yoksa gök mü (eentüm şeddü halkan emissema)": Zeccac şöyle demiştir: Bazı nahivciler şöyle demişlerdir: "benaha" sema'nın sıfatıdır, o zaman mana şöyle olur: Yoksa yarattığı gök mü daha çetindir? Bazıları da şöyle demişlerdir: Semadan sonra vasl edilmez (orada durmak lazımdır), ancak mana şöyledir: Siz mi yaratma bakımından daha çetinsiniz yoksa gök mü yaratma bakımından daha çetindir. Sonra Allah Teala onu nasıl yarattığını açıklayıp şöyle dedi: "Onu yaptı'. Müfessirler şöyle demişlerdir: Size göre öldükten sonra sizi yaratmak mı daha çetindir yoksa sizce gök mü daha çetindir? Aslında ikisi de Allah'ın kudretine nispetle birdir. "Benaha"nın manası: Yükseltti, demektir. Bir şeyin üzerine yükselip çıkan her şey binadır: "Rafea semkeha"nın manası da onu havaya doğru yükseltti, demektir. "Onu düzenledi": Yarıksız, çatlaksız, iniş ve çıkışsız; birbirinin üzerinde. "Gecesini kararttı": Yani onu karanlık kılıp simsiyah kıldı. Zeccac şöyle demiştir: Ğataşel leylü ve ağtaşe, ğabeşe ve ağbeşe, ğaseka ve ağseka, ğaşiye ve ağşa denir ki, hepsi kararmak manasınadır.

"Nurunu çıkardı": Yani gündüzünü açığa çıkarttı, mana da güneşle nurunu aydınlattı, demektir. Neden nur ve karanlık göğe nis-

pet edilmiştir? Çünkü ikisi de ondan çıkarlar. "Yeri de bundan sonra": Yani göğü yaratıktan sonra "döşedi": Yani yaydı, demektir. Yerin gökten önce yaratıldığını iddia eden bazıları burada "ba'de"nin "kable" (önce) manasına olduğunu söylemişlerdir, tıpkı "velekad ketebna fizzeburi min ba'diz zikri" *(Enbiya: 105)* ayetinde olduğu gibi. Bazıları da onun "maa" (beraber) manasına olduğunu derler, tıpkı "utullin ba'de zalike zenim" *(Kalem: 13)* kavlinde olduğu gibi. Yerin gökten önce yaratılıp da gök kemale erdikten sonra döşenmiş olması da imkansız değildir. Bu da Abdullah bin Amr bin el – As'ın görüşüdür. Biz de bu ihtilafa Bakara: 29'da işaret etmiştik. Ard lafzı da gizli bir şeyle mansub olmuştur ki onu Allah Teala'nın "dehaha" kavli açıklar.

"Ondan suyunu çıkardı": Yani ondan pınarlar fışkırttı, demektir. "ve otlağını (mer'aha)": O da insanların ve hayvanların yiyeceği şeyler demektir. "Dağları dikti": Zeccac: Tespit etti demiştir. "Metaan leküm" lilimta' demektir; çünkü ahrece minha maeha ve mer'ah'nın manası: Bununla yararlandırdı, demektir. İbn Kuteybe de: "Metaan leküm": İstifadeniz için, demiştir.

فَإِذَا جَاءَتِ الطَّامَّةُ الْكُبْرَىٰ ﴿٣٤﴾ يَوْمَ يَتَذَكَّرُ
الْإِنْسَانُ مَا سَعَىٰ ﴿٣٥﴾ وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِمَنْ يَرَىٰ ﴿٣٦﴾ فَأَمَّا مَنْ طَغَىٰ
﴿٣٧﴾ وَآثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴿٣٨﴾ فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَىٰ ﴿٣٩﴾ وَأَمَّا مَنْ
خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ ﴿٤٠﴾ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ
الْمَأْوَىٰ ﴿٤١﴾ يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا ﴿٤٢﴾ فِيمَ أَنْتَ
مِنْ ذِكْرَاهَا ﴿٤٣﴾ إِلَىٰ رَبِّكَ مُنْتَهَاهَا ﴿٤٤﴾ إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشَاهَا
﴿٤٥﴾ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا ﴿٤٦﴾

34 – En büyük bastıran bela geldiği zaman,

35 – O gün insan çalıştığı şeyleri hatırlar.

36 – Cehennem gören kimse için açığa çıkarılmıştır.

37 – Gelince o kimseye ki taşkınlık etti.

38 – Dünya hayatını tercih etti;

39 – Şüphesiz cehennemdir ona barınak.

40 – Gelince ona kim, Rabbinin makamından korktu ve nefsi arzudan men etti.

41 – Şüphesiz cennettir onun barınağı.

42 – Sana kıyametten soruyorlar; onun demir atması ne zamandır, diye?

43 – Onu anmaktan sen neredesin?

44 – Onun sonu Rabbinedir.

45 – Sen ancak ondan korkanın uyarıcısısın.

46 – Sanki onlar onu gördükleri gün (dünyada) ancak bir akşamüstü yahut kuşluğu kadar kalmışlardır.

"Feiza caetit tammetül kübra": Tamme: Her şeyin üzerine çıkan, onları bastıran büyük hadisedir. Bundan murat edilen şey hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O sura ikinci üfürmedir ki öldükten sonra dirilme onda olacaktır.

İkincisi: O cehennemliklere: Kalkın cehenneme gidin, denildiği andır.

Üçüncüsü: O cennetliklerin cennete ve cehennemliklerin cehenneme sevk edildikleri vakittir.

"O gün insan çalıştığı şeyleri hatırlar": Yani yaptığı hayır ve şerri, demektir. "Cehennem gören kimse için açığa çıkarılır": Yani görenlerin gözleri için, demektir. Mukatil şöyle demiştir: Halkın gözlerinden perde kalkar onu görürler. Ebu Miclez ile İbn Semeyfa', te ile "limen tera" okumuşlar; İbn Abbas ile Muaz el – Kari de ra ile elif arasında hemze ile "limen raa" okumuşlardır.

"Gelince o kimseye ki taşkınlık etti" inkarında "dünya hayatını tercih etti" ahirete "şüphesiz cehennemdir ona barınak": Zeccac şöyle demiştir: Hiyel me'va lehu, bu da "feiza caetit tammeh" kavlinin cevabıdır ki durum böyledir, demektir.

"Gelince ona kim, Rabbinin makamından korktu": Bunu da Rahman suresi, ayet: 46'da zikretmiştik.

"Ve nefsi arzudan men etti": Yani arzuladığı haramlardan demektir. Mukatil: O aklından günah geçirip de hesap için Allah'ın huzurunda durmayı hatırlayarak onu terkeden kimsedir, demiştir.

"Sana kıyametten soruyorlar; onun demir atması ne zamandır, diye?": Bu da A'raf: 187'de geçmiştir. "Onu anmaktan sen nerede-

sin?": Sen onu bilemez ve düşünemezsin, demektir ki mana da şöyledir: Sen onu kavrayamazsın. "Onun sonu Rabbinedir": Yani onun ilminin sonu, demektir. "Sen ancak ondan korkanın uyarıcısısın": Ebu Cafer tenvin ile "münzirün" okumuştur. Kelamın manası şöyledir: Sen ancak ondan korkanı korkutursun. Daha açıkçası şöyle demektir: Uyarman ancak ondan korkana fayda verir ki o da mü'mindir. Ondan korkmayan ise hiç uyarılmamış gibidir. "Sanki onlar" yani Kureyş kafirleri "onu gördükleri gün" yani kıyameti gözleriyle gördükleri zaman " kalmadılar" dünyada. Kabirlerinde de, denilmiştir. "ancak bir akşamüstü yahut kuşluğu": Yani ikindiden sonra gün bitimine kadar veya başından güneşin yükselmesine kadar, demektir. Zeccac şöyle demiştir: "Duhaha"daki he zamiri aşiyye'ye racidir, mana da: Akşamüstü veya akşamüstünün kuşluğu kadar demek olur. Ferra şöyle demiştir:

Eğer: "Akşamüstünün kuşluğu olur mu, kuşluk ancak gündüzün başının olur?" denilirse,

Cevap şöyledir: Bu Arap dilinde açıktır, onlar: Atikel aşiyyete ev ğadateha ev atikel ğadate ev aşiyyeteha (sana akşamüstü yahut sabahı geleceğim veya sabah yahut akşamı üstü geleceğim) derler. Bu durumda aşiyye "son" ğadat da "baş" manasına olur. Akil oğullarından biri bana kanıt olarak şöyle bir beyit okudu:

Biz Amir'i sabahleyin yurdunda bastırdık,
Ayın akşamüstü veya son gecesinde.

Ayın akşamüstü veya ayın son gecesinin akşamüstü demek istemiştir ki bu: Sana sabah veyahut sabahın akşamüstü sözünden daha karmaşıktır.



80-ABESE SURESİ

Mekke'de inmiştir. 42 ayettir.
Tamamı ittifak ile Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

عَبَسَ وَتَوَلّٰىٓ ﴿١﴾ اَنْ جَٓاءَهُ الْاَعْمٰىۜ ﴿٢﴾ وَمَا يُدْر۪يكَ لَعَلَّهُ يَزَّكّٰىٓ
﴿٣﴾ اَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرٰىۜ ﴿٤﴾ اَمَّا مَنِ اسْتَغْنٰىۙ ﴿٥﴾ فَاَنْتَ لَهُ
تَصَدّٰىۜ ﴿٦﴾ وَمَا عَلَيْكَ اَلَّا يَزَّكّٰىۜ ﴿٧﴾ وَاَمَّا مَنْ جَٓاءَكَ يَسْعٰىۙ ﴿٨﴾ وَهُوَ
يَخْشٰىۙ ﴿٩﴾ فَاَنْتَ عَنْهُ تَلَهّٰىۚ ﴿١٠﴾ كَلَّٓا اِنَّهَا تَذْكِرَةٌۚ ﴿١١﴾ فَمَنْ شَٓاءَ ذَكَرَهُۢ
﴿١٢﴾ ف۪ي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍۙ ﴿١٣﴾ مَرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍۙ ﴿١٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Yüzünü ekşitti ve arkasını döndü.

2 – Kendisine kör geldi, diye.

3 – Ne biliyorsun, belki o arınacak?

4 – Yahut öğüt alacak da öğüt ona fayda verecek.

5 – Ama o kimse ki tenezzül etmedi,
6 – Sen ona yöneliyorsun.
7 – Arınmaması sana değil.
8 – Ama o kimse ki sana koşarak geldi,
9 – O ki korkuyor,
10 – Sen ondan oyalanıyorsun.
11 – Hayır, gerçekten o (Kur'an) bir öğüttür.
12 – Artık kim dilerse, ondan öğüt alır.
13 – Değerli sahifelerde.
14 – Yüceltilmiş, temizlenmiş,
15 – Katiplerin elleriyle.
16 – Değerliler, iyiler.

"Yüzünü ekşitti ve arkasını döndü": Müfessirler şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir gün Utbe bin Rebia, Ebu Cehil bin Hişam ve Halef'in iki oğulları Ümeyye ve Übey ile özel konuşuyordu, onları Allah'a davet ediyor ve Müslüman olmalarını bekliyordu. A'ma İbn Ümmi Mektum geldi: Ya Resulallah, Allah'ın sana öğrettiklerinden bana da öğret, diye seslenmeye ve tekrar etmeye başladı. Onun başkalarıyla konuşmakla meşgul olduğunu bilmiyordu. Sonunda sözünü kestiği için sallallahu aleyhi ve sellem Efendimizin yüzünde hoşnutsuzluk belirdi, o da dönüp o kimselerle konuşmaya devam etti. Bunun üzerine bu ayetler indi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem daha sonraları ona ikram eder ve: "Hoş geldin, hatırı için Rabbimin beni tekdir ettiği kimse!" derdi. Biri de - ki o Mukatil'dir - onun iman etmek için geldiğini, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de ileri gelenlerle konuşmakla meşgul olduğu için ondan yüz çevirdiğini; bunun üzerine de bu ayetin indiğini, demiştir.

"Abese": Kaşını çaktı ve suratını astı, demektir. "En caehu": Lien caehu (geldiği için) demektir. Übey bin Ka'b, Hasen, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu İmran tek, fethali ve medli hemze ile "ân caehu" okumuşlar; İbn Mes'ud ile İbn Semeyfa' da iki maksur ve fethali hemze ile "een" okumuşlardır. "el – A'ma" İbn Ümmi Mektum'dur ki adı: Amr bin Kays'tir. Adının: Abdullah bin Amr olduğu da söylenmiştir. "Ne biliyorsun, belki o arınacak?": Yani iyi amel ve senden öğrendiği şey ile günahlardan temizlenecek? Mukatil de: Belki iman edecek, demiştir. "Yahut öğüt alacak": Yani Kur'an'dan öğrendiği

öğütlerinden ibret alacak. "Fetenfeahuz zikra": Hafs, Asım'dan ayn'nın fethi "fetenfeahu" okumuş; kalanlar ise ref'i ile okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim nasb ederse, "lealle"nin cevabı olur. Kim de ref ederse, "yezzekkâ"ya atfetmiş olur.

"Ama o kimse ki tenezzül etmedi": İbn Abbas: Malı nedeniyle Allah'a ve imana ihtiyaç duymadı, demiştir. Mücahit de: Tenezzül etmeyen: Utbe ile Şeybe'dir, demiştir. "Feente lehu tesadda": İbn Kesir ile Nafi, sadın şeddesiyle, "tessadda" okumuşlar; Asım, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, te'nin ve sad'ın fethi ile şeddesiz olarak "tesadda" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Ebu'l – Cevza ve Amr bin Dinar da iki te ve şeddesiz sad ile "tetesadda" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Aslı "Tetesadda"dır, ancak iki te yan yana geldiği için ikincisi atılmıştır. Kim te'nin idgamı ile "tessadda" okursa, yine, tetesadda manasınadır. Ancak mahreçleri yakın olduğu için te sad'a idgam edilmiştir. İbn Abbas da: Tesadda, yüzünü ona çevirirsin, demiştir. İbn Kuteybe de: Ona yanaşırsın, demiştir. İbn Mes'ud, İbn Semeyfa ve Cahderi, tek mazmum te ve şeddesiz sad ile "tüsda" okumuşlardır.

"Sana değil": Yani imana davet ettiğin kimsenin Müslüman olmaması sana değildir, yani sana ancak tebliğ etmek düşer, demektir.

"Ama o kimse ki sana koşarak geldi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yürüyerek.

İkincisi: Hayra çalışarak, o da İbn Ümmi Mektum'dur. "O ki korkuyor": Allah'tan "feente lehu telehha": İbn Mes'ud, Talha bin Musarrif ve Ebu'l – Cevza, iki te ile "tetelehha" okumuşlar; Übey bin Ka'b, İbn Semeyfa ve Cahderi, tek, şeddesiz ve merfu te ile "tülha" okumuşlardır. Zeccac da: Sen onunla ilgilenmiyorsun, demiştir. Leheytü anişşey'i elha anhu denir ki: Bir şeyle ilgilenmemektir.

"Hayır": Yani böyle yapma, demektir. "Gerçekten o": Zamir hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Kur'an ayetleridir, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Bu suredir, bunu da Ferra, demiştir. "Tezkire de: Hatırlatma ve öğüt, demektir. "Artık kim dilerse ondan öğüt alır": Bu da Müddesir'in sonunda ayet: 55'te tefsir edilmiştir. Sonra Kur'an'ın kendi yanında ne kadar ulu olduğunu bildirip şöyle dedi: "Değerli sahifelerde": Değerli kitaplardadır, demektir.

Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O Levh-i Mahfuz'dur, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Peygamberlerin kitaplarıdır, bunu da Salebi zikretmiştir. Buna göre "yüceltilmiş" itibarı yüksek demektir. Birinciye göre de, yüceltilmiş, gökte olması, demektir.

"Temizlenmiş": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklere inmekten temizlenmiştir, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Şirk ve küfürden temizlenmiştir, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Temizlenmiştir; çünkü ona ancak temiz olanlar el sürebilirler, bunu da Ferra, demiştir.

Dördüncüsü: Kirden temizlenmiştir, bunu da Yahya bin Selam, demiştir.

"Katiplerin elleriyle": Bunlarda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar meleklerdir, bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır, bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

"Sefere": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kâtiplerdir, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Ebu Ubeyde, İbn Kuteybe ve Zeccac, demişlerdir. Zeccac, vezni şöyledir demiştir: Safir ve sefere, katib ve ketebe, kafir ve kefere gibidir. Kitaba: Sifr, katibe de: Safir, denilmesi, bir şeyi açığa çıkarıp aydınlatmasından-dır. Esferes subhu; Sabah aydınlandı, seferetil mer'etü de: Kadın yüzündeki peçeyi açtı, demektir. Sefertü beynel kavmi de: Aralarını bulmak için tarafların kalplerindekini açığa çıkarmak mülahazası ile-dir.

İkincisi: Onlar kurralardır, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar sefirler yani barıştıranlardır. Araplar: Sefertü beynel kavmi derler ki, aralarını buldum, demektir. Allah'ın vahyini indiren melekler de kavmin arasını bulan sefir, (arabulucu) gibi kabul edilmiştir. Şair de bu manada şöyle demiştir:

Ben kavmim arasında arabuluculuğu bırakmam,
Ve ben aldatarak kovuculuk da etmem.

"Değerli": Yani Rablerinin yanında, demektir. "İyiler": İtaatliler, demektir. Ferra da şöyle demiştir: Arapça'da "berere"nin tekili kıyasi olarak "bârr"dır; çünkü Araplar ne zaman çoğul olarak feale veznini kullanırlarsa, mutlaka tekili fail veznindedir; mesela: Kafir ve kefere, facir ve fecere gibi.

بِأَيْدِي سَفَرَةٍ ﴿١٥﴾ كِرَامٍ بَرَرَةٍ ﴿١٦﴾
قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ ﴿١٧﴾ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ ﴿١٨﴾
مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ ﴿١٩﴾ ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ
﴿٢١﴾ ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ ﴿٢٢﴾ كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَا أَمَرَهُ ﴿٢٣﴾
فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَىٰ طَعَامِهِ ﴿٢٤﴾ أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ﴿٢٥﴾ ثُمَّ
شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا ﴿٢٦﴾ فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا ﴿٢٧﴾ وَعِنَبًا وَقَضْبًا
﴿٢٨﴾ وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا ﴿٢٩﴾ وَحَدَائِقَ غُلْبًا ﴿٣٠﴾ وَفَاكِهَةً وَأَبًّا ﴿٣١﴾
مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ ﴿٣٢﴾

17 – Kahrolsun, insan, ne de nankör!
18 – Onu (Allah) hangi şeyden yarattı?
19 – Bir damla sudan. Onu yaratıp biçimlendirdi.
20 – Sonra ona yolunu kolaylaştırdı.
21 – Sonra onu öldürüp kabre gömdü.
22 – Sonra onu dilediği zaman diriltti.
23 – Hayır, o (insan Allah'ın) emrettiğini yerine getirmedi.
24 – İnsan yediğine baksın:
25 – Gerçekten biz suyu dökmekle döktük.
26 – Sonra yeri yarmakla yardık;
27 – Onda tane bitirdik,
28 – Üzüm ve yonca.
29 – Zeytin ve hurma.
30 – Bol ağaçlı bahçeler.
31 – Meyve otlak;
32 – Sizi ve hayvanlarınızı faydalandırmak için.

"Kahrolsun, insan": Yani lanet olsun, demektir. Burada insandan maksat: Kafirdir. Bundan kimlerin murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, bütün kafirlere işaret etmiştir, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* O Ümeyye bin Halef'tir, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Utbe bin Ebi Leheb'tir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Ne de nankör!": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ne de kafirdir! Bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

İkincisi: Hangi şey onu bu kadar nankör etti? Buna göre azarlama sorusudur.

Üçüncüsü: Şaşma tarzında sorudur, bu şaşma da insanlardan istenen bir şeydir, mana da şöyledir: O'nu inkar edene şaşınız! Bunu da Zeccac, demiştir.

"Onu hangi şeyden yarattı?": Sonra Allah Teala bunu tefsir edip şöyle dedi: "Bir damla sudan yarattı".

"Onu biçimlendirdi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Organlarını; başını, gözlerini, ellerini ve ayaklarını ölçülü yaptı. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Onu dönem dönem yarattı: Meni, kan pıhtısı... insan. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Onu eli yüzü düzgün insan yaptı. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Sonra ona yolu kolaylaştırdı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ona hak ve batıl yolu bilmeyi kolaylaştırdı. Bunu da Hasen ile Mücahit, demiştir. Ferra da, mana: Sonra onu yolu bulmaya muvaffak kıldı, demiştir.

İkincisi: Anasının karnından çıkmak için ona yolu kolaylaştırdı, bunu da Süddi ile Mukatil, demişlerdir.

"Onu kabre gömdü": Yani kabre koydu, onu kurda kuşa yem olmak için atılan bir şey yapmadı; sanki kabir Müslüman'a ikram edilmiştir. Kaberehu demedi, zira kaabir eliyle defnedendir; kabre koyduran da Allah'tır; çünkü onu O koydurmuştur; O'nun işi insanoğlunun işine benzemez. Araplar şöyle derler: Betertü zenebel bairi, vallahu ebtereh (devenin kuyruğunu kestim, onu Allah kestirdi); adabtü karnes servi vallahu a'dabeh (öküzün boynuzunu kestim, onu Allah kestirdi); tarettü fülanen anni, vallahu atradehu (filancayı kovdum, onu Allah kovdurdu). Ebu Ubeyde: Akberehu: Kabre konulmasını emretti, yani onun için bir kabir kıldı, demiştir. Temim oğulları Salih bin Abdurrahman öldürülünce: Akberna Salihan (Salih'i

kabre koymamıza müsaade edin) dediler: O da: Yapın, dedi. Eliyle gömene ise: Kaabir (mezarcı) , denir. Şair A'şa da şöyle demiştir:

Eğer o kadın bir ölüyü göğsüne yaslasa idi,
Dirilirdi; mezarcının eline teslim edilmezdi.

"Sonra onu dilediği zaman diriltti": Yani ona yeniden can verdi. Enşerallahul mevta ve fenuşiru (Allah ölüleri diriltti, onlar da canlandılar) denilir. Neşerel meyyitü ise: Ölü kendi dirilmektir, tekili naşirdir. Şair A'şa şöyle demiştir:

Öyle ki insanlar gördükleri şeyden dolayı:
Ne tuhaf, ölü diriliyor, dediler.

"Hayır": Hasen: Gerçekten, demiştir. "Emrettiğini yerine getirmedi": Rabbinin emrettiğini yerine getirmedi, farzını eda etmedi, demektir. Bu, genel midir, yoksa özel midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O geneldir, Mücahit şöyle demiştir: Hiç kimse Allah'ın kendisine farz ettiklerinin hepsini yerine getiremez.

İkincisi: O kafire özeldir ki o, kendisine emredilen iman ve taati yerine getirmedi, demektir. Bunu da Yahya bin Selam, demiştir. Âdemoğlunun yaratılışını zikredince, bitkilerden yeniden dirilme sonucunu çıkarması için Allah Teala şöyle dedi: "İnsan yediğine baksın": Mukatil: Yani Utbe bin Ebi Leheb, demiştir. Kelamın manası da şöyledir: İnsan, hayatını devam ettiren yediği şeylere baksın, Allah onları nasıl yaratmış? Sonra Allah Teala bunu açıklayıp şöyle dedi: "Enna": İbn Kesir, Nafi ve İbn Amir, kesre ile "inna okumuşlar; Asım, Hamze ve Kisai de hem vasılda hem de başlangıçta hemzenin fethi ile "enna" okumuşlardır. Rüveys de vasılda fetha ile onlara katılmıştır. Yeniden başlarsa kesre ile okur. Zeccac da şöyle yorumlamıştır: Kim "inna" diye kesre ile okursa, başlama ve cümle başı olmasını düşünmüştür; kim de fetha ile okursa, taam'dan bedel yapmıştır. Mana da: Felyanzuril insanu enna sabebna (insan baksın, biz suyu döktük) demektir. Müfessirler, suyun dökülmesinden yağmur murat edilmiştir, demişlerdir. "Sonra yeri yarmakla yardık" bitki ile "onda tane bitirdik": Yani gıda maddesi olan bütün hububatı, demektir. "Ve ineben ve kadba": Ferra, kadb: Yoncadır, demiştir. Mekke halkı yoncaya: Katt, derler. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ona kadb denilmesi, aralıklarla biçilmesindendir. Kasıyl (hasat vaktinden önce biçilmiş gök ve taze ekin) de öyledir, çünkü o da kesilir, biçilir.

"Zeytin ve hurma, bol ağaçlı bahçeler": Ferra şöyle demiştir: Her bahçe ki etrafı duvarla çevrili olursa, hadikadır. Ğulb de: Kalın hurma

ağaçlarıdır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Kalın ağaca: Şeceretün ğalba' denir. İbn Kuteybe de: Ğulb, boyunları kalındır, demiştir. Zeccac da: Sık ve büyük ağaçlardır, demiştir.

"Meyve": Yani meyve çeşitleri, demektir. "Ebben": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hayvanların yayıldığı şeydir, bunu da İbn Abbas, İkrime ve lügatçiler, demişlerdir. Zeccac da: O davarların otladığı bütün çayırlardır, demiştir.

İkincisi: O taze meyvedir, bunu da el – Valibi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Metaan leküm ve lienamiküm": Bunu da Naziat suresi, ayet: 32'de beyan etmiş bulunuyoruz.

فَاِذَا جَاءَتِ الصَّاخَّةُ ﴿٣٣﴾
يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ اَخِيهِ ﴿٣٤﴾ وَاُمِّهِ وَاَبِيهِ ﴿٣٥﴾ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ ﴿٣٦﴾
لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَاْنٌ يُغْنِيهِ ﴿٣٧﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ
﴿٣٨﴾ ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ ﴿٣٩﴾ وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ
﴿٤٠﴾ تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ ﴿٤١﴾ اُولٰئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ ﴿٤٢﴾

33 – Kulakları sağır eden o ses geldiği zaman,

34 – O günde kişi kaçar kardeşinden,

35 – Anasından, babasından,

36 – Yastık arkadaşından ve oğullarından,

37 – Onlardan her kişi için o gün kendisine yetecek kadar bir durum (meşguliyet) vardır.

38 – Bazı yüzler o gün parlaktır,

39 – Güleçtir, neşelidir.

40 – Bazı yüzler de o gün, onların üzerinde toz (duman) vardır.

41 – Onları bir karalık kaplar.

42 – İşte onlar, evet onlar kafirler ve haktan sapanlardır.

"Kulakları sağır eden o ses geldiği zaman": O da ikinci sestir, yani sura ikinci üfürüştür. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Es – sahhatü tesıhhu sahhan: Yani kulağı sağır eden, demektir. Recülün esah ve eslah da: İşitmeyen adamdır. Afete de bu itibarla sahha, denir. Zeccac da:

O üzerine kıyametin koptuğu sestir ki kulakları sağır eder, ne duyarsa onu dirilmeye çağırır, demiştir. Sonra Allah Teala bunun ne vakit geleceğini açıklayıp şöyle dedi: "O günde kişi kaçar kardeşinden": Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: İnsan içinde bulunduğu şeyin dehşetinden dolayı hiçbir yakınına iltifat etmez. Hasen de şöyle demiştir: Kardeşinden ilk kaçacak olan: Habil'dir, anasından ve babasından kaçacak olan İbrahim'dir, karısından kaçacak olan Nuh ile Lut'tur, oğlundan kaçacak olan da yine Nuh'tur. Katade de şöyle demiştir: Habil Kabil'den, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem anasından, İbrahim babasından, Lut yastık arkadaşından ve Nuh da oğlundan kaçacaktır.

"Onlardan her kişi için o gün kendisine yetecek bir durum (meşguliyet) vardır": Ferra onu akrabalarından alıkoyacak meşgale vardır, demiştir. İbn Kuteybe de: Yani onu akrabasından çevirir ve onu ondan uzaklaştırır, demiştir. Ağni anni vecheke denir ki: Yüzünü benden çevir ve ağni annis sefihe denir ki: Şu beyinsizi benden uzaklaştır, demektir. Ebu Abdurrahman es - Sülemi, Zühri, Ebu'l - Aliye, İbn Semeyfa, İbn Muhaysın ve İbn Ebi Able, ye'nin ve noktasız ayn'ın fethi ile "ya'nihi" okumuşlardır. Zeccac da, ayetin manası şöyledir, demiştir: Onun öyle bir meşguliyeti olacaktır ki onunla beraber başkasıyla ilgilenemeyecektir. Ğayınla "yuğnihi" okuyanların kıraati de böyledir ki manası: Öyle bir meşguliyeti olacaktır ki onunla beraber başkasıyla ilgilenmez.

Enes bin Malik'ten rivayet edilmiştir, Hazreti Aişe radıyallahu anha, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Çıplak mı haşrolunacağız?" dedi. O da: Evet, dedi, Hazreti Aişe: "Ne ayıp!" deyince, bunun üzerine Allah Teala: "Onlardan her kişi için o gün kendisine yetecek bir meşguliyet vardır" ayetini indirdi.[1]

"Bazı yüzler o gün parlaktır": Yani duyduğu hayır haberden dolayı aydınlıktır, "gülmektedir" sevincinden dolayı "neşelidir": Aziz ve celil olan Allah'ın ikramına erdiği için. "Bazı yüzler de o gün, onların üzerinde duman vardır": Toz demektir. Mukatil de: Siyahlık ve üzüntü, demiştir. "Onu kaplar" onu bürür "bir karalık": Yani karanlık. Zeccac da, üzerine duman gibi bir karalık çöker, demiştir. Sonra Allah Teala bu halin sahiplerinin kimler olduğunu beyan ederek şöyle dedi: "Onlar kafirler ve haktan sapanlardır": Kefere ile fecere kafir ve facir'in çoğuludur.

---

1 - Aynısını Taberi de rivayet etmiştir, bkz. Tefsir, 30/61.



81-TEKVİR SURESİ

Mekke'de inmiştir. 29 ayettir.
Tamamı ittifakla Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْۙ ﴿١﴾ وَاِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْۙ ﴿٢﴾ وَاِذَا الْجِبَالُ
سُيِّرَتْۙ ﴿٣﴾ وَاِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْۙ ﴿٤﴾ وَاِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْۙ ﴿٥﴾
وَاِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْۙ ﴿٦﴾ وَاِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْۙ ﴿٧﴾ وَاِذَا الْمَوْؤُ۫دَةُ
سُئِلَتْۙ ﴿٨﴾ بِاَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْۚ ﴿٩﴾ وَاِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْۙ ﴿١٠﴾
وَاِذَا السَّمَٓاءُ كُشِطَتْۙ ﴿١١﴾ وَاِذَا الْجَح۪يمُ سُعِّرَتْۙ ﴿١٢﴾ وَاِذَا الْجَنَّةُ
اُزْلِفَتْۙ ﴿١٣﴾ عَلِمَتْ نَفْسٌ مَٓا اَحْضَرَتْۜ ﴿١٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Güneş dürüldüğü zaman,

2 – Yıldızlar döküldüğü zaman,

3 – Dağlar yürütüldüğü zaman,
4 – (On aylık) gebe develer başıboş bırakıldığı zaman,
5 – Vahşi hayvanlar toplandığı zaman,
6 – Denizler ateşlendiği zaman,
7 – Nefisler çiftleştiği zaman,
8 – Diri diri gömülen kız çocuğu sorulduğu zaman,
9 – Hangi günahla öldürüldü;
10 – Sahifeler açıldığı zaman,
11 – Gök sıyrıldığı zaman,
12 – Cehennem kızdırıldığı (ısıtıldığı) zaman,
13 – Cennet yaklaştırıldığı zaman,
14 – Her nefis ne hazırladığını bilir.

Ebu Abdullah el – Hakim, Sahih'inde Abdullah bin Ömer'den şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Kim kıyamet gününe bakmak isterse, Allah Teala'nın "Güneş dürüldüğü zaman..." kavlini okusun.[1]

"Küvviret": Bunda dört görüş vardır:

Birincisi: Karardığı zaman, bunu el – Valibi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ferra da: Işığı gittiği zaman, demiştir ki, Katade ile Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: Gittiği zaman, bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit de: Eriyip gittiği zaman, demiştir.

Üçüncüsü: Battığı zaman, İbn Abbas, Said bin Cübeyr ve İbn Enbari'den rivayet edilmiştir. İnsanlar buna Farsça: Kör edilmek, derler. Ben de şeyhimiz dilci Ebu Mansur'dan: Bunu Farsça: Kör olmaktan geldiğini okudum.

Dördüncüsü: O, sarık gibi sarılır, yuvarlak hale getirilir, sonra da imha edilir. Bunu da Ebu Ubeyd, demiştir. Zeccac da, küvviret'in manası: Işığı toplanıp sarık gibi dürülmesidir, demiştir. Kevvertül imamete ala ra'si ükevvirüha (sarığı başıma doladım) denir. Müfessirler de şöyle demişlerdir: Güneş yuvarlak hale getirilir, sonra da sarılır ve denize atılır. Ateşe atılır, diyenler de olmuştur. Yaratıldığı yere gönderilir de denilmiştir.

"Yıldızlar döküldüğü zaman": Yani dağılıp göçtüğü zaman, demek-

1 - El-Müstedrek, 2/515; sahih olduğunu söylemiş ve Zehebi de ona katılmıştır.

tir. İnkederet tairü filhevai denir ki. Kuş dalışa geçmektir. "Dağlar yürütüldüğü zaman": Yeryüzünden yürütülüp de yerle bir olduğu zaman. "Ve izel işaru uttılet": İşar: On aylık gebe develerdir, on aylık olunca en güzel zamanı yaşar, yılı tamamlayınca da doğurur. Arapların en nefis malları budur; çok meşgul olmadıkça onu başıboş bırakmazlar. Araplara on aylık gebe ile hitap edilmesi, en çok geçimlerinin ve mallarının deveden olmasındandır. "Uttıletîn manası da: Salıverilmek ve ihmal edilmek, demektir. Çünkü kıyamet hadiseleriyle meşguldürler.

"Vahşi hayvanlar" yani yaban hayvanla.. demektir "huşiret": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: ölmektir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Kıyamette toplanmaktır, bunu da Süddi, demiştir. Biz de bunu En'am: 111'de daha geniş anlatmıştık.

"Ve izel biharu sücciret": İbn Kesir ile Ebu Amr, şeddesiz cim ile "süciret" okumuşlar; diğerleri ise şedde ile okumuşlardır. Manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Tutuşturulup ateş haline getirildiği zaman, bunu da Hazreti Ali ile İbn Abbas, demişlerdir.

İkincisi: Kuruduğu zaman, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Doldurulup da tek deniz haline gelip suyu çoğaldığı zaman, bunu da İbn Saib, Ferra ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

"Nefisler çiftleştiği zaman": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Eşleriyle birleştirildiği zaman, Hazreti Ömer radıyallahu anh: İyi iyiyle cennette, kötü de kötüyle cehennemde birleşir, demiştir. Hasen ile Katade'nin görüşleri de böyledir.

İkincisi: Ruhlar cesetlere döndürülüp de onlarla çiftleştirildiği zaman, bunu da Şa'bi demiştir. İkrime'den de her iki görüş rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Mü'minlerin ruhları hurilerle, kafirlerin ruhları da şeytanlarla birleştiği zaman, bunu da Ata ile Mukatil, demişlerdir.

"Ve izel mev'udetü suilet": Dilciler şöyle demişlerdir: Mev'ude: Diri iken gömülen kız çocuğudur. Bu da cahiliye adetlerindendi. Veede veledehu denir ki: Çocuğunu diri iken toprağa gömmektir. Şair Ferezdak şöyle demiştir:

Bizde diri gömülen kız çocuklarını kurtaranlar;

Gömülen o çocuğa hayat verip de gömülmesini engelleyenler vardır.

Burada Sa'saa bin Suhan'ı kasdetmiştir ki o, Ferezdak'ın dedesidir. Zeccac da, ona sorulmasının manası: Kıyamette katilinin azarlanmasıdır, demiştir. Çünkü onun vereceği cevap: Günahsız öldürülmesidir. Aynı azarlama şurada da görülmektedir: "Beni ve annemi iki İlah edinin diye, sen mi dedin?" *(Maide: 116).* Ali bin Ebu Talib, İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu Abdurrahman, İbn Ya'mur, İbn Ebi Able ve Harun da Ebu Amr'dan rivayet ederek sin'in fethi ve arkasından hemze ile "seelet" ve lamın sükunu ve son te'nin de zammı ile "bieyyi zenbin kutiltu" okumuşlardır. Onun bu sorusu da katilini azarlama manasınadır. İbn Abbas şöyle demiştir: Cahiliyede kadın hamile kalıp da doğum anı yaklaştığı zaman bir çukur kazardı, çukurun başına gelir sancısını çekerdi; eğer kız doğurursa, onu çukura atardı, eğer oğlan doğurursa, onu tutardı.

"Ve izes suhufu nuşiret": Nafi, Asım, Ebu Amr, İbn Amir ve Yakup, şeddesiz olarak "nuşiret" okumuşlar; kalanlar ise şedde ile okumuşlardır. Sahifeler de insanların hesap için açılan amel defterleridir. "Gök sıyrıldığı zaman": Ferra soyulduğu ve dürüldüğü zaman, demiştir. Abdullah bin Mes'ud'un okuyuşu da kaf ile "kuşitat" şeklindedir. Kays, Temim ve Esed kabileleri böyle kaf ile söylerdi. Kureyş ise kâf ile söylerdi, manası birdir. Araplar kafur, kâfur ve kust ve küst (buhur türü) derler. İki harfin mahreçleri yakın olursa birbirlerinin yerine kullanırlar. Nitekim: Hades ve hadet, denir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bir şeyden örtüsü alındığı gibi alınıp dürülür. Zeccac da: Çatı gibi sökülür, demiştir. "Suiret": Nafi, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek şedde ile "su'iret" okumuşlardır. Zeccac da: Mana birdir, demiştir. Ancak şeddelinin manası: Arka arkaya tutuşturmaktır. "Üzlifet" takva sahiplerine yaklaştırıldığı zaman, demektir. Baştan beri sayılan bu şeylerin cevabı da, "alimet nefsün ma ahdarat"tir. Yani bu şeyler olduğu zaman herkes ne yapmışsa bilir, amelinin karşılığını görür. Ömer bin Hattab da "alimet nefsün ma ahdarat" kavlinde: Baştan beri söylenenler bunun için zikredilmiştir, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Surenin başından itibaren on iki haslet vardır; altısı dünyada, altısı da ahirettedir.

فَلَآ أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ
﴿١٥﴾ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ ﴿١٦﴾ وَالَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ ﴿١٧﴾ وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ
﴿١٨﴾ إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ﴿١٩﴾ ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ ﴿٢٠﴾

مُطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ ﴿٢١﴾ وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ ﴿٢٢﴾ وَلَقَدْ رَاٰهُ بِالْاُفُقِ
الْمُبِينِ ﴿٢٣﴾ وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ ﴿٢٤﴾ وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ
﴿٢٥﴾ فَاَيْنَ تَذْهَبُونَ ﴿٢٦﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿٢٧﴾ لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ
اَنْ يَسْتَقِيمَ ﴿٢٨﴾ وَمَا تَشَاؤُنَ اِلَّا اَنْ يَشَاءَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٩﴾

15 – Hayır, sinenlere yemin ederim,
16 – Akanlara, yuvalara gidenlere,
17 – Arkasını döndüğü zaman geceye,
18 – Nefeslendiği zaman sabaha,
19 – Şüphesiz o (Kur'an) elbette değerli bir elçinin sözüdür.
20 – Kuvvet sahibi, Arş'in sahibinin yanında itibarlı.
21 – Orada sözü dinlenir, güvenilir.
22 – Arkadaşınız (Hz. Muhammed) deli değildir.
23 – Andolsun, gerçekten onu apaçık ufukta gördü.
24 – O gaybe karşı cimri değildir (vahyi gizlemez).
25 – O, kovulmuş şeytanın sözü değildir.
26 – Nereye gidiyorsunuz?
27 – O alemler için ancak bir öğüttür.
28 – İçinizden doğru olmak isteyen için.
29 – Alemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.

"Fela uksimu": La zaittir, mana da: Kasem ederim, demektir. Hunnes'te de beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar beş yıldızdır ki sabahleyin siner görünmezler: Satürn, Merkür, Müşteri, Merih ve Venüs. Bunu da Ali, demiş, Mukatil ile İbn Kuteybe de ona katılmışlardır. Jüpiter'in adının: Bercis, Merih'in adının da: Behram olduğu söylenmiştir.

İkincisi: Onlar yıldızlardır, bunu da Hasen ile Katade genel olarak söylemişler; Ebu Ubeyde de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Onlar geyik ve ceylan gibi vahşi hayvanlardır, bunu da İbn Mes'ud, demiştir.

Dördüncüsü: Ceylanlardır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr de böyle demiştir.

Beşincisi: Meleklerdir, bunu da Maverdi nakletmiştir. Çoğunluk on-

ların yıldızlar olduğunu söylerler. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Onlara hunnes denilmesi, güneş ve ay gibi burç ve duraklarda yürüyüp sonra da sinmesinden, yani geri dönmesindendir. Biri burçların sonunda görülürken döner başa gelir. Onlara künnes denilmesi de yürürken ceylanlar gibi sinmesindendir. Zeccac da: Kaybolur ve siner, demiştir, yani battıkları yerlerde kaybolur. Eğer sinenler ceylanlardır, denilirse onların kinas'a girmesidir ki o da ağaç dallarının arasına sinmesidir. Yakup "el – cevariy" kelimesinde ye ile vakfetmiştir.

"Arkasını döndüğü zaman geceye": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Arkasını döndüğü zaman, bunu da İbn Abbas, İbn Zeyd ve Ferra, demişlerdir.

İkincisi: Yöneldiği zaman geceye, bunu da İbn Cübeyr ile Katade, demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Asasel leylü denir ki: Gece gelmektir, as'ase: Arkasını dönmek manasına da kullanılır: Arkasını dönmek diyenler delil olarak "vessubhu iza teneffes" kavlini gösterirler. Ebu Ubeyde de Alkame bin Kurt'un şu beyitini şahit getirmiştir:

Nihayet sabah nefeslendiği zaman,
Gecesi de açılarak arkasını dönüp gittiği zaman.

"Nefeslenmek"te de iki görüş vardır:

Birincisi: O şafağın sökmesidir, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Güneşin doğmasıdır, bunu da Dahhak, demiştir. Zeccac da, manası şöyledir, demiştir: Uzayıp da apaçık sabah meydana çıktığı zaman. "Sinenlere yemin ederim ki" cümlesi ile arkasındakilerin cevabı da "Şüphesiz o (Kur'an) elbette değerli bir elçinin sözüdür" kavlidir, yani Kur'an'ı Cebrail indirdi, demektir. Biz de bunu el – Hakka: 40'ta açıklamış bulunuyoruz. Sonra Allah Teala "kuvvet sahibi" diyerek Cebrail'i niteledi, o da "zu mirreh" ile aynı manayadır ki biz de onu Necm: 6'da şerh etmiştik. "Kuvvet sahibi, Arş'in sahibinin yanında itibarlı": Yani yüksek derecelidir, demektir. "Orada sözü dinlenir": Yani göklerde melekler ona itaat eder, demektir. Meleklerin ona itaatine bir örnek şudur: O, miraç gecesinde cennet Hazin'ine emretti, o da cenneti Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem için açtı; o da girdi ve içindeki şeyleri gördü. Cehennem Hazin'ine de emretti, o da onu açtı; girdi ve ona baktı. Übey bin Ka'b, İbn Mes'ud ve Ebu Hayve, se'nin zammesiyle "sümme" okumuşlardır. Emin"in manası da: Allah'ın vahiy ve mesajlarına karşı güvenilir, demektir. Ebu Salih şöyle demiştir: İzin almadan yetmiş nur perdesini geçer.

"Arkadaşınız deli değildir": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem, bu hitap Mekke halkınadır. Zeccac da şöyle demiştir: Bu da ka-

semin cevabındandır, çünkü o, Kur'an'ı Cebrail'in indirdiğine ve Muhammed'in de Mekke halkının dediği gibi deli olmadığına yemin etmiştir.

"Andolsun, gerçekten onu apaçık ufukta gördü": Biz de bunu Necm suresi, ayet: 7'de zikretmiştik.

"O değildir": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem değildir, "gaybe karşı" yani göğün dünya halkı için gaip olan haberine karşı, demektir. "Bidanin" İbn Kesir, Ebu Amr, Kisai ve Rüveys, zı ile "bizanin" okumuşlar; kalanlar ise dad ile okumuşlardır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kim zı ile okursa, mana şöyledir: O Allah'tan haber verdiği şeylerde itham edilmez. Kim de dad ile okursa, mana şöyledir: O sizin için gaip olup da size yarar veren şeyin ilmine karşı cimri değildir. Başkası da şöyle demiştir: Ücret almak için kâhinler gibi haber verdiği şeyi sizden gizlemez.

"O değildir" yani Kur'an "kovulmuş şeytanın sözü": Mukatil şöyle demiştir: Çünkü Mekke kafirleri: Onu ancak şeytan getirip Muhammed'in diline aktarıyor, derlerdi.

"Nereye gidiyorsunuz?": Zeccac, manası şöyledir, demiştir: Size açıkladığım bu yoldan daha açık hangi yola gideceksiniz? "O değildir": Yani Kur'an değildir "ancak alemler için bir öğüttür": Yani bütün halk için bir nasihattir. "İçinizden doğru olmak isteyen için": Hak ve iman üzerinde doğru olmak isteyen için. Mana da şöyledir: Kur'an'dan ancak hak üzere doğru olan öğüt alır. Biz de doğru yolu yukarıda açıklamıştık, isteyen o yolu tutabilir. Sonra bunun ardından dilemenin O'nun tevfiki ile olduğunu bildirdi. Biz de bunu Nisa suresi, ayet: 30'da açıklamıştık. Ebu Hureyre şöyle demiştir: "İçinizden doğru olmak isteyen için" ayeti inince, onlar: İş bize bırakıldı; istersek doğru oluruz, istersek doğru olmayız, dediler. Bunun üzerine de: "Alemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz" kavli indi. Bunu diyenin de Ebu Cehil olduğu söylenmiştir. Ebu Bekr es – Sıddik, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu İmran, ye ile "vema yeşaune" okumuşlardır.

Bazı tefsir nakilcileri de "içinizden doğru olmak isteyenler için" ve Abese: 12'deki: "isteyen öğüt alır", İnsan: 29 ve Müzzemmil: 18'deki "isteyen Rabbine bir yol edinir" ayetlerinin hepsinin "Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz" ayetiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir. Ben bu sözün doğru olduğunu görmüyorum, çünkü eğer Allah dilemeden onların dilemesi caiz olsa idi, nesih söz konusu olurdu. Ama O dilemedikçe onların dilemelerinin gerçekleşmeyeceğini haber verince, nesih için bir mana yoktur.



82-İNFİTAR SURESİ

Mekke'de inmiştir. 19 ayettir.
İttifakla Mekki'dir.

بسم الله الرحمن الرحيم

اذا السماء انفطرت ﴿١﴾ واذا الكواكب انتثرت ﴿٢﴾ واذا البحار فجرت ﴿٣﴾
واذا القبور بعثرت ﴿٤﴾ علمت نفس ما قدمت واخرت ﴿٥﴾ يا ايها
الانسان ما غرك بربك الكريم ﴿٦﴾ الذي خلقك فسويك فعدلك ﴿٧﴾
في اي صورة ما شاء ركبك ﴿٨﴾ كلا بل تكذبون بالدين ﴿٩﴾ وان
عليكم لحافظين ﴿١٠﴾ كراما كاتبين ﴿١١﴾ يعلمون ما تفعلون ﴿١٢﴾ ان
الابرار لفي نعيم ﴿١٣﴾ وان الفجار لفي جحيم ﴿١٤﴾ يصلونها يوم الدين ﴿١٥﴾
وما هم عنها بغائبين ﴿١٦﴾ وما ادريك ما يوم الدين ﴿١٧﴾ ثم ما ادريك
ما يوم الدين ﴿١٨﴾ يوم لا تملك نفس لنفس شيئا والامر يومئذ لله ﴿١٩﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Gök yarıldığı zaman,

2 – Yıldızlar dağıldığı zaman,

3 – Denizler akıtıldığı zaman,

4 – Kabirler deşildiği zaman,

5 – Nefis önden gönderdiğini ve geriye bıraktığını bilir.

6 – Ey o insan, seni kerem sahibi Rabbine karşı ne aldattı?

7 – O ki, seni yarattı, düzeltti, dengeledi.

8 – Dilediği herhangi bir biçimde terkip etti.

9 – Hayır, bilakis cezayı yalanlıyorsunuz.

10 – Gerçekten üzerinizde elbette muhafızlar var.

11 – Değerli katipler.

12 – Yaptıklarınızı bilirler.

13 – Gerçekten iyiler elbette bol nimetlerdeler.

14 – Gerçekten kötüler cehennemdeler.

15 – Ceza günü oraya girecekler.

16 – Onlar ondan gaip değiller.

17 – Ceza gününün ne olduğunu sana ne bildirdi?

18 – Sonra ceza gününün ne olduğunu sana ne bildirdi?

19 – Bir gündür ki hiçbir nefis, bir nefis için hiçbir şeye sahip olmaz. O gün emir Allah'ındır.

"Gök yarıldığı zaman": Yarılması, parçalanmasıdır. "Dağıldığı zaman": Düşmek manasınadır. "Fücciret" birbirine açılıp bir tek deniz olduğu zaman, demektir. Hasen de: Suyu gittiği zaman, demiştir. "Deşildiği zaman" altı üstüne getirildiği zaman demektir. İbn Kuteybe de: Altı üstüne getirilip içindeki çıkarıldığı zaman, demiştir. Ba'sertül metaa ve bahsertuhu denilir ki: Altını üstüne getirmektir.

"Nefis önden gönderdiğini ve geriye bıraktığını bilir": Bu da kelamın (kasemin) cevabıdır. Bunu da "o gün insana önden gönderdiği ve geriye bıraktığı haber verilir" ayetinde şerh etmiştik.

"Ey o insan": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Bununla Ebuleşeddeyn denilen kimse murat edilmiştir, kafir idi, bunu da İbn Abbas ve Mukatil, demişlerdir. Biz de onun adını Müddessir: 30'da vermiştik.

İkincisi: O Velid bin Muğire'dir, bunu da Ata, demiştir.

Üçüncüsü: Übey bin Halef'tir, bunu da İkrime, demiştir.

Dördüncüsü: O bütün kafirlere işarettir, bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Seni ne aldattı?": Zeccac şöyle demiştir: Seni ne yanılttı ve seni ne ayarttı da üzerine vacip olan şeyi yere attın? Başkası da, mana şöyledir, demiştir: O sana hemen azap etmediği için kerem sahibi ve âlicenap Rabbinin azabından seni ne emin kıldı? Fudayl bin İyad'a: "Allah seni karşısına durdursa da, "seni kerem sahibi Rabbine karşı ne aldattı?" dese, ne derdin, dediler; o da şöyle dedi: Senin indirilmiş perdelerin aldattı, derdim. Yahya bin Muaz da şöyle demiştir: Eğer sana: "Seni bana karşı ne aldattı?" derse, ben de: Eski ve yeni iyiliğin, derdim. Şöyle de denilmiştir: Kerem sıfatlarını zikredip de diğerlerini zikretmeyince sanki cevabı sızdırmış gibi oldu: O da: Kerem sahibinin keremidir.

"O ki seni yarattı" sen hiçbir şey değildin, yoktun "seni düzeltti" işiten ve gören bir insan yaptı. "Feadelek": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, şedde ile "feaddelek" okumuşlar; Asım, Hamze ve Kisai de şeddesiz olarak "feadelek" okumuşlardır. Ferra şöyle yorumlamıştır: Kim şeddesiz okursa, onun mülahazası – Allah bilir ya – şöyledir: güzellik, çirkinlik, uzunluk, kısalık gibi dilediği sureti verdi. Şöyle de denilmiştir: Babana, amcana veya başka akrabalarına benzetti. Kim de şedde ile okursa – Allah bilir ya – seni dengeli kıldı, normal bir yaratılışa sahip kıldı, demek istemiştir. Bir başkası da şöyle demiştir: Organlarını eşitledi; eli elden uzun, ayağı ayaktan uzun kılmadı. Seni dilsiz hayvan olmaktan çıkardı.

"Dilediği herhangi biçimde terkip etti": Zeccac şöyle demiştir: "Ma"nın zait olması caizdir; şart ve ceza manasına olması da caizdir, o zaman mana şöyle olur: Seni kurmak istediği herhangi bir surette terkip etti. Ayetin manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Akrabalarından herhangi birine benzer şekilde terkip etti. Bu da Mücahid'in görüşünden çıkarılmıştır.

İkincisi: Güzellik, çirkinlik, uzunluk, kısalık, erkeklik veya dişilik gibi bir surette terkip etti. Bu da Ferra'nın görüşünden çıkarılmıştır.

Üçüncüsü: Eğer seni insan suretinden başka bir surete sokmak isterse, bunu yapar. Bunu da Mukatil, demiştir. İkrime de şöyle demiştir: İsterse maymun sureti verir, isterse domuz sureti verir.

Dördüncüsü: İsterse hayır işleriyle insan sureti verir, isterse aptallık ve ahmaklıkla eşek sureti verir, isterse cimrilikle köpek sureti verir, isterse açgözlülükle domuz sureti (karakteri) verir.

"Bilakis cezayı yalanlıyorsunuz": Ebu Cafer ye ile (yükezzibun)

okumuştur. Cezayı ve hesabı yalanlıyorsunuz, onun olmayacağını iddia ediyorsunuz. Sonra Allah Teala onlara amellerinin kayıt altına alındığını bildirip "gerçekten üzerinizde elbette muhafızlar var" dedi. Yani hafaza melekleri amellerinizi kaydederler. "Değerliler" Rablerinin nazarında "katipler" amellerinizi yazarlar. "Yaptıklarınızı bilirler": Hayır ve şer ne ise, onu sizin hesabınıza yazarlar.

"Gerçekten iyiler elbette bol nimetteler": Bu da ahirette cennete girdikleri zaman olacaktır. "Gerçekten kötüler": Bunlarda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerdir.

İkincisi: Zalimlerdir. Nakledildiğine göre Halife Süleyman bin Abdülmelik, Ebu Hazim'e: "Doğrusu, Allah katında neyimin olduğunu bilmek isterdim" dedi. O da: Amelini Allah'ın kitabına vur; o zaman O'nun yanında neyin olduğunu bilirsin, dedi. O da: Onu nerede bulurum, dedi? O da: "Gerçekten iyiler bol nimetlerdedir ve gerçekten kötüler cehennemdedir" kavlinin yanında, dedi. Süleyman da: "Allah'ın rahmeti nerede?" dedi. O da: İyilere yakındır, dedi.

"Oraya girecekler": Yani cehenneme girip sıcağını çekeceklerdir. "ceza gününde": Yani amellerin karşılığının verildiği günde, demektir. "Onlar ondan değiller": Cehennemden değiller "gaipler" bu da kafirlerin cehennemde ebedi kalacaklarını gösterir. Bazı alimler "anha" zamirinin kıyamete raci olmasını; dolayısıyla kelamdan yeniden dirilmenin anlaşılacağını; bunun da iyileri ve kötüleri de içine alacağını söylemişlerdir. Sonra Allah Teala o günün önemini vurgulayıp "ceza gününü ne olduğunu sana ne bildirdi?" dedi. Daha sonra da onu büyüterek tekrar etti. İbn Saib şöyle derdi: Bu hitap kafir insanadır, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e değildir.

"Yevme la temlikü nefsün linefsin": İbn Kesir ile Ebu Amr ref' ile "yevmu" okumuşlar, kalanlar ise feth ile okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim ref' ile okursa, "yevmu" Allah Teala'nın "yevmuddin" kavlinin sıfatı olur. Onun gizli "huve" ile merfu olması da caizdir. Nasbı da şu manaya göredir: Hazihil eşyaul mezkuretü tekunu "yevme la temlikü nefsun linefsin". Müfessirler, ayetin manası şöyledir, demişlerdir: Allah'tan başkası duruma hakim olmaz; dünyada birine verdiği gibi orada birilerine hiçbir şey vermez. Mukatil şöyle derdi: Hiçbir kafir nefis, bir nefis için bir yarara sahip olmaz. Sözü mutlak kabul etmek daha doğrudur; çünkü Mukatil benim kanatime göre mü'minlerin şefaatten yoksun kalacaklarından korkmuştur. Şefaat ise ancak Allah'ın emri ve sahip kılması ile olur.



83-MUTAFFİFİN SURESİ

Mekke'de inmiştir. 36 ayettir.

Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O Mekki'dir, bunu da İbn Mes'ud, Dahhak ve Yahya bin Selam, demişlerdir.

İkincisi: Medeni'dir, bunu da İbn Abbas, Hasen, İkrime, Katade ve Mukatil, demişlerdir. Ancak İbn Abbas ile Katade şöyle demişlerdir: Onda sekiz ayet vardır ki onlar Mekki'dir; "innellezine ecremu'dan başlar, sonuna kadar devam eder *(Mutaffifin: 29 – 36)*. Mukatil de şöyle demiştir: Onda bir ayet Mekki vardır, o da "iza tütla aleyhi ayatüna kale esatiritül evvelin"dir (Mutaffifin: 13).

Üçüncüsü: O Mekke ile Medine arasında inmiştir; bunu da Cabir bin Zeyd ile İbn Saib, demişlerdir. Müfessir Hibetullah İbn Selame, onun hicret esnasında Mekke – Medine arasında, yarısının Mekke'ye yakın, yarısının da Medine'ye yakın indiğini söylemiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّف۪ينَۙ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ينَ اِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَۘ ﴿٢﴾ وَاِذَا
كَالُوهُمْ اَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَۜ ﴿٣﴾ اَلَا يَظُنُّ اُو۬لٰٓئِكَ اَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَۙ ﴿٤﴾
لِيَوْمٍ عَظ۪يمٍۙ ﴿٥﴾ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَم۪ينَۜ ﴿٦﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Yazıklar olsun, ölçü ve tartıda hile yapanlara!

2 – Onlar ki insanlardan ölçü ile aldıkları zaman tam alırlar.

3 – Onlara ölçü yahut tartı ile verdikleri zaman eksik verirler.

4 – Onlar gerçekten diriltileceklerini sanmıyorlar mı?

5 – Büyük bir günde.

6 – O günde insanlar alemlerin Rabbi için kalkarlar.

"Yazıklar olsun, ölçüde ve tartıda hile yapanlara": İbn Abbas şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye gelince onların ölçüde ve tartıda çok kötü insanlar olduklarını gördü; bunun üzerine Allah Teala: "Yazıklar olsun ölçü ve tartıda hile yapanlara" ayetini indirdi.[1] Süddi de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye geldi, orada Ebu Cüheyne denen bir adam vardı, yanında iki ölçeği vardı (çifte standart); biri ile ölçerek verir, diğeri ile de ölçerek alırdı. Bunun üzerine Allah Teala bu ayeti indirdi. Biz de "veyl"in manasını Bakara: 79'da şerh etmiştik. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Mutaffif: Ölçüyü tam yapmayandır, inaun taffan denir ki: Dolu olmayan kap demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Mutaffif demesi, ölçüde ve terazide çaldığı şeyin az olmasındandır. Bir ucundan almış demektir ki, taffuş şey, bir şeyin ucu, kıyısıdır.

"Ellezine izektalu alennası": Minennasi demektir; bu durumda "ala" tefsirci ve dilcilere göre "min" manasına olur. Ferra da şöyle demiştir: "Ala" ile "min" burada birbirinin yerine kullanılmıştır; çünkü sen: İkteltü aleyke dediğin zaman, sanki: Ehaztü ma aleyke keylen (sendeki ölçü hakkımı aldım) demiş ve: İkteltü minke dersen: İstevfeytü minke keylen (senden ölçüyü tam aldım) demiş gibi olursun. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: İzektalu minennasi istevfev aleyhimül keyle (insanlardan ölçekle aldıkları zaman tam alırlar) tartı ile aldıkları zaman da öyle. Tartıyı zikretmemesi, alışverişin ölçülen ve tartılan şeylerde bu ikisi ile olmasındandır; biri diğerini akla getirir. "Ve iza kâluhüm" kâlu lehüm, demektir, "ev vezenuhum" da: Vezenu lehüm, demektir. "Eksiltirler": Yani ölçüyü ve tartıyı eksik yaparlar, demektir. Buna göre "kâlu" üzerinde vakfetmek caiz değildir. Bazıları ise "hüm" zamirini (mef'ul değil de) tekit kabul eder ve "kâlu" üzerinde durmayı caiz görür; tercihe şayan olanı birincisidir. Ferra şöyle demiştir: Bir bedevi kadından şöyle dediğini işittim: İnsanlar memle-

1 – İbn Mace, Ticarat: bab, 35.

ketlerine döndükleri zaman biz tüccara giderdik; bize bir iki ölçek ölçer ve gelecek hac mevsimine kadar verirlerdi (kadın burada Kur'an'da geçtiği gibi yekilüna şeklinde kullanmıştır. Mütercim).

"Onlar gerçekten diriltileceklerini sanmıyorlar mı?": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Eğer diriltileceklerini zannetselerdi, ölçüyü ve tartıyı eksik yapmazlardı. "Büyük bir günde" yani kıyamet gününde, demektir. "Yevme yekumun nasu": Bu da "mebusun" kavli ile mansuptur. Müfessirler, zan burada bilmek ve yakin sahibi olmaktır, demişlerdir. Yekumun nasu'nun manası da: Kabirlerinden kalkarlar, demektir. "Alemlerin Rabbi için": Yani emri için yahut cezası ve hesabı için. Davaları hallolmak için huzurunda dururlar da, denilmiştir. Buhari ile Müslim'de İbn Ömer hadisi olarak şöyle rivayet edilmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bu ayette şöyle dedi: Bazıları kulaklarının ortasına kadar tere batarlar.[2] Ka'b de şöyle demiştir: Üç yüz yıl ayakta dururlar. Mukatil de: Kabirlerinden çıktıkları zaman ayakta dururlar, demiştir.

كَلَّآ إِنَّ كِتَٰبَ ٱلْفُجَّارِ لَفِى سِجِّينٍ ﴿٧﴾
وَمَآ أَدْرَىٰكَ مَا سِجِّينٌ ﴿٨﴾ كِتَٰبٌ مَّرْقُومٌ ﴿٩﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ
لِّلْمُكَذِّبِينَ ﴿١٠﴾ ٱلَّذِينَ يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ ٱلدِّينِ ﴿١١﴾ وَمَا يُكَذِّبُ بِهِۦٓ إِلَّا كُلُّ
مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ﴿١٢﴾ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ءَايَٰتُنَا قَالَ أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿١٣﴾ كَلَّا ۖ بَلْ ۜ رَانَ
عَلَىٰ قُلُوبِهِم مَّا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾ كَلَّآ إِنَّهُمْ عَن رَّبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّمَحْجُوبُونَ ﴿١٥﴾
ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُوا۟ ٱلْجَحِيمِ ﴿١٦﴾ ثُمَّ يُقَالُ هَٰذَا ٱلَّذِى كُنتُم بِهِۦ تُكَذِّبُونَ ﴿١٧﴾
كَلَّآ إِنَّ كِتَٰبَ ٱلْأَبْرَارِ لَفِى عِلِّيِّينَ ﴿١٨﴾ وَمَآ أَدْرَىٰكَ مَا عِلِّيُّونَ ﴿١٩﴾ كِتَٰبٌ
مَّرْقُومٌ ﴿٢٠﴾ يَشْهَدُهُ ٱلْمُقَرَّبُونَ ﴿٢١﴾ إِنَّ ٱلْأَبْرَارَ لَفِى نَعِيمٍ ﴿٢٢﴾ عَلَى ٱلْأَرَآئِكِ
يَنظُرُونَ ﴿٢٣﴾ تَعْرِفُ فِى وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ ٱلنَّعِيمِ ﴿٢٤﴾ يُسْقَوْنَ مِن رَّحِيقٍ

2 - Buhari, Rikak, bab, 47; Tefsirü suretil Mutaffifin, bab, 1; Müslim, Cennet, hadis no, 60; Tirmizi, Kıyamet, bab, 2; Tefsirü suretil Mutaffifin, bab, 2 ve 3; İbn Mace, Zühd, bab, 33; Ahmed, Müsned, 2/13, 19...

مَخْتُومٍۙ ﴿٢٥﴾ خِتَامُهُ مِسْكٌۜ وَفٖي ذٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَۜ ﴿٢٦﴾
وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنٖيمٍۙ ﴿٢٧﴾ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَۜ ﴿٢٨﴾

7 – Hayır, gerçekten kötülerin kitabı elbette Siccin'dedir.

8 – Siccin'in ne olduğunu sana ne bildirdi?

9 – Yazılmış bir kitaptır.

10 – Yazıklar olsun o gün yalanlayanlara.

11 – Onlar ki ceza gününü yalanlıyorlar.

12 – Onu ancak mütecaviz, çok günahkar yalanlar.

13 – Ona ayetlerimiz okunduğu zaman: "Öncekilerin masalları" der.

14 – Hayır, doğrusu, kazandıkları şeyler onların kalplerini paslandırdı.

15 – Hayır, gerçekten onlar o gün Rablerinden elbette perdelenmişler.

16 – Sonra gerçekten onlar elbette alevli ateşe girecekler.

17 – Sonra (onlara): İşte yalanladığınız şey budur" denir.

18 – Hayır, gerçekten iyilerin kitabı elbette İlliyyin'dedir.

19 – İlliyyin'in ne olduğunu sana ne bildirdi?

20 – Yazılmış bir kitaptır.

21 – Ona yaklaştırılmışlar şahitlik ederler.

22 – Gerçekten iyiler elbette nimetlerdeler.

23 – Koltuklar üzerindeler.

24 – Yüzlerinde nimetlerin tazeliğini tanırsın / görürsün.

25 – Mühürlü halis şaraptan içerler.

26 – Sonu misktir. Artık yarışanlar bunda yarışsınlar.

27 – Katkısı Tesnim'den.

28 – Bir pınar ki ondan yaklaştırılmışlar içerler.

"Hayır": Azarlama ve paylamadır, yani durum onların dediği gibi değildir; artık vazgeçsinler. Ulemanın çoğunluğuna göre söz burada tamam olmuştur. Ebu Hatim şöyle derdi: "Kella" başlangıçtır, arkasındakine bağlıdır, manası da: Gerçekten, demektir. "Gerçekten kötülerin kitabı": Mukatil: Amel defterleri, demiştir. "Elbette Siccin'dedir": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O yedinci kat yerdir, bu da Mücahit, Katade, Dahhak, İbn Zeyd ve Mukatil'in görüşleridir. Mücahit'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Siccin" yedinci kat yerin altında bir kayadır, kötülerin kitabı onun altına konulur, bu da onların ziyanlarını ve derecelerinin düşük olduğunu gösterir.

İkincisi: Mana şöyledir: Onların kitapları aşağılardadır. Bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Ziyandadır, bunu da İkrime, demiştir.

Dördüncüsü: Hapistedir, sicn kökünden fi'iyl veznindedir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

"Siccin'in ne olduğunu sana ne bildirdi?": Bu da onu büyütmek içindir. Zeccac da şöyle demiştir: Bu, ne senin ne de kavminin bildiği şeylerden değildir.

"Yazılmış bir kitaptır": Yani bu Siccin'deki kitap, yazılmış bir kitaptır, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Rakm: Yazıdır, şair Ebu Zueyb şöyle demiştir:

Yurdu divitin yazısı (elimle yazmış) gibi bilirim,
Himyerli katibin yazısı gibi.

Zeccac beyitteki kelimeye noktalı zal ve be'nin kesri ile "yezbirüha" okumuştur. Asmai de şöyle demiştir: (Ze ile) zebere: Yazdı, (zal ile) zebere de: Okudu, demektir. Ebu Amr, Saleb'ten, o da İbn A'rabi'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Doğrusu ze iledir ve zammelidir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Ze ile "yezbürüha" ve zal ile "yezbürüha" rivayet edilir ki ikisi de birdir. Zeberel kitabe yezburuhu ve yezbiruhu ve zal ile zeberehu yezbüruhu ve yezbiruhu denir. Katade de: Ona kötü bir işaret vurdu, demektir; sanki onun kafir olduğunu bildiren bir işaret koydu, demiştir. Mananın şöyle olduğu da söylenmiştir: O onlar için kumaştaki işaret gibi tespit edilmiştir, cezalarını çekinceye kadar ne unutulur ne de silinir.

"Yazıklar olsun o gün yalanlayanlara": Bu da: "O gün insanlar kalkarlar" kavline bağlıdır, aralarına başka kelam girmiştir. Bundan sonrası da "bel rane ala kulubihim" kavline kadar yukarıda açıklanmıştır. İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, meftuh ra ile idgamlı şekilde "berrane" okumuş; Ebu Bekir de Asım'dan meksur ra ile idgamlı (berriyne) okuduğunu rivayet etmiştir. Hafs Asım'dan naklederek lam'ı açık olarak idgamsız, rayı da fethalayarak "rane" okumuştur (sekte yapmıştır. Mütercim). Dilciler şöyle demişlerdir: Kalplerini paslandırdı. El-hamretü terinü ala aklıs sekrani (içki sarhoşun aklını bastırdı) denir. Zeccac

da şöyle demiştir: Lamın raya idgamı ile okunmuştur; çünkü mahreçleri yakındır. Lamı açık okumak da caizdir; çünkü o bir kelimedendir, kelimenin başı da başka bir kelimedendir. Rane ala kalbihiz zenbü yerinü reynen denir ki: Günah kalbini paslandırdı, demektir. Ğane yeğinü de denir, ğayn ise ince bulut gibi bir şeydir. Reyn de kalbi kaplayan pas gibi şeydir. Ben şeyhimiz dilci Ebu Mansur'dan şöyle dediğini işittim: Ğayn: Ra ile (reyn) denir, ğayınla (ğayn) da denir. Kur'an'da ra ile "kella bel rane" şeklindedir. Hadiste ise ğayınla "innehu leyuğanu ala kalbi[3] geçmektedir. Raye de ra ile de ğayn ile de denir. Rümeysa da ğayın ile de (ğumeysa) ra ile de (rümeysa) denir (Fransızca'daki ra ve ğayın seslerini hatırlayın. Mütercim). Çünkü rams ikisi ile de yazılır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Günahları çok olduğu için kalplerini sarmıştır. Hasen de şöyle demiştir: O günah üstüne günahtır ki sonunda kalbi kör eder.

"Hayır": Yani onlar tasdik etmezler. Sonra yeni söze başlayıp şöyle dedi: "Gerçekten onlar o gün Rablerinden perdelenmişler": İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar Rablerine bakmaktan engellenmişler, mü'min ise O'nu görmekten engellenmemiştir. Malik bin Enes de şöyle demiştir: Düşmanlarını perdeleyip de O'nu göremeyince, dostlarına tecelli etti, onlar da O'nu gördüler. Şa'bi de şöyle demiştir: Gazap ettiği için bazılarını perdeleyince, razı olduklarına da göründü. Zeccac da şöyle demiştir: Bu ayette aziz ve celil olan Allah'ın kıyamette görüleceğine delil vardır. Eğer böyle olmasa idi, bu ayetin manası kalmazdı ve Rablerini göremeyen kafirlerin dereceleri de düşmezdi. Sonra Rablerinden perdelenmelerinin ardından ateşe girerler, bu da "sonra gerçekten onlar elbette alevli ateşe girecekler" kavli ile ifade buyrulmuştur.

"Sonra onlara şöyle denir": Yani cehennem Hazinleri onlara: "Bu" azap "yalanladığınız şeydir" der. "Hayır": Yani içine gireceği azaba inanmaz. Sonra "İyilerini kitaplarının" nerede olacağını bildirip "elbette İlliyyin'dedir" dedi. Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: O cennettir, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O yeşil zebercetten bir levhadır, Arş'in altında asılıdır, onda amelleri yazılıdır. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O yedinci kat göktür, onda mü'minlerin ruhları vardır. Bunu da Ka'b, demiştir; Mücahit ile İbn Zeyd'in mezhepleri de böyledir.

Dördüncüsü: O Arş'in sağ ayağıdır, bunu da Katade, demiştir. Mukatil de: Arş'in gövdesidir, demiştir.

3- Müslim, Sahih, hadis no. 41.

Beşincisi: O Sidretülmünteha'dır, bunu da Dahhak, demiştir.

Altıncısı: O aziz ve celil olan Allah'a çıkan yükseklik ve âli makamdır, bunu da Hasen, demiştir. Ferra da: Yüksekliğin ötesindeki yüksekliktir, demiştir.

Yedincisi: O mekanların en yücesidir, bunu da Zeccac, demiştir.

"İlliyyin'in ne olduğunu sana ne bildirdi?": Bu da onun şanını yüceltmedir!

"Yazılmış bir kitaptır": Bu da daha önce (ayet 9:da) anlatıldığı gibidir.

"Ona yaklaştırılmışlar şahitlik eder": Yani yaklaştırılmış melekler onda hazır olur veya İlliyyin'e çıkarıldığı zaman kitaba hazır olur, demektir. Bundan sonrası da "yenzurun" kavline kadar İnfitar: 13'te geçmiştir. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın kendilerine ettiği ikrama bakarlar.

İkincisi: Azap çeken düşmanlarına bakarlar.

"Ta'rifü fi vucuhihim nadraten naim": Ebu Cafer ile Yakup, tenin zammı ve ranın fethi ile "tu'rafu", ra'nın zammı ile de "nadratü" okumuşlardır. Ferra: Nimetin parıltısı ve ıslaklığı, demiştir. Müfessirler de şöyle demişlerdir: Onları gördüğün zaman onların cennet halkından olduklarını anlarsın, zira onlarda güzellik ve nur görülür. "Rahik"te de üç görüş vardır:

Birincisi: O içkidir, bunu da cumhur, demiştir. Sonra içkide de dört görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* İçkinin en kalitelisidir, bunu da Halil bin Ahmed, demiştir. *İkincisi:* Katkısı yoktur, halistir, bunu da Ahfeş, demiştir. *Üçüncüsü:* Beyaz şaraptır, bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* Yıllanmış şaraptır, bunu da İbn Kuteybe, nakletmiştir.

İkincisi: O cennette miskle karıştırılmış bir pınardır, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: O katıksız şaraptır, bunu da İbn Kuteybe ile Zeccac, demişlerdir. Allah Teala'nın: "Mühürlü" kavlinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Karışıktır, bunu da İbn Mes'ud, demiştir.

İkincisi: Kabı mühürlüdür, Mücahit de bu görüşü kabul etmiştir.

Üçüncüsü: Onun sonu vardır, yani gaz sonu vardır (gaz çıkarır), bu son da Allah Teala'nın "sonu misktir" sözüdür. Bu da Ebu Ubeyde'nin görüşüdür.

"Hitamuhu misk": İbn Kesir, Asım, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hamze, hı'nın kesri, te'nin fethi ve ikisinden sonra elifle mim de merfu olarak "hitamuhu" okumuşlardır. Kisai de, hı'nın fethi, arkasından elif, arkasından da meftuh te ile "hâtemehu" okumuştur. Şeyzeri de bunun gibi okumuştur, ancak o teyi meksur kılmıştır. Übey bin Ka'b, Urve ve Ebu'l – Aliye, hının ve tenin fethi, mimin zammı ile elifsiz olarak "hatemehu" okumuşlardır.

Müfessirlerin "hitamuhu misk" kavlinde dört görüşleri vardır:

Birincisi: Onun karışımı misktir, bunu da İbn Mes'ud ile Mücahit, demişlerdir.

İkincisi: Kabının mühürlendiği mühür misktir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: Tadı ve kokusu misktir, bunu da Alkame, demiştir.

Dördüncüsü: Tadının sonu misktir (sonunda misk kokusu gelir), bunu da Said bin Cübeyr, Ferra, Ebu Ubeyde ve İbn Kuteybe, Zeccac ve diğerleri demişlerdir.

"Artık yarışanlar bunda yarışsınlar": Yani onu ciddi arasınlar ve Allah'a itaat ederek üzerinde hırsla dursunlar. Tenafüs: Bir şeyi vermemek ve o hususta çekişmektir.

"Katkısı Tesnim'den": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O cennette mukarreblerin sade olarak içtikleri bir pınarın adıdır, kitapları sağdan verilenler ise karışık içerler.

İkincisi: Tensim sudur, bunu da Dahhak, demiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Ona tensim denilmesi, yükseklerden, Adn cennetinden gelip üzerlerine dökülmesindendir. İçkiyi o sudan içerler. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Tesnim cennet şarabının en kalitelisidir. Şöyle de denilmiştir: O tesnim denen yani yukarıdan (şelaleden) dökülen bir su ile karıştırılmıştır. Bunun da aslı, senamul bair (devenin hörgücün)den ve kabrin tümseğinden gelir. Bu da çok hoşuma gidiyor, çünkü şair Müseyyeb bin Ales, bir kadını methederken şöyle demiştir:

Sanki tükrüğü zirvenin karı ile soğutulmuş
Şarap gibidir.

Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Onun karışımı yüksek odalardan üzerlerine dökülen tensim adındaki bir pınardandır. Bu görüşe göre "aynen" mansuptur, tıpkı "ev it'amun fi yevmin zi mesğabetin yetimen" *(Beled: 15)* kavlinde olduğu gibi. "Aynen"in yuskavne aynen, yani min aynin kavli ile mansup olması da caizdir. Biz de "yeşrebu biha"nın manasını Hel eta: 6'da açıklamıştık.

إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ ﴿٢٩﴾ وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ
يَتَغَامَزُونَ ﴿٣٠﴾ وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ ﴿٣١﴾
وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَٰؤُلَاءِ لَضَالُّونَ ﴿٣٢﴾ وَمَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ
حَافِظِينَ ﴿٣٣﴾ فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ ﴿٣٤﴾
عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ ﴿٣٥﴾ هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

29 – Gerçekten suç işleyenler, iman edenlere gülerlerdi.

30 – Onlara rastladıkları zaman kaş göz hareketi yaparlardı.

31 – Ailelerine döndükleri zaman zevk duyarak dönerlerdi.

32 – Onları gördükleri zaman: "Gerçekten bunlar elbette sapıklar" derlerdi.

33 – Hâlbuki onların üzerine gözcüler olarak gönderilmediler.

34 – Bugün de iman edenler kafirlere gülerler.

35 – Koltuklar üzerinde bakarlar.

36 – Kafirler yaptıklarının cezasını çektiler mi?

"İnnellezine ecremu" Yani müşrikler, demektir, "iman edenlere" yani Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından Ammar, Bilal, Habbab vd. gibilere "gülerlerdi" onlarla alay ederek. "Rastladıkları zaman": Yani mü'minler "onlara" yani kafirlere, "kaş göz hareketi yaparlardı": Yani onlarla alay etmek için böyle yaparlardı. "Döndükleri zaman": Yani kafirler "ailelerine zevk duyarak dönerlerdi": Yani onlarda gördüklerinden şaşarak, bunu anlatarak zevklenirlerdi. Ebu Cafer, Hafs da Asım'dan, Abdurrazzak da İbn Amir'den rivayet ederek, elifsiz oarak "fekihin" okurlardı. Biz de her iki okuyuşun manasını Yasin: 55'te şerh etmiştik. "Onları gördükleri zaman" yani Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabını: "Gerçekten bunlar sapıklar" derlerdi": Allah Teala şöyle dedi: "Gönderilmediler" yani kafirler "onların üzerine" yani mü'minlerin üzerine "gözcüler olarak" amellerini onların adına kayda geçirmek için, daha açıkçası: Amellerini zapta geçirmekle görevlendirilmediler. "Bugün" yani ahirette , "iman edenler kafirlere gülerler" onları ateşte azap çekerken gördükleri zaman. Ebu Salih şöyle demiştir: Ateştekiler onun içindeyken onlara: Çıkın, denilir ve onlar için kapıları açılır. Onlar çıkmak için yö-

neldikleri zaman kapıları yüzlerine kapatılır, mü'minler de "koltuklar üzerinde bakarlar" düşmanlarının azabına bakarlar. Mukatil şöyle demiştir: Cennetteki herkes için Allah düşmanlarının nasıl azap edildiklerini görmek üzere bir gedik, aralık vardır; onları görünce Allah'ın onlara ikramına şükrederler. Onlar ateştekilerle onlar da cennettekilerle konuşurlar, sonunda ateş üzerlerine çullanır, o zaman delik de kapatılır.

"Hel süvvibel küffaru": Hamze, Kisai, Harun da Ebu Amr rivayetinde, lamın se'ye idgamı ile (hessüvvibel küffaru) okumuşlardır ki, "dünyada mü'minlerle alay etmelerinin cezasını ve karşılığını çektiler mi?" derler. Bu da itiraf ettirme ve onaylatma sorusudur.



84-İNŞİKAK SURESİ

Mekke'de inmiştir.

25 ayettir.

Tamamı ittifakla Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ ﴿١﴾ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ﴿٢﴾ وَإِذَا الْأَرْضُ
مُدَّتْ ﴿٣﴾ وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ ﴿٤﴾ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ﴿٥﴾
يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ ﴿٦﴾ فَأَمَّا مَنْ
أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ﴿٧﴾ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا ﴿٨﴾ وَيَنْقَلِبُ
إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا ﴿٩﴾ وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ ﴿١٠﴾ فَسَوْفَ
يَدْعُو ثُبُورًا ﴿١١﴾ وَيَصْلَىٰ سَعِيرًا ﴿١٢﴾ إِنَّهُ كَانَ فِي أَهْلِهِ مَسْرُورًا ﴿١٣﴾
إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ ﴿١٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Gök yarıldığı zaman,

2 – Rabbini dinlediği zaman ki buna layık kılınmıştır.

3 – Yer uzatıldığı,

4 – İçindekini atıp da boşaldığı,

5 – Rabbini dinlediği zaman ki, buna layık kılınmıştır.

6 – Ey insan, şüphesiz sen Rabbine karşı bir didinme ile didinmektesin; ona da kavuşacaksın.

7 – Kime kitabı sağından verildi ise,

8 – İleride kolay bir hesaba çekilecektir.

9 – Ailesine sevinçle dönecektir.

10 – Kime de kitabı sırtından / arkasından verildi ise,

11 – İleride helaki / ölümü çağıracak,

12 – Çılgın ateşe girecek.

13 – Çünkü o ailesinde sevinçli idi.

14 – Gerçekten o asla dönmeyeceğini zannetti.

"Gök yarıldığı zaman": Müfessirler: Göğün yarılması, kıyamet alametlerindendir, demişlerdir. Bu da Kur'an'ın birkaç yerinde zikredilmiştir: Furkan: 225; Rahman: 37 ve Hakka: 16. "Ve ezinet lirabbiha ve hukkat": Yani Rabbini dinleyip yarılmaya razı olduğu zaman demektir ki, ezen kökünden gelir o da bir şeyi dinleyip ona kulak vermektir. Şahit şudur:

Bir hayırla anılırsam sağırdılar,
Eğer onların yanında bir kötülükle anılırsam, kulak kesilirler.

"Ve hukkat": Yani kendini yaratan Rabbine itaat etme göğün hakkıdır, demektir. "Yer uzatıldığı zaman": İbn Abbas: Deri gibi sündürülüp genişletildiği zaman, demiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Yer dümdüz edilir, öyle ki ne kadar dağ ve bina varsa içine girer.

"İçindekini atıp da": Ölüleri ve hazineleri, demektir, "boşaldığı zaman" yani bunlardan boşalıp da içinde bir şey kalmadığı zaman, demektir. Bu zikredilen şeylerin cevabında dört görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O terk edilmiştir, çünkü mana bellidir, Kur'an'da tekrar edilmiştir.

İkincisi: O "ey o insan sözüdür" mesela şu söz gibi: Bunlar olduğu zaman, ey insanlar, yaptıklarınızı görürsünüz. Bu durumda "ey o insan" ce-

vap olur ve bunda fe gizlenmiş olur. Sanki mana şöyledir: Gök yarıldığı zaman sevabı da azabı da görür. Bu iki görüşü Ferra, demiştir.

Üçüncüsü: Kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Ey o insan, sen Rabbine bir didinme ile didinmektesin; gök yarıldığı zaman da O'na kavuşacaksın. Bunu da Müberrid, demiştir.

Dördüncüsü: Cevap "Allah Teala'nın, "femulakıyhi" sözünden anlaşılmaktadır; mana da şöyledir: Kıyamet günü olduğu zaman insan ameline kavuşur. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Şüphesiz sen Rabbine bir didinme ile didinmektesin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sen Rabbin için bir amel yapmakla yapmaktasın, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Rabbine bir çalışmakla çalışmaktasın, bunu da Mukatil, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Kedh" lügatte: Çabalamak, dünya ve ahiret işlerine ara vermeden devam etmektir. Şair Temim bin Mukbil de şöyle demiştir:

Zaman iki defadan ibarettir:
Birinde ölürüm, ötekisinde de geçinmek için çırpınırım.

"Rabbine" sözünde de iki görüş vardır:

Birincisi: Rabbin için amel etmektesin, biz de bunu İbn Abbas'tan zikretmiştik.

İkincisi: Rabbine kavuşmaya, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Ona ulaşacaksın": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ameline ulaşacaksın. *İkincisi:* Rabbine kavuşacaksın. Nitekim bu ikisini Zeccac zikretmiştir.

"İleride kolay bir hesaba çekilecektir": O da kötülüklerin ona arz edilip arkasından da Allah'ın onları bağışlamasıdır. Buhari ile Müslim'de Hazreti Aişe diyor ki: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: "Kim hesapta tartışılırsa helak olur" dedi. Ben de: "Ya Resulallah, Allah Teala "kolay bir hesaba çekilecektir?" buyuruyor, dedim. O da: O, arzdır, dedi.[1]

"Ailesine dönecektir": Yani cennetteki hurilerle dünya kadınlarının yanına, demektir. "sevinçle" yapılan ikramlardan dolayı. "Kime kitabı arkasından verilirse": Müfessirler şöyle demişlerdir: Sağ eli boy-

---

1 - Buhari, İlm, bab, 35; Tefsirü sure 84, bab, 1; Müslim, Sıfatül Cennet, hadis no, 79 - 80; Ebu Davud, Cenaiz, bab, 8; Tirmizi, Kıyamet, bab, 5; Tefsirü sure 84, bab, 1; Ahmed, Müsned, 47, 48...

nuna bağlanır, sol eli de arkasına getirilir. "İleride helaki / ölümü çağıracak": Zeccac şöyle demiştir: Eyvahlar olsun bana, ölüm gelip canımı alsın! Bütün tehlikeli şeylerle karşılaşanlar böyle derler.

"Ve yesla saira": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Kisai, yenin zammı ve lamın teşdidi ile "ve yusalla" okumuşlardır. Asım, Ebu Amr ve Hamze de, şeddesiz meftuh ye ile "yesla" okumuşlardır, ancak Hamze ile Kisai elifi imale etmişlerdir (yasley). Biz de bunu İnsan suresi, ayet: 11 de şerh etmiştik.

"Çünkü o ailesinde": Yani dünyada, "sevinçli idi": Keyfinin arkasına düşmek ve şehvetine uymakla. "Gerçekten o asla dönmeyeceğini zannetti": Yani ahirete dönmeyeceğini ve yeniden dirilmeyeceğini, demektir. Bu da kafirin sıfatıdır. Dilciler şöyle demişlerdir: Havr lügatte: dönmektir, Lebid'in şu beytini kanıt getirmişlerdir:

İnsan başka değil ancak alev gibidir;
Yükseldikten sonra küle döner.

بَلٰىٓ اِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِه۪ بَص۪يرًا ﴿١٥﴾ فَلَٓا اُقْسِمُ بِالشَّفَقِ ﴿١٦﴾
وَالَّيْلِ وَمَا وَسَقَ ﴿١٧﴾ وَالْقَمَرِ اِذَا اتَّسَقَ ﴿١٨﴾ لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ ﴿١٩﴾ فَمَا
لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾ وَاِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْاٰنُ لَا يَسْجُدُونَ ﴿٢١﴾ بَلِ الَّذ۪ينَ
كَفَرُوا يُكَذِّبُونَ ﴿٢٢﴾ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ ﴿٢٣﴾ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٢٤﴾
اِلَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٢٥﴾

15 – Hayır, gerçekten Rabbi onu görmektedir.
16 – Yoo, şafağa yemin ederim,
17 – Geceye ve topladığı şeye,
18 – Toplandığı (dolunay halini aldığı) zaman aya,
19 – Elbette halden hale bineceksiniz / geçeceksiniz.
20 – Onlara ne oluyor da iman etmiyorlar?
21 – Onlar Kur'an okunduğu zaman secde etmiyorlar.
22 – Bilakis o kafirler yalanlıyorlar.
23 – Allah onların (sinelerinde) sakladıklarını pekiyi bilendir.
24 – Öyleyse onları acıklı bir azapla müjdele.
25 – Ancak iman edip iyi şeyler yapanlar müstesnadır ki onlar için kesilmeyen bir mükafat vardır.

"Hayır": Ferra, mana şöyledir, demiştir: Evet, elbette dönecekler. Sonra Allah Teala yeniden söze başlayıp şöyle dedi: "Gerçekten Rabbi onu görmektedir": Müfessirler: Bütün hallerini görmektedir, demişlerdir.

"Yoo, şafağa yemin ederim": Bunun izahı da yukarıda geçmiştir. Şafak kelimesine gelince, İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kızıl ve beyaz olmak üzere iki şafak vardır. Kızıl: Güneşin batmasından yatsı namazı vaktine kadar olup sonra kaybolandır. Beyaz şafak da gece yarısına kadar devam eder.

Burada şafaktan murat edilen şey hususunda da müfessirlerin altı görüşü vardır:

Birincisi: Güneş battıktan sonra ufukta kalan kırmızılıktır. İbn Ömer, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den: Şafak kızıllıktır[2] dediğini rivayet etmiştir. Hazreti Ömer, oğlu, İbn Mes'ud, Ubade, Ebu Katade, Cabir bin Abdullah, Ebu Hureyre, Enes, İbn Müseyyeb, İbn Cübeyr, Tavus, Mekhul, Malik, Evzai, Ebu Yusuf, Şafii, Ebu Ubeyd, Ahmed, İshak, İbn Kuteybe ve Zeccac da bu görüştedirler. Ferra şöyle demiştir: Bir Araptan işittim, üzerinde boyalı bir elbise vardı: Şafak gibi dedi, elbisesi kırmızı idi.

İkincisi: O gündüzdür.

Üçüncüsü: Güneştir, iki görüş de Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Gündüzün kalan kısmıdır, bunu da İkrime, demiştir.

Beşincisi: Beyazlık gittikten sonra kalan siyahlıktır. Bunu da Ebu Cafer Muhammed bin Ali, demiştir.

Altıncısı: O beyazlıktır, bunu da Ömer bin Abdülaziz, demiştir.

"Velleyli vema vesak": Yani toplayıp içine aldığına, demektir. Kanıt için şunu getirmişlerdir:

Bizim öyle genç ve altı yaşlarında,
Toplu develerimiz vardır ki, eğer bir sürücü bulsaydı...

Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: "Vema vesak": Kaplayıp da dışarıda bir şey bırakmayan, demiştir. Gece dağları, ağaçları, denizleri ve yeri kaplar da bunları altına alırsa, işte o zaman: Vesekaha, derler. Birisi de: "Ma vesak": Gündüz dağılıp işlerine gidenleri topladığı zaman, demiştir.

---

2 - Darakutni, Sünen, s. 100.

"Toplandığı (dolunay olduğu zaman) aya" Ferra şöyle demiştir: Onun toplanması; dolup da dümdüz olduğu on üç, on dört, on beş ve on altıncı geceleridir.

"Leterkebünne tabekan an tabek": İbn Kesir, Hamze ve Kisai, tenin ve benin fethi ile "leterkebenne" okumuşlardır. Manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e hitaptır, sonra manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Gökten göğe geçersin. Bunu da İbn Mes'ud, Şa'bi ve Mücahit, demişlerdir. *İkincisi:* Halden hale geçersin. Bunu da İbn Abbas demiş ve: O da Peygamberiniz'dir, demiştir.

İkincisi: İşaret göğedir, mana şöyledir: O değişir çeşitli hal alır: Bazen erimiş maden, bazen de kızarmış yağ gibi olur. Yine bu da İbn Mes'ud'dan rivayet edilmiştir.

Asım, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, tenin fethi ve benin zammı ile "leterkebünne" okumuşlardır, bu da diğer insanlara hitaptır, manası da: Halden hale geçersiniz, demektir. İbn Mes'ud, Ebu'l - Cevza ve Ebu'l - Eşheb, mansup be ve ye ile "leyerkebenne" okumuşlardır. Ebu'l - Mütevekkil ile İbn Ya'mur, beyi zammeleyerek ye ile "leyerkebünne" okumuşlardır. "An" de "ba'de" manasınadır. Bu da bütün müfessirlerle dilcilerin görüşüdür. Akra bin Habis'in şiirini şahit getirmişlerdir:

Ben zamanı ölçüp biçtim,
Ve halden hale geçtim (deneyimliyim).

Sonra kelamın manasında da beş görüş vardır:

Birincisi: O şiddet ve korkulardır, sonra da ölüm, yeniden dirilme, mahşerde toplanma ve sonra da Allah'a arzdır. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O şiddetten sonra bolluk, bolluktan sonra şiddet, fakirlikten sonra zenginlik, zenginlikten sonra fakirlik, hastalıktan sonra sağlık ve sağlıktan sonra hastalıktır. Bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: İnsanın süt çocuğu olması, sonra sütten kesilmesi, sonra delikanlı, sonra genç, sonra da ihtiyar olmasıdır. Bunu da İkrime demiştir.

Dördüncüsü: O insanın dünyadan çıktıktan sonra ahirette halinin değişip alçakken yükselmesi, yüksekken alçalmasıdır. Bu da Said bin Cübeyr'in görüşüdür.

Beşincisi: O kendilerinden öncekilerin yollarına gitmeleridir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. Bir hekim de şöyle demiştir: Bugün bir halde yarın başka bir halde olan, idaresinin başkasının elinde olduğunu bilsin.

"Onlara ne oluyor da": Yani Mekke kafirlerine demektir, "iman etmiyorlar?": Yani Muhammed'e ve Kur'an'a iman etmiyorlar. Bu da ret manasında bir sorudur. "Onlara Kur'an okunduğu zaman secde etmiyorlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Namaz kılmıyorlar, bunu da Ata ile İbn Saib, demişlerdir.

İkincisi: Ona boyun eğip zillet göstermiyorlar. Bunu da İbn Cerir, demiş; Kadı Ebu Ya'la da beğenmiş ve şöyle demiştir: Bazıları bunu tilavet secdesinin vacip olduğuna delil getirmişlerdir ki, bunda böyle delalet yoktur. Mana sadece: Onlar çekinmezler, demektir. Baksanıza, secdeyi Kur'an'ın tamamına izafe etmiştir; hâlbuki secde ancak belli ayetleri okunduğu zaman vacip olur.

"Bilakis o kafirler yalanlıyorlar": Kur'an'ı, öldükten sonra dirilmeyi ve ceza görmeyi. "Allah sakladıklarını pekiyi bilendir": Kalplerinde sakladıkları yalanlamayı. İbn Kuteybe: "Yûun": Kalplerinde toplarlar, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Ev'aytül meaa filviai (eşyayı kaba koydum) ve veaytül ilme (ilmi kavradım).

"Onları acıklı bir azapla müjdele": Yani onlara bunu haber ver, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Mü'minlerin cennet ve rahmetle müjdelenmelerine karşılık kafirlere de acıklı azabı haber ver. "Memnun": Dilcilere göre: Kesik, demektir.



85-BURUC SURESİ

Mekke'de inmiştir. 22 ayettir.
Tamamı ittifakla Mekki'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ ﴿١﴾ وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ ﴿٢﴾ وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ ﴿٣﴾
قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ ﴿٤﴾ النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ ﴿٥﴾ إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ
﴿٦﴾ وَهُمْ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ ﴿٧﴾ وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا
بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿٨﴾ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ
شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٩﴾ إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ
عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ ﴿١٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ ﴿١١﴾
إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ ﴿١٢﴾ إِنَّهُ هُوَ يُبْدِئُ وَيُعِيدُ ﴿١٣﴾ وَهُوَ الْغَفُورُ

الْوَدُودُ ﴿١٤﴾ ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ ﴿١٥﴾ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ ﴿١٦﴾ هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ
الْجُنُودِ ﴿١٧﴾ فِرْعَوْنَ وَثَمُودَ ﴿١٨﴾ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ ﴿١٩﴾
وَاللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ ﴿٢٠﴾ بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ ﴿٢١﴾ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ ﴿٢٢﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Andolsun, burçlar sahibi göğe,

2 – Va'dedilen güne,

3 – Şahid'e, şahitlik edilene ki,

4 – Hendeklerin sahibi gebertildi.

5 – Tutuşturucu ateşin sahibi (hendeklerin).

6 – O zaman onlar onun üzerinde / kenarında oturuyorlar,

7 – Mü'minlere yaptıklarını seyrediyorlardı.

8 – Onlardan ancak mutlak galip, övgüye layık Allah'a iman etmelerinden dolayı intikam aldılar.

9 – O ki, göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Allah her şeye hakkı ile şahittir.

10 – Erkek mü'minleri ve kadın mü'minleri yakıp sonra da tövbe etmeyenler için cehennem azabı vardır ve onlar için yangın azabı vardır.

11 – Şüphesiz onlar ki iman edip iyi şeyler yaptılar, onlar için altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. İşte bu en büyük kurtuluştur.

12 – Şüphesiz Rabbinin tutup yakalayışı elbette en çetindir.

13 – Çünkü O, başlatır ve tekrar eder.

14 – O çok bağışlayan, çok sevendir.

15 – Çok yüce Arş'in sahibidir.

16 – İstediğini çekinmeden yapandır.

17 – Sana orduların haberi geldi mi?

18 – Fir'avn ve Semud'un.

19 – Hayır, kafirler yalanlamadadır.

20 – Allah onları arkalarından kuşatıcıdır.

21 – Doğru o yüce Kur'an'dır.

22 – Levh-i Mahfuz'dadır.

"Andolsun, burçlar sahibi göğe": Burçları Hicr: 16'da zikretmiştik. "Va'dedilen güne": O da müfessirlerin ittifakı ile kıyamet günüdür. "Şahide ve şahitlik edilene": Bunda da yirmi dört görüş vardır:

Birincisi: Şahit: Cuma günüdür, şahitlik edilen de: Arefe günüdür. Bunu Ebu Hureyre Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiş; Hazreti Ali, bir rivayette İbn Abbas da böyle demişlerdir. Buna göre Cuma gününe şahit denilmesi, onda amel eden herkese şahitlik etmesindendir. Arafe gününe de şahitlik edilen denilmesi, insanların hac mevsiminde onda hazır olmasından ve meleklerin ona şahit olmalarındandır.

İkincisi: Şahit: Cuma günüdür, şahitlik edilen de: Kurban bayramı günüdür. Bunu da İbn Ömer, demiştir.

Üçüncüsü: Şahid: aziz ve celil olan Allah'tır, şahitlik edilen de: Kıyamet günüdür. Bunu da el – Valibi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Şahit: Arefe günüdür, şahitlik edilen de: Kıyamet günüdür, bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: Şahit: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, şahitlik edilen de: İnsanlardır, bunu da Cabir bin Abdullah, demiştir.

Yedincisi: Şahit: Cuma günüdür, şahitlik edilen de: Kıyamet günüdür, bunu da Dahhak, demiştir.

Sekizincisi: Şahit: Arefeden bir önceki gündür, şahitlik edilen de: Arefe günüdür. Bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir.

Dokuzuncusu: Şahit: Allah'tır, şahitlik edilen de: Âdemoğullarıdır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Onuncusu: Şahit: Muhammed'dir, şahitlik edilen de: Arefe günüdür. Bunu da Dahhak, demiştir.

Onbirincisi: Şahit: Âdem aleyhisselam'dır, şahitlik edilen de: Kıyamet günüdür. Bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Onikincisi: Şahit: Âdemoğlu, şahitlik edilen de kıyamet günüdür, bunu da Leys, Mücahit'ten rivayet etmiş; İkrime de böyle demiştir.

Onüçüncüsü: Şahit: Âdem aleyhisselam'dır, şahitlik edilen de: Kıyamet günüdür. Bunu da Ata bin Yesar, demiştir.

Ondördüncüsü: Şahit: İnsandır, şahitlik edilen de: Aziz ve celil olan Allah'tır. Bunu da Muhammed bin Ka'b, demiştir.

Onbeşincisi: Şahit: Kurban bayramı günüdür, şahitlik edilen de Arefe günüdür, bunu da İbrahim, demiştir.

Onaltıncısı: Şahit: İsa aleyhisselam'dır, şahitlik edilen de: Ümmetidir. Bunu da Ebu Malik demiştir, delili de Allah Teala'nın: "Ben onlara şahit oldum" *(Maide: 117)* ayetidir.

Onyedincisi: Şahit: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, şahitlik edilen de: Ümmetidir. Bunu da Abdülaziz bin Yahya demiştir, izahı da: "Seni onların üzerine şahit getirdik" *(Nisa: 41)* ayetidir.

Onsekizincisi: Şahit: Bu ümmettir, şahitlik edilen de: Diğer insanlardır, bunu da Hüseyn bin Fadl demiş, delili de: "İnsanların üzerine şahitler olmanız için" *(Bakara: 143)* ayetidir.

Ondokuzuncusu: Şahit: Hafaza melekleridir, şahitlik edilen de: Âdemoğullarıdır, bunu da Muhammed bin Ali et – Tirmizi, demiş; İkrime'den de aynısı nakledilmiştir.

Yirmincisi: Şahit: Hak'tır, şahitlik edilen de: Kainattır (varlıktır). Bunu da Cüneyd Bağdadi, demiştir.

Yirmibirincisi: Şahit: Haceriesved'dir, şahitlik edilen de: Hacılardır.

Yirmiikincisi: Şahit: Peygamberlerdir – Allah'ın salat ve selamı onların üzerine olsun – şahitlik edilen de: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Açıklaması da: "Hani Allah peygamberlerden sağlam söz almıştı..." *(Al-i İmran: 81)* ayetidir.

Yirmiüçüncüsü: Şahit: Aziz ve celil olan Allah, melekler, ilim adamlarıdır, şahitlik edilen de: Lailahe illallah'tır. Açıklaması da: "Allah, melekler ve ilim adamları şahitlik ettiler" *(Al-i İmran: 18)* ayetidir.

Yirmidördüncüsü: Şahit: Peygamberlerdir – onlara selam olsun – şahitlik edilen de: Ümmetlerdir, bunu da şeyhimiz Ali bin Ubeydullah nakletmiştir.

Kasemin cevabında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'nın "şüphesiz Rabbinin tutup yakalayışı elbette çok çetindir" kavlidir. Bunu da Katade ile Zeccac, demişlerdir.

İkincisi: O "hendek sahipleri gebertilmiştir" kavlidir, nitekim Allah Teala'nın: "Veşşemsi ve duhaha" kavlinde de kasemin cevabı "kad efleha"dır. Bunu da Ferra nakletmiştir.

Üçüncüsü: Cevap verilmemiştir, bu da İbn Cerir Taberi'nin tercihidir.

"Hendek sahipleri gebertildi": Yani lanet edildiler, demektir Uhdud da: Yere kazılan hendeklerdir, çoğulu: Ehadid'dir. Bu kavim yere çukurlar kazdılar, içinde ateş yaktılar ve inkar etmeyenleri içine attılar.

Alimler onların kimler oldukları hususunda da altı görüş üzerinde ihtilaf ettiler:

Birincisi: O bir kraldır, onun bir sihirbazı vardı, sihir öğretmesi için ona bir delikanlı gönderdi. Delikanlı bir rahibin yanından geçerdi; ondan hoşlandı ve onun dinine girdi. Kral bunu öğrendi; ona dininden dönmesini emretti. O da: Yapmam, dedi. Kral onu öldürmeye uğraştı; yapamadı; delikanlı: Dediğimi yapmadıkça sen beni öldürmezsin; insanları bir meydanda topla ve beni bir ağaç dalına as; benim ok kılıfımdan bir ok çek: Bismillahi Rabbil ğulam, diyerek at, dedi. Kral da bunu yaptı; delikanlı öldü. Halk: Biz de delikanlının Rabbine iman ettik, dediler. Bunun üzerine hendekler kazıldı; içine ateş dolduruldu, dininden dönmeyeni içine atın, dedi. Öyle yaptılar. Hadis kısaca böyledir. Daha uzunu da vardır, ben de onu "el – Muğni" ve "el – Hadaik" kitaplarında Suheyb'ten rivayet ederek anlattım.[1]

İkincisi: Krallardan biri sarhoş oldu, kızkardeşine saldırdı; ayılınca kız kardeşine, "mahvolduk, bu işin içinden nasıl çıkacağız?" dedi. O da: Memleket halkını topla; onlara Allah Teala'nın kız kardeşlerle nikahlanmayı helal ettiğini söyle. Bu insanların arasına yayılıp da unuttukları zaman onlara hitap eder ve yasaklarsın, dedi. O da öyle yaptı. Halk bunu kabul etmedi; kral da onları kırbaçladı, sonra da onları kılıçtan geçirdi; yine kabul etmediler. Hendekler kazdırdı, içine ateş doldurdular; bunu kabul etmeyeni içine attı. Bunu da Ali bin Ebu Talib demiştir.

Üçüncüsü: Onlar bir millettir, mü'minleriyle kafirleri savaştılar; mü'minler galip geldiler. Sonra bunu bozmayacaklarına sözleşme yaptılar. Kafirler antlaşmayı bozdular, mü'minleri yakaladılar. Mü'minlerden biri ona: Ateş yakın, içine girmelerini isteyin; kim dininize tabi olursa, zaten istediğiniz budur; kim de size tabi olmazsa, onlardan kurtulmuş olursunuz, dedi. Böyle yaptılar; Müslümanlar da ateşe göğüs gerdiler. Bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: Fetret döneminde mü'minler insanlardan ayrıldılar; puta tapan zorbalardan biri onlara haber gönderdi; onlardan dinine girmelerini istedi; onlar da kabul etmediler. Onlar için hendekler kazdı ve onları içine attı. Bunu da Rebi bin Enes, demiştir.

Beşincisi: Yusuf bin Zi Nuvas'ın kavminden bir cemaat İsa göğe kaldırıldıktan sonra ona iman etti, Yusuf da onlar için hendek kazdı, içini ateşle doldurdular; onların hepsini yaktı. Bunun üzerine Allah Teala:

1 – bkz. İmam Ahmed, Müsned, 6/17.

"Hendek sahipleri gebertildi" ayetlerini indirdi. Onlar da Yasuf bin Zi Nuvas ve adamlarıdır. Bunu da Mukatil, demiştir.

Altıncısı: Onlar putperest bir kavim idiler, yanlarında da imanlarını gizleyen bir kavim vardı, onları öğrendiler, onlar için hendekler kazdılar, onları içine attılar. Bunu da Zeccac nakletmiştir.

Yakılan kimseler hakkında da beş görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onlar Habeşistan'dan idiler, bunu da Hazreti Ali kerremallahu veche demiştir.

İkincisi: İsrail oğullarındandır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: Yemen halkındandır, bunu da Hasen, demiştir. Dahhak da şöyle demiştir: Onlar Yemen Hıristiyanlarındandır, bu da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem gönderilmeden kırk yıl önce idi.

Dördüncüsü: Necran halkındandır, bunu da Mücahit, demiştir.

Beşincisi: Nabat halkındandır, bunu da İkrime, demiştir.

Sayılarında da üç görüş vardır:

Birincisi: On iki bindir, bunu da Vehb, demiştir.

İkincisi: Yetmiş bindir, bunu da İbn Saib, demiştir.

Üçüncüsü: Seksen erkek, dokuz kadındır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Ennari zatil vekud": Bu da "el – uhdud"dan bedeldir, sanki: Kutile ashabun nar (ateş sahipleri gebertildi) demiş gibidir. "Vekud" da Bakara: 24'te tefsir edilmiştir. Ebu Rezin el – Ukayli, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Hasen, Mücahit, Ebu'l – Aliye, İbn Ya'mur ve İbn Ebi Able, vavın zammı ile "el- vukud" okumuşlardır. "O zaman onlar onun üzerinde oturuyorlar": Yani ateşin yanında demektir. Kral ve adamları hendeklerin yanında kürsüler üzerinde idiler; mü'minlere dinlerinden dönmelerini teklif ediyorlardı; kabul etmeyeni ateşe atıyorlardı. "Mü'minlere yaptıklarını seyrediyorlardı": Yani ona şahit oluyorlardı. Aziz ve celil olan Allah bu ayetlerde bir kavmin kıssasından haber verdi; onlar öyle iman ve yakîn sahibi idiler ki ateşte yakılmaya sabrettiler de dinlerinden dönmediler.

"Vema nekamu minhüm": İbn Ebi Able, kafın kesri ile "nekımu" okumuşlardır. Zeccac da: Onların imanlarını beğenmediler, demiştir. Biz de "nekamu"nun manasını Maide: 59 ve Beraet: 74'te şerh etmiş, "el – aziz el hamid"in manasını da Bakara: 129 ve 267'de açıklamıştık.

"Allah her şeye hakkı ile şahittir": Yani yaptıkları O'na gizli değildir; O, yaptıklarına şahittir, demektir.

"İnnellezine fetenül mü'minine velmü'minati": Mü'min erkekleri ve mü'min kadınları yakıp onlara azap edenler, demektir. Bu, "yevme alennari yüftenun" *(Zariyat: 13)* kavli gibidir. "Sonra tövbe etmediler": Şirklerinden ve mü'minlere bu yaptıklarından, demektir. "Onlar için cehennem azabı vardır": inkârlarından dolayı. "Onlar için yangın azabı vardır" mü'minleri yakmalarından dolayı. Her iki azap da çoklarına göre cehennemdedir. Rebi bin Enes ile bir grup da ateşin yükselip kralı ve adamlarını yaktığı görüşündeler. Dünyada yangın azabı budur. Rebi: Allah mü'minlere ateş dokunmadan önce ruhlarını kabzetti, demiştir. Ferra da mü'minlerin ateşten kurtulduklarını ve yükselip kafirleri yaktığını nakletmiştir.

"İşte bu en büyük kurtuluştur": Çünkü onlar cenneti elde ettiler. Bazı müfessirler de: Kafirlerin azabından da ahiret azabından da kurtuldular, demişlerdir.

"Şüphesiz Rabbinin tutup yakalayışı": İbn Abbas şöyle demiştir: Zalimi ve zorbaları yakaladığı zaman azapla yakalayışı, demiştir.

"Çünkü O, başlatır ve tekrar eder": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mahlukatı baştan yaratır ve onları tekrar eder. Bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: Dünyada kafirlere azabı başlatır, sonra da ahirette onları tekrar eder. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Biz de Hud: 90'da "vedud"un manasını şerh etmiştik.

"Zül arşil mecid": Hamze, Kisai, Mufaddal da Asım'dan rivayet ederek kesre ile "el – mecidi" okumuşlar, başkaları da ref' ile okumuşlardır. Kim el – mecidü diye merfu okursa onu aziz ve celil olan Allah'ın sıfatlarından yapar. Kim de kesre ile okursa onu Arş'in sıfatı kılar.

"Sana haberi geldi mi?": Gerçekten geldi, demektir. "Orduların": Onlar da Allah'ın dostlarına karşı duran askerlerdir. Sonra onların kim olduklarını beyan edip "Fir'avn ve Semud'un. Hayır, kafirler" dedi: Yani Mekke müşrikleri, "yalanlamadadır" seni ve Kur'an'ı, açıkçası şöyle demektir: Onlar kendilerinden öncekilerden ibret almadılar. "Allah onları arkalarından kuşatıcıdır": Amellerinden hiçbir şey ona gizli kalmaz. "Doğrusu o yüce Kur'an'dır": Yani şereflidir, çünkü Allah'ın kelamıdır; onların dediği gibi ne şiirdir, ne kehanettir ne de sihirdir. Ebu'l – Aliye, Ebu'l – Cevza, Ebu İmran ve İbn Semeyfa', ten-

vinsiz olarak ve mecid'in cerri ile "bel hüve kur'anü mecidin" okumuşlardır. "Levh-i Mahfuz'dadır": Kur'an ve diğer kitaplar ondan kopya edilmiştir. O sayede şeytanlardan, ilave ve noksanlardan korunmuştur. Nafi, "mahfuzun" şeklinde merfu okuyarak onu Kur'an'ın sıfatı yapmıştır. Mana da şöyledir: O değiştirilmekten ve çarpıtılmaktan muhafaza edilmiştir.



86-TARIK SURESİ

Mekke'de inmiştir. 17 ayettir.
Tamamı ittifakla Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالسَّمَٓاءِ وَالطَّارِقِۙ ﴿١﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الطَّارِقُۙ ﴿٢﴾ اَلنَّجْمُ الثَّاقِبُۙ ﴿٣﴾
اِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌۜ ﴿٤﴾ فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَۜ ﴿٥﴾ خُلِقَ مِنْ مَٓاءٍ
دَافِقٍۙ ﴿٦﴾ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَٓائِبِۜ ﴿٧﴾ اِنَّهُ عَلٰى رَجْعِه۪ لَقَادِرٌۜ ﴿٨﴾
يَوْمَ تُبْلَى السَّرَٓائِرُۙ ﴿٩﴾ فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍۜ ﴿١٠﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Andolsun, göğe, Tarık'a,

2 – Tarık'ın ne olduğunu sana ne bildirdi?

3 – Delip geçen yıldızdır.

4 – Her nefis üzerinde mutlaka bir koruyucu vardır.

5 – İnsan neden yaratıldı, baksın,

6 – Dökülen bir sudan.

7 – Bel ile göğüs kaburgalarının arasından çıkar.

8 – Şüphesiz O, onu döndürmeye elbette kadirdir.

9 – O günde ki sırlar yoklanır.

10 – Artık onun için hiçbir kuvvet, bir yardımcı yoktur.

"Andolsun, göğe, Tarık'a": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Tarık yıldızdır, ona böyle denilmesi, gece doğduğundandır. Sana gece her gelene Tarık, denir. Hint bint Utbe'nin şu sözü de bundandır:

Biz Tarık'ın kızlarıyız,
Halılar üzerinde yürürüz.

Babamız şeref ve yücelikte yıldız gibidir, demek istiyor.

"Tarık'ın ne olduğunu sana ne bildirdi?": Müfessirler şöyle demişlerdir: Çünkü bu, gece her gelene denir; onun için Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bundan ne murat edildiğini bilmiyordu. Sonunda: "Delip geçen yıldızdır" diyerek onu açıkladı. Yani o ışık saçan yıldızdır, demektir. Nitekim bunu Saffat: 10'da açıklamıştık.

Bu yıldızdan ne murat edildiğinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O Zühal (Satürn) gezegenidir, bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir. Ebu'l – Cevza, İbn Abbas radıyallahu anh'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: O Zühal yıldızıdır, yedinci kat göktedir, orada başka yıldız bulunmaz. Yıldızlar gökteki yerlerini aldığı zaman o da iner, onlarla beraber olur. Sonra da yedinci kat gökteki yerine döner. O inerken Tarık'dır, çıkarken de Tarık'tır.

İkincisi: Süreyya yıldızıdır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: O cins ismidir, bunu da Ali bin Ahmed en - Nisaburi zikretmiştir.

"İn küllü nefsin": Übey bin Ka'b ile Ebu'l – Mütevekkil, şeddeli ve mansup olarak "külle" okumuşlardır. "Lemma aleyha hafız": Ebu Cafer, İbn Amir, Asım el – Cahderi ve Ebu Hatim de Yakup'tan, şedde ile "lemma" okumuşlar; diğerleri ise şeddesiz okumuşlardır. Zeccac da: Kasemin cevabı bu ayettir, demiştir. Kim şeddesiz okursa, mana şöyledir: "Lealeyha hafız" manın ise hükmü yoktur. Kim şedde ile okursa, illa, manasınadır. Ve Zeccac şöyle demiştir: "Lemma iki yerde "illa" manasına kullanılmıştır: *Birincisi:* Budur. Ötekisi de: Kasem babındadır; mesela sen: Seeltüke lemma faalte dersin ki: Mutlaka yapmanı istiyorum, demektir. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Üzerinde muhafız olmayan hiçbir nefis yoktur. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar hafaza melekleridir, bunu da İbn Abbas demiştir. Katade de şöyle demiştir: Bu melekler insanların hayır veya şer her amelini muhafaza ederler.

İkincisi: İnsanı koruyan muhafız, öyle ki onu takdire teslim edinceye kadar muhafaza ederler, bunu da Ferra, demiştir. Sonra Allah Teala öldükten sonra dirilmeye dikkat çekerek şöyle buyurdu: "İnsan neden yaratıldı, baksın": Yani Allah onu neden yarattı? Tefekkür ve ibret nazarı ile baksın da onu baştan meniden yaratanın onu tekrar diriltmeye kadir olduğunu anlasın.

"Dökülen bir sudan": Ferra, mana şöyledir, demiştir: Medkuk (fışkıran sudan), nitekim Araplar sirrün katim (gizli sır), hemmün nasıb (insanı yoran üzüntü), leylün naim uyuyan (sessiz) gece ve işyetün radıyeh (memnun hayat) derler. Hicaz halkı ism-i mef'ulü ism-i fail yerinde kullanırlar. Zeccac şöyle demiştir: Sibeveyh ile arkadaşları bunun atılma ile ilgili su olduğu görüşündeler ki mana da: Fışkıran bir sudan demektir.

"Yahrucu min beynis sulbi vetteraib": İbn Mes'ud, İbn Sirin, İbn Semeyfa ve İbn Ebi Able, sadın ve lamın ikisinin de zammı ile "sulubi" okumuşlardır ki, erkeğin belinden ve kadının kaburgalarından çıkar, demektir. Ferra da şöyle demiştir: Belden ve göğüsten çıkar. Şöyle de denilmiştir: Bu iki şeyin arasından çok hayır çıkar, yani bu ikisinden çıkar, demektir.

"Teraib" lafzında da üç görüş vardır:

Birincisi: Gerdanlığın takıldığı yerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Bütün dilciler teraib'in göğüste gerdanlığın yeri olduğunda müttefiktirler, ispat için İmrulkayls'in şu beyitini delil getirmişlerdir:

Balık etlidir, beyaz tenlidir, etleri gevşek değildir,
Göğsü ayna gibi parlaktır.

Ben şeyhimiz dilci Ebu Mansur'dan, beyitte geçen secencel'in, Rumca ayna olduğunu okudum. Gümüş külçesi diyenler de olmuştur. Secencel: Safrandır, diyenler ve altın suyudur, diyenler de vardır. Beyit: "Bissecenceli" şeklinde de rivayet edilmiştir.

İkincisi: Teraib: Eller, ayaklar ve gözlerdir, yine bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O göğsün sağında dört kaburga ve solunda dört kaburgadır, bunu da Zeccac nakletmiştir.

"İnnehu": He zamiri aziz ve celil olan Allah'a racidir. "Ala recihi": Rec' bir şeyi ilk haline döndürmektir. Bu he zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O insana racidir, sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, insan öldükten sonra onu diri olarak döndürmeye kadirdir, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. Zeccac, ilk görüşe "o gün sırlar yoklanır" kavli delalet etmektedir, demiştir. *İkincisi:* O, insanı ihtiyarlıktan gençliğe, gençlikten çocukluğa, çocukluktan meniye döndürmeye kadirdir. Bunu da Dahhak, demiştir.

İkincisi: O, suya racidir, sonra bu kelamın manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Suyu siyek (sidik yolu) çıkışına döndürmeye kadirdir, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Beline geri göndermeye kadirdir, bunu da İkrime ile Dahhak, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Suyu hapsedip de çıkarmamaya kadirdir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"O gün sırlar yoklanır": Kulla Rabbi arasındaki sırlar, öyle ki hayrı şerrinden, yerine getiren zayi edenden ayrılır. Çünkü insan dünyada saklıdır; namaz kılıp kılmadığı, abdest alıp almadığı bilinmez? Kıyamet günü olunca, Allah bütün sırları açığa çıkarır; o da ya yüzünde güzellik yahutta çirkinlik olur. İbn Kuteybe de: Kalplerin sırları denenir, demiştir.

"Artık onun için hiçbir kuvvet yoktur": Yani öldükten sonra dirilmeyi inkar eden bu insan için Allah'ın azabından koruyacak bir şey yoktur, demektir. "yardımcı da" kendisine yardım edecek biri de.

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ ﴿١١﴾

وَالْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ ﴿١٢﴾ إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ ﴿١٣﴾ وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ ﴿١٤﴾ إِنَّهُمْ

يَكِيدُونَ كَيْدًا ﴿١٥﴾ وَأَكِيدُ كَيْدًا ﴿١٦﴾ فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا ﴿١٧﴾

11 – Dönüş sahibi göğe andolsun,

12 – Çatlak sahibi yere ki,

13 – Şüphesiz o (Kur'an) hak ile batılı elbette ayıran sözdür.

14 – O şaka değildir.

15 – Şüphesiz onlar tuzak kurmakla tuzak kuruyorlar.

16 – Ben de tuzak kurmakla kuruyorum.

17 – Öyleyse kafirlere süre tanı, onlara az bir süre vermekle süre ver.

"Dönüş sahibi göğe andolsun": Yani yağmurlu göğe, demektir. Yağmura rec' denilmesi, gelip dönerek tekrar etmesindendir. "Çatlak sahibi yere": Çatlayan demektir. Ona böyle denilmesi, bitki ile patlayıp çatlamasındandır. Müfessirlerin ve dilcilerin bu iki kelime üzerinde dedikleri bunlardır.

"Şüphesiz o ayıran bir sözdür": Yani Kur'an böyledir. Bu da kasemin cevabıdır. Fasl: Hak ile batılı birbirinden ayıran, demektir. "Şaka değildir": Yani oyun değildir, mana da şöyledir: O ciddidir, oyunla inmemiştir. Bazıları da, "innehu"daki zamirin daha önce zikri geçen tehdide dönük olduğunu söylerler.

"Şüphesiz onlar" yani Mekke müşrikleri "tuzak kurmakla tuzak kuruyorlar": Yani hile yapıyorlar, bu da Darunnedve'de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e hile hazırlamalarıdır. "Ben de tuzak kuruyorum": Yani onlara ummadıkları yerden gelerek tuzaklarına karşılık veriyorum, onlardan dünyada kılıçla, ahirette de ateşle intikam alıyorum. "Femehhilil kafirine (kafirlere süre tanı)": Bu Allah'tan onlara tehdittir. Mehhil ile emhil iki lügattir, burada birleşmiştir. Ayetin manası da şöyledir: Onlara az bir süre ver ki onları helak edeyim. Allah da bunu onlara Bedir savaşında yaptı ve süre tanımayı kılıç ayetiyle nesh etti. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Rüveyde"nin manası, ağır ol, demektir. Rüveydeke ise, süre tanı, demektir. Allah Teala: "Femehhilil kafirine emhilhüm rüveyda": Yani onlara az bir bir süre tanı, dedi. Rüveyda'dan önce "emhilhüm" geçmezse, "ağır ol" manasına olur. O ancak tasğir sıgası ve emir kipi ile kullanılır. Şiirde ise tasğir olmadan ve emir kipi almadan da kullanılmıştır: Şair şöyle demiştir:

Sanki o ağır yürüyen biri gibidir.
Yani: Acele etmeyen, demektir.



87-A'LA SURESİ

Mekke'de inmiştir. 19 ayettir.
Tamamı ittifakla Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْاَعْلٰىۙ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ي خَلَقَ فَسَوّٰىۙ ﴿٢﴾ وَالَّذ۪ي قَدَّرَ فَهَدٰىۙ ﴿٣﴾
وَالَّذ۪ٓي اَخْرَجَ الْمَرْعٰىۙ ﴿٤﴾ فَجَعَلَهُ غُثَٓاءً اَحْوٰىۜ ﴿٥﴾ سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسٰىٓۙ ﴿٦﴾
اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُۜ اِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفٰىۜ ﴿٧﴾ وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرٰىۚ ﴿٨﴾ فَذَكِّرْ
اِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرٰىۜ ﴿٩﴾ سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشٰىۙ ﴿١٠﴾ وَيَتَجَنَّبُهَا الْاَشْقَىۙ ﴿١١﴾ اَلَّذ۪ي
يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرٰىۚ ﴿١٢﴾ ثُمَّ لَا يَمُوتُ ف۪يهَا وَلَا يَحْيٰىۜ ﴿١٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – En yüce Rabbinin adını tesbih et.

2 – O ki yaratıp düzenledi,

3 – O ki, takdir edip yol gösterdi.

4 – O ki, otlağı çıkardı.

5 – Onu simsiyah çer çöp kıldı.

6 – Sana okutacağız; sen de unutmayacaksın.

7 – Ancak Allah'ın dilediği müstesna. Çünkü O, açığı da bilir, gizli kalanı da.

8 – Seni en kolayına muvaffak edeceğiz.

9 – Sen de öğüt ver, eğer öğüt fayda sağlarsa.

10 – Korkan kimse öğüt alacaktır.

11 – En bedbaht ondan kaçacaktır.

12 – O ki, en büyük ateşe girer.

13 – Sonra orada ölmez de dirilmez de.

"Tesbih et": Bunun manasında beş görüş vardır:

Birincisi: Sübhane rabbiyel a'lâ, de. Bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: Tazim et, O'nu ulula.

Üçüncüsü: Rabbinin emriyle namaz kıl. Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Rabbini kötü şeylerden tenzih et, bunu da Zeccac, demiştir.

Beşincisi: Rabbinin adını tenzih et, O'nu zikretmen de O'nu ululayarak ve O'na karşı tevazu göstererek zikretmendir. Bunu da Salebi, demiştir.

"Rabbinin ismini": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Burada ismin anılması zaittir, mesela şair Lebid'in şu beyitinde olduğu gibi:

Bir yıla kadar (bana ağlayın), sonra size selam ismi olsun,
Kim ölüsüne bir yıla kadar ağlarsa gerçekten mazurdur.

İkincisi: Asıldır, zait değildir. Ferra da şöyle demiştir: Sebbih rabbeke ile sebbihisme rabbike Arap dilinde birdir.

"O ki yaratıp düzenledi": Yani mütenasip yarattı. Biz de bu manaya İnfitar: 7'de işaret etmiştik. "Vellezi kaddere": Yalnız Kisai şeddesiz olarak "kadere" okumuştur. Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: Behbahtlık ile bahtiyarlığı takdir etti ve doğru ile eğriyi gösterdi. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Her canlıya yaraşanı verdi ve ona yolunu gösterdi, bunu da Ata, demiştir.

Üçüncüsü: Rahimde ceninin kalma süresini takdir etti, sonra da ona çıkış yolunu gösterdi. Bunu da Süddi, demiştir.

Dördüncüsü: Onları erkekler ve dişiler olarak takdir etti; erkeğe dişiye gelmeyi ilham etti. Bunu da Mukatil, demiştir.

Beşincisi: Mana şöyledir: Takdir edip hidayet etti ve saptırdı. Saptırdı atılmıştır; çünkü kelam ona delalet etmektedir. Bunu da Zeccac nakletmiştir.

Altıncısı: Rızıkları takdir etti ve onu aramaya hidayet etti.

Yedincisi: Günahları takdir etti, tövbenin de yolunu gösterdi. Bu ikisini Sa'lebi nakletmiştir.

"O ki, otlağı çıkardı": Yani çayırı ve davarların otlayacağı şeyi bitirdi, "onu kıldı" yeşerdikten sonra "çer çöp" Zeccac şöyle demiştir: Onu kuruttu, öyleki selin üzerinde gördüğün çer çöp gibi kıldı. Biz de bunu Mü'minun suresinde beyan etmiştik. "Ahva": Ferra şöyle demiştir: Ahva: Eskimesinden ve çok beklemesinden simsiyah oldu demektir. Şöyle de olur: Merayı koyu yeşil çıkardı, sonra da onu çer çöp kıldı. Nitekim "müdhammetan" *(Rahman: 64)* da böyle (koyu yeşil demek)tir.

"Sana okutacağız; sen de unutmayacaksın": Mukatil şöyle demiştir: Kur'an'ı sana öğreteceğiz ve kalbinde toplayacağız; sen de onu bir daha unutmayacaksın.

"Ancak Allah'ın dilediği müstesna": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın nesh etmek istediği hariçtir ki onu unutursun. Bunu da Hasen ile Katade demişlerdir.

İkincisi: Ancak Allah'ın unutmanı istediği şey hariçtir ki onu sonra hatırlarsın, bunu da Zeccac nakletmiştir.

Üçüncüsü: O, istisna-i munkatı'dır, Ferra şöyle demiştir: Hiçbir bir şeyi unutmanı dilemedi. O şu ayet gibidir: "Orada gökler ve yer devam ettikçe kalırlar, ancak Rabbinin dilediği müstesna" *(Hud: 107)*. Onu da dilemez.

"Çünkü O açığı da bilir" sözün ve işin açığını "gizlisini de" o ikisinden. "Seni en kolayına muvaffak edeceğiz": Yani hayır işini sana kolaylaştıracağız. "Öğüt ver": Yani Mekke halkına nasihat et "eğer öğüt fayda sağlarsa (in nefaatiz zikra)": "İn" edatı hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O şart edatıdır, bu durumda kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Öğüt kabul edilirse, bunu da Yahya bin Selam, demiştir. *İkincisi:* Fayda verse de vermese de. Bunu da Ali bin Ahmed en – Nisaburi, demiştir.

İkincisi: "Kad" manasınadır, takdiri de: Kad nefaatiz zikra (zikir şimdiden fayda verdi), bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: O "ma" manasınadır, takdiri de: Zikir fayda verdiği sürece, demektir. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Öğüt alacaktır" Kur'an'dan öğüt alacaktır, korkan. "Ondan kaçınacaktır" öğütten "en bedbaht, o ki en büyük ateşe girer": Yani büyük ve tahammül edilmez ateşe, demektir; çünkü o dünya ateşinden çok daha sıcaktır. "Sonra orada ölmez de" ki istirahat etsin "dirilmez de" yaşamak ona fayda versin. İbn Cerir (Taberi) şöyle demiştir: Birilerinin canı boğazına takılır: çıkıp ayrılmaz ki ölsün, bedendeki yerine de dönmez ki yaşasın.

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى ﴿١٤﴾ وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهٖ فَصَلّٰى ﴿١٥﴾
بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿١٦﴾ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ﴿١٧﴾
اِنَّ هٰذَا لَفِي الصُّحُفِ الْاُولٰى ﴿١٨﴾ صُحُفِ اِبْرٰهٖيمَ وَمُوسٰى ﴿١٩﴾

14 – Gerçekten felah buldu arınan,

15 – Rabbinin adını anıp namaz kılan.

16 – Doğrusu, siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz.

17 – Ahiret ise daha hayırlı ve daha süreklidir.

18 – Gerçekten bu elbette ilk / eski suhuflarda,

19 – İbrahim ile Musa'nın suhuflarındadır.

"Gerçekten felah buldu": Zeccac şöyle demiştir: Devamlı kurtuluş ve başarıyı yakaladı, "o kimse ki arındı": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: İman ederek şirkten arındı, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Fıtır sadakasını verdi, bunu da Ebu Said el – Hudri, Ata ve Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: Ameli temiz olan kurtuldu, bunu da Hasen ile Reb i, demişlerdir.

Dördüncüsü: O bütün malların zekâtlarıdır, bunu da Ebu'l Ahvas, demiştir.

Beşincisi: Allah'tan çok korktu, zâki'nin manası, çoğalan artan demektir. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Rabbinin adını andı": Bunun açıklaması da Ahzab: 31'de geçmiştir.

"Namaz kıldı": Bunun üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O beş vakit namazdır, bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Bayram namazlarıdır, bunu da Ebu Said el - Hudri, demiştir.

Üçüncüsü: Nafile namazdır, bunu da Ebu'l - Ahvas, demiştir. Esas görüş İbn Abbas'ın her iki ayetteki görüşüdür; zira bu sure ittifakla Mekki'dir; Mekke'de de ne zekât ne de bayram namazı vardı.

"Bel tu'sirunel hayated dünya": Ebu Amr, İbn Kuteybe ve Zeyd bin Yakup, ye ile "bel yü'sirune" okumuşlar, diğerleri ise te ile okumuşlardır. Ferra ile Zeccac da te'yi tercih etmişlerdir; çünkü Übey bin Ka'b'ten "bel entüm tü'sirune" okuduğu rivayet edilmiştir. Eğer bundan kafirler murat edilirse, mana şöyledir: Onlar dünyayı ahirete tercih ederler, çünkü onlar ahirete inanmazlar. Eğer bundan Müslümanlar murat edilirse, mana şöyledir: Güzel sevap yapacaklarına daha çok dünyalık elde etmeye çalışırlar. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Dünya bize peşin verildi, ahiret bize anlatıldı ve bizden uzaklaştırıldı; biz ise peşini aldık, veresiyeyi bıraktık.

"Ahiret ise daha hayırlıdır": Yani senin için cennet daha faziletlidir "ve daha süreklidir": Yani dünyadan daha kalıcıdır, demektir.

"Gerçekten bu elbette ilk suhuflardadır": İşaret edilen şeyde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'nın "ahiret ise daha hayırlı ve daha süreklidir" kavlidir, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Bu sure, bunu da İkrime ile Süddi, demişlerdir.

Üçüncüsü: O, ne surenin manası ne de aynen lafızları ilk suhuflardadır, demek istememiştir; ancak şunu demek istemiştir: Kurtuluş arınan, Rabbinin adını anıp namaz kılan içindir. Bunlar Kur'an'da olduğu gibi ilk suhuflarda da vardır. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Dördüncüsü: O, "arınan kurtuldu" kavlinden "daha süreklidir" kavline kadar olanlardır, bunu da İbn Cerir, demiştir.

Sonra ilk suhufların ne olduğunu açıklayıp "İbrahim'in ve Musa'nın suhufları" dedi. Biz de bunu Necm: 36'da açıklamıştık.



88-GAŞİYE SURESİ

Mekke'de inmiştir.
26 ayettir.
Tamamı ittifakla Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

هَلْ اَتٰيكَ حَدٖيثُ الْغَاشِيَةِۜ ﴿١﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌۙ ﴿٢﴾ عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌۙ
﴿٣﴾ تَصْلٰى نَارًا حَامِيَةًۙ ﴿٤﴾ تُسْقٰى مِنْ عَيْنٍ اٰنِيَةٍۜ ﴿٥﴾ لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ اِلَّا مِنْ
ضَرٖيعٍۙ ﴿٦﴾ لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنٖي مِنْ جُوعٍۜ ﴿٧﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM
1 – Sana geldi mi o kaplayanın haberi,
2 – Bazı yüzler öne eğilen,
3 – Çalışan, yorulandır.
4 – Kızgın bir ateşe girer.
5 – Son derece sıcak bir kaynaktan içirilir.
6 – Onlar için kuru diken dışında bir yiyecek yoktur.
7 – Semirtmez de açlığı gidermez de.

"Hel etake" Gerçekten sana geldi, demektir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Bu ne senin ne de kavminin bilmediği bir şeydir.

"Kaplayan": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O insanları korku ile kaplayan kıyamettir, bunu da İbn Abbas, Dahhak ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: O kafirlerin yüzünü kaplayan ateştir, bunu da Said bin Cübeyr, el – Kurazi ve Mukatil, demişlerdir.

"Bazı yüzler öne eğilir": Hor duruma düşer, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerle Hıristiyanların yüzleridir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O bütün kafirlerdir, bunu da Yahya bin Selam, demiştir.

"Çalışan, yorulandır": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar dünyada İslam dininin dışında bir şey için çalışıp yoruldular; mesela putperestler ve ehl-i kitabın rahip vs. adamları gibi. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar rahiplerle izbe ibadethanelerde bulunanlardır, bunu da Ebudduha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr ile Zeyd bin Eslem de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Cehennemde zincir ve bukağıların altında yorulmaktadır; çünkü dünyada Allah için amel etmediğinden Allah da onu çalıştırıp ateşte yoracaktır. Bu manayı el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen de böyle demiştir. Katade de şöyle demiştir: O dünyada Allah'a ibadet etmekten büyüklendi; O da onu cehennemde azaptan azaba geçmekle yordu. Dahhak şöyle demiştir: Onlar cehennemde ateşten bir dağa çıkmakla sorumlu tutulurlar. İbn Saib de: Ateşin içinde yüz üstü çökerler, demiştir. Mukatil de: Ateşin içinde çalışır, ateşten yer, azaptan da yorulur, demiştir.

Dördüncüsü: Dünyada günah işlediğinden kıyamet gününde ateşte yorulur. Bunu da İkrime ile Süddi, demişlerdir. Burada yüzlerden söz ediliyorsa da maksat sahipleridir. Biz de nasab'ın manasını "la yemessühüm nasabun" *(Hicr: 48)* ayetinde açıklamıştık.

"Tesla naran hamiyeh": Basralılarla Asım – Hafs rivayeti hariç – te'nin zammesiyle "tusla" okumuşlar, kalanlar ise fethasiyle okumuşlardır. İbn Abbas şöyle demiştir: O kadar kızgındır ki Allah'ın düşmanlarına karşı öfke ile doludur. "Son derece sıcak bir kaynaktan içirilir": Yani sıcaklığın son kertesine varmış, demektir. Hasen de

şöyle demiştir: Yaratıldığından beri altında ateş yakılmıştır, onun içine susuz olarak itilirler.

"Onlar için kuru diken dışında bir yiyecek yoktur": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: O (darî) yere yayılan dikenli bir bitkidir, Kureyş ona "Şıbrık" derler; kuruduğu zaman da: Darî, derler. Bunu el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, İkrime ve Katade de böyle demişlerdir.

İkincisi: Ateşten bir ağaçtır, bunu da el - Valibi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O taştır, bunu da İbn Cerir, demiştir.

Dördüncüsü: Selem (bir tür akasya) ağacıdır, bunu da Ebu'l - Cevza, demiştir.

Beşincisi: O dünyada yaprağı olmayan kuru bir dikendir; ahirette de ateşten bir dikendir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Altıncısı: O öyle bir yiyecektir ki ondan Allah'a yakarırlar, bunu da İbn Keysan, demiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayet inince müşrikler: Bizim develerimiz bu dikeni yemekle semirir, dediler; Allah Teala da bunun üzerine "semirtmez de açlığı gidermez de" ayetini indirip onları yalancı çıkardı; çünkü develer ancak onu taze iken yer; o halde iken ona Şıbrık, denir, darî denilmez. Kuruduğu zaman ona darî denir ve hiçbir şey onu yemez.

Eğer: Bu ayette: "Onlar için kuru diken dışında bir yiyecek yoktur" dedi, başka bir yerde ise "vela taamun illa min gıslin" *(Hakka: 93)* dedi?" denilir de bu ikisini nasıl uzlaştırılacağı sorulursa,

Cevap şöyledir: Cehennemin katları vardır; günahlara göre azap verilir; binaenaleyh onlardan kiminin yiyeceği zakkumdur, kiminin yiyeceği gıslin'dir, kiminin içeceği kaynar sudur, kiminin içeceği de irindir.

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ ﴿٨﴾

لِسَعْيِهَا رَاضِيَةٌ ﴿٩﴾ فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿١٠﴾ لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً ﴿١١﴾

فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ ﴿١٢﴾ فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ ﴿١٣﴾ وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ ﴿١٤﴾

وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ ﴿١٥﴾ وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ ﴿١٦﴾ أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ

كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿١٧﴾ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ ﴿١٨﴾ وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ
نُصِبَتْ ﴿١٩﴾ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ ﴿٢٠﴾ فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ ﴿٢١﴾
لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ ﴿٢٢﴾ إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ ﴿٢٣﴾ فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ
الْأَكْبَرَ ﴿٢٤﴾ إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ ﴿٢٦﴾

8 – Bazı yüzler o gün nimet içinde,
9 – Çalışmasından dolayı hoşnuttur.
10 – Yüksek cennette.
11 – Orada boş laf işitmezler.
12 – Orada akan bir kaynak vardır.
13 – Orada yüksek sedirler vardır.
14 – Konulmuş kupalar.
15 – Sıra sıra dizilmiş yastıklar.
16 – Serilmiş halılar.
17 – Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmış?
18 – Göğe (bakmıyorlar mı) nasıl yükseltilmiş?
19 – Dağlara (bakmıyorlar mı), nasıl dikilmiş?
20 – Yere (bakmıyorlar mı), nasıl döşenmiş?
21 – Öyleyse hatırlat, sen ancak bir hatırlatıcısın.
22 – Onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin.
23 – Ancak kim yüz çevirir, inkar ederse,
24 – Allah ona en büyük azabı eder.
25 – Şüphesiz dönüşleri bizedir.
26 – Sonra şüphesiz hesapları yalnız bizedir.

"Bazı yüzler o gün nimet içinde": Nimet ve ikram içindedir, demektir. "Çalışmasından" dünyadaki çalışmasından dolayı "hoşnuttur": Mana da şöyledir: Amelinin sevabından razıdır. "Yüksek cennette": Bunu da Hakka: 22'de tefsir etmiştik. "La tesmau fiha lağiyeh": İbn Kesir, Ebu Amr ve Rüveys, mazmum ye ile "la yüsmau", ref' ile de "lağiyetün" okumuşlardır. Nafi de böyle okumuş, ancak o mazmum te ile okumuştur, diğerleri de meftuh te ile, nasb ile "lağıyeten" okumuşlardır. Mana da şöyledir: Orada boş bir kelime işitmezler.

"Orada yüksek sedirler vardır": İbn Abbas şöyle demiştir: Levhaları zebercet, inci ve yakutla bezenmiştir. Sahibi gelmediği sürece yüksektir; sahibi ona oturmak istediği zaman, alçalır, o da üzerine oturur; sonra da eski yerine yükselir. "Konulmuş kupalar": Yanlarına konulmuş, demektir. Biz de "ekvab"ı Zuhruf: 71'de zikretmiştik. "Nemarik": Onlar da yastıklardır, tekili nunun zammı ile numruka'dır. Ferra şöyle demiştir: Kays kabilesinden bazılarından, nunun ve ranın kesri ile "nimrika" dediklerini işittim. "Sıra sıra dizilmiş": Yan yana dizilmiş, demektir. "Zerabiy" bu da tüylü kadife demektir. "Serilmiş" çok miktarda. İbn Kesir de: Çok ve dağınık, demiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah Teala cennette olan şeyleri zikredince, bundan kafirler şaştılar, onlara kendi eserlerini hatırlatıp şöyle dedi: "Deveye bakmıyorlar mı?" Katade şöyle demiştir: Allah cennet sedirlerinin ve yaygılarının yüksekliğini zikredince, "onlara nasıl çıkacağız?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Alimler şöyle demişlerdir: Başkası değil de özellikle devenin zikredilmesi şunun içindir; çünkü Araplar ondan daha büyük hayvan görmediler, fili ise nadiren görmüşlerdi. Bir de deve onların en nefis ve en çok malları idi. Kendilerinden ayrılmaz, kendileri de onlardan ayrılmazlardı; onda Halık'ın kudretini gösteren ibretler görürlerdi; mesela sütünün fışkı ile kan arasından çıkması ve acayip yaratılışa sahip olması gibi. O iri olmasına rağmen ağır yük için uysaldır, küçük bir çocuğun arkasına düşer. Dört ayaklı hayvanlar arasında ondan başka çökmüş vaziyette üzerine yük yükelenen ve o vaziyette silkinip kalkan yoktur.

İbn Abbas, Ebu İmran el – Cevni ve Asmai de Ebu Amr'dan riyayet ederek, sakin be ve şeddesiz lam ile "ibili" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Hazreti Aişe, Ebu'l – Mütevekkil Cahderi, İbn Semeyfa, Yunus bin Habib ile Harun, ikisi de Ebu Amr'dan rivayet ederek, be'nin kesri ve lamın şeddesi ile "ibilli" okumuşlardır. Harun şöyle demiştir: Ebu Amr, lamın şeddesiyle el – ibill: Su taşıyan buluttur, demiştir.

"Keyfe hulikat": Ali bin Ebu Talib, İbn Abbas, Ebu İmran ve İbn Ebi Able, hı'nın fethi ve te'nin zammı ile "halaktü" okumuşlardır. Diğer üç kelimeyi de bu şekilde "refa'tü", "nesabtü" ve "setahtü" okumuşlardır.

"Göğe bakmıyorlar mı, nasıl yükseltilmiş?": Yerden, ona hiçbir şey yetişmez. Hem de direksiz. "Dağlara bakmıyorlar mı, nasıl dikilmiş?": Yerin üzerine, ne oynar ne de değişir. "Yere bakmıyorlar mı, nasıl döşenmiş?": Yani yayılmış, sath: Bir şeyi yaymaktır. Bütün bun-

lar Halık'ın kudretini gösterir. "Öyleyse hatırlat": Yani öğüt ver, "sen ancak bir hatırlatıcısın": Yani vaizsin. O zaman hatırlatmadan başka bir durum söz konusu değildi. "Onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin" ayeti de bunu gösterir ki, onlara musallat değilsin ki onları öldürüp de imana zorlayasın, demektir. Sonra bunu kılıç ayeti neshetti. Ebu Rezin, Ebu Abdurrahman, İkrime, Mücahit, Katade ve Hulvanî de İbn Amir rivayetinde, sin ile müseytır" okumuşlardır. Müseytır'ın açıklaması da "em humul müseytırun" *(Tur: 37)* ayetinde geçmiştir.

"İla men tevella": Bu da istisnai munkatı'dır, manası da: Lakin men tevella 'ancak yüz çeviren hariç" demektir. "inkar eden" öğütten sonra. İbn Abbas, Amr bin el – As, Enes bin Malik, Ebu Miclez ve Said bin Cübeyr, hemzenin fethi, lam da şeddesiz olarak "elâ men tevella" okumuşlardır. "Allah ona en büyük azabı eder": O da onu cehenneme tıkmasıdır. Bu onların dünyada açlıkla azap edilmeleri, öldürülüp esir alınmaları ile gerçekleşti. Böylece cehennem azabı en büyük azap oldu. "İnne ileyna iyabehüm": Übey bin Ka'b, Hazreti Aişe, Abdurrahman ve Ebu Cafer, ye'nin şeddesi ile "iyyabehüm" okumuşlardır ki: Ölümden sonra dönüş ve varışları bizedir, demektir. "Sonra da hesapları yalnız bizim üzerimizedir" Mukatil: Yani cezaları, demiştir.



89-FECR SURESİ

Mekke'de inmiştir. 30 ayettir.
Tamamı ittifakla Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالْفَجْرِۙ ﴿١﴾ وَلَيَالٍ عَشْرٍۙ ﴿٢﴾ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِۙ ﴿٣﴾ وَالَّيْلِ اِذَا يَسْرِۚ ﴿٤﴾
هَلْ ف۪ي ذٰلِكَ قَسَمٌ لِذ۪ي حِجْرٍۜ ﴿٥﴾ اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍۙ ﴿٦﴾
اِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِۙ ﴿٧﴾ اَلَّت۪ي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِۙ ﴿٨﴾ وَثَمُودَ
الَّذ۪ينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِۙ ﴿٩﴾ وَفِرْعَوْنَ ذِي الْاَوْتَادِۙ ﴿١٠﴾
اَلَّذ۪ينَ طَغَوْا فِي الْبِلَادِۙ ﴿١١﴾ فَاَكْثَرُوا ف۪يهَا الْفَسَادَۖ ﴿١٢﴾
فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍۚ ﴿١٣﴾ اِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِۜ ﴿١٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Andolsun, fecre,

2 – On gecelere.

3 - Çifte, teke,

4 – Yürüdüğü zaman geceye,

5 – Bunda akıl sahibi için yemin var mı?

6 – Görmedin mi, Rabbin Ad'e ne yaptı?

7 – Sütünların sahibi İrem'e,

8 – O ki, ülkeler arasında benzeri yaratılmadı.

9 – O vadide kayaları oyan Semud'a,

10 – Kazıklar sahibi Fir'avn'e,

11 – Onlar ki, ülkelerde taşkınlık ettiler.

12 – Orada çok bozgunculuk ettiler;

13 – Rabbin de üzerlerine azap kırbacını döktü / indirdi.

14 – Şüphesiz Rabbin elbette gözetleme yerindedir.

"Andolsun, fecre": İbn Abbas şöyle demiştir: Fecir: Karanlığın sabah aydınlığından fışkırmasıdır. İnfecerel mau denir ki: Su fışkırdı, demektir. Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah da şöyle demiştir: Fecr: Kendisinden gecenin karanlığı yarılıp ayrılan gündüz aydınlığıdır. O da inficar'dan gelir. İnfecere yenfecirü inficaren: Suyun çıkması için bir yerin patlamasıdır. Bu nedenle facire bu isim verilmiştir; çünkü o da Allah'a itaatten çıkmıştır.

Bu fecirden murat edilen şey hususunda da müfessirlerin altı görüşü vardır:

Birincisi: O bildiğimiz fecirdir ki gündüzün başlangıcıdır, bunu Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir. Ebu Salih de, İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmiştir: O her gün sabah aydınlığının patlamasıdır. İkrime, Zeyd bin Eslem ve el – Kurazi de böyle demişlerdir.

İkincisi: Sabah namazıdır, bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Bütün gündüzdür ki ona fecir (şafak) denilmiştir; çünkü günün başlangıcıdır. Bu manayı Ebu Nasr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O özelilkle kurban bayramı gününün fecridir, bunu da Mücahit, demiştir.

Beşincisi: O Zilhicce'nin ilk gününün fecridir, bunu da Dahhak, demiştir.

Altıncısı: O Muharrem'in ilk günüdür ki sene ondan çıkar, bunu da Katade, demiştir.

"On gecelere": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O Zilhicce'nin on günüdür, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Katade, Dahhak, Süddi ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: O Ramazan'ın son on günüdür, bunu da Ebu Zabyan, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Ramazan'ın ilk on günüdür, bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: Muharrem'in ilk on günüdür, bunu da Yeman bin Riab, demiştir.

"Çifte, teke (veşşef'i velvetri)": Hamze, Kisai ve Halef, vavın kesri ile "velvitri" okumuşlar; diğerleri ise fethi ile okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Kesre Kureyş, Temim ve Esed kabilelerinin, fetha de Hicaz halkının şivesidir.

Müfessirlerin "çift ve tek" hususunda yirmi görüşleri vardır:

Birincisi: Çift: Arefe ile Kurban bayramı günleridir, tek de: Kurban gecesidir. Bunu da Ebu Eyyub el – Ensari, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.

İkincisi: Çift: Kurban günüdür, tek de: Arefe günüdür. Bunu da Cabir bin Abdullah, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiş; İbn Abbas, İkrime ve Dahhak da böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Çift ile tek namazdır; ondan çift olan vardır tek olan vardır. Bunu da İmran bin Husayn, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir.[1]

Dördüncüsü: Çift: Bütün halktır, tek de: Allah Teala'dır. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mesruk rivayetinde Mücahit ile Ebu Salih de böyle demişlerdir.

Beşincisi: Tek: Adem'dir, eşiyle çift kılınmıştır, bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Altıncısı: Çift kurbandan sonra iki gündür ki o da ilk nefr denilen teşrik günlerinin ikincisi ile son nefr denilen teşrik günlerinin üçüncüsüdür. Bunu da Abdullah bin Zübeyr, demiş ve "kim iki günde acele ederse ona günah yoktur" *(Bakara: 203)* ayetini delil getirmiştir.

Yedincisi: Çift: Sabah namazı, tek de: Akşam namazıdır, bunu da Atıyye nakletmiştir.

---

1 – İmam Ahmed, Müsned, 4/442.

Sekizincisi: Çift: Akşam namazının ilk iki rekatıdır, tek de: Üçüncü rekatıdır. Bunu da Ebu'l – Aliye ile Rebi bin Enes, demişlerdir.

Dokuzuncusu: Çift: Bütün mahlukattır ki ondan çift de tek de vardır. Bunu da İbn Zeyd ile bir rivayette de Mücahit, demişlerdir.

Onuncusu: O sayıdır; ondan çift ve tek vardır. Bu ve bundan önceki görüş Hasen'den rivayet edilmiştir.

On Birincisi: Çift: Zilhicce'nin onudur, tek de: Mina'nın üç günleridir. Bunu da Dahhak, demiştir.

On İkincisi: Çift: Allah'tır, çünkü O, "ne zaman üç kişi baş başa konuşurlarsa mutlaka O dördüncüleridir" *(Mücadele: 7)* demiştir. Tek de: Allah'tır, çünkü "deki Allah birdir" demiştir. Bunu da Süfyan bin Uyeyne, demiştir.

On Üçüncüsü: Çift: Adem'le Havva'dır, tek de: Allah Teala'dır, bunu da Mukatil bin Süleyman, demiştir.

On Dördüncüsü: Çift: Günler ve gecelerdir, tek de: Arkasında gece olmayan kıyamet günüdür. Bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir.

On Beşincisi: Çift: Cennetin dereceleridir, çünkü sekizdir, tek ise: Cehennemin katlarıdır, çünkü yedidir. Sanki Allah Teala cennet ve cehenneme yemin etmiş gibidir. Bunu da Hüseyn bin Fadl, demiştir.

On Altıncısı: Çift: Mahlukatın izzet ve zillet, kudret ve acz, kuvvet ve za'f, ilim ve cahillik, ölüm ve hayat gibi çelişik sıfatlarıdır, tek de aziz ve celil olan Allah'ın sıfatlarının tek olmasıdır; mesela zilletsiz izzet, acizsiz kudret, za'fiyetsiz kuvvet, cahilsiz ilim ve ölümsüz hayat gibi.

On Yedincisi: Çift: Safa ile Merve, tek de: Beytullah'tır.

On Sekizincisi: Çift: Mekke ve Medine mescitleridir, tek de: Beytülmukaddes'tir.

On Dokuzuncusu: Çift: Hac ve umreyi birleştiren kıran haccıdır, tek de ifrat haccıdır.

Yirmincisi: Çift: Tekrarlanan ibadetlerdir; namaz, oruç ve zekat gibi, tek de: tekrarlanmayan ibadettir, mesela hac gibi. Bu dört görüşü Salebi aktarmıştır.

"Velleyli iza yesr": İbn Kesir ile Yakup, vasılda da vakıfta da ye ile okumuşlar, Nafi ile Ebu Amr da onlara uymuştur. İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai de vasılda da vakıfta da yesiz okumuşlardır. Ferra ile Zeccac şöyle demişlerdir: Yesiz okumak tercihe şayandır, çünkü ayet başlarına uyar, aynı zamanda mushafa da riayet edilmiş olur.

"Yürüdüğü zaman geceye andolsun": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Fiil (yürümek) geceye aittir, sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Yürüyüp gittiği zaman, demektir, bu da Zeccac'ın tercihidir. Yürüyüp geldiği zaman, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Fiil başkasına aittir, mana da şöyledir: Onda yüründüğü zaman, nitekim: Leylün naim (uyuyan gece) denir ki: Onda uyunur, demektir. Bunu da Ahfeş ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

Bu geceden ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O her geceye şamildir, bu da açıktır.

İkincisi: O Müzdelife gecesidir ki toplanma gecesidir, bunu da Mücahit ile İkrime, demişlerdir.

Üçüncüsü: Kadir gecesidir, bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Bunda var mı?": Yani yemin ettiğimiz bu şeylerde var mı, "akıl sahibi için yemin": Yani aklı olan için, demektir. Akla hicr denilmesi, sahibini çirkin şeylerden men ettiği içindir. Akıl denilmesi de güzel olmayan şeylerden hapsettiği içindir. Akla nuha da denir, çünkü insanı helal olmayan şeyden nehyeder, alıkoyar. Kelamın manası da şöyledir: Kimin aklı olursa bilir ki Allah'ın yemin ettiği bu şeylerde O'nun birlik ve kudretine delil vardır. O'na delalet ettiği için bu şeylere yemin etmesi haktır. Kasemin cevabı da, Allah Teala'nın: "Şüphesiz Rabbin elbette gözetleme yerindedir" kavlidir. Kasem ile cevabının arasına "elem tere keyfe feale rabbuke biad" kavli girmiştir. Böylece Mekke halkını onlardan daha kuvvetli olanları helak etmekle korkutmuştur. İbn Mes'ud ile İbn Yamur dalın kesri, tenvinsiz muzaf olarak, "biadi ireme" okumuşlardır.

"İrem"de de dört görüş vardır:

Birincisi: O, bir memleket ismidir, bunu da Ferra demiştir. Tenvin almaması memleket ismi olduğu içindir. Sonra onda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O Şam'dır, bunu Said bin Müseyyeb, İkrime ve Halid er-Rabei, demişlerdir. *İkincisi:* İskenderiye'dir, bunu da Muhammed bin Ka'b, demiştir. *Üçüncüsü:* Şeddad bir Ad'in kurduğu bir şehirdir. Bu da Ka'b'in görüşüdür. Az sonra anlatacağız inşallah.

İkinci görüş: Ümmetlerden bir ümmetin ismidir, manası da: Kadim, eski, demektir. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Ad kavminden bir kabiledir, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: "İrem"in munsarif olmaması (cer almaması) kabile ismi olduğundandır, o yüzden fetha almıştır, o da cer mahallindedir.

Dördüncüsü: O Ad'in dedesinin adıdır, çünkü o Ad bin Avs bin İrem bin Sam bin Nuh'tur, bunu da İbn İshak, demiştir. Ferra şöyle demiştir: Eğer bu görüşe göre bir adamın adı olursa, munsarif olmaması yabancı isim olduğundandır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: İki Ad vardır: *Birincisi:* İrem'dir ki Allah Teala onun hakkında "ve O, ilk Ad'i helak etti" *(Necm: 50)* demiştir. Ad kavmi ilk Ad midir, değil midir? Bunda da iki görüş vardır ki biz de onları Necm: 50'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Sütunların sahibi İrem'e": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Çünkü onlar çadır ve direk halkı idiler, otlak ararlardı, sonra da yurtlarına dönerlerdi; bir yerde ikamet etmezlerdi. Bu manayı Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Katade ve Ferra da böyle demişlerdir.

İkincisi: İmad'ın manası, uzunluk demektir, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; Mukatil ile Ebu Ubeyde de böyle demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Recülün mu'medün denir ki: Uzun adam (sırık gibi) demektir.

Üçüncüsü: Kuvvetli çetin demektir, bu da sütünların kuvvetinden alınmıştır, bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: Sütunlarla tahkim edilmiş binadır, bunu da İbn Zeyd, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Ona sütünların sahibi denilmesi, birinin böyle yaptığı bir binadan dolayıdır.

"Elleti lem yuhlak misluha filbilad": Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza ve Ebu İmran, meftuh te ve merfu lam ile "lem tahluk" ve lamın nasbı ile de "misleha" okumuşlardır. Muaz el – Kari ile Amr bin Dinar da, meftuh nun ve merfu lam ile "lem nahluk" ve lamın nasbı ile de "misleha" (onun gibisini yaratmadık) okumuşlardır.

İşaret edilen o şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O kabile gibi uzun ve kuvvetlisi yaratılmadı. Bu mana da Hasen'in görüşünden çıkarılmıştır.

İkincisi: Şehirleri gibi sütunlara sahip bir şehir yaratılmadı, bunu da İkrime, demiştir.

Tefsirde o şehrin sıfatı verilmiştir, şöyle ki: Vehb bin Münebbih, Abdullah bin Kılabe'den rivayet etmiştir: Abdullah kaçan develerini aramaya çıktı. Aden çöllerinde iken o çöllerde bir şehre rastladı, şehrin kalesi vardı. Kalenin etrafında da birçok saraylar vardı. Ona yaklaşınca orada birileri olacağını ve onlara develerini soracağını düşündü. Ne çıkan ne de giren bir kimse görmedi. Bineğinden indi,

onu bağladı, kılıcını sıyırdı, kalenin kapısından girdi. Kaleye girince iki büyük kapı ile karşılaştı, onlardan daha büyük kapı görmemişti. Kapılar beyaz ve kırmızı yakutla süslü idi. Bunu görünce dehşete kapıldı. Kapılardan birini açtı, benzerini görmediği bir şehirle karşılaştı. Saraylar gördü, her sarayın üstünde odalar, odaların üstünde de altın, gümüş, inci ve yakuttan yapılmış odalar gördü. Oda kapılarının kanatları şehir kapısının kanatları gibi idi, odalar karşılıklı yapılmıştı. Hepsi de inci ile misk ve safran taneleriyle döşeli idi. Bunları müşahede edip de kimseyi de göremeyince bundan korktu. Sonra sokaklara baktı; her sokakta meyveli ağaçlar gördü. Ağaçların altında suları gümüş kanallardan gürül gürül akan ırmaklar gördü. Adam içinden: Bu cennettir, dedi. Yanına incilerden ve misk ve safran tanelerinden alarak Yemen'e döndü. Yanındakileri gösterdi. Durum Halife Muaviye'ye ulaştı, ona haber gönderdi; o da kıssayı anlattı. Muaviye, Ka'bu'l – Ahbar'a haber gönderdi; gelince ona: Ey İshak'ın babası, "dünyada altın ve gümüşten şehir var mıdır?" dedi; o da: Evet, sana onu ve onu kimin kurduğunu haber vereyim. Onu Şeddad bin Ad kurdu, şehrin adı da: İrem zatil imad'dır, dedi. Muaviye: Onu bana anlat, dedi, o da şöyle anlattı: İlk Ad'ın da onlardan olduğu Ad'in Şedid ve Şeddad adında iki oğlu vardı. Ad ölüp de Şedid de geçince, Şeddad kaldı, yeryüzüne hakim oldu. Krallar ona baş eğdiler. Kitap okumaya meraklı idi, cennet bahsine gelince, Allah'la rekabet etmek için aklından onun gibi bir şehir kurmak geçerdi. Bu nedenle "İrem zatil imad" şehrinin kurulmasını emretti. Yapmak için yüz vekil bulunmasını emretti; her vekile de bin yardımcı verdi. Dünya hükümdarlarına yazılar yazdı, ükelerindeki mücevherlerden göndermelerini istedi. Vekiller çıkıp uygun yer aramaya başladılar, büyük bir çöl gördüler, dümdüz idi. Su pınarları ve çayırları vardı: İşte kralın kurmamızı emrettiği şehrin yeri burasıdır, dediler. Temelini Yemen akiki ile attılar. Yapımında üç yüz sene uğraştılar. Şeddad da dokuz yüz yaşında idi. Bitirince ona geldiler, o da: Gidin, üzerine bin kale yapın; kalenin etrafına bir köşk, her köşke bin sancak dikin ve her köşkte bir vezir olsun, dedi. Öyle yaptılar. Bin vezire "İram zatil imad" şehrine taşınmalarını emretti. Kral ile ailesi de on yıl hazırlık yaptılar. Sonra da oraya yürüdüler. Bir günlük yol kalınca Allah ona ve yanındakilere gökten bir ses gönderdi; hepsini helak etti. İçlerinden bir fert bile kalmadı.

Şa'bi de Himyer alimlerinden Dağfel eş – Şeybani'den şöyle rivayet etmiştir: Şeddad ve yanındakiler o sesle helak olunca yerine oğlu Mersed bin Şeddad kral oldu. Babası onu Hazramut'ta veliaht tayin

etmişti. Babasının o çölden Hazramut'a getirilmesini ve bir çöle gömülmesini emretti. Onu altın bin sedire yatırdı, üzerine altın tellerle dokunmuş yetmiş hulle attı, başına da büyük altın bir levha dikti ve üzerine şunları yazdı:

Ey uzun ömre mağrur olan,
Benden ibret al.
Ben Şeddad bin Ad'im,
Sağlam kalelerin sahibi,
Güçlü, şiddetli,
Büyük mülk sahibi.
Dünya korkumdan ve tehdidimden
Bana baş eğdi.
Doğuya ve batıya sahip oldum,
Yıkılmaz saltanat kurdum.
Mülk, varlık ve adamlarım sayesinde
Bu devleti kurdum.
Hud Peygamber geldi,
Biz ise Hud'dan önce sapıklık içinde idik.
Bizi hakka davet etti,
Keşke o doğru öğütleri kabul etse idik,
Ona isyan ettik, o da:
Sizin için kaçacak yer kalmadı, dedi.
Bize uzak ufuklardan
Şiddetli bir ses geldi,
Bizi ovanın ortasında
Biçilmiş ekin gibi yaptı.

"O vadide kayaları oyan Semud'a": Onlar kayaları kesip deldiler. İshak şöyle demiştir: Vadi: Vadilkura'dır, Hasen her iki halde de ye ile "bilvadiy" okumuştur. "Kazıklar sahibi Fir'avn'e": Bu da Sad: 12'de tefsir edilmiştir. "Onlar ki ülkelerde taşkınlık ettiler": Yani Ad, Semud ve Fir'avn taşkınlık edip günahlar işlediler, Allah'ın peygamberlerine karşı zorbalık ettiler. "Orada çok bozgunculuk ettiler": Adam öldürmek ve isyan etmek gibi. "Rabbin de üzerlerine azap kırbacını döktü / indirdi": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Azap kırbacı demesi şundandır, çünkü azap kırbaçla olur. Zeccac da şöyle demiştir: Onlara vurduğu kırbacı azap kıldı. "Şüphesiz Rabbin gözetleme yerindedir": Kendini inkar edenleri azapla gözetler. Marsad: Yoldur. Biz de onu "kânet mirsada" *(Nebe': 21)* ayetinde şerh etmiş idik.

فَاَمَّا الْاِنْسَانُ اِذَا مَا ابْتَلٰيهُ رَبُّهُ فَاَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبّ۪ٓي اَكْرَمَنِۜ
﴿١٥﴾ وَاَمَّٓا اِذَا مَا ابْتَلٰيهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبّ۪ٓي اَهَانَنِۚ ﴿١٦﴾ كَلَّا
بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَت۪يمَۙ ﴿١٧﴾ وَلَا تَحَٓاضُّونَ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْك۪ينِۙ ﴿١٨﴾ وَتَأْكُلُونَ
التُّرَاثَ اَكْلًا لَمًّاۙ ﴿١٩﴾ وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّاۜ ﴿٢٠﴾ كَلَّٓا اِذَا دُكَّتِ الْاَرْضُ
دَكًّا دَكًّاۙ ﴿٢١﴾ وَجَٓاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّاۚ ﴿٢٢﴾ وَج۪ٓيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ
يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْاِنْسَانُ وَاَنّٰى لَهُ الذِّكْرٰىۜ ﴿٢٣﴾ يَقُولُ يَا لَيْتَن۪ي
قَدَّمْتُ لِحَيَات۪يۚ ﴿٢٤﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُٓ اَحَدٌۙ ﴿٢٥﴾ وَلَا يُوثِقُ
وَثَاقَهُٓ اَحَدٌۜ ﴿٢٦﴾ يَٓا اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُۗ ﴿٢٧﴾ اِرْجِع۪ٓي اِلٰى رَبِّكِ
رَاضِيَةً مَرْضِيَّةًۚ ﴿٢٨﴾ فَادْخُل۪ي ف۪ي عِبَاد۪يۙ ﴿٢٩﴾ وَادْخُل۪ي جَنَّت۪ي ﴿٣٠﴾

15 – Amma insan, Rabbi onu imtihan edip de ona ikram edip nimet verdiği zaman: “Rabbim bana ikram etti” der.

16 – Ama onu deneyip de rızkını kıstığı zaman: “Rabbim beni horladı” der.

17 – Hayır, bilakis yetime ikram etmiyorsunuz.

18 – Yoksulu doyurmaya birbirinizi teşvik etmiyorsunuz.

19 – Mirası dermecesine *(helal-haram ayırmadan)* bir yeme ile yersiniz.

20 – Malı bir sevme ile çok seversiniz.

21 – Hayır, yer bir sarsıntı ile yine bir sarsıntı ile sarsıldığı zaman,

22 – Rabbin ve melekler saf saf geldiği zaman,

23 – O gün cehennem getirildiği zaman, işte o gün insan (her şeyi) hatırlar; fakat hatırlama ona nasıl (yarar sağlar)?

24 – (İnsan): “Ah keşke, hayatım için önden gönderseydim” der,

25 – İşte o gün (Allah) öyle bir azap eder ki hiç kimse O’nunki gibi azap etmez.

26 – Hiç kimse O’nunki gibi bağlamaz.

27 – Ey huzura eren nefis,

28 – Razı olarak, razı edilmiş olarak Rabbine dön.

29 – Haydi gir kullarımın arasına.

30 – Gir cennetime!

"Amma insan": Bundan kimin kastedildiğine dair dört görüş vardır:

Birincisi: Utbe bin Rebia ile Ebu Huzeyfe bin el – Muğire'dir. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Übey bin Halef'tir, bunu da İbn Saib, demiştir.

Üçüncüsü: Ümeyye bin Halef'tir, bunu da Mukatil, demiştir.

Dördüncüsü: Öldükten sonra dirilmeye inanmayan kafirdir. Zeccac şöyle demiştir: İbtelahu, onu zenginlik ve bollukla denedi manasınadır. "Ona ikram etti": Mal ile "nimet verdi" ona geniş lütuf etmekle. "Feyekulu rabbi ekremen": Hicaz halkı ile Ebu Amr, ye ile "rabbiye", "ekremeniye", "ehaneniye" okumuşlar; Rabbim bana verdiği ile beni üstün kıldı manasına almışlardır. Ona verdiği dünyalığı O'nun yanında kıymetli olmasına bağlamıştır. "Ama onu deneyip de" fakirlikle "fe kadere aleyhi rizkahu": Ebu Cafer ile İbn Amir, şedde ile "fekaddere" okumuşlar; mana da şöyledir: Ona yetecek kadar vermekle onu biraz sıkıştırırsa. "Rabbim beni horladı, der": Beni fakir kılmakla bana değer vermedi, der.

Bil ki, kim öldükten sonra dirilmeye inanmazsa, onun nazarında değerlilik dünya malının çok olmasıyladır, değersizlik de az olmasıyladır.

"Hayır": Yani mesele onun zannettiği gibi değildir, Mukatil şöyle demiştir: Ben zengin ettiğime yanımda değerli olduğu için vermedim; fakir olanı da yanımda değeri olmadığı için fakir etmedim. Ferra da, mana şöyledir, demiştir: Böyle olması ona yaraşmaz, insan Allah'a iki şey için de hamdetmelidir: Fakirlik ve zenginlik. Sonra kafirlerden haber vererek Allah Teala şöyle dedi: "Bilakis yetime ikram etmiyorsunuz (la tükrimunel yetime)": Basra halkı, hepsinde de ye ile "yükrimune", "yehuddune", "ye'kulune", "yuhibbune" okumuş; kalanlar ise te ile okumuşlardır. Ayetin manası şöyledir: Ben hor ettiğimi yetime ikram etmediği için hor ettim. Ayet iki manaya muhtemeldir:

Birincisi: Onlar yetime iyilik etmezlerdi.

İkincisi: Ona mirastan hakkını vermezlerdi. Cahiliye adeti böyleydi; kadınlara ve çocuklara miras vermezlerdi. İlk manaya: "Yetimi yedirmeye birbirinizi teşvik etmezsiniz" kavli delalet eder. Ebu Cafer ile Kufeliler, te'nin fethi ve elifle, "tehâddune" okumuşlardır. Şeyzeri

de Kisai'den böyle rivayet etmiş, ancak o te'yi zammeli okumuştur. Mana da şöyledir: Onu yedirmeye teşvik etmezler; çünkü ahirette sevap beklemezler. İkinci manaya da "mirası dermecesine bir yeme ile yersiniz" kavli delalet eder. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Türas: Miras demektir. Te vavdan dönmedir, nitekim şöyle derler: Tücah, aslı: Vücah'tır. Tuhme derler, aslı: Vühmedir. "Lemmen" şiddetle demektir. O da: Lememtü bişşey'i kavlinden gelir ki: Toplamak manasınadır. Zeccac da: O, yetimlerin mirasıdır, demiştir.

"Malı bir seversiniz": Yani onu biriktirmeyi seversiniz "çok sevme ile": Onu çok seversiniz, hayır yolunda harcamazsınız. "Hayır": Yani böyle olması yaraşmaz, demektir. Sonra Allah Teala onların yararlanamadıkları geçmiş şeylere hasret çekeceklerini haber verip şöyle dedi: "Yer bir sarsıntı ile ile arka arkaya sarsıldığı zaman": Yani üst üste demektir ki üzerindeki her şey kırılıp dökülür "Rabbin geldiği zaman": Biz de bu manayı "Allah'ın kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?" *(Bakara: 21)* ayetinde zikretmiştik.

"Melekler saf saf": Yani her göğün melekleri bir saf halinde geldiği zaman, demektir. Dahhak: Yedi saf olurlar, demiştir. "O gün cehennem getirildiği zaman": Müslim'in, tek olarak (Buhari olmaksızın) rivayet ettiği İbn Mes'ud hadisinde Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Cehennem yetmiş bin yularla çekilerek getirilir, her yularından da yetmiş bin melek tutar. Mukatil şöyle demiştir: Getirilir, Arş'in sol tarafına durdurulur.

"O gün": Yani cehennem getirildiği gün "insan hatırlar": Yani kafir öğüt alır ve tövbe eder. Mukatil: O kafir: Ümeyye bin Halef'tir, demiştir. "Hatırlama onun için nasıl?": Yani nasıl tövbe edebilir ki o kıyamettedir. "Ah keşke, önden gönderseydim, der": dünyada iyi amel etseydim, "hayatım için" ölüm olmayan ahiret hayatım için. "Feyevmeizin la yuazzibü azabehu ehad": Kisai ile Mufaddal, zalın fethiyle "layuazzebu" okumuşlar; diğerleri ise kesri ile okumuşlardır. Kim fetha ile okursa, kimse kafir gibi azap görmez, demek ister. Kim de kesre ile okursa, Allah gibi kimse azap etmez demek ister. Bu okuyuş, dünyaya dönüktür, birincisi de ahirete dönüktür.

"Ey huzura eren nefis": Kim hakkında indiğinde beş görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Uhut'ta şehit düştüğü zaman Hamza hakkında inmiştir, bunu da Ebu Hureyre ile Büreyde el – Eslemi, demişlerdir.

İkincisi: Rume kuyusunu vakfettiği zaman Osman bin Affan hakkında inmiştir, bunu da Dahhak, demiştir.

Üçüncüsü: Mekke halkı onu astıkları zaman Hubeyb bin Adiy hakkında inmiştir, bunu da Mukatil, demiştir.

Dördüncüsü: Ebu Bekir radıyallahu anh hakkında inmiştir. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

Beşincisi: Bütün mü'minler hakkında inmiştir, bunu da İkrime, demiştir.

"Huzura eren"in manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Mü'min nefistir, bunu da İbn Abbas, demiştir. Zeccac da: İmanla huzura eren, demiştir.

İkincisi: Allah'ın kazasına razı olan, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Allah'ın va'dine kesin inanan, bunu da Katade, demiştir.

Bunun ona ne zaman söyleneceğinde de iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Dünyadan çıkarken, bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: Yeniden dirilirken ona: Sahibine, cesedine dön, denilir. Allah bütün ruhlara cesetlerine dönmelerini emreder. Bunu da el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ata, İkrime ve Dahhak da böyle demişlerdir.

"Rabbine razı olarak dön": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Cesedinde bulunduğun sahibine dön, bu manayı el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İkrime ile Dahhak da böyle demişlerdir.

İkincisi: "Rabbine dön" dünyada öldükten sonra, demektir. Bunu da Ebu Salih, demiştir.

Üçüncüsü: Rabbinin sevabına dön, bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: Ey dünyaya ısınan nefis, onu terk ederek Rabbine dön. Bunu da Maverdi nakletmiştir.

Haydi gir kullarımın arasına": Yani seçkin kullarımın arasına, demektir. Ebu Salih şöyle demiştir: Ona ölüm anında: Rabbine dön, denilir. Kıyamet günü olduğu zaman da: "Kullarımın arasına gir" denilir. Ferra. Kullarımla beraber gir, demiştir. Sa'd bin Ebi Vakkas, Übey bin Ka'b, İbn Abbas, Mücahit, Dahhak, Ebu'l - Aliye ve Ebu İmran, tekil olarak, "fi abdiy" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Bu okuyuşa göre - Allah daha iyi bilir ya - mana şöyle olur: Rabbine dön: Yani ondan çıktığın sahibine dön ve içine gir.



90 – BELED SURESİ

Mekke'de inmiştir. 20 ayettir. İttifakla Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَٓا اُقْسِمُ بِهٰذَا الْبَلَدِۙ ﴿١﴾ وَاَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِۙ ﴿٢﴾ وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَۙ
﴿٣﴾ لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ ف۪ي كَبَدٍۜ ﴿٤﴾ اَيَحْسَبُ اَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ
اَحَدٌۢ ﴿٥﴾ يَقُولُ اَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًاۜ ﴿٦﴾ اَيَحْسَبُ اَنْ لَمْ يَرَهُٓ اَحَدٌۜ ﴿٧﴾
اَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِۙ ﴿٨﴾ وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِۙ ﴿٩﴾ وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِۚ ﴿١٠﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Yoo, yemin ederim şu beldeye,

2 – Sen bu beldede bulunur iken,

3 – Babaya ve doğan şeye.

4 – Andolsun, gerçekten insanı meşakkat içinde yarattık.

5 – İnsan hiç kimsenin ona güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?

6 – "Ben yığın yığın mal telef ettim" der.

7 – Onu kimsenin görmeyeceğini mi sanıyor?

8 – Ona vermedik mi, iki göz?

9 – Bir dil, iki dudak.

10 – Ona iki yol gösterdik.

"La uksimu": Zeccac, mana: Uksimu"dur, "la" tekit için gelmiştir, demiştir, tıpkı: "Liella ya'leme ehlül kitabi" *(Hadid: 29)* ayeti gibi. İkrime, Mücahit, Ebu İmran ve Ebu'l – Aliye, "leuksimu" okumuşlardır. Zeccac da: Bu kıraat Arapça'da uygun değildir, demiştir. Biz de bunu "Kıyamet" suresinin başında şerh etmiştik. Burada belde: Mekke'dir.

"Sen bu belde de bulunur iken": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bu beldede öldürme vs. gibi yaptığın şey sana helaldir, bunu da İbn Abbas ile Mücahit, demişlerdir. Zeccac şöyle demiştir: Recülün hillün ve helalün ve muhillün (ona helaldir) denir. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Allah Nebisine Mekke'yi fethettiği zaman ona helal edeceğini onun da orada helal (ihramlı değil) olacağını bildirmiştir.

İkincisi: Bu şehre girmen helaldir, haram değildir, yani fetih yılında. Bunu da Hasen ile Ata, demişlerdir.

Üçüncüsü: Bu şehirdeki müşrikler; av avlamayı haram saydıkları halde seni çıkarmayı ve öldürmeyi helal görüyorlar. Bunu da Salebi nakletmiştir.

"Babaya ve doğan şeye": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O Adem'dir, doğan da evlatlarıdır. Bunu da Hasen, Mücahit, Dahhak ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: Baba İbrahim, doğan da zürriyetidir, bunu da Ebu İmran el – Cevni, demiştir.

Üçüncüsü: O her baba ve ondan doğan için geneldir, bunu da Zeccac nakletmiştir.

"Andolsun, gerçekten insanı yarattık": Bu da kasemin cevabıdır.

İnsandan kimlerin kastedildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O cins ismidir, bu mana da İbn Abbas'ın görüşünden çıkarılmıştır.

İkincisi: O Ebuleşeddeyn el – Cumahi'dir, bunun zikri de el – Müddessir: 29 ve el – İnfitar: 5 ayetlerinde geçmiştir. Bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: O Haris ibn Nevfel'dir, zira o bir günah işledi; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de ona kefaret vermesini buyurdu; o da: Bütün malım Muhummed'in dinine girdikten sonra kefaretlere ve nafakalara gitti, dedi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Dördüncüsü: Adem aleyhisselam'dır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: Velid bin Muğire'dir, bunu da Salebi nakletmiştir.

"Fi kebed": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Yorgunluk içinde, bunu da el – Valibi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Mücahit, Said bin Cübeyr ve Ebu Ubeyde de böyle demişlerdir. Çünkü onlar: Zorluk içinde, demişlerdir. Hasen de şöyle demiştir: Bollukta şükre, darlıkta sabra katlanır; zira insan bu ikiden birinden; dünya musibetlerinden ve ahiret zorluklarından azade olmaz. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Baskın zorluk ve dünya ve ahiret işlerinin sıkıntısı içinde, demiştir. Buna göre (kebed) mükabede'den gelir ki o da didinmektir.

İkincisi: Mana şöyledir: O iki ayak üzere yürüyecek şekilde dik yaratıldı, diğerleri ise dik durmazlar. Bunu da Mukassim, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İkrime, Dahhak, Atıyye ve Ferra da böyle demişlerdir. Buna göre kebed'in manası: Dik ve doğru olmaktır.

Üçüncüsü: Göğün ortasında, İbn Zeyd şöyle demiştir: "Andolsun, gerçekten insanı yarattık" yani Adem'i "fi kebed" göğün ortasında.

"İnsan hiç kimsenin ona güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?": Yani aziz ve celil olan Allah'ın, daha açıkçası: Onu diriltemeyeceğini ve onu cezalandıramayacağını mı sanıyor? "Ehlektü malen lübeda": Yani çok mal telef ettim, demektir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: O, telebbüd'den gelir ki birbiri üstüne yığılmış çok mal, demektir. İbn Kuteybe de: Keçeleşmiş, sanki üst üste sığılmış gibi, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: O çokluğu gösteren bir fiildir, nitekim: Recülün hutamun denir ki: Çok kıran adam (Ali kıran), demektir. Ebu Bekr es–Sıddik radıyallahu anh, Hazreti Aişe, Ebu Abdurrahman, Katade, Ebu'l – Aliye ve Ebu Cafer, lamın zammı ve şeddeli meftuh be ile "lübbeden" okumuşlar; Ömer bin Hattab radıyallahu anh, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu İmran, lamın fethi ve şeddesiz sakin be ile "lebden" okumuşlar; Osman bin Affan, Hasen ve Mücahit, lam merfu, be de şeddesiz olarak, "lübüden" okumuşlar; Ali ile İbn Ebi'l – Cevza da, lamın kesri, be de meftuh ve şeddesiz olarak, libeden" okumuşlardır.

Ne için böyle dediği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O şöyle demek istemiştir: Muhammed'e düşmanlıkta

çok mal harcadım, bunu da İbn Saib demiştir. Yani harcadığını başa kakar gibi olmuştur.

İkincisi: Allah yolunda ve kefaretlerde çok mal harcadım, mukatil de şöyle demiştir: Sanki harcadığından pişman olmuş gibidir.

"Onu kimsenin görmediğini mi sanıyor?": Yani aziz ve celil olan Allah'ın onu görmediğini mi sanıyor? Mana da şöyledir: Harcadığını Allah'ın görmediğini ve onu sayıp kayda geçirmediğini mi zannediyor? O, harcamadığı halde harcadığını iddia etmişti.

"Ona vermedik mi, iki göz?", mana şöyledir: Ona Allah'ın ölüleri dirilteceğini gösteren şeyler yapmadık mı?

"Ona iki yol gösterdik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Hayır ve şer yolunu, bunu da Ali, Hasen ve Ferra, demişlerdir. İbn Kuteybe de: Hayır ve şer yolunu murat etmiştir, demiştir. Zeccac da: İki yol: Açık iki yoldur, demiştir. Necd: Yüksek yerdir, bu durumda mana şöyle olur: Ona yüksek iki yol gibi açık duran hayır ve şer yollarını göstermedik mi?

İkincisi: Eğri ve doğru yolu, bunu da İbn Abbas, demiştir. Mücahit de: O bahtsızlık ve bahtiyarlık yoludur, demiştir.

Üçüncüsü: Sütten gıda almak için iki meme, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; İbn Müseyyeb, Dahhak ve Katade böyle demişlerdir.

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ ﴿١١﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ ﴿١٢﴾ فَكُّ رَقَبَةٍ ﴿١٣﴾
أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ ﴿١٤﴾ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ ﴿١٥﴾ أَوْ مِسْكِينًا
ذَا مَتْرَبَةٍ ﴿١٦﴾ ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا
بِالْمَرْحَمَةِ ﴿١٧﴾ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ﴿١٨﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
بِآيَاتِنَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ ﴿١٩﴾ عَلَيْهِمْ نَارٌ مُؤْصَدَةٌ ﴿٢٠﴾

11 – Sarp yokuşa atılmadı.

12 – Sarp yokuşun ne olduğunu biliyor musun?

13 – Bir boynun bağını açmak (köle azat etmek)tir.

14 – Yahut açlık gününde yemek yedirmektir.

15 – Yakınlığı olan bir yetime,

16 – Toz toprak içinde bir yoksula.

17 – Sonra da iman edip birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve birbirlerine merhameti tavsiye edenlerden oldu.

18 – İşte onlar sağın sahipleridir.

19 – Ayetlerimizi inkâr edenler ise, onlar solun sahipleridir.

20 – Üzerlerine ateş kapatılmıştır.

"Sarp yokuşa atılmadı": Ebu Ubeyde: Dünyada yokuşa atılmadı, demiştir. İbn Kuteybe de: Ne de yokuşa atıldı, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Aziz ve celil olan Allah: "Felaktehamel akabete" kavline, içinde "la" bulunan başka kelam eklemedi. Hâlbuki Araplar başka bir kelamda tekrar etmeden la'yı tek başına söylemezler; mesela şu ayetlerde olduğu gibi: "Fela asaddeka vela salla" *(Kıyamet: 31)*, "vela havfun aleyhim velahüm yahzenun": *(Bakara: 62)*. "La"nın manası kelamın sonundan alınmıştır; onun için biri ile yetinip diğerlerini tek etmiştir; baksanıza O, yokuşa dalmayı açıklamış: "Köle azat etmektir; "yahut açlık gününde yemek yedirmektir" sonra da iman edenlerden oldu" demiştir. Onu bu üçü ile izah etmiştir. Sanki kelamın başında: Fela feale za vela za (ne onu yaptı ne de bunu yaptı) demiştir. İbn Zeyd de diğerleriyle beraber, mananın istifham şeklinde "yokuşa dalamadı mı?" tarzında olduğuna kail olmuştur. Bu durumda mana şöyledir: O yokuşu aşmak için malını köle azat etmede ve yemek yedirmede harcasaydı ya!

İktiham lafzını da Sad: 59'da açıklamıştık.

Yokuşta da yedi görüş vardır:

Birincisi: O cehennemde bir dağdır, bunu da İbn Ömer, demiştir.

İkincisi: Sırat köprüsünün önünde bir yokuştur, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Cehennemde bir tabakadır, bunu da Ka'b, demiştir.

Dördüncüsü: Sırat'tır, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

Beşincisi: Sırat köprüsünün önünde bir ateştir, bunu da Katade, demiştir.

Altıncısı: Kurtuluş yoludur, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Yedincisi: Burada yokuşun zikredilmesi misal yoluyladır; Allah Teala bunu iyilik işlerinde nefis, heves ve şeytanla mücadele etmek için getirmiştir. Sanki bunları yapmaya çalışan kimse yokuşa tırmanmış gibi olur. Köle azat etmek ve yemek yedirmekle kendini zorlamadı, demek istemiştir. Bunu da diğerleriyle beraber Ali bin Ahmed en–Nisaburi zikretmiştir.

"Sarp yokuşun ne olduğunu biliyor musun (ve ma edrake mel akbabeh)?": Süfyan bin Uyeyne şöyle demiştir: "Vema edrake" dediği her şeyi haber vermiş; "vema yüdrike" dediği hiçbir şeyi de haber vermemiştir. Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Yokuşa dalmak nedir, bilir misin? Sonra da Allah Teala bunu açıklamış: "Fekku rakabeh" demiştir: İbn Kesir, Ebu Amr – Abdülvaris rivayeti hariç – Kisai, Dacuni de İbn Zekvan'dan rivayet ederek, kâfın fethi ile mansup olarak "rakabeten", hemzenin ve mimin fethi, tının sükunu ve elifsiz olarak "ev et'ame" okumuşlar; Asım, İbn Amir, Nafi ve Hamze, ref' ile "fekkü" cer ile "rakabetin", elif ile de "ev it'âmun" okumuşlardır. Fekku rakabetin: Boynu esaret boyunduruğundan kurtarmaktır. Salıverdiğin her şeye: Fek, denir. Kim fiil kalıbı ile "fekke rakabeten" okursa, o, yokuşa dalmayı fiille tefsir etmiş olur. Ferra da "sümme kâne minellezine amenu" kavlinden dolayı bunu tercih etmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Mesğabe: Açlık demektir. Çekimi de Seğibe yesğabu suğuben şeklindedir. "Yakınlığı olan bir yetime": Yani akraba yetime demektir. "Ev miskinen za metrabeh": Toz toprak içinde kalmış fakire, demektir. İbn Abbas da: O toprağa atılmış, koruması da olmayandır, demiştir. Sonra bu yakınlığın ancak imanla fayda vereceğini bildirerek "sümme kâne minellezine amenu" dedi. "Sümme" burada vav (ve) manasınadır, tıpkı: "Sümmallahu şehidün" *(Yunus: 46)* kavlinde olduğu gibi.

"Birbirlerine sabrı tavsiye ettiler" Allah'ın farz ve emirlerine karşı, "birbirlerine merhameti tavsiye ettiler" yani aralarında merhametleşmeyi tavsiye ettiler, demektir. Biz de sağın sahiplerini ve solun sahiplerini Vakıa: 7 ve 8'de zikretmiştik. Ferra: Mu'sade: kapatılmış, demiştir. Mukatil de: Kapıları üzerlerine kapatılmış; bir daha açılmaz, ondan keder çıkmaz, içine ebediyen sevinç girmez, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Evsattül babe ve âsattuhu denir ki: Kapıyı kapatmaktır. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Azap onların üzerine kapatılır. İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, burada ve Hümeze: 8'de hemzesiz okumuşlar; Ebu Amr, Hamze, Hafs da Asım'dan rivayet ederek iki yerde de hemze ile okumuşlardır.



91 – ŞEMS SURESİ

Mekke'de inmiştir. 15 ayettir. İttifakla Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالشَّمْسِ وَضُحٰيهَا ﴿١﴾ وَالْقَمَرِ اِذَا تَلٰيهَا ﴿٢﴾ وَالنَّهَارِ اِذَا جَلّٰيهَا ﴿٣﴾ وَالَّيْلِ
اِذَا يَغْشٰيهَا ﴿٤﴾ وَالسَّمَٓاءِ وَمَا بَنٰيهَا ﴿٥﴾ وَالْاَرْضِ وَمَا طَحٰيهَا ﴿٦﴾ وَنَفْسٍ وَمَا
سَوّٰيهَا ﴿٧﴾ فَاَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَا ﴿٨﴾ قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَا ﴿٩﴾ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَا ﴿١٠﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Andolsun, güneşe ve ışığına,

2 – Onu takip ettiği zaman aya,

3 – Onu açtığı zaman gündüze,

4 – Onu bürüdüğü zaman geceye,

5 – Göğe ve onu yapana,

6 – Yere ve onu döşeyene,

7 – Nefse ve onu düzenleyene,

8 – Ona kötülüğünü de sakınmasını da ilham etti.

9 – Gerçekten onu temizleyen iflah oldu.

10 – Gerçekten onu günaha gömen ziyan etti.

"Veşşemsi ve duhaha": Duha'dan murat edilen şey hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Işığıdır, bunu da Mücahit ile Zeccac, demişlerdir. Duha (kuşluk): Güneş doğduktan sonra ışığının netleşmesidir.

İkincisi: Bütün gündüzdür, bunu da Katade ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

Üçüncüsü: Güneşin ısısıdır, bunu da Süddi ile Mukatil, demişlerdir. "Onu takip ettiği zaman aya": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu takip etmesidir, bunu da İbn Abbas ile diğerleri demişlerdir. Sonra onu hangi vakitte takip ettiğinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* O ayın ilk gecesidir, güneş ufukta batar batmaz ay görülür, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* O onbeşinci gecesidir ki güneş batmakla ay doğar. Bunu da Maverdi nakletmiştir. *Üçüncüsü:* O ayın ortasıdır ki güneş battığı zaman ışıtmada onu ay takip eder ve nurda onun halefi olur, yerini alır. Bunu da Ali bin Ahmed en – Nisaburi nakletmiştir.

İkinci görüş: Ona eşit olduğu zamandır, bunu da Mücahit demiştir. Bir başkası da şöyle demiştir: Yuvarlak olduğu zaman, ışıkta ve ziyada güneşi takip eder. Bu da ak gecelerde (on üç, on dört ve on beşinci gecelerde) olur.

"Onu açtığı zaman gündüze": He zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O güneştir, bunu da Mücahit, demiştir. Bu durumda mana şöyle olur: Gündüz güneşi açığa çıkardığı zaman, çünkü gündüz yayıldığı zaman güneş ortaya çıkar.

İkincisi: O karanlıktır; bu durumda zikredilmeyen bir şeye raci olur; çünkü mana bellidir, nitekim: Asbahat barideten (bu sabah soğuktur), ve hebbet şimalen (kuzey esiyor) denir. Bu da Ferra ile dilcilerin görüşleridir. "Onu bürüdüğü zaman geceye": Yani kaybolan güneşi bürüyüp de ortalığın kararmasıdır.

"Göğe ve onu yapana": "Ma" edatındada iki görüş vardır:

Birincisi: "Men" manasınadır, takdiri de "men benaha" (onu yapan kimseye) demektir. Bunu da Hasen, Mücahit ve Ebu Ubeyde, demişlerdir. Bazıları da onu ellezi manasına almışlardır.

İkincisi: O mastar manasınadır, takdiri de: Ve binaiha (yapısına) demektir. Bu da Katade ile Zeccac'ın görüşleridir. "Vema tahaha",

"vema sevvaha"da da durum aynıdır. Ebu İmran el – Cevni ile diğerleri "vemen benaha", "ve men tahaha" "ve men sevvaha" hepsi nun ile okumuşlardır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Tahaha": Sağa sola çekmek, her taraftan sündürmektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Hayrun tahin, derler ki, çok ve geniş çapta hayır, manasınadır.

"Nefis"ten murat edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Adem'dir, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Bütün insanlardır, bunu da Ata, demiştir. Biz de "sevvaha"nın manasını "fesevvake feadelek" *(İnfitar: 7)* kavlinde anlatmıştık. "Ona kötülüğünü de sakınmasını da ilham etti": İlham: Bir şeyi akla getirmektir. Said bin Cübeyr de: Günah işlemeyi ve Allah'tan korkmayı tabiat haline getirdi, demiştir. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Onu tevfiki ile takvaya, tevfikini çekmekle de kötülüğe müsait kıldı.

"Gerçekten onu temizleyen iflah oldu": Zeccac şöyle demiştir: Kasemin cevabı budur, mana da: Lekad efleha demektir, söz uzadığı için lam atılmış, uzunluğu onun yerine geçmiştir. İbn Enbari de: Kasemin cevabı zikredilmemiştir, demiştir. Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Aziz ve celil olan Allahın temizlediği nefis iflah oldu, demektir, bunu da İbn Abbas, Mukatil, Ferra ve Zeccac, demişlerdir.

İkincisi: Allah'a itaat ve iyi amelle nefsini temizleyen gerçekten iflah oldu, demektir. Bunu da Katade ile İbn Kuteybe, demişlerdir. "Zekkaha"nın manası: Onu ıslah edip günahlardan arındırdı, demektir. "Gerçekten onu günaha gömen ziyan etti": Bunda da tıpkı öncesinde olduğu gibi iki görüş vardır.

Eğer: Fiil Allah'a aittir, dersek "dessaha"nın manası: Allah onu yardımsız bıraktı, bilinmez hale getirdi, küfür ve isyanla yerini gizledi, taat ve salih amelle onu teşhir etmedi, demektir.

Eğer: Fiil insana aittir dersek, "dessaha"nın manası: Onu günahlarla gizledi, demektir. Ferra şöyle demiştir: "Dessaha"nın manası, saklamaktır; çünkü cimri kimse yerini ve malını gizler. İbn Kuteybe de, mana şöyledir, demiştir: Nefsini günah ve masiyetle gizledi (günaha gömdü). Bunun aslı: Dessestü'den gelir; sin ye'ye kalb olmuştur; tıpkı kassaytü ezfari (tırnaklarımı kestim) sözünde olduğu gibi ki aslı: Kasastuha demektir. Sanki günahla itham edilen kimse de fahiş şeyleri irtikâp etmekle nefsini gizlemiş ve onu bastırmıştır. İyilik eden de nefsini meşhur etmiş ve yükseltmiştir. Cömert Araplar kendilerini göstermek için tepelere konarlardı, kötüler de yerlerini gizle-

mek için kenar ve bucaklara kaçarlardı. Zeccac, "dessaha"nın manası, onu az ve hasis (bayağı) kıldı, demiştir.

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوٰيهَا ﴿١١﴾ اِذِ انْبَعَثَ اَشْقٰيهَا ﴿١٢﴾
فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللّٰهِ نَاقَةَ اللّٰهِ وَسُقْيٰيهَا ﴿١٣﴾ فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا
فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذَنْبِهِمْ فَسَوّٰيهَا ﴿١٤﴾ وَلَا يَخَافُ عُقْبٰيهَا ﴿١٥﴾

11 – Semud azgınlığı ile yalanladı.

12 – En bedbahtları atıldığı zaman,

13 – Onlara Allah'ın elçisi: "Allah'ın devesine ve içmesine dikkat edin!" dedi.

14 – Onu yalanladılar, deveyi sinirlediler / kestiler, Rableri de günahları yüzünden onların üzerlerini örtüp dümdüz etti.

15 – Sonucundan korkmadan.

"Semud azgınlığı ile yalanladı": Yani azgınlığı ile elçisini yalanladı, demektir, mana da şöyledir: Azgınlıkları onları yalanlamaya sevk etti. Ferra şöyle demiştir: Tağva tuğyan manasınadır, çünkü ikisi de mastardır; ancak tağva ayet sonlarına daha uygundur, onun için tercih edilmiştir. Azabı yalanladılar da, denilmiştir. "Atıldığı zaman": Görevlendirildiği zaman, demektir. "En bedbahtları": O da deveyi kesendir, kesme fiilinden dolayı böyle olmuştur. "Allah'ın elçisi onlara dedi": O da Salih aleyhisselam'dır, "nakatallahi": Ferra şöyle demiştir: Naka'nın nasbı tahzir yolu iledir, bütün tahzirler de mansuptur. İbn Kuteybe de, mana şöyledir, demiştir: İhzeru nakatallahi ve şirbeha (Allah'ın devesinden ve su içmesinden sakının). Zeccac da: Allah'ın devesini rahat bırakın, demiştir. "Ve sükyaha": Müfessirler: Su içmesini bırakın, demişlerdir ki, mana: Su içtiği gün ona sataşmayın, demektir. "Onu yalanladılar": Deveyi kesmekle azaba duçar olacakları uyarısında, "feakaaruha": Biz de "akr"ın manasını A'raf: 77'de açıklamıştık. ""Fedemdeme aleyhim rabbuhum": Zeccac: Azabı üzerlerine kapattı, demiştir. Demdemtü aleş-şey'i: Bir şeyi kapatmak, dönüp dönüp tekrar etmektir. Müerrih de: Demdeme, bir şeyin kökünü kazımaktır, demiştir.

"Onları dümdüz (eşit) etti": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onları helak olmada eşit kıldı, bunu da Süddi ile Yahya bin Selam, demişlerdir. Demdemeyi onlara eşit kıldı da denilmiştir

ki, mana: Onların küçüğünü, büyüğünü helak etti, demektir.

İkincisi: Onları yerle bir etti, Mukatil: Evlerini mezarlarıyla bir etti, demiştir. Onlar mezarlar kazmış, içine uzanmışlardı; onlara azap sesi gelince helak oldular, evleri de sarsılıp mezarlarının üzerine düştü, dümdüz oldu.

"Vela yehafu ukbaha": Ebu Cafer ile İbn Amir, fe ile "fela yahafu" okumuştur; Medine ve Şam halklarının Mushaflarında da böyledir. Diğerleri ise vav ile okumuşlardır; Mekke, Kufe ve Basra Mushaflarında da imla böyledir.

İşaret edilen kimse hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala'dır, mana da şöyledir: Onları helak etme sorumluluğundan korkmadan ve yaptığının sonucundan çekinmeden. Bunu da İbn Abbas ile Hasen, demişlerdir.

İkincisi: Deveyi kesendir, mana da şöyledir: O, yaptığı şeyin sonucundan korkmadan. Bu da Dahhak, Süddi ve İbn Saib'in görüşleridir. Buna göre kelamda takdim ve tehir vardır: Takdiri şöyledir: İzin baase eşkaha vehüve layahfu ukbaha.

Üçüncüsü: O, Allah'ın Nebisi Salih aleyhisselam'dır, bunu da Zeccac nakletmiştir.



92 – LEYL SURESİ

Mekke'de inmiştir. 21 ayettir. Tamamı ittifakla Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰىۙ ﴿١﴾ وَالنَّهَارِ اِذَا تَجَلّٰىۙ ﴿٢﴾ وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰىۙ ﴿٣﴾
اِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتّٰىۜ ﴿٤﴾ فَاَمَّا مَنْ اَعْطٰى وَاتَّقٰىۙ ﴿٥﴾ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنٰىۙ ﴿٦﴾
فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرٰىۜ ﴿٧﴾ وَاَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنٰىۙ ﴿٨﴾ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنٰىۙ
﴿٩﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرٰىۜ ﴿١٠﴾ وَمَا يُغْن۪ي عَنْهُ مَالُهُ اِذَا تَرَدّٰىۜ ﴿١١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Andolsun, geceye bürüdüğü zaman,

2 – Gündüze, açıldığı zaman,

3 – Erkeği ve dişiyi yaratana,

4 – Gerçekten çalışmanız elbette farklıdır.

5 – O kimse ki, verdi ve sakındı,

6 – En güzeli tasdik etti,

7 – Biz onu en kolayına muvaffak kılacağız.

8 – O kimse ki cimrilik etti, ihtiyaç göstermedi,

9 – En güzeli yalanladı,

10 – Onu da en zora muvaffak kılacağız.

11 – Yuvarlandığı zaman malı ona fayda vermez.

"Andolsun, geceye, bürüdüğü zaman": İbn Abbas: Karanlığı ile gündüzü bürüdüğü zaman, demiştir. Zeccac da: Ufku bürüyüp gökle yerin arasındaki şeyleri kapladığı zaman, demiştir. "Gündüze, açıldığı zaman": Açılıp da karanlıktan ayrıldığı zaman, demektir. "Vema halekaz zekere velünsa": "Ma" edatında iki görüş vardır; biz de onları "vema benaha" kavlinde zikretmiştik *(Şems: 5)*. "Erkek ile dişi" hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Adem ile Havva'dır, bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: O geneldir, bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Gerçekten çalışmanız elbette farklıdır": Bu kasemin cevabıdır. İbn Abbas şöyle demiştir: Gerçekten amelleriniz değişiktir; cennet için amel ve cehennem için amel vardır. Zeccac da şöyle demiştir: Mü'minle kafirin ameli farklıdır; aralarında çok uzaklık vardır.

Bu surenin iniş sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ebu Bekir es – Sıddik radıyallahu anh, Bilal'i Halefin oğulları Ümeyye ile Übey'den bir hırka ile on okka gümüşe satın alıp azat etti. Allah Teala da bunun üzerine: "Andolsun, geceye ... gerçekten çalışmanız elbette farklıdır" ayetlerini indirdi. Yani Ebu Bekir, Ümeyye ve Übey'in amelleri farklıdır. Bunu da Abdullah bin Mes'ud, demiştir.

İkincisi: Bir adamın bir hurma ağacı vardı, dalı fakir ve aile sahibi birinin evine sarkardı. Mal sahibi meyveyi almak için ağaca çıktığı zaman bazen yere meyve düşerdi. Onu da fakirin çocukları alırdı. Adam da hurmasından iner meyveleri ellerinden alırdı. Onu birinin ağzında bulursa, parmağını sokar onu çıkarırdı. Adam bunu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e şikayet etti. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem hurma sahibi ile karşılaşınca: Filanın evine sarkan hurma ağacını bana ver, cennette bir hurma ağacın olur, dedi Adam da: Benim bir hurma bahçem vardır, onda en hoşuma giden o ağaçtır, dedi. Sonra adam gitti, bu konuşmayı duyanlardan biri: "Ya Resulallah, eğer o ağacı satın alırsam benim de cennette bir ağacım olur mu?" dedi. O da: Evet, dedi. Adam gitti, hurma sahibi ile karşılaştı; onunla pazarlık etti. O da ona: "Bilmez misin ki Muhammed o

ağaca karşılık bana cennette bir ağaç verdi, ben de en sevdiğim ağaç odur, dedim?" dedi. Adam: "Onu satıyor musun?" dedi, o da: Hayır, meğerki aklımdan geçenin çok üstünde bir şey veresin, dedi. O da: "Aklından ne geçiyor?" dedi. O da: Kırk hurma ağacı, dedi. Adam da: Ben de kırk hurma ağacı verdim, dedi ve birkaç kişiyi şahit tuttu. Sonra da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gitti: Hurma benim mülkiyetime geçti, artık senindir, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de ev sahibine gitti: O ağaç senin ve ailenindir, dedi. Allah Teala bunun üzerine "velleyli iza yağşa... inne sa'yeküm leşetta" kavlini indirdi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ata da şöyle demiştir: Onu adamdan satın alan, Ebuddehdah'tır, onu bir bahçe karşılığında aldı; Allah Teala da bunun üzerine: "Andolsun, geceye, gerçekten çalışmanız elbette farklıdır" ayetlerini indirdi. Çalışmanız dediği kimseler; Ebuddehdah ile o ağacın sahibidir.

"O kimse ki verdi ve sakındı": İbn Mes'ud: Ebu Bekir es – Sıddik murat edilmiştir, dedi. Bu da cumhurun görüşüdür. Ata da: O Ebuddehdah'tır, demiştir.

Bu vermeden murat edilen şeyde de üç görüş vardır:

Birincisi: Malının fazlasından verdi, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Allah'a kalbinden doğruluk verdi, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Allah'ın üzerindeki hakkını verdi. Bunu da Katade, demiştir.

"Sakındı": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah'tan sakındı, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Cimrilikten sakındı, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Allah'ın yasak ettiği haramlardan sakındı, bunu da Katade, demiştir.

"En güzeli": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: O "lailahe illallah"tır, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak da böyle demiştir.

İkincisi: İvazdır, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Cennettir, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Allah'ın ondaki nimetleridir, bunu da Ata, demiştir.

Beşincisi: Allah'ın ona sevap vereceği va'didir, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir.

Altıncısı: Namaz, zekât ve oruçtur, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir.

"Fesenüyessiruhu lilyusra": Ebu Cafer "el – yüsra" ile "el – usra-nın sin'ini mazmum okumuştur. Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Hayra, demektir, İbn Abbas da, mana: Onu kendisine kolay getiririz, demiştir.

İkincisi: Cennettir, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir.

"O kimse ki cimrilik etti": İbn Mes'ud: Bundan Halef'in oğulları Ümeyye ile Übey kastedilmiştir, demiştir. Ata da: O tek hurma ağacının sahibidir, demiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: "O kimse ki cimrilik etti": Hayır ve sadakada harcamaya cimrilik etti, demektir. Katade de: Aziz ve celil olan Allah'ın hakkında, demiştir.

"İhtiyaç göstermedi": Allah'ın sevabına tenezzül etmedi, demektir. "En güzeli yalanladı" bu husustaki görüşler de yukarıda geçmiştir.

"En zor": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ateştir, bunu da İbn Mes'ud, demiştir.

İkincisi: Kötülüktür, bunu da İbn Abbas, demiştir, mana şöyledir: Onu kötülüğe hazırlarız; o da onu en zor şeye götürür ki o da ateş azabıdır.

Sonra elinde tuttuğu malının ona fayda vermeyeceğini zikredip şöyle dedi: "Malı ona fayda vermez" cimrilik edip de hayırdan esirgediği malı "yuvarlandığı zaman": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Cehenneme yuvarlandığı zaman, bunu da İbn Abbas ile Katade, demişlerdir, mana da: İçine düştüğü zaman, demektir.

İkincisi: Ölüp de kabrine yuvarlandığı zaman, bunu da Mücahit, demiştir.

إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ ﴿١٢﴾ وَإِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةَ وَالْأُولَىٰ ﴿١٣﴾ فَأَنذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّىٰ ﴿١٤﴾
لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى ﴿١٥﴾ الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ﴿١٦﴾ وَسَيُجَنَّبُهَا
الْأَتْقَى ﴿١٧﴾ الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّىٰ ﴿١٨﴾ وَمَا لِأَحَدٍ عِندَهُ مِن نِّعْمَةٍ
تُجْزَىٰ ﴿١٩﴾ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَىٰ ﴿٢٠﴾ وَلَسَوْفَ يَرْضَىٰ ﴿٢١﴾

12 – Gerçekten elbette doğru yolu göstermek yalnız bizim üzerimizedir.

13 – Gerçekten elbette ilk de son da bizimdir.

14 – Ben sizi alevlenen bir ateşten uyardım.

15 – Ona ancak en bedbaht girer.

16 – O ki yalanladı ve yüz çevirdi.

17 - Ondan en çok sakınan uzaklaştırılacak.

18 – O ki arınmak için malını verir.

19 – Onun yanında bir kimse için karşılığı verilecek bir nimet yoktur.

20 – Ancak en yüce Rabbinin rızasını araması hariç.

21 – Elbette ileride razı olacaktır.

"Gerçekten elbette doğru yolu göstermek yalnız bizim üzerimizedir": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Hidayet yolunu sapıklık yolundan ayırmak gerçekten bizim üzerimizedir. "Gerçekten elbette ilk de son da bizimdir": Yani o ikisi bizden istensin, demektir. "Ben sizi alevlenen bir ateşten uyardım": tutuşan ve parlayan ateşten, demektir. "Ona ancak en bedbaht girer": Yani müşrik, demektir. "O ki yalanladı" elçiyi "ve yüz çevirdi" imandan. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "el–eşka": Şakiy manasınadır, Araplar "ef'al" kalıbını, "fail" yerinde kullanır.

Bu bağlamda Şair Tarafe şöyle demiştir:

Bazı kimseler ölmemi istiyorlar, eğer ölürsem,
Bu herkesin ittiği yoldur; ben onda tek değilim.

Zeccac da şöyle demiştir: Bu ayeti mürcieler delil getirerek cehenneme ancak kafirin gireceğini iddia etmişlerdir ki durum zannettikleri gibi değildir. Bu, özel nitelenmiş bir ateştir, cehennem halkının çeşitli durakları vardır. Eğer her şirk koşmayan azap edilmese idi, "bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar" *(Nisa: 48)* ayetinin bir faydası olmaz ve "bundan başkasını bağışlar" cümlesi de anlamsız bir söz olurdu.

"Ondan uzaklaştırılacaktır": Yani ondan uzaklaştırılıp bir kenara itilecektir, "en çok sakınan": Bütün müfessirlere göre Ebu Bekir es – Sıddik, demektir. "O ki arınmak için malını verir": Yani onu Allah'ın arındırmasını talep eder, gösteriş ve saygınlık beklemez. "Onun yanında bir kimse için karşılığı verilecek bir nimet yoktur": Yani bunu yapılan bir nimet (minnet borcu) için yapmaz.

Ata, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Ebu Bekir, işkence gören Bilal'i satın alınca, müşrikler: Ebu Bekir bunu mutlaka Bilal'ın ona yaptığı bir iyilikten dolayı yaptı, dediler. Bunun üzerine Allah Teala: "Onun yanında bir kimse için karşılığı verilecek bir nimet yoktur. Ancak en yüce Rabbinin rızasını araması hariç" kavlini indirdi ki onun sevabını araması hariç, demektir. Ferra da şöyle demiştir: "İlla" "lakin" manasınadır, "ibtiğa'" lafzı da gizli infak ile mansup olmuştur, mana da şöyledir: Vema yünfiku illebtiğae vechi rabbihi (ancak Rabbinin rızasını aramış olması hariç).

"Elbette ileride razı olacaktır": Yani cennette verilecek sevapla razı olacaktır, demektir.



93 – DUHA SURESİ

Mekke'de inmiştir. 11 ayettir. Tamamı ittifakla Mekki'dir.

Müfessirler bu surenin vahyin bir müddet kesilmesinden sonra indiğinde müttefiktirler.

Sonra kesilme sebebinde üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Yahudiler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den Zülkarneyn'i, ashab-ı Kehf'i ve ruhu sordular; o da: Yarın size haber veririm, dedi, inşallah, demedi. Bu nedenle ondan vahiy bir süre durakladı.

İkincisi: Çünkü bazı ashabı tam temizlenmemişlerdi. Biz de bu iki görüşü Meryem: 65'te açıklamıştık.

Üçüncüsü: Çünkü evinde bir köpek yavrusu vardı, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir.

Vahyin ne kadar durakladığı hakkındaki görüşleri de Meryem: 66'da zikretmiştik.

Buhari ile Müslim, Sahih'lerinde Cündüb'ten şöyle dediğini rivayet etmişlerdir:

Kureyş'ten bir kadın, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Kanaatime göre şeytanın seni terk etti, dedi. Bunun üzerine: "Andolsun, kuşluğa, sakinleştiği zaman geceye ki, Rabbin seni terk

etmedi de (sana) darılmadı da" ayetlerini indirdi.[1] Cündüb: Süfyan'ın oğludur, kadın da: Ebu Leheb'in karısı Ümmü Cemil'dir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

وَالضُّحَىٰ ﴿١﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ ﴿٢﴾ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ ﴿٣﴾
وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْأُولَىٰ ﴿٤﴾ وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ
﴿٥﴾ أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ ﴿٦﴾ وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ ﴿٧﴾
وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ ﴿٨﴾ فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ﴿٩﴾ وَأَمَّا
السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ ﴿١٠﴾ وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ﴿١١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Andolsun, kuşluğa,

2 – Sakinleştiği zaman geceye ki,

3 – Rabbin seni terk etmedi de (sana) darılmadı da.

4 – Elbette ahiret (son) senin için ilkten daha hayırlıdır.

5 – Elbette ileride sana verecek Rabbin, sen de razı olacaksın.

6 – Seni yetim bulup da barındırmadı mı?

7 – Seni kaybolmuş bulup da doğru yola iletmedi mi?

8 – Seni fakir bulup da zengin etmedi mi?

9 – Yetime gelince, onu ezme!

10 – Dilenciye gelince, onu azarlama!

11 – Amma Rabbinin nimetini durmadan anlat.

"Kuşluk"tan ne murat edildiğinde dört görüş vardır:

Birincisi: Gündüzün ışığıdır, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Gündüzün başıdır, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Güneş hareket ettiği zaman gündüzün ilk saatleridir. Bunu da Süddi ile Mukatil, demişlerdir.

Dördüncüsü: Bütün gündüzdür, bunu da Ferra, demiştir.

"Seca" lafzında da beş görüş vardır:

---

1 – Buhari, Fedailü'l – Kur'an, bab, 1; Müslim, Cihad ve Siyer, hadis no, 115; Ahmed, Müsned, 4/312.

Birincisi: Karardı.

İkincisi: Gitti, bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Geldi, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Dördüncüsü: Sakinleşti, bunu da Ata, İkrime ve İbn Zeyd, demişlerdir. Buna göre "sakinleşti" lafzının manasında iki görüş vardır:

Birincisi: Karanlığı çöktü, demektir. Ferra şöyle demiştir: "Seca" kararmak ve uzun uzadıya çökmektir. Nitekim: Bahrun sacin ve leylün sacin denir ki: Deniz ve gece sakinleşip kararmaktır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Leyletün saciyetün ve sakinetün ve şakiretün, denir ki: Durgun gece, demektir.

Deve sürücüsü şöyle demiştir:

Oh mehtap ne hoştur, gece de sakindir,
Yollar ise yeni dokunmuş çarşaf gibidir!

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Seca" sekene manasınadır; bu da karanlığı son kertesine varıp da sakinleştiği zaman olur.

İkincisi: Mahlukat onda sakinleştiği zaman, bunu da Maverdi demiştir.

Beşincisi: Karanlığı uzadı, bunu da İbn A'rabi, demiştir.

"Ma veddeake rabbuke": Ömer bin Hattab, Enes, Urve, Ebu'l - Aliye, İbn Ya'mur, İbn Ebi Able, Ebu Hatim de Yakup'tan rivayet ederek, şeddesiz dal ile, "ma vedeake" okumuşlardır, bu da kasemin cevabıdır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Ma veddeake" tevdiden gelir ki yolcunun kalanlara veda etmesi gibidir. "Mavedeake" ise vedea yedeuhu'dan gelir ki terk etmektir. "Vema kala" da: Buğzetmedi, demektir.

"Elbette ahiret senin için ilkten daha hayırlıdır": Ata: dünyadan daha hayırlıdır, demiştir. Bir başkası da: Ahirette senin olan dünyada sana ettiği ikramdan daha büyüktür, demiştir.

"Elbette ileride sana verecek Rabbin" ahirette hayır verecek "sen de razı olacaksın" verdiğine. Ali ile Hasen: O ümmetine şefaattir ki razı oluncaya kadar verecektir, demişlerdir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e kendinden sonra ümmetine fetholacak yerler köy beköy gösterildi, o da buna sevindi; Allah Teala da bunun üzerine şöyle indirdi: "Elbette ahiret senin için ilkten daha hayırlıdır. Elbette ileride sana verecek Rabbin, sen de razı olacaksın".[2]

---

2 - Hakim, Müstedrek, 2/526.

"Seni yetim bulup da barındırmadı mı?": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: sana barınacak vermişti; hani seni amcan Ebu Talib'in ailesine katmıştı da geçimini temin etmişti. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Sana kendin için barınak verdi de seni Ebu Talib'in himayesinden kurtardı. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Seni kaybolmuş bulup da doğru yola iletmedi mi?": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Peygamberlik işaretlerinden ve şeriat hükümlerinden uzakta bulup da seni ona iletmedi mi? Bunu da cumhur demiştir ki Hasen ile Dahhak da onlara dahildir.

İkincisi: O çocukken Mekke dağ yollarında kaybolmuştu; Allah onu dedesi Abdulmuttalib'e teslim etti. Bunu da Ebudduha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O Hatice'nin kölesi Meysere ile ticarete çıktığı zaman İblis devesinin yularından tutup onu yoldan saptırdı: Cebrail de gelip ona bir üfürdü ki onu Habeşistan'a attı, onu da kervana döndürdü; böylece Allah ona lütfetti. Bunu da Said bin Müseyyeb demiştir.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Seni sapık bir kavmin içinde bulup da tevhide ve peygamberliğe hidayet etti. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Beşincisi: Seni unutulmuş buldu da anılmaya hidayet etti, bu, "iki kadından biri unutursa diğeri ona hatırlatır" *(Bakara: 282)* kavli gibidir. Bunu da Salep, demiştir.

Altıncısı: Seni bilinmez, tanınmaz buldu da insanları sana hidayet etti, onlar da seni tanıdılar. Bunu da Abdülaziz bin Yahya ile Muhammed bin Ali et – Tirmizi, demişlerdir.

"Seni fakir bulup da zengin etmedi mi?": Ebu Ubeyde yoksul, demiş ve şu beyiti şahit getirmiştir:

Fakir ne zaman zengin olacağını bilemez,
Zengin de ne zaman fakir olacağını bilemez.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Ail: fakirdir, ister ailesi olsun ister olmasın. Alerrecülü: Fakir olmaktır, eale de: Ailesi kalabalık olmaktır.

"Zengin etti": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Seni verdiği rızka razı etti, bunu da İbn Saib, demiş; Ferra da bunu tercih etmiş ve: Zenginliği mal çokluğundan değildi; ancak Allah onu verdiği şeye razı etmişti.

İkincisi: Seni Hatice'nin malı ile zengin edip Ebu Talip'ten kurtardı, bunu da müfessirlerden bir grup, demiştir.

"Yetime gelince, onu ezme": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu hor görme, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Onu malına rağmen zorlama, bunu da Zeccac demiştir. "Dilenci"ye gelince, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yardım isteyendir, bunu da cumhur demiştir, mana da şöyledir: Sana dilenci geldiği zaman ona ya verirsin yahutta onu hoşça savarsın. "Fela tenher"in manasına gelince, neherehu venteherehu denir ki: Onu kötü bir sözle azarlamaktır.

İkincisi: O ilim öğrenmek isteyendir, bunu da Yahya bin Adem ile diğerleri demişlerdir.

"Amma Rabbinin nimetini durmadan anlat": Nimette de üç görüş vardır:

Birincisi: Peygamberliktir.

İkincisi: Kur'an'dır, bu ikisi Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O bütün hayırlar için geneldir, bu da Mukatil'in görüşüdür. Mücahit'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: İbn Abbas'tan Kur'an okudum; "vedduha"ya gelince: Bundan sonra hatim edinceye kadar her sureyi okuduğun zaman tekbir getir, dedi. Übey bin Ka'b'ten de okudum; o da böyle dememi buyurdu. Ali bin Ahmed en- Nisaburi de şöyle demiştir: Dediklerine göre bunun aslı şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bir ara vahiy gelmeyince, Müşrikler: Şeytanı onu terk etti, bıraktı, dediler. O da buna üzüldü, "vedduha" suresi inince Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem vahyin gelmesine sevindiğinden tekbir getirdi (Allahu ekber, dedi). İnsanlar da bunu sünnet edindiler.



94 – İNŞİRAH SURESİ

Mekke'de inmiştir. 8 ayettir.
Tamamı ittifakla Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَۙ ﴿١﴾ وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَۙ ﴿٢﴾ اَلَّذ۪ٓي اَنْقَضَ
ظَهْرَكَۙ ﴿٣﴾ وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَۜ ﴿٤﴾ فَاِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًاۙ ﴿٥﴾ اِنَّ مَعَ
الْعُسْرِ يُسْرًاۜ ﴿٦﴾ فَاِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْۙ ﴿٧﴾ وَاِلٰى رَبِّكَ فَارْغَبْ ﴿٨﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Senin için göğsünü açmadık mı?
2 – Senden yükünü attık.
3 – O ki sırtına ağır gelmişti (belini kırmıştı).
4 – Senin şanını yücelttik.
5 – Gerçekten zorlukla beraber bir kolaylık vardır.
6 – Gerçekten zorlukla beraber bir kolaylık vardır.
7 – Boşaldığın zaman hemen yorul.
8 – Sadece Rabbine rağbet et!

"Senin için göğsünü açmadık mı?": İdrak edip kavramana mani olan şeyi gidererek göğsünü açmadık mı? Allah Teala hakkı idrake mani olan meşgaleleri gidermekle Nebisinin göğsünü hidayet ve marifete açtı. Sorunun manası da ikrar ettirmektir, yani bunu yaptık, demektir. "Senden yükünü attık": Yani cahiliyede olan geçmiş günahını üzerinden indirdik, bunu da İbn Abbas, Hasen, Katade, Dahhak, Ferra, İbn Kuteybe ve diğerleri demişlerdir. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Allah onun geçmiş ve gelecek günahını bağışladı. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Vizr'in aslı: İnsanın sırtına yüklediği şeydir. Günah da ona benzetilerek onun yerine konulmuştur. "Sırtına ağır gelmişti" kavlinin manası da, belini zorlamış öyle ki kırma sesi duyulmuştu, demektir. Bu bir misaldir, şöyle demektir: Eğer o taşınan bir yük olsa idi, ondan belin kırılırdı. Bazıları da bundan sırta ağır gelen peygamberlik yükünün kastedildiğini söylemişlerdir ki Allah Teala ona kolay getirdi, o da bu işin altından rahatlıkla kalktı. Buna kani olanlardan biri de Abdülaziz bin Yahya'dır.

"Senin şanını yücelttik": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Ebu Said el – Hudri şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Cebrail'e bu ayeti sordu, o da şöyle dedi. Aziz ve celil olan: Ben anıldığım zaman sen de anılırsın, dedi. Katade de şöyle demiştir: Ne zaman bir hatip veya bir tahiyyat okuyan veyahut namaz kılan biri olursa, mutlaka: Eşhedü enla ilahe illallah veeşhedü enne muhammeden resulullah, der. Bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Şanını peygamberlikle yücelttik, bunu da Yahya bin Selam, demiştir.

Üçüncüsü: Şanını dünyada yücelttiğimiz gibi ahirette de yücelttik, bunu da Maverdi nakletmiştir.

Dördüncüsü: Şanını gökte meleklerin yanında yücelttik.

Beşincisi: Peygamberlerden söz almak, onları sana iman etmeye mecbur kılmak ve faziletini ikrar ettirmekle şanını yücelttik. Bu ikisini de Salebi aktarmıştır.

"Feinne maal usri yüsra": Ebu Cafer "el – usur" ve "el – yüsür" kelimelerinin sin'ini mazmum okumuştur. "el – Usr" iki ayette marife, "el – yüsr" de nekire olarak zikredilmiştir. Bu da usr'ün (zorluğun) bir, yüsrün (kolaylığın) da iki olduğunu gösterir. İbn Mes'ud ile İbn Abbas bu ayet üzerinde: Bir zorluk iki kolaylığı asla yenemez, demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Araplar bir şeyi nekire (tenvinli) olarak zikreder de sonra onu yine nekire olarak tekrar ederse, iki şey olur.

Mesela şunun gibi: İza kesebte dirhemen feenfik dirhemen (bir dirhem kazandığın zaman bir dirhem harca). Bu durumda birincisi ikinciden başkadır. Eğer onu marife olarak tekrar ederse, ikinci birincinin aynıdır, mesela şunun gibi: İza kesebte dirhemen feenfikıd dirheme (bir dirhem kazanırsan o bir dirhemi harca). Zeccac da bu şekilde şöyle demiştir: el – Usr'ü eliflamlı olarak zikretti, sonra da onu ikinci kez zikretti; o zaman mana şöyle oldu: Bir zorluğun yanında iki kolaylık vardır. Hasen bin Yahya el – Cürcani de – ki ona: Sahibü'n – Nazm, denir – kelamın manası şöyledir, demiştir: Müşriklerin seni fakirlikle kınamaları seni üzmesin; çünkü "gerçekten zorlukla beraber kolaylık vardır" bu da dünyada peşin verilir. Allah Teala bunu ona nasip ettiği fetihlerle gerçekleştirdi. Sonra da yeni bir fasla geçti: "Gerçekten zorlukla beraber kolaylık var" dedi. Yeni söze geçtiğinin delili de kelamın fe ve vavdan hali olmasıdır. Bu bütün zorluk çeken mü'minlere ahirette kolaylık olacağına dair bir vaattir. Bir zorluk iki kolaylığı asla mağlup edemez, sözünün manası da şöyledir: Dünya zorluğu Allah'ın mü'minlere ahirette va'dettiği kolaylığı asla mağlup edemez; Onlara ahirette va'dettiği kolaylık, ancak ikisinden birini mağlup eder ki o da dünya kolaylığıdır. Ahiret kolaylığı ise devamlıdır, kesilmez. Bu, "iki bayram ayı eksilmezler"[1] hadisine benzer. Yani ikisi birlikte eksilmezler, demektir. Utbi'den şöyle dediği rivayet edimiştir: Bir gece çölde üzüntülü bir halde idim, aklıma bir beyit şiir geldi, şöyle dedim:

Görüyorum ki ölüm kederli olarak sabahlayan için
Çok rahatlatıcıdır.

Gece bastırınca gaipten gelen şöyle bir ses duydum:

Ey gece sıkıntıdan rahatsız olup
Bir beyit söyleyen ve arkasını getiremeyen,
Zora düştüğün zaman "elemneşrah leke" suresini düşün,
Orada bir zorluğa karşı iki kolaylık vardır,
Bunu düşün de sevin.

Ben de beyitleri ezberledim; Allah Teala da sıkıntımı def etti.

"Boşaldığın zaman hemen yorul": Yani işe koyul, o nasab'tan gelir ki nasab da yorulmaktır, işe devam etmektir.

Kelamın manasında da beş görüş vardır:

---

1 – Buhari, Savm, bab, 12; Müslim, Sıyam, hadis no, 31, 32; Ebu Davud, Savm, bab, 4; Tirmizi, Savm, bab, 8; İbn Mace, Sıyam, bab, 9; Ahmed, Müsned, 5/38.

Birincisi: Farzlarından boşaldığın zaman gece namazına başla, bunu da İbn Mes'ud, demiştir.

İkincisi: Namazı bitirdiğin zaman duaya kalk, bunu da İbn Abbas, Dahhak ve Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Dünya işini bitirdiğin zaman ahiret ameli için yorul, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Teşehhüdü bitirdiğin zaman dünyan ve ahiretin için dua et. Bunu da Şa'bi ile Zühri, demişlerdir.

Beşincisi: Bedenin sağlam olduğu zaman sağlığından ibadetine vakit ayır, bunu da Ali bin Ebi Talha, demiştir. "Sadece Rabbine rağbet et": Zeccac şöyle demiştir: Rağbetini yalnız bir tek aziz ve celil olan Allah'a yönelt.



95 – TİN SURESİ

Mekke'de inmiştir. 8 ayettir.

Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Mekki'dir, bunu da cumhur demiştir ki Hasen ile Ata da içlerindedir. *İkincisi:* Medeni'dir, bunu da Maverdi, İbn Abbas ile Katade'den nakletmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالتّ۪ينِ وَالزَّيْتُونِۙ ﴿١﴾ وَطُورِ س۪ين۪ينَۙ ﴿٢﴾ وَهٰذَا الْبَلَدِ الْاَم۪ينِۙ ﴿٣﴾ لَقَدْ
خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ ف۪ٓي اَحْسَنِ تَقْو۪يمٍۘ ﴿٤﴾ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِل۪ينَۙ ﴿٥﴾
اِلَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍۜ ﴿٦﴾
فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدّ۪ينِۜ ﴿٧﴾ اَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَحْكَمِ الْحَاكِم۪ينَ ﴿٨﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Andolsun, incire, zeytine,

2 – Sina dağına,

3 – Bu güvenli beldeye,

4 – Andolsun, gerçekten insanı en güzel biçimde yarattık.

5 – Sonra onu aşağıların aşağısına gönderdik.

6 – Ancak iman edip iyi şeyler yapanlar müstesnadır ki onlar için kesilmeyen bir mükafat vardır.

7 – Artık bundan sonra sana cezayı yalanlatan nedir?

8 – Allah hakimlerin hakimi değil mi?

"Andolsun, incire, zeytine": Bu ikisinde yedi görüş vardır:

Birincisi: O bilinen incir ve bilinen zeytindir, bunu da İbn Abbas, Hasen, Ata, Mücahit, İkrime, Cabir bin Zeyd ve İbrahim, demişlerdir. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: İncire yemin etmesi, onun boğazdan gayet rahat geçen bir meyve olmasındandır. O, bu haliyle onu yaratan Allah'ın kudretini hatırlatır. Allah incirin her birini bir lokma büyüklüğünde yaratmıştır. Zeytine yemin etmesi de ondan çok yararlanıldığı içindir.

İkincisi: İncir, Nuh aleyhisselam'ın Cudi dağı üzerinde yaptığı mescittir. Zeytin de: Beytülmukaddes'tir, bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: İncir Mescid-i Haram, zeytin de: Mescid-i Aksa'dır, bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: İncir: Şam mescididir, zeytin de: Beytülmukaddes'tir, bunu da Ka'b, Katade ve İbn Zeyd, demişlerdir.

Beşincisi: Onlar iki dağdır, bunu da bir rivayette İkrime, demiştir. Katade'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: İncir: Şam'ın üzerine kurulduğu dağdır, Zeytin de: Beytülmukaddes'in üzerine kurulduğu dağdır.

Altıncısı: İncir, Ashab-ı Kehf'in mescidi, zeytin de: İlya (Kudüs) mescididir. Bunu da el – Kurazi, demiştir.

Yedincisi: İncir: Hulvan'dan Hemedan'a kadar devam eden dağ silsilesidir, zeytin de: Şam dağlarıdır, bunu da Ferra nakletmiştir.

"Turi sinin": Tur, dağdır, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Musa aleyhisselam'ın Allah ile konuştuğu dağdır, bunu da çoğunlukla beraber Ka'bu'l – Ahbar, demiştir.

İkincisi: O Şam'da bir dağdır, bunu da Katade, demiştir.

"Sinin" de Siyna gibi bir lügattir. Ali, Sa'd bin Ebi Vakkas, Ebu'l- Aliye ve Ebu Miclez, medli hemze ve meftuh sin ile "ve turi seynâe" okumuşlar; İbn Mes'ud, Ebudderda ve Ebu Hayve, aynı şekilde, ancak sin'i meksur olarak "ve turi siynâe" okumuşlardır. Ebu Reca ile el – Cahderi de Mushafta olduğu gibi "siyniyne" okumuşlardır. İbn Enbari de, "siyniyn" Seyna'nın kendisidir, demiştir.

Manasında ise ihtilaf etmişlerdir: Güzel manasına olduğunu söyleyen vardır. Mübarek diyenler vardır. Onun çevresindeki ağacın adıdır, diyenler de vardır. Biz de bunu Mü'minun suresi, ayet: 20'de şerh etmiş idik. Zeccac şöyle demiştir: Burada "Turi seynâe" okunmuştur ki "ve şecereten tahrucu min turi seynâe" *(Mü'minun: 20)* kavline çok uygundur. Mukatil de şöyle demiştir: Her dağ ki onda meyveli ağaç olur o, siyniyn'dir. Seynâ de Nabat lehçesiyledir.

"Bu güvenli beldeye": Yani cahiliye ve İslam'da herkesin emin olduğu Mekke'ye demektir. Ferra da şöyle demiştir: Emin'in manası, "amin" (güvenli) demektir, Araplar "âmin'e "emîn" derler. Şair de şöyle demiştir:

Ey Esma yazıklar olsun sana, bilmez misin ki,
Ben yemin ettim, bana güvenene hiyanet etmem.

Burada emîn, âmin manasına kullanılmıştır.

"Andolsun gerçekten insanı en güzel biçimde yarattık": Bu da kasemin cevabıdır. İnsandan kim murat edildiğine dair beş görüş vardır:

Birincisi: O Haris bin Kelede'dir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Velid bin Muğire'dir, bunu da Ata, demiştir.

Üçüncüsü: Ebu Cehil bin Hişam'dır.

Dördüncüsü: Utbe ile Şeybe'dir, bunu da Maverdi nakletmiştir.

Beşincisi: Cins ismidir (bütün insanlardır). Bu da müfessirlerin çoğunun görüşüdür. Mukatil'in görüşü de böyledir.

"En güzel biçimde": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O en dengeli yaratılışta, demektir.

İkincisi: Dik boylu, bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: En güzel surette, bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir.

Dördüncüsü: Genç ve kuvvetli, bunu da İkrime, demiştir. "Sonra onu aşağıların aşağısına gönderdik": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ömrün en reziline, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İkrime, Katade ve İbrahim de böyle demişlerdir. Dahhak da: Gençlikten sonra ihtiyarlığa, kuvvetten sonra zayıflığa, demiştir. Safilin (sefiller): Zayıflar, kötürümler, çocuklar ve çok yaşlılardır ki bunların en sefili de yaşlılardır. Ferra da şöyle demiştir: Cemi sıgası ile "Safilin" demesi, insanın çoğul manasına olmasındandır. Haza efdalu kaimin (bu ayakta duranın en faziletlisidir) dersin de, tekil murat ettiğin halde kaimine, demezsin, tekil murat etmezsen, tekil olarak da çoğul olarak diyebilirsin.

İkincisi: Cehenneme gönderdik, bunu da Hasen, Ebu'l – Aliye ve Mücahit, demişlerdir. Mana da şöyledir: Bunu birçok insana yaparız. Araplar: Enfeka fülanün malehu ala fülanin (malını filancaya harcadı) derler, aslında bir kısmını harcamıştır. "Ellezi yü'ti malehu yetezekka" *(Leyl: 18)* ayeti de böyledir ki. Bütün malını zekat verdi demek istememiştir. Sonra insandan istisna edip: "Ancak iman edenler hariç" dedi. Çünkü insan, çoğul manasınadır.

Müfessirlerin istisna üzerinde de iki görüşleri vardır:

Birincisi: Ancak iman edenler hariçtir ki onlar uzun yaşasalar da bunaklığa da yaşamın en reziline de gönderilmezler. Bu da birinci görüşe göredir. İbn Abbas: Kim Kur'an okursa, bunamaz, demiştir. Nahai de şöyle demiştir: Mü'min yaşlanır da amel edemez hale gelirse, eskiden yaptığı şeyler ona yazılmaya devam eder. Bu da: "Onlar için kesilmeyen bir mükafat vardır" kavli ile aynıdır. İbn Kuteybe, mana şöyledir, demiştir: Ancak kuvvet ve kudret zamanlarında iman edenler müstesnadırlar ki onlar yaşlandıkları zaman taatten aciz de olsalar ecirleri eksilmez. Çünkü Allah Teala onların kuvvetlerini almasa idi hayır işlerinden geri kalmayacaklarını bilir. Bunun için amellerini devam ettirir.

İkincisi: Ancak iman ederler hariçtir ki onlar cehenneme gönderilmezler; bu da ikinci görüşe göredir. Biz de "memnun"un manasını "Nun" suresi, ayet: 3'te şerhetmiştik.

"Artık bundan sonra sana cezayı yalanlatan nedir?": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ey insan, bu delilden sonra sana dini yani cezayı yalanlatan, ona inandırmayan nedir? Bu da kafir için azarlamadır. Bu, Mukatil'in: Bu söz Adiy bin Rebia hakkında inmiştir, sözü ile aynı manayadır.

İkincisi: İnsanı bu anlattığımız nitelikte yarattığımız meydana çıktıktan sonra seni sevap ve azabı yalanlamaya sürükleyen nedir? Bunu da Ferra demiştir. "Din" ceza demektir, bundan da yeniden dirilme kastedilmiştir; sanki hallerin değişmesi bunu gösterir demek istenmiştir.

"Allah hakimlerin hakimi değil mi?": Yani kadıların kadısı, demektir. Mukatil şöyle demiştir: Seninle seni yalanlayanlar arasında hüküm verir. Bazı müfessirler de şöyle demişlerdir: Ayetin manası, onların Peygamberi terk edip ondan yüz çevirmelerinde onu teselli etmektir. Sonra bu mana kılıç ayetiyle neshedilmiştir.



96 – ALAK SURESİ

Mekke'de inmiştir. 19 ayettir.

Ona: Kalem suresi, İkra' suresi de denir. O, hepsinin ittifakı ile Mekki'dir.

O, Kur'an'dan ilk inendir, şöyle de denilmiştir: İlk beş ayeti ilk inen vahiydir. Sonra kalanı Ebu Cehil hakkında inmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذ۪ي خَلَقَۚ ﴿١﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍۚ ﴿٢﴾ اِقْرَأْ
وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُۙ ﴿٣﴾ اَلَّذ۪ي عَلَّمَ بِالْقَلَمِۙ ﴿٤﴾ عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْۜ ﴿٥﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Yaratan Rabbinin adı ile oku.

2 – İnsanı bir kan pıhtısından yarattı.

3 – Oku, Rabbin sonsuz kerem sahibidir.

4 – O ki, kalemle öğretti,

5 – İnsana bilmediğini öğretti.

"İkra'": Ebu Cafer iki kelimede de hemzeyi hafif olarak okumuştur. Ebu Ubeyde, mana: "İkra' isme rabbike"dir, be de zaittir, demiştir.

Müfessirler, mana şöyledir, demişlerdir: Okumayı O'nunla başlatarak O'nun ismini zikret. Neden Allah Teala: "Yaratan" dedi? Çünkü kafirler putlarının değil de O'nun yaratıcı olduğunu biliyorlardı. İnsan ise burada: Âdemoğludur. Alak da: Alaka'nın çoğuludur. Biz de bunu Hac suresinde açıklamıştık. Ferra şöyle demiştir: İnsan çoğul manasında olduğu için alak diyerek çoğul yapmış ve ayet sonlarıyla uyum sağlamıştır.

"İkra'" bu da tekittir, sonra Allah Teala yeni söze başlayıp: "Ve rabbükel Ekrem" dedi. Hattabi: Ekrem, keremine kimse denk olmayan, keremde benzeri olmayandır, demiştir. Ekrem bazen de kerim (kerem sahibi) manasına gelir; nitekim el-eazz ve el etval: Aziz ve tavil (onurlu ve uzun) manasınadır. Kerimin tefsiri de yukarıda geçmiştir.

"O ki, kalemle öğretti": Yani insana kalemle yazı yazmayı öğretti. "İnsana bilmediğini öğretti": Yazı, sanat vs. gibi. Burada insandan Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem murat edilmiş, denilmiştir

كَلَّٓا اِنَّ الْاِنْسَانَ لَيَطْغٰىۙ ﴿٦﴾ اَنْ رَاٰهُ اسْتَغْنٰىۜ ﴿٧﴾ اِنَّ اِلٰى رَبِّكَ
الرُّجْعٰىۜ ﴿٨﴾ اَرَاَيْتَ الَّذ۪ي يَنْهٰىۙ ﴿٩﴾ عَبْدًا اِذَا صَلّٰىۜ ﴿١٠﴾ اَرَاَيْتَ اِنْ
كَانَ عَلَى الْهُدٰىۙ ﴿١١﴾ اَوْ اَمَرَ بِالتَّقْوٰىۜ ﴿١٢﴾ اَرَاَيْتَ اِنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰىۜ
﴿١٣﴾ اَلَمْ يَعْلَمْ بِاَنَّ اللّٰهَ يَرٰىۜ ﴿١٤﴾ كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا
بِالنَّاصِيَةِۙ ﴿١٥﴾ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍۚ ﴿١٦﴾ فَلْيَدْعُ نَادِيَهُۙ ﴿١٧﴾
سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَۙ ﴿١٨﴾ كَلَّاۜ لَا تُطِعْهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ ﴿١٩﴾

6 – Hayır, gerçekten insan elbette azar,

7 – İhtiyaçsız olduğunu gördüğü zaman.

8 – Gerçekten dönüş yalnız Rabbinedir.

9 – Gördün mü, men edeni?

10 – Namaz kıldığı zaman bir kulu?

11 – Gördün mü, ya doğru yol üzerinde ise?

12 – Yahut takvayı emretti ise?

13 – Gördün mü, yalanladı ve yüz çevirdi ise?

14 – Allah'ın gerçekten onu gördüğünü bilmedi mi?

15 – Hayır, andolsun, eğer son vermezse, elbette tutup çekeceğiz o perçemden,

16 – Yalancı, günahkâr bir perçemden.

17 – Artık çağırsın meclisini.

18 – Biz de Zebanileri çağıracağız.

19 – Hayır, ona itaat etme. Secde et, yaklaş.

"Hayır" gerçekten, Mukatil şöyle demiştir: "Hayır" Allah'ın onu bildiğini bilmez. Sonra Allah Teala yeni söze başlayıp şöyle dedi: "Gerçekten insan elbette azar": Yani Ebu Cehil azar. Ebu Cehil mal kazandığı zaman şımarır; giyeceğinde, bineklerinde ve yiyeceğinde aşırıya kaçardı. "İhtiyaçsız olduğunu gördüğü zaman": İbn Kuteybe: Kendini zengin gördüğü zaman demiştir. "Er – rüc'a" merci (dönüş) manasınadır.

"Gördün mü men edeni?": "Gördün mü"nün manası: Muhatabı şaşırtmaktır. Onu tekrar etmesi de tekit ve şaşırtma içindir. Burada men edenden maksat: Ebu Cehil'dir. Ebu Hureyre şöyle demiştir: Ebu Cehil: "Muhammed sizin yanınızda yüzünü yere sürerek (Allah'a) secde ediyor mu?" dedi. Onlar da: Evet, dediler. O da: Yemin ederim ki eğer onu o halde görürsem, boynuna basarım, dedi. Kendisine: İşte orada namaz kılıyor, dediler. Boynuna basmak üzere gitti; gerisin geri döndü, elleriyle bir şeyleri itiyor gibiydi, onlara geldi, ona: "Neyin var, ey Ebulhakem?" dediler. O da: Benimle onun arasında ateşten bir hendek var, korkunç şeyler ve kanatlı mahluklar var, dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: "Ruhumu elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, eğer bana yaklaşsa idi, melekler onu parça parça ederlerdi, dedi. Allah Teala bunun üzerine: "Gördün mü, men edeni..?" dedi.[1] İbn Abbas da şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem namaz kılıyordu, Ebu Cehil geldi: "Sana bir daha böyle bir şey yapma demedim mi?" dedi. Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem de karşısına dikilip onu azarladı. Ebu Cehil de: Allah'a yemin ederim ki, meclisim seninkinden daha kalabalıktır, dedi. Allah Teala da bunun üzerine "artık çağırsın meclisini, biz de çağıracağız zebanileri" ayetlerini indirdi. İbn Abbas da şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki eğer meclisini (adamlarını) çağırsa idi, Allah'ın zebanileri onu yakalarlardı.[2]

1 – Müslim, Sıfâtü'l – Münafikin ve Ahkamuhum, hadis no, 38.
2 – İmam Ahmed, Müsned, 1/256, 329.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Burada kuldan maksat: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Namazın da öğle namazı olduğu söylenmiştir.

"Gördün mü, ya doğru yol üzerinde ise?": Yani yasaklanan kimse ki o da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir.

"Gördün mü, yalanladı ve yüz çevirdi ise?": Yalanlayan Ebu Cehil'dir. Ferra da, mana şöyledir, demiştir: Namaz kılan kulu men edeni gördün mü? O ki yalancıdır, zikirden yüz çevirmiştir. Bundan daha şaşılacak bir şey var mı? İbn Enbari de, takdiri: Onu isabetli buluyor musun, demiştir.

"Bilmedi mi?" Yani Ebu Cehil "Allah'ın onu gördüğünü" buna karşı ona ceza vereceğini. "Hayır": Yani bunu bilmez, demektir. "Andolsun, eğer son vermezse": Muhammed'i yalanlamaya ve ona sövüp eziyet etmeye, "lenesfen binnasıyeti": Sef': Tutmaktır. Nasiye de: Başın ön kısmıdır ki perçem, demektir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Sefa'tü biyedihi denir ki: Elinden tuttum, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Sefa'tüş şey'e: Bir şeyi yakalayıp onu şiddetle kendine doğru çekmektir. Mana da şöyledir: Onu saçından tutup cehenneme sürükleyeceğiz.

"Nasıyetin": Ebu Ubeyde: O bedeldir, o yüzden de mecrurdur, demiştir. Zeccac da, mana: Sahibi yalancı ve günahkâr perçemden tutarız, demiştir. Tıpkı: Neharuhu saim ve leyluhu kaim gibidir ki: Saimun finarihi (gündüz oruçlu), kaimün fi leylihi (gece namazlı) demektir. "Meclisini çağırsın": Yani meclis adamlarını demektir. Onlar da beraber oturdukları kimselerdir; onlardan yardım istesin. "Biz de zebanileri çağıracağız": Ata: Onlar kaba ve sert meleklerdir, demiştir. Mukatil de: Onlar cehennemin hazinleridir, demiştir. Katade de şöyle demiştir: Zebaniye Arap dilinde: Polistir. Ferra da şöyle demiştir: Kisai'den, ben zebaniye'nin tekilini işitmedim, dediğini sonradan ise zebaniyenin tekili: Zibni'dir, dediğini işittim; bilmiyorum kıyas mı yaptı yoksa birinden mi işitti? Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Zebaniyenin tekili: Zibniye'dir, o da asi insan veya cindir. Zibniyetün ifritetün (ifrit zebani) deyimi vardır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O, zebn kökündendir ki itmektir. Sanki onlar cehennemlikleri içeri iterler. İbn Düreyd de şöyle demiştir: Zebn: İtmektir, nakatün zebun denir ki: Süt sağanı iten, ayağıyla tekmeleyen deve demektir. Tezabenel kavmu da: İtişmek ve çarpışmaktır. Zebaniye de zebn kökünden türemiştir.

"Hayır": Yani durum Ebu Cehil'in dediği gibi değildir. "Ona itaat etme" namazı bırakmada, "secde et": Yani Allah için namaz kıl, "yaklaş": İtaat etmekle O'na. Bu da cumhurun görüşüdür ve Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitaptır. Ebu Cehil'e hitap olduğu da söylenmiştir. Sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Sen, ya Muhammed, secde et ve sen, ey Ebu Cehil, ateşe yaklaş. Bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir.

İkincisi: Ey Ebu Cehil, sen yaklaş, bu da onun için tehdittir, bunu da Ebu Süleyman bazı eski alimlerden rivayet etmiştir. Yukarıda verdiğimiz Ebu Hureyre hadisinin de şerhi böyledir. Ebu Hureyre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kulun Rabbine en yakın olduğu pozisyon secde halidir, binaenaleyh onda çok dua ediniz.[3]

3 -Müslim, Salat, hadis no, 215.



97 – KADR SURESİ

Mekke'de inmiştir. 5 ayettir.

Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Mekki'dir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Medeni'dir, bunu da Dahhak ile Mukatil, demişlerdir. Maverdi de şöyle demiştir: *Birincisi:* Çoğunluğun görüşüdür, Salebi ise: İkincisi çoğunluğun görüşüdür, demiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ ف۪ي لَيْلَةِ الْقَدْرِۚ ﴿١﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِۜ ﴿٢﴾

لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ اَلْفِ شَهْرٍۜ ﴿٣﴾ تَنَزَّلُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ ف۪يهَا

بِاِذْنِ رَبِّهِمْۚ مِنْ كُلِّ اَمْرٍۙ ﴿٤﴾ سَلَامٌ هِيَ حَتّٰى مَطْلَعِ الْفَجْرِ ﴿٥﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Gerçekten biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik.

2 – Kadir gecesinin ne olduğunu sana ne bildirdi?

3 – Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır.

4 – Melekler ve ruh onda Rabbinin emri ile her işten iner de iner.

5 – O selamdır; şafağın doğmasına kadar.

"Gerçekten biz onu indirdik" yani Kur'an'ı "Kadir gecesinde": Şöyleki o gecede toplu olarak gökte bulunan Beytülizzet'e indirildi. Biz de bu hadisi kitabımızın başında zikretmiştik. "İnna enzelnahu"daki he zamiri zikri geçmeyen bir şeye racidir. Zeccac da: Zikri Allah Teala'nın: "İnna enzelnahu fi leyletin mubareketin" *(Duhan: 3)* kavlinde geçmiştir, demiştir.

"Kadir gecesi" denmesine gelince, bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Kadr: Azamet ve ululuk demektir, lifülanin kadrün denir ki: Ulu ve itibarlı kimsedir, demektir. Allah Teala'nın: "Allah'ı hakkı ile takdir edemediler" *(En'am: 91 ve Zümer: 67)* kavli de buna şahitlik eder.

İkincisi: O, darlıktan gelir ki o gece yeryüzü inen meleklere dar gelir. Bunu da Halil bin Ahmed, demiştir. Buna da Allah Teala'nın "ve men kudira aleyhi rızkuhu" *(Talak: 7)* kavli delalet eder.

Üçüncüsü: Kadr: Hüküm (karar) manasınadır; sanki olaylar o gece karara bağlanır, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Dördüncüsü: Kadr ve itibarı olmayan ona riayet ettiği takdirde kadr ve itibar kazanır. Bunu da Ebu Bekir el – Verrak, demiştir.

Beşincisi: Çünkü onda kadri (değeri) olan bin kitap indirilmiş ve onda kadr ve itibarı olan rahmet ve kadr ve itibarı olan melekler iner. Bunu da şeyhimiz Ali bin Ubeydullah, demiştir.

Alimler: Kadir gecesi devam ediyor mu yoksa sadece Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in zamanına mı mahsus idi, diye ihtilaf etmişlerdir; doğrusu devam ettiğidir.

O senenin bütünde midir yoksa ramazanda mıdır?

Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ramazandadır, bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: Ramazandadır diyenler de ramazanın bir kısmında mıdır değil midir diye iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O son on gündedir, bunu da cumhur, demiştir. Sahih hadislerin çoğu bunu göstermektedir.

Buhari, Efrad hadislerinde İbn Abbas'tan, o da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onu ramazanın son on gününde, kalan dokuzunda, veya kalan yedisinde veya-

hut kalan beşinde arayın.[1] Ebu Bekre de şöyle demiştir: Ben onu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den, onu son on günün dışında aramayın dediğini işittiğim için başka günlerde aramam. Ondan şöyle dediğini işittim: Onu kalan dokuz günde veya kalan yedi günde veya kalan üç günde veyahut kalan bir gecede arayın.[2]

İkinci görüş: O ramazanın tamamındadır, bunu da Hasen Basri, demiştir.

Son on gündedir, diyenler de, tek gecelere mi hastır yoksa çift gecelere mi diye iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O tek gecelere hastır, bunu da cumhur, demiştir. Bütün sahih hadisler de bunu göstermektedir. Buhari ile Müslim, Sahihlerinde, Ebu Said el – Hudri'den Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Onu son on günlerin teklerinde arayın.[3]

İkincisi: O teklerde olduğu gibi çiftlerde de olur, bunu da Hasen, demiştir. Hasen ile Malik bin Enes'ten: On sekizinci gecesindedir, dedikleri rivayet edilmiştir.

Tek gecelerdedir diyenler de özel gecelerdedir diyerek beş görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: En özel (en kuvvetli ihtimal) yirmi birinci gecedir. Buhari ile Müslim, Sahihlerinde Ebu Said el – Hudri'din şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ikinci on günde itikaf etti, biz de onunla beraber itikaf ettik. Yirminci günü sabah olunca, döndü, biz de onunla beraber döndük. Kendisine Kadir gecesi gösterildi, sonra da unutturuldu, şöyle dedi: Bana Kadir gecesi gösterildi, sonra bana unutturuldu ve ben rüyamda kendimi su ile çamur içinde secde ederken gördüm. Artık kim itikafa girmişse itikaf mahalline geri dönsün, dedi. O gecenin sonunda yağmur yağdı, mescidin tavanı hurma dalları ile kaplı idi, mescit aktı. Ona ikram eden ve ona kitabı indiren Allah'a yemin ederim ki onu yirmi birinci gecede bize akşam namazını kıldırırken gördüm; alnı ve burnunun ucu su ile çamurun içinde idi. Şafii mezhebi de bu görüştedir.

İkincisi: En muhtemel gece yirmi üçüncü gecedir, Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den: Yirmi üçüncü gecedir, onu onda arayın, dediğini rivayet etmiştir.

---

1 – Buhari, İman, bab, 36; Leyletül Kadr, bab, 4; Edeb, bab, 44.
2 – Tirmizi, Sünen, 1/98.
3 – Buhari'nin rivayet ettiği uzun bir hadisten bir parçadır.

İbn Ömer de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kim ramazan gecelerini ihya etmek isterse, yirmi üçüncü gecesini etsin.

Müslim de efradlarında Abdullah bin Üneys hadisi olarak Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bana kadir gecesi gösterildi, sonra bana unutturuldu ve ben onun sabahında su ile çamur içinde secde ettiğimi gördüm. Ravi diyor ki: Yirmi üçüncü gecesi yağmur yağdı; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de bize namaz kıldırdı. Döndüğünde alnında ve burnunda su ve çamur izi gördüm. Müslim diyor ki: Abdullah bin Üneys: Kadir gecesi yirmi üçüncü gecedir, derdi.

Üçüncüsü: Yirmi beşinci gecedir, bu manayı Ebu Bekre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Yirmi yedinci gecedir, Müslim efradlarında İbn Ömer'den Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in: "Kim Kadir gecesini arayacaksa, yirmi yedinci gecesinde arasın" dediğini rivayet etmiştir. Ali ile Übey bin Ka'b'in görüşleri de böyledir. Übey yirmi yedinci gecede olduğuna yemin ederdi, inşaallah bile demeye gerek duymazdı. İbn Abbas, Hazreti Aişe ve Muaviye de böyle demişlerdir, İmam Ahmed radıyallahu anh de bunu tercih etmiştir.

İbn Abbas'tan bu şu iki delili getirdiği de rivayet edilmiştir:

Birincisi: Şöyle demiştir: Allah Teala insanı yedi evrede yarattı – "andolsun ki biz insanı süzme bir topraktan yarattık" *(Mu'minun: 12)* ve devamını kastediyor – sonra rızkını yedi sınıf şeyde verdi – "biz gökten şarıl şarıl su döktük *(Abese: 25)* ve devamını kastediyor – sonra cumayı yedinci günün başında kılarsın, gökleri yedi kat olarak yarattı, yerleri de öyle, en uzun sureler yedidir; binaenaleyh ben Kadir gecesinin de başka değil yirmi yedinci gecede olduğunu görüyorum.

İkincisi: O şöyle dedi: Allah Teala Kadir suresinde, "selam" dedi. O yirmi yedinci kelimedir. Bunu da ona delil getirmiştir.

Bazıları da şu delili getirmiştir: Leyletül kadr tamlaması bu surede üç defa tekrar edilmiştir, o da dokuz harftir; dokuz üç ile çarpılırsa, yirmi yedi eder. Bu da ona işarettir.

Beşinci: En iyisi onu ramazanın başında aramaktır, bunu da Ebu Rezin el – Ukayli, demiştir. Eyyub da, Ebu Kılabe'den: Kadir gecesi son on günde dolaşır, dediğini rivayet etmiştir. Onun gizli olmasındaki hikmet ise onu yakalamak için kulların bütün ramazanı ibadetle geçirmeleridir. Nitekim cumadaki kabul saati, gecedeki kabul

saati, ismi azam, orta namaz ve insanların arasında velilerin gizlenmesindeki hikmet de budur.

"Kadir gecesinin ne olduğunu sana ne bildirdi?": Bu da onun şanını büyütmeye ve ondaki hayra teşvik etmeye dönüktür.

"Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır": Mücahit şöyle demiştir: Onu ihya etmek ve onda amel etmek içinde Kadir gecesi olmayan bin ayı ihya etmekten daha hayırlıdır. Katade de böyle demiş; Ferra, İbn Kuteybe ve Zeccac da bunu tercih etmişlerdir. Ata, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e İsrail oğullarından birinin Allah yolunda omzunda bin ay silah taşıdığı anlatıldı; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de buna şaştı ve bunun ümmetinde de olmasını diledi. Allah da ona Kadir gecesini verdi ve: Kadir gecesi o İsrailli'nin Allah yolunda bin ay silah taşımasından daha hayırlıdır, dedi. Bazı müfessirler de şöyle demişlerdir: Eskilerde bir adam Allah'a bin ay ibadet etmedikçe ona abid denmezmiş, onlar da bin ay ibadet ederlermiş.

"Melekler iner de iner": Ebu Hureyre şöyle demiştir: Kadir gecesi yeryüzüne çakıl taşlarından daha çok sayıda melekler iner.

"Ruh da": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O Cebrail'dir, bunu da çoğunluk, demiştir. Enes hadisinde Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Kadir gecesi olduğu zaman Cebrail bir melek alayıyla iner, namaz kılarlar ve kıyamda veya rukuda aziz ve celil olan Allah'ı zikreden her kula selam verirler.[4]

İkincisi: Ruh öyle bir tür melektir ki ancak Kadir gecesinde görülür, güneş battıktan sonra şafak sökünceye kadar inerler. Bunu da Ka'b ile Mukatil bin Hayyan, demişlerdir.

Üçüncüsü: O kalabalık melek grubuna tekabül eden büyük bir melektir, bunu da Vakıdi, demiştir.

"Onda": Yani Kadir gecesinde "Rablerinin izni ile": Emir ve takdiriyle demektir. "Min külli emr": İbn Kuteybe: Bikülli emr (her şey ile) demiştir. Müfessirler de şöyle demişlerdir: Allah'ın o seneden gelecek seneye kadar takdir ettiği her şey ile inerler. İbn Ömer, İbn Abbas, Ebu'l – Aliye ve Ebu İmran el – Cevni, ranın kesri, arkasından meksur ve tenvinli hemze ile baştaki hemzeyi de vaslederek (düşürerek)

---

4 – Suyutu, ed – Dürrü'l – Mensur, Beyhaki'ye nispet etmiştir.

"min küllimriin" okumuşlardır ki bu okuyuşun da iki mülahazası vardır:

Birincisi: Min külli melekin selam (her melekten selam vardır) demektir.

İkincisi: "Min" "ala" manasınadır, takdiri de: Ala külli emrin minel müslimine selamün minel melaiketi (Müslümanların her işine meleklerden selam vardır), tıpkı şu ayette olduğu gibi: "Ve nesarnahu minel kavmillezine kezzebu" *(Enbiya: 77).* Mushaf'ın imlasına uygun olan en doğrusudur. "Min külli emr"de vakıf vardır. Sonra Allah Teala yeni söze başlayıp şöyle dedi: "Selamün hiye": Yani Kadir gecesi selamdır. Selamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onda hastalık meydana gelmez ve onda şeytan salıverilmez. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Selamın manası: Hayır ve berekettir, bunu da Katade, demiştir. Bir alim de şöyle derdi: "Selam"da vakıf vardır (durulur), mana da şöyledir: Melekler selamla inerler.

"Hatta matlail fecr": İbn Kesir, Asım, Ebu Amr, İbn Amir ve Hamze, lamın fethi ile "matla" okumuşlardır; Kisai ise lamın kesri ile "matli" okumuştur. Feth Arap diline daha uygundur; çünkü feth ile matla: Doğmaktır, kesr ile ise: Doğuş yeridir. Ancak Araplar: Talaatiş şemsü matlian derler, bundan mastar kastederler, tıpkı: Ekremtüke kerameten gibi, böylece mastar yerine isimle yetinirler. Biz de bu manayı Kehf'te "matliaş şems" ayet: 90'da yeterli şekilde şerhetmiş idik, Allah'a hamdolsun.



98 – BEYYİNE SURESİ

Medine'de inmiştir. 8 ayettir.

Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Medeni'dir, bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: Mekki'dir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiş; Yahya bin Selam da tercih etmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لَمْ يَكُنِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِك۪ينَ مُنْفَكّ۪ينَ حَتّٰى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُۙ ﴿١﴾
رَسُولٌ مِنَ اللّٰهِ يَتْلُوا صُحُفًا مُطَهَّرَةًۙ ﴿٢﴾ ف۪يهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌۜ ﴿٣﴾ وَمَا تَفَرَّقَ الَّذ۪ينَ
اُو۫تُوا الْكِتَابَ اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُۜ ﴿٤﴾ وَمَٓا اُمِرُٓوا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ
مُخْلِص۪ينَ لَهُ الدّ۪ينَ حُنَفَٓاءَ وَيُق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُوا الزَّكٰوةَ وَذٰلِكَ د۪ينُ
الْقَيِّمَةِۜ ﴿٥﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِك۪ينَ ف۪ي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِد۪ينَ
ف۪يهَاۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِۜ ﴿٦﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِۙ اُو۬لٰٓئِكَ هُمْ

خَيْرُ الْبَرِيَّةِ ۝٧ جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ ۝٨

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Kitap ehlinden ve müşriklerden kafirler kendilerine açık bir kanıt gelinceye kadar (dinlerinden) ayrılacak değillerdi.

2 – Allah'tan bir elçi; onlara tertemiz sahifeler okur.

3 – Onlarda çok değerli yazılı hükümler vardır.

4 – Kendilerine kitap verilenler ancak kendilerine o açık kanıt geldikten sonra ayrılığa düştüler.

5 – Hâlbuki ancak dini O'na has kılarak ve muvahhitler olarak Allah'a ibadet etmek, namazı dosdoğru kılmak ve zekatı vermekle emrolunmuşlardı. İşte doğru din budur.

6 – Şüphesiz kitap ehlinden ve müşriklerden kafirler, içinde ebedi kalıcılar olarak cehennem ateşindedirler. İşte onlar yaratılmışların en kötüsüdürler.

7 – Şüphesiz onlar ki iman edip iyi şeyler yaptılar, işte onlar yaratılanların en hayırlısıdır.

8 – Rableri katında mükafatları, altlarından ırmaklar akan içinde ebedi kalacakları Adn cennetleridir. Allah onlardan razı oldu, onlar da O'ndan razı oldular. İşte bu, Rabbinden korkan içindir.

"Kitap ehlinden kafirler olmadı": Yani Yahudi ve Hıristiyanlardan demektir "ve müşriklerden" onlar da puta tapanlardır. "Münfekkin" (ayrılanlar)": Yani zail olanlar, demektir. Fekektüş şey'e fenfekke denir ki: Bir şeyi ayırmak ve ayrılmaktır. Mana da şöyledir: İnkar ve şirklerinden ayrılacak değillerdi. "Hatta te'tiyehüm (onlara gelinceye kadar)": Hatta etethüm demektir ki lafız müstakbel ise de manası mazidir (nihayet geldi). "Açık bir kanıt": Elçi, o da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Çünkü onlara sapıklık ve cahilliklerini açıkladı. Bu da iki gruptan iman edenlere Allah'ın nimetinin izahıdır; çünkü onları kurtarmıştır. Bazı müfessirler de mananın şöyle olduğuna kani olmuşlardır: Allah onlara bir peygamber gönderinceye kadar ayrılığa düşmediler; ne zaman ki gönderdi, ayrılığa düştüler. Bazıları da şöyle demişlerdir: Allah'ın kanıtlarından ayrılmalarına müsaade edilmedi, sonunda aleyhlerine delil getirildi. Akla uygun olan birincisidir. Burada Resul, Muhammed sallallahu aleyhi ve sel-

lem'dir. "Sahifeler okur"un manası da: İçinde yazı bulunan sahifeler okur, demektir ki o da Kur'an'dır. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in okuryazar olmayıp da onu ezberden okuması da bunu gösterir. "Tertemiz" bunun manası da: Şirk ve batıldan temizlenmiş, demektir. "Onda vardır": Yani sahifelerde vardır, "çok değerli yazılı hükümler": Yani adil ve dosdoğru, hakkı batıldan ayıran hükümler demektir ki onlar da ayetlerdir. Mukatil de şöyle demiştir: Onlara kitaplar denilmesi, içinde farklı şeyleri topladığı içindir.

"Kendilerine kitap verilenler ayrılmadılar": Yani onlardan iman etmeyenler demektir. "ancak kendilerine o açık kanıt geldikten sonra ayrıldılar" bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, mana da şöyledir: O gönderilinceye kadar imanda birlik idiler, bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: Kur'an, bunu da Ebu'l - Aliye, demiştir.

Üçüncüsü: Kitaplarındaki peygamberlik açıklaması, bunu da Maverdi söylemiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Peygamberi inkardan ayrılmadılar ancak kitaplarında va'dedilen şey kendilerine açıklandıktan sonra ayrılığa düştüler.

"Hâlbuki emrolunmadılar": Yani kitaplarında "ancak Allah'a ibadet etmeleri emrolundu (illa liyabudullahe)": Ferra şöyle demiştir: Araplar lamı emir ve irade manasına olduğu zaman "en" yerinde çok kullanırlar, mesela şuralarda olduğu gibi. "Yüridullahu liyübeyyene leküm" *(Nisa: 26)*, "yüridune liyutfiu nurallahi" *(Saf: 8)* ve "ve ümirna linüslime" *(En'am: 71)*.

"Dini O'na has kılanlar olarak": Yani O'nu birleyerek ve O'ndan başkasına ibadet etmeyerek, "hunefae" İbrahim dininde olarak, demektir. "Namazı dosdoğru kılsınlar diye": farz namazları vakitlerinde kılsınlar diye, "zekatı versinler" vacip olduğu zaman. "İşte bu" emrolundukları şey "dosdoğru dindir": Zeccac şöyle demiştir: Hakkı ayakta tutan ümmetin dinidir. Mana da şöyle olur: Bu din, doğru milletin dinidir.

"Ulaike hüm hayrul beriyyeh": Nafi, İbn Zekvan da İbn Amir'den iki yerde de hemze ile (beriy'e) okumuşlar; diğerleri ise ikisinde de hemzesiz okumuşlardır. İbn Kuteybe, halk: Yaratılmış manasınadır, demiştir. Araplar ve kurraların çoğu, dilde çok kullanılması hasebiyle bu kelimeyi hemzesiz okumuşlardır. O, mef'ûle manasında faîyle veznindedir. Bazıları da onun bereytül ude (çubuğu yonttum) sözünden alındığını iddia ederler, bazıları da onun toprak manasına olan

bera'dan alındığını iddia ederler ki: Topraktan yaratılmış demek olur. Bunun için de hemzesidir, derler. Zeccac da şöyle demiştir: Eğer toprak manasına olan bera'dan gelse idi, hemzeli olmazdı; o bereallahul halka (Allah mahlukatı yarattı) kavlinden türemiştir. Hattabi de şöyle demiştir: Beriyye'nin aslı hemzelidir, ancak onu terk etmede uzlaşmışlardır. Bundan sonrası da "radıyallahu anhum" kavline kadar açıktır. Mukatil: Allah onlardan taatleri nedeniyle razı olmuştur, demiştir. "Onlar da O'ndan razı oldular" verdiği sevaba demektir. Eski büyük bir zat da şöyle demiştir: Sen Allah'tan razı olmazsan, O'ndan rızasını nasıl istersin?

"İşte bu, Rabbinden korkan içindir": Yani dünyada O'ndan korkan ve yasaklarından çekinen içindir.



99 – ZİLZAL SURESİ

Medine'de inmiştir. 8 ayettir.

Bunda iki görüş vardır: *Birincisi:* O Medeni'dir, bunu da İbn Abbas, Katade, Mukatil ve cumhur, demiştir. *İkincisi:* Mekki'dir, bunu da İbn Mes'ud, Cabir ve Ata demişlerdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِذَا زُلْزِلَتِ الْاَرْضُ زِلْزَالَهَاۙ ﴿١﴾ وَاَخْرَجَتِ الْاَرْضُ اَثْقَالَهَاۙ ﴿٢﴾ وَقَالَ
الْاِنْسَانُ مَا لَهَاۚ ﴿٣﴾ يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ اَخْبَارَهَاۙ ﴿٤﴾ بِاَنَّ رَبَّكَ اَوْحٰى لَهَاۜ ﴿٥﴾
يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ اَشْتَاتًا لِيُرَوْا اَعْمَالَهُمْۜ ﴿٦﴾ فَمَنْ يَعْمَلْ
مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُۜ ﴿٧﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ﴿٨﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Yer sarsıntısı ile sarsıldığı zaman,

2 – Yer ağırlıklarını çıkardığı zaman,

3 – İnsan: "Ona ne oluyor?" dediği zaman,

4 – İşte o gün haberlerini anlatır.

5 – Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir.

6 – O gün insanlar bölükler halinde dönerler ki kendilerine amelleri gösterilsin, diye.

7 – Artık kim zerre ağırlığınca hayır amel ederse, onu görür.

8 – Kim zerre ağırlığınca şer amel ederse, onu görür.

"Yer sarsıntısı ile sarsıldığı zaman": Yani şiddetle hareket ettirildiği zaman, bu da kıyamet koparken olacaktır. Mukatil şöyle demiştir: İsrafil'in sesinden öyle şiddetli sarsılır ki sarsıntının şiddetinden üzerindeki her şey kırılır, bir türlü sakinleşmez; hatta üzerindeki dağları, binaları ve ağaçları bile atar. Sonra da hareket eder ve sendeler, içindeki şeyleri çıkarır.

Bu sarsıntının vaktinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Dünyada olur, o da kıyamet alametlerindendir. Bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: O kıyamet gününün zelzelesidir, bunu da Harice bin Zeyd ile diğerleri demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Bana Muhammed bin Mervan anlattı, Kelbi'ye: Allah Teala'nın: "iza zülzeletil ardu zilzaleha" kavli hakkında ne dersin?" dedim, o da şöyle dedi: O "ve yuhricüküm iharaca" *(Nuh: 18)* kavli gibidir; mastar failine muzaf olmuştur, mesela sen: Leu'tıyenneke atıyyeteke (sana tahsisatını vereceğim) dersin, atıyyeten demek istersin (zamir atılabilir). Zilzal da kesr ile mastardır, feth ile (zelzal) isimdir. Ebu'l – Aliye, Ebu İmran, Ebu Hayve ve el – Cahderi, ze'nin fethi ile "zelzaleha" okumuşlardır.

"Yer ağırlıklarını çıkardığı zaman": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İçindeki ölüleri, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Defineleri, bunu da Atıyye, demiştir. Ferra da iki görüşü birleştirmiş: İçindeki altın veya gümüş veyahut ölüleri dışarı attığı zaman, demiştir.

"İnsan: "Ona ne oluyor?" dediği zaman": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İnsan cins ismidir, kafire de mü'mine de şamildir. Bu da bu sarsıntıyı kıyamet alameti sayanlara göredir. Çünkü başladığı zaman herkes onun kıyamet alametlerinden olduğunu bilmez; birbirlerine sorar ve iyice anlarlar.

İkincisi: O özellikle kafirdir, bu da onu kıyamet zelzelesi sayanlara göredir. Çünkü mü'min onu bildiği için ondan sormaz; kafir ise onu inkar eder; zira yeniden dirilmeye iman etmez; o nedenle sorar.

"Yevmeizin tuhaddisü ahbareha": Zeccac şöyle demiştir: "Yevmeizin" "iza zülzilet" ve "ahrecet" kavli ile mansuptur; o günde haberlerini anlatır, yani üzerinde ne amel ettiğini haber verir. Ebu Hureyre hadisinde Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: "Onun haberlerinin ne olduğunu biliyor musunuz?" Onlar da: Allah ve Resul'ü daha iyi bilir, dediler. O da şöyle dedi: Onun haberleri; her köle ve cariyeye karşı üzerinde yaptığı şeylere şahitlik etmesidir ki: Filan ve filanca gün şöyle şöyle yaptı, der.[1]

"Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir": Ferra şöyle demiştir: Allah'ın vahyi ve izni ile haberlerini anlatır. İbn Abbas da şöyle demiştir: Evha leha, evla ileyha demektir ki: Ona üzerinde kafirin ne yaptığını haber vermesine müsaade eder. Ebu Ubeyde de "leha" "ileyha" manasınadır, demiştir. Şair Accac da şöyle demiştir:

Veha lehal karara festekarret
(Ona durmasını vahyetti; o da durdu).

"Yevmeizin yesdurun nasü": Yani insanlar hesap yerinden dönerler, "bölükler halinde" dönerler ki iman ehli kendi başlarına, küfür ehli de kendi başlarına dönerler. "Liyurav a'malehüm": Ebu Bekr es – Sıddik, Hazreti Aişe ve el – Cahderi, ye'nin fethi ile "liyerav" okumuşlardır. İbn Abbas da: Amellerinin karşılığını görmeleri için, demiştir. Mana şöyledir: Onlar cennet veya cehennemdeki yerlerine konmak için mahşer yerinden bölük bölük dönerler. Şöyle de denilmiştir: Kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Yer haberlerini anlatır, çünkü Rabbi ona vahyetmiştir; insanlar o gün amellerini görmek için gruplar halinde dönerler. Buna göre, hayır ve şer ne amel etmişlerse onu mahşer yerinde görürler, demek olur. "Kim zerre kadar amel ederse": Müfessirler şöyle demişlerdir: Kim dünyada zerre kadar hayır veya şer işlerse onu görür. Eban, Asım'dan rivayet ederek iki yerde de ye'nin zammesiyle "yurah" okumuştur. Biz de zerrenin manasını Nisa suresi, ayet: 40'ta açıklamıştık. Görmenin ne demek olduğunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu kitabında görür.

İkincisi: karşılığını görür. Mukatil şöyle demiştir: Medine'de iki adam vardı; biri dilenciye bir ekmek kırığı veya bir hurma vermeyi az görürdü, diğeri ise küçük günaha önem vermezdi; bunun üzerine aziz ve celil olan Allah birinciyi az da olsa hayra teşvik etmek, diğerini de küçük günahtan sakındırmak üzere bunu indirdi.

1 - Tirmizi, Kıyamet, bab, 7; Hakim, Müstedrek, 2/533.



100 - ADİYAT SURESİ

Mekke'de inmiştir. 11 ayettir.

Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O Mekki'dir, bunu da İbn Mes'ud, Ata, İkrime ve Cabir, demişlerdir. *İkincisi:* Medeni'dir, bunu da İbn Abbas, Katade ve Mukatil, demişlerdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًاۙ ﴿١﴾ فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًاۙ ﴿٢﴾ فَالْمُغ۪يرَاتِ صُبْحًاۙ ﴿٣﴾
فَاَثَرْنَ بِه۪ نَقْعًاۙ ﴿٤﴾ فَوَسَطْنَ بِه۪ جَمْعًاۙ ﴿٥﴾ اِنَّ الْاِنْسَانَ لِرَبِّه۪
لَكَنُودٌۚ ﴿٦﴾ وَاِنَّهُ عَلٰى ذٰلِكَ لَشَه۪يدٌۚ ﴿٧﴾ وَاِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ
لَشَد۪يدٌ ﴿٨﴾ اَفَلَا يَعْلَمُ اِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِۙ ﴿٩﴾ وَحُصِّلَ
مَا فِي الصُّدُورِۙ ﴿١٠﴾ اِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَخَب۪يرٌ ﴿١١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Andolsun, harıl harıl koşanlara,

2 – Çakarak ateş çıkaranlara,

3 – Sabahleyin baskın yapanlara,
4 – Orada toz koparanlara,
5 – Bununla bir topluluğun ortasına dalanlara,
6 – Şüphesiz insan Rabbine çok nakördür.
7 – Gerçekten o elbette buna şahittir.
8 – Şüphesiz o hayır sevgisi için çok çetindir.
9 – Bilmez mi ki kabirlerdeki deşildiği zaman,
10 – Sinelerdeki tahsil edildiği zaman,
11 – Şüphesiz Rableri o gün kendilerinden elbette haberdardır.

"Koşanlara andolsun": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar hactaki develerdir, bunu da Hazreti Ali, İbn Mes'ud, Ubeyd bin Umeyr, el – Kurazi ve Süddi, demişlerdir. Hazreti Ali'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Arafat'tan Müzdeli'feye, Müzdelife'den Arafat'a koşanlar. Ondan: Bunun Bedir savaşı hakkında indi ve: O gün yanımızda ancak bir at vardı, bir hadiste de, iki at vardı, dediği rivayet edilmiştir.

İkincisi: Onlar Allah yolundaki atlardır, bunu da İbn Abbas, Hasen, Ata, Mücahit, Ebu'l – Aliye, İkrime, Katade, Atıyye, Rebi ve dilciler, demişlerdir. İbn Abbas bunun gece gönderilen bir askeri birlikte olduğunu söylerdi. İkrime de İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir yere atlılar gönderdi, bir ay haber gelmedi, bunun üzerine "andolsun, harıl harıl koşanlara" ayeti indi ki burunlarından ses çıkaran atlara, demektir. "Çakarak ateş çıkaranlara": Tırnakları ile taşlara vurup da ateş çıkaranlara, demektir. "Sabahleyin baskın yapanlara": Sabahleyin düşmana baskın yapanlara, demektir. "Orada toz koparanlara": Tırnaklarıyla toz çıkaranlara, demektir. "Bununla bir topluluğun ortasına dalanlara": Topluca düşmana saldıranlara, demektir. Mukatil şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Kinane'den iki kabileye bir askeri birlik gönderdi, başına da Münzir bin Amr el – Ensari'yi geçirdi. Haberleri gecikti; Yahudiler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından birini gördükleri zaman fısıldaşırlardı; adam da kardeşinin veya babasının veyahut amcası oğlunun öldürüldüğünü zanneder, buna da üzülürdü. Bunun üzerine "andolsun harıl harıl koşanlara" ayeti indi. Allah onlara ne yaptığını haber verdi. Ferra şöyle demiştir: Dabh: At koşarken çıkardığı nefesin sesidir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Dabh: At koşarken boğazından çıkardığı sesidir. Zeccac da şöyle demiştir: Dabh: At koşarken içindeki sestir

"Çakarak ateş çıkaranlara": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar koşarken tırnaklarıyla ateş çıkaran atlardır, bu da cumhurun görüşüdür. Zeccac da şöyle demiştir: At gece koşar da tırnakları taşlara değerse, ondan ateşler çıkar.

İkincisi: O mücahitlerin yaktığı ateşlerdir. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Savaşta muhariplerin hileleridir, bunu da Mücahit ile Zeyd bin Eslem, demişlerdir.

Dördüncüsü: Müzdelife'de hacıların yaktığı ateşlerdir, bunu da el- Kurazi, demiştir.

Beşincisi: Onlar kanıtlar çıkaran, hakka karşı deliller gösterip batılı perişan eden dillerdir. Bunu da İkrime, demiştir.

"Sabahleyin baskın yapanlara": Bunlar sabah vakti düşmana saldıranlardır, bu da çoğunluğun görüşüdür. İbn Mes'ud şöyle demiştir: Sabahleyin saldırıp da kalabalık halinde sökün edenlerdir.

"Orada toz koparanlara": Ferra: Daha önce zikredilmese de: Vadide toz koparanlar demek istemiştir, demiştir. Çünkü toz ancak bir yerden kalkar. Nak': Tozdur; topraktır, diyenler de olmuştur. Zeccac da, mana: Düşmanların olduğu yerde toz koparanlar, demiştir. Daha önce mekan zikredilmemiştir, ancak sözde ona delalet eden şey vardır. "Bununla bir topluluğun ortasına dalanlara": Müfessirler, mana: Düşman topluluğunun ortasına dalıp da onlara saldıranlar, demişlerdir. İbn Mes'ud da: Kalabalığın ortasına dalanlar, yani Müzdelife'de toplanan hacıların ortasına, demiştir.

"Şüphesiz insan Rabbine çok nankördür": Bu da kasemin cevabıdır. Burada insan: Kafirdir. Dahhak da: Velid bin Muğire hakkında inmiştir, demiştir. Mukatil de: Kurt bin Abdullah bin Amr bin Nevfel el – Kureşi hakkında inmiştir, demiştir.

"Kenud" lafzında da üç görüş vardır:

Birincisi: Tek başına yemek yiyen, kimseye yardım etmeyen ve kölesini dövendir. Bunu da Ebu Umame, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.

İkincisi: O çok nankördür, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Katade ve Dahhak, demişlerdir.

Üçüncüsü: Rabbini suçlayan; musibetleri sayan ve nimetleri unutandır, bunu da Hasen, demiştir. İbn Kuteybe de, kenud: Hiçbir şey bitirmeyen topraktır, demiştir.

"Ve innehu ala zalike leşehid": Bu he zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O aziz ve celil olan Allah'a racidir, takdiri de: Allah onun küfrüne şahittir, demektir.

İkincisi: O insana racidir, takdiri de: İnsan nankörlüğüne karşı nefsine şahittir. İki görüş de İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Şüphesiz o" yani insan "hayır" mal "sevgisi için çok çetindir": Ayetin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O malı sevdiği için çok cimridir. Bu da Hasen, İbn Kuteybe ve Zeccac'ın görüşleridir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Cimriye: Şedid ve müteşeddid (eli sıkı) denir. Şair Tarefe şöyle demiştir:

Ölümün iyileri seçtiğini ve
Eli sıkı cimrinin de malına göz koyduğunu görüyorum.

İkincisi: O hayrı çok sever, bu da Ferra'nın tercihidir, şöyle demiştir: Sanki daha önce hub kelimesi geçtiği ve yeri de "şedid"in ona muzaf olması gerektiği için sondaki hub kelimesi baştakinden dolayı ve ayet sonlarının tutması için atılmıştır. Şu ayet de öyledir: "İşteddet bihirrihu fi yevmin asıf" *(İbrahim: 18)*. Yevm kelimesinden önce rih geçtiği için sondaki atılmıştır.

"Bilmez mi?" yani daha önce zikri geçen insan "kabirlerdeki deşildiği zaman": Yani alt üst olup da çıkarıldığı zaman "sinelerdeki tahsil edildiği zaman": Yani ayrılıp da ortaya konulduğu zaman, demektir. Tahsil: Meydana gelen şeyi ayırmaktır. İbn Abbas da: İçindeki şeyler açığa çıkarıldığı zaman, demiştir. İbn Kuteybe de: İçindeki hayır ve şer ayrıldığı zaman, demiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de, mana şöyledir, demiştir: Eğer kafir insan o günde başına nelerin geleceğini bilse idi, küfre itibar etmez, hemen İslam'a koşardı. Allah Teala daha sonra yeni söze başlayıp şöyle dedi: "Şüphesiz Rableri o gün kendilerinden elbette haberdardır": Bir başkası da şöyle demiştir: Hemzenin kesri ile "inne" okunması "lehabir"deki lam'dan dolayıdır. Eğer olmasa idi, ilmin mef'ulu olacağı için meftuh okunurdu.

Eğer: "Allah her hâl u kârda onlardan haberdar değil mi, neden özellikle o gün zikredilmiştir?" denilirse,

Cevap şöyledir: Mana: Onları o gün fiillerinden ötürü cezalandırır, demektir. Şu ayetler de öyledir: "Onlar o kimselerdir ki Allah onların kalplerindekini bilir" *(Nisa: 63)*, manası da; Onları bundan dolayı cezalandırır, demektir. "O gün onlar açığa çıkarlar; onlardan Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz" *(Ğafir: 16)*.



101 – KARİA SURESİ

Mekke'de inmiştir. 11 ayettir.

O ittifakla Mekki'dir. Girişin tefsirini de Hakka suresinin başında zikretmiştik.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْقَارِعَةُۙ ﴿١﴾ مَا الْقَارِعَةُۚ ﴿٢﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْقَارِعَةُۜ ﴿٣﴾ يَوْمَ يَكُونُ
النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِۙ ﴿٤﴾ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِۜ ﴿٥﴾
فَاَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَاز۪ينُهُۙ ﴿٦﴾ فَهُوَ ف۪ي ع۪يشَةٍ رَاضِيَةٍۜ ﴿٧﴾ وَاَمَّا مَنْ خَفَّتْ
مَوَاز۪ينُهُۙ ﴿٨﴾ فَاُمُّهُ هَاوِيَةٌۜ ﴿٩﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا هِيَهْۜ ﴿١٠﴾ نَارٌ حَامِيَةٌ ﴿١١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Kapıyı çalan,

2 - Nedir o kapıyı çalan?

3 – Kapıyı çalanın ne olduğunu sana ne bildirdi?

4 – O günde insanlar dağılmış pervaneler gibi olur.

5 – Dağlar didilmiş yün gibi olur.

6 – Amma kimin tartıları ağır gelirse,

7 – İşte o, hoş bir geçimdedir.

8 – Amma kimin de tartıları hafif gelirse,

9 – İşte onun anası Haviye'dir.

10 – Haviye'nin ne olduğunu sana ne bildirdi?

11 – Kızgın bir ateştir.

"Yevme yukununnasu": El – yevme zarf olarak mansuptur, mana da: Yekunu yevme yekununnasu "kelferaşil mebsus" demektir: Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O (feraş) küçük çekirgedir (ğavğaul cerad), bundan dolayı halk tabakasına : Ğavga, denir.

İkincisi: O bir kuştur; sivrisinek de değildir, karasinek de değildir. Bunu da Ebu Ubeyde demiştir.

Üçüncüsü: Ateşe üşüşen kelebektir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Zeccac da öyle: Ateşe üşüşen küçük böcektir, demiştir. İnsanlar ölümden sonra diriltilirken ona ve dağılmış çekirgelere benzetilmiştir. Çünkü kabirlerinden kalktıkları zaman birbirinin içine girerler. Maverdi de şöyle zikretmiştir: Bu benzetme kafir içindir, onlar kıyamet gününde kelebek gibi ateşe üşüşürler.

"Mebsus" ise yayılmış ve dağılmış demektir.

"Ve tekunul cibalu kelihn": Bunu da Seele sailün suresi, ayet: 9'da şerh etmiş idik. "Menfuş" da: Didilmiş demektir. Mukatil şöyle demiştir: Dağlar didilmiş yün gibi olur; dağı gördüğün zaman: Bu dağ, dersin; ona dokunduğun zaman hiçbir şey göremezsin. Bu da şiddetli korkudan dolayıdır.

"Kimin tartıları ağır gelirse": Yani iyilik kefesi ağır basarsa, demektir. Biz de bu ayeti A'raf: 8'de, "hoş geçimi" de Hakka: 21'de açıklamıştık.

"Fe ummuhu haviyeh": İbn Mes'ud, Talha bin Musarrif ve el – Cahderi, hemzenin kesri ile "immuhu" okumuşlardır. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onun beyni Haviye'dir, yani o ateşe tepesi üstü düşer, demektir. Bu da İkrime ile Ebu Salih'in görüşüdür.

İkincisi: O Arapça bir deyimdir, bir adam çok zor bir duruma düştüğü zaman; Hevet ummuhu (anası ağladı) derler. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Onun meskeni ateştir. Neden meskenine ateş denildi? Çünkü esas olan anaya sığınmaktır, ateş onun için ana gibidir; çünkü ondan başka barınağı yoktur. Bu da İbn Zeyd, Ferra, İbn Kuteybe ve Zeccac'ın görüşleridir. Şu hadis de bunun doğruluğunu göstermektedir: Bir kul öldüğü zaman ruhu mü'minlerin ruhları ile karşılaşır; ona: "Filan ne yaptı?" derler. O da: Öldü, dediği zaman: Anası Haviye'nin yanına gitti; o ne kötü anadır, ne kötü mürebbiyedir, derler.[1]

"Vema edrake mahiyeh": Yani Haviye nedir? Hamze ile Yakup vasılda son he'yi atarak "ma hiy", vakıfta da he ile (mahiyeh) okumuşlardır. Diğerleri ise iki halde de he ile okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: "Hiyeh"deki he, vakf için gelmiştir, ye'nin fethasını açığa çıkarmak için gelmiştir. Vakf hali ise: "Hiyeh" şeklindedir. Mushaf'a uymak vaciptir, onda ise he vardır, onun üzerinde durulur, vasıl yapılmaz. "Kızgın ateştir": Yani harareti son dereceye varmıştır, demektir.

1 - Hakim, Müstedrek, 2/533.



102 – TEKÂSÜR SURESİ

Mekkede inmiştir. 8 ayettir.

İniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Yahudiler: Biz, filanca oğullarından daha çoğuz, filanca oğulları da filanca oğullarından daha çokturlar, dediler; bu onları oyaladı; sonunda sapıklık içinde öldüler. Haklarında da bu sure indi. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Kureyş'ten iki kabile: Abdimenaf oğulları ile Sehm oğulları arasında husumet vardı. Berikiler: Bizim efendilerimiz daha çok, adamımız da daha kalabalıktır, dediler. Ötekiler de: Öyle dediler; hangilerinin kaliteli adamı çoktur diye saymaya kalktılar; Abdimenaf oğulları daha çok çıktılar. Sonra da: Ölülerimizi de sayalım, dediler; kabirleri ziyaret ettiler; ölülerini sayınca, Sehm oğulları kalabalık çıktı. Çünkü onlar cahiliye döneminde daha çok idiler. Bunun üzerine onların hakkında bu sure indi. Bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ ﴿١﴾ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ﴿٢﴾ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣﴾ ثُمَّ
كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾ كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ﴿٥﴾ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ﴿٦﴾
ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ ﴿٧﴾ ثُمَّ لَتُسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ ﴿٨﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Çoklukla övünme sizi oyaladı,

2 – Nihayet kabirleri ziyaret ettiniz.

3 – Hayır, ileride bileceksiniz.

4 – Sonra yine hayır, ileride bileceksiniz.

5 – Doğrusu, eğer kesin bilgi ile bilseydiniz (bununla meşgul olurdunuz).

6 – Andolsun, alevli ateşi mutlaka göreceksiniz.

7 – Sonra andolsun, onu mutlaka yakin gözü ile göreceksiniz.

8 – Sonra andolsun, o gün nimetlerden mutlaka sorulacaksınız.

"Elhaküm": Ebu Bekr es – Sıddik, İbn Abbas, Şa'bi, Ebu'l – Aliye, Ebu İmran ve İbn Ebi Able, soru tarzında iki hemze ile "eelhaküm" okumuşlar; Muaviye ile Hazreti Aişe de yine soru tarzında tek ve uzun hemze ile "âlhaküm" okumuşlardır. Elhaküm'ün manası da: Sizi Allah'a itaat ve ibadetten alıkoydu, demektir. Çoklukla övünmeden ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Mal ve evlat çokluğu ile övünmektir, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Kabile ve aşiretlerle övünmedir, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Geçim ve ticaretle övünmedir, bunu da Dahhak, demiştir.

"Nihayet kabirleri ziyaret ettiniz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Size ölüm o hal üzere geldi, kabirleri ziyaret ettiniz; ondan da ziyaretçinin evine döndüğü gibi cennet veya cehennemdeki yerlerinize döneceksiniz.

İkincisi: Nihayet kabirleri ziyaret ettiniz; oradaki ölülerinizi saydınız.

"Kella" Zeccac, bu azarlama ve uyarmadır, demiştir, mana da şöyledir: Yapmanız gereken şey çoklukla övünmek değildir.

"İleride bileceksiniz": Size ölüm geldiği zaman çoklukla övünmenizin ve kibirlenmenizin sonucunu bileceksiniz. Şöyle de denilmiştir: Birinci bilme: Ölüm anında olur, ikinci bilme de: Kabre girildiği zaman olur.

"Doğrusu, eğer kesin bir bilgi ile bilseydiniz", mana şöyledir: Eğer durumu yakinen bilseydiniz, bildiğiniz şey sizi çoklukla övünmekten ve kibir yarışından alıkoyardı. "Lev"in cevabı atılmıştır, o da bizim dediğimiz şeydir. Sonra onları başka bir tehditle korkutup Allah Teala şöyle dedi: "Leterevünnel cahim": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve Hamze, te'nin fethi ile "leterevne", "sümme leterevneha" okumuşlar; Mücahit, İkrime, Humeyd ve İbn Ebi Able, ikisinde de te'nin zammesi ile hemzesiz olarak, "letürevne", "letürevneha" okumuşlardır. "Sonra andolsun, onu mutlaka yakin gözü ile göreceksiniz": Yani gözünüzle müşahede edeceksiniz. Sanki "aynel yakin" kendisi demektir. Çünkü bir şeyin aynısı, kendisi demektir.

"Sonra andolsun, o gün nimetlerden mutlaka sorulacaksınız": Alimler, bu sorunun genel mi özel mi olduğunda ihtilaf etmiş ve iki görüş belirtmişlerdir:

Birincisi: O kafirlere özeldir, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Geneldir, bunu da Katade, demiştir.

Nimetlerden ne murat edildiği hususunda da on görüş vardır:

Birincisi: O güven ve sağlıktır, bunu da İbn Mes'ud, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. Bazen de mevkuf olarak rivayet etmiştir. Mücahit ile Şa'bi de böyle demişlerdir.

İkincisi: O soğuk sudur, bunu da Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O buğday ekmeği ile tatlı sudur.

Dördüncüsü: Yenen ve içilen lezzetli şeylerdir, bunu da Cabir bin Abdullah, demiştir.

Beşincisi: O beden, kulak ve göz sağlığıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. Katade de: O afiyettir, demiştir.

Altıncısı: O sabah kahvaltısı ve akşam yemeğidir, bunu da Hasen, demiştir.

Yedincisi: Sıhhat ve boş vakittir, bunu da İkrime, demiştir.

Sekizincisi: Bütün dünya zevkleridir, bunu da Mücahit, demiştir.

Dokuzuncusu: O Allah'ın Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i halka göndermesidir. Bunu da el – Kurazi, demiştir.

Onuncusu: O çeşitli nimetlerdir. Bunu da Mukatil, demiştir.

Doğrusu o her türlü nimettir, bütün halk için geneldir; kafire nimet verene şükretmediği ve birliğini kabul etmediği için azarlama mahiyetinde soracak; mü'mine de şükründen soracaktır. Hadiste Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Allah Teala şöyle buyurdu: Kuluma üç şeyin şükrünü sormam, diğerlerini sorarım: Barınacağı evi, belini doğrultacağı yiyeceği ve avret yerini örteceği giyeceği.



103 – ASR SURESİ

Mekke'de inmiştir. 3 ayettir.

Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mekkidir, bunu da İbn Abbas, İbn Zübeyr ve cumhur, demişlerdir.

İkincisi: Medeni'dir, bunu da Mücahit, Katade ve Mukatil, demişlerdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالْعَصْرِۙ ﴿١﴾ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَف۪ي خُسْرٍۙ ﴿٢﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا

وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ﴿٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Andolsun, asra,

2 – Şüphesiz insan elbette ziyandadır.

3 – Ancak iman edip iyi şeyler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler müstesna.

"Andolsun, asra": Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: O zamandır, bunu da İbn Abbas, Zeyd bin Eslem, Ferra ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Zamana yemin etmesi; gece ile gündüzün bozulmayan bir düzen içinde geçmesinde bakanlar için ibret olmasındandır.

İkincisi: O, öğleden sonradır ki güneşin zevalinden batımına kadar olan zaman dilimidir. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: İkindi namazıdır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Şüphesiz insan elbette ziyandadır": Zeccac şöyle demiştir: Bu kasemin cevabıdır, burada insan, insanlar manasınadır, tıpkı: İnsanların elinde dirhem çoğaldı, sözünde olduğu gibi ki maksat dirhemler demektir. Husr ile hüsran aynı manayadır. Mana erbabı şöyle demişlerdir: Hüsran sermayenin yok olması veya eksilmesidir; insan da nefsini devamlı kazanç getirecek şeylerde kullanmazsa, o da ziyandadır; çünkü nefsini ve ömrünü helak etmeye çalışmıştır. Oysa sermayesi bu ikisidir. "Ancak iman edenler müstesna": Yani Allah ve Resul'ünü tasdik edip taatle amel edenler, demektir. "Birbirlerine hakkı tavsiye edenler": Yani Allah'ın birliğini, Kur'an'ı ve Peygambere uymayı. "Birbirlerine sabrı tavsiye edenler": Allah'a itaati ve dinini yerine getirmeyi tavsiye edenler. İbrahim bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: Gerçekten insan dünyada yaşlanırsa eksilmeye ve zayıflamaya başlar, ancak mü'minler bundan müstesnadır; onların gençlik ve sağlıklarındaki amelleri onlara yazılmaya devam eder.



104 – HÜMEZE SURESİ

Mekke'de inmiştir. 9 ayettir.

Bu da ittifakla Mekki'dir.

Müfessir Hibetullah şöyle demiştir: Onun Medine'de indiği de söylenmiştir. Müfessirler bunun belli bir şahıs hakkında mı yoksa genel olarak mı indiğinde ihtilaf etmiş, iki görüş belirtmişlerdir:

Birincisi: Belli bir şahıs hakkında inmiştir. Sonra bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Ahnes bin Şerik, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Süddi ile İbn Saib de böyle demişlerdir.

İkincisi: As bin Vail es – Sehmi, bunu da Urve, demiştir.

Üçüncüsü: Cemil bin Amir, bunu da İbn Ebi Necih, demiştir.

Dördüncüsü: Velid bin Muğire, bunu da ibn Cüreyc ile Mukatil, demişlerdir.

Beşincisi: Ümeyye bin Halef, bunu da İbn İshak, demiştir.

Altıncısı: Übey bin Halef, bunu da Maverdi nakletmiştir.

İkincisi: O belli bir şahıs hakkında değil, genel olarak inmiştir. Bunu da Mücahit, demiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ
وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍۙ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُۙ ﴿٢﴾ يَحْسَبُ اَنَّ مَالَهُٓ اَخْلَدَهُۚ
﴿٣﴾ كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِۘ ﴿٤﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْحُطَمَةُۜ ﴿٥﴾ نَارُ اللّٰهِ الْمُوقَدَةُۙ
﴿٦﴾ اَلَّت۪ي تَطَّلِعُ عَلَى الْاَفْـِٔدَةِۜ ﴿٧﴾ اِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌۙ ﴿٨﴾ ف۪ي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ ﴿٩﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Vay haline her arkadan çekiştirenin, çok ayıplayanın.

2 – O ki mal topladı ve saydı.

3 – Gerçekten malının onu ölümsüzleştireceğini sanır.

4 – Hayır, elbette Hutame'ye mutlaka atılacaktır.

5 – Hutame'nin ne olduğunu sana ne bildirdi?

6 – Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir.

7 – O ki gönüllerin üzerine çıkar (kalplere sirayet eder).

8 – Şüphesiz o onların üzerine kapatılmıştır.

9 – Uzatılmış sütunlarda.

"Veylün likülli hümezetin lümezeh": Hümeze ile lümezede ik aynı manaya mıdır yoksa farklı mıdırlar diye iki görüş halinde ihtil etmişlerdir:

Birinci görüş: Onlar farklıdır, sonra bunlarda yedi görüş vardır:

Birincisi: Hümeze: Gıybet eden, lümeze de: Ayıplayandır. Bur da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Hümeze: İnsanı yüzüne karşı ayıplayan, lümeze d Arkasından ayıplayandır. Bunu da Hasen, Ata ve Ebu'l – Aliye, demi lerdir.

Üçüncüsü: Hümeze insanlara laf atan, lümeze de: İnsanların so larına laf atandır, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Hümeze: Gözle ayıplayan, lümeze de: Dille ayıpl yandır, bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: Hümeze: İnsanlara eliyle işaret edip vurandır, lümeze c Onlara diliyle eziyet edip söyleyendir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Altıncısı: Hümeze: Dili ile eziyet eden, lümeze de gözü ile işaı edendir. Bunu da Süfyan Sevri, demiştir.

Yedincisi: Hümeze: Gıybet edendir, lümeze de: İnsana yüzüne karşı dil uzatandır. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkinci görüş: Hümeze: Ayıplayan, dil uzatandır, lümeze de aynıdır. Hemz'in aslı: İtmektir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Hümeze ve lümeze: İnsanları arkadan çekiştiren ve onları küçük düşürendir. Şair de şöyle demiştir:

Sana rastladığım zaman istemeyerek yüzüme gülüyorsun,
Kaybolduğum zaman da beni iğneliyorsun.

"Ellezi cemea malen": Ebu Cafer, İbn Amir, Hamze, Kisai, Halef ve Ravh, şedde ile "cemmea", diğerleri ise şeddesiz olarak (cemea) okumuşlardır.

"Ve addedeh": Cumhur dalın şeddesi ile okumuşlardır. Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Hasen ve İbn Ya'mur, şeddesiz okumuşlardır. Müfessirlerin kelamın manasında iki görüşleri vardır:

Birincisi: Miktarını saydı, bunu da Süddi, demiştir.

İkincisi: Yıllarca yetecek kadarını ayırdı, bunu da İkrime, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Kim şedde ile "cemmea" okursa, manası: Onu gelecek için hazırladı, demektir. Kim de şeddesiz olarak "adedeh" okursa, manası: Mal ve adam hazırladı, onları yardımcı edindi, demektir.

"Gerçekten malının onu ölümsüzleştireceğini sanır": Ahlede, yuhlidu manasınadır, mana da şöyledir: Malının kendisini ölümden koruyacağını sanır; ölmeyecekmiş gibi çalışır. "Hayır": Yani malı onu ölümsüzleştirmez ve ebedi kılmaz. "Elbette Hutame'ye atılacaktır": O cehennemin isimlerinden biridir. Ona bu ismin verilmesi, içine atılan şeyi kırmasından dolayıdır. O eti yedikten sonra kemiği de kırar. Çok yiyen adama: Hutame denir. Ebu Bekr es – Sıddik, Ömer bin Hattab, Ebu Abdurrahman, Hasen, İbn Ebi Able ve İbn Muhaysın, uzun elif, meksur ve şeddeli nun ile "leyünbezanni" okumuşlar ki o ve malı cehenneme atılacaklar, demektir.

"O ki kalplere sirayet eder": Yani deriyi ve eti yer, sonra da kalbe varır, onu da yakar. Ferra şöyle demiştir: Acısı kalplere ulaşır. Ittıla' ile buluğ aynı manayadır. Araplar; Meta tala'te ardana derler ki: "Ülkemize ne zaman geldin?" demektir. İbn Kuteybe de: Tettaliu alel efideh: Kalplere varır ve onların üzerine çıkar, demiştir. Özellikle kalplerin zikredilmesi şunun içindir; çünkü acı kalbe ulaşırsa, insan ölür. Onların ölüm durumunda olduklarını fakat ölmeyeceklerini haber vermiştir. Biz de "Mu'sade'nin manasını Beled: 20'de zikretmiştik.

"Fi amedin": Hamze, Halef, Kisai ve Asım – ancak hafs rivayeti hariç – aynın zammı ve mimin sükunu ile (umdin) okumuşlardır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar Cehennem halkının üzerine kapatılan katların kazıklarıdır. "Fi" be manasınadır, mana da, mutbakatin biumudin (direklerle kapatılmış) demektir. Katade: Abdullah kıraatinde de böyledir, demiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Kapılar üzerlerine kapatılır, sonra da demir kazıklarla berkitilir. Öyle ki sıkıntısı ve sıcaklığı eksilmez. "Mümeddedeh" umud'un sıfatıdır, yani sütünlar uzatılmış ve sündürülmüş demektir. Bu da kısadan daha sağlam olur. Katade de şöyle demiştir: Onlar ateşte azap için kullanılan sütunlardır. Ebu Salih de: "Uzatılmış sütunlar": Uzun bağlar, manasınadır, demiştir.



105 – FİL SURESİ

Mekke'de inmiştir. 5 ayettir.

İttifakla Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِاَصْحَابِ الْف۪يلِۜ ﴿١﴾ اَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ

ف۪ي تَضْل۪يلٍۙ ﴿٢﴾ وَاَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْراً اَبَاب۪يلَۙ ﴿٣﴾ تَرْم۪يهِمْ

بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجّ۪يلٍۙ ﴿٤﴾ فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ ﴿٥﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Görmedin mi, Rabbin fil sahiplerine ne yaptı?

2 – Onların tuzaklarını boşa çıkarmadı mı?

3 – Onların üzerine sürü sürü kuş gönderdi,

4 – Onlara pişmiş çamurdan taşlar atıyordu;

5 – Onları yenmiş ekin sapı gibi yaptı.

"Görmedin mi?": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Haberin olmadı mı? Bunu da Ferra, demiştir.

İkincisi: Bilmedin mi? Bunu da Zeccac, demiştir. Kelamın manası şaşma ve dikkat çekmedir. Fil sahipleri de Ka'be'yi yıkmak isteyen kimselerdir.

Ka'be'yi yıkmak istemelerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ebrehe bir kilise yaptı: Arap hacılarını buraya çekmedikçe bu işe son vermeyeceğim, dedi. Bunu da Kinane oğullarından bir adam işitti; gece içine girip onu kirletti. Bu da Ebrehe'ye ulaştı. Kabe'ye yürüyüp onu yıkacağına yemin etti. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Kureyş'ten birkaç kişi Necaşi'nin toprağına ticarete çıktılar; kilisenin yanına konakladılar; ateş yaktılar ve et pişirdiler. Gittikten sonra rüzgar çıktı, orası yandı. Necaşi kilise için kızdı; adamlarının büyüklerinden biri ona – ki onlardan biri Hicr bin Şerahil, diğeri de Ebu Yeksum idi – üzülme: Biz de Ka'be'yi yıkarız, dedi. Bunu da Mukatil, demiştir. İbn İshak da şöyle demiştir: İşte Yeksum dedikleri Ebrehe bin Eşrem'dir. Veziri de denilmiştir. Hicr ise komutanlarındandır.

FİL KISSASINA İŞARET

Tefsirciler şöyle demişlerdir: Ebrehe yıkmak için ordularıyla Ka'be'ye yürüyünce, filini de yanına aldı. Mekke'ye yaklaşınca halkın davarlarını yağma etmelerini emretti. Onlar da gece Abdülmuttalib'e ait develeri ele geçirdiler. Ebrehe de bir komutanını gönderdi: Git, Mekke'nin Şerifini bul, ona savaş için gelmediğimi, sadece şu Beyt'i yıkmak için geldiğimi haber ver, dedi. O da gidip Mekke'ye girdi, Abdülmuttalib bin Haşim ile karşılaştı. Ona: Kral beni sana şu mesajla gönderdi: Siz onunla savaşmadıkça sizinle savaşmayacak, o sadece şu Beyt'i yıkmak için gelmiştir. Sonra da çekip gidecektir. Abdülmuttalib de: Biz de onunla savaşmayacağız, buna imkanımız da yoktur, biz onu ne için gelmişse onunla baş başa bırakacağız. Çünkü bu Beytullah'tır Haram'dır, İbrahim aleyhisselam'ın Beytidir, O beytini koruyacaktır. O kendinin Beyti ve Harem'idir. Allah'a yemin ederiz ki bizim ona gücümüz yetmez, dedi. O da: Benimle beraber Kral'a gel, dedi. Abdülmuttalib, Ebrehe'nin huzuruna girince, ona hürmet ve ikram etti, sonra da tercümanına: Ona söyle, Kral'dan isteğin nedir, diye sor, dedi. Tercüman ona bunu söyleyince, o da: Benim isteğim ele geçirdiği iki yüz devemi geri vermesidir, dedi. Ebrehe de tercümanına: Ona de ki: Seni gördüğüm zaman hoşuma gitmiştin, şimdi ise gözümden düştün. Ben senin dinin olan

Beyt'i yıkmaya geldim, sen ise benimle o hususta konuşmuyor, yakaladığım develer için konuşuyorsun. Abdülmuttalib de: Ben bu develerin sahibiyim, Bu Beytin Rabbi de onu koruyacaktır, dedi. Devesi ona iade edildi, o da çıkıp Kureyş'e haber verdi. Onlara dağ yollarına ve dağ başlarına çekilmelerini ve ordunun girdiği takdirde vereceği zarardan korunmalarını emretti. Onlar da öyle yaptılar. Abdülmuttalib de Ka'be'ye geldi; kapının halkasından tuttu, şöyle demeye başladı:

Ya Rabbi, senden başka umudum yoktur,
Ya Rabbi, Haremini onlardan koru.
Evinin düşmanı senin de düşmanındır,
Kentlerini tahrip etmelerine fırsat verme.

Ve yine şöyle dedi:

Allah'ım, kişi ailesini korur,
Sen de aileni koru.
Onların haçları ve hileleri
Senin hilene galip gelmesin.
Bütün ülkeyi sürükleyip getirdiler,
Ailene sövmek için Fil'i de getirdiler.
Tuzak kurarak Haremine kastettiler,
Cahillik gösterdiler, ululuğuna saygı göstermediler.
Eğer onları ve Kâbe'mizi baş başa bırakacaksan,
Bu da senin bileceğin bir şeydir!

Sonra Ebrehe sabahleyin saldırıya geçmek üzere hazırlandı, Fil çöktü; onu sürdülerse de inat etti. Vurdular, yine inat etti. Yemen tarafına çevirdiler, kalkıp koştu. Şam tarafına çevirdiler yine öyle yaptı. Doğuya çevirdiler yine öyle yaptı; Harem'e çevirdiler, yerinden kalkmadı. Allah da üzerlerine deniz tarafından kuşlar gönderdi.

Onların sıfatları hakkında ihtilaf ettiler: İbn Abbas: Kuş gagası gibi hortumları ve köpek pençesi gibi pençeleri vardı, dedi. İkrime de: Canavar başları gibi başları vardı, dedi. İbn İshak da: Kırlangıç kuşları gibiydiler, dedi.

Renginde de üç görüş belirterek ihtilaf ettiler:

Birincisi: Onlar yeşildiler, bunu da İkrime ile Said bin Cübeyr, demişlerdir.

İkincisi: Siyahtılar, bunu da Ubeyd bin Umeyr, demiştir.

Üçüncüsü: Beyazdılar, bunu da Katade, demiştir. Ve şöyle demiştir: Her kuşta üç taş vardı: İki taş ayaklarında, bir taş da gagasında.

Taşların niteliklerinde de ihtilaf ettiler: Bazıları: Nohut ve mercimek kadar dediler. Ubeyd bin Umayr ise şöyle demiştir: Hayır, taş adam ve deve başı gibiydi; askerin üzerine gelince taşları attılar, taşlar kime değdi ise onu mutlaka helak etti. Taş adamın tepesinden giriyor, arkasında çıkıyordu. Şöyle de denilmiştir: Her taşın üzerinde düşeceği adamın adı yazılıydı. Böylece Harem'e giremeden helak oldular. Allah Ebrehe'ye bir hastalık verdi; parmak uçları döküldü, göğsü kalbiyle birlikte iki parçaya bölündü, öyle helak oldu. Mekke halkı kuşların deniz tarafından geldiğini gördüler; Abdülmuttalib: Bu kuşlar gariptir, dedi. Sonra Abdülmuttalib, duruma bakması için oğlu Abdullah'ı at üzerinde gönderdi. O da koşturarak geri döndü: Hepsi helak olmuşlar, dedi. Abdülmuttalib ve arkadaşları da çıkıp onların mallarını yağma ettiler. O askerden ancak Ebu Yeksum'un kurtulduğu da söylenir. O yürüdü, kuş de tepesinde uçarak yürüdü. Necaşi'nin huzuruna girdi, askerin başlarına geleni anlattı. Sözünü bitirince kuş ona bir taş attı, o da öldü. Böylece Allah Necaşi'ye adamlarının nasıl helak olduğunu gösterdi.

Bu kıssa ile Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in doğumu arasında ne kadar süre olduğu hususunda da üç görüş halinde ihtilaf ettiler:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Fil senesinde doğdu, en doğrusu da budur.

İkincisi: İkisinin arasında yirmi üç yıl vardır. Bunu da Ebu Salih İbn Abbas'tan demiştir.

Üçüncüsü: Kırk yıl vardır. Bunu da Mukatil nakletmiştir.

"Onların tuzaklarını çıkarmadı mı?" o da Ka'be'yi tahrip etme niyetleridir "boşa" yani alıp götürmedi mi? Mana da şöyledir Onların tuzakları maksatlarına ulaşmadı. "Onların üzerine sürü sürü kuşlar gönderdi":

"Ebabil" kelimesinde de beş görüş vardır:

Birincisi: Oradan buradan zırba zırba gelen kuşlardır, bunu da İbn Mes'ud ile Ahfeş demişlerdir.

İkincisi: Onlar arkaya arkaya gelen kuşlardır, bunu da İbn Abbas Mücahit ve Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: Çok demektir, bunu da Hasen ile Tavus, demişlerdir.

Dördüncüsü: Onlar arka arkaya gelen sürülerdir, bunu da Ata ile Ebu Salih, demişlerdir. Ebu Ubeyde, İbn Kuteybe ve Zeccac da böyle: Ayrı bölüklerdir, demişlerdir.

Beşincisi: Çeşitli renklerde, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir. Ferra ile Ebu Ubeyde şöyle demişlerdir: Ebabil'in tekili yoktur.

"Termihim": Ebu Abdurrahman es – Sülemi, ye ile "yermihim" okumuştur. Biz de "Siccil"in manasını Hud: 82, "asf"ın manasını da Rahman: 12'de beyan etmiştik.

"Yenmiş" kelimesinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Tanesi alınmış, tanesiz kalmış da yenmiş demek istemiş olabilir.

İkincisi: Asf hayvanların yediği şey demek istemiş olabilir, nitekim buğdaya: Bu yenmiştir, henüz yenmiş değildir, suya: Bu içilmiş, henüz içilmiş değildir, denir ki bu ikisi yenen ve içilen şeylerdendir, demek ister. Bu ikisini İbn Kuteybe, demiştir.

Üçüncüsü: Burada "me'kul" kelimesi, onları ükâl (kangren) hastalığına tutulmuş, kuruyup da kangren olmuş ekin yaprağı gibi kıldı demektir. Bunu da Zeccac, demiştir.



106 – KUREYŞ SURESİ

Mekke'de inmiştir. 4 ayettir.

Ona: Liilafi suresi de denir. Onda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mekki'dir, bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: Medeni'dir, bunu da Dahhak ile İbn Saib, demişlerdir.

Kurralar "liiylafi" lafzında ihtilaf etmişlerdir; İbn Amir, hemzeden sonra yesiz olarak ayınla liilafi gibi "liilafi" okumuş; Ebu Cafer sakin ye ile hemzesiz olarak okumuştur. Hammad bin Ahmed, Şumuni'den ilki meksur, ikincisi sakin ayınla lii'lafi vezninde okumuştur. Diğerleri ise hemzeden sonra sakin ye ile iylaf gibi okumuşlardır.

"Liiylafi"nin lamında da üç görüş vardır:

Birincisi: O makabline (öncesine) bağlıdır, mana da şöyledir: Onları yenmiş ekin sapı gibi yaptı, Kureyş'i alıştırdığı için, yani Allah fil sahiplerini helak etti ki Kureyş kalsın. Alıştıkları şey de kış ve yaz yolculuklarıdır. Bu da Ferra ile cumhurun görüşüdür.

İkincisi: O taaccüp lamıdır, sanki mana şöyledir: Kureyş'in yaz ve kış yolculuklarına alışmalarına ve bu Beyt'in Rabbine ibadeti terk etmelerine şaşınız. Bunu da A'meş ile Kisai, demişlerdir.

Üçüncüsü: O sonrasına bağlıdır, manası da şöyledir: Bu Beyt'in Rabbine ibadet etsinler, onları kış ve yaz yolculuklarına alıştırdığı

için. Çünkü onlar bu yolculuklarda güvende idiler. Başlarına bir arıza geldiği zaman: Biz Allah'ın harem halkıyız, derlerdi; onlara sataşılmazdı. Zeccac şöyle demiştir: Bu mülahaza sözleri dinlenen nahivcilerin görüşüdür. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bazı insanlar bu sure ile Fil suresinin bir olduğunu söylerlerdi, ama insanların çoğu, lafızları bitişik de olsa bunların iki sure olduğu kanaatindeler. Mana da şöyledir: Kureyş haremde düşmandan güven içinde idi. Harem kurak, ekinsiz va ağaçsız bir vadidir. Kureyş ise sadece ticaretle yaşardı; onların her sene iki yolculuğu vardı: Kış yolculuğu ve Şam'a yaptıkları yaz yolculuğu. Eğer bu iki yolculuk olmasa idi, ayakta duramazlardı. Eğer onlar Beyt'e komşu olmasalardı, bu davranışı yapamazlardı. Fil sahipleri Ka'be'yi yıkmaya kastedince Allah onları helak etti ki Kureyş haremde kalsın. Böylece Allah onlara bu iki sure ile nimetini hatırlattı. Mana da şöyledir: Onları helak etti ki geçimlerini temin ettikleri ve Mekke'de kalmalarını sağladıkları bu iki yolculuğu Kureyş'ten almasın. Eliftü mevdıe keza denir ki: Şu yere alıştım, demektir. Elifenihillahu da, Allah beni oraya alıştırdı, demektir. Sanki lezimtü mevdıe keza ve elzemenihillahu demiş gibi olursun. "Liiylafi" lafzı tekit için tekrar edilmiştir. Nitekim şöyle denilir: Bu malı sana verdim yüzünün suyunu koruman için, seni bütün insanlardan korumak için. Zeccac da şöyle demiştir: Eliftül mekane elifen ve âleftuhu iylafen denir ki ikisi bir manayadır.

Kureyş'e gelince onlar Nadr bin Kinane oğullarıdır. Nadr'dan doğmayan Kureyş sayılmaz. Şöyle de denilmiştir: Onlar Fihr bin Malik bin Nadr oğullarıdır; ondan doğmayan Kureyş sayılmaz. Kureyş'e Kureyş denilmesi ticaret yapmalarından ve mal toplamalarındandır. Kırş: Kazançtır (kuruşu hatırlayın. Mütercim). Hüve yakrişü liyalihi ve yakterişü denir ki: Ailesi için kazanç temin etmektir. Muaviye, İbn Abbas'a – Allah ikisinden de razı olsun – "Kureyş'e niçin kureyş denildi?" dedi. İbn Abbas da: Denizde Kureyş denilen köpekbalığından dolayı, çünkü o balık önüne cılız ve etli ne çıkarsa onu yer, dedi ve şu beyiti okudu:

Kureyş denizde yaşayan yırtıcı bir balıktır;
Kureyş'e de bu yüzden Kureyş denilmiştir.

İbn Enbari de şöyle demiştir: Bazıları da şöyle demişlerdir: Kureyş'e böyle denilmesi iktiraş'tan gelir ki o da savaşta mızrakların birbirine değmekle ses çıkarmasıdır. Şair şöyle demiştir:

Sancaklar yaklaşıp da mızraklar ses çıkarınca,
Titreyen kalpler de uçunca...

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

لِا۪يلَافِ قُرَيْشٍۙ ﴿١﴾ ا۪يلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَٓاءِ وَالصَّيْفِۚ ﴿٢﴾ فَلْيَعْبُدُوا

رَبَّ هٰذَا الْبَيْتِۙ ﴿٣﴾ اَلَّذ۪ٓي اَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍۙ وَاٰمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ ﴿٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Kureyş'i alıştırdığı için,

2 – Onları kış ve yaz yolculuklarına alıştırdığı için,

3 – Onlar da bu Beyt'in Rabbine ibadet etsinler.

4 – O ki onları açlıktan doyurdu ve onları korkudan emin etti.

"İylafihim": Ebu Cafer, İbn Füleyh de İbn Kesir'den, Utbe de İbn Amir'den, Tağlebi de İbn Zekvan'dan, meksur hemze ile ondan sonra yesiz olarak ayınla ılafihim gibi "ilafihim" okumuşlardır. Huzai, İbn Füleyh'ten, Eban bin Tağleb, Asım'dan lamın sükunu ile "ilfihim" okumuşlardır. Şumuni – ancak Hammad rivayeti hariç – iki meksur hemze, arkasından sakin ye ile okumuşlardır. Hammad da böyle rivayet etmiş, ancak o ye'yi atmıştır. Diğerleri ise meksur hemze ve arkasından sakin ye ile "ıylafihim" gibi okumuşlardır. Alimlerin çoğunluğu bu iki yolculuğun ticaret için olduğu görüşündeler. Onlar yazın Şam'a, kışın da Yemen'e çıkarlardı; çünkü Şam soğuk olurdu. Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar kışı Mekke'de, yazı da Taif'te geçirirlerdi. Ferra da şöyle demiştir: Rihlete mef'ul olduğu için mansup olmuştur.

"Onlar da bu Beyt'in Rabbine ibadet etsinler": Yani O'nu birlesinler. "O ki onları açlıktan doyurdu": Yani açlıktan sonra demektir. Nitekim: Kesevtüke min uryin (seni çıplaklıktan giydirdim) denir ki, çıplak kaldıktan sonra demektir. Çünkü Allah onlara haremde emniyet vermişti; yolculuklarında onlara saldırılmazdı. Bu da aç olduktan sonra doyurulmalarına sebep olurdu. Ata, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar sıkıntılı ve aç idiler, sonunda onları Haşim iki yolculukta birleştirdi; onlar da kârlarını zenginle fakir arasında bölüştürürlerdi; bu yüzden zengin oldular.

"Onları korkudan emin etti": Bu da haremde emniyet içinde olmalarındandı; eğer sefere çıkmazlarsa, güvenli bölgede idiler, eğer sefere çıkarlarsa, bunlar harem halkıdır, denilirdi, onlara kimse taarruz etmezdi.



107 – MAUN SURESİ

Mekke'de inmiştir. 7 ayettir.

Ona: Eraeyte suresi de denilir. Onda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mekki'dir, bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: Medeni'dir, bu da İbn Abbas ile Katade'den rivayet edilmiştir. Müfessir Hibatullah şöyle demiştir: Yarısı Mekke'de As bin Vail, yarısı da Medine'de münafık Abdullah bin Übey hakkında indi.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

أَرَأَيْتَ الَّذ۪ي يُكَذِّبُ بِالدّ۪ينِ ﴿١﴾ فَذٰلِكَ الَّذ۪ي يَدُعُّ الْيَت۪يمَ ﴿٢﴾ وَلَا
يَحُضُّ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْك۪ينِ ﴿٣﴾ فَوَيْلٌ لِلْمُصَلّ۪ينَ ﴿٤﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ
سَاهُونَ ﴿٥﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ يُرَٓاؤُ۫نَ ﴿٦﴾ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ﴿٧﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Cezayı yalanlayanı gördün mü?

2 – İşte o yetimi sertçe iter,

3 – Yoksulu yedirmeye teşvik etmez.

4 – Vay haline o namaz kılanların,

5 – Ki onlar namazlarından gafillerdir.

6 – Onlar ki gösteriş yaparlar,

7 – Zekâtı / yardımı engellerler.

"Cezayı yalanlayanı gördün mü?": Bunun kimin hakkında indiğinde altı görüş halinde ihtilaf ettiler:

Birincisi: Münafıklardan biri hakkında indi, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Amr bin Aiz hakkında indi, bunu da Dahhak, demiştir.

Üçüncüsü: Velid bin Muğire hakkında indi, bunu da Süddi, demiştir.

Dördüncüsü: As bin Vail hakkında indi, bunu da İbn Saib, demiştir.

Beşincisi: Ebu Süfyan bin Harb hakkında indi, bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

Altıncısı: Ebu Cehil hakkında indi, bunu da Maverdi, nakletmiştir.

"Din / ceza" hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O aziz ve celil olan Allah'ın hükmüdür, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Hesaptır, bunu da Mücahit ile İkrime, demişlerdir.

Üçüncüsü: Cezadır, bunu da Maverdi, nakletmiştir.

Dördüncüsü: Kur'an'dır, bunu da bazı müfessirler, demişlerdir. "Yedu'u" da itmek manasınadır. Bunu da: "Yevme yude'une ila nari cehenneme" *(Tur: 13)* kavlinde zikretmiştik. Mana da şöyledir: Yetimi hakkından şiddetle iter ki malını kendisi alsın. Daha önce anlatmıştık ki onlar küçüğe miras vermezlerdi. Şöyle de denilmiştir: Yetimi uzaklaştırmak için iter, çünkü onu yedirmekten sevap beklemez. "Yoksulu yedirmeye teşvik etmez": Yani onu yedirmez de yedirmesini istemez de; çünkü cezaya / amelin karşılığına inanmamaktadır.

"Vay haline o namaz kılanların ki onlar namazlarından gafiller": Bu, namazlarından sevap beklemeyen ve onu terk etmekle azabından korkmayan münafıklar hakkında indi. Eğer Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte olursa, gösteriş için kılar, eğer onunla beraber olmazlarsa, kılmazlardı. İşte "onlar gösteriş yaparlar" dediği budur. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki onlar namazı tamamen terk etmezlerdi; eğer tamamen terk etselerdi, kafir

olurladı. Ancak vaktinde kılmayı terk ettiler. İbn Abbas da: Vaktinden sonraya bırakırlardı, demiştir. Ebu'l – Aliye'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kaç rekat kıldığını, tek mi çift mi kıldığını bilmeden namazdan çıkar. Bazı alimler bu sözü kabul etmemişler ve: Bu hiçbir şey değildir; çünkü Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bile namazında yanılmıştır, demişlerdir; bir de Allah Teala: "namazından" demiş; namazında, dememiştir. Çünkü bu insanoğlunun iradesi dışındadır.

Şeyh rahmetullahi aleyh, ben de derim ki: Ebu'l – Aliye bundan nadiren vaki olan yanılmayı kastetmemiştir; ancak o, devamlı yanılmayı kastetmiştir. Çünkü bu, kalbin namazla ilgilenmediğini gösterir. O zaman kınama buna dönük olur, yanılmaya değil.

"Maun" hakkında da altı görüş vardır:

Birincisi: O; iğne, ateş, balta ve evde bulunan bu kabil şeylerdir. Bunu da Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiş; İbn Mes'ud ve bir rivayette İbn Abbas da bunu kabul etmişlerdir. Ebu Salih de ondan: Maun: Her türlü iyiliktir, dediğini hatta tencere, tabak ve baltayı bile saydığını söylediğini rivayet etmiştir. İkrime de şöyle demiştir: Vay haline dediği sadece yardımı engelleyenler değildir; bunların hepsini kendinde toplayanlardır ki namazı gösteriş için kılar, ondan gaflet eder ve bu yardımı etmez. Zeccac da şöyle demiştir: Maun; balta, tencere, kova ve çakmak gibi faydalı şeylerdir; bu İslam'da da geçerlidir.

İkincisi: Zekâttır, bunu da Ali, İbn Ya'mur, Hasen, İkrime ve Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: O taattir, bunu da bir rivayette İbn Abbas, demiştir.

Dördüncüsü: Maldır, bunu da Said bin Müseyyeb ile Zühri, demişlerdir.

Beşincisi: İyiliktir, bunu da Muhammed bin Ka'b, demiştir.

Altıncısı: Sudur, bunu da Ferra bir Arap'tan nakletmiş ve bana şu mısraı okudu demiştir:

Bulut ağzından maun (su) fışkırtır.

Mısrada geçen sabir: Buluttur.



108 – KEVSER SURESİ

Mekke'de inmiştir. 3 ayettir.

Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mekki'dir, bunu da İbn Abbas ile cumhur, demişlerdir.

İkincisi: Medeni'dir, bunu da Hasen, İkrime ve Katade, demişlerdir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ ﴿١﴾ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ ﴿٢﴾ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ ﴿٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik.

2 – Sen de Rabbin için namaz kıl, kurban kes.

3 – Gerçekten sana buğzeden, zürriyetsiz odur.

"Kevser"de altı görüş vardır:

Birincisi: O cennette bir ırmaktır. Buhari tek olarak rivayet ettiği Enes bin Malik hadisinde Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ben cennette yürüyordum; bir de baktım bir ırmak; kıyıları içi boş incilerle döşenmiş. "Bu nedir, ya

Cebrail?" dedim. O da: Bu, aziz ve celil olan Rabbinin sana verdiği Kevser'dir dedi. Baktım çamuru veya kokusu hoş kokulu misktir.[1]

Müslim de tek başına rivayet ettiği Enes hadisinde şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hafifçe daldı, sonra gülümseyerek başını kaldırdı, onlara: "Niçin güldüm" yahut onlar: "Niçin güldün?" dediler; o da: Bana az önce bir sure indirildi, dedi ve Bismillahirrahmanirrahim "inna a'taynakel kevser"i sonuna kadar okudu. "Kevser nedir, bilir misiniz?" dedi. Onlar da: Allah ve Resul'ü daha iyi bilir, dediler, o da şöyle dedi. Aziz ve celil olan Rabbimin bana cennette verdiği bir ırmaktır, onda çok hayır vardır. Ümmetim kıyamet gününde onun başına gelir, su kapları göğün yıldızları kadardır. Onlardan bir kul çekilip aralarından çıkarılır; ben: Ya Rabbi, o benim ümmetimden, derim; bana: Sen onların senden sonra neler yaptıklarını bilmezsin, denilir.[2]

İkincisi: Kevser: Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'e verilen çok hayırdır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: İlim ve Kur'an'dır, bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: Peygamberliktir, bunu da İkrime, demiştir.

Beşincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellemin havuzudur ki başında çok insan birikir. Bunu da Ata, demiştir.

Altıncısı: O ona uyanların ve ümmetinin çokluğudur, bunu da Ebu Bekr bin Ayyaş, demiştir.

"Rabbin için namaz kıl": Bu namazda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bayram namazıdır, Katade: Kuşluk namazı, demiştir.

İkincisi: Müzdelife'de sabah namazıdır, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Beş vakit namazdır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Venhar": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Kurban bayramı günü kurban kes, bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ata, Mücahit ve cumhur da böyle demişlerdir.

İkincisi: Namazda sağ elini göğüs hizasında solun üzerine koymaktır.

---

1 - Buhari, Sahih, Kitaburrikak, babul havz. Şüphe ravi Hüdbe bin Halit'tendir.

2 - Müslim, Salat, hadis no, 53.

Üçüncüsü: Tekbir alırken elleri gağüs hizasına kaldırmaktır, bunu da Ebu Cafer Muhammed bin Ali, demiştir.

Dördüncüsü: Mana şöyledir; Allah için namaz kıl, Allah için kurban kes; çünkü bazı insanlar Allah'tan başkası için namaz kılar, O'ndan başkası için kurban keserler. Bunu da el – Kurazi, demişti.

Beşincisi: O ğöğsünü kıbleye çevirmektir. Bunu da Ferra nakletmiştir.

"Sana buğz eden": Bundan kimin kastedildiğinde de beş görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O As bin Vail es – Sehmi'dir, İbn Abbas şöyle demiştir: Bu As bin Vail hakkında indi, mescidin kapısında Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile karşılaştı; durup onunla konuştu. Sonra As mescide girdi; orada Kureyş'in ileri gelenlerinden birkaç kişi vardı, ona. "Konuştuğun kim idi?" dediler, o da: Şu zürriyetsiz, dedi ve Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i kastetti. Bundan biraz önce de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in oğlu Abdullah vefat etmişti. Onlar oğlu olmayana ebter, derlerdi. Bunun üzerine Allah Teala bu sureyi indirdi. Onun As bin Vail hakkında indiğine kail olanlardan bazıları şunlardır: Said bin Cübeyr, Mücahit ve Katade.

İkincisi: Ebu Cehil'dir, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Ebu Leheb'tir, bunu da Ata, demiştir.

Dördüncüsü: Ukbe bin Ebi Muayt'tır, bunu da Şimr bin Atıyye, demiştir.

Beşincisi: Bundan bir bölük Kureyşli kastedilmiştir, bunu da İkrime, demiştir. Şani: Buğz eden, ebter de: Hayırsız, demektir.



109 – KAFİRUN SURESİ

Mekke'de inmiştir. 6 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قُلْ يَٓا اَيُّهَا الْكَافِرُونَۙ ﴿١﴾ لَٓا اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَۙ ﴿٢﴾ وَلَٓا اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَٓا اَعْبُدُۚ ﴿٣﴾
وَلَٓا اَنَا۬ عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْۙ ﴿٤﴾ وَلَٓا اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَٓا اَعْبُدُۜ ﴿٥﴾ لَكُمْ د۪ينُكُمْ وَلِيَ د۪ينِ ﴿٦﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – De ki. "Ey o kafirler,

2 – Ben sizin taptıklarınıza tapmam.

3 – Siz de benim taptığıma tapacak değilsiniz.

4 – Ben de sizin taptıklarınıza tapacak değilim.

5 – Siz de benim taptığıma tapacak değilsiniz.

6 – Sizin dininiz size, benim dinim de bana.

Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mekki'dir, bunu da İbn Mes'ud, Hasen ve cumhur, demiştir.

İkincisi: Medenidir, bu da Katade'den rivayet edilmiştir.

İniş sebebi: Bunda da üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Kureyş'ten bir cemaat ki içlerinde Velid bin Muğire, As bin Vail ve Esved bin Abdiyeğus vardı, Abbas bin Abdülmuttalib ile karşılaştılar: Ey Fazl'ın babası, eğer kardeşinin oğlu bazı tanrılarımızı teslim etse idi, biz de onun dediğini tasdik eder ve İlahına iman ederdik, dediler. Abbas da gelip ona haber verdi; bunun üzerine bu sure indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Utbe bin Rebia ile Ümeyye bin Halef, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e rastladılar, ona: Ya Muhammed, bizim dinimize girene ve biz de senin dinine girene kadar seni bırakmayacağız; eğer bizim işimiz doğru ise sen ondan yararlanırsın; eğer senin işin doğru ise, biz ondan yararlanırız, dediler. Bunun üzerine bu sure indi. Bunu da Ubeyd bin Umeyr, demiştir.

Üçüncüsü: Kureyşliler, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Eğer kabul edersen bir yıl senin dinine girelim, sen de bir yıl bizim dinimize girersin, dediler. Bunun üzerine bu sure indi. Bunu da Vehb, demiştir. Mukatil de diğerleriyle birlikte: Bu sure Ebu Cehil ile diğer alaycılar hakkında indi, onlardan kimse de iman etmedi, demişlerdir "Ma a'budu": Bu "ma" "men" yerindedir, ancak "ma ta'budune'ye karşılık olmak için kullanılmıştır. Onlar da putlardır. Kelamın tekrar edilmesinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Durumu tekrar etmek ve umutlarını kırmak içindir bunu da Ferra, demiştir. Biz de bunu Rahman suresi ayet: 13'de genişçe açıklamıştık.

İkincisi: Mana şöyledir: "Ben sizin taptıklarınıza tapmam" şu halimde, "siz de değilsiniz" şu halinizde "benim taptığıma tapıcılar Ben de değilim sizin taptıklarınıza tapacak" gelecekte. Siz de aynı durumdasınız. Şimdiki halde ve gelecekte kendinden de onlardan da bu durumu kesip atmıştır. Bu da belli bir grup içindir. Aziz ve celil olan Allah onların iman etmeyeceklerini bildirdi. Nitekim biz de aynı şeyi Mukatil'ten nakletmiştik. Bu durumda tekrar olmaz. Bu da Saleb ile Zeccac'ın görüşüdür. "Leküm dinüküm veliye din": Nafi, Hafs ile Eban da Asım rivayetinde ye'nin fethi ile "veliye" okumuşlardır. Yakup da her iki halde de "diniye" diyerek ye ile okumuştur. Bu da müfessirlere göre kılıç ayetiyle neshedilmiştir.



110 – NASR SURESİ

Medine'de inmiştir. 3 ayettir.

Bu da ittifakla Medeni'dir.

Müslim'in efrad hadislerinde İbn Abbas'tan onun tam olarak inen surelerin sonu olduğu bildirilmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اِذَا جَٓاءَ نَصْرُ اللّٰهِ وَالْفَتْحُ ﴿١﴾ وَرَاَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ ف۪ي د۪ينِ اللّٰهِ

اَفْوَاجاً ﴿٢﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ اِنَّهُ كَانَ تَوَّاباً ﴿٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Allah'ın yardımı ve fetih geldiği zaman,

2 – İnsanların Allah'ın dinine bölük bölük girdiklerini gördüğün zaman,

3 – Rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan istiğfar et. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir.

"Allah'ın yardımı geldiği zaman": Yani düşmanlara karşı desteği demektir. Fetih de: Mekke'nin fethidir. Hasen şöyle demiştir:

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'yi fethedince, Araplar: Muhammed, Allah'ın Fil sahiplerinden koruduğu harem halkına karşı zafer kazandı ise, artık ona karşı koyamazsınız, dediler ve Allah'ın dinine bölük bölük girdiler. Ebu Ubeyde: Efvac: Ayrı ayrı cemaatlerdir, demiştir.

"Rabbini hamd ile tesbih et": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O namazdır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bilinen tesbihtir, bunu da bir grup müfessir demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu sure ile ona ölüm haberi verildi ve ecelinin yaklaştığı bildirildi; böylece tesbih ve istiğfar etmesi emrolundu ki ömrü daha çok iyi amelle hitama ersin. İbn Abbas şöyle demiştir: İza cae nasrullah: Allah'tan bir davetçi ve dünyadan vedadır, Katade de şöyle demiştir: Bu sure indikten sonra iki yıl yaşadı.



111 – TEBBET (MESED) SURESİ

Mekke'de inmiştir. 5 ayettir.

O ittifakla Mekki'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحٖيمِ

تَبَّتْ يَدَٓا اَبٖي لَهَبٍ وَتَبَّۜ ﴿١﴾ مَٓا اَغْنٰى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَۜ ﴿٢﴾ سَيَصْلٰى نَاراً
ذَاتَ لَهَبٍۚ ﴿٣﴾ وَامْرَاَتُهُۜ حَمَّالَةَ الْحَطَبِۚ ﴿٤﴾ فٖي جٖيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ ﴿٥﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Ebu Leheb'in iki eli kurusun, kendisi de kurudu.

2 – Mal ve kazancı ona fayda vermedi.

3 – Alevli bir ateşe girecek.

4 – Karısı da odun hamalı olarak,

5 – Boynunda hurma lifinden bir ip vardır.

İniş sebebi Buhari ile Müslim'in Sahih'lerinde Said bin Cübeyr'in İbn Abbas'tan rivayet ettiği hadiste şöyle anlatılmıştır: "En yakın akrabalarını uyandır" *(Şuara: 214)* ayeti inince, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Safa tepesine çıktı: "Uyanın hey, sabah oldu!" diye

seslendi. Kureyş toplandı: "Neyin var?" dediler. O da: "Söyleyin bana, size haber versem ve düşman sabahleyin veya akşamleyin size saldıracak desem, bana inanır mısınız?" dedi. Onlar da: Evet, dediler. O da: Ben de sizi şiddetli bir azap öncesinde korkutuyorum, dedi. Ebu Leheb de: Kahrolasın, bizi bunun için mi çağırdın, dedi. Bunun üzerine Allah Teala da: "Ebu Lehebin eli kurusun" dedi.[1] Tebbet'in manası: Ebu Leheb'in iki eli ziyan etti, demektir. "Ve teb": Kendisi de ziyan etti, demektir. Ferra şöyle demiştir: Birincisi bedduadır, ikincisi haberdir. Nitekim adam şöyle der: Allah seni helak etsin, zaten etti de; Allah seni iyi kimse kılsın, zaten kıldı da. Şöyle de denilmiştir: İki eli zikredilmiş, kendisi murat edilmiştir. Bu Arapların adetidir; bir şeyin parçasını zikrederler, tamamını kastederler. Mesela "iki elinin kazandığı şey yüzünden" *(Hac: 10)* ayeti gibi. Mücahit de şöyle demiştir: "Ebu Leheb'in eli kurudu" ve çocuğunun da "eli kurudu". Ebu Leheb Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in amcasıdır. Adının: Abdüluzza olduğu söylenmiştir. Yalnız İbn Kesir tek başına he'nin sükunu ile "Ebi lehbin" okumuştur. Ebu Ali: Bu şem' ve şema', nehr ve neher gibidir, demiştir.

Eğer: "Allah onu nasıl künyesiyle zikretti, hâlbuki künyede bir nevi tazim vardır?" denilirse,

Bunun iki cevabı vardır:

Birincisi: İsminin Abdüluzza olduğu doğru ise, Allah onu şirk kokan bu ismi ile nasıl zikreder?

İkincisi: İnsanlardan çoğu künyeleriyle meşhur olmuşlardır, onların isimleri bilinmez. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bana birden fazla kimse Asmai'den haber verdiler ki Ebu Amr bin el-Ala ile Ebu Süfyan bin el-Ala'nın isimleri künyeleriymiş. Eğer Ebu Leheb'in ismi de künyesi ise onu ancak onunla tanınacağı bir şeyle zikretmiştir.

"Malı ona fayda vermedi": İbn Mes'ud şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem yakın akrabalarını aziz ve celil olan Allah'a davet edince, Ebu Leheb: Eğer kardeşimin oğlunun dediği doğru ise, malımı ve evladımı feda ederim, dedi (kahrından. Mütercim). Bunun üzerine aziz ve celil olan Allah: "Malı da kazancı da ona fayda vermedi" dedi. Zeccac şöyle demiştir: "Ma" edatı mahallen merfudur, mana da şöyledir: Ma ağna anhu maluhu ve kesbuhu, yani ve malı ve

1 - Buhari, Tefsirü sure 26, bab, 2; sure 34 bab, 2, sure 111, bab, 1 ve 2; Tirmizi, Tefsir sure 111; Ahmed, Müsned, 1/281, 307.

kazancı ona fayda vermedi. Müfessirler de: Burada kazancından maksat evladıdır, demişlerdir. "Ağna" mazi görünüyorsa da "yuğni" (muzari) manasınadır. "Alevli bir ateşe girecek": Yani dumansız alevlenen demektir. "karısı da": Yani o da girecek, demektir. O Ümmü Cemil bint Harb'tir ki Ebu Süfyan'ın kız kardeşidir. Bunda Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in gerçek paygamber olduğuna delil vardır; çünkü bu mana ile onun ve karısının küfür üzere öleceklerini haber vermiştir. Öyle de olmuştur. Zira eğer ikisi: Biz Müslüman olduk, deselerdi, kafirler bunda Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i reddetmek için bir dayanak bulurlardı. Ancak şu var ki Allah onların ne zahiren ne de batınen Müslüman olmayacaklarını bildi ve bunu da haber verdi.

"Odun hamalı olarak": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O kovuculuk yapardı, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Süddi ve Ferra, demişlerdir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kovuculuğu oduna, düşmanlık ve kini de ateşe benzettiler. Çünkü bu ikisi (düşmanlık ve kin) kovuculukla meydana gelir, tıpkı ateşin odunla meydana geldiği gibi.

İkincisi: O diken toplar, onu gece Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yoluna atardı. Bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Odundan maksat: Günahlardır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Dördüncüsü: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i fakirlikle kınardı; o da odun toplamaya mecbur kaldı ve bundan dolayı kınandı. Bunu da Katade, demiştir ki güçlü bir görüş değildir; çünkü Allah Teala onu maldar olarak niteledi. Asım tek başına nasb ile "hammaletel hatab" okumuştur.

Zeccac şöyle demiştir: Kim "Hammalete"yi mansup okursa, kınamak istemiştir, mana da: A'ni hammaletel hatab (şu odun hamalı kadın var ya!). Ciyd: Boyun manasınadır. Mesed Arap dilinde akgünlük lifinden örülen ipe denir. Deve yapağısından yapılan iplere de mesed denildiği söylenmiştir. Şair şöyle demiştir:

Soylu kırçıl ve eti sıkı deve yapağısından
Örülmüş ipler.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Mesed: Birçoklarına göre sadece liften örülmüş ipe denirse de öyle değildir: Mesed: Lif vesaireden örülen her türlü ipe denir.

Müfessirler bu ipten ne murat edildiğinde de üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O Mekke'de imal edilen iptir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Dahhak da şöyle demiştir: Odun edindiği ağaçtan örülen iptir.

İkincisi: O deniz hayvanı kabuğundan düzülmüş gerdanlıktır. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: O yetmiş arşın uzunluğunda demir zincirdir, bunu da Urve bin Zübeyr, demiştir. Bir başkası da şöyle demiştir: Bu ipten maksat: Allah Teala'nın cehennemde yetmiş arşın diye zikrettiği zincirdir, mana da şöyledir: O zincir muhkem şekilde bükülmüş, ateşte onunla azap görmesi için o kadının boynuna geçirilmiştir.



112 – İHLAS SURESİ

Mekke'de inmiştir. 4 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌۚ ﴿١﴾ اَللّٰهُ الصَّمَدُۚ ﴿٢﴾ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْۙ ﴿٣﴾ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُواً اَحَدٌ ﴿٤﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – De ki: "O Allah'tır, birdir".

2 – "Allah Samed'dir (herkes O'na muhtaçtır)".

3 – "Doğurmadı, doğmadı".

4 – Hiç kimse O'na denk olmadı".

Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Mekki'dir, bunu da İbn Mes'ud, Hasen, Ata, İkrime ve Cabir, demişlerdir.

İkincisi: Medeni'dir, bunu da İbn Abbas, Katade ve Dahhak, demişlerdir. Buhari, tek rivayet ettiği hadislerinde Ebu Said el – Hudri'den, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ruhumu elinde tutan Allah'a yemin ederim ki o,

Kur'an'ın üçte birine denktir.[1] Müslim de, tek rivayet ettiği Ebu Hureyre hadisinde Peygamber sallalahu aleayhi ve sellem şöyle demiştir: O Kur'an'ın üçte birine eşittir.[2]

İniş sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Müşrikler: Ya Muhammed, tanrını bize tarif et, dediler; bunun üzerine bu sure indi. Bunu da Übey bin Ka'b, demiştir.

İkincisi: Amir bin Tufeyl, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Ya Muhammed, bizi neye davet ediyorsun?" dedi. O da: Aziz ve celil olan Allah'a dedi. O da: "Onu bana nitele; o altından mıdır, yoksa gümüşten midir, yoksa demirden midir?" dedi. Bunun üzerine bu sure indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: Bunu diyenler bir grup Yahudi hahamlarıdır; "O'nun cinsi nedir? Dünyayı kimden miras aldı, onu kime miras bırakacaktır?" dediler. Bunun üzerine bu sure indi. Bunu da Katade ile Dahhak, demişlerdir. İbn Kesir, Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, "ehadün allahu" okumuşlar; Ebu Amr da dalın zammesiyle "ehdü allahu" okumuş, onu bismillah'a vasletmiştir. Zeccac da: O, aziz ve celil olan Allah'ın zikrinden kinayedir, demiştir. Mana da şöyledir: Tarif etmemi istediğiniz o varlık Allah'tır. "Ehadün" manaya göre merfudur ki o da: Hüve ehadün, demektir. Mana da şöyledir: Huvallahu ve huve ehadün (O Allahtır ve O birdir). Ehad'in tenvini ile "ehadün allahus samedu" şeklinde de okunmuştur. Tenvinsiz olarak "ehadü allahus samedü" de okunmuştur. Dal'ın sükunu ile "ehad allahu" da okunmuştur. En iyisi tenvinle merfu olmasıdır. Vasılda tenvin meksur kılınmıştır, kendisi sakin "Allah"daki lam da sakin olduğu için. Kim tenvini atarsa, o da iki sakinin birleşmesindendir. Kim sakin okursa, vakfetmek, sonra da "allahus samed" diye başlamak istemesindendir. En kötüsü de budur.

"Ehad": İbn Abbas ile Ebu Ubeyde: O, vahid ile aynıdır, demişlerdir. Bazıları da onları ayırmışlardır. Ebu Süleyman el – Hattabî de: Vahid: Zatı tek, O'na kimse benzemeyendir, demiştir.

Ehad de manevi olarak tektir, kimse ona ortak değildir. "Ehad"in aslı nahivcilere göre: vehad'dir, sonra vavı hemzeye çevirmişlerdir.

"Samed"de de dört görüş vardır:

Birincisi: O ihtiyaç anında kendisine başvurulan efendidir, bunu da İbn Abbas, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet

1 – Buhari, hadis no, 5013, 6643, 7374.
2 – Müslim, Salatül Müsafirin, hadis no, 261.

etmiştir. Ali bin Ebi Talha da, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Samed: Efendiliği kemale eren efendidir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: O, üstünde kimse olmayan efendidir. Araplar, eşraflarına: Samed, derler. Şair Esedi şöyle demiştir:

Kara haber getiren erkenden Esed oğullarından:
Amr bin Mes'ud ile Efendi Eşrafın haberini getirdi.

Zeccac da şöyle demiştir: O, efendilik kendisinde sona eren kimsedir. Her şey O'na döner. Her şeyin O'na dönmesinin tevili de: Her şeyde o'nun eseri vardır, demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Dilciler arasında ihtilaf yoktur ki samed: Üzerinde efendi olmayan ve insanların iş ve ihtiyaçlarında kendisine müracaat ettikleri kimsedir.

İkincisi: O, içi boş olmayandır, bunu da İbn Abbas, Hasen, Mücahit, İbn Cübeyr, İkrime, Dahhak, Katade ve Süddi, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu tefsire göre dal'ın aslı te gibi görünüyor ki musammet de (som, somut) bundan gelir.

Üçüncüsü: O daimidir.

Dördüncüsü: Halk fani olduktan sonra baki kalandır. Bu ikisini el-Hattabî nakletmiş; görüşlerin en doğrusu birincisidir, demiştir. Çünkü türevi onu göstermektedir. Zira samedin aslı yönelmektir. Usmud samde fülanin: Onu hedef al, ona git, demektir. Bu durumda samed: işlerde kendisine müracaat edilen ve ihtiyaçlarda hep ona yönelinen kimse demektir.

"Doğurmadı": Mukatil: Doğurmadı ki mirasçısı olsun, "doğmadı" ki ortağı olsun, demiştir. Bu da şöyledir: Arap müşrikleri: Melekler Rahman'ın kızlarıdır, dediler; Yahudiler: Uzeyr Allah'ın oğludur, dediler; Hıristiyanlar da: İsa el – Mesih Allah'ın oğludur, dediler; Allah da böylece kendini onlardan beri kıldı.

"Velem yekün lehu küfüven ehad": Çoğunluk hareke ve hemze ile okumuşlardır. Hafs da onu hareke ile rivayet etmiş ve hemzeyi vava çevirmiştir. Hamze ise fe'nin sükunu ile (küfven) okumuştur. Küf': Eş ve benzer, demektir. Bunda takdim ve tehir vardır; takdiri şöyledir: Velem yekün lehu ehadün küfüven; ayet sonları tutsun diye takdim ve tehir yapılmıştır.



113 – FELAK SURESİ

Medine'de inmiştir. 5 ayettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ ﴿١﴾ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ ﴿٢﴾ وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ ﴿٣﴾

وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ ﴿٤﴾ وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ ﴿٥﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – De ki: "Sığınırım sabahın Rabbine",

2 – "Yarattığı şeylerin şerrinden".

3 – "Karardığı zaman gecenin şerrinden",

4 – "Düğümlere üfüren kadınların şerrinden":

5 – "Haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden".

Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Medeni'dir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade ile diğerleri de böyle demişlerdir.

İkincisi: Mekki'dir, bunu da Küreyb, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Ata, İkrime ve Cabir de böyle demişlerdir. Birincisi daha doğ-

rudur; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in, Hazreti Aişe'nin yanında büyülenip de ona müavvizeteyn surelerinin inmesi de bunu gösterir.

Tefsirciler inişi hakkında şöyle demişlerdir: Yahudilerden bir delikanlı Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e hizmet ederdi, Yahudiler onu sıkıştırdılar; o da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in tarakta kalan saçlarından ve tarağından da birkaç diş aldı; onu Yahudilere verdi. Onlar da kendisini büyülediler. Bu işi kotaran da Yahudi büyüklerinden Lebid bin A'sam idi. Sonra onu Zerik oğulları kuyularından Zervan yahut Zi Ervan denilen kuyuya gömdü. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hastalandı, kadınlara geldiğini görürdü, halbuki gelmemişti, bir şey yaptığını sanırdı, halbuki yapmamıştı. O bir gün uyurken ona iki melek geldi; biri başucuna, diğeri ayakucuna oturdu. Biri diğerine: "Adamın nesi var?" dedi. O da: Ona büyü edilmiş, dedi. Ötekisi: "Kim büyüledi? O da: Lebid bin A'sam, dedi. Ne ile büyüledi? O da: Tarak ve taraktaki saçı ile dedi. "O nerede?" dedi. O da: Zervan kuyusunda bir taşın altına gömülen çiçek çanağı kabuğu ile dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem uyandı: Ya Aişe, gördün mü, Allah bana hastalığımı haber verdi, dedi. Sonra Ali, Zübeyr ve Ammar'ı gönderdi; onlar da o kuyunun suyunu çektiler, sonra da taşı kaldırdılar ve çiçek kapçığını çıkardılar; tarak dişlerinin ve tarağına takılan saçlarının onda olduğunu gördüler. Bir de kiriş gördüler, ona da on bir düğüm atılmış ve iğne batırılmıştı. Allah Teala muavvizeteyn suresini indirdi; her ayet okudukça bir düğüm çözüldü. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de son düğüm çözülünce kendinde bir hafiflik hissetti. Cebrail aleyhisselam ona şöyle okumaya başladı: Bismillahi erkıyke min külli şey'in yüziyke ve min hasidin ve aynin, vallahu yeşfike (seni Allah'ın adıyla okuyorum, seni rahatsız eden her şeyden, hasetçiden ve kem gözden. Allah şifa versin). "Ya Resulallah, o habisi yakalayıp öldürelim mi?" dediler. O da: Allah bana şifa verdi, insanları tahrik etmek istemem, dedi.[1]

Buhari ile Müslim, Sahih'lerinde Hazreti Aişe'den Resulullah sallallahu aleyhi ve selleme büyü edildiğini rivayet etmişlerdir. Biz de "euzu"nun manasını kitabımızın başında açıklamıştık.

"Felak" kelimesinde de altı görüş vardır:

1 – İbn Kesir, Salebi'den senetsiz olarak rivayet etmiş ve: Biraz garabet vardır, bazıları çok münkerdir, bazılarının da destekçisi vardır. Allah daha iyi bilir, demiştir.

Birincisi: O sabahtır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahit, Katade, el – Kurezi, İbn Zeyd ve dilciler de şöyle demişlerdir: Haza ebyenu min felekıs subhi ve ferakıs subhi (bu, sabah aydınlığından daha açıktır) denir.

İkincisi: O mahlukattır, bunu da el – Valibi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Dahhak da aynı şekilde: Felak: Bütün mahlukattır, demiştir.

Üçüncüsü: Cehenemde bir zindandır, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Vehb ile Süddi de: Cehennemde bir kuyudur, demişlerdir. İbn Saib de: Cehennemde bir deredir, demiştir.

Dördüncüsü: Cehennemde bir ağaçtır, bunu da Abdullah bin Amr, demiştir.

Beşincisi: O, bir şeyden ayrılan her şeydir; mesela sabah, tane, çekirdek vs. gibi. Bunu da Hasen, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Eğer yaratılanlara bakar da iyi düşünürsen çoğunun bir şeyden çıktığını (infilak ettiğini) görürsün; mesela toprağın bitki ile bulutun da yağmurla yarılması gibi.

Altıncısı: O cehennemin isimlerinden bir isimdir, bunu da Ebu Abdullah bin Yezid el – Hubuli, demiştir.

"Min şerri ma halak": İbn Semeyfa ile İbn Ya'mur, hı'nın zammı ve lamın kesri ile "hulık" okumuşlardır. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O geneldir, en açığı da budur.

İkincisi: Yaratılanın şerri, İblis ile zürriyetidir, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Cehennemdir, bunu da Maverdi nakletmiştir.

"Ğasık"ta da dört görüş vardır:

Birincisi: O aydır, Hazreti Aişe şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem aya baktı: Ey Aişe, bunun şerrinden Allah'a sığın; zira bu, el – ğasık iza vekab'tir, dedi. Bunu da Tirmizi ile Nesei kitaplarında rivayet etmişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: El – Ğasık: Tutulup da kararan aydır. "Vekab"in manası ay tutulmaktır.

İkincisi: O yıldızdır, bunu da Ebu Hureyre, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O gecedir, bunu da İbn Abbas, Hasen, Mücahit, el – Kurazi, Ferra, Ebu Ubeyd, İbn Kuteybe ve Zeccac, demişlerdir. Dilciler şöyle demişlerdir: Ğasık: Soğuktur; o nedenle geceye: Ğasık, denir; çünkü gündüzden daha soğuktur.

Dördüncüsü: Batan Süreyya yıldızıdır; o battığı zaman hastalıklar ve salgınlar çok olur; doğduğu zaman da kalkar. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Neffasat": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bunlar üfürükçü kadınlardır; büyü ve afsun yaptıkları zaman üfürürler. Zeccac da: Tükrük çıkarmadan solur gibi üfürürler, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Dilciler: Nefese kelimesini, tükrüksüz üfürmektir, diye izah etmişlerdir. İzahta geçen tefele: Tükrüksüz üfürmektir. Şair Zürrimme de şöyle demiştir:

Bataklık suyudur, üzerinde bir yıllık yosun vardır,
Bir kimse ağzına bir yudum alsa, hemen tükürür.

İbn Ebi Süreyc de fe'den önce elif, meksur ve şeddesiz fe ile "en nafisati şeklinde rivayet etmiştir. Bazı müfessirler de şöyle demişlerdir. Burada neffasat'tan maksat: Yahudi Lebid'in kızlarıdır; bunlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e sihir yapmışlardı.

"Hasetçinin şerrinden": Yani Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i kıskanan Yahudilerin şerrinden, demektir. Biz de hasedin tarifini Bakara: 109'ta vermiştik. Haset (kıskançlık) huyların en kötüsüdür; gökte ilk günah onunla işlendi; İblis, Adem'i kıskandı, yerde de ilk günah Kabil'in Habil'i kıskanması ile yapıldı.



114 – NAS SURESİ

Medine'de inmiştir. 6 ayettir.

Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Medeni'dir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Mekki'dir, bunu da Ebu Kureyb, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ﴿١﴾ مَلِكِ النَّاسِ ﴿٢﴾ إِلَٰهِ النَّاسِ ﴿٣﴾
مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ ﴿٤﴾ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ
النَّاسِ ﴿٥﴾ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ ﴿٦﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – De ki: "Sığınırım insanların Rabbine",

2 – "İnsanların sahibine",

3 – İnsanların İlah'ına",

4 – "O vesvese veren sinsi (şeytan)ın şerrinden",

5 – O ki insanların göğüslerine vesvese verir",

6 – "Cinlerden ve insanlardan".

Eğer: "Neden burada insanların Rabbi olduğu özellikle vurgulandı, hâlbuki O, her şeyin Rabbidir?" denilirse,

Bunun iki cevabı vardır:

Birincisi: Çünkü onlar önemlidirler, diğer mahluklardan ayrıdırlar.

İkincisi: Onların şerrinden sığınmasını emredince, onların Rabbi olduğunu bildirdi ki onların şerrinden koruyacak olanın kendisi olduğu anlaşılsın. İnsanların içinde krallar da olduğundan "insanların meliki / sahibi" dedi. Onlarda Allah'tan başkasına ibadet edenler olduğu için de, "insanların İlahı" dedi.

"Vesvas/vesvese veren" şeytandır, o "hannas/sinsidir ki" göğüslere vesvese verir. Allah zikredildiği zaman siner, yani vazgeçer ve yaptığı şeyi bırakır. Zeccac: Burada vesvas: Zülvesvas manasınadır ki fısıltı veren, demiştir. İbn Kuteybe de: Burada göğüsler, kalpler manasınadır, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Şeytan insanın kalbine tüner, gaflet ettiği zaman vesvese verir, Allah'ı zikrederse, siner, geri çekilir.

"Cinlerden ve insanlardan": Cinnet: Cindir, ayetin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Cin ve insan insanların göğüslerine vesvese verir. Burada cine insan denilmiştir; nitekim şu ayette de, adamlar, denilmiştir: "Onlar cinlerden bazı adamlara sığınırlar" *(Cin: 6)*. Şu ayette de nefer, denilmiştir: "Cinlerden bir bölük nefer Kur'an dinledi" *(Cin: 1)*. Bu, Ferra'nın görüşüdür. Buna göre cine vesvese verdiği gibi insana da vesvese verir.

İkincisi: Vesvas: İnsanların göğüslerine vesvese veren demektir, o da cindendir, onlar da cindendir, mana da şöyledir: Cinden olan vesvecinin şerrinden. Sonra "insanlardan" sözünü de "vesveseci"nin üzerine atfetti ki, mana şöyledir: Vesvese verenin şerrinden ve insanların şerrinden. Sanki cin ve insanlardan sığınmasını emretmiş gibidir. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

Şeyn İbn Cevzi rahmetullahi aleyh der ki:

Bu, Zadü'l – Mesir'in sonudur, Allah'ın bol nimetine hamdolsun. Allah'ın yardımı ile umut ettiğimiz muradımıza nail olunca, hiç kimse kısa kestiğimize bakarak (konulara) az değindiğimizi zannetmesin. Zira biz zikrettiğimiz şeyle, terk ettiğimiz ve kısaca gösterdiğimiz şeylere işaret ettik. Bu nedenle kitabımıza bakan söylemediğimizden uyanık olsun, çünkü biz maksat hasıl olunca kısa keseceğimize söz vermiştik. Bunu da yaptık. Kim tefsirde daha fazlasını isterse, "el – Muğni" fittefsir kitabımıza baksın. Eğer kısa bir şey isterse, "Tezkiretü'l – Erib fi Tefsiri'l – Ğarib" adlı kitabımıza baksın. Alemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun. Efendimiz Muhammed'e, babası Âdem'e, onun zürriyeti peygamberler, mürseller, evliyalar ve salihlere Allah salât etsin. Ceza günü kıyamete kadar da onlara çok çok selam etsin.



ZAD'UL - MESİR
Genel Fihrist

1. CİLT

2. CİLT

3. CİLT

4. CİLT

5. CİLT

6. CİLT